MAŽOJI LIETUVIŠKOJI TARYBINĖ ENCIKLOPEDIJA

I

TOMAS

A—J

LEIDYKLA „MINTIS" * VILNIUS * 1966

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA

MAŽOJI LIETUVIŠKOJI TARYBINĖ ENCIKLOPEDIJA

3 TOMAI

VYRIAUSIOJI REDAKCIJA

J. BANAITIS, A. BARKAUSKAS, K. BIELIUKAS, J. GRIGONIS, J. JURGINIS, K. KORSAKAS, J. KUBILIUS, J. MACEVIČIUS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), M. MARTYNAITIS, J. MATULIS (vyriausiasis redaktorius), K. MEŠKAUSKAS, V. NIUNKA (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), M. POŽARSKAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), P. SLAVĖNAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), R. ŠARMAITIS, L. ŠEPETYS, P. ULEVIČIUS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), V. VAZALINSKAS, A. VENCLOVA, G. ZIMANAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), J. ZINKUS, J. ŽIUGŽDA (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), A. ŽUKAUSKAS

„MAŽOSIOS LIETUVIŠKOSIOS TARYBINĖS ENCIKLOPEDIJOS" SKYRIŲ REDAKCINĖS KOLEGIJOS IR REDAKCIJOS DARBUOTOJAI

ISTORIJOS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. J. ŽIUGŽDA. Lietuvos TSR istorijos sektoriaus vadovas — ist. m. dr. J. JURGINIS, redaktoriai konsultantai — ist. m. kand. A. GAIGALAITĖ, ist. m. kand. M. JUČAS, ist. m. kand. V. MERKYS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir Lietuvos KP istorijos sektoriaus vadovas — ist. m. kand. R. ŠARMAITIS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas B. BARANAUSKAS, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas F. BIELIAUSKAS, generolas-majoras doc. V. KARVELIS, ist. m. kand. S. LOPAJEVAS, ist. m. kand. P. ŠTARAS, ist. m. kand. B. VAITKEVIČIUS. Archeologijos ir etnografijos sektoriaus vadovas — ist. m. kand. A. TAUTAVIČIUS, redaktoriai konsultantai — ist. m. kand. P. KULIKAUSKAS, ist. m. kand. V. MILIUS, ist. m. kand. A. VYŠNIAUSKAITĖ. Ekonomikos ir teisės sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. Dz. BUDRYS, redaktoriai konsultantai — ek. m. dr. M. GREGORAUSKAS, R. SIKORSKIS, teisės m. kand. S. VANSEVIČIUS. Gamtos mokslų ir technikos istorijos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA narys korespondentas P. SLAVĖNAS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR MA akad. P. BRAZDŽIŪNAS, Lietuvos TSR MA akad. J. KUBILIUS, Lietuvos TSR MA akad. V. LAŠAS, techn. m. kand. M. MARTYNAITIS, techn. m. kand. A. NOVODVORSKIS.

Redakcijos vedėjas — A. ŽUKAS, vyr. moksl. redaktoriai — P. MARGEVIČIUS, V. MARTINKĖNAS, moksl. redaktoriai — M. MARKUCKAS, D. PRONSKIETYTĖ, jaun. redaktorė — N. MATUSEVIČIENĖ.

LITERATŪROS IR KULTŪROS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. K. KORSAKAS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir lietuvių literatūros ir tautosakos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA narys korespondentas A. VENCLOVA, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. V. BANIULIS, filol. m. kand. K. DOVEIKA, filol. m. kand. A. JONYNAS, filol. m. kand. J. LANKUTIS, filol. m. dr. J. LEBEDYS, filol. m. kand. J. ZINKUS. Kalbotyros sektoriaus vadovas — filol. m. kand. K. ULVYDAS, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. J. KRUOPAS, filol. m. kand. J. PALIONIS, filol. m. kand. Z. ZINKEVIČIUS. Periodikos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas A. ULPIS, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. J. BASIULIS, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas J. KAROSAS, A. VAIVUTSKAS. Meno sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas J. BANAITIS, redaktoriai konsultantai — meno m. kand. J GAUDRIMAS, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas P. GUDYNAS, R. JAKUČIONIS, archit. kand. K. ŠEŠELGIS. Švietimo, kultūros ir visuomeninės minties sektoriaus vadovas — filos. m. kand. G. ZIMANAS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas M. GEDVILAS, ped. m. kand. A. GUČAS, Lietuvos TSR MA narys korespondentas J. MACEVIČIUS, filos. m. kand. E. MEŠKAUSKAS.

Redakcijos vedėjas — V. BERŽINIS, vyr. moksl. redaktoriai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas J. BŪTĖNAS, E. DAGYTĖ, moksl. redaktoriai — K. GASPARAVIČIUS, Z. POCIUS, jaun. redaktorė — I. BABILIŪTĖ.

GEOGRAFIJOS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. K. BIELIUKAS. Miestų ir kaimų sektoriaus vadovas — geogr. m. kand. V. BRAZAUSKAS, redaktoriai konsultantai — ist. m. kand. E. DIRVELĖ, M. GUDONYTĖ, ped. m. kand. M. KARČIAUSKIENĖ, med. m. dr. V. MICELMACHERIS, A. MIŠKINIS, V. TAMOŠIŪNAS, J. ZAGORSKIS. Fizinės geografijos ir geologijos sektoriaus vadovas — geol. ir miner. m. kand. V. GUDELIS, redaktoriai konsultantai — geogr. m. kand. A. BASALYKAS, geogr. m. kand. E. ČERVINSKAS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir pramonės sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. K. MEŠKAUSKAS, redaktoriai konsultantai — ek. m. kand. P. GARGASAS, Lietuvos TSR MA akad. A. ŽUKAUSKAS. Žemės ūkio ir biologijos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas J. LAURINAITIS, redaktoriai konsultantai — V. BERGAS, biol. m. kand. K. JANKEVIČIUS, A. MAČIONIS, A. MATULIONIS, biol. m. kand. A. SEIBUTIS, biol. m. dr. P. SNARSKIS, biol. m. kand. L. TYMUKAS.

Redakcijos vedėjas — V. KVIETKAUSKAS, vyr. moksl. redaktoriai — V. KNYSTAUTAS, B. KURKULIS, moksl. redaktorės — F. ŠKĖLIOVAITĖ, J. TAMAŠAUSKIENĖ, jaun. redaktorė — V. KUTAVIČIŪTĖ.

VARDYNO, MOKSLINĖS IR LITERATŪRINĖS KONTROLĖS REDAKCIJA. Redakcijos vedėjas — J. GIRDZIJAUSKAS, vyr. moksl. redaktorius — J. MACAITIS, jaun. redaktorės — B. KUTRAITĖ, J. TAMULAITIENĖ.

Vyr. meninis redaktorius — J. LIOLYS, fotolaboratorijos vedėjas — A. GARUNKŠTIS. Techninės grupės vadovė — J. GOLUBECKAITĖ, vyr. korektorės — M. MAKAREVIČIENĖ, G. RAMANAUSKIENĖ.

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka
Dt32134
11/16219

PRATARMĖ

„Mažąją lietuviškąją tarybinę enciklopediją" (MLTE) sudaro 3 tomai, apimantys apie 25 tūkstančius straipsnių, iliustruotų fotografijomis, brėžiniais, meno kūrinių reprodukcijomis. Tai pirmoji lietuviška tarybinė enciklopedija, kurioje sukauptos ir įvertintos svarbiausios žinios apie Lietuvą. Joje visų pirma plačiai nušviečiami lietuvių liaudies laimėjimai visose gyvenimo (ekonomikos, liaudies švietimo, mokslo, kultūros, sveikatos apsaugos ir kt.) srityse socialistinės santvarkos metais, aprašoma Lietuvos pramonė, žemės ūkis ir kitos liaudies ūkio šakos, gamta ir gamtiniai ištekliai, miestai ir kaimai. Enciklopedijoje marksistiškai nušviečiama lietuvių tautos praeitis, daug vietos skiriama istorijai, revoliuciniam judėjimui ir kovai už Tarybų valdžią Lietuvoje, visuomeninės minties raidai, kultūriniam bei literatūriniam lietuvių tautos palikimui, lietuvių tautos ryšiams su kitomis tautomis. Bendrosios temos nagrinėjamos daugiausia tik tiek, kiek jos susijusios su Lietuva.

Enciklopediją rengia didelis mokslo, meno, kultūros darbuotojų ir liaudies ūkio specialistų kolektyvas. Šiame darbe aktyviai dalyvauja respublikos mokslo įstaigos, aukštosios mokyklos, kūrybinės organizacijos.

„Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija", kaip gausus lituanistinės medžiagos šaltinis, skiriama platiesiems skaitytojų sluoksniams — įvairių liaudies ūkio, kultūros ir švietimo barų darbuotojams, studentams, moksleiviams, visiems, kas nori geriau pažinti Lietuvą, jos dabartį ir praeitį.

PAAIŠKINIMAI

Enciklopedijoje straipsniai dedami pagal jų antraščių abėcėlę. Jeigu straipsnio antraštė iš kelių žodžių, jo vieta nustatoma pagal visą antraštę, o ne vien pagal pirmąjį žodį, pvz.:

BIRŽŲ LAUKAS
BIRŽULIS
BIRŽŲ SUTARTIS
BIRŽUVĖNAI

Kai straipsnių antraščių rašyba niekuo nesiskiria, pirmiausia dedami biografiniai straipsniai, po to straipsniai, kurių antraštės — tikriniai vardai, ir paskiausia straipsniai, kurių antraštės — bendriniai vardai, pvz.:

GALINIS Vytautas
GALINIS — ežeras
BŪDA — kaimas
BŪDA — miško verslo įmonė

Kai kelių straipsnių antraštės yra ta pati pavardė, straipsniai dedami pagal aprašomųjų asmenų vardų abėcėlę, o jeigu sutampa ir vardai — pagal gimimo datų chronologiją.

Straipsnių apie organizacijas, draugijas, įstaigas, leidinius antraštės dažnai būna ne pilni (oficialūs), bet sutrumpinti jų pavadinimai. Pavyzdžiui, Lietuvos TSR Valstybinis akademinis dramos teatras aprašomas straipsnyje „Akademinis dramos teatras".

Kai kelių nebiografinių straipsnių antraštės yra visiškai vienodos, šie straipsniai jungiami į sudėtinius straipsnius, turinčius bendrą antraštę ir kiekvienam aprašomam objektui skirtą eilės numerį. Vienodus vardus turintieji geografiniai objektai sudėtiniuose straipsniuose dedami pagal dydį (pvz., ežerai — pagal plotą, upės — pagal ilgį, gyvenvietės — pagal gyventojų skaičių), organizacijos — pagal veiklos pradžios datą.

Kai straipsnio antraštė yra daugiareikšmė, jame paprastai kalbama tik apie tą reikšmę, kuri svarbi lituanistiniu požiūriu ir kuriai nušviesti yra pakankamai lituanistinės medžiagos. Pavyzdžiui, straipsnyje „Analogija" rašoma tik apie lingvistinę analogiją (analoginius darinius lietuvių kalboje) ir nekalbama apie analogijos reiškinius biologijoje ir kt. srityse.

Didesni straipsniai skirstomi skyriais bei poskyriais, kurių antraštės spausdinamos didžiosiomis šviesaus šrifto raidėmis. Kai kurių straipsniuose aprašomų dalykų pavadinimai išskiriami tamsesniu (pusjuodžiu) šriftu; tokiu pat šriftu spausdinami ir antraščių sinonimai, rašomi tuoj pat po antraštės arba toliau, straipsnio tekste.

Straipsnio tekste pasviru šriftu (kursyvu) išspausdintieji žodžiai (išskyrus svetimų kalbų žodžius antraščių etimologiniuose aiškinimuose bei lotyniškus biologinius terminus) reiškia nuorodą į kitą straipsnį; kai kada prieš nuorodą dar rašoma „ž." („žiūrėk"). Kiekviena nuoroda žymi, kad papildomų žinių skaitomo straipsnio tema galima rasti kitame straipsnyje, kurio antraštė — kursyviniu šriftu išspausdintieji žodžiai.

Nemaža straipsnių yra kompleksiniai, aprėpia daugelį gretimų objektų. Todėl, neradus straipsnio rūpima tema, reikia ieškoti straipsnio platesne tema. Pavyzdžiui, enciklopedijoje nėra straipsnio „Anykščių šilelis", bet žinių apie šitą šilą galima rasti straipsnyje „Anykščių miškai", nėra straipsnio „Žemės ūkio bankas", bet ši tema dėstoma straipsnyje „Bankai"; tik nedaugeliui respublikos gamyklų skiriami atskiri straipsniai, kitos gamyklos aprašomos arba straipsniuose apie atitinkamas pramonės šakas, apie atitinkamus gaminius, arba straipsniuose apie gyvenvietes, kuriose gamykla veikia.

*

Biografiniuose straipsniuose po pavardės ir vardo laužtiniuose skliaustuose rašomi asmens gimimo bei (po brūkšnio) mirties data ir vieta. Jei asmuo gyvas arba nežinoma jo mirties data, prieš gimimo datą rašoma santrumpa „g." („gimęs"); jei nežinoma asmens gimimo data, jo mirties data rašoma po santrumpos „m." („miręs").

Vietovių pavadinimai rašomi tokie, kokie buvo aprašomo fakto metu, dažnai paprastuose skliaustuose nurodant ir dabartinį vietovės pavadinimą; jeigu vietovė mažai žinoma, skliaustuose paaiškinama jos vieta (pagal d a b a r t i n ę administracinę padėtį).

Atstumai straipsniuose apie geografinius objektus nurodomi tiesia linija (ne keliais).

Iliustracijos vienos įterpiamos į straipsnių tekstą, kitos spausdinamos įklijose (vienaspalvėse bei spalvotose). Paraše po kiekviena tekstine iliustracija tamsesniu (pusjuodžiu) šriftu išskirta iliustruojamojo straipsnio antraštė. Jeigu iliustruojama kuri nors sudėtinio straipsnio dalis, paraše po straipsnio antraštės nurodomas ir tos dalies numeris. Straipsniuose tekstinės iliustracijos žymimos santrumpa „pav." bei atitinkamu numeriu, raide, o puslapiniai iliustracijų rinkiniai (taip pat ir iliustracinės įklijos) — santrumpa „pav. rink.".

Enciklopedijoje po datų nerašomas žodis „metai", po įvairių objektų personalinių pavadinimų — žodis „vardo"; po kaimų pavadinimų dažnai nerašomas žodis „kaimas".

Bibliografinių rodyklių paskirtis — r e k o m e n d u o t i skaitytojui literatūrą, plačiau ir giliau nušviečiančią enciklopedijos straipsnyje aprašytą dalyką. Bibliografinė medžiaga apie straipsnyje aprašytą dalyką spausdinama straipsnio pabaigoje (po santrumpos „*Lit.*:").

Kai kurių biografinių straipsnių bibliografinėse rodyklėse, be literatūros apie aprašytą asmenį skyriaus (*Lit.*:), yra: r a š t ų skyrius (*Ršt.*:), kuriame informuojama apie pagrindinius aprašyto asmens raštų leidinius (dažnai tik apie tuos, kurie neminimi pačiame straipsnyje); l e i d i n i ų skyrius (*Leid.*:), kuriame informuojama apie to asmens parengtas tekstų publikacijas arba apie jo nežodinės kūrybos publikacijas (gaidų, reprodukcijų rinkinius); v e r t i m ų skyrius (*Vert.*:), kuriame informuojama apie svarbiausius to asmens atliktus meninius vertimus.

Bibliografinių rodyklių pradžioje duodami marksizmo-leninizmo klasikų veikalai ir partijos bei vyriausybės dokumentai; kita bibliografinė medžiaga rašoma chronologine tvarka.

*

Jei straipsnio antraštės žodį (ar žodžius) tenka vartoti straipsnio tekste, dažniausiai rašoma tik pirmoji žodžio raidė (ar pirmosios žodžių raidės), pvz., ANTAKALNIS — A., „AUŠRA"—„A.", GELEŽIES AMŽIUS — G. a.

Be to, enciklopedijoje plačiai vartojamos ir kitos santrumpos. Toliau duodamos tik tos santrumpos, kurios literatūroje rečiau pasitaiko (arba vartojamos vien tik šioje enciklopedijoje):

abs. — absoliutinis, absoliutus
adm. — administracinis; admirolas
adv. — advokatas
agit.— agitacijos, agitacinis
agr. — agronomas
agrar. — agrarinis
akad. — akademikas
akt. — aktorius
alb. — albanų, albaniškas
a. o. — and others (angl. „ir kiti")
apyg. — apygarda
apyl. — apylinkė
apys. — apysaka
aps. — apsakymas; apskritis
archit. — architektas; architektūrinis
archit-ra — architektūra
arm. — armėnų, armėniškas
art. — artistas
asist. — asistentas
astr. — astronomas
AT — Aukščiausioji Taryba
ats. red. — atsakingasis redaktorius
auton. — autonominis
azerb. — azerbaidžanų, azerbaidžaniškas
B. — Berlin (Berlynas)
baltr. — baltarusių, baltarusiškas
Bd. — Band (vok. „tomas")
Bde. — Bände (vok. „tomai")
biol. — biologas; biologijos, biologinis
BTSR — Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika
bulg. — bulgarų, bulgariškas
Ch. — Chicago (Čikaga)
chem. — chemikas; chemijos, cheminis
civ. — civilinis
CK — Centro Komitetas
cz. — część (lenk. „dalis")
D. — Didysis
d. — dalis
dab. — dabar; dabartinis
dail. — dailininkas
dem. — demokratinis
dep. — departamentas
deš. — dešinysis
dgs. — daugiskaita
didž. — didžiausias
dir. — direktorius
dirig. — dirigentas
d-ja — draugija
d-metis — dešimtmetis
dol. — doleris
DŽDT — darbo žmonių deputatų taryba
e. a. — et autres (pranc. „ir kiti")
eil. — eilėraščių; eilėraštis
ež. — ežeras
fasc. — fascicule (pranc. „publikacija", „sąsiuvinis")
feod. — feodalizmo, feodalinis
filol. — filologijos, filologinis
filos. — filosofas; filosofijos, filosofinis
fin. — finansų, finansinis
fiz. — fizikas; fizikos, fizinis
fiziol. — fiziologas; fiziologijos, fiziologinis
f-kas — fabrikas
f-tas — fakultetas
g. — gatvė; gimęs
gal. — galininkas
gelžb. — gelžbetoninis
gen. — generalinis; generolas
geod. — geodezijos, geodezinis
geogr. — geografas; geografijos, geografinis
geol. — geologas; geologijos, geologinis
geom. — geometrijos, geometrinis
germ. — germanų
gyd. — gydytojas
gyv. — gyvenamasis; gyventojas
g-ja — gimnazija
g-la — gamykla
glžk. — geležinkelis
glžk. st. — geležinkelio stotis
gr. — graikų, graikiškas
grož. — grožinis
gruz. — gruzinų, gruziniškas
gub. — gubernija
H. — Heft (vok. „sąsiuvinis")
h — valanda
hebr. — hebrajų, hebrajiškas
ide. — indoeuropiečių
įk. — įkurta
įl. — įlanka
imp. — imperatorius; imperialistinis
įnag. — įnagininkas
in-tas — institutas
isp. — ispanų, ispaniškas
ist. — istorijos, istorinis; istorikas
įst. — įsteigta
išl. — išleista
išsp. — išspausdinta
įv. — įvairus
j. — jūra
jap. — japonų, japoniškas
jaun. — jaunesnysis
K. — Kaunas
k. — kalnas; kalba
kair. — kairysis
kand. — kandidatas
kapit. — kapitalistinis
kar. — karo, karinis
kilm. — kilmininkas
kirg. — kirgizų, kirgiziškas
kn. — knyga
koef. — koeficientas
kom. — komunistinis
komp. — kompozitorius
konc. — koncentracijos
koop. — kooperacijos, kooperatinis
koresp. — korespondentas
kosm. — kosminis
kpt. — kapitonas
kr. — kraštas
k-tas — komitetas
kun. — kunigas
kun-stė — kunigaikštystė
kun-štis — kunigaikštis
L. — London (Londonas)
laikr. — laikraštis
leid. — leidimas
liet. — lietuvių, lietuviškas
lyg. — lyginamasis
lingv. — lingvistikos, lingvistinis
lit. — literatūros, literatūrinis
lit-ra — literatūra
LKJS — Lietuvos Komunistinė jaunimo sąjunga
LKP — Lietuvos Komunistų partija
LLKJS — Lietuvos Lenino Komunistinė jaunimo sąjunga
lot. — lotynų, lotyniškas
Lpz. — Leipzig (Leipcigas)
lt — litas
ltn. — leitenantas
LŪT — Liaudies ūkio taryba
M. — Mažasis; Москва (Maskva)
m. — miręs
MA — Mokslų akademija
maks. — maksimalus
m. dr. — mokslų daktaras
med. — medicinos, medicininis
mgr. — magistras
min. — minimalus; ministras
miner. — mineralogijos; mineralinis
m-ja — ministerija
mjr. — majoras
m. kand. — mokslų kandidatas
mkt. — mokytojas
m-la — mokykla
mold. — moldavų, moldaviškas
mot. g. — moteriškoji giminė
MT — Ministrų Taryba
muz. — muzikos, muzikinis
nac. — nacionalinis
naud. — naudininkas
neleg. — nelegalus
N. Y. — New York (Niujorkas)
ofic. — oficialus
okup. — okupacijos, okupacinis
ol. — olandų, olandiškas
org. — organinis
org-ja — organizacija
P. — Paris (Paryžius)
p. — pietų, pietinis; pietūs; puslapis
pab. — pabaiga
pagr. — pagrindinis
par. — parašyta
part. — partijos, partinis
partiz. — partizaninis
past. — pastatyta
pav. — paveikslas (MLTE iliustracija)
pavad. — pavaduotojas
pav. rink. — paveikslų (MLTE iliustracijų) rinkinys
pirm. — pirmininkas
plg. — palygink
p-lis — pusiasalis
plk. — pulkininkas
pogr. — pogrindinis
pplk. — papulkininkis
pr. — pradinis; pradžia
pram. — pramonės, pramoninis
pranc. — prancūzų, prancūziškas
priv. — privatinis, privatus
pr. m. e. — prieš mūsų erą
prof. — profesinis; profesorius
profs-ga — profsąjunga
prov. — provincija
pt. — part (angl., pranc. „dalis")
publ. — publikacija
pvz. — pavyzdžiui
r. — rytai; rytų, rytinis
real. — realistinis; realinis
red. — redaktorius
resp. — respublikinis
rev. — revoliucijos, revoliucinis
rež. — režisierius
rink. — rinkinys
rj. — rajonas
RKP(b) — Rusijos Komunistų partija (bolševikų)

rom. — romanas; romėnų, romėniškas
RSDDP — Rusijos Socialdemokratų darbininkų partija
RSDDP(b) — Rusijos Socialdemokratų darbininkų partija (bolševikų)
rum. — rumunų, rumuniškas
S. — Seite (vok. „puslapis")
s — sekundė
s. — sala; stronica (lenk. „puslapis")
san. — sanitarijos, sanitarinis
sąs. — sąsiauris; sąsiuvinis
s-d. — socialdemokratų, socialdemokratinis
sekr. — sekretorius
s-ga — sąjunga
simf. — simfoninis
sk. — skyrius
skr. — sanskrito
sl. — slavų, slaviškas
slap. — slapyvardis
soc. — socialistinis
sr. — sritis
stat. — statybos, statybinis
str. — straipsnis
stud. — studentas
sutr. — sutrumpintai
svarb. — svarbiausias

š. — šiaurė; šiaurės, šiaurinis
šauksm. — šauksmininkas
T. — Teil (vok. „dalis")
t. — tomas
tadž. — tadžikų, tadžikiškas
tarpt. — tarptautinis
terit. — teritorinis
tikr. — tikrasis
t-metis — tūkstantmetis
tot. — totorių, totoriškas
t-ra — temperatūra
turkm. — turkmėnų, turkmėniškas
u. — upė
u. a. — und andere (vok. „ir kiti")
ukr. — ukrainiečių
un-tas — universitetas
uzb. — uzbekų, uzbekiškas
V. — Vilnius
v. — vakarai; vakarų, vakarinis; vertė
vard. — vardininkas
v-ba — valdyba
ved. — vedėjas
vert. — vertėjas
vid. — vidurinis, vidutinis; vidurys; vidutiniškai
viet. — vietininkas
vykd. — vykdomasis

vyr. — vyresnysis
vyr. g. — vyriškoji giminė
visuom. — visuomenės, visuomeninis
visuot. — visuotinis
vls. — valsčius
vnk. — vienkiemis
vns. — vienaskaita
vnt. — vienetas
vok. — vokiečių, vokiškas
vol. — volume (angl., pranc. „tomas")
z. — zeszyt (lenk. „sąsiuvinis")
zool. — zoologas; zoologijos, zoologinis
ž. — žiūrėk
žrn. — žurnalas
ž. ū. — žemės ūkio
вып. — выпуск (rus. „publikacija", „sąsiuvinis")
кн. — книга (rus. „knyga")
Л. — Ленинград (Leningradas)
отв. ред. — ответственный редактор (rus. „atsakingasis redaktorius")
под ред. — под редакцией (rus. „redaguota")
СПб — Санкт-Петербург (Sankt-Peterburgas)
с. — страница (rus. „puslapis")
т. — том (rus. „tomas")
ч. — часть (rus. „dalis")

A

A, a, Ą, ą — lietuvių abėcėlės pirmoji ir antroji raidės. Raide *A, a* žymimos dvi liet. kalbos balsinės fonemos: kirčiuota ir nekirčiuota trumpoji „ă", pvz., „tadà", „tàs", „tẽka", „takù", ir kirčiuota ilgoji „ā", pvz., „rãktas", „árti". Raide *Ą, ą* žymima ilgoji „ā", kilusi iš „an", pvz., „ą́žuolas" iš „ánžuolas", „ką́sti" iš „kánsti". Ilgasis balsis „ā" būna tvirtapradis, pvz., „ántis", „gą́stelėti", tvirtagalis, pvz., „kãsa", „anã", ir nekirčiuotas, pvz., „žąsìs", „pìktą". „A" ir „ā" yra užpakalinės eilės žemutinio pakilimo nelūpiniai balsiai. Fonema „ă" yra kiek uždaresnė už „ā". Po minkštųjų priebalsių ir po „j" abi jos supriešakėja, pvz., „láukia", „šaũkia", „tókią", „artójas", „vė́jas".

„ABC" — buržuazinis liberalinis dienraštis lietuvių kalba, ėjęs 1933—34 Kaune.

ABDULSKAITĖ Birutė [**Slapšienė;** g. 1913.III.10 Salantuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1934 LKP Salantų parajonio k-to sekretorė. Jai vadovaujant, buvo suorganizuotos 6 pogr. partinės kuopelės: Salantuose (3), Gargždelėje ir Žeimiuose (Kretingos rj.), Gintališkėje (Plungės rj.), 5 komjaunimo kuopelės, buvo leidžiami komunistiniai atsišaukimai, multiplikuojami LKP CK atsišaukimai. 1936 drauge su M. Junču-Kučinsku leido atsišaukimus, kuriais buvo raginama boikotuoti rinkimus į faš. seimą ir sudaryti antifašistinį liaudies frontą. Už kom. veiklą kelis kartus suimta ir kalinta, 2 kartus ištremta į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1939 išrinkta LKP Kretingos aps. k-to sekretore. 1940 dirbo LKP Kretingos aps. k-te, buvo išrinkta Liaudies Seimo atstove. D. Tėvynės karo metais gyveno Jaroslavlio srityje. Po karo vėl dirbo LKP Kretingos aps. k-te. 1940—47 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narė. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1948—56 dirbo part. darbą Telšiuose ir Šilutėje. Nuo 1956 pensininkė.

ABĖCĖLĖ, raidynas, alfabetas, — tam tikra tvarka išdėstytų garsinio rašto sistemos raidžių visuma. Dabartinė lietuvių A. — kiek perdirbta, papildyta lotynų A. Nuo pirmosios liet. knygos (1547 M. Mažvydo katekizmo) iki XX a. pr. ji keitėsi ir įvairavo. Nuo XVIII a. pab. liet. raštuose, išskyrus R. Prūsijos leidinius, visiškai įsigalėjo lot. spaudmenys. Caro valdžia 1864—65 uždraudė spausdinti liet. knygas ir kt. leidinius lot. spaudmenimis ir mėgino prievarta įvesti rusų A. (kiek modifikuotą, su raidėmis *ė, j, ẙ*). Lietuvių tauta, rusų tautos progresyviųjų jėgų palaikoma, visą laiką tam draudimui priešinosi. Pagaliau 1904, rev. pakilimo laikotarpiu, šį draudimą caro valdžia buvo priversta panaikinti.

Lietuvių A. istorijoje ypač įvairavo žymėjimas tų garsų, kuriems sen. lotynų A. neturi spec. raidžių („č", „š", „ė", „ū"...). Apskritai, sen. raštuose raidės vartotos nenuosekliai: tas pats garsas dažnai buvo žymimas įv. raidėmis (pvz., Mažvydas garsą „j" žymėjo raidėmis *i, ij, j, jh, y, g, gh;* S. Slavočinskis garsą „š" — *ſz, ſż, ſź, sż, s, ś, β, ſʒ, sʒ̇, sʒ, śʒ*), o ta pačia raide — įv. garsai (pvz., Mažvydas raide *i* žymėjo garsus „i", „y", „j" ir priebalsių minkštumą). Garsas „š" R. Prūsijoje iki D. Kleino gramatikos (1653) paprastai buvo žymimas raidžių junginiu *ſch,* vėliau įsigalėjo *β;* Lietuvoje iš pat pradžių buvo vartojama *β,* kurią vėliau atstojo *sz* (su variantais). Garsas „č" buvo žymimas *cʒ* ir *cz;* R. Prūsijoje „ž" iki Kleino — *β,* vėliau — *ʒ̇,* Lietuvoje *ʒ̇, ż(ž).* Raidės *š, č* (čekų vartojamos nuo J. Huso laikų) pradėtos propaguoti XIX a. vid. (J. Juškos „Kalbos lietuviško liežuvio", 1861), tačiau praktikos reikalui jos plačiau imtos vartoti tik XIX a. pab. Raidė *ž* įsigalėjo kiek anksčiau. Garsas „v" buvo žymimas *w,* ir tik XIX a. vid. pradėjo rastis raidė *v* (A. Šleicheris, A. ir J. Juškos), visiškai įsigalėjusi XIX a. pabaigoje. *V* buvo vartojama ir sen. raštuose, tačiau paprastai tik žodžio pradžios garsui „u" reikšti (jau Mažvydo; tik B. Vilento *v* kartais žymi „v"). Raidė *ł,* sporadiškai ir be aiškesnės paskirties pasitaikanti jau Mažvydo raštuose (plg. „łauk", „mułas" ir „łießuwius", „Słepieſii"), tvirtai įsigalėjo Lietuvoje (kietajam „l" žymėti) ir išnyko tik XIX a. pab. Kitų priebalsių žymėjimas nedaug tėra keitęsis (nebent minėtinas raidžių dvigubinimas, būdingas R. Prūsijos raštams, plg. *ſſ, kk, dd* ...). Raidės *ą, ę* (rankraščiuose ir *ạ, ẹ*) nosiniams balsiams žymėti buvo vartojamos nuo Mažvydo katekizmo; jų pavyzdžiu kiek vėliau buvo sukurtos *į, ų* (rankraščiuose ir *ị, ụ*); pastarosios, Kleino gramatikos įtvirtintos, R. Prūsijoje buvo vartojamos visą laiką, o Lietuvoje grąžintos (jau dab. formos) tik XIX a. antrojoje pusėje. Raidę *ė* (garsui „ė" žymėti) pirmasis plačiau vartojo Kleinas. R. Prūsijoje ji pamažu virto *ē*. Lietuvoje *ė* teįsigalėjo (pradžioje kartu su *ē*) XIX a. pab. Raidė *ů* (dvigarsiui „uo" žymėti), pradėta vartoti Mažvydo 1559, tvirtai įsigalėjo R. Prūsijoje; Lietuvoje *ů* pradžioje irgi vartota (M. Daukšos, iš dalies anoniminio 1605 katekizmo), tačiau netrukus labiau paplito *uo* (jau M. Petkevičius 1598, K. Širvydas), ir tik XIX a. antrojoje pusėje su ja vėl kurį laiką konkuravo *ů*. Iš visų dabartinės liet. A. raidžių vėliausiai įsigalėjo *ū* (garsui „ū" žymėti); sen. raštuose ji tik retkarčiais vartota (pvz., Vilento). Nuosekliau (bet tik nekirčiuotam „ū") ją ėmė vartoti A. Šleicheris ir F. Kuršaitis, o *ū* reikalingumą ir ne kalbos mokslo raštams pirmas plačiau aiškino J. Jablonskis (1893). XIX a. pab. *ū* dar mažai kas vartojo. Iš visų A., esančių liet. kalbos elementoriuose (nuo Mažvydo) ir spausdintose gramatikose (nuo Kleino), Jablonskio gramatikos (1901) A. pirmoji visiškai sutampa su dabar vartojama liet. A. (tokia pat A. vartota „Lietuviškos gramatikėlės" litografuotame konspekte 1899). V. Kudirkos sudarytų rašybos taisyklių „Statrašos ramsčiai" (1890, litografuotas leid.) A. nuo dabartinės A. iš esmės tesiskiria tuo, kad joje nėra *ū*. Dėl kai kurių raidžių vartojimo dar buvo kiek svyruota ir po Jablonskio gramatikos pasirodymo (pvz., K. Būga 1913 ir 1915 dar turėjo ginti *y* ir ypač *ū* reikalingumą), tačiau nei rašybos praktikos svyravimai, nei teoriniai A. reformos projektai tolesnei liet. A. raidai didesnės reikšmės nebeturėjo. Tokiu būdu šimtmečių eigoje lot. A. pagrindu liet. raštijoje nusistojo savita liet. A., kurią sudaro 32 raidės, išdėstytos tokia tvarka: *Aa (Ąą), Bb, Cc, Čč, Dd, Ee (Ęę, Ėė), Ff, Gg, Hh, Ii (Įį, Yy),*

Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Rr, Ss, Šš, Tt, Uu (Ųų, Ūū), Vv, Zz, Žž. (Abėcėliškai rikiuojant žodžius žodynuose, rodyklėse ir pan., skliausteliuose įrašytieji rašmenys atskiromis raidėmis nelaikomi: *ą* traktuojama kaip *a*; *ę* ir *ė* — kaip *e*; *į* ir *y* — kaip *i*; *ų* ir *ū* — kaip *u*.) Šalia raidžių kai kuriems priebalsių garsams reikšti vartojami dar ir vad. dviraidžiai *ch, dz, dž.*

Lit.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957; **Z. Zinkevičius**, Kaip žmonės išmoko rašyti, V., 1958.

ĀBEKAS Fredas [tikr. **Akelaitis** Motiejus; g. Piliakalniuose (Kapsuko rj.) — m. 1947.IV.10 Čikagoje] — JAV lietuvių pažangus visuomenės veikėjas, žurnalistas. Po Spalio revoliucijos iš JAV atvyko į Tarybų Rusiją. Apie 1920 grįžęs į JAV, 16 metų dirbo Čikagos „Vilnies" dienraščio redakcijoje. Vadovavo JAV pažangiųjų lietuvių delegacijai Pasaulio lietuvių kongrese, įvykusiame 1935 Kaune. Kongreso tribūną panaudojo pareikšti griežtam Amerikos lietuvių protestui prieš Lietuvos faš. valdžią, reikalavo laisvės polit. kaliniams. Grįžęs iš kongreso, 1935 Čikagoje išleido brošiūrą „Lietuva 1935 metais. Darbininkų ir valstiečių kovos prieš Ant. Smetonos diktatūrą ir lietuvių kongresas Kaune".

ĀBICHTAS (Abicht) Adolfas [1793 Erlangene (Vokietija) — 1860.VII.15 Vilniuje] — gydytojas terapeutas. G-ją ir un-tą baigė Vilniuje. 1816 gavo medicinos daktaro laipsnį. Dirbo Joniškėlio ligoninėje, vėliau med. studijas gilino V. Europoje. 1823 paskirtas Vilniaus un-to terapinių klinikų profesoriaus padėjėju. 1827 gavo profesoriaus vardą. Dėstė bendrąją patologiją, bendrąją terapiją ir med. istoriją. Uždarius Vilniaus un-tą, dėstė Medicinos-chirurgijos akademijoje. 1840 Vilniuje išleistas lotynų kalba A. parašytas terapijos vadovėlis „Bendrosios terapijos nuostatai" („Institutiones therapiae generalis"). Išliko litografuotas jo paskaitų konspektas. A. garsėjo kaip geras diagnostas. Buvo mėgstamas Vilniaus varguomenės, nes dažnai gydė nemokamai.

ĀBICHTAS Johanas Heinrichas [1762 Folksštate (Vokietija) — 1816 Vilniuje] — vokiečių filosofas idealistas, I. Kanto ir K. Reinholdo filosofijos šalininkas. Dėstė filosofiją Erlangeno un-te (Vokietija). 1804—16 Vilniaus un-to profesorius, lotyniškai dėstė logiką, filosofiją, psichologiją. Vokiečių ir lotynų kalbomis parašė keliolika filosofijos veikalų.

ABĪSAVAS — buvęs ežeras Zarasų rj., 8 km į š. v. nuo Salako. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) jo plotas buvo 57 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 3,3 m, ir A. įsiliejo į *Antalieptės marias.*

ABISTĀ, Vobista, — upė Alytaus ir Varėnos rj., Varėnės deš. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 87 km². Prasideda Čižiūnų apylinkėse, 7 km į š. v. nuo Daugų. Teka į p. r. per Noso, Neveiglo, Gilūšio, Daugų, Savisto ežerus ir įteka į Varėnę 16,5 km nuo jos žiočių, ties Geidukonimis. Vid. nuolydis 215 cm/km, o 0,5 km ruože aukščiau Gilūšio ežero 1600 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,63 m³/s. Prie A. yra 2 vandens malūnai — Dauguose ir Geidukonyse. Netoli žiočių A. kerta Vilniaus—Alytaus plentas.

ABLINGĀ — kaimas Klaipėdos rj., Antkopčio apyl., 4 km į š. nuo Endriejavo, prie kelio į Kulius. 95 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1958). Pro kaimą teka Apšruotis (Žvelsos intakas). Į p. nuo A. yra Tickinų miškas. 1941.VI.23 vok. fašistai ir vietiniai burž. nacionalistai padegė kaimą ir sušaudė 42 gyventojus — 35 iš A. ir 7 iš gretimo Žvaginių kaimo. Sušaudytųjų tarpe buvo taryb. aktyvistai P. Šakinis, A. Sausarys, Baltuonių, Ložių, Šiaulyčių, Joknių, Srėbalių ir kt. šeimos. Nužudytųjų atminimui į š. v. nuo A., Žvaginio kalne, 1960 pastatytas obeliskas.

ABRĀITIENĖ Liudvika [g. 1908.V.17 Žeberiuose (Kelmės rj.)] — gydytoja oftalmologė, medicinos mokslų kandidatė (1960). 1933 baigė Kauno un-tą. Nuo 1934 akių ligų gydytoja Šiaulių, Kauno ligoninėse. Periodinėje spaudoje paskelbė moksl. straipsnių apie trachomą ir kitas akių ligas.

ABRĀITIS Blažiejus [g. 1899.VIII.16 Tupikuose (Šakių rj.)] — gydytojas histologas, embriologas, medicinos mokslų daktaras (1938). 1933 baigė Kauno un-tą. Nuo 1934 dirbo Kauno un-to histologijos ir embriologijos katedros asistentu. 1936—37 tobulinosi Pragos un-te. Nuo 1939 docentas, histologijos ir embriologijos katedros vedėjas. Nuo 1946 profesorius. Ėjo įvairias adm. pareigas: 1944—45 Kauno un-to med. f-to prodekanas, 1946 dekanas, 1947—50 un-to prorektorius mokslo reikalams, 1951—1953 Kauno Med. in-to gydomojo f-to dekanas, 1958—63 in-to prorektorius mokslo reikalams. Tiria neląstelinių gyvosios medžiagos formų vystymąsi gyvulių bei žmogaus akyje ir odoje, žmogaus gemalinių apdangalų inervaciją bei skrandžio gleivinės amžinius pakitimus. A.— vienas Lietuvos TSR Anatomų, histologų ir embriologų d-jos iniciatorių. Parašė monografiją „Žmogaus odos struktūros skirtingumai kai kuriose kūno paviršiaus vietose" (1939), vadovėlį „Žmogaus embriologija" (1962), paskelbė moksl. straipsnių.

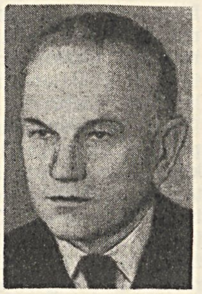

ABRAMĀUSKAS Stasys [g. 1927.X.16 Nevaišiuose (Lydos rj., Baltarusijos TSR)] — inžinierius architektas. 1950 baigęs Kauno un-tą, dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1960 TSKP narys. Išspausdino moksl. straipsnių Lietuvos archit-ros ir technikos istorijos klausimais: apie Tytuvėnų archit. ansamblį, plytų dydžius XIV—XV a. Lietuvos archit-ros paminkluose, Lietuvos gardines pilis, XV—XVI a. mūro konstrukcijas Lietuvoje ir kt. Tyrinėjo Lietuvos TSR archit-ros paminklus, rūpinosi jų restauravimu.

ABRAMĀVIČIUS Faivušas [g. 1894.III.22 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918 Panevėžyje įstojo į LKP. Buvo LKP Panevėžio rj. k-to narys. Dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią Lietuvoje 1918—19. Redagavo (1919) rusų kalba ėjusį laikr. „Izvestija Ponevežskogo Soveta rabočich deputatov" („Panevėžio Darbininkų deputatų tarybos žinios"). Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, dirbo spaustuvininku Kaune. Buvo LKP Kauno rj. k-to nariu, paskui rajono k-to sekretoriumi Šiauliuose, Marijampolėje. Metus pasimokęs Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje, 1922 grįžo į Kauną, dirbo spaustuvėse. 1923 kooptuotas, o 1924 LKP IV suvažiavimo išrinktas į LKP CK. 1925 Maskvoje dirbo žydų laikr. „Der emes" („Tiesa") redakcijoje. 1926 pavasarį atvyko į Kauną dirbti pogrindinio partinio darbo ir buvo išrinktas LKP CK organizacinio biuro sekretoriumi. 1926 redagavo legalų žydų laikraštį „Arbeter lebn" („Darbininkų gyvenimas"). Faš. perversmo metu (1926.XII.17) suimtas ir K. Poželos bei kitų byloje karo lauko teismo nuteistas kalėti iki gyvos galvos; pagal 1928 amnestiją bausmė buvo sumažinta iki 15 metų. Dėl neteisingo nusistatymo malonės prašymų klausimu LKP CK sekretoriatas 1927 pašalino A. iš CK narių. Už frakcinę veiklą 1929 pašalintas iš LKP. 1933 paleistas iš Kauno kalėjimo 3 mėn. sveikatos pataisyti. Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK padedamas, pasitraukė į Tarybų Sąjungą. Dirbo spaustuvėje Leningrade. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1936). 1956 reabilituotas. Nuo 1956 gyvena Vilniuje. 1957 jam pripažintas TSKP nario stažas nuo 1918 (su pertrauka 1929—35). Periodinėje spaudoje išspausdino atsiminimų apie rev. veiklą. Kartu su L. Šausu dokumentinėje apybraižoje „Mirties nuosprendis" (V., 1960) aprašė faš. perversmą ir keturių komunistų sušaudymą.

ABRAMĀVIČIUS Geršonas [g. 1906.II.10 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1927 Komunistų partijos narys (1927—30 LKP Klai-

pėdos org-joje). Už rev. veiklą buvo kalinamas 8 metus. 1940—41 Kaune dirbo adm. darbą. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1945 pab. tarnautojas Kaune.

ABRAMAVIČIUS Girša [g. 1911.XII.11 Onuškyje (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1928 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1929 pašalintas iš Rokiškio g-jos. 1930 dirbo raidžių rinkėju; buvo išrinktas LKJS Rokiškio parajonio k-to sekretoriumi. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1932 nuteistas 4 metus kalėti. 1937 dirbo spaustuvėje Kaune; buvo spaustuvininkų pogrindinės part. kuopelės sekretorius. 1938—39 buvo kalinamas Kauno IX forte ir Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Bendradarbiavo LKP pogr. laikraščiuose. 1940 Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos CK instruktorius, vėliau CK sekretorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko vado pavaduotojas polit. reikalams; demobilizuotas majoro laipsniu. Iki 1957 Lietuvos TSR Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-joje skyriaus vedėjas. Nuo 1957 Lietuvos TSR MT inspektorius.

Ršt.: Tiesos beieškant, [dokumentinė apybraiža apie L. Adomauską], V., 1960; **G. Abramavičius, A. Berlozovas,** Ištikimybė [dokumentinė apysaka apie P. Zibertą], V., 1965.

ABRAMAVIČIUS Jurgis [1915.III.25 Liepalotuose (Vilkaviškio rj.) — 1935.IX.23 Gražiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. 1935 valstiečių streiko metu aktyviai kovojo prieš faš. režimą Lietuvoje, platino antifaš. atsišaukimus Gražiškių apylinkių valstiečių tarpe, drauge su kitais 1935.IX.22 išvadavo iš Gražiškių daboklės suimtus valstiečių streiko aktyvistus. Rytojaus dieną, vėl mėginant išvaduoti kitus suimtuosius, buvo policijos nužudytas.

ABRAMAVIČIUS Liudvikas [1879 Maskvoje — 1939.II.9 Vilniuje] — žurnalistas, bibliofilas, kolekcionierius. Krokuvos un-te įgijo istoriko specialybę. Nuo 1905 bendradarbiavo lenkų burž. spaudoje. 1911—38 redagavo ir leido laikr. „Przegląd wileński" („Vilniaus apžvalga"), kuriame propagavo gerus lietuvių ir lenkų santykius, kovojo prieš lenkišką nacionalizmą. 1925—39 Vrublevskių bibliotekos (Vilniuje) moksl. pagalbos k-to pirmininkas. Šiai bibliotekai dovanojo retų XVI—XVIII amžių Vilniaus spaudinių bei paveikslų kolekciją. Liko A. rankraščiai lenkų kalba: „Bibliografinė medžiaga apie buvusią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę" ir „Lietuva pirmojo pasaulinio karo metu".

Ršt.: **L. Abramowicz,** Cztery wieki drukarstwa w Wilnie 1525—1925, Wilno, 1925.

ABRAMAVIČIUS Simonas [g. 1916.V.21 Kriauniuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1935 LKJS narys, nuo 1939 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Alytuje. 1940—41 adm. darbuotojas Alytuje. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 adm. darbuotojas Trakuose, Varėnoje, Kuršėnuose, Vabalninke, Joniškyje, Pasvalyje, Pavenčiuose.

ABRAMAVIČIUS Vladas [1909.V.9 Naujadvaryje (Trakų rj.) — 1965.XI.16 Vilniuje] — kultūros istorikas, bibliografas. 1930 Vilniuje baigė lenkų g-ją, 1930—39 dirbo lenkų burž. spaudoje. 1951 baigė Vilniaus un-tą, įgydamas istoriko specialybę. Nuo 1945 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos rankraščių sk. vedėjas. Išleido keliolika knygų lietuvių ir lenkų kalbomis — biografinių, istorinių, kraštotyrinių apybraižų, poezijos ir prozos kūrinių, leidinių knygotyros, paleografijos ir bibliografijos klausimais.

Ršt.: Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstyti dalykai, V., 1956; Piśmiennictwo i książka na Litwie, Wilno, 1957; Valerijonas Vrublevskis, V., 1958; Tadas Vrublevskis, V., 1960; Tarasas Ševčenka ir Vilnius, V., 1964.

Leid.: Lietuvos TSR Mokslų akademijos rankraštinių darbų ir disertacijų bibliografija (1946—1956), V., 1958 [parengė su K. Čepiene]; Rankraščių rinkiniai (Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos XI—XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga), V., 1963; Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas, V., 1963.

ABRAMOVIČIUS Dmitrijus Ivanovičius [1873.VIII.7 Gulevičiuose (buv. Volinės gub.) — 1955.III.4 Vilniuje] — rusų filologas, TSRS MA narys korespondentas (1921). 1897 baigęs Peterburgo Dvasinę akademiją, dėstė šioje akademijoje, Aukštuosiuose moterų (Bestuževo) kursuose, Petrograde (vėliau Leningrado) un-te ir kitur. Paskelbė apie 100 moksl. darbų, daugiausia apie senuosius (iki XV a.) rusų raštijos paminklus. Tyrinėjo A. Maikovo, N. Gogolio, M. Lermontovo kūrybą. Suredagavo pilną mokslinį M. Lermontovo raštų leidimą (5 t., 1910—13), parengė spaudai senosios rusų lit-ros veikalų. 1924 paskelbė iki tol nežinomą I. Gončiarovo kūrinį „Neparastoji istorija". 1939—41 Smolensko Ped. in-to profesorius. Nuo 1945 Vilniaus un-te dėstė rusų lit. kalbos istoriją, rinko medžiagą TSRS MA rengiamam XI—XVII a. rusų kalbos žodynui.

Lit.: **П. Н. Берков,** Хронологический список печатных работ чл.-корр. АН СССР Д. И. Абрамовича.— Труды отделения древнерусской литературы, т. 12, М.—Л., 1956.

ABRAMOVIČIUS Emilis [1864—1922] — revoliucinio judėjimo Rusijoje dalyvis. XIX a. pab. dirbo rev. propagandos darbą Minsko darbininkų rateliuose. 1886—87 iš Minsko buvo atvykęs į Vilnių, atvežė G. Plechanovo veikalą „Mūsų nesutarimai", kovojo prieš Vilniaus narodnikus, skleidė marksistines idėjas Vilniaus moksleivių tarpe. 1889 propagavo marksizmą Kijevo darbininkų tarpe. Po RSDDP II suvažiavimo (1903) tapo menševiku.

ABRAMSONAS Lazaris [1884.IV.27 Kaune — 1962.VII.9 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius. 1914 Miunchene baigė aukštąjį politechninį mokslą. 1921—26 Kaune palaikė ryšius su LKP, vykdė jos užduotis, populiarino kom. ideologiją. Buvo vienas pažangios žydų darbo žmonių org-jos „Kultur-lyga" organizatorių ir vadovų. Apkaltinus „Kultur-lygą" komunistine veikla, 1924 suimtas. Alfos pseudonimu 1926 bendradarbiavo žydų laikraštyje „Arbeter lebn" („Darbininkų gyvenimas"). 1926 pab., po faš. perversmo, emigravo į Vokietiją, o 1930 išvyko į TSRS.

ABRAMSONAS Šmuelis [1912.VIII.13 Jurbarke — 1935.VII.1 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1930 LKJS narys. 1930—35 Kauno un-te studijavo biologiją, vėliau mediciną. Už rev. veiklą 1932 ir 1935 suimtas ir adm. tvarka nubaustas. Nuskendo Nemune, gelbėdamas skęstantį draugą.

ABROMEITIS (Abromeit) Johanas [g. 1857.II Pašleičiuose (Kaliningrado sr., į š. nuo Gusevo)] — Rytų Prūsijos botanikas floristas. Karaliaučiaus un-to bot. profesorius. Veikale „Rytų ir Vakarų Prūsijos flora" aprašė ir Klaipėdos krašto florą, pažymėjo daugelio augalų liet. vardus.

Ršt.: **J. Abromeit** [u. a.], Flora von Ost- und Westpreussen, B.— Königsberg, 1898—1940.

ABROMIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Auseniškių apyl., 6 km į v. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno plento. 178 gyv. (1959). Buvusio A. dvaro rūmuose įsikūrusi 75 lovų Vievio ligoninė (nuo 1951). Kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1957). 1864 įkurta pr. m-la. 1905 streikavo A. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti darbo užmokestį, ir streiką laimėjo.

„ABRŪSAS", „Abrūsėlis", — liaudies šokis. Buvo šokamas XIX a. ir vėliau daugiausia Aukštaitijoje. Užnemunėje vadinamas „Prūsu". Muz. metras $^{2}/_{4}$. Šokdavo vienos moterys arba vieni vyrai. Šokis, pritaikytas scenai, pavadintas „Abrūsėliu". Sceninė kompozicija J. Danio.

Lit.: Rezginėlė (Šokių aprašymai), V., 1958.

ABUKAUSKAS Jonas [g. 1895.X.10 Šlavėnuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Vyžuonų—Užpalių org-jai. 1940—41 Vyžuonų vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metu buvo suimtas ir laikomas Pravieniškių konc. stovykloje. 1943 iš stovyklos pabėgęs, įstojo į „Audros" partizanų būrį. Išvadavus Tarybų Lietuvą, dirbo part. ir adm. darbą Utenos bei Rokiškio rj. Pensininkas.

ABUKAUSKAS Jonas [g. 1914.III.29 Bartašiūnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Vyžuonų—Užpalių org-jai. 1940—41 dirbo Utenos aps. milicijoje. D. Tėvynės karo metais iš pradžių tarnavo Raudonojoje Armijoje, o 1942 atvyko į vok. fašistų okupuotą Lietuvą ir kovojo „Audros" partizanų būryje. 1944—57

milicijos darbuotojas Utenoje, Kupiškyje, Taurageje, Klaipėdoje, Vilniuje. Nuo 1957 Kauno milicijos v-bos viršininkas.

ÃCERIS Jonas [apie 1893 Petroškuose (Lazdijų rj.) — 1942.IV.20 Čikagoje] — JAV lietuvių proletarinis poetas. 1913 išvyko į JAV. Keli A. eilėraščiai išspausdinti prol. poezijos antologijoje „Švyturys" (1923). 1926—32 dirbo laikr. „Vilnis", 1932—39 — laikr. „Naujoji gadynė" linotipininku. 1926—32 Jordaus Ario, Aro Almeno ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo prol. spaudoje („Vilnis", „Darbininkų kalendorius" ir kt.).

Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

ACETÃTINIS PLŨOŠTAS ž. *Dirbtinis pluoštas.*

ACHMÃNOVAS Moisiejus [iki 1918 **Giršfeldas**; 1893 Rygoje — apie 1937] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. I pasaul. karo metais mokėsi Tartu un-te. Nuo 1915 Komunistų partijos narys. 1919 Lietuvos ir Baltarusijos KJS CK pirmininkas Vilniuje. RKP(b) VIII suvažiavimo (1919.III) delegatas su patariamojo balso teise. 1919. VII KP CK pasiųstas į Raudonąją Armiją dirbti polit. darbo. Demobilizuotas nuo 1921.X dirbo partinį ir profsąjunginį darbą Baltarusijoje ir kitur. Nuo 1933 dirbo laikr. „Bakinskij rabočij" redakcijoje. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1936). Mirė kalėjime. 1957 reabilituotas.

ACHŠARŨMOVAS Vladimiras Dmitrijevičius [1823.V.19 Peterburge — 1910. I.20] — rusų literatas. Eilėraščius spausdino daugelyje XIX a. vidurio lit. žurnalų. Iš L. Rėzos rinkinio laisvai išvertė 10 liet. liaudies dainų („Mergatė prie girnų", „Žirgatis", „Nemokanti plonai verpti", „Mėnesio svodba", „Iškada darželу", „Tiltas", „Prapuolusi", „Tėvs, sūnų į karą išleidžiąs", „Pikta paskalba", „Vierna meilė"). Vertimai išspausdinti lit. leidinyje „Pavasaris" („Vesna", Peterburgas, 1859).

ACÌNTAS — ežeras Švenčionių rj., 13 km į r. nuo Pabradės, 2,5 km į š. nuo Pabradės—Pastovių geležinkelio. Plotas 32 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 920 m, didž. plotis 390 m, kranto linijos ilgis 2400 m. Krantai žemi, pelkėti, miškingi. Per A. teka upelis į Merą. Ežeras verslovinis.

„ACTA BALTICO-SLAVICA" („Baltistikos-slavistikos darbai") — metraštis, leidžiamas nuo 1964 Baltstogėje (Lenkijos Liaudies Respublika) lenkų kalba. Leidžia Lenkijos Liaudies Respublikos Baltstogės mokslo d-ja. Metraštyje nušviečiami baltų ir slavų politiniai, visuomeniniai bei kultūriniai santykiai. Straipsniuose remiamasi ir liet. kalbos faktais.

„ACTA INSTITUTI CLINICI CAESAREAE UNIVERSITATIS VILNENSIS" („Vilniaus imperatoriškojo universiteto klinikos darbai") — pirmasis Vilniuje medicinos leidinys lotynų kalba, išėjęs dviem knygomis (1808 ir 1812). Leido prof. J. Frankas. Leidinyje aprašyta Vilniaus un-to klinikos ir kitų med. įstaigų veikla, būdingesnės to meto ligos, jų gydymas, miesto topografija ir kt. Buvo spausdinamas Leipcige ir nemaža prisidėjo prie Vilniaus un-to medicinos darbų išgarsinimo užsienyje.

„ACTA PARASITOLOGICA LITHUANICA" („Lietuvos parazitologijos darbai") — tarybinis tęstinis parazitologijos ir helmintologijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1958 Vilniuje. I ir II t. išleido Lietuvos TSR MA Biologijos in-tas. Nuo III t. (1961) leidžia Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-tas bei Lietuvos Helmintologų d-ja. Iki 1964 išėjo 5 t.

ÃCTAS. Burž. valdymo laikotarpiu A. į Lietuvą buvo importuojamas (daugiausia iš Vokietijos). Taryb. metais A. buvo įvežamas iš kitų sąjunginių respublikų, be to, 60 000 dkl per metus 3% stiprumo valgomojo A. iki 1962 gamino Vilniaus vaisių konservų f-kas. 1962 rekonstruotoje Jašiūnų spirito g-loje paleistas 300 000 dkl pajėgumo valgomojo A. cechas — didžiausias šalyje. Apie $^2/_3$ jo produkcijos sunaudojama Lietuvos TSR, likusioji išvežama į Kaliningrado sr. ir kitas taryb. respublikas. A. tame ceche gaminamas iš spirito, kuris oksiduojamas nerūdijančio plieno fermentatoriuose. Pagrindiniai gamybos procesai ceche mechanizuoti, veikia automatinė A. pilstymo linija.

ÃCUS-ACŨKAS Jonas [g. 1885.VII.29 Jiezne (Prienų rj.)] — technologas, chemijos mokslų kandidatas (1952). 1909 baigė Vilniaus karo m-lą, 1930 — Kauno un-to technikos f-tą. 1917—21 tarnavo Raudonojoje Armijoje, 1921—40 burž. Lietuvos kariuomenėje (intendantas). 1934—40 Kauno un-to technikos f-to lektorius. 1940—50 Vilniaus un-to prekių mokslo katedros vedėjas. 1950—60 Lietuvos Žemės ūkio akademijos docentas, chemijos katedros vedėjas. Parašė keletą prekių mokslo, technologijos ir chemijos vadovėlių, straipsnių chemijos ir kt. klausimais.

ADAKÃVAS — kaimas Tauragės rj., Skaudvilės apyl., 5 km į r. nuo Skaudvilės; kolūkio centras. 367 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1908—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1953), senelių-invalidų namai (nuo 1945); 1925—1945 veikė žemesnioji mergaičių ž. ū. m-la. A. parke auga dideli, apie 1 m skersmens, introdukuoti riešutmedžiai. Kaime yra keli II—III a. pilkapiai, vad. milžinkapiais, apdėti akmenų vainikais. Juose aptikta po keletą griautinių kapų, kuriuose rasta antkaklių trimitiniais galais, profiliuotųjų ir akinių segių bei kt. dirbinių. Jų tarpe yra viena romėniška segė. Radiniai pateko į Mintaujos muziejų. XIX a. šiuos pilkapius aprašė Vilniaus un-to prof. J. Loboika. A. — buv. dvaras, XVIII—XIX a. priklausęs Chlevinskiams. 1793 dvare pastatyta bažnyčia. Paskelbus 1861 žemės reformą, A. dvarininkas ir toliau vertė valstiečius eiti lažą, atiminėjo iš jų žemę. Ačo ir Levickio vadovaujamų valstiečių pasipriešinimui numalšinti į A. buvo iškviestas kariuomenės dalinys.

ADAMARINÀ — kaimas Vilkaviškio rj., Gižų apyl., 15 km į p. r. nuo Vilkaviškio, prie plento į Kapsuką. 108 gyv. (1959). Anksčiau kaimas buvo vadinamas **Suvalkėliais**. Į r. nuo A. yra Rūdžių giraitė, kurioje I pasaul. karo metu buvo šaudomi rusai belaisviai. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1944 nužudė 7 kalinius — taryb. piliečius, varomus darbams į Vokietiją. Kovoje su burž. nacionalistais 1948 žuvo milicijos įgaliotinis K. Ulevičius.

ADAMKẼVIČIUS Valentinas [g. 1925. VII.6 Kaune] — dainininkas (tenoras), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1957). 1949—50 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistas. 1950 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją (prof. K. Petrausko dainavimo klasę). 1950—1954 Leningrado Kirovo akademinio operos ir baleto teatro, nuo 1954 — Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro solistas. Nuo 1956 kartu dėsto dainavimą Lietuvos TSR Konservatorijoje, nuo 1963 solinio dainavimo katedros vedėjas. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Tbilisyje, Jerevane, Lenkijoje ir kt.

Vaidmenys: Germanas (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Rudolfas (Dž. Pučinio „Bohema"), Radamesas, Otelas, Karlas (Dž. Verdžio „Aida", „Otelas", „Don Karlas"), Danyla (V. Klovos „Pilėnai"), Liutauras (J. Karnavičiaus „Gražina"), Trufaldinas (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams") ir kt.

ADAMÓNIS Juozas [1905 Kivonyse (Rodūnios rj., Baltarusijos TSR) — 1941 Kaniavoje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1924 įstojo į Vakarų Baltarusijos KP. 1928 už kom. veiklą buvo kalinamas Lydos kalėjime. 1930 rinkimų į Lenkijos seimą metu buvo komunistų sąrašo įgaliotinis. 1930 suimtas, 1932 nuteistas 4 metus kalėti, sėdėjo Lydos, Vilniaus ir Gardino kalėjimuose. 1934 paleistas, 1937 vėl kalintas už kom. veiklą. 1941 Eišiškių aps. Kaniavos vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Hitlerininkų nužudytas.

ADAMÓNIS Tadas [g. 1906.X.28 Buniuškiuose (Rokiškio rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. 1929 atvyko į Argentiną. Ilgametis Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros d-jos CK sekretorius. 1931 vienas Lietuvių liaudies teatro Buenos Airese steigėjų, vadovų ir režisierių. Kartu su kitais 1936 organizavo spaudos b-vę „Talka", kuri leido laikr. „Momentas". 1943 redagavo laikr. „Mūsų kova". 1944 už pažangią veiklą suimtas, kan-

kintas ir įkalintas Vilja Devoto kalėjime, vėliau Martino Garsijos saloje. Išėjęs iš kalėjimo, drauge su kitais organizavo pažangią Argentinos lietuvių s-gą „Laisvoji Lietuva". Kaip Argentinos lietuvių organizacinės komisijos vadovas dalyvavo P. Amerikos lietuvių I kongrese (1946 Montevideo mieste). 1956—60 redagavo laikr. „Tėvynė". 1959 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

ADAMÓNYS — kaimas Alytaus rj., Punios apyl., 10 km į š. r. nuo Alytaus. 63 gyv. (1959). Pro A. eina Alytaus–Butrimonių kelias. Gyventojai totoriai; jų protėviai čia įkurdinti Lietuvos did. kun-ščio Vytauto.

ADAMÓVIČIUS Adomas Ferdinandas [1802 Vilniuje — 1881.V.12] — gydytojas, medicinos mokslų daktaras (1824). Mediciną studijavo Vilniaus un-te. Nuo 1828 Vilniaus un-to adjunktas, nuo 1832 Medicinos-chirurgijos akademijos profesorius. Metus (1838) vadovavo un-to terapinei klinikai. Ilgametis Vilniaus medicinos d-jos pirmininkas. Parašė kelis veikalus ir daug straipsnių veterinarijos, Lietuvos medicinos istorijos, terapijos, kurortologijos, teismo medicinos, odos, akių, vaikų ligų ir kt. klausimais.

ADAMÓVIČIUS Juozas [1897 Vilniuje — 1937] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1918 Vilniuje platino atsišaukimus, buvo raudongvardiečių grupės dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1919.I—II Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos vykd. k-to tardymo komisijos komendantas. Lenkų burž. nacionalistams užgrobus Vilnių, 1919.IV padėjo V. Kapsukui evakuotis. Grįžęs į Vilnių, buvo suimtas. 1920, keičiantis polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją ir Maskvoje dirbo saugumo organuose. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

ĀDELUNGAS Fridrichas [1768.II.25 Štetine — 1843.I.30 Peterburge] — kalbininkas, archeografas. Studijavo Leipcigo un-te. Keliavo po Europą, gyveno Rygoje, Maskvoje. 1824—43 Peterburgo Rytų kalbų in-to direktorius. Pasaulio kalbų apžvalgoje („Übersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte", 1820) pateikė duomenų apie liet. kalbą.

ĀDLERIS Tuvija [1902.XI.7 Raseiniuose — 1941 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Apie 1926—39 LKP narys. 1932—33 part. kuopelės Raseiniuose sekretorius. Už rev. veiklą 1927—31 kalintas Varnių konc. stovykloje, 1933.X.1 Kauno apyg. teismo nuteistas 3 metus kalėti. Raseinių aps. komendanto 1936 nubaustas 3 mėn. kalėti. Nuo 1937 gyveno Kaune, dalyvavo darbininkų streikuose. Hitlerininkų nužudytas.

ADOLINĀVOS PÉLKĖ — pelkė Kupiškio rj., 13 km į p. v. nuo Kupiškio, 8 km į š. v. nuo Viešintų. Plotas 188 ha. Viduryje telkšo 3 ha Alajų ežeras. A. p.— ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,6 m, vid. 2,92 m. Durpės mediuminės ir švylinės-kiminінės; vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 3,6%.

ADOMÁIČIAI — kaimas Kelmės rj., Stulgių apyl., 7 km į p. nuo Kražių. 100 gyv. (1959). Gretimame Laplėgių kaime yra A. aštuonmetė m-la. Pro A. teka Mergės upelis, iš v. prieina Raudgirio miškas. Kaime išlikę vad. Gyžio kapai, kuriuose esąs palaidotas nukankintas baudžiauninkas Gyžys.

ADOMÁITIENĖ Ona [Širvytė; g. 1898 Maigiškiuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. 1915—18 dirbo siuvėja Petrograde. 1918—22 Komunistų partijos narė. 1918—19 LKP Rokiškio aps. k-to sekretorė. 1919 evakavosi į Smolenską. 1945 atvyko į Kauną. Dirbo siuvykloje „Danga". Nuo 1956 pensininkė, gyvena Maskvoje.

ADOMÁITIS Albinas [g. 1929.III.2 Rudiškiuose (Joniškio rj.)] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs pramonės darbuotojas (1965). 1954 baigęs Vilniaus un-to chemijos f-tą, dirbo Eidukevičiaus odos ir avalynės kombinate (Vilniuje), nuo 1961 Liaudies ūkio taryboje. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1963 LKP CK revizijos komisijos narys. 1963—65 LŪT pirmininko pavaduotojas, nuo 1965 lengvosios pramonės ministras.

ADOMÁITIS Jonas [g. 1903.I.10 Dameliuose (Joniškio rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1925 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, mokytojavo Šiaulių g-jose ir kartu studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1948—50 Šiaulių mkt. in-to dėstytojas, kalbos ir lit-ros katedros vedėjas. Vėliau dėstė vid. m-lose. Išvertė V. Lacio romaną „Audra" (1952), A. Makarenkos „Knygą tėvams" (1952), K. Ušinskio „Rinktinių raštų" t. 1 (1959), M. Gorkio apsakymų ir kt.

ADOMÁITIS Jonas [g. 1919.V.8 Moninoje (Jurbarko rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1940 įstojo į LKJS ir dirbo komjaunimo organizatoriumi Jurbarko valsčiuje. D. Tėvynės karo metais dalyvavo partiz. judėjime. Po karo dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Nuo 1946 TSKP narys. 1951—53 LKP Linkuvos rj. k-to I sekretorius. 1956 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. 1956—59 LKP Vabalninko rj. k-to I sekretorius. 1959—60 dirbo LKP CK. 1958—60 kandidatas į LKP CK narius. 1960—63 LKP Rokiškio rj. k-to I sekretorius. Nuo 1963 Vilkaviškio rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

ADOMÁITIS Juozas [slap. Šernas; 1859. VIII.7 Šmuiliškėje (Šakių rj.) — 1922. VIII.5 Čikagoje] — publicistas, švietėjas. Baigęs Marijampolės gimnazijos 6 klases, persikėlė gyventi į Varšuvą. 1885 pradėjo bendradarbiauti spaudoje. Su V. Kudirka nutarė leisti laikr. „Varpas", kurį 1889—90 redagavo. 1890 apsigyveno Ragainėje (dab. Nemanas, Kaliningrado sr.). Policijos persekiojamas, 1891 slapstėsi Šakiuose, ir toliau „Varpui" rašydamas beveik visus vedamuosius bei poleminius straipsnius. Dirbdamas „Varpe", A. buvo radikalių pažiūrų burž. demokratas, smerkė carizmo politiką, ragino neužsisklęsti nac. rėmuose, o drauge su kitomis pavergtomis tautomis ir rusų liaudimi kovoti prieš carizmą. Dėl tokių pažiūrų nesutarė su buržuaziniais liberaliniais „Varpo" redaktoriais (V. Kudirka, J. Kriaučiūnu), todėl 1892 pr. pasitraukė iš „Varpo" redakcijos. Išvykęs į Bremeną (Vokietija), dirbo emigracijos biure. 1895 grįžo į Šakius. JAV liet. burž. laikraščio „Lietuva" leidėjo A. Olševskio pakviestas, nuvyko į Čikagą ir 1895—1921 redagavo šį laikraštį. Įsigalėjus redakcijoje reakc. elementams, buvo atleistas. Mirė skurde.

A. daugiausia reiškėsi kaip švietėjas, svarbiausiais savo veiklos uždaviniais laikydamas mokslo žinių populiarinimą, kovą prieš obskurantizmą ir įvairias jo formas. Jis išleido apie 20, daugiausia mokslo populiarinimo, knygų, kurias parengė pagal kitų tautų autorių veikalus, juos perdirbdamas ir papildydamas lituanistine medžiaga. Periodikoje išspausdino daugiau kaip 2000 straipsnių, kurių apie 500 pasirašė slap. Šernas, Šern., Budrys, Stelli, St-l, St., S. . . s, Ad., a-b, j. a, -j-a-, Šilvarnys. Daugelis A. straipsnių, ypač laikraštyje „Lietuva", išspausdinti be parašo. A. raštų tematika labai įvairi. Glaustai ir aiškiai parašyti, iliustruoti piešiniais, brėžiniais, schemomis, A. veikalai buvo populiarūs Lietuvoje ir JAV lietuvių tarpe, kartu susilaukdami šališkai neigiamo reakcininkų bei klerikalų vertinimo.

Aiškindamas gamtos reiškinius bei procesus, A. pripažino materijos pirmumą ir amžinumą, nors ją dažnai tapatino su medžiaga (kn. „Apie žemę ir kitus svietus"). Materijos amžinumo idėją grindė medžiagos ir energijos išsilaikymo bei virtimo dėsniu. Svarbiausia ir neatskiriama materijos savybe pripažino judėjimą („krutėjimą"), dažniausiai jį suprasdamas kaip mechaninį judėjimą, nors šilumą, šviesą ir garsą teisingai laikė atskiromis materijos judėjimo formomis. Maždaug teisingai suprato judėjimo ir rimties santykį, teigdamas, kad absoliučios rimties nėra, kad judėjimas absoliutus, o rimtis santykinė (kn. „Paėjimas organiško svieto"). Materialistiškai aiškino laiką ir erdvę („ruimą"), kaip materijos egzistavimo formas, teigė, kad, nors žmogaus žinios apie laiką ir erdvę reliatyvios, tačiau patys jie yra realūs, objektyvūs, susiję su materijos judėjimu. Kritikavo idealistus už erdvės ir laiko objektyvumo neigimą, išjuokė

biblijos teiginį, jog erdvė turinti ribas ir pasaulis esąs dievo sukurtas tik žmogui.

Daugiausia dėmesio A. skyrė evoliucijos teorijai, jos požiūriu aprašydamas Žemės ir kitų gamtos kūnų susidarymą, gyvūnijos ir augalijos atsiradimą bei vystymąsi, taip pat socialinius reiškinius. Pabrėžė, kad ne dievas suteikė organizmams įv. formas bei savybes, o pati „gamta gerina, taiso gyvūnų organizaciją", kad lemiamą reikšmę organizmų evoliucijai turi aplinka (kn. „Biologija, arba mokslas apie gyvus daiktus"). Aukščiausia org. gamtos evoliucijos pakopa laikė žmogų, kurio atsiradimą ir išsivystymą aiškino materialistiškai. Svarb. veiksniais žmogaus evoliucijoje pripažino darbą ir protą.

A. buvo deterministas, pripažino objektyvų priežastingumą, būtinumą ir dėsningumą ne tik gamtoje, bet ir visuomenėje, nors šias kategorijas formulavo netiksliai.

A. pažiūroms būdingi dialektikos elementai, kurių ryškiausias — vystymosi idėja. Šią idėją jis taikė ne tik gamtai, bet ir visuomenei. Teisingai suprato pagrindinę vystymosi tendenciją bei kryptį — vystymąsi kylančiąja linija, tai vadindamas „pirmžengystės tiesa". Tačiau A. raštuose vyrauja metafizinis, mechanistinis požiūris (pvz., organizmus, jų tarpe ir žmogaus, traktavo kaip mašiną).

A. teigė, kad pasaulį galima pažinti, kad pojūčių turinys objektyvus, kad jie — „tarpininkai tarp svieto ir mūsų", kritikavo agnosticizmą ir subjektyvųjį idealizmą. Didelę reikšmę pažinimo procese skyrė abstrakčiajam mąstymui, pabrėždamas, kad teorijos ir hipotezės turi remtis objektyviais dėsniais, stebėjimo duomenimis, praktika. Tačiau praktiką, kaip ir visą pažinimo procesą, A. įsivaizdavo ribotai: nesuprato praktikos kaip visuomeninės žmonių veiklos, nematė kokybinio skirtumo tarp jutiminio pažinimo ir loginio mąstymo.

A. materialistinės pažiūros glaudžiai susijusios su ateizmu, kurį atvirai ir sistemingai pradėjo skelbti, gyvendamas Čikagoje. Iki to laiko, nors ir buvo ateistinių bei antiklerikalinių pažiūrų, bet atvirai jų spaudoje beveik nereiškė. Dirbdamas „Varpe", dėl taktinių sumetimų kovoje su carizmu prieš religiją nepasisakydavo. Vėliau tvirtai stojo į ateizmo pozicijas. Religiją traktavo kaip svarbiausią mokslo bei pažangos stabdį, dvasinio žmonių pavergimo įrankį, demaskavo krikščionybę, kaip socialinio išnaudojimo ramstį ir priedangą. Teisingai teigė, jog religija atsirado daug vėliau, negu pirmykštis žmogus, tam tikroje visuomenės vystymosi pakopoje „iš nesupratimo gamtos jėgų, kurias žmonės apvilko dievų rūbais". Jis rašė, kad kunigija „...niekur neprisideda prie pirmžengystės, bet visur, net tarp aukščiausiai civilizacijoj pasikėlusių tautų yra suturėtoja pirmžengystės" („Etnologija", p. 175), reikalavo atskirti bažnyčią nuo valstybės, o mokyklą nuo bažnyčios. Buvo įsitikinęs, kad rel. prietarai palaipsniui išnyks, vystantis mokslams.

Visuomenės vystymosi svarb. veiksniais A. laikė geogr. aplinką ir švietimą. Visuomenės gyvenimas pirmiausia priklauso nuo gamtinių sąlygų, kurių įtakoje vystosi tautos, jų ekonomika ir kultūra, susidaro įv. papročiai, žmonių charakteriai. Didelę reikšmę A. teikė ir ek. veiksniams, teigdamas, kad mokslas, kultūra, politika, moralė, šeimos formos priklauso nuo visuomenės ek. išsivystymo laipsnio. A. buvo visuomenės pažangos šalininkas ir reakc. jėgų priešas, smerkė neteisingus karus, rasizmą, šovinizmą ir kolonializmą. Kritikavo kapit. santvarką, nors ją laikė aukštesne už vergovę ir feodalizmą visuomenės pakopa. Socialinės nelygybės šaltiniu laikė priv. nuosavybę. Tačiau A. nesuprato proletariato ist. vaidmens. Nors jis ir samprotavo apie „suvisuomenintą asociaciją", bet nematė istorinių socializmo perspektyvų.

A. darbai yra reikšmingas indėlis į liet. kultūros istoriją, turėjęs įtakos materialistinės pasaulėžiūros plitimui Lietuvoje ir JAV lietuvių tarpe.

Ršt.: Apie žemę ir kitus swietus, jų buvį ir pabaigą, Ch., 1896; Senų gadynių išnykę gyvi sutvėrimai, Ch., 1900; Biologija arba Mokslas Apie Gyvus Daiktus, Ch., 1901; Iš kur atsirado musų naminiai gyvuliai ir auginami augmenys?, Ch., 1901; Kaip gyvena augmenys?, Ch., 1901; Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, Ch., 1903; Gamtos pajiegos ir kaip iš jų naudotis, Ch., 1904; Paėjimas organiško svieto, Ch., 1905; Geografija arba žemės aprašymas, Ch., 1906; Žvėrys ir žmogus, Ch., 1906; Apsireiškimai atmosferoj arba meteorologija, Ch., 1907; Oras, vanduo, šviesa ir šiluma, Ch., 1907.

Lit.: **J. Žiugžda,** Materialistinė mintis kovoje prieš religinius prietarus Lietuvoje XIX a. pabaigoje.—„Tiesa", 1955.V.29; **J. Macevičius,** J. Adomaitis-Šernas.—„Mokslas ir gyvenimas", 1962, Nr. 1.

ADOMÁITIS Juozas [1892 Banaičiuose (Šakių rj.) — 1951.V.1] — tarybinis kaimo aktyvistas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1947—48 Jurbarko vls. ž. ū. kooperatyvo v-bos pirmininkas. Nuo 1948 VKP(b) narys. Nuo 1949 dirbo „Gegužės Pirmosios" kolūkyje, nuo 1950 to kolūkio pirmininkas. Liet. burž. nacionalistų nužudytas.

ADOMÁITIS Juozas [iki 1918 **Janulis**; 1896 Juostininkuose (Anykščių rj.) — 1938.IV.8 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Iki I pasaul. karo dirbo Raguvos kooperatyve, karo metu — Rusijoje. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 vasarą V. Kapsuko pasiūlymu išvyko į vokiečių okupuotą Lietuvą ir dirbo LKP CK instruktoriumi propagandistu. 1918.XII išrinktas LKP Vilniaus miesto k-to nariu. Netrukus buvo pasiųstas į Rokiškio aps., kur drauge su P. Kirstuku vadovavo 60—70 partizanų būriui. Būrys, apsiginklavęs iš vok. kareivių pirktais ir iš Raudonosios Armijos per fronto liniją gautais ginklais, ardė vok. komunikacijas ir kovojo prieš lenkų kontrrevoliucinius legionierių būrius. 1919 pr. dirbo ypatinguoju Lietuvos taryb. vyriausybės komisaru Panevėžio, Joniškėlio, Kupiškio ir kt. apskrityse, ruošė maisto produktus raudonarmiečiams ir Vilniaus gyventojams. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, dirbo maisto paruošų įstaigose Smolensko srityje. 1920—24 Baltarusijos TSR maisto pramonės liaudies komisaras. 1924—26 Vitebsko apyg. vykdomojo k-to pirmininkas. 1926—28 Baltarusijos TSR prekybos liaudies komisaras. Nuo 1928 dirbo Maskvoje maisto šaldytuvų viršininku. 1937 įgijo inžinieriaus mechaniko specialybę. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

ADOMÁITIS Mykolas [g. 1896.IX.14 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. Kovojo prieš vok. okupantus. 1919.I.8 dalyvavo Šiaulių darbininkų sukilime. Šiaulių Darbininkų atstovų tarybos deleguotas, 1919.II dalyvavo Lietuvos Tarybų I suvažiavime Vilniuje. Su Žemaičių pulku dalyvavo mūšyje prieš vok. kariuomenę ties Luoke, buvo sužeistas. 1919 rudenį Šiauliuose vėl įsitraukė į pogrindinę kom. veiklą. Kurį laiką buvo Šiaulių odos ir adatos darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas. Pagal kairiųjų darbininkų sąrašą išrinktas į Šiaulių miesto tarybą. 1923 pasitraukęs iš LKP, dirbo profs-gose, palaikė ryšį su Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ja Šiauliuose, rėmė polit. kalinius. Už dalyvavimą rev. judėjime 1923 ir 1925 buvo suimtas ir žvalgybos kankinamas. Po D. Tėvynės karo dirbo „Elnio" odos ir avalynės kombinate. Nuo 1946 TSKP narys. Išspausdino atsiminimų periodinėje spaudoje. Pensininkas.

ADÕMAS BREMENIĒTIS [Adam von Bremen; m. apie 1085] — vokiečių kronikininkas. Nuo 1068 Bremeno kanauninkas. Svarb. jo veikalas — „Hamburgo vyskupų istorija" („Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum"), išleista 4 knygomis apie 1075. Ketvirtoji šio veikalo knyga — „Šiaurės salų aprašymas" („Descriptio insularum Aquilonis") — vertingas ist. šaltinis apie Skandinavijos ir Baltijos j. pietų pakrantės tautas (yra žinių ir apie prūsus).

ADOMÁUSKAS Liudas [1880.IV.8 Notėnuose (Skuodo rj.) — 1941.VIII.16 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis.

1903 baigė Kauno kunigų seminariją ir kunigavo įvairiose Lietuvos vietose. I pasaul. karo metu — karo kapelionas Breste, vėliau fronte. D. Spalio soc. revoliucijos paveiktas, 1918 grįžo į Lietuvą ir drauge su kitais organizavo Darbininkų tarybas Baisogaloje ir Palonuose (Radviliškio rj.). 1921 metė kunigystę. Komunistų partijos paskirtas, 1922 buvo legalių leidinių — savaitraščio

„Žarija", o jį uždraudus — vienkartinio leid. „Naujoji gadynė"— ofic. redaktorius ir leidėjas. 1922 parašė antireliginę knygą „Šventraščio paslaptys", kurią burž. cenzūra konfiskavo. 1923 drauge su kitais kuopininkais suimtas ir kalintas iki 1926.VI. Po faš. perversmo nuteistas mirti; bausmė buvo pakeista 15 metų kalėjimu, o pagal 1928 amnestiją perpus sumažinta. 1934 iš kalėjimo paleistas. 1940.VI, sudarius Liaudies vyriausybę, paskirtas valstybės kontrolieriumi. 1940.VII išrinktas Liaudies Seimo atstovu ir pirmininku. Pasirašė deklaracijas dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos paskelbimo, dėl Lietuvos įstojimo į TSRS. Buvo išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo nariu. 1941 — Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaras. Nuo 1941.II VKP(b) narys. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

Ršt.: Šventraščio paslaptys, V., 1960 [II leid.].

Lit.: G. Abramavičius, Tiesos beieškant, V., 1960.

ADOMAVÀ — kaimas Panevėžio rj., Piniavos apyl., 17 km į š. nuo Panevėžio, Lėvens deš. krante. 85 gyv. (1959). Pro A. teka Svirnupis (Lėvens intakas); iš p. prieina Pišios miškas. Pr. m-la (nuo 1937). Burž. laikais kaime veikė LKP pogr. kuopelė.

ADOMÃVIČIUS Juozas — poetas. Ž. *Kėkštas* Juozas.

ADOMÃVIČIUS Kazys [apie 1840 Rudikuose (Kupiškio rj.) — apie 1890 prie Raguvos (Panevėžio rj.)] — liaudies tapytojas. Buvo gabus meistras, išradingas technikas, mokėjo daug amatų. Savo sodyboje įrengė arklio varomą malūną. Dažė kraičio skrynias, dirbo buitinės apyvokos daiktus, tošines dėžutes su raižytomis figūromis, puošė gyv. trobesių vidų. Savo seklyčios sienas išpuošė freskomis, kurios išsilaikė iki 1919.

ADOMÃVIČIUS Pijus [g. 1888.XI.23 Suvalkuose (Vilkaviškio rj.)] — choro dirigentas. Pirmąsias muz. žinias įgijo J. Naujalio vargonininkų kursuose Kaune. Vargoninkavo Merkinėje, kur suorganizavo didelį chorą, rengė vakarus. Nuo 1910 mokėsi Vilniaus muz. m-loje, 1914—15 studijavo kompoziciją Peterburgo Konservatorijoje. Gyvendamas Vilniuje ir Peterburge, dirigavo liet. chorams, harmonizavo liet. liaudies dainas. 1920—24 „Dainos" choro Kaune vadovas. 1923 prie „Dainos" d-jos įkūrė operetės trupę ir jai vadovavo. 1921—51 dirbo adm. darbą Kauno teatruose. Nuo 1951 pensininkas.

ADOMÃVIČIUS Vincas [g. 1912.IV.22 Čystoje Būdoje (Kapsuko rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). Kilęs iš kumečių. Nuo 1934 bernavo, dirbo darbininku; platino kom. lit-rą, priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1941—43 kovojo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—1947 dirbo adm. darbą. 1947—50 LKP Marijampolės rj. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas, nuo 1950 Kapsuko rj. Černiachovskio kolūkio pirmininkas. 1956—61 LKP CK narys. Nuo 1962 TSRS AT deputatas.

ADOMAVIČIŪTĖ Birutė [g. 1932.X.9 Kapsuke] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1961). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—57 dirbo Kapsuko plytų-čerpių g-loje. Nuo 1959 TSKP narė. Nuo 1960 Statybos ir architektūros in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė keliolika mokslinių straipsnių apie statybines medžiagas.

ADOMAVIČIŪTĖ Jadvyga [g. 1924. VIII.20 Kaune] — agronomė agrochemikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1953). 1948 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1954—56 Lietuvos TSR MA Dirvožemio ir žemdirbystės in-to agrochemijos sektoriaus vadovė, nuo 1956 Žemdirbystės moksl. tyrimo in-to tręšimo skyriaus moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie durpių reikšmę auginant lubiną trąšai, apie fosforitmilčių naudojimą ir kitais tręšimo klausimais.

ADOMAVIČIŪTĖ Liuda [**Čaikovskienė**; g. 1932.II.13 Kaune] — aktorė. Nuo 1950 Panevėžio dramos teatro aktorė. 1951 baigė Panevėžio darbo jaunimo vid. m-lą.

Vaidmenys: Marija (A. Arbuzovo „Europos kronika"), Maša, Sara (A. Čechovo „Žuvėdra", „Ivanovas"), Ievutė (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Rūta (G. Priedės „Pirmasis Viki balius"), Liuda (J. Josadės „Nepalik manęs, Liuda") ir kt.

ADOMAVIČIŪTĖ Stefa [**Skuratova**; g. 1921.X.15 Baršiškiuose (Kelmės rj.)] — komjaunimo darbuotoja, pedagogė, istorijos mokslų kandidatė (1960). 1940 įstojo į komjaunimą. D. Tėvynės karo metais dirbo šalies r. rajonuose. Po karo buvo LLKJS Kaišiadorių, Ukmergės aps. k-tų sekretorė. Nuo 1947 TSKP narė. 1948—51 LLKJS CK sekretorė. 1951—1955 Lietuvos TSR AT deputatė. 1954 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje ir dirbo LKP CK. 1956—60 Visuomeninių mokslų akademijos prie TSKP CK aspirantė. Nuo 1960 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytoja, nuo 1963 docentė. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. straipsnių.

Ršt.: Internacionalizmas — tautų draugystės vėliava, V., 1963.

ADOMĖLIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Vilūnų apyl., 3 km į p. nuo Kruonio, prie Kaišiadorių—Alytaus plento. 24 gyv. (1959). 1863 A. pievoje įvyko sukilusių valstiečių susirėmimas su gausesne carine kariuomene; toji pieva iki šiol vadinama Skerdimais.

ADOMĖNAS Vincas [g. 1909.IX.10 Vilniuje] — literatas. 1927 baigė Salų ž. ū. m-lą. Kauno un-te studijavo romanistiką, lankė vaidybos studiją prie B. Sruogos vadovaujamo teatr. seminaro. 1940—41 dirbo Vilniuje Radijo k-to redaktoriumi ir Liaudies kūrybos namų direktoriumi, pokario metais — Kauno dramos teatro aktoriumi ir Grož. lit-ros leidyklos redaktoriumi. Parašė keliolika radijo vaidinimų ir kelias pjeses. A. komedija kolūkine tematika „Užvis sunkiausia" 1959 pastatyta Kapsuko dramos teatre ir Liepojos muzikiniame dramos teatre.

Ršt.: Užvis sunkiausia, V., 1960; Удачный случай, M., 1962.

ADOMŸNĖ — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 8 km į š. v. nuo Svėdasų; kolūkio centras. 70 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Iš A. eina keliai į Svėdasus, Šimonis, Kupiškį, Salas. Pro A. teka Aluotis (Šetekšnos intakas). Aštuonmetė m-la (1939—46 pradinė, 1946—60 septynmetė), biblioteka. Buv. dvaras. Iki I pasaul. karo vadinosi Jonava.

ADOMÓNIS Juozas [g. 1932.III.16 Seirijuose (Lazdijų rj.)] — dailininkas. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą, pradėjo dalyvauti parodose. Nuo 1962 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Dirba buitinės, dekoratyvinės ir smulkiosios keramikos srityse (abažūrai, lempos, lėkštės, vazos, servizai ir kt.).

ADOMÓNIS Tadas [g. 1910.II.22 Fermoje (Panevėžio rj.)] — meno istorikas. Ikitaryb. metais periodikoje išspausdino keletą apysakų, atskira knyga ist. romaną „Bedalių aušra" (1933) apie Lietuvos baudžiauninkų kovas dėl laisvės ir žemės 1831—63 laikotarpiu. Ilgą laiką dirbo bibliotekinį darbą; 1948—57 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui. 1949 baigė Vilniaus un-tą ir įgijo meno istoriko specialybę.

Nuo 1949 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas, nuo 1951 meno istorijos katedros vedėjas, nuo 1963 docentas. Išleido monografijas „Vincas Grybas" (1959), „Lietuvos TSR Dailės institutas" (1960), „Taikomoji dailė" (1964), nemaža darbų išspausdino kolektyviniuose rinkiniuose, žurnaluose.

ADÕŠIŠKĖ — kaimas Kelmės rj., Vaiguvos apyl., 13 km į š. v. nuo Kelmės, 9 km į š. r. nuo Kražių. 75 gyv. (1959). A. supa Lempių, Kasiulių ir Adošiškės miškai. Pro A. teka Knituoja (Ventos intakas). 1959 A. apylinkėse išartas 500 sidabrinių XVI a. monetų lobis; atiduotas Kelmės ir Šiaulių „Aušros" muziejams.

ADŪTIŠKIO MIŠKAS — miško masyvas Lietuvos TSR ir Baltarusijos TSR, 8 km į š. r. nuo Adutiškio. Per A. m. teka Birvėtos deš. intakas Juodupis, kuriuo eina BTSR siena. Lietuvoje esanti masyvo dalis (3810 ha) yra Švenčionių rj. rytuose. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Adutiškio ir Gantauninkų girininkijoms. Reljefas lyguminis. Iš v. mišką juosia Kamoja (Birvėtos intakas). Š. v. pakraštys siekia Svirkų ežerą. Š. dalyje yra

Adutiškio pelkė. Dirvožemiai jauriniai pelkiniai ir veléniniai gliejiniai, priemoliniai, įdubimuose — durpiniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės, susiformavę, plynai iškirtus eglynus ir kietųjų lapuočių bendrijas. Drebulynų yra 33%, beržynų 30%, eglynų 25%, juodalksnynų 7%, pušynų 5%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 52%, pribręstantieji 9%, brandieji 1%. Medynų vid. bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 75 ktm/ha, vid. prieauga 1,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lūšių, usūrinių šunų, kiaunių, kurtinių, tetervinų, jerubių, juodųjų gandrų. Miško dalis, esanti prie Antanų kaimo, dar vadinama **Antanų mišku**, paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu, nes 1943—44 čia buvo „*Vilniaus*" partizanų būrio stovykla.

ADÙTIŠKIO PÉLKĖ, Kūdrelės pelkė,— pelkė Švenčionių ir Ignalinos rj., 7 km į p. r. nuo Tverečiaus, 2 km į r. nuo Kamojos (Birvėtos intako). Plotas 598 ha. Pelkė telkšo Birvėtos baseino molingoje limnoglacialinėje lygumoje, *Adutiškio miško* šiaurėje. Guolis — seklus ir lėkštas ovalo formos įdubimas. Paviršius labai mažai išgaubtas, vidutiniškai kemsuotas. A. p.— sausumines kilmės plynraistinė ir raistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,25 m. Vyrauja pušinės-švylinės ir mediuminės durpės. Vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 4,5%. Po durpėmis smėlis, molis. Durpės ėmė kauptis prieš 7—8 tūkst. metų, kai, padrėgnėjus klimatui, pažliugo čia augęs miškas.

ADÙTIŠKIS — miestelis Švenčionių rj., 28 km į r. nuo Švenčionių, prie Baltarusijos TSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 1780 gyv. (1959). V. dalis vadinama Senuoju, r.— Naujuoju A., arba Naujasaliu. Senasis A. turi radialinį, Naujasis A.— linijinį planą. Pagr. gatvės sueina į keturkampę aikštę. Per A. teka Kamoja (Birvėtos intakas). 2 km į š. r. nuo A. prasideda Adutiškio pelkė, už jos yra Adutiškio miškas. Pro A. eina Pabradės—Pastovių glžk., Minsko—Breslaujos plentas. Vieškeliai jungia A. su Švenčionimis, Pastoviais, Vidžiais, Mielagėnais, Kabilniku. Yra linų apdirbimo f-kas (nuo 1958), 25 vietų ligoninė (nuo 1959), vidurinė (lietuvių) ir aštuonmetė (rusų) m-los, kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1945).

XVI amžiuje A. buvo stambaus didikų Kiškų dvaro centras. 1608 dvarą Kiškos padovanojo Vilniaus kapitulai. Ilgainiui A. išaugo į miestelį, kuris 1879 turėjo apie 1800 gyventojų. XIX a. pab. A. buvo valsčiaus centras; miestelyje buvo pašto stotis, pr. m-la (nuo 1879), keliolika prekybinių įstaigų; vyko turgūs. Lenkų okupacijos metais A. irgi buvo valsčiaus centras (1931 — apie 1500 gyv.). Veikė V. Baltarusijos KP rajono k-tas. Didžiojo Tėvynės karo metais A. apylinkėse veikė „Vilniaus" partizanų būrys, vadovaujamas S. Apyvalos; netoli A., Užupio kaimo apylinkėse, nelygioje kovoje su vietiniais buržl. nacionalistais žuvo grupė šio būrio kovotojų. 1944 kovoje su hitlerininkais miestelyje žuvo LLKJS Švenčionių aps. k-to sekr. V. Kudaba, partizanų grupės vadas komjaunuolis J. Ražas, partizanų ryšininkai A. Guiga, J. Guigienė. 1942.V.18 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Adutiškyje sušaudė 32 taryb. piliečius (šalia miestelio yra fašizmo aukų kapai). 1944 vok. faš. okupantai traukdamiesi A. sudegino. Pokario metais miestelis atstatytas.

ADVERNAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 3 km į p. r. nuo Šakių. 15 gyv. (1959). A. įsikūrė apie 1773; 1870 išsiskirstė į 11 vienkiemių. 1944 rudenį vok. faš. kariuomenė, rengdama pozicijas, sudegino 10 A. sodybų, o gyventojus išvarė; dalis jų žuvo.

ADVOKÃTAI. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVI amžiaus A. profesionalų nebuvo; atstovavimas byloje kitam asmeniui tebuvo draugiška paslauga. Virtus šiam darbui profesija, atstovaujančius asmenis pradėta vadinti prokuratoriais, vėliau patronais ir kitaip. Negalintiems pasisamdyti gynėjo teismas skirdavo nemokamą advokatą. XVIII a. bajorų teisme A. galėjo būti tik bajorai, davę profesinę priesaiką. 1768 nustatyta, kad asesorių ir kai kuriuose kituose žemesniuose teismuose A. galėjo būti ir miestiečiai.

Burž. Lietuvoje iki 1933, kaip ir carinėje Rusijoje, buvo prisiekusiųjų A., prisiekusiųjų A. padėjėjų ir privatinių A. Prisiekusiaisiais A. galėjo būti asmenys, baigę teisės f-tą, atlikę 5 metų praktiką teisme arba $7^1/_2$ metų praktiką pas prisiekusįjį advokatą. Priv. A. galėjo būti ir asmenys, nebaigę teisės mokslo. Prisiekusiesiems A. bei jų padėjėjams vadovavo Lietuvos A. taryba. 1933.VII.11 įstatymu Lietuvoje įvestos dvi A. kategorijos: A. ir privatiniai gynėjai. A. galėjo būti asmenys, baigę teisės f-tą, teismuose atlikę ne trumpesnę kaip 2 metų praktiką ir išlaikę teisėjo egzaminus. Priv. gynėjais buvo priimti buvę priv. A. ir prisiekusiųjų A. padėjėjai; nauji priv. gynėjai nebuvo priimami. A. ir priv. gynėjus priimdavo teisingumo ministras. A. ir priv. gynėjai, stodami koleginiuose teismuose, dėvėjo togą.

Tarybų Lietuvoje A. darbas anksčiau buvo tvarkomas pagal TSRS Liaudies Komisarų Tarybos 1939.VIII.16 patvirtintus advokatūros nuostatus. Buvo suorganizuota A. kolegija, kuriai vadovavo visuotinis A. suvažiavimas ir jo išrinktas A. kolegijos prezidiumas. Jis A. priiminėjo ir atleidinėjo. A. kolegija turėjo savo darbo vienetus — juridines konsultacijas kiekvieno rajono centre ir didesniuose miestuose. 1961.VI.26 įsigaliojo Lietuvos TSR advokatūros nuostatai. Lietuvos A. kolegija 1963.V rajonų centruose ir didesniuose miestuose turėjo 43 juridines konsultacijas su 204 advokatais. Lietuvos TSR A. kolegijos veiklai vadovauja ir jos darbą kontroliuoja Juridinė komisija prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos. A. teikia juridinę pagalbą piliečiams, įmonėms, įstaigoms, org-joms, padeda apsaugoti jų teises bei stiprinti soc. teisėtumą, atstovauja šalims civ. bylose teisme ir arbitraže bylose, gina kaltinamuosius, atstovauja nukentėjusiems baudž. bylose, duoda teisinius patarimus, rašo pareiškimus, skundus, sutartis ir kt. teisinius dokumentus. A. turi panaudoti visas įstatymų leidžiamas priemones ir gynybos būdus kaltinamuosius teisinančioms arba jų kaltę švelninančioms aplinkybėms išaiškinti. A. gali dalyvauti byloje nuo parengtinio tardymo pabaigos. Kai kuriose bylose (pvz., alimentų, sužalojimų, pensijų ir kt.) A. patarnavimus ieškovams teikia nemokamai.

Lit.: Lietuvos TSR advokatūros nuostatai, V., 1962.

AEROPÒRTAI [gr. *aēr* — oras+lot. *portus* — uostas]. Burž. valdymo metais A. buvo Kaune ir Vilniuje. Per Kauno aeroportą ėjo Maskvos—Berlyno oro linija. Keleivių judėjimas per Kauno aeroportą buvo nedidelis: 1939 jų atvyko 1036, išvyko 1124, tranzitu pervežta 3725. Tais pačiais metais į Kauno aeroportą atvežta 24 t krovinių, išvežta 16 t, tranzitu pervežta 91 t. Svarbiausias Lietuvos TSR aeroportas yra Vilniuje. 1954 pastatyti erdvūs aeroporto rūmai. Tranzitinės ir tiesioginės oro linijos jungia Vilniaus aeroportą su daugeliu Lietuvos ir kt. taryb. respublikų miestų (ž. *Aviacija*). Jame nusileidžia, be kitų, ir reaktyviniai keleiviniai lėktuvai TU-124. Be Vilniaus, aeroportas dar yra Kaune; jame gali nusileisti įvairių tipų lėktuvai. Šiauliuose, Panevėžyje, Klaipėdoje, Druskininkuose,

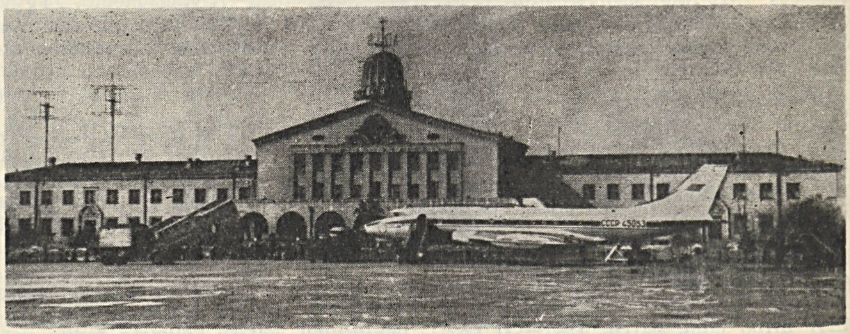

Vilniaus aeroportas

Palangoje, Birštone, Kupiškyje, Rokiškyje, Šilutėje ir kt. miestuose yra vietinių oro linijų A. ar nusileidimo ir pakilimo aikštelės.

AFANĀSJEVAS Nikolajus [1915.III.23 Baltarusijos TSR — 1947.IX.10 Pagėgiuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1940 LLKJS Švenčionių aps. k-to sekretorius. Nuo 1941 VKP(b) narys. 1941—1943 Baltarusijos partizanų brigados „Razgrom" („Sutriuškinimas") žvalgas ryšininkas, 1943—44 partizanų būrio „Znamia" („Vėliava") kovotojas. Nuo 1944 dirbo administracinį darbą Pagėgių apskrityje. Liet. burž. nacionalistų nužudytas.

ĀFIKSAS [lot. *affixus* — pritvirtintas] — žodžio dalis, arba morfema, keičianti šaknies leksinę reikšmę („darb-**inink**-as", „darb-**ing**-as") ar žyminti žodžio gramatines reikšmes („kalb-**u**", „dirb-**ki-me**", „lauk-**as**"). Liet. kalbos A. ketveriopi: prefiksai, arba *priešdėliai*, einantys prieš žodžio šaknį („**pa**-langė", „**po**-dirvis", „**ant**-raštė"); sufiksai, arba *priesagos*, dedamos tarp šaknies ir galūnės („darb-**št-um**-as", „gan-**ykl-in**-is"); fleksijos, arba galūnės, einančios žodžio gale („augal-**as**", „au-ga-**me**"); infiksai, arba *intarpai*, įterpiami į kai kurių veiksmažodžių esamojo laiko šaknį („sni-**n**-ga", „ki-**m**-ba").

AFŌNINAS Michailas [g. 1908 Šuchurdine (Kameškovo rj., Vladimiro sr.)] — part. darbuotojas, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Trakų aps. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metu — LKP Trakų aps. pogrindinio k-to sekretorius. Kartu su kitais suorganizavo Vytauto partizanų brigadą, pogr. spaustuvę, kurioje buvo spausdinami laikr. „Partizanų šūkis", „Trakiečių šūkis" bei atsišaukimai. Po karo LKP Trakų aps. k-to sekretorius. Nuo 1946 mokėsi Aukštojoje partinėje m-loje Maskvoje. 1949 dirbo VKP(b) CK. 1950—53 LKP Šiaulių sr. k-to sekretorius. 1949—58 LKP CK narys, 1953—56 LKP CK sekretorius. 1951—59 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1957 TSKP CK ir TSRS MT Partinės-valstybinės kontrolės k-to darbuotojas.

AFRIKATÀ [lot. *affrico* — trinu, brūžinu] — priebalsis, susidedąs iš dviejų — uždarumos ir ankštumos — priebalsinių elementų, kurių artikuliacija glaudžiai sutapusi. Tariant A., kliūtis (uždaruma) nugalima ne staigiu kalbos padargų atidarymu, sprogimu, bet lengvu jų perėjimu į ankštumą ir nežymiu oro išpūtimu. Daugumo kalbų A. yra lūpinės ir liežuvio priešakinės-dantinės. Jos gali būti skardžiosios ir dusliosios. Liet. kalbos A. yra tik dantinės: dusliosios — „c" („ts"), „č" („tš") ir skardžiosios — „dz", „dž". Jos yra kietosios ir minkštosios. A. dar vadinamos jungtiniais, arba sudurtiniais, priebalsiais ir priebalsiniais dvigarsiais. A. reikia skirti nuo sprogstamojo ir pučiamojo priebalsio samplaikos. Samplaika „ts" virsta A. tada, kai ji susidaro žodžio gale arba priešdėlio ir sangrąžos dalelytės sandūroje. Pvz., žodžiuose „pats", „atsistok" junginys „ts" sudaro A., o žodžiuose „atsarga", „atskiras", „atstok" — nesudaro.

ĀFRIKOS LIETÙVIAI. Pirmieji lietuviai į Afriką atvyko XIX a. pabaigoje. Pretorijoje apsigyveno A. Paluckis iš Šeduvos (1895), Keiptaune — P. Rutkavičius (1896), J. Glazauskas (1897), J. Jankus (1905), Johanesburge — L. Vaškys (1902), K. Gruodelis (1903) ir kt. Netoli Gerosios Vilties rago įsikūrė J. Zupkus (1908), kuris ėmė verstis žvejyba. Lietuviai, atvykę į Afriką, dirbo aukso ir deimantų kasyklose, vertėsi amatais ir prekyba. 1939 Johanesburge susiorganizavo **Pietų Afrikos Lietuvių kultūros d-ja**, kurios pirmininku buvo L. Vaškys. Pretorijoje ši d-ja turėjo skyrių. Afrikoje yra keli šimtai lietuvių, išsisklaidžiusių įv. vietose, daugiausia Pietų Afrikos Respublikoje.

AGAĪLIŲ-PŪSBAUBLIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Šiaulių ir Akmenės rj., 8 km į š. nuo Kuršėnų, abipus Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. Didesnioji dalis priklauso Kuršėnų miškų ūkio Kuršėnų girininkijai, kita (Žilių miškas) — Akmenės miškų ūkio Papilės girininkijai. Plotas 2165 ha. Masyvą sudaro Rekčių (363 ha), Strazdų (283 ha), Žilių (146 ha), Pusbaublių (552 ha), Agailių (581 ha) ir Klaišių (240 ha) miškai. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, ant priesmėlio ir priemolio. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. 92% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, eglynų 28%, drebulynų 10%, pušynų 10%. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 47%, pribręstantieji 10%, brandieji 8%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,77, vid. tūris 85 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra stirnų, elnių, šernų, briedžių, lapių, kiaunių, tetervinų, jerubių. Miškai eksploataciniai, išskyrus kelių apsauginę juostą v. pakraštyje, palei geležinkelį.

ĀGARAS, ragotė, vandens riešutas. Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje **plūduriuojantysis A.** *(Trapa natans)* dar augo Kilučių ežere (netoli Biržų). Paskutinieji vegetuojančio A. egzemplioriai 1867 išsalo. Užsikonservavusių A. vaisių aptinkama Kilučių, Žuvinto ežerų dumble; A. fosilinių liekanų — Amalvų pelkėje (Kapsuko rj.), Trisdešimtėje pelkėje (Kaišiadorių rj.), Draudenių ežere (Tauragės rj.). Nuo 1957 bandoma reaklimatizuoti. Feod. Lietuvoje A. vaisiai buvo laikomi skanėstu, prieinamu tik didikams. Apie Biržus net vartojamas pašiepiamas posakis: „Gal nori Kilučių agaro?".

Lit.: S. Bieliukienė, Agaras.—„Mūsų girios", 1958, Nr. 8.

AGARÌNIAI — kaimas Lazdijų rj., Šventežerio apyl., 6 km į r. nuo Lazdijų, prie plento į Alytų. 128 gyv. (1959). Iš š. prieina Giraitės miškas. Kaimas minimas 1650 Šventežerio dvaro inventoriuje (15 valakų, 44 kiemai). Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė. 1947.VI burž. nacionalistai nužudė A. valstiečius J. Maciukonį, I. Maciukonienę, V. Maciukonienę, A. Pranevičienę.

AGELÂIČIAI — kaimas Raseinių rj., Ilgižių apyl., 8 km į š. r. nuo Betygalos. 115 gyv. (1959). Iš v. prieina Agelaičių miškas. Yra senkapis, vad. milžinkapiu. Jame rastas III—IV a. geležinis įmovinis kirvis yra Kauno ist. muziejuje.

AGĒNIŠKIS — kaimas Biržų rj., Parovėjos apyl., 13 km į r. nuo Biržų, prie kelio į Pandėlį; kolūkio centras. 78 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Rovėja, p.— jos intakas Serbenta. Iš š. prieina Bučkampio miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), Buginių kultūros namai (nuo 1957), Buginių biblioteka (nuo 1951). Iki buržuazinės žemės reformos A. buvo grafo Tiškevičiaus dvaras.

AGÌLAS, Aigila, Agela, Senieji Nagliai, — 1675 smėlio užpustytas žvejų kaimelis Kuršių nerijoje, Agilo rago š. pusėje. Pradžioje jo gyventojai įsikūrė Agilo rago pietuose, vėliau persikėlė į Libio įl. pakrantę ir dar toliau, prie Birštvyno rago. Tačiau ir naujoji gyvenvietė (Naujieji Nagliai) 1854, užslinkus kopoms, buvo užnešta smėlio. Tada gyventojai persikėlė į Nidą, Preilą, Pervalką.

AGÌLO RÃGAS, Senųjų Naglių ragas, — pusiasalis Kuršių nerijoje, 4 km į p. nuo Juodkrantės. Per pastaruosius 300 metų, slenkant kopų gūbriui marių link, smėlis užpylė abipus pusiasalio esančias įlankas, todėl A. r. labai sumažėjo.

„AGITĀTORIAUS BLOKNÕTAS" — Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus savaitinis bloknoto formato leidinys lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis, ėjęs 1945.II—1960.II Vilniuje. Skirtas agitatoriams, dirbantiems įmonėse, įstaigose, kolūkiuose, taryb. ūkiuose. Spausdino aktualią medžiagą apie socializmo statybą, straipsnius apie agit. darbo patyrimą, metodinius patarimus agitatoriams. Vid. tiražas 15 000 egz. Išėjo 328 nr. Jo vietoj leidžiamas laikr. „Agitatorius".

„AGITĀTORIUS" — tarybinis savaitraštis, einąs nuo 1960.II.25 Vilniuje lietuvių ir rusų kalbomis. Leidžia dienraštis „Tiesa". Laikraštis teikia pagalbą respublikos agitatoriams ir propagandistams, apibendrina agitatorių kolektyvų patyrimą, rašo vidaus ir užsienio politikos klausimais. Daug dėmesio skiria polit. agitacijos turiniui ir metodikai, propaguoja naujas agitacinio-masinio darbo formas.

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka

„AGITPRÔPAS" — tarybinė vaizdinės agitacijos ir propagandos įstaiga, įkurta 1940.VI Kaune. Ją sudarė pažangieji dailininkai (pirm. S. Žukas, sekr. I. Trečiokaitė-Žebenkienė). Masinių liaudies manifestacijų, mitingų progomis „A." meniškai apipavidalindavo aikštes, sales, parūpindavo transparantų, vėliavų; rinkimų į Liaudies Seimą metu leido ir platino plakatus. Toliau leido buv. pogrindinį satyr. žrn. „Šluota". Nuo 1940 pab. „A." funkcijas perėmė kitos įstaigos.

„AGITPRÔPO BIULETÈNIS" — komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, išėjęs 1929.XI Kaune. Leido LKJS CK sudaryta agitacijos ir propagandos grupė (E. Pušinienė, S. Salpeteris, J. Vicas ir kt.). Rašė apie rev. judėjimą Lietuvoje, darbininkų streikus ir demonstracijas, ragindamas Lietuvos darbo jaunimą kovoti su militarizmu, demaskavo imperialistų ir baltagvardiečių antitaryb. provokacijas.

AGLÌNSKAS Kazys [1851 Girininkuose (Kauno rj.) — 1924.VIII.23 Garliavoje (Kauno rj.)] — vaistininkas provizorius, liberalinis visuomenės veikėjas. Mokėsi Marijampolės g-joje. Atsisakęs stoti į kunigų seminariją ir netekęs tėvų paramos, išvyko į Maskvą, kur dirbo vaistinės mokiniu. Dvejus metus dirbo Peterburge, paskui Maskvos un-te studijavo farmaciją. Studijuodamas drauge su kitais įkūrė Maskvos lietuvių studentų ratelį. 1885 Garliavoje įsteigė vaistinę, kurioje dirbo ligi mirties. Carizmo laikais organizavo draudžiamų liet. raštų iš R. Prūsijos gabenimą ir platinimą.

AGLIUONŌS MIŠKAĨ — miškų masyvas Jurbarko rj., 5 km į š. v. nuo Veliuonos, į š. r. nuo kelio į Stakius. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Veliuonos girininkijai. Plotas 879 ha; medynų 760 ha. Masyvą sudaro Agliuonos (402 ha) ir Pasnietalio (477 ha) miškai. Šiauriniu A. m. pakraščiu teka Snietala (Mituvos intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai gliejiniai, mažai sujaurėję, priemoliniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Drebulynų yra 32%, eglynų 29%, juodalksnynų 20%, beržynų ir baltalksnynų po 9%. 160 ha užsodinta egle ir ąžuolu (1957—63). Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 17%, pribręstantieji 34%, brandieji 10%. Bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 97 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, jerubių, slankų. 1963 atsirado ir briedžių. Miškai eksploataciniai.

AGLUONÀ — 1. Upė Šilalės ir Tauragės rj., Šešuvies deš. intakas. Ilgis 31 km, baseino plotas 121 km². Prasideda Žemaičių aukštumos p. pašlaitėje, 7 km į š. v. nuo Skaudvilės, Petkalnio apylinkėse. Teka į p., ją kerta Šiaulių—Sovetsko plentas ir glžk. Įteka į Šešuvį 26 km nuo jos žiočių, ties Gauraičiais. Intakas Agluona (kair.). Vid. nuolydis 369 cm/km. Slėnis 200 m pločio, išryškėja žemiau intako žiočių. Vid. debitas prie žiočių 1,18 m³/s.

2. Upė Tauragės rj., Agluonos kair. intakas. Ilgis 26 km, baseino plotas 58 km². Prasideda 6 km į š. v. nuo Skaudvilės. Teka į p. v. Įteka į Agluoną 12 km nuo jos žiočių, ties Juodpetriais, 9 km į p. v. nuo Tauragės. Intakas Žanvytė (kair.). Vid. nuolydis 392 cm/km. Vid. debitas žemiau Žanvytės 0,2 m³/s, žiotyse 0,57 m³/s. Upę kerta Šiaulių—Sovetsko plentas.

3. Upė Akmenės rj., dar vad. **Egluona**; Vadaksties kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 182 km². Versmės Stipirkių apylinkėse, 6 km į p. nuo Klykolių. Teka į š. r. Įteka į Vadakstį 36 km nuo jos žiočių. Intakai: dešinieji — Alsa, Vėžupis; kairieji — Bradantis, Paislė, Molupis, Kirgas. Vid. nuolydis 68 cm/km. Slėnio plotis aukštupyje 30—50 m, žemupyje 60—100 m. Vid. debitas žiotyse 1,24 m³/s.

4. Upė Biržų rajone. Ilgis 20 km, baseino plotas 87 km². Prasideda Mickūnų apylinkėse ir teka į š. Įteka į Širvėnos ežerą Biržų miesto v. pakraštyje. Intakas Galinė (kair.). Vid. nuolydis 72 cm/km. Debitas žiotyse: maks. 25, vid. 0,48, min. 0,1 m³/s. Vaga sureguliuota.

5. Upė Klaipėdos rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 37 km². Prasideda Gudiškės apylinkėse, 7 km į p. r. nuo Gargždų. Teka į p. v. Įteka į Miniją 32 km nuo jos žiočių, ties Priekule. Intakas Elonė (deš.). Vid. nuolydis 210 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,44 m³/s.

AGLUONAĨ — kaimas Akmenės rj., Medemrodės apyl., 9 km į š. nuo Akmenės. 63 gyv. (1959). Per A. teka Agluona (Vadaksties intakas). A. palivarkas minimas 1652.

AGLUONÈNAI — kaimas Klaipėdos rj., 6 km į š. r. nuo Priekulės; apylinkės centras. 99 gyv. (1959). Š. v. pakraščiu teka Agluona (Minijos intakas). Aštuonmetė m-la, biblioteka.

AGRÃRINĖ KRÌZĖ — *ekonominė krizė* žemės ūkyje.

AGRÃRINIS KLÁUSIMAS (lot. *agrarius* — žemės, iš *ager* — laukas) — žemės nuosavybės, socialinių santykių, klasių ir klasių kovos kaime klausimas. Svarbiausia agrariniame klausime — valstiečių padėtis. A. k. būdingas visoms antagonistinėms visuomeninėms-ekonominėms formacijoms.

A. k. Lietuvoje iškilo feodalizmo epochoje. Ypač jis pradėjo aštrėti XIV a. pabaigoje, kai did. kun-štis ištisus kaimus bei pavienius valstiečius ėmė atidavinėti feodalams — bajorams. Vis daugiau valstiečių, kurie iki tol buvo pavaldūs tik feodalinei valstybei, darėsi priklausomi ir nuo feodalų, tapo baudžiauninkais. Tokių dovanotų valstiečių, vadinamų veldamais, padėtis žymiai pablogėjo. Jie masiškai bėgo iš feodalų dvarų. XVI a. vid. baudžiauninkais buvo paversti ir valstybinių žemių valstiečiai (ž. *Baudžiava*).

Kitokį pobūdį A. k. įgavo po 1861, pradėjus žemės ūkyje sparčiai vystytis kapit. gamybiniams santykiams. Nors baudžiava tada buvo panaikinta, dauguma žemių ir toliau liko dvarininkų rankose, o skirtines žemes turintieji valstiečiai buvo apdėti sunkiais išperkamaisiais mokesčiais.

Prieš I pasaul. karą Lietuvos kaimas klasiniu atžvilgiu buvo labai diferencijuotas; valstiečiams trūko žemės. Apie 40% žemės priklausė dvarininkams, 10% valst. iždui ir tik apie 50% valstiečiams. Bežemių valstiečių buvo apie 100 000 šeimų, beveik proletarinių (turėjusių ne daugiau kaip po 3 ha) — apie 50 000 šeimų ir smulkiųjų (turėjusių nuo 3 iki 10 ha) — apie 64 000 šeimų. Bežemiai ir mažažemiai valstiečiai sudarė apie 70% visų valstiečių. Kaime labai stigo darbo. Daugiausia dėl to XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvos darbo valstiečiai masiškai emigravo į užsienį.

A. k. pradėtas spręsti Lietuvoje iš esmės 1918 pabaigoje, kai Lietuvos darbo žmonės, Komunistų partijos vadovaujami, D. Spalio soc. revoliucijos veikiami, sukūrė Tarybų valdžią. Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė 1918.XII.16 manifestu paskelbė, kad žemė nacionalizuojama. 1919.I.14 dekretu buvo nustatyta, jog žemė negali būti nei parduodama, nei išnuomojama arba įkeičiama; visos dvarininkų, bažnyčių, vienuolynų ir stambiųjų valstiečių žemės konfiskuojamos su priklausančiu jiems gyvuoju ir negyvuoju ž. ū. inventoriumi. Smulkiųjų savininkų žemės lieka tiems, kas jas dirba. Tačiau Laikinoji revoliucinė vyriausybė, spręsdama A. k., nepaskelbė žemės dalijimo bežemiams ir mažažemiams valstiečiams. Vėliau jos vadovai tai apgailestavo.

Buržuazija, 1919 su užsienio imperialistų pagalba užgrobusi valdžią Lietuvoje, stengėsi palaužti darbo žmonių rev. kovą dėl žemės žiauriomis represijomis, dalinėmis nuolaidomis bei klastingais manevrais. Priversta vykdyti *žemės reformą*, ji vykdė ją taip, kad daugiausia pasipelnė buožija, o bežemiai ir mažažemiai valstiečiai beveik nieko nelaimėjo. 1939 Lietuvoje 188 600 smulkiųjų valstiečių (turėjusių ne daugiau kaip po 11 ha), t. y. 53% visų ūkių, turėjo 20,6% visos žemės, o 23 700 buožių ir dvarininkų (turėjusių daugiau kaip po 30 ha), t. y. 6,4% ūkių, turėjo 25,4% visos žemės. Lietuvoje buvo apie 180 000 ž. ū. darbininkų. Paslėptinės darbo jėgos perteklius kaime sudarė 300 000—350 000 žmonių. 1919—39 iš Lietuvos emigravo apie 100 000 žmonių. Kaimo varguomenės padėtį labai sunkino kaimų skirstymas vienkiemiais. Naudodamiesi skirstymu, buožės grobė geriausias žemes, stūmė vargoumenę į prasčiausias. Išlaidoms, susijusioms su išsikėlimu į vienkiemius, padengti kaimo vargoumenė, iš dalies ir vidutinieji valstiečiai, buvo priversti lupi-

kiškomis sąlygomis imti paskolas iš buožių ir jų bankelių. Valstiečiai įsiskolindavo ir dėl vykdomų melioracijos bei kt. žemėtvarkos darbų, mokesčių naštos, didelio skirtumo tarp pramonės ir žemės ūkio gaminių kainų. 1938 bendras ž. ū. įsiskolinimas (be Vilniaus kr.) sudarė 405,4 mln. lt. Kasmet būdavo išvaržoma nuo 700 iki 1200 valstiečių ūkių. Daug valstiečių pardavinėjo savo ūkius, nelaukdami varžytynių. Valstiečiai ypač nuskurdo krizės laikotarpiu, kai visus ekonominius sunkumus buržuazija ėmė versti ant darbo žmonių pečių (ž. *Ekonominė krizė*). Lietuvoje 1935 rugpiūčio mėn. antrojoje pusėje prasidėjo plataus masto valstiečių streikas, kuris apėmė žymią Lietuvos teritorijos dalį.

Valstiečių kovai Lietuvoje vadovavo Lietuvos Komunistų partija. LKP nuo pirmųjų burž. diktatūros metų kovojo už darbininkų ir valstiečių sąjungą. Svarbiausius šios kovos uždavinius iškėlė LKP III suvažiavimas (1921.X). 1923.IX LKP CK plenumas suformulavo LKP agrarinės programos pagr. reikalavimus: konfiskuoti stambiųjų žemvaldžių ūkius su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi ir perduoti žemę naudotis lauko darbininkams ir mažažemiams be jokio išpirkimo; duoti naujakuriams iš dvarininkų konfiskuoto turto, o t. p. valstybės lėšomis gyvulių, ž. ū. inventoriaus, stat. medžiagų, sėklų; suteikti ilgalaikį kreditą. Partija reikalavo panaikinti mokesčius, imamus iš kaimo varguomenės, ir sumažinti juos vidutiniesiems valstiečiams, panaikinti darbo valstiečių skolas, nepardavinėti iš varžytynių valstiečių ūkių, atleisti valstiečius nuo natūralinių prievolių, valstybės lėšomis teikti pašalpą valstiečiams bedarbiams. Partija kvietė miesto ir kaimo darbo žmones vieningai kovoti prieš burž. valdžią, monopolijas, dvarininkus ir buožes, kurie išnaudoja darbo valstiečius. LKP demaskavo burž. nacionalistines tautininkų, krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijas, kurios, ieškodamos socialinės atramos kaime, skelbė smulkaus ūkio pastovumo ir nekapitalistinio jo vystymosi teoriją, neigė klasinius prieštaravimus kaime, gynė buožijos ir dvarininkų interesus, stengėsi skaldyti darbininkų ir valstiečių vienybę. LKP demaskavo tuos socialdemokratų vadus, kurie mėgino skiepyti darbininkų klasei nepasitikėjimą valstietija, vaizdavo ją kaip buržuazijos ramstį. Teisinga LKP politika agrariniu klausimu, nuosekli kova už darbo valstiečių interesus, didelis politinis bei organizacinis darbas stiprino darbininkų ir valstiečių sąjungą, ir tai turėjo didelę reikšmę 1940 metais, nuverčiant kapit. santvarką.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, Liaudies Seimas 1940.VII.22 priėmė deklaraciją, pagal kurią žemė su jos gelmėmis, visi miškai ir vandenys buvo nacionalizuoti. Žemė buvo atiduota valstiečiams amžinai naudotis. Liaudies Seimas atleido valstiečius nuo visų išperkamųjų žemės mokesčių, sumažino valstiečių įsiskolinimų mokėjimus, panaikino neteisingus mokesčius, atleido nuo nesumokėtų mokesčių ir adm. tvarka uždėtų pabaudų. Buvo įvykdyta tarybinė *žemės reforma*, organizuoti pirmieji tarybiniai ūkiai, mašinų-traktorių stotys ir mašinų-arklių nuomojimo punktai, ėmė kurtis pirmieji kolūkiai. Tolesnį A. k. sprendimą Lietuvoje nutraukė faš. Vokietijos įvykdytas klastingas užpuolimas.

1941 okupavę Lietuvos TSR, vok. faš. grobikai drauge su dvarininkais ir buožėmis atėmė naujakurių ir valstiečių gautas iš Tarybų valdžios žemes. Okupantai valstiečius apkrovė didelėmis duoklėmis. Hitlerininkai drauge su vietiniais burž. nacionalistais išžudė tūkstančius naujakurių ir valstiečių, gavusių iš Tarybų valdžios žemės ir aktyviai įsijungusių į kovą prieš išnaudotojus; dešimtys tūkstančių darbo valstiečių buvo išvežti į Vokietiją katorgos darbams.

Išvijus vok. faš. grobikus, Lietuvos TSR AT 1944.VIII.30 priėmė įstatymą dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo. Tarybinė žemės reforma buvo išplėsta. Naujakuriams buvo duodama iš stambių žemvaldžių ir buožių ūkių paimta dalis trobesių, darbinių gyvulių ir inventoriaus. Vyriausybė suteikė valstiečiams paramą stat. medžiagomis, kreditu, karvėmis ir sėklomis. Tam reikalui buvo paskirtas 15 mln. rb kreditas. Buvo atkurti mašinų-arklių nuomojimo punktai ir mašinų-traktorių stotys, vystėsi žemės ūkio kooperacija, 1947 pradėjo organizuotis kolūkiai. A. k. galutinai buvo išspręstas, 1951 užbaigus Lietuvos žemės ūkio kolektyvizavimą (ž. *Kolektyvizacija*).

Lit.: **K. Marksas,** Kapitalas, t. 3, V., 1959 [sk. VI]; **Ф. Энгельс,** Крестьянский вопрос во Франции и Германии, М., 1953; **V. Leninas,** Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje.—Raštai, t. 3, V., 1950; **V. Leninas,** Agrarinis klausimas ir „Markso kritikai".—Raštai, t. 5, V., 1951; **J. Žiugžda,** Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; **V. Niunka,** Lietuvos Komunistų partijos kova už darbininkų ir valstiečių sąjungos stiprinimą buržuazijos diktatūros laikotarpiu.—„Komunistas", V., 1954, Nr. 11; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **J. Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962; Lietuvos TSR istorija, t. 1—2, V., 1957—63.

AGRĀSTAI. Lietuvoje daugiausia auginamos A. veislės, sukurtos iš paprastojo A. (*Grossularia reclinata* var. *vulgare*). Pagrindinės veislės — Raudonasis triumfas (Industrija), Anglų geltonieji, Žaliasis finikas; papildomosios: Smito baltieji (Baltasis triumfas), Pamaina, Hautonas. Aptinkama ir sulaukėjusių A. Uogos prinokista liepos—rugpiūčio mėn. Sodinimui A. krūmelius daugiausia platina valstybiniai vaismedžių medelynai. A. selekcionuojami Vytėnų bandymų stoties Dūkšto atramos punkte (Ignalinos rj.). Svarbiausioji A. vaisių, ūglių ir lapų grybinė liga — A. valktis. Žiedų kenkėjai — drugio A. ugniuko vikšrai, lapų — plėviasparnio vabzdžio A. piūklelio ir straublinių vabzdžių skydamarių lervos. Daugiausia agrastynų įveista valst. medelynų ūkiuose. 1959 Kauno sodininkystės-daržininkystės technikumo 20 a agrastyne gauta Žaliojo finiko veislės A. uogų daugiau kaip 160 cnt/ha. A. uogos Lietuvoje daugiausia vartojamos uogienėms, džemams, kompotams, be to, konservuojamos; iš uogų gaminamas vynas. Uogos perdirbamos Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Kėdainių, Telšių konservų f-kuose, Anykščių vaisvynių g-loje. Lietuvoje A. jau buvo auginami XIX a. viduryje. Prekiniai agrastynai pradėti veisti tik taryb. laikotarpiu.

AGROCHÈMIJA [gr. *agros* — laukas + *chemija*], **agronominė chemija,** — mokslas, tyrinėjantis žemės ūkio augalų mitybą, trąšų ir augalų apsaugos cheminių priemonių naudojimą, jų įtaką dirvožemiui ir cheminei augalų sudėčiai. A. uždavinys — tirti medžiagų apykaitą ž. ū. augaluose, tarp augalų ir dirvožemio, o taip pat išaiškinti chem. priemones geresniam derliui užauginti.

Rašytinių žinių apie dirvų tręšimą Lietuvoje randama jau XVI a. dokumentuose. Valakų reformos įstatyme nurodoma mėšlo reikšmė dirvų gerinimui. XVIII a. Kelmės dvarininkas J. Gruževskis traktate „Apie dirvožemio pagerinimą" (lenkų k.) kėlė reikalą kalkinti dirvas. Pirmąjį stambesnį veikalą (lenkų k.) apie žemdirbystės chemijos pagrindus išleido 1818 Vilniaus un-to prof. M. Očapovskis, dėstęs žemdirbystės chemiją. Tręšimo bandymai Lietuvoje pradėti Baisogalos bandymų stotyje (įst. 1909); jų duomenys paskelbti 1914 stoties apyskaitoje. 1924 Ž. ū. akademijoje (Dotnuvoje) įsteigta A. katedra. Jos vedėjas prof. V. Ruokis 1936 išleido vadovėlį „Trąšos ir tręšimas". Daugiau tręšimo bandymų daryta 8 bandymų stotyse, įsteigtose 1924—38. Vilniaus A. stotyje, suorganizuotoje 1939, buvo daromi vegetaciniai ir laboratoriniai trąšų, dirvožemio bei derliaus kokybės tyrimai.

Taryb. laikotarpiu, be tyrimų, daromų bandymų stotyse, platūs eksperimentai pradėti Lietuvos TSR MA Žemdirbystės ir dirvožemio in-te (įst. 1952 Trakų Vokėje, netoli Vilniaus). In-tui perduota ir augalų apsaugos stotis (įst. 1927 prie Ž. ū. akademijos Dotnuvoje), kuri pavadinta augalų apsaugos laboratorija. Reorganizavus šį in-tą į Lietuvos Žemdirbystės moksl. tyrimo in-tą, naujajame jo centre (Dotnuvoje) ir filiale (Vokėje) įsteigti tręšimo skyriai (1956), be to, Vokės filiale — herbicidų laboratorija (1958), o Joniškėlio filiale — A. laboratorija (1959). In-to filialuose ir bandymų stotyse (jų yra 9) įkurtos arba kuriamos agrocheminės analizės laboratorijos. Be to, A. tiriamasis darbas dirbamas Ž. ū. akademijoje ir A. katedroje ir probleminėje mikroelementų laboratorijoje (įk. 1961), Vilniaus un-te, Lietuvos TSR MA Botanikos in-te, Dirvožemio tyrimo partijoje (įk. 1950 Kaune). A. dėstoma ne tik Ž. ū. akademijoje, bet ir Vilniaus Ped.

in-te, Vilniaus Aukštojoje part. m-loje, ž. ū. technikumuose.

Iki pastarojo laiko Tarybų Lietuvoje atlikta nemaža A. darbų, reikšmingų respublikos žemės ūkiui. Ištirtos galimybės naudoti durpes tręšimui, durpinių kompostų gamyba ir naudojimas, jų įtaka derliui ir dirvožemiui. Nustatytos racionaliausios kalkių dozės ir kalkinimo medžiagos, jų naudojimo būdai ir laikas, kalkinimo įtaka dirvožemiui. Ištirti vietinių puriųjų kalkinių medžiagų ištekliai. Nuo 1950 rengiamos dirvožemių rūgštingumo kartogramos kalkinimo reikalams. 1950 išleista B. Baginsko knyga „Dirvožemių kalkinimas", 1952 sudarytas Lietuvos TSR dirvožemių kalkinimo žemėlapis (mastelis 1 : 400 000; autorius B. Baginskas). 1958 parašyta monografija „Lietuvos dirvožemių kalkinimas" (autoriai M. Kacas, J. Savickas). Trąšų bei kalkinimo tyrimų medžiaga nušviesta trijuose autorių kolektyvų leidiniuose „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti" (1958—59). Išaiškintas įv. kilmės fosforitmilčių tinkamumas respublikos dirvožemiams ir priemonės jų veikimui gerinti, ištirti granuliuoto superfosfato naudojimo būdai, mėšlo kaupimo, laikymo, išvežimo ir įterpimo į dirvą sąlygos, galimybės gerinti mėšlą superfosfatu ir fosforitmilčiais. Nustatyta įv. kraiko įtaka mėšlo kokybei, tinkamiausias mėšlo užarimo laikas, ištirti žaliosios trąšos naudojimo būdai, org. ir miner. trąšų mišinių bei derinių naudojimo klausimai. Nemaža naujų duomenų paskelbta apie pievų, ganyklų ir daugiamečių žolių tręšimą. Nuo 1961 pradėtos rengti dirvožemių kartogramos, rodančios augalams prieinamo fosforo ir kalio kiekį atskirų kolūkių ir tarybinių ūkių dirvose. Tiriamas skystų azotinių trąšų naudojimas. Pradėti trąšų paskirstymo sėjomainoje tyrimai. Paruoštos mikroelementų (vario, kobalto, boro, mangano, cinko) kiekio respublikos dirvožemiuose kartogramos, tiriama jų dinamika dirvožemyje, įtaka derliui. Ištirti efektyviausi herbicidai kovai su piktžolėmis javų, cukrinių runkelių, linų ir kitų ž. ū. augalų pasėliuose, nustatytos tinkamiausios jų dozės bei naudojimo laikas.

Naują galingą impulsą toliau vystyti A. mokslą ir tyrimus, plačiau naudoti augalininkystėje miner. trąšas bei kt. chemikalus ir didinti jų gamybą suteikė TSKP CK 1963 gruodžio Plenumo ir 1964 vasario Plenumo nutarimai. Nuo 1964 Lietuvos Ž. ū. akademijoje veikia agrochemijos-dirvožemio specializacijos grupė, mokymo įstaigose žymiai išplečiamas A. kursas. Išleista naujų knygų A. klausimais: „Chemija žemės ūkiui" (1964), „Trąšos ir tręšimas" (1964). Lietuvos TSR MT nutarimu „Dėl valstybinės agrocheminės tarnybos organizavimo" įsteigtos 3 stambios zoninės agrocheminės laboratorijos: Trakų Vokėje bei Samališkėje (1964) ir Kaune (1965). Joms pavesta daryti masines dirvožemių, trąšų analizes, rengti kolūkiams ir taryb. ūkiams agrochemines kartogramas, rekomendacijas, kaip racionaliai naudoti trąšas, daryti tręšimo bandymus. Ž. *Mineralinės trąšos*, *Trąšos*.

AGRONÒMAI. Lietuvoje aukštojo mokslo ž. ū. specialistai jau 1819—32 buvo rengiami Vilniaus un-to ž. ū. katedroje. Nuo un-to uždarymo (1832) iki agronomijos sk. atidarymo (1919) Vilniaus un-te ir Ž. ū. akademijos įsteigimo Dotnuvoje (1924) aukštasis ž. ū. mokslas būdavo įgyjamas Rusijos, Lenkijos, Vokietijos ir kt. kraštų aukštosiose ž. ū. m-lose. Vid. mokslo ž. ū. specialistai pradėti rengti Joniškėlio (1900—15) ir Dotnuvos (1911—15) vidurinėse ž. ū. m-lose. Iki XX a. pradžios A. daugiausia buvo dvarininkai arba dvarų ūkvedžiai. Prieš I pasaul. karą keletą A. turėjo buržuazinės ž. ū. d-jos Marijampolėje („Žagrė", „Marijampolės ūkininkų draugovė"), Vilniuje; keletas A. dirbo apskričių žemėtvarkos komisijose. 1919 atkurta Dotnuvos vidurinė ž. ū. m-la, joje įsteigti agronomijos bei miškininkystės skyriai, o 1922 įsteigtas kultūrtechnikų skyrius, ir m-la pavadinta Dotnuvos ž. ū. technikumu. Jis veikė iki 1927 ir išleido 139 agronomus. Burž. Lietuvoje A. buvo parengiama maža. 1924—40 Ž. ū. akademijoje diplominius egzaminus išlaikė 286 agronomijos specialybės ir 138 namų ūkio specialybės studentai; iš jų tik 85 įgijo diplomuoto agronomo ir 10 diplomuotos agronomės šeimininkės kvalifikacijas. A. daugiausia dirbo Ž. ū. rūmų (apskričių, rajonų A.) ir Ž. ū. m-jos įstaigose (ž. ū. m-lų mokytojai, bandymų stočių darbuotojai), kai kurie „Lietūkyje", „Pienocentre", „Maiste", „Sodyboje", „Line". Jau 1933 prof. J. Krikščiūnas spaudoje iškėlė A. nedarbo klausimą, o 1939 jį svarstė net Ž. ū. rūmai. 1921 Kaune įsteigta buržuazinė profesinio-kultūrinio pobūdžio Lietuvos Agronomų s-ga, 1936 pavadinta Lietuvos Agronomų d-ja (1939 turėjo 272 narius; veikė iki 1940).

Tarybų Lietuvoje A. rengimas labai paspartintas. 1949 Ž. ū. akademijoje, vėliau daugelyje ž. ū. technikumų įsteigti neakivaizdiniai skyriai agronomams rengti. 1946—63 Ž. ū. akademija išleido 2383 agronomijos, ž. ū. ekonomikos bei namų ūkio specialistus (iš jų 448 neakivaizdininkus), ž. ū. technikumai — 5870 įv. specialybių agronomų. A. darbo sritis dabar labai plati: jie dirba gamybinėse v-bose, ž. ū. m-lose, moksl. tyrimo įstaigose, kolūkiuose, tarybiniuose bei parodomuosiuose ūkiuose. Daugelis Lietuvos TSR A. priklauso Ž. ū. mokslinei techninei d-jai (įst. 1958 Kaune, nuo 1961 centras Vilniuje; turi 8 sekcijas, rajonuose — 87 pirmines org-jas), Visasąjunginės dirvožemininkų d-jos Lietuvos filialui (įst. 1958 Kaune), Lietuvos Sodininkystės d-jai (įst. 1959 Vilniuje; turi 4 sekcijas, rajonuose — 72 sk.).

AGRONÒMIJA [gr. *agros* — laukas + *nomos* — dėsnis] — žemės ūkio mokslas; siauresne prasme — žemdirbystės mokslas. Pagal tiriamus objektus A. skirstoma į šias grupes: 1) biologinių mokslų grupę (ž. *Fenologija*, *Selekcija*), 2) ž. ū. augalų auginimo (ž. *Daržovės*, *Ganyklos*, *Gėlės*, *Laukininkystė*, *Pievos*, *Sėklininkystė*, *Sodai*, *Žemdirbystė*), 3) ž. ū. augalų aplinkos tyrimo (ž. *Agrochemija*, *Dirvotyra*, *Melioracija*), 4) ž. ū. augalų apsaugos (ž. *Botanika*, *Grybai*, *Zoologija*), 5) gyvulių, naminių paukščių ir kitų gyvūnų veisimo (ž. *Arkliai*, *Avys*, *Bitės*, *Galvijai*, *Gyvulininkystė*, *Kiaulės*, *Paukštininkystė*, *Triušiai*, *Zootechnika*, *Žuvininkystė*, *Žvėrininkystė*), 6) veterinarinių (ž. *Veterinarija*), 7) inžinerinių (ž. *Elektrifikacija*, *Statyba*, *Žemės ūkis*), 8) socialinių-ekonominių (ž. *Žemės ūkis*, *Žemėtvarka*), 9) technologinių mokslų grupę (ž. ū. gaminių, *pašarų* pradinis paruošimas, laikymas, perdirbimas).

Lietuvoje žemdirbystės mokslo klausimai pirmą kartą iškelti 1781 Vilniaus un-to gamtos mokslų katedroje. Pirmasis šiais klausimais pradėjo rašyti bot. S. Jundzilas. Savo veikale „Taikomoji botanika" (lenkų k., 1799) jis, be kita ko, aprašė ir svarbesnius kultivuojamų žemės ūkyje augalų auginimo ir naudojimo būdus. 1819—32 un-te veikė ž. ū. katedra. Pirmasis katedros vedėjas buvo prof. K. Krasovskis, o nuo 1822 — prof. M. Očapovskis. Pastarojo pastangomis Pilaitėje (netoli Vilniaus) un-tas 1828 įsteigė Ž. ū. in-tą, kurį valdyti buvo pavesta agronomijos prof. M. Fričinskiui. Tačiau, 1832 uždarius un-tą, nutrūko ir in-to veikla. Pirmąjį stambų sodininkystės veikalą 1820 (lenkų k.) išleido un-to auklėtinis J. Strumila, pirmąjį ž. ū. vadovėlį 1825 (lenkų k.) — M. Očapovskis. Vėliau ž. ū. mokslus populiarino S. Daukantas, liet. liaudies švietėjas L. Ivinskis, laikr. „Ūkininkas" (1890—1905). Aukštojo mokslo ž. ū. specialistai Lietuvoje vėl pradėti rengti po I pasaul. karo. 1922—24 Kauno un-te veikė agronomijos-miškininkystės skyrius; 1924 įkurta Ž. ū. akademija Dotnuvoje. A. skyrius 1919 įsteigtas ir lenkų okupuoto Vilniaus un-te.

Tarybų Lietuvoje atskirų A. mokslų teoriniai bei praktiniai klausimai daugiausia tiriami *Žemdirbystės institute* bei jo *bandymų stotyse*, *Gyvulininkystės institute*, *Žemės ūkio akademijoje*, *Žemės ūkio ekonomikos institute*, *Hidrotechnikos ir melioracijos institute*, *Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institute*, *Veterinarijos akademijoje*, *Botanikos institute*, *Zoologijos ir parazitologijos institute*, *žemės ūkio mokyklose* ir technikumuose.

AGRONÒMIJOS-TEĮSIŲ DRAUGIJÀ, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo, agronomijos teisėms ir pagalbai teikti, — buržuazinė liberalinė labdarybės draugija. Ją įkūrė 1915.V.21 Vilniuje burž. liberalinės visuomenės atstovai, pasitraukę iš Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti, kurioje įsigalėjo klerikalai. Tikslas — šelpti karo pabėgėlius ir nuo karo nukentėjusius. D-ja laikėsi aukomis. D-jos įgalioti, JAV lietuvių išeivių tarpe aukas

rinko A. Bulota, A. Bulotienė ir rašytoja Žemaitė. D-ja išlaikė m-las Vilniuje, Šiauliuose, Kuršėnuose, Viekšniuose, Papilyje. Likviduota 1918; jos turtas atiteko Lietuvių labdarybės d-jai.

„AGUONĖLĖ" — liaudies ratelis, žinomas nuo XIX a. pirmosios pusės. A. paminėjo A. Juška „Svotbinėje rėdoje" (1880). Ratelyje vaizduojama, kaip aguonas sėja, kaip jos dygsta, auga, žydi, noksta ir t. t. Muz. metras $^2/_4$, tempas vidutinis. J. Lingys ratelį pritaikė scenai.

Lit.: **J. Lingys**, Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955.

AGUÕNOS. Lietuvos TSR laukuose, pakelėse, dykvietėse kaip piktžolės pasitaiko dirvinė A. (*Papaver dubium*) ir smiltyninė A. (*P. argemone*); retoka — A. birulė (*P. rhoeas*). Darželiuose dažnai auginama A. birulė, o kartais ir dekoratyvinių formų rytinė A. (*P. orientale*). Daržuose auginama daržinė A. (*P. somniferum*). Nuo 1963 po keletą hektarų pradėta auginti ir taryb. ūkių laukuose. Labiausiai paplitusios Lietuvoje yra daržinės A. aliejinių mėlynųjų porūšio veislės. Lapus dažnai pažeidžia netikroji miltligė; šaknims, sėkloms kenkia vabalų spragšių, grambuolių lervos. Sėklų vid. derlingumas 8 cnt/ha; jos vartojamos kulinarijoje, konditerijoje. A. jau žinomos iš XVI a. Lietuvos dvarų inventorių.

AGUR̃KAI. Lietuvoje auginamas **paprastasis agurkas** (*Cucumis sativus*). Rajonuotos A. veislės, skiriamos auginti atvirame lauke: Muromo 36 (A. pradedami rinkti po 45 dienų nuo sudygimo), VIR-505 ir Trakų pagerintieji (po 50—55 dienų), Nežino (po 60—70 dienų). Pastarųjų 2 veislių A. tinka rauginimui. Rajonuotos A. veislės, skiriamos auginti šiltadaržiuose: Derlingieji LŪPP, VIR-1, Inspektinis-6 (Parnikovij-6). A. selekcionuojami Vytėnų bandymų stotyje (prie Kauno). Laukuose A. sėjami, alyvoms pražydus, o daigais sodinami, ėmus žydėti paprastajam erškėčiui (dirvos t-ra 10—20°). Svarbiausios A. lapų ligos — A. bakteriozė, A. miltligė; vaisių — A. rauplės, A. deguliai. Šiltadaržiuose A. lapams kenkia voratinklinė erkė. Daugiausia A. atvirame lauke auginama Nemuno, Neries, Nevėžio slėniuose ir apie Trakus; šiltnamiuose — Panerio taryb. ūkyje prie Vilniaus. 1963 Staniūnų taryb. ūkyje (Panevėžio rj.) 6 ha plote A. gauta 210 cnt/ha; Lietuvos Ž. ū. akademijos mokomojo ūkio, Avižienių vaismedžių medelyno (Vilniaus rj.) šiltnamiuose 14—16 kg/m². Lietuvos konservų f-kuose A. daugiausia marinuojami, konservuojami, tik maža dalis rauginama. Pečiamas jų rauginimas spec. raugyklose (didžiulė A. raugykla yra Aukštuosiuose Paneriuose, prie Vilniaus). A., jų tarpe ir rauginti, minimi jau XVI a. dvarų inventoriuose. 1938 Lietuvoje A. užėmė apie 7% viso daržovių pasėlių ploto, 1953 (visuom. sektoriuje) — 14,2%, 1961 — 12,5%.

Lit.: **E. Gimbutienė**, Agurkų auginimas Trakuose. — „Naujoji sodyba", 1940, Nr. 10; **V. Ožalas**, Agurkų veislė Trakų pagerintieji. — „Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 5, V., 1960.

AGUR̃KIŠKĖ — kaimas Kapsuko rj., Višakio Rūdos apyl., 10 km į š. r. nuo Kazlų Rūdos. 210 gyv. (1959). A. supa Kazlų Rūdos miškai; kiek toliau į š. r. prasideda Ežerėlio pelkė. Per kaimą teka Judrė (Višakio intakas). Pr. m-la (nuo 1937).

„AIDÀ" — dainininkų ir scenos mėgėjų draugija, veikusi 1919—39 Klaipėdoje. Tilžės lietuvių giedotojų d-jos (1895—1935) pavyzdžiu rengė vaidinimus, koncertus, padėjo kitoms d-joms organizuoti įvairias kultūrines pramogas Klaipėdos krašte. „A." vadovavo dailininkas A. Brakas, dirigentais buvo V. Bajoras, M. Šlaža, M. Lacytis. D-ja nustojo veikusi, hitlerininkams užgrobus Klaipėdos kraštą.

„ÀIDAS" — **1.** Meno ir kultūros draugija, veikusi 1905—32 Panevėžyje. Rengė koncertus, spektaklius, lit-ros bei muz. vakarus, paskaitas, ekskursijas. 1908 įsteigė artistų mėgėjų būrelį (nuo 1912 artistų kuopa). Iki 1914 per metus statydavo iki 12 dramos veikalų (A. Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje", M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštis", A. Fromo-Gužučio „Gedimino sapnas", M. Baluckio „Aukso dievaičiai" ir kt.). Įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią (1918—19), „A." savo veiklą išplėtė: įsteigė liaudies un-tą, biblioteką. Ilgiausiai „A." vadovavo pedagogas ir literatas M. Grigonis.

2. Pažangi JAV lietuvių dainų ir muzikos draugija, įsteigta 1912 Brukline (Niujorko priemiestis). Iš pradžių turėjo 13 narių, vėliau — iki 100. D-jos chorui pirmuosius 5 metus vadovavo muzikas L. Ereminas, vėliau — dainininkas J. Butėnas, H. Retikevičiūtė, B. Šalinaitė-Sukackienė, A. Žilinskaitė-Andersonienė, M. Stenslerienė. Choras rengia koncertus, dalyvauja pažangiųjų lietuvių pramogose, minėjimuose. Be to, „A." pastatė apie 20 operečių ir dramos veikalų (M. Petrausko „Malūnininkas ir kaminkrėtys", „Šienapiūtė", „Apvesdinkite ir mane", „Consilium facultatis", S. Šimkaus „Čigonai", R. Planketo „Kornevilio varpai", B. Dauguviečio „Žaldokynė" ir kt.). Žymesnieji operečių solistai: M. Česnavičiūtė-Petrikienė, E. Brazauskienė, A. Jeskevičiūtė, Z. Kazokaitė, K. Mankeliūnaitė-Januškienė, P. Stankūnas, S. Vaineikis, A. Velička, A. Ventienė.

3. Klerikalinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1911.III—1912.II Voterberyje (JAV, Konektikuto valstija).

4. Socialdemokratinis savaitinis laikraštis, ėjęs 1923 Detroite (JAV, Mičigano valstija).

5. Buržuazinis laikraštis, ėjęs 1938—39 Vilniuje. Iš pradžių leistas 2 kartus per savaitę, vėliau 3 kartus. Turėjo nemokamus priedus — „Ūkininką" (valstiečiams) ir „Varpelį" (vaikams). Red. V. Budrevičius. Lenkijos burž. valdžia „A." persekiojo ir daugelį numerių konfiskavo.

„ÀIDAS LIETUVÕS DARBINIÑKŲ GYVẼNIMO" — Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) nelegalus laikraštis, leistas 1899, kaip ankstesniau Vilniuje ėjusio lenkiško laikraščio „Echo życia robotniczego" („Darbininkų gyvenimo aidas") antroji serija. Pirmas numeris išėjo 1899.I.1 lietuvių ir lenkų kalbomis. Jame išspausdinta daug korespondencijų apie darbininkų streikus. 1899.VI.1 išėjo Nr. 2—3 (paskutinis) vien liet. kalba. Abu numeriai spausdinti Bitėnuose (dab. Pagėgių rj.). Laikraščio turinys atspindėjo nacionalistų įsigalėjimą LSDP po 1897—99 masinių suėmimų. A. Moravskio (A. Lietuvio) vedamajame vėl buvo keliami LSDP I suvažiavimo priimtos programos smulkiaburžuaziniai teiginiai, išsižadama proletarinio internacionalizmo, pasisakoma už s-d. org-ją, „kuri vadovautų ir rodytų kelią kovojantiems lietuviams", propaguojama politinė ir klasinė vienybė su liet. liberaline buržuazija.

„Aidas" 2. „A." choras Brukline (1957)

AIDŪLIS Juozas [**Gaidulis**; g. 1910.III.24 Sklodonyse (Varėnavo rj., BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, kultūros darbuotojas. Mokydamasis Vilniaus liet. g-joje, nuo 1928 priklausė komjaunimo pogr. org-jai. Už rev. veiklą pašalintas iš g-jos ir 1932—33 kalintas. 1932 priimtas į Vakarų Baltarusijos KP narius. 1937—39 padėjo leisti Vilniaus krašte pažangius vienkartinius liet. leidinius. Vilniaus krašte surinko daug liet. pasakų, dainų ir etnografinės medžiagos. Nuo 1949 TSKP narys. Dirbo Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-joje, Lietuvos TSR MA Istorijos in-te, kultūros-švietimo įstaigose, nuo 1958 dirba „Šviesos" leidykloje.

ÁIKŠČIAI, Eikščiai,— kaimas Kauno rj., Čekiškės apyl., 11 km į š. v. nuo Vilkijos, 3 km į p. nuo Čekiškės; kolūkio centras. 130 gyv. (1959). Anksčiau kaimas buvo vadinamas **Mileikiais**. Pro A. teka Lazduona (Dubysos intakas). Burž. nacionalistai 1949 nužudė kolūkio pirm. A. Liutkevičių.

ÁIKŠTĖS. Dauguma Lietuvos miestų ir miestelių A. susidarė savaime; iki XX a. antrojo ketvirčio jos dažniausiai buvo turgavietės. Savaime susidariusios A. paprastai yra trikampės arba netaisyklingo keturkampio formos. Trikampės yra Butrimonių, Ceikinių, Laukuvos, Lukšių, Platelių, Vilniaus rotušės ir kt., netaisyklingo keturkampio formos — Adutiškio, Dieveniškių, Eržvilko, Seirijų, Šiluvos, Veisiejų ir kt. savaime susidariusios aikštės. Taisyklingo keturkampio formos A., iš kurių išeina 8 gatvės (iš kiekvieno kampo po 2), pradėtos įrengti Lietuvoje pagal projektus valakų reformos metu (1557). Tokios A., išplanuotos gotikinių A. pavyzdžiu, yra Kapsuke, Kretingoje, Skuode ir kt. Ryškiausia gotikinio tipo A. Lietuvoje yra Kauno rotušės aikštė. Renesansinis A. planavimas Lietuvoje nepaplito, nes tuo metu, kai V. Europoje klestėjo renesansas, Lietuvoje vyravo gotika.

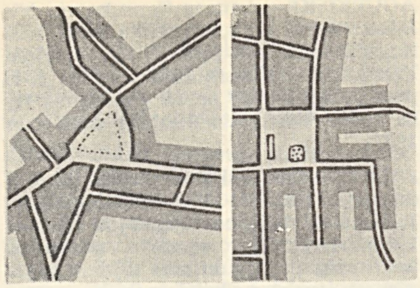

Aikštės. Trikampė aikštė Butrimonyse (Jiezno rj.) ir kvadratinė aikštė Skuode

XVIII a., kuriant miestelius prie feodalinių dvarų (Kamajuose, Rietave, Rokiškyje ir kt.), pradėtos įrengti naujo tipo A., kuriose ryškiai pabrėžiama kompozicinė ašis, vedanti į dvaro rūmus ar bažnyčią. Tokių A. Lietuvoje nedaug. XIX a. naujos A. Lietuvoje buvo formuojamos Rusijos miestų planavimo pavyzdžiu. Jų forma dažniausiai yra kvadratas, kurio visas kraštines per vidurį kerta gatvės (Janonio ir Biliūno A. Kaune). Yra keletas pusapvalių šio laikotarpio A. (Zarasuose ir kitur). XIX ir XX a. daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių senosios turgaus A. buvo paverstos skverais, o turgavietės įrengtos toliau nuo centro. Taryb. metais, rekonstruojant Lietuvos miestus, dažniausiai paliekamas senas A. planas, bet keičiamas jų apstatymas. Pagrindinės miestų A. apstatomos visuomeniniais pastatais, jomis siekiama sudaryti palankias sąlygas transporto eismui ir gyventojams.

Lit.: M. Kleinas, Lietuvos miestelių aikščių formos.—„Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 1, V., 1958.

AIRĖNAI — kaimas Vilniaus rj., Dūkštų apyl., 8 km į p. v. nuo Maišiogalos. 325 gyv. (1959). Rytuose yra Ąžuolyno miškas, vakaruose už 1 km teka Neris. Pro A. eina kelias iš Kernavės į Dūkštas. Malūnas, kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1955). A. skirstomi į Pirmuosius (68 gyv.) ir Antruosius (257 gyv.). XIX a. buvo A. kaimas ir palivarkas, priklausęs kun-ščiams Giedraičiams. 1885 buvo 112 gyventojų. A. Antrieji įsikūrė XX a. pr., atkėlus gyventojų iš Gardino gubernijos. D. Tėvynės karo metais Airėnuose veikė partizanai.

Aikštės. Lenino aikštė Vilniuje

ÁISČIAI — vardas, kuriuo I—IX a. istorijos šaltiniai vadina gentis, gyvenusias Baltijos j. pietryčių pakraščiuose. Pirmasis A. mini romėnų istorikas K. Tacitas (55—120); savo darbe „Germania" jis rašo, kad devintajame Svebų (Baltijos) jūros krante gyvenančios aisčių gentys (Aestiorum gentes), kurios auginančios javus bei įvairius vaisius, jūros seklumose bei krante renkančios gintarą. Po Tacito A. vardą mini Kasiodoras, Romos karaliaus Teodoriko sekretorius; jis apie 523—526 šio karaliaus vardu rašė padėkos laišką aisčiams (Hestis), prieš tai atsiuntusiems Teodorikui dovanų gintaro. Tiksliau lokalizuoja A. kitas gotų istorikas Jordanas. Jis, remdamasis savo amžininko, minėtojo Kasiodoro iki mūsų dienų neišlikusia gotų istorija, yra parašęs veikalą „Apie gotų kilmę ir istoriją" („De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis"), iš kurio sužinome, kad A. (Aesti) gyveną prie Baltijos jūros, netoli Vislos žiočių. Vėliau A. vardas minimas franko Einhardo (770—840) darbe „Karolio Didžiojo gyvenimas" („Vita Karoli Magni", parašytame maždaug po 830), kuriame sakoma, kad prie Baltijos r. pakraščių gyveną slavai (Sclavi) ir A. (Aisti) bei kt. tautos. Paskutinį kartą (kiek yra žinoma) A. vardą mini anglosaksų karalius Alfredas savo verstos (887—901) į anglosaksų kalbą P. Orosijaus (IV a. pab.—V a. pr.) pasaulio istorijos („Historiarum adversus paganos libri VII") įžangoje, kur keliautojo Vulfstano lūpomis pasakoja, kad Aismarių nerija (Witland) priklausanti aisčiams (to Estum); Visla (Wisle) atitekanti nuo pietų iš vendų (slavų) krašto ir įtekanti į Aismares (in Estmere); ten pat įtekąs ir Elbingas (Ilfing), atitekantis nuo rytų iš aisčių žemės (of Eastlande); esąs miestas Truso [plg. tų pačių kraštų prūsišką ežero vardą Drusin (1243), vėliau apvokietintą į Drausen-see]; aisčių žemė esanti labai didelė ir su daugybe pilių, turinčių savo kunigaikščius; ten esą daug medaus ir žuvų; kunigaikščiai ir turtingieji geria kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai — midų, kurio čia esą kiek nori (alaus nedarą). Šių A. geografinė lokalizacija (Wisle, Ilfing, Truso, Estmere), duomenys apie jų papročius ir kita atitinka vėlesniųjų rašytinių šaltinių žinias apie prūsus. Todėl Vulfstano aisčius visi laiko prūsais. Kad Vulfstano A. bus buvę prūsai, patvirtina ir archeologiniai duomenys. Iš jų matyti, kad nuo žalvario (bronzos) amžiaus iki pat rašytinės istorijos laikų čia esama kultūros tolydumo. Kadangi Vulfstano minimas vardas Est-um gali būti identifikuojamas su vardais Aisti (Einhardas), Aesti (Jordanas), Hesti (Kasiodoras), Aesti (Tacitas), tai manoma, kad Jordano, Kasiodoro bei Tacito A. yra buvę prūsai.

Pati A. vardo kilmė neaiški; gal šis žodis ir nėra baltiškas. Vokiečių „Frisches Haff" G. Neselmano žodynas vadina „Aismarės" (K. Būga kildina iš Aist-marės), tačiau pastarasis vardas, manoma, bus paties Neselmano darinys. Pagaliau primintina, kad K. Jaunius su K. Būga aisčiais vadino *baltus*.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955 [p. 19]; K. Būga, Kalba ir senovė.—Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1959; K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas.—Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961.

AĨSĖ — upė Klaipėdos rj., Veiviržo deš. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 88 km². Versmės 3 km į š. nuo Veiviržėnų, prie Kausteklių. Teka labai vingiuodama p. v. kryptimi. Įteka į Veiviržą 8 km nuo jo žiočių, netoli Šilininkų. Intakas Dumblė (deš.). Vid. nuolydis 259 cm/km. Slėnis negilus. Vid. debitas žiotyse 1,06 m³/s.

AISĖNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Klaipėdos rj., 3 km į v. nuo Veiviržėnų. Plotas 1476 ha; medynų 1300 ha. Masyvą sudaro Šilutės miškų ūkio Aisėnų girininkijos Aisėnų (1111 ha) bei Ūksmaičių (172 ha) miškai ir Kretingos miškų ūkio Šernų girininkijos Aisės miškas (193 ha). Pietuose susisiekia su Stonaičių mišku. Paviršius banguotas, su nedidelėmis eolinės kilmės kalvomis. P. pakraščiu teka Veiviržas (Minijos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai. Šiaurėje vyrauja kiškiakopūstiniai eglynai su gausia beržo, drebulės priemaiša, pietuose — mėlyniniai bei brukniniai pušynai. 88% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 45 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 90 ktm/ha. Yra briedžių, šernų, stirnų, lapių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 230 ha apsauginę juostą palei kelią iš Veiviržėnų į Klaipėdą. P. r. pakraštyje, ant Veiviržo kranto, yra Skomantų piliakalnis.

AĨSETAS, Eisetai, — ežeras Molėtų ir Utenos rj., 5 km į š. nuo Labanoro, 2 km į p. nuo Saldutiškio. Plotas 501 ha, didž. gylis 40 m, vid. gylis 10,4 m. A.— vienas ilgiausių Lietuvos TSR ežerų. Jis tęsiasi 16 km iš š. r. į p. v. ir primena vingiuojančią upę; šiaurės vakaruose ir pietryčiuose turi 2 atšakas. Didž. plotis 570 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 41,5 km. Yra 5 salos (iš viso 1,78 ha): viena — rytuose, kitos 4 — vakaruose. Ež. krantai vid. 8—10 m aukščio, statūs, daugiausia apaugę mišku (p. r. pakraščiu tęsiasi Labanoro giria). Dubuo sudarytas iš kelių rinų. Dugno reljefas sudėtingas; yra daug daubų, išsidėsčiusių kas 300—900 m. Net 26 daubų gylis 15—40 m. Giliausia vieta yra rytuose, prie Gatakiemio. Šiaurėje A. 200—300 m pločio sąsiauriu jungiasi su Galuonų ež. Per A. teka Kiauna (Žeimenos intakas), tarp A. ir Kiauno ež. vadinama Aiseta. Įteka Alnė (iš Alnio ež., vakaruose) ir 4 bevardžiai upeliai. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 4,7 kg/ha (daugiausia aukšlių, ešerių). Gražios miškais apaugusios pakrantės mėgstamos turistų ir poilsiautojų. Nuo A. prasideda turistinis maršrutas valtimis, kuris toliau eina Kiauna, Žeimena, Nerimi.

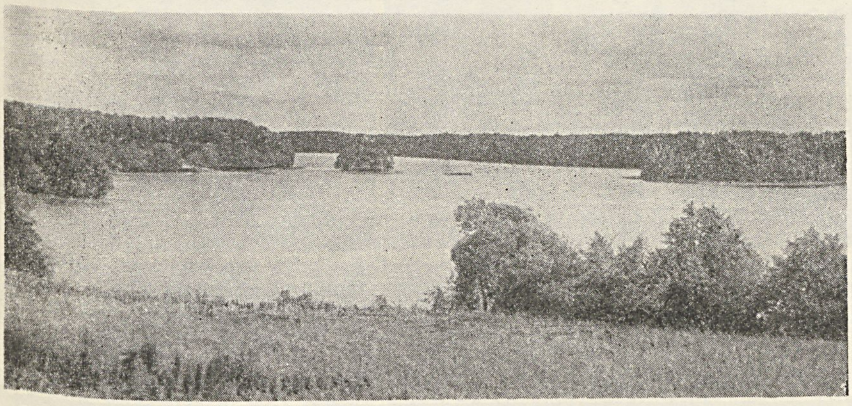

Aisetas

AISTÀ — upė Vilkaviškio rj., Širvintos deš. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 64 km². Prasideda kalvotoje Gražiškių aukštumoje, prie Aistiškių. Teka š. v. kryptimi. Įteka į Širvintą 2 km į š. v. nuo Bartininkų. Intakas Šiūlė (kair.). Nuolydis aukštupyje (10 km nuo versmių) 1059 cm/km, vid. nuolydis 631 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,39 m³/s. Vaga 1958 sureguliuota.

AISTĨŠKIAI, Eistiškiai,— kaimas Vilkaviškio rj., Rasių apyl., 14 km į v. nuo Kalvarijos, 5 km nuo Lenkijos sienos; kolūkio centras. 155 gyv. (1959). Iš p. ir p. v. kaimą supa Aistiškių miškas; kaimo š. pakraštyje prasideda Aistos upė. Girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1949). A. valstiečiai 1935 dalyvavo streike; Gražiškiuose per susirėmimą su policija buvo sužeistas A. kalvis Macijauskas.

AISTĨŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Vilkaviškio rj., 15 km į v. nuo Kalvarijos, 5 km į š. v. nuo Liubavo, netoli Lenkijos sienos. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Aistiškių girininkijai. Plotas 638 ha. Masyvas ištįsęs iš š. v. į p. r. apie 5 km. Vakarinę dalį sudaro Vidgirių (201 ha), šiaurės rytų — Aistiškių (189 ha), pietrytinę — Vartelinės (248 ha) miškai. Reljefas kalvotas-daubotas. Dirvožemiai: kalvose — velėniniai jauriniai, priemoliniai, daubose — pelkiniai. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų yra 55%, juodalksnynų 13%, beržynų 12%, drebulynų 10%, ąžuolynų 7%, pušynų 2%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 24%, brandieji 11% visų medynų. Vid. amžius 54 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 88 ktm/ha, vid. prieauga 1,6 ktm/ha. Vidgirių miške yra 80 metų amžiaus maumedynas, kuriame auga apie 200 europinių maumedžių. Jų vid. aukštis 27 m, vid. skersmuo 36 cm. Yra šernų, lapių, barsukų, voverių, kiaunių. Miškai eksploataciniai.

„AĨSTROS"— bulvarinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1931—35 Kaune.

AĨŠBĖ — rašytojo Antano *Kriščiukaičio* slapyvardis.

AITEKÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Palomenės apyl., 6 km į š. v. nuo Kaišiadorių. 258 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Lomena (Neries intakas), vakaruose eina Kaišiadorių—Jonavos glžk.

AĨTMONAS Pranas [**Eitmonas**; g. 1884. IX.20 Godlaukyje (Kelmės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, batsiuvys. Į pogr. LKP Panevėžio org-ją įstojo 1918. Dalyvavo LKP I konferencijoje (1918.IX.15). 1918—19 LKP Panevėžio rj. k-to ir Panevėžio Darbininkų atstovų tarybos narys. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, nuo 1919.V veikė Subačiaus pogr kom. kuopelėje. 1920—36 dirbo part. darbą Raseiniuose, Taujėnuose, Radviliškyje. Už rev. veiklą burž. valdymo metais keletą kartų buvo suimtas. Pensininkas.

AITRÀ — upė Plungės ir Šilalės rj., Jūros kair. intakas. Ilgis 39 km, baseino plotas 233 km². Prasideda 3 km į š. r. nuo Tverų ir vingiuodama teka į p. v. Įteka į Jūrą 134 km nuo jos žiočių, prie Grimzdų. Intakai: Laukė, Gervė, Mamys, Ližė, Ymėžė (visi kair.). Vaga nuo ištakos iki Tverų sureguliuota, 1 m pločio, toliau praplatėja iki 6—10 m, žemupyje iki 10—15 m. Vid. gylis 0,5 m, giliausia vieta (2 m) prie Labardžių. Nuolydis aukštupyje (5 km nuo versmių) 1348 cm/km, vid. nuolydis 242 cm/km. Nuotėkio modulis labai didelis: 13,2 l/s iš 1 km². Debitas žiotyse: maks. 40, vid. 3,08, min. 0,3 m³/s. 60% A. baseino ploto užima pelkėtas miškas. Pavasario potvynių metu nuo Labardžių upe plukdomi rąstai. Girėnuose ir Lopaičiuose prie A. yra vandens malūnai ir karšyklos.

ÀITVARAS — skraidanti ir turtą nešiojanti fantastinė lietuvių tautosakos (ypač sakmių) būtybė. A. dar vadinamas šviteliu, žaltvikša, žalviska, pikciuku ir kt.

vardais. Kaip pasakų būtybė, žinoma iš pirmųjų liet. raštų (M. Mažvydas). A. nebuvo garbinamas arba laikomas aukštesne, dieviška būtybe; tai esąs mirtingas padaras, kurį galima įsigyti. Jis piktas, žiaurus, kerštingas, vienus apdovanojąs, kitus skriaudžiąs, dėl to su A. susidedą negeri žmonės. A. esąs su ugnimi susijusi būtybė, vaizduojama lekiančios ugninės uodegos, juostos, šienkartės, žarsteklio, gyvatės, paukščio su ilga blizgančia uodega, švytinčio kamuolio, raudono pagalio ir kt. pavidalais; rečiau vaizduojamas mažu žmogeliu. Aitvarų esą įv. didumo ir spalvos — raudonų, geltonų, juodų. Priekinė A. dalis esanti storesnė, žėrinti, užpakalinė — laibesnė, besivingiuojanti. A. skrendąs labai greitai, kaip viesulas, žybčiodamas ir leisdamas žiežirbas. Gyvenąs svirnuose, kamarose, ant aukšto, pastogėje, ant girnų, stebulėse ir kitur; ten reikią jam ir maisto palikti. Valgąs įvairius valgomus daiktus, labai mėgstąs kiaušinienę. A. paskirtis — nešti gėrybes savo šeimininkui. Jis nešąs pinigus, audinius, grūdus, varškę, pieną, gyvuliams pašarą ir kt. Nešamą turtą A. paimąs iš kitų žmonių klėčių, kamarų pro pastogę, kaminą ir pan. Atneštą lobį jis iškratąs ant šeimininko namų stogo, kartais net nuspardydamas šelmenį ar arkliukus.

Populiariausias buvo pinigų ir grūdų A. Jį esą galima prisivilioti, išsiperinti, nusipirkti; pats jis gyventi pasisiūląs rečiau. Priviliojamas vaišėmis, padedant klėtyje ar kitoje A. lankymosi vietoje jo mėgstamo maisto. Nusipirkti A. esą galima daugiausia Rygoje arba Klaipėdoje. Atsikratyti įsigyto A. esą labai sunku. Kartais jis pasišalinąs, davus jam neįvykdomą užduotį — vyti pančius iš smėlio, uždengti stogą aguonų grūdeliais, kalant į kiekvieną grūdelį po 3 vinis, ir pan.

Į A. panašią būtybę žino ir kitos tautos (slavai, latviai ir kt.). A. vaizdinio atsiradimo priežastys buvo žmonėms nesuprantami meteorologiniai ir kiti su šviesa ir ugnimi susiję gamtos reiškiniai: meteorai, kometos, šiaurės pašvaistės, amalai, iš kamino einančios kibirkštys. Socialinė priežastis — turtinė nelygybė, ypač feodalizmo pabaigos ir kapitalizmo pradžios laikotarpiu.

Lit.: J. Basanavičius, Lietuviškos pasakos, t. 2, 1902; V. Krėvė-Mickevičius, Aitvaras dzūkų legendose.—„Mūsų tautosaka", t. 3, K., 1931; Z. Slaviūnas, Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose.—Senoji lietuviška knyga, K., 1947.

„AITVARAS" — buržuazinis liberalinis dvisavaitinis iliustruotas satyros žurnalas, ėjęs 1927—28 Kaune. Išspausdino daug dail. S. Žuko pieštų karikatūrų.

AIZENAS Chaimas [g. 1906.IX.17 Molėtuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1923 Utenoje įstojo į LKJS. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Už pogrindinę kom. veiklą 1928 nuteistas 8 metus kalėti. 1936 išėjęs iš kalėjimo, dirbo Kauno baldų f-ke; buvo LKP Kauno trečiojo parajonio k-to sekretorius.

Nuo 1937 LKP darbuotojas profesionalas: LKP CK narys ir LKP Kauno rj. komiteto sekretorius, LKP CK instruktorius. 1937—39 buvo keletą kartų suimtas ir kalinamas Kaune ir Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Iš viso už rev. veiklą buvo kalinamas apie 9 metus. 1939.XII—1940.VIII LKP CK sekretoriato narys. 1940—46 dirbo LKP CK; 1941 išrinktas LKP CK nariu. 1946—51 dirbo Lietuvos TSR Teisingumo m-joje. Neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus juridinę m-lą (1950) ir Vilniaus un-to teisės mokslų f-tą (1955). 1951—62 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. Povilo, Mačiusio ir Buvusio pseudonimais bendradarbiavo LKP legaliojoje ir pogrindinėje spaudoje („Darbininkų atstovas", „Balsas", „Tiesa", „Partijos darbas"). Išspausdino atsiminimų taryb. periodinėje spaudoje.

AIZENIENĖ Maša [**Rubinčikaitė**; g. 1907.VI.21 Varėnoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Į rev. judėjimą įsijungė 1929 Kaune. Dalyvavo antifašistinėje protesto demonstracijoje Kaune prie teismo patalpų, 1930.I.14 kariuomenės teismui paskelbus mirties nuosprendį komunistui D. Kučinskui; buvo policijos sumušta ir karo komendanto nubausta. Po to įstojo į LKJS ir dar aktyviau dirbo rev. darbą. 1930 kariuomenės teismo nuteista 6 metus kalėti. Nuo 1931 Komunistų partijos narė. Išėjusi 1936 iš kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą Kaune. 1937 karo komendanto išsiųsta į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1938 dirbo Kaune masinį darbą pogr. profs-gose. 1939 Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos CK instruktorė. 1940—41 dirbo Lietkoopsąjungos centro v-boje. D. Tėvynės karo metu gyveno TSRS r. rajonuose, nuo 1944 — Vilniuje. Pensininkė.

AIZINBUDAS Leizeris [g. 1921.II.23 Kirsanove (Tambovo sr.)] — žemės ūkio gyvulių fiziologas, biologijos mokslų daktaras (1958). 1939—41 studijavo Lietuvos Veterinarijos akademijoje.

1943 baigęs Troicko Vet. in-tą (Čeliabinsko sr.), dirbo Rostovo srities vet. gydytoju. Nuo 1946 Lietuvos Vet. akademijos dėstytojas, nuo 1952 docentas, nuo 1960 profesorius. 1950—1960 vadovavo Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to (Baisogaloje) ž. ū. gyvulių fiziologijos laboratorijai. Atliko originalių bandymų, paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų mitybinių-motorinių refleksų tyrimo metodiką, karvių pieno produkcijos svyravimų fiziologinį mechanizmą ir kitais gyvulininkystės klausimais. Su P. Burža ir P. Rasymu parašė pirmąjį liet. kalba ž. ū. gyvulių patologinės fiziologijos vadovėlį aukštosioms m-loms (1963).

AIŽINAS Juozas [g. 1897.III.12 Rygoje] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Nuo 1915 Rusijos kariuomenės, 1918—21 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1922—24 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Nuo 1924 įvairiose TSRS vietovėse dirbo part. ir ped. darbą. Nuo 1947 ūkinis darbuotojas Panevėžyje.

AIŽINIENĖ Teodora Tatjana [**Bružaitė**; g. 1900.VIII.23 Kulbiuose (prie Linkuvos)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš dvaro darbininkų. Jaunystėje tarnavo pas buožes. 1919 Panevėžyje įstojo į LKP, paskui pogrindyje dirbo polit. kalinių šelpimo darbą, buvo LKP Panevėžio rj. k-to ir LKP CK kurjerė Kaune. Grįždama su part. paštu iš okupuoto Vilniaus, 1921 pr. Lietuvos žvalgybos buvo suimta ir kalinama. 1921—1924 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Vėliau dirbo ūkinį darbą Voroneže, Borisoglebske, Maskvoje ir kitur. 1933 dėl ligos mechaniškai išėjo iš partijos. Pensininkė, gyvena Panevėžyje.

AKĀCIJA — šiltųjų kraštų medis arba krūmas. Lietuvoje tuo vardu dažnai klaidingai vadinamas vikmedis („baltoji A.") ir žirnmedis („geltonoji A."). Apie vikmedį ir žirnmedį ž. *Dekoratyviniai medžiai ir krūmai.*

AKADĖMIJA — *Žemdirbystės instituto* gyvenvietė Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., į š. v. nuo Dotnuvos, Dotnuvėlės kair. krante. 841 gyv. (1959). Per A. eina Kėdainių—Šiaulių plentas. Be žemdirbystės in-to, yra respublikinė kolūkių ir taryb. ūkių vadovaujančių kadrų rengimo m-la, Mičiurino vid. m-la, kultūros namai, felčerių-akušerių punktas. Yra 14 ha parkas, įkurtas XIX a. viduryje. Parko centr. dalis išplanuota taisyklingai, išryškinta jo pagr. ašis, einanti per in-to rūmus ir gyv. namą tvenkinio saloje; įvažiavimo alėja apsodinta kontrastingomis grupėmis iš kelių glaustašakių tujų ir svyruoklinės guobos.

A.— buvęs Dotnuvos dvaras, įkurtas XVI a. Prieš I pasaul. karą jis priklausė caro ministrui P. Stolipinui. 1911 dvare įsteigta ž. ū. m-la (veikusi iki 1915). 1911—13 pastatyti m-los rūmai, keletas mūrinių ūkio pastatų, elektrinė, pieninė. 1919—27 veikė ž. ū. technikumas. 1922 prof. D. Rudzinskio iniciatyva suorganizuota pirmoji Lietuvoje selekcijos stotis. 1924 įsteigta Ž. ū. akademija ir bandymų stotis, 1927 — augalų apsaugos stotis (iš A. iškelta 1939), 1938 — sodininkystės ir daržininkystės stotis (1940 iškelta į Vytėnus). Prie Ž. ū. akademijos išaugusią gyvenvietę ilgainiui imta vadinti A. Be-

1

2

3

4

5

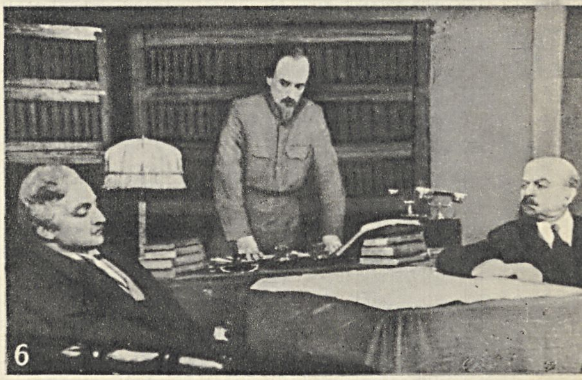

6

AKADEMINIS DRAMOS TEATRAS

Scenos iš spektaklių: **1.** J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą". **2.** M. Gorkio „Priešai". **3.** A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė". **4.** A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė". **5.** A. Čechovo „Vyšnių sodas". **6.** N. Pogodino „Kremliaus kurantai". **7.** B. Sruogos „Apyaušrio dalia". **8.** V. Miliūno „Marti". **9.** V. Šekspyro „Hamletas". **10.** K. Sajos „Nerimas". **11.** N. Hikmeto „Visų užmirštas". **12.** A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske"

7

8

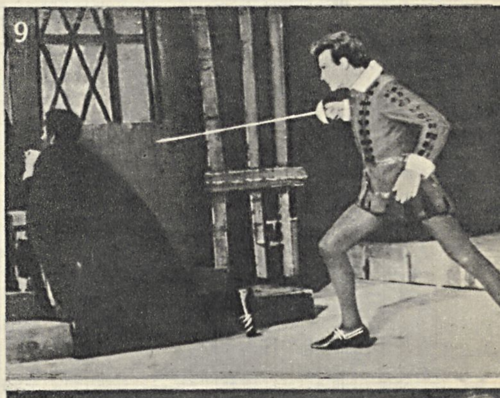

9

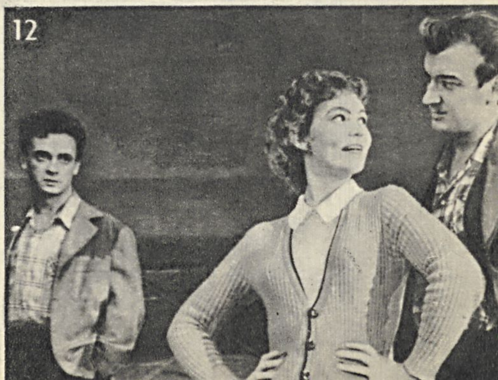

12

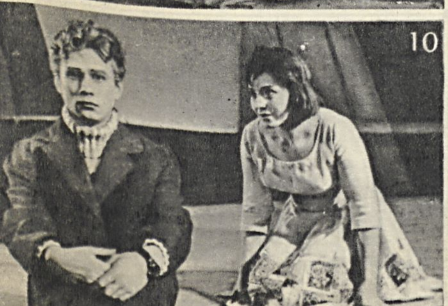

10

11

1

2

3

4

5

6

7

AKADEMINIS OPEROS IR BALETO TEATRA

Scenos iš spektaklių: **1.** Dž. Verdžio „Traviata (1920.XII.31). **2.** J. Pakalnio „Sužadėtinė". **3.** V. Klo vos „Pilėnai". **4.** M. Musorgskio „Borisas Goduno vas". **5.** J. Gruodžio „Jūratė ir Kastytis". **6.** B. Dva riono „Dalia". **7.** E. Balsio „Eglė žalčių karalienė" **8.** V. Klovos „Vaiva". **9.** L. Delibo „Silvija". **10.** J. Ind ros „Audronė". **11.** J. Karnavičiaus „Gražina" **12.** S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams". **13.** A. Ra čiūno „Marytė". **14.** J. Juzeliūno „Ant marių kranto

8

9

10

11

12

13

14

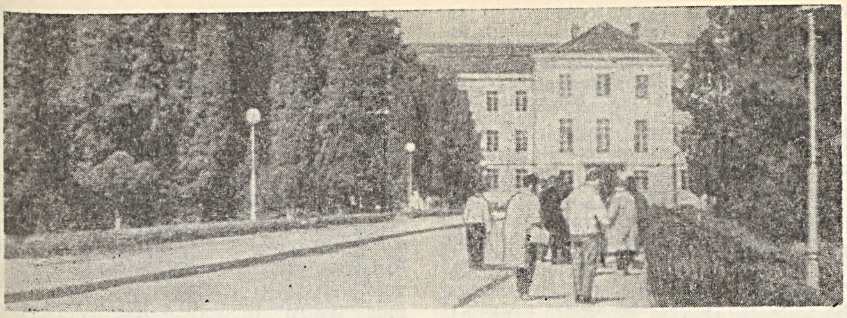

Akademija

sitraukdami vok. faš. okupantai 1944 susprogdino akademijos rūmus, sunaikino turtingą biblioteką, laboratorijas ir įrengimus. 1945 Ž. ū. akademija perkelta į Kauną, o Akademijoje 1956 įsteigtas Žemdirbystės in-tas, kuriam perduotos ir selekcijos bei bandymų stotys. 1961 buvusieji akademijos rūmai atstatyti.

„AKADĖMIKAS"— nacionalistinis dvisavaitinis studentų žurnalas, ėjęs 1933—1939 Kaune. Leido Kauno un-to studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania". Propagavo burž. nacionalizmą, itališkąjį fašizmą. Šiuo požiūriu žurnale buvo nagrinėjami literatūros, meno, mokslo, socialinio bei akademinio gyvenimo klausimai. „A." subsidijavo Lietuvių tautininkų s-ga.

AKADĖMINIS DRĀMOS TEĀTRAS, Lietuvos TSR Valstybinis akademinis dramos teatras (nuo 1955; 1940—41 Vilniaus valstybinis teatras, 1941—44 Vilniaus miesto teatras, 1944—47 Vilniaus valstybinis dramos teatras, 1947—55 Lietuvos TSR Valstybinis dramos teatras),— didžiausias Lietuvos TSR dramos teatras, veikiantis Vilniuje. Teatro kolektyvo branduolį sudarė Kauno Valstybės teatro dramos trupės aktoriai M. Chadaravičius, E. Grikevičiūtė, A. Jakševičius, S. Jukna, R. Juknevičius, O. Juodytė, A. Kernagis, K. Kymantaitė, O. Knapkytė, A. Leimontaitė, B. Lukošius, M. Mironaitė, N. Nakas, J. Siparis, T. Vaičiūnienė, P. Zulonas ir kt., prie kurių prisijungė Šiaulių dramos teatro aktoriai V. Derkintis, G. Jackevičiūtė, G. Jakavičiūtė, A. Radzevičius, J. Rudzinskas. Pirmasis teatro direktorius ir meno vadovas buvo R. Juknevičius. Teatro kolektyvas, remdamasis realistinėmis liet. scenos meno tradicijomis, turtingu rusų klasikinio ir tarybinio teatro patyrimu, kūrė naują, socialistinį liet. teatrą, skirtą liaudies masėms. 1940—41 sezone, greta burž. tikrovę demaskuojančių kūrinių, jau anksčiau statytų Lietuvos teatruose (H. Hejermanso „Viltis", M. Panjolio „Topazas", G. Hauptmano „Prieš saulėlydį", H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelė", K. Binkio „Atžalynas"), pirmąkart liet. teatro scenoje pastatytos reikšmingos rusų taryb. dramaturgų pjesės — A. Arbuzovo „Tania" ir V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69". Buvo dedamos pastangos sukurti pirmuosius liet. taryb. dramaturgijos spektaklius, rengiamasi liet. literatūros ir meno dekadai Maskvoje, tačiau vok. faš. okupacija laikinai sutrikdė teatro kolektyvo darbą.

Išvadavus Tarybų Lietuvą, pradėtas naujas teatro istorijos etapas. Teatro kolektyvas, vadovaujamas B. Dauguvietčio, siekė įtvirtinti scenoje soc. realizmo principus, kėlė idėjinį-politinį ir meninį spektaklių lygį. Ilgainiui teatro kolektyvą papildė aktoriai, kūrybinį kelią pradėję kituose teatruose (I. Garasimavičiūtė, V. Jurkūnas, J. Kavaliauskas, L. Kupstaitė, H. Kurauskas, P. Saudargas, J. Stanulis, P. Vosyliūtė, A. Zalanskas ir kt.), kai kurie jauni aktoriai, baigę teatro dramos studiją (J. Berūkštytė, A. Budrikaitė, G. Jasiūnaitė, I. Leonavičiūtė, J. Meškauskas, S. Nosevičiūtė, A. Sabalys, P. Treinys ir kt.), vėliau — aktoriai, baigę Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinį f-tą (A. Bružas, E. Pleškytė, J. Rygertas, A. Rosenas, T. Vaisieta ir kt.) arba Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą (A. Chadaravičius, M. Rasteikaitė ir kt.).

Soc. realizmo principais pagrįsto scenos meno ugdymui didelę reikšmę turėjo B. Dauguviečio pastatymai: M. Gorkio „Priešai" (TSRS Valst. premija 1947), „Jegoras Bulyčiovas ir kiti", A. Ostrovskio „Miškas", N. Pogodino „Kremliaus kurantai". Teatras daug dėmesio skyrė liet. taryb. dramaturgijai: scenoje pasirodė B. Dauguviečio pjesės „Nauja vaga", „Uždavinys", pirmoji taryb. liet. komedija „Žaldokynė"— kūriniai, persunkti neapykantos burž. santvarkai, kovojantys už naują, taryb. žmogų. Ryškiais vaizdais burž. tikrovę demaskavo pjesės: V. Miliūno „Marti" (pagal Žemaitės apsakymus), A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Žemė maitintoja" (pagal P. Cvirkos romaną), J. Baltušio „Gieda gaideliai", A. Griciaus „Liepto galas"; liet. liaudies kova už Tarybų valdžią 1918—19 atsispindėjo A. Gudaičio-Guzevičiaus pjesėje „Kalvio Ignoto teisybė". Teatro kolektyvui reikšminga buvo 1954 liet. literatūros ir meno dekada Maskvoje, kur buvo teigiamai įvertinti teatro spektakliai „Marti", „Kalvio Ignoto teisybė", „Priešai". Vėliau teatro scenoje pasirodė naujų reikšmingų originaliosios liet. dramaturgijos kūrinių: A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė" (pagal A. Vienuolio apsakymą; Resp. premija 1957), B. Sruogos „Apyaušrio dalia", J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą", V. Rimkevičiaus „Vandens lelija", Just. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai" ir kt.; pasaul. dramaturgijos šedevrų: A. Čechovo „Dėdė Vania", L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai", F. Šilerio „Marija Stiuart", V. Šekspyro „Hamletas", M. Lermontovo „Maskaradas", I. Turgenevo „Mėnuo kaime", M. Gorkio „Dugne", H. Ibseno „Šmėklos" ir kt. Teatras daug dėmesio skiria taryb. tautų dramaturgų kūrybai (A. Arbuzovo, M. Baratašvili, A. Korneičiuko, A. Makajonoko, E. Raneto, B. Romašovo, V. Višnevskio ir kt. autorių pjesės), pažangiajai liaudies demokratijos ir kapit. šalių dramaturgijai (P. Kohouto „Šitokia meilė", „Trečioji sesuo", D. Gou ir A. D'Juso „Giliosios šaknys", E. de Filipo „Melo ilgos kojos", A. Milerio „Komivojažerio mirtis", N. Hikmeto „Visų užmirštas", T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą", M. Kunderos „Raktų savininkai"), stato aktualias liet. taryb. autorių pjeses (K. Sajos „Nerimas", V. Rimkevičiaus „Ratas"). Ypač daug pastangų dedama atspindėti dideliems poslinkiams, įvykusiems šalies gyvenime ir žmonių sąmonėje po TSKP XX suvažiavimo, sukurti ryškiam mūsų dienų teigiamojo herojaus paveikslui (N. Pogodino „Trečioji patetinė", A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske", L. Zorino „Draugai ir metai", V. Rozovo „Kelyje", V. Tokarevo „Sąžinė", pagal D. Pavlovos romaną, ir kt.). Formuojant idėjinį-meninį teatro veidą, didelį vaidmenį suvaidino teatro vyriausiais režisierius (nuo 1954) J. Rudzinskas, režisieriai R. Juknevičius, J. Grybauskas, K. Kymantaitė, A. Kernagis, V. Čibiras, dailininkai V. Palaima, J. Jankus, J. Surkevičius, M. Percovas ir kt. Teatro kolektyvas nuolat stiprina ryšius su sostinės ir visos respublikos darbo žmonėmis, teikia kūrybinę paramą liaudies teatrams ir meno saviveiklos kolektyvams.

Akademinio dramos teatro rūmai Vilniuje

SVARBESNIOSIOS PREMJEROS (skliaustuose nurodomi: statytojas bei režisierius; dailininkas):

1940. H. Hejermanso „Viltis" (R. Juknevičius; V. Palaima); M. Panjolio „Topazas"

ILIUSTRACIJOS — ĮKLIJOJE prie p. 24

(R. Juknevičius; A. Gudaitis); K. Inčiūros „Vincas Kudirka" (A. Sutkus, R. Juknevičius; P. Kalpokas); K. Binkio „Atžalynas" (B. Dauguvietis, K. Jurašiūnas; S. Žukas); H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelė" (B. Lukošius; S. Ušinskas); G. Hauptmano „Prieš saulėlydį" (R. Juknevičius; V. Andriušis); A. Arbuzovo „Tania" (J. Monkevičius; V. Palaima).

1941. J. Petrulio „Strazdelis" (B. Dauguvietis, J. Monkevičius; T. Kulakauskas); V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69" (R. Juknevičius; V. Palaima).

1945. K. Simonovo „Rusų žmonės" (J. Grybauskas; V. Palaima); B. Dauguviečio „Nauja vaga" (B. Dauguvietis; J. Jankus); A. Čechovo „Piršlybos", „Meška", „Jubiliejus" (R. Juknevičius; V. Palaima), „Vyšnių sodas" (B. Dauguvietis; J. Jankus); Moljero „Tartiufas" (B. Dauguvietis; M. Bulaka); V. Miliūno „Marti" (pagal Žemaitės apsakymus; K. Kymantaitė; J. Vilutis).

1946. B. Dauguviečio „Uždavinys" (R. Juknevičius; V. Kosciuška); L. Rachmanovo „Nerami senatvė" (A. Radzevičius; J. Vilutis); M. Gorkio „Priešai" (B. Dauguvietis; V. Palaima).

1947. K. Simonovo „Po Pragos kaštonais" (J. Grybauskas; V. Palaima); A. Korneičiuko „Platonas Krečetas" (V. Bernsas; B. Matuzevičius); N. Pogodino „Kremliaus kurantai" (B. Dauguvietis, M. Chadaravičius ir K. Kymantaitė; V. Palaima).

1948. D. Gou ir A. D'Juso „Giliosios šaknys" (J. Rudzinskas; A. Grigorjancas); B. Dauguviečio „Žaldokynė" (K. Kymantaitė; V. Palaima); A. Ostrovskio „Miškas" (B. Dauguvietis; V. Palaima); B. Romašovo „Didžioji jėga" (B. Lukošius; A. Motiejūnas); J. Baltušio „Gieda gaideliai" (A. Kernagis; V. Palaima); M. Gorkio „Jegoras Buličiovas ir kiti" (B. Dauguvietis; J. Medvedevas); B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė" (K. Kymantaitė; L. Katinas).

1949. F. Šilerio „Klasta ir meilė" (B. Dauguvietis; J. Medvedevas); N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas" (B. Dauguvietis, A. Kernagis; J. Jankus); S. Maršako „Katės namai" (M. Mironaitė; G. Žilys); J. Chlivicko ir J. Gustaičio „Obelys žydės" (K. Kymantaitė; J. Jankus); A. Puškino „Mocartas ir Saljeris" (K. Kymantaitė), „Šykštusis riteris" (B. Dauguvietis); K. Goldonio „Dviejų ponų tarnas" (A. Kernagis; J. Jankus).

1950. A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Žemė maitintoja" (pagal P. Cvirkos romaną; K. Kymantaitė; J. Jankus); A. Ostrovskio „Bekraitė" (A. Kernagis; J. Surkevičius); A. Griciaus „Liepto galas" (J. Rudzinskas; J. Jankus); A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė" (K. Kymantaitė, A. Kernagis; J. Surkevičius); A. Ostrovskio „Audra" (S. Maliavinas; J. Jankus).

1951. A. Korneičiuko „Putinų giraitė" (J. Rudzinskas; J. Jankus); P. Kalderono „Meile nežaidžiama" (K. Kymantaitė; J. Surkevičius); V. Višnevskio „Neužmirštamieji 1919-ieji" (V. Cigankovas, J. Grybauskas; J. Jankus).

1952. A. Afinogenovo „Pavasaris" („Mašenka"; V. Limantas; H. Kazlauskas); V. Miliūno „Žemė maitintoja" (pagal P. Cvirkos romaną; A. Kernagis; V. Palaima); atnaujinta — M. Gorkio „Priešai" (R. Juknevičius; V. Palaima).

1953. A. Simukovo „Merguželės lelijėlės" (K. Kymantaitė, V. Jurkūnas; J. Jankus); J. Baltušio „Anksti rytelį" (K. Kymantaitė, P. Leslis; J. Jankus, J. Surkevičius, J. Vilutis).

1954. M. Baratašvili „Žiogas" (A. Kernagis; J. Surkevičius); A. Makajonoko „Akmenys kepenyse" (R. Juknevičius; M. Percovas); A. Čechovo „Dėdė Vania" (R. Juknevičius; J. Surkevičius); P. Vaičiūno „Ekscelencijos" (B. Lukošius; J. Surkevičius); B. Romašovo „Ugnies tiltas" (J. Rudzinskas; M. Percovas).

1955. A. Liobytės „Kupriukas muzikantas" (S. Nosevičiūtė; J. Surkevičius); L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai" (R. Juknevičius; M. Percovas); J. Liutovskio „Apkaltinimas" (A. Radzevičius; M. Percovas); V. Miliūno „Še tau, kad nori!" (R. Juknevičius; J. Surkevičius); Dž. Londono „Vagystė" („Vilkiškos sielos"; J. Rudzinskas; J. Surkevičius); atnaujinta — N. Pogodino „Kremliaus kurantai" (J. Rudzinskas, R. Juknevičius; V. Palaima).

1956. A. Bieliausko „Egzaminas" (A. Kernagis; J. Surkevičius); A. Milerio „Salemo raganos" (V. Jurkūnas; M. Percovas); A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė" (pagal A. Vienuolio apsakymą; K. Kymantaitė; J. Vilutis); J. Čepurino „Pavasario srautas" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); B. Sruogos „Apyaušrio dalia" (R. Juknevičius; J. Surkevičius).

1957. K. Sajos „Silva studentauja" (K. Kymantaitė; M. Percovas); R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); A. Falko „Nesusikurk dievaičio" (R. Juknevičius; M. Percovas); J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą" (A. Kernagis; M. Percovas); A. Korneičiuko „Eskadros žuvimas" (R. Juknevičius; J. Surkevičius).

1958. F. Šilerio „Marija Stiuart" (L. Lurjė; J. Surkevičius); G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda" (K. Kymantaitė; J. Surkevičius); P. Kohouto „Šitokia meilė" (J. Rudzinskas; M. Percovas); E. Raneto „Sūnus paklydėlis" (A. Radzevičius; R. Vinciūnas); E. de Filipo „Melo ilgos kojos" (R. Juknevičius; M. Percovas); V. Rimkevičiaus „Vandens lelija" (B. Lukošius; J. Surkevičius); A. Gudaičio-Guzevičiaus „Nematomasis ginklas" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius).

1959. B. Lukošiaus „Lakštingala" (pagal P. Cvirkos apsakymą; S. Nosevičiūtė; A. Tomkūnaitė-Kvašienė); K. Feher „Mes irgi ne angelai" (R. Juknevičius; J. Surkevičius); V. Šekspyro „Hamletas" (J. Rudzinskas; J. Jankus); A. Afinogenovo „Tolimoji" (R. Juknevičius; M. Percovas); A. Milerio „Komivojažerio mirtis" (J. Rudzinskas; M. Percovas).

1960. M. Lermontovo „Maskaradas" (R. Juknevičius; D. Kopustinskaitė-Mataitienė); A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); N. Hikmeto „Visų užmirštas" (V. Čibiras; J. Surkevičius); J. Kavoliūno „Aš matau saulę" (J. Rudzinskas; M. Percovas).

1961. K. Sajos „Pirmoji drama" (R. Juknevičius; D. Kopustinskaitė-Mataitienė); J. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai" (K. Kymantaitė; J. Čeičytė); H. Ibseno „Šmėklos" (J. Rudzinskas; R. Vinciūnas); A. Makajonoko „Levonicha išeina į orbitą" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); N. Pogodino „Trečioji patetinė" (R. Juknevičius; M. Percovas); V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko" (A. Kernagis, J. Surkevičius).

1962. K. Simonovo „Ketvirtasis" (V. Čibiras; M. Percovas); T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą" (R. Juknevičius; J. Surkevičius); L. Zorino „Draugai ir metai" (J. Rudzinskas; M. Percovas); I. Turgenevo „Mėnuo kaime" (R. Juknevičius; J. Surkevičius); K. Sajos „Nerimas" (K. Kymantaitė; J. Čeičytė).

1963. M. Panjolio „Topazas" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); V. Rimkevičiaus „Ratas" (V. Čibiras; M. Percovas); M. Kunderos „Raktų savininkai" (V. Čibiras; J. Surkevičius); A. Griciaus „Buvo buvo — kaip nebuvo. . ." (K. Kymantaitė; M. Percovas).

1964. V. Rozovo „Kelyje" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); V. Tokarevo „Sąžinė" (pagal D. Pavlovos romaną; V. Čibiras; M. Percovas); M. Gorkio „Dugne" (J. Rudzinskas; J. Surkevičius); P. Kohouto „Trečioji sesuo" (V. Limantas; M. Percovas); E. Radzinskio „104 puslapiai apie meilę" (V. Čibiras; M. Percovas).

1965. A. Liobytės „Meškos trobelė" (S. Nosevičiūtė; J. Surkevičius); J. Edlio „Sidabrinis šilas" (A. Galinis; J. Surkevičius).

Lit.: LTSR Valstybinis dramos teatras (1940—1955), V., 1955; Lietuvos TSR Valstybinis akademinis dramos teatras, sudarė S. Sabalis ir A. Dūdys, V., 1961.

AKADÈMINIS ÒPEROS IR̃ BALÈTO TEÃTRAS, Lietuvos TSR Valstybinis akademinis operos ir baleto teatras,— Lietuvos TSR muzikinio-teatrinio meno centras. 1920 Lietuvių meno kūrėjų draugijos (J. Talat-Kelpšos, K. Petrausko, A. Kačanausko ir kt.) iniciatyva buvo įsteigtas operos kolektyvas Kaune. Pirmasis šio kolektyvo spektaklis — Dž. Verdžio „Traviata" — įvyko 1920.XII.31. Dirigavo J. Talat-Kelpša, režisavo K. Glinskis. Svarb. vaidmenis atliko J. Bieliūnas, A. Galaunienė, P. Oleka, K. Petrauskas, V. Podėnaitė, A. Sodeika, J. Vencevičiūtė. 1921—22 sezone profesinis operos teatras pastatė M. Petrausko „Birutę", A. Rubinšteino „Demoną", Š. Guno „Faustą", Dž. Verdžio „Rigoletą" ir „Traviatą" (suvaidino 25 spektaklius). Teatro trupę sudarė apie 100 žmonių. Kūrybinis jauno kolektyvo darbas rėmėsi geriausiomis rusų operos meno tradicijomis, kurias lietuvių muz. teatro scenoje įtvirtino K. Petrauskas ir kt. dainininkai bei režisieriai, anksčiau dirbę įvairiuose Rusijos teatruose. 1922 operos teatras buvo suvalstybintas, o 1925 sujungtas su dramos teatru ir pavadintas Valstybės teatru.

1922—32 laikotarpiu profesinio lietuvių operos teatro kūrybinėje veikloje pagrindinis dėmesys buvo skiriamas klasikiniam repertuarui. Buvo pastatytos Dž. Verdžio, R. Vagnerio, Dž. Mejerberio, Dž. Rosinio, Dž. Pučinio, Š. Guno, Ž. Bizė, P. Čaikovskio, E. Napravniko, M. Musorgskio, N. Rimskio-Korsakovo ir kitų kompozitorių operos. Tuo metu dirigentais dirbo M. Bukša, J. Gruodis, J. Talat-Kelpša, L. Hofmekleris. Spektaklius režisavo D. Arbeninas, K. Glinskis, T. Pavlovskis, A. Sutkus, N. Tichomirovas, N. Vekovas, A. Oleka-Žilinskas. Pažangesniųjų menininkų (M. Bukšos, J. Talat-Kelpšos, K. Petrausko ir kt.) dėka teatre vyravo realistinės tendencijos. Į operos trupę įsijungė nauji dainininkai: S. Audėjus, J. Byra, V. Bručkus, J. Butėnas, J. Dvarionaitė, V. Grigaitienė, V. Jonuškaitė, A. Kačanauskas, J. Katelė, A. Kučingis, A. Kutkus, M. Lipčienė, I. Nauragis, M. Rakauskaitė, S. Sodeika, Ch. Šulginas ir kt. Teatre dirbo dailininkai V. Didžiokas, V. Dubeneckis, O. Dubeneckienė, A. Galdikas, P. Kalpokas ir kt.

1933—40 laikotarpiu buvo pastatytos pirmosios lietuviškos operos: J. Karnavičiaus „Gražina" (1933) ir „Radvila Perkūnas" (1937), A. Račiūno „Trys talismanai" (1936), M. Petrausko—J. Dambrausko „Eglė" (1939), toliau plečiamas klasikinis repertuaras (N. Rimskio-Korsakovo „Kitežas" ir „Caras Saltanas", A. Borodino „Kunigaikštis Igoris", Dž. Verdžio „Otelas" ir kt.). Didelę profesinę pagalbą operos kolektyvui, apskritai žengiančiam realistinės kūrybos keliu, suteikė rusų dailininkas M. Dobužinskis, su nedidelėmis pertraukomis dirbęs teatre 1929—39. Išaugo nauji operos kadrai: dirigentas J. Pakalnis, režisierius P. Oleka, dainininkai V. Dagelytė, A. Dambrauskaitė, K. Gutauskas, J. Jasaitytė, E. Kalvaitytė, J. Mažeika, A. Sprindys, A. Staškevičiūtė, P. Zaniauskaitė ir kt. Dainininkai K. Petrauskas, A. Staškevičiūtė, J. Mažeika, A. Kučingis, P. Oleka ir kt. gastroliavo užsienyje. Teatro kolektyvo meistriškumą ugdė ir atvykstantieji gastrolių į Kauną žymūs menininkai (dirigentai E. Kuperis ir N. Malko; 1934—35 F. Šaliapinas, dalyvavęs koncertuose ir atlikęs Boriso Godunovo ir Mefistofelio partijas, ir kt.).

Greta operos kūrėsi ir baleto trupė. Pirmieji baletmeisteriai lankė Maskvos ir Peterburgo choreografijos m-las, to-

ILIUSTRACIJOS — ĮKLIJOJE prie p. 24

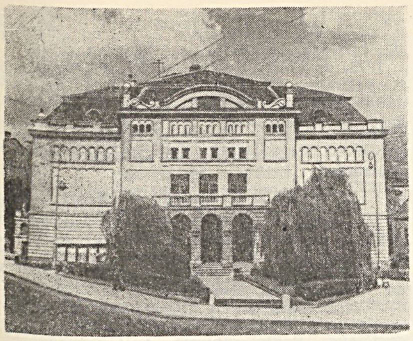

Akademinio operos ir baleto teatro rūmai Vilniuje

dėl liet. baleto kelias glaudžiai susijęs su rusų klasikinio baleto tradicijomis. Šokius pirmųjų operų spektakliams statė dailininkė ir balerina O. Dubeneckiene. Pirmieji baleto šokėjai buvo J. Jovaišaitė ir B. Kelbauskas. 1925.XII.4 baleto trupė parodė pirmąjį spektaklį — L. Delibo „Kopeliją" (baletmeisteris P. Petrovas). Kurį laiką buvo statomi trumpi baletai. 1927 pastatytas P. Čaikovskio „Gulbių ežeras". Šio baleto pastatymas davė pradžią daugeliui sudėtingų, reikalaujančių aukštos klasikinio šokio technikos, baleto spektaklių (A. Adano „Žizel", A. Glazunovo „Raimonda", P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė", L. Minkaus „Don Kichotas" ir kt.). 1928 pastatytas baletas pagal J. Karnavičiaus „Lietuviškąją rapsodiją", 1933 — pirmieji 3 lietuviški vienaveiksmiai baletai: B. Dvariono „Piršlybos", J. Gruodžio „Jūratė ir Kastytis", V. Bacevičiaus „Šokių sūkury". 1929 išvykus P. Petrovui, baleto kolektyvui vadovavo J. Kiakštas, N. Zverevas, A. Fiodorova. Šių baletmeisterių vadovaujami, išaugo jauni šokėjai: V. Aukščiūnas, P. Baravykas, H. Jagminas, M. Juozapaitytė, O. Malėjinaitė ir kiti. 1934—35 baleto trupė gastroliavo užsienyje. 1938 baletui pradėjo vadovauti pirmasis liet. baletmeisteris B. Kelbauskas.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, prasidėjo naujas kūrybinis liet. muz. teatro veiklos etapas. 1940 teatro direktoriumi tapo pažangus menininkas J. Grybauskas. Buvo pastatyta pirmoji Lietuvoje taryb. opera — I. Dzeržinskio „Tykusis Donas" (dirig. M. Bukša, rež. S. Dautartas), R. Gliero baletas „Raudonoji gėlelė" („Raudonoji aguona"; baletmeisteris B. Kelbauskas). Šie pastatymai reiškė kokybiškai naujo — tarybinio — lietuvių operos ir baleto teatro gimimą. Lietuvių meno dekadai Maskvoje teatras pradėjo rengti S. Šimkaus operą „Kaimas prie dvaro" („Pagirėnai"), J. Pakalnio baletą „Sužadėtinė" ir naujai perredaguotą M. Petrausko operą „Eglė". Tačiau darbą nutraukė vok. fašistų pradėtas karas. Vok. faš. okupacijos metu dalis teatro darbuotojų pasitraukė į TSRS gilumą. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė dirig. L. Hofmeklerį ir kai kuriuos orkestro artistus. Kiti darbuotojai slapstėsi arba buvo pašalinti iš teatro (J. Talat-Kelpša, B. Kelbauskas ir kt.). Iš teatro repertuaro faš. cenzūra išbraukė geriausius rusų klasikų kūrinius, J. Karnavičiaus „Gražiną". Jų vietoj buvo brukamos menkavertės užsienietiškos operetės.

Tarybinei Armijai 1944 vasarą išvadavus Kauną, teatras buvo reorganizuotas: atskirtas nuo dramos teatro ir pavadintas Lietuvos TSR Valstybiniu operos ir baleto teatru. 1944 rudenį įvyko pirmasis po karo spektaklis — J. Karnavičiaus opera „Gražina". Iki 1948 teatras rūpinosi repertuaro atkūrimu ir pastatė tik vieną naują operą — V. Muradelio „Didžiąją draugystę" (1947). Tuomet režisieriais dirbo P. Oleka, J. Grybauskas, A. Zauka, dirigentais — M. Bukša, J. Talat-Kelpša, R. Geniušas, A. Kalinauskas. Teatre dirbo daug jaunų artistų: operoje — V. Česas, I. Ylienė, J. Indra, A. Lietuvninkas, R. Marijošius, Z. Paulauskas, J. Petraškevičiūtė, R. Siparis, J. Stasiūnas, R. Tumalevičiūtė ir kt.; balete — S. Bilida, G. Boreikaitė, V. Brazdylis, R. Grigorovaitė, V. Grivickas, R. Jamontaitė, Z. Jamontas, I. Kalvaitytė, H. Kunavičius, V. Lipnickaitė, N. Makarova, A. Ruzgaitė, G. Sabaliauskaitė, V. Sauleika, T. Sventickaitė, R. Stankunavičiūtė, V. Stiklioraitis, L. Šveikauskaitė, A. Tumalevičiūtė.

1948 teatras perkeltas į Vilnių. Daugelis anksčiau pastatytų operų ir baletų buvo atnaujinti. 1950 pastatyta M. Musorgskio opera „Borisas Godunovas". Už šį pastatymą dirig. S. Delicijevui, rež. J. Grybauskui, chormeisteriui J. Dautartui, solistams K. Petrauskui, J. Petraškevičiūtei, R. Siparini ir J. Stasiūnui buvo suteiktos TSRS Valst. premijos. Teatras papildė savo repertuarą naujais veikalais (P. Čaikovskio „Mazepa", S. Moniuškos „Halka", N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė", A. Kreino „Laurensija" ir kt.). Teatre pradėjo dirbti nauji solistai: operoje — V. Adamkevičius, M. Aleškevičiūtė, E. Čiudakova, I. Jasiūnaitė, V. Kavoliūnas, B. Leonaitė, V. Mikštaitė, L. Muraška, V. Rubackis, E. Saulevičiūtė, K. Šilgalis, Z. Tervydis, J. Urvelis, H. Zabulėnas, I. Žukaitė; balete — H. Banys, V. Baltrušaitis, R. Janavičiūtė, Č. Žebrauskas. Kūrybingai dirbo rež. J. Grybauskas, baletmeisteris V. Grivickas, dirig. Ch. Potašinskas, chormeisteris J. Dautartas, dail. R. Songailaitė ir kt.

Reikšmingas teatro gyvenimo įvykis buvo lietuvių lit-ros ir meno dekada Maskvoje (1954). Rengiantis dekadai, dirbo dirig. I. Altermanas, A. Žiūraitis ir R. Geniušas, rež. J. Gustaitis, dail. J. Jankus, baletmeisteris V. Grivickas. Dekadai teatras parengė pirmąją liet. taryb. operą — A. Račiūno „Marytę" ir J. Juzeliūno baletą „Ant marių kranto", Dž. Verdžio „Traviatą" bei A. Borodino „Kunigaikštį Igorį". Po dekados daugelis teatro darbuotojų apdovanoti TSRS ordinais ir medaliais, kai kuriems artistams suteikti garbės vardai, teatras pavadintas akademiniu, padidintas jo meninis kolektyvas (iki 350 žmonių).

Su V. Klovos opera „Pilėnai" (1956) ir J. Indros baletu „Audronė" (1957) teatras 1957 dalyvavo Visasąjunginiame muz. teatrų festivalyje Maskvoje. Abu pastatymai buvo pažymėti I laipsnio diplomais. 1958 teatro kolektyvas gastroliavo Leningrade. 1958—60 buvo pastatyta V. Klovos operos „Vaiva" ir „Duktė", B. Dvariono opera „Dalia", E. Balsio baletas „Eglė žalčių karalienė". Tuos spektaklius statė rež. J. Gustaitis ir baletmeisteris V. Grivickas, dirigavo I. Altermanas, R. Geniušas, M. Dvarionaitė ir Ch. Potašinskas, chormeisteris J. Dautartas, apipavidalino dail. J. Jankus ir R. Songailaitė. V. Klovos operos „Duktė" pastatymas 1960 buvo pažymėtas Resp. premija (Resp. premijos suteiktos komp. V. Klovai, dirig. R. Geniušui, režisieriui ir libretistui J. Gustaičiui, chormeisteriui J. Dautartui, dailininkei R. Songailaitei, solistams E. Saulevičiūtei, V. Noreikai ir R. Sipariui). Teatras pastatė ir naujų tarybinių bei klasikinių operų: T. Chrenikovo „Audroje", E. d'Albero „Slėnyje", Dž. Verdžio „Otelą", „Don Karlą", „Sicilijos mišparus" ir „Aidą", Š. Guno „Romeo ir Džuljetą", V. Mocarto „Visos jos tokios"; baletų: L. Auster „Tijną" ir „Šiaurės sapną", F. Jarulino „Šuralę", L. Delibo „Silviją", M. Čiulakio „Tariamąjį sužadėtinį", P. Čaikovskio „Spragtuką", E. Grigo „Perą Giuntą", Č. Punjo „Paryžiaus katedrą" („Esmeraldą"), A. Chačaturiano „Spartaką" ir kt. Pastaruosiuose spektakliuose iškilo daug gabaus jaunimo: operoje — V. Noreika, V. Daunoras, E. Kaniava, balete — L. Aškelovičiūtė, G. Žvikaitė, R. Baranauskaitė, V. Nikulajevas, R. Minderis, G. Samaitytė. Į teatro darbą įsijungė jaunas dirigentas V. Viržonis. 1963 rež. V. Mikštaitė pastatė S. Prokofjevo operą „Meilė trims apelsinams". 1963.XII teatras su pasisekimu gastroliavo Maskvoje: Kremliaus Suvažiavimų rūmuose parodė S. Prokofjevo operą „Meilė trims apelsinams" ir baletus — J. Juzeliūno „Ant marių kranto", E. Balsio „Eglę žalčių karalienę" ir L. Delibo „Silviją". Išaugo teatro choro ir orkestro kolektyvai, pakilo jų meistriškumas. Iš ilgamečių orkestro artistų paminėtini A. Baužinskas, A. Masaitis, L. Survila, L. Vilkauskas, J. Urba, A. Končius, V. Kairys, M. Stanišauskas, A. Jagminas, R. Džiugas ir kt., iš choristų — A. Žitkevičius, L. Žvikas, J. Indrikonienė ir kt. Teatras tvirtai eina realistinio meno keliu, įsisavindamas geriausius šiuolaikinio muz. teatro pasiekimus.

Teatro solistai gastroliuoja kituose TSRS teatruose ir užsienyje, jo scenoje dažnai pasirodo TSRS Didžiojo teatro, Leningrado, Kijevo, Minsko, Rygos, Tbilisio, Lvovo ir užsienio teatrų artistai.

SVARBESNIOSIOS OPERŲ PREMJEROS (skliaustuose nurodomi: dirigentas; statytojas bei režisierius; dailininkas):

1920. Dž. Verdžio „Traviata" (J. Talat-Kelpša; K. Glinskis).

1921. M. Petrausko „Birutė" (J. Talat-Kelpša, K. Glinskis); A. Rubinšteino „Demonas" (J. Talat-Kelpša; A. Sutkus; V. Didžiokas);

Dž. Verdžio „Rigoletas“ (J. Talat-Kelpša; A. Sutkus; V. Didžiokas).

1922. Š. Guno „Faustas“ (J. Talat-Kelpša; K. Petrauskas; V. Didžiokas); R. Leonkavalio „Pajacai“ (J. Talat-Kelpša; P. Rusteika; V. Didžiokas); K. Gliuko „Pavasario karalaitė“ (J. Talat-Kelpša; P. Rusteika).

1923. P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas“ (J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; J. Gregorauskas).

1924. Ž. Bizė „Karmen“ (J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; V. Didžiokas); Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas“ (J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; J. Gregorauskas); Dž. Pučinio „Čio-čiosan“ („Madam Baterflai“; J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; J. Gregorauskas); Dž. Pučinio „Toska“ (J. Gruodis; D. Arbeninas; J. Gregorauskas).

1925. P. Maskanjo „Kavalerija rustikana“ (J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; J. Gregorauskas); Š. Guno „Romeo ir Džuljeta“ (J. Talat-Kelpša; D. Arbeninas; V. Dubeneckis); P. Čaikovskio „Pikų dama“ (J. Gruodis; D. Arbeninas; V. Dobužinskis); Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos“ (J. Talat-Kelpša; N. Vekovas; V. Dubeneckis).

1926. R. Vagnerio „Lohengrinas“ (J. Gruodis; N. Vekovas; V. Dubeneckis); A. Tomà „Minjon“ (J. Talat-Kelpša; N. Vekovas); Dž. Verdžio „Kaukių balius“ (J. Gruodis; N. Vekovas).

1927. F. Halevi „Žydė“ (J. Gruodis; P. Oleka; V. Jomantas, V. Bičiūnas); Dž. Pučinio „Bohema“ (J. Talat-Kelpša; N. Tichomirovas; V. Dubeneckis); Dž. Verdžio „Aida“ (M. Bukša; N. Tichomirovas; L. Libertas).

1928. E. d'Albero „Slėnyje“ („Pakalnė“; M. Bukša; N. Tichomirovas; P. Kalpokas); O. Nikolaji „Vindzoro kūmutės“ (J. Talat-Kelpša; N. Tichomirovas; V. Didžiokas); E. Volf-Ferario „Madonos brangenybės“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; J. Lapšinas).

1929. E. Napravniko „Dubrovskis“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; V. Didžiokas); A. Ponkjelio „Džokonda“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; P. Kalpokas); Dž. Verdžio „Trubadūras“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; V. Dubeneckis).

1930. M. Musorgskio „Borisas Godunovas“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis); U. Džordano „Andrė Šenjė“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis); R. Vagnerio „Tanhoizeris“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis).

1931. Ž. Masnė „Verteris“ (J. Talat-Kelpša; T. Pavlovskis; A. Galdikas); K. Sen-Sanso „Samsonas ir Dalila“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; L. Libertas); D. Obero „Fra Djavolas“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; P. Kalpokas).

1932. Dž. Mejerberio „Hugenotai“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; L. Libertas); N. Rimskio-Korsakovo „Caras Saltanas“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; N. Gončiarova); G. Šarpantjė „Luiza“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis).

1933. Dž. Pučinio „Skraistė“, „Džanis Skikis“, „Andželika“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; M. Bulaka, T. Kulakauskas, P. Kalpokas); J. Karnavičiaus „Gražina“ (M. Bukša; P. Oleka; A. Galdikas); V. Mocarto „Don Žuanas“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis).

1934. B. Smetanos „Parduotoji nuotaka“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; L. Truikys); L. Delibo „Lakmė“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; A. Galdikas).

1935. A. Borodino „Kunigaikštis Igoris“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; M. Dobužinskis); E. Volf-Ferario „Keturi storžieviai“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; S. Kudokas); F. Flotovo „Marta“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; O. Dubeneckienė).

1936. A. Račiūno „Trys talismanai“ (M. Bukša; T. Pavlovskis; L. Truikys); G. Donicečio „Don Paskualė“ (P. Breizachas; T. Pavlovskis, A. Zauka); N. Rimskio-Korsakovo „Kitežas“ (M. Bukša; P. Oleka; K. Korovinas).

1937. J. Karnavičiaus „Radvila Perkūnas“ (M. Bukša; P. Oleka; M. Dobužinskis); A. Dvoržako „Undinė“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; M. Dobužinskis).

1938. Dž. Verdžio „Otelas“ (V. Marijošius; P. Oleka; L. Truikys); E. Humperdinko „Jonukas ir Gretutė“ (J. Talat-Kelpša; P. Oleka; M. Dobužinskis).

1939. M. Petrausko—J. Dambrausko „Eglė“ (J. Dambrauskas; S. Dautartas; L. Truikys); Ž. Masnė „Manon“ (V. Marijošius; P. Oleka; M. Dobužinskis).

1940. I. Dzeržinskio „Tykusis Donas“ (M. Bukša; S. Dautartas; S. Ušinskas).

1947. V. Muradelio „Didžioji draugystė“ (A. Kalinauskas; J. Grybauskas; S. Ušinskas).

1948. Š. Guno „Romeo ir Džuljeta“ (M. Bukša; J. Grybauskas; L. Truikys); A. Rubinšteino „Demonas“ (A. Kalinauskas; J. Grybauskas; A. Grigorjancas).

1949. A. Dargomižskio „Undinė“ (M. Bukša; J. Grybauskas; G. Korosteliovas).

1950. B. Smetanos „Parduotoji nuotaka“ (S. Delicijevas; A. Zauka; P. Lukšas); M. Musorgskio „Borisas Godunovas“ (S. Delicijevas; J. Grybauskas; A. Grigorjancas).

1951. P. Čaikovskio „Mazepa“ (M. Bukša; J. Grybauskas; P. Jeršovas); S. Moniuškos „Halka“ (M. Bukša, A. Žiūraitis; A. Zauka; M. Zelinskis); Dž. Pučinio „Bohema“ (R. Geniušas; A. Zauka; R. Songailaitė).

1952. N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė“ (S. Delicijevas; P. Oleka; M. Bespalova); A. Borodino „Kunigaikštis Igoris“ (I. Altermanas, A. Žiūraitis; J. Gustaitis; R. Songailaitė); Dž. Verdžio „Traviata“ (R. Geniušas; J. Gustaitis, A. Zauka; R. Songailaitė).

1953. A. Račiūno „Marytė“ (A. Žiūraitis; J. Gustaitis; J. Jankus).

1954. P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; J. Jankus); T. Chrenikovo „Audroje“ (I. Altermanas; J. Grybauskas; J. Jankus).

1955. S. Gulak-Artemovskio „Zaporožietis už Dunojaus“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; P. Zločevskis); L. Delibo „Lakmė“ (R. Geniušas; A. Zauka; R. Songailaitė); Dž. Verdžio „Otelas“ (A. Kalinauskas; K. Petrauskas, A. Zauka; J. Jankus).

1956. Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; J. Jankus); V. Klovos „Pilėnai“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; J. Jankus); E. d'Albero „Slėnyje“ (A. Kalinauskas; J. Grybauskas; J. Jankus); R. Leonkavalio „Pajacai“ (R. Geniušas; A. Zauka; R. Songailaitė).

1957. Dž. Verdžio „Rigoletas“ (A. Kalinauskas; A Zauka; R. Songailaitė); V. Mocarto „Pagrobimas iš Seralio“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; J. Surkevičius).

1958. V. Klovos „Vaiva“ (I. Altermanas; J. Gustaitis; R. Songailaitė); P. Čaikovskio „Pikų dama“ (R. Geniušas; A. Zauka; R. Songailaitė pagal M. Dobužinskio eskizus).

1959. B. Dvariono „Dalia“ (B. Dvarionas, M. Dvarionaitė; J. Gustaitis; V. Palaima); Dž. Verdžio „Don Karlas“ (R. Geniušas; J. Grybauskas; L. Truikys); V. Gokijelio „Raudonkepuraitė“ (V. Viržonis; V. Grivickas; V. Gatavynaitė).

1960. D. Obero „Fra Djavolas“ (M. Dvarionaitė; J. Gustaitis; J. Jankus); V. Klovos „Duktė“ (R. Geniušas; J. Gustaitis; R. Songailaitė); Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos“ (V. Viržonis; J. Grybauskas; R. Songailaitė).

1961. Dž. Verdžio „Sicilijos mišparai“ (R. Geniušas; J. Gustaitis; R. Songailaitė); Š. Guno „Romeo ir Džuljeta“ (V. Viržonis; J. Grybauskas; J. Jankus).

1962. P. Čaikovskio „Jolanta“ (R. Geniušas; J. Gustaitis; J. Jankus); V. Mocarto „Visos jos tokios“ (L. Survila; J. Gustaitis; D. Ūsaitė).

1963. N. Rimskio-Korsakovo „Mocartas ir Saljeris“ (V. Viržonis; J. Grybauskas; A. Pilipavičius); S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams“ (R. Geniušas; V. Mikštaitė; J. Jankus); Dž. Verdžio „Aida“ (V. Viržonis; J. Gustaitis; R. Songailaitė).

1964. R. Petso „Gudrusis Antsas“ (R. Geniušas; V. Mikštaitė; V. Peilis); Ž. Masnė „Manon“ (R. Geniušas; V. Mikštaitė; D. Ūsaitė).

1965. A. Račiūno „Saulės miestas“ (V. Viržonis; J. Gustaitis; J. Jankus).

SVARBESNIOSIOS BALETŲ PREMJEROS (skliaustuose nurodomi: dirigentas; statytojas bei baletmeisteris; dailininkas):

1925. L. Delibo „Kopelija“ (J. Talat-Kelpša; P. Petrovas).

1926. J. Štrauso „Išdykėlės“, N. Rimskio-Korsakovo „Gundymas“, L. Liakombo „Pepita Rosa“ (F. Virzingas; P. Petrovas; P. Petrovas); R. Drigo „Užburtoji fleita“, F. Šopeno—A. Glazunovo „Šopeniana“, T. Gertelio „Tuščias atsargumas“ (F. Virzingas; P. Petrovas).

1927. P. Čaikovskio „Gulbių ežeras“ (F. Virzingas; P. Petrovas; P. Dobužinskis).

1928. P. Čaikovskio „Spraktukas“ (M. Bukša; P. Petrovas; B. Didžiokienė); J. Karnavičiaus „Lietuviškoji rapsodija“ (J. Karnavičius; P. Petrovas; A. Varnas); L. Delibo „Silvija“ (F. Virzingas; P. Petrovas; V. Dubeneckis).

1929. R. Drigo „Arlekinada“ (F. Virzingas; P. Petrovas; M. Dobužinskis); I. Stravinskio „Skaidrusis paukštis“ (F. Virzingas; P. Petrovas; V. Dubeneckis).

1931. A. Adano „Žizel“, M. Balakirevo „Islamejus“ (L. Hofmekleris; N. Zverevas; M. Dobužinskis).

1932. F. Šopeno—A. Glazunovo „Silfidos“, R. Šumano „Karnavalas“ (L. Hofmekleris; N. Zverevas; M. Dobužinskis); M. Musorgskio „Naktis raganų kalne“, F. Pulano „Aubadė“, K. Veberio „Kvietimas šokiui“ („Rožės sapnas“), K. Debiusi „Fauno popietis“, M. Ravelio „Bolero“ (L. Hofmekleris; N. Zverevas).

1933. A. Glazunovo „Raimonda“ (L. Hofmekleris, N. Zverevas; M. Dobužinskis); V. Bacevičiaus „Šokių sūkury“, J. Gruodžio „Jūratė ir Kastytis“, B. Dvariono „Piršlybos“ (L. Hofmekleris; N. Zverevas; T. Kulakauskas, A. Galdikas, S. Ušinskas).

1934. P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė“ (L. Hofmekleris; N. Zverevas; M. Dobužinskis).

1935. T. Prestono „Nykštukas grenadierius“ (L. Hofmekleris; B. Kelbauskas; M. Dobužinskis).

1936. L. Minkaus „Don Kichotas“ (M. Bukša; A. Fiodorova; L. Truikys).

1937. N. Rimskio-Korsakovo „Šecherazada“, Ž. Oriko „Jūrininkai“, T. Prestono „Baltosios rožės“ (M. Bukša; B. Kelbauskas; O. Dubeneckienė); Č. Punjo „Žirgelis-kuprelis“ (J. Pakalnis; A. Fiodorova; O. Dubeneckienė).

1938. B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas“ (M. Bukša; B. Kelbauskas; O. Dubeneckienė); N. Čerepnino „Piramidės paslaptis“ (M. Bukša; A. Kirsanova; M. Dobužinskis).

1939. B. Asafjevo „Kaukazo belaisvis“ (M. Bukša; B. Kelbauskas; O. Dubeneckienė).

1940. R. Gliero „Raudonoji gėlelė“ („Raudonoji aguona“; J. Pakalnis; B. Kelbauskas; V. Andriušis).

1948. P. Čaikovskio „Gulbių ežeras“ (M. Bukša; F. Lopuchovas; V. Palaima).

1950. A. Kreino „Laurensija“ (Ch. Potašinskas; M. Satunovskis; R. Songailaitė).

1951. D. Klebanovo „Svetlana“ (A. Kalinauskas; V. Grivickas; R. Songailaitė); A. Glazunovo „Raimonda“ (M. Bukša; M. Moisejevas, K. Salnikova; R. Songailaitė).

1952. J. Pakalnio „Sužadėtinė“ (A. Kalinauskas; B. Kelbauskas; J. Jankus).

1953. J. Juzeliūno „Ant marių kranto“ (R. Geniušas; V. Grivickas, A. Mesereras; J. Jankus, J. Surkevičius).

1954. I. Morozovo „Daktaras Aiskauda“ (Ch. Potašinskas; M. Moisejevas, K. Salnikova; R. Songailaitė); L. Minkaus „Don Kichotas“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; R. Songailaitė).

1955. P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė“ (I. Altermanas, Ch. Potašinskas; V. Grivickas, M. Moisejevas, K. Salnikova; R. Songailaitė).

1956. A. Adano „Žizel“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; R. Songailaitė); E. Grigo „Peras Giuntas“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; R. Songailaitė); J. Indros „Audronė“ (I. Altermanas, Ch. Potašinskas; V. Grivickas; J. Jankus).

1958. B. Bitovo „Dvylika mėnesių“ (Ch. Potašinskas; B. Kelbauskas; R. Songailaitė); J. Štrauso „Žydrasis Dunojus“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas, B. Kelbauskas; R. Songailaitė).

1959. L. Auster „Tijna“ (Ch. Potašinskas; A. Koitas; G. Sanderis); M. Ravelio „Bolero“, K. Veberio „Kvietimas šokiui“, N. Rimskio-Korsakovo „Šecherazada“ (Ch. Potašinskas; B. Kelbauskas; R. Songailaitė).

1960. E. Balsio „Eglė žalčių karalienė“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; J. Jankus); R. Grinblato „Rigonda“ (Ch. Potašinskas; E. Tangijeva-Birznieks; E. Vardaunis, J. Jankus).

1961. F. Jarulino „Šuralė“ (Ch. Potašinskas; J. Gudavičius; J. Jankus); L. Delibo „Silvija“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; V. Gatavynaitė); L. Auster „Šiaurės sapnas“ (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; L. Roza, K. Klaus).

1962. P. Čaikovskio „Frančeska da Rimini“ (R. Geniušas; G. Sabaliauskaitė; J. Jankus); M. Čiulakio „Tariamasis sužadėtinis“ (Ch. Potašinskas; B. Kelbauskas; R. Songailaitė); Č. Punjo „Paryžiaus katedra“ („Esmeralda“; Ch. Potašinskas; V. Grivickas; J. Jankus).

1963. P. Čaikovskio „Spraktukas“ (Ch. Potašinskas; B. Kelbauskas; R. Songailaitė).

1964. A. Chačaturiano „Spartakas" (Ch. Potašinskas; V. Grivickas; A. Pilipavičius); A. Adano „Korsaras" (Ch. Potašinskas; B. Kelbauskas; R. Songailaitė).

AKADEMÌZMAS — dailės kryptis, susiformavusi XVI a. pabaigoje Italijos dailės akademijose, pagrįsta antikos sekimu ir renesanso meno kanonais. XVII—XIX a. paplito daugelyje kitų šalių. Lietuvoje A. nebuvo dirvos plačiau pasireikšti; atskiri dailininkai, gavę A. pagrindus Peterburgo arba V. Europos dailės akademijose, nesukūrė A. krypties. Pirmieji A. reiškiniai Lietuvos dailėje pastebimi Vilniaus un-to tapybos ir piešimo katedros auklėtinių, kurie buvo išvykę tobulintis į kitas aukštąsias dailės m-las, darbuose (J. Oleškevičiaus „Antinojus ir Stratonaka" ir kt., kai kurie V. Smokovskio paveikslai). Kiek plačiau A. pasireiškė nuo XIX a. penktojo dešimtmečio, kai į Lietuvos meninį gyvenimą įsijungė nauja dailininkų karta, išugdyta Peterburgo Dailės akademijos (J. Zenkevičius, K. Rafalovičius, B. Ruseckas, A. Žameta-Žemaitis, V. Slendzinskis ir kt.).

AKĀLYČIA — kaimas Alytaus rj., Alovės apyl., 10 km į p. v. nuo Daugų, Alovės ežero r. krante. 226 gyv. (1959). Anksčiau kaimas buvo vadinamas **Kirtimais**. Per A. eina kelias iš Alovės į Nedzingę. Prieš išsiskirstant į viensėdžius, A. buvo padrikas (kupetinis) kaimas, kurio gyventojai kitados buvo smulkūs bajorai. Burž. nacionalistai kaime 1947 išžudė valstiečio J. Simonavičiaus 6 asmenų šeimą.

AKCEÑTAS [lot. *accentus* — kirtis] — 1. Žodžio ar sakinio kirtis (ž. *Kirtis, Priegaidė*).

2. Grafinis ženklas, paprastai *akūtas* (´), *gravis* (`) arba *cirkumfleksas* (~), kuriuo rašte žymimas kirtis bei priegaidė (pvz., „výras", „laũkas", „šìtas").

3. Negimtąja kalba ar tarme kalbančiojo žmogaus tarties savotiškumas, atsiradęs dėl gimtosios kalbos ar tarmės įtakos (pvz., lenkavimas, dzūkavimas).

AKCENTOLÒGIJA [lot. *accentus* — kirtis + gr. *logos* — mokslas] — kalbotyros šaka, tirianti kurios kalbos ar kalbų grupės kirčio ir priegaidės dėsnius, jų istorinę raidą. A. glaudžiai susijusi su fonetika, morfologija, dialektologija ir sintakse. Liet. kalbotyroje A. skirstoma į istorinę A. (tiria kirčio ir priegaidės bei kirčiavimo sistemos raidą), tarminę A. (tiria kirtį ir priegaidę atskirose liet. kalbos tarmėse) ir dabartinės literatūrinės kalbos A. (tiria lit. kalbos kirčiavimo dėsnius ir normas).

Žinių apie liet. kalbos kirtį ir priegaidę randama jau D. Kleino pirmosiose liet. kalbos gramatikose. Tačiau kiek plačiau liet. kalbos kirtį ir priegaidę pirmasis aprašė F. Kuršaitis „Lietuvių kalbos tyrinėjimuose" („Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache, Lautund Tonlehre", 1849) ir „Lietuvių kalbos gramatikoje" („Grammatik der litauischen Sprache", 1876). Daug nuopelnų liet. kalbos akcentologijai turi K. Jaunius; jis geriau, negu ankstesnieji kalbininkai, nusakė liet. kalbos priegaidžių rūšis, susekė naujų kirčio ir priegaidės dėsnių. Didelis indėlis į liet. kalbos A. yra K. Būgos darbai, ypač jo studija „Kirčio ir priegaidės mokslas" (1924), kurioje pateikta vertingų pastabų apie liet. kalbos kirčio ir priegaidės istoriją, ir straipsnis „Metatonija lietuvių ir latvių kalboje" („Die Metatonie im Litauischen und Lettischen", 1916—24). Gausios ir nepaprastai svarbios medžiagos liet. kalbos A., ypač istorinei, randama kalbininkų J. Endzelyno, F. Fortunatovo, F. de Sosiūro, N. van Veiko, R. Ekblomo, T. Torbjornsono ir kt. darbuose. Literatūrinės liet. kalbos A. srityje dirbo P. Skardžius („Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas", 1936) ir kt. kalbininkai.

Taryb. metais literatūrinės liet. kalbos A. srityje dirba J. Balčikonis, paskelbęs straipsnių apie būdvardžių kirčiavimą („Tarybinė mokykla", 1951, Nr. 10, ir kt.), A. Laigonaitė, aprašiusi liet. kalbos kirtį ir priegaidę („Kalbotyra", t. 1, 1958) ir išleidusi vadovėlį „Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas" (1959), V. Vaitkevičiūtė ir V. Grinaveckis, paskelbę straipsnių apie liet. kalbos trumpinę priegaidę („Tarybinė mokykla", 1959, Nr. 3). Tarminės A. srityje dirba V. Grinaveckis, paskelbęs darbų apie šiaurės vakarų dūnininkų kirtį, priegaidę, kirčiavimą, apie kirčio atitraukimą liet. kalbos tarmėse („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1, 1957; t. 4, 1961; „VVPI mokslo darbai", t. 11, 1960), I. Jašinskaitė, tyrinėjusi Biržų tarmės kirtį ir priegaidę („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1, 1957), A. Jonaitytė, nagrinėjusi Šakynos tarmės kirtį ir priegaidę, V. Vitkauskas, aprašęs Kuršėnų tarmės kirtį ir priegaidę („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, 1960), E. Mikalauskaitė, tyrinėjusi pietvakarių dzūkų tarmės kirčio ir priegaidės kaitą („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1, 1957).

AKCENTUĀCIJA — kurios nors kalbos kirčiavimo sistema; kirčio žymėjimas rašte tam tikrais grafiniais ženklais. Ž. *Akcentas, Kirtis, Priegaidė.*

AKCÌZAS — netiesioginių *mokesčių* rūšis.

AKĖČIAĨ — kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 13 km į š. r. nuo Šakių. 103 gyv. (1959). Į š. nuo A. yra Kūdrų miškas. Per kaimą teka Lenkupys (Siesarties intakas); 1946 jis praplatintas ir paverstas kanalu. Pr. m-la (nuo 1920). XVIII a. pab. A. priklausė Senųjų Zyplių moterų vienuolynui.

AKĖČIOS — paviršinio dirvos dirbimo padargas. Seniausios A. buvo šakotis — nukirsta eglės ar pušies viršūnė su apkapotomis iki 50—60 cm ilgio šakomis (pav., *1*). Iš pradžių jas traukė žmogus, o vėliau — arklys arba jautis. Šios A. buvo vartojamos lydiminėje žemdirbystėje; Lietuvoje jos, kaip liekana, išsilaikė iki XIX a. Iš tokių A. išsivystė šakarnios, padarytos iš 3—4 į rėmus sujungtų šakočių (pav., *2*). Iš pastarųjų išsivystė A. „smuikai", kurias sudarė 6—8 perskelti ir šakomis į apačią nukreipti šakočiai (pav., *3*). Šakarnių ir „smuikų" Lietuvoje buvo dar ir XIX a.

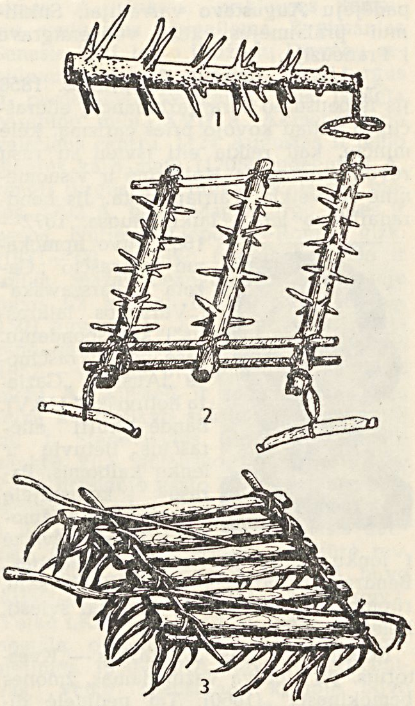

Akėčių prototipai

Tikriausiai nuo pastovių laukų pradžios vartotos pintinės A., padarytos iš plonų lazdyno arba eglės šakų, iš kurių buvo išpinamas languotas rėmas, o į pastarojo tarpus įkalami stipraus medžio kuoliukai. Vėliau pradėtos daryti rėminės akėčios. Jos buvo paprastos ir sunertinės; akėtvirbaliai dar buvo mediniai. Pirmąsias žinias apie naudotas Lietuvoje A. su geležiniais akėtvirbaliais turime iš XVII a. Pirmiausia dvaruose, o vėliau ir didesniuose valstiečių ūkiuose XIX a. pradėjo plisti geležinės A. Dabar, išsivysčius žemdirbystei, vartojama daug įvairių A.: virbalinės zigzaginės, tinklinės-sąnarinės, spyruoklinės (drapakas) ir lėkštinės. Yra mechaninių A., kurias traukia traktorius (prikabinamosios ir pakabinamosios) arba arkliai. Vidutines zigzagines A. gamina ž. ū. mašinų g-la Rokiškyje. Ž. *Žemės ūkio mašinos ir padargai.*

AKELÁITIS, Akielevičius, Mikalojus [1829.XII.6 Čiuoderiškiuose (Kapsuko rj.) — 1887.IX.27 Paryžiuje] — visuomenės veikėjas, rašytojas. Kilęs iš valstiečių. 1845 įstojo į Marijampolės keturklasę m-lą, bet dėl lėšų stokos jos nebaigė. Lavinosi savarankiškai, išmoko daug kalbų. Mokytojavo dvaruose. Įsijungė į liet. kultūrinį gyvenimą. Gyveno Rietave, Svirlaukyje, Surviliškyje, Vilniuje, Varšuvoje. Pradėjęs veikti prieš caro valdžią, turėjo bėgti į užsienį

Gyveno Paryžiuje, dirbo lenkų bibliotekoje. Prasidėjus 1863 sukilimui, grįžo į Lietuvą, rašė liet. kalba atsišaukimus, tiekė sukilėliams ginklus, buvo paskirtas Laikinosios vyriausybės komisaro padėjėju Augustavo vaivadijai. Sukilimui pralaimėjus, 1864 vėl emigravo į Prancūziją.

A. pažiūros nebuvo nuoseklios. 1858 jis išspausdino carą garbinančių eilėraščių, o vėliau kovojo prieš carizmą, kėlė minčių, kad reikia eiti išvien su rusų revoliucionieriais. Kultūrinė ir visuomeninė A. veikla įvairiapusiška. Jis bendradarbiavo lenkų laikraščiuose. 1872—1882 buvo apmokamu laikraščio „Gazeta warszawska" („Varšuvos laikraštis") korespondentu. Rašė liet. laikraščiuose „Aušra", „Gazieta lietuviška" (JAV). Bandė kurti eilėraščius lietuvių ir lenkų kalbomis. Parašė komedijėlę „Dievo skirta žmona". Proza išvertė į lenkų kalbą K. Donelaičio „Metus". Bendradarbiaudamas su J. Kraševskiu, rūpinosi leisti knygeles liaudžiai šviesti, keletą jų išspausdino 1860.

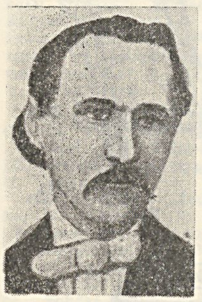

Reikšmingiausias A. darbas — „Kvestorius, po Lietuvą važinėdamas, žmones bemokinąsis" (1860). Tai nedidelė didaktinė apysaka, skirta valstiečiams. Svarbiausias jos tikslas — kelti žmonių dorovę. Joje pateikiama ir populiarių mokslo žinių. Parašyta aukštaičių vakariečių tarme, palyginti grynu žodynu, sklandžiu stiliumi, ji turėjo reikšmės literatūrinės liet. kalbos kūrimuisi. 1860 A. išleido „Lamentorių, arba pradžią mokslo, sudėtą mažiems vaikeliams". Be skiemenavimo, maldų, giesmių, jame įdėta didaktinių pamokymų valstiečiams klausimų ir atsakymų forma. A. parašė eiliuotus atsišaukimus „Pasaka senelio", „Gromata Vilniaus senelio" (1861), kuriuose valstiečiai agituojami sukilti prieš carizmą, smerkiamas rekrutų ėmimas, pasisakoma prieš didelius mokesčius. A. palaikė ryšius su liet. rašytojais S. Daukantu ir M. Valančiumi. Buvo sumanęs leisti liet. laikraštį. Rinko liet. tautosaką, daug dėmesio skyrė liet. kalbos tyrinėjimui: ruošė lietuvių-lenkų kalbų žodyną, liet. kalbos lyg. žodyną, parašė liet. kalbos gramatiką (išleido V. Goštautas Poznanėje). Domėjosi ir Lietuvos istorija, išspausdino str. „Lietuviškųjų kunigaikščių vardai" („Aušra", 1885, Nr. 7—8) ir kt. Paryžiuje priklausė lenkų emigrantų istorikų-literatų draugijai.

Ršt.: M. Akielewiczius, Kwestorius po Lietuwąważinedamas žmonis bemokinąsis, V., 1860; Lamentorius arba pradžia mokslo sudeta mażiems wajkeliams, V., 1860; Gramatyka języka litewskiego, Poznań, 1890.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

AKELÁITIS Motiejus — JAV lietuvių pažangus veikėjas, žurnalistas. *Ž. Abekas* Fredas.

AKELAITÝTĖ Aldona [g. 1922. VIII.23 Kaune] — gydytoja otolaringologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1945 baigė Kauno un-tą. Iki 1951 Kauno un-to, nuo 1956 Kauno Medicinos in-to ausų, nosies ir gerklės ligų katedros asistentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie morfologinius vidinės ausies pakitimus.

AKIẼS PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 16 km į š. v. nuo Vilniaus, 3 km į š. r. nuo Sudervės. Plotas 105 ha. Plynraistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 10 m, vid. 3,2 m. Durpės žemapelkinio ir tarpinio tipo; susiskaidymas 40—60%, peleningumas 4,9—11,6%.

AKÌNĖ SALÀ — pelkė Varėnos rj., 8 km į r. nuo Varėnos, 1,5 km į š. nuo plento į Eišiškes. Plotas 130 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė. Durpių klodo vid. storis 2,4 m. Durpės viksvinės; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 11%. Paviršius nusausintas ir paverstas kultūrine pieva.

AKÌNSKAS Jonas [1910.IX.9 Rygoje — 1943 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1931 LKJS narys. 1932 už rev. veiklą nuteistas $6^1/_2$ metų kalėti. Išėjęs iš kalėjimo 1939, dirbo Šiauliuose. 1940.IV vėl nuteistas 1 metus kalėti. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys; dirbo Kauno apyg. prokuratūroje. Nuo 1940.X Raseinių aps. prokuroras. Žuvo fronte.

„AKÌS" — fašistinis laikraštis, ėjęs 1931—32 Kaune. Leido Lietuvių tautininkų s-ga.

AKLÀSIS ẼŽERAS — **1.** Pelkė Jonavos rj., 6 km į v. nuo Veprių, prie Kauno—Zarasų plento; dar vad. **Samanynė**. Plotas 290 ha. Didesniąją dalį užima ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, mažesniąją (vidurinę) — aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,6 m, vid. 2,3 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 7,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 5 m. Dugne priesmėlis. Durpės baigiamos iškasti kurui ir kraikui. Prie A. E. yra durpyno darbininkų gyvenvietė.

2. Darbininkų gyvenvietė Jonavos rj., Markutiškių apyl., 22 km į p. v. nuo Ukmergės, prie plento į Kauną. 393 gyv. (1959). Prie A. E. yra Aklojo Ežero, Pagelažių ir Tabalų durpynai. Elektrinė, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1951), pr. m-la, biblioteka (nuo 1947). Vok. faš. okupacijos metais A. E. vietoje buvo taryb. karo belaisvių konc. stovykla; apylinkėse veikė partizanai.

AKLIAĨ — kaimas Jonavos rj., Žeimių apyl., 4 km į š. nuo Žeimių, prie kelio į Šėtą. 105 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė, pr. m-la (įst. apie 1923).

AKLÌEJI. Palyginamuosius duomenis apie A. skaičių įvairiose šalyse apibūdina vad. aklumo koeficientas (A. skaičius 10 tūkst. gyventojų). Po I pasaul. karo aklumo koeficientas Estijoje 19,6, Latvijoje 13,2, Lietuvoje 12,8. Tarybų Sąjungoje aklumo koeficientas 10 (1955). Lietuvos TSR 1959 metais įregistruota 1950 A. (jų tarpe nemaža II pasaul. karo aukų), aklumo koeficientas buvo 6,2. Aklumo koeficiento sumažėjimas Lietuvoje rodo, kad sėkmingai kovojama su aklumo priežastimis: apkrečiamosiomis akių ligomis, gamybiniu bei buitiniu traumatizmu ir kt. Ryškus pavyzdys yra kova su trachoma. XIX a. pab. ir XX a. pr. Lietuvoje apie 49% visų A. buvo apakę dėl trachomos; taryb. laikotarpiu per pastaruosius metus niekas dėl trachomos neapako. Šalinant aklumo pasekmes, labai svarbi visuom. priemonė yra A. globa, jų įdarbinimas. Kapit. šalyse A. globa yra daugiau filantropinio pobūdžio, ir ne visi A. gali ja naudotis. Tarybų Sąjungoje A. globoja valstybė. Jiems steigiamos specialios mokyklos-internatai, mokymo-gamybos kombinatai, mokamos pensijos.

AKLŲJŲ DRAUGIJOS siekia suburti A., pagerinti jų buitinį ir kultūrinį aptarnavimą, kelti bendrąjį ir techninį išsilavinimą, įjungti juos į visuom. darbą. Lietuvoje 1926 įsisteigė Aklųjų d-ja, kuri 1928 įkūrė Aklųjų in-tą (jame buvo dėstomas pradžios mokslo kursas ir mokoma amatų). 1930 Aklųjų d-ja likvidavosi ir įsisteigė Akliesiems globoti d-ja, kuri išlaikė ir Aklųjų in-tą. Tarybų Lietuvoje Aklųjų d-ja įsteigta 1944. Jai vadovauja Lietuvos TSR Socialinio aprūpinimo m-ja. 1963 d-joje buvo apie 1700 narių. D-ja registruoja akluosius, padeda jiems įsidarbinti, įgyti kvalifikaciją, steigia klubus, raudonuosius kampelius, bibliotekas, mokymo-gamybos įmones, kursus, leidžia lit-rą A. raštu. 1963 Aklųjų d-jos gamybinio mokymo kombinatai veikė Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje ir Švėkšnoje. Juose A. gamina šepečius, veltinę avalynę, trikotažo, plastmasės ir kartonažo gaminius, remontuoja elektros variklius ir kt. Kombinatai turi bibliotekas su knygomis A. raštu, skaityklomis. Veikia A. saviveiklos, sporto ir polit. lavinimosi rateliai. Vilniuje (iki 1964 Kaune) leidžiamos ir spausdinamos knygos A. raštu. Lietuvos Aklųjų d-ja leidžia žurnalą „Mūsų žodis" (aklųjų ir regintųjų raštu). 1963 penkiose Lietuvos Aklųjų d-jos biblio-

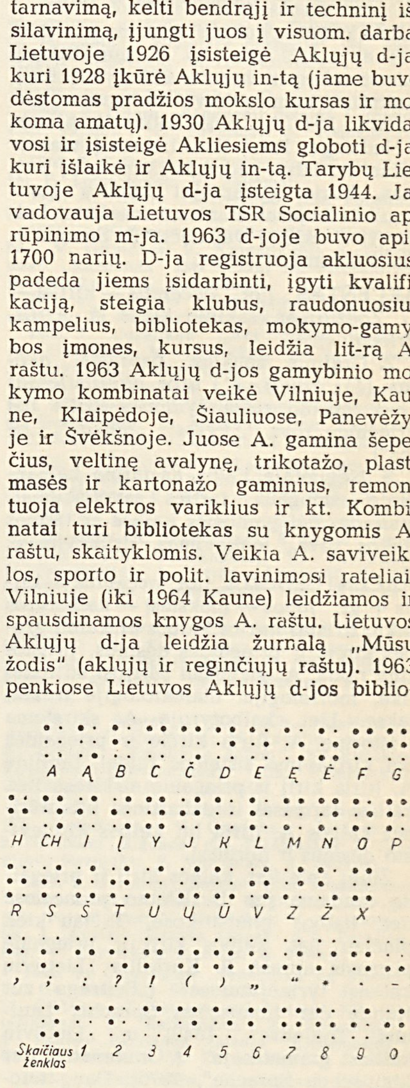

Aklųjų abėcėlė

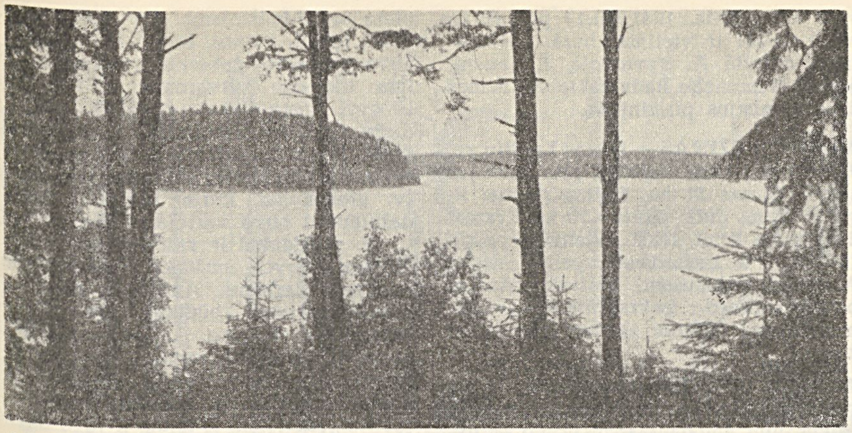

Akmena 1

tekose A. raštu buvo apie 150 pavadinimų grožinės literatūros veikalų ir apie 40 pavadinimų politinės-mokslinės literatūros, iš viso daugiau kaip 10 500 tomų. Aklųjų d-jos Vilniaus gamybinio mokymo kombinate veikia garso įrašų studija, kur į magnetofono juostas įrašomos ištisos knygos. Kaune veikia A. vid. mokykla-internatas, kurioje kasmet mokosi 170—200 mokinių. Mokykla-internatas išlaikoma valstybės lėšomis, mokslas joje trunka 12 metų. Šios mokyklos mokytojas V. Rakauskas patobulino A. rašymo lentelę; jo sukurta „užsegamoji Brailio lentelė" nuo 1960 gaminama visasąjunginiu mastu. Keliolika A. mokosi respublikos aukštosiose m-lose.

AKMENA — **1.** Ežeras Trakų rj., 3 km į š. v. nuo Trakų, prie kelio į Vievį. Plotas 276 ha, didž. gylis 30,2 m, vid. gylis 11,2 m. Ež. dubenį sudaro 2 statmenai susikertančios rinos, susiformavusios tarp 2 galinių morenų ruožų. Ež. didžioji ašis eina iš v. į r.; jos ilgis 3,2 km. Didž. plotis 1,2 km, kranto linijos ilgis 11,4 km. Ežero v. dalyje yra 1,5 ha sala. Šiaurinis ir pietrytinis krantai aukšti ir statūs, apaugę pušimis, pietvakarinis — žemas, uždurpėjęs. Dugne gausu akmenų. Iki 1870 A. jungėsi sąsiauriu su Galvės ež. Iškasus kanalą tarp Skaisčio ir Balčio ežerų, Skaisčio ir Galvės lygis nuslūgo, ir sąsiauris išnyko. Dabar A. vandens lygis 1 m aukštesnis už Galvės. Pavasarį vandens perteklius iš A. nuteka į Galvę iškastu grioviu. Ežero š. pakrantėje yra Akmenos kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Upė Šilalės ir Tauragės rj., Jūros kair. intakas; dar vad. **Akmene**. Ilgis 80 km, baseino plotas 386 km². Prasideda pelkėtoje Medvėgalio kalno papėdėje, Skabučiuose, ir teka į p. v. Nuo versmių iki Ašvijos žiočių vadinama Raudžiu. Įteka į Jūrą 72 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Pagramančio. Intakai: dešinieji — Ašvija, Yžnė, Jėrubynas; kairieji — Karklė, Ežerupis, Akmenynas, Bremena, Sermas. Vagos plotis iki Jėrubyno žiočių 3—6 m, žemiau 10—15 m; gylis 0,5—0,7 m, giliausia vieta (prie Indijos kaimo) 3 m. Vagoje gausu iki 1 m skersmens riedulių. Vid. nuolydis 186 cm/km. Slėnis 200—250 m pločio; šlaitų aukštis 15—20 m, vietomis iki 30 m. Srovės greitis 0,2—0,4 m/s, riedulingose rėvose iki 0,7 m/s. Debitas žiotyse: maks. 100, vid. 4,48, min. 0,4 m³/s. Per pavasario potvynius vanduo pakyla aukštupyje 1,5 m, vidurupyje ir žemupyje iki 3 m. Ringiuose prie A. yra vandens malūnas. Nuo Kreivių į Jūrą plukdoma miško medžiaga. Prie Kaltinėnų A. kerta Žemaičių plentas. Prie A. yra Skuburlės, Indijos, Kazokų ir Pagramančio piliakalniai.

3. *Danės* aukštupio pavadinimas.

4. Kaimas Anykščių rj., Andrioniškio apyl., 3 km į p. nuo Viešintų. 23 gyv. (1959). Per A. eina Anykščių—Kupiškio kelias. Malūnas, pr. m-la (nuo 1935), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1954).

AKMENĖ — **1.** Miestas Akmenės rj., 6 km į š. r. nuo Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. 1801 gyv. (1959). Stovi prie Ventos intako Dabikinės. Didžioji miesto dalis ir centras yra upės deš. krante; į v. nuo A. tęsiasi gilus Dabikinės slėnis, į p.— Dabikinės, į p. r.— Pragalvojų, už 3 km į š. v. — Antanavo-Medemrodės miškai. Iš A. eina keliai į Mažeikius, Žagarę, Naująją Akmenę, Akmenės (buv. Dabikinės) glžk. stotį, prie kurios (Bausko kaime) yra A. stat. medžiagų kombinatas. Veikia buitinio aptarnavimo kombinatas, viešbutis, 100 lovų ligoninė (1946—52 gimdymo namai, 1952—53 rajono ligoninė su 15 lovų; 1953 iškelta į Viekšnius, 1957 grąžinta į A. ir išplėsta iki 75 lovų, 1960 perkelta į naujas patalpas). Yra vid. m-la (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka.

A. įsikūrė XVI a. pradžioje. 1511 minimas A. dvaras, priklausęs Žemaičių seniūnams Kęsgailoms. Žygimantas Senasis 1531 leido Didžiųjų Dirvėnų seniūnams statyti A. miestelį, rengti turgus ir pardavinėti svaigalus. 1596 įsteigta parapinė m-la. XVII a. Akmenė tapo valsčiaus centru. 1724 Augustas II leido Šiaurės karo metu (1705) sudegusiai A. rengti turgus ir 4 prekymečius per metus. 1792 A. gavo Magdeburgo teises ir herbą. Nutiesus Liepojos—Romnų glžk. (1871—73), A. liko nuošaly nuo jo ir toliau mažai beaugo. 1859 Akmenėje buvo 62 kiemai ir 790 gyv., 1897 — 1501 gyventojas. XIX a. pr. veikė parapinė m-la (1810 — 69 mokiniai), nuo 1852 — valdinė pr. m-la. 1863 sukilimo metu A. miestelį ir jo apylinkes ilgą laiką kontroliavo sukilėliai, vadovaujami J. Stanevičiaus (Pisarskio), S. Pisankos, kun. Šidlausko. 1905.VII A. valsčiuje prasidėjo grafo Zubovo dvarų darbininkų streikai, kuriems malšinti 1906.I į A. buvo pasiųstas baudžiamasis dalinys. 1918 pab. Akmenėje susikūrė rev. k-tas. Burž. valdymo laikotarpiu A. buvo valsčiaus centras (1923 — 1453 gyv.). Veikė LKP pogr. kuopelė, platinusi kom. spaudą, organizavusi rev. švenčių minėjimus. 1950—62 A. buvo rajono centras; veikė spaustuvė, kurioje buvo spausdinamas rajono laikr. „Pergalės vėliava". Akmenėje 1871 gimė kultūros veikėjas, mėgėjų teatro organizatorius L. Jakavičius (Lietuvanis).

2. Miestas Lietuvos TSR šiaurėje, 7 km nuo Latvijos TSR sienos; Akmenės rajono centras. Ž. *Naujoji Akmenė*.

AKMENĖ I — kaimas Raseinių rj., Šiluvos apyl., 3 km į p. r. nuo Šiluvos, prie kelio į Šaukotą. 49 gyv. (1959). Kaimo apylinkėse prasideda Sandrava (Luknės intakas). Prie kelio, ant Sandravos kranto, yra senkapių, kuriuose rasta VI—VIII a. dirbinių: antkaklė ruplėtais gniaužtiniais galais, storagalė apyrankė ir kt. Radiniai yra Kauno ist. muziejuje.

AKMENĖLIAI — kaimas Pakruojo rj., Žeimelio apyl., 2 km į p. nuo Žeimelio.

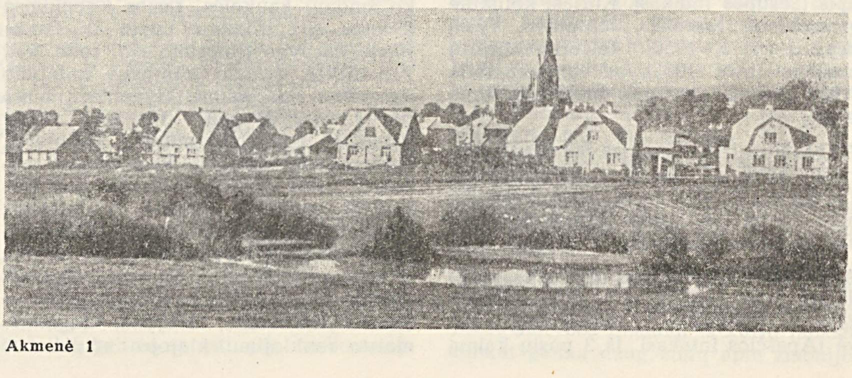

Akmenė 1

97 gyv. (1959). Pro A. teka Beržtalis (Yslykio intakas). „Lietuvos Žemės ūkio technikos" Žeimelio skyriaus dirbtuvės. Iki 1925 A. vietoje buvo Žeimelio dvaras. 1905 vasarą streikavo dvaro darbininkai. Kaimas įsikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus dvaro žemę naujakuriams.

AKMĖNIAI — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Miškinių apyl., 8 km į p. nuo Lazdijų, 1 km nuo Lenkijos sienos. 303 gyv. (1959). Netoli A. yra Akmenių ežeras. Pr. m-la (nuo 1920). Baudžiavos laikais A. priklausė Alnų dvarui. Hitlerininkai 1941 nužudė A. valstietį J. Gradicką.

2. Kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 3 km į š. v. nuo Subačiaus geležinkelio stoties. 169 gyv. (1959). Per A. teka Lėvuo, eina Panevėžio—Kupiškio kelias. Kaimas minimas 1596 (6 valakai).

3. Kaimas Jonavos rj., Naciūnų apyl., 12 km į p. r. nuo Kėdainių, abipus Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 166 gyv. (1959). Iš p. prieina Nortautų miškas. Pr. m-la (nuo 1916).

4. Kaimas Širvintų rj., Viesų apyl., 2 km į š. v. nuo Širvintų, prie Vilniaus—Ukmergės plento. 158 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Širvinta. A. minimi 1681. Per A. 1920 buvo gabenama kom. lit-ra iš Vilniaus į burž. Lietuvą. Burž. nacionalistai 1946 kaime nužudė Giedraičių apyl. komsorgą V. Mačiulį.

5. Kaimas Kelmės rj., Vaiguvos apyl., 13 km į v. nuo Kelmės, 8 km į š. r. nuo Kražių; kolūkio centras. 128 gyv. (1959). Netoli A. yra Žemgrindos pelkė, Akmenių ežeras. Pr. m-la (nuo 1945). Abipus A. stūkso Kerštkalnio ir Perkūnkalnio kalvos. Prie kelio į Kelmę yra 5 pilkapiai, apdėti akmenų vainikais. Rasta II—IV a. dirbinių: antkaklių kūginiais galais, akinių ir juostinių apyrankių, laiptelinių segių. Radiniai yra Kauno ist. muziejuje. A. minimi 1592.

6. Kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 8 km į p. v. nuo Kupiškio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 109 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Akmena (Suosos deš. intakas). A. minimi 1665 Noriūnų dvaro inventoriuje (12 valakų, 34 kiemai).

AKMENYNAI — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 9 km į v. nuo Kalvarijos, prie kelio į Vištytį; kolūkio centras. 182 gyv. (1959). Per A. teka Vyžupis (Šešupės intakas). Kuriasi kolūkinė gyvenvietė. Malūnas, lentpiūvė, ryšių skyrius (nuo 1950), felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1939 įsteigta pradinė), biblioteka (nuo 1950).

AKMENIŠKIAI — kaimas Šilutės rj., Katyčių apyl., 3 km į š. nuo Katyčių. 128 gyv. (1959). Pro A. teka Šyša. Pr. m-la. Šyšos deš. krante yra A. piliakalnis, dar vad. Margpiliu.

AKMENIŠKIS — kaimas Biržų rj., Medeikių apyl., 16 km į š. r. nuo Biržų. 28 gyv. (1959). Pro A. teka Žemoji Gervė (Apaščios intakas). Iš 3 pusių kaimą supa Biržų giria. 1941.VII.17 prie Biržų hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė A. gyventoją J. Janonį, buvusį Nemunėlio Radviliškio vls. žemės ūkio komisijos pirmininką.

AKMĖNIŲ EŽERAS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į p. v. nuo Lazdijų, prie Lenkijos sienos. Plotas 51 ha. Ežeras rininis; ilgis 2620 m, didž. plotis 450 m. Krantai daugiausia žemi, lėkšti, vietomis pelkėti. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka Akmena, priklausanti Baltosios Ančios baseinui. Ežero r. pakrantėje yra Akmenių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

AKMENS AMŽIUS — seniausias ir ilgiausias žmonijos istorijos laikotarpis, trukęs nuo žmogaus išsiskyrimo iš gyvulių tarpo (maždaug prieš 800 000 metų) iki pirmųjų metalinių dirbinių pasirodymo. Skirstomas į 3 periodus: senąjį A. a. (paleolitą), vidurinį A. a. (mezolitą) ir naująjį A. a. (neolitą). Šie periodai skirstomi epochomis, pavadintomis vardais tų vietovių, kuriose rasti to laikotarpio dirbinių kompleksai buvo pirmąkart ištirti.

PALEOLITAS. Lietuvos teritorijoje A. a. prasidėjo paleolito pabaigoje, paslinkus ledynams į š., apie 16 000 pr. m. e. Slenkant ledynams, dabartinės Baltijos j. vietoje susidarė ledyninis ežeras. XIV—IX t-metyje pr. m. e. dabartinėje Lietuvos teritorijoje klimatas buvo arktinis: vasaros vėsios, žiemos labai šaltos. Augo tundros augmenija: beržai keružiai, žolės ir samanos. Teritorija buvo retai apgyventa šalto klimato gyvulių medžiotojų. Dalis jų buvo atėjusi iš Baltijos p. pajūrio; jų kultūra sietina su labiausiai į š. nutolusiomis madleninio tipo stovyklomis; iš tokių stovyklų Lietuvoje minėtinos: Grybo g-vė Vilniuje, Šilelis II (Kauno rj.), Kašėtos, Rudnia (Varėnos rj.). Kita tų gyventojų dalis sietina su Lenkijos teritorijoje susiformavusia svidrine kultūra, kuri į Lietuvą pateko iš p. v.; Lietuvoje minėtinos šios stovyklos: Eiguliai (Kaunas), Pypliai (Kauno rj.), Varėna.

MEZOLITAS (VIII—IV t-metis pr. m. e.). Klimatas mezolito pradžioje buvo subarktinis, o pabaigoje borealinis ir net atlantinis (šiltas ir drėgnas). Buvo daug miškų. Augo beržai, drebulės, pušys, liepos, ąžuolai, vinkšnos. Mezolito žmonės, gyvenę Lietuvos teritorijoje, dar mažai teištirti, tačiau to laiko žmonių kaukolės, rastos Kebeliuose (Šilutės rj.), Kirsnos upėje ir Turlojiškio durpyne (Kapsuko rj.), rodo, kad Pabaltijyje gyveno stambaus sudėjimo ilgagalvis europoidas. Gyventojų buvo jau žymiai daugiau. Jie tęsė abiejų paleolito pabaigos kultūrų tradicijas. Lietuvoje žinoma apie 50 pirmosios mezolito pusės stovyklų, kurios koncentruojasi pietuose: Merkio u. baseine, pagal Nemuno aukštupį bei vidurupį, pagal Nerį. Stovyklos buvo prie upių ir ežerų; gyventa palapinėse. Žmonės gyveno gimininėmis bendruomenėmis ir vertėsi medžiokle, žvejyba, augalinio maisto rankiojimu, klajojo nedideliuose plotuose. Medžiojami gyvuliai — briedžiai, lokiai, stirnos, šernai ir kt. Žuvys buvo gaudomos žeberklais, meškerėmis, tam tikromis užtvaromis ir tinklais. Iš gyv. būstų liekanų randami tik židiniai apskritose duobutėse. Pagrindiniai darbo įrankiai, padaryti iš titnago, buvo svidrinio tipo strėlių antgaliai, ietigaliai, įv. gremžtukai, kurie, įstatyti į kotą, dažniausiai buvo vartojami odai išdirbti, įv. gramdukai ir rėžtukai kaulo dirbiniams daryti, muštukai spaudimo ir daužymo darbams. Antrojoje mezolito pusėje Lietuvai būdinga mikrolitinė-makrolitinė kultūra, kurios svarbiausi darbo įrankiai yra smulkūs trapeciniai, trumpiniai, segmentiniai mikrolitiniai strėlių antgaliai ir stambūs kirveliai, pleištai, skeltukai. Iš kaulo ir rago buvo gaminami kapliai, žeberklai, durklai. Šioji kultūra siejama su Baltijos p. pajūrio Maglemozės kultūra.

NEOLITAS. Lietuvos teritorijoje neolitas prasidėjo IV t-metyje pr. m. e. ir truko iki žalvario (bronzos) amžiaus (1600 pr. m. e.). Šio laikotarpio pradžioje atlantinis klimatas dar labiau atšilo, o pabaigoje ėmė pamažu vėsti ir drėgnėti. Išplito lapuočių miškai, kuriuose augo daug ąžuolų, liepų, klevų, uosių, lazdynų ir kt. medžių, paplito (iš rytų) ir eglė, vandens riešutai, kurių lukštų nemaža rasta Galubalio durpyne (Kapsuko rj.). Miškuose veisėsi taurai, elniai, briedžiai, lokiai, stumbrai, bebrai, laukiniai arkliai, šernai, laukinės katės, lapės, kiškiai, paukščiai. Gyventojų buvo jau visoje teritorijoje. Stovyklos ir toliau kūrėsi prie upių, ežerų. Gyventojų pagr. verslas laikotarpio pradžioje buvo žvejyba ir medžioklė, o pabaigoje įsigalėjo gyvulininkystė bei žemdirbystė. Randami raginiai ir akmeniniai kapliai, akmeniniai grūdų trintuvai bei akmeninės trinamosios girnos rodo žemdirbystės pėdsakus. Iš grūdų atspaudų puodų šukėse galima nustatyti, kad antrojoje neolito pusėje jau buvo auginami kviečiai ir miežiai. Iš stovyklose randamų kaulų sprendžiama, kad jau turėta karvė, kiaulė, avis ir ožka. Pirmieji gludinti dirbiniai yra įtveriamieji kirveliai be skylės kotui. Pirmieji baltiškojo tipo kirvukai su skyle kotui labai artimi įtveriamiesiems, jų pentis keturkampė, o šonai lygiagretūs. Neolito pabaigoje paplito trumpi kirveliai su apvaliomis pentimis, stambieji kovos ir darbo bei laivinio tipo kirviai. Akmeninis kirvukas suvaidino didelį vaidmenį medžio apdirbimo srityje. Iš kaulo buvo gaminami įv. antgaliai, žeberklai su užbarzdomis arba įstatytais titnago ašmenimis, kirviai ir kapliai su pragręžtomis skylėmis.

Svarbiausias neolito požymis yra keramika. Ankstyviausioji keramika dvejopa: „Ertebelės" tipo ir duobėtoji-šukinė (liekanų rasta Kuršių nerijoje, Merkio u. baseine ir kt.), o neolito pabaigoje pasirodė virvelinė (Kuršių nerijoje, pagal Nemuną, Nerį ir kt. upes). Virvelinės keramikos puodų formos: nežymiai profiliuotos taurelės, rutuliniai puodukai su įsmaugtu kakleliu,

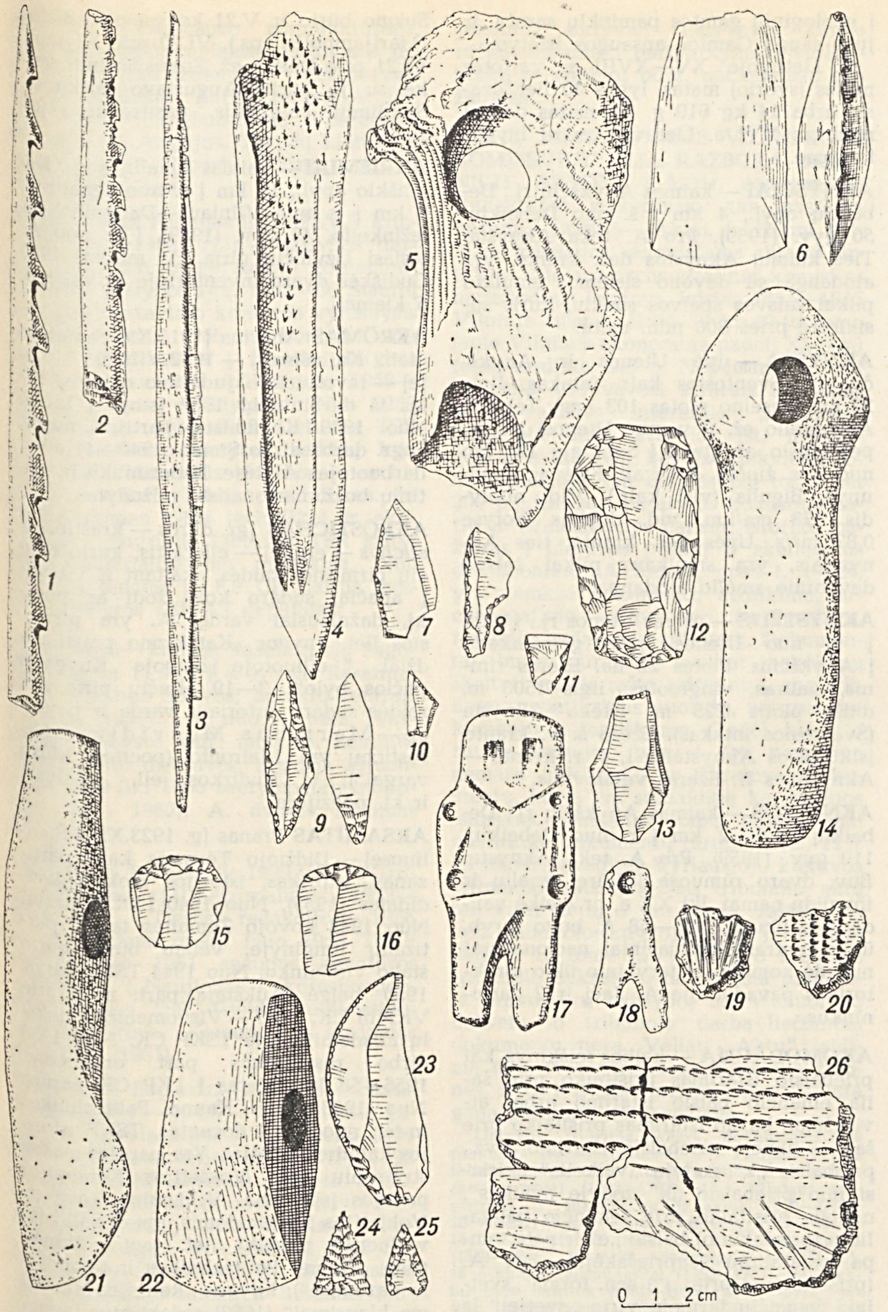

Akmens amžiaus radiniai: *1, 2* — kauliniai žeberklai (Kamšai, Kapsuko rj.; Balsupiai, Kapsuko rj.); *3* — kaulinis antgalis su titnago skeltėmis šonuose (Vaikantonys, Alytaus rj.); *4* — kaulinis durklas (Alsėdžiai); *5* — raginis kaplys (Jakimavičiai, Kapsuko rj.); *6* — įtveriamasis akmeninis kirvelis (Stakliškės); *7, 8* — titnaginiai strėlių antgaliai (Glyno durpyno kopa, Varėnos rj.); *9* — svidrinio tipo strėlės antgalis (Drąseikiai, Kauno rj.); *10* — trumpinis strėlės antgalis (Rusiai, Kaišiadorių rj.); *11* — skersinis strėlės antgalis (Veršvai I, Kaunas); *12* — šoninis kirvelis (Merkinė); *13* — rėžtukas (Drąseikiai, Kauno rj.); *14* — gyvatgalvis kaplys (Bargalis, Kretingos rj.); *15, 16* — gremžtukai (Drąseikiai, Kauno rj.; Eiguliai, Kaunas); *17, 18* — gintariniai amuletai (Juodkrantė; Palanga); *19* — brūkšniuotosios keramikos šukė (Lapainė V, Prienų rj.); *20* — duobėtosios-šukinės keramikos šukė (Salenikai, Jonavos rj.); *21* — laivinis kovos kirvis (Butrimai, Jurbarko rj.); *22* — baltiško tipo siaurasis kirvelis (Juodžiai, Anykščių rj.); *23* — titnaginis peilis (Eiguliai, Kaunas); *24, 25* — širdinio tipo strėlių antgaliai (Rusiai, Kaišiadorių rj.; Veršvai I, Kaunas); *26* — virvelinės keramikos šukė (Veršvai II, Kaunas)

skersinėmis virvelių įspaudomis puošti puodukai su stačiu kakleliu; pasirodė ir didesnių (20—30 cm skersmens) brūkšniuotų ūkinių puodų, darytų iš molio su gausia grūsto granito priemaiša. Virvelinės keramikos kultūra Lietuvoje aiškiai priklauso baltų protėviams.

Neolito gyventojų stovyklose — prie Versminio u. (Varėnos rj.), Samantonyse (Ukmergės rj.), Skaruliuose (Jonavos rj.) — randama aikštelių pėdsakų, iš kurių galima spręsti, jog čia buvo apskritos, ovalinės arba netaisyklingo plano gyv. palapinės, pastatytos iš žabų, o žiemai apkrečiamos moliu. Palapinių skersmuo 3—10 m. Didžiųjų palapinių stogas rėmėsi į pėdžias, o mažųjų — tiesiog į sienas. Židiniai buvę duobutėse pastato viduje arba lauke. Šalia židinio dažnai randamos ūkinės duobės. Kapų rasta tik iš II t-mečio pr. m. e. Lankupiuose (Klaipėdos rj.), Juodkrantėje, Grinkiškyje (Radviliškio rj.) ir Kurmaičiuose (Kretingos rj.). Žmonės laidoti suriestomis kojomis, drauge su laivinio tipo kovos kirviais. Iš neolito laikų randama ir meno dirbinių; seniausieji Lietuvos teritorijoje plastinio meno paminklai — gintarinės žmonių ir gyvulių figūrėlės, rastos Juodkrantėje ir Palangoje (pav. *Juodkrantė*). Žmonės buvo vaizduojami labai primityviai, schemiškai: kūno dalys atskirtos tik grioveliais, būdingos veido dalys vaizduotos iškilimais arba įdubimais. Pragręžtos skylutės rodo, kad tos figūrėlės buvo nešiojamos kaip amuletai. Rasta taip pat lęšio formos sagučių su raidės V pavidalo skylute, trapecinių, kirvuko pavidalo ir kitokių pakabučių, taškučiais puoštų skrituliėlių (Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste, Lūžijos miške netoli Priekulės, Palangoje). Pabaltijo gintaro dirbiniai nuklysdavo mainų keliais toli į rytus (dab. Baltarusijos teritoriją, prie Ilmenio ež. ir kt.). Tai rodo, kad neolito laikais buvo išsivystę gentiniai mainai su gana tolimais to meto kaimynais. Vystantis gyvulininkystei, žemdirbystei ir mainams, susidarė sąlygos visuomeniniam darbo pasidalijimui, mažėjo matriarchato vaidmuo ir gerėjo sąlygos patriarchatui atsirasti, stiprėjo gentiniai ryšiai.

Lit.: **А. Брюсов,** Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху, М., 1952; **Р. Яблонските,** Мезолит Литвы.—„Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР", т. 42, М., 1952; **П. Ефименко,** Первобытное общество, Киев, 1953; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 5—14]; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 34—86]; **R. Jablonskytė-Rimantienė,** Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai. — „LTSR MA darbai", 1964, A 1.

AKMUÕ — 1. Kieta uoliena, jos gabalas. Natūralaus A. telkinių yra visoje Lietuvos TSR teritorijoje. Labiausiai paplitę lauko A. (*rieduliai, klintys, dolomitai, smiltainiai*). Pramoniniu būdu A. gaunamas laužyklose (karjeruose). Svarbiausias klinčių karjeras yra Karpėnuose, prie Naujosios Akmenės (ž. *Cementas*), dolomitų karjerai — Petrašiūnuose (Pakruojo rj.), Vaidegiuose (Trakų rj.). Petrašiūnų karjeras yra pirmoji Lietuvoje mechanizuota A. laužykla. Taryb. metais natūralūs A. statyboje vis plačiau pakeičiami dirbtiniais A. — *plytomis, blokais*.

AKMENYS-PAMINKLAI. Greta akmeninių įrankių ir skulptūrų, sen. akmeninės statybos liekanų, iš kurių mokslininkai gauna daug žinių apie žmonijos

praeitį (ž. *Akmens amžius*), randama daug A., kuriuose taip pat atsispindi sen. žmogaus veiklos pėdsakai, nors šių A. vaidmuo pirmykščio žmogaus gyvenime lig šiol tiksliai nenustatytas. Apie tokius A. pasakojami padavimai, legendos. Dideli plokšti A. buvo laikomi raganų ir laumių puotų stalais. Daug A., ypač aukštų ir pailgų, buvo laikoma suakmenėjusiais žmonėmis: suakmenėjusios nuotakos, „užkeiktos mergos", stabakūliai, mokai ir kt. Paplitę Lietuvoje pėduotieji A. su įdubimais, panašiais į basos arba apautos žmogaus kojos, žvėries arba gyvulio pėdą: A. su „velnio pėda", „vilko pėda" (nuo vieno tokio A. kilęs Vilniaus miesto dalies Vilkpėdės vardas) ir kt. Archeologai spėja, kad dalis pėduotųjų A. atsirado dar prieš mūsų erą, kad jie galėję būti gentinių teritorijų ribų ženklais arba buvę susiję su sen. religiniais papročiais. Su sen. liet. religija, su dangaus kūnų garbinimu siejami A., kuriuose iškalti įv. ženklai — saulė, mėnulis,

Akmuo su iškalta saule ir kt. ženklais (prie Salako—Daugailių kelio)

žvaigždės ir kt.; pvz., A. su saulėmis yra prie Dapšių kaimo (Mažeikių rj.) piliakalnio, su pasaga — prie Varnupių kaimo (Kapsuko rj.) piliakalnio, vienas A. su iškaltais žalčiais buvo žinomas prie Raguvos. Randama A. ir su iškaltais raštaženkliais — vad. rašytųjų A. (vienas tokių yra Prienų rj. Staniavos kaime). Dubeniuotieji A. laikomi aukurais (Panevėžio rj. Žvirblių kaime esančio tokio A. dubenėliai vadinami „velnio kulnais"). Aukurais žmonės laikė ir daugelį didelių, nors ir nežymėtų A.: Anykščių rj. *Puntuką*, akmenį Kaišiadorių rj. Prūdninkų kaime, buvusį didelį A. Rambyno kalne ir kt. Kai kurie akmenys-aukurai buvę skirti Perkūno kultui. Prie A., esančio Ignalinos rj. Antakmenės kaime, prietaringi žmonės dar ne taip seniai dėdavo vilnų, linų, pinigų, norėdami ko nors išprašyti. Dažnai pasakojama, kad po tokiais dideliais A. esama užkastų lobių. Klaipėdos rj. Šernų kaime po dideliu A. rasta žalvarinė žmogaus figūrėlė iš II t-mečio pr. m. e. Kelios dešimtys A., turinčių kultūrinę, turistinę ar estetinę reikšmę, įtraukta į geologinių gamtos paminklų sąrašą, ir juos saugo Gamtos apsaugos įstatymas.

2. Lietuvoje XV—XVIII a. vartotas masės (svorio) matas, lygus 40 liet. svarų, arba 14 kg 619 g. Šis matas dažnai minimas XVI a. Lietuvos dvarų inventoriuose.

AKNÝSČIAI — kaimas Anykščių rj., Debeikių apyl., 4 km į š. nuo Debeikių. 50 gyv. (1959). Pro A. teka Aknysta. Ties kaimu, Aknystos deš. krante, yra atodanga su devono sistemos smulkiu pilkai žalsvos spalvos smėliu, kuris susiklostė prieš 300 mln. metų.

AKNYSTÀ — upė Utenos ir Anykščių rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 103 km^2. Teka iš Aknystėlio ež. (į v. nuo Utenos) į š. v. per Lipšio ež. Įteka į Šventąją 127 km nuo jos žiočių. Intakai: Kilėva, Juodupys, Bigulis (visi kair.). Vid. nuolydis 473 cm/km, vid. debitas žiotyse 0,87 m^3/s. Upės deš. krante, ties Aknysčiais, yra smulkaus pilkai žalsvo devoninio smėlio atodanga.

AKNYSTĒLIS — ežeras Utenos rj., 10 km į v. nuo Utenos, prie geležinkelio į Anykščius. Plotas 22 ha. Ežeras rininis, siauras, vingiuotas; ilgis 1500 m, didž. plotis 225 m. Išteka Aknysta (Šventosios intakas). Ežero š. v. krante įsikūrusios Aknystėlės I, š. r. krante — Aknystėlės II. Ežeras verslovinis.

AKNÝSTOS — kaimas Anykščių rj., Debeikių apyl., 2 km į r. nuo Debeikių. 119 gyv. (1959). Pro A. teka Aknysta. Buv. dvaro rūmuose įsikūrę senelių ir invalidų namai. Iki XX a. pr. veikė vandens malūnas. 1945—58 A. buvo taryb. ūkio centras. Buržuaziniai nacionalistai nužudė komunistą, tarybinio ūkio direktoriaus pavaduotoją A. Jačį ir 2 darbininkus.

AKOMODĀCIJA — kalbos reiškinys, kai priebalsio ištarimas prisitaiko prie šalia einančio balsio ištarimo arba, atvirkščiai, balsio ištarimas prisitaiko prie šalia einančio priebalsio ištarimo. Pvz., priebalsis „k" žodyje „vaikelis" skiriasi nuo priebalsio „k" žodyje „vaikas", nes jis prisitaiko prie sekančio palatalinio (priešakinio) balsio „e" ir pats tampa palataliniu (suprięšakėja). Dėl A. (prisitaikymo prie „j") sen. forma „svetjai" žemaičių tarmėje virto „svetjei" ir vėliau, „j" iškritus,—„svetē". Ž. *Asimiliacija.*

AKÒRDAS Cirijakas [1827 Mankūnuose (Seinų aps.) — 1881 Vienoje] — 1863 sukilimo organizatorius Augustavo vaivadijoje, civilinis jos vaivada. 1846 už veiklą prieš carą nuteistas 10 metų katorgos. Po amnestijos grįžo į Seinų aps., 1863 vadovavo sukilimui Augustavo vaivadijoje. 1864, būdamas Vokietijoje, rūpinosi ginklų gabenimu sukilėliams.

AKÒRDAS Vaclovas — 1863 sukilimo dalyvis. Sukilėlių būrio, veikusio Kalvarijos aps., Augustavo gubernijoje, vadas. 1863.IV su savo būriu prisijungė prie Suzino būrio ir V.21 kovėsi prie Būdos (Marijampolės aps.), VI.20 prie Alytaus, VI.21 prie Dusios ež. Žuvus Suzinui, veikė su jo būriu Augustavo miškuose. Sukilimui baigiantis, pasitraukė į užsienį.

AKRÍEMIAI — kaimas Ignalinos rj., Kazitiškio apyl., 14 km į š. nuo Ignalinos, 6 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 49 gyv. (1959). Į v. nuo A. tęsiasi Užvinčių giria. A. minimi 1695 Gudiškės dvaro inventoriuje (9 valakai, 5 kiemai).

AKRŌMAS Andrius [1915.X.4 Samaroje (dab. Kuibiševas) — 1942.VIII.20 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1937 įstojo į LKJS. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Simne. 1940—41 adm. darbuotojas Alytuje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

AKRÒSTICHAS [gr. *akros* — kraštinis + *stichos* — eilutė] — eilėraštis, kurio eilučių pirmosios raidės, skaitant iš viršaus į apačią, sudaro kokį žodį ar posakį, dažniausiai vardą. A. yra pirmosios liet. knygos „Katekizmo prasti žodžiai. . ." eiliuotoje įžangoje „Knygelės pačios bylo": 3—19 eilučių pirmosios raidės sudaro autoriaus vardą ir pavardę — M a r t i n u s M o s v i d i u s. Akrostichų yra Maironio (poema „Mūsų vargai"), V. Kudirkos (eil. „Mįslys") ir kt. poezijoje.

AKSAMÌTAS Pranas [g. 1923.XII.3 Šiauliuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1955). Nuo 1940 LLKJS narys. Nuo 1943 kovojo Žemaitės taryb. partizanų junginyje, vėliau buvo būrio štabo viršininku. Nuo 1944 TSKP narys. 1950 baigė Aukštąją part. m-lą prie VKP(b) CK, 1955 — Visuomeninių mokslų akademiją prie TSKP CK. Nuo 1955 dirbo respublikos part. organuose. 1956—58 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1958 dėsto Kauno Politechnikos in-te, nuo 1959 docentas, TSKP istorijos katedros vedėjas. Yra parašęs moksl. straipsnių apie Vokietijos Komunistų partijos įsikūrimą, V. Lenino kovą su Vokietijos KP klaidomis, apie Spalio revoliucijos poveikį liet. tautos likimui (išsp. „Kauno Politechnikos in-to mokslo darbuose"); knygos „Religijos ir ateizmo klausimai" (1963) redaktorius ir vienas autorių.

AKSIONÁITIS Pranas [1885 Kėdainiuose — 1948.IV.8 Palangoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Liepojoje dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1914 emigravo į JAV, kur įsijungė į liet. darbininkų socialistinį judėjimą. 1920, grįžęs į Lietuvą, Jurbarke suorganizavo darbininkų profs-gą, vėliau įsitraukė į rev. veiklą. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940 buvo Liaudies Seimo atstovas. Nuo 1946 dirbo Palangos vls. vykdomojo k-to pirmininku. Liet. burž. nacionalistų nužudytas.

AKSÓMAS. Lietuvoje žinomas nuo XIV a. pabaigos. XVIII a. buvo audžia-

mas A. Tyzenhauzo manufaktūrose. Naudotas iškilmingiems, puošniems diduomenės drabužiams ir dekoratyviniams reikalams. Burž. Lietuva A. importuodavo daugiausia iš Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos. Tarybų Lietuvoje gaminamas P. Ziberto šilkinių audinių kombinate Kaune.

AKSOMÌTAS Antanas [g. 1921.V.9 Kupriuose (Anykščių rj.)] — statybos darbuotojas. 1951 baigė Kauno Politechnikos in-to statybos f-tą. 1952—56 Šiaulių statybos-montavimo kontoros vyresnysis inžinierius, nuo 1956 tos kontoros, vėliau reorganizuotos į Šiaulių statybos trestą, vyriausiasis inžinierius, 1958—1960 to tresto valdytojas. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1960 Lietuvos TSR MT Valstybinio statybos reikalų k-to (iki 1963 Valstybinis statybos ir architektūros reikalų k-tas) pirmininkas. Jo vadovaujamas k-tas techniškai ir ekonomiškai pagrindė Lietuvos TSR statybos industrializavimo programą. Nuo 1961 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

AKSTINAĨ — kaimas Raseinių rj., Pagojukų apyl., 11 km į š. r. nuo Raseinių, 8 km į p. nuo Šiluvos; kolūkio centras. 84 gyv. (1959). Į v. nuo A. teka Tvarkantė (Dubysos kair. intakas). Lentpiūvė, remonto dirbtuvės, Bogušių aštuonmetė m-la (iki 1960 septynmetė), biblioteka (nuo 1962). A. dvaras minimas 1564.

ĀKSTINAS Bronius [g. 1929.VIII.10 Grūte (Varėnos rj.)] — žurnalistas. 1952—1961 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1956 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1961 spaudos agentūros „Novosti" („Naujienos") korespondentas Lietuvos TSR. Išleido publicistinių straipsnių rink. „Komunizmas kuriamas šiandien" (1961).

ĀKSTINAS Eduardas [1892 Karaviškėse (Varėnos rj.) — 1945] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1931 įstojo į V. Baltarusijos KP (VBKP). 1932 išrinktas VBKP Dubičių rj. k-to nariu. Vok. faš. okupacijos metais buvo Kotovskio partizanų būrio, veikusio Baltarusijoje, žvalgas. Vok. fašistai 1943 Sobakencuose (Varenavo rj., Baltarusijos TSR) nužudė jo žmoną ir 2 sūnus. Nužudytas burž. nacionalistų.

ĀKSTINAS Martynas [1898.XI.4 Smalninkuose (Varėnos rj.) — 1941.VII.9 Kalviškių miške (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 13 metų amžiaus tarnavo pas buožes. 1917, tarnaudamas Rusijos kariuomenėje, dalyvavo kareivių rev. judėjime. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo samdiniu. 1920—23, tarnaudamas burž. Lietuvos kariuomenėje, platino komunistinę lit-rą. Vėliau dirbo savo ūkelyje Bobriškėse (Varėnos rj.), palaikė ryšius su LKP, platino kom. spaudą, agitavo prieš burž. santvarką, savo namuose slėpė komunistą pogrindininką T. Tamulevičių. Nuo 1940.III Komunistų partijos narys. 1940 buvo Varėnos vls. Pavarėnio apyl. seniūnu, aktyviai dalyvavo kaimo socialistiniame pertvarkyme. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

„AKTI, IZDAVAJEMIJE VILENSKOJU KOMISSIJEJU DLIA RAZBORA DREVNICH AKTOV" („Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов"—„Aktai, leidžiami Vilniaus komisijos senoviniams aktams tirti") — Vilniaus archeografinės komisijos neperiodinis leidinys, leistas 1865—1915 Vilniuje rusų k. Išėjo 39 t.; 40-jo tomo (apie Vilniaus ekonominę padėtį XVII a.) teišspausdinta 200 p. Nepaisant to, kad komisija vadovavosi siaurais klasiniais caro valdžios interesais, „Aktuose" paskelbta daug svarbios ist. medžiagos apie Lietuvą. Beveik kiekvieno tomo pradžioje yra didelės (20 tome net 204 p.) įžangos, parašytos komisijos narių ir išreiškiančios carinių istorikų pažiūras į Lietuvos praeitį ir skelbiamus dokumentus. „Aktuose", ypač t. 1—24, yra nemaža dokumentų atrinkimo, archeografinio apdorojimo (ortografijos, rodyklių sudarymo) trūkumų. Dokumentai buvo nurašomi menkai mokėjusių skaityti senąjį raštą raštininkų, spausdinami, nepatikrinus nuorašų, netyrus dokumentų autentiškumo. Todėl kai kuriuose tomuose (pvz., t. 24) paskelbta nemaža falsifikatų ir iškraipytų dokumentų, kurie yra suklaidinę kai kuriuos istorikus. Daugelio tomų pavadinimai neatitinka dokumentų turinio, pvz., 12 ir 13 tomai pavadinti Vyriausiojo Lietuvos tribunolo aktais, tačiau tribunolo aktų ten visai nėra, o yra tik įv. raštai, įrašyti tribunolo knygoje, kad jų tekstai išliktų. 15 tome („Vyriausiojo Lietuvos tribunolo dekretai") daugiausia paskelbta pravoslavų bažnyčių bei vienuolynų dekretų, o tribunolo darbą liečiančių dokumentų nėra. Vėliau „Aktų" leidimą ėmė tvarkyti labiau nusimaną žmonės, ir jų leistuose tomuose išspausdinta gana patikima ist. medžiaga.

Lietuvos istorijos svarb. dokumentai yra paskelbti šiuose tomuose: 9 — Vilniaus žemės teismo, magistrato, magdeburgijos ir konfederacijos aktai (1493—1797), 10 — Vilniaus magistrato ir magdeburgijos aktai (1500—1797), 20 — aktai apie Vilniaus miestą (1529—1804), 14 — inventoriai (XVI a.), 25 — inventoriai (1558—1784), 35 ir 38 — inventoriai (XVIII a.), 18 — kuopų teismų aktai (1552—1707), 24 — aktai apie bajorus (1491—1796), 26 — Upytės pilies teismo aktai (1585—87), 30 — Trakų pakamario teismo aktai (1585—1613), 31 — aktai apie Lietuvos totorius (1521—1784), 32 — Ukmergės pilies teismo aktai (1596), 37 — dokumentai, liečiantieji 1812 Tėvynės karo istoriją. Kituose tomuose taip pat yra nemaža vertingos ist. medžiagos. „Aktuose" išspausdintieji dokumentai daugiausia yra Lietuvos TSR Centriniame valst. istorijos archyve ir Baltarusijos TSR Gardino archyve; nedidelė dalis yra Vilniaus un-to bibliotekos rankraščių skyriuje.

Lit.: **М. Ясинский**, Обзор последних изданий Виленской археографической комиссии. — Чтения в Историческом обществе Нестора летописца, кн. 7, Киев, 1893; 50-летие Виленской комиссии для разбора и издания древних актов, Вильна, 1914; **R. Mienicki**, Wileńska komisja archeograficzna (1864—1915), Wilno, 1925.

AKTYVÌSTŲ FRÒNTAS — fašistinė organizacija, įsteigta 1940.XI.17 Berlyne. Ž. *Lietuvių aktyvistų frontas.*

ĀKTORIAI ž. *Artistai.*

ĀKTORIŲ NAMAĨ — kultūrinė įstaiga, įkurta Vilniuje 1959. Veikia režisierių, teatrologų, meninė-pastatyminė, scenos veteranų sekcijos, biblioteka-skaitykla, nuo 1962 — liaudies kultūros un-to teatrinis f-tas. Rengia įv. parodas, seminarus, spektaklių ir teatrinių leidinių aptarimus, konferencijas, sąskrydžius, kūrybinius vakarus, koncertus, susitikimus su kitų taryb. respublikų scenos meistrais ir kt. Aktorių namuose teatro darbuotojai dalijasi patyrimu, konsultuojasi, klauso paskaitų marksistinės estetikos, mokslo, literatūros ir meno klausimais. A. n. rūpinasi teatro darbuotojų buitimi, teikia metodinę paramą meno saviveiklos kolektyvams. A. n. priklauso Lietuvos TSR Teatro draugijai.

AKUÕČIAI — kaimas Lazdijų rj., Žagarių apyl., 4 km į š. v. nuo Seirijų, Metelio ežero p. krante. 184 gyv. (1959). Per A. eina Seirijų—Simno kelias. Pr. m-la (nuo 1938). Baudžiavos laikais A. buvo dvaras. Hitlerininkai 1941 sušaudė A. valstietį K. Matulevičių.

AKUŠĒRIJA [pranc. *accoucher* — gimdyti] — mokslas apie moters organizmo pakitimus nėštumo, gimdymo ir pogimdyminiu laikotarpiu, apie vaisiaus vystymąsi ir pagalbą motinai, vaisiui bei naujagimiui tiek normaliais, tiek patologiniais atvejais. A. glaudžiai susijusi su ginekologija.

Nėščių moterų ir naujagimių apsauga numatyta jau trečiajame Lietuvos Statute (1588). 1775 Vilniuje įsteigta pirmoji akušerių m-la ir Roko ligoninėje atidarytas gimdymo skyrius. 1781 Vilniuje, Vyriausiojoje mokykloje, pradėtas skaityti A. kursas (1781—1800 skaitė prof. N. Renjė). 1803 Vilniaus un-te įsteigta A. katedra, kuriai iki 1816 vadovavo prof. A. Matusevičius. 1809—12 Vilniuje kvalifikuota akušerine pagalba rūpinosi *Motinystės institutas.* 1814 įsteigta Vilniaus un-to A. klinika. 1818—42 un-to A. katedrai ir klinikai vadovavo prof. M. Mianovskis, parašęs A. vadovėlį (1818) ir kelis moksl. darbus A. klausimais. Nuo 1862 pradėta organizuoti akušerinė pagalba kaime: į kiekvieną apskritį buvo paskirta po 1—3 akušeres. Imta rūpintis ir akušerių rengimu. 1880 Vilniuje prie Jokūbo ligoninės įsteigta akušerių m-la, į kurią buvo priimamos ne vien miestietės, bet ir kaimietės. Burž. Lietuvoje akušerinei pagalbai apskrityje vadovavo apskrities gydytojas, o praktiškai dirbo apskrities akušerės, kurios teikdavo pagalbą gimdyvėms ligoninėse ir namuose. Bet daugiausia tą pagalbą teikdavo bobutės pribuvėjos. 1920 pradėjo veikti vienerių metų A. kursai Kaune (steigėjas ir vedėjas P. Mažylis). Vėliau mokslas buvo pratęstas iki $1^1/_2$ metų. 1922 Kauno un-te buvo įkurta A. klinika ir akušerijos-ginekologijos katedra, kuriai nuo pat įkūrimo vadovavo (tiek un-te, tiek

ir vėliau Kauno Medicinos in-te) prof. P. Mažylis. Pažangiųjų gydytojų pastangos gerinti gimdymo pagalbą Lietuvoje pasidarė efektyvios tik tarybiniais metais. Kvalifikuotą gimdymo pagalbą pradėta teikti visoms gimdyvėms nemokamai. Tarybų Lietuvoje gydytojus akušerius-ginekologus rengia Vilniaus un-to medicinos f-tas (nuo 1944 akušerijos-ginekologijos katedros vedėjas doc. V. Baronas) ir Kauno Medicinos in-tas. Akušeres rengia kelios trimetės med. m-los. Tarybų Lietuvoje parengta apie 3000 kvalifikuotų akušerių. Sparčiai daugėja gydytojų akušerių-ginekologų (1939 buvo 52 akušeriai-ginekologai, o 1962 — 321). Platus gimdymo pagalbos įstaigų tinklas teikia kvalifikuotą pagalbą visoms nėščioms ir gimdyvėms. 1939 buvo apie 350 akušerinių lovų, o 1962 — 2436. 1962 respublikoje veikė 202 gimdymo stacionarai, 88 moterų konsultacijos ir 709 felčerių-akušerių punktai. Gimdyvių mirtingumas Tarybų Lietuvoje 1962 buvo 13 kartų mažesnis, negu 1939, žymiai sumažėjo naujagimių mirtingumas ir negyvų gimusių skaičius.

Lit.: **V. Baronas**, Dėl gimdymo pagalbos raidos Lietuvoje.—„Sveikatos apsauga", 1957, Nr. 3; **J. Neniškis**, Pasiekimai akušerijos-ginekologijos srityje.—„Sveikatos apsauga", 1957, Nr. 10; **V. Baronas**, Vilniaus Aukštosios mokyklos akušerijos katedra pirmoje XIX a. pusėje.—„Medicinos mokslų istorijos Lietuvoje klausimai", V., 1958.

AKŪTAS [lot. *acutus* — aštrus] — grafinis dešininis ženklas (ˊ), kuriuo lietuvių kalboje žymima tvirtapradė priegaidė (ž. *Kirtis, Priegaidė*).

AKVIĒRIŠKĖ, Apieriškės, — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 9 km į p. nuo Švenčionių. 95 gyv. (1959). Pro A. teka Strūna. Apie 300 m į š. nuo A., prie kelio į Skrituliškę, yra piliakalnis natūralioje pailgos formos ir stačių šlaitų kalvoje, kurią iš v. juosia Strūna, o iš kitų pusių supa pelkės ir dirbami laukai. Piliakalnio aikštelė lygi, ovalo formos, 50 m ilgio ir 25 m pločio. Joje, kaip ir piliakalnio šlaituose, matomas tamsios spalvos žemių kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta geležinis įmovinis ietigalis ir kitų radinių, liudijančių, kad piliakalnyje gyventa jau I t-mečio pirmojoje pusėje.

ALABŪRDIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Dusmenų apyl., 8 km į v. nuo Onuškio. 73 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1963). 1949.VIII.19 burž. nacionalistai kaime nužudė klubo-skaityklos vedėją komjaunuolę J. Siniauskaitę, valstiečių Usovų šeimą, V. Čyžių.

ĀLANČIŲ MIŠKAS — miškas Panevėžio rj., 3 km į p. v. nuo Raguvos. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Šilų girininkijai. Plotas 1035 ha. Reljefas — žema lyguma su daugybe supelkėjusių įdubimų. P. dalimi teka Alanta (Nevėžio intakas). Dirvožemiai daugiausia velėniniai gliejiniai ir velėniniai karbonatiniai, ant priemolio, rečiau ant molio ir priesmėlio; įdubimuose — pelkiniai. 91% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 39%, drebulynų 21%, eglynų 12%, juodalksnynų 7%, baltalksnynų 8%, ąžuolynų 8%, uosynų 5%. Medynų vid. amžius 23 metai, vid. bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 63 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, jerubių. Miškas eksploatacinis. P. v. pakraštyje yra Alančių kaimas.

ALANTÀ — upė Panevėžio rj., Nevėžio kair. intakas. Ilgis 31 km, baseino plotas 115 km^2. Versmės prie Alančių kaimo. Teka į š., įteka į Nevėžį 155 km nuo jo žiočių, ties Tautkūnais. Intakas Skerdimas (deš.). Vid. nuolydis 87 cm/km. Debitas žiotyse: maks. 25, vid. 0,6, min. 0,1 m^3/s.

ĀLANTAS — upė Plungės ir Kretingos rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 39 km, baseino plotas 139 km^2. Prasideda iš pelkių netoli Mižuikių, teka į š. v., įteka į Miniją 91 km nuo žiočių, ties Kartena. Intakai: Geldupis, Žvalginis, Karkluojė (visi deš.). Vaga labai vingiuota. Vid. nuolydis 227 cm/km. Slėnis gilus (iki 40 m). Debitas žiotyse: maks. 30, vid. 1,81, min. 0,1 m^3/s. Nuotėkio modulis 13 l/s iš 1 km^2. Gintarų kaime (Kretingos rj.) prie A. yra vandens malūnas.

ALANTĒLĖ — upė Molėtų rj., Virintos kair. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 55 km^2. Teka iš Gruodžio ež. į š. v. Įteka į Virintą 40 km nuo jos žiočių, prie Aluntos. Vid. nuolydis 170 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,47 m^3/s.

ĀLANTYS — kaimas Panevėžio rj., Vadoklių apyl., 7 km į p. v. nuo Raguvos. 181 gyv. (1959). Pro A. eina Vadoklių—Raguvos kelias, prie kurio yra senas parkas. Pr. m-la (nuo 1919). A. valstiečiai dalyvavo 1863 sukilime.

ALAŪNĖ Zenonas [g. 1930.II.26 Pašiekščiuose (Zarasų rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių molekulinės spektroskopijos klausimais.

ALAUŠAĪ — ežeras Molėtų rj., prie Balninkų. Plotas 264 ha, didž. gylis 11 m. Didžiosios ašies ilgis 3,5 km, didž. plotis 1,3 km, kranto linijos ilgis 10,2 km. Krantai daugiausia aukšti. Išteka Plaštaka (Siesarties intakas). Ežeras verslovinis.

ĀLAUŠAS — **1.** Ežeras Utenos rj., 10 km į š. r. nuo Utenos. Plotas 1073 ha, didž. gylis 42 m, vid. gylis 12 m. Pagal dydį dešimtas Lietuvos ežeras. Ilgis 5,9 km, didž. plotis 2,7 km. Kranto linija vingiuota; jos ilgis 22 km. Yra 2 salos (iš viso 5,25 ha); didžioji sala šiauriniame, mažoji — pietiniame ežero gale. Dugnas nelygus, atabrado zonoje ir seklumose

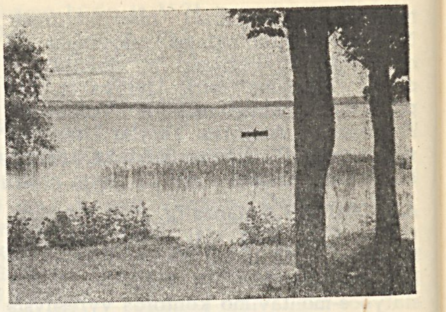

Alaušas 1

smėlėtas. Panuovalyje gausu moliuskų kiautelių liekanų. Centr. dalyje kaupiasi dumblas: arčiau kranto su karbonatais, šviesesnis, o giliausiose vietose su sulfidų priemaiša, tamsesnis. Įteka Alksna (iš Alksno ež.), Šiekštelė (iš Šiekščio ež.), Giedrė (iš Giedrio ež.) ir 2 bevardžiai upeliai (iš Varnakėlių ir Bagdoniškio ežerų). Iš š. dalies išteka Alauša (Šventosios intakas). Ež. baseino plotas 38 km^2. Pakrantėje yra kaimai: Sudeikiai, Alauša, Šeiminiškiai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 6 kg/ha. 1960 įleista 117 600 ungurių jauniklių.

Kai kurias A. dubens dalis suformavo ledynų tirpsmo vandenų erozija. Ež. dubuo buvo patvenktas, formuojantis kalvotam moreniniam reljefui. Sprendžiant iš terasų, ež. vandens lygio būta žymiai aukštesnio.

2. Ežeras Anykščių rj., prie Svėdasų. Plotas 49 ha, didž. gylis 12 m. Ežeras ovalus, pratekamas. Ilgis 1185 m, didž. plotis 580 m, kranto linijos ilgis 2850 m. Per A. teka Svėdasa (Jaros intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Legendą apie A. ežere nuskendusį varpą Vaižgantas panaudojo savo kūrinyje „Pragiedruliai".

ĀLBERTAS [m. 1229.I.17] — Rygos vyskupas (1199—1229), Kalavijuočių ordino organizatorius. 1200 vasarą A., atplaukęs su 23 laivais ir gausiomis vok. kryžininkų pajėgomis į Dauguvos žiotis, pradėjo kovą prieš lyvius, versdamas juos krikštytis. 1201 vasarą atvykęs antrą kartą, A. pastatė Rygos pilį, kuri tapo pirmąja vok. grobikų kolonija ir pagrindiniu agresijos centru Pabaltijyje. Kryžininkai buvo laikina agresijos jėga, nes jie dažniausiai po metų grįždavo atgal. A. iniciatyva 1202 buvo įkurtas Kalavijuočių ordinas, pastovi karinė org-ja. A. „misionierinę" veiklą išgarsino puolimų prieš Pabaltijo tautas dalyvis kronikininkas Henrikas Latvis.

Lit.: **Ю. Жюгжда**, Борьба литовского народа с немецкими рыцарями в XIII—XV в. в.—„Исторический журнал", 1943, кн. 8—9; **Н. Грацианский**, Борьба славян и народов Прибалтики с немецкой агрессией в средние века, М., 1943; **P. Pakarklis**, Lietuvių kova prieš kalavijuočius, V., 1945.

ALBERTUS [tikr. Albertas **Minskis**; apie 1820 — apie 1892] — 1863 sukilimo dalyvis, Vilniaus apskrities sukilėlių karo viršininkas. Kilęs iš Lydos aps. bajorų. Nuo 1859 dirbo Peterburgo—Varšuvos geležinkelio Dūkšto ruožo viršininku. 1863 pradžioje gydėsi ir kurį laiką gyveno Vilniuje; palaikė ryšius su sukilimo organizatoriais. 1863.IV.18 Horo-

denskiui žuvus mūšyje, A. buvo paskirtas Vilniaus aps. sukilėlių karo viršininku. Atvykęs į Labanoro miškus, surinko Horodenskio būrio likučius (80 žmonių); prie jo prisijungė ir K. Maleckio vadovaujami 300 sukilėlių, daugiausia valstiečiai. Šis jungtinis A. vadovaujamas būrys užėmė pozicijas Labanoro miškuose, prie Luknos u.; 1863.V.21 sumušė carinės kariuomenės dalinį, paskui perėjo į Šešuolių miškus. Prie A. būrio prisijungė D. Maleckio būrys ir nemaža Vilniaus amatininkų bei gimnazistų. Iš Šešuolių sukilėliai patraukė į Lėno miškus (dab. Ukmergės rj.), kur prie A. būrio prisijungė V. Ibianskio būrys (370 žmonių). Siesikų miškuose, netoli Gružų palivarko (dab. Ukmergės rj.), 1863.VI.4 įvyko kautynės su carine kariuomene. A. būrys atlaikė pagr. puolimą. Po mūšio sukilėliai pasidalijo į 3 dalis. A. su 100 sukilėlių patraukė į Vilniaus aps. ir veikė daugiausia tarp Šešuolių ir Giedraičių. 1863.VI.24 carinė kariuomenė ties Giedraičiais privertė A. būrį pradėti įnirtingą mūšį, kuriame A. buvo sunkiai sužeistas ir pateko į nelaisvę. Vilniaus karo lauko teismas jį nuteisė 8 metus katorgos.

ALBRECHTAS BRANDENBURGIETIS, Hohencolernas, [1490—1568] — paskutinis Kryžiuočių ordino magistras (1511—1525), pirmasis Prūsijos kunigaikštis (1525—68), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero dukters Sofijos sūnus. Ordinui pralaimėjus karą su Lenkija, 1521.V.8 Torunėje A. B. pasirašė taikos sutartį, pagal kurią Prūsija liko A. B. šeimos paveldima hercogyste ir Lenkijos vasalu. Drauge su daugeliu ordino riterių A. B. 1525 priėmė M. Liuterio tikėjimą, pasidalijo katalikų dvasininkų ir bažnyčios dvarus bei kitus turtus ir paskelbė Kryžiuočių ordiną sekuliarizuota (pasaulietiška) Prūsijos kun-ste, o save — Prūsijos kun-šču. Kryžiuočių ordino sekuliarizavimas sukėlė V. Europoje ir ypač Vokietijoje pasipriešinimą. Popiežius prakeikė A. B., o Vokietijos imperatorius pareiškė atimąs iš A. B. teisę valdyti Prūsiją. A. B. padėtis pasidarė kritiška. Lietuvos ir Lenkijos valdovams būtų buvę lengva likviduoti yrančią ordino valstybę ir sujungti vakarines lietuvių žemes su Lietuva bei atitinkamas lenkų žemes su Lenkija. Tačiau Lietuvos did. kun-štis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis, A. B. dėdė, nepaisydamas valstybės interesų, globojo A. B., kuris Krokuvoje prisiekė jam vasališką ištikimybę. A. B. žiauriai nuslopino miestiečių bei valstiečių, daugiausia lietuvių, antifeod. judėjimą, kuris kilo Prūsijoje Vokietijos valstiečių karo įtakoje ir kurio metu Labguvos ir Tepliavos apylinkėse valstiečiai naikino dvarus bei traukė būriais į Karaliaučių. Nuslopinęs antifeod. judėjimą, A. B. Prūsijoje ir toliau paliko baudžiavą. Platindamas protestantizmą, A. B. 1544 įsteigė Karaliaučiaus universitetą, kuriame šalia vokiečių telkė ir vietinius lietuvius bei protestantų veikėjus iš Lietuvos; un-to profesoriais pakvietė S. Rapolionį ir A. Kulvietį; un-to studentams lietuviams paskyrė keletą stipendijų. Toks stipendininkas buvo pirmosios liet. knygos autorius M. Mažvydas. Tuo pačiu metu, naudodamasis Lietuvos protestantų bažnytinių veikėjų parama, A. B. trukdė Prūsijos lietuvių ryšius su Lietuva, nes jo politikos tikslas buvo Prūsijos lietuvių asimiliavimas.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964.

ALBŪMAS [lot. *album* — balta medžiaga] — leidinys, kurio pagrindą sudaro paveikslų, piešinių, fotografijų ir kitos iliustracinės medžiagos reprodukcijos su trumpu paaiškinamuoju tekstu. Pirmieji liet. A. pasirodė XIX a. pab.—XX a. pr. užsienyje: A. Miluko „Lietuviškas albumas" (1898 ir 1900), J. Žilinskio „Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje, 1900 metuose" (1902) ir kt. Žymesnieji Tarybų Lietuvoje išleisti albumai: istorijos — „Tarybų Lietuva 1940—1950" (1950); dailės — „Lietuvių dailė" (1954), „Lietuvių liaudies menas" (9 kn., 1956—1965), „Antanas Žmuidzinavičius" (1957); literatūros — „Petras Cvirka gyvenime ir kūryboje" (1953), „Salomėja Nėris" (1955), „Žemaitė gyvenime ir kūryboje" (1956); architektūros — „Vilnius" (1955, 1958, 1960); geografijos — „Dainava" (1958), „Nemuno vingiuose" (1959), „Lietuva šalis gražioji" (1960), „Kuršių nerija ir marios" (1960), „Lietuva šiandien" (1964) ir kt.

ALCHIMOVIČIUS (Alchimowicz) Kazimieras [1840 Dzembrove (netoli Lydos) — 1917 Varšuvoje] — dailininkas. Už aktyvų dalyvavimą 1863 sukilime nuteistas sunkiesiems darbams (Sibire, Verchoturo kasyklose). 1869 amnestuotas, įsikūrė Varšuvoje, mokėsi dailės m-loje bei privatinėje V. Gersono studijoje. 1873—75 studijavo Miuncheno Dailės akademijoje, vėliau dailės studijas gilino Paryžiuje. Nuo 1880 gyveno Varšuvoje. Tapė daugiausia ist. kompozicijas Lietuvos senovės motyvais. Už paveikslą „Gedimino laidotuvės" 1888 gavo Peterburgo dailės skatinimo d-jos konkurse I premiją. Atskirą paveikslų ciklą paskyrė tremtinių gyvenimui Sibire. Buitinėse kompozicijose vaizdavo liet. valstiečių bei dvaro samdinių gyvenimą. Nutapė daug Lietuvos gamtovaizdžių ir portretų.

Kazimieras Alchimovičius. „Ponas ir valstietis", pastelė, 1894 (Vilniaus dailės muziejus)

Kūriniai: „1863 metų sukilėlio mirtis Urale" (1873), „Margio mirtis" (1875), „Lizdeika Perkūno šventyklos griuvėsiuose" (1876), „Milda" (1890), „Rugiapiūtė Lietuvoje", „Ponas ir valstietis", „Darbo prakaitas", „Darbininkų samdymas į dvarą" (1894), „Mergaitė prie šaltinio" (1896), 12 paveikslų ciklas A. Mickevičiaus poemos „Ponas Tadas" temomis ir kt.

ALDĪKIS, Aldikas, — ežeras Švenčionių rj., 13 km į v. nuo Švenčionėlių. Plotas 22 ha, vid. gylis 1 m. Pakrantės uždurpėjusios, dugne gausu sapropelio. Per ežerą teka Lakaja (Žeimenos intakas). A. pakraščiuose peri klykuolės antys. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 6,2 kg/ha (daugiausia lydekų).

ALDONÀ [apie 1310 — 1339.V Krokuvoje] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino duktė, 1325 ištekėjusi už Lenkijos karaliaus Vladislavo Loketkos sūnaus Kazimiero, vėliau tapusio Lenkijos karaliumi Kazimieru III (Didžiuoju). Šiomis vedybomis buvo sutvirtinta pirmoji Lietuvos ir Lenkijos karinė s-ga prieš Kryžiuočių ordiną. Gediminas ta proga paleidęs lenkų belaisvius. Lietuvos kariuomenė po to 2 kartus talkininkavo Lenkijai kovose prieš Brandenburgą ir Kryžiuočių ordiną.

ALEĪNIKOVAS Feodotas [g. 1928.VI.13 Akmenėliuose (Pakruojo rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1958). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1955 TSKP narys. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių stiklo technologijos ir kt. klausimais.

ALEĪNIKOVAS Jefimas [1909.X.1 Maineivuose (Rokiškio rj.) — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, priklausė Rokiškio aps. Juodupės kuopelei (joje dar buvo N. Aleinikovas, A. Kundelis, S. Sidoras ir kt.). D. Tėvynės karo metais A. tarnavo Raudonosios Armijos latvių šaulių divizijoje. Žuvo fronte.

ALĖJA — upė Raseinių rj., Upės kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 44 km². Prasideda Šienlaukio apylinkėse, prie Raseinių—Kelmės kelio; teka p. ir p. v. kryptimi. Įteka į Upę 27 km nuo jos žiočių, prie Sujainių. Intakas Blindis (kair.). Vasarą A. vagos didesnioji dalis išdžiūsta. Aukštupyje slėnis gilus (iki 15 m), žemupyje — neryškus.

ALĖJAI I — kaimas Raseinių rj., 8 km į š. v. nuo Raseinių, prie kelio į Kelmę; apylinkės centras. 95 gyv. (1959). Yra malūnas, lentpiūvė, ambulatorija, aštuonmetė m-la (nuo 1934 veikė pradinė, po D. Tėvynės karo reorganizuota į septynmetę, nuo 1961 aštuonmetė), biblioteka. Pro A. I teka Alėjos upelis. Alėjai buvo valst. dvaras ir bažnytkaimis, 1859 turėjęs 80 gyv., 1886 — 270. Pirmojo pasaul. karo metu Alėjai sudegė. Vėliau dalis kaimo atsistatė senojoje vietoje (dab. Alėjai I), o kita dalis išsiskirstė vienkiemiais (dab. Alėjai II).

ALEKNÀ Antanas [1872.XII.19 Šniūraičiuose (Radviliškio rj.) — 1930.VI.12 Kaune] — klerikalinis istorikas. 1917—1922 Kauno kunigų seminarijos dėstytojas; nuo 1922 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-te dėstė Lietuvos istoriją, Lietuvos ist. geografiją ir bibliografiją. Istoriją aiškino idealistiniu klerikaliniu požiūriu. Išleido „Lietuvos istoriją" (1911 trumpąjį leid., 1923 platesnįjį), monografiją „Žemaičių vyskupas M. Valančius" (1922) ir kt.

ALEKNÀ Jonas [1898 Ventspilyje (Latvijos TSR) — 1948.XI.13 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Į rev. veiklą įsitraukė 1924; už tai 1928—31 buvo kalinamas Šiauliuose. 1935 iš Kauno ištremtas į Kybartus. 1940—41 dirbo Lietuvos geležinkelio v-boje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 VKP(b) narys. Po karo vėl dirbo Lietuvos geležinkelio v-boje.

ALEKNÀ Jonas [1917.VII.20 Kubiliūnuose (Radviliškio rj.) — 1964.IX.3 Panevėžyje] — aktorius ir režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1938—40 lankė Kaune Darbo rūmų teatrinę studiją. Nuo 1940 Panevėžio dramos teatro aktorius, 1954—56 vyriausiasis režisierius. Nuo 1956 TSKP narys.

Vaidmenys: Tijūnas (K. Binkio „Atžalynas"), Karaitis (S. Čiurlionienės „Pinigėliai"), Gaška (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Liapkinas-Tiapkinas (N. Gogolio „Revizorius"), Dandenas (Moljero „Žoržas Dandenas"), Morfis (K. Simonovo „Rusų klausimas"), Ščiukaris (M. Šolochovo „Pakelta velėna") ir kt.

Pastatymai: E. Borisovos „Juodojo ežero paslaptis" (1952), K. Krapivos „Kas juokiasi paskutinis" (1954), M. Gorkio „Paskutinieji" (1955), V. Liubimovos „Jausmų ugdymas" (1958) ir kt.

ALEKNÀ Rimvydas [g. 1935.II.16 Ukmergėje] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1959 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1959 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie hidraulinių skaičiavimų metodiką ir kt.

ALEKNÁIČIAI — 1. Kaimas Pakruojo rj., Lygumų apyl., 8 km į v. nuo Pakruojo, Kruojos kair. krante. 103 gyv. (1959). Per A. eina Pakruojo—Lygumų kelias. Aštuonmetė m-la (1938—54 pradinė, 1954—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1945).

2. Kaimas Joniškio rj., Daunoravos apyl., 6 km į š. v. nuo Joniškio. 25 gyv. (1959). Kaimas kupetinio tipo. Į š. nuo A. tęsiasi Mažeilių miškas, į r.— Raubalio pelkė. Pr. m-la (nuo 1947). Kaimas įsikūręs XVI a. vid.

ALEKNÀ-ŠVOINÌCKIS Romanas [1845 Radų dvare (prie Kauno) — 1915 ten pat] — dailininkas. Nuo 1862 mokėsi Vilniaus bajorų in-te, dalyvavo 1863 sukilime (A. Mackevičiaus būryje). 1864 ištremtas į Kazanės gub.; 1869 amnestuotas, apsigyveno Varšuvoje, kur mokėsi piešimo m-loje bei privačioje V. Gersono studijoje. 1873—75 studijavo Miuncheno Dailės akademijoje. Nuo 1876 gyveno Varšuvoje. Tapė daugiausia buitines kompozicijas iš Lietuvos bajorų bei valstiečių gyvenimo: „Bajorų peštynės" (1875), „Politinis ginčas" (1877), „Šalininkų verbavimas seimelio išvakarėse" (1886), „Šviesesnė ateitis liaudžiai" (1900), „1863 metų sukilėlių patrulis" ir kt.

ALEKNÃVIČIUS Adolfas [1913.V.25 Meškučiuose (Alytaus rj.) — 1942.IV.10 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1933 Komunistų partijos narys, 1939 LKP Alovės vls. org-jos sekretorius. 1940 pr. už rev. veiklą įkalintas. 1940—41 dirbo part. darbą Alovės valsčiuje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ALEKNÃVIČIUS Kajetonas [1803 Terespolėje (Biržų rj.) — 1874.XI.18 Asavoje (Rodūnios rj., Baltarusijos TSR)] — rašytojas. Kilęs iš valstiečių. 1832 baigė Vilniaus kunigų seminariją. Kunigavo Dusetose, Merkinėje ir kt. Rūpinosi liet. liaudies švietimu. 1846 išleido elementorių, kurio pabaigoje pridėti dialogo forma pamokymai apie mokslo naudingumą ir gražų elgesį sudarė savotiškus beletrizuotus skaitymus. 1861 išspausdintas A. poez. rink. „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės". Į jį įdėtas 61 eilėraštis, daugiausia didaktinio pobūdžio eiliuoti jumor. bei satyr. feljetonai. Dėl to A. laikomas eiliuoto feljetono pradininku liet. lit-roje. A. taip pat vienas pirmųjų pradėjo rašyti eilėraščius vaikams. Iš jų ypač populiarus buvo eil. „Senis, vaikai ir pupos".

A. poezijai būdinga valstietiška tematika. Joje nemaža ideologinių prieštaravimų: šalia minčių, skatinančių valstiečius šviestis, kritikuojančių kaimo negeroves bei prietarus, skelbiamos ir rel. pažiūros, šlovinamos caro valdžios tariamosios geradarystės ir pan. Daugelyje A. eilėraščių didaktinės mintys reiškiamos gyvai, džiugiai, žaismingai, su liaudišku jumoru, naudojantis liaudies dainų poet. priemonėmis. Geresnieji A. kūriniai („Buvom buvę miške", „Giesmė bitinėlio", „Muzikantas ant skripkos groja ir pramainiui gieda", „Giesmė kikilio" ir kt.) virto plačiai dainuojamomis dainomis. A. rašė aukštaičių tarme ir vienas pirmųjų iškėlė mintį, kad ši tarmė turi sudaryti literatūrinės liet. kalbos pagrindą.

Ršt.: **K. Olechnowiczius,** Elementarius, arba lengwus moksłas skaytit Raszto Szwento, V., 1846 [II leid. 1858]; **K. Olechnowiczius,** Pasakos, pritikimaj, weselos ir giesmes, V., 1861 [II leid., Ch., 1904]; **K. Alekna,** Pasakos, pritikimai ir veselijos su dainomis, V., 1907 [III leid.]; [Kūriniai].—Lietuvių poezija. XIX amžius, sudarė B. Pranskus, V., 1955; [Kūriniai].—Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

ALEKNÃVIČIUS, Alekna, Rapolas [1754? Užnemunėje — 1827 Slavikuose (Šakių rj.)] — poetas. Nuo 1795 kunigavo Slavikuose. Eiliavo lietuvių bei lenkų kalbomis. Žinomi nepilni pavadinimai dviejų rankraštinių jo poezijos rinkinių: religinio turinio — „Darželis naujas..." ir pasaulietinio — „Saujelė melodijų giesmių patogiai svietiškų...", iš kurių parinktus kūrinius 1823 buvo atsiuntęs į Vilnių V. Vilmikui, ketinusiam juos išspausdinti atskiru leidiniu. Dėl nežinomų priežasčių A. kūryba liko nespausdinta ir mūsų laikų nepasiekė.

Lit.: **A. Kaupuž, I. Lukšaitė, A.** Butkevičiaus gramatikos byla.—„Kalbotyra", t. 5, V., 1962.

ALEKNÃVIČIUS Stasys [g. 1922.V.10 Meškučiuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1936 LKJS narys, nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Alovėje. 1940 dirbo LKP Alovės vls. k-te. 1941 mokėsi Vilniaus pėstininkų karo m-loje. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, vėliau dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe. 1947—49 tarnavo Tarybinėje Armijoje. Nuo 1950 administracinis ir partinis darbuotojas Pagėgiuose, Vilkaviškyje ir kitur.

ALEKNÓNYS — kaimas Alytaus rj., Verebiejų apyl., 8 km į š. nuo Simno, Žuvinto ežero p. r. krante. 206 gyv. (1959). Kaime yra senkapiai, kuriuose rasta akmens kirvukų ir sen. ginklų. Iki 1926 A. buvo dvaras.

ALĒKNOS, Aleknai, — kaimas Rokiškio rj., Juodupės apyl., 4 km į š. r. nuo Juodupės, prie kelio į Aknystą (Latvijos TSR). 74 gyv. (1959). Pro A. teka Juodupis, skiriąs A. ir Giniotų kaimus. Į p. nuo A. tęsiasi Paduokio miškas. Pr. m-la (nuo I pasaul. karo), biblioteka (nuo 1955).

ALEKSÀ Julius [1855 Kumetiškiuose (Kapsuko rj.) — 1891.XI.22 Kaune] — gydytojas, liberalinis publicistas. Baigęs Marijampolės g-ją, studijavo Varšuvos un-te mediciną. Vertėsi gydytojo praktika Jonavoje, Naumiestyje ir Kaune, kur buvo suimtas ir išvežtas į Varšuvos citadelę. Grįžęs iš kalėjimo, netrukus mirė. Rašė publicistinius straipsnius į „Varpą" ir „Vienybę lietuvninkų". Rinko liet. liaudies dainas su melodijomis. Rašė botanikos žodyną lietuvių-lotynų kalbomis; rankraščiai dingo.

ALEKSÀ Konradas [1881.II.19 Kumetiškiuose (Kapsuko rj.) — 1956.XI.6 Kaune] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų daktaras (1945). 1903 baigė

Varšuvos Vet. in-tą, kuriame liko dirbti asistentu. Vėliau dirbo veterinarijos gydytoju Kalvarijoje ir kt. 1922 mokytojavo Dotnuvos ž. ū. technikume. Nuo 1924 Žemės ūkio akademijos (Dotnuvoje) docentas, vėliau ekstraordinarinis profesorius, prorektorius (1926, 1928—1936); dėstė zoohigieną, gyvulių anatomiją ir fiziologiją. 1938 perėjo dirbti į Lietuvos Veterinarijos akademiją (Kaune). A. buvo ateistas, tačiau burž. valdymo metais ne visuomet nuosekliai laikėsi materialistinių pozicijų. Nuo 1944 dirbo Lietuvos Vet. akademijos spec. zootechnikos katedros vedėju, įsijungė į socializmo statybą, savo mokslo darbus grindė materialistinės biologijos principais. Parašė apie 40 mokslo darbų gyvulių fiziologijos, anatomijos, zoohigienos ir kt. klausimais.

Ršt.: Gyvulių anatomijos ir fiziologijos pagrindai, K., 1930; Zoohigienos pagrindai, K., 1930; Naminių gyvulių veisimas, V., 1954; Apie žemės ūkio gyvulių prieauglio kryptingąjį auginimą, V., 1954.

ALEKSÀ Vytautas [1891 Kumetiškiuose (Kapsuko rj.) — 1919 Kalvarijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918.XI išrinktas į Kalvarijos Darbininkų atstovų tarybą; buvo tos tarybos pirmininku. 1919.II burž. nacionalistų sumuštas, netrukus mirė. Nors ir siautėjo reakcija, A. laidotuvėse gausiai dalyvavo Kalvarijos darbininkai bei miesto varguomenė.

ALEKSÀ Zigmas — vienas LKP organizatorių ir vadovų. *Ž. Angarietis.*

ALEKSÁITĖ Irena [g. 1933.VIII.9 Telšiuose] — teatrologė. 1959 baigė Leningrade Ostrovskio teatrinį in-tą. Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to moksl. bendradarbė; nuo 1964 dirba Lietuvos TSR Kultūros m-joje. Nuo 1963 TSKP narė. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių dramaturgijos, teatro ir kt. klausimais.

Ršt.: Elena Bindokaitė, V., 1960; Lietuvių—rusų teatrinių ryšių puslapis.—„Muzika ir teatras", 1963, Nr. 2; Этап в сражении.—„Театр", 1964, Nr. 3; Profesinio teatro kūrimasis Lietuvoje 1918—1919 m.—„Pergalė", 1964, Nr. 8.

ALEKSÂNDRAS, Vygantas, [m. 1392 Vilniuje] — Kernavės kunigaikštis, pirmasis Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos sūnus, Jogailos brolis. Dokumentuose minimas pagonišku vardu: Wygant, Wigand, Wigont, Wigunth, Wigunt, Wigalt, pakrikštytas Aleksandro vardu. J. Dlugošas rašo, kad Jogaila labiausiai mylėjęs savo brolį Aleksandrą ir po krikšto (1386) jam padovanojęs Kernavę. 1388 dokumente A. prisiekė Jogailai, tituluodamas save „dux Kiernoviensis". 1391 buvo apgulęs Ritersverderio pilį, kuri tuo metu buvo Vytauto rankose, bet nepaėmė. Palaidotas Vilniaus katedroje.

Lit.: K. Stadnicki, Bracia Władysława Jagiełły, Lwów, 1867 [p. 241—248]; J. Wolff, Ród Giedymina, Kraków, 1886 [p. 162—163].

ALEKSÂNDRAS [XIV a.] — Podolės kunigaikštis. Gediminaitis. Podolę valdė drauge su savo broliais Konstantinu, Jurgiu ir Fiodoru. Lietuvai kariaujant su Lenkija dėl Galičo ir Volinės žemių, palaikė Lenkijos karalių Kazimierą. Už tai 1366 gavo valdyti Vladimiro pilį Volinėje. Lietuvos kun-ščiai Kęstutis ir Liubartas paėmė gerai įtvirtintą mūrinę Vladimiro pilį, ir Vladimiro žemė pateko į Liubarto valdžią. Grįžęs į Podolę, A. valdė Kamenecą. Vėliau palaikė savo dėdę Liubartą kovoje su Lenkijos ir Vengrijos karaliumi Liudviku. Žuvo kovose su totoriais.

ALEKSÂNDRAS [XIV a. pab. — XV a. pr.] — Starodubo kunigaikštis. Gediminaitis. Aktyviai dalyvavo Lietuvos užsienio politikoje. Kartu su kitais 1398 pasirašė Salyno (Nemuno saloje) sutartį su Kryžiuočių ordinu. 1400 prisiekė ištikimybę Lenkijai. 1402 gynė Briansko žemę nuo Riazanės kun-ščio Rodoslavo, paėmė jį į nelaisvę ir atidavė Lietuvos did. kun-ščiui Vytautui. 1403 išleido savo dukterį Agripiną už Maskvos kun-ščio Andrejaus Dmitrijevičiaus. Su savo tėvu Patriku 1408 perėjo į Maskvos kun-ščio pusę.

ALEKSÂNDRAS, Olelka, [m. 1454 Kijeve] — Kijevo, nuo 1395 Kopilio kunigaikštis, aktyviai dalyvavęs Lietuvos politiniame gyvenime, Vladimiro Algirdaičio sūnus. 1417 vedė Maskvos did. kun-ščio Vasilijaus Dimitrijevičiaus ir Lietuvos did. kun-ščio Vytauto dukters Sofijos dukterį Anastaziją, aktyviai rėmė Vytauto diplomatinę kovą prieš Kryžiuočių ordiną. Drauge su kitais prie Melno ež. 1422 pasirašė Lietuvos sutartį su Kryžiuočių ordinu. 1428 dalyvavo Vytauto karo žygyje prieš Novgorodą, Žygimanto ir Švitrigailos kovose dėl Lietuvos sosto. Vytautui mirus, palaikė Švitrigailą. J. Dlugošo liudijimu, Švitrigailos įgaliotas, derėjosi su Jogaila dėl Volinės žemių. Tačiau greit suartėjo su Vytauto broliu Žygimantu. 1432 ir 1433 Žygimanto atstovas derybose su Lenkija. 1434 Žygimantas pasiuntė A. valdyti Kijevo, bet A. pavėlavo nuvykti, ir Kijevas pateko į Švitrigailos šalininkų rankas. Grįžęs į Lietuvą, Žygimanto įsakymu suimtas ir įkalintas Kernavėje, o jo žmona ir 2 sūnūs — Utenoje. Po Žygimanto mirties (1440) bajorai A. su šeima išlaisvino, ir jis išvyko į Kopilį. Kai Lietuvos did. kun-ščiu tapo Kazimieras, A. gavo valdyti Kijevą.

Lit.: J. Wolff, Ród Giedymina, Kraków, 1886.

ALEKSÂNDRAS [1460.X.5 Krokuvoje — 1506.VIII.20 Vilniuje] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1492—1506) ir Lenkijos karalius (1501—06), Kazimiero Jogailaičio sūnus. Lietuvos feodalai Gardino seime išrinko A. Lietuvos did. kun-ščiu ir nutraukė personalinę uniją su Lenkija (lenkai išsirinko karaliumi A. brolį Joną Albrechtą). Lietuvos feodalams A. 1492 davė naują privilegiją, kuria patvirtino 1447 privilegiją ir suteikė Lietuvos ponų tarybai daug naujų teisių, pasižadėdamas nieko neveikti be tarybos pritarimo ir tuo feodalų naudai apribodamas did. kun-ščio valdžią. A. viešpatavimo pradžioje Lietuva kariavo su Maskva dėl Lietuvos valdomų rusiškų pasienio sričių. 1494 po nepavykusio karo A. pasirašė su Maskvos did. kun-ščiu Ivanu III taikos sutartį, atsisakė nuo Viazmos ir kai kurių Smolensko sr. miestų. 1495 sutarčiai sustiprinti vedė Ivano III dukterį Eleną. Tačiau vedybos nepadėjo išlaikyti taikos. Kai 1500 naujos sritys (Starodubas, Novgorod-Severskas, Černigovas ir kt.) pasidavė Maskvai, tarp Rusų valstybės ir Lietuvos vėl prasidėjo karas. Šiame kare A. ieškojo Livonijos ordino ir Užvolgio totorių paramos. Lietuvos kariuomenė, Konstantino Ostrogiškio vadovaujama, 1500.VII.14 mūšį su Ivano III kariuomene ties Vedrošos u. pralaimėjo. 1503 A. pasirašė su Ivanu III šešerių metų paliaubų sutartį ir pripažino kai kurias pasienio žemes (Dnepro ir Okos aukštupių bei Sožo žemupio sritis) Rusų valstybei. 1501, mirus Lenkijos karaliui Jonui Albrechtui, A. pasirašė naują Lietuvos uniją su Lenkija, vėl patvirtinusią Lenkijos ir Lietuvos sujungimą, ir buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. 1505 A. patvirtino Radomo seimo nutarimą („Nihil novi"), kuriuo pasižadėjo nieko nespręsti be bajorų sutikimo.

ALEKSANDRAVÀ — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 9 km į p. r. nuo Jurbarko. 246 gyv. (1959). Kaimas stovi tarp Jotijos ir Kregždantės upių. Yra Sutkių aštuonmetė m-la (1925—53 pradinė, 1953—62 septynmetė). A. įsikūrė XIX a. antrojoje pusėje Kėpštų miško kirtimuose ir dėl to kartais vadinama **Kėpštgiriu**. Burž. nacionalistai 1941 nužudė apyl. vykdomojo k-to pirm. P. Baltrušaitį, 1945 — komunistą J. Adomaitį ir jo sūnus, 1949 — Lietuvos TSR AT deputatę, Motiną Didvyrę A. Bastienę ir 3 jos šeimos narius.

ALEKSANDRÃVAS, Aleksandrava, — kaimas Plungės rj., Alksnėnų apyl., 13 km į v. nuo Plungės, Minijos kair. krante; kolūkio centras. 140 gyv. (1959). Per A. eina Šiaulių—Kretingos plentas. Malūnas, lentpiūvė, Liepgirių ryšių skyrius (nuo 1935), felčerių-akušerių punktas (1961 atkeltas iš Pakutuvėnų), aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1952). Kaimo apylinkėse yra senkapių. Pokario metais burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirm. Urniežių.

ALEKSANDRAVĒLĖ — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 11 km į p. r. nuo

Obelių. 139 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1865—1947 pradinė, iki 1951 prog-ja, iki 1960 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1949). A. — buvęs dvaras ir bažnytkaimis. Yra architektūros paminklas — bažnyčia, statyta 1790—96; senas parkas. 1863 A. kapų koplyčioje buvo slepiami sukilėlių ginklai. 1918 susikūrė A. rev. k-tas (pirm. Mažeikis). Dab. m-los-internato pastate 1919 buvo Lietuvos burž. kariuomenės II pulko vado burž. nacionalisto V. Grigaliūno-Glovackio štabas, veikė karo lauko teismas; buvo kankinami ir pasmerkiami mirti revoliucionieriai. Buržuazijos valdymo metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė; buvo platinami atsišaukimai, iškabinamos raudonos vėliavos. 1864 Aleksandravėlėje mirė poetas P. Savickas.

ALEKSANDRĀVIČIUS Adomas [1908—1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Daugų apylinkėse platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams. 1941 dirbo LKP Daugų vls. partorgu. Prasidėjus karui, traukėsi su Raudonąja Armija. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

ALEKSANDRĀVIČIUS Antanas [g. 1885. XII.3 Gluosnykuose (Alytaus rj.)] — dailininkas. 1904—06 Varšuvoje mokėsi skulptūros ir medžio drožybos, 1907—1910 Čikagos Dailės in-te studijavo piešimą ir lipdybą. 1911 Peterburge mokėsi pas skulptorių akad. A. Opekušiną. 1913 Kaune vadovavo dailiųjų darbų m-lai. 1914—18 gyveno Peterburge, 1919—22 dėstė piešimą Marijampolės gimnazijoje. 1922 apsigyveno Kaune. Išleido vadovėlį „Piešinėliai ir braižinėliai" (1923). Sukūrė apie 800 skulptūrų.

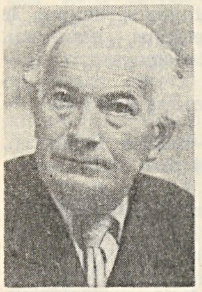

Kūriniai. portretai — K. Markso (1908), V. Kudirkos (1910), S. Šimkaus (1926), J. Naujalio (1926); paminklai — A. Strazdui Kamajuose (Rokiškio rj.), T. Žilinskui Veiveriuose, K. Jauniui, Č. Sasnauskui Kaune; biustai ir bareljefai — K. Petrausko (1946), A. Vienuolio (1953), J. Talat-Kelpšos (1958), L. Tolstojaus (1960), I. Simonaitytės (1961), Maironio (1962), ir kt.

ALEKSANDRĀVIČIUS Boleslovas [g. 1926.VIII.18 Tarnagaloje (Panevėžio rj.)] — partinis darbuotojas. 1944—50 tarnavo Tarybinėje Armijoje. 1950—53 LLKJS Panevėžio rj. k-to skyriaus vedėjas, I sekretorius. Nuo 1952 TSKP narys. 1953—54 dirbo part. darbą Panevėžio MTS. 1958 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, iki 1965 dirbo atsakingą part. darbą Šakių, Vilniaus, Vilkaviškio ir Kretingos rajonuose. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1965 LKP Mažeikių rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

Antanas Aleksandravičius. „I. Simonaitytė", medis, 1961 (Vilniaus dailės muziejus)

ALEKSANDRĀVIČIUS Domas [1898.I.28 Kiviliuose (Šiaulių rj.) — 1958.X.16 Kapsuke] — agronomas, pedagogas. 1926 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1926—45 Kvietiškio ž. ū. mokyklos vedėjas. Jo pastangomis šios m-los ūkyje sukurta labai produktingų Lietuvos juodmargių galvijų banda, buvo platinamas veislinis prieauglis; 1934 prie m-los įsteigta vienintelė burž. Lietuvoje gyvulininkystės tyrimo įstaiga — bekonų tyrimo stotis. Nuo 1945 A. vadovavo Kvietiškio (nuo 1955 Kapsuko) gyvulininkystės technikumui.

ALEKSANDRĀVIČIUS Jonas [slap. **Kossu-Aleksandravičius, Kuosa-Aleksandriškis, Aistis** (pavardė nuo 1952); g. 1904. VII.7 Kampiškėse (Kauno rj.)] — dekadentinės krypties poetas. Studijavo literatūrą Kauno ir Grenoblio (Prancūzija) universitetuose. Išleido eil. rinkinius „Imago mortis" (1933), „Intymios giesmės" (1935), „Užgesę Chimeros akys" (1937), „Poezija" (1940). A. poezijos pagr. nuotaikos — nuovargis, išsekimas, artėjančio buržuazijos žlugimo nuojauta, susipiną su romantiškais Lietuvos praeities vaizdais, idilišku sen. kaimo peizažu. A. kūryba po 1930 paskatino naujų dekadentizmo reiškinių atsiradimą liet. poezijoje. Nuo 1936 A. gyveno Prancūzijoje. 1946 persikėlė į JAV, kur įsijungė į antitarybinę liet. burž. nacionalistų veiklą.

ALEKSANDRĀVIČIUS Petras [g. 1906. X.21 Vartuose (Kapsuko rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1956). 1933 baigė Kauno meno m-lą (skulptūros mokėsi K. Sklėriaus ir J. Zikaro vadovaujamas). Kauno un-te studijavo literatūrą, pedagogiką ir psichologiją. 1935—36 dirbo braižytoju. 1936—40 Šiaulių berniukų g-jos mokytojas. Nuo 1940 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (nuo 1946 profesorius). Jo sukurti kultūros bei meno veikėjų skulptūriniai portretai pasižymi turtinga psichologine charakteristika, aiškia ir įvairia kompozicija, subtilia lipdyba. Už monumentalią Žemaitės skulptūrą 1951 A. apdovanotas TSRS Valst. premija.

Kūriniai: skulptūriniai portretai — „Berniukas" (1939), J. Kuzminskio (1941), J. Vienožinskio (1942), P. Vaičiūno (1944), A. Vienuolio (1947), Žemaitės (1950), J. Sipario (1952), J. Kriščiūno (1953), J. Jablonskio (1957), E. Grincevičiūtės (1959), V. Mackevičiaus (1961), I. Kilimonio (1962), V. Krėvės-Mickevičiaus (1962), A. Mackevičiaus (1963), E. Mieželaičio (1963); paminkliniai bareljefai – L. Stuokos-Gucevičiaus, S. Šimkaus (1948), B. Sruogos (1957); L. Ivinskio paminklinis biustas (past. Kuršėnuose, 1960); bareljefai — „Pajūryje" (1938), „Žvejai" (1955), „Statyboje" (1959); skulptūros — „Motina ir vaikas" (1932), „Laukuose" (1938), „Darbininkė" (1960), ir kt.

Lit.: **J. Umbrasas**, Petras Aleksandravičius, V., 1961.

Petras Aleksandravičius. „Žemaitė", varis, 1950 (Tretjakovo galerija)

ALEKSANDRĀVIČIUS Selimas [g. 1922. XI.13 Raižiuose (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas. Baigęs į šalies gilumą perkeltą Vilniaus pėstininkų m-lą, nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje; buvo šaulių kuopos, vėliau šaulių bataliono vadas. Nuo 1943 TSKP narys. Demobilizuotas iš Tarybinės Armijos kapitono laipsniu, kurį laiką Vilniuje dirbo partinį darbą. Baigęs Resp. partinę m-lą (1948), dirbo part. darbą Prienų, Širvintų, Ukmergės ir kt. rajonuose, LKP Vilniaus sr. k-te. 1958 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK ir dirbo LKP Centro Komitete, vėliau buvo LKP Priekulės rj. k-to pirmasis sekretorius. Nuo 1960 Vilniaus žuvies apdirbimo f-ko „Baltika" direktorius.

ALEKSANDRĀVIČIUS Simonas [apie 1745 š. Lietuvoje — apie 1770] — vienas iš Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo (1769) vadovų. Baigęs Kražių kolegiją, buvo Joniškio m-los vedėju, mokė valstiečių vaikus. Buvo labai artimas valstiečių klasiniams siekimams, todėl 1769 tapo vienu aktyviausių Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo organizatorių ir vadovų. Sukilimą slopinant, 1769 spalio pab. suimtas ir nugabentas į Kauno kalėjimą, po tardymo grąžintas į Joniškį, o paskui perkeltas į Raseinius, ten, kaip bajoras, atiduotas pilies teismui. 1770.IX nuteistas mirti.

ALEKSANDRĀVIČIUS Zigmas [1911.I.1 Girdžiuose (Jurbarko rj.) — 1965.III.5 Vilniuje] — kompozitorius, pedagogas. 1936 baigė Kauno Konservatorijos vargonų klasę, paskui tobulinosi Paryžiuje ir Italijoje. 1939 baigė Pragos Konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1939 dėstė teorines muz. disciplinas Kauno, 1945—57 Lietuvos TSR Konservatorijoje (nuo 1947 docentas). Parašė operą „Dangutė" (Maironio libretas), simf. poemą „Anykščių šilelis" ir kitų simf. kūrinių, chorines poemas „Jūratė ir Kastytis", „Uosis ir žmogus", apie 100 choro ir solo dainų. Harmonizavo liet. liaudies dainas.

ALEKSANDRAVIČIŪTĖ Leja [g. 1906. IX.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1920 veikė nelegalioje, vėliau legalioje maisto produktų darbininkų profs-goje Kaune. Dirbo politinį ir organizacinį darbą Kauno darbininkių tarpe. Nuo 1923 LKJS narė. Nuo 1924 Komunistų partijos narė. 1925—27 dirbo LKP CK moterų skyriuje. LKP IV konferencijos (1927) delegatė. 1927—1929 LKP Kauno miesto, vėliau rajono k-tų narė. Bendradarbiavo pogrindiniuose kom. laikraščiuose „Balsas", „Tiesa". Už kom. veiklą apie 11 metų kalinta Kauno ir Zarasų kalėjimuose, Kauno IX forte ir Varnių konc. stovykloje. 1940—57 dirbo įvairiose taryb. įstaigose. Po D. Tėvynės karo periodikoje išspausdino straipsnių ir atsiminimų. Pensininkė.

Ršt.: Negaliu užmiršti, V., 1964.

ALEKSANDRIJÀ — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Ginkūnų apyl., 3 km į r. nuo Šiaulių, abipus plento į Radviliškį. 169 gyv. (1959). Yra Radviliškio raštinės reikmenų įmonės cechas. Kaime yra XI—XII a. senkapis; jame rasta pasaginių segių, kurių galai vaizduoja žalčio galvą, žalvarinių žiedų paplatintu viduriu, sidabrinis pintas žiedas, keletas apkalų ir pakabučių, geležinis kalavijas ir kt. Radiniai yra Šiaulių „Aušros" muziejuje. A.— buv. dvaras ir kaimas. Po 1795 A. atiteko grafams Zubovams. 1831 dvarą buvo užpuolę sukilę valstiečiai. 1886 Aleksandrijoje įsteigtas koklių f-kas (taryb. metais jis gamino stat. blokus, drenažo vamzdžius; 1954 likviduotas). 1894 kaimo pušyne įvyko pirmoji Šiaulių miesto darbininkų gegužinė, kurioje dalyvavo kalbininkas J. Jablonskis, rašytoja Žemaitė, P. Višinskis ir kiti. 1934 senieji gegužinių dalyviai, pažymėdami keturiasdešimtmetį, akmenyje iškalė datas 1894—1934 ir žodį „Labora" (lot. dirbk). Kaime paskutiniuosius savo gyvenimo metus praleido žymus Lietuvos miškininkas prof. P. Matulionis. Nedidelėse to kaimo kapinaitėse jis ir palaidotas.

2. Kaimas Skuodo rj., 10 km į r. nuo Skuodo, prie Skuodo—Sedos kelio; apylinkės ir kolūkio centras. 127 gyv. (1959). Pro A. teka Guntinas (Luobos intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1912—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954). Seniau kaimas vadinosi **Truikinais**. 1778 pastatyta koplyčia. Caro laikais A. buvo valsčiaus centras. Kovoje su vok. faš. okupantais kaime žuvo komunistas L. Gužė ir L. Lukošius. 1947.VI.26 burž. nacionalistai nužudė komjaunuolį A. Rimkų, kaimo gyventojus Barborą ir Joną Grabauskus, P. Batakį ir kt.

3. Kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 2 km į p. r. nuo Kupiškio, abipus kelio į Anykščius. 32 gyv. (1959). Iš r. prie A. prieina Blinčiškio miškas. Prie kaimo yra Kupiškio glžk. st., kaime — Kupiškio girininkija (nuo 1962). A. įsikūrė XIX a. vid., iš pradžių buvo vadinama **Bėda**. A. valstiečiai 1905 dalyvavo rev. judėjime. 1941.VI burž. nacionalistai kaime sušaudė apie 30 žmonių.

ALEKSÀNDROVAS Aleksandras Ivanovičius [1861—1918] — rusų kalbininkas, lituanistas. 1883 baigė Kazanės un-tą. Nuo 1886 Charkovo un-to lyg. kalbotyros ir sanskrito profesorius, nuo 1888 Kazanės un-to lyg. kalbotyros ir slavų filologijos profesorius. Nuo 1883 bendradarbiavo žurnale „Russkij filologičeskij vestnik" ir kt. Tyrinėjo liet. kalbos žodžių darybą, semasiologiją, liaudies etimologijas, domėjosi patologiniais kalbos reiškiniais ir kt. Tartu apgynė magistro disertaciją (1886) apie K. Donelaičio raštų kalbą ir daktaro disertaciją (1888) apie liet. kalbos sudurtinių vardažodžių darybą. Palaikė artimus ryšius su A. Baranausku, liet. kalbos studijų reikalais 1885 ir 1902 lankėsi Lietuvoje (Marcinkonyse, Veliuonoje, Merkinėje ir kt.). 1911 pasitraukė nuo mokslinio darbo, tapo dvasininku, pravoslavų archierejumi.

Ršt.: Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius (Zur Semasiologie), Dorpat, 1886; Литовские этюды (ч. 1, Народная этимология). — «Русский филологический вестник", Варшава, 1886; Litauische Studien (Nominalzusammensetzungen), Dorpat, 1888.

ALEKSEIKÀ, Semeniškės, — kaimas Trakų rj., Grendavės apyl., 10 km į v. nuo Rūdiškių, tarp Vilkokšnio ir Samio ežerų. 55 gyv. (1959). Pro A. eina Rūdiškių—Onuškio kelias. Yra Gudakiemio aštuonmetė m-la.

ALEKSÓNIS Juozas [1913.X.23 Ricieliuose (Lazdijų rj.) — 1944.III Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pogrindininkas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1958). Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1936 LKJS narys. 1938 pr. suorganizavo komjaunimo kuopelę Kauno ekonomikos m-loje. Nuo 1940 pab. Kauno VIII g-jos komjaunimo organizatorius, LLKJS Kauno miesto k-to narys. 1942 stojo į Raudonąją Armiją, mokėsi partizanų radistų m-loje Maskvoje. Nuo 1942 kandidatas į VKP(b) narius. Nuo 1943 dirbo pogr. darbą Kaune, buvo LLKJS miesto ir aps. komitetų narys. Suorganizavo trumpųjų bangų radijo stotelę „Tiesos balsas". Žuvo, kovodamas su gestapininkais, apsupusiais Vilijampolėje komunistų Obelenių namą, kuriame buvo įrengta stotis.

Lit.: **P. Štaras,** Drąsios širdys, V., 1958; **A. Viršulis,** Didvyrių kelias, V., 1959.

ALEKSÓTAS — Kauno miesto dalis Nemuno kair. krante, tarp Fredos ir Marvelės. Didelis pramoninis miesto rajonas. Yra mėsos kombinatas, medžio apdirbimo kombinatas, stiklo f-kas „Aleksotas", elevatorius. Su miesto centru A.

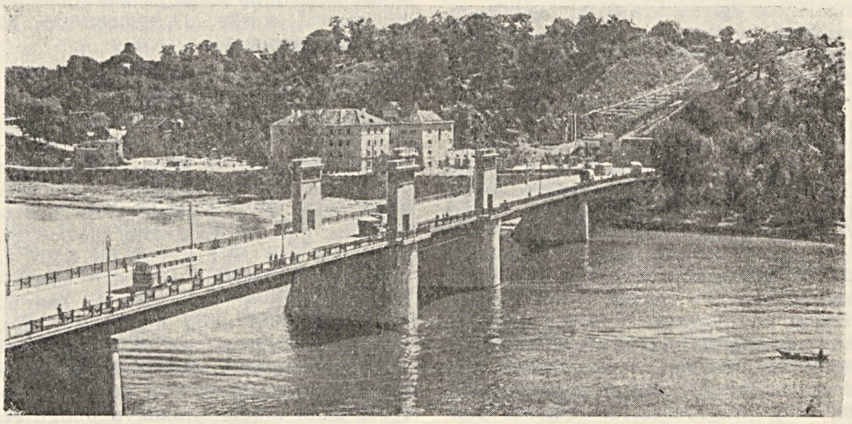

Aleksotas. Tiltas per Nemuną

jungia tiltas. Prie elevatoriaus statomas (1964) upių uostas. Per A. eina Kauno—Kapsuko ir Kauno—Šakių plentai. Veikia vid. m-la, vakarinė darbo jaunimo m-la, aštuonmetė m-la, ž. ū. technikumas.

A. vardas ėmė įsigalėti nuo XVI a., kai čia buvo įkurtos laivų statyklos — „aleksotai". Iki tol vietovė buvo vadinama **Svirbigala.** Po 1795 A. drauge su Užnemune atiteko Prūsijai, po 1807 priklausė Varšuvos hercogystei, po 1815 — Lenkijos Karalystei. 1831 sukilėliai nuo A. kalvų iš artilerijos apšaudė Kauną ir jį užėmė. 1863.XII.26—28 į A. buvo sutrauktos sukilėlių jėgos Kaunui pulti ir sukilimo vadui A. Mackevičiui išvaduoti, tačiau puolimas neįvyko. 1901—03 A. buvo lenininės „Iskros" perdavimo punktas. 1905.V.16 streikavo A. lentpiūvių ir kitų medžio apdirbimo įmonių darbininkai, reikalaudami padidinti darbo užmokestį. Iki I pasaul. karo A. buvo Marijampolės aps. valsčiaus centras. 1931 prijungtas prie Kauno miesto. 1933.XII.28—29 streikavo 200 darbininkų, dirbusių prie keltuvo statybos, 1934.IV.9 — Diverio lentpiūvės darbininkai. 1936 A. darbininkai aktyviai dalyvavo visuotiniame politiniame Kauno darbininkų streike. Vok. faš. okupantai 1944 susprogdino Aleksote Kauno un-to fizikos ir chemijos in-to rūmus, Damijonaičio pr. m-lą, tiltą per Nemuną. Aleksote gimę žymūs Vokietijos mokslininkai Minkovskiai — Oskaras (fiziologas, 1858—1931) ir Hermanas (matematikas, 1864—1909).

„ALEKSÓTAS"— stiklo fabrikas Kaune. Ž. *Stiklas.*

ALEKSÓTO MÌŠKAS, Pajiesio miškas,— miškų masyvas Kauno rj., 5 km į p. nuo Garliavos. Priklauso Dubravos miškų tyrimo stoties Pajiesio girininkijai. Masyvą sudaro 1342 ha valst. miškas ir prie jo prisišlieję „Pajiesio" kolūkio (233 ha) ir „Pažangos" kolūkio (147 ha) miškai. P. ir r. pakraščiu teka Jiesia. Dirvožemiai veléniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai, labai supelkėję. Medynai daugiausia savaiminės kilmės: sodintų tik 19 ha. Eglynų yra 55%, juodalksnynų 18%, beržynų ir drebulynų po 12%, pušynų, uosynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 34%, pribręstantieji 17%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 127 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, slankų, jerubių. A. m. įeina į Kauno miesto žaliąją zoną.

ALĖŠIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Aukštadvario apyl., 6 km į p. v. nuo Aukštadvario, prie Verknės ir Samės santakos; kolūkio centras. 127 gyv. (1959). Yra sūrus šaltinis. Prie Samės veikia vandens malūnas. A. dvaras minimas 1655. Pieveléje prie kaimo 1933 atkasta ąžuolinė užtvanka, sukalta medinėmis vinimis; netoliese rasta pamato liekanų, sutrūnijusių plytų, anglių ir kt.

ALEŠKĒVIČIENĖ Aldona [g. 1936.I.1 Džiuguose (Anykščių rj.)] — matematikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1964). 1959 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1959 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie ribines teoremas Markovo grandinėms ir kt. klausimais.

ALEŠKEVIČIŪTĖ Marija [g. 1925.X.3 Krekštėnuose (Alytaus rj.)] — dainininkė (mecosopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). Nuo 1950 Lietuvos TSR Akademinio operos ir baleto teatro solistė. 1951 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Taline, Lenkijoje.

Vaidmenys: Karmen (Ž. Bizė „Karmen"), Mirta, Vaiva (V. Klovos „Pilėnai", „Vaiva"), Liubov, Grafienė (P. Čaikovskio „Mazepa", „Pikų dama"), Danutė (A. Račiūno „Marytė"), Eboli, Amneris (Dž. Verdžio „Don Karlas", „Aida"), Liubaša (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė") ir kt.

ALGIMANTÁITIS JŌNAS [XIV a. pab.— XV a. pr.] — Alšėnų kunigaikštis, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vietininkas Kijeve. Pirmą kartą minimas 1379.IX.29 Lietuvos did. kun-ščių Jogailos ir Kęstučio sudarytoje su Kryžiuočių ordinu 10 metų karo paliaubų sutartyje kaip šios sutarties dalyvis. 1382 drauge su Vytautu pabėgo pas kryžiuočius. Tuomet Jogaila iš A. J. atėmė Alšėnų kun-stę. 1389 A. J. su Vytautu grįžo į Lietuvą, o 1390 antrą kartą bėgo pas kryžiuočius. Dokumente, kurį 1390 išdavė Vytautas ordino magistrui Konradui Celneriui, pasirašė ir „Iwan von Golschan Ougemundes son". Nuo 1392 A. J. tapo artimiausiu Vytauto pagalbininku. 1397 paskirtas Vytauto vietininku Kijeve. Gardine 1398 pasirašė preliminarinę Salyno sutartį (parašas „Iwan de Galscha"). Vienintelis iš Vytauto bajorų pasirašė ir 1401 Vilniaus sutartį su Lenkija „dux Iwanus Olgimunti" vardu. Dokumentuose po 1401 nebeminimas.

ALGINIÑKAI — parsisamdę už algą profesionalai kariai, neretai svetimšaliai. Naudotis kare jais buvo įprasta jau sen. vergovinėse valstybėse: Romoje, Kartaginoje, Persijoje ir kitur. V. Europoje A. kariuomenė ypač paplito nuo vid. amžių pab., ėmus plačiai vartoti šaunamuosius ginklus. Lietuvoje plačiau A. naudotasi nuo XVI a. vid. iki XVII a. pab. Šiuo laikotarpiu A. sudarė pagrindinius Lietuvos kariuomenės kadrus. A. tarpe buvo daug lenkų, vokiečių, vengrų. Samdymo sutartys paprastai buvo sudaromos su A. rotmistrais, o šie jau patys komplektavo A. kuopas. Valstybės iždui neretai trūkdavo pinigų A. algoms išmokėti. Negaudami atlyginimo, A. imdavo plėšti, nuniokodavo ištisus valsčius ir kartais tapdavo pavojingesni už priešų kariuomenę. Jiems būdavo duodama teisė imti rekvizicijas iš sutartyse nurodomų valsčių ir dvarų valstiečių; valstiečiai arba gaudavo atsipirkti, arba būdavo apiplėšiami. Samdytiną A. skaičių nustatydavo seimas pagal reikalą (pvz., 1650 nutarta pasamdyti 15 000). XVII a. pab. paaiškėjus, kad A. karui nebetinka, nuo jų atsisakyta ir imta organizuoti nuolatinę kariuomenę.

ALGIRDAS — Lietuvos didysis kunigaikštis (1345—77). Dar esant gyvam A. tėvui — Lietuvos did. kun-ščiui Gediminui, A. valdė Krėvą ir Vitebsko kun-stę kaip dalinis kun-štis. 1345 A. su broliu Kęstučiu sukilo prieš did. kun-štį Jaunutį, užėmė Vilnių ir, Kęstučio padedamas, tapo Lietuvos did. kun-ščiu. A. toliau stiprino did. kun-ščio valdžią, sumaniai naudodamasis savo brolių — dalinių kun-ščių — parama; jis rėmė juos ir nesikišo į jų valdų vidaus reikalus. Tokie did. kun-ščio ir dalinių kun-ščių santykiai pradiniame feod. susiskaldymo etape padėjo telkti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) jėgas kovai prieš Kryžiuočių ordino agresiją.

A. drauge su kitais kun-ščiais, ypač Kęstučiu, vadovavo sunkiai lietuvių tautos kovai prieš Kryžiuočių ordiną. Tuo metu ordinas buvo viena stipriausių feodalinių valstybių V. Europoje. Naudodamasis LDK feod. susiskaldymu ir centr. valdžios susilpnėjimu po Gedimino mirties, jis ėmė įnirtingai puldinėti Lietuvą. 1345, pasitelkęs Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos ir kitų V. Europos šalių popiežiaus skatinamus ir laiminamus feodalus, ordinas surengė didelį karo žygį į Lietuvą ir buvo užsimojęs paimti jos sostinę bei pavergti visą kraštą. Tačiau tuo laiku A. ir Kęstučio vadovaujama LDK kariuomenė, kurioje buvo ir rusų pulkai, plačiu ruožu įsiveržė į Livonijos ordino valdomas žemes.

Algirdas. Atvaizdas iš A. Gvagninio kronikos (1581)

Suklaidinti gandų, kad LDK kariuomenė žygiuojanti į Karaliaučių, kryžiuočiai drauge su savo talkininkais grįžo atgal, paskui vėl žygiavo į Lietuvą, kilnojosi iš vietos į vietą ir pagaliau buvo priversti trauktis atgal. Nepajėgęs palaužti LDK pasipriešinimo didesniais puolimais ir mėginimais sunaikinti jos kariuomenę, Kryžiuočių ordinas ėmė sistemingai rengti mažesnius žygius. Nuolatiniais niokojimais jis siekė palaužti lietuvių tautos pasiryžimą priešintis. Tokių plėšikiškų įsibrovimų į Lietuvą A. valdymo metais vok. kronikos mini daugiau kaip 100; kryžiuočiai niokojo Žemaitiją, pasiekdavo Kauną, Kernavę, Ukmergę, Maišiogalą, Trakus, Vilnių, Užnemunę, trukdė kilti ekonominio ir kultūrinio gyvenimo lygiui, naikino gyventojus. Lietuvos gyventojai atkakliai priešinosi grobikams. Siekdama palaužti užpuolikų jėgas, Lietuvos kariuomenė darė žygius į Kryžiuočių ordino valdomas teritorijas. 1347 A. su Kęstučiu, vok. kronikininko Vigando žodžiais, „velnio paskatinti su savo velniška veisle", užpuolė Bartų kraštą ir Rastenburgą. 1348 ordinas organizavo pasipriešinimo žygį. Lietuvos kariuomenė drauge su rusų pulkais iš Bresto, Vitebsko, Smolensko, Polocko pasivijo kryžiuočius prie Strėvos u. netoli Žiežmarių, sumušė juos (ž. *Strėvos mūšis*), paėmė daug belaisvių, o likusius privertė trauktis iš Lietuvos. 1352.II ordino suorganizuotas žygis į Lietuvą vėl buvo sužlugdytas. Vos tik kryžiuočiai, palikę visą savo grobį, spėjo grįžti, A. ir Kęstutis su didele kariuomene įsiveržė į Gilijos žemupį ir Kuršių marių pakraščiais patraukė į vakarus, paskui paskirstė savo kariuomenę į penkias dalis, kurių kiekviena žygiavo įv. kryptimis, nuniokojo didelius Kryžiuočių ordino valdų plotus ir grįžo su belaisviais bei grobiu. Šis A. ir Kęstučio vadovaujamas žygis, taip pat 1353, 1354, 1356 Lietuvos kariuomenės žygiai prieš kryžiuočius rodė, kad Lietuva ir toliau buvo pajėgi duoti rimtą atkirtį kryžiuočių agresijai.

Neįstengdami jėga nugalėti Lietuvos, kryžiuočiai griebėsi klastos. Kronikininko H. Vartbergės ir kitų liudijimu, 1358 A. ir Kęstučiui buvę pasiūlyta krikštytis su visa tauta. A. ir Kęstutis žadėję krikštytis, jei Lietuvai bus atiduotos Kryžiuočių ordino užgrobtos žemės, o pats ordinas iškeltas iš Lietuvos pasienio. Tokios A. ir Kęstučio sąlygos nebuvo priimtos, bet tas atsakymas buvo rimtas diplomatinis atkirtis kryžiuočiams, pakartotinai demaskavęs tą faktą, kad ordinui bei jo globėjams rūpėjo ne Lietuvos krikštas, bet jos užgrobimas. Atsakydama į Kryžiuočių ordino įsiveržimus į Lietuvą (1362 Kauno pilies paėmimą, 1364 įsibrovimą į krašto gilumą iki Ukmergės), 1365 A. ir Kęstučio vadovaujama kariuomenė puolė ordiną ir Skalvių krašte sugriovė kelias kryžiuočių pilis, paėmė belaisvių, arklių, turto. 1370.II A. ir Kęstutis su didele kariuomene įsiveržė į Žemiją (Sambiją), priėjo prie Karaliaučiaus ir sudegino Rūdavos pilį. Ties Rūdava įvyko mūšis, kuriame žuvo vyriausiasis Kryžiuočių ordino maršalas Henigas fon Šindekopfas, Brandenburgo ir Redeno komtūrai, 3 žymūs ordino svečiai ir daug kitų. Visoje nuolatinių kovų su kryžiuočiais grandinėje pažymėtinas dar 1376 A. ir Kęstučio vadovaujamos Lietuvos kariuomenės įsiveržimas giliai į ordino valdas. Kronikos mini daugiau kaip 40 A. ir Kęstučio surengtų kar. ekspedicijų į Kryžiuočių ir Livonijos ordinų teritorijas.

Nepaisydamas to, kad Lietuva visą laiką sunkiai kovojo su kryžiuočiais, A. išvystė aktyvią politiką, kuria buvo siekiama pajungti rusų žemes. A. pasinaudojo sąlygomis, susidariusiomis rusų žemėse dėl mongolų-totorių jungo, o taip pat dėl Livonijos ordino bei Lenkijos feodalų veržimosi. 1342 A. drauge su Kęstučiu ir savo vyresniuoju sūnumi Andriumi atvyko į Pskovo žemę su kariuomene ir privertė Livonijos ordino kariuomenę pasitraukti nuo Izborsko, kurį pastaroji buvo apsiautusi. To žygio metu A. sūnus Andrius buvo paliktas Polocko kun-ščiu. A. mėgino pajungti savo įtakai ir Novgorodą, tačiau Novgorodas ir Maskvos did. kun-štis pasipriešino. 1349 A. kreipėsi į Maskvos did. kun-štį Simeoną su didelėmis dovanomis ir sudarė su juo taikos sutartį. Tačiau A. neatsisakė nuo rusų žemių puolimų. Pasinaudodamas Smolensko kun-ščių konfliktu su Maskvos did. kun-ščiu, A. 1359 užėmė Mstislavlį, vėliau Brianską. Artimiausiais metais jis užėmė dar keletą miestų į š. ir p. nuo Smolensko žemės. Naudodamasis Novgorod-Seversko ir Černigovo feod. kun-ščių tarpusavio kivirčais, A. užvaldė Novgorod-Severską, Černigovą, Starodubą, Trubčevską ir kt. miestus. Rusų žemių pietuose įsigalėjusi Aukso Orda visuomet sudarė pavojų ir LDK. Kilus Aukso Ordos valdančiųjų sluoksnių vidaus prieštaravimams, A. pradėjo karą su totoriais rusų žemių pietuose. 1363 prie Mėlynųjų Vandenų, netoli Bugo u., Lietuvos kariuomenė, kurioje buvo ir rusų žemių pulkų, sumušė totorius. Aukso Ordos baskakai buvo išvyti iš Kijevo. A. prijungė prie LDK Kijevą ir pavedė jį valdyti savo sūnui Vladimirui vasalinio kun-ščio teisėmis. A. visą laiką rėmė Tverės kun-štį Michailą Aleksandrovičių, pretendavusį į Maskvos did. kun-ščio sostą. Talkinindamas Tverės kun-ščiui, A. surengė 3 karo žygius prieš Maskvą (1368, 1370 ir 1372), tačiau žygiai buvo nesėkmingi. 1372 Maskvos did. kun-ščio Dmitrijaus Ivanovičiaus vadovaujama kariuomenė pastojo A. kariuomenei kelią prie Liubutsko, kur A. sudarė taikos sutartį su juo ir atsisakė toliau remti Tverės kun-štį. Po to tarp LDK ir Rusų valstybės ilgesnį laiką vystėsi taikaus politinio, ekonominio ir kultūrinio bendravimo santykiai, turėję teigiamą reikšmę šioms valstybėms.

Siekdamas įsigalėti rusų žemėse, A. naudojo tam savo tikybinę politiką: savo sūnums, kuriuos skyrė valdyti pajungtosioms rusų žemėms, leido priimti pravoslavų tikėjimą, o pats, kaip tiesioginis Lietuvos valdovas, buvo senojo lietuvių tikėjimo išpažintojas. Į katalikų bažnyčios siūlymus krikštytis atsakė teigiamai, bet kėlė politinių reikalavimų.

A. viešpatavimo metais jo brolis Liubartas, Lucko kun-štis, kovojo su Lenkijos karaliumi Kazimieru dėl Galičo ir Volinės. A. ir Kęstutis toje kovoje rėmė Liubartą. 1366, dalyvaujant kovojančioms šalims ir jų sąjungininkams, A. pasirašė su Kazimieru „amžinąją taiką", kuria buvo sureguliuoti Liubarto ir Kazimiero teritoriniai ginčai. Tačiau jau kitais metais karas tarp Liubarto ir Kazimiero vėl prasidėjo, tik A. daugiau nedalyvavo žygiuose prieš lenkus.

A. mirus, jo kūnas buvęs iškilmingai sudegintas drauge su keliolika jo žirgų ir daugybe daiktų girioje, Maišiogalos apylinkėse.

Lit.: **В. Антонович**, Монографии по истории западной и юго-западной России, Киев, 1885; **S. Zajączkowski**, Dzieje Litwy pogańskiej do 1386, Lwów, 1930; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

ALGMÌNAS, Alemanas [XIII a.], — Žemaitijos kunigaikštis. Eiliuotoje Livonijos kronikoje rašoma, kad Žemaitijoje gyvenęs sumanus vyras A., kuris buvęs labai nepatenkintas, kad Lietuvos karalius Mindaugas su savo artimaisiais priėmė krikščionybę. Norėdamas į savo pusę patraukti Mindaugą, A. subūręs žemaičius ir 1256 surengęs žygį į ordino valdomą Kuršą. Be pasipriešinimo nuniokojęs kraštą, A. grįžęs su dideliu karo grobiu.

ĀLIAI — pelkė Švenčionių rj., 9 km į v. nuo Adutiškio, prie BTSR sienos. Plotas 556 ha (pramoninis 495 ha). Didesniąją dalį užima kiminine plynraistinė aukštapelkė, apaugusi žemomis pušelėmis, mažesniąją (pietrytinę) — raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Gausu durpyninio bereinio, rytuose — mėlynlapio karklo. Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 2,69 m. Vyrauja aukštapelkinės fuskuminės bei mediuminės durpės, paviršiuje mažai susiskaidžiusios. Vid. susiskaidymas 18%, vid. peleningumas 4,7%. Durpių ištekliai 13,3 mln. m^3. Po durpėmis ežerinės nuosėdos. Dugne molis, smėlis. Pelkė susidarė buv. ežero dubenyje. Kasamos kraikinės durpės.

ALIAĨ — kaimas Utenos rj., Mackėnų apyl., 8 km į r. nuo Utenos. 153 gyv. (1959). Pro A. eina Utenos—Tauragnų kelias; iš š. r. prieina Ilgio ež., iš p.— Gervinių pelkės. Baudžiavos laikais A. priklausė Vijeikių dvarui. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirm. S. Rėzą ir dvi A. valstietes.

ALIĖJINIAI AUGALAĨ. Pagrindinė vietinė žaliava aliejui gaminti Lietuvoje yra sėmenys (ž. *Linai*). Retai beauginamos *kanapės*, ir tai daugiausia tik dėl pluošto (virvėms vyti). Sėjama šiek tiek

saulėgrąžų, bet tik pašarui, nes sėklos Lietuvoje ne visuomet subręsta. Kai kuriuose kolūkiuose, tarybiniuose ir kt. ūkiuose auginama po kelis hektarus *aguonų*, žieminio rapso, baltosios garstyčios. Kadangi tų augalų nedaug tesėjama, tai aliejus iš jų sėklų nespaudžiamas, ir derlius sunaudojamas maistui ar pašarui. Kauno botanikos sodo, Žemdirbystės in-to bandymai ir gamybinis patyrimas rodo, kad žieminis ir vasarinis rapsas, baltoji ir sareptinė garstyčia, aguonos, abisiniškoji balža (krambė) ir sėjamoji judra Lietuvoje, taikant gerą agrotechniką, duoda didelį derlių ir labai aliejingas sėklas.

Lit.: **A. Morkūnas, P. Mikšionis,** Naujieji aliejiniai augalai, V., 1957; **J. Kriščiūnas,** Augalininkystė, V., 1959 [p. 285—318]; **V. Baniūnas,** Žieminio rapso, auginamo grūdams, sėjos būdai ir nuėmimo laikas.—„Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 4, Dotnuva, 1959.

ALIĒJUS. Jau XII a. pirmojoje pusėje Novgorodo ir Pskovo pirkliai Baltijos jūra atgabendavo sėmenų ir kanapių A. į Pabaltijo kraštus, tuo pačiu ir į Lietuvą. Vėlesniais laikais A. buvo įvežamas iš Rygos, o nuo XIX a. vid.— ir iš Peterburgo. A. buvo vartojamas maistui, apšvietimui, odų išdirbimui. Pradėjus plačiau auginti linus, sėmenų A. imta gaminti ir Lietuvoje. XIX a. viduryje A. rankiniais presais buvo spaudžiamas kai kuriuose dvaruose. 1884 veikė privati sėmenų A. g-la Kaune. Ji turėjo 4 darbininkus ir gamino apie 20 tonų A. per metus. Burž. metais daugumas A. g-lų irgi buvo smulkios, pusiau amatininkiškos. 1940.I Lietuvoje veikė 14 A. g-lų su 393 darbininkais. Tik 2 A. g-los („Kuršių aliejinė" Vilniuje ir „Ringuva" Kaune) turėjo daugiau kaip po 50 darbininkų. 1939 Lietuvoje pagaminta 4056 t aliejaus, iš to kiekio 810 t valgomojo A., 536 t pokosto, 1100 t techninių riebalų (iš sėmenų, kokoso ir kt.). D. Tėvynės karo metu visos A. g-los, išskyrus Panevėžio, buvo sugriautos. 1945—46 atstatytos A. g-los Vilniuje ir Kaune. 1948—49 Vilniaus A. g-la modernizuota, mechanizuoti pagrindiniai gamybos procesai. Ji pavadinta A. f-ku „Raudonoji žvaigždė". Didėjant Vilniaus A. f-ko pajėgumui ir specializuojant A. gamybą, pasenusi Kauno A. g-la 1949 uždaryta. Vilniaus A. f-kas ir Panevėžio A. ir muilo kombinatas „Lietuvos muilas" 1950 pagamino 4100 t aliejaus, 1958 — 5300 t, 1963 — 6500 t. Lietuvoje A. gaminamas daugiausia iš saulėgrąžų, kurios įvežamos iš Ukrainos, ir vietinių sėmenų. Dalis produkcijos išvežama į kitas taryb. respublikas.

ALÌMBA, olimpa, oliampa, — liaudies šokis. Buvo šokamas XIX a. daugiausia Žemaitijoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitas. R. Tamutis sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

ALINĀVOS PÉLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 6 km į š. v. nuo Berčiūnų geležinkelio stoties, Gustonių miške. Plotas 218 ha. Pelkę sudaro 2 masyvai: vakarinis — žemapelkinio tipo, apaugęs beržais ir juodalksniais, ir rytinis — tarpinio tipo, apaugęs pušimis. Pelkė labai kupstuota (kupstuotumas 70%). Durpių klodo didž. storis 1,7 m, vid. 0,97 m; vid. susiskaidymas 43%, vid. peleningumas 6,4%.

ALÌNIŠKĖS-RAĨSTINĖS PÌLKAPIAI — IX—XII a. degintiniai žmonių ir griautiniai žirgų kapai buvusių Aliniškės ir Raistinės kaimų (dab. Elektrėnai, Trakų rj.) apylinkėse, į š. nuo Punkino ež. Kapuose rasta žalvarinių vytinių antkaklių, pasaginių segių, žiedų, mėlyno stiklo karolių, geležinių žeberklų, miniatiūrinių kirvių, žąslų. Dalis šių radinių yra Kauno ist. muziejuje.

ALIÓNYS — **1.** Kaimas Širvintų rj., Šešuolėlių apyl., 11 km į r. nuo Širvintų. 220 gyv. (1959). Į r. nuo kaimo yra Alio ežeras ir Alionių pelkė. Pr. m-la (nuo 1926).

2. Kaimas Ukmergės rj., Pašilės apyl., 10 km į p. r. nuo Ukmergės. 169 gyv. (1959). Pro A. teka Šašuola, iš pietryčių prieina Šešuolių miškas. Yra Steponavos aštuonmetė m-la (1910—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). D. Tėvynės karo metais didesnioji dalis kaimo sudegė. Burž. nacionalistai 1945 nužudė A. valstietę O. Šimaitienę.

ALIONIŲ-GLÌTIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Širvintų ir Molėtų rj., 5 km į p. v. nuo Giedraičių, 2 km į v. nuo Vilniaus—Utenos plento. Priklauso Širvintų miškų ūkio Giedraičių, Alionių ir Glitiškių girininkijoms. Plotas 3730 ha; medynų 2090 ha. Masyvą sudaro 10 miškų. Didesnieji: Alionių (993 ha), Glitiškių (844 ha), Staniškių (329 ha), Pulimo (319 ha). Paviršius lygus, pelkėtas. Didesniąją masyvo dalį (apie 1300 ha) užima *Alionių pelkė*. Jos š. v. dalyje yra Alio ežeras. Miškų r. pakraštyje yra Pulimo ir Glitiškių ež., p.— Musios ež. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški bei gliejiniai, ant priesmėlio bei priemolio, ir pelkiniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai, mėlyniniai pušynai, o pelkėse — kimininiai pušynai ir viksviniai beržynai. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 27%, eglynų 25%, pušynų 19%, drebulynų 12%, juodalksnynų 11%, baltalksnynų 6%. Jaunuolynai sudaro 25%, pusbrandžiai medynai 45%, pribręstantieji 18%, brandieji ir perbrendusieji 12%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, tetervinų, jerubių, juodųjų gandrų. Miškai eksploataciniai; per metus iškertama vid. 5000 ktm.

ALIONIŨ PÉLKĖ — pelkė Širvintų ir Vilniaus rj., 5 km į p. v. nuo Giedraičių. Plotas 1862 ha. Pelkę supa banguota limnoglacialinė lyguma su pavienėmis moreninėmis kalvomis. Guolis — seklus ovalus įdubimas; dugne — smėlis ir molis. Pelkę maitina krituliai, o pakraščiuose — dar ir paviršiniai vandenys. Paviršius, ypač v. dalyje, ryškiai išgaubtas, labai kemsuotas. Priklauso Širvintos baseinui, p. pakraštys — Musės baseinui. Pelkėje 2 ežerai: Alys ir Pulimas. Pelkės š. r. dalį (apie 400 ha) užima žemapelkė, likusią — aukštapelkė, daugiausia plynraistinė. Vid. dalyje paplitę ir duburingieji kompleksai. Durpių klodo vid. storis 4,1 m. Jame vyrauja fuskuminės ir mediuminės durpės, vidutiniškai susiskaidžiusios, mažai peleningos. 755 ha plote slūgso vid. 2,9 m storio kraikinių durpių sluoksnis. Pelkė susidarė iš didelio, bet seklaus ežero, buvusio čia poledynmečio pradžioje.

ALỸS — ežeras Širvintų rj., 8 km į p. v. nuo Giedraičių. Plotas 165 ha, didž. gylis 1,5 m. Ežeras apvalus. Krantai žemi, pelkėti, apaugę krūmais. Iš š. v. dalies išteka Juodė (Širvintos intakas). 3 km į v. nuo A. yra Alionių kaimas. Ežeras verslovinis.

ALIŠÁUSKAS Stepas [g. 1914.XII.26 Užventyje (Kelmės rj.)] — partinis ir žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). 1928—41 kalvis Užventyje. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, paskui dirbo partiz. judėjimo štabe. 1943—44 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—50 dirbo part. darbą Raseiniuose, Kražiuose. 1950—52 mokėsi Resp. part. m-loje. 1952—58 LKP Joniškio rj. k-to sekretorius. Nuo 1958 Joniškio rj. Ždanovo kolūkio pirmininkas.

ALIŠÁUSKAS Vincas [g. 1921.I.1 Butrimonyse (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1935 LKJS narys. Baigė Rietavo g-ją. 1940—41 komjaunimo darbuotojas Alytaus ir Lazdijų apskrityse. Vok. faš. okupacijos metais kalintas Marijampolėje ir Pravieniškėse. Nuo 1947 TSKP narys. 1949 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo part. darbą Alytuje, Vilniuje, Rietave. Nuo 1962 LKP Plungės rj. k-to I sekretorius. 1958—64 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1964 LKP CK narys.

„ALYTAŨS DZŶVAS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1931—32 Alytuje.

ALYTAŨS I KOLÒNIJA — kaimas Alytaus rj., Domantonių apyl., 3 km į r. nuo Alytaus. 205 gyv. (1959). Per kaimą eina Alytaus—Pivašiūnų kelias.

ALYTAŨS MÌŠKAS — miškas Nemuno kilpoje, kair. krante, į p. nuo Alytaus. Nedidelė šiaurinė miško dalis sudaro Alytaus miesto parką, kita priklauso Alytaus miškų ūkio Alytaus girininkijai. Plotas 818 ha; medynų 729 ha. Miško v. dalis vadinama **Vidgiriu** (302 ha). Reljefas banguotas, palaipsniui kylantis iš p. r. į š. v., išraižytas Nemuno link nutįsusių griovų. Nemuno krantai aukšti, statūs. Vidgirio v. pakraščiu į Nemuną teka Kirmija. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėli-

niai ir velėniniai karbonatiniai, sujaurėję, priemoliniai bei moliniai. Vyrauja brukniniai, mėlyniniai, kiškiakopūstiniai pušynai su eglės, beržo, minkštųjų lapuočių priemaiša. Pušynų yra 30%, beržynų ir ąžuolynų po 19%, eglynų 12%, drebulynų 8%, skroblynų 5%, liepynų 3%, juodalksnynų 1,1%, uosynų 0,7%, maumedynų 0,5%. Yra garšvinių skroblinių ąžuolynų. Skroblas paplitęs ir kitų lapuočių medynuose. 95% medynų savaiminės kilmės. Medynai daugiausia pusbrandžiai ir brandieji. Medynų vid. amžius 55 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,5, vid. tūris 156 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Vidgiryje 4 ha užima 110 metų amžiaus sodintas maumedynas (jo vid. tūris 900 ktm/ha). 102 ha plote auga savaiminės kilmės 120 metų amžiaus ąžuolynas; jo vid. tūris 500—600 ktm/ha. Nemuno šlaituose yra Ia boniteto uosynų. Alytaus miške yra stirnų, šernų, lapių. Miškas įeina į Alytaus miesto žaliąją zoną. Vidgiris paskelbtas botaniniu draustiniu; jame auga reti augalai — daugiametė blizgė, gebenė, meškinis česnakas, tuščiaviduris rūtenis, įveistos retos medžių rūšys — pocūgė, raudonasis ąžuolas, pilkasis ir mandžiūrinis riešutmedis, bukas. Per A. m. iš Alytaus iki Nemuno tilto nutiestas plentas. Vidgirio v. pakraštyje, prie Kirmijos žiočių, yra piliakalnis. 1941—44 Alytaus miške liet. burž. nacionalistai ir vok. faš. okupantai nužudė apie 100 000 taryb. karo belaisvių ir civilių gyventojų. Jie palaidoti kapuose prie plento ir Vidgiryje. Faš. teroro aukoms Vidgiryje pastatytas paminklas.

ALYTIENĖ Marija [1886—1917 Saratove] — mėgėjų teatro artistė. Buvo Vilniaus lietuvių artistų b-vės sekretorė, vaidino Vilniaus mėgėjų teatro spektakliuose. Išvertė iš pranc. kalbos komediją „Kurčias žentas" (išl. 1910), iš rusų kalbos — L. Tolstojaus dramą „Patamsio galybė", daugelį eiliuotų pasakų vaikams (išl. 1910—11).

Vaidmenys: Živilė (V. Nagornoskio „Živilė"), Onytė (P. Mičiulio „Erškėčių taku"), Felicija Kymantaitė (G. Petkevičaitės-Bitės „Kova") ir kt.

ALYTÙS — miestas Lietuvos TSR pietuose, abipus Nemuno, apie 360 km nuo jo žiočių; rajono centras. 1959 buvo 12 400 gyv.; 1964 — 15 600. Iš jų 3083 dirba pramonėje, 911 statyboje, 500 transporte, 525 sveikatos apsaugos, 562 kultūros ir švietimo įstaigose, 558 prekyboje ir visuomeninio maitinimo įmonėse. Teritorija 1446 ha, iš kurių 256 ha užima žalieji plotai (parkas-miškas, Alytaus šilelis, miesto sodas ir kt.). Didesnioji vakarinė miesto dalis (Alytus II) ir centras yra Nemuno kair. krante. Joje susitelkusios svarbiausios A. įmonės ir daugumas įstaigų. R. dalis, esanti Nemuno deš. krante (Alytus I), apie 3 kartus mažesnė už vakarinę. Su miesto centru vasarą ją jungia pontoninis tiltas. Kitas tiltas per Nemuną yra į p. r. nuo miesto, ties Kaniūkais. Į š. nuo rytinės A. dalies yra Alytaus šilas; miesto v. dalį iš p. ir r. supa *Alytaus miškas*, esantis 12 km ilgio Nemuno kilpoje. Nemuno krantai ties A. aukšti (iki 160 m nuo jūros lygio), statūs, apaugę sausais pušynais. Upės šlaituose gausu šaltinių, jų tarpe mineralinių, savo vandens sudėtimi panašių į Birštono ir Druskininkų šaltinius.

PRAMONĖ. A.— didžiausias Dzūkijos miestas, turįs svarbią reikšmę p. Lietuvos ekonominiam gyvenimui. Alytuje sparčiai vystosi mašinų gamybos, miško chemijos ir kt. pram. šakos. 1929 įkurtas nedidelis brolių Cvilingų fabrikas „Ūkmaš" taryb. metais išaugo į stambią ž. ū. mašinų gamybos įmonę „Ūkmašina", kuri 1959—63 reorganizuota į A. mašinų g-lą. Įmonėje dirba (1963) 650 darbininkų ir tarnautojų. Joje gaminami pramoniniai skalbimo įrenginiai, grūdų vėtyklės, liejiniai. Taryb. metais žymiai išplėsta buvusi A. terpentino-kanifolijos g-la (past. 1935; 1964 pavadinta A. chemijos g-la). 1963 joje dirbo 76 darbininkai (1936 — 7 darbininkai). 1963 ji pagamino 10 kartų daugiau produkcijos negu 1940. Po D. Tėvynės karo Alytuje pastatyti duonos ir pieno kombinatai (1958), siuvimo f-kas „Dainava" (1963 — 800 darbininkų ir tarnautojų), inkubatorinė stotis. 1960 įkurta Alytaus metalinių konstrukcijų g-la (1963 — 135 darbininkai ir tarnautojai), gaminanti nestandartinius metalo įrenginius bei metalines konstrukcijas daugumai respublikos statybų. 1963 įkurta buitinių šaldytuvų g-la, kuri gamina šaldytuvus „Snaigė", ir vyno g-la. A. statybos v-ba (1963 — 850 darbininkų) stato gyv. namus ir visuom. pastatus Alytaus ir Lazdijų rajonuose. Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo v-bos „Alytaus elektros tinklai" prižiūri elektros linijas Alytaus, Kapsuko, Varėnos, Lazdijų rj. ir Druskininkuose. Mieste veikia buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1962), kuriam perduotas buvęs baldų f-kas „Dzūkija". 1965 pradėtas statyti didžiausias Pabaltijyje medvilnės kombinatas.

KOMUNALINIS ŪKIS. Mieste yra 103 gatvės, apie 1700 komunalinių, žinybinių ir individualinių pastatų (1963). Bendras gatvių ilgis 47 km. Miesto butų fondas 73 200 m², iš jų komunalinis gyv. plotas 22 900 m², žinybinis 3100 m², individualinis 47 200 m² (1963.I). Pagrindinėmis miesto gatvėmis kursuoja autobusai. Plentai jungia A. su Kaunu, Vilniumi, Druskininkais, Kalvarija, Jieznu, Lazdijais, geležinkelis — su Kazlų Rūda. Automobilių transporto kontora turi 300 įv. paskirties automašinų (1963). Kasdien iš A. išvyksta 57 tarpmiestiniai autobusai; 18 autobusų kursuoja po A. rajoną. Netoli A. yra civilinis aerodromas. Mieste veikia automatinė telefono stotis.

SVEIKATOS APSAUGA. Pirmoji A. ligoninė, skirta valstiečiams baudžiauninkams, buvo įsteigta 1834 kun-ščių Oginskių. XIX a. antrosios pusės ligoninių sąrašuose ji jau neminima. I pasaul. karo metu mieste įsteigta nedidelė ligoninė kovai su šiltinės epidemija. Burž. valdymo laikotarpiu Alytuje veikusi 80 lovų apskrities ligoninė taryb. laikais išaugo į svarbią sveikatos apsaugos įstaigą, turinčią 195 lovų stacionarą ir polikliniką su visais pagr. skyriais, aprūpintą moderniais med. įrengimais ir aparatūra. 1936—40 Alytaus šile pastatyta 150 lovų tuberkuliozinė sanatorija taryb. metais išplėsta iki 200 vietų (100 sergantiems plaučių tuberkulioze ir 100 — kaulų bei sąnarių tuberkulioze). Be to, mieste yra greitosios pagalbos stotis ir keletas kitų sveikatos apsaugos įstaigų. 1965 Alytuje dirbo 65 gydytojai.

KULTŪRA IR ŠVIETIMAS. A. — svarbus kultūrinis p. Lietuvos centras. 1919 čia įsteigta gimnazija, kurios pirmuoju direktoriumi buvo pažangus pedagogas K. Klimavičius (nuo 1945 Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas). Burž. valdymo metais tai buvo vienintelė bendro lavinimo vid. m-la visoje A. apskrityje. 1927 įsteigta aukštesnioji miškininkystės m-la (1939 perkelta į Vilnių), 1929 — žemesnioji ž. ū. m-la, 1945 reorganizuota į ž. ū. m-lą, 1955 — į ž. ū. technikumą (1960 ž. ū. technikumas iškeltas į Daugus, o jo vietoj įsteigtas mechanikos technikumas). 1931—32 Alytuje buvo leidžiamas laikr. „Alytaus dzyvas". 1934 įsteigta Dzūkų kraštotyros d-ja ir įkurtas Dzūkų muziejus. Taryb. metais švietimo-kultūros įstaigų žymiai padaugėjo. Iki 1957 veikė ped. m-la (įst. 1941), kuri kasmet išleisdavo apie 50 mokytojų. Yra 4 vidurinės bendrojo lavinimo m-los, darbo jaunimo vidurinė ir aštuonmetė m-los, mokykla-internatas (nuo 1963); profteehninė m-la prie Alytaus mašinų g-los (nuo 1961), automokykla (nuo 1960), vaikų muzikos m-la, sporto m-la, 3 vaikų darželiai, 2 vaikų lopšeliai. Mieste veikia 2 bibliotekos, kraštotyros muziejus, kultūros namai (su liaudies teatru), 3 kino teatrai (jų tarpe plačiaekranis), 2 spaustuvės (rajoninė ir mokomoji prie II vid. m-los). Tris kartus per savaitę išeina laikr. *„Komunistinis rytojus"*.

ISTORIJA. Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad A. ir jo apylinkės buvo gyvenamos jau neolite. Šilelyje, Nemuno kair. krante (prie dab. tuberkuliozinės sanatorijos), yra apie 20 apnaikintų VI—IX a. pilkapių, supiltų iš smėlio. 1959 vieną pilkapį kasinėjo A. kraštotyros muziejus ir rado degintinį kapą be įkapių. Nemuno ir Alytupio santakoje (Nemuno deš. krante) yra A. piliakalnis; taryb. metais piliakalnis ir aplinkinės kalvos paskelbtos istoriniu-landšaftiniu draustiniu. XIV a. piliakalnyje buvusi pilis, kryžiuočių vad. Aliten, turėjo didelę reikšmę panemunės gynybinėje sistemoje. Pro A. ėjo svarbus kryžiuočių karo kelias į p. Lietuvą, todėl A. ir apylinkės dažnai būdavo jų niokojamos. Ypač smarkiai A. buvo kryžiuočių nusiaubtas 1377 ir 1382. Jogailos

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 48

1387 išduotame dokumente A. vadinamas miesteliu. XIV a.—XVI a. pr. Alytaus valsčius, miestelis ir aplinkiniai kaimai priklausė did. kun-ščiui. Po Melno taikos (1422) Alytui buvo priskirti dideli Sūduvos girių plotai. Nebegresiant kryžiuočių puolimų pavojui, ėmė kurtis miestas ir Nemuno kair. krante. 1536 Žygimantas Augustas padovanojo Alytų Trakų vaivadai J. Zabžezinskiui, o po jo mirties — savo žmonai Barborai Radvilaitei. 1581 Alytus I gavo miesto teises, bet 1589 vėl perėjo tiesioginėn karaliaus valdžion ir tapo A. ekonomijos centru. Mieste pagausėjo amatininkų, pagyvėjo prekyba. XVII a. pab., po karo su Rusija, A. ekonomija smarkiai nuskurdo. Norėdama pakelti ūkį, valdžia ekonomijos dvaruose lažą pakeitė činšu. 1775 į A. iš Trakų ir Merkinės buvo perkelti pavietų teismai. Po trečiojo Žečpospolitos padalijimo (1795) Užnemunė, o tuo pačiu ir vakarinė A. dalis, atiteko Prūsijai; 1815 kartu su Lenkijos Karalyste prijungta prie Rusijos. Alytaus II augimui palankias sąlygas sudarė spartesnis kapitalizmo elementų formavimasis Užnemunėje (1807 čia panaikinta baudžiava), todėl XIX a. pab. ši miesto dalis gyv. namų skaičiumi jau pralenkė rytinę. 1795 Alytuje II tebuvo keletas trobesių; 1827 jau buvo 43 namai ir 289 gyv., o 1886 — 149 namai ir 843 gyventojai (Alytuje I 1886 tebuvo 75 namai ir 926 gyventojai). Po 1831 sukilimo vakarinė A. dalis buvo priskirta Augustavo (vėliau Suvalkų) gubernijai. A. neteko miesto teisių ir tapo eiliniu provincijos miesteliu. 1863 A. apylinkėse veikė sukilėliai. Netoli A. įvyko P. Suzino vadovaujamų sukilėlių kautynės su carine kariuomene. XIX a. pabaigoje A., kaip Rusijos imperijos pasienio punktas, buvo fortifikuotas, nutiesti plentai į Kalvariją, Seinus, Daugus. Nuo Varėnos per A. į Suvalkus buvo nutiestas platusis geležinkelis. 1900 A. gyventojų skaičius pasiekė 2000 ir toliau, kuriantis pramonei, sparčiai didėjo (1923 — 6322 gyv., 1940 — 9900). 1909 ir 1911 A. ištiko dideli gaisrai. 1918.XI.14 valdžia mieste atiteko buržuaziniam apskrities k-tui. LKP vadovaujami, A. darbo žmonės rengėsi nuversti burž. valdžią. 1918.XII.8 sudarytas rev. k-tas, kuris 1919 pr. suorganizavo 150 partizanų būrį, vadovaujamą J. Besparaičio. 1919.II.13 Raudonoji Armija drauge su partizanais išlaisvino A., tačiau po 2 dienų jį vėl užėmė vok. interventų remiama burž. kariuomenė. Burž. valdymo metais A. buvo apskrities centras. 1933 mieste buvo 29 gatvės, 55 mūriniai ir 784 mediniai namai (be priemiesčių). Veikė apie 30 nedidelių pram. įmonių ir amatininkų dirbtuvių, daugiau kaip 200 smulkių prekybos įstaigų.

Burž. Lietuvoje A. buvo vienas svarbesniųjų rev. kovos židinių. Mieste veikė LKP, LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės. Nelegalų part. darbą Alytuje yra dirbę A. Sniečkus (1920—21), B. Pušinis (1926), B. Baranauskas (1936), J. Stimburys (1938), T. Tamulevičius (1940 išrinktas LKP Alytaus aps. k-to sekretoriumi). Rožučių kaime, netoli A., 1936 buvo įsteigta pogr. spaustuvėlė, kurioje hektografu buvo spausdinami kom. atsišaukimai. 1934.I A. komunistai organizavo didelę miesto ir apylinkių bedarbių demonstraciją, reikalavusią darbo ir duonos. 1936.VII.6, remdami visuotinį politinį Kauno darbininkų streiką, sustreikavo ir A. darbo žmonės. Pirmosiomis D. Tėvynės karo dienomis vok. faš. kariuomenė išgriovė miesto centrą ir sunaikino apie 60% miesto namų, sušaudė apie 70 žmonių. Kareivinių rajone hitlerininkai įrengė karo belaisvių stovyklą Nr. 133, kurioje buvo sunaikinta apie 35 000 belaisvių. 1943.IV jos vietoje buvo įsteigta civilių gyventojų stovykla, skirta evakuotiesiems iš kitų TSRS dalių (Oriolo, Smolensko, Vitebsko, Polocko, Leningrado sr., Estijos TSR). Vidgirio miške prie A. hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai žudė taryb. aktyvistus, žydus. Vidgiryje 1941—44 palaidota apie 60 000 fašistų nužudytų taryb. piliečių. Nužudytųjų atminimui buvusiose žudynių vietose 1959 pastatyti 2 paminklai. 1941 vasarą buvusio Alytaus aps. vykd. k-to pirm. A. Ražanausko iniciatyva Alytuje sukurta LKP pogr. org-ja ir taryb. partizanų būrys, veikęs A. apylinkėse iki 1942. Be jo, A. apskrityje prieš vok. faš. okupantus kovojo „Dainavos partizano" ir „Šarūno" būriai, kurį laiką veikė LKP Pietų sr. k-tas. Su A. komunistais palaikė ryšius J. Vito Vilniuje suorganizuota „Lietuvos išlaisvinimo s-ga". Vok. fašistai susprogdino tiltus A. centre ir ties Kaniūkais, pram. įrengimus, svarbesnius pastatus. Po įnirtingų kautynių 1944.VII.15 A. išvadavo Raudonoji Armija. Už A. išvadavimą gvardiečiams J. Anusaičiui, A. Bulachovui, V. Gerasinui, V. Kočerovui, P. Kožinui, K. Kuznecovui, P. Leščenkai, A. Moisejevui, I. Petrakovui, A. Sapožnikovui, S. Vasečkai suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas (1945).

Taryb. laikais A. išaugo beveik dvigubai. Per 20 metų pastatyta apie 500 individualinių ir 40 daugiabučių komunalinių gyv. namų. Tiesiamas (1964) vandentiekis ir kanalizacija. Statomas naujas moderniai suplanuotas mikrorajonas, kuriame gyvens 13 500 žmonių.

ALIUKÓNIS Bronius [g. 1931.IV.3 Samnikuose (Trakų rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1947—49 dirbo LLKJS Trakų aps. k-te. 1949—52 Trakų, Eišiškių rajonų laikr. redakcijų lit. darbuotojas, atsakingasis sekretorius, redaktorius. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—54 tarnavo Tarybinėje Armijoje. 1954—55 LKP Eišiškių rj. k-to sekretorius, 1955—1957 Eišiškių rj. vykdomojo k-to pirmininkas. 1957—61 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. Nuo 1961 LKP Lazdijų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

ALÝVOS, krūmai. Ž. *Dekoratyviniai medžiai ir krūmai.*

ALIZAVÀ — kaimas Kupiškio rj., 15 km į š. nuo Kupiškio, Pyvesos deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 160 gyv. (1959). Keliai jungia A. su Kupiškiu, Pandėliu, Salamiesčiu. Malūnas ir lentpiūvė (nuo 1959), ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), vid. m-la (1908—54 pradinė, 1954—57 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1946). XVIII a. vietovė buvo vadinama Pakape, nes joje buvo tik kapai ir smuklė. Dvarininkas Koscialkovskis 1794 pastatydino bažnyčią ir Pakapę pavadino savo sūnaus Aloizo garbei Alizava. Kaimas garsėjo amatininkais. 1905.II.12 jame buvo platinami socialdemokratų atsišaukimai „Spauda leista". 1919 veikė LKP kuopelė.

ALKÀ, alkas, alkvietė,— senovės lietuvių religinio kulto vieta. A.— būdingas XIII—XIV a. ist. paminklas. Sen. lietuvių kalbos paminklai rodo A. ryšį su rel. kultu. M. Daukša 1595 „Katekizme" sako, kad lietuviai garbinę „...medžius, alkus, medeines, kaukus ir kitus biesus". A. Juškos žodyne A.— aukų vieta. S. Daukantas rašė, kad lietuviai turėję aukurus ant kalnų, kuriuos vadinę auko arba alko kalnais. Apie aukojimus kalba ir liaudies padavimai. Pasakojama, kad Račių (Mažeikių rj.) A. kalne senovės gyventojai degindavę jaučius, ožius, avinus; Kesių (Akmenės rj.) A. kalne gyvenusi mergaitė Agluona, visą amžių kūrenusi aukų ugnį. Salantų alkoje lietuviai taip pat deginę aukas; M. Valančius rašė, kad XVI a. ant Aukos kalno prie Salantų bei ant Birutės kalno Palangoje gyventojai dar deginę aukas Perkūnui. Aukojimus primena kai kurių kalnų vardai: Apieros kalnas netoli Gandingos piliakalnio (Plungės rj.); Latvijoje, be A. (Elka kalns), yra ir Aukų kalnas (Upuru kalns).

V. Lietuvoje alkos dažniausiai yra alkakalniai, kurių priskaičiuojama iki 40. Tai elipsiško plano, gražūs, medžiais bei krūmais apaugę kalneliai. Kai kurie jų apdailinti, yra ir supiltų, pvz., Šventkalnis Griežėje (Mažeikių rj.). Dviem keteromis iškilęs A. kalnas yra apie 2 km už Nagarbos piliakalnio (Kretingos rj.). Savotiška Paežerio A. (Šilalės rj.): ji buvo ežero š. krante, tarp 2 iškyšulių, apaugusių ąžuolais, prie šaltinio. Lietuvos Vidurio lygumoje, kur nėra kalnų, alkomis dažniausiai vadinami laukai, pievos, miškai, upeliai. Alkupių gausu Nevėžio baseine.

A. vardu yra kaimų, vienkiemių: Alkos kaimas (Kretingos rj.), Alkiškių kaimas (Akmenės rj.) ir kt.; Plungės rj. yra Alko kaimas, teka Alkupis, yra Alko kalnas ir netoli jo — Laumės laukas. Į š. nuo Švenčionėlių, Uosių ežere, yra pusiasalis Alkaragis, dar vad. Alkakalniu, netoli jo — Alkaraistis. Stirnių ežere (Molėtų rj.) yra Alko sala, ties Dubingiais — Alkos ež. Netoli nuo A. paprastai esama ir kitų archeologinių paminklų — senkapių, piliakalnių, aptinkama radinių, senų gyvenviečių liekanų, pvz., netoli Salantų A. yra piliakalnis ir kapinynas.

Prie A. skirtini ir kiti arch. paminklai, vadinami kitokiais vardais, bet pagal ist. duomenis bei padavimus turėję tokią pat reikšmę.

Tai Šatrija, Rambynas, Medžiokalnis (ties Kražiais). Yra kelios Šventosios (upės), Šventežeris, Šventkalnis, Šventduobė. Į p. r. nuo Švenčionėlių yra Šventasis ež., šalia jo — Šventlaukis, kuriame prieš keliasdešimt metų valstiečiai išardavę ąžuolinių kelmų. Rel. paskirtį, kaip ir A., turėjo perkūnkalniai, kaukokalniai, velniakalniai, bažnytkalniai.

Latvių archeologai kasinėjo alkakalnį, vadinamą Bažnyčios kalnu (Baznicas kalns). Jame būta apie 10 duobių, kuriose rasta pelenų, degėsių, gyvulių kaulų, apdegusių žmonių kaulų ir susilydžiusių geležies bei žalvario dirbinių. Alkakalnis datuojamas XI—XV a. Spėjama, kad tai aukų duobės, kurių kiekviena priklausė atskirai šeimai. Panaši duobė aptikta Dapšių kaimo (Mažeikių rj.) alkakalnyje; joje rastas storas anglių ir pelenų sluoksnis. Labai gražioje vietoje esančiame Mikytų kaimo (Skuodo rj.) A. kalne buvęs ,,maldų šulinys", į kurį žmonės dėdavę visokias gėrybes dievų garbei. Tai irgi panašu į aukų duobę.

Alkos — vieni vėliausių arch. paminklų Lietuvoje. Katalikų dvasininkai naikino senovės tradicijas; gal dėl to kai kuriems kulto kalnams prigijo velniakalnių vardas. Vis dėlto pagoniškos tradicijos pynėsi su krikščioniškomis — ant alkų atsirasdavo koplytėlės, kryžiai. A. aptinkamos netoli žymesnių feod. centrų — piliakalnių: Medvėgalio (Šilalės rj.), Senosios Impilties (Kretingos rj.), Gandingos (Plungės rj.), Kernavės (Ukmergės rj.), Griežės (Mažeikių rj.). Tačiau jų būta, matyti, ne tik prie polit. centrų, bet ir kaimo bendruomenės teritorijoje. Daugiausia alkų — Žemaitijos viduryje, kurį juosia linija Mažeikiai—Salantai—Rietavas—Šilalė—Skaudvilė—Raseiniai—Kelmė—Šatrija—Telšiai—Seda—Mažeikiai. Gausu alkų tarp Dubysos, Nemuno ir Nevėžio. Alkų rečiau Aukštaitijoje; visai jų nėra Užnemunėje ir į š. nuo linijos Šiauliai—Panevėžys.

„ALKA" — kraštotyros draugija, veikusi 1931—40 Telšiuose. „A." tikslas — globoti senovės paminklus, rinkti senienas ir jas saugoti „Alkos" muziejuje (įk. 1932; dab. Telšių kraštotyros muziejus).

ALKAS — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Rietavo. 216 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1958). Yra Alko kalnas (151 m).

ALKINAS Mykolas [**Jalkinas**; g. 1897. VIII.5 Pakalniškiuose (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1928 įstojo į Vakarų Baltarusijos KP; 1933 išrinktas partijos Tverečiaus rj. k-to sekretoriumi. Kai dalis Švenčionių aps. laikinai įėjo į Baltarusijos TSR sudėtį (1939.IX), A. buvo išrinktas Tverečiaus vls. vykdomojo k-to pirmininku, V. Baltarusijos Liaudies Susirinkimo deputatu. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1945 dirbo partinį, ūkinį ir administracinį darbą Švenčionių, Ignalinos ir kt. rajonuose. Pensininkas.

ALKIŠKIAI, Elkiškiai, — kaimas Akmenės rj., 6 km į š. r. nuo Akmenės; apylinkės ir kolūkio centras. 271 gyv. (1959). Pro A. teka Dabikinė; eina geležinkelio linija, jungianti Naująją Akmenę su Šiaulių—Mažeikių glžk. Yra molio ir smėlio karjerai, eksploatuojami Naujosios Akmenės cemento f-ko ir Akmenės stat. medžiagų kombinato, ryšių skyrius, pr. m-la (įst. prieš 1934), biblioteka (nuo 1948). Taryb. metais kaime rastas lobis, kuriame buvo apie 370 sidabrinių XVI a. pab. — XVII a. pab. monetų ir viena auksinė Danijos 1598 moneta. Puodelis, kuriame buvo lobis, — molinis, neaukštas, paplokščias, su siauru kaklu, padengtas žalia glazūra, arčiau angelės ornamentuotas lankelio pavidalo grioveliais. Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje yra puodelio šukės ir 14 monetų.

ALKO-GILIOGIRIO MIŠKAI — miškų masyvas Plungės rj., 7 km į š. r. nuo Rietavo. Priklauso Rietavo miškų ūkio Giliogirio girininkijai. Plotas 1373 ha, jame 177 ha užima Tyro pelkė (ž. *Tyras*). Masyvą sudaro: Alko miškas (743 ha), Giliogirio miškas (407 ha), Užubalių girelė (122 ha) ir Pažėrų girelė (101 ha). Miškai išsidriekę moreninėje lygumoje su pavienėmis kalvomis. R. pakraščiu teka Pala (Minijos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, ant priesmėlio ir priemolio. R. dalyje vyrauja ilgasamaniai ir mėlyniniai pušynai, v. — brukniniai, vid. — mėlyniniai, kiškiakopūstiniai ir ilgasamaniai eglynai bei beržynai. 93% medynų savaiminės kilmės. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha. Gausu šernų, lapių, yra briedžių. Miškai eksploataciniai.

ALKOS-ĖRLOS PELKĖ — pelkė Skuodo rj., 14 km į p. nuo Skuodo, 1,5 km į š. v. nuo Salantų. Plotas 657 ha. Plynraistinė ir plyninė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. didžiuliame senslėnyje, kuriuo teka Erla (Bartuvos intakas). Durpių klodo vid. storis 2,1 m. Vyrauja medieninės-viksvinės ir alksninės durpės; vid. susiskaidymas 39%, vid. peleningumas 23%. Dugno duburiuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų; jų sluoksnio storis iki 5 m. Didesnioji pelkės dalis nusausinta ir sukultūrinta. P. pakraštyje yra alkakalnis.

ALKSNAS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 1,5 km į p. nuo Rimšės. Plotas 182 ha, didž. gylis 7 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; susidaręs ledo luisto guolyje. Ilgis 2800 m, didž. plotis 960 m. Krantai daugiausia pelkėti. Dugnas lėkštas, jame gausu dumblo ir sapropelio. Per A. (iš Ilgio ež. į Ružos ež.) teka bevardis upelis. Ežero š. v. pakrantėje yra Alksno vienkiemis. Ežeras verslovinis. 1957 jame įveista karšių.

2. Ežeras Ignalinos rj., 10 km į v. nuo Ignalinos. Plotas 84 ha. Ežeras rininio tipo, šakotas. Sąsiauriais jungiasi su Ūkojo ir Linkmeno ežerais. Krantai aukšti ir statūs. Prie A. yra Antalksnės kaimas. Ežeras verslovinis.

3. Ežeras Zarasų rj., 9 km į v. nuo Salako. Plotas 20,5 ha. Ežeras rininis, pailgas, per vidurį įgaubtas. Ilgis 900 m, didž. plotis 275 m. Krantai daugiausia aukšti, sausi. Per A. (iš Silio ež. į Aštrakalnio ež.) teka upelis. Ežero š. v. pakrantėje įsikūręs Vajasiškis. Ežeras verslovinis.

4. Ežeras Utenos rj., 4 km į r. nuo Užpalių, 1 km į v. nuo Alaušo ežero. Plotas 18,5 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 450 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Ežeras nenutekamas, užželiantis. V. pakrantėje yra Daugilio kaimas. Ežeras verslovinis.

ALKSNĖNAI — **1.** Kaimas Plungės rj., 6 km į š. v. nuo Plungės, abipus plento į Kretingą; apylinkės ir kolūkio centras. 321 gyv. (1959). Yra Plungės valstybinis ž. ū. kultūrų veislių tyrimo punktas, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1939—1950 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). 1941.VII.17 burž. nacionalistai kaime sušaudė komunistą A. Urboną, valsčiaus žemės ūkio komisijos pirm. S. Rimkų ir apylinkės komjaunimo org-jos sekr. L. Malakauską.

2. Kaimas Kėdainių rj., Montviliškio apyl., 10 km į š. r. nuo Krakių, 1 km į r. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 119 gyv. (1959). Per A. teka Kruostas (Nevėžio intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1950). A. — buv. dvaras. Dvaro darbininkai aktyviai dalyvavo 1905—07 rev. judėjime. 1924—25 dvaras išdalytas. 1926 mkt. J. Grigas įkūrė Alksnėnuose LKP kuopelę. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė tris A. gyventojus. P. ir J. Šašius, B. Šidlauską. Traukdamiesi okupantai kaimą sudegino.

ALKSNIAI — kaimas Rokiškio rj., Juodupės apyl., 3 km į š. nuo Onuškio, 1 km nuo Latvijos TSR sienos, Apvalojo ežero r. krante. 71 gyv. (1959). Netoli A. yra Dumblio pelkė ir Dumblio ežeras. A. laukuose, prie pat Onuškio—Viesytės kelio, ant apvalios stačiašlaitės kalvos yra piliakalnis, kurio apgriuvusiame p. šlaite yra kultūrinio sluoksnio pėdsakų; randama akmens kirvukų, lipdytų puodų šukių brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi, gyvulių kaulų ir kt.

ALKSNIAKIEMIO MIŠKAS — kurortinis pušynas Prienų rj., Nemuno kair. krante, priešais Birštoną. Priklauso Prienų miškų ūkio Alksniakiemio girininkijai. Plotas 450 ha; medynų 350 ha. Paviršius lygus, vietomis nežymiai banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai, su žvyro bei gargždo priemaiša, susiformavę ant senų aliuvinių sąnašų. Pušynai užima 93% mišku apaugusio ploto. Medynų vid. amžius 71 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 181 ktm/ha. Sanitariniais ir ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama vid. 520 ktm. Žvėrių negausu: yra lapių, keletas stirnų, kiaunių; Nemune veisiasi bebrai. Iš Prienų į A. m. nutiestas plentas. Vasarą miške veikia *Birštono* turistinė bazė (nuo 1958); šalia jos yra miner. šaltinis „Jaunystė".

AĨKSNIAKIEMIS — kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 3 km į š. r. nuo Birštono, 7 km į r. nuo Prienų, Nemuno kair. krante. 149 gyv. (1959). Į p. nuo A. tęsiasi kurortinis Alksniakiemio šilas. Pr. m-la (nuo 1924).

AĨKSNIS ž. *Baltalksnis, Juodalksnis.*

„AĨKSNIS"— partizanų grupė, veikusi Didžiojo Tėvynės karo metais Vilniaus apskrityje. 1942.VII.14 iš Maskvos į priešo užnugarį buvo pasiųsta 6 žmonių grupė. Tais pat metais grupės komunistai A. Kunigėnas (vadovas) ir B. Timinskas, vykdydami kovos uždavinį, dingo be žinios. V. Zapolskis, keldamasis per Nerį, buvo hitlerininkų sužeistas ir nuskendo. Grupės komunistai G. Moisejenka, A. Kotas ir komjaunuolis V. Sinkevičius 1942 užmezgė ryšius su Vilniaus geto antifašistine org-ja, išleido keletą atsišaukimų lietuvių ir lenkų kalbomis, įvykdė diversijų, pašovė hitlerininkų lengvąją automašiną ties Jašiūnais. Nelygioje kovoje 1943 vasarą žuvo Moisejenka ir Kotas. Sinkevičius 1943 pab. susisiekė su LKP Vilniaus miesto ir apskrities pogr. k-tu, o 1944 pr. įstojo į naujai suorganizuotą A. Mickevičiaus partizanų būrį.

AĨKSNIUPIAI — kaimas Radviliškio rj., 7 km į š. nuo Šeduvos; apylinkės ir kolūkio centras. 177 gyv. (1959). Per A. eina Šeduvos—Pakruojo kelias. Yra kolūkio lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), vaikų darželis ir lopšelis (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1957). Kaimas žinomas nuo XVIII a. Skirstantis į vienkiemius, dalis kaimo persikėlė į kitą vietą, kuri buvo pavadinta Naujasodžiu. 1947 ant Šilkalnio, prie A., burž. nacionalistai sušaudė 7 taryb. aktyvistus, jų tarpe Šeduvos miesto vykd. k-to pirm. V. Popovą.

ALKŨNAI — kaimas Molėtų rj., Gaižiūnų apyl., 13 km į p. r. nuo Molėtų. 55 gyv. (1959). Į p. nuo A. yra Alkūnų miškas, kuriame auga 26 m aukščio, apie 2,4 m skersmens ąžuolas. Kaimas įsikūrė XX a.; prieš tai čia buvo grafo Tiškevičiaus dvaras su dideliu medžioklinių šunų ūkiu. Pokario metais vietiniai burž. nacionalistai kaime išžudė Ribokų, Remeikių, Plieskių, Biržų šeimas (apie 16 žmonių).

ALKŨNŲ MĨŠKAS — miškas Molėtų rj., 2 km į p. v. nuo Inturkės. Priklauso Nemenčinės miškų ūkio Purviniškių girininkijai. Plotas 671 ha; medynų 587 ha. Reljefas banguotas, su pelkėtais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, ant priesmėlio ir priemolio. Baltalksnynų yra 38%, beržynų 18%, drebulynų 16%, juodalksnynų 13%, uosynų 12%, eglynų 3%. Dažnas eglės pomiškis su uosio, ąžuolo ir klevo priemaiša. Jaunuolynai sudaro 22%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 16%, brandieji 19%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 2,5 ktm/ha. Miške auga 26 m aukščio ir 2,4 m skersmens ąžuolas. Yra stirnų, lapių, barsukų. Miškas eksploatacinis; per metus iškertama apie 1000 ktm. Vok. faš. okupacijos metais labai iškirstas.

AĨMAJAS, Alma,— ežeras Ignalinos rj., 11 km į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 106 ha, didž. gylis 10,5 m, ilgis 1960 m, didž. plotis 980 m. Ežero š. ir p. r. krantai žemi, kiti — statūs. Dugnas dumblėtas. Šiaurėje įteka Pliaušė, pietryčiuose išteka bevardis upelis (tekąs į Asėko ež.). Pietrytinėje A. pakrantėje įsikūrę Ginučiai, vakarinėje — Palmaja. Ežeras verslovinis.

ALMANÃCHAS [iš arab. *al-manach* — kalendorius] — gyvenamojo meto rašytojų poezijos, prozos, kritikos raštų leidinys. Kartais almanachais laikoma ir kuriai nors temai skirtų lit. raštų rinkiniai, naujausių mokslo laimėjimų žinynai, parankinės knygos. A. dažniausiai yra ne vienkartinis, o tęstinis leidinys. Lietuvoje pirmieji A. pasirodė XIX a. pirmojoje pusėje lenkų kalba. Vilniuje išleistuose A. „Znicz" („Šventoji ugnis", 1834), „Biruta" („Birutė", 1838), „Linksmine" (1841), be liet. tematikos lit. kūrinių, buvo straipsnių iš Lietuvos istorijos, liet. liaudies dainų vertimų, liet. rašytojų S. Valiūno, L. Jucevičiaus ir kt. raštų. Liet. spaudos istorijoje almanachus ilgą laiką atstojo kalendoriai (L. Ivinskio leisti kalendoriai, 1846—78; „Lietuviškas „Aušros" kalendorius", 1883—85, ir kt.), kuriuose buvo spausdinami ir grož. lit-ros kūriniai bei tautosaka. Pirmuoju A. liet. kalba laikytinas M. Jankaus išleistas „Mužikėlis" (1885). Kiti A. pasirodė tik XX a. pradžioje. Svarbesnieji jų buvo: literatūriniai, daugiausia burž. ideologijos, modernistinių srovių rašytojų A. „Gabija" (1907) ir „Pirmasai baras" (1915), metraštis-almanachas „Švyturys" (1911—12), išspausdinęs žymesnių liet. rašytojų kūrinių, dem. krypties jaunųjų rašytojų A. „Nauju taku" (1914) ir „Aušrinės keliais" (1915) ir kt. Burž. metais išėjo burž. ideologijos rašytojų bei „grynojo meno" šalininkų A. „Dainava" (1920) ir „Gubos" (1927). Antifaš. krypties rašytojai išleido A. „Audra" (1928), „Darbas" (1932), „Prošvaistė" (4 kn., 1937—40) ir kt. Išėjo prol. rašytojų A. („Po raudonąja vėliava", TSRS, 1934, ir kt.). Keli A. pobūdžio vienkartiniai leidiniai pasirodė lenkų okupuotame Vilniuje: dem. krypties rašytojų A. „Varsnos" (1937), „Sėja" (1938), „Piūvis" (1938) ir kt. Taryb. metais A. įgavo svarbią idėjinę ir kultūrinę reikšmę. D. Tėvynės karo laikotarpiu išleisti A.: „Kovos lauke" (2 kn., 1943—44), „Pergalė" (1943—44) ir kiti. 1948—60 buvo leidžiamas liet. taryb. jaunųjų rašytojų A. „Jaunieji" (12 kn.), nuo 1954 eina kasmetinis A. rusų kalba „Sovetskaja Litva" (iki 1965 išėjo 11 kn.), 1951—58 buvo leidžiamas lit-ros, muzikos ir teatro A. „Jaunimo saviveiklos scena" (21 kn.). Nuo 1958 Lietuvos Teatro d-ja leido A. pobūdžio leidinį „Lietuvos teatrai" (iki 1960 išėjo 9 kn.). 1959 pradėjo eiti kasmetinis A. pobūdžio „Literatūros ir meno metraštis", 1960 — vaizduojamojo meno A. „Dailė", 1962 —„Muzika ir teatras".

ÃLNIS — ežeras Molėtų rj., 4 km į v. nuo Labanoro, tarp Aiseto ir Stirnių ežerų. Plotas 105 ha, ilgis 3940 m, didž. plotis 410 m. Yra 5 ha sala. Krantai daugiausia aukšti, apaugę spygliuočių mišku. Vietomis, kur krantas lėkštesnis, pasitaiko lapuočių medžių bei krūmų. Š. r. krantas lėkštas, pelkėtas. Dugną dengia dumblas, tik pakraščiuose vietomis yra smėlio. Iš A. į Aiseto ež. teka Alnė. Vandens skaidrumas didelis (7 m). Ežeras verslovinis; daugiausia sugaunama kuojų, lydekų, ešerių.

ÃLNPEKĖ (Alnpeke) Ditlebas [XIII a.] — tariamasis Eiliuotosios kronikos autorius. Ž. *Livonijos kronikos.*

ÃLOVĖ — kaimas Alytaus rj., 9 km į p. r. nuo Alytaus; apylinkės ir kolūkio centras. 326 gyv. (1959). Per kaimą teka Nemuno intakas Alovėlė, prie kurios yra senas parkas. Už 0,5 km į p. yra Alovės ež. Iš A. eina keliai į Alytaus—Druskininkų ir Vilniaus—Alytaus plentus, į Nedzingę. Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, vid. m-la (1866—1944 pradinė, 1944—52 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. Apylinkėse gausu archeologijos paminklų. 1,5 km į š. v. nuo A., Alovėlės dešinės krante, yra garsus padavimais Poteronių piliakalnis. 3 km į š. r. nuo A., Gedimino miške (buvusioje Slabadėlės kaimo žemėje), E. Volteris 1889 ištyrė 25 iš akmenų sukrautus IV a. pilkapius. 0,5 km į r. nuo A., kalnelyje, per kurį eina Nedzingės kelias, yra senkapiai, kuriuose Volteris ištyrė apie 150 griautinių XIV—XVII a. kapų. Juose rasta Lietuvos ir kt. kraštų monetų, įrankių, papuošalų. Viename kape drauge su XIV a. monetomis rastas molinis puodas su anglimis ir paukščio kaulais. Netoli A. esančiame Baltosios Alovės kaime 1956 rastas XIV a.—XV a. pradžios Lietuvos monetų lobis.

A. vardas žinomas nuo XV a. Tuo metu dab. A. vietoje buvo did. kun-ščio Vytauto pilaitė ir dvaras. 1850 A. valdą, priklausiusią dvarininkams Gediminui, Ratautui ir kt., sudarė bažnytkaimis, 4 palivarkai ir 7 kaimai. Palivarką, buvusį 0,5 km į r. nuo bažnytkaimio, ilgainiui imta vadinti Baltąja A., o Alovės ež. p. krante buvusį palivarką — Raudonąja A. XIX amžiuje ir XX a. pirmojoje pusėje A. buvo valsčiaus (nuo 1863 iki I pasaul. karo Aleksandrovsko vls.) centras (1923 — 9 kiemai, 52 gyv.). Burž. metais A. valsčiuje veikė LKP pogr. org-ja. 1946.VI.14 A. apylinkėse burž. nacionalistai nužudė 24 žmones; iš viso 1945—50 jie čia išžudė 68 žmones. Taryb. metais, įsikūrus kolūkio centrui (1950) ir įsteigus buitinio bei kultūrinio aptarnavimo įstaigų, A. sparčiai didėja.

2

3

ALYTUS

1. Bendras miesto vaizdas
2. Paminklas žuvusiems taryb. kariams
3. Nauji gyv. namai
4. Universalinė parduotuvė
5. Nemunas ties Alytumi
6. Alytaus mašinų g-la
7. Paštas

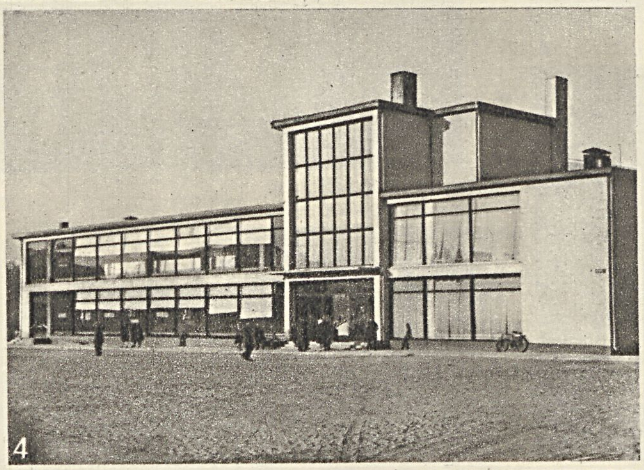

4

5

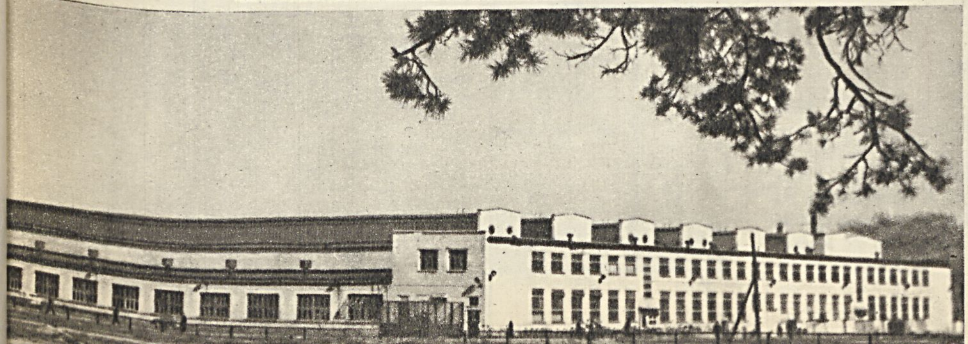

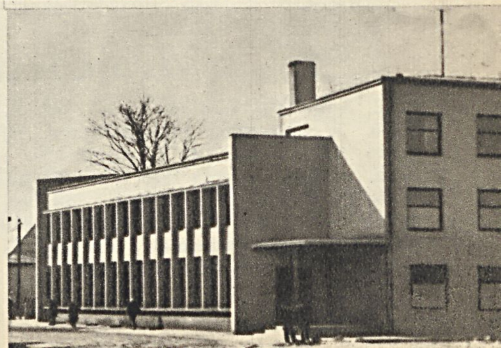

1

2

УДОСТОВЕРЕНИЕ № 31.

Выдано „25" Июля 1921 г.

тов. Ангарейтис

Действительно по „1" Августа 1922 г.

КОММУНИСТИЧЕСКИЙ ИНТЕРНАЦИОНАЛ

ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

№ 8667.

Денежный 5.

15-97; 14-44; 5-52-37.

Тов. Ангарейтис

является членом Исполкома Коминтерна с совещательным голосом

„25" Июля 1921 г.

Управделами:

CERTIFICAT No 31

192

valable jusqu'au 192

3

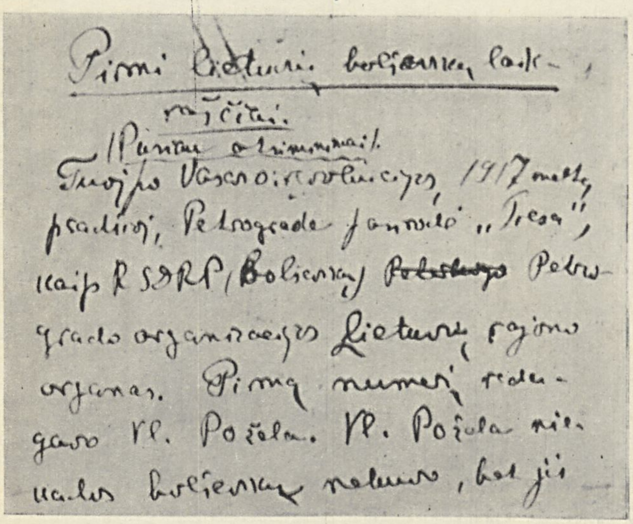

Pirmi lietuvių bolševikų laikraštėliai.

(Pastabos atsiminimai.)

Tuojaus po revoliucijos, 1917 metų pradžioj, Petrograde pasirodė „Tiesa", kaip RSDRP (bolševikų) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono organas. Pirmą numerį redagavo Vl. Požela. Vl. Požela niekados bolševiku nebuvo, bet jis

4

5

6

ZIGMAS ANGARIETIS

1. Z. Angarietis kalėjime apie 1909. **2.** Z. Angarietis apie 1930. **3.** Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto nario pažymėjimas. **4.** Z. Angariečio rankraščio faksimilė. **5.** Z. Angarietis 1933 tarp Lietuvos politinių kalinių, atvykusių po pasikeitimo kaliniais į Maskvą. **6.** Z. Angarietis su kitais Vakarų tautinių mažumų komunistinio universiteto lietuvių sektoriaus dėstytojais apie 1922. **7.** Kai kurių Z. Angariečio veikalų tituliniai puslapiai

LIETUVOS REIKALŲ KOMISARIATO KULTUROS ir ŠVIETIMO SKYRIUS

Visų šalių proletarai, vienykitės!

Materialisti[...]

Istorijos

Supratima[...]

Medžiaga iš Grei[...]

Parašė Z. A.

(ANTRASIS LEIDI[...]

№ 63

Lietuvos Komunistų Pa[...]

Visų šalių proletarai, [...]

Z. ANGARIETIS.

Lietuvos

REVOLIUCINIO JUDĖJI[...]

ir

DARBININKŲ KOVOS

Istorija.

Partijos Istorija iki 1896 metų.

Tomas I.

KOMUNISTO KNYGYNĖLIS

№ 117 1921 m.

PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS prie LKP CK

Z. ANGARIET[...]

LKP ĮSIKŪRIMA[...]

IR

PROLETARIN[...]

REVOLIUCI[...]

LIETUVO[...]

(1918—1919 m.)

7

ALOVĖLĖ — upė Alytaus rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 14 km, baseino plotas 87 km². Išteka iš Maliūdžių raisto, teka į v. per Alovės ež. Įteka į Nemuną 360 km nuo jo žiočių, 5 km į p. r. nuo Alytaus. Intakai: dešinieji — Gedinmiškė, Skernė; kairysis — Tolupė. Nuolydis nuo versmių iki Tolupės 589 cm/km, žemiau 1170 cm/km. Aukštupyje vingiuoja tarp moreninių kalvų. Žemupyje slėnis gilus, šlaitai skardingi. Vid. debitas žiotyse 0,6 m³/s.

ALOVĖS EŽERAS — ežeras Alytaus rj., 8 km į p. r. nuo Alytaus, 2,5 km į p. nuo Alytaus—Daugų kelio. Plotas 79 ha, didž. gylis 4 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1700 m, didž. plotis 800 m. Krantai aukšti, sausi. Per ežerą teka Alovėlė (Nemuno intakas). Ež. pakrantėje yra kaimai: Raudonoji Alovė, Alovės Akalyčia, Paežerė, Kučiškės, į š. nuo ežero — Alovė. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 14,8 kg/ha (daugiausia lydekų, ešerių).

ALPINIZMAS. Lietuvoje pradėtas kultivuoti taryb. metais. G. Akstinas 1950 Kaukaze kopė į Ach Su, Mažąją Šcheldą, Elbrusą, Via Tau. Lietuvos A. pionierių G. Akstino, V. Vosyliaus ir F. Mieliausko iniciatyva buvo įkurtos A. sekcijos (1956 Kaune ir 1957 Vilniuje). 1958 G. Akstinas su 3 ukrainiečiais pasiekė Užbos viršūnę. 1959, kopdami į Dich Tau viršūnę (5198 m), G. Akstinas, V. Vosylius ir F. Mieliauskas žuvo. A. Romanovo vadovaujama kirgizų ir lietuvių alpinistų ekspedicija Tianšanyje, Terskei Ala Tau kalnagūbryje, 1959 įveikė 2 nepasiektas viršūnes (4250 m ir 4050 m), kurių vieną pavadino Gedimino Akstino, o kitą Lietuvių alpinistų vardu. 1964 Lietuvos TSR alpinistai Pamire, Šachdarino kalnagūbryje, pirmieji įkopė į kelias viršūnes, kurių trims suteikė Čiurlionio (5794 m), Donelaičio (5837 m) ir Lietuvos (6080 m) vardus. 1965 alpinistai J. Antanavičius, B. Binkauskas, A. Briedis, A. Gučas, A. Kubilius, S. Miglinas, K. Monstvilas (vadovas), J. Okulič-Kazarinas, V. Stepulis, V. Šaduikis, D. Šukytė, A. Šteinas, A. Varanka, V. Viršilas pirmieji iš Pabaltijo įkopė į Lenino (7134 m), Spalio (6780 m), Pamiro Užbos (5555 m) viršūnes Pamire. 1965.I.1 A. kultivavo apie 300 Lietuvos sportininkų.

Lit.: **J. Krikštopaitis**, Snieguotosios viršūnės, V., 1960.

ALSA — **1.** Upė Raseinių ir Jurbarko rj., Mituvos deš. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas 61 km². Prasideda Kadagynės kaimo apylinkėse, 6 km į p. r. nuo Girkalnio, ir teka p. v. kryptimi. Įteka į Mituvą 47 km nuo jos žiočių, ties Pamituviu. Intakas Alšakis (kair.). Žemupyje A. vaga įsirėžusi gilyn iki 10 m. Vid. nuolydis 178 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,4 m³/s.

2. Upė Raseinių rj., Šešuvies kair. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 42 km². Versmės ties Latakais, 2 km į r. nuo Viduklės. Teka į p. v., kerta Žemaičių plentą. Įteka į Šešuvį 74 km nuo jos žiočių, ties Keidžiais. Intakas Švendra (kair.). Aukštupyje A. slėnis apie 10 m gylio.

ALSAKYS, Alsokė,— ežeras Trakų rj., 8 km į v. nuo Trakų. Plotas 131 ha, didž. gylis 7 m. Ežeras turi daug įlankų. Ilgis 1,8 km, didž. plotis 1,5 km. Yra 4 salos. Krantai žemi, drėgni, pietuose pelkėti, rytuose apaugę mišriu mišku. Vakaruose A. sąsiauriu jungiasi su Kariotiškių ežeru. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 10,6 kg/ha (daugiausia aukšlių). 1954 į ežerą paleista ondatrų.

ALSĖDŽIAI — miestelis Plungės rj., 19 km į š. r. nuo Plungės, prie Sruojos (Varduvos intako); apylinkės ir kolūkio centras. 1043 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, sueinančius į netaisyklingos formos aikštę. Yra keramikos dirbtuvė, malūnas, lentpiūvė, priklausanti Plungės rj. buitinio aptarnavimo kombinatui, medelynas. Veikia 25 lovų ligoninė (nuo 1949), vid. m-la (1765—1945 pradinė, iki 1952 septynmetė), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1947), vaikų darželis (nuo 1962). 5 km į p.— Alsėdžių ež., 5 km į p. r.— Alsėdžių miškas. Iš A. eina keliai į Telšius, Varduvą, Platelius, Plungę, Lieplaukę. Prie pat A. yra senkapis. Miestelio teritorijoje rasta mezolito laikotarpio kaulinis durklas, sen. Romos monetų.

Ist. šaltiniuose A. minimi nuo 1253. Alsėdžių valda drauge su Alsėdžių ežeru, Vytauto 1421 priskirtu Medininkų (dab. Varniai) vyskupui, tapo Žemaičių vyskupų centr. valda — didžiule latifundija. 1476 Alsėdžiuose pastatyta bažnyčia. Iki XIX a. juose gyveno beveik visi Žemaičių vyskupai. 1702 Augustas II leido vieną prekymetį, 1790 Stanislovas Augustas — 2 prekymečius. Pagal 1778 inventorių A. dvarui priklausė A. bei Lieplaukės miesteliai ir 440 valakų žemės su 234 valstiečių ūkiais. Daugiau kaip 50 valakų žemės, A. miestelio jurisdika ir keli aplinkiniai kaimai priklausė A. bažnyčiai. XVIII a. pab. Žemaičių vyskupas kasmet gaudavo iš A. valsčiaus daugiau kaip 2000 auksinų činšo ir 8000 auksinų smuklių nuomos. Nemaža pajamų duodavo prie A. ant Sruojos įrengtas malūnas ir žuvivaisos tvenkiniai. 1860 miestelyje buvo 30 namų su 600 gyv., 1897 — 1088 gyv. Burž. valdymo metais A. irgi buvo valsčiaus centras (1923 — 213 kiemų, 1049 gyv.). Veikė LKP pogr. kuopelė. 1930 didelė dalis miestelio sudegė. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė 23 A. gyventojus.

ALSĖDŽIŲ EŽERAS — ežeras Plungės rj., 5 km į p. nuo Alsėdžių. Plotas 80 ha, didž. gylis 2,5 m. Ežeras turi daug įlankų. Ilgis 1750 m, didž. plotis 980 m. Ežero š. v. ir p. r. krantai žemi, pelkėti, kiti — aukšti. Per A. e. teka Sruoja (Varduvos intakas), nuo versmių iki A. e. vadinama Lušine. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 5,6 kg/ha (daugiausia karšių).

ALSĖDŽIŲ-LIEPLAUKĖS MIŠKAI — miškų masyvas Telšių rj., 5 km į v. nuo Telšių. Priklauso Telšių miškų ūkio Telšių girininkijai. Plotas 3250 ha; medynų 2140 ha. Masyvą sudaro Alsėdžių (636 ha), Pagermantės (743 ha), Kalnėnų (73 ha), Džiuginėnų (537 ha), Lieplaukės (704 ha), Užgirių (421 ha), Adolfavos (44 ha) ir Gečkalnio (89 ha) miškai. Reljefas kalvotas. Viduryje yra Germanto ir Gelžio ež., vakaruose — Alsėdžių ež.; p. pakraščiu į Alsėdžių ež. teka Lušinė. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai, vietomis priemoliniai su žvyro ir riedulių priemaiša. 80% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 56%, eglynų 25%, beržynų 12%, ąžuolynų 3%, drebulynų 2%. Jaunuolynai sudaro 55%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 4%, brandieji 3%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 94 ktm/ha, vid. prieauga 1,9 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, lapių, yra usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Didesnioji miškų dalis įeina į Telšių miesto žaliąją zoną, tik Alsėdžių miško š. v. dalis (204 ha) yra eksploatacinė; Germanto ež. pakrančių miškai su ežeru sudaro landšaftinį draustinį (jo plotas 843 ha). A.-L. m. kerta Šiaulių—Kretingos glžk. ir plentas.

ALSEIKA Danielius [1881.I.1 Urviuose (Skuodo rj.) — 1936.V.9 Vilniuje] — gydytojas, Vilniaus krašto lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Skuode, vėliau Mintaujoje, Liepojoje. Pašalintas iš mokyklos už liet. spaudos platinimą, baigė g-ją Marijampolėje. 1903 pradėjo studijuoti Varšuvos un-te. Čia atgaivino Lietuvių studentų d-ją. Pašalintas iš un-to už dalyvavimą streike, atvyko į Vilnių. 1905 dalyvavo vad. Vilniaus seime, buvo vienas Valstiečių s-gos steigėjų. 1910, baigęs Tartu un-to med. f-tą, pradėjo dirbti gydytoju Ukmergėje. Kilus karui, buvo mobilizuotas ir dirbo Maskvoje bei Minske karo gydytoju. Minske drauge su kitais įkūrė Lietuvių sanitarinės pagalbos d-ją, kuri 1918 persikėlė į Vilnių. Vilniuje vadovavo šios d-jos ligoninei. 1923—28 vadovavo Vilniaus lietuvių laikinajam komitetui. 1928—29 leido ir redagavo liberalinės krypties mokslo populiarinimo žrn. „Vilniaus šviesa", nuo 1929 — laikr. „Vilniaus žodis". Dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje.

ALSEIKIENĖ Veronika [**Janulaitytė**; g. 1883.V.18 Malavėnuose (Šiaulių rj.)] — gydytoja oftalmologė. Mediciną studijavo Berne, Vienoje, Berlyne. Specializavosi Tartu, Maskvoje ir Peterburge. 1910 akių ligų gydytoja Ukmergėje, 1914 persikėlė į Vilnių, buvo konsultantė karo ligoninėse, su kuriomis evakavosi į Minską. Jos iniciatyva Minske buvo įkurta Lietuvių sanitarinės pagalbos d-ja, kuri laikė 25 lovų ligoninę. Gyvendama Minske, dirbo komitete liet. tremtiniams šelpti. 1918 kartu su d-jos

ligonine grįžo į Vilnių, kur vadovavo akių ligų skyriui, dalyvavo liet. liberalinės visuomenės veikloje, organizavo kovą su trachoma moksleivių tarpe. 1931 persikėlė į Kauną, dirbo gydytoja. Nuo 1946 pensininkė.

ALSETÀ, Ruopiškio ežeras, — ežeras Rokiškio rj., 8 km į p. v. nuo Rokiškio. Plotas 21 ha. Krantai lėkšti, sausi, pietuose — miškingi. Per A. teka Nemunėlis. Ežero š. pakrantėje yra Ruopiškio kaimas, 1,5 km į p. v. nuo A.— Alsetos kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ALSIAĨ — kaimas Akmenės rj., Medemrodės apyl., 9 km į š. r. nuo Akmenės, prie kelio į Klykolius. 57 gyv. (1959). Pr. m-la. A. minimi 1652.

ALSUÕDIS, Baltelis, — ežeras Utenos rj., 3 km į š. r. nuo Labanoro. Plotas 37 ha. Ilgis 1380 m, didž. plotis 440 m. Kranto linija vingiuota. Krantai žemi, drėgnoki, pietryčiuose — apaugę mišku. Išteka upelis, tekąs į Kiauną (Žeimenos intaką). Prie ežero yra kaimai: Paalsuodė I, Paalsuodė II, Pabaltė. Ežeras verslovinis.

ALŠIÀ — **1.** Ežeras Prienų rj., 5 km į š. nuo Stakliškių, prie kelio į Kalvius; dar vad. **Pieštuvėnų ežeru.** Plotas 47 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1270 m, didž. plotis 550 m. Per ežerą teka Alšia (Verknės intakas). P. pakrantėje yra Pieštuvėnų kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Upė Kaišiadorių ir Prienų rj., Verknės deš. intakas. Ilgis 38 km, baseino plotas 135 km². Išteka iš Švenčio ež., 9 km į š. v. nuo Aukštadvario. Įteka į Verknę 25 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Stakliškių. Intakai: dešinieji — Virkius, Kamainė; kairieji — Karvė, Veršiukas, Juodupis, Tauriekėlė. Vid. nuolydis 275 cm/km. Slėnis ryškesnis žemupyje. Debitas žiotyse: maks. 30, vid. 1,06, min. 0,1 m³/s. Ežerai, kurių A. baseine daug, reguliuoja upės nuotėkį, todėl net ir vasarą ji gana vandeninga, o potvynių amplitudė mažesnė negu 1 m.

ALŠINIÑKAI — kaimas Prienų rj., Stakliškių apyl., 10 km į š. r. nuo Jiezno. 246 gyv. (1959). Per A. teka Alšia ir jos deš. intakas Virkius, eina Kruonio—Stakliškių kelias. Iš v. prieina Sundakų miškas, iš š. — Pieštuvėnų ež. Aštuonmetė m-la (1932—53 pradinė, 1953—62 septynmetė). Burž. nacionalistai kaime 1945 išžudė 2 valstiečių šeimas.

ALTERNÃCIJA [lot. *alternatio* — keitimas] — dėsninga garsų kaita įvairiose to paties žodžio formose arba giminiškų žodžių šaknyse ir afiksuose. A. būdinga liet. kalbai (pvz., „medis" ir „medžio", „justi" ir „jausti", „pasukti" ir „posūkis").

ALTÕNIŠKIAI — kaimas Kauno rj., 5 km į š. v. nuo Zapyškio, Nemuno kair. krante; apylinkės centras. 123 gyv. (1959). Pro A. teka Ova (Nemuno intakas); eina Kauno—Šakių plentas ir Zapyškio—Kriūkų kelias. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1946). Ant pailgos stačiašlaitės aukštumos, kurią iš š. v. juosia Ova, o iš š. r.— gilus Nemuno slėnys, yra piliakalnis, vad. Altonės kalnu. Ovalo formos piliakalnio aikštelė yra 30 m pločio ir 40 m ilgio; p. pakraštyje ji baigiasi 3,5 m aukščio pylimu. Pagal padavimus, senovėje ant to piliakalnio buvusi kūrenama ugnis jaunavedžių globėjos deivės Altonės garbei. Vietos žmonių pasakojimu, dar prieš I pasaul. karą piliakalnyje buvę laidojama.

„ALTPREUSSISCHE MONATSSCHRIFT" („Senovės Prūsijos mėnesinis laikraštis") — žurnalas, ėjęs 1864—1922 Karaliaučiuje vokiečių kalba. Leido Prūsijos provincijos istorijos d-ja. Išėjo 59 t. Spausdino straipsnius istorijos, filologijos, filosofijos, teisės, geografijos ir kt. klausimais.

Prieš „A. M." buvo leidžiami panašaus pobūdžio žurnalai „Preussische Provinzialblätter" („Prūsijos provincijos laikraštis", 17 t., 1829—1842), „Archiv für vaterländische Interesse oder preussische Provinzialblätter. Neue Folge" („Tėvynės reikalų archyvas arba Prūsijos provincijos laikraščio naujas tęsinys", 1824—45), „Neue Preussische Provinzialblätter" („Naujasis Prūsijos provincijos laikraštis", 1846—64).

Žurnale bendradarbiavo A. Becenbergeris, G. Neselmanas, L. Pasargė, H. Veberis ir kt. „A. M." paskelbė apie 1500 ist. dokumentų, iškėlė naujų faktų iš liet. raštijos bei lit-ros istorijos (apie A. Kulvietį, K. Milkų ir kt.). Ypač pažymėtini F. Tecnerio paskelbti K. Donelaičio biografijos tyrinėjimai, poeto užrašai ir kita archyvinė medžiaga. Faktinės medžiagos atžvilgiu „A. M.", kaip ir jo pirmtakai, turėjo ir tebeturi istorinės-pažintinės bei informacinės reikšmės. Bendra idėjine kryptimi tie leidiniai tarnavo prūsiškajai junkerinei politikai.

ALTUKÕVAS Aleksas [1913.IX.8 Rezeknėje (Latvijos TSR) — 1942.VII Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Misiūnuose (Raseinių rj.). 1940—41 part. darbuotojas Raseiniuose. Prasidėjus D. Tėvynės karui, stojo į Raudonąją Armiją; pateko į nelaisvę. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų sušaudytas.

ALŪKĖNAI — kaimas Anykščių rj., Traupio apyl., 2 km į š. v. nuo Traupio. 173 gyv. (1959). Prie A. prieina Alukėnų miškas. A. minimi 1610 Raguvos dvaro inventoriuje (12 valakų, 15 ūkių). Anksčiau kaimas buvo skirstomas į 2 dalis: Patraupį ir Laukagalius.

ALUMNÃTAS [lot. *alumnus* — auklėtinis] — feodalinių laikų įstaiga, nemokamai išlaikiusi savo auklėtinius — alumnus. Popiežius Grigalius XIII 1582 įkūrė Vilniuje kunigų seminariją — A. unitų kunigams rengti. A. veikė iki 1798. A. visą laiką buvo vienuose rūmuose (dab. Universiteto g. 4), kurie gavo jo vardą. Rūmai statyti 1622, turi daug renesanso archit-ros bruožų su stipriu italų baroko atspalviu. Kiemas apsuptas puikiomis atviromis 3 aukštų arkadomis, kurių dalis jau užmūryta. Arkų viršuje, sienose, yra buvę tapyti popiežių portretai. Dalis pastato kieme nugriauta, XIX a. pr. perstatant Reprezentacinius rūmus. Likvidavus A., rūmai naudojami kaip gyv. namas; jie yra resp. reikšmės archit. paminklas.

ALUNTÀ, Alanta, — **1.** Miestelis Molėtų rj., 15 km į š. v. nuo Molėtų, Virintos deš. krante, prie Alantos žiočių; apylinkės ir kolūkio centras. 418 gyv. (1959). A. turi miesteliams būdingą radialinį planą. Į A. sueina keliai iš Utenos, Anykščių, Ukmergės, Molėtų. Veikia sviesto gamykla, 25 lovų ligoninė, vaistinė, vid. m-la su internatu (1864—1944 pradinė, 1944—50 progimnazija), kultūros namai (nuo 1953), biblioteka (nuo 1924). Apie 2 km į p. nuo miestelio, prie kelio į Videniškius, yra piliakalnis, kurio ilgis 180 m, plotis prie pagrindo 40—50 m ir aukštis 5—7 m.

A. žinoma nuo XIII amžiaus. 1436 Žygimantas Kęstutaitis ją padovanojo didikams Astikams. 1522 Aluntoje jau buvo bažnyčia. Nužudžius Grigorijų Astiką, apkaltintą tėvynės išdavimu, A. žemes Steponas Batoras 1581 atidavė vengrų kariuomenės Lietuvoje vadui G. Bekešui. 1598 A. nupirko Kristupas Radvila. XIX a. pradžioje A. priklausė dvarininkams Pomarnackiams. 1831 Dembinskio vadovaujama sukilėlių kariuomenė, traukdamasi iš Lietuvos į Lenkiją, ėjo per A. 1831.VII.16 ji apsikasė pusė mylios nuo A., prie kelio į Molėtus, bet netrukus, caro kariuomenės spaudžiama, pasitraukė į Molėtus. 1886 Aluntoje buvo 177 gyventojai. 1857, pasklidus gandams apie baudžiavos panaikinimą, V. Pomarnackiui priklausančių A. ir Savičiūnų dvarų valstiečiai atsisakė eiti lažą. Valstiečių bruzdėjimą

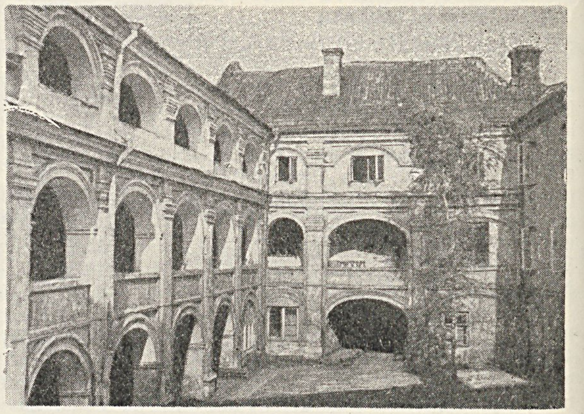

Buv. **alumnato** rūmai Vilniuje

nuslopino carinė kariuomenė. 1905 Aluntoje buvo įsikūrusi Lietuvos Socialdemokratų partijos org-ja; jai priklausė R. Kazlas, J. Siminkevičius, M. Slaškūnas, F. Targanskas, E. Žasniauskaitė. 1905 rudenį A. aikštėje įvyko mitingas, kurio metu broliai Laskauskai sakė kalbas, buvo platinami s-d. lapeliai, renkami pinigai rev. judėjimui. 1919 Aluntoje buvo rev. k-tas, ties A. įvyko raudonarmiečių kautynės su vok. interventų ir burž. Lietuvos kariuomene. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 išžudė didelę dalį A. gyventojų. Karo metu miestelis smarkiai nukentėjo.

2. Kaimas Molėtų rj., Aluntos apyl., 2 km į r. nuo Aluntos miestelio; tarybinio ūkio centras. 316 gyv. (1959). Per A. teka Virinta. Elektrinė (nuo 1949), lentpiūvė, ž. ū. technikumas (nuo 1959), pr. m-la. 1905 kaime vyko demonstracijos, kurioms vadovavo M. Gražys, F. Targanskas, P. Sabaliauskas. Taryb. metais kaimas smarkiai išsiplėtė.

ALUONÀ — **1.** Upė Kėdainių ir Kauno rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 32 km, baseino plotas 116 km². Versmės Dratkalnyje, prie Žemaičių plento. Labai vingiuodama, teka į p. r. Įteka į Nevėžį 33 km nuo jo žiočių, ties Vikūnais. Intakai: dešinysis — Žąsinas; kairieji — Sakuona II, Sakuona I, Kriausupys. Vid. nuolydis 216 cm/km. Žemupyje, nuo Žąsino žiočių, giliai įsigraužusi, teka skardingu slėniu. Debitas žiotyse: maks. 19,4, vid. 0,57 m³/s.

2. Kaimas Trakų rj., Rūdiškių apyl., 9 km į p. nuo Trakų. 166 gyv. (1959). Netoli A. yra Luknos, Ilgučio ežerai. Pr. m-la, biblioteka (nuo 1953). Yra XV—XVI a. griautinis kapinynas, vad. „totorių kapais"; jame rastas XIV a. sidabrinių monetų lobis.

ALUONŌS PĖLKĖ — pelkė Trakų rj., 8 km į p. v. nuo Trakų, Aluonos (Luknos intako) senslėnyje. Plotas 280 ha. Pelkė ištįsusi iš š. v. į p. r. apie 8,5 km. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,8 m. Durpės žemapelkinės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 21%. Durpių ištekliai 4,2 mln. m³. Po durpėmis smėlis. Pelkė nusausinta ir sukultūrinta.

ĀLUOTOS — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 9 km į r. nuo Šimonių, prie Kupiškio—Svėdasų kelio. 98 gyv. (1959). Pro A. teka Aluotis (Jaros deš. intakas). Pr. m-la (nuo 1865).

ALŪS. Lietuvoje A. plačiai vartojamas nuo XVI a. Valstiečiai nuo seno daro naminį A. Seniausias ir labiausiai paplitęs, ypač vid. Lietuvoje ir š. r. rajonuose, naminis A. daromas iš miežių, rečiau iš rugių ar kviečių salyklo, apynių ir vandens. Darant labai stiprų A., pridedama cukraus, o kad labiau putotų, kartais į salyklą primaišoma žirnių. Žemaitijoje dažnai daromas nestiprus duoninis A., į kurį dedama apynių ir cukraus. Naminis A. daromas šventėms, talkoms, vestuvėms, kai kur laidotuvėms, mirusiųjų minėjimams ir pan. Jį paprastai daro pats šeimininkas, rečiau moterys. Labai geram A. padaryti už atlyginimą kviečiamas geriausias apylinkės aludaris. Dar XX a. pr. kaime gyvavo A. koštuvių paprotys. Rauginimo metu po ąsotį geriausio A. šeimininkas nešdavo kaimynams, ypač tiems, iš kurių skolinti A. darymui indai ir prietaisai. Koštuvių paprotys reiškė gerus kaimyniškus santykius. Burž. Lietuvoje, daugumai valstiečių išsiskirsčius į vienkiemius, jis beveik išnyko. Naminį A. kolūkiečiai daro ir dabar.

Jau XVI a. Lietuvoje, ypač miestuose, A. buvo daromas ir pardavimui. Prekyba alumi duodavo didelį pelną, todėl steigti A. daryklas ir gaminti A. pardavimui feod. Lietuvoje turėjo teisę tik asmenys, gavę specialius did. kun-ščio leidimus. Tokie leidimai (ž. *Propinacijos teisė*) buvo duodami daugiausia dvarininkams ir bažnyčioms. XVI a. Žygimantas Augustas privilegiją A. gamybai suteikė vokiečių amatininkams, mokėjusiems daryti geresnę jo rūšį. Už savavališką A. darymą ir jo pardavinėjimą feod. Lietuvos įstatymų buvo numatyta 1 kapos grašių bauda. Pardavimui A. buvo daromas daugiausia svaigiųjų gėrimų daryklose — „bravoruose". Jau XVI a. „bravorų" buvo visuose didesniuose miestuose ir daugelyje dvarų; vėliau jų skaičius labai padidėjo. 1857 Lietuvoje veikė 103 specialios A. daryklos ir 514 degtinės varyklų, iš kurių daugelis irgi gamindavo A. Didelė dalis A. daryklų iki 1841 priklausė bažnyčioms. Žemaičių vyskupas XVIII a. pab.—XIX a. pr. „bravorus" turėjo trylikoje vietovių. Po 1—3 „bravorus" turėjo beveik kiekvienos parapijos bažnyčia. A. vartojimą feod. Lietuvoje rodo didžiulis smuklių ir alinių skaičius: vien tik Vilniaus gubernijoje 1844 jų buvo 5699.

Vystantis kapitalizmui, vietoj smulkių A. daryklų didesniuose miestuose ėmė kurtis kapit. tipo įmonės. 1841 Raudondvario (dab. Vilniaus rj.) dvarininkas įsirengė angliško A. ir porterio daryklą, kurioje 1851 dirbo 11 darbininkų ir buvo pagaminta apie 8000 kibirų alaus. XIX a. antrojoje pusėje Kauno pirklys Volfas pradėjo gaminti bavarišką alų. 1870 jo įmonė gamino 10 000 kibirų A. per metus, o 1884, mechanizavus gamybą, 133 000 kibirų. Vilniuje 1815 veikė 22 alaus daryklos, o 1850 — jau tik 5 alaus daryklos, gaminusios iš viso 267 000 kibirų A. per metus. 1900 dviejose Vilniaus A. daryklose, priklausiusiose Lipskio ir Šopeno akc. b-vėms, dirbo 187 darbininkai. Klaipėdoje XX a. pr. buvo dvi A. daryklos su 40 darbininkų.

Burž. metais Lietuvoje didžiausios A. daryklos veikė Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, Biržuose, Klaipėdoje. 1939.I Lietuvoje buvo 11 A. daryklų, kuriose dirbo 573 žmonės; 1939 buvo pagaminta 1,8 mln. dkl alaus. Visos A. daryklos sudarė sindikatą, kuris skirstė Lietuvoje vidaus rinką atskiroms darykloms ir nustatinėjo aukštas A. kainas. A. darymas buvo apdėtas akcizu ir 1939 davė valstybei apie 5 mln. lt pajamų.

Lietuvos TSR gaminamas šviesusis (Žigulinis, Rygos, Maskvos, Kauno) ir tamsusis (Ukrainietiškas, Kovo, Lietuviškas) daugiausia 3—4% stiprumo alus. 1964 veikė 8 A. daryklos (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Biržuose, Klaipėdoje, Mažeikiuose ir Stakliškėse). Alaus buvo pagaminta (mln. dkl): 1945 — 0,7, 1950 — 3, 1955 — 3,9, 1958 — 3,9, 1963 — 6,1. Pagrindiniai gamybos procesai A. daryklose mechanizuoti, įdiegta daug našių technologinių ir energetinių įrengimų, veikia automatinės A. pilstymo linijos. Beveik visa A. daryklų produkcija suvartojama Lietuvos TSR.

ALVÌNAS Jonas [tikr. **Aukštikalnis**; g. 1890.II.25 Lamokuose (Biržų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1909 emigravo į JAV. Dalyvauja darbininkų profs-gų judėjime, Amerikos lietuvių darbininkų lit-ros d-jos ir kt. pažangių org-jų veikloje, bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje".

ALVÌTAS — kaimas Vilkaviškio rj., 8 km į v. nuo Vilkaviškio, prie plento į Virbalį; apylinkės centras. 201 gyv. (1959). Dalis kaimo sodybų susitelkusios tarp Alvito ež. ir Širvintos u.; kita dalis išsidėsčiusi palei plentą. Mechaninės dirbtuvės, felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), aštuonmetė m-la (iki 1950 pradinė, 1950—59 septynmetė).

A. įsikūrė XVI a. viduryje ir iki XVII a. pab. buvo vadinamas **Paširvinčiu.** 1561 turėjo 10 valakų žemės. 1617 pastatyta bažnyčia. 1650 jau minimas Paširvinčio miestelis, didelės seniūnijos centras. 1617 Zigmantas Vaza paskyrė sklypą A. mokyklai, tačiau ji tebuvo pastatyta apie 1686. 1781 joje mokėsi 2 miestiečių ir 2 valstiečių vaikai, 1784 — 6 valstiečių vaikai. Būdamas arti Vilkaviškio ir Virbalio, A. neišaugo ir ilgainiui virto kaimu. XVIII a. antrojoje pusėje šalia A. kaimo Alytaus ekonomijos valdytojas Tyzenhauzas įkūrė dvarą. 1822 A. kaime ir dvare buvo 30 gyv. namų ir 283 gyventojai, 1886 — 33 gyv. namai, 452 gyventojai. 1905.VII.4 ir 1906.VII dvare vyko darbininkų streikai ir mitingai. 1918 buvo įsikūrusi LKP kuopelė. Burž. laikais A. buvo valsčiaus centras (1923 — 487 gyv.). 1920—26 dvare veikė komjaunimo pogr. org-ja ir legali „Spindulio" d-jos grupė, platinusi kom. literatūrą. Komjaunimo pogr. kuopelė veikė ir vok. faš. okupacijos metais. 1944 Tarybų Sąjungos Didvyris mjr. S. Gerasimovas pakartojo Gastelo žygdarbį, smogdamas savo liepsnojančiu lėktuvu į hitlerininkų ešeloną su degalais, stovėjusį A. glžk. stotyje. Karo metais kaimas buvo smarkiai apgriautas.

ALVÌTO EŽERAS — ežeras Vilkaviškio rj., 8 km į v. nuo Vilkaviškio, prie Alvito. Plotas 25 ha, didž. gylis 4 m,

ilgis 730 m, didž. plotis 640 m. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

AMĀLIAI — **1.** Kauno miesto dalis prie Amalės upelio (Nemuno deš. intako), miesto š. r. pakraštyje. Į š. nuo Vilniaus—Kauno glžk. esanti A. dalis dar vadinama Aukštaisiais A., į p.— Žemaisiais A. (iki 1961 buvo 2 atskiri kaimai). Aukštuosiuose A. yra miesto gazifikacijos centr. stotis, dirbtinio pluošto kombinatas. A. vadinama ir geležinkelio stotis tarp Kauno ir Palemono.

2. Kaimas Šiaulių rj., Kužių apyl., 14 km į š. v. nuo Šiaulių, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 237 gyv. (1959). Prie A. yra Gulbinų miškas; teka Amalė (Ringuvos intakas). A.— buv. dvaras. Kaimo valstiečiai aktyviai dalyvavo 1863 sukilime, todėl daugumą jų caro valdžia ištrėmė. 1905 streikavo A. dvaro darbininkai, reikalaudami 8 val. darbo dienos.

ĀMALVAS, Amalviškių ežeras,— ežeras Kapsuko rj., 14 km į r. nuo Kapsuko, 14 km į š. nuo Simno. Plotas 193 ha, didž. gylis 2,9 m, vid. gylis 0,98 m, ilgis 2320 m, didž. plotis 1200 m. Ežeras patvenktinės kilmės, pasiekęs senatvės stadiją. Krantai žemi, pelkėti, prieinami tik iš Amalviškių kaimo pusės. Dugnas lėkštas, jį dengia daugiau kaip 2 m storio sapropelio sluoksnis. Įteka Šlavanta, išteka Amalvė (Dovinės intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Jaunatvės stadijoje A. buvo 17 kartų didesnis ir užėmė visą dabartinę Amalvų pelkę.

AMAĽVĖ — upė Prienų ir Kapsuko rj., Dovinės deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 97 km^2. Prasideda Palių pelkėse, Prienų rj. vakaruose. Teka p. v. kryptimi. 4 km nuo žiočių kerta Amalvo ež. Aukščiau ežero vadinama **Šlavanta,** žemiau — Amalve. Įteka į Dovinę 24 km nuo jos žiočių, prie Daukšių. Šlavantos deš. intakas — Yglė. Vid. nuolydis 65 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,57 m^3/s. Aukštupys 1955 sureguliuotas.

AMALVĬŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Padovinio apyl., 17 km į r. nuo Kapsuko, Amalvo ežero p. r. krante. 126 gyv. (1959). Per A. eina kelias iš Prienų į Liudvinavą. Ež. pakrantėje yra akmuo su primityviu žmogaus atvaizdu. Vok. faš. okupacijos metais A. apylinkėse veikė taryb. partizanų būrys, kuriam vadovavo V. Neverauskas, 1944 žuvęs ir palaidotas A. kapinėse.

ĀMALVOS — pelkė Kapsuko rj., 11 km į r. nuo Kapsuko. Plotas 3414 ha. Pietryčiuose A. nuo Žuvinto pelkės skiria moreninis gūbrys. Aplink A.— priemolingos dirvos. Į pelkę įsiterpęs Panausupio pusiasalis skiria ją į 2 dalis. Pelkės š. r. dalyje telkšo Amalvo ežeras. Per pelkę teka Dovinė, jos intakas Amalvė ir Šlavanta (Amalvės aukštupys). Šie upeliai dalija A. į 4 dalis. Didžiausia yra š. v. dalis — **Ringovėlės palios.** Tai ryškiai išgaubta aukštapelkė su duburiuota plyne. Joje vyrauja rudojo kimino, kupstinio švylio bendrijos. Randama tekšių, o pakraščiuose ir bereinio. Rytuose ji pereina į žemapelkines pievas ir juodalksnynus. Rytinė A. dalis, Amalvės kair. krante, vadinama **Amalviškių paliomis.** Tai išgaubta plynraistinė aukštapelkė, tankiai apaugusi skurdžiomis pušaitėmis. Į p. nuo Dovinės irgi tęsiasi plynraistinė aukštapelkė — **Plynių palios;** vakarų link, arčiau Padovinio kaimo, ji pereina į žemapelkę, kuri beveik visa sukultūrinta ir paversta pievomis. A. pietvakarinė dalis, tarp Panausupio pusiasalio ir Dovinės, vadinama **Panausupio paliomis.** Šios A. dalies viduryje yra plynraistinė tarpinio tipo pelkė, o pakraščiuose — plyninė žemapelkė. Ežere ir upeliuose vešliai želia nendrės, meldai, ajerai. Durpių klodo didž. storis 5,6 m, vid. 2,19 m. Žemapelkinio tipo klodus sudaro alksninės ir nendrinės-viksvinės durpės. Aukštapelkėse kimininės durpės slūgso ant nendrinių. Durpių vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 7,2%; ištekliai 58,5 mln. m^3. Mažai susiskaidžiusių (kraikinių) durpių yra tik apie 20%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3 m. Pelkė susidarė, užželiant ledyninės kilmės ežerui, kurio liekana yra Amalvas. Prie A. yra Varnupių-Plynių piliakalnis. Pietrytiniame pelkės pakraštyje yra Daukšių kaimas.

AMATĂ — upė Panevėžio ir Pasvalio rj., Lėvens kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 73 km^2. Prasideda Laukugalio apylinkėse, prie Panevėžio—Joniškėlio glžk. Teka į š., nuo Pušaloto pasuka į r. Įteka į Lėvenį 26 km nuo jo žiočių, tarp Dičiūnų ir Papiškių. Intakai: Ažagėlė, Paltis, Valka (visi deš.). Vid. nuolydis 82 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,38 m^3/s.

AMATAĬ — smulki rankinė gamyba nesudėtingais darbo įrankiais be vidinio gamybinio darbo pasidalijimo, taip pat kvalifikuotų patarnavimų teikimas. A. atsirado pirmykštėje bendruomenėje ir vyravo apdirbamojoje pramonėje iki stambiosios kapit. gamybos. Priklausomai nuo darbo visuomeninio pasidalijimo atsirado atitinkamos A. formos (namų pramonė, dirbinių gamyba pagal užsakymą ir dirbinių gamyba rinkai). Lietuvos teritorijoje archeologiniai radiniai rodo aukštesnį gyventojų materialinės kultūros lygio pakilimą II t-metyje pr. m. e. Dar labiau gaminių kokybė pagerėjo, yrant bendruomeninei santvarkai. I t-metyje vystėsi amatininkiška geležies ir kitų metalinių dirbinių gamyba atskirai nuo namų ūkio. Iš geležies buvo gaminami ginklai, kirviai, peiliai, piautuvai, dalgiai, žirgo ir raitelio aprangos reikmenys. Svarbią A. sritį sudarė metalinių papuošalų gamyba. Išsiskyrė sudėtingesnių medžio dirbinių gamintojai — dailidės, račiai, didesnių laivų (vytinių, skultų) statytojai. Ėmus vartoti puodams žiesti sukamąjį pastovą, atsirado puodžių. Vystantis feod. santykiams, natūralinio ūkio sąlygomis svarbiausias vaidmuo atiteko namų ir baudžiaviniams amatams. Daugumą buitinių dirbinių feodalams turėjo pagaminti valstiečiai arba nelaisvieji, tėvoniniai amatininkai — kalviai, mūrininkai, siuvėjai, dailidės ir kt. Nuo XIV a. did. kun-ščiai skatino miestų A., kaip savarankiškos gamybos šakos, vystymąsi. A. dar labiau atsiskyrė nuo žemės ūkio. Išplito audimo, batsiuvystės, kailių, medžio apdirbimo ir kt. amatai. 1323 Gediminas kvietė į Lietuvą amatininkus iš V. Europos kraštų ir davė jiems įv. privilegijų. Pradėjo sparčiau augti Lietuvos miestai Vilnius, Kaunas, Trakai, Merkinė, Ariogala, Kėdainiai ir kt.; XV—XVI a. amatininkai juose pradėjo burtis į *cechus.* Meistrai turėjo pameistrių ir mokinių, kurie mokėsi amato ir, išlaikę egzaminus ceche, gaudavo amatininko vardą. Lietuvos amatininkai XIV—XVI a. pasižymėjo dideliu meistriškumu. Jie gamino įrankius bei padargus, namų apyvokos daiktus, audinius, drabužius, ginklus, papuošalus, atlikdavo sudėtingus statybos apdailos darbus ir kita. XVI a. išsivystė *auksakalystė, keramikos,* dailiųjų stiklo dirbinių gamyba, odų apdirbimas. XVI a. Lietuvos Statutuose (1529 ir 1588) minimos 25 amatų rūšys. XVII a. antrojoje pusėje dėl karų prasidėjo ūkinė suirutė. Lietuvos didikai, siekdami daugiau pasipelnyti iš miestų, varžė jų teises, nustatinėjo žemas kainas miestų amatininkų dirbiniams. Daugelį gaminių bajorai vežėsi iš užsienio be muito ir pardavinėjo savo valdose. Dėl to dalis cechų likvidavosi, daugelis amatininkų ėmė verstis žemdirbyste; A. Lietuvoje smuko.

Vystantis kapit. gamybiniams santykiams, Lietuvoje XIX a. vėl atgijo A., įsisteigė daug amatininkiškų įmonių. 1897 surašymo duomenimis, Kauno gubernijoje ir Vilniaus bei Suvalkų gubernijų dalyse, įeinančiose į dabartinę Lietuvos TSR teritoriją, buvo daugiau kaip 94 000 savarankiškų gyventojų, kurie vertėsi amatais, Klaipėdos krašte 1895 metais — apie 7300 žmonių. Beveik $1/3$ amatininkų gyveno miestuose. Didžiausias A. centras — Vilnius, kuriame buvo apie 18 000 amatininkų. Daugiausia amatininkų gamino tekstilę ir aprangą, dirbo statybos darbus, apdorodavo metalus bei medį. Besivystanti pramonė pamažu pradėjo išstumti A. iš maisto produktų perdirbimo, tekstilės ir metalo apdirbimo.

Jau nuo XIX a. pr. kai kuriose Lietuvos bendrojo lavinimo m-lose buvo pradėta mokyti ž. ū. dalykų ir amatų (verpimo, siuvimo, valgių gaminimo, vaismedžių priežiūros, kai kurių ž. ū. padargų gamybos ir kt.). Po baudžiavos panaikinimo kai kuriuose Lietuvos miestuose buvo įsteigtos amatų m-los.

Burž. Lietuvoje dėl palyginti menko pramonės išsivystymo A. turėjo svarbią ūkinę reikšmę. Buvo paplitę šie A.: siuvėjų, batsiuvių, mėsininkų, kepėjų, kirpėjų, stalių, račių, kalvių, skardininkų,

auksakalių, graverių, šaltkalvių, puodžių, mezgėjų, mūrininkų, fotografų, laikrodininkų, dažytojų, kepurininkų, knygrišių ir kt. Ofic. duomenimis, 1939 Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) buvo apie 48 000 amatininkų, iš kurių 30% vertėsi A., kaip pagalbiniu verslu. Iš bendro amatininkų skaičiaus siuvėjai sudarė 26,1%, kalviai 11,4%, batsiuviai 8,2%. Iš viso amatininkų dirbtuvėse dirbo apie 10 000 samdomų darbininkų. Gaminamoji produkcija sudarė daugiau kaip 1/4 bendrosios pramonės produkcijos vertės. Burž. Lietuvoje nebuvo įstatymo, reguliuojančio amatus. Amatų m-las steigė daugiausia privatinės org-jos. 1928 iš viso veikė 8 amatų m-los su 265 mokiniais. Be jų, dar veikė trumpalaikiai siuvėjų, kalvių, kirpėjų ir kt. amatų kursai. 1931 buvo išleistos naujos amatų m-lų taisyklės, kuriomis įvestos dvi pastarųjų m-lų pakopos: 1) amatų ir amatų-ruošos žemesniosios m-los ir 2) amatų ir amatų-ruošos vid. m-los. Tačiau baigusieji amatų m-las negalėdavo gauti darbo, dėl neturto negalėdavo įsigyti įrankių, tad ir išmoktąjį amatą dažnai pakeisdavo kitu darbu.

Lietuvos TSR, išaugus pram. gamybai, beveik visiškai išnyko amatininkiška namų pramonė. A. dar liko buitinio aptarnavimo ir taikomosios dailės srityse; beveik visi amatininkai susijungė į verslines arteles, pagrįstas kooperatinės nuosavybės forma. 1940 amatų m-los buvo suvalstybintos ir perimtos į Švietimo liaudies komisariato žinybą. 1940.X.2 TSRS AT Prezidiumo įsaku imta organizuoti darbo rezervų sistemos amatų m-las kvalifikuotiems darbininkams pramonei, transportui iš kaimo jaunimo rengti. Šios m-los buvo aprūpintos gerai įrengtomis gamybinėmis dirbtuvėmis, mokymo kabinetais, bibliotekomis ir kita. Mokiniai buvo nemokamai aprūpinami mokymo priemonėmis, drabužiais, maistu ir bendrabučiu. Pradėtą darbą nutraukė faš. Vokietijos užpuolimas. Išvijus vok. faš. okupantus, amatų m-lų tinklas buvo atkurtas ir žymiai praplėstas. Vien per 10 pokarinių metų parengta 34 000 kvalifikuotų darbininkų. Visi jie įdarbinti pagal specialybę. Įstatymu „Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo sistemos vystymo Lietuvos TSR" (1959) amatų mokyklos pertvarkytos į *profesines technikos mokyklas.*

„AMATININKAS" — buržuazinis dvisavaitinis žurnalas, ėjęs 1934—40 Kaune. Buvo skiriamas amatininkams bei kvalifikuotiems darbininkams, amatų m-lų mokytojams ir moksleiviams. Spausdino ir polit. straipsnių, kuriuose propagavo fašizmą, šovinizmą. Iki 1940 pr. leido Lietuvos verslininkų s-ga, vėliau — Prekybos, pramonės ir amatų rūmai. Taryb. santvarkos metais (iki 1940.X.15) keletą žurnalo numerių išleido Vietinės pramonės liaudies komisariatas.

AMATŲ MOKYKLOS ž. *Profesinės technikos mokyklos.*

AMBRĀSAS Aleksas [1901 Rakaučiznoje (Ukmergės rj.) — 1947.X.14 Bagužiškiuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1919—22 tarnavo savanoriu burž. Lietuvos kariuomenėje. Supratęs buržuazijos pažadų melagingumą, 1928 įstojo į LKP Žuklių (Ukmergės rj.) kuopelę, kurioje veikė J. Šarmaitis, K. Stimburys ir kiti. Už aktyvią rev. veiklą buvo kalinamas Ukmergės kalėjime ir ištremtas (1928). Po to toliau dirbo rev. darbą Pabaisko vls.; 1929 suimtas ir Ukmergės aps. 12 komunistų byloje 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Iš kalėjimo išėjo 1931, padavęs malonės prašymą ir tuo būdu pasitraukęs iš partijos. 1940—41 buvo Krikštėnų apyl. (Ukmergės rj.) seniūnu, 1944—45 Pabaisko vls. vykd. k-to pirmininku. Liet. burž nacionalistų nužudytas drauge su žmona.

AMBRĀSAS Kazys [g. 1931.VI.25 Gaščiūnuose (Joniškio rj.)] — literatūros kritikas. Nuo 1953 ėmė reikštis spaudoje, daugiausia vertindamas liet. taryb. lit-ros reiškinius. 1955 baigęs Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą, dirbo Lietuvos TSR Rašytojų s-goje, laikr. „Literatūra ir menas" redakcijoje (1956—61 vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas). Nuo 1957 TSKP narys. 1961—63 Rašytojų s-gos v-bos sekretorius. Nuo 1964 Lietuvos TSR Kultūros ministerijos repertuarinės-redakcinės kolegijos narys. Yra išspausdinęs straipsnių apie V. Kapsuko lit. palikimą, J. Baltušio, K. Korsako, Just. Marcinkevičiaus, J. Avyžiaus, M. Sluckio ir kt. liet. taryb. rašytojų kūrybą, V. Belinskio, G. Plechanovo įtaką liet. estetinei minčiai ir kt.

Ršt.: Laiko tiesa, [str. rinkinys], V., 1960; Literatūra — gyvenimo atspindys, V., 1960, [II leid. 1963]; Literatūros akiračiai, [str. rinkinys], V., 1961; Mintys kelyje, V., 1963.

AMBRĀSAS Vincas [1900.II.17 Mariupolyje (dab. Ždanovas, Donecko sr.) — 1941.II.4] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1917 Raudonosios gvardijos eilėse dalyvavo mūšiuose prieš baltagvardiečius Dono srityje. 1918 atvyko į Lietuvą. 1919—21 tarnavo burž. Lietuvos kariuomenėje. 1920 įstojo į LKP ir drauge su J. Vitu (Valūnu) dirbo 7 pėstininkų pulko LKP pogr. k-te; bendradarbiavo kom. laikraštyje „Kareivių tiesa", platino kom. spaudą. 1921 suimtas ir 1923 nuteistas 15 metų kalėti. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į TSRS. 1923—25 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje; 1926—29 to pat un-to dėstytojas liet. sektoriuje. Nuo 1929 dirbo partinį ir ūkinį darbą Maskvoje ir Tulos srityje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

AMBRAŠKĀ Jurgis [1906.IX.19 Kūjėnuose (Kėdainių rj.) — 1945.X.26 Aukšučiuose (Šiaulių rj.)] — pedagogas, vadovėlių autorius. 1927 baigęs Kėdainių mkt. seminariją, dirbo Kalvarijos prog-joje. 1931 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to filos. skyrių. Mokė privačiai. Mokydamasis mkt. seminarijoje ir un-te, priklausė aušrininkų org-jai, vėliau — Lietuvos mkt. profs-gai, Lietuvos mkt. pedagoginei d-jai „Naujoji mokykla", bendradarbiavo „Aušrinėje", „Mokykloje ir gyvenime" (1939—40 redaktorius), „Mokykloje ir visuomenėje". Pasirašinėjo pavarde ir slapyvardžiu J. Užėlasietis. Parašė liet. kalbos vadovėlius pr. m-loms: skaitinius „Mano knygelė" (d. 2, 1935), elementorių „Skaitymo rašymo pradžia su-

augusiems" (1941), „Lietuvių kalbos gramatiką" I—II kl. (1946, XVII leid. 1962). Su kitais parengė pr. m-loms: skaitinius „Mano knygelė" (d. 3, 1936; d. 4, kn. 1, 1937), elementorių „Aušrelė" (1936), skaitinius „Aušrelė" (d. 3 ir 4, 1937), „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką" (2 d., 1937—40), „Literatūros skaitymus" (1940). Žlugus Lietuvoje faš. režimui, 1940 Kauno aps. liaudies švietimo sk. vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais gyveno kaime. 1945 rudenį besirengiantį keltis į Vilnių A. nužudė burž. nacionalistai.

Lit.: V. **Rudminas** [G. Zimanas], Niekingieji žmogžudžiai.—„Tiesa", 1945.XII.9; **J. Žiugžda**, Pedagogą J. Ambrašką prisiminus.—„Tarybinis mokytojas", 1960.X.23.

AMBRĀZAS Algirdas [g. 1934.II.11 Kaune] — muzikologas. 1958 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos muz. teorijos klasę. 1957—59 Lietuvos TSR Radijo ir televizijos k-to redaktorius. Nuo 1959 Vilniaus Ped. in-to teorinių muz. disciplinų dėstytojas. Nuo 1965 Lietuvos TSR Konservatorijos moksl. tyrimo laboratorijos vedėjas. Muz. klausimais rašo period. spaudoje. 1960 išleido monografiją „Kompozitorius Juozas Gruodis" (rusų k.— 1964).

AMBRĀZAS Vytautas [g. 1930.III.25 Kaune] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1952 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1953 Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių liet. kalbos klausimais.

Ršt.: Dėl esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių vartojimo.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; Absoliutinis naudininkas XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose.— Ten pat, t. 5, V., 1962.

AMBRAZĒVIČIUS Algimantas [g. 1934.III.15 Kaune] — energetikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to šiluminės technikos laboratorijos moksl. bendradarbis. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie šilumos mainus ir kt.

AMBRAZIĒJUS Juozas [1855.II.9 — 1915.VI.27 Vilniuje] — klerikalinis visuomenės veikėjas, kunigas. Klerikalinio laikr.

„Šviesa" redaktorius-leidėjas. 1905 leido mėnesinį laikr. „Lietuvos bitininkas". Parašė ir 1906 išleido elementorių, 1907 išleido lenkų-lietuvių-rusų kalbų žodyną (552 p.).

AMBRAZIĖJUS Juozas [1877.III.17 Panausupyje (Kapsuko rj.) — 1958 JAV] — kovos prieš carizmą dalyvis XIX a. pab. ir XX a. pr. Buvo aktyvus slaptų kaimo jaunimo org-jų „Šienpioviai" (1898) ir „Artojų draugija" (1901) darbuotojas. Bendradarbiavo „Ūkininke" (1899; pseudonimai Gaigalas, Tekšys). 1905 įsijungė į kovą prieš carizmą, bet netrukus buvo žandarų suimtas ir 3 metams ištremtas į Oloneco gub. Paskelbus amnestiją (1905), grįžo į Padovinio vls. (Kapsuko rj.); čia, jam aktyviai veikiant, buvo pašalinti cariniai valdininkai ir sudaryta nauja valsčiaus vadovybė. Žandarų ir policijos persekiojamas, 1907 pabėgo į Angliją, o iš ten į JAV. Apsigyveno Brukline ir reiškėsi kaip burž. liberalas.

AMBRAZIŠKIAI — kaimas Molėtų rj., Žalvarių apyl., 12 km į p. v. nuo Molėtų. 41 gyv. (1959). Į š. yra Ambraziškių ežeras. Kuriasi nauja gyvenvietė (nuo 1961). Krakmolo g-la (1891—1955 spirito g-la), ryšių skyrius (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1924—53 pradinė, 1953—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1959).

AMBRAZIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. nuo Giedraičių. Plotas 24 ha, didž. gylis 14 m. Ežeras siauras, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1275 m, didž. plotis 275 m. Krantai aukšti. Per A. e. teka bevardis upelis, priklausąs Siesarties baseinui. Ežero p. pakrantėje yra Ambraziškių kaimas. Ežeras verslovinis.

AMBRAZIŪNAS Alfonsas [g. 1933.V.12 Valmantiškiuose (Kauno rj.)] — dailininkas. Nuo 1959 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. 1961 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą. Nuo 1962 Vilniaus vid. meno m-los dėstytojas. Kuria skulptūras darbo temomis, skulptūrinius portretus, dekoratyvines skulptūras ir kt. Savo kūryboje vysto liaudies meno tradicijas, ieško nacionalinio savitumo, sumaniai panaudoja dekoratyvines medžio savybes.

Kūriniai: triptikas „Gimtojo kaimo žmonės" (1959), „Piemenukas" (1959), „Darbininkės galva" (1961), reljefas „Duona" (1963); V. Mickevičiaus-Kapsuko (1960), A. Čeponio (1960), Lazdynų Pelėdos (1961), A. Strazdo (1963) portretai, reljefai Vilniaus „Dainos" kavinei (1963), keletas antkapių Vilniuje ir Panevėžyje ir kt.

AMBRAŽEVIČIUS Juozapatas [g. 1831] — sukilėlių būrio, veikusio 1863 Panevėžio ir Ukmergės apskrityse, vadas. 1863.IV įstojo į E. Liutkevičiaus vadovaujamą sukilėlių būrį. Nuo 1863.XI.11, Liutkevičiui žuvus, vadovavo būriui. 1864 sausio mėn. suimtas Gaižūnuose (dab. Utenos rj.). Karo lauko teismo nuteistas 12 metų katorgos darbų.

AMBRAŽIŪNAS Petras [1892.I.24 Grumšliuose (Biržų rj.) — 1937.XII.20 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918—19 dalyvavo kovoje prieš vok. okupantus. 1919.I.1 Bauskėje (Latvijos TSR) priimtas į Komunistų partiją. 1918 pab. ir 1919 pr. Budbergio vls. (Latvijoje) ir Biržų aps. revoliucinio k-to narys, dalyvavo kovose prieš vietos kontrrevoliucionierius ir interventus. Nuslopinus Lietuvoje 1919 Tarybų valdžią, dirbo Miro (Gardino sr.) revoliucinio k-to pirmininku, vėliau Baltarusijos TSR Maisto liaudies komisariate. 1934—36 Baltarusijos TSR komunalinio ūkio liaudies komisaras. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

AMBROZAITIS Jonas [1856.IV.22 Šiaulėnuose (Radviliškio rj.) — 1916.VI.16 Vilniuje] — pažangus visuomenės veikėjas. XIX a. pab. vienas pirmųjų pradėjo skleisti socialistines idėjas Liepojos ir Šiaulių darbininkų tarpe. Dirbo geležinkelio telegrafistu Liepojoje ir Šiauliuose. Iš Vilniaus į Liepoją padėjo gabenti ir ten platinti soc. lit-rą rusų ir vokiečių kalbomis. Už anticarinę veiklą buvo kalinamas ir ištremtas į Kotelničių (Viatkos gub., dab. Kirovo sr.). Grįžęs iš tremties, dirbo Šiaulių alaus darykloje „Gubernija".

AMBROZAITIS Kazys [g. 1911.VII.24 Ardiškiuose (Raseinių rj.)] — gydytojas rentgenologas, medicinos mokslų kandidatas (1955). 1936 baigė Kauno un-tą. Dirbo Kauno un-to vidaus ligų katedros asistentu. 1947—48 Sanitarijos ir higienos in-to moksl. bendradarbis. 1949—57 gydytojas Vilniuje. Nuo 1957 Onkologijos in-to rentgenologijos ir radiologijos skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių onkologijos ir rentgenologijos klausimais.

AMBRUČIAI — kaimas Jurbarko rj., Stakių apyl., 3 km į p. r. nuo Stakių, 7 km į š. nuo Raudonės. 79 gyv. (1959). Pro A. teka Snietala. Iš v. prieina Pamituvio miškas. Vok. faš. okupantai 1942 kaime nužudė buv. Raudonės vls. profs-gos aktyvistą Z. Garšvą.

AMBULATORIJOS [lot. *ambulo* — vaikštinėju] — nedidelės gydymo įstaigos, teikiančios medicinos pagalbą ateinantiems ir namie sergantiems ligoniams. Veikia apibrėžtoje teritorijoje, rūpindamosi gyventojų sveikata, ypatingą dėmesį skiria profilaktikai. Carinėje Rusijoje ir burž. Lietuvoje veikė ambulatorinio tipo įstaigos, tačiau gydymas jose buvo ne visiems prieinamas, jos nedirbo profilaktinio darbo. Be to, A. buvo labai maža; pvz., 1936 Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) visose ambulatorinėse įstaigose buvo 196 000 apsilankymų (1962 Lietuvos TSR — 15 005 000 apsilankymų). Tarybų Sąjungoje A. steigiamos tik kaimo vietovėse. Miestuose, tame tarpe ir rajonų centruose, ambulatoriniam gydymui įsteigtos *poliklinikos*.

AMDŪRAS Judelis [g. 1907 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, amatininkas. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Rokiškyje. Pensininkas.

AMĖLIS — ežeras Utenos rj., 2 km į p. v. nuo Tauragnų. Plotas 13 ha. Ežeras rininės kilmės, pratekamas, priklauso Žeimenos baseinui; verslovinis.

„AMĖRIKA" — **1.** Buržuazinis žurnalas, ėjęs 1921 Vilksberyje (JAV, Pensilvanijos valstija).

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1933—1951 Brukline (Niujorkas). 1951 susijungė su kunigų pranciškonų laikr. *„Darbininkas"*, perkeltu iš Bostono į Brukliną.

AMĖRIKOS EŽERAS — ežeras Plungės rj., 10 km į š. r. nuo Platelių. Plotas 15 ha. Ežeras apvalus. P. krantas aukštas, kiti — žemi, pelkėti. Įteka bevardis upelis. 0,5 km nuo ežero v. kranto teka Varduva (Ventos intakas).

AMĖRIKOS LIETŪVIAI ž. *Argentinos lietuviai, Brazilijos lietuviai, Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai, Kanados lietuviai, Urugvajaus lietuviai.*

„AMĖRIKOS LIETŪVIS" — **1.** Buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1897 Čikagoje. Išleista 3 nr.

2. Buržuazinis liberalinis periodinis leidinys, einąs Vusteryje (JAV, Masačiusetso valstija). 1907 ėjo kaip dvisavaitinis žurnalas. Nuo 1912 savaitinis laikraštis.

AMĖRIKOS LIETŪVIŲ DARBININKŲ LITERATŪROS DRAUGIJA, ALDLD, — pažangi JAV lietuvių švietimo-kultūros organizacija, įsteigta 1915 Brukline (Niujorko priemiestis). D-jos tikslas — leisti ir platinti pažangią lit-rą, ugdyti darbo žmonių solidarumą, klasinį sąmoningumą. Vienas aktyvių ALDLD bendradarbių buvo V. Mickevičius-Kapsukas. Į pirmąjį d-jos CK buvo išrinkti: iniciatorius L. Prūseika (pirmininkas), J. Benesevičiūtė-Šukienė, J. Dainius. Aktyvūs veikėjai buvo K. Steponavičius, D. Šolomskas, vėliau K. Petrikienė, K. Depsas-Dapšys, J. Kaškaitis ir kt. D-ja netrukus išaugo į masinę org-ją, turinčią daugiau kaip 200 kuopų. Jos veikė JAV, Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajuje, Kuboje; iki II pasaul. karo buvo ir Prancūzijoje. ALDLD 1917—64 išleido 72 knygas, jų tarpe: A. Bimbos, J. Kaškaičio, S. Matulaičio, R. Mizaros, A. Petrikos, L. Prūseikos, D. Šolomsko ir kt., daugiausia JAV gyvenančių, liet. autorių veikalų, D. Tėvynės karo metais parengtus rinkinius „Didysis lietuvių tautos priešas" ir „Lietuva ugnyje", A. Barbiuso, E. Sinklerio bei kt. rašytojų kūrinių vertimų. Nuo 1934 ALDLD 4 kartus per metus leidžia literatūros, mokslo ir politikos žurnalą „Šviesa" (red. A. Bimba). JAV teismo organai 1953 ir vėliau bandė d-ją apkaltinti priešvalstybine veikla ir ją likviduoti.

Lit.: **A. Petrika**, LLD ir pažangieji Amerikos lietuviai, [Brooklyn], 1965.

AMĖRIKOS LIETŪVIŲ PROLETĀRINIO MĒNO SĄJUNGA — pažangi JAV lietuvių meno saviveiklos organizacija. Ž. *Lietuvių meno sąjunga.*

„AMĖRIKOS ŪKININKAS" — buržuazinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1917—21 Harte (JAV, Mičigano valstija). Buvo spausdinami patarimai Amerikos lietuviams žemdirbiams ir grož. lit-ros kūrinėliai.

AMONIĀKINIS VANDUŌ — skysta azotinė trąša; Lietuvoje nuo 1965 gaminamas Jonavos azotinių trąšų gamykloje. Ž. *Mineralinės trąšos.*

„AMŽINÓJI TAIKĀ" — Žečpospolitos ir Rusijos sutartis, sudaryta 1686.V.6 Maskvoje. Patvirtino teritorinius pakitimus, padarytus pagal Andrusovo paliaubas. Žečpospolita sutartyje visiškai atsisakė Kairiakrantės Ukrainos ir Kijevo.

Lit.: Сборник грамот и договоров о присоединении царств и областей к Государству Российскому в XVII—XIX веках, Петроград, 1922; История Польши, т. 1, М., 1954.

ANALÒGIJA [gr. *analogia* — atitikimas, panašumas] — skirtingų kalbos formų suvienodėjimas arba suartėjimas dėl dalinio jų panašumo. Analoginiai dariniai dažniausiai atsiranda vyraujančių, produktyviausių kalbos formų pavyzdžiu. Dėl A. liet. kalboje yra įvykę daug fonetinių ir morfologinių pakitimų. Pvz., literatūrinėje kalboje kai kurie priebalsinio kamieno daiktavardžių linksniai pakeisti labiau įsigalėjusių kamienų pavyzdžiu: vietoje sen. vns. naud. „akmeni(e)", „piemeni(e)" pagal formas „broliui", „peiliui" įsigalėjo „akmeniui", „piemeniui"; vietoje vns. įnag. „akmenimi", „piemenimi" pagal „broliu", „peiliu" — „akmeniu", „piemeniu". Kai kuriose tarmėse A. procesas čia yra pažengęs dar toliau: pagal formas „brolio", „peilio" sakoma „akmenio", „vandenio" vietoj „akmen(e)s", „vanden(e)s", pagal „anties", „avies" — „seseries", „dukteries" vietoj „seser(e)s", „dukter(e)s". Vietoj senesnių veiksmažodžio formų „esmi", „eimi" dabartinėje liet. kalboje pagal formas „velku", „ginu" sakoma „esu", „einu" ir panašiai. A. veikimas aiškiai jaučiamas ir dabartinėje literatūrinėje liet. kalboje. Čia dėl A. kartais supanašėja to paties žodžio įvairuojančios formos, pvz., greta senesnių vyr. giminės dalyvių formų „einąs", „bėgąs" ir pan. vis labiau įsigali kitų linksnių pavyzdžiu sudarytos formos „einantis", „bėgantis" (plg. gal. „einantį", „bėgantį"). Didelį vaidmenį A. turi liet. kalbos žodžių daryboje. Remiantis jau įsigalėjusiais darybos tipais, nuolat kuriami nauji žodžiai. Tokiu būdu pagal žodžius su veiksmo vietą žyminčia priesaga **-ykla** („ganykla", „degykla", „džiovykla") iš veiksmažodžių „mokyti", „valgyti", „saugoti" sukurti analoginiai dariniai „mokykla", „valgykla", „saugykla" ir pan. Analogija padeda palaikyti kalbos priemonių sistemos vieningumą.

ANĀNIKOVAS Vasilijus [1892 Gegobrastoje (Pasvalio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Gegobrastoje. 1940—41 ž. ū. komisijos pirmininkas Panevėžio apskrityje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų sušaudytas.

ANĀNJEVAS Michailas [g. 1919.XI.8 Kolainiuose (Kelmės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras. Baigęs į Novokuznecką perkeltą Vilniaus pėstininkų karo m-lą (1942), buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos šaulių, vėliau automatininkų kuopos vadas, žvalgų kuopos vadas, tos pat divizijos part. darbuotojas. Nuo 1945 TSKP narys. 1956—58 Resp. karo komisariato darbuotojas, nuo 1959 Nemenčinės rj. karo komisaro pavaduotojas.

ANĀPOLIS — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 8 km į š. nuo Dusetų, prie Sartų ežero. 66 gyv. (1964). Į p. nuo A. tęsiasi Dusetų giria. Pr. m-la (nuo 1924), biblioteka (nuo 1957). A. palivarke 1841 gimė poetas A. Vienažindys.

ANATÒMIJA [gr. *anatomē* — skrodimas] — organizmų formos ir sandaros mokslas. A. visapusiškai nagrinėja kūno dalių formą ir sandarą ryšium su jų funkcija, su amžiaus, lyties ir individualiniais ypatumais.

A. žinios Lietuvoje pradėjo plisti XVI amžiuje. Lietuvoje praktikavę didžiūnų pakviesti iš užsienio gydytojai naudojosi anatominiais lavonų tyrimų duomenimis, tačiau patys paprastai lavonų neskrodė, nes katalikų bažnyčia tai draudė. Yra duomenų ir apie lavonų skrodimus, pvz., rasta 1536 mirusio ir Vilniaus katedroje palaidoto vyskupo Jono kaukolė su skrodimo žymėmis. 1586 karaliaus Stepono Batoro lavoną skrodė jo gyd. M. Bucela. 1648 M. Vorbekas Letovas atliko karaliaus Vladislovo IV lavono skrodimą. A. mokslo užuomazga Lietuvoje susijusi su medicinos f-to įkūrimu Vyriausiojoje m-loje (1781). Parengiamieji darbai A. dėstyti pradėti 1775, paskyrus A. ir chirurgijos profesoriumi M. Renjė. Renjė anatomijos dar nedėstė. Jis pakvietė iš Paryžiaus J. Briotė. Briotė, atvykęs į Vilnių 1777, pradėjo rengti preparatus A. muziejui, kuris buvo įkurtas Medicinos kolegijos (Collegium Medicum) patalpose (dabar Gorkio g. 24). Anatomiją 1781 lotyniškai pradėjo dėstyti S. Bizis, kuris dar 1770 pirmas Lietuvoje skrodė lavoną moksliniais tikslais ir tą skrodimą aprašė. Paskaitų metu buvo demonstruojami preparatai ir eksperimentai su gyvuliais. Nuo 1787 A. katedrai vadovavo J. Lobenveinas, išplėtęs A. muziejų, parašęs 22 mokslo veikalus. 1820—27 A. katedrai vadovavo V. Pelikanas, įžymus chirurgas, parašęs ir A. veikalų. Nuo 1824 dirbo A. katedros adjunktu, o nuo 1827 vadovavo katedrai A. Belkevičius, išplėtęs A. muziejų, parašęs nemažą mokslo darbų. Vilniaus un-te dėstė žymūs ikidarvininio laikotarpio evoliucionistai: veterinariją ir lyginamąją A.— L. Bojanus, zoologiją — E. Eichvaldas. 1842 buvo uždaryta Medicinos-chirurgijos akademija (joje A. buvo dėstoma iki 1840), o A. muziejus perduotas Kijevo un-tui. Po ilgos pertraukos A. vėl pradėta dėstyti Lietuvoje tik po I pasaul. karo. Aukštuosiuose kursuose Kaune 1920.II.10 įsteigtas A. in-tas. Pirmasis A. katedros vedėjas buvo J. Žilinskas. Prie katedros įkurtas A. ir antropologijos muziejus. Katedros darbuotojai nagrinėjo daugiausia liet. antropologijos problemas. Morfologijos problemas tyrė ir kitų katedrų darbuotojai. 1922—28 Kauno un-to veterinarijos skyriuje gyvulių A. kursą skaitė Z. Mockus, o Ž. ū. akademijoje (Dotnuvoje) 1924—38 K. Aleksa. Lietuvos Vet. akademijoje gyvulių A. 1936—40 dėstė K. Miknevičius, vėliau A. Pabijanskas. Vilniaus un-te A. 1919—39 buvo dėstoma, bet A. katedrą atgaivino tik Tarybų valdžia 1940. Hitlerinės okupacijos metais šioji katedra ypač nukentėjo: žuvo įrengimai ir aparatūra, apnaikintas A. muziejus. Išvadavus Tarybų Lietuvą, 1944 vėl atkurtos A. katedros Kauno un-te (nuo 1951 priklauso Kauno Med. in-tui), Vilniaus un-te, gyvulių A. katedra — Lietuvos Vet. akademijoje, įkurta A. katedra Kauno Kūno kultūros in-te. Tarybų Lietuvos anatomai nagrinėja veido, burnos ir dantų morfologiją (S. Pavilonis), kaukolės turkiškojo balno ypatybes (J. Nainys), galvos smegenų amžinius kitimus (A. Jurgutis), nervo klajoklio branduolių embriogenezę (J. Markulis) ir kt. klausimus. Sukurta lietuviškoji A. terminija, išleisti lietuvių kalba A. vadovėliai.

Lit.: Medicinos mokslų istorijos Lietuvoje klausimai, V., 1958.

ĀNBINDERIENĖ Roza [**Levinaitė**; g. 1915.V.23 Tauragnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1931 baigė progimnaziją Panevėžyje. 1931 įstojo į LKJS Panevėžio org-ją. Už rev. veiklą 1933—35 buvo kalinama Panevėžyje, Kaune, Zarasuose. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Dirbo Kauno, Jonavos, Ukmergės partinėse org-jose. Nuo 1938 vaikų darželio auklėtoja Kaune. 1940.VI išrinkta LKJS Ukmergės aps. k-to pirmąja sekretore. 1942 savanore stojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją med. seseria. Po karo dirbo adm. darbą Vilniuje.

ĀNBINDERIS Tuvija [g. 1907.VIII.18 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš amatininkų. Nuo 1924 LKJS narys. 1928 baigė g-ją Panevėžyje. 1927—28 LKJS Panevėžio parajonio k-to sekretorius ir Panevėžio rj. k-to narys. 1928 aktyviai dalyvavo Gegužės Pirmosios antifašistinėje demonstracijoje. 1928 drauge su daugiau kaip 20 kitų komjaunuolių suimtas ir 1930 nuteistas. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1935 išėjęs iš kalėjimo, už pogrindinę komunistinę veiklą 1936—38 dar 3 kartus suimtas ir baustas

administracine tvarka. 1937 išrinktas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK nariu; 1938 šios org-jos CK sekretorius. 1940—41 dirbo adm. darbą Vilniuje. D. Tėvynės karo metais polit. darbuotojas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1949 eksternu baigė Vilniaus un-tą. 1945—62 Resp. partinės m-los dėstytojas; nuo 1960 docentas. Nuo 1962 Lietuvos TSR MA filosofijos katedros dėstytojas. Su A. Smirnovu parašė brošiūrą „Socialistinė valstybė išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu" (1962).

ÁNBO — Lietuvoje inžinieriaus A. Gustaičio 1924—40 sukonstruoti ir Kauno karo aviacijos dirbtuvėse pagaminti lėktuvai. A.-I, vienvietis sportinis lėktuvas su 30 AG varikliu, buvo pastatytas 1925. Vėliau pastatyti dviviečiai: mokomieji A.-II (1927) ir A.-III (1930), žvalgybiniai A.-IV (1933), A.-V (1935), A.-VI (1936) ir A.-41 (1937). 1940 pastatytas dvivietis lengvasis bombonešis

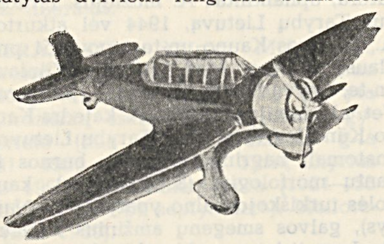

Anbo-VIII

A.-VIII su automatiškai keičiamo žingsnio propeleriu (greitis 400 km/h). Visų tipų A. buvo pusiau metalinės konstrukcijos su oro aušinamais varikliais. Varikliai ir daugelis kt. detalių buvo importuojami. 1934 trys lėktuvai A.-IV apskrido Europą, nutūpdami Stokholme, Kopenhagoje, Amsterdame, Briuselyje, Londone, Paryžiuje, Marselyje, Romoje, Vienoje, Pragoje, Budapešte, Bukarešte, Kijeve, Maskvoje.

ANCĒVIČIUS Petras [1903—1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys (priklausė LKP Baisogalos org-jai). Iki 1940 kumetis Valatkonių dvare (Radviliškio rj.); 1940—41 dirbo Baisogalos vls. vykd. k-te. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ANCUKĒVIČIUS Olegas [g. 1930.I.1 Luninece (Baltarusijos TSR)] — miškų ūkio inžinierius, ekonomikos mokslų kandidatas (1961). 1952 baigė Leningrado Miškų technikos akademiją. Nuo 1955 Lietuvos Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių miškų ūkio ekonomikos klausimais.

ÁNČERIS Jonas [1912—1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys (priklausė LKP Baisogalos org-jai). 1940—41 dirbo adm. darbą Baisogaloje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ÁNČIA — **1.** Ežeras Lazdijų rj., prie Veisiejų. Plotas 504 ha, didž. gylis 26 m, vid. gylis 9 m. Ežero dubenį sudaro 3 lygiagretės rinos, kertamos ketvirtosios. Ežeras nutįsęs iš š. į p.; didžiosios ašies ilgis 8,5 km, didž. plotis 1,2 km, kranto linijos ilgis 33 km. Krantai daugiausia statūs ir sausi, ežero p. gale apaugę pušynais. Pakrantėse ir litoralinėje zonoje gausu šaltinių. Įteka upelis iš Šlavanto ež., per ežerą teka Baltoji Ančia. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 3,7 kg/ha. Ežero p-lyje, 1 km į š. nuo Mečiūnų, yra piliakalnis.

2. Upė, Šešuvies deš. intakas. Ilgis 67 km, baseino plotas 277 km². Išteka iš pelkėtų Klibalių kaimo apylinkių Žemaičių aukštumoje, 6 km į v. nuo Kražių. Teka į p. per Kelmės, Šilalės ir Tauragės rajonus, pro Skaudvilę. Įteka į Šešuvį 46 km nuo jos žiočių, ties Santakais. Intakai: dešinieji — Ringė, Skliaustis, Klutupis, Pela, Inkstilas, Ūkis; kairieji — Plūščia, Suvirkštė. Vaga labai vingiuota. Vid. gylis 0,5—1 m, vid. nuolydis 193 cm/km. Aukštupyje slėnis neryškus, nuo Antininkų (Šilalės rj.) — siauras ir gilus (iki 25 m). Srovės greitis 0,6—0,7 m/s. Pasižymi dideliu vandens lygio ir debito svyravimu. Vanduo pakyla iki 2 m. Debitas Pužų vandens matavimo poste (3 km į p. v. nuo Skaudvilės): maks. 98,6, vid. 2,82, min. 0,018 m³/s.

3. Upė Lazdijų rj. Ž. *Baltoji Ančia.*

AÑČIŠKIAI — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 5 km į v. nuo Vabalninko. 161 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1922). Yra senkapis, kuriame VII—XII a. buvo laidojami nedeginti mirusieji; radinių iš A. senkapio yra Kauno ist. muziejuje.

AÑČIŠKIS — kaimas Kėdainių rj., Truskavos apyl., 5 km į r. nuo Truskavos. 53 gyv. (1959). Ryšių skyrius, felčeriųakušerių punktas, biblioteka (nuo 1959). A. aštuonmetė m-la yra gretimame Pauslajo kaime. A. apylinkėse yra IV—XII a. senkapis; 1939 jame rasta III—IV a. žalvarinė šaukštinė antkaklė, laikoma Kauno ist. muziejuje. XVI amžiuje A. priklausė dvarininkams Ancevičiams.

ANČLAUKŸS — kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 23 km į p. v. nuo Vilkaviškio, 15 km į p. nuo Kybartų; kolūkio centras. 135 gyv. (1959). Pro A. eina Virbalio—Vištyčio kelias. Lentpiūvė (nuo 1956).

ANDRÁITIS Antanas [g. 1913.II.22 Raseiniuose] — veterinarijos gydytojas chirurgas, veterinarijos mokslų kandidatas (1956). 1948 baigęs Lietuvos Veterinarijos akademiją, ten pat dirba ped. darbą. Nuo 1958 docentas. Parašė moksl. straipsnių vet. chirurgijos klausimais, brošiūrą „Kai kurios priemonės mėsos produkcijai padidinti" (1957), drauge su kitais vadovėlį „Praktinė veterinarinė chirurgija" (1961).

ANDRAŠIŪNAS Alfonsas [g. 1916.XII.3 Steigviliuose (Pakruojo rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958). Kilęs iš bežemių valstiečių. Nuo 1948 Pakruojo rj. Poželos kolūkio brigadininkas. Jo pastangomis užauginti dideli cukrinių runkelių, linų, javų derliai. Nuo 1960 TSKP narys.

ANDRAŠIŪNIENĖ Genovaitė [g. 1905.V.24 Kavarske (Anykščių rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1964). 1923 baigusi Ukmergės g-ją, mokytojavo. 1947—48 Prienų vid. m-los mokymo dalies vedėja, 1948—49 direktorė, vėliau mokytoja. 1951—54 dirbo Prienų rj. liaudies švietimo sk. metodinio kabineto vedėja. Nuo 1954 dėsto rusų k. ir lit-rą Prienų vid. m-loje. 1961 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-tą. Rašo rusų k. dėstymo liet. m-loje klausimais; „Rusų kalbos vadovėlio VIII klasei" (1962) bendraautorė.

ANDREIKĒNAI — kaimas Utenos rj., Kvyklių apyl., 11 km į p. nuo Utenos, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. 90 gyv. (1959). Per A. teka Talė (Viesio ež. intakas); prie jos veikia vandens malūnas (nuo 1880). Į p. v. nuo A. telkšo baigiąs užželti Žuvinto ež. Kaime yra kalva, vad. Andreikėnų piliakalniu arba Juozapato kalnu; čia iškasta degtų plytų, geležies gargažių, brūkšniuotos keramikos, žmonių kaulų.

ANDREJĀTIS Domininkas [g. 1896.V.12 Papilėje (Mažeikių rj.)] — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje dalyvis, ūkinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1917 Petrogrado darbininkų

ginkluoto būrio narys, paskui stojo savanoriu į Raudonąją gvardiją, dalyvavo piliet. kare Rytų fronte. 1918—20 polit. darbuotojas Raudonojoje Armijoje. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1919 išrinktas raudonarmiečių deputatu į Maskvos Tarybą. 1921—45 administracinis ir ūkinis darbuotojas Maskvoje, Kazanėje ir kitur, nuo 1945 — Kaune ir Vilniuje. Pensininkas.

ANDRĒJEVAS Rostislavas [g. 1907.I.24 Kaune] — dainininkas (tenoras), režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1960).

1934 baigė Kauno un-to teisės f-tą ir Kauno Konservatoriją. Operos scenoje debiutavo 1935. 1939 baigė Paryžiaus muzikos m-los dainavimo skyrių. Nuo 1940 Kauno muz. teatre dirbo solistu, nuo 1951 ir režisieriumi (nuo 1956 vyriausiasis režisierius).

Vaidmenys: Sinodalas (A. Rubinšteino „Demonas"), Lenskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"), Dimitrijus (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), 40 pagr. partijų operetėse.

Pastatymai: operos — Dž. Verdžio „Rigoletas" (1951), „Simonas Bokanegra" (1960), P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas" (1953), A. Rubinšteino „Demonas" (1961), Ž. Ofenbacho „Gražioji Elena" (1963) ir kt.; operetės — D. Kabalevskio „Pavasaris dainuoja" (1958), I. Kalmano „Silva" (1959), B. Gorbulskio „Meilė ir skarda" (1960), J. Štrauso „Šikšnosparnis" (1962) ir kt.

ANDRIJÁITIS Kazimieras [1893.XII.19 Liepojoje — 1955.XI.25 Vilniuje] — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje dalyvis, ūkinis ir partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1906 darbininkas Mažeikiuose, Rygoje, nuo 1914 Taline. 1917 kovojo už Spalio revoliucijos pergalę Talino darbininkų kovos būrių gretose, buvo Talino Darbininkų, kareivių ir jūreivių deputatų tarybos deputatas. 1918 Raudonosios Armijos savanoris; kovojo prieš Denikiną ir petliūrininkus. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1923—40 dirbo partinį ir ūkinį darbą Ukrainoje. 1940—41 cukraus tresto valdytojas Tarybų Lietuvoje. 1944—53 Lietuvos TSR maisto pramonės ministras. 1949—54 LKP CK narys. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. 1953—55 Vilniaus „Pergalės" konditerijos f-ko direktorius.

ANDRIJAVÀ — kaimas Šiaulių rj., Ginkūnų apyl., 3 km į v. nuo Šiaulių. 37 gyv. (1959). Lentpiūvė (nuo 1958). 1905—07 revoliucijos išvakarėse ir revoliucijos metu buvo surengtos kelios gegužinės, kuriose dalyvavo V. Kapsukas. Revoliuciniai socialdemokratai kaime organizavo neleg. pasitarimus, platino s-d. lit-rą.

ANDRIÒLIS (Andriolli) Mykolas Elvyras [1836.XI.2 Vilniuje — 1895.VIII.23 Nalenčove (prie Varšuvos)] — dailininkas. Vilniuje baigė g-ją, Maskvoje 1857 — tapybos m-lą, diplomą apgynė Peterburgo Dailės akademijoje. 1860 išvykęs į užsienį, dailės studijas gilino Romoje ir Paryžiuje. 1861 grįžo į Lietuvą. Dalyvavo 1863 sukilime (L. Narbuto būryje). Viename paveiksle pavaizdavo mūšį ties Dubičiais. Sukilimą nuslopinus, slapstėsi Maskvoje ir Peterburge. Buvo suimtas, bet iš Kauno kalėjimo pabėgo į užsienį. 1866 nelegaliai per Austriją vėl grįžo į Lietuvą. Ištremtas į Viatką, dirbo dailininku ir piešimo mokytoju; mokė rusų dailininkus V. ir A. Vasnecovus. 1871 amnestuotas, apsigyveno Varšuvoje, kur dirbo žurnalų „Kłosy" („Varpos") ir „Tygodnik ilustrowany" („Iliustruotas savaitraštis") meniniu redaktoriumi. Iliustravo lenkų rašytojų kūrinius, vaizduojančius Lietuvos praeitį. Mirus pranc. iliustratoriui G. Dorė, 1883 pakviestas į Paryžių, į Firmen-Dido leidyklą iliustruoti pasaul. lit-ros klasikų. Grįžęs į Varšuvą, sukūrė didelių kartonų ciklus A. Mickevičiaus „Pono Tado" bei „Konrado Valenrodo" siužetais. Šio-

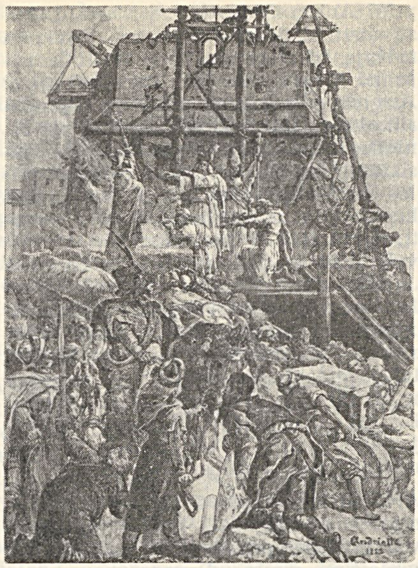

Mykolas Andriolis. „Gediminas stato Vilniaus pilį", medžio raižinys, 1882 (Vilniaus dailės muziejus)

mis išraiškingomis iliustracijomis A. atstovauja romantizmui, tačiau aktualių siužetų darbuose pereina į realizmo pozicijas. 1890—91 nutapė Kauno katedrai rel. paveikslų. Turėjo įtakos liet. liaudies menininkams (J. Svirskiui ir kt.).

Lit.: H. Piątkowski, H. Dobrzycki, Andriolli w sztuce i życiu społecznem, Warszawa, 1904; M. Gerson-Dąbrowska, Polscy artysci, ich życie i dzieła, Warszawa, 1930 [p. 234—244]; J. Jurginis, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960 [p. 180—183].

ANDRIÓNIŠKIO-AKMENÕS MIŠKAĨ — miškų masyvas Anykščių rj., 2 km į š. nuo Andrioniškio, Šventosios deš. krante. Priklauso Anykščių miškų ūkio Sedeikių girininkijai. Plotas 1340 ha; iš jų 756 ha medynų, 250 ha užima Anykščių miškų ūkio pagalbinio ūkio laukai. P. dalis iki Sedeikių kaimo vadinama Andrioniškio mišku (1110 ha), š.— Akmenos mišku (230 ha). Prie Pelyšos žiočių masyvas susisiekia su Šimonių giria. Reljefas banguotas. P. pakraščiu teka Vadaksta, š.— Pelyša (Šventosios intakai). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, vietomis priemoliniai. Andrioniškio miške vyrauja mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai bei pušynai, Akmenos miške — beržynai, užaugę buv. ariamoje žemėje. 93% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 36%, eglynų 29%, pušynų 27%, baltalksnynų 4%, juodalksnynų 2%, drebulynų 2%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 66%, pribręstantieji 3%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 141 ktm/ha, vid. prieauga 4,3 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų. Apie pusę masyvo ploto (palei Šventosios upę) sudaro apsauginė juosta, likusieji miškai — eksploataciniai. Pelyšos šlaitai — geologinis draustinis (ž. *Pelyša*).

ANDRIÓNIŠKIS — kaimas Anykščių rj., 9 km į š. v. nuo Anykščių, prie Šventosios ir Griežos santakos; apylinkės ir kolūkio centras. 154 gyv. (1959). Ties A. yra tiltas per Šventąją (nuo 1941); eina kelias iš Anykščių į Viešintas ir Kupiškį. Veikia felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (iki 1949 pradinė, iki 1960 septynmetė) su internatu (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1952). Feod. laikais A. buvo Penionių dvaro palivarkas. 1790 pastatyta bažnyčia. XIX a. pabaigoje A.— valsčiaus centras (1886 — 326 gyv.). Apylinkių valstiečiai dalyvavo 1905—1907 revoliucijoje; aktyvūs s-d. lit-ros platintojai ir mitingų bei streikų organizatoriai buvo Didžiuliai iš netolimo Griežionėlių vienkiemio. Burž. Lietuvoje A. kurį laiką irgi buvo valsčiaus centras. 1929.II.9 apylinkėse nukrito meteoritas, vad. „Andrioniškiu" arba „Padvarninkais". Veikė LKP pogr. kuopelė. 1931—34, daugumai gyventojų išsikėlus į vienkiemius, A. buvo prijungtas prie Anykščių valsčiaus. Vok. faš. okupacijos metais A. apylinkėse veikė V. Vildžiūno vadovaujamas partizanų būrys „Patvarieji".

AÑDRIŠKIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 11 km į š. v. nuo Vilkaviškio, prie kelio į Kudirkos Naumiestį. 154 gyv. (1959). Per A. teka Šeimena; iš š. prieina Žaliosios miškas. Yra Augalų felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), Žaliosios aštuonmetė m-la (nuo XVIII a. pradinė, 1958—61 septynmetė), Žaliosios biblioteka (nuo 1961).

ANDRIUKÁITIS Motiejus Juozas [1840 Buktiškiuose (Šakių rj.) — 1894.III.24 Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija)] — JAV lietuvių spaudos darbuotojas, darbininkų judėjimo dalyvis. Mokėsi Barzdų ir Griškabūdžio pr. m-lose, dirbo tėvų ūkyje. 1869 išvyko į JAV. Tarnavo pas Niujorko apylinkių fermerius. Vėliau dirbo angliakasiu, nuo 1878 gyveno Šenandore. Palaikė artimus ryšius su J. Šliupu. Buvo Lietuvių mokslo draugystės ir kitų tautybių darbininkų d-jų narys. Platino pažangią spaudą, socialistinę lit-rą. Bendradarbiavo „Unijoje", „Lietuviškajame balse", „Aušroje", „Vienybėje lietuvninkų", „Naujoje gadynėje" (slap. Dragūnas, Kuzavas, Pelkis, A. J. Sakalas, Šarpus). A. korespondencijos kovingos, raginančios darbo žmones šviestis, gilintis į polit. klausimus, ieškoti klasinių skurdo priežasčių, organizuotis kovai prieš socialinę ir dvasinę priespaudą. „Naujoje gadynėje" (1894, Nr. 2) A. viešai pareiškė esąs ateistas. Mirė, netyčia persišovęs. Poetė L. Malinauskaitė-Eglė A. mirtį pažymėjo eilėraščiu „Ant myrio M. J. Andriukaičio" („Nauja gadynė", 1894, Nr. 15).

Lit.: Szl. [Šliupas], Mat. J. Andriukaitis [nekrologas].—„Nauja gadynė", 1894, Nr. 11.

ANDRIUKÁITIS Stasys [g. 1921.XI.28 Virbalyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1941 komjaunimo darbuotojas Vilkaviškyje. D. Tėvynės karo metais

kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, nuo 1943 partizanų būryje „Žalgiris". Jo vadovaujama partizanų grupė 1944.III.10 Švenčionyse nušovė apskrities vokiečių komisarą F. Olį ir jo pavaduotoją E. Heinemaną. Po karo ūkinis bei administracinis darbuotojas Vilniuje.

ANDRIUKAITIS Viktoras [1916.VI.4 Ostankine (Vilkaviškio rj.) — 1945.IV.26 Vokietijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1935 LKJS narys. 1941 dirbo adm. darbą Vilkaviškyje. 1944 pab. įstojo į Raudonąją Armiją. Žuvo mūšyje prie Berlyno.

ANDRIUKAITIS Vladas [slap. **A. Varguolis**; 1903.VIII.18 Kaune — 1936.VII.31 ten pat] — rašytojas, žurnalistas. 1926 baigęs Kauno suaugusiųjų g-ją, studijavo Kauno un-te. Aktyviai dalyvavo nacionalistinės Šaulių s-gos veikloje. Meniniu atžvilgiu silpnuose prozos kūriniuose propagavo burž. nacionalistinę ideologiją, idealizavo kovas dėl buržuazijos įsitvirtinimo Lietuvoje, priešiškai vaizdavo Spalio revoliuciją. Romane „Martynas Skroblas" (1935) pavaizdavo Klaipėdos krašto žvejų buitį, pabrėždamas neigiamą germanizacijos įtaką liet. tautai.

ANDRIULIONIS Jurgis [1874 Gruožninkuose (Trakų rj.) — 1959.IV.19 Onuškyje (Trakų rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918 pab. Onuškio rev. k-to sekretorius, 1919 pr. Onuškio vls. Darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų tarybos pirmininko pavaduotojas. 1919.IV.23 pilsudskiniams legionieriams užgrobus Onuškį, buvo suimtas ir išvežtas į Poznanės, vėliau į Krokuvos konc. stovyklą. 1920 grįžo į Onuškį, kur visą laiką dirbo žemės ūkyje. Jo atsiminimai išspausdinti knygoje „Proletarinė revoliucija Lietuvoje" (1960).

AÑDRIUS [apie 1320—1399 prie Vorsklos] — Pskovo, vėliau Polocko kunigaikštis. Vyriausiasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus. 1342 drauge su Algirdu ir Kęstučiu dalyvavo kare prieš Livonijos ordiną, kurio riteriai buvo įsiveržę į Pskovo žemes. Ordino kariuomenę sumušus, Algirdas paliko A. Pskovo kun-ščiu. Pskove neišbuvęs nė metų, A. grįžo į Lietuvą. Kiek vėliau buvo Algirdo paskirtas Polocko kun-ščiu, kovojo prieš Livonijos ordiną. Algirdui mirus (1377), A. santykiai su Lietuvos valstybės centru pasikeitė. Būdamas vyresnis už Jogailą, A. laikė save tiesioginiu Lietuvos sosto įpėdiniu ir nepalankiai sutiko sosto perdavimą jaunesniajam broliui. Bet pulti Jogailos nedrįso, todėl stengėsi sudaryti prieš jį koaliciją. 1378 dėl nežinomų priežasčių A. paliko Polocką ir nuvyko į Pskovą, Novgorodą, o vėliau į Maskvą pas did. kun-štį Dmitrijų. 1380 drauge su Maskvos ir kitų rusų žemių kariuomene dalyvavo Kulikovo mūšyje prieš Aukso Ordos chaną Mamajų. Rusų metraščiai A. dalyvavimą Kulikovo mūšyje labai vertina. Kai Kęstutis pašalino Jogailą iš did. kun-ščio sosto, A. grįžo į Polocką ir pripažino Kęstučio autoritetą. 1381—85 šaltiniuose apie A. nieko neminima. Atrodo, kad A. nesikišo į Jogailos ir Kęstučio bei Jogailos ir Vytauto savitarpio kovas. Bet kai Jogaila, vykdydamas Krėvos sutartį, su broliais ir pusbroliu Vytautu išvyko į Lenkiją, A. pradėjo veikti prieš Jogailą. 1387 Jogailos siųsta Lietuvos kariuomenė paėmė Polocką, suėmė A. ir išgabeno į Lenkiją. Ten A. buvo uždarytas į Chencino pilies kalėjimą. Vytautui pageidaujant, 1394 A. buvo paleistas ir atvyko pas savo sūnų Joną, Pskovo kun-štį. A. dalyvavo Vytauto vadovaujamame žygyje prieš totorius ir žuvo mūšyje prie Vorsklos.

AÑDRIUS [m. apie 1457] — dalinis kunigaikštis, aktyviai dalyvavęs Lietuvos užsienio politikoje. Vladimiro Algirdaičio sūnus. Drauge su kitais kun-ščiais pasirašė daugelį svarbiausių to laiko sutarčių: 1422 sutartį su Kryžiuočių ordinu prie Melno ež., 1432 — taikos sutartį su Kryžiuočių ir Livonijos ordinais Skirsnemunėje ir kt. Iš A. 1446.VI.16 testamento matyti, kad jam priklausė Haino, Slovensko, Mohilno, Kameneco, Lohozesko, Ilemničės, Polonojės dvarai Minsko apylinkėse, paveldėti arba gauti iš Lietuvos did. kun-ščių Vytauto, Žygimanto ir Kazimiero už tarnybą.

ANDRIUŠAITYTĖ Julija [g. 1928.XII.2 Irkutske] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1962). 1951 baigė Maskvos Istorinį-archyvinį in-tą. Nuo 1955 TSKP narė. Nuo 1956 Vilniaus un-to TSKP istorijos katedros dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos socialdemokratijos rev. elementų kovą už proletarinę partiją reakcijos metais (1907—10).

ANDRIŪŠIS Pranas [1879.V.10 Vitkiškėje (Kapsuko rj.) — 1964.I.2 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Vaikystėje tarnavo pas buožes. 1897 išvyko į Angliją. Škotijoje dirbo anglies kasyklose. Nuo 1907 D. Britanijos Lietuvių socialistų s-gos narys, nuo 1909 s-gos CK narys. Apie 10 metų buvo vienas aktyvesnių šios s-gos veikėjų ir jos spaudos organo — savaitraščio „Rankpelnis" — bendradarbių. 1915—16 palaikė artimus ryšius su Škotijoje gyvenusiu V. Kapsuku ir jo vadovaujamu Lietuvos Socialdemokratų partijos Užsienio biuru. Po Vasario revoliucijos atvyko į Rusiją, dalyvavo kovose už Spalio revoliucijos pergalę Jekaterinoslave. 1918 grįžo į Lietuvą. 1926 vėl emigravo į Prancūziją, 1934—40 priklausė Prancūzijos Komunistų partijai. Uoliai rėmė lietuvius antifašistus, kovojusius internacionalinėse brigadose Ispanijoje, kai jie pateko į konc. stovyklas Prancūzijoje. II pasaul. karo metais buvo kankinamas hitlerininkų koncentracijos stovykloje. 1956 grįžo į Lietuvą, dalyvavo visuomeniniame gyvenime, bendradarbiavo spaudoje.

ANDRIUŠKEVIČIUS Bronislovas [g. 1908. VIII.2 Palėvenėlėje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1928—33 buvo LKP nariu. Priklausė LKP Klausučių (Biržų rj.) kuopelei. Už rev. veiklą 1929, 1930 ir 1936 baustas adm. tvarka. 1940—41 adm. darbuotojas Biržuose. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos karys. Dalyvavo kautynėse prie Maskvos; 1942 sužeistas ir demobilizuotas. 1944 dirbo profsąjunginį darbą Maskvoje. Po karo adm. darbuotojas Vilniuje, nuo 1952 Biržuose (nuo 1963 linų apdirbimo f-ko direktorius). Nuo 1953 TSKP narys.

ANDRIUŠKEVIČIUS Jonas [g. 1905 Biržuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1928—39 LKP narys. 1932 baustas adm. tvarka. 1933—1934 LKP Biržų parajonio k-to narys. 1934—35 mokėsi part. m-loje Maskvoje. Grįžęs į Lietuvą, vėl adm. tvarka baustas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1958 pensininkas.

ANDRIUŠKEVIČIUS Julius [g. 1912.IV.27 Palėvenėlėje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1928—33 LKJS narys. Už rev. veiklą buvo 5 kartus suimtas ir baustas adm. tvarka. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 Saločių vls. milicijos viršininkas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943—44 mokėsi karo m-loje, kurią baigęs, paskirtas į 1-jį Ukrainos frontą. 1947—49 Biržų vls. vykdomojo k-to pirmininkas, 1949—52 part. darbuotojas Biržų rajone. 1952—55 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. Nuo 1955 part. darbuotojas Tirkšliuose, Akmenėje, Mažeikiuose.

ANDRIUŠKEVIČIUS Juozas [g. 1930. XI.14 Paželsviuose (Kapsuko rj.)] — poetas, žurnalistas. Nuo 1948 spausdina eilėraščius. 1949 baigė Marijampolės g-jos 6 klases. Dirbo spaustuvėje, vėliau Kapsuko rj. laikr. „Naujasis kelias" redakcijoje. 1951 išleido eil. rink. „Taikos balsai". Nuo 1953 TSKP narys.

ANDRIUŠKEVIČIUS Mikas [1899 Anykščiuose — 1948.IX Pasodoje (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918—19 Ukmergėje dalyvavo proletarinėje revoliucijoje, už tai 1919 buvo kalinamas. Aktyviai dalyvavo profsąjunginiame judėjime. Po faš. perversmo, 1927 pr., suimtas ir teistas ukmergiečių profsąjungininkų byloje. 1928 išėjęs iš kalėjimo, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1940—41 dirbo Panoterių vls. (Ukmergės aps.) prie žemės skirstymo. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. Nuo 1945 adm. darbuotojas Panoteriuose. Viet. burž. nacionalistų nužudytas.

ANDRIUŠKĒVIČIUS Romanas [g. 1911. I.17 Dembavoje (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Į rev. veiklą įsitraukė 1928, mokydamasis Raseinių g-joje. Nuo 1930 studijavo Kauno un-te ir aktyviai dalyvavo studentų rev. judėjime, buvo marksistinės stud. d-jos „Aurora" narys ir pirmininkas; už tai 1932 pašalintas iš un-to, į kurį vėl grįžo 1935. Tarybiniais metais — gydytojas ginekologas Kaune.

ANDRÓPOVAS (Андропов) Jurijus Vladimirovičius [g. 1914.VI.15] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. 1936 baigė vandens transporto technikumą, vėliau mokėsi Petrozavodsko universitete, baigė Aukštosios part. m-los prie TSKP CK 4 kursus. Nuo 1939 TSKP narys. 1936—1944 komjaunimo darbuotojas (1940—1944 Karelijos-Suomijos TSR LKJS CK I sekretorius). 1944—53 TSKP Petrozavodsko miesto k-to II sekretorius, Karelijos-Suomijos TSR KP CK II sekretorius, TSKP CK aparato darbuotojas. 1953—57 diplomatas. Nuo 1957 TSKP CK skyriaus vedėjas. Nuo 1961 TSKP CK narys, nuo 1962 TSKP CK sekretorius. 1950—54 ir nuo 1962 TSRS AT deputatas.

ANDRŪLIS Domas [g. 1896.IV.29 Juodlaukyje (Kelmės rj.)] — pedagogas, kompozitorius. Vaikystėje pramokęs groti vargonais, 1914—18 dirbo vargonininku, vėliau mokytojavo Kurtuvėnų ir Šakynos (Šiaulių rj.) pr. m-lose, Žagarės mkt. kursuose dėstė muziką ir vadovavo chorui. 1924—29 mokėsi Klaipėdos muz. m-loje, kurią baigęs dirbo muz. mokytoju Plungės ir Telšių g-jose. Taryb. metais teorinių disciplinų dėstytojas Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių muz. m-lose. Rašė muz. klausimais spaudoje, užrašinėjo liaudies dainas su melodijomis. Sukūrė solo ir choro dainų: „Manoji Lietuva" (J. Šimkaus tekstas), „Naujas rytas" (J. Janonio tekstas) ir kt. Parašė instrumentinių pjesių, harmonizavo liaudies dainų.

ANDRŪLIS Vincas [tikr. **Andrulevičius**; g. 1890.II.4 Gripiškėse (Prienų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas ir spaudos darbuotojas. Mokėsi Stakliškių pr. m-loje. Į JAV emigravo 1911. Dirbo anglies kasykloje, gumos fabrike. 1912 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą ir pasidarė aktyvus jos veikėjas bei JAV darbininkų judėjimo dalyvis. 1916—18 mokėsi Valparaiso koledže. Daug rašė Lietuvių socialistų s-gos laikr. „Kova". Šiam laikraščiui sustojus (1918), redagavo „Žariją". Vienas pažangaus laikr. „Vilnis" (1920) steigėjų ir ilgametis jo redaktorius. Parašė keletą brošiūrų, į liet. kalbą išvertė (drauge su P. Krakaičiu) M. Gorkio rom. „Motina" (1929). Už pažangią veiklą kelis kartus JAV valdžios organų suimtas. Vienas žymesnių JAV lietuvių pažangiosios spaudos publicistų. Savo straipsniuose teisingai nušviečia gyvenimą Tarybų Lietuvoje, atremia nacionalistų šmeižtus, demaskuoja jų politiką, kovoja už taiką, demokratiją, prieš rasizmą ir fašizmą.

Ršt.: Religija Sovietų Sąjungoj, Ch., 1933; Naujas karas, Ch., 1934; Ispanija, Ch., 1937.

ANDRŪSOVO PALIÁUBOS — laikinoji Rusijos ir Žečpospolitos taika, sudaryta 1667.I.30 Andrusovo kaime (ties Smolensku), pasibaigus tarp šių valstybių karui dėl Ukrainos. A. p. buvo pasirašytos trylikai su puse metų. Per šį laiką turėjo būti parengtos sąlygos „*amžinajai taikai*". Pagal A. p. Rusijai grąžintas Smolenskas, Seversko žemė su Černigovu ir Starodubu; Žečpospolita pripažino Kairiakrantės Ukrainos ir Kijevo įsijungimą į Rusijos valstybę. Žečpospolita, naudodamasi sunkia to meto Rusijos polit. padėtimi, pasilaikė sau Dešiniakrantę Ukrainą, Baltarusiją su Polocku ir Vitebsku. Zaporožės Sečė turėjo priklausyti abiem valstybėms, kurios pasižadėjo bendrai veikti prieš Krimo chaną. Pagal A. p. šalys pasikeitė belaisviais.

ANDRUŠKĒVIČIUS Aleksandras [m. 1868.XII.13 Paryžiuje] — 1831 ir 1863 sukilimų Lenkijoje ir Lietuvoje dalyvis. Prieš 1831 buvo Rusijos kariuomenės pulkininkas, po 1831 sukilimo emigravo. 1863 buvo išvykęs į Konstantinopolį lenkų kariuomenės formuoti. 1863 Augustavo vaivadijos sukilėlių karo viršininkas. Kovėsi su carine kariuomene 1863.IV.9 prie Lekėčių kaimo (dab. Šakių rj.) ir kitur. 1864 vėl emigravo į Paryžių.

ANDRUŠKĒVIČIUS Pranas [XIX a.] — lietuvių-lenkų kalbų žodyno autorius. Šio žodyno rankraštį turėjęs M. Akelaitis, prieš pabėgdamas iš Lietuvos po 1863 sukilimo. A. 1857—58 iš Laukuvos atsiuntė L. Ivinskiui pasakėčias „Gaidys ir šuo", „Meška ir bitys", „Piemuo melagis", „Vilkas ir avikailis" ir kt.

ANDRUŠKÓNYS — kaimas Kauno rj., Lapių apyl., 13 km į p. v. nuo Jonavos, Neries deš. krante. 109 gyv. (1959). Per A. eina Kauno—Žeimių kelias. A. minimi 1556 (10 valakų, 9 kiemai).

ÁNDULIAI — archeologinių radinių vietovė Klaipėdos rj., Kretingalės apyl., Danės kair. krante. Yra plokštinis kapinynas, 1895 tyrinėtas A. Gecės (Götze) ir 1901, 1903, 1906, 1908 A. Becenbergio. Griautiniuose ir degintiniuose kapuose rasta turtingų įkapių: darbo įrankių, ginklų, papuošalų, klotų sidabro plokštelėmis ir pagražintų tamsiai mėlyno stiklo akimis (smeigtukai su trikampėmis, kryžminėmis galvutėmis, pelėdinės segės ir kt. II—IX a. dirbiniai), net užsikonservavusių drabužių liekanų. 1895 kasinėjimų medžiaga buvo perduota Berlyno muziejui, vėlesnių metų radiniai — kitiems muziejams.

ANDZIULÁITIS Juozas [slap. **J. Kalnėnas**; 1864.XII.12 Gaisriuose (Kapsuko rj.) — 1916.II.12 Niubritene (JAV, Konektikuto valstija)] — poetas, vertėjas, publicistas. 1883 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Garliavos pr. m-loje. Nuo 1884 bendradarbiavo „Aušroje", rinko tautosaką, etnografinę medžiagą. Išspausdino keliolika originalių eilėraščių, vertimų bei sekimų. Draugavo su poetais J. Mačiu-Kėkštu ir K. Sakalausku-Vanagėliu. Dėl ryšių su liet. spauda carinė m-lų vadovybė norėjo A. iškeldinti iš Lietuvos, bet jis naujo paskyrimo nepriėmė, 1886 emigravo į R. Prūsiją. Tilžėje redagavo 2 paskutinius „Aušros" numerius. „Aušrai" nustojus eiti, išvyko į JAV, dirbo angliakasiu. 1885—88 bendradarbiavo „Lietuviškajame balse", 1890—92 redagavo „Vienybę lietuvninkų". Klerikalams reikalaujant, 1892 turėjo iš redaktoriaus pareigų pasitraukti. 1892—93 aktyviai bendradarbiavo „Apšvietoje", o jai 1893 nustojus eiti, metė lit. darbą. 1895 baigęs med. koledžą Baltimorėje, vertėsi gydytojo praktika Niubritene. JAV lietuvių veikloje nebedalyvavo.

Pirmuosiuose eilėraščiuose A. romantiškai reiškė meilę gimtajam kraštui („Tarp savųjų"), idealizavo praeitį („Mirus Kęstučiui" ir kt.). Vėlesniuose kūriniuose skelbė demokratines idėjas, smerkė nac. priespaudą („O liuosybės Maskvužėlė"), šaukė į kovą dėl laisvės („Tėvyniška daina"). Vertė ir perdirbinėjo ukr. poeto T. Ševčenkos kūrinius („Ieva", „Nuskendėlė", „Undinos", „Laukas" ir kt.), įvesdamas į liet. lit-rą baladės žanrą. Reikšmingi rusų dem. poeto I. Nikitino („Pas nelaimingą brolį"), škotų poeto R. Bernso („Pirmiaus visko"), lenkų rev. dainos „Šniokščia Visla" („Ošia Nemuns mūsų šventas") sekimai.

Kritikos straipsniuose A. kovojo už liet. demokratinę realistinę lit-rą. Straipsnyje „Ką daryti?" („Aušra", 1885, Nr. 12) ir eil. rinkinio „Birutės dainos" recenzijoje („Lietuviškasis balsas", 1887, Nr. 1) smerkė atitrūkusią nuo tikrovės romantinę aušrininkų poeziją, pataikavimą carui. A.— vienas pirmųjų liet. dem. publicistų, propagavęs ir socialistines idėjas. Straipsniuose, spausdintuose daugiausia „Lietuviškajame balse" ir „Apšvietoje", griežtai pasisakė prieš caro valdžią („Persekiojimas mokslo Maskolijoje"), skatino valstiečius į kovą su carizmu ir dvarininkais dėl žemės („Dabarnykštė vidaus politika Maskolijoje"), siūlė nacionalizuoti žemę („Airija"), rodė darbininkų ir kapitalistų interesų priešingumą, kėlė mintį, jog reikia nuversti kapit. santvarką („Ar mes

esame valni?", „Socializmas ir darbininkai", „Reikaluose darbininkų" ir kt.), aiškino, jog klerikalizmas, religija tarnauja išnaudotojų klasėms („Tomas Miuncer ir didysis būrų maištas", „Katalikybė ir socializmas" ir kt.). Tačiau A. nepajėgė galutinai išsivaduoti iš liberalinės liet. buržuazijos įtakos, neatskleidė jos svetimumo darbo žmonėms. A. paskelbė mokslo populiarizacijos straipsnių, išvertė anglų istoriko E. Frimano „Europos istoriją".

Lit. veiklos pabaigoje (1890—93) A. išvertė reikšmingų grož. prozos kūrinių — N. Gogolio „Baisingą kerštą", M. Saltikovo-Ščedrino „Pragaišintą sielą", „Pasaką apie tai, kaip vienas sodietis išgelbėjo du generolus", H. Senkevičiaus „Ickų", daugiau kaip 10 Gi de Mopasano novelių ir kt.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Lietuvių poezija. XIX amžius [antologija], sudarė B. Pranskus, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2., V., 1958; **B. Pranskus,** Lietuvių literatūros gretose, V., 1959; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

ANEKDÒTAS [gr. *anekdotos* — nepaskelbtas] — trumpas jumoristinis arba satyrinis pasakojimas, turįs netikėtą ir sąmojingą pabaigą. Iš pradžių A. buvo vadinamas pirmąkart skelbiamas senas rankraštis, vėliau — pasakojimas apie ist. asmens priv. gyvenimo įvykius. Anekdotais taip pat imta vadinti mažus juokingus pasakojamuosius žanrus (fabliò, facecijas ir kt.), neretai turinčius aštrų polit. turinį. Tautosakoje A. sudaro atskirą žanrą. Liet. liaudies A. pagr. tema — kvailumo išjuokimas ir proto aukštinimas. Anekdotų paskelbta bemaž visuose didesniuose liet. pasakojamosios tautosakos rinkiniuose.

Lit.: **J. Basanavičius,** Lietuviškos pasakos įvairios, 4 t., Ch., 1903—05; Lietuvių tautosakos rinktinė, V., 1954; Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956, V., 1957.

ANGARIĒTIS Zigmas [tikr. **Aleksa** Zigmas; 1882.VI.25 Obelupiuose (Vilkaviškio rj.) — 1940.V.22 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo veikėjas, vienas LKP organizatorių ir vadovų. Gimė ir augo turtingo valstiečio, apie 1900 virtusio dvarininku, šeimoje. Mokėsi Marijampolės g-joje; baigęs 6 klases, 1902 įstojo į Varšuvos Veterinarijos in-tą. Dar mokydamasis g-joje, A. perskaitė F. Engelso knygą „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" bei kitus marksizmo klasikų veikalus. Varšuvoje įsitraukė į rev. judėjimą studentų org-jose, buvo nelegalios studentų Raudonojo kryžiaus d-jos narys, dalyvavo Gegužės Pirmosios demonstracijose, pradėjo leisti nelegalią socialistinę spaudą. 1904.XI Varšuvoje buvo suimtas už dalyvavimą antikarinėje demonstracijoje ir pašalintas iš in-to 3 kurso. Po $2^1/_2$ mėn. paleistas už užstatą, Varšuvos teismo rūmų 1906.XII nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti, bet pagal 1905 amnestiją bausmė per pusę sumažinta. 1905.X visuotinio streiko metu A. kalbėjo mitinge Kalvarijoje, ragino darbo žmones kovoti prieš caro valdžią. Kai A. tėvas 1906 išsikvietė į savo dvarą dragūnus ž. ū. darbininkų streikui slopinti, A. viešai pasmerkė tėvą ir visam gyvenimui nutraukė su juo ryšius.

Atvykęs 1906 į Vilnių, A. įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją (LSDP) ir tapo aktyviu jos veikėju: organizavo darbininkų streikus, kalbėjo mitinguose; kooptuotas 1906—07 dirbo partijos Vilniaus miesto k-to nariu. Kovojant prieš LSDP vadovybės oportunizmą (blokavimosi su liberalais ir kt. klausimais), 1906 pab. partijoje susidarė „Vilniaus opozicija", simpatizavusi bolševikinei taktikai. A. buvo vienas tos opozicijos dalyvių. 1907 pavasarį A., kaip partijos aktyvistas profesionalas, buvo pasiųstas į Panevėžio rj. Jo vadovaujama, LSDP Panevėžio org-ja padvigubėjo ir išaugo iki 300—350 narių. 1907 vasaros pabaigoje A., kaip Panevėžio rj. delegatas, dalyvavo LSDP VII suvažiavime Krokuvoje. Suvažiavime išsivystė kova tarp *federalistų* ir *autonomistų*. Kairieji (autonomistai) laimėjo: suvažiavimo dauguma priėmė nutarimą susivienyti su RSDDP. Tai buvo pirmas didelis nacionalistų pralaimėjimas LSDP eilėse visos Lietuvos mastu. Autonomistų pergalė atspindėjo pakairėjimą, kuris įvyko LSDP eilėse dėl pirmosios Rusijos revoliucijos ir bolševikų veiklos įtakos. A. buvo karštas revoliucinių s-d. šalininkas, pasisakęs už LSDP prisijungimą prie RSDDP, už visų s-d. jėgų sutelkimą kovai prieš carizmą. VII suvažiavimas išrinko A. LSDP CK nariu. Grįžtantį iš Krokuvos A. caro policija suėmė, bet po 5 savaičių paleido.

Atlikęs partijos užduotis Vilniuje, Kaune, A. 1908 pr. buvo pasiųstas į Suvalkų gub. Ten jis sustiprino rev. veiklą ž. ū. darbininkų tarpe. 1908.XII Marijampolėje pradėjo eiti A. redaguojamas ir nelegalioje spaustuvėje jo paties spausdinamas ž. ū. darbininkų laikr. „Darbininkų žodis" (išėjo 5 nr.). 1909.VI.10 Marijampolėje A. buvo suimtas, kai mėgino vežti nelegalią lit-rą į kaimą, paskui kalinamas Suvalkų ir Pskovo kalėjimuose. Varšuvos teismo rūmai 1911 nuteisė jį 4 metams katorgos darbų. 1915.V.15 atlikęs bausmę, A. buvo ištremtas į Sibirą, Jenisejaus gub. (prie Angaros u., į Jarkus, paskui į Kazačinską prie Jenisejaus u., o 1916 pab. į Minusinską). Iš viso už rev. veiklą A. caro kalėjimuose sėdėjo daugiau kaip 6 metus, tremtyje išbuvo $1^1/_2$ metų. Pskovo kalėjime jis 6 mėn. buvo sukaustytas grandinėmis, apie 2 metus laikomas vienutėje, dalyvavo polit. kalinių 6 dienų bado streike ir kt. protesto veiksmuose. Kalėjime A. parašė nemaža publicistinių ir moksl. darbų. Jie buvo slapta siunčiami į JAV lietuvių socialistinius laikraščius („Kovą", „Keleivį", „Laisvę", „Naujienas"); tuo metu A. parašė ir JAV išleistas brošiūras: „Ateities surėdymas", „Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose", „Krikščionių mokslas ir darbininkai bei nuosavybės klausimas ir vergija evangelijoje bei apaštalų raštuose" ir kt. Sužinojęs apie „Keleivio", „Naujienų" perėjimą į oportunistines burž. pozicijas, A. jau 1915 pasmerkė juos, pavadindamas „beprincipiniais biznierių laikraščiais". Laiškuose iš kalėjimo A. ragino kovoti prieš likvidatorius, pasisakė už Lietuvos Socialdemokratų partijos susijungimą su RSDDP.

Atsidūręs Sibire, A. užmezgė ryšius su ištremtaisiais bolševikais, 1916—17 buvo bolševikų partijos Minusinsko k-to nariu. Straipsniuose, parašytuose į Škotijoje ėjusius „Socialdemokratą", „Rankpelnį", A. populiarino V. Lenino idėjas, pasisakė už imp. karo pavertimą pilietiniu karu, už III Internacionalo sukūrimą. A. buvo vienas pirmųjų lietuvių bolševikų. Rašydamas iš Sibiro, nuo Angaros u., straipsnius į Anglijoje, JAV ėjusius lietuvių soc. laikraščius, pasirašinėdavo juos Z. Angariečio pseudonimu, kuris ilgainiui virto antrąja pavarde.

Po Vasario revoliucijos atvykęs į Petrogradą, 1917.IV.3 A. buvo išrinktas bolševikų partijos Petrogrado Lietuvių rj. k-to ir „Tiesos" redkolegijos nariu. Aštrioje kovoje prieš V. Požėlą ir kt. oportunistus, siekusius liet. rajono partinę org-ją nuvesti senosios LSDP keliais, A. vadovaujami Petrogrado lietuviai bolševikai pašalino iš savo org-jos menševikinius elementus. Ryžtinga „Tiesos" kova prieš oportunistus padėjo greičiau sutelkti I pasaul. karo metu į Rusiją evakuotus Lietuvos darbininkus ir valstiečius apie bolševikų partiją kovai už Tarybų valdžią.

Patariamojo balso teise A. 1917 dalyvavo RSDDP(b) Balandžio konferencijoje, tos partijos VI suvažiavime, populiarino „Tiesoje" jų nutarimus. Spalio revoliucijos dienomis Petrograde A. vykdė partijos užduotis informacijos, ryšių srityje, dalyvavo junkerių maišto malšinime. 1917.XII.8 paskirtas Lietuvos reikalų komisaro (V. Kapsuko) pavaduotoju, A. ypač rūpinosi darbu su karo pabėgėliais, burž. nacionalistų sukurtų org-jų pertvarkymu, reakcinių jų vadovų demaskavimu, iš Lietuvos evakuotų kultūros vertybių globa. Kaip lietuvių karo pabėgėlių delegatas, A. dalyvavo III Tarybų suvažiavime ir buvo išrinktas Centro Vykdomojo Komiteto (CVK) nariu.

Bresto taikos klausimu A. 1918 pr. kurį laiką buvo artimas „kairiesiems" komunistams. 1917.X sudarytas RSDDP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuras, kurio vienu vadovaujančių darbuotojų buvo A., 1918.II.6 „Tiesos" Nr. 8(45) išspausdino rezoliuciją, kuria, be kita ko, reikalavo, kad Bresto derybose nebūtų daroma jokių nuolaidų imperialistams.

Vėliau A. pripažino savo klaidą ir LKP istorijai skirtuose darbuose ją iškritikavo.

1918.III A. iš Petrogrado buvo pasiųstas į Voronežą. Čia jis buvo Lietuvos reikalų komisariato leidyklos ir spaustuvės vedėju, redagavo 1918.IV pradėjusį eiti RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro organą „Komunistas". Centro biuras, jo leidžiami „Tiesa", „Komunistas" plačiai svarstė komunistinio darbo Lietuvoje organizavimo klausimus. Centro biuras rengė kursus, kuriuose A. ir kiti mokė partinio darbo komunistus, siunčiamus į vokiečių okupuotą Lietuvą, aprūpino juos lit-ra, šriftu nelegaliai partinei spaustuvei. A. buvo vienas aktyviausių Lietuvos Komunistų partijos organizatorių.

1918 lapkričio pab. A. su V. Kapsuku atvyko dirbti pogr. partinio darbo į Vilnių ir buvo kooptuoti į LKP CK. 1918.XII.8 Vilniuje sudarytoje Lietuvos Laikinojoje revoliucinėje darbininkų ir valstiečių vyriausybėje A. buvo vidaus reikalų liaudies komisaru, pasirašė šios vyriausybės XII.16 manifestą. Reikšmingą vaidmenį A. suvaidino, kuriant pirmąją Vilniaus Darbininkų atstovų tarybą. Jis energingai kovojo už bolševikinę Tarybos liniją, jau XII.3 LKP CK posėdyje pasiūlė surengti Vilniuje masinę demonstraciją kuriamai Tarybų valdžiai Lietuvoje paremti. Pirmajame Tarybos posėdyje XII.15 Antonovičiaus pavarde A., kaip Vilniaus geležinkelininkų atstovas, buvo išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos prezidiumo nariu ir vykdė Laikinosios rev. vyriausybės nutarimus. Vadovaudamas Vidaus reikalų liaudies komisariato ir Žemdirbystės liaudies komisariato darbui, A. 1919 pr. padėjo stiprinti Tarybų valdžią ir kitose Lietuvos vietose, prisidėjo prie Lietuvos Tarybų suvažiavimo, ž. ū. darbininkų dviejų suvažiavimų parengimo. Trūkstant kadrų, jam buvo pavesta vadovauti Sveikatos apsaugos liaudies komisariatui ir Teisingumo liaudies komisariatui, laikinai priskirtiems prie Vidaus reikalų liaudies komisariato skyrių teisėmis. Tuo pat metu A. dirbo LKP CK nariu ir respublikos CVK nariu, redagavo lietuvių kalba „Komunistą".

1919 ir Tarybų Lietuvos respublikoje buvo padaryta klaidų, sprendžiant agrar. klausimą. Užuot išdalijus bežemiams ir mažažemiams valstiečiams dvarininkų žemes, dvaruose buvo kuriami taryb. ūkiai, vidutiniams valstiečiams nebuvo pripažįstama teisė rinkti taryb. organus. A. vienas pirmųjų Lietuvoje pastebėjo šias klaidas ir 1919 vasarą iškėlė klausimą dėl būtinumo jas taisyti.

Buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos legionieriams 1919.IV.21 okupavus Vilnių, A. buvo paskirtas CK ir respublikos Gynybos tarybos ypatinguoju įgaliotiniu Daugpilyje ryšiams su buržuazijos užimtais rajonais. Iš čia, A. siunčiami, daugelis partijos darbuotojų grįžo į Lietuvą dirbti pogr. partinio darbo. 1919.VIII.27 CK biuras pasiūlė A. persikelti su „Komunisto" leidykla ir spaustuve iš Daugpilio į Smolenską. Atvykęs čia, A. dirbo kaip CK narys, kartais kaip jo sekretorius, vadovavo part. leidyklai, padėjo Raudonosios Armijos Vakarų fronto polit. skyriui leisti lenkišką lit-rą.

Raudonajai Armijai 1920.VII.14 išstūmus Lenkijos kariuomenę iš Vilniaus, A. dirbo Vilniaus kariniame rev. k-te nariu, „Komunisto" redakcijoje. Tarybiniams organams rugpiūčio pab. pasitraukus iš Vilniaus, 1920.IX buvo sudarytas LKP CK ir LKP Užsienio biuras; A. buvo CK narys ir Užsienio biuro sekretorius. Nuo 1924 pr. A. taip pat buvo LKP CK Politinio biuro narys ir dažniausiai jo sekretorius, LKP CK atstovas prie Komunistų Internacionalo (Kominterno) Vykdomojo Komiteto. Kominterno III—VII kongresuose A. dalyvavo kaip LKP delegatas, Kominterno V—VII kongresuose buvo išrinktas Internacionalinės kontrolės komisijos nariu, o 1926—35 buvo tos komisijos sekretoriumi. 1938.III.27 Maskvoje buvo suimtas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

Kaip politinis veikėjas, A. pasižymėjo principingumu, tvirtumu, nuoseklumu, nepalaužiama ištikimybe komunizmo idėjoms. Daugiausia jėgų ir energijos A. skyrė Lietuvos Komunistų partijai stiprinti, jos nariams idėjiškai auklėti. Jis atidžiai sekė ekonominę ir politinę Lietuvos padėtį, giliai nagrinėjo ją part. spaudoje, LKP suvažiavimuose, konferencijose, CK plenumuose. A. daug pasidarbavo, kad leninizmo idėjos būtų prieinamos Lietuvos darbo žmonių masėms. Iš pirmojo V. Lenino raštų leidimo jis atrinko ištraukas, kurių turinys labiausiai atitiko Lietuvos sąlygas. Tos ištraukos buvo išverstos (daugiausia J. Šepečio) į liet. kalbą, A. suredaguotos ir 1925—28 išleistos 18 atskirų leidinių. Leninizmo idėjos buvo populiarinamos daugelyje A. straipsnių ir brošiūrų.

Kovoje prieš įv. opozicijas bolševikų partijoje A. aistringai gynė generalinę partijos liniją: 1921 pasisakė prieš trockininkus profsąjungų diskusijos metu, 1924 ragino trockizmą „sudaužyti, kaip buvo sudaužytas Rusijos menševizmas", smerkė part. spaudoje antipartinius Zinovjevo, Kamenevo, Bucharino veiksmus.

Apie 20 metų dirbęs LKP eilėse vadovaujamąjį darbą, A. gerai pažino jos aktyvą ir drauge su V. Kapsuku, K. Požela ir kitais partijos vadovais jį auklėjo. Dėstydamas partinėse m-lose LKP istoriją, rašydamas šiais klausimais spaudoje, A. pabrėždavo, kad reikia kūrybiškai įsisavinti bolševikų partijos, taip pat LKP patyrimą, mokytis iš LKP klaidų, kad daugiau jos nebūtų kartojamos, mokytis leninizmo.

Svarbų darbą A. atliko, tyrinėdamas Lietuvos darbininkų rev. judėjimo istoriją. To darbo vaisiai atsispindi 1921 pasirodžiusioje „Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorijoje" (2 tomai, apimantys laikotarpį iki 1907), 1935 hektografu išspausdintoje „Lietuvos Komunistų partijos istorijoje" ir daugelyje brošiūrų.

A. buvo vienas produktyviausių LKP žurnalistų. Jo straipsnių, daugelis nepasirašytų, o taip pat pasirašytų pseudonimais (Z. A., M. Beržas, M. B., J. Beržas, J. B., R. T., S. Partietis, S. P., A., Degučių Antanas, D. A., K. Kalnėnas, J. Antanaitis, J. A. ir kt.), gausu partijos žurnaluose ir laikraščiuose: „Komuniste", „Komunare", „Kibirkštyje", „Balse", „Partijos darbe", „Tiesoje", „Darbininkų atstove" ir kt. Be to, beveik visų šių leidinių jis buvo redaktorius ar redakcinės kolegijos narys. A. plunksnai priklauso 119 brošiūrų ir knygų politikos, ekonomikos, istorijos, filosofijos klausimais. Nors ir ne viskas iš šio literatūrinio palikimo turi vienodą išliekamąją vertę, tačiau A. atliko labai reikšmingą darbą, populiarindamas marksizmo-leninizmo teoriją, taikydamas ją konkrečioms Lietuvos sąlygoms, kovodamas prieš burž. ideologiją, tyrinėdamas liet. visuomeninės minties vystymosi istoriją, LKP istoriją.

Šalia plataus visuomeninio-politinio ir publicistinio darbo A. reiškėsi ir lit-roje. 1908—09 Z. A. kriptonimu paskelbė keliolika alegorinių bei satyrinių apsakymų ir vaizdelių, kurių žymesni —„Apšviestasis", „Išpažintis" ir kt. (išsp. JAV laikraščiuose „Lietuva", „Dilgėlės"). Brošiūroje „Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose" A. materialistiniu požiūriu nagrinėjo tautosaką. J. Janonio eil. rinkiniui A. 1918 parašė įvadinį straipsnį, nušviečiantį poeto biografiją, kūrybą. Žurnale „Komunistas" (1919—23) paskelbė demaskuojančių pastabų apie tuometinę liet. burž. rašytojų veiklą. „Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorijoje" (t. 1, 1921), kalbėdamas apie K. Donelaičio kūrybą, ir brošiūroje apie Žemaitę A. didžiai vertino realistinės liet. lit-ros pradininkų meistriškumą, iškėlė klasių kovos atspindžius jų kūryboje. Kaip lit-ros kritikas A. ypač pasireiškė žurnale „Kibirkštis" (1924—26), įv. pseudonimais bei kriptonimais paskelbdamas keliasdešimt straipsnių, recenzijų, pastabų. Drauge su V. Kapsuku A. kovojo prieš dekadentines lit-ros ir burž. filosofijos teorijų (dievostatos ir kt.) įtaką jaunai liet. proletarinei lit-rai, stengėsi stiprinti joje realistines tradicijas. Jis akylai sekė besiformuojančią liet. proletarinę lit-rą, kėlė aikštėn ir kritikavo idėjinius prol. rašytojų nukrypimus kūryboje ir organizacinėje veikloje. Kovodamas dėl grož. lit-ros komunistinio partiškumo, pabrėždamas jos idėjinę reikšmę, A. ne visuomet reikiamai atsižvelgė į meninę lit-ros veikalų specifiką, ne visuomet pakankamai dialektiškai nagrinėjo lit-ros visuomeninio poveikio klausimus. Tuo paaiškinamos kai kurios jo neteisingos išvados, vertinant liet. lit-ros klasikų veikalus, J. Biliūno ir kt. kūrybą. Tai būdinga ir

vėlesniesiems A. straipsniams, išspausdintiems žurnaluose „Balsas" (1928—33), „Priekalas" (1931—38), kuriuose jis lietė trečiafrontininkų veiklą, P. Cvirkos ir kt. pažangiųjų rašytojų kūrybą.

Pagerbiant A. atminimą, Vilniuje, Panevėžyje, Kalvarijoje ir kt. Lietuvos miestuose jo vardu pavadintos gatvės. Nuo 1962 geriausiems studentams Tarybų Lietuvoje mokamos 2 A. vardo stipendijos.

Ršt.: Ateities surėdymas, Filadelfija, 1909; Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose, Boston, 1911; Kur mūsų bočiai gyveno?, Boston, 1912; Moterų padėjimas ir lytiškas klausimas evangelijoj bei apaštalų raštuose, Boston, 1913; Materialistinis istorijos supratimas, Boston, 1913 [II leid.— Voronežas, 1918]; Darbininkai ir karas, Voronežas, 1918; Imperializmas ir jo pergalėjimas, Voronežas, 1918; Filosofiniai istorinių pažiūrų keliai ir K. Marksas, Voronežas, 1918; Lietuviai bolševikai Rusijoj, Voronežas, 1918; Vilniaus darbininkų taryba, [Smolenskas], 1920; Walka o ziemię w okupacji polskiej, [Smolenskas], 1920; Lauko darbininkai baltojoj Lietuvoj, [Smolenskas], 1920; Lauko darbininkai ir Tarybų valdžia Lietuvoj, [Smolenskas], 1920; Pirmieji Lietuvos bolševikai, [Smolenskas], 1921; Ekonominė ir politinė padėtis Lietuvoj, [Smolenskas], 1921; Partijos krizio klausimu, [Smolenskas], 1921; Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija, t. 1. (Partijos istorija iki 1896 metų), t. 2 (Partijos istorija nuo 1896 iki 1907), [Smolenskas], 1921; Nepriklausomos Lietuvos kalėjimuose, Brooklyn, 1922; Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas, K. [Smolenskas], 1925; Kas tie Lietuvos komunistai ir ko jie nori?, K. [Smolenskas], 1926; „Tautos vadas" A. Smetona, jo sėbrai ir darbai, K. [Smolenskas], 1927 [II leid. 1928]; Фашистский переворот и расстрел коммунистов в Литве, М.-Л., 1927; Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai, Tilžė, 1928; 1926 metų streikai Lietuvoje, [Smolenskas], 1928; Ar jie kovotojai dėl Lietuvos nepriklausomybės?, Tilžė, 1928; Lauko darbininkai ir jų vargai, Klaipėda [Tilžė], 1930; Žodis kaimo biednuomenei, Klaipėda [Karaliaučius], 1930; Bedarbiai fašistų Lietuvoj ir jų kova, [Tilžė], 1930; Spalių revoliucijos keliais (15-os metų sukaktuvėms), [Berlynas], 1932; LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1962.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje (Straipsnių rinkinys), V., 1957; **J. Repšys,** Zigmas Angarietis — marksizmo propagandistas Lietuvoje 1917—1918 m.—„VVU mokslo darbai", t. 20, 1958; Kovos keliais, [rinkinys], V., 1961; **A. Sniečkus,** Žymus Komunistų partijos veikėjas.—„Tiesa", 1962.VI.27; **B. Prėskienis,** Zigmas Angarietis — literatūros kritikas.—„Pergalė", 1962, Nr. 6; **R. Šarmaitis,** Zigmo Angariečio literatūrinis palikimas.—„LKP istorijos klausimai", t. 3, 1963; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

ANGELÁIČIAI, Angelo sargo vaikų sąjunga,— klerikalinė vaikų organizacija, veikusi Lietuvoje 1922—40. Org-jai vadovavo kunigai, skiepydami jos nariams rel. fanatizmą, burž. nacionalizmą. Org-ja leido vaikams skirtą laikr. „Žvaigždutė".

ÁNGININKAI — kaimas Alytaus rj., Simno apyl., 4 km į r. nuo Simno, prie Kapsuko—Alytaus plento. 201 gyv. (1959). Kaimą sudaro dvi sodybų linijos išilgai Angininkų ežero r. ir v. krantų. R. pakraščiu teka Peršėkė.

ÁNGININKŲ ĔŽERAS — ežeras Alytaus rj., 5 km į r. nuo Simno. Plotas 46 ha, didž. gylis 8 m. Ežeras pailgas, nenutekamas. Krantai aukštoki, sausi. Prie ežero yra Angininkų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 13 kg/ha (daugiausia karšių).

ANGIRIAĨ — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 15 km į v. nuo Kėdainių, Šušvės kair. krante; kolūkio centras. 193 gyv. (1959). Per kaimą eina Krakių—Josvainių kelias. Veikia felčeriųakušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1947).

ANGLĖLIS, Unglinis,— ežeras Švenčionių rj., 5 km į p. v. nuo Joniškio, 3 km į v. nuo Arino ežero p. galo. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš šiaurės rytų į pietų vakarus. Krantai neaukšti, miškingi, rytinis pelkėtas.

ANGLĖZAS, angelčikas, engelčikas, ingelčikas,— liaudies šokis, žinomas nuo XIX a. pr. Apie Liškiavą šokdavo penkiese, L. Ivinskio minimą (1832) A. šokdavę 3 vyrai, apie Šiluvą — 3 poros. Šokant buvo dainuojama. Dainos melodiją visada grodavo. Apie Liškiavą, Merkinę A. melodija panaši į „Žiogelių" šokio melodiją (metras $^{2}/_{4}$).

Lit.: **J. Lingys,** Lietuvių liaudies šokiai, V., 1952.

ANGLIARŪGŠTĖ ž. *Anglies dioksidas.*

ANGLÌCKIS Stasys [g. 1905.XII.9 Bernotave (Plungės rj.)] — poetas. Literatūrinę veiklą pradėjo 1925. 1932 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1933—40 mokytojavo Šiaulių berniukų g-joje. Iš pradžių A. buvo modernistinių lit. srovių veikiamas, bendradarbiavo buržuazinėje ir klerikalinėje spaudoje. Eil. rinkiniuose „Žingsniai prie sfinkso" (1931) ir „Kraujo auka" (1934) žymu simbolistinės poezijos poveikis. Real. dramoje „Rūmai be pamato" (1933) kritikavo klerikalizmą, burž. partijų rietenas dėl valdžios. Poet. satyrų knygoje „Septynios didžiosios nuodėmės" (1935) vietomis taikliai pastebėjo kai kurias burž. tikrovės negeroves. Eil. knygoje „Didžioji kančia" (1937) greta abstrakčios filos. lyrikos buvo ir visuom. motyvų. Tolesnis A. vadavimasis iš „grynojo meno" tendencijų išryškėjo eilėraščiuose, spausdintuose žurnale „Literatūra", almanache „Prošvaistė". Redagavo antologiją „Žemaičiai" (1938). 1940—41 dirbo Švietimo liaudies komisariate vid. m-lų inspektoriumi. Vok. faš. okupacijos metais mokytojavo Vilniuje, vėliau persikėlė į Kuršėnus. Pokario metais išvertė M. Lermontovo „Demoną" (1949), H. Heinės „Kelionių vaizdus" (1953). Išleido poezijos rinktinę „Po atviru dangum" (1960) ir eil. rinkinį „Metūgės linksta į saulę" (1965).

Lit.: Tarybų Lietuvos rašytojai, [autobiografijos], V., 1957; **E. Matuzevičius,** Poetas ir laikas.—„Pergalė", 1960, Nr. 11; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

ANGLIĒS DIOKSÌDAS, angliarūgštė, CO_2. Lietuvoje pradėtas gaminti po I pasaul. karo. Burž. valdymo laikotarpiu daugiausia buvo gaminamas iš kreidos. Be to, Kauno mielių f-ke veikė nedidelis cechas, kuriame A. d. buvo gaunamas, deginant koksą. Per metus jame buvo pagaminama iki 60 t A. d., kuris beveik visas buvo suvartojamas limonado gamybai. A. d. cechas Kauno mielių f-ke veikė ir taryb. metais (iki 1961), tačiau jis nepajėgė patenkinti didėjančios A. d. paklausos. 1952 Panevėžio spirito kombinate pradėta rinkti A. d., kurį išskiria mielės; 1962 čia jo gauta apie 1200 tonų. 1963 A. d. cechas paleistas Šilutės spirito varykloje (projektinis pajėgumas 600 t per metus). Žymi dalis Lietuvos TSR gaminamo A. d. sunaudojama cukraus ir chemijos pramonėje, metalų suvirinimo darbams, be to, jis vartojamas bealkoholiniams gėrimams gazuoti, gesintuvams pripildyti, šaldytuvuose, šiltadaržiuose.

ÁNGLIJOS LIETÙVIAI. Vieni pirmųjų lietuvių, atvykusių į Angliją, buvo Krimo karo (1853—56) belaisviai, tarnavę Rusijos kariuomenėje,— Kielius ir Marcinka nuo Marijampolės. 1856 paleisti iš nelaisvės, jie atvyko į Liverpulį, kur rado būrelį lietuvių, dirbančių cukraus f-ke. 1914 Anglijoje jau buvo apie 12 000 lietuvių. I pasaul. karo metais pagal Anglijos ir Rusijos konvenciją šaukiamojo amžiaus lietuviai buvo paimti į Anglijos kariuomenę arba išsiųsti į Rusiją. Didžiausios A. l. kolonijos įsikūrė Londone, Vidurinėje Anglijoje ir Škotijoje. Nemokėdami anglų kalbos, A. l. dirbdavo daugiausia pačius sunkiuosius ir blogai apmokamus darbus, gyveno vieno-dviejų kambarių „stubose", kur telkėsi šeima ir keli viengungiai. Anglų fabrikantai žiūrėjo į ateivius iš aukšto, išnaudojo labiau, negu vietinius darbininkus, trukdė jiems stoti į profs-gas, formalumais sunkino jų įsidarbinimą. Vis dėlto kai kurie A. l., išmokę kalbos, suorganizavo kooperatyvus, įsitaisė parduotuves, siuvyklas, dirbtuves, žodžiu, prasimušė į smulkiosios buržuazijos eiles. A. l. visuomeninis gyvenimas nuo XIX a. pab. reiškėsi įvairių, dažniausiai klerikalinių, org-jų kūrimu ir kultūrinės veiklos organizavimu. 1896 įsisteigė „Vienybė", 1898 — Susivienijimas lietuvių Anglijoje, 1899 — „Šviesa", 1905 — Lietuvių klubas, 1906 — „Rūta". 1899 Glazgove išėjo klerikalinės krypties laikraštis „Vaidelytė", 1905—06 ėjo „Laikas". Apie 1905 susikūrė Lietuvių socialde-

Anglijos lietuviai. „Rankpelnio" redakcija

mokratų partija D. Britanijoje, kuri vėliau pasivadino Lietuvių socialistų s-ga D. Britanijoje. Ji Belshile 1907—23 leido darbininkų laikr. „*Rankpelnį*", kuris nuo 1915 tapo revoliucinių socialdemokratų, vėliau komunistų laikraščiu. 1908 Belshile ėjo juokų laikr. „Pipiras". 1909—11 „Rankpelnis" leido jumoristines J. Steponaičio redaguojamas „Širšes". 1914 Lietuvių socialistų s-ga įsteigė Belshile knygyną. 1914 pab. į Angliją atvyko V. Mickevičius-Kapsukas. Čia buvo perkeltas ir Lietuvos Socialdemokratų partijos Užsienio biuras, kuris leido „Socialdemokratą". V. Kapsukas 1915—16 Belshile redagavo „Rankpelnį" ir „Socialdemokratą". 1914 Anglijoje lankėsi P. Eidukevičius (slap. A. Baranauskas), kuris padėjo organizuotis pažangiesiems vietos lietuviams. 1915 įsikūrė Britanijos Lietuvių moterų darbininkių d-ja. 1920 Lietuvių socialistų s-ga pasivadino Lietuvių komunistų s-ga D. Britanijoje, o vėliau įsijungė į D. Britanijos Komunistų partiją. 1922 Lietuvių komunistinė jaunimo s-ga D. Britanijoje išleido keletą numerių savo laikr. „Jaunoji karta". Kai burž. Lietuvos policija likvidavo LKP CK pogr. „Spartako" spaustuvę Kaune, pažangieji A. l. padėjo 1922 išleisti LKP CK organo „Tiesos" Nr. 25—26 (medžiagą sutvarkė K. Daugirdas). A. l. turėjo ir savišalpos org-jų, rengė vakarus su vaidinimais bei dainomis, platino spaudą. II pasaul. karo metu daug A. l. tarnavo Anglijos kariuomenėje, nemaža jų žuvo. 1964 Anglijoje gyveno apie 16 000 lietuvių. Kelios A. l. grupės lankėsi Tarybų Lietuvoje. Senųjų Lietuvos išeivių org-jų Anglijoje maža belikę, ir jų visuomeninė veikla labai nežymi. Po II pasaul. karo į Angliją atvyko apie 6000 lietuvių, iš kurių apie 4000 vėliau persikėlė į JAV, Kanadą ir kt. šalis. Liet. burž. nacionalistai Londone nuo 1947 leidžia antitaryb. laikr. „Europos lietuvis" (iki 1953 „Britanijos lietuvis"); deš. socialistai ten pat leidžia neperiodinį laikr. „Darbininkų balsas". Škotijoje nuo 1914 eina klerikalinis laikr. „Išeivių draugas".

AÑGLININKAI — **1**. Kaimas Prienų rj., Jiezno apyl., 4 km į š. r. nuo Jiezno. 206 gyv. (1959). Pro A. teka Svėdubė (Verknės deš. intakas). Pr. m-la (nuo 1917).

2. Kaimas Biržų rj., Geidžiūnų apyl., 10 km į p. r. nuo Biržų; kolūkio centras. 80 gyv. (1959). Per A. teka Apaščia, eina Biržų—Papilio kelias. Lentpiūvė (nuo 1954), malūnas, parduotuvė, pr. m-la (1927 atkelta iš Štakirių), biblioteka.

ANGLINIÑKAI — **1**. Kaimas Trakų rj., Rūdiškių apyl., 6 km į r. nuo Rūdiškių miestelio. 151 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Lukna (Merkio intakas). Malūnas, parduotuvė, pr. m-la. A. minimi XVII a.

2. Kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 5 km į š. v. nuo Kruonio, Kauno marių krante. 130 gyv. (1959). Pro A. teka Apsuona (Nemuno intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1945). Ties A. randama akmens amžiaus sodybų liekanų. A. žinomi nuo XVIII a. pradžios. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 9 kaimo gyventojus. Statant Kauno hidroelektrinę, 1958—59 iš numatyto užtvindyti ploto į A. atsikėlė Dabintos, Kračkiemio ir Rūčkakiemio gyventojai.

ANGLINIÑKAI — valstiečiai baudžiauninkai, turėję už naudojamą žemę gaminti medžio anglis ginklų kalykloms ir dvaro kalvėms, ypač geležiai iš balų rūdos lydyti. Valkininkų anglininkai XVI a. ir XVII a. pr. turėjo kas 2 savaitės išdegti po 1 nustatyto dydžio duobę medžio anglių ir savo arkliais jas atgabenti į valdovo ginklų kalyklą. 1557 valakų įstatyme A. prilygo dailidėms, kalviams, rūdininkams ir kt. amatininkams, kurių darbas dvaro naudai atstojo lažą.

AÑGLYS. Lietuvoje nuo seno buvo naudojamos medžio A. vietinei pelkių rūdai lydyti ir iš jos gaunamai geležiai apdirbti (ž. *Geležies rūda*). Natūraliosios A. (rusvosios, akmens A. ir antracitas) plačiai pradėtos naudoti tik XIX a., vystantis kapit. pramonei ir geležinkelių transportui. Lietuvoje natūraliųjų A. beveik nerasta. Pram. reikšmės neturintys rusvųjų A. sluoksneliai aptikti Ventos atodangose apie Papilę ir Danės u. krantuose prie Klaipėdos. Iki 1939 natūraliąsias A. Lietuva importavo daugiausia iš Anglijos ir Vokietijos. A. importas (tūkst. t): 1923 — 83, 1930 — 206, 1938 — 288. Natūraliosios A. 1939 sudarė 26,4% viso burž. Lietuvoje sunaudoto kieto kuro (malkos 68,1%, durpės 5,5%). Pramonės kuro balanse anglims teko apie 50% (1937 — 55,7%, 1938 — 44,8%, 1939 — 41%). Visoje burž. Lietuvos (be Klaipėdos krašto) pramonėje 1939 sunaudota 68 800 t anglių.

Lietuvos TSR anglis įsiveža iš Doneco, Lvovo, Volinės, Pečioros baseinų ir iš Silezijos (Lenkija). Taryb. metais, sparčiai vystantis pramonei, A. sunaudojimas smarkiai padidėjo ir 1962 siekė 1,7 mln. t. Respublikos kuro balanse A. (drauge su koksu) 1960 sudarė 25,4%, 1962 — 28%. 1960 apie pusę (52,3%) visų įsivežtų A. sunaudota pramonėje ir statyboje, 30,1% — miestų komunaliniame ūkyje, 11,5% — transporte, 5,4% — žemės ūkyje. 32,5% visų A. 1960 sunaudota elektrinėse. Ėmus vis plačiau naudoti skystą ir dujinį kurą, A. pareikalavimas Lietuvos TSR mažėja.

ÁNGLŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti v. germanų kalbų grupei. Vilniaus un-te prof. J. Saundersas (Saunders) 1810 pradėjo angliškai dėstyti anglų lit-ros kursą. A. k. dėstė B. Haušteinas (Haustein), išleidęs A. k. vadovėlį. Yra duomenų, kad tuo metu mieste buvę galima A. k. mokytis ir privačiai. XIX a. pab. ir XX a. pr. išeiviai lietuviai Amerikoje artimiau susidūrė su A. k. Ten pasirodė ir pirmieji anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų kalbų žodynai bei vadovėliai. A. Lelio (Lalio) žodynas, išleistas Čikagoje 1903, 1905, 1911, ilgą laiką buvo didžiausias anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų kalbų žodynas. A. k. turėjo nemažą įtaką Amerikos lietuvių kalbai. Burž. Lietuvos g-jose A. k. buvo dėstoma siauresniu mastu, negu vokiečių ar prancūzų kalbos. Trūko kvalifikuotų mokytojų; A. k. paprastai dėstė iš JAV grįžę lietuviai, neturį nei filol., nei ped. išsilavinimo. Mokymo reikalams buvo išleista A. Herlito „Angliškai lietuviškas žodynas" (1931), V. Kamantausko „Anglų kalbos gramatika" (1931), J. Avižonio, M. Lingso, A. Karaliaus A. k. vadovėliai. B. Šulgaserio A. k. skaitiniai ir kt.

A. k. labiau paplito Lietuvoje taryb. metais. Ji tapo pagrindine užsienio kalba, dėstoma vidurinėse ir aukštosiose m-lose. Vilniaus un-te ir Vilniaus Ped. in-te yra A. k. ir lit-ros specialybės, A. k. katedrose dirba daugiau kaip 50 anglistų. Baigusieji A. k. ir lit-ros specialybę Vilniaus un-te bei Vilniaus Ped. in-te dirba mokytojais įv. m-lose. Plačiajai visuomenei organizuojami A. k. kursai. Leidžiami originalūs ir verstiniai A. k. vadovėliai, žodynai, gramatikos, skaitiniai ir kt. Atliekami teoriniai tyrinėjimai, ypač A. k. leksikologijos (N. Kameneckaitė, E. Paulauskienė, E. Stasiulevičiūtė, E. Pareigytė), gramatikos (A. Laučka, B. Piesarskas, T. Rotomskienė), fonetikos (E. Volfsonas, R. Aprijaskytė ir kt.). Taryb. metais išleista nemaža praktinio pobūdžio anglistinių darbų: V. Baravyko „Anglų-lietuvių kalbų žodynas" (1953, 1958, 1961), B. Piesarsko ir B. Svecevičiaus „Lietuvių-anglų kalbų žodynas" (1960), B. Abramavičienės, G. Daugirdaitės, I. Laptevaitės „Šnekamosios anglų kalbos vadovėlis aukštosioms mokykloms" („Spoken English for higher schools", 1963) ir kt. Iš A. k. verčiama nemaža grož. lit-ros veikalų. Į A. k. išversti kai kurie liet. rašytojų (K. Donelaičio, A. Baranausko, V. Krėvės, P. Cvirkos, I. Simonaitytės, Just. Marcinkevičiaus ir kt.) kūriniai, liet. liaudies dainų rinkiniai (ž. *Anglų literatūra*).

Liet. kalboje yra apie 1000 angliškos kilmės tarpt. žodžių. Tai leksika, susijusi su mokslu bei technika („liftas", „konvejeris", „propeleris", „tankas", „buferis", „buldozeris"), sportu („startas", „finišas", „čempionas", „krosas", „boksas", „tenisas", „futbolas"), jūrininkyste („dokas", „kateris", „tralas", „traleris", „kilis") ir kt. sritimis. Angl. skolinius Amerikos lietuvių kalboje aprašė A. Margeris darbe „Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas" (1956).

ÁNGLŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji A. l. sekimai ir vertimai į liet. kalbą pasirodė XIX a. pr. Jie buvo atlikti iš vok. arba lenk. vertimų bei sekimų. 1804 Karaliaučiuje buvo

išleistas Dž. Banjano (J. Bunyan, 1628—1688) knygos „Piligrimo kelionė", pavadintos „Krikščionies kelionė į aną išganytingą amžių", sekimas. S. Daukantas parengė D. Defo (Defoe, 1661—1731) romano „Robinzonas Kruzas" liet. perdirbinį „Rubinaičio Pelūzės gyvenimas". Sekimas buvo atliktas, remiantis vok. rašytojo J. Kampės perdirbiniu „Robinzonas jaunesnysis". Nauji „Robinzono Kruzo" liet. sekimai pasirodė XIX a. pab. ir XX a. pr. (1894, 1903, 1906, 1907). Apie 1860 L. Ivinskis išvertė Dž. Miltono (J. Milton, 1608—74) poemos „Prarastasis rojus" ištraukų, E. Jungo (Young, 1683—1765) poemą „Paskutinis teismas", pavadintą „Sūdna diena", ir poemos „Nakties mintys" pirmąją giesmę (išl. 1897—98). XIX a. sekimai buvo daromi daugiausia pagal kūrinius su ryškiomis didaktinėmis tendencijomis. XIX a. antrojoje pusėje buvo verčiami jau įvairesni kūriniai, kai kurie iš originalų, bet vis dar populiarūs tebebuvo ir įvairūs sekimai bei perdirbiniai. Daugelis tuomet verčiamų kūrinių pasižymėjo dem. tendencijomis. J. Andziulaitis išvertė škotų liaudies poeto R. Bernso (Burns, 1759—96) eil. „Pirmiaus visko", kuriame keliamas liaudies žmogaus moralinis kilnumas. M. Davainis-Silvestraitis ir A. Lingis bandė versti Dž. Baironо (G. Byron, 1788—1824) poemų „Čaild Haroldo kelionės" ir „Giauras" ištraukas kovos prieš nacionalinę priespaudą motyvais. Svarbiausias XIX a. pabaigoje (1894) išverstas Bairono kūrinys — filosofinė drama „Kainas" (v. V. Kudirka), pasižyminti ateistinėmis tendencijomis ir protestu prieš despotizmą. Pasirodė ir pirmas kritinio realizmo rašytojo Č. Dikenso (Ch. Dickens, 1812—70) apsakymo „Girtuoklis" vertimas (1888). „Kaino" ir Dikenso apsakymų vertimai išspausdinti periodikoje, „Kainas" vėliau išleistas atskiru leidiniu (1903). Pirmąkart išspausdintas periodikoje (1899), o vėliau atskiru leidiniu (1902) R. Stivensono (Stevenson, 1850—94) išgarsėjęs rom. „Lobių sala", pavadintas „Iždų sala". XX a. pr. (ligi 1917) vertimų iš A. l. nebuvo gausu, verčiami kūriniai nebepasižymėjo aktualumu. J. Širvydo išverstas (1905) Bernso eil. „Mūsų dalis tik liūdėt" persunktas pesimistinių nuotaikų, eil. „Liki sveika, Aukštaitija" (1910) skirtas gamtos temai. Pirmieji išversti rev. romantiko P. Šelio (Shelley, 1792—1822) eilėraščiai — meilės ir gamtos lyrika: „Labą naktį", „Paukštelis čiulbėjo", „Momentas" („Laisvoji mintis", 1913, Nr. 34). Iš amžininkų buvo renkamasi versti ne rašytojai, atstovaujantys kritiniam realizmui, o autoriai, daugiau ar mažiau susiję su nuotykių lit-ra. Išversta ištrauka iš Dž. Džeromo (J. K. Jerome, 1859—1927) veikalo „Trise valtimi", pavadinta „Dėdė Podžer" („Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 31, 32), apsakymas „Naujoji utopija" („Draugija", 1907, Nr. 1), R. Kiplingo (Kipling, 1865—1936) apsakymai iš jo „Džiunglių knygos" („Žvaigždė", 1901, Nr. 36—42; 1902, Nr. 30—32, 44—46). Kai kas buvo verčiama iš nuotykių romanų autoriaus A. Doilio (Doyle, 1859—1930) kūrybos. Svarbiausi šio laikotarpio vertimai — Dž. Svifto (J. Swift, 1677—1745) rom. „Guliverio kelionės" (išl. 1907 Čikagoje) ir V. Šekspyro (W. Shakespeare, 1564—1616) tragedija „Hamletas" (1909, vertė K. Sąmajauskas). Jau anksčiau buvo išverstos ištraukos iš Šekspyro tragedijų: Hamleto monologas iš „Hamleto" 3 veiksmo („Aušra", 1884, Nr. 10—11, v. J. Zauerveinas), scenos iš „Julijaus Cezario" („Dirva-Žinynas", 1903, Nr. 6, v. A. Kaupas). K. Jurgelionis išvertė V. Šekspyro „Makbetą" (išl. 1915 Čikagoje).

Burž. metais iš A. l. buvo verčiama daugiausia nuotykių ir detektyvinė lit-ra. Gausiai atstovaujamas nuotykių romanų autorius T. Ridas (Reid, 1818—1883): „Šauliai Meksikoje" (1923), „Baltaveidis vadas" (1927), „Raitelis be galvos" (1928, v. J. Strazdas), „Nelaimės ženklas" (1929, v. E. Viskanta) ir kt. Pasirodė daug vertimų iš avantiūristinio-egzotinio romano kūrėjo H. Hagardo (Haggard, 1856—1925) kūrybos: „Karaliaus Saliamono kasyklos" (1923), „Ajieša" (1933), „Kleopatra" (1934, v. J. Kazėnas) ir kt. Atskirais leidiniais išėjo anksčiau minėto Doilio 4 apsakymai („Juodojo Petro paslaptis", 1929; „Brazilijos katinas", „Juodoji vėliava", „Nusikaltimo šedevras", 1930) ir 2 romanai: „Ratas trikampy" (1929) ir „Šerloko Holmso memuarai" (1929, v. J. Karosas). Kai kurie Hagardo, Doilio ir ypač Rido kūriniai buvo vertingas indėlis į verstinę lit-rą jaunimui. Tačiau šie veikalai kartu su gausiai verčiamais menkaverčiais nuotykinės lit-ros kūriniais sudarė pernelyg didelę dalį vertimų iš anglų lit-ros. Tuo tarpu klasikų ir ypač kritinio realizmo rašytojų kūrinių buvo išversta palyginti nedaug: Dikenso apsakymas „Šykštuolis Skrudžas" (1922), sutrumpintas „Oliverio Tvisto" vertimas (1928), „Jaunuolėlių gyvenimas" (1929), apys. „Varpai" (1930, v. A. Venclova), „Židinio svirplys" (1940, v. P. Mantvydas). Pasirodė nauji Defo, Svifto, Stivensono romanų vertimai, buvo išversti kai kurie ist. romano kūrėjo V. Skoto (W. Scott, 1771—1832) veikalai: „Aivenhas" („Ivanhoe", 1922), „Kventinas Durvardas" (1935). Svarbiausieji šio laikotarpio vertimai buvo Šekspyro dramos: „Otelas" (1924, 1927, v. R. Karužaitė, J. Kutra), „Venecijos pirklys" (1928, v. J. Talmantas), „Karalius Lyras" (1936, v. J. Talmantas), Bairono „Manfredas" ir „Sardanapalas" (1937, v. K. Vairas-Račkauskas) ir B. Šo (Shaw, 1856—1950) dramos „Cezaris ir Kleopatra" (1929, v. P. Kvietkauskas), „Obuolių vežimas" („Amerikos karaliaus" pavadinimu, 1931, v. K. Puida) bei antiklerikalinė apys. „Juoda mergaitė ieško dievo" (1937, v. J. Baldžius), fantastinių romanų autoriaus H. Velso (Wells, 1866—1946) „Pasaulių karas" (1924), „Nematomas žmogus" (1934) ir kt., antiklerikalinis E. Voinič (Voynich, 1864—1960) rom. „Gylys" (1929, v. M. Untulis). Tačiau verčiamų veikalų ir autorių atranka dažniausiai buvo vienašališka arba atsitiktinė. Dž. Golsvorčio (J. Galsworthy, 1867—1933) išversti tokie antraeiliai kūriniai, kaip apys. „Tamsioji gėlė" (1929), rom. „Patricijai" (1931), novelių rink. „Santa Lucia" (1933, v. K. Puida). Gausiai buvo verčiama vieno žymiausių XIX a. pabaigos anglų lit-ros atstovų O. Vaildo (Wilde, 1856—1900) kūryba: apsakymų rinkiniai „Granatų pavėsy" (1923, v. K. Puida), „Pasakos" (1924, v. jaun. J. Jablonskis), apys. „Canterville pilies vaiduoklis" (1928, v. jaun. J. Jablonskis), rom. „Dorijano Grėjaus atvaizdas" (1932, vertė S. Česūnas), pjesė „Nerimta komedija" (1938, v. P. Vaičiūnas). A. l. klausimais to meto spaudoje tepasirodė vienas kitas straipsnis, su A. l. trumpai supažindino tik kai kurie mokykliniai vadovėliai.

Taryb. metais stengiamasi sistemingai versti geriausius A. l. kūrinius. Didžiausias dėmesys skiriamas klasikų ir XX a. realistų kūrybai. Atskirais leidiniais buvo išleistos A. Churgino verstos Šekspyro dramos: „Hamletas" (1946), „Makbetas" (1947), „Karalius Lyras" (1948), „Otelas" (1949), „Romeo ir Džuljeta" (1950) ir K. Borutos versta komedija „Daug triukšmo dėl nieko" (1952). Išleistas daugiatomis Šekspyro raštų rinkinys (6 t., 1961—65), kuriame, be anksčiau minėtų veikalų, dar įdėta „Vindzoro šmaikštuolės", „Ričardas III", „Antonijus ir Kleopatra", „Julius Cezaris" ir visi sonetai (v. A. Churginas), „Dvyliktoji naktis" ir „Vasarvidžio nakties sapnas" (v. A. Miškinis), „Venecijos pirklys" (v. V. Bložė) ir kt. Liet. kalba išėjo M. Morozovo monografija „Šekspyras" (1957, v. V. Beržinis). Išleistas Bairono poezijos rinkinys (1955, v. A. Churginas), Šo dramų rinkinys „Šventoji Joana" (1960, v. D. Judelevičius, E. Kuosaitė). Išversti Dikenso romanai „Deividas Koperfildas" (1941, 1953, v. J. Žakonis), „Dombis ir sūnus" (1958, v. B. Mejerytė), Golsvorčio „Forsaitų saga" (2 t., 1950—51, v. B. Mejerytė, V. Churginaitė, B. Untulis), „Frilendų šeima" (1960, v. A. Dilys), V. Skoto „Rob Rojus" (1956, v. M. Kazlauskaitė, J. Subatavičius) ir kt. Naujai išversta Defo, Svifto, Velso, Voinič ir kt. žymių anglų rašytojų kūrinių. Pasirodė anksčiau niekada neverstų autorių kūrybos vertimų: H. Fildingo (Fielding, 1707—54) rom. „Pamestinuko Tomo Džonso istorija" (1955, v. E. Kuosaitė, J. Subatavičius), Š. Brontė (Ch. Bronte, 1816—55) rom. „Džeinė Eir" (1957, v. M. Kazlauskaitė, J. Subatavičius), E. Brontė (Bronte, 1814—48) rom. „Vėtrų kalnas" (1861, v. Č. Rimkus), V. Tekerėjaus (W. Thackeray, 1811—63) „Tuštybės mugė" (1957, v. J. Tomonienė, S. Tomonis), T. Hardžio (Hardy, 1840—1928) „Tesė iš Derbervilių giminės" (1963, v. T. Petkevičius). Jaunimui verčiami ir geriausieji Rido, Doilio, Hagardo, Kiplingo, Vaildo kūriniai. Verčiant šiuolaikinius autorius, parenkami vertingiausieji meniniu atžvilgiu ir aktualiausieji

savo turiniu veikalai: R. Oldingtono (Oldington, 1892—1962) antikarinis rom. „Visi žmonės priešai" (1962, v. J. Čebanauskas), Dž. Kronino (J. Cronin, g. 1896) realistiniai romanai: „Citadelė" (1957, v. K. Vairas-Račkauskas), „Kepurininko pilis" (1960, v. D. Inkėnaitė), „Žvaigždės žiūri žemyn" (1958, v. D. Inkėnaitė), G. Grino (Greene, g. 1904) antikolonijinis rom. „Tykusis amerikietis" (1959, v. S. Lomsargytė-Petkevičienė) ir kt. Iš anglų soc. realizmo lit-ros išversta Dž. Lindsėjaus (J. Lindsay, g. 1900) rom. „Sukilimas aukso kasykloje" (1958, v. J. Stukas), Dž. Oldridžo (J. Aldridge, g. 1918) „Diplomatas" (1954, v. J. Subatavičius, E. Kirmonaitė, A. Jonynas) ir „Jūrų erelis" (1956, v. Ž. Rukšėnaitė). Iš naujausios A. l. išversta Dž. Breino (J. Braine, g. 1922) rom. „Kelias į viršūnes" (1962, v. O. Katinskaitė-Doveikienė). Taryb. metais vertimų lygis žymiai pakilo, daugelis iš jų aprūpinami įžanginiais arba baigiamaisiais straipsniais apie kūrinį ir jo autorių. A. l. klausimus tyrinėja lit-ros mokslo darbuotojai E. Kuosaitė, D. Judelevičius ir kt. Pažymėtini E. Kuosaitės straipsniai „Užsienio poetų vertimai į lietuvių kalbą 1880—1905" („VVU mokslo darbai", t. 18, V., 1958), „Užsienio prozos kūrinių vertimai į lietuvių kalbą 1880—1905" („VVU mokslo darbai", t. 24, V., 1958), D. Judelevičiaus įvadas ir paaiškinimai Šekspyro raštams (t. 1—5, 1961—64), kritikos etiudų rink. „Gyvasis Šekspyras" (1964), L. Pažūsio „Šekspyro kūrybos kelias lietuviškai" („Pergalė", Nr. 4, 1964) ir kt. Lietuvos teatruose gausiai statomi Šekspyro ir kt. anglų dramaturgų veikalai.

Į anglų k. išversta ir išspausdinta Tarybų Sąjungoje leidžiamuose žurnaluose: P. Cvirkos romano „Žemė maitintoja" sutrumpintas vertimas („International literature", 1940, Nr. 4), J. Šimkaus, A. Venclovos apsakymai ir jo (slap. A. Laisvydas) straipsnis apie liet. tarybinę lit-rą („International literature", 1944, Nr. 3). Beveik visas žrn. „Soviet literature" 1961 Nr. 9 skirtas liet. lit-rai: išspausdinti J. Avyžiaus, J. Baltušio, P. Cvirkos, M. Sluckio, J. Šimkaus, A. Vienuolio prozos, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, S. Nėries, T. Tilvyčio, A. Venclovos poezijos kūrinių vertimai. Ten pat pateikta S. Budrio, V. Galinio, K. Korsako, V. Kubiliaus, J. Lankučio, J. Paleckio straipsnių apie Tarybų Lietuvos kultūrinį gyvenimą ir atskirus rašytojus.

ANGRABÁITIS Juozas [1859 Pervazninkuose (Šakių rj.) — 1935 Krokuvoje] — bibliografas, klerikalinės spaudos darbuotojas. 1876 Sudarge turėjo knygrišyklą. Nuo 1877 gabeno liet. knygas iš Prūsijos ir platino Lietuvoje. Paskiau dirbo Tilžėje, O. Mauderodės spaustuvėje, liet. knygų korektoriumi. 1890 pradėjus leisti klerikalinį laikr. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", A. tapo jo faktiniu redaktoriumi ir bendradarbiu. 1890 sudarė O. Mauderodės išleistų liet. knygų katalogą. 1893 sudarė to paties leidėjo išleistų rel. turinio paveikslėlių katalogą. Vok. policijos persekiojamas, 1895 išvyko į Krokuvą. 1897 Jono Zanavykučio slapyvardžiu pasirodė A. bibliografijos ir spaudos statistikos darbas „Suskaita arba statistika visų lietuviškų knygų, atspaustų Prūsuose nuo 1864 metų iki pabaigos 1896 metų"; jame yra vertingų duomenų liet. knygų bibliografijai, istorijai, statistikai, kontrafakciniams leidiniams išaiškinti.

ĀNIČAS Jonas [g. 1928.III.3 Kalno kaime (Pasvalio rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Kauno Kūno kultūros in-tą, 1954— visuom. mokslų dėstytojų parengimo kursus prie Leningrado un-to. Nuo 1954 dirba ped. darbą (Kauno Kūno kultūros in-te, paskui Kauno Politechnikos in-te, Šiaulių Ped. in-te). Nuo 1955 TSKP narys. Paskelbė brošiūrų apie lietuvių dalyvavimą Spalio revoliucijoje ir straipsnių kom. auklėjimo klausimais.

ĀNIKSAS Leonidas [iki 1923 **Fainas** Eliezeras; g. 1905.I.21 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius elektrikas. Mokėsi Kurske, nuo 1919 rusų g-joje Kaune. 1920 įstojo į vieną pirmųjų komjaunimo pogr. org-jų Kaune. Polit. Raudonojo kryžiaus d-jos įgaliotas, palaikė ryšius su Aukštosios Fredos konc. stovykloje kalinamais komunistais. Drauge su kitais 1921 Kaune leido LKJS Centro Biuro rankraštinį stiklografuotą žurnalą rusų kalba „Zaria kommunizma" („Komunizmo aušra"). 1922 komjaunimo kuopelės sekretorius Kaune, LKJS Kauno miesto k-to narys. Gresiant areštui, 1923 rudenį LKP CK leidimu išvyko į TSRS. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1935 baigė Maskvos Energetikos in-tą; dirbo Maskvos įmonėse. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1947 reabilituotas, grįžo į Lietuvos TSR, dirbo Grigiškių popieriaus kombinate, vėliau — inžinierius elektrikas Vilniuje.

ANYKŠČIAI, Anykštų ežeras,— buvęs ežeras; nuo 1961 *Elektrėnų marių* dalis. Iki 1961 plotas 184 ha, didž. gylis 15 m.

ANYKŠČIAĨ — miestas Lietuvos TSR rytuose, prie Anykštos ir Šventosios santakos; rajono centras. 5442 gyv. (1959). A. stovi Šventosios terasose. Teritorija 575 ha; nemažą jos dalį užima poilsio zona palei Šventąją. Šventosios kair. krante yra miesto centras ir didžioji miesto dalis, į p. v. nuo centro — Jurzdikas, į š. r., toliausia nuo centro,— Janydžiai; deš. krante — Užupiečiai (buv. kaimas) ir glžk. stoties rajonas. Užupiečius su miesto centru jungia gelžb. tiltas (past. 1957).

A.— svarbiausias Lietuvos TSR vaisvynių ir veltinio bei veltinės avalynės pramonės centras. Agr. B. Karazijos 1926 įkurta privati vaisvynių dirbtuvė (pirmoji Lietuvoje) taryb. metais išaugo į stambią g-lą „Anykščių vynas" (ž. *Vynas*). Dar prieš I pasaul. karą Anykščiuose pagaminti veltiniai plito ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijoje. Burž. valdymo metais mieste veikusios kelios amatininkiškos veltinių dirbtuvės 1944 sujungtos į artelę, o 1956 jos vietoj įkurtas f-kas „Spartakas" (ž. *Veltinis*), kuriame, be avalynės, gaminamas statybinis ir techninis veltinis. 1953 suorganizuota Anykščių statybos-montažo v-ba stato bei rekonstruoja elektrines, elektrifikuoja kolūkius, gamina elektros tinklų gelžb. atramas (nuo 1959). Veikia 2 hidroelektrinės (ant Šventosios ir Anykštos), kurių bendras galingumas 700 kW. Yra sviesto g-la, duonos ir kulinarijos gaminių kepyklos, limonado dirbtuvė, malūnas, lentpiūvė, buitinio aptarnavimo kombinatas, vilnų karšykla, milo vėlykla ir kt. nedidelės vietinės pramonės įmonės, automobilių transporto, statybos kontoros, melioracinės statybos v-ba.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 80

Mieste yra 62 gatvės, kurių bendras ilgis apie 30 km (1963), butų fondas 39 400 m^2 (29 000 m^2 individualinio ir 10 400 m^2 komunalinio gyv. ploto). Kursuoja autobusai (nuo 1960). Plentai jungia A. su Ukmerge, Rokiškiu, Kupiškiu, geležinkelis — su Švenčionėliais (per Uteną) ir Panevėžiu. Šventosios paplūdimys, sausi pušynai, sveikas oras sudaro puikias sąlygas ilsėtis ir gydytis. Mieste veikia 100 lovų rajoninė ligoninė (įst. 1949), sanitarinė-epidemiologinė stotis, 150 vietų poilsio namai „Šilelis" (nuo 1961), senelių-invalidų namai.

Anykščiuose yra nemaža švietimo ir kultūros įstaigų: Biliūno vid. m-la (1920—41 prog-ja), darbo jaunimo vid. m-la (1946—48 suaugusiųjų prog-ja), neakivaizdinė vid. m-la, 2 aštuonmetės m-los, proftechnikos m-la prie „Spartako" f-ko (nuo 1963), vaikų darželis ir lopšelis; veikia kultūros namai su liaudies teatru, rajoninė biblioteka, *Baranausko ir Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus*, kino teatras, pionierių namai, stadionas, spaustuvė, kurioje nuo 1948 spausdinamas laikr. „Kolektyvinis darbas".

Kai kurie taryb. istorikai (V. Pašutas ir kt.) teigia A. gyvenvietę buvus jau XIII amžiuje. Lietuvos Metrikoje, did. kun-ščio Kazimiero užrašymų knygose (XV a.) minimas A. valsčius, A. dvaras su pilimi ir A. miestelis. 1514 pastačius A. bažnyčią, dalis miestelio buvo priskirta klebonijai („jurisdika"). 1516 did. kun-štis Žygimantas Senasis A. dvarą ir valsčių su miesteliu įkeitė Žemaitijos seniūnui ir A. valdytojui Mykolui Kmitai Kuncevičiui už 1000 kapų grašių paskolą. 1545 A. dvaro valstiečiai atsisakė mokėti duoklę ir eiti lažą, skųsdami Žygimantui Augustui dvaro valdytoją Kuncevičių, smarkiai padidinusį jiems baudžiavines prievoles. Did. kun-štis nusiuntė savo dvariškį išreikalauti duoklės iš maištaujančių baudžiauninkų. Valstiečiai, vadovaujami Buivydo, užpuolė jį, sumušė palydą, nedavė pastočių duoklei išvežti. XVI a. pr.

miestelis gavo Magdeburgo teises. 1566 didžioji dalis A. sudegė; kad galėtų atsistatyti, did. kun-štis 1567 laikinai atleido A. nuo prievolių. XVI a., sprendžiant iš mokesčių did. kun-ščiui, A. buvo didesni už Ukmergę ir Uteną; A. valsčiui priklausė Svėdasai ir Rokiškis. 1566 A. buvo priskirti Ukmergės pavietui, panaikintas A. pilies teismas, miestas ilgainiui neteko turėtųjų teisių. 1792 miestui vėl buvo suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas, miestiečiai pripažinti laisvais nuo baudžiavos. Lietuvą prijungus prie Rusijos, buvo surašomi miestai, miesteliai, dvarai; A. surašyme pasakyta, kad gyvenvietė yra buvusi miestu, bet dėl gaisrų, karų ir kitų nelaimių sunykusi, todėl miestas pavadintas miesteliu, o miestiečiai — valstiečiais. Surašymo metu A. gyventojai veltui prašė caro valdžios atstovus grąžinti miestiečių teises, atstatyti rotušę. Miestelio tvarkymas atiteko A. dvaro pareigūnams. 1806 Anykščiuose įsteigta pr. m-la, kurioje 1811 mokėsi 19 berniukų ir 8 mergaitės. 1863 A. buvo vienas svarbesniųjų sukilimo centrų. Ties A. įvyko P. Červinskio vadovaujamų sukilėlių kautynės su carinės kariuomenės būriu. XIX amžiuje A. kelis kartus degė. 1891.VI.7—8 sudegė visas miestelis; be pastogės liko apie 3000 žmonių. 1902 miestelį vėl ištiko didelis gaisras. 1898 pro A. nutiesus Panevėžio—Švenčionėlių glžk., miestelis atsigavo: atsirado amatininkų (batsiuvių, veltinių gamintojų) dirbtuvėlių, pagarsėjo turgūs, metinės mugės. 1902 įsikūrė socialdemokratų kuopelė. Anykštėnai ir apylinkių valstiečiai aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje: vyko mitingai, demonstracijos, buvo uždarytos valdžios įstaigos, platinami s-d. atsišaukimai. Apylinkėse veikė ginkluotas valstiečių būrys. Jam vadovavo Justinas Baltuška. Į A. buvo pasiųsta carinės kariuomenės baudž. kuopa. Iš artilerijos buvo apšaudytas namas, kuriame rinkdavosi revoliucionieriai. Kuopos vadas, grasindamas sunaikinti miestelį, išreikalavo iš anykštėnų 1000 rb kontribucijos. I pasaul. karo metais A. sudegino kaizerinė kariuomenė. 1918 pab.—1919 pr. veikė rev. k-tas, kuriame dirbo komunistas J. Kvasovskis ir kt.; miestelyje buvo paskelbta Tarybų valdžia. Buržuazijos valdymo metais A. — valsčiaus centras (1923 — 3510 gyv.). Anykščiuose veikė LKP, LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos pogr. kuopelės, 1928 įsikūrė komunistų vadovaujama nelegali profs-ga, kuriai 1929 priklausė 42 darbininkai, buvo spausdinami atsišaukimai, 1929 leidžiamas nelegalus hektografuotas laikr. „Organizatorius" liet. kalba ir „Kampfs fon" („Kovos vėliava") žydų kalba. 1936, atsiliepdami į Kauno darbininkų visuot. streiką, streikavo ir A. darbininkai. 40 darbininkų politinį protesto streiką paskelbė 1936.IX.1, faš. seimo atidarymo dieną. 1941 prie Liūdiškių piliakalnio vyko masinės taryb. žmonių žudynės. 1944 hitlerininkai išbėgdami susprogdino 2 tiltus (centro ir geležinkelio) per Šventąją, artilerijos ugnis sunaikino miesto pakraščius (Užupiečius, Jurzdiką), o jau išvaduoto miesto centrą padegė vok. lėktuvai. Kautynėse su vok. faš. kariuomene ties A. pasižymėjo Anatolijus Šagalovas, gyvybės kaina išgelbėjęs pulko vėliavą; už tai po mirties jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas (1945).

1946 A. tapo apskrities, 1950 — rajono centru. Taryb. metais miestas smarkiai išaugo. Rekonstruotas jo centras, nutiesta naujų gatvių, pastatyta 18 daugiabučių komunalinių ir 390 individualinių gyv. namų (iki 1963), modernus restoranas „Puntukas" (1959), buitinio aptarnavimo kombinatas (1960), autobusų stotis (1957), f-kas „Spartakas" (1951—60), vid. m-la (1964), universalinė parduotuvė, tarpkolūkinės statybos org-jos, miškų ūkio, melioracinės statybos v-bos, autotransporto kontoros ir kt. įmonių bei įstaigų pastatai. Ant Šventosios veikęs malūnas su hidroelektrine ir lentpiūve rekonstruotas į 280 kW galingumo hidroelektrinę. Mieste tiesiamas vandentiekis, rengiama kanalizacija. Šventosios vingyje nusausinta 4 ha pelkė, kurioje pradėtas kurti parkas.

A. daug davė liet. literatūrai. Manoma, kad nuo A. kilęs rašytojas K. Širvydas. Netoli A., Liūdiškių kaime,— rašytojo K. Kairio gimtinė. Anykščiuose gimė ir augo A. Baranauskas, čia parašęs savo garsiąją poemą „Anykščių šilelis". Netoli A., Niūronių kaime, gimė ir augo rašytojas J. Biliūnas. 1953 ant Liūdiškių piliakalnio, 1,5 km į p. nuo A., palaidoti iš Zakopanės atvežti J. Biliūno palaikai, 1958 jam pastatytas paminklas (archit. V. Gabriūnas). Iki pat mirties (1957) Anykščiuose gyveno ir savo sodyboje buvo palaidotas rašytojas A. Vienuolis-Žukauskas. Vietos, susijusios su žymių rašytojų gyvenimu, gražios, kalvotos, pušynais apaugusios Šventosios pakrantės, vaizdingas Anykštos slėnis, Anykščių šilelis, Vorutos piliakalnis, padavimais apipinti upeliai Marčiupys, Piestupys, akmuo Puntukas, Karalienės Liūnas kas metai, ypač vasarą, sutraukia į A. dešimtis tūkstančių turistų ir ekskursantų.

Lit.: J. Juknevičius, V. Karvelis, J. Katinas, Anykščiai ir jų apylinkės, V., 1959.

ANYKŠČIŲ MIŠKAI — miškų masyvas į p. v. nuo Anykščių, abiejuose Šventosios krantuose. Priklauso Anykščių miškų ūkio Anykščių girininkijai. Plotas 1092 ha; medynų 898 ha. Masyvą sudaro: Šventosios deš. krante — Peniankų miškas (292 ha), kairiajame — Anykščių šilelis (221 ha), Puntuko (301 ha), Peslių (94 ha) ir Didžiašilio (184 ha) miškai. Paviršius kalvotas, išraižytas gilių, stačiais skardžiais griovų ir sraunių, dažnai vasarą išdžiūstančių, upelių. Per A. m. į Šventąją teka Marčiupys, Piktupys, Šlavė, Išpleštravis, Vingerkštynė, Pakalnynė, Paramavietė, Gaugarys, Pašaltupys (kair. intakai), Limenė (deš.); p. pakraščiu teka Virinta. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai, priesmėliniai ir smėliniai. Yra nederlingų smėlynų bei žvyrynų. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai pušynai. 68% medynų savaiminės, 32% kultūrinės kilmės. Pušynų yra 86%, eglynų 5%, baltalksnynų 5%, beržynų 2%, gluosnynų 2%. Yra pavienių ąžuolų. Pagal Šventąją tęsiasi baltalksnynai ir gluosnynai. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 49%, pribręstantieji 2%, brandieji 2%. Medynų

Anykščių miškai. Šlavė

vid. amžius 60 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 136 ktm/ha, vid. prieauga 5,5 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, prie Šlavės — barsukų. Šventojoje yra ūdrų, kanadinių audinių (įveistų 1950 ir 1953), bebrų (įveistų 1962); neužšąlančiose properšose žiemoja laukinės antys. A. m. įeina į Anykščių miesto žaliąją zoną. 1960.IX.26 paskelbti landšaftiniu draustiniu. Tai viena gražiausių rytų Lietuvos vietų. Ypač pagarsėjęs **Anykščių šilelis**, esąs A. m. šiaurės rytuose. Jį aprašė A. Baranauskas „Anykščių šilelio" poemoje (1858—59). Anykščių šilelį kasmet aplanko apie 28 000 poilsiautojų ir turistų. Šilelyje, prie kelio iš Anykščių į Kurklius, yra vienas didžiausių Lietuvoje riedulių, paskelbtas gamtos paminklu,— *Puntukas*. Anykščių šilelio šiaurėje, prie Marčiupio, kasmet vyksta rajoninės dainų šventės, festivaliai. Čia pat, Marčiupio pakrantėje, yra poilsio namai „Šilelis" (nuo 1961). Šventosios deš. krante, Peniankų miške, yra kitas didžiulis riedulys (6 m ilgio, 4 m pločio), vad. Puntuko broliu. To paties miško p. dalyje telkšo požeminių šaltinių maitinamas, garsus padavimais Karalienės Liūnas. Netoli miško, prie Užuožerių kaimo, yra nedidelis Ilgio ežerėlis, minimas A. Vienuolio „Paskenduolėje".

A. m. praeityje užėmę didesnį plotą. A. Baranausko aprašytas Anykščių šilelis tęsėsi daug toliau į š. r. ir supo Anykščius iš pietryčių. Čia derlingesnėse priemolio dirvose galėjo augti poemoje minimi ąžuolynai. Anykščių šilelio š. pakraščiu tekąs Marčiupys, pagal A. Baranauską, tekėjęs per šilelio vidurį. A. m. buvo labai iškirsti

XVIII a. pr. buvusio nederliaus, bado ir maro laikotarpiu. Vėliau globojami vėl užaugo. XIX a. vid. išilgai Anykščių šilelio buvo iškirstos dvi plačios plyno kirtimo biržės, kurios buvo ariamos ir užsėjamos grikiais. Po kelerių metų, kai derlius pasidarė mažesnis, į grikių sėklą buvo įmaišoma pušies sėklų. Nuėmus grikius, pušų daigeliai buvo paliekami. I pasaul. karo metu daug miško iškirto vokiečiai. Dalis kirtimų vėliau savaime atžėlė arba primityviais būdais buvo atželdinta. Taryb. metais A. m. pradėti

Anykščių miškai. Anykščių šilelis

sparčiais tempais želdinti. Pradėta atkurti Anykščių šilelio š. r. dalis, kur, kaip spėjama, jis seniau augęs. Pasodinta apie 20 ha mišrių miško kultūrų: pušies su beržu, ąžuolo, klevo, eglės, kaštano, maumedžio.

„ANYKŠČIŲ VÝNAS", įmonė, ž. *Vynas.*

ANYKŠTA — upė Utenos ir Anykščių rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 37 km, baseino plotas 140 km². Išteka iš Vidingsto ež., 9 km į p. v. nuo Utenos. Teka į š. v. Nuo Versmyno ež. iki Smulkio ež. vadinama **Versmyne**; toliau teka per Mūšėjaus, Dusyno, Rubikių ežerus ir vadinama **Smulke**, žemiau Rubikių ežero vadinama Anykšta. Įteka į Šventąją 87 km nuo jos žiočių, Anykščiuose. Nuolydis ligi Mūšėjaus ež. 190 cm/km, 5 km atkarpoje iki žiočių 800 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,18 m³/s. Prie A. veikia Anykščių hidroelektrinė (nuo 1947) ir „Anykščių šilelio" kolūkio (Žažumbryje) hidroelektrinė (nuo 1951).

ANYKŠTĖNAI — kaimas Alytaus rj., Pivašiūnų apyl., 12 km į š. r. nuo Daugų, 3 km į r. nuo Pivašiūnų. 73 gyv. (1959). Į p. v. nuo A. yra Ilgio ežeras. A. minimi 1694 Gineitiškių dvaro inventoriuje (2 valakai, 8 kiemai).

ANÝKŠTIS — **1.** Ežeras Trakų rj., 13 km į š. r. nuo Daugų. Plotas 39 ha, didž. gylis 5 m. Yra 0,3 ha sala. Iš visų pusių ežerą supa pelkės. Iš A. į Žižmos ež. teka upelis. Ež. pakrantėse įsikūrę kaimai: p. r.— Ponykštė, š. r.— Jaroslaviškiai. Ežeras verslovinis.

2. Kitas *Rubikių ežero* vardas.

ANILIÓNIS Petras [g. 1929.III.6 Paiešmenėje (Pasvalio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1944—50 adm. darbuotojas Pasvalio, Biržų rajonuose. Nuo 1949 TSKP narys. 1950—54 Joniškėlio rj. vykdomojo k-to pirmininkas. 1954—59 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1959—60 Ramygalos rj. vykdomojo k-to pirmininkas. 1960—65 dirbo part. darbą Ramygalos, Panevėžio, Kupiškio rajonuose. Nuo 1965 LKP Kupiškio rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius.

ÃNIŠKIS — kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 11 km į v. nuo Alytaus, Gudelių ežero š. krante. 92 gyv. (1959). Per A. eina keliai iš Alytaus į Krokialaukį ir iš Ūdrijos į Miroslavą. Į r. nuo kaimo yra Pluvijos (Aniškio) ežeras. Gudelių ežere peri gulbės (nuo 1959). Netoli kaimo yra Aniškio miškelis ir 14 m ilgio, 27 m aukščio piliakalnis, kurį kasinėjant rasta akmeninių kirvių. Radiniai laikomi Alytaus kraštotyros muziejuje. Caro laikais A. buvo palivarkas, kurį nuomojo V. Jackovskis, už prijautimą 1905—07 revoliucijai ištremtas į Kronštatą ir ten miręs. 1937—38 streikavo A. dvaro darbininkai ir streiką laimėjo. 1940—58 A. buvo taryb. ūkio centras.

ANIŪNAI — kaimas Anykščių rj., Rubikių apyl., 12 km į r. nuo Anykščių, Rubikių ežero š. krante. 102 gyv. (1959). Pro A. eina Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelis. Burž. nacionalistai 1945.VII nužudė apylinkės sekr. A. Čepėną.

ANKŠTAKIAĨ — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 4 km į š. nuo Kretingos, 1 km į v. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 138 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1962). Kaimo v. pakraštyje, Tenžės kair. krante, yra senkapis. 1940 ištirtas 50 m² plotas; rasta 13 griautinių II—IV a. kapų, apdėtų akmenų vainikais. Radiniai yra Kauno ist. muziejuje.

ANKUDÍNOVAS Grigorijus [g. 1924. I.12 Zarasuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1944 TSKP narys (LLKJS narys nuo 1940). 1942—44 Kęstučio partizanų būrio (Zarasų aps.) grupės vadas, būrio komjaunimo sekretorius. 1948 baigė Resp. partinę m-lą Vilniuje. 1948—50 part. darbuotojas Raseinių apskrityje. 1950—52 Tarybinės Armijos karininkas, polit. darbuotojas. Nuo 1952 adm. bei part. darbuotojas Vilniuje.

ANONÍMINIAI KŪRINIAĨ [gr. *anonymos* — bevardis] — nežinomų autorių parašyti, be pavardės paskelbti kūriniai. Liet. lit-roje A. k. yra nuo seniausių laikų: Lietuvos metraščiai, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu" (ž. A. *Rotundas*), pirmasis liet. hegzametras (1589), „Giesmė mužikėlio" (išsp. 1823 prie J. Chodzkos „Jono iš Svisločės" vertimo), rev. eilėraščiai „Daina apie karę" („Darbininkų kalendorius", 1904), „Į kovą" („Darbininkų balsas", 1905, Nr. 9), kurie paskui buvo daug kartų perspausdinami rev. poezijos rinkinėliuose, ir kt. Prie A. k. skirtini ir nežinomais slapyvardžiais paskelbti kūriniai, pvz., *Mykolo Lietuvio* „Apie totorių, lietuvių ir maskviečių papročius" (1615).

ANÓVILIS, Anavilis, — kaimas Vilniaus rj., Paberžės apyl., 1 km į v. nuo Paberžės miestelio; tarybinio ūkio centras. 178 gyv. (1959). Malūnas, parduotuvė, valgykla. 1905—07 A. dvaro darbininkai dalyvavo streikuose.

ANSKÃITIS Vincas [g. 1901.IV.7 Juodupėnuose (Vilkaviškio rj.)] — spaudos darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1933 baigė Ž. ū. akademiją Dotnuvoje. 1933—44 mokytojavo ž. ū. m-lose, 1944—47 dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariate. 1947—49 Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklos redaktorius, nuo 1949 „Minties" leidyklos ž. ū. redakcijos vedėjas. Prisideda prie ž. ū. terminijos sudarymo. Išvertė ir suredagavo ž. ū. veikalų.

ANTÃBALTĖ — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 20 km į r. nuo Utenos, 9 km į š. r. nuo Tauragnų. 49 gyv. (1959). Į š. nuo A. tęsiasi Minčios giria. Pr. m-la (nuo 1937). Į p. r. nuo kaimo — Balčio ež., kurio š. r. pakrantėje yra piliakalnis. 1937—41 kaime dirbo pažangus mokytojas S. Dievulis, kurį 1941.VII.21 nužudė burž. nacionalistai. 1944.VII.11, didvyriškai kovodami prieš vok. faš. okupantus, ties A. žuvo jefreitorius D. Čiumakas ir viršila N. Medveckis, kuriems po mirties suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

ANTÃBŪDIS — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 5 km į p. nuo Griškabūdžio. 33 gyv. (1959). Anksčiau kaimas buvo vadinamas **Berūgščiais**. Per A. teka Nenupė. A. pr. m-la yra Mureikių kaime (1908—52 Antabūdyje). Kaime rasta akmeninių kirvukų. 1905 A. gyventojai dalyvavo rev. kovoje prieš carizmą. Burž. nacionalistai 1946 nužudė A. apylinkės pirm. P. Bačkaitį.

ANTÃDOVAINĖ — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 8 km į p. v. nuo Dusetų. 55 gyv. (1959). Pro A. teka Indraja. Pieninė. 1905 kaime įvyko demonstracija prieš carizmą; vienas aktyvesnių jos dalyvių buvo darbininkas J. Vaitonis. D. Tėvynės karo metais kaimas buvo sudegintas.

ANTÃGAVĖ — kaimas Ignalinos rj., Zuikų apyl., 2 km į p. v. nuo Ignalinos, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 226 gyv. (1959). Netoli A. yra Gavio, Gavaičio, Dėlinio, Skudučio, Agarinio ežerai. Pr. m-la (nuo 1928).

ANTÃKALNIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 8 km į v. nuo Kaišiadorių, abipus Vilniaus—Kauno plento; kolūkio centras. 254 gyv. (1959). P. r. pakraščiu teka Lijonas (Strėvos

deš. intakas). Ryšių skyrius, kultūros namai (nuo 1955), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). Sukilėliai, vadovaujami P. Visloucho, 1863.IV.16 kaime sumušė carinės kariuomenės būrį. A. valstiečiai 1884—85 pasipriešino grafui Tiškevičiui dėl ganyklų. 1944 kaimas smarkiai nukentėjo nuo mūšių; po karo atstatytas.

ANTĀKALNIO-SAPIEGĪNĖS KALVÝNAS — kalvotas apie 6 km^2 plotas Vilniaus miesto š. r. pakraštyje. Susidarė, senovinei erozijai išraižius 100 m aukščio smėlingą Neries slėnio kair. šlaitą. Susideda iš vandenskyrinių keterų ir pavienių liekaninių kalvų, apaugusių pušų ir eglių miškeliais. Jas skiria raguvos ir sausi slėniukai, kuriais nutiestos Mildos, Rudens, Saulės, Jūratės, Rūtų, Šilo gatvės. Raguvos baigiasi vaizdingais stačiais cirkais. Viename iš jų yra Karių kapinės. Kalvyne yra slidžių bazė, rengiamos slidinėjimo varžybos, vasarą — motociklų krosai.

ANTĀKALNIS — **1.** Vilniaus miesto dalis Neries kair. krante, aukščiau Vilnios žiočių. Vakarinė A. dalis, kurioje yra daugumas gatvių ir visi svarb. pastatai, užima Neries slėnio terasą; rytuose prie jos šliejasi miškingas *Antakalnio-Sapieginės kalvynas.* Pietinėje A. dalyje, Vilnios deš. krante, stūkso aukštos kalvos su Kalnų parku; toliau į p. r. prasideda kita Vilniaus dalis — Užupis. Į š. nuo A. yra Valakampių, Turniškių ir Ežerėlio vasarvietės. Pagrindinė A. magistralė nuo Vilnios tilto iki Petro ir Povilo bažnyčios vadinama Kosciuškos g., o toliau — Antakalnio g.; jos tęsinys yra Nemenčinės plentas.

A. — vienas didžiausių Vilniaus gyv. rajonų, ypač išaugęs taryb. metais. Nauji kvartalai tarp upės ir pušimis apaugusių kalvų apstatyti daugiausia tipiniais daugiabučiais 2—5 aukštų gyv. namais ir visuom. pastatais. Šie gyv. kvartalai termofikuoti ir gazifikuoti, juose pastatyta naujų parduotuvių, buitinio aptarnavimo įmonių, kultūros ir švietimo įstaigų. Dėl sveiko mikroklimato Antakalnyje įsikūrė daugelis sveikatos apsaugos įstaigų. Čia taryb. metais įsteigtas (1945) Respublikinis tuberkuliozės moksl. tyrimo in-tas su 150 lovų klinika, vadovaująs kitoms Lietuvos tuberkuliozės gydymo įstaigoms, 150 lovų resp. tuberkuliozinis dispanseris, 350 lovų vaikų tuberkuliozės sanatorija „Vilnelė", 100 lovų kaulų tuberkuliozės sanatorija, 400 vietų psichoneurologinė ligoninė, pastatyta (1958) Vilniaus miesto klinikinė ligoninė, kuri kartu yra Vilniaus un-to klinikinė bazė, respublikinė kraujo perpylimo stotis, Vilniaus miesto sanitarinė-epidemiologinė stotis. Antakalnyje įsikūrę Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros in-tas bei Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas. Šalia Kalnų parko pastatyta Vilniaus vidurinė meno m-la (1960), kurioje rengiami muzikos, choreografijos ir dailės specialistai. Yra politechnikumas (1950—60 ž. ū. technikumas) ir statybos technikumas su bendrabučiais, 2 vid. m-los, kurčių-nebylių amatų m-la (nuo 1960), kurčių-nebylių mokykla-internatas, pagalbinė aštuonmetė ir pradinė m-los, profesinė technikos m-la, keletas vaikų darželių ir lopšelių. Naujai pastatytas kino teatras „Neris" (1959), biblioteka (1960), skulptūros ir estampo dirbtuvės (1959). Antakalnyje yra Lietuvos TSR Dailininkų s-gos valdyba, Vyriausiosios profesinio-techninio mokymo v-bos respublikiniai kultūros namai (nuo 1961), „Dinamo" stadionas, vasaros slidinėjimo tramplinas su dirbtine danga.

Rytinėje A. dalyje, kalvotame pušyne, yra Karių kapinės, kuriose palaidota daug D. Tėvynės karo dalyvių ir taryb. partizanų, žymių LKP veikėjų: I. Meskupas, D. Rocius, K. Didžiulis, K. Preikšas; komunistai pogrindininkai A. Vildžiūnas, P. Pajarskas, S. Šklėris, I. Vitenbergas, J. Pševalskis, prof. B. Pranskus-Žalionis. Žuvusiųjų garbei pastatytas obeliskas, uždegta amžinoji ugnis (1958). Kitoje kapinių dalyje palaidota žymių taryb. mokslo ir kultūros

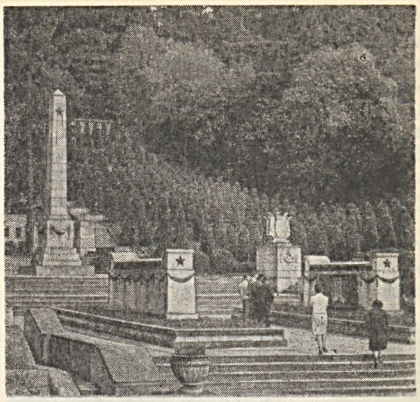

Antakalnis 1. Karių kapinės

veikėjų, jų tarpe prof. J. Kairiūkštis, dr. S. Matulaitis, skulptorius B. Pundzius, prof. V. Sezemanas. Netoli Karių kapinių yra senosios A. kapinės.

A. — vienas seniausių Vilniaus priemiesčių. Tvarkant Kalnų parką (1956), buvo atkasta XIV—XV a. sodybvietė; rasta žalvario ir geležies dirbinių, keramikos, suanglėjusių grūdų. Sodybvietės v. pusėje aptiktos pylimo žymės. Remiantis arch. tyrinėjimų duomenimis, nustatyta, kad A. kalvos XIV—XV a. buvo apgyventos ir apsaugotos. 1588 Vilniaus magistratas bandė prijungti A. žemę prie miesto, tačiau Zigmantas Vaza perleido ją Vilniaus kapitulai. XVII—XVIII a. atskiros A. dalys priklausė didikams Sapiegoms (dėl to Antakalnio kalvyno š. dalis ir dabar vadinama Sapiegine), Pacams, Sluškoms, Radviloms, kurie statydinosi puošnius rūmus, kūrė parkus ir sodus. 1668—84 Pacų lėšomis buvo pastatyta garsi savo skulptūromis *Petro ir Povilo bažnyčia* (visasąjunginės reikšmės archit-ros paminklas). 1694—1717 pastatyta rokoko stiliaus Trinitorių bažnyčia ir vienuolynas. Prie Neries, aukščiau Vilnios žiočių, didikas D. Sluška 1690 pasistatė rūmus su bokštais kampuose, primenančius pilį. Rūmų vidus buvo išpuoštas iš Italijos pargabentu marmuru, kambariai

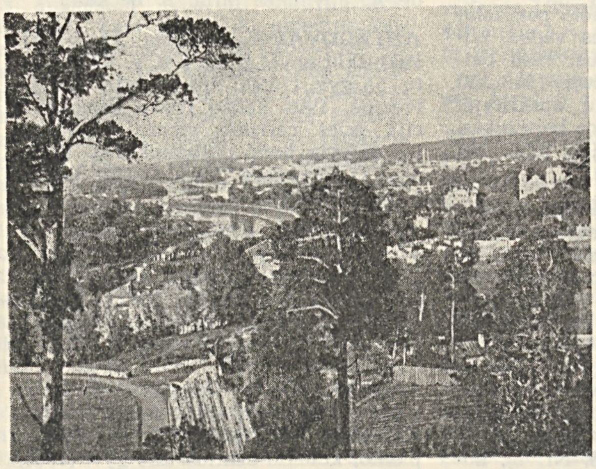

Antakalnis 1. Vaizdas iš Kalnų parko ir profesinė technikos m-la (buv. Sluškų rūmai)

ir salės įrengtos pagal užsienio menininkų projektus. Šie rūmai buvo vieni gražiausių visame mieste. XVIII a. pab. jie buvo rekonstruoti, XIX a. antrojoje pusėje juose įrengtas kalėjimas, atitvertas nuo gatvės aukšta mūro siena; dabar juose įsikūrusi profesinė technikos m-la. 1691—97 ištaigingus 3 aukštų baroko stiliaus rūmus Antakalnyje pasistatė didikai Sapiegos. Rūmų sienas ir lubas puošė italų dailininko M. Palonio freskos, kai kurios salės buvo papuoštos mozaika. Prie rūmų buvo įkurtas didelis parkas su plačiomis alėjomis ir fontanais. Keičiantis savininkams, rūmai buvo keletą kartų perdirbti; XIX a. pab. juose buvo įrengta karo ligoninė, po I pasaul. karo įsikūrė Vilniaus un-to klinikos. Vilniaus miestiečiai vengė kurtis Antakalnyje, bijodami patekti feodalų priklausomybėn. Tik XVIII a. pab.— XIX a. pr., didikų šeimoms nusigyvenus ar išnykus, atskiri A. sklypeliai atiteko miestiečiams, kurie statydinosi nedidelius medinius namus. XIX a. pr. buv. Radvilų rūmuose buvo įrengtas kalėjimas polit. kaliniams — pagarsėjusi „Citadelė Nr. 14", kurioje buvo kalinami 1831 ir 1863 sukilimų dalyviai, o vėliau — rev. judėjimo veikėjai. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu Antakalnyje (dab. Krantinės g. 33 ir Jūratės g. 17) nelegaliai gyveno V. Mickevičius-Kapsukas. 1907 dabartinėse Liet. kalbos ir lit-ros in-to patalpose buvo atidaryta pirmoji liet. dailės paroda, 1932—38 veikė Lietuvių mokslo d-ja.

Intensyvi statyba Antakalnyje prasidėjo nuo 1957. Be minėtųjų visuom. pastatų, 1957—63 atiduota eksploatuoti 55 000 m^2 gyv. ploto, pastatyta visuomeninių pastatų (dalis kino studijos miestelio ir kt.). 1964—65 pastatytas tiltas per Nerį.

2. Kaimas Varėnos rj., Varėnos apyl., Varėnos I miestelio v. pakraštyje, Merkio deš. krante. 144 gyv. (1959). Prie A. prieina Poligono miškas. Caro laikais kaime buvo plytinė, krakmolo gamykla, kalkinė. Vok. faš. okupantai iš A. išvežė į Panerius ir nužudė J. Linkevičių. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė komjaunuolį J. Gražulį, A. ir V. Karpavičius.

3. Kaimas Ukmergės rj., Pabaisko apyl., 16 km į p. nuo Ukmergės, 2,5 km į p. v. nuo Žirnajų ežero. 98 gyv. (1959). Iš š. r. prie A. prieina Žirnajų miškas. 1914—16 veikė pr. m-la. D. Tėvynės karo metais vok. faš. okupantai dalį kaimo sudegino.

Antakalnis 1. Nauji gyvenamieji namai

ANTĀKALNIS II — kaimas Ukmergės rj., Pašilės apyl., 5 km į p. r. nuo Ukmergės; kolūkio centras. 104 gyv. (1959). Pro kaimą eina kelias iš Ukmergės į Šešuolius. Kolūkinis sodas, šiltnamiai, bitynas. Iki 1940 A. II priklausė grafo Kasakausko dvarui. 1919 pr. dvaro darbininkai rėmė Tarybų valdžią; jų atstovai įėjo į Pabaisko vls. revoliucinį k-tą. Burž. valdymo metais dvare buvo Ukmergės kalėjimo pagalbinis ūkis. 1941.VII burž. nacionalistai dvare nukankino daugiau kaip 80 taryb. piliečių, kurių palaikai 1958.XII perkelti į Pivonijos šilo brolių kapines.

ANTAKÁUSKAS Vladas [1885.II.3 Kuršėnuose — 1964.II.17 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1918 pab. savanoriu stojo į Kuršėnų raudonarmiečių dalinį, aktyviai prisidėjo prie Tarybų valdžios įkūrimo Kuršėnuose. 1918—19 Žemaičių pulko karys. Dalyvavo kautynėse ties Telšiais, Tryškiais, Micaičiais (Šiaulių rj.), Ignalina, Pabrade ir kitur. Ties Švenčionėliais 1919.V.14 pateko į pilsudskininkų nelaisvę, buvo laikomas Lenkijos konc. stovyklose. 1920.II iš nelaisvės pabėgo ir grįžo į Lietuvą. Vėliau darbininkas Kuršėnuose. Pensininkas.

AÑTAKMENIŲ ĖŽERAS, Akmenai,— ežeras Trakų rj., 3 km į š. nuo Aukštadvario. Plotas 81 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2 km. Kranto linija vingiuota. Pietrytinėje dalyje yra sala. Ežero krantai sausi, tik rytinis žemas, vietomis pelkėtas. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas, priklausąs Verknės baseinui. Šiauriniame A. krante yra Akmenų kaimas. Ežeras verslovinis.

AÑTAKSČIAI — kaimas Molėtų rj., Aluntos apyl., 3 km į š. nuo Aluntos, prie kelio į Anykščius. 137 gyv. (1959). Per A. teka Suoja (Virintos deš. intakas); netoliese yra Antaksčių, Duobio, Suojo ežerai. Suojo ež. š. v. krante yra kūgio formos, 7 m aukščio status piliakalnis, vad. Aukštakalniu; iš v., š. ir r. jį supa gili dauba, kuria teka Melnytėlės upelis, o iš p. prieina dirbami laukai.

ANTĀLGĖ — kaimas Utenos rj., Leliūnų apyl., 8 km į v. nuo Utenos, prie Kauno—Zarasų plento; parodomojo ūkio centras. 249 gyv. (1959). Į p. v. nuo A. yra Ilgio ež., į š. v.— Apšlavo ež. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1921—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). Į p. nuo A. yra piliakalnis. Ariant jo aikštelę, rasta akmeninių kirvukų, puodų šukių, anglių. Pagal vietos žmonių padavimus, ant šio piliakalnio stovėjusi pagonių šventykla.

ANTĀLIEPTĖ — miesto tipo gyvenvietė Zarasų rj., 10 km į p. nuo Dusetų, Šventosios deš. krante. 836 gyv. (1959). A. įsikūrusi Šventosios slėnyje. Turi radialinį planą. Gatvės susiformavusios palei kelius. Apylinkės labai vaizdingos, kalvotos, gausu pušynų. Ties A., prie Šventosios, yra 2620 kW kalnų tipo hidroelektrinė (paleista 1959; pastačius hidroelektrinę, pakilo Šventosios ir aplinkinių ežerų vandens lygis ir susidarė *Antalieptės marios*). Veikia pieninė, kepykla, ambulatorija, vid. m-la (nuo 1949), ž. ū. technikumas (nuo 1958), kultūros namai, biblioteka, vaikų namai. Pro A. eina kelias iš Dusetų į Daugailius.

A. įsikūrusi apie XVI a. vid., kai iš Zarasų atėję vienuoliai karmelitai įsteigė Šventosios krante vienuolyną. 1675 Ukmergės pavieto Venių dvaro inventoriuje A. jau vadinama miesteliu. 1732—60 jame pastatyta baroko stiliaus bažnyčia. Norėdami patraukti apylinkės valstiečius, jų vaikams karmelitai įkūrė parapinę m-lą, vietoj kurios 1865 įsteigta valdiška pradinė. 1905 Antalieptėje vyko mitingai ir demonstracijos prieš caro valdžią; valstiečiai išvijo A. valsčiaus viršaitį, seniūną ir kt. carinius valdininkus, o į jų vietą išrinko savo atstovus. 1906 įsteigta mergaičių mkt. seminarija, veikusi iki I pasaul. karo. 1919.I susikūrė rev. k-tas, kurio pirmininku buvo išrinktas J. Nenėnas. Burž. metais A.— valsčiaus centras (1923 — 581 gyv.). Ant Šventosios buvo pastatytas vandens malūnas, prie jo 1924 įrengta elektros stotelė. Be to, pastatyta pieninė, įkurta nedidelė žuvų veisykla. Veikė kelios m-los. 1920—24 veikė mišri žemesnioji ž. ū. m-la; 1924 ji iškelta į Salas, o vietoj jos įsteigta žemesnioji

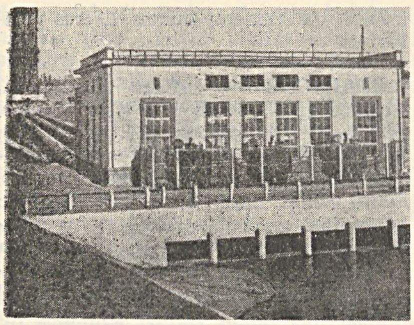

Antalieptės hidroelektrinė

(dviklasė) mergaičių ž. ū. m-la, veikusi visą buržuazijos valdymo laikotarpį. 1924 įkurta progimnazija, 1949 reorganizuota į vidurinę mokyklą. Vietoj žemesniosios ž. ū. m-los tarybinės santvarkos metais įsteigta vienmetė namų ruošos ir bitininkų m-la, 1958 pertvarkyta į ž. ū. technikumą.

Buržuazijos valdymo metais Antalieptės valsčiuje veikė keletas LKP pogrindinių kuopelių (Jakunčių, Mierkiškėlių, Purvynės ir kt. kaimuose). Joms priklausė valstiečiai J. Guntulis, P. Guntulis, J. Jasiūnas, A. Juškėnas, A. Mėlynis, F. Mėlynis, L. Mėlynis, S. Samanytė, J. Snarskas ir kt.

ANTĀLIEPTĖS MĀRIOS — tvenkinys Zarasų rj., 15 km į p. v. nuo Zarasų, abipus Kauno—Zarasų plento, tarp Tiltiškių ir Antalieptės. Plotas 1911 ha.

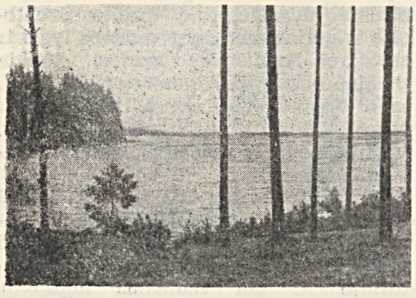

Antalieptės marios

Susidarė, pastačius 1959 hidroelektrinės užtvanką ant Šventosios prie Antalieptės. Užtvenktas Šventosios vanduo užliejo apie 800 ha plotą (iš kurio prieš tai buvo iškelti 44 gyvenamieji namai, 50 sodų) ir susijungė su 26 ežerais (ž. lentelę), kurių bendras plotas 1075 ha. Antalieptės marių kranto linija labai vingiuota. Yra apie 90 salų. Didžiausios salos: Blėkiškių (37 ha), Šiukščių (30 ha), Skeldų (7 ha), Blėkiškių II (6 ha), Gaidelių (3,7 ha). Vystoma žuvininkystė. 1960 į A. m. įleista 400 000 unguriukų, atvežtų iš Prancūzijos. Žuvies 1963 sugauta 3500 kg. Pušimis apaugusios marių salos ir pakrantės, gausybė vandens paukščių, žuvų, geras susisiekimas sutraukia prie A. m. daug turistų, poilsiautojų.

Ežerai, įėję į Antalieptės marias

Ežero pavadinimas	Plotas po patvenkimo (ha)	Ežero patvenkimo aukštis (m)
Dusetas	519,1	5,2
Diegis	104,0	5,4
Jūžintas	98,0	6,6
Uolys	72,3	0,5
Abisavas	61,3	3,3
Skrindelis	46,9	5,0
Zazubras	46,4	3,8
Armelis	26,7	5,4
Skardonis	25,1	5,5
Liminas	12,5	2,7
Limenis I	9,3	3,6
Samanis	8,0	0,7
Diemenis	7,4	2,3
Aikuotas	5,8	5,7
Lydekis	5,8	0,3
Kaušys	5,5	3,7
Grabelis	5,0	5,6
Limenis II	3,7	3,4
Dabužis	3,6	2,0
Kanapinis	2,7	4,3
6 maži ežeriukai	5,7	

ANTĀLIEŽIAI — kaimas Molėtų rj., Aluntos apyl., 2 km į p. nuo Aluntos. 188 gyv. (1959). Pro kaimą eina Aluntos—Videniškio kelias; teka Alanta (Virintos intakas). Pietryčiuose prieina Kuktiškių miškas, šiaurėje — Antaliežių ež. Burž. nacionalistai 1946 išžudė valstiečio V. Satkūno šeimą.

ANTALINĀ — kaimas Anykščių rj., Surdegio apyl., 6 km į p. r. nuo Subačiaus miestelio. 24 gyv. (1959). Pro A. teka Viešinta; eina Subačiaus—Viešintų kelias. Kuriasi kolūkio gyvenvietė (nuo 1958). Pr. m-la (nuo 1920).

AÑTALKIAI — kaimas Kauno rj., Vilkijos apyl., 4 km į p. r. nuo Vilkijos. 165 gyv. (1959). A. sodybos išsidėsčiusios tarp Karklės (Nemuno intako) ir jos deš. intakų Višpilio bei Žvirgždės. Apylinkėse gausu pelkių: Paraisčiai, Beržytė, Klampupiai. Į p. nuo A. yra Šilelio kalva, kur randama II—VII a. papuošalų. Gretimame Burbinės miške — alkakalnis. Prie Višpilio stūkso Višpilio piliakalnis. Karo su švedais metu (1655—60) siautęs maras buvo išnaikinęs beveik visus A. gyventojus.

AÑTALKSNĖ — kaimas Ignalinos rj., Linkmenų apyl., 11 km į v. nuo Ignalinos, tarp Alksno ir Lūšio ežerų. 192 gyv. (1959). Lentpiūvė (nuo 1958), pr. m-la, biblioteka (nuo 1962). A. senkapiuose rasta senovinių monetų ir kt. senienų.

ANTĀNAI — kaimas Švenčionių rj., Adutiškio apyl., 9 km į š. r. nuo Adutiškio. 104 gyv. (1959). A. supa Adutiškio ir Gantauninkų miškai. Pro kaimą teka Kamoja. Pr. m-la (įst. apie 1919). Vok. faš. okupacijos metais Antanuose įvyko „Vilniaus" būrio partizanų susirėmimas su hitlerine kariuomene. Adutiškio miško dalis, esanti ties A. (vad. Antanų miškas), paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu. Jame yra „Vilniaus" partizanų būrio žeminių.

ANTANÁIČIŲ MĪŠKAS — miškas Kaišiadorių rj., 9 km į š. nuo Kaišiadorių. Priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Kaišiadorių girininkijai. Plotas 545 ha. Reljefas lygus, su pelkėtais lėkštais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, mažai sujaurėję, priemoliniai. Iškirstų eglynų augimvietėse ataugo beržynai ir drebulynai su eglės priemaiša. Yra pavienių ąžuolų. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 126 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, užklysta šernai. Miškas eksploatacinis.

ANTANÁITIS Antanas Jonas [1920. V.27 Sintautuose (Šakių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Šakių apskrityje. 1940 LKP Sintautų vls. k-to narys ir LLKJS Sintautų vls. sekretorius. 1941 adm. darbuotojas Šakiuose. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų sušaudytas.

ANTANÁITIS Vaidotas [g. 1928. VIII.27 Antanavos vnk. (Panevėžio rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958). 1952 baigė Leningrado Miškų technikos akademiją. Nuo 1960 Lietuvos Ž. ū. akademijos miškų ūkio f-to dėstytojas, nuo 1962 docentas. Paskelbė apie 25 straipsnius miškotvarkos klausimais ir keletą straipsnių apie Lietuvos miškų einamąją prieaugą.

ANTĀNAŠĖ — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 2 km į p. r. nuo Obelių; kolūkio centras. 137 gyv. (1959). Iš p. v. prie kaimo prieina Našio ež., š. pakraščiu eina Rokiškio—Zarasų kelias. Biblioteka (nuo 1962). A.— buv. dvaras. 1918 kaime įsikūrė pirmoji Obelių valsčiuje kom. kuopelė, kurią organizavo J. Macijauskas ir LKP CK instruktorius V. Baškys, 1919 burž. nacionalistų nužudytas. 1941 netoli A. vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė nemaža Obelių miesto gyventojų.

ANTANAVĀ — **1.** Darbininkų gyvenvietė Kapsuko rj., Bagotosios apyl., 4 km į r. nuo Pilviškių, Šešupės deš. krante; tarybinio ūkio skyriaus centras. 318 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Pilvė. Per A. eina kelias iš Pilviškių į Kauno—Kapsuko plentą. Yra spirito varykla, kurioje, be spirito, gaminamas krakmolas, gazuojamas ir pilstomas Druskininkų mineralinio šaltinio vanduo „Birutė". 1957 prie Šešupės, Gavaltuvos kaime, pastatyta 40 kW Antanavos hidroelektrinė. Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1950—62 Gaisrių septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). Buvusio A. dvaro parke auga retų medžių: Taškento tuopa, raudonasis klevas ir kt.

2. Kaimas Jurbarko rj., Šimkaičių apyl., 5 km į r. nuo Šimkaičių, 6 km į š. nuo Stakių; dar vad. **Antaniškė**. 51 gyv. (1959). Per A. teka Bebirvytis (Bebirvos intakas). Netoli kaimo yra Poškynės miškas. 1863 A. apylinkėse sukilėliai kovėsi su carine kariuomene; vieno mūšio vieta ir dabar vadinama Šobliške (iš „šoblia"— kardas).

ANTANĀVIČIUS Julius [g. 1912.VII.28 Gailaičiuose (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys.

pogr. darbą dirbo Akmenėje, Raseiniuose, Kuršėnuose. Už rev. veiklą 1935 suimtas ir nuteistas 5 metus kalėti. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune, Akmenėje; Telšių aps. laikr. „Tarybinė Žemaitija" redaktorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonojoje Armijoje. 1944—50 laikr. „Panevėžio tiesa" redaktorius. 1952 baigė Resp. partinę m-lą Vilniuje. 1952—56 dirbo „Tiesos" laikr. redakcijoje. Nuo 1956 adm. darbuotojas.

ANTANÃVO-MẼDEMRODĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Akmenės rj., 4 km į š. v. nuo Akmenės. Priklauso Akmenės miškų ūkio Akmenės ir Viekšnių girininkijoms. Plotas 5060 ha. Masyvą sudaro Antanavo (3380 ha), Medemrodės (1130 ha) ir Adomiškių (550 ha) miškai. Reljefas banguotas. Tarp Antanavo ir Medemrodės miškų iš š. įsiterpusi 2435 ha Kamanų pelkė. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai gliejiški ir velėniniai jauriniai išplauti bei sujaurėję, ant priemolio; yra ir pelkinių. R. ir v. dalyje vyrauja eglynai, p. ir p. r.— pušynai. Eglynų yra 47%, pušynų 21%, beržynų 19%, drebulynų 7%, juodalksnynų bei baltalksnynų po 3%. Eglynai daugiausia žaliagirio ir šilagirio tipo; pušynai — šilabalio, tyrašilio, rečiau skaisgirio; beržynai ir juodalksnynai — viksvinio tipo. Medynų vid. amžius 38 metai, bonitetas III—IV, vid. skalsumas 0,56, vid. tūris 108 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Našiausi medynai yra Adomiškių miške. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, tetervinų, jerubių, slankų, ančių. Juodalksnynuose yra juodųjų gandrų (1959 užregistruoti 2 lizdai). Miškai eksploataciniai.

ANTÁNDRAJA — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 17 km į š. r. nuo Utenos, Indrajų ežero v. krante; kolūkio centras. 128 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1956), biblioteka (nuo 1957). Burž. nacionalistai 1947 išžudė A. valstiečio K. Mačiulio šeimą (3 žmones). Antandrajoje 1896 gimė tarybinis karo vadas J. Uborevičius.

ANTANẼVIČIUS [m. 1863.V.8 ties Gudiškiais (Biržų rj.)] — 1863 sukilimo dalyvis. Iki sukilimo buvo Rusijos kariuomenės majoras. Prie Andrioniškio Z. Sierakausko paskirtas bataliono vadu. Sukilėliams žygiuojant Biržų link 3 būriais, buvo centr. būryje drauge su Sierakausku. Žuvo kautynėse.

ANTANÌŠKIAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 9 km į p. r. nuo Tytuvėnų. 34 gyv. (1959). Prie A. prieina Sandrauskiškės ir Rekštiškių miškai, 550 ha Sandrauskiškės pelkė. Pro kaimą eina Šiluvos—Šaukoto kelias. Prie pat kelio stūkso medžiais apaugęs Kartuvių kalnas; ant jo buvę kariami 1863 metų sukilimo dalyviai. Kalnelyje, vad. Aukuro kapu, prieš D. Tėvynės karą rasta žalvarinių dirbinių.

ANTANÒVIČIUS Antanas [g. 1910.VI.4 Kazluose (Nesvyžiaus rj., BTSR)] — kalbininkas slavistas, filologijos mokslų kandidatas (1961). Baigęs Vilniaus un-tą (1950), dirbo Vilniaus un-to moksl. bibliotekos rankraščių skyriuje. Paskelbė straipsnių apie Kauno žemės teismo knygos (1566—67) kalbą, kitą liet. raštiją sen. rusų kalba. Nuo 1961 Vilniaus un-to rusų kalbos katedros dėstytojas.

ANTÃPUSNĖS ẼŽERAS — ežeras Molėtų rj., 7 km į š. nuo Giedraičių. Plotas 32 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v. Ilgis 1175 m, didž. plotis (per vidurį) 475 m. Kranto linija labai vingiuota; p. ir r. krantai statūs. Per A. e. teka Pusnė (Vilkesos intakas). Prie A. e. yra Antapusnės ir Paežerių kaimai. Ežeras verslovinis.

ANTÃSARĖ — kaimas Švenčionių rj., Zulovo apyl., 11 km į p. v. nuo Švenčionių. 64 gyv. (1959). Per A. teka Saria (Žeimenos intakas). Į r. nuo A. eina Vilniaus—Švenčionių plentas. Pr. m-la (nuo 1944). Netoli kaimo XIX a. pab. buvo apie 50 pilkapių su akmenų vainikais. 1894 Vilniaus Senienų muziejaus ved. F. Pokrovskis ištyrė 7 pilkapius su griautiniais IV—V a. kapais. Viename jų kartu su žmogumi buvo palaidotas nedegintas žirgas. Tyrinėjimų radiniai yra Maskvos Valstybiniame istorijos muziejuje. XVIII a. pab.—XIX a. pr. Antasarėje buvo pašto stotis.

ANTAŠAVÀ — kaimas Kupiškio rj., 9 km į p. nuo Vabalninko, prie kelio į Kupiškį; apylinkės ir kolūkio centras. 125 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Pyvesa. Malūnas, lentpiūvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1914—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1946). Iki XVIII a. pab. kaimas buvo vadinamas **Papyvesiu**. 1811—20 pagal architekto M. Šulco projektą pastatyti klasicizmo stiliaus A. dvaro rūmai (dab. aštuonmetė m-la). 1864 įkurta liaudies m-la. Burž. valdymo metais veikė LKP pogr. kuopelė.

A. dvaro pastatų kompleksas (rūmai ir klėtis) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Rūmai yra 1 km nuo kaimo; pagr. fasadu atkreipti į Salamiesčio kelią, kitą dalį supa sodas, pereinąs į parką. Fasadai papuošti frizais su triglifais ir metopomis; kampuose yra piliastrai, pastogėje — karnizai su kronšteinais. Interjerui irgi būdingos kolonos, antablementas, piliastrai. Gražiausiai įrengta salė ir buv. miegamasis, kurio palubėje yra sudėtingo profilio karnizas su jonikais, lubose — plafonas. Parketas inkrustuotas.

ANTÃTILČIAI — kaimas Ukmergės rj., Žemaitkiemio apyl., 14 km į r. nuo Ukmergės, 2 km į p. nuo Žemaitkiemio. 192 gyv. (1959). Pro A. teka Siesartis; iš r. prieina Valų miškas. Ties A. prie Siesarties yra 2 piliakalniai. Vienas jų — Siesarties deš. krante. Iš v. jį juosia du 2—4 m aukščio ir 5—6 m pločio pylimai, o r. dalis kartu su visa aikštele nuplauta upės; apgriuvusiame šlaite ryškūs kultūrinio sluoksnio pėdsakai. Antrasis piliakalnis, vad. Pilale, yra Siesarties kair. krante, apie 1 km į r. nuo pirmojo; jį iš r., p. ir š. juosia Plaštakos upelis, iš v.— neaukštas pylimas. 1939—41 Antatilčiuose veikė LKJS kuopelė, kuriai vadovavo Lyduokių bibliotekos ved. S. Šalčiūnas; 1941.VI jį drauge su F. Civa ir V. Usoriu nužudė burž. nacionalistai.

ANTATÌŠKIŲ PẼLKĖ — pelkė Molėtų rj., 2,5 km į š. r. nuo Molėtų, 0,5 km į p. r. nuo plento į Uteną. Plotas 190 ha (pramoninis 149 ha). Viduryje yra 13 ha ežeras, iš kurio teka upelis į Siesartį. Didesniąją A. p. dalį užima raistinė žemapelkė, mažesniąją — aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,4 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. pelenįngumas 8,4%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 4 m. Durpės kasamos. R. pakraštyje yra Antatiškių kaimas.

ANTÃVILIO ẼŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 6 km į p. v. nuo Nemenčinės. Plotas 16 ha, didž. gylis 11 m, vid. gylis 5,4 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1015 m, didž. plotis 200 m. Krantai aukšti, statūs. V. pakrantėje yra Antavilio kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 12,2 kg/ha (daugiausia lydekų).

ANTÃVILIS — kaimas Vilniaus rj., Bezdonių apyl., 7 km į p. v. nuo Nemenčinės, prie plento į Vilnių. 196 gyv. (1959). Į r. nuo A. yra Antavilio ežeras. Felčerių-akušerių punktas, ryšių skyrius, biblioteka. Caro laikais čia buvo Stolipino dvaras; 1940—49 — ž. ū. technikumas.

ANTÃZAVĖ — kaimas Zarasų rj., 22 km į š. v. nuo Zarasų, 10 km į š. r. nuo Dusetų; apylinkės centras. 134 gyv. (1959). Per A. teka Zalvė, eina keliai iš Obelių į Zarasus ir į Dusetas; iš p. prieina Zalvės ežeras, iš š. v.— Antazavės šilas. Ryšių skyrius, kelios buitinio aptarnavimo įstaigos, felčerių-akušerių punktas, vid. m-la-internatas (nuo 1864 liaudies m-la, 1895—1947 pradinė, 1947—61 vidurinė), kultūros namai (nuo 1949), biblioteka (nuo 1951). A. šile stūkso kūgio pavidalo piliakalnis. Ant jo kadaise stovėjusi pilis ir rusenusi šventoji ugnis. Zalvės ežero š. krante yra 5 ha parkas (įk. XVIII a. pab.).

Parko išplanavimas taisyklingas; ežero link leidžiasi 4 terasos, o šiaurės rytuose tarp 2 tvenkinių yra įvažiavimo alėja, kuri baigiasi apvalia kilpa su gėlynu. Viršutinėje terasoje 2 aukštų rūmai (statyti XIX a. pab.), prie jų — paminklas taryb. kariams, žuvusiems 1941—45.

XVIII amžiuje A. vietoje buvo dvaras, vad. Antazalve. 1794 pastatyta bažnyčia. 1905 A. vyko mitingai prieš caro valdžią. 1918.XII susikūrė A. rev. k-tas, veikęs iki 1919.VIII. Burž. valdžios metais A. buvo valsčiaus centras.

ANTÃZAVĖS ŠÌLAS — miškas Zarasų rj., į š. v. nuo Antazavės. Priklauso Zarasų miškų ūkio Antazavės girininkijai. Plotas 535 ha; medynų 480 ha.

Reljefas banguotas. Įdubimuose ežerai: Tautesnis, Zalvė, Zaduojys, Zalvys, Baltelis. Š. r. pakraščiu teka Antazavė, jungianti Zalvio, Tautesnio ir Zalvės ežerus. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai, rečiau smėliniai ir priemoliniai. Vyrauja rūgštyngirio, skaisgirio ir brukniašilio tipų medynai. Eglynų yra 46%, beržynų 29%, pušynų 24%, juodalksnynų 1%. Medynų vid. amžius 48 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, kiaunių, barsukų, jerubių, slankų; užklysta šernai. A. š. įeina į landšaftinį Dusetų draustinį.

ANTICIPĀCIJA — garso įtaka ankstesniam garsui, kai kalbos padargai, dar neištarus pirmojo garso, pasirengia antrojo tarimui. Pvz., žodyje „šeši" priebalsis „s" dėl A. yra virtęs „š" (plg. lot. „sex", latv. „seši"). Ž. *Akomodacija, Asimiliacija.*

„ANTIFA" — Kauno universitete veikusi pogrindinė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) studentų organizacija, susikūrusi 1936. Dirbti org-joje LRP CK paskyrė R. Volianskytę, o vėliau — C. Maginskienę. A. nariai rinko lėšas polit. kaliniams remti, perdavinėjo į kalėjimą maisto produktų siuntiniuose paslėptą neleg. lit-rą, padėjo faš. valdžios represuotų revoliucionierių šeimoms, nagrinėjo marksizmo-leninizmo klasikų veikalus, organizavo diskusijas su kitokių polit. pažiūrų studentais, aktyviai dirbo legaliose pažangiųjų studentų org-jose („Scientia" ir kt.), daugino ir platino antifaš. atsišaukimus, skleidė marksizmo-leninizmo idėjas. 1939, gresiant hitlerinio fašizmo pavojui, „A." nariai un-te išvystė kampaniją už polit. kalinių amnestiją: platino atsišaukimus, kuriuose buvo reikalaujama paleisti iš kalėjimų patriotus — komunistus ir komjaunuolius, kad jie galėtų su ginklu stoti į kovą už Lietuvos liaudies laisvę, prieš fašizmą. LRP darbe un-te aktyviai dalyvavo M. Raudoniskytė, E. Burakiškaitė, G. Sipavičius (visi žuvo kovoje prieš hitlerininkus), E. Goldfainaitė, V. Aleksa, O. Kaplanas, M. Kuševičiūtė, V. Taurinskas, I. Karlinas ir kiti. 1939, Tarybų Sąjungai grąžinus Vilnių Lietuvai, dalis „A." narių persikėlė studijuoti į Vilniaus un-tą. „A." veikė iki fašistinės diktatūros nuvertimo Lietuvoje 1940.

„ANTIFAŠÌSTAS" — nelegalus hektografuotas Lietuvos inteligentų laikraštis, ėjęs 1936.XI — 1937.V Kaune. Leido komunistai ir kairieji liaudininkai kaip Liaudies fronto leidinį. Išėjo 3 nr. Red. J. Vaišnoras. Bendradarbiavo V. Niunka, J. Pajaujis, J. Paleckis, J. Banaitis ir kt. Laikraštis rašė apie darbo inteligentijos, studentijos, mokyklų padėtį burž. Lietuvoje, demaskavo Lietuvos fašistų smurtą, antifašistų persekiojimą, populiarino J. Janonio kūrybą, Ispanijos liaudies išsivaduojamąją kovą, ragino kovoti prieš fašizmą.

„ANTIFAŠÌSTINIS FRÒNTAS" — tarybinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, ėjęs 1942 pab.—1943 pr. Vilniuje. Leido J. Mozelio vadovaujama antifaš. org-ja. Išėjo 3 nr. Tiražas — iki 100 egz. Bendradarbiavo P. Jonuška (red.), G. Neverauskaitė, J. Žeruolis ir kt.

ANTIFAŠÌSTINIS JUDĖJIMAS — masinis demokratinis liaudies judėjimas, vadovaujamas darbininkų klasės bei jos revoliucinės partijos ir nukreiptas prieš atvirai teroristinę monopolistinio kapitalo diktatūrą — *fašizmą*. Priklausomai nuo fašizmo formų A. j. reiškiasi agitacija ir propaganda, demonstracijomis, streikais, pogr. veikla, ginkluota kova ir kt. formomis. Antifaš. judėjime dalyvauja daugelio pasaulio šalių šimtai milijonų įv. pažiūrų bei įsitikinimų žmonių. Kovai prieš fašizmą vadovauja darbininkų klasė su marksistinėmis-leninėmis partijomis priešakyje.

Tarptautiniu mastu antifaš. kovą pradėjo 1922 Kominternas, bet pirmąkart ryškiai ji pasireiškė 1936 Ispanijoje, ginklu priešinantis vietiniams ir užsienio fašistams; šioje kovoje aktyviai dalyvavo ir nemaža lietuvių (ž. *Internacionalinės brigados Ispanijoje*). Lietuvoje, kaip ir kitose burž. šalyse, antifaš. judėjimas ypač sustiprėjo po Kominterno VII kongreso (1935), iškėlusio visų šalių komunistams uždavinį sudaryti platų antifašistinį liaudies frontą. 1937 pr., nepaisant socialdemokratų ir liaudininkų reakcinių vadų kliudymo, LKP pasiūlymu buvo priimta Lietuvos Liaudies fronto komiteto platforma, iškėlusi pagrindinius antifaš. judėjimo reikalavimus: p o l i t i n ė j e s r i t y j e — sušaukti Steigiamąjį seimą, išrinktą visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu; paskelbti amnestiją visiems polit. kaliniams ir emigrantams antifašistams; leisti laisvai veikti darbininkų, valstiečių, tarnautojų ir kitoms darbo žmonių politinėms, ekonominėms ir kultūrinėms org-joms; suteikti žodžio, spaudos, susirinkimų, eisenų ir kt. dem. laisves; pašalinti iš valdžios aparato faš. elementus; paleisti visas faš. org-jas, nuginkluoti ir teisti visus fašistus, prisidėjusius prie darbo žmonių engimo, ir kt.; e k o n o m i n ė j e s r i t y j e — pagerinti mažažemių ir vid. valstiečių padėtį; uždrausti darbo valstiečių turto išvaržymus; panaikinti visus faš. valdžios išleistus žemės reformai siaurinti įstatymus; konfiskuoti dvarininkų žemes mažažemių valstiečių ir bežemių naudai; darbininkams ir tarnautojams nustatyti atlyginimo minimumą, įvesti darbininkų ir tarnautojų draudimą ligos, nedarbo, senatvės ir nelaimingų atsitikimų atveju samdytojų bei valstybės lėšomis ir t. t. Ši platforma buvo tinkama bazė visoms demokratinėms jėgoms telktis į antifaš. judėjimą. Antifašistai aktyviai dalyvavo 1940 socialistinėje revoliucijoje, kuri panaikino fašistinį režimą Lietuvoje.

Didelį užmojį antifaš. judėjimas pasiekė per II pasaul. karą (1939—45), kuris iš kariavusių prieš faš. bloką šalių pusės buvo antifaš. pobūdžio. Faš. grobikų okupuotose šalyse išsivystė galingas pasipriešinimo judėjimas. Daug kur buvo sukurtos reguliarios armijos bei partizanų junginiai, masinės patriotinės org-jos, vienijusios visas pažangias jėgas kovai prieš faš. okupantus ir jų pagalbininkus. Didelio masto antifaš. pasipriešinimo judėjimas išsivystė vok. fašistų okupuotose taryb. respublikose, tarp jų ir Lietuvos TSR. 1942—43 Vilniuje veikė *Lietuvos išlaisvinimo sąjunga* ir *Lenkų patriotų sąjunga*, Kaune — *Lietuvos antifašistų sąjunga*; antifašistinės org-jos veikė Jonavoje, Kėdainiuose, Šiauliuose, Švenčionyse, Utenoje, Vilniaus bei Kauno žydų getuose ir kt. Tos org-jos palaikė ryšius su partizanais, juos rėmė. Kai kuriose Europos ir Azijos šalyse pasipriešinimo judėjimas peraugo į antifašistines, antiimperialistines revoliucijas, kurios panaikino faš. režimą bei kapit. santvarką apskritai ir įkūrė liaudies demokratiją, kaip proletariato diktatūros formą. Lemiamą vaidmenį sutriuškinant fašizmą suvaidino istorinė TSRS pergalė D. Tėvynės kare. Dėl jos įtakos dar labiau pagausėjo A. j. jėgos: išaugo ir sustiprėjo komunistų ir darbininkų partijos, buvo sukurtos masinės tarptautinės dem. org-jos (Pasaulinė profsąjungų federacija, Tarptautinė demokratinė moterų federacija, Pasaulinė demokratinio jaunimo federacija, Tarptautinė studentų sąjunga, Taikos šalininkų pasaulinio kongreso nuolatinis k-tas ir kt.), vienijančios šimtus milijonų žmonių. Antifaš. judėjimo sfera labai išsiplėtė, jis susiliejo su kova prieš naujo karo pavojų, už taiką, demokratiją, prieš kolonializmą ir imperializmą, už savo šalių suverenumą. Kovoje prieš vidaus reakcijos ir tarpt. imperializmo jėgas išsivystė plataus masto iš esmės antifaš. judėjimas Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalyse. Nepajudinamas antifašistinio judėjimo ramstis yra galinga socialistinė stovykla.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje (Straipsnių rinkinys), V., 1957; Už Ispanijos laisvę, V., 1957; **S. Atamukas**, LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935—1940 metais, V., 1958; **A. Sniečkus**, Liaudies priešakyje.—„Komunistas", 1965, Nr. 10.

ANTIHÌTLERINIS KOMITÈTAS — antifašistinė organizacija, veikusi hitlerinės okupacijos metais Kėdainių apskrityje. 1941 pab. V. Iešmanta, J. Židelis ir V. Vaicekauskas sukūrė LKP ir LLKJS pogr. kuopeles Dotnuvos apylinkėse. Visi nariai raštu pasižadėjo, nesigailėdami gyvybės, kovoti prieš hitlerinius okupantus. Iš patikimų antifašistų jie įsigijo lengvąjį kulkosvaidį, šautuvų, granatų. Brandžiausias pogrindininkų veikimo laikotarpis prasidėjo 1943 pr., jiems užmezgus ryšius su LKP ir LLKJS Kauno miesto ir apskrities pogr. k-tais, kurių vadovaujamos LKP ir LLKJS Dotnuvos kuopelės sudarė platesnę org-ją, pavadintą A. k. (kai kur Priešhitleriniu k-tu). A. k. išaugo iki 17 narių ir

suaktyvino partiz. kovą. 1943 A. k. nariai nukarpė telefono laidus hitleriniame lėktuvų stebėjimo punkte Vainatiškiuose (Kėdainių rj.), sudegino 10 000 t šieno sandėlį Dotnuvos glžk. stotyje, o Padotnuvyje — pieninę, gaminusią okupantams pieno produktus. Per rev. šventes A. k. nariai iškeldavo raudonas vėliavas su šūkiais, nukreiptais prieš okupantus, platino pačių ranka rašytus ir iš LKP Kauno pogr. org-jos gautus atsišaukimus. Hitlerininkams ir vietiniams burž. nacionalistams paskelbus mobilizaciją į vok. kariuomenę, A. k. nariai agitavo, kad jaunimas neitų į mobilizacijos punktus, kad valstiečiai sabotuotų pristatymus okupantams. 1943 vasarą į A. k. įsibrovus gestapo agentui K. Gaučui, buvo suimti ir sušaudyti komunistai V. Iešmanta, J. Židelis, komjaunuoliai P. Adomavičius, Č. Brazauskas ir Z. Vaitkaitis. A. k. nariai 1943.X Vainatiškiuose provokatorių K. Gaučą sušaudė. Prasidėjus naujiems areštams, buvo suimti ir sušaudyti A. k. nariai V. Vaicekauskas, J. Krutkys, V. Ūsas, K. Rimkus. 1944.III.1 buvo suimti ir sušaudyti komjaunuoliai B. Civilka, V. Salyna ir S. Ūsas. Visi suimtieji A. k. nariai didvyriškai iškentė žiauriausius kankinimus; jie buvo sušaudyti Kauno IX forte. Likę nesuimti A. Vaicekauskas ir kiti A. k. nariai toliau dirbo pogrindinį darbą.

ANTÌKINĖ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Lietuvoje antikine lit-ra pradėta domėtis XVI a. pradžioje, plintant humanizmui. To meto m-lose mokymo pagrindą sudarė graikų ir lotynų kalbos bei lit-ra. Kaip ir kitose šalyse, Lietuvoje XVI—XVII a. lotyniškai parašyta nemaža veikalų, kurių autoriai (P. Roizijus, A. Volanas, Mykolas Lietuvis, Husovianas, A. Olizarovijus, M. Sarbievijus, A. Kojalavičius-Vijukas ir kt.) savo kūriniuose sekė graikų ir romėnų poetais bei prozininkais, citavo jų veikalus. Ypač žymią įtaką turėjo Ciceronas ir romėnų istorikai Tacitas, T. Livijus ir kt. Su antikiniais kūriniais buvo gerai susipažinę liet. raštijos pradininkai A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Mažvydas, grožinės liet. lit-ros pradininkas K. Donelaitis ir kt. liet. rašytojai. K. Donelaitis laiškuose citavo Vergilijų ir kt. romėnų autorius, vok. kalba rašytuose eilėraščiuose vartojo antikinės mitologijos įvaizdžius. Ypač žymų poveikį turėjo antikinė pasakėčia. Iš antikinių pasakėčių liet. rašytojai ėmė teminių motyvų (Donelaičio „Vilkas provininkas", „Ąžuolas gyrpelnys" ir kt.), vertė jas į liet. kalbą, perdirbinėjo jų siužetus. Pirmoji pasaulietinio turinio liet. knyga buvo antikinių pasakėčių vertimas — J. Šulco „Ezopo pasakėčios" (1706). Kiek vėliau Ezopo pasakėčias į liet. kalbą išvertė L. Rėza (1824). XVI—XIX a. Vilnius buvo žymus antikinių autorių kūrybos leidimo centras. Čia buvo gausiai leidžiami Cicerono, Fedro, Horacijaus, Ovidijaus, Sofoklio, Vergilijaus ir kt. antikinių autorių kūriniai. Šie leidiniai buvo platinami visoje Žečpospolitoje. Daug dėmesio A. l. ir senovės kalboms buvo skiriama Vilniaus un-te. Toje srityje ypač pasireiškė prof. G. Grodekas, vadovavęs klasikinės filologijos studijoms. Jo studentas buvo S. Stanevičius, kuris savo pasakėčioms yra panaudojęs ir antikinių pasakėčių motyvus. Su Vilniaus un-tu palaikė ryšį ir D. Poška, kuris daug vertė iš antikinių autorių. Yra duomenų, kad jis buvo išvertęs Vergilijaus „Eneidą" ir „Georgikas". Jo „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos" pradedamas ketureiliu, kuris yra laisvas Vergilijaus „Eneidos" ištraukos (II, 141—144 eilutės) vertimas. Poškos žodyne gausu vertimų iš Ovidijaus, Horacijaus, Tiberijaus Klaudijaus Donato ir kt. antikinių autorių. Savo „Kaimiečio artojo mąstymuose" Poška rėmėsi Herodotu. K. Bogušas studijoje apie liet. kalbą (1808) pateikė verstinių citatų iš Vergilijaus ir Ovidijaus kūrybos. Vilniaus un-to auklėtinis S. Daukantas 1824 proza išvertė ir 1846 Peterburge išleido 95 Fedro pasakėčias ir K. Nepoto „Gyvatas didžiųjų karvaidų senovės" (25 biografijas). Ezopo pasakėčių randame ir A. Tatarės „Pamoksluose išminties ir teisybės" (1836).

Nemaža A. l. kūrinių į liet. kalbą išversta XX a. pradžioje. 1903 pasirodė J. Šaulio išversta Sofoklio „Antigonė", 1926—27 M. Gustaitis paskelbė Horacijaus ir Ovidijaus poezijos vertimų, išvertė Cicerono pirmąją kalbą prieš Katiliną, „Eneidos" antrąją giesmę (išsp. „Židinyje"). 1929 P. Gaučys išvertė Aristofano „Debesis", 1930 J. Vosylius — Vergilijaus „Eneidos" 4 giesmę (išsp. „Židinyje"). Tačiau šie vertimai nesklandūs ir netikslūs. Žurnaluose „Ateitis", „Mokslo dienos" buvo paskelbta Archilocho, Horacijaus, Katulo, Ovidijaus, Sapfo, Teokrito ir kt. antikinių poetų kūrybos vertimų. Vergilijaus „Eneidos" 1 giesmę, Horacijaus 2 satyras, nemaža odžių, laiškų, keletą Ovidijaus baladžių, Sofoklio „Karalių Oidipą" išvertė A. Churginas (išsp. „Vaire" 1932—40). Didelis darbas buvo atliktas, verčiant Homero „Odisėją" (1921, vertė J. Ralys) ir „Iliadą" (1930, v. J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas), Sofoklio tragedijas („Karalius Oidipas", „Oidipas Kolone", „Antigonė", 1939, v. A. Rukša ir A. Venclova) ir Horacijaus „Ars poetica" (1936, v. A. Churginas). Prie antikinės kultūros populiarinimo nemaža prisidėjo Kauno un-tas. Jo profesorius M. Račkauskas išvertė keletą Platono dialogų: „Sokrato apologiją" (1927), „Faidoną" (1930), „Puotą" (1935), prof. V. Šilkarskis 1938 išleido „Graikų literatūros istorijos" I dalį, kurioje A. l. reiškiniai nagrinėjami iš burž. idealistinių pozicijų.

Taryb. metais A. l. studijos sukoncentruotos Vilniaus un-to klasikinės filologijos katedroje. Pokario metais paskelbta nemaža antikinių autorių vertimų: pakartotinai išleisti „Odisėjos" (1948, 1964) ir „Iliados" (1962) vertimai, naujai išversta Eschilo tragedijos „Prikaltasis Prometėjas" (1947, v. R. Mironas) ir „Septynetas prieš Tebus" (1953, v. R. Mironas), Plauto komedija „Dvyniai" (1947, v. A. Churginas), Euripido tragedija „Medėja" (1960, v. B. Kazlauskas), keletas antikinių romanų: Apulėjaus „Aukso asilas" (1949, v. C. Jakaitis), Longo „Dafnis ir Chloja" (1958, v. L. Valkūnas), Charitono „Chairėjas ir Kalirojė" (1959, v. L. Valkūnas), Heliodoro „Etiopiniai pasakojimai" (1960, v. L. Valkūnas). Išleista Plutarcho rinktinės biografijos (1962, v. A. Kašinskaitė), Aristotelio traktatas „Apie sielą" (1959, vertė ir platų įvadą parašė prof. V. Sezemanas), Aristotelio „Poetika" (1957, v. M. Ročka) ir kt. Pažymėtinas antikinio materialisto Lukrecijaus poemos „Apie daiktų prigimtį" pasirodymas (1964, v. prof. M. Račkauskas). Liet. kalba išleista verstinė I. Tronskio „Antikinės literatūros istorija" (3 leidimai — 1951, 1957, 1961), J. Dumčiaus ir L. Valkūno sudaryta A. l. chrestomatija vid. m-lai (1959) ir „Graikų literatūros chrestomatija" aukštajai m-lai (1963). Vilniaus un-to darbuotojai savo disertacijose yra nagrinėję ir teorinius antikinės lit-ros klausimus: L. Valkūnas rašė apie Longo romaną (1958), J. Tijūnėlytė apie K. Nepotą (1958), H. Zabulis apie Vergilijaus „Georgikas" („Literatūra", t. 2, 1960), „Saturnia tellus" („Vestnik drevnej istorii", 1960, Nr. 2; „Bibliotheca Classica Orientalis", 1961). J. Dumčius paskelbė straipsnių apie antikinę tragediją ir komediją: „Euripido pažiūros į graikų dievus" („Literatūra", t. 1, 1958), apie Plauto vergus („Literatūra", t. 2, 1960), «Dėl Eschilo „Maldautojų" datos» (ten pat, t. 6, 1963) ir kt. Daugelis lietuvių poetų savo kūryboje yra vartoję antikinės mitologijos įvaizdžių (pvz., V. Mykolaičio-Putino „Prometėjas", E. Mieželaičio eilėraštis „Ikaras" ir kt.).

ANTIKOMUNÌZMAS — prieštaringa nemoksliškų politikos, ekonomikos, istorijos, sociologijos ir filosofijos teorijų ir jas atitinkančių falsifikatoriškų metodų bei praktinės politikos priemonių visuma, pagimdyta aklos išnaudotojų neapykantos socializmui ir komunizmui. Atsirado kaip buržuazijos reakcija prieš moksl. komunizmą, skelbiantį neišvengiamą kapit. santvarkos žlugimą ir neklasinės, kom. santvarkos pergalę. Dabar, perėjimo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu, reakcija suvienijo visus socialinės pažangos priešus — finansinę oligarchiją ir kariauną, fašistus ir reakc. klerikalus, kolonizatorius ir dvarininkus, burž. nacionalistus, visus idėjinius ir politinius imperialistų bendrininkus į vieną bendrą frontą prieš komunizmą.

Lietuvos buržuazija, įv. tikybų dvasininkai, visų čia gyvenančių tautybių reakciniai sluoksniai kartu su caro juodašimčiais A. pradėjo skleisti XIX a. pab., kai vis smarkiau ėmė reikštis socializmo idėjų įtaka darbininkų klasei ir jos kovai. Socializmo idėjų niekinimas,

socialistų persekiojimas ir liaudies masių kiršinimas ypač sustiprėjo nuo 1905—07 revoliucijos. Laimėjus Spalio revoliucijai, sudariusiai palankias sąlygas socialinei ir nacionalinei liet. tautos laisvei bei Lietuvos nepriklausomybei iškovoti, buržuazija stojo į tautos interesų išdavystės kelią. Ji pakvietė į Lietuvą karaliauti vok. kun-štį Urachą ir siekė pajungti ją imp. Vokietijai. Užsienio interventams ir vietos buržuazijai 1919 nuvertus soc. santvarką Lietuvoje, buvo įtvirtinta burž. diktatūra. Teroristinėmis, administracinėmis, ideologinėmis ir kt. priemonėmis burž. partijos skleidė A. tiek vidaus, tiek ir užsienio politikoje. Reakcija nužudė tūkstančius geriausių Lietuvos darbo žmonių — Tarybų valdžios aktyvistų ir šalininkų. Kapit. valstybių valdantieji sluoksniai žiūrėjo į Lietuvą kaip į savo suorganizuoto antitaryb. „sanitarinio kordono" atramos tašką prieš vad. „bolševizmo pavojų". Imperialistai ir vietinė buržuazija šmeižė TSRS, visaip menkino socializmo statybos laimėjimus. Lietuvos komunistai ir jų šalininkai buvo baudžiami griežčiausiomis bausmėmis. Prieš rev. judėjimo dalyvius buvo naudojama kariuomenė, policija, pusiau karinės kontrrev. org-jos — „Baltasis žirgas", „Geležinis vilkas", Šaulių s-ga. 1926.XII.17 faš. perversmas buvo melagingai teisinamas tuo, kad komunistai rengę sukilimą. Tuo pretekstu sufabrikavus bylą, 1926.XII.27 buvo sušaudyti LKP veikėjai K. Požela, J. Greifenbergeris, K. Giedrys ir R. Čarnas. Siekdama atitraukti darbo žmones nuo rev. kovos ir Lietuvos KP įtakos, buržuazija griebėsi ne tik prievartos ir teroro priemonių. Komunizmo idėjas ji mėgino sumušti burž. nacionalizmo ir religijos idėjomis. Tam buvo naudojama spauda, radijas, m-los, visų rel. kultų įstaigos. Lietuvos komunistai buvo šmeižiami, kaltinami patriotizmo stoka ir t. t. Jiems nebuvo leidžiama dirbti valst. įstaigose ir įmonėse.

Nepaisant visų antikomunistinių reakcijos puolimų, komunizmo idėjos Lietuvoje vis labiau plito. TSRS laimėjimų veikiami, sunkių socialinių-ekonominių bei polit. sąlygų skatinami, LKP vadovaujami, darbininkai ir darbo valstiečiai kilo į kovą prieš išnaudotojus, už Tarybų valdžią. Todėl 1935—40 A. įgavo itin didelį ir organizuotą užmojį. Diktatorius A. Smetona, 1936 atidarydamas faš. seimą, pripažino augančią komunizmo idėjų įtaką darbo žmonėms. Klerikalinis veikėjas kun. A. Jakštas-Dambrauskas tais pat metais pasiūlė ištisą planą idėjinio pobūdžio kovai prieš komunizmą sustiprinti. Tautininkų ideologai ragino sudaryti bendrą visų burž. partijų frontą prieš komunizmą Lietuvoje. Kariuomenės vadas gen. S. Raštikis ir kt. reakc. karininkai reikalavo sustiprinti kovą prieš komunistų šalininkus inteligentijos tarpe, o faš. žvalgybos vadovai (A. Povilaitis ir kt.) — plačiai taikyti mirties bausmę komunistams. Bijodami soc. revoliucijos, valdantieji sluoksniai vykdė antinacionalinę užsienio politiką: pajungė šalį užsienio imperialistams. Tos politikos rezultatas buvo faktinis Vilniaus išsižadėjimas ir Klaipėdos krašto netekimas. A. Lietuvoje nesugebėjo ir negalėjo sugebėti suformuluoti šalies ekonominio ir kultūrinio vystymosi, nacionalinės nepriklausomybės stiprinimo programos. Tuo tarpu komunistai nurodė priemones visoms Lietuvos materialinėms bei dvasinėms jėgoms vystyti ir turėjo programą krašto laisvei bei nepriklausomybei išsaugoti ir sustiprinti. Darbo žmonės tikėjo komunistais ir ėjo su LKP. Nugalėjusi Tarybų santvarka 1940 sudarė reikiamas sąlygas liet. tautos socialiniams ir nacionaliniams lūkesčiams įgyvendinti. Lietuvos antikomunistai 1940—1945 išdavė tėvynės interesus ir virto atvirais hitlerininkų talkininkais; drauge su okupantais jie Lietuvoje nužudė apie 700 000 žmonių. Neapykanta komunizmui burž. nacionalistus pokario laikotarpiu pavertė banditais ir imp. valstybių apmokamais šnipais, kurių rankos ir sąžinė suteptos tūkstančių darbo žmonių krauju. Pabėgę į užsienį, burž. nacionalistai dabar sieja savo antikom. planus su imperialistų kurstomu branduoliniu karu, prisideda prie imp. reakcijos pastangų mobilizuoti visas ideologinio poveikio priemones, skirtas komunizmui ir jo kilnioms idėjoms apšmeižti, kapitalizmui apginti.

ANTIKVARIÃTAS [lot. *antiquus* — senas, senovinis] — senų, retų knygų, laikraščių ir meno senienų parduotuvė. Lietuvoje XIX a. buvo paplitę keliaujantieji antikvarai bukinistai, pardavinėję ir supirkinėję senas maldaknyges, kalendorius. Iš XIX a. Lietuvos antikvarų žinomas H. Bukauskis, kuris, kaip 1863 sukilimo dalyvis, emigravo į Švediją, dirbo Stokholmo Hamerio antikvariate ir 1870 ten įsteigė savo A. Jis rinko knygas apie Lietuvą, kurias laikė Rapersvilio muziejuje (Šveicarijoje). Iš Lietuvos kilęs antikvaras J. Geištoras, taip pat 1863 sukilimo dalyvis, 1882 įsteigė A. Varšuvoje. XIX a. pr. Vilniuje buvo populiarus Š. Kinkulino A., kurį apdainavo L. Kondratovičius-Sirokomlė. Kinkulino įpėdiniai A. buvo įsteigę Vilniuje, dab. Literatų skersgatvyje. XIX a. pab. ir XX a. pr. čia pat buvo ir didžiausias Vilniuje Ickovičiaus A., veikęs iki 1940. Vilniuje 1927—40 A. dar laikė S. Daržinkevičius, kuris 1937—1939 leido žurnalą-katalogą „Kurjer antykwarski" („Antikvariato kurjeris"). Kaune 1922—40 veikė 2 antikvariatai, prekiavę senomis knygomis, laikraščiais, vartotais vadovėliais. Nuo 1940 valstybiniai A. veikia Vilniuje ir Kaune.

ÃNTININKAI — kaimas Šilalės rj., Poškos apyl., 13 km į š. nuo Skaudvilės. 108 gyv. (1959). Pro A. teka Ančia; eina kelias iš Kražių į Žemaičių plentą. Netoli A., prie Juodgirio, yra 500—600 metų ąžuolas (apie 20 m aukščio ir 1,4 m skersmens). Prie Ančios yra senkapiai, vad. Kapinukais. Juose rasta žmonių kaulų, VI—X a. žalvario ir geležies dirbinių; įmovinis kirvis, ietigalis, žalvarinis žiedas yra Kauno ist. muziejuje. Burž. nacionalistai 1944 nužudė komjaunuolį Narbutą.

ÃNTINIS Robertas [g. 1898.XII.3 Kaldebrunyje (Latvijos TSR)] — dailininkas. 1927 baigė Kauno meno m-lą. 1928—1933 studijavo Paryžiaus Aukštojoje dekoratyvinės dailės m-loje, žymių pranc. skulptorių (P. Nikloso ir kt.) vadovaujamas. 1933—40 dėstė Tauragės ir Kauno vidurinėse m-lose, 1940—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute. 1962 Kaune surengta jo darbų paroda.

Kūriniai: „Motina" (1938), „Lietuvaitė" (1940—50), A. Žmuidzinavičiaus (1945), Žemaitės (1946) skulptūros, Jovaro portretas (1950), paminklai žuvusiems taryb. kariams Rietave, Anykščiuose, Ukmergėje ir kt., skulptūra „Eglė žalčių karalienė" (1957—58), „Saviveiklininkė" (1962), „Dūdorius" (1963) ir kt.

Robertas Antinis. „Eglė žalčių karalienė", bronza, 1960 (Palangos parkas)

ÃNTYS. **LAUKINĖS A.** Lietuvoje aptinkama 21 A. rūšis. Iš jų čia peri 8: didžioji A. (*Anas platyrhynchos*) — labai dažna (apie 80% visų Lietuvoje perinčių A.); dryžgalvė kryklė (*A. querquedula*), rudagalvė kryklė (*A. crecca*) ir rudagalvė A. (*Aythya ferina*) — dažnos; klykuolė (*Bucephala clangula*), šaukštasnapė A. (*Spatula clypeata*), rudė (*Aythya nyroca*) — retesnės; didysis dančiasnapis (*Mergus merganser*) — retas. Į Lietuvą atskrenda paprastai kovo—balandžio mėn., anksčiausia — didžioji A. Birželio mėn. Lietuvoje kasmet būna 70 000—90 000 A. Išskrenda, pradėjus užšalti ežerams, upėms. Žiemoja V. Europoje, Viduržemio j. kraštuose. Svarbiausi A. priešai Lietuvoje — varnos, nendrinės lingės, vištvanagiai, lapės. Pavasario ir rudens traukimo metu dideliuose ežeruose, Kuršių mariose, Baltijos j. pakraščiuose apsistoja šimtatūkstantiniai A. pulkai. Be minėtųjų, juose dažnos kuoduotoji A. (*Aythya fuligula*), žiloji A. (*A. marila*), retesnės — juodoji A. (*Melanitta nigra*), smailiauodegė A. (*Anas acuta*), cyplė (*A. pe-

nelope), ledinė A. (*Clangula hyemalis*), nuodėgulė (*Melanitta fusca*); pasitaiko mažasis dančiasnapis (*Mergus albellus*), vidutinis dančiasnapis (*M. serrator*), pilkoji A. (*Anas strepera*), šalminė A. (*Netta rufina*), kartais užklysta gaga (*Somateria mollissima*) ir urvinė A. (*Tadorna tadorna*). Dalis A., ypač praskrendančių, Lietuvoje žiemoja. 1960.I—II užregistruota 60 žiemojimo vietų (Merkyje, Neryje, Nemune ir kt.) ir suskaičiuota apie 2500 A. Didžiosioms A. kasmet daugelyje vandens telkinių įrengiamos dirbtinės lizdavietės. Klykuolėms 1956—60 Zarasų, Švenčionių, Molėtų rajonuose buvo iškabinta keletas šimtų inkilų, kurių pusė buvo užimta. A. medžiojamos rugpiūčio—lapkričio mėn.: terminus kasmet nustato Gamtos apsaugos k-tas. Per vieną sezoną sumedžiojama 25 000—40 000 A. (1960—63).

NAMINĖS A. Lietuvos kolūkiuose, tarybiniuose ir kituose ūkiuose auginamos mėsinės **Pekino veislės A.** Jos sveria 3,0—3,5 kg, gaigalai 3,5—4,0 kg, o 50—60 dienų ančiukai (tinkami piauti mėsai) 2,0—2,2 kg. Šios A. baltos, su gelsvu atspalviu. Per metus Lietuvoje sudeda 80—120 ir daugiau kiaušinių.

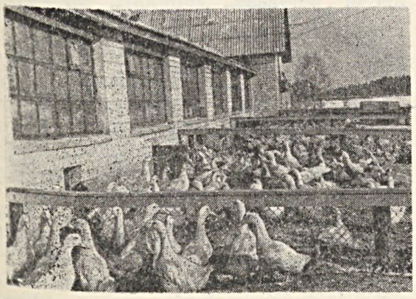

Arnionių žuvininkystės ūkio **ančių** ferma (Molėtų rj.)

Kolūkiečiai ir kt. gyventojai kartais augina Ruano, veidrodines ir kt. veislių A. Pagrindinės A. ligos: infekcinė — paratifas, grybinė — aspergiliozė. Tarp Lietuvos naminių paukščių A. skaičiumi užima antrąją vietą (po vištų). 1964 pr. žuvininkystės ūkiuose buvo 26 000 veislinių suaugusių A., kolūkiuose 19 800, taryb. ūkiuose 14 700. Geriausią A. auginimo mėsai patirtį turi Rusnės, Kintų (Šilutės rj.), Metelio (Lazdijų rj.) ir Arnionių (Molėtų rj.) žuvininkystės ūkiai. Veislinės A. fermos yra Rusnės, Kintų, Arvydų (Vilniaus rj.) žuvininkystės ūkiuose; didž. ferma — Rusnės (1963 turėjo apie 6500 veislinių A.). Dauguma A. kiaušinių suvartojama inkubacijai, maža dalis — kepyklose.

ISTORINIAI DUOMENYS. Lietuvoje nuo seno daugiausia buvo auginamos vietinės pusiau mėsinės A. Po I pasaul. karo į Lietuvą buvo įgabenta Ruano A., Chaki-kempbelo, Pekino, Indijos greitųjų, Eilberio, juodųjų A., orgpingtonų. 1937 metais kontroliuojamuose ūkiuose buvo laikomos tik Pekino ir Ruano veislės antys. Burž. Lietuvoje daugiausia A. buvo auginama Užnemunėje. 1930 pab. Lietuvoje A. sudarė 6,1% visų naminių paukščių. 1939 metais kontroliuojamieji veislinių A. ūkiai išplatino tik apie 2000 kiaušinių. Vok. faš. okupacijos laikotarpiu A. labai sumažėjo: 1943 pab. jų buvo apie 3 kartus mažiau, negu 1939 metais. 1948 iš Maskvos sr. į Arvydų žuvininkystės ūkį atvežta 2000 Pekino veislės A.; nuo to pradėta plėsti A. auginimą Lietuvoje. Vėliau dar keletą kartų Pekino veislinių A. įvežta iš kitų taryb. respublikų. Žuvininkystės ūkiuose, kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose 1957 buvo 10 200 veislinių suaugusių A. Iš 1961 pagaminto paukštienos kiekio antiena sudarė 7,1%, 1962 — 14,4%, 1963 — 27,8%.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959.

ANTISEMITIZMAS — viena kraštutinio rasinio *šovinizmo* formų, nukreipta prieš žydus. A. pasireiškia neapykanta žydams, jų diskriminavimu, teisių apribojimu, veiklos varžymu, trėmimais, šovinistiniais užpuolimais, turto naikinimu, masinėmis žudynėmis, teritoriniu izoliavimu, pajuokimu, nepagrįstais kaltinimais ir kt. Valdančiosios išnaudotojų klasės visada naudoja A. kaip vieną priemonių kovai su revoliuciniu ir darbo žmonių dem. judėjimu, siekdamos suskaldyti darbo žmonių vienybę.

A. buvo labai paplitęs įv. šalyse, t. p. Lietuvoje, vid. amžiais. Rusijos 1905—1907 revoliucijos metais carizmas per juodašimtiškas org-jas vykdė žydų pogromus. Tuo metu žydų pogromus reakcionieriai bandė rengti ir Lietuvoje. Prieš A. griežtai kovojo Lietuvos socialdemokratai, pažangūs Rusijos darbininkų, darbo valstiečių ir inteligentų sluoksniai. V. Leninas, bolševikų partija demaskavo ir pasmerkė A. ir jo kurstytojus. 1919—40 liet. buržuazijos polit. vadovai skelbdavo, kad jų politikai A. yra svetimas, tačiau liet. buržuazija savo klasiniais tikslais jį plačiai naudojo. Burž. spaudoje žydai neretai būdavo niekinami ir šmeižiami. Liet. buržuazija skleidė priešiškumą žydams, tačiau ji sutarė su žydų buržuazija, išnaudodama darbo žmones. Lietuvoje A. pagyvėjo po faš. perversmo (1926. XII.17), nors viešai tautininkai pasisakydavo prieš A. Antisemitinėje kampanijoje ypač aktyviai dalyvavo tautininkai, voldemarininkai, šauliai, jaunalietuviai, verslininkai. Daug prisidėjo prie A. platinimo Lietuvoje katalikų kunigai (J. Laukaitis ir kt.), pravoslavų popai. Prieš A. nuolat kovojo LKP. Ji ragino visuomenę, be tautybės ir pažiūrų skirtumo, bendromis jėgomis kovoti prieš A.

Ypač žiauriai su žydais elgėsi vok. fašistai. II pasaul. karo metais hitlerininkai vien tik Osvencimo mirties stovykloje sunaikino daugiau kaip 4 mln. žmonių, jų tarpe daugiau kaip 2,5 mln. žydų. Tarptautinio karo tribunolo nustatyta, kad vien tik gestapas nužudė apie 6 mln. žydų. Lietuvoje vok. fašistai, vietinių burž. nacionalistų talkininkaujami, išžudė šimtus tūkstančių žmonių, kurių žymią dalį sudarė žydai.

Tarybų Sąjungoje ir visoje socializmo stovykloje A. neturi nei ekonominio, nei socialinio, nei ideologinio pagrindo. A., kaip ir bet kuris kitas rasinis diskriminavimas, Tarybų Sąjungoje griežtai draudžiamas įstatymais.

AÑTKAKLĖ — žiedo pavidalo papuošalas, vyrų ir moterų dėvėtas ant kaklo pirmykštės bendruomenės ir ankstyvojo feodalizmo laikais. Seniausiomis Lietuvoje laikomos žalvarinės A., rastos Pabalių (Panevėžio rj.) lobyje, datuojamos I t-mečio pr. m. e. viduriu; jos padarytos iš apskritos žalvario vielos su nusmailintais galais. Labai ankstyvos ir A. su kanopiniais galais (pastorinti ir atlenkti galai yra tarsi kanopos pavidalo), datuojamos paskutiniaisiais amžiais pr. m. e. Tačiau A. ypač pamėgtos mūsų

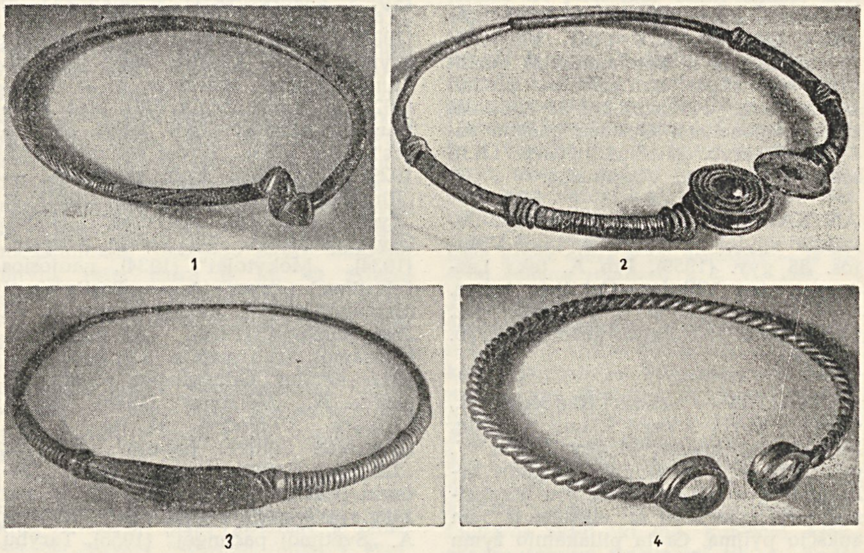

Antkaklės: *1* — su kūginiais galais; *2* — su dėželiniais galais; *3* — šaukštinė; *4* — vytinė su kilpiniais galais

eros pradžioje. To meto A. paprastai skirstomos pagal galų formą: A. su trimitiniais, buoželiniais, kūginiais ir kt. galais. Nevienodi ir A. lankeliai; iš II a. randama A. su vytiniu lankeliu, susuktu paprastai iš 3 žalvarinių apvalių vielelių, kurių galai dažniausiai baigiasi kilpomis; į jas kartais buvo veriami pakabučiai. Pirmaisiais mūsų eros amžiais Lietuvoje dėvėtų A. formos maždaug bendros visoms baltų gentims. Apie I t-mečio vid. pasirodė A., būdingų tik lietuviams. Iš jų minėtinos šaukštinės A., dėvėtos IV—V a., ir kiek vėlesnės (VI—VII a.) A., kurių užsegimas panašus į užrakto skylutę. Greta žalvarinių A. nuo I t-mečio vid. paplito tokių pat formų, bet geriau padarytos ir puošnesnės sidabrinės A. (tai atspindi didėjančią turtinę nelygybę). Antrojoje I t-mečio pusėje labai plačiai dėvėtos A. su užkeistais ir pastorintais galais (apvaliais, keturkampiais, daugiakampiais, gniaužtiniais, ruplėtais, plokščiais ir kt.). Tuo pat metu pasirodė tordiruoti (sukti) lankeliai. Ankstyvojo feodalizmo laikais A. atsirado labai įvairių, tačiau atskiros jų formos buvo paplitusios nevienodai: Lietuvos vakaruose labiausiai buvo mėgstamos vytinės A. su kilpiniais užkeistais galais ir vytinės įvijinės A., Lietuvos viduryje ir šiaurėje — A. su ramentiniais galais, Lietuvos rytuose — A. su balneliniais galais, vytinės A. su kūginiais galais, A. su užkeistais suplotais galais (su skardelėmis ir be jų) ir kt.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Senovės lietuvių papuošalai), V., 1958.

ANTKALNĖ — kaimas Jurbarko rj., Veliuonos apyl., 1 km į š. nuo Veliuonos. 401 gyv. (1959). Iš š. prie A. prieina Sakališkės miškas, iš š. v. — Girutės miškas. Į v. nuo A. tęsiasi Gystaus pušynas. Kaime rinko tautosaką A. Juška, P. Cvirka. Burž. valdymo metais kaime veikė LKP ir LKJS pogr. kuopelės. A. komunistai ir komjaunuoliai hektografu spausdino atsišaukimus, platino kom. lit-rą. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Gystaus pušyne sušaudė 85 taryb. piliečius, jų tarpe LKJS kuopelės sekr. A. Vasiliauską.

ANTKALNIAI — kaimas Kauno rj., Čekiškės apyl., 11 km į š. nuo Vilkijos. 55 gyv. (1959). Pro A. teka Lazduona, eina Vilkijos—Čekiškės kelias. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 kaime nužudė 8 taryb. piliečius.

ANTKALNIS — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 9 km į š. nuo Gargždų, Minijos deš. krante. 49 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Kretingos—Gargždų kelias. Minijos slėnio krante yra piliakalnis, turįs apie 1000 m^2 aikštelę ir 5 m aukščio pylimą. Greta piliakalnio žymu gyvenvietės liekanos. Rastas plačiaašmenis kirvis ir IX—XII a. papuošalų.

ANTKALNIŠKIAI — 1. Kaimas Jurbarko rj., Dainių apyl., 5 km į r. nuo Jurbarko; dar vad. **Antkalniškiais I.** 201 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Imsrė (Mituvos intakas); p. pakraščiu eina Kauno—Jurbarko plentas.

2. Kaimas Jurbarko rj., Skirsnemunės apyl., 6 km į š. r. nuo Jurbarko; dar vad. **Antkalniškiais II.** 124 gyv. (1959). Per kaimą teka Imsrė (Mituvos intakas). Kaimas minimas 1788 Skirsnemunės dvaro inventoriuje (20 valakų, 27 kiemai). 1930—57 kaime veikė pr. m-la.

ANTKOPTIS — kaimas Klaipėdos rj., Antkopčio apyl., 12 km į r. nuo Gargždų, prie Žemaičių plento; apylinkės ir kolūkio centras. 324 gyv. (1959). Per A. teka Veiviržas; į kaimą įsiterpia Šilinės miškas, iš š. prieina Vėžaitinės miškas. Kuriasi kolūkinė gyvenvietė. Veterinarinė apylinkė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1909), biblioteka (nuo 1952).

ANTOLOGIJA [gr. *anthos* — gėlė + *lego* — renku] — įvairių autorių rinktinių kūrinių ar jų ištraukų, pasisakymų, aforizmų ir pan. knyga. Ilgą laiką A. vadinta tik antikinės poezijos rinkiniai, o antologiniais — eilėraščiai, parašyti antikinės lit-ros temomis bei maniera. Mūsų laikais A. dažnai susumuoja kurios nors nac. lit-ros, lit. krypties, žanro vystymosi per tam tikrą laikotarpį laimėjimus. Leidžiama ir vienai temai skirtų antologijų.

Lietuvoje A. pasirodė XIX a. pirmojoje pusėje. Pirmuoju antologiniu leidiniu laikytinas L. Jucevičiaus vertimų rink. „Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų" („Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich", 1837). Iš dalies A. pobūdžio buvo S. Dagilio vertimų rink. „Lietuviškas šiupinys, iš svetimų skanskonių brolių lietuvių naudai pataisytas" (2 d., 1884—85). Liet. lit-ros A. pasirodė XX a.: gamtinės poezijos A. „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą" (1911, II leid. 1920), naujosios poezijos A. „Vainikai" (1921) ir „Antrieji vainikai" (1936), kuriose atstovaujama įv. idėjinių krypčių poetų kūryba, rašytojų terit. kilmės principu sudarytos A. „Sūduva" (1924) ir „Žemaičiai" (1938), prol. rašytojų A. „Atžalos" (JAV, 1921), „Švyturys" (JAV, 1923), „Kovos keliais" (TSRS, 1929) ir kt. Išėjo žydų prozos A. — „Rinktinės žydų apysakos" (1931) ir „Žydų rašytojų apysakos" (1938), latvių lit-ros A. — „Latvių novelės" (1934), „Mokytojai" (1934), naujosios čekoslovakų prozos A. — „Besišypsanti mergaitė" (1936), suomių prozos A. — „Šeši suomiai" (1938). Ypač gausiai A. leidžiamos taryb. metais. Iš jų minėtinos: 1917—47 liet. pažangiosios poezijos ir prozos A. „Vėliavos" (1948), Tarybų Lietuvos 10-mečiui skirtos A. — „Tarybinė lietuvių poezija" (1950) ir „Tarybinė lietuvių proza" (1950), „Lietuvių poezija. XIX amžius" (1955), pažangiųjų Amerikos liet. poetų kūrybos A. „Svetimoj padangėj" (1958), Tarybų Lietuvos 25-mečiui skirta taryb. liet. poezijos A. „Manoji Lietuva" (1965). Išleista nemaža atskiroms temoms skirtų A.: prieš vok. faš. grobikus nukreiptų kūrinių A. „Amžinoji neapykanta" (1942), komjaunimo 30-mečiui skirtos poezijos A. „Kovingoji jaunystė" (1948), „Lietuvių literatūra kovoje prieš klerikalizmą" (1951), „Taika nugalės karą" (1951), „Darbas — šlovė" (1953), taryb. tautų draugystei skirtos poezijos A. „Mylimoms sesėms" (1954) ir kt. Keliolika A. skirta TSRS ir liaudies dem. šalių tautų lit-roms: „Naujoji Latvija" (1948), „Baltarusių prozos antologija" (1949), „Armėnų novelės" (1950), „Iš korėjiečių poezijos" (1951), „Lenkų novelės" (1951), „Azerbaidžanų apsakymai" (1952), „Iš baltarusių poezijos" (1952), „Ukrainiečių novelės" (1953), „Vengrų apsakymai" (1953), „Tarybinė estų poezija" (1954), baltarusių poezijos antologija „Atplaukia Nemunu daina" (1958), „Gyvenimo versmė. Naujieji lenkų apsakymai" (1961), „10 lenkų poetų" (1963) ir kt. Pasirodė antikinės ir V. Europos lit-rų A.: „Užsienio rašytojai prieš tamsos skleidėjus" (1952), „Iš antikinės poezijos" (1957), „Iš Renesanso poezijos" (1957), „Iš Vakarų Europos poezijos" (1957). Liet. lit-ros A. išleistos TSRS tautų kalbomis: rusų („Lietuvių novelės", 1948; „Lietuvos poezija", 1950; „Tarybų Lietuvos proza", 1950; „Tarybų Lietuvos poetai", 1953; „Tarybinė lietuvių dramaturgija", 1954; „XIX amžiaus lietuvių poetai", 1962), ukrainiečių („Nemuno dovana", 1963), baltarusių („Tarybų Lietuvos poetai", 1954; „Lietuvių apsakymai", 1957; „Draugų balsai", 1958), estų („Ten, kur Nemunas teka. Rinktiniai lietuvių poetų eilėraščiai", 1954; „Lietuvių novelės", 1958), taip pat azerbaidžanų, kirgizų ir kt. kalbomis. Liet. lit-ros A. išleistos Lenkijoje („Lietuvių novelės", 1950; „Lietuvių apsakymai", 1953), Čekoslovakijoje („Lietuvių apsakymai", 1950), Rumunijoje („Pabaltijo žemėse. Dainos, eilėraščiai, proza, teatras", 1958) ir kt.

ANTONENKA Kuzma Prokopjevičius [g. 1908] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.X.7 A. vadovaujama žvalgų grupė, persekiodama besitraukiantį priešą Klaipėdos kryptimi ir sumaniai manevruodama, stojo į mūšį, sunaikino apie 60 hitlerininkų, gurguolę ir pralaužė sutvirtintą priešo gynybos liniją, pati nepatyrusi nuostolių. 1944.X.10 A. grupė, puldama Kretingos—Palangos kryptimi, pralaužė vok. gynybą, sunaikino 200 hitlerininkų, 17 automašinų su karo kroviniu ir 150 vežimų gurguolę, paėmė daug karo grobio. Forsavusi Akmenos upelį, žvalgų grupė perkirto Klaipėdos—Kretingos geležinkelį bei plentą ir tuo būdu užtvėrė kelią hitlerinei kariuomenei atsitraukti iš Latvijos. Mūšiuose dėl Palangos A. žvalgų grupė sunaikino apie kuopą hitlerininkų ir pirmoji pasiekė Baltijos jūrą.

ANTONĖVIČIUS (Antoniewicz) Ježis [g. 1919] — Lenkijos archeologas. Nuo

1945 dirba Varšuvos arch. muziejuje. Nuo 1958 „Rocznik olsztyński" („Olštyno metraštis") ir nuo 1960 „Rocznik białostocki" („Bialistoko metraštis") vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, dėsto baltų-slavų archeologiją Varšuvos un-te. Nuo 1955 tyrinėja jotvingių arch. paminklus Suvalkų aps., o nuo 1959 — kompleksinės jotvingių ekspedicijos vadovas. Daugelio darbų archeologijos klausimais autorius. Palaiko kūrybinius ryšius su Lietuvos TSR MA Istorijos in-tu.

Ršt.: O kilku importach prowincjonalno-rzymskich i kultury „wenedzkiej", znalezionych w obszarach plemiennych Jaćwieży.— „Rocznik białostocki", t. 3, Białystok, 1962 [p. 183—204]; Odkrycie grobu rolnika jaćwieskiego z narzędziami produkcji z okresu rzymskiego.— Ten pat [p. 205—224].

Lit.: **Z. Sokołowska,** Bibliografia prac powojennych dra Jerzego Antoniewicza. — „Rocznik białostocki", t. 2, Białystok, 1961 [p. 474—477].

ANTONÈVIČIUS (Antoniewicz) Vladimiras [g. 1893] — Lenkijos archeologas, profesorius, Lenkijos MA tikrasis narys (1957). Dėstė Lietuvos, Baltarusijos ir Pabaltijo archeologiją Vilniaus un-te (1925—33) ir Varšuvos un-te (1927—28, 1930—31), tvarkė Vilniaus un-to arch. muziejaus rinkinius. Paskelbė keletą knygų ir daugiau kaip 200 straipsnių archeologijos, liaudies meno, muziejininkystės ir kitais kultūros istorijos klausimais. Dalis jų liečia Lietuvos archeologiją. 1925—30 A., sekdamas Vokietijos archeologais, klaidingai vertino germanų genčių kultūros įtaką lietuvių gentims.

Lit.: **J. Lewakowska,** Niepełna bibliografia prac drukowanych prof. dra Włodzimierza Antoniewicza.—„Światowit", t. 23, 24, Warszawa, 1960—62.

ANTONÒVIČIUS Vladimiras Bonifatijevičius [1834 prie Berdičevo (Ukrainos TSR) — 1909] — Ukrainos istorikas, archeologas, etnografas, publicistas. 1854 baigė Kijevo un-to med. f-tą, 1860 istorijos ir filologijos f-tą. 1870 pakviestas į Kijevo un-tą dėstyti Ukrainos ir Lietuvos istorijos. Savo ist. darbuose laikėsi burž. nacionalistinės koncepcijos apie ukrainiečių nacijos „beklasiškumą" ir „demokratiškumą". Surinko daug ist. medžiagos Peterburgo, Maskvos, Krokuvos, Lvovo ir Romos archyvuose. Drauge su kitais parengė spaudai „Pietvakarių Rusijos archyvą". Remdamasis vok. kronikomis, smulkiai aprašė liet. kovas su kryžiuočiais. Lietuvos valstybės susidarymą aiškino idealistiniu požiūriu. Lietuvos valstybė, A. nuomone, buvo besikurianti taikiu „moraliniu principu", tik pavojus iš užsienio privertęs žynio valdžią pakeisti kalaviju, ginkluota kun-ščio valdžia. Svarbiausi A. darbai: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos apybraiža iki XV amžiaus vidurio" (1878; už šį darbą A. gavo daktaro laipsnį) ir „Vakarų bei pietvakarių Rusijos istorijos monografijos" (1885).

ANTRÀSIS PASÁULINIS KÃRAS (1939. IX.1—1945.IX.2) — fašistinių valstybių (Vokietijos, Italijos, Japonijos ir jų satelitų) bloko karas prieš daugumą pasaulio valstybių. Kilo dėl imp. prieštaravimų paaštrėjimo, bendrosios kapitalizmo krizės pagilėjimo. Jį sukelti padėjo JAV ir Anglijos monopolijų parama Vokietijai, atkuriant jos karinį pramoninį potencialą, JAV, Anglijos ir Prancūzijos valdančiųjų sluoksnių „nesikišimo" arba tiesioginio agresijos kurstymo politika, siekusi nukreipti faš. agresorius prieš TSRS. 1941.VI.22 faš. Vokietija klastingai užpuolė TSRS. Prasidėjo *Didysis Tarybų Sąjungos Tėvynės karas.*

ANTROPOLÒGIJA [gr. *antrōpos* — žmogus + *logos* — mokslas] — mokslas apie žmogaus kilmę, jo kūno sandaros kintamumą ir rases. Tiria žmogaus filogenezinius ryšius su gyvuoju pasauliu, jo kilmę, vystymąsi, iškastinius protėvius; žmonių rases, rasių kilmę, paplitimą ir vaidmenį etnogenezėje; žmogaus morfologinių ir fiziologinių požymių kintamumo dėsningumus, tų požymių ryšį su lytimi, amžiumi, konstitucija, fiz. geografija ir socialinėmis sąlygomis; žmogaus paveldimumą.

Pirmuosius antropologinius duomenis apie Lietuvos gyventojų kaukoles pateikė 1795 vok. antropologas J. Blumenbachas. Latvių antropologas I. Brenzonas 1883 aprašė 100 Zarasų aps. lietuvių. 1893 pasirodė lenkų antropologo J. Talko-Hrincevičiaus veikalai, kuriuose aprašomi ir Lietuvos gyventojai. 1896—97 savo antropologinių tyrimų duomenis apie žemaičius paskelbė P. Višinskis. 1902 J. Baronas žurnale „Russkij antropologičeskij žurnal" („Rusijos antropologinis žurnalas") paskelbė str. „Lietuvių genties antropologijos klausimu". Gyd. D. Bukantas žurnale „Lietuvių tauta" 1910 išspausdino str. „Iš Ežerėnų apylinkės lietuvių antropologijos", pateikdamas 1000 žmonių matavimus. P. Avižonis išmatavo 5606 lietuvių galvų dydį. Tarybų Lietuvoje tiriami antropogenezės (S. Pavilonis), antropomorfologijos (A. Jurgutis, J. Nainys), vaikų ir jaunimo fiz. išsivystymo klausimai (K. Labanauskas, E. Milaknienė, Z. Vegertas ir kt.). Apie Lietuvos TSR dabartinę antropologinę gyventojų sudėtį darbų paskelbė Maskvos mokslininkai N. Čeboksarovas ir M. Vitovas, remdamiesi TSRS MA Etnografijos in-to drauge su Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR Mokslų akademijomis suorganizuotos Pabaltijo kompleksinės etnografinės ir antropologinės ekspedicijos duomenimis. Ši ekspedicija, kurioje dalyvavo ir liet. mokslininkai, 1952—55 ištyrė lietuvių, latvių, estų, ižorų ir kt. 45 grupes (4500 vyrų ir daugiau kaip 900 moterų), išskyrė keletą antropologinių tipų kompleksų. Ryšium su Pabaltijo ekspedicijos darbu 1955 Vilniuje įvyko visasąjunginė moksl. konferencija, kurios 43 pranešimuose buvo plačiai nagrinėjama Pabaltijo tautų kilmė ir etninė istorija.

Lit.: **I. Brennsohn,** Zur Anthropologie der Litauer, Dorpat, 1883; **J. Talko-Hryncewicz,** Charakterystyka fizyczna ludów Litwy i Rusi, Kraków, 1893; **И. Талко-Гринцевич,** К антропологии народов населения Литвы и Белоруссии.— «Труды Антропологического общества при Военной медицинской академии», 1894; Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год).— «Труды института этнографии АН СССР», т. 23, М., 1954; Балтийский этнографический сборник.— «Труды института этнографии АН СССР», т. 32, М., 1956; **М. Витов, К. Марк, Н. Чебоксаров,** Этническая антропология Восточной Прибалтики.— «Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции", т. 2, М., 1959.

AÑTSMILKINIS — senovinis moterų galvos papuošalas, kuris būdavo pritvirtinamas prie galvos apdangalo ties smilkiniais. Antsmilkiniai daugiausia žinomi iš laidojimo paminklų, o pastaruoju metu ir iš piliakalnių. Lietuvos teritorijoje ankstyviausi A. rasti Kurmaičiuose (Kretingos rj.), datuojami I t-mečio pr. m. e. viduriu, tačiau plačiausiai jie buvo dėvimi II—VI a. Ypač daug A. rasta Sargėnų (prie Kauno) plokštiniame kapinyne (apie 100 A.). Prie žmonių

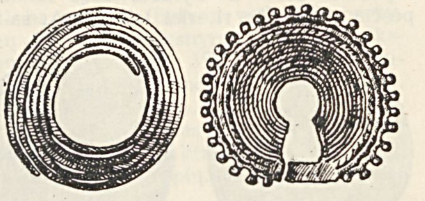

a b

Antsmilkiniai: *a* — įvijinis; *b* — plokštelinis (Nemenčinės piliakalnis)

griaučių paprastai randami du A. abipus kaukolės. Įvijiniai A. daugiausia padaryti iš apvalios 2—3 mm storio žalvario vielos, susuktos keliomis įvijomis; jų vid. skersmuo 4,5—5 cm. Plokšteliniai A. yra lieti, labai puošnūs, plokšti, su rakto skylės pavidalo išpiova viduryje; jų vid. skersmuo 9—12 cm. Abiejų pavidalų A. buvo labiausiai paplitę vid. Lietuvoje II—III a.; Lietuvos rytuose V—VI a. moterys ypač mėgo puošti galvos dangą žiediniais A., neretai sudarytais iš kelių žalvarinių nevienodo skersmens žiedų (Eikotiškės, Zarasų rj.; Pakrauglė, Vilniaus rj.; Seiliūnai, Lazdijų rj., ir kt.). Žiediniu A. galai labai įvairūs: kartais jie pastorinti ir užkeisti, kartais susukti į sraiginę įviją (randama Lietuvos šiaurės rytuose). I t-mečio pab. ir II t-mečio pr. A. buvo dėvimi ir r. slavų moterų, tačiau jų A. ryškiai skiriasi nuo lietuviškųjų tiek forma, tiek gaminimo technika.

Lit.: **R. Volkaitė-Kulikauskienė,** Senovės lietuvių galvos danga ir jos papuošalai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959.

AÑTSPAUDAS — apskritas ar trikampis ženklas, atspaustas metaliniu ar guminiu įrankiu vaške, minkštame metale, lake ar popieriuje. Pergamentinių dokumentų, vad. diplomų, A. buvo prikabinamas ant raiščių ar pergamentinių juostelių. A. atsirado drauge su valstybe, kai valdovui reikėjo užsienio ar vidaus santykiuose išduoti įv. aktus. Jis kartais atstojo savininko parašą. Pvz., Lietuvos aktai iki did. kun-ščio Aleksandro tebuvo tvirtinami tik A. Todėl tų laikų A. buvo individualūs, dažnai

su savininko atvaizdu ar herbu. Savininkui mirus, prie jo kapo buvo naikinamas ir jo A. įrankis, kad nebūtų aktų klastojimo. Ligi XVI a. Lietuvoje buvo baudžiama už mirusiojo žmogaus A. įrankio nuslėpimą. A. Lietuvoje žinomi nuo valstybės pradžios. Mindaugo A. neišliko, nes 1255 A. laikomas suklastotu. Gedimino 1323 A. težinomas iš vėlesnių kopijų. Lietuvos antspaudų išliko nuo Algirdo ir Kęstučio viešpatavimo laikų. Žinomi jų A., prisegti prie 1366 sutarties su Lenkijos karaliumi Kazimieru, ir kt., o pirmieji Jogailos ir Vytauto A. yra prie 1379 sutarties su kryžiuočiais. Vilniaus kun-ščio ir Lietuvos did. kun-ščio Algirdo 1366 A. bei jo sosto įpėdinio Jogailos 1379 A. vaizduoja šarvuotą raitą riterį, o Trakų kun-ščio Kęstučio 1366 ir Vytauto 1379 A. — pėsčią riterį. Šie riteriai laikomi A. savininkų atvaizdais. Jogailą išrinkus Lenkijos karaliumi, Vytautas jau nesitenkino A. su pėsčio riterio ženklu, simbolizuojančiu Trakų kun-stę, o ėmė vartoti A. su šarvuotu raitu riteriu — vyčiu, kuris jau darėsi Lietuvos did. kun-ščio emblema. Nors A. su vyčiu turėjo visi kun-ščiai, tačiau kiekvieno A. buvo su skirtingais ženklais. Jogailos antspaude šalia vyčio yra kryžius, Vytauto — šalia vyčio — vadinamieji Gedimino stulpai. Nuo XVI a. vid. Lietuvoje buvo vartojami 2 A.: didysis, kurį dėjo kancleris, ir mažasis, skirtas mažesnės svarbos aktams, pakanclerio dedamas; valdovas asmens reikalams turėjo antspaudėlį — signetą. Nuo XV a. pr. A. vartojo ir Lietuvos bajorai. Prie Horodlės susitarimo (1413) akto pridėta kelios dešimtys jų antspaudų. Pirmieji bajorų A. teturėjo savininkų inicialus, vėlesniuose buvo ir herbai. Didikų antspauduose, be savininko vardo, pavardės ir herbo, dar buvo herbai tų, su kuriais jie buvo susigiminiavę. XVI a. A. plačiai vartojo Lietuvos miestai, cechai ir atskiri miestiečiai.

Po Žečpospolitos padalijimo Lietuvoje valst. įstaigos vartojo Rusijos A. su dvigalviu ereliu; burž. Lietuvoje — su vyčiu. Tarybų Lietuvoje valst. įstaigos ir visuom. org-jos vartoja herbinį A. (apskritą, su TSRS herbu, jei įstaiga sąjunginio pavaldumo, arba Lietuvos TSR herbu, jei įstaiga respublikinio pavaldumo) ir dvejopą neherbinį: apskritą ir trikampį (abu su įstaigos ar org-jos pavadinimu).

Lit.: **M. Gumowski**, Pieczęcie książąt litewskich. — „Ateneum wileńskie", 1930.VII; **M. Semkowicz**, Sfragistyka Witolda, Kraków, 1931.

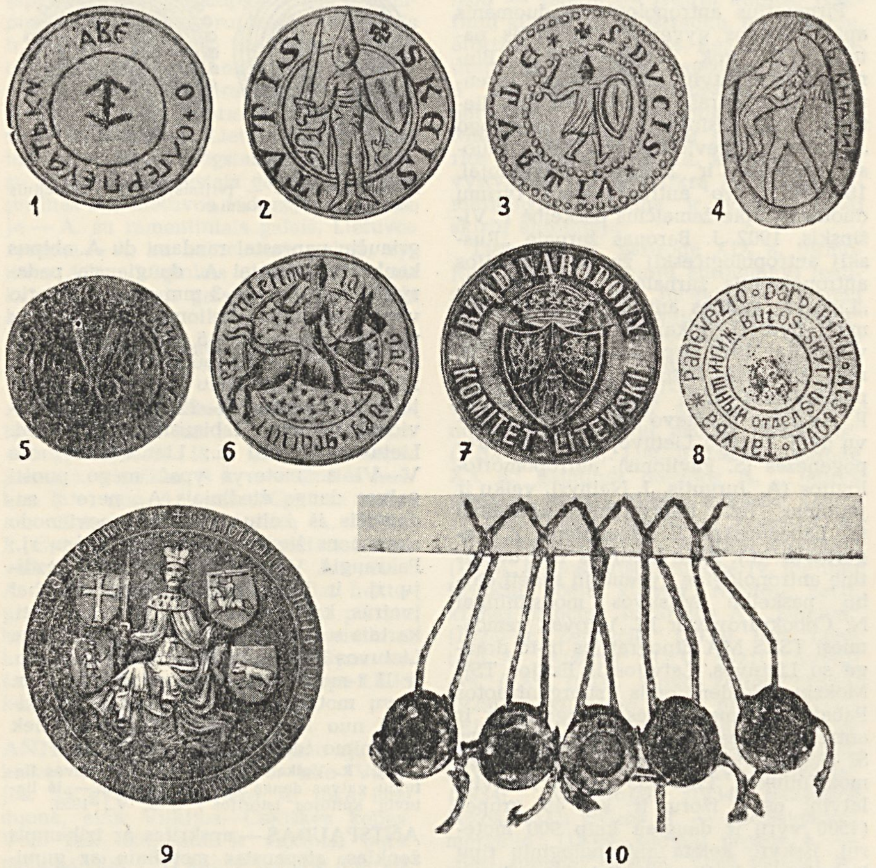

Antspaudas. 1. Algirdo A.; apvade aptrupėjęs parašas: „Печать кн/іазі/а ве/ликог/о Олгер[да]". **2.** Kęstučio A.; apvade parašas: „S[igillum] Keistutis" („Kęstučio antspaudas"). **3.** Vytauto A.; apvade parašas: „S[igillum] ducis Vitautae" („Kunigaikščio Vytauto antspaudas"). **4.** Vytauto dukters Sofijos, Maskvos kun-ščio Vasilijaus Dmitrijevičiaus žmonos, A., vaizduojąs Plutoną ir Prozerpiną; apvade parašas: „/печ/ать кніаги/ни/" („Kunigaikštienės antspaudas"). **5.** Vilniaus siuvėjų cecho A.; apvade parašas: „Tephanas d[ei] g[ratia] rex Poloniae" („Steponas, Lenkijos karalius iš dievo valios"); viduryje metai. **6.** Jogailos A.; apvade parašas: „ja — gal dei gracia r — ex — in lettov" („Jogaila, Lietuvos karalius iš dievo valios"). **7.** 1863 sukilimo vyriausybės A. **8.** 1918—19 Panevėžio Darbininkų atstovų tarybos butų skyriaus A. **9.** Žygimanto Kęstutaičio majestotinis A., išlikęs 1436 dokumente; aplink kun-štį — jam pavaldžių sričių ženklai; apvade gotiškomis raidėmis parašas: * „S[igillum] maiestatis * incliti * principis * dni Sigismu[n]di * dei gracia magni ducis Litwanie * Russe" („Jo didenybės garsaus vyriausiojo viešpaties iš dievo valios didžiojo Lietuvos, Rusijos kunigaikščio Žygimanto antspaudas"). **10.** Įspausti į vašką kabantieji antspaudai XVI a. žemės perleidimo dokumente

AÑTSTOLIS — buržuazinės Lietuvos teismo valdininkas, vykdęs civilinių bylų teismo sprendimus. Be algos, A. gaudavo dar dalį mokesčių, imamų už tarnybinius savo veiksmus iš tų, prieš kuriuos vykdydavo teismo sprendimą. Dėl tų mokesčių kartais maža skola keleriopai padidėdavo. Pvz., Kauno teismo A., išieškodamas iš Pakuonio vls. Pašventupio kaimo valstiečio 50 lt skolą, priskaičiavo 395 lt vykdymo išlaidų ir dėl tos sumos išvaržė valstiečio ūkį. Tik per 1931—35 antstoliai išvaržė apie 6500 ūkių. Todėl Lietuvos varguomenei A. buvo tikra pabaisa.

AÑTŠYŠIAI — kaimas Šilutės rj., Katyčių apyl., 3 km į p. v. nuo Katyčių. 155 gyv. (1959). Pro kaimą teka Šyša. Pr. m-la (įst. apie 1880).

AÑTŠVENČIAI — kaimas Jurbarko rj., Viešvilės apyl., 2 km į š. r. nuo Smalininkų. 68 gyv. (1959). Per A. teka Nemuno intakas Šventoji, kuria iki I pasaul. karo ėjo Rusijos—Vokietijos, o vėliau Klaipėdos kr. siena. Iš š. ir r. kaimą supa Antšvenčio ir Pašvenčio miškai. D. Tėvynės karo metais kaimas labai nukentėjo. 1926 kaime gimė ir gyvena liaudies menininkė, akvarelinių miniatiūrų autorė L. Meškaitytė.

AÑTŠVENČIŲ MÌŠKAS — miškas Jurbarko rj., 2 km į š. nuo Smalininkų. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Smalininkų girininkijai. Plotas 725 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

AÑTUPIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 8 km į p. r. nuo Vilkaviškio, prie plento į Kapsuką. 145 gyv. (1959). Pro A. teka Vilkauja (Šeimenos intakas). Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1929).

ANTUŠAVÀ — kaimas Kėdainių rj., Gudžiūnų apyl., 8 km į š. nuo Krakių. 191 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1947), biblioteka (nuo 1950). A.— buv. dvaras. Burž. valdymo metais Antušavoje buvo pieno perdirbimo b-vė ir vaisvynių dirbtuvė. 1927 kaime įkurta LKP pogr. kuopelė. Jos narį J. Kleivą vok. faš. okupantai nukankino Kauno IX forte.

ANTVARDẼ — upė Jurbarko rj., Mituvos kair. intakas. Ilgis 46 km, baseino plotas 96 km^2. Prasideda ties Paantvardžiais, 3 km į š. v. nuo Raudonės. Teka

į v.; įteka į Mituvą 21 km nuo jos žiočių, ties Mantviliais. Intakai: Antvardaitė, Kilintakis (abu kair.). Vid. nuolydis 99 cm/km. Krantai žemi, bet sausi. Slėnis ryškus tik žemupyje. Debitas žiotyse: maks. 20, vid. 0,66, min. 0,07 m^3/s. Potvyniai staigūs, trumpi; vanduo pakyla iki 1,5 m. Vidurupyje ir aukštupyje vasarą dažnai išdžiūsta.

ĀNUS (Annus) — statybininkas, XVI a. dirbęs Lietuvoje. Dabartinėje Vilniaus miesto Gedimino aikštėje išliko jo 1525 iš gynybinio bokšto perdirbta varpinė.

ANUSĀVIČIUS, Hanusovičius, Julius [1832 Daniūnuose (Pasvalio rj.) — 1907.II.26 ten pat] — poetas. Kilęs iš neturtingų bajorų. Kurį laiką privačiai mokėsi Vilniuje. Įsigijo matininko specialybę. Gyvendamas Daniūnuose, aktyviai dalyvavo 1863 sukilime, buvo suimtas ir ištremtas į Sibirą. Iš tremties grįžo apie 1890. Kurį laiką gyveno Rygoje, vėliau, caro valdžiai leidus, persikėlė pas brolį į Daniūnų dvarelį.

A. poezijos yra išlikę daugiau kaip 20 000 eilučių. Žymią jos dalį sudaro ilgi eiliuoti kūriniai, artimi poemoms. Spėjama, kad eilėraščius rašyti A. pradėjo dar iki 1863 sukilimo, bet daugiausia jų sukūrė ištrėmimo metais. Todėl jie dažniausiai liečia 1863 sukilimo, jo dalyvių likimo, tremties temas („Pavasaris 1863 metų", „Kas gi išgydys širdį sudraskytą...", „Upe tėvynės, Tatula miela", „Oi broliai mieli, kas gi tai nutiko" ir kt.). Juose šlovinami sukilimo dalyviai, kaip kovotojai prieš caro valdžią, dėl Lietuvos laisvės, reiškiamas tėvynės ilgesys ir kiti poeto pergyvenimai ištrėmime. Daugelyje kūrinių A. vaizduoja Lietuvos kaimo buitį (poemos „Viena pavasario diena", „Riešutynai", eil. „Artojas", „Rojus" ir kt.). Juose nemaža didaktikos, bet gausu ir spalvingų gamtos, buities vaizdų. A. rašė ir religinio pobūdžio kūrinių, nemaža vertė iš lenkų poezijos (L. Kondratovičiaus, A. Mickevičiaus ir kt.). A. kūriniai parašyti aukštaičių rytiečių (biržiečių) tarme, daugiausia silabine eiledara. Daugelis jų ištęsti, nepakankamai apdoroti. A. kūrybos nedaug tebuvo išspausdinta. Didžioji jos dalis liko rankraščiais, kurie saugomi Vilniaus un-to bei Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to rankraštynuose.

Ršt.: [Kūriniai].— **Vaižgantas,** Raštai, t. 11, K., 1933; Nežinomi eilėraščiai.—„Mūsų senovė", 1937, Nr. 1; 1939, Nr. 4; 1940, Nr. 1; [Eilėraščiai].— Lietuvių poezija. XIX amžius, [antologija], sudarė B. Pranskus, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus,** Lietuvių literatūros gretose, V., 1959.

ANUŠKINAS Aleksandras [g. 1903.IX.3 Čerenceve (Leningrado sr.)] — spaudos darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1920 VLKJS, nuo 1925 TSKP narys. 1930 baigęs Maskvos Žurnalistikos in-tą, dirbo žurnalistinį darbą Alma Atoje, Kazanėje. 1946—53 laikr. „Sovetskaja Litva" („Tarybų Lietuva") atsakingasis redaktorius. 1949—52 kandidatas į LKP CK Biuro narius, 1952—53 LKP CK Biuro narys, 1947—53 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1953 spaudos darbuotojas Krime.

Ršt.: Во славном месте Виленском (Очерки из истории книгопечатания), М., 1962.

ANUŽIAĨ — **1.** Kaimas Šilutės rj., Stoniškių apyl., 5 km į š. v. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 264 gyv. (1959). Per A. eina Klaipėdos—Jurbarko plentas. Parduotuvė, pr. m-la.

2. Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 21 km į r. nuo Kretingos, 8 km į p. r. nuo Kartenos. 104 gyv. (1959). Pro A. teka Alantas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la, 1958 atkelta iš Lugnalių. Burž. nacionalistai kaime 1944 nužudė Kalniškių apylinkės pirm. K. Šlimą.

APAŠČIÀ — upė Rokiškio ir Biržų rj., Nemunėlio kair. intakas. Ilgis 88 km, baseino plotas 893 km^2. Prasideda pelkėtame miškelyje, 6 km į p. r. nuo

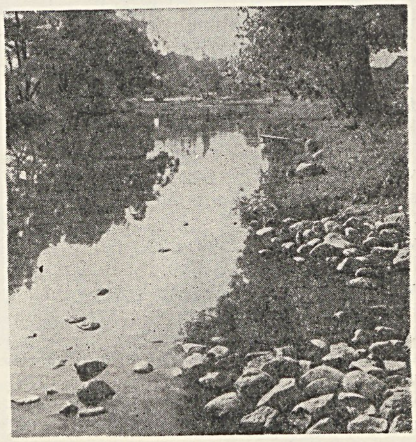

Apaščia aukščiau Biržų

Pandėlio. Pratekėjusi Pandėlį, Raikėnus bei Šlegeriškį, staiga suka į š., teka per Kilučių ež., Širvėnos ež. (Biržuose). Įteka į Nemunėlį 60 km nuo jo žiočių, ties Nemunėlio Radviliškiu. Intakai: dešinieji — Apaštėlė, Rovėja, Gervė, Žemoji Gervė, Perkasas; kairysis — Kraščia. Vagos plotis nuo versmių iki Biržų 4—7 m, žemiau 10—20 m. Gylis sietuvose 0,8—1,5 m, rėvose 0,2—0,7 m. Vid. nuolydis 70 cm/km. A. dažniausiai užšąla gruodyje. Ledo danga laikosi vid. 100 dienų. Ledo storis žiemos pabaigoje siekia 35—40 cm. Pavasario ledonešis trunka 2—5 dienas. Aukštupio ledas susikaupia ir tirpsta Širvėnos ežere. Pavasario potvynis trunka 20—30 dienų. Vanduo pakyla 1,5—2,5 m, žiotyse iki 1 m. Vasarą aukštupys iki Pakapių (2 km žemiau Pandėlio) rėvose išdžiūsta. Srovės greitis vasarą 0,1—0,2 m/s, pavasarį iki 1,5 m/s. Debitas žiotyse: maks. 175, vid. 5,0, min. 1,0 m^3/s. Vaga nuo versmių iki Šimpeliškių sureguliuota. A. slėnis netoli žiočių įeina į geologinį *Nemunėlio-Apaščios draustinį*. Biržuose prie A. yra Astravo vandens malūnas.

APAŠČIÕS-DIRVÓNIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Biržų rj., 11 km į š. r. nuo Vabalninko, 4 km į š. v. nuo Kupreliškio, Apaščios deš. krante. Priklauso Biržų miškų ūkio Šilų girininkijai ir Kupiškio miškų ūkio Kupreliškio girininkijai. Plotas 993 ha; miško jame 670 ha. Masyvas ištįsęs iš š. į p. apie 7 km. Š. dalį sudaro Serbentų miškas (100 ha) ir Dirvoniškių miškas (229 ha), p.— Judiškių (135 ha), Kadarų (80 ha) ir Apaščios (449 ha) miškai. Pietuose, Apaščios slėnyje, miškai pereina į Šilbalos pelkę. Vakaruose įsiterpusi Virbynės pelkė. Paviršius — moreninė lyguma su pavienėmis nedidelėmis kalvomis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, susiformavę ant priesmėlio. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir viksviniai eglynai su beržo, juodalksnio bei drebulės, o pietuose ir su pušies priemaiša. P. dalyje yra viržinių, bruknininių bei kimininių pušynų. Medynai daugiausia savaiminės kilmės (įveistų tėra 55 ha pušynų ir 21 ha eglynų). Eglynų yra 48%, beržynų 27%, juodalksnynų 11%, baltalksnynų 7%, pušynų 5%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 26%, brandieji 5%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 99 ktm/ha. Gausu stirnų, usūrinių šunų, lapių. Miškai eksploataciniai.

APAŠČIÕS PĖLKĖ — pelkė Biržų rj., 6 km į p. nuo Papilio. Plotas 238 ha. Pelkė ištįsusi Apaščios slėnyje iš š. r. į p. v. apie 7 km. Kupstuota plyninė žemapelkė su pavieniais beržais ir juodalksniais. Durpių klodo didž. storis 2,3 m, vid. 0,95 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 18,3%. Pelkė sausinama.

„APĀŠTALŲ KÚOPA" — slaptas lietuvių meno saviveiklos būrelis, veikęs Vilniuje XIX a. pab. ir XX a. pr. Būrelyje aktyviai dalyvavo Vilniaus liet. burž. veikėjai (P. Vileišis ir kt.). „A. k." rengė slaptus vaidinimus, atstovavo lietuviams įv. minėjimuose (pvz., A. Mickevičiaus gimimo 100 metų jubiliejuje Vilniuje ir Varšuvoje). Parengė dirvą po 1905—07 revoliucijos pasireiškusiai lietuvių teatrinei veiklai Vilniuje.

ĀPAVAS. Lietuvos gyventojai praeityje avėjo kelių rūšių A.: pintinį iš karnų — vyžas; medinį — medpadžius, klumpes; odinį — nagines bei įv. batus. Koks A. seniausias, nustatyti sunku. Iš Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrinėjimų (1959—61) duomenų — odinio A. liekanų — matyti, kad XIII—XIV a. Vilniaus gyventojų avėta pusbačiais, siūtais suaugusiems, paaugliams ir vaikams pagal kojos profilį — dešinei ir kairei kojai atskirai. Mažesnių pusbačių (greičiausiai moteriškų) galai smailūs, vyriškų — žymiai bukesni; beveik visi batai, kaip ir kituose to meto Europos miestuose, be kulnų. Be pusbačių, avėta ir auliniais batais. Naginė rasta tik viena. Toks A. rodo aukštą to meto vilniečių buitinę kultūrą, techninius amatininkų sugebėjimus.

Apie lietuvių valstiečių apavą XV—XVII a. turime žinių iš vok. kronikininkų aprašymų, nors jie ne visada objektyvūs. Iš A. Gvagninio (XV a.) R. Europos kraštų aprašymo sužinome, kad beveik visi lietuviai ir latviai A. gaminosi iš liepos karnų bei gyvulių odos. K. Henenbergeris (XVI a.) mini prūsus, avėjusius vyžomis; XVII a. autoriai J. Brandas, M. Pretorijus ir T. Lepneris, be vyžų, mini batsiuvių siūtas kurpes ir batus. R. Lietuvoje, ypač Dzūkijoje, vyžos, kaip kasdieninis darbinis A., dėvėtos iki pat XIX a. pab. Jos buvo pinamos iš šviežiai nuluptos liepų, gluosnių (ypač karklų), kadugių žievės (karnų), pušų šaknų. Buvo karnaujama nuo pavasario iki liepos pab. Vyžomis avėta darbo metu, ganant galvijus; naujomis kartais važiuota į turgų, eita į svečius. Vyžų būta vasarinių ir žieminių, didesnių už vasarines, nes žiemą, be drobinių autų, vyniota ir vilnonius. Moterys vietoj autų avėjo linines ar vilnones namų darbo kojines. Žieminės vyžos būdavo pinamos iš liepos karnų ir tuoj pat pamušamos pakuline pyne, oda ar vilnone medžiaga. Vyžos prie kojų buvo pritvirtinamos apyvarais (apvarčiais) — virvutėmis, nuvytomis iš linų, kanapių, liepos žievės plaušų, susuktų su arklio ašutais, ir t. t.

Dar ilgiau už vyžas, iki XX a. pirmųjų dešimtmečių, kai kuriose Lietuvos vietovėse kaimo gyventojų tarpe išliko naginės — odinis bekulnis kasdieninis A., avėtas vežant mėšlą, ariant, kuliant, kasant durpes, piaunant rugius ir vasarojų, minant ir brukant linus, šeriant gyvulius ir dirbant kt. darbus. Naginės buvo raukiamos iš raguočių, arklių ir liesos kiaulės odos. Pastaroji naudota žalia, kita naginėms skirta oda, kad būtų patvaresnė, buvo rauginama. Naginių odai rauginti naudotos alksnio, ąžuolo, eglės ar karklo žievių ir pelenų nuoviros, ruginių bei avižinių miltų raugas. Išraugintos odos buvo skutamos, džiovinamos, rūkomos kaminuose, minkštinamos ir tik po to tiko naginėms. Naginės buvo raukiamos iš keturkampių (40—50 cm ilgio, 30—35 cm pločio) odos gabalų, kurių galuose ir šonuose išduriamos skylutės naginės priekiui (paburniui) susiūti ir šonams apraukti; užkulnis paliekamas nesusiūtas. Apyvarams vartotos virvutės ar odinis dirželis. Seniausiomis ir primityviausiomis naginėmis laikomos Žemaitijoje avėtos kojinos, arba kaušinos, gamintos iš galvijų priekinių kojų odos (plaukais į viršų). Kojinoms skirtos odos džiovinant buvo tempiamos ant specialių lentelių. Kojinas daugiau dėvėjo vyrai, jos buvo avimos su kojinėmis ar autais.

XIX—XX a. pr. plačiai avėtas medinis skobtinis A. — klumpės. Jos buvo gaminamos iš beržo, drebulės, juodalksnio, liepos, gluosnio ar kito kurio minkšto ir lengvo medžio ir pardavinėjamos Žemaitijos miestelių turguose. XX a. pr. klumpių gaminimo centras buvo Plungė, — iš čia jos pasiekdavusios net Rusijos miestus. Buvo ir keliaujančių klumpdirbių, kurie, eidami iš kiemo į kiemą, aprūpindavo valstiečius klumpėmis ištisiems metams. Klumpės buvo avimos ne tik darbo, bet ir švenčių dienomis. Nevengta klumpėmis važiuoti į turgų, svečius, eiti į vakarėlius, todėl klumpės dažnai gražintos piaustytiniais augaliniais, gyvūniniais ar geometriniais ornamentais. Į klumpes autasi kojinėmis, labai retai autais. Klumpių suaugusiam žmogui per metus reikėdavę 1—3 porų. K. Donelaitis „Metuose" rašo, kad Prūsijos lietuviai atsisako savo įprastinio A. — vyžų (ir net skaptuotų klumpių, kurias atvežę prancūzų bei šveicarų kolonistai, apsigyvenę čia po 1710 maro) ir vis labiau pradeda nešioti odinį A. — batus ir kurpes. Prūsijos valstiečius nuo vyžų atpratinti stengtasi ir valdžios įsakymais, nes norėta patenkinti amatininkų interesus.

XIX a. pab.—XX a. pr. visoje Lietuvoje plačiai avėta ir medpadžiais. Tai vad. šikšniniai klumpiai, klumpės, šliurės, tupelės, kurpės, medokai, mediniai, medziolai. Jų būta aulinių, pusbačių, batelių formos, su užkulniu ir be užkulnio; gaminti jie mediniais padais, odiniais viršumis. Moterys, dirbdamos kai kuriuos lauko darbus, ir vaikai dar avėjo iš storos medžiagos, pakulinių ir kanapinių siūlų nertą A.— makštus (taputes, čiurkes, čempes). Išeigai vyrai avėjo pirktiniais auliniais batais, moterys — aukštais suvarstomais pusbačiais (čeverykais) ar bateliais.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose valstiečiai vis labiau pradėjo dėvėti fabrikinę avalynę. Šalia odinės plito guminė avalynė ir veltiniai. Pastarieji gaminti pačių valstiečių ar vietinių amatininkų iš prastesnės rūšies vilnų. Pokario metais Tarybų Lietuvoje beveik be išimties dėvima fabrikinė avalynė. (Ž. *Odos ir avalynės pramonė, Modelių namai.*)

Lit.: K. Navickas, Vilniaus gyventojų apavas XIII—XIV a.— Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 4, V., 1964.

APEIGINĖ TAUTOSAKA — tautosakos kūriniai, daugiausia *dainos*, susiję su tradicinėmis liaudies apeigomis. Tai viena seniausių liaudies poezijos rūšių, išsaugojusi sen. pasaulėžiūros (animizmo, magijos ir kt.) liekanas. **Kalendorinė A. t.** (dainos, oracijos, žaidimai, vaidinimai, užkalbėjimai, patarlės, priežodžiai) buvo susijusi su liaudies kalendoriaus nustatytomis apeigomis. Įsigalėjus krikščionybei, kalendorinės A. t. kai kurios rūšys buvo pavadintos rel. švenčių vardais (pvz., velykų, joninių dainos). Pagal prasmę skiriami du lietuvių kalendorinės A. t. ciklai: derliaus paruošimo ir jo nuėmimo. Derliaus paruošimo A. t., kaip ir pačios apeigos, nebuvo susijusi su lauko darbais, o derliaus nuėmimo A. t. lydėjo tam tikrus darbus. Dar skiriama žiemos ir pavasario-vasaros A. t. Iš žiemos A. t. gražiausios yra Naujųjų Metų laikotarpio dainos ir žaidimai. Pavasario-vasaros kalendorinėje A. t. savo verte išsiskiria lalauninkų, sūpuoklinės, sekminių, rytagonių ir kupoliavimo dainos. Kalendorinės A. t. turinio svarb. bruožas yra darbo, praktinės žmogaus veiklos, kasdieninių rūpesčių vaizdavimas. Joje pasireiškia sveikas liaudies protas, gyvenimo patirtis, siekimas gauti didesnį derlių, užtikrinti žmonių ir gyvulių sveikatą, laimingą vedybinį gyvenimą, pasisekimą darbe. **Šeimos A. t.** apima 3 ciklus: krikštynų (vardynų), vestuvių ir laidotuvių. Liet. krikštynų apeigos ir poezija nebuvo plačiai išsivysčiusios. Iš šeimos A. t. meniškai vertingiausios vestuvinės dainos. Į vestuvinę A. t. įeina ir vestuviniai prozos žanrai — oracijos bei dialogai. Vestuvinės dainos skirstomos pagal apeigas, per kurias jos buvo dainuojamos. Todėl jos grupuojamos į tris pagr. grupes: piršlybų, vestuvių ir atgrąžtų. Piršlybų dainos buvo dainuojamos jaunųjų susipažinimo metu, jaunajam lankantis pas jaunąją, per piršlybas, sužieduotuves ir kitais pirmosios vestuvinių apeigų dalies momentais. Antrosios vestuvių dalies dainose plačiausiai apdainuojama jaunosios atsisveikinimas su jaunimu, tėvais ir gimtaisiais namais. Atgrąžtų dainose kalbama apie povestuvinį jaunosios gyve-

1 2 3 4 5

Apavas: *1* — vyžos; *2* — naginės; *3* — čempės; *4* — medpadžiai; *5* — klumpės

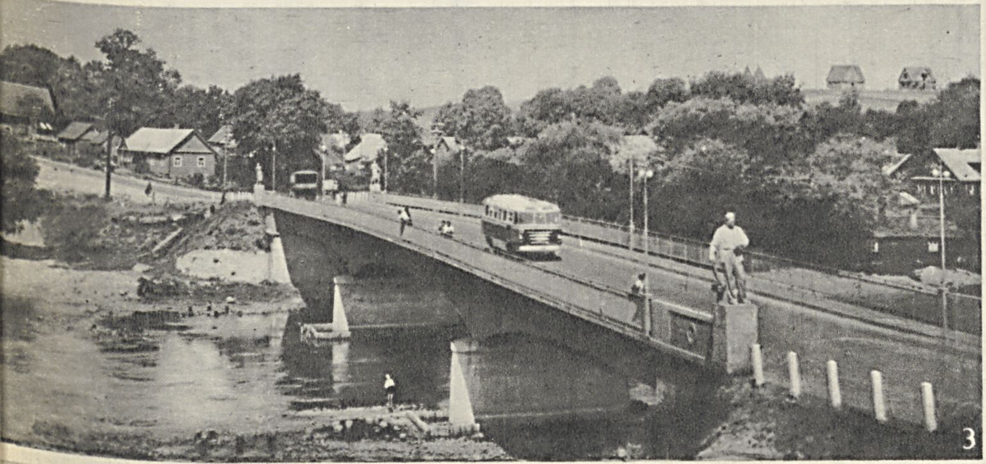

ANYKŠČIAI

1. Bendras Anykščių vaizdas. **2.** J. Biliūno paminklas. **3.** Tiltas per Šventąją. **4.** Pastatas, gaubiantis A. Baranausko klėtelę. **5.** Universalinė parduotuvė. **6.** Šventosios pakrantė ties Anykščių šileliu. **7.** J. Biliūno vid. m-la. **8.** Nauji gyv. namai

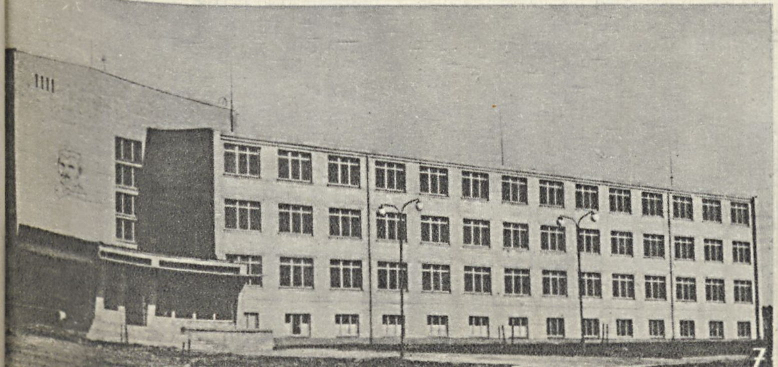

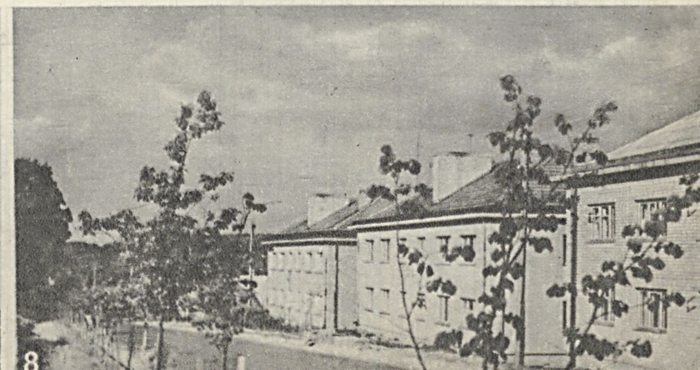

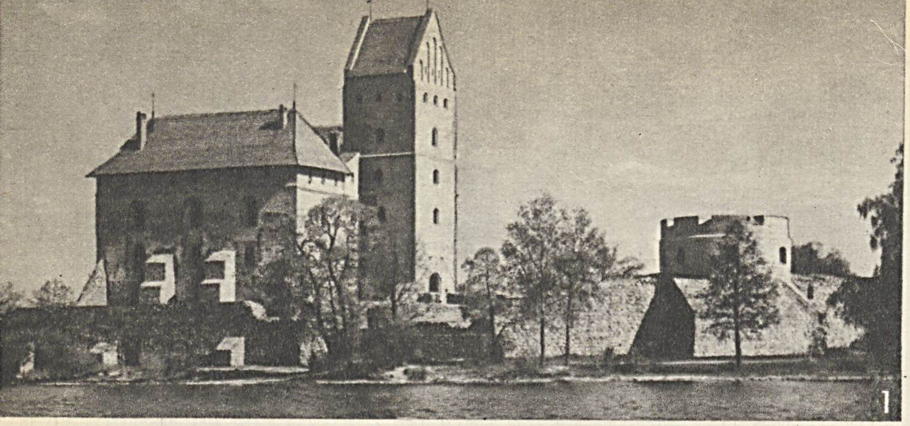

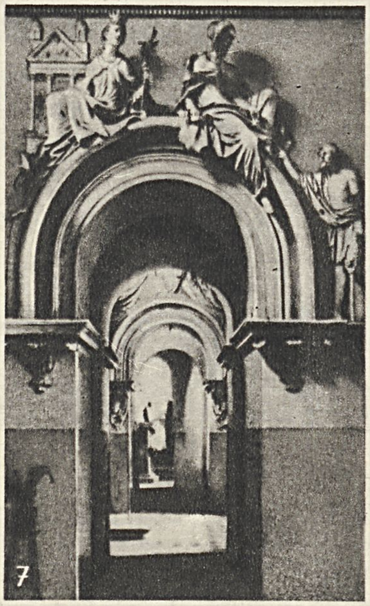

ARCHITEKTŪRA I

1. Trakų pilis. **2.** Onos bažnyčia Vilniuje. **3.** Perkūno namų (Kaune) frontonas. **4.** Gyv. namas Vilniuje (Gorkio g.). **5.** Namas Kaune, Profsąjungos g. (buvę Masalskio rūmai). **6.** Misionierių bažnyčia Vilniuje. **7.** Petro ir Povilo bažnyčios (Vilniuje) interjero fragmentas (skulpt. Dž. Galis ir P. Peretis). **8.** Buvusio bazilionų vienuolyno vartų (Vilniuje) fragmentas (archit. J. Glaubicas). **9.** Buvusi Vilniaus katedra (dab. Paveikslų galerija; architektas L. Stuoka-Gucevičius). **10.** Lietuvos TSR Filharmonijos rūmai (Vilniuje)

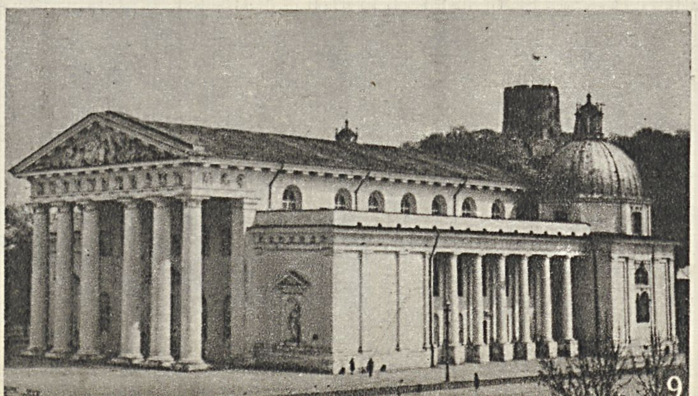

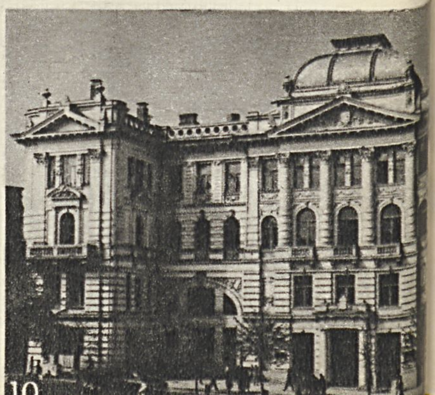

nimą, vaizduojama, kaip martelė lanko motulę. Vestuvinės dainos sudaro didelę liet. liaudies lyrikos dalį. Iš kitų dainų jos išsiskiria tematika, veikėjais, simbolika. Vyraujanti vestuvinių dainų tema yra šeimos sukūrimas ir santykiai šeimoje, pagr. veikėjai — jaunieji. Vestuvinės dainos įvairios savo nuotaika ir vaizdavimo būdu: jų yra ir liūdnų — lyrinių, ir žaismingų — satyrinių. Su laidotuvių ir vestuvių apeigomis susijusios laidotuvių ir vestuvių *raudos*. **Darbo A. t.** sudaro rugiapiūtės prapiovų ir pabaigtuvių dainos bei oracijos, linaraučio, linamynio ir kai kurių kitų darbų pabaigtuvių poezija. Turtingiausia yra rugiapiūtės pabaigtuvių tautosaka. Tų pabaigtuvių svarbiausioji dalis buvo varpų vainiko pynimas, jo nešimas iš laukų namo ir įteikimas šeimininkams, dainuojant atitinkamas dainas ir sakant iškilmingas oracijas. Dainose kalbama apie vainiko gražumą, rugių kirtimą, linkima gražiai nuimti derlių. Oracijose pasakojama apie rugių augimą, gerą jų derlių.

Apeiginėje tautosakoje yra išlikę senų poet. vaizdų bei įvaizdžių, turėjusių maginės reikšmės, atspindinčių senas liaudies buities formas, tradicijas. Didėjant gamtos ir visuomenės gyvenimo pažinimui, sen. apeigos ir su jomis sutapusi tautosaka nebeteko prasmės ir pradėjo nykti. A. t. dalis virto paprastomis lyrinėmis dainomis. A. t. duoda daug medžiagos tautosakos istorijai tirti. Ji taip pat turi didelę pažintinę, etnografinę ir meninę reikšmę. Iš skirtingų metodologinių ir pasaulėžiūrinių pozicijų ją plačiai naudojo savo darbuose visuomenės ir kultūros istorijos tyrinėtojai. Liet. liaudies apeigas aprašė A. Juška, J. Basanavičius, V. Krėvė-Mickevičius ir kt. Materialistiniu požiūriu A. t. tyrinėjo Z. Aleksa-Angarietis, J. Baldžius, tarybiniu laikotarpiu — Z. Slaviūnas ir kt. Apeiginę tautosaką bei jos motyvus savo kūryboje panaudojo liet. rašytojai M. Valančius, A. Vienažindys, S. Nėris ir kt., apeiginių dainų melodijas — kompozitoriai M. Čiurlionis, S. Šimkus, A. Račiūnas, B. Dvarionas, J. Juzeliūnas ir kt.

Lit.: **Z. Aleksa,** Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose, Boston, 1911; **A. R. Niemi, A. Sabaliauskas,** Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje, Ryga, 1911; **T. Brazys,** Lietuvių liaudies daina vestuvėse.—„Tauta ir žodis", kn. 2, K., 1924; **J. Basanavičius,** Lietuvių raudos, iš visur surinktos, V., 1926; „Mūsų tautosaka", t. 1—10, K., 1930—38; **J. Baldžius,** Vogtinės vestuvės.—„Darbai ir dienos", kn. 9, K., 1940; **A. Juška,** Lietuviškos dainos, t. 3, V., 1954; Lietuvių tautosakos rinktinė, V., 1954; **A. Juška,** Lietuviškos svotbinės dainos, t. 2, V., 1955; Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956, V., 1957; **L. Sauka,** Apie vestuvinių dainų savitumus.—„Pergalė", 1958, Nr 1; **Z. Slaviūnas,** Sutartinės, t. 2, V., 1958; Lietuvių tautosaka, t. 1 (Dainos), t. 2 (Dainos. Raudos), V., 1962—64; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

APEĨKIŠKIO ĒŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 7 km į p. r. nuo Obelių, prie kelio į Dusetas. Plotas 12 ha. Ežeras ovalus; ilgis 500 m, didž. plotis 350 m. R., Š. ir v. krantai statoki. P. krantas apaugęs mišku. Iš p. r. dalies išteka bevardis upelis. Š. pakrantėje yra Apeikiškio kaimas.

APEIKÝTĖ Marija [g. 1907.X.22 Odesoje] — gydytoja terapeutė, Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1958). 1935 baigusi Kauno un-tą, dirbo Utenos ligoninėje, vėliau buvo Molėtų sveikatos punkto vedėja. Nuo 1949 Molėtų rj. sveikatos skyriaus vedėja, nuo 1956 Molėtų rj. ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotoja, gydytoja. Daug pasidarbavo, steigiant Molėtų ligoninę, plečiant rajone gydymo-profilaktikos įstaigų tinklą.

APELIÀCINIAI RŪMAI — vienas iš buržuazinės Lietuvos *teismų*.

ĀPGALVIS — senovinis moters galvos papuošalas, plačiai dėvėtas baltų gentyse. Jis paprastai buvo segamas prie galvos apdangalo, bet kartais nešiotas

Mergaitė su **apgalviu**. Rekonstrukcija pagal A., rastą Pašušvyje (Kėdainių rj.)

tiesiog ant plaukų. Lietuvoje A. daugiausia randama senkapiuose. Archeologiniai duomenys rodo, jog A. buvo dėvimi nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Dažnai A. sudarė odinė juostelė, puošta žalvarinėmis spurgelėmis arba sankabėlių eilėmis (Kurmaičiai, Kretingos rj.). Toks A. puošė tik galvos apdangalo priekį. I t-mečio vid. ir antrojoje pusėje buvo mėgstami A., sudaryti iš kelių eilių žalvarinių įvijų, suvertų ant odinių arba pluoštinių virvučių, perskirtų žalvarinėmis plokštėmis; tokie A. plačiai žinomi Lietuvos viduryje ir šiaurėje (Pašušvys, Radviliškio rj.). Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu A. dažnai buvo daromi iš žalvarinių įvijų ir stiklo karolių, kartais suvertų ant metalinių ir vielelių (Siraičiai, Telšių rj.; Gintališkė, Plungės rj.; Pryšmančiai, Kretingos rj.).

Lit.: **R. Volkaitė-Kulikauskienė,** Senovės lietuvių galvos danga ir jos papuošalai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959.

APÝBRAIŽA — literatūros žanras, kurio pagrindą sudaro faktinės, dokumentinės medžiagos naudojimas, tikslus realių įvykių, žmonių vaizdavimas. A. yra mokslinių, publicistinių, grožinių. Kartais A. vadinami mokslo veikalai, kuriuose nepretenduojama į visapusišką nagrinėjamo dalyko nušvietimą, į išsamų keliamų problemų sprendimą.

Kaip grož. lit-ros žanrui, A. būdingas paties autoriaus stebėtų reiškinių atkūrimas. Apybraižininkas atrenka esmingiausius gyvenimo faktus, būdingiausius žmogaus charakterio bruožus, siekdamas tipizavimo, meninio apibendrinimo. Tačiau, skirtingai nuo apsakymo, grožinėje A. kūrybinės vaizduotės vaidmuo žymiai mažesnis. Apybraižoje išryškėja autoriaus asmenybė, perteikiami jo įspūdžiai, samprotavimai, reiškinių vertinimas. Tai suteikia A. publicistinį pobūdį.

Liet. lit-roje ikitaryb. metais apybraižinio pobūdžio kūriniais reiškėsi J. Biliūnas („Kaip caras Aleksandras Tretysis važiavo" ir kt.), Žemaitė („Kelionė į Šidlavą" ir kt.), V. Mickevičius-Kapsukas (knygoje „Caro kalėjimuos"), J. Janonis („Kaimynuose"), A. Vienuolis („Krimo įspūdžiai" ir kt.), P. Cvirka („Mano kaimas" ir kt.), A. Jasutis, A. Maginskas ir kt. Taryb. metais, padidėjus rašytojo visuom. vaidmeniui, A. žanras ypač suklestėjo. 1940—41 daug A. apie naujo gyvenimo kūrimą parašė J. Baltušis, P. Cvirka, A. Maginskas, J. Šimkus, A. Vienuolis ir kt. D. Tėvynės karo laikotarpiu vertingų A. sukūrė P. Cvirka, J. Marcinkevičius, A. Venclova („Iš karinio bloknoto") ir kt. Pokario metais reikšmingų A. žanro kūrinių išspausdino P. Cvirka („Gruzijos širdis"), A. Vienuolis („Vėl Kaukaze"), A. Venclova („Šiaurės sidabras" ir kt.), J. Baltušis („Kas dainon nesudėta" ir kt.), J. Dovydaitis, J. Avyžius. A. žanre daugiau ar mažiau reiškiasi A. Gricius, Alf. Bieliauskas, J. Požėra ir kt. Išleista liet. taryb. rašytojų kolektyvinių A. rinkinių („Слава труду", 1953; „Mes matėme Indiją", 1957; „Kad žemėje žydėtų gėlės", 1960, ir kt.). A. žanrui artimi kai kurie kelionių aprašymai (R. Budrio, A. Čekuolio, J. Paleckio ir kt.) ir atsiminimai.

Lit.: **P. Česnulevičiūtė,** Meninės apybraižos klausimu.—„Pergalė", 1955, Nr. 6; **J. Bulota,** Pakalbėkime apie apybraižą.—„Pergalė", 1958, Nr. 6; **A. Bieliauskas,** Apybraižai — platų kelią.—„Komunistas", 1958, Nr. 8.

APÌDEMIS, Apidmis, — ežeras Zarasų rj., 4 km į p. r. nuo Zarasų. Plotas 28 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras nenutekamas, ištįsęs iš š. į p. Krantai lėkšti, sausi, tik p. gale pelkėti. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

APÝGARDINĖS MOKÝKLOS — XVIII—XIX a. vidurinės mokyklos. Edukacinė komisija 1780 suskirstė vad. Lietuvos provincijos teritoriją į 5 apygardas ir įsteigė jose po apygardinę m-lą: Vilniuje, Gardine, Naugarduke, Minske ir Kražiuose. A. m. turėjo 6 klases, mokslas truko 7 metus. Joms pavaldžios buvo paapygardinės m-los (3 klasių, 6 metų), kurioms savo ruožtu priklausė parapinių m-lų priežiūra. 1803 švietimo reformos metu A. m. ir paapygardinės m-los pavadintos g-jomis bei apskrities m-lomis.

APÝLINKĖ — mažiausias administracinis teritorijos vienetas Lietuvos TSR kaimo vietovėse. A. buvo sudarytos 1940 pab.

vietoj seniūnijų. Tarybų Lietuvoje 1963.IV.1 buvo 653 A. (po 9—32 rajone); vidutiniškai viena A. apėmė apie 100 km² plotą ir apie 40 gyvenviečių. Vietinis valst. valdžios organas apylinkėje yra **apylinkės darbo žmonių deputatų taryba (DŽDT)**, kuri turi savo vykdomąjį komitetą ir nuolatines komisijas pagrindinėms ūkinės ir kultūrinės veiklos šakoms. A. sudarymas, jų ribų bei pavadinimų keitimas ir A. centrų perkėlimas priklauso Lietuvos TSR AT Prezidiumo kompetencijai.

APYNĖLIAI — kaimas Alytaus rj., Butrimonių apyl., 3 km į š. r. nuo Butrimonių. 50 gyv. (1959). Burž. nacionalistai 1945 išžudė A. valstiečio Karkazo 5 asmenų šeimą.

APYNIAĪ. Lietuvos lapuočių ir mišriuose miškuose, krūmynuose neretas paprastasis A. *(Humulus lupulus).* Pradeda žydėti vid. V.25—VI.15. Sodybose jis auginamas spurgams gauti ir kaip dekoratyvinis augalas. Kultūriniai A. Lietuvoje pradedami auginti ir pramonės reikalams. Geriausios Lietuvos sąlygoms A. veislės: Klonas 18 (ukrainietiškoji), Sazo (čekoslovakiškoji), Kauno gražieji (lietuviškoji). Lapus kai kada pažeidžia netikroji miltligė, šaknis — plenodominis puvinys; be to, lapams kenkia A. spragės, amarai, voratinklinės erkutės. Derlingumas Lietuvoje 1,3—1,8 t sausų spurgų iš hektaro. Kauno botanikos sodo duomenimis, geresniųjų veislių A. derlingumas Lietuvoje beveik prilygsta Ukrainos A. derlingumui, o lupulinui (karčiosioms medžiagoms) spurguose susikaupti respublikos gamtos sąlygos yra net palankesnės.

Apynių plantacija Kauno botanikos sode

Lietuvos teritorijoje A. auginami nuo senų laikų ir vartojami midui bei alui gaminti. Lietuvos Statute (1529) už svetimų apynynų nuraškymą arba iškirtimą buvo nustatytos piniginės pabaudos. Dar XVIII a. kai kur (Merkinės, Raseinių seniūnijose) iš valstiečių dvarai reikalavo duoklės apyniais. Vien Raseinių aps. 1839 buvo apie 570 A. daržų (1530 ha). Nemaža A. būdavo išgabenama į Daugpilį, Peterburgą, Prūsiją. Į Lietuvą 1939 įvežta apie 90 t apynių (sausų spurgų), 1963 — 130 t.

APÝRANKĖ — rankų papuošalas, mūvimas aukščiau plaštakos arba alkūnės. Lietuvoje apyrankės pradėta daryti ir mūvėti žalvario (bronzos) amžiuje (1600—500 pr. m. e.). Jos buvo daromos iš plokščios žalvario vielos su įvijais galais arba ištisai įvijos. Geležies amžiuje A. daugiausia tebebuvo žalvarinės, bet jų forma pasidarė įvairesnė.

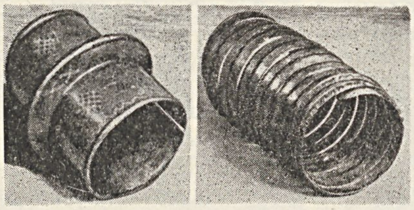

Apyrankės (rankogalinė ir įvijinė)

Pirmaisiais mūsų eros amžiais mėgta lengvos juostinės A. (iš žalvario juostelės), kurių kartais buvo mūvima net po kelias (iki 6) ant rankos. I t-mečio vid. labai mėgtos A. su pastorintais ir paplatintais galais; kai kurios jų buvo gaminamos iš sidabro. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpio (IX—XII a.) A. labai masyvios, jų formos nepaprastai įvairios. Tuo metu mūvėta plačios A., turinčios kartais 9—12 įvijų, rankogalinės A. su aukštu iškilu žiedu, juostinės A. (jų tarpe didžiausią grupę sudarė A., kurių galai užbaigti tarsi gyvulio snukučiu) ir labai masyvios trikampio, keturkampio arba šešiakampio skersinio piūvio apyrankės. A. mūvėjo daugiausia moterys, bet mūvėdavo ir vyrai, tik masyvesnes; išsiskiria vad. karių A.— labai sunkios, plačios. II t-mečio pr. pasirodė spalvoto stiklo A., randamos sen. miestuose bei pilyse (Gedimino kalne, Vilniuje); šios A. atvežtos iš sen. rusų miestų, kur XI—XIII a. jos buvo vienas mėgstamiausių rankų papuošalų. Tuo metu labiau paplito ir sidabrinės A., ypač su pintiniu lankeliu, mūvėtos net iki XV a.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Senovės lietuvių papuošalai), V., 1958.

APIRITŸS — ežeras Zarasų rj., 5 km į p. nuo Zarasų. Plotas 37,5 ha, didž. gylis 6 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1240 m. Krantai žemi, lėkšti. Per A. teka upelis į Samavo ež. Prie A. yra Apiritės kaimas. Ežeras verslovinis. 1958 įleista karšių.

APÝSAKA — grožinės prozos žanras, apimąs įvairuojančio tipo pasakojamosios literatūros kūrinius. A. terminas gana neapibrėžtas, liet. lit-roje vartojamas daugiausia rusų ir lenkų lit. praktikos pavyzdžiu. Vakarų lit-rose dažniausiai vartojamas novelės terminas, jungiąs A. ir *apsakymo* sąvokas. Apysakomis paprastai vadinami didesnės apimties grož. prozos kūriniai, užimą tarpinę padėtį tarp *romano* ir apsakymo. Nuo apsakymo A. skiriasi sudėtingesniu, labiau išplėtotu siužetu, apimančiu ne kurį vieną, o daugelį gyvenimo momentų. Skirtingai nuo romano, kuriame dažniausiai persipina keletas savarankiškų siužetinių linijų ir vaizduojamas daugelio veikėjų gyvenimas, A. siužetas paprastai tiesiaeigis, savarankišką siužetinę reikšmę joje teturi pagr. veikėjo likimas. Dėl šių žanrinių ypatybių A. dydis neturi lemiamos reikšmės: ji gali būti trumpesnė už ilgą apsakymą ir ilgesnė už trumpą romaną. Yra daug kombinuotų tarpinių A. formų, artimų romanui ir apsakymui. Rašytojai A. terminą kartais vartoja gana subjektyviai, vadindami juo ir romanus (pvz., M. Gorkis — romaną „Motina", epopėją „Klimo Samgino gyvenimas", V. Pietaris — „Algimantą", I. Simonaitytė — „Pikčiurnienę"). Daugeliu atvejų didesni apsakymai taip pat vadinami A. (Žemaitės, A. Vienuolio ir kt.). Toks nediferencijuotas A. termino vartojimas ypač pastebimas XIX a. pabaigos — XX a. pradžios liet. lit-roje. A. yra įvairių — buitinių, psichologinių, istorinių ir kitokių. A. žanras naujaisiais laikais kultivuojamas visose lit-rose. Žymesnių A. yra sukūrę: rusų lit-roje — A. Puškinas, N. Gogolis, I. Turgenevas, L. Tolstojus, A. Čechovas, V. Korolenka, M. Gorkis ir kt., lenkų lit-roje — I. Kraševskis, E. Ožeškova, M. Rodzevičiuvna, B. Prusas, H. Senkevičius ir kt. Šių rašytojų A. žanro kūriniai yra turėję nemažą poveikį liet. A. raidai, jos žanrinių savybių formavimuisi.

Liet. lit-roje pirmaisiais, nors dar ir nepakankamai tipiškais, A. žanro pavyzdžiais laikytini XIX a. vid. pasirodę didesnės apimties didaktiniai pasakojimai (P. Gomalevskio, J. Dovydaičio, M. Akelaičio). Žymiausia šio tipo A. yra M. Valančiaus „Palangos Juzė". Tipiškas A. žanro ypatybes atitinkančių kūrinių sukūrė XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios rašytojai: V. Pietaris („Keidošių Onutė"), M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana („Vincas Stonis", „Viktutė", „Sename dvare"), Lazdynų Pelėda („Klajūnas", „Našlaitė", „Ir pražuvo kaip sapnas"). Šiuo laikotarpiu daugelio A. tematiką sudaro Lietuvos kaimo ar dvaro buitiniai konfliktai, inteligentijos dalyvavimo nac. judėjime problemos. Liaudies rev. kovos motyvais pagrįsta J. Biliūno A. „Liūdna pasaka". Psichologinių, impresionistinio stiliaus A. sukūrė I. Šeinius („Kuprelis"), K. Puida („Žemės giesmė") ir kt. Kai kurios to meto A. parašytos pagr. personažo dienoraščio („Viktutė") ar užrašų („Sename dvare") forma. Buržuazijos viešpatavimo metais nemaža A. žanro kūrinių buvo rašytojų pavadinti romanais arba apsakymais. Šiuo laikotarpiu A. parašė A. Vienuolis („Vėžys", „Inteligentų palata"), V. Krėvė-Mickevičius („Raganius", „Miglose"), A. Venclova, J. Šimkus, K. Jankauskas, V. Žilionis ir kt. Rev. tematikos A. sukūrė E. Tautkaitė („Partijos kurjerė"), A. Jasutis-Julmis („Internacionalas kalėjime") ir kt.

Taryb. liet. lit-roje A. žanras vystosi toliau, įgydamas naujų bruožų; jis kartais tapatinamas ir su apybraiža, todėl kai kurie taryb. rašytojai šių abiejų žanrų kūrinius leidžia bendrais rinkiniais. Kai kada apybraižos pagrindu su-

kuriamos A. (pvz., J. Avyžiaus „Žmogus lieka žmogum" atsirado iš apybraižos „Upė ir krantai"). Iš taryb. liet. rašytojų A. žanre daugiau yra pasireiškę: J. Baltušis („Baltieji dobiliukai"), J. Marcinkevičius („Klebonas Morkūnas", „Audronė Normantaitė"), S. Kapnys („Laimei nevėlu"), J. Avyžius („Palikimas", „Garbė"), H. Korsakienė („Gyveniman išėjus", „Klasės garbė"), A. Jonynas („Paskutinė vakarienė"), R. Lankauskas („Tolimajame plaukiojime", „Klajojantis smėlis"), V. Bubnys („Beržai svyruokliai") ir kt. Naujoviški tematiniai ir stilistiniai šio žanro raidos liet. lit-roje bruožai išryškėjo Just. Marcinkevičiaus apybraižoje „Pušis, kuri juokėsi".

APÝTALAUKIO MÌŠKAS — miškas Kėdainių rj., 8 km į š. r. nuo Kėdainių. Priklauso Kėdainių miškų ūkio Kėdainių girininkijai. Plotas 587 ha; medynų 552 ha. Reljefas lyguminis. Vakariniu pakraščiu teka Alkupis (Nevėžio intakas), dar vadinamas Talaukiu. Dirvožemiai velėniniai jauriniai ir velėniniai karbonatiniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priemoliniai ir priesmėliniai. Vyrauja žaliagiris ir šilagiris. Iškirstų eglynų ir kietųjų lapuočių augimvietėse auga beržo ir drebulės jaunuolynai bei pusbrandžiai medynai. Beržynų yra 59%, drebulynų 27%, baltalksnynų 8%, eglynų 3%, ąžuolynų 2%, pušynų 1%. Medynų vid. amžius 39 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 129 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, jerubių, slankų; užklysta briedžiai. Miškas eksploatacinis.

APÝTALAUKIS — kaimas Kėdainių rj., Tiskūnų apyl., 5 km į š. nuo Kėdainių, Nevėžio kair. krante. 288 gyv. (1959). Per A. teka Alkupis (Nevėžio intakas). Biblioteka. A. minimas 1371 Livonijos kronikoje; buv. dvaras. Yra baroko stiliaus bažnyčia (past. 1635), senas parkas. 1802 įsteigta m-la (1811 mokėsi 28 mokiniai).

A. dvaro rūmai (juose įsikūrę senelių-invalidų namai) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Jie statyti XIX a. vid., rekonstruojant buvusius, todėl turi ampiro stiliaus elementų. Rūmai yra H raidės formos, su 3 rizalitais. Sienos 0,5—0,9 m storio. Centr. pastatas papuoštas korintinėmis bei jonėnų stiliaus kolonomis. Langų apvadai turi renesanso ir baroko elementų. Interjerui būdingos puošnios krosnys ir gipsatūrinės rozetės. Buvusiame medžiotojų kambaryje visi baldai buvo iš briedžių ragų. Taryb. metais dalis tų baldų pateko į Kėdainių kraštotyros muziejų.

APÝVALA Julius [1900.II.8 Krikonyse (Ignalinos rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1919 aktyviai propagavo Tarybų valdžią Švenčionių apskrityje, dalyvavo partiz. kovoje. 1925 įstojo į Vakarų Baltarusijos KP. Už kom. veiklą 1930 suimtas, 1931 nuteistas 4 metus kalėti, vėliau ištremtas iš Vilniaus krašto į V. Baltarusiją. 1939, kai dalis Švenčionių aps. laikinai įėjo į Baltarusijos TSR sudėtį, A. organizavo Raudonąją darbininkų gvardiją. 1939 išrinktas V. Baltarusijos Liaudies susirinkimo deputatu. 1939—41 Mielagėnų vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1941.III dirbo Švenčionių aps. vykdomajame k-te. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje; žuvo ties Oriolu.

APÝVALA Stanislovas [g. 1920.V.13 Krikonyse (Ignalinos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1942 pr. Švenčionių aps. sudarė partizanų grupę. Nuo 1943 TSKP narys. 1943—44 vadovavo „Vilniaus" partizanų būriui, veikusiam Švenčionių apskrityje ir Baltarusijoje. Nuo 1943 pab. LKP Švenčionių aps. k-to sekretorius; jo vadovaujamas apskrities k-tas suorganizavo 3 partizanų būrius, 10 antifaš. k-tų, 3 pogr. partines ir 8 komjaunimo org-jas; redagavo Švenčionių aps. pogrindinio partijos k-to laikr. „Už Tėvynę". Nuo 1944 pradžios LKP Šiaurės sr. k-to narys. Išvadavus Tarybų Lietuvą, buvo LKP Švenčionių aps. k-to sekretorius, vėliau dirbo LKP CK. 1948 baigė Resp. partinę m-lą Vilniuje. 1946—50 TSRS AT deputatas, 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. 1950—52 LLKJS CK antrasis sekretorius. 1953 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1953—55 studijavo Visuomeninių mokslų akademijoje Maskvoje. 1955—58 kolūkio pirmininkas Ignalinos rj., 1958—60 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1963 dirba LKP CK ir Lietuvos TSR MT Partinės-valstybinės kontrolės komitete. Parašė atsiminimų knygą „Sakalai broleliai" (1961).

APÝVALIENĖ Valentina [g. 1923.II.23 Čekonyse (Anykščių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. 1940 LLKJS Debeikių vls. k-to sekretorė. Prasidėjus D. Tėvynės karui, evakavosi. Baigusi med. seserų kursus, 1942 stojo savanore į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Nuo 1943 TSKP narė. 1943 pavasarį išvyko į hitlerininkų okupuotą Lietuvą ir kovojo „Vilniaus" partizanų būryje. Nuo 1954 dirba Lietuvos TSR Viešosios tvarkos apsaugos m-joje.

APÝVARDĖ — upė Ignalinos rj., Drūkšos deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 141 km^2. Versmės 1 km į š. nuo Kalviškių, 5 km į š. v. nuo Rimšės. Teka į p. r. per Ilgio, Alksno, Žilmo ež., paskui į š. r. per Apvardų ež. Tarp Žilmo ir Apvardų ež. vadinama **Žilma**. Nuo Apvardų ež. iki žiočių A. teka BTSR siena. Įteka į Drūkšą 46 km nuo jos žiočių. Nuolydis iki Ilgio ež. 682 cm/km, nuo Ilgio iki Apvardų ež. 21 cm/km, žemiau — 40 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,04 m^3/s.

APKARTAĨ — kaimas Zarasų rj., Magučių apyl., 4 km į p. v. nuo Zarasų, prie kelio į Salaką. 55 gyv. (1959). Į v. nuo A. tęsiasi Gražutės miškas. Kalkinė. Šalia A., miške, yra IV—VII a. pilkapių.

APLINKÝBĖS (gram.) — antrininkės sakinio dalys, žyminčios sąlygas, kuriomis vyksta veiksmas. Liet. kalboje skiriamos 7 A.: vietos, laiko, būdo, priežasties, tikslo, sąlygos ir nuolaidos. Pastarosios 2 kartais laikomos priežasties A. variantais. A. nepriklauso nuo žodžių gramatinės formos ir todėl gali būti reiškiamos įvairiomis kalbos dalimis. Pvz., laiko A. gali reikšti prieveiksmiai („d a b a r gyvenu kaime"), daiktavardžiai („sugrįžome n a k t į"), dalyviai („p a r j o j ę s baigsiu darbą"), pusdalyviai („b e v a ž i u o d a m a s sulygau arklį"), padalyviai („jis parvažiavo s u t e m u s"), įvairios prielinksninės konstrukcijos („p e r n a k t į budėjau"; „rugius nupiovėme s u s a u l e") ir pan. Antra vertus, ta pati kalbos dalis ar net ta pati žodžio forma skirtinguose sakiniuose gali reikšti įvairias A., plg. „Aš, jaunas b ū d a m a s, juokiausi iš senių (laiko A.); „Aš, tavim b ū d a m a s, taip nedaryčiau" (sąlygos A.). Ribos tarp atskirų A. nėra griežtai apibrėžtos, ir dažnai pasitaiko pereinamųjų atvejų.

APLIÑKINIS — vestuvinis liaudies šokis. Muzikos metras $^2/_4$, tempas vidutinis. Skiriami 2 variantai — veliuoniečių ir zanavykų. Veliuoniečių aplinkinyje dalyvauja visi vestuvininkai, zanavykų — tik piršlys ir pamergės. A. aprašė A. Juška „Svotbinėje rėdoje" (1880). A. buvo žinomas ir apie Daugus, tačiau ne kaip apeiginis šokis; buvo šokamas kaip paprasta polka. Veliuoniečių A. 1949 J. Lingys pritaikė scenai.

Lit.: J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, t. 3, V., 1959.

APOKÕPĖ [gr. *apokopē* — nukirtimas] — garsų nukritimas žodžių gale. Liet. kalboje gali nukristi: trumpieji balsiai „a", „e", „i", „u", pvz., „vis vien" (iš „visa viena"), „viršuj" (iš „viršuje"), „tur būt" (iš „turi būti"), „tarp" (iš „tarpu"); ilgieji balsiai „ą", „į", „ų", pvz., „šįryt" (iš „šį rytą"), „šiąnakt" (iš „šią naktį"), „mūs" (iš „mūsų"); retkarčiais dvibalsiai „ai", „ei", „au", pvz., „mat" (iš „matai"), „greit" (iš „greitai"), „kol" (iš „kolei"), „tuoj" (iš „tuojau"); pasitaiko ir priebalsių nukritimų. Skiriamos senosios A., dabartinės lit. kalbos A. (gretiminės lytys) ir tarminės A.

APÒLSKIS Jonas [g. 1892.VIII.9 Mikniškiuose (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1918—19 Marijampolės aps. Liudvinavo vls. Darbininkų atstovų tarybos narys, ž. ū. darbininkų profs-gos Liucinavo sk. pirmininkas. Lietuvos profsąjungų I suvažiavimo (1920.VI.20—22 Kaune) delegatas. 1940—41 Liudvinavo vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Hitlerinės okupacijos metais daugiau kaip 2 metus buvo kalinamas Marijampolėje, Pravieniškėse. Išėjęs iš kalėjimo, palaikė ryšius su partizanais. Nuo 1950 TSKP

narys. 1950—54 TSRS AT deputatas. Pensininkas.

„APÓSTOL" („Апостол" — „Apaštalas") — pirmoji Vilniuje (ir TSRS teritorijoje) spausdinta knyga. Išleido P. Skorina 1525. Knygą sudaro „Naujojo testamento" dalis (apaštalų darbai ir laiškai). Ji išleista bažnytine slavų kalba, priartinta prie šnekamosios baltarusių kalbos. Leidinys padalytas atskira raidine numeracija į 4 knygeles su 2 kolofonais (baigiamaisiais puslapiais).

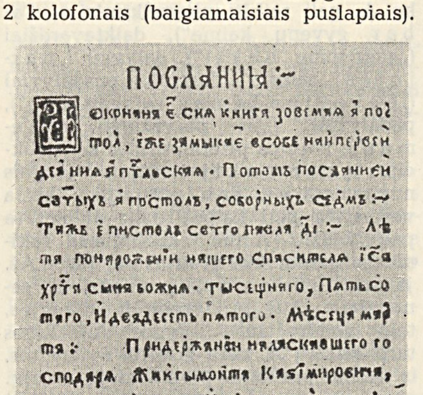

P. Skorinos knygos „Apostol" (1525) baigiamasis puslapis

Vienas jo egzempliorius saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje. Vėliau „A." išleista Maskvoje (1564) ir Lvove (1574).

Lit.: **L. Vladimirovas,** Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas, V., 1956.

APSĀKYMAS — vienas pagrindinių (greta *apysakos* ir *romano*) grožinės prozos žanrų. Vakarų lit-rose A. vadinamas novele, nors juos kai kas laiko atskirais žanrais. A.— dažniausiai nedidelės apimties pasakojimas apie vieną įvykį ar epizodą, atskiro gyvenimo momento pavaizdavimu atskleidžiąs gilius visuom. dėsningumus, bendrybes. Be tipiškos A. formos, yra daug pereinamųjų formų, artimų pasakai, legendai, vaizdeliui, apybraižai, apysakai ir įvairuojančių priklausomai nuo epochos, kūrybos metodo ir stiliaus. Būna A., įjungtų į didesnį kūrinį (atskiri Vaižganto „Pragiedrulių" epizodai), ir iš atskirų A. sudarytų apysakų, romanų (J. Baltušio „Parduotos vasaros"). A. žanras pasaul. lit-roje vystomas nuo renesanso laikų. Žymių jo pavyzdžių yra sukūrę Dž. Bokačas (italų lit-ra), P. Merimė, Gi de Mopasanas (pranc. lit-ra), Markas Tvenas, O. Henris (JAV lit-ra), A. Puškinas, N. Gogolis, I. Turgenevas, L. Tolstojus, A. Čechovas, M. Gorkis (rusų lit-ra) ir kt. Daugumas šių rašytojų veikė liet. A. raidą.

Liet. lit-roje A. užuomazgų yra XIX a. vid. didaktiniuose pasakojimuose (A. Tatarės ir kt.). Pirmuosius liet. A., daugiausia didaktinius, iš dalies skirtus vaikams, parašė M. Valančius („Vaikų knygelė", „Paaugusių žmonių knygelė"). Realistinius, daugiausia buitinės tematikos, A. XIX a. pab.—XX a. pr. kūrė Žemaitė, Lazdynų Pelėda, G. Petkevičaitė-Bitė, A. Kriščiukaitis-Aišbė ir kt. Jų apsakymai (Žemaitės „Marti", „Petras Kurmelis", „Topylis", „Prie dvaro", „Kunigo naudą velniai gaudo"; Lazdynų Pelėdos „Motulė paviliojo", „Stebuklingoji tošelė"; G. Petkevičaitės-Bitės „Dievui atkišus", A. Kriščiukaičio-Aišbės „Brička") įėjo į liet. A. klasiką. XX a. pirmaisiais 2 dešimtmečiais liet. A. sparčiai vystėsi meniniu-stilistiniu atžvilgiu. J. Biliūnas, V. Krėvė, A. Vienuolis išplėtė liet. A. tematiką, pagilino psichologijos vaizdavimą, įnešė lyr. elementų. Liet. A. žanrą jie praturtino tokiais įžymiais kūriniais, kaip „Lazda" (J. Biliūnas), „Paskenduolė" (A. Vienuolis), „Skerdžius" (V. Krėvė). Šiuo laikotarpiu pasirodė pirmieji A. (J. Biliūno, K. Jasiukaičio, B. Laucevičiaus-Vargšo, V. Kapsuko ir kt.) proletariato gyvenimo, rev. kovos temomis. Buržuazijos viešpatavimo laikotarpiu liet. A. žanre reiškėsi 2 kryptys — modernistinė, atspindinti miesčioniškas, dekadentines, klerikalines tendencijas, ir realistinė, reiškianti pažangias, demokratines, kapit. santvarką demaskuojančias tendencijas. Pirmajai krypčiai atstovaujantį, daugiausia impresionistinio bei ekspresionistinio pobūdžio A. kultivavo J. Savickis, I. Šeinius, A. Vaičiulaitis, J. Petrėnas (P. Tarulis) ir kt. Kritinio realizmo A. ypač išvystė P. Cvirka (rink. „Saulėlydis Nykos valsčiuje", „Kasdienės istorijos"), A. Venclova (rink. „Naktis"), J. Šimkus (rink. „Kova dėl dievo"), J. Baltušis (rink. „Savaitė prasideda gerai"), J. Marcinkevičius ir kt. Kai kurie šių rašytojų A. (P. Cvirkos „Superfosfatas", „Uogelė", „Siena"; A. Venclovos „Medis ir jo atžalos" ir kt.) priklauso prie geriausių šio žanro kūrinių liet. lit-roje. P. Cvirka taip pat žymiai praturtino A. vaikams (rink. „Cukriniai avinėliai"). Rev. prol. tematikos A. šiuo metu kūrė A. Gudaitis-Guzevičius, E. Tautkaitė, A. Jasutis, A. Maginskas ir kt.

Taryb. liet. lit-roje A. yra vienas labiausiai išsivysčiusių ir gausiausių grož. prozos žanrų. D. Tėvynės karo laikotarpiu ir pirmaisiais pokario metais idėjiškai ir meniškai reikšmingų A. kovos su vok. faš. okupantais bei krašto atstatymo, taip pat burž. praeities demaskavimo tematika sukūrė P. Cvirka (rink. „Ąžuolo šaknys"), A. Vienuolis („Išduktėrė"), J. Baltušis („Abišalė"), J. Avyžius, J. Dovydaitis, A. Gricius, H. Korsakienė, A. Bauža, V. Sirijos-Gira, S. Kapnys, K. Marukas ir kt. Kai kurie jų, ypač M. Sluckis, A. Baltrūnas, Alb. Žukauskas, K. Saja ir kt., našiai vystė ir tebevysto A. vaikams bei jaunimui. Antrajame pokario dešimtmetyje liet. A. raidoje pasireiškė tematinių-formalinių poslinkių: gilesnis herojų psichologijos vaizdavimas, gausesnis potekstės ir asociatyvinių ar lyrinių momentų panaudojimas, stilistiniai bei kompoziciniai ieškojimai. Šiuo laikotarpiu A. žanre svariausiai reiškiasi M. Sluckis (rink. „Geriau mums nesusitikti" ir kt.), naujoviškus ieškojimus savo A. atspindi J. Mikelinskas, R. Lankauskas, I. Meras, V. Dautartas ir kt. jaunieji prozininkai. Buitinį-psichologinį A. toliau vysto J. Baltušis, J. Dovydaitis, A. Pocius, jumoristinį-satyrinį — A. Pakalnis ir kt. Geriausieji tarybiniai liet. A. atskirų autorių rinkiniais ar kolektyvinėmis rinktinėmis išleisti daugelio tarybinių ir užsienio tautų kalbomis.

Lit.: **J. Lankutis,** Apsakymo žavumas.— Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, V., 1959; **A. Radzevičius,** Apie charakterio traktavimą lietuvių tarybiniame apsakyme.—„Pergalė", 1963, Nr. 7; **A. Radzevičius,** Žanro galimybės.—„Pergalė", 1964, Nr. 3; **V. Kubilius,** Naujo stiliaus beieškant.— Naujų kelių ieškant, V., 1964.

APSÌNGĖ — ežeras Alytaus rj., 8,5 km į š. v. nuo Merkinės. Plotas 12,5 ha, didž. gylis 12 m. Ežeras rininis, siauras, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 880 m, didž. plotis 210 m. Išteka Apsingė (Nemuno intakas). Ežeras verslovinis.

APSKRITIẼS MOKỸKLOS — XVIII—XIX a. nepilnos vidurinės mokyklos. Susikūrus Edukacinei komisijai (1773), Žečpospolitos vid. m-los buvo suskirstytos į apskrities m-las ir vaivadines m-las. 1780—1803 A. m. buvo vadinamos paapygardinėmis m-lomis (vaivadinės virto *apygardinėmis mokyklomis*). 1805 tuometinėje Vilniaus gub. buvo 15 A. m.: Kaune, Telšiuose, Žemaičių Kalvarijoje, Padubysyje, Raseiniuose, Dotnuvoje, Kėdainiuose, Panevėžyje, Kražiuose (nuo 1817 g-ja), Ukmergėje, Merkinėje, Troškūnuose, Kaltinėnuose, Skapiškyje, Kolainiuose. Šiose m-lose mokslas truko 6 metus, jos turėjo 6, 5 bei 4 klases. Po 1831 sukilimo apie pusę A. m. uždaryta. 1858.VI.9 potvarkiu A. m. paversti triklasėmis m-lomis.

APSKRITIẼS VIRŠININKAS — vyriausias apskrities valdininkas buržuazinėje Lietuvoje. Buvo skiriamas vidaus reikalų ministro ir vykdė centrinės valdžios politiką apskrityje, tvarkė vietos savivaldybių darbą ir vadovavo policijai. Pagal 1920.V.14 įstatymą A. v. turėjo teisę leisti privalomus įsakymus. Visos draugijos ir polit. partijos turėjo būti A. v. įregistruojamos. Naudodamiesi šia teise, A. v. neregistravo pažangiųjų visuomeninių org-jų arba jas uždarinėjo. Viešam susirinkimui sušaukti buvo reikalingas A. v. leidimas. A. v. kontroliavo spaudą, jos platinimą, uždrausdavo arba konfiskuodavo darbininkų reikalus ginančią spaudą, dėdavo baudas laikraščių redaktoriams. Sustiprintos apsaugos metu (ž. *Karo padėtis*) ir nepaprastuoju me-

tu A. v. turėjo teisę be teismo bausti žmones įvairiomis bausmėmis — siųsti į konc. stovyklas, tremti į kitas apskritis, uždaryti iki 3 mėn. į kalėjimą, uždėti iki 5000 lt baudą. A. v. buvo apskrities v-bos pirmininkas, iš tikrųjų tvarkė apskrities savivaldybę. Suteikus savivaldybėms teisę parinkti kandidatus į faš. seimą (1936), faktiškai A. v. parinko ir kandidatus į seimo atstovus. Nuvertus faš. diktatūrą, Lietuvos Liaudies vyriausybė, pertvarkydama valstybės aparatą, paskyrė naujus A. v. 1940.X A. v. pareigybė panaikinta.

APSKRITIS — Lietuvos administracinis teritorijos vienetas, buvęs iki suskirstymo į rajonus.

Lietuvoje XIV a. teritorija administracijos reikalui buvo suskirstyta į pavietus bei valsčius. Istoriškai susidarė nevienodo didumo pavietai. 1564—65 iš jų sudaryti nauji maždaug vienodo didumo pavietai. Vieni jų prilygo seniesiems valsčiams bei pavietams, pvz., Upytės (Panevėžio) pavietas, kiti apėmė kelis valsčius, pvz., Kauno pavietas, apėmęs Kauno, Karmėlavos, Rumšiškių, Punios, Darsūniškio, Birštono, Stakliškių valsčius. XVIII a. Žemaitija buvo suskirstyta į Raseinių, Telšių ir Šiaulių pavietus. Lietuvą prijungus prie Rusijos, buvo sudarytos gubernijos. Jos buvo suskirstytos į pavietus (rus. ujezd), nuo XX a. pr. vadinamus lietuviškai — apskritimis. I pasaul. karo metu vok. okupantai apskritis kiek sumažino, jos buvo vadinamos „kreizais" (vok. Kreis).

Burž. Lietuvoje 1919 buvo 20 apskričių: Alytaus, Kauno, Kėdainių, Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Pasvalio (vėliau Biržų), Raseinių, Rokiškio, Seinų (centras Lazdijuose), Šakių, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Trakų (centras Kaišiadoryse), Ukmergės, Utenos, Vilkaviškio, Zarasų (Ežerėnų). Kiekviena A. buvo suskirstyta į valsčius, kurių 1933 buvo 249. Klaipėdos krašte 1923 sudarytos dar 3 A.: Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės. Be to, A. teises turėjo šie miestai: Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai ir Ukmergė. Kai 1939 Tarybų Sąjunga perdavė Lietuvai Vilniaus sritį, buvo sudarytos Vilniaus, Švenčionėlių, Trakų (centras perkeltas iš Kaišiadorių į Trakus) ir Eišiškių apskritys; Seinų A. pavadinta Lazdijų A. Burž. Lietuvoje centrinės valdžios atstovas ir A. valdytojas buvo *apskrities viršininkas*, o vietos savivaldos organas — apskrities taryba ir apskrities valdyba (ž. *Savivaldybė*).

Taryb. santvarkos metais A. plotas buvo pakeistas: 1941.I.1 Lietuvos TSR buvo paskirstyta į 23 A., o 1950, prieš teritorijos paskirstymą rajonais, Lietuvos TSR buvo 57 A.

ĀPŠĖ — upė Skuodo rj., Bartuvos deš. intakas. Ilgis 40 km, baseino plotas 357 km^2. Versmės Margininkų kaime, 4 km į š. r. nuo Ylakių. Teka v. kryptimi. Aukštupyje vadinama **Vereta**. A. žemupiu eina Latvijos TSR siena. Įteka į Bartuvą 47 km nuo jos žiočių, 4 km žemiau Skuodo. Intakai: dešinieji — Kaltis, Sartis, Vitvytė ir Rūnė (2 pastarieji Latvijos TSR teritorioje), kairysis — Spiginas. Vid. nuolydis 246 cm/km. Slėnis siauras, sausas, 20—30 m gylio. Vid. debitas žiotyse 4 m^3/s.

ĀPŠLAVAS — ežeras Utenos rj., 7 km į v. nuo Utenos, prie geležinkelio į Anykščius. Plotas 36 ha. Ežeras rininis, siauras ir ilgas, ištįsęs iš š. v. į p. r. Krantai sausi. Š. v. pakrantėje įsikūrę Stabulankiai. Ežeras verslovinis.

„APŠVIETĀ" („Apszvieta") — ateistinis mėnesinis literatūros ir mokslo žurnalas, ėjęs 1892—93. Leido Lietuvių mokslo draugystė Amerikoje. Spausdintas Tilžėje. Išėjo 15 nr. Red. J. Šliupas. Išspausdino straipsnių materialistinės filosofijos (F. Biuchnerio „Jėga ir materija" ir kt.) ir gamtos mokslų (S. Flamariono „Pasaulio pabaiga" ir kt.) klausimais. Nemaža savo straipsnių apie kovotojus prieš klerikalizmą paskelbė J. Andziulaitis-Kalnėnas („Tomas Miunceris", „Erazmas Roterdamietis", „Volteras"). Žurnale bendradarbiavo J. Basanavičius, V. Dembskis, A. Fromas-Gužutis, L. Vaineikis ir kt. Jame išspausdinta T. Digasinskio, Gi de Mopasano, M. Saltikovo-Ščedrino ir kt. rašytojų kūrinių vertimų. Nors „A." dažniausiai laikėsi liberalinių pozicijų, bet suvaidino tam tikrą teigiamą vaidmenį kovoje prieš rel. prietarus bei klerikalizmą.

APTEKĀ — upė Ukmergės ir Panevėžio rj., Juodos deš. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 99 km^2. Prasideda Taujėnų miške, 9 km į š. v. nuo Taujėnų. Teka lyguma į š. v., prateka Lėno ež. Įteka į Juodą 22 km nuo jos žiočių, ties Jotainiais. Intakai: Klampioji (deš.), Kapėsė (kair.). Nuolydis 76 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,52 m^3/s. Vaga sureguliuota.

APŪNIŠKIO MIŠKAS — miškas Rokiškio rj., į š. nuo Rokiškio, 2,5 km į p. v. nuo Juodupės. Priklauso Rokiškio miškų ūkio Rokiškio ir Juodupės girininkijoms. Plotas 2465 ha; medynų 2280 ha. Daugiau kaip 100 ha miško yra kultūrinės kilmės, kita dalis — savaiminės. Reljefas banguotas. Per mišką teka Vingerinė ir jos intakas Beržiena. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, vietomis gliejiški, priesmėliniai, ant riedulingo priemolio. Pušynų yra 70%, eglynų 13%, beržynų 12%, juodalksnynų 4%. Daugumas pušynų mėlyniniai ir brukniniai, eglynai — mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai, juodalksnynai — viksviniai ir vilkdalginiai. 95% sudaro jaunuolynai ir pusbrandžiai medynai. Bonitetas I—II, skalsumas 0,7—0,8, vid. tūris 130 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, pasitaiko kiaunių. A. m. įeina į Rokiškio miesto žaliąją zoną. Miškas nuo seno garsėjo aukštomis ir storomis pušimis. Burž. valdymo metais daug miško medžiagos buvo išvežama į pram. centrus ir užsienį. Vok. faš. okupacijos metais miške veikė Žemaitės taryb. partizanų brigada.

APŪOKAI. Lietuvoje gyvena trys A. rūšys: didysis A. *(Bubo bubo)*, mažasis A. *(Asio otus)* ir paprastasis apuokėlis *(Otus scops)*. **Didysis A.** labai retas, nykstantis paukštis; gyvena dideliuose miškuose. **Mažasis A.** dažnas, ypač miškuose miškuose. **Paprastasis apuokėlis** retas, gyvena nedideliuose miškuose, soduose, parkuose. Visų rūšių A. naudingi kaip pelinių graužikų naikintojai. Juos medžioti draudžiama.

APŪOKAS-MAKSIMĀVIČIUS Jonas [g. 1911.IV.30 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš darbininkų. 1927 įstojo į LKJS ir buvo „Aušros" berniukų g-jos Kaune kuopelės sekretoriumi. 1928—30 LKJS Kauno rajono k-to narys. 1930.IV.29 nuteistas 1½ metų kalėti. 1931.II Kauno kalėjime dalyvavo polit. kalinių 10 dienų bado streike. Išėjęs iš kalėjimo, tęsė rev. veiklą Kaune, bendradarbiavo LKJS pogr. spaudoje. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. 1931.XII—1933.IX techn. sekretorius LKP atstovybėje prie Kominterno Vykd. k-to, vėliau pasiųstas mokytis į partinę m-lą Maskvoje. 1934 grįžo į Kauną ir dirbo komjaunimo ir partinį pogr. darbą. 1935—36 LKP Kauno miesto Šančių parajonio k-to sekretorius. Adm. tvarka kelis kartus kalintas. 1938 išvyko į TSRS. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. Reabilituotas. 1946—63 Kauno ist. muziejaus direktorius. Pensininkas.

„APŪOKAS" — vaikų ratelis. Plačiau buvo žinomas XIX a. pab.—XX a. pr. Suvalkijoje (Kybartai, Vištakio Rūda). J. Lingys ratelį pritaikė scenai.

Lit.: Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957.

APUŌLĖ — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 8 km į p. r. nuo Skuodo, prie kelio į Barstyčius. 190 gyv. (1959). Per A. teka Luoba ir jos intakas Šata. Aštuonmetė m-la (1949 įsteigta septynmetė).

Prie A., Luobos ir jos kair. intako Brukio santakoje, yra didelis Apuolės piliakalnis. Jis paskelbtas landšaftiniu-istoriniu draustiniu. Rytinėje, vandens neapsaugotoje piliakalnio dalyje išlikęs 38 m pločio, 7—8 m aukščio, 70 m ilgio pylimas ir 3 m gylio, 10 m pločio griovys. Piliakalnio aikštelė apie 0,5 ha. Papėdėje pastebimi sen. gyvenvietės pėdsakai ir kapinynas.

A. piliakalnio istoriją galima suskirstyti į 4 laikotarpius. I laikotarpio (I—V a.) pradžioje piliakalnis įtvirtinimų neturėjo; antrojoje laikotarpio pusėje jis sustiprintas apie 1,5 m aukščio pylimu ir maždaug 2 m pločio siena. Pylimo degėsių sluoksnis ir jame rasta žalvarinė storagalė apyrankė rodo, kad V a. pab. pilis sudegė. II laikotarpyje (VI—VII a.)

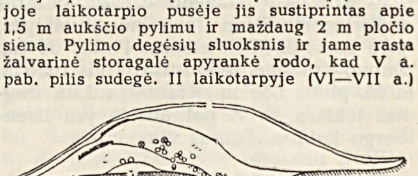

Apuolės piliakalnio pylimo scheminis piūvis

pilis atstatyta, pylimas paaukštintas; laikotarpio pabaigoje pilis vėl sunaikinta. III laikotarpyje (VIII—IX a.) pylimas paaukštintas iki 6,5 m ir praplatintas iki 30 m (prie pagrindo); pastatyta rąstų siena. Rąstai buvo sukrauti horizontaliai (apačioje ąžuoliniai, viršuje 10—20 cm storio pušiniai ir egliniai) ir sustiprinti

į žemę vertikaliai sukaltais ąžuoliniais rąstais bei ąžuolinėmis vinimis. Plyšiai tarp rąstų buvo pripiūkti molio. Manoma, kad šiame laikotarpyje buvo įrengtas ir vandens rezervuaras (piliakalnio aikštelėje atrastas 4,5 m ilgio, 4 m pločio ir 2 m gylio rentinys). IX a. vid. pilį puolė švedai. IV laikotarpyje (X—XII a.) piliakalnio pylimas buvo paaukštintas iki 7,5 m ir praplatintas iki 38 m. Piliakalnio aikštelėje rasta daug šio laikotarpio žiestosios keramikos šukių, strėlių antgalių, audimo pasvarėlių ir suanglėjusių kviečių, miežių, rugių, avižų, žirnių grūdų.

A. pirmą kartą minima IX a. Rimberto kronikoje „Šv. Anscharo gyvenimas" („Vita sancti Anscharii"); 853 Švedijos karalius Olafas su didele kariuomene puolęs kuršių miestą, vad. Apulia, kurį 8 dienas gynę 15 000 karių; po to gynėjai pasidavę ir pasižadėję atiduoti anksčiau iš danų pagrobtus turtus, duoti nuo kiekvieno pilies gynėjo po pusę svaro sidabro, mokėti švedams duoklę. Nors šio šaltinio žinios vertintinos kritiškai, tačiau jos rodo, kad A. tuo metu buvo stipri pilis. XIII a. pradžioje A. neteko gynybinės reikšmės. 1253 Rygos vyskupo ir Livonijos ordino raštuose dėl kuršių žemių pasidalijimo A. minima kaip nedirbama žemė. XV—XVI a. piliakalnio pylimo viršuje buvo laidojami mirusieji. XVI a. raštuose minima A. vaitystė, priklausiusi Grustės valsčiui; Apuolėje būta bajorų sodybų.

XIX a. ilgą laiką buvo spėliojama, kur galėjusi būti A. pilis. Pirmą kartą tikrąją A. pilies vietą nurodė S. Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (1845). 1887 piliakalnį aprašė E. Volteris ir J. Deringas. Piliakalnis tyrinėtas 1928, 1930—32.

Lit.: **A. Bielenstein,** Le village d'Apuolė (Opuolė) dans le gouvernement de Kowno et la ville finnoise Apulia.—Труды IX археологического съезда в Вильне, т. 1, Вильна, 1895 [p. 62—80]; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955 [p. 21]; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 35, 46—47]; **R. Volkaitė-Kulikauskienė,** Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai, V., 1958.

ĀPUSINAS — upė Raseinių rj., Šešuvies kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 46 km^2. Versmės Žemaičių aukštumos p. pakraštyje, Rimkiškių apylinkėse, arti Radviliškio—Sovetsko glžk. Teka į p. v. Įteka į Šešuvį 78 km nuo jos žiočių. Intakai: dešinysis — Kerupys, kairieji — Šilaupė, Plačiuva.

ĀPVALASAI, Akmeno ežeras,— ežeras Rokiškio rj., 7 km į š. v. nuo Juodupės, prie Latvijos TSR sienos. Plotas 39 ha. Dubuo išgulėtas ledo luisto. Ilgis 1000 m, didž. plotis 655 m. Krantai aukšti, dugnas lėkštas. Š. v. pakrantėje yra Ilsenbergo kaimas. Ežeras verslovinis.

APVARDAĨ, Apyvardų ežeras,— ežeras Ignalinos rj., 12 km į r. nuo Dūkšto, prie BTSR sienos. Plotas 535 ha, didž. gylis 5 m. Ežero dubuo susidaręs dugninėje morenoje. Ilgis 3,6 km, didž. plotis 2,3 km, kranto linijos ilgis 10 km. Krantai durpėti. Įteka Gaidė, Žilmaitis; išteka Apyvardė (Drūkšos intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 5,5 kg/ha (daugiausia lydekų, kuojų, ešerių). 1958 įleista starkių.

ĀPVARŠUVA — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 5 km į š. nuo Laukuvos, 11 km į p. v. nuo Varnių. 207 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1952). 1891 kaime gimė L. Jonikas, pažangus JAV lietuvių veikėjas, „Vilties" redaktorius.

APŽĖLDINIMAS ž. *Dekoratyviniai ir apsauginiai želdiniai.*

„APŽVALGA"— **1.** Buržuazinis laikraštis, ėjęs 1911—14 du kartus per savaitę (nuo 1914.IV.1 savaitinis) iš pradžių Klaipėdoje, vėliau Tilžėje. Buvo spausdinamas gotišku šriftu. Kone išimtinai rašė apie R. Prūsijos lietuvių gyvenimą. Nors buvo lojalus kaizerinei valdžiai, suvaidino tam tikrą teigiamą vaidmenį Prūsijos lietuvių kovoje prieš germanizaciją. Nustojo ėjęs, kilus I pasaul. karui.

2. Lietuvių socialistų sąjungos mėnesinis laikraštis, ėjęs 1918 Filadelfijoje (JAV, Pensilvanijos valstija) vietoj uždaryto laikraščio „Kova". Red. K. Vidikas-Tauras. Ėjo apie pusę metų.

3. Buržuazinis savaitinis informacinis politikos, ūkio, ekonomikos ir literatūros laikraštis, ėjęs 1927 Kaune.

4. Buržuazinis savaitinis žydų laikraštis lietuvių kalba, ėjęs 1935.VI.16—1940.VI.25 Kaune.

ARBATÀ. Apie A. vartojimą Lietuvoje žinių yra nuo 1777. Pirmiausia A. paplito dvaruose ir miestuose, o nuo XIX a. pab. ir kaimuose. Į Lietuvą A. patekdavo iš Kinijos, Indijos ir Japonijos per Hamburgą ir Rygą. 1850 Vilniaus miestas sunaudojo 7000 svarų A., kurią pirkliai atgabeno iš Rygos. Nuo 1850 į Lietuvą A. buvo įvežama daugiausia iš Peterburgo, kur ji buvo pigesnė, negu Rygoje. Iki XX a. Lietuvoje labiausiai buvo paplitusi kiniška A.; vėliau, be Kinijos, svarbiausiais A. tiekėjais tapo Ceilonas, Indija. 1924 Lietuva importavo 81 t arbatžolių, 1926 — 100 t, 1932 — 44 t, 1939 — 29 t. Lietuvos TSR A. įsiveža iš Gruzijos TSR, Azerbaidžano TSR, Krasnodaro krašto, o t. p. iš Indijos, Kinijos, Ceilono ir Indonezijos. Tarybų Lietuvoje 1962 sunaudota 50 t arbatžolių.

„ARBEITER", „Der Arbeiter" („Darbininkas"),— komunistinis leidinys, išėjęs 1927.VIII Klaipėdoje vokiečių kalba. Išleido Klaipėdos kr. darbininkų partija. Red. V. Joneikis. Rašė apie rinkimus į Klaipėdos kr. seimelį, ragino balsuoti už darbininkų partijos kandidatus. Išleidus 1 nr., buvo uždarytas.

„ARBEITER-ZEITUNG" („Darbininkų laikraštis") — darbininkų laikraštis vokiečių kalba, ėjęs 1924—27 Klaipėdoje. Iš pradžių laikraštį kas savaitę leido Klaipėdos miesto savivaldybės darbininkų frakcija, vėliau (nuo 1925 vid.) kas antrą savaitę — LKP CK iniciatyva sukurta legali Klaipėdos krašto darbininkų partija. Rašė apie rev. judėjimą, bedarbių padėtį, reikalavo laisvės polit. kaliniams, visų tautybių darbininkus ragino burtis į vieningas profs-gas, demaskavo Lietuvos burž. partijų antiliaudinę veiklą. Darbininkų partijai nukrypus nuo klasinių pozicijų ir komunistams iš jos pasitraukus, laikraštis nustojo ėjęs.

„ARBETER" („Darbininkas") — pogrindinis hektografuotas darbininkų laikraštėlis žydų kalba, ėjęs 1928—29 Anykščiuose. Leido pogrindinių profs-gų k-tas. Bendradarbiavo komunistai A. Bermanas, Ch. Ševachaitė ir kt. Laikraštėlis rašė apie sunkią Anykščių darbininkų padėtį po faš. perversmo Lietuvoje, ragino stoti į pogr. profs-gas, kovoti prieš faš. santvarką.

„ARBETER LEBN" („Darbininkų gyvenimas") — darbininkų savaitraštis žydų kalba, ėjęs 1926.VII—XII Kaune. Leido LKP CK. Faktinis redaktorius F. Abramavičius. Bendradarbiavo V. Šimensas, A. Lifšicas, keletą straipsnių parašė Z. Angarietis. Išėjo 25 nr. Uždarytas po faš. perversmo.

„ARBETER VORT" („Darbininkų žodis") — darbininkų savaitraštis žydų kalba, ėjęs 1920 Kaune. Leido LKP CK. Rašė apie padėtį Tarybų Rusijoje, apie Raudonosios Armijos laimėjimus kovoje prieš kontrrevoliuciją, spausdino Tarybų Rusijos spaudos apžvalgas ir kt. Išėjo apie 6 nr.

ARCHAÌZMAI [gr. *archaios* — senovinis] — pasenę žodžiai, posakiai arba gramatinės formos. Skiriamos dvi A. rūšys: tikrieji A. ir istorizmai. Žodis virsta A., kai atsiranda naujas daikto ar reiškinio pavadinimas, o pats daiktas ar reiškinys išlieka (pvz., „ašva" — kumelė, „sekmas" — septintas), istorizmu — kai išnyksta pats daiktas ar reiškinys (pvz., „baudžiava", „vyžos"). Morfologinius A. sudaro pasenusios ir nebevartojamos žodžių formos (pvz., „esmi", „tavęsp"), sintaksinius — nebevartojamos konstrukcijos (pvz., „Ko saulužės atsiskyrei?"— „Ko nuo saulužės atsiskyrei?"). A. kartais vartojami grož. lit-roje kaip stilistinė priemonė laiko koloritui paryškinti.

„ARCHEOGRAFIČESKIJ SBORNIK" („Археографический сборник" — „Archeografinis rinkinys") — Vilniaus švietimo apygardos valdybos 1867—1904 leistas dokumentų rinkinys, skirtas daugiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pravoslavų ir kt. bažnyčių bei vienuolynų, jų valdų, religinių prieštaravimų 1406—1839 istorijai nušviesti. Dokumentai imti iš Vilniaus viešosios (dab. un-to) bibliotekos, įv. pravoslavų bažnyčios įstaigų, iš Kėdainių ir Nesvyžiaus kun-ščių Radvilų dvarų archyvų. Dokumentus parenkant skelbimui, vadovautasi caro valdžios interesais. Iš viso išėjo 14 „A. r." tomų. Pirmuosiuose tomuose daug klaidų, nes juos rengė menkai senus raštus mokėję skaityti raštininkai. Lietuvos istorijai tyrinėti svarbiausi yra šie tomai: 1 (apie LDK sienas, Radvilų turtus, Platelių pilį), 2 (apie Trakus, jų ekonomiją, Vilnių), 3 (apie reformaciją Vilniuje ir kt.),

4 (apie LDK XVI a. pab. politiką Rytuose), 6, 10, 12, 13 (apie unitus, jų valdas Lietuvoje), 7 (apie Kauną, Kėdainius, Virbalį, Radvilų dvarus), 8 (apie kitas Radvilų valdas, reformaciją) ir 14 (apie LDK politiką XVII a. Rytuose, Lietuvos dominikonų valdas 1821—32). Trylikai tomų 1905 išleista atskira bibliografinė rodyklė („Podrobnij alfavitnij ukazatel").

ARCHEOGRĀFIJA [gr. *archeo*, iš *archaios* — senovinis+*graphō* — rašau] — pagalbinė istorijos mokslo šaka, kuri tiria bei nustato istorijos šaltinių aprašymo bei publikavimo sistemą ir metodus. Kaip mokslo šaka, A. atsirado XVII a. V. Europoje. Ist. šaltinius bei aktus Lietuvoje pradėta skelbti XVIII a. Buvo išleistas M. Dogelio Lenkijos ir Lietuvos diplomatinių dokumentų rinkinys („Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae", 1758) bei P. Dubinskio Vilniaus miestui suteiktų teisių ir privilegijų rinkinys („Zbiór praw y przywileyów miastu... Wilnowi nadanych", 1788). A. sparčiai vystėsi ypač XIX a., kai Peterburge, Tbilisyje, Kijeve ir Vilniuje pradėjo veikti nuolatinės mokslo įstaigos — *archeografijos komisijos*. Rusijos imperijoje iki Spalio revoliucijos archyvinių dokumentų rinkiniai, leidžiami įv. A. komisijų ir redakcijų, neturėjo vienos sistemos. Bendroji archyvinių dokumentų rengimo publikavimui sistema ir metodai sukurti tik taryb. santvarkos metais. Tarybų Sąjungoje yra 3 pagrindiniai A. centrai: Marksizmo-leninizmo in-tas prie TSKP CK su filialais sąjunginėse respublikose, TSRS ir sąjunginių respublikų MA istorijos in-tai, Vyriausioji archyvų v-ba prie TSRS MT ir atitinkamos v-bos bei centr. archyvai sąjunginėse respublikose. Be to, dokumentų rinkinius leidžia mokslo įstaigos, aukštosios m-los, muziejai.

ARCHEOGRĀFIJOS KOMÌSIJOS — Rusijos mokslo įstaigos, veikusios XIX a.— XX a. pr. ir rinkusios, sisteminusios bei publikavusios istorinius šaltinius. Kaip nuolatinė mokslo įstaiga, 1837 ėmė veikti archeografinė komisija prie Švietimo m-jos Peterburge. Ji surinko iš Rusijos ir užsienio archyvų bei bibliotekų daug archyvinių dokumentų, parengė ir paskelbė „Pilną rusų metraščių rinkinį" („Polnoje sobranije russkich letopisej", 1841—1928), iš viso 24 tomus; 16 ir 17 tome yra ist. medžiagos apie Lietuvą. Ši A. k. išleido svarbių Lietuvos ist. šaltinių, jų tarpe 15 tomų „Pietinės ir Vakarinės Rusijos istorijos aktų" („Akti otnosiaščijesia k istorii Južnoj i Zapadnoj Rossii", 1863—92), 5 tomus „Vakarų Rusijos istorijos aktų" („Akti otnosiaščijesia k istorii Zapadnoj Rossii", 1846—53), „1569 metų Liublino seimo dienoraštį" („Dnevnik Liublinskogo sejma 1569 goda", 1869) ir kt. XIX a. viduryje A. k. buvo įsteigtos kai kurių gubernijų centruose (Kijeve, Tbilisyje, Vilniuje). Dar nuo 1842 Vilniuje veikė laikinoji A. k., kuri surinko iš anksčiau paskelbtų leidinių pluoštą senų ist. aktų ir 1843 išspausdino juos dvitomyje „Vilniaus, Kauno, Trakų miestų, pravoslavų vienuolynų, cerkvių bei įvairių dalykų senųjų raštų ir aktų rinkinys" („Sobranije drevnich gramot i aktov gorodov: Vilni, Kovna, Trok, pravoslavnich monastirej, cerkvej, i po raznim predmetam"). Nuo 1855 archyvinės medžiagos skelbimu rūpinosi prie Vilniaus senienų muziejaus E. Tiškevičiaus pastangomis įkurta Archeologijos komisija, išleidusi M. Krupovičiaus surinktų dokumentų rinkinį ir I. Danilovičiaus Lietuvos ist. šaltinius ligi Liublino unijos. Šios ir kitos panašios iki to laiko veikusios org-jos buvo uždarytos, įsteigus Vilniuje A. k.

VILNIAUS A. K. buvo įsteigta 1864 prie Vilniaus centr. archyvo ir per 50 savo gyvavimo metų (iki 1915) parengė bei išleido daugiau kaip 50 tomų ist. aktų rinkinių. Pagr. komisijos leidinys —„Aktai, leidžiami Vilniaus komisijos senoviniams aktams tirti" („*Akti, izdavajemije Vilenskoju komissijeju dlia razbora drevnich aktov*"). Be to, Vilniaus A. k. išleido Lietuvos Did. Kun-stės 1559 girių revizijos knygą, 1641 girių ordinaciją, 1558 Gardino vls. inventorių, senų aktų paleografinių nuotraukų rinkinį ir kt. šaltinius. Medžiagą savo leidiniams Vilniaus A. k. ėmė iš Vilniaus centr. archyvo senųjų aktų fondo, dalį — iš Vilniaus viešosios (dab. un-to) bibliotekos.

Lit.: **R. Mienicki**, Wileńska komisja archeograficzna (1864—1915), Wilno, 1925.

ARCHEOLÒGIJA [gr. *archaios* — senovinis + gr. *logos* — mokslas] — istorijos mokslo šaka, tirianti žmonijos praeitį iš daiktinių paminklų — materialinės kultūros liekanų, užsikonservavusių žemėje. XVIII a. A. nagrinėjo klasikinio (graikų ir romėnų) meno paminklus. Nuo XIX a. A. tiria sen. žmonių gyvenimo liekanas. Pagrindinė A. tyrimų medžiaga — senųjų gyvenviečių bei senkapių iškasenos.

Lietuvoje archeologiniais paminklais susidomėta XIX a. pr. Pirmasis arch. radinius ėmė rinkti D. Poška, tačiau sistemingiau Lietuvos arch. paminklus imta tyrinėti tik XIX a. viduryje. Darbas pagyvėjo, 1856 įsteigus Vilniuje Senienų muziejų, prie kurio pradėjo veikti Vilniaus laikinoji archeologijos komisija, organizavusi arch. tyrinėjimus. Su šių įstaigų veikla susiję E. Tiškevičiaus, K. Tiškevičiaus ir A. Kirkoro vardai. XIX a. vid. pradėtą darbą nutraukė po 1863 sukilimo sustiprėjusi carinė reakcija: 1863 laikinoji A. komisija buvo uždaryta, Senienų muziejus pertvarkytas. Intensyviau šioje srityje pradėta dirbti tik XIX a. pab., rengiantis Rusijos archeologų IX suvažiavimui, kuris įvyko 1893 Vilniuje. Tuo metu daug padirbėjo Vilniaus Senienų muziejaus dir. F. Pokrovskis, tyrinėjęs Lietuvos r. rajonus. Rusijos archeologų X suvažiavime Rygoje (1896) buvo keliami ir kai kurie Lietuvos A. klausimai. Tam tikrą vaidmenį suvaidino Peterburgo A. komisija, siųsdama atskirus žmones į Lietuvą tyrinėti arch. paminklų. Iš jų minėtini: E. Volteris, V. Kaširskis, J. Abramovas, V. Nagevičius. Didelį indėlį į Lietuvos A. XX a. pr. įnešė Rusijos archeologas A. Spicinas. Tuo pat metu A. srityje pradėjo dirbti ir vietiniai kultūros veikėjai T. Daugirdas, V. Šukevičius ir kt.

1919.III.25 Tarybų Lietuvos Švietimo liaudies komisariato sistemoje buvo įsteigta Archeologijos komisija archeologijos, etnografijos, liaudies meno, architektūros, istorijos ir kt. paminklams saugoti, tyrinėti ir tyrinėjimo duomenims skelbti, bet veiklos išplėsti nespėjo. Burž. Lietuvoje darbai A. srityje pradėti atskirų tyrinėtojų iniciatyva tik ketvirtajame XX a. dešimtmetyje. Š. r. Lietuvoje kai kuriuos piliakalnius tyrinėjo P. Tarasenka. 1936 įkurto Kauno kultūros muziejaus (dab. ist. muziejus) priešistorinis skyrius (J. Puzinas ir kt.) ištyrė keliolika senkapių. Darbas A. srityje suintensyvėjo tik 1940, atkūrus taryb. santvarką Lietuvoje. Jau 1940.VII.20 buvo išleistas kultūros paminklų apsaugos įstatymas, kuriuo visi A. paminklai paskelbti visuomenės nuosavybe. Tais pačiais metais ištirta keletas plokštinių kapinynų Lietuvos vakaruose. Pradėti tokių retų laidojimo paminklų, kaip Kurmaičių pilkapiai iš I t-mečio pr. m. e., tyrinėjimai. A. specialistams rengti 1940 Vilniaus un-te įkurta archeologijos katedra. Išvadavus Tarybų Lietuvą iš hitlerinių okupantų, tie darbai dirbami daug platesniu mastu. Lietuvos TSR MA Istorijos in-te buvo įsteigtas archeologijos sektorius, kuris organizavo, koordinavo ir vykdė arch. kasinėjimus respublikoje. Nemažą šio darbo dalį atliko Vilniaus un-to archeologijos-etnografijos katedra ir resp. muziejai. 1940—60 arch. paminklai tyrinėti 126 vietovėse (61 plokštinis kapinynas, 25 pilkapynai, 13 piliakalnių, 7 sen. sodybvietės, 15 stovyklų, 4 pilys ir 1 mamuto radimo vieta). Pirmą kartą Lietuvos A. istorijoje pradėtos sistemingai tirti akmens ir žalvario (bronzos) amžiaus stovyklos. R. Jablonskytė-Rimantienė kasinėjo mezolitinę ir neolitinę Eigulių (Kaunas) stovyklą, neolitines ir žalvario amžiaus gyvenvietes Lampėdžiuose ir Laumėnuose (Kauno rj.), Žaliojoje ir kt. A. Tautavičius kasinėjo Poškų, Stakų, Dieveniškių, Didžiulių ir kt. pilkapių (I t-mečio antroji pusė — II t-mečio pr.) grupes. 1952—1954 P. Kulikauskas tyrinėjo Nemenčinės piliakalnį, 1961 Piliakalnių kaimo (Kapsuko rj.) ir 1962 Paveisininkų (Lazdijų rj.) piliakalnius. 1957—62 R. Kulikauskienė tyrė Migonių (Kaišiadorių rj.) bei Punios (Alytaus rj.) piliakalnius. Tuo pat metu kasinėta Aukštadvario piliakalnis bei jo papėdėje esanti gyvenvietė (V. Daugudis, 1957—60) ir Bačkininkėlių (Prienų rj.) piliakalnis (O. Kuncienė). Šių piliakalnių tyrinėjimai padėjo išaiškinti liet. genčių gyvenvietes I t-metyje ir II t-mečio pr., įgalino archeologus atkurti materialinės

to laiko liet. genčių kultūros vaizdą bei visuomeninių santykių istoriją. Ypač didelį darbą Lietuvos archeologai atliko 1953—57 Kauno hidroelektrinės rajone, kuriame buvo ištirti visi žinomi arch. paminklai, turėję likti marių dugne. Pradėta tyrinėti sen. Lietuvos pilys. Trakų ir Kauno pilių arch. kasinėjimai davė daug medžiagos šių pilių istorijai. Vertingų duomenų gauta 1955—61, tyrinėjant Vilniaus Žemutinę pilį (vadovas A. Tautavičius). Čia atkasta iki XVI a. vid. stovėjusios Onos bažnyčios liekanos, Onos-Barboros bažnyčios pamatai, XVI a. vid. statyta 9—10 m aukščio masyvi siena, stiprinanti Gedimino kalno šlaitą, 2 medinių XIV—XVI a. pastatų liekanos, 4 akmeniniai kelio grindiniai ir apatiniuose sluoksniuose ypač daug medžio statybos liekanų iš XIII—XIV a.: 25 medinių namų dalys, mediniais rąstais grįsto kelio liekanos bei įv. mediniai apyvokos reikmenys. Rasta ir labai gerai užsikonservavusių odos dirbinių. Vystant Lietuvos A., didelį vaidmenį suvaidino 3 tarprespublikiniai suvažiavimai — 1949 Leningrade, 1951 Tartu ir 1955 Vilniuje, skirti tarybinio Pabaltijo A. klausimams.

Lit.: **R. Volkaitė-Kulikauskienė,** Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai, V., 1958; „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1—3, V., 1958—61; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961.

ARCHEOLÒGIJOS KOMÌSIJOS ž. *Vilniaus laikinoji archeologijos komisija, Peterburgo archeologijos komisija, Valstybės archeologijos komisija.*

ARCHEOZÒINĖ ERÀ — geologinis laikotarpis, *prekambrio* dalis.

ARCHÌPOVAS Filimonas [g. 1908.XII.9 Utenoje] — teisininkas, baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso specialistas. 1936 baigė Kauno un-to teisės f-tą ir buvo paskirtas advokatu į Zarasus. 1940—41 Zarasų aps. prokuratūros tardytojas. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 dirba Lietuvos TSR prokuratūroje. 1946—60 kartu dėstė Vilniaus un-te. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1957 resp. prokuroro pavaduotojas.

ARCHITÈKTAI. Archit-rą imta dėstyti Lietuvoje, įkūrus Vilniaus akademiją (1579); pirmieji žinomi dėstytojai — P. Bokša, O. Krigeris. Edukacinei komisijai perėmus akademiją (1774), archit-ros profesoriumi joje nuo 1777 buvo M. Knakfusas. Archit-ros kursas akademijoje buvo skaitomas tik kaip bendrojo lavinimo dalykas; specialistus imta rengti, akademiją pertvarkius į Vyriausiąją m-lą (1781) ir įsteigus archit-ros katedrą (1793), kurios pirmasis vedėjas buvo L. Stuoka-Gucevičius, dėstęs 1793—94 ir 1796—98. Stuokos-Gucevičiaus pedagoginiais ir kūrybiniais principais vadovavosi jo mokiniai M. Šulcas, L. Bartkevičius, M. Kado, K. Podčašinskis ir kt. Uždarius Vilniaus un-tą (1832), Lietuvos jaunimas archit-rą studijavo užsienyje ir Peterburgo Dailės akademijoje. Prie architektų vietinių kadrų rengimo prisidėjo 1893—1914 Vilniuje veikusios vad. Montvilos piešimo klasės, kuriose, be kitų dalykų, buvo dėstoma archit. lipdyba, archit. projektavimas ir technika (ž. *Dailės mokyklos*). Įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, 1918—19 buvo steigiama Vilniaus Dailės akademija su tapybos, skulptūros ir architektūros f-tais, tačiau šį darbą sužlugdė kontrrevoliucija. Burž. metais A. mokėsi užsienyje; be to, praktinį darbą archit-ros srityje dirbo persikvalifikavę statybos inžinieriai, baigę Kauno un-to technikos f-tą, kuriame nuo 1922 buvo dėstoma archit-ra. Archit-ros katedros vedėjas ir profesorius buvo M. Songaila. 1939 Kauno un-to statybos f-te įvesta archit-ros specialybė, 1941 Kauno meno m-loje įsteigta archit-ros studija; archit-ra buvo dėstoma ir 1941 įsteigtoje Vilniaus Dailės akademijoje. Vok. faš. okupantams 1943 uždarius visas Lietuvos aukštąsias m-las, A. rengimas faktiškai buvo nutrauktas. Po D. Tėvynės karo A. rengė Kauno un-to archit-ros f-tas (nuo 1951 — Kauno Politechnikos in-to statybos f-to archit-ros skyrius), Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tas ir Vilniaus Dailės in-tas (nuo 1951 — Lietuvos TSR Dailės in-tas), architektus-technikus kurį laiką rengė Kauno politechnikumas, nuo 1961 — Vilniaus stat. technikumas. Nuo 1960.X.1 architektų rengimas sutelktas Kauno Politechnikos in-te. Pokario metais Lietuvos TSR aukštąsias m-las baigė per 500 architektų (iš jų — per 400 inžinierių architektų ir daugiau kaip 100 dailininkų architektų). Tarybų Lietuvos A. yra susibūrę į Lietuvos TSR Architektų sąjungą. Ž. *Architektūra.*

ARCHITEKTŪRÀ [gr. *architektōn* — statybininkas] — statybos menas.

PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENINĖS SANTVARKOS LAIKOTARPIS. Seniausi buitinės A. pėdsakai Lietuvos teritorijoje siekia mezolitą; tuomet buvo statomos antžeminės palapinės. Žalvario (bronzos) amžiuje (II t-metyje pr. m. e.) imta statyti ovalinio plano būstus su stačiomis iš šakų pintomis ir moliu drėbtomis sienomis. I t-metyje pr. m. e. pradėjo vystytis ir ypač būdinga Lietuvai žemės A.— piliakalniai, kurių seniausiuose buvo įtvirtintos gimininių bendruomenių gyvenvietės. Gulsčių rąstų statyba plito geležies amžiuje (nuo mūsų eros pradžios). Feodalizmui formuojantis, susikūrė didelių piliakalnių — tvirtovių; daugelyje jų buvo medinės kun-ščių pilys, o šalia jų formavosi gyvenvietės (papiliai), kurios sudarė miestų užuomazgą.

FEODALIZMO KILIMO LAIKOTARPIS. XIII a. susidarius Lietuvos feodalinei valstybei, atsirado didelių aptvarinio tipo gynybinių *pilių*. Daugiausia jos buvo medinės, tačiau statyta ir mūrinių (iš akmenų ir plytų). Kauno, Medininkų, Gardino, Vilniaus, Trakų ir kt. pilys buvo keturkampės arba daugiakampės (priklausomai nuo vietos sąlygų), turėjo 8—12 m aukščio akmenines sienas ir vieną arba keletą bokštų. Pastatai pilių viduje buvo mediniai, vėliau mūriniai (Vilniaus ir Trakų salos pilys). Pilių sienos iki XIV a. vid. buvo statomos iš lauko akmenų. Vėliau viršutinė sienų dalis su šaudymo angomis paprastai buvo apmūrijama plačia plytų juosta, angų kraštai — plytomis. Plytos buvo klojamos baltiško (vendiško) rišimo būdu (ž. *Mūras*). XIV a. miestuose buvo statomi tik pavieniai mūriniai pastatai.

Nuo XIV a. vid. Lietuvoje ėmė plisti *gotika.* Pilyse pradėta vartoti gotišką plytų rišimą ir kai kurias gotiškas formas iš profiliuotų plytų. Gotikos stiliaus yra pirmoji mūrinė katalikų bažnyčia Lietuvoje — *Mikalojaus bažnyčia* Vilniuje. XV a. Lietuvoje sparčiai augo miestai. Miestiečių gyv. namai, statomi galu arba šonu į gatvę, buvo pailgi, vieno arba dviejų aukštų. Pirmajame aukšte prie gatvės būdavo menė (reprezentacijai, prekybai, amatams), namo gilumoje — buitinės patalpos; į gatvę atgręžtas namo fasadas su frontonu buvo dekoruojamas. Gotikinių bažnyčių fasaduose iki XV a. vid. dominavo sienų plokštumos su kontrforsais, jos turėjo smailius frontonus, aukštus dvišlaičius stogus, kryžminius ir žvaigždinius skliautus su nerviūromis, smailias angų arkas (Jurgio bažnyčia Kėdainiuose, Vytauto bažnyčia Kaune ir kt.). XVI a. bažnyčios įgijo lengvesnes proporcijas, daugiau dekoratyvinių formų (Jurgio bažnyčia Kaune, Zapyškio bažnyčia ir kt.). Žymiausias Lietuvos gotikinės A. paminklas — *Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblis* Vilniuje, pasižymintis menišku kontrastu tarp masyvios plokštuminės Bernardinų bažnyčios (XVI a. vid.) ir mažos lengvų, ažūrinių ir plastiškų formų Onos bažnyčios (XVI a. pab.).

XVI a. pr., dar tebeklestint gotikai, Lietuvoje pradėjo reikštis *renesanso* stilius; jis čia reiškėsi iki XVII a. vid. Renesanso A. bruožų turėjo Vilniaus, Kauno ir kt. *rotušės* (vėliau iš esmės rekonstruotos), kai kurie Vilniaus gynybinės sienos vartų bokštai. Italijos renesanso A. įtaka žymi did. kun-ščio ir didikų rūmuose, kuriuos statė italų architektai (Vilniaus Žemutinės pilies rūmai, užbaigti 1548 archit. D. Činio, ir kt.). Lietuvos archit-rą laipsniškai veikė ir Š. Europos renesansas: XVI a. pirklio namas Kaune (Kuzmos g. 71) turi dar gotišką planą, plytų rišimą, frontono formą, tačiau jame pavartotos renesansui būdingos dekoratyvinės puspavalės arkos, o XVII a. pr. Kaune statytų vad. Masalskio namų fasadas su frontonu pasižymi jau grynai vėlyvojo Š. Europos renesanso elementais. Kai kurie renesanso stiliaus pastatai turi būdingus lizenomis su arkutėmis arba kitais stambiais ornamentais dekoruotus aukštus atikus (namas Gorkio g. 4 ir *Aušros vartai* Vilniuje). Naujai statomos feodalų gyv. pilys šiuo laikotarpiu neturėjo strateginės paskirties, tačiau

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOSE prie p. 80 ir 112

išlaikė gynybinį pobūdį ir įrengimus, o jų formos įgavo renesanso stiliaus elementų. Jų planą dažniausiai sudaro keturkampis kiemas, apsuptas iš 2—4 šonų siaurais dviaukščiais gyvenamais ir pagalbiniais korpusais; gyv. kambariai paprastai užima visą korpuso plotį ir būna sujungti durimis; likę neužstatyti kiemo šonai uždaryti aukštomis sienomis su šaudymo angomis bei galerijomis. Pilių kampuose — apvalūs arba daugiakampiai bokštai (Vytėnų, Raudonės pilys). Radvilų pilis Biržuose pastatyta kaip tvirtovė pagal renesanso teoretikų sistemą su žemės bastionais ir pylimais, apsupta vandeniu, todėl jos centr. rūmai gynybinių įrengimų neturėjo. Renesansinės katalikų ir evangelikų bažnyčios buvo tvirtovinio pobūdžio, pailgo korpuso. Aukšti dvišlaičiai jų stogai užbaigiami būdingais trikampiais frontonais (Rykantų ir kt. bažnyčios), pastato kampuose būna apvalūs bokšteliai su laiptais (Simno bažnyčia, *Mykolo bažnyčia* Vilniuje, Kalvinų bažnyčia Kėdainiuose ir kt.) arba vienas didelis bokštas priekyje (Petro ir Povilo bažnyčia Šiauliuose, Siesikų, Videniškio ir kt. bažnyčios). Daugumas renesanso A. paminklų Lietuvoje žuvo arba buvo vėliau iš esmės rekonstruoti.

BAUDŽIAVOS ĮSIGALĖJIMO IR BAJORŲ VIEŠPATAVIMO LAIKOTARPIS. Lietuvoje pasirodė *barokas*. Katalikų bažnyčios skatinami, feodalai visame krašte statydino daug puošnių bažnyčių, vienuolynų, rūmų, kurie ir yra pagrindiniai barokinės A. paminklai. Perėjimas iš renesanso į baroką pastebimas XVI a. pab. statytuose Vilniaus akademijos (dab. Vilniaus un-to) rūmuose su arkadiniais kiemais. Ankstyvasis barokas Lietuvoje (1600—50) patyrė tiesioginę Romos A. įtaką, kadangi Lietuvoje dirbo italai arba Italijoje mokęsi vietos architektai. Barokinio tipo yra Vilniuje jėzuitų statyta Kazimiero bažnyčia (1604—18), turinti pailgą erdvią navą su trumpu transeptu, kupolą kryžmoje, o vietoj šoninių navų — koplyčias. XVII a. čia pastatyta dar keletas tokio tipo bažnyčių (Šventosios dvasios pravoslavų cerkvė, 1624—33, ir kt.). Kazimiero bažnyčia turėjo Romos A. nebūdingą dvibokštį fasadą, tačiau vėliau Vilniuje buvo pastatytos kelios bažnyčios su Romos tipo frontoniniais fasadais, be bokštų (Teresės bažnyčia, 1634—50, ir kt.). Santūriu Romos barokinės A. stiliumi pasižymi *Vilniaus katedros* Kazimiero koplyčia (archit. K. Tenkala, 1624—36) su turtingu spalvoto marmuro interjeru. XVII a. pr. Vilniuje pastatyti puošnūs Radvilų rūmai su 3 fligeliais ir 5 paviljonais, sudariusiais barokinį paradinį kiemą; iš šių rūmų išliko vieno fligelio dalis su ankstyvojo baroko motyvais fasaduose (Liejyklos g. 2). Tačiau daugumas 1600—20 laikotarpio pastatų dar tebeturėjo ryškius renesanso A. bruožus.

Subrendusio baroko laikotarpiu (1650—1690) Lietuvoje toliau reiškėsi Italijos A. įtaka. Šiuo metu buvo pastatyti didžiausi ir vertingiausi Lietuvos barokinės A. ansambliai. Vilniaus *Petro ir Povilo bažnyčia* (1668—76) yra pailgo kryžminio plano su koplyčiomis bei kupolu ir ankstyvojo baroko fasadu, suderintu su 2 bokštais; ypač vertingas skulptūrinis bažnyčios interjero apipavidalinimas. *Pažaislio architektūrinis ansamblis* (1667—1712) pasižymi monumentalia ašine kompozicija su šešiakampio kupolo bažnyčia centre ir monumentaliosios tapybos kūriniais interjere. Vilniuje pastatyti dideli reprezentaciniai magnatų rūmai jau nebeturėjo gynybinių įrengimų, tačiau buv. Sluškų rūmai su rizalitais 4 kampuose dar priminė pilį. Tipiškas šio laikotarpio barokinio stiliaus rūmų pavyzdys — Sapiegų rūmai Vilniuje (Antakalnyje) su paradiniu kiemu ir dideliu parku.

Vėlyvasis barokas Lietuvoje (1690—1790) vystėsi, smunkant krašto ek. ir polit. gyvenimui. Miestuose nebuvo statoma visuom. pastatų ir naujų rūmų, tačiau feodalai savo klasiniais interesais daug dėmesio skyrė bažnyčių statybai. Šiuo metu Vilniuje dirbo daug vietinės kilmės (L. Grincevičius, J. Daukševičius, T. Žebrovskis, J. Nezemkovskis ir kt.) ir svetimšalių (J. Glaubicas, J. Herdegenas, J. Didreistenas, A. Genu ir kt.) architektų, kurių kūryboje išryškėjo bendri vietiniai stiliaus bruožai. Susikryžiavus vietinėms archit. tradicijoms su Italijos, Prancūzijos, Austrijos, Saksonijos ir kt. kraštų archit-ros įtakomis, susiformavo savita Vilniaus vėlyvojo baroko m-la. 1690—1730 atsirado šiai m-lai būdingos pagr. ypatybės: bekupolinės bažnyčios su dvibokščiais fasadais (Pilypo-Jokūbo ir Rapolo bažnyčios Vilniuje, Jėzuitų — Kaune, Petro ir Povilo — Varniuose), savita bokštų forma (Jėzuitų bažnyčia Kaune). Vėlyvojo baroko klestėjimo laikotarpiu (1730—70) tobulėjo pagrindinės ir turtėjo dekoratyvinės pastatų formos, jų fasadai buvo puošiami rokokiniais (ž. *Rokokas*) ornamentais (Kotrynos ir Misionierių bažnyčios Vilniuje). XVIII a. pirmojoje pusėje pastatyta keletas nedidelių kupolinių centriško plano bažnyčių (Vizitiečių bažnyčia Vilniuje, 1723—44; Liškiavos bažnyčia, 1704—41, ir kt.), baroko stiliumi rekonstruotos senosios bažnyčios su frontoniniais bebokščiais fasadais (Jono, Jurgio bažnyčios Vilniuje ir kt.). Civilinėje A. taip pat buvo vartojami rokokiniai ornamentai fasaduose ir savitos bokštų formos (Vilniaus un-to observatorija, 1752, archit. T. Žebrovskis). Kraštutinės barokinės fantazijos pavyzdys Lietuvoje — buv. Vilniaus Bazilionų vienuolyno vartai (1761, archit. J. Glaubicas), turintys lankstytas sienas ir Lietuvos A. būdingą arką, sudarytą iš dekoratyviai laužytų kreivių. Miestiečių gyv. namų A. XVII—XVIII a. vystėsi lėtai; daugiausia buvo perstatomi seni namai. Vilniuje pastatyta namų su uždarais kiemais ir atviromis galerijomis antrajame aukšte (namas Gorkio g. 79 ir kt.). Namų papuošimui buvo kukliai, bet skoningai naudojamos vėlyvojo baroko formos (namas Vilniuje, Pilies skersgatvio 5; vad. Maironio namai Kaune). 1770—90 barokas išsigimė. Vilniuje šiuo laikotarpiu prasidėjo klasicizmas, o provincijoje, nors ir buvo tęsiamos baroko tradicijos, tačiau atsisakyta lanksčių linijų, suskaidytų frontonų, grįžtama prie vėlyvojo renesanso archit. formų. Tokiais principais buvo perdirbti kai kurių namų fasadai Vilniuje (Garelio g. 11 ir 13), Kauno rotušė, pastatyta keletas bažnyčių (Naumiestyje, Žemaičių Kalvarijoje, Kurtuvėnuose ir kt.).

FEODALIZMO KRIZĖS LAIKOTARPIS. XVIII a. pab. dėl tiesioginių ryšių su Prancūzija Lietuvos archit-roje paplito klasicizmas. Jo pradininku čia laikomas prof. M. *Knakfusas*, siejęs naujas archit. formas su senu turiniu. Knakfuso statytas naujas Vilniaus un-to observatorijos priestatas su dviem apvaliais kampiniais bokštais tiktai bendrame pastatą vainikuojančiame karnize turi dorėniškų elementų, triglifus ir metopas su zodiako ženklais. Buv. Bžostovskių rūmuose Vilniuje (dab. Talat-Kelpšos muz. technikumas) Knakfusas panaudojo prie fasado priglaustą portiką su didelėmis jonėnų orderio kolonomis. Naująją kryptį radikaliai pagrindė žymiausias Lietuvos klasicizmo architektas L. *Stuoka-Gucevičius*. Jo kūriniai perdėm klasicistiniai, monumentalios, aiškios kompozicijos, paprastų formų, darnių proporcijų. Verkių rūmų ansamblyje, kurį statė Stuoka-Gucevičius, jau nėra barokui būdingo korpusais uždaryto kiemo; parke pastatyti rūmai ir 2 atskiri fligeliai čia laisvai suformavo atvirą paradinį skverą. Rekonstruodamas Vilniaus katedrą, Stuoka-Gucevičius sukūrė iš esmės naują, antikinio tipo šventovę su didžiuliu 6 kolonų portiku. Panašiai jis rekonstravo ir Vilniaus rotušę, suteikdamas jai paprasto ketvirtainio tūrį su 6 kolonų portiku. Stuoka-Gucevičius, kaip kūrėjas ir Vilniaus un-to archit-ros profesorius, padarė didelę įtaką visai Lietuvos XIX a. archit-rai. Jo pasekėjas prof. K. *Podčašinskis* tapo žymiausiu vėlyvojo klasicizmo Lietuvoje atstovu. Klasicizmas paplito Lietuvos miestų ir dvarų archit-roje. Dideli kolonų portikai dvarų ansambliuose dažnai užgožia perpus mažesnį namą, tačiau prie medinių rūmų buvo statomi jaukūs medinių kolonų portikai-gonkeliai. Kolonas ir piliastrus turėjo svirnai ir kt. ūkiniai pastatai. Kulto pastatai buvo statomi pagal antikinės A. pavyzdžius. Jie, kaip ir graikų arba romėnų šventovės, turėjo portikus su kolonomis, buvo be bokštų, pailgo (Vilniaus evangelikų bažnyčia, archit. K. Podčašinskis) arba apskrito centriško plano (Sudervės ir Kalvių bažnyčios). Bokštai buvo pristatomi dažniausiai tik vėliau, užsakovų reikalavimu (Joniškėlio, Vabalninko ir kt. bažnyčios).

KAPITALIZMO LAIKOTARPIS. Įsigalint kapitalizmui, archit-roje atsirado prieštaravimas tarp technikos pažangos ir eklektiško istorinių A. stilių kartojimo. Lietuva šiuo laikotarpiu neturėjo

savo archit. m-los, o iš svetur atvykę architektai nejautė ryšio su vietos tradicijomis, vartojo visam kapit. pasauliui būdingas archit. formas. Vystantis prekybai ir pramonei, sparčiai augo miestai, buvo sudaromi jų gen. planai (Vilniaus, Kauno ir kt.). Miestuose atsirado nauji pastatų tipai: pramoniniai bei prekybiniai pastatai, bankai, stotys, pelningi gyv. namai, miestiečių vilos ir kt. Nemaža dėmesio ir toliau buvo kreipiama į kulto pastatus, nes valdančioji klasė palaikė religiją. XIX a. vid. Lietuvos archit-roje buvo imituojama gotika, vėliau romaninis ir kt. archit. stiliai. Pseudogotika būdinga kai kurių dvarų rūmų (Lentvario, Šešuolėlių) ir ypač bažnyčių (Rokiškio, Palangos, Švėkšnos ir kt.) archit-rai. Kai kurie šio laikotarpio pastatai yra pseudoromaninio (Rietavo, Plungės bažnyčios), eklektinio (Joniškio bažnyčia), secesinio (daug gyv. namų Vilniuje), pseudoampiro (Vilniaus filharmonijos rūmai) ir kt. archit. stilių. Dvarų rūmuose, kaip ir anksčiau, dominavo klasicizmas.

Lietuvą valdant buržuazijai (1919—1940), naujų archit. objektų statyba pagyvėjo nuo 1925. Buvo statomos m-los, ligoninės, bankai ir kt. visuom. bei pram. pastatai. Lietuvoje dirbo architektai, mokęsi Peterburge, vėliau V. Europoje ir Kauno un-te. Iš pradžių dominavo Peterburgo architektūrinės m-los tradicijos, kurioms atstovavo M. Songaila (valst. banko rūmai Kaune ir kt.), V. Dubeneckis („Lietuvos" viešbučio rūmai Kaune) ir kt. Nuo 1930 Lietuvos archit-roje saikingai pasireiškė moderniosios A. principai, buvo vengiama atgyvenusių dekoratyvinių formų. Šia kryptimi dirbo ne tik jaunesnės kartos architektai V. Landsbergis-Žemkalnis (Kauno Politechnikos in-to dab. cheminės technologijos f-to ir viešosios bibliotekos rūmai), J. Jasiukaitis (Veterinarijos akademijos ansamblis), B. Elzbergas (gyv. namai Kaune), K. Reisonas (dab. Kauno Politechnikos in-to centr. rūmai), F. Vizbaras (Kauno pašto rūmai), F. Bielinskis (Kauno ir kt. miestų m-los), A. Lukošaitis (Marijampolės ligoninė, Kauno profs-gų kultūros rūmai) ir kt., bet ir senosios A. m-los atstovai: M. Songaila (Tauragės, Biržų bankų rūmai), V. Dubeneckis (dab. Kauno istorinio muziejaus rūmai). Miestų statyba vyko stichiškai, be gen. planų; buvo sudarytas Kauno išplanavimo projektas (1923, archit. M. Frandsenas), tačiau tik maža jo dalis tebuvo įgyvendinta.

TARYBINIS LAIKOTARPIS. A. įgavo iš esmės naują kryptį, jai iškilo soc. statybos diktuojami uždaviniai. Taryb. archit-ros svarb. tikslas — patenkinti visos soc. visuomenės poreikius, sudaryti žmonėms kuo palankiausias darbo, buities ir poilsio sąlygas. Iš taryb. archit-ros reikalaujama patogumo, funkcinio ir techninio tikslingumo, ekonomiškumo, aiškios, gyvenimą teigiančios meninės išraiškos Taryb. archit-rai būdinga masinė statyba, tikslingas gamybinių zonų, gyv. rajonų, visuom. įstaigų, įmonių, transporto, inžinerinių ir energetinių įrengimų išdėstymas, platus tipinių projektų, industrinių statybos metodų įdiegimas.

Pasibaigus D. Tėvynės karui, sugriautų Lietuvos miestų (Vilniaus, Šiaulių, Klaipėdos ir kt.) atstatymui buvo sudaryti gen. planai, nauji pastatai statomi pagal tipinius projektus. Imta planuoti kolūkines gyvenvietes, rengti kaimo pastatų tipinius projektus, atsižvelgiant į vietinių medžiagų (medžio, plytų, molio) atsargas. 1950—54, nugalėjus pirmuosius pokarinius sunkumus, žymiai išsivystė visuom. ir gyv. namų statyba. Vilniuje šiuo laikotarpiu pastatytas „Žalgirio" stadionas, uždaras plaukymo baseinas, mokslininkų gyv. namai, „Pergalės" kino teatras ir kt.; buvo sparčiai atstatoma Klaipėda ir Šiauliai, išplėsta daugelis senų pramonės įmonių, pastatyta naujų įmonių su darbininkų miesteliais (Naujosios Akmenės cemento f-kas, Grigiškių popieriaus f-kas, Rekyvos elektrinės gyvenvietė ir kt.); juose daug namų pastatyta pagal respublikoje sukurtus tipinius projektus. Šalia didelių pasiekimų Lietuvos TSR (kaip ir visos TSRS) archit-roje šiuo laikotarpiu pasireiškė kai kurių klaidų, susijusių su klasicistinių ir nacionalinių formų mechanišku panaudojimu; tai kiek neigiamai atsiliepė statybos tempams, ekonomikai ir liaudies poreikiams. Po 1954 TSKP CK ir MT nutarimo dėl nesaikingumų archit-roje Lietuvos architektai pasuko nauja linkme. Siekiant racionaliai panaudoti industrinės statybos metodus, planuojami ir apstatomi dideli gyv. rajonai (Vilniuje — Antakalnis, Raudonosios Armijos prospektas, Verkių g., Kaune — Baršausko g., ir kt.). Namai statomi pagal respublikoje sukurtus vietos sąlygoms pritaikytus projektus. 1959 pastatyti pirmieji iš stambių gelžbetoninių plokščių surenkami penkiaaukščiai namai Vilniuje. Kad būtų išvengta monotonijos ir pasiekta geresnė insoliacija, nauji gyv. rajonai planuojami laisvai, gausiai apželdinami, o namai paįvairinami spalvomis (Elektrėnai ir kt.). Ypatingos reikšmės objektai statomi pagal individualius projektus (Lietuvos Ž. ū. akademijos miestelis Noreikiškėse, prie Kauno, archit. J. Navakas ir kt.; Pramonės statybos projektavimo in-to rūmai Kaune, archit. A. Sprindys; Vilniuje — Sporto rūmai, archit. Z. Liandzbergis, E. Chlomauskas, J. Kriukelis, Miestų statybos projektavimo in-to rūmai, archit. E. Chlomauskas ir kt., Operos ir baleto teatro naujieji rūmai, archit. N. Bučiūtė, ir kt.). Pastatyta daug naujų pramonės įmonių, pasižyminčių įspūdinga naujoviška A. Vienas žymiausių naujosios A. kūrinių — Kauno hidroelektrinė ir jos užtvanka. Rajonų centruose ir miesteliuose statomi pažangių konstrukcijų daugiabučiai gyv. namai ir visuom. pastatai (parduotuvės, restoranai, kino teatrai ir kt.), įrengiami skverai ir parkai. Kaimo peizažą keičia stambūs ūkinių pastatų kompleksai, pagal rajoninio išplanavimo projektus statomos kolūkinės gyvenvietės. Joms vis dažniau panaudojami eksperimentiniai surenkami gyv. namai iš fabrikinės gamybos konstrukcijų, o jų planavimas derinamas su liaudies A. tradicijomis (erdvūs prieangiai, įstiklintos verandos ir kt.). Drauge su besivystančia respublikos baldų bei tekstilės pramone ir taikomąja daile architektai pasiekė žymių laimėjimų, kūrybiškai derindami naujas interjero formas su nacionaliniu koloritu (ž. *Interjeras*). Daug dėmesio skiriama kultūros palikimo apsaugai, sudaryti Vilniaus, Kauno, Kėdainių senamiesčių rekonstrukcijos projektai, pagal kuriuos senieji kvartalai pritaikomi naujiems gyvenimo poreikiams, drauge išsaugomas ir iš dalies atkuriamas istorinis jų A. pobūdis, išryškinami svarbesnieji A. paminklai. A. paminklų restauravimu rūpinasi Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė Vilniuje. A. moksl. tyrimo darbą vykdo *Statybos ir architektūros institutas* (Kaune), Kauno Politechnikos in-tas ir kt. moksl. įstaigos; straipsniai archit-ros klausimais spausdinami period. leidinyje „Statyba ir architektūra" ir kt. Ž. *Architektai, Liaudies architektūra, Miestai, Statyba.*

Lit.: Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, t. 1—2, V., 1958—60; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; Lietuvos TSR architektūros klausimai, t. 1—2, K., 1960—64; **J. Baršauskas,** Mokslinis architektūros tyrimas Tarybų Lietuvoje.—Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Statyba ir architektūra, t. 1—3, V., 1962—63; **В. Зубовас,** Архитектура Литвы.—Всеобщая история архитектуры, под гл. ред. Б. Михайлова, М., 1963.

ARCHITÈKTŲ SĄJUNGA, Lietuvos TSR Architektų sąjunga, — laisvanoriška kūrybinė tarybinių architektų visuomeninė organizacija, įkurta 1945. Turi skyrius Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Tikslas — vystyti taryb. archit-rą ir statybą. Pirmininkai: A. Lukošaitis, J. Kumpis, nuo 1958 — A. Cibas. Įvyko penki A. s. suvažiavimai (1945, 1954, 1958, 1960, 1963). 1963 A. s. turėjo 250 narių. S-gai priklauso Lietuvos TSR Archit-ros fondas, kurio uždavinys — tenkinti narių kultūrinius ir materialinius poreikius. Ž. *Architektai.*

ARCHỸVAI [lot. *archivum*, iš gr. *archaios* — senovinis] — savarankiškos įstaigos arba įstaigų, organizacijų, įmonių skyriai, kurie saugo, tvarko, registruoja ir moksliškai tiria bei aiškina iš apyvartos išėjusius įstaigų, organizacijų, įmonių ir atskirų asmenų ūkinės, politinės, teisinės, mokslinės, literatūrinės veiklos dokumentus, kaip istorinius ar teisinius šaltinius. Archyvais taip pat vadinamos ir tų dokumentų saugyklos bei visuma dokumentų, susikaupusių iš įstaigos, organizacijos, įmonės ar atskiro asmens veiklos.

Lietuvoje A. atsirado, susidarius feod. valstybei. Jau Lietuvos did. kun-štis Mindaugas buvo gavęs iš užsienio įv. raštų, kurie turėjo būti saugomi. Nuo XIV a. pr. greitai susikaupė naujų dokumentų, atspindinčių Vytenio ir Gedi-

mino diplomatinius santykius su užsieniu. Kęstutis, 1381 užėmęs Vilnių, rado pilyje A., kuriame buvo Jogailos ir kryžiuočių sutartys. Vytautas jau turėjęs didelę kanceliariją su lotynų, rusų, vokiečių, arabų kalbų raštininkais, bet jo siunčiamų raštų nuorašai dėl rašomosios medžiagos brangumo, tur būt, dar nebuvo daromi. Viename 1430 laiške Vytautas sako nenurašęs gautų laiškų dėl popieriaus stokos. Kun-štis kanceliarijos raštus prireikus vežėsi su savimi. Manoma, kad, Švitrigailai ir Žygimantui Kęstutaičiui kovojant dėl sosto, kanceliarijos raštai žuvo.

Išlikusios seniausios did. kun-ščio kanceliarijos užrašų knygos yra iš XV a. vidurio. Iki 1794 į jas buvo įrašomi visi kanceliarijos parengiami, išduodami ir išsiunčiami raštai. Didelė dalis šių raštų yra išlikusi, jie vadinami *Lietuvos Metrika*. Sutartys su užsienio valstybėmis, unijų aktai, valst. reikšmės privilegijos, did. kun-ščio asmeninių turtų dokumentai XV a. sudarė atskirą diplomatinį A., kuris buvo laikomas valstybės ižde, Trakuose, o nuo XVI a. pr.— Vilniuje. Tačiau, išvykdamas iš Vilniaus, kancleris prireikus imdavo visą diplomatinį A. arba jo dalį su savimi. Svarb. dokumentai dažnai būdavo paimami iš A. ir laikomi did. kun-ščio kanceliarijoje. Albrechtas Stanislovas Radvila 1654—67 karo pradžioje archyvą išsivežė į Prūsiją ir vėliau nebegrąžino; svarbiausius išlikusius dokumentus jis nusivežė į Nesvyžiaus pilį. 1721 ten buvo tik 99 valst. dokumentai (34 sutartys ir kt. diplomatiniai raštai, 65 privilegijos ir unijų aktai). A. laikymui pateisinti 1721—49 Radvilos padirbo privilegiją, datuotą 1554.XI.3; pagal tą privilegiją jiems tariamai buvę leista laikyti Nesvyžiuje valst. reikšmės dokumentus. 1768 seimas ją patvirtino. Kelis kartus iš Nesvyžiaus Radvilų evakuoti ir vėl grąžinti A. dipl. dokumentai I pasaul. karo metais pateko į Varšuvą, kur dalis jų yra išlikusi.

Vystantis feod. santykiams, dvarų žemėvaldai, pradėjo formuotis Lietuvos iždo A., kuriame buvo saugomi valst. dvarų dokumentai, inventoriai, pajamų ir išlaidų sąrašai, finansinės apyskaitos. 1655—61 karo metais visas šis A. žuvo. Dauguma vėlesnių laikų valst. iždo dokumentų saugoma Lietuvos TSR Centr. valstybiniame ist. archyve. Žemės, pilies ir pakamario teismų (nuo 1566) bei Vyriausiojo tribunolo (nuo 1581) A., nors jų apsauga buvo numatyta dar 1588 Lietuvos Statute, taip pat daugiausia yra išlikę tik nuo XVII a. vidurio. Išimtį sudaro Žemaitijos žemės teismo A. (nuo 1575), Kauno žemės teismo A. (nuo 1566), Upytės žemės ir pilies teismų A. (nuo 1568), Vilniaus pilies teismo knygos (nuo 1588): jie saugomi Vilniaus un-to bibliotekos rankraščių skyriuje ir Lietuvos TSR Centr. valstybiniame ist. archyve.

Po 1795 Lietuvoje susidarė nauji A. prie carinės administracijos įstaigų. Gausėjančią archyvinę medžiagą reikėjo susisteminti ir centralizuoti. Tam tikslui 1852 įsteigtas Vilniaus centrinis A., iš pradžių skirtas tik senosioms teismų knygoms (iki 1800) saugoti. Jame buvo saugomos Vilniaus gub. valdybos įstaigų bylos, jų tarpe Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos (nuo XVIII a. pab.), Vilniaus gubernatoriaus (nuo 1838) ir kt. A., iš viso 310 729 bylos (1902); Teismo rūmų archyvas (150 611 bylų nuo 1800); Iždo rūmų archyvas (102 900 bylų ir 5532 įv. dokumentai nuo 1795); Vilniaus ir Kauno valstybės turtų v-bos A. (13 323 bylos su daugeliu senų dokumentų nuo XVI a.); Kontrolės rūmų (apie 5000 bylų) ir kt. archyvai. 1902.IX.1 Vilniaus centriniame A. buvo 673 984 bylos. Pagrindinė jų dalis yra Lietuvos TSR Centriniame valstybiniame istoriniame A. Vilniuje. Tame A. yra, be to, rev. judėjimo Lietuvoje istorijai reikšmingi Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos politinio sk. (nuo 1831), Vilniaus gub. žandarų v-bos (1828—1914), Vilniaus teismo rūmų prokuroro (1883—1915), Suvalkų gubernatoriaus kanceliarijos (1868—1915) ir kt. caro valdžios įstaigų archyvai. 1898 Vilniuje dar buvo įsteigtas atskiras Muravjovo muziejaus A., kuris, be kita ko, sukaupė dokumentų apie 1863 sukilimą ir jo slopinimą. Daug archyvinės medžiagos pateko į 1865 įsteigtą Vilniaus viešąją biblioteką. Dauguma Kauno gub. carinių įstaigų A. saugoma Kauno miesto valst. archyve. Miestai su magdeburginėmis savivaldos teisėmis (Vilnius jas gavo 1387) turėjo savo atskirus A. rotušėse, tačiau jų maža teišliko. Atskiros Vilniaus, Kauno, Trakų, Merkinės ir kt. miestų magdeburgijų knygos yra Vilniaus un-to bibliotekos rankraščių skyriuje ir Lietuvos TSR Centr. valstybiniame ist. A.

Greta valstybinių ir miestų A. nuo XIV a. pab. pradėjo formuotis bažnytiniai A. Įvedus 1387 katalikybę, greit susidarė didelis Vilniaus vyskupystės ir kapitulos A., kuriame buvo saugomos iš did. kun-ščių gautos privilegijos, bažnyčių steigimo aktai ir apdovanojimai, bažnytinių dvarų ir kt. turto valdymo dokumentai, kapitulos posėdžių protokolai. XIX a. didelę šios medžiagos dalį perėmė Vilniaus centrinis A. ir Vilniaus viešoji biblioteka. Seniausi ir vertingiausi dokumentai, jų tarpe apie 400 pergamentų, nuo 1956 saugomi Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos rankraščių skyriuje. Žemaičių vyskupystės ir kapitulos A., pradėjusio formuotis nuo 1417 Varniuose, išliko tik dalis. 1865 jis perkeltas į Kauną, kur nukentėjo nuo kaizerinių okupantų. Jo likučiai yra Kauno ir Vilniaus valst. archyvuose. Senieji kai kurių bažnyčių dokumentai, nepatekę į vyskupysčių A., daug kur žuvo. Toks pat likimas ištiko ir daugelį vienuolynų A. Visus jėzuitų dokumentus 1773 perėmė Edukacinė komisija.

Atskirų Lietuvos feodalų A. atsirado XV a., kai žymiausi didikai, turėję daug privilegijų ir kitų žemės įsigijimo dokumentų, ėmė valdyti didelius dvarus ir dalyvauti valstybės valdyme, plėsti savo korespondenciją. Didžiausius A. turėjo Radvilos. Ypač svarbus jų Nesvyžiaus archyvas. Sapiegų A. nuo 1786 buvo laikomas Derečino dvare (dab. Zelvos rj., BTSR). 1831, caro valdžiai konfiskavus Derečiną, tasai A. perkeltas į Gardiną, 1858 — į Vilnių. Jo dalis (apie 200 pūdų, tame tarpe ir Lietuvos iždo dokumentų dalis, Sapiegų korespondencijos 43 tomai nuo XVI a. ir kt.) anksčiau buvo laikoma Senienų muziejuje, o dabar — Vilniaus un-to ir Lietuvos TSR MA bibliotekų rankraščių skyriuose. Oginskių archyvas drauge su Plungės, Kruonio, Darsūniškio, Raudondvario ir kt. dvarų dokumentais pateko į Lietuvos TSR Centr. valstybinį ist. A. Daugelio Žemaitijos dvarų dokumentus, kuriuos surinko Šiaulių „Aušros" muziejus, 1951 perėmė Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos rankraščių skyrius. Didelis ir reikšmingas Šiaulių ekonomijos A. su gausiais dokumentais apie 1769 valstiečių sukilimą sudegė I pasaul. karo metais. Kitų dvarų ir dvarelių A. yra Vilniaus valst. archyve ir didžiausių respublikos bibliotekų rankraščių skyriuose.

Įsikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai, Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, vadovaudamasi V. Lenino 1918.VII.1 pasirašytu dekretu, ėmėsi priemonių tvarkyti respublikos archyvams. 1919.I ji sudarė komisiją Tarybų Lietuvos Centr. valstybiniam A. organizuoti. Komisija perėmė didžiausias Vilniuje A. saugyklas, apsaugojo nuo sunaikinimo daug A. fondų, kurie laikinai buvo užantspauduoti. 1919.II Švietimo liaudies komisariatas paskyrė archyvui Bernardinų vienuolyno rūmus (dab. Vilniaus Dailės in-tas), į kuriuos buvo suvežta apie 60 vežimų dokumentų. Komisijai atlikus parengiamąjį darbą, 1919.III.23 Liaudies Komisarų Taryba išleido V. Kapsuko pasirašytą dekretą dėl A. centralizavimo. 1919.IV.21 buržuazinei-dvarininkinei Lenkijai okupavus Vilnių, esamąjį archyvą okupacinė valdžia pavadino Vilniaus valstybiniu A. Dalis jo rinkinių, pvz., Liublino miesto A., buvo išgabenta į Lenkiją.

Burž. Lietuvoje nuo 1921 veikė Lietuvos centralinis A., sudarytas iš Tarybų Rusijos perduotų fondų ir iš Kauno gubernatoriaus išlikusio A. Vėliau į jį pateko daugelio išparceliuotų dvarų A. Be to, Kaune iki 1940 veikė Kauno miesto savivaldybės A., Kauno arkivyskupo kurijos ir konsistorijos A., kuriame buvo ir Žemaičių vyskupystės archyvinių aktų. Panašiai buvo tvarkomi A. ir buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos okupuotame Vilniuje.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1940 Vilniaus ir Kauno valstybiniai A. buvo įjungti į Lietuvos TSR Centr. valstybinį A. Vilniuje ir jo filialą Kaune. Buvo įkurtas Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato archyvų skyrius respublikos A. darbui koordinuoti.

1940—41 respublikos A. fondai gavo nemaža dokumentinės medžiagos iš įstaigų, nacionalizuotų dvarų, vienuolynų ir org-jų archyvų. Pradėtą A. centralizavimo darbą nutraukė vok. faš. okupacija. Pokario metais Lietuvos TSR Centr. valstybinis A. atliko didelį darbą, rinkdamas vok. faš. okupantų išblaškytą archyvinę medžiagą, centralizuodamas sukauptus fondus, atstatydamas rajoninių ir žinybinių A. tinklo priežiūrą, dirbdamas tiriamąjį darbą. 1956 buvo sudaryti du A. Vilniuje: Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis A. ir Lietuvos TSR Centrinis valstybinis A. **Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas** (CVIA) saugo ist. fondus, susidariusius iki Tarybų valdžios paskelbimo Lietuvoje (1918.XII.16): Lietuvos Did. Kun-stės aktų knygas, Lietuvos iždo komisijos aktus, Vyriausiojo Lietuvos tribunolo aktus, Lietuvos įv. pavietų ir žemių feod. žemės valdų bei dvarų inventorius, liustracijas, tarifus, Lietuvos iždo tribunolo aktus, Targovicos generalinės konfederacijos aktus, filomatų-filaretų org-jos tardymo komisijos bylas, Vilniaus švietimo apygardos dokumentus, 1794, 1831 ir 1863 sukilimų Lietuvoje dokumentinę medžiagą, „Lauko auditoriato" 1863—65 bylas dėl sukilėlių, XIX a. pab.—XX a. pr. darbininkų rev. judėjimo Lietuvoje dokumentus, 1905—07 revoliucijos Lietuvoje medžiagą. Pokario metais, vykdant atitinkamus TSRS vyriausybės nutarimus, Lietuvos TSR archyvams perduota daug Lietuvą liečiančių dokumentų, buvusių kituose TSRS archyvuose. Nuo 1955 CVIA perduoti ir Vilniaus miesto archyvo seni ist. fondai, pvz., miesto įstaigų ir Vilniaus amatininkų cechų aktai, magistrato 1801—1915 archyvas ir kt. svarbūs rinkiniai. CVIA saugyklose 1960.I.1 buvo užregistruota daugiau kaip 1 420 000 vienetų. **Lietuvos TSR Centriniame valstybiniame archyve** (CVA) yra apie 3 000 000 vienetų (bylų). Jame kaupiama archyvinė medžiaga nuo 1918, centralizuojama Tarybų valdžios įstaigų, veikusių 1918—1919, dokumentinė medžiaga, Vilniaus Revoliucinio tribunolo, liaudies komisariatų bylos, burž. Lietuvos ir buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto įstaigų fondai. Nemažą CVA fondų dalį sudaro D. Tėvynės karo, o taip pat vok. faš. okupacijos Lietuvoje 1941—44 medžiaga. CVA priklauso ir Lietuvos TSR miestų, rajonų bei žinybiniai A. CVA nustatytais terminais priima saugoti bylas į savo saugyklas. Abu respublikiniai A. teikia reikalingą dokumentinę medžiagą liaudies ūkio ir kultūros įstaigoms, duoda darbo stažo pažymėjimus piliečiams pensijos gavimo reikalu, aptarnauja A. skaityklų lankytojus, mokslininkus, tyrinėtojus, bendradarbiauja su Lietuvos TSR MA Istorijos in-tu ir kt. moksl. įstaigomis, kurios rengia šaltinių leidinius. Daug archyvinių fondų sukaupta Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje ir Vilniaus un-to moksl. bibliotekoje. Partinis A. yra *Partijos istorijos institute* prie LKP CK. Gausus lietuvių tautosakos archyvas saugomas Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te.

Iš miestų A. minėtinas 1957 įkurtas Kauno miesto A., kuris 1940—56 veikė kaip CVA filialas. Jame saugomi carinės Rusijos laikų Kauno gub. ir burž. Lietuvos įstaigų, Kauno un-to, Kauno vidurinių m-lų, teismų, savivaldybės, spaustuvių, pramonės įmonių, polit. org-jų ir d-jų, kai kurie D. Tėvynės karo, o taip pat vok. faš. okupacijos, Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariato, Kauno vykd. k-tų ir kt. įstaigų bei įmonių A. fondai. 1960.I.1 šis A. savo saugyklose turėjo apie 1000 fondų (daugiau kaip 1 000 000 vnt.). Iš žinybinių A. minėtinas Lietuvos TSR Ž. ū. ministerijos A., kurio saugyklose 1960.I.1 buvo 29 fondai (apie 20 000 vnt.). Prie Lietuvos TSR MT yra Archyvų v-ba, kuriai tiek centriniai, tiek žinybiniai A. pavaldūs organizaciniu-metodiniu atžvilgiu. Ji instruktuoja, konsultuoja žinybinių ir kitų A. darbuotojus, rengia jiems seminarus.

LIETUVOS TSR ISTORIJĄ LIEČIANTIEJI DOKUMENTAI KITUOSE ARCHYVUOSE. **Centriniame valstybiniame istoriniame A.** (Leningrade) yra ir kai kurių feod. Lietuvos įstaigų A. rinkiniai (daug jų 1950—59 perduota Vilniaus Centr. valstybiniam ist. archyvui). **Centriniame valstybiniame senųjų aktų A.** (Maskvoje) saugoma Lietuvos Metrika — svarbus Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos feod. laikotarpio istorijos šaltinis, Edukacinės komisijos A. dalis ir senasis Rusų valstybės A., kuriame išliko sutartys ir diplomatinis susirašinėjimas su Lietuvos kun-ščiais. **TSRS Centriniame valstybiniame kariniame-istoriniame A.** (Maskvoje) yra 1798 ir vėliau sudaryti Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Telšių, Kėdainių ir kt. miestų planai, daug medžiagos apie karo veiksmus Lietuvoje 1831 ir 1863 sukilimų metais. Medžiaga apie Raudonosios Armijos dalinių veiksmus Lietuvoje saugoma **TSRS Centriniame valstybiniame Tarybinės Armijos archyve** Maskvoje, D. Tėvynės karo metų medžiaga — **TSRS Gynybos ministerijos archyve** Podolske (netoli Maskvos), Lietuvos Reikalų komisariato medžiaga — **TSRS Centriniame valstybiniame Spalio revoliucijos ir socialistinės statybos archyve** Maskvoje. **TSRS MA archyvuose** yra Vilniaus astronomijos observatorijos archyvas (1833—81), akad. P. Kepeno fondas su 1857 rinktomis žiniomis apie Lietuvos gyventojus, Prancūzijos keliautojo ir mokslininko Diubua de Monperė užrašai apie lietuvius, jų papročius, kalbą (1832—35). TSRS MA centr. bibliotekos rankraščių skyriuje yra XV—XVIII a. Kauno miesto privilegijų, feodalų dokumentų. TSRS MA Istorijos in-to Leningrado sk. archyve yra didelė P. Dobrochotovo, buv. Vilniaus pravoslavų vyskupo, dokumentų kolekcija, D. Chodorovičiaus kolekcija, sudaryta iš Lietuvos dvarų dokumentų (1527—1776) ir kt. TSRS MA Archeologijos in-to Leningrado skyriuje saugomas buv. Imperatoriškosios archeologijos komisijos A., kuriame yra rusų, lietuvių ir lenkų archeologų kasinėjimų ataskaitos apie Lietuvoje rastas senienas (XIX a. pab.—XX a. pr.). **Visasąjunginės geografinės draugijos moksliniame A.** yra daug etnografinės ir tautosakinės medžiagos, surinktos Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje. **Valst. viešosios M. Saltikovo-Ščedrino bibliotekos** rankraščių skyriuje (Leningrade) saugoma didelė P. Dubrovskio **dokumentų kolekcija,** kurioje yra Žygimanto Augusto, Bonos, Radvilų, Sapiegų, Chreptavičių, Valavičių laiškai, bajorų seimelių nutarimai ir instrukcijos išrinktiems atstovams į seimus, valstiečių ir miestiečių skundai dėl feodalų savavaliavimo, medžiaga apie Lietuvos ir Lenkijos feodalų tarpusavio santykius ir Liublino unijos sudarymą (XV—XVII a.).

Lietuvos istorijai nepaprastai reikšmingi Lenkijos A. ir bibliotekos. Nors vok. fašistai sudegino 95% **Varšuvos centrinio senųjų aktų A.**, jame dar liko 69 Lietuvos dipl. dokumentai (1401—1687), 30 tomų Lietuvos Metrikos nuorašų (1450—1551) ir 1 Lietuvos Metrikos knygos originalas (1775—1792), keliolika tomų Lietuvos Metrikos santraukų, Alytaus, Šiaulių ekonomijų ir Lietuvos iždo A. likučiai (XVIII a.), atskiri Lietuvos miestų ir bažnyčių dokumentai, valstybės padalijimų ir T. Kosciuškos sukilimo laikų Žečpospolitos A. Iš turtingiausio Lenkijoje **Nacionalinės bibliotekos** (Biblioteka Narodowa) rankraščių skyriaus po karo maža kas liko. Krokuvos A. išliko nesunaikinti. **Krokuvos un-to bibliotekos** rankraščių skyriuje yra nemaža Vilniaus un-to (1583—1829), Vilniaus senienų muziejaus ir Archeologijos komisijos (1855—64), Lietuvos dvarų ir miestų (XVII—XIX a.) dokumentų. **Lenkijos MA bibliotekos** rankraščių skyrius turi gausią Lietuvos didikų korespondenciją (XVI—XVIII a.), Vilniaus pranciškonų vienuolyno (1456—1859) ir kt. bažnyčių bei vienuolynų dokumentus, Vilniaus aprašymų po 1748 gaisro, 1791 konstitucijos lietuviškąjį tekstą. **Čartoriskių bibliotekoje** (Krokuvoje) yra Pacų (XVII a.) ir Tyzenhauzų (XVIII a.) dokumentai, Vilniaus pinigų kalyklos apyskaitos (1551—54) ir daug rankraščių apie Lietuvą. **Kurniko bibliotekoje** (netoli Poznanės) yra 450 laiškų apie 1794 sukilimą Lietuvoje, Kėdainių miesto statutai ir privilegijos, Kauno benediktinų ir Masalskių vienuolyno dokumentai (1599—1700). Reikšmingas Lietuvos prekybos istorijai Gdansko A. karo metu buvo hitlerininkų išvežtas į Vokietijos gilumą, bet, 1947 Vokietiją okupavusių valstybių vyriausybėms susitarus su Lenkijos vyriausybe, jo dalis grąžinta Lenkijai.

Atskirą vienetą sudaręs Kryžiuočių ordino A., buvęs Karaliaučiuje, II pasaul. karo pab. vok. fašistų išvežtas į Getingeną (VFR). Drauge su juo išgabenta ir žymi dalis vėlesnių R. Prūsijos dokumentų.

Švedijos ir Prancūzijos archyvuose taip pat yra nemaža dokumentų, liečiančių Lietuvą. Vatikano archyve yra daug medžiagos, susijusios su Lietuvos istorija. Lietuvos polit. emigrantų, 1830 ir 1863 sukilimų dalyvių bei org-jų A. buvo sukoncentruoti Rapersvilyje (Šveicarijoje). 1922 jie buvo atgabenti į Varšuvą, iš kur kartu su J. Lelevelio palikimu buvo iš dalies perduoti Vilniaus miesto bibliotekai, o likęs Varšuvoje A. vok. faš. okupacijos metais sunaikintas. Lietuvos Socialdemokratų partijos A. iš Vilniaus buvo atsidūręs Londone, kur išbuvo iki 1917, vėliau atgabentas į Kauną ir po kurio laiko perduotas Kauno un-to bibliotekai; 1951 jis perimtas Lietuvos TSR MA ir nuo to laiko saugomas MA centr. bibliotekos rankraščių skyriuje.

Lit.: **Д. Зеленин,** Обзор рукописных материалов Ученого архива Всесоюзного географического общества о народах Прибалтики.— „Советская этнография", т. 6—7, М.-Л., 1947; **В. Бондаренко,** Центральный государственный архив Лит. ССР.—„Вопросы истории", № 2, 1951; Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych, t. 1—3, Warszawa, 1955—57; Государственные архивы Союза ССР (Краткий справочник), М., 1956; Исторический очерк и обзор фондов рукописного отдела Библиотеки Академии наук, вып. 1—2, М.-Л., 1936—58; Rankraščių rinkiniai (Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos XI—XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga), sudarė V. Abramavičius, V., 1963.

„ARCHIV FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE" („Slavų filologijos archyvas") — kalbotyros žurnalas, ėjęs 1876—1929 Berlyne vokiečių kalba. Išėjo 42 tomai. Iki 1922 red. V. Jagičius, vėliau — E. Bernekeris. Jame buvo nemaža rašoma baltistikos ir lituanistikos klausimais. Žurnale bendradarbiavo J. Boduenas de Kurtenė, A. Briukneris, J. Endzelynas, F. Fortunatovas, E. Frenkelis, J. Gebaueris, E. Hermanas, A. Leskinas, J. Mikola, A. Šachmatovas, R. Trautmanas, N. van Veikas, V. Vondrakas ir kt.

„ARCHIVUM PHILOLOGICUM" („Filologijos archyvas") — kalbotyros leidinys, ėjęs 1930—39 Kaune. Leido Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tas. Red. P. Skardžius. Išėjo 8 t. Buvo spausdinami straipsniai liet. kalbos fonetikos, akcentologijos, morfologijos, žodžių darybos, dialektologijos, literatūrinės liet. kalbos istorijos, liet. kalbos giminystės su kitomis kalbomis, etimologijos klausimais. Išspausdinta keletas straipsnių iš klasikinės filologijos ir bendrosios kalbotyros. Bendradarbiavo J. Endzelynas, E. Frenkelis, K. Jablonskis, P. Jonikas, A. Salys ir kt.

ARCIMĀVIČIENĖ Marija [Rudzinskaitė; 1885.VII.16 Šuravų dvare (Kėdainių rj.) — 1941.V.8 Vilniuje] — istorikė egiptologė. 1911 baigė Aukštuosius moterų kursus Maskvoje, 1916 Maskvos un-to istorijos ir filologijos f-tą. 4 metus specializavosi pas egiptologą prof. B. Turajevą. 1922—40 dėstė Rytų šalių istoriją ir vadovavo egiptologijos seminarui Kauno un-te. 1940—41 Vilniaus un-to docentė. Studijų reikalais 1910, 1924, 1934 lankėsi Palestinoje ir Egipte. Dalyvavo keliuose orientalistų kongresuose. Savo lėšomis iš Egipto parvežė į Lietuvą sen. Egipto paminklų, kurie dabar yra Kauno istorijos muziejuje. 1911—16 rašė rusų ir lenkų, o nuo 1921 liet. spaudoje; parašė daugiau kaip 25 moksl. darbus ir straipsnius, kurių daugumas skirti sen. Egipto istorijai.

Ršt.: Egipto ieroglifai, K., 1932; Tut-Anch-Amono kapas ir Tebų paminklai, K., 1933; Vardo reikšmė senovės Egipte, K., 1934; Dievų ir kvepalų žemė (Seniausios žinios apie Etiopiją), K., 1936; Senovės Rytų istorija, t. 1 (Aigiptas), K., 1936.

ARDAMĀTSKIS Michailas [g. 1909.XI.2 Leningrade] — pramonės darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1934 baigė Leningrado mašinų gamybos in-tą. Nuo 1939 TSKP narys. Iki 1957 dirbo Leningrado ir Čeboksarų (Čuvašijos ATSR) pramonės įmonėse. Nuo 1957 „Elfos" g-los (Vilniuje) direktorius. Jo vadovaujama, „Elfos" g-la išaugo į stambią elektrotechnikos įmonę, kuri pagal magnetofonų ir buitinių mikrovariklių gamybos apimtį užima pirmąją vietą Tarybų Sąjungoje. Nuo 1962 LKP CK narys, nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Sukonstravo keletą elektrinių prietaisų, sąjunginėje spaudoje paskelbė straipsnių elektrotechnikos klausimais.

ARDÌSKĖS — kaimas Alytaus rj., Punios apyl., 11 km į š. r. nuo Alytaus. 23 gyv. (1959). Pro A. eina Raižių—Alytaus kelias. A.— buv. palivarkas, kurį Žygimantas Augustas padovanojęs rotmistrui Ažiulevičiui. Burž. nacionalistai 1946 nužudė A. valstiečius J. Marcinkevičių, S. Vaitulevičių, J. Žarkauską, Adomą, Aleksandrą ir Henriką Vasiliauskus.

ARDIŠKIS — kaimas Širvintų rj., Kernavės apyl., 5 km į p. v. nuo Musninkų, Neries deš. krante. 66 gyv. (1959). Iš p. r. prieina Kernavės, iš š.— Bareikiškių miškai. A. miške, tarp Neries ir Ardiškio—Čiobiškio kelio, yra apie 50 nedelių (15—75 cm aukščio, 2,7—3,7 m skersmens) pilkapių, vad. „prancūzkapiais". Pilkapiai prie pagrindo apjuosti grioviais arba akmenų vainikais. Prie kryžkelės yra didelis (1,2 m aukščio, 12 m skersmens) pilkapis, vad. „karaliaus kapu"; jis taip pat prie pagrindo apjuostas akmenų vainiku. Pilkapiuose rasta sen. ginklų, pakinktų liekanų, žmonių ir gyvulių kaulų.

AREŠKĀ Vitas [g. 1927.I.6 Zyboliuose (Rokiškio rj.)] — literatas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1964). Nuo 1951 TSKP narys. 1952 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, pradėjo dirbti ped. darbą liet. lit-ros katedroje. 1959—61 to paties in-to lietuvių ir užsienio lit-ros katedros vedėjas. 1964 išrinktas LKP CK nariu. Išspausdino straipsnių apie P. Cvirką, V. Krėvę-Mickevičių, V. Rekašių, T. Tilvytį ir kt.

ARGENTÌNOS LIETÙVIAI. Pirmieji lietuviai į Argentiną atvyko XIX a. pabaigoje. Žinoma, kad kupiškėnas I. Šlapelis, 1877 atvykęs į Argentiną, ėmė verstis avininkyste Patagonijoje. 1887 iš Brazilijos į Argentiną atvyko ir apsigyveno La Platos mieste poetas A. Višteliauskas-Vištelis. XX a. pr. kiek daugiau lietuvių jau būta Buenos Aireso, Beriso, Rosarijo ir Kordobos miestuose. Į Argentiną daugiausia vyko tie lietuviai, kurie dėl įv. priežasčių negalėjo patekti į JAV. Po I pasaul. karo suvaržius emigraciją į JAV, Lietuvos darbo žmonės emigravo daugiausia į P. Ameriką. Burž. Lietuvos statistikos duomenimis, 1923—39 į Argentiną iš Lietuvos emigravę 16 658 žmonės; iš tikrųjų jų buvo žymiai daugiau. 1939 Argentinoje gyveno apie 36 000 lietuvių. Jų dauguma spietėsi miestuose, dirbo gyvulių skerdyklose bei kitose pramonės įmonėse, kiti samdėsi sezoniniams ž. ū. darbams, dirbo prie geležinkelio tiesimo ir remonto. Moterys dirbo daugiausia tarnaitėmis. Lietuvos išeiviai Argentinoje nerado to, ką jiems buvo žadėję išeivybės biurų agentai; jų čia laukė skurdas, sunkus darbas, o ekonominės krizės metais ir nedarbas.

Pirmosios A. l. org-jos ėmė kurtis XX a. pradžioje. 1909 Buenos Airese susikūrė liet. darbininkų s-ga *„Igualdad"* („Lygybė"), kuri 1910 persiorganizavo į liet. savišalpos ir kultūros d-ją *„Diegas"*. Tų pirmųjų d-jų veikla nesitenkino savišalpa, jos rūpinosi ir švietimu, meno saviveikla. Panašaus pobūdžio lietuvių d-jų susikūrė ir daugiau: 1911 Berise *„Vargdienis"*, 1912 Rosarijuje *„Aušros žvaigždė"*, 1914 Buenos Airese *Susivienijimas lietuvių Argentinoje*.

Stiprėjant Argentinos darbo žmonių rev. judėjimui, sąmonėjo ir lietuviai darbininkai. Jie suprato, kad savo teisėms apginti nepakanka savišalpos ir kultūros org-jų. 1914.XII.4 Buenos Airese įkurta *Lietuvių socialistų sąjunga* (LSS). Berise ir Sarate įsikūrė LSS kuopos. LSS turėjo apie 150 narių. 1916, sekdami JAV lietuvių pavyzdžiu, A. l. įsteigė lietuvių org-ją **Argentinos Lietuvių d-ją šelpimui lietuvių, nukentėjusių nuo karės**, su skyriais Buenos Airese, Berise, Kordoboje, Rosarijuje bei Čubuto teritorijoje. D-jai priklausė įv. pažiūrų žmonės, tarp jų buvo ir pažangių A. l., todėl 1920 dalis d-jos surinktų pinigų pasiųsta Lietuvos rev. polit. kaliniams šelpti. 1916 Buenos Airese suorganizuota Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos (ALDLD) 18-ji kuopa, su kuria 1920.IX.18 susijungė d-ja „Diegas". Argentinos Socialistų partijai 1918 suskilus, dauguma LSS narių prisijungė prie tos partijos kair. sparno, pasisakė prieš imp. karą, už paramą Tarybų valdžiai Rusijoje. 1920 LSS pradėjo leisti laikr. *„Proletaras"*. Įsikūrus Argentinos Komunistų partijai 1920, LSS persiorganizavo į **Lietuvių komunistų s-gą** (LKS). Vėliau lietuviai komunistai įsijungė į Argentinos KP kuopeles pagal darbo vietą, o darbui lietuvių tarpe buvo sudarytas Lietuvių komunistų grupės biuras, kuris vadovavo visai lietuvių darbo žmonių kultūrinei ir politinei veiklai.

1924.X.19 Buenos Airese susiorganizavo **Lietuvių darbininkų apšvietos d-ja Argentinoje** (LDADA). Kai jos skyrius 1925 įsikūrė ir Montevideo mieste, d-ja buvo pavadinta **Lietuvių darbininkų apšvietos d-ja P. Amerikoje** (LDADPA). D-ja įsteigė savo kuopas Rosarijo, Beriso, Kordobos miestuose ir Buenos Aireso priemiesčiuose. Prie jos prisijungė ir ALDLD 18-oji kuopa. Kiekviena kuopa turėjo savo biblioteką, platino pažangiąją spaudą. LDADPA suorganizavo Dailės ir meno ratelį bei „Laisvės" chorą. LDADPA I suvažiavime (1926.V.22—24) iškeltas savaitraščio leidimo klausimas. Po suvažiavimo suorganizuota „Rytojaus" spaudos b-vė, kurios įstatuose buvo pasakyta, kad b-vės leidžiamas laikraštis turi laikytis Komunistų Internacionalo principų ir visuomet būti darbininkų kovos bei švietimo organu. Laikraščio leidimą ir kitą A. l. veiklą rėmė JAV pažangiosios lietuvių org-jos. 1927.II.25 išėjo pirmas savaitraščio *„Rytojus"* numeris. 1927 Argentinos lietuvių savišalpos ir kultūros d-ja „Lietuva" ėmė leisti burž. liberalinį laikr. „Argentinos lietuvių balsas", kuris, patyręs nesėkmę, pateko į privačias rankas. 1927.XII.18 Rosarijo mieste įsikūrė **Dailės meno ratelis** (DMR), kuriam vadovavo J. Kanaverskas. DMR turėjo 35 narius, suorganizavo „Bangos" chorą, diriguojamą J. Stašausko (1934 DMR persitvarkė į Lietuvių liaudies teatro sekciją).

Stiprėjant pažangiųjų liet. darbininkų judėjimui, prireikė sudaryti centralizuotą savišalpos ir kultūros org-ją, kuri galėtų daugiau padėti kovotojams prieš fašizmą Lietuvoje ir prieš Argentinos reakc. jėgas. 1928.VII.8—9 Buenos Airese įvyko A. l. pažangiųjų org-jų atstovų suvažiavimas. Nutarta sukurti bendrą *Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros draugiją* (LDSKD) ir sudaryti Priešfašistinį k-tą, kurio uždavinys buvo remti Lietuvos liaudį kovoje prieš fašistinį

režimą ir šelpti Lietuvos rev. polit. kalinius. Tačiau kai kurių miestų lietuvių d-jos ir toliau veikė atskirai: Beriso miesto „Vargdienis", Rosarijo — „Aušros žvaigždė", Kordobos — *„Neptūnas"*.

Argentinoje 1930 įvykus faš. perversmui ir įsisiautėjus reakcijai, „Rytojus" ir pažangiosios liet. org-jos buvo uždarytos, daug aktyvių veikėjų areštuota. LDSKD ir Priešfašistinis k-tas savo veiklą tęsė pogrindyje. Lietuvių komunistų grupė suorganizavo slaptą spaustuvę ir 1930.X.17 išleido laikr. *„Tiesos žodis"*, kuris orientavo pažangiųjų A. l. judėjimą, šaukė į kovą prieš fašizmą ir reakciją, jungė A. l. pažangiųjų org-jų veiklą su argentiniečių ir kt. tautų pažangiųjų org-jų kova prieš reakciją. 1930—32, Lietuvos konsulato padedami, Argentinoje ėmė organizuotis liet. klerikalai bei tautininkai ir įkūrė keletą org-jų, ėmė leisti kelis laikraščius, kurie ėjo tol, kol gavo pinigų iš Lietuvos faš. valdžios. 1931.V.31 Buenos Airese įsikūrė *Lietuvių liaudies teatras* — pažangi meno saviveiklininkų org-ja, turėjusi apie 200 narių. 1932, po rinkimų šaliai grąžinus kai kurias dem. laisves, vėl pradėjo eiti savaitraštis „Rytojus", kuris nuo 1933 pabaigos, vėl sustiprėjus reakcijai, perėjo į pogrindį. 1934 pažangiosios A. l. org-jos Rosarijo mieste pradėjo leisti žrn. *„Dabartis"*, kurio redakcija 1936 įkūrė „Dabarties" spaudos fondą marksistinei lit-rai leisti ir išleido 4 leidinius. 1935 pr. įvyko LDSKD VII suvažiavimas, kuriame buvo apsvarstyti kovos prieš fašizmą ir karo grėsmę būdai bei kai kurie organizaciniai klausimai. Suvažiavimas nutarė LDSKD perorganizuoti į **Argentinos Lietuvių darbininkų priešfašistinę prieškarinę s-gą** (ALDPPS) ir išrinko jos CK. ALDPPS, glaudžiai bendradarbiaudama su kt. pažangiomis Argentinos org-jomis, leido atsišaukimus, rengė mitingus, rinko aukas Lietuvos polit. kaliniams. 1936.X.8 išėjo pirmasis numeris pažangaus savaitraščio *„Momentas"*, kurį leido A. l. koop. spaudos b-vė „Talka". 1936—38 A. l., sekdami kt. tautų darbo žmonių pavyzdžiu, rengė mitingus, rinko aukas Ispanijos liaudžiai, kovojančiai prieš fašizmą ir, laikydamiesi prol. internacionalizmo principų, vyko savanoriais į *internacionalines brigadas Ispanijoje* kovoti prieš fašistus (iš Argentinos išvyko 24 savanoriai). 1939.I.30 įvyko ALDPPS konferencija, kurioje buvo nutarta persiorganizuoti į legalią org-ją — **Lietuvių k-tą gelbėjimui Ispanijos liaudies** (LKGIL). Šios pažangios A. l. organizacijos skyriai įsikūrė Buenos Airese ir provincijoje. LKGIL veikė drauge su kitų tautų pažangiais darbo žmonėmis, remdamas kovą prieš reakciją ir fašizmą.

Pažangieji A. l. džiaugsmingai sutiko Tarybų valdžios atkūrimą Lietuvoje. 1940 daugelis A. l. rengėsi grįžti į tėvynę, bet jų ketinimus sutrukdė karas. Kilus D. Tėvynės karui, A. l. rėmė taryb. liaudies kovą prieš vok. faš. grobikus. 1941 Argentinos visuomenės pažangiosios jėgos įkūrė org-ją „Junta de la victoria" („Pergalės chunta"), kurios tikslas buvo remti Angliją, JAV, Kiniją, Prancūziją ir TSRS, kovojusias prieš agresorius. Kiekvienos tautos žmonės, priklausę tai org-jai, galėjo remti kurią nors minėtųjų valstybių. Prie jos įsikūrė liet. subkomitetai Tarybų Lietuvai remti. 1944 buvo įkurta pažangi A. l. s-ga *„Laisvoji Lietuva"*, kuri organizavo paramą Tarybų Lietuvos liaudžiai ir kovojo prieš liet. fašistus Argentinoje. 1944.X.10 antifašistinė A. l. grupė išleido rotatoriumi spausdintą laikr. *„Mūsų kova"*. Išėjus 1 numeriui, valdžia jį uždarė ir areštavo keliolika žymesnių liet. veikėjų. 1945 sudaryta **Argentinos Lietuvių komisija tėvynei remti** (ALKTR), kuri atliko didelį darbą, siųsdama siuntinius nuo karo nukentėjusiems Tarybų Lietuvos gyventojams. 1945 ALKTR išleido didelį spalvotą Tarybų Sąjungos Didvyrės M. Melnikaitės paveikslą, 1946 — spalvotą Lietuvos TSR žemėlapį. 1945.IX.19 išėjo pirmasis laikr. *„Vienybė"* numeris. Laikraštis daug vietos skyrė Argentinos pažangiųjų lietuvių vienybės ir Tarybų Lietuvos rėmimo klausimams. Jis propagavo pažangias idėjas, nušvietė atkuriamąjį darbą Tarybų Lietuvoje, leido tarybinių ir kt. pažangiųjų autorių brošiūras, knygas. 1946. VIII.24—27 Montevideo mieste įvyko *Pietų Amerikos lietuvių I kongresas*, kuriame dalyvavo A. l. delegacija, vadovaujama T. Adamonio ir D. Jakubonio.

1949 kilusi reakcija likvidavo visas pažangiąsias A. l. org-jas Buenos Airese ir uždarė „Vienybę". Pažangieji A. l. tomis sunkiomis sąlygomis nenutraukė veiklos. Tais pat metais imtasi leisti naują pažangų laikr. *„Tėvynė"*. 1951.III.3 pažangieji A. l. išleido laikr. *„Pažanga"*, bet policija jį konfiskavo. Neturėdami nac. klubų, pažangieji A. l. nuo 1951 telkėsi bendruose taryb. pilietybę priėmusių emigrantų klubuose. 1955 Buenos Airese įsikūrė pažangus liet. visuomeninis klubas „Kultūra", kuriame susidarė meno saviveiklos ratelis ir choras. 1960 šį klubą ir laikr. „Tėvynė" policija uždarė. 1961.V.11 Buenos Airese ėmė eiti naujas pažangiųjų A. l. laikr. *„Vaga"*. 1964 Argentinoje gyveno apie 38 000 lietuvių.

1946 ir vėliau iš V. Europos į Argentiną atvyko apie 700 lietuvių, jų tarpe kelios dešimtys burž. nacionalistų. Nuo 1948 eina klerikalinis laikr. „Laikas". Po karo (1953—64) į Lietuvą grįžo šimtai A. l. šeimų.

Lit.: **R. Mizara-Rasoda**, Argentina ir ten gyvenanti lietuviai, Brooklyn, 1928; Lietuvių liaudies teatro albumas, Buenos Aires, 1940; Pirmojo Pietų Amerikos lietuvių kongreso leidinys, Buenos Aires, 1946; Toli nuo tėvynės, V., 1957; **P. Ulevičius**, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960.

„ARGENTÌNOS LIETŪVIŲ BALSAS" — buržuazinis savaitraštis, einąs nuo 1927 Buenos Airese.

„ARGENTÌNOS ŽÌNIOS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1931—35 Aveljanedos mieste (Argentina).

ARGÒ [pranc. *argot*] — nedidelės socialinės žmonių grupės *žargonas*. Nuo lit. kalbos skiriasi žodžiais ir posakiais, suprantamais tik tai grupei. Atsirado vid. amžiais dėl darbo pasiskirstymo cechais. Kapitalizmo sąlygomis A. — dažniausiai elgetų, vagių ir kitų visuomenės „padugnių" leksika, vartojama slaptam susižinojimui (pvz., „faraonas" — policininkas, „šuniukas" — pistoletas). Liet. kalboje A. elementų yra, pvz., studentų ir moksleivių šnekamojoje kalboje („susimauti" — neišlaikyti egzamino, „būda" — mokykla, „chebra" — būrys, draugai,

Argentinos lietuviai. Lietuvių socialistų sąjungos kuopa Berise (1914) ir Lietuvių liaudies teatro choras (1936)

„univerka"— universitetas ir pan.). Grož. lit-roje A. kartais vartojamas kaip tipizavimo priemonė.

ARIMÁIČIAI — kaimas Radviliškio rj., Sadūnų apyl., 7 km į p. r. nuo Radviliškio. 150 gyv. (1959). Pietuose yra Arimaičių ež. A. minimi 1593 (13 valakų); buv. dvaras.

ARIMÁIČIŲ EŽERAS — ežeras Radviliškio rj., 7 km į š. v. nuo Šeduvos, pusiaukelėje į Radviliškį. Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v. Krantai vakaruose ir šiaurėje sausi, aukšti, pietuose ir rytuose — žemi, pelkėti. Per A. e. teka Ežerėlė (Daugyvenės intakas). Ežero š. krante yra Arimaičių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ARIMÁIČIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Panevėžio ir Radviliškio rj., 12 km į š. v. nuo Krekenavos. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Vadaktų girininkijai ir Radviliškio miškų ūkio Baisogalos girininkijai. Plotas 822 ha; medynų apie 700 ha. Viduryje yra Arimaičių miškas (528 ha), r. pakraštyje, tarp Bernatonių ir Vadaktų kaimų,— Bernatonių miškas (139 ha), v. pakraštyje, tarp Panekelpių ir Salvos kaimų,— Panekelpių miškas (155 ha). Reljefas — moreninė lyguma. Š. r. pakraščiu teka Šventupis (Nevėžio intakas). Dirvožemiai velėniniai gliejiški, sujaurėję, priemoliniai. 92% medynų savaiminės kilmės. Drebulynų yra 66%, beržynų 18%, uosynų 9%, eglynų 6%, juodalksnynų 1%. Medynų vid. amžius 32 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 95 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, kiaunių. Miškas eksploatacinis.

ARÌNAS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. v. nuo Pabradės, prie kelio į Molėtus. Plotas 479 ha, didž. gylis 17,8 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 6140 m, didž. plotis 1130 m. Š. krantas aukštas, status, p.— žemesnis, vietomis pelkėtas, apaugęs mišku. Įteka Nikajė, išteka Arina (į Spenglos ež.). Prie A. įsikūręs Joniškis, 1 km į r. nuo A.— Arnionys. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 5,5 kg/ha.

ARIÓGALA — miestas Raseinių rj., Dubysos kair. krante, prie Žemaičių plento; apylinkės centras. 2375 gyv. (1959). A. stovi Dubysos viršutinėje terasoje, nutįsusi iš š. v. į p. r. tarp upės ir plento. Gatvių tinklas stačiakampis. Veikia malūnas, lentpiūvė, sviesto ir sūrių gamybos įmonė, stalių dirbtuvės, traktorių remonto stotis, buitinio aptarnavimo kombinatas, vilnų karšykla, verpykla ir mezgykla, mašinų-melioracijos stotis. Vietinės reikšmės keliai jungia A. su Betygala, Pernarava, Čekiške, Juodaičiais. Yra 50 lovų ligoninė, 100 lovų tuberkuliozinė ligoninė, vaistinė, vid. m-la (iki 1949 pradinė), darbo jaunimo vid. m-la, kultūros namai, kino teatras, biblioteka, vaikų darželis-lopšelis.

A. vardas dažnai randamas XIII—XIV a. ist. dokumentuose, ypač Kryžiuočių ordino karo kelių aprašymuose, iš kurių matyti, kad A. ir jos apylinkės tuo metu buvo nuolat kryžiuočių niokojamos (1294, 1322, 1348—49, 1370, 1378 ir kt. metais). 1253 Mindaugo rašte minima A. sritis, kurios dalį jis užrašė Kalavijuočių ordinui, prašydamas jo pagalbos kovoje su vidaus priešais. 1382 kryžiuočių maršalas Kunas Hatenšteinas sudegino medinę A. pilį. XIV—XV a. Ariogala buvo viena svarbiausių Žemaitijos gyvenviečių, nemažos apskrities centras. A. žemės atstovai Eirimas, Giniotas, Joteikis, Dramutis ir kt. minimi 1390 žemaičių bajorų ir Lietuvos did. kun-ščio Vytauto prekybinėje sutartyje su Kryžiuočių ordinu. 1409 Vytautas, rengdamasis karui su kryžiuočiais, Kaune ir Vilniuje priėmė Raseinių ir Ariogalos žemių delegaciją, kuriai įsakė paruošti žirgus ir ginklus, nes, „prinokus javams, bus karas". 1409 sukilusių prieš Kryžiuočių ordiną žemaičių vadų tarpe minimas ir A. bajoras Galeminas. 1416 pastatyta A. bažnyčia. XVI amžiuje A. buvo valsčiaus centras. A. valsčius, miestelis ir dvaras priklausė did. kun-ščio „staliui" (iždui). Pro A. ėjo svarbus Raseinių—Kauno kelias, juo ir Dubysa vyko gyva prekyba. 1528 A. valsčiuje buvo 632 valstiečių tarnybos ir 90 bajorų kiemų, 1567 — 1250 tarnybų ir 118 bajorų kiemų. 1640 A. suteiktos turgų ir prekymečių teisės, 1792.IV.12 — Magdeburgo teisės ir herbas. 1732 Ariogaloje buvo 91 „dūmas" (kiemas); 1841 — 344 gyv., 1897 — 2376. XIX a. pr. veikė pr. m-la (1820 — 8 mokiniai). 1915 didelių mūšių prie Dubysos metu A. beveik visiškai sudegė. Burž. valdymo metais A. buvo valsčiaus centras (1923 — 1197 gyv.). Veikė LKP ir LKJS pogr. org-jos. 1933 A. kom. kuopelei priklausė S. Bartkus, O. Berentas, L. Šeras, P. Baktys, A. Petrauskas, broliai S. ir J. Vaitiekūnai. 1936 ir 1937 A. darbininkai, tiesę Ariogalos—Raseinių plento ruožą, dalyvavo plento darbininkų streike. 1941 A. sudegino vok. faš. kariuomenė. Pirmaisiais hitlerinės okupacijos mėnesiais vok. fašistai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė daugiau kaip 700 A. gyventojų. Vienas burž. nacionalistų vadeivų buvo A. klebonas A. Simanavičius. Po karo miestas atstatytas. 1950—62 A. buvo rajono centras; veikė spaustuvė, buvo leidžiamas rajono laikr. „Žvaigždė".

ARIÓNAI — krikščionybės sekta, pavadinta jos pirmojo skelbėjo Arijaus vardu, neigusi vadinamosios trejybės dogmą. Nors Nikėjos visuotinio bažnyčios susirinkimo (325) pasmerkti, A. paplito V. Europoje X—XIV a. katarų, albigiečių, humiliatų vardais. Lietuvoje A. pasirodė XIV a. šeštajame d-metyje ir buvo vadinami anabaptistais, antitrinitoriais, Lietuvos broliais ir kt. 1568 A. susiformavo į atskirą reformacijos srovę. Lietuvos Did. Kun-stėje A. centrai buvo Vilnius, Yvija, Lietuvos Brasta, Kėdainiai. A. judėjime pasireiškė 2 kryptys: kairioji, gynusi neturtingųjų miestiečių ir net valstiečių interesus, ir dešinioji, kurios socialinė atrama buvo bajorai ir turtingesnieji miestiečiai. Dešinieji pasisakė prieš vad. trejybės dogmą, mažų vaikų krikštą, Kristaus garbinimą, tačiau socialinėje plotmėje jie kovojo prieš kairiųjų pažiūras. Dešiniųjų ideologas buvo Simonas Budnas, gyv. Vilniuje 1558—62, vėliau Ašmenos paviete, populiarizatoriai — Tomas Falkonijus, Laurynas Kriskovijus. Šią kryptį globojo J. Kiška, Mykolas Radvila Juodasis, kurio dvare pamokslininku buvo žymus arionas A. Blandrata. 1564 Radvila rašė laišką Kalvinui, gindamas Blandratos mintis. Kai kurie magnatai pritarė radikaliai bažnytinių dogmų kritikai. Kairiosios krypties A. reikalavo įvesti luomų lygybę, panaikinti mokesčių rinkimą, baudžiauninkų priklausomybę, valstybę kaip prievartos organą, teismus, mirties bausmę. A. krikščioniškojo pacifizmo šalininkai ir ragino nesipriešinti blogiui. Žymiausi A. atstovai: Martynas Čechovičius (1564 pirmas atvirai dėstęs arioniškas mintis Vilniuje 3 dienų dispute), vienas kairiausių A. kėdainietis Jokūbas Jonas Baptista Svencickis, Jokūbas Klainauskas, Petras Gonenzietis (veikęs Vilniuje 1561), Povilas iš Viznos, Lukošius Mundijus.

Ariogala. Miesto centras

A. tarpusavio kova pasibaigė dešiniųjų persvara. Žečpospolitai nuolat kariaujant, A. dėl skelbiamo pacifizmo buvo apkaltinti išdavyste ir 1658—60 išvyti. Dalis jų išsikėlė į Olandiją, Prūsiją, kur išsilaikė ligi XIX amžiaus. Arionų pripažinta bažnytinių dogmų kritikos laisvė žadino ir ateistinę mintį.

ARISTAVÀ — kaimas Kėdainių rj., Taučiūnų apyl., 6 km į r. nuo Kėdainių, prie plento į Panevėžį; kolūkio centras. 68 gyv. (1959). Pro A. teka Obelis ir jos intakas Malčius. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė; įrengtas vandentiekis. Remonto dirbtuvės, aštuonmetė m-la (nuo 1865 pradinė, 1951—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). A. minima Vartbergės kronikoje kaip bajoro Algimanto (Algemino) dvaras, kurį 1371 buvo užpuolę kryžiuočiai. Burž. valdymo metais kaime Gegužės Pirmąją komunistų iniciatyva būdavo iškeliamos raudonos vėliavos. 1945.VIII burž. nacionalistai kaime nužudė 10 žmonių.

„AR̃ JŪS NEŽÌNOT?" — liaudies ratelis. Muzikos metras 2/4, tempas vidutinis. Ratelio tekstas užrašytas Šakių rj. Pagal šį tekstą sukurtos 2 skirtingos sceninės ratelio kompozicijos (J. Gudavičiaus ir R. Tamučio). Einant ratelį, apdainuojami kolūkio žmonės. Tekstą poetiškai apdorojo poetas Just. Marcinkevičius.

Lit.: **J. Gudavičius**, Kolūkinėms derliaus šventėms.—„Meno saviveikla", Nr. 4, 1956; Festivalio šokiai, V., 1957.

ÁRKLAS — seniausias vienadantis arimo įrankis, išsivystęs iš kaplio. Iš pradžių buvo traukiamas žmogaus, vėliau — arklio ar jaučio. Pirmieji A. buvo mediniai; vietoj geležinio norago vartotas akmuo ar kaulas. A. su geležiniais noragais Š. Europoje buvo jau ankstyvajame geležies amžiuje (V—I a. pr. m. e.), bet plačiau juos pradėta vartoti tik pirmaisiais mūsų eros amžiais. Seniausias geležinis kastuvo formos noragas baltų genčių gyventame plote rastas 1961 Švaicarijos kaime (Suvalkų aps., Lenkija), II—III a. jotvingio žemdirbio kape. Geležinio norago liekanų rasta taip pat Punios piliakalnyje (Prienų rj.), XIV a. sluoksnyje. Čia būta tobulesnio norago, su nulenktais pakraščiais. Geležinių VIII a. noragų rasta Senojoje Ladogoje, o tokių pat XII a. noragų — Latvijos teritorijoje. Todėl nėra abejonių, kad Lietuvoje I t-metyje A. su geležiniu noragu jau buvo vartojamas. Arta juo gulsčiai ir labai negiliai. Vėlesnis A., traukiamas 2 gyvulių, turėjo grąžulą („ragočių"), padarytą iš dvišakos pušaitės, kurios 2 šakos sudarė rankenas. Apačioje, netoli rankenų, buvo pritaisyta smaili išara, pakrypusi į grąžulą maždaug 45° kampu. Ant išaros galo buvo užmautas noragas, o jo šonuose padaryti sparneliai žemei į šalis versti. A., traukiamas gyvulio, vietoj grąžulo turėjo ienas, dažniausiai įtaisytas į ranktūrį, o tarp jų buvo įspausta išara, sustiprinta skersiniais ir tvėre. Arklu žemė įdirbama iki 10—12 cm gylio. XX a. pr. arklą išstūmė geležinis plūgas. Lit-roje ir liaudies kalboje arklu kai kur vadinamas dvidantis arimo įrankis *žagrė*.

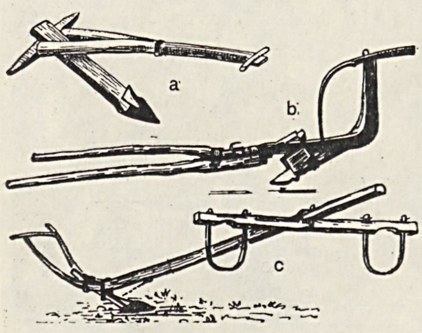

Arklai: *a* — medinis; *b* — su geležiniu noragu, traukiamas 1 gyvulio; *c* — su geležiniu noragu, traukiamas 2 gyvulių

Lit.: **J. Antoniewicz**, Odkrycie grobu rolnika Jaćwieskiego z narzędziami produkcji z okresu rzymskiego.—„Rocznik Białostocki", Białystok, t. 3, 1962; **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963.

ARKLIAÎ. VEISLĖS. Planinės A. veislės Lietuvoje yra Lietuvos sunkieji A., Žemaičių veislės A. ir Orlovo ristūnai. Eišiškių, Ignalinos, Molėtų, Švenčionių, Trakų, Utenos ir Vilniaus rj. veisiami Žemaičių veislės A., Zarasų ir Rokiškio rj.— Žemaičių veislės A. ir Orlovo ristūnai, likusioje Lietuvos TSR dalyje — Lietuvos sunkieji A. **Lietuvos sunkiųjų A.** galva yra kumpanosio profilio, kūno formos plačios, krūtinė gili, strėnos skeltos, kojos trumpos, storos, kanopos stiprios, konstitucija standi, tvirta (1 lent.). Šios veislės A. dažniausiai sarti; pasitaiko bėrų. Jie energingi, judrūs, greitos žinginės, didelės traukiamosios jėgos. Paplitę daugiausia Lietuvos vakaruose ir pietvakariuose. Sudaro apie 78% visų Lietuvos veislinių A. (1964). Veislė sukurta, kryžminant vietinius A. su įvežtomis iš V. Europos sunkaus tipo A. veislėmis, iš kurių didž. įtaką turėjo Švedijos ardėnai. Planingas veislės tobulinimo darbas pradėtas 1945. Savarankiška veisle pripažinti 1963. **Žemaičių veislės A.** galva nedidelė, ausys trumpos, karčiai tankūs, ilgi, nugara tiesi, strėnos apvalios, kojos trumpos, kanopos taisyklingos, stiprios (1 lent.). Šios veislės A. dažniausiai bėri, juodi, pelėki. Jie ištvermingi, geros risčios, gana didelės traukiamosios jėgos. Žemaičių A. (**žemaitukai**) minimi jau XVI a. vidurio raštuose. Geriausi Žemaičių A. buvo auginami teritorijoje tarp Raseinių, Telšių ir Šiaulių. Tipingesni šios veislės A. 1922 buvo surinkti Plungės žirgyne, kuris 1934 perkeltas į Gruzdžius. Vok. faš. okupantai 1944 išgabeno visus Žemaičių A. iš Gruzdžių į Vokietiją. Šiuo metu Žemaičių veislės A. labiau paplitę Lietuvos rytuose. Geriausi Žemaičių A. auginami Vilniaus žirgyne (Riešėje), Utenos, Molėtų, Švenčionių ir Ignalinos rj. kolūkių veislinėse A. fermose. Šiuolaikiniam Žemaičių veislės A. tipui turėjo įtakos ristūnai, šiaurės Švedijos arkliai, iš dalies sunkiųjų veislių arkliai; dėl to jie pasidarė stambesni už senojo žemaitukų tipo arklius. Žemaičių veislės A. daugiausia tyrinėjo ir aprašė Rusijos arklininkystės specialistas S. Urusovas (1899), Vokietijos — I. Moračevskis (1912), Lietuvos — M. Kvašninas-Samarinas su Z. Mockumi (1926—27), J. Petraitis (1948). **Orlovo ristūnais** pagerintų vietinių A. aptinkama Lietuvos rytuose — Rokiškio, Zarasų ir kt. rajonuose. Keliose veislinėse fermose laikomos mišrūnės kumelės, kurios toliau kryžminamos su grynaveisliais eržilais. Geresnių šios veislės eržilų yra Vilniaus žirgyne.

LIGOS. Dažniau pasitaikančios Lietuvoje neužkrečiamosios A. ligos: dusulys, diegliai, gruodas, špatas, kaupa, moliūgai; užkrečiamosios: bruceliozė, pažandės, stachibotriotoksikozė; invazinės: niežai, gastrofiliozė, askaridozė, oksiuriozė, strongilioidozė.

AUGINIMAS. Lietuviai augino A. jau pirmykštės bendruomenės laikais. A. griaučių rasta, pvz., Kapitoniškių (Kaišiadorių rj.) VIII—XII a. pilkapiuose. Juos tyręs prof. K. Aleksa nustatė, kad žemiausio iš matuotųjų A. aukštis ties gogu buvo 132 cm, o aukščiausio 142 cm. Lietuvos Did. Kun-stėje buvo daug valstybinių ir privačių žirgynų, kuriuose buvo auginami jojamieji A.— **žirgai**, daugiausia karo reikalams. Flandrijos keliautojas Žiliberas de Lanua rašo 1414 matęs Trakuose didelį Vytauto žirgyną ir žvėryną, kuriame, be kitko, buvę ir laukinių A. (Laukiniai A. išsilaikė Lietuvos giriose maždaug iki XVIII a.; 1588 Lietuvos Statute nustatyta pabauda už laukinį A., sumedžiotą svetimuose miškuose.) Žirgų priežiūra buvo reguliuojama instrukcijomis. Dvaruose žirgų auginimą kontroliavo žirgininkai, kurie turėjo auginamų žirgų sąrašus. Žirgų prižiūrėtojai — žirgininkai — vasarą ganė žirgus, šienavo pievas, žiemą žirgus šėrė. Jie turėjo apmokėti nuostolius, jei dėl jų kaltės žirgas nugaišdavo. Kaip atlyginimas už tarnybą žirgininkams buvo duodami 2 valakai žemės ir dar mokami 8 grašiai per savaitę, be to, iki 1574 už abu valakus, vėliau už vieną nebuvo imami mokesčiai. Žirgininkai būdavo vadina-

1 lent. **Duomenys apie Lietuvos sunkiuosius ir Žemaičių veislės arklius**

	Vidutiniai matmenys (cm)				Vid. svoris (kg)
	aukštis ties gogu	liemens ilgis	krūtinės apimtis	plaštakos apimtis	
Lietuvos sunkiųjų eržilai	157,7	164,2	197,4	24,3	706
„ „ kumelės	154,5	162,4	192,5	22,8	646
Žemaičių veislės eržilai	150,3	155,5	180,5	20,4	525
„ „ kumelės	148,2	155,2	180 0	19,8	485

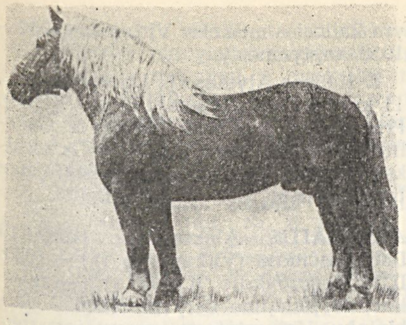

Arkliai. Lietuvos sunkiųjų veislės eržilas

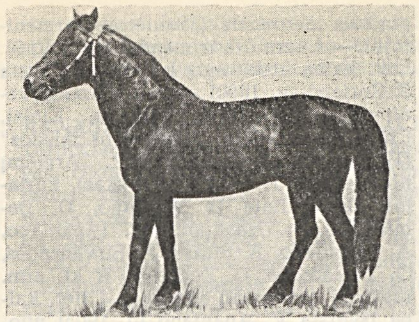

Arkliai. Žemaičių veislės eržilas

mi kaniūkais (iš baltr. koniuchi) arba maštalieriais (iš lenkų k.). Iš tų žodžių kilo daugelio kaimų vardai: iki šiol Lietuvoje yra 17 Kaniūkų kaimų, o Alytaus rj.— Maštalierių kaimas.

Iki XIX a. vid. masinio A. veislių kryžminimo Lietuvoje nebuvo, o atsitiktinis kryžminimas negalėjo vietinės kilmės A. kiek daugiau paveikti. Be to, vietiniai A. buvo laikomi gana blogai, todėl ir jų veislė negalėjo pagerėti. XIX a. viduryje įv. veislių stambesni A. pradėjo išstumti vietinius smulkiuosius. A. veislės gerinimu imta labiau rūpintis XIX a. pabaigoje. 1881 Raseiniuose ir 1890 Rietave dvarininkai įsteigė Žemaičių arkliams veisti d-jas, kurios veikė iki I pasaul. karo. Šios d-jos neturėjo aiškaus plano: užuot skatinusios auginti Žemaičių A., dalį jų pradėjo mišrinti su kitų veislių arkliais. I pasaul. karo metu kaizeriniai okupantai išgrobstė apie trečdalį Lietuvos A., jų tarpe beveik visus veislinius. 1922—25 į Lietuvą atvežti 1746 veisliniai A. iš Švedijos, Vokietijos, Olandijos. Plungėje (1922) ir Kėdainiuose (1936) įsteigti valst. žirgynai. Prie Ž. ū. rūmų 1925 suorganizuota Ardėnų veislės arkliams auginti Lietuvoje d-ja, 1927 — Lengviems arkliams auginti Lietuvoje d-ja ir 1928 — Lietuvos Vietinių arklių gerinimo d-ja. 1936 šios d-jos buvo sujungtos į Lietuvos Arklių auginimo ir gerinimo d-ją. Ji veikė iki 1940 ir turėjo apie 2000 narių — buožių ir dvarininkų; į kilmės knygas d-ja įrašė 2451 veislinį A. Per D. Tėvynės karą vok. faš. okupantai iš Lietuvos išgabeno 224 000 A., jų tarpe ir veislinius A. iš žirgynų.

Po D. Tėvynės karo Lietuvoje suorganizuotas platus valstybinių kergimo punktų tinklas, įsteigti 4 valst. žirgynai: 1945 — „Nemuno" (Šilutės rj.), 1949 — Vilniaus (Riešėje), 1950 — „Sūduvos" (Kapsuko rj.) ir 1952 — Žagarės. Vilniaus žirgyne tobulinama Žemaičių A. ir Orlovo ristūnų veislė, kituose žirgynuose — Lietuvos sunkiųjų A. veislė. Nuo 1951 A. veislės Lietuvoje rajonuotos. 1951—56 įsteigti 3 valstybiniai A. veislynai; 1958 jie drauge su kt. gyvulių veislynais perorganizuoti į veislininkystės stotis. Valstybinės veislininkystės stotys įsteigtos kiekviename rajone. Kolūkiuose įkurta 60 veislinių A. fermų, iš jų 46 — Lietuvos sunkiųjų A. ir 14 — Žemaičių veislės A. Geriausios fermos yra šiuose kolūkiuose: „Dubysos" ir „Komjaunimo žingsniu" (Raseinių rj.), Pašaltuonio (Jurbarko rj.), „Lenino keliu" (Tauragės rj.), Lenino (Šakių rj.), Paežerio (Panevėžio rj.). Į valstybines kilmės knygas nuo 1947 iki 1964 pr. įrašytas 12 461 veislinis arklys.

NAUDOJIMAS. Lietuvoje A. nuo senų laikų buvo naudojami jojimui. Lietuvos kariuomenė buvo daugiausia raita. Žirgai buvo laikomi vertingu karo grobiu. Pagal Eiliuotąją, Posilgės, Dusburgo, Vigando kronikas, per karus į Prūsiją ir Livoniją iš Lietuvos buvę išvesta tūkstančiai žirgų. Ir lietuviai parsivesdavo iš kryžiuočių daug žirgų. Yra žinoma, kad 1528 į Lietuvos kariuomenę mobilizuota 6858 A.; iš jų arti $^2/_3$ davė etnografinė Lietuva. Mobilizuoti A. būdavo sužymimi sąrašuose pagal įdegintus ženklus ir plauką. 1588 Lietuvos Statutas nustatė tokias žirgų kainas: už eržilą 8 kapos grašių, už veislinę kumelę 4 kapos. Gana anksti pradėta kinkyti A. ir į vežimą. Pasak Henriko Latvio, lietuviai karo grobį iš Gaujos apylinkių „susideda į vežimus". Kęstučio sūnus Butautas 1365 pabėgo nuo tėvo su 15 vežimų. Žinoma, kad jau XIII a. Lietuvoje arkliais buvo ariama. S. Herberšteinas mini XVI a. lietuvių arklius, kurie, nors ir maži, atlieką daug darbų — naudojami ir karuose, ir laukams dirbti. Lietuvos valstiečiams arklys buvo pagrindinis darbo gyvulys, bet ne visi ūkiai, ypač smulkesnieji, įstengdavo A. įsigyti. Pvz., XX a. pr. Kauno gub. beveik trečdalis ūkių A. neturėjo.

Tarybų Lietuvos žemės ūkyje A. dėl klimato ir reljefo ypatumų tebėra svarbus technikos talkininkas. 1964 pr. respublikoje buvo 188 800 A., iš jų kolūkiuose 141 900, taryb. ūkiuose ir kituose valst. ūkiuose 43 100. Daugiausia jie naudojami smulkiems darbams, sportui (ž. *Žirginis sportas*). A. skaičiaus kitimą Lietuvoje rodo 2 lentelė. Arklių sumažėjo dėl ž. ū. mechanizavimo: 1940 bendrame Lietuvos TSR ž. ū. energetikos balanse A. traukiamoji jėga sudarė 79,8%, 1963 pr.— 4,2%.

Lietuvoje arklininkystė anksčiau, negu kitos gyvulininkystės šakos, tapo prekine ūkio šaka. Jau prieš I pasaul. karą iš Lietuvos (ypač Tauragės, Raseinių, Šakių apylinkių) kasmet būdavo parduodama apie 30 000 A. į Rusijos gilumą ir į Prūsiją. A. buvo eksportuojami ir burž. valdymo metais. 1946—64 pr. už Lietuvos TSR ribų (į kitas sąjungines respublikas, Kiniją, Korėjos Liaudies Demokratinę Respubliką, Olandiją ir kt.) išgabenta 97 300 A., iš jų 2378 veisliniai, 19 600 mėsinių.

2 lent. A. skaičiaus ir tankumo dinamika Lietuvos TSR teritorijoje

Metai (I.1)	A. skaičius (tūkst.)	A. skaičius šimtui hektarų ž. ū. naudmenų
1914	504	11,5
1940	610	13,8
1941	594	13,4
1945	345	8,0
1954	345	8,3
1960	246	6,5
1964	189	5,3

A. ETNOGRAFIJOJE. Arklio galva sen. lietuvių tikėjime turėjo didelę reikšmę. Ji saugodavusi sodybą nuo visokių nelaimių. Net ir netikros, siluetinės, iš medžio drožtos A. galvos, pritvirtintos čiukuro galuose, ginančios pastoges nuo visokių nelaimių. Žirgas liaudies dainose apdainuotas kaip kario kovos draugas. Iki krikščionybės įvedimo žirgai būdavo laidojami drauge su šeimininku.

Lit.: **M. Kvašninas-Samarinas, Z. Mockus,** Arklio kilmė ir lietuvių arklys, 2 d., K., 1926—27; **V. Barauskas,** Lietuvos sunkiųjų arklių veislės kilmė ir zootechninė charakteristika.—„LTSR MA Gyvulininkystės ir veterinarijos instituto darbai", t. 2, V., 1955; **O. Navickaitė,** Žirgo apranga Veršvų kapinyne.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; Arklių gerinimo klausimais (Straipsnių rinkinys), V., 1958.

ARKLIŪKAI ž. *Lėkis.*

ARKŠVA, Erkšva,— kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 6 km į p. v. nuo Ylakių. 185 gyv. (1959). Per A. teka Luoba ir jos kair. intakas Pragulba. Kaimo apylinkėse yra kalnas, vad. Alkakalniu, ant jo — kapinės. A. teritorijoje iki XVII a. buvo Bareikių miestas (ž. *Bareikiai*). Kaime 1884 gimė rašytojas J. Gurauskis.

ARLAIČIZNA, Ožiškis,— kaimas Rokiškio rj., Kriaunų apyl., 7 km į p. v. nuo Obelių. 10 gyv. (1959). Iš p. prie A. prieina Pokenės ež. ir Pokenės miškas. Lentpiūvė (nuo 1959). A. gyventojai 1918—19 dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią; dalis jų priklausė LKP Kriaunų org-jai.

ARLAUSKAS Mykolas [g. 1930.X.1 Turloviškėse (Kaišiadorių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963). 1955 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1955 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos priemolio dirvų dirbimą ir kitais žemdirbystės klausimais.

ARLAUSKO PARTIZANŲ GRŪPĖ, veikusi hitlerinės okupacijos metais Zarasų apskrityje, ž. *Kęstučio partizanų būrys.*

ARMĖLIS — ežeras Zarasų rj., 7 km į š. v. nuo Salako. Plotas 21,5 ha (iki 1959). Sąsiauriu jungiasi su Salako ež. Pastačius Antalieptės hidroelektrinę, A. plotas padidėjo iki 26,7 ha, ir ežeras tapo Antalieptės marių dalimi.

ARMENÀ — upė Raseinių ir Jurbarko rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 67 km^2. Versmės prie Butkiškės. Įteka į Nemuną 4 km žemiau Dubysos žiočių. Intakai: Gailupys (deš.), Armeniukas (kair.). Vid. nuolydis 297 cm/km. Vidurupyje ir žemupyje teka giliu (iki 40 m) ir vaizdingu slėniu. Vid. debitas žiotyse 0,37 m^3/s. Aukštupys 1949 sureguliuotas.

ARMENÌŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Armeniškių apyl., 7 km į š. nuo Seredžiaus; apylinkės ir kolūkio centras. 185 gyv. (1959). Per A. teka Armena ir jos intakas Gailupys. Iš v. prieina Armeniškių miškas. Aštuonmetė m-la. Burž. nacionalistai 1949 nužudė A. Ambrutytę, J. Macevičių, jo žmoną E. Macevičienę.

ARMĖNŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Arm. lit-ra Lietuvoje pradėta domėtis XIX a. pabaigoje. 1894 „Varpe" (Nr. 3, 5, 8, 10, 12) išspausdintas A. Kriščiukaičio-Aišbės str. „Armėnų beletristai", kuriame duodama arm. nacionalinio išsivadavimo judėjimo apžvalga ir supažindinama su naujosios arm. lit-ros pradininkų Ch. Aboviano (1805—48) ir Rafio (1835—88) kūryba bei visuomenine veikla. 1897 M. Šikšnys-Šiaulėniškis išvertė arm. poeto R. Patkaniano (1830—92) eil. „Arakso ašaros". Burž. Lietuvoje arm. lit-ra nesidomėta, išskyrus tai, kad A. Kriščiukaičio str. „Armėnų beletristai" buvo perspausdinamas mokinių skaitinių knygose („Vargo mokyklai").

Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, ryšium su arm. lit-ros dekada Maskvoje 1941 liet. period. spaudoje pasirodė arm. kritiko E. Sikaro str. „Armėnų literatūra" („Raštai", 1941, Nr. 5). Po D. Tėvynės karo apie arm. lit-rą buvo rašoma daugiausia įv. jubiliejų, arm. rašytojų apsilankymo Lietuvoje, o taip pat liet. rašytojų lankymosi Armėnijoje progomis. Pažymėtina P. Cvirkos apybraiža „Ararato slėnyje" (1947), J. Paukštelio apybraižos „Kelionė po Užkaukazį" (1948), A. Vienuolio legenda armėnų tautosakos motyvais „Mieganti Ararato mergelė" (1953),— kūriniai, parašyti ryšium su tų rašytojų apsilankymu Armėnijoje 1946. Period. spaudoje 1955 paminėtos Ch. Aboviano 150-sios gimimo metinės, A. Isaakiano 80-sios gimimo metinės. A. Venclova pateikė atsiminimų apie A. Isaakianą ir jo kūrybos charakteristiką (kn. „Laikas ir rašytojai", 1958), V. Reimeris apie Karabachą rašė apybraižoje „Kalnų ir poezijos kraštuose" („Pergalė", 1955, Nr. 12). J. Jurginis supažindino su arm. lit-ros pradininku M. Maštocu ryšium su jo 1600-siomis gimimo metinėmis („Saulėtoje Armėnijoje".—„Literatūra ir menas", 1962.VI.9). Liet. kalba atskiromis knygomis išleista S. Zoriano (g. 1890) apys. „Vieno gyvenimo istorija" (1948, vertė K. Kiela), Ch. Aboviano rom. „Armėnijos žaizdos" (1950, v. A. Andrėnas), rink. „Armėnų novelės" (1950, v. J. Žukauskas), kuriame išspausdinta G. Agajano, D. Demirčiano, A. Isaakiano, V. Papaniano, A. Paroniano, A. Siraso, A. Širvanzadės, O. Tumaniano, G. Zochrabo ir kt. arm. rašytojų apsakymų vertimai. Į liet. kalbą išversta V. Ananiano (g. 1905) nuotykių apysaka jaunimui „Ant Sevano kranto" (1952, v. O. Dabrilaitė) ir rom. „Panteros tarpeklio belaisviai" (1963, v. P. Žemaitytė), O. Hukasiano apysaka vaikams „Mažieji keršytojai" (1953, v. S. Nosevičiūtė) ir apysaka jaunimui „Laikas — auksas" (1962, v. B. Katinienė), S. Spandariano „Kamuolys pataikė" (1956, v. B. Sabonis), G. Sevunco rom. „Teheranas" (1960, v. T. Rostovaitė, P. Kežinaitis), Rafio rom. „Auksinis gaidys" (1961, v. V. Giedra), G. Mahario kūrinių rink. „Senojo sodo istorija" (1962, v. J. Šimkus), Nar-Doso (M. Ovanesiano, 1867—1933) apys. „Nušauta balandė" (1962, v. A. Mickienė), B. Ulubabiano „Apysaka apie mano draugą" (1964, v. K. Mackonis). Liet. period. spaudoje išspausdinta nemaža arm. poetų (Achavnio, A. Akopiano, G. Borjano, G. Emino, A. Grašio, A. Isaakiano, S. Kaputikian, A. Saakiano, S. Sariano, N. Zariano ir kt.) eilėraščių, arm. rašytojų (M. Arazio, D. Demirčiano, R. Gurunco, A. Papaniano, V. Petrosiano, A. Siraso ir kt.) apsakymų vertimų.

Arm. kalba išleista: A. Venclovos poezijos rink. „Eilėraščiai" (1953, v. P. Sevakas), liet. rašytojų (A. Baltrūno, K. Binkio, P. Cvirkos, H. Korsakienės, E. Mieželaičio, S. Nėries, V. Reimerio, M. Sluckio, V. Valsiūnienės, Žemaitės) kūrinių vaikams rink. „Ant Nemuno kranto" (1956). Arm. period. spaudoje išspausdinta A. Baltakio, J. Degutytės, A. Jonyno, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, V. Mozūriūno, T. Tilvyčio eilėraščių ir J. Avyžiaus, K. Kielos, A. Markevičiaus, J. Šimkaus apsakymų vertimų. Arm. poetai G. Eminas, A. Grašis, S. Kaputikian lankė Tarybų Lietuvoje ir parašė eilėraščių liet. tematika. Arm. period. spaudoje apie liet. lit-rą buvo nemaža rašyta 1946 ryšium su grupės liet. rašytojų (P. Cvirka, J. Paukštelis, A. Vienuolis, Alb. Žukauskas) lankymusi Armėnijoje, 1955 — A. Venclovai ir V. Reimeriui apsilankius Armėnijoje A. Isaakiano jubiliejaus išvakarėse. 1959 arm. spaudoje paminėtos P. Cvirkos 50-sios gimimo metinės, 1964 — K. Donelaičio 250-sios gimimo metinės. Arm. poetas G. Eminas pateikė atsiminimų apie P. Cvirką („Bičiulio atminimui".—„Knyga apie P. Cvirką", 1949).

ARMINAÌ — **1.** Kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 8 km į š. nuo Vilkaviškio, prie Kudirkos Naumiesčio—Pilviškių kelio. 221 gyv. (1959). P. pakraštyje yra Žaliosios miškelis. Vid. m-la (1949—1958 septynmetė).

2. Kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 11 km į v. nuo Alytaus. 178 gyv. (1959). Prie A. yra 2 ežerai: Pluvija ir Gudelių ež. Kaimą supa Aniškio, Geiminiškės ir Koryklos miškai; pastarajame buvę kariami 1863 metų sukilėliai.

ARMINÁITIS Aleksandras [1909.I.19 Daugėlaičiuose (Vilkaviškio rj.) — 1943. II.26 Jegorovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Vaikystėje ir jaunystėje tarnavo pas buožes, paskui dirbo statybininku, akmenskaldžiu. 1934 rudenį Kybartuose įstojo į LKP, buvo kuopelės sekretorius. Po suėmimo 1936 neteko ryšių su pogr. org-ja. Į LKP vėl priimtas 1939.VII Kybartuose. 1940—41 Kybartų glžk. st. depo darbininkas, milicininkas, LKP Vilkaviškio aps. k-to instruktorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

ARMINAS Petras [slap. **Trupinėlis**; 1853. IX.16 Deksniškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1885.III.18 Marijampolėje] — poetas, vertėjas, liaudies švietėjas. Pr. m-lą lankė Gižuose, nuo 1865 mokėsi Marijampolės progimnazijoje, baigė tik 2 klases. 1872 baigė Veiverių mkt. seminariją ir buvo paskirtas Alvito pr. m-los mokytoju, 1875 perkeltas į Naumiesčio m-lą, o 1877 paskirtas Marijampolės g-jos parengiamosios klasės vedėju ir liet. kalbos mokytoju. Čia palaikė glaudžius ryšius su P. Kriaučiūnu ir kt. liet. kultūros veikėjais. Marijampolėje A. sudarė „Lietuvišką chrestomatiją", turėjusią atstoti liet. kalbos vadovėlį. Jos išleisti nepavyko, caro valdžia įtarė autorių anticarine veikla, ėmė jį persekioti. 1883 A. buvo iškeltas mokytoju į Augustavą. 1884 rudenį atsisakė nuo mokytojo pareigų, grįžo į Marijampolę ir netrukus mirė džiova.

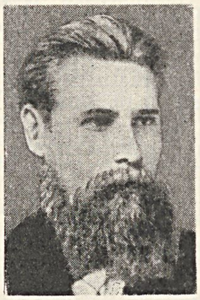

A. daugiausia pasireiškė kaip vertėjas. Išvertė A. Mickevičiaus „Tris Budrius", atskiras „Gražinos" scenas, L. Kondratovičiaus „Kaimo mokykloje", „Piastų dukterį" ir kt. Ypač pažymėtinas „Kariškos senovės lietuvių dainos" („Tegul giria šlamščia, ūžia") iš „Piastų dukters" vertimas, virtęs populiaria jaunimo daina. A. pirmasis ėmė versti į liet. kalbą A. Puškino kūrinius („Skendinys", 1885). Gana laisvai A. išverstos I. Krilovo ir I. Krasickio pasakėčios ilgą laiką buvo dedamos į mokyklinius skaitinius. A. sukūrė keletą originalių eilėraščių („Vilko veselija" ir kt.), parašė ist. tyrinėjimą „Nusidavimai Lydos pilies" (išsp. „Aušros" kalendoriuje, 1884), kritinį darbą apie A. Mickevičių (išsp. „Tėvynėje", 1898) ir kt. Pagr. A. raštų dalis buvo išleista

netrukus po jo mirties, tačiau maždaug 25 kūriniai (daugiausia vertimai) ilgą laiką buvo nežinomi ir paskelbti tik 1939—40. Originaliais kūriniais ir vertimais A. stiprino liet. demokratinę literatūrą, padėjo vystytis liet. realistinei poezijai.

Ršt.: Petro Armino Rasztai, V., 1893 [III leid. 1907]; Petro Armino nežinomi eilėraščiai.— „Mūsų senovė", 1939, Nr. 4; 1940, Nr. 1; [Eilėraščiai].— Lietuvių poezija. XIX amžius, [antologija], sudarė B. Pranskus, V., 1955.

Lit.: **V. Kapsukas**, P. Armino laiškai iš 1883—1884.—„Kibirkštis", 1925, Nr. 9; **A. Sprindis**, P. Arminas-Trupinėlis.—„Pergalė", 1953, Nr. 3; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

ARMOLÁITIS Edvardas [g. 1922.XII.22 Mauliuose (Kėdainių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1957 Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos pietvakariuose auginamas obelis ir kt. Parašė brošiūrų apie vaismedžių genėjimą ir kitais sodininkystės klausimais.

ARMONÀ — upė Jonavos ir Ukmergės rj., Šventosios deš. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 229 km². Prasideda Tarakų apylinkėse, 7 km į p. v. nuo Siesikų. Teka per Siesikų ir Armonos ežerus p. r. kryptimi. Įteka į Šventąją 31 km nuo jos žiočių. Intakai: dešinieji — Juodupis, Šventupis, Pavarklos; kairieji — Drungė, Strauzgėlė. Vid. nuolydis 139 cm/km. Iki Ukmergės—Kėdainių kelio krantai žemi, slėnis neryškus; žemiau slėnio plotis 30—80 m, gylis 5—8 m. Vid. debitas žiotyse 1,42 m³/s, maks. 27,5 m³/s (1953). Vasarą dažnai išdžiūsta. Prie A., Dovydiškiuose, yra vandens malūnas, ties Laibiškiais nuo 1939 veikia vandens matavimo postas. Aukštupys iki Ukmergės—Kėdainių kelio 1937 sureguliuotas. Žemupys nuo Dovydiškių iki žiočių taryb. metais paskelbtas geologiniu draustiniu. Jis saugo abu A. krantus, kuriuose yra devoninio smėlio atodangų su šarvuotųjų žuvų liekanomis.

ÁRMONIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Alšėnų apyl., 7 km į p. v. nuo Kauno. 256 gyv. (1959). Per A. teka Marvelė (Nemuno intakas). Pr. m-la (įst. apie 1922). Į š. v. nuo A., prie Vizgirdos miškelio, yra I pasaul. kare žuvusių karių kapinės. XIX amžiuje A. buvo dvaras. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 6 žmones.

ARMONIŲ ĚŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 12 km į š. r. nuo Rokiškio. Plotas 26 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1090 m, didž. plotis 300 m. Krantai lėkšti, daugiausia apaugę mišku. 1 km į š. nuo A. e. yra Armonių kaimas. Ežeras verslovinis.

ARNASTÁUSKAS Jurgis [g. 1919.I.8 Vladikaukaze (dab. Ordžonikidzė)] — chemikas-vaistininkas, chemijos mokslų kandidatas (1955). 1947 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 dirba ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Med. in-te), nuo 1958 docentas, neorganinės chemijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kristaloskopinio metodo taikymą vaistų mišiniams patikrinti ir kt. klausimais.

ARNASTÁUSKAS Vincas [g. 1903.XI.18 Tarpučiuose (Kapsuko rj.)] — pedagogas, choro dirigentas. 1930 baigė Klaipėdos muz. mokyklą. 1930—40 dėstė muziką Kybartų g-joje, vėliau — Trakų mkt. seminarijoje, Vilniaus Ped. in-te, Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-loje, Vilniaus dešimtmetėje muz. m-loje. 1944—46 vadovavo Vilniaus un-to chorui. Nuo 1945 dirba Vilniaus, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorijos choro dirigavimo katedroje. Parašė muz. vadovėlių vid. m-lai.

Ršt.: Muzikos vadovėlis V—VII klasei, K., 1958; Dainų rinkinys V—VII klasei, K., 1959; Muzikos vadovėlis V klasei, K., 1959; Muzikos vadovėlis VI klasei, K., 1960; Muzikos vadovėlis VII klasei, K., 1961.

ARNASTÁUSKIENĖ Tamara [g. 1931. II.21 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.)] — veterinarijos gydytoja, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1955 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. 1959—62 Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-to aspirantė, nuo 1962 moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių ligas ir jų gydymą.

ARNIÓNYS — kaimas Molėtų rj., 10 km į š. v. nuo Pabradės; apylinkės ir žuvininkystės ūkio centras. 230 gyv. (1959). Per A. eina Molėtų—Pabradės kelias. Vakaruose yra Arino ež., rytuose — Arnionių miškas. Kaimo apylinkėse gausu pelkių. Ančių ferma, aštuonmetė m-la, biblioteka (nuo 1955). A.— buv. dvaras. Žygimantas Senasis buvo padovanojęs A. su aplinkinėmis žemėmis ir 32 ežerais didikams Narbutams. XIX a. pab. ichtiologas M. Girdvainis kaime įrengė žuvininkystės ūkį. Vok. faš. okupacijos metais Arnionyse vyko taryb. partizanų susirėmimai su hitlerininkais.

ÁRNOLTAS (Arnoldt) Danielius [1706—1775] — R. Prūsijos vokiečių teologas, istorikas. Nuo 1729 filosofijos, nuo 1733 teologijos profesorius Karaliaučiaus un-te. Drauge ėjo Senamiesčio (Altstadt) bažnyčios, o paskui karaliaus rūmų pamokslininko pareigas. Buvo K. Donelaičio profesorius. Iš gausių A. raštų reikšmingesni: Karaliaučiaus un-to istorija, Prūsijos bažnyčios istorija ir ypač vad. presbiterologija, kuriuose gausu žinių apie R. Prūsijos lietuvių raštijos kūrėjus.

Ršt.: Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität, 2 Bde, Königsberg, 1743—1746 [papildymai 1756 ir 1768]; Kurzgefaßte Kirchengeschichte des Königreichs Preußen, Königsberg, 1769; Kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern, Königsberg, 1777.

AROLIANSKÁITĖ Maša [Gilienė; g. 1919.III.15 Merkinėje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1934 įstojo į LKJS Kaune, dirbo pogr. rev. darbą amatų m-los „Ort" moksleivių tarpe, 1934 dalyvavo moksleivių polit. streike. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. 1935 tvarkė LKP CK ir LKJS CK lit-ros sandėlį. 1935.X suimta konspiratyviame bute. Kalėjo iki 1940.VI. D. Tėvynės karo metais savanorė Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 adm. darbuotoja. Pensininkė.

ARÔNAS Abromas [apie 1900 Krėvoje (Ašmenos rj., BTSR)— 1941]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1923 LKJS narys. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. Pogr. partinį darbą dirbo Gelvonuose (Širvintų rj.) ir Kaune. 1932 išrinktas (pagal kairiųjų darbininkų sąrašą) į Kauno ligonių kasos tarybą ir iki 1933 joje dirbo, gindamas partijos liniją. 1932—34 kair. profs-gų Centro Biuro narys. Savo bute Kaune slėpė persekiojamus rev. judėjimo dalyvius. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

ARONAVIČIŪTĖ Rachilė [1902 Laukuvoje (Šilalės rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1929 Komunistų partijos narė. Pogr. komunistinį darbą dirbo Plungėje. Už rev. veiklą daug kartų adm. tvarka bausta kalėjimu bei ištrėmimu. 1941 dirbo Kretingoje Lietuvos Liaudies pagalbos s-goje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudyta.

ARONAVIČIŪTĖ Rocha [g. 1910 Gelvonuose (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Fabriko, vėliau statybos darbininkė Kaune. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. 1933.XII aktyviai dalyvavo bedarbių demonstracijoje Kaune. Už pogr. komunistinę veiklą 1934 nuteista 10 metų kalėti. Nuo 1940 dirbo administracinį darbą. Pensininkė.

„ARS" [lot. *ars* — menas] — dailininkų modernistų grupuotė, veikusi 1932—34 Kaune. Ją sudarė jauni dailininkai A. Galdikas, A. Gudaitis, V. Jonynas, T. Kulakauskas, J. Mikėnas, A. Samuolis, J. Steponavičius, V. Vizgirda ir kt. Savo manifeste, išspausdintame 1932 parodos kataloge, „arsininkai" skelbė ieškosią naujų kelių dailėje, remdamiesi modernistinių krypčių pasiekimais ir liaudies meno tradicijomis. Iš dalies tai buvo protestas prieš akademizmą ir saloninę dailę. „A." grupuotė nebuvo vienalytė. Dalis dailininkų tenkinosi eksperimentavimu meninės formos srityje, išviršiniu liaudies meno sekimu. Kiti savo ieškojimams stengėsi suteikti gilesnį turinį, bandė spręsti socialines temas. „A." surengė Kaune 2 parodas (1932 ir 1934) ir greitai suiro, nes pažangesniųjų jos narių nepatenkino siauri grupuotės tikslai. Taryb. metais kai kurie šių dailininkų (A. Gudaitis, J. Mikėnas, T. Kulakauskas) sėkmingai įsisavino soc. realizmo metodą.

ÁRŠAS Abromas [g. 1912.XII.23 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — gydytojas ftiziatras, medicinos mokslų kandidatas (1959). 1940 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 dirba moksl. darbą Tuberkuliozės

in-te. Paskelbė moksl. straipsnių plaučių patologijos klausimais.

ĀRŠKAINIAI — kaimas Raseinių rj., Raseinių apyl., Raseinių miesto r. pakraštyje, prie kelio į Betygalą. 77 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Prabauda (Šaltuonos intakas). A. minimi 1410.

ARTAKŪNĖS MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 3 km į p. nuo Marcinkonių, į p. r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. Priklauso Marcinkonių miškų ūkio Darželių girininkijai. Plotas 1117 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

ARTĖLĖ — savanoriškas piliečių susivienijimas bendram ūkiniam darbui. Ž. *Kolektyvizacija, Kolūkis, Verslinė kooperacija.*

ARTÌSTAI. Lietuvoje įv. žanro A. (kanklininkų vaidilų, dainių, linksmintojų, apeigų bei pramogų įterptinių scenelių atlikėjų ir kt.) buvo jau gilioje senovėje liaudies teatre. Renesanso laikais su A. menu lietuvius supažindino Vilniaus mokyklinis teatras (nuo 1574) ir gausūs gastrolieriai: italų kaukių komedija (commedia dell'arte; nuo 1592), italų opera, baleto trupės, anglų A. ir kt. Karaliaus dvare Vilniuje XVI—XVII a. buvo pastovios dramos, operos, baleto trupės ir orkestras, apmokami iš Lietuvos valstybės iždo. Studentai ir moksleiviai praktinių scenos įgūdžių įsigydavo Vilniaus akademijos ir provincijos kolegijų vaidinimuose. Baigę m-las, jie sudarydavo savo teatrus Vilniaus apylinkių dvaruose. XVIII—XIX a. pr. A. trupes savo dvaruose turėjo Lietuvos didikai: Vilniaus vaivada ir Lietuvos etmonas Mykolas Kazimieras Radvila ir jo sūnus Karolis Radvila, Lietuvos etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis, Lietuvos didysis etmonas Klemensas Branickis, Lietuvos paižininkis Antanas Tyzenhauzas ir kt. Žiemą jos apsistodavo Vilniuje, kuris tapdavo A. centru. Tos trupės bei m-los išugdė artistų, iš kurių 1785 Vilniuje buvo sudarytos viešojo teatro dramos, operos bei baleto A. trupės. Provincijoje tuo laikotarpiu buvo keletas keliaujančių A. trupių. 1864 uždarius Vilniaus viešąjį teatrą, čia gastroliuodavo rusų (Nezlobino ir kt.) trupės bei pavieniai A.

XIX a. pab. pradejo formuotis liet. nacionalinis teatras, sutelkęs liaudies teatro atlikėjus bei mėgėjus, kurie ilgainiui įgijo nemaža patyrimo ir dažnai prilygdavo A. profesionalams (G. Landsbergis-Žemkalnis, J. Strazdas, L. Gira, A. Jasūdis ir kt.). Iš liet. vakarų vaidintojų išaugo ir pirmieji A. profesionalai, išėję rusų teatrines m-las (J. Vaičkus, K. Glinskis, A. Sutkus, A. Vitkauskas ir kt.). Pirmąją liet. A. m-lą 1916 įsteigė Petrograde J. Vaičkus. 1919—24 A. rengė Tautos teatro studija, vadovaujama A. Sutkaus. Profesionalų A. gretas papildė ir rusų teatrų A., po I pasaul. karo grįžę į Lietuvą (J. Petrauskas, J. Laucius, A. Kupstas, O. Rymaitė, B. Dauguvietis, A. Oleka-Zilinskas ir kt.). „Šarūno" pastatymas Valstybės teatre (1929) parodė tos A. trupės ansambliškumą bei meninį subrendimą. Nuo 1924 A. rengė Valstybės teatro m-la, kurią baigė 5 laidos (I laida, vadovaujama B. Dauguviečio, 1929; II, vadovaujama A. Sutkaus, 1930; III, vadovaujama K. Glinskio, 1931; IV, vadovaujama A. Olekos-Žilinsko, 1932; V, vadovaujama B. Dauguviečio, 1933). 1931—1934 A. rengė ir J. Vaičkaus kino teatro studija (į pabaigą jai vadovavo A. Oleka-Žilinskas). Uždarius Valstybės teatro studiją, dramos A. rengė Kauno un-to teatro seminaras (1930—40), vadovaujamas B. Sruogos, teatrologijos katedra (nuo 1940), teatro mėgėjų d-jos studija (1937—40), vadovaujama A. Jakševičiaus, Eksperimentinio teatro studija, vadovaujama V. Sipaičio, privati V. Sipaičio ir P. Kubertavičiaus studija (1935—39) ir kt.

Tarybų Lietuvoje buvo atidarytos Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio dramos teatrų studijos, kurias baigė didelis būrys A. Nuo 1952 dramos A. rengia Lietuvos TSR Konservatorija, kuri iki 1963 išleido 8 laidas (87 absolventus). Lietuvos TSR teatrams nemaža A. (t. p. režisierių ir teatrologų) parengė Maskvos ir Leningrado aukštosios m-los (Lunačiarskio teatrinio meno in-tas ir kt.).

Pirmuosius liet. muzikinių teatrų A. parengė rusų muz. m-los (Peterburge mokėsi J. Dvarionaitė, K. Petrauskas, M. Petrauskas ir kt., Maskvoje — A. Galaunienė, P. Oleka ir kt.). Vieną kitą A. parengė Varšuvos, Rygos, Pragos ir kt. muz. m-los. 1919—33 muz. teatrų A. rengė Kauno muz. m-la, 1923—30 Klaipėdos muz. m-la. Kol Lietuvoje nebuvo konservatorijos, kai kurie muz. m-lų absolventai tobulinosi užsienyje (Paryžiuje, Berlyne, Italijoje ir kt.). 1933—49 visų specialybių A. muz. teatrams rengė Kauno Konservatorija, 1945—49 Vilniaus Konservatorija, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorija Vilniuje.

Kuriantis liet. baletui, tebuvo vos keletas baleto A., pradėjusių mokytis šokio Rusijoje (J. Jovaišaitė, B. Kelbauskas, O. Malėjinaitė ir kt.). Rengti baleto A. Lietuvoje ėmėsi baletmeisterė O. Dubeneckienė, 1921 įsteigusi Valstybės teatro baleto studiją. Jos mokiniai sudarė daugumą pirmojo baleto spektaklio (1925) atlikėjų. Vėliau baleto A. mokė Valstybės teatro baletmeisteriai P. Petrovas, N. Zverevas, A. Fiodorova, B. Kelbauskas, artistai V. Nemčinova, A. Obuchovas, M. Juozapaitytė, J. Jovaišaitė, V. Germanavičius ir kt. Taryb. metais daug baleto A. parengė šalies įv. m-los (Leningrado Vaganovos m-la, Vilniaus vid. meno m-la ir kt.).

Šalies aukštosios m-los parengė nemaža kino režisierių bei operatorių. Kadrus teatrinei meno saviveiklai rengė Gruodžio muz. technikumas (1955—60), kultūros-švietimo technikumas ir Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinis f-tas (nuo 1962).

„ARTÓJAS" — 1. Ateistinis mėnesinis mokslo, literatūros ir satyros laikraštis, pradėjęs eiti 1920 Klivlende (JAV, Ohajo valstija). Leido Lietuvių apšvietos d-ja. Ėjo apie 5 metus.

2. Buržuazinis žemės ūkio žurnalas, ėjęs 1924—26. Leido Pasvalio ž. ū. d-ja, buvo spausdinamas Biržuose. Pasirodė 17 nr.

3. Tarybinis Šilalės rajono laikraštis, einąs nuo 1963.III.1 triskart per savaitę.

ARTÓJI, Didžioji Plynia,— pelkė Tauragės rj., 11 km į p. r. nuo Tauragės. Plotas 1072 ha. Pelkė plyti banguotoje limnoglacialinėje lygumoje. Ją maitina krituliai ir upeliai. Š. dalyje telkšo 4 ha ežeras, iš kurio išteka Viešvilė (Nemuno intakas). Vidurinę pelkės dalį užima plynraistinė aukštapelkė. Jos paviršius išgaubtas, vidutiniškai kemsuotas. Aukštapelkę supa plynraistinė tarpinio tipo pelkė ir raistinė bei plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3,58 m. Vyrauja fuskuminės durpės. Vid. susiskaidymas 18%, vid. peleningumas 4,7%. Durpių ištekliai 35,3 mln. m^3. Dugno duburiuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne molis ir smėlis. A. yra vienintelė vieta Lietuvoje, kur peri sėjikai. Be to, joje laikosi gervių, juodųjų gandrų. Šiems paukščiams saugoti A. paskelbta ornitologiniu draustiniu.

„ARTÓJŲ DRAUGIJĀ"— slapta buržuazinė demokratinė jaunimo organizacija, veikusi 1901—05 Suvalkijoje. Susikūrė, žandarams likvidavus „Sietyno" d-ją. Turėjo apie 50 narių. D-jos tikslai buvo platinti knygas bei laikraščius, rinkti tautosaką ir kt. Daug dėmesio d-ja skyrė slaptiems liet. vakarams, kuriuos rengė daugelyje Suvalkijos kaimų. 1903 buvo suimti „A. d." vadovai (A. Rucevičius, J. Matulaitis, J. Kidolis ir kt.). Jiems kartu su kitais „A. d." nariais buvo iškelta byla (per 20 kaltinamųjų), kuri nutraukta 1904.

ARVYDAĨ — kaimas Vilniaus rj., Bezdonių apyl., 3 km į š. r. nuo Bezdonių. 124 gyv. (1959). Kaimą supa miškai. Parduotuvė, žuvininkystės ūkio veislinė ančių ferma.

ASALNAĨ, Ašalna,— ežeras Ignalinos rj., 6 km į v. nuo Ignalinos. Plotas 334 ha, didž. gylis 33 m, vid. gylis 10 m. Dubuo sudarytas iš kelių rinų. Didž. plotis 1,7 km, didžiosios ašies ilgis 4,8 km, kranto linijos ilgis 19,5 km. Ežero v. dalyje yra keletas salų, kurių didžiausia 2,6 ha. Krantai sausi, daug kur statūs. Šiaurės vakaruose A. susisiekia su Linkmeno ež., o pietryčiuose, ties Meironių kaimu, su Lūšio ež. Priklauso Žeimenos baseinui. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 4,6 kg/ha (daugiausia kuojų, aukšlių, lydekų).

ĀSAVAS, Drobiškių ežeras,— ežeras Zarasų rj., 12 km į p. nuo Zarasų, 6 km į š. r. nuo Salako. Plotas 123 ha, didž. gylis 13 m. Ežeras susidaręs ištirpusio ledo luisto guolyje, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 3300 m, didž. plotis 1580 m. Yra

22 ha sala. Ežeras pasiekęs senatvės stadiją, užželiantis; dugnas lėkštas, pakraščiuose dumblingas, centr. dalyje klostosi sapropelis. Per A. teka Šventoji. Pietiniame A. krante įsikūrusios Drobiškės. Ežeras verslovinis.

ASAVĖLIS, Grybiškių ežeras,— ežeras Zarasų rj., 4,5 km į š. nuo Salako. Plotas 27 ha, didž. gylis 11 m. Krantai daugiausia žemi, lėkšti, smėlėti. Į r. nuo A. yra Asavo ež.; juos jungia Šventoji, tekanti per A. Vakarinėje A. pakrantėje įsikūrusios Grybiškės. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 4 kg/ha.

ĀSDRĖS PĖLKĖ — pelkė Trakų rj., 11 km į p. r. nuo Trakų. Plotas 164 ha. Per pelkę teka Asdrė (Vokės intakas). A. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. Durpių klodo didž. storis 7,5 m, vid. storis 1,97 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 17%.

ASĖJEVAS Igoris Petrovičius [1923—1944.X.26 prie Kudirkos Naumiesčio (Šakių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Ties Bliuviškiais-Gustainiškiais (Šakių rj.) 1944.VIII.21 hitlerininkai kontratakavo taryb. kariuomenės dalinius. Būdamas pulko priešakyje, art. diviziono vadas A. koregavo visų baterijų ugnį. Didžiausias atakos smūgis teko A. divizionui. Gerai organizavęs gynybą, A. vadovaujamas divizionas sunaikino 14 priešo tankų ir išlaikė užimtas pozicijas. Žuvo, plečiant užimtą placdarmą Šešupės kair. krante. Palaidotas Kudirkos Naumiestyje.

ASĖKAS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 9 km į š. v. nuo Ignalinos, 6 km į š. r. nuo Linkmenų. Plotas 55 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras kiek ištįsęs iš š. v. į p. r. Krantai žemi, drėgni, pelkėti, tik šiaurės rytuose aukšti ir sausi. Šiaurės vakaruose įteka upelis iš Almajo ež., o pietuose iš A. teka upelis į Linkmeno ež. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Utenos rj., 13 km į p. nuo Utenos, 3 km į p. v. nuo Kuktiškių. Plotas 37 ha, didž. gylis 15 m. Ežeras rininis, siauras, ištįsęs iš v. į r. Krantai žemi, daugiausia pelkėti. Priklauso Vyžuonos baseinui. Ežeras verslovinis.

ASĖSORIŲ TEĪSMAS — vienas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *teismų*.

ASIMILIĀCIJA — vieno garso supanašėjimas su kitu garsu dėl artikuliacijos patogumo. Skiriamos kelios A. rūšys: 1) pagal panašėjimo laipsnį — pilnoji ir nepilnoji, arba dalinė, A.; 2) pagal panašėjimo kryptį — progresyvinė ir regresyvinė, arba atgalinė, A.; 3) pagal nuotolį — artimoji, arba kontaktinė, ir tolimoji, arba distaktinė, A. **Pilnoji A.** yra tada, kai vienas garsas visiškai supanašėja su kitu garsu (pvz., „adaras" iš „atdaras"), **nepilnoji A.**— kai vieno garso artikuliacija tik iš dalies prisiderina prie kito garso artikuliacijos (pvz., „bėkti" iš „bėgti"). **Progresyvinė A.** yra tada, kai garsas paveikia po jo einantį garsą (pvz., dzūkų tarmės „vešč" iš „vešc" — vežti), **regresyvinė A.** — kai garsas paveikia pirma jo tariamą garsą (pvz., „pėščias" iš „pėsčias"). **Artimoji A.** yra tada, kai supanašėja gretimi garsai (pvz., „ušalo" iš „užšalo"), **tolimoji A.**— kai supanašėja vienas nuo kito toliau esantys garsai (pvz., dzūkų tarmės „čirščimai" iš „cirščimai"— tirštimai). Progresyvinė A. ir tolimoji A. literatūrinei liet. kalbai nebūdinga. Dalinei A. priklauso taip pat priebalsių palatalizacija, labializacija, veliarizacija, įvairių garsų nazalizacija ir užpakalinės eilės balsių priešakinimas po minkštųjų priebalsių. Balsių A. paprastai kalbotyroje vadinama balsių harmonija.

ASINĀVIČIUS Vladas [g. 1924.VIII.18 Dirvonėnuose (Telšių rj.)] — žurnalistas. 1944—46 dirbo komjaunimo ir partijos Telšių aps. k-tuose. Nuo 1946 TSKP narys. Baigęs Resp. partinę m-lą, 1948—1950 Telšių aps. laikr. „Tarybų Žemaitija" redaktorius. 1950—53 LKP Klaipėdos sr. k-to spaudos sektoriaus vedėjas. 1953—55 laikr. „Tarybinė Klaipėda" redaktorius. Baigęs Aukštąją partinę m-lą prie TSKP CK, nuo 1958 Šiaulių miesto laikr. „Raudonoji vėliava" redaktorius.

ASIŪKLĖS PĖLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 6 km į š. nuo Riešės, 1,5 km į v. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 123 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 7 m, vid. 3,04 m; vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 3,8%.

ASIŪKLIAI. Lietuvoje auga devynios savaiminės asiūklio (*Equisetum*) rūšys. **Dirvinis A.** (*E. arvense*), **gegužinis A.** (*E. palustre*) — dažnos laukų ir pelkėtų pievų, ganyklų piktžolės, kenksmingos gyvuliams. Švenčionių vaistažolių f-kas kasmet superka apie 10 t dirvinio A. sausos žolės vaistams gaminti. **Ožkabarzdis** (*E. pratense*) — retesnė pievų, padirvių piktžolė. **Miškinis A.** (*E. silvaticum*) dažnas retuose eglynuose ir kitur. Liet. liaudis jį vartojo audiniams dažyti geltonai ruda spalva. **Šiurkštusis A.** (*E. hiemale*) neretas lengvuose dirvožemiuose. Juo būdavo šveičiami puodai, poliruojama mediena.

Lit.: Lietuvos TSR flora, t. 1, V., 1959 [p. 52—69].

ASMENĀVIMAS — veiksmažodžio kaitymas asmenimis, skaičiais, laikais ir nuosakomis. Liet. kalbos veiksmažodžio A. sistemą pirmiausia sudaro asmeninės veiksmažodžio formos, kurios sakinyje atlieka tarinio funkciją ir yra organiškai susijusios su nuosakos ir laiko kategorijomis. Liet. kalboje tiek veiksmažodžių vienaskaita, tiek ir daugiskaita turi pirmojo, antrojo ir trečiojo asmens formas. Tarmėse vartojamos dar ir dviskaitos asmeninės formos. Visos tos formos skiriasi galūnėmis, tik trečiasis asmuo vienodas visiems skaičiams („jis skaito", „jie skaito", „jiedu skaito"). Asmeninės veiksmažodžio formos būdingos visiems keturiems tiesioginės nuosakos ištisiniams laikams („einu", „ėjau", „eidavau", „eisiu"), tariamajai nuosakai („eičiau", „eitum", „eitų") ir liepiamajai nuosakai („eik", „eikime", „eikite", „teeinie"). Į asmenavimo sistemą įeina ir sudurtinės veiksmažodžių formos.

ASMENUŌTĖ — vienodas kaitybines formas turinčių veiksmažodžių grupė. Dabartinėje liet. kalboje pagal esamojo laiko trečiąjį asmenį skiriamos trys A.: pirmosios A. veiksmažodžiai esamojo laiko trečiajame asmenyje turi galūnę *-a* („neša", „giria"), antrosios — galūnę *-i* („myli", „nori"), trečiosios — galūnę *-o* („rašo", „skaito").

ASMĖNVARDŽIAI, antroponimai, — tikriniai žmonių vardai. A. plačiąja prasme sudaro žmonių vardai, pavardės ir slapyvardžiai. Kaip ir kiti tikriniai vardai, A. yra kilę iš bendrinių žodžių.

Lietuviai, kaip visos ide. tautos, senovėje turėjo tik vardus. Pavardės vėliau susidarė iš vardų. Indoeuropiečiai, išskyrus italikus, turi beveik vienodą vardų darybą, paveldėtą iš bendrosios ide. epochos. Pagal darybą sen. lietuvių, kaip ir kitų ide. tautų, vardai skirstomi į: 1) dvikamienius, dažniausiai kilnios reikšmės, pvz.: liet. Gin-tautas, Tañt-ginas (tautos gynėjas), Vis-kantas (visa pakenčiąs). Dañ(g)-mantas (daug išmanas), latv. Vari-gribis (galios, jėgos norįs), prūs. Wysse-manth (visa išmanąs), rus. Vse-volod (visa valdąs); 2) vienkamienius, sudarytus iš dvikamienių vardų vieno kurio komponento, pvz.: liet. Rimas, Kañtas, Mañtas, prūs. Mane, Thawte; 3) vėliau susidariusius pravardinės kilmės vienkamienius, pvz.: liet. Lokỹs, Trùmpa, Vilkas, latv. Lācis (lokys), Brieds (briedis), Ābele (obelis), prūs. Stirnis (stirna), Wapse (vapsva), Kirsne (Juodis). Vienkamieniai vardai dažnai turėję ir deminutyvines formas, pvz., Kęst-ùtis (iš Kęstas, Kęstỹs), Geist-ùtis (iš Geistỹs).

Sen. tautoms vardas buvo ne šiaip sau pavadinimas. Primityvios, animistinės pasaulėžiūros žmonės tikėjo, kad vaiko vardas galįs lemti jo likimą. Vardais stengtasi nusakyti visuomenės vertinamas žmogaus ypatybes. Vaikams duodami vardai išreikšdavo tėvų viltis ir lūkesčius. Semantiniu požiūriu tyrinėjant sen. A., galima susekti sen. tautų dvasinės kultūros bruožus ir visuomenines pažiūras. Sen. liet. vardai rodo, kad populiariausi buvo kamienai: taut- (tauta), kant-, kint- (kantrus, pakęsti), mant-, man-, min- (manta, sumanus), vil- (viltis), gail-, gėl-, gil- (gailėtis, gėla, sugilti).

Lietuviai XIV a. pab. vadinosi tik vardais. 1390 Vytauto sutartyje su Kryžiuočių ordinu minimi žemaičių vardai: Asteika (Hoisteike), Eimantas (Eymund), Einoras (Eynur), Gedas (Getez), Joteika (Jotheke), Klausigaila (Clawssegail), Ragelis (Ragel), Surgaila (Surgail), Tylenis (Tilen), Vydas (Wide), Žilpa (Zilpe). Prireikus asmenį tiksliau nurodyti, buvo pridedamas tėvo ar brolio vardas. 1406 Kryžiuočių ordino vietininkas maršalui

siunčiamus žemaičių įkaitus vadino taip: Sugintas, Neivaito sūnus (Sagynthe Naywaiten zoen); Vėžys, Trumpio sūnus (Wesche Trumpen son); Minigaudas, Vangsčio brolis (Mynnegaude Wangsten bruder). Apsikrikštiję Vytauto bajorai vadinosi tik vardais (krikščioniškuoju ir pagoniškuoju): Mykolas, kitaip Minigaila (Michael alias Minigailo), Albertas, kitaip Manivydas (Albert andirs Monywyd), Mykolas, kitaip Kęsgaila (Michel andirs Kynsegal). Horodlės susitarimo (1413) akte jau randame Mikalojų Bylyminą, Petrą Mantigirdą. Čia senieji vardai jau eina pavardėmis. Tačiau ten pat kai kurie bajorai vadinami tik vardais (Galigantas, Mąstautas ir pan.). Vadinasi, lietuvių (tik bajorų) pavardžių formavimosi pradžia reikia laikyti krikščionybės įvedimo Lietuvoje metą (1387—1413).

XVI a. prie tėvavardžių dar buvo plačiai vartojami sen. pagoniški vardai (pvz., Budrius Radvilaitis, Dargis Minkantaitis, Daugėla Mangailavičius, Gedminas Dauginaitis). Su krikščionybe vis labiau ėmė įsigalėti ir svetimi krikščioniški vardai bei iš jų kilę tėvavardžiai ir pavardės. Žemaičių seniūno Kęsgailos, pakrikštyto Mikalojum, sūnus vadinosi dar Jan Kezgailovič, vaikaitis — jau Stanislav Janovič, o provaikaitis — Stanislav Stanislavovič Janovič. Tad su krikščionybe į lietuvių vardyną atėjo ir slaviškos tėvavardinės (patroniminės) priesagos (*-avičia*, *-evičia*, *-avičius*, *-evičius*). Tačiau dar dažniau buvo vartojamos priesagos: *-aitis*, *-ūnas*, *-onis*, *-ėnas*, *-ynas*, *-utis* ir kt. (pvz., Jurgis Norvydaitis, Gedvilas Milikaitis, Banys Vaičiūnas, Šimas Butvilonis, Mikas Petrėnas, Povilas Dargutis). Kartais net tas pat asmuo buvo vadinamas dvejopai (pvz., Dovkš-aitis ir Dovkš-evič). Prieš Žečpospolitos padalijimą, įvedus į raštines lenkų kalbą, lietuviškos tėvavardinės priesagos beveik visuotinai buvo keičiamos priesagomis *-owicz*, *-ewicz*, *-ewski*, *-ski*, ir net pačios pavardės dažnai verčiamos į lenkų kalbą. XV—XVI a. dokumentuose yra nemaža pravardžių, kurios vėliau virto pavardėmis (pvz., Jonas Nekepėlis, Motiejus Kairys, Grigelis Tūbausis ir kt.). Liet. pavardžių formavimasis galutinai baigėsi XVIII a. pr.

Pagal kilmę skiriami 2 pagrindiniai liet. pavardžių tipai: vardinės ir pravardinės pavardės. **Vardinės** pavardės pagal kilmę skiriamos į: 1) kilusias iš senųjų dvikamienių vardų (pvz., Almìnas, Ãšmantas, Bùkantas, Dìrmantas, Daũgirdas, Girmantas, Jókantas, Kýmantas, Nórvaišas, Rimgáila, Saũginas, Sìrtautas, Tárvydas, Vìsgirdas, Žýgaudas, Žùtautas); 2) kilusias iš senųjų vienkamienių vardų (pvz., Girdỹs, Giñčius, Klaũsas, Kiñtas, Medỹs, Tylė̃nis, Vaĩdas); 3) pavardes, padarytas iš senųjų dvikamienių ir vienkamienių vardų su tėvavardinėmis priesagomis (pvz., Budr-áitis, Gail-áitis, Aug-ū́nas, Kent-ū́nas, Daugird-ãvičius, Kenst-ãvičius); 4) kilusias iš krikščioniškų (hebraiškų, graikiškų ar lotyniškų) vardų, dažnai iš įvairių jų baltarusiškų bei lenkiškų variantų, ir iš jų su įvairiomis priesagomis padarytų tėvavardžių (pvz., Adomáitis, Adomónis, Adomė̃nas, Adùkas, Adùlis, Adamkė̃vičius, Aleksandrãvičius, Alė̃sius, Aleknà, Aleksà, Antanáitis, Antanãvičius, Jonỹs, Jonáitis, Jañkus, Jãsas, Janónis, Janùlis, Janulė̃vičius, Jurgáitis, Juŕkus, Jurkū́nas, Jurkónis, Jurỹs, Jurė̃nas, Petráitis, Petrõsius, Petrylà, Petkū́nas, Petkė̃vičius, Poviláitis, Povilónis, Poškà, Põcius, Stasiùlis, Stašỹs, Stañkus, Stankė̃vičius, Stanùlis, Stonỹs). **Pravardinės** pavardės pagal reikšmę skiriamos į: 1) tautovardines, kilusias iš tautų vardų (pvz., Kazõkas, Lenkáitis, Mozū́ras, Rusáitis, Švė̃das, Totoráitis, Vengrỹs, Vokietáitis, Latvė̃nas, Lietùvininkas); 2) vietovardines (pvz., Bugailiškis — iš Bugaĩliai, Puniškis — iš Puniâ, Pažeimỹs — iš Žeĩmis; čia minėtinos ir gamtovaizdinės reikšmės pavardės — Pakalniškis, Pakaŕklis, Pagirỹs, Užpãlis, Ažùsienis); 3) amatines, atsiradusias iš žmogaus turėto amato ar verslo (pvz., Dailìdė, Geležiū́nas, Kalvė̃lis, Puodžiū́nas, Račiū́nas, Stiklius, Kubìlius, Šiaučiùlis); 4) gyvūnines (pvz., Bríedis, Kãtinas, Lãpė, Meškỹs, Stum̃bras, Šérnas, Vilkė̃lis, Gaidỹs, Genỹs, Gérvė, Karvė̃lis, Šárka, Vãnagas, Vaŕnas, Žvìrblis, Gylỹs, Vãbalas, Karõsas, Unguráitis, Vėžė̃lis); 5) augalines (pvz., Aĩksnis, Líepa, Ū́osis, Burõkas, Miė̃žis, Dagỹs, Dóbilas, Smìlga, Baravỹkas, Grỹbas); 6) reiškiančias įvairius daiktus (pvz., Ãkstinas, Dùlkė, Mólis, Šakalỹs, Šalnà, Girà, Kisiė̃lius, Kirvė̃lis, Šepetỹs, Ragaĩšis); 7) pašiepiamai nusakančias kokį žmogaus išvaizdos ar charakterio bruožą (pvz., Baltãkis, Didžgaĩvis, Juodviršis, Ketùrakis, Kuprỹs, Papečkỹs, Piktšilingis, Rùdis, Variakõjis, Vienažindỹs).

Liet. moterų pavardės turi skirtingas lytis, padaromas su priesagomis. Skirtingas moterų pavardžių lytis tebeturi latvių ir slavų kalbos. Kitose ide. kalbose vyrų ir moterų pavardės nesiskiria. Liet. netekėjusių moterų pavardės padaromos iš vyriškos pavardės, pridedant priesagas *-aitė*, *-ytė*, *-utė* *-(i)ūtė*, tekėjusių moterų — pridedant priesagą *-ienė*, pvz.: Daukantáitė (iš Daũkantas), Kubiliū́tė (iš Kubìlius); Balčiū́nienė (iš Balčiū́nas), Taũčiu(v)ienė (iš Taũčius). Senovėje liet. moterų pavardės buvo daromos be priesagų, tiesiog su mot. giminės galūne -ė, pvz.: Kedė̃ (iš Kedỹs), Raudė̃ (iš Raudỹs), Derkiñtė (iš Derkiñtis). Tokių pavardžių randama XVII a. metrikų knygose. Užnemunėje kai kur ir dabar suaugusių merginų pavardės pasakomos taip — Radžiukýnė (iš Radžiukýnas), Šoliū́nė (iš Šoliū́nas).

Didžiulis liet. pavardžių rinkinys yra Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to vardyno archyve.

Lit.: **K. Būga**, Apie lietuvių asmens vardus, V., 1911; **E. Blese**, Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, Rīgā, 1929; Lietuvių kalbos rašybos žodynas, K., 1948.

ASÕNAS — ežeras Trakų rj., 7 km į š. nuo Aukštadvario, 12 km į š. r. nuo Stakliškių. Plotas 42 ha. Ežeras pailgas, kiek išlenktas į p. r.; nenutekamas. Krantai lėkšti, žemi, bet sausi. Ežeras verslovinis.

ASPIRÃCIJA [lot. *aspiratio* — pūtimas, kvėpimas] — fonetinis reiškinys, kai, tariant sprogstamuosius priebalsius, išeinanti iš plaučių oro srovė ne staiga nutraukiama, bet po tam tikros pauzės stipriai iškvepiama. Tokiu būdu susidaro šlamesvs, primenąs duslųjį priebalsį „h". Priebalsiai, ištariami su A., vadinami **aspiratomis**. Lingv. lit-roje jie žymimi *ph*, *bh*, *th*, *dh*, *kh*, *gh*. Daugumoje Europos kalbų aspiruojami tik duslieji priebalsiai „p", „t", „k". Liet. kalbos priebalsiai „p", „t", „k" žodžio gale (prieš pauzę) taip pat aspiruojami, tačiau savarankiškų fonemų nesudaro. Fonetinėje transkripcijoje jie žymimi vad. kvėptelėjimo ženkleliu (pvz., kaip^{c}, bet^{c}, kiek^{c}).

ASPIRANTŪRÀ — kvalifikuotų mokslinių kadrų rengimo forma, Tarybų Sąjungoje įvesta 1939. Lietuvoje A. 1947 buvo suorganizuota Lietuvos TSR Mokslų akademijoje, paskiau ir aukštosiose m-lose. Į stacionarinę A. priimami asmenys, ne vyresni kaip 35 metų, baigę aukštąjį mokslą, sugebantys dirbti moksl. darbą ir išlaikę stojamuosius egzaminus. Be stacionarinės 3 metų A. su stipendija, yra dar neakivaizdinė (be atitrūkimo nuo gamybos) 4 metų A. be stipendijos, tačiau su teise naudotis mokslo priemonėmis, su įstatymo numatytomis papildomomis atostogomis bei kt. lengvatomis. Aspirantui sudaromos sąlygos kandidatinio minimumo egzaminams išlaikyti ir mokslų kandidato disertacijai parengti. Specialybės darbe jam skiriamas moksl. vadovas. 1963.I.1 Tarybų Lietuvoje buvo 690 aspirantų (472 stacionarinėje A., 118 — neakivaizdinėje); 1964 vien Lietuvos TSR Mokslų akademijoje buvo 178 aspirantai. Kasmet nemaža žmonių siunčiama aspirantais į kt. taryb. respublikų mokslo įstaigas; baigę A. ir įgiję mokslo laipsnius, jie papildo Lietuvos TSR moksl. kadrus.

ASTEĨKIAI — kaimas Kretingos rj., Kūlupėnų apyl., 4 km į š. nuo Kartenos. 251 gyv. (1959). Šiaurėje eina Šiaulių—Kretingos glžk., pietuose teka Minija. Yra senas pastatas (vad. Asteikinė), kuriame nakvodavę pakeleiviai; jis aprašytas M. Valančiaus „Palangos Juzėje". A. minimi 1655 Žemalėnų kaimo inventoriuje. Burž. nacionalistai 1947 nužudė apylinkės aktyvistus A. Rindą, P. Sendrauskį, N. Šablinskį, P. Katkų.

ÃSTIKAS Kristinas [lot. Astig, Hestic, Hostik, Osthyk, lenk. Ostyk, Oscik; m. apie 1443] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinis veikėjas, Kernavės bajoras. Pirmą kartą jo vardas minimas 1398, kai A., būdamas Užpalių vietininku, drauge su kitais bajorais pasirašė Vytauto su Kryžiuočių ordinu sudarytą Salyno sutartį. A. buvo vienas žymiausių Vytauto, Švitrigailos, Žygimanto Kęstutaičio bendražygių. Jo pa-

rašas randamas beveik visose svarbiausiose to meto sutartyse. Nuo 1419 iki mirties buvo Vilniaus kaštelionu.

ASTRÁMSKAS Eduardas [g. 1918.IV.25 Marijampolėje] — vertėjas. 1936 baigė Marijampolės g-ją, 1939—46 su pertraukomis studijavo ekonomiką Kauno un-te ir germanistiką Vilniaus un-te. Išvertė iš estų kalbos F. Kreicvaldo sudarytą rink. „Senovinės estų liaudies pasakos" (1957), J. Smulio („Murzius jūreivis", 1963), F. Tuglaso („Mažasis Ilimaras", 1959; „Vikingų kraujas", 1960), A. Tamsarės („Kerbojos šeimininkas", 1960), V. Grosio, O. Lutso, L. Metsario ir kt., iš vok. kalbos R. Engelharto, K. Ceramo kūrinių. Vok. periodinėje spaudoje („Junge Welt"—VDR; „Neues Leben"—TSRS) išspausdino savo eilėraščių ir liet. poezijos (Maironio ir kt.) vertimų.

ASTRÁMSKAS Tomas [1853.V.28 Narto Naujienoje (Kapsuko rj.) — 1921. III.11 Niujorke] — buržuazinis liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas, publicistas. Baigęs Marijampolės g-jos 3 klases, 1885 emigravo į JAV. Veikė Susivienijime lietuvių Amerikoje (SLA). Vienas Tėvynės mylėtojų d-jos steigėjų. Leido ir redagavo „Garsą" (1892—94), „Tėvynę" (1900—01). „Pleperį" (1905 ir 1908), „Kapsą" (1907). Bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų", „Saulėje", „Darbininkų viltyje" ir kt. Išspausdino dainų rinkinį „Linksma ir liūdna knygelė" (1894), dialogus „Maineris ir leberis" (1893). „SLA istorijoje" (1916) aprašė šios d-jos veiklos 1886—1906 laikotarpį.

ASTRÁUSKAS Justas [g. 1925.X.7 Varninėje (Mažeikių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1952 baigė Lietuvos Žemės ūkio akademiją. Nuo 1955 TSKP narys. 1956—63 Lietuvos Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to direktoriaus pavad. mokslo reikalams, laboratorijos vedėjas. Nuo 1963 Lietuvos Ž. ū. akademijos docentas. Ž. ū. mechanizacijos klausimais išleido 2 brošiūras, paskelbė moksl. straipsnių. „Žemės ūkio mechanizatoriaus žinyno" bendraautoris.

ASTRÁUSKAS Vytautas [g. 1927.III.23 Maceniuose (Plungės rj.)] — gydytojas patofiziologas, medicinos mokslų kandidatas (1957). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—61 Lietuvos TSR MA Eksperimentinės medicinos in-to mokslinis sekretorius. Nuo 1955 TSKP narys. Nuo 1963 TSRS Medicinos MA Eksperimentinės medicinos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbis, nuo 1964 vadovauja bendrosios patologijos sektoriui. Paskelbė moksl. straipsnių apie hipotalamo-hipofizio-antinksčių žievės funkcinę būklę reumatinio proceso metu ir kt.

ASTRÁUSKAS Vytautas [g. 1930.I.30 Šiauliuose] — partinis darbuotojas. 1947 baigė taryb. darbuotojų kursus Vilniuje. 1947—52 adm. darbuotojas Kelmėje. Nuo 1950 TSKP narys. 1952—56 dirbo LKP Šiaulių sr. k-te, LKP CK. 1956—1960 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—65 dirbo part. darbą Šeduvos, Radviliškio rajonuose. Nuo 1965 LKP Radviliškio rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

ASTRAVAĨ — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 11 km į š. v. nuo Kupiškio. 92 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Pyvesa; iš p. ir š. kaimą supa pelkės. Prie Vilkupio (Pyvesos intako) yra balų apsuptas piliakalnis, kuris ilgą laiką buvo ariamas, todėl deformuotas; rasta puodų šukių ir kt. dirbinių liekanų. A. kapinėse iškasta XVII a. monetų. 1863 veikė sukilėlių būrys. Netoli A. yra Sipsalės miškelis, kuriame 1905 slaptai rinkdavosi rev. judėjimo dalyviai.

ÃSTRAVAS — Biržų miesto dalis Širvėnos ež. š. krante, prie Apaščios upės. Lininių audinių f-kas „Siūlas", malūnas, vilnų verpykla, Paežerių pr. m-la (nuo 1918). A.— buv. dvaras, žinomas nuo 1617. Iš Radvilų 1811 jį nupirko Tiškevičiai. Ežero p-lyje išlikęs dvaro parkas (įk. 1862), užimantis 14 ha. Parko išplanavimas landšaftinis, jį puošia daug netaisyklingos formos tvenkinių. Parko viduryje, prie aukšto šlaito, yra vėlyvojo klasicizmo stiliaus rūmai — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

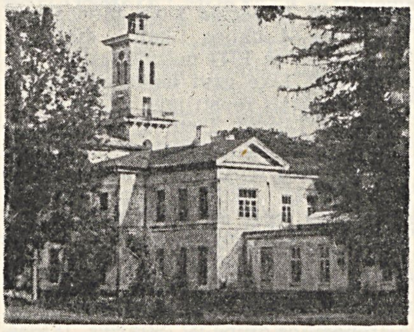

Astravas. „Siūlo" fabriko rūmai

Rūmai statydinti didikų Tiškevičių XIX a. pr., vėliau keletą kartų rekonstruoti, prie centrinio korpuso pristatyti flįgeliai. Rūmai 2 aukštų, asimetriški, su paaukštinta centr. dalimi ir belvederiu. Originaliai išplanuotas jų vestibiulis (2 aukštų, su 4 puošniomis kolonomis ir galerija). Ypač meniška medinė piaustytinė rūmų vidaus apdaila. Jos autorius — vietinis liaudies meistras S. Jurevičius. Rūmų grindys rombinio parketo. Prie laiptų į rūmus stovėję lietiniai liūtai dabar yra Kauno ist. muziejuje. Rūmai rekonstruojami, pritaikant juos „Siūlo" f-ko kolektyvo reikalams. Be rūmų ir parko, A. archit. kompleksui priklauso mūrinė užtvanka ir tiltas per Apaščią, statyti 1860. Užtvankai ir tiltui būdingos arkinės konstrukcijos.

A. rūmuose 1919.IV įvyko pirmoji Lietuvos ir Baltarusijos KP Biržų aps. konferencija. 1941.VIII vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai Astrave sušaudė apie 3000 taryb. piliečių.

ASTRAVĨŠKIAI — kaimas Ignalinos rj., Dietkaučiznos apyl., 9 km į š. nuo Mielagėnų, Dysnos deš. krante. 85 gyv. (1959). Keliai jungia A. su Ignalina, Mielagėnais, Tverečiumi. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai Astraviškiuose nužudė 2 gyventojus.

ASTRAVÕS SUTARTĨS — 1392.VIII.4 Astravos dvare, netoli Lydos, Jogailos ir Vytauto sudaryta sutartis, pagal kurią Vytautas atgavo savo tėvo Kęstučio valdytas žemes. 1390—92 Vytautas, kovodamas su Jogaila dėl sosto, remiamas žemaičių karių ir kryžiuočių, padarė kelis didelius žygius prieš Jogailą. Buvo apsuptas Vilnius, paimtos Ukmergės, Kernavės, Maišiogalos, Trakų, Gardino pilys. Be to, Vytautas 1391 sudarė sąjungą su Maskvos did. kun-ščiu Vasilijumi, išleidęs už jo savo dukterį Sofiją. Jogailos padėtis buvo sunki ir Lenkijoje. Prieš jį buvo susidariusi Opolės kun-ščio Vladislavo, vengrų karaliaus Zigmanto ir Kryžiuočių ordino koalicija, kuri siekė pasidalyti Lenkijos žemes. Todėl Jogaila ir Lenkijos bajorai buvo priversti kviesti Vytautą į Lietuvą. Pagal A. s. Vytautui buvo atiduota Trakų kun-stė ir kitos Kęstučiui priklausiusios žemės. Be to, Vytautui, kaip Jogailos vietininkui, pradžioje buvo atiduotas valdyti Vilnius, o paskui visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Vytautas, kad ir būdamas did. kun-ščiu, turėjo pasižadėti likti Lenkijos karaliaus vasalu. Kryžiuočių ordino pavojus, o taip pat Lietuvos feodalų siekimai įsistiprinti baltarusių ir ukrainiečių žemėse sudarė prielaidas unijai su Lenkija palaikyti.

ASTRONÕMIJA [gr. *astron* — žvaigždė, *nomos* — dėsnis] — fizikos ir matematikos mokslų šaka, visatos sandaros ir evoliucijos mokslas. Pirmosios astronominės žinios iš Lietuvos metraščių yra apie ryškią 1542.X.10 šiaurės pašvaistę ir 1544.I.24 Saulės užtemimą. A. mokslas Lietuvoje ėmė rastis apie XV a. Paskutinius savo gyvenimo metus Lietuvoje praleido M. Koperniko mokytojas V. Brudzevskis. Lietuvoje dirbo žymus kartografas B. Vapovskis. Kartografija tais laikais buvo svarbus praktinis akstinas astronomijai, nes geografinių vietovių platuma ir ilguma buvo nustatomos astronominiais stebėjimais. A. žinias skleidė ir medikai, kurie A. studijavo, nepagrįstai tardami, kad šviesuliai veikią organizmą. Jų tarpe buvo ir artimiausias Koperniko mokinys G. Retikas. Žygimanto Augusto bibliotekoje buvo nemaža A. turinio knygų, jų tarpe ir Koperniko veikalas „Apie dangaus kūnų apsisukimus" („De revolutionibus orbium coelestium"). XVI a. Vilniaus akademijoje Š. Žebrovskis rašė kalendoriaus reformos klausimais. XVII a. pirmojoje pusėje A. pradėta akademijoje reguliariai dėstyti. Sprendžiant iš likusių A. Diblinskio ir A. Miliausko raštų, Vilniaus astronomai, nusigręžę nuo Ptolomėjaus ir susipažinę su Koperniko sistema, bet negalėję dėl bažnytinio draudimo jai pritarti, puoselėjo kompromisinę T. Brahės sistemą, pripažino bent Merkurijaus ir Veneros judėjimą aplink Saulę, patvirtindami tai savo teleskopiniais stebėjimais. Pakartotinis sugriežtintas Koperniko

sistemos draudimas jėzuitų valdomose m-lose (1650) kuriam laikui sustabdė A. plitimą Lietuvoje. Feodalinei reakcijai siaučiant ir bendram m-lų lygiui smunkant, iš susijusių su A. dalykų tuomet beliko kalendorinio skaičiavimo taisyklės ir vadinamosios „gnomonikos"— elementaraus astronominio orientavimosi bei Saulės laikrodžių sudarymo vadovėliai. Ypatingus dangaus reiškinius — užtemimus, kometas ir kt. — bažnytininkai gaudė kaip progą liaudžiai pagąsdinti „dievo įspėjimu". Apie XVIII a. vidurį A. dėstymas Vilniaus akademijoje atgijo, slapta buvo pripažinta ir Koperniko sistema. Ž. Rosinjolis dėstė A. kartu su geometrija. T. Žebrovskio rūpesčiu 1753 buvo įkurta Vilniaus observatorija, kurioje paskui dirbo J. Nakcianovičius, M. Počobutas, A. Streckis, I. Reška ir kt. Kartu Tyzenhauzo įsteigtose Gardine m-lose A. buvo praktiškai taikoma geodezijos darbams, vykdomiems Pabaltijyje ir Baltarusijoje. Jiems vadovavo P. Norvaiša, vėliau Vilniaus un-to profesorius. Gardine buvo rengiamasi įkurti ir A. observatoriją. Žlugus tiems sumanymams, nupirktieji prietaisai atiteko Vilniaus akademijai. Jėzuitų ordiną uždarius ir aukštąją mokyklą perdavus Edukacinei komisijai, A. tapo vienu pagr. dėstomųjų dalykų. Ją dėstė A. Streckis (1781—96), I. Reška (1797—1810), C. Kaminskis (1810—14), V. Karčevskis (1814—18), P. Slavinskis (1818—19 ir 1822—31), A. Virvičius (1819—21), A. Šaginis (1821—22). Observatorijoje dirbo un-to rektoriai M. Počobutas, J. Sniadeckis. A. klausimus, dėstydami kitus kursus, lietė ir architektas L. Stuoka-Gucevičius, matematikas P. Norvaiša, uoliai sekęs J. Niutono veikalus, fizikai J. Mickevičius ir F. Dževinskis. Vilniaus un-to astronomai jau viešai skleidė A. žinias. Išėjo P. Slavinskio A. vadovėlis ir nemaža populiarių V. Karčevskio knygų. Tiriamieji A. darbai vystėsi, daugiausia geodezijos ir kartografijos poreikių skatinami. 1777 M. Počobutas, o vėliau J. Sniadeckis planavo plataus masto astronominius-geodezinius darbus Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje. Po 1812 karo tokie darbai pagal naują planą buvo vykdomi Rusijoje jau nuo Suomijos š. pakraščio iki Juodosios jūros. Lietuvos ruože, kuriam vadovavo K. Teneris, dirbo ir Vilniaus astronomai bei geodezininkai.

Caro valdžiai 1832 uždarius Vilniaus un-tą, observatorijoje, paliktoje Peterburgo MA žinioje, beliko P. Slavinskis ir M. Hlušnevičius. I. Chodzką, kaip karinį topografą, vadovybė komandiravo toliau nuo Lietuvos. A. Šaginis persikėlė profesoriauti į Charkovą, Ž. Revkovskis buvo nuteistas katorgai. Vėliau Vilniaus observatorijos darbą tęsė rusų astronomai G. Fusas, M. Gusevas, G. Sableris, F. Bergas ir P. Smislovas, plėsdami naujus tyrimo metodus. M. Gusevas ir G. Sableris vieni pirmųjų pasaulyje vystė astrofotografiją. F. Bergas atliko astrofotometrijos darbų, P. Smislovas — gravimetrijos. Caro valdžiai 1878 likvidavus Vilniaus observatoriją, tiriamieji A. darbai Lietuvoje nutrūko dešimtmečiams. A. žinios buvo skleidžiamos tik atsitiktinai ir populiariai. Kuklią pradžią šia prasme padarė L. Ivinskis, dėdamas A. žinių į ankstesniuosius savo kalendoriaus leidimus. Einamąsias kalendorines žinias jam skaičiavo L. Paročka. Vėliau straipsniais ir brošiūromis A. populiarino kai kurie rašytojai ir mokslininkai.

Burž. Lietuvoje A. buvo dėstoma Kauno un-te ir siaurai g-jose. Un-te A. dėstė B. Kodatis ir P. Slavėnas. Kauno observatoriją, skirtą pirmiausia tarpvalstybinės Pabaltijo trianguliacijos reikalams, įsteigė Lietuvos un-tas 1927. Kauno observatorijoje dirbo B. Kodatis, V. Mockus, V. Kaveckas ir kt. 1922 pradėjusioje veikti Vilniaus un-to observatorijoje astronomai V. Dzevulskis, V. Zonas, V. Ivanovska, Š. Gezundheitas ir kt. plėtojo kintamųjų žvaigždžių fotometriją, dangaus mechaniką ir žvaigždžių statistiką. 1940 Kauno un-to matematikos-gamtos f-tas su Kauno observatorijos įrengimais persikėlė į Vilnių. Kaune dėstyti A. geodezininkams pasiliko P. Slavėnas. Iš dirbusių Vilniuje lenkų astronomų J. Jacina žuvo pirmosiomis Vokietijos—Lenkijos karo dienomis. Š. Gezundheitą 1944 nužudė fašistai Vilniaus gete. Likę gyvi lenkų astronomai pokario metais repatrijavo į Lenkiją. Išvadavus Tarybų Lietuvą, aukštosiose m-lose A. dėstė P. Slavėnas, B. Voronkovas, vėliau ir A. Ažusienis, V. Žitkevičius bei kt. Atkurtoji Vilniaus A. observatorija ypač suaktyvėjo 1957, kai prie jos buvo įsteigta dirbtinių Žemės palydovų stebėjimo stotis, o į astrofizikos tyrimus įsijungė Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to sudarytoji Astronomijos grupė (V. Straižys, J. Mašnauskas, V. Jasevičius, K. Zdanavičius ir kt.). Lietuvos astrofizikų tyrimo pagr. objektas — Galaktikos sandara ir evoliucija (taikomi spektrofotometrijos metodai). Tyrimai daugiausia atliekami Vilniaus observatorijoje, kuri palaiko kontaktą su TSRS MA Astronomijos taryba. Mažesnė observatorija suorganizuota prie Kauno Politechnikos in-to. 1956—63 Vilniuje buvo leidžiamas „Astronomijos kalendorius", kuriame buvo skelbiamos dangaus kūnų efemeridės, straipsniai iš A. istorijos ir instrukciniai straipsniai A. mėgėjams. 1962 atidarytas Vilniaus *planetariumas*. Mokyklinio tipo A. mėgėjų būreliai veikia Naujojoje Akmenėje, Ukmergėje ir kitur. A. populiarinimo srityje nemaža nuveikė A. Juška.

Lit.: П. Славенас, Астрономия в высшей школе Литвы XVI—XIX в. в.—«Историко-астрономические исследования», М., 1955, вып. 1; З. Жемайтис, Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете (1579—1832 г.г.). — „Lietuvos matematikos rinkinys", Nr. 2, V., 1962.

ASVEJA — kitas *Dubingių ežero* vardas.

AŠČIAGALIAI — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 18 km į r. nuo Panevėžio, prie Panevėžio—Daugpilio geležinkelio. 143 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Lėvuo, iš p. prieina Gitėnų miškas. Bigailių pr. m-la (nuo 1923). A. minimi 1633.

„AŠ ESU VISUR"— antifašistinis mėnesinis politikos, meno, ūkio ir mokslo žurnalas, ėjęs 1935.V—IX Kaune. Leido ir redagavo V. Drazdauskas ir P. Velička. Daugiausia spausdino verstinius užsienio publicistų ir rašytojų, jų tarpe tarybinių, straipsnius politikos bei meno klausimais. Išėjo 4 sąs. Uždarytas faš. valdžios.

AŠKELOVIČIŪTĖ Leokadija [**Razmienė**; g. 1939.IV.30 Naujasėdžiuose (Vilniaus rj.)] — baleto artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1964). 1959 baigusi Leningrado Vaganovos choreografinę m-lą, dirba Akademiniame operos ir baleto teatre. Gastroliavo Lenkijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Egipte.

Vaidmenys: Aurora (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė"), Odeta, Odilija (P. Čaikovskio „Gulbių ežeras"), Maša (P. Čaikovskio „Spragtukas"), Danguolė (L. Auster „Šiaurės sapnas"), Silvija (L. Delibo „Silvija"), Drebulytė (E. Balsio „Eglė žalčių karalienė"), Nelima (R. Grinblato „Rigonda") ir kt.

AŠKENAZYTĖ Chaja [g. 1918 Astrachanėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1933 LKJS narė. Pogr. darbą dirbo Kaune. 1935—37 polit. kalinė. Nuo 1937 Komunistų partijos narė. 1937—40 LKJS Utenos rajono k-to, vėliau apskrities k-to sekretorė. D. Tėvynės karo metais Raudonojoje Armijoje ryšininkė. Nuo 1945 adm. darbuotoja Vilniuje.

AŠMANTAS Andrius [1906.II.24 Tiekiniuose (Klaipėdos rj.) — 1941.V.19 Vilniuje] — kalbininkas. Mokėsi Telšių g-joje. 1933 baigė Kauno un-tą. Studijuodamas dėstė liet. kalbą Kauno „Aušros" mergaičių g-joje ir Kauno mkt. seminarijoje. Nuo 1935 Klaipėdos Ped. in-to, nuo 1939 Kauno un-to ir nuo 1940 Vilniaus un-to liet. kalbos dėstytojas. Tarties, kalbos kultūros, žodžių darybos ir kitais liet. kalbos klausimais rašė „Gimtojoje kalboje", „Pedagoginio instituto metraštyje" ir kt.

AŠMENAS Vincas [1916.I.2 Staluose (Lazdijų rj.) — 1946.IX.23 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.)] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1945 Kapčiamiesčio vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Buržl. nacionalistų nužudytas.

AŠMENOS AUKŠTUMA — Lietuvos—Baltarusijos aukštumų dalis, besitęsianti išgaubtu į p. lanku nuo Vilniaus iki V. Berezinos upės. Šiaurėje ribojasi su Neries aukštupio smėlingąja lyguma, pietvakariuose — su Lydos plynaukšte, vakaruose nusileidžia į Pietryčių smėlingąją lygumą. Aukštumos š. v. dalis, esanti Lietuvos TSR, vadinama *Medininkų aukštuma*.

AŠMENSKAS Mykolas [1909.VI.22 Vlaseve (Kalinino sr.) — 1945] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1924 tarnavo pas buožes. Nuo 1934 darbininkas Kaune. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo organizaciniame Kauno

profs-gų biure. 1941 lenininių kursų prie VKP(b) CK klausytojas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit. darbuotojas. Buvo sužeistas; 1943 demobilizuotas.

AŠMINTA — kaimas Prienų rj., 8 km į š. nuo Birštono; apylinkės ir kolūkio centras. 208 gyv. (1959). Per A. teka Ošvenčia (Nemuno intakas). Pirminio linų apdirbimo įmonė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1923—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1960). A. minima 1556 (29 valakai). XIX a. prie Ošvenčios veikė vandens malūnas. 1906.VII.16 įvyko A. dvaro darbininkų streikas. 1944.VI vok. faš. okupantai nužudė 7 kaimo gyventojus. Burž. nacionalistai 1944.XII nužudė A. taryb. ūkio skyriaus valdytoją Pikčilingį.

AŠMYS Mikelis [1891.XII.6 Poviluose (Šilutės rj.) — 1918.XII.1 Lozanoje (Šveicarijoje)] — laikraštininkas, lietuvių kalbos vadovėlių autorius. G-ją baigė Klaipėdoje (1911). 1912—15 studijavo teisę Karaliaučiuje, Halėje ir Berlyne. Parengė 2 liet. kalbos vadovėlius (1912) ir leidinį apie Lietuvos kraštą bei žmones (1918). 1918 išvyko į Šveicariją, bendradarbiavo burž. spaudoje.

Ršt.: Metoula-Sprachführer. Litauisch, Berlin-Schöneberg, 1912 [II leid. 1928]; Polyglott Kuntze. Litauisch, Bonn, 1912; Land und Leute Litauens, Breslau, 1918.

AŠPURVIŲ MIŠKAS — miškas Klaipėdos rj., 8,5 km į p. v. nuo Veiviržėnų. Priklauso Šilutės miškų ūkio Aisėnų girininkijai. Plotas 500 ha; medynų 430 ha. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai bei priesmėliniai, šiaurėje — durpiniai. Didesnioji medynų dalis kultūrinės kilmės. Vyrauja brukniniai ir mėlyniniai pušynai su eglės ir negausia beržo priemaiša. Medynų vid. amžius 50 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha. Miške yra pavieniui ir grupėmis įveisto paprastojo buko. Kvartale Nr. 49 auga prieš 60 metų sodintas raudonojo ąžuolo medynas. Gausu stirnų, yra šernų, lapių. Miškas eksploatacinis, išskyrus 200 ha apsauginę juostą palei Klaipėdos—Veiviržėnų kelią.

AŠTRIOJI KIRSNA — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 11 km į š. v. nuo Lazdijų; parodomojo ūkio centras. 306 gyv. (1959). Į š. nuo A. K. tęsiasi Šešupės, į p.— Papartėlių miškas. Per kaimą eina kelias iš Lazdijų į Kalvariją. Kuriasi nauja darbininkų gyvenvietė (nuo 1958), užveistas 30 ha medelynas. Yra 20 žuvininkystės tvenkinių, lentpiūvė (nuo 1958), felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), vid. m-la (1950—51 pradinė, 1951—57 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1960), kultūros namai, biblioteka. A. K. apylinkėje yra Kvaiakalninio kalnas. A. K. minima jau 1576. XIX a. pabaigoje A. K. dvaras turėjo 9160 margų žemės; jam priklausė 5 palivarkai. Dvare veikė kalkinė, plytinė, spirito varykla, malūnas, lentpiūvė. 1922 dvaras išparceliuotas, bet paliktas 320 ha cent-

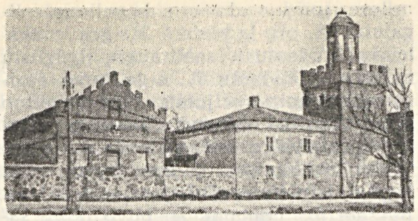

Aštrioji Kirsna. Mokyklos ir tarybinio ūkio administracijos rūmai

ras. Yra išlikę buv. dvaro rūmai ir parkas. 1927—44 veikė žemesnioji ž. ū. m-la. Hitlerininkai 1944 nužudė dvaro darbininką komjaunuolį J. Marcinkevičių, burž. nacionalistai 1944.XII.23 — Lazdijų aps. socialinio aprūpinimo skyriaus ved. P. Valutkevičių.

„AŠTUONYTIS" — liaudies šokis. Plačiau buvo žinomas Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. Muz. metras 2/4, I dalies tempas lėtas, II — greitas. Apie Rietavą buvo šokamas panašiai kaip kadrilis, o daugumoje Aukštaitijos vietų — kaip ratelis, apdainuojant audėjas. Aukštaičių folkloriniais motyvais J. Lingys sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

Lit.: J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, t. 3, V., 1959.

AŠTUONMETĖ MOKYKLA — tarybinė nepilna vidurinė bendrojo lavinimo mokykla. Įvesta visose Tarybų Sąjungos respublikose vietoj septynmetės m-los TSRS AT 1958.XII.24 įstatymu „Dėl mokyklos ryšio stiprinimo su gyvenimu ir dėl tolesnio liaudies švietimo sistemos vystymo TSR Sąjungoje". Lietuvos TSR AT 1959.IV.22 priimtame įstatyme numatyta, kad A. m. turi duoti moksleiviams tvirtus bendrojo lavinimo ir politechninių žinių pagrindus, rūpintis doroviniu, fiziniu ir estetiniu vaikų auklėjimu.

AŠVA — 1. Upė Šilalės ir Šilutės rj., Veiviržo kair. intakas. Ilgis 52 km, baseino plotas 212 km². Versmės 2 km į v. nuo Pajūralio, Žemaičių aukštumos p. v. pakraštyje. Teka į v. skersai senslėnių; tik vietomis su jais sutampa trumpi A. vagos ruožai. Įteka į Veiviržą 20 km nuo jo žiočių, ties Luišiais. Intakai: dešinieji — Šaka, Svėkšnalė; kairieji — Stigrė, Žvelesys. Vid. nuolydis 180 cm/km. Slėnis siauras, vietomis gilus. Debitas žiotyse: maks. 45, vid. 2,71 m³/s. Nuotėkio modulis 12,8 l/s iš 1 km². Prie A. yra 2 vandens malūnai — Stankiškiuose ir Nautiltyje (Šilutės rj.).

2. Upė Akmenės ir Mažeikių rj., Vadaksties kair. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 172 km². Versmės Kamanų pelkėse, 7 km į š. r. nuo Viekšnių. Teka š. v. kryptimi, kerta Mažeikių—Jelgavos glžk. Įteka į Vadakstį 3 km nuo jos žiočių. Intakai: Purvas, Vaidminas, Alksnupis (visi deš.). Vid. nuolydis 113 cm/km. Slėnis aukštupyje platus, lėkštas, pelkėtas, žemupyje — siauras, gilus. Vid. debitas žiotyse 1,38 m³/s. Reivyčiuose prie A. yra vandens malūnas, Leckavoje — hidroelektrinė ir malūnas.

AŠVARAISČIO-DRUŽULĖNŲ MIŠKAI — miškų masyvas Švenčionių rj., 13 km į p. v. nuo Švenčionių. Priklauso Švenčionėlių miškų ūkio Gelednios girininkijai. Plotas 830 ha; medynų 810 ha. Š. r. dalį sudaro Družulėnų miškas (323 ha), p. v.— Ašvaraisčio miškas (508 ha). Jie jungiasi ties Ašvaraisčio kaimu. Družulėnų miško š. v. pakraščiu teka Saria (Žeimenos intakas), Ašvaraisčio miško v. pakraščiu — Juodupis (Sarios intakas). Reljefas kalvotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, susiformavę ant fliuvioglacialinių sąnašų. Pušynų yra 88% (daugiausia brukninių), beržynų 8%, eglynų 4%. Medynų vid. amžius 50 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2,2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Miškai eksploataciniai. Miško pakraštyje, ties Ašvaraisčio kaimu, yra XIII—XVI a. pilkapių.

AŠVARAISTIS — pelkė Švenčionių rj., 15 km į š. r. nuo Pabradės, prie Vilniaus—Švenčionių plento, abipus Sarios (Žeimenos intako). Plotas 118 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. v. į p. r. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 2,65 m. Durpės žolinės; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 14%. Pietuose, prie plento, įsikūręs Ašvaraisčio kaimas.

AŠVĖNAI — kaimas Akmenės rj., Viekšnių apyl., 7 km į š. r. nuo Viekšnių. 90 gyv. (1959). Iš r. prieina Antanavos miškas. Pr. m-la (nuo 1958), felčerių-akušerių punktas (nuo 1961). A. dvaro darbininkai 1905 laimėjo streiką.

AŠVINĖ — upė Joniškio rj., Virčiuvio kair. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 96 km². Prasideda prie Mikšiūnų, teka į š. Įteka į Virčiuvį 46 km nuo jo žiočių. Intakas Naga (kair.). Vid. nuolydis 110 cm/km. Debitas žiotyse: maks. 25, vid. 0,52, min. 0,08 m³/s.

ATAJEVAS Vasilijus [g. 1905.II.5 Petrūniškiuose (Zarasų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Jaunystėje tarnavo pas buožes, dirbo statybose. 1943—44 Kęstučio partizanų būrio vadas. Nuo 1943 TSKP narys. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1943 sudegino jo namus Šukiškiuose (Zarasų rj.), nužudė žmoną ir 3 mažamečius vaikus. Nuo 1944 adm. darbuotojas (Zarasų rj.).

ATAMUKAS Moisiejus [1922.XII.12 Kaune — 1943.VII.18 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1937.XII, mokydamasis Kauno komercijos m-loje, įstojo į LKJS, dirbo sporto ir kultūros org-jose. 1938 baigė tos m-los 6 klases ir dirbo šaltkalviu. 1940—41 dirbo aviacijos dirbtuvėse. 1941 rudenį įstojo į Raudonąją Armiją ir 43 gvardijos latvių šaulių divizijos gretose 1941 pab. dalyvavo

mūšiuose prie Maskvos, buvo sužeistas. Pagijęs atvyko į 16 liet. diviziją. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo ir Kursko. Žuvo fronte.

ATAMŪKAS Solomonas [g. 1918.I.31 Kijeve] — revoliucinio judėjimo dalyvis, pedagogas, istorijos mokslų kandidatas (1959). Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 LKJS narys. Pogr. darbą dirbo Kaune. Už rev. veiklą 1936 nuteistas 2 metus kalėti. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1938—39 kurį laiką buvo kalinamas Dimitravo ir Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. 1940—41 dirbo komjaunimo ir partinį darbą Kaune. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sunkiai sužeistas; demobilizuotas leitenanto laipsniu. Nuo 1944 part. darbuotojas Vilniuje. Nuo 1953 Vilniaus Aukštosios partinės m-los dėstytojas, nuo 1965 katedros vedėjas. 1954 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę m-lą prie TSKP CK.

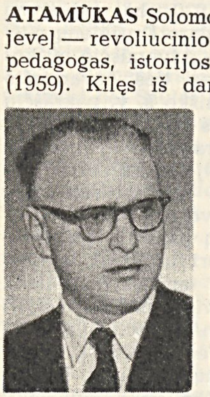

Ršt.: Lietuvos Komunistų partijos kova prieš fašistinę diktatūrą 1927—1929 metais.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935—1940 metais, V., 1958; Компартия Литвы в борьбе за Советскую власть (1935—1940), M., 1961.

„ATDARÝKIT VARTELIÙS" — liaudies ratelis. Plačiau buvo žinomas Aukštaitijoje. Muz. metras $^4/_4$ ir $^2/_4$. Vyrai ir merginos sudaro 2 ratukus (vieną aplink kitą) ir suka juos į priešingas puses. Paskui žaidėjai sukasi už parankių, pasikeičia vietomis, t. y. išorinis ratelis pasidaro vidiniu, ir žaidimas vėl pradedamas iš pradžios. J. Lingys sukūrė naują ratelio kompoziciją.

Lit.: „Jaunimo saviveiklos scena", kn. 9, V., 1954.

„ATEITIẼS SPINDULIAĨ" — klerikalinis mėnesinis žurnalas jaunesniesiems moksleiviams, ėjęs Petrograde (1916—17), Voroneže (1917—18) ir Kaune (1929—1940). Leido klerikalinės moksleivių ateitininkų org-jos centro v-ba.

ATEITINIÑKAI, Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų sąjunga,— reakcinė katalikų moksleivių organizacija, veikusi 1911—40. Org-jos vardas kilęs iš „Ateities" žurnalo pavadinimo. XX a. pr. plintant Lietuvoje materialistinei pasaulėžiūrai ir rev. idėjoms, klerikalai, stengdamiesi jaunimą išlaikyti savo įtakoje, ėmė steigti reakcines org-jas (pavasarininkų, ateitininkų, angelaičių ir kt.). Prisidengę šūkiu „Visa atnaujinti Kristuje", A. skiepijo savo nariams rel. fanatizmą, burž. nacionalizmą, vėliau — fašizmą. Burž. metais daugumoje vid. ir aukštųjų m-lų veikė A. kuopos. Vid. m-lose joms vadovavo kapelionai. Ilgainiui A. org-ją sudarė 3 s-gos: moksleivių, studentų ir sendraugių (baigusių mokslus). Studentų A. s-ga buvo susiskirsčiusi korporacijomis. 1930 Švietimo m-jai oficialiai uždraudus srovines moksleivių kuopeles vid. m-lose, A. veikė viešai aukštosiose m-lose ir tariamai slaptai, kapelionų globojami, vid. m-lose. Buržuazijos remiami, A. buvo įkūrę savišalpos fondą ir pasistatę Kaune rūmus, kuriuose buvo jų centras ir studentų bendrabutis. A. buvo klerikalinių partijų rezervas ir įrankis kovoje prieš rev. idėjų plitimą liaudyje. Jie kovojo prieš materialistinę pasaulėžiūrą, įskundinėjo pažangių pažiūrų moksleivius ir mokytojus. Vok. faš. okupacijos metais daugelis A. tapo okupantų talkininkais, prisidėjo prie taryb. žmonių žudynių. Po II pasaul. karo A., pasitraukusieji į Vakarus, talkininkauja imp. reakcijos jėgoms, šmeižia Tarybų Lietuvą.

„ATEITÌS"— **1.** Legali Lietuvos Socialdemokratų partijos leidykla, įsteigta ir veikusi 1906 Vilniuje. Išleido soc. turinio knygelių: V. Kapsuko „Darbo dieną", Š. Dikšteino „Kas iš ko gyvena" ir kt.

2. Liberalinis savaitraštis, ėjęs 1900—1901 Pitsburge (Pensilvanijos valstija, JAV).

3. Klerikalinis mėnesinis žurnalas vyresniesiems moksleiviams, ėjęs 1911—1940 Kaune. Nuo „A." vardo kilo klerikalinės moksleivių ateitininkų org-jos pavadinimas. Iki 1913 „A." buvo leidžiama kaip nemokamas „Draugijos" žurnalo priedas. 1913—14 ir 1916—19 „A." redagavo A. Dambrauskas-Jakštas. Vėliau žurnalą leido ateitininkų s-ga. Nuo 1929 žurnalas leido nemokamą priedą „Gamtos draugas".

4. Buržuazinis liberalinis savaitinis laikraštis, ėjęs 1914—18 Bostone (JAV). Redagavo J. Baniulis, A. Rimka, J. Strimaitis, M. Šalčius. 1918.V.3 vietoj „A." pradėjo eiti „Sandara".

5. Buržuazinių nacionalistų dienraštis, ėjęs vok. faš. okupacijos metais (1943.I—1944.VI) Kaune. Propagavo faš. ideologiją, skleidė neapykantą TSRS tautoms, ragino bendradarbiauti su hitleriniais okupantais.

ATEÌZMAS [gr. *a*... (neigimo dalelytė) + *theos* — dievas] — bedievybė, mokslu ir praktika pagrįsta pažiūrų sistema, neigianti dievo ir kitų antgamtinių būtybių bei reiškinių buvimą ir atmetanti bet kokį religinį tikėjimą.

A. tendencijos atsispindėjo jau kai kuriuose sen. Egipto ir Babilonijos raštuose (III—II t-mečiai prieš m. e.), reiškėsi sen. Indijoje ir Kinijoje (I t-metis prieš m. e.). Idealizmą ir religiją kritikavo sen. graikų ir romėnų filosofai materialistai Heraklitas Efesietis, Demokritas, Epikūras, Lukrecijus Karas ir kt., neigdami, jog pasaulį sukūręs dievas, jog siela esanti nemirtinga, įrodinėdami, kad žmonės sukūrė dievus pagal savo pavidalą ir panašumą. V. Europoje prieš religiją ir bažnyčią ryžtingai kovojo B. Spinoza, XVIII a. prancūzų materialistai (P. Holbachas, D. Didro ir kt.), vokiečių filosofas materialistas L. Fojerbachas ir kt., tačiau, teisingai nesuprasdami objektyvių religijos buvimo priežasčių, pagr. priemone jai įveikti laikė švietimą. XIX a. rusų rev. demokratai V. Belinskis, A. Gercenas, N. Černiševskis, N. Dobroliubovas ir kt. į religiją žiūrėjo kaip į carizmo ir baudžiavos ramstį, bet ir jie, kritikuodami bažnyčią, vertino ją dar idealistiškai. Pirmąsyk gnoseologines religijos šaknis atskleidė marksizmo-leninizmo filosofija, kuri parodė taip pat išnaudotojų klasinių interesų ryšį su rel. institucijomis ir nurodė tikruosius kelius religijai įveikti.

Antibažnytinės, antikatalikiškos tradicijos Lietuvoje turi gilias šaknis. Nuo seno liaudyje buvo pažiūrų, neatitinkančių bažnyčios reikalavimų. Jos daugiausia rėmėsi valstiečių kova prieš feodalus, palaikomus bažnyčios. Tačiau jos dar nebuvo ateistinės. Šios pažiūros ryškiai atsispindėjo žodinėje liaudies kūryboje. Liet. tautosakoje gausu įv. žanrų kūrinių, kuriuose negailestingai išjuokiami rel. prietarai, demaskuojamas bažnyčios prisakymų ir apeigų beprasmiškumas, antiliaudiškas bažnyčios pobūdis ir amoralus jos tarnų elgesys.

Ateistinę mintį Lietuvoje skatino visuomenės vystymasis, klasių kova, gamtos mokslų plitimas. Ryškią vietą A. istorijoje užima Vilniaus un-to auklėtinis K. Liščinskis, už ateistinių pažiūrų skelbimą 1689 sudegintas ant laužo. Jis nepripažino dievo, nemarios sielos, pomirtinio gyvenimo, neigė Kristaus dieviškumą ir biblijos dievišką kilmę.

Svarbų vaidmenį materializmo kovoje prieš religiją suvaidino gamtos mokslai. XVIII a.—XIX a. pr. pažengę didelį žingsnį į priekį Vilniaus un-te (botanikų Ž. Žilibero ir G. Forsterio, biologo L. Bojanaus, fiziologo ir anatomo S. Bizio ir kt. mokslininkų veikla). Katalikų bažnyčią kritikavo liaudies švietėjas, rašytojas ir istorikas S. Daukantas. Jis atskleidė reakcinį bažnyčios vaidmenį istorinėje liet. tautos kovoje su kryžiuočiais, kurie, užsidėję „ličyną krikščioniškosios tikybos", popiežiaus laiminami, siekė užgrobti Lietuvą.

XIX a. pab.—XX a. pr., smarkiai vystantis kapitalizmui, stiprėjant darbo žmonių kovai ir bręstant burž.-dem. revoliucijai, ateistinės minties vystymasis Lietuvoje pagyvėjo. Liberaliniai burž. ideologai J. Basanavičius, V. Kudirka, J. Vileišis ir kt. kritikavo kunigiją, tačiau toji kritika dar nelietė religijos esmės. Ilgainiui liberalinių buržuazijos ideologų „bedievybė" ir „laisvamanybė" neteko aštresnio kritinio atspalvio.

Didesnį vaidmenį XIX a. pab.—XX a. pr. ateistinės minties raidoje suvaidino burž. demokratiniai veikėjai, kurių teorinį A. pagrindą sudarė mechanistinis materializmas. Vieni jų (J. Adomaitis-Šernas ir kt.) svarbiausiu religijos įveikimo būdu laikė gamtos mokslo žinių skleidimą. Jie atliko didelį pozityvų darbą, paskelbdami nemaža šio pobūdžio knygų ir straipsnių. Kiti ateistai

(J. Šliupas, V. Dembskis, iš dalies D. Keliauninkas-Laukis) taip pat daug nuveikė, steigdami laisvamanių org-jas, leisdami ateistines knygas ir period. spaudą, skaitydami paskaitas. Tačiau, iškeldami tiktai subjektyvias religijos egzistavimo priežastis, jie visuom. jėgas skirstė į pažangias ir reakcines ne pagal klasinį, o pagal rel. požymį, be to, įžeidžiamai kritikavo ne tik dvasininkus, bet ir tikinčiuosius, siūlė prievartos priemonėmis kovoti prieš bažnyčios tarnus, tuo sunkindami tikrąjį ateistinį auklėjimą.

Šio laikotarpio ateistinę mintį žymiai pagilino radikalesni dem. krypties veikėjai (J. Biliūnas, S. Matulaitis, J. Mačys-Kėkštas ir kt.). Kai kurie jų jau buvo susipažinę su atskirais marksizmo klasikų veikalais ir kovą prieš religiją neretai siejo su aktyviu dalyvavimu s-d. judėjime. Jie griežtai kritikavo religiją ir idealizmą, kovojo prieš bažnytininkus ir klerikalizmą, gindami darbo žmonių interesus, propagavo mokslą ir materialistinę filosofiją.

Nors XIX a. pab.—XX a. pr. ateistų materializmas nebuvo dialektinis, tačiau to meto Lietuvoje jis vaidino svarbų vaidmenį kovoje prieš religiją. Ateistai jau nebesitenkino vien kunigų ydų kritika, o sprendė religijos kilmės ir kitimo, religijos ir mokslo priešingumo, religijos ir bažnyčios vaidmens visuomenės gyvenime, religijos įveikimo būdų ir kt. klausimus.

XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvos ateistai atmetė pažiūrą, kad žmogui esąs įgimtas rel. jausmas. S. Matulaitis rašė, kad senovėje žmogus „neturėjo supratimo apie kokį nors tikėjimą", kad tikėjimas atsirado vėliau, „kada žmogaus protas dar labiau prasilavino" („Kaip žmogus gyveno ant žemės", p. 27). Ateistai vis nuosekliau teigė, jog rel. vaizdinių atsiradimo priežastis yra pirmykščio žmogaus nepajėgumas kovoti su aplinka. Jie ėmė taip pat įžvelgti, kad išnaudotojų klasės naudojo ir tebenaudoja religiją savo interesais. Ypač didelį dėmesį to meto Lietuvos ateistai skyrė mokslo ir religijos nesuderinamumui, jų priešingumui parodyti. Tačiau jų pažiūra, kad vien švietimu galima įveikti religiją, buvo ribota, neatsižvelgė į socialines religijos šaknis. Ateistinei minčiai Lietuvoje plisti didelę reikšmę turėjo pažangiųjų liet. rašytojų kūriniai antireliginėmis bei antiklerikalinėmis temomis (Žemaitės aps. „Kelionė į Šidlavą", „Kunigo naudą velniai gaudo", A. Vienuolio „Paskutinė vietelė", „Užžėlusiu taku" ir kt., K. Jasiukaičio, J. Gurauskio, B. Laucevičiaus-Vargšo, J. Janonio ir kt. kūryba).

XIX a. pab.—XX a. pr. ateistų veiklos tradicijas tęsė kovotojai prieš bažnyčią ir religiją Lietuvoje buržuazijos valdymo metais. Tačiau ateistinė mintis reiškėsi jau kitokiomis sąlygomis. Per gausią katalikų spaudą ir org-jas plačiai skleisdami rel. pažiūras, slopindami kiekvieną pažangesnę mintį, bažnyčia ir klerikalai Lietuvoje dar labiau įsigalėjo. Tuo laikotarpiu prie A. vystymo reikšmingai prisidėjo mokslininkai, aukštųjų m-lų darbuotojai K. Aleksa, P. Avižonis, T. Ivanauskas, V. Kuzma, V. Lašas, D. Rudzinskas, V. Ruokis, P. Slavėnas, J. Šopauskas ir kt., kurie, populiarindami gamtos mokslų materializmą, mokslo žinias priešpastatydami šventraščio teiginiams, griovė rel. įsitikinimus ir grindė ateistines pažiūras. Prie A. skleidimo nemaža prisidėjo kooperatinė knygų leidimo bendrovė *„Kultūra"* (1921—38), vėliau *Kultūros-švietimo draugija* (1927—40); jos steigė pažangius *Kultūros būrelius,* leido materialistines mokslo populiarinimo knygas (rusų švietėjo N. Rubakino knygų vertimai ir kt.) ir *„Kultūros"* žurnalą (1923—41), kuris nuveikė didelį darbą, propaguodamas A. Lietuvoje.

Ateistinės minties plitimą burž. Lietuvoje ypač skatino vad. laisvamanių sąjūdis. 1924 Šiauliuose buvo įsteigta *Laisvamanių etinės kultūros draugija,* turėjusi daug skyrių miestuose ir miesteliuose. Ji skleidė mokslo žinias, formavo antirel. pasaulėžiūrą, gynė netikinčiųjų teises. Laisvamaniai kovojo už bažnyčios atskyrimą nuo valstybės ir civ. metrikacijos įvedimą, leido mokslo populiarinimo ir ateistinę lit-rą, laikr. *„Laisvoji mintis"* (1933—41), rengė paskaitas, steigė bibliotekas, „laisvas kapines" ir t. t. Laisvamanių sąjūdis, kaip ir visas ateistinis judėjimas burž. Lietuvoje, nebuvo vienalytis klasiniu bei politiniu atžvilgiu. Jame dalyvavo ir liberalinės buržuazijos atstovai, ir smulkiaburžuaziniai veikėjai, polit. gyvenime neretai laikęsi reakc. pozicijų. Laisvamanių sąjūdžio pradininkas ir vienas vadovų J. Šliupas tuo metu jau buvo tipiškas burž. ideologas, sąmoningai gynęs kapit. santvarką ir atvirai siekęs antireligine bei antiklerikaline veikla atitraukti darbo žmones nuo rev. kovos. Žymią laisvamanių sąjūdžio teoretikų ir vadovų dalį sudarė pažangūs inteligentai (J. Kairiūkštis, I. Protas, A. Rondomanskis, V. Ruzgas, M. Untulis, J. Vabalas-Gudaitis, A. Žukauskas ir kt.), kurie, kad ir likdami smulkiaburž. ideologijos pozicijose, šalia antireliginių bei antiklerikalinių problemų lietė ir Lietuvos visuomenės demokratizavimo klausimus. Nuo 1934 laisvamanių org-jos veikloje ėmė aktyviai dalyvauti ir komunistai. Religiją laisvamaniai kritikavo daugiausia loginiu, gamtamoksliniu, istoriniu, politiniu, moraliniu požiūriu. Kalbėdami apie socialinį religijos vaidmenį, laisvamaniai atkreipė dėmesį į jos daromą žalą, pabrėžė, kad religija remia ir teisina reakciją. „Kristaus mokslas,— rašė J. Kairiūkštis,— buvo visados valdančiųjų panaudotas kaipo geriausia priemonė ramiu būdu žmonėms malšinti ir valdyti. . . Dievo ir bažnyčios draugai buvo visados liaudies laisvės priešai" („Laisvosios minties ABC", 1926, p. 27). Tačiau, idealistiškai aiškindami visuomenės reiškinius, laisvamaniai nesugebėjo atskleisti socialinių religijos šaknų, parodyti jos tikrosios vietos klasinėje visuomenėje. Todėl ir pagrindine kovos su religija priemone jie laikė švietimą, mokslo ir kultūros skleidimą, neprašokdami paviršutiniškos, buržuaziškai ribotos kultūrininkystės. Laisvamanių sąjūdyje išryškėjusi tendencija skirstyti visuomenę ne klasiniu, o tikėjimo ar netikėjimo principu turėjo neigiamą poveikį liaudies masių rev. kovai, ir todėl Lietuvos Komunistų partija tą tendenciją smerkė.

Prie A. skleidimo Lietuvoje burž. metais prisidėjo ir pažangieji liet. rašytojai, sukūrę reikšmingų grož. lit-ros kūrinių antireligine bei antiklerikaline tematika (P. Cvirkos eil. rink. „Pirmosios mišios", iš dalies rom. „Frank Kruk", A. Venclovos aps. „Jei versmė išdžiūsta", V. Montvilos poemos „Viduramžių orkestrai", „Bedievis Kuzma", K. Korsako lit. kritikos straipsniai ir kt.). Kovoje su klerikalizmu nemažą vaidmenį suvaidino V. Mykolaičio-Putino rom. „Altorių šešėly".

Religijos esmę teisingai išaiškino ir tikrąjį kovos su ja kelią nurodė marksistinis-lenininis A., pagrįstas dialektiniu ir istoriniu materializmu. Lietuvoje marksistinė ateistinė mintis atsirado XIX a. paskutiniuose d-mečiuose, kylant darbininkų rev. judėjimui, plintant marksistinės filosofijos idėjoms, K. Markso, F. Engelso, o vėliau V. Lenino ir kt. marksistų raštams. V. Kapsuko, Z. Angariečio ir kt. marksistų-leniniečių dėka ateistinė mintis Lietuvoje tapo tikrai nuosekli, mokslinė. Burž. Lietuvoje proletarinį A. vystė pogrindyje veikusi LKP. Kom. spauda („Tiesa", „Komunistas", „Kibirkštis" ir kt.), skleisdama marksizmo-leninizmo idėjas, propagavo ir marksizmo klasikų teiginius apie religiją ir bažnyčią; „Balso" ir „Priekalo" žurnaluose buvo specialūs „Bedievio" skyriai. Kapsuko knygos ir straipsniai („Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės", **„Kaip kunigai rūpinasi darbininkais"**, „Kunigai ir caro valdžia", „Šeimyna seniau, dabar ir ateityje", „Krikščionys demokratai ir darbininkai" ir kt.), taip pat Angariečio darbai („Darbininkai ir bažnyčia", „Materialistinis istorijos supratimas", „Ponų ir bagočių tikyba", „Dievas ir vaikai", „Darbininkų kovos istorija" ir kt.) sudarė marksistinės-lenininės ateistinės liet. lit-ros branduolį. Antireliginėje bei antiklerikalinėje kovoje reikšmingi buvo vėlesnieji S. Matulaičio veikalai („Kaip atsirado dievas ir tikyba", „Religija ir jos socialinė reikšmė"), L. Adomausko knyga „Šventraščio paslaptys" ir kt.

Kapsukas ir Angarietis skleidė marksistinio-lenininio A. idėjas, kūrybiškai pritaikydami jas Lietuvos tikrovei. Ateistinėje propagandoje jie gausiai naudojosi taryb. ateistų J. Jaroslavskio, I. Skvorcovo-Stepanovo ir kt. veikalais. Kapsukas ir Angarietis aiškino, kad religija yra specifinė visuom. sąmonės forma, atsiradusi tam tikromis materialinėmis visuom. gyvenimo sąlygomis ir fantastiškai, iškreiptai, neteisingai atspin-

dinti objektyvią realybę, tokiu būdu nusakydami socialines religijos šaknis. Susiformavus klasinei visuomenei, įsigalėjus socialinei nelygybei ir žmogaus išnaudojimui, atsirado religijos klasinės šaknys. Antagonistinėje klasinėje visuomenėje viešpataujančiosios išnaudotojų klasės remiasi religija kaip ideologine priemone savo klasiniams interesams saugoti, išnaudojamųjų klasių priešinimuisi slopinti. Kapsukas ir Angarietis pabrėžė, kad bažnyčia ideologiškai pajungia mases išnaudotojams, tikindama, jog buržujų, buožių ir dvarininkų nuosavybė esanti šventa ir kėsintis į ją — didelė nuodėmė, skleisdama mintį, kad klasių kova esanti nereikalinga. Parodydamas, kad religija yra liaudies opijus, viena dvasinio engimo rūšių, V. Kapsukas demaskavo kunigus, skelbiančius, jog pats dievas taip sutvarkęs, kad darbininkai turį nusižeminę kęsti savo sunkią dalią, o už tai po mirties būsią išganyti. Šitaip trukdydama masėms kilti į kovą prieš išnaudotojus, religija padeda įtvirtinti darbo žmonių skurdą, išnaudojimą, nelygybę.

Marksistinėje ateistinėje liet. lit-roje buvo atskleisti ir kiti metodai, kuriais bažnyčia siekė slopinti soc. judėjimą: revoliucionierių šmeižimas per pamokslus, klerikalinių partijų, profs-gų bei įvairių labdaringųjų org-jų steigimas ir kt. Kalbėdami apie priežastis, dėl kurių bažnyčia laikosi tokios reakc. pozicijos, Kapsukas ir Angarietis nurodė, jog kunigai ir išnaudotojai eina išvien todėl, kad jų siekimai bendri. Kapsukas, daugybe faktų parodęs klerikalų ištikimybę caro valdžiai, reakcinę Lietuvos bažnyčios ir vyskupų veiklą 1905—07 revoliucijos metu, kontrrevoliucinę dvasininkijos poziciją 1918—19 metais, aiškino, kad, nepaisydama tam tikrų nesutarimų dėl valdžios pasidalijimo, bažnyčia iš esmės tarnavo ir fašizmui Lietuvoje. Šalia kitų klausimų ateistai marksistai nagrinėjo ir religijos įveikimo, ateistinio darbo Lietuvos sąlygomis problemas. Jie pabrėžė, kad, tik teisingai suprantant religijos esmę, tikrąsias jos atsiradimo ir egzistavimo priežastis, galima nustatyti teisingą poziciją religijos ir bažnyčios atžvilgiu. „Kas nesupranta tikybos tikros esmės,— rašė Angarietis,— kas nesupranta tikrų tikybos atsiradimo šaknų, kas nemato ir socialinių jos šaknų, tas negal vest tikros kovos su tikyba" („Komunistas", 1932, Nr. 6, p. 24). Angarietis ir Kapsukas kritikavo laisvamanius ir kt. nemarksistinius ateistus už tai, kad jie skaldydavo darbininkų jėgas ir atitraukdavo jų dėmesį nuo socializmo, trukdydami kovoti už prol. diktatūros įvedimą Lietuvoje. Jie aiškino ryšį tarp A. ir revoliucinio visuomenės pertvarkymo, klasių kovos uždavinių, nurodydami, kad kova su religija nėra savitikslis, o turi būti susieta su rev. praktika, pajungta klasinei proletariato kovai prieš kapitalizmą, išnaudotojus.

Aiškindami darbininkų partijos pažiūrą į religiją, Kapsukas ir Angarietis reikalavo visiškai atskirti bažnyčią nuo valstybės ir mokyklą nuo bažnyčios, paskelbti religiją privačia valstybės atžvilgiu, bet kartu pažymėjo, jog tai nereiškia kompromiso su rel. pasaulėžiūra. Kapsukas ir Angarietis pabrėžė, kad darbininkų partijos narys turi būti kovingas ateistas, aktyviai kovoti su religija. Tačiau kova su religija neapsiriboja vien švietimu ir abstrakčiais pamokymais. Neįmanoma įveikti religijos, jei išliks ją gimdančios ir palaikančios socialinės šaknys, jei nebus likviduotas kapitalizmas. Aktyviai dalyvaudami rev. judėjime, darbininkai praktiškai įsitikina religijos žala, antimoksliškumu, akivaizdžiai pamato, kad ne dievas, o patys žmonės yra geresnio gyvenimo kūrėjai.

LKP ragino rūpintis masių švietimu, organizuoti pusiau legalius antireliginius darbininkų ir valstiečių ratelius ir juose aiškinti svarbiausias A. problemas. LKP ateistiniame darbe naudojosi TSKP patyrimu, taryb. gyvenimo ir mokslo laimėjimais, taryb. ateistų veikalais. To darbo dėka ateistiškai grūdinosi darbininkų ir valstiečių masės, pažangioji inteligentija, jų tarpe plito marksistinės, ateistinės pažiūros bei idėjos, materialistinės Č. Darvino, K. Timiriazevo, I. Pavlovo, I. Mičiurino, A. Oparino ir kt. teorijos. Marksistinio-lenininio A. plitimas, jo kūrybinis taikymas Lietuvoje buvo kokybiškai naujas ateizmo raidos etapas, vaidinęs lemiamą vaidmenį kovoje su religija ir bažnyčia.

1940 atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, susidarė palankiausios sąlygos ir perspektyvos vystytis ateistinei minčiai, kurtis mokslinės materialistinės pasaulėžiūros formavimo sistemai, apimančiai visus gyventojų sluoksnius. Piliečių sąžinės laisvei užtikrinti bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės, o mokykla nuo bažnyčios. Visiems piliečiams užtikrinta rel. kultų atlikimo ir antirel. propagandos laisvė. Šios teisingos Tarybų valdžios priemonės sukėlė buržuazijos bei katalikų dvasininkijos įniršį, klasinį kerštą. Tai ypač išryškėjo vok. faš. okupacijos metais, kai klerikalai išvien su kitais burž. nacionalistais talkininkavo vok. faš. okupantams, tvirtino pasmerktųjų sąrašus, į kuriuos buvo įtraukiami taryb. aktyvistai ir ateistai. Klerikalai kovą prieš A. siejo su kova prieš soc. santvarką. Tai pasireiškė ir pirmaisiais pokario metais, kai nemaža katalikų dvasininkijos dalis aktyviai rėmė burž. nacionalistų banditizmą.

Laimėjus socializmui, Lietuvoje nugalėjo ir įsiviešpatavo materialistinė, ateistinė pasaulėžiūra. Religija, kaip senosios visuomenės ideologinė atgyvena ir tradicija, Lietuvoje turi vis mažesnę įtaką. Tačiau ji tebesilaiko dalies žmonių sąmonėje ir tam tikru mastu kliudo jiems tapti aktyviais ir visiškai sąmoningais kom. visuomenės kūrėjais. Todėl A. propaganda yra sudėtinė komunistinio auklėjimo dalis. Didelį vaidmenį kovoje prieš rel. įsitikinimus vaidina liet. kalba išleisti K. Markso, F. Engelso, V. Lenino ir kitų kom. judėjimo teoretikų bei vadovų veikalai, Komunistų partijos nutarimai bei dokumentai, antireliginiai marksistinių ateistų raštai, populiarios ateistinės brošiūros, vaizdinės priemonės. Prie tikinčiųjų vadavimo iš rel. prietarų daug prisideda į liet. kalbą išverstos XVIII a. pranc. kovotojų prieš bažnyčią D. Didro („Rinktiniai ateistiniai raštai"), P. Holbacho („Laiškai Eugenijai. Sveikas protas", „Kišeninė teologija"), Voltero ir kt. knygos, rusų rev. demokratų V. Belinskio („Rinktiniai raštai"), N. Dobroliubovo („Literatūros kritika") ir kt. veikalai, marksistiškai sprendusių religijos klausimus autorių A. Bebelio („Krikščionybė ir socializmas"), J. Jaroslavskio („Apie religiją"), G. Plechanovo ir kt. raštai.

Reikšmingi yra originalūs ateistiniai raštai — liet. taryb. mokslininkų K. Daukšo, J. Jurginio, J. Matulio, V. Niunkos, P. Pakarklio, P. Slavėno, R. Šarmaičio, J. Žiugždos ir kt. darbai, liet. taryb. rašytojų bei literatų A. Gudaičio-Guzevičiaus, K. Korsako, B. Pranskaus, V. Radaičio, J. Ragausko, T. Tilvyčio, A. Vienuolio ir kt. kūriniai bei kritikos straipsniai. Pažymėtini išpopuliarėję J. Ragausko autobiografiniai veikalai „Ite, missa est!" ir „Nenoriu dangaus". Platų užmojį įgavo moksl. tyrimo darbas A. srityje, apginta filos. mokslų kandidato laipsnio disertacijų ateizmo istorijos Lietuvoje, ateistinio auklėjimo ir kt. klausimais (J. Barzdaitis, A. Čedavičius, A. Gaidys, E. Karakozova, V. Lazutka, J. Minkevičius, I. Zaksas ir kt.).

Didelį organizacinį ir propagandinį A. darbą dirba, Komunistų partijos vadovaujamos, komjaunimo, profs-gų ir kt. visuom. org-jos, „Žinijos" d-ja, mokslo, švietimo ir kultūros įstaigos, kurių visa veikla remiasi materialistiniu požiūriu į pasaulį. Išaugo gausios kovingų A. propagandistų gretos, ypač iš mokytojų, gydytojų, inžinierių, agronomų, mokslo ir kultūros darbuotojų. Įsteigta Respublikinė ateistų taryba; miestuose, rajonų centruose, daugelyje įmonių, kolūkių, taryb. ūkių, m-lų ir įstaigų veikia ateistų tarybos, ateistų namai, klubai, būreliai. 1965 Vilniuje atidarytas *Ateizmo muziejus*. Didelių Tarybų valdžios ekonominių ir kultūrinių laimėjimų dėka, tūkstančių ateistų nenuilstamo darbo dėka vis didesnės darbo žmonių masės nusikrato rel. pasaulėžiūra.

Lit.: Reakcinės katalikų dvasiškijos kova prieš Lietuvos liaudį, [str. rinkinys], V., 1947; **B. Kalvaitis,** Reakcinė katalikų dvasininkija kovoje prieš lietuvių tautą, V., 1947; **J. Žiugžda,** Reakcinė katalikų dvasiškija — amžinas lietuvių tautos priešas, K., 1948; **P. Pakarklis,** Popiežiai — lietuvių tautos priešai, V., 1948; **J. Matulis,** Mokslas kovoje su prietarais ir religija, V., 1949; Lietuvių literatūra kovoje prieš klerikalizmą, [lit. rinkinys], red. K. Korsakas, V., 1951; **J. Grincevičiūtė,** Antiliaudinė krikščionių demokratų partijos politika Lietuvoje [1920—1926 m.], V., 1953; **B. Pranskus,** Lietuvių literatūros kova prieš klerikalizmą ir religinius prietarus.—„Tarybinė mokykla", 1953, Nr. 12; **J. Mickevičius,** Bažnyčia ir dvasininkija išnaudotojų tarnyboje, V., 1954; **J. Ragauskas,** Bažnyčia — išnaudotojų sąjungininkas ir ramstis, V., 1954; **J. Jurkūnas, D. Levinauskas,** Antinacionalinė lietuviškųjų klerikalų politika, V., 1955; **J. Dagys,** Materializmo kova su idealizmu biologijoje, V., 1956;

I. Zaksas, Materializmo kova buržuazinėje Lietuvoje prieš religiją ir idealizmą biologijoje, V., 1956; J. Jurginis, Kazimieras Lyščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje, V., 1957; Ateistinė ir mokslo populiarioji literatūra, [anotuotas katalogas], V., 1959; J. Barzdaitis, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai apie gnoseologines religijos ištakas.— „Filosofija", t. 1, V., 1960; J. Repšys, S. Daukanto pažiūros į religiją ir dvasininkus.— „Filosofija", t. 1, V., 1960; O. Ruželytė, Sąžinės laisvės paneigimas buržuazinėje Lietuvoje.— Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorijos klausimai, V., 1960; V. Kapsukas, Veidmainių darbai, [antiklerikalinių raštų rinkinys], V., 1961; P. Griškevičius, Įmonės ateistai, V., 1961; K. Sideravičius, Krikščionybės atsiradimas Lietuvoje, V., 1961; E. Žemaitis, XX amžiaus inkvizitoriai, V., 1961; J. Žiugžda, Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir Rytų Europą, V., 1962; J. Barzdaitis, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai apie socialines religinių vaizdinių formavimosi prielaidas.—„Filosofija", t. 2, V., 1962; А. Чедавичюс, Некоторые вопросы научно-атеистического воспитания.—„Filosofija", t. 2, V., 1962; Э. Каракозова, Буржуазные атеисты Литвы о сущности религии.—„Filosofija", t. 2, V., 1962; L. Vladimirovas, Klerikalinės kultūros-švietimo draugijos.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962; Religijos ir ateizmo klausimai, [str. rinkinys], V., 1963; V. Niunka, Nuo Vatikano Pirmojo iki Vatikano Antrojo, V., 1963; Kovoje už naują žmogų, V., 1963; M. Bartninkas, Laisvamanybė Lietuvoje, V., 1964; B. Genzelis, Bažnyčia keičia savo veidą, V., 1964; V. Radaitis, Kol bent vienas prie altoriaus, V., 1964; J. Kairiūkštis, Laisvosios minties ABC, V., 1964; V. Niunka, Socialiniai katalikybės mitai, V., 1965; J. Minkevičius, Šiuolaikinė katalikybė ir jos filosofija. — „Filosofija", t. 5, V., 1965.

ATEÌZMO MUZIĒJUS, Lietuvos TSR Ateizmo muziejus,— muziejus Vilniuje, įsteigtas 1961. Atidarytas 1965 (Gorkio g. 74). Ekspozicija turi 4 skyrius — antikos, feodalizmo, kapitalizmo ir socializmo, — kuriuose knygomis, dokumentais, piešiniais, dailės kūriniais, kulto reikmenimis ir kt. vaizdine medžiaga parodoma religijos kilmė ir istorija, reakcinė bažnyčios veikla Lietuvoje, ateistinės minties vystymasis, kova su rel. prietarais, ekonomikos, kultūros ir mokslo laimėjimai taryb. santvarkos metais. Kino salėje demonstruojami ateistiniai ir mokslo populiarinimo filmai, skaitomos paskaitos ateizmo klausimais.

„ATENEUM WILEŃSKIE"— buržuazinis metraštis, ėjęs 1923—39 Vilniuje lenkų kalba. Leido Vilniaus Mokslo bičiulių d-ja. Metraštyje paskelbta daug apžvalginių straipsnių, dokumentų, atsiminimų, susijusių su Vilniumi ir Lietuva (apie 1794, 1831 ir 1863 sukilimus, senąjį Vilniaus un-tą ir kt.). Straipsniai parašyti daugiausia idealistinės pasaulėžiūros požiūriu.

ATESỸS, Atesninkų ežeras, — ežeras Alytaus rj., 4 km į r. nuo Simno, prie Alytaus—Šeštokų geležinkelio. Plotas 109 ha, didž. gylis 12,6 m, vid. gylis 6,6 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2300 m, didž. plotis 600 m. Rytinis krantas gana status, vakarinis — lėkštesnis. Visą dugną dengia juostuotieji moliai. Per ežerą teka Atesė (Peršėkės intakas). Abipus ežero įsikūręs Atesninkų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 13 kg/ha.

ATESNIÑKAI — kaimas Alytaus rj., Simno apyl., 4 km į r. nuo Simno. 43 gyv. (1959). Kaimas išsidėstęs abipus Atesio ežero. Atesninkuose 1884 gimė istorikas prof. I. Jonynas.

„ATGAJÀ"— slapta liberalinė jaunimo draugija, veikusi XIX a. pabaigoje Joniškio, Gruzdžių, Skaistgirio, Žagarės apylinkėse. Platino liet. spaudą, rinko tautosaką. „A." įkūrė L. Vaineikis ir M. Slančiauskas. Pastarąjį 1895 areštavus, d-jos veikla nutrūko.

„ATGIMÌMAS"— buržuazinis žurnalas, ėjęs 1923—24 Šiauliuose. Propagavo etines L. Tolstojaus pažiūras. Redagavo E. Levinskas. Išėjo 2 sąs.

ATGRĄ̃ŽTAI, atgrįžtai, atameilės, atlankai, grįžtuvės,— baigiamoji lietuvių tradicinių *vestuvių* dalis, kai septintą dieną, o kai kur pirmą sekmadienį po vestuvių jaunavedžiai aplanko jaunosios tėvus, o antrą sekmadienį jaunosios tėvai — jaunavedžius. A. pokylyje dalyvauja jaunųjų tėvai, giminės, kaimynai.

„ATHENAEUM"— 1. Istorijos, literatūros, meno ir filosofijos žurnalas, ėjęs 1841—51 Vilniuje lenkų kalba. Išspausdino straipsnių apie Lietuvą: J. Kraševskio „Lietuva Vytauto laikais", L. Jucevičiaus „Žemaitijos atsiminimai" ir kt.

2. Klerikalinės krypties kalbotyros, literatūros ir istorijos raštų tęstinis leidinys, ėjęs 1930—38 Kaune. Leido Kauno un-to teologijos-filosofijos f-tas.

ATKŌČIAI — baudžiavos laikų Lietuvos amatininkai audėjai, audę iš baudžiauninkų į dvarą suneštų verpalų arba iš dvaro žaliavos. A. darbas buvo įskaitomas į lažą arba atlyginamas natūra bei daržu. XVII a. pab., o ypač XVIII a. pr., stambieji feodalai ėmė telkti A. iš savo dvarų į steigiamas manufaktūras.

ATLAVINỸTĖ Ona [g. 1916.XII.18 Klivlende (JAV)] — zoologė, biologijos mokslų kandidatė (1959). 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1959 Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Išspausdino moksl. straipsnių apie Lietuvos dirvožemio bestuburius (sliekus, vabzdžių lervas).

ATLOJÌMAS — bausmė, taikyta pagal senovinę Lietuvos ir Lenkijos paprotinę teisę šmeižikams. Šmeižikas turėjo palįsti po suolu, viešai atšaukti šmeižtą ir 3 kartus suloti kaip šuo. 1529 Lietuvos Statutas nustatė A. tik tuo atveju, kai kas teigė, kad asmuo yra nesantuokinis vaikas. Šmeižikas savo šmeižtą gaudavo atšaukti tokiu būdu: „Kalbėdamas, kad tu nesantuokinis vaikas, aš lojau kaip šuo". 1588 Lietuvos Statutas už šmeižtą nustatė 40 kapų grašių pabaudą ir įpareigojo šmeižtą atšaukti atlojimu. Jei šmeižikas to padaryti nenorėjo, turėjo būti kalinamas, kol šmeižtą atšauks, bet ne ilgiau kaip 6 savaites.

ATMATÀ — Nemuno deltos š. šaka. Ilgis 13 km. Prasideda ties Rusnės miestu, kur Nemuno šaka Rusnė dalijasi į A. ir Skirvytę. Įteka į Kuršių marias. A. žiotys laikomos Nemuno žiotimis. Intakai: Minija, Šyša (abu deš.). Iš A. atsišakoja Aukštumalos upelis, kuris teka į Krokų Lankos ež. Netoli nuo žiočių A. jungiasi su Krokų Lankos ež. Atmatos plotis apie 200 m, didž. gylis 7,9 m, nuolydis 1,5 cm/km. Abu krantai sustiprinti akmenų grindiniu. Kair. krantas sutvirtintas dar pylimu. Pakrantės, ypač dešinioji, apžėlusios 1—5 m pločio vandens augalų (meldų, plūdžių ir kt.) juosta. Prie A. veikia 2 vandens matavimo postai: Rusnėje ir Uostadvaryje.

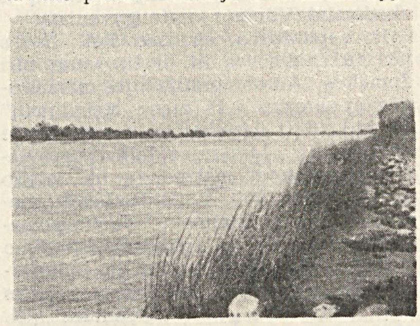

Atmata

Vandens horizontas pagal Rusnės vandens matavimo postą, kurio nulio abs. altitudė 1,38 m: maks. 440 cm (1926), vid. vasaros 252 cm. Srovės vid. greitis, nuslūgus vandeniui, 0,2—0,3, pakilus — 0,6—1,0 m/s. Nuslūgus vandeniui, A. gauna apie 20%, pakilus — 30—40% Rusnės debito. A. labai žuvinga; ja į nerštavietes keliauja dideli būriai karšių, žiobrių, stintų, vėgėlių, lydekų, kartais lašišų ir nėgių. Vasarą čia laikosi daugybė žuvų jauniklių, kurių didžioji dalis rudeniop išplaukia į Kuršių marias. Nuo Kuršių marių iki Šyšos žiočių draudžiama bet kokia žūklė. Kairiajame A. krante, 3 km nuo žiočių, yra laivų žiemojimo vieta — Uostadvaris. Per A. eina visas vandens transportas tarp Klaipėdos ir Nemuno baseino.

Lit.: H. Keller, Memel-, Pregel- und Weichselstrom, ihre Stromgebiete und ihre wichtigsten Nebenflüsse, 2 Bde., B., 1899; S. Kolupaila, Nemunas, K., 1940.

ATSIMINÌMAI, memuarai,— viena pasakojamosios literatūros rūšių; kūrinys, parašytas užrašų forma apie paties autoriaus bei jo amžininkų gyvenimą ir reikšmingesnius įvykius, kurių stebėtojas arba dalyvis jis buvo. A. skiriasi nuo ist. beletristikos žanrų tuo, kad juose konkrečiai ir tiksliai vaizduojama tikrovė. A. turi didelę pažintinę reikšmę.

Liet. lit-roje A. žanro užuomazga galima laikyti K. Donelaičio užrašus, pavadintus „Žinios mano įpėdiniui", o taip pat kitus jo užrašus, įrašytus Tolminkiemio bažnytinėse knygose („Nachrichten Lebensbericht", „Kirchenurkunde", „Bemerkungen in den Taufbüchern", išl. F. Tecnerio 1896). L. Rėza taip pat vok. kalba parašė savo „Kariuomenės dvasininko dienyną" iš 1813—14 karo žygių prieš Napoleoną („Nachrichten und

Bemerkungen aus den Feldzügen d. Jahre 1813 und 1814 aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen", 1814). Vertingos kraštotyrinės medžiagos iš baudžiavos laikų teikia M. Katkaus „Balanos gadynė" (išl. 1931, 1949). Prie šios epochos A. priskirtinos ir M. Valančiaus „Pastabos pačiam sau". XIX a. Lenkijoje ir Lietuvoje pasirodė A. daugiausia lenkų kalba, vaizduojančių socialinius santykius Lietuvoje, valstiečių buitį, svarbius ist. įvykius (1812 karą, 1830—31 sukilimą, 1863 sukilimą ir kt.), kultūrinį ir akademinį Vilniaus un-to gyvenimą.

Iš kapitalizmo epochos liet. lit-ros (iki 1917) didesnę ist. ir lit. vertę turi Žemaitės „Autobiografija", jos memuarinės apybraižos („Iš mano atsiminimų" ir kt.). K. Jasiukaičio memuarinėje apybraižoje „Mintaujos laikai" nušviečiama pažangių moksleivių lit. ratelio veikla apie 1900. L. Didžiulienės memuarai „Ką aš beatmenu" duoda nemaža medžiagos iš spaudos draudimo gadynės. Reikšmingiausias to laikotarpio rev. krypties A. žanro kūrinys yra V. Kapsuko „Caro kalėjimuos" (išl. 1929, 1962).

Kai kurie Lietuvos burž. veikėjai, klastodami liet. tautos istorijos faktus, savo atsiminimuose stengėsi iškelti bei pateisinti antiliaudinį liet. buržuazijos veikimą XIX a. pab., XX a. pr. ir ypač burž. diktatūros metais (1919—40).

Nuo 1940 ir ypač po D. Tėvynės karo A. žanras liet. lit-roje žymiai sustiprėjo. Iki 1963 tos rūšies knygų išleista per 40. Daugiausia rašomi A. iš rev. judėjimo Lietuvoje carizmo ir burž. viešpatavimo metais, iš hitlerinės okupacijos ir D. Tėvynės karo metų. 1918—19 rev. įvykių 72 dalyvių A. išspausdinti Partijos istorijos in-to prie LKP CK parengtoje kn. „Proletarinė revoliucija Lietuvoje" (1960). Tai temai skirtos kn.: K. Klorio „Liaudžiai pakilus" (1958), K. Plioplio „Žiba durtuvų plienas" (1959), V. Savicko „Kaip mes vargelį kapojom" (1959), J. Pranckūno „Pavasario vėjas gaivus" (1960) ir kt. Atsiminimų apie V. Kapsuką ir lietuvių rev. judėjimą yra I. Kozlovo knygose „Gyvenimas — kova" (1959) ir „Katorga" (1959). L. Prūseikos „Atsiminimai ir dabartis" (1960), R. Mizaros „Žvilgsnis į praeitį" (1960) ir J. Kaškaičio „Kovos sūkuriai" (1960) skirti daugiausia atsiminimams apie pažangų JAV lietuvių judėjimą. Kovą prieš burž. režimą Lietuvoje pavaizdavo E. Tautkaitė savo atsiminimuose „Takais takeliais į didį kelią" (1957), E. Bilevičius „Ne veltui praėję metai" (1958), J. Stimburys „Kito gyvenimo neturiu" (1960), J. Vinickis „Duonos nebuvo per daug" (1960), F. Vaišnoras „Į šviesų gyvenimą" (1960), Ch. Kaplanas „Kareivinėse neramu" (1961), K. Dominas „Spalio aidai" (1961), B. Pranskus-Žalionis „Artimieji toliai" (1962), V. Jurgaitienė „Nebuvo kada drobelių austi" (1963), K. Didžiulis „Už liaudies laimę" (1963), J. Kličius „Ir žydro dangaus pavydėjo" (1963), B. Baranauskas „Devyniolika metų pogrindyje" (1965). Vilniaus kr. darbo žmonių gyvenimas ir kova prieš Lenkijos buržuazijos viešpatavimą atsispindi J. Karoso atsiminimuose „Kalba Vilniaus akmenys" (1963). Ispanijos pilietinio karo dalyvių lietuvių A. paskelbti rinkinyje „Už Ispanijos laisvę" (1957). Kova prieš hitlerinius okupantus aprašoma šiose A. knygose: J. Macijausko „Tėvynės karo frontuose" (1952) ir „Už liaudies laimę" (1957), B. Urbanavičiaus „Liaudies keršytojai" (1954), V. Vildžiūno „Aukštaitijos kalvose" (1954), S. Vaupšo „Keršto ugnys" (1955), P. Kutkos „Girioj aidi šūviai" (1958), P. Štaro „Drąsios širdys" (1958), T. Mončiunsko „Rūdninkų girios partizanai" (1959), Z. Bridikio „Partizanų takais" (1960), S. Apyvalos „Sakalai broleliai" (1961), J. Kličiaus (sudarytojas) „Žygiai, apkasai, atakos" (1961), B. Bračo „Šuolis per geležinkelį" (1962), S. Naujalio „Pėdsakai dingsta miške" (1963), J. Paplausko „Negreit išaušo diena" (1963), J. Oleko „Neramios naktys" (1964). Hitlerinės konc. stovyklos baisybes pavaizdavo B. Sruoga savo kūrinyje „Dievų miškas" (Raštai, t. 5, V., 1957), M. Kurganovas „Mirties akivaizdoje" (1960). Rev. judėjimo ir kovos prieš fašizmą dalyvių A. yra Partijos istorijos in-to parengtame str. rinkinyje „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje" (1957). Religijos žalą atskleidžia kai kurių buvusių dvasininkų ir religinius prietarais nusikračiusių autorių A.: J. Ragausko „Ite, missa est!" (1960), S. Markonio „Didžioji iliuzija" (1963), A. Vikertienės „Išpažintis" (1963) ir kt. Paskelbta A. apie liet. rašytojus: „Knyga apie Petrą Cvirką" (1949), A. apie S. Nėrį („Literatūra ir kalba", t. 4, 1959), „Atsiminimai apie A. Vienuolį" (1963). Išleisti kai kurių menininkų autobiografiniai A.: A. Sodeikos „Mano kelias į muzikos meną" (1958), K. Šimonio „Gyvenimo nuotrupos" (1959), A. Žmuidzinavičiaus „Paletė ir gyvenimas" (1961), J. Rimanto „Petras Rimša pasakoja" (1964), A. Venclovos „Pavasario upė" (1964) ir kt. Nemaža A. apie rev. judėjimą Lietuvoje, apie atskirus revoliucionierius, apie liet. meno ir kultūros veikėjus paskelbta taryb. period. spaudoje. Partijos istorijos in-to kolekcijoje yra 1800 autorių atsiminimų.

Lit.: **B. Pranskus**, Memuarinės literatūros klausimai.— 1957 metų lietuvių tarybinė literatūra, V., 1958; **V. Kubilius**, Memuarų žanro problemos.— Naujų kelių ieškant, V., 1964.

ATSIŠAUKÌMAS — vyriausybių, partijų, kitų organizacijų, visuomenės veikėjų ar jų grupių viešas kreipimasis į gyventojus. A. paprastai skelbiami svarbesnių įvykių progomis, jie būna daugiausia polit. pobūdžio.

Lietuvoje pirmas žinomas A. yra laikinosios sukilėlių vyriausybės — Lietuvos Vyriausiosios Tarybos — 1794.IV.30 išspausdintas kreipimasis („Acciszaukimas") į Lietuvos gyventojus. 1830—31 sukilimo metu išleisti A. lenkų ir lietuvių kalbomis skyrėsi turiniu. Lenkų kalba rašytame A. visai nekalbama apie socialines reformas, o lietuviškai rašytame, skirtame valstiečiams, užsimenama apie laisvę, mokyklas valstiečiams, žadama neimti rekrutų ir pan. Per 1863 sukilimą buvo leidžiami A., kviečiantieji Lietuvos gyventojus kovoti prieš feodalus ir carinius pavergėjus. Tuo metu vyskupas M. Valančius paskelbė reakcinį A., kuriuo Lietuvos valstiečiai buvo raginami mesti ginklus.

Lenkijos proletariato partija „Proletariatas" 1883.VI.24 Lietuvoje išleido pirmą žinomą socialistinį A. liet. kalba („Manipestas artojams"). Išleisti šį A. padėjo „Proletariato" veikėjas L. Janavičius ir turėjęs su šia partija ryšių J. Šliupas. 1895 Londone buvo išspausdintas pirmasis lietuviškas A. Gegužės Pirmajai. 1897 išleistas V. Kudirkos parašytas buržuazinis-liberalinis A. dėl liet. spaudos.

Rev. judėjime A. buvo labiausiai paplitusi agitacinės lit-ros forma. Paprastai jie būdavo spausdinami šapirografu, hektografu, rotatoriumi, spaustuvėse. Nuo 1896 juos leido Lietuvos Socialdemokratų partija (LSDP) ir Lietuvos Darbininkų sąjunga (LDS), nuo 1897 Bundas, nuo 1900 Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratijos org-jos, nuo 1901 RSDDP Lietuvos org-jos. Stiprėjant darbininkų judėjimui (1901—04), A. skaičius ėmė sparčiai didėti. Nemaža A. buvo skirta Gegužės Pirmajai, darbininkų streikams. Atsišaukimus leido ne tik partijų bei kitų org-jų centrinės vadovybės, bet ir atskiri partijų k-tai bei periferinės org-jos, pvz., RSDDP Vilniaus grupė, LSDP Vilniaus ir Kauno k-tai, RSDDP karinė-revoliucinė org-ja. 1905—07 revoliucijos metu padidėjo tiek leidžiamų A., tiek juos leidžiančių org-jų skaičius. Be minėtų org-jų, A. išleido LSDP jaunimo grupė — dėl mokyklų sudemokratinimo, Vilniaus realinės m-los mokiniai — dėl m-los reformų, Švenčionių m-los mokinių grupė — dėl laisvos m-los ir laisvo mokslo, V. Kapsuko vadovaujama org-ja „Draugas" — į ž. ū. darbininkus ir kt. Kartais kelios partijos leido bendrus A., pvz., LSDP ir Lenkijos Socialistų partija (PPS) 1905 sausio mėn. išleido bendrą A., raginantį nutraukti Rusijos—Japonijos karą. Tuo laikotarpiu buvo leidžiami ir atsišaukimai pranešimai. Pvz., RSDDP Vilniaus grupės 1905.XII išleistame lapelyje pranešama apie gruodžio visuotinio polit. streiko paskelbimą ir išdėstomi liaudies reikalavimai.

1918 LKP (o anksčiau Vilniaus socialdemokratai, jaunimo rateliai Žemaitijoje, Užnemunėje ir kt.) leido A., nukreiptus prieš vok. kaizerinius okupantus, prieš jų savavaliavimą, gyventojų plėšimą. Partijos CK 1918.XI.16 išspausdino atsišaukimą „Tegyvuoja pasaulio socialistinė revoliucija" ir 1918.XI.23 — didelį atsišaukimą „Miestų ir kaimų darbininkams". Šiuose A. darbo žmonės raginami nuversti okup. ir burž. valdžią, įvesti proletariato diktatūrą, Tarybų valdžią. Po okupuotų kraštų kom. org-jų konferencijos, įvykusios Maskvoje, Lie-

tuvos, Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos, Suomijos komunistų partijų Centro Biuras 1918.XI.11 išleido bendrą A., kuriuo darbo žmonės raginami kurti savo kraštuose Tarybų valdžią, įvesti proletariato diktatūrą. Tas pats Centro Biuras išleido A. „Visų okupuotųjų kraštų darbininkams ir valstiečiams", ragindamas kovoti prieš imp. buržuaziją. Po Vokietijos Lapkričio revoliucijos Komunistų partijos CK 1918. XII.13 išspausdino A. vok. kalba „An die deutschen Soldaten" („Į Vokietijos kareivius"), kuriame kareiviai raginami stoti prieš Lietuvos plėšimą, prieš turto vežimą iš Lietuvos į Vokietiją. Tuo pat metu pasirodžiusiame A. „Šalin vokiškuosius plėšikus" darbininkai ir vargingieji valstiečiai raginami neleisti vokiečiams vežti iš Lietuvos turtų. 1918. XII.22 išleistame A. į Vokietijos kareivius Lietuvoje raginama nuginkluoti lenkų legionierius bei liet. buržuazijos gynėjus ir apginkluoti Lietuvos darbininkus. Tą mėnesį buvo išleistas ir A. „Šalin anglų—amerikonų plėšikus", nes tuo metu Lietuvos buržuazija kreipėsi į Angliją ir JAV imperialistus, prašydama kar. pagalbos prieš Lietuvos liaudį. Proletarinės revoliucijos metu išleista keliasdešimt A., jų tarpe Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės manifestas (1918. XII.16).

Buržuazijos viešpatavimo metais Lietuvoje (1919—40) atsišaukimus leido įvairios politinės partijos, ypač rinkimų į seimą kampanijų metu. Demaskuodama buržuazinę valdžią, LKP leido A. kiekvieno svarbesnio socialinio konflikto ir polit. įvykio proga. Tais A. ji reikalavo atimti žemę iš dvarininkų ir buožių, kovojo prieš užsienio imperialistų kėsinimąsi į liet. tautos laisvę, ragino sudaryti bendrą frontą kovai prieš fašizmą (šiuo klausimu A. buvo leidžiami nuo 1923), rengti darbininkų demonstracijas ir streikus, pasisakė prieš faš. perversmą ir mirties nuosprendžius komunistams, prieš vargingųjų valstiečių ūkių pardavimą iš varžytynių, kvietė Lietuvos darbininkus, valstiečius ir inteligentiją paminėti Gegužės Pirmąją, Spalio revoliucijos metines, V. Lenino mirties metines. Savo atsišaukimais LKP ragino darbo žmones kovoti prieš faš. valdžią, prieš burž. diktatūrą, už Tarybų valdžią Lietuvoje, ugdė proletarinio internacionalizmo, draugystės su TSRS jausmus. Buvo leidžiami bendri LKP ir kitų šalių kompartijų atsišaukimai. Pvz., 1921.VII Lietuvos, Latvijos, Estijos komunistų partijų centro komitetai paskelbė bendrą A. dėl vieningo fronto sudarymo kovai prieš buržuaziją, o 1926.VIII Lenkijos ir Lietuvos Komunistų partijos bendru A. kreipėsi į Lenkijos ir Lietuvos darbininkus, valstiečius ir kareivius ryšium su Lenkijos imperialistų rengiama kar. avantiūra prieš Lietuvą. Taip pat yra išlikęs atsišaukimas, išleistas Kauno kalėjimo rev. polit. kalinių kolektyvo, išspausdintas rotatoriumi. Burž. metais nemaža A. išleido LKJS CK ir jos vietinės org-jos, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ja.

Sunkiomis pogrindžio sąlygomis ne visi LKP CK atsišaukimai buvo spausdinami pogr. spaustuvėse; dalis jų buvo dauginama rotatoriumi. LKP CK atsišaukimų vid. tiražas būdavo 5000—7000 egz., o kartais ir 10 000—12 000 egzempliorių. A. „Lietuvos Komunistų partijos žodis", raginantis į kovą dėl Tarybų Lietuvos, 1934 išleistas 25 000 egz. tiražu. LKP vietinės pogr. org-jos A. paprastai spausdindavo šapirografu 100—300 egz. tiražu. Yra išlikęs ranka perrašinėtas A. Tarptautinės Moters dienos proga (parašas — LKP, be datos). Buvo išleista įv. formato plakatinio pobūdžio A.; juose komunistų dailininkų buvo stambiu šriftu įrašyti lozungai ir nupiešti atitinkami piešiniai, pvz., atsišaukimas-plakatas prieš imperialistų ruošiamą karą, už bendrą frontą prieš fašizmą, rinkimų į seimą proga. 1921 Gegužės Pirmajai buvo išleistas šapirografuotas A. su dainos „Drąsiai pirmyn, komunarai!" tekstu bei gaidomis (parašas — LKP). Savotiški A. buvo stambiu šriftu spaustuvėje spausdinti mažo formato (4×14 cm) lapeliai be parašo ir datos, vien tik su lozungu, nukreiptu prieš imp. karą, prieš faš. valdžią, prieš deš. socialdemokratus ir pan. Yra išlikę LKP Kauno rj. k-to atsišaukimų, spausdintų rašomąja mašinėle ploname dar mažesnio formato (3×10 cm) popieriuje. Juose įrašyti lozungai, šaukiantieji į kovą prieš faš. valdžią, už Komunistų partiją, už Tarybų Sąjungą, šūkis „Visų šalių proletarai, vienykitės!". Pastarieji, kiek žinoma, yra mažiausio formato iš bet kada Lietuvoje išleistų atsišaukimų.

1940.VI nuvertus faš. valdžią, LKP CK paskelbė „Tiesoje" (1940.VI.26) A. „Tegyvuoja Lietuvos Komunistų partija". 1940—41 buvo išspausdinta atsišaukimų socialistinės statybos Lietuvoje klausimais.

D. Tėvynės karo metais (1941—45) išleista daug A. į vok. fašistų okupuotos Lietuvos gyventojus. Šiuose A. buvo demaskuojami okupantų ir jų talkininkų — burž. nacionalistų — veiksmai ir melas, jų nusikaltimai, skelbiama tiesa apie padėtį frontuose, gyventojai raginami sabotuoti okupantų potvarkius, remti partizaninę kovą. Iš viso D. Tėvynės karo metu liet. kalba pasirodė daugiau kaip 300 kom. atsišaukimų. Daugiausia jų leido LKP CK, be to, Tarybų Lietuvos vyriausybė, LKP vietinės org-jos, LLKJS CK bei jos vietinės org-jos, partizanų būriai. LKP CK iniciatyva A. buvo leidžiami net atskirų visuom. veikėjų vardu. LKP CK atsišaukimai buvo spausdinami dideliais tiražais: 50 000 ir 100 000 egz. Vietinių org-jų A. tiražas buvo iki 5000 egz.

Išliko ir užsienio liet. darbininkų org-jų A., pvz., Lietuvos komunistų grupės Argentinoje ir Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugijos

Atsišaukimai, išleisti: LKP 1934.I.21 V. Lenino mirties 10-sioms metinėms; LSDP 1905; LLKJS CK 1943.II 22

18-sios kuopos Buenos Airese atsišaukimas „Gelbėkime Tarybų Rusijos respubliką!" (1921.X), Amerikos Darbininkų partijos Lietuvių sekcijos A. (1923) prieš Lietuvos socialdemokratus: „Būkite atsargūs! Naujas kolektorius atvyko"; Argentinos Lietuvių komunistų sąjungos atsišaukimas „Mūsų argentiniečių balsai į lietuviškai kalbantį proletariatą". Juose protestuojama prieš burž. terorą Lietuvoje, pasisakoma už proletariato diktatūrą. Žiaurus užsienio liet. darbininkų išnaudojimas atsispindi, pvz., Argentinos lietuvių darbininkų grupės atsišaukime „Į visus lietuvių darbininkus ir darbininkes" (1931), išleistame ryšium su dviejų darbininkų nužudymu streiko metu.

Daugumas Lietuvoje platintų revoliucinių A. saugoma Partijos istorijos in-te prie LKP CK (iki 1964 surinkta apie 5000), be to, Lietuvos TSR Centriniame valst. archyve ir kt. archyvuose, bibliotekose, muziejuose. Partijos istorijos in-to paskelbtuose penkiuose A. rinkiniuose, apimančiuose 1918—44 laikotarpį, yra daugiau kaip 1800 LKP ir jos vadovaujamų org-jų rinktinių A.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje (Straipsnių rinkinys), V., 1957; Революция 1905—1907 гг. в Литве, Вильнюс, 1961.

„ATŽALA"— **1.** Švietėjų būrelis, 1894—1896 slaptai veikęs Grinkiškyje (Radviliškio rj.). Organizatorius — M. Kuprevičius. „A." nariai platino valstiečių tarpe liet. knygas, laikraščius, rinko tautosaką ir siuntė ją į Mintaują Literatiškosios komisijos nariui J. Jablonskiui.

2. Lietuvos Komunistų partijos vadovaujama studentų marksistų draugija, veikusi 1926 Kauno universitete. Įsteigta 1926 pavasarį K. Poželos iniciatyva, suskilus Studentų socialistų d-jai. Aktyvūs „A." nariai — J. Domaševičius, P. Glovackas, Ch. Krilovaitė, M. Levinas, I. Meskupas, B. Pauliukevičius, J. Runkevičius, S. Sarpalytė, J. Šlekys ir kt. D-ja propagavo marksizmo idėjas studentų tarpe ir darbininkų profs-gose. D-jos vardu 1926 Kooperacijos salėje buvo surengtas viešas vakaras, kurio pajamos (apie 1000 lt) buvo perduotos Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1926 studentų atstovybės rinkimuose dalyvavo su studentų marksistų grupės sąrašu. D-jos patalpose žvalgyba 1927 padarė kratą. Nors nieko nebuvo rasta, bet d-ją fašistų valdžia uždarė.

3. Rankraštinis lietuvių moksleivių marksistinės visuomenininkų kuopelės žurnaliukas, leistas 1916—17 Voroneže. Iniciatorius buvo J. Janonis, kuris suredagavo Nr. 1 (pasirodė 1916.I). „Atžaloje" buvo įdėti keli J. Janonio (Vaidilos Ainio) eilėraščiai bei straipsniai ir 2—3 kitų autorių rašinėliai. 1916 vasarą pasirodžiusiame Nr. 2, be Janonio poemos „Tarp siaučiančių marių", eilėraščių ir str. „Tautininkai ir darbininkai", buvo B. Matusevičiaus (B. M.) str. „Karas ir socialistai", Lietuvos Socialdemokratų partijos 20-sioms metinėms skirtos medžiagos pluoštas iš V. Kapsuko redaguojamo laikr. „Socialdemokratas" (Škotija). Nebaigtame rengti Nr. 3 (1917 pr.) įdėta Janonio poema „Rudens vidunaktį 1906 m.", keli jo eilėraščiai ir kt. autorių straipsniai bei vaizdeliai.

4. Klerikalinis mokytojų almanachas, išleistas 1917 Vilniuje.

5. Antiklerikalinis mėnesinis žurnalas ėjęs 1929 pabaigoje Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija).

„ATŽALOS"— JAV lietuvių proletarinių rašytojų antologija, išleista 1921 Brukline (Niujorkas). Redagavo ir įvadinį str. „Pirmasis apsižvalgymas" parašė J. Baltrušaitis-Mėmelė. Išspausdino Aure Žvaigo (R. Židžiūno), J. Baltrušaičio-Mėmelės, Saulės Brolio (K. Bizausko), B. Šidiškio, Žemučio Svyruoklio (K. Genio) eilėraščių, J. Barkaus, Johanos (J. Baltrušaitienės-Želvienės), R. Murago (R. Mizaros), J. Rėdos, J. Sakalo (J. Jako-Jankausko), Seno Vinco (V. Jakščio) ir kt. apsakymų, Švenčioniškio (V. Paukščio) išverstą M. Gorkio „Chaną ir jo sūnų". Iliustruota daugelio autorių nuotraukomis. Kai kurie autoriai, pirmą kartą pasirodę antologijoje, vėliau plačiau pasireiškė lit-roje.

„AUDĖJAS"— verpimo-audimo kombinatas Vilniuje. Ž. *Tekstilės pramonė.*

„AUDĖJĖLĖ", „audėja", „audeklėlis",— liaudies šokis. Plačiai žinomas visoje Lietuvoje. Muzikos metras $^2/_4$, tempas greitokas. Visur buvo šokamas vienodai, tik šiek tiek įvairavo dainos žodžiai. J. Lingys šokį pritaikė masiniam atlikimui.

Lit.: Suktinis (Liaudies šokiai), V., 1959.

AUDĖJUS Stasys [1888.XII.29 Vilniuje — 1958.X.15 ten pat] — dainininkas (bosas). 1906 Vilniuje pastatytoje pirmojoje liet. operoje — M. Petrausko „Birutėje" — atliko Birutės vyresniojo brolio partiją. 1909—1913 mokėsi Peterburgo Konservatorijoje dainavimo. I pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos armijoje. Po D. Spalio soc. revoliucijos dirbo Kaukaze, meno darbuotojų profs-goje („Vserabis"). 1921 grįžęs į Lietuvą, iki 1927 dainavo Kauno operos teatre. Svarb. vaidmenys: Mefistofelis (Š. Guno „Faustas"), Greminas (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"), Don Bazilijas (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"). Nuo 1927 gyveno Vilniuje, dirbo aktoriumi ir solistu „Vaidilos" teatre. Po D. Tėvynės karo Lietuvos TSR Filharmonijos solistas.

AUDĖNIS, Ožionių ežeras,— ežeras Ignalinos rj., 15 km į š. r. nuo Ignalinos, 4 km į š. nuo Ignalinos—Vidžių vieškelio. Plotas 12 ha, didž. gylis 8 m. Krantai žemi. Išteka Audenis (Dysnos intakas). Ežero š. pakrantėje įsikūrę Ožionys.

AUDIMAS. Patys ankstyviausi Lietuvos teritorijos kapinynuose rasti audinių fragmentai datuojami II—III a. Nustatyta, kad daugumas jų austi dvinyte technika. Vėlesniųjų šimtmečių (IX—XIII a.) kapinynuose rasta vilnonių bei lininių audinių fragmentų; tai daugiausia trinyčiai audiniai, austi 4 nytimis — eglute. Iš audinių fragmentų matyti, kad Lietuvoje buvo žinomi 2 pagr. A. būdai: vertikaliomis staklėmis ir horizontaliomis. Vertikaliųjų staklių vartojimą reiktų priskirti pirmykštės bendruomenės santvarkos laikotarpiui. Yrant gimininei ir formuojantis feodalinei santvarkai, pradėtos naudoti horizontaliosios A. staklės.

Lietuvoje žinomi du horizontaliųjų A. staklių tipai: pusstaklės, arba staklės su nepilnais rėmais (pav. 1), ir staklės su pilnais rėmais (pav. 2). Vienos nuo kitų jos skiriasi tuo, kad pusstaklėse nėra skersinio rėmo, priekyje jungiančio šonines sienas. Pusstaklės vartojamos daugiausia p. r. Lietuvoje.

Paprastų, medinių staklių pagr. dalys yra šios: rėmai, 2 velenai — vienas metmenims, antras audeklui vynioti (metmenų velenas dažniausiai su krumpliuota buože, rytinėje Lietuvoje su 2 skrituliais), šuniukas veleno krumpliams laikyti, kad siūlai būtų įtempti, apie veleną apdėto balanos, kad metmenys nesusitaršytų, rykštės, kad nesusimaišytų skiemenys, nytys, šlaunikės su ratukais nytims prilaikyti, nytkėlės (strįčkutės) nytims pakabinti, muštuvai ataudams primušti, pakojos mynimui, lenta audėjai atsisėsti. Šaudyklės naudojamos dvejopos: šaudyklė su dugnu — uždara šeivukinė (pav. 4) ir be dugno — atvira virbalinė (pav. 5). Šeivukinė šaudyklė vartojama ploniems audiniams, virbalinė — miliui, maišams austi. Skietai naudoti trejopi: su mediniais, su nendriniais ir su geležiniais dantimis (strustimis). Patvariausi fabrikiniai skietai su geležiniais dantimis, tačiau daugiausia vartojami mediniai. Audeklui įtempti, kad jis audžiant nesitrauktų (nesiaurėtų) ir negadintų, nelaužytų skieto, vartojamas sprąstis, dar vad. atsagte, atasprūsčiu; metmenims, vad. geniui, į stakles įriesti — riestuvas, arba rykamas, t. y. retas skietas (pav. 3). Svarbi staklių dalis — nytys. Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje buvo vartojamos dvejopos nytys: aklosios ir mazgelinės, o XX a. pr. pradėtos vartoti tobulesnės — srūstinės. Nytys paprastai gaminamos iš kanapinių ar stiprių lininių siūlų.

Rengiant gijas audimo metmenims ir ataudams, iš priverptų špūlių siūlai nuvejami ant lankčio, t. y. lenkiamos sruogos (pav. 6). Nudažytos ir išbaltintos sruogos, skirtos metmenims, vytuvais pervejamos ant krijelio, arba reketuko (pav. 7). Nuo krijelio metmenys apmetami ant judamųjų mestuvų (pav. 8), kurie XIX a. pab. pradėti vartoti vietoj sieninių mestuvų. Audeklas į stakles

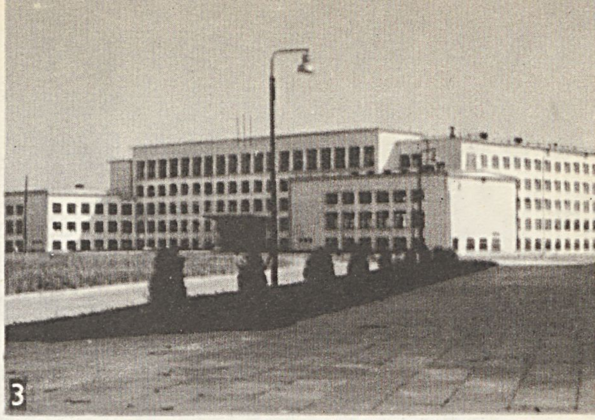

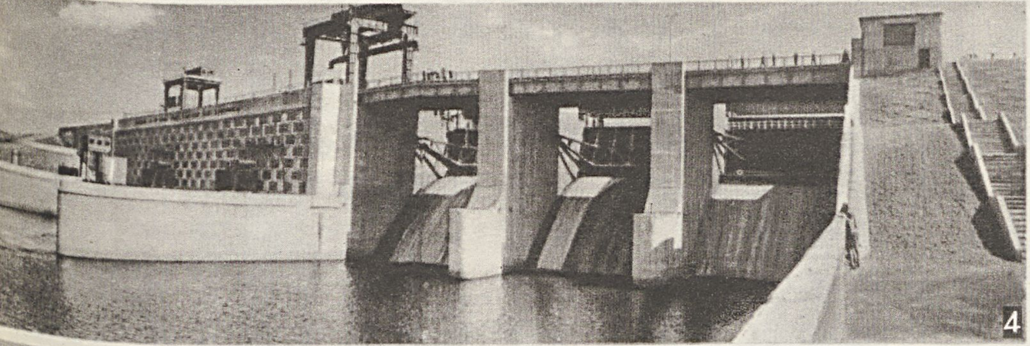

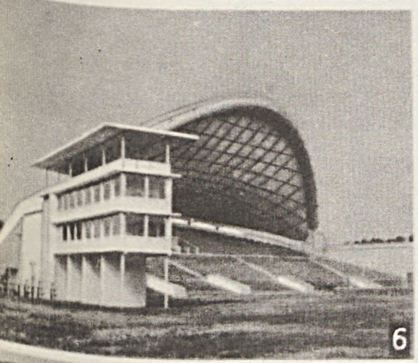

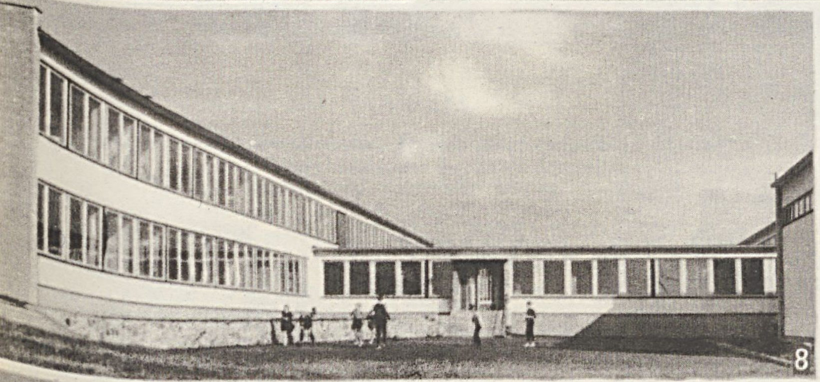

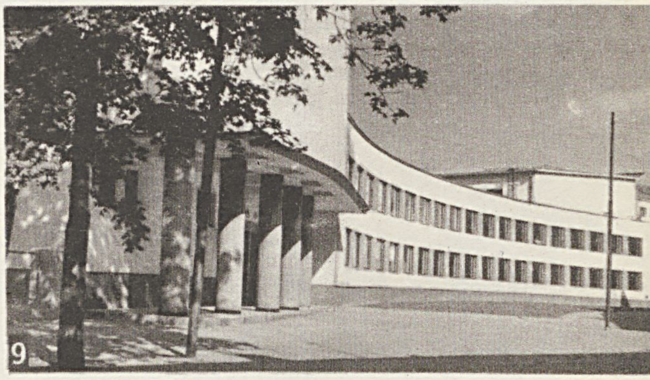

ARCHITEKTŪRA II

1. Banko rūmai Kaune (archit. M. Songaila). **2.** Kauno viešoji biblioteka (archit. V. Landsbergis-Žemkalnis). **3.** Ž. ū. akademijos rūmai Noreikiškėse (archit. J. Navakas ir kt.). **4.** Kauno hidroelektrinės užtvanka. **5.** Klaipėdos kultūros rūmai (archit. A. Mikėnas). **6.** Estrada Vilniuje. **7.** Miestų statybos projektavimo in-tas Vilniuje (archit. E. Chlomauskas). **8.** Elektrėnų vid. m-la (archit. L. Mardosas). **9.** S. Nėries vid. m-la (archit. L. Kazarinskis). **10.** Vaikų namai Kaune (archit. L. Mažeikienė). **11.** Planetariumas Vilniuje (archit. J. Kasperavičius). **12.** Kauno Politechnikos in-to rūmai (archit. A. Veidotas ir V. Dičius)

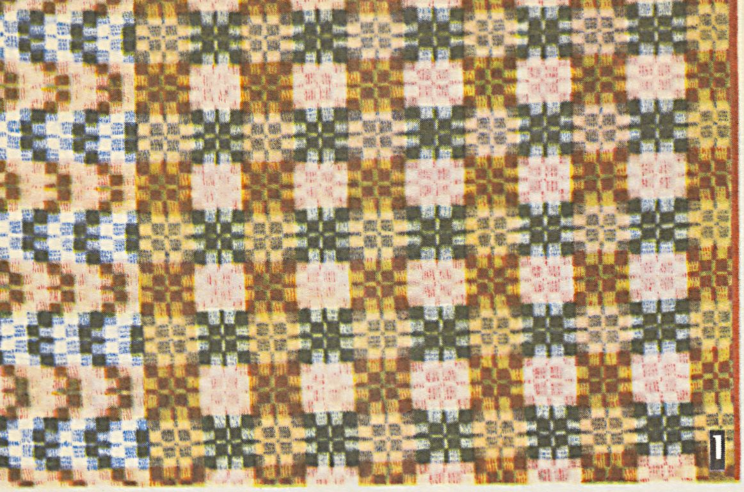

1

2

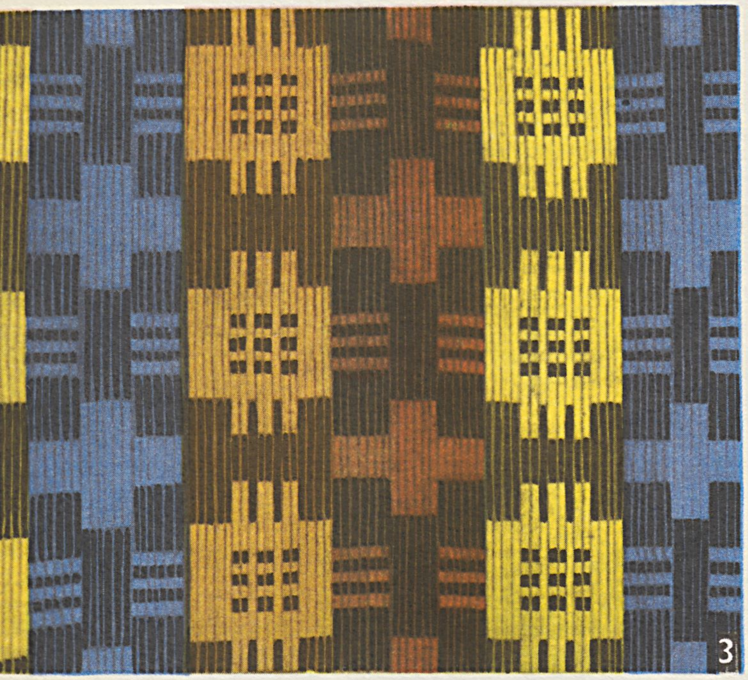

3

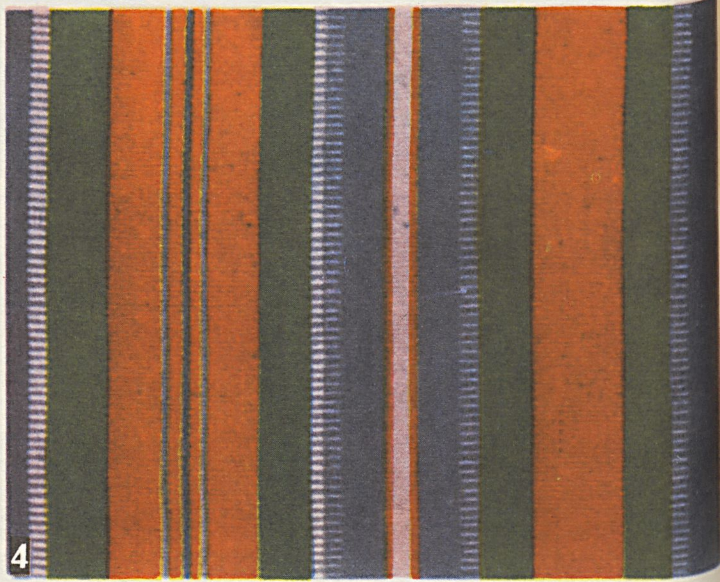

4

AUDINIAI I

1, 2, 5. Keturnytės diminės lovatiesės. **3.** Aštuonianytė diminė lovatiesė. **4.** Dvi-
nytė sumuštinė lovatiesė. **6.** Rinktinė lovatiesė

5

6

AUDINIAI II

1. Suvalkiečių kaišytinė prijuostė. 2. Dzūkų languota prijuostė su kaišytomis žvaigždutėmis. 3. Žemaičių dryžuota prijuostė. 4. Suvalkiečių keturnytis takelis. 5. Aukštaičių rinktinis takelis. 6, 7, 8. „Audėjo" kombinato buitiniai dekoratyviniai audiniai

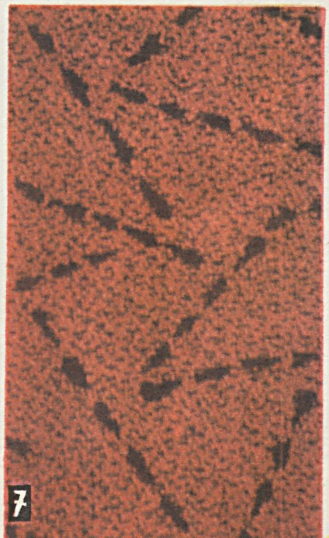

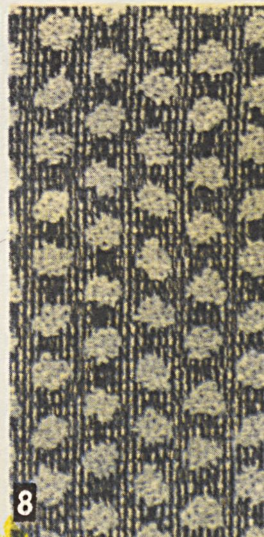

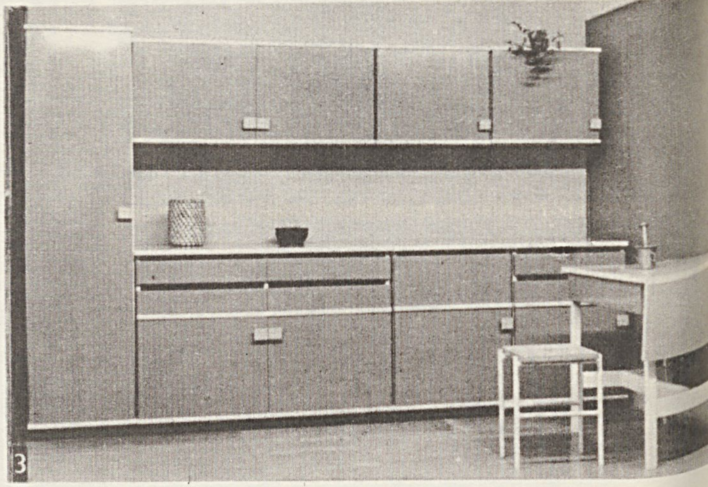

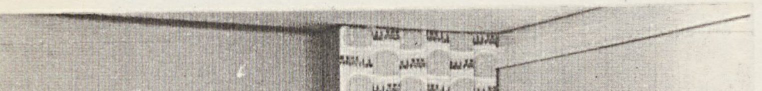

BALDAI

1. Bendrojo kambario (dail. J. Prapuolenis). **2.** Bendrojo kambario (archit. A. ir V. Nasvyčiai). **3.** Virtuvės (archit. V. Cukermanienė). **4.** Miegamojo (archit. L. Stapulionienė ir A. Stapulionis). **5.** Vaikų kambario (archit. L. Stapulionienė ir A. Stapulionis). **6.** Studentų bendrabučio (archit. T. Baginskas). **7.** Mokyklos (archit. T. Baginskas). **8.** Viešbutinio tipo buto (dail. E. Cukermanas)

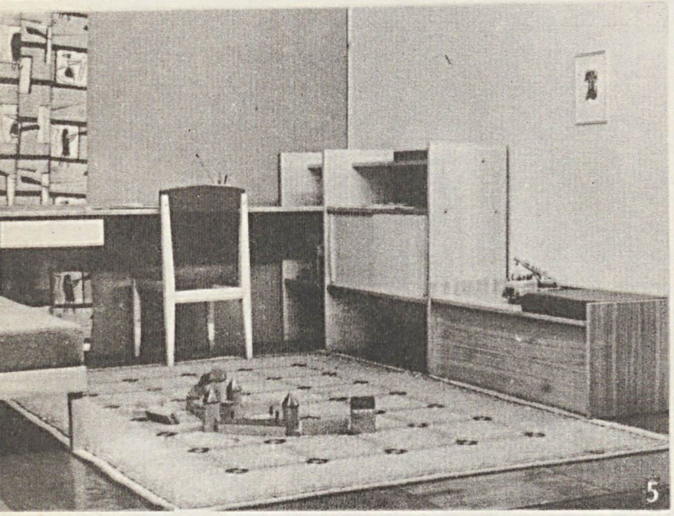

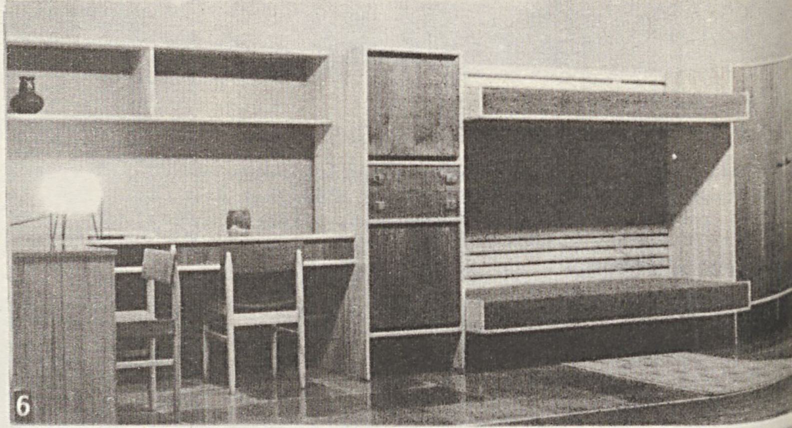

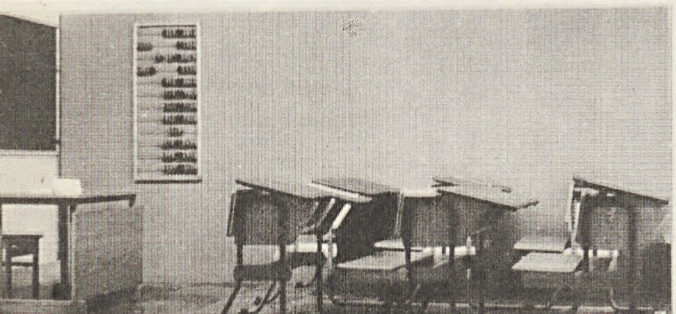

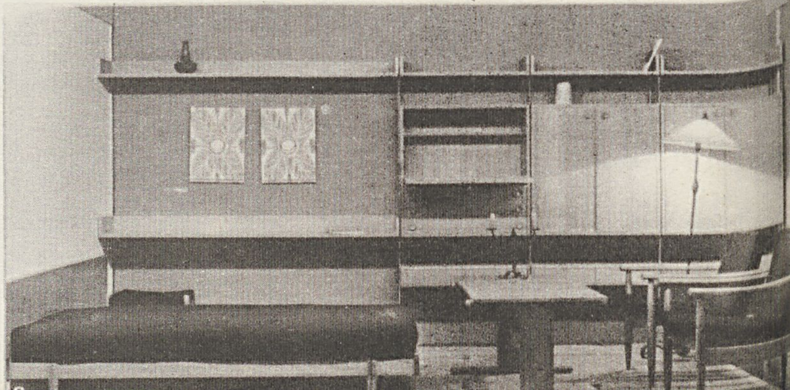

buvo riečiamas dažniausiai trise: vienas prie staklių laikė įtempęs genį, kitas, sėdėdamas arba stovėdamas, laikė riestuvą, vienas arba du palengva ir lygiai suko metmenų veleną. Metimą įrietus, į stakles kabinamos nytys ir į jas veriami metmenys. Vėrimas į nytis buvo dviejų darbas: vienas vėrė, kitas padavinėjo po vieną siūlą. Kiekvienas metmenų siūlas veriamas į atskirą nyčių kilputę. Suvėrus į nytis, veriama į skietą. Į skietą vėrė vienas žmogus su balanėle. Baigus verti, skietas įstatomas į muštuvus. Toliau rišamos pakojos ir, jas numynus, padaromos žiotys. Metmenų gijos pluošteliais pririšamos prie gabalo prasto audeklo — primazgytuvės, kuria apsiūtas audeklui riesti skirtas velenas. Ataudams siūlai nuo vytuvų tiesiog nuvejami (trinami) į šeivas. Šeiva pritrinama verpimo rateliu. Pritrinta šeiva užmaunama ant virbalo ir įstatoma į šaudyklę. Surietus metmenis, suvarsčius juos į nytis ir skietą, įdėtą į muštuvus, sėdama austi. Audėja, mindama pakojas, nytimis praskečia metmenis ir, žiotimis tarp jų priešais skietą prašovusi šaudyklę su pritrinta šeiva, muštuvais primuša ataudų siūlą. Vėl pamynusi, prašauna šaudyklę iš kitos pusės ir t. t.

Taryb. metais namudinį audimą baigia išstumti pramoninis audimas (ž. *Tekstilės pramonė*). Liaudies audinių raštai bei spalviniai deriniai perkeliami į pramoninius audinius. Ž. *Audiniai.*

Lit.: **M. Glemžaitė**, Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a. pradžioje.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius**, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961.

„AUDĪMAS" — trikotažo fabrikas Kaune. Ž. *Trikotažo pramonė.*

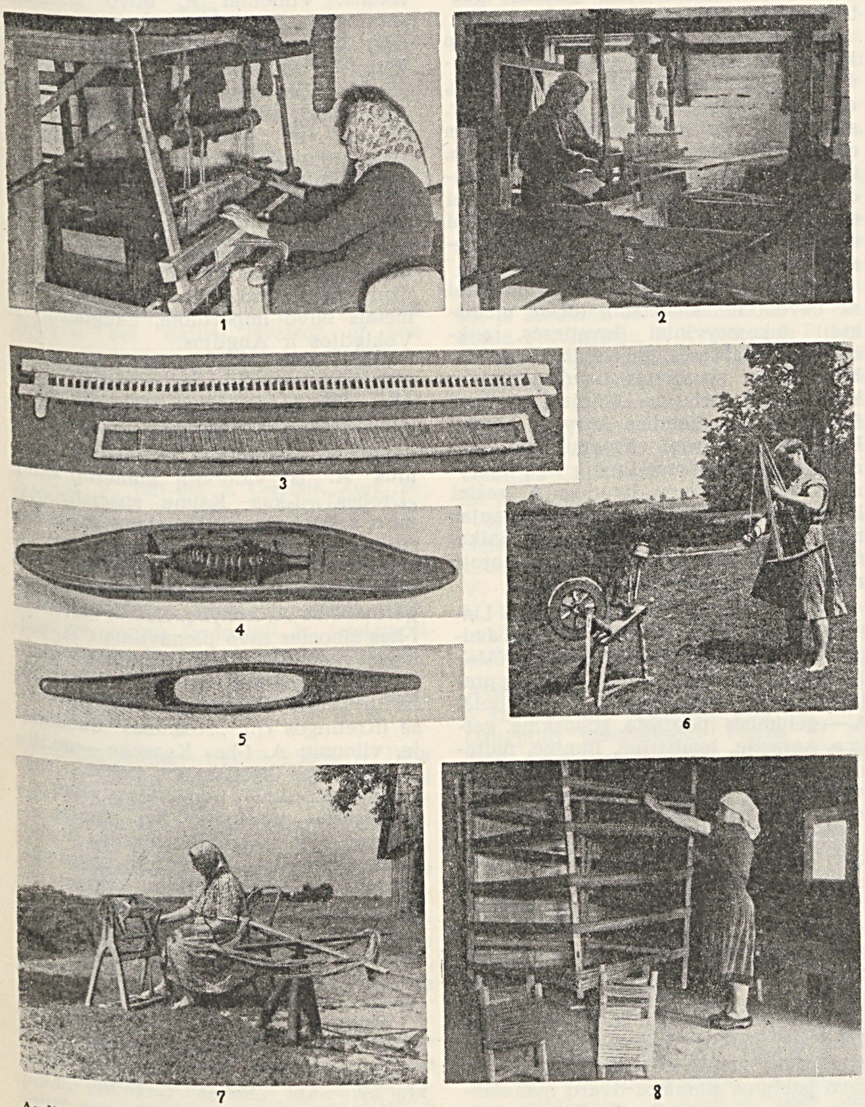

Audimas. 1. Pusstaklės. 2. Staklės. 3. Skietas ir riestuvas. 4. Šaudyklė su dugnu. 5. Šaudyklė be dugno. 6. Sruogų lenkimas. 7. Sruogų pervijimas. 8. Metimas

AUDĪNĖS, švitrai. Lietuvoje yra laisvėje gyvenančių A. ir nelaisvėje auginamų.

LAISVĖJE GYVENANČIOS A. **Vidurio Rusijos A.** (europinės A. porūšis, *Mustela lutreola borealis*) dar iki

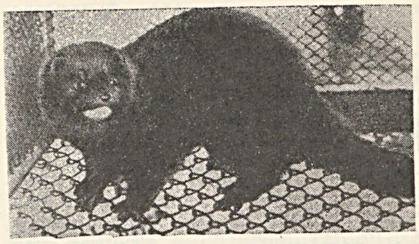

Audinė (patinas) Vilkijos žvėrininkystės tarybiniame ūkyje

II pasaul. karo būdavo retkarčiais aptinkama apie Ukmergę, Šventosios ir Lėvens baseinuose, kai kuriuose Kupiškio, Anykščių, Rokiškio, Zarasų rj. ežeruose. Tarybiniu laikotarpiu aklimatizuota **kanadinė A.** (*M. vison*): 1950 Šventosios aukštupyje paleistos 37 A. iš Lietuvos TSR MA Biologijos in-to zoofermos (ferma Obelynėje prie Kauno; 1958 ji perduota Ž. ū. akademijai), o 1953 iš Totorijos atvežtos 76 A. paleistos į Šventąją ir jos intakus—Virintą ir Siesartį. 1965 Lietuvoje priskaičiuota 140 laisvėje gyvenančių audinių.

NELAISVĖJE AUGINAMOS kanadinės, arba standartinės, audinės. Lietuvoje jos pradėtos auginti 1930 prof. T. Ivanausko pastangomis Obelynės fermoje. 1940 pr. Lietuvoje 10 ūkių jau turėjo 400 veislinių A. (1939 užmušta kailiams 500 A.). 1950 A. įveistos Taujėnų zoofermoje, Kėdainių rj. (1964 pr. buvo 400 veislinių A.), 1951 — Vilkijos žvėrininkystės taryb. ūkyje (1964 pr. buvo 3947), 1959 — Kretingos žvėrininkystės ūkyje (1964 pr.— 5000), 1963 — Jonavos žvėrininkystės fermoje (1964 pr. — 1000). Nuo 1957 Vilkijos žvėrininkystės ūkyje pradėtos auginti ir spalvotųjų variacijų audinės. Lietuvos paruošų org-joms 1957 pristatyta 559 A. kailiukai, 1963 — 26 077.

AUDINIAĪ. LIETUVIŲ LIAUDIES A. turi senas tradicijas. Archeologinė medžiaga rodo, kad iš vietinės žaliavos — vilnonių ir lininių verpalų — pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais buvo audžiami dvinyčiai ir trinyčiai A. drabužiams, *juostos*. Daugiausia austa paprasti, lygaus (pirminio) pynimo A. Dvinyčio pynimo baltintos drobės buvo vartojamos šventadieniniams marškiniams, baltoms prijuostėms; storesnės drobės ir lininiai trinyčiai — vasariniams darbo drabužiams, maišams. Labai plona daugianytė drobė, vad. atkočine (ją XVIII a. dvaruose audė vyrai — *atkočiai*), iki XIX a. pab. vartota moterų nuometams, staltiesėms ir drobulėms. Stora, velta vilnonė, 4, 6 ar 8 nytimis austa medžiaga — milas — ir plonesnis už milą pusvilnonis ar vilnonis neveltas audinys — milelis (čerkasas) — vartoti šiltiems viršutiniams drabužiams, antklodėms, lovatiesėms. Prie šiltų moteriškų viršutinių drabužių priskiriamos ir didelės vilnonės

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOSE prie p. 112

arba pusvilnonės žieminės skaros, audžiamos 2 ar 4 nytimis, dažniausiai languotos. Vilnoniai A. buvo paliekami natūralios pluošto spalvos arba nudažomi. Vystantis kapit. gamybai, kaimo audėjos metmenims pradėjo vartoti medvilninius siūlus, o nuo XIX a. pab. fabrikiniai A. išstūmė kai kurias naminių A. rūšis.

Lietuvių liaudies A. raštas dažniausiai geometrinis arba sugeometrintas, neretai augalinis; jis neperkrautas detalėmis, turi aiškų ritmą. Nors lietuvių liaudies A. pasižymi ne tiek techniniu tobulumu, kiek rašto bei spalvinių derinių grožiu, jų audimo technika vis dėlto įvairi ir gana sudėtinga. **Raštuoti** A. pagal audimo būdą skirstomi į 4 grupes: servetinius, diminius, kaišytinius ir rinktinius. Dailiais raštais pasižymi įvairiai audžiamos lietuviškos lovatiesės, prijuostės, juostos.

Vieni seniausių raštuotų A.— **servetiniai (damastiniai) A.** Kaip ir lygaus pynimo A., jie audžiami iš vienerių metmenų ir vienerių ataudų ruoželiniu arba atlasiniu pynimu, bet vartojama daugiau nyčių (dažniausiai 8, 10, 12, 16). Tokių A. rašto motyvai (vad. katpėdėlės, akėčios, kryželiai ir kt.) sudaryti iš įv. didumo stačiakampių, išaustų pakaitomis tai gerąja, tai prastąja pynimo puse į viršų. Servetinių A. siūlai gerai supinti, todėl tokie A. ploni, lankstūs, gerai skalbiasi ir vartojami pietų arba dekoratyvinėms staltiesėms, servetėlėms, rankšluosčiams. Tokiems A. buvo vartojami balinti, nebalinti ir švelniai dažyti lininiai verpalai. Buvo audžiami ir puslininiai (su medvilnės metmenimis) servetiniai A.

Keturnyčiai, aštuonianyčiai bei daugianyčiai **diminiai (pluoštiniai) A.** audžiami, kaip ir servetiniai, raštais, sudarytais iš stačiakampių. Tačiau dimų raštą sudaro ne pagr. metmenys ir ataudai (kurie supinami paprastu drobiniu pynimu), bet papildomi ataudai, kurie ilgais pluošteliais tęsiasi tai viena, tai kita audinio puse ir sudaro katpėdėlių, akėčių, kryželių, žvaigždučių ir kt. motyvų raštą. Nors raštui naudojamos tik nytkėlės, bet daugianyčių dimų rašto būna ir labai sudėtingo. Dimiškai audžiami lininiai rankšluosčiai, staltiesės, vilnonės prijuostės, kiklikai, lovatiesės ir kt.

Balti lygaus ir servetinio pynimo rankšluosčiai, prijuostės, rankogaliai, užvalkalų galai kai kada buvo paįvairinami **žičkais** — mėlynais arba raudonais lininiais (vėliau medvilniniais) siūlais. Anksčiau keletas žičkų būdavo įaudžiama tuo pačiu pynimu, kaip ir visas audinys, bet vėliau imta iš jų sudarinėti sudėtingesnį raštą: šaudyklė su žičkais buvo nebešaunama pro žiotis, bet kaišiojama tarp rankomis pakeliamų metmenų pluoštelių. Toks rankinis žičkų rašto išrinkimas buvo pagrindas atsirasti kaišytiniams ir rinktiniams A.

Kaišytiniams A. austi reikia daug darbo, atidumo ir didelės meninės kultūros. Kaišytinio A. pagrindas audžiamas drobiniu pynimu. Pro rankomis sudarytas metmenų žioteles prakišamas rašto ataudas. Pirmušus naują pagr. ataudą, rašto ataudas atbuline kryptimi vėl prakišamas pro atrinktas žioteles, ir taip išaudžiamas visas rašto vienetas: lelijos, saulutės, žvaigždutės ir kt. Rankomis išrenkamas raštas nepriklauso nuo nyčių skaičiaus, todėl gali būti bet kokio didumo, bet kokios formos. Be to, tokiuose A. vieną rašto elementą arba vienetą galima kaišyti vienos spalvos ataudais, o gretimą — kitos. Užtat kaišytiniai A. turi tik vieną gerąją pusę (prastojoje pusėje ties rašto kontūrais lieka kyšoti du kiekvienos spalvos siūlo galai). Spalvingi kaišytiniai A. atrodo lyg išsiuvinėti. Rašto ataudams vartojami geri naminiai vilnoniai siūlai arba pirktiniai — skaistgijos. Iš kaišytinių A. siuvamos prijuostės, sijonai, daromi stalo takeliai, kilimėliai, gūnios, lovatiesės ir kt.

Rinktiniai A. audžiami panašiai, kaip kaišytiniai, bet jų rašto ataudai, prakaišioti tarp rankomis išrinktų metmenų, eina per visą A. plotį, kaip ir pagr. ataudai, kurie prašaunami pro žiotis drobiniu pynimu. Šių A. rašto didumas ir sudėtingumas neribotas. Rašto ataudams vartojami lininiai arba vilnoniai siūlai. Tokiu rinktiniu būdu audžiami meniški rankšluosčiai, staltiesės, lovatiesės, sieniniai kilimai, takeliai ir kt.

Kolūkiniame Lietuvos kaime buitiniai A. beveik nebeaudžiami, tačiau meniškieji dekoratyviniai (lovatiesės, rankšluosčiai, staltiesės) tebeaudžiami ir dabar. Be to, skatinama liaudies audėjų kūryba; jų darbu ir kūriniais rūpinasi Respublikiniai liaudies kūrybos rūmai, liaudies A. gausiai eksponuojami liaudies meno parodose. Praėję ilgą vystymosi kelią, lietuvių liaudies A. raštai ir spalviniai deriniai, pritaikius naujas medžiagas ir naują atlikimo techniką, šiandien plačiai naudojami taikomojoje dailėje ir tekstilės pramonėje.

PRAMONINIAI A. iki XVII a. į Lietuvą buvo įvežami iš kitų šalių, daugiausia iš Lenkijos ir Vokietijos. XV—XVI a. žymią dalį į Lietuvą įvežamų prekių sudarė vilnoniai ir pusvilnoniai A.— gelumbės (paprasta, gdanskinė, gerlica, karazija, lembarinė, liuninė, muravinė, norimberginė ir kt.), o t. p. šilkas (spalvotas ir juodas), aksomas, cvilikas ir kt. Pirmąsias audyklas — manufaktūras ėmė kurti XVII a. stambūs feodalai savo dvaruose (ž. *Tekstilės pramonė*). Ypač didelės ir gerai įrengtos buvo Tyzenhauzo XVIII a. įkurtos manufaktūros Šiaulių ir Alytaus ekonomijose. Jose buvo audžiamos gelumbės, drobės, šilkas, kilimai. XIX a. pramoniniu būdu audžiamų A. Lietuvoje pagausėjo. Iš XVIII a. veikusių manufaktūrų XIX a. išliko tik Šiaulių ekonomijos audyklos, atitekusios grafui Zubovui. XIX a. pr. buvo įsteigtos stambios dvarų manufaktūros Paverpenyje ir Kražiuose (dab. Kelmės rj.), Strėvininkuose (dab. Kaišiadorių rj.), Silkinėje (netoli Lekėčių, dab. Šakių rj.), Labdarybės d-jos vilnonių medžiagų audykla Vilniuje ir kt. Jose buvo audžiamos ir balinamos drobės, audžiamas ir veliamas milas, gelumbės, verpiami siūlai. Silkinės manufaktūros A. už gerą kokybę 1857 Varšuvos parodoje buvo pažymėti aukso medaliu. Be vilnonių ir lininių A., 1829 įsteigtoje Oginskio manufaktūroje Strėvininkuose pirmąkart Lietuvoje pradėta austi ir medvilninius A.

Burž. metais A. buvo vieni svarbiausių Lietuvos pramonės gaminių. 1939 tekstilės pramonės produkcijos piniginę vertę (55,2 mln. lt) pralenkė tik maisto pramonės produkcija (190,9 mln. lt). Didžiausi lininių A. f-kai buvo „Siūlas" Biržuose, Kučinsko ir Pabedinsko f-kas Plungėje, „Verpstas" Šiauliuose, Augustinavičiaus f-kas Telšiuose; medvilninių —„Lietuvos medvilnės manufaktūra" ir Lietuvos verpalų manufaktūra „Liverma" Klaipėdoje, „Audimas" Kaune. Vilnoniai A. buvo audžiami „Drobės", „Litekso", „Limos", „Bostono", „Gamybos" f-kuose Kaune, O. Trejaus f-ke Juodupėje (dab. Rokiškio rj.), „Šiaulių audiniuose", tekstilės f-ke „Klaipėda"; šilkiniai —„Kauno audinių", „Floros" ir „Pluošto" f-kuose Kaune. 1939 Lietuvoje išausta 1,1 mln. m lininių A., 1,8 mln. m vilnonių ir pusvilnonių, 1,2 mln. m medvilninių, 1,6 mln. m šilkinių (jų tarpe ir iš dirbtinio pluošto), 12 000 m pliušo. Be to, 1172 tonos A. (šilkinių, vilnonių, medvilninių, džiutinių, pliušo, aksomo ir kt.) tais metais buvo importuota, daugiausia iš Vokietijos ir Anglijos.

Lietuvos TSR gaminama keliolika kartų daugiau A., negu burž. metais. Tekstilės pramonės įmonės specializuojamos. „Gulbės" f-kas Klaipėdoje audžia daugiausia baltininės grupės **medvilninius A.** iš vidutinių numerių siūlų. „Drobės" f-kas Kaune specializuotas austi šukuotiniams **vilnoniams A.**, iš kurių daugiausia siuvami kostiumai ir suknelės. Vilnonių A. gamybai f-kas plačiai naudoja sintetinius pluoštus, pagerinančius A. kokybę. Kauno „Litekso" f-kas žinomas savo plonavilniais A. paltams, ypač *drapais* su piautiniais ataudais. Kiti vilnonių A. f-kai —„Spartuolis" ir „Lima" Kaune, „Laisvė" Bajoruose (Kretingos rj.), „Nemunas" Juodupėje, vilnonių A. f-kas Kapsuke — audžia įv. paskirties (kostiumams, paltams, suknelėms) pusplonių ir pusstorių vilnų A., daugiausia pigesnius. Šių įmonių A. irgi turi žymią dirbtinio pluošto (viskozinio, kaproninio, lavsaninio) priemaišą. **Šilkinius A.** audžia Ziberto šilkinių audinių kombinatas Kaune ir „Kauno audiniai". Iš šių įmonių gaminių pažymėtini dirbtiniai *kailiai*, krepinio tipo viskoziniai bei acetatiniai A. suknelėms (daugiausia marginti), pamušalai, raštuoti viskoziniai A. viršutiniams marškiniams, kaproniniai bei mišrūs viskoziniai-kaproniniai A. suknelėms. **Lininių A.** f-kai „Siūlas" Biržuose, „Linų audiniai" Plungėje, Panevėžio linų kombinatas audžia linines ir puslinines dro-

bes, taros A., nedidelius kiekius A. (su lavsano priemaiša) viršutiniams drabužiams. Be drabužiams skirtų A., f-kai „Siūlas" Biržuose, „Audėjas" Vilniuje, „Kaspinas" Kaune ir „Dailės" kombinatai Kaune bei Klaipėdoje audžia dekoratyvinius A., kurių didžiąją dalį sudaro žakardiniai A. baldų apmušalams, langatiesėms, portjeroms; be to, jie išaudžia daug liaudiškų A. (kaišytinių, rinktinių, diminių, servetinių), iš kurių taryb. metais pasiūta šimtai tūkstančių tautinių drabužių artistams ir saviveiklininkams. F-kuose austi liaudiški A. plačiai dėvimi ir šiaip kasdien. Iš dekoratyvinių A. ypač didelę paklausą turi Lentvario f-ko kaspininiai bei žakardiniai *kilimai*. Svarbiausių A. rūšių gamybą Tarybų Lietuvoje rodo lentelė.

Audinių produkcija Lietuvos TSR

Metai	Pagaminta audinių (tūkst. m)			
	lininių	medvilninių	vilnonių	šilkinių
1945	220	69	96	127
1948	1 398	2 641	1416	756
1953	3 618	10 403	3153	5 294
1959	9 896	16 437	6769	11 470
1961	13 367	17 927	7171	15 118
1963	15 727	18 322	7769	15 753

Į lietuviškų A. gamybos technologijos tobulinimą bei kokybės gerinimą nemažą indėlį įdėjo *Tekstilės pramonės institutas* ir Kauno Politechnikos instituto tekstilininkai, vadovaujami prof. J. Indriūno.

Daugelis lietuviškų A. pasižymi gera kokybe bei dailia išvaizda ir yra gerai vertinami sąjunginėse apžiūrose bei TSRS gaminių parodose užsienyje. 1958 Briuselio parodoje „Drobės" f-kas už vilnonius šukuotinius A. apdovanotas aukso medaliu.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Audiniai, t. 1—2), V., 1957—62; **E. Čepelytė,** Ausk, sesele, drobeles, V., 1960; **J. Balčikonis,** Audinių raštai, V., 1961.

AUDÌTORIUS [lot. *audio* — klausau] — karinio teismo tardytojas Lietuvoje XVII—XVIII a., Rusijoje — ligi 1867. Rusijos karinė tardomoji ir teisiamoji A. kolegija, kuri ypač žiauriai susidorodavo su sukilėliais (pvz., su 1863 sukilimo dalyviais), buvo vadinama **auditoriatu**.

AUDRÀ, Aldra,— upė Rokiškio rj. Ilgis 31 km, baseino plotas 99 km^2. Išteka iš Audrelio ež., teka p. r. kryptimi per Rokiškėlių ež. ir įteka į Sartų ež. vidurinę šaką, vad. Audrakampe (Aldrakampe). Nuolydis aukštupyje (tarp Audrelio ir Rokiškėlių ež.) 383 cm/km, vidurupyje 110 cm/km, žemupyje 20 cm/km. Vidurupyje ir žemupyje teka plačiu, tirpstančio ledyno vandenų išplautu, pelkėtu sensléniu. Vid. debitas žiotyse 0,76 m^3/s.

„ÀUDRA"— 1. Partizanų būrys, veikęs vokiškosios fašistinės okupacijos metais Utenos apskrityje. Būrio užuomazgą sudarė į Anykščių valsčių 1942.VIII.8 LKP CK pasiųsta 9 žmonių grupė. Grupėje buvo komunistai P. Kutka (vadovas), K. Dudlauskas, J. Abukauskas, A. Zabulionis ir B. Šileikis, komjaunuoliai P. Goštautas, L. Bakutis, B. Kimsa ir Š. Jakobsonas. Tais pat metais šios grupės iniciatyva buvo sudarytas LKP Utenos aps. pogr. k-tas (sekr. P. Kutka), atkurta part. org-ja, 1944 turėjusi 14 part. grupių (iš viso 40 narių), ir komjaunimo org-ja (sekr. L. Bakutis), kuriai priklausė 43 komjaunuoliai. Iš Kutkos grupės išaugo „A." partizanų būrys, 1944 vasarą turėjęs 65 kovotojus (vadas K. Dudlauskas, komisaras A. Zabulionis). Būrio partizanai susprogdino 5 priešo kar. ešelonus su gyvąja jėga ir technika, sunaikino Trumbatiškio glžk. stotį, priešo įgulą, didelį okupantų maisto sandėlį, automašiną su hitlerininkais, 2 km telefono laidų, daugiau kaip 10 t benzino, atėmė iš hitlerininkų daug kar. turto, išgelbėjo šimtus taryb. žmonių nuo sunaikinimo ir išvežimo į faš. vergovę. Būrys išleido apie 10 atsišaukimų, kuriuose buvo demaskuojami kruvini hitlerininkų darbai, šaukiama į kovą prieš vok. faš. grobikus ir vietinius burž. nacionalistus. Kovose su priešu didvyriškai žuvo 15 šio būrio partizanų — V. Mačiūnas, J. Pamakštys, J. Dolotovas, F. Dolotovas, P. Goštautas, B. Kimsa, F. Sirutis ir kiti.

Lit.: **P. Kutka,** Girioj aidi šūviai, V., 1959; **L. Bakutis,** Per liepsnojančią žemę, V., 1961.

2. Partizanų grupė, veikusi vokiškosios fašistinės okupacijos metais Kėdainių apskrityje. Grupė savarankiškai susiorganizavo 1942.VII. Ją sudarė S. Zauka, S. Siudikas, A. Kačerauskas, V. Stukonis, J. Surginas, P. Kvietkus ir P. Ivanovas. Įsigijusi ginklų, grupė pasitraukė į miškus ir pradėjo partiz. kovą. Veikė daugiausia Baisogalos, Dotnuvos, Gudžiūnų apylinkėse. Nuleido nuo bėgių 6 priešo ešelonus, atliko daug kt. diversijų. Galiausiai grupė išaugo iki 22 partizanų.

3. Antifašistinis literatūros almanachas, išleistas 1928 Rygoje. Red. K. Boruta. Jame išspausdinta K. Borutos, V. Montvilos, A. Venclovos kūrinių, L. Laiceno, V. Vitmeno, S. Jesenino ir kt. poetų kūrybos vertimų, straipsnių lit-ros bei meno klausimais.

AUDRĒLIS — 1. Ežeras Rokiškio rj., 6 km į r. nuo Rokiškio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Plotas 17 ha, didž. gylis 5 m. Krantai pelkėti. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Rokiškio rj., 5 km į p. r. nuo Rokiškio, 1 km į p. nuo Rokiškio—Obelių kelio; dar vad. **Lydrių ežeru.** Plotas 12,5 ha, ilgis 530 m, didž. plotis 280 m. Krantai lėkšti, pelkėti. Į š. nuo ežero įsikūrę Gingviliai.

AUDRÓNAŠA Vladas — rašytojo Vlado *Suchockio* slapyvardis.

AUDRÓNYS — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 1 km į v. nuo Obelių, prie kelio į Rokiškį. 266 gyv. (1959). R. pakraštyje yra Obelių ežeras. Kultūros namai, biblioteka. Audronyse 1886 gimė dail. J. Vienožinskis.

AUDRUVĖ, Aldruvė, — upė Lietuvos TSR (Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Virčiuvio kair. intakas. Ilgis 47 km (Lietuvos TSR 30 km), baseino plotas 140 km^2 (Lietuvos TSR 96 km^2). Prasideda 2 km į p. v. nuo Niuraičių. Kerta Šiaulių—Rygos glžk. Teka į š. pagal Šiaulių—Rygos plentą, per 1 km į r. nuo Joniškio. Įteka į Virčiuvį 20 km nuo jo žiočių, ties Griveniekais. Intakai: dešinysis — Kiriena, kairieji — Klampė, Upelis. Vid. nuolydis iki sienos su Latvijos TSR 114 cm/km. Debitas prie sienos su Latvijos TSR: maks. 25, vid. 0,52, min. 0,1 m^3/s. Vaga kanalizuota.

AUGÀ Vladas [g. 1931.VI.7 Skamaičiukuose (Radviliškio rj.)] — aktorius. 1950 baigė Gudžiūnų vid. m-lą. Nuo 1952 Šiaulių dramos teatro aktorius, nuo 1960 teatro direktorius. Nuo 1961 TSKP narys.

Vaidmenys: Aleksas (J. Avyžiaus „Baltieji gluosniai"), Algis (A. Griciaus „Karšta vasara"), Poza (F. Šilerio „Don Karlas"), Pont Kičas (V. Majakovskio „Pirtis"), Orsinas (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis") ir kt.

AUGMĒNAI — kaimas Radviliškio rj., Baisogalos apyl., 4 km į š. v. nuo Baisogalos; kolūkio centras. 145 gyv. (1959). Lentpiūvė, malūnas (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1936), kultūros namai (nuo 1958). Yra senkapių. 1941 m-los rūsyje burž. nacionalistai kankino apylinkės komjaunuolius.

AŪGSTKALNIS (Augstkalns) Alvilis [1907.II.2 Lizume (Gulbenės rj.) — 1940.XI.1 Rygoje] — latvių kalbininkas. 1931 baigė Rygos un-to baltų filologijos skyrių. Tobulinosi Vokietijoje, Austrijoje, Lietuvoje. Vadovavo Latvijos Švietimo m-jos kalbos saugyklai. Tyrinėjo daugiausia latvių sen. raštų kalbą. Rašė liet. kalbos bei tautosakos klausimais (apie liet. liaudies dainų metrą, K. Donelaičio vardą ir kt.), parengė liet. kalbos vadovėlį latvių m-loms (1935).

Ršt.: Leišu dainu pantmers.—„Celi", t. 1, Rīgā, 1931; Jauns vecleišu teksts.—„Archivum philologicum", kn. 4, K., 1933; Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose.—„Tautosakos darbai", t. 3, K., 1937.

AUGUSTÁITIS Pranas [1883.IV.25 Mažučiuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VIII.11 Vilniuje] — literatas, visuomenės veikėjas, filosofijos daktaras (1911). Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, Seinų kunigų seminarijoje, 1905—06 studijavo Peterburgo Dvasinėje akademijoje. Lit. veiklą pradėjo 1906. Pr. Jonaičio slapyvardžiu period. spaudoje išspausdino eilėraščių, straipsnių apie K. Bogušą, D. Poškos raštus lenkų kalba ir kt. Nebaigęs akademijos, išvyko studijuoti į Friburo un-tą (Šveicarija). Čia apgynė

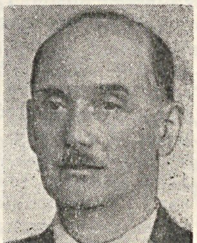

disertaciją „Lietuvybės elementai lenkų romantizme", kurioje nagrinėjo XIX a. lenkų romantizmo ypatybes, liet. tematiką A. Mickevičiaus ir kt. lenkų romantikų kūryboje. 1913—20 gyveno JAV, dalyvavo liet. buržuazinių ir klerikalinių org-jų veikloje bei spaudoje. 1915 parašė pjesę „Karės metu", kurioje pavaizdavo Lietuvos gyvenimą I pasaul. karo pradžioje. 1920—21 mokytojavo Vilniaus liet. g-joje. Tuo metu atsisakė kunigystės. 1922 pr. lenkų valdžios ištremtas į Lietuvą. Nuo 1922 Kauno un-to anglų kalbos ir lit-ros katedros docentas, ilgą laiką buvo humanitarinių mokslų f-to sekretorius. Aktyviai bendradarbiavo ateistiniame žrn. „Vaga" (1931), išspausdino antirel. straipsnių, dirbo antiklerikalinėse org-jose. Bendradarbiavo antifaš. žurnale „Literatūra" (1936—37). Buvo Lietuvių d-jos TSRS tautų kultūrai pažinti v-bos narys, 1935 padėjo organizuoti pirmąją taryb. spaudos parodą Kaune. 1940—41 Vilniaus un-to profesorius, humanitarinių mokslų f-to dekanas. Vok. fašistams okupavus Lietuvą, iš pareigų atleistas.

Ršt.: Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim, Kraków, 1911; Karės metu, Ch., 1915; Lietuvybės elementai lenkų romantizme, V., 1921.

AUGŪSTAS II [1670.V.12 Drezdene — 1733.II.1 Varšuvoje] — Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1697—1706 ir 1709—33), Saksonijos kurfiurstas (Fridrichas Augustas I; 1694—1733). Rusijos, Austrijos ir Prūsijos monarchų remiamas, papirkęs gausiomis dovanomis įtakingus didikus ir perėjęs iš protestantų į katalikus, laimėjo Žečpospolitos sostą. Karais ir naujų žemių prijungimu stengėsi įsigyti bajorų tarpe autoritetą ir su jų parama pasidaryti absoliutiniu valdovu. A. II valdant, buvo baigtas karas tarp „Šventosios lygos" (Rusija, Austrija, Venecija, Lenkija) ir Turkijos. Su Rusijos caru Petru I sudarė sąjungą prieš Švediją. Kilus Šiaurės karui (1700—21), švedai nugalėjo A. II kariuomenę ties Ryga, 1701 įsiveržė į Lietuvą, kur tuo metu didikai kovojo tarp savęs dėl valdžios. Sapiegos, pralaimėję karą su G. Oginskio vadovaujamais bajorais, perėjo į švedų pusę. Oginskio vadovaujama Lietuvos bajorija kovojo už sąjungą su Rusija. 1702 švedai užėmė Vilnių ir, persekiodami A. II kariuomenę, nužygiavo į Lenkiją, vėliau į Saksoniją, kur 1706 Altrandštato pilyje (ties Leipcigu) privertė A. II atsisakyti sosto jau anksčiau Žečpospolitos karaliumi paskelbto, švedų proteguoto Poznanės vaivados Stanislovo Leščinskio naudai. 1709 laimėjęs mūšį ties Poltava, Petras I į Žečpospolitos sostą grąžino A. II, o Leščinskis pasitraukė į užsienį. Tačiau Leščinskio šalininkai Žečpospolitoje kovojo toliau. Petras I, kaip tarpininkas, įvedė į Žečpospolitą savo kariuomenę kovojančioms šalims sutaikyti. Po ilgų derybų buvo sudaryta taika, pagal kurią A. II turėjo išvesti iš Žečpospolitos Saksonijos kariuomenę; buvo uždraustos bet kokios konfederacijos, Lenkijos kariuomenė sumažinta iki 15 000, o Lietuvos — iki 6000 karių. 1717 Varšuvos seimas, pramintas Nebyliuoju, be diskusijų priėmė visus taikos reikalavimus. Po to A. II pakeitė taktiką ir įvairiomis sutartimis su užsienio valstybėmis nesėkmingai bandė įtraukti Žečpospolitą į koaliciją prieš Rusiją.

Lit.: K. Jarochowski, Dzieje panowania Augusta II, 1874; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; Ю. Жюгжда, Историческое значение присоединения Литвы к России в конце XVIII—начале XIX в.—«Исторические записки», т. 46.

AUGŪSTAS III [1696.X.17—1763.X.5 Drezdene] — Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1733—63), Saksonijos kurfiurstas (Fridrichas Augustas II). Augusto II sūnus. 1712 perėjo iš liuteronų į katalikus, kad, tėvui mirus, galėtų viešpatauti Žečpospolitoje. Buvo religingas, silpnavalis ir tingus. A. III valdant, Žečpospolita pasiekė aukščiausią politinio ir moralinio smukimo laipsnį. Dėl dažno veto teisės naudojimo seimai negalėjo nieko nutarti, kariuomenėje iro disciplina, pakriko valstybės finansai. Žečpospolita virto feodalų partijų ir užsienio valstybių kovų ir intrigų arena. Septynerių metų kare (1756—63) Žečpospolita tiesiogiai nedalyvavo, bet jos karalius A. III, kaip Saksonijos kurfiurstas, buvo Rusijos sąjungininkas.

AUGUSTINÁITIS Vladas [g. 1898.VI.28 Graužiuose (Kėdainių rj.)] —Spalio revoliucijos dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). Spalio revoliucijos metu Raudonosios gvardijos karys. 1918—1921 raudonarmietis, buvo sužeistas. 1922—41 dirbo TSRS grūdų paruošų sistemoje. 1928—33 Ordžonikidzės Ž. ū. in-to studentas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—45 Lietuvos TSR prekybos liaudies komisaro pavaduotojas, 1945—46 liaudies komisaras. 1946 Lietuvos TSR taryb. ūkių ministras. 1946—50 Lietuvos TSR gyvulininkystės ministras. 1946—54 ir 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas, 1954—58 TSRS AT deputatas. 1949—52 kandidatas į LKP CK narius. 1952—60 CK narys. 1950—56 Lietuvos TSR žemės ūkio, 1956—57 Lietuvos TSR taryb. ūkių ministras. 1957—59 Lietuvos TSR žemės ūkio ministro pavaduotojas. Nuo 1959 patarėjas prie Lietuvos TSR MT.

AUGUSTINAVÀ — kaimas Rokiškio rj., Panemunėlio apyl., 14 km į v. nuo Rokiškio, 4 km į š. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 26 gyv. (1959). Rytuose tęsiasi Augustinavos miškas. Pr. m-la (nuo 1951). Burž. metais veikė LKJS pogr. kuopelė.

AUGUSTINĀVIČIUS Romualdas [g. 1898. II.2 Naujamiestyje (Panevėžio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918 įstojo į LKP. Su kitais kuopelės nariais Naujamiesčio apylinkėse suorganizavo apie 20 žmonių ginkluotą būrį, kuris neleido okupantams išvežti gyvulių ir grūdų. Naujamiesčio komunistų iniciatyva apie 500 dvarų darbininkų ir valstiečių 1918.XII.19 dalyvavo Panevėžyje masiniame mitinge Tarybų valdžiai paremti. Nuvertus burž. k-tą, A. buvo Naujamiesčio vls. Darbininkų ir valstiečių tarybos vykd. k-to narys. 1919 pavasarį įstojo į Panevėžio komunistų kar. būrį, paskui Raudonosios Armijos 41 pulką ir kovojo prieš kontrrevoliucionierius. Rokiškio rajone paimtas į nelaisvę, iš kurios pabėgęs 1920 dirbo part. darbą Kaune. Tais pat metais pasiųstas mokytis į Maskvos partinę m-lą, bet dėl ligos 1921 vasarą grįžo į Lietuvą. Ramygaloje buvo sulaikytas ir $1^1/_2$ metų kalinamas Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose. Paleistas iš kalėjimo, 1923—25 tarnavo kariuomenėje, paskui dirbo darbininku Naujamiestyje. Nutrūkus ryšiams su LKP, visuom. veikloje aktyviau nepasireiškė. 1940—41 dirbo Naujamiesčio vls. vykdomojo k-to pirmininku. Hitlerinės okupacijos metais buvo kalinamas, paskui dirbo priverčiamąjį darbą durpyne. 1944—45 vėl dirbo Naujamiesčio vls. vykdomojo k-to pirmininku, vėliau — naujakurys, kolūkietis. 1949—52 apylinkės vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1950 TSKP narys. 1953—1961 ūkinis darbuotojas. Pensininkas.

AUGUSTINĀVIČIUS Tomas [1810—1891] — gydytojas. Kilęs iš laisvųjų valstiečių. Mokėsi Vilniaus un-te ir Medicinos-chirurgijos akademijoje. Studentu būdamas, surinko Vilniaus ir Gardino apylinkėse daugiau kaip 700 augalų rūšių herbariumą. Mokslą baigė 1835. 1835—43 tarnavo karo gydytoju, o vėliau dirbo Kurske, Perměje, Peterburge.

AUGUSTÕVSKIS Viktoras [g. 1841] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio, veikusio Augustavo ir Seinų apskrityse, vadas. Mokėsi Peterburgo karo m-loje. 1863.III įstojo į K. Ramotovskio (slap. Vaveras) sukilėlių būrį eiliniu ir netrukus buvo pakeltas karininku. 1863.VI.28 dalyvavo kautynėse prie Gruškų, VI.29 prie Krasno ir IX.3 prie Strelkoviznos. IX.25 A. po susirėmimo su carine kariuomene dalį savo būrio paleido, o su likusia dalimi atvyko į Seinų aps. Po susirėmimo ties Veisiejais suimtas, karo lauko teismo nuteistas 12 metų katorgos.

AUGZELIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 6 km į p. v. nuo Židikų; kolūkio centras. 189 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Gabižius (Kvistės kair. intakas). Aštuonmetė m-la (1924—53 pradinė, 1953—62 septynmetė). 1918—19

ir vėliau, burž. metais, veikė LKP kuopelė, vok. faš. okupacijos laikotarpiu — taryb. partizanai.

AUJĖDAS — ežeras Kaišiadorių rj., 12 km į p. r. nuo Žiežmarių, 2 km į p. v. nuo Kietaviškių. Plotas 41 ha, didž. gylis 12,6 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; rytinis galas dvišakas. Krantai aukšti, statūs. Per A. teka Spengla (į Ilgio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 3,5 kg/ha (daugiausia kuojų).

AUKA — dovana, skiriama dievybei, tikint, kad už tai būsią atsilyginta, būsiąs įvykdytas koks nors aukotojo prašymas. Aukos atsirado pirmykštės bendruomenės laikais drauge su *įkapėmis*, norint aprūpinti mirusiuosius pomirtiniam gyvenimui. Kapinynų teritorijoje dažnai randama židinių, kuriuose buvo atliekamos aukojimo apeigos. Specialios aukojimo vietos buvo *alkos*. Yra padavimų apie pagoniškas aukojimo apeigas. Ist. šaltiniai mini gyvulių, vaisių ir net žmonių aukas. S. Grunau, J. Lasickis, M. Pretorijus ir kt. XVI a. kronikininkai rašo, kad prūsai ir lietuviai pavasario pradžioje ir šiaip įv. progomis slapta aukodavę ožius, kiaules ir kt. Istorikai J. Dlugošas ir M. Strijkovskis mini aukojamus gyvulius, kuriuos paskui visi aukojimo apeigų dalyviai suvalgydavę. Žinomos ir simbolinės A.: 1578 Ragainės ir Tilžės lietuviai aukoję „. . .vaško bernelius arba kokius sąnarius, iš vaško padarytus". Dlugošas mini, kad lietuviai aukoję $^1/_3$ karo grobio ir parinktus karo belaisvius — juos sudegindavę ant laužo. Dusburgo kronikoje pasakojama apie paimtą į nelaisvę kryžiuočių vaitą Gerardą Rudę, kurį lietuviai, dėkodami dievams už laimėjimus, sudeginę raitą.

Krikščionybė, ypač katalikų bažnyčia, skiepydama ir palaikydama įv. prietarus, tikėjimą antgamtinėmis „gerosiomis" ir „piktosiomis" dvasiomis, tame tarpe ir magiškomis A. jėgomis, ne tik stiprino savo įtaką tikinčiųjų tarpe, bet ir sukaupė didelius turtus, sudariusius jos ek. ir polit. galios pagrindą.

AŪKAIMIS — senovės pilis Žemaitijoje. Dusburgo kronikoje, kryžiuočių kelių aprašymuose ji minima Onkaim, Auken, Aukeyn ir kt. fonetiškai panašiais vardais. Pilies vieta nėra galutinai nustatyta (A. buvo vadinamas piliakalnis Batakių—Skaudvilės apylinkėse). XIII a. A. buvo sodybų kompleksas, į kurį įėjo pilis, priešpilis ir keletas ar keliolika sodžių, kuriuose gyveno žemdirbiai. Pilyje nuolat niekas negyveno; joje pilėnai slėpėsi tik pavojaus atvejais. Pilis buvo saugoma pilėnų paeiliui. Kryžiuočiai 1300 sudegino 6 šios teritorijos sodžius. Per paskutinį Dusburgo kronikoje aprašytą A. užpuolimą buvo sunaikintas priešpilis, apiplėšti sodžiai. XIV a. pilis buvo apleista ir gynybai nebenaudojama.

AŪKRAKŠTIS — ežeras Alytaus rj., 4 km į p. v. nuo Daugų. Plotas 41 ha, didž. gylis 11,5 m. Dubuo išgulėtas negyvojo ledo luisto. Krantai aukšti, sausi. Iš A. į Suvingio ež. teka upelis. Ežeras verslovinis.

AUKSAKALYSTĖ — dekoratyvinės taikomosios dailės šaka; papuošalų ir įvairių reikmenų gaminimas iš tauriųjų metalų, naudojant brangiuosius akmenis, perlus, gintarą, stiklą, perlamutrą, kaulą. Lietuvoje, archeologijos duomenimis, metalo ir gintaro papuošalai buvo žinomi nuo I t-mečio pr. m. e. Juos gamino vietos meistrai (žalvaris ir sidabras buvo importuojami). Rygos skolininkų knygose minimas Lietuvos did. kun-ščio Gedimino auksakalys Jokūbas. 1495 Lietuvos did. kun-štis Aleksandras privilegijos raštu įsteigė Vilniuje auksakalių cechą ir patvirtino jo statutą, sudarytą V. Europos pavyzdžiu. Į cechą susibūrė meistrai ateiviai — vokiečiai ir lenkai; neįėjo į jį nuo seniau Vilniuje gyvenę ir dirbę auksakaliai lietuviai ir rusai, tvarkęsi vietiniais papročiais. Daug auksakalių buvo Kaune, XVI—XVIII a. jų buvo Klaipėdoje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Raseiniuose. XIX ir XX a. įsigalėjus fabrikinei gamybai, A. nustojo savo vaidmens.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Senovės lietuvių papuošalai), V., 1958.

AUKSĖLIAI — kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 11 km į š. r. nuo Užvenčio; kolūkio centras. 123 gyv. (1959). Per kaimą teka Aunuva; iš r. prieina Beržėnų miškas, iš š.— Kentrių pelkė.

ÁUKSINAS — 1. Feodalinės Lietuvos laikų moneta, vadinta taip pat guldenu, dukatu, taleriu.

2. Popierinių pinigų vienetas, vokiečių okupacinės valdžios įvestas Lietuvoje I pasaulinio karo metu ir galiojęs iki 1922. *Ž. Pinigai.*

„AUKSINĖ VĀRPA" — tarybinis Pakruojo rj. laikraštis, einąs nuo 1963.I.31 triskart per savaitę.

AUKSPIRTA — upė Šakių rj., Šešupės deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 96 km^2. Versmės prie Šakių—Sintautų kelio, į v. nuo Ežeriūkų. Teka į v.; įteka į Šešupę 87 km nuo jos žiočių. Intakai: Kiaulupė, Vaitiekupis, Mažoji Aukspirta (visi deš.). Vid. nuolydis 129 cm/km. Slėnis siauras, negilus. Vid. debitas žiotyse 0,58 m^3/s.

AUKSUČIAĨ — 1. Kaimas Šiaulių rj., Šakynos apyl., 14 km į š. r. nuo Kuršėnų, prie kelio į Šakyną. 77 gyv. (1959). Iš p. r. kaimą supa pelkėtas Skobiškio miškas. Aštuonmetė m-la (1908—51 pradinė, 1951—62 septynmetė). Auksučiuose 1909—15 mokytojavo J. *Murka.* 1945. X.26 burž. nacionalistai kaime nužudė 4 žmones, jų tarpe mkt. J. Ambrašką.

2. Kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 17 km į p. r. nuo Šakių, 5 km į p. nuo Griškabūdžio. 24 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Nenupė (Šešupės intakas). Burž. valdymo metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė. Burž. nacionalistai 1948 išžudė komunisto J. Eidikio ir J. Vyšniausko šeimas, iš viso 7 žmones.

AUKSŪDŸS — kaimas Mažeikių rj., Laižuvos apyl., 10 km į š. r. nuo Mažeikių, prie Mažeikių—Jelgavos geležinkelio; kolūkio centras. 496 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1934), biblioteka (nuo 1956), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). 2 km į p. v. nuo kaimo yra Auksodės glžk. st.

AUKŠČIÁUSIOJI TARÝBA, AT, — TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausias valstybinės valdžios organas. AT renkama visuotinės, lygios ir tiesioginės rinkimų teisės pagrindu, slaptai balsuojant, 4 metams, pagal atitinkamų konstitucijų nustatytas atstovavimo normas.

TSRS AT vykdo visas TSRS Konstitucijos jai suteiktas teises, kurios neįeina į jai atskaitingų organų — TSRS AT Prezidiumo, TSRS MT ir TSRS ministerijų — kompetenciją. TSRS AT renka jai atskaitingą AT Prezidiumą, sudaro jai atskaitingą ir atsakingą vyriausybę — TSRS Ministrų Tarybą, renka TSRS Aukščiausiąjį Teismą ir skiria TSRS Generalinį prokurorą. TSRS AT turi neribotą teisę kontroliuoti visų kitų valdžios organų veiklą. TSRS AT leidžia įstatymus, tvirtina TSRS AT Prezidiumo įsakus. TSRS AT susideda iš dvejų lygiateisių rūmų: Sąjungos Tarybos ir Tautybių Tarybos, kurios renka savo pirmininkus ir jų pavaduotojus. Sąjungos Taryba atstovauja bendriesiems visos taryb. liaudies interesams, Tautybių Taryba — specifiniams atskirų TSRS tautų ir tautybių interesams. Rinkimai į Sąjungos Tarybą vykdomi rinkiminėmis apygardomis pagal normą — vienas deputatas nuo 300 000 gyventojų; į Tautybių Tarybą — pagal normą — 25 deputatai nuo kiekvienos sąj. respublikos, 11 nuo kiekvienos auton. respublikos, 5 nuo kiekvienos auton. srities ir 1 deputatas nuo kiekvienos nac. apygardos. Rinkimai į TSRS AT pirmą kartą Tarybų Lietuvoje įvyko 1941.I.12. Lietuvos TSR gyventojai į Sąjungos Tarybą išrinko 10 deputatų, o į Tautybių Tarybą — 25 deputatus. TSRS AT abejų rūmų sesijos prasideda ir baigiasi vienu metu. TSRS AT sesijas šaukia jos Prezidiumas: eilines — 2 kartus per metus, neeilines — AT Prezidiumo sprendimu arba vienai sąj. respublikai reikalaujant. Bendrame TSRS AT rūmų posėdyje išrenkamas nuolat veikiantis TSRS AT Prezidiumas tokios sudėties: TSRS AT Prezidiumo pirmininkas, 15 pirmininko pavaduotojų (po vieną nuo kiekvienos sąj. respublikos), Prezidiumo sekretorius ir 16 Prezidiumo narių. TSRS AT renka nuolatines ir laikinas komisijas, sudaro seniūnų tarybas. TSRS AT sudaro nacionalinę parlamentinę deputatų grupę, kuri įeina į Tarpparlamentinę sąjungą.

Lietuvos TSR AT yra vienerių rūmų. Jos kompetencijai priklauso: Lietuvos TSR Konstitucijos priėmimas ir keitimas, remiantis TSRS Konstitucija; Lietuvos TSR liaudies ūkio plano ir biudžeto tvirtinimas, amnestijos ir malonės

suteikimas Lietuvos TSR teismo organų nuteistiems piliečiams; Lietuvos TSR atstovavimo tarpt. santykiuose nustatymas; Lietuvos TSR AT Prezidiumo rinkimas ir jo įsakų tvirtinimas; Lietuvos TSR vyriausybės — Ministrų Tarybos — sudarymas ir jos veiklos kontrolė; Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo rinkimas. Lietuvos TSR AT renka respublikos piliečiai — po 1 deputatą nuo 10 000 gyventojų. Lietuvos TSR AT renka AT Prezidiumą, kurį sudaro: pirmininkas, 2 pirmininko pavaduotojai, Prezidiumo sekretorius ir 11 Prezidiumo narių. Lietuvos TSR AT renka AT pirmininką ir jo pavaduotojus.

Lietuvos Liaudies Seimas, išrinktas 1940.VII.14—15 visuotinės, lygios ir tiesioginės rinkimų teisės pagrindu, slaptu balsavimu, 1940.VIII.25 priėmęs Lietuvos TSR Konstituciją, nutarė paskelbti Liaudies Seimą laikinąja Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba. Jos įgaliojimams pasibaigus, 1947.II.9 įvyko antrojo šaukimo Lietuvos TSR AT rinkimai. Trečiojo šaukimo AT rinkimai įvyko 1951.I.18, ketvirtojo — 1955.II.27, penktojo — 1959.III.15. Per Lietuvos TSR šeštojo šaukimo AT rinkimus, įvykusius 1963.III.17, buvo išrinkta 290 deputatų iš darbininkų, kolūkiečių, inteligentijos, visi — komunistų ir nepartinių bloko atstovai. Deputatų tarpe — 33,1% moterų, 54,14% darbininkų ir kolūkiečių, dirbančių gamyboje, 83,45% nebuvusių pereito šaukimo deputatais.

Lit.: Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija (pagrindinis įstatymas), V., 1958; Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (pagrindinis įstatymas), V., 1962; Liaudies Seimo stenogramos, K., 1940.

AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS — TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų valstybinės valdžios organas, visoje savo veikloje atskaitingas atitinkamai *Aukščiausiajai Tarybai.*

AUKŠKELIAI — kaimas Raseinių rj., Viduklės apyl., 3 km į š. v. nuo Viduklės, prie Žemaičių plento ir Radviliškio—Sovetsko geležinkelio susikirtimo. 353 gyv. (1959). Bitumo ir naftos bazės, pr. m-la (nuo 1911), biblioteka. A. minimi 1749.

AUKŠTADVARIO AUKŠTUMA — centrinė, aukščiausia Dzūkų aukštumos dalis, esanti Trakų rj. vakaruose. Plotas apie 800 km^2, aukšč. taškas — Gidanonių kalnas (258 m). Pietuose A. a. pereina į Alytaus aukštumą, rytuose — į Trakų aukštumą. Aukštadvario aukštumoje daug labai riedulingų galinių morenų, keimų, moreninių kalvų, gilių daubų, glacigeninių rinų (su būdingais rininiais ežerais — Vilkokšnio, Sienio, Skrebio). Netoli Aukštadvario prasideda Verknė ir Strėva, kurių baseinams priklauso didžioji A. a. dalis. Vaizdingos kalvos, daugybė ežerų stačiais miškingais krantais daro A. a. vienu gražiausiųjų Lietuvos kampelių, kurį gausiai lanko turistai.

AUKŠTADVARIO DRAUSTINIS — landšaftinis draustinis Trakų rj., Aukštadvario apylinkėse. Plotas 4000 ha. Paviršius labai kalvotas, dengiamas gargždingų žvyrų, riedulingų priemolių; daug kur aptinkama kalkinių tufų. Daug ežerų; didžiausieji: Nava, Sienis, Verniejus, Negasčius. Yra sūroko vandens šaltinių. Apie $^1/_3$ draustinio ploto užima miškai. Auga reti augalai — kardalapiai garbeniai, mažieji plukeniai, svogūninės dantažolės. Yra 20 m aukščio ir 4,4 m perimetro vad. Adomo Mickevičiaus ąžuolas (po juo, viešėdamas Aukštadvaryje, mėgdavęs sėdėti Mickevičius). Į p. nuo Aukštadvario yra XIII—XIV a. piliakalnis, vad. Pilies kalnu, į š. r.— Kartuvių kalnas, kuriame buvo kariami 1863 metų sukilimo dalyviai. A. d. labai mėgstamas turistų.

AUKŠTADVARIS — 1. Miestelis Trakų rj., 24 km į r. nuo Jiezno, prie kelio į Trakus, dar vad. **Aukštdvariu**; apylinkės centras. 804 gyv. (1959). Įsikūręs Verknės deš. krante, ties Pilaitės ir Navos ežerais. Plano struktūra stačiakampė. Į š. r. nuo A. yra Skrebio, Marčežerio, į p. v.— Negasčiaus, Sienio ir kt. ežerai. Prie Verknės 1959 pastatyta 300 kW hidroelektrinė. Pieninė, girininkija. Buv. dvaro rūmuose 1955 įsikūrė Resp. tuberkuliozinė ligoninė (1963 turėjo 50 lovų). Veikia 25 lovų apylinkės ligoninė. Ž. ū. technikumas (nuo 1959), vid. m-la (nuo 1918), vaikų darželis (nuo 1962), kultūros namai, biblioteka. Gražios A. apylinkės vasarą sutraukia daug poilsiautojų. Prie Skrebio ež. įsikūrusi Kauno Politechnikos in-to turistinė bazė.

Apie 0,5 km į p. v. nuo A., Verknės kair. krante, yra piliakalnis, įrengtas ant atskiros stačiašlaitės kalvos. Iš š. ją juosia Verknė, iš p. r. beveik prieina Pilaitės ež., o iš kt. pusių — dirbami laukai, kur aptiktos senosios gyvenvietės liekanos. Piliakalnio aikštelė 80 m ilgio ir 50 m pločio; r., p. ir v. pakraščiuose išlikusios pylimo žymės. 1957—1960 Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas tyrinėjo piliakalnio aikštelės p. v. ir v. dalį, o 1957—58 — piliakalnio papėdėje esančią gyvenvietę. Kasinėjimų metu surinkta apie 1800 įv. laikų dirbinių, maždaug 19 000 keramikos fragmentų, daug gyvulių kaulų ir kt. ar-

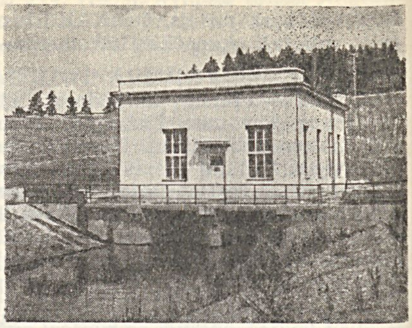

Aukštadvaris 1. Hidroelektrinė

cheologinės medžiagos. Tyrinėjimų medžiaga rodo, kad piliakalnis buvo apgyventas jau II—I a. pr. m. e. Aikštelės tuo metu būta beveik trečdaliu mažesnės, negu dabar, ir apsaugotos nesudėtinga medine, akmenimis sutvirtinta užtvara. Užtvaros vidaus pusėje, aikštelės pakraščiuose, stovėta keturkampių stulpinės konstrukcijos pastatų su atvirais židiniais viduje. Aplink pastatus aptikta tik keletas smulkių geležies gargažių, akmeninių trinamųjų girnų dalių, akmeninių kirvukų su skyle kotui, kaulinių įrankių, lipdytinės keramikos su nežymiai brūkšniuotu paviršiumi bei gyvulių kaulų. I—IV a. piliakalnio pylimo vietoje buvo vienas ilgas pastatas, suskirstytas į daugelį 2×2 m arba 2×3 m dydžio gyvenamųjų su atvirais židiniais ir ūkinių patalpų, kuriose aptikta to meto papuošalų, geležinių įrankių, suanglėjusių kviečių ir arkliapupių, šiek tiek lipdytinės juodu glūdintu paviršiumi bei nemaža brūkšniuotosios keramikos, įv. gyvulių kaulų ir kt. Tam pačiam laikotarpiui skirtinos ir čia aptiktos krosnies metalui lydyti liekanos. Pastatų liekanų iš V—X a. piliakalnyje nerasta. Aptikti to laikotarpio pylimo sutvirtinimai bei pavieniai dirbiniai rodo, jog piliakalnis tuo metu nebuvo pastoviai gyvenamas, o naudojamas tik pavojaus atveju jo papėdėje gyvenusių žmonių. Papėdėje būta nedidelių medinių keturkampių pastatų su židiniais, padarytais iš molio ir akmenų. Tam pat laikotarpiui skirtinos krosnelių metalui lydyti liekanos, taip pat įv. dirbiniai.

X—XIV a. piliakalnyje stovėjo medinė pilaitė, sudegusi maždaug XIII—XIV a. Viršuje ji buvo apjuosta iki

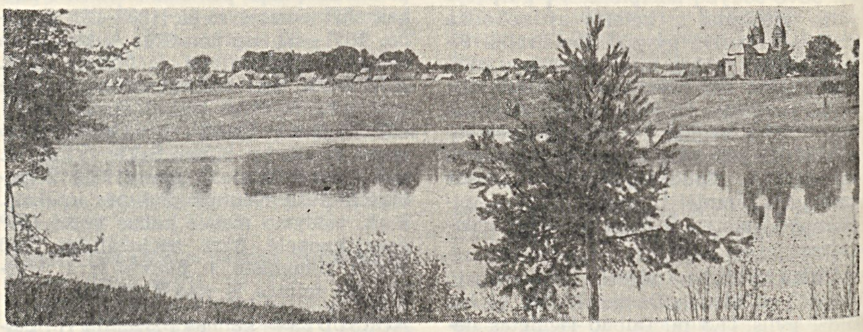

Aukštadvaris 1. Miestelio vaizdas nuo Navos ež.

5 m aukščio pylimu, sutvirtintu gulsčiais bei stačiais rąstais, o papėdėje — iki 2,5 m gylio ir 6—8 m pločio grioviu. Pilies kiemo pakraščiuose, prie pat pylimo, stovėjo 3×4 m arba 4×4 m dydžio gyvenamieji bei ūkiniai pastatai. Tyrinėjimų metu buvo atkasta 6 gyvenamųjų ir 3 ūkinių pastatų liekanos. Gyv. pastatai buvo su medinėmis grindimis, o kampe stovėjo iš molio ir akmenų plūkta krosnis. Aplink pastatus aptikta nemaža tam laikotarpiui būdingų dirbinių: vėlyvųjų geležinių strėlių antgalių, žalvarinių bei geležinių cilindrinių spynų raktų, žalvarinių pasaginių bei apskritų plokštinių segių, žiestos keramikos, suanglėjusių rugių, kviečių, miežių, avižų, žirnių, vikių, pupų ir kt.

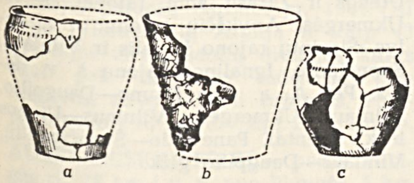

Aukštadvaris 1. Keramika iš piliakalnio: *a* — lipdytinis puodas su brūkšniuotu paviršiumi (I—IV a.); *b* — lipdytinis puodas su grublėtu paviršiumi (V—VIII a.); *c* — ant žiedžiamojo rato gamintas puodas (X—XIV a.)

Ryškesnių X—XIII a. pastatų liekanų senojoje piliakalnio papėdės gyvenvietėje neaptikta. Galimas daiktas, kad daug pilies valdovui priklausiusių žmonių jau buvo nusikėlę į dab. A. miestelio ribas. Piliakalnyje aptikta ir XV—XVII a. dvaro pastatų liekanų (koklių, plytų, akmeninių grindinių).

Rašytiniuose ist. šaltiniuose A. minimas nuo XVI a. pr. kaip Lietuvos did. kun-ščių dvaras. 1518 pastatyta pirmoji bažnyčia. Žygimantas Augustas padovanojo A. iš Maskvos atbėgusiam bajorui I. Liackiui. 1569 Žygimantas Augustas suteikė miestelio privilegiją. I. Liackio palikuonis J. Liackis 1629 pastatydino mūrinę bažnyčią ir dominikonų vienuolyną, prie kurio buvo įsteigta pr. m-la (1805 joje mokėsi 3 mokiniai, 1811 — 37). 1832 caro valdžia vienuolyną ir m-lą uždarė. 1864 įsteigta valdinė m-la. Nuo XIX a. pradžios A. miestelis, dvaras ir aplinkiniai kaimai (1 100 dešimtinių žemės) priklausė dvarininkams Malevskiams. Pas juos dažnai svečiuodavosi poetas A. Mickevičius. XIX amžiuje A. — valsčiaus centras. 1897 miestelyje buvo apie 30 kiemų su 711 gyventojų. XX a. pr. pagal inž. M. Girdvainio projektą B. Malevskis įkūrė A. dvare stambų žuvininkystės ūkį, gyvavusį iki 1940. Dvaro tvenkiniuose buvo auginami upėtakiai. Prieš I pasaul. karą ūkis parduodavo iki 3200 kg upėtakių per metus. Upėtakiai buvo išvežami į Peterburgą ir kt. Rusijos miestus. 1918 įsteigta prog-ja. 1918 pab. susikūrė A. valsčiaus rev. k-tas, miestelyje stovėjo Raudonosios Armijos 5-sis Vilniaus pulkas. Burž. laikais A. buvo valsčiaus centras (1923 — 815 gyv.). 1923 moterų kultūros d-ja įsteigė mergaičių ž. ū. m-lą, veikusią iki II pasaul. karo. 1923—1927 veikė dvimečiai mkt. kursai, išleidę 4 laidas. Miestelis sparčiai didėja. Statomi mūriniai gyv. namai, 1963 pastatytas 400 vietų ž. ū. technikumas.

Lit.: Ф. Покровский, Археологическая карта Виленской губернии, Вильна, 1893; E. Danilevičius, V. Karvelis, Vilniaus apylinkėmis, V., 1962 [p. 89—93]; V. Daugudis, Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai.—„LTSR MA darbai", 1962, A 1.

2. Kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 3 km į p. nuo Ramygalos, prie Kėdainių—Panevėžio plento. 138 gyv. (1959). Kultūros namai (nuo 1959). A. dvaras minimas 1585. Ties A. 1919 įvyko Panevėžio raudongvardiečių susirėmimas su kontrrevoliucionieriais.

3. Kaimas Rokiškio rj., Panemunio apyl., 6 km į š. nuo Pandėlio; kolūkio centras. 93 gyv. (1959). Per A. teka Nemunėlis, eina kelias iš Panemunio į Papilį. Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1947), biblioteka (1954). 1923 buvo 64 gyv.

AUKŠTAGIRĖ — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 8 km į š. v. nuo Kaltinėnų. 44 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1950). Kaime yra Aukštagirės kalnas (215 m), ant kurio būta pilies.

AUKŠTAIČIAI — lietuviai, kalbantys viena iš dviejų pagrindinių lietuvių kalbos tarmių, kurioje senoviniai garsų junginiai **tj*, **dj* ir prieš trumpąjį *a* virto afrikatomis *č*, *dž*. Senovėje A. reiškė tik geografinę sąvoką: šiuo vardu buvo vadinami lietuviai, gyvenantys į r. nuo Nevėžio. Aukštaitijos vardas ist. šaltiniuose minimas nuo XIV a. pradžios: Dusburgo kronikoje, rašant apie 1294—1300 įvykius, lietuvių žemės kairiajame Nevėžio krante vadinamos „Austechia"; 1323.X.2 Gedimino taikos sutartyje su Livonijos ordinu minima „terra Eystoythen". Pirminę geografinę vardo reikšmę rodo ir 1420.III.11 Vytauto laiškas imperatoriui Zigmantui, kuriame rašoma, kad Žemaitija ir Aukštaitija „visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės... Žemaičiai likusią Lietuvą vadina Aukštaitija, nes šioji žemė, palyginti su Žemaitija, yra aukščiau". Kadangi Žemaitija senovėje turėjo tam tikrą politinį savarankiškumą, tai Aukštaitijos ir Žemaitijos vardai gavo taip pat politinę, administracinę ir iš dalies etnografinę reikšmes. D. Kleino liet. kalbos gramatikoje (1653) jau duota ir dialektologinė žemaičių vardo reikšmė. Aukštaitijos gyventojų tarmei pavadinti A. Šleicherio liet. kalbos gramatikoje (1856) pradėtas vartoti A. (hochlitauisch) terminas, kuris ilgainiui tvirtai įsigalėjo lit-roje. Iki tol lietuviškuose, rusiškuose ir lenkiškuose raštuose Aukštaitija buvo vadinama Lietuva (Litva), o jos gyventojai — lietuvininkais ir lietuviais. Kai kas mėgino A. ir kitaip vadinti — kalnėnais, kalniniais, aukštočiais ir aukštiečiais, tačiau šie vardai neprigijo. Išnykus senajam adm. padalijimui, susiformavus lietuvių nacijai, žemaičių terminas imtas taikyti nebe visam geografiniam-administraciniam Žemaitijos plotui, bet tik vakarinei jo daliai, kurios gyventojų kalba tuomet jau buvo ryškiai atsiskyrusi nuo kitų lietuvių kalbos. Taigi imta skirti dvi pagrindinės liet. kalbos tarmės — žemaičiai ir A., kurių riba eina linija Vegeriai—Kruopiai—Šiupyliai—Amaliai—Kybartai—Būlėnai—Bubiai—Pakapė—Kiaunoriai—Tytuvėnai—Šiluva—Raseiniai—Kalnujai—Vadžgirys —Eržvilkas —Eičiai—Lauksargiai —Sartininkai —Naumiestis—Šilutė—Minijos žiotys.

A. tarmėje pralietuviški garsai (ypač balsiai) išliko mažiau pakitę, negu žemaičių. Ypač archaiška vakarinės A. dalies fonetika. Vakariečių pietiečių tarmės pagrindu susiformavo literatūrinė liet. kalba. A. paprastai skirstomi į **vakariečius**, nekietinančius „l" prieš „e", „ė", **vidurieičius**, kietinančius

Aukštadvaris 1. Archeologiniai radiniai iš piliakalnio (*a*—*d* — III—VIII a.; *e*—*h* — X—XIV a.) ir iš gyvenvietės (*i*—*m* — V—VIII a.): *a* — žalvarinis žiedinis antsmilkinis; *b* — žalvarinė lankinė segė su trikampe kojele; *c* — geležinė lankinė segė su suktu lankeliu; *d* — žalvarinės antkaklės su kūginiais galais fragmentas; *e* — geležinė diržo sagtis; *f* — žalvarinė apskrita plokštelinė segė; *g* — žalvarinė pasaginė segė su atvyniotais galais; *h* — žalvarinis raktas; *i* — kaulinis dirbinys; *j*—*k* — geležiniai smeigtukai; *l* — žalvarinis lankinės segės fragmentas; *m* — geležinis meškerės kabliukas

minėtąjį „l", bet išlaikančius sveikus „an", „am", „en", „em" („ladas"— ledas, „lėkti", „ranka", „kampas", „penki", „pempė"), **rytiečius**, „an", „am", „en", „em" paverčiančius į „on", „om", „ėn", „ėm" („o" ir „ė" atviresni, negu lit. kalboje) arba „un", „um", ‚in", „im" („ronka" || „runka", „kompъs" || „kumpas", „pėnki" || „pinki", „pėmpe" || „pimpe") ir **dzūkus**, „t", „d", „tv", „dv" prieš „i", „į", „y", „ie" verčiančius į „c", „dz", „cv", „dzv", ir „č", „dž" į „c", „dz" (pvz., „cik"— tik, „dzidelis"— didelis, „cyla"— tyla, „dzygc"— dygti, „ciesa"— tiesa, „dziena"— diena, „cvinkc"— tvinkti, „apac(i)a"— apačia, „dz(i)augsmas"— džiaugsmas). Ž. *Tarmės*.

Aukštaitija, didžiausia Lietuvos etnografinė sritis, turi savitų materialinės kultūros bruožų. (Jos ribos beveik sutampa su A. tarmės ribomis. Dalis pačių rytinių A. per pastaruosius šimtmečius įsiliejo į baltarusių etninę sudėtį.) Kapitalizmo laikotarpiu aukštaičiams būdingas tėvų ūkio dalijimas tarp visų vaikų, todėl čia dažnos mažos sodybos. R. rajonuose (ypač buv. Vilniaus krašte) išliko daug gatvinių, praeityje būdingų visai Lietuvai, kaimų, kuriuose gyvenamieji namai galu atsukti į gatvę, priešais namą stovi svirnas ir t. t. (Ž. *Sodyba*). A. *gyvenamieji namai* XIX a. susidėjo tik iš 3 svarbiausių patalpų — priemenės, pirkios ir kamaros. Savitų konstrukcinių bei architektūrinių bruožų turėjo ir aukštaičių *svirnai, klojimai* bei kt. trobesiai. R. rajonuose iki kolektyvizacijos, be dalgio, javams kirsti vietomis vartotas piautuvas, o š. r. rajonuose dalgelė su grėbliuku. A. tradiciniams *drabužiams* būdingi šviesių spalvų deriniai. Čia ilgiau negu kitose etnografinėse Lietuvos srityse (iki XIX a. pab.) išliko ištekėjusių moterų galvos danga — nuometas. A. moterys daugiau negu kitose srityse audžia buitinių dekoratyvinių audinių (lovatiesių, rankšluosčių), tik šalia tradicinių geometrinių raštų pastaraisiais metais labiau paplito stambūs augaliniai motyvai. Drauge su visai Lietuvai būdingais valgiais, pusryčiams pagal tradiciją valgoma bandų ar blynų, pietums duodama nuo pusryčių likusi sriuba ir mėsa, dažniau negu kitose srityse vartojama varškė. A., ilgus laikus gyvenę kaimuose, išlaikė daugiau bendruomeninio gyvenimo bruožų, tradicinio vaišingumo. Į vestuves sueidavo visi kaimo žmonės. Dažnai vienas ar keletas kaimų turėjo savo atskiras kapines. P. r. rajonuose išliko raudojimo paprotys. A. materialinė kultūra turi bendrų bruožų su Baltarusijos ir r. Latvijos valstiečių kultūra. Kapitalizmo laikotarpiu valstiečiams įsijungus į prekinį ūkį, daugiau vartojant fabrikinių dirbinių, atskirų Lietuvos etnografinių sričių buitiniai ypatumai palaipsniui ėmė nykti. Taryb. metais, žemės ūkyje įsivyravus visuomeniniam gamybos būdui, įrankiai, pastatai, drabužiai ir kt. materialinė kultūra neteko etnografinių bruožų, o kai kurie A. senųjų papročių elementai atsispindi ir naujojoje socialistinio kaimo buityje.

AUKŠTAIČIŲ AUKŠTUMA — didžiausioji Baltijos aukštumų ruožo dalis, esanti tarp Neries pietuose, Dauguvos — šiaurėje, Šventosios — vakaruose. Rytuose ji staigiai leidžiasi į Pietryčių smėlingąją lygumą, o netoli Dūkšto jungiasi su Švenčionių kalvagūbriu, kuris nusitęsia į p. r., į BTSR teritoriją. Šiaurėje A. a. pereina į Latvijos TSR teritoriją ir joje nutrūksta ties Dauguva. Vakariniu A. a. pakraščiu tęsiasi banguotų lygumų ruožas. Jis prasiplečia ties Šventosios vidurupiu, tarp jos kair. intakų Virintos, Siesarties, Širvintos, sudarydamas Svėdasų, Kurklių, Širvintų plynaukštes. Jos susidarė tose vietose, kur ledyno plaštakos tirpdamos apklojo paviršių dugnine morena. Likusioje A. a. dalyje vyrauja kalvotas daubotas moreninis reljefas, susidaręs ledyno plaštakų ir liežuvių pakraštyje iš galinių morenų. Kaimyninių ledyno plaštakų arba liežuvių sąlytyje susiformavo 4 aukštesni kalvų masyvai: Zarasų (Sėlių) aukštuma, Utenos aukštuma, Molėtų aukštuma ir Riešės aukštuma. Aukščiausi A. a. taškai yra Utenos aukštumoje: Piliakalnis (246 m) — į p. nuo Tauragnų, Klyklių kalnas (237 m) — į š. nuo Tauragnų, Kaboriškių kalnas (235 m) — ties Tauragnais.

A. a. reljefui labai būdingos rinos. Daugiausia jų yra Molėtų aukštumoje ir Zarasų—Dusetų apylinkėse. Rinos dažniausiai yra statmenos kalvyno pakraščiui, t. y. šiaurės vakarų—pietryčių arba vakarų—rytų krypties. Zarasų (Sėlių) ir Utenos aukštumoje, kur veikė įv. krypčių ledynų plaštakos, rinos išsidėsčiusios keliomis viena kitai statmenomis kryptimis. Rinų dugnas nelygus; pagilėjimuose telkšo ežerai.

A. a.— ežeringiausia Lietuvos dalis: ežerai užima per 4% jos ploto. Jie čia susispietę į 4 grupes — ežerynus. Toliausia pietuose yra Dubingių ežerynas; žymiausi jo ežerai — Dubingių, Baluošo, Žverno. Nuo jo į š. yra Molėtų ežerynas, kuriam priklauso Juodieji ir Baltieji Lakajai, Stirnių ežeras. Žeimenos aukštupio ežerai sudaro Kaltanėnų ežeryną; čia, be kitų, yra giliausias Lietuvoje Tauragno ežeras. Daugiausia didelių ežerų yra Zarasų—Dūkšto ežeryne; jis apima didžiausią Lietuvoje Drūkšių ežerą, Dūkšto, Luodžio, Avilių, Sartų ežerus. Didžioji dauguma A. a. pelkių — ežerinės kilmės žemapelkės. Jos dažniausiai mažos, bet gana gilios. Kai kur kelios pelkės susijungia į vieną šakotą pelkyną; tokie yra Raistiniškių (netoli Zarasų), Suginčių (ties Molėtais) pelkynai, Kazitiškio durpynas (tarp Ignalinos ir Dūkšto) ir kt. Beveik visa A. a. priklauso Neries baseinui. Jos v. šlaitus ir centr. dalį drenuoja Šventoji su savo kair. intakais Širvinta, Siesartimi, Virinta, Anykšta, Vyžuona. Iš ežerų, esančių pietrytiniame A. a. pakraštyje, vandenį surenka kitas Neries intakas — Žeimena. Tik šiaurrytinio A. a. kampo nuotėkis patenka į Dauguvą jos intakais Dysna, Laukesa ir Lukšta.

A. a. dirvožemių danga labai marga. Daugiausia yra velėninių jaurinių dirvožemių, kurių didžioji dalis vidutiniškai arba labai sujaurėjusi. Nemaža dirvožemių yra erozijos paveikta. Didžiausi A. a. miškų masyvai yra r. krašte, prie Žeimenos lygumos,— tai Labanoro giria ir Užvinčio miškai. Iš A. a. naudingųjų iškasenų itin svarbus neogeno laikotarpio kvarcinis smėlis ties Anykščiais; iš jo gaminamas stiklas. Daug statybinio smėlio yra apie Dusetas, žvyro — prie Utenos, molio — Zarasų, Utenos, Širvintų apylinkėse. Riedulių pribarstyta kone visoje A. a. teritorijoje.

Aukštaičių aukštumoje yra Molėtų, Utenos ir Zarasų adm. rajonai, be to, Ukmergės, Anykščių rajonų p. r. dalys, Širvintų rajono š. dalis ir Vilniaus, Švenčionių, Ignalinos rajonų š. v. dalys. Per A. a. eina Kauno—Daugpilio, Vilniaus—Ukmergės, Vilniaus—Utenos ir kt. plentai, Panevėžio—Švenčionėlių, Vilniaus—Daugpilio glžk.

„AUKŠTAIČIŲ ŽEMĖ" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1937 Ukmergėje.

„AUKŠTAITIS" — buržuazinis laikraštis, ėjęs 1933 triskart per mėnesį Panevėžyje.

AUKŠTAKALNIAI — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 6 km į p. v. nuo Lazdijų. 138 gyv. (1959). Prie A. yra Aukštakalnio ir Lukštelio ežerai. Aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). A. valstiečiai baudžiavą ėjo Dumblio dvare; dalyvavo 1863 sukilime.

2. Kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 14 km į p. nuo Rokiškio, 4 km į š. r. nuo Kamajų, prie Aukštakalnių ežero; kolūkio centras. 116 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė.

3. Kaimas Ignalinos rj., Sokiškių apyl., 5 km į š. v. nuo Dūkšto, prie kelio į Salaką. 87 gyv. (1959). Š. dalis vadinama A. Pirmaisiais, p.— A. Antraisiais. Rytuose yra Taujenio ež., šiaurėje — Luodykščio ež. Kaime 1941.VIII.29 žuvo partizanas komunistas J. Gvildys; VIII.30 mūšyje su hitlerininkais ir vietiniais burž. nacionalistais — partizanai komunistai B. Mikulėnas, J. Semianovas, P. Žilinskas ir grupės vadas V. Šupinis.

AUKŠTAKALNIS Povilas [g. 1915.XI.8 Šiauliškiuose (Prienų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1956). 1947 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 dėstė Kauno un-te, vėliau Politechnikos in-te (KPI), nuo 1960 docentas, nuo 1962 KPI Šiaulių vakarinio f-to bendrųjų disciplinų katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalų mechanines savybes. Knygos „Medžiagų atsparumas" (1959) bendraautoris.

AUKŠTAKALNIS — **1.** Moreninės kilmės kalva Vygreliuose, 30 km į v. nuo Kalvarijos, ties šiauriniu Vyžainių ež. galu, prie pat Lenkijos sienos. Aukštis 281 m. Priklauso Sūduvos aukštumai.

2. Ežeras Lazdijų rj., 4 km į p. v. nuo Lazdijų, 2 km į v. nuo plento į Seinus. Plotas 11 ha. Ežeras ovalus. Krantai, išskyrus šiaurinį, aukšti. Iš A. į Dumblio ež. teka upelis. Ežeras verslovinis.

AUKŠTAKALNIŲ EŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 12 km į p. nuo Rokiškio. Plotas 23 ha. Ežeras pailgas, nenutekamas. Krantai sausi. Ežeras verslovinis.

AUKŠTAKOJIS Juozas [1916 Petrauskuose (Molėtų rj.) — 1943.IV.4 Trosvikovkoje (Oriolo sr.)] — partinis darbuotojas. Nuo mažens dirbo pas dvarininkus. 1941 priimtas kandidatu į VKP(b) narius. Buvo Želvos vls. (Ukmergės aps.) ž. ū. komisijos pirmininku, paskui Ukmergės amatų m-los polit. darbuotoju, paruošų darbuotoju. 1941.VIII stojo į Raudonąją Armiją ir kaip 43 gvardijos latvių šaulių divizijos karys 1941 pab. dalyvavo mūšiuose prie Maskvos, buvo sunkiai sužeistas. Pagijęs atvyko į 16 liet. diviziją. Žuvo fronte.

AUKŠTAMIŠKIŲ PELKĖ — pelkė Plungės rj., 18 km į p. v. nuo Plungės, 5 km į p. r. nuo Kulių, netoli Žvelsos (Minijos intako). Plotas 140 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė aukštapelkė su duburingaisiais kompleksais. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. 2,7 m. Durpės fuskuminės; susiskaidymas 25—35%, peleningumas 3,1—7,1%.

AUKŠTASIS BALBIERIŠKIS — kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 1,5 km į š. v. nuo Balbieriškio. 125 gyv. (1959). Kaimas stovi viršutinėje Nemuno slėnio terasoje, aukščiau, negu Balbieriškis. Iš v. prieina Balbieršgirės miškas. Iki burž. žemės reformos A. B. priklausė Balbieriškio dvarui. Burž. metais veikė LKP kuopelė, vok. faš. okupacijos metais — K. Petriko taryb. partizanų būrio kovotojai (S. ir P. Naujaliai ir kt.).

AUKŠTASIS TYRAS, Didysis Tyras, Lapės Tyras, — pelkė Plungės rj., 8 km į v. nuo Rietavo. Plotas 452 ha. Pelkė susidariusi Jūros ir Žvelsos (Minijos intako) vandenskyroje. Ją supa Patyrio miškas. Didesniąją dalį užima kupstuota plynraistinė aukštapelkė, mažesniąją — raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 9,4 m, vid. 4,6 m; vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 3,4%. Durpių ištekliai 18,7 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

AUKŠTDVARIS — kaimas Kėdainių rj., Gučkampio apyl., 5 km į r. nuo Čekiškės; kolūkio centras. 196 gyv. (1959). Pr. m-la (įst. apie 1920). Buv. dvaras. 1863.III.21 kaime susiorganizavo B. Koliškos vadovaujamas sukilėlių būrys.

AUKŠTELKAI — kaimas Radviliškio rj., 7 km į š. r. nuo Radviliškio, prie kelio į Pakruojį; apyl. centras. 320 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Vėzgė; į š. r. tęsiasi Radvilonių miškas. Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1946). A. minimi 1600 (34 kiemai, 17,5 valako). Burž. nacionalistai 1946—52 nužudė komjaunuolius: apyl. tarybos pirm. Z. Jonaitį, ryšių skyriaus ved. V. Barkauską ir liaudies gynėją V. Čepaitį.

AUKŠTELKĖ — kaimas Šiaulių rj., Ginkūnų apyl., 9 km į p. v. nuo Šiaulių, abipus Šiaulių—Sovetsko plento. 247 gyv. (1959). Senelių-invalidų namai, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1944—1953 pradinė, 1953—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1955). Ist. šaltiniuose A. dvaras minimas 1795.

AUKŠTESNIÓJI TECHNIKOS MOKYKLA — vidurinė specialioji mokykla, veikusi Kaune 1920—45. Joje buvo 3 skyriai: statybos, mechanikos ir elektrotechnikos. Burž. Lietuvoje tai buvo vienintelė m-la technikams (be kultūrtechnikų) rengti. 1945 pertvarkyta į *Kauno politechnikumą*.

AUKŠTIEJI KAPLIAI — kaimas Kėdainių rj., Taučiūnų apyl., 6 km į v. nuo Šėtos. 194 gyv. (1959). Per A. K. eina Kėdainių—Ukmergės kelias, teka Obelis; jos deš. intakas Suleva skiria A. K. nuo gretimo Žemųjų Kaplių kaimo. Yra Šėtos profesinė technikos m-la (1920—1960 pradinė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1950).

AUKŠTIEJI KŪNO KULTŪROS KURSAI — aukštesnioji fizinės kultūros mokykla, įsteigta 1934 Kaune prie Kūno kultūros rūmų. Į kursus buvo priimama g-jas baigę vyrai ir moterys. Mokslas trukdavo 2 metus. Pagr. dėmesys buvo kreipiamas į mokyklinę mankštą, žaidimus ir sportą. Kursus baigę vyrai įgydavo kūno kultūros mokytojo ir kar. parengimo instruktoriaus, moterys — kūno kultūros mokytojos ir gailestingosios sesers specialybes. Kursai išleido 3 laidas (106 absolventus). 1938 Kauno un-te įsteigus fiz. lavinimo katedrą, kursai buvo uždaryti.

AUKŠTIEJI KURSAI — aukštojo mokslo įstaiga, veikusi 1920—21 Kaune. Jos įsteigimu rūpinosi Aukštųjų mokslų d-ja, kuri organizavo A. k. su šiais skyriais: humanitariniu, juridiniu, matematikos-fizikos, medicinos ir technikos. Kursus lankė daugiau kaip 500 klausytojų. A. k. mokslas buvo einamas pagal un-tų nuostatus ir programas. Apie pusę lėšų jiems išlaikyti sudarė visuomenės aukos, kitas davė vyriausybė. A. k. parengė statutą ir sudarė mokslo personalo, įrengimų ir klausytojų branduolį 1922 atidarytam *Kauno universitetui*. 1920 A. k. vadovavo Z. Žemaitis, 1921 — J. Vabalas-Gudaitis.

AUKŠTIEJI MÓKSLO KURSAI — aukštojo mokslo įstaiga, veikusi 1919—21 Vilniuje. Pradėjo veikti Tarybų valdžios laikotarpiu (1919.III.24). Buvo skaityta apie 100 paskaitų iš Lietuvos istorijos, liet. lit-ros ir kitų mokslo šakų. Burž. Lenkijos kariuomenei užėmus Vilnių, A. m. k. kurį laiką neveikė.

AUKŠTIŠKIAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 6 km į š. nuo Tytuvėnų, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 121 gyv. (1959). Į v. nuo A. yra Gaušt-vinio ež.; iš š. prieina Šimšos miškas. Per A. eina Tytuvėnų—Radviliškio kelias. A. apylinkėse yra apvalus 55 m skersmens ir 5—6 m aukščio piliakalnis, vad. Raganinės kapukais. Piliakalnio aikštelė lygi, nesutvirtinta, pakraštys kiek aukštesnis ir platesnis. Aikštelėje daug akmenų, randama žmonių kaulų. Piliakalnį juosia pelkės. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 nužudė A. valstiečius J. Benį, R. Tučkų, A. Puidoką.

AUKŠTKALVIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Kretingos rj., 7 km į š. r. nuo Kretingos, abipus Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Priklauso Kretingos miškų ūkio Kūlupėnų girininkijai. Plotas 1630 ha; iš jų 1230 ha medynų, 60 ha užima Šatigalio ir Žadeikių pelkės. Į p. nuo geležinkelio tęsiasi Aukštkalvių (869 ha) ir Rubulių (455 ha) miškai, į š.— Girės (308 ha) miškas. Paviršius — moreninė lyguma su pavienėmis kalvomis. P. pakraščiu teka Žemupis (Akmenos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priemoliniai. Vyrauja mėlyniniai eglynai ir pušynai. Medynai savaiminės kilmės. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 19%, pribręstantieji 19%, brandieji ir perbrendusieji 16%. Medynų vid. amžius 50 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 122 ktm/ha. Gausu stirnų, yra briedžių, šernų, lapių. Miškai eksploataciniai, tik palei geležinkelį apsauginiai. Per A. m. lygiagrečiai su geležinkeliu eina kelias iš Kretingos į Salantus.

AUKŠTKIEMIAI, Auškiemiai, — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., 9 km į š. nuo Klaipėdos. 102 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Danė. A. apylinkėse yra plokštinis II—XIII a. kapinynas, kurį 1886—90 tyrinėjo R. Prūsijos archeologas O. Tišleris, 1893—95 — A. Jenčas ir H. Klemkė. Rasta daugiau kaip 450 griautinių ir degintinių kapų. Griautiniai kapai apdėti akmenų vainikais. Rasta daug įkapių (jų tarpe 201 varinė Romos moneta), pagal kurias A. kapinyno ankstyviausieji griautiniai kapai datuojami II—IV a. Dauguma tyrinėtųjų degintinių kapų priklauso IX—XIII a. Seniau A. buvo dvaro centras.

AUKŠTÓJI FREDA — Kauno miesto dalis Nemuno kair. krante, į p. nuo Aleksoto. Čia yra Kauno botanikos sodas su bot. muziejumi; veikia Mičiurino sodininkystės-daržininkystės technikumas (nuo 1945). Iki XVII a. antrosios pusės dabartinė A. F. vietovė priklausė Lietuvos Did. Kun-stės kancleriui K. Pacui, kuris padovanojo ją italui architektui L. Fredui už Pažaislio vienuolyno statybą. XVIII a. pab. čia buvo pastatyti didikų Godlevskių dvaro rūmai. 1919—1923 veikė rev. judėjimo dalyvių ir karo belaisvių konc. stovykla. 1920 buv. dvare įkurta žemesnioji sodininkystės ir daržininkystės m-la, 1925 pertvarkyta

Mičiurino sodininkystės-daržininkystės technikumas Aukštojoje Fredoje

į aukštesniąją. 1923 Aukštojoje Fredoje įsteigtas bot. sodas, kuriam 1940—53 vadovavo prof. K. Grybauskas. 1935—1940 Aukštojoje Fredoje gyveno rašytojas P. Cvirka.

AUKŠTÓJI PANEMŪNĖ — Kauno miesto dalis Nemuno kair. krante, aukščiau Jiesios žiočių. Kauniečių mėgstama poilsio vieta. Šiaurinėje dalyje, kurią iš 3 pusių juosia Nemunas, yra 300 ha kurortinis pušynas, 2 paplūdimiai. Pušyno r. pakraštyje įsikūrusios 3 tuberkuliozės sanatorijos. Vasarą veikia pionierių stovyklos. Pietinę A. P. dalį užima daugiausia gyv. kvartalai, be to, yra medžio apdirbimo kombinatas, veikia vid. m-la, biblioteka; statomos naujos pram. įmonės ir gyv. namai. A. P. su miesto centru jungia tiltas (past. 1957). XIV amžiuje A. P. buvo kaimas. 1559 įkurtas dvaras, prie kurio ėmė kurtis miestelis, XVII—XVIII a. priklausęs dvaro savininkams. XVIII a. pradžioje A. P. savininkas, Vitebsko kaštelionas S. Sirutis pastatė katalikų bažnyčią, kuri vėliau atiteko liuteronams; dėl to miestelyje ilgą laiką vyko religinės kovos. Nuo XVIII amžiaus A. P. — valsčiaus centras. XIX a. priklausė Suvalkų gubernijai. 1886—93 A. P. valsčiaus raštininku dirbo pažangus rašytojas J. Mačys-Kėkštas. Caro vyriausybei statant Kauno tvirtovę, Aukštojoje Panemunėje buvo pastatyta fortų ir kareivinių. 1920 čia stovėjusios Lietuvos burž. kariuomenės dalys pradėjo Kauno įgulos kareivių ginkluotą sukilimą prieš burž. vyriausybę ir aktyviai jame dalyvavo (ž. *Sukilimai*). 1931 A. P. prijungta prie Kauno miesto.

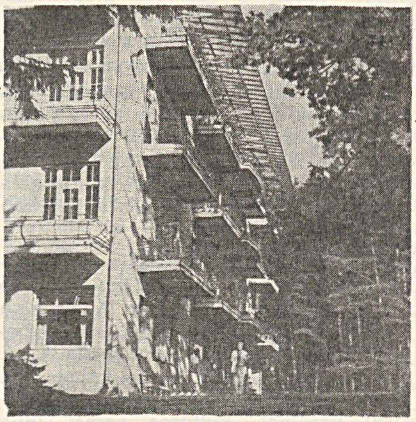

Tuberkuliozės sanatorija Aukštojoje Panemunėje

AUKŠTÓJI PLÝNIA — pelkė Šakių rj., 15 km į v. nuo Šakių, tarp Jotijos ir Siesarties (Šešupės intakų). Plotas 365 ha. Pelkė plyti banguotoje limnoglacialinėje lygumoje. Maitinama daugiausia kritulių. Išteka Juodupis (Siesarties intakas) ir Liaušupis (Jotijos intakas). Didesniąją pelkės dalį sudaro vidutiniškai kemsuota plynraistinė aukštapelkė, kurios v. dalyje yra duburių. Aukštapelkę supa plynraistinė tarpinio tipo pelkė. Vakarinė A. p. dalis — raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,3 m, vid. 2,2 m. Vyrauja fuskuminės ir mediuminės durpės. Vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 3,8%. Durpių ištekliai 6,5 mln. m^3. Po durpėmis priesmėlis. A. p. yra sausuminės kilmės; susidarė perteklingai drėkinamoje įdauboje. Kasamos kraikinės durpės. P. pakraštyje yra Aukštosios kaimas.

AUKŠTOSIOS MOKÝKLOS. Pirmoji aukštoji m-la Lietuvoje — Vilniaus akademija — buvo įsteigta 1579 (ž. *Vilniaus universitetas*). Susikūrus buržuazinei Lietuvos valstybei, 1922 įsteigtas *Kauno universitetas*, 1924 — Žemės ūkio akademija Dotnuvoje, vėliau — Klaipėdos prekybos ir pedagoginis in-tai, Kauno Konservatorija ir Veterinarijos akademija. Tačiau neturtingųjų vaikams A. m. buvo sunkiai prieinamos, nes studentai beveik negaudavo stipendijų. Sąlygos pasikeitė, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. Padidėjo A. m. skaičius, jose mokosi darbo žmonių vaikai. Didžioji dalis studentų gauna valst. stipendijas. Tarybų Lietuvoje 1964 veikė šios A. m.: Vilniaus universitetas su bendramokslinių f-tu Kaune, *Vilniaus Aukštoji partinė mokykla, Vilniaus Pedagoginis institutas, Dailės institutas, Konservatorija, Kauno Politechnikos institutas* su filialu Vilniuje, su vakariniais f-tais Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje, neakivaizdinio skyriaus mokymo punktais Alytuje, Elektrėnuose, Kapsuke, *Kauno Medicinos institutas, Kūno kultūros institutas, Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija, Šiaulių Pedagoginis institutas*. Visose Lietuvos TSR aukštosiose m-lose 1940/41 mokėsi 6600 studentų, o 1964/65 — 42 841 studentas (įskaitant neakivaizdinį skyrių; stacionare — 21 663 studentai). 1964/65 dirbo 2558 profesoriai, docentai, dėstytojai bei asistentai (jų tarpe 33 daktarai, 612 mokslų kandidatų). Taryb. metais (iki 1965) respublikos aukštąsias m-las baigė ir gavo diplomus 48 874 specialistai. Ž. *Studentai, Švietimas*.

Lit.: Lietuvos TSR aukštosios mokyklos, K., 1964.

AUKŠTOS VIESOS — kaimas Širvintų rj., Viesų apyl., 6 km į š. v. nuo Širvintų, prie Vilniaus—Ukmergės plento. 77 gyv. (1959). Pietiniu pakraščiu teka Širvinta, rytiniu — jos deš. intakas Viesa. Yra kolūkio malūnas, lentpiūvė, biblioteka.

AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ MOKSLEIVIAMS ŠELPTI DRAUGIJA — moksleivių šelpimo organizacija, veikusi 1907—1940. D-ja įkurta Maskvoje. Jos lėšas sudarė narių įnašai. D-ja teikė liet. studentams stipendijas-paskolas, kurias, išėję mokslą ir įsidarbinę, jie turėdavo grąžinti. I pasaul. karo metu d-ja turėjo 400 narių ir 90 000 rb kapitalo. Po I pasaul. karo d-ja veikė Kaune. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, studentai gauna valst. stipendijas.

AUKŠTŪJŲ-STEMPLIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Šilutės ir Šilalės rj., 8 km į p. r. nuo Švėkšnos, tarp Tenenio (Minijos intako) ir Ašvos (Veiviržo intako). Priklauso Šilutės miškų ūkio Šiaudėnų bei Stemplių girininkijoms ir Rietavo miškų ūkio Radviečio bei Tenenių girininkijoms. Plotas 5562 ha; medynų 4750 ha. Masyvą sudaro Būdvyčių (512 ha), Aukštųjų (1198 ha), Jurkaičių (663 ha), Žaliosios (465 ha), Stemplių (748 ha), Pievlaukių (409 ha), Šiaudėnų (521 ha), Volmerinės (643 ha), Tenenių (58 ha) ir Barsukynės (345 ha) miškai. Reljefas banguotas. Yra pelkių. P. dalyje prasideda Želesys (Ašvos intakas)

Aukštosios Panemunės paplūdimys

ir Šiaudė (Tenenio intakas). Š. pakraščiu į Ašvą teka Stigrė. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, gliejiški, priesmėliniai ir priemoliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai eglynai. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų yra 45%, beržynų 31%, pušynų 14%, juodalksnynų 6%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 31%, pribręstantieji 19%, brandūs 10%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,77, vid. tūris 181 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, kiaunių. Miškai eksploataciniai. Visų rūšių kirtimais iškertama vid. 2,5 ktm/ha per metus. Per A.-S. m. eina kelias iš Tenenių į Švėkšną; prie jo įsikūrę Pievlaukiai ir Pašiaudis.

AUKŠTUMALA — pelkė Šilutės rj., 6 km į š. v. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio bei plento. Plotas apie 3000 ha. Pelkė plyti plačioje, slėsnioje jūrinių darinių lygumoje, vos 1 m iškilusioje aukščiau jūros lygio. Apypelkyje vyrauja perteklingai drėkinami aliuviniai dirvožemiai, po kuriais daugelyje vietų slūgso durpės. Šiaurės rytuose apypelkio paviršius kyla, laipsniškai pereidamas į Pajūrio žemumą. Vakariniu A. pakraščiu teka Minija, šiauriniu — Tenenys, o kiek toliau nuo A. į p.— Atmata ir Šyša. Tarp Atmatos ir A. telkšo Krokų Lankos ež., vinguriuoja daugybė upokšnių. Pelkės guolis — lėkšta suapvalinto stačiojo trikampio formos įdauba. Jos dugne slūgso smėlis, gilesnėse vietose pridengtas gėlavandenio mergelio. Pelkė minta kritulių vandeniu. A.— tipinga Baltijos pajūrio aukštapelkė. Ryškiai išgaubtą jos paviršių sudaro dvi 5—6 m aukščio aukštaplynės stačiais šlaitais. Abiejose aukštaplynėse gausu antrinės kilmės ežerokšnių (2—4 m gylio). A. pakraščiuose gausu sausinimo griovių.

Durpių klodas vid. 3—5 m storio, visame plote panašios sandaros. Apie 3/4 viso durpių klodo storio (viršutinę jo dalį) sudaro aukštapelkinės durpės: paviršiuje — mažai tesusiskaidžiusios kimininės, giliau — labiau susiskaidžiusios švylinės-kiminінės, liūnsarginės, pušinės-kimininės. Po aukštapelkinėmis durpėmis slūgso nendrinės, o po šiomis, prie pat dugno,— alksninės.

Kitados pelkės dugnas, kaip ir visa Nemuno delta, buvo maždaug 3—4 m aukščiau už dab. lygį. Vėliau prasidėjęs Žemės plutos grimzdimas buvo pagrindinė pelkėjimo priežastis. Manoma, kad kadaise A. kartu su kitomis Nemuno deltos pelkėmis sudarė vieną didžiulį masyvą, kurio atskiros dalys dabar virtusios pievomis. A. pradėta sausinti 1820, o kolonizuoti 1888. Prieš I pasaul. karą Traksėdžiuose pastatytas kraiko f-kas. Dabar A. durpyne gaminama daug durpių kraiko, kuris plačiai naudojamas ne tik vietos ūkiuose, bet eksportuojamas ir į užsienį.

A. yra pirmoji visapusiškai moksliškai ištirta pelkė pasaulyje. Ją tyrinėjo XIX a. pab. Vokietijos botanikas K. Veberis.

Lit.: C. A. Weber, Über die Vegetation und Entstehung des Hochmoors von Augstumal im Memeldelta, B., 1902.

AUKŠTUÕLIAI — 1. Kaimas Šiaulių rj., Gruzdžių apyl., 6 km į p. nuo Gruzdžių. 85 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1921). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime išžudė 20 žmonių.

2. Kaimas Raseinių rj., Vosyliškio apyl., 8 km į p. v. nuo Grinkiškio, prie kelio į Raseinius. 52 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1951). A. apylinkėse rasta akmeninių kirvių. Yra IX—XII a. senkapis, kuriame laidoti sudeginti ir nedeginti mirusieji; rasta plačiaašmenių kirvių (kai kurie radiniai yra Kauno ist. muziejuje).

AUKŠTUOLIŪKAI — kaimas Raseinių rj., Vosyliškio apyl., 14 km į š. r. nuo Betygalos, prie Raseinių—Baisogalos kelio. 99 gyv. (1959). Į p. v. nuo A. yra Meiliškių miškas. A. apylinkėse vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.VIII išžudė apie 1500 taryb. piliečių, suvežtų iš įvairių TSRS vietų.

AUKŠTUPĖNAI — kaimas Kupiškio rj., 1 km į š. nuo Kupiškio; apylinkės centras. 106 gyv. (1959). Per A. teka Aukštupys (Lėvens intakas); r. pakraščiu — Lazdynupis (Juodupės intakas). Vakaruose, Lėvens kair. krante, stūkso Žirgakalnis, kuriame iškasta žmonių kaulų. Laukuose rasta žalvario papuošalų. A. įsikūrė XIX a. pab., sudegus Kupiškiui. I pasaul. karo metu vok. kariuomenė A. visiškai sudegino. 1920 A. išskirstyti vienkiemiais.

AUKŠTUPIAI — kaimas Tauragės rj., Girininkų apyl., 13 km į š. v. nuo Tauragės, prie kelio į Žygaičius; kolūkio centras. 234 gyv. (1959). Per A. teka Ežeruona. Iš š. prie kaimo prieina Dabrupinės miškas. Lentpiūvė, malūnas, Dabrupinės girininkija, pr. m-la (nuo 1932), biblioteka (nuo 1951). A. apylinkėse yra piliakalnis. Burž. nacionalistai 1945 nužudė A. gyventojus K. Vaškį, C. Bartušienę, 1955 — kolūkio pirmininką komunistą J. Špelverį, 1957 — kolūkio part. org-jos sekretorių E. Tonaitį.

AUKŠTVILKIAI — kaimas Tauragės rj., Lauksargių apyl., 11 km į p. v. nuo Tauragės, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 179 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Vilka (Gėgės intakas). A. minimi 1615 (21 kiemas).

AUKTUMA (Auctumo) — Didžiojo prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimo (1260—1274) dalyvis. A. 1260 vasarą išrinktas Pogezanijos sr. sukilėlių vadu drauge su Herkum Mantu ir kt. Daugiau žinių apie A. veiklą nėra išlikę, tačiau ir tai davė pagrindą rašytojams sukurti A. literatūrinį personažą (pvz., J. Grušo tragedijoje „Herkus Mantas" ir kt.).

„AŪKURAS"— buržuazinė kultūros ir švietimo draugija, įsteigta 1922.I.25 Klaipėdoje. Rengė paskaitas, švietimo savaites, parodas, minėjimus, šelpė moksleivius, organizavo spektaklius. Įsteigė vaidybos m-lą. Okupavę Klaipėdą, hitlerininkai 1939 d-ją likvidavo.

AULĒLIAI — kaimas Anykščių rj., Kraštų apyl., 6 km į r. nuo Svėdasų. 118 gyv. (1959). Iš š. prieina Drobčiūnų miškas, iš p. — Juodkalnio miškas. Mechaninės dirbtuvės, aštuonmetė m-la (1926—54 pradinė, 1954—62 septynmetė). A. biblioteka yra Narbūčiuose. Burž. nacionalistai 1951 nužudė A. gyventoją J. Miškinį, jo žmoną ir 2 sūnus.

AULIAĨ — kaimas Biržų rj., Biržų apyl., 8 km į p. nuo Biržų, prie kelio į Vabalninką. 52 gyv. (1959). Per A. teka Juodupė. Yra malūnas. D. Tėvynės karo metais A. apylinkėse veikė Kęstučio taryb. partizanų būrys.

AUNUVA — upė Šiaulių ir Kelmės rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 26 km, baseino plotas 187 km². Versmės 5 km į p. nuo Raudėnų. Įteka į Ventą 316 km nuo jos žiočių, ties Beržėnais. Intakas Šatrija (deš.). Vaga labai vingiuota, užaugusi žolėmis, 3—4 m pločio, 1,2 m vid. gylio. Nuolydis aukštupyje 170 cm/km, žemupyje 38 cm/km. Slėnis aukštupyje siauras ir gilus, vidurupyje iki 600 m pločio, pelkėtas, žemupyje apie 200 m pločio, pelkėtas. Vid. debitas žiotyse 1,31 m³/s. Žemupys 1957—58 sureguliuotas.

AURYLÀ Vincas [g. 1923.XII.7 Ricieliuose (Lazdijų rj.)] — literatas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1963). 1948 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Kurį laiką mokytojavo. Nuo 1950 Vilniaus Ped. in-te dėsto lit-ros dėstymo metodiką ir vaikų lit-rą. Nuo 1962 TSKP narys. Parengė P. Mašioto raštų rink. „Ir aš mažas buvau" (1956), senesniosios liet. vaikų lit-ros rink. „Užmiršti vaikai" (1957), liet. taryb. rašytojų kūrinių vaikams rink. „Apsakymai" (1958). Paskelbė straipsnių vaikų lit-ros istorijos, pedagogikos, lit-ros dėstymo metodikos klausimais, recenzijų apie vaikams skirtas knygas, straipsnių apie Voroneže leistą „Vaikų knygynėlio" seriją, Tarybų valdžios liet. leidinius vaikams 1918—19 ir kt.

Ršt.: Pagrindiniai vaikų literatūros bruožai, V., 1962.

„AURORÀ" — 1. Kauno universiteto studentų marksistinė draugija, veikusi 1930—32. D-ją įsteigė LKP CK vadovaujami komunistai bei jiems prijaučiantys studentai (A. Bauža, E. Medžys, E. Meškauskas, V. Micelmacheris, J. Parnarauskas ir kt.). „A." perėmė ir toliau vystė Lietuvos studentų rev. kovos tradicijas, pasinaudojo marksistinės studentų d-jos „Atžala" patyrimu. „A." susirinkimuose buvo daromi pranešimai marksizmo-leninizmo klausimais, minimos rev. sukaktys ir nagrinėjami aktualūs tarpt. politikos ir vidaus gyvenimo įvykiai. Aurorininkai platino ir studijavo V. Lenino raštus, K. Markso ir

F. Engelso „Komunistų partijos manifestą", F. Engelso veikalą „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą" ir kt., leido sienlaikraštį «„Auroros" dvisavaitinė informacija nariams». Sienlaikraštį iliustruodavo Meno m-los mokiniai (S. Žukas, P. Vaivada, P. Tarabilda). „A." turėjo apie 60 narių ir daug prijaučiančiųjų. 1931—34 iš „A." narių buvo susikūrusios 2 komunistų, 2 komjaunuolių ir 3 Lietuvos Raudonosios pagalbos kuopelės. „A.", faktiškai komunistų vadovaujama, padėjo LKP ir komjaunimui plėsti politmasinį darbą, o Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai — organizuoti aukų rinkimą studentų bei inteligentų tarpe. D-ja turėjo didelę įtaką ir buvo populiari studentų tarpe. 1931 Studentų atstovybės rinkimuose „A." sąrašas gavo 108 balsus, 1932 („neturtingųjų studentų" vardu) — 230 balsų. Išrinktieji atstovai (V. Niunka, M. Gafanavičius ir kt.) šios atstovybės tribūną panaudodavo neturtingųjų studentų reikalams ginti, d-jos programai bei reikalavimams populiarinti, antifaš. propagandai skleisti. „A." buvo užmezgusi ir plėtė ryšius su kitų aukštųjų ir vidurinių m-lų studentais bei moksleiviais (Ž. ū. akademijos Dotnuvoje, Meno m-los, Aukštesniosios technikos m-los ir kt.), su darbininkų sporto org-ja „Viltis"; „A." palaikė ryšį ir su žrn. „Trečias frontas". 1931 rudenį LKP per „A." pradėjo leisti legalų visuomeninį literatūrinį žrn. „Žaibas", kurio antras numeris faš. cenzūros buvo konfiskuotas. Simpatijų Tarybų Sąjungai ir antifaš. nuotaikų stiprėjimas un-te kėlė nerimą reakc. studentijai bei profesūrai. Jų laikraščiuose („Akademikas", „Studentų balsas") pasirodė „A." šmeižiančių straipsnių; prisidėjo ir „Lietuvos žinios", provokaciniu būdu paaiškinusios, kad „A." d-ja pasivadinusi ne Auroros žvaigždės, o revoliucinio kreiserio vardu. Un-to vadovybė, reakc. studentijos ir valdančiųjų faš. sluoksnių paskatinta, po aurorininkų sėkmingai surengto Gegužės Pirmosios minėjimo 1932.V.20 „A." uždraudė ir jos v-bos narius A. Orensą ir R. Andriuškevičių pašalino iš un-to. „A." darbą kiek siauresniu mastu vėliau dirbo d-jos „Stedra", „Linija", „Scientia".

2. Pogrindinis Lietuvos revoliucinės studentijos laikraštis, ėjęs 1932.XII—1934.II Kaune. Leido Kauno un-to studentų komunistų biuras. Laikraštis pavadintas studentų marksistų d-jos „Aurora" vardu. Skleidė studentų tarpe marksistines, rev. idėjas, kėlė neturtingųjų studentų klasinį-proletarinį sąmoningumą, demaskavo apgaulingas socialdemokratų vadovų frazes, padėjo revoliucingiesiems studentams organizuotis kovai prieš fašizmą. Išspausdino straipsnių aktualiais to meto rev. judėjimo Lietuvoje klausimais: „Dėl bendro fronto universitete kovai prieš fašizmą", „Spalio revoliucijos 16 metų sukaktis", „LKP 15 metų", „Fašistinis gruodžio 17 d. perversmas", „Trockizmo kontrrevoliucinė esmė", „Darbininkų ir valstiečių būklė fašistinėje Lietuvoje". Straipsniuose bei korespondencijose nušviečiamas Kauno un-to ir kitų Lietuvos aukštųjų ir specialiųjų m-lų gyvenimas. Išspausdino S. Nėries eil. „Audrom apjuosim žemę" ir kt. Bendradarbiavo V. Niunka, P. Cvirka, V. Drazdauskas, K. Bartkus, A. Orensas ir kt. Matricas mašinėle parengdavo M. Gaidukaitė, rotatoriumi spausdino S. Sarpalytė. Laikraštį platino studentai komunistai ir komjaunuoliai. Tiražas buvo apie 100 egzempliorių.

AUSIĒNIŠKĖS — kaimas Trakų rj., 3 km į š. v. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio ir plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 238 gyv. (1959). Kaimo centre yra Ausieniškių ež. Pr. m-la, kultūros namai, biblioteka (nuo 1959). Statoma kombinuotų pašarų g-la ir Vievio paukščių f-kas. XVII—XVIII a. dokumentuose A. kaimas ir dvaras dažnai vadinami **Dautelėnais**. 1831 prie A. įvyko carinės kariuomenės mūšis su sukilėliais; jo metu kaimas ir dvaras sudegė. 1863 sukilėliai buvo įsitvirtinę prie A. giliame griovyje. Dvare 1919 buvo įsikūręs darbininkų rev. k-tas. Vok. faš. okupacijos metais A. apylinkėse veikė taryb. partizanai.

AUSIĒNIŠKIŲ ĒŽERAS — ežeras Trakų rj., 3 km į š. v. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 15 ha, didž. gylis 8 m. Ilgis 600 m, didž. plotis 460 m, kranto linijos ilgis 1630 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Įteka bevardis upelis, išteka Aliosa (Neries intakas). Ežero pakrantėje yra Ausieniškių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 9,7 kg/ha (daugiausia lynų).

AŪSLAS — ežeras Zarasų rj., 8 km į v. nuo Zarasų, 4 km nuo Kauno—Zarasų plento. Plotas 141 ha, didž. gylis 8 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v., per vidurį susmauktas; ilgis 3370 m, didž. plotis 1010 m. Yra 3 salos: viena ežero p. v. dalyje, dvi — š. r. dalyje. Krantai žemi, daug kur pelkėti, sunkiai prieinami, tik pietuose ir pietryčiuose aukštesni. Į šiaurinę A. dalį iš Avilio ež. įteka Avilė, pietuose išteka Nikaja (Laukesos aukštupys). A. baseino plotas 83 km^2. Ežeras verslovinis.

AUSTRĀLIJOS LIETŪVIAI. Pirmieji lietuviai į Australiją atvyko iš Anglijos, Lietuvos ir kt. šalių XIX a. pabaigoje. 1888 Adelaidos mieste susiorganizavo lietuvių klubas su sale susirinkimams ir pasilinksminimams. Brisbeno apylinkėje susidarė lietuvių žemdirbių kolonija, kuri vėliau iškriko. Keliautojo M. Šalčiaus teigimu, 1933 Sidnio mieste veikė Australijos Lietuvių d-ja, turėjusi apie 100 narių (pirm. A. Bauža). 1939 Australijoje gyveno apie 1000 lietuvių, daugiausia Sidnyje, Adelaidoje, Melburne. Jie dirbo įvairiose pramonės šakose, kai kurie vertėsi amatais ir smulkia prekyba. Po 1947 iš V. Europos į Australiją atvyko apie 8000 lietuvių, kurių tarpe buvo ir burž. nacionalistų. Atvykusieji buvo įkurdinti specialiose stovyklose. Jie turėjo pasirašyti darbo sutartį, pagal kurią dirbo 2 metus paskirtoje vietoje. Daugiausia jie buvo skiriami darbininkais kasyklų keliams tiesti ir taisyti, dirbo statybose, žemės ūkyje. Atidirbę nustatytą laiką, galėjo įsikurti miestuose. 1948 susiorganizavo Australijos Lietuvių katalikų d-ja. 1948 pradėjo eiti pirmas liet. laikraštis Australijoje „Australijos lietuvis" (iki 1951 spausdintas rotatoriumi), 1949 —„Mūsų pastogė". Juose dedama daug neteisingos informacijos apie Lietuvą.

ÁUSTRŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji negausūs vertimai iš A. l. lietuvių period. spaudoje ir atskirais leidiniais pasirodė po 1918. Burž. Lietuvoje buvo išverstos F. Grilparcerio (Grillparzer, 1791—1872) novelės „Vienuolynas ties Sandomiru" (1930) ir „Vargšas muzikantas" (1940), K. Šenherio (Schönherr, 1867—1943) tragedija „Tėviškė" (1929, vertė K. Puida), rašytojos pacifistės B. Zutner (Suttner, 1843—1914) antimilitaristinis romanas „Šalin ginklus" (1924, sutrumpintas J. Kvietkausko vertimas) ir kt. Gana gausiai buvo verčiamos S. Cveigo (Zweig, 1881—1942) novelės bei romanai: „Tolstojus dailininkas" (1928), „Baimė" (1929), „Amok" (1939), „Nerimstanti širdis" (1939—40), „Magelanas" (1939), „Marija Stiuart" (1939) ir kt. Daugiausia dėmesio burž. Lietuvoje buvo skiriama tiems rašytojams, kurių veikaluose ryškios religinės bei didaktinės tendencijos. Tai P. Rozegerio (Rosegger, 1843—1918) apsakymai, vaizduojantys kaimo buitį: „Dailidės malda" (1921), „Kai buvau dar vaikas" (1925, v. P. Mašiotas), „Kalnuose ir miškuose" (1925, v. P. Mašiotas), „Alpių kalnuose" (1929, v. P. Mašiotas) ir kt., rašytojos E. Handel-Maceti (Handel-Mazetti, 1871—1955) romanai „Broliukas ir sesutė" (1933), „Ritos palikimas" (1933), „Ritos laiškai" (1933) ir kt. Buvo verčiama ir austrų dekadentinių-modernistinių srovių atstovų kūryba: A. Šniclerio (Schnitzler, 1862—1931) dramos bei novelės („Paryziejai", 1920, v. A. Rucevičius; „Panelė Elzė", 1932; „Išmintingoji žmona", 1935; „Sūnus", 1936, v. P. Povilaitis; ir kt.), P. Altenbergo (Altenberg, 1859—1919) eskizai, dekadentų modernistų grupės „Jaunoji Viena" vado H. Baro (Bahr, 1863—1934) novelės, atskiri H. Hofmanstalio (Hofmannstahl, 1879—1929), įžymaus austrų lyriko R. Rilkės (Rilke, 1875—1926), F. Verfelio (Werfel, 1890—1943), F. Kafkos (Kafka, 1883—1924) ir kt. rašytojų eilėraščiai bei apsakymai. Faš. ideologijos poveikyje išversti pronacistiniai M. Jelusičiaus (Jelusich, g. 1886) istoriniai romanai, iškeliantys „vado" kultą: „Don Žuanas" (1934), „Cezaris" (1935), „Hanibalas" (1936), „Kromvelis" (1936, visus vertė K. Puida).

Taryb. metais išversta S. Cveigo kūrybos („Magelano žygis", 1949, v. B. Untulis; „Nepažįstamosios laiškas", 1963,

v. V. Petrauskas; „Balzakas", 1963, v. V. Petrauskas), žymaus austrų vaikų rašytojo F. Zalteno (Salten, 1869—1945) apysakų iš žvėrių gyvenimo („Bembis", 1958, v. A. Ronkus; „Bembio vaikai", 1959, v. A. Kašinskaitė) ir kt.

AUŠRA — 1. Kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 1 km į p. r. nuo Dotnuvos; kolūkio centras. 280 gyv. (1959). Per kaimą teka Dotnuvėlė; r. pakraščiu eina Šiaulių—Jonavos glžk., vakaruose — Kėdainių—Šiaulių plentas.

2. Kaimas Anykščių rj., Trumbatiškio apyl., 8 km į p. v. nuo Vyžuonų. 77 gyv. (1959). Į p. v. nuo A. yra Lipšio ež.; per jį iš p. į š. teka Aknysta. Prie Aknystos yra vandens malūnas (nuo 1874). Biblioteka (nuo 1960). Seniau kaimo vietoje buvo Lipšio dvaras.

„AUŠRA" — 1. Neturtingų studentų šelpimo draugija, veikusi 1901—10 Čikagoje (JAV). Savo veiklą derino su Lietuvoje veikusia „Žiburėlio" d-ja. Turėjo keletą kuopų. Šelpė besimokančius dailininkus, muzikus, gamtininkus ir kalbininkus, pasireiškusius kūrybiniu darbu (J. Biliūną, K. Jasiukaitį, K. Jurgelionį, J. Šepetį, I. Šlapelį ir kt.).

2. Demokratinė knygų leidimo draugija, veikusi 1905 Vilniuje. Įkurta J. Jablonskio iniciatyva. Leido populiarias knygas. Išleido J. Jablonskio „Lietuviškas pasakas", A. Kriščiukaičio-Aišbės apsakymus „Kas teisybė, tai ne melas", G. Petkevičaitės-Bitės apsakymus „Krislai", Dviejų moterų (G. Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės) dramą „Parduotoji laimė", A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis". Nustojo veikusi dėl lėšų stokos.

3. Hektografuotas studentų laikraštėlis, ėjęs 1880.XII.21—1881.I.22 Maskvos un-te. Įsteigė stud. V. Pašukanis. Išėjo 4 nr. (iš viso 38 p.). Išspausdino trumpą liet. kalbos gramatikėlę, liaudies dainų bei pasakų, keletą eilėraščių iš L. Ivinskio kalendorių, straipsnelių liet. kalbos klausimais.

4. Buržuazinis visuomeninis-politinis ir literatūrinis žurnalas, ėjęs 1883—86 Ragainėje ir Tilžėje. Pasirodė 40 nr., 29 sąs. Redaktoriais buvo J. Basanavičius, J. Šliupas, J. Mikšas, M. Jankus, J. Andziulaitis. Caro valdžiai draudžiant spausdinti liet. leidinius lot. rašmenimis, „A." buvo spausdinama R. Prūsijoje, gabenama per sieną ir platinama Lietuvoje nelegaliai. „A." leido ir joje bendradarbiavo buržuazinė liet. inteligentija, Peterburgo, Maskvos ir kt. un-tų studentai. Eidama tuo metu, kai Lietuvoje plačiai vystėsi liaudies masių judėjimas prieš dvarininkus ir feodalizmo liekanas, prieš carinę nacionalinę ir apskritai polit. priespaudą, „A." tam tikru laipsniu atspindėjo tą judėjimą: joje atskirais atvejais buvo kritikuojama carinė liet. spaudos draudimo politika, buvo keliami liaudies švietimo klausimai, spausdinami straipsniai, reikalaujantys lit-ros ryšio su gyvenimu, realistiniai lit-ros veikalai, liet. tautosakos kūriniai, straipsniai liet. tautosakos ir liet. tautos istorijos klausimais. „Aušroje" buvo išspausdintas 1863 sukilėlio P. Lipšto str. „Apie žemės turtus" ir palankiai atsiliepta apie straipsnio autorių, kaip apie sukilimo dalyvį. Tokius pažangaus turinio straipsnius rašė J. Mačys-Kėkštas, J. Andziulaitis, atskirais atvejais J. Šliupas (apie P. Lipštą), J. Basanavičius (Lietuvos praeities tyrinėjimai) ir kai kurie kiti autoriai. Tačiau bendroji idėjinė-visuomeninė „A." linija gynė augančios liet. buržuazijos pozicijas. Reikšdama besiformuojančios liet. buržuazijos interesus, „A." visus visuomeninius politinius ir ekonominius klausimus sprendė liberalinės buržuazijos, buožijos ir tam tikra dalimi dvarininkų požiūriu. „A." buvo priešinga bet kokiam socialiniam liaudies masių judėjimui, nepalaikė valstiečių judėjimo prieš dvarininkus, jų kovos dėl žemės; priešingai valstiečių reikalavimams „A." kėlė mintį, kad valdžia turėtų parduoti bežemiams valst. dvarus, „15—30 dešimtinių žmoneliams duotų ant išsimokėjimo", o iš to, esą, ir valdžia gautų „gerą žiupsnį pinigų" (1883, Nr. 7). „A." taikstėsi su carizmu, skelbė, kad „šviesiausias ciesorius per savo karūnavimą sugrąžins valnastį lietuviams spausdinti lietuviškas knygas" (1883, Nr. 1); ji kartais tiesiog propagavo carizmą, esą, „nesibijokime, lietuviai, už teisybę nepražūsime; stovės už mus dievas ir karalius" (1884, Nr. 10—11). Remdama liet. buržuazijos siekimus įsigalėti Lietuvos ekonomikoje, „A." reiškė didelį pasitenkinimą tuo, kad ir bajorai imasi prekybos, esą, „širdis mums linksminasi, matant bajorus, imančiuosius naudingo darbo, bet labiausiai dėl to, kad paveikslas ponų rado tuojau pasekėjų tarp žmonių" (1884, Nr. 4). „A." taikstėsi su klerikalų siekimais, ir, paties J. Basanavičiaus žodžiais, „Aušroje" „per visą jos trumpą gyvavimo laiką ateizmo ir su žiburiu vidurdienyje atrasti negalėtum". „A." dangstė klasinius liet. buržuazijos interesus nacionaliniais lozungais, skelbė buržuazinę „tautinės vienybės" idėją, idealizavo Lietuvos praeitį ir tokiu būdu liet. tautos istorije sudarė vieną ištakų, iš kurių išsivystė liet. burž. nacionalizmo ideologija ir politika. Tai, kad „A." buvo leidžiama užsienyje ir Lietuvoje platinama nelegaliai, savaime reiškė tam tikrą pasipriešinimą carinio nacionalinio engimo politikai ir sudarė tam tikrą indėlį į liet. tautos kovą prieš carizmą. Tačiau nuolatinis „A." taikstymasis su carizmu ir net pataikavimas jam to indėlio svorį žymiai sumenkino.

N. 1.
AUSZRA,
Laikrasztis, iszleidziamas
per
Dra. Bassanawicziu.

„Aušra" 4. Antraštė

Lietuvių lit-ros raidoje „A." suvaidino gana reikšmingą vaidmenį. Joje plačiai pasireiškė daugelis ano meto liet. rašytojų (A. Vištelis, J. Miliauskas-Miglovara, S. Dagilis, J. Andziulaitis, J. Zauerveinas-Girėnas, K. Sakalauskas-Vanagėlis, L. Malinauskaitė-Eglė ir kt.), pradėjo savo kūrybinį kelią Maironis, V. Kudirka, J. Mačys-Kėkštas ir kiti. „Aušroje" buvo paskelbta nemaža anksčiau parašytų, bet iki tol nespausdintų liet. rašytojų kūrinių (D. Poškos, S. Stanevičiaus, V. Ažukalnio, A. Baranausko ir kt.), be to, išspausdinta straipsnių iš liet. lit-ros istorijos (J. Šliupo apie K. Donelaitį, S. Daukantą, M. Davainio-Silvestraičio apie D. Pošką, J. Katelės apie A. Strazdą ir kt.) ir lit. kritikos (S. Dagilio str. apie poeziją, liet. knygų ir lituanistinių veikalų recenzijos). Daugiausia buvo spausdinami poez. kūriniai (lyr. eilėraščiai, baladės, poemos), kitų tautų poetų (L. Kondratovičiaus, I. Kraševskio, T. Ševčenkos, V. Šekspyro ir kt.) kūrinių vertimai bei perdirbiniai. „A." skelbė ir liet. tautosaką, spausdino straipsnius folkloro klausimais (J. Basanavičiaus ir kt.). Daugumai „Aušroje" išspausdintų grož. lit-ros kūrinių būdingas polinkis į abstraktų tikrovės traktavimą, nusigręžimas į Lietuvos praeitį ir jos idealizavimas, sentimentalus jausmingumas, nepajėgimas ryškiau atskleisti socialinius prieštaravimus krašto gyvenime, aštresnės polit. kritikos vengimas. Šitie bruožai reiškėsi ir straipsniuose lit-ros klausimais. „A." liet. lit-roje daugiausia įtvirtino romantinę kryptį, idealistinį požiūrį į kultūros ir lit-ros reiškinius. Tik paskutiniais leidimo metais (1885—86) „Aušroje" pasirodė J. Mačio-Kėkšto straipsniai, propaguoją materialistinį požiūrį į meninę kūrybą, kelią demokratinius ir realistinius lit-ros ugdymo uždavinius. Tai paskatino real. krypties stiprėjimą liet. lit-roje.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, V., 1958 [p. 195-197]; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958 [p. 81—83].

5. 1897—99 Tilžėje ėjęs buržuazinis laikraštis, spausdintas gotiškais spaudmenimis. Iš pradžių ėjo kas savaitę, vėliau dukart per savaitę. Laikraštis vadinosi „Laiškas visų bundančių lietuvninkų", skelbė informacines žinias iš Vokietijos ir Lietuvos. 1899 leido savaitinį priedą „Namų prietelis". Redagavo K. Voska, J. Arnašius, E. Jagomastas. 1899 už straipsnį apie dr. V. Bruožį leidėjas E. Jagomastas ir raidžių rinkėjas Plota vok. valdžios buvo nubausti po 200 markių pabaudos, o laikraštis uždarytas.

6. Klerikalinis iliustruotas savaitinis laikraštis, ėjęs 1911—15 Vilniuje. 1914—15 leido mėnesinį priedą „Gydy-

tojas" ir dvisavaitinį priedą „Mūsų ūkis". Pasirodė 165 nr. 1919 buvo atgaivintas, bet, išėjus 13 nr., uždarytas.

7. Klerikalinis dienraštis, ėjęs 1931—1932 Kaune vietoj tautininkų valdžios uždaryto „Ryto".

8. Lenkijos Lietuvių visuomenės kultūros draugijos centro valdybos neperiodinis leidinys, pradėtas leisti 1960.IX Varšuvoje. Iki 1965 išėjo 9 nr.

AUŠRÌNĖ — mitologinė, tautosakinė būtybė, Veneros (Aušrinės) planetos įasmeninimas. Dainose A. kartais vadinama Rytmetėle (Rytmetine žvaigždele). Tas pats dangaus kūnas, kai jis matomas iš vakaro, laikomas **Vakarine** ir savo įprasminimu prilygsta A. („aušrinė ugnį prakūrė, vakarinė patalą klojo"). Aušrinė pažįstama iš kai kurių istorinių bei etnografinių šaltinių ir dainų. A. įsivaizduota kaip mergaitė: ją pamilsta mėnulis, ji kelia vestuves, anksti rytą patarnauja saulei. Lietuvių tautosakoje A. nėra populiari. Ji žinoma bemaž tik iš L. Rėzos paskelbtų (1825) mitologinių dainų.

AUŠRÌNĖ — kaimas Raseinių rj., Šiluvos apyl., 2 km į š. v. nuo Šiluvos, prie kelio į Tytuvėnus. 42 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Lapišė, iš š. prieina Vyčių miškas. Malūnas, lentpiūvė.

„AUŠRÌNĖ"— 1. Liberalinis moksleivių žurnalas, pradėtas leisti 1910 Vilniuje. Iki 1914 ėjo kaip „Lietuvos žinių" priedas. „A." redagavo Maskvos, vėliau Peterburgo un-to liet. studentai. Iš „A." kilo ir moksleivių aušrininkų org-jos pavadinimas. „A." rašė moksleivių lavinimosi klausimais, propagavo smulkų kultūrinį darbą. „A." priede „Vasaros

V. Vasario 15 (28) d. 1914 m. № 1 (29).

Aušrinė

Į darbą, broliai, vyrs į vyrą!
Šarvuoti mokslu įstabiu!
Paimsme arklą, knygą, lyrą!
Ir eisme Lietuvos keliu!

„Lietuvos Žinių"
Literatūros ir mokslo nemokamas priedas prie 38. № 1914 m.

„Aušrinė" 1. Antraštė

darbai" buvo spausdinama moksleivių surinkta tautosaka. Žurnale spausdino savo kūrybą K. Binkis, A. Didžiulytė, V. Didžiulytė, Z. Gaidamavičius-Gėlė, J. Janonis, A. Lastas, B. Sruoga, A. Vienuolis. Nuo 1911 „A." leido priedą „Farmaceutų reikalai". I pasaul. karo metais „A." kurį laiką nėjo. 1917 „A." leido aušrininkų org-ja Voroneže, kur buvo susitelkę daug nuo karo pasitraukusių liet. moksleivių. Nuo 1919 buvo leidžiama Marijampolėje, nuo 1925 Kaune kaip eserų šalininkų laikraštis. Po 1926 faš. perversmo „A." uždaryta. 1931 atgaivinta Kauno un-to stud. aušrininkų d-jos, 1933 faš. valdžios galutinai uždaryta. „A." kovojo prieš klerikalinę reakciją Lietuvos m-lose. Grožinės lit-ros kūrinių žurnale paskelbė K. Boruta, Butkų Juzė, K. Jakubėnas, V. Montvila, L. Skabeika ir kt.

2. Klerikalinis mėnesinis moterų laikraštis, ėjęs 1918—19 Bostone (JAV).

AUŠRINIÑKAI — 1. „Aušros" laikraščio (1883—1886) bendradarbiai, rėmėjai, jos krypties palaikytojai. Terminas vartotas daugiausia burž. istoriografijoje.

2. Smulkiaburžuazinės ideologijos moksleivių organizacija, gavusi pavadinimą nuo „Aušrinės" žurnalo, pradėto leisti 1910. Iki I pasaul. karo kai kuriose m-lose slaptai veikusieji A. rateliai rūpinosi moksleivių savarankišku lavinimusi, pasaulėžiūros ugdymu, tautosakos rinkimu. Jau tuo metu A. rateliuose ėmė išsiskirti marksizmo šalininkai (Šiaulių g-joje ir kt.). I pasaul. karo metu A. centras buvo Voroneže. 1915 A. org-je įvyko skilimas: atsiskyrę moksleiviai marksistai, poeto J. Janonio vadovaujami, įkūrė visuomenininkų org-ją, leidusią marksistinį rankraštinį žrn. „Atžala". Po Spalio revoliucijos A. org-ja pakriko: kai kurie jos nariai įsijungė į darbo žmonių kovą už Tarybų valdžią, kiti rėmė liberalinės buržuazijos siekimą sukurti buržuazinę demokratinę Lietuvos respubliką. 1920 Kaune įvykusioje konferencijoje A. pasivadino Lietuvos Socialistinės moksleivijos org-ja (įstatai įregistruoti 1922.III.11). Savo ideologiją A. grindė rusų narodnikų ir eserų pažiūromis. Siautėjant reakcijai, vid. m-lose viešai veikė keliolika A. skyrių; kiti skyriai veikė slaptai. A. kovojo prieš m-lose įsigalėjusį klerikalizmą. 1920—26 A. buvo sušaukę 8 konferencijas, turėjo centro k-tą, kuris leido „Aušrinę" ir kt. leidinius. A. skyriai lavinimosi tikslais skaitė referatus, leido šapirografuotus laikraštėlius. Per visą buržuazijos valdymo laikotarpį vyko A. eilių skilimas, iš jų išsiskirdavo komunistų šalininkai. Kai kuriose g-jose (Marijampolės, Ukmergės, Panevėžio ir kt.) buvusių A. dalis, LKP veikiama, sukūrė moksleivių komjaunimo org-jas, kurios, kaip ir visa LKJS, kovojo prieš smulkiaburžuazinę A. ideologiją. Po faš. perversmo (1926.XII.17) A. org-ja veikė tik Kauno un-te. A. neturėjo didesnės įtakos darbo jaunimo ir moksleivių masėse, ir faš. reakcijos metais jų skaičius labai sumažėjo. 1936 Kauno un-te buvo uždaryta paskutinė A. d-ja.

„AUŠRÕS" MUZIĒJUS — istorijos-etnografijos muziejus Šiauliuose. Yra archeologijos, etnografijos ir liaudies meno, senosios ir taryb. dailės, Šiaulių miesto istorinės-revoliucinės praeities ir J. Janonio memorialinis skyriai. Fonduose saugoma apie 60 000 eksponatų. Muziejus turi 4 filialus: 1) Ušnėnuose, netoli Užvenčio, 1960 įkurtas Žemaitės ir P. Višinskio memorialinis namas-muziejus, kuriame yra P. Višinskio memorialinis kambarys ir ekspozicija, vaizduojanti Žemaitės ir P. Višinskio bendradarbiavimą, P. Višinskio visuom. ir lit. veiklą; 2) D. Poškos baubliai (ž. *Baublys*) Bijotuose, netoli Skaudvilės, kuriuose eksponuojami XIX a. valstiečių bui-

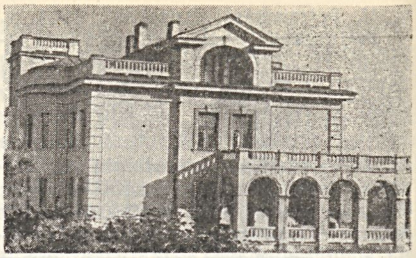

„Aušros" muziejus Šiauliuose

ties reikmenys ir kai kurios rašytojo surinktos senienos; 3) Kupiškio istorijos-etnografijos muziejus, kuriame yra kupiškėnų etnografijos, liaudies meno ir revoliucijos istorijos skyriai; 4) K. Poželos memorialinis muziejus-sodyba Bardiškiuose, netoli Žeimelio, kurioje yra K. Poželos memorialinis kambarys ir ekspozicija, vaizduojanti jo gyvenimą ir veiklą, apylinkės rev. praeitį ir taryb. dabartį.

Muziejų 1923 įkūrė Šiaulių aps. savivaldybė, skatinama kai kurių kultūros veikėjų (P. Bugailiškio ir kt.). 1928 muziejus perduotas Šiaulių kraštotyros d-jai. Burž. laikotarpiu jis buvo tvarkomas visuom. pagrindais. Sukauptas didelis aprašymų archyvas ir moksl. biblioteka. Kolekcijose buvo ir retesnių eksponatų: raižinių, baudžiavos laikų kankinimo įrankių, M. Valančiaus, S. Daukanto, Žemaitės, V. Rekašiaus ir kt. rašytojų asmeninių daiktų ir rankraščių. Aprašymai buvo skelbiami žurnale „Gimtasai kraštas" ir leidinyje „Šiaulių metraštis". 1940 muziejaus fondai gausiai pasipildė iš dvarų nacionalizuotomis meno vertybėmis. 1941 „A." m. perduotas Lietuvos TSR Mokslų akademijai. Vok. faš. okupacijos metais muziejus neteko patalpų; buvo sunaikinta $^1/_3$ eksponatų. Pokario metais muziejus perkeltas į tinkamas patalpas, surinkta eksponatų dvigubai daugiau, negu buvo prieš karą. Nuo 1953 „A." m. priklauso Lietuvos TSR Kultūros ministerijai.

AUŠRÕS VARTAI, Medininkų vartai,— senosios Vilniaus miesto gynybinės sienos liekana; visasąjunginės reikšmės architektūros paminklas. Gynybinėje Vilniaus sienoje, statytoje XVI a. pr., buvo Medininkų, Rūdninkų, Totorių, Pilies, Subačiaus ir kt. vartai. Pro Medininkų vartus ėjo kelias iš Vilniaus į Medininkus, Ašmeną ir Lydą. Nuo šių vartų į v., pagal miesto sieną (dab. Jacenevičiaus ir Komjaunimo gatvių trasa), ėjo gilus gynybinis griovys su pylimu. Medininkų vartai nuo XVI a. pab. buvo vadinami Ašmenos vartais (lenk. Ostra brama), o XX a. pr. liet. spaudoje pradėta juos vadinti A. v. Šių vartų statytoju laikomas J. Skidelis (Skiedel). Pastatas 3 aukštų. Pirmasis aukštas skirtas pravažiavimui ir turėjo pakeliamą tiltą. Antrame aukšte buvo ginklų ir šaudmenų sandėlis. 1799 Vilniaus civ. gubernatoriaus įsakymu miesto gynybinė siena buvo nugriauta. A. v. ir prie jų esanti gynybinės sienos dalis

liko nenugriauti. XVI a. vartų II aukšte iš miesto pusės buvo įstatytas Marijos paveikslas. 1626 prie A. v. įsikūrė karmelitų ordino vienuoliai. Iš miesto magistrato jie gavo teisę tą paveikslą globoti. Karmelitai sumanė išgarsinti Marijos paveikslą stebuklais ir iš to pasipelnyti. Tam tikslui 1671 prie A. v. jie pastatė medinę koplyčią, o XVIII a. pr. Mariją papuošė sidabro rūbu. 1715 šiai koplyčiai sudegus, pastatyta mūrinė.

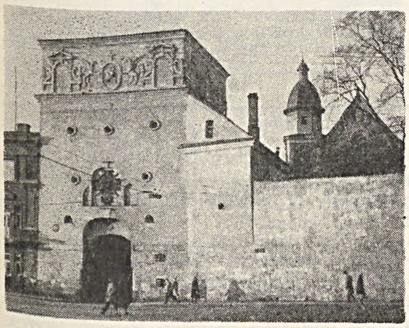

Aušros vartai

Iš š. v. pusės prie koplyčios 1764 buvo pastatyta zakristija. 1789 archit. P. Rosis suprojektavo ir pastatė koplyčios mūrinius laiptus. 1829 restauruoti koplyčios vartai, o pati koplyčia įrengta vėlyvojo klasicizmo stiliumi. Po ilgos, daugiau kaip 100 metų trukusios rel. propagandos XVIII a. viduryje A. v. Marijos paveikslo kultas įsigalėjo katalikų vilniečių tarpe, o vėliau paplito ir už Vilniaus ribų. 1761 karmelitas Hilarionas išleido „Reliaciją"— pranešimą, skelbiantį A. v. Marijos „stebuklų" sąrašą. Lietuvą prijungus prie Rusijos (1795), A. v. paveikslo kultas dar labiau sustiprėjo. Šlėktos, dalis stambiųjų dvarininkų ir katalikų dvasininkų, siekę atkurti Žečpospolitą, skelbė Mariją „Lenkijos karaliene, Lietuvos kunigaikštiene", prie A. v. paveikslo rengė polit. manifestacijas. Ir vėliau A. v. paveikslas buvo populiarus religingų žmonių tarpe. A. v. paveikslas, vaizduojantis Mariją be kūdikio, pasižymi realistiškumu. Yra nuomonių, jog dailininkui, tapiusiam jį, pozavusi didikė Barbora Radvilaitė. Šis kūrinys yra vertingas XVI a. tapybos pavyzdys.

Lit.: J. Jurginis, Aušros vartai, V., 1960.

„AUŠRŌS ŽVAIGŽDĖ"— pažangi Argentinos lietuvių draugija, įkurta 1912. VI.30 Rosarijo mieste. Pirmąją d-jos v-bą sudarė J. Norkaitis, A. Gynčas, S. Radavičius, E. Bikevičius. „A. ž." prisidėjo prie Argentinos lietuvių pažangiosios spaudos leidimo, rėmė Lietuvos darbo žmonių kovą prieš fašizmą. D. Tėvynės karo metu teikė paramą taryb. kariams ir partizanams, kovojantiems prieš hitlerinius okupantus. Pokario metais materialiai padėjo nuo karo ir okupacijos nukentėjusiems Tarybų Lietuvos gyventojams.

AUŠRŪNAS Alfonsas [g. 1909.VIII.17 Ponkiškiuose (Alytaus rj.)] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1946 baigė Kauno un-tą, iki 1948 ten pat buvo histologijos ir embriologijos katedros asistentu. 1949—57 Dermatologijos-venerologijos in-to, 1957—64 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1964 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė straipsnių apie darbo higieną ir piodermitų profilaktiką bei gydymą.

AUTOBIOGRĀFIJA [gr. *autos* — pats + *bios* — gyvenimas + *graphō* — rašau] — savo gyvenimo aprašymas. Žymių polit. ir visuom. veikėjų, rašytojų, menininkų A. turi didelę pažintinę reikšmę kaip epochos dokumentai. Iš liet. veikėjų A. minėtinos Žemaitės, J. Basanavičiaus, J. Šliupo ir kt. Taryb. metais išleistas A. rinkinys „Tarybų Lietuvos rašytojai" (1957). Grož. lit-roje yra kūrinių, vadinamų autobiografiniais, kuriuose plačiai atsispindi autoriaus biografijos faktai. Iš jų minėtina: V. Kapsuko „Caro kalėjimuos", J. Ragausko „Ite, missa est!", A. Venclovos „Pavasario upė", I. Simonaitytės „...O buvo taip", „Ne ta pastogė", ir kt.

AUTOMĀTIKA [gr. *automatos* — savaeigis] — mokslo ir technikos šaka, tirianti bei kurianti metodus ir technines priemones gamybos procesams ir mašinoms valdyti be žmogaus tiesioginio dalyvavimo; tų metodų ir priemonių visuma. Lietuvoje A. pasiekimus imta taikyti tik Tarybų valdžios metais. Ypatingas dėmesys A. klausimams skiriamas po TSKP XXII suvažiavimo, vykdant materialinės-techninės komunizmo bazės kūrimo programą. A. specialistams rengti Kauno Politechnikos in-te įsteigta automatikos ir skaičiavimo įtaisų (1962) bei gamybos procesų automatikos (1963) katedros. Moksliniai A. srities darbai daugiausia atliekami Lietuvos TSR Mokslų akademijos Energetikos ir elektrotechnikos in-te — automatikos ir telemechanikos (įst. 1956), pramoninės elektrotechnikos (įst. 1957) laboratorijose. Kauno Politechnikos in-to automatikos ir skaičiavimo įtaisų katedroje ir to in-to elektroninės skaičiavimo technikos laboratorijoje (įst. 1962) nagrinėjamos automatinio duomenų įvedimo į elektronines skaičiavimo mašinas problemos. Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-te, Kauno Politechnikos in-te ir Vilniaus un-te veikia elektroninių skaičiavimo mašinų laboratorijos (įst. 1962—1963). A. įrenginiams projektuoti ir atskiroms pramonės šakoms automatizuoti pramonės statybos projektavimo in-te suorganizuotas A. skyrius. Lietuvos TSR daugelis stambių g-lų gamina ir kuria A. priemones, pvz., Kauno automatinių priemonių g-la, Vilniaus skaičiavimo mašinų g-la (su specialiu konstravimo biuru), Telšių elektros matavimo prietaisų g-la ir kt. Chemijos, maisto, mašinų ir prietaisų gamybos ir kt. pramonės šakų įmonėse dirba kelios dešimtys automatinių linijų (1950 dirbo tik 1). A. plačiai įdiegta respublikos telefono bei telegrafo sistemose ir kt. Ž. *Automatizacija.*

AUTOMATIZĀCIJA — technikos priemonių taikymas gamybos procesams vykdyti, kontroliuoti ir valdyti, žmogui tiesiogiai nedalyvaujant, o tik prižiūrint. Kapitalizmo sąlygomis gamybos A. didina bedarbių skaičių, siaurina vidaus rinką ir aštrina kapitalizmo prieštaravimus. Soc. visuomenėje A. nekelia nedarbo grėsmės, o trumpina darbo laiką, gerina darbo sąlygas, padeda kelti dirbančiųjų kvalifikaciją, įveikti esminį skirtumą tarp protinio ir fizinio darbo. A. stiprina visuomeninį darbo pobūdį, nes automatizuotos gamybos rezultatus lemia ne tik aptarnaujantis personalas, bet ir automatikos kūrėjai — inžinieriai, mokslininkai; ji užtikrina didelį darbo našumą, spartų gamybinių jėgų vystymąsi.

Burž. Lietuvos pramonėje A. nevaidino beveik jokio vaidmens. Keliose Kauno ir Klaipėdos įmonėse buvo pusautomačių vinims, grandinėms gaminti, vielos tinklui pinti, veikė keli skardos dirbinių štampavimo automatai. Kai kurios įmonės turėjo garo katilus su automatiniais vandens padavimo įtaisais. Maisto pramonės įmonėse buvo keletas pusautomačių gėrimams ir pienui pilstyti. Automatinės telefono stotys veikė tiktai Kaune ir Klaipėdoje.

Tarybų Lietuvoje po D. Tėvynės karo pradėta automatizuoti prietaisų gamybos, tekstilės ir maisto pramonės įmonės. Ypač platų mastą A. įgavo po TSKP CK 1959 birželio Plenumo, kuris nustatė svarbiausias liaudies ūkio techninės pažangos kryptis. Nuo atskirų pusiau automatinių ir automatinių staklių bei įrenginių pereita prie kompleksinio svarbiausių liaudies ūkio šakų (pramonės, prekybos, ryšių) automatizavimo, pradėta jungti į nenutrūkstamą gamybos ciklą visas gamybines, pagalbines, transporto ir reguliavimo operacijas. 1963 Lietuvos TSR pramonėje (be žuvies pramonės) veikė 37 automatizuoti cechai ir barai, 123 automat. linijos su 715 pagrindinių techninių įrengimų, 2040 atskirų automatinių ir 998 pusiau automatiniai įrenginiai. Automat. linijos

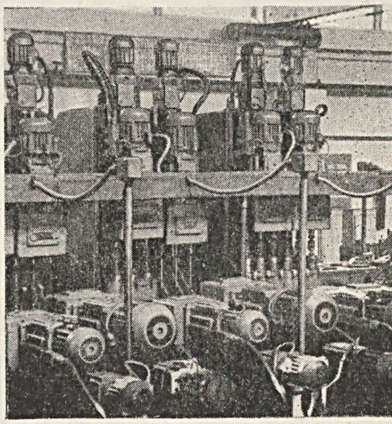

Automatizacija. Automatinė linija Vilniaus kuro aparatūros g-loje

veikia 23 pramonės įmonėse. Daugiau kaip 80% visų automat. linijų tenka maisto pramonės įmonėms. Vien pieno kombinatuose 1963 veikė 15 automatinių pieno pilstymo linijų. Daugiausia atskirų automatinių ir pusiau automatinių įrenginių turi lengvoji pramonė (1346), mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonė (1096). Pagrindiniai gamybos procesai automatizuoti Naujosios Akmenės cemento g-loje, Vilniaus elektros skaitiklių, kuro aparatūros, grąžtų, gelžbetonio g-lose, Klaipėdos celiuliozėspopieriaus kombinate ir daugelyje kitų įmonių. Automatiškai reguliuojamas Šiaurės vakarų energetinės sistemos linijų apkrovimas, srovių parametrai. Automatizuotos stambiausios elektrinės, plačiai A. taikoma Kėdainių chemijos kombinate, Kauno dirbtinio pluošto, Jonavos azotinių trąšų g-lose. Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Palangoje, Druskininkuose ir kt. didesniuose miestuose veikia automatinės telefono stotys. Respublikoje plačiai automatizuotas tarpmiestinis telefono ryšys (ž. *Telefonas*). Plinta vaisvandenių, degtukų, laikraščių ir kt. prekių pardavimo bei fasavimo automatai ir pusautomačiai.

AUTOMOBÌLIŲ TRANSPÒRTAS. Pirmieji automobiliai Lietuvoje atsirado XX a. antrajame dešimtmetyje. Tai buvo daugiausia Fordo, Dženeral Motors, Mersedes-Benc, Volvo ir kt. firmų automašinos, importuojamos iš JAV, Vokietijos, Švedijos ir kt. šalių. 1939 užsienyje nupirkta 220 automobilių ir 166 jų važiuoklės. Importo išlaidoms sumažinti nuo 1930 Kauno autobusų garaže imta gaminti medinius kėbulus Volvo firmos važiuoklei ir duraliuminio kėbulus Mersedes-Benc ir kt. tipų važiuoklėms. Be to, buvo gaminami mediniai kėbulai autobusams su Fordo firmos važiuokle. Lietuvos automobilių parką 1932 sudarė apie 2000, 1939 — 3100 automobilių, jų tarpe 720 sunkvežimių. Daugumas autobusų buvo 16 vietų. Kroviniai automobiliai buvo daugiausia lengvo tipo (iki 1 t keliamosios galios). Menkai tiko automobilių transportui buržuazijos valdymo metais ir Lietuvos keliai, kurių dauguma buvo pritaikyta kinkomajam transportui.

1924 akc. b-vė „Auto" Kaune atidarė pirmąją Lietuvoje autobusų liniją, tačiau dėl autobusų brangumo, žymių eksploatacijos išlaidų ir didelių mokesčių b-vė 1925 subankrutavo, ir susisiekimas autobusais keleriems metams nutrūko. Nuo 1929 Kaune veikė autobusų linija Rotušė—Panemunė, kuria kursavo 12 mašinų. Reguliaresnis susisiekimas tarpmiestiniais autobusais prasidėjo tik nuo 1933. 1934 veikė 7 kontroliuojamos autobusų linijos (bendras ilgis 595 km). Jomis kursavo apie 90 autobusų, kurie per metus nuvažiavo iš viso apie 3 mln. km ir pervežė apie 700 000 keleivių. Kaune 1939 veikė 5 autobusų linijos (bendras ilgis 21 km). Jomis kursavo 34 autobusai, kurie pervežė per metus 5,5 mln. keleivių.

D. Tėvynės karo metu A. t. ūkis buvo visiškai sugriautas, pagrindinių automobilinių kelių danga smarkiai sugadinta. Taryb. metais A. t. teko kurti iš naujo. Iš RTFSR, Ukrainos TSR ir kt. taryb. respublikų Lietuva gavo tūkstančius įv. paskirties automobilių, daugiausia sunkvežimių ir autobusų. Autobusų kėbulų gamyba buvo organizuota ir Tarybų Lietuvoje. Kauno autobusų-taksi parkas gamino medinius L-3 tipo kėbulus su metaline apkala ZIS-150 važiuoklei, vėliau PAZ-651 tipo kėbulus GAZ-51 važiuoklei. 1950—61 veikė **Kauno autobusų g-la** (KAG), kurioje buvo sukonstruoti ir gaminami 24 vietų kėbulai KAG-3 (mediniai) ir KAG-4 (metaliniai, ž. pav.).

Lietuvos TSR automobilių parką sudaro įv. tipo ir galingumo krovininės, keleivinės ir spec. paskirties (sanitarinės, gaisrinės ir kt.) mašinos. Taryb. metais sparčiai taisomi ir tiesiami *keliai*. Automobilinių kelių tinklo augimą ir A. t. reikšmės liaudies ūkyje didėjimą rodo 1 lentelė.

1 lent. **Lietuvos TSR automobilinių kelių tinklas ir krovinių pervežimas automobiliais Lietuvos TSR**

	1940	1950	1955	1958	1963
Kelių su kieta danga ilgis (tūkst. km)	2,2	7,2	10,1	10,2	11,1
Pervežta krovinių (mln. t)	1,3	8,5	32	56	100
Krovinių apyvarta (mln. t/km)	13	115	464	798	1473

Taryb. metais, nuo 1940 iki 1963, keleivių pervežimas autobusais ir automobiliais padidėjo daugiau kaip 9 kartus. Autobusų linijos jungia visus Lietuvos TSR miestus, miestelius bei didesnius kaimus. Keleivinio bendrojo naudojimosi A. t. išsivystymas Lietuvos TSR parodytas 2 lentelėje.

Vis plačiau naudojamasi ir lengvaisiais bei krovininiais taksi, o t. p. nuomojamais lengvaisiais automobiliais. Lengvųjų automobilių nuomojimo punktai veikia Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje; lengviei taksi kursuoja 34 miestuose (1964). 1958 lengvųjų taksi nuvažiuotas bendras moka-

2 lent. **Autobusų linijų tinklas ir keleivių pervežimas autobusais Lietuvoje**

	1939	1950	1955	1958	1963
Tarpmiestinių autobusų linijų skaičius	136	62	85	160	326
Tarpmiestinių autobusų linijų bendras ilgis (tūkst. km)	9,0	5,0	17,7	21,2	40,2
Pervežta keleivių (mln.)	3,0	36,2	111,9	148,3	317,4
tame tarpe:					
miesto autobusais	....	35,3	108,8	140,5	284,9
tarpmiestiniais autobusais	....	0,9	3,1	7,8	22,5
Keleivių apyvarta (mln. keleivių-kilometrų)	96	28	160	350	831

Automobilių transportas. Vilniaus taksi parko garažas

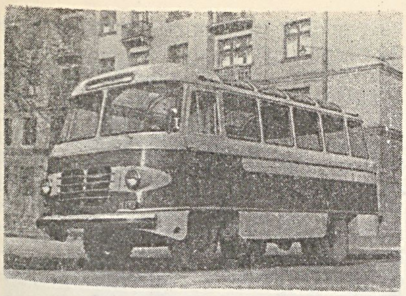

Automobilių transportas. Kauno autobusų g-loje pagamintas autobusas KAG-4

mas kelias buvo apie 12 mln. km, 1962 — 25,2 mln. km, krovininių taksi (1962) — 0,7 mln. km, nuomotų lengvųjų automobilių (1962) — 3,4 mln. km. Labai padaugėjo individualinių lengvųjų automobilių.

AUTOMOBILÌZMAS. Automobilių sporto vystymąsi burž. Lietuvoje ribojo menki keliai ir savos automobilių pramonės nebuvimas. A. buvo prieinamas tik pasiturintiems. Per visą burž. Lietuvos gyvavimo laiką surengta vos keletas automobilių varžybų. 1926 įsteigtas Lietuvos Automobilių klubas. Automobilių rali tipo varžybos suorganizuotos 1931, 1932 ir 1936. Dalyvių skaičius tose varžybose buvo labai mažas (1932 startavo tik 9 automobiliai). 1933—35 Lietuvos automobilistai dalyvavo Monte Karlo rali varžybose (viena Monte Karlo rali trasos atšakų ėjo pro Kauną). Iš Lietuvos automobilistų geriausią rezultatą pasiekė P. Hiksa.

Tarybų Lietuvoje A. plačiau pradėjo vystytis 1960, kai prie LDAALR resp. komiteto buvo įkurta Respublikinė automotosporto federacija. Tais metais pirmieji respublikos automobilistai dalyvavo visasąjunginėse žiemos komandinėse (Tartu) ir Draugystės taurės (Maskva) rali varžybose. 1960 surengtos ir pirmosios Lietuvos TSR automobilių rali pirmenybės. Pirmaisiais Lietuvos TSR čempionais atskirose mašinų klasėse tapo: A. Strakšys ir L. Šuvalovas, A. Sakalauskas ir R. Januševićus, V. Oleka ir A. Petrokas. 1960 Lietuvos TSR automobilistų komanda dalyvavo TSRS rali pirmenybėse, kur R. Januševičius ir A. Sakalauskas „Pobedų" klasėje užėmė III vietą. Pabaltijo automobilių rali pirmenybėse (1960) Lietuvos TSR komanda užėmė II vietą, o A. Kurdzikauskas ir A. Riabčinskis tapo čempionais „Pobedų" klasėje. 1961 visasąjunginėse rali pirmenybėse P. Šatas ir V. Laužeckas iškovojo TSRS čempionų vardus. Tų metų Pabaltijo rali pirmenybėse Lietuvos TSR komanda užėmė I vietą. 1962 visasąjunginėse rali pirmenybėse (Kaukazas) Lietuvos TSR automobilistų rinktinė (B. Balčiūnas, A. Dailidė, A. Kurdzikauskas, V. Levinskas, V. Oleka, A. Sakalauskas, S. Simonianas, P. Šatas) tapo TSRS čempionu. Tais metais daugeliui Tarybų Lietuvos automobilistų buvo suteikti TSRS sporto meistrų vardai. 1963 ir 1964 visasąjunginėse žiemos rali varžybose Tarybų Lietuvos automobilistai vėl iškovojo pirmąsias vietas (respublikų, sporto d-jų ir komandų įskaitose). 1964 tarpt. varžybose Lenkijoje TSRS rinktinės narys V. Oleka „Moskvičiumi" užėmė II vietą, P. Šatas su V. Laužecku „Volga"— III vietą.

Nuo 1961 Kačerginės „Nemuno žiede" kasmet vyksta TSRS žiedinių lenktynių pirmenybių turai. Nuo 1962 visasąjunginėse automobilių žiedinėse lenktynėse pradėjo dalyvauti Lietuvos TSR vairuotojai. 1963 visasąjunginėms žiedinių lenktynių pirmenybėms A. Jorudas ir A. Smaidžiūnas parengė savo konstrukcijos sportinius automobilius. V. Aksionaitis su savo konstrukcijos specialiu varikliu 500 m^3 lenktyninių automobilių klasėje laimėjo sidabro medalį. 1963 Kačerginėje pirmą kartą surengtos Lietuvos TSR žiedinių lenktynių pirmenybės, o naujame „Valakampių žiede" Vilniuje — lenktynės „Vakarinių naujienų" laikraščio prizui laimėti.

1961 Lietuvos TSR automobilistai vieni pirmųjų TSRS pasigamino mikrolitražinius lenktyninius automobiliukus — gokartus. Nuo 1962 Lietuvos TSR rengiamos gokartų pirmenybės. 125 cm^3 klasėje 1962 ir 1963 Lietuvos TSR čempionu tapo V. Šermukšnis, 175 cm^3 klasėje — R. Selemonavičius. Respublikos gokartistai — vieni stipriausių Tarybų Sąjungoje. 1962 TSRS gokartų pirmenybėse (Ryga) jie iškovojo III vietą, 1963 (Maskva) — II vietą, tarpresp. varžybose Taline 1963 tapo nugalėtojais.

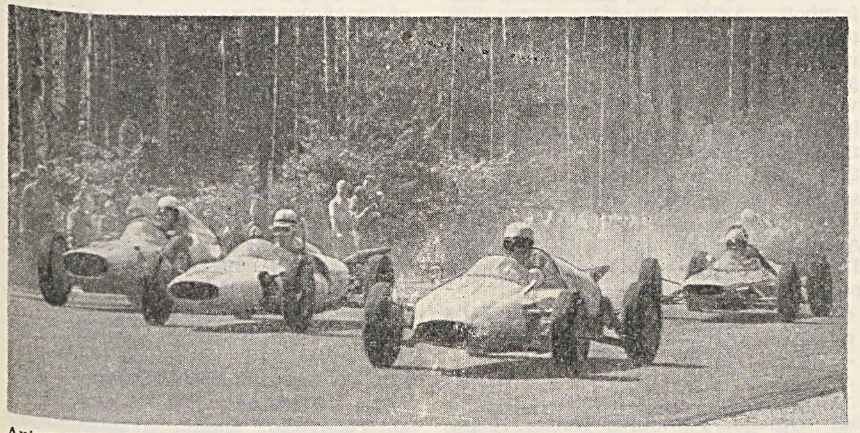

Automobilizmas. TSRS automobilių žiedinių lenktynių 1964 pirmenybės Kačerginės „Nemuno žiede"

AUTONOMÌSTAI — internacionalistinė revoliucinė politinė srovė Lietuvos Socialdemokratų partijoje (LSDP), susidariusi kovoje prieš smulkiaburžuazinę, oportunistinę nacionalistinę srovę partijoje — *federalistus*. Kova tarp autonomijos ir federacijos šalininkų prasidėjo dar 1895—96, svarstant ir priimant LSDP programą. Tačiau A., kaip ryški polit. LSDP srovė, sustiprėjo 1905—07 revoliucijos laikotarpiu. 1905 paaštrėjus klasių kovai, pasikeitė socialinė vietinių LSDP org-jų sudėtis: anksčiau rev. judėjime taip pat dalyvavę turtingesnieji valstiečiai bei kt. smulkiaburžuaziniai elementai ėmė trauktis iš LSDP, vietinėse org-jose vis daugėjo kaimo proletarų ir vargingųjų valstiečių. Tuo būdu išsiplėtė ir sustiprėjo socialinė A. bazė.

Kova prieš bendrą priešą — carizmą ir išnaudotojus — telkė daugianacionalinį Rusijos proletariatą, jungė nacionalines s-d. org-jas su RSDDP org-jomis. Palyginti negausaus Lietuvos pram. proletariato galią sudarė jo vienybė su visos Rusijos proletariatu. Tačiau separatistinė LSDP programa kliudė LSDP susivienyti su RSDDP. A. ryžtingai kovojo už LSDP programos pakeitimą, už tai, kad valst. federacijos reikalavimas būtų pakeistas Lietuvos autonomijos demokratinėje Rusijos respublikoje reikalavimu. Šis A. reikalavimas tuometinėmis ist. sąlygomis turėjo didelę reikšmę. Atsižvelgdami į Lietuvos darbininkų klasės ir liet. tautos, kaip ir kitų tautų, bendrus interesus kovoje prieš carizmą, A. siekė vienybės su visa Rusijos darbininkų klase ir liaudimi. Kovoje prieš nacionalistus LSDP gretose 1906 susidarė „Vilniaus opozicija". Tai „...buvo pradai skilimo LSDP eilėse į bolševikų partiją (LKP) ir menševikų (antroji LSDP)", — rašė vėliau Z. Angarietis („Kibirkštis", 1926, Nr. 13). LSDP Vilniaus org-jos pagr. veikėjai — Z. Angarietis, J. Janulevičius, P. Eidukevičius, J. Netupskaitė ir kt. — buvo autonomistai.

A. nacionalinį klausimą sprendė marksistiniu požiūriu; jiems buvo svarbu ne tai, kas skiria Lietuvos darbininkų klasę nuo Rusijos proletariato, o tai, kas juos jungia,— bendros gyvenimo bei kovos sąlygos ir bendri tikslai. LSDP 1906 rugsėjo konferencijoje A. savo programos projekte pripažino, kad „Lietuvos proletariatas, būdamas, nežiūrint į tautos skirtumą, tik dalimi vienos Rusijos valstybės darbininkų klasės, surištos bendrais reikalais, turi visų pirmiausia kovoti už politiškosios laisvės ir demokratinės respublikos įvedimą visoj valstybėj, o paskui turės vesti bendrą kovą už socializmą" („Lietuvos socialdemokratų partijos žinios", 1906, Nr. 1). Šiame programos projekte jau atsispindėjo lenininė burž. dem. revoliucijos

peraugimo į soc. revoliuciją teorija, nors tokiais svarbiais klausimais, kaip darbininkų ir valstiečių s-ga, proletariato diktatūra, A. dar nebuvo įsisavinę lenininių pažiūrų. Įsitvirtinę LSDP, A. priartėjo prie bolševikų, ėmė tartis su RSDDP dėl susivienijimo ir glaudaus bendradarbiavimo. 1907.VIII LSDP VII suvažiavime nugalėjo autonomistai. Suvažiavimas padarė pakeitimų LSDP programoje, atsisakė nuo federacijos reikalavimo ir pripažino, kad politinė ir nacionalinė Lietuvos laisvė „...tuomet tegali būti pilnai pasiekta, kai Rusų valstybėje bendromis visų proletarų jėgomis bus iškovota demokratiškoji respublika" („Jungtinio ir septintojo Lietuvos Socialdemokratų partijos suvažiavimo nutarimai", 1907). Suvažiavimas paskelbė, kad LSDP susivienijimas su RSDDP „yra galimas ir reikalingas", ir pavedė LSDP CK nedelsiant vykdyti šį nutarimą. Sustiprėjus reakcijai ir suėmus daugelį A., likę laisvėje oportunistai bei nacionalistai, tiesiogiai ar netiesiogiai tapę buržuazijos agentūra darbininkų judėjime, sutrukdė įvykdyti LSDP VII suvažiavimo nutarimą dėl LSDP susivienijimo su RSDDP. Ž. *Lietuvos Komunistų partija.*

ĀVALYNĖ ž. *Apavas, Odos ir avalynės pramonė.*

AVEIDĖ Oskaras [1837 Augustavo gub. — 1897 Viatkoje] — 1863 sukilimo dalyvis. Vid. mokslą baigė Suvalkuose, iki 1859 studijavo Peterburgo un-te teisę. Kurį laiką mokėsi Heidelberge. Baigęs mokslus, tarnavo Varšuvos teisme. Nuo 1862 Lenkijos Centrinio nacionalinio k-to narys, aktyviai prisidėjo prie sukilimo rengimo. 1863.VII atvyko į Vilnių tartis su Lietuvos ir Baltarusijos sukilimo vadovais. Rengdamasis grįžti atgal, Vilniaus glžk. stotyje buvo suimtas. Tardomas Vilniuje ir Varšuvoje, atskleidė ir paskui surašė viską, ką tik žinojo apie sukilimą, jo organizavimą, jo vadovus centre ir periferijoje. Apie sukilimą Lietuvoje nedaug težinojo, tad nedaug ir atskleidė. A. išdavystė sukilimo slopintojams davė daug svarbios medžiagos. Ištremtas gyveno Viatkoje (dab. Kirovas).

Lit.: Показания и записки о польском восстании 1863 года Оскара Авейде, ред. С. Кеневич и И. Миллер, 1961.

ĀVERLINGIENĖ Antanina [g. 1920.IX.18 Šiauliuose] — odos-avalynės pramonės darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1960). 1932 baigė pr. mokyklą Šiauliuose. Nuo 1938 Šiaulių odos apdirbimo f-ko, o nuo 1946 Šiaulių „Elnio" odos-avalynės kombinato darbininkė. 1954—58 TSRS AT deputatė.

AVIĀCIJA [pranc. *aviation*, iš lot. *avis* — paukštis] — oro transportas, naudojantis sunkesnes už orą skridimo priemones. Lietuvoje pirmuosius bandymus pakilti nuo žemės sunkesniu už orą aparatu atliko A. *Griškevičius* (1809—1863). Jis siūlė panaudoti garo mašinos sukamą propelerį ir horizontalius sparnus. Bandymai nebuvo sėkmingi, ir konstruktoriaus idėjos nesusilaukė pritarimo ir paramos. A. Lietuvoje pradėta kurti po I pasaul. karo. Burž. Lietuvos valdžia pirmiausia stengėsi sukurti karinę A. Varikliai ir dalis lėktuvų buvo perkami iš Anglijos, Italijos, Prancūzijos, Čekoslovakijos. 1923—26 karo lakūnas J. Dobkevičius sukonstravo ir pats išbandė lėktuvus *Dobi*-I, II, III. Inž. A. Gustaičio sukonstruoti lėktuvai *Anbo* buvo serijiniu būdu statomi karo A. dirbtuvėse Kaune.

Civilinė A. priklausė Lietuvos Aeroklubui (LAK), kuris turėjo keliolika užsieninių sportinių ir turistinių lėktuvų, keliolika lietuviškos gamybos sklandytuvų, be to, Nidos sklandymo m-lą. 1937 buvo atidaryta oro linija Kaunas—Klaipėda—Palanga, kuria kursavo 2 angliški septynviečiai dvimotoriai keleiviniai lėktuvai, skraidę 260 km/h greičiu.

Lietuviai lakūnai yra atlikę keletą žymių skridimų. 1933.VII.15—17 JAV lietuviai S. Darius ir S. Girėnas, pakilę iš Niujorko, perskrido Atlanto vandenyną ir, nuskridę be nutūpimo 6411 km, žuvo Vokietijoje, Soldino apylinkėse (ž. *„Lituanikos" skridimas*). 1934 grupė lėktuvų Anbo-IV nuskrido 10 000 km kelią aplink Europą. Transatlantinį Dariaus ir Girėno skridimą 1935 bandė pakartoti JAV lietuvis F. Vaitkus su žymiai moderniškesniu lėktuvu; perskridęs Atlantą, Vaitkus nusileido Airijoje.

1944 Lietuvos TSR buvo suorganizuotas TSRS Civilinio oro laivyno būrys, aprūpintas lėktuvais PO-2 ir Li-2. Buvo atidaryta oro linija Vilnius—Maskva, į rajonų centrus lėktuvais pradėta gabenti paštą. Civilinio oro laivyno būrį performavus į atskirą Lietuvos aviacijos grupę, oro transportas Lietuvos TSR ėmė sparčiai vystytis. Iš Vilniaus aeroporto tiesioginiais reisais pradėjo kursuoti lėktuvai į Maskvą, Minską, Kijevą, Rygą, Taliną, Leningradą, Charkovą, Sočį, Simferopolį ir kitus TSRS miestus bei kurortus. Nuo 1963 iš Vilniaus į Maskvą, Kijevą, Mineralnije Vodi, o nuo 1964 ir į Taliną, Leningradą, Simferopolį, Adlerį kursuoja keleiviniai turboreaktyviniai lėktuvai TU-124, kurie skrenda 8—10 km aukštyje 800 km/h greičiu ir gali vežti 44 arba 56 keleivius. Vietinės oro linijos jungia Vilnių ir Kauną su Klaipėda, Palanga, Druskininkais, Rokiškiu, Kupiškiu, Šilute, Birštonu, Biržais ir kt. miestais. Vietinio susisiekimo linijomis skraido lėktuvai Il-14 (36 keleiviai), Li-2 (28 keleiviai), An-2 (12 keleivių), Jak-12 (3 keleiviai). Tarybų Lietuvoje oro transportu buvo pervežta:

Metai	Keleivių	Krovinių (t)	Pašto (t)
1959	59 700	2200	60
1963	205 000	3000	400

Didelį darbą atlieka specialios paskirties aviacija. Vilniuje ir Kaune veikia sanitarinės A. stotys. San. lėktuvai skubios med. pagalbos reikalingiems ligoniams atgabena gydytojus, medikamentus, kraują, perveža ligonius iš kaimo vietovių į Vilniaus ir Kauno ligonines. 1963 sanitarinės A. lėktuvai nuskrido 210 000 km; buvo suteikta med. pagalba 857 žmonėms. Nuo 1950 Lietuvos TSR A. aptarnauja žemės ūkį. Iš lėktuvų barstomos trąšos, herbicidai ir kt. chemikalai (naikinantieji krūmokšnius, miško kenkėjus ir pan.), kalkinamos rūgščios dirvos. 1958 ž. ū. aviacija paskleidė chemines medžiagas 55 000 ha, 1963 — 130 000 ha plote.

Lietuvoje sparčiai vystosi ir sportinė A. Aviatorių sportininkų ugdymu rūpinasi Laisvanoriškoji d-ja armijai, aviacijai ir laivynui remti (LDAALR). Vilniuje ir Kaune veikia LDAALR aviacijos sporto klubai, Alytuje, Klaipėdoje, Panevėžyje, Šilutėje ir Vilniuje (prie Liaudies ūkio tarybos) — visuomeniniai sklandymo klubai. 1963 Lietuvos TSR buvo 16 TSRS sporto meistrų, gavusių šį vardą už sportinius laimėjimus bemotorėje aviacijoje.

Ž. *Aeroportai, Aviamodelizmas, Parašiutizmas, Sklandymas.*

AVIAMODELĪZMAS. Pirmosios Lietuvoje aviamodelistų varžybos su schemiiniais modeliais įvyko 1935 Manaituose (Radviliškio rj.). Jose dalyvavo P. Motiekaičio iniciatyva sukurto pirmojo Lietuvoje aviamodelistų būrelio (Dariaus ir Girėno) nariai. 1935 Kaune įvyko pirmosios Lietuvos aviamodelistų varžybos. Startavo beveik vien tik orpūslės. I vietą laimėjo Nidos sklandymo mokyklos sklandytuvo modelis, kuris išsilaikė 40 sekundžių. 1939 trys Lietuvos aviamodelistai dalyvavo Jamijervyje (Suomija) įvykusiose Skandinavijos šalių varžybose. Tais pačiais metais Kaune įvyko Pabaltijo kraštų (Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos) aviacijos varžybos, kurių programoje buvo ir aviamodelizmas. Lietuvos aviamodelistų komanda užėmė III vietą. 1939 neoficialūs absoliutūs Lietuvos rekordai buvo: išsilaikymo — 11 min 30 s (A. Pranskėtis), nuotolio — 5,5 km (P. Motiekaitis). Burž. Lietuvoje aviamodelizmui vadovavo Lietuvos Aeroklubas, kuris dėl lėšų stokos tiktai rengė aviamodelistų kursus Kaune ir aprūpindavo savo narius kai kuriomis medžiagomis aviamodeliams gaminti.

Taryb. metais A. Lietuvoje ėmė sparčiai vystytis. Aviamodelistų kursus pradėta rengti ne tik Kaune, bet ir kt. miestuose. Pagerėjo materialinė bazė, buvo suorganizuota aviamodelistų būrelių mokyklose. 1940 įvyko pirmosios Tarybų Lietuvos asmeninės aviamodelistų varžybos, kuriose dalyvavo 38 aviamodelistai. 1947—48 suorganizuoti aviamodelistų būreliai Vilniaus ir Kauno pionierių namuose ir Vilniaus vid. m-lose. 1947 įsteigtas Lietuvos TSR Aeroklubas. Tais pat metais įvyko respublikos aviamodelistų asmeninės varžybos, kuriose dalyvavo Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių aviamodelistai. 1947 respublikos aviamodelistai pirmą

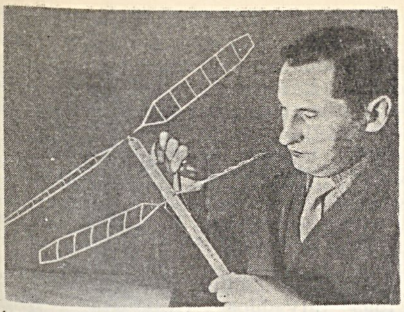

Aviamodelizmas. Aviamodelistas P. Motiekaitis su rekordiniu sraigtasparnio modeliu

kartą dalyvavo visasąjunginėse pirmenybėse, kuriose A. Pranskėtis užėmė III vietą (pagal nuotolį). Jo sklandytuvo modelis nuskrido 7,5 km ir išsilaikė 23 min (tai buvo pirmieji oficialūs absoliutūs respublikos rekordai). 1948 visasąjunginėse pirmenybėse P. Motiekaitis nugalėjo sklandytuvų modelių klasėje. Jo modelis išsilaikė 2 h 2 min (absoliutus respublikos ir visasąjunginis rekordas), nuskrido 27 km (respublikos absoliutus nuotolio rekordas). A. Pranskėčio sklandytuvo modelis 1949 pakilo 1096 m (respublikos absoliutus aukščio rekordas). Vilniaus aeroklube 1949 pradėjo veikti aviamodelizmo laboratorija. Nuo 1949 kasmet rengiamos Lietuvos TSR asmeninės-komandinės aviamodelistų varžybos. 1949 visasąjunginėse pirmenybėse P. Motiekaitis sraigtasparnių modelių su gumos varikliais klasėje pasiekė 2 visasąjunginius rekordus, tuo metu viršijusius pasaulio rekordus (išsilaikymas — 2 min 7 s, nuotolis — 890 m). Visasąjunginių varžybų nugalėtoju jaunių grupėje tapo A. Kazlauskas (hidrolėktuvų modelių su gumos varikliais klasėje). 1950 įsisteigus Laisvanoriškai draugijai aviacijai remti (LDAR), A. respublikoje pradėjo dar sparčiau vystytis. Rajonuose buvo suorganizuota daug mokyklinių aviamodelistų būrelių. 1950 visasąjunginėse jaunių varžybose V. Kučinskas viršijo visasąjunginį rekordą (jo kambarinis sraigtasparnio modelis išsilaikė 1 min 48 s). 1953 įvykusiose pirmosiose kordinių modelių Vilniaus miesto varžybose A. Kazlauskas pasiekė pirmą visasąjunginį jaunių rekordą (greičio — 57 km/h). Nuo 1955 rengiamos Lietuvos TSR aviamodelistų pirmenybės. 1959 S. Lukšys pasiekė respublikos absoliutų nuotolio rekordą (50 km). 1961 A. Baublys taimerinių lėktuvų modelių klasėje tapo TSRS čempionu. 1963 P. Motiekaitis pasiekė 2 pasaulio rekordus (jo sraigtasparnio modelis su gumos varikliu išsilaikė 12 min 2 s ir nuskrido 889 m) ir S. Narbutas — respublikos absoliutų greičio rekordą (175 km/h). 1962 ir 1963 surengtos draugiškos Pabaltijo respublikų varžybos. 1965.I.1 Lietuvoje A. kultivavo 800 sportininkų (jų tarpe 3 sporto meistrai).

Lit.: **P. Motiekaitis, A. Pranskėtis,** Jaunasis aviamodelistas, V., 1957.

AVIĒTĖS. LAUKINIŲ A. Lietuvoje auga 11 rūšių. Miškuose, ypač skynimuose, krūmynuose dažna **paprastoji A.** (*Rubus idaeus*), 0,6—1,2 m aukščio; pradeda žydėti vid. V.25—VI.15. Šios rūšies avietynai užima apie 3500 ha; derlingumas 16—18 cnt/ha. Pamiškėse, krūmynuose, ypač paežerėse, paupiuose aptinkama **gervuogė** (*R. caesius*). Gervuogynų yra apie 250 ha. Miškuose nereta **katuogė,** arba kaulauogė (*R. saxatilis*), ir **stačioji A.** (*R. suberectus*), o v. Lietuvos aukštapelkėse — **tekšė** (*R. chamaemorus*); jų uogos menkesnės vertės kaip paprastosios A. ir gervuogės.

KULTŪRINĖS A. kilusios iš paprastosios A. Jų uogos Lietuvoje prinoksta liepos mėn. Auginamos šios veislės: pagrindinės — Kaliningradinė (Prūsiškoji), Melboro, Kuzmino naujiena; papildomosios — Angliškoji, Ūsuotė. Sodinimui A. krūmelius daugiausia platina valstybiniai vaismedžių medelynai. A. selekcionuojamos Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stotyje (Kauno rj.). Lapus kai kada pažeidžia grybinės ligos: A. rūdys, A. šviesmargė, A. rudmargė; pumpurams kenkia A. kandys, žiedams — A. vabalai, lapams — A. amarai, stiebams — A. stiebų musės. 1952 Lietuvoje buvo 28,8 ha avietynų. Daugiausia avietynų yra valstybinių vaismedžių medelynų ūkiuose (1963 — 11 ha). Pasvalio medelyno avietyne 1961 gauta uogų 33,7 cnt/ha. Lietuvos soduose kartais auginamos ir **kultūrinės gervuogės** (veislės — Juodoji, Vilsono ankstyvoji). Botaniko Ž. Žilibero duomenimis, Lietuvos valstiečiai jau XVIII amžiuje augino A. ir gervuoges prie namų. Aviečių uogos Lietuvoje daugiausia vartojamos uogienėms, džemams, kompotams. Jas perdirba Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Kėdainių ir Telšių konservų f-kai, Anykščių vaisvynių g-la.

Lit.: **V. Butkus,** Svarbiausiųjų natūraliai augančių uogų ir vaisių resursai ir jų išdėstymas Lietuvos TSR teritorijoje. — Kultūrinių augalų derlumo pakėlimo fiziologiniai pagrindai, V., 1964.

AVIĒTIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Eržvilko apyl., 5 km į v. nuo Eržvilko, prie kelio į Tauragę. 62 gyv. (1959). Pietuose pro A. teka Šaltuona. Iš š. prieina Žalioji giria. Yra Pašaltuonio aštuonmetė m-la (1934—50 pradinė, iki 1962 septynmetė). Iki 1925 buvo dvaras, vad. Sendvariu. Buržuaziniai nacionalistai 1946—47 nužudė apylinkės tarybos pirm. Toliušį, komjaunuolį Bičkų, 1948 — valstiečius A. ir J. Daugirdus.

AVÌKALNIO RÃGAS — smėlio pusiasalis Kuršių nerijos rytiniame krante, 2 km į p. nuo Juodkrantės. Paviršius — žolėmis apaugę smėlio kauburiai, tarp kurių yra pustomo smėlio plotų. Nuo A. r. į p. tęsiasi pagrindinis Kuršių nerijos pustomų kopų gūbrys.

AVILÁITIS — ežeras Zarasų rj., 7 km į v. nuo Zarasų, 1 km į r. nuo Avilio ežero. Plotas 18 ha. Ežeras truputį ištįsęs iš š. į p.; ilgis 600 m. Ežeras nenutekamas, užželiantis, pasiekęs senatvės stadiją. Krantai, išskyrus šiaurinį, žemi, pelkėti, sunkiai prieinami. Š. pakrantėje yra Avilaičių vienkiemis. Ežeras verslovinis.

AVIĨČIAI — kaimas Molėtų rj., Aluntos apyl., 8 km į š. v. nuo Molėtų, prie kelio į Anykščius. 100 gyv. (1959). Iš p. v. prieina Inketrų miškas. Ryšių skyrius (nuo 1930), aštuonmetė m-la (1926—54 pradinė, 1954—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1957).

AVILIAĨ — kaimas Zarasų rj., 15 km į v. nuo Zarasų, Avilio ežero v. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 169 gyv. (1959). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1951), aštuonmetė m-la (1918—45 pradinė, iki 1950 prog-ja, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1950). Pagal 1653 inventorių A. dvarui priklausė 4 aplinkiniai kaimai. 1859 Aviliuose buvo 68 gyventojai. 1919 A. dvare veikė darbininkų k-tas. 1941 burž. nacionalistai gretimame pušynėlyje nužudė klubo-skaityklos vedėją komjaunuolę S. Bertulytę, liaudies teismo tarėją B. Bakutienę, A. Bakutį, J. Markelį, J. Paknį, J. Stankūną.

AVILỸS, Aviliai, — ežeras Zarasų rj., 8 km į v. nuo Zarasų. Plotas 1312 ha, didž. gylis 14 m, vid. gylis 3,6 m. Pagal dydį penktas Lietuvos ežeras. A. turi daug įlankų, pusiasalių. Yra 18 salų (iš

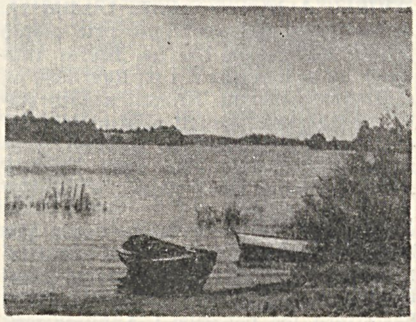

Avilys

viso 20,5 ha). Ežero ilgis 8 km, didž. plotis 4,5 km. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 42,5 km. Dugne daug daubų ir seklumų. Įteka daugiau kaip 15 upelių, kurių žymesni: Izita (iš Izito ež.) ir Imbradas (iš Imbrado ež.). Iš pietrytinės A. įlankos išteka Avilė (tekanti į Auslo ež.). A. baseinas (74 km^2) priklauso Laukesos baseinui. V. pakrantėje yra Avilių kaimas. Ežeras verslovinis.

Kai kurias A. dubens dalis suformavo tirpsmo vandenų erozija. Ež. dubenį patvenkė galinės morenos ir kalvotas moreninis reljefas. Didesnė A. dalis pasiekusi subrendimo stadiją; visoje pakrantėje yra atabradas. Daugelis įlankų ir ežero p. dalis baigia užželti.

AVINĖLIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 11 km į p. v. nuo Kaišiadorių. 106 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Limšius. Į v. nuo A. tęsiasi Margų miškas, į r.— Trakų miškas. Žydeikiškių pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1951) A. laukuose, prie Delinės pievos,

yra didelis akmuo, kuriame iškalta žmogaus pėda. A. įsikūrę XVIII a. pradžioje. 1863 metais sukilę valstiečiai prie Limšiaus kovėsi su carine kariuomene. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė. Burž. nacionalistai 1948 nužudė Žydeikiškių pr. m-los mkt. M. Pirštelį.

AVINUOSTŌS PÉLKĖ — pelkė Zarasų rj., 7 km į v. nuo Salako, 0,5 km į p. nuo Lygajų ežero. Plotas 529 ha. Pelkė ištįsusi iš š. į p. v. Jos š. pakraštyje yra mažas Avinuosto ež., iš kurio per pelkę į Lygajų ež. teka Avinuosta. Yra mažų nesupelkėjusių salų. A. p.— raistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 6,4 m, vid. 2,12 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 8,6%. Po durpėmis slūgso smėlis, o š. ir vid. dalyje yra ežerinių nuosėdų. Šiaurėje pelkė siekia Avinuostos kaimą.

AVÌRĖ, Aviernyčia,— upė Lazdijų rj., Nemuno kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 35 km². Išteka iš Šaulio ež., teka rininiu kloniu į p. r. per Avirio ež. ir įteka į Nemuną 449 km nuo jo žiočių, priešais Druskininkus. Vid. nuolydis tarp Šaulio ir Avirio ežerų 100 cm/km, žemiau 600 cm/km. Šlaitų aukštis žemiau Avirio ež. iki 40 m.

AVÌRIS, Avirys, — ežeras Lazdijų rj., 4 km į r. nuo Leipalingio, prie plento į Merkinę. Plotas 160 ha. Ežeras rininės kilmės, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 4500 m, didž. plotis 400 m. Krantai aukšti, statūs, daugiausia apaugę mišku. Per ežerą teka Avirė (Nemuno intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 5,8 kg/ha (daugiausia lydekų ir ešerių).

ĀVYS. Planinė Lietuvos A. veislė yra **Lietuvos juodgalvės avys.** Jos priskiriamos prie mėsinių vilninių, greitai bręstančių, pusiau plonavilnių A. grupės. Eksterjeru jos panašios į Anglijos mėsinių veislių avis. Suaugę avinai sveria 80—90 kg, geresniuose ūkiuose 100—120 kg; avys 55—60 kg, kartais iki 70 kg. Gero įmitimo A. skerdiena ir vidiniai riebalai sudaro 55—63% gyvojo svorio (ž. *Mėsos pramonė*). Vilna balta, vienarūšė, 8—9 cm ilgio. Iš vienos A. prikerpama 2,5—4,5 kg vilnos, iš avino 3,5—6,0 kg. Švarios vilnos gaunama apie 60% (ž. *Vilnos, Kailiai*). Veislinui pradedamos naudoti nuo 1½ metų amžiaus; kasmet iš 100 veislinių A. gaunama 120—140 ėriukų. Ganant drėgnesnėse ganyklose, kartais suserga neapkrečiamu nagų puviniu ir parazitinėmis ligomis: diktiokaulioze, fasciolioze. Lietuvos juodgalvės A. paplitusios visoje respublikoje, bet daugiausia jų yra vid. Lietuvoje, ypač š. rajonuose: Pasvalio, Biržų, Joniškio, Radviliškio. Jos sudaro apie 80% visų Lietuvos A. (1963); kitos A.— daugiausia vietinės šiurkščiavilnės bei mišrūnės. Lietuvos juodgalvių A. geriausios bandos yra Gy-

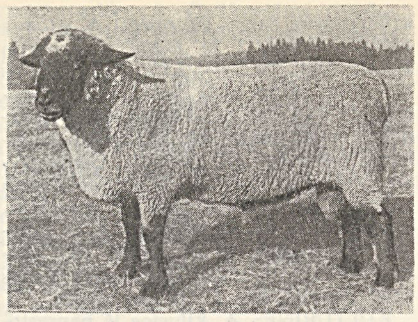

Avys. Lietuvos juodgalvių veislės avinas ir avis

vulininkystės in-to eksperimentiniame ūkyje (Šeduvoje) ir Pasvalio rj. „Atžalyno", „Kovos", „Pavasario", „Tiesos" kolūkiuose. Veislė sukurta, kryžminant vietines A. su įvežtomis iš V. Europos mėsinėmis A. veislėmis, iš kurių didž. įtaką turėjo Vokietijos juodgalvės A. Planingas veislės tobulinimo darbas pradėtas po D. Tėvynės karo.

AVININKYSTĖ Lietuvoje — papildomoji gyvulininkystės šaka. 1963 pr. Lietuvoje buvo iš viso 312 000 A., iš jų kolūkiuose 102 000, tarybiniuose ir kt. valstybiniuose ūkiuose 10 000. A. veislininkystės darbą dirba kiekviename rajone įsteigtos valstybinės *veislininkystės* stotys. Vietinės šiurkščiavilnės A. gerinamos Lietuvos juodgalvių veislės avinais. Avininkystės moksl. tyrimo darbą dirba Gyvulininkystės in-tas, kuris t. p. tvarko Lietuvos juodgalvių veislės A. valstybines kilmės knygas (iki 1964 pr. išleisti 2 t.).

Žinių apie A. laikymą Lietuvoje pasitaiko jau XI a. ist. šaltiniuose. XVI a. duoklė buvo mokama ir avinais. XVIII a. pab.—XIX a. pr. šiurkščiavilnėms A. gerinti naudoti merinosai (plonavilnės A.), o nuo XIX a. antrosios pusės — Anglijos mėsinių veislių avys. 1926 prie Ž. ū. rūmų įsteigta Avių augintojų d-ja platino šropšyrus (įvežtus iš Švedijos) ir Vokietijos juodgalvių mėsinių veislių A. D-jos veikla apėmė tik pavienius ūkius, todėl susidarė atskiri pagerintų A. ūkiai ir rajonai. Per vok. faš. okupaciją A. sumažėjo apie 50%. 1952 Pasvalyje, 1956 Telšiuose įsteigti valstybiniai Lietuvos juodgalvių A. veislynai, kurie 1958 perorganizuoti į veislininkystės stotis. Lietuvos teritorijoje 1914 buvo 650 000 A., 1940 — 670 000, 1941 — 611 000, 1945 —353 000, 1953 —396 000, 1959 — 426 000, 1963 — 312 000 (visi duomenys metų pradžios). Avių skaičius sumažėjo dėl smarkaus galvijininkystės ir kiaulininkystės plėtimo. Planuojama avininkystę koncentruoti ir specializuoti.

Lit.: **S. Danta**, Lietuvos juodgalvių avių veislės susidarymas ir jų eksterjerinių-produktyvinių savybių charakteristika.—„Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 3, V., 1958; **K. Matulis**, Pasvalio rajono avių augintojų patyrimas, V., 1960.

AVYŽÍENĖ Emilija [**Maskoliūnaitė**; g. 1899 Sirvyduose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. Priklausė LKP Naujokų (Anykščių rj.) pogr. kuopelei, platino kom. lit-rą, dirbo partinį darbą ž. ū. darbininkų ir valstiečių tarpe. Už rev. veiklą 1936 suimta, kankinta ir 1937 nuteista 2 metus kalėti. Buvo kalinama Kauno IX forte. Išėjusi iš kalėjimo, Joniškio vls. Svirplių dvare įkūrė LKP pogr. kuopelę. 1940—41 dirbo adm. darbą Ukmergėje. D. Tėvynės karo metais dirbo Ufoje, mokėsi kursuose Jaroslavlyje. Po karo dirbo part. darbą Ukmergės rajone. Pensininkė.

AVIŽÍENIAI — 1. Kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 9 km į š. nuo Veisiejų. 200 gyv. (1959). Š. v. pakraščiu eina Seirijų—Gudelių kelias. Malūnas ir lentpiūvė (nuo 1957), pieninė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), pr. m-la (nuo 1919). Yra senkapis. Baudžiavos laikais A. priklausė Seirijų dvaro Burliūnų palivarkui. 1936—37 broliai Albinas ir Antanas Balioniai kaime platino kom. atsišaukimus; vok. faš. okupantai 1941 juos nužudė Seirijuose.

2. Kaimas Utenos rj., Leliūnų apyl., 7 km į p. v. nuo Utenos. 109 gyv. (1959). Į r. nuo A. tęsiasi Avižienių miškas. Taryb. ūkio mašinų remonto dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1959). A.— buv. dvaras. Yra išlikęs 1825 statytas keturkampis akmeninis pastatas su vidaus kiemu. 1919 sudaryta kaimo Taryba (pirmininkas mkt. J. Namikas). Kaime vaikystę praleido ir pr. m-lą baigė Tarybų Sąjungos Didvyris H. Borisa. Burž. nacionalistai 1945 nužudė apylinkės pirm. P. Brilingą, 1949 išžudė 3 asmenų Kavaliauskų šeimą.

AVYŽIENÝTĖ Ona [g. 1894.V.10 Netičkampyje (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Iki 1914 mokėsi Marijampolės mergaičių g-joje, 1915—18 Voronežo mergaičių g-joje. Voroneže priklausė J. Janonio suorganizuotai *visuomenininkų* kuopelei. 1918—25 buvo LKP narė. Nuo 1918 aktyviai dirbo rev. darbą Lietuvoje, 1921—22 Vokietijoje. Už rev. veiklą daug kartų buvo suimta ir kalinama. Nuo 1925 dėl ligos iš rev. darbo pasitraukė. 1942 vok. faš. okupantų suimta ir išvežta į Vokietiją. Nuo 1945 gyvena Kapsuko rajone („Šešupės" kolūkyje).

AVÝŽIUS Jonas [g. 1922.V.16 Medginuose (Joniškio rj.)] — rašytojas. Mokė-

si Joniškio g-joje. 1944 kovojo Raudonojoje Armijoje. Tais pat metais įstojo į VLKJS, buvo kuopos komjaunimo organizatorius.

Karui pasibaigus, dirbo žurnalo „Jaunimo gretos", 1946—1948 — laikraščio „Tiesa" redakcijose, pradėjo spausdinti apybraižas ir apsakymus. Vėliau išleido keletą apsakymų bei apybraižų rinkinių, romanus „Į stiklo kalną" (1961) ir „Kaimas kryžkelėje" (1964, Resp. premija 1965), knygų vaikams. Šiaulių dramos teatras 1954 pastatė A. pjesę „Baltieji gluosniai". Nuo 1962 TSKP narys.

Pirmajame apsakymų ir apybraižų rinkinyje „Pirmosios vagos" (1948) A. pavaizdavo būdingus kolektyvizacijos reiškinius Lietuvos kaime. Apysakoje „Palikimas" (1949) atspindėjo kaimo persitvarkymą soc. pagrindais. Vaizduodamas mažažemio valstiečio Noreikos santykius su buože Lamsargiu, kolūkiečiais bei kolūkio aktyvu, įtikinamai parodė jo klasinį samonėjimą, taryb. gyvenimo supratimą. Šios apysakos motyvais vėliau A. parašė pjesę „Baltieji gluosniai". Apysakoje „Garbė" (1949) nupiešė soc. kaime besiformuojančio žmogaus charakterį, parodė naujos pažiūros į darbą ir draugystę įsigalėjimą. Vėlesniuose apsakymų ir apybraižų rinkiniuose („Išsivadavimas", „Žmonės ir įvykiai", „Butkus keršytojas") taip pat vaizdavo daugiausia kolūkinį kaimą, parodė žmonių santykių, jų sąmonės pakitimus.

Apybraižų cikle „Žmonės ir įvykiai" (1954) pasakojama apie Jurbarko rj. kolūkio žmones, parodoma, kaip kolektyvinis darbas keičia jų psichologiją, stiprina piliet. aktyvumą. Ypač reikšminga apybraiža „Upė ir krantai" (1956), kurioje pavaizduotas kolūkinis kaimas po TSKP XX suvažiavimo. Apybraižos pagrindu A. sukūrė apysaką „Žmogus lieka žmogum" (1961). Vaizduojamojo laiko ir problemų atžvilgiu apysakos tęsinys yra romanas „Kaimas kryžkelėje". Romane atskleidžiamas vadovavimo žemės ūkiui demokratėjimas, valstiečių sąmonėjimas ir aktyvėjimas. Per stiprių, valingų charakterių susidūrimus perteikiamas gyvenimo sudėtingumas ir prieštaringumas. Romano patosas — socialistinės tikrovės, aktyvaus, sąmoningo, keičiančio aplinką ir patį save žmogaus teigimas.

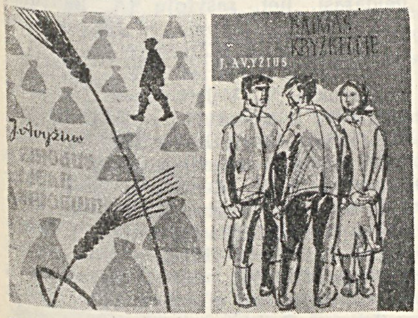

Jono Avyžiaus knygų „Žmogus lieka žmogum" (1961) ir „Kaimas kryžkelėje" (1964) viršeliai

Romane „Į stiklo kalną", vaizduodamas iš kaimo kilusio jaunuolio Beniaus Žutauto kelią į gyvenimą, A. parodė neigiamą burž. Lietuvos mokyklos poveikį augančiajai kartai.

A. kūriniuose parodomas kolektyvinio darbo prasmingumas, kom. moralės formavimasis. Geriausiuose jų giliai ir įtikinamai atskleidžiama veikėjų psichologija, sudėtingi jausmai ir pergyvenimai. A. kūrybai būdingas geras naujosios kaimo buities pažinimas, polinkis į epiškai platų vaizdavimą. Jo kūrinių kalba sodri, liaudiška, žodinga. Geriausieji A. kūriniai išversti į kitų taryb. tautų kalbas.

Ršt.: Pirmosios vagos, V., 1948; Garbė, V., 1949; Išsivadavimas, V., 1951; Palikimas, V., 1951; Наследство, Вильнюс, 1951 [vert. R. Riabininas]; Повести и рассказы, Вильнюс, 1953 [vert. D. Šlapoberskis ir V. Šklovskis]; Baltieji gluosniai, V., 1954; Žmonės ir įvykiai, V., 1954; Butkus keršytojas, V., 1957; Mažos pasakos mažiesiems, V., 1958; Neklaužada Kastytė, V., 1959; Река и берега, M., 1960; Žmogus lieka žmogum, V., 1961; Į stiklo kalną, V., 1961; Geležinis nykštukas, V., 1962; Didžiojo užutėkio paslaptis, V., 1963; Kaimas kryžkelėje, V., 1964.

Lit.: Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956; **J. Baltušis,** Nauja gyvenime — nauja literatūroje.—„Komunistas", 1956, Nr. 9; **K. Ambrasas,** Žmonės ir idealai.— Literatūros akiračiai, V., 1961; **A. Venclova,** J. Avyžiaus romanas „Į stiklo kalną".— Epochos vėjas, V., 1962.

AVIŽLIAĨ — kaimas Akmenės rj., Ventos apyl., 10 km į p. v. nuo Akmenės. 229 gyv. (1959). Per A. teka Avižlys ir jo kair. intakas Miklinys. Užveistas 4 ha medelynas. Pr. m-la (įst. apie 1938). A. minimi 1563 (22 valakai). Burž. nacionalistai 1946—47 nužudė devynis A. gyventojus.

AVIŽLỸS — upė Akmenės rj., Vento kair. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 68 km^2. Versmės 6 km į p. nuo Papilės. Teka į š. v. Įteka į Ventą 234 km nuo jos žiočių, 3 km į p. r. nuo Viekšnių. Intakai: Miklinys (kair.), Vegerė (deš.). Nuolydis aukštupyje 117 cm/km, vidurupyje 300 cm/km, žemupyje 262 cm/km. Slėnis aukštupyje lėkštas ir platus, žemupyje gilus ir siauras. Vid. debitas žiotyse 0,46 m^3/s. Vagos reguliavimo darbai pradėti 1935, baigti 1959

AVIŽLIŲ-JONAIČIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Akmenės rj., 8 km į p. v. nuo Akmenės, 6 km į v. nuo Papilės. Priklauso Akmenės miškų ūkio Ventos girininkijai. Plotas 1561 ha; medynų 1459 ha. Masyvas ištįsęs iš š. v. į p. r apie 11 km tarp Ventos ir jos kair. intako Avižlio. Š. v. dalį sudaro Avižlių (522 ha) ir Užpelkių (153 ha) miškai p. r.— Dumbrių (85 ha) ir Jonaičių (801 ha) miškai. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir stipriai sujaurėję, priesmėliniai, vietomis priemoliniai. Beržynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 44%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) 39%, drebulynų 9%, pušynų 6%, baltalksnynų 2%. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,67, vid. tūris 102 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Gausu stirnų; yra šernų, lapių, pasitaiko danielių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 207 ha apsauginių miškų palei Ventą ir Papilės—Tryškių kelią. Per metus iškertama apie 3000 ktm.

AVIŽÓNIS Konstantinas [g. 1909.I.29 Žagarėje] — istorikas. Studijavo Kauno ir Berlyno un-tuose. Burž. požiūriu nagrinėjo bajorų žemės nuosavybės atsiradimą Lietuvoje („Lietuvos bajorų atsiradimas ir vystymasis iki Lietuvos—Lenkijos unijos 1385", 1932) ir bajorų vaidmenį politiniame Lietuvos gyvenime XVII a. („Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais", 1940). Idealistinis yra jo aiškinimas, kad karai buvo visuomeninės diferenciacijos priežastis. Lietuvos istorijos klausimais rašė buržuazinėje spaudoje. Buvo vienas profašistiškai orientuojamos skautų organizacijos veikėjų. Vok. faš. okupacijos metais dėstė istoriją Vilniaus un-te, o 1944 pasitraukė į Vakarus, kur dalyvauja buržuazinių nacionalistų antitarybinėje propagandoje.

AVIŽÓNIS Petras [1875.IV.17 Pasvalyje — 1939.X.17 Kaune] — gydytojas oftalmologas, medicinos mokslų daktaras (1914). 1895—97 studijavo Peterburgo un-to gamtos f-te, 1900 baigė Tartu un-to med. f-tą.

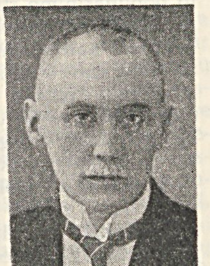

Dar studijuodamas mediciną, A. ėmė domėtis ir liet. kalbos dalykais. 1897, pasinaudojęs F. Kuršaičio gramatika, parašė praktikos reikalui trumpą liet. kalbos gramatikos konspektą, kurį atidavė peržiūrėti J. Jablonskiui. Šį tą pataisęs ir sudėjęs kirčio ženklus, Jablonskis šį konspektą pavadino „Lietuviška gramatikėle". 1899 ji buvo hektografu multiplikuota ir išsiuntinėta visoms ano meto lietuviškų laikraščių redakcijoms. „Lietuviška gramatikėle" pasirėmęs, Jablonskis 1901 parašė „Lietuviškos kalbos gramatiką", kuri buvo išleista Tilžėje Petro Kriaušaičio slapyvardžiu. A. padėjo Jablonskiui redaguoti ir tikrinti A. Juškos žodyno I tomo (išl. 1904) medžiagą. Bendradarbiavo įv. lietuviškuose laikraščiuose (slapyvardžiai Atgalainis, Greičius, P. Gvildys, Driskio brolis, Žagarietis ir kt.), straipsneliuose ir korespondencijose ragino žmones šviestis, nepasitikėti dvasininkais. A. artimai draugavo su P. Višinskiu, G. Petkevičaite-Bite, Žemaite, taisė kai kurių Žemaitės apsakymų kalbą.

Gydytoju dirbo Ariogaloje (1900—02), Žagarėje (1902—04 ir 1906—10), Šiauliuose (1910—14 ir 1918—19) ir Kaune

(1920—39). Karo gydytoju dalyvavo Rusijos—Japonijos ir I pasaul. kare. 1914 apgynė daktaro disertaciją „Kauno gubernijos Šiaulių apskrities Gruzdžių ir Lygumų valsčių lietuvių akių ligos ir aklumas". Tirdamas Gruzdžių ir Lygumų valsčių gyventojų akis, domėjosi ne tik akių susirgimais, bet ir valstiečių gyvenimo salygomis, lietuvių antropologija. 1920—22 dėstė Aukštuosiuose kursuose Kaune. 1922 paskirtas organizuojamo Kaune un-to med. f-to ordinariniu profesoriumi ir akių ligų katedros bei klinikos vedėju. 1922—23 med. f-to dekanas, 1924—25 un-to prorektorius, 1925—26 rektorius. Suorganizavo Lietuvos Raudonojo kryžiaus ligoninėje akių ligų kliniką; vėliau A. rūpesčiu šiai klinikai buvo pastatyti atskiri rūmai. A. daugelį kartų lankėsi užsienio akių ligų klinikose, dalyvavo tarptautiniuose akių ligų gydytojų suvažiavimuose, nuo 1925 buvo Vokietijos, nuo 1930 Prancūzijos oftalmologų moksl. d-jų narys. Glaudžiai bendradarbiavo su Pabaltijo respublikų oftalmologais. Tartu estų gydytojų d-ja 1937 išrinko A. savo nariu korespondentu. Latvijos un-tas 1939 išrinko jį garbės daktaru. Nuo 1923 A. bendradarbiavo liet. žurnale „Medicina", nuo 1925 rusų žrn. „Archiv oftalmologii", nuo 1938 pradėjo redaguoti Kauno un-to med. f-to mokslo darbus. Parašė daugiau kaip 100 mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių bei brošiūrų. A. nagrinėjo gyvybės atsiradimo, alkoholizmo, apkrečiamųjų ligų, trachomos, paveldėjimo ir kt. klausimus. Nemaža straipsnių parašė visuom. klausimais, nagrinėjo gydytojų etiką, aklųjų globą, profesinius organizacinius gydytojų klausimus. Apie akių ligas paskelbė kelias dešimtis moksl. straipsnių liet., vok., rus., pranc. ir latv. žurnaluose. Jo moksl. straipsniuose trachomos problema užima centr. vietą. Stambiausias ir paskutinis A. veikalas buvo „Akių ligų vadovas", kuris savo sistemingumu ir vaizdingumu prilygsta geriausiems pasaulio oftalmologijos vadovams. A. plačiai propagavo ir populiarino darvinizmą bei ateizmą. Klerikalai A. visaip smerkė.

A. nebuvo nuoseklių polit. pažiūrų. Iš pradžių buvo artimas Lietuvių demokratų partijai, 1906 įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją, bet, 1905—07 revoliucijai pralaimėjus, iš aktyvios polit. veiklos pasitraukė. 1917, gyvendamas Maskvoje, po Vasario revoliucijos įstojo į bolševikų partiją ir, grįžęs į Lietuvą, 1918—19 priklausė Lietuvos Komunistų partijai. 1919 iš LKP pasitraukė, perėjo į LSDP, vėliau dar labiau sudešinėjo.

Ršt.: Žemė ir žmogus, Voronežas, 1918; Kova su limpamomis ligomis, Raseiniai, 1920; Kova su trachoma, Raseiniai, 1920; Akinių istorija, K., 1926; Gyvybė ir jos atsiradimas ant žemės, Šiauliai, 1928; Старческие изменения глаз.—„Русский офтальмологический журнал", 1930, № 5; Atšokusios retinos gydymas diatermijos būdu, K., 1937; Akių ligų vadovas, K., 1940.

AVIŽOS. **Sėjamoji aviža** (*Avena sativa*) Lietuvoje paprastai užauga iki 60—120 cm aukščio. A. selekcijos darbas pradėtas 1922 Dotnuvos selekcijos stotyje; nuo 1956 jį dirba Žemdirbystės in-tas. Sukurtos 5 lietuviškos veislės. Lietuvoje rajonuotos veislės (1965): Skaistūnės, Sovetskij. A. sėjamos paprastai balandžio pab.—gegužės pr. (lengvesnėse dirvose — anksčiau). Svarb. grybinės ligos: lapų ir stiebų — vainikuotosios A. rūdys, juodosios javų rūdys; varpų — dulkančiosios A. kūlės; stiebų bei varpų kenkėjai — švedinės muselės lervos. Iš viso A. 1963 užėmė 19 400 ha, arba 0,8% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (1,9% bendro javų ploto), tame tarpe kolūkiuose 12 200 ha, taryb. ir kituose valst. ūkiuose 5000 ha. 87,9% visų A. pasėlių buvo veisliniai. A. derlingumas: 1962 Piktupėnų taryb. ūkis (Šilutės rj.) 11 ha plote gavo 23,2 cnt/ha; 1963 Aleksonio kolūkis (Molėtų rj.) 7,4 ha plote 21,9 cnt/ha, Žemdirbystės in-tas 2 ha plote 40 cnt/ha. A. grūdai Lietuvoje daugiausia vartojami pašarui, ypač arkliams, paukščiams. A. dažnai sėjamos su vikiais ir kitais javais žaliajam pašarui, šienui bei silosui. A. auginimą tiria Žemdirbystės institutas.

Lietuvos javų, ypač avižų, laukuose kaip piktžolė gana dažna **aviža netikšė** (*A. strigosa*), labai reta **tuščioji aviža** (*A. fatua*).

ISTORINIAI DUOMENYS. Lietuvos teritorijoje A. jau buvo auginamos pirmaisiais mūsų eros amžiais. Tai patvirtina archeologinės iškasenos, pvz., Raseinių rj. Gabrieliškiu piliakalnyje (III—IV a.). A. labiau paplito nuo XIII a. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje 1913 A. pasėliai sudarė 434 000 ha, arba 20,2% bendro pasėlių ploto, 1930 — 368 000 ha (18,0%), 1939 — 405 000 ha (15,6%), 1953 — 267 000 ha (12,2%), 1961 — 65 500 ha (2,7%), 1963 — 19 400 ha (0,8%). Vid. derlingumas 1931—40 buvo 10,6 cnt/ha. Pastaraisiais metais A. nepagrįstai buvo laikomos bet kuriomis sąlygomis mažai derlinga kultūra, todėl jų pasėlių plotai buvo sumažėję. Nuo 1964 A. pasėlių plotai vėl plečiami.

Lit.: A. Sabaliauskas, Dėl avižos pavadinimo kilmės.—„LTSR MA darbai", 1958, A 1.

AVRAAMKOS METRAŠTIS — Smolensko vyskupo Josifo nurodymu jo raštininko Avraamkos 1495 sudarytas metraščių sąvadas. A. m. panaudoti 3 šaltiniai: 1448 metų Novgorodo metraščio sąvadas, Novgorodo penktasis (įvykiai iki 1446) ir ketvirtasis (įvykiai iki 1469) metraščiai. A. m. pabaigoje įjungtas atskiras „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis". Avraamka, sudarydamas sąvadą, nekeitė šaltinių polit. krypties. A. m. originalas saugomas Lietuvos TSR MA centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje.

Publikacija: Полное собрание русских летописей, т. 16, СПб, 1889.

Lit.: А. Шахматов, Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв., М.-Л., 1938; Д. Лихачев, Русские летописи и их культурно-историческое значение, М.-Л., 1947.

AZĀGIS — ežeras Lazdijų rj., 3 km į p. nuo Leipalingio. Plotas 18 ha. Krantai žemi, pelkėti. Įteka bevardis upelis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

AZERBAIDŽĀNŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Liet. spaudoje apie A. l. pradėta plačiau rašyti tik taryb. valdžios metais. 1940—41 pasirodė straipsnių apie azerb. poetą Nizamį („Kultūra", 1940, Nr. 7—8; „Raštai", 1941, Nr. 1). Po D. Tėvynės karo liet. period. spaudoje buvo plačiai paminėtas Nizamio 800 metų gimimo jubiliejus, 1950 — azerb. lit-ros dekada Maskvoje, 1956 — įžymus taryb. azerb. poetas S. Vurgunas (1906—56) ryšium su jo 50-siomis gimimo metinėmis bei mirtimi. Apie tuos rašytojus plačiau rašė A. Venclova (kn. „Laikas ir rašytojai", 1958). Liet. kalba išleista azerb. rašytojų kūrinių rink. „Azerbaidžanų apsakymai" (1952, vertė J. Žėkaitė), supažindinas su A. Abulhasano, A. Achundovo, M. Achundovo, D. Džabarlio, A. Džafarzadės, M. Huseino, M. Ibrahimovo, E. Mamedchanlio, S. Rachmano, S. Rahimovo, A. Sadichovo, A. Šaiko, J. Širvano kūriniais. Liet. kalba atskiromis knygomis pasirodė M. Huseino (g. 1909) rom. „Apšeronas" (1952, v. V. Miliūnas), I. Kasumovo ir H. Seidbeilio apysaka vaikams „Tolimose pakrantėse" (1957, v. V. Miliūnas), B. Kadirzadės rom. „Žiemos naktis" (1964, v. D. Venclovaitė). Liet. period. spaudoje išspausdinta azerb. poetų M. Dilbazio, G. Huseinovo, A. Kerimovo, T. Mechtijevo, T. Mutalinovo, Nizamio, M. Rahimovo, S. Rustamo, N. Tiandkulio ir kt. eilėraščių vertimų. A. Venclova parašė eilėraščių azerb. tematika („Baku", „Draugystės taurė", „Kalnų puota" ir kt.), išvertė S. Vurguno eil. „Azerbaidžanas". Apie Azerbaidžaną rašė P. Cvirka (apybraiža „Azerbaidžanas", 1947), J. Paukštelis („Kelionė po Užkaukazį", 1948). J. Skliutauskas paskelbė str. „Apie V. Krėvės-Mickevičiaus gyvenimą ir veiklą Baku mieste" („Pergalė", 1961, Nr. 2), kuriame, remdamasis azerb. rašytojų atsiminimais ir kt. medžiaga, nušvietė V. Krėvės veiklą Azerbaidžane 1909—1920 laikotarpiu. Cikle „Rytų pasakos" V. Krėvė panaudojo azerb. legendą „Azerstano šalis".

Azerb. kalba išleistas Žemaitės kūrinių rink. „Apsakymai" (1951, v. G. Aligeidaras), liet. rašytojų (A. Baltrūno, P. Cvirkos, J. Janonio, H. Korsakienės, K. Kubilinsko, E. Matuzevičiaus, E. Mieželaičio, S. Nėries, V. Reimerio, M. Sluckio, V. Valsiūnienės, Žemaitės) eilėraščių ir apsakymų rink. „Draugystė" (1956). Azerb. kalba 1956 išleistoje TSRS tautų lit-ros chrestomatijoje įdėta ištraukų iš K. Donelaičio „Metų" ir 3 S. Nėries eilėraščiai. Atskiromis knygomis azerb. kalba išleista P. Cvirkos „Lapė karalienė" (1958) ir rom. „Žemė maitintoja" (1961, v. M. Rzakulazadė), E. Mieželaičio eiliuotas pasakojimas vaikams „Zuikis puikis" (1961), rink. „Žmogus" (1964). Azerb. period. spaudoje išspausdinta liet. poetų (A. Jonyno,

K. Korsako, V. Mozūriūno, S. Nėries, V. Reimerio, A. Venclovos) eilėraščių, straipsnių apie liet. lit-rą (ryšium su P. Cvirkos, J. Paukštelio, A. Vienuolio ir Alb. Žukausko apsilankymu Azerbaidžane 1946), apie K. Donelaičio, P. Cvirkos, A. Gudaičio-Guzevičiaus, A. Vienuolio ir kitų liet. rašytojų kūrybą. Azerb. rašytojas O. Sarivelis pateikė atsiminimų apie P. Cvirką („Knyga apie P. Cvirką", 1949).

AZIZBĖKOVA Mariam [g. 1919.X.25 Rostove prie Dono] — pianistė, pedagogė, meno mokslų kandidatė (1950). 1946 baigė Maskvos Konservatorijos fortepijono klasę. Lietuvos TSR Konservatorijoje nuo 1950 vadovauja fortepijono klasei, nuo 1954 docentė. Dalyvauja kaip solistė simfoniniuose ir kameriniuose koncertuose, atlieka ir redaguoja lietuvių taryb. kompozitorių fortepijoninius kūrinius.

AZÓTINĖS TRĄŠOS — mineralinės, organinės arba biologinės trąšos, turinčios azoto. Ž. *Mineralinės trąšos, Trąšos.*

AŽĖNAI — kaimas Ignalinos rj., Gubavos apyl., 7 km į v. nuo Dūkšto. 118 gyv. (1959). A. minimi 1695 Breslaujos pavieto Gudiškės dvaro inventoriuje (6 valakai, 6 kiemai).

AŽÝTĖ, Ežytė, — upė Raseinių ir Kėdainių rj., Šušvės deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 98 km^2. Prasideda Tautušių pelkėse, 4 km į š. r. nuo Betygalos; teka į r.; įteka į Šušvę 54 km nuo jos žiočių, prie Ažytėnų. Intakai: dešinysis — Ažynas, kairieji — Verdegsnis, Ažylaitė, Ažytėlė. Vid. nuolydis 180 cm/km. Slėnis išryškėja tik žemupyje. Vid. debitas žiotyse 0,53 m^3/s.

AŽÝTĖNAI, Ežytėnai, — kaimas Kėdainių rj., Krakių apyl., 9 km į š. v. nuo Krakių; kolūkio centras. 265 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Ažytė, v. — jos kair. intakas Ažytėlė. Malūnas, ryšių skyrius, pr. m-la (1910—50 pradinė, 1950—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1953). Kaime gimė M. Katkus (1852—1944), „Balanos gadynės" autorius (čia jis ir palaidotas).

AŽÙGIRIAI — kaimas Utenos rj., Leliūnų apyl., 10 km į v. nuo Utenos, prie Kauno—Zarasų plento. 137 gyv. (1959). Į š. nuo A. yra Kermėžio ež. Malūnas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1930). 0,5 km nuo Kermėžio ež., Pakapių kalne, atkasti kapai, kuriuose rasta žalvarinių papuošalų, sen. pinigų, amuletas — meškos dantis.

AŽÙKALNIS, Zagurskis, Valerijonas [1818? Uogšilyje (Kupiškio rj.) — 1874.III.28 Kaune] — poetas, vertėjas. Dirbo raštininku Pandėlyje, paskui vienoje Vilniaus spaustuvėje. Skapiškyje vertėsi iš privačiai ginamų bylų. Kaune tarnavo bajorų vadovo kanceliarijoje. Vėliau persikėlė dirbti į Čaplickių dvarą. 1863 sukilimo metu buvo suimtas. Paleistas apsigyveno Kaune. Palaikė ryšius su lenkų poetu L. Kondratovičiumi, bendravo su poetu A. Baranausku. Pirmuosius eilėraščius A. sukūrė lenkų kalba Pandėlyje. Vėliau rašė ir liet. kalba. Buvo parengęs spaudai rink. „Raštai lietuviški. Tikros rankos išguldymai ir sekiojimai", bet jis nebuvo išspausdintas. Cenzūros subraukytas jo rankraštis saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje. Rinkinį sudaro keliolika A. originalių eilėraščių, 2 pasakėčios, keliasdešimt lenkų poetų (A. Mickevičiaus, J. Kraševskio, F. Karpinskio, L. Kondratovičiaus ir kt.) kūrinių vertimų bei sekimų. A. vertimai meniškai silpnesni už originaliąją kūrybą. A. daugiausia apdainavo Lietuvos gamtą, baudžiauninkų buitį, gerokai ją idealizuodamas. Geresnieji A. eilėraščiai pasižymi žodinga kalba, tautosakine poetika. Kai kurie jų virto liaudies dainomis. A. rašė aukštaičių rytiečių tarme.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — **Vaižgantas,** Raštai, t. 11, K., 1929; [Eilėraščiai]. — Lietuvių poezija. XIX amžius, sudarė B. Pranskus, V., 1955; [Eilėraščiai]. — Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1958; **L. Gira,** Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis. — Raštai, t. 5, V., 1963.

AŽŪKALNIS — ežeras Zarasų rj., 1,5 km į p. r. nuo Degučių. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 780 m, didž. plotis 320 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai žemi, p. — pelkėtas, r. ir š. v. — miškingi. Įteka bevardis upelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 6,7 kg/ha.

AŽÙLANKOS PĖLKĖ — pelkė Molėtų rj., 5 km į v. nuo Joniškio, 2 km į š. nuo Baluošų ežero. Plotas 125 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 6,3 m, vid. 2,78 m. Durpės žolinės (viksvinės) ir plynraistinės (medieninės-nendrinės); vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 12%. Š. v. pakraštyje yra Ažulankos kaimas.

AŽÙLAUKĖ — kaimas Vilniaus rj., 7 km į š. v. nuo Nemenčinės; apylinkės ir kolūkio centras. 94 gyv. (1959). Per A. eina kelias iš Nemenčinės į Vilniaus—Utenos plentą. Aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1957). A. įsikūrė XIX a. pab.

ĄŽUOLÁIČIAI — kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 5 km į p. v. nuo Dotnuvos. 273 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Jaugila (Smilgos intakas), iš v. prieina Medininkų miškas. Pr. m-la (nuo 1933), biblioteka (nuo 1960). Iš Ą. kilęs D. Tėvynės karo partizanas komjaunuolis J. Korbutas, hitlerininkų nužudytas 1943.

ĄŽUOLAS. Lietuvoje auga dvi savaiminės Ą. rūšys — paprastasis Ą. (*Quercus robur*) ir bekotis Ą. (*Q. petraea*) — ir 5 introdukuotos.

PAPRASTASIS Ą. Lietuvoje užauga iki 30—35 m aukščio. Jo yra ankstyvoji ir vėlyvoji forma. Ankstyvasis Ą. pradeda žydėti apie V.14—VI.4, o vėlyvasis 6—19 parų vėliau. Gilės prinoksta ir krinta rugsėjo—spalio mėn. Mažus ąžuoliukus dažnai nugraužia kiškiai, stirnos; paūgėjusius žaloja briedžiai, elniai, danieliai. Lapus dažnai pažeidžia neporinio verpiko, žiemsprindžių, žaliojo ąžuolų lapsukio vikšrai. Ąžuolynai daugiausia paplitę Vidurio lygumoje, p. ir r. aukštumose. Lygumose jie dažniausiai auga velėniniame karbonatiniame priemolyje, o aukštumose — velėniniame jauriniame riedulingame priemolyje ir priesmėlyje, susidariusiame ant priemolio ir molio. Ąžuolynai Lietuvoje yra dažniausiai dviaukščiai; trakui būdingas lazdynas. Skiriami 5 ąžuolynų tipai: mėlyniniai-plačialapiniai, kiškiakopūstiniai-plačialapiniai, garšviniai, uosyniniai ir viksviniai-lendrūniniai.

Plokščių paminklinis ąžuolas (Kretingos rj.)

Pagal eglių ir skroblų priemaišas yra ąžuolynų su eglėmis, su eglėmis ir skroblais ir su skroblais; pastarųjų 2 grupių ąžuolynai aptinkami tik respublikos pietvakariuose. Ąžuolynuose auga beveik visos Lietuvos miško medžių rūšys, ypač liepos, klevai, skirpstai. Ąžuolynai užima 23 700 ha ir sudaro 1,6% visų miškų; be to, dar 3,3% miškų ploto sudaro kiti medynai su 10—30% Ą. priemaiša. Ąžuolynų vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,5, vid. tūris 87,4 ktm/ha, vid. prieauga 1,4 ktm/ha. Savaiminės kilmės ąžuolynų medienos didž. tūris 578 ktm/ha (Vidgirio miške, prie Alytaus), įveistų su liepomis — 597 ktm/ha (Norkaičių miške, Šilutės rj.). 1964 pagaminta 11 000 ktm padarinės Ą. medienos; ji daugiausia vartojama brangiems baldams, statinėms, parketui, fanerai, ratų stipinams, tvorų stulpams.

Lietuva senovėje garsėjo puikiais ąžuolynais. Tai rodo daugelis vietovardžių (Ąžuolynė, Ąžuolytė, Ąžuolpamūšis), o t. p. išlikę iki mūsų dienų 114 milžiniškų Ą., tapusių gamtos paminklais, pvz., *Stelmužės* (Zarasų rj.) — 8,6 m perimetro, Gedimino (Jurbarko rj.) ir Mingėlos (Plungės rj.) — po 7,5 m, Glitiškių (Vilniaus rj.) — 6,9 m, Plokščių (Kretingos rj.) — 6,0 m. Iki krikščionybės įvedimo Lietuvoje Ą. buvo vienas labiausiai garbinamų medžių. Ą. miškeliai buvo laikomi šventais, tikėta, jog juose lankosi dievybė — suasmeninta gamtos jėga Perkūnas. Kai

kurie medžiai net buvo vadinami Perkūno Ą. Pirmosios žinios apie Ą. garbinimą Lietuvoje randamos metraščiuose ir kt. ist. dokumentuose. Tačiau vid. amžių lit-roje (E. Stelos, S. Grunau ir kt. veikaluose) apie Ą. garbinimą Lietuvoje yra pramanytų dalykų, kuriuos kartojo ir vėlesnieji metraštininkai, istorikai. XV a. misionierius Jeronimas Pragiškis apie Ą. kultą Lietuvoje pateikė pirmus patikimesnius faktus, kuriuos paskelbė žinomas XV a. humanistas E. Pikolominis. Daugelį kartų mini ąžuolynus („damerow") kryžiuočiai, aprašinėdami savo XIII—XIV a. karo žygius į Lietuvą. Įvedus krikščionybę, Ą. garbinimas dar ilgą laiką išliko liaudyje (XVII—XVIII a., kai kurių rašytojų — M. Pretorijaus, S. Rostovskio — liudijimu, žmonės lankę ir garbinę atskirus milžiniškus Ą.). Žymesni pasirinktiniai ąžuolynų kirtimai eksportui Lietuvoje pradėti XV a. Pradžioje iš Ą. (ir kt. kietųjų lapuočių) būdavo degamos anglys, pelenai (potašui), vėliau iš kamienų pradėtos tašyti ir piauti sijos bei storos lentos (vančosai, tarticos, čamrai), statinių šulai (klepkos), laivų griaučių dalys. Ąžuolynų plotai sparčiai mažėjo, ypač Užnemunėje, XVI—XIX a., kai išplito miško verslo įmonės — *būdos*, kuriose buvo ruošiama miško medžiaga eksportui į V. Europos kraštus. Daugelyje vietų ąžuolynus pakeitė minkštieji lapuočiai, vietomis eglės. XVI a. ąžuolynai dar sudarė 15—20% Lietuvos teritorijos miškų ploto. 1895 Kauno gub. jų buvo 2%, o Vilniaus — 3%. Burž. Lietuvoje 1937 jų teliko 1,3%. 1925—37 į užsienį išvežta 70 700 t Ą. rąstų, arba 16% visų rastų eksporto. Po vok. faš. okupacijos ąžuolynų liko tik 0,8% miškų. Taryb. laikotarpiu 1945—63 ažuoliukais apželdinta daugiau kaip 18 000 ha. Minkštųjų lapuočių jaunuolynus pradėta rekonstruoti, įveisiant juose Ą. ir kitus medžius; plečiami Ą. jaunuolynai.

Liaudies dainose Ą. simbolizuoja bernelį, kaip liepa — mergelę. Ą. yra ir tvirtumo, jėgos simbolis (pvz., pasakoje „Eglė žalčių karalienė"). Ą. lapai puošia Lietuvos TSR herbą, jų vainikai įteikiami įvairių varžybų nugalėtojams ir t. t. Pats medis sodinamas kaip tautų draugystės, taikos simbolis.

BEKOČIŲ Ą. 1954 aptikta Trako miške (Seirijų girininkijoje); jie auga kartu su paprastaisiais Ą. 70 ha plote. Pavieniai medžiai dar aptikti Ąžuolijos miške (prie Vilniaus) ir Begėdžių miške (Šilutės rj.).

INTRODUKUOTŲ Ą. labiau paplitęs **raudonasis Ą.** (*Quercus rubra*); žinoma apie 70 jo augimo vietų miškuose ir parkuose. **Pelkinis Ą.** (*Q. palustris*), **stambiavaisis Ą.** (*Q. macrocarpa*), **stambiakuokelinis Ą.** (*Q. macranthera*) ir **burgundinis Ą.** (*Q. cerris*) reti, randami parkuose.

Lit.: M. **Lukinas**, Teritorinis ąžuolynų fondas ir jo išskyrimo tipologiniai pagrindai.— Miškų ūkio išvystymo klausimai Tarybų Lietuvoje (Straipsnių rinkinys), V., 1956; M. **Lukinas**, Lietuvos TSR ąžuolynų dirvožemiai.— „Lietuvos Žemės ūkio akademijos moksliniai darbai", t. 7, sąs. 3(6), K., 1960; Lietuvos TSR miškai, V., 1962 [p. 146—165].

ĄŽUOLÝNAS — **1.** Senais ąžuolais apaugęs 60 ha plotas Kauno mieste, Žaliakalnio p. r. dalyje. Šiaurėje Ą. siekia Vydūno alėją, rytuose apima Girstupio slėnio dalį, vad. **Mickevičiaus slėniu** (jį labai mėgo ir apdainavo poetas A. Mickevičius), pietuose remiasi į K. Baršausko g., o vakaruose užsibaigia stačiais šlaitais, besileidžiančiais į žemutinę miesto dalį. Didesnioji Ą. dalis lygi, tik p. r. pakraštys išraižytas gilių, medžiais ir krūmais apaugusių daubų bei griovų, kurios leidžiasi į Girstupio slėnį — vieną gražiausių Kauno kampelių. Viena tų daubų vadinama **Dainų slėniu.**

Ą. turi svarbią reikšmę Kauno kultūriniam gyvenimui kaip poilsio, sportinių varžybų, parodų vieta. Ąžuolyne yra Kūno kultūros in-tas ir sportinių įrenginių kompleksas, vienas seniausių ir didžiausių Lietuvoje. Jį sudaro valst. stadionas ir didžiausia respublikoje uždara sporto salė (halė), kur rengiamos miesto, respublikos, o kartais ir visasąjunginės bei tarptautinės sportinės varžybos. Be valst. stadiono, taryb. metais Ąžuolyne įrengtas ir Kauno Politechnikos in-to stadionas. V. dalyje yra Vytauto kultūros ir poilsio parkas bei Kauno pionierių rūmai, š. dalyje — Kauno Politechnikos in-to cheminės technologijos f-to rūmai, prie Girstupio — Zoologijos sodas. Specialiose patalpose rengiamos miesto ir respublikos liaudies ūkio parodos, Dainų slėnyje vyksta miesto ir rajono dainų šventės.

Į Kauno miesto teritoriją Ą. įjungtas burž. valdymo metais. Iki II pasaul. karo jo p. v. dalyje buvo Kauno radijo stotis, kurią vok. faš. okupantai besitraukdami susprogdino. Taryb. metais toje vietoje įrengta televizijos retransliacijos stotis. 1960 sudarytas Ą. sutvarkymo ir restauravimo projektas (autorius archit. V. Zubovas).

2. Kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 5 km į p. r. nuo Liudvinavo, Šešupės deš. krante. 193 gyv. (1959). Į r. ir p. nuo kaimo — Buktos miškas. Per Ą. eina Kapsuko—Alytaus plentas. Vok. faš. okupantai 1942 nužudė Ą. gyventoją K. Stebulį.

ĄŽUOLPAMŪŠĖ — kaimas Pasvalio rj., Raubonių apyl., 7 km į š. r. nuo Pasvalio, Mūšos deš. krante, tarp Jiešmens ir Tatulos žiočių. 223 gyv. (1959). Pieninė, pr. m-la (nuo 1926). Netoli Ą. yra piliakalnis, kurį iš š. ir v. supa Tatula, iš p.— jos intakas Ugė; iš r. piliakalnis buvo apsaugotas apie 4 m aukščio pylimu. Piliakalnio aikštelė beveik keturkampė (ilgis 40 m, didž. plotis 30 m). Prie piliakalnio dirbamame lauke randama akmeninių kirvukų. Burž. laikais Ąžuolpamūšėje buvo dvaras.

ĄŽUOLŲ BŪDA — kaimas Kapsuko rj., Gavaltuvos apyl., 6 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos, abipus Kauno—Kapsuko plento; kolūkio centras. 264 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Vabalkšnė, iš š. prieina Ąžuolų Būdos miškas. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1922—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). Ą. B. ryšių skyrius yra Didžiuosiuose Zariškiuose. Kaimo apylinkėse rasta įtveriamas storapentis ovalinio piūvio akmeninis kirvis ir 4 paprastieji darbo kirviai (radiniai Kapsuko kraštotyros muziejuje). Ą. B. įsikūrė XVIII amžiuje. 1905—07 revoliucijos metu vyko mitingai; čia valstiečiai buvo sudarę vietos valdžios organą — Tarybą. Ąžuolų Būdos gyventojai 1918—19 kovojo dėl Tarybų valdžios Lietuvoje.

ĄŽUOLŲ BŪDOS MIŠKAS — miškas Kapsuko rj., 4 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Ąžuolų Būdos girininkijai. Plotas 945 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo

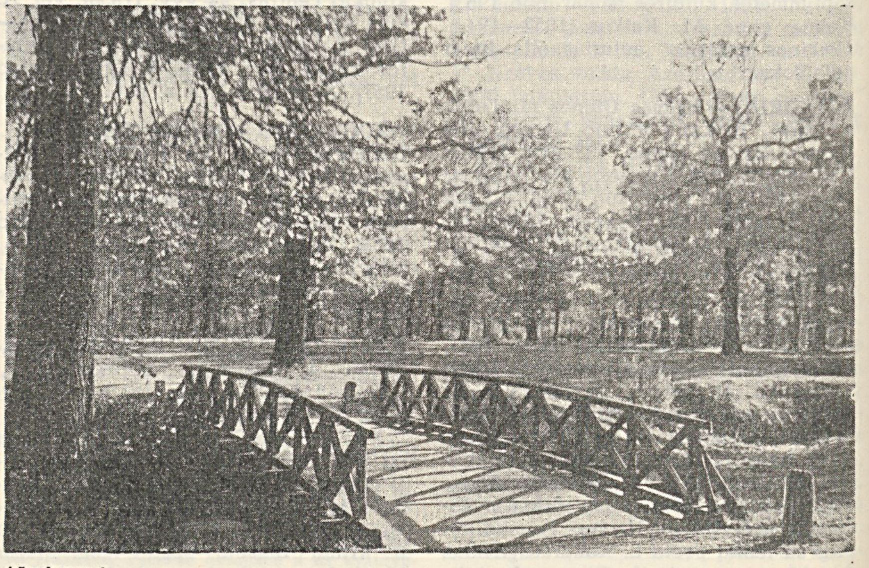

Ąžuolynas 1

p. dalis. Rytuose jungiasi su to paties masyvo Gudelių mišku. Iš š. v. mišką supa Pilvė (Šešupės intakas), iš p. — Vabalkšnė, miško v. pakraštyje įtekanti į Pilvę.

ĄŽUOLŪPIAI, Aržuolupiai, — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 2 km į p. r. nuo Šakių. 44 gyv. (1959). Kaimo š. pakraščiu teka Siesartis; dešiniuoju Siesarties krantu eina Kauno—Šakių plentas. Ą. minimi jau 1697. Yra XVII—XVIII a. kapinės; jose auga 2,6 m skersmens ir 45 m aukščio jovaras. 1866 kaimas sudegė, po to išsiskirstė į 13 vienkiemių. 1935—36 valstiečių streiko metu Ą. gyventojai A. Duoba, J. Orintas, J. Sederavičius ir P. Spurga užmezgė ryšius su Šakių pogr. kom. kuopele, platino atsišaukimus prieš burž. valdžią. 1944.VIII.7—X.10 per Ą. ėjo fronto linija. Besitraukiantieji vok. faš. okupantai kaimą sudegino, o gyventojus išvarė; 9 žmonės žuvo. Grįžę po išvadavimo, Ą. gyventojai savo kaimą atstatė.

AŽUOŽERIAI — kaimas Molėtų rj., Inturkės apyl., 7 km į p. nuo Molėtų. 127 gyv. (1959). Į š. nuo A. yra Bebrusų ež., į p.— miškas. Aštuonmetė m-la (1934—51 pradinė, 1951—62 septynmetė). Prie A. yra piliakalnis; randama akmeninių kirvukų. 1905 kaime vyko socialdemokratų organizuoti mitingai; burž. valdymo metais buvo platinama pogr. kom. lit-ra. Burž. nacionalistai 1944 išžudė mkt. Trimonio šeimą.

AŽŪSIENIS Algimantas [g. 1930.I.17 Akmeniuose (Panevėžio rj.)] — astronomas. 1955 baigė Vilniaus un-to fizikos-matematikos f-tą. Nuo 1955 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kintamąsias žvaigždes. Nuo 1960 TSRS MA astr. tarybos kintamųjų žvaigždžių komisijos narys.

Ršt.: Marsas, V., 1956; [su V. Jasevičiumi ir kt.] Žvaigždėtas dangus, V., 1961; Žvaigždžių milijardai, V., 1964.

AŽŪSILĖS KALNAS — kitas *Būdakalnio* vardas.

AŽVINTAITIS — ežeras Ignalinos rj., 10 km į p. v. nuo Salako. Plotas 33 ha, didž. gylis 7 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1600 m, didž. plotis 300 m. Rytuose sąsiauriu jungiasi su *Ažvinčio* ež., esančiu toje pačioje rinoje. Ežeras verslovinis.

AŽVINTIS — ežeras Ignalinos rj., 9 km į p. nuo Salako. Plotas 262 ha, didž. gylis 23 m, vid. gylis 5,7 m. Sąsiauriais jungiasi su Ažvintaičio (rytuose) ir Sągardų (vakaruose) ežerais. Limnologiniu požiūriu šie 3 ežerai yra vienas vandens baseinas. Jų dubenį sudaro rina, nusitęsusi iš v. į r., ir negili įdauba, prisišliejusi prie jos iš p. Viso baseino didžiosios ašies ilgis 6,8 km, didž. plotis 1,4 km, kranto linijos ilgis 22,8 km. Š. krantai statūs, priemolingi, senovinės erozijos procesų paveikti, p.— žemi, vietomis pelkėti. Ežeras verslovinis.

B

B, b — lietuvių abėcėlės trečioji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „b", pvz., „buvo", „globoti", ir minkštoji „b", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „gaubia", „baubiau", „lobiui". „B" yra uždarumos sprogstamasis abilūpinis skardusis priebalsis. Jo uždaruma susidaro, apatinei lūpai prisispaudus prie viršutinės. Iškvepiama oro srovė, atidarydama uždarumą, sukelia priebalsiui „b" būdingą sprogstamąjį šlamesį. Priebalsį „b" reikia skirti nuo raidės *b*. Raidė *b* ne visada žymi priebalsį „b", pvz., rašome „dirbti", „gerbti", o tariame „dirpti", „gerpti", ir atvirkščiai, priebalsis „b" ne visada žymimas raide *b*, pvz., rašome „alpdamas", „verpdamas", o tariame „albdamas", „verbdamas".

BABACHINAS Akepsimas [1890.X.27 Fedoriškiuose (Švenčionių rj.) — 1943.IX] — pilietinio karo Rusijoje ir partizaninio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915 mobilizuotas į Rusijos armiją, 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo mūšiuose prieš baltagvardiečius ties Rostovu prie Dono, paskui buvo kuopos vadu Tiumenėje. 1920 grįžo į Lietuvą, dirbo laisvai samdomu darbininku. 1940 iš Tarybų valdžios gavo 8 ha žemės. Nuo 1942 Žemaitės partizanų junginio ryšininkas. Hitlerininkų nužudytas.

BABĖNAI — Kėdainių miesto dalis į š. nuo geležinkelio stoties, prie kelio į Surviliškį. Į r. nuo B. tęsiasi Babėnų miškas. B. minimi nuo 1372. XVI a. ist. dokumentuose minimas B. laukas, kuriame buvo bajorų Daukšų tėvonija. Tarp 1527 ir 1538 Babėnuose gimė vienas pirmųjų lietuvių raštijos kūrėjų M. Daukša. Taryb. metais B. įjungti į Kėdainių miesto teritoriją; pastatyta daug gyv. namų, nutiesta gatvių.

BABĖNSKAS Marijonas [g. 1910.VI.17 Vienoje] — veterinarijos gydytojas helmintologas, veterinarijos mokslų kandidatas (1951), Lietuvos TSR nusipelnęs veterinarijos gydytojas (1965). 1938 baigė Brno Aukštąją vet. m-lą (Čekoslovakija). 1940—41 dirbo asistentu Lietuvos Vet. akademijoje. D. Tėvynės karo pradžioje, iki 1943, vet. darbuotojas Kazachijos TSR. 1943—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko vyriausiasis vet. gydytojas. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—51 dirbo Lietuvos TSR Žemės ūkio m-joje ir LKP CK. 1951—52 Lietuvos TSR MA Žemdirbystės ir gyvulininkystės in-to sektoriaus vedėjas, 1952—56 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to direktoriaus pavaduotojas, 1956—59 Biologijos (vėliau Zoologijos ir parazitologijos) in-to laboratorijos vedėjas. Nuo 1960 Lietuvos Veterinarijos in-to (Kaišiadoryse) direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių vet. helmintologijos ir kt. klausimais.

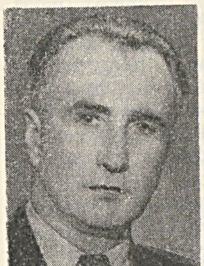

BABĖNŲ MIŠKAS — miškas Kėdainių miesto š. r. dalyje, į š. nuo geležinkelio stoties, prie kelio į Surviliškį. Priklauso Kėdainių miškų ūkio Kėdainių girininkijai. Plotas 316 ha; medynų 271 ha. Reljefas banguotas. Š. r. ir p. r. pakraščiai prieina prie stačių Nevėžio slėnio šlaitų, išraižytų erozijos griovomis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai, ant moreninio priemolio. Vyrauja kiškiakopūstiniai eglynai ir kiškiakopūstiniai, brukniniai bei mėlyniniai pušynai. 97% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 55%, ąžuolynų 21%, eglynų 16%, drebulynų 4%, uosynų 2%, beržynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 16%, pusbrandžiai medynai 10%, pribręstantieji ir brandieji po 37%. Medynų bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 160 ktm/ha. B. m.— medžioklės draustinis. Yra stirnų. Miškas kurortinis; įeina į Kėdainių miesto žaliąją zoną. Babėnų miške 1941 vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė daug taryb. piliečių iš Kėdainių ir jų apylinkių; fašizmo aukoms pastatytas paminklas.

BABILIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Žiežmarių apyl., 9 km į p. nuo Kaišiadorių, prie plento į Alytų. 90 gyv (1959). Į p. v. nuo B. tęsiasi Juknonių miškas. Girininkija, pr. mokykla (1947—1956 buvo Mediniu Strėvininkų mokyklos komplektas). Šiaurinė kaimo dalis vadinama Strėvininkų B., pietinė — Juknonių B.

BABILIUS Vincas [g. 1903.I.7 Kalnėnuose (Jurbarko rj.)] — inžinierius metalininkas, technikos mokslų kandidatas

(1954). 1932 baigė Kauno universiteto technikos f-tą, 1936 Paryžiaus Aukštąją liejininkystės m-lą. Nuo 1940 dirbo ped ir moksl. darbą Kauno un-te, Fizikos-technikos in-te, Ž. ū. akademijoje, nuo 1960 Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Sukonstravo išcentrinę mašiną strypams lieti iš vario lydinių atlaikų. Parengė „Kaitros" ir „Žalgirio" gamyklų liejyklų technologinius projektus. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. darbų metalininkystės klausimais. Vienas iš „Metalotyros" (1961) ir „Metalininko žinyno" (1961) autorių.

BĀBIS Vladimiras Zinovjevičius [1913—1944.X.6 Kelmėje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). B. vadovaujamas tankų batalionas 1944.X.6 prie Kelmės sutiko atkaklų gausesnių priešo jėgų pasipriešinimą. Apsupęs iš sparno ir užnugario, batalionas įsiveržė į atramos punktą. Mirtinai sužeistas, B. puolė antrą atramos punktą. Pasekę vado pavyzdžiu, tankistai išvadavo Kelmę ir įvykdė užduotį.

BABKĀUSKAS Bronius [g.1921.IV.9 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1965). 1933—40 lankė Kauno Darbo rūmų vaidybos studiją. Nuo 1940 Panevėžio dramos teatro aktorius. Nuo 1955 TSKP narys.

Vaidmenys: Moska (B. Džonsono „Sukčiaus testamentas"), Liliakas (A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje"), Endrė (J. Paukštelio „Audra ateina"), Trigorinas (A. Čechovo „Žuvėdra"), Kaliužnas (J. Germano „Daktaras Kaliužnas"), Bartolas (P. Bomaršė „Sevilijos kirpėjas"), Brakas (H. Ibseno „Heda Gabler"); kiet. filmuose: Banditas („Gyvieji didvyriai"), Vilkišius („Svetimi"), Rimša („Vienos dienos kronika") ir kt.

BABRAĨ — kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 7 km į š. nuo Veisiejų. 180 gyv. (1959). 2 km į r. nuo B. yra Morkavo ež. Iš p. prieina Babrų miškas. Yra pr. m-la (nuo 1941). B. minimi Šventežerio inventoriuje 1650 (16 valakų, 29 šeimos). Burž. nacionalistai 1945—48 Babruose nužudė 22 žmones.

BABRĀITIS Vaclovas [g. 1923.I.29 Pamerkyje (Varėnos rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. 1940 įstojo į komjaunimą. 1944—50 komjaunimo darbuotojas Trakų aps. 1948 Vilniuje baigė taryb. darbuotojų kursus. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—65 Varėnos rj. Pirčiupio (iki 1958 Melnikaitės) kolūkio pirmininkas. Lietuvos TSR žemės ūkio pirmūnas (1964). 1951—63 Lietuvos TSR AT deputatas.

BABRAUNIÑKAI — kaimas Lazdijų rj., Teizų apyl., 5 km į p. nuo Simno. 138 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs 1,5 km į š. v. nuo Dusios ež., Spernios kair. krante. Burž. nacionalistai 1949 kaime sušaudė 9 žmones.

BABRAUSKĀITĖ Bronė [1902.XI.25 Polekėlėje (Radviliškio rj.) — 1964.IV.9 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1925 Komunistų partijos narė. Jos bute 1925 pab.—1926 pr. buvo komunistinės literatūros sandėlis. Už rev. veiklą 1927 suimta, ištremta į Varnių konc. stovyklą visam karo padėties laikui. Už Gegužės Pirmosios šventimą konc. stovykloje 1927 kariuomenės teismas Telšiuose nuteisė 5 metus kalėti. Buvo kalinama Telšiuose ir Kaune. 1929 paleista pagal 1928 amnestiją. 1929 vėl suimta ir ištremta į Varnių konc. stovyklą visam karo padėties laikui. Likvidavus stovyklą, 1931 perduota Šiaulių policijos priežiūron. 1932 LKP Šiaulių rj. k-to narė. 1933—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Šiaulių rj. k-to narė. 1938 ir 1940 bausta adm. tvarka. 1940—1941 dirbo Šiauliuose ligonių kasoje. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. Nuo 1941 Šiaulių miesto vykd. k-to skyriaus vedėja. 1942—44 dirbo VKP(b) Jaroslavlio sr. Pervomaisko rj. komitete. 1944—47 LKP Šiaulių miesto k-to skyriaus vedėja. 1947—49 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1949—59 LKP CK instruktorė.

BABRĀVIČIUS Jonas [g. 1928.I.18 Vištytyje (Vilkaviškio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1950 baigęs Kauno un-to statybos f-tą, dirbo įvairiose statybinėse org-jose vyr. darbų vykdytoju, buvo Lietuvos TSR žuvies pramonės ministro pavaduotoju. Nuo 1954 TSKP narys. 1959—63 Klaipėdos miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. Nuo 1963 LKP Klaipėdos miesto k-to I sekretorius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1964 LKP CK narys.

BABRĀVIČIUS Juozas [1882.III.21 Šelviuose (Vilkaviškio rj.) — 1957.IV.3 Kaune] — dainininkas (tenoras), pedagogas. 1914 baigė Peterburgo Konservatoriją. 1914—1919 Maskvos Didžiojo teatro solistas. 1920—34 gastroliavo Graikijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, kartu su F. Šaliapinu lankėsi JAV. 1934—45 Kauno operos teatro solistas. 1944—49 dėstė dainavimą Kauno Konservatorijoje, 1949—56 — Lietuvos TSR Konservatorijoje, paskutiniaisiais gyvenimo metais — Kauno Gruodžio muzikos m-loje.

Vaidmenys: Hercogas, Alfredas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Traviata"), Likovas (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė"), Dubrovskis (E. Napravniko „Dubrovskis"), Lenskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas") ir kt.

BABRÌNIS — ežeras Zarasų rj., 9 km į p. v. nuo Zarasų. Plotas 14 ha. Ežeras ovalus. Ilgis 540 m, didž. plotis 360 m, kranto linijos ilgis 1550 m. Krantai miškingi. Dugnas dumblingas. Išteka Šunelė (Nikajaus intakas). Ežero š. r. pakrantėje yra Babrinės kaimas. Ežeras verslovinis.

BABRÌŠKĖS — kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 9 km į š. nuo Varėnos, prie Alytaus—Eišiškių plento. 214 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Varėnė. Pr. m-la. Kaimo laukuose rasta neolito stovyklų liekanų. B. palivarkas minimas 1651. Burž. nacionalistai 1941 prie B. sušaudė Pavarėnio apyl. komjaunimo org-jos sekr. V. Baravyką, M. Akstiną, P. Buinicką, Z. Rutkauską, A. Jarmalavičių, B., J. ir R. Kavaliauskus, A. Zdobą.

BABRŲ̃ EŽERAS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į v. nuo Seirijų, 2 km į p. nuo Alytaus—Lazdijų plento. Plotas 68 ha, didž. gylis 25 m, vid. gylis 11 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1830 m, didž. plotis 540 m, kranto linijos ilgis 4400 m. R. ir ypač v. krantai aukšti ir statūs, š. ir p.— žemesni, vietomis pelkėti. Į š. galą įteka Bedantiškių upelis, iš p. galo išteka Paliūnų upelis (į Paliūnų ež.). R. pakrantėje yra Babrų kaimas. Ežeras verslovinis.

BABRŪKAS — ežeras Trakų rj., 1 km į p. v. nuo Trakų. Plotas 37 ha, didž. gylis 17 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1390 m, didž. plotis 510 m. Yra 0,2 ha sala. Iš B. į Olaukos ež. teka bevardis upelis. Ežero p. pakrantėje įsikūrę Babriškiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BĀBRUNGAS — **1.** Upė Plungės rj., Minijos deš. intakas. Ilgis 59 km, baseino plotas 270 km². Išteka iš Platelių ež. Teka į p., nuo Plungės pasuka į p. v. Įteka į Miniją 130 km nuo jos žiočių, prie Santakos. Intakai: dešinieji — Dirnupis, Liepupė; kairieji — Uošna, Pietvė, Čerkšnė. Vagos plotis iki Babrungėnų 4—8 m, žemiau 10—15 m. Giliausia vieta (prie žiočių) 2 m. Vid. nuolydis 155 cm/km. Slėnis 100—150 m pločio; šlaitai aukštupyje 10—15 m aukščio, žemiau Plungės 30—40 m. Srovės greitis 0,3—0,5 m/s. Debitas žiotyse: maks. 60, vid. 3,24, min. 0,25 m³/s. Nuotėkio modulis 12 l/s iš 1 km². Per pavasario potvynį vanduo pakyla apie 2 m. Prie B. veikia hidroelektrinė Gandingoje ir aštuoni vandens malūnai. Žemiau Plungės, dešinėje B. pusėje, yra Gandingos piliakalnis. 1959 į B. paleista 30 bebrų.

2. Kaimas Plungės rj., Truikių apyl., 3 km į š. r. nuo Plungės, prie plento į Sedą; kolūkio centras. 384 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Babrungas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1963). Kaimas įsikūręs XX a. pr.; išsiplėtė, nutiesus (1930—32) Šiaulių—Kretingos glžk.

BĀBRUNGĖNAI — kaimas Plungės rj., Truikių apyl., 8 km į š. nuo Plungės, prie kelio į Platelius; kolūkio centras.

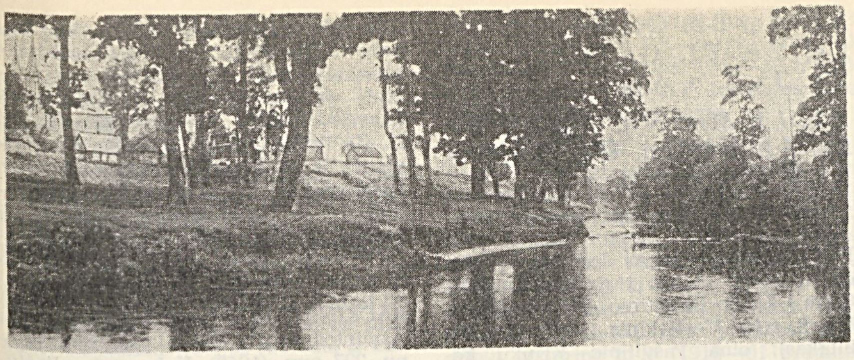

Babrungas 1. Upė ties Plunge

217 gyv. (1959). Per kaimą teka Babrungas. Kaimo š. r. pakraštys siekia Iešnalio ež. ir Plokštinės mišką. Rytuose prie B. prieina Šileniškės miškas. Prie Babrungo yra vandens malūnas (statytas XVIII a.). Pirmieji žmogaus pėdsakai Babrungėnuose siekia neolito laikotarpį: kaime rastas akmeninis laivinis kirvukas, datuojamas 2000—1500 pr. m. e. Yra senkapis, vad. Milžinkapiu. Jame būta degintinių ir griautinių kapų, kurie XX a. pr. sunaikinti. Kai kurie radiniai laikomi Telšių kraštotyros muziejuje. Ist. šaltiniuose B. minimi 1253. Lietuvos did. kun-štis Žygimantas Senasis 1511 dovanojo kaimą Žemaitijos seniūnui S. Kęsgailai.

BĀBRUNGĖS PELKĖ — pelkė Telšių rj., 6 km į š. v. nuo Varnių. Plotas 112 ha. Per pelkę teka Rešketa (Virvyčios intakas). B. p.— ežerinės kilmės raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Pelkės durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3,55 m; vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 21%.

BĀBTAI — miestelis Kauno rj., 24 km į š. nuo Kauno, Nevėžio kair. krante, prie Žemaičių plento; apylinkės centras. 464 gyv. (1959). Plano struktūra linijinė. Gatvės susiformavusios palei kelius. Ties B. į Nevėžį iš kairės įteka Gynia. Gražioje santakos kalvoje yra poilsiautojų ir turistų mėgstamas ąžuolynas, į š. nuo jo, už plento,— Babtų šilas. Veikia pieninė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1945), vaistinė (nuo 1924), vid. m-la (iki 1944 pradinė, iki 1950 prog-ja) su bendrabučiu, kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1945). Iš B. eina keliai į Raudondvarį, Kėdainius (per Labūnavą), Jonavą (per Vandžiogalą).

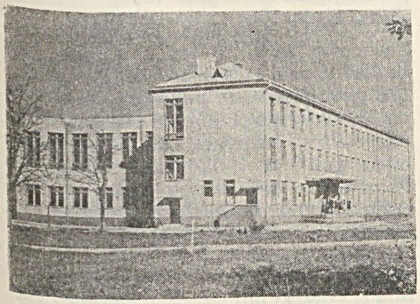

Babtai. Vidurinė mokykla

B.— viena seniausių Lietuvos gyvenviečių. Nevėžio pakrantėse gausu piliakalnių, senkapių, randama akmens amžiaus dirbinių, rodančių, jog B. apylinkėse žmonių gyventa dar prieš mūsų erą. XIV a. šią vietovę pasiekę kryžiuočiai jau rado bajoro tėvoniją su 6 šeimynos namais. Pagal 1570 inventorių, B. buvo karališkasis kaimas, turėjęs 38 valakus žemės (31 valstiečių ir 7 bajorų) ir 30 valakų miško. Pro B. XVI a. ėjo Trakų—Kauno—Upytės kelias, jungęs vaivadijos centrą Trakus su jos š. sritimis. Šiuo keliu pro Kėdainius, Šiaulius buvo vykstama ir į Rygą; juo, o t. p. ir Nevėžiu, vyko gyva prekyba, todėl B. ilgainiui išaugo į judrų prekybinį miestelį. XVII a. jam buvo suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas. XVIII ir XIX a. miestelis kelis kartus nukentėjo nuo karų bei gaisrų ir gerokai sunyko. XIX a. pr. veikė pradinė m-la (1808 — 24 mokiniai). XIX a. vid. B. vėl šiek tiek atsikūrė: buvo pastatytas mūrinis javų sandėlis (dab. pieninė), įsteigta valdinė pr. m-la (1865). Carinėje Rusijoje ir buržuazinėje Lietuvoje B. buvo valsčiaus centras (1880 — 60 namų ir apie 1000 gyv., 1913 — apie 1200 gyv., 1923 — 111 namų ir 770 gyv.). Burž. valdymo metais Babtuose veikė LKP pogr. kuopelė, 1937 padėjusi parengti Žemaičių plento darbininkų streiką. 1941 vasarą B. šile vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 300 vietos gyventojų; 1941.VIII nužudė komunistą D. Potašovą su žmona ir 2 sūnumis komjaunuoliais, 1943 — komunistus K. Sirtautą ir J. Šaltį. D. Tėvynės karo metu B. apylinkėse veikė taryb. partizanai, vadovaujami J. Rusteikos. Traukdamiesi vok. faš. okupantai miestelį smarkiai apgriovė. Taryb. metais jis atstatytas. 1962 pastatyta nauja mūrinė 520 vietų vid. m-la. 1961 pradėta statyti Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties eksperimentinio ūkio gyvenvietė.

BĀBTŲ-VARLUVŌS MIŠKAĪ — miškų masyvas Kauno rj., 11 km į š. nuo Kauno, tarp Žemaičių plento ir Kauno—Vandžiogalos kelio. Priklauso Kauno miškų ūkio Babtų ir Lapių girininkijoms. Plotas 3658 ha; medynų 3171 ha. Š. dalyje, 2 km į r. nuo Babtų, yra Babtų-Lygių miškas (733 ha), vid. — Gailiušių-Sitkūnų (1024 ha) ir Muniškių (201 ha) miškai, p.— Varluvos miškas (1700 ha). Paviršius lyguminis, pelkėtas, išraižytas lėtai tekančių upokšnių bei sausinimo griovių. Varluvos miško p. r. pakraščiu teka Gynia (Nevėžio intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai bei priemoliniai, vietomis glieijiniai, ant sunkaus molio. Vyrauja kiškiakopūstiniai, garšviniai ir viksviniai miško tipai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Drebulynų yra 28%, eglynų 24%, beržynų 18%, ąžuolynų 12%, baltalksnynų 9%, juodalksnynų 6%, pušynų 2%, uosynų 1%. Yra liepų, skirpstų, klevų. Dideli ąžuolynų plotai atkurti taryb. metais. Būdingas vešlus krūmų trakas. Jaunuolynai sudaro 24%, pusbrandžiai medynai 56%, pribręstantieji 7%, brandieji 13%. Medynų vid. amžius 46 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, pasitaiko briedžių ir elnių; iš paukščių — jerubių, tetervinų, slankų, pamiškėse kurapkų. Miškai įeina į Kauno miesto žaliąją zoną.

BACÁIČIAI — kaimas Šiaulių rj., Smilgių apyl., 8 km į p. nuo Kuršėnų, Ventos deš. krante. 36 gyv. (1959). Per kaimą į Ventą teka Liūdonas. Iš š. r. prieina Pabalvės miškas. Pr. m-la. Prie Ventos rasta molinių indų šukių, titnago skaldinių ir kt. archeologinių radinių.

BACĒVIČIENĖ Vera [g. 1902.IV.14 Rubežuose (Mogiliovo sr., BTSR)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1964). Iki 1925 metų mokėsi Minsko ped. technikume, vėliau mokytojavo. Nuo 1949 Rusnės (Šilutės rj.) vid. m-los mokytoja.

BACĒVIČIUS Martynas [1890.XI.9 Peleniuose (Šakių rj.) — 1965.I.13 Čikagoje] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1912 emigravęs į JAV, dalyvavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Lietuvių darbininkų susivienijimo, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, „Aido" choro ir kt. d-jų veikloje. Vienas laikr. „Vilnis" kūrėjų, buvęs jo administratorius, ilgalaikis bendradarbis, pasirašinėjęs Petriškio slapyvardžiu.

BACĒVIČIUS Vincas [1875.V.16 Ardzijauskuose (Kapsuko rj.) — 1952.XII.22 Kaune] — pedagogas, muzikas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1947). Muzikų Kęstučio, Vytauto ir Gražinos tėvas. 1893 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Suvalkijoje, vėliau — Lenkijoje (1899—1923 Lodzėje). Lodzėje baigė prof. T. Hanickio muz. m-lą. 1923—31 Kauno „Aušros" g-joje dėstė muziką. Instrumentavo muz.

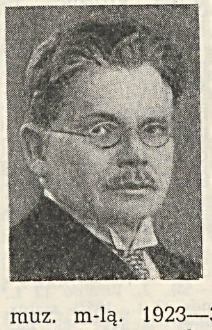

kūrinių, parašė temą su variacijomis fortepijonui ir kvartetui, dainų chorui. 1940 dirbo Kauno miesto liaudies švietimo sk. inspektoriumi, 1947—52 — Kauno miesto 23 pr. m-los vedėju.

BACĒVIČIUS Vytautas [g. 1905.IX.9 Lodzėje (Lenkija)] — kompozitorius, pianistas. 1926 baigė Lodzės Konservatoriją. 1926—27 lankė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1927—28 studijavo Paryžiuje, gavo kompozitoriaus ir pianisto diplomą. Nuo 1931 dėstė Kauno muz. m-loje (nuo 1933 konservatorija). Koncertavo daugelyje Europos miestų. Parašė operą „Vaidilutė" (1931), baletą „Šokių sūkury" (past. 1933), simf. poemą „Elektra", 2 koncertus fortepijonui su orkestru (1931 ir 1938). Nuo 1939 gyvena JAV.

BACHMĀTAI — kaimas Zarasų rj., Magučių apyl., 5 km į p. nuo Zarasų. 50 gyv. (1959). Iš v. prieina Vyriakalnio miškas, kuriame yra to paties vardo piliakalnis. Pr. m-la (nuo 1861).

BACHMATĀVIČIUS Kazimieras [1808—1837 Dobrovlianuose (netoli Svyriu, Baltarusijos TSR)] — dailininkas. 1823—27 mokėsi tapybos pas J. Rustemą. 1827—37 dirbo dailininku ir piešimo mokytoju įv. Lietuvos dvaruose. Dirbo daugiausia grafikos srityje. Išleido litografinių albumų („Atsiminimai iš Dobrovlianų", 1835; „Kostiumai ir scenos", „Vilniaus prisiminimas", 1837), reprodukavo litografijose dalį J. Rustemo piešinių („Vaizdingas mažųjų J. Rustemo darbų prisiminimas", 1835). B. kūryba realistinio pobūdžio.

BACIAĪ — kaimas Jurbarko rj., Gabšiškių apyl., 19 km į š. nuo Jurbarko, 5 km į r. nuo Eržvilko, Šaltuonos kair. krante; kolūkio centras. 68 gyv. (1959). Pro B. eina Vadžgirio—Eržvilko kelias Yra Butkaičių pr. m-la (nuo 1918). Burž. nacionalistai 1949 nužudė B. gyventojus A. Kaminskį, A. ir V. Kaminskytes.

BAČĒNAS Vytautas [g. 1925.III.6 Salomenkoje (Kauno rj.)] — dailininkas. 1948 baigęs Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto taikomosios grafikos katedrą, dirba grožinės literatūros leidykloje „Vaga" (nuo 1960 meninės redakcijos vedėjas), dalyvauja respublikinėse ir tarptautinėse parodose. Reiškiasi knygų meninio apipavidalinimo ir staliūginės grafikos srityse. Sukūrė lot. ir rus. šriftų garnitūrą linotipui (vad. „Bačėno šriftą").

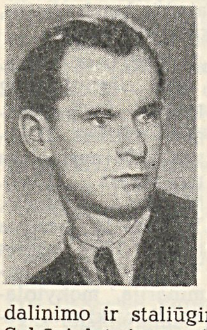

Apipavidalino M. Gorkio (20 t., 1953—56), A. Puškino (5 t., 1954—55), J. Biliūno (2 t., 1954—55), V. Valsiūnienės (2 t., 1957) raštus, leidinį „Lietuvių liaudies menas" (6 kn., 1956—59) ir kt.

Aa, Ąą, Bb, Cc, Čč, Dd, Ee, Ęę, Ėė, Ff, Gg, Hh, Ii, Įį, Yy, Jj, 1, 2, 3, 4, 5,

Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Rr, Ss, Šš, Tt, Uu, Ųų, Ūū, Vv, Zz, Žž, 6, 7, 8, 9, 0

Vytautas Bačėnas. „Bačėno šriftas"

BĀČGALIAI — kaimas Joniškio rj., Bučiūnų apyl., 11 km į r. nuo Joniškio, 8 km į š. nuo Pašvitinio. 57 gyv. (1959). Pro B. teka Veršlakinis (Virčiuvio deš. intakas); eina Pašvitinio—Kriukų kelias. B. minimi 1585 (7 valakai, 5 ūkiai).

BAČINSKAITĖ-BUČIENĖ Salomėja — poetė. Ž. *Nėris* Salomėja.

BĀČIS Marcelė [Žalimaitė; g. 1919.XI.3 Augzeliuose (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš neturtingųjų valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narė. Dirbo part. kuopelėje su J. Dapšyte-Urkauskiene, K. Jankauskaite ir kitais Ylakiuose. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į Čeliabinsko sr., dirbo kolūkyje. 1942 baigė 6 mėn. part. kursus Jaroslavlio sr., paskui mokėsi partizanų m-loje Maskvoje. 1943—44 „Žalgirio" būrio partizanė. 1945—46 LKP Mažeikių aps. k-to moterų organizatorė. Nuo 1957 darbininkė Vilniuje.

BAČKA (Baczko) Liudvikas Adolfas Francas Jozefas [1753.IX.18 Like — 1823.III.27 Karaliaučiuje] — R. Prūsijos istorikas, vokiečių rašytojas. 1772—1775 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1776 visiškai apakęs, apsigyveno tėvo dvare, vertėsi medicinos praktika. 1782 grįžęs į Karaliaučių, mokėsi lietuvių, lenkų, rusų kalbų. 1780—96 leido keletą lit.-ist. žurnalų. Nuo 1799 dėstė istoriją Karaliaučiaus Artilerijos akademijoje ir divizijos m-loje. Paskelbė nemaža dokumentų, liečiančių R. Prūsijos ir Lietuvos istoriją, sen. prūsų ir lietuviu kultūrą. Žurnale „Preussische Tempe" (1780) išspausdino J. Kroicfeldo pateiktų 2 liet. liaudies dainų tekstus (originalus ir vertimus į vok. kalbą) bei melodijas, žurnale „Preussisches Magazin" (1783) paskelbė daug lituanistinės medžiagos. Paskatino G. Ostermejerį parengti „Naująją lietuvių kalbos gramatiką" (1791), K. Nankės knygoje „Kelionės per Prūsiją" (t. 2, 1800) išspausdino liet. liaudies dainas „Ko vėjas pūtė" ir „Iš vakarėlio, vėjeliui pučiant". Parašė romaną „Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis" (2 t., 1786—96).

BAČKĀUSKAS Domininkas Tomas [1846 Šerniškiuose (Šakių rj.) — 1909.II.25 Mahanoj Sityje (Pensilvanijos valstija, JAV)] — JAV lietuvių literatas. Mokėsi Sudargo pr. m-loje, Smalėnų vienuolyno m-loje. Dalyvavo 1863 sukilime. Dirbo vargonininku, vėliau eiguliu. 1879 nuvyko į JAV. 1883—85 redagavo JAV lenkų laikr. „Ojczyzna" („Tėvynė"), 1886—88 JAV lietuvių laikr. „Vienybė lietuvninkų". 1888 įsteigė Mahanoj Sityje spaustuvę. 1888—1909 leido klerikalinį laikr. „Saulė" (po B. mirties leido jo sūnus). 1886 ir 1889—1909 kasmet leido „Saulės" kalendorius. D. J. Tamošausko, Taradaikos, Baltruvienės ir kt. slapyvardžiais išspausdino apsakymų ir apysakų vertimų bei perdirbinių iš lenkų kalbos. Apie 50 jų išleido atskiromis knygelėmis („Tūkstantis ir viena naktis", 1893, ir kt.). B. raštų kalba senoviška, pilna barbarizmų.

BAČKININKAI — 1. Kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 8 km į š. nuo Prienų. 227 gyv. (1959). Iš š. prieina Bačkininkų miškas. Per kaimą eina kelias iš Pakuonio į Kauno—Prienų plentą. Pr. m-la (nuo 1958). B. minimi nuo 1578. 1586 turėjo 12 valakų.

2. Kaimas Švenčionių rj., Svirkų apyl., 14 km į v. nuo Adutiškio, prie kelio į Švenčionis; tarybinio ūkio centras. 144 gyv. (1959). Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la, biblioteka. Dalį kaimo buvo sudeginę hitlerininkai.

BAČKININKĖLIAI — kaimas Prienų rj., Pakuonio apyl., 15 km į š. r. nuo Prienų, Kauno marių v. krante, priešais Daršūniškį. 109 gyv. (1959). Kaime yra I t-mečio pirmosios pusės piliakalnis, įrengtas atskiroje stačiašlaitėje 15 m aukščio kalvoje. Jo aikštelė ovalo formos, 20 m ilgio, 15 m pločio.

Piliakalnį 1956—57 tyrinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas. Ištirta visa piliakalnio aikštelė ir 650 m² gyvenvietės, buvusios jo papėdėje. Aikštelėje aptiktas 120—125 cm storio kultūrinis sluoksnis. Jo viršutinėje dalyje rasti du iš akmenų sukrauti židiniai, o apatinėje — pusapvalio pastato (6×4 m) su plūkta asla ir atviru židiniu prie įėjimo liekanos. Aplink buv. pastatą išlikę akmenų grindiniai. Tyrinėtoje gyvenvietėje aptiktas 110—120 cm storio kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta akmeninių grindinių, buv. židinių liekanų ir ūkinių duobių. Gyvenvietėje gausu keramikos su grublėtu, juodu lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. Be to, rasta geležinė yla, kaltelis ir molinių varpstelių.

B. žinomi nuo XVII amžiaus; XIX a. buvo valsčiaus centras. Iki 1959 kaimas stovėjo apatinėje Nemuno terasoje. Užtvenkus ties Kaunu Nemuną, B. gyventojai persikėlė ant aukšto Nemuno kranto.

BAČKĪŠKIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 9 km į p. r. nuo Vilkaviškio, 2 km į p. v. nuo Kapsuko—Kybartų plento. 120 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Merkšiškių ežero r. krante, prie kelio, jungiančio Bardauskų kaimą su plentu. Biblioteka (nuo 1953).

BAČKŌNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Žiežmarių apyl., 8 km į p. nuo Kaišiadorių, prie Vilniaus—Kauno plento. 176 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Strėva. 380 kW tarpkolūkinė hidroelektrinė (nuo 1955), durpynas. XX a. pr. kaime buvo grafo A. Tiškevičiaus palivarkas Polubočkos. Išlikusiame parke yra retų dekoratyvinių medžių (stambiavaisis ąžuolas, amerikinė liepa).

BĀDMINTONAS. Lietuvoje pradėtas žaisti 1960 (Vilniuje, Klaipėdoje, Panevėžyje, Kaune). Pirmosios B. pirmenybės

(Vilniaus ir Klaipėdos) įvyko 1962, resp. pirmenybės — 1963. Pirmieji Lietuvos TSR B. čempionai — A. Kastiuškaitė, J. Kazarinaitė, J. Kriščiūnas, R. Šemetaitė, P. Tamošauskas. 1965.I.1 Lietuvoje B. kultivavo apie 2300 sportininkų.

„BĀDO PRIEŠAS"— pogrindinis profsąjunginis laikraštis, skirtas bedarbiams, ėjęs 1933—34 Kaune. Leido kairiųjų profs-gų Centro Biuras. Spausdintas rotatoriumi. Išėjo 3 nr.

BĀDO STREIKAS — politinių kalinių kovos priemonė, kurios jie griebiasi prieš kalėjimo administracijos savivalę ir kankinimus. Šioji kovos priemonė reikalauja iš kiekvieno B. s. dalyvio daug ištvermės. Ypač varginantis absoliutus badavimas (kai nevalgoma ir negeriama). Prieš polit. kalinių B. s. reakcija taiko karcerį, dirbtinį maitinimą, provokacijas, šantažą. Plačiai naudojosi B. s. politiniai kaliniai caro kalėjimuose. Carizmo viešpatavimo metais polit. kaliniai ilgesnį laiką badavo Kauno (1903), Vilniaus Antakalnio (1904) ir Lukiškių (1906), Kalvarijos (1906, vadovavo V. Kapsukas) kalėjimuose. B. s. skelbė Vilniaus kalėjimų polit. kaliniai ir burž. Lenkijos valdymo metais (1925, 1926, 1928, 1929, 1930, 1931). Burž. Lietuvos kalėjimuose buvo trumpalaikių B. s. (1—2 dienų), kurių metu polit. kaliniai protestavo, pvz., prieš mirties nuosprendžius revoliucionieriams, ir ilgalaikių B. s., kuriais protestavo prieš burž. terorą, siekė, kad kalėjimo administracija patenkintų polit. kalinių reikalavimus. Ilgalaikiai B. s. įvyko Kauno (1919, 1920, 1921, 1923, 1929), Panevėžio (1921), Ukmergės (1928) kalėjimuose. Žymiausias burž. Lietuvos kalėjimuose B. s. įvyko 1931.I—II. Apie 330 polit. kalinių tada 8—10 dienų badavo Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės kalėjimuose ir Varnių konc. stovykloje.

BAGĀCKAS Petras [g. 1924.III.27 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 LKJS narys. 1940—41 LKJS Rokiškio aps. k-to instruktorius, Rokiškio vls. k-to sekretorius. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Mūšiuose prie Oriolo buvo sunkiai sužeistas. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—48 laikr. „Tarybinis Rokiškis" redaktoriaus pavaduotojas. 1950, baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo LKP CK. 1958—60 LKP Kauno rj. k-to sekretorius. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Nuo 1960 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te.

BAGASLĀUSKAS Bronius [g. 1914.IX.30 Alsetoje (Rokiškio rj.)] — partinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1942 TSKP narys. 1945—47 dirbo partinį ir ūkinį darbą Rokiškio aps. 1947—49 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1949 dirbo vadovaujamąjį part. ir adm. darbą Pasvalyje, Joniškėlyje, Šiauliuose, Tauragėje; 1957—58 buvo LKP CK darbuotojas. Nuo 1959 LKP Pasvalio rj. k-to I sekretorius. 1956—58 ir nuo 1960 LKP CK narys, 1958—60 kandidatas į CK narius, 1955—59 ir nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas, nuo 1963 AT Prezidiumo narys.

BAGASLAVĪŠKIS — miestelis Širvintų rj., Gelvonų apyl., 20 km į p. nuo Ukmergės, 5 km į r. nuo Gelvonų; kolūkio centras. 228 gyv. (1959). Per B. eina kelias, jungiąs Vilniaus—Ukmergės plentą su Ukmergės—Kaišiadorių keliu. Dalis sodybų išsiskirsčiusios vienkiemiais. Pieninė, ryšių skyrius (nuo 1918), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), vidurinė m-la (1910—51 pradinė, 1951—56 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1947). B. minimas XVIII a. pradžioje. Stanislovas Augustas 1790 suteikė Bagaslaviškiui miestelio privilegiją. Nuo tada čia vyko turgūs ir prekymečiai, atsirado parduotuvių. 1790 buvo 255 gyv., 1847 — 305. Burž. metais B. sunyko (1923 — 161 gyv.).

BAGDONĀITĖ Aleksandra [**Tučienė**; g. 1923.XI.8 Ūdekuose (Pakruojo rj.)] — geobotanikė, biologijos mokslų kandidatė (1955). 1949 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1949 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių floristikos ir geobotanikos klausimais.

BAGDONĀITĖ Marija [g. 1914.VII.20 Gavenonyse (Šiaulių rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1960). 1946 baigusi Vilniaus un-tą, dėsto anglų kalbą Vilniaus Nėries vid. m-loje. Nuo 1950 šios m-los direktorė. Rašo moksleivių estetinio auklėjimo ir pionierių org-jos klausimais.

Ršt.: Mokytojas ir pionierių organizacija, V., 1952; Mokykloje ir už jos sienų, V., 1958; Apie estetinį auklėjimą, K., 1959.

BAGDONĀITĖ Ona [g. 1937.IV.5 Krikonyse (Ignalinos rj.)] — žemės ūkio darbuotoja, Socialistinio Darbo Didvyrė (1960). Kilusi iš mažažemių valstiečių. 1953 baigė Mielagėnų (Ignalinos rj.) septynmetę m-lą. 1953—61 dirbo Cirkliškio taryb. ūkio Krikonių ir Milių (Švenčionių rj.) skyriuose lauko darbininke bei penimų kiaulių šėrėja. Nuo 1961 Cirkliškio ž. ū. technikumo moksleivė. Nuo 1961 TSKP narė.

BAGDŌNAS Anicetas [g. 1927.I.11 Kalnelyje (Joniškio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1948 VLKJS narys. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-to statybos f-tą, iki 1954 dėstė Kauno politechnikume, vėliau Politechnikos in-te. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—63 Klaipėdos miesto vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1963 LKP CK ir Lietuvos TSR MT partinės-valstybinės kontrolės k-to skyriaus vedėjas, nuo 1965 pirmininko pavaduotojas. 1960—1964 kandidatas į LKP CK narius.

BAGDŌNAS Bronius [g. 1914.VIII.11 Gudeliuose (Ukmergės rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1965). 1936 baigė Veprių žemės ūkio mokyklą, 1947 — mašinų-traktorių stočių direktorių kursus. 1945—52 dirbo mašinų-traktorių stotyse Ukmergės aps., Širvintose ir Pumpėnuose (Pasvalio rj.). Nuo 1952 Pasvalio rj. Pušaloto kolūkio pirmininkas. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas.

BAGDŌNAS Jonas [g. 1907.VII.13 Laukagaliuose (Rokiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Nuo 1939 Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos narys, platino neleg. lit-rą. 1940.VI Rokiškyje priimtas kandidatu į LKP narius. 1940—1941.VI Svėdasų kooperatyvo v-bos pirmininkas. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Kazanėje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, vėliau paskirtas į Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. Nuo 1942.VI TSKP narys. Nuo 1942 Žemaitės partizanų junginio ryšininkas. 1943, vykdydamas kovos užduotį, buvo sužeistas. Pokario metais dirbo part. ir adm. darbą Utenoje. 1947—48 mokėsi prekybos kursuose Maskvoje. Nuo 1949 administracinis ir ūkinis darbuotojas Utenoje.

BAGDŌNAS Juozas [**Bagdonavičius**; 1866.IV.6 Slibinuose (Vilkaviškio rj.) — 1956.VI.8 Klivlende (Ohajo valstija, JAV)] — gydytojas, liberalinis visuomenės veikėjas, publicistas. Kilęs iš valstiečių. 1886 baigė Marijampolės g-ją, 1891 — Maskvos un-to medicinos f-tą. 1892—99 vertėsi med. praktika Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) ir Vilkaviškyje. 1889—1904 bendradarbiavo „Varpe" ir „Ūkininke". Prisidėjo prie caro valdžios draudžiamos liet. spaudos ir lenkų socialdemokratinių leidinių gabenimo iš užsienio. 1896—98 išvertė į liet. kalbą socialistinio turinio brošiūrų (V. Libknechto ir kt.). Caro valdžios persekiojamas, išvyko į užsienį. 1900 Pasaul. parodoje (Paryžiuje) organizavo liet. skyrių. 1906 grįžęs į Lietuvą, dalyvavo Lietuvių demokratų partijos veikloje, atstovaudamas jos deš. sparnui. Kurį laiką redagavo „Lietuvos ūkininką", vėliau, pasitraukęs iš Lietuvių demokratų partijos, ėmė bendradarbiauti „Viltyje". Susikūrus burž. Lietuvai, 1919—22 buvo Sveikatos departamento direktoriumi. 1922—35 Kauno un-to medicinos f-to profesorius. Med. klausimais rašė period. spaudoje. Išleido „Įvadą į vidaus mediciną" (t. 1, 1926). Bendradarbiavo „Mūsų senovėje", „Kalboje", „Kultūroje" ir kt. Paskelbė atsiminimų iš liet. nacionalinio išsivadavimo judėjimo, straipsnių, demaskuojančių klerikalus („Iš mūsų kovų ir žygių", 2 d., 1930—31). Vienas Lietuvos Blaivinimo s-gos steigėjų (1935) ir jos pirmininkas, žrn. „Blaivybė ir sveikata" (1938—40) redaktorius. 1944 pasitraukė į Vakarus.

BAGDŌNAS Juozas [1909.III.22 Rygoje — 1944.XI.5] — D. Tėvynės karo

partizanas. Kilęs iš valstiečių, stalius. 1940.X—1941.VI milicininkas Mielagėnuose, paskui Vilniuje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; paskui pasiųstas į Lietuvą, „Žalgirio" būrio partizanas. Būriui padidėjus, paskirtas grupės vadu. 1943 priimtas į LKP. Nuo 1943.VIII.24 paskirtas „Vilniaus" partizanų būrio vadu. Nuo 1944.VII B. dirbo LKP Švenčionių aps. k-te. Žuvo kovoje prieš burž. nacionalistų pogrindį.

BAGDŌNAS Petras [1906.VII.7 Anykščiuose — 1941.VII.7 Vizbutuose (prie Tauragės)] — partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Darbininkas. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 Gaurėje milicijos viršininkas, vėliau Kaltinėnų, Švėkšnos vls. partorgas. Hitlerininkų ir burž. nacionalistų nužudytas.

BAGDŌNAS Pranas [g. 1903.XI.27 Krikonyse (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, stalius. 1929—38 Vakarų Baltarusijos KP narys. 1940—41 Krikonių kaimo tarybos pirmininkas. Įsiveržus į Lietuvą hitlerininkams, pasitraukė į TSRS r. rajonus. Po karo adm. darbuotojas Ignalinoje. Nuo 1952 TSKP narys.

BAGDŌNAS Valentinas [g. 1929.IX.29 Sriūbuose (Ignalinos rj.)] — kompozitorius, pedagogas. Nuo 1958 dirba pedagogu Vilniaus kultūros-švietimo technikume. 1961 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę.

Kūriniai: „Poema apie rugelį" mišriam chorui ir simf. orkestrui (1961, E. Mieželaičio tekstas), Jaunimo simfonija (1961), Mažoji uvertiūra (1959), koncertas fortepijonui su simf. orkestru (1964), koncertas anglų ragui su styginių orkestru ir fortepijonu (1962), baladė „Žvejai" mišriam chorui su fortepijonu (1963, E. Mieželaičio tekstas), sonatina fortepijonui (1962), fortepijoninės pjesės, dainos, romansai.

BAGDŌNAS Vilius [1920.VI.15 Krikonyse (Ignalinos rj.) — 1943.XI.3 Reketiškėje (Ignalinos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, amatininkas. Nuo 1940.VI LKJS narys. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Tambovo karo ligoninėje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, vėliau pasiųstas į Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. Nuo 1943 „Vilniaus" partizanų būrio kovotojas. Nuo 1943.VI VKP(b) narys. Žuvo mūšyje su priešu.

BAGDONĀVIČIUS Antanas [g. 1938.VI.15 Bobėnuose (Ignalinos rj.)] — irkluotojas. 1963 baigė Vilniaus un-to fizikos-matematikos f-tą. Irkluoja nuo 1957. Dviviete valtimi iškovojo sidabro medalį XVII olimpiadoje (1960), I vietą TSRS (1960) ir Europos (1961) pirmenybėse; „Žalgirio" aštuonviete — I v. TSRS (1961), II v. pasaulio (1962) ir Europos (1963, 1964) pirmenybėse, didįjį prizą Henlėjaus (Anglija, 1964) regatoje; keturviete valtimi be vairininko — I v. Europos (1965) pirmenybėse, keturviete valtimi su vairininku — I v. TSRS (1965) pirmenybėse.

BAGDONĀVIČIUS Gerardas [g. 1901.VII.25 Radviliškyje] — dailininkas, pedagogas. Nuo 1921 dėstė dailę Šiaulių vid. m-lose. 1932 Švietimo m-jos egzaminų komisijoje įgijo piešimo mokytojo teises. Dailės parodose dalyvauja nuo 1923. Kūryboje vyrauja archit. peizažas („Senas malūnas", „Seni vartai", „Kauno rotušė" ir kt.). Yra sukūręs scenovaizdžių Šiaulių dramos teatrui: Moljero „Tartiufui" (1932 ir 1941), „Pelenei" (1947) ir kt. Žinomas kaip ekslibrių kūrėjas ir rinkėjas.

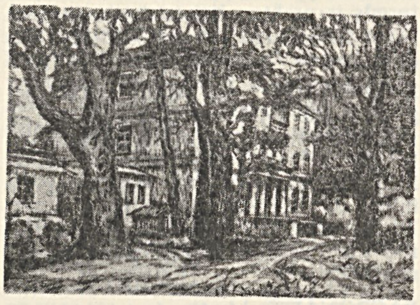

Gerardas Bagdonavičius. „Šiaulių mokytojų seminarija", lino ofortas, 1929 (Vilniaus dailės muziejus)

BAGDONĀVIČIUS Kazys [g. 1898.II.14 Muniškiuose (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1923 už rev. veiklą apie metus buvo kalinamas. 1925—32 gyveno Prancūzijoje, dirbo žemės ūkyje, popieriaus f-ke. 1932 grįžo į Lietuvą. 1932—1941 Petrašiūnų popieriaus f-ko darbininkas. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Dirbo f-ko part. kuopelės sekretoriumi. Nuo 1938 priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jos skyriui Petrašiūnuose. 1940 išrinktas f-ko pirminės part. org-jos sekretoriumi. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—59 part. ir adm. darbuotojas Kaune, Kėdainiuose. Pensininkas.

BAGDONĀVIČIUS Motiejus [1906.XI.14 Lyderiškiuose (Kapsuko rj.) — 1946 Gudinėje (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1935—36 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai. 1936—45 Komunistų partijos narys. Pogr. part. darbą dirbo Igliškėliuose. Nuo 1937 Laisvamanių etinės kultūros d-jos narys. 1940—41 Igliškėlių vls. partorgas, vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. LKP V suvažiavimo delegatas. D. Tėvynės karo pr. hitlerininkų suimtas ir kurį laiką kalintas Marijampolėje. 1944 Igliškėlių vls. vykd. k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAGDONĀVIČIUS Paulinas Ksaveras [1841 Pušynėje (Šiaulių rj.) — 1863.XII.28 Šiauliuose] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Dvarininkas. Su savo būriu veikė Šiaulių ir Telšių apskrityse, kovėsi prieš carinę kariuomenę 1863.IV.1 prie Lenčių (dab. Raseinių rj.), VI.2 prie Užvenčio, VI.6 prie Tytuvėnų, VI.26 prie Varnių. 1863.IX suimtas, po to sušaudytas.

BAGDONĀVIČIUS Stasys [1902.I.13 Lyderiškiuose (Kapsuko rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1935—36 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai, buvo Marijampolės skyriaus pirmininku. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, pogr. part. kuopelės sekretorius Igliškėlių valsčiuje. Už rev. veiklą 1936 buvo kalinamas Marijampolėje, Kaune ir Pravieniškėse. Nuo 1937 priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Igliškėliuose, Marijampolėje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BAGDONIENĖ Vitalija [g. 1924.IV.12 Dugnuose (Vilkaviškio rj.)] — gydytoja, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1946 baigė Kauno un-tą. 1946—1962 dirbo Epidemiologijos ir higienos in-te Kaune, nuo 1962 Kauno Medicinos in-to infekcinių ligų katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių dizenterijos agliutinacinių serumų gamybos, hepatito diagnostikos ir kt. klausimais.

BAGDÓNYS — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 7 km į š. nuo Kupiškio, Lėvens kair. krante. 69 gyv. (1959). Sodybos išsidėsčiusios abipus Kupiškio—Pandėlio kelio. Per kaimą teka Mituva (Lėvens intakas). XIX a. antrojoje pusėje vietos dvarininkas atėmė žemę iš B. valstiečių ir jų vietoje įkurdino rusus kolonistus. 1908—25 kaime veikė m-la. Burž. metais dauguma B. gyventojų vertėsi amatais (stalių, dailidžių). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė 23 B. gyventojus vyrus.

BAGDŌNIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Kriaunų apyl., 7 km į p. r. nuo Obelių; kolūkio centras. 149 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1928—52 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). Kaimo gyventojai 1905 ir 1917 dalyvavo rev. judėjime. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė, buvo platinama nelegali kom. lit-ra. Burž. nacionalistai 1947 nužudė apylinkės tarybos pirm. J. Meilų ir jo žmoną.

BAGDONÓNYS — kaimas Trakų rj., 13 km į š. r. nuo Aukštadvario, 5 km į p. r. nuo Semeliškių; apylinkės ir kolūkio centras. 312 gyv. (1959). Per B. teka Strėva. Hidroelektrinė (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1952), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka.

BAGDŽIŪLIŲ PELKĖ — pelkė Eišiškių rj., 11 km į š. r. nuo Šalčininkų. Plotas 110 ha. Raistinė žemapelkė, apaugusi beržynu. Durpių klodo didž. storis 1,8 m, vid. 1,2 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 8,9%. Po durpėmis smėlis. Prie pelkės yra Bagdžiulių kaimas.

BAGDŽIUS Bronislovas [1928.I.2 Sokonyse (Varėnos rj.) — 1964.VI.2 Vilniuje] — ichtiologas, biologijos mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 TSKP narys. 1953—57 Lietuvos TSR MA Prezidiumo moksl. sekretorius. 1957—59 Biologijos in-to moksl. bendradarbis. 1959—61 Zoologijos ir parazitologijos in-to ežerų ir tvenkinių laboratorijos vadovas, nuo 1962 direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams ir žuvivaisos laboratorijos vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Kuršių marių ir kai kurių Lietuvos ežerų ichtiofauną bei žuvininkystę.

BAGENAI — kaimas Telšių rj., Varnių apyl., 5 km į v. nuo Varnių, prie kelio į Tverus. 68 gyv. (1959). B. minimi 1597 (17 valakų).

BAGINSKAS Bronius [g. 1903.IX.1 Pulciniškiuose (Pasvalio rj.)] — agrochemikas, dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1948). 1929 baigė Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) miškininkystės skyrių, o 1932 — žemės dirbimo sekciją. 1929—41 šios akademijos agrochemijos katedros asistentas, 1941—52 tos katedros vedėjas, nuo 1952 agrochemijos laboratorijos vedėjas, nuo 1963 vėl agrochemijos katedros vedėjas. Nuo 1945 docentas. 1946—52 kartu dirbo moksl. darbą Lietuvos TSR MA Ž. ū. in-te, 1952—54 Žemdirbystės ir dirvožemio in-te. Tyrė Lietuvos miškų dirvožemius. Sudarė pirmąjį Lietuvos TSR dirvožemių žemėlapį (su kitais autoriais; išl. 1951) ir pirmąjį dirvožemių rūgštingumo žemėlapį.

Ršt.: Dirvožemių kalkinimas, [V.], 1950; Trąšos ir tręšimas, V., 1952; **A. Mejeris, B. Baginskas,** Lietuvos TSR dirvožemiai, V., 1958; Mikroelementai ir jų panaudojimas, V., 1964.

BAGOČIAI — kaimas Varėnos rj., Kaniavos apyl., 16 km į p. r. nuo Varėnos, 7 km į š. r. nuo Rudnios, 2 km nuo BTSR sienos. 95 gyv. (1959). B. laukuose yra grupė pilkapių su akmenų vainikais. 1893, 1907 ir 1909 archeologas V. Šukevičius ištyrė 7 pilkapius, rado VI—VII a. degintinių kapų; dalis radinių Istorijos-etnografijos muziejuje.

BAGOČIENĖ Ona [**Puodytė**; g. 1913. II.15 Užumelnytyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, partinė darbuotoja. Kilusi iš vargingųjų valstiečių. Nuo mažens dirbo buožių ūkiuose. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. 1940—41 part. ir adm. darbuotoja Varėnoje, Alytuje. LKP V suvažiavime (1941) išrinkta CK narė. D. Tėvynės karo metais dirbo Kirovo srityje, 1944—50 — LKP Alytaus aps. k-te. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatė. 1950—52 mokėsi Resp. part. m-loje. 1952—58 part. darbuotoja Kauno rj., vėliau pensininkė.

BAGOČIUS Fortunatas [1887.I.19 Pažvelsyje (Kretingos rj.) — 1951.XII.7 Bostone] — buržuazinis liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1903 emigravo į JAV. Studijavo Bostono un-to teisės f-te. Nuo 1905 bendradarbiavo „Darbininkų viltyje", „Kovoje", „Lietuvoje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt. Dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos veikloje. Nuo 1919 advokatas Bostone. Kurį laiką buvo „Keleivio" redaktoriumi.

BAGOČIUS Petras [1911.IX Varėnoje I — 1941 Varėnoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkiųjų valstiečių. Dirbo Varėnoje batsiuviu. Nuo 1932 LKP narys. 1933—34 pogr. part. kuopelės sekretorius, 1937 Varėnos vls. pogr. komiteto narys. Už rev. veiklą 1937 nubaustas. Bausmę atliko Alytaus kalėjime. 1938 suimtas ir ištremtas 1 metams į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940 vėl ištremtas 1 metams į priverčiamojo darbo stovyklą Pabradėje, iš kur Liaudies vyriausybės paleistas. Iki D. Tėvynės karo pradžios LKP Varėnos I vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų nužudytas.

BAGÓTOJI — kaimas Kapsuko rj., 10 km į v. nuo Kazlų Rūdos; apylinkės ir kolūkio centras. 141 gyv. (1959). Iš r. prieina Kazlų Rūdos miškai. Daugumas sodybų išsidėsčiusios prie Antanavos—Višakio Rūdos ir Pilviškių—Kazlų Rūdos kelių sankryžos. Yra kolūkio gyvulininkystės pastatų, parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, ligoninė (įst. 1954), vaistinė (nuo 1959), aštuonmetė m-la (iki 1945 pradinė, iki 1961 septynmetė), klubas-skaitykla (nuo 1948), biblioteka (nuo 1952). 3 km į p. nuo kaimo, Šiaudiniškėje, yra B. glžk. stotis. Kaimas susikūrė XVIII a. vid. nederlinguose, smėlėtuose kirtimuose. 1861 nutiesus Kauno—Virbalio glžk., B. išaugo (1827 buvo 186 gyv., 1880 — 319). 1910 įsteigta pr. m-la. Per I pasaul. karą beveik visas kaimas sudegė. 1918—19 B. valsčiuje veikė kom. kuopelė. B. komunistai aktyviai padėjo kurti Pilviškių Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybą. Burž. metais buvo platinama pogrindinė kom. lit-ra. Burž. nacionalistai 1946—47 kaime nužudė kelis taryb. aktyvistus, išžudė tris valstiečių šeimas.

BAGRAMIANAS Ivanas Christoforovičius [g. 1897.XII.2] — karo veikėjas, Tarybų Sąjungos maršalas (1955), Tarybų Sąjungos Didvyris (1944). 1918—20 pilietinio karo dalyvis. 1934 baigė Frunzės karo akademiją, 1938 — Gen. štabo akademiją. Nuo 1941 TSKP narys. D. Tėvynės karo metais (1941—45) įv. frontuose ėjo atsakingas pareigas, buvo fronto štabo viršininko pavaduotoju, vėliau štabo viršininku. Vadovavo 11 armijai ir Pirmajam Pabaltijo frontui. 1944 vasarą ir rudenį jo vadovaujama kariuomenė, kurioje buvo ir 16 liet. divizija, išvadavo didžiąją Lietuvos TSR teritorijos dalį, esančią į šiaurę nuo Neries ir Nemuno žemupio, ir galiausiai išvadavo Klaipėdą (1945.I.28). Vadovavo Oriolo, Baltarusijos, Rytų Prūsijos, Karaliaučiaus paėmimo ir kitoms puolamosioms operacijoms. Po D. Tėvynės karo Pabaltijo karinės apygardos vadas. Nuo 1958 TSRS gynybos ministro pavaduotojas. Nuo 1961 TSKP CK narys.

BAGRĖNAS — kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 4 km į š. r. nuo Prienų. 194 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs aukštame Nemuno krante. Pr. m-la (nuo 1924). Ties kaimu yra 2 piliakalniai. XVI a. minima Bagrėno vaitystė, kuriai priklausęs B. kaimas turėjo 36 valakus žemės. 1906 streikavo B. dvaro darbininkai. 1944.VII.19 ties B. mūšyje su hitlerininkais pasižymėjo jaun. seržantas P. Timšinas; už tai jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas (1945).

BAGUŠIŠKIAI — kaimas Raseinių rj., Šiluvos apyl., 5 km į p. v. nuo Šiluvos. 63 gyv. (1959). Pro B. eina Raseinių—Šiluvos kelias. Pr. m-la, biblioteka (nuo 1953).

BAGŪTIŠKĖ — kaimas Švenčionių rj., Žeimenos apyl., 8 km į p. nuo Švenčionėlių. 39 gyv. (1959). Pr. m-la. Kaimo apylinkėse yra nupiauto kūgio formos piliakalnis su ovalo formos aikštele, pylimo žymėmis ir terasa. 1894 piliakalnio aikštelės p. r. pakraštyje arch. F. Pokrovskis aptiko 40 cm storio kultūrinį sluoksnį. Radiniai (kaulinė yla, geležinių ylų fragmentai, Djakovo tipo bei plokšti apvalūs moliniai tinklo svoreliai su skylute pakraštyje, lipdyta keramika su brūkšniuotu paviršiumi ir kt.) rodo, kad piliakalnyje gyventa IV—V a.

BAGŪTSKIS Jonas [1902.XII.19 Bobeliškėse (Skuodo rj.) — 1947.IX.26 Telšių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1927 įsijungė į rev. veiklą, Mosėdžio vls. platino nelegalią komunistinę lit-rą. 1927, 1928 buvo suimtas ir kalinamas Bajorų kalėjime, Varnių konc. stovykloje. 1931 išvyko į Latviją. 1940—41 Plungės miesto vykd. k-to pirmininkas. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, nuo 1943 Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomojo punkto viršila. Nuo 1943 VKP(b) narys. 1944—45 Kauno aps., 1945—46 Telšių aps. vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1946 Telšių aps. žemės ūkio kooperacijos pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAGŪŽIŠKIAI — kaimas Ukmergės rj., Pašilės apyl., 10 km į r. nuo Ukmergės, prie plento į Vilnių. 57 gyv. (1959). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė Pabaisko vls. vykdomojo k-to pirmininką A. Ambrasą ir jo žmoną.

BAIBIAI — kaimas Zarasų rj., Baibių apyl., 22 km į p. v. nuo Zarasų, 1 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento. 119 gyv. (1959). Į r. nuo kaimo yra Uolio ežeras. 15 ha durpynas, lentpiūvė (nuo 1957), malūnas, parduotuvė, aštuonmetė m-la (1919—48 pradinė, iki 1961 septynmetė).

BAIBÕKAI — kaimas Biržų rj., Kratiškių apyl., 7 km į š. v. nuo Vabalninko, 0,5 km į v. nuo Biržų—Vabalninko kelio. 39 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. 1896 Baibokuose gimė rašytojas B. Sruoga.

BAIČIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Dovilų apyl., 5 km į p. nuo Gargždų, Minijos kair. krante; kolūkio centras. 68 gyv. (1959). Iš p. v. prieina Baičių miškas. Yra kolūkio gamybinių pastatų, grūdų sandėlis.

BAĨDOTAI — kaimas Skuodo rj., Notėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Salantų. 118 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Salantas, š.— jo intakas Notė. Eina kelias iš Salantų į Notėnus. Yra pr. m-la (nuo 1927). B. minimi 1585 (13 valakų). Kaime 1779 gimė poetas K. Nezabitauskis-Zabitis.

BAISÓGALA — miestelis Radviliškio rj., 14 km į p. nuo Šeduvos, 2 km į v. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; apylinkės centras. 885 gyv. (1959). Miestelis stovi nedidelėje aukštumoje, Kiršino u. deš. krante. Plano struktūra linijinė. Gatvės susiformavusios palei kelius. Miestelio p. v. dalis išaugusi iš buv. Baisogalos dvaro. Į r. nuo B. esąs Fermos kaimas beveik jungia miestelį su Baisogalos glžk. st. gyvenviete (1959 — 578 gyv.). Pro B. eina Kėdainių—Šiaulių plentas ir Raseinių—Šeduvos kelias. Yra Lietuvos Gyvulininkystės moksl. tyrimo in-tas (ž. *Gyvulininkystės institutas*), kuris turi parodomąjį bandymų ūkį; veikia veislininkystės stotis. Du malūnai, lentpiūvė, melioracinės statybos v-ba, 35 lovų ligoninė (įst. 1946), vaistinė, vid. m-la (nuo XIX a. pr. iki 1951 pradinė), vaikų darželis ir lopšelis, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1958).

Buvusio Komarų dvaro pastatų ansamblis — resp. reikšmės archit. paminklas. Archit. požiūriu ypač vertingi dvaro rūmai (juose įsikūrusi dalis Gyvulininkystės in-to), akmeninis vėjo malūnas (past. XVIII a.) ir parkas. Rūmų centr. dalis statyta XIX a. pirmojoje pusėje (joje žymu ampiro ir klasicizmo elementų), sparnai XIX a. pab.—XX a. pr. Visas ansamblis darniai sukomponuotas, suderintas su aplinka. Iš priekio rūmus puošia rotonda su kronšteinais paremtu balkonu. Balkonas su lietine baliustrada. Rotondos viduje yra 12 dorėninių kolonų, laikančių antablementą. Lubų pakraščiai išpuošti rozetėmis, jų centre yra plafonas. Rombinis parketas inkrustuotas juodomis juostomis. Prie buv. dvaro rūmų yra XIX a. įkurtas 3,5 ha parkas — vienas gražiausių Lietuvoje. Centrinė jo dalis su buv. dvaro rūmais išplanuota taisyklingai, kita yra landšaftinio plano. Parką puošia tvenkiniai, tapybiškos dekoratyvinių medžių grupės.

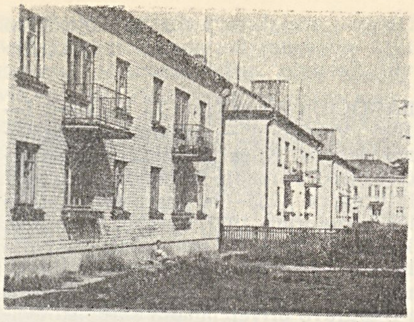

Baisogala. Nauji gyv. namai

B. apylinkėse žmonių gyventa jau mūsų eros pradžioje. 1961, vykdant statybos darbus, atkastas V—VI a. kapinynas. 2 km į š. nuo miestelio, Piepalių kaime, yra VII—XI a. senkapiai. B. apylinkėje gausu pilkapių. Netoli miestelio, Kiršino kair. krante, yra balų apsuptas piliakalnis, paverstas kapinėmis. B. žinoma nuo XIII amžiaus. 1539 Žygimantas Augustas Baisogaloje pastatydino bažnyčią. 1780 B. gavo prekymečių ir turgų teisę, 1791 Magdeburgo teises ir herbą. 1802 į B. malšinti sukilusių valstiečių caro įsaku buvo pasiųsta kariuomenė. 1831 B. buvo užėmę J. Goštauto vadovaujami sukilėliai; jie paėmė į nelaisvę apie 100 carinių kareivių. B. ir jos apylinkių gyventojai aktyvūs buvo ir 1863 sukilime; sukilėlių būrys, vadovaujamas valstiečio A. Bičio, užpuldinėjo dvarus, rekvizavo maistą, sunaikino B. vls. v-bos raštinę. 1841 miestelyje buvo 454 gyv., 1897 — 1205. Netoli B. 1909—14 veikė ž. ū. bandymų stotis. XX a. pr. beveik pusę B. vls. gyventojų sudarė Komaro, Jagmino, Kerbedžio dvarų darbininkai. Drauge su B. glžk. stoties darbininkais jie aktyviai dalyvavo rev. judėjime. 1905.VIII įvyko didelis B. vls. dvarų darbininkų streikas. 1918.XII susikūrė Darbininkų ir mažažemių taryba, buvo sudarytas liaudies milicijos būrys. Į Tarybą buvo išrinkti iš Rusijos grįžę darbininkai B. Kniška (pirm.), Žungolas, I. Beržinskis, B. Baranauskas, B. Aleksandravičius. Tarybą drauge su kitais organizavo ir L. Adomauskas, tuo metu dar kunigavęs Palonuose. Taryba gyvavo iki 1919.III ir kontroliavo daugelį apylinkės dvarų. Burž. valdymo metais B.— valsčiaus centras (1923 — 806 gyv.). Veikė LKP pogr. org-ja, buvo įsikūręs LKP Kėdainių parajonio k-tas. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1942 Liaudiškiuose, netoli B., sušaudė apie 200 B. gyventojų. Taryb. metais miestelis išaugo: pastatyta daug gyv. namų, gyvulininkystės in-to rūmai (1962), vid. m-la, ligoninė, įrengta automatinė telefono stotis, televizijos radiorelinės linijos bokštas; statoma moderni mokslininkų gyvenvietė.

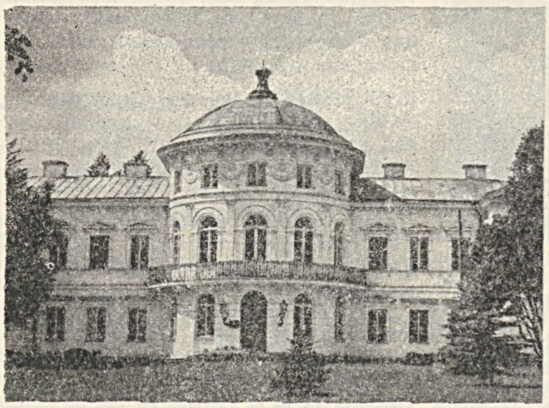

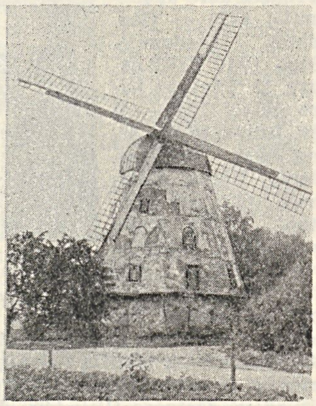

Baisogala. Senieji Gyvulininkystės in-to rūmai ir XVIII a. vėjo malūnas

BAISÓGALOS MĨŠKAS — miškas Radviliškio rj., 2 km į p. nuo Baisogalos, abipus Šiaulių—Jonavos geležinkelio. Priklauso Radviliškio miškų ūkio Baisogalos girininkijai. Plotas 2316 ha. Reljefas lyguminis. Per mišką teka Dotnuvėlė. Dirvožemiai velėniniai karbonatiniai, mažai sujaurėję, priemoliniai. Beržynų yra 45%, drebulynų 26%, eglynų 12%, uosynų 7%, juodalksnynų 5%, baltalksnynų 5%. Medynų vid. amžius 46 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, jerubių. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą palei geležinkelį. Per mišką eina Kėdainių—Šiaulių plentas. Yra akmuo, iškilęs 2,6 m viršum žemės, vad. „Velnio akmeniu".

BAJARŨNAS Antanas [g. 1910.V.17 Telšiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1924 dirbo Biržuvėnų kartono f-ke, vėliau įv. statybos darbus, vertėsi krosnininko amatu. 1935—36 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai, buvo jos Telšių sk. pirmininku. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Išrinktas Telšių parajonio k-to sekretoriumi. 1936 už rev. veiklą nubaustas adm. tvarka, 1937 nuteistas 6 metus kalėti. Buvo kalinamas Telšiuose, Šiauliuose, Kaune ir Ukmergėje. Iš kalėjimo išėjo 1940.VI. Buvo Plungės „Linų audinių" f-ko direktoriumi. Prasidėjus karui, dirbo miško pramonėje Čiuvašijoje, 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje, buvo sunkiai sužeistas. 1944—46 partinis darbuotojas Telšiuose. 1944—48 redagavo laikr. „Tarybų Žemaitija" (Telšiuose), 1950—56 laikr. „Panevėžio tiesa". 1948—50 mokėsi Respublikinėje partinėje m-loje. Nuo 1957 Klaipėdos žuvies konservų f-ko direktorius.

BAJĒNAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Babtų apyl., 9 km į š. nuo Babtų, Nevėžio kair. krante. 175 gyv. (1959). Per B. eina Babtų—Kėdainių kelias. Yra malūnas. Buv. dvaras. Kaimas minimas 1676 Vil-

kijos pavieto Panemunės dvaro inventoriuje.

2. Kaimas Kėdainių rj., Kunionių apyl., 18 km į p. v. nuo Kėdainių, prie plento į Kauną. 175 gyv. (1959). Per B. teka Kriaušupys (Aluonos intakas). Į. v. nuo B. yra Bajėnų miškas. XVI a. pab. ist. šaltiniuose minimas Bajėnų dvaras. XIX a. drauge su aplinkiniais kaimais ir miškais jis priklausė Tiškevičiams, o XX a. pr. atiteko jėzuitams, kurie jame įsteigė stambų daržininkystės ir pienininkystės ūkį. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, to ūkio vietoje susikūrė taryb. ūkio skyrius. 1931—53 veikė pr. m-la.

BĀJERBURGO PÌLYS — XIV a. Kryžiuočių ordino tvirtovės, pastatytos kovai prieš Lietuvą Nemuno saloje ir jo krantuose, tarp Veliuonos ir Jurbarko. Gedimino valdymo metais, sustiprėjus kryžiuočių agresijai, gausi ordino ir jo talkininkų kariuomenė, 1337 atvykusi laivais į Lietuvą, pastatė Nemuno saloje, dabar susiliejusioje su krantu, 2 km žemiau Veliuonos, Nemuno ir Gystaus santakoje, pilį, kurią žygio vado Bavarijos kun-ščio Henriko garbei pavadino Bajerburgu (Bavarijos pilimi). Ši, pirmoji, B. pilis buvo pastatyta, galima spėti, naudojant išlikusius lietuvių įtvirtinimus. Ji buvo gerai aprūpinta ginklais bei stipria įgula. Jau pirmais metais pilį apgulė Lietuvos kariuomenė. Per puolimą buvo sužeistas Gediminas. Pilis vėliau buvo sugriauta. Dabar toji vieta žmonių vadinama Pilaitėmis. Iki šiol išliko XX a. pr. perkastas kalnelis, kuriame stovėjo kryžiuočių tvirtovė. Iš v., š. ir r. jis apjuostas 2 grioviais ir pylimu, iš p.— gerokai paplautas Nemuno. Čia randama degto molio, plytų, anglių. Pilį su Nemuno kair. krantu jungė medinis tiltas, kurio poliai dugne dar buvo pastebimi XIX a.

Apie 1343 ordinas pastatė antrąją Bajerburgo pilį deš. Nemuno krante, į v. nuo senosios, maždaug dab. Raudonės pilies vietoje. 1384 šią pilį sunaikino Vytauto vadovaujama kariuomenė.

BAJÝTĖ Taiba [g. 1908.IV.25 Gardine] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1921 gyveno Kaune, dirbo saldainių f-ke, paskui siuvėja. 1923 veikė pionierių tipo komjaunuolių vadovaujamoje org-joje „Vanderfeigl". Tais pat metais priimta Kaune į LKJS. Už kom. lit-ros platinimą 1924.XII Šančiuose suimta ir drauge su broliu L. Bajumi (1906—38) nuteista sušaudyti. Kaip nepilnamečiams, bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Keičiantis polit. kaliniais, 1926.II B. išvyko į TSRS. Dirbo Leningrado siuvimo f-ke. Nuo 1928 Komunistų partijos narė. 1940 baigė tekstilės in-tą, paskui 20 metų dirbo Jaroslavlio tekstilės kombinate „Krasnij perekop". Pensininkė.

BAJŌRAI — **1.** Kretingos miesto dalis, esanti į p. v. nuo miesto centro, Akmenos (Danės) deš. krante, prie geležinkelio. Yra vilnonių audinių f-kas „Laisvė", pr. m-la (nuo 1912). Burž. metais B. buvo atskira gyvenvietė (1925 — 302 gyv.). Iki I pasaul. karo buvo Rusijos—Vokietijos pasienio punktas ir Vokietijos muitinė. Lietuvos burž. valdžia buv. muitinės namuose įsteigė kalėjimą (veikusį iki 1940), kuriame buvo kalinami rev. judėjimo dalyviai. 1937.I.20—23 įvyko tekstilės f-ko „Lana" (dab. „Laisvė") darbininkų streikas, kuris privertė fabrikantus daugiau mokėti už viršvalandžius ir švenčių dienas, skirti kasmet po kelias dienas mokamų atostogų.

2. Kaimas Vilniaus rj., Bukiškių apyl., 8 km į š. nuo Vilniaus, prie plento į Ukmergę. 342 gyv. (1959). Biblioteka. Kaimas įsikūrė 1810; priklausė Verkių dvarui.

3. Kaimas Ukmergės rj., Laumėnų apyl., 15 km į š. r. nuo Širvintų, 8 km į p. nuo Želvos. 195 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Kumpės, Beržyno, iš p.— Bajorų miškai. Pr. m-la (nuo 1921), kultūros namai (nuo 1962). Kaimas minimas XVI a.

4. Kaimas Anykščių rj., Svėdasų apyl., 2 km į š. v. nuo Svėdasų, prie kelio į Salas. 148 gyv. (1959). Per kaimą teka Svėdasa (Jaros intakas). Kaimo š. pakraštyje yra Rimdžių miškas. Į r. nuo kaimo, Svėdaso ež. pakrantėje, yra buv. dvaro parkas ir rūmų liekanos. Burž. nacionalistai 1946 užpuolė kaime rinkiminę būstinę; ją gindamas, žuvo jaun. ltn. K. Daukšys.

5. Kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 6 km į š. nuo Tauragnų. 112 gyv. (1959). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1928—56 pradinė, 1956—62 septynmetė). Iki I pasaul. karo atskiros kaimo dalys buvo vadinamos **Peikiškėmis** (pagal Peikiškių dvarelį), **Ožkinagaliu.**

6. Kaimas Švenčionių rj., Bielionių apyl., 8 km į š. nuo Švenčionių. 111 gyv. (1959). Yra kolūkio gamybinių pastatų, pr. m-la (nuo 1918).

7. Kaimas Ignalinos rj., Grybėnų apyl., 13 km į š. r. nuo Ignalinos, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 55 gyv. (1959). Kaimo sodybos šalia viena kitos. Netoli kaimo pelkėtu slėniu teka Dūda (Svetyčios deš. intakas). Pr. m-la (nuo 1919). 1,5 km į š. r. nuo B., geležinkelio r. pusėje, yra natūrali, iš visų pusių pelkių apsupta kalva — piliakalnis. Jo šlaitai statūs, ypač p. ir š. pusėje; aukštis 10—15 m. Aikštelė ovalo formos, 52 m ilgio ir 32 m pločio, be jokių pylimų ir sutvirtinimų. Piliakalnio p. papėdėje rasta gyvenvietės žymių su brūkšniuotosios ir lygiosios keramikos liekanomis. B. minimi 1811 Linkonių dvaro inventoriuje (5 kiemai, 5 valakai).

8. Kaimas Molėtų rj., Lakesos apyl., 2,5 km į v. nuo Molėtų, prie kelio į Aluntą; kolūkio centras. 53 gyv. (1959). 1 km į š. r. nuo B. yra Dūrių ež. Yra Miškiškių pr. m-la (nuo 1961), Kairionių biblioteka (nuo 1958). XIX a. dokumentuose kaimas vadinamas **Miškiškiais.**

9. Kaimas Vilkaviškio rj., Bartininkų apyl., 9 km į p. nuo Vilkaviškio, prie kelio į Bartininkus; kolūkio centras. 51 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Vembrė (Šeimenos intakas). Pr. m-la (nuo 1945), biblioteka (nuo 1956).

BAJŌRAI — feodalizmo epochos valdančiosios klasės žmonės, privilegijuotas žemvaldžių luomas. Ligi krikščionybės įvedimo Lietuvos B. buvo turtingesnieji žemvaldžiai, išnaudoję dėl neturto jiems pasidavusius ir iš valstiečių bendruomenės išėjusius žemdirbius — šeimynykščius ir kaimynus. B. sodybą — kaimą sudarė jo namai ir jo šeimynos narių („parobkų") bei kaimynų trobesiai. B. patys žemės nedirbo ir gyveno iš savo baudžiauninkų darbo. Jie ėjo į karą, ieškodami grobio ir stengdamiesi savo valdžioje laikyti išnaudojamuosius žmones. Bajorams kun-štis buvo karo vadas. Su B. jis jojo į karo žygius, dalijosi su jais karo grobiu. Be to, kun-štis atiduodavo bajorams dalį tų gėrybių, kurias kaip duokles surinkdavo iš bendruomenių. Todėl B. padėjo kun-ščiui valdyti bendruomenes ir rinkti iš jų duokles bei baudas. Kun-ščius ir B. siejo bendri išnaudotojiški interesai. Ankstesniuose negu XIV a. šaltiniuose B. lotyniškai buvo vadinami senjorais, nobiliais (kilmingaisiais). Prūsai savo B. vadino vitingais. Krikštą priėmusiems B. did. kun-ščio 1387 privilegija buvo pripažintos visiškos nuosavybės teisės jų tėvonijoms. Krikštą priėmusiems valstiečiams tokios teisės nebuvo pripažintos, nors jie, remdamiesi papročio teise, jomis ligi tol naudojosi panašiai kaip bajorai.

Nuo XIV a. pabaigos did. kun-štis už kar. tarnybą bajorams ėmė dalyti valstiečius. B., gavusius daug valstiečių ir aukštas valst. pareigas, imta vadinti ponais. Gautieji valstiečiai sudarė B. beneficijas ir feodus, kurių valdymas ligi trečiojo Lietuvos Statuto išleidimo buvo varžomas. B. galėjo parduoti ne

XVIII a. Lietuvos **bajoras** (J. Norblino piešinys)

daugiau kaip trečdalį savo valdos 1588 Lietuvos Statutas šituos varžymus panaikino ir visus ligi tol buvusius feodus pavertė tėvonijomis. 1413 Horodlės susitarimo metu žymesnieji Lietuvos B. gavo Lenkijos B. herbus ir ėmė vadintis šlėktomis. Ilgainiui šlėktų vardas teisinio, valstybinio pobūdžio raštuose prigijo tik privilegijuotiems B., turintiems teisę būti žemės savininkais. Įsigalėjus tvarkai, kad bajoras joja į karą ne pats vienas, o su savimi atsiveda dar kelis karius priklausomai nuo turimų valstiečių skaičiaus (XVI a. pr. nuo 8 dūmų vieną), atsirado bajorų bajorai Bajoro atsivedamas karys būdavo parenkamas iš valstiečių, turėdavo žirgą ir nėjo lažo. Bajorais buvo vadinami ir laiškų išnešiotojai, pasiuntiniai bei palydovai. Šitokių B. Lietuvos Statutas nepripažino privilegijuotais ir drauge su valstiečiais priskyrė prie paprastojo luomo. Vykdant valakų reformą did. kun-ščio, bažnytinėse ir privačiose žemėse, tokių B. žemė buvo matuojama valakais ir paverčiama skirtiniais sklypais 2 valakų dydžio. Bajorai-šlėktos tuomet buvo galutinai atriboti nuo neprivilegijuotųjų bajorų. Jų privilegijas sudarė ne tik išimtinė žemės nuosavybė, bet taip pat asmens neliečiamumo ir dalyvavimo valstybės valdyme teisė. Lietuvos Statutai atleido šlėktas nuo muitų, mokesčių ir rinkliavų. Nuo XVI a. pr. did. kun-ščiai ėmė šaukti į seimus ne tik ponus, bet ir bajorus. Sričių valdytojai — ponai — skyrė, kas iš pavieto bajorų turi atvykti į seimą. Bajorus teisdavo ponai — vaivados ir seniūnai, o ponus — did. kun-štis. 1564 Bielsko seime ponai atsisakė nuo visų teisminių privilegijų ir susijusių su tomis privilegijomis pajamų. Jie pasidavė vienam bendram su B. teismui. Pertvarkant teismus, buvo pertvarkytas ir Lietuvos adm. skirstymas į pavietus. Šią teismų reformą, sulyginančią ponų ir B. teises, patvirtino 1566 Lietuvos Statutas. Po to tas pats statutas įtvirtino seimines B. teises: nustatė, kad kariauti, skirti mokesčius ir leisti įstatymus did. kun-štis gali, tik pritarus ponams ir bajorijos visuot. seimui. Atstovus į seimą B. ėmė rinkti savo pavietų seimeliuose. Jie turėjo teisę seimeliuose aptarti valstybės ir pavieto bajorijos reikalus ir duoti savo atstovams instrukcijas, ką ir kaip kalbėti ir už ką balsuoti seime. Ilgainiui dėl šitokios seimų sudarymo tvarkos prasidėjo B. anarchija. XVIII a. šauktinei B. kariuomenei nustojus savo reikšmės ir įsigalėjus samdytai algininkų kariuomenei, bajorais dažnai būdavo vadinami lažo neinantieji valst. žemių valstiečiai. Dvarininkams tais laikais prigijo ponų vardas, o šlėktomis imta vadinti nuskurdusius feodalų klasės žmones.

1795 Lietuvą prijungus prie Rusijos, bajorų-šlėktų teisės buvo sulygintos su Rusijos imperijos bajorų teisėmis, tačiau iki 1840 Lietuvos B. tarpusavio santykiai buvo tvarkomi pagal Lietuvos Statutą. Kas 3 metai B. galėjo rinktis į seimelius aptarti savo reikalų ir išrinkti atstovų į apskrities įstaigas, taip pat atstovų į gubernijos seimelį. Bajorų seimeliai veikė iki 1863 sukilimo. Burž. Lietuvos valstybėje B. luominės privilegijos ir luominiai titulai nebegaliojo. Buvo susikūrusi Lietuvos B. d-ja, tačiau žymesnio vaidmens visuomenėje ji nevaidino.

Lit.: **A. Janulaitis,** Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795—1863), K., 1936; Lietuvos TSR istorija, t. 1, 1957; **J. Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962.

BAJORÁIČIAI — kaimas Šakių rj., Būbelių apyl., 8 km į š. nuo Kudirkos Naumiesčio, Šešupės deš. krante. 119 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Naumiesčio į Jurbarką. Pr. m-la (nuo 1945). Kaimas įsikūręs XVI a. vid.; tuo metu jis turėjo 11 valakų žemės. Valstiečių streiko metu (1935) čia buvo platinami antifaš. atsišaukimai. 1941.VI.22 ties B. įvyko atkaklios taryb. pasieniečių kautynės su vok. faš. kariuomene.

BAJORÁITIS Fridrichas [1883.XII.9 Padukalniuose, Įsruties aps. (Kaliningrado sr.) — 1909.III.16 Balandžiuose, Ragainės aps. (Kaliningrado sr.)] — Rytų Prūsijos lietuvių poetas, publicistas. 1904 baigė Įsruties mkt. seminariją, mokytojavo Paleičiuose, Rūkiuose; mokė liet. kalbos, nepaisydamas Prūsijos valdžios draudimo. 1905 įsteigė liet. jaunimo kultūrines d-jas „Lietuvių jaunųjų susirašinėjimas" ir „Lietuvių keliaujantis knygynas". Balandėlio ir Paukštelio slapyvardžiais spausdino R. Prūsijos liet. spaudoje publicistinius straipsnius ir eilėraščius, kuriuose skelbė pasipriešinimą germanizacijai. Didelę įtaką B. kūrybai turėjo Vydūnas. Po B. mirties Vydūnas išleido jo eilėraščių rinkinį.

Ršt.: **Paukštelis,** Gyvumo žodžiai, Tilžė, 1932.

Lit.: **Probočių Anūkas** [A. Bruožis], Mažosios Lietuvos buvusiejie rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai, Tilžė, 1920.

BAJŌRAS Pranas [1890.XII.14 Mediniškiuose (Prienų rj.) — 1947.VII.3 Brukline (Niujorko priemiestis)] — buržuazinis JAV lietuvių rašytojas. 1906 baigė Jiezno pr. m-lą. 1907 išvykęs į JAV, dirbo spaustuvėje. 1909 baigė viešąją m-lą, vėliau mokėsi aukštesniojoje. Nuo 1910 Vyturiuko, Perkūno Oželio, Jaunuolio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Tėvynėje", „Vienybėje", „Ateityje", „Dirvoje" ir kt. Parašė prozos, dramos kūrinių, eilėraščių. 1917—18 tarnavo JAV armijoje. 1918 išleido aps. rinkinį „Laimės beieškant". 1927—40 „Tėvynės" redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1941 — redaktorius.

BAJŌRIŠKĖS — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 2 km į v. nuo Daugailių, Indrajų ežero p. v. krante. 116 gyv. (1959). Pietuose teka Indraja; yra du Liminėlio ežerai. Iš p. v. prieina Taukėliškio miškas. Kultūros namai (nuo 1959). 1927—35 kaime veikė pogrindinės kom. kuopelės.

BAJŌRIŠKIAI — 1. Kaimas Biržų rj., Kratiškių apyl., 13 km į p. v. nuo Biržų. 194 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo, išsistatęs prie Pabiržės—Vabalninko kelio. Per B. teka Tatula. Pr. m-la (nuo 1921).

2. Kaimas Panevėžio rj., Miežiškių apyl., 12 km į p. r. nuo Panevėžio, 1 km į š. nuo Ukmergės—Panevėžio plento, Nevėžio deš. krante. 98 gyv. (1959). Kaimo apylinkėse rasta žalvarinė antkaklė su kanopiniais galais. Yra pilkapių su griautiniais II—IV a. kapais. 1790 B. priklausė Pajuostės dvarui (2 kiemai, 18 gyv.). 1919 kaime burž. nacionalistai sušaudė rev. judėjimo dalyvį F. Valiuką ir jo žmoną.

3. Kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio, 7 km į r. nuo Subačiaus stoties. 48 gyv. (1959). Pro B. teka Gorpys (Lėvens kair. intakas). Į p. v. nuo B. tęsiasi Subačiaus miškas.

Kaimo teritorijoje, 3 km nuo Radžiūnų glžk. stoties, yra pilkapynas, kurį prieš I pasaul. karą tyrinėjo carinės armijos plk. Masalitinovas. Du jo atkasti pilkapiai buvo tušti, kituose dviejuose tyrinėtojas aptiko III—IV a. griautinių kapų. Pastaruosiuose rasta žalvarinių plokštelinių antsmilkinių su rakto formos skylute, antkaklių trimitiniais galais, geležinių ietigalių ir kt. Į š. nuo tyrinėtųjų aptikti dar 26 tušti pilkapiai.

BAJŌRIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 10 km į š. v. nuo Dusetų, 1 km į š. nuo Jūžintų, prie Gačionių ežero. 88 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Rokiškio į Dusetas. Buv. Tarnavo dvaras. Ist. dokumentuose B. minimi 1596 (10 valakų žemės). Nuo 1939 kaime veikė LKJS pogr. kuopelė, kuriai vadovavo S. Krisiūnas.

BAJŌRKAMPIS — kaimas Širvintų rj., Šešuolių apyl., 7,5 km į š. r. nuo Širvintų, 7,5 km į p. nuo Šešuolių. 98 gyv. (1959). Kaimo p. pakraščiu teka Balžė (Kertušos aukštupys). Jos krante yra VIII—X a. senkapis, kuriame rasta akmeninių kirvukų. Pr. m-la (nuo 1931).

BAJŌRPIEVĖ — pelkė Tauragės rj., 7 km į p. nuo Tauragės. Plotas 132 ha. Pelkė ežerinės kilmės, apaugusi pušimis, beržais, juodalksniais. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 1,43 m. Durpės žemapelkinės, plynraistinės; vid. susiskaidymas 39%, vid. peleningumas 10%.

BAJŌRŲ PĖLKĖ — pelkė 10 km į š. v. nuo Giedraičių. Plotas 470 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,9 m, vid. 3 m. Vyrauja žemapelkinės, viksvinės-nendrinės ir alksninės durpės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 13%. Durpių ištekliai 12,3 mln. m^3.

BAKÀ — ežeras Trakų rj., 2,5 km į p. r. nuo Vievio. Plotas 12 ha, didž. gylis 8 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 580 m, didž. plotis 280 m. Pakrantės pelkėtos, dugnas dumblėtas. Per B. teka Bražuolė (Neries intakas). Ežeras verslovinis.

BAKÁINIAI — kaimas Kėdainių rj., Surviliškio apyl., 18 km į š. nuo Kėdainių, prie kelio į Krekenavą. 214 gyv. (1959)

Pro B. teka Liaudė (Nevėžio intakas). Liaudės kair. krante yra pailgas stačiašlaitis piliakalnis, vad. Pilimi. Jo aikštelė ovalios formos, 50 m ilgio, 15 m pločio; galuose yra 6—8 m aukščio pylimai, šalia — mažesniu pylimu apsuptas priešpilis. L. Kšivickis spėja, kad čia buvusi Eigintų pilis, minima 1372. Netoli piliakalnio yra senkapis. 1901 kaimas sudegė. D. Tėvynės karo metu hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai kaime nužudė J. Urbelį, B. Ulianskienę, E. Kranauskienę. Bakainiuose kurį laiką gyveno liaudies menininkas V. Svirskis; kaime yra jo drožinių.

BAKÁITĖ Hinda [g. 1907.V.15 Skudutiškyje (Molėtų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Nuo 1924 dirbo mezgėja Utenoje, Kaune. Nuo 1932 Komunistų partijos narė. 1932—34 laikė LKP CK pogr. lit-ros sandėlį Kaune. 1935 Gegužės Pirmosios demonstracijoje suimta ir 1936 nuteista 4 metus kalėti. Buvo kalinama IX forte ir Kauno kalėjime. Nuo 1940.VI dirbo Kauno „Pašvaistės" f-ke. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į TSRS gilumą. Išvadavus Lietuvą, dirbo Vilniaus įmonėse. Nuo 1960 pensininkė.

BAKALÓRIŠKIŲ PĖLKĖ — pelkė Varėnos rj., 13 km į š. r. nuo Daugų, 2 km į p. r. nuo Dusmenų. Plotas 122 ha. Per pelkę teka Musė (Varėnės intakas). P. pakraštyje yra 4 ha ežeras. Pelkė ežerinės kilmės, ištįsusi iš š. r. į p. v. Augalija raistinė: šiaurės rytuose — žemapelkinė, viduryje — tarpinė, pietvakariuose — aukštapelkinė. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,05 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 10,6%.

BAKĖVIČIUS Stepas [1912.I.15 Liepojoje — 1947.II.18 Marijampolėje] — partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Dirbo Šiaulių odų f-kuose. Nuo 1940.X VKP(b) narys. 1941 „Bato" avalynės f-ko partorgas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. 1944.III demobilizuotas, mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—46 LKP CK instruktorius. Nuo 1946.III LKP Marijampolės aps. k-to I sekretorius. Nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAKŸS Viktoras [1916.VIII.24 Laukiniškėje (Šakių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1934 LKJS narys. Pogr. darbą dirbo Jankuose (Šakių rj.). Už rev. veiklą 3 kartus buvo kalinamas Vilkaviškio, Kauno kalėjimuose ir Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 Jankų vls. milicijos įgaliotinis. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BAKŸS Vytautas [1924.II.1 Višakio Rūdoje (Kapsuko rj.) — 1945.V.15 Agurkiškėje (Kapsuko rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Burž. metais tarnavo pas buožes. Nuo 1940 LKJS narys. 1941—43 slapstėsi. 1943.V įstojo į „Jūros" partizanų būrį. Nuo 1944.VI to būrio Marijampolės grupės vado pavaduotojas. Pasižymėjo mūšyje Kardokuose. 1944 dirbo Marijampolės aps. Gudelių vls. partorgu, 1945 Višakio Rūdos apyl. milicijos įgaliotiniu. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAKŠĖNAI — kaimas Kupiškio rj., Alizavos apyl., 11 km į š. nuo Kupiškio, 3 km į r. nuo Salamiesčio, Pyvesos deš. krante. 162 gyv. (1959). Per B. eina Salamiesčio—Alizavos kelias. Pr. m-la (nuo 1916), biblioteka (nuo 1947). Kaimo teritorijoje, Pyvesos deš. krante, yra beveik keturkampis piliakalnis. Jo aikštelė lygi, 25×15 m dydžio. Piliakalnio p. ir r. šlaitai statūs, o š. ir v. nuolaidūs. Ariant rasta žalvarinių dirbinių, sen. puodų šukių, akmeninės trinamosios girnos, gyvulių kaulų. B. minimi 1673 (11 valakų, 24 kiemai). B. gyventojai A. Vosylis, J. Didžionis ir kt. aktyviai dalyvavo 1905 rev. judėjime. Kaime veikė slaptas revoliucinės literatūros knygynėlis.

BAKŠIAĨ, Bakšiškės, — kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 5 km į š. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante; kolūkio centras. 190 gyv. (1959). 1888 buvo aptiktas ir sunaikintas IV—V a. griautinis kapinynas su turtingomis įkapėmis. Rasta žmonių kaulų ir žalvarinių papuošalų: 2 emale puoštos pasaginės segės, 2 šaukštinės antkaklės, kelios rankogalinės apyrankės, nuokamienis ir ritinis smeigtukai ir kt. Kai kurie to kapinyno radiniai yra Ermitaže (Leningrade).

BAKŠIÓNYS — kaimas Ukmergės rj., Pašilės apyl., 9 km į p. r. nuo Ukmergės, 2 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. 229 gyv. (1959).

BAKŠŸS Adolfas [g. 1913.II.17 Užukalniuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Dauguose (Alytaus rj.). 1940 dirbo milicininku Dauguose, 1941 — LKP Alytaus aps. k-te. Žuvo D. Tėvynės karo metu.

BAKŠŸS Jonas Vytautas [g. 1923.V.28 Mosėdyje (Skuodo rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1955). 1946 baigė Kauno un-tą. 1952—1955 Kirovo karo medicinos akademijos fakultetinės terapijos katedros adjunktas. Nuo 1958 terapeutas Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1960 dirba ped. darbą Kauno Medicinos in-te, nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kraujo apytakos būklę, pasalinus plautį arba jo dalį dėl plaučių abscesų, ir kt. klausimais.

BAKŠŸS Justas [1892.I.20 Asmaluose (Utenos rj.) — 1951.I.15 Utenos rj.] — žemės ūkio darbuotojas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Po D. Tėvynės karo aktyviai prisidėjo prie žemės ūkio pertvarkymo soc. pagrindais. Nuo 1950 kandidatas į VKP(b) narius. 1950—51 Asmalų kolūkio pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAKŠŸS Viktoras [1916—1941] — administracinis darbuotojas. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 Pajevonio vls. milicijos viršininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BAKŠŸS Vladas [1907.IX.7 Meškučiuose (Alytaus rj.) — 1942.IV.10 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935—40 dirbo pogr. darbą Alovės valsčiuje. 1940—41 Skernės dvaro komisaras, vėliau Meškučių apylinkės pirmininkas. 1941.VI.22 vietinių burž. nacionalistų suimtas, paskui nužudytas.

BAKŠÝTĖ Anelė [**Stefanišina**; g. 1917. VIII.22 Mojaukoje (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. 1935—36 dalyvavo valstiečių streike Daugų vls. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. 1941 Vilniaus apyg. teismo narė. Veržiantis hitlerininkams į Lietuvą, pasitraukė į TSRS gilumą. 1945—51 liaudies teisėja Vilniuje. 1952—54 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1954—55 LKP Smėlių rj. k-to skyriaus vedėja. Nuo 1955 ūkinė darbuotoja Ukmergėje.

BAKTERIOLÒGIJA ž. *Mikrobiologija.*

BAKŪRIŠKIO-GÉRBALIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Rokiškio rj., 12 km į š. r. nuo Rokiškio, Latvijos TSR pasienyje. Priklauso Rokiškio miškų ūkio Vyžūnų girininkijai. Plotas 810 ha; medynų 716 ha. Masyvą sudaro Bakūriškio (387 ha) ir Gerbalių (423 ha) miškai. Paviršius lyguminis, pelkėtas. Šiaurėje yra Armonių ež. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, vietomis pelkiniai. Vyrauja mėlyniniai ir brukniniai pušynai. 79% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 48%, eglynų 27%, beržynų 16%, drebulynų 9%. Jaunuolynai sudaro 50%, pusbrandžiai medynai 23%, pribręstantieji 15%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 54 metai, bonitetas II—IV, skalsumas 0,7—0,8, vid. tūris 120 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų ir šernų, yra pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis.

BAKŪTIS Jonas [g. 1902.XI.17 Radviliškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo vaikystės tarnavo pas buožes; paskui geležinkelio remonto darbininkas. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1933—40 už rev veiklą buvo kalinamas. 1940—41 Šiaulių aps. vykdomojo k-to pirmininkas. 1942.VIII.29 su operatyvine grupe iš Maskvos pasiųstas į Lietuvą partiz. darbui (ž. *Dūdos partizanų grupė*). Nuo 1945 adm. darbuotojas Joniškyje, Šiauliuose, Simne. 1947—1951 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1957 pensininkas.

BAKŪTIS Lionginas [g. 1920.V.26 Petraučiškėse (Zarasų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1940 LKJS narys 1940 Avilių apyl., vėliau Antazavės vls. komsorgas. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Rostove. 1941 savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją, mokėsi karo m-loje Maskvoje. Kovėsi su hitlerininkais prie Maskvos. Paskui toliau mokėsi karo m-loje. Nuo 1942 TSKP narys. 1942 buvo pasiųstas dirbti partiz. darbo į Lietuvą, kovojo partizanų būryje „Audra", buvo būrio ypatingojo skyriaus viršininko pavaduotoju, kartu dirbo LLKJS Utenos aps. pogrindinio k-to sekretoriumi. Įkūrė 15 antifaš. grupių, 14 pirminių komjaunimo org-jų, iš kurių 22 komjaunuoliai įstojo į partizanų būrį. Pokario metais komjaunimo darbuotojas Utenoje. Nuo 1949 adm. darbuotojas Molėtuose, Panevėžyje, Vilniuje. 1961 išleido knygą „Per liepsnojančią žemę" (lit. bendraautorė R. Misonytė) apie komjaunuolius partizanus.

BALĀDĖ [pranc. *ballade*, iš lot. *ballare* — šokti] — lyrinės epinės poezijos forma; nedidelis siužetinis istorinio ar legendinio turinio kūrinys. Vid. amžiais prancūzų, ispanų, italų liaudies kūryboje B. vadinta šokio daina. Ilgainiui žanriniai B. požymiai labai pakito, ir dabar, kalbant apie B., paprastai turimi galvoje romantizmo laikais susiklostę jos bruožai: fantastinis, istorinis, herojinis turinys, dažnai niūrus, paslaptingas koloritas, dramatizmas, tragizmas.

Liet. lit-roje, be baladinio pobūdžio liaudies dainų, pirmosios B. pasirodė pirmojoje XIX a. pusėje (L. Rėzos vok. kalba parašytoji B. „Ona ir Vytautas", L. Jucevičiaus į liet. kalbą išverstos A. Mickevičiaus B. „Trys Budriai", „Svitezietė" ir kt.). XX a. pr. klasikinių B. sukūrė Maironis („Jūratė ir Kastytis", „Čičinskas" ir kt.), kuriose kupinas dramatizmo mitologinis ar legendinis siužetas, plastiški vaizdai siejasi su giliais apibendrinimais. Klasikinės B. tradiciją ankstyvuoju kūrybos periodu tęsė S. Nėris („Sigurd ir Jordis"). Kai kurios burž. laikotarpio B. (B. Buivydaitės, K. Inčiūros ir kt.) dėl ištęstumo ir grynai epinio pobūdžio laikytinos eiliuotais padavimais. V. Mykolaičio-Putino baladėse („Baladė", „Lėlių baladė" ir kt.) iki minimumo redukuotas išorinis veiksmas, o poeto dramatiškuose pergyvenimuose atsispindi II pasaul. karo baisybės, fašizmo siautėjimas. Taryb. liet. poetų sukurtose B. vyrauja D. Tėvynės karo heroizmo, soc. statybos žygdarbių temos ar praeities socialinių skriaudų prisiminimai (S. Nėries „Motulė", A. Venclovos „Aitvaras", E. Mieželaičio „Baladė apie tris kareivius", „Močiutė", „Du paukščiai" ir kt., Just. Marcinkevičiaus „Baladė apie Ievą", A. Baltakio „Kreiva liepa", „Miško baladė" ir kt.). Meninei šių B. išraiškai būdingas artumas tautosakinei tradicijai, lyr. prado vyravimas.

BALAĪSIS Romualdas [1914.IX.26 Panemuniuose (Rokiškio rj.)] — pedagogas matematikas. 1934—39 Kauno un-te studijavo matematiką ir fiziką. 1939—48 Šiaulių mokytojų seminarijos, nuo 1949 Vilniaus I vid. m-los matematikos mokytojas. Paskelbė straipsnių matematikos dėstymo klausimais, išleido brošiūrą „Lygčių tyrimas" (1961). „Olimpiadinio matematikos uždavinyno su sprendimais" (1962) bendraautoris.

BALANÀ — plona sausos pušies ar beržo skala. Naudota kambariui apšviesti. Žibinant B. buvo laikoma rankoje, įkišama į sienos plyšį arba tam tikrą prietaisą — žibinčių (diedą, senį). B. prižiūrėti, sudegusį jos galą nugnybti paprastai buvo vaikų pareiga. Namų apšvietimui Lietuvos kaime B. buvo vartojamos iki XX a. pr. ir I pasaul. karo metu.

BALANDÌNĖS MÌŠKAS — miškas Jurbarko rj., 17 km į š. nuo Jurbarko. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Balandinės girininkijai. Plotas 1073 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo š. r. dalis. Miške yra Balandinės I ir Balandinės II pelkės.

BALANDÌNĖS I PÉLKĖ, Mickaičių pelkė, — pelkė Jurbarko rj., 16 km į š. v. nuo Jurbarko, Šaltuonos (Šešuvies intako) ir Vidaujos (Mituvos intako) vandenskyroje, Balandinės miške. Plotas 159 ha. Plyninė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,8 m; vid. susiskaidymas 15%, vid. peleningumas 2,8%. Durpių ištekliai 3,9 mln. m^3. Kasamos kraikinės durpės. 1,5 km į v. nuo B. I p. yra Balandinės II pelkė, o į š.— Mickaičių kaimas.

BALANDÌNĖS II PÉLKĖ, Baužaičių pelkė, — pelkė Jurbarko rj., 18 km į š. v. nuo Jurbarko, Šaltuonos (Šešuvies intako) ir Vidaujos (Mituvos intako) vandenskyroje, Balandinės miške. Plotas 205 ha. Plyninė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,9 m, vid. 3,74 m; vid. susiskaidymas 16%, vid. peleningumas 3,6%. Durpių ištekliai 6,7 mln. m^3. 1,5 km į r. nuo B. II p. yra Balandinės I pelkė, o į š. v.— Baužaičių kaimas.

BALAÑDIS — ežeras Lazdijų rj., 11 km į v. nuo Veisiejų. Per B. eina TSRS—Lenkijos siena. Plotas 54 ha. Ežeras keturkampis; ilgis 1120 m, didž. plotis 700 m. Ežero š. ir v. krantai lėkšti, apaugę mišku, r.— aukštas, bemiškis. Iš š. r. dalies išteka bevardis upelis, priklausantis Baltosios Ančios baseinui. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BALANDÌSKIS — kaimas Radviliškio rj., Pašušvio apyl., 6 km į š. v. nuo Grinkiškio, 10 km į p. v. nuo Baisogalos. 124 gyv. (1959). Per B. eina Grinkiškio—Šiaulėnų kelias. Kaimo r. pakraščiu teka Šušvė. Iš v. ir š. prieina Pašušvio miškas. Malūnas, mechaninės dirbtuvės.

BALAÑDŽIAI — 1. Kaimas Jurbarko rj., Raudonės apyl., 3 km į š. v. nuo Raudonės, 1 km į š. nuo Nemuno; kolūkio centras. 98 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs aukštame Nemuno slėnio krante. Per B. eina Raudonės—Stakių kelias. Yra Kybartų pr. m-la (nuo 1933), biblioteka (nuo 1961).

2. Kaimas Eišiškių rj., Pabarės apyl., 8 km į š. nuo Eišiškių, 1 km į r. nuo Vilniaus—Eišiškių plento. 95 gyv. (1959). Iš 3 pusių kaimą supa miškai. Aštuonmetė m-la (1925—50 pradinė, iki 1962 septynmetė). D. Tėvynės karo metais kaimo apylinkėse veikė taryb. partizanai.

BALAÑDŽIAI ž. *Karveliai.*

BALAŠÁITIS Antanas [g. 1931.IV.15 Balniuose (Jurbarko rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1961). 1956 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to bendradarbis. Paskelbė straipsnių apie liet. dialektologijos, fonetikos ir akcentologijos terminus („LTSR MA darbai", 1959, A 2; 1960, A 2; 1961, A 1).

BALBIĒRIŠKIO-IVŌNIŠKIO MĪŠKAS — miškas Prienų rj., 4 km į v. nuo Balbieriškio. Priklauso Prienų miškų ūkio Balbieriškio ir Naujosios Ūtos girininkijoms. Plotas 3050 ha; medynų 2657 ha. Reljefas lyguminis, su lėkštomis įdaubomis, kuriomis teka upokšniai. Šiaurėje teka Ringis (Dūmės intakas), pietuose — Kamaria (Peršėkės intakas). Dirvožemiai velėniniai glliejiniai ir velėniniai jauriniai, priemoliniai ir moliniai. 95% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 30%, drebulynų 28%, beržynų 17%, juodalksnynų 12%, ąžuolynų 9%, pušynų, uosynų, skroblynų, liepynų, baltalksnynų po 1%. Būdingas vešlus trakas. Medynų vid. amžius 58 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,67, vid. tūris 180 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, barsukų, kiaunių, jerubių, slankų. Eksploatacinio miško yra 52%. Netoli Nemuno esantys miško plotai priskirti vandens apsauginei juostai. Suvalstybintas 1920. Iki tol priklausė Balbieriškio ir Ivoniškio dvarams. 1863 sukilėliai miške buvo įsirengę stovyklą. Miško viduriu buvo iškirsta plati juosta sukilėliams gaudyti; jos žymių išliko iki šiol.

BALBIĒRIŠKIS — miesto tipo gyvenvietė Prienų rj., 13 km į p. nuo Prienų, prie plento į Alytų; apylinkės ir kolūkio centras. 1211 gyv. (1959). Įsikūręs Nemuno kair. kranto apatinėje terasoje, prie Peršėkės žiočių. Turi linijinį planą. Gatvių tinklas netaisyklingos formos. Ties B. Nemunas daro 29 km ilgio Balbieriškio kilpą (ž. *Birštono kilpa*). Kiek žemiau miestelio jis staigiai pasuka į š. r. Ties šiuo posūkiu prasideda pavojingosios Barbieros rėvos: upė čia sekli, srauni, dugne daug aštrių akmenų. Miestelis ištįsęs abipus plento iš š. į p. Yra spirito varykla, koklių dirbtuvė, šiluminė elektrinė, buitinio aptarnavimo kom-

Balbieriškis

binatas. Veikia 35 lovų ligoninė, vid. m-la (1781—1944 pradinė, 1944—48 prog-ja), ž. ū. mechanizacijos m-la (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1945), vaikų darželis ir lopšelis.

B. įsikūrė XV a. pab. ar XVI a. pr., pradėjus kirsti ir plukdyti Nemunu Sūduvos girias. Žygimantas Senasis išnuomojo Punios girios sklypą Prūsų pirkliui Hanusui, kuris, iškirtęs mišką, įkūrė dvarelį. 1507 Žygimantas Senasis padovanojo dvarelį M. Mikitiničiui, did. kun-ščio Aleksandro žmonos turtų valdytojui. Kiek vėliau į š. nuo dvaro įsikūrė miestelis, kurį imta vadinti Balbieriškiu. 1520 Balbieriškyje jau buvo bažnyčia, miestelis turėjo Magdeburgo teises. XVI a. jame apsigyveno nemaža vokiečių amatininkų. XVII—XVIII amžiuje priklausė įv. didikams (Gonsevskiams, Stanevičiams, Tiškevičiams). Dėl miestelio menkumo jam 1776 buvo atimtos miesto teisės; patekęs Prūsijos valdžion, nuo 1797 vėl jomis naudojosi, kol 1801 buvo degraduotas antrąkart. Už B. savininko T. Tiškevičiaus dalyvavimą 1831 sukilime miestelis buvo caro valdžios konfiskuotas, tačiau 1841 caras jį vėl grąžino Tiškevičiaus dukterims. Apie 1800 miestelyje buvo 107 namai, 920 gyventojų. XIX a. pradžioje B. ėmė plėstis: pagausėjo amatininkų, pagyvėjo prekyba. 1880 jau buvo 2424 gyv. ir 181 gyv. namas. 1863 sukilimo metu B. apylinkėse veikė P. Suzino ir V. Kaminskio sukilėlių būriai. B. girioje sukilėliai buvo įsirengę stovyklą. Ties B. carinė kariuomenė sumušė zapyškiečio Glazerio būrį; 1863.V.23 čia sėkmingai kovėsi P. Suzino vadovaujami valstiečiai. Didėjant Alytui bei Prienams, B. sunyko. Burž. laikais B. buvo valsčiaus centras (1937 turėjo 1218 gyv.). B. dvaras po I pasaul. karo atiteko valstybei. Jame 1926 įsteigta mergaičių žemesnioji ž. ū. m-la, veikusi visą burž. valdymo laikotarpį. Valstiečių streiko metu miestelyje įvyko valstiečių susirėmimas su policija (1935.VIII.28). Vok. faš. okupacijos metais B. apylinkėse veikė Karolio Petriko partizanų būrys, kuriam priklausė S. Naujalis, A. Ignatavičius, J. Balkevičius ir kt. Vokiečiai 1944 besitraukdami miestelį padegė; sudegė apie pusę gyv. namų, odų f-kas, malūnas, lentpjūvė. Po D. Tėvynės karo (iki 1963) pastatyta apie 250 individualinių ir komunalinių gyv. namų, atstatytos ir išplėstos įmonės. Buv. dvare įsikūrė mašinų-traktorių stotis, o nuo 1959 ž. ū. mechanizacijos m-la, įrengtos mechaninės dirbtuvės, pastatyta valgykla, vaikų darželis, keli daugiabučiai gyv. namai. Iki 1950 B. buvo valsčiaus centras; 1958.V.15 jam suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės.

BALCERIŠKĖS — kaimas Trakų rj. 1,5 km į p. r. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno plento ir geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 247 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Vievio į Trakus. Į p. nuo B. tęsiasi Vievio miškas, kuriame pastatyta pionierių stovykla. Parduotuvė, retransliacinis televizijos bokštas, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1957). Prie B. yra piliakalnis ir keletas pilkapių, kuriuos ist. T. Narbutas priskyrė Strėvos mūšio (1348) laikotarpiui.

BALCĒVIČIUS (Balcewicz) Pranciškus Vaclovas [XVIII a.] — dailininkas. Gyveno Vilniuje, kūrė vario graviūras. Žinomi 3 jo sukurti portretai, 9 ekslibriai ir 11 religinių paveikslų. Vertingiausi yra Žečpospolitos karaliaus Augusto III žmonos Marijos Juzefos portretas (1746) ir graviūra „Šventas Kazimieras" (1749).

BALCĒVIČIUS Vaclovas [m. 1904] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1893 aktyviai dalyvavo Lietuvos darbininkų judėjime, priklausė Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) rev. marksistiniam sparnui, dirbo agitacinį darbą Vilniaus darbininkų tarpe, spausdino ir platino atsišaukimus, buvo artimas F. Dzeržinskio kovos draugas. Už rev. atsišaukimų platinimą Vilniuje 1897 pasodintas į kalėjimą, 1899 ištremtas į Viatkos gub. Pabėgęs iš ištremties (1900), grįžo į Vilnių ir toliau dalyvavo rev. veikloje. Drauge su Vilniaus bei Kauno darbininkų grupe 1900 išstojo iš LSDP ir prisijungė prie *Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratijos*, buvo Vilniaus ir Kauno darbininkų delegatu tos partijos I (1900) ir II (1901) suvažiavimuose, išrinktas juose į partijos vadovybę.

BÁLČIA — upė Raseinių rj., Šešuvies deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 76 km². Versmės pelkėtose pievose, 2 km į š. r. nuo Stulgių, netoli Šiaulių—Sovetsko plento. Teka į p. r. Įteka į Šešuvį 92 km nuo jos žiočių, 2 km į š. v. nuo Viduklės glžk. st. Intakas Varnė (kair.). Vidurupyje ir žemupyje slėnis gilus. Vid. nuolydis 411 cm/km. Debitas žiotyse: maks. 25, vid. 0,62, min. 0,05 m³/s.

BÁLČIAI — **1.** Kaimas Šilutės rj., Vainuto apyl., 7 km į p. r. nuo Vainuto, prie kelio į Tauragę; tarybinio ūkio centras. 284 gyv. (1959). Per kaimą teka Balčia (Ežeruonos intakas). Felčerių-akušerių punktas, Kivylių pr. m-la (nuo 1926), biblioteka (nuo 1953).

2. Kaimas Tauragės rj., Žygaičių apyl., 22 km į š. v. nuo Tauragės, prie kelio į Vainutą. 179 gyv. (1959). Per B. teka Balčia (Ežeruonos intakas). Aštuonmetė m-la (1952—62 septynmetė).

3. Kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 7 km į š. nuo Nemakščių, 2 km į p. r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento; tarybinio ūkio centras. 135 gyv. (1959). Prie kaimo, Piaunės pelkėje, prasideda Balčia (Šešuvies intakas). Pro B. eina kelias iš Nemakščių į Jauniškę. Lentpiūvė, ambulatorija (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1918—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1949).

BALČIAĨ — kaimas Utenos rj., Šeimaties apyl., 9 km į š. r. nuo Tauragnų, Balčių ežero p. v. krante. 112 gyv. (1959). Iš p. prieina Balčių miškai. Ryšių skyrius.

BALČIKÓNIS Juozas [g. 1885.III.25 Ėriškiuose (Panevėžio rj.)] — kalbininkas, Lietuvos TSR MA akademikas (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). 1906 baigė Panevėžio realinę m-lą. Bendradarbiavo to meto lietuvių spaudoje. 1911 baigė Peterburgo un-tą ir įgijo slavų filologijos specialybę. 1913 Vilniaus progimnazijos mokytojas. 1914—1916 „Saulės" d-jos suaugusiųjų kursų (Vilniuje, vėliau Voroneže) mokytojas. 1915—18 Voronežo liet. g-jos mokytojas. 1918—20 Panevėžio g-jos, 1919—24 Panevėžio mkt. seminarijos direktorius. 1924—31 Kauno un-to docentas, nuo 1930 dirbo „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijoje. 1944—52 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos in-to direktorius, nuo 1944 Vilniaus un-to liet. kalbos katedros vedėjas (iki 1950) ir profesorius.

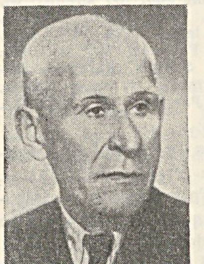

Perėmęs K. Būgos pradėto leisti „Lietuvių kalbos žodyno" palikimą (617 553 lapelius) ir suorganizavęs daug žodžių rinkėjų iš įvairių Lietuvos vietų, B. sukaupė iki 2 mln. lapelių žodyno kartoteką. Pats surinko keliolika tūkstančių žodžių ir sakinių iš gyvosios liaudies kalbos, užrašė keletą šimtų

dainų (Ramygalos, Druskininkų ir kt. apylinkėse). Redagavo „Lietuvių kalbos žodyno" I bei II tomus ir iš dalies III tomą. Ilgą laiką dirbęs su J. Jablonskiu, B. surinko ir išspausdino Jablonskio raštus (5 t., 1933—36). Fotografuotiniu būdu išleido M. Petkevičiaus 1598 katekizmą (1939). Su kitais kalbininkais redagavo D. Kleino pirmosios liet. kalbos gramatikos (1653) vertimą iš lot. kalbos (1957). TSRS MA Kalbotyros in-to pavestas, redagavo M. Petersono „Lietuvių kalbos apybraižą" (1955). Parašė straipsnių liet. kalbos ir liet. kalbotyros istorijos, literatūrinės liet. kalbos klausimais. Surinko daug Lietuvos vietovardžių, kurių sąrašai yra Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te.

B. išvertė į liet. kalbą daug pasakų ir kitų grož. lit-ros veikalų. Jo vertimai, kurių dalis atlikta su mokinių pagalba, prisidėjo prie literatūrinės liet. kalbos norminimo ir tobulinimo. B. išugdė nemaža liet. kalbos mokytojų. Vadovavo Vilniaus un-to ir Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to aspirantams, rašantiems filologijos mokslų kandidato disertacijas.

Ršt.: Jauniaus mokslo darbai.—„Švietimo darbas", K., 1928, Nr. 3; Trumpas [J. Jablonskio] gyvenimo aprašymas.— Jablonskio raštai, K., 1933; Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą.—„LTSR MA žinynas", t. 9, V., 1952; Surastas kalbos mokslo dokumentas [apie K. K. Daukšos gramatikos rankraštį].—„Tiesa", 1955.IV.16; Atsiminimai apie K. Būgą.—„Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956; Akademikas Fortunatovas.—„Tarybinis mokytojas", 1958.I.16; Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą.— Rakstu krājums, Rīgā, 1959; Названия литовских населенных пунктов, образованные от названий рек и озер.— „Lingua Posnaniensis", t. 7, Poznań, 1959.

Vert.: **Ch. Perrault,** Pasakos, K., 1923; **Ž. Vernas,** Aplink žemę per 80 dienų, V., 1947 [kt. leid. — 1921, 1937]; **Broliai Grimai,** Pasakos. V., 1954 [kt. leid.— 1925, 1926, 1937, 1938]; **H. Andersenas,** Pasakos, V., 1957 [kt. leid.— 1918, 1923]; **Dž. Sviftas,** Gulivero kelionės, V., 1957; Tūkstantis ir viena naktis, V., 1958; **V. Haufas,** Pasakos, V., 1962 [kt. leid.— 1921, 1938, 1949].

BALČIKONIS Juozas [g. 1924.I.12 Giedraitinėje (Panevėžio rj.)] — dailininkas. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą, 1950—51 to in-to dėstytojas. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to tekstilės katedros vedėjas, docentas. Nuo 1948 dalyvauja dailės parodose. Yra sukūręs teminių („Rugiapiūtė", 1948; „Derliaus nuėmimas", 1950; „Kolūkiečių džiaugsmas", 1960; „1863 metų sukilėliai", 1964; „Taika", 1964) ir ornamentinių kilimų bei dekoratyvinių audinių liaudies meno motyvais. 1953—54 sukūrė dekoratyvinių kilimų ir audinių projektus Visasąjunginės liaudies ūkio pasiekimų parodos Lietuvos TSR paviljonui apipavidalinti. Parengė audinių projektus respublikinių

1955 ir 1960 dainų švenčių dalyvių nac. kostiumams. Su kitais parengė liet. liaudies audinių albumo I (1957) ir II (1962) knygas.

Ršt.: **V. Palaima, J. Balčikonis,** Lietuvių tautiniai drabužiai, V., 1960; Audinių raštai, V., 1961.

BALČIŪNAS Algirdas [g. 1930.X.24 Skrebiškyje (Biržų rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1954 TSKP narys. 1955 baigė Leningrado Kūno kultūros in-tą, 1961 Aukštąją part. m-lą Maskvoje ir dirbo LKP Skaudvilės rj. k-to I sekretoriumi. Nuo 1962 Šilalės rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BALČIŪNAS Antanas [1895.XI.14 Šiauliuose — 1959.XI.21 Vilniuje] — pilietinio ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas. 1916 baigė praporščikų m-lą Kazanėje. 1919 stojo savanoriu į Raudonąją Armiją. 1919—22 dalyvavo kovose prieš baltagvardiečius ir užsienio interventus. Pilietiniam karui pasibaigus, dirbo Maskvoje įvairiose įstaigose buhalteriu. 1941 stojo į Liaudies gynybą, vėliau mobilizuotas į Raudonąją Armiją. 1942 pr. paskirtas į 16 liet. diviziją; buvo transporto kuopos vadu. Nuo 1945 TSKP narys. 1944—48 dirbo Lietuvos TSR atstovybėje Maskvoje, 1949—59 Lietuvos TSR Ministrų Taryboje.

BALČIŪNAS Antanas [g. 1928.VI.29 Berniškiuose (Biržų rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1953 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1954 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Išspausdino moksl. straipsnių apie dirvožemių drenavimą ir kurminimą.

BALČIŪNAS Balys [g. 1923.II.10 Pakriaunyje (Rokiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1957). 1947 baigė Lietuvos Vet. akademiją, iki 1950 ten pat dirbo ordinatoriumi, 1950—57 anatomijos ir histologijos katedros asistentu, nuo 1957 docentas. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė straipsnių apie paukščių užkrečiamąsias ligas, išleido knygą „Viščiukų kokcidiozė" (1958).

BALČIŪNAS Ignas [g. 1925.X.2 Obeliuose (Rokiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1960). 1956 baigė Lietuvos Vet. akademiją. Nuo 1958 dirbo moksl. darbą Gyvulininkystės ir veterinarijos (nuo 1959 — Veterinarijos) in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie vištų tuberkuliozės diagnozavimą ir kt.

BALČIŪNAS Jonas [1924.IV.15 Navoplentoje (Alytaus rj.) — 1950.VIII.9 Alytaus rj.)] — administracinis darbuotojas. Nuo 1944 dirbo adm. darbą Alytaus aps., Anykščių aps., Daugų rj. Nuo 1947 Komunistų partijos narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

BALČIŪNAS Juozas [1910.I.22 Užubaliuose (Biržų rj.) — 1962.II.15 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo Argentinoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1926 baigė Biržų g-jos 4 klases, po to dirbo pas buožes Latvijoje, Lietuvoje. 1929 pab. išvyko į Argentiną, kur nuo 1930 įsijungė į pažangiųjų lietuvių ir argentiniečių org-jų veiklą Buenos Airese. 1946—49 Argentinos lietuvių s-gos „Laisvoji Lietuva" v-bos sekretorius. Bendradarbiavo Argentinos pažangiųjų lietuvių spaudoje — „Rytojuje", „Momente", „Vienybėje", „Tėvynėje". 1956 grįžo į Lietuvą. 1956—62 dirbo metodistu Lietuvos Resp. profs-gų taryboje. Nuo 1959 TSKP narys.

Ršt.: 20 amžiaus barbarai, Buenos Aires, 1947.

BALČIŪNAS Juozas [g. 1922.XII.24 Mergeliučiuose (Akmenės rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Po D. Tėvynės karo dirbo komjaunimo ir administracinį darbą. Nuo 1947 TSKP narys. 1952 baigęs Resp. partinę m-lą Vilniuje, iki 1954 dirbo Rokiškio rj. vykdomojo k-to pirmininku, paskui LKP Dūkšto rj. k-to I sekretoriumi. 1958 baigęs Aukštąją part. m-lą Maskvoje, dirbo LKP Kaišiadorių rj. k-to I sekretoriumi. Nuo 1963 Tauragės rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BALČIŪNAS Kazys [g. 1900.IV.5 Bajoruose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, šaltkalvis. Nuo 1923 aktyviai padėjo LKP org-joms Rokiškyje, Panevėžyje, Kaune, platino kom. lit-rą, dalyvavo darbininkų streikuose, rinko lėšas polit. kaliniams. Nuo 1940 dirbo profsąjunginį darbą Vilniuje. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—57 dirbo vadovaujamąjį profsąjunginį, o nuo 1957 ūkinį darbą Kaune. Nuo 1962 pensininkas.

BALČIŪNAS Marcelis [g. 1896.VI.2 Palaukiuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918.XII—1919 Gelažių pogr. rev. karinio dalinio, veikusio Panevėžio aps., kovotojas, 1919 Subačiuje sunkiai sužeistas. Gydėsi Tarybų Rusijoje. 1922 grįžo į Lietuvą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1933 baustas adm. tvarka. 1934 nuteistas 6 metus kalėti (kalintas Kaune). 1940—41 Kaune dirbo adm. darbą. D. Tėvynės karo metais gyveno Kuibiševo srityje. 1944—49 part. darbuotojas Kaune. Nuo 1949 pensininkas.

BALČIŪNAS Pranas [g. 1906.VII.5 Šakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1940.VIII—1941.VI dirbo part. darbą Šakių aps. Hitleriniams grobikams įsibrovus į Lietuvą, pasitraukė į Mordovijos ATSR. 1942—44 buvo Lietuvos partiz. judėjimo štabo žinioje. 1944—45 kovojo Raudonojoje Armijoje, vėliau adm. darbuotojas Šakių rj.

BALČIŪNAS Stasys [g. 1904.VI.16 Palaukiuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932 LKP Gelažių kuopelės (Panevėžio rj.) sekretorius. 1933 nuteistas 6 metus kalėti. Sėdėjo IX forte ir Kauno ka-

lėjime. Paleistas 1940.IV.9, dirbo statybose ir tęsė rev. veiklą Kaune. 1940—1941 Kauno aps. milicijos sk. viršininkas. Nuo 1941.X Raudonosios Armijos karys, kapitonas. Nuo 1944 dirba Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos sistemoje.

BALČIŪNAS Vaclovas [g. 1921.V.3 Palonuose (Radviliškio rj.)] — inžinierius architektas. 1943 baigė Kauno aukštesniosios technikos m-los archit-ros skyrių. Nuo 1948 dirbo projektų vyriausiuoju architektu projektavimo org-jose. 1960 baigė Visasąjunginį neakivaizdinį statybos inžinerijos in-tą. Nuo 1960 Miestų statybos projektavimo in-to archit. planavimo sk. viršininkas, nuo 1964 to in-to Vilniaus sk. viršininkas. Sudarė Tauragės (1951), Šakių (1952) ir kt. miestų gen. planus, Akmenės, Naujųjų Verkių, Radviliškio ir kt. gyvenviečių, Kauno, Klaipėdos ir kt. miestų gyv. rajonų bei kvartalų išplanavimo projektus.

BALČIŪNAS Vytautas [g. 1924.XI.29 Palonuose (Radviliškio rj.)] — architektas. 1950 baigė Kauno un-to archit-ros f-tą. 1951—60 būdamas mokslinių restauracinių dirbtuvių vyriausiuoju architektu, daug prisidėjo prie archit-ros paminklų restauravimo ir konservavimo. Nuo 1960 Miestų statybos projektavimo in-to vyriausiasis architektas. Suprojektavo nemaža individualių gyv. namų ir kolūkinių gyvenviečių.

BALDAI. Apie Lietuvoje vartotus B. randama žinių senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Nuo XVI a. apie B., jų konstrukciją ir formą plačiai rašoma kaimų ir dvarų inventoriuose, teismų bylose. Renesanso, baroko ir klasicizmo stiliaus B. komplektų yra Vilniaus, Kauno dailės muziejuose, Telšių, Šiaulių kraštotyros muziejuose, kai kuriuose archit. ansambliuose (Pažaislio, Liškiavos ir kt.).

Liet. liaudies tradicinių B. kompleksas įvairus savo paskirtimi, bet nesudėtingas. Tai stalai, suolai, suoleliai su atramomis, kėdės, lovos, lopšiai, lentynos, šaukštdėtės, rankšluostinės, spintos, komodos, laikrodžių spintelės, skrynios ir kt. Jie daromi iš įv. medžio (pušies, guobos, beržo, ąžuolo ir kt.) lentų ir blukelių. Vartojama plokštuminė-juostinė, stovinė (pakojose) arba rėminė sunėrimų bei suleidimų konstrukcija. B. išardomi, bet yra pastovių, nekeičiamų formų, patvarios konstrukcijos, dažnai masyvūs, tačiau meniškai raiškūs ir patogūs. Jie neturi įmantrių, konstrukciniu ir funkciniu atžvilgiu nepateisinamų formų; jų formos ir siluetai lakoniški, aiškūs, jie dekoruojami kukliai, saikingai, neperkraunami puošybiniais motyvais. Vartojama organiškai iš daiktų formos išplaukianti puošyba: įpiautinė (kontūrinė) raštų motyvų raižyba, mažai iškili, reljefinė drožyba, polichrominė tapyba, plokščias kiaurapiūvis piaustymas. Tapyba puošiami didesnių plokštumų B. (skrynios, lovos, rečiau stalai), raižyba ir plokščiu kiaurapiūviu — rankšluostinės, šaukštdėtės. Kai kurie B. (rankšluostinės, spintos ir kt.) puošiami keliais būdais: kiaurapiūviu, drožyba ir tapyba. Puošybai vartojami gamtos formų susintetinti motyvai arba abstraktūs, geometriniai ornamentai. B. paviršiuje raštai išdėstomi nesudėtingai; paprastai simetriniu, rečiau asimetriniu būdu komponuojami 2 arba 3 skirtingi ornamentai. Dažnai liaudies tradicinių B. paviršius būna lygus, jį puošia natūralių medienos rievių faktūra. B. ilgio, pločio ir aukščio santykius nulemia jų paskirtis. B. neaukšti, beveik visada žemesni už vid. ūgio žmogaus žiūrėjimo aukštį; tik drabužių spintos būna aukštesnės, užstoja nemažą sienų dalį. Vengiant užgožimo įspūdžio, aukštos kilnojamos drabužių spintos dažnai statomos statmenai į sieną. Taip pastatytos, jos suskaido didesnės patalpos plotą bei erdvę ir suteikia interjerui daugiau intymumo, jaukumo. Ant sienų kabinamos lentynos, šaukštdėtės, rankšluostinės paprastai būna ažūrinių ornamentų, todėl ne tik neuždengia sienų, bet, sudarydamos vizualinę perspektyvą, tarsi praplečia patalpos erdvę. B. išdėstymas liaudies gyv. namuose priklauso nuo pastato plano, patalpų ir B. paskirties, nuo liaudies papročių atskirose etnografinėse Lietuvos srityse. Geriausi ir raiškesnių siluetų B. statomi menėse, paprastesni — kasdien gyvenamose patalpose, labai paprasti (iš lentų atraižų, pliauskų, natūralių kelmų) — soduose. Liaudies butų interjere architektūrinį-kompozicinį akcentą sudaro stalai. Aukštaičių pirkių gyv. patalpose jie statomi kampe priešais duris, išilgai galinės sienos; prie stalo pasieniais statomi suolai, kitoje pusėje — kilnojamieji suoleliai ir kėdės. Lovos ir skrynios statomos pasieniais; arčiau krosnies — lentynos, šaukštdėtės. Panašiai B. išdėstomi ir pirkių menėse (seklyčiose), tik čia jų žymiai mažiau, o pasieniais vietoj suolų dažnai statomi suoleliai su atramomis. Kitaip B. išdėstomi žemaičių asimetrinio plano trobų gyv. patalpose. Čia stalai dėl savito patalpų išplanavimo stovi priešais duris pagal išilginę pastato ašį, lygiagrečiai su šonine siena. Retai gyv. patalpose (šeimyninėse trobose) statomos lovos, nes patalpų gausumas leidžia turėti atskirus miegamuosius pagal amžių ir lytį. Žemaičių menėse stalai dažnai statomi patalpos viduryje, dėl to čia vietoj pasieniais sustatytų suolų naudojami suoleliai su atramomis, kėdės. Skrynios beveik visada laikomos klėtyse arba ūkinės reikšmės trobų patalpose. Užnemuniečių stubų virtuvėse stalai statomi prie lango pagal šoninę sieną, o kitose patalpose B. išdėstomi panašiai, kaip aukštaičių pirkiose. Baldais apstatytas gyv. namų interjeras gana erdvus ir kartu jaukus. Butų patalpose naudojamų B. asortimentas yra nuosekliai funkcinis, kiekvienas baldas turi dažniausiai vieną, kartais dvi paskirtis (pvz., platūs suolai pasieniuose kartais naudojami ne tik sėdėti, bet ir miegoti). Lietuvių ir kaimyninių tautų B. konstrukcija, formos, siluetai, išdėstymas turi nemaža bendrumų, kuriuos nulėmė ta pati medžiaga, panašios technologinės ypatybės ir artimas kūrybinis tautų bendravimas.

Liaudies meistrų patirtimi kūrybiškai naudojasi architektai ir dailininkai profesionalai, projektuodami naujų konstrukcijų B. komplektus, pritaikytus įv. paskirties patalpoms. Pagal konstrukciją ir formą skirtini keli Lietuvoje gaminamų B. tipai: 1) statybiniai, įmontuoti į sienas B. (sieninės spintos, lovos, suolai), 2) išardomi, pastovių formų B., 3) sekcijiniai, iš atskirų elementų montuojami B., 4) stelažiniai, susidedantys iš atskirų tūrinių dalių B. su besikaitaliojančiomis atviromis ir uždaromis lentynomis, 5) universalūs, išardomi ir pagal reikalą transformuojamų paskirčių B., 6) pintiniai B., gaminami iš vytelių arba taisyklingesnės struktūros medžio (pvz., lazdyno) atplaišų. Novatoriškumu ir drauge ryškiais liaudiškais bruožais pasižymi dail. J. Prapuolenio projektuojami gyv. kambarių, svetainių, miegamųjų, vaikų, vasarinių ir kitokios paskirties B. komplektai. Prapuolenio projektuojami B. yra lengvų, grakščių formų, nesudėtingos ir serijinei gamybai patogios konstrukcijos; jų paviršiui dekoruoti dažnai panaudojama natūrali medžio ūgių faktūra, o svarbesnių B. komplektuose tektoniškai įkomponuojami puošybiniai elementai. Prapuolenis

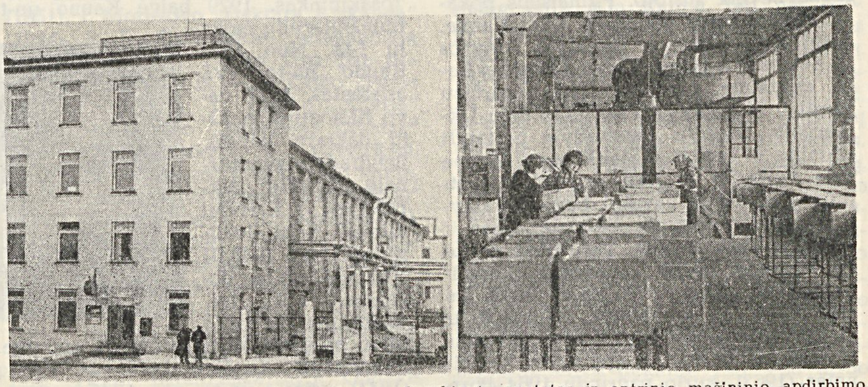

Baldai. Vilniaus baldų ir medžio apdirbimo kombinato pastatas ir antrinio mašininio apdirbimo skyrius

beveik išimtinai kuria išardomus, tačiau pastovių formų baldus. Sekcijinių, stelažinių ir universalių, išardomų B. komplektus serijiniam tiražavimui projektuoja 1957 įsteigto Lietuvos TSR LŪT baldų ir medžio apdirbimo pramonės v-bos eksperimentinio konstravimo biuro architektai (T. Baginskas, V. Beiga, E. Cukermanas, V. Cukermanienė, L. Stapulionienė, A. Stapulionis ir kt.). Jų sukurti B. (butams, m-loms, įstaigoms, viešbučiams ir kt.) yra paprastų, praktiškų formų, tiesių, lakoniškų linijų, darnių proporcijų, patogūs ir meniškai išraiškingi; pagr. dėmesys kreipiamas į B. konstrukciją, formos ir silueto vaizdingumą, atsisakoma ornamentinės puošybos, siekiama sudaryti estetinį įspūdį natūralia medienos faktūra. Modernius ir originalius B. visuom. patalpoms (Vilniaus „Neringos" viešbučiui bei kavinei) ir gyvenamojo bendrojo kambario interjerui sukūrė archit. A. ir V. Nasvyčiai. Pastaruoju metu siekiama kurti kompleksinius B. atskiriems interjerams, harmoningai derinant juos su kitomis taikomosios dailės šakomis (tekstilė, metalo plastika, keramika). Kadangi B. daugiausia gaminami industriniu būdu, stengiamasi kiek galima sumažinti juose konstrukcinių elementų, unifikuoti detales ir tuo paspartinti darbo procesą; žiūrima, kad B. būtų ne tik meniški, bet ir patvarūs bei ekonomiški.

BALDŲ PRAMONĖ. Lietuvoje B. pramonė ėmė kurtis XIX a. pab. Prieš I pasaul. karą veikė po keletą nedidelių B. dirbtuvių Kaune, Jonavoje, Vilniuje ir kt. miestuose. Burž. metais fabrikinė B. gamyba koncentravosi Kaune ir Jonavoje. Be to, B. buvo gaminami daugelyje smulkių amatininkiškų dirbtuvių. 1939 (be Klaipėdos kr.) patentą B. gamybai turėjo 776 dirbtuvės, iš kurių tik 58-se dirbo daugiau kaip po 5 darbininkus. Tik trijose Kauno įmonėse geresnės konjunktūros metais dirbdavo po 50 ir daugiau darbininkų. Valstiečiai pramoninės gamybos B. mažai tepirkdavo, o daugiausia juos gamindavosi namudiniu būdu. D. Tėvynės karo ir vok. faš. okupacijos metais didesniosios B. gamybos įmonės buvo sugriautos, B. gamyba beveik sustojo. Pirmaisiais pokario metais buvo atkurti B. f-kai Kaune, Šiauliuose, Vilniuje, pastatyta Jonavos B. kombinato pirmoji eilė. Atstačius karo sugriautą pramonę, imta sparčiau plėsti ir B. gamybą. Prie lentpiūvių Ukmergėje, Šilutėje, Panevėžyje pastatyti stambūs B. cechai, o Šiauliuose ir Kaune prie veikusių B. f-kų prijungtos lentpiūvės. Baldams gaminti buvo pritaikyti Klaipėdos degtukų šiaudelių f-kas ir Vilniaus faneros g-la, pastatytas antrasis stambus cechas Jonavos B. kombinate. 1959—63 pradėjo veikti nauji cechai Kauno B. kombinate, Šilutės B. ir medžio apdirbimo kombinate, paleistas Vilniaus B. ir medžio apdirbimo kombinatas (1963), kurio pagrindu 1964 įkurtas Vilniaus B. įmonių susivienijimas (be B. ir medžio apdirbimo kombinato, į jį įeina Vilniaus B. kombinatas ir Vilniaus faneros g-la; jam perduoti ir 1964 likviduoto Vilniaus B. f-ko „Beržas" įrengimai). 1964 baldus gamino 15 Liaudies ūkio tarybai priklausiusių įmonių, rajonų buitinio aptarnavimo kombinatai, Darbo rezervų v-bos m-los ir kt. žinybų įmonės. 1950 B. įmonės išleido produkcijos už 3,6 mln. rb, 1958 — už 10,8 mln., 1960 — už 17,2 mln., 1962 — už 23,5 mln., 1964 — už 31,4 mln. rb. Ypač sparčiai B. gamyba ir asortimentas didėjo nuo 1958, pradėjus modernizuoti įmones ir specializuoti jas skydiniams, rėminiams ir minkštiesiems B. gaminti. 1962 LŪT baldų ir medžio pramonės v-bos įmonės pagamino 458 000 kėdžių, 148 000 stalų, 81 000 spintų, 20 000 bufetų, pusbufečių ir servantų, 6000 sofų ir minkštasuolių, beveik 5000 B. komplektų ir garnitūrų. Eksperimentiniame B. konstravimo biure sukonstruotas universalios paskirties išardomų B. rinkinys (K-58-114) gaminamas daugelyje TSRS įmonių. Sąjunginiuose naujų B. konkursuose 1959 ir 1961 lietuviški B. buvo gerai įvertinti ir premijuoti. Lietuvos meistrai gamino B. Maskvos un-to laboratorijoms, Maskvos teatrams, viešbučiui „Junost", užsienio turistų viešbučiams šalies pietuose, tarpt. parodoms. Lietuvos TSR eksportuoja B. į Afrikos respublikas (Gvinėją, Malį, Somalį ir kt.).

BALDEGIAĨ — kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 13 km į p. nuo Kelmės, 1 km į v. nuo kelio į Raseinius. 83 gyv. (1959). Pro kaimą teka Lyksnė (Dratvinio intakas). 2 km į v. nuo B. yra Lyksnės durpynas, eksploatuojamas nuo 1957. Pr. m-la (nuo 1956), biblioteka (nuo 1949).

BALDÕNAS — ežeras Anykščių rj., 7 km į p. r. nuo Kurklių. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1020 m, didž. plotis 250 m. Krantai aukšti. Įteka Keršа, išteka Baldonė (Šventosios baseinas). Ežero v. pakrantėje įsikūrę Armoniškiai, p. r.— Pabaldonė. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 6,1 kg/ha.

BAL̃DŽIUS Juozas [iki 1939 **Baldauskas**; 1902.XII.3 Sodybose (Šiaulių rj.) — 1962.V.2 Vilniuje] — etnografas ir tautosakininkas. 1929 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. Nuo 1933 Kauno un-to vyr. asistentas. 1937 gavo filologijos mokslų daktaro laipsnį. Bendradarbiavo žurnale „Kultūra", laikraštyje „Laisvoji mintis" ir kt. leidiniuose. Nuo 1940.III Vilniaus un-to docentas. Vok. faš. okupacijos metais iš un-to atleistas, dirbo Vilniaus archyve. Raudonajai Armijai išvadavus Vilnių (1944), grįžo į un-tą, nuo 1945 profesorius, etnografijos katedros vedėjas. Kurį laiką ėjo ir un-to bibliotekos direktoriaus pareigas. Nuo 1951 pensininkas. Daugiausia tyrė šeimos, vedybų istorijos, liet. tautosakos problemas. Rašė t. p. mokslo populiarizacijos, lit-ros istorijos klausimais. Nagrinėjamus klausimus visada stengėsi spręsti materialistiniu požiūriu.

Ršt.: Pirktinės vestuvės.—„Mūsų tautosaka", t. 10, K., 1935; Vogtinės vestuvės.—„Darbai ir dienos", kn. 9, K., 1940.

BALEIKAĨ — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 10 km į p. nuo Kapsuko, prie plento į Lazdijus. 23 gyv. (1959). Per B. teka Šešupė. Yra XIII—XIV a. senkapių.

BALEĨŠIS Eduardas [1909.V.10 Peterburge — 1944.III.1 Meironyse (Ignalinos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų, buvo darbininkas. Nuo 1940.VII kandidatas į LKP narius. 1940—1941.VI dirbo Švenčionėlių aps. milicijoje. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Gorkyje. Nuo 1942.I.2 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Vėliau pasiųstas į Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. Nuo 1943 VKP(b) narys. 1943 B. vadovaujama 7 žmonių grupė buvo pasiųsta į Lietuvą dirbti partiz. darbo; ta grupė išsaugo į Kalinausko partizanų būrį. B. buvo to būrio vadas. Žuvo mūšyje su lenkų burž. nacionalistais.

BALĖLIAI — kaimas Ukmergės rj., Taujėnų apyl., 14 km į v. nuo Kavarsko, 7 km į š. v. nuo Taujėnų. 165 gyv. (1959). Per B. teka Mūšia (Šventosios intakas). Iš š. v. prieina Balelių miškas. Per B. eina Ukmergės—Panevėžio plentas. Kaime kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1956). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), biblioteka. Balelių aštuonmetė m-la yra Varnėnų kaime. B. minimi 1348. Balelių dvaras XVI a. pab. ir XVII a. pr. priklausė Upytės pavietui. 1610 Deltuvos dvaro inventoriuje nurodyta, jog B. turėjo 10 kiemų ir 11,5 apsėto valako.

BALĖNOS — kaimas Mažeikių rj., Tirkšlių apyl., 14 km į r. nuo Sedos, 9 km į p. nuo Tirkšlių; kolūkio centras. 463 gyv. (1959). Iš v., p. v. ir p. kaimą supa Balėnų miškai. Keliai jungia B. su Tirkšliais, Pievėnais, Nevarėnais, Seda. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1935).

BALĖNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Mažeikių ir Telšių rj., 13 km į p. nuo Mažeikių. Priklauso Mažeikių miškų ūkio Tirkšlių girininkijai. Plotas 1582 ha. Masyvą sudaro Plioterinės (278 ha), Šedlauskinės (100 ha), Balėnų (908 ha) miškai ir Balėnų Medaus giria (296 ha). Pietvakariuose susisiekia su Žalgirio mišku. Reljefas banguotas. Dirvožemiai

velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai. Vyrauja mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai. Būdinga jų sudėtis: 50% eglės, 20% beržo, 10% pušies, 10% drebulės, 10% kitų rūšių. Trake gausu lazdynų. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 100 ktm/ha. Yra daug stirnų, šernų, lapių, keletas briedžių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 90 ha kelių apsauginę juostą; per metus iškertama apie 2000 ktm. Per B. m. eina keliai iš Balėnų į Sedą ir Nevarėnus. Iki I pasaul. karo miškų p. dalis priklausė dvarininkams Plioteriui ir Šedlauskui. D. Tėvynės karo metais Balėnų miškuose buvo taryb. partizanų laikinų stovyklų.

BALETAS [pranc. *ballet*, iš lot. *ballo* — šoku] — scenos meno rūšis, pagrįsta muzikiniais ir choreografiniais vaizdais. Lietuvoje B. žinomas nuo XVI a. Iš pradžių jį kultivavo Vilniuje Lietuvos did. kun-ščiai ir Lenkijos karaliai (Žygimantas Senasis, Vladislovas Vaza, Jonas Kazimieras ir kt.), vėliau — didikai savo dvaruose. 1770 Lietuvos paiždininkis A. Tyzenhauzas įsteigė Gardine B. m-lą, kurioje mokėsi jo dvarų baudžiauninkų vaikai. M-loje dėstė B. pedagogai F. Ledu (Le Doux) ir L. Petineli. 1785 to B. 60 žmonių trupė gastroliavo Varšuvoje. Vėliau A. Tyzenhauzo B. trupę jo dukterys padovanojo Žečpospolitos karaliui, ir ji buvo perkelta į Varšuvą. Didelę B. trupę Slonime turėjo Lietuvos etmonas Mykolas Oginskis, 1788 ją irgi padovanojęs Žečpospolitos karaliui. Mažesnių B. trupių buvo Nesvyžiuje, Panevėžyje, Šiauliuose ir kitur. B. šokėjai dalyvaudavo ir operos spektakliuose Vilniaus miesto teatre (įst. 1785).

XIX a. pab. atsirado liet. nacionalinio B. užuomazgos. Koncertų, kuriuos rengdavo įv. kolektyvai bei d-jos, programas dažnai paįvairindavo stilizuoti liet. liaudies šokiai. 1909 J. Talat-Kelpša sukūrė šokių muziką M. Petrausko operai „Birutė". Profesinis liet. B. pradėjo sparčiau vystytis, įkūrus Kaune Valstybės teatrą. Pirmoji B. pedagogė tame teatre buvo O. Dubeneckienė, 1921 įsteigusi B. studiją ir iki 1925 jai vadovavusi. 1922.VI.2 įvyko pirmasis jos mokinių B. vakaras; vėliau, iki 1925, ji statė šokius operoms. 1925—29 Valstybės teatro B. studijai vadovavo baletmeisteris P. Petrovas. 1925.XII.4 jis pastatė pirmąjį to teatro B. spektaklį (L. Delibo „Kopeliją"), kuriame dalyvavo B. šokėjai J. Jovaišaitė, O. Malėjinaitė, B. Kelbauskas. Pirmieji Valstybės teatro baletmeisteriai tęsė rusų klasikinio B. tradicijas. 1929—31 baletmeisteriais buvo V. Karali, G. Kiakštas, T. Vasiljevas, 1931—35 N. Zverevas, V. Nemčinova, A. Obuchovas. Zverevas praturtino B. repertuarą klasikiniais A. Adano, P. Čaikovskio, A. Glazunovo kūriniais, supažindino liet. visuomenę su žymių rusų choreografų (M. Petipos, L. Ivanovo, M. Fokino) pastatymais, 1933.V.19 pastatė pirmuosius liet. kompozitorių baletus (J. Gruodžio „Jūratė ir Kastytis", B. Dvariono „Piršlybos", V. Bacevičiaus „Šokių sūkury"). Nuo 1935 Valstybės teatro baletmeistere dirbo A. Fiodorova. Jos pastatymai (L. Minkaus „Don Kichotas", Č. Punjo „Žirgelis Kuprelis") nebuvo originalūs, tačiau, kaip gera pedagogė, ji pakėlė B. trupės meistriškumą. Šiuo metu pasižymėjo B. artistai M. Juozapaitytė, V. Aukščiūnas, H. Jagminas, P. Baravykas ir kt. Nuo 1936 kaip baletmeisteris reiškėsi B. Kelbauskas, kuris pirmasis burž. Lietuvoje pastatė taryb. kompozitorių baletus (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas", 1939; „Kaukazo belaisvis", 1939), sustiprinusius liet. balete realizmo pozicijas.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, B. trupė papildyta jaunais šokėjais, atnaujinta B. studija. 1940 B. Kelbauskas pastatė rev. turinio B.— R. Gliero „Raudonąją gėlelę" („Raudonąją aguoną"); Tarybų valdžios įsteigtame Kauno muz. komedijos teatre suorganizuota nauja B. trupė. 1941, rengiantis liet. literatūros ir meno dekadai Maskvoje, J. Pakalnis sukūrė B. „Sužadėtinė", vaizduojantį liet. valstiečių sukilimą prieš dvarininkus. Po D. Tėvynės karo, įkūrus Lietuvos TSR Valstybinį operos ir baleto teatrą, į B. trupę priimti jauni, choreografinių m-lų nebaigę šokėjai, kuriems profesinių įgūdžių susidaryti padėjo baletmeisteris B. Kelbauskas, B. artistai G. Sabaliauskaitė, T. Sventickaitė, M. Juozapaitytė ir kt. 1948 F. Lopuchovas pastatė P. Čaikovskio B. „Gulbių ežeras", 1950 M. Satunovskis — R. Kreino rev. turinio B. „Laurensija", 1951 V. Grivickas — D. Klebanovo B. „Svetlana", vaizduojantį komjaunimo gyvenimą. Prie liet. B. ugdymo nemaža prisidėjo V. Grivickas, pagal savo libretus pastatęs J. Juzeliūno B. „Ant marių kranto" (su A. Mesereru, 1953), vaizduojantį liet. žvejų gyvenimą pokario metais, ir J. Indros B. „Audronė" (1956), vaizduojantį liet. kovą prieš kryžiuočius. Muz. atžvilgiu ypač vertingas jo pastatytas E. Balsio B. „Eglė žalčių karalienė" (1960). Tuose baletuose Grivickas praturtino klasikinę choreografiją liet. liaudies šokių judesiais. B. trupės profesinį meistriškumą žymiai pakėlė baletmeisteriai M. Moisejevas ir K. Salnikova, pastatę A. Glazunovo „Raimondą" (1951), I. Morozovo „Daktarą Aiskaudą" (1954) ir P. Čaikovskio „Miegančiąją gražuolę" (1959). Teatre taip pat pastatyti klasikiniai B. — E. Grigo „Peras Giuntas" (1956), L. Delibo „Silvija" (1961), Č. Punjo „Paryžiaus katedra" (1962, baletmeisteris V. Grivickas), A. Adano „Korsaras" (1964), rusų komp. M. Čulakio „Tariamasis sužadėtinis" (1962, baletmeisteris B. Kelbauskas), estų komp. L. Auster „Tijna" (1959, baletmeisteris A. Koitas) ir „Šiaurės sapnas" (1962, baletmeisteris V. Grivickas), latvių komp. R. Grinblato „Rigonda" (1960, baletmeisterė E. Tangijeva-Birznieks), totorių komp. F. Jarulino „Šuralė" (1961, baletmeisteris J. Gudavičius), armėnų komp. A. Chačaturiano „Spartakas" (1964, baletmeisteris V. Grivickas) ir kt. B. pastatymuose svarb. vaidmenis atlieka baleto šokėjai G. Sabaliauskaitė, T. Sventickaitė, H. Kunavičius, Č. Žebrauskas, H. Banys, R. Janavičiūtė, R. Grigorovaitė, I. Kalvaitytė, A. Ruzgaitė, L. Šveikauskaitė, R. Tumalevičiūtė, S. Bilida, V. Brazdylis, V. Stikloraitis ir kt. Liet. B. artistų trupę 1959 papildė Leningrado Vaganovos choreografinės m-los absolventai L. Aškelovičiūtė, G. Samaitytė, G. Žvikaitė, R. Baranauskaitė, R. Minderis, V. Nikulajevas, atliekantys pagr. vaidmenis daugelyje B. spektaklių. Naujus B. artistų kadrus rengia Vilniaus vidurinė meno m-la. Nemaža baletų yra pastatęs (nuo 1948) ir Kauno muzikinis teatras (Ž. Zorinos „Čipolino nuotykiai", I. Morozovo „Daktaras Aiskauda", B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas" ir kt.).

Ž. *Akademinis operos ir baleto teatras, Artistai, Muzika, Teatras.*

Lit.: A. Ruzgaitė, Choreografijos menas, V., 1960; A. Ruzgaitė, Lietuviško baleto kelias, V., 1964.

BALEVIČIUS Pranas [angl. Frank **Balwood**; 1904.VII.10 Vilmerdinge (JAV) — 1957.II.25 Niujorke] — JAV lietuvių muzikas. Tėvai kilę iš Lietuvos (Lazdijų rj.). Muzikos mokėsi privačiai, paskui lankė Pitsburgo un-to muz. in-tą. Tapęs pianistu ir negaudamas muz. darbo, buvo priverstas dirbti fabrikuose. 1947 apsigyvenęs Niujorke, dalyvavo kultūrinėje pažangiųjų lietuvių veikloje kaip pianistas solistas bei akompaniatorius, padėjo „Aido" chorui. Parašė operetę „Sudrumsta širdis", „Lietuviškąją rapsodiją" fortepijonui, dainų. Kapit. santvarkos sąlygomis negalėdamas atsidėti muzikai, nusižudė. JAV Lietuvių meno s-ga 1957 išleido B. „Rinktines dainas".

BALEVIČIUS Zigmas [1907.VIII.9 Leipalingyje (Lazdijų rj.) — 1964.VI.13 Vilniuje] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1959). Mokėsi Kėdainių mkt. seminarijoje, mokytojavo Utenos aps. pr. m-lose. Po 1926 faš. perversmo uždarytas į Varnių koncentracijos stovyklą, 1927—28 kalintas Telšių ir Kauno kalėjimuose. Eksternu baigęs mkt. profs-gos suaugusiųjų g-ją Kaune, ten pat įstojo į un-tą. 1933—34 šoferių profs-gos laikr. „Lietuvos auto" redaktorius. 1934—35 parašė 5 dalių (I ir II d. drauge su A. Busilu) algebros vadovėlį vid. m-loms, parengė matematikos formulių rinkinį, 2 rinkinius teisės klausimais. 1940 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. 1940 notaras Vilniuje, paskui Darbo liaudies komisariato darbuotojas, Kauno IV g-jos inspektorius. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi ir dalyvavo antifašistinėje pogr. veikloje kaip J. Vito vadovaujamos „Lietuvos išlaisvinimo sąjungos" narys. 1944—46 dirbo „Eltoje", 1944—51 dėstė Vilniaus un-to teisės f-te, buvo dekanu. 1953—58 dirbo Profleidykloje, 1958—61 Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos redakcijoje.

Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis.

Ršt.: Darbininkų ir tarnautojų teisės ir pareigos, V., 1958; Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, V., 1960; Turtinė ir drausminė darbininkų ir tarnautojų atsakomybė, V., 1963.

BALICKÁITIS Kazimieras [g. 1890.IX.27 Veiveriuose (Prienų rj.) — 1964.XII.24 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 organizavo taryb. miliciją Bogorodicke (Tulos sr.). 1919—21 Bogorodicko milicijos viršininkas, vėliau dirbo adm. darbą Tuloje, nuo 1945 Vilniuje. Nuo 1952 pensininkas.

BALÝNAS Adomas [1884.II.8 Žaunieriškiuose (Alytaus rj.) — 1940.II.6 ten pat] — pedagogas. 1904 baigė Veiverių mkt. seminariją. 1908—14 Kriaunių (Alytaus rj.) pr. m-los mokytojas. Lietuvių mokslo d-jos narys, rinko tautosaką. Vienas Alytaus vid. m-los steigėjų, joje dėstė 1919—21. Vėliau pažangus kultūrininkas gimtajame kaime.

BALÝNAS Leonas [1921.XII.30 Alytuje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 ž. ū. darbininkas. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Alytuje. 1940—41 milicijos darbuotojas Alytuje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BALINSKÁITĖ Olga [**Smirnova**; 1874 Peterburge — 1942.III.9 Čistopolyje (Totorijos ATSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1890 baigė Peterburge Klinikinės medicinos in-tą ir apsigyveno Vilniuje. 1905—10 dalyvavo s-d. judėjime. Jos namuose Vilniuje (dab. P. Cvirkos skersgatvyje 9) 1918.X.1 įvyko LKP I suvažiavimo pirmasis posėdis. Suvažiavimo išrinktas LKP CK šiuose namuose nelegaliai posėdžiavo iki 1918 pab. Nuo 1919 Komunistų partijos narė, dirbo Vilniaus pašto bei telegrafo darbuotojų profs-goje. Lenkų legionieriams užėmus Vilnių, suimta. Pasikeitus Lenkijai ir Tarybų Rusijai polit. kaliniais, 1920 atvyko į Smolenską ir dirbo Raudonosios Armijos daliniuose Mogiliove. Nuo 1921 adm. darbuotoja Maskvoje.

BALÍNSKIS Mykolas [1794.VIII.14 — 1864.I.3 Vilniuje] — istorikas. 1811 baigė Vilniaus g-ją, 1818 — Vilniaus un-tą; studijavo fiziką-matematiką ir humanitarinius mokslus (lit-rą, teisę, istoriją). Drauge su J. Leleveliu 1815 įkūrė ir nuo 1816 redagavo žrn. „Tygodnik wileński" („Vilniaus savaitraštis"), priklausė „Šubravcų" („Nenaudėlių") d-jai, skelbė publicistinius straipsnius d-jos laikraštyje „Wiadomości brukowe" („Gatvės žinios") slapyvardžiu Aušlavis. 1818 išvyko į Šveicariją. 1820—33 Vilniuje Edukacinės komisijos teismo narys, Archeologijos komisijos vicepirmininkas. 1832—47 gyveno Varšuvoje, po to Jašiūnuose (netoli Vilniaus). Bendradarbiavo lenkiškoje Orgelbrando enciklopedijoje, tvarkydamas Lietuvai skirtąjį skyrių. Parengė didelį moksl. darbą apie Vilnių, o kiek vėliau — apie Vilniaus akademiją, daugiausia apie astronomą ir rektorių M. Počobutą. Parašė monografiją apie Barborą Radvilaitę (1837 išėjo atskiru leidiniu, vėliau buvo papildyta ir sudarė jo „Istorinių raštų" t. 1—2). B. su T. Lipinskiu parengė Lenkijos istoriją, kurioje istoriškai apžvelgiamos atskiros Lietuvos vietovės. Rašydamas istoriją, B. bendradarbiavo su liet. rašytoju S. Stanevičiumi, kuris teikė jam žinių apie žemaičius ir jų kraštą. Parengė spaudai ir 1839—40 išleido Vilniaus un-to profesorių A. ir J. Sniadeckių raštus, parašė veikalą apie J. Sniadeckį (išl. 1864—65). B. istoriniai veikalai vertingi gausia faktine medžiaga, kurios dalis kitur iki šių dienų nebeišliko. Politinėmis pažiūromis B. buvo artimas XIX a. pirmosios pusės lenkų nacionalinio judėjimo nuosaikiesiems veikėjams. Palaidotas Jašiūnuose.

Ršt.: Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno, 1835; Historia miasta Wilna, t. 1—2, 1836 — 37; Życie Jędrzeja Śniadeckiego, 1840; **M. Baliński, T. Lipiński**, Starożytna Polska, t. 1—3, Warszawa, 1843—46; Pisma historyczne, t. 1—4, Warszawa, 1843; Studia historyczne, Wilno, 1856; Dawna akademia wileńska (1579—1803), Petersburg, 1862.

Lit.: Z korespondencji Joachima Lelewela z Michałem Balińskim, Wilno, 1939.

BALÝS Jonas [g. 1909.VII.2 Krasnavoje (Kupiškio rj.)] — tautosakininkas. Studijavo Kauno, Graco, Klermon Ferano, Grenoblio un-tuose. 1933 baigė Vienos un-tą. Dėstė tautosaką Kauno ir Vilniaus un-tuose, dirbo tautosakos rinkimo ir tyrinėjimo įstaigose. Redagavo tęstinį leidinį „Tautosakos darbai". Parengė ir išspausdino liet. tautosakos rinkinių. Studijose „Nuo žirgo kritęs bernelis", „Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje" ir kt. propagavo V. Europoje bei Skandinavijoje išplitusias folkloristines teorijas, ypač vad. „suomių mokyklą". Šios m-los metodu sudarė „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą" („Tautosakos darbai", t. 2, 1936). Kai kuriuose darbuose („Lietuvių liaudies baladės", 1938, ir kt.) rėmėsi tautosakos aristokratinės kilmės teorija. 1944 pasitraukė į Vakarus. Gyvena Jungtinėse Amerikos Valstijose, aktyviai dalyvauja burž. nacionalistų veikloje, šmeižia Tarybų Lietuvą. Paskelbė keletą darbų iš lietuvių tautosakos.

BALÝS Petras [1895 Slavinciškyje (Kupiškio rj.) — 1918 Tuapsėje (Krasnodaro kr.)] — visuomenės veikėjas. Baigęs Ilukštos mkt. seminariją, nuo 1914 studijavo Peterburgo Ped. in-te. Iki 1914 Lietuvių demokratų partijos narys, nuo 1917 kairysis socialistas liaudininkas. Spalio revoliucijos metu pritarė Tarybų valdžiai, sueidamas kaip Socialistų liaudininkų partijos CK narys į konfliktą su dešiniaisiais partijos vadovais (A. Bulota, M. Januškevičiumi). 1918 pradžioje kaip tremtinių likvidacinės komisijos įgaliotinis nuvyko į Krimskajos stanicą, netoli Jekaterinodaro (dab. Krasnodaras). 1918.III.14 susikūrus Kubanės—Juodosios jūros taryb. respublikai, buvo tos respublikos (centras Jekaterinodare) Liaudies Komisarų Tarybos pirmininku, užsienio ir tautinių reikalų liaudies komisaru, nuo 1918.VII.7 Šiaurės Kaukazo taryb. respublikos Centro Vykdomojo Komiteto nariu. Baltagvardiečių sąmokslininkų nužudytas.

BALÍŠKIAI — kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 12 km į r. nuo Šakių, į š. nuo plento į Kauną. 56 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs žemoje, pelkėtoje vietoje. Kolūkio gyvulių fermos, vėjinis malūnas. B. minimi XVI a. pab.; buv. dvaras. Burž. nacionalistai 1949 nužudė 4 kaimo gyventojus.

BALIUKÓNIS Krisius [1902.V.4 Paručiuose (Varėnos rj.) — 1962.VIII.16 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo Argentinoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1928 emigravo į Argentiną. Aktyviai dalyvavo skerdyklų, o vėliau metalistų profs-gų veikloje, streikuose. 1932 priimtas į Argentinos Komunistų partiją. 1946—49 dalyvavo Argentinos pažangios lietuvių org-jos „Laisvoji Lietuva" veikloje, kurį laiką buvo Aveljanedos miesto skyriaus pirmininku. 1951—52 taryb. piliečių Maksimo Gorkio klubo centro v-bos narys. 1955 grįžo į Lietuvą. Nuo 1958 TSKP narys.

BALIULĖVIČIUS Bronislovas [g. 1932. XI.12 Takniškiuose (Alytaus rj.)] — dailininkas. 1959 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą. Nuo 1959 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Dirba keramikos srityje. B. kūriniai — dekoratyvinės vazos, lėkštės, servizai — pritaikyti šių dienų interjerui.

BALIŪLIAI — kaimas Švenčionių rj., 9 km į r. nuo Pabradės, Meros kair. krante, tarp Pabradės—Pastovio geležinkelio ir Vilniaus—Švenčionių plento; Zulovo apyl. centras. 82 gyv. (1959). Iš p. prieina Gelednios-Puveinės miškai. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la.

BALIULÍENĖ Elžbieta [**Klimavičiūtė**; g. 1899.II.13 Kampiškiuose (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1912 darbininkė Kaune, mokėsi sekmadieninėje m-loje. I pasaul. karo metu gyveno Petrograde, įsitraukė į darbininkų judėjimą, dalyvavo Spalio revoliucijoje. Nuo 1921, grįžusi į Kauną, dirbo f-ke, dalyvavo rev. judėjime. Už rev. veiklą 1924 kalinta. Jos bute Šančiuose buvo slepiama kom. lit-ra. B. nešdavo maisto polit. kaliniams. D. Tėvynės karo metu šelpė tarybinius karo belaisvius, padėjo grupei tarybinių žmonių pabėgti iš kalėjimo.

BALKASODIS — kaimas Alytaus rj., Miroslavo apyl., 14 km į p. v. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante; kolūkio centras. 162 gyv. (1959). Iš visų pusių kaimą supa Norūnų, Dirmiškių miškai.

Kultūros namai (nuo 1962). 1958 pavasario potvynio metu Nemuno kair. krante išplauta sen. gyvenvietė. Rasta židinių liekanų, 9 ūkinės duobės, kuriose aptikta puodų šukių, gyvulių kaulų ir deginių. Gyvenvietei būdinga brūkšniuotoji ir grublėtoji keramika. Radiniai datuojami I-jo t-mečio pirmąja puse; saugomi Alytaus kraštotyros muziejuje. Ist. šaltiniuose B. minimas XVIII a. pradžioje. 1827 buvo 236 gyv., 1880 — 310, 1923 — 245. Burž. nacionalistai 1941 Dirmiškių miške sušaudė B. gyventojus V. ir J. Kratavičius. Didžiojo Tėvynės karo metais kaime ir jo apylinkėse veikė partizanai. Pokario metais burž. nacionalistai išžudė daug B. gyventojų.

BALKẼVIČIUS Jonas Zemvaldas [1923.IV.20 Gudeliuose (Rokiškio rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1963). Baigęs Kauno g-ją ir mkt. seminariją, dirbo mokytoju Neretoje (Latvijos TSR), Alizavoje ir Kaune. 1949 baigė Kauno un-tą. 1949—56 Kauno ped. m-los direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1960 Vilniaus un-te dėsto liet. kalbos sintaksę. Nuo 1964 Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-to prodekanas. Išleido m-loms 24 sienines lenteles sintaksei mokyti (1960), padėjo rengti lit-ros chrestomatijas ir kt. mokymo priemones vid. m-lai. Redagavo „Lietuvių-latvių kalbų žodyną" (1964).

Ršt.: Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963.

BALKẼVIČIUS Viktoras [g. 1915.XI.16 Balbieriškyje (Prienų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940.XII.28 pasiųstas į Aukštąją Vidaus reikalų liaudies komisariato m-lą. Nuo D. Tėvynės karo pradžios kovojo prieš hitlerinius okupantus. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, vyr. leitenantas. 1949 baigė Resp. partinę m-lą. 1951—62 LKP Kazlų Rūdos, Kalvarijos rj. k-tų I sekretorius. Nuo 1962 Kupiškio rj. vykd. k-to pirmininkas. 1960—64 LKP CK narys.

BALKŪ̃NAI — kaimas Alytaus rj., Santaikos apyl., 10 km į v. nuo Alytaus, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 206 gyv. (1959). Iš š. prie B. prieina Aniškio miškas. XIX amžiuje B. buvo valsčiaus centras. 1905—07 J. Dubauskas iš Navinykų kaimo platino Balkūnuose s-d. laikraščius „Naujoji gadynė", „Skardas", rev. atsišaukimus. 1919—21 kaime lankydavosi ir atgabendavo kom. lit-ros rev. judėjimo Lietuvoje dalyvis J. Vitas (Valūnas); vok. faš. okupacijos metais jis Balkūnuose kurį laiką slapstėsi. Kaime yra išlikusi TSRS liaudies dailininko A. Žmuidzinavičiaus tėvų sodyba, kurioje prabėgo dailininko vaikystė ir jaunystė; sodybos gyv. name yra Žmuidzinavičiaus paveikslų.

BAL̃KUS Juozas [g. 1925.VIII.1 Genionyse (Alytaus rj.)] — partinis darbuotojas. 1944—45 dirbo administracinį ir komjaunimo darbą. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1946—51 dirbo LLKJS Kaišiadorių rj., Klaipėdos apskrities ir miesto k-tuose, LLKJS CK. Nuo 1947 TSKP narys. 1953 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo LLKJS CK atsakinguoju organizatoriumi. 1954—62 part. darbuotojas Telšių, Skuodo rajonuose. Nuo 1962 LKP Šilutės rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 LKP CK narys.

BAL̃NAS. Archeologiniais duomenimis, B. Lietuvoje vartotas nuo VIII—IX a. Kaip atrodė seniausi B., sunku pasakyti, nes kapinynuose išliko tik metalinės jų dalys: kilpos, diržų sagtys, įv. apkaustai. Manoma, kad B. būta medinių, gausiai puoštų žalvariu, o kilpų — net pasidabruotų. Po B. buvo tiesiamos gūnios,

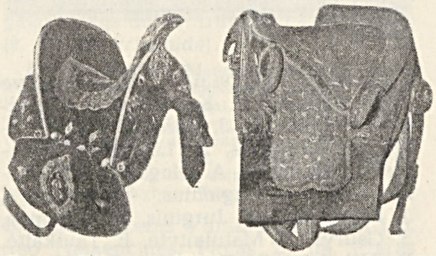

Balnai (XVI a. ir XVIII a.)

taip pat puoštos žalvariu. XVI—XVIII a. feodalų B. buvo odiniai ir medžiaginiai, siuvinėti sidabriniais ir net auksiniais siūlais, kilpos, diržų sagtys ir apkaustai — paauksuoti. To meto valstiečių B. buvo paprasti odiniai, gaminti vietos amatininkų šikšnių iš specialiai išdirbtos odos — tymo.

BÁLNINKAI — 1. Miestelis Molėtų rj., 20 km į š. v. nuo Molėtų, prie Anykščių—Želvos kelio; apylinkės ir kolūkio centras. 195 gyv. (1959). B. įsikūrę aukštumoje tarp Alaušų ir Piršeno ežerų. Turi linijinį planą, susiklosčiusį gamtinių sąlygų įtakoje. Gatvės susiformavusios palei kelius. Malūnas, lentpiūvė, 25 lovų ligoninė (nuo 1960), vid. m-la (burž. laikais pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—55 septynmetė), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1946).

XIV amžiuje B. buvo Lietuvos did. kun-ščių dvaras ir valsčiaus centras. Žygimantui Augustui valdant, B. gavo Magdeburgo teises ir išaugo į nemažą miestelį (1551 mokėjo 10 kapų grašių, 1567 — 15 kapų grašių sidabrinės mokesčio — lygiai su Anykščiais, Ukmerge, Telšiais). Karų su Rusija ir Švedija metu (XVII a. vid.) B. kelis kartus smarkiai nukentėjo; XVIII a. antrojoje pusėje jame bebuvo keletas namų. Vėliau miestelis atsistatė, bet 1777 gaisras vėl jį sunaikino. 1776 B. neteko Magdeburgo teisių; 1792 jas atgavo ir turėjo iki XIX a. pr. Nuo XVIII a. pab. miestelis vėl ėmė didėti (1863 — 237 gyv., 1897 — 576). 1918 pab.— 1919 pr. veikė rev. k-tas. Burž. laikais B. buvo valsčiaus centras, tačiau, būdami nuošaliai nuo didesnių kelių ir geležinkelio, nebesiplėtė (1923 — 614 gyv. ir 111 gyv. namų, 1933 — 616 gyv. ir 97 namai). 1929 rudenį įsikūrė LKP pogr. kuopelė, priklausiusi Ukmergės parajoniui. Vok. faš. okupacijos metais dalis B. gyventojų buvo išvežta į Ukmergę ir sušaudyta. 1944 hitlerininkai besitraukdami sudegino apie pusę miestelio. Taryb. metais pastatyta vid. m-la, individualinių gyv. namų, įkurta buitinio ir kultūrinio aptarnavimo įstaigų.

2. Kaimas Alytaus rj., Alovės apyl., 8 km į p. r. nuo Alytaus, 7 km į š. r. nuo Nemunaičio. 144 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Einorių į Alytaus—Vilniaus plentą. Į š. v. nuo B. tęsiasi Sudvajų šilas. Aštuonmetė m-la (1920—56 pradinė, 1956—61 septynmetė), Dušnionių kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1959). Burž. nacionalistai 1946 nužudė B. valstiečius T. Babakiną, J. Miškinį su žmona ir 3 vaikais, P. Vitkauską.

BÃLONAS Leiba [g. 1911.IX.11 Valkininkuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų, darbininkas. Nuo 1932 LKJS narys. 1933 pašauktas į burž. Lietuvos kariuomenę, Ukmergėje tarp kareivių dirbo antifaš. agitacijos darbą, platino kom. lit-rą. Už tai 1933 suimtas ir 1934 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėdamas Kauno IX forte, 1936 buvo polit. kalinių neleg. laikr. „Politkalinys" redkolegijos narys. 1940.II išėjo iš kalėjimo. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. Tų pačių metų pabaigoje dirbo Kaune tekstilės darbininkų profs-goje techn. sekretoriumi, paskui „Limos" f-ke partorgu. 1941—45 adm. darbuotojas Kiseliovske. 1945—52 part. ir adm. darbuotojas Vilniuje. Nuo 1952 pensininkas.

BÃLOS — 1. Pelkė Rokiškio rj., 12 km į p. nuo Rokiškio. Plotas 404 ha. Pelkė

Balninkai 1

ištisusi iš r. į v. apie 6 km abipus Audros, įtekančios į Sartų ež. Didesniąją B. dalį užima kupstuota pieva, kai kur apaugusi krūmais; tik šiaurės vakaruose auga beržai, pušys, eglės. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,03 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 37%, vid. peleningumas 12,3%. Š. v. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 4,5 m. Dugne smėlis.

2. Pelkė Alytaus ir Varėnos rj., 7,5 km į š. v. nuo Merkinės. Plotas 198 ha. Pelkė pasagos formos; plyti viršutinėje Nemuno terasoje, senvagėje. R. dalimi teka upelis į Apsingę (Nemuno intaką), iš v. dalies išteka nedidelis Nemuno intakas. B.— žemapelkė. V. dalis — kultūrinė pieva, vid.— beržynas, r.— pušynas. Durpių klodo didž. storis 8,0 m, vid. 3,05 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 11%.

3. Pelkė Kupiškio rj., 10 km į š. v. nuo Kupiškio, netoli Pyvesos (Mūšos intako), prie Didžprūdžių kaimo. Plotas 176 ha. Pelkė ištisusi iš v. į r. Paviršius nusausintas ir paverstas kultūrine pieva. Durpių klodas žemapelkinio tipo; didž. storis 3,4 m, vid. 1,39 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 16,5%. Po durpėmis smėlis. Per pelkę iki Pyvesos iškastas 6 m pločio magistralinis griovys.

BALOŠA — pelkė Švenčionių rj., 6 km į p. nuo Pabradės. Plotas 621 ha. Banguotoje fliuvioglacialinėje lygumoje pelkė užima apvalią daubą, drenuojamą Neries ir Žeimenos intakų. Pelkė maitinama daugiausia kritulių. Paviršius viduryje išgaubtas (2—3 m). Pakraščiuose gausu upelių bei griovių, o p. dalyje telkšo 8 ha liekaninis Geninio ežeras. B.— ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,6 m, vid. 3,34 m. Vyrauja mediuminės durpės. Pelkės vid. dalies klodo viršutiniuose sluoksniuose aptinkama mažai susiskaidžiusių fuskuminių durpių. Gilumoje visoje pelkėje gausu švylinių durpių. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 2,1%.

„BALSAS"— komunistinis dvisavaitinis iliustruotas darbininkų ir kaimo varguomenės žurnalas, ėjęs 1928.I.28—1933.V.1 Vokietijoje. Leido LKP CK. Iki 1928.III.12 buvo spausdinamas Karaliaučiuje, po to — Tilžėje, nuo 1929.IV.10 iki 1931.I.25 — Karaliaučiuje, vėliau — Berlyne. Oficialiais „B." redaktoriais pasirašinėjo Vokietijos KP veikėjai: iki 1929 Nr. 10(34) — F. Merikė, vėliau — R. Nedermejeris. Iš tikrųjų „B." redagavo redkolegija (Z. Angarietis, V. Kapsukas ir kt.). Spaudos ir kt. part. darbo reikalams tvarkyti LKP CK 1927—33 laikė savo atstovus Vokietijoje. 1928.I—III tokiu atstovu ir „B." leidėju dirbo I. Gaška, 1928.III—1931.X —B. Pušinis, vėliau I. Meskupas. Pasitelkdami redakciniam darbui polit. emigrantus J. Mickevičių, A. Guzevičių, B. Pauliukevičių, E. Pušinienę, J. Bulavą ir kt., jie parengdavo spaudai „B." medžiagą ir organizuodavo nelegalų jo tiražo pergabenimą į Lietuvą ir išsiuntinėjimą užsienio prenumeratoriams. „B." tiražas 800—2000 egz., iš kurių 400—600 egz. buvo išplatinama užsienyje, o kita tiražo dalis — Lietuvoje. Žurnalą leisti ir jį gabenti į Lietuvą daug padėjo Vokietijos komunistai. Išėjo 129 nr.

BALSAS
Darbininkų ir kaimo biednuomenės dvisavaitinis laikraštis
Eina kas dvi savaitės
N 1 | Karaliaučius 1928 m. sausio 28 d. | 1 metai

„**Balsas**". Antraštė

Žurnale aktyviai bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas, A. Sniečkus, K. Didžiulis, J. Garelis, P. Jankauskas, E. Bilevičius, A. Lifšicas, B. Pušinis, I. Meskupas, A. Maginskas, M. Šumauskas, J. Rugienius, B. Paukštys, J. Kasperaitis, J. Jurginis, R. Šarmaitis, S. Gaurys, K. Matulaitytė, E. Tautkaitė, P. Užkalnis, P. Pajarskis, J. Vinickis, L. Kapočius, A. Mickevičius ir kt. „B." turėjo nuolatinius skyrius miesto darbininkams, bedarbiams, profs-goms, ligonių kasoms, ž. ū. darbininkams, valstiečiams, kareiviams, moksleiviams, jaunimui, polit. kaliniams. Polit. lavinimosi kampelyje buvo dėstomos leninizmo pamokos. Žurnale išspausdinta ištraukų iš K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino raštų, straipsnių iš „Pravdos". Skyriuje „Tarybų Sąjungoje" buvo populiarinami socializmo statybos, pirmojo penkmečio laimėjimai. Nuo 1929 veikusiame lit. kritikos ir grož. lit-ros skyriuje pirmuosius savo apsakymus išspausdino rašytojai A. Guzevičius (slap. Brolis), A. Jasutis (slap. V. Vainis), B. Pauliukevičius (slap. Džiugas), savo eilėraščius spausdino B. Pranskus-Žalionis ir kt. poetai. „B." buvo vienas didžiausių LKP leidinių, vaidinęs svarbų vaidmenį partijos kovoje prieš burž. ideologiją, skleidęs materialistinę pasaulėžiūrą. Vokietijoje įsigalėjus nacistiniam režimui, „B." leidimas buvo nutrauktas.

BÁLSĖNAI — kaimas Klaipėdos rj., Judrėnų apyl., 5 km į r. nuo Veiviržėnų, prie kelio į Judrėnus; kolūkio centras. 188 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Šlūžmė (Upitos intakas), v.— jos deš. intakas Balsė. Lentpiūvė (nuo 1959), pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1954). B. minimi 1695 Švėkšnos dvaro ir miesto inventoriuje.

BALSIAĨ — **1.** Kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 4 km į š. r. nuo Šilalės, prie kelio į Laukuvą; kolūkio centras. 156 gyv. (1959). Per B. teka Ašutis (Lokystos kair. intakas). Malūnas, lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1945). Feodaliniais laikais B. buvo miestelis. Nuo 1631 iki XX a. pr. Balsiuose vykdavo turgūs. 1923 buvo 210 gyv.

2. Kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 4 km į š. nuo Tryškių, Virvyčios deš. krante, prie kelio į Viekšnius. 140 gyv. (1959). Vandens malūnas, pr. m-la (nuo 1935). Burž. nacionalistai 1945 nužudė apylinkės tarybos pirm. F. Gauronską.

3. Kaimas Kėdainių rj., Gudžiūnų apyl., 13 km į p. r. nuo Baisogalos, į š. r. nuo Gudžiūnų geležinkelio stoties. 139 gyv. (1959). Per B. teka Stabė (Dotnuvėlės kair. intakas). Iš r. prieina Balsių miškas, iš v.— Gudžiūnų miškas. Pr. m-la (nuo 1920). Iki I pasaul. karo B. priklausė Terespolio dvarui ir buvo vadinami Ciolkais. D. Tėvynės karo metais vok. fašistai sušaudė B. gyventojus H. Daujotą, J. Jukną, Linkauską. Burž. nacionalistai 1949.III nužudė B. valstiečius K. ir P. Kildas.

4. Kaimas Pakruojo rj., Klovainių apyl., 9 km į š. r. nuo Pakruojo, 1 km į p. nuo Šiaulių—Biržų geležinkelio; kolūkio centras. 138 gyv. (1959). Daugumas sodybų išsidėsčiusios viena prie kitos, abipus Klovainių—Pamūšio kelio, likusios — vienkiemiai. V. pakraščiu teka Daugyvenė, r.— Lašmuo (Mūšos intakai). Pieninė, kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1954).

5. Kaimas Tauragės rj., Pagramančio apyl., 15 km į š. v. nuo Tauragės, Jūros deš. krante. 127 gyv. (1959). Į p. nuo B. tęsiasi Tyrelio miškas. Per B. eina Tauragės—Pajūrio kelias. Pr. m-la (nuo 1957). Tarp Jūros ir kelio yra akmuo su iškalta žmogaus pėda.

6. Kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 4 km į p. v. nuo Pasvalio, Lėvens kair. krante. 41 gyv. (1959). Vandens malūnas (past. 1764). Kaime gyveno 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis A. Stravinskas, žuvęs 1919.

BALSIAI — kalbos garsai, kurių akustinį pagrindą sudaro muzikiniai tonai su labai nedideliu kiekiu šlamesių. Be muzikinio tono, kiekvienas B. dar turi nevienodo aukštumo jam būdingų tonų, vad. charakteringųjų balsio tonų, arba formantų, nuo kurių visumos priklauso B. kokybė, arba tembras, skiriantis vieną B. nuo kito. Šie tonai priklauso nuo rezonatoriaus vaidmenį atliekančių burnos ir įgerklio ertmių formos. Visų B. artikuliacijai būdinga: 1) silpna iškvepiama oro srovė, 2) didesnė ar mažesnė burnos atviruma, leidžianti oro srovę iškvėpti be kliūčių, ir 3) visų kalbos padargų įtempimas, nelokalizuotas kurioje nors vienoje vietoje.

Fonetikoje B. klasifikuojami dviem pagrindais: 1) a k u s t i n i u — pagal balsiams būdingų tonų, arba formantų, aukštumą ir 2) f i z i o l o g i n i u, arba genetiniu,— pagal kalbos organų (liežuvio, lūpų, minkštojo gomurio) padėtį, tariant B. Kadangi akustinė klasifikacija pernelyg sudėtinga, populiaresnė yra fiziologinė. Liežuvis, judėdamas horizontaliai ir vertikaliai, gali keisti savo formą ir kartu didinti arba mažinti rezonatorius sudarančias burnos ir įgerklio ertmes. Pagal liežuvio judėjimą horizontaliai skiriamos šios B. grupės: 1) **priešakinės eilės B.**, kuriuos tariant visas liežuvis pasistumia į priekį, už savo pašaknio palikdamas didelį re-

zonatorių, liežuvio galas nusileidžia ir remiasi į apatinius dantis, vidurinė liežuvio nugarėlės dalis daugiau ar mažiau pakyla prie kietojo gomurio, burnos priešakyje palikdama nedidelį rezonatorių (liet. kalboje yra šie priešakinės eilės balsiai: „e", „ē", „ė", „ė", „i", „ī"); 2) **užpakalinės eilės B.**, kuriuos tariant visas liežuvis atsitraukdamas palieka prie savo pašaknio labai nedidelį, o burnos priešakyje — gana didelį rezonatorių, liežuvio galas nusileidžia ir gerokai atsitraukia nuo apatinių dantų, užpakalinė liežuvio nugarėlės dalis kiek pakyla prie minkštojo gomurio (liet. „a", „ā", „o", „ō", „u", „ū"; balsiai „a", „ā" iš visų užpakalinės eilės B. labiausiai pasistūmėję į priekį); 3) **vidurinės (mišriosios) eilės B.**, kuriuos tariant liežuvio galas ir visa nugarėlė pakyla prie kietojo gomurio, sudarydami lygią plokštumą, teikiančią rezonatoriui ilgo vamzdžio formą (toks yra liet. rytų aukštaičių tarmėse esantis balsis „ы", panašus į rusų „ы", tariamas dažniausiai po sukietėjusio „l" vietoje lit. kalbos „ę", „-e", pvz., „s a u l ы — saulę", „s u k u m e l ы — su kumele"). Kiekviena iš šių 3 pagrindinių B. grupių dar turi savo atspalvių, pvz., priešakinės eilės B. po kietųjų užpakalinių priebalsių „k", „g" ir kt. gali suužpakalėti, nes, juos tariant, dėl „k", „g" įtakos liežuvis šiek tiek mažiau pasistumia į priekį, negu tariant vieną priešakinės eilės B.; užpakalinės eilės B. po minkštųjų priebalsių „k' ", „g' " ir kt. gali supriešakėti, nes juos tariant, dėl minkštųjų „k' ", „g' " įtakos liežuvis pasistumia į priekį daugiau, negu paprastai.

Pagal liežuvio pakilimo prie kietojo gomurio laipsnį paprastai skiriamos šios B. grupės: 1) **žemutinio pakilimo**, arba **atvirieji, platieji, B.**, kuriuos tariant liežuvis visiškai neliečia gomurio (liet. „a", „ā"), 2) **vidutinio pakilimo B.**, kuriuos tariant liežuvio kraštai šiek tiek liečia gomurio pakraščius (liet. „e", „ē", „ė", „ė", „o", „ō"), ir 3) **aukštutinio pakilimo**, arba **uždarieji, siaurieji B.**, kuriuos tariant liežuvis labai aukštai pakyla prie gomurio (liet. „i", „ī", „u", „ū", nors absoliutinė prasme aukštutinio pakilimo balsiu galima laikyti tik „ī", o žemutinio — tik „ā", nes visų kitų B. pakilimo laipsnis tėra santykinis, t. y. kiekvienas B. yra žemesnio pakilimo, lyginant jį su aukštesnio pakilimo B., ir atvirkščiai). Pagal lūpų artikuliaciją, nuo kurios priklauso priešakinio burnos rezonatoriaus didumas, B. skirstomi į 1) **nelūpinius**, arba **nelabialinius, B.**, kuriuos tariant lūpos nesuapvalinamos ir neatkišamos į priekį, ir tuo būdu priešakinis rezonatorius nepadidinamas (liet. „a", „ā", „e", „ē", „ė", „ė", „i", „ī"), ir 2) **lūpinius**, arba **labialinius, B.**, kuriuos tariant į priekį atkištos suapvalintos lūpos padidina priešakinį burnos rezonatorių (liet. „o", „ō", „u", „ū"). Pagal minkštojo gomurio artikuliaciją B. skirstomi į 1) **grynuosius B.**, kuriuos tariant minkštasis gomurys pakeliamas, praėjimas į nosies ertmę uždaromas, iškvepiamas oras nukreipiamas į burnos ertmę (visi dabartinės liet. kalbos B.), ir 2) **nosinius**, arba **nazalinius, B.**, kuriuos tariant minkštasis gomurys daugiau ar mažiau nuleidžiamas, iškvepiamam orui praėjimas į nosies ertmę atidaromas, ir B. ištariami su nosies rezonansu. Dabartinė literatūrinė liet. kalba nosinių B. neturi (jie būdingi lenkų, prancūzų ir kt. kalboms). Pagal laiko kiekį, reikalingą ištarti kuriam nors B., skiriami 1) **ilgieji B.** (liet. „ā", „ē", „ė", „ī", „ō", „ū") ir 2) **trumpieji B.** (liet. „a", „e", „ę", „i", „o", „u"). Ilgieji liet. kalbos balsiai gali turėti tvirtapradę arba tvirtagalę priegaidę, o trumpieji — trumpinę (ž. *Kirtis, Priegaidė*).

Lit.: R. Ekblom, Manuel phonétique de la langue lituanienne, Stockholm, 1922; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957; V. Vaitkevičiūtė, Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1960; V. Vaitkevičiūtė, Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė.— Ten pat, t. 5, V., 1961.

BALSIS — ežeras Vilniaus rj., 6 km į p. nuo Nemenčinės. Plotas 20 ha. Ežeras užima vieną rinos evorzinę daubą; ilgis 835 m, didž. plotis 380 m. Kranto linijos ilgis 2020 m. Per B. teka bevardis upelis.

BALSYS Aleksas [g. 1919.X.14 Gargžduose (Klaipėdos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Nuo 1936 palaikė ryšius su komjaunimo pogr. org-ja, platino atsišaukimus ir kitą neleg. lit-rą. Nuo 1940 LKJS narys. 1941 pr. mokėsi Kaune, kursuose prie LKP CK, paskui dirbo adm. darbą Kretingoje. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Gorkio srityje. Nuo 1941.X mokėsi partiz. judėjimo m-loje Maskvoje. Priartėjus vokiečiams prie Maskvos, vykdė kovos užduotis priešo užnugaryje. Nuo 1942.X kovojo Raudonosios Armijos gvardiečių brigadoje, vėliau buvo paskirtas į specialiąją kuopą. Nuo 1943.IX partizanų būrio „Žalgiris", vėliau Kalinausko būrio ypatingojo skyriaus viršininkas. Nuo 1944 TSKP narys, 1944 dirbo LKP Žemaitijos pogr. k-te, buvo LLKJS Žemaitijos pogr. k-to sekretorius. Pokario metais part. darbuotojas Klaipėdoje, Vilniuje. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. Nuo 1962 Valst. įstaigų darbuotojų profs-gos respublikinio k-to pirmininkas.

BALSYS Benediktas [g. 1908.IV.2 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1922 darbininkas Mažeikių aps. Į LKJS įstojo 1924 Komunistų partijos narys nuo 1925. 1926 dalyvavo LKJS Šiaulių rj. konferencijoje. 1927—28 dirbo rev. darbą Gruzdžiuose, Viekšniuose. 1928 LKP Šiaulių rj. konferencijos delegatas. 1931 išrinktas LKP Mažeikių parajonio k-to nariu. Už rev. veiklą 1933 ištremtas į Onuškį (Trakų rj.). 1938 vėl suimtas ir išsiųstas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1939 grįžo į Mažeikių aps. ir dirbo siuvyklose. 1940—41 Vidaus reikalų liaudies komisariato Mažeikių aps. sk. viršininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 dirba Viešosios tvarkos apsaugos m-jos sistemoje.

BALSYS Eduardas [g. 1919.XII.20 Nikolajeve (Ukrainos TSR)] — kompozitorius, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959), Lietuvos TSR liaudies artistas (1965). 1940—45 Kretingos g-jos mokytojas. 1950 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę, 1953 — aspirantūrą Leningrado Konservatorijoje. Nuo 1953 dėsto Lietuvos TSR Konservatorijoje, nuo 1959 kompozicijos katedros vedėjas, nuo 1960 docentas. Nuo 1954 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos valdybos atsakingasis sekretorius, nuo 1962 — pirmininkas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Savo kūryboje B. vysto klasikinės ir tarybinės muzikos tradicijas. Jam būdingas glaustas muzikinių minčių

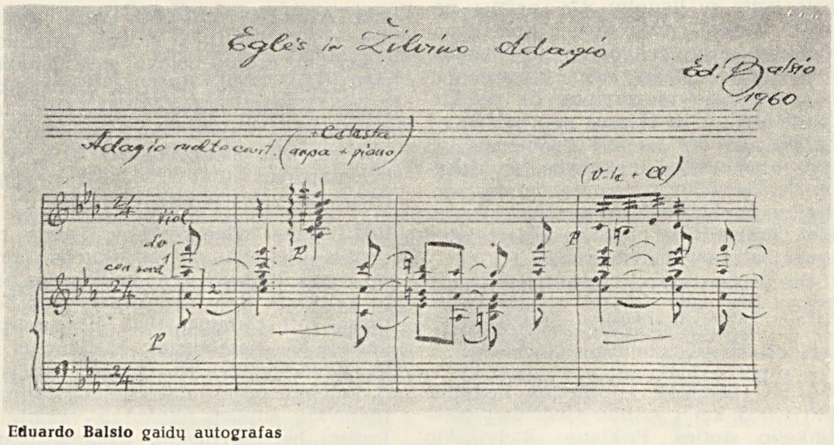

Eduardo Balsio gaidų autografas

dėstymas, jų vystymo logika. Išraiškos priemones B. pajungia muzikinės dramaturgijos dėsniams. Muzikinė teminė medžiaga artima liaudies melodijoms; liaudies dainų intonacijos panaudojamos kūrybiškai. Harmonija savita, orkestras spalvingas.

Kūriniai: baletas „Eglė žalčių karalienė" (1960, pagal S. Nėries atkurtą liaudies pasaką; Resp. premija, 1960); kantata „Giesmė mano žemei" (1962, Just. Marcinkevičiaus tekstas); „Herojinė poema" simf. orkestrui (1951); 2 koncertai smuikui su simf. orkestru (1954, 1958); styginis kvartetas (1952); estradinės muzikos kūriniai; instrumentinės pjesės, choro ir solo dainos („Dainelė apie tiltą", „Jūreivių daina", „Taikos daina", „Liepsnokite, širdys" premijuotos S. Šimkaus premijomis); muzika dramos spektakliams („Herkus Mantas", 1957; „Dvidešimtas pavasaris", 1958; „Makbetas", 1963), filmams („Tiltas", 1957; „Žydrasis horizontas", 1958; „Adomas nori būti žmogumi", 1959; „Gyvieji didvyriai", 1960; „Kanonada", 1961); nauja M. Čiurlionio simf. poemos „Jūra" redakcija.

Leid.: Концерт № 1 для скрипки с оркестром (Партитура), М., 1958; Квартет соль минор для двух скрипок, альта и виолончели (Партитура), М., 1959; Второй концерт для скрипки с оркестром (Переложение для скрипки и фортепьяно автора), М., 1959; Второй концерт для скрипки с оркестром (Партитура), М., 1960; Сюита из балета «Эгле королева ужей» (Партитура), Л., 1962.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; **A. Kalinauskas,** Eduardas Balsys.—„Literatūros ir meno metraštis (1961)", V., 1961.

BALSIŲ KAITÀ, apofonija, abliautas,— giminiškų žodžių šaknies balsio, dvibalsio arba mišriojo dvigarsio kitimas. B. k. gali būti kokybinė ir kiekybinė. **Kokybine B. k.** laikoma tos pačios kiekybės, arba ilgumo, bet skirtingos kokybės B. k., pvz., „e" trumpojo kaita su „a" trumpuoju (iš ide. „o"): „nešti — našta", arba „e" ilgojo kaita su dvibalsiu „uo" (iš ide. „ō"): „sėsti — suodžiai". **Kiekybine B. k.** laikoma ilgojo balsio, dvibalsio arba mišriojo dvigarsio kaita su redukuotu jų variantu arba trumpojo balsio, dvibalsio ar dvigarsio kaita su pailgintu jų variantu, pvz., „ei", „ie" kaita su „i" (redukuotu „ei", „ie" variantu): „skrieti — apskritas", „driekti — padrikas", arba „el" kaita su „il" (redukuotu „el" variantu): „skelti — skilti", „kelti — kilti", arba „e" trumpojo kaita su ilguoju „ė": „nešti — nėšiai", „vežti — vėžės" ir t. t. Kartais pakinta ir balsio kokybė, ir jo kiekybė. Pvz., žodžio „plečia" šaknies balsis „e" etimologiškai yra trumpas, tik po kirčiu pailgėjęs; jis skiriasi nuo balsio „a" žodyje „platus" tik kokybe, bet nuo „o" žodyje „plotis" — ir kokybe, ir kiekybe. B. k. būdinga lietuvių, latvių, sen. graikų ir kt. indoeuropiečių kalboms. Liet. kalbos B. k. pagrindą sudaro labai senas balsynas ir dvibalsiai.

Lit.: **A. Leskien,** Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Lpz., 1884; **J. Jablonskis,** Šaknies balsiai ir priebalsiai.— Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1957; **J. Otrębski,** Gramatyka języka litewskiego, t. 1, Warszawa, 1958.

BALSIŲ̃ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 3 km į r. nuo Gudžiūnų geležinkelio stoties. Priklauso Radviliškio miškų ūkio Gudžiūnų girininkijai. Plotas 470 ha. Reljefas lyguminis, su lėkštais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiniai, priemoliniai, rečiau moliniai arba priesmėliniai. Beveik visos augimvietės girių tipo. Beržų yra 45%, eglių 29%, drebulių 19%, juodalksnių 7%. Be to, yra ąžuolų, uosių, baltalksnių. Vyrauja jaunuolynai ir vid. amžiaus medynai. Vid. amžius 43 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 155 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, užklysta šernų, yra slankų, jerubių. Miškas eksploatacinis.

BÁLSUPIAI — kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 9 km į v. nuo Kapsuko, 4 km į p. nuo Kapsuko—Kybartų plento; kolūkio centras. 321 gyv. (1959). Per kaimą teka Rausvė ir jos deš. intakas Balsė. P. v. pakraštyje yra *Galubalio pelkė,* kurioje rasta mezolito laikotarpio dirbinių. Per kaimo vidurį eina Kapsuko—Keturvalakių kelias; prie jo kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1910). 1827 kaime buvo 409 gyventojai. 1935—36 balsupiečiai dalyvavo valstiečių streike. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 kaime nužudė apylinkės tarybos pirm. P. Klimavičių, 1942 — valstietį J. Staniukyną. Burž. nacionalistai 1947 nužudė naujakurį S. Pilotą, J. Pranckevičių su žmona, J. Būdžių su žmona ir sūnumi.

„BALŠAVIK" („Бальшавік"—„Bolševikas") — pogrindinis revoliucinis darbininkų ir valstiečių laikraštis (nuo 1930.XII žurnalas), ėjęs 1924—36 Vilniuje. Iš pradžių buvo spausdinamas rusų kalba, nuo 1929.IV (Nr. 29) — rusų ir baltarusių kalbomis, vėliau (nuo 1929, Nr. 41) — tik baltarusių kalba. Išeidavo maždaug kas 2 mėnesiai, tačiau pasitaikydavo pertraukų (1932 visai neišėjo). Leido V. Baltarusijos KP CK. Redagavo L. Rodzevičius (slap. A. Stalevičius). Bendradarbiavo daugelis V. Baltarusijos KP veikėjų. „B." rašė įvairiais rev. judėjimo V. Baltarusijoje, V. Ukrainoje, Lenkijoje bei tarpt. rev. judėjimo klausimais, plačiai informavo apie BTSR ir TSRS gyvenimą, apie svarbiausius rev. kovos įvykius kapit. pasaulyje. Išėjo apie 50 nr.

BÁLTABIRŽIO PẼLKĖ — pelkė Ignalinos rj., 21 km į š. v. nuo Ignalinos, 9 km į p. v. nuo Salako, prie Baltabiržio kaimo. Plotas 162 ha. Žemapelkė. Auga beržai, pušys, eglės, gluosniai. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 1,53 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 10%. Š. v. pakraštyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

BÁLTAI — indoeuropiečių tautos bei gentys (lietuviai, latviai, kuršiai, prūsai ir kt.), kalbančios ar kalbėjusios baltų kalbomis. B. vardą (padarytą iš Baltijos), kaip terminą, 1845 pirmasis pavartojo G. Neselmanas; K. Jaunius su K. Būga baltus yra vadinę *aisčiais.* B. kalbiniu požiūriu skirstomi į rytinius (*lietuviai, kuršiai, latviai*) ir vakarinius (*prūsai* bei *jotvingiai*); kadangi pastarieji B. archeologiniu požiūriu yra artimi vakariniams lietuviams bei kuršiams, tai dėl to archeologai vakariniais B. vadina ne tik prūsus bei jotvingius, bet ir vakarinius lietuvius bei kuršius (tarp kurių visų, tiesa, esama ir tam tikrų izoglosinių kalbos bendrybių).

Seniausias žinias apie B. pateikia kalbotyros ir archeologijos mokslai. B. gentys susiformavo maždaug neolito pabaigoje ryšium su atitinkamu genčių poslinkiu iš pietų, įvykusiu apie II t-mečio pr. m. e. pradžią; yra duomenų, leidžiančių manyti, kad tuo metu B. ir bus išplitę Pabaltijyje iki Dauguvos, visame Dnepro aukštupio baseine, šiaurės rytuose bei šiaurėje pasiekę finus, pietų rytuose bei pietuose jau iš anksčiau ribojęsi atitinkamai su iranėnais (skitais) ir slavais (gyvenusiais anapus Pripetės), o pietų vakaruose bent jau su Vislos žemupiu. Tai matyti ir iš virvelinės keramikos, arba laivinių kovos kirvių, kultūros, išplitusios II tūkstantmečio pr. m. e. pradžioje. Šioji kultūra r. Pabaltijyje, susimaišiusi su vietinėmis kultūromis, įgijo savitų bruožų, išskiriančių ją iš didelio virvelinės keramikos kultūros masyvo, paplitusio Vidurio ir Rytų Europoje. Lietuvoje šioji kultūra daugiausia pažįstama iš laidojimo paminklų, mažiau iš gyvenviečių tyrinėjimų. Be virvelinės keramikos kultūrai būdingų radinių — puodų, puoštų virveliniu raštu, ir laivinių kovos kirvių, r. Pabaltijyje, tarp Persantės upės vakaruose ir Dauguvos upės šiaurėje, randama vad. gyvatgalvių kaplių. Rytinė jų paplitimo riba nėra galutinai išaiškinta. Šios kultūros nešėjai laikomi prabaltais. Tarp šių ir vėlyvesniųjų kultūrų yra nenutrūkstamas ryšys. Žalvario amžiuje ši sritis išsiskyrė savitais pilkapiais su akmenų statiniais viduje ir griautiniais (senajame žalvario amžiuje) kapais bei žalvariniais antkraštiniais r. Pabaltijo tipo kirviais. Tai neabejotinai senųjų B. palikimas. Pradedant žalvario amžiumi ir ypač ankstyvajame geležies amžiuje vis labiau pradeda ryškėti vakariniai ir rytiniai B., kurie skiriasi visa eile savitų materialinės kultūros bruožų. Vakariniams B. ir toliau būdingi savitos vidaus struktūros pilkapiai, o rytiniams — piliakalniai. Ankstyvajame geležies amžiuje ypač gerai išryškėja piliakalnių grupė, paplitus rytų Lietuvoje ir didelėje Baltarusijos teritorijoje. Šiems piliakalniams būdinga brūkšniuotoji keramika. Dabar visi archeologai sutaria, kad šie piliakalniai yra rytinių B. palikimas. Pirmaisiais mūsų eros amžiais pradeda ryškėti atskiri B. genčių junginiai. Šiuo metu apčiuopiami vėliau rašytiniuose šaltiniuose minimi žemiai (sambai), galindai, kuršiai, žemaičiai, aukštaičiai, žiemgaliai, latgaliai ir kiti junginiai, kurie skiriasi ne tik kapų įrengimu, bet ir juose randamu inventoriumi. Prūsų gentims būdingi degintiniai kapai su urnomis bei savita keramika, lietuvių ir latvių gentims — griautiniai kapai plokštiniuose kapinynuose ir pilkapynuose su būdingais smeigtukų, ant-

kaklių ir kitų papuošalų tipais. Archeologiniai p. r. Latvijos bei r. Lietuvos paminklai labai artimi rytinių B. kultūrai. Be pilkapių, šiai teritorijai ir toliau būdingi piliakalniai su brūkšniuotąja keramika. Ši teritorija išsiskiria ir tokiais radiniais, kaip siauraašmeniai pentiniai kirviai, antsmilkiniai ir kt.

Rašytiniai ist. šaltiniai B. pirmąkart mini I a. pab. (Tacito vadinamieji aisčiai — „Aestiorum gentes"). IX a. skandinavų kronikose minimi kuršiai ir žiemgaliai (Cori, Semigalia); tada iškyla ir prūsų vardas (vad. Bavarų geografo „Bruzi"). Kitas B. gentis — jotvingius, lietuvius, latvius (latgalius) — ist. šaltiniai pradeda minėti tik nuo XI a. (rusų Nestoro metraštis, 1056—1119). Pirmą išsamesnį vaizdą apie B. gentis ir jų gyvenimą ist. šaltiniai pateikė XIII a. pradžioje. Pietų rytuose prūsai Galindos sritimi ribojosi su mozūrais (lenkais). Tarp prūsų ir lietuvių buvo jotvingių (sūduvių) kraštas, apėmęs dab. Užnemunės pietinę dalį, siekęs Narevo aukštupio apylinkes. Iš š. prie prūsų ir jotvingių bei iš r. prie jotvingių šliejosi lietuvių gyvenvietės, kurios XIII a. šiaurės vakaruose siekė kuršius, gyvenusius maždaug dabartinių žemaičių dounininkų plote ir vakarų Kuržemėje. Šiauriniai lietuvių kaimynai buvo žiemgaliai, sėliai ir latgaliai. Žiemgalių krašto būta į rytus nuo kuršių, maždaug Lielupės baseine, Tukumo, Duobelės, Bauskės, iš dalies ir Šiaulių apylinkėse. Į rytus nuo žiemgalių iki Dauguvos, taip pat Zarasų, Rokiškio, Utenos apylinkėse yra gyvenę sėliai. Dauguvos deš. pusėje, maždaug dab. Latgalėje, gyveno latgaliai.

Rytines tiek latgalių, tiek lietuvių, tiek ir prūsų bei jotvingių XIII a. ribas, t. y. jų ribas su rusais (bei baltarusiais) ir lenkais, nustatyti nelengva (nekalbant jau apie tai, kad jos ir pačiame XIII a. kai kur keitėsi): mat, čia tos ribos ne vienoje vietoje „nutrūkdavo" ryšium su atitinkamais etniniais iškyšuliais bei etninėmis salomis tarp latgalių—lietuvių—prūsų (bei jotvingių) ir rusų (bei baltarusių) — lenkų žemių; be to, čia trūksta ir atitinkamų tyrinėjimų.

I t-mečio pab. ir II t-mečio pr. iš senųjų B. genčių grupių ėmė formuotis atskiros tautybės: prūsų, jotvingių, lietuvių, latvių. Pirmųjų dviejų vystymąsi kryžiuočių agresija nutraukė. Iš B. genčių liko tik lietuvių ir latvių tautos. Ž. *Baltistika, Baltų kalbos.*

Lit.: **Х. Моора,** О древней территории расселения балтийских племен. — «Советская археология», 1958, № 2; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961; **В. Топоров, О. Трубачев,** Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья, М., 1962; **В. Мажюлис,** Лингвистические заметки к балтийскому этногенезу. — VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук, М., 1964.

BALTÁITIS Aleksas [g. 1918.X.12 Jelgavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 LKJS narys. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1936—38 už rev. veiklą buvo kalinamas. 1940—41 Pramonės tresto stat. kontoros viršininkas Kaune. D. Tėvynės karo metu pasitraukęs į TSRS gilumą, dirbo geležinkelio statybose. 1945—46 adm. ir part. darbuotojas Pagėgiuose. 1946—49 Pagėgių aps. vykd. k-to pirmininkas. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1951—55 LKP Rietavo rj. k-to sekretorius. 1954—56 kandidatas į LKP CK narius. 1956—60 Panevėžio rj. vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1960 pensininkas.

BÁLTAJIS — ežeras Lazdijų rj., 2 km į p. nuo Lazdijų. Plotas 23 ha. Ežeras rininis, pailgas; ilgis 1000 m, didž. plotis 330 m. Įteka du bevardžiai upeliai, išteka vienas. Rytinėje B. pakrantėje įsikūrę Palazdijai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BÁLTAJIS BIÌLSAS — ežeras Lazdijų rj., 2 km į p. nuo Leipalingio. Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2380 m, didž. plotis 300 m. Š. krantas lėkštas ir pelkėtas, kiti — aukšti. Įteka 2 bevardžiai upeliai. Ežeras verslovinis.

BALTAKAR̃ČIAI — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 9 km į š. nuo Utenos. 65 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1954). Vok. faš. okupacijos metais B. gyventojai padėjo taryb. partizanams.

BALTÃKIS Algimantas [g. 1930.II.15 Strazdiškyje (Anykščių rj.)] — poetas. 1937 su tėvais apsigyveno Kaune. Mokydamasis gimnazijoje, uždarbiavo. Nuo 1952 spausdina eilėraščius. 1953—54 Vilniaus jaunųjų rašytojų sekcijos pirmininkas, redagavo almanachą „Jaunieji" (7 ir 8 kn.). Dirbo Lietuvos TSR Radijo k-te ir žrn. „Tarybinė moteris" redakcijoje. 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1954 dirba žrn. „Pergalė" redakcijoje. 1955 išleido pirmą eil. rink. „Lietučiui dulkiant". Nuo 1957 TSKP narys. 1958—62 vadovavo Lietuvos TSR Rašytojų s-gos poetų sekcijai, 1959 išrinktas Rašytojų s-gos v-bos nariu, 1960 buvo v-bos sekretoriumi. Nuo 1964 „Pergalės" redaktorius.

Lyrikoje B. pavaizdavo jaunosios kartos, išaugusios Tarybų valdžios metais, dvasinį brendimą. Poemoje „Kelias aukštyn" ir rinkinyje „Velnio tiltas" (1957, rus. vert. 1960) atskleidė pokarinėje klasių kovoje susiformavusio jaunuolio vidinį pasaulį. B. poezijai būdinga autoanalizė, jausmo laisvumas ir natūralumas, švelnaus dainingo lyrizmo jungimas su šiurkštoku tonu, prozaizmais. Rinkinyje „Keturios stygos" (1959) ir „Mažosiose poemose" (1963) autoanalizę ir lyrizmą stengėsi derinti su intelektualiniais apmąstymais, ėmė vartoti asociatyvinius vaizdus, baltąsias eiles ir verlibrą. Tačiau kai kuriuose B. „improvizaciniuose" eilėraščiuose ir poemoje „Pasaulio atradimas" jaučiamas racionalistiškumas. 1965 išėjo B. eilėraščių rink. „Požeminės upės". Rusų k. išleisti jo rink. „Pasikalbėjimas su žeme" („Razgovor s zemliој", 1958) ir „Didelis aukštis" („Visokij potolok", 1965). B. išvertė į liet. kalbą A. Bloko kūrinių (A. Bloko „Poeziją", 1960), periodikoje išspausdino lit. kritikos straipsnių, recenzijų.

Lit.: **A. Venclova,** Laikas ir rašytojai, V. 1958; **Р. Рождественский,** Встреча с поэтом.— „Литературная газета", 1959.VII.30; **A. Radzevičius,** Laikas ir poetas.—„Pergalė", 1960, Nr. 4; **J. Lankutis,** Literatūra ir humanistiniai idealai, V., 1963.

BALTÃKIS, **Baltakys,** Gasparas [slap. **V. B. Raitelis;** 1888.III.1 Zabelynėje (Kupiškio rj.) — 1912.III.1 Čikagoje] — JAV lietuvių poetas. Nuo 1904 dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Nuo 1907 dirbo Andrioniškio valsčiaus raštinėje, spausdino korespondencijas ir eilėraščius „Vilniaus žiniose". Už rev. veiklą 1907 caro valdžios 3 mėn. kalintas Ukmergėje. 1909 išvykęs į JAV, dirbo Čikagoje raidžių rinkėju, 1910—11 redagavo „Amerikos žinias", bendradarbiavo JAV liet. periodikoje („Vienybėje lietuvninkų", „Laisvojoje mintyje", „Lietuvoje", „Amerikos žiniose"). Dėl sunkių gyvenimo sąlygų nusižudė.

Lit.: **S. Jasilionis,** Žodžiai iš širdies, V., 1961 [p. 423—432].

BALTAKÝS Juozas [g. 1920.XI.12 Dauliūnuose (Rokiškio rj.)] — agronomas. 1946 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1947—62 vyriausiasis agronomas Pasvalio mašinų-traktorių stotyje, Pasvalio rj. ž. ū. inspekcijoje ir parodomajame ūkyje. Nuo 1962 Pasvalio rj. gamybinės ž. ū. v-bos vyriausiasis agronomas. Daug prisidėjo prie ž. ū. augalų derlingumo pakėlimo rajone (1964 rajone pasiektas javų derlingumas buvo didžiausias visoje respublikoje).

BÁLTALKSNIS. Lietuvoje B. (*Alnus incana*) auga nuo seno; keletas jo formų yra introdukuotų. Užauga iki 20 m aukščio. Pradeda žydėti vidutiniškai III.5—IV.15; sėklos pradeda byrėti spalio—lapkričio mėn. Lapus pažeidžia mėlynasis alksnio lapgraužis ir jo lervos, medienai kenkia parazitiniai grybai: kietoji pintis, geltonoji kempinė. Baltalksnynai daugiausia paplitę Mūšos, Nemunėlio, Nevėžio, Ventos ir Dubysos baseinų derlingiausiuose priesmėlio ir priemolio dirvožemiuose. Lietuvos pietuose B. beveik nėra. Auga grynais medynais arba mišriai su kt. medžiais, išskyrus pušį. Dažnai po plynųjų kirtimų užima eglės, ąžuolo, uosio augimvietes. Vyraujantieji baltalksnynų tipai Lietuvoje: kiškiakopūstiniai, garšviniai, mėlyniniai. Baltalksnynai užima 95 300 ha, arba 6,1% visų miškų. Jų vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 42 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Mediena daugiausia vartojama kurui, gontams, tarai. Sodinamas nederlinguose smėlynuose kartu su pušimi dirvožemiui pagerinti, t. p. su ąžuolu ir kt. vertingais medžiais kaip priedanga.

Dažnesnės introdukuotos B. formos Lietuvoje — **karpytalapis B.** *(A. incana* var. *accuminata)* ir **auksalapis B.** *(A. i.* f. *aurea).* Pasitaiko parkuose.

Lit.: Lietuvos TSR miškai, V., 1962.

BALTARĀGIS Kazys [1899.VI.9 Meškalaukyje (Pasvalio rj.) — 1919.IV.10 Joniškėlyje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915 persikėlė į Nižnij Novgorodą (dab. Gorkis), baigė realinę gimnaziją. 1917 įstojo į RSDDP(b). 1918 vasarą grįžo į Lietuvą. Drauge su kitais įkūrė komunistų kuopelę Joniškėlio valsčiuje, buvo jos sekretoriumi, 1918.XII susikūrusio valsčiaus rev. k-to sekretoriumi, organizavo taryb. miliciją. 1919.I išrinktas Joniškėlio aps. rev. k-to, paėmusio valdžią į savo rankas, nariu, paskirtas karo komisaru. 1919.III.22 kontrrevoliucionieriams užėmus Joniškėlį, pasitraukė į Pasvalį. Grįžęs pateko į burž. nacionalistų rankas ir buvo nužudytas. Iš laiškų, rašytų kalėjime, matyti, kad mirtį sutiko drąsiai, giliai tikėdamas komunizmo pergale.

BALTARAIŠTININKAI — vadinamojo *Lietuvių aktyvistų fronto* (LAF) II pasaulinio karo metais suorganizuoti buržuazinių nacionalistų ginkluotų būrių dalyviai, nešioję ant rankovių baltus raiščius su TDA („Tautinė darbo apsauga") raidėmis arba be jų. Gyventojai juos vadino įv. niekinamais vardais. Dar 1941.III Berlyne LAF ir hitlerininkų karinė žvalgyba bei gestapas susitarė, kad, hitlerinei armijai veržiantis į Tarybų Lietuvą, burž. nacionalistų ginkluotų būrių dalyviai, kaip hitlerininkų pagalbininkai, nešios baltus raiščius su TDA raidėmis. Burž. nacionalistų manymu, TDA turėjo sudaryti karinius dalinius, panašius į hitlerininkų SA ir SS. Dar iki karo kai kurie LAF nariai Berlyne pasirašė pasižadėjimus, jog jie stoja į TDA. LAF direktyvą, kad jų ginkluoti būriai turi vadintis TDA, gavo ne visi burž. nacionalistai. Todėl karo pradžioje jie save vadino „aktyvistais", „partizanais", „apsaugos būriais", „pagalbine policija", ir tik nedidelė jų dalis — TDA būriais, bet visi nešiojo baltus raiščius ant rankovių ir, gestapininkų vadovaujami, masiškai žudė pirmomis hitlerinės okupacijos dienomis taryb. aktyvistus, naujakurius bei socialistinei santvarkai pritariančius žmones, grobė jų turtą. Hitlerininkų palieptas, LAF „laikinosios vyriausybės" karo ministras S. Raštikis 1941.VII.26 įsakymu nuginklavo B., nes iš jų buvo formuojami hitlerininkų policijos batalionai. Pirmasis TDA bei policijos batalionas, K. Šimkaus vadovaujamas, masiškai žudė žmones Kaune, VII, IX fortuose bei Mickevičiaus slėnyje, iš to bataliono sudarytas spec. būrys važinėjo po Lietuvą vykdyti masinių egzekucijų. Iš B. burž. nacionalistai suformavo tiems patiems tikslams ir daugiau policijos batalionų.

BALTARŪSIJOS PROLETARINIŲ RAŠYTOJŲ ASOCIACIJOS LIETUVIŲ SEKCIJA — lietuvių proletarinių rašytojų organizacija Tarybų Baltarusijoje, įsikūrusi 1927—28. Jai priklausė rašytojai, lit. kritikai ir žurnalistai: A. Niedvaras-Bučiukas, V. Serbenta, S. Matulaitis, A. Dabulevičius, A. Merkytė, L. Žaldaris, V. Skardžius, P. Vilūnas, V. Kopka, F. Vaišnoras, B. Pauliukevičius ir kt. Sekcijos nariai rengė lit. vakarus Minske ir kitur, bendradarbiavo su baltarusių taryb. rašytojais, palaikė glaudžius ryšius su Maskvos lietuvių prol. rašytojais. Savo raštus spausdino daugiausia laikraštyje „Raudonasis artojas". Oficialiai sekcija nustojo gyvavusi 1932, paskelbus VKP(b) CK nutarimą dėl vieningos Tarybinių rašytojų s-gos įkūrimo. Iš sekcijos narių į s-gą 1934 buvo priimti A. Dabulevičius, A. Merkytė, B. Pauliukevičius ir F. Vaišnoras. Kiti sekcijai priklausę literatai toliau telkėsi apie „Raudonąjį artoją". Organizuota liet. prol. rašytojų veikla BTSR nutrūko 1937, kai asmenybės kulto sąlygomis buvo neteisėtai represuota daugelis rašytojų ir uždarytas „Raudonasis artojas".

BALTARŪSIŲ KALBA — indoeuropiečių kalba, priklausanti rytų slavų kalbų grupei. Susiformavo XIII—XV a. Kanceliarinis sen. B. k. variantas XIV—XVII a. buvo vartojamas Lietuvos Did. Kun-stėje kaip valstybės raštų kalba. Nors toji kalba pagal savo fonetines, morfologines ir kt. ypatybes yra baltarusiška, Lietuvoje ir Baltarusijoje ji buvo vadinama rusų kalba. Ja buvo rašomi oficialūs dokumentai Lietuvos did. kun-ščių kanceliarijoje, vedamos teismų bylos visoje kun-stėje. Ja parašyti Kazimiero teisynas (1468), Lietuvos Statutas (1529, 1566 ir 1588), Lietuvos metraščiai (XIV—XVII a.). Iki mūsų dienų išliko daug ta kalba rašytų dokumentų ir teismo bylų. Daugumas jų saugoma Lietuvos TSR, Maskvos, Leningrado, Lenkijos ir kt. archyvuose bei bibliotekose. Vilniaus un-to bibliotekoje saugomų sen. B. k. tekstų (apie 120 000 lapų) didelę dalį sudaro įvairios XVI—XVII a. Lietuvos teismų knygos (Kauno žemės teismo, Upytės pilies bei žemės teismo, Žemaičių pilies bei žemės teismo, Trakų pavieto teismo bylos ir kt.). Tuose tekstuose pasitaiko ir liet. žodžių, kurių kelias dešimtis išrašė ir 1904 išspausdino rusų filologas J. Karskis. K. Jablonskis 1941 paskelbė 300 liet. žodžių, surankiotų iš įvairių XV—XVIII a. baltr. ir lenk. tekstų. Kai kurie liet. žodžiai buvo vartojami ir Baltarusijoje rašytuose oficialiuose dokumentuose („diaklo" — duoklė, „sviron" — svirnas, „dirvan"— dirvonas ir kt.). Minėtuose tekstuose yra daugiau liet. žodžių. Liet. tikriniai vardai (patronimikos, toponimikos, hidronimikos ir kt.), užtinkami senuosiuose baltr. tekstuose, duoda daug vertingos medžiagos kalbininkams, Baltarusijos, Lenkijos ir Lietuvos ist. santykių tyrinėtojams.

Lietuvoje buvo išspausdintos ir pirmosios baltr. kalba parašytos knygos. Vilniuje P. Skorina 1525 išspausdino pirmąją TSRS teritorijoje knygą „Apostol", 1575—1625 veikė Mamoničių spaustuvė, kurioje išspausdintas „Tribunolas" (1585), Lietuvos Statutas (1588) ir kt. knygos. 1611—46 rusų bei baltarusių kalba daugiau kaip 20 knygų išleista Vievyje. XIX a. pab. ir XX a. pr. Vilnius, kaip didelis kultūros židinys, turėjo daug įtakos dab. literatūrinės B. k. formavimuisi. Čia buvo leidžiamas pirmasis baltr. savaitraštis „Naša dolia" („Mūsų dalia", 1906), „Naša niva" („Mūsų dirva", 1906—15) ir kt.

Lit.: **И. Носович,** Словарь белорусского наречия, СПб, 1870; **Н. Горбачевский,** Словарь древнего актового языка Северо-западного края, Вильна, 1874; **K. Būga,** Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter.—„Zeitschrift für slavische Philologie", Bd. 1, Lpz., 1925; **P. Skardžius,** Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, K., 1931; **Ch. Stang,** Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen, Oslo, 1935; **K. Jablonskis,** Die offizielle Urkundensprache des litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle.—„Pirmā Baltijas vēsturnieku konference", Rīgā, 1938; **H. Turska,** O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie, Wilno, 1939; **Ch. Stang,** Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polozk, Oslo, 1939; **K. Jablonskis,** Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, d. 1, K., 1941; **K. Būga,** Apie lietuvių asmens vardus.— Rinktiniai raštai, t. 1, 1958; **А. Антонович,** Вопросы фонетики белорусского актового языка XVI в. — „VVU mokslo darbai", t. 30, V., 1960; **Л. Шакун,** Гісторія беларускай літаратурнай мовы, Мінск, 1963.

BALTARŪSIŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). XIX a. pirmojoje pusėje lenkų kalba Vilniuje ėjusieji lit. almanachai „Bojanas", „Rubonas", „Biruta", „Linksmynė", „Literatūros metraštis" ir kt. greta lenkų kalba rašytų kūrinių spausdino baltr. liaudies dainas ir baltr. autorių kūrybą. Baltarusiškai rašė ir Vilniaus lenkų poetas L. Kondratovičius (V. Sirokomlė), kurio įtakoje išaugo žymiausias to laikotarpio baltr. poetas ir dramaturgas V. Duninas-Marcinkevičius (1807—84). Pastarasis sukūrė libretą operai „Sielanka" (1845), kuriai muziką parašė Vilniuje gyvenęs komp. S. Moniuška (1819—72). Baltr. publicistika pradėjo vystytis baudžiavos panaikinimo išvakarėse. Jos pradininkas buvo vienas 1863 sukilimo vadų K. Kalinauskas (1838—64), redagavęs pirmąjį polit. baltr. laikraštį „Mužickaja prauda" („Mužikų tiesa", 1862), kuris buvo platinamas ir Lietuvoje. Kalinausko idėjų laikėsi žymiausias XIX a. baltr. lit-ros kritinio realizmo atstovas poetas P. Boguševičius (1840—1900). Nuslopinus sukilimą, Vilniaus generalgubernatoriaus potvarkiu buvo uždraustą spauda baltr. kalba. Boguševičius savo kūryboje propagavo socialinio ir nacionalinio išsivadavimo idėjas, ragino kovoti prieš pavergėjus. 1894 jis išleido publicistinę brošiūrą apie Kražių skerdynes, kurioje supažindino baltr. liaudį su liet. liaudies kova už savo tei-

ses. Boguševičiaus poezijos poveikyje išaugo poetas J. Lučina (1851—97) ir poetas A. Gurinovičius (1869—94), pasižymėjęs marksistinės lit-ros platinimu Vilniuje. Baltr. lit-ros pakilimas pasireiškė 1905—07 revoliucijos išvakarėse. Rev. poetė A. Paškevič-Ciotka (1876—1916) savo kovingus eilėraščius kaip agit. lapelius platino Vilniaus gatvėse. Vilniuje ėjo baltr. laikraščiai „Naša dolia" („Mūsų dalia", 1906) ir „Naša niva" („Mūsų dirva", 1906—15), kuriuose aktyviai bendradarbiavo vėliau pagarsėję baltr. poetai J. Kupala (1882—1942) ir J. Kolasas (1882—1956). „Naša niva" skiltyse pasirodė pirmieji Z. Biadulios (1886—1941) kūriniai. Šio laikraščio leidėjo V. Lastausko (1882—1945) ir jo žmonos liet. rašytojos M. Lastauskienės (Lazdynų Pelėdos) bute rinkdavosi baltr. ir liet. literatai (J. Kupala, L. Gira, G. Landsbergis-Žemkalnis ir kt.). A. Jakštas 1912—14 išvertė į liet. kalbą kelis J. Kupalos eilėraščius. Su „Naša niva" susijęs ir poetas M. Bogdanovičius (1891—1917). Jo eil. rinkinys „Vianok" („Vainikas", 1913) buvo išleistas Vilniuje. Liet. skaitytojus su baltr. lit-ra pirmasis supažindino L. Gira, 1910 „Viltyje" paskelbęs str. „Iš baltarusių literatūros", kuriame iškėlė neseniai tepradėjusį reikštis poetą J. Kupalą. Tuo metu užsimezgė lietuvių ir baltarusių bendradarbiavimas teatro srityje. Vilniuje buvo madingi vad. tarptautiniai vakarai. Juose dalyvaudavo baltr. ir liet. teatro mėgėjai. Čia veikė baltr. teatro pradininko I. Buinickio (1861—1917) trupė, 1913 pastačiusi J. Kupalos komediją „Paulinka".

1919, Lietuvoje ir Baltarusijoje įkūrus Tarybų valdžią, dar labiau išsiplėtė baltarusių-lietuvių bendradarbiavimas teatro srityje, stiprėjo lit. ryšiai. Bendromis jėgomis buvo išleistas vienkartinis leidinys „Raudonosios Armijos diena" (1919). Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, baltarusių ir lietuvių lit. bendradarbiavimas reiškėsi Minske. Proletariniai liet. rašytojai 1927—32 buvo sukūrę savo nacionalinę sekciją prie Baltarusijos proletarinių rašytojų asociacijos. Minske leistas laikr. „Raudonasis artojas" 1932—36 išspausdino A. Aleksandrovičiaus, P. Brovkos, P. Glebkos, J. Kupalos, J. Kolaso ir kt. baltr. poetų kūrinių vertimų bei straipsnių apie juos. Baltarusijos valst. leidyklos nac. sektorius 1935 išleido F. Sodainio (F. Vaišnoro) išverstą į liet. kalbą J. Kupalos poemą „Ant Oresos upės".

Draugiški lit. ryšiai tarp baltarusių ir lietuvių pažangiųjų rašytojų buvo užsimezgę ir Lenkijos okupuotame Vilniuje. Dailės ir lit-ros vienkartiniame leidinyje „Piūvis" 1938 išspausdintas pluoštas M. Tanko (g. 1912), M. Mašaros (g. 1902), M. Vasilioko (1905—60) ir kt. baltr. poetų eilėraščių, kuriuos į liet. kalbą išvertė J. Kėkštas, O. Miciūtė, Alb. Žukauskas Vilniuje 1935—1939 ėjusio baltr. lit-ros žurnalo „Kalosse" („Varpos") 1938 Nr. 2 buvo paskirtas pažangiajai liet. lit-rai. Čia buvo išspausdinta ištrauka iš P. Cvirkos romano „Žemė maitintoja" ir pluoštas K. Borutos, O. Miciūtės, A. Miškinio, J. Kėkšto, Alb. Žukausko ir kt. liet. autorių kūrinių. Daug kūrinių išvertė M. Tankas, dirbęs Vilniuje kom. pogrindyje.

Naujas baltr. ir liet. lit-rų bendradarbiavimo etapas prasidėjo 1940. Tų metų rudenį J. Kupalos lit. veiklos 35-jų metinių minėjime Minske dalyvavo liet. rašytojai P. Cvirka ir A. Venclova. Lankymosi įspūdžius aprašė P. Cvirka str. „Jankos Kupalos jubiliejuje" (Raštai, t. 10, 1952). 1941 gegužės mėn. Vilniuje ir Kaune viešėjo baltr. rašytojai J. Kupala, J. Kolasas, M. Tankas, A. Kučaras. Antrą kartą J. Kupala apsilankė Kaune D. Tėvynės karo išvakarėse. Lit. vakaruose svečiai skaitė savo kūrinius, papasakojo apie taryb. baltr. lit-ros laimėjimus. „Tiesoje" ir „Tarybų Lietuvoje" buvo išspausdinta J. Kupalos eilėraščių vertimų. D. Tėvynės karo metu liet. ir baltr. rašytojai artimai draugavo. Pasibaigus D. Tėvynės karui, užsimezgė dar glaudesni baltr. ir liet. rašytojų tarpusavio ryšiai, pasireiškę ne tik organizaciniais kontaktais, bet ir abiejų broliškųjų tautų lit-ros populiarinimu. Liet. kalba buvo išleista „Baltarusių prozos antologija" (1949), supažindinanti su 21 rašytojo (Z. Biadulios, J. Brilio, T. Chadkevičiaus, K. Čiorno, I. Gramovičiaus, I. Gurskio, M. Klimkovičiaus, A. Kulakovskio, M. Linkovo, J. Mavro, I. Meležio, P. Pestrako, I. Šamiakino ir kt.) kūrybos pavyzdžiais. Nemaža baltr. prozos ir poezijos vertimų išspausdinta liet. period. spaudoje. 1952 buvo išleista antologija „Iš baltarusių poezijos", kurioje pateikta 32 poetų kūrybos pavyzdžių: E. Ognecvet, A. Astreikos, A. Bačilos, A. Bialevičiaus, P. Brovkos, M. Kalačinskio, K. Kirijenkos, A. Kulešovo, M. Lužanino, P. Pančenkos ir kt. Atskirais leidiniais išleista taryb. baltr. rašytojo J. Brilio (g. 1917) apysaka „Zabolotėje švinta" (1955, vertė J. Kubilius) ir Baltarusijos liaudies poeto J. Kupalos eilėraščių, poemų ir pjesių rink. „Ne ragelis dejuoja" (1957, v. K. Kubilinskas, E. Mieželaitis, A. Venclova, Alb. Žukauskas ir kt.). 1958 gegužės mėn. Baltarusijoje buvo surengta liet. lit-ros savaitė. Jos proga dar labiau pagyvėjo abiejų broliškųjų respublikų kultūrinis bendradarbiavimas, išsiplėtė abipusis grož. lit-ros kūrinių vertimas ir populiarinimas. Baltarusijos laikraščiai ir žurnalai išspausdino daug straipsnių apie liet. taryb. lit-rą. Buvo išleistas baltr. kalba liet. poetų eil. rink. „Draugų balsai" (1958) ir E. Mieželaičio „Broliška poema" (1958, v. A. Veliuginas, M. Kalačinskis). Tų pačių metų rugsėjo mėn. Lietuvoje įvyko baltr. lit-ros savaitė, dalyvaujant baltr. rašytojams. Baltr. lit-ros savaitės proga liet. kalba išėjo baltr. poezijos antologija „Atplaukia Nemunu daina" (1958), kurioje pateikta 48 poetų (A. Aleksandrovičiaus, A. Astapenkos, K. Builos, N. Gilevičiaus, R. Niachajaus, P. Prichodzkos, A. Rusako, A. Volskio, A. Zvonako ir kt.) kūrybos pavyzdžių. Išėjo I. Šamiakino rom. „Versmės" (1958, v. S. Sabonis). Baltr. ir liet. period. spaudoje išspausdinta nemaža baltr. ir liet. lit-ros kūrinių vertimų. Liet. kalba išleistas P. Brovkos romanas tautų draugystės tematika „Kai susilieja upės" (1959, v. P. Simonaitis), M. Tanko eil. rink. „Žaibo pėdsakas" (1961, A. Venclovos įžanginis straipsnis). Į baltr. kalbą išversta: K. Donelaičio „Metai" (1961, v. A. Zarickis), A. Venclovos „Gimimo diena" (1961, v. S. Dziargajus, M. Taturas), J. Baltušio „Parduotos vasaros" (1961, v. O. Glovackaja, A. Astreika) ir kt. Baltr. ir liet. lit-ros savaitės pakaitomis surengtos abiejose respublikose 1962—63. Išleistas J. Kolaso eil. rink. „Oi jūs, godos, godos..." (1962). Liet. kalba išėjo J. Brilio apsakymų rinkinys vaikams „Žalioji mokykla" (1963, v. A. Uzdila) ir meno saviveiklai skirtas baltr. rašytojų kūrinių rink. „Draugystė" (1963), V. Bikovo apys. „Trečioji raketa" (1964, v. J. Aputis), A. Jakimovičiaus parengtas baltr. liaudies pasakų rink. „Lapė vilką teisia" (1965, v. P. Žemaitytė), M. Gareckio (1893—1939) rom. „Vilniaus komunarai" (1965, v. Alb. Žukauskas), vaizduojąs kovą dėl Tarybų valdžios 1918—19 Vilniuje. Apie baltr. rašytojus J. Kupalą, J. Kolasą, K. Krapivą rašė A. Venclova (kn. „Laikas ir rašytojai", 1958). P. Brovka pateikė atsiminimų apie P. Cvirką („Pergalė", 1952, Nr. 5). K. Korsakas nagrinėja baltr. rašytojų ryšius su Lietuva ir liet. motyvus jų kūryboje (pranešimai Baltarusijos MA sesijose: 1952 — apie J. Kupalą, 1962 — apie J. Kolasą ir kt.). Baltr. ir liet. lit. ryšiai tolydžio stiprėja ir plečiasi.

BALTARŪSIŲ REVOLIUCINĖ ORGANIZACIJA — organizacija, susikūrusi 1922 pavasarį Vakarų Baltarusijoje, suskilus eserų partijai. Jos centras buvo Vilniuje. Org-ja jungė 300 narių iš inteligentijos ir valstiečių tarpo, kovojo prieš okup. režimą V. Baltarusijoje ir pripažino Tarybų Baltarusiją. Savo konferencijoje Vilniuje, dalyvaujant V. Baltarusijos KP (VBKP) CK atstovams, org-ja 1923.XII vieningai nutarė prisijungti prie VBKP.

BALTARŪSIŲ VALSTIEČIŲ IR DARBININKŲ ATSTOVŲ KLUBAS — darbo žmonių legali revoliucinė-demokratinė ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo organizacija, veikusi Vakarų Baltarusijoje ir Vilniaus krašte 1927—30. Renkant Lenkijos seimą, Naugarduko apygardoje 1928.III išrinkti 3 tos org-jos atstovai, vėliau prie šios org-jos prisidėjo dar 2 seimo atstovai. Lenkijos seime sudarytas „Zmahanijos" klubas netrukus pasivadino Baltarusių valstiečių ir darbininkų atstovų klubu, tuo pabrėždamas, jog jis yra „*Hramados*" tradicijų tęsėjas. Klubo Centro Sekretoriatas buvo Vilniuje, o apskrityse — vietos sekretoriatai. Klubas kovojo už „Hramados" keltų reikalavimų įvykdymą, rengė mitingus, demonstracijas, susirinkimus,

kovojo prieš burž. nacionalistus, leido biuletenį, kuriame spausdino savo atstovų pasakytas seime kalbas ir padarytas interpeliacijas. 1930.I buvo suimti vadovaujantieji klubo darbuotojai ir uždaryti vietos sekretoriatai. 1931.I Vilniaus apyg. teismas klubo byloje nuteisė seimo buv. atstovus po 8 metus kalėti.

BALTAS — **1.** Ežeras Švenčionių rj., 5 km į r. nuo Labanoro. Plotas 51 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2820 m, didž. plotis 280 m. Kranto linijos ilgis 6240 m. Krantai lėkšti, drėgni, apaugę mišku. Iš p. v. dalies išteka bevardis upelis (Žeimenos baseino). Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Zarasų rj., 3 km į š. r. nuo Zarasų. Plotas 25 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 850 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 2 km. Vakarinis krantas aukštas, apaugęs mišku; kiti krantai žemi, vietomis pelkėti. Įteka 2 bevardžiai upeliai. Ežero v. pakrantėje įsikūrę Liaudiškiai, r.— Laukesa. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

3. Ežeras Vilniaus rj., 5 km į v. nuo Pabradės. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 950 m, didž. plotis 250 m. Š. ir r. krantai aukšti, v.— lėkštesnis; visi apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

BALTASIAI — ežeras Ignalinos rj., 8 km į š. r. nuo Dūkšto, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 18 ha. Ežeras nenutekamas. Ilgis 680 m, didž. plotis 410 m. Krantai aukšti, apaugę mišku.

„BALTASIS ERELIS" — neperiodinis laikraštis. Išėjo 3 nr. (1897, 1911 ir 1912). Leidėjas ir redaktorius — knygnešys J. Bielinis.

„BALTASIS ŽIRGAS"— slapta kontrrevoliucinė profašistinė krikščionių demokratų partijos organizacija, veikusi 1922—26 buržuazinėje Lietuvoje. Jos veikla plačiau nebuvo išvystyta. „B. ž." nustelbė 1927 įkurta fašistinė „Geležinio vilko" org-ja.

Lit.: A. Bulota, Nuo baltojo žirgo ligi svastikos, V., 1962.

BALTAS KAUKNORIS — **1.** Ežeras Lazdijų rj., 11 km į p. v. nuo Veisiejų. Plotas 19,5 ha, ilgis 600 m, didž. plotis 400 m. Ežero š. ir r. krantai miškingi. Iš B. K. į Duobelio ež. teka upelis. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Lazdijų rj., 8 km į v. nuo Veisiejų. Plotas 19 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 300 m. Ežero š. v. ir p. krantai pelkėti. Iš ežero š. dalies į Zapsio ež. teka upelis. Ežeras verslovinis.

BALTĖLĖ — ežeras Utenos rj., 14 km į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 580 m, didž. plotis 250 m. Ežeras verslovinis; žuvies 1961 sugauta 23,6 kg/ha.

BALTĖLIS — ežeras Molėtų rj., 11 km į v. nuo Labanoro, 3 km į š. nuo Stirnių ežero. Plotas 15 ha, didž. gylis 7 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 760 m, didž. plotis 260 m. Krantai aukšti, v., š. ir š. r. krantai miškingi. Š. r. pakrantėje įsikūrusi Pabaltė. Ežeras verslovinis. Yra vėžių.

BALTEŽERIS, Kuršų ežeras, — ežeras Telšių rj., 10 km į š. nuo Varnių. Plotas 23 ha. Ilgis 680 m, didž. plotis 440 m. Krantai žemi, pelkėti. Š. pakrantėje įsikūrę Kuršai. Ežeras verslovinis.

„BALTICA"— tarptautinis tęstinis leidinys-metraštis, skirtas Baltijos jūros kvartero geologijos ir paleogeografijos, krantų dinamikos ir morfologijos, jūrų geologijos ir neotektonikos klausimams. Leidžia Lietuvos TSR MA Geografijos skyrius ir Tarybinė INQUA (Tarptautinė kvartero periodo tyrimo asociacija) sekcija. Leidžiamas Vilniuje. Straipsniai rusų, anglų, vokiečių, prancūzų kalbomis. Iki 1965 išėjo du tomai.

„BALTICOSLAVICA" — buržuazinis mokslo metraštis lenkų kalba, ėjęs 1933—38 Vilniuje. Leido R. Europos mokslinio tyrimo in-tas. Išspausdino nemaža medžiagos liet. kultūros klausimais, kurie nušviesti lenkiškuoju nacionalistiniu požiūriu. Išėjo 3 t.

BALTIEJI LAKAJAI — ežeras Molėtų rj., 8 km į r. nuo Molėtų. Plotas 701 ha, didž. gylis 45 m, vid. gylis 13,6 m. Ežeras rininės kilmės, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 8600 m, didž. plotis 1320 m, kranto linijos ilgis 24,5 km. Yra keletas nedidelių p-lių: Grusių ragas, Apkartų ragas, Kumelės ragas, Ožkaragis ir didelis, apie 3 km ilgio, Ščiurų ragas, skiriąs B. L. nuo Juodųjų Lakajų. Įlankos: vakaruose — Rudesagalis, šiaurės vakaruose — Kamužės įlanka, pietuose — Kumelpalankis. Yra 3 salos (iš viso 3,8 ha). Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Š. krantas vingiuotas, p.— gana lygus. Ežero š. v. krantas ir Ščiurų rago š. krantas aukšti, kiti krantai žemesni. Išilgai B. L. dėsningai kartojasi 5—40 m gylio daubos. Atabrade ir apie salas kaupiasi smėlis, panuovalyje gausu moliuskų kiautelių liekanų, centr. dalyje vyrauja dumblai (seklesnėse vietose — su karbonatais, šviesesni, gilesnėse — su sulfidų priemaiša, tamsesni); giliausiose vietose aptinkama juodų sulfidinių darinių — hidrotroilitų. P. pakrantėje dažni gėlavandeniai karbonatai. Įteka: rytuose — Rašelė (iš Rašių ež.), pietuose — Urkė (iš Urkio ež.) ir bevardis upelis (iš Rudesos ež.), šiaurėje — Tramis (iš Tramio I ež.). Rytuose Pertenio sąsiauriu B. L. jungiasi su Juodaisiais Lakajais. Anksčiau per Kamužėlio ež. dar jungėsi su dideliu Siesarties ež.; dabar ežerus skiria užtvanka. Aplink B. L. yra kaimai: Rudesa, Kamužė, Grusiai, Mindūnai, Ažuraisčiai, Antalakaja, Apkartai, Ščiurai, Palakajai, Mateliai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 5 kg/ha (daugiausia seliavų). 1959 į jį įleista seliavų lervų, 1960 — stiklinių ungurių. Ežeras ir jo pakrantės labai mėgstami turistų, poilsiautojų.

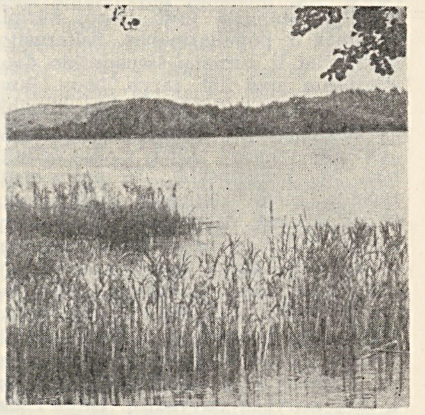
Baltieji Lakajai

„BALTIJA"— siuvimo fabrikas Kaune. Ž. *Siuvimo pramonė.*

„BALTIJOS AIDAS"— buržuazinis laikraštis, ėjęs dukart per savaitę 1931—32 Klaipėdoje.

BALTIJOS AUKŠTUMOS — kalvotas žemės paviršiaus ruožas, lanku juosiąs Lietuvos TSR iš pietų ir pietryčių. Šiaurės rytuose B. a. jungiasi su Švenčionių-Narućio aukštuma, o vakaruose su aukštumomis, kurios tęsiasi per Lenkiją (Mozūrijos ežeruotasis kalvynas), Vokietiją, Daniją. Visa ši aukštumų juosta, paprastai irgi vadinama B. a. vardu, sudaryta iš lanko pavidalo atkarpų, gaubtąja puse atgręžtų į Baltijos jūrą. Lietuvoje yra 3 tokios atkarpos, išgaubtąja puse atkreiptos į p. arba į p. r. Išgaubtojoje pusėje prie B. a. prieina smėlingų lygumų plotai, o įgaubtojoje — Lietuvos *Vidurio žemuma*, kuri vietomis įsiterpia į kalvotąsias aukštumas. Dėl to aukštumos vietomis praplatėja iki 50 km (tokiose vietose jų aukštis 250—280 m), o kai kur susiaurėja iki 20 km (aukštis 180—200 m). Žemiausius ir siauriausius ruožus perkirto Nemunas ir Neris. Jų slėniai suskaidė B. a. į 3 dalis: pietvakarinę, vad. *Sūduvos aukštuma* (iki 284 m aukščio), vidurinę, vad. *Dzūkų aukštuma* (iki 258 m), ir šiaurrytinę, vad. *Aukštaičių aukštuma* (iki 246 m aukščio).

Baltijos aukštumose daug nedidelių, bet tankiai išsibarsčiusių kalvų. Dideli plotai vidutiniškai ir mažai kalvoti. Nemaža banguotų lygumų, įsiterpusių į kalvotus plotus. Kalvotesni yra prasiplėtę aukštumų ruožai, turintieji didelį abs. aukštį. Tarp kalvų gausu aklinų arba pratekamų daubų, kuriose dažniausiai yra pievos, pelkės, ežerai.

Klimatas Baltijos aukštumose (ypač jų š. dalyje) kontinentalesnis, negu visoje kitoje Lietuvos teritorijoje. Vid. kritulių kiekis 600—700 mm per metus. Dirvožemio danga marga. Ant kalvų vyrauja velėniniai jauriniai vidutiniškai ir mažai sujaurėję dirvožemiai, daubose ir pašlaitėse labai daug pelkinių ir jaurinių pelkinių dirvožemių. Dirvų arimas šlaituose sudaro palankias sąlygas erozijai, todėl kalvų šlaitai nuplauti, o pašlaitėse daug humingų samplovų. Dirvos labai akmeningos. Miškų nedaug (5—8% vi-

so ploto), didesni masyvai išlikę tik smėlingose vietovėse, netinkamose žemės ūkiui. Priemolingose vietovėse daug nedidelių miškelių.

B. a. pietvakarinė dalis apima Mozūrijos kristalinio masyvo š. šlaitą, o kita dalis — Lietuvos-Baltarusijos kristalinės požeminės iškilumos r. pakraštį. Pamatinės uolienos aukštumų šiaurėje sudarytos iš viršutinio ir vidurinio devono, pietuose — iš kreidos sistemos sluoksnių. Tai aukštumų stuomuo, pakylantis iki 50—80 m viršum jūros lygio. Dėl tektoninio Lietuvos r. dalies kilimo per ilgą geol. laikotarpį atsirado pakiluma, tapusi kliūtimi atslenkantiems ledynams. B. a. susidarė paskutinio apledėjimo pakraštyje iš ledynų atvilktų sąnašų, dengiančių pamatines uolienas 150—200 m storio danga. Iš B. a. ledynas traukėsi labai pamažu. Ten, kur jis stovėjo ilgiau, buvo sustumtos galinės morenos. Daugiausia morenų susikaupė ledyno plaštakų ir liežuvių sąlyčiuose. Ten susidarė aukščiausios B. a. dalys, vad. moreniniai masyvai (tai vaizdingos labai kalvotos vietos apie Vištyčio ež., Aukštadvario—Semeliškių apylinkėse, Zarasų—Aleksandravėlės apylinkėse, prie Alaušo ež.). Jie perskiria ledyno plaštakų ir liežuvių išgulėtas dubumas, kurių paviršius 50—100 m žemesnis, ne toks kalvotas, bet ežeringesnis. Čia susitelkę Daugų, Trakų, Ignalinos, Molėtų ežerynai. Daugumas B. a. ežerų telkšo giliuose duobėtuose latakuose — rinose. Ten, kur tirpdamas ledynas subyrėjo į nejudančius ledo gabalus, klostėsi vandens atnešamas smėlis ir žvyras. Ištirpus ledo luistams, susidarė daubos, tarp kurių iškilo smėlio ir žvyro kalvos, vad. keimais. Kalvynų viduryje dažniausiai pasitaiko keimų su moreninio priemolio danga ir dideliais rieduliais, o išoriniame (pietrytiniame) pakraštyje — plikų keimų.

Būdingi dabartinio B. a. reljefo bruožai susidarė prieš 7—8 tūkst. metų, t. y. praėjus 6—8 tūkst. metų nuo ledyno pasitraukimo. B. a. yra ežeringiausia Lietuvos TSR sritis (joje apie 80% respublikos ežerų).

„BALTIJOS GELEŽINKELININKAS" — tarybinis geležinkelininkų laikraštis, ėjęs 1953.VIII.4—1956.VIII.7 triskart per savaitę lietuvių, latvių, estų ir rusų kalbomis Rygoje. Leido Lietuvos, Latvijos ir Estijos (iki 1956.V.15 — Baltijos) geležinkelių v-ba ir Geležinkelių transporto darbininkų profs-gos centro k-to biuras.

BALTIJOS JŪRA — Atlanto vandenyno dalis, giliai įsiterpusi į Europą. Plotas 422 000 km² (su salomis ir Kategato sąsiauriu), didž. gylis 459 m, vid. gylis 86 m. Vakaruose Skagerako sąsiauriu B. j. jungiasi su Šiaurės j. Didž. įlankos — Botnijos, Suomių, Rygos; didž. lagūnos — Kuršių marios ir Aistmarės. Didžiausios salos ir salynai: Zelandas, Sarema, Hijuma, Gotlandas, Elandas, Bornholmas, Lolandas, Fiunas, Alandų salos. Į B. j. įteka Odra, Visla, Nemunas, Dauguva, Neva, Tornijas, Ongermanelvas, Dalelvas ir kitos upės. B. j. vakarų ir šiaurės rytų krantai šcheriniai, uolėti; p. ir p. r. dažniausiai smėlėti. Klimatas daugiau žemyninis, negu jūrinis: sausio mėn. vidutinė oro t-ra pietuose —2,5°, šiaurėje —11,5°, liepos mėn.— pietuose 17°, šiaurėje 15°. Kritulių 500—1000 mm per metus. Rūkai ir miglos būna vid. 59 dienas per metus. Vandens t-ra vasarą pietuose 18—20°, centr. dalyje 15—17°, Botnijos įl. 12—14°. Žiemą didesnioji Botnijos, Suomių ir Rygos įlankų dalis dažniausiai užšąla. Į p. nuo Liepojos jūra užšąla tik speiguotomis žiemomis. Vandens druskingumas B. j. vakaruose paviršiuje 11—13‰, prie dugno 17—19‰; Botnijos įl. tik 2‰. Paviršinės srovės silpnos; vyrauja vandens judėjimas prieš laikrodžio rodyklę. Prie B. j. prieina TSRS, Lenkijos, VDR, VFR, Danijos, Švedijos ir Suomijos teritorijos.

Lietuvos TSR priklauso apie 100 km Baltijos pajūrio. Lietuvos pajūris yra išlygintо akumuliacinio kranto tipo. P. dalį (54 km) sudaro smėlio p-lis — *Kuršių nerija*, skirianti nuo jūros *Kuršių marias*, didžiausią pajūrio vandens baseiną (1613 km²; iš jų 413 km² priklauso Lietuvos TSR); B. j. su Kuršių mariomis jungia 0,4—0,5 km pločio sąsiauris. Lietuvos teritorijoje tiesiai į B. j. įteka Šventoji, Rąžė (Ronžė) ir keletas upelių.

B. j. vandens druskingumas prie Lietuvos krantų 6—8‰. Tarp Klaipėdos ir Nidos eina paviršinio vandens vidutinės metinės t-ros 8,5° izoterma. Karštomis vasaromis vandens t-ra paviršiuje siekia 23—24°. Speiguotomis žiemomis jūra prie kranto užšąla. Bangų sudaužytos ledo lytys sudaro ledų sangrūdas, vietos žmonių vadinamas mūriu. Ledo danga jūroje ties Klaipėda išbūna vid. 12 dienų. Pakrantėje didžiausias bangavimas (vid. 3—4 balai) būna lapkričio—gruodžio mėn. Aukščiausios bangos prie kranto siekia 3—4 m, atviroje jūroje 6—7 m. Vandens lygis dėl vandens masės keitimosi per metus svyruoja apie 20 cm, dėl vėjinės patvankos ir nuotvankos — daugiau kaip 1,5 m. Jūros potvynių ir atoslūgių amplitudė ne didesnė kaip 2—3 cm.

B. j. priekrantė (jūros ruožas nuo kranto iki 20—30 m gylio) šiaurėje 2—3 kartus lėkštesnė, negu pietuose. 10 m izobata ties Kuršių nerija nutolusi nuo kranto maždaug 1 km, o Palangos—Šventosios ruože 2—3 km. Ryškiausia Lietuvos pajūrio dugno reljefo forma — povandeninis duburys, ištįsęs į š. v. nuo Kuršių nerijos, tarp Nidos ir Pervalkos. Lėkštus jo šlaitus išryškina 30—65 m izobatos. Manoma, kad šis duburys — tai Pronemunio slėnio dalis. Jis skiria 2 povandenines plynaukštes: pietinę, esančią tarp Prusto rago ir Nidos, ir šiaurinę — tarp Juodkrantės ir Šventosios uosto. Priekrantinėje B. j. dalyje gausu plokščiaviršūnių smėlio seklumų (bankų) ir povandeninių kalvų bei kauburių, sudarytų iš smėlio, žvyro, riedulių ir moreninio priemolio. Išilgai kranto, maždaug iki 10 m gylio, tęsiasi smėlio zona. Šį smėlį sunešė bangų sukeltos priekrantinės srovės. Giliau paprastai slūgso žvyras su smėliu ir akmenimis, o kartais priemolis su rieduliais. Vietomis į jį įsiterpia dumblingo smėlio sklypai. Dar giliau yra smulkiagrūdžio molingo smėlio zona su pavienėmis akmenų santalkomis ir moreninio priemolio pakilumomis. Giliausias dugno vietas dengia dumblas arba molis. Pakrantėje jūros smėlio sąnašų sluoksnis ne-

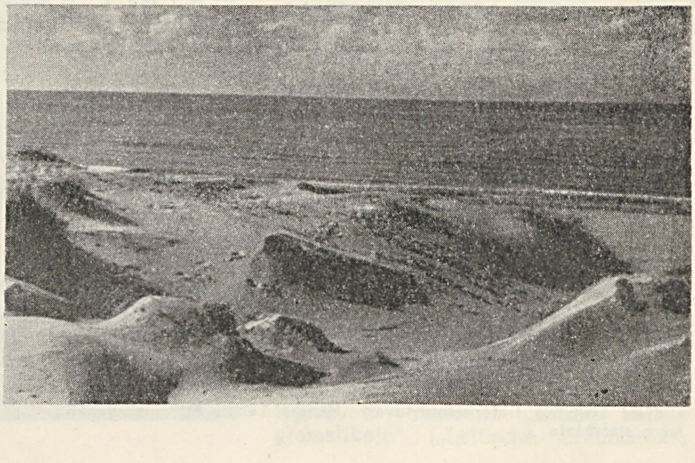

Baltijos jūros pakrantė Lietuvoje

storas: pvz., Palangos paplūdimio šlaite — apie 2 m, o 3 m gylyje — tik 15—40 cm. Po smėliu slūgso ledyninės kilmės sąnašos (dažniausiai moreninis priemolis).

Vyraujantieji p. v. vėjai sukelia stiprias priekrantines sroves, kurių greitis štormų metu pasiekia 2 m/s. Jos perneša iš p. į š. daug smėlio. Dėl to vietomis jūros priekrantė sekli, paplūdimys platus. Ten, kur jūros nešmenų maža, vanduo krantą ardo. Labiausiai ardoma Kuršių nerijos p. dalis. Paplūdimys čia siauras (10—25 m); jį dengia rupus smėlis su žvyro ir gargždo priemaiša. Nidos—Pervalkos ruože jis platesnis (35—50 m), smėlingas, tik vietomis su žvyru ir gargždu. Nuo Juodkrantės į š. per Klaipėdą, Palangą, Šventąją driekiasi platus smulkaus smėlio paplūdimys. Ties Olando Kepure (kiek į š. nuo Girulių) jį kerta aukštas moreninio priemolio skardis (klifas), kurio papėdėje, kranto zonoje, gausu riedulių, gargždo ir žvyro. Ypač intensyvi akumuliacija Palangos—Šventosios ruože. Čia per metus išilgai kranto per skersinį kranto zonos piūvį pernešama apie 300 000 m^3 smėlio.

Už paplūdimio visu Lietuvos TSR pajūriu driekiasi 30—100 m pločio ir iki 14 m aukščio paplūdimio kopų gūbrys. Daugelyje vietų jis dirbtinai sukurtas arba bent paaukštintas, kad toliau esančių sausumos plotų neužpustytų smėlis. Kuršių nerijoje už paplūdimio kopų plyti vėjo išlyginta lyguma — palvė, dar toliau į r. — smėlio kauburių ir kupstų ruožas, o už jų prasideda aukštųjų (daugiau kaip 60 m) nerijos kopų gūbrys. Prie marių, tarp Priekulės ir Klaipėdos, yra plati pelkėta akumuliacinė jūrinė terasa. Palangos—Šventosios ruože ją atitinka terasa, kurios papėdė pakilusi 5—6 m nuo jūros lygio. Be to, šioje vietoje yra dar viena terasa (13—14 m aukštyje) ir senas krantinis pylimas. Nuo Klaipėdos iki Latvijos TSR sienos pajūrį sudaro ledyninės kilmės dariniai, kuriuos dengia jūros smėlis. Po ledyninėmis sąnašomis slūgso: pietuose — kreidos ir juros sistemų uolienos, šiaurėje — triaso ir permo nuogulos. Pajūrio plotis (sausumos ruožas nuo kranto linijos iki toliausia sausumoje išplitusių jūros darinių) šiaurėje 8—10 km, ties Olando Kepure tik 20—30 m, toliau į p. vėl žymiai didesnis.

Dirvožemiai Lietuvos pajūryje susidarę daugiausia ant smėlių ir priesmėlių. Vyrauja velėniniai jauriniai mažai ir vidutiniškai sujaurėję dirvožemiai. Nemuno deltoje, upių slėniuose ir pamaryje išplitę aliuviniai ir humingi-gliejiniai pelkių dirvožemiai. Kuršių nerijoje vyrauja šilainiai jauriniai smėlio dirvožemiai ir gruntodirviai.

B. j. turi įtakos pajūrio klimatui 20—30 km pločio ruože. Dėl jūros poveikio didžiausias visoje Lietuvoje metinis saulės radiacijos kiekis būna Palangoje, o daugiausia saulėtų dienų — Nidoje. Vidutinis metinis kritulių kiekis Palangoje 661 mm, Klaipėdoje 712 mm. Šalčiausi mėnesiai — sausis, vasaris, šilčiausi — liepa, rugpiūtis. Palangoje šilčiausio mėnesio vidutinė oro t-ra 16,9°. Vidutinė metinė t-ra Klaipėdoje 6,6°. Sniego danga pajūryje išsilaiko vid. 64—67 dienas. Vėjai pajūryje gana stiprūs: pvz., Palangoje vėjo greitis stiprių štormų metu pasiekia 30—35 m/s.

B. j. dugne auga dumblių: maurarykštė, maurabragis, pūslėtasis guveinis. Jūroje prie Lietuvos TSR krantų aptinkama apie 70 rūšių žuvų; svarbiausios verslovinės žuvys: strimėlė, menkė, šprotas (arba kilkė, bretlingis), lašiša, ungurys, starkis, sykas, nėgė (ž. *Žuvys*, *Žvejyba*).

Didžiausias Lietuvos TSR pajūrio miestas — Klaipėda, kurioje yra dideli prekybos ir žvejybos uostai. Lietuvos pajūris — mėgstama darbo žmonių poilsio vieta. Čia yra visasąjunginės reikšmės Palangos kurortas, Kuršių nerijos vasarvietės (Nida, Juodkrantė ir kt.), sujungtos į kurortinį Neringos miestą. Giruliuose, į š. nuo Klaipėdos, vasaroja daugiausia vaikai.

B. j. dubuo pradėjo susidaryti devono periode. Mindelio-riso ir riso-viurmo tarpledynmečiais Baltijos baseine taip pat buvo jūra. Ledynmečių metu B. j. dubenį dengė ledas. Dabartinė B. j. atsirado holocene, biolingo laikotarpio pradžioje, ledynui traukiantis iš š. Lietuvos. Pirmoji B. j. raidos stadija — gėlas **Baltijos ledyninis ežeras**, susidaręs prieš 13—10 tūkst. metų. Du kartus į jį buvo įsiveržęs druskingas jūros vanduo. Baltijos ledyninio ežero vandens lygis pradžioje buvo 13—14 m aukštesnis už dabartinį. Paskui jis nukrito apie 19 m, po to vėl pakilo 11—12 m virš dabartinio B. j. lygio. Šios stadijos metu susidarė terasa ir krantinis pylimas Palangos—Šventosios ruože. Atsitraukus ledyno pakraščiui nuo vid. Švedijos galinių morenų, Baltijos ledyninio ežero lygis staiga žymiai nuslūgo ir per vid. Švedijos dubumą susijungė su Šiaurės j. Susidarė vadinamoji **Joldijos jūra**, egzistavusi daugiau kaip 1500 metų. Pradžioje vandens lygis joje buvo net 45—55 m žemesnis už dabartinį, o pietinė B. j. dalis buvo sausuma. Iškilus Žemės plutai vid. Švedijoje, nutrūko Joldijos j. ryšys su vandenynu. Ilgainiui Joldijos j. virto gėlu **Anciliaus ežeru**. Jo lygis palaipsniui kilo (buvo tik viena trumpalaikė regresija). Anciliaus ež. nuosėdos dabar slūgso Kuršių nerijoje 11—13 m žemiau dabartinio jūros lygio. Vėl įdubus pietvakariuose Žemės plutai, susidarė Danijos sąsiauriai, ir į ežerą ėmė plūsti druskingas Šiaurės j. vanduo. Prasidėjo **Litorinos jūros** laikotarpis (prieš 7500—7000 metų). Kylant jūros lygiui ir dumbant sausumai, vanduo apsėmė nemažus pajūrio plotus. Žemės plutai vėl pradėjus kilti, Litorinos j. nuslūgo. Susidarė Kuršių nerija ir marios, ėmė sparčiai vystytis Nemuno delta, išryškėjo smėlinga lyguma — jūrinė terasa. Sumažėjo Litorinos j. druskingumas. Paskutinės B. j. raidos stadijos — Limnea ir Mija — žymesnių pakitimų Lietuvos pajūryje nepaliko. Pajūrio raidą lėmė Žemės plutos judesių sąveika su Pasaulinio vandenyno lygio svyravimu. Šiaurėje Žemės pluta holoceno metu kilo sparčiau, todėl jūrinės terasos yra pasvirusios iš š. į p. Dabartiniu metu Žemės pluta Lietuvos TSR pajūrio pietuose kyla (iki 1,2 mm per metus), o šiaurėje (ties Palanga) yra pusiausvyros padėtyje.

Lit.: **V. Gudelis**, Baltijos jūra (Fizinė geografinė apybraiža), V., 1960.

BÁLTIJOS LAIVŲ̃ STATYKLÀ — įmonė Klaipėdoje, statanti jūrinius ir okeaninius žvejybos laivus. Įmonės statyba pradėta 1947; 1953 nuleisti į vandenį pirmieji jos laivai — krovininės baržos. 1954 įmonė pradėjo serijomis statyti vidutinius žvejybos tralerius, o 1963, ją rekonstravus, — didžiuosius šaldytuvinius žvejybos tralerius, kurie ne tik žvejoja, bet ir perdirba žuvį. Jų vandentalpa (3700 t) 7 kartus didesnė, negu vidutinių žvejybos tralerių, įgula (110 žmonių) — 4 kartus. Šio tipo laivai aprūpinti naujausia žuvies telkinių žvalgymo ir navigacijos aparatūra, turi 2000 AG (1500 kW) pagrindinį variklį ir keičiamo žingsnio sraigtą. Įgulai įrengtos vienvietės, dvivietės ir keturvietės kajutės. Pirmas naujosios serijos laivas „Rapolas Čarnas" išplaukė į vandenyną 1963.VI. Be laivų, įmonė stato plaukiojančius dokus, gamina formas gelžb.

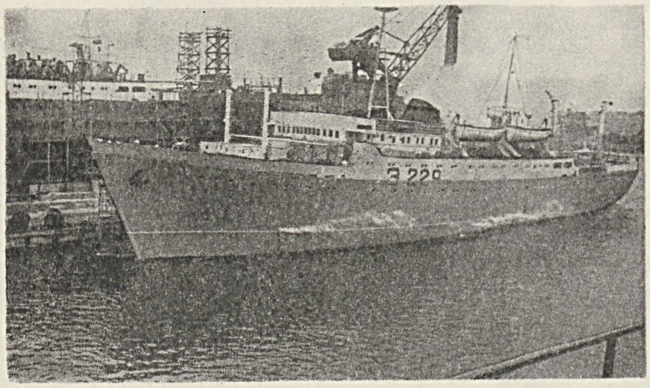

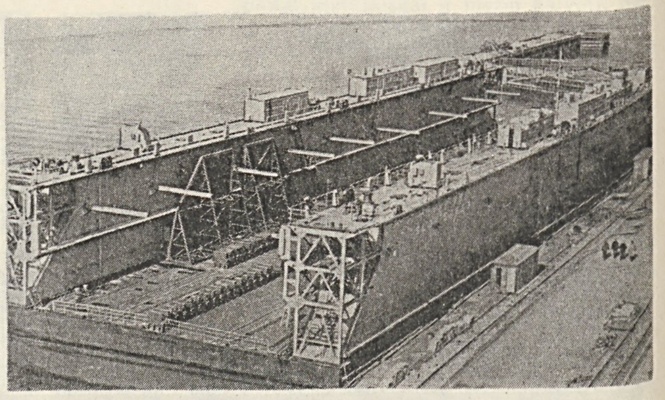

Didysis žvejybos traleris-šaldytuvas „Hansas Leberechtas", skirtas Tarybų Estijos žvejams, ir 4500 t keliamosios galios dokas, pastatyti Baltijos laivų statykloje

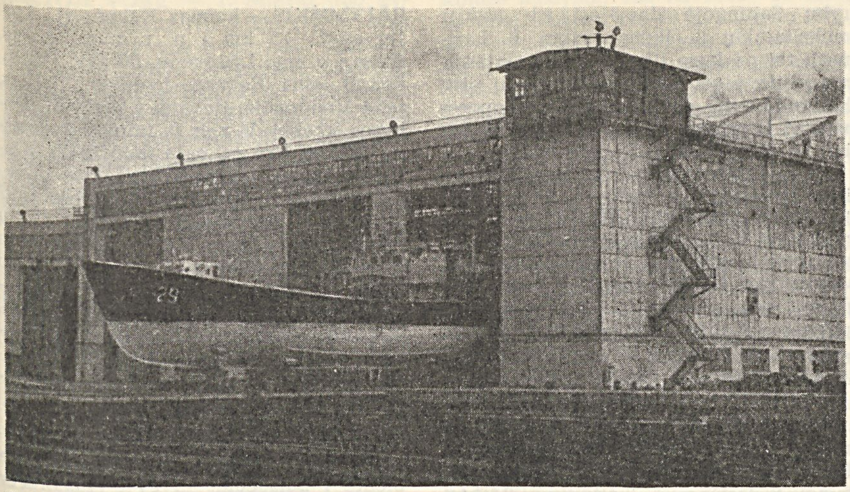

Baltijos laivų statykla

dirbiniams. B. l. s.— viena didžiausių ir geriausiai techniškai aprūpintų Lietuvos TSR pramonės įmonių. Pagrindiniai gamybos procesai įmonėje mechanizuoti, plačiai taikomas automatinis elektrinis suvirinimas, gamografinė kontrolė.

„BALTIJSKIJ ALMANACH" („Балтийский альманах" — „Baltijos almanachas") — buržuazinis žurnalas rusų kalba, 1923—37 su pertraukomis leistas Berlyne, Rygoje ir Kaune. Išėjo 27 nr. Red. E. Škliaras. Rašė daugiausia Pabaltijo tautų kultūros ir ekonomikos klausimais, išspausdino lietuvių, latvių, estų ir suomių rašytojų kūrinių vertimų į rusų k., rusų rašytojų kūrinių, straipsnių lit-ros, kultūros klausimais ir kt. Dalį medžiagos spausdino lietuvių, prancūzų ir anglų kalbomis. Paskutiniuose numeriuose nemaža profaš. propagandos.

BALTIKÁUSKAS Juozas [g. 1902.XI.28 Užjūryje (Šilalės rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1925—40 mokytojavo Tauragės aps. pr. m-lose. 1928 pradėjo bendradarbiauti periodikoje. 1935 išleido vaikams apsakymų rink. „Lauktuvės". Pokario metais dirbo ped. darbą Pajūryje (Šilalės rj.). 1954 baigė Vilniaus Pedagoginį in-tą.

BÁLTINIMAS. XIX ir XX a. Lietuvoje lininiai, pakuliniai ir kanapiniai audiniai buvo baltinami ne visur vienodai. Daugiausia išvirintos pelenų šarme drobės buvo tiesiamos pievoje ir nuolat laistomos vandeniu. Kartais jos buvo paliekamos pievoje nakčiai, nes rasa greitinanti balimą. Dzūkijoje dažniausiai šlapi audeklai buvo tiesiami pievoje ir apibarstomi per rėtį persijotais beržo ar alksnio pelenais, paskui suvyniojami ir laikomi per naktį karštoje krosnyje; išėmus išplaunami ir vėl tiesiami pievoje. Baltinama sodams žydint. Prasidėjus laukų darbams, sausi audeklai buvo suringuojami ir iki rudens paliekami klėtyje. Rudenį jie upėje ar ežere išvelėjami, paskui išdžiovinami, ištampomi, sulenkiami išilgai per pusę, iškočiojami arba pertraukiami per mintuvus, sukami į rietimus ir sudedami į skrynias.

BALTINIÑKAI — kaimas Telšių rj., Janapolės apyl., 8 km į p. v. nuo Luokės, abipus Virvyčios upės. 128 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Luokės į Telšių—Varnių plentą. Yra 2 malūnai, Kuršų aštuonmetė m-la (1932—51 pradinė, iki 1963 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). Ist. šaltiniuose B. minimi 1253. Lietuvos did. kun-ščio Vytauto 1421 privilegijoje, duotoje Medininkų (dab. Varnių) katedrai, paminėtas B. valsčius, tačiau XVI—XVII a. ist. dokumentuose apie jį nerašoma. XIX amžiuje B. priklausė Žemaičių vyskupystės kurijai. Išlikęs akmeninis vandens malūnas, statytas XIX a. vid.

BÁLTIS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 11 km į v. nuo Labanoro, 2 km į š. nuo Stirnių ežero. Plotas 76 ha, didž. gylis 15 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2450 m, didž. plotis 510 m. Yra 0,3 ha sala. Krantai lėkšti, labai vingiuoti, š. ir š. r. krantai apaugę mišku. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 17 kg/ha (daugiausia aukšlių). Yra vėžių.

2. Ežeras Lazdijų rj., 8 km į š. v. nuo Veisiejų. Plotas 42 ha. Ežeras rininis; ilgis 1690 m, didž. plotis 390 m, kranto linijos ilgis 3600 m. Krantai statūs, aukšti. Įteka bevardis upelis (iš Šlavanto ež.). Ežeras verslovinis.

3. Ežeras Ignalinos rj., 7 km į p. v. nuo Ignalinos. Plotas 29 ha, didž. gylis apie 20 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 850 m, didž. plotis 400 m. Krantai lėkšti, miškingi. Iš B. į Žeimeno ež. teka upelis. Ežeras verslovinis.

Baltis 5

4. Ežeras Ignalinos rj., 1 km į š. r. nuo Ignalinos. Plotas 24 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1050 m, didž. plotis 300 m. Krantai aukšti, sausi, miškingi. Per B. į Ilgio ež. teka Plaukinio upelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 5,3 kg/ha.

5. Ežeras Trakų rj., 2 km į š. v. nuo Lentvario, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 20,5 ha, didž. gylis 9 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1150 m, didž. plotis 300 m. Su Skaisčio ež. jungiasi kanalu, į Lentvario ež. iš B. teka Saidė. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 3,1 kg/ha.

BALTỸS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 10 km į p. v. nuo Ignalinos. Plotas 54 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2030 m, didž. plotis 350 m. P. v. krantas aukštas, status, smėlingas, apaugęs pušimis, š. r.— lėkštas, pelkėtas. Per B. teka bevardis upelis (į Labakaršio ež.). B. krante įsikūrusi Kazimierava.

2. Ežeras Ignalinos rj., 8 km į š. v. nuo Ignalinos; dar vad. **Gilabalčiu.** Plotas 50 ha, ilgis 1060 m, didž. plotis 920 m. Krantai vingiuoti, aukšti, miškingi. Ežeras nenutekamas. Prie B. įsikūręs Trainiškis. Ežeras verslovinis.

3. Ežeras Utenos rj., 8 km į š. r. nuo Tauragnų. Plotas 44 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1980 m, didž. plotis 520 m. Ežeras nenutekamas. V. pakrantėje įsikūrę Balčiai, š.— Antabaltė. Ežeras verslovinis.

4. Ežeras Zarasų rj., 6 km į š. nuo Salako. Plotas 32,5 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1030 m, didž. plotis 500 m. Krantai miškingi. Ežere gyvena juodakakliai narai. Š. pakrantėje įsikūrusios Šiurpiškės. Ežeras verslovinis.

5. Ežeras Zarasų rj., 6 km į r. nuo Antalieptės. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 820 m, didž. plotis 300 m. Š. v. krantas aukštas, p. r.— lėkštas, drėgnas, apaugęs krūmais. Ežeras nenutekamas. Š. v. pakrantėje įsikūrę Balčiai. Ežeras verslovinis. 1963 įveista peledžių.

„BALTISCHER BEOBACHTER" („Baltijos stebėtojas") — buržuazinis dienraštis, ėjęs 1936—38 Klaipėdoje vokiečių kalba.

BALTÌSTIKA — *baltų kalbų*, literatūros ir tautosakos mokslas. Kaip savarankiška mokslo disciplina, B. tuo tarpu susiformavusi tik kalbotyroje. Mėginimai lyginti baltų kalbas užtinkami dar gerokai prieš lyginamojo istorinio kalbotyros metodo atsiradimą. Jau D. Kleinas pirmojoje liet. kalbos gramatikoje (1653) kai kuriuos liet. kalbos faktus lygino su atitinkamais prūsų ir latvių kalbų faktais. Pilypas Ruigys „Lietuvių kalbos, jos kilmės ir savybių tyrinėjime" (1745) rašė apie lietuvių, latvių ir prūsų kalbų giminiškumą. Lietuvių ir latvių kalbas lygino G. Stenderis „Latvių kalbos gramatikoje" („Lettische Grammatik",

1761). Lietuvių ir latvių kalbų giminystės klausimą mėgino aiškinti Ch. Harderis minėtos Stenderio gramatikos papildymuose („Anmerkungen und Zusätze zu der lettischen Grammatik des Herrn Propsts Stender", 1790). Tačiau tie gretinimai buvo naivūs. Mokslinis baltų kalbų lyginimas prasidėjo tik XIX a. vid., susiformavus lyginamajam istoriniam kalbotyros metodui. Baltų kalbomis operuojama jau šio metodo kūrėjų F. Bopo ir R. Rasko darbuose. B. įsitvirtinti tarpt. kalbotyroje daug padėjo A. Šleicherio darbai ir moksl. veikla. Jo mokslinė lietuvių kalbos gramatika (1856) padėjo tvirtus pagrindus tolesniam B. vystymuisi. Ta gramatika daug kur pasinaudojo A. Bilenšteinas (Bielenstein), rašydamas pirmąją mokslinę latvių kalbos gramatiką („Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen", 1863—64), kurioje vykusiai lyginami lietuvių ir latvių kalbų faktai. Svarbų vaidmenį B. raidoje suvaidino lituanistiniai F. Kuršaičio darbai, taip pat G. Neselmano lituanistikos bei prūsistikos veikalai. Labai reikšmingas B. raidos etapas buvo XIX a. pabaiga: šiuo metu pasirodė pagrindiniai F. Fortunatovo, F. Sosiūro, A. Becenbergerio, A. Leskino, V. Tomseno baltistikos darbai, susikūrė B. centrai Rusijoje, Vokietijoje; baltų kalbos intensyviai pradėtos nagrinėti tarpt. reikšmės kalbotyros žurnaluose. Įkūrus un-tus Kaune ir Rygoje, atsirado nauji B. centrai Lietuvoje ir Latvijoje. Į juos persikėlė dirbti žymūs baltų filologijos specialistai, savo lingv. išsilavinimą įgiję ir vėliau daugiausia dirbę Rusijos mokslo įstaigose (K. Būga, J. Endzelynas, E. Volteris, J. Plakis, P. Šmitas). Tuo laikotarpiu didžiausiais laimėjimais B. praturtino K. Būga ir J. Endzelynas. Jie faktiškai sukūrė nacionalines B. m-las ir savo tyrinėjimais B. pakėlė į naują pakopą. Domėjimasis B. nemažėjo ir užsienyje. Vokietijoje B. problemas sprendė F. Špechtas, E. Frenkelis, R. Trautmanas, J. Gerulis, Suomijoje — J. Mikola, E. Nieminenas, Olandijoje — N. van Veikas, Čekoslovakijoje — J. Zubatas, V. Machekas, Švedijoje — T. Torbjornsonas, R. Ekblomas, Danijoje — H. Pedersenas, Šveicarijoje — M. Nidermanas ir kt. Po II pasaul. karo B. toliau vystoma Lenkijoje (J. Otrembskis, J. Safarevičius, Č. Kudzinovskis, J. Kurilovičius), Čekoslovakijoje (A. Erhartas, P. Trostas), VDR (J. Falkenhanas, G. Benzė, H. Šalis, R. Ekertas, F. Metškas), Rumunijoje (A. Vračiu), Bulgarijoje (V. Georgijevas) ir kt. liaudies demokratijos šalyse. Norvegijoje sėkmingai dirba Ch. Stangas, Švedijoje — K. Falkas, G. Jakobsonas, Prancūzijoje — R. Šmitleinas, A. Vajanas, Italijoje — V. Pizanis, JAV — V. Šmalstigas, E. Hampas, V. Berlyne — V. Kiparskis. Romoje nuo 1931 leidžiamas žrn. „Studi baltici" („Baltų studijos", red. Dž. Devotas). Jeigu prieš II pasaul. karą baltistika Tarybų Sąjungoje domėjosi tik atskiri mokslininkai (L. Bulachovskis, B. Larinas), tai po karo į baltų kalbų tyrinėjimą įsijungė gausus būrys tarybinių rusų kalbininkų (S. Bernšteinas, V. Toporovas, V. Ivanovas, O. Trubačiovas, V. Dibo, V. Ilič-Svitičius, T. Buligina).

Baltų kalbotyra seniai susiformavo kaip savarankiška kalbos mokslo šaka. Palyginti gerai ištyrinėta prūsų kalbos leksika. Lietuvių ir apskritai baltų kalbų leksikos tyrinėjimui svarbus veikalas yra E. Frenkelio „Etimologinis lietuvių kalbos žodynas" (1955—65). Leidžiamas kapitalinis J. Endzelyno latvių toponimikos veikalas „Latvijos TSR vietovardžiai" (1956—61). Didelę reikšmę tolesnei B. raidai turi leidžiamas akademinis „Lietuvių kalbos žodynas", labai platų mastą taryb. metais įgavęs lietuvių ir latvių kalbos tarmių tyrinėjimas. Reikšmingų B. darbų paskelbė lietuvių (V. Mažiulis, A. Sabaliauskas ir kt.) ir latvių taryb. kalbininkai.

Su pirmaisiais baltų tautosakos pavyzdžiais mokslo pasaulį kiek plačiau supažindino J. Herderis, „Tautų dainose" (1779) paskelbęs kelių lietuvių ir latvių liaudies dainų vertimus į vok. kalbą. Bendras baltų tautosakos problemas plačiau nagrinėjo J. Lautenbachas, pateikęs lietuvių ir latvių liaudies dainų bei smulkiosios tautosakos paralelių nagrinėjimą, ir A. Niemis, stengęsis atskleisti lietuvių ir latvių liaudies dainų raidos dėsningumus. Taip pat pažymėtini atskiri J. Zubato, K. Korsako, V. Toporovo folkloristiniai darbai.

Maža tetyrinėtos bendrosios baltų tautų lit-ros problemos. Čia daugiausia ribojamasi kai kuriais lietuvių ir latvių lit. ryšių klausimais, supažindinant liet. visuomenę su latvių, o latvių visuomenę — su liet. lit-ros reiškiniais. Šiame B. bare daugiausia yra nuveikęs K. Korsakas. Minėtini dar J. Paleckio, A. Dyrikio, T. Zeiferto straipsniai. Pastaruoju metu lietuvių ir latvių lit. ryšių klausimais straipsnių paskelbė K. Nastopka.

Lit.: **Я. Лаутенбах,** Очерки истории литовско-латышского народного творчества, 2 т., Юрьев, 1896—1915; **A. Niemi,** Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka", t. 6, K., 1932; **K. Korsakas,** Lettica (1883—1931).—„Bibliografijos žinios", K., 1932, Nr. 3—6; 1933, Nr. 1, 4; **K. Korsakas,** Latvių liaudies dainos.—„Darbai ir dienos", kn. 7, K., 1936; **P. Šmits,** Ievads baltu filoloģijā, Rīgā, 1936; **J. Endzelynas,** Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1958—61; **K. Korsakas,** Lyginamoji kalbotyra ir tarybinės lietuvių filologijos uždaviniai.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 6, V., 1963.

BĀLTMIŠKIS — kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 15 km į p. r. nuo Kelmės, 3 km į v. nuo Lyduvėnų. 80 gyv. (1959). Per B. eina Kelmės—Lyduvėnų kelias, teka Veliuonėlė, įtekanti į Dratvinį (Dubysos intaką). Iš r. ir p. prieina Lyduvėnų miškai. Yra pr. m-la (nuo 1947). Kaimo laukuose, kasant žvyrą, rasta žalvario amžiaus daiktų. Ist. šaltiniuose 1597 minimas B. palivarkas, priklausęs Liolių dvarui. Dvaro žemės atiteko valstiečiams prieš I pasaul. karą. D. Tėvynės karo metu vok. fašistai kaime sušaudė buvusio Lyduvėnų vls. vykdomojo k-to pirm. J. Laucių, komjaunuolius Daujotą, Kasparą, Kaučių, Vaišnorą. Burž. nacionalistai kaime 1946.VII.11 nužudė komjaunuolę J. Lauciūtę.

BALTÓJI — kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 2 km į p. nuo Šeduvos, prie plento į Baisogalą. 45 gyv. (1959). Per kaimą teka Vakoniškis (Daugyvenės kair. intakas); š. pakraščiu eina Šiaulių—Daugpilio glžk. Yra 2 vėjo malūnai, veterinarijos apylinkė. Prie B. yra kalnelis, vad. švedų kapinėmis. Prieš II pasaul. karą, vietos gyventojų pasakojimu, minėtu senkapiu domėjęsi Švedijos archeologai: apžiūrinėję vietovę, kasinėję.

BALTÓJI ĀNČIA — **1.** Upė Lazdijų rj., Nemuno kair. intakas. Ilgis 60 km, baseino plotas 791 km². Prasideda 4 km į v. nuo Seirijų, prie plento į Lazdijus. Teka į p. per Vernijo, Ančios ežerus. Nuo Kapčiamiesčio teka į p. r. Įteka į Nemuną 466 km nuo žiočių, aukščiau Simoniškės. Intakai: kairieji — Neviedė, Seira; dešinysis — Nieda. Vagos plotis aukštupyje 8—12 m, žemupyje 15—20 m. Vid. gylis 0,8—1,5 m. Vid. nuolydis 94 cm/km. Slėnis vid. 300—500 m pločio; šlaitų aukštis iki Guronių 10—15 m, žemiau 15—20 m. Nuotėkį reguliuoja ežerai. Pavasario potvynių aukštis svyruoja apie 1 m. Srovės greitis 0,3—0,5 m/s. Debitas žiotyse: maks. 20, vid. 5, min. 1,7 m³/s. Yra bebrų. B. A. vanduo varo malūną-lentpjūvę Kapčiamiestyje ir 440 kW hidroelektrinę (past. 1955 4 km nuo žiočių).

2. Darbininkų gyvenvietė Lazdijų rj., Panemunės apyl., 10 km į r. nuo Kapčiamiesčio, prie Seiros ir Baltosios Ančios santakos. 25 gyv. (1959). Iš visų pusių B. A. supa miškai (Paliepio, Guronių, Krivonių, Baltosios Ančios). Gyvenvietė susikūrė, pastačius Baltosios Ančios hidroelektrinę.

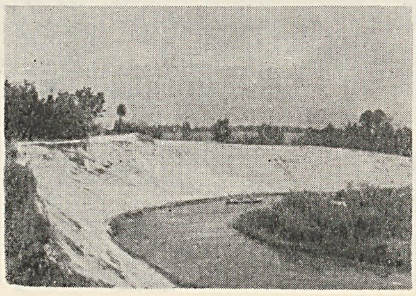

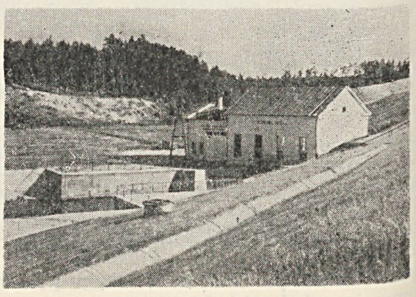

Baltoji Ančia 1. Upė žemiau Kapčiamiesčio ir Baltosios Ančios hidroelektrinė

BALTÓJI VÓKĖ — 1. Miesto tipo gyvenvietė Eišiškių rj., 3 km į š. v. nuo Rūdninkų, 27 km į p. nuo Vilniaus. 1086 gyv. (1959). Gyvenvietė įsikūrusi Baltosios Vokės pelkės p. pakraštyje. 2 km į š. yra Papio ež., 2 km į p. teka Merkys, aplinkui — Rūdninkų giria. Didelis durpių perdirbimo f-kas, mechaninės dirbtuvės, 10 lovų ligoninė, vid. m-la, kultūros namai, kino teatras, vaikų darželis ir lopšelis. Keliai jungia B. V. su Vilniumi, Valkininkais, Jašiūnais. Pradėjo kurtis 1950, kai durpyno pakraštyje prasidėjo durpių f-ko statyba. Per keletą metų išretintame Rūdninkų girios plote prie Žagarinės kaimo susikūrė durpininkų miestelis, nustatytas 1—2 aukštų gyv. namais ir visuom. pastatais. Įrengtas vandentiekis, kanalizacija. 1958.V.15 suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės.

2. Vilniaus agrozootechnikumo gyvenvietė Vilniaus rj., Pagirių apyl., 10 km į p. v. nuo Vilniaus miesto centro, Vokės deš. krante. Prie technikumo yra mokomasis ūkis su šiltadaržiais; prie Vokės u. išlikę XIX a. įrengti žuvivaisos tvenkiniai. B. V. — buv. dvaras, ilgą laiką priklausęs didikams Radviloms, XIX a. atitekęs dvarininkams Lenskiams. Ilgainiui dvaro vardu imta vadinti ir prie jo prasidedančią didelę pelkę (ž. *Baltosios Vokės pelkė*) bei mišką. Iki atkeliant technikumą (1959), B. V. buvo taryb. ūkio centras.

BÁLTO KÁLNO MÌŠKAS — miškas Kretingos rj., į p. r. nuo Darbėnų. Priklauso Kretingos miškų ūkio Darbėnų girininkijai. Plotas 570 ha. Pietvakariuose jungiasi su Reivos mišku. Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai. Miške vyrauja brukniniai ir mėlyniniai pušynai. Žemesnėse augimvietėse auga pušynai su egle, o drėgnose bei šlapokose — su karpotuoju beržu, rečiau juodalksniu. Medynai daugiausia jauni, I—II amžiaus klasės. Jų vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 116 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių. Per mišką eina keliai iš Darbėnų į Kretingą ir Kūlupėnus.

BÁLTOSIOS EĨLĖS — nerimuotos eilės silabinėje ir silabinėje-toninėje eilėdaroje. B. e. nelaikomi poezijos kūriniai, parašyti rimo neturinčiomis eilėdaros sistemomis (liaudies dainos, antikinė poezija ir kt.). Liet. lit-roje B. e. yra V. Kudirkos vertimuose (F. Šilerio „Orleano mergelė", „Vilius Telis", Dž. Bairono „Kainas"), Maironio, B. Sruogos ir kt. ist. dramose, L. Giros, B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, A. Baltakio, Just. Marcinkevičiaus ir kt. poezijoje.

BÁLTŌSIOS VÓKĖS MÌŠKAS — miškas Vilniaus rj., 9 km į p. v. nuo Vilniaus, į p. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Panerių girininkijai. Plotas 1070 ha; medynų 930 ha. Šiaurėje jungiasi su Panerių mišku. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai. 822 ha užima savaiminės kilmės medynai, 108 ha 1948—57 metų sodiniai. Pušynų yra 78%, beržynų 10%, ąžuolynų 6%, baltalksnynų 4%, drebulynų 2%. Medynų vid. amžius 31 metai, vid. tūris 101 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Randama kanadinė medleva. Gausu lapių, barsukų, yra stirnų. Miškas kurortinis, apsauginis. 0,5 km į p. yra Baltoji Vokė ir Baltosios Vokės pelkė.

BÁLTŌSIOS VÓKĖS PÉLKĖ — pelkė Vilniaus, Trakų ir Eišiškių rj., 12 km į p. v. nuo Vilniaus, į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. Plotas 4099 ha (pramoninis 2924 ha). Pelkė ištįsusi iš š. r. į p. v. apie 20 km Pietryčių lygumoje. Iš visų pusių, išskyrus š. v., ją supa miškai. Dugnas nelygus, su įdubimais, žemėjąs iš š. į p. Viduryje yra 3 didelės žvyringos salos, kuriose įsikūrę Merešlėnų, Papiškių bei Mikašiūnų kaimai, ir daugybė salelių (iš viso 824 ha). Pelkės p. dalyje telkšo Papio ež., kanalu sujungtas su Merkiu. Ties Mikašiūnų sala į ežerą įteka Akva. Iš Papio ež. išilgai pelkes teka Vokė (Neries intakas). Pelkės vid. dalyje į Vokę įteka Krempė, Asdrė (iš kairės) ir Rudamina (iš dešinės). Durpių klodo didž. storis 7,1 m, vid. 2,49 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 10%. Durpių ištekliai 73 mln. m^3.

Pagal vyraujančios augalijos ir durpių klodo tipus B. V. p. skirstoma į 3 dalis. Į p. nuo Papio ež. esanti dalis vadinama **Katėčių pelke**. Tai raistinė aukštapelkė su pušų, gailių ir magelaninio kimino bendrijomis. Šiek tiek iškilusį jos vidurį sudaro kiminų, švylio, vietomis bereinio bendrijų plynraistis. Durpių klodas mišraus tipo; jo storis siekia 6 m. Durpės vidutiniškai susiskaidžiusios, paviršiuje mažai peleningos. Paežerėje jos slūgso ant nestoro ežerinių nuosėdų sluoksnio. Vidurinę B. V. p. dalį užima plynraistinė tarpinio tipo pelkė, kurioje vyrauja kiminų ir švylių bendrijos. Durpių klodas daugiausia žemapelkinis, susidaręs iš vidutiniškai susiskaidžiusių, peleningų plynraistinių medieninių ir plyninių žaliasamaninių durpių; jo storis 2—4 m. Pelkės š. dalies augalija žemapelkinė, plynraistinė ir plyninė. Durpės nendrinės bei viksvinės, labai susiskaidžiusios ir peleningos.

B. V. p. durpes pradėta kasti burž. valdymo laikais. Taryb. metais gamyba mechanizuota ir išplėsta. Veikia 2 stambios durpių įmonės: Baltojoje Vokėje (pelkės p. pakraštyje) ir Juodšiliuose (r. pakraštyje). 1963 Baltojoje Vokėje pagaminta 300 000 t durpių kurui, 10 000 t trąšoms, 8000 t kraikui; Juodšiliuose — 46 000 t durpių kurui (iš jų čia pat gaminami briketai) ir 30 000 t trąšoms. Dalis durpių specialiu geležinkeliu gabenama į Vilniaus ir Petrašiūnų elektrines, į Grigiškių popieriaus f-ką. Iškasta daugiau kaip 10% durpių išteklių. Pamerkyje esančiuose pelkės plotuose sejamos pašarinės žolės.

Pelkės p. dalis susidarė, užželiant didžiuliam ežerui, kadaise tyvuliavusiam ledyno pakraštyje (jo liekana yra Papio ež.). Pelkės vid. ir š. dalys susidarė poledyninės upės slėnyje, kuris supelkėjo dėl versmių gausumo.

BALTRAITIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Stakių apyl., 13 km į š. nuo Raudonės. 52 gyv. (1959). Rytuose, už Alsos u., tęsiasi Birbiliškės miškas. Yra lentpiūvė, Volungiškių aštuonmetė m-la (pradinė nuo 1921).

BALTRAMÁITIS Silvestras [1841.X.21 Monkiškiuose (Radviliškio rj.) — apie 1918] — bibliografas ir etnografas. Mokėsi Radviliškyje, Raseiniuose, 1863 baigė Telšių prog-ją. 1865 išvyko į Peterburgą ir 1869 pradėjo dirbti Peterburgo viešojoje bibliotekoje. B. buvo vienas pirmųjų lietuviškųjų vakarų organizatorių Peterburge. Dirbo 1892 įkurtoje Peterburgo labdaringoje lietuvių ir žemaičių d-joje, 1899 įkurtoje Peterburgo savitarpinės pagalbos d-joje bei 1903 pradėjusioje veiklą Peterburgo mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos d-joje. Buvo kelių mokslo d-jų narys; 1891 išrinktas Rusijos Geografinės d-jos nariu bendradarbiu, 1893 įstojo į tos d-jos lietuvių-latvių etnografijos komisiją. 1895 visos Rusijos spaudos darbuotojų suvažiavime perskaitė „Papildymą prie A. Smilgos pranešimo", kuriame įrodinėjo liet. spaudos draudimo žalingumą ir beprasmiškumą. 1900 įstojo į Rusijos bibliologijos d-ją, 1907 — į Lietuvių mokslo d-ją Vilniuje, 1912 išrinktas jos nariu korespondentu. 1915 tvarkė Peterburgo viešosios bibliotekos liet. ir latv. spaudinius. 1918 gavęs pensiją, išvyko į Penzos gub. Bašmakovo miestelį.

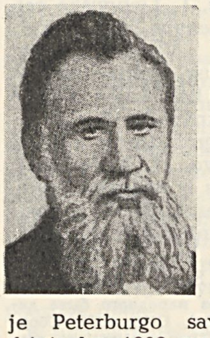

Bibliografinį darbą B. pradėjo Peterburge 1870. Parengė didelius lit-ros apie Lietuvą bei liet. tautą (lituanikos) ir liet. spaudos bibliografijos veikalus (išleido Rusijos geografinė d-ja 1891—92 ir 1904). Vėliau rinko savo bibliografijos papildymus. Surinktą medžiagą siuntinėjo Lietuvių mokslo d-jai. Šią medžiagą susisteminęs, parengė lituanikos bibliografijos antrąją dalį, apimančią liet. lit-rą iki 1917. Darbas liko nespausdintas (rankraštis saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje ir Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te). B. rengiama liet. spaudos bibliografijos antroji dalis apėmė apie 3000 leidinių (1904—17). Darbas liko neužbaigtas (kartoteka). B. parengė keletą smulkesnių liet. bibliografijos darbų: S. Daukanto raštų, liet. periodikos sąrašą, liet. rankraščių bibliografiją, išspausdino recenzijų, polemінių straipsnių bibliografijos klausimais. Jo bibliografiniai veikalai buvo teigiamai įvertinti liet. ir kt. tautų spaudoje. B. sudarė didžiausias iki 1917 liet. bibliografijas ir užregistravo per 20 000 knygų, straipsnių, recenzijų ir kt.

B. dirbo ir liet. etnografijos bei liet. lit-ros istorijos srityje. Jis išspausdino straipsnių apie liet. vestuves (1876), senovės liet. bitininkystę, senovės liet. raštų istoriją („Lietuvių rašliava". — „Aušra", 1884, Nr. 1), parašė 2 dalių liet. lit-ros istoriją iki XVIII a. pabaigos — „Medžiaga lietuviškai literatūrai" (rankraštis). Be to, rinko medžiagą S. Stanevičiaus ir A. Fromo-Gužučio biografijoms, parengė praktinio pobūdžio knygelę valstiečiams apie arklius — „Žemaitiško arklio (ašvino) nusidavimai" (rankraštis). Į „Lietuvišką ceitungą", „Aušrą", „Vienybę lietuvninkų", „Lietuvių laikraštį", „Vilniaus žinias" rašinėjo publicistinius straipsnius bei korespondencijas. Į liet. kalbą išvertė praktinio pobūdžio knygelių (Z. Gliogerio, A. Butlerovo), grož. lit-ros kūrinių (Moljero, A. Čechovo, H. Anderseno). Jo vertimai netikslūs ir neaukšto lygio, daugumas jų liko nespausdinti. B. pasirašinėjo įv. slapyvardžiais ir kriptonimais: B. Žiemkentis, Dagilis, Juodulaitis, Monkiškių Silė, S. Baltrunas ir kt.

Ršt.: Литва [Очерк из народного быта литовцев], вып. 1 (Свадьба), СПб, 1877; Сборник библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы (С приложением списка литовских и древнепрусских книг с 1533 по 1891 г.), СПб, 1891; Список печатных трудов Довконта (Материал для биографии Довконта).—„Живая старина", 1893, вып. 3; Сведения о литовских рукописях.—„Живая старина", 1894, вып. 1, вып. 3—4; Библиографический обзор литовских повременных изданий за 1898 год.—„Живая старина", 1899, вып. 3—4; Сборник библиографических материалов для географии, истории, истории права, статистики и этнографии Литвы (С приложением списка литовских и древне-прусских книг с 1533 по 1903 г.), СПб, 1904 [II leid.].

Lit.: **V. Žukas,** S. Baltramaičio autobiografija ir jo bibliografinį darbą liečianti dokumentinė medžiaga.—„VVU mokslo darbai", t. 20, V., 1958; **V. Žukas,** S. Baltramaičio darbai lietuvių kraštotyros bibliografijos srityje.— Ten pat, t. 32, V., 1960; **V. Žukas,** S. Baltramaičio lietuvių spaudos bibliografija.—„Bibliotekininkystė ir bibliografija", t. 1, V., 1961.

BALTRIMAĨ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 15 km į p. r. nuo Skuodo, 7 km į p. v. nuo Ylakių, Pragulbos (Luobos intako) kair. krante. 77 gyv. (1959). Yra malūnas, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), Arkšvos biblioteka (nuo 1961).

BALTRIŠKĖS — kaimas Zarasų rj., Steponiškių apyl., 19 km į p. v. nuo Zarasų, 6 km į š. v. nuo Degučių; kolūkio centras. 34 gyv. (1959). Pietuose — Kunigėlio ir Veprio ežerai. Aštuonmetė m-la (1922—50 pradinė, iki 1962 septynmetė). XVIII a. pab. buvo dvaras.

BALTRÓMIŠKĖ — kaimas Jonavos rj., Markutiškių apyl., 9 km į r. nuo Jonavos, 1 km į š. nuo Šventosios upės. 41 gyv. (1959). Iš p. v. prieina Lokenėlių miškas. Yra medelynas (2 ha), pr. m-la (nuo 1925).

BALTRUKÓNIS Jonas [1896.X.12 Gudupiuose (Kapsuko rj.) — 1950.VIII.27 Kernyje (Niudžersio valstija, JAV)] — JAV lietuvių rašytojas, kultūros veikėjas. 1913 išvyko į JAV. Buvo daugelio JAV liet. d-jų narys ir organizatorius. 1918 įsteigė liet. dramos mėgėjų d-ją, statė scenos veikalus ir pats juose vaidino. Parašė dramas: „Meilės paslaptybės" (1918), „Brolžudys" (1919) ir „Nepavykusi meilė" (1920).

BALTRŪNAS Aleksas [g. 1925.II.9 Kupiškyje] — rašytojas. 1944 baigė Rokiškio g-ją. 1944—45 mokytojavo Rokiškyje, dirbo vietos laikraščio redakcijoje. 1945—47 studijavo Vilniaus Dailės in-te, Kauno un-to istorijos ir filologijos f-te, dirbo „Jaunimo gretų" ir „Tarybų Lietuvos" redakcijose, 1947—49 mokytojavo Grinkiškio g-joje, 1949—50 dirbo Radviliškio rajono laikraštyje „Raudonoji žvaigždė", 1950—55 ir 1962 — laikr. „Literatūra ir menas", 1958—59 — žrn. „Moksleivis" redakcijose. 1955—58 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos prozos konsultantas. Kelerius metus buvo Rašytojų s-gos prozos sekcijos pirmininku. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1965 „Kultūros barų" redaktorius.

Apsakymuose (rink. „Pavasario srautas", 1953; „Lietus", 1960) B. vaizdavo daugiausia idėjinį žmogaus persiauklėjimą, siedamas jį su klasių kovos, kolūkių kūrimosi, inteligentijos gyvenimo reiškiniais. Jo kūrinių herojai ne tiek aktyviai veikia, kiek stebi save, apmąsto savo poelgius, ieško teisingesnės gyvenimo linijos. Tai būdinga ir apysakai „Tolimi keliai" (2 t., 1958; rus. vert. 1961), kurioje plačiame ist. fone pavaizduotas liet. taryb. inteligentijos formavimasis Tarybų Lietuvoje pokario metais. Romane „Tu mane šauki?" (1964) inteligentai — mėgstamiausi B. herojai— parodyti moralinėse kolizijose ir šeimos konfliktuose. B. išleido 3 apsakymų rinkinius vaikams („Berniukas iš mėlyno vasarnamio", 1951; „Mūsų miesto berniukai", 1953; „Linas ir Valentinas", 1958). B. būdinga tradicinė epinio pasakojimo forma, paprastas, ramus stilius.

Lit.: **V. Zaborskaitė,** Drąsiau atskleisti vidinį herojaus gyvenimą.—„Pergalė", 1953, Nr. 7; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [p. 289—302]; **J. Lankutis,** Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, V., 1959 [p. 219—222].

BALTRŪNAS Mikas [1921.VI.8 Kupiškyje — 1941.VI.29 ten pat] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. 1940, mokydamasis Kupiškio g-joje, įstojo į LKJS. 1940—41 aktyviai dirbo visuomeninį darbą g-joje ir mieste. Pirmomis D. Tėvynės karo dienomis, vos baigęs g-ją, Kupiškyje ginklu kovojo prieš vok. faš. okupantus bei vietinius burž. nacionalistus; jų ir nužudytas.

BALTRŪNAS Rapolas [1870.III.2 Ramygaloje — 1915.VIII.9 Ist Arlingtone (Vermonto valstija, JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjas. 1899 baigė Panevėžio realinę m-lą, 1889—1905 dirbo Ramygalos vls. raštinėje. Buvo aktyvus visuomenininkas, rūpinosi jaunimo švietimu. Pats vertė vadovėlius į liet. kalbą ir mokė vaikus iš rankraščių. Už dalyvavimą 1905—07 revoliucijoje buvo persekiojamas. 1907 emigravo į JAV. Dalyvavo pažangių liet. org-jų veikloje. Bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų", „Kovoje", „Keleivyje", „Laisvėje".

BALTRŪNIENĖ Aldona [**Čepaitė**; g. 1923.V.1 Kėdainiuose] — rašytoja, žurnalistė. 1950 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą. Lit. darbą pradėjo 1953. Nuo 1956 žurnalistė, nuo 1962 žrn. „Tarybinė moteris" redaktoriaus pavaduotoja. Period. spaudoje išspausdino ped. straipsnių, apybraižų, jumoreskų, apsakymų. Aps. rinkinyje „Gintaras" (1963) pavaizdavo kolūkinio kaimo žmones, naują jų buitį, kom. moralės daigus.

BALTRUŠÁIČIAI — kaimas Tauragės rj., Baltrušaičių apyl., 6 km į p. r. nuo Tauragės, prie kelio į Gaurę; kolūkio centras. 14 gyv. (1959). Į š. v. nuo B. teka Šešuvis; per kaimą — jos intakas Drūtupis. Yra Meškų pr. m-la (nuo 1960) ir Baltrušaičių kultūros namai (nuo 1958).

BALTRUŠÁITIENĖ-ŽELVÍENĖ Joana [**Tamošauskaitė**; 1873.II.26 Niujorke — 1950.XII.21 Blersvilyje (Pensilvanijos valstija, JAV)] — liberalinė JAV lietuvių visuomenės veikėja, gydytoja. 1896 baigusi med. koledžą Baltimorėje, B. buvo pirmoji lietuvė, gimusi JAV ir išėjusi aukštąjį mokslą. 1898 suorganizavo Lietuvaičių d-ją Plimute. 1909—14 keliskart išrinkta į Susivienijimo lietuvių Amerikoje centr. organus. 1911—32 įsteigė 4 m-las liet. moterims. Bendradarbiavo JAV liet. spaudoje (1890—1907 „Vienybėje lietuvninkų", nuo 1899 „Tėvynėje"). 1912 išleido knygą „Kaip prižiūrėti ir auklėti žindomus kūdikius".

BALTRUŠÁITIS Andrius [1885.IX.21 Buktiškiuose (Šakių rj.) — 1906.II.1 ten pat] — pažangus visuomenės veikėjas. 1901 iš vietos jaunimo gimtajame kaime suorganizavo slaptą Lietuvos mylėtojų draugystėlę, kuri rūpinosi savišvieta bei lietuviškų knygų ir laikraščių platinimu. Rev. įvykių ir socialdemokratų idėjų paveikta, ši draugijėlė virto Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) Zanavykų kuopa. Nuo 1902 B. bendradarbiavo LSDP ir liet. liberalinėje bei demokratinėje spaudoje („Naujienose", „Ūkininke", „Vienybėje lietuvninkų", „Darbininkų balse", slap. A. Žioplelis, Žioplys, Ciprijonas Viskontas), rėmė darbininkų spaudą. Kaip vienas žymesnių LSDP agitatorių, Užnemunėje 1905—06 pr. akty-

viai dalyvavo rev. įvykiuose, už tai carinės valdžios buvo persekiojamas, savo namuose kazokų nušautas.

BALTRUŠAITIS Antanas [1865.VI.10 Papartynuose (Šakių rj.) — 1949.XII.15] — liberalinis visuomenės veikėjas, knygnešys. Už caro valdžios draudžiamos lit-ros platinimą buvo kalinamas. Bendradarbiavo „Ūkininke" (1900—01), „Kovoje" (1906), „Žarijoje" (1907) ir kt.

BALTRUŠAITIS Jonas [1908—1941.XI.29 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Kaune. Hitlerininkų nužudytas.

BALTRUŠAITIS Juozas [slap. **J. Mėmelė**; 1875.VIII.16 Buktiškiuose (Šakių rj.) — 1942.XI.22 Pitsburge (Pensilvanijos valstija, JAV)] — revoliucinis poetas, pažangus JAV lietuvių veikėjas. Baigė pr. m-lą. Ieškodamas darbo, 1898 išvyko į Varšuvą. 1902 mokėsi Vilniaus piešimo m-loje, dirbo dekoratoriumi, pradėjo spausdinti eilėraščius „Varpe", „Ūkininke", „Darbininkų balse", JAV lietuvių spaudoje. Įsitraukė į darbininkų judėjimą, platino neleg. lit-rą, 1903 drauge su kitais rengė Gegužės Pirmosios demonstraciją Vilniuje. 1903.V.19 buvo suimtas, per kratą jo bute rasta hektografuotų liet. rev. dainų ir kt. neleg. lit-ros. Po 9 mėn. už laidą paleistas, 1904 pabėgo į Berną (Šveicarija). 1904 Lietuvos Socialdemokratų partija išleido B. eil. rink. „Pirmosios Gegužės balsai". 1905 pr. jis nuvyko į JAV. Čia aktyviai dalyvavo darbininkų judėjime. 1905—07 redagavo liberalinį laikr. „Vienybė lietuvninkų", 1907—09 — socialistinį laikr. „Kova", 1906 —16 leido ir redagavo satyr. laikr. „Dilgėlės", 1909—1912 — „Žmonių knygyno" mokslo populiarinimo brošiūras, kurių išleido septynias, jų tarpe J. Mačio-Kėkšto biografiją ir kūrinius. B. pritarė Lietuvos darbo žmonių kovai dėl Tarybų valdžios 1918—19, buvo Lietuvių komunistų s-gos narys, nors kartais nukrypdavo į oportunistines pozicijas. 1921 suredagavo JAV lietuvių prol. rašytojų kūrybos antologiją „Atžalos". 1923—24 redagavo pažangų žrn. „Apšvietimas". 1923 Pitsburge suimtas ir kurį laiką kalinamas. Vėliau nuo kom. judėjimo nutolo, tačiau bendradarbiavo „Vilnyje", „Laisvėje" ir kt. pažangioje JAV lietuvių periodikoje.

Eilėraščiuose B. smerkė carinę priespaudą, vaizdavo socialinę nelygybę, darbininkų kovą, demaskavo klerą. Žymią vietą jo kūryboje užėmė satyra, epigramos. Iš rusų ir lenkų kalbų B. išvertė ir perdirbo nemaža rev. dainų („Raudonoji vėliava", „Marselietė", „Varšuvietė", „Drąsiai, draugai", „Darbininkų revoliucionierių daina" ir kt.), 1905 pirmasis į liet. kalbą išvertė „Internacionalą". B. parašė socializmo ir gamtos mokslų populiarinimo knygelių („Revoliucija", 1907; „Kaip žmogus ant žemės atsirado", 1909; „Lietuvos laisvė ar Lietuvos žmonių laisvė", 1918; „Lietuvos konstitucija sulyginta su Rusijos konstitucija", 1919, ir kt.), išvertė M. Gorkio apybraižą apie JAV „Vienas respublikos karalių" (1908) ir kt.

Ršt.: Pirmosios Gegužės balsai, L., 1904; Dilgėlių žiedai, Filadelfija, 1907; [Eilėraščiai].— Atžalos, N. Y., 1921; [Eilėraščiai].— Audroms siaučiant, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **V. Kubilius**, Revoliucinė lietuvių poezija 1890—1907 metais.—„Literatūra ir kalba", t. 3, 1958; **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

BALTRUŠAITIS Jurgis [1873.V.2 Paantvardžiuose (Jurbarko rj.) — 1944.I.3 Paryžiuje] — poetas simbolistas. 1893—99 studijavo Maskvos un-to gamtos-matematikos ir istorijos filologijos f-tuose. 1899 su B. Poliakovu įsteigė „Skorpiono" leidyklą, bendradarbiavo jos leistuose simbolistų leidiniuose — almanache „Severnije cveti" („Šiaurės gėlės"), žurnale „Vesi" (Svarstyklės"). Daug keliavo po Europą ir Ameriką.

I pasaul. karo metais dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems nuo karo šelpti veikloje, globojo jaunus liet. literatus (B. Sruogą ir kt.), padėjo M. Gorkiui rengti liet. lit-ros almanachą. 1919 buvo Rusijos rašytojų sąjungos pirmininkas. 1920—39 burž. Lietuvos įgaliotasis atstovas TSRS. 1939 persikėlė į Paryžių diplomato darbui burž. Lietuvos atstovybėje.

Eilėraščius lietuvių ir rusų kalbomis rašė, dar mokydamasis g-joje. Kūrybą spausdino nuo 1898. Rusiškoji B. poezija (rink. „Žemės laiptai", 1911; „Kalnų takas", 1912; „Lelija ir piautuvas", 1948) išsiskyrė iš kitų rusų simbolistų kūrybos filos. krypties vyravimu, kaimo tikrovės vaizdais, formos artimumu klasikinei rusų poezijai, ypač E. Baratinskio ir F. Tiutčevo kūrybai. Ji buvo verčiama į bulgarų, italų kalbas. Į liet. kalbą rusiškoji B. poezija pradėta versti 1912. Formuojantis liet. poezijoje simbolizmui, ji buvo kritikos (B. Sruogos ir kt.) keliama kaip pavyzdys, turėjo įtakos B. Sruogos, F. Kiršos, iš dalies V. Mykolaičio-Putino simbolistinei lyrikai.

Lietuviškus eilėraščius („Ramunėlė" ir kt.) B. pirmąkart išspausdino 1930, nors liet. kalba rašė ir anksčiau (1922 rengė rink. „Amžių ugniavietė"). Daugumą eilėraščių liet. kalba sukūrė po 1930. Žurnale „Raštai" (1941) paskelbė ištrauką iš poemos „Žvaigždės ir kanklės" (vėliau pavadinta „Dulkės ir žvaigždės"), 1941 išleido satyr. poemėlę-pasakėčią „Įkurtuvės", 1942 eil. rink. „Ašarų vainikas" (d. 1). 1948 užsienyje išspausdintas pilnas B. liet. kūrybos rinkinys „Poezija".

Lietuviškoji B. poezija idėjiniu turiniu nedaug tesiskiria nuo rusiškosios. Jai būdinga daugelis rusų simbolistinės poezijos motyvų, antgamtinės prasmės ieškojimas gyvenimo reiškiniuose. Idėjinis B. poezijos pagrindas — idealistinė filosofija. Liet. kolorito jai teikia Lietuvos kaimo buities detalės, panemunių gamtos vaizdai (eil. „Ramunėlė", „Upelis", „Nemunas" ir kt.). Nors nežymiai, B. palietė ir skurdo, vargo, socialinės nelygybės temas (eil. „Dainų audimas" ir kt.). B. poezijai būdinga intelektualinio prado vyravimas, iš paviršiaus šaltas, nejausmingas tonas, griežtai logiška kompozicija. Daugumas jo eilėraščių gana paprasti, nesudėtingi, lengvai suprantama ir jų simbolika. Stilistinio savitumo B. lyrikai teikė gausus archaizmų, provincializmų, naujadarų vartojimas. Originali turiniu ir forma lietuviškoji B. kūryba, pasirodžiusi simbolizmą jau pakeitus kitoms modernistinėms srovėms, neturėjo žymesnės įtakos liet. poezijos raidai.

B. produktyviai reiškėsi kaip vertėjas. Pirmuosius vertimus paskelbė rusų spaudoje 1895. Išvertė į rusų kalbą apie 50 knygų, jų tarpe Dž. Bairono, H. Ibseno, G. D'Anuncio, K. Hamsuno, A. Strindbergo, G. Hauptmano, R. Tagorės, O. Vaildo ir kt. rašytojų kūrinių.

Ršt.: Земные ступени, М., 1911; Горная тропа, М., 1912; Įkurtuvės, K., 1941; Лилия и серп, **Париж, 1948.**

Lit.: **В. Брюсов**, Далекие и близкие, М., 1912; **С. Розанов**, Ю. Балтрушайтис, М., 1913; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **V. Lidinas**, Jurgis Baltrušaitis.—„Pergalė", 1963, Nr. 9.

BALTRUŠAITIS Jurgis [g. 1903.V.7 Maskvoje] — meno istorikas. Poeto Jurgio Baltrušaičio sūnus. 1926 baigė Sorbonos un-tą (Paryžiuje), 1931 gavo meno daktaro laipsnį. Skaitė paskaitas įv. šalių un-tuose. 1933 Persijoje ir Mezopotamijoje tyrinėjo Vakarų ir Sen. Rytų meno santykius. 1933—39 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te dėstė meno istoriją. Pranc. kalba parašė keliolika veikalų iš Vakarų meno istorijos, liet. kalba — „Visuotinę meno istoriją" (2 t., 1934—39). Po II pasaul. karo prisidėjo prie liet. burž. nacionalistų veiklos užsienyje. Meno istorijos klausimus aiškina idealistiškai.

BALTRUŠAITIS Justas [g. 1898.II.16 Vaitiškiuose (Šakių rj.)] — ekonomistas. 1910—18 priklausė aušrininkų org-jai. I pasaul. karo pradžioje pasitraukė į Rusijos gilumą. 1918 baigė Voronežo lietuvių g-ją. 1918 grįžo į Lietuvą. Už polit. veiklą 1918 vok. okupantų kalintas Naumiestyje. 1919—20 Darbo ir socialinės apsaugos m-jos kanceliarijos vedėjas Kaune. 1924 baigė Jenos un-tą (Vokietija). 1924—40 Finansų m-jos mokesčių departamento sekretorius, referentas. Paskelbė knygų ir straipsnių apie mokesčius. 1940—41 Lietuvos TSR

Finansų liaudies komisariato pajamų v-bos viršininkas. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943—44 Lietuvos TSR finansų liaudies komisaro pavaduotojas. 1944—58 finansų kursų, vėliau finansų technikumo direktorius. Nuo 1958 pensininkas.

BALTRUŠÁITIS Vytautas [g. 1930.IX.23 Bagotojoje (Kapsuko rj.)] — pramonės darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1965). 1946—47 Marijampolės aps. Bagotosios apyl. tarybos pirmininkas, 1947—48 mokėsi Kauno FGA m-loje, 1948—56 staklių g-los „Priekalas" šaltkalvis-įrankininkas. Nuo 1956 Kauno radijo g-los tekintojas-koordinatininkas. Nuo 1962 TSRS AT deputatas, nuo 1964 TSKP narys.

BALTRUŠIAĨ — kaimas Šakių rj., Barzdų apyl., 3 km į š. nuo Pilviškių, prie kelio į Barzdus. 89 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Višakis. Daugumas sodybų yra naujoje kolūkio gyvenvietėje, likusios — vienkiemiai. Pieninė, pr. m-la (nuo 1918), kultūros namai (nuo 1958).

BALTRŪ̃ŠIS Antanas [g. 1890.X.1 Vizgirduose (Raseinių aps.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1917—19 dirbo Maskvos „Kaučiuko" f-ke, aktyviai dalyvavo kovose dėl Spalio revoliucijos pergalės, buvo f-ko kovos būrio dalyvis. 1917—21 buvo Komunistų partijos nariu. 1922 be partijos leidimo grįžo iš Maskvos į Lietuvą ir visuom. gyvenime nedalyvavo. Nuo 1961 pensininkas.

BALTRŪ̃ŠIS Romualdas [g. 1926.V.1 Ukmergėje] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1954 dirba Kauno Politechnikos in-te, nuo 1958 docentas. Tiria N-aril-β-amino rūgštis ir jų darinius, augalinių žaliavų chem. perdirbimą. Tais klausimais paskelbė apie 30 moksl. straipsnių.

BALTRUŠKÀ Povilas [g. 1894.IX Bučeliškėje (Švenčionių rj.)] — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. Tarnaudamas Raudonojoje gvardijoje, padėjo malšinti kontrrevoliucinį Kerenskio—Krasnovo maištą. Nuo 1918 Raudonojoje Armijoje kovojo prieš užsienio interventus ir baltagvardiečius; buvo vadovaujantis polit. darbuotojas. 1939 išėjo į atsargą divizijos komisaro laipsniu. Nuo 1940.X.3 LKP Vilniaus miesto k-to pirmasis sekretorius. D. Tėvynės karo metais padėjo formuoti Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Nuo 1943 Lietuvos partiz. judėjimo štabo kadrų sk. viršininkas. 1945—55 Vinicos sr. kar. komisaras. 1955 paleistas į dimisiją pulkininko laipsniu. 1941—46 TSRS AT deputatas, 1941—49 LKP CK narys.

BÁLTŲ KALBOS — indoeuropiečių kalbų šeimos šaka, kurią sudaro gyvosios — lietuvių, latvių ir išnykusios — prūsų, jotvingių, kuršių, žiemgalių bei sėlių kalbos. Pagal tradicinę ide. kalbų klasifikaciją B. k. buvo skiriamos sateminių kalbų grupei. Baltų kalbų terminą 1845 pirmasis pradėjo vartoti vok. kalbininkas G. Neselmanas, žymėdamas juo prie Baltijos j. gyvenančių tautų kalbas. Kai kurie kalbininkai (A. Briukneris, J. Ceisas) šias kalbas vadino tiesiog lietuvių kalbomis, kiti (F. Bopas, A. Potas) — latvių kalbomis. Plačiai buvo įsigalėjęs ir aisčių kalbų terminas. Skiriamos vakarų ir rytų B. k. Prie pirmųjų priklauso prūsų kalba, prie antrųjų — *lietuvių kalba*, *latvių kalba*, *kuršių kalba* ir veikiausiai *žiemgalių kalba* bei *sėlių kalba*. Nuo kitų ide. kalbų B. k. skiriasi: a) savita leksika (jose nemaža žodžių, kurių neturi kitos ide. kalbos; be to, dalis tos pačios šaknies B. k. žodžių vartojama kitokia reikšme, negu kitose ide. kalbose); b) geriau, negu kitose gyvose, o dažnai ir mirusiose ide. kalbose, išlaikytais pirmykščiais garsais, ypač balsiais (plg. liet. „sūnùs", prūs. „souns", sen. sl. „synъ", rus. „сын", got. „sunus", vok. „Sohn", skr. „sūnúḥ", gr. „hyiýs"; liet. „gývas", latv. „dzīvs", prūs. „gijwans" [dgs. gal.], sen. sl. „živъ", rus. „жив", got. „qius", sen. angl. „cwic", sen. island. „kwikr", skr. „jīváḥ", lot. „vīvus", air. „biu"; liet. „ausìs", latv. „auss", prūs. „āusins" [dgs. gal.], sen. sl. „ucho", rus. „ухо", got. „ausō", vok. „Ohr", pers. „hōš", lot. „auris", gr. „oỹs", air. „ó", alb. „veš"); c) ir prieš dantinius priebalsius „t", „d" išlaikytu priebalsiu „m", kuris kitose ide. kalbose arba išnyko, arba virto „n" (plg. liet. „šim̃tas", latv. „simts", sen. sl. „sъto", rus. „сто", got. „hund", vok. „hundert", skr. „śatám", lot. „centum", gr. „hekatón", sen. air. „cét", tochar. „känt"); d) tuo, kad lietuvių ir latvių kalbose (apie prūsų ir kitas B. k. šiuo atveju trūksta duomenų) tarp priebalsio ir priešakinės eilės balsio išnykęs „i" (plg. liet. „meteĩ", latv. „meti < *metiei" ir liet. „mečiaũ", latv. „mešu < *metiau"; liet. „žẽmė", latv. „zeme < *zemiē" ir liet. „žẽmių"; latv. „zemju < *zemiu"; rus. „земля", serb.-chorvat. „зѐмља", su „l" iš „i"); e) vienoda veiksmažodžio visų skaičių trečiojo asmens forma (plg. liet. „ẽsti", prūs. „ast", sen. sl. „jestъ-sątъ-jeste", rus. „есть-суть", got. „ist-sind", vok. „ist-sind", skr. „asti-santi-stah", lot. „est-sunt", gr. „estí-eisí-estón", air. „is-it", hetit. „ešzi-ašanzi").

Baltų kalboms artimiausios slavų kalbos: jos turi nemaža fonetikos, morfologijos, leksikos ir sintaksės bendrybių.

Fonetikos bendrybės: a) ide. skiemeniniai priebalsiai „l̥", „r̥", „m̥", „n̥" baltų ir slavų kalbose atliepiami dvejopai — „il", „ir", „im", „in" ir nykstamuoju laipsniu „ul", „ur", „um", „un" (plg. liet. „vil̃kas", latv. „vilks", prūs. „wilkis", sen. sl. „vlьkъ", rus. „волк", got. „wulfs", vok. „Wolf", skr. „vr̥kah"; liet. „kulkšnìs", latv. „kulksnis", prūs. „culczi", bulg. „кълка", rus. „колк", lot. „calx"; liet. „širdìs", latv. „sirds", sen. sl. „srъdьce", rus. „сердце", got. „hairto", vok. „Herz", lot. „cor-cordis", gr. „kardía"; liet. „gurklỹs", latv. „gurklis", prūs. „gurcle", bulg. „гърло", rus. „горло"); b) ide. „*eu" ir baltų, ir slavų kalbose virtęs „*įau" (plg. liet. „liáudis", latv. „ļàudis", sen. sl. „ljudьje", rus. „люди", sen. vok. aukšt. „liuti"); c) baltų ir slavų kalbos turi kai kurių kirčiavimo bendrybių (plg. liet. „dū́mai", rus. „дым, дыма", skr. „dhūmáh", gr. „thymós"; liet. „rankà-rañką", rusų „рука́-ру́ку").

Morfologijos bendrybės: a) ir baltų, ir slavų kalbos turi įvardžiuotines būdvardžių formas, sudarytas su „*io" įvardžiu (plg. liet. „mažàsis, mažóji" ir „mãžas, mažà", latv. „mazais, mazā" ir „mazs, maza", rus. „малый, малая" ir „мал, мала"); b) baltų ir slavų kalbos turi skirtingą nuo kitų ide. kalbų o-kamienių daiktavardžių vns. kilm. galūnę -*ā (liet. „vil̃ko", latv. „vilka", sen. sl. „vlьka", rus. „волка", skr. „vr̥kasya"), prūsų kalbai ši ypatybė nėra būdinga (plg. vns. kilm. „deiwas"); c) baltų ir slavų kalbos turi kai kurių asmeninių įvardžių darybos bendrybių (liet. žem. vns. naud. „mùn", latv. aukšt. „mun", sen. sl. „mъně"; prūs. „noūson", sen. sl. „nasъ"); d) i-kamienių veiksmažodžių bendratys baltų ir slavų kalbose turi formantą -ē- (liet. „sėdime-sėdė́ti", latv. „sēdim-sēdēt", rus. „сидим-сидеть"); e) baltų ir slavų kalbos turi nemaža bendrų daiktavardinių priesagų (liet. „berniùkas", latv. „dēluks", prūs. „wosux", sen. sl. „synъkъ", rus. „сынок"; liet. „piešimas", rus. „письмо"; liet. „draugyba", latv. „draudzība", sen. sl. „družьba", rus. „дружба".

Leksikos srityje baltų ir slavų kalbas daro artimas didelis skaičius bendrų žodžių. R. Trautmano „Baltų-slavų žodyne" (1923) pateikiama kone 2000 žodžių šaknų, aptinkamų abiejose kalbų grupėse. Šių žodžių tarpe pasitaiko ir tokių, kuriems patikimų atitikmenų iki šiol nepavyko rasti kitose ide. kalbose (plg. liet. „ranka", latv. „ruoka", prūs. „rancko", sen. sl. „rąka", rus. „рука"; „liet. „rãgas", latv. „rags", prūs. „ragis", sen. sl. „rogъ", rus. „por"; liet. „aumuo", sen. sl. „umъ", rus. „ум"; liet. „liepa", latv. „liepa", prūs. „lipe", bulg. „липа́", rus. „липа"; liet. „várna", latv. „vārna", prūs. „warne", bulg. „врáна", rus. „ворона").

Sintaksės bendrybės: a) baltų ir slavų kalbose su neigimą reiškiančiais veiksmažodžiais vietoj galininko plačiai vartojamas kilmininko linksnis (plg. liet. „jis niẽko nežino"; latvių „viņš nekā nezin"; rus. „он ничего не знает"); b) abiem kalbų grupėms būdingas tarinio įnagininkas (plg. liet. „jis bùvo mókytoju"; rusų „он был учителем"). Dėl daugelio baltų ir slavų kalbų bendrybių nemaža dalis kalbininkų mano, kad baltų ir slavų kalbos kilusios iš vienos bendros baltų-slavų prokalbės. Tačiau kiti su tokia nuomone nesutinka, nes šiose kalbose yra nemaža ir skirty-

bių. Minėtosios bendrybės kartais nesvetimos ir kitoms ide. kalboms. Be to, kai kurios jų baltų ir slavų kalbose galėjo atsirasti visai savarankiškai.

Baltų kalbos turi ypatybių, kurios būdingos ir germanų (dažnai kartu ir slavų) kalboms: a) panašios darybos skaitvardžių (plg. liet. „vienúolika", „dvýlika", got. „ainlif", „twalif"; liet. „trisdešimt", latv. „trīsdesmit", sen. sl. „tri desęti", got. „treis tigjus"; liet. „tū́kstantis", latv. „tūkstuotis", prūs. „tūsimtons" [dgs. gal.], sen. sl. „tysąšti", got. „tūsundi"); b) daugiskaitos naudininko galūnę su formantu *-m* (plg. liet. „vilkáms<vilkamus", sen. sl. „vlъkomъ", got. „wulfam", skr. „vr̥kebhyaḥ", lot. „hominibus"); c) panašų mot. giminės dalyvių linksniavimą (plg. liet. „áugantì", sen. sl. „berąšti", got. „frijōndi"; liet. „áugančią", sen. sl. „berąštą", got. „frijōndja"); d) netiesioginių linksnių įvardžių formų vartojimą visoms giminėms (plg. liet. „tíems", sen. latv. „tiems", prūs. „steimans", sen. sl. „těmъ", got. „taim"); e) būdvardžių priesagą *-iska* (plg. liet. „šùniškas", latv. „sunisks", prūs. „tikrōmiskan" [vns. gal.], sen. sl. „slověnьskъ", rus. „славянский", got. „tiudisks"); f) leksikos bendrybių (liet. „draũgas", latv. „draugs", prūs. „draugiwaldūnen" [dgs. gal.] — paveldėtojas, sen. sl. „drugъ", rus. „друг", sen. island. „draugr" — vyras; liet. „vãškas", latv. „vasks", sen. sl. „voskъ", sen. vok. aukšt. „wahs", vok. „Wachs"; liet. „eldijà", sen. sl. „alъdii", rus. „лодка", norveg. „olda" — lovys, gelda). Dėl šių bendrybių kai kurie kalbininkai mano, kad ide. prokalbėje buvusi atskira šiaurės kalbų grupė, kurią sudarė baltai, slavai ir germanai. Pastaruoju metu į šią grupę mėginama įskirti ir tocharų kalbą, kurioje aptinkama taip pat kai kurių bendrybių, daugiau ar mažiau būdingų tik šioms kalboms (priebalsių palatalizacija prieš „e", „i", „į", dvejopas ide. skiemeninių priebalsių „l̥", „r̥", „m̥", „n̥" atliepimas, bendraties galūnė, kai kurios bendros priesagos, leksikos bendrybės, pvz., liet. „lãšis, lašišà", latv. „lasis", prūs. „lasaso", rus. „лосось", sen. vok. aukšt. „lahs", vok. „Lachs", tochar. „läks" — žuvis).

Baltų tautos ist. laikais iš visų ide. tautų daugiausia bendravo su slavais. Šis bendravimas labai ryškiai atsispindi šių kalbų leksikoje. Baltų kalbose randama daug įvairios kilmės ir įvairaus senumo slavizmų. Yra nemaža ir germanizmų. Kaimyninėse slavų kalbose ir buvusios R. Prūsijos vokiečių tarmėse aptinkama taip pat skolinių iš baltų kalbų. Jau prieš mūsų erą baltai pradėjo artimai bendrauti su finų-ugrų gentimis. Į finų-ugrų kalbas pateko baltiškų žodžių, kurie ir šiandien vartojami suomių bei estų lit. kalbose (plg. liet. „žąsis", est. „hani", suom. „hanhi"; liet. „šiẽnas", estų „hein", suom. „heinä"; liet. „žirnis", est. „hernes", suom. „herne"; liet. „šarmà", est. „härm", suom. „härmä"; liet. „kir̃vis", est. „kirves", suom. „kirves"; liet. „rãtas", est. „ratas", suom. „ratas"). Kai kurie tokie baltiški žodžiai vėliau įsiskverbė net į šiaurines rusų tarmes (plg. liet. „šikšnà", suom. „hihna", rus. „гигна"; liet. „kùrpė", suom. „kurpunen", rus. „корбачи"; liet. „lãšis", suom. „lohi", rus. „лох"; liet. „lùkštas", suom. „luhta", rus. „лухта"; liet. „prė̃skas", suom. „rieska", rus. „реска"; liet. „grúodas", karel. „rouda", rus. „ровда"). Į baltų kalbas t. p. pateko finų-ugrų kilmės žodžių. Ypač jų gausu latvių kalboje. Net kai kurie baltų (ir slavų) kalbų gramatikos reiškiniai (pvz., tarinio įnagininkas, kilmininko linksnio vartojimas su neigimą reiškiančiais veiksmažodžiais) mėginami aiškinti finų-ugrų kalbų įtaka.

Lit.: **K. Būga**, Lietuvių kalbos žodynas, K., 1924—25; **J. Endzelynas**, Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957; **E. Fraenkel**, Die baltischen Sprachen, Heidelberg, 1950.

BÁLTUPĖNŲ MIŠKAS — miškas Jurbarko ir Šilutės rj., 6 km į v. nuo Viešvilės, Nemuno deš. krante. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Viešvilės ir Mociškių girininkijoms. Plotas 1216 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

BALTUPIAĨ — kaimas Vilniaus miesto teritorijoje, 4 km į š. nuo miesto centro, abipus Verkių plento; kolūkio centras. Per kaimą giliu slėniu teka Baltupis (Neries deš. intakas), kuris XVII a. antrojoje pusėje, Vilniaus vyskupams jo krantuose pastačius „kalvarijas", praminta Cedronu. B. vardas žinomas nuo XIV a. Kalvotuose, mišku apaugusiuose Baltupio krantuose vykdavo kautynės su puolančiais Vilnių kryžiuočiais. XVIII a. pr. Lietuvos kariuomenė ties B. kovėsi su švedais. Į p. nuo B. esančioje lygumoje, vad. Karo lauku, vykdavo kariuomenės apžiūros ir pratybos.

BALTŪSIS Juozas [g. 1900.XI.26 Gulbiniškiuose (Vilkaviškio rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1957). 1925 baigė Marijampolės g-ją, 1929 įgijo mokytojo cenzą. 1927—62 mokytojavo įv. m-lose. Nuo 1962 pensininkas. Parašė matematikos vadovėlių. Taryb. periodikoje išspausdino straipsnių mokymo metodikos klausimais.

Ršt.: Aritmetikos uždavinynas (I g-jos kl.), K., 1935; Skaičiavimo vadovėlis (V sk.), K., 1937; Skaičiavimo vadovėlis (VI sk.), K., 1938.

BALTŪSIS Motiejus [1876 Geruliuose (Šakių rj.) — 1923 Maskvoje] — knygnešys, revoliucinės literatūros platintojas. Bendradarbiavo „Ūkininke" ir „Lietuvos darbininke", juos gabeno per sieną į Lietuvą ir platino. 1899 carinių žandarų suimtas ir kalintas Kalvarijos kalėjime. 1900 pradėjo verstis knygrišyste Vilniuje ir dirbo Lietuvos Socialdemokratų partijoje (LSDP) pogr. darbą. 1901—02 iš Vilkaviškio aps. į Vilnių gabeno lenininę „Iskrą". 1902 Vilniaus glžk. stotyje suimtas ir nuteistas 3 metus kalėti. Išėjęs iš kalėjimo, dirbo LSDP pogr. spaustuvėje ir platino pogr. spaudą. 1911 už s-d. veiklą ištremtas į Irkutsko gub. Mirė šiltinė.

Lit.: **C. Fradkina**, Lenininė „Iskra" Lietuvoje, V., 1951.

BALTŪŠIS Juozas [tikr. Albertas **Juozėnas**; g. 1909.IV.14 Rygoje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). Kilęs iš darbininkų. Prasidėjus

I pasauliniam karui, su tėvais iš Rygos persikėlė į Nižnij Novgorodą (dabar Gorkis), vėliau į Caricinà (dabar Volgogradas). 1918 grįžo į Lietuvą, apsigyveno Puponyse (Kupiškio rj.), kur kelerius metus piemenavo ir bernavo pas buožes. 1924 baigė Puponių pr. m-los 3 skyrius. 1929 atvyko į Kauną, dirbo spaustuvėje, pradėjo savarankiškai mokytis ir bandyti jėgas lit-roje. Pirmasis B. apsakymas — „Raudonlapiai runkeliai" (išsp. 1932), pirmoji apsakymų knyga — „Savaitė prasideda gerai" (1940).

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, B. dirbo Kauno radijo komiteto literatūros ir meno skyriaus atsakinguoju redaktoriumi, redagavo laikr. „Ūkininko patarėjas" priedą „Jaunasis ūkininkas" (vėliau „Valstiečių laikraščio" priedas „Jaunasis valstietis"), prisidėjo prie Lietuvos Taryb. rašytojų s-gos organizavimo. 1940—41 išspausdino reportažų ir apybraižų apie tarybinę žemės reformą, keletą apsakymų ir feljetonų, rašė romaną „Parduotos vasaros", kurio rankraščiai žuvo vok. faš. okupacijos metais. Nuo 1940 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos v-bos narys. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Saratovo srities tarybiniame ūkyje. 1942 atvyko į Maskvą, dirbo radijo komiteto liet. laidų redaktoriaus pavaduotoju, vėliau — redaktoriumi. Tuo metu B. pradėjo rašyti ir su aktore K. Kymantaite vaidinti radijo skečus „Dėdės Silvestro kieme", kuriuose buvo rodoma valstiečių plėšimas okupuotoje Tarybų Lietuvoje, taryb. partizanų kova, demaskuojami vok. faš. okupantai ir liet. burž. nacionalistai. 1943 Maskvoje išėjo B. apsakymų rinkinys „Baltieji dobiliukai". Nuo 1943 TSKP narys. Karo laikotarpiu B. dar parašė 3 veiksmų pjesę saviveiklai „Jonukas partizanas" (1944), išspausdino apybraižų, satyr. kūrinių, straipsnių.

Juozo Baltušio romano „Parduotos vasaros" (1957) ir „Raštų" I tomo (1959) viršeliai

Pirmaisiais pokario metais B. vadovavo Lietuvos TSR Radijo k-tui. 1946—54 redagavo „Pergalės" žurnalą, daug rašė aktualiais visuom. ir lit. gyvenimo klausimais, išspausdino keletą apsakymų apie socializmo statybą respublikoje. 1947 parašė dramą „Gieda gaideliai" (past. Marijampolės, Kauno ir Vilniaus dramos teatruose). B.— vienas liet. kino dramaturgijos pradininkų. 1950 su rusų kino dramaturgu E. Gabrilovičiumi parašė kino scenarijų „Tolimoje apylinkėje" (pagal jį 1952 pastatytas meninis filmas „Aušra prie Nemuno"), kuriame pavaizdavo kolūkių kūrimosi pradžią Lietuvoje, scenarijų dokumentiniam filmui „Nemunu" (1951) ir su V. Miliūnu — kino komediją „Oi, jūs grybai, grybai!" (1953). 1958—62 Lietuvos TSR Kinematografijos darbuotojų s-gos organizacinio biuro pirmininkas. 1953 Lietuvos TSR Valst. dramos teatre pastatyta B. pjesė kolūkine tema „Anksti rytelį". Žymiausias B. kūrinys — novelių romanas „Parduotos vasaros" (t. 1, 1957, Resp. premija 1957). Apybraižoje „Kas dainon nesudėta" (1958) rašytojas papasakojo apie savo kelionę po Tarybų Lietuvą, parodydamas ist. pasikeitimus miestuose ir kaimuose, pavaizduodamas naujus žmones — komunizmo statytojus. 1965 išleido novelių rinkinį „Valiusei reikia Alekso". Nuo 1947 B.— Lietuvos TSR AT deputatas, nuo 1959 — Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. 1958—61 kandidatas į LKP CK narius.

B. plačiai pasireiškė grož. prozoje. Jo apsakymų rinkinį „Savaitė prasideda gerai" teigiamai įvertino pažangioji kritika. Šiuose apsakymuose B. sodriu realistiniu stiliumi pavaizdavo kaimo ir miesto darbo žmonių buitį, parodė buržuazijos išnaudojamos varguomenės atstovus. D. Tėvynės karo metų apsakymuose (rink. „Baltieji dobiliukai") daugiausia vaizdavo vok. fašistų siautėjimą Tarybų Lietuvoje ir taryb. partizanų kovą (aps. „Saulašarėm žydint", „Taip reikia", „Partizanas Daura" ir kt.). Apybraižinio pobūdžio apysakoje „Baltieji dobiliukai", remdamasis įspūdžiais, patirtais Saratovo srityje pirmaisiais karo mėnesiais, pavaizdavo socialistinę Rusijos kaimo buitį karo metu, brolišką rusų pagalbą lietuviams ir bendrą kolektyvinį darbą. Pokario metais B. parašė vertingų apsakymų iš pokario Lietuvos kaimo gyvenimo („Naktis prieš didelį arimą", „Abišalė", „Sąžinė" ir kt.). Novelių rinkinyje „Valiusei reikia Alekso" sprendžiamos šiuolaikinės moralės problemos, taryb. jaunuolių tarpusavio santykių klausimai.

Novelių romane „Parduotos vasaros" B. nauju aspektu pavaizdavo burž. Lietuvos kaimo buitį, socialinius reiškinius parodydamas per buožių engiamo piemenuko pasaulėjautos prizmę. Šalia spalvingai nupieštų buožių paveikslų (Dirda), romane sukurtos ryškios samdinių figūros (Alyzas, Jonas, Petras), daug demesio skirta liaudies atstovų dvasiniam pasauliui, moraliniam grožiui atskleisti, jų revoliucionėjimui pavaizduoti. Kurdamas kaimo proletarų paveikslus, B. poetizavo liaudies kuriamąją jėgą, optimistinę pažiūrą į gyvenimą. „Parduotos vasaros" pasižymi gyvu, sodriu stiliumi, turtinga ir vaizdinga liaudiška kalba. Romanas išverstas į rusų, baltarusių, latvių kalbas.

Dramoje „Gieda gaideliai" B. pavaizdavo klasių kovą burž. Lietuvos kaime, demaskavo buožiją, parodė vargingųjų valstiečių revoliucionėjimą. Dramoje sukurtas ryškus buožės Rūkienės paveikslas. Drama „Gieda gaideliai" išversta į rusų, ukrainiečių, baltarusių, latvių ir kt. taryb. tautų kalbas, ji buvo vaidinama Lenkijos ir Čekoslovakijos teatruose. Kai kuriems B. dramos kūriniams (pjesei „Anksti rytelį", scenarijui „Tolimoje apylinkėje") neigiamos įtakos turėjo tuo metu propaguota bekonfliktiškumo teorija.

Savita B. kūryba, išsivysčiusi realistinių liet. lit-ros tradicijų pagrindu, užima reikšmingą vietą tarybinėje liet. lit-roje. Įvaldęs socialistinio realizmo metodą, įsisavinęs lit-ros partiškumo ir liaudiškumo principus, B. praturtino kaimo buities vaizdavimą, pagilino socialinių ir psichologinių reiškinių analizę.

Ršt.: Pieją koguty, Warszawa, 1949; Избранное, Вильнюс, 1953; Kas dainon nesudėta, V., 1959; Raštai, 5 t., t. 1—4, V., 1959; Проданные годы, Вильнюс, 1960; Valiusei reikia Alekso, V., 1965.

Lit.: Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956; **J. Šimkus,** Apie literatūrą, V., 1956; Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1957; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [p. 136—162]; **K. Ambrasas,** Laiko tiesa, V., 1960; **M. Sluckis,** Sunkiausias menas, V., 1960 [p. 113—124]; **A. Venclova,** Epochos vėjas, V., 1962; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

BALTŪSIS-ŽEMAĨTIS Feliksas [1897.XI.30 Apydimuose (Telšių rj.) — 1957.VI.1 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, karo veikėjas, generolas majoras (1942), karo mokslų kandidatas (1940). I pasaul. karo dalyvis, praporščikas. 1918.II stojo savanoriu į Raudonąją Armiją ir dalyvavo mūšiuose prieš kontrrev. jėgas Pietų fronte, eidamas Donecko-Krivorožės respublikos partizanų būrio vado, paskui pulko vado pareigas.

Nuo 1918.IV TSKP narys. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro 1918.XII.4 pasiųstas Antano Žemaičio pavarde į Lietuvą kar. darbo dirbti, atvyko į Šiaulius. LKP org-jos pasiųstas dirbti į besikuriančią burž. miliciją, buvo paskirtas milicijos vadu. Jos priedangoje pusiau legaliai sutelkė rev. kar. būrį, kuris 1919.I.8 nuginklavo vok. okupantų įgulą ir padėjo įtvirtinti Tarybų valdžią Šiauliuose. Netrukus kar. būrys išaugo į Raudonosios Armijos lietuvišką Žemaičių pulką, kurio vadu kareiviai išrinko B.-Ž. Užsienio interventams ir vietos buržuazijai nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, B.-Ž. dalyvavo kovose prieš kontrrev. jėgas pilietinio karo frontuose, buvo pulko vadu, vėliau brigados ir divizijos štabo viršininku. Baigęs karo akademiją, dirbo Raudonosios Armijos kavalerijos dalyse vadovaujamąjį darbą. 1935—40 dėstytojas Frunzės karo akademijoje. 1940 gavo docento vardą. 1940.VII.12—1940.VIII.27 ėjo Lietuvos Liaudies kariuomenės vado pareigas, po to dirbo dėstytoju karo akademijoje. D. Tėvynės karo metais buvo pirmuoju Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos vadu (1942.I.15—1943.IV.16), vadovavo tai divizijai pirmuosiuose mūšiuose Oriolo fronte. 1943—54 dirbo dėstytoju K. Vorošilovo karo akademijoje Maskvoje kaip kavalerijos kovinio parengimo, kavalerijos istorijos ir karybos istorijos specialistas. Karinėje spaudoje bendradarbiavo nuo 1925. Išspausdino daug straipsnių kariniuose žurnaluose, knygų.

Ršt.: Как охраняется конница на войне, 1928; Тактическая подготовка частей конницы РККА, 1927; Конница [III leid.], 1938—40; Гражданская война в Литве в 1919 г., 1929; Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918—1919 metais.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

BALTUŠKÀ Jonas [1920 Kunigiškiuose (Anykščių rj.) — 1944.X.13 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 LKJS narys, nuo 1937 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Rokiškio apskrityje. 1940—41 part. darbuotojas Rokiškyje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sunkiai sužeistas. Po Lietuvos išvadavimo dirbo LKP Šakių aps. k-te.

BALTUŠKÀ Jurgis [1913 Kunigiškiuose (Anykščių rj.) — 1944.XII Svėdasų apylinkėse (Anykščių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1943 Žemaitės partizanų junginio ryšininkas. Per B. buvo palaikomi ryšiai su partizanų būriais, veikusiais Rokiškio, Zarasų, Panevėžio, Biržų, Utenos ir Kauno apskrityse. B. rinko patikimus žmones partizanų būriui, platino partizanų leidžiamą literatūrą, rinko žinias apie vok. karinių dalinių judėjimą. Išvadavus Rokiškio aps., buvo Svėdasų vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BALTUŠKÀ Justinas [1871.IX.26 Šeiminiškėse (Anykščių rj.) — 1947.X.29 Čikagoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, JAV pažangiųjų lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. XX a. pr. įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją (LSDP), buvo populiariausias agitatorius ir jaunimo organizatorius 1904—06 Anykščių apylinkėse, LSDP Anykščių org-jos vadovas. Kilus 1905—07 revoliucijai, organizavo Anykščiuose ginkluotą būrį ir jam vadovavo, drauge su kitais rengė polit. demonstracijas Kupiškyje bei Anykščiuose, dalyvavo „lietuvių suvažiavime" Vilniuje. Savo veikla revoliucijos laikotarpiu pasireiškė kaip rev. socialdemokratas. 1905 buvo 2 kartus suimtas, kalinamas Ukmergėje. Pra-

laimėjus revoliucijai, slapstėsi, 1907 išvyko į JAV. Ten dirbo įv. f-kuose, paskui Čikagoje pažangaus lietuvių laikr. „Vilnis" administracijoje. Priklausė pažangiam lietuvių polit. klubui, liet. kultūros ir meno klubui, „Vilnies" b-vei.

BALTUŠKÓNIS Vytautas [g. 1929.VII.13 Uciekoje (Varėnos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1953 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1956 dirba ped. darbą Lietuvos Ž. ū. akademijoje, nuo 1961 docentas. 1961 įstojo į TSKP. Paskelbė moksl. straipsnių apie traktorių kurą, tepalo filtrus ir kt.

BALTŪŠNIKAS Jonas [g. 1889.IV.8 Juostininkuose (Anykščių rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1908 beraščiu atvykęs į Argentiną, ėmė mokytis skaityti ir rašyti. 1909 kartu su kitais įkūrė pirmąją liet. išeivių Argentinoje org-ją „Lygybė" („Igualdad"), vėliau d-ją „Diegas". Nuo 1910 dalyvavo socialistiniame judėjime. 1911 su I. Rimkūnu ir kt. Beriso mieste įkūrė liet. savišalpos-kultūros d-ją „Vargdienis" (vėliau pavadintą „Nemunu"). 1914 drauge su J. Kaikariu ir kt. pažangiais darbuotojais Buenos Aireso priemiestyje įkūrė Argentinos Lietuvių socialistų s-gą, vėliau P. Amerikos lietuvių apšvietos d-ją, dalyvavo kitų pažangiųjų Argentinos org-jų darbe, kovojo prieš oportunizmą, gynė darbo žmonių reikalus. 1918 padėjo išleisti laikr. „Proletaras". 1930—32 reakcijos laikotarpiu išsaugojo „Rytojaus" spaudos b-vės turtą (knygyną ir spaustuvės įrengimus). Bendradarbiavo „Rytojuje", „Tėvynėje" ir kt. pažangiuosiuose liet. laikraščiuose. Drauge su T. Adamoniu ir kt. surinko daug liet. leidinių, išspausdintų Argentinoje, ir 1958 atsiuntė į Vilnių.

BALTŪŠNIKAS Juozas [1909.I.2 Juostininkuose (Anykščių rj.) — 1956.VIII.17 Monte Grande (Argentina)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1927 baigė Raguvos progimnaziją. 1929 emigravo į Argentiną. Drauge su kitais 1931 įsteigė Argentinos lietuvių liaudies teatrą, vėliau buvo pašalpinės d-jos „Susivienijimas lietuvių Argentinoje" narys, bendradarbiavo žurnale „Dabartis", kurį laiką redagavo pažangiųjų lietuvių savaitraštį „Momentas", 1944—46 dirbo Argentinos lietuvių s-gos „Laisvoji Lietuva" centro v-bos sekretoriumi.

BALTŪŠNIKAS Kazys [1892.II.9 Juostininkuose (Anykščių rj.) — 1941.VII.6 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1912 išvyko į Argentiną, kur suartėjo su socialistiniu judėjimu, įstojo į Argentinos lietuvių socialistų s-gą. 1921 grįžo į Lietuvą ir apsigyveno gimtajame kaime. Čia įsijungė į kom. veiklą. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Panevėžio aps. k-to narys ir Raguvos vls. vykdomojo k-to pirmininkas, nuo 1941.II — to pat valsčiaus part. org-jos sekretorius. LKP V suvažiavimo delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BALTŪŠNIKAS Zenonas [g. 1925.V.10 Juostininkuose (Anykščių rj.)] — žurnalistas. Vok. faš. okupacijos metais buvo Gražinos partizanų būrio ryšininkas. 1944—45 dirbo Panevėžio vls. komjaunimo organizatoriumi. 1946—49 Utenos ir Ukmergės aps. laikraščių redaktorius. Nuo 1948 TSKP narys. Baigęs Resp. partinę m-lą, 1951—52 LKP CK instruktorius. 1953—56 Švenčionių rj. laikr. „Žvaigždė" redaktorius. 1956—61 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas. Nuo 1960 „Kauno tiesos" redaktorius.

BALTŪTIS Klemensas [slap. **Klemensas Dulkė**; 1909.III.19 Žibikuose (Akmenės rj.) — 1943 Kaune] — poetas. Nuo 1925 bendradarbiavo burž. spaudoje. Išleido eil. rink. „Po tėviškės klonius" (1929), „Upokšniai šnera" (1935), eil. rink. vaikams „Paukšteliai čiulba" (1937), poemą „Devyni raiteliai" (1933). B.— vienas iš dekadentinės krypties atstovų liet. lit-roje.

BALUOSŶS, Balusas,— ežeras Trakų rj., 3 km į p. r. nuo Aukštadvario. Plotas 27 ha, didž. gylis 8 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 800 m, didž. plotis 425 m. Iš š. dalies išteka bevardis upelis. Š. v. pakrantėje įsikūrę Navaršonys, p.— Purvynai. Ežeras verslovinis.

BALUOŠAĨ — ežeras Molėtų ir Švenčionių rj., 14 km į š. v. nuo Pabradės, 1 km į š. nuo Dubingių ež. Plotas 256 ha. Ežeras rininis. Jo forma primena S raidę; ilgoji ašis eina iš v. į r. Ežero ilgis 4220 m, didž. plotis 890 m, kranto linijos ilgis 9800 m. Yra 4 salos (iš viso 1,7 ha): 3 apvalios — rytuose, ketvirta, pailga,— centr. dalyje. B. kranto linija mažai vingiuota; krantai aukšti, statūs, apaugę medžiais. Krantuose 2—3 ir 12—14 m aukštyje matyti terasų fragmentai. Šiaurėje įteka 2 bevardžiai upeliai, vakaruose išteka vienas (į Dubingių ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 6 kg/ha (daugiausia karšių, stintų). Aukštus, sausus, pušynais apaugusius ež. krantus, salas labai mėgsta turistai ir poilsiautojai.

BALUÕŠAS — ežeras Ignalinos rj., 9 km į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 442 ha, didž. gylis 33,1 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 4630 m, didž. plotis 1450 m. Kranto linija labai vingiuota. Yra 7 salos (iš viso 19 ha). Vienoje iš jų, Ilgasalėje (ežero r. dalyje), yra 7,7 m gylio ežerėlis. Jis sąsiauriu jungiasi su Baluošu. Š. r. krantas lėkštas, sausas, smėlingas, p. v. ir v.— aukštesni, daugiausia žvyringi. Apylinkės labai miškingos; tik pakrantėse dirbami laukai. Įteka Buka (iš Utenykščio ež.). Išteka bevardis upelis į Baluošykštį. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 10 kg/ha.

BALUOŠÝKŠTIS — ežeras Ignalinos rj., 10 km į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 13 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 800 m, didž. plotis 250 m. Kranto linijos ilgis 1760 m. Per B. iš Baluošo ež. į Sravinaičio ež. teka upelis. Šiaurinėje B. pakrantėje įsikūrusios Vaidžiuškės, p.— Simaniškis. Ežeras verslovinis.

BALŪŠKIAI — kaimas Pasvalio rj., Daujėnų apyl., 10 km į š. r. nuo Pumpėnų. 135 gyv. (1959). Iš p. ir v. prie B. prieina Daujėnų miškas. Per kaimą eina kelias iš Pasvalio į Daujėnus. Malūnas, lentpiūvė. Ist. dokumentuose kaimas minimas 1585.

BÃLVIS, Gelažių ežeras,— ežeras Telšių rj., 7 km į p. nuo Tryškių, 2 km į š. nuo Šiaulių—Klaipėdos geležinkelio. Plotas 40 ha, didž. gylis 25 m. Ežeras pailgas, per vidurį susmauktas. Ilgis 1000 m, didž. plotis 450 m. Krantai lėkšti, šiaurrytinis apaugęs mišku. Iš š. dalies išteka Žyžma (Ventos intakas). Šiaurinėje B. pakrantėje įsikūrusi Pabalvė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BALVÕČIUS Aleksandras [1886 Šiauliuose — 1932 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1917—19 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1919 atvyko į Lietuvą ir dirbo pogr. darbą, buvo Šiaulių miesto profs-gų pirmininku. 1920 suimtas ir nuteistas sušaudyti, vėliau mirties bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. 1922 keičiantis Lietuvai ir Tarybų Rusijai polit. kaliniais, išvyko į Maskvą. Vėliau dirbo Leningrade.

BALVÕČIUS Jonas [1842.III.2 Purvėnuose (Mažeikių rj.) — 1915.XI.12 Uliūnuose (Panevėžio rj.)]— klerikalinis rašytojas, vertėjas. 1871 baigė Petrapilio Dvasinę akademiją. J. Geručio, Prietelius, Vadokliečio slapyvardžiais bendradarbiavo „Lietuvių laikraštyje", „Vilniaus žiniose" ir kt. Parengė spaudai lenkų-lietuvių kalbų žodyno rankraštį (1898), išleido I. Krilovo pasakėčių vertimą (1902), apsakymus „Jonukas Karklynas eina Lietuvos pažintų" (1903), „Kunigo giminė" (1906), „Susiskaidėliai" (1908) ir verstinių bei kompiliacinių knygelių.

BÃLZERIS Antanas [1889.II.13 Joniškio rj.— 1963.VIII.13 Majamyje (Floridos valstija, JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1906 emigravo į JAV. Priklausė Lietuvių socialistų s-gai, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, Lietuvių meno s-gai, Lietuvių darbininkų susivienijimui. Bendradarbiavo „Kovoje", „Keleivyje", „Laisvėje", „Vilnyje".

BÃLZERIS Stasys [g. 1912.XI.4 Varniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, kurį laiką buvo LKP Varnių vls. k-to sekretoriaus pavaduotoju. Už kom. veiklą daugiau kaip 2 metus buvo kalinamas. 1940—41 dirbo milicijoje Kaune. Žuvo D. Tėvynės karo metu.

BALZUKĒVIČIUS Boleslovas [1879.II.12 Vilniuje — 1935.II.13 ten pat] — skulptorius. 1894—97 mokėsi Vilniuje dail. I. Trutnevo piešimo m-loje ir dailiųjų amatų m-loje. Studijavo skulptūrą Krokuvos Dailės akademijoje, studijas gilino Paryžiuje. 1904—07 dirbo Vilniuje skulptoriumi. Paryžiaus parodose eksponavo A. Mickevičiaus, „Emigranto" biustus ir skulptūrą „Našlaičiai". 1908 su skulpt. A. Vivulskiu sukūrė Žalgirio mūšio paminklą Krokuvoje. 1918 pakviestas vadovauti Vilniaus un-to skulptūros katedrai. Sukūrė ist. J. Lelevelio, adv. T. Vrublevskio (Vilniaus Rasų kapinėse), meno rėmėjo J. Montvilos (Vilniuje, Trakų g.) paminklus.

BALZUKĒVIČIUS Juozas [1866 Vilniuje — 1915.II.11 ten pat] — dailininkas Mokėsi Vilniuje, dail. I. Trutnevo piešimo m-loje. 1887—93 studijavo tapybą Peterburgo Dailės akademijoje pas prof. B. Vilevaldę. Už darbus Dailės akademijos apdovanotas 2 sidabro medaliais. Nuo 1897 dirbo Vilniuje dailiųjų amatų m-loje, įsteigė vakarinę piešimo studiją. Tapė daugiausia Vilniaus vaizdus, paveikslus iš liet. valstiečių gyvenimo ir rel. paveikslus bažnyčioms. B. kūriniai realistinės krypties.

BALŽĒKAS Jonas [g. 1925.II.4 Nuotekuose (Ukmergės rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1955—1959 dirbo Radviliškio bandymų stotyje. Nuo 1959 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių bitininkystės klausimais.

BAMBENÀ, Simna,— *Dovinės*, dešiniojo Šešupės intako, vidurupio (tarp Simno ir Žuvinto ežerų) pavadinimas.

BAM̃BINIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 3 km į p. v. nuo Gražiškių, 11 km į r. nuo Vištyčio. 168 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Širvinta. R. dalyje yra Grybkalnio piliakalnis; jo viršūnėje jaunimas rengia pasilinksminimus, švenčia jonines. 1863 B. apylinkėse veikė sukilėliai. Kaimo gyventojai 1904—05 dalyvavo rev. judėjime; 1935 vieni pirmųjų įsijungė į valstiečių streiką, rašė ir platino atsišaukimus, dalyvavo susirėmimuose su burž. policija. Vienas streiko organizatorių — P. Eidukaitis — buvo nuteistas 15 metų kalėti.

BAM̃BININKAI — kaimas Alytaus rj., Verebiejų apyl., 5 km į š. v. nuo Simno, 3 km į p. nuo Žuvinto ež. 154 gyv. (1959). Per kaimą teka Bambena. Vėjo malūnas, Žuvinto aštuonmetė m-la (1915—52 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka. Bambenos kair. krante yra piliakalnis, vad. Ąžuolų kalnu. Piliakalnio aikštelė apvali, 30 m skersmens, iš r., p. bei v. sutvirtinta pylimu. Aikštelėje žymus kultūrinis sluoksnis. P. papėdėje, sen. gyvenvietėje, rasta keramikos lygiu ir grublėtu paviršiumi. B. minimi 1559 Lietuvos girių aprašyme. Burž. nacionalistai 1946 nužudė B. gyventoją M. Pockevičiūtę, išžudė Čičinskų šeimą.

BANÁITIS Antanas [1895.II.9 Linkuvoje — 1919.III.27 Steigviliuose (Pakruojo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 7 metų dirbo pas buožes. Nuo 1915 tarnavo Rusijos armijoje, dalyvavo Spalio revoliucijoje, kovojo Raudonosios Armijos eilėse. 1918 rudenį grįžęs į Lietuvą, įsijungė į rev. veiklą, tarnavo Joniškėlio milicijoje ir raudongvardiečių batalione. Žuvo kautynėse su vok. interventais ir liet. burž. nacionalistais.

BANÁITIS Juozas [g. 1908.III.1 Eržvilke (Jurbarko rj.)] — kultūros darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). 1928—32 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te ir konservatorijoje. Buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijos un-to kuopelės sekretorius. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Bendradarbiavo pogr. žurnaluose „Aurora" ir „Antifašistas", taip pat pažangiųjų rašytojų leidiniuose („Literatūra" ir kt.).

1936 baigęs Kauno Konservatoriją, mokytojavo Kauno III g-joje. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu, Lietuvos TSR AT Prezidiumo nariu, biudžetinės komisijos pirmininku. Vėliau buvo visų šaukimų Lietuvos TSR AT deputatas. 1940—41 Lietuvos TSR Radijo k-to pirmininkas. D. Tėvynės karo metu dirbo Radijo k-te (Maskvoje) liet. laidų atsakinguoju redaktoriumi. 1943—44 Lietuvos TSR Valst. meno ansamblių vadovas. 1944—53 Meno reikalų v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. 1949—54 ir 1958—64 Lietuvos KP CK narys. 1953—58 Lietuvos TSR kultūros ministro pavaduotojas, nuo 1958 kultūros ministras. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys, literatūros ir kultūros skyriaus meno sektoriaus vadovas. Paskelbė apsakymų, straipsnių meno ir muzikos klausimais.

Ršt.: **J. Banaitis, J. Švedas,** Muzika vidurinei mokyklai, K., 1938; Tarybinė lietuvių muzika 1940—1950, V., 1950; Литовская советская музыка, Вильнюс, 1953.

BANÁITIS Jurgis [g. 1912.IV.24 Papiškėse (Panevėžio rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1948), ž. ū. mokslų daktaras (1958).

1946 baigė Kauno un-to technologijos fakultetą. Nuo 1945 dėstė Kauno un-te, Lietuvos Žemės ūkio akademijoje, dirbo moksl. tyrimo įstaigose. Nuo 1952 docentas. 1960—64 Statybos ir archit-ros in-to izoliacinių ir apdailos medžiagų laboratorijos vadovas. Nuo 1963 profesorius, nuo 1964 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Atliko apie 60 moksl. darbų, susijusių su organinių žaliavų tyrimu, durpių technologija, statybinių izoliacinių medžiagų gamyba, paskelbė kelias dešimtis moksl. straipsnių.

BANÁITIS Kazimieras Viktoras [1896 Vaitiekupiuose (Šakių rj.) — 1963.XII.25 Niujorke] — kompozitorius. 1928 baigė muz. teorijos ir kompozicijos klases Leipcigo Konservatorijoje. Nuo 1928 Kauno muz. m-los (nuo 1933 konservatorija) teorinių muzikos disciplinų ir fortepijono dėstytojas (nuo 1938 profesorius), 1937—40 Kauno Konservatorijos direktorius. Parašė operą „Jūratė ir Kastytis", kamerinių instrumentinių kūrinių, choro ir solo dainų, harmonizavo liaudies dainų. 1944 pasitraukė į Vakarus.

BANÁITIS Stanislovas [1899.V.8 Peterburge — 1954.II.3 Leningrade] — chirurgas, medicinos mokslų daktaras (1936), Lietuvos TSR MA akademikas (1946), TSRS Medicinos mokslų akademijos narys korespondentas (1950). 1923 baigė Petrogrado Karo medicinos akademiją. 1940—41 vadovavo Charkovo I med. in-to, vėliau Kuibiševo Karo medicinos akademijos karo lauko chirurgijos katedrai.

D. Tėvynės karo pradžioje buvo Vakarų, vėliau III Baltarusijos fronto vyriausiasis chirurgas. TSKP narys nuo 1943. 1945—47 Lietuvos TSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras ir Vilniaus universiteto hospitalinės chirurgijos katedros vedėjas. Nuo 1947 Leningrado Karo medicinos akademijos karo lauko chirurgijos katedros vedėjas. Yra parašęs apie 100 mokslinių darbų (daugiausia karo lauko chirurgijos klausimais).

Ršt.: **С. Банайтис, П. Куприянов,** Краткий курс военно-полевой хирургии, М., 1942; Военно-полевая хирургия по опыту Великой Отечественной войны, М., 1946; Травматический шок в эксперименте, клинике и практике военно-полевой хирургии, Каунас, 1948; Острые хирургические заболевания органов брюшной полости, М., 1952; Кровотечения и их остановка в полевых условиях, М., 1952; **С. Банайтис, И. Петров,** Травматический шок, его патогенез, предупреждение и лечение, Л., 1953.

BANÁITIS Vladas [g. 1899.IV.21 Fermoje (Radviliškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Už paramą karo belaisviams rusams vok. žandarų 1917—19 buvo kalinamas Gardino konc. stovykloje. 1924—26 mokėsi suaugusiųjų g-joje Kaune. 1926 užmezgė ryšius su komunistais K. Labučiu ir kt., dirbo „Kultūros" d-jos būrelyje. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1927 Kaune suimtas ir karo lauko teismo nuteistas sušaudyti; baus-

mė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Išsėdėjęs 12 metų Kauno, Šiaulių kalėjimuose, IX forte, 1939 pagal dalinę amnestiją išėjo į laisvę ir vėl įsijungė į pogr. darbą. 1939. X.11 antifaš. demonstracijoje Kaune pasakė kalbą; už tai buvo sumuštas ir ištremtas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 Lietuvos TSR komunalinio ūkio liaudies komisaro pavaduotojas. LKP V suvažiavimo delegatas. D. Tėvynės karo metais dirbo Penzos sr., buvo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotiniu evakuotųjų reikalams Novosibirske. Išvadavus Tarybų Lietuvą, buvo komunalinio ūkio liaudies komisaro pavaduotoju, dirbo part. ir adm. darbą Telšių aps., Klaipėdoje, Vilniuje, buvo Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos direktoriumi. Taryb. period. spaudoje paskelbė atsiminimų. Nuo 1954 pensininkas.

BAÑDYMŲ STÕTYS — agronominės mokslinio tyrimo įstaigos. Tarybų Lietuvoje yra devynios B. s. (1964), priklausančios Lietuvos TSR Ž. ū. m-jai. Jų moksl. darbui vadovauja *Žemdirbystės institutas*. B. s. dirba pagal vieningą programą su tuo in-tu ir jo filialais. Kiekviena B. s. turi stambų eksperimentinį ūkį (1963 jie užėmė iš viso 25 479 ha žemės), laboratorijas. Stotyse 1963 dirbo 66 moksl. bendradarbiai, iš jų 9 su moksl. laipsniais. B. s. tyrimų tematika apima aktualiausius ž. ū. gamybos ir mokslo klausimus. Stotyse tiriamas mokslo naujovių tinkamumas vietos sąlygoms, ieškoma naujų būdų ir priemonių dirvų derlingumui didinti, dideliems bei pastoviems svarbiausių ž. ū. augalų derliams gauti. Taikant šias priemones, respublikos B. s. eksperimentinių ūkių dideliuose plotuose gaunama iš 1 ha po 20—30 cnt kviečių, rugių, miežių grūdų, 200—250 cnt bulvių, 300—400 cnt cukrinių runkelių. Pastaraisiais metais B. s. pradėjo plačiau tyrinėti atskiras agronomijos sritis. Stočių specializacija: **Rumokų** (Vilkaviškio rj.) — agrotechnika Sūduvos lygumų dirvožemiuose; **Samališkės** (Klaipėdos rj.) — žemdirbystė rūgščiose dirvose; **Radviliškio** — pelkių kultūrinimas (stotis, be kita ko, nustatė, jog nusausintose žemapelkėse geriausia įrengti kultūrines pievas ir ganyklas, sėjant daugiamečių žolių mišinius ir kasmet tręšiant fosforo bei kalio miner. trąšomis); **Vytėnų** (Kauno rj.) — sodininkystė, daržininkystė ir gėlininkystė (čia sukurta: obelų veislės — Vytėnų vasarinis, Birutės pepinas, Keistutis, Ridas; juodųjų serbentų — Derliai, Juodžiai; braškių — Gaiva, Vaiva, Vytė, Lina; išaiškinti tinkamiausi obelų sodinimo atstumai, jų tręšimo mėšlu efektyvumas; sukurtas birželinio vyšnių ir trešnių akiavimo metodas; rajonuotos daržovių veislės: žiedinių kopūstų — Pirmuoliai, agurkų — Trakų pagerintieji, pomidorų — Vytėnų didieji; ištirti efektyvūs pomidorų, agurkų, svogūnų, kopūstų, ankstyvųjų bulvių auginimo būdai ir priemonės dideliems gūžinių kopūstų bei morkų sėklų derliams gauti); **Elmininkų** (Anykščių rj.) — bulvių agrotechnika; **Upytės** (Panevėžio rj.) — linų selekcija, agrotechnika ir pirminio apdirbimo būdai; **Perlojos** (Varėnos rj.) — smėlio dirvų kultūrinimas ir naudojimas; **Dūkšto** (Ignalinos rj.) ir **Kaltinėnų** (Šilalės rj.) — žemdirbystė kalvotose dirvose. Stočių ištirtos ž. ū. priemonės skelbiamos period. spaudoje, Žemdirbystės in-to moksl. darbuose, informaciniuose biuleteniuose, knygose, brošiūrose. Kasmet stotyse rengiami kursai, seminarai, konferencijos. Daugelis B. s. tapo teritorinių respublikos zonų, kuriose jos veikia, ž. ū. kultūros centrais.

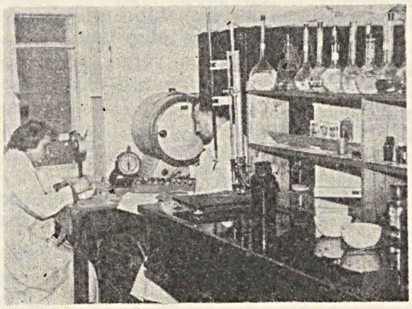

Vytėnų sodininkystės-daržininkystės **bandymų stoties** laboratorija

Pirmoji B. s. — Baisogalos — veikė 1909—14. Ji tyrinėjo dirvožemį, įvairių ž. ū. augalų, net kukurūzų, auginimą. Burž. Lietuvoje 1924 įsteigta Dotnuvos B. s. (veikė iki 1956), 1927 — Joniškėlio (veikė iki 1959) ir Rumokų, 1930 — Alytaus (veikė iki 1938), 1931 — Varėnos (veikė iki 1940), 1935 — Samališkės, 1936 — Radviliškio ir 1938 — Dotnuvos sodininkystės-daržininkystės B. s. (Kėdainių rj.; 1940 perkelta į Vytėnus). Jos priklausė Ž. ū. tyrimo įstaigai Kaune. Kiekviena B. s. turėjo kelių dešimčių hektarų ūkį; moksl. darbuotojai buvo tik stoties vedėjas, jo pavaduotojas ir 1—2 praktikantai. B. s. tyrė Lietuvoje plačiau auginamų ž. ū. augalų veisles, agrotechnikos klausimus. Ištirtos priemonės daugiausia buvo taikomos dvaruose bei buožiniuose ūkiuose. Taryb. metais įsteigtos Elmininkų (1941), Savitiškio (1956; nuo 1965 Upytės), Perlojos (1959), Dūkšto (1960) ir Varnių (1960; nuo 1965 Kaltinėnų) B. s. Iš esmės pasikeitė B. s. funkcijos: jos padeda kelti žemdirbystės kultūrą respublikos ūkiuose, daug platesniu mastu jose dirbamas moksl. darbas.

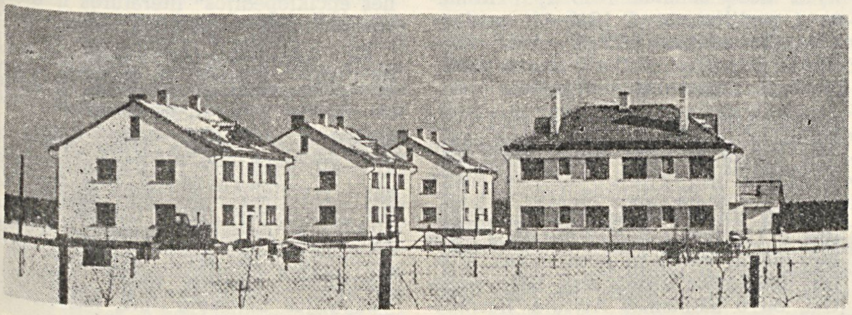

Perlojos **bandymų stotis**

BANDZÁITIS Antanas Rimvydas [g. 1937. VI.28 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1964). 1960 baigė Vilniaus un-tą. 1960—64 Fizikos ir matematikos in-to vyr. inžinierius, mokslinis bendradarbis. Nuo 1964 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė mokslinių straipsnių atomų spektrų teorijos klausimais.

BANDZẼVIČIUS Jonas [g. 1925.XII.26 Beištrakiuose (Kaišiadorių rj.)] — administracinis darbuotojas. 1944—58 dirbo ped. darbą Kaišiadorių ir Ariogalos rajonuose. Nuo 1956 TSKP narys. 1960 baigė Vilniaus Ped. in-to gamtos ir geografijos f-tą. 1958—62 Ariogalos rj., nuo 1962 Kėdainių rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BANDZĨNAI II — kaimas Jurbarko rj., Žindaičių apyl., 14 km į š. v. nuo Jurbarko. 38 gyv. (1959). Kaimas stovi Mituvos deš. krante; jos kair. krante, priešais B. II, yra Bandzinai I. Per B. II į Mituvą teka Globys. Iš p. v. prie kaimo prieina Laukesos miškas, iš š. — Globių miškas. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai išžudė 2 kolūkiečių šeimas, nužudė kaimo gyventojus J. Brazaitį, J. Lingaitį, B. Maskolaitį.

BANDŽIULỸSTĖ — paprotys skolinti nukentėjusiam nuo nelaimingo atsitikimo kaimynui trūkstamą gyvulį — avį, telyčią ar kokį kitą. Bendrai naudojęsi gyvuliais ir dėl to susibičiuliavę žmonės vadinosi bandžiuliais, arba aveliniais bičiuliais. Bandžiuliais kaimynai dar tapdavo, davę vienas kitam, turinčiam daugiau pašaro ar geresnę ganyklą, dalį savo avių šerti ar per vasarą ganyti. Gyvulininkystės produktus ir prieauglį bandžiuliai dalydavosi pagal tam tikras taisykles. Utenos, Zarasų rj. avių atidavimo šėryboms paprotys buvo išlikęs iki XX a. pirmųjų dešimtmečių, tačiau

bandžiulyste šis paprotys jau nebevadintas.

Lit.: Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 531].

„BANGÃ"— **1.** Buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1921 Kaune.

2. Komunistinis laikraštis, išėjęs 1921. VI.5 Kaune. Cenzūros konfiskuotas.

3. Buržuazinis dienraštis, ėjęs 1928 Kaune.

4. Tarybinis Klaipėdos rajono laikraštis, einąs nuo 1963.II.2 triskart per savaitę Gargžduose.

„BAÑGOS"— buržuazinis savaitinis žurnalas, ėjęs 1932 Kaune.

BANGPŪTŸS — senovės lietuvių vandenų, jūros dievas. Liet. liaudies dainose vadinamas bangų dievaičiu, simbolizuojančiu š. vėją. B. mini R. Prūsijos ist. M. Pretorijus (1698), R. Prūsijos liet. rašytojai P. Ruigys (1747), K. Milkus (1800) ir kt. senieji autoriai; L. Rėza B. prilygina romėnų jūros dievui Neptūnui arba sen. graikų vėjo dievui Eolui.

BANIÓNIS Donatas [g. 1924.IV.28 Kaune] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). Baigė Panevėžio vidurinę m-lą. Nuo 1941 Panevėžio dramos teatro aktorius. Nuo 1960 TSKP narys.

Vaidmenys teatre: Jasius (K. Binkio „Atžalynas"), Edvardas (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Pavlas Korčiaginas (pagal N. Ostrovskio romaną „Kaip grūdinosi plienas"), Dornas (A. Čechovo „Žuvėdra"), Vilis Lomenas (A. Milerio „Komivojažerio mirtis"), Benkas (V. Šekspyro „Makbetas") ir kt.; liet. kino filmuose: Dausa („Adomas nori būti žmogumi"), Donatas („Vienos dienos kronika").

BANIÓNIS Juozas [1890.VIII.8—1961. VII.30 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1905—07 revoliucijos dalyvis Marijampolės apskrityje. 1918—19 Vilkaviškio rev. k-to narys, vienas iš Vilkaviškio darbininkų profs-gos organizatorių, jos v-bos pirmininkas. 1919 LKP Vilkaviškio parajonio k-to narys. Vienas iš 1919 rudenį Vilkaviškyje vykusio ž. ū. darbininkų streiko organizatorių. 1919 už revoliucinę veiklą buvo kalinamas. 1926 rinkiminės kampanijos į III seimą metu LKP pavedimu kalbėjo mitinguose. 1929—31 gyveno Brazilijoje ir veikė drauge su vietos lietuviais komunistais. Buvo suimtas, kalinamas ir ištremtas į Lietuvą. Nuo 1947 TSKP narys. Dirbo partinį, administracinį ir ūkinį darbą Žaliojoje (Vilkaviškio rj.) ir Kaune.

BANŸS Henrikas [g. 1927.VI.26 Šiluvoje (Raseinių rj.)] — baleto artistas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1965). Nuo 1944 Kauno muz. teatro, nuo 1945 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro baleto artistas. 1950 baigė Vilniaus I darbininkų jaunimo vidurinę mokyklą. Gastroliavo kitose tarybinėse respublikose, Lenkijoje (1957), Turkijoje (1960), Belgijoje, Prancūzijoje (1961), Bulgarijoje, VDR, Suomijoje (1963), Birmoje, Tailande, Kambodžoje, Ceilone (1964).

Vaidmenys: Poetas (F. Šopeno — A. Glazunovo „Šopeniana"), Ilko (D. Klebanovo „Svetlana"), Žanas de Brijenas (A. Glazunovo „Raimonda"), princas Dezirė, Zigfridas (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė", „Gulbių ežeras"), Bazilijas (L. Minkaus „Don Kichotas"), Peras Giuntas (E. Grigo „Peras Giuntas"), Antanas (J. Pakalnio „Sužadėtinė"), Marius (J. Juzeliūno „Ant marių kranto"), Ugnius (J. Indros „Audronė"), Spartakas (A. Chačaturiano „Spartakas") ir kt.

BANŸS Kazys [1900.II.25 Savičiūnuose (Anykščių rj.) — 1958.XII.19 Kaune] — agronomas, administracinis darbuotojas. 1924 baigė Dotnuvos ž. ū. technikumą. Dirbo Žemės ūkio m-jos agronomu, nuo 1928 agronomas inspektorius Raseinių ir Tauragės apskrityse. Nuo 1940.VI Raseinių aps. viršininkas, vėliau vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po karo TSRS Paruošų m-jos įgaliotinis Lietuvos TSR. Nuo 1947 Lietuvos Žemės ūkio akademijos prorektorius administracijos ir ūkio reikalams.

BANŸS Vytautas [g. 1920.XII.24 Panevėžyje] — dailininkas. 1947 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą. Dirba knygų meninio apipavidalinimo ir iliustravimo (S. Daukanto „Žemaičių pasakos", 1948; P. Cvirkos Raštai, 1949—57, ir kt.), staliūginės grafikos ir vitražo srityse. Nuo 1950 dalyvauja dailės parodose.

BANISLÁUSKAS Juozas [1906.V.29 Butrimonyse (Alytaus rj.) — 1941.VI.23 Gineitiškių miške (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1915 iki 1923 dirbo pas buožes. Į rev. judėjimą įsijungė 1930, palaikė ryšius su Butrimonių komunistais. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijoje. 1935 dalyvavo valstiečių streike Butrimonyse, buvo suimtas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 part. ir adm. darbuotojas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BANISLÁUSKAS Pranas [g. 1901.XI.25 Butrimonyse (Alytaus rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Iki 1940 ž. ū. darbininkas. 1940—41 Butrimonių vls. vykdomojo k-to sekretorius ir Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Butrimonių vls. k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metais kurį laiką slapstėsi, buvo kalinamas Alytuje, Butrimonyse. Po karo dirbo taryb. įstaigose. 1946—48 Butrimonių vls. vykdomojo k-to pirmininkas, aktyvus kolūkių organizatorius. Nuo 1947 TSKP narys. 1951—61 kolūkio „Pirmūnas" (Jiezno, dab. Alytaus, rj.) pirmininkas. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1962 pensininkas.

BANIŠÁUSKAS Balys [1888 Kaune — 1920.III.12 ten pat] — vienas Kauno įgulos kareivių sukilimo prieš buržuazinę valdžią (1920.II.21—23) vadovų. Tarnavo Rusijos kariuomenėje artileristu. Per I pasaul. karą 4 metus buvo vokiečių nelaisvėje. Sugrįžęs 1919 mobilizuotas į burž. Lietuvos kariuomenę. Tarnavo pirmajame artilerijos pulke puskarininkiu. Prasidėjus Kauno įgulos sukilimui, II.22 kareivių mitinge Panemunėje išrinktas į rev. k-tą, drauge su kitais vadovavo sukilimui. Nuslopinus sukilimą, Ypatingojo karo teismo nuosprendžiu sušaudytas kartu su kitais 3 rev. k-to nariais.

BANÌŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 3 km į p. r. nuo Pravieniškių, prie Vilniaus—Kauno plento. 219 gyv. (1959). Iš v. prieina Pravieniškių miškas.

BANIŪLIS Julius [1880.X.15 Rygoje — 1943.III.10 Brukline (Niujorkas)] — JAV lietuvių literatas. Augo Žagarėje. 1902 išvyko su tėvais į JAV. Dirbdamas f-ke, lankė suaugusiųjų kursus. Vėliau dirbo spaustuvėse raidžių rinkėju. 1905—07 buvo artimas socialistinei spaudai, vėliau nuo jos nutolo. Išvertė latvių rašytojo J. Akuraterio apys. „Žmogus" (1907). Menkučio, J. Tvano ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo JAV liet. periodikoje, dirbo laikraščių redakcijose. 1919 išleido kn. „Vaizdai, vaizdeliai ir eilės prozoje", 1921 — eil. rink. „Ašaros ir džiaugsmas". Vėliau reiškėsi daugiausia kaip anglų, japonų, kinų, persų, arabų poezijos vertėjas į liet. kalbą.

BANIŪLIS Vytautas [g. 1930.VII.26 Pagėgiuose] — literatas, filologijos mokslų kandidatas (1961). 1950—53 Radijo k-to atsakingasis redaktorius. Nuo 1952 TSKP narys. 1953—63 dirbo LKP CK. 1956 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1961 baigė Visuomeninių mokslų akademiją prie TSKP CK. Nuo 1962 Vilniaus un-te dėsto liet. lit-ros istoriją. Nuo 1963 Lietuvos TSR MT Valst. kinematografijos k-to pirmininkas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Демократические традиции литовской литературы в изображении трудового крестьянства.— Партийность литературы и проблемы художественного мастерства, М., 1961.

BANIŪNAS Antanas [1889 Vaišviliškiuose (Anykščių rj.) — 1941 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Buvo išvykęs į JAV, kur dirbo paprastu darbininku. Grįžęs į Lietuvą, dirbo savo ūkyje. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Hitlerinės okupacijos pradžioje burž. nacionalistų suimtas ir nukankintas.

BANIŪNAS Stasys [1899.II.21 Vaišviliškiuose (Anykščių rj.) — 1943.IV.12 Ivanovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai Vaišviliškiuose. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940 Anykščių vls. vykd. k-to pirmininkas. 1941 Anykščių MTS darbuotojas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, žuvo fronte.

BANIŪNAS Vladas [g. 1907.VI.8 Vaišviliškiuose (Anykščių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963). 1936 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1946—59 Joniškėlio bandymų stoties, o 1959—62 Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo moksl. bendradarbis; nuo 1962 to paties filialo žemdirbystės sk. vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie daugiamečių žolių, bulvių, žieminio rapso agrotechniką.

BĀNKAI [vėlyv. lot. *banca* — pinigų keitėjo stalas] — įmonės ar įstaigos, teikiančios kreditą, tarpininkaujančios mokėjimų operacijose, kaupiančios laikinai laisvas lėšas ir vykdančios kitas finansines operacijas. Socialinė-ekonominė B. prigimtis priklauso nuo gamybos būdo, todėl kapit. B. ir socializmo sistemos B. iš esmės skiriasi.

Caro valdžia Lietuvoje stambesnes kredito įstaigas kūrė pati ir vertė jas tarnauti valdžios politikai (valstybiniai, bajorų, valstiečių B.). Buvo ir tokių B., kurie tarnavo tik dvarininkų, daugiausia lenkų tautybės, interesams (Vilniaus žemės bankas, Suvalkų kredito d-ja). Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose 1915 veikė šie privatūs ipotekos B.: Vilniaus akcinis žemės bankas (įst. 1872), Vilniaus miesto kredito bankas (1908) ir Suvalkų žemės kredito d-ja (1900). Tie B. daugiausia kreditavo stambiuosius žemvaldžius. Ipotekos kreditu, be minėtųjų B., Lietuvoje vertėsi ir Peterburgo—Tulos bankas. Trumpalaikį komercinį kreditą prekybininkams ir pramonininkams teikė akciniai komercijos B., savitarpio kredito d-jos ir B. namai bei kontoros. Akciniai komercijos B. Lietuvoje buvo šie: Komercijos bankas (įst. 1873), turėjęs 2 mln. rb pagr. kapitalo, skyrių Kaune ir agentūrą Ukmergėje. Turėjo Lietuvoje savo skyrius ir Rusijos komercijos B.: Peterburgo tarptautinis bankas ir Rusijos—Azijos bankas (Vilniuje), Suvienytasis bankas (Vilniuje, Kaune), Azovo—Dono bankas (Vilniuje, Kybartuose), Rygos komercijos bankas (Šiauliuose, Suvalkuose). B. namų ir kontorų iki 1914 buvo: Kauno gubernijoje 11, Vilniaus 10, Suvalkų 4. Veikė dar 4 pinigų keitimo kontoros. Be minėtųjų B., iki 1914 Vilniuje ir Kaune veikė Rusijos valst. banko skyriai.

Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė 1919.I.27 nutarė sudaryti specialistų komisiją, kuri turėjo artimiausiu laiku parengti Tarybų Lietuvos Liaudies banko organizacinius įstatus, o kol Liaudies bankas bus suorganizuotas, leido atidaryti RTFSR Liaudies banko Vilniaus skyrių. Finansų liaudies komisariatas visoms privačioms kredito įstaigoms įsakė registruotis, jos neteko teisės daryti naujas operacijas, turėjo nedelsdamos Liaudies banko skyriuje atidaryti einamąsias sąskaitas, įnešti į jį turimus grynuosius pinigus. Asmenys, turėję indėlius privačiuose B., galėjo juos gauti Liaudies banke pagal privačių B. čekius. Buvo nustatyta maksimali suma, kurią galėjo gauti indėlininkas. Liaudies bankui turėjo būti atiduota užsienio valiuta, kurią privatūs asmenys ir įstaigos laikė be spec. leidimo. Į Liaudies banką reikėjo atiduoti ir RTFSR vyriausybės anuliuotus procentinius popierius. Lietuvos ir Baltarusijos TSR 1919 metų konstitucijos projekte pabrėžta, kad B. perėjimas į Darbininkų ir valstiečių valstybės nuosavybę yra viena svarbių sąlygų darbo žmonėms išlaisvinti iš kapitalo jungo.

Burž. Lietuvoje iš pradžių kredito poreikius tenkino ir pinigų apyvartą tvarkė dar vok. okupantų įkurta Rytų skolinamoji kasa (Darlehnskasse Ost). Skatinami pelno, gaunamo iš Vokietijos markės infliacijos, vietiniai burž. finansistai ėmė kurti komercijos bankus. Pirmasis tokių B. buvo Prekybos ir pramonės bankas, įkurtas 1918 Vilniuje (bankrutavo 1925). 1919—21 įkurti kiti šeši B., veikę ligi burž. santvarkos Lietuvoje žlugimo. Kol Lietuvoje veikė markių valiuta, visi tie B. vertėsi daugiausia Vokietijos markės spekuliacija ir už gaunamą tuo būdu pelną stengėsi įsigyti nekilnojamojo turto ar užsienio valiutos. Prekybos, pramonės ir ž. ū. kredito reikalais tada jie nesirūpino. 1922 įvedus litų valiutą, paaiškėjo, kad visur trūksta net apyvartos kapitalo, nes visos gyventojų santaupos žlugo.

Ilgainiui buržuazinės Lietuvos kredito įmonių sistema susidarė iš šių B. ir jų grupių: 1) Lietuvos banko, 2) akcinių B. (6 Kaune ir 5 Klaipėdoje) ir savitarpio kredito d-jų, 3) kooperatinių kredito d-jų, 4) Žemės banko, 5) taupomųjų valstybės kasų. Lietuvos bankas, įsteigtas 1922, buvo vienintelis banknotų leidėjas, pinigų apyvartos, iš dalies ir kredito sąlygų tvarkytojas, valstybės iždo kasininkas. Jo akc. kapitalą sudarė 12 mln. lt. Daugiau kaip 80% akcijų priklausė valstybei. Savo kreditais Lietuvos bankas pirmiausia stiprino svarbiausią Lietuvos buržuazijos atramą — ž. ū. produktų supirkimo, perdirbimo ir eksporto monopolijas. Akciniai B. ir savitarpio kredito d-jos daugiausia vertėsi trumpalaikiu kreditavimu. Kai kurie akciniai B., ypač Ūkio bankas, turėjęs nemaža skyrių, užsiėmė ir ilgalaikiu pramonės finansavimu. Kooperatinės kredito d-jos (kaimo smulkaus kredito d-jos ir miesto smulkaus kredito d-jos) vertėsi smulkiuoju kreditu. Kaimo smulkaus kredito d-jas rėmė jų finansinis centras Kaune — Kooperacijos bankas, įsteigtas 1924 kooperacijos pagrindais, o 1933 reorganizuotas į akc. banką su 3 mln. lt kapitalu (apie 84% akcijų priklausė valstybei). Miesto smulkaus kredito d-jas rėmė Centrinis žydų bankas Kaune. Šios d-jos daugiausia kreditavo smulkiuosius pirklius ir pramonininkus (ž. *Kredito kooperacija*). Žemės bankas buvo įsteigtas 1924. Jo kapitalas, gavus Švedijos degtukų koncerno paskolą, 1930 padidėjo iki 50 mln. lt. Beveik visas Žemės banko akc. kapitalas (96%) priklausė valstybei. Šis bankas kreditavo žemės ūkį, užtikrindamas paskolas žemės įkeitimu. Jis paskolas teikė daugiausia stambiems kapit. ūkiams. Žemės bankas buvo vienas iš tų ekonominių svertų, kuriais stambioji buržuazija didino valstiečių išnaudojimą ir stiprino stambaus kapitalo valdžią kaime. Taupomosios valstybės kasos buvo didžiausia santaupų rinkimo įstaiga (1939 apie 90 mln. lt, iš jų apie 20 mln. lt Klaipėdos krašte). Jos finansavo miestų statybą, o paskutiniais savo veikimo metais ypač rėmė vis didėjančią valstybės paskolos lakštų rinką (ž. *Taupomosios kasos*). Burž. Lietuvos (be Klaipėdos krašto) B. padėtį rodo 1 lentelė.

Bankinio ir pram. kapitalo suaugimas Lietuvoje vyko 2 būdais: pirma, B. paėmė į savo rankas daugelį pram. įmonių, antra, susispietusi apie B. stambioji buržuazija steigė naujas akc. bendroves, kuriose B. irgi vaidino lemiamą vaidmenį.

1 lent. **Bankų suvestinio balanso (1939.I.1) svarb. pozicijos (be užbalansinių pozicijų)** (milijonais litų)

Aktyvai	Lietuvos B.	Žemės B.	Kiti 6 B.
Kasa	17,4	5,9	13,1
Auksas	64,7	—	—
Paskolos	120,7	163,2	100,7
Vertybės popieriai	6,7	0,0	24,8
Turtas	8,5	2,5	7,2
Kiti aktyvai	6,7	6,3	8,5
Balansas	224,7	177,9	154,3
Pasyvai			
Savi kapitalai	14,6	52,4	28,2
Banknotai apyvartoje	141,7	—	—
Indėliai	61,9	49,5	90,3
Kreditoriai	3,7	69,3	19,4
Kiti pasyvai	2,8	6,7	16,4

1940.VII.23 Lietuvos Liaudies Seimas priėmė deklaraciją apie bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimą. 1940.VII.25 paskelbtas bankų nacionalizavimo įstatymas. Įsijungus Tarybų Lietuvai į TSRS, Lietuvos bankas reorganizuotas į TSRS Valstybinio banko Lietuvos respublikinę kontorą. Kitų B. pagrindu suorganizuotos TSRS Žemės ūkio banko, TSRS Pramonės banko, TSRS Prekybos banko resp. kontoros ir resp. Komunalinis bankas. Vietoj burž. smulkaus kredito d-jų suorganizuotos tarybinės ž. ū. kredito d-jos. Tiek Valstybinis bankas, tiek kiti B. padėjo pakirsti išnaudotojų klasių ekonominę galią, sustiprinti soc. sektorių. Atsižvelgdama į Pabaltijo respublikų ekonomikos ypatumus pirmaisiais Tarybų valdžios

metais, Ekonominė Taryba prie TSRS Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) 1941. II.20 patvirtino „Laikinąsias taisykles apie valstybinių ir kooperatinių įmonių bei organizacijų trumpalaikį kreditavimą Valstybiniame banke Lietuvos, Latvijos, Estijos TSR". Taisyklėse, be kita ko, nurodyta, kad bankas gali tik tam tikromis sąlygomis priimti diskontui iš valstybinių ir kooperatinių įmonių vekselius, išduotus privačių įmonių, nors visoje Tarybų Sąjungoje vekselių cirkuliacija ir komercinis kreditas buvo panaikinti 1930. Žemės ūkio banke buvo sudarytas specialus 18 mln. rb fondas buv. kumečiams, bežemiams ir valstiečių kolektyvams (bent iš 5 žmonių) kredituoti. TSRS LKT 1941.II.11 nutarimu buvo nurašytas įsiskolinimas paskolomis, gautomis žemei pirkti; darbo valstiečiams buvo nurašytos arba sumažintos skolos bankams; valstiečiai buvo taip pat atleisti nuo 1929 metų nederliaus paskolų grąžinimo. Buvo skirta apie 4,6 mln. rb kreditų, kad karvių neturintieji ūkiai galėtų jas įsigyti. Žemės ūkio kredito d-jų nariais tegalėjo būti darbo žmonės (darbo valstiečiai, kaimo amatininkai) bei jų gamybinio pobūdžio org-jos (ž. ū. artelės, ž. ū. kooperatyvai).

Išvadavus Lietuvos TSR iš faš. grobikų, respublikos B. sistema padėjo atstatyti karo metu sugriautą liaudies ūkį. Tiek Valst. banko, tiek kitų B. kreditas respublikos liaudies ūkiui kasmet didėjo. Valst. bankas teikė trumpalaikius kreditus visų liaudies ūkio šakų įmonėms, padėdamas sudaryti joms būtinas apyvartos lėšas.

Iki 1959, o ypač pirmaisiais pokario metais Valst. banko trumpalaikių kreditų didėjimo tempai Lietuvos TSR žymiai prašoko vidutinius kreditų didėjimo tempus visoje Tarybų Sąjungoje. Žemės ūkio bankas 1945—48 teikė žymius kreditus darbo valstiečių ūkiams, demobilizuotiesiems kariams (17,3 mln. rb), kooperacijos d-joms (4,74 mln. rb), besikuriantiems kolūkiams (0,16 mln. rb). Nuo 1949 kolūkiai gavo didelius kreditus tiek kapitaliniams įdėjimams (iš pradžių Ž. ū. banke, paskui Valst. banke), tiek apyvartos lėšoms papildyti (Valst. banke). 1953—63 kolūkiai kapitaliniams įdėjimams gavo apie 195 mln. rb ir trumpalaikių kreditų apie 95 mln. rb.

Pramonės, Prekybos ir Komunalinis B. žymiai padėjo padidinti Lietuvos TSR pramonės, transporto, ryšių, komunalinių įmonių, kultūrinių įstaigų, prekybinių org-jų pagr. fondus ir individualinę namų statybą.

Nuo 1949 Tarybų Lietuvoje veikia TSRS Valst. banko ir TSRS Statybos banko kontoros. Valst. bankas turi skyrius rajonuose bei miestuose. Statybos bankas turi skyrius Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir įgaliotinių punktus Panevėžyje, Kėdainiuose (kituose respublikos rajonuose Statybos banko pavedimus atlieka Valst. banko skyriai). Valst. bankas atlieka respublikoje taip pat Užsienio prekybos banko pavedimus.

BANKÁUSKAS Stasys [g. 1907.VI.8 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis Kilęs iš darbininkų. Buvo stalius, liejikas. 1933—36 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Kaune, buvo LKP parajonio k-to sekretorius Kaune. Nuo 1936 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Už rev. veiklą 1933, 1934 ir 1936 buvo adm. tvarka kalinamas. 1939 padėjo organizuoti statybos darbininkų streiką Kaune (buvo streiko k-to narys). Už tai 1939 vasarą ištremtas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą, bet 1939.IX paleistas ryšium su mobilizacija į kariuomenę. 1939.X.11 aktyviai dalyvavo antifaš. demonstracijoje Kaune. 1940—41 dirbo Kaune ketaus liejyklos direktoriumi. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Demobilizuotas dirbo ūkinį darbą Gorkyje, vėliau Uzbekistane. Nuo 1945 ūkinis darbuotojas Kaune, Vilniuje. Nuo 1948 TSKP narys. Dirbo partinį darbą Širvintų rajone. Nuo 1950 „Komunaro" g-los, paskui remonto-mechaninės g-los Nr. 1 Vilniuje meistras.

BÁNKO KANÁLAS — magistralinis nusausinimo griovys Šiaulių ir Radviliškio rj. Ilgis 17 km, baseino plotas 68 km². Prasideda Šiaulių rj., 1 km į š. r. nuo Rekyvos ež., eina p. r. linkme ir ties Ilguočiais (Radviliškio rj.) įeina į Beržę 27 km nuo jos žiočių. Vid. nuolydis 50 cm/km. Intakai: Beržėlė (deš.) ir Bertužis (kair.). Iškastas apie 1910 Valstiečių banko lėšomis.

BARĀGINĖ — kaimas Kapsuko rj., Trakiškių apyl., 7 km į š. r. nuo Kapsuko, 2 km į r. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 94 gyv. (1959). Š. r. pakraščiu teka Valčiuva (Šešupės intakas). Aštuonmetė m-la (1916—50 pradinė, iki 1961 septynmetė).

BARANÁUSKAS Antanas [1835.I.17 Anykščiuose — 1902.XI.26 Seinuose] — poetas, kalbininkas. Kilęs iš karališkųjų valstiečių. 1845—48 mokėsi Anykščių parapinėje mokykloje, 1851—53 — Rumšiškių raštininkų m-loje. 1853—1856 dirbo Vainuto, Raseinių, Sedos, Skuodo valsčių raštinėse, 1855 Sedoje susipažino su poete K. Praniauskaite, kuri skatino jį kurti. 1856—58 mokydamasis Varnių kunigų seminarijoje, B. artimai draugavo su bręstančio 1863 sukilimo nuotaikų veikiamais klierikais — poetu K. Kairiu (1835—64), P. Viksva (1832—1907) ir kt. Šiuo metu B. parašė geriausius savo poet. kūrinius. Baigęs seminariją, buvo pasiųstas toliau studijuoti teologijos: 1858—62 Peterburgo Dvasinėje akademijoje, 1863—64 — Miuncheno, Romos, Insbruko, Liuveno

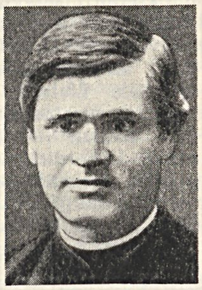

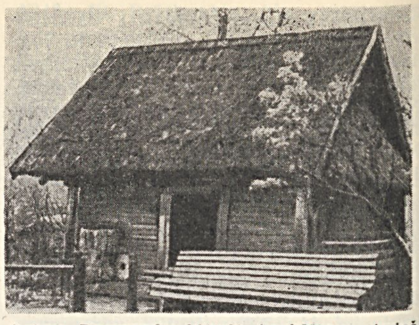

Antano Baranausko klėtelė Anykščiuose (prieš pastatant gaubtą)

un-tuose. 1865 Peterburgo Dvasinės akademijos profesorius, 1865—67 vysk. M. Valančiaus katedros vikaras, 1867—84 Kauno kunigų seminarijos profesorius. Pamokslų sakymo metodikos (homiletikos) kurse dėstydamas liet. kalbą, praktikos sumetimais ėmė tyrinėti jos tarmių, gramatikos, rašybos klausimus. Tapęs Žemaičių pavyskupiu (1884), atsidėjo matematikai, o būdamas Seinų vyskupu (1897), vertė į liet. kalbą bibliją. Tapęs aukštu dvasininku, suartėjo su sulenkėjusiais dvarininkų sluoksniais, atitrūko nuo liet. liaudies ir poetinės kūrybos, virto unijinių ryšių su Lenkija šalininku, nusistačiusiu prieš liet. nac. judėjimą. „Paskutiniame pamoksle vieno žemaičių kunigo prieš mirtį" (1889) pasmerkė 1863 sukilimą, idealizavo baudžiavą, šlovino lenkų feodalus už lietuvių „sukultūrinimą".

Rašyti B. pradėjo 1849 Gelvonuose, eiliuodamas laiškus. 1855 Anykščiuose parengė tėvams rankraštinį eil. rink. „Mano jausmų nuotrupos...", į kurį įdėjo kelis eilėraščius lenkų kalba ir vieną —„Saulėtekį" liet. kalba. Pastarasis, rašytas apie 1855, viešint Anykščiuose, gamtos vaizdais, nuotaika, eilėdara ir net atskirais posakiais rodo bręstant būsimąjį „Anykščių šilelio" autorių. 1857 B. parengė rankraštinį rink. „Eilėraščiai", apimantį 1851—57 kūrinius ir skirtą į Peterburgą išvykstančiam K. Kairiui. Rinkinį peržiūrėjo K. Praniauskaitė. Be eiliuotų asmeninio pobūdžio sveikinimų bei laiškų, jame buvo kūrinių gamtos motyvais („Nemuno potvynis ties Rumšiškėmis", 1851, ir kt.). 1857 Varniuose B. parašė 24 posmų eil. „Dainu [= dainuoju] dainelę", kuris dar vadinamas „Dainų dainele", „Senovės daina", „Lietuvos senovės paminėjimu". Jame B. romantiškai idealizavo senovę, užjautė liaudį, vargstančią feod. priespaudoje, kartu propaguodamas klerikalizmą. Struktūra ir kalba bei stiliumi šis eilėraštis artimas liaudies dainoms, kai kurie jo posmai įėjo į tautosaką. Eil. „Dainu dainelę" be autoriaus žinios išspausdintas „Aušroje" (1883, Nr. 1). Nepatenkintas šia publikacija, B. nutraukė santykius su aušrininkais.

Žymiausias ir reikšmingiausias B. kūrinys — poema „Anykščių šilelis" (1858—60). Ją sudaro 342 eilutės. Pasak B., „Anykščių šilelį" sukurti paskatinusi Varnių kunigų seminarijos iškalbos prof. A. Gabšio-Gabševičiaus įžei-

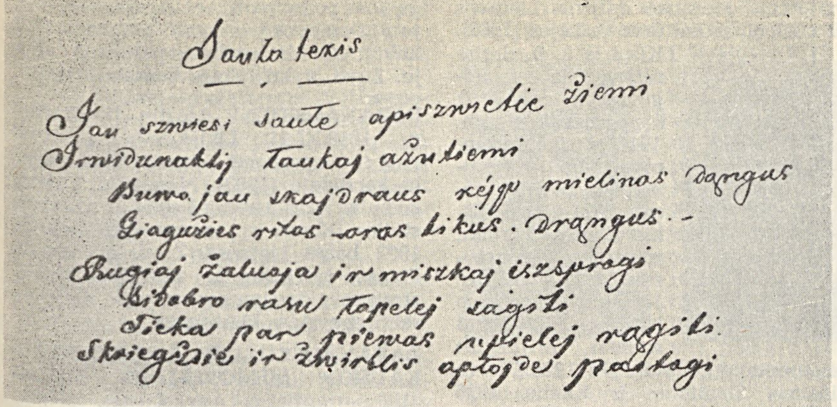

Antano Baranausko eilėraščio ,,Saulėtekis" rankraštis

džiama pastaba, kad tik lenkų kalba esą galima sukurti tokį girių aprašymą, kaip A. Mickevičiaus ,,Pone Tade", o liet. kalba tetinkanti ,,piemenims ir tamsuoliams". Iš tikrųjų tai nebuvo vienintelis ir lemiamas akstinas kūrinį parašyti. Poemos sukūrimą tam tikru mastu nulėmė ir joje atsispindėjusios to meto socialinės sąlygos (sunkus baudžiauninkų gyvenimas, kapit. santykių formavimasis, rev. nuotaikų stiprėjimas 1863 sukilimo išvakarėse), mokslo draugų (K. Kairio ir kt.) poveikis, A. Mickevičiaus ,,Pono Tado", J. Kraševskio ,,Anafielo", S. Daukanto ,,Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" ir kt. kūrinių žadinamos romantinės nuotaikos. ,,Anykščių šilelio" miško vaizduose kontrastiškai gretinamas gyvenamasis laikotarpis su praeitimi. Pirmojoje poemos dalyje poetas išreiškė susižavėjimą Lietuvos miško gamta, antrojoje parodė miško, kartu ir viso krašto ist. raidą. Pabaigoje užsimindamas apie galybę, kuri ,,širdį, dūšią apgriuvo ir giesmę nulaužė", B. išreiškė protestą prieš carizmą bei jo vykdomą nac. priespaudą. Poema sudaro ištisinį lyr. monologą, kupiną kontrastiškai besikeičiančios pakilios ir liūdnos, sielvartingos nuotaikos. Į poemą darniai įpinta tautosakos motyvų (apie Eglę žalčių karalienę, Puntuką), jos vaizdai metaforiški, išraiškingi. Eilėdara silabinė (po 11, 13 skiemenų eilutėje). Poema parašyta aukštaičių rytiečių tarme. Kalba konkreti, gryna, joje vartojama ypač daug vaizdinių veiksmažodžių.

Pirmą kartą ,,Anykščių šilelis" Jurkšto Smalaūsio slapyvardžiu išspausdintas L. Ivinskio 1860 ir 1861 kalendoriuose. Pragos un-to doc. L. Geitleris 1875 išspausdino pilną ,,Anykščių šilelio" tekstą leidinyje ,,Lietuvių kalbos studijos" (,,Litauische Studien"). Vok. kalbininkas H. Veberis trečią kartą išspausdino poemą Veimare (1882). Vėliau ,,Anykščių šilelis" buvo leidžiamas atskirais leidiniais (1905, 1912, 1916, 1920, 1924, 1928 ir kt.), spausdinamas chrestomatijose, period. spaudoje ir kt. Tarybų Lietuvoje ,,Anykščių šilelis" išleistas 1949, 1954 ir 1959. Poema išleista lenkų (1909, vertė S. Jablonska), rusų (1950, 1952, v. N. Tichonovas), anglų (1956, v. N. Rastenis), latvių (1960, v. P. Kalva) kalbomis.

Kartu su ,,Anykščių šileliu" ar kiek vėliau B. parašė keletą mažesnės idėjinės ir meninės vertės poet. kūrinių. 14 eilėraščių cikle ,,Kelionė Petaburkan" reiškiami atsiskyrimo su tėviške, ilgesio ir nostalgijos jausmai, smerkiama kolonizatorinė, rusifikacinė carizmo politika Lietuvoje (,,Sudiev, Lietuva", ,,Sudiev, tėveliai", ,,Nu Lietuva, nu Dauguva"), bet kartu išryškėja ir klerikalinės bei šovinistinės B. nuotaikos. Eil. ,,Sudiev, Lietuva" pirmą kartą išspausdintas 1887, visas ciklas — 1889 (,,Vienybėje lietuvninkų"). 1859 B. parašė didaktinį eil. ,,Dievo rykštė ir malonė" (išsp. L. Ivinskio kalendoriuje, 1861) ir visuom.-filos. tematikos eil. ,,Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva" (išsp. ,,Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje", 1895). Pastarasis kūrinys — B. idėjinė programa, skelbianti reakc. bažnytinį nuolankumą ir neapykantą ,,bedieviškam" mokslui. B. poetinis talentas dar kartą pasireiškė 1863 Miunchene parašytame eil. ,,Ko gi skauda man širdelę" (dar vadinamas ,,Neramumu", ,,Širdies jausmais", išsp. ,,Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje", 1892), kuriame lyriška, liaudies dainoms artima intonacija skundžiamasi dėl nelaimių, ištikusių tėvynę, slopinant 1863 sukilimą. Po šio kūrinio, be proginių eiliuotų sveikinimų ir rel. giesmių, kurias iki senatvės B. retkarčiais rašė ar laisvai vertė, liet. lit-rai B. nieko daugiau nebedavė.

Dėstydamas seminarijoje, 1870 B. išvertė į liet. kalbą A. Šleicherio liet. kalbos gramatiką, o 1875 pats parašė gramatiką ,,Mokslas lietuviškos kalbos". Tačiau dėl spaudos lot. rašmenimis draudimo abu šie darbai liko neišspausdinti. B. sukūrė nemaža lingv. terminų (kai kurie jų dabar tebevartojami, pvz.: ,,balsis", ,,būdvardis", ,,rašyba", ,,sakinys", ,,skaitvardis", ,,tarmė", ,,žodynas"). 1882 su H. Veberiu išleido rink. ,,Lietuvių rytiečių tekstai", kuriame tarmiškai išspausdinta poema ,,Anykščių šilelis". B. sukauptą tarminę medžiagą 1920—21 išleido F. Špechtas.

Liet. kalbos tarmes B. suskirstė į 2 pagrindines: aukštaičių ir žemaičių. Šiose tarmėse B. dar skyrė 11 patarmių: septynias rytiečių, raseiniškių, telšiškių, vakariečių pietiečių ir vakariečių žiemiečių. Ši tarmių klasifikacija, K. Jauniaus ir vėlesnių kalbininkų kiek patikslinta, tebevartojama ir šiandien.

B. recenzavo J. Gyliaus lietuvių-rusų kalbų žodyną (par. 1876) ir M. Miežinio lietuvių-latvių-lenkų-rusų kalbų žodyną (1894). Recenzijose kėlė reikalą parengti liet. kalbos žodyną, pasisakė už panaikinimą draudimo spausdinti liet. raštus lot. rašmenimis. Rūpinosi ir literatūrinės liet. kalbos kūrimu, norminimu. Siekdamas suartinti liet. kalbos tarmes, siūlė rašyti viena rašyba, o kalbėti tarmiškai. Populiarino liet. kalbą, susirašinėdamas ir bendradarbiaudamas su žymiais to meto kalbininkais A. Aleksandrovu, K. Brugmanu, L. Geitleriu, J. Grotu, F. Kuršaičiu, A. Šleicheriu, E. Volteriu ir kt. B. pažiūroms į liet. kalbą nušviesti itin svarbus jo susirašinėjimas su H. Veberiu ir J. Boduenu de Kurtenė.

B. turėjo ir matematinių gabumų. Jis domėjosi skaičių teorija, ypač pirminių skaičių savybėmis. Tarp pirminių skaičių, pradedant 3, yra tarpai, užpildyti sudėtinių natūrinių skaičių.

Antano Baranausko ,,Anykščių šilelio" leidimų lenkų (1909), lietuvių (1949), rusų (1950) ir latvių (1960) kalbomis viršeliai

B. nustatė tų tarpų simetriją ir atitinkamą priklausomybę, susiejančią tarpuose esančius sudėtinius natūrinius skaičius. Jis taip pat surado paprastesnę, negu anksčiau vartotoji, formulę, kuria remiantis galima apskaičiuoti, kiek yra pirminių skaičių, ne didesnių už kurį nors pasirinktą natūrinį skaičių. Nors B. ir labai daug dirbo mat. srityje, tačiau buvo tik matematikos mėgėjas.

B. reikšmę liet. tautos kultūrai apsprendė geriausioji jo poet. kūrybos dalis, atspindėjusi kylančios kapitalizmo epochos reiškinius, išreiškusi gimtojo krašto, jo gamtos ir liaudies meilę, pradėjusi naują liet. lit-ros raidos etapą. „Anykščių šilelis"— didžiausias meninis B. pasiekimas, klasiškas liet. gamtinės poezijos pavyzdys, į kurį lygiavosi daugumas XIX a. antrosios pusės liet. poetų. B. praturtino liet. poeziją naujomis meninės išraiškos priemonėmis, liaudies šnekamosios kalbos žodynu, prisidėjo prie literatūrinės liet. kalbos kūrimo. Kai kurie B. kalbiniai darbai, ypač liet. kalbos tarmių tyrinėjimai, turėjo reikšmės liet. kalbotyrai. Anykščiuose veikia *Baranausko ir Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus.*

Ršt.: Ostlitauische Texte (Mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber), Bd. 1, Weimar, 1882; Kalbmokslis lëtuviszkos kalbos, Tilžė, 1896; Заметки о литовском языке и словаре, СПб, 1898; Kun. vysk. A. Baranausko laiškai [J. Boduenui de Kurtenė].— „Lietuvių tauta", kn. 1, d. 3, V., 1909; Vysk. A. Baranausko laiškai Hugo Weberiui.—„Archivum philologicum", kn. 1—8, K., 1930—39; [Kūriniai].— Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957; Anykščių šilelis, V., 1959 [kt. leid.— 1949, 1954].

Leid.: Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski (Herausgegeben von Dr. Franz Specht), 2 Bde., Lpz., 1920—21.

Lit.: **J. Tumas,** Antanas Baranauskas (1835—1902), K., 1924; **A. Žirgulys,** „Anykščių šilelio" leidimai.— **A. Baranauskas,** Anykščių šilelis, V., 1954; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **A. Vienuolis,** Iš mano atsiminimų, V., 1957; **A. Venclova,** Poeto šlovė ir žlugimas.— Laikas ir rašytojai, V., 1958; **R. Mikšytė,** Antano Baranausko kūryba, V., 1964.

BARANÁUSKAS Augustinas [1861.VIII.1 Šiupyliuose (Šiaulių rj.) — 1923.VIII.24 Gruzdžiuose] — rašytojas, knygnešys. Baigęs pr. m-lą, dirbo vargonininku įvairiose Žemaitijos vietose. Palaikė ryšius su J. Šliupu, M. Slančiausku ir kt. visuom. veikėjais, buvo vienas kultūros d-jos „*Atgaja*" steigėjų. Už liet. spaudos platinimą buvo kalinamas, ištremtas į Liepoją, Smolenską. Po I pasaul. karo iš Voronežo grįžo į Šiupylius. Lit. veiklą pradėjo 1882. A. B. Špoko, A. B. Šiurpulio, A. Velėnaičio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Aušroje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt. periodiniuose leidiniuose. Parašė eilėraščių, prozos kūrinėlių, keliasdešimt scenos vaizdelių. Apie 1885 išleido 2 nr. hektografuoto laikraštėlio „Dainų nešėjas", 1886—88 — „Dainų knygeles dėl berniukų ir mergelių". B. kūrybai būdinga sentimentalumas, krikščioniška didaktika; jos meninis lygis neaukštas.

BARANÁUSKAS Boleslovas [g. 1902. X.5 Vaivadiškiuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1962).

Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Mokėsi Jelgavos pr. m-loje ir Rygos miesto m-loje. 1919 persikėlė į Lietuvą. Nuo 1921 Komunistų partijos narys. 1921—23 Joniškio ž. ū. darbininkų profs-gos sekretorius, 1922—23 LKP Joniškio parajonio k-to narys. 1923 suimtas, prijungtas prie kuopininkų bylos. Iki 1925.I buvo kalinamas Šiauliuose ir Kaune. 1926 LKP Šiaulių rj. k-to narys. 1927 suimtas Rygoje, perduotas burž. Lietuvos žvalgybai, kalintas Šiaulių kalėjime ir Varnių konc. stovykloje. 1929 už kom. veiklą nuteistas 6 metus kalėti, buvo kalinamas Šiauliuose, Kaune, Marijampolėje. Išėjęs į laisvę, vėl įsijungė į pogr. veiklą. 1936 LKP CK instruktorius Alytaus rajonui, CK sekretoriaus pagalbininkas. 1936 kooptuotas į LKP CK narius. 1937 dirbo LKP CK transporto sk. vedėju Kaune, organizavo kom. lit-ros paskirstymą part. org-joms. 1937—1938 LKP Kauno miesto ir aps. k-to sekretorius, LKP CK 1938 sausio plenumo (Kulautuvoje) dalyvis. 1939 Šiaulių aps. k-to sekretorius, padėjo įsteigti nelegalią spaustuvę (Toliočių kaime, Skaistgirio vls.). 1939.XI—1940.VI kalintas Dimitravo ir Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. Burž. Lietuvos kalėjimuose ir stovyklose iškalėjo daugiau kaip 11 metų. 1940—41 Šiaulių apygardos saugumo viršininkas, Lietuvos TSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1942—44 Lietuvos partiz. judėjimo štabo skyriaus viršininkas. 1944—45 dirbo LKP CK žemės ūkio skyriaus vedėju ir Respublikinės ž. ū. komisijos pirmininku. 1945—58 Lietuvos Respublikinės profesinių s-gų tarybos pirmininkas, 1949—59 TSRS Profesinių s-gų Centro Tarybos narys. LKP V suvažiavimo (1941) išrinktas kandidatu į LKP CK narius. 1949—61 LKP CK narys, 1952—54 ir 1956—58 kandidatas į LKP CK Biuro narius. 1940—55 Lietuvos TSR AT deputatas, 1940—51 AT pirmininkas. 1950—58 TSRS AT deputatas. Nuo 1958 Archyvinių dokumentų skelbimo redakcijos vyriausiasis redaktorius. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas. Parengė spaudai kelis dokumentų rinkinius, demaskuojančius liet. burž. nacionalistų antiliaudinę veiklą: „Hitleriniai žudikai Kretingoje" (t. 1, 1960), „Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje" (1961) ir kt.

Ršt.: Devyniolika metų pogrindyje, V., 1965.

BARANÁUSKAS Bronius [1923.XI.10 Rokančiuose (Alytaus rj.) — 1944.II.17 Zamasčiuose (Trakų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 palaikė ryšius su Daugų vls. pogr. partine kuopele. 1942 įstojo į „Dainavos partizano" būrį, nuo 1943 kovojo A. Mickevičiaus partizanų būryje. Žuvo, vykdydamas kovos užduotį.

BARANÁUSKIENĖ Marija [**Rasimaitė;** g. 1918.XI.21 Likiškiuose (Alytaus rj.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1963). Nuo 1948 Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties (Kauno rj.) moksl. bendradarbė. 1952 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Parašė knygelių ir paskelbė moksl. straipsnių daržininkystės, ypač daržovių sėklininkystės, klausimais.

BARANÁUSKO IR̃ VIENUÕLIO-ŽUKÁUSKO MEMORIÃLINIS MUZIẼJUS — muziejus Anykščiuose, apimąs A. Baranausko klėtelę, A. Vienuolio gyvenamąjį namą ir J. Biliūno gimtąjį namą (Niūronyse).

A. Baranausko muziejų įsteigė A. Vienuolis, nuo 1922 globodamas tėvų paveldėtą A. Baranausko klėtelę. Burž. laikotarpiu muziejus gyvavo tik A. Vienuolio rūpesčiu. 1945 Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaro įsakymu klėtelė buvo paskelbta A. Baranausko memorialiniu muziejumi, jo direktoriumi paskirtas A. Vienuolis. 1958 klėtelei apsaugoti pastatytas mūrinis gaubtas (archit. I. Kvašys). Klėtelėje eksponuojami A. Baranauskui arba jo artimiesiems priklausę daiktai: poeto smuikas, stalas, lova, krėslai, kelionės lagaminas, žvakidės ir kt., saugoma keletas poeto knygų, autografų, nuotraukų.

A. Vienuolio memorialinis muziejus įsteigtas 1958 greta A. Baranausko klėtelės esančiame name, kuriame A. Vienuolis 1925—57 gyveno ir prie kurio palaidotas. 1962 sutvarkyta aplinka ir kapas (archit. V. Gabriūnas). Namo I aukšte — ekspozicija, kurioje nuotraukomis, dokumentais ir daiktine medžiaga parodomas A. Vienuolio gyvenimo ir kūrybos kelias. II aukšte — memorialiniai kambariai: rašytojo darbo kabine-

Baranausko ir Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus Anykščiuose

tas ir miegamasis. Fonduose saugomi kai kurie A. Vienuolio kūrinių rankraščiai, laiškai, dokumentai, nuotraukos, knygos, asmeniniai daiktai ir kt.

1960 Niūronyse atidarytas A. Vienuolio muziejaus filialas — J. Biliūno gimtasis namas. Viename jo kambarių eksponuojami rašytojo giminėms priklausę baldai ir daiktai, kitame įrengta ekspozicija, atspindinti svarbesnius jo gyvenimo momentus.

1962.XII.1 A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniai muziejai sujungti į A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinį muziejų.

BARANAVŌS MĪŠKAS — miškas Švenčionių rj., 5 km į v. nuo Švenčionėlių, 14 km į š. nuo Pabradės. Priklauso Švenčionėlių miškų ūkio Pasiaurių, Lakajų, Prūdiškių, Antaliedės, Januliškių ir Žeimenos girininkijoms. Plotas 14 650 ha. *Labanoro miškų* masyvo p. dalis. Miške daug ežerų (didžiausi — Peršokšnos, Girutiškio ežerai, Didysai Siaurys, Mažasai Siaurys, Kerotys, Dumblys, Kampuotis, Ešerinis, Snieginis, Aldikis) ir pelkių (Girutiškio pelkė ir kt.). Per mišką teka Lakaja ir jos intakas Peršokšna, o š. r. pakraščiu — Žeimena. Botaninis-zoologinis draustinis. Gausu vertingų mokslui ir vaistinių augalų (ypač paplitusi miltinė arkliauogė). Daug briedžių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kurtinių, tetervinų.

BARĀNIKAS Rudolfas [g. 1920.VIII.10 Kremenčiuge (Ukrainos TSR)]— dailininkas, pažangus JAV lietuvių publicistas. Augo ir mokėsi Anykščiuose. 1938 išvyko į JAV. Apsigyvenęs Čikagoje, dirbo „Vilnies" redakcijoje. 1943—46 tarnavo JAV armijoje, dalyvavo mūšiuose prieš vokiškuosius fašistus Prancūzijoje ir Vokietijoje. 1947 įstojo į Niujorko Dailės akademiją ir dirbo „Laisvės" redakcijoje. 1948—50 studijavo dailę Paryžiuje. Tapybos darbai skirti daugiausia aktualioms visuomeninėms temoms, bet juose ryškios modernizmo žymės. Dalyvavo parodose Niujorke, Vašingtone, Miunchene, Helsinkyje ir kt., surengė individualinių parodų. Pažangiuosiuose JAV lietuvių laikraščiuose spausdina publicistinius straipsnius ir eilėraščius.

„BĀRAS"— buržuazinis mėnesinis simbolistinės krypties literatūros ir meno žurnalas, leistas 1925 Kaune. Išėjo 10 nr. Red. F. Kirša. „B." lit. kritikos straipsnių pozicijos prieštaringos: buvo pasisakoma prieš menkaverčius futuristų kūrinius, prieš A. Jakšto reakc. kritiką, bet kartu propaguojamas „grynasis menas", skatinami mistinės „tautos dvasios" ieškojimai.

BARASĒVIČIUS Feliksas [1894.VIII.30 Kėdainiuose — 1918.IV.12 Maskvoje] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš kumečių. Iki 1914 miško darbininkas. Kilus I pasaul. karui, su šeima evakavosi į Saratovą. 1915 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Tarnavo eiliniu Belgorodo pulke, pasižymėjo kautynėse prieš Kornilovo gaujas. Po Spalio revoliucijos gydytojų komisijos atleistas nuo karo tarnybos, savanoriu įstojo į Raudonąjį revoliucinį Varšuvos pulką Maskvoje. Žuvo, nuginkluojant anarchistines gaujas Maskvoje.

BARATĪNSKAS Henrikas [1918.I.18 Brianske — 1937.V.22 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1935 įsijungė į rev. kovą, prie Lietuvos Šoferių s-gos Kauno skyriaus suorganizavo darbininkų jaunimo sekciją, subūrė nelegalią komjaunimo kuopelę, platino kom. lit-rą, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936. VI.17 dalyvavo masinėje antifaš. demonstracijoje, laidojant A. Kranauską, o VI.18—20 — Kauno darbininkų visuotiniame polit. streike, nukreiptame prieš faš. diktatūrą. Per susirėmimus su policija suimtas ir 1936.XI.10 kariuomenės teismo nuteistas 3 metus kalėti. Sunkus kalėjimo režimas pakirto B. sveikatą. Mirė kalėjime.

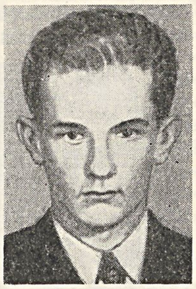

BARĀUČIŠKĖ — kaimas Lazdijų rj., Seirijų apyl., 3 km į p. r. nuo Seirijų, tarp Seirijo ir Sagavo ežerų. 56 gyv. (1959). Per kaimą eina Seirijų—Leipalingio kelias. Š. pakraštyje yra Baraučiškės miškas. Vok. faš. okupacijos metais kaime sušaudyta apie 1600 taryb. piliečių.

BARAUČIZNĀ, Kukovaičiai, — kaimas Ukmergės rj., Deltuvos apyl., 8 km į p. v. nuo Ukmergės, 1 km į v. nuo Šventosios upės. 67 gyv. (1959). Per kaimą teka Armona ir jos deš. intakas Pavarklos. Iš p. r. prieina Račkalnio miškas. Armonos ir Šventosios santakoje yra kalva, vad. Račkalniu, arba Kukovaičio kalnu. Kalvoje rasta žalvarinių papuošalų, akmeninių kirvukų bei žmonių kaulų. Pagal padavimą, šioje kalvoje palaidotas sen. lietuvių karo vadas Kukovaitis.

BARAUSKAITĖ, Borovska (Borowska), Nina [1922.I.15 Chersone (Ukrainos TSR) — 1953.VIII.13 Poznanėje] — filologė lituanistė. Studijavo Kauno (1939), Vilniaus (1940), Poznanės (1946) un-tuose. 1950 gavo filos. magistro laipsnį už darbą „Slavų įtaka lietuvių bažnytinei terminologijai pagal K. Širvydo žodyną". Žurnale „Lingua Posnaniensis" (t. 2, 1950) išspausdino recenziją apie suomių kalbininko J. Mikolos parengtą rink. „Lietuvių dainos" („Litauische Volkslieder", 1949). Parašė darbą „Apie lietuviškų asmenvardžių darybą" (dalis išsp. 1955). Poznanės un-to fonografiniam skyriui užrašinėjo į plokšteles liet. kalbos duomenis.

Ršt.: Budowa litewskich imion osobowych.— „Lingua Posnaniensis", t. 5, Poznań, 1955; Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie Dictionarium Szyrwida.—„Studia z filologii polskiej i słowiańskiej", t. 2, Warszawa, 1957.

BARĀUSKAS Albertas [g. 1915.XI.15 Maskvoje] — partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1920 su tėvais atvyko į Lietuvą. Nuo 9 metų dirbo pas buožes. 1940—41 dirbo adm. darbą Grinkiškyje (Radviliškio rj.) ir Šėtoje (Kėdainių rj.). D. Tėvynės karo metu tarnavo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje. 1942—43 mokėsi specialiojoje m-loje Maskvoje. 1943 vadovavo *Margirio* partizanų būriui. Nuo 1943 TSKP narys. 1943 paskirtas pogrindinio LKP Pietų srities k-to žvalgybos sk. viršininku. Nuo 1944 LKP Kėdainių aps. k-to agitacijos-propagandos sk. vedėjas. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1946—50 LKP Kėdainių, paskui Jurbarko aps. k-to sekretorius. 1950—51 LKP Klaipėdos sr. k-to sekretorius, 1951—52 Klaipėdos sr. vykd. k-to pirmininkas. 1952—55 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie TSKP CK. 1949—52 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1956 LKP CK ir CK Biuro narys, 1956—65 CK sekretorius, nuo 1962 CK Prezidiumo narys. 1962—65 Lietuvos TSR MT Pirmininko pavaduotojas, LKP CK ir Lietuvos TSR MT Partinės-valstybinės kontrolės k-to pirmininkas, nuo 1965 Lietuvos TSR Liaudies kontrolės k-to pirmininkas. Nuo 1951 Lietuvos TSR AT deputatas.

BARĀUSKAS Antanas [g. 1924.VII.5 Navininkuose (Raseinių rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1959). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir ten pat pradėjo dirbti ped. darbą. Nuo 1962 docentas, taikomosios matematikos katedros vedėjas. TSKP narys nuo 1963. Paskelbė moksl. straipsnių apie orinį transformatorių ir kt. klausimais.

BARĀUSKAS Balys [g. 1929.XI.15 Ažėnuose (Zarasų rj.)] — aktorius. 1950 baigė Vilniaus I vid. m-lą, 1953 — Vilniaus dramos teatro studiją. Nuo 1958 TSKP narys. 1960—61 Kauno, 1953—60 ir nuo 1961 Klaipėdos dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Voževatovas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Albinas (K. Sajos „Silva studentauja"), Viktoras Gulbinas (J. Chlivicko „Neramios širdys"), Albanis (V. Šekspyro „Karalius Lyras"), Rivaresas (A. Žaliavužskio

„Gylys"; pagal E. Voinič romaną), Edvardas (liet. filmas „Julius Janonis") ir kt.

BARÁUSKAS Julius [g. 1901.X.15 Menciūniškyje (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanų ryšininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 palaikė ryšius su Merkinės vls. pogr. partine org-ja. 1940—41 liaudies milicijos pagalbininkas. D. Tėvynės karo pradžioje kurį laiką gyveno nelegaliai, 1942 įstojo į antifaš. grupę, kuri vėliau išaugo į partizanų būrį „Dainavos partizanas", buvo būrio ryšininku, jo apsaugoje buvo partizanų ginklų sandėlis. Po karo dirbo ūkinį darbą Pagėgių rj. Nuo 1947 TSKP narys. Nuo 1960 pensininkas.

BARÁUSKAS Juozas [g. 1907.XII.23 Menciūniškyje (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. Nuo 1933 įsijungė į rev. veiklą, palaikė ryšius su pogrindine partine org-ja. Už tai buvo persekiojamas, 1937 adm. tvarka ištremtas iš Alytaus aps. į Kauno apskritį. 1940—41 Kaune „Drobės" f-ko darbo apsaugos inspektorius. D. Tėvynės karo pradžioje kurį laiką gyveno nelegaliai. 1942 su savo broliu J. Barausku suorganizavo antifaš. grupę. Vienas iš partizanų būrio „Dainavos partizanas" organizatorių; buvo to būrio vadu. 1944 paskirtas Šarūno partizanų būrio vadu. Nuo 1946 TSKP narys. Po karo dirbo part. darbą Kaune, Klaipėdoje, Šilalėje, Šilutėje. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1959 part. darbuotojas Šilutėje.

BARÁUSKAS Stasys [1922.XI.2 Valynėje (Radviliškio rj.) — 1943.VII.10 Baltarusijoje, prie Disenkos upės] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1934 baigęs pr. m-lą, bernavo pas buožes Baisogalos ir Grinkiškio valsčiuose. 1940 stojo į komjaunimą, dirbo Kėdainių aps. milicijoje. 1941.XII stojo į Raudonąją Armiją. 1942.II paskirtas į 16 liet. diviziją. 1942.XI pasiųstas į hitlerininkų okupuotą Lietuvą, su desantine grupe nusileido Baltarusijoje. Žuvo, vykdydamas kovos uždavinį.

BARÁUSKAS Vytautas [g. 1920.VI.29 Praperšoje (Panevėžio rj.)] — agronomas, arklininkystės specialistas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1953). 1948 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1952—55 Lietuvos TSR MA Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1955 dėsto Lietuvos Vet. akademijoje, nuo 1959 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Lietuvos sunkiuosius arklius, išleido brošiūrą apie žirgų auginimą ir treniravimą.

BARÁUSKAS Vytautas [g. 1934.I.28 Valynėje (Radviliškio rj.)] — žurnalistas. 1952—53 dirbo Kėdainių rajono laikr „Tarybinis kelias" redakcijoje. 1953—1957 LLKJS Kėdainių rj. k-to sekretorius. Nuo 1954 TSKP narys. 1954 baigė Kėdainių darbo jaunimo vid. m-lą. 1957—60 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—63 Radijo ir televizijos k-to vyr. redaktorius, žrn. „Žemės ūkis" atsakingasis sekretorius. Nuo 1963 žrn. „Genys" redaktorius. Parašė biografinę apybraižą apie K. Didžiulį „Ąžuolai grūdinosi vėtrose" (1964).

BARAVÝKAS Jonas [g. 1932.III.30 Bobriškiuose (Alytaus rj.)] — partinis darbuotojas. 1951—55 dirbo LKJS Druskininkų rj. k-te, LLKJS CK. Nuo 1953 TSKP narys. 1959 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo LKP CK instruktoriumi. Nuo 1961 LKP Varėnos rj. k-to I sekretorius. 1961—64 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1964 LKP CK narys.

BARAVÝKAS Petras [g. 1914.II.8 Kaune] — baleto artistas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1925 įstojo Kaune į Valstybės teatro baleto studiją, vadovaujamą baletmeisterio P. Petrovo. Baigęs studiją, nuo 1932 dirbo baleto artistu Valstybės teatre, vėliau Lietuvos TSR akademiniame operos ir baleto teatre. 1945—51 šio teatro baletmeisteris pedagogas; pastatė šokius operoms: J. Karnavičiaus „Gražina", P. Čaikovskio „Mazepa", Š. Guno „Romeo ir Džuljeta".

Vaidmenys: Pjeras (R. Drigo „Arlekinada"), Rubinas (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė"), Kopelijus (L. Delibo „Kopelija"), Chanas (Č. Punjo „Žirgelis kuprelis"), Perėjūnas (J. Indros „Audronė"), Pliauga (J. Juzeliūno „Ant marių kranto"), Sančas Pansa (L. Minkaus „Don Kichotas") ir kt.

BARAVÝKAS Stasys [1921.VI.15 Kumečiuose (Alytaus rj.) — 1944.V.27 Karklynuose (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1943 pavasario dalyvavo partiz. veikloje Alytaus ir Marijampolės aps. Nuo 1944 Šarūno partizanų būrio partizanas. Žuvo, vykdydamas kovos uždavinį.

BARAVÝKAS Vaclovas [g. 1909.I.3 Šalnose (Ukmergės rj.)] — pedagogas, anglistas, žodynininkas. 1929—36 studijavo anglų k. Kauno un-te, 1935 gilino studijas Londono un-te. Nuo 1934 dėstė anglų k. įv. vid. m-lose, 1944—51 — Vilniaus un-te, nuo 1952 Kaišiadorių vid. m-loje, nuo 1957 Vilniaus vid. m-lose. Parengė anglų-lietuvių kalbų žodyną.

Ršt.: Anglų-lietuvių kalbų žodynas, V., 1958 [II leid. 1961]; Lietuvių-anglų pasikalbėjimų knygelė, V., 1958 [II leid. 1961].

BARBARÌZMAI [gr. *barbarismos* — negraikiškas posakis, svetimybė] — kurios nors kalbos literatūrinėms normoms prieštaraują žodžiai arba posakiai, pasolinti iš kitų kalbų. Barbarizmais paprastai laikomi *skoliniai*, kurie vartojami be reikalo, turint taisyklingus atitikmenis savojoje kalboje, pvz., liet. kalboje „abrozdas" (paveikslas), „zerkolas" (veidrodis), „žyčyti" (skolinti), „slūžyti" (tarnauti), „pečius" (krosnis), „čėsas" (laikas), „šėpa" (spinta), „primierka" (primatavimas), „štuka" (vienetas, pokštas) ir kt. Į liet. kalbą daug B. atėjo per religinę lit-rą, ypač XVII—XVIII a. Pagal kilmę B. vadinami *germanizmais, slavizmais* ir kitaip. Nuo B. reikia skirti tarptautinę visuomeninępolitinę ir mokslinę-techninę terminiją (ž. *Tarptautiniai žodžiai*). Barbarizmais taip pat nelaikytini žodžiai, kilę iš kitų kalbų, bet tvirtai įėję į kurios nors kalbos žodyną, pvz., liet. kalboje „bulvė", „vynas", „grybas", „blynas", „šviežias" ir pan. Grožinėje lit-roje B. kartais vartojami kaip priemonė veikėjų kalbai tipizuoti ir socialinei aplinkai paryškinti.

BARBORÀ RADVILÁITĖ [apie 1520—1551.V.8 Krokuvoje] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto žmona. Kilusi iš Lietuvos feodalų Radvilų giminės (jos tėvas Jurgis Radvila buvo Lietuvos etmonas). Ištekėjo už Goštauto (Naugarduko, o vėliau Trakų vaivados). 1542 ji tapo našle ir apsigyveno pas savo motiną Vilniuje, čia ji suartėjo su Lietuvos did. kun-ščiu Žygimantu Augustu, kuris ją vedė, bet savo vedybas kurį laiką slėpė net nuo tėvų. Tapęs po tėvo mirties Lenkijos karaliumi, Žygimantas Augustas savo vedybų su B. R. nebeslėpė. Lenkijos didikai, priešingi Radvilų iškilimui ir galimam Lietuvos įtakos sustiprėjimui Lietuvos—Lenkijos santykiuose, ilgai kovojo prieš šias Žygimanto Augusto vedybas ir B. R. vainikavimą karaliene. 1550.XII.7 Krokuvoje B. R. buvo vainikuota karaliene, bet netrukus mirė. Buvo įtarimų, kad ji buvusi nuodyta, tačiau kitos aplinkybės rodo ją mirus nuo vėžio. Palaidota Vilniaus katedroje.

BARBÕRLAUKIS — kaimas Jonavos rj., Dumsių apyl., 4 km į p. nuo Jonavos. 44 gyv. (1959). Per B. eina Kauno—Jonavos glžk.; teka Varpė (Neries intakas). Yra vandens malūnas, Dumsių aštuonmetė m-la (1924—52 pradinė, iki 1961 septynmetė).

BÁRČAS (Bartsch) Christianas [1832—1890] — vokiečių pedagogas, lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir tyrinėtojas. 1872—84 Tilžės mergaičių g-jos mokytojas, 1884—90 direktorius. Aktyvus Lietuvių literatūros d-jos Tilžėje narys. Pilkalnio, Širvintos, Viliūnų, Šilėnų, Tilžės, Vilkyškių apylinkėse surinko apie 200 liet. dainų su melodijomis. Savo ir kitų užrašytas bei įv. leidiniuose spausdintas liet. liaudies dainų melodijas (iš viso 452) paskelbė leidiniu „Dainų balsai". Prie melodijų pateikė pirmuosius dainų posmus liet. kalba ir ištisus tekstų vertimus į vok. kalbą. Leidinio I dalies įvadiniuose straipsniuose aptarė liet. liaudies dainų melodijas ir tekstus, II dalies įvadiniame straipsnyje — liet. muzikos instrumentus, pridėdamas jų

piešinius. Recenzavo lietuvių, latvių tautosakos leidinius, išspausdino 27 liet. liaudies raudų vertimus į vok. kalbą. Parašė ir išleido Tilžės miesto istoriją (1888). Straipsniuose pateikė bibliografinių žinių apie liet. tautosakos šaltinius ir žanrus, nagrinėjo dainų tematiką, melodijų ir tekstų santykį, melodijų tonacijas, apibūdino svarbiausius pasakų personažus, idealizavo liet. liaudies poeziją, atskirais atvejais neišvengdamas romantikams būdingų trūkumų.

Ršt.: Über das litauische Volkslied oder die Daina.—„Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 1, H. 4, Heidelberg, 1881; Über das litauische Märchen.— Ten pat, H. 6, 1882; Über litauische Volkslitteratur.— Ten pat, Bd. 2, H. 8, 1884; Dainu Balsai (Melodieen litauischer Volkslieder), 2 Bde., Heidelberg, 1886—89; Skizzen zu einer Geschichte Tilsits von der ältesten Zeit bis 1812, Tilsit, 1888; Totenklagen in der litauischen Volksdichtung.—„Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissance-Literatur", Bd. 2, Berlin, 1889.

Lit.: **A. Niemi,** Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka", t. 6, K., 1932; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

BAR̃ČIAI — 1. Kaimas Varėnos rj., Vydenių apyl., 7 km į p. r. nuo Varėnos, prie Alytaus—Eišiškių plento. 450 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Uosupis (Ūlos intakas). Elektrinė, lentpiūvė, durpynas, parduotuvė, pr. m-la, biblioteka (nuo 1955), kultūros namai (nuo 1959). B. minimi 1637 (10 valakų, 10 kiemų).

2. Kaimas Lazdijų rj., Veisiejų apyl., 5 km į p. r. nuo Veisiejų, 8 km į š. r. nuo Kapčiamiesčio. 221 gyv. (1959). 2 km spinduliu aplink B. išsidėstę ežerai: vakaruose — Ančia, š. rytuose — Snaigynas ir Trikojis, rytuose — Veprynas, p. rytuose — Ilgis. Iš š. prieina Šilainės miškas, iš p. v.— Ilgininkų, iš v.— Barčių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Bartelių pr. m-la (nuo 1924), biblioteka (nuo 1962). Kaimo apylinkėse yra piliakalnis. Kaimas minimas 1641 valstiečių skunde. Burž. nacionalistai kaime 1946—49 nužudė naujakurį K. Gavelį ir jo žmoną, valstiečius J. Aranavičių, J. Rekuvienę, O. Kamarūnienę ir kt., iš viso 12 žmonių.

BARČIAĨ — kaimas Trakų rj., Obelių apyl., 10 km į p. v. nuo Trakų. 87 gyv. (1959). Yra Markutiškių aštuonmetė m-la (iki 1955 veikusi Markutiškėse).

BAR̃ČIŲ MIŠKAS — miškas Varėnos rj., 3 km į p. r. nuo Varėnos. Priklauso Varėnos miškų ūkio Girežerio girininkijai. Plotas 1057 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

BARDAUSKAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 8 km į p. r. nuo Vilkaviškio, 3,5 km į p. v. nuo Kapsuko—Kybartų plento. 178 gyv. (1959). Per kaimą teka Šeimena; eina Vilkaviškio—Keturvalakių kelias. Pr. m-la (nuo 1874).

BARDÁUSKAS Antanas [g. 1916.VI.13 Martišiškėse (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Aktyviai dalyvavo valstiečių streike 1935. Už rev. veiklą buvo adm. tvarka nubaustas kalėjimu. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Nuo 1940.III LKP Plokščių kuopelės sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BAR̃DIŠKIAI — kaimas Pakruojo rj., Lauksodžio apyl., 14 km į š. nuo Linkuvos, Beržtalio (Yslikio intako) deš. krante; kolūkio centras. 109 gyv. (1959). Daugumas sodybų stovi viena prie kitos naujoje kolūkio gyvenvietėje, kitos — vienkiemiai. Yra biblioteka (nuo 1954). Bardiškiuose gimė vienas LKP vadovų K. Požela (1896) ir rev. jud. dalyvis P. Strepeika (1895). XIX a. pab.— XX a. pr. kaime slaptai veikė liet. spaudos platintojų grupė, kuriai priklausė keliolika B., Diržių ir Steigvilių kaimų valstiečių. Ji palaikė ryšius su knygnešiu J. Bieliniu, iš kurio gaudavo Tilžėje spausdinamų draudžiamų liet. knygų ir laikraščių („Aušrą", „Varpą", „Ūkininką", vėliau „Darbininkų balsą" ir kt.), rūpinosi jų platinimu. 1905—07 revoliucijos metu B. valstiečiai Antanas ir Ignas Lapinskai platino apylinkėje s-d. lit-rą, kurią jiems siųsdavo V. Kapsukas. 1918 pavasarį į B. iš Tarybų Rusijos grįžo K. Požela. Jis kurį laiką gyveno Bardiškiuose pas tėvus ir organizavo kom. partijos kuopeles Lauksodyje, Žeimelyje, Linkuvoje, Vaškuose ir kitur. 1918 buvo įkurta Diržių bei Bardiškių kom. kuopelė iš 4 narių: Poželos, Strepeikos, I. Gaškos, K. Bartašiūno. Tais pačiais metais išrinktas Diržių bei Bardiškių vargguomenės k-tas. Burž. nacionalistai 1919 kaime nužudė P. Strepeiką. 1965 Bardiškiuose atidarytas K. Poželos memorialinis muziejus.

BAREĨKIAI — miestas, buvęs (iki XVII a.) netoli Skuodo, prie Luobos upės, ties dabartiniu Arkšvos kaimu. 1568 jis priklausė Grustės vls. Tuo metu jame buvo 6 gatvės ir turgavietė, iš viso 93 sklypai su namais. Miestui priklausė 86 valakai ir 20 margų žemės. 1568 sudarytas Grustės vls. žemėlapis rodo, kad B. užėmė dvigubai didesnį plotą, negu tuometinis Skuodas ar Salantai, ir ribojosi su Kaukolikų, Medsėdžių, Vabalių ir kt. kaimais. B. miesto išnykimo aplinkybės nėra aiškios. Pagal liaudies aiškinimus, jį sugriovę švedai. Tačiau dar prieš švedų karus, 1643, sudarytame Skuodo (buv. Grustės) vls. inventoriuje B. nebeminimi. Ties Arkšvos kaimu yra Alkos kalnas su senkapiais. Pagal gyventojų pasakojimus, čia buvęs B. centras. Į š. v. nuo Alkos kalno, Jedžiotų apylinkėse, buvo aptikti didelių pastatų pamatai, apdegusių rąstų liekanos, rasta papuošalų ir darbo įrankių.

BAREĨŠIAI — kaimas Ukmergės rj., Šešuolių apyl., 14 km į p. r. nuo Ukmergės, 3,5 km į š. nuo Šešuolių. 46 gyv. (1959). Pro B. eina Ukmergės—Želvos kelias. Ist. šaltiniuose B. minimi 1596.

BARGAĨLIAI — kaimas Radviliškio rj., Pašušvio apyl., 6 km į v. nuo Grinkiškio. 69 gyv. (1959). Iš B. eina keliai į Pašušvį ir Vosyliškį. Yra pr. m-la (nuo 1938), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1957). Vok. faš. okupantai 1941 nužudė B. naujakurį J. Mosteiką.

BARGAĨLIŲ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 8 km į v. nuo Grinkiškio, 4 km į p. r. nuo Šaukoto. Priklauso Raseinių miškų ūkio Žaiginio girininkijai. Plotas 2526 ha; medynų 1384 ha. Paviršius lyguminis, pelkėtas. Pietuose yra Praviršulio ež. Apie 45% B. m. ploto užima *Praviršulio tyrulio* dalis, iš kurios išteka Žadikė (Šušvės intakas). Pušynų yra 39%, beržynų 34%, juodalksnynų 11%, eglynų 9%, drebulynų 6%. Yra ąžuolų ir uosių. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas III—IV, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 62 ktm/ha, vid. prieauga 1,7 ktm/ha. Pelkės apaugusios keružėmis pušimis ir berželiais. Gausu spanguolių. Yra briedžių, stirnų, šernų, pelkėse pasitaiko vilkų. Iš paukščių aptinkama tetervinų, jerubių, slankų. Miškas eksploatacinis; sausinamas.

„BARIKADÀ" — pogrindinis Lietuvių komunistų biuro prie V. Baltarusijos Komunistų partijos Centro Komiteto mėnesinis žurnalas, ėjęs su pertraukomis 1932—37 Vilniuje. Nuo 1936.IX buvo spausdinamas V. Baltarusijos KP Tverečiaus rj. k-to pogr. spaustuvėje Erzveto kaime (Ignalinos rj.). Red. J. Karosas. Išėjo apie 40 nr. Buvo skiriamas part. aktyvui. Spausdino Lenkijos KP, V. Baltarusijos KP nutarimus ir straipsnius rev. judėjimo Vilniaus krašte, V. Baltarusijoje, Lenkijoje bei tarpt. rev. judėjimo klausimais, informavo apie TSRS gyvenimą. Bendradarbiavo Lietuvių komunistų biuro prie V. Baltarusijos KP CK nariai: J. Karosas, J. Drūtas, J. Griška ir kt.

BARĨNĖ — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 5 km į p. nuo Krekenavos, Nevėžio kair. krante. 41 gyv. (1959). Per B. eina Krekenavos—Šventybrasčio kelias. B. laukuose yra Šilalės miškelis, kuriame aptinkama archeologinių radinių: geležinių balnakilpių, žąslų ir įv. žalvarinių papuošalų. D. Tėvynės karo metais kaime kurį laiką buvo taryb. partizanų būstinė.

BARISÁITĖ Laima [g. 1930.VII.18 Panevėžyje] — dailininkė. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą.

Nuo 1955 dalyvavo respublikinėse, tarprespublikinėse ir visasąjunginėse parodose, tarybinės dailės parodose Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje, VDR ir kt. Dirba daugiausia knygų meninio apipavidalinimo ir iliustravimo srityje.

B. iliustruotos knygos: A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis" (1954), „Legendos ir padavimai" (1957), Žemaitės „Raštai" (1956), P. Cvirkos „Cukriniai avinėliai" (1964) ir kt. Lino raižiniai: „Laukeliai" (1959), „Klaipėdos uostas" (1960), „Vakaras uoste" (1960), „Kelias" (1963) ir kt.

BARĨSAS Andrius [m. 1863.XI.13] — 1863 sukilimo dalyvis. Valstietis. Prasidėjus sukilimui, veikė Liutkevičiaus būryje. Vėliau vadovavo atskiram būriui, veikusiam daugiausia prie Pasvalio. Žuvo kautynėse, kuriose buvo sumuštas visas būrys.

BARỸSAS Juozas [1914.XI.14 Nemunaityje (Alytaus rj.) — 1942.VIII.20 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 palaikė ryšius su Miroslavo vls. pogr. partine kuopele, platino neleg. lit-rą, buvo ryšininku. Nuo 1940.X dirbo Miroslavo vls. milicijoje. Nuo 1940.X kandidatas į VKP(b) narius. Nuo 1940.XII Alytaus aps. prokuroro padėjėjas. Hitlerinės okupacijos pradžioje dirbo savo ūkyje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BARỸSAS Zigmas [1897 Maksimonyse (Varėnos rj.) — 1959.II.27 Bostone (JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjas. 1913 išvyko į JAV. Po I pasaul. karo baigė farmacijos koledžą ir dirbo vaistininku Bostone. Parašė daug straipsnių medicinos, higienos, farmacijos klausimais pažangiojoje liet. spaudoje. Aktyviai veikė Lietuvių darbininkų susivienijime ir kt. pažangiosiose org-jose. D. Tėvynės karo metu buvo Pagalbos teikimo Lietuvai k-to sekretoriumi.

BARIŠÁUSKAS Baltrus [1893.VIII.22 Dambavoje (Kapsuko rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, stalius. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, kovėsi Šiaurės Vakarų ir Vakarų frontuose. Demobilizuotas 1921 atvyko į Lietuvą. Gyvendamas Krosnoje, palaikė ryšius su LKP. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 Krosnos vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Hitlerininkų nužudytas.

BARKALÃJA Viktoras [g. 1912.IV.11 Tbilisyje] — lengvosios atletikos treneris, TSRS nusipelnęs treneris (1957), LTSR nusipelnęs treneris (1965). 1941 baigė Tbilisio Med. in-tą. 1941—1947 Tarybinės Armijos karininkas. Nuo 1947 lengvosios atletikos treneris Vilniaus „Spartako", vėliau „Žalgirio" d-jose. Nuo 1962 Aukštojo sportinio meistriškumo m-los Vilniaus filialo dėstytojas. Naudodamasis savita didelių fizinių krūvių metodika, parengė lengvaatlečius J. Pipynę, K. Orentą, A. Aleksiejūną ir kt.

BARKÁUSKAS Albertas [1916.VI.19 Virbalyje — 1941.VII.10 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Darbininkas. Nuo 1934 LKJS narys. 1935 LKJS Virbalio rj., nuo 1936 Vilkaviškio rj. k-to sekretorius. Už revoliucinę veiklą 1936 buvo kalinamas Marijampolėje. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1939—40 LKP Virbalio kuopelės sekretorius. 1940—41 Vilkaviškio milicijos polit. vadovas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BARKÁUSKAS Antanas [g. 1917.I.20 Paparčiuose (Kauno rj.)] — partinis darbuotojas, ekonomikos mokslų kandidatas (1959). Kilęs iš mažažemių valstiečių.

Nuo 1940 LKJS narys. 1940—41 dirbo Tarybų valdžios įstaigose Kaune. 1942—1944 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1942 TSKP narys. Pokario metais dirbo administracinį bei partinį darbą Kaune, mokėsi Aukštojoje partinėje m-loje Maskvoje. 1950—53 LKP Vilniaus, paskui Kauno srities k-to sekretorius. Po to dėstė polit. ekonomiją Kauno Politechnikos in-te, vadovavo katedrai. 1959 baigė Visuomeninių mokslų akademiją. Nuo 1959 LKP CK skyriaus vedėjas, nuo 1960 LKP CK narys, nuo 1961 LKP CK sekretorius, LKP CK Biuro narys, nuo 1962 LKP CK Prezidiumo narys. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas, Lietuvos TSR AT pirmininkas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys. Period. spaudoje rašo ekonomikos, politikos ir visuom. gyvenimo klausimais.

BARKÁUSKAS Bronius [g. 1927.VII.26 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1948—56 dirbo administracinį, komjaunimo ir partinį darbą. Nuo 1950 TSKP narys. 1959 baigęs Vilniaus tarybinę-partinę m-lą, dirbo part. darbą Kavarske, Ukmergėje. 1964 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Nuo 1965 Ukmergės rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BARKÁUSKAS Stasys [1922 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.) — 1941.VI Rudaminoje] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1940.VIII įstojo į LKJS Kapčiamiestyje, 1940—41 dirbo LLKJS Seinų (Lazdijų) aps. k-te. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BARKÁUSKAS Vytautas [g. 1911.XI.25 Leningrade] — gydytojas ftiziatras. 1941 baigęs Kauno un-tą, dirbo Romainių tuberkuliozinėje sanatorijoje, vėliau Rokiškio tuberkuliozinio dispanserio vedėjas. 1946—48 Rokiškio sveikatos apsaugos sk. vedėjas. 1949—56 Romainių tuberkuliozinės sanatorijos sk. vedėjas, nuo 1956 Romainių kaulų tuberkuliozinės sanatorijos vyriausiasis gydytojas. Vienas iš geriausių kaulų tuberkuliozės specialistų respublikoje.

BARKÁUSKAS Vytautas [g. 1927.XI.26 Vandžiogaloje (Kauno rj.)] — inžinierius architektas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-to statybos f-tą. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1958 dirba moksl. darbą Statybos ir archit-ros in-te, nuo 1963 in-to moksl. sekretorius. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie atitvarinių konstrukcijų ilgaamžiškumą, jų šilumines savybes ir kt.

BARKÁUSKAS Vytautas [g. 1931.III.25 Kaune] — kompozitorius, pedagogas. 1953 baigė Vilniaus Pedagoginio in-to fizikos-matematikos f-tą ir Talat-Kelpšos muz. m-los fortepijono skyrių, 1959 Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. 1958—61 dirbo Lietuvos TSR Liaudies meno rūmuose. Nuo 1961 Lietuvos TSR Konservatorijos teorinių disciplinų dėstytojas.

Kūriniai: simfonija Nr. 1 (1961—63), simf. poema „Lakštingala negali nečiulbėti" (1959, pagal S. Nėrį), poema fortepijonui su simf. orkestru (1960), fortepijoninis trio (1959), vokalinis ciklas „Ugnis ir širdis" (1960, A. Baltakio tekstas), chorinis ciklas „Išklydęs paukštis" (1961, E. Mieželaičio tekstas), chorinė siuita „Patetinės mintys" (1962, A. Maldonio tekstas), choro ir solo dainos, romansai, fortepijoninis ciklas „Poezija" (1964), instr. pjesės.

Leid.: Поэма для фортепьяно и оркестра, Л., 1962.

BÁRKLAINIAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 8 km į š. nuo Ramygalos, prie plento į Panevėžį; kolūkio centras. 94 gyv. (1959). Yra pr. m-la (nuo 1908), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1947). B. minimi 1372.

BARKULABAVOS KRONIKA — Barkulabavos miestelyje (Oršos apylinkėse) baltarusio vienuolio Feodoro Filipovičiaus rašyta kronika, apimanti 1563—1608 įvykius. Joje yra žinių apie baltarusių miestus (Oršą, Minską, Mogiliovą), apie įvykius Maskvoje ir Lietuvoje, kazokus ir Lžedimitrijų.

BARÓKAS [ital. *barocco* — keistas, įmantrus, vingrus] — architektūros ir meno stilius, vyravęs Europoje ir Lotynų Amerikoje XVI a. pabaigoje— XVIII a. viduryje. B. surado naujų galimybių sintetiškai panaudoti visas meno rūšis dideliuose rūmų su parkais ir miestų pastatų ansambliuose bei interjeruose. B. archit-ra išsivystė iš *renesanso* archit-ros ir vartojo jos formas, tačiau vietoj tiesių linijų ir plokštumų naudojo kreivas ir banguotas linijas, vietoj ramybės siekė dinamikos ir įtampos, vietoj aiškių kontūrų — šviesos ir šešėlių žaismo, vietoj kuklumo — didybės ir prabangos. XVIII a. antrojoje pusėje B. pakeitė *klasicizmas*.

Lietuvos archit-roje B. atsirado XVII a. pr. Romos B. įtakoje. Tačiau Lietuvos B. pastatai (*Teresės bažnyčia* Vilniuje ir kt.) buvo kuklesnių formų ir grakštesnių proporcijų, negu jų prototipai Romoje. Subrendusio B. laikotarpiu (XVII a. antrojoje pusėje) pasireiškė ir Venecijos B. įtaka (*Pažaislio bažnyčia*). Vėlyvuoju B. laikotarpiu (XVIII a.), susikryžiavus įv. archit. įtakoms ir vietinėms archit. tradicijoms, susiformavo savitos liet. archit. m-los bruožai. Lietuviškajam B. nebūdingi dideli simetriški ansambliai, stambios ir sunkios pastatų masės, susipinančios kreivės pastatų planuose. Iš esmės čia tęsiamos gotikos tradicijos: pastatai turi aiškią ramią kompoziciją, polinkį į vertikalumą. Plastiškai raitytos ir suskaidytos bokštų ir frontonų viršūnės, už-

baigtos ažūriniais metalo ornamentais, atrodo lengvos, tarsi tirpstančios erdvėje (Misionierių ir Jono bažnyčios Vilniuje). Vėlyvajam Lietuvos B. būdingos bažnyčios be kupolų su dvibokščiais fasadais, bokštų ir frontonų organiškas įjungimas į fasado plokštumą, suskaidyti frontonai priekiniame ir galiniame fasaduose, grakščios bokštų formos iš kelių maždaug vienodų ir viršutinio mažesnio tarpsnių, savitos lankstytų bei laužytų linijų arkos. B. pastatų išorėje, tinke ir metalo dekoracijose vartojami *rokoko* ornamento motyvai.

Lietuvos dailėje, kaip ir archit-roje, B. XVII a. reiškėsi labai saikingai. Jame buvo daug realistinių bei liaudiškų bruožų, gyvos gotikos ir renesanso tradicijos. Tai sudarė aiškų nacionalinį jo savitumą, nors Lietuvoje tuo metu dirbo daug svetimšalių dailininkų (tapytojai P. Dankersas, M. Palonis, J. Berghofas, skulptoriai V. Blokas, F. Rosis, D. Galis, P. Peretis ir kt.). Barokui paplisti ir jo nac. specifikai susiklostyti daug reikšmės turėjo vienuolynų išlaikomos dailės m-los bei dirbtuvės, kurių žymiausia buvo Vilniuje prie Bernardinų bažnyčios. Reikšmingiausi XVII a. B. dailės ansambliai yra *Petro ir Povilo bažnyčios* Vilniuje, *Pažaislio* vienuolyno bažnyčios, Vilniaus katedros Kazimiero koplyčios vidaus skulptūros ir freskos. XVIII a. B. dailė Lietuvoje įgijo daugiau dinamikos, puošnumo, išdailintų meninių formų. Tipiški šio laikotarpio B. dailės kūriniai yra S. Čechovičiaus (1689—1775) paveikslai Kotrynos ir Vizitiečių bažnyčiose Vilniuje ir iš Misionierių bažnyčios Vilniuje perkeltos į katedros p. fasadą kun-ščių skulptūros. Ž. *Architektūra, Dailė, Skulptūra, Tapyba.*

BĀRO KONFEDERĀCIJA — karinis politinis kai kurių Lenkijos feodalų susivienijimas, sudarytas 1768.II.29 Baro mieste (Podolė). Tai buvo reakcinių didikų maištas prieš karaliaus politiką Rusijos atžvilgiu, prieš kitatikių teisių sulyginimą su katalikų teisėmis, prieš *Radomo konfederaciją.* Svarbiausi B. k. vadai buvo maršalka J. Pulaskis ir Kameneco vyskupas A. Krasinskis. B. k. vadai tikėjosi visuotinio šlėktos sukilimo ir Turkijos, Austrijos, Prancūzijos paramos. Carinei kariuomenei padedant, Volinės konfederatai netrukus buvo sumušti, viena jų dalis su vadais pasitraukė į Turkijos valdomą Moldaviją, kita pasiliko išblaškyta Ukrainoje. Konfederatus malšinant, kilo Ukrainos liaudies antifeod. judėjimas, išsivystęs į M. Železniako ir I. Gontos vadovaujamą valstiečių karą prieš dvarininkus ir katalikų dvasininkus. Kariuomenei slopinant sukilusius valstiečius, atgijo Ukrainoje likusieji konfederatai, juos parėmė nauji maištininkų būriai, atsiradę atskirose valstybės dalyse. Konfederatų vadai ėmė ieškoti paramos Turkijoje, Austrijoje, Prancūzijoje. Šios valstybės ir Saksonija, turėdamos savo tikslus, palaikė konfederatus. Bet tai neišgelbėjo konfederatų. Turkija pralaimėjo karą su Rusija. Suvorovo vadovaujama carinė kariuomenė sumušė konfederatus, kurių stovykloje prasidėjo ginčai, intrigos.

Lietuvoje ir Baltarusijoje konfederatų būriai buvo pradėti organizuoti 1768 pavasarį. Juos organizavo Lietuvos feodalai. Rimtos karinės pajėgos konfederatai Lietuvoje nesudarė ir juos persekiojusios rusų kariuomenės buvo lengvai išsklaidomi. Konfederatai susitelkė Žemaitijoje, apsirūpino ginklais, drabužiais ir arkliais, bet susitarti ir veikti išvien neįstengė. Artėjant žiemai, dauguma jų išsiskirstė po namus, o aktyvesnieji, laikę save vadais, pabėgo į užsienį.

BARONÁITIS Juozas [m. 1900.XII.11 Londone] — pažangus Londono lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjas. Emigravęs iš Lietuvos į Angliją, dirbo bambuko apdirbimo f-ke, kuriame suorganizavo liet. profsąjunginę grupę, vadovavo darbininkų streikams. 1899 po streiko atleistas iš darbo, vadovavo liet. bibliotekai ir liet. pažangiosios spaudos platinimui Londone. Korespondencijomis, išspausdintomis „Lietuvoje" ir „Vienybėje lietuvninkų", demaskavo reakc. dvasininkus ir kovojo prieš religinius prietarus (slap. Londonietis).

BARŌNAS Aloizas [1918.VIII.16 Girelėje (Anykščių rj.) — 1948.IV.10 Kamajuose (Rokiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1942 kovojo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1942 VKP(b) narys. 1943 pasiųstas į Lietuvos partizaninio judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. 1943—44 Žemaitės partizanų junginio štabo ryšininkas tarp partizanų būrių ir grupių, kartu grupės vadas. Nuo 1944.VIII dirbo part. darbą Rokiškio aps. Burž. nacionalistų nužudytas.

BARŌNAS Jonas [1873.II.9 Kratiškiuose (Biržų rj.) — 1952.X.16 Vilniuje] — pedagogas, leksikografas, vadovėlių autorius. 1894 baigė Šiaulių g-ją, 1900 Maskvos un-tą, kur studijavo gamtos ir geografijos mokslus. 1919—26 Ukmergės gimnazijos direktorius. 1926—28 Švietimo m-jos aukštesniojo mokslo tarėjas. 1928—36 Kauno III g-jos direktorius. Parašė keletą gamtos mokslo vadovėlių vid. m-lai. Svarbus jo leksikografinis darbas — rusų-lietuvių kalbų žodynas.

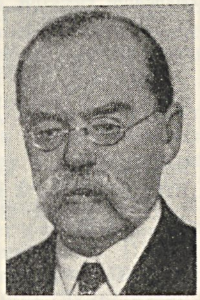

Ršt.: Gamtos pradžiamokslis, K., 1920; Kaip tirti gamtą, K., 1925; Rusų lietuvių žodynas, K., 1924 [II leid. 1933]; Žmogaus kūnas, K., 1925; Botanikos darbeliai, K., 1927; Anatomijos ir fiziologijos darbeliai, K., 1935.

BARŌNAS Jonas [1882.VII.12 Gulbiniškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.III.17 Detroite, JAV] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1903 atvykęs į JAV, įsijungė į darbininkų judėjimą. 1907 suorganizavo Lietuvių socialistų s-gos kuopą Elke (Pensilvanijos valstija), veikė angliakasių unijoje (profs-goje). 1924 apsigyvenęs Detroite, priklausė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, bendradarbiavo pažangiuose laikr. „Laisvė" ir „Vilnis", pasižymėjo kaip Amerikos automobilių pramonės darbininkų unijos organizatorius.

Lit.: A. Metelionis, Apie dievus ir žmones, t. 1, Bruklinas, 1955 [p. 225—226].

BARŌNAS Michailas [g. 1915.IV.22 Zapyškyje (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Dirbo statybininku. 1931 įstojo į komjaunimo pogr. org-ją. Už rev. veiklą Kaune 1934.II nuteistas kalėti iki gyvos galvos, bet, kaip nepilnametčiui, bausmė sumažinta iki 9 metų sunkiųjų darbų kalėjimo. Iš kalėjimo išėjo 1940.VI. Nuo 1940.X TSKP narys. 1943—45 kovojo Raudonojoje Armijoje, buvo sunkiai sužeistas. Pokario metais, dirbdamas Lietuvos TSR MA bibliotekoje, baigė vid. m-lą ir Vilniaus un-tą. Nuo 1959 Lietuvos TSR Knygų rūmų darbuotojas.

BARŌNAS Napoleonas [1924.V.12 Vabalninke (Biržų rj.) — 1944.II.23 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. LKJS narys nuo 1940.VII, buvo Vabalninke komjaunimo organizatoriumi. Hitlerinės okupacijos metais kalintas Vabalninke. Paskui buvo komjaunimo Vabalninko pogr. org-jos sekretoriumi. 1943 pavasarį vėl suimtas, kalintas Biržuose. Išėjęs iš kalėjimo, toliau dirbo pogr. darbą, palaikė ryšius su partizanais. 1943.IX komjaunimo org-ja pasiuntė jį į Kęstučio partizanų būrį. 1944.II susirgęs nuvyko į Vabalninką ir ten burž. nacionalistų nužudytas.

BARŌNAS Vytautas [g. 1902.V.29 Vilniuje] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1957). 1929 baigė Kauno un-tą. 1930—39 dirbo Kauno un-te asistentu, dėstė Kauno (1932—34 ir 1937—39) ir Vilniaus (1939—45) med. m-lose. 1944—59 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės akušerijos-ginekologijos sk. vedėjas, nuo 1944 Vilniaus un-to akušerijos-ginekologijos katedros vedėjas, nuo 1960 docentas. Paskelbė daugiau kaip 30 moksl. darbų nėštumo higienos, ūminių kraujavimų, medicinos istorijos ir kt. klausimais.

Ršt.: Motinos ir vaiko higiena, K., 1945 [II leid.]; Praktinės ginekologijos vadovas, K., 1948; Praktinė ginekologija, V., 1956.

BARONÍENĖ Elena [g. 1883.I.16 Utenoje] — pedagogė, geografijos vadovėlių autorė. 1903 baigė Šiaulių g-ją. Studijavo Peterburge prof. Lesgafto ir Bestuževo aukštuosiuose moterų kursuose. Buvo suimta už dalyvavimą studentų judėjime. 1919—24 Ukmergės g-jos,

1926—31 Kauno suaugusiųjų g-jos mokytoja. Burž. metais aktyviai dalyvavo moksleivių šelpimo d-jos „Žiburėlis" veikloje. 1940—55 Panevėžio vid. m-lų mokytoja. Pensininkė.

Ršt.: Geografijos pradžia, K., 1933; Gimtasis kraštas (Geografijos vadovėlis pr. m-los V sk. ir g-jos parengiamajai klasei), K., 1937.

BARSTYČIAI — miestelis Skuodo rj., 12 km į v. nuo Sedos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 329 gyv. (1959). Miestelis stovi kryžkelėje: per jį eina seni Salantų—Sedos ir Skuodo—Varduvos keliai. Plano struktūra radialinė. Ambulatorija (nuo 1948), vaistinė, vid. m-la (nuo 1956; nuo 1908 iki D. Tėvynės karo pradinė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1948). Miestelio p. r. pusėje yra Barstyčių ežerėlis. Į š. nuo miestelio, Baršių kaime, guli didžiulis akmuo; jo ilgis 11,3 m, plotis 5,9 m, aukštis (virš žemės) 3,3 m. XVII a. dokumentuose minimas B. dvaras, kuriam 1631 priklausė 3 kaimai, mokėję dvarininkui duoklę pinigais. Iki 1772 dvaras priklausė jėzuitams. Tverų tijūnas T. Jagminas 1788 ties kryžkele pastatė bažnyčią ir smuklę. Ilgainiui toje vietoje susikūrė gyvenvietė, kuri dar ilgą laiką buvo vadinama Jagminpoliu. XIX a. joje jau gyveno amatininkų ir prekybininkų, vyko prekymečiai. 1846 Barstyčiuose buvo 16 kiemų (1886 — 100 gyv.). Burž. metais veikė LKJS pogr kuopelė, platinusi kom. lit-rą, organizavusi rev. švenčių minėjimus. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 išžudė 13 B. gyventojų šeimų.

BARSŪKAI, opšrūs. Lietuvoje randama viena B. rūšis — **paprastasis B.** *(Meles meles)*. Gyvena daugiausia miškuose, ypač eglynėliuose ir krūmynuose netoli upių, raistų, ežerų. Naudingi kaip kenksmingų vabalų ir jų vikšrų, pelinių graužikų naikintojai. Lietuvoje 1939 buvo 3800 B., po karo (1948) — tik 1920, 1957 — 4810, 1958 — 8770, 1964 — 8100. Lietuvoje paplitę usūriniai šunys, dažnai užimdami B. urvus, išstumia juos iš apgyventų vietų. B. medžiojami paprastai XI.1—30. Lietuvos paruošų org-joms 1948 pristatyta 223 B. kailiai, 1956 — 350, 1964 — 50.

Lit.: **S. Maldžiūnaitė**, Barsukų biologija ir jų paplitimas Lietuvoje.—„LTSR MA darbai", 1960, C 2.

BARŠAUSKAS Juozas [g. 1912.III.18 Gižuose (Vilkaviškio rj.)] — inžinierius architektas, architektūros mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 Kauno un-to, nuo 1950 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas (nuo 1957 docentas). Nuo 1956 Statybos ir architros in-to archit-ros sektoriaus vadovas (1956—61 in-to direktoriaus pavaduotojas). Su kitais architektais parengė Kauno rotušės aikštės r. kvartalo dalies rekonstrukcijos projektą, paskelbė moksl. straipsnių gyv. namų projektavimo ir statybos, liaudies archit-ros ir kt. klausimais.

Ršt.: Kolūkiečio gyvenamasis namas, V., 1951 (II leid. 1953); Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra, V., 1956; **H. Kairiūkštytė-Jacinienė, J. Baršauskas**, Pažaislis, V., 1960.

BARŠAUSKAS Kazimieras [1904.V.13 Gižuose (Vilkaviškio rj.) — 1964.V.24 Vilniuje] — fizikas, visuomenės veikėjas, pedagogas, Lietuvos TSR MA akademikas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1964). 1930 baigė Kauno un-to gamtos-matematikos f-to fizikos-matematikos skyrių. 1930—40 dirbo ten pat laborantu, asistentu ir vyr. asistentu. 1936 komandiruotas metams į Berlyno un-tą pagilinti žinių apie kosminius spindulius. 1938 Kauno un-te apgynė disertaciją „Antrinių kosminių spindulių energijos pasiskirstymo klausimu" ir gavo gamtos mokslų daktaro laipsnį. 1940 gavo docento vardą. Nuo 1941 Kauno un-to profesorius, fizikos katedros vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais, atleistas iš katedros vedėjo pareigų, iki un-to uždarymo (1943) dirbo docentu, vėliau dėstė techn. kursuose ir mokytojavo Kauno IV vid. m-loje. Išvadavus Kauną, grįžo dirbti į un-tą. 1946 jam pripažintas fizikos-matematikos mokslų daktaro laipsnis ir profesoriaus vardas. 1947—50 B.— Kauno un-to technologijos, vėliau elektrotechnikos f-to dekanas. Nuo 1950 TSKP narys. Nuo 1950 Kauno Politechnikos in-to rektorius ir fizikos katedros vedėjas. 1956—58 kandidatas į LKP CK narius, 1958—64 LKP CK narys; nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas. Pagrindinė mokslinio darbo sritis — kosminiai spinduliai. Kauno Politechnikos in-te B. suorganizavo puslaidininkių ir ultragarso tyrimo laboratorijas ir drauge su savo bendradarbiais paskelbė daugiau negu 20 mokslinių straipsnių ultragarso ir puslaidininkių klausimais. Iš viso paskelbė daugiau kaip 60 mokslinių darbų.

Ršt.: Beiträge zur Energieverteilung im kosmischen Strahlenschauer.—„Zeitschrift für Physik", 107 (11/12), 1937; Antrinių kosminių spindulių energijos pasiskirstymo klausimu.—„Vytauto Didžiojo Universiteto Matematikos-gamtos fakulteto darbai", 12 (1), K., 1938; Kosminiai spinduliai, K., 1946; Fizika, t. 1—4, K., 1946—50; Antrinių kosminių spindulių specifinio kampo ryšys su elemento eilės numeriu.—„Kauno Politechnikos instituto darbai", t. 3, 1953; Fizika (Vadovėlis VII vid. m-los klasei), K., 1959.

BARŠĖNAI — kaimas Rokiškio rj., Kriaunų apyl., 2 km į r. nuo Kriaunų, 1 km į š. nuo Sartų ežero. 251 gyv. (1959).

BARŠKIAI — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., prie Klaipėdos miesto r. ribos. 121 gyv. (1959). Vakaruose už 0,5 km teka Danė, už 1 km eina Klaipėdos—Pagėgių glžk. Yra pr. m-la (nuo 1945). 1905 buvo 117 gyventojų. Barškiuose 1944 pab.—1945 pr. vyko atkaklios kovos dėl Klaipėdos išvadavimo iš vok. faš. okupantų; kaimas labai nukentėjo.

BARŠTINĖ — kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 12 km į š. r. nuo Kapsuko, 1,5 km į p. r. nuo Sasnavos. 88 gyv. (1959). Per kaimą teka Sasna (Šešupės intakas); eina Sasnavos—Prienų kelias. Kaimas įsikūrė XIX a., iškirtus mišką. 1905—07 B. valstiečiai (J. Senkus ir kt.) dalyvavo rev. judėjime. Iki 1939 kaime buvo plytinė.

BARTAŠIŠKĖ — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 12 km į š. r. nuo Šilalės, prie kelio į Kaltinėnus. 183 gyv. (1959). Šiaurėje pro B. teka Yžnė. Yra senas medinis vandens malūnas, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1936—53 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1953).

BARTAŠIŠKĖS EŽERAS — ežeras Švenčionių rj., 7 km į r. nuo Švenčionių. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 630 m, didž. plotis 190 m. Krantai lėkšti, vakarinis apaugęs mišku. Ežeras nenutekamas. R. pakrantėje yra Bartašiškės kaimas.

BARTAŠIŪNAI — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 8 km į š. v. nuo Krekenavos. 68 gyv. (1959). Už dalyvavimą 1863 sukilime caro valdžia ištrėmė B. gyventojus į Sibirą. 1922—25 veikė pr. m-la, vėliau perkelta į gretimą Bartkūnų kaimą (nuo 1961 Bartašiūnų aštuonmetė).

BARTAŠIŪNAI — kaimas Utenos rj., Vyžuonų apyl., 4 km į r. nuo Vyžuonų. 16 gyv. (1959). Į v. nuo B. tęsiasi Vyžuonų miškas. Už 1 km į š. yra Girbio ež. Vok. faš. okupacijos metais apie B. veikė taryb. partizanų „Audros" būrys, vadovaujamas P. Kutkos. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai po ilgų kankinimų 1943.X.24 nužudė B. valstietes O. Abukauskienę ir V. Kutkienę, atsisakiusias išduoti partizanų būstinę.

BARTAŠIŪNAS Juozas [g. 1895.VII.12 Diržiuose (Šiaulių rj.)] — karinis ir administracinis darbuotojas, generolas majoras. 1915—17 dalyvavo kare Vakarų fronte, būdamas Rusijos armijos 1-jame Ust Dvinsko latvių šaulių pulke. 1917.XI pulkas perėjo į socialistinės revoliucijos pusę. Kartu su kitais B. kūrė Cesyse (Latvijos TSR) Tarybų valdžios organus. 1918 perkeltas į 1-jį latvių šaulių rev. būrį, kuris ėjo įgulos tarnybą Kremliuje. B. teko kalbėtis su V. Leninu. 1918.VI su 4-ju latvių šaulių pulku B. išvyko į frontą. Pilietinio karo metais buvo būrio, kuopos vadas, polit. vadovas; kovėsi prieš pakėlusius maištą čekoslovakus prie Volgos, prieš interventus ir baltagvardiečius Rytų ir

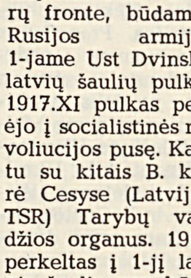

Pietų frontuose, prieš Machno gaujas Ukrainoje. 1921—31 dirbo adm. darbą Smolenske, Minske. 1932—37 tarnavo TSRS pasienio kariuomenėje, buvo būrio vadas ir komisaras. 1934 eksternu baigė vid. m-lą. 1938—40 dirbo Baltarusijos TSR Miško pramonės komisariate. 1940—41 Raudonosios Armijos Lietuvos 29 šaulių korpuso ypatingojo skyriaus viršininkas. 1941—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos ypatingojo skyriaus viršininkas. Nuo 1944 Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisaras, vėliau (iki 1953) ministras; padėjo likviduoti ginkluotą nacionalistinį pogrindį Tarybų Lietuvoje. 1944—54 LKP CK narys, 1944—49 LKP CK Biuro narys, 1949—52 kandidatas į LKP CK Biuro narius, 1946—50 TSRS AT, 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1953 pensininkas.

BARTĖLIAI — kaimas Varėnos rj., Jokėnų apyl., 11 km į š. r. nuo Varėnos, Merkio deš. krante. 101 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1961). Kaimo apylinkėse rasta neolito stovyklų liekanų. B. minimi 1637 (8 kiemai, 4 valakai).

BARTININKAI, Bartninkai, — kaimas Vilkaviškio rj., 17 km į p. nuo Vilkaviškio, 17 km į š. v. nuo Kalvarijos; apylinkės ir kolūkio centras. 330 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Aistos kair. krante. Keliai jungia B. su Vilkaviškiu, Liubavu, Keturvalakiais, Kalvarija, Virbaliu. Parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, aštuonmetė m-la (iki 1949 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1956). B. įsikūrė XVI a. antrojoje pusėje. Kaimo vardas rodo, kad pirmieji jo gyventojai („bartininkai") vertėsi bitininkyste (ž. *Bitės*). Pagal 1649 Alytaus ekonomijos revizijos aktus kaimas priklausė Kavalkrėslio vaitystei ir turėjo 16 valakų žemės. Gyventojai baudžiavos nėjo, o mokėjo dvarui duoklę natūra ir pinigais. XVIII a. Alytaus ekonomijos valdytojas A. Tyzenhauzas greta kaimo įkūrė B. dvarą, kuriame buvo įrengęs gelumbės audyklą ir geležies liejyklą. XVIII a. pab. prie B. bažnyčios veikė parapinė m-la, kurioje 1784 mokėsi 3 šlėktų, 4 miestelėnų ir 15 valstiečių vaikų. Po 1831 sukilimo buvo sudarytas B. majoratas, kurį 1835 caras padovanojo gen. G. Nosticui. XIX a. ir XX a. pradžioje B. buvo valsčiaus centras. 1827 kaime buvo 27 kiemai ir 302 gyv., 1897 — 493 gyv. B. gyventojai 1905—06 aktyviai dalyvavo rev. judėjime. 1905.XI.20, 1906.XII.25 jie užpuolė valsčiaus raštinę ir teismą, sunaikino teismo, mobilizacijos ir kitus dokumentus, caro portretus, nuginklavo carinius pareigūnus. 1919 Bartininkuose įsikūrė ž. ū. darbininkų profs-ga. 1923 kaime buvo 539 gyv., dvare 144. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 nužudė B. milicijos viršininką A. Domčių, profs-gos k-to pirm. Strakalą ir keletą kitų B. apylinkės gyventojų.

BARTIS — valstietis, kuris už gautą iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio žemę turėjo karo metu statyti tiltus ir kitus įrenginius kariuomenei. B. prievolę dažnai eidavo prūsų genčių bartų ir skalvių žmonės, XIV—XV a. pabėgę iš gimtojo krašto dėl Kryžiuočių ordino persekiojimų ir apsigyvenę Lietuvoje. Ta pati prievolė buvo jiems palikta ir 1557 valakų įstatymu.

BARTKAĨ (iki I pasaul. karo **Zulbūdžiai**) — kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 11 km į p. r. nuo Šakių, 6 km į š. nuo Griškabūdžio. 48 gyv. (1959). Per B. teka Rogupis (Pentos intakas). Yra Kriauniškės pr. m-la (nuo 1917). B. gyventojai 1935 dalyvavo valstiečių streike. Kaime buvo platinami lapeliai, kurie skatino valstiečius kovoti prieš burž. santvarką. Burž. nacionalistai 1949 kaime nužudė kolūkio pirm. P. Jesevičių.

BARTKĒVIČIUS Jonas [g. 1909.VI.23 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1926 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1933—35 Kaune transporto darbininkų kuopelės sekretorius, tuo pačiu metu buvo Lietuvos Šoferių ir autotransporto tarnautojų s-gos v-bos sekretorius ir žrn. „Lietuvos auto" atsakingasis sekretorius. Už rev. veiklą 1933—34 baustas 4 kartus administracine tvarka, 1935 suimtas Kaune Gegužės Pirmosios demonstracijos metu ir nuteistas 12 metų kalėti. Kalintas Kauno kalėjime ir IX forte. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato Vilkaviškio aps. skyriaus viršininku. 1942 baigė partizanų apmokymo kursus Maskvoje, bet, dėl ligos neišvykęs į priešo užnugarį, 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos gretose. 1945—50 Kultūros-švietimo įstaigų k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas. 1952 baigė Resp. partinę m-lą ir grįžo į tą patį darbą. Nuo 1953 Lietuvos TSR Kultūros m-jos skyriaus viršininkas.

BAR̃TKIŠKĖ — **1.** Kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 5 km į š. v. nuo Kaltinėnų; kolūkio centras. 31 gyv. (1959). Iš p. prie B. prieina Pundzių miškas. Lentpiūvė, kultūros namai (nuo 1958). Burž. nacionalistai 1951 nužudė kolūkio pirm. S. Jocį.

2. Kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 1 km į š. nuo Nemakščių. 11 gyv. (1959). B. minima nuo 1568. 1574 kaime buvo 7 valakai, gyveno 7 šeimos.

BARTKŪNAI — **1.** Kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 8 km į š. v. nuo Krekenavos, 16 km į p. v. nuo Naujamiesčio. 87 gyv. (1959). 1 km į p. nuo B. eina Krekenavos—Pociūnėlių kelias. Yra ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, Bartašiūnų aštuonmetė m-la (1925—53 pradinė, 1953—61 septynmetė).

2. Kaimas Ukmergės rj., Pašilės apyl., 14 km į p. nuo Ukmergės, 1 km į v. nuo plento į Vilnių. 72 gyv. (1959). B. apylinkėse, į v. nuo plento, yra piliakalnis, vad. Koplyčkalniu. Piliakalnio aikštelė ovalo formos, apie 100 m ilgio ir 30 m pločio. Jos p. dalyje yra 4 m, o š. — 1 m aukščio pylimai. R., p. ir v. šlaitai statūs, o šiauriniame yra 2 terasos, galuose turinčios po vieną 1,5—2 m aukščio pylimą. 1936 piliakalnį tyrinėjęs archeologas P. Tarasenka aikštelėje aptiko 0,6—1,8 m storio kultūrinį sluoksnį, rado keletą rankomis lipdytų puodų šukių grublėtu bei lygiu paviršiumi, gyvulių kaulų, 2 žalvarines įvijas, nuo ugnies suskeldėjusių akmenų ir kt. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1793.

BARTKŪNIŠKIS — kaimas Kėdainių rj., Krakių apyl., 7 km į š. v. nuo Krakių, Šušvės kair. krante. 97 gyv. (1959). Keliai jungia B. su Krakėmis, Vosyliškiu, Grinkiškiu. Vandens malūnas, kolūkio mechaninės dirbtuvės, aštuonmetė m-la (1959—61 septynmetė).

BAR̃TKUS Justinas [1897.III.25 Švėkšnoje — 1929.I.10 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis, spaudos darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1915, baigęs Roslavlio g-ją, Maskvos un-te studijavo mediciną. 1917 įstojo į Komunistų partiją. 1918 Maskvoje RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro techn. sekretorius, laikr. „Darbininkas komunistas" redakcinės komisijos narys, okupuotų kraštų komunistų org-jų konferencijos (1918.X) dalyvis. 1918 pab. atvyko į Lietuvą. 1919.I—IV dirbo laikr. „Komunistas" redakcijoje Vilniuje. 1919 pab. Kaune kooptuotas į Komunistų partijos Centro Biurą (CB), 1920 part. konferencijos išrinktas CB nariu, paskirtas partijos leidyklos R. Prūsijoje vedėju. Bendradarbiavo „Tiesoje", „Darbininkų gyvenime". 1921, vietoj LKP CB sudarius CK, patvirtintas kandidatu į CK narius. 1921 vasarą dėl nesveikatos pasitraukė iš part. veiklos. Nuo 1921.IX dirbo ped. darbą Švėkšnoje, Kupiškyje.

BAR̃TKUS Kasparas [g. 1912.III.9 Pakapurnyje (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, mokytojas, žurnalistas. Kilęs iš valstiečių. Mokydamasis Raseinių g-joje, 1925—26 priklausė komjaunimo vadovaujamai moksleivių marksistų org-jai „Atžala", kuri po faš. perversmo buvo uždaryta. 1927 priimtas į LKJS ir iki 1934 dirbo jos eilėse Raseiniuose bei Kaune. Buvo kuopelės sekretorius. 1931—34 Kauno un-te dirbo „Auroros" d-joje, padėjo leisti nelegalų laikr. „Aurora". Už rev. veiklą 1933—34 buvo 3 kartus suimtas ir tardomas. Bendradarbiavo žurnaluose „Kultūra", „Talka" ir kt. 1940—41 dirbo Valstybinėje plano komisijoje, bendradarbiavo „Liaudies ūkyje", „Tiesoje". Vok. faš. okupacijos metais dirbo Kaune „Litekso" f-ko buhalteriu. Išvadavus Tarybų Lietuvą, dirbo Raseinių aps. vykdomajame k-te. 1945—48 Grož. lit-ros leidyklos redaktorius Kaune, 1948—58 Babtų vid. m-los direktorius, paskui dirbo informacinio biuletenio „Bibliotekų darbas" redakcijoje. Pokario metais vertė į liet. kalbą M. Gorkio, A. Tolstojaus raštus. Bendradarbiauja period. spaudoje.

BAR̃TKUŠKĖS — kaimas Širvintų rj., Jauniūnų apyl., 12 km į p. nuo Širvintų, 4 km į v. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. 248 gyv. (1959). Š. pakraštyje telkšo Bartkuškių ež. Pietuose už 1 km teka Musė (Neries intakas). Nuo jos į p. tęsiasi Bartkuškių miškas. Per kaimą eina kelias iš Musninkų į Vilniaus—Ukmergės plentą. Parduotuvė, valgykla, felčerių-akušerių punktas, hidromelioracijos technikumas (1959—65 ž. ū. technikumas), aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1949). Pastatyta naujų dviaukščių gyv. namų ir technikumo 4 aukštų bendrabutis.

BAR̃TKUŠKIŲ MĨŠKAS — miškas Širvintų rj., 13 km į p. nuo Širvintų. Priklauso Širvintų miškų ūkio Žaliosios ir Kernavės girininkijoms. Susisiekia su Plikiškio, Pajuodžių, Kiemelių, Europos ir Draučių miškais. Plotas 3380 ha; jame apie 300 ha miškingų pelkių. Reljefas banguotas. Š. r. pakraštys siekia Musę (Neries intaką), š. v.— Speros ež. Vakaruose yra nedidelis Kernavės ež., iš kurio į Nerį teka Kernavė. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai. Vyrauja brukniniai, viržiniai, mėlyniniai ir gailiniai pušynai, mėlyniniai eglynai ir viksviniai beržynai. Pušynų yra 80%, eglynų 15%, beržynų ir drebulynų 5%. Medynai daugiausia savaiminės kilmės; tik 150 ha apsodinta pušimis. Pušynų vid. amžius 35 metai, bonitetas III—IV. Eglynų vid. amžius 40 metų, bonitetas II. Visų medynų vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 91 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių. Didesnioji miško dalis eksploatacinė, v. pakraštys — vandens apsauginis. Iškertama apie 1000 ktm per metus. I pasaul. karo metu miške vyko dideli mūšiai. D. Tėvynės karo metais čia buvo *„Perkūno"* taryb. partizanų stovykla. Abiejų karų metu miškas labai nukentėjo.

BARTÓNIAI — kaimas Jonavos rj., Dumsių apyl., 7 km į v. nuo Jonavos, Neries kair. krante. 113 gyv. (1959). Iš p. prie B. prieina miškas. D. Tėvynės karo metais aplinkiniuose miškuose veikė taryb. partizanai. Kaime rasta neolito stovyklos pėdsakų.

BARTŪ̀LIS Jonas [1884 Kaune — 1962. II.7 Kazliškėse (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, ž. ū. darbininkas. 1905 suimtas už anticarinių atsišaukimų platinimą Kaune. 1922 ir 1923 iškeltas kandidatu į Seimą kuopininkų sąraše nuo Vilkaviškio aps. ž. ū. darbininkų profs-gos. 1923.V kartu su kitais kuopininkais suimtas ir kalintas iki 1924 pr., 1926 išteisintas. Dalyvavo dvarų darbininkų streikuose. D. Tėvynės karo metais rėmė partizanus, kurių tarpe buvo ir 2 jo sūnūs.

BARTŪ̀LIS Juozas [1912.IX Sakalupyje (Vilkaviškio rj.) — 1947] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1945—47 dirbo Bartininkų vls. milicijoje. Nuo 1946 kandidatas į VKP(b) narius. Burž. nacionalistų nužudytas.

BARTŪ̀LIS Pranas [g. 1928.I.30 Budriuose (Kauno rj.)] — dailininkas. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose.

Kūriniai: „Paukštininkė" (1957), „Mokytojos portretas" (1959), „Pirma diena mokykloje" (1960) ir kt.

BARTUSẼVIČIENĖ Aldona [g. 1924.X.16 Kaune] — gydytoja rentgenologė, medicinos mokslų kandidatė (1961). 1947 baigė Vilniaus un-tą, iki 1951 ten pat buvo anatomijos katedros asistente. Nuo 1951 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės rentgeno skyriaus vedėja ir nuo 1963 Vilniaus un-to gydytojų tobulinimosi f-to asistentė. Paskelbė moksl. straipsnių rentgenologijos klausimais.

BARTUSẼVIČIUS Vladas [g. 1927.II.5 Svyriuose (Baltarusijos TSR)] — dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1955). 1945—52 Lietuvos TSR dainų ir šokių liaudies ansamblio artistas. 1952 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos liaudies instrumentų klasę. 1952—62 Vilniaus un-to studentų nusipelniusio dainų ir šokių liaudies ansamblio meno vadovas. B. buvo I respublikinio jaunimo festivalio (1957) vyriausiasis dirigentas, dainų švenčių, kolūkinių meno saviveiklos kolektyvų organizatorius bei dirigentas. Nuo 1962 Lietuvos TSR nusipelniusio dainų ir šokių liaudies ansamblio „Lietuva" meno vadovas ir dirigentas.

BARTUŠKÁITĖ Viktorija [**Jovaišienė**; g. 1926.XII.9 Kalvarijoje (Kapsuko rj.)] — literatė. 1951 baigusi Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą, dirba laikr. „Lietuvos pionierius" redakcijoje. Parašė knygą vaikams „Pionierės dienoraštis" (1961, rus. vert. 1964). Period. spaudoje ir įv. rinkiniuose („Pasakojimas apie Pušaitę", 1959; „Kad žemėje žydėtų gėlės", 1960; „Šiandien sueiga", 1961; „Visada pasiryžę", 1963) paskelbė apybraižų apie taryb. mokytojus ir moksleivius.

BÃRTUVA (latv. Bārta) — upė Lietuvos TSR (Plungės ir Skuodo rj.) ir Latvijos TSR. Ilgis 103 km (Lietuvos TSR 56 km), baseino plotas 2016 km^2 (Lietuvos TSR 980 km^2). Versmės 3 km į š. nuo Platelių ež. Įteka į Liepojos ež. Intakai: dešinieji — Luoba, Apšė, Vartaga (pastaroji Latvijos TSR), kairieji — Eiškūnas, Erla. Prieš įtekėdama į Liepojos ež., B. skaidosi į 4 šakas. Vid. nuolydis 149 cm/km, iki sienos su Latvijos TSR 257 cm/km. Slėnis aukštupyje gilus ir siauras, ties Mosėdžiu praplatėja iki 400 m (čia jis tirpstančio ledyno vandens išplautas), vidurupyje susiaurėja. Žemupyje slėnis platus, lėkštas, ties žiotimis supelkėjęs. Debitas žiotyse: maks. stebėtas 397, vid. 11,1, min. 0,28 m^3/s. Nuotėkio modulis Lietuvos TSR 11,5 l/s iš 1 km^2. Nuo Skuodo tinka sieliams plukdyti, o nuo Nycos (Latvijos TSR) iki žiočių — garlaiviams plaukti. Skuode yra hidroelektrinė. Mosėdyje ir Puotkaliuose (Skuodo rj.) prie B. veikia vandens malūnai. Prie B. yra keli vandens matavimo postai: Skuode (nuo 1945), Latvijos TSR — Nycoje (nuo 1920), Bartoje (nuo 1934), Dukupiuose (nuo 1949).

BARŪ̃PĖ, Bėrupė, Borupė, — upė Jonavos ir Kėdainių rj., Nevėžio kair. intakas. Ilgis 50 km, baseino plotas 329 km^2. Prasideda 12 km į v. nuo Jonavos, Gineikiuose. Iki Jonavos—Radviliškio glžk. teka į š., paskui pasuka į v., o nuo Labūnavos vėl į š. Įteka į Nevėžį 44 km nuo jo žiočių, ties Kruopiais. Intakai: dešinieji — Kulvė, Paparčia; kairieji — Varnupė, Savyda, Mėkla, Urka. Vid. nuolydis 101 cm/km, vid. debitas žiotyse 1,55 m^3/s. Žemupyje slėnis gilus. Prie B., Savidiškiuose (Kėdainių rj.), veikia vandens matavimo postas. B. aukštupys sureguliuotas.

BARUSẼVIČIUS Juozas [g. 1926.X.5 Šiluose (Telšių rj.)] — žuvies pramonės darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1963). 1939 baigė Gaulėnų (Telšių rj.) pr. m-lą. Nuo 1951 did. šaldomojo žvejybos tralerio „Krilovas" (Klaipėda) vyr. žvejybos meistras. Nuo 1963 TSKP narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

BARVAĨ — kaimas Šilutės rj., Gardamo apyl., 10 km į š. r. nuo Šilutės, 9 km į v. nuo Gardamo, 108 gyv. (1959). Per kaimą teka Tenenys. Pr. m-la (nuo 1910). Kaimo apylinkėse yra VIII—IX a. plokštinių kapų, kuriuose gausu įv. įkapių. Kapus tyrinėjo A. Becenbergeris 1898—1903.

BARVAĨNIAI — kaimas Pakruojo rj., Klovainių apyl., 13 km į p. r. nuo Pakruojo, 12 km į š. nuo Smilgių. 59 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Klovainių į Smilgius. B. minimi 1585 (3 valakai).

BARVỸDŽIAI — **1.** Kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 5 km į š. r. nuo Papilės, prie kelio į Kruopius. 190 gyv. (1959). Iš r. prieina Latveliškių miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), aštuonmetė m-la.

2. Kaimas Telšių rj., Luokės apyl., 4 km į p. nuo Luokės. 113 gyv. (1959). Per B. teka Šatrija (Aunuvos deš. intakas). Ties B. rastas XVI—XVII a. Vengrijos, Čekijos, Olandijos ir Vokietijos auksinių monetų lobis.

BARVŌNIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Šumsko apyl., 7 km į š. r. nuo Medininkų, 2 km į p. nuo Vilniaus—Minsko geležinkelio, prie BTSR sienos. 224 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Pro B. eina kelias iš Šumsko į Medininkus. Iš r. kaimą juosia Vilnia (Neries intakas).

BARZDAĨ — kaimas Šakių rj., 22 km į p. r. nuo Šakių, 18 km į v. nuo Kazlų Rūdos; apylinkės ir kolūkio centras. 481 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Vandupė (Šešupės intakas). Per B. eina Šakių—Pilviškių kelias. Ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1945), veterinarijos apylinkė, aštuonmetė m-la (1878—1945 pradinė, iki 1950 prog-ja, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1946). B. minimi 1688 (40 valstiečių kiemų). B. pirmųjų gyventojų tarpe minimas Barzdaitis. 1905.IX.20—21 būrys valstiečių suplėšė B. m-loje caro portretus, Rusijos imperijos žemėlapį, sudegino kai kurias knygas, lipino atsišaukimus, priešiškus caro valdžiai. 1906, laidojant žandarų nužudytą gretimo Buktiškių kaimo valstietį A. Baltrušaitį, B. kapinėse įvyko didelė demonstracija prieš caro valdžią. Revoliucijai pralaimėjus, B. mokytojas Margaitis buvo ištremtas, vienas aktyviausių rev. judėjimo dalyvių J. Olekas pasodintas į kalėjimą. 1918—19 kaime įsikūrė kom. kuopelė. B. valstiečiai dalyvavo 1935 valstiečių streike. Burž. metais veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelė; aktyvesniuosius kuopelės narius (S. Sūnelaitį, S. Zavecką) 1941 sušaudė hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai. 1945—47 kovoje su burž. nacionalistais B. apylinkėje žuvo liaudies gynėjas Urbanavičius, apylinkės pirm. J. Nolius, O. Noliūtė ir kt.

BARZDÁITIS Juozas [g. 1922.V.18 Šakiuose] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1961). 1940.I įstojo į LKJS. Nuo 1946 TSKP narys. 1950 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1950 Vilniaus un-to filos. katedros dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIX a. pab. ir XX a. pr. Lietuvos ateistų pažiūras į religijos kilmę ir kitimą, straipsnių kitais ateizmo klausimais.

BARZDASKUČIŲ̃ CÈCHAS — verslinė feodalinių laikų barzdaskučių ir chirurgų amatininkų organizacija, įsteigta Vilniuje 1509. Tarp tų laikų barzdaskučių ir chirurgų amatininkų nebuvo esminio skirtumo. Vieni ir kiti mokėjo daryti kai kurias operacijas, tvarstyti žaizdas, nuleisti kraują, statyti taures ir skusti barzdas. Todėl vėliau cechas buvo pavadintas ir chirurgų cechu (jo įstatus 1552 patvirtino Žygimantas Augustas). Barzdaskučiai ir chirurgai, priimami į cechą meistrais, turėjo padaryti pavyzdinį darbą — pasigaminti skustuvą, lancetą, žirkles bei paruošti pleistrą, o žodžiu atsakyti, kokia pagalba teiktina sužeistajam. Steponas Batoras 1584 uždraudė verstis barzdų skutimu ir chirurgija Vilniuje, Kaune ir kituose Lietuvos miestuose tiems, kurie nebuvo B. c. nariai. 1721 B. c. skilo, chirurgai sudarė atskirą cechą, gavo teisę gydyti ligonius pirtyse, savo namuose ir lankyti sergančius jų butuose. Barzdaskučiai, prisijungę prie pirtininkų cecho, teturėjo teisę priimti pacientus tik pirtyse. Abiejų cechų reikšmė smuko XVIII a., kada Vilniaus un-te buvo pakeltas medicinos mokslo lygis, bet jie neišnyko. XIX a. Vilniuje veikė felčerių-barzdaskučių cechas, nuo kurio 1886 atsiskyrė kirpėjų cechas. 1893 felčerių-barzdaskučių cechas panaikintas drauge su kitais cechais.

Lit.: H. **Łowmiański**, Akty cechów wileńskich, Wilno, 1939; V. **Micelmacheris**, Viduramžių Lietuvos chirurgai.—„Sveikatos apsauga", 1959, Nr. 12.

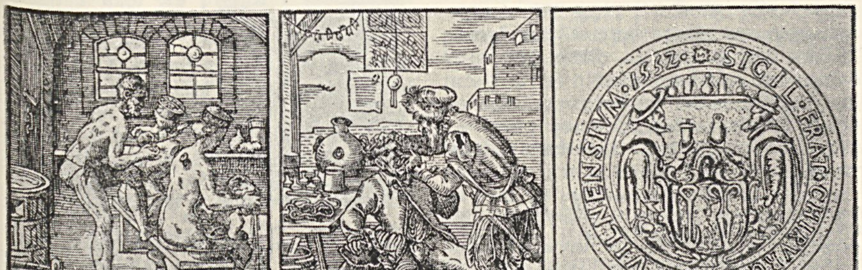
Barzdaskučių cechas. J. Amano graviūros (1568) ir Vilniaus chirurgų brolijos antspaudas (1552).

BARZDŸS Kazys [1867 Nausodėje (Mažeikių rj.) — 1952.VIII.23 Plungėje] — liaudies skulptorius. Dar ganydamas pradėjo drožinėti meniškas dėžutes. 1884 apsigyvenęs Plungėje, dirbo memorialinius ir antkapinius paminklus, skulptūras, alavo bei marmuro graviūras. Platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą Žemaitijoje. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje ir 1918—19 kovose dėl Tarybų valdžios Lietuvoje. Sukūrė šimtus įvairių figūrinių skulptūrų.

BARZDŽIAĨ — kaimas Jurbarko rj., Šimkaičių apyl., 12 km į š. r. nuo Skirsnemunės, Mituvos deš. krante. 31 gyv. (1959). Yra Mituvos aštuonmetė m-la (1922—54 pradinė, iki 1962 septynmetė).

BARZDŽIŪ̃NAI — kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 10 km į š. r. nuo Leipalingio, 2 km į š. nuo Leipalingio—Merkinės plento. 122 gyv. (1959). Pietryčiuose — nedidelis Varelio ež. Yra aštuonmetė m-la (1870—1952 pradinė, iki 1961 septynmetė).

BARZŪ̃NAI — kaimas Šilutės rj., Vilkyškių apyl., 14 km į p. v. nuo Tauragės, Jūros deš. krante. 121 gyv. (1959). Šiaurėje yra Oplankio ež. Per kaimą ir ežerą į Jūrą teka Barzupė. Eina kelias, jungiąs Šiaulių—Sovetsko ir Jurbarko—Klaipėdos plentus. Pr. m-la (įst. 1754; 1770 — 80 mokinių). 1926 buvo 236 gyventojai.

BASALŸKAS Alfonsas [g. 1924.III.28 Balainių eiguvoje (netoli Jaskonių, Varėnos rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1953). 1947 baigė Vilniaus un-tą ir liko dirbti fiz. geografijos ir kartografijos katedroje; nuo 1955 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas. Tiria geomorfologijos, landšaftotyros ir bendrosios fiz. geografijos problemas. Išspausdino apie 40 moksl. darbų apie Lietuvos reljefo genezę, upių slėnių sąrangą ir vystymąsi, fizinį geografinį ir landšaftinį rajonavimą.

Ršt.: Lietuvos TSR Pietryčių smėlėtoji lyguma (geomorfologinė apybraiža).—„VVU mokslo darbai", t. 7, V., 1955; Lietuvos upės, V., 1956; Lietuvos teritorijos geomorfologinių tyrimų istorija ir tolesni uždaviniai.—„Geografinis metraštis", t. 2, V., 1959; Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 2, V., 1965.
Leid.: Lietuvos TSR fizinė geografija, ats. red. A. Basalykas, t. 1, V., 1958.

BASANÃVIČIUS Jonas [1851.XI.23 Ožkabaliuose (Vilkaviškio rj.) — 1927.II.16 Vilniuje] — visuomenės veikėjas, mokslininkas, gydytojas. Mokėsi 1866—73 Marijampolės g-joje. 1873 įstojo į Maskvos un-to istorijos-filologijos f-tą, o po metų perėjo į medicinos f-tą, kurį baigė 1879. Būdamas un-to studentu (1873—79), susidomėjo lietuvių tautos kultūros ir švietimo klausimais. Rūpinosi lietuviškos spaudos atgavimo reikalu, lietuvių liaudies švietimu. Tuo tikslu 1874 išvertė iš lenkų k. knygelę „Abecele arba elementorius diel Lietuvos kajmo mergajczu", bet negavo valdžios leidimo išleisti. 1879—82 dirbo Bulgarijoje, Lom Palankos mieste, gydytoju ir ligoninės vedėju. 1882—84 dirbo Pragoje ir Vienoje, gilino medicinos studijas. 1883.III Tilžėje išėjo pirmasis Lietuvai skirto laikraščio „Aušra" B. pasirašytas numeris su B. „Priekalba", kurioje išdėstyti programiniai „Aušros" uždaviniai. 1884—92 B. vėl dirbo Lom Palankoje gydytoju. 1892 perkeltas iš Lom Palankos į Varną miesto ligoninės vidaus ligų skyriaus vyriausiuoju gydytoju. Čia įstojo į Bulgarų demokratų partiją ir nuo 1899 iki 1903 atstovavo jai Varnos miesto taryboje. 1903 dalyvavo demokratų partijos kongrese Sofi-

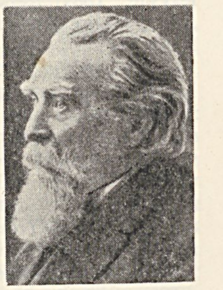

joje, 1905 — Adrianopolyje ir Konstantinopolyje. 1905—07 su trumpomis pertraukomis gyveno Vilniuje. Čia, be kitų darbų, rūpinosi mokslo organizavimu Lietuvoje. Daugiausia jo iniciatyva ir pastangomis 1907 Vilniuje buvo suorganizuota *Lietuvių mokslo draugija* (LMD), kuriai jis pirmininkavo iki mirties. Toje d-joje B. sutelkė daug knygų, rankraščių, archeologinės, etnografinės ir kitokios moksl. medžiagos, kuri ir dabar vertinga Lietuvos TSR MA tiriamiesiems darbams. Lietuvos darbo žmonėms 1918 pab. ir 1919 pr. įkūrus Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką, V. Mickevičius-Kapsukas pakvietė B. dirbti steigiamo Vilniuje istorijos ir etnografijos muziejaus direktoriumi. B. ėmėsi šio darbo ir norėjo įsteigti Lietuvos kultūros centrinį muziejų, bet pradėtąjį darbą nutraukė lenkų legionierių įsiveržimas į Vilnių (1919.IV.19).

B. visą savo gyvenimą skyrė lietuvių tautos istorijai, archeologijai, etnografijai tirti. Šiose srityse paliko vertingų darbų straipsniais ir atskirais leidiniais („Apie senovės Lietuvos pilis", „Žinios apie pirmus Lietuvos gyventojus", „Vardas senovės Lietuvos valdovų" ir kt.). Lietuvių tautos praeitį savo darbuose romantiškai idealizavo, tęsdamas S. Daukanto, J. Kraševskio tradicijas. Tačiau jis teisingai vertino lietuvių tautos kovų su kryžiuočiais esmę, demaskavo katalikų bažnyčios ir popiežių priešiškumą lietuvių tautai (str. „Apie kryžiokus", „Apie įsteigimą Ragainės pilies", išsp. „Naujajame keleivyje" 1881). Reikšmingas B. darbas yra „Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra" (1913), kur jis atskleidžia kryžiuočių žiaurumus Lietuvoje ir parodo, kaip Romos popiežiai (Grigalius IX, Inocentas IV ir kiti) aktyviai prisidėjo prie kryžiuočių kraugeriškų žygių į Lietuvą, jos materialinių gėrybių ir kultūros griovimo. Pažymėtina B. brošiūra „Iš lietuvių gyvenimo 1915—1917 m. po vokiečių jungu" (1919), kurioje parodyti vok. okupantų žiaurumai Lietuvoje.

Svarbų darbo barą B. išvarė liet. tautosakos rinkimo, skelbimo ir tyrimo srityje. Pradėjęs rinkti žodinę liet. liaudies kūrybą dar būdamas moksleiviu, vėliau paskelbė liet. tautosakos rinkinių („Ožkabalių dainos", 1884; 2 t., 1902; „Lietuviškos pasakos", 2 t., 1898, 1902; „Lietuviškos pasakos įvairios", 4 t., 1903—05; „Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių", 1903), kurie ir šiandien nėra nustoję vertės liet. folkloristikai. Parašė tautosakos tyrinėjimų („Kas tai yra daina", 1907, „Levas lietuvių pasakose ir dainose", 1909; „Gamta lietuvių dainose ir pasakose", 1915, ir kt.). Palaikė ryšius su tautosakos rinkėjais, ragino visuomenę rinkti tautosaką.

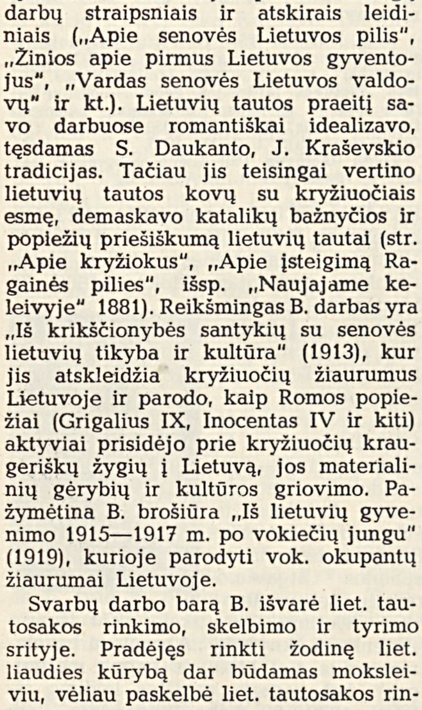
Oškabalium dainos,
Lietuviškos Pasakos
YVAIRIOS.
DALIS I.

Jono Basanavičiaus „Ožkabalių dainų" (1884) ir „Lietuviškų pasakų įvairių" (1903) tituliniai puslapiai

Būdamas gydytoju, ligoninės vedėju Lom Palankoje ir Varnoje, B. parašė medicinos mokslo darbų, paskelbtų specialioje rusų ir bulgarų spaudoje. Medicinos mokslo klausimais paskelbė straipsnių ir lietuviškuose laikraščiuose.

B. buvo ne tik mokslininkas, bet ir visuomenės veikėjas. Visuomeninė-politinė B. veikla vystėsi carizmo vykdomos nacionalinio engimo politikos sąlygomis. Ši politika žiauriai palietė liaudies interesus. Ji taip pat trukdė liet. buržuazijai įsigalėti Lietuvos ekonomikoje. Dėl to liet. buržuazija negalėjo visais atžvilgiais remti carizmo. Tam tikra jos opozicija reiškėsi tiek liet. leidinių spausdinimu užsienyje, nelegaliu jų platinimu Lietuvoje, tiek ir tuo, kad buržuazija, kovodama dėl savo klasinių interesų, tam tikru mastu palaikė liet. liaudies judėjimo iškeltus reikalavimus — leisti lietuvišką spaudą, duoti liet. kalbai teises m-lose ir valst. įstaigose. Tokio pobūdžio pažangūs demokratiniai elementai reiškėsi ir B. visuomeninėje veikloje; jie atsispindėjo ir „Aušroje". Tačiau liet. buržuazija, būdama priešinga darbininkų klasės rev. judėjimui, griežčiau nereiškė savo opozicijos carizmui, taikstėsi su juo, propagavo klasių vienybę. Tai atsispindėjo ir B. visuom. veikloje. Liberali B. pažiūra į carizmo politiką, jo vaidmuo 1905 Vilniaus seime, kur jis gynė buržuazijos reikalavimus, turėjusius tikslą sulaikyti revoliucijos raidą Lietuvoje, dalyvavimas buržuazijos 1917—18 veiksmuose — visa tai suvaidino neigiamą, reakcinį vaidmenį liet. tautos istorijoje. Dėl tokių B. veiklos momentų liet. buržuazija, visaip jį aukštindama, daugeliu atvejų B. vardu demagogiškai dangstė savo siaurą klasinę, antiliaudinę politiką. Tačiau Basanavičiui buvo svetimas šovinizmas. B. bendradarbiavo rusų, bulgarų, lenkų spaudoje, rėmė liet. tautos draugystę su rusų tauta. Gyvendamas Bulgarijoje, B. ne tik dirbo gydytojo darbą, bet ir labai suartėjo su bulgarų liaudimi. Jo ryšius su bulgarų tauta rodo ir tai, kad viena Varnos gatvė ir šiandien turi daktaro J. Basanavičiaus vardą.

Ršt.: Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, V., 1912; Gamta lietuvių dainose ir pasakose, 1915; Iš lietuvių gyvenimo 1915—1917 m. po vokiečių jungu, V., 1919; Autobiografija, K., 1936.

Leid.: Rinktinės pasakos, K., 1948.

Lit.: **A. Poška**, Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje.—„Darbai ir dienos", kn. 9, K., 1940; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

BASČIAI, vyras ir žmona; Agota [1889.V.30 Norkūnuose (Šakių rj.) — 1949.VII.26 Jakaičiuose (Šakių rj.)], Antanas [1888.XI.5 Išdaguose (Šakių rj.) — 1949.VII.26 Jakaičiuose (Šakių rj.)] — tarybiniai aktyvistai. Kilę iš varginguųjų valstiečių. Nuo mažens tarnavo pas buožes. 1940 iš Tarybų valdžios gavo 8 ha žemės, kurią hitleriniai okupantai atėmė. B. iniciatyva 1948 sukurtas pirmasis Kidulių vls. Salomėjos Nėries kolūkis. Kandidatai į VKP(b) narius: Agota nuo 1948, Antanas — nuo 1949. Burž. nacionalistų nužudyti.

BASŶNĖ — XIV a. pilis Saulės žemėje (dab. Šiaulių apylinkėse). 1349 Livonijos ordino magistras Gosvinas fon Erkė paėmė B. ir iš pagrindų ją sugriovė. B. pilis galėjo būti į v. nuo Bubių, kur palyginti mažoje teritorijoje gausu piliakalnių.

BASIŪLIS Jonas [g. 1929.VII.10 Kalesninkuose (Eišiškių rj.)] — bibliografas, filologijos mokslų kandidatas (1965). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Dirba Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje bibliografu, dėsto Vilniaus un-to bibliotekininkystės katedroje. Nuo 1960 TSKP narys. Skyrium ir kartu su kitais bibliografais parengė kelių dalių Lietuvos TSR MA ir jos darbuotojų knygų bei straipsnių bibliografiją. Paskelbė moksl. darbų liet. bibliografijos istorijos, metodikos bei organizacijos klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

BÀSMAN Lija [g. 1890.XI.6 Vilniuje] — gydytoja dermatovenerologė, medicinos mokslų kandidatė (1940). 1913 baigė Ženevos Aukštąją medicinos m-lą. 1925—1942 dirbo moksl. ir ped. darbą Maskvoje. 1943—45 Kalinino sr. odos ir venerinių ligų dispanserio vyriausioji gydytoja. 1945—49 Maskvoje Centrinio dermatologijos ir venerologijos in-to, 1949—57 Vilniuje Dermatologijos-venerologijos in-to moksl. bendradarbė, nuo 1957 odos ir venerinių ligų dispanserio skyriaus vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių apie venerines ligas.

BASÓNYS, Basaniai,— kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 6 km į p. r. nuo Kruonio, Kalvių ežero š. r. pakrantėje; tarybinio ūkio centras. 146 gyv. (1959). Per kaimą į Kalvių ež. teka Lapainia (Nemuno intakas). Keliai jungia B. su Kruoniu, Žiežmariais, Jieznu. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra biblioteka (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1963). Lapainios deš. krante yra pailga kalva — piliakalnis; aukštis 8—10 m, šlaitai statūs, aikštelė elipsės formos, iš r. sutvirtinta neaukštu pylimu. Kaimas susikūręs buv. Kalvių dvaro vietoje.

BASTŪNAI — kaimas Ukmergės rj., Laumėnų apyl., 7 km į p. r. nuo Želvos, prie kelio į Giedraičius; kolūkio centras. 189 gyv. (1959). Iš š. prieina Laumėnų, iš r.— Adomavos miškas. P. dalis vadinama Bastūnais I, š.— Bastūnais II. Yra pr. m-la (nuo 1923), biblioteka (nuo 1957).

BAŠČIŪLIS Jurgis [1915.III.28 Antakalniškiuose (Šakių rj.) — 1956.IV.2 Žemaitkiemyje (Šilutės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Iš mažens dirbo pas buožes, nuo 1935 statybininkas. Statant Pavenčių cukraus f-ką, palaikė ryšius su komunistais. 1940—41 elektros stoties mechanikas Linkaičių f-ke (Radviliškio rj.). Nuo 1941.VIII savanoris Raudonosios Armijos latvių divizijoje, dalyvavo mūšiuose, ginant Maskvą. Perkeltas į 16 liet. divizijos spec. dalinį, mokėsi partizanų mokykloje ir 1943.IV su grupe atvyko į Begomlio rj. (Baltarusijos TSR). Čia buvo priimtas į Komunistų partiją. Grupei persikėlus į Kazėnų miškus (prie Lietuvos), keletą mėnesių vadovavo „Žalgirio" partizanų būriui. 1943.VIII sudarius *Kęstučio partizanų būrį*, B. paskirtas jo vadu. Būrys vykdė kovines operacijas Šiaulių apskrityje. Nuo 1944.IV B. buvo LKP Šiaulių aps. k-to sekretoriumi. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje, paskui dirbo LKP Varėnos aps. k-to sekretoriumi. 1947—54 LKP Telšių aps. k-to, Mažeikių, Akmenės rj. k-tų I sekretorius. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1954 Žemaitkiemio taryb. ūkio direktorius.

BAŠČIŪLIS Pranas [1894.II.18 Antakalniškiuose (Šakių rj.) — 1941 Šakių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1910 emigravo į JAV. Nuo 1922 JAV Komunistų partijos narys. 1926—34 gyveno Tarybų Sąjungoje. Nuo 1927 VKP(b) narys. 1930—34 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1934 grįžo į Lietuvą. Už kom. veiklą 1935 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 dirbo Kaune. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAŠINSKAS Justinas [g. 1923.I.22 Trakiškėje (Kapsuko rj.)] — kompozitorius, pedagogas. 1955 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1958 Vilniaus Pedagoginio in-to teorinių muzikos disciplinų dėstytojas.

Kūriniai: oratorija „Ąžuolas" (1957, P. Gaulės žodžiai), kantatos — „Draugystė" (1954, E. Mieželaičio žodžiai), „Sakmė apie kareivio duoną" (1962, P. Širvio žodžiai) ir „Laimės žiburys" (1964, B. Mackevičiaus žodžiai); 2 simfonijos (1954, 1960), simf. siuita (1958), 3 simf. šokiai (1963), fortepijoniniai kūriniai, choro ir solo dainos, liaudies dainų harmonizacijos.

Lit.: **J. Gaudrimas**, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BAŠKŶS Kęstutis [g. 1930.II.17 Peldžiuose (Kretingos rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1958). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1957 dirba moksl. darbą Hidrotechnikos ir melioracijos in-te, nuo 1963 to in-to hidromelioracijos sk. vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių drenažo teorijos, sausinamųjų kanalų vagų pastovumo ir kt. klausimais.

BAŠKŶS Vladas [1898 Papartynėje (Rokiškio rj.) — 1919.III.9 prie Krekenavos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1905 gyveno Taline. 1914 išvyko mokytis į Novorosijską. Įsijungė į rev. veiklą, įstojo į bolševikų partiją, aktyviai dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1918 atvyko į Lietuvą dirbti pogr. partinio darbo. Rokiškio aps. platino kom. lit-rą, kūrė kuopeles, buvo vienas Rokiškio aps. pirmosios partinės konferencijos (1918.X) organizatorių, tos konferencijos išrinkto apskrities pogrindinio k-to narys. 1919.I—III Krekenavos Darbininkų atstovų tarybos pirmininkas. 1919.II Komunistų partijos II konferencijos delegatas su pataraimojo balso teise nuo Krekenavos komunistų. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

BAŠLIKÓVAS Fiodoras [g. 1904.XI.6 Beiratuose (Kirovogrado sr.)] — konstruktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs racionalizatorius (1962). 1935 baigė Kirovogrado mechanikos technikumą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos gretose. Nuo 1944 įrankių g-los „Priekalas" (Kaune) technikastechnologas, vėliau inžinierius-konstruktorius, vyriausiasis konstruktorius. Padarė 2 išradimus, pateikė 85 racionalizatorinius pasiūlymus.

BÃTAI — viena *apavo* rūšių.

BATÃITIS Leonardas [1926.IV.1 Rokuose (Kauno rj.) — 1949.X.21] — partinis darbuotojas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1944—45 kovojo Raudonosios Armijos gretose, buvo sužeistas. 1946—48 dirbo Kauno mėsos kombinate. Nuo 1948 VKP(b) narys. 1949 part. darbuotojas Šunskų vls. Einantį tarnybines pareigas nužudė burž. nacionalistai.

BATAKIAĨ — **1.** Miestelis Tauragės rj., Ančios deš. krante, 6 km į p. v. nuo Skaudvilės, 3 km nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 192 gyv. (1959). B. turi linijinį planą, susiklosčiusį gamtinių sąlygų įtakoje. Miestelio centre grįsta aikštė, prie jos bažnyčia ir gyv. namai, kuriuose anksčiau buvo kelios smulkios parduotuvės ir smuklės. Nuo aikštės nutįsusios mediniais namukais apstatytos gatvelės. Prie miestelio telkšo tvenkinys, o prie jo yra senas medinis vandens malūnas. Batakiuose yra ryšių skyrius, gyventojų buitinio aptarnavimo dirbtuvės, felčerių-akušerių punktas, vaistinė (nuo XIX a. pab.), vid. m-la (1866—1949 pradinė, 1949—56 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1947). Iš B. eina keliai į Šiaulių—Sovetsko plentą ir B. glžk. stotį. Už miestelio, Ančios krante, yra piliakalnis, kuriame kai kurie istorikai mano buvus Aukaimio pilį. Ist. šaltiniuose B. minimi nuo XIII amžiaus. 1503 B. buvo dvaras, 1509 pastatyta bažnyčia. Nuo 1528 valsčiaus centras. B. randami 1529—67 neprivilegijuotųjų Lietuvos miestų sąrašuose. 1567 seimo nutarimu B. mokėjo iždui 8 kapas sidabrinės mokesčio (vienodai su Anykščiais, Kražiais). 1724 įvesti savaitiniai turgūs, 1766 pastatyta dab. medinė bažnyčia — liaudies archit-ros paminklas. 1841 buvo 154 gyv., 1886 — 665. Batakių dvare 1861—62 vyko valstiečių bruzdėjimai, kuriems numalšinti buvo iškviesta kariuomenė. 1863 B. apylinkėse veikė Dluskio-Jablonovskio sukilėlių būrys. Netoli B. įvyko sukilėlių kautynės su carine kariuomene. Nutiesus Radviliškio—Sovetsko glžk., B. liko nuošaly, o šalia jų ėmė kurtis gyvenvietė prie glžk. stoties (ž. *Batakiai* 2). Burž. valdymo laikotarpiu B. — valsčiaus centras.

2. Gyvenvietė ir geležinkelio stotis prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio, Tauragės rj., 2 km į p. nuo Batakių miestelio. 365 gyv. (1959). Yra vitamininių eglių spyglių miltų f-kas (nuo 1961), mechanizuotas miško medžiagos sandėlis, medžio apdirbimo įmonė, girininkija, siuvykla, 3 parduotuvės, pr. m-la. Gyvenvietė ėmė kurtis, I pasaul. karo metu nutiesus geležinkelį. Taryb. metais, išplėtus miško medžiagos sandėlį ir pastačius įmonių, susikūrė naujas darbininkų miestelis su bendrabučiais ir standartiniais mediniais namukais, sporto aikštė, vandentiekiu, elektra.

BATAKIŲ̃ MIŠKAS — miškas Tauragės rj., 6 km į š. r. nuo Tauragės, abipus plento į Šiaulius. Priklauso Tauragės miškų ūkio Skaudvilės ir Pužiškės girininkijoms. Plotas 5373 ha. Pietvakariuose jungiasi su Tauragės mišku ir sudaro vieną masyvą. (ž. *Tauragės-Batakių miškai*).

BATÃLINIS ŽÃNRAS [pranc. *bataille* — mūšis] — dailės žanras, apimantis kūrinius, kuriuose vaizduojami karo įvykiai. B. ž. glaudžiai susijęs su istoriniu žanru ir *buitiniu žanru*. Lietuvos dailėje pirmieji ryškesni B. ž. pavyzdžiai sukurti XIX a. pirmojoje pusėje. Daugiausia tai romantinio pobūdžio kūriniai (M. Kulešos „Gusarai atakoje", V. Dmochovskio „Kryžiuočiai prie Vilniaus", M. Andriolio „Narbuto mirtis", V. Smokovskio piešiniai A. Mickevičiaus poemai „Konradas Valenrodas" ir kt.). Vertingiausias šio laikotarpio B. ž. kūrinys yra realistiška J. Damelio kompozicija, vaizduojanti Napoleono armijos traukimąsi per Vilnių 1812. XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvos dailėje B. ž. nebuvo plačiau kultivuojamas. Burž. santvarkos metais B. ž. kūriniai dažniausiai buvo užsakomi valst. įstaigų, todėl juose pasireiškė pseudoromantika, senovės idealizavimas, nacionalistinės nuotaikos. To neišvengė B. ž. kūriniuose ir kai kurie dailininkai

realistai (J. Mackevičius, Z. Petravičius, J. Zikaras ir kt.). Lietuvių taryb. dailėje B. ž. įgavo iš esmės naują kryptį, jame plačiai atsispindėjo D. Tėvynės karo metų įvykiai (P. Kalpoko, V. Kosciuškos, R. Jachimavičiaus, J. Vaičio, B. Bučo, V. Karatajaus, B. Jacevičiūtės kai kurie kūriniai; V. Mackevičiaus „Partizanai", 1946, „Pirmieji iš rytų", 1949; S. Gračiovo „Partizanai", 1952, „Klaipėdos išvadavimas", 1954, ir kt.).

BATARŪNAS Jonas Algirdas [g. 1926. XII.3 Kriūkuose (Šakių rj.)] — fizikas teoretikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1956). 1953 baigė Vilniaus Pedagoginį in-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių atominių spektrų, kieto kūno bei kompleksinių junginių teorijos klausimais. Nagrinėja kieto kūno teorijos klausimus.

BATISÀ Kostas [1904.IX.7 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1926.IV.30 ten pat] — pažangus visuomenininkas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Mokėsi savarankiškai. 1923 baigė Pilviškių prog-ją, buvo moksleivių eserinės aušrininkų org-jos narys. 1923—25 mokytojavo Maštaičių ir Aleksandravos pr. m-lose (Šakių rj.). Organizavo kursus jaunimui šviesti, rengė paskaitas, vakarus, gegužines. Balčiūnuose (Vilkaviškio rj.) įsteigė „Kultūros" d-jos būrelį „Vieversys". 1925 įstojo į mokytojų kursus Pilviškiuose. Kursuose įkūrė pažangią literatų kuopelę. Gegužės Pirmosios išvakarėse policija B. nušovė. Gegužės 3 Pilviškiuose įvyko B. laidotuvės, kuriose gausiai dalyvavo darbo žmonės.

BATISÀ Vytautas [g. 1925.III.31 Kybartuose (Vilkaviškio rj.)] — inžinierius architektas. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Suprojektavo Vilniaus „Tauro" kavinės, Prienų „Beržo" restorano, Birštono valgyklos, keleto Vilniaus parduotuvių ir kt. interjerus.

BATĨŠKIAI — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 4 km į š. nuo Šakių. 81 gyv. (1959). Iš r. ir p. kaimą juosia Orija (Jotijos intakas). Už Orijos į p. tęsiasi Batiškių miškas; jo pakraštyje yra hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytų žmonių kapai (ž. *Batiškių-Baltkojų miškai*).

BATĨŠKIŲ-BALTKÕJŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Šakių rj., 1 km į š. nuo Šakių. Priklauso Šakių miškų ūkio Šakių girininkijai. Plotas 2318 ha; medynų 2130 ha. Masyvą sudaro Batiškių (1197 ha), Baltkojų (627 ha) ir Šilo (494 ha) miškai. Vakaruose susisiekia su Liukų mišku. Paviršius lyguminis, pelkėtas. Per masyvą teka Orija (Jotijos intakas). Dirvožemiai velėniniai gliejiški bei gliejiniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, priemoliniai. Beržynų yra 55%, eglynų 21%, drebulynų 10%, juodalksnynų 8%, uosynų 4%, pušynų 2%. Jaunuolynai sudaro 28%, pusbrandžiai medynai 47%, pribręstantieji 15%, brandieji 10% Vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas I,4, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 148 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Batiškių miške yra kambliais tarpusavy suaugusių beržų, eglių ir liepų. Miškuose daug stirnų, šernų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, lapių, keletas briedžių, juodųjų gandrų. Masyvas įeina į Šakių miesto žaliąją zoną. Per jį eina kelias iš Šakių į Gelgaudiškį. Batiškių miške pirmosiomis vok. faš. okupacijos dienomis vietiniai burž. nacionalistai ir hitlerininkai nužudė daugiau kaip 4000 Šakių ir jų apylinkių gyventojų; 1941.VI.30 sušaudė 10 komjaunuolių. Miško pakraštyje, prie Giedručių, yra jų kapai.

Batalinis žanras. V. Kosciuška, „Vilniaus išvadavimas", aliejus, 1949 (Lietuvos TSR Revoliucijos muziejus)

BATNIAVÀ — kaimas Kauno rj., 6 km į š. nuo Kulautuvos, Nemuno deš. krante; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 67 gyv. (1959). Už 0,5 km į r. nuo B. eina Kauno—Jurbarko plentas. Aštuonmetė m-la (1924—52 pradinė, iki 1961 septynmetė). B. minima 1559.

BATÕRAS Steponas [vengr. Báthory István; 1533.IX.28 Somlio pilyje (Vengrija) — 1586.XII.12 Gardine] — Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1576—86). 1571—76 B. buvo Transilvanijos (Rumunijos sr., nuo XI a. priklausiusi Vengrijai) vaivada. 1575 B.— vienas iš daugelio kandidatų į Žečpospolitos sostą. Elekcinio seimo atstovams nesutarus, buvo išrinkti 2 kandidatai: Austrijos imperatorius Maksimilijonas II ir Batoras. Maksimilijonui II netikėtai mirus, buvo išvengta vidaus karo tarp abiejų pretendentų į sostą, tačiau Batoro nenorėjo pripažinti Gdanskas ir Lietuvos feodalai. Gdanską B. privertė pasiduoti jėga, o Lietuvos feodalai B. pripažino patys, kai jis sutiko patenkinti dalį jų reikalavimų, kuriais buvo norima išsaugoti politinį Lietuvos savarankiškumą. Lenkijos ir Lietuvos feodalai siekė įsitvirtinti rusų žemėse. Kadangi B. taip pat svajojo nugalėti Maskvą, tai jo ir feodalų interesai sutapo. Susitvarkęs viduje, B. intensyviai rengėsi karui su Maskva. Norėdamas apsaugoti Žečpospolitos p. užnugarį nuo Turkijos vasalo — Krimo totorių chano— puolimo, B. 1577 sudarė sutartį su Turkija. Kad paskatintų bajorus apsidėti mokesčiais karo reikalams, B. atsisakė nuo apeliacinių bylų sprendimo ir pažadėjo bajorams įkurti jų pačių renkamą tribunolą. Atsidėkodami karaliui už teisių didinimą, bajorai apsidėjo dideliu mokesčiu karo reikalams (po 1 auksiną nuo lano; lanas — 8—15 ha žemės plotas). Rengdamasis karui su Maskva, B. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenę sustiprino samdytais vokiečių ir vengrų pulkais, Vilniuje įsteigė patrankų liejyklą, patobulino artileriją, reorganizavo kariuomenę.

1579—82 B. surengė prieš Rusiją 3 karo žygius. 1579 B. kariuomenė apsiautė Polocką ir po 3 dienų jį paėmė, 1581 apsupo Pskovą, bet nepajėgė palaužti atkaklaus pskoviečių pasipriešinimo. Nesėkmingas Pskovo apsupimas privertė B. pradėti derybas su Ivanu IV. 1582 Zapolskij Jame (ties Pskovu) buvo sudarytos 10 metų paliaubos. Rusija atsisakė nuo Livonijos ir Polocko, o B. nuo rusiškų sričių, jo kariuomenės užimtų 1580.

Karui su Maskva pasibaigus, tarp lietuvių ir lenkų kilo ginčas, kam turi priklausyti Livonija. Šio ginčo nespręsdamas, B. paskyrė Livonijos vietininku Vilniaus vyskupą Jurgį Radvilą, o Livonijos pilių komendantais daugiausia lenkus. B. pareikalavo iš Livonijos vokiečių dvarininkų palengvinti savo valstiečiams baudžiavą ir uždraudė juos mušti. Nepaklusniems dvarininkams grasė privilegijų atėmimu Apskritai, santykiuose su didikais buvo griežtas, kai kuriuos jų už nusikaltimus valstybei baudė trėmimu ir net mirtimi.

B. atsisakius nuo apeliacinių bylų sprendimo, 1578 buvo įsteigta apeliacinio teismo instancija — Vyriausiasis tri-

bunolas Lenkijai, o 1581 — Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (LDK). Vyriausiąjį tribunolą įsteigus, padidėjo bajorų teisės, feodalų klasė politiškai sustiprėjo. Nuo to laiko Lietuvos ir Lenkijos bajorai rinko savo atstovus tribunolo teisėjais. Įkūrus LDK Vyriausiąjį tribunolą, buvo peržiūrėtas ir pataisytas Lietuvos Statutas, išryškinant naujas feodalų teises. Visas Statuto pataisas B. patvirtino, bet nauja (trečioji) Statuto laida įsigaliojo jau po B. mirties.

B. rėmė jėzuitų ordiną. Pagal Vilniaus vyskupo V. Protasevičiaus pasiūlymą 1579.IV.1 B. davė privilegiją perorganizuoti Vilniaus jėzuitų kolegiją į universitetą. Kadangi jėzuitiškos akademijos kūrimui priešinosi Lietuvos protestantai ir jų vadai (didikai kancleris M. Radvila ir vicekancleris E. Valavičius, norėję kurti protestantišką akademiją), B. kategoriškai pareikalavo iš E. Valavičiaus antspaudu patvirtinti akademijos steigimo aktą, ir Vilniaus akademija 1579 buvo įkurta. Jos tikslas pirmiausia buvo kovoti prieš reformaciją, remti feod. santvarką, auklėti kovingus katalikybės veikėjus. B. atleido akademijos profesorius nuo visų mokesčių ir prievolių. Be to, įkūrė jėzuitų kolegijas Polocke (1580), Rygoje (1582), Dorpate (1584).

1586 B. rengėsi naujam žygiui prieš Maskvą. Popiežius Sikstas V paskyrė subsidiją jo planuojamam karui prieš Rusiją. Tačiau, medžioklėje persišaldęs, B. netikėtai mirė.

Lit.: A. Sliwiński, Stefan Batory, 1922; A. Janulaitis, Vyriausias Lietuvos Tribunolas, K., 1927; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955.

BATRAKOVAS Michailas Grigorjevičius [1922—1945.I.16 Rytų Prūsijoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pralaužus hitlerininkų gynybą prie Kauno, B. vadovaujama tankų kuopa priešo užnugaryje žvalgė vietovę ir susidūrė su 30 tankų bei savaeigių pabūklų pasala. Stoję į mūšį, 6 taryb. tankai per 8 val. atrėmė 4 priešo kontratakas. Šioje kautynėse B. kuopa sunaikino 14 ir apgadino 6 vok. tankus, sunaikino 3 artilerijos pabūklus, 10 minosvaidžių, 12 automašinų su šaudmenimis, 8 šarvuočius ir nukovė apie 100 hitlerininkų. B. žuvo, pralaužiant priešo gynybą R. Prūsijoje. Palaidotas Kybartuose.

BATVĪNIAI, vyras ir žmona; Juozas [1901 Naukaimyje (Raseinių rj.) — 1944.IX.2 Vadžgirio apylinkėje], Marija [1914 Niujorke — 1944.IX.2 Vadžgirio apylinkėje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanai. Kilę iš darbininkų. Nuo 1936 Laisvamanių etinės kultūros d-jos nariai. 1942 rudenį užmezgė ryšį su partizanų būriu „Keršytojas". Jų namuose buvo spausdinami pogr. atsišaukimai, slepiama spauda ir spaustuvė, šaukiami „Keršytojo" susirinkimai, partijos ir komjaunimo Raseinių aps. k-tų posėdžiai, gydomi ir slaugomi partizanai. B. teikė transportą sužeistiems partizanams, ginklams, šaudmenims gabenti, informavo būrio vadovybę ir partijos pogr. k-tą. Nuo 1943 VKP(b) nariai. 1944 rugpiūčio pab. hitlerininkų suimti, didvyriškai išlaikė tardymo žiaurumus ir buvo nukankinti.

BAŪBINIENĖ Ala [g. 1926.VI.18 Kaune] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų daktarė (1964). 1949 baigė Kauno un-tą. Nuo 1949 dirba ped. darbą Kauno un-to medicinos f-to (vėliau Kauno Medicinos in-to) hospitalinės terapijos katedroje. Nuo 1952 TSKP narė. 1957 gavo med. mokslų kandidatės laipsnį. Nuo 1957 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie lašelinį intraveninį medikamentų įleidimo būdą, antibiotikus ir koronarinės ligos epidemiologiją.

BAUBLIAĪ — kaimas Kretingos rj., Žalgirio apyl., 12 km į p. r. nuo Kretingos, Minijos kair. krante; kolūkio centras. 246 gyv. (1959). Kaimo p. pusėje teka Kalnupis (Minijos intakas). Iš p. r. prieina Margių miškas. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), vaistinė, pr. m-la (nuo 1926), kultūros namai, kuriuos 1961 pastatė Kauno Politechnikos in-to studentai. 1937 kaime rastas molinis puodas su sidabrinėmis XVII a. pab. ir XVIII a. pr. monetomis (apie 1800), kurių dauguma — Lietuvos, Lenkijos, kitos — Austrijos, Belgijos, Olandijos, Prūsijos, Švedijos. Monetos yra Kretingos kraštotyros ir Kauno ist. muziejuose.

BAUBLŶS Petras [g. 1914.V.23 Lydoje] — gydytojas, vaikų ligų specialistas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965). Baigęs Kauno un-tą, nuo 1936 dirbo to un-to vaikų ligų katedros asistentu. 1942—44 Kauno kūdikių namų direktorius (išgelbėjo nemaža vaikų, kurių tėvai slapstėsi arba hitlerininkų buvo sušaudyti). 1944—58 Vilniaus un-to vaikų ligų katedros vedėjas. 1952—55 Lietuvos TSR vyriausiasis pediatras. Nuo 1958 Vilniaus un-to vaikų ir infekcinių ligų katedros vaikų ligų kurso vedėjas. Daug prisidėjo prie Lietuvos vaikų sveikatos apsaugos gerinimo, gydytojų pediatrų kvalifikacijos kėlimo, sanitarinio švietimo organizavimo. Yra išleidęs populiarių knygų medicinos klausimais („Rachitas", „Poliomielitas", „Kūdikių viduriavimas" ir kt.), vadovėlio „Vaikų ligos" bendraautoris.

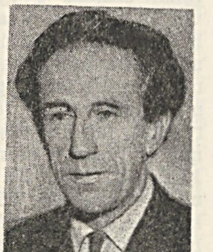

BAUBLŶS — ąžuolo kamienas, kuriame rašytojas D. Poška buvo sudėjęs savąjį senienų rinkinį; Lietuvos TSR gamtos ir kultūros paminklas. Ąžuolas augo ant Vyšnių kalno, netoli D. Poškos sodybos — Bijotų (Šilalės rj.), ir nuo seno gyventojų buvo vadinamas Baubliu. 1811 jis dar žaliavęs, nors daugelis šakų ir viršūnė jau buvusios sausos. Tais pačiais metais piemenys beganydami jį padegę, ir medis daugiau nebeišsprogęs. Poška, susižavėjęs ąžuolo didumu ir senumu, 1812 jį nukirsdino ir iš rievių

Baublys (apie 1900 metus)

suskaičiavo B. turėjus apie 1000 metų. Storąją B. kamieno dalį (apie 9,2 m apimties) rašytojas parsigabeno į savo kiemą ir, išskobęs vidų, įrengė altaną, kurios vidaus skersmuo 1,9—2 m. Joje Poška sukrovė surinktas senienas: archeologinius radinius, ginklus, šarvus, sen. monetų rinkinį, apie 200 knygų ir kt.; ant sienų prikabino mokslininkų, filosofų, poetų portretų (jų tarpe ir Volteró), įrašydino savo sukurtų liet. ir lenk. eilėraščių. Kiek vėliau šalia B. buvo pastatytas ir kitas storas ąžuolo kamienas, taip pat išlikęs iki šių dienų. Poškos senienų rinkinys skatino tyrinėti savojo krašto istoriją ir kultūrą. Tai buvo pirmasis Lietuvoje plačiajai visuomenei prieinamas kraštotyros muziejus. Apie B. rašė to meto spauda („Dziennik wileński", „Kurjer litewski" ir kt.), jis buvo gausiai lankomas. Baubliu domėjosi ir apie jį rašė Vilniaus un-to prof. J. Loboika, K. Nezabitauskis ir kt. to meto kultūros veikėjai. Savo poemoje „Ponas Tadas" Baublį įamžino A. Mickevičius. Dalį B. radinių Poška atidavė Kražių g-jai, dalį — prof. J. Loboikai. Poškai mirus, B. ilgą laiką buvo menkai prižiūrimas. Daugelis jo senienų žuvo I pasaul. karo metais, likusios 1924 perduotos Tauragės mkt. seminarijai. 1930 vietos visuomenės iniciatyva jau gerokai apiręs B. buvo apsaugotas pašiūre. 1949—62 Bijotuose veikė Poškos memorialinis muziejus, kuris surinko dalį buvusių B. senienų, papildė rinkinį naujais eksponatais; vėliau B. pavestas Šiaulių „Aušros" muziejaus globai. Iš Poškos rinkinio išlikę ir Baublyje eksponuojami keli šarvų fragmentai, akmeniniai ir metaliniai patrankų sviediniai, keletas mamuto kaulų. Ant B. durų tebėra restauruoti D. Poškos eilėraščių įrašai. Taryb. metais B. konservuotas, paskelbtas kultūros paminklu; jis gausiai lankomas.

Lit.: M. Brensztejn, Dionizy Paszkiewicz, Wilno, 1939; P. Galaunė, Baublių muziejui 150 metų.—„Kraštotyra", V., 1963.

BAUBLIŲ EŽERAS, Dumblis, — ežeras Rokiškio rj., 10 km į š. r. nuo Pandėlio. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 970 m, didž. plotis 480 m. Krantai lėkšti, vietomis pelkėti. Įteka 4 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Skaisčio ež.). Ežero š. pakrantėje įsikūrę Baubliai. Ežeras verslovinis.

BAUBÓNYS — kaimas Trakų rj., Semeliškių apyl., 4 km į š. v. nuo Semeliškių. 104 gyv. (1959). Į p. nuo B. tęsiasi Semeliškių miškas. Pr. m-la (nuo 1939), biblioteka (nuo 1954). B. dvaras minimas 1524 Žygimanto Senojo privilegijoje.

BAUDŽIAMÀSIS KÒDEKSAS, BK,— susistemintas įstatymų leidybos aktas, nustatąs baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir ribas, visuomenei pavojingų veikų (nusikaltimų) požymius ir bausmes. Pirmieji kodeksai, veikę Lietuvos teritorijoje (*Lietuvos Statutas* ir kt.), buvo skirti ne vien baudž. teisei. Pirmas čia taikytas šiek tiek kodifikuotų baudž. teisės normų rinkinys buvo **Kriminalinių ir pataisomųjų bausmių statutas**, veikęs carinėje Rusijoje nuo 1845. Jo tikslas buvo ginti carizmą, baudžiavinę santvarką. Po 1864 teismų reformos šis statutas, perdirbtas, bet išlaikęs daug feodalinės teisės elementų, veikė iki Didžiosios Spalio soc. revoliucijos.

Kai dvarininkams ir buržuazijai prireikė naujų priemonių kovoje su artėjančia revoliucija, buvo parengtas **1903 metų Baudžiamasis statutas, vienas** reakcingiausių carinės Rusijos baudž. teisės aktų. Šiame statute carizmo priešininkams numatytos labai žiaurios bausmės — mirtis, katorga, ištrėmimas, tvirtovės kalėjimas ir t. t. Pirmieji 2 statuto skyriai (apie valstybinius ir tikybinius nusikaltimus) įsigaliojo dar 1903, o daugumas kitų buvo įvesti 1914. Buržuazinės Lietuvos vyriausybė 1919.I.16 šį statutą (be 82—84, 88—96, 134 str. ir viso trečiojo skyriaus apie valst. maištą, caro asmens ir jo šeimos narių apsaugą) įvedė Lietuvos teritorijai, tik pakeitė bausmių pavadinimus, nustatė, kad vietoj mirties bausmės, katorgos, nutrėmimo ir grasos kalėjimo skiriami sunkieji darbai, o vietoj tvirtovės kalėjimo — paprastasis kalėjimas. Statuto numatytos piniginės baudos buvo padidintos (vietoj 1 rb įvesta 4 lt), buvo nurodyta, kad taikos (vėliau apylinkės) teisėjas gali bausti iki 2500 lt, o apygardos teismas — iki 25 000 lt. Lietuvos buržuazija, spiriama Spalio revoliucijos idėjų plitimo, iš pradžių iš statuto mirties bausmę išbraukė, bet netrukus, pasaulinės reakcijos palaikoma, ją vėl įvedė ir taikė visą savo viešpatavimo laiką prieš rev. judėjimo dalyvius, ypač prieš komunistus. Burž. Lietuvos vyriausybė, 1919.IV.4 įvesdama Ypatingus valstybės apsaugos įstatus, carinį Baudžiamąjį statutą padarė dar reakcingesnį. 1928 įvestas darkytas lygtinis nuteisimas, bet jis buvo taikomas retai ir tik lengvesnėms bausmėms. Lygtinis nuteisimas būdavo nutraukiamas daugeliu įstatymo numatytų atvejų. Kardomasis kalinimas į bausmę tebūdavo įskaitomas, tik švelninančioms aplinkybėms esant.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1940.XI.30 buvo perimtas 1926 redakcijos **RTFSR Baudžiamasis kodeksas.** Jo uždavinys — saugoti socialistinę darbininkų ir valstiečių valstybę, jos teisinę tvarką nuo visuomenei pavojingų veikų — nusikaltimų. Šis BK suskirstytas į bendrąją ir ypatingąją dalį. Bendrojoje dalyje išdėstyti baudž. atsakomybės pagrindai ir ribos, nusakytas nusikaltimo pobūdis, bausmės ir kt. Ypatingojoje dalyje apibrėžtos atskiros nusikalstamos veikos ir už jas skirtinos bausmės. Kodeksas numatė lygtinį nuteisimą.

1961 metų Lietuvos TSR Baudžiamasis kodeksas nuo 1961.IX.1 įsigaliojo nusikaltimams, padarytiems po tos datos, ir nusikaltimams, padarytiems prieš ją, jei 1961 BK numato švelnesnę bausmę. 1961 BK turi 283 str., iš jų 61 tenka bendrajai daliai, kurioje išdėstyti bendrieji nuostatai, apibrėžta nusikaltimas, bausmė, bausmės skyrimas bei atleidimas nuo jos, visuom. poveikio, priverčiamojo medicininio bei auklėjamojo pobūdžio priemonės. Ypatingoji dalis turi 11 skirsnių. Joje apibrėžti atskiri nusikaltimai ir nustatytos bausmių už juos ribos. Nusikaltimus ypatingoji dalis dėsto pagal nusikalstamo kėsinimosi objektą: valstybiniai nusikaltimai, nusikaltimai soc. nuosavybei, nusikaltimai asmens gyvybei, sveikatai, laisvei ir orumui, nusikaltimai politinėms ir darbinėms piliečių teisėms, nusikaltimai asmeninei piliečių nuosavybei, ūkiniai nusikaltimai, pareiginiai nusikaltimai, nusikaltimai teisingumui, valdymo tvarkai, nusikaltimai visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai ir kariniai nusikaltimai. 1961 BK daug kuo skiriasi nuo ankstesnio BK. Jis nustato, kad kriminalinė bausmė skiriama tik teismo, tiksliai nusako bendrininkavimo sudėtį ir nusikaltimo padėjėjo sąvoką (tik iš anksto pažadėtą padėjimą laiko bendrininkavimu), nustato labai pavojingo recidyvo sudėtį bei turtinių nusikaltimų pakartotinumą. Laisvės atėmimas nustatytas nuo 3 mėn. iki 10 metų. Tik už ypač sunkius nusikaltimus ir ypač pavojingų recidyvų atveju tėra numatyta 15 metų laisvės atėmimo bausmė. Pataisos darbų bausmė skiriama nuo 1 mėn. iki 1 metų, nutrėmimas — nuo 2 iki 5 metų, o ištrėmimas nuo 1 iki 5 metų. Bausmės subendrinamos: už kelis nusikaltimus sudėjimo ar padengimo būdu, o pagal kelis nuosprendžius — tik sudėjimo būdu. Visiškai nauja kodekse — atleidimas nuo baudž. atsakomybės bei bausmės ir bylos perdavimas draugiškajam teismui arba kaltininko atidavimas visuom. organizacijų ar darbo žmonių kolektyvams, laiduojantiems, kad jie kaltininką perauklės. Nauja ir tai, kad numatytas lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą ir bausmės pakeitimas švelnesne, taip pat atleidimas nuo bausmės dėl ligos, priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių taikymas psichiniams ligoniams ir alkoholikams bei narkomanams, priverčiamojo auklėjamojo pobūdžio priemonių nepilnamečiams ir visuomeninio poveikio priemonių taikymas. 1961 BK — labai reikšminga priemonė teisėtumo pažeidimams mažinti perėjimo iš socializmo į komunizmą laikotarpiu.

BAUDŽIAMÀSIS STATÙTAS — carinės Rusijos 1903 metų *baudžiamasis kodeksas.*

BAUDŽIAMÓJI TÉISĖ — visuma teisės normų, valstybės nustatytų kovai bausmėmis su nusikaltimais. B. t. atsirado kartu su valstybe ir turi klasinį pobūdį, yra viena iš pagr. priemonių viešpataujančios klasės interesams ginti.

Lietuvoje rašytinė B. t. atsirado iš paprotinės teisės. B. t. normų randama kunigaikščių privilegijose ir raštuose. XV a. darytas pirmas bandymas kodifikuoti jas. Pirmasis B. t. rinkinys — 1468 metų teisynas, vėliau pavadintas Kazimiero teisynu. Šio teisyno pagr. šaltiniai — paprotinė teisė ir kunigaikščio nurodymai, duoti teismui, kaip spręsti baudž. bylas dėl vagystės. Teisyne nustatytos ir bausmės. Vystantis feodaliniams santykiams, XVI a. pr. imtasi priemonių sudaryti rašytinės teisės kodeksui. Toks kodeksas buvo *Lietuvos Statutas* (LS), patvirtintas ir pradėjęs galioti 1529. LS nusakė nusikaltimo ir bausmės sąvokas. Skriauda nukentėjusiajam ir žala valstybei buvo nusikaltimo sąvokos pagr. požymiai. 1566 buvo priimta nauja LS redakcija — antrasis LS. Nusikaltimas jame jau traktuojamas kaip visuomenei kenksmingas ir pavojingas reiškinys. Antrajame LS daugiau nustatyta viešojo kaltinimo nusikaltimų, kaip antai: valstybiniai nusikaltimai, nusikaltimai valdymo tvarkai. 1529 LS labiau gynė feodalinės diduomenės interesus, o 1566 LS — bajorijos. LS ir toliau buvo keičiamas, taisomas, siekiant pritaikyti jį įsigalinčios bajorijos interesams. 1588 buvo priimtas trečiasis LS — stambiausias Lietuvos feodalinės teisės paminklas. Šiame LS nusikaltimo sąvoka siejama su jo pavojingumu visuomenei. Statutas įsakmiai pabrėžia, kad nė vienas „valstybės ramybės pažeidėjas" neturi likti nenubaustas. Skriauda, kaip nusikaltimas, išliko, bet atsidūrė antroje vietoje, užleisdama pirmą nusikaltimui, kaip visuomenei pavojingam reiškiniui. Trečiasis LS nusikaltimu laiko ne tik realų ir baustiną teisės normų pažeidimą, bet ir pakaltinamą kėsinimąsi, t. y. kėsinimąsi, susijusį su nusikaltėlio psichikos normalumu. Vadinasi, nusikaltėlio psichikos normalumas buvo sąlyga paskirti bausmei. LS bausmę traktavo kaip nusikaltėliui skirtą kentėjimą. Taigi, bausmė siejama su kalte ir kentėjimu. Statute yra būtinosios ginties, būtinojo reikalingumo ir kt. institutai, taip pat aplinkybės, lengvinančios ar sunkinančios baudž. atsakomybę, įsakmiai pabrėžiama, kad bausmė turi būti skiriama individualiai

Statute vyrauja absoliučiai apibrėžtos bausmės. Visi trys LS atitiko feodalinius visuom. santykius, padėjo įtvirtinti valstiečių baudžiavinę priklausomybę, klasiniu požiūriu nustatė baudž. atsakomybę ir bausmės skyrimą. Antai trečiuoju LS (XI sk., 39 str.) nustatyta, jog valstiečiai baudžiami mirties bausme arba sužalojimu už pasipriešinimą feodalams. Už žmogaus nužudymą šis LS nustatė ir piniginę baudą, kurios dydis priklausė nuo nužudytojo socialinės padėties (pvz., už bajoro nužudymą — 100 kapų grašių bauda, už valstiečio baudžiauninko — 25 kapų, už nelaisvojo tarno — 20 kapų). 1795 Lietuvą prijungus prie Rusijos, trečiasis LS Lietuvos teritorijoje buvo paliktas galioti. Caro įsakymu jis buvo panaikintas 1840.VI.25. Nuo tada ir Lietuvoje pradėjo veikti carinės Rusijos baudž. įstatymai: iki 1915 veikė kriminalinių ir pataisomųjų bausmių statutas, Bausmių įstatai ir 1903 metų Baudžiamasis statutas (ž. *Baudžiamasis kodeksas*). Kaizeriniai Vokietijai okupavus Lietuvą, iš pradžių veikė visi šie kodeksai, o vėliau tik 1903 metų statutas, nes jis buvo panašus į Vokietijos Baudžiamąjį kodeksą.

1918 Tarybų valdžia Lietuvoje panaikino ligi tol veikusius baudž. įstatymus ir paskelbė naujų baudž. įstatymų (jie nebuvo kodifikuoti), kurie išreiškė kokybiškai naują teisės turinį ir klasinę jos esmę. Lietuvos buržuazija, su užsienio imperialistų pagalba užgrobusi valdžią, 1919.I.16 „Laikinuoju Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymu" įvedė carinės Rusijos 1903 metų Baudžiamąjį statutą, išmetusi visą trečiąjį jo skyrių (apie maištą) ir kai kuriuos kitus straipsnius, šį tą pakeitusi bausmių sistemoje. Klaipėdos krašte liko galioti Vokietijos 1870 metų baudž. kodeksas (Strafgesetzbuch). Be šių kodeksų, buržuazija priėmė keletą baudž. įstatymų, nukreiptų prieš rev. judėjimą Lietuvoje (Ypatingi valstybės apsaugos įstatai, Baudžiamojo statuto pakeitimo ir papildymo įstatymas, Draudžiamasai įstatymas dalyvauti kariškiams politikoje ir kt.). Šiuose įstatymuose nustatytas platus mirties bausmės taikymas. Buržuazinė B. t. gynė burž. visuom. santykius. Ji buvo buržuazijos įrankis darbo žmonių pasipriešinimui slopinti.

Atkūrus tarybinę santvarką, burž. baudž. įstatymai Lietuvoje buvo panaikinti. Lietuvos TSR AT Prezidiumo 1940.XI.30 įsaku „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos teritorijoje" nuo 1940.XII.1 buvo įvestas 1926 metų RTFSR Baudžiamasis kodeksas (BK).

Faš. Vokietijai okupavus Lietuvos TSR teritoriją, okup. organai paskelbė, kad tarybiniai įstatymai panaikinami. Okupantai leido veikti Lietuvoje buržuazinės valdžios metų baudž. įstatymams, kiek jie neprieštaravo okup. valdžios režimui, ir paskelbė įvairių savo įsakymų ir potvarkių. To meto baudž. įstatymai atitiko teroristinį faš. valdžios pobūdį, įteisino masinius nekaltų žmonių žudymus.

Išvadavus Lietuvą iš vok. faš. okupacijos, išnyko kliūtys veikti tarybiniams įstatymams, taigi ir RTFSR BK. Be jo, veikė bendrasąjunginiai bei Lietuvos TSR AT priimti baudž. įstatymai. Keičiantis visuom. gyvenimo sąlygoms, daugelis nusikaltimų išnyko, dėl to atskiri 1926 RTFSR BK straipsniai pasidarė nereikalingi. Be to, kai kurie jo bendrosios dalies institutai buvo pakeisti arba patikslinti. Dėl to TSRS AT 1958.XII.25 priėmė TSRS ir sąjunginių respublikų baudž. įstatymų pagrindus, kurie, nuosekliai išlaikydami lenininius socialistinio teisėtumo principus kaltės ir baudž. atsakomybės pagrindų klausimu, panaikino analogiją, susiaurino bausmių sąrašą bei atskirų bausmių dydį ir ypač pabrėžė, kad reikia stengtis nuteistuosius perauklėti, pataisyti. 1957.II.11 TSRS AT priėmė įstatymą, kuriuo praplėtė sąjunginių respublikų teises įstatymų leidybos srityje, suteikė joms teisę leisti respublikinius BK. Parengtas Lietuvos TSR BK projektas buvo apsvarstytas visuomenės. 1961.VI.26 Lietuvos TSR AT patvirtino Lietuvos TSR BK ir nustatė jo galiojimo pradžią — 1961.IX.1. Kodeksas remiasi lenininiais socialistinio teisėtumo principais ir atitinka socialistinės baudž. teisės esmę bei turinį (ž. *Baudžiamasis kodeksas*).

Tarybinė B. t., kaip ir visa tarybinė teisė, yra pagrįsta socialistine teisine sąmone, pirmoji žmonijos istorijoje išreiškia visos liaudies valią, socialistinius visuom. santykius. Tarybinės B. t. uždavinys — saugoti tarybinę visuom. ir valst. santvarką, soc. nuosavybę, piliečių asmenybę bei teises ir visą soc. teisėtvarką nuo nusikalstamų kėsinimųsi. Kaip ir visa tarybinė teisė, ji kovoja už TSKP ir tarybinės vyriausybės nutarimų įgyvendinimą, aktyviai padeda formuoti naujus, komunistinius santykius komunizmo statybos laikotarpiu.

Pagal tarybinę B. t. nusikaltimu laikoma baudž. įstatymo numatyta pavojinga visuomenei veika (veikimas arba neveikimas), kuria kėsinamasi į tarybinę visuom. ar valst. santvarką, soc. ūkio sistemą, soc. nuosavybę, į piliečių asmenybę, politines, darbines, turtines ir kitas jų teises, taip pat kitokia baudž. įstatymo numatyta pavojinga visuomenei veika, kuria kėsinamasi į soc. teisėtvarką. Valstybinių nusikaltimų sąraše yra nustatyta baudž. atsakomybė už nusikaltimą taikai, t. y. bausmė už karo propagandą. Tarybinė B. t. pabrėžia, jog nusikaltimu nėra laikomas toks veikimas arba neveikimas, kuris, formaliai turėdamas kurios nors baudž. įstatymo numatytos veikos požymių, dėl savo menkumo nėra pavojingas visuomenei.

Pagal tarybinę B. t. bausmė yra valstybės prievartos priemonė, taikytina tik teismo nuosprendžiu asmenims, padariusiems nusikaltimus. Šioje B. t. bausmė niekada nebuvo pagrindinė ir svarbiausioji priemonė kovoje su nusikaltimais — lemiamą reikšmę turėjo ir turi ūkinės bei organizacinės ir kultūrinės bei auklėjamosios priemonės. Tai ypač svarbu komunizmo statybos laikotarpiu. Bausme ne tik baudžiama už nusikaltimą, bet ir siekiama pataisyti, perauklėti nuteistuosius, siekiama užkirsti kelią naujiems tiek nuteistųjų, tiek ir kitų asmenų nusikaltimams. Ja nesiekiama daryti fizinių kančių arba žeminti žmogaus orumo. Tarybinės B. t. bausmių sistemoje yra tokių bausmių (viešasis papeikimas, pataisos darbai be laisvės atėmimo ir kt.), kurių nežino burž. valstybių baudž. teisė. Plačiai taikomas lygtinis nuteisimas. Tarybinė B. t. nustato, kad pagal baudž. įstatymus atsako ir yra baustinas tik toks asmuo, kuris padarė nusikaltimą. Bausmės rūšį ir dydį apsprendžia teisingas nusikaltimo kvalifikavimas. Tarybinė B. t. remiasi ne tik prievarta, bet ir įtikinėjimu. Viena iš įtikinėjimo priemonių yra visuom. poveikio jėga. Todėl už nelabai pavojingus nusikaltimus įstatymas leidžia nutraukti baudž. bylas ir perduoti kaltininką draugiškajam teismui arba atiduoti kolektyvui pagal laidavimą.

BAŪDŽIAMOJO PROCÈSO KÒDEKSAS, BPK, — susistemintas įstatymų leidybos aktas, reguliuojantis tardymo organų, teismo, prokuratūros ir gynybos veiklą, nagrinėjant ir teisme sprendžiant baudžiamąsias bylas, nustatantis visų asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, teises ir pareigas. Carizmo metais Lietuvoje teiseną reguliavo 1864 priimti teismų statutai, vėliau sujungti į vieną Baudžiamojo proceso įstatymą (BPĮ) ir įsigalioję: Suvalkų gub.— 1875, Kauno ir Vilniaus — 1883. BPĮ Lietuvoje galiojo iki 1915 (vok. okupacijos). Buržuazinė Lietuvos valdžia BPĮ vėl įvedė Lietuvos teritorijai, mažą ką jame pakeitusi, perėmusi net luomines nelygybės liekanas. BPĮ tarnavo išnaudotojų klasėms.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1940 buvo perimtas RTFSR BPK. 1961.VI.26 priimtas **Lietuvos TSR Baudžiamojo proceso kodeksas**. Jis įsigaliojo 1961.IX.1 (1961 ir 1962 buvo pakeistas ir papildytas). Bendrieji šio BPK nuostatai tokie. Teisingumą vykdo tik teismas. Proceso tvarka vieninga ir privaloma visose baudž. bylose visiems teismams, prokuratūros, tardymo ir kvotos organams, privalantiems greitai ir visiškai išaiškinti nusikaltimus, įkaltinti kaltininkus ir tinkamai pritaikyti įstatymą. Kiekvienas kaltininkas turi būti teisingai nubaudžiamas, o nė vienas nekaltas asmuo neturi būti patraukiamas baudž. atsakomybėn ir nuteisiamas. Visi piliečiai įstatymui ir teismui lygūs, nepaisant jų socialinės, turto ir tarnybinės padėties, tautinio ir rasinio priklausomumo, tikėjimo. Visuose pirmosios instancijos teismuose baudž. bylos nagrinėjamos išrinktų ir lygiateisių teisėjų ir liaudies tarėjų (1 teisėjas ir 2 liaudies tarėjai). Procesas vyksta lietuvių arba vietos gyventojų daugumos kalba (nemokantiems tos kalbos, kuria vyksta

procesas, duodamas vertėjas). Kaltinamasis turi gynybos teisę. Įtariamuoju laikomas asmuo, įtariamas padaręs nusikaltimą, kol jam dar nėra pareikštas kaltinimas. Nukentėjusiuoju pripažįstamas asmuo, kuriam padaryta moralinės, fizinės ar turtinės žalos. Nukentėjusysis turi teisę ir viešojo kaltinimo bylose apskųsti nuosprendį, kai jį laiko neteisingu. BPK nustato visuom. poveikio, priverčiamojo medicininio ir priverčiamojo auklėjamojo pobūdžio priemonių taikymo tvarką, baudž. bylų iškėlimo, tardymo, nagrinėjimo, nuosprendžio priėmimo tvarką, nuosprendžio apskundimo bei užprotestavimo galimybes, priežiūrinio proceso tvarką. Lietuvos TSR BPK tikslas — padėti stiprinti socialistinį teisėtumą, užkirsti kelią nusikaltimams, juos visiškai likviduoti, auklėti piliečius taip, kad jie laikytųsi tarybinių įstatymų ir bendrojo gyvenimo taisyklių.

BAŪDŽIAVA — valstiečio asmeninis priklausymas nuo žemvaldžio ir išnaudojimas feodalizmo epochoje. B. ir jai būdinga ūkio org-ja feod. laikotarpiu buvo paplitusi beveik visose pasaulio šalyse. Žodis „baudžiava" randamas seniausiuose liet. raštijos paminkluose: J. Bretkūno biblijos (1590) ir postilės (1591) vertimuose. Bretkūnas baudžiava vadino prievartinį valstiečio darbą dvaro lauke. Tokia reikšme šis žodis buvo vartojamas ir ūkiniuose bei teisiniuose raštuose. XVII a. šaltiniuose aptinkamas beveik tą pačią reikšmę turįs žodis „lažas". Atsiradus „baudžiavos" žodžio pakaitalui, B. imta vadinti ne tik darbus pono lauke, bet ir visas feod. prievoles bei asmeninį valstiečio priklausymą. B. dar buvo vadinama kunigysta arba kunigyste. B. ir baudžiauninko sąvokos galutinai susiformavo Lietuvoje XVI—XVIII a.

Skiriami du B. įsigalėjimo Lietuvoje etapai: 1) iki krikščionybės įvedimo XIV a. pab. ir 2) nuo krikščionybės įvedimo ligi XVI a. pabaigos. Pirmajame etape valstiečiai virsdavo bajorų ir kun-ščių baudžiauninkais (kaimynais), dėl turtinių santykių (ekonominės prievartos) patys išeidami iš lauko bendruomenės. Antrajame etape valstiečius dar vertė baudžiauninkais valstybinė valdžia, padarydama juos bajorų veldamais ir did. kun-ščio dvarų tiaglais (neekonominė prievarta). Abu šie etapai sudaro feodalizmo stiprėjimo laikotarpį. Iš visų išnaudojimo formų, feodalizmui kylant, vis labiau įsigalėjo lažas.

XIII—XIV a. bajorų sodybos buvo vadinamos kaimais arba kiemais. Jose šalia bajoro gyveno ir jo šeimynos žmonės. Šeimynos vardu buvo vadinami patriarchaliniai vergai ir parobkai. Parobkai turėjo gamybos priemonių ir savo namų ūkį. Jų santykiai su žemvaldžiais bajorais buvo ne vergoviniai, o baudžiaviniai. Be šeimynos žmonių, bajorų ūkiuose ėmė atsirasti nelaisvų žemdirbių, vadintų kaimynais. Parobkų B. skyrėsi nuo kaimynų B. tuo, kad kaimynas lažines ir kitas prievoles atlikinėjo bajorui nuo ūkinio vieneto: šeimos, dūmo arba tarnybos, o parobkai — nuo šeimos nario. Kiekvienas parobko šeimos narys žemvaldžio buvo traktuojamas kaip atskiras darbininkas, todėl atskirai buvo perkamas ir parduodamas. Šis skirtumas buvo esminis, atsiradęs iš paprotinės teisės. Kaimynais virsdavo valstiečiai, palikę alodinę žemę (kuri buvo visiška jų nuosavybė) ir dėl nusigyvenimo bei kitų priežasčių išėję iš bendruomenės.

Laisvieji žemdirbiai buvo lauko (valsčiaus) bendruomenės nariai. Juos išnaudojo valstybė; kun-ščiai važinėjo į bendruomenes pasėdžių, rinko iš jų narių duokles ir naudojosi jų paslaugomis. Kol duoklės buvo imamos medumi ir žvėrių kailiukais, duoklinis vienetas buvo bendruomenės kolektyvas. Nuo javų derliaus buvo imama dešimtinė. XIV a. pab. valstiečio kiemas buvo paverstas prievoliniu vienetu — buvo reikalaujama iš jo dėklos (tam tikro kiekio grūdų). Tai susilpnino lauko bendruomenės solidariąją atsakomybę prieš did. kun-ščio valdžią ir jos narius padarė daugiau priklausomus nuo dvarų ir valsčių valdytojų. Veldamais versti valstiečius pradėjo did. kun-ščiai Jogaila ir Vytautas. Veldamas (bajorui atiduotas valstietis) iš pradžių dar turėjo duoti did. kun-ščiui dėklą ir sidabrinę; bajoras turėjo tenkintis buvusiomis valsčiaus tijūno pajamomis ir lažiniu darbu. Kun-ščių Žygimanto Kęstutaičio, Kazimiero ir jo įpėdinių privilegijomis veldamai buvo atleisti nuo prievolių valstybei. Visos pajamos iš jų atiteko bajorams. XV a. bajorai, steigdami dvarus, pradėjo pirkti, parduoti ir mainyti veldamus drauge su jų žemėmis. Bajorai pasidarė neribotais veldamų administratoriais ir teisėjais.

Plečiantis ž. ū. produktų rinkai ir didžiajam kun-ščiui stengiantis intensyvinti savo domeno (jam priklausiusios feodalinės valdos) ūkį, valstybinių žemių valstiečiai buvo verčiami did. kun-ščio dvarų tiaglais, einančiais lažo darbų dirbti. Valsčių tijūnų teisminė ir administracinė galia perėjo dvarų valdytojams. Tuose valsčiuose, kuriuose buvo did. kun-ščio dvarų, tijūnų institutas pasidarė nebereikalingas, tijūno vardu imama vadinti dvaro valdytojo (laikytojo) pagalbininkus. Senieji tijūnai išliko Žemaitijoje, kurioje XV a. buvo tik keturi did. kun-ščio dvarai. Valstiečių žemės valdymo teisės nuolat buvo siaurinamos. 1547 pilių ir dvarų nuostatuose iš valdytojų reikalaujama, kad pabėgusiam ir sugrįžusiam valstiečiui žemė nebūtų grąžinama, kad jis būtų įkurdintas kitur ir saugomas, kad nepabėgtų. XVI a. antrojoje pusėje, vykdant *valakų reformą*, visos valstiečių žemės buvo paverstos did. kun-ščio nuosavybe; valaką paėmęs valstietis nebegalėjo nuo jo pasišalinti. Valakų įstatymas liepė dvarų administratoriams gaudyti nuo valakų pasišalinusius valstiečius, kaip pabėgėlius. Valakų reforma ir trečiasis Lietuvos Statutas (1588) galutinai nustatė feod. visuomenės pagr. klasių sudėtį: atribojo žemės savininkų (privilegijuotų bajorų arba šlėktų) ir valstiečių baudžiauninkų luomus. Įsigalėjo taisyklė, kad valstiečio administratoriumi ir teisėju yra tas žemvaldys, kurio žemėje valstietis gyvena. Valakų reforma ir trečiasis Lietuvos Statutas buvo baigiamieji valstiečių pavertimo baudžiauninkais aktai.

Grūdų paklausa Europoje padidino XVI a. pab. ir XVII a. pirmojoje pusėje palivarkų skaičių ir pasunkino B. ne nauju juridiniu aspektu, o tik prievolių dydžiu. Lietuvoje, 1795 prijungtoje prie Rusijos, baudžiauninkų padėtis nepasikeitė. Dvarininkas galėjo savo baudžiauninką atiduoti į rekrutus, ištremti, atimti iš jo žemę ir paversti jį dvariškiu. Didindami palivarkų arimus, dvarininkai mažino valstiečių naudojamos žemės plotą ir didino prievoles. Šalia reguliaraus lažo, valstiečiai turėjo atlikti dar iš senovės likusius pavarymus skubos darbams, arba vad. „gvoltus", „šarvarkus", pastočių prievoles, sargybas ir kt.

Baudžiavos panaikinimas. Valstiečiai kovojo prieš baudžiavą įvairiais būdais — sukildami, pabėgdami, užpuldami dvarus. Valstiečių judėjimą palaikė revoliucinė-demokratinė inteligentija, kuriai XIX a. šeštajame d-metyje Rusijoje vadovavo A. Gercenas ir N. Černiševskis. Jų antifeodalinė propaganda padėjo ir Lietuvoje formuotis revoliucineidemokratinei minčiai. Dėl kapit. santykių plitimo, valstiečių judėjimo ir revoliucinių demokratinių pažiūrų plitimo baudžiavinę santvarką ištiko krizė. Liberalai dvarininkai, bijodami stiprėjančio valstiečių judėjimo, siūlė baudžiavą panaikinti. Revoliucinės situacijos grėsmė privertė carą Aleksandrą II Maskvos dvarininkų vadovų susirinkime pareikšti, jog žymiai geriau, kad baudžiava būtų panaikinta iš viršaus, negu iš apačios. Didėjantis valstiečių pasipriešinimas vertė sparčiau rengti reformą. 1861.II.19 caras Aleksandras II pasirašė manifestą dėl baudžiavos panaikinimo ir „Bendruosius nuostatus" dėl buv. baudžiauninkų teisių ir pareigų bei jų santykių su dvarininkais. Atsižvelgiant į ūkinio ir visuomeninio gyvenimo ypatybes, visa Rusijos imperija buvo padalyta į 4 sritis, kurių vieną sudarė Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko gubernijos ir dalis Vitebsko gubernijos. Kiekvienai tų sričių papildomai buvo išleisti „Vietiniai nuostatai".

Caro manifestas skelbė, jog valstietis teisiškai yra laisvas, turi teisę savo vardu sudarinėti sutartis, pirkti arba parduoti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, prekiauti, verstis amatais, atidaryti savo dirbtuves, paveldėti turtą, skųstis, bylinėtis. Dvarininkas nebegali jo parduoti, išmainyti, laikinai kam nors atiduoti, uždrausti jam vesti. Bet tiek manifestas, tiek „Bendrieji nuostatai" paliko dvarininkams nuosavybės teisę visai žemei; tik ta dalis, kuria naudojosi valstiečiai, turėjo jiems ir likti nuo-

latiniam naudojimuisi už nustatytas prievoles. Valstiečiai gavo teisę išpirkti vien savo sodybas, o lauko žemes galėjo gauti už nustatytą kainą, tik dvarininkui sutikus. Kol išsipirks žemę, valstiečiai turėjo likti priklausomi nuo dvarininko. Pirmuosius 9 metus valstiečiai privalėjo naudotis skirtine žeme už nustatytas prievoles. Praėjus tiems 9 metams nuo „Vietinių nuostatų" paskelbimo, jie galėjo atsisakyti naudojamos skirtinės žemės ir be dvarininko sutikimo. „Vietiniai nuostatai" Lietuvos valstiečiams paliko visą tą žemę, kuria valstiečiai naudojosi iki 1861.II.19. Dvarininkai galėjo atsiimti priimtinę žemę, kuria valstiečiai naudojosi laikinai už piniginę ar natūralinę duoklę. Be to, dvarininkai, jeigu jiems palivarkinės žemės lieka mažiau kaip 1/3 visos dvaro žemės, turėjo teisę trūkstamą kiekį iki 1/3 atsirėžti iš valstiečių. „Vietiniai nuostatai" leido dvarininkams nedidinti tos žemės, kuria naudojosi valstiečiai. Tuo remdamiesi, Lietuvos dvarininkai nedavė žemės bernams, kampininkams, kurie iki reformos jos neturėjo ir nėjo lažo, ir visiems, kurie buvo prievarta atleisti iš baudžiavos be žemės iki 1861.II.19. Dvarininkas galėjo po pereinamojo 2 metų laikotarpio per 6 metus pakeisti valstiečių žemę ar jos dalį be valstiečių sutikimo, jeigu toji žemė buvo įsiterpusi į dvarininko palivarkinę žemę, pievas, mišką, ganyklas. Valstiečiams liko teisė naudotis išgynomis, keliais, girdyklomis ir šienauti dvaro miške, jeigu jie tą teisę turėjo iki 1861. Dvarams priklausę miškai liko dvarininkų nuosavybe. Valstiečių teisė ganyti miške „Vietiniuose nuostatuose" nebuvo minima.

Valstiečiai gavo asmens laisvę (pilietines teises), bet negavo nuosavybėn žemės. Sudarius žemės išpirkimo aktus, valstiečiai turėjo pereiti į valstiečių savininkų kategoriją ir vietoj mokėto činšo mokėti žemės išpirkimo mokesčius. Vyriausybė pažadėjo valstiečiams paskolą — apmokėti dvarininkui 80% valstiečio sklypo kainos. Valstiečiai turėjo per 49 metus išmokėti jai skolą, kasmet įnešdami į valstybės iždą 6% skolos. Tuo būdu valstiečiai turėjo sumokėti žymiai daugiau, negu buvo įkainota žemė. Valstiečių prievolės iki žemės išpirkimo aktų sudarymo turėjo būti nustatomos pagal buvusius inventorius. Tik pradėjus plisti valstiečių sukilimui, 1863.III.1 įsaku caro valdžia panaikino Lietuvoje buvusių baudžiauninkų prievoles dvarininkams, sumažino išperkamuosius mokesčius už žemę ir padidino žemės plotus, skirtus valstiečiams, panaikinus baudžiavą.

Kiek kitaip B. panaikinimas vyko Nemuno kair. krante — Lietuvos Užnemunėje, kuri per trečiąjį Žečpospolitos padalijimą buvo atitekusi Prūsijai, 1807 buvo prijungta prie Napoleono įkurtos Varšuvos Kun-stės, o 1815 Vienos kongreso nutarimu taip pat buvo prijungta prie Rusijos kartu su visa Lenkijos Karalyste. 1807 paskelbus Varšuvos Kun-stės konstituciją, kuri panaikino B., valstiečiai čia tapo „laisvaisiais" žmonėmis, bet žemę turėjo nuomoti iš dvarininkų, atsilygindami jiems pinigais arba darbu pagal susitarimą. Iš esmės tad maža kas pasikeitė, didelė dalis valstiečių ir toliau faktiškai ėjo baudžiavą. 1864 (po sukilimo) caro valdžia įvykdė valstiečių reformą ir Lenkijos Karalystėje, taigi ir Lietuvos Užnemunėje, panaikindama visas valstiečių prievoles dvarininkams ir nutraukdama visus ieškinius dėl valstiečių nesumokėtų mokesčių. Žemė atiteko valstiečiams nuosavybės teisėmis. Žemės gavo ir bežemiai valstiečiai. Betarpiškai išpirkti žemių valstiečiams nereikėjo. Tačiau caro valdžia kone dvigubai pakėlė valstiečių mokesčius. Daug valstiečių ekonomiškai priklausė nuo dvarininkų, kurių žinioje ir toliau liko dideli dvarai. Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijoje, iki Spalio revoliucijos buvo *baudžiavinių liekanų* — dvarininkų žemėvalda, atodirbiai ir kt.

B. panaikinimas Rusijoje, taigi ir Lietuvoje, buvo baudžiavininkų vykdoma buržuazinė reforma (ž. V. Leninas, Raštai, t. 17, V., 1953, p. 94).

Lit.: **V. Leninas,** Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje.— Raštai, t. 3, V., 1950; **V. Leninas,** Kalbos agrariniu klausimu antrojoje Valstybės Dūmoje projektas.— Raštai, t. 12, V., 1952; **V. Leninas,** „Agrarinio klausimo Rusijoje" esmė.— Raštai, t. 18, V., 1953; Valstiečiai Lietuvoje XIX amžiuje, V., 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1—2, V., 1958—63; **J. Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962.

BAŪDŽIAVINĖS LIĚKANOS — feodalinio gamybos būdo likučiai. Pasireiškė kraštuose, kur baudžiava buvo panaikinta iš viršaus, o feodalų valdžia ir dvarininkų žemėvalda nebuvo panaikinta burž. revoliucijų. Lietuvoje B. l. nykimą pagreitino 1863 sukilimas, kuriam prasidėjus, buvo panaikintas lažas. Valstiečiai tapo žemės savininkais, tačiau jie tą žemę turėjo išpirkti, nors ir truputį žemesnėmis, negu rinkos, kainomis. B. l. reiškėsi tuo, kad valstiečiai mokėjo žemės išpirkimo, pagalvės ir kt. mokesčius, kurių privilegijuoti luomai nemokėjo arba mokėjo žymiai mažesnius. Už nepriemokas valstiečiai buvo atiduodami į darbus, per teismus baudžiami fizinėmis bausmėmis. Jie negalėjo laisvai pakeisti gyvenamosios vietos ir nevaržomai disponuoti skirtine žeme.

Žymią B. l. dalį sudarė **atodirbiai**. Vykdant 1861 reformą, valstiečiai, netekę teisės naudotis mišku ir iš dalies ganyklomis, turėjo nuomoti mišką ir ganyklas iš pono už pinigus ir atodirbius. Atodirbiai buvo 2 rūšių. Neretai valstietis už nuomojamą sklypą, už nuganymus dirbo dvaro žemę savo gyvuliais bei padargais arba iš „pusės" (pusininkystė buvo daugiau paplitusi r. Lietuvoje). Kita atodirbių rūšis reiškėsi tuo, kad valstietis, kaimo proletaras, neturėdamas jokio inventoriaus, už ganyklas bei žemę bulvėms ar daržovėms pasisodinti dirbo dvaro žemę dvaro gyvuliais ir padargais. Pastaroji atodirbių rūšis išsilaikė per visą kapitalizmo laikotarpį.

Panaikinus baudžiavą, valstiečių ūkis ilgai dar liko neatskirtas nuo dvaro. Jis turėjo vad. servitutus, bendrąsias su dvaru ganyklas, žemių įsiterpimus, tarpurėžius. Dvarininkų nuosavybe liko, kaip ir baudžiavoje, daugelis miestelių, kuriuose dvarininkai naudojosi propinacijos (išimtinio prekiavimo svaigalais) teise. Baudžiavines liekanas palaikė ilgas 1861 reformos vykdymas. Žemės išpirkimo aktų tvirtinimas užsitęsė iki 1912. Žemių atribojimas truko iki I pasaul. karo. Ypač ilgai užtruko amžinųjų činšininkų, laisvųjų žmonių ir sentikių žemės išpirkimo aktų sudarinėjimas. Mažiau B. l. buvo Užnemunėje ir buv. valstybinių valstiečių kaimuose. B. l. stabdė kapitalizmo vystymąsi.

BAŪKUS-VENCKĀVIČIUS Nikodemas [1844 Zalatoriuose (Panevėžio rj.) — 1877.XII.13 Peterburge] — lietuvių kalbos tyrinėtojas, tautosakos rinkėjas. Mokėsi pas „daraktorių", vėliau Panevėžio g-joje (iki 1863). Baigė Šiaulių g-ją (1865), Kazanės un-to teisės f-tą (1872). Dirbo Saratovo ir Voronežo gub. teismo įstaigose. Mokydamasis rinko tautosaką Panevėžio, Ramygalos, Upytės apylinkėse. Studijuodamas Kazanėje, J. Juškos ir prof. A. Ugianskio įtakoje susidomėjo liet. kalba, rinko medžiagą liet. kalbos gramatikai, rašė straipsnius liet. kalbos rašybos ir fonetikos klausimais. Tautosakos rinkinys ir straipsniai liko neišspausdinti. Dalis B.-V. korespondencijos paskelbta leidinyje „Mūsų senovė" (t. 2, Nr. 2—4, 1938—40). B.-V. sudarytas tautosakos rinkinys „Senu dienu Bile" saugomas Lietuvos TSR MA tautosakos rankraštyne, o straipsniai, kalbinė medžiaga ir laiškai — Vilniaus un-to bibliotekos rankraščių skyriuje.

Lit.: **Senis Lizdeika** [S. Raila], „Aušros" atminimui.—„Vilniaus žinios", 1905.IV.2.

BAŪMILAS Vitolis [g. 1928.VI.12 Vievyje] — kompozitorius. 1954 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1955 TSKP narys. 1952—1965 Lietuvos TSR Radijo ir televizijos komiteto muzikinių laidų vyriausiasis redaktorius.

Kūriniai: opera „Paskenduolė" (1957, past. 1958, I. Mikšytės libretas pagal A. Vienuolio apsakymą), kantata „Nemunas" (1963), tema su variacijomis balsui su orkestru, preliudai styginiam kvartetui, pjesės fortepijonui (pažymėtina siuita „Romuko diena", 1952), sonata fagotui ir fortepijonui, choro ir solo dainos (pažymėtinos dainos vaikams), estradinė muzika, muzika liaudies instrumentams bei ansambliams, dramos spektakliams, radijo ir televizijos pastatymams.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BAUMĪLIŠKĖS — kaimas Eišiškių rj., Daučiūnų apyl., 10 km į š. v. nuo Šalčininkų, 6 km į v. nuo Vilniaus—Lydos

geležinkelio. 7 gyv. (1959). Iš v. prieina Rūdninkų giria. Aštuonmetė m-la (1946—59 pradinė, iki 1962 septynmetė).

BAUSỸS Julius [1904.I.18 Skauraduose (Anykščių rj.) — 1963.V.17 Vilniuje] — agronomas, žemės ūkio spaudos darbuotojas. 1936, baigęs Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje), suorganizavo Radviliškio (pelkių kultūrinimo) bandymų stotį ir iki 1944 joje dirbo. 1944—56 dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. m-joje. 1956—63 žrn. „Socialistinis žemės ūkis" (nuo 1963 „Žemės ūkis") redaktoriaus pavaduotojas. Paskelbė straipsnių ir išleido brošiūrų žemdirbystės klausimais.

Leid.: Lauko augalų agrotechnika, sudarė J. Bausys, V., 1956; Agronomo žinynas, sudarė J. Bausys, V., 1959.

BAUSKÀ, Bauskas, — darbininkų gyvenvietė Akmenės rj., Ventos apyl., 6 km į p. v. nuo Akmenės, Ventos deš. krante, prie Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. 1087 gyv. (1959). Per B. teka Eglesys (Ventos intakas); eina Šiaulių—Mažeikių plentas ir jo atšaka į Naująją Akmenę. Veikia Akmenės stat. medžiagų kombinatas, gaminantis kalkes ir silikatines plytas; 1963 pagamino 83 000 t stat. kalkių ir 60,7 mln. plytų. Pastatytas naujas cechas poliizobutileninei mastikai gaminti. Yra Akmenės glžk. stotis (vietos žmonių nuo seno vadinama Dabikine), medicinos punktas (nuo 1959), felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), vid. m-la, 100 vietų darželis-lopšelis (nuo 1961), biblioteka. Burž. metais Bauskoje gyveno tik keli valstiečiai. Nuo 1932 veikė 2 mažų krosnių kalkinė. Taryb. metais pastačius stat. medžiagų kombinatą, gyvenvietė padidėjo. Nutiestos 9 gatvės.

BAUŠIAĨ — kaimas Eišiškių rj., Šalčininkų apyl., 3 km į š. r. nuo Šalčininkų. 242 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1921).

BAUŠỸS Jeronimas [g. 1929.X.1 Vasiuliuose (Ignalinos rj.)] — inžinierius, technikos mokslų daktaras (1964). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir pradėjo dirbti jame dėstytoju, nuo 1962 docentas. 1957 gavo techn. m. kand. laipsnį. Išrado mašiną įtempimų relaksacijai matuoti (1959), paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie mastelio įtaką relaksaciniam metalų stiprumui ir kt.

BAUŠỸS Kazys [1915.VII Velikije Lukuose — 1946.X Švenčionių rj.] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940—41 mokėsi Kauno juridinėje m-loje. 1942—44 „Vilniaus" partizanų būrio ryšininkas. Nuo 1943 VKP(b) narys. Nuo 1944 dirbo part. darbą Pabradės valsčiuje. Burž. nacionalistų nužudytas.

BAŪŠIŠKĖS — kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 13 km į p. nuo Rokiškio, 5 km į š. r. nuo Kamajų. 42 gyv. (1959). B. laukuose yra apvalus piliakalnis, užimąs apie 1 ha. Ties piliakalniu yra keletas apardytų pilkapių su akmenų vainikais prie pagrindo.

BAUŽÀ Aleksandras [g. 1908.XII.17 Liepojoje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1927 baigė Liepojos g-ją, 1935 — Kauno un-to teisių f-tą. Nuo 1927 rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos organizaciją. Studijų metais buvo vienas marksistinės studentų d-jos „Aurora" organizatorių. 1931—32 dirbdamas muitinėje Pagėgių aps., padėdavo slapta pervežti iš Tilžės liet. kom. spaudą. 1937 išvertė į rusų kalbą P. Cvirkos romaną „Žemė maitintoja" ir išspausdino „Priekalo" žurnale pirmąjį apsakymą „Riestainis". 1940—45 buvo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos reikalų valdytojas, 1945—53 vadovavo Valst. arbitražui prie Lietuvos TSR MT. Pokario metais plačiau pasireiškė kaip rašytojas, išleido kelis apsakymų rinkinius. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1953 Lietuvos TSR AT Prezidiumo darbuotojas.

Pirmuosiuose apsakymų rinkiniuose („Persilaužimas", 1949; „Šviesus kelias", 1953) B. pavaizdavo darbininkų buitį ir kovą burž. santvarkos metais, D. Tėvynės karą, socializmo sąlygomis besiformuojančius naujus žmones. Apsakymų rinkinyje „Išeities taškas" (1963), plėtodamas daugiausia taryb. inteligentijos gyvenimo temas ir vaizduodamas liet. polit. emigrantų likimą kapit. šalyse (ciklas „Stokholmo novelės"), B. sprendė burž. moralės išsigimimo, asmenybės santykių su visuomene, soc. humanizmo problemas. Kūriniuose vaikams ir jaunimui kėlė jaunosios kartos auklėjimo klausimus, poetizavo kolektyviškumą, meilę darbui (aps. rink. „Atkaklusis mokytojas", 1952; apys. „Seniūnas", 1955), pavaizdavo komjaunuolių pogrindininkų veiklą faš. diktatūros sąlygomis (apys. „Kada gaudžia varpai"). Taryb. laikotarpiu B. išvertė į rusų kalbą A. Vienuolio, P. Cvirkos, A. Venclovos, J. Baltušio apsakymų, A. Griciaus pjesę „Išvakarės", J. Baltušio dramą „Gieda gaideliai", J. Marcinkevičiaus romaną „Benjaminas Kordušas", rink. „Lietuviškos pasakos" ir kt.

BAUŽÀ Antanas [1901 Grimzduose (Šilalės rj.) — 1953.I.15 Telšiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1924—26 priklausė Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gai ir Lietuvos Jaunimo s-gai. 1926 nutraukė organizacinius ir idėjinius ryšius su liaudininkais. Po faš. perversmo buvo kalinamas Telšiuose, vėliau Varnių konc. stovykloje. 1927—32 polit. emigrantas Latvijoje, dirbo samdiniu pas buožes. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Padėjo kurti naujas ir stiprinti veikiančias kom. kuopeles. Telšiuose padėjo leisti pažangius laikraščius: „Žemaitį", „Darbo žemaitį", „Žibintą", spausdino ir platino pogrindinę kom. lit-rą. Uždarius minėtuosius laikraščius, dirbo Tverų, Rietavo, Varnių ir Žarėnų valsčių part. kuopelėse. 1933—1938 buvo 5 kartus suimtas ir kalinamas. 1940—41 dirbo LKP Telšių aps. k-te, kurį laiką — pirmuoju sekretoriumi. 1941 išrinktas Lietuvos TSR AT deputatu. D. Tėvynės karo metais dirbo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotiniu evakuotųjų reikalams Marių ATSR, Totorijos ATSR, Mordovijos ATSR ir Čeliabinsko srityje. 1943—1944 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.), kuriuos baigęs dirbo VKP(b) Maskvos sr. Istros rj. k-te. 1944—45 LKP Telšių aps. k-to pirmasis sekretorius. Nuo 1947 dirbo adm. darbą Telšiuose.

BAUŽĒVIČIUS Vladas [1909.XII.14 Domantonyse (Alytaus rj.) — 1933.XI.7 San Paule] — revoliucinio judėjimo Brazilijoje dalyvis. Kilęs iš neturtingų valstiečių. 1929 emigravo į Braziliją. Pradžioje veikė Raudonosios pagalbos organizacijoje, 1932 įstojo į Brazilijos Komunistinę jaunimo sąjungą, drauge su kitais organizavo Santo—Mairinko glžk. statybos darbininkų streiką, buvo Vila Zelinos komjaunimo kuopelės iždininku. Komjaunimo org-jos pavestas, naktį kabino ant aukštos įtampos elektros laidų raudoną vėliavą su šūkiais Spalio revoliucijos garbei ir buvo elektros mirtinai nutrenktas.

BAUŽÌNSKAS Alfonsas [g. 1908.IV.1 Rėžgaliuose (Plungės rj.)] — orkestro artistas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1930 baigė Klaipėdos muzikos m-lą. Nuo 1930 Valstybės teatro Kaune orkestro artistas, nuo 1948 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro orkestro solistas (valtorna). Nuo 1935 Kauno Konservatorijos, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorijos valtornos klasės vedėjas.

BAUŽỸTĖ Galina [Čepinskienė; g. 1928.I.16 Panevėžyje] — literatė, pedagogė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1956 Vilniaus un-to užsienio lit-ros katedros dėstytoja. Sudarė straipsnių rinkinį vid. m-lai „Vakarų Europos literatūra" (1960), parašė dalį vadovėlio „Literatūros medžiaga IX kl." (1963). Paskelbė moksl. straipsnių apie airių poeto T. Muro kūrybą, anglų, JAV ir kt. lit-ros klausimais.

BAZĒVIČIUS Balys [g. 1925.X.15 Domantonyse (Alytaus rj.)] — žurnalistas. 1945—50 Alytaus aps. laikr. „Tarybinė Dzūkija" atsakingasis sekretorius, redaktorius. Nuo 1947 TSKP narys. 1950—51 mokėsi žurnalistų kursuose prie Resp. partinės m-los. 1951—57 dirbo Radijo ir televizijos k-te, „Valstiečių laikraščio" redakcijoje. 1957—61 žrn. „Mokslas ir gyvenimas" atsakingasis sekretorius, Tarybinio informacinio biuro koresponden-

tas Lietuvos TSR. Nuo 1961 biuletenio „Kooperatininkas" redaktorius.

BAZĖVIČIUS Jonas [g. 1920.XI.28 Mačiuliškėse (Kapsuko rj.)] — inžinierius tekstilininkas. 1944 baigė Kauno un-tą. Nuo 1945 dirbo tekstilės pramonėje. 1948—57 vilnonių audinių f-ko „Lietksas" vyriausiasis inžinierius. Vadovavo f-ko rekonstrukcijai, įsteigė laboratoriją, specializavo f-ką aukštos kokybės drapų gamybai. 1947—53 Kauno politechnikumo, un-to, Politechnikos in-to dėstytojas. 1957—62 Valst. mokslinių darbų koordinavimo k-to darbuotojas. Nuo 1962 dirba Tekstilės moksl. tyrimo in-te. Tekstilės pramonės ir technologijos klausimais yra paskelbęs keletą straipsnių.

BAZILIŌNAI — miestelis Šiaulių rj., 20 km į p. v. nuo Šiaulių, 2 km į r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 307 gyv. (1959). Miestelis išaugęs iš gatvinio kaimo ir turi linijinį planą. Yra ambulatorija (nuo 1946), vaistinė, vid. m-la (1940—50 prog-ja), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1950). Pro B. teka Dubysa, todėl iki XIX a. kaimas buvo vadinamas **Padubysiu**. Šiuo vardu jis minimas ist. šaltiniuose nuo XVI a. antrosios pusės. 1749—1832 jame buvo bazilionų vienuolynas, nuo kurio ir vietovę ilgainiui imta vadinti dab. vardu. 1744.XI.22 Augustas III leido Padubysyje rengti turgus. Prie vienuolyno 1773 įkurta m-la, 1793 pertvarkyta į 6 metų paapygardinę m-lą, kurioje tuo metu mokėsi 192 mokiniai. 1859 B. turėjo 46 gyventojus. XIX a. pab. B.— valsčiaus centras. Vykdavo turgūs, veikė odų dirbtuvėlė, plytinė. 1930—50 B.— Padubysio vls. centras.

BAZILIŌNAI — katalikų bažnyčios rytų apeigų vienuoliai, kurie laikosi teologo Bazilijaus įstatų, sudarytų IV amžiuje. Lietuvos Did. Kun-stėje pirmas B. vienuolynas įkurtas XV a. pabaigoje. XVI a. B. įsikūrė Vilniuje, Gardine, Supraslėje ir kitur. Žemaitijoje (Padubysyje) jie atsirado 1749. Kaip ir kituose kraštuose, B. Lietuvoje neturėjo vieningos org-jos, kiekvienas vienuolynas veikė atskirai. Po Bresto bažnytinės unijos (1596) B. tapo lenkų feodalų įrankiu katalikybei, polit. viešpatavimui bei polonizacijai ukrainiečių, baltarusių, lietuvių ir rusų žemėse stiprinti. Todėl XVII a. B. vienuolynai ypač ėmė plisti Lietuvoje, V. Baltarusijoje ir V. Ukrainoje. Kijevo metropolito unito J. Rutskio iniciatyva 1617 Ukrainos B. buvo suvienyti į kongregaciją, valdomą vien generolo archimandrito. Šią reformą 1624 patvirtino popiežius Urbonas VIII, siekęs unitų pergalės, kuri padėtų jam įsigalėti pravoslavų kraštuose. Tuo pasekė ir lenkų B. Jie 1743 įkūrė Lenkijos B. provinciją. Lenkų ponų dosniai šelpiami, B. greit pralobo, įsigijo žemių ir baudžiauninkų (XIX a. pr. jiems priklausė apie 20 000 valstiečių). XIX a. pirmoje pusėje B. turėjo 3 provincijas (Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos), 84 vyrų ir 11 moterų vienuolynų, savo m-lų. 1831 visos m-los iš jų buvo atimtos, 1832 provincijos panaikintos, 1839 dauguma vienuolynų likviduota. Rusijos imperijoje B. galutinai panaikinti po 1863 sukilimo.

BAŽNÝČIA — kurios nors krypties krikščionių religijos dvasininkų ir tikinčiųjų organizacija su dvasininkų hierarchija, bendromis dogmomis, kultu ir apeigomis. B. atsirado klasinėje visuomenėje ir toliau vystėsi, betarpiškai veikiama valstybės. Jos tikslas — veikti netikinčiuosius ir valdyti tikinčiuosius.

Iki klasinės visuomenės susidarymo Lietuvos teritorijoje pagonystė nesudarė religinės organizacijos — bažnyčios. Ji neturėjo šventovių su altoriais ir stabais. Lietuvių pagoniškos šventovės buvo pačioje gamtoje: ąžuolynuose, gojuose, alkose, jų kulto apeigos nebuvo vienodos. Lietuvos feodalams pagonybę, kaip neklasinės visuomenės sukurtą tikėjimą, pritaikyti savo klasiniams interesams, nustatant to tikėjimo dogmas ir sudarant bažnytinę org-ją, buvo daug sunkiau, negu primesti savo šaliai visoje Europoje praktikuotą ir feodalizmo reikalams geriausiai pritaikytą krikščionių religiją su visa jos bažnytine org-ja.

Feodalinėje Lietuvoje, kaip ir kitose vid. amžių šalyse, valstybė ir B. buvo neatskiriami dalykai. Aukštieji B. pareigūnai — vyskupai — buvo ir ponų tarybos nariai. B. pastatai buvo ne tik maldos, bet ir kai kurių valstybinių institucijų namai. Tuose pavietų centruose, kuriuose nebuvo pilių arba pilys jau buvo sunykusios, bajorų seimeliai ir teismai vykdavo bažnyčiose. Bažnyčiose arba šventoriuje prie jų būdavo vykdomos fizinės bausmės: išplakimas rykštėmis, prirakinimas už kaklo prie sienos, įdėjimas į kaladę. Kunigas tokiais atvejais skelbė, už ką tas valstietis nubaustas, ir baugino kitus. Iš sakyklos buvo skelbiami valdžios ir dvaro įsakymai.

B. buvo feodalinis žemvaldys. Nuo krikščionybės įvedimo Lietuvoje (1387), steigiant vyskupystes ir parapijas, valstybės valdžia (did. kun-štis) duodavo bažnyčiai žemių ir valstiečių, iš neatiduodamų valstiečių užrašydavo dešimtinę. Bažnyčios lankymas valstiečiams buvo privalomas. Už nebuvimą sekmadieniais bažnyčioje, už neatlikimą išpažinties nustatytu laiku dvarininkai skirdavo savo valstiečiams papildomo darbo, pinigines ir kitokias baudas arba fizines bausmes.

Kapitalizmo laikais B. Lietuvoje buvo glaudžiai susijusi su valdančiomis klasėmis, visaip rėmė jų kovą prieš rev. judėjimą, kaip ir anksčiau stengėsi pateisinti išnaudojimą, padėti buržuazijai išlaikyti valdžią. B. ir formaliai nebuvo atskirta nuo valstybės. Pagal *konkordatą* kunigams iš valstybės iždo buvo mokamos algos, religijos dėstymas mokyklose buvo privalomas. Gimimo, vedybų ir mirimų registracija įstatymais buvo laikoma teisėta tik atlikta bažnyčioje su religinėmis apeigomis. Tokiu būdu netikinčius žmones įstatymas vertė paklusti bažnyčiai. Nuvertus buržuazijos diktatūrą (1940), B. buvo atskirta nuo valstybės ir mokyklos. Ji liko išimtinai tikinčiųjų org-ja. Ž. *Bažnytinė unija, Klerikalizmas, Krikščionybė.*

Lit.: **J. Jurginis**, Kaip bažnyčia Lietuvoje gynė išnaudotojų interesus, V., 1954; **P. Pakarklis**, Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), V., 1956; **J. Žiugžda**, Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir Rytų Europą, V., 1962.

BAŽNÝTGIRIS — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 18 km į p. r. nuo Šakių, 9 km į š. r. nuo Griškabūdžio. 30 gyv. (1959). Vietovė pelkėta; iš p. r. prieina Beržupio miškas, iš š.— Ubagšilio miškas. Per B. teka Karpočius (Novos intakas). Jį gilinant (1938—39), rasta gintaro. Kaimas įsikūręs XVIII a. pabaigoje Griškabūdžio bažnyčios statybai iškirsto miško vietoje; iš to ir jo vardas.

BAŽNÝTINĖ ŪNIJA — katalikų ir pravoslavų bažnyčių susivienijimas. B. u. klausimas Lietuvoje buvo keliamas jau 1433, valdant did. kun-ščiui Švitrigailai, kuris Bazelio visuotiniame bažnyčios susirinkime žadėjo sujungti Rytų ir Vakarų bažnyčias. XVI a. antrojoje pusėje B. u. naudai Lietuvoje veikė popiežiaus delegatas Posevinas ir jėzuitas P. Skarga, Vilniaus akademijos profesorius. Sušauktas 1576.X Breste suvažiavimas unijai oficialiai paskelbti suskilo. Prasidėjo atkakli kova tarp unijos šalininkų (unitų) ir jos priešų (dizunitų). Žečpospolitos valdžia rėmė unitus ir laikė B. u. privaloma visiems Žečpospolitos pravoslavams. 1596 sudaryta Bresto B. u. buvo panaudota kaip priemonė Lietuvos bei Lenkijos ponų viešpatavimui Ukrainoje ir Baltarusijoje stiprinti. Pagal šią uniją, Ukrainos ir Baltarusijos pravoslavų bažnyčia, buvusi Lietuvos ir Lenkijos feodalų valdžioje, turėjo pripažinti Romos popiežių ir pagrindines katalikų bažnyčios dogmas, leista pravoslavų dvasininkams (ne vienuoliams) vesti ir laikyti pamaldas bažnytine slavų kalba. Versdama pravoslavų bažnyčią Žečpospolitoje būti oficialiai priklausoma nuo katalikų bažnyčios, Bresto B. u. siekė nutraukti Ukrainos ir Baltarusijos religinius ryšius su Maskva. Bresto B. u. priėmė keletas žymių pravoslavų bažnyčios atstovų: Lvovo vyskupas G. Balabanas, Pinsko vyskupas Leontijus, Lucko vyskupai K. Terleckis ir I. Potejus, Kijevo metropolitas M. Ragoza. Šie bažnyčios magnatai, prisidėdami prie unijos, norėjo išsaugoti savo žemes ir susilyginti su katalikų dvasininkija polit. teisėmis, ypač norėjo gauti teisę būti senatoriais. Unijos idėją palaikė ir didieji Ukrainos bei Baltarusijos feodalai, kurie troško politiškai susilyginti su katalikų feodalais. Didelė dalis pravoslaviškos šlėktos, miestiečių, eilinių dvasininkų ir kazokai priešinosi unijai. Paaštrėjusios klasių kovos bei nacionalinio judėjimo sąlygomis ir kai kurie Ukrainos didieji magnatai pasisakė prieš B. u., pvz., Kijevo archimandri-

tas N. Turas, jo bendradarbis E. Pleteneckis ir kt. Unijai aktyviai priešinosi Ukrainos ir Baltarusijos liaudis, bet Žečpospolitos karalius, remdamasis saujele aukštųjų dvasininkų, norėjo prievarta įgyvendinti B. u.: uždarinėjo pravoslavų cerkves, atiminėjo jų turtą ir šalino pravoslavų dvasininkus. Kova prieš uniją Ukrainoje ir Baltarusijoje, virtusi nacionalinio išsivadavimo judėjimu prieš Lenkijos ponų priespaudą, reiškėsi įv. formomis ir truko iki XVIII a. Dėl bažnyčios turtų ir aukštų vietų unitai kovojo su dizunitais Žečpospolitos seime, spaudoje ir kt. Rusijos caro valdžios politika buvo priešinga unijai. Todėl, Vilniaus unitų vyskupui J. Semaškai įteikus unitų bažnyčios atstovų vardu Nikolajui I prašymą prijungti unitų bažnyčią prie pravoslavų bažnyčios, 1839.III.25 tą prašymą caras patenkino. 1846 Lvovo bažnytiniame susirinkime Bresto B. u. buvo oficialiai panaikinta.

B. u. idėja buvo grynai politinė, reakcinga, kurstė vieną gyventojų dalį prieš kitą, siekdama juos asimiliuoti. Popiežiai per B. u. stengėsi išplėsti savo įtaką rusų žemėse. Žečpospolitos feodalai jos vardu siekė užgrobti daugiau rusų žemių. Masės šiai akcijai nepritarė. Dėl B. u. tekovojo viršūnės, aukštieji dvasininkai.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; J. Žiugžda, Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir Rytų Europą, V., 1962.

BEBÌRVA — upė Raseinių ir Jurbarko rj., Šaltuonos kair. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 152 km^2. Prasideda Vizbarų kaimo apylinkėse, netoli Žemaičių plento. Teka į vakarus. Įteka į Šaltuoną 30 km nuo jos žiočių. Intakai: dešinysis — Leiškonė; kairieji — Tolupis, Bebirvytis. Vid. nuolydis 202 cm/km. Slėnis siauras, negilus. Vid. debitas žiotyse 1,03 m^3/s. Aukštupyje veikia Pramedžiavos vandens malūnas.

BEBIRVAĨ — kaimas Jurbarko rj., Vadžgirio apyl., 16 km į r. nuo Eržvilko, Bebirvos kair. krante. 168 gyv. (1959). Iš p. prieina Degutgirio miškas. 1,5 km į r. nuo B. eina Raseinių—Jurbarko kelias; nuo jo atsišakoja kitas kelias, einantis per B. į Eržvilką. Elektrinė, lentpiūvė, pr. m-la (1960 atkelta iš Pliateriškės kaimo). B. žinomi nuo XIV a.

BEBIRVÁITĖ, Bivervatė, — XIII a. lietuvių pilis *Karšuvos* žemėje (apie Bebirvos vidurupį, kur yra jos intakas Bebirvytis, dab. Raseinių rj.). 1307 rudenį, nuolat kryžiuočių puolami, karšuviečiai pasitraukė į saugesnes tvirtoves, palikdami keletą savo pilių, jų tarpe ir B. Niekieno neginama, ji buvo kryžiuočių sudeginta, ir karšuviečiai jos daugiau nebeatstatė.

BĒBRAI. Lietuvoje gyvena viena B. rūšis — **upinis B.** *(Castor fiber)*. 1964 bebrų buvo 39 Lietuvos TSR upėse (daugiausia Nemuno vidurupyje, Merkyje,

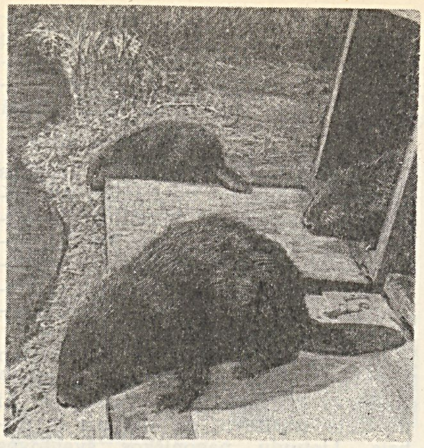

Bebrai išleidžiami į Miniją (Plungės rj., 1959)

Šventojoje, Šešupėje, Minijoje, Nevėžyje, Neryje, Širvintoje) ir 16 ežerų (Kertušos ež., Prienų ež. ir daugelyje p. Lietuvos ežerų: Ančios, Dulgo, Krašto). Lietuvoje 1964 jų buvo 1800. B. medžioti draudžiama.

Senovėje B. buvo labiau paplitę. Tai rodo ir daugelis Lietuvos vietovardžių: upių — Babrungas, Bebrė, Bebrupė, Vebris; pelkių, ežerų — Bebrai, Bebrusai; gyvenviečių — Babrai, Bebrujai, Bebrūnai, Vebriai. B. palaikų randama durpynuose, piliakalniuose. XVI a. minimos 25 upės (daugiausia Žemaitijoje), kuriose B. gyveno. B. buvo intensyviai medžiojami ypač dėl brangaus kailio. Švedų mokslininkas Olaus Magnus savo „Šiaurės tautų istorijoje" 1555 rašė, kad „daugiausia bebrų kailių tiekdavo Lietuva, iš ten jie patekdavo į Gdanską, o iš čia — į platųjį pasaulį". Labai buvo vertinama ir B. mėsa, ypač uodegos mėsa. Katalikams buvo leidžiama valgyti bebrieną gavėnios metu. Dar labiau buvo vertinami B. „sruogliai" (castoreum — tam tikrų liaukų sekretas), nes buvo laikomi stebuklingais vaistais ir dėl to savo kaina beveik prilygo auksui. Povilnis naudotas mezginiams. Jau pirmajame Lietuvos Statute (1529) buvo numatytos priemonės B. saugoti. Pvz., buvo griežtai uždrausta pašaliniams asmenims lankytis bebravietėse; pievas šienauti ir laukus dirbti ties jomis buvo leidžiama tokiu atstumu, kokiu stiprus vyras nuo jų galėjo nusviesti pagalį; už svetimo B. pavogimą arba užmušimą nusikaltėliai buvo baudžiami didelėmis piniginėmis pabaudomis. Feodalų dvaruose bebrus prižiūrėdavo *bebrininkai*. Šios priemonės padėjo bebrams išlikti Lietuvoje ilgiau, negu kituose Europos kraštuose. Yra duomenų, kad 1920, 1935, 1936, 1938 pavieniai B. atklysdavo Nemunu potvynių metu iš Baltarusijos. Po D. Tėvynės karo B. pradėta reaklimatizuoti. 1948 iš Voronežo ir Gomelio sričių rezervatų atvežti 48 B., iš kurių 8 apgyvendinti Žuvinto ežere, 25 — Kertušos upelyje (Ukmergės rj.), 15 — Krempos upelyje (Trakų rj.). 1959 dar 30 B., atvežtų iš Gomelio sr., paleista Minijoje. Lietuvos p. dalyje (Nemune, Seiroje, Baltojoje Ančioje, Merkio žemupyje) apsigyveno B., imigravę Nemunu iš Baltarusijos.

Upinį bebrą — jo paplitimą ir reaklimatizavimo galimybes, ekologiją ir ūkinę reikšmę — taryb. metais tyrinėjo biol. m. kandidatė A. Palionienė.

Lit.: T. Ivanauskas, Apie žvėris ir paukščius, V., 1956 [p. 79—104]; A. Palionienė, Apie bebrus Pietryčių Lietuvoje.—„Biologija", t. 3, V., 1963.

BĒBRIKIAI — kaimas Kėdainių rj., Pagirių apyl., 8 km į š. r. nuo Šėtos, prie Obelies intako Arvysto žiočių. 65 gyv. (1959). Yra didelis medinis vėjo malūnas (nenaudojamas). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė penkis B. gyventojus.

BĒBRININKAI — feodalinės Lietuvos valstiečiai, kurių prievolė dvarui buvo prižiūrėti bebrynus ir gaudyti bebrus. Jie nėjo lažo, tik piaudavo šieną, mokėjo činšą ir ėjo į talkas. Bebrininkystė buvo verslo šaka, saugoma įstatymų. Bebrininkais buvo skiriami valstiečiai, gyvenę netoli nuo upių, kuriose savo gūžtas buvo įsitaisę bebrai. Did. kun-ščio 1514 nuostatai dvarų valdytojams reikalavo, kad B. būtų tiktai tiek, kiek būtinai reikia. Tankėjant gyvenvietėms ir plintant laukininkystei, bebrynų mažėjo. XVIII a. B. tarnyba Lietuvos dvaruose visai išnyko.

BÈBRIS Juris [slap. **Bideru Juris**, 1859. IV.12 netoli Cesvainės — 1951.I Jūrmaloje] — latvių pedagogas, vertėjas. Baigęs Baltijos mkt. seminariją (1881), dirbo ped. darbą Rucavoje, Palangoje, Liepojoje, Tartu, Rygoje. 1919 redagavo Liepojoje leidžiamą lit-ros, mokslo ir meno žrn. „Jaunatnes domas" („Jaunimo mintys"). Išvertė į latvių kalbą rusų ir vokiečių rašytojų kūrinių. Būdamas Palangos pr. m-los vedėju, išmoko liet. kalbą, vertė į latvių kalbą liet. liaudies dainas. Jų vertimus spausdino periodikoje: „Austrums" (1889, 1892, 1895, 1897), „Dzimtenes wehstnesis" („Gimtinės pasiuntinys", 1909—11), „Latvija" (1911, 1913—15), „Jaunatnes domas" (1919).

BEBRŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 7 km į p. r. nuo Nemenčinės, 1 km į p. nuo Bezdonių geležinkelio stoties. Plotas 371 ha. Per pelkę teka Bezdona (Neries intakas). B. p.— plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 1,6 m, vid. 1,17 m; vid. susiskaidymas 40%, vid. peleningumas 16%.

BEBRUSAĨ — ežeras Molėtų rj., 6 km į p. r. nuo Molėtų. Plotas 375 ha, didž. gylis 24 m, vid. gylis 7,3 m. Ežeras rininis, šakotas: 2 šakos š. v. krypties, 1 — pietvakarių. Yra 2 salos (iš viso 1,45 ha). Kranto linijos ilgis 18,2 km. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Rytinis krantas sausas ir aukštas, kiti — žemesni, vietomis pelkėti. Dugnas nelygus, didžioji jo dalis nuklota dumblo bei sapropelio, arčiau kranto vyrauja smėlis ir molis. Įteka Lunta, Lankaitė ir bevardis upelis, išteka Bebrusa (Siesarties intakas). Prie B. yra kaimai: Bebrusai, Kaulakiai, Jaurai, Ščiuriškis. Eže-

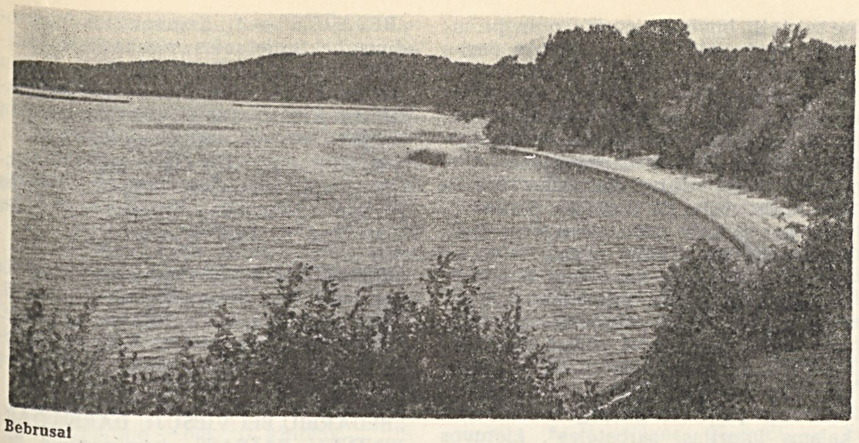

Bebrusai

ras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 12,7 kg/ha (daugiausia sugauta stintų).

BĖCENBERGERIS (Bezzenberger) Adalbertas [1851.IV.14 Kaselyje — 1922.X.31 Karaliaučiuje] — vokiečių kalbininkas, archeologas ir etnografas. 1869—74 studijavo ide. kalbas Getingeno ir Miuncheno un-tuose. Nuo 1874 Miuncheno un-to lyg. kalbotyros privatdocentas, nuo 1879 Getingeno un-to ekstraordinarinis profesorius, nuo 1880 Karaliaučiaus un-to sanskrito ir lyg. kalbotyros ordinarinis profesorius. Daug prisidėjo prie Lietuvių literatūros d-jos Tilžėje (Litauische literarische Gesellschaft) įsteigimo (1879), nuo 1891 vadovavo Prūsijos senovės d-jai Karaliaučiuje (Altertumsgesellschaft Prussia), redagavo šios d-jos „Posėdžių pranešimus" („Sitzungsberichte"), vadovavo Prūsijos muziejui. 1877 įsteigė ir iki 1906 redagavo žrn. „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen" („Indogermanų kalbų žinynas"), 1906—22 redagavo žrn. „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen" („Indogermanų kalbų lyginamosios kalbotyros žurnalas"). Įsteigė ir tvarkė R. Prūsijos buities muziejų (Ostpreussische Freiluft-Heimatsmuseum), kuriame buvo įrengta tipiška Prūsijos lietuvių sodyba. Lietuvių mokslo d-jos Vilniuje garbės narys (1907), Lietuvos un-to garbės profesorius (1922). Savo didelę biblioteką, turtingą retų lituanistinių leidinių, B. prieš mirdamas už mažą atlyginimą pardavė Lietuvos Švietimo m-jai, kuri perdavė ją Kauno un-tui.

Susidomėjęs baltų kalbomis, B. atsidėjo lietuvių, latvių ir sen. prūsų kalbų bei kultūros istorijos tyrinėjimui. Įvairiose R. Prūsijos ir Klaipėdos kr. vietovėse rinko kalbinę, etnografinę medžiagą, tautosakos tekstus ir melodijas, šiuo tikslu ne kartą lankėsi Lietuvoje (1881, 1882, 1893). Archeologiniais tyrinėjimais siekė nušviesti lietuvių ir sen. prūsų priešistorinius laikus. Jo veikaluose ir studijose, išleistose atskiromis knygomis ir išspausdintose įvairiuose period. leidiniuose, yra vertingos medžiagos liet. raštijos istorijai, liet. kalbotyrai, etnografijai, archeologijai ir tautosakos mokslui. Remdamasis lietuvių, latvių ir sen. prūsų kalbų paminklais bei gyvąja lietuvių ir latvių kalbų medžiaga, B. įnešė nemažą indėlį į indoeuropeistiką, ypač į baltų kalbotyrą. Daugelis jo lingv. studijų ligi šiol neprarado moksl. vertės.

Ršt.: Litauische und lettische Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts, 4 Bde., Göttingen, 1874—85; Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache (Auf Grund litauischer Texte des XVI und des XVII Jahrhunderts), Göttingen, 1877; Litauische Forschungen (Beiträge zur Kenntnis der Sprache und des Volkstumes der Litauer), Göttingen, 1882; Zur litauischen Dialektforschung.—„Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen", Bde. 8, 9, 20, 1884—94; Zur litauischen Akzentuation.— Ten pat, Bd. 10, 1886; Über das litauische Haus.— „Altpreussische Monatsschrift", Bd. 23, 1886; Lettische Dialektstudien, Göttingen, 1885; Über die Sprache der preussischen Letten, 1888; Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner, Stuttgart, 1889; Der Elbinger Deutsch-Preussische Vokabular, 1897; Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens, Königsberg, 1904; Die litauische Literatur.—„Die Kultur der Gegenwart", Bd. 1, B.-Lpz., 1908.

BĖCHTELIS Fridrichas [1855.II.2 Durlache — 1924.III.9 Halėje] — vokiečių kalbininkas. Nuo 1884 Getingeno, nuo 1895 Halės un-to profesorius. Rašė daugiausia graikų k. istorijos klausimais. Bendradarbiavo su lituanistu A. Becenbergeriu, 1882 su plačiais komentarais perspausdino B. Vilento liet. vertimus—„Enchiridioną" ir „Evangelijas bei epistolas" (1579), rašė spaudoje lituanistikos klausimais.

BEČEŘNIKAI — kaimas Anykščių rj., Juostininkų apyl., 6 km į š. v. nuo Troškūnų, prie kelio į Juostininkus. 82 gyv. (1959). Per B. teka Juosta. Į p. v. nuo B. tęsiasi Juostininkų miškai. Kaime 1911 gimė operos solistė V. Dagelytė.

BĖČIS Ignas [g. 1890.II.12 Mažučiuose (Pakruojo rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjas. 1911 išvyko į JAV. Nuo 1912 dalyvauja pažangiųjų liet. org-jų veikloje. 1925—31 Amerikos lietuvių darbininkų lit-ros d-jos sekretorius, vėliau iždininkas. Faš. diktatūros metais organizavo paramą Lietuvos polit. kaliniams, D. Tėvynės karo metu — nuo karo nukentėjusiems Tarybų Lietuvos gyventojams. Bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje" ir kt. pažangiuosiuose liet. laikraščiuose.

BĖČIS Povilas [g. 1887.V.22 Mažučiuose (Pakruojo rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Žeimelio pr. m-loje. Latvijoje tarnavo pusberniu. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, buvo suimtas, bet, kaip nepilnametis, išvengė bausmės. Atlikęs kar. prievolę, 1913 išvyko į JAV. Aktyviai dalyvavo pažangiųjų liet. org-jų veikloje. Daugelį metų buvo „Laisvės" laikraščio direktorius, laikraščio tarybos ir Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos centro k-to narys.

Lit.: P. Buknys, Povilas Bečis.—„Tiesa", 1961.II.9.

BEČIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Jonavos ir Ukmergės rj., 12 km į š. r. nuo Jonavos, abipus Kauno—Zarasų plento. Priklauso Jonavos miškų ūkio Ąžuolynės ir Pageležių girininkijoms. Plotas 6077 ha; medynų 4281 ha. Masyvą sudaro: Pageležių (724 ha), Tabalų (109 ha), Kaušų (1307 ha), Bereišių (155 ha), Pupkulių (265 ha) ir Paterkų (240 ha) miškai — į š. v. nuo plento ir Bečių miškas (3277 ha) — į p. r. nuo plento iki Šventosios. V. pakraščiu teka Lokė (Neries intakas). Yra keli ežerėliai: Aklasis (11 ha), Baltasis (3 ha), Gilusis (1,5 ha), Juodasis (1,5 ha), Ilgasis (4,5 ha) ir 4 durpynai: Pageležių, Ąžuolynės, Prūdbalės ir Tabalų. Reljefas banguotas, šiaurėje pelkėtas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai bei priesmėliniai, ir pelkiniai. Medynai savaiminės kilmės. Labiausiai paplitę žaliašiliai. Pušynų yra 54%, eglynų 22%, beržynų 17%, juodalksnynų 5%. Pasodinta maumedžių. Jaunuolynai sudaro 45%, pusbrandžiai medynai 30%, pribręstantieji 24%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 23 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 107 ktm/ha, vid. metinė prieauga 4,6 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, barsukų, tetervinų, pasitaiko briedžių, šernų. Miškai eksploataciniai, išskyrus paplentės ir paupio apsaugines juostas. Visais kirtimais per metus iškertama apie 5500 ktm.

BĖČIUS Kostas [g. 1911.VII.3 Ločiuose (Biržų rj.)] — agronomas selekcininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1933 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1936—1940 Dotnuvos selekcijos stoties sk. vedėjas, 1940—54 direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1954 TSKP narys. 1954—1956 Lietuvos TSR MA Žemdirbystės ir dirvožemio in-to direktorius. 1956—65

Žemdirbystės in-to Vokės filialo direktorius, be to, 1958—62 žrn. „Socialistinis žemės ūkis" redaktorius. Nuo 1965 Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos mokslo v-bos viršininkas. Jo sukurtos (vieno arba su kt. selekcininkais) ž. ū. augalų veislės: žirnių — Rainiai, Rudukai, Baltukai, Greitukai, Greitukai II; pupelių — Snieguolė, Baltija; bulvių — Pirmūnės, Krakmolingosios, Milda, Pūdyminės, Spartuolės, Puntukas, Tiesa, Vilija, Šatrija, Rūta.

Ršt.: Statistinių metodų taikymas lauko bandymams.—„Žemės ūkis", 1940, Nr. 3; **K. Bėčius, V. Bariševskis,** Grūdinių kultūrų veislinės sėklos gamyba, V., 1951; Bulvės, V., 1957; **S. Krikščikas, K. Bėčius,** Ankstyvųjų bulvių auginimas, V., 1961; **K. Bėčius, K. Dereškevičius,** Javai, V., 1962.

BĖDÀ, dviratis vežimas, ž. *Ratai.*

BEDAR̃BIAI — kapitalistinių šalių darbininkai ir tarnautojai, negalintieji susirasti nuolatinio darbo. Nedarbas yra dėsningas kapit. santvarkos reiškinys. Jo ekonomines prielaidas sudaro priv. gamybos priemonių nuosavybė, samdomojo darbo išnaudojimas, konkurencija, liaudies ūkio neplaningumas, ekonominės krizės.

Burž. Lietuvoje pramonė ir žemės ūkis vystėsi silpnai ir negalėjo aprūpinti darbu viso natūralaus gyventojų prieauglio. Nors per buržuazijos valdymo laikotarpį iš Lietuvos emigravo apie 100 000 žmonių, nedarbas buvo labai didelis. Antai 1929, oficialiosios burž. statistikos duomenimis, tik Biržuose ir Biržų apylinkėje buvo apie 2000 bedarbių. 1931 Lietuvoje buvo apie 18 000 bedarbių (Profinterno duomenimis), vėliau jų skaičius dar padidėjo. Tiksliai nustatyti burž. Lietuvos B. skaičių sunku, nes darbo biržos ne visus B. registravo (ne visi jie registravosi ir patys). Spaudos duomenimis, 1934 pradžioje Panevėžyje buvo daugiau kaip 1000 bedarbių, Klaipėdoje — apie 2000, Kaune — 3500.

Lietuvos B., LKP vadovaujami, kovojo už savo teises, reikalavo visuotinio draudimo nedarbo atveju, viešųjų darbų, kontroliuojamų pačių B., išplėtimo ir t. t. LKP paragintį, Kauno viešųjų darbų darbininkai 1925.I.19 susirinko su darbo įrankiais Rotušės aikštėje ir pareikalavo nemažinti ir taip menko darbo užmokesčio. Miesto v-ba atsisakė patenkinti jų reikalavimą ir B. demonstracijai išvaikyti iššaukė policiją, kuri žiauriai susidorojo su demonstrantais. Šiam įvykiui pažymėti sausio 19 diena nuo 1929 imta minėti kaip Lietuvos bedarbių kovos diena (bedarbių diena). Šiai dienai kasmet leidžiami LKP atsišaukimai ragino bedarbius rengti demonstracijas, mitingus, susirinkimus, reikalaujant darbo ir duonos. Lietuvos valdžia, bijodama augančio B. judėjimo, LKP įtakos stiprėjimo jų tarpe, ėmė organizuoti viešuosius darbus (tiesti kelius, tvarkyti miestų gatves). Darbai buvo akordiniai, normos didelės, o užmokestis mažas — už 4 val. darbo dieną B. gaudavo nuo 20 ct iki 1 lt. Be to, į viešuosius darbus ne visi B. buvo priimami, o ir priimtieji pagal 1934 išleistą Viešųjų darbų įstatymą buvo skirstomi į 3 kategorijas (I kategorijos B.— su daugiau kaip 3 nedarbingais šeimos nariais — galėjo gauti 5 dienas darbo per savaitę, II kategorijos — 4 ir III — 3 darbo dienas). Pavyzdžiui, B., dirbę viešuosius darbus Šiauliuose, dirbo tik 3 dienas per savaitę ir per mėnesį uždirbdavo vos 18 lt. Buržuazija, be viešųjų darbų, stengdamasi B. judėjimą nukreipti nuo rev. kovos, ėmėsi ir kitų priemonių B. klausimui „spręsti": įv. progomis organizuodavo pašalpų dalijimą (vienai kitai šeimai numesdavo kelis litus, palaikių drabužių švenčių proga ir t. t.), viešas virtuves; poniutės surengdavo B. reikalams loterijas, „arbatėles". Lietuvos B., LKP vadovaujami, buržuazijos siekimus suprato ir aiškiai matė, kad geresnį gyvenimą galima iškovoti, tik nuverčiant kapit. santvarką, tikrąjį jų sunkaus gyvenimo kaltininką. Dėl to B. judėjimas Lietuvoje, kaip ir visų Lietuvos darbo žmonių kova, augo, stiprėjo, įgaudamas kaskart ryškesnį polit. pobūdį. 1930.I.5 LKP CK atsišaukime „Draugai bedarbiai ir bedarbės" buvo rašoma: «Artėja sausio 19 d. Tai Lietuvos bedarbių diena... Sausio 19 dieną visuose miestuose ir kaimuose, visur, kur tik yra bedarbių, reikia ruošt mitingus ir demonstracijas, reikia traukt miestų ir kaimų gatvėmis ir garsiai šaukti: „Darbo ir duonos!", „Šalin fašistų budelių valdžia!", „Tegyvuoja darbininkų ir valstiečių valdžia!"». Lietuvos B. ne kartą demonstravo prieš fašizmą, buržuaziją. 1932.XI.27 Klaipėdoje B. demonstracijoje dalyvavo 5000 žmonių. 1933 didelės B. demonstracijos vyko Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Zarasuose ir kt. Per 1934 pirmąjį pusmetį Kaune ir Šiauliuose streikavo 1550 B., dirbančių viešuosius darbus. 1934.I.17 įvyko gausi B. demonstracija Alytuje. B. susirinkimai, demonstracijos bei streikai 1934—35 įvyko Biržuose, Kazlų Rūdoje, Marijampolėje, Papilėje, Salantuose, Seredžiuje, Vabalninke, Virbalyje ir kt. Nuo 1934 į B. kovą aktyviai įsijungė moterys ir paaugliai. Lietuvos faš. valdžios pastangos užgniaužti bedarbių polit. pobūdžio judėjimą, atitraukti jį nuo Lietuvos bendrosios darbo žmonių kovos buvo tuščios.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, darbo biržose įsiregistravo 109 000 B. (iš jų 53 000 Vilniuje), bet per keletą mėnesių jie gavo darbo, nes tuoj buvo imtasi vystyti pramonę, jos įmonės pradėjo dirbti visu pajėgumu (daugelis 3 pamainomis), prasidėjo didelė gyvenamųjų namų, pramonės įmonių bei transporto statyba, įvykdyta radikali žemės reforma. Socializmo statybos laimėjimai Lietuvoje galutinai panaikino sąlygas nedarbui atsirasti.

Lit.: **J. Žiugžda,** Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; **Z. Balevičius,** Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, V., 1960; **A. Gaigalaitė,** Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929—1934 metais, V., 1957; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960.

„BEDAR̃BIS" — **1.** Komunistinis pogrindinis hektografuotas vienkartinis leidinys, išėjęs 1930.II. Išleido LKP Kauno rj. k-tas. Ragino bedarbius plačiai pažymėti Kominterno nutarimu paskelbtą Tarptautinę bedarbių dieną (kovo 6).

2. Pažangus Argentinos lietuvių laikraštis, ėjęs nelegaliai 1932—33 Buenos Airese. Spausdintas rotatoriumi. Išėjo 7 nr. Red. A. Tamošiūnas.

„BEDAR̃BIŲ BAĨSAS" — komunistinis pogrindinis leidinys, išleistas 1935.V.15. Išėjo 1 nr. Išleido LKP Kauno rj. k-tas. Spausdintas rotatoriumi. Rašė apie bedarbių ir viešųjų darbų darbininkų padėtį.

„BEDAR̃BIŲ BEĨ VIEŠŲ̃JŲ DARBŲ̃ DARBINIÑKŲ BAĨSAS"— komunistinis pogrindinis leidinys, išleistas 1936.I. Išėjo 1 nr. Išleido LKP Kauno rajono k-tas. Spausdintas rotatoriumi. Rašė apie sunkią bedarbių ir viešųjų darbų darbininkų padėtį.

BÈDERIS Leizeris [g. 1919.VII.1 Charkove] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1935 rudenį Kaune priimtas į LKJS. 1936—37 dirbo LKJS Kauno rj. pogr. spaustuvėje, kartu su M. Tartakaite spausdino laikr. „Jaunimo frontas" (lietuvių ir žydų k.), atsišaukimus. 1938 dalyvavo Kauno moksleivių komjaunuolių konferencijoje. 1940—41 Lietuvos TSR Centr. archyvo darbuotojas Kaune. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 Lietuvos TSR Centrinio archyvo darbuotojas Kaune, paskui Vilniuje. Nuo 1962 TSKP narys.

„BEDIẼVIS"— pogrindinis antireliginis žurnalas, išėjęs 1934 pradžioje Vilniuje. Išleido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Red. J. Karosas. Pasirodė 1 nr.

BEDÙGNĖS PÉLKĖ — pelkė Pasvalio rj., 8 km į š. r. nuo Smilgių. Plotas 202 ha. Pelkė plyti Mažupės (Mūšos intako) ir Šuojos (Kiršino intako) vandenskyroje, Jakubonių miške. Raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,5 m, vid. 1,08 m; vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 3,2%. Pelkės paviršius nusausintas.

BEDÙGNIS — ežeras Varėnos rj., 9,5 km į v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, prie Vilniaus—Varėnos plento. Plotas 66 ha, didž. gylis 3 m, vid. gylis 1,9 m. Dubuo išgulėtas negyvojo ledo luisto. Ilgis 1 km. Netoli v. kranto yra 3,3 ha sala. Ežeras nenutekamas, pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai (išskyrus šiaurinį) sausi, aukšti. Pietinėje pakrantėje įsikūrę Vazgirdonys. Ežeras verslovinis.

BEGẼDŽIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Šilutės rj., 8 km į v. nuo Švėkšnos. Priklauso Šilutės miškų ūkio Švėkšnos girininkijai. Plotas 1391 ha; medynų 1270 ha. Masyvą sudaro Begėdžių (695 ha), Parubežio (367 ha) ir Žagatpurvių (329 ha) miškai. Iš š. miškus

supa Veiviržas (Minijos intakas), iš r.— jo intakas Ašva. Paviršius banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai smėliniai, ant priesmėlio ir priemolio. Vyrauja mėlyniniai ir brukniniai pušynai. Miško paklotėje gausu pataisų, trake — sausmedžio. 55% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 45 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, lapių, barsukų, yra usūrinių šunų ir ūdrų. Miškų masyvo dalis, esanti prie Veiviržo,— **Begėdžių miškas** — yra botaninis draustinis. Jame saugomi introdukuoti 70—80 metų amžiaus medžiai. 8, 10, 12, 14 ir 24 kvartale pavieniui ir grupėmis auga raudonasis ąžuolas ir kanadinė cūga, o 18 kvartale — bekotis ąžuolas.

„BĖGIŲ KĀRAS"— partizanų kovinės operacijos, kurių tikslas — sistemingai ardyti geležinkelių bėgius priešo užnugaryje. „B. k." plačiai vyko D. Tėvynės karo metais, kai partizanai pagal bendrą Centrinio partizaninio judėjimo štabo planą naikino priešo geležinkelius visoje užfrontėje, trikdė jo kar. pervežimus. Sprogstamoji medžiaga bėgių sprogdinimui lėktuvais buvo permetama į partizanų būrių dislokavimo vietas. Pvz., 1943.VI.16—1943.X Lietuvos partizanams lėktuvais buvo pristatyta 16 340 kg spec. krovinio. LKP CK pogr. operatyvinės grupės nurodymu visuose būriuose buvo rengiamasi „bėgių karui". Buvo paskirstyti geležinkelio ruožai, išžvalgyta vietovė, duoti konkretūs uždaviniai sprogdintojų grupėms. Raudonajai Armijai 1943 vasarą perėjus į puolimą, rugpiūčio mėn. prasidėjo „B. k." r. Lietuvoje. Baltarusių „Spartako", Gastelo brigadų ir lietuvių „Žalgirio", „Vilniaus", Kalinausko ir kt. partizanų junginiai sprogdino priešo geležinkelius Vilniaus—Daugpilio, Vilniaus—Minsko, Vilniaus—Gardino ruožuose. Sunkūs smūgiai okupantų komunikacijoms buvo suduoti Kauno—Šiaulių, Vilniaus—Kauno, Šiaulių—Tilžės, Vilniaus—Švenčionėlių, Švenčionėlių—Panevėžio ir kt. geležinkelių ruožuose. Per 2 mėn. nuo „B. k." pradžios Lietuvos partizanai susprogdino bėgių ir apgadino geležinkelių pylimo apie 30 km, sunaikino 6 geležinkelio tiltus. Ryšium su Raudonosios Armijos žiemos puolimu 1943.XII.16 Centrinis partiz. judėjimo štabas nutarė 1944.I pakartoti masinį „B. k.", pavadinęs jį „Žiemos koncertu". Tos operacijos planą parengė Lietuvos partiz. judėjimo štabas. Nors geležinkeliai buvo stipriai saugomi, o gili žiema sudarė papildomų sunkumų minuotojams, partizanų antpuoliai prieš okupantų komunikacijas sustiprėjo. 1944.I—1944.III Lietuvos partizanai sunaikino 59 km geležinkelio bėgių. Ypač pasižymėjo „Vilniaus", „Žalgirio", „Už Tėvynę", „Bičiulių", „Keršytojo", „Už Tarybų Lietuvą", Kalinausko, Žemaitės, Mickevičiaus, Kęstučio ir kt. partizanų būriai. Lietuvos partizanai tuo pat metu nuleido nuo bėgių 41 kar. ešeloną. „B. k." privertė vok. karinę vadovybę geležinkelių apsaugai panaudoti ne tik sargybinius, bet ir atskirus kar. dalinius. *Ž. Partizaninis judėjimas.*

Lit.: Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961.

„Bėgių karas". Lietuvoje partizanų nuverstas nuo bėgių okupantų traukinys

BĖGŪNAS — **1.** Prietaisas vaikui mokytis vaikščioti. B., dar vadinamą sukyne, gerve, sudaro maždaug 2 m ilgio kartelė su skersiniu, įleistu į ją iš vienos pusės 35—40 cm nuo apačios. Prie skersinio pritvirtintas maždaug 40 cm skersmens lazdyno lankelis vaikui įstatyti (pav.). Apatinis kartelės galas įstatomas į trinkelę trobos asloje, o viršutinis — į odinę arba skardinę kilpą, pritvirtintą prie lubų sijos. Vaikas, laikydamasis už lankelio, eina ratu aplink kartelę.

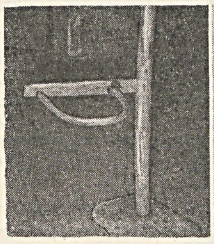

Bėgūnas 1

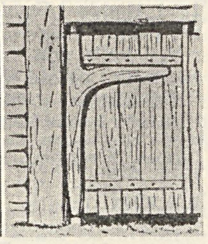

Bėgūnas 3

2. Čiužinėjimo prietaisas, įtaisomas ant kūdros ar ežero ledo, įšaldžius stiprų mietą su užmautu ant jo ratu, prie kurio pririšamos 2 kartelės sukti ir ilga kartis su rogutėmis gale važinėtis.

3. Medinis vyris, įtvaras, ant kurio sukinėjosi varstomos senųjų medinių pastatų durys arba vartai (pav.).

BĖIGA Vytautas [g. 1928.IV.20 Antakalniuose (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius architektas. 1948 baigė Kauno vid. dailės m-lą, 1954 Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1961 TSKP narys. Suprojektavo baldus viešbučiui „Junost" Maskvoje, jaunimo tarpt. stovyklos „Sputnik" Gurzufe miegamajam korpusui, Maskvos centr. aeroporto viešbučiui, Konakrio viešbučiui (Gvinėja) ir kt.

BEĨLESIENĖ Sofija [g. 1897.XI Osvejoje (Baltarusijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. Pogr. darbą dirbo daugiausia Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje Kaune: jos bute buvo saugoma ir skirstoma polit. kaliniams skirta kom. lit-ra, rotatoriumi spausdinami (1935) LRP leidiniai. 1943 Kirove baigė juridinę m-lą ir įsigijo teisininkės specialybę, dirbo advokate. Pensininkė.

BEĨMANAS Jankelis [g. 1912.I.14 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1932 Jurbarke įsijungė į rev. veiklą. 1934 padėjo organizuoti Jurbarke tilto statybos darbininkų streiką. 1935 Kaune įstojo į Komunistų partiją. 1936 suimtas ir nuteistas 4 metus kalėti. 1940 Jurbarko kino teatro direktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944 demobilizuotas, dirbo administracinį ir ūkinį darbą Maskvoje, po to Vilniuje, Ukmergėje.

BEĨNORAS Stasys [1917.X.17 Naisiuose (Šiaulių rj.) — 1948] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1940 milicininkas Šiauliuose. 1940—41 mokėsi Vidaus reikalų liaudies komisariato m-loje Maskvoje, 1941—44 ten pat dirbo adm. darbą, 1941—42 dalyvavo Maskvos gynyboje. 1944—48 adm. darbuotojas. Nuo 1946 kandidatas į VKP(b) narius. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

BEINORAVÀ, Balnorava,— kaimas Radviliškio rj., Sidabravos apyl., 15 km į r. nuo Šeduvos, 1 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 247 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Laba (Šuojos intakas). Yra taryb. ūkio gamybinių pastatų, 0,5 ha medelynas, parkas, felčerių-akušerių punktas. Kaimas minimas 1586 metais. 1604 jis turėjo 30 valakų žemės ir 40 kiemų.

BEINORAVIČIŪTĖ Zita [g. 1930.IX.8 Mažeikiuose] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1959). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos

TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto moksl. bendradarbė. Susintetino naujų feroceno darinių, ištyrė jų savybes. Paskelbė mokslinių straipsnių.

BEĪNORIŠKĖ — kaimas Šiaulių rj., Bazilionių apyl., 20 km į p. v. nuo Šiaulių, 2 km į r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 37 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Dubysos deš. krante. Ties B. į Dubysą įteka Deglė. Iš p. v. prieina Padubysio miškas. Yra „Jiesios" dailiosios keramikos g-los koklių gamybos cechas. XIX a. pabaigoje B. buvo valstybinis kaimas.

BEĪŠTRAKIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Palomenės apyl., 9 km į š. v. nuo Kaišiadorių, 3 km į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. 272 gyv. (1959). Į p. nuo B. tęsiasi Būdos miškas, į š.— Beištrakių miškas. Per kaimą teka Šešuva (Neries intakas). Medelynas, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1910), biblioteka (nuo 1945). Tarp B. ir Guronių, Beištrakių miške, yra apie 100 pilkapių, vad. kapčiais arba Napoleono kareivių kapais. Jų skersmuo 5—8 m, aukštis iki 1,5 m. 1927 E. Volteris 6 pilkapius perkasė. Dalis jų buvo tušti, kituose rasta geležinių žąslų ir IX—XII a. piautuvų. Sprendžiant iš įkapių, kai kuriuose pilkapiuose buvo palaidoti žirgai. B. minimi 1880. Buržuaziniai nacionalistai Beištrakiuose 1946 nužudė Miežonių apyl. tarybos pirm. A. Pilipavičių ir kelis valstiečius.

BEIŽŌNYS — kaimas Trakų rj., Ubiškių apyl., 10 km į š. nuo Aukštadvario. 192 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1903—49 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1958), kultūros namai (nuo 1958). Į v. nuo kaimo yra apie 12 m aukščio piliakalnis, kurio 25 m skersmens aikštelę supa pylimas, š. v. pakraštyje siekiąs iki 3 m aukščio, o kitur — apie 1 m. Prie piliakalnio randamą lipdytinės I t-mečio keramikos su lygiu ir grublėtu paviršiumi. Šalia piliakalnio, iš p. pusės, buvo apie 60 pilkapių su akmenų vainikais ir degintiniais kapais.

BEJĒNAI — kaimas Pasvalio rj., Vaškų apyl., 3 km į p. r. nuo Vaškų. 78 gyv. (1959). B. minimi 1586.

BEKAM̃PIS Juozas [tikr. **Mockaitis**; g. 1889.V.15 Jankuose (Šakių rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjas. Mokėsi Peterburgo g-joje. Baigęs 4 klases, 1905 grįžo į Lietuvą. Už anticarinę veiklą buvo kalinamas. 1907 pabėgo iš kalėjimo ir B. pavarde išvyko į JAV. Dirbo siuvykloje. Buvo gabus darbininkų profs-gų organizatorius, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos ir kt. pažangiųjų liet. org-jų narys. Bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje" ir kt. pažangiuosiuose liet. laikraščiuose. Didžiojo Tėvynės karo metu daug padėjo Pagalbos Lietuvai teikimo komitetui.

BÈKERIS (Becker) Fridrichas [1805. XII.21 Pamletuose (netoli Tilžės) — 1890. I.11 Ragainėje] — R. Prūsijos filologas, lietuvių tautosakos rinkėjas. Baigė Tilžės g-ją (1824) ir Karalienės (buv. Įsruties aps.) mkt. seminariją (1829). Nuo 1830 mokytojavo Tilžės pr. m-loje, nuo 1839 realinėje g-joje. Išleido vok. kalba laisvai atkurtų liet. tautosakos kūrinių: su J. Tile — „Balades ir poetinius pasakojimus" (1846), su K. Roze ir J. Tile — „Lietuvių ir prūsų liaudies sakmes" (1847). Išėjęs į pensiją (1859), gyveno Luobeliuose (netoli Ragainės). Tilžės, Opstainių, Ragainės apylinkėse rinko liet. tautosaką. B. svarb. darbas — liet. kalbos vadovėlis „Mažasis lietuvis" (1866), kurį sudaro trumpa kirčiuota liet. kalbos gramatika, liet.-vok. kalbų žodynas ir liet. patarlių bei priežodžių rinkinys. Vadovėlyje išspausdinta paties B., taip pat L. Rėzos, J. Urbono, V. Kalvaičio, M. Leiberio ir E. Gizevijaus surinktų liet. pasakų, dainų ir mįslių, K. Donelaičio „Metų" ištrauka. Rašydamas vadovėlį, B. rėmėsi R. Prūsijos lietuvių šnekamąja kalba ir P. Ruigio, K. Milkaus, G. Ostermejerio, F. Kuršaičio kalbiniais darbais. Apie 1861 išleido „Gaudeamus igitur" vertimą į liet. kalbą — „Linksminkimies". Parengė kelis vok. epigramų ir eilėraščių rinkinius, parašė vok. kalbos vadovėlį, bendradarbiavo vok. period. spaudoje.

Ršt.: F. Becker [u. a.], Litauische und preussische Volkssagen, nach zum Teil unbenutzten Quellen, Königsberg, 1847; Der kleine Litauer, Tilsit, 1866.

BĖKERIS Povilas [g. 1910.X.18 Čeliabinske] — pedagogas, dirigentas, kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1961). 1934—44 simf. orkestro artistas. 1939 baigė Kauno Konservatoriją. Nuo 1940 Vilniaus Talat-Kelpšos muzikos m-los dėstytojas (1945—47 direktoriaus pavaduotojas). Nuo 1945 dėsto kontrabaso specialybę ir choro dirigavimą Lietuvos TSR Konservatorijoje (nuo 1962 docentas). 1960 jubiliejinės dainų šventės vyriausiasis dirigentas. Nuo 1961 saviveiklinio simf. orkestro „Vilnius" dirigentas. Parašė kūrinių pučiamųjų orkestrui, kaimo kapelai, dainų mišriam, moterų ir vaikų chorams.

BEKERÝTĖ Tauba Dveira [g. 1915.X.29 Simne (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų, darbininkė. Būdama paaugle, Veliuonoje įsijungė į rev. judėjimą. 1936 pradėjo dirbti „Silvos" kojinių f-ke Kaune. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. 1938 laikė kom. lit-ros sandėlį. Už kom. veiklą buvo bausta. 1940—41 Kaune „Silvos" f-ko partinės org-jos sekretorė. 1941—44 vaikų darželio vedėja Kirovo srityje. 1945—46 dirbo ūkinį darbą Zarasuose. Nuo 1950 darbininkė A. Šiaučiūnaitės trikotažo f-ke (Kaune).

BĖKEŠAS (Bekes) Kasparas [m. 1580 Gardine] — vengrų didikas, Žečpospolitos karaliaus Stepono Batoro pagalbinės vengrų kariuomenės vadas. 1571 kovojo prieš Steponą Batorą dėl Transilvanijos (Rumunijos p. v. srities, nuo XI a. priklausiusios Vengrijai). 1576 Steponui Batorui tapus karaliumi, B. susitaikė su juo ir buvo paskirtas vadovauti Stepono Batoro turimai vengrų kariuomenei. Kaip gabus karo vadas, dalyvavo Žečpospolitos karuose. Palaidotas Vilniuje ant kalvos, vėliau pavadintos Bekešo kalnu (kaip arionas, į Vilniaus kapines nebuvo priimtas).

BĖKEŠIENĖ Leokadija [g. 1886 Prūsokuose (Kapsuko rj.)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėja. 1910 išvyko į JAV. „Laisvės", „Vilnies" ir kt. pažangiųjų liet. laikraščių korespondentė. II pasaul. karo metais rėmė evakuotus Lietuvos gyventojus.

BEKĒVIČIUS Andrius [1893.IX.21 Kupiškyje — 1937.XII.20 Magadano sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 LKP Kupiškio kuopelės sekretorius. 1919.I Kupiškio aps. milicijos viršininkas ir karo komisaro padėjėjas. 1919.VI pasitraukė į Tarybų Rusiją ir tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1923—27 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Baigęs išvyko dirbti į Leningradą. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

BEKIŪ (Becu) Augustas Liudvikas [1771 Gardine — 1824] — prancūzų kilmės gydytojas, filosofijos (1789) ir medicinos mokslų (1793) daktaras. Medicinos mokėsi Vilniuje. 1797—99 Vyriausiosios m-los Vilniuje patologijos ir farmakologijos adjunktas, nuo 1799 profesorius. Nuo 1806 Vilniaus un-te dėstė patologiją, higieną. Pirmasis Lietuvoje suorganizavo vakcinaciją prieš raupus. 1803 išleido knygą apie raupus. 1808 kartu su Jozefu Franku įsteigė Vilniuje Vakcinacijos in-tą. Savo veikalu apie ligonines (1807) daug prisidėjo prie ligoninių darbo pagerinimo Lietuvoje. Buvo vienas Vilniaus medicinos d-jos steigėjų. B., 1823—24 suartėjusį su reakciniais caro valdininkais, A. Mickevičius neigiamai paminėjo poemoje „Vėlinės", sukeldamas B. posūnio poeto J. Slovackio pasipiktinimą.

BEKŌNAS — specialiu būdu sūdyta kiauliena. Lietuvoje B. gaminamas nuo 1926. Burž. Lietuvoje, kurios ekonomika rėmėsi daugiausia žemės ūkiu ir buvo priklausoma nuo užsienio rinkų, B. gamyba greit tapo viena svarbiausių maisto pramonės šakų, o B. eksportas — vienu svarbiausių pajamų šaltinių. Kadangi B. paklausa užsienyje, ypač Anglijoje, buvo didelė, burž. Lietuvos valdžia, tikėdamasi pakelti silpną krašto ekonomiką, ėmėsi propaguoti bekoninių kiaulių auginimą, platinti veislinius gyvulius, statyti B. f-kus. Pirmuosius specialius B. f-kus pastatė akc. b-vė „Lietuvos eks-

portas" Klaipėdoje ir akc. b-vė „Maistas" Kaune. Iki 1930 abi b-vės veikė atskirai. Tais metais jos supirko 224 000 kiaulių ir eksportavo 4200 tonų B. už 17,4 mln. litų. 1930 „Maistas" perėmė „Lietuvos eksporto" akcijas ir gavo monopolinę teisę gaminti Lietuvoje B. ir jį eksportuoti. Iki 1933 buvo pastatyti B. f-kai Panevėžyje, Tauragėje ir Šiauliuose. Visos įmonės buvo horizontalaus, „daniškojo" tipo; kiekvienos jų pajėgumas 2500—3000 kiaulių per savaitę. Daugiausia kiaulių (536 000) supirkta 1932. Tais metais Lietuva eksportavo 25 200 tonų B. už 32,5 mln. lt. Tai buvo didžiausias B. eksporto metinis kiekis per visą burž. valdymo laikotarpį: jis sudarė 76% „Maisto" eksporto ir 17,2% viso burž. Lietuvos eksporto vertės. Tačiau dėl pagilėjusios kapit. ūkio krizės V. Europoje 1932 už B. buvo gautos pačios žemiausios kainos — po 1,3 lt/kg. Bekono kainų kritimas V. Europoje numušė kiaulių kainas Lietuvoje iki 25—27%, palyginti su 1926—29. Bekono gamybą suvaržė ir nuo 1932.XI Anglijos įvesti B. importo kontingentai burž. Lietuvai: iš pradžių 7000, vėliau tik 3300 kiaulių per savaitę. Tuo tarpu 1932 Lietuva eksportavo per savaitę 10—12 tūkst. kiaulių. Sumažėjus B. paklausai ir pajamoms iš jo eksporto, „Maistas" 1932 įvedė kontingentų korteles bekoninių kiaulių augintojams. Korteles gavo ūkiai, ne mažesni kaip 2 ha. Pagal jas smulkieji ūkiai galėjo parduoti tik ketvirtadalį turimų kiaulių, o burž. valdžios proteguojami buožiniai ūkiai — trečdalį ir daugiau. Dėl rinkos nepastovumo B. gamyba Lietuvoje nuo 1932 sumažėjo. Jo eksporto apimtis 1935 siekė 8800 t, 1938 — 7400 t, 1939 — 15 600 t; tai sudarė vid. 9—10% viso burž. Lietuvos eksporto ir apie 45% „Maisto" eksporto vertės. Kiaulių kainos iki 1938 nepakilo aukščiau 50% 1928—29 kainų lygio.

Tarybų Lietuvoje B. gamybos ir realizavimo sąlygos pasikeitė. 1940—41 B. buvo gaminamas 4 f-kuose (be Klaipėdos kr.). 1940 jo pagaminta 9600 t, 1941 planas buvo 7000 t (per I pusmetį įvykdytas 56%). D. Tėvynės karo metu bėgdami vok. faš. okupantai išsprogdino Klaipėdos mėsos šaldytuvus, sudegino Kauno skerdyklos B. cechą, visus B. f-kus apgrobė. Pokario metais įmonės sutvarkytos ir paleistos veikti, atstatytas B. gamybos cechas Kauno mėsos kombinate. Tik Klaipėdos įmonė perduota žuvies pramonei. Bekoninių kiaulių auginimas Lietuvos TSR sparčiai didėja (ž. *Kiaulės*). Bekoninės žaliavos 1959—63 supirkta po 33—47 tūkst. t gyvo svorio per metus.

BEKŠTÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Paparčių apyl., 10 km į r. nuo Žaslių. 114 gyv. (1959). Į p. r. nuo kaimo tęsiasi Bekštonių miškas. Yra Dainavos aštuonmetės m-los komplektas (nuo 1958). B. minimi 1880.

BEKŪPĖ — kaimas Molėtų rj., Giedraičių apyl., 3,5 km į š. v. nuo Giedraičių, prie kelio į Želvą; kolūkio centras. Per kaimą teka Verbyla (Širvintos intakas). Iš p. r. prieina Bekupės miškas. Yra Dūdėnų pr. m-la, biblioteka (nuo 1960).

„BELARUSKAJA DOLIA" („Беларуская доля"—„Baltarusių dalia") — revoliucinis darbininkų ir valstiečių laikraštis baltarusių kalba, ėjęs 3 kartus per savaitę 1925 Vilniuje. Buvo spausdinamas ir lot. spaudmenimis. Laikraščiui vadovavo V. Baltarusijos KP. Buvo Lenkijos burž. valdžios persekiojamas, dažnai konfiskuojamas ir pagaliau uždarytas.

„BELARUSKAJA GAZETA" („Беларуская газэта"—„Baltarusių laikraštis") — V. Baltarusijos Komunistų partijos legalus laikraštis baltarusių kalba, ėjęs 1933.VI.8—1934.I.30 Vilniuje iš pradžių 2 kartus, vėliau (nuo Nr. 4) 3 kartus per mėnesį. Lenkijos burž. valdžios uždarytas, redaktoriai suimti ir 1936 nuteisti kalėti nuo 6 iki 8 metų.

„BELARUSKAJA NIVA" („Беларуская ніва"—„Baltarusių dirva") — revoliucinis darbininkų ir valstiečių laikraštis baltarusių kalba, ėjęs 1925—26 Vilniuje 3 kartus per savaitę. Jam vadovavo V. Baltarusijos KP. Laikraštis Lenkijos burž. valdžios buvo persekiojamas, dažnai konfiskuojamas ir pagaliau uždarytas.

„BELARUSKAJA SPRAVA" („Беларуская справа"—„Baltarusių reikalas") — revoliucinis darbininkų ir valstiečių laikraštis baltarusių kalba, ėjęs 1926 Vilniuje 2 kartus per savaitę. Jam vadovavo V. Baltarusijos KP. Lenkijos burž. valdžia laikraštį persekiojo ir pagaliau uždarė. Red. S. Makulikas buvo nuteistas kalėti $2^1/_2$ metų.

„BELARUSKI LETAPIS" („Беларускі летапіс"—„Baltarusių metraštis") — pažangus mėnesinis kultūros ir literatūros žurnalas baltarusių kalba, ėjęs 1936—1939 Vilniuje. Spausdino Vilniaus baltarusių poetų (M. Tanko ir kt.) kūrinius, R. Širmos straipsnius, K. Galkausko harmonizuotas baltarusių liaudies dainas.

BELAZĀRAS Antanas [g. 1913.XII.22 Upytėje (Panevėžio rj.)] — kompozitorius, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1963). 1934—42 mokėsi Kauno Konservatorijos vargonų ir kompozicijos klasėse. Nuo 1944 Panevėžio muzikos m-los teorinių disciplinų dėstytojas, Panevėžio dramos teatro muz. dalies vedėjas. Parašė pirmąją tarybinę liet. muz. komediją „Auksinės marios" (1955, L. Janušytės ir J. Mackonio libretas), kantatą „Mylimai žemei" (1957, A. Jonyno ir E. Mieželaičio tekstas), pjesių fortepijonui, choro ir solo dainų, muzikos dramos spektakliams.

Lit.: J. Gaudrimas, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BELAZĀRAS Vincentas [1816—1863.VI.9 Kaune] — 1863 sukilimo dalyvis. Buvęs Rusijos kariuomenės karininkas. 1863.III savo Paežerio dvare (Panevėžio aps.) suorganizavo sukilėlių būrį, prie kurio prisidėjo sukilėliai, atvykę nuo Linkuvos. Su savo būriu B. prisijungė prie B. Dluskio būrio ir 1863.IV.1 dalyvavo kautynėse prie Lenčių kaimo (dab. Raseinių rj.), o po 2 dienų prie Šiluvos buvo paimtas į nelaisvę. Karo lauko teismo nuosprendžiu sušaudytas.

BĖLĖ — vienkiemis Ukmergės rj., Pašilės apyl., 13 km į p. nuo Ukmergės, 2 km į v. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. 6 gyv. (1959). 1596 minimas Bėlės dvaras.

BELĒCKAS Juozas Kazys [1905.VIII.13 Balninkuose (Tauragės rj.) — 1942.VI.3 Kaune] — žurnalistas. Mokėsi Jurbarko ir Tauragės g-jose. Nuo 1921 dirbdamas įv. įstaigose, kovojo prieš klerikalizmą, organizavo Lietuvos Jaunimo sąjungos skyrius, skaitė paskaitas. 1927—1929 Kaune redagavo „Jaunimą", 1930—1934 leido ir redagavo laikr. „Jaunųjų pasaulis", „Tempo", „Dienos naujienos". Pasibaigus žudiko prelato K. Olšausko bylai, 1930 išleido jį demaskuojančią apybraižą, kurią faš. valdžia konfiskavo. Kurį laiką dirbo „Lietuvos aido" reporteriu. 1940—41 aktyviai bendradarbiavo tarybinėje spaudoje, buvo „Tarybų Lietuvos" dienraščio redakcijos sekretorius. Pasirašinėjo pavarde ir slap. Erškėtis. Už taryb. veiklą hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BELIĀCKINAS Simonas [1874.X.1 Mogiliove — 1944 Osvencime] — teisininkas civilistas, žydų buržuazinis visuomenės veikėjas. 1899 baigęs Odesos un-to teisės f-tą, buvo advokatu Maskvoje ir Peterburge. Emigravęs iš Tarybų Rusijos, 1921 apsigyveno Lietuvoje; nuo 1922 iki 1940.VI dėstė Kauno un-to teisės f-te. 1923 išrinktas ekstraordinariniu profesoriumi. Vok. faš. okupantai B. uždarė į Kauno getą, žiauriai kankino, 1944.III išvežė į Osvencimo konc. stovyklą, o vėliau gyvą sudegino. Savo darbuose B. gynė formalaus burž.-dem. teisėtumo principus. Be darbų iš teisės mokslo srities, parašė nedidelės lit. vertės novelių, romanų, dramų.

BELIĀNINAS Nikolajus [g. 1913.XI.17 Savine (Kostromos sr.)] — ryšių darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1963). 1939 baigė Leningrado Ryšių in-tą. 1941—44 kovojo D. Tėvynės karo frontuose. Nuo 1943 TSKP narys. Iki 1948 dirbo ryšių įstaigose Leningrade, Rygoje. 1948—55 TSRS Ryšių m-jos

įgaliotinis prie Lietuvos TSR MT. Nuo 1951 Lietuvos TSR AT deputatas. 1952—1954 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1954 LKP CK narys. Nuo 1955 Lietuvos TSR ryšių ministras. Jam vadovaujant, žymiai išplėstas Lietuvos TSR ryšių įstaigų tinklas, pertvarkytas ir modernizuotas ryšių ūkis.

BELÌCKIS Vladimiras [g. 1903.VIII.15 Krasnodare] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). Scenos darbą pradėjo 1923 teatro mėgėjų kolektyvuose. 1931 Vologdos dramos teatro aktorius. Vėliau dirbo Irkutsko, Taškento, Simferopolio, Ufos teatruose. Nuo 1946 Vilniaus rusų dramos teatro aktorius.

Šiame teatre sukurti vaidmenys: Kolomeicas, Perčichinas (M. Gorkio „Paskutinieji", „Miesčionys"), Sorinas (A. Čechovo „Žuvėdra") ir kt.

BELÌNSKIS Juzefas [1848.III.23 Liubranece (Lenkija) — 1926.IV.15 Varšuvoje] — gydytojas, istorikas. 1868—73 studijavo mediciną Varšuvos Vyriausiojoje m-loje. 1873—74 Kalušino miesto (Varšuvos gub.), 1874—80 Cholunicų kasyklų (Viatkos gub., dab. Kirovo sr.) gydytojas. 1880—92 gydytojas Vilniuje, 1892—97 Alytuje. Dirbdamas Lietuvoje, priklausė Vilniaus medicinos d-jai (nuo 1892 garbės narys), buvo jos bibliotekininku. Rinko archyvinę medžiagą Vilniaus un-to istorijai. 1885 baigė rašyti veikalą apie gydytojus, gavusius Vilniuje, aukštosiose m-lose, medicinos daktaro laipsnį. Už domėjimąsi Lietuvos kultūros istorija ir pritarimą lenkų nac. judėjimui 1897 išsiųstas į Kara Kalą (Turkmėnija), kur dirbo ligoninės gydytoju ir 1899 baigė rašyti veikalą apie Vilniaus un-tą. Šį ir kai kuriuos kitus savo darbus, bijodamas carinės cenzūros, išleido Krokuvoje. Nuo 1901 B. gyveno Varšuvoje, tyrinėjo vietos aukštosios m-los XIX a. istoriją. Savo raštuose panaudojo daugelį iki šiol neišlikusių ist. šaltinių. Todėl jo raštai nenustojo pažintinės reikšmės.

Ršt.: Proces filaretów w Wilnie, Kraków, 1880; A. Śniadecki, Wilno, 1880; Bibliografia czasopism wileńskich (1805—1860), Wilno, 1885; Doktorowie medycy, promowani w Wilnie, Warszawa, 1886; Stan nauk lekarskich za czasów Akademii medyko-chirurgicznej wileńskiej, bibliograficznie przedstawiony, Warszawa, 1889; Cesarskie Towarzystwo lekarskie wileńskie, jego prace i wydawnictwa (1805—1864), Warszawa, 1889; Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy wileńskiej, Warszawa, 1890; Uniwersytet wileński (1579—1831), t. 1—3, Kraków, 1899—1900; Królewski Uniwersytet warszawski, t. 1—3, Kraków, 1907—1912; Szubrawcy w Wilnie (1817—22), Wilno, 1910.

BĖLŸS — ežeras Švenčionių rj., 6 km į š. r. nuo Švenčionių, prie vieškelio į Mielagėnus. Plotas 35 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1080 m, kranto linijos ilgis 3,7 km. Krantai sausi, aukšti. Per B. į Setikio ež. teka bevardis upelis. Ežero r. pakrantėje įsikūręs Bėlių vienkiemis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BELKĒVIČIUS Adomas [1798 Vilniuje — 1840.II.22 Vilniuje] — anatomas, medicinos mokslų daktaras (1837). 1815—20 Vilniaus un-te studijavo mediciną. 1822—23 gilino žinias Peterburge ir Maskvoje. Nuo 1825 Vilniaus un-to anatomijos adjunktas, nuo 1827 anatomijos profesorius. Subūręs anatomus, praturtino Vilniaus anatomijos muziejų, kuris užėmė vieną pirmųjų vietų Europoje. Tyrė kaulėjimo židinius, kaltūną, pasiutlige mirusių smegenis, naujagimių plaučių uždegimą, poodinius gleivinius maišelius, tyminę liauką ir kt., bandė arterijų aneurizmų ligatūras. Dirbo botanikos ir ornitologijos srityse.

BĖLKIŠKĖS PĖLKĖ — pelkė Švenčionių rj., 13 km į r. nuo Pabradės, prie plento į Švenčionis. Plotas 809 ha. Pelkė telkšo Švenčionių aukštumos pakraštyje, Meros (Žeimenos intako) slėnyje ir į jį išeinančių tarpukalvių daubų grandinėje, per kurią teka Tamica (Meros intakas). Š. v. dalyje yra 32 ha liekaninis Acinto ež. Didesniąją dalį sudaro plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,3 m, vid. 2,1 m. Vyrauja viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 13,6%. Durpių ištekliai 14,7 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 4 m. Dugne smėlis, molis.

BEL̃MONTAS, Belmantas, — mišku apaugusi Vilniaus miesto dalis Vilnios deš. krante, tarp Užupio ir Leoniškių. Pietinė B. riba yra aukštas, status Vilnios skardis; iš v. ir š. jį supa gilus Srovės upelio (Vilnios intako) slėnis, kurio šlaitu eina plentas į Naująją Vilnią. V. dalyje auga aukštas pušynas, toliau į r. tęsiasi mišrūs jaunuolynai, kurie jungiasi su Leoniškių šilu. Sausas B. pušynas, esąs nuošaliai nuo miesto triukšmo,— iš seno vilniečių mėgstama poilsio vieta. Iki I pasaul. karo B. buvo už miesto ribos. XIX a. pradžioje Vilnios ir Srovės šlaituose ėmė kurtis vilos ir gyvenamieji namai, buvo pastatytas ištaigingas restoranas. Tuo metu B. ir gavo savo vardą (lot. *bellus mons* — gražus kalnas). 1820—23 B. miške rinkdavosi Vilniaus un-to studentai — filomatai ir filaretai, vadovaujami poetų A. Mickevičiaus ir T. Zano; jie čia skaitydavo savo kūrinius, svarstydavo aktualius visuomeninio gyvenimo klausimus. 1831 sukilimo metu, caro kariuomenei stipriai saugant miestą, Belmonte slapčia burdavosi sukilėliai ir traukdavo palei Vilnią į Kučkuriškių miškelius, kur buvo vienas jų ginklų sandėlių. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Belmonte būdavo rengiamos iškilmės ir pasilinksminimai. B. įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną.

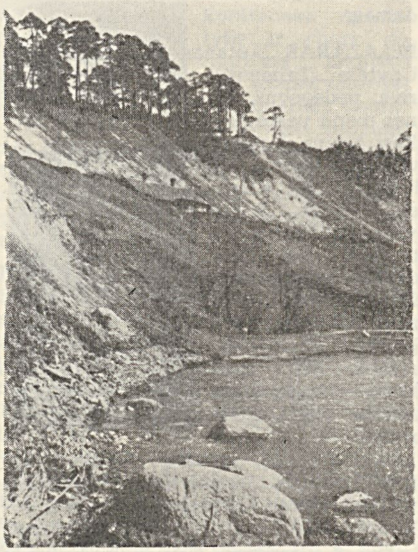

Belmontas

BELOŪSAS Jurijus [g. 1912.II.6 Uljanovske] — statybos inžinierius, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1962). 1939 baigė Novosibirsko statybos inžinierių in-tą. 1939—41 projektavimo org-jos darbuotojas Novosibirske. 1941—1945 dalyvavo D. Tėvynės kare. 1945—1946 dirbo Vilniuje, tiltų statyboje. Nuo 1946 Miestų statybos projektavimo in-to vyr. inžinierius, vyriausiasis projektų inžinierius, nuo 1952 skyriaus viršininkas. Vadovauja gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų tipiniam projektavimui. Daugelio Vilniaus miesto pastatų projektų konstruktyvinės dalies autorius.

BELOŪSOVAS Jurijus [g. 1928.XII.12 Nižnij Tagile (Sverdlovsko sr.)] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1963). 1952 baigęs Uralo Politechnikos in-tą (Sverdlovske), dirbo g-los vyriausiuoju technologu Novoutkinske (Sverdlovsko sr.). 1956—63 Vilniaus elektros suvirinimo įrengimų g-los vyriausiasis technologas, vyriausiasis inžinierius, direktorius. Nuo 1958 TSKP narys. Daug prisidėjo prie naujų rūšių suvirinimo agregatų sukonstravimo ir jų gamybos organizavimo. Nuo 1963 LKP Vilniaus miesto k-to sekretorius.

BELVĖDERIS — kaimas Jurbarko rj., Seredžiaus apyl., 1 km į v. nuo Seredžiaus. 105 gyv. (1959). Kaimas stovi aukštame Nemuno krante. Pro B. į Nemuną teka Pieštvė. Sviesto ir sūrių g-la, ž. ū. technikumas. B. — buv. dvaras. XIX a. pr. jo savininkas pagal prancūzų architekto projektą pasistatydino dvaro rūmus su „belvederiu" (iš ital. *belvedere* — gražus reginys) — bokštu, iš kurio matyti gražus apylinkės vaizdas. Ilgainiui tas vardas prigijo visai vietovei. B. dvarininkas K. Burba buvo sumanęs organizuoti Žemaitijoje cukraus gamybą ir tuo tikslu 1860 dvare įsteigė akc. b-vę, tačiau dėl baudžiavinio ūkio krizės sumanymas nebuvo įvykdytas. 1921—25 B. dvare veikė ž. ū. m-la. 1926 įsteigta aukštesnioji pienininkystės ir gyvulininkystės m-la, 1928 reorganizuota į aukštesniąją pienininkystės m-lą.

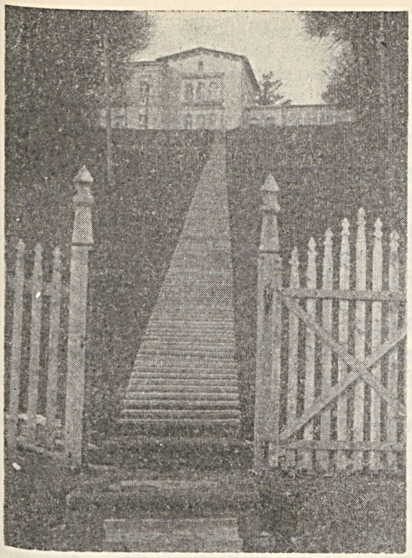

Belvederio ž. ū. technikumo rūmai

Jos vietoj 1944 įsteigtas pienininkystės technikumas, 1961 pertvarkytas į ž. ū. technikumą.

Belvederio ž. ū. technikumo rūmai — resp. reikšmės archit-ros paminklas. 1880—81 rūmai perstatyti. Jų išorė ir vidus (ypač didžioji salė) turi klasicistinio stiliaus elementų. Interjerui būdingos XIX a. pastatų puošmenos: rozetės, plafonai, kronšteinai ir pan. Puošnios parketinės grindys (buv. lošimo kambaryje parketas imituoja kortas). Archit. ansamblį papildo originaliai suprojektuotos arklidės. Nuo rūmų į Nemuno slėnį stačiu šlaitu leidžiasi ilgi laiptai, apsodinti eglėmis. Rūmus supa XIX a. pr. įkurtas 20 ha parkas, pereinąs į natūralų mišką. Parke auga veimutinė pušis, sibirinis kėnis, skiautėtalapė liepa. Vyrauja vietinių medžių ir krūmų masyvai.

BENCIKÒVIČIENĖ Ševa [**Levitaitė**; 1910 Panevėžyje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1933 įstojo į LKJS org-ją Panevėžyje. Nuo 1937 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1934.XI suimta. Kalėjo Panevėžyje ir Kaune. 1935.XI išteisinta. 1940—41 Panevėžio valst. prekybos kadrų sk. viršininkė. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

BENCIKÒVIČIUS Henachas [1910 Raguvoje (Panevėžio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1927 Raguvoje įstojo į LKJS. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 paskirtas LKP CK instruktoriumi Panevėžio apskričiai. Už rev. veiklą 1934 adm. tvarka nubaustas ir ištremtas į Raguvą visam karo padėties laikui. Pabėgęs iš tremties, dirbo LKP CK instruktoriumi Šiaulių apskričiai. 1935 ir 1937 vėl baustas adm. tvarka. 1940—41 LKP Panevėžio aps. k-to instruktorius. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, evakuodamasis žuvo.

BEÑDERIS Haroldas Hermanas [1882.IV.20 Martinsburge — 1951.VIII.16 Prinstone] — JAV kalbininkas. Studijavo Baltimorėje ir Berlyne. Nuo 1909 dirbo Baltimorės un-te, nuo 1917 Prinstono un-to profesorius. Kauno un-to filologijos garbės daktaras (1922). Dirbo daugiausia indoeuropeistikos srityje. Liet. kalbininko K. Būgos paskatintas, parengė „Etimologinį lietuvių kalbos indeksą" (1921), kuriame suregistravo liet. etimologinę medžiagą iš E. Bernekerio, E. Buazako, Z. Faisto, F. Kliugės, K. Ulenbeko, A. Valdės etimologinių žodynų, K. Brugmano ir B. Delbriuko „Indogermanų kalbų lyginamosios gramatikos pagrindų" (1886—1900) ir kt. šaltinių. Lituanistikos klausimais rašė JAV kalbotyros žurnaluose.

Ršt.: Lithuanian gaudonė.—„American Journal of Philology", vol. 39, 1918; Lithuanian klonas, kluonas.—„Journal of the American Oriental Society", vol. 40, 1920; A Lithuanian etymological index, Princeton, 1921; Fluctuation between o- and ā-stems in Lithuanian.—„American Journal of Philology", vol. 42, 1921.

BENDOKÀITIS Juozas [1876 Vilkaviškio rj.— 1957.XI.3 Čikagoje] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1906 išvyko į JAV. Įstojo į Lietuvių socialistų s-gą, dalyvavo meno saviveikloje. Buvo veiklus Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, Lietuvių meno s-gos narys. 1919 įstojo į Komunistų partiją. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Liaudies balse".

BEÑDORIUS Jonas [1889.VIII.15 Skaisčiuose (Kapsuko rj.) — 1954.VI.27 Palangoje] — kompozitorius, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). Muzikos mokėsi privačiai, kurį laiką vargonininkavo.

1912 baigė Varšuvos Muz. in-tą (konservatoriją). Iki 1920 dirbo Marijampolėje vargonininku, choro dirigentu, pedagogu, buvo „Gabijos" d-jos pirmininkas. 1924 baigė Leipcigo Konservatoriją. Nuo 1924 dėstė teorines disciplinas Kauno muz. m-loje (nuo 1933 konservatorija). 1940 su K. Kavecku suorganizavo Vilniaus muz. m-lą ir iki 1945 jai vadovavo. 1945—48 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos organizacinio k-to pirmininkas. 1945—54 teorinių disciplinų dėstytojas Lietuvos TSR Konservatorijoje (1945—49 direktorius, nuo 1948 profesorius). Nuo 1953 TSKP narys. Harmonizavo liet. liaudies dainas, parašė dainų pagal lietuvių taryb. poetų tekstus (pažymėtina „Už taiką, už laisvę", E. Matuzevičiaus tekstas). Muz. klausimais rašė periodikoje.

Ršt.: Aušrelei beauštant (Liaudies dainos), V., 1960 [I leid. 1920].

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BEÑDORIUS, Bendoravičius, Petras [1863 Matlaukyje (Vilkaviškio rj.) — 1906.XI.19 Ūdrijoje (Alytaus rj.)] — mokytojas, vadovėlių autorius, tautosakos rinkėjas. Baigęs Veiverių mkt. seminariją (1884), mokytojavo įvairiose Suvalkų gub. pr. m-lose. 1887 per E. Volterį įteikė Rusijos Geografinei d-jai tautosakos tekstų, archeologinių ir etnografinių aprašymų rinkinį, kurį sudaro Mockavos apylinkėse (Kapsuko rj.) surinktos pasakos, 126 dainų tekstai, mįslės, patarlės ir priežodžiai, dzūkų vestuvių, krikštynų, šermenų aprašymai, piliakalnio bei arch. radinių aprašas, pastabos apie Kalvarijos apskritį ir kt. Už rinkinį gavo d-jos sidabro medalį. 1904 E. Volteris „Lietuviškosios chrestomatijos" II d. išspausdino iš B. rinkinio 21 dainą, 31 mįslę, 107 patarles ir priežodžius. B. sudarė liet. pr. m-loms skirtą skaitinių rink. „Vaikų žvaigždutė" (2 d., 1905—06), kuriame greta liet. rašytojų kūrinių pateikė taip pat savo užrašytų liaudies pasakų, vieną kitą originalų eilėraštį, pasakojimą ir kt. Su mkt. P. Daugirdu sudarė aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinį (2 d., 1906—09). B. vadovėliai buvo išleisti daug kartų.

BEÑDORIUS Stepas [apie 1898 — 1919 prie Utenos] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1917 įstojo į RSDDP Voroneže. Būdamas Raudonojoje gvardijoje, dalyvavo Spalio revoliucijoje, dirbo tarp karo pabėgėlių lietuvių. Vėliau RKP(b) Voronežo gub. k-to darbuotojas. 1918 pab. atvyko į Lietuvą, dirbo Tarybų valdžios organuose Ukmergėje, bendradarbiavo „Komunistė". Nužudytas burž. nacionalistų.

„BEÑDRAS DÀRBAS" — buržuazinis mėnesinis (vėliau ėjęs triskart per mėnesį) kooperacijos laikraštis, leistas 1928—35 Kaune.

„BEÑDRAS FRÒNTAS" — komunistinis pogrindinis žurnalas, ėjęs 1935 Klaipėdoje. Leido LKP Klaipėdos krašto k-tas. Išėjo 2 nr.

BENDRATÌS, infinityvas, — veiksmažodžių forma, žyminti veiksmą arba būseną, bet neapibrėžta asmens ir skaičiaus (liet. kalboje ir laiko) atžvilgiu (pvz., „eiti", „dirbti", „mokytis"). Liet. kalbos B. kilusi iš veiksmažodinių daiktavardžių (plg.: „mintis", „mirtis" ir pan.) naudininkų, kurie seniau turėjo galūnę *-ie* arba *-i*.

BEÑDRĖS — kaimas Alytaus rj., Miroslavo apyl., 10 km į p. v. nuo Alytaus, 3 km į p. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 157 gyv. (1959). Iš p. v. prie kaimo prieina Bendrių miškelis. Yra kolūkio gamybinių pastatų. Iki buržuazinės žemės reformos (1922—23) kaimo vietoje buvo dvaras, minimas XVII a. ist. dokumentuose. Burž. metais Bendrėse veikė LKJS pogr. kuopelė. D. Tėvynės karo metu B. gyventojas P. Matulionis buvo aktyvus taryb. partizanų ryšininkas.

BENDRÓVĖ — sutartimi arba įstatais pagrįstas asmenų susivienijimas bendram ūkiniam tikslui siekti. B. steigimo, likvidavimo, atsakomybės, atstovavimo klausimus ir dalininkų teises bei pareigas reguliuoja įstatymai ir B. dalyvių priimti įstatai, sudaryti pagal tuos įstatymus. Lietuvos Didžiosios Kun-stės

miestuose, kuriuose veikė Magdeburgo teisė, buvo pirklių B., pagrįstų sutartimis. B. dalininkų ginčus spręsdavo miesto teismas, o vėliau Iždo komisijos teismas. Panaikinus baudžiavą ir vystantis kapitalizmui, B. atsirado įv. ūkinės veiklos srityse (prekybos, pramonės, kredito, draudimo, transporto ir kt.). Burž. Lietuvoje buvo paplitusios pilnosios ir akcinės B., apréžtos atsakomybės B., kooperatyvai.

Pilnąją B. sudarė asmenys, susitarę bendrai verstis kuriuo nors verslu ir solidariai atsakyti prieš kreditorius visu savo turtu. B. narių tarpusavio santykius reguliavo jų sudaryta sutartis. B. turėjo savo pavadinimą, arba firmą — kokį nors žodį arba vieno dalininko pavardę. Nuo 1937 šios B. buvo registruojamos Prekybos ir pramonės rūmuose.

Apréžtos atsakomybės B. sudarė asmenys, kurie už B. veiklą atsakė prieš kreditorius tik savo įnašais, o pelną skirstėsi proporcingai įnašams. Šios B. (vok. santrumpa — G. m. b. H.) veikė tik Klaipėdos krašte, kur galiojo iš Vokietijos perimti civiliniai įstatymai.

Akcinę B. sudarė jos dalininkai (akcininkai), turintys tam tikrą akcijų skaičių, proporcingą kiekvieno įdėtų pinigų sumai. Akcinė B. jungė daugelį atskirų kapitalų į vieną stambų akcinį kapitalą. Burž. Lietuvoje akcinės B. kapitalas turėjo būti ne mažesnis kaip 100 000 lt, akcijos nominalinė vertė — ne mažesnė kaip 100 lt. Lietuvoje 1939 buvo 137 akcinės B.; jų kapitalas — 205,4 mln. lt. Daugiausia akcinių B. veikė pramonėje (84 B. su 98,4 mln. lt kapitalu) ir kredite (8 B. su 89 mln. lt kapitalu). Užsienio kapitalas dalyvavo 28 bendrovėse su 35,7 mln. lt kapitalu. Valstybės iždas dalyvavo 16 B. su 74,5 mln. lt kapitalu. Akcinės B. „Maistas" ir „Lietuvos cukrus" vertė valstiečius įsigyti dalį jų akcijų, išskaitydamos tam tikras sumas iš gaunamų už bekonus bei cukrinius runkelius pinigų. Tai buvo papildomas valstiečių apiplėšimas, nes valstietis, įgijęs vieną kitą akciją, šių akcinių B. tvarkymui negalėjo turėti jokios įtakos.

BENDŽIŪKAI — kaimas Molėtų rj., Joniškio apyl., 16 km į š. v. nuo Pabradės, 5 km į v. nuo Joniškio. 59 gyv. (1959). Š. pakraštyje, prie Narakio ež., yra piliakalnis; jo paviršius ariamas. Į r. nuo piliakalnio, Narakio p. krante, rasti IX a. gyvenusios moters griaučiai su žalvario ir stiklo papuošalais.

BEÑDŽIUS Andrius [g. 1917.IX.13 Rėžgaliuose (Šakių rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1960). 1941—45 kaip Raudonosios Armijos karys kovojo prieš hitlerininkus. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1951 dirba aukštosiose m-lose. 1953 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1960 Vilniaus un-to TSRS istorijos katedros vedėjas, nuo 1961 istorijos ir filologijos f-to dekanas. Nuo 1962 docentas. Išspausdino moksl. straipsnių Lietuvos soc. kultūros istorijos klausimais.

BEÑDŽIUS Stasys [g. 1909.VII.26 Seredžiuje (Kauno rj.)] — pažangus Brazilijos lietuvių visuomenės veikėjas. 1927 emigravo į Braziliją. 1930 įstojo į Brazilijos KP. 1935—38 ir 1942—43 jo bute veikė pogrindinės kom. laikraščių („Mūsų žodis" ir kt.) spaustuvės. II pasaul. karo metais kartu su kitais pažangiaisiais visuomenės veikėjais organizavo brazilų liaudies paramą TSRS. 1956 grįžo į Lietuvą. Nuo 1959 TSKP narys.

BENEDIKTÌNAI — katalikų vienuolių ordino, kurį įkūrė VI a. Italijoje Benediktas Nursijietis, nariai. Lenkų kun-ščių globojami, B. misionieriai nuo X a. pab. skverbėsi į Prūsiją, bet gyventojų buvo sutikti kaip grobikai ir žudomi (997 žuvo Vaitiekus Adalbertas, 1009 — Brunonas). Šiuos pirmuosius prūsų kolonizatorius popiežius vėliau paskelbė šventaisiais. Nuo XV a. pr. B. ėmė skverbtis ir į Lietuvos Did. Kun-stę. 1405 jie apsigyveno Trakuose, kur B. vienuolynas išsilaikė iki 1842 (1756—1832 turėjo skyrių Pašaltuonyje). Lietuvos didikas Mykolas Kazimieras Radvila 1673 įsteigė B. vienuolyną Nesvyžiuje, 1700 — Minske. Be to, 1590 įsteigti moterų benediktinių vienuolynai Nesvyžiuje, 1622 — Vilniuje, 1751 — Kražiuose, Kaune. Lietuvoje, kaip ir kitur, B. buvo aktyvūs „raganų" medžiotojai. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje" rašo, kad 1696. VI.27 Kražių benediktinių vienuolyno viršininkė Šverinaitė pareikalavo mirties bausmės Kirklių kaimo (Skaudvilės apyl.) gyventojams L. Kuzmai, M. Šaulienei ir L. Nomaišaitei už „susižinojimą su velniu", už pieno atėmimą iš dvaro karvių, velniui padedant. Visi 3, o paskui dar 20 žmonių buvo sudeginti gyvi. 1822 Vilniuje prie Kotrynos bažnyčios įsteigtas benediktinių vienuolynas XX a. pirmojoje pusėje tapo miesto tretininkių centru. Tretininkių org-jai daugiausia priklausė tarnaitės ir darbininkės, kurias vienuolės mokė kantriai nešti išnaudotojų jungą. Buržuazijos valdymo metais benediktinės turėjo vienuolynus Kaune, Čiobiškyje ir kitur.

BENEKERÁITIS Jonas [g. 1884.X.5 Griebčiuose (Vilkaviškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1904 emigravo į Kanadą. 1919 persikėlė į JAV. 1920 grįžo į Lietuvą, bet 1923 vėl išvyko į JAV. Aktyvus Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos ir kt. pažangių org-jų veikėjas. Nuo 1920 bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje" ir kt. pažangiuosiuose laikraščiuose.

BENGARDÁVIČIUS Vladas [g. 1909. VII.25 Linkuvoje (prie Kauno)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). 1944—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1947—50 dirbo gautame iš Tarybų valdžios ūkyje, buvo liaudies gynėjų grupės vadas. Nuo 1950 Kauno rj. „Bolševiko" kolūkio pirmininkas. Nuo 1958 TSKP narys.

BEÑGISAS Abromas [1919 Vilniuje — 1943.III.8 Jegorovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. Buvo spaustuvės darbininkas Šiauliuose. 1935 įstojo į LKJS, dirbo pogr. organizacinį darbą, vežiojo iš Kauno ir platino Šiauliuose kom. lit-rą. 1939—40 LKJS Šiaulių rj. k-to sekretorius. 1940—41 LKP Šiaulių miesto k-to sekretoriaus padėjėjas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys. Žuvo fronte.

BENIUŠEVIČIŪTĖ-ŽÝMANTIENĖ Julija — rašytoja. Ž. *Žemaitė*.

BENKŪNAI — kaimas Kaišiadorių rj., Paparčių apyl., 6 km į š. r. nuo Žaslių, šalia kelio į Paparčius. 30 gyv. (1959). B. minimi 1683 Paparčių dvaro inventoriuje.

BENOKRÁITIS Vytautas [g. 1931.III.1 Šiauliuose] — aktorius. Baigęs dramos studiją, nuo 1948 dirba Šiaulių dramos teatre. Nuo 1955 TSKP narys.

Vaidmenys: Valeras (Moljero „Tartiufas"), Mitia (A. Ostrovskio „Neturtas — ne yda"), Leonidas (A. Afinogenovo „Mašenka"), Baukus (J. Montvilos „Mirusieji prabyla") ir kt.

BÉNZĖ (Bense) Gertruda [g. 1933.IV.22 Pilkalnyje (dab. Dobrovolskas, Kaliningrado sr.)] — vokiečių kalbininkė, lituanistė. 1953—57 Halės-Vitenbergo un-te studijavo germanistiką, bendrąją kalbotyrą ir baltistiką. Nuo 1957 dirba to un-to bendrosios kalbotyros ir indologijos seminare. Parašė darbą „Naujai rastų XVIII a. lietuviškų dokumentų kalbiniai tyrinėjimai" (1958). 1959 lankėsi Lietuvoje. 1961 apgynė daktaro disertaciją apie baltų kalbų padalyvio kilmę.

Ršt.: Sprachliche Untersuchungen zu neugefundenen litauischen Dokumenten aus dem XVIII Jahrhundert.—„Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität", H. 3, Halle, 1958; Studien zu den Konstruktionen mit unflektiertem Partizip in der modernen litauischen Literatursprache.—„Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Komunikationsforschung", Bd. 14, B., 1961; Das unflektierte Partizip des Präteritums auf *-us* im Litauischen.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 6, V., 1963.

BENZÌNAS — *skystojo kuro* rūšis.

BEPIR̃ŠTIS Pijus [nuo 1940 **Daumantas**; g. 1895.III.11 Šilbaliuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1918—24 Komunistų partijos narys. Pirmosios LKP konferencijos (1918.IX.15 Užbaliuose) delegatas. 1919 LKP Bartininkų-Pajevonio parajonio, Marijampolės rj. k-tų narys. 1920 Suvalkijos sr. ž. ū. darbininkų profs-gos suvažiavime išrinktas į Centro valdybą. 1921 mokėsi Maskvoje. 1922 grįžo į Lietuvą, dirbo staliumi Kybartuose, Kaune. Nuo 1951 pensininkas.

BERÃGIS — kitas *Svėdaso* ežero vardas.

BĒRALAS — nevėtyti grūdai su pelais. Baudžiavos laikais, ypač badmečiais, vargingi valstiečiai iš B. kepėsi běralinę duoną (běralienę). Sudžiovintas B. buvo sugrūdamas piestoje ir malamas rankinėmis girnomis.

„BERĀŠTIS" — pažangus pedagoginis žurnalas, ėjęs 1919—20 Marijampolėje. Leido Lietuvos Mokytojų profesinė s-ga. Išėjo 5 nr.

BÉRBOMAS (Beerbohm) Ernestas Vilhelmas [1786.III.11 Berštininkuose (Šilutės rj.) — 1865.II.20 Muižėje (Šilu-

tės rj.)] — lietuvių tautosakos ir žodyno medžiagos rinkėjas. 1814—20 Klaipėdoje vertėsi geležies prekyba. 1820 apsigyveno savo dvare, Muižėje. 1835—40 Klaipėdos burmistras, nuo 1841 Kuršių marių žvejybos inspektorius. 1827—39 Kintų apylinkėje rinko ir siuntinėjo L. Rėzai liet. liaudies dainas, jų melodijas ir liet. žodyno medžiagą, daugiausia žvejybos terminus. Didelę dalį B. surinktų dainų paskelbė Ch. Barčas rinkinyje „Dainų balsai" (1886—89). Žodyno medžiagą B. teikė G. Neselmano žodynui (1851) ir A. Šleicherio liet. kalbos gramatikai (1856—57). Žurnale „Preussische Provinzialblätter" („Prūsijos provincijos laikraštis") B. paskelbė: 1833 — liet. liaudies dainos „Aš vargdienėlė, aš be tėtušio" tekstą ir jo vertimą į vok. kalbą, straipsnį vok. kalba „Žinios apie pagoniškus kapus Kuršių nerijoje", kuriame aprašė nerijos archeologinius radinius, aptarė jos istorinę praeitį, straipsnį vok. kalba apie Kuršių marių krantų sustiprinimą Kintų apylinkėje, 1835 — eilėraštį vok. kalba „Paskutinis Karvaičių medis". Keturi B. laiškai L. Rėzai su dainų tekstais, melodijomis ir medžiaga žodynui paskelbti L. Rėzos „Lietuvių liaudies dainų" II tome (1964).

BEŘCIŠKĖ — kaimas Šilutės rj., Saugų apyl., 13 km į š. nuo Šilutės, 2 km į r. nuo Klaipėdos—Jurbarko plento. 207 gyv. (1959). Kaimą supa Joniškės ir Norkaičių miškas.

BEŘČIŪNAI — kaimas Panevėžio rj., 9 km į v. nuo Panevėžio, abipus geležinkelio į Šiaulius; apylinkės ir kolūkio centras. 250 gyv. (1959). R. pakraščiu eina Sanžilės kanalas, kurio r. krante yra Berčiūnų miškas. P. pakraščiu eina Šiaulių—Panevėžio plentas. Per B. eina Naujamiesčio—Spirakių kelias, prie kurio susikūrė nauja B. gyvenvietė. Ryšių skyrius, girininkija, parduotuvė, valgykla, biblioteka (nuo 1958). Berčiūnų miške yra Berčiūnų glžk. st., o į p. nuo jos, Nevėžio ir Sanžilės santakoje,— vasarvietė, kurioje vasarą veikia 2 respublikinės pionierių stovyklos, ambulatorija (nuo 1955). Nevėžio krante, pušyne, yra III—IV a. pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Mirusieji pilkapiuose buvo laidojami nedeginti. Rasta antkaklių su kūginiais galais, krūtinės papuošalų, sudarytų iš pusmėnulio formos kabučių, geležinių įmovinių kirvių, piautuvėlių, dalgelių ir kt. dirbinių (dalis jų yra Kauno ist. muziejuje). 1919.V kaime buvo įsitvirtinęs Raudonosios Armijos 12 liet. šaulių pulko dalinys.

BEŘČIŪNŲ MÌŠKAS — miškas Panevėžio rj., 6 km į v. nuo Panevėžio. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Berčiūnų girininkijai. Plotas 417 ha. Reljefas lyguminis. V. pakraščiu eina Sanžilės kanalas, jungiąs Lėvenį su Nevėžiu, p.— teka Nevėžis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai, ant priesmėlio ir priemolio. Pušynų yra 53%, beržynų 36%, ąžuolynų, maumedynų, drebulynų, juodalksnynų ir baltalksnynų po 1—2%. Jaunuolynai sudaro 22%, pusbrandžiai medynai 61%, pribręstantieji 5%, brandieji 12%. Medynų vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 100 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, tetervinų. B. m. įeina į Panevėžio miesto žaliąją zoną. P. pakraščiu eina Šiaulių—Daugpilio glžk. Miške yra *Berčiūnų* vasarvietė ir glžk. stotis.

BERELOVIČIŪTĖ Mina [g. 1905 Gargžduose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Dirbo LKJS pogr. org-joje. 1928—32 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1930.IV ištremta iš Klaipėdos į Gargždus. 1931.XII suimta Klaipėdoje ir nuteista 6 metus kalėti. Buvo kalinama Šiauliuose ir Zarasuose. 1940—1941 dirbo Kaune, 1941—45 Samarkande, 1945—61 „Vaizdo" spaustuvės Vilniuje darbininkė. Nuo 1956 pensininkė.

BERÈZINAS Minajus [1904.VII.25 Izabelinoje (Ignalinos rj.) — 1941.VII.28 Maksimonyse (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1923 Vakarų Baltarusijos KP narys. 1939, Raudonajai Armijai išvadavus Vilniaus kr., organizavo vietines tarybas Ignalinos rj., 1941 pr.— Izabelinos kolūkį, kuriame iš pradžių buvo v-bos sąskaitininku, paskui — pirmininku. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BEREZNÁUSKAS Stasys [g. 1911.V.7 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mūrininkas. 1929—34 LKJS narys. Pogr. darbą dirbo Tirkšliuose. 1931—32 komjaunimo kuopelės sekretorius. 1934—41 LKP narys. 1934—35 mokėsi Maskvoje, part. m-loje. Ją baigęs, dirbo pogr. darbą Tirkšliuose. 1935 nubaustas kalėti. 1936—40 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos Musninkų org-joje. 1942 išvežtas į Vokietiją priverčiamajam darbui. Po karo darbininkas Vilniuje.

BEŘGAS Fiodoras Ivanovičius [g. apie 1844] — astronomas. Apie 1866 baigė Tartu un-tą. 1867 paskirtas astronomu į Vilniaus observatoriją. Nagrinėjo planetų orbitų skaičiavimą, fotometravo žvaigždes tuomet naujai sukonstruotu Šverdo sistemos fotometru.

BEŘGAS Nikolajus Vasiljevičius [1823.IV.5 Maskvoje — 1884.VI.28 Varšuvoje] — rusų poetas, vertėjas. 1843—46 studijavo Maskvos un-te. 1859—63 kaip period. spaudos korespondentas lankėsi Italijoje, Egipte, Lenkijoje ir kt. Nuo 1868 rusų kalbos ir lit-ros lektorius Varšuvoje. Labiausiai žinomas kaip vertėjas. Rinkinyje „Įvairių tautų dainos" (1854) paskelbė 28 tautų liaudies dainų originalus ir vertimus, jų tarpe 12 lietuviškų iš L. Rėzos „Dainų" (1843). Rinkinį gerai įvertino N. Černiševskis („Sovremennik", 1854, Nr. 11). B. atlikti liet. liaudies dainų vertimai 1921 Vilniuje išleisti atskiru leidinėliu.

BEŘGAS Viktoras [g. 1906.I.13 Šalkavoje (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, gamtos apsaugos darbuotojas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1920—1927 mokėsi Ukmergės g-joje. 1928 už polit. veiklą suimtas ir pašalintas iš g-jos; mokėsi matininkų kursuose Kaune, paskui eksternu baigė gimnaziją. 1929—30 buvo kalinamas Varnių konc. stovykloje. 1930—40 dirbo Žemės ūkio m-joje matininku; nuo 1932 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1940—41 Vilniaus aps. vykdomojo k-to pirmininkas. 1942—44 kovojo Raudonojoje Armijoje. Demobilizuotas dirbo TSRS Ž. ū. liaudies komisariate Maskvoje. Išvadavus Lietuvą, buvo Vilniaus aps., 1945—1947 Klaipėdos miesto vykd. k-to pirmininku. 1952 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1957 Gamtos apsaugos k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininkas ir Lietuvos TSR MA Gamtos apsaugos komisijos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1958 TSKP narys. 1961—64 Visasąjunginės gamtos apsaugos komisijos narys. Rašo gamtos apsaugos klausimais spaudoje. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas.

BERGÍENĖ Elena [g. 1910.XII.26 Odesoje] — gydytoja akušerė ginekologė. 1935 baigusi Kauno un-tą, dirbo Kauno ligoninėse gydytoja. 1938—40 Širvintų sveikatos punkto vedėja. Nuo 1940 Vilniaus I taryb. ligoninės gydytoja, 1944—46 ir nuo 1951 ten pat akušerijos-ginekologijos skyriaus vedėja, nuo 1944 ir medicinos m-los Vilniuje dėstytoja (1944—57 direktorė). Paskelbė straipsnių gimdos tamponavimo, mastito ir kitais akušerijos bei san. švietimo klausimais.

BEŘGMANAS Stefanas [tikr. **Epšteinas** Benjaminas; g. 1904.IX.3 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1919 LKJS narys. 1921—22 dirbo Kaune. Nuo 1923 V. Baltarusijos KP (VBKP) narys. Dirbo Vilniuje, Bialistoke, Gardine, Varšuvoje. Už rev. veiklą teistas 1923 „Miesto ir kaimo proletariato s-gos" byloje, 1924 „Bialistoko nelegalios spaustuvės" byloje ir 1926 „94 byloje" Vilniuje. Kalėjime sėdėjo apie 5 metus. 1931—34 VBKP vadovaujantis darbuotojas. Nuo 1925 bendradarbiavo VBKP spaudoje. Lenkijos KP VI suvažiavimo (1932) dalyvis. 1934—45 gyveno Tarybų Sąjungoje. Nuo 1945 Varšuvoje leidyklos „Książka i wiedza" („Knyga ir mokslas") marksizmo-leninizmo klasikų veikalų redakcijos vedėjas, V. Lenino raštų lenkų k. leidimo vyriausiasis redaktorius.

BERIÓZOVAS Anatolijus [g. 1922.I.16 Lebeniškiuose (Biržų rj.)] — žurnalistas, apybraižininkas. 1940 baigė g-ją Kaune. Studijavo mediciną Kauno un-te. Vok.

faš. okupacijos metais palaikė ryšius su Kauno ir Kėdainių rj. partizanais. 1944—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje, kovojo fronte. Demobilizuotas pradėjo dirbti žurnalistu. Išspausdino apybraižų apie kolūkinio kaimo žmones, apsakymų, ištraukų iš romano „Žemė" („Jaunieji", kn. 2, 1949), parašė pjesę „Getto", su G. Abramavičiumi išleido dokumentinę apysaką apie P. Zibertą „Ištikimybė" (1965). G. Abramavičiaus knygos „Tiesos beieškant" (1960) lit. bendraautoris.

Ršt.: Eiliniai žmonės, V., 1950; Naujas gyvenimas, V., 1950.

BERKĀVIČIUS Povilas [g. 1894.IX.21 Rygoje] — violončelistas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). 1912—14 studijavo Leipcigo ir 1914—15 Peterburgo konservatorijose. Dėstė Tartu Aukštojoje muz. m-loje, 1919—26 buvo „Vanemuinės" teatro orkestro koncertmeisteriu. 1926 baigė Tartu un-to medicinos f-tą. 1926—29 Rygos Konservatorijos profesorius ir Latvijos Nacionalinio operos teatro koncertmeisteris. 1929—41 Kauno operos teatro koncertmeisteris ir Kauno muz. m-los (nuo 1933 konservatorija) violončelės klasės vedėjas. 1944—49 Kauno Konservatorijos, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorijos profesorius.

BĚRKELIŲ MĬŠKAS — miškas Širvintų rj., 18 km į r. nuo Jonavos, 5 km į p. v. nuo Gelvonų. Priklauso Jonavos miškų ūkio Upninkų girininkijai. Plotas 576 ha; medynų 478 ha. Vakaruose jungiasi su Upninkų mišku, šiaurėje — su Medinų mišku, pietuose — su Būdos mišku. Iš B. m. pelkių išteka Musinis (Šventosios intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, gliejiški, priemoliniai. Vyraujantis miško tipas — drėgnas šilagiris. Drebulynų yra 43%, pušynų 27%, beržynų 20%, eglynų 8%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 23%, pusbrandžiai medynai 31%, pribręstantieji 19%, brandieji 27%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 191 ktm/ha, vid. prieauga 4,7 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama vid. 1,3 ktm/ha. Burž. metais iškirsta geriausi ąžuolai ir drebulės.

BEŘKMANAS Efroimas [g. 1900.IV.25 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — ekonomikos mokslų kandidatas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1925 baigė Berlyno universitetą. 1927—1940 dirbo Kauno įmonėse, 1940—41 Lietuvos TSR Valstybinėje plano komisijoje, 1941—44 Kazachijos TSR ir Maskvos įmonėse. 1944—49 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos skyriaus viršininkas. Nuo 1949 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1961 kapitalinių įdėjimų ekonominio efektyvumo sektoriaus vadovas. Vadovavo moksl. grupėms, kolektyvtai sprendžiančioms kompleksines Lietuvos TSR liaudies ūkio vystymo problemas, tais klausimais paskelbė moksl. straipsnių.

BEŘKMANAS (Baerkmann, Bärkmann) Jonas Karolis [1780 Vilniuje — 1856] — gydytojas, medicinos mokslų daktaras (1814). Baigė Vilniaus un-tą. 1826—32 Vilniaus un-te, 1832—42 Medicinos-chirurgijos akademijoje dėstė teismo mediciną, higieną, toksikologiją.

BERLĬNKA — iškreiptas feodalinės Lietuvos monetų, vad. boratinkų, pavadinimas. Ž. *Pinigai.*

BERMANÁITĖ Hodė (1916—1941) — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1932 Anykščiuose įstojo į LKJS pogr. org-ją. Už rev. veiklą 1933.XI suimta ir 1934 Panevėžyje nuteista 10 metų kalėti. Sėdėjo Utenos, Kauno, Zarasų ir Vilniaus kalėjimuose. 1940—41 Anykščiuose dirbo mezgėjų artelės pirmininke. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

BEŘMANAS Abromas [g. 1905.XII.31 Vidžiuose (Breslaujos rj., Baltarusijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1923 Anykščiuose įstojo į LKJS pogr. org-ją. 1925—27 buvo LKJS Anykščių parajonio k-to sekretorius. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1927 išrinktas LKP Panevėžio rajono k-to nariu ir LKP Anykščių parajonio k-to sekretoriumi. Bendradarbiavo „Tiesoje", „Kareivių tiesoje" (pseudonimas Petras). Už rev. veiklą 1929 suimtas ir 1930 kariuomenės teismo nuteistas 12 metų kalėti. Kalėjo Utenos, Panevėžio, Šiaulių kalėjimuose. Drauge su kitais Šiaulių kalėjime leido polit. kalinių žrn. „Kolektyvistas" (pseudonimai Jegoras, Linas, Anykštietis, Anykštenis). 1940—41 dirbo LKP Utenos aps. k-te. Nuo 1942 polit. darbuotojas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, 1945 demobilizuotas kapitono laipsniu. 1945—62 part. darbuotojas Kaune. Nuo 1962 pensininkas.

BEŘMONTININKAI — Vokietijos imperialistų suorganizuoti ir P. Bermonto-Avalovo vadovaujami vokiečių kariniai daliniai ir rusų baltagvardiečiai, veikę Pabaltijyje 1919 ir turėję uždavinį kovoti prieš Tarybų Rusiją bei vietos revoliucinį judėjimą. 1918.XI.11 Antantės imperialistai, norėdami sudaryti Pabaltijo kraštuose placdarmą kovai prieš Tarybų Rusiją, įpareigojo kapituliavusią Vokietiją laikinai palikti savo kariuomenę Pabaltijo kraštuose. Tai atitiko ir pačių Vokietijos imperialistų siekimą įsitvirtinti Pabaltijyje. Tačiau Pabaltijyje norėjo įsitvirtinti ir rusų baltagvardiečiai. 1918.X.10 Pskove Vokietijos ir Rusijos kontrrevoliucinių karo vadų buvo susitarta įkurti vad. Rusijos šiaurės armiją. Šiai armijai vėliau ėmė vadovauti carinis generolas N. Judeničius, orientavęsis į Antantės imperialistus. Tai nepatiko vok. imperialistams, ir jie patraukė į savo pusę aktyvų Rusijos šiaurės armijos organizatorių carinį pulkininką Bermontą-Avalovą, kuris stojo vadovauti atskirai armijai, sudarytai iš reguliariosios vok. kariuomenės dalinių, avantiūristų ir rusų baltagvardiečių. 1919.X bermontininkų buvo apie 50 000. (Be B., Pabaltijyje veikė Vokietijos kontrrev. kar. daliniai, vadovaujami gen. fon Golco, kurie kartu su B. terorizavo ir plėšė gyventojus.)

Lietuvoje pirmieji B. būriai pasirodė 1919.VII. Jie 1919.X užėmė Biržus, Linkuvą, Šiaulius, Radviliškį, užpuldinėjo vietos gyventojus, plėšikavo. Gyventojai bermontininkams organizuotai priešinosi. 1919.XI.21—22 prie Radviliškio ir Šiaulių bermontininkus puolė burž. Lietuvos kariuomenė, tačiau juos galutinai sutriuškinti sutrukdė Antantės misija, vadovaujama gen. Niselio, kuri pareikalavo leisti B. išvykti į Vokietiją. Paskutiniai B. daliniai pasitraukė iš Lietuvos 1919.XII.15.

BERNADỸNĖS PĖLKĖ — pelkė Anykščių rj., 5 km į p. nuo Troškūnų. Plotas 103 ha. Sausuminės kilmės raistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 1,2 m, vid. 0,78 m. Durpės tarpinio tipo; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 5,4%.

BERNADIŠIENĖ Petronėlė [g. 1910.IV.12 Geišiuose (Jurbarko rj.)] — kalbininkė, pedagogė, filologijos mokslų kandidatė (1962), Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1965). 1933 baigė Kauno un-tą. 1933—44 dėstė liet. kalbą ir lit-rą įvairiose g-jose. Nuo 1946 Vilniaus Ped. in-te dėsto literatūrinę liet. kalbą ir akcentologiją. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. kalbos sangrąžinius veiksmažodžius („VVPI mokslo darbai", t. 3, 8, 1957—59; „Kalbotyra", t. 4, 1962).

BERNARDĬNAI — katalikų vienuolių ordinas, *pranciškonų* ordino šaka. Pirmasis griežtesnės regulos pranciškonų vienuolynas, įst. Krokuvoje 1453, buvo pavadintas pranciškonų reformatoriaus Bernardino Sjeniečio vardu, todėl griežtesnės regulos pranciškonai Lenkijoje ir Lietuvoje gavo B. pavadinimą, kuriuo kitur Europoje nuo XII a. buvo vadinamas cistersų ordinas, *benediktinų* ordino šaka. B. tikslas — stiprinti katalikybę ir feodalinę santvarką. Lietuvos did. kun-ščio Kazimiero iniciatyva 1469 įkurtas pirmasis B. vienuolynas Vilniuje, paskui Kaune, o XVI—XVIII a. Kretingoje, Tytuvėnuose, Telšiuose, Trakuose ir kai kuriose kitose Lietuvos vietovėse. Moterys bernardinės turėjo savo vienuolynus Vilniuje (įst. XV a.) ir Kaune (įst. XVII a.). Palaikomi feodalų, B. vienuolynai išnaudojo liaudį ir greitai lobo. Pvz., Vilniaus bernardinių vienuolynas turėjo 5 dvarus su 6870 baudžiauninkų; XVIII a. pab. Trakų B. turėjo 4 dvarus, 8 kaimus, 4 spirito varyklas ir 5 dideles smukles; Tytuvėnų B. vienuolynui milžiniškas pajamas teikė jų

fabrikuojami „stebuklai". B. stengėsi paimti į savo rankas švietimą, turėjo m-las Telšiuose, Dotnuvoje, Troškūnuose, Kretingoje, Vilniuje, Kaune. Siekdami stiprinti katalikų bažnyčios pozicijas, kartu su *jėzuitais* B. aršiai kovojo prieš protestantus. Po 1863 sukilimo B. vienuolynai panaikinti, paliktas tik vienas — Kretingoje. Buržuazijos valdymo metais B. įsikūrė ir kitose Lietuvos vietose. 1931 sudaryta savarankiška Lietuvos B., vėl pradėjusių vadintis pranciškonais, provincija.

BERNARDÌNŲ BAŽNÝČIA — sąjunginės reikšmės architektūros paminklo — *Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblio* — dalis.

BEȒNATONIAI — kaimas Kauno rj., Raudondvario apyl., 5 km į š. nuo Raudondvario, Nevėžio deš. krante; kolūkio centras. 578 gyv. (1959). Per B. eina krūmais apaugusi dauba, kuria teka Upytė (Nevėžio intakas). Į v. nuo B. tęsiasi Lamankos miškas. Kaime yra kolūkio gamybinių pastatų, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1910), kultūros namai ir biblioteka. B. susideda iš **Senųjų B.**, **Naujųjų B.** (Pempinų) ir **Bernatonių Kaimelės** kaimų. Visi jie įsikūrę buv. Raudondvario dvaro žemėse. B. apylinkėse randama archeologinių radinių: akmeninių kirvukų, puodų šukių, žalvarinių ir geležinių dirbinių. Burž. nacionalistai 1945—47 kaime nužudė 11 žmonių.

BERNATÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Skaisgirio apyl., 8 km į š. v. nuo Panevėžio, Lėvens kair. krante. 216 gyv. (1959). Iš v. prieina Bernatonių miškas. Kaimo š. pakraštyje į Lėvenį įsijungia Sanžilės kanalas. Pro B. eina Panevėžio—Joniškėlio kelias ir geležinkelis. Yra Bernatonių glžk. st., pr. m-la (nuo 1938), biblioteka (nuo 1961). XVIII a. buvo Bernatonių seniūnija.

BERNATÓNIENĖ Leonarda [g. 1924.I.17 Šunskuose (Kapsuko rj.)] — inžinierė technologė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1956). 1947 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 dirba ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te), nuo 1958 docentė. 1961 įstojo į TSKP. Paskelbė moksl. straipsnių chem. technologijos klausimais.

BERNATÓNIS Jonas [g. 1910.XII.18 Apušote (Prienų rj.)] — inžinierius mechanikas. 1933 baigė Kauno aukštesniąją technikos m-lą. 1934—51 dirbo mechaniko, inžinieriaus darbą Klaipėdoje, Kaune, Garliavoje. 1940—50 dėstė Kauno automokykloje. Nuo 1962 Kauno autoremonto gamyklos technologas. Parašė „Eismo taisyklių vadovėlį" (4 leidimai — 1951, 1954, 1957, 1961), „Vairuotojo vadovą" (1958), „Traktorininko žinyną" (1957); „Žemės ūkio mechanizatoriaus žinyno" (1959) bendraautoris. Paskelbė straipsnių ž. ū. mechanizavimo klausimais.

BERNATÓNIS Juozas [g. 1922.VI.7 Apušote (Prienų rj.)] — inžinierius chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1954). 1947 baigė Kauno un-to technologijos f-tą ir pradėjo jame dėstyti. Nuo 1956 Kauno Politechnikos in-to maisto produktų technologijos katedros docentas. Nuo 1959 TSKP narys. Parašė vadovėlį „Bendroji maisto produktų technologija" (d. 1, 1962; d. 2, su J. Venskevičiumi, 1963) ir keliolika moksl. straipsnių.

BERNATÓNIŲ-STAČIŪNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Panevėžio rj., 9 km į š. v. nuo Panevėžio, į v. nuo Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Berčiūnų girininkijai ir Pasvalio miškų ūkio Gegužinės girininkijai. Plotas 746 ha; iš jų 564 ha medynų, 115 ha užima Skaisgirio pelkė, esanti ties Skaisgirio glžk. st. Masyvas ištįsęs iš š. į p. apie 7 km. Š. dalį sudaro Stačiūnų miškas (376 ha), p. — Bernatonių miškas (370 ha). Paviršius — moreninė lyguma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai bei priemoliniai, ir pelkiniai. Beržynų yra 54%, juodalksnynų 22%, eglynų 10%, drebulynų 11%, pušynų 2%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 9%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 23 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 91 ktm/ha, vid. prieauga 4,0 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, užklysta briedžių, šernų; iš paukščių laikosi jerubės, tetervinai, slankos. Miškai eksploataciniai. Š. v. pakraštyje įsikūrę Stačiūnai, p. r., prie geležinkelio, — Bernatoniai.

BEȒNEKERIS (Berneker) Erichas [1874.II.3 Karaliaučiuje — 1937.III.15 Miunchene] — vokiečių kalbininkas, slavistas, baltistas. Nuo 1902 Pragos, vėliau Breslau (dab. Vroclavas), Miuncheno un-tų profesorius. 1922—33 redagavo lingv. žurnalą „Archiv für slavische Philologie" („Slavų filologijos archyvas"). Pagr. veikalą „Prūsų kalba" (1896), į kurį įeina sen. prūsų k. gramatika, etimologinis žodynas ir visi žinomi tekstai. Vienas pirmųjų tyrinėjo žodžių tvarką slavų ir baltų kalbose. „Slavų kalbų etimologiniame žodyne" (2 t., iki žodžio *mor*, 1908—13) aiškino ir daugelio liet. žodžių kilmę.

Ršt.: Die preussische Sprache (Texte, Grammatik, etymologisches Wörterbuch), Straßburg, 1896; Die Wortfolge in den slavischen Sprachen, B., 1900; Slavisches etymologisches Wörterbuch, 2 Bde., Heidelberg, 1924 [II leid.].

BERNINKÈVIČIUS Antanas [1920.III.23 Krakėse (Kėdainių rj.) — 1941.VII.23 Babėnų miške (prie Kėdainių)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1935 įstojo į LKJS, iki 1940 buvo LKJS Krakių vls. pogr. k-to sekretoriaus pavaduotojas ir Kėdainių aps. k-to narys. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1941 partinis darbuotojas Krakių valsčiuje. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BERNIŪNAI — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 6 km į š. v. nuo Dusetų, prie Sartų ež. 69 gyv. (1959). Pro kaimą eina kelias iš Dusetų į Jūžintus ir Kamajus. Iš p. r. prieina Kavolių šilelis. Yra vėjo malūnas. 1938—39 veikė J. Malašinsko vadovaujama LKP pogr. kuopelė (jai priklausė B. Puteikis, Ona ir Liucija Puteikytės, P. Puošiūnas) ir V. Jusiaus vadovaujama komjaunimo kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais kaime taryb. partizanai susprogdino Šventosios tiltą, nukovė daug vok. karininkų.

BERNIŪNIŠKIAI — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 2 km į v. nuo Salamiesčio, 8 km į p. r. nuo Vabalninko. 36 gyv. (1959). Yra XII—XIV a. senkapių. Kaimas įsikūrė baudžiavos laikais Salamiesčio dvaro žemėje. 1904—05 B. buvo Salamiesčio socialdemokratų kuopelės būstinė. Prieš I pasaul. karą veikė slapta liet. m-la.

BERNÓTAI — kaimas Ignalinos rj., Dietkauščiznos apyl., 4 km į š. nuo Mielagėnų; kolūkio centras. 165 gyv. (1959). Per B. eina Švenčionių—Tverečiaus kelias. Malūnas, parduotuvė (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1923), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1959).

BEȒNOTAS Albinas [g. 1934.III.21 Urviniuose (Šakių rj.)] — poetas. 1958 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1958—63 dirbo žrn. „Moksleivis" redakcijoje, nuo 1963 žrn. „Jaunimo gretos" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Išleido poezijos rinkinius „Lygumos bunda" (1960) ir „Žaibų tyla" (1965), kuriuose apdainavo socialistinį Lietuvos kaimą, taryb. žmonių kūrybinį darbą, tautų draugystę.

Lit.: V. Reimeris, Gera pažintis. — „Pergalė", 1960, Nr. 11.

BEȒNOTAS Alfonsas [g. 1896.II.16 Šiaudiniuose (Utenos rj.)] — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—24 kovėsi Raudonojoje Armijoje prieš užsienio interventus ir baltagvardiečius. 1924—27 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Nuo 1927 dirbo partinį, pedagoginį ir ūkinį darbą Smolensko ir Maskvos srityse. 1943—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—61 dirbo ūkinį ir administracinį darbą Vilniuje. Pensininkas.

BEȒNOTAS Alfonsas [g. 1930.VI.12 Didžiasalyje (Ignalinos rj.)] — administracinis darbuotojas. 1954 baigė Vilniaus Ped. in-to fizikos-matematikos f-tą ir dirbo ped. darbą Kėdainiuose. Nuo 1959 TSKP narys. 1958—64 Kėdainių rj. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1964 Biržų rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BEȒNOTAS Jonas [1893.XI.9 Šiaudiniuose (Utenos rj.) — 1964.X.27 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1918 pab. kovojo Utenos apskrityje už Tarybų valdžią. Nuo 1919 Komunistų partijos narys ir LKP Vyžuonų vls. kuopelės sekretorius. 1920.XI dalyvavo LKP Utenos parajonio konferencijoje, kuri įvyko jo namuose Šiaudi-

nių kaime. Konferencijos metu buvo suimtas, bet pabėgo ir su partijos leidimu išvyko į Tarybų Rusiją. Nuo 1921 dirbo part. darbą ir mokytojavo Smolensko gubernijoje. 1929—31 mokėsi Maskvos Transporto ekonomikos in-te. Baigęs in-tą, 1931—35 dirbo ped. darbą Maskvos aukštosiose m-lose. 1935—44 ūkinis ir administracinis darbuotojas Permės srityje. Nuo 1944 adm. darbuotojas Vilniuje. 1948—51 Lietuvos TSR mėsos ir pieno pramonės ministro pavaduotojas. 1951—57 Lietuvos TSR MT darbuotojas. Pensininkas.

BER̃NOTAS Julius [g. 1931.IX.18 Vindeikiuose (Širvintų rj.)] — administracinis darbuotojas. 1957 baigęs Kauno Politechnikos in-to mechanikos f-tą, dirbo Vilniaus skaičiavimo mašinų g-loje. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1960 Pramonės ir kalnakasybos darbų saugumo priežiūros v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas.

BER̃NOTAS Napoleonas [1914.VI.12 Judrėnuose (Klaipėdos rj.) — 1959.IV.7 Klaipėdoje] — aktorius ir režisierius. 1938 baigęs Klaipėdos Ped. in-tą, kurį laiką mokytojavo. 1940 įstojo į Vilniaus „Vaidilos" teatro trupę. Nuo 1945 Telšių dramos teatro aktorius. 1952—56 Klaipėdos dramos teatro aktorius ir režisierius. Pastatė A. Liobytės pjesę vaikams „Meškos trobelė", V. Minko „Neminint pavardžių" ir kt. Nuo 1956 Lietuvos Kino studijos aktorius ir režisierius.

Vaidmenys: Tebaldas (V. Šekspyro „Romeo ir Džuljeta"), Tartiufas (Moljero „Tartiufas"), Paratovas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Oskaras (V. Lacio „Žvejo sūnus") ir kt.; filmuose — Striupas („Tiltas"), Aloyzas („Kol nevėlu"), Stumbras („Kalakutai"), Pampikas („Žydrasis horizontas").

BERNOTĖ́NAS Vaclovas [g. 1917.X.11 Taline] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1944), kultūros darbuotojas. 1920—36 gyveno Radviliškyje. Baigęs Šiaulių berniukų g-ją, 1936—39 studijavo Kauno un-to teisės f-te. Pašauktas atlikti karo prievolės, 1940 aspirantu baigė karo m-lą. 1940—41 dirbo Marijampolės aps. liaudies tardytoju. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karininkas. Dalyvavo mūšiuose. Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas buvo suteiktas už kovinio uždavinio įvykdymą Kursko—Oriolo lanke 1943.VI.25 mūšyje. Nuo 1944 TSKP narys. Dalyvavo mūšiuose, vaduojant v. Baltarusiją, Lietuvą ir Latviją. Demobilizuotas dirbo Lietuvos TSR AT Prezidiumo Pirmininko padėjėju. 1953—63 Kultūros ministerijos bibliotekų skyriaus viršininkas. Nuo 1964 Resp. bibliotekos retų spaudinių sk. vedėjas. Periodikoje ir kolektyviniuose leidiniuose paskelbė apybraižų apie D. Tėvynės karą, straipsnių kultūrinio darbo klausimais. Parašė pjesių saviveiklai. 1947 dramos veikalų konkurse premijuotoji pjesė „Už tėvynę" pastatyta Kapsuko ir Kauno jaunimo teatruose.

Ršt.: Vasara Oriolo žemėje, V., 1962; Лето на Орловской земле, Орёл, 1963.

Lit.: **J. Dovydaitis,** Tarybų Sąjungos Didvyris Vaclovas Bernotėnas, K., 1945.

BERÓPŠILIO PÉLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 12 km į š. r. nuo Panevėžio, Pyvesos ir Lėvens vandenskyroje. Plotas 442 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Paviršius vidutiniškai kemsuotas. Durpių klodo didž. storis 2,7 m, vid. 1,25 m. Pelkės vid. dalyje klodą sudaro mediuminės, vidutiniškai susiskaidžiusios durpės, likusioje dalyje — įv. tipų plynraistinės, labai susiskaidžiusios; vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 11%. Po durpėmis smėlis.

BER̃SONAS Stanislovas [m. 1919.IV.21 Rudaminoje (Vilniaus rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje veikėjas. Jaunystėje už anticarinę veiklą ištremtas į Sibirą. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. Po Vasario revoliucijos įsitraukė į rev. judėjimą, buvo vienas Socialistinio lenkų susivienijimo vadovų Minske, dienraščio „Polska prawda" („Lenkų tiesa") redaktorius. Pradžioje buvo menševikas internacionalistas, nuo 1917 vasaros tapo bolševiku. 1917 pab.— 1918 pr. aktyviai kovojo prieš kontrrevoliucinę gen. Dovbor-Musnickio kar. avantiūrą Baltarusijoje. 1918.II kaizerinei kariuomenei užėmus Minską, persikėlė į Smolenską. 1919.I.11 Baltarusijos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaras. Pilsudskininkų sušaudytas.

BERŠÁKAS Vasilijus [g. 1919.X.17 Nechvoroščenske (Poltavos sr., Ukrainos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 VLKJS narys. 1939—41 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1941.XI.21 mūšyje sužeistas, pateko į hitlerininkų nelaisvę. 1942.IX iš Kauno stovyklos pabėgo ir įstojo į baltarusių partizanų brigadą „Spartakas". 1943.VIII iš „Spartako" perėjo į Kalinausko partizanų būrį. Būriui padidėjus, paskirtas grupės vadu. 1944—45 Vyriausiosios autotransporto v-bos dirbtuvių Vilniuje vedėjas, 1945—48 tarnavo Vidaus reikalų m-jos kariuomenės dalinyje. Nuo 1948 Vilniaus pieno kombinato darbininkas.

BÉRŠTININKAI — kaimas Šilutės rj., Stoniškių apyl., 13 km į š. v. nuo Pagėgių, 2 km į p. v. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 201 gyv. (1959). Kaime randama akmens amžiaus įrankių.

BÉRŠTŲ MÌŠKAS — miškas Šilutės rj., 14 km į p. nuo Šilutės, tarp Nemuno ir jo intako Leitės. Priklauso Šilutės miškų ūkio Juknaičių girininkijai. Plotas 612 ha; iš jų 352 ha medynų, 236 ha užima *Berštų pelkės* dalis. Reljefas lygumినis. Per pavasario potvynius beveik visas B. m. apsemiamas. Dirvožemiai daugiausia pelkiniai, aukštutinio tipo durpiniai; aukštesnėse vietose jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai. Vyraujantis miško tipas — šlapias šilas. Auga pušys, beržai, juodalksniai, baltalksniai. Medynų vid. amžius 34 metai, bonitetas IV—V, skalsumas 0,4—0,5; vid. tūris 62 ktm/ha, vid. metinė prieauga 1,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių. Miškas įeina į Nemuno apsauginę juostą.

BÉRŠTŲ PÉLKĖ — pelkė Šilutės rj., 14 km į p. r. nuo Šilutės, 7 km į p. v. nuo Juknaičių geležinkelio stoties, tarp Nemuno ir jo intako Leitės. Plotas 517 ha. Pelkė sausuminės kilmės. P. dalį užima aukštapelkė, likusią — žemapelkė. Paplitę viksviniai plynraisčiai. Durpių klodo didž. storis 5,8 m, vid. 2,3 m. Durpės plynraistinės bei plyninės; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 5,3%.

BERŪ̃KŠTYTĖ Janina [g. 1929.IV.17 Apsuonoje (Kaišiadorių rj.)] — aktorė. 1949 baigusi Kauno kooperacijos technikumą, dirbo aktore Kauno jaunojo žiūrovo teatre. 1952 baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją. Nuo 1952 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė. 1957 suteikta Lietuvos TSR Valst. premija už Veronikos vaidmenį A. Liobytės ir K. Kymantaitės dramoje „Paskenduolė" (pagal A. Vienuolio apsakymą). Nuo 1962 TSKP narė.

Vaidmenys: Monika (V. Miliūno „Žemė maitintoja", pagal P. Cvirkos romaną), Ieva (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Graciela (E. de Filipo „Melo ilgos kojos"), Audra (J. Kavoliūno „Aš matau saulę"), Rasiuka (Just. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai"), Natalja Petrovna (I. Turgenevo „Mėnuo kaime"), Valia (V. Tokarevo „Sąžinė", pagal D. Pavlovos romaną) ir kt.

BERZAKÁITĖ Dveira [g. 1907.V.20 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1924 Ukmergėje baigė g-ją, įstojo į LKJS. Nuo 1925 mokėsi Kauno un-to med. f-te. 1926 dirbo LKJS Kauno rj. k-to nare ir sekretore. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1927 įkalinta Varnių konc. stovykloje. 1929 pr. paleista iš stovyklos, dirbo f-ko darbininke ir tęsė rev. veiklą; už tai 1929 pab. vėl nuteista 6 metus kalėti. Sėdėjo Kauno, Ukmergės, Marijampolės, IX forto kalėjimuose. 1936 išėjusi iš kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą: 1936—37 buvo LKP CK instruktorė Klaipėdoje, Panevėžyje, Rokiškyje.

1937—38 LKP Kauno rj. k-to narė, 1938—40 (su pertraukomis) Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos CK sekretorė. Keletą kartų bausta adm. tvarka ir ištremta. Burž. Lietuvos kalėjimuose iš viso sėdėjo 9 metus. 1940—41 dirbo LKP Vilniaus miesto k-to, vėliau LKP CK instruktore. LKP V suvažiavime išrinkta kandidate į LKP CK narius. D. Tėvynės karo metais dirbo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotine evakuotųjų reikalams Jaroslavlio, Ivanovo, Vologdos srityse. Po karo part. darbuotoja, Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redaktorė. Nuo 1955 Lietuvos Kino studijos darbuotoja.

BERZGAINIAI — kaimas Ukmergės rj., Žemaitkiemio apyl., 5,5 km į p. r. nuo Žemaitkiemio. 121 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs stačiame dešiniajame Siesarties krante. Yra pr. m-la (nuo 1944). Prie B., aukštumoje, yra piliakalnis. Jis paskelbtas landšaftiniu-istoriniu draustiniu. Iš r., p. ir v. piliakalnį supa gilios daubos; š. pusėje, dirvose, apie 2 ha plote randamas tamsios spalvos kultūrinis sluoksnis — sen. gyvenvietės liekanos.

Piliakalnio aikštelė ovalo formos, apie 120 m ilgio ir 70 m pločio. Aikštelės š. pusėje yra apie 6 m aukščio pylimas, už jo — griovys ir antras apie 3 m aukščio pylimas, iš dalies juosiantis ir piliakalnio v. šlaitą. 1936 archeologas P. Tarasenka piliakalnio aikštelės v. dalyje iškasė 10 m ilgio ir 1 m pločio perkasą, kuriame rastas iki 0,8 m storio kultūrinis sluoksnis. Tyrinėjant aptikta I t-mečio radinių — lipdytinės keramikos su brūkšniuotu, grublėtu ir lygiu paviršiumi, molinis verpstukas, gyvulių kaulų, apdegusio molinio tinko gabalų, nuo ugnies suskeldėjusių akmenų ir kt. Panašių radinių pasitaiko ir piliakalnio papėdės sen. gyvenvietėje.

BERZNÌCKAS Joselis [g. 1918.I.5 Veisiejuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1937 LKJS narys. 1937 baigė Kauno amatų m-lą „Ort". 1937—39 dirbo Klaipėdos tekstilės f-ke „Liverma", 1939 Kauno metalo f-ke „Liviela". Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1939 suimtas ir ištremtas į Dimitravo, 1940.I perkeltas į Pabradės priverčiamojo darbo stovyklą. Nuo 1940 dirba administracinį darbą (nuo 1949 Lietuvos TSR Ministrų Taryboje).

BÉRŽA — ežeras Molėtų rj., 3 km į š. v. nuo Dubingių. Plotas 48 ha, didž. gylis 38 m. Ežeras rininis, pailgas; ilgis 2070 m, didž. plotis 450 m, kranto linijos ilgis 5,3 km. Krantai (išskyrus vakarinį) statūs, aukšti. Iš B. į Soselio ež. teka bevardis upelis. Ežero pakrantėje yra Pilviškių ir Kieriškių vienkiemiai. Ežeras verslovinis.

BERŽAĨ — **1.** Kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 4 km į š. nuo Dotnuvos, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 291 gyv. (1959). Pro kaimą teka Kruostas. Mašinų-melioracijos stotis, pr. m-la (nuo 1950). B. apylinkėse yra V—VI a. plokštinių griautinių kapų. Kaimas minimas 1596 Roščių dvarelio inventoriuje (4 ūkiai, 3 valakai).

2. Kaimas Jonavos rj., 6 km į š. r. nuo Jonavos; apylinkės centras. 74 gyv. (1959). Kaimo pietryčiuose Beržanka įteka į Lokį. Yra aštuonmetė m-la (1935—1949 pradinė). 1860 B. dvaro valstiečiai atsisakė eiti lažą ir atvirai pasipriešino policijai, bandžiusiai suimti jų patikėtinį valstietį Kriaučiūną.

BÉRŽALOTAS — pelkė Švenčionių rj., 8 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Plotas 245 ha. Pelkėje telkšo keletas reliktinių ežerėlių. Išteka keli bevardžiai upeliai. B.— ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Joje aptiktas beržas keružis. Durpių klodo didž. storis 8,4 m, vid. 3,45 m. Durpės fuskuminės ir mediuminės; vid. susiskaidymas 19%, vid. peleningumas 4,8%.

BÉRŽAS. Lietuvoje auga 4 savaiminės B. rūšys ir keliolika introdukuotų.

SAVAIME AUGANČIŲ beržų dažniausias **karpotasis B.** *(Betula verrucosa).* Jis būna lygiažievis arba grublėtasis, užauga iki 30 m aukščio. Pradeda žydėti vidutiniškai IV.25—V.18, sėklos prinoksta liepos—rugpiūčio mėn. Miško pakraščiuose, palaukėse pasitaiko jo forma — karelinis karpotasis B. *(B. v. f. carelica)*, iki 4—8 m aukščio. Žymiai retesnis už karpotąjį **plaukuotasis B.** (*B. pubescens*), iki 23 m. Pelkėse dažnas **liekninis B.** (*B. humilis*), iki 2,5 m. **B. keružis** (*B. nana*), 0,5—1,2 m, pasitaiko aukštapelkėse: Šepetos (Kupiškio rj.), Beržaloto (Švenčionių rj.), Laukesų (Jurbarko rj.), Raudonplynės (Kapsuko rj.). Apsilpusių B. medienai labiausiai kenkia beržų balangraužis ir jo lervos. Beržynai Lietuvoje paplitę nevienodai, pvz., Tauragės, Radviliškio, Šiaulių, Joniškio, Pakruojo ir Pasvalio miškų ūkiuose beržynai sudaro daugiau kaip 30% visų miškų, o Veisiejų, Druskininkų, Marcinkonių, Varėnos, Trakų ir Švenčionėlių miškų ūkiuose — iki 5%. Gausiausia beržynų velėniniuose jauriniuose smėliniuose dirvožemiuose, slūgsančiuose ant priemolio, ir velėniniuose karbonatiniuose priemoliniuose dirvožemiuose. B. auga grynais medynais ir mišriai su eglėmis, pušimis, ąžuolais, uosiais. Didelę dalį medynų sudaro hibridiniai B. Apie 30% visų beržynų yra mėlyniniai, 25% — kiškiakopūstiniai, 23% — plačialapiniai, 10% — brukniniai, 9% — viksviniai, apie 3% — kimininiai. Beržynai užima 295 000 ha (iš jų 202 000 ha valst. miškuose) ir sudaro 18,7% visų miškų. Valst. miškų beržynų vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 86 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Kasmet iškertama apie 140 000 ktm. Iš geriausių ir didžiausių rąstų gaminama fanera, iš plonesnių daromi baldai, mašinų dalys, sporto reikmenys, tara. Žievė vartojama deguto ir taros gamybai. Iš B. šakučių daromos šluotos ir vantos.

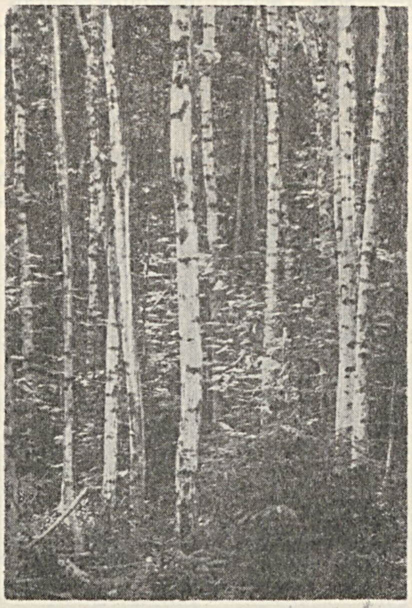

Beržas. Brukninis mėlyninis beržynas Biržų girioje

Pakelės **beržai** ties Bubiais (Šiaulių rj.)

INTRODUKUOTOSIOS B. RŪŠYS — **popieržievis B.** *(B. papyrifera)* ir **kvapusis B.** *(B. lenta)* — pasitaiko parkuose (Alytuje, Kaune, Palangoje). Kai kuriuose parkuose aptinkamos ir introdukuotosios karpotojo B. formos — svyruoklinis *(B. v. f. Youngii)* ir karpytalapis *(B. v. f. dalecarlica).* Be to, miškų ūkio medelynuose auginama keliolika naujų B. rūšių.

Lit.: **J. Dagys** [ir kt.], Beržo sulos vitamüningumo ir jos tekėjimo per parą periodiškumo klausimu.—„LTSR MA Biologijos instituto darbai", t. 2, V., 1954; Lietuvos TSR miškai, V., 1962 [p. 212—230].

BERŽĒ — upė Radviliškio rj., Šušvės kair. intakas. Ilgis 40 km, baseino plotas 282 km². Prasideda į p. nuo Radviliškio, Sulinkių pelkėse. Teka į š. r., nuo Radviliškio—Jonavos glžk. pasuka į p. Įteka į Šušvę 81 km nuo jos žiočių, ties Kelmynais. Vaga sekli, dumblėta; vasarą kai kur išdžiūsta. Krantai žemi, pelkėti. Slėnis neryškus. Intakai: kairieji — Banko kanalas, Sarbalis ir

bevardis upelis; dešinieji — Legetys ir 3 bevardžiai. Aukštupyje jungiasi su daugybe melioracinių griovių. Vid. nuolydis 58 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,4 m^3/s. Upę kerta Radviliškio—Šiaulėnų, Šeduvos—Šiaulėnų ir Šeduvos—Šaukoto keliai.

BERŽĖLĖ — kaimas Kėdainių rj., Surviliškio apyl., 3 km į p. v. nuo Surviliškio, 14 km į v. nuo Truskavos. 76 gyv. (1959). R. pakraščiu eina Kėdainių—Krekenavos kelias. B. minima 1572.

BÉRŽĖNAI — kaimas Joniškio rj., Rudiškių apyl., 8 km į š. r. nuo Gruzdžių, prie kelio į Joniškį. 126 gyv. (1959). Per B. teka Kūra (Mūšos deš. intakas). Iš p. prieina Draskų miškas, iš š.— Beržėnų miškas. Yra girininkija, pr. m-la (nuo 1919), kultūros namai (nuo 1963). XVI—XVIII a. dokumentuose minimas B. dvaras ir raktas (valsčius). Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo metu (1769) aplinkinių kaimų gyventojai užpuolė B. dvarą ir sunaikino teismo bei nuosavybės dokumentus. 1943—44 kaime buvo taryb. partizanų būstinė.

BÉRŽĖNAI II — kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 11 km į š. r. nuo Užvenčio, abipus kelio į Šiaulius, Ventos kair. krante; kolūkio centras. 80 gyv. (1959).

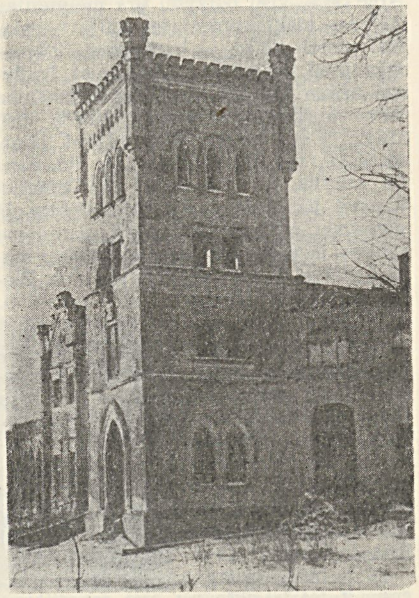

Beržėnai II. Buv. dvaro rūmai

Ties B. II į Ventą įteka Aunuva. Iš š. prieina Beržėnų miškas. Sviesto ir sūrių g-la, malūnas, lentpiūvė, kultūros namai (nuo 1958). Yra išlikę buv. dvaro rūmai ir didelis parkas.

BERŽÍENA — upė Rokiškio rj., Vengerinės deš. intakas. Ilgis 20,5 km, baseino plotas 70 km^2. Prasideda ties Miliūnais (Didsodės apyl.) ir teka į v. Įteka į Vengerinę 1,5 km nuo jos žiočių. Intakai: 2 bevardžiai upeliai (abu deš.). Vaga sekli, vasarą vietomis išdžiūsta. Krantai žemi.

BERŽÎNĖ — ežeras Zarasų rj., 12 km į š. r. nuo Dūkšto, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 14 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 740 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai sausi. Pakrantėje yra Beržinės vienkiemis. Ežeras verslovinis.

BÉRŽINIAI — kaimas Biržų rj., Geidžiūnų apyl., 12 km į p. r. nuo Biržų, 7 km į v. nuo Papilio. 19 gyv. (1959). Iš š. ir r. prieina Beržynės miškas. Kaime 1896 gimė proletarinis poetas J. Janonis.

BÉRŽININKAI — kaimas Joniškio rj., Kepalių apyl., 3 km į p. r. nuo Joniškio. 148 gyv. (1959). Pro B. teka Audruvė ir jos deš. intakas Kiriena, paversti melioracijos kanalais; eina kelias iš Joniškio į Pašvitinį. Burž. metais B. gyventojai Valerija ir Dominykas Poviloniai platino kom. lit-rą; jų namuose vykdavo valstiečių neleg. susirinkimai.

BÉRŽININKŲ ĒŽERAS — ežeras Ignalinos rj., 3 km į š. r. nuo Dūkšto, prie Dūkšto—Breslaujos geležinkelio. Plotas 10 ha. Užima daubą rinos dugne; ilgis 450 m, kranto linijos ilgis 1300 m. Ežeras nenutekamas, pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai sausi, aukšti. P. r. pakrantėje yra Beržininkų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 15,8 kg/ha (daugiausia karosų).

BERŽÎNIS Viktoras [g. 1923.I.1 Gomelyje (BTSR)] — literatas, vertėjas. Baigęs Švenčionių mkt. seminariją, iki 1946 dirbo mokytoju Utenos g-jose. 1948—1950 Lietuvos TSR dramos teatro lit. dalies vedėjas, 1950—52 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redaktorius. 1952 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Dirbdamas Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te (1954—58), prisidėjo prie „Lietuvių literatūros istorijos" I—III tomų ir kai kurių kitų in-to leidinių parengimo spaudai. Nuo 1958 dirba liet. taryb. enciklopedijos redakcijoje. Išvertė į liet. kalbą polit. ir moksl. lit-ros veikalų, poezijos kūrinių.

BÉRŽINIS — ežeras Vilkaviškio rj., 18 km į v. nuo Kalvarijos, 2 km nuo Lenkijos sienos. Plotas 17 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 885 m, kranto linijos ilgis 2010 m. Ežeras nenutekamas, pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai (išskyrus šiaurės vakarų) aukšti, sausi. Š. v. pakrantėje įsikūrę Tupikai, v.— Aštrakalnis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BERŽINSKÁITĖ Anatolija [g. 1928.I.20 Ramoškiuose (Radviliškio rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1963). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 dirba ped. darbą Vilniaus un-to TSKP istorijos katedroje. Nuo 1956 TSKP narė.

Ršt.: LKP veikla, auklėjant Lietuvos darbo žmones proletarinio internacionalizmo dvasia 1927—1940 metais, V., 1962.

BERŽŸS Pranas [1905.IX.15 Mantvyduose (Telšių rj.) — 1946.V.15 ten pat] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1940 Kaunatavo (Telšių aps., Ubiškės vls.) seniūnas. Faš. okupacijos metais buvo suimtas, bet greit paleistas. Po D. Tėvynės karo Kaunatavo apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BERŽONIŪ PÉLKĖ — pelkė Ignalinos rj., 6 km į š. r. nuo Dūkšto, rytinėje Dūkšto ež. pakrantėje. Plotas 156 ha. Pelkė ežerinės kilmės, įv. tipų. Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 2,8 m; vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 7,4%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3 m. Dugne smėlis.

BÉRŽORAS — **1.** Ežeras Plungės rj., 2 km į p. nuo Platelių. Plotas 52 ha, didž. gylis 6 m, vid. gylis 3,5 m. Dubuo išgulėtas ledo luisto. Ilgis 1135 m, kranto linijos ilgis 6,8 km. Yra 0,22 ha sala. Įteka Šaltupis, išteka Žvirgždas (į Platelių ež.). Š. pakrantėje įsikūręs Beržoro kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 8,4 kg/ha.

2. Kaimas Plungės rj., Platelių apyl., 2 km į p. nuo Platelių, prie kelio į Plungę. 189 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Beržoro ežero š. krante. Dalis sodybų stovi viena prie kitos, abipus kelio, kitos — vienkiemiai. Rytuose kaimas siekia Platelių ež., vakaruose — Beržoro mišką. Kaimo kapinėse yra archit. požiūriu įdomi bažnyčia, statyta 1746. Jos sienos suręstos iš tašytų eglinių rąstų; viduje yra vertingų liaudies meno pavyzdžių —

Beržoras 1

medžio ir geležies dirbinių. Netoli kaimo yra Šventorkalnio ir Kepurkalnio piliakalniai. XV a. pab. ist. šaltiniuose minimas B. dvaras, priklausęs Lietuvos bajorui J. Kęsgailavičiui. Burž. metais veikė garinė lentpiūvė.

BÉRŽTALIS (latv. Bērstele) — upė Lietuvos TSR (Pakruojo rj.) ir Latvijos TSR, Ylikio kair. intakas. Ilgis 49 km (Lietuvos TSR 38 km), baseino plotas 149 km^2 (Lietuvos TSR 129 km^2). Versmės 6 km į v. nuo Linkuvos. Teka į š. pro Žeimelį. Įteka į Ylikį 14 km nuo jo žiočių. Intakai: Piktakmenis ir bevardis upelis (abu deš.). Upė sekli, žemais krantais. Vid. nuolydis iki sienos su Latvijos TSR 90 cm/km. Debitas ties Latvijos TSR siena: maks. 35,0, vid. 0,75, min. 0,1 m^3/s. Vasarą dažnai išdžiūsta. Vaga 1931 sureguliuota.

BÉRŽTUVOS PÉLKĖ — pelkė Tauragės rj., 11 km į p. v. nuo Tauragės, prie Žiogio (Jūros kair. intako). Plotas 129 ha. Raistinė ir plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,7 m, vid. 1,2 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 18%.

BERŽUÕLIS — ežeras Trakų rj., 1 km į r. nuo Semeliškių. Plotas 17 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 700 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 1880 m. Ežeras pasiekęs senatvės stadiją. Krantai (išskyrus šiaurės rytų) žemi, pelkėti. Lėkštą dugną dengia dumblas bei sapropelis. Įteka bevardis upelis, išteka Beržuolė (Strėvos intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1961 sugauta 15,4 kg/ha.

BERŽUONÀ — ežeras Kupiškio rj., 5 km į š. v. nuo Panemunėlio. Plotas 11 ha. Ežeras telkšo dauboje, susiformavusioje, ištirpus ledo luistui. Ilgis 460 m, didž. plotis 300 m. Ežeras pasiekęs senatvės stadiją. Krantai žemi, pelkėti (išskyrus šiaurės rytų), sunkiai prieinami. Lėkštą dugną dengia sapropelis. Išteka Beržuona (Nemunėlio intakas). Netoli ežero yra Beržuonių kaimas.

BÉRŽUONIS — ežeras Rokiškio rj., 12 km į š. r. nuo Pandėlio. Plotas 15 ha. Ežeras elipsės formos, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 630 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Krantai aukšti. Iš B. į Dumblio ež. teka bevardis upelis. 0,5 km į š. r. nuo B. įsikūręs Kurkliečių kaimas. Ežeras verslovinis.

BERŽŪPIS — kaimas Varėnos rj., Matuizų apyl., 5 km į š. r. nuo Varėnos, 1 km į v. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. 38 gyv. (1959). Per kaimą teka Beržupis (Merkio intakas). Kaimo apylinkėse rasta neolito ir mezolito stovyklų liekanų.

BÉRŽUVIS — 1. Ežeras Švenčionių rj., 3 km į š. nuo Švenčionių, prie kelio į Zablatiškę. Plotas 18 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 800 m, kranto linijos ilgis 2,8 km. Ežeras nenutekamas, pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai aukšti, sausi, rytuose apaugę mišku. Š. pakrantėje yra Beržuvio, p.— Akmenyčios kaimai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Kaimas Švenčionių rj., Bielionių apyl., 5 km į š. nuo Švenčionių. 36 gyv. (1959). Į p. nuo kaimo yra Beržuvio ež., kurio pakrantėje dažnai rengiamos rajoninės dainų šventės, festivaliai. Iš š. ir r. prie kaimo prieina Beržuvio miškas. Yra kolūkio gamybinių pastatų, lentpiūvė. B.— Švenčionių miesto gyventojų mėgstama poilsio vieta.

BESPARÃITIS Jonas [1898.VIII.16 Skriaudžiuose (Prienų rj.) — 1958.XI.2 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo pas buožes. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 aktyviai dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Užnemunėje (Antanave, Kazlų Rūdoje). 1919 pr. savanoriu stojo į Raudonosios Armijos liet. pulką, raudonųjų partizanų būryje kovojo Alytaus rajone, 1919.II dalyvavo Alytaus užėmime. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, mokėsi Raudonosios Armijos vadų kursuose Maskvoje, dalyvavo pilietiniame kare Kaukaze, tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1930 išėjęs į atsargą pulko komisaro laipsniu, mokėsi Leningrado Elektrotechnikos in-te, dirbo administracinį darbą Leningrade. 1940—43 LKP CK aparato darbuotojas. Nuo 1943 dirbo administracinį darbą Maskvoje, nuo 1947 — Vilniuje.

BESTRAIGIŠKĖS MIŠKAS — miškas Lazdijų rj., 4 km į p. nuo Seirijų. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Leipalingio girininkijai. Plotas 807 ha; medynų 555 ha. Reljefas banguotas. Miške yra 0,4 ha ežerėlis Lupočežeris; daug nedidelių pelkių — Juodežerio, Juodraisčio, Plieskinės ir kt. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai bei priesmėliniai, vietomis riedulingi. Šiaurėje paplitęs drėgnokas šilagiris, pietuose — drėgnokas šilas. Vyrauja pušynai su gausiu lazdyno traku. Pušynų yra 78%, beržynų 12%, drebulynų 10%. Medynai savaiminės kilmės ir sodinti. Vid. amžius 45 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 84 ktm/ha, vid. prieauga 1,9 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Miškas eksploatacinis; kasmet iškertama apie 500 ktm.

BĖTEVAS Jurijus [g. 1937.V.17 Volske (Saratovo sr.)] — komjaunimo darbuotojas. 1956 baigęs Volsko technologinį technikumą, dirbo cemento g-loje. 1957—61 VLKJS Volsko miesto k-to I sekretorius. Nuo 1958 TSKP narys. 1961—63 VLKJS CK atsakingasis organizatorius. 1963 baigė Saratovo Politechnikos in-tą. Nuo 1963 LLKJS CK II sekretorius. Nuo 1964 LKP CK narys.

BETÝGALA — miestelis Raseinių rj., 13 km į š. v. nuo Ariogalos, 16 km į r. nuo Raseinių; apylinkės ir kolūkio centras. 454 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Yra pieninė, 35 lovų ligoninė (įst. 1952), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—48 prog ja), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka. Dailininko prof. J. Kuzminskio iniciatyva įsteigtas kolūkinis dailės muziejus. 1 km į p. v. nuo B. teka Dubysa. Keliai jungia B. su Ariogala, Raseiniais, Krakėmis. 2 km į p. nuo B., Vaškutės (Dubysos intako) deš. krante, yra apardytas piliakalnis, kurio aikštelė apie 1000 m^2. Jame XIII—XIV a. buvo viena svarbesnių Žemaitijos pilių, kurią dažnai puldavo kryžiuočiai. XIII a. ist. šaltiniuose minimas B. valsčius. 1416 Betygaloje pastatyta bažnyčia. 1516 Žygimantas II leido B. klebonui sekmadieniais rengti miestelyje turgus ir did. kun-ščio žemėje pasistatyti 5 smukles. 1579 jau minima B. parapinė m-la; ji veikė (gal būt, su pertraukomis) iki 1867, kada buvo pertvarkyta į valdinę pradinę. 1706 ties B. įvyko kautynės su švedais, nusiaubusios miestelį ir apylinkes. Kad miestelis galėtų atsigauti, 1723 Augustas II pakartotinai leido savaitinį turgų. 1841 buvo 483 gyventojai. 1863 B. apylinkėje susidarė sukilėlių būrys. 1900 įsteigta senelių prieglauda; 1894—1915 veikė taupomoji-skolinamoji d-ja. Buržuazijos valdymo metais B.— valsčiaus centras (1923 — 334 gyv.). Veikė LKP ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos pogr. kuopelės. LKP kuopelės sekretorius buvo V. Katkus, nariai A. Butkus, Ušinskas, broliai Bespalovai ir kt. Kuopelė platino kom. lit-rą, organizavo rev. švenčių minėjimus. 1941.

Betygalos piliakalnis

VII.17 vok. faš. okupantai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai sušaudė B. komunistus A. Butkų ir J. Kulišauską. Po D. Tėvynės karo kovoje su burž. nacionalistais žuvo B. valsčiaus vykd. k-to pirm. J. Dovydaitis, taryb. aktyvistas Kazakevičius, liaudies gynėjai V. Karašauskas, V. Valys, S. Moroza.

BETLÌNSKIENĖ Teofilė [g. 1895.X.1 Vižoniuose (Joniškio rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1956). Baigusi 6 g-jos klases, 1916—17 mokytojavo Rygos liet. m-loje, vėliau karo pabėgėlių išlaikomoje prieglaudoje Vitebske. 1928—41 vaikų namų vedėja Šiauliuose ir Gelgaudiškyje. Nuo 1941 Kuršėnų vaikų namų direktorė.

BEVIR̃ŠIAI — kaimas Lazdijų rj., Rudaminos apyl., 7 km į š. v. nuo Lazdijų, 2 km į p. nuo Rudaminos. 61 gyv. (1959). Į v. nuo B. yra Trakiškės miškas. Kaimas įsikūręs Sūduvos girių kolonizavimo pradžioje (XVI a. antrojoje pusėje). Prie Karužupės upelio įrengti tvenkiniai žuvims auginti.

BEVZŪKAS Nikalojus [g. 1910.XI Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1928 LKJS narys, Marijampolės Vitmozerio f-ko darbininkų komjaunimo kuopelės sekretorius. 1931 suimtas ir kariuomenės teismo už kom. lit-ros platinimą nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti. Išėjęs iš kalėjimo, dirbo rev. darbą Marijampolėje. Nuo 1936 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Marijampolės rj. k-to narys. Adm. tvarka kelis kartus kalintas. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys, dirbo profsąjunginį ir partinį darbą Marijampolėje. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—49 dirbo part. darbą Marijampolės ir Alytaus apskrityse. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1951—55 LKP Raseinių rj. k-to I sekretorius. Nuo 1955 administracinis ir ūkinis darbuotojas Veisiejuose, Kapsuke.

BEZDÓNYS — miestelis ir geležinkelio stotis Vilniaus rj., 6 km į p. r. nuo Nemenčinės, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio; apylinkės centras. 445 gyv. (1959). Pro B. teka Bezdonė (Neries kair. intakas). Iš r. prieina Bezdonių girininkijos miškai. Yra Nemenčinės linų f-kas, kuriame dirba apie 100 darbininkų, aštuonmetė m-la (1906—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). B. žinomi nuo 1516, kai Lietuvos did. kun-štis Žygimantas Senasis padovanojo B. dvarą Vilniaus horodničiui U. Hozijui. 1609 B. atiteko Vilniaus jėzuitams. Jėzuitų ordiną panaikinus (1773), dvaras perėjo Edukacinės komisijos žinion. Jo valdytoju Stanislovas Augustas 1774 paskyrė Lietuvos Did. Kun-stės raštininką M. Lopacinskį, kuris kas metai turėjo mokėti po 4,5% piniginės dvaro vertės Edukacinės komisijos reikalams. 1861 B. dvarui priklausė 1000 dešimtinių dirbamos žemės ir apie 5000 dešimtinių miško. Panaikinus baudžiavą, 400 dešimtinių dvaro žemės (dab. Bezdonių kaimo teritorija) išdalyta išsimokėtinai nuo seno joje gyvenusiems valstiečiams (su šeimų nariais jų buvo 184 žmonės), o 600 dešimtinių gavo 20 smulkių bajorų. Nutiesus pro Bezdonis Vilniaus—Daugpilio glžk. (1862), buv. dvaro vietoje susikūrė miestelis. 1918 pab. čia veikė varguomenės rev. k-tas. Burž. metais Bezdonyse buvo odų ir klijų dirbtuvės, spirito varykla, linų verpykla. Jas 1944 sudegino besitraukdami vok. faš. okupantai. Okupacijos metais hitlerininkai prie B. buvo įrengę konc. stovyklą, kurioje nužudyta keliasdešimt tūkstančių žmonių. 1946—56 miestelyje veikė MTS, kurios vietoje 1957 įkurtas f-kas. B. apylinkėje vykdomi dideli miško želdinimo darbai.

BEZMẼNAS, buožė,— svėrimo įrankis, kurį sudaro medinis arba metalinis kotas su sunkia buože viename gale ir

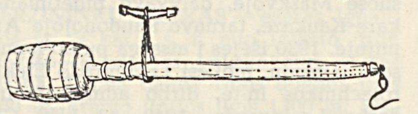

Bezmėnas

kabliu sveriamam daiktui pakabinti — antrame. Dar XX a. pr. B. buvo vartojamas Lietuvos kaime.

BIALOPETRÃVIČIUS Adomas [g. 1922. XII.23 Kaune] — ūkinis darbuotojas. 1947 baigė Kauno un-to statybos f-tą, vėliau to un-to asistentas, dėstytojas. Nuo 1950 dirbo statybos ir projektavimo org-jose. 1956—58 Statybos ir architektūros reikalų k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—1962 Lietuvos TSR statybos ministras. 1962—65 Valstybinės plano komisijos pirmininko I pavaduotojas. Nuo 1965 kaimo statybos ministras. 1961—64 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių statybos, ekonomikos klausimais.

BIBILAŠVÌLIS Aleksandras [1916—1944. X.10 Žygaičiuose (Tauragės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Atremdamas hitlerininkų kontrataką prie Šiaulių, B. vadovaujamas batalionas 1944.VIII.21 sunaikino 12 tankų, 6 šarvuočius ir nukovė 200 vok. kareivių. Frontui pasistūmėjus iki Žygaičių, B. batalioną kontratakavo pulkas pėstininkų su 20 tankų. Sužlugus šiai atakai, hitlerininkai netrukus prieš Raudonosios Armijos dalinių pozicijas pasiuntė 50 tankų. Ir šį puolimą taryb. kariai atrėmė. Įnirtingose kautynėse B. buvo mirtinai sužeistas. Palaidotas Žygaičiuose.

BÌBLIJA [gr. *biblia* — knygos] — įvairios kilmės, daugiausia religinio turinio raštų rinkinys, judėjų (Senasis testamentas) ir krikščionių (Senasis testamentas ir Naujasis testamentas) religijoje vadinamas „šventuoju raštu".

Senojo testamento knygos parašytos XI—II a. pr. m. e. hebrajų, aramėjų kalbomis ir helenistinio laikotarpio bendrine graikų kalba (koine); Naujasis testamentas parašytas I a. vid.—II a. vid. graikų ir aramėjų kalbomis. Ilgainiui B. buvo įvairiai perdirbinėjama bei redaguojama, verčiama iš vienos kalbos į kitą. Oficialias bažnyčios pažiūras labiausiai atitinkantys B. tekstai IV a. buvo kanonizuoti (paskelbti šventais), o kiti naikinami. Pilnas Senojo testamento tekstas pirmąkart išleistas 1488 hebrajų kalba. Naująjį testamentą graikų k. pirmąkart paskelbė Erazmas Roterdamietis 1516. B.— įvairių lit. šaltinių, formų ir žanrų rinkinys. Ją sudaro judėjų ir krikščionių padavimai, mitai apie pasaulio kilmę, rel. pranašystės, kai kurie sen. izraelitų lit-ros paminklai (istorinės kronikos, patarlės, padavimai, giesmės) ir kt. Be dominuojančių grynai rel. turinio tekstų, Biblijoje yra ištisų kūrinių, iš esmės nieko bendra neturinčių su religija („Ekleziastika", „Giesmių giesmė" ir kt.).

Atsiradusi vergovinėje santvarkoje, B. sankcionavo viešpataujančias visuomenines to meto pažiūras: skiepijo kantrumą, nuolankumą bei nusižeminimą, propagavo nesipriešinimą blogiui, skelbė atpildą pomirtiniame gyvenime ir pan. Todėl išnaudotojiškos klasės ilgus amžius B. naudojosi ir tebesinaudoja kaip ideologine priemone liaudies engimui įteisinti. Remdamiesi B., dvasininkai falsifikuoja mokslą, stengiasi sumenkinti žmogaus proto galimybes, sutrukdyti moksl. pasaulėžiūros formavimąsi. Bibliją griežtai kritikavo jau XVIII a. švietėjai materialistai, tačiau jos socialinę esmę teisingai išaiškino tik marksistinis istorijos mokslas. Skirdami istorinius momentus nuo fantastinių, taryb. mokslininkai naudojasi B., tyrinėdami Artimųjų Rytų tautų visuom. santykių, religijos, meno bei lit-ros istoriją. Vid. amžiais ir vėliau B. vertimai turėjo įtakos įv. tautų raštijos formavimuisi, B. temomis bei motyvais naudojosi įv. sričių menininkai.

Feodalizmo epochoje, prieš pasirodant pasaulietinei lit-rai, biblijos vertimai sudarė žymią lietuvių raštijos dalį ir padėjo formuotis literatūrinei liet. kalbai. Yra žinoma, kad jau 1528 biblijos dalis buvo lietuviškai aiškinama m-lose. Reformacijos judėjimas, paplitęs Lietuvoje XVI a. antrajame ketvirtyje, skatino padaryti B. prieinamą liaudžiai. Jos ištraukas į liet. kalbą vertė žymūs reformacijos veikėjai A. Kulvietis ir S. Rapolionis, o M. Mažvydas pirmasis jas (2 psalmes) išspausdino savo katekizme (1547). B. ištraukų, vad. evangelijų, rinkinį parengė ir Karaliaučiuje išleido B. Vilentas („Evangelijos bei epistolos", 1579). Visą B. 1579—90 išvertė J. Bretkūnas. Pagrindu jis ėmė kalbos liaudiškumu pasižymintį M. Liuterio vokiškąjį B. vertimą. Bretkūno vertimas, atliktas palyginti sklandžia, turtinga kalba, nebuvo išspausdintas, tik nedidelę jo dalį — Dovydo psalmes — perredagavęs išleido J. Rėza („Psalteras Dovydo", 1625). 1701 Karaliaučiuje išspausdintas S. Bitnerio išverstas ir F. Šusterio pritaikytas R. Prūsijos liet. tarmei „Naujasis testamentas". Naują šios knygos vertimą (iš Liuterio vertimo), skirtą vien Prūsijos lietuviams, parengė Pil. Ruigys ir keli kiti pastoriai (išl. 1727). Visa B. liet. kalba pirmąkart išspausdinta 1735. Iš Liuterio vertimo ją

išvertė didelė pastorių grupė (P. Milkus, Pil. Ruigys, A. Šimelpenigis ir kt.), kuriai vadovavo J. Kvantas ir J. Berentas. Leidimas pakartotas 1755 (tekstą iš naujo peržiūrėjo A. Šimelpenigis). Lietuvos Did. Kun-stėje pirmosios B. ištraukos katalikams išspausdintos M. Daukšos postilėje (1599). Perredaguotus tų pačių bei naujų ištraukų vertimus pateikė K. Širvydas pamokslų rinkinyje „Punktai sakymų" (1629). Evangelijos buvo leidžiamos ir atskirai (jau prieš 1635). Seniausias išlikęs jų leidimas liet. kalba — „Ewangelie polskie i litewskie" (1647). Jo parengėju linkstama laikyti J. Jaknavičių. B. ištraukų liet. kalba išspausdinta ir Lietuvos Did. Kun-stės evangelikų reformatų leidiniuose (psalmių — M. Petkevičiaus katekizme, 1598; evangelijų ištraukų — vad. M. Morkūno postilėje, 1600). Šių vertimų kalba neprilygo nei Bretkūno, nei Daukšos leidinių kalbai. Visą B. (vad. „Londono biblija") išvertė Anglijoje studijavęs Lietuvos reformatų stipendininkas S. Chilinskis. Jo vertimo dalis („Naujasis testamentas") mokslo tikslams išleista tik 1958 Lenkijoje.

XIX—XX a. B. vertimų į liet. kalbą bei jų leidimų žymiai pagausėjo (J. Giedraičio verstas „Naujasis testamentas", 1816; L. Rėzos 1816 ir 1824 B. leidimai; F. Kuršaičio 1853 ir 1858 B. leidimai; M. Valančiaus verstos „Dovydo psalmės", 1869; A. Baranausko nebaigtas B. vertimas; J. Skvirecko pilnas B. vertimas, 1913—32, ir kt.), tačiau išsivysčiusios pasaulietinės liet. lit-ros sąlygomis jie nebeturėjo didesnės kalbinės bei stilistinės reikšmės.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **L. Adomauskas**, Šventraščio paslaptys, V., 1960; **S. Matulaitis**, Krikščionybės atsiradimas ir jos esmė, V., 1964.

BIBLIOGRĀFIJA [gr. *biblion* — knyga + *graphō* — rašau] — mokslo šaka, aiškinanti, registruojanti, idėjiniu bei moksliniu požiūriu vertinanti ir propaguojanti įvairius spaudinius; siauresne prasme — lit-ros rodyklės, sąrašai, apžvalgos. B. informuoja apie esamą lit-rą, padeda ja naudotis. Pagal pagr. uždavinius B. skirstoma į apskaitinę-registracinę (ji gali būti einamoji arba retrospektyvinė), rekomendacinę ir informacinę, pagal registruojamos lit-ros turinį ir pobūdį — į universaliąją, specialiąją ir kraštotyros bibliografiją. Tarybinei B. metodologinius pagrindus padėjo V. Lenino recenzija apie N. Rubakino veikalo „Tarp knygų" („Sredi knig", 1914) II tomą ir jo parengta K. Markso veikalų ir lit-ros apie marksizmą apžvalga. Tarybų Sąjungoje B. darbą dirba platus mokslo įstaigų ir bibliotekų tinklas.

Pirmasis žinomas B. darbas Lietuvoje buvo karaliaus Žygimanto Augusto Vilniaus rūmų bibliotekininko S. Košutskio 1553 parengtas sisteminis juridinės lit-ros katalogas. Pirmąsias žinias apie liet. spaudinius pateikė jėzuitas P. Alegambė veikale lot. kalba „Jėzuitų rašytojų biblioteka" (1643), kuriame suregistruoti K. Širvydo ir J. Jaknavičiaus raštai. B. žinių apie XVII—XVIII a. liet. spaudinius pateikta daugelio R. Prūsijoje išleistų gramatikų, žodynų, biblijų bei giesmynų įžangose. V. Laveco „Knygų mylėtojų ir bibliotekininkų vadovo" I papildyme (Halė, 1791) išspausdintas liet. kalbotyros knygų sąrašas. Pirmieji reikšmingi liet. bibliografijai veikalai, parašyti vok. kalba, yra G. Ostermejerio „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija" (1793) ir L. Rėzos „Lietuviškosios biblijos istorija" (1816). Juose pateikta bibliografinių duomenų apie leidinius, žinių apie knygų autorius, vertėjus, redaktorius. Liet. B. plačiau vystėsi XIX a. Pilną bibliografinį liet. spaudos vaizdą pirmasis bandė pateikti Kaj. Nezabitauskis elementoriuje „Naujas mokslas skaitymo" (1824), išspausdindamas sąrašą „Surinkimas visokių raštų lietuviškų, žemaitiškų ir prūsiškai lietuviškų". Sąraše chronologiškai suregistruoti 73 spaudiniai ir rankraščiai. 1827 Peterburge pasirodė rusų kalba P. Kepeno studija „Apie lietuvių tautos kilmę, kalbą ir literatūrą". Joje pateikta duomenų apie R. Prūsijos lietuvių ir žemaičių raštiją. Medžiagą liet. kalbotyros ir sen. spaudinių bibliografijai tuo metu rinko J. Plioteris. Duomenų apie liet. spaudą iki 1831 pateikė A. Jocheris veikale lenkų kalba „Bibliografinis-istorinis literatūros ir mokslo vaizdas Lenkijoje" (3 t., 1840—57), L. Jucevičius straipsnyje lenkų kalba „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą" (1837). Bibliografinių ir biografinių žinių apie liet. rašytojus yra M. Valančiaus veikale „Žemaičių vyskupystė" (d. 2, sk. „Mokyti Lietas vyrai", 1848). Platesnį lit-ros sąrašą „Surinkimas" pateikė L. Ivinskis 1860 kalendoriuje. Einamoji liet. spaudos produkcija buvo registruojama leidinyje „Žurnal ministerstva narodnogo prosveščenija" („Liaudies švietimo ministerijos žurnalas", 1837—55) bei „Otečestvennije zapiski" („Tėvynės užrašai", 1856—57), „Pismo zbiorowe wileńskie" („Vilniaus raštų rinkinys", 1859) ir „Kurjer wileński" („Vilniaus kurjeris", 1859—62). Nemaža išeinančių spaudinių užfiksuota Vilniaus spaustuvininko J. Zavadzkio reklaminiuose kataloguose ir lit-ros sąrašuose. Caro valdžiai uždraudus liet. spaudą, B. leidiniai buvo spausdinami už Lietuvos ribų: Peterburge, Krokuvoje, R. Prūsijoje, JAV. Vienas svarbiausių bibliografinių to meto darbų yra J. Karlovičiaus „Lietuvių bibliografijos bandymas", išspausdintas jo monografijoje lenkų kalba „Apie lietuvių kalbą" (1875). Karlovičius suregistravo apie 180 liet. spaudinių bei lituanikos leidinių ir 15 rankraščių. Jo darbo papildymą (44 kn.) parengė lenkų etnografas O. Kolbergas. Jis taip pat sudarė pirmą kraštotyros bibliografiją — „Sąrašą Lietuvą liečiančių darbų ir tyrinėjimų istorijos, topografijos ir etnografijos klausimais", kuriame suregistravo apie 140 knygų bei straipsnių. Liet. spaudinius ir lit-rą apie Lietuvą registravo lenkų bibliografas K. Estreicheris veikale „Lenkų bibliografija" (nuo 1872). Metodiniu atžvilgiu vienas svarbiausių to meto liet. B. darbų yra M. Stankevičiaus „Lietuvių bibliografija" („Bibliografia litewska", d. 1, 1889). Liet. spaudinius ir lit-rą apie Lietuvą registravo taip pat Galicijoje gyvenęs bibliografas S. Jurevičius, spausdinęs savo darbus 1892—96 period. spaudoje („Apšvietoje", „Naujojoje gadynėje"). R. Prūsijos liet. spaudinius ir lituanikos lit-rą nuo 1880 plačiai registravo Lietuvių lit-ros d-jos leistas vok. kalba žurnalas „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai"). R. Prūsijoje 1864—96 išleistų liet. spaudinių bibliografiją „Suskaita, arba statistika" (1897) sudarė J. Angrabaitis. M. Zauniūtė parengė jo bibliografijos papildymą ir jos tęsinį (iki 1900). J. Jonila-Žilius sudarė JAV lietuvių spaudinių B. („Suskaita, arba statistika, visų lietuviškų knygų, atspausdintų Amerikoje"), apėmusią spaudinius iki 1900. Tie 3 darbai, 1900 subrošiūruoti į vieną knygutę, sudarė bendrą spaudos draudimo laikotarpio liet. spaudinių bibliografiją. M. Zauniūtė išleido specialią R. Prūsijos lietuviams skirtų leidinių B. — „Katalogą lietuviškų knygų su gotiškomis litaromis" (1900). 1907—16 liet. spauda buvo registruojama leidinyje „Knižnaja letopisj".

Lietuvoje liet. spaudos B. rengė S. Didžiulis (išliko keli jo bibliografinių darbų rankraščiai). Rusijos mokslo įstaigų remiamas, Peterburge dirbo E. Volteris, parengęs keletą liet. spaudos ir lituanikos B. darbų. Rusų kalba parašytame darbe „Apie etnografinę kelionę po Lietuvą ir Žemaitiją" (1887) jis pateikė kai kurių liet. rašytojų (S. Daukanto, M. Valančiaus ir kt.) knygų B., parengė 1895 visos Rusijos spaudos parodos katalogo „Kitakilmių spaudos pavyzdžiai" (1895) liet. spaudos skyrių. Etnografijos bibliografiją E. Volteris pateikė „Lietuvių etnografijos darbų apžvalgoje", išspausdintoje žurnale „Živaja starina" („Gyvoji senovė", 1890, sąs. 1—2), kalbinės lit-ros sąrašus išspausdino darbe „M. Daukšos lietuviškas katekizmas" (1896). Liet. rašytojų biobibliografijas rengė Rusijoje gyvenęs K. Drąsutavičius, tačiau jo darbai liko nespausdinti. XIX a. pab.—XX a. pr. liet. bibliografijos srityje daugiausia nuveikė S. Baltramaitis. Jis parengė tuo metu didžiausią liet. spaudos B. — „Lietuviškų ir senųjų prūsų knygų sąrašą" (I leid. 1892, II — 1904), apėmusį apie 2670 spaudinių. S. Baltramaitis sudarė taip pat liet. periodikos ir rankraščių B. Vienas reikšmingiausių XIX a. pab.—XX a. pr. liet. bibliografijos darbų yra jo „Bibliografinės medžiagos rinkinys Lietuvos geografijai, istorijai, teisės istorijai, statistikai ir etnografijai" (I leid. 1891, II — 1904), kuriame užregistruota ir suklasifikuota apie 10 000 liet. knygų bei straipsnių.

Lenkų etnografas P. Gavelekas sudarė „Lietuvių kraštotyros bibliografiją" („Bibliografia ludoznawstwa litewskiego". — „Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie", 1914). A. Bruožis parengė R. Prūsijos liet. spaudinių B.: „Prūsų lietuvių raštija. Trumpa prūsų lietuvių knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalga" (1913) ir „Prūsų lietuvių laikraščiai" (1914). Ypač plačiai tuo laikotarpiu buvo vystoma rekomendacinė B. Jos leidinius leido įvairių ideologinių krypčių atstovai. Reikšmingiausi rekomendacinės B. leidiniai yra Lietuviškų knygynėlių d-jos katalogas (1906), S. Matulaičio „Lavinimosi knygynėlis" (1907), V. Kapsuko „Lavinimosi programa" („Darbininkų kalendorius 1907 metams", 1907), A. Rimkos, S. Čiurlionienės ir P. Avižonio „Skaitymo vadovėlis" (1911) ir kt.

Burž. Lietuvoje 1922 pradėtas leisti bibliografinis žurnalas „Knygos", tačiau jis ėjo nereguliariai ir einamosios B. poreikių nepatenkino. 1924 prie Kauno un-to įkurtas Lietuvos Bibliografijos in-tas, kurio pagr. funkcija buvo rinkti privalomąjį egzempliorių ir spausdinti einamosios B. leidinius. 1928 pradėtas leisti žrn. „Bibliografijos žinios". Didžiausias to meto retrospektyvinės liet. B. darbas — V. Biržiškos parengta „Lietuvių bibliografija" (4 d., 1924—39), apimanti liet. raštiją nuo 1547 iki 1910. Jame iššifruota daug pseudonimų ir kriptonimų, nustatytos kontrafakcijų leidimo datos ir kt. Prie suvestinio pobūdžio B. darbų priklauso I. Kisino „Lietuviškų knygų sistematinis katalogas" (1938). „Knygose" buvo registruojama lituanika svetimomis kalbomis, publikuota nuo 1904 (apie 600 vienetų), ir liet. autorių darbai kitomis kalbomis (apie 200 vienetų). Lituanikos B. nuo

1933 registravo „Bibliografijos žinios". Iš kraštotyros B. darbų pažymėtina K. Korsako „Lettica" („Bibliografijos žinios", 1932—33), apžvelgianti latvių rašytojų kūrinių vertimus į liet. kalbą, straipsnius apie Latviją, latvių kalbą ir lit-rą, išspausdintus liet. period. spaudoje. Išspausdinta keletas tautosakos B. darbų: V. Biržiškos „Lietuviškųjų dainų literatūros bibliografija" („Mūsų tautosaka", kn. 3, 1931), Z. Slaviūno „Lietuvių etnografinės muzikos bibliografija" („Tautosakos darbai", kn. 5, 1938). Užsienio lit-ros vertimams į liet. kalbą skirtas A. Venclovos darbas „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba", apėmęs 1823—1932 spaudą ir išspausdintas iki raidės L („Bibliografijos žinios", 1936—40). Lietuvos istorijai skirti K. Jablonskio darbai: „1928 ir 1929 metų Lietuvos istorijos bibliografija" („Praeitis", t. 1, 1930) ir „1930 ir 1931 m. Lietuvos istorijos bibliografija" (ten pat, t. 2, 1933). Plati P. Tarasenkos parengta archeologijos B. išspausdinta jo knygoje „Lietuvos archeologijos medžiaga" (1928). Iš gamtos mokslų srities minėtini B. darbai: metraštis „Hidrologinė bibliografija" (nuo 1934), „Lietuvos floros šaltiniai" („Matematikos-gamtos fakulteto darbai", 1931—40), K. Griniaus darbas „Medicinos žinių populiarizacija ir lietuvių medicinos knygų sąrašas" (1922). Rekomendacinės B. darbas burž. Lietuvoje buvo mažai dirbamas. Iš kom. rekomendacinės B. minėtina Z. Angariečio sudaryta rodyklė „Komunisto lavinimosi knygynėlis" (1921), „Lietuvos darbininkų spaudos draugijos katalogas" (1931), polit. švietimo lit-ros sąrašai kom. žurnaluose „Komunistas" (1923, Nr. 7), „Balsas", „Partijos darbas" (1932—33) ir kt. Prekybiniais tikslais burž. Lietuvoje buvo leidžiami reklaminiai katalogai ir period. leidiniai („Spaudos naujienos", 1929; „Knygų biuletenis", 1937; „Knygų lentyna", 1939—40).

Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, 1941 vasario mėn. buvo priimtas Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas apie privalomojo egzemplioriaus pateikimą B. reikalui. 1945 įsteigtas valstybinės B. centras — Lietuvos TSR *Knygų rūmai*, kurie registruoja visus Lietuvos TSR išeinančius spaudinius ir vadovauja Lietuvos TSR retrospektyvinės nacionalinės B. sudarymui. Nuo 1947 jie leido „Lietuvos TSR knygų metraštį", 1949—55 — „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštį", nuo 1957 leidžia bendrą „Spaudos metraštį". Parengė ir išleido valstybinę suvestinę 1940—55 bibliografiją „Lietuvos TSR spauda" (t. 1, 2 kn., 1962—64). Su Partijos istorijos in-tu išleido „Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spaudą" (1955). Lietuvos TSR MA centr. biblioteka išleido suvestines akademijos darbuotojų 1941—61 knygų ir 1945—61 straipsnių B. (7 leidiniai).

Rekomendacinės B. centras Lietuvoje yra ***Respublikinė biblioteka,*** leidžianti rekomendacinės B. leidinius ir teikianti metodinę pagalbą kitoms bibliotekoms. Nuo 1948 Resp. biblioteka išleido apie 150 B. leidinių masinių bibliotekų skaitytojams bei bibliotekininkams. Rekomendacinės B. srityje dirba ir kitos stambiosios bibliotekos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos viešosios bibliotekos, Centr. mokslinė-techninė biblioteka, Mokslinė med. biblioteka), „Žinijos" d-ja, Liaudies meno rūmai ir kt.

Kraštotyros B. vystoma 2 kryptimis: leidžiami lituanikos B. ir rengiami kraštotyrinio pobūdžio B. leidiniai. V. Steponaičio parengtas 1944—46 taryb. lituanikos rodykles „Tarybinė lithuanica" (3 kn., 1948—49) išleido Resp. biblioteka. Nuo 1951 Knygų rūmai spausdina „Tarybinės lituanikos metraštį", kuriame nuo 1957 Nr. 7 pradėta registruoti lituaniką iš liaudies dem. šalių spaudos. Prie kraštotyros B. skirtinos ir universalinės rodyklės apie Lietuvą (V. Steponaičio „Tarybų Lietuva. 1940—55", 1955; J. Žebrytės „Pažinkime gimtąjį kraštą", 1958), rodyklės apie Lietuvos vietoves, Vilniaus un-tą ir kt.

Taryb. metais rengiama ir leidžiama įvairių mokslo šakų spec. B. Tame darbe dalyvauja beveik visos stambiosios moksl. bibliotekos. 1962 patvirtinti Lietuvos TSR bibliotekų mokslinės-informacinės B. nuostatai, kuriuose numatyti atskirų mokslo šakų B. koordinavimo centrai. Visuomeninių ir filologinių mokslų B. centras — Lietuvos TSR Resp. biblioteka. Toje srityje taip pat intensyviai dirba Partijos istorijos in-tas prie LKP CK, Liet. kalbos ir lit-ros in-tas bei kt. įstaigos. Visuomeninės-politinės lit-ros B. srityje daugiausia nuveikė Lietuvos TSR Resp. biblioteka, išleidusi daugiau kaip 20 rekomendacinės B. rodyklių, metodinių leidinių su bibliografijomis ir kt. Partijos istorijos in-tas kartu su Knygų rūmais sudarė Lietuvos rev. judėjimo vadovų V. Kapsuko ir Z. Angariečio personalines bibliografijas. R. Šarmaitis parengė bibliografinį sąrašą „Zigmo Angariečio raštai, išleisti atskirais leidiniais 1909—1938 m." („LKP istorijos klausimai", t. 3, 1963). Nemaža rankraštinių dokumentų bibliografinių aprašymų išspausdino Lietuvos TSR MA centr. biblioteka (V. Abramavičiaus, N. Leškovič, D. Petkevičiūtės-Labanauskienės ir kt. darbai). Etnografijai skirtas V. Miliaus darbas „Lietuvių tarybinės etnografijos 1945—1961 m. bibliografija" („Istorija", t. 4, 1963). A. Bielinis ir E. Stanevičienė parengė rodyklę „Lietuvių kalbotyra (1944—1960)", kurioje suregistruota per 1500 knygų ir straipsnių. Liet. kalbos ir lit-ros in-tas išleido keletą E. Stanevičienės parengtų B. leidinių: „Tarybinis lietuvių literatūros mokslas ir kritika apie literatūrinį palikimą (1944—1958)" (1959), „Tarybinė lietuvių literatūra ir kritika" (2 kn., 1957—61; apima 1945—60) ir kt. Grož. lit-ros leidykla išleido Knygų rūmų darbuotojų parengtą katalogą „Grožinė literatūra (1940—1960)" (1961). B. Mitužienė parengė Žemaitės kūrinių B. (Žemaitė, „Raštai", t. 6, 1958), V. Žukas — S. Nėries kūrinių ir lit-ros apie ją B. („Literatūra ir kalba", t. 4, 1959) ir J. Janonio B. (1965), E. Lebedienė — K. Donelaičio B. (1964). Duomenų apie liet. rašytojų kūrinių vertimus į rusų kalbą pateikta I. Starcevo rodyklėse „TSRS tautų grožinės literatūros vertimai į rusų kalbą" („Chudožestvennaja literatura narodov SSSR v perevodach na russkij jazik", M., 1957, 1964). Liet. kalbos ir lit-ros in-tas išleido O. Petrėnaitės parengtą A. Puškino (1950) ir J. Petronio parengtą L. Tolstojaus (1963) liet. bibliografijas. K. Umbrasas sudarė rodyklę „A. M. Gorkis ir lietuvių literatūra" („VVPI mokslo darbai", t. 2, 1960).

Ž. ū. bibliografijos koordinavimo centras respublikoje yra Ž. ū. akademijos biblioteka. Nuo 1960 Resp. biblioteka leidžia mėnesinį informacinį biuletenį „Naujoji žemės ūkio literatūra", kuriame registruojamos naujos ž. ū. knygos lietuvių, rusų ir užsienio tautų kalbomis. Ji išleido daugiau kaip 20 rekomendacinės B. leidinių ž. ū. tematika. Lietuvos miškų ūkio moksl. tyrimo in-tas išleido M. Butkevičiaus parengtą rodyklę „Lietuviškoji miškininkystės literatūra (1918—62)" (1963), kurioje užregistruota apie 1500 knygų ir straipsnių. Gamtos mokslų B. koordinavimo centras yra Lietuvos TSR MA centr. biblioteka. Taryb. metais išspausdinta apie 30 gamtos mokslų B. darbų. Prie gamtos mokslų registracinių B. darbų priskirtinas J. Kubiliaus sudarytas „Lietuvos matematikų darbų sąrašas" (kn. „40 metų", 1958) ir K. Bieliuko parengtas „Tarybiniais metais Lietuvoje pasirodžiusios originalios geografinės literatūros sąrašas" („Geografijos metraštis", t. 2, 1959). B. Styra sudarė „Literatūros bibliografiją geofizikos klausimais" („Geologijos ir geografijos in-to moksliniai pranešimai", 1960). A. Jurčiukonienė ir V. Lyrovas parengė rodyklę „Chemija ir cheminiai procesai Tarybų Lietuvos liaudies ūkyje" (1960). Iš personalinių rodyklių minėtina B. Sekmoko „Prof. A. Purėno darbų bibliografija" („Chemija ir cheminė technologija", t. 1, 1961). Centrinė medicinos B. įstaiga yra Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos ministerijos Mokslinė med. biblioteka, nuo 1948 leidžianti informacinį biuletenį „Nauja literatūra, gauta Respublikinėje mokslinėje medicinos bibliotekoje". Ji išleido taip pat med. lit-ros rodyklių. Svarbiausias med. B. veikalas yra V. Šimkūno, M. Maslauskienės ir V. Gutausko sudaryta „Lietuviškoji medicininė bibliografija" (2 kn., 1959—63), apimanti 1940—60. A. Bielinis parengė rodyklę „Medicinos daktarų disertacijos, apgintos arba pripažintos Vilniaus universitete 1793—1842 m." (1958). Tematinius lit-ros sąrašus spausdina žrn. „Sveikatos apsauga".

Technikos mokslų B. koordinavimo centras yra Centrinė mokslinė-techninė biblioteka (CMTB). 1958—62 ji leido naujos techninės literatūros biuletenį 7 serijomis, parengė apie 20 rodyklių įv. sričių specialistams. P. Slavėnas parengė „Mokslų istorijos studijų są-

rašą" („Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, 1960).

Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, susirūpinta bibliotekininkų-specialistų parengimu ir B. dėstymu. B. buvo dėstoma prie Kauno liaudies un-to 1940—41 organizuotuose bibliotekininkų kursuose. Vilniaus un-te įsteigta B. katedra. Po D. Tėvynės karo B. buvo dėstoma Kauno un-to istorijos-filologijos f-te bei Kauno mkt. seminarijoje. Sistemingai dėstyti B. pradėta 1949 įsteigtame Bibliotekiniame technikume, o nuo 1951 ir Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-te. B. teorijos, istorijos ir metodikos klausimais straipsniai bei tyrinėjimai spausdinami biuletenyje „Bibliotekų darbas" ir leidiniuose „Bibliotekininkystė ir bibliografija", „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", „Vilniaus un-to bibliotekos metraštis" (1958, 1961).

Lit.: **V. Žukas,** K. Nezabitauskis — lietuvių bibliografijos pradininkas.—„VVU mokslo darbai", t. 18, V., 1958; **J. Basiulis,** Einamoji registracinė bibliografija Lietuvoje 1928—40 metais. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 1, V., 1961; **A. Ulpis,** Lietuvos TSR retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos sudarymas.—„Bibliotekininkystė ir bibliografija", t. 1, V., 1961; **V. Lyrovas,** Užbaigtas svarbus nacionalinės bibliografijos sudarymo etapas.—„Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958—1959", V., 1961; **V. Žukas,** J. Plioterio lietuvių bibliografijos ir spaudos istorijos darbai.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962; **J. Basiulis,** Einamoji registracinė knygų bibliografija Tarybų Lietuvoje 1947—1960 metais.— Ten pat; **В. Лиров,** Отражение произведений художественной литературы в „Летописи советской литуаники" (за 1951—1960 г. г.).—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962.

BIBLIOGRĀFIJOS INSTITŪTAS, Lietuvos Bibliografijos institutas,— bibliografijos įstaiga prie Kauno universiteto bibliotekos, formaliai įkurta 1924. B. i. savo vardu gaudavo un-to bibliotekai skiriamus privalomuosius spaudinių egzempliorius, nuo 1929 jo vardu buvo leidžiamas žrn. „Bibliografijos žinios". Neturėdamas burž. valdžios paramos, B. i. nepajėgė išvystyti veiklos. Tarybų Lietuvoje bibliografijos darbą plačiu mastu dirba 1945 įsteigtieji Lietuvos TSR *Knygų rūmai.*

„BIBLIOGRĀFIJOS ŽINIOS"— bibliografijos žurnalas, ėjęs 1928—44 Kaune. Iš pradžių buvo Bibliografijos in-to, o nuo 1931 ir Bibliotekininkų d-jos organas. 1928—30 leido „Spaudos fondas", 1931—35 Švietimo m-ja, nuo 1936 Kauno un-to biblioteka; redagavo prof. Vaclovas Biržiška. Išėjo 104 nr. (100 sąs.).

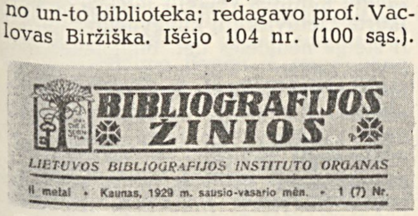

„Bibliografijos žinios". Antraštė

Registravo Lietuvoje išleistas knygas, o nuo 1929 ir užsienyje liet. kalba išėjusiąsias, Lietuvos ir užsienio liet. periodiką, svarbesniuosius periodikos straipsnius ir naujus vertimus, nuo 1933 — lituaniką, nuo 1936 — knygų recenzijas. 1928—30 spausdino knygų recenzijas, nuo 1933 — rašytojų, publicistų ir kultūros veikėjų biobibliografijas. Paskelbė atskirų sričių bibliografijų, spausdino straipsnius, statistikos medžiagą apie bibliotekas, spaudos istoriją, bibliografiją, Bibliotekininkų d-jos veiklos kroniką ir kt. „B. ž." nesugebėjo apimti visų tais metais išėjusių spaudinių, registravo tik dalį periodikos straipsnių. Be to, neapėmė visos liet. spaudos, pvz., komunistinės periodikos straipsnių.

Lit.: **J. Basiulis,** Knygų registravimas ir jų klasifikavimas „Bibliografijos žiniose".—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 1, V., 1961.

BIBLIOTEKININKỸSTĖ — mokslo šaka, tyrinėjanti bibliotekų darbo organizaciją. Lietuvoje B. plačiau susidomėta XVIII a. pab., Edukacinei komisijai pradėjus savo veiklą (privalomojo egzempliorių organizavimas ir kt.), o ypač po 1804 Vilniaus un-to ir jo bibliotekos reformos. G. Grodeko iniciatyva Vilniaus un-te buvo gvildenamos B. ir bibliografijos problemos. J. Lelevelis parengė pirmą Lietuvoje ir Lenkijoje mokslinį B. ir bibliografijos vadovėlį „Dvi bibliografijos knygos" („Bibliograficznych ksiąg dwoje", 2 t., 1823—26). Nuo 1828 un-te Grodeko mokinys A. Bohatkevičius pradėjo skaityti bibliografijos kursą. Liet. spaudoje B. klausimai pradėti nagrinėti po 1905—07 revoliucijos. Pasirodė knygų propagavimo leidinių (S. Matulaičio „Lavinimosi knygynėliai" ir kt.). XX a. pr. Peterburge Lietuvių studentų d-jos nariams E. Volteris skaitė paskaitas apie liet. knygotyrą ir bibliografiją. Įsikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai (1918—19), bibliotekų darbas buvo pertvarkomas naujais pagrindais. Įkurta Internacionalinė bibliotekininkystės darbuotojų d-ja, suorganizuotos dvi Vilniaus bibliotekininkų konferencijos. Buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais viena kita B. problema buvo nagrinėjama bibliografijos ir kritikos žurnale „Knygos" (1922—26), o nuo 1928 — „Bibliografijos žiniose", bibliografiniuose „XXVII knygos mėgėjų metraščiuose" (t. 1, 1935; t. 2, 1937), V. Ruzgo „Bibliotekoms vadovėlyje" (1937).

Specialistus bibliotekoms plačiu mastu pradėta rengti, tik atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. 1940.IX.1 Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-te įsteigta bibliografijos katedra. Nuo 1941.III.3 Kauno liaudies un-te buvo dėstomas B. kursas viešųjų bibliotekų darbuotojų kvalifikacijai kelti. Šį darbą nutraukė karas ir vok. faš. okupacija. Raudonajai Armijai išlaisvinus Lietuvą, bibliotekų tinklo ir jų darbo išplėtimo uždaviniai pareikalavo iš bibliotekininkų aukštų polit. ir spec. kvalifikacijų. Tuo tikslu į liet. kalbą išversta spec. lit-ros B. klausimais (N. Krupskajos „Bibliotekų darbas", 1948, ir kt.). Nuo pat pirmųjų pokario metų reguliariai rengiami kursai ir seminarai bibliotekininkų kvalifikacijoms kelti. 1949 įkurtas Vilniaus bibliotekinis technikumas (vėliau — kultūros-švietimo technikumas) ir įvesta B. specialybė Vilniaus un-te (nuo 1952 B. katedra). 1963/64 technikume ir un-to stacionariniame bei neakivaizdiniame skyriuose mokėsi 800 studentų bibliotekininkų. B. klausimai nagrinėjami leidiniuose „Bibliotekų darbas" (eina nuo 1949), „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai" (nuo 1961), „Bibliotekininkystė ir bibliografija", Vilniaus un-to moksl. bibliotekos metraščiuose ir kt.

„BIBLIOTEKININKỸSTĖ IR BIBLIOGRĀFIJA"— tarybinis tęstinis leidinys, einąs Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MA centr. biblioteka. 1961—64 išėjo 2 tomai. Spausdina daugiausia MA centr. bibliotekos darbuotojų moksl. darbus.

„BIBLIOTEKININKỸSTĖS IR BIBLIOGRĀFIJOS KLAUSIMAI"— tarybinis tęstinis leidinys, einąs nuo 1961 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 4 t. Spausdina respublikos aukštųjų m-lų darbuotojų moksl. darbus bibliografijos, bibliotekininkystės teorijos, metodikos, organizacijos ir kt. klausimais.

BIBLIOTÈKOS [gr. *biblion* — knyga + *thēkē* — saugykla] — įstaigos, renkančios, tvarkančios, saugančios knygas, jas propaguojančios ir išduodančios skaitytojams. Bibliotekomis vadinami ir atskirų asmenų knygų rinkiniai. Bibliotekų socialinės ir kultūrinės funkcijos istorijos būvyje kitėjo kartu su viešpataujančių klasių intelektualiniais poreikiais. TSRS B., kaip kultūros įstaigos, padeda skaitytojams formuoti materialistinę pasaulėžiūrą, įsisavinti moksl. žinias, auklėti kom. visuomenės statytojų kartą.

Feodalizmo laikais Lietuvoje pirmųjų knygų rinkinių susidarymo židiniai buvo kun-ščių bei didikų rūmai, vienuolynai ir bažnyčios, prie kurių atsirado pirmosios m-los. Vienuolynų B. buvo labai skurdžios ir prastai prižiūrimos. XIV a. pab. įsteigtas Vilniaus pranciškonų vienuolynas XVI a. turėjo 104 knygas, o 1468 įsteigtieji Vilniaus ir Kauno bernardinų vienuolynai XVI a. vid. net pardavinėjo savo B. knygas, kad galėtų išsilaikyti. Ir XVIII a. reta vienuolyno biblioteka turėjo fondą, didesnį kaip 1000—1500 t., be to, jos buvo uždaros. Didžioji saugomos jose lit-ros dalis buvo rel. turinio. Vėliau, uždarius vienuolynų B. (ypač po 1831 ir 1863 sukilimų), jų knygų rinkiniai įsiliejo į viešųjų B. ir aukštųjų m-lų bibliotekų fondus. Didesnį kultūrinį vaidmenį, negu vienuolynų B., atliko privačios knygų kolekcijos, kurias XV a. antrojoje pusėje pradėjo kaupti atskiri didikai arba aukštesnieji valstybės bei bažnyčios pareigūnai. Išliko Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio A. Goštauto knygų rinkinio 1510—11 „rejestrai", kuriuose surašyta 71 rankraštinė ir spausdinta knyga rusų, lotynų, čekų ir lenkų kalbomis. Reikšminga Lietuvos bibliotekų istorijai karaliaus Žygimanto Augusto biblioteka,

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 224

pradėta kaupti 1543 Vilniuje. 1545—62 jos fondą sudarė 4000 t., kurių daugumas buvo moksl. bei grož. humanistinės lit-ros kūriniai. Karaliaus pavyzdžiu asmenines B. pradėjo sudarinėti kai kurie didikai. Iš XVI—XVII a. bibliofilų pažymėtini: M. K. Radvila (Našlaitis), E. Valavičius, M. Pacas, K. Zienavičius. Garsi buvo „Bibliotheca Sapiehana", surinkta L. Sapiegos ir jo sūnaus K. Sapiegos (daugiau kaip 3000 t.). XVI a. atsirado ir pirmos moksl. tipo asmeninės knygų kolekcijos. Išliko A. Kulviečio bibliotekos knygų sąrašas (78 pavadinimai). Rinko knygas M. Daukša, M. Strijkovskis ir kt. Pažymėtina Vilniaus burmistro I. Lebedičiaus biblioteka (111 t.). Didesnę reikšmę Lietuvoje turėjo pirmosios aukštojo ir vidurinio mokslo įstaigų bibliotekos. Vilniuje biblioteką turėjo 1539 A. Kulviečio įkurta protestantų kolegija. Vilniaus katalikų m-la naudojosi katedros knygų rinkiniu. 1570 kovai su reformacija Vilniuje įkurta jėzuitų kolegija, kuri 1579 perorganizuota į aukštąją m-lą — akademiją (universitetą). Jos bibliotekos fondai pasipildė gausia mirusio vyskupo eretiko J. Albinijaus knygų kolekcija, atskirų didikų ir vyskupų dovanotomis knygomis. Tačiau apskritai jėzuitai savo biblioteka nelabai rūpinosi, ir jos fondai didėjo lėtai (1579 buvo 4500 t., 1773 — 11 000). Didžiąją knygų fondo dalį sudarė teologinės scholastikos veikalai lot. kalba. XVI a. pab. savo kolegijas ir B. prie jų turėjo Vilniaus rusų miestiečių brolija ir evangelikų reformatų sinodas. XVII a. žinoma turtinga kalvinų m-los biblioteka Kėdainiuose. Nuo 1722 švietimo srityje su jėzuitais konkuruoti pradėjo vienuoliai pijorai, įkūrę savo kolegijas Panevėžyje, Raseiniuose, Ukmergėje ir prie jų steigę B. Konkurencijos skatinami jėzuitai 1770 Vilniuje prie bajorų kolegijos (Collegium nobilium) įkūrė naują biblioteką. Tačiau apskritai B. vystytis trukdė karai, gaisrai ir ypač katalikų bažnyčios skleidžiamas rel. fanatizmas. Eretikų B. naikino vyskupas J. Radvila ir jėzuitai. Pirmas viešas eretiškų knygų deginimas įvyko Vilniuje 1581. Per jėzuitų organizuojamus „tumultus" (1591, 1598, 1599, 1606, 1607, 1610 ir kt.) sunaikinta daug reformatų ir stačiatikių m-lų, bibliotekų ir spaustuvių. Likvidavus jėzuitų ordiną (1773), Edukacinė komisija, reformuodama švietimą, atkreipė dėmesį ir į bibliotekas. Vyriausiosios m-los biblioteka (Vilniuje) buvo paskelbta viešąja. Bet irstanti feodalinė Žečpospolita neturėjo nei jėgų, nei resursų m-lų ir B. būklei pagerinti.

Kiek palankesnės sąlygos B. susidarė, Lietuvą prijungus prie Rusijos ir 1804 įvykdžius švietimo bei un-tų reformą. Vyriausiąją m-lą perorganizavus į Vilniaus un-tą, jo bibliotekos vadovu (prefektu) buvo paskirtas pasaulietis — klasikinės filologijos profesorius G. Grodekas, kuris bibliotekai vadovavo iki savo mirties (1825). Un-to biblioteka buvo atidaryta visuomenei. Jos fondas žymiai papildytas nauja moksl. lit-ra (1803 buvo 12 000 t., 1831 — 60 000). Iš kolegijų B. pažymėtina Kražių kolegijos biblioteka (10 000 t.). 1805 įsteigta pirmoji Lietuvoje speciali biblioteka — Vilniaus med. d-jos biblioteka, kurios fondas (apie 20 000 t.) dabar saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje. Uždarius Vilniaus un-tą (1832), jo bibliotekos fondas buvo išdalytas. 1859—61 įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose pradėtos steigti visuomeninės B. (Šiauliuose, Kėdainiuose, Švenčionyse, Trakuose ir kt.). Jų fondus sudarė daugiausia lenk. lit-ra. Be to, Vilniuje veikė komercinės B. (J. Zavadzkio, F. Morico ir kt.).

Po 1863 sukilimo įsiviešpatavęs biurokratinis-policinis režimas neigiamai atsiliepė kultūros vystymuisi. Uždraudus liet. spaudą lot. spaudmenimis, uždarytos visos visuom. bibliotekos. Po 3 metų (1867) buvusiuose Vilniaus un-to rūmuose atidaryta valst. viešoji biblioteka. 1914 ji turėjo 310 000 t. Ši biblioteka vienintelė Lietuvoje rinko caro valdžios draudžiamas platinti liet. knygas. 1905—1907 revoliucijos poveikyje biblioteka pasipildė marksistine lit-ra bei s-d. leidiniais. Naudojimasis biblioteka buvo nemokamas. Joje buvo rankraščių ir senų spaudinių skyrius, gamtos mokslų ir istorinis muziejai. 1869 skaitymo mėgėjų d-ja Kaune įkūrė viešą biblioteką, kurios fondą 1888 sudarė 10 000 t. Jų tarpe buvo K. Markso „Kapitalas", pažangios rusų bei užsienio lit-ros veikalų. Caro valdžia bibliotekoje darė kratas, privertė iš d-jos pašalinti daug narių, pakeisti įstatus. Tiktai 1904 pažangesnieji sluoksniai vadovavimą d-jai ir bibliotekai vėl paėmė į savo rankas. 1900 įsteigta Šiaulių viešoji biblioteka, 1904 turėjusi daugiau kaip 5000 tomų. Vilniaus žydų bibliofilas M. Strašūnas gausią žydų knygų ir judaikos rinkinį atidavė visuomenei, kad jo pagrindu būtų organizuota visiems prieinama biblioteka. 1892 ji pradėjo veikti kaip viešoji M. Strašūno vardo žydų biblioteka (1900 turėjo 14 000 t.). Po 1905—07 revoliucijos Vilniuje veikė dar 2 viešosios žydų B.— 1 suaugusiems ir 1 vaikams.

Caro valdžios draudžiama ir persekiojama, Lietuvoje plito užsienyje (Tilžėje ir kt.) leidžiama liet. spauda. Atsirado pirmos nelegalios liet. B.: S. Didžiulio biblioteka Griežionėliuose, Zubovų globojama moksleivių biblioteka Šiauliuose ir kt. Kaimo švietėjas M. Slančiauskas surinko pažangios lit-ros knygų rinkinį, kurį laikė Reibenių kaime prie Skaistgirio (Joniškio rj.). Kovodama su liaudyje plintančia rev. lit-ra, caro valdžia vartojo ir kai kurias kultūrines priemones. 1892 Vilniaus gub. švietimo kuratorius paskelbė aplinkraštį „dėl tam tikrų knygų liaudžiai skyrių" organizavimo prie pr. m-lų bibliotekų. 1901 Vilniaus gub. prie kaimo pr. m-lų veikė 135 B. (iš viso 11 000 t.), Kauno gub.— 179 B. (40 000). 1897 Vilniaus ir Kauno gubernijose įsteigti liaudies blaivybės globos k-tai suorganizavo 4 liaudies bibliotekas-skaityklas. Panevėžyje, Ukmergėje ir kt. miestuose bei miesteliuose bibliotekos-skaityklos buvo steigiamos prie arbatinių. Kadangi bibliotekos-skaityklos, kaip ir liaudies bibliotekos prie m-lų, buvo komplektuojamos vien iš Švietimo m-jos aprobuotų leidinių ir aprūpinamos reakc. periodika, jos netapo populiarios. Jeigu prie kaimo m-lų veikusios B. buvo prieinamos liaudžiai, tai B., veikusios prie g-jų ir aps. m-lų, buvo visiškai uždaros. 1864 Vilniaus g-jos biblioteka turėjo 6000 t., Kauno g-jos — 5000, Šiaulių g-jos — 3000, Švenčionių g-jos — 3000, Raseinių aps. m-los — 3000, Ukmergės aps. m-los — 1000 t. ir t. t. Didžioji tų bibliotekų dalis buvo prieinama vien mokytojams. Todėl 1905—07 streikuojantieji moksleiviai, be kita ko, reikalavo leisti jiems laisvai naudotis m-lų fundamentalinėmis B., panaikinti draudimą naudotis visuomeninėmis ir komercinėmis B. ir kt. Atskirą vietą švietimo žinybos B. tarpe buvo užėmusios nuo 1898 steigiamos mokytojų bibliotekos. Kauno gub. jų buvo 27. Trūkstant viešųjų B., visuomenės poreikius tenkino prie knygynų steigiamos komercinės bibliotekos. Vilniuje nuo 1868 tokios B. veikė prie A. Syrkino ir kt. knygynų, Šiauliuose — prie Cimkausko knygyno, Panevėžyje — prie Feigenzono knygyno (įkurta 1887), kuris išleido net savo bibliotekos katalogą. Atskirai reikia paminėti liet. B., steigiamas R. Prūsijoje. Nuo 1885 Tilžėje veikė „Birutės" d-jos biblioteka ir Lietuvių lit-ros d-jos (Litauische literarische Gesellschaft) moksl. biblioteka, sukaupusi turtingą lituanikos rinkinį.

Po 1905—07 revoliucijos suintensyvėjo B. organizavimas. 1906.III.4 buvo patvirtintos „Laikinos taisyklės dėl draugijų ir sąjungų", kurios palengvino sąlygas kultūros-švietimo d-joms kurtis ir plėstis. Senosios B. (Vilniaus viešoji, Kauno ir Šiaulių visuomeninės ir kt.) pradėjo komplektuoti pažangią, net rev. lit-rą, sudarinėti liet. lit-ros rinkinius. Naudodamiesi trumpalaikiu reakcijos atslūgimu, kūrėsi s-d. partijos ir profs-gų klubai su B. ir skaityklomis. Stolipino reakcijos metais caro valdžia visas jas uždarė. Reikšmingas to laikotarpio reiškinys — liet. kultūros-švietimo d-jų atsiradimas. 1905 P. Bugailiškio ir kt. pažangių kultūros veikėjų iniciatyva buvo įkurta Lietuviškųjų knygynėlių d-ja, kuri steigė nedideles liet. bibliotekas-skaityklas Kauno ir Vilniaus gub. kaimuose. Sprendžiant iš d-jos išleistos rekomenduojamosios lit-ros rodyklės — „Knygynėlio katalogo", tas bibliotekėlės buvo stengiamasi komplektuoti iš pažangios, demokratinės krypties, antiklerikalinės lit-ros. Rodyklėje įtraukta ir marksistinių leidinių (pvz., K. Markso ir F. Engelso „Komunistų manifestas"). Tokio pat pažangaus pobūdžio buvo Marijampolėje 1906 įsteigta švietimo d-ja „Šviesa", kuri rūpinosi skaityklų tinklo plėtimu Suvalkijoje. Greta jau anksčiau veikusių skaitymo mėgėjų d-jų ir jų B. atsirado naujų to tipo B. (Panevėžyje

ir Šėtoje, 1909; Ukmergėje, 1910; Jurbarke, 1912; Jonavoje ir Žemaičių Naumiestyje, 1913; Pasvalyje, 1914). Pažangios krypties buvo ir 1904 Vilniuje įkurta biblioteka-skaitykla „Žinija". Jos fonde buvo apie 20 K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalų. (Šios bibliotekos bibliotekininku kurį laiką buvo vienas baltarusių lit-ros pradininkų J. Kupala.) Svarbus įvykis kultūros gyvenime buvo nacionalinių — lietuvių ir lenkų — mokslo d-jų Vilniuje įkūrimas. Lietuvių mokslo d-jos įkūrimas (1907) davė pradžią ir pirmai mokslinei liet. bibliotekai, kurios pradinį fondą sudarė J. Basanavičiaus dovanota knygų kolekcija, „Birutės" d-jos (Tilžėje), S. Daukanto ir kt. knygų rinkiniai. Toje bibliotekoje buvo stengiamasi surinkti kuo platesnį lituanistinės lit-ros rinkinį. 1917 biblioteka turėjo jau apie 20 000 t. Ne mažiau svarbi buvo ir tuo pat metu Vilniuje įsteigtos Lenkų mokslo bičiulių d-jos (Towarzystwo przyjaciół nauk) biblioteka, sukaupusi nemaža vertingos lituanikos bei polonikos (1917 ji turėjo per 20 000 t.). Pažangus visuomenės veikėjas ir bibliofilas T. Vrublevskis, negalėdamas vienas išlaikyti nepaprastai padidėjusios asmeninės knygų bei rankraščių kolekcijos ir norėdamas padaryti ją plačiau prieinamą visuomenei, 1912 atidavė šią kolekciją Vrublevskių vardo bibliotekos d-jai. Biblioteka turėjo daug kraštotyrinio pobūdžio lit-ros, retų leidinių ir rankraščių (1918 joje buvo apie 80 000 t.).

Tolesnį B. vystymąsi nutraukė I pasaul. karas. Dalis bibliotekų žuvo (Kauno ir Šiaulių visuomeninės B.), kitų veikla visiškai nutrūko (Vilniaus viešosios bibliotekos ir kt.). Daug dėmesio B. skyrė 1918 Lietuvoje įsikūrusi Tarybų valdžia. Buvo pradėta reorganizuoti senąjį B. tinklą, steigti naujas kultūros-švietimo įstaigas ir bibliotekas. Vilniaus viešoji biblioteka buvo perorganizuota į „centrinį krašto knygyną"— resp. biblioteką. Naujausios visuomeninės-politinės ir mokslinės lit-ros poreikį iš dalies patenkino 1919 pr. į Vilnių atvykęs Lenino agitacinis traukinys, perdavęs Vilniaus viešajai B. rev. lit-ros rinkinį. Respublikos B. tinklui vadovauti buvo pavesta Švietimo liaudies komisariatui, kuriame suorganizuotas B. skyrius. Šis skyrius pirmiausia padarė visų B. apskaitą. 1919.II.5 Švietimo liaudies komisariatas išleido nutarimą „Dėl bibliotekų apsaugos priemonių", draudžiantį be komisariato leidimo išvežti iš respublikos knygų rinkinius ir įpareigojantį visus, paėmusius iš valst. ir visuom. B. knygas, jas grąžinti. Tokiu būdu buvo užkirstas kelias spekuliuoti vertinga lit-ra. Prie Švietimo liaudies komisariato buvo suorganizuota Centrinė lit-ros platinimo ekspedicija, kuri aprūpindavo bibliotekas lit-ra. Ypač buvo susirūpinta darbininkų švietimu. Be Darbininkų rūmų universalios bibliotekos, kurios fondą buvo numatyta į 1919 pabaigą padidinti iki 50 000 t., buvo kuriamos B. prie darbininkų klubų. Komunistų partijos Vilniaus miesto k-tas ragino per spaudą visas profs-gines org-jas ir įstaigas steigti B. ir skaityklas. Sparčiai plėtėsi vaikų B. tinklas prie m-lų ir vaikų klubų, buvo nutarta organizuoti centrinę vaikų biblioteką. B. ir skaityklų daugėjo ne tik Vilniuje, bet ir periferijoje. Jas steigė vietos švietimo skyriai. Švenčionių K. Libknechto ir R. Liuksemburg vardo proletarinio klubo biblioteka turėjo 3500 t. Masinės B. ir skaityklos buvo įsteigtos Giedraičiuose, Molėtuose, Trakuose ir kitur. Tas B. tinklo plėtimas nutrūko, Lenkijai okupavus Vilniaus kr.

Buržuazinės santvarkos metais (1919—1940) B. Lietuvoje buvo vienas labiausiai atsilikusių kultūros gyvenimo barų. 1919 Kaune įsteigtas Centrinis valstybinis knygynas su skyriais provincijoje. Nuo 1936 jie buvo vadinami viešosiomis bibliotekomis. Iki 1932 (per 13 veiklos metų) įsteigta 13 skyrių (Alytaus, Biržų, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Rokiškio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Ukmergės, Utenos ir Zarasų). Labai lėtai didėjo knygų fondai. 1920 Centrinis valst. knygynas turėjo 36 000 t., 1940 viduryje — apie 75 000. 1932 visi veikusieji skyriai turėjo vos 73 000 t. Stambesniuose centruose (Kaune, Klaipėdoje) veikė savivaldybių išlaikomos viešosios bibliotekos. Kiek geriau sutvarkyta buvo Kauno V. Kudirkos biblioteka-skaitykla (1939 — 13 000 t.), kurią kasmet aplankydavo 45—50 tūkst. skaitytojų.

Platinti pažangią lit-rą mėgino „Kultūros" b-vė, siuntinėdama savo būreliams periferijoje (jų veikė apie 300) kilnojamąsias bibliotekėles (po 150—200 knygų). Nepaisant teroro ir sunkių rev. judėjimo sąlygų, jau nuo 1920—21 pirmosios darbininkų B. buvo legaliai organizuojamos prie profs-gų ir nelegaliai steigiamos prie kom. kuopelių. Lietuvos darbo žmonių tarpe jos platino marksistinę lit-rą. Nesant gerų viešųjų bibliotekų, kai kuriuose stambesniuose miestuose veikė komercinės bibliotekos. Iš jų seniausia ir didžiausia buvo Balošerio biblioteka Kaune (įst. 1901, 35 000 t.). Lietuvos B. tinkle ypatingą vietą buvo užėmusi 1922 įkurta Kauno un-to biblioteka. Ji buvo kiek geriau finansuojama ir vienintelė universali moksl. biblioteka Lietuvoje. 1939 pr. jos fonde buvo 179 000 knygų bei rankraščių. Iš aukštųjų m-lų B. dar minėtina 1924 įkurta Ž. ū. akademijos biblioteka Dotnuvoje (1939 — 29 000 t.). Kitų aukštųjų m-lų B. buvo visiškai menkos. Veikė ir kelios katalikų kulto įstaigų B., kuriose buvo daugiausia rel. lit-ros.

Nepalankiomis sąlygomis B. tinklas vystėsi Vilniuje ir kituose lenkų okupuotuose R. Lietuvos rajonuose. Neturint lėšų ir knygų, Vilniaus un-to bibliotekos fondui sudaryti Vilniaus viešoji biblioteka buvo prijungta prie Vilniaus un-to ir pavadinta Vilniaus un-to viešąja biblioteka. Tačiau, gaudama skurdžias lėšas, ji negalėjo planingai komplektuoti savo fondų, kurie per 20 okupacijos metų pasipildė labai nežymiai (1919 buvo 450 000 t., 1939 — 657 000). Vilniuje dar veikė T. Vrublevskio įsteigta biblioteka, po jo mirties (1925) pavadinta valstybine Vrublevskių vardo biblioteka. 1930 pab. ji gavo naujas patalpas, tačiau visuomenė naudojosi ja labai ribotai: pagrindinis jos uždavinys pasidarė aptarnauti R. Europai tirti in-tą, kuris rengė kadrus antikom. ir antitaryb. veiklai. 1939 bibliotekoje buvo 180 000 t. Be šių didesnių moksl. viešųjų bibliotekų, Vilniuje dar veikė mokslinės žinybinės ir visuomeninės B.: Vilniaus mokslo mėgėjų biblioteka (80 000 t.), Lietuvių mokslo d-jos biblioteka (apie 42 000), žydų Strašūno biblioteka (apie 40 000), Medicinos d-jos biblioteka (21 000), Valst. archyvo biblioteka (apie 10 000) ir kt. Ypač trūko masinių B. Skaitytojų mases aptarnavo tik 2 miesto bibliotekos ir T. Zano biblioteka-skaitykla, o taip pat kelios komercinės B. Tose B. buvo daug menkavertės lit-ros.

B. padėtis ir jų funkcijos visuomenės gyvenime iš pagrindų pasikeitė, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. Dar 1940 pradėta organizuoti platų B. tinklą ir pertvarkyti jų darbą. 1940—41 valst. viešųjų (masinių) B. padaugėjo nuo 161 iki 250. Be to, f-kuose ir g-lose sukurtas profsąjunginis B. tinklas (daugiau kaip 300), o Vilniuje — Centrinė profs-gų biblioteka (30 000 t.). Kaimo darbo žmonėms 1941 pradėta organizuoti pirkias-skaityklas. 1941 pr. Vilniuje įkurta didelė vaikų biblioteka (20 000 t.). Tokias pat B. buvo numatyta steigti ir kituose miestuose. Susirūpinta ir B. fondų komplektavimu. Tam tikslui 1941 valst. biudžete patvirtinta 3 390 000 rb suma. Brolišką pagalbą Lietuvos bibliotekoms suteikė Maskvos, Leningrado, Kijevo, Charkovo, Gorkio ir kitos taryb. respublikų B., papildydamos jas taryb. lit-ra. Vien Vilniaus profs-gų biblioteka gavo iš jų apie 25 000 t. vertingos lit-ros. Centrinei valst. bibliotekai Kaune buvo pripažintas TSRS nemokamas privalomasis egzempliorius, o Vilniaus ir Kauno un-tų B.— sąjunginis dalinis mokamas egzempliorius. Buvo padėti privalomojo resp. abonemento sistemos pagrindai. Žymiai didesnį dėmesį pradėta skirti darbui su skaitytoju, masinėms knygų propagandos priemonėms. Vilniaus un-to biblioteka organizavo keletą parodų (spaudos 500 metų jubiliejaus, A. Mickevičiaus 85 metų mirties sukakties ir kt. progomis). 1941 drauge su Lietuvos TSR Mokslų akademija įsteigta Lietuvos TSR MA centr. biblioteka. Jos pradinį fondą sudarė buvusi Vrublevskių vardo biblioteka, Mokslo bičiulių d-jos ir kai kurių kitų B. rinkiniai ir lit-ra, gauta iš Centr. valst. bibliotekos bei Kauno un-to bibliotekos dubletinių fondų. Prieš pat karą biblioteka turėjo jau apie 380 000 knygų.

B. tinklo plėtimą ir jų darbo tobulinimą nutraukė vok. faš. okupacija. Pačioje karo pradžioje sudegė daugiau kaip 20 viešųjų B. (Antalieptės, Lazdijų, Rietavo, Varnių ir kt.). Daugelio B.

patalpas, jų tarpe ir Kauno V. Kudirkos bibliotekos, užėmė okupantų kariuomenė. Klubai-skaityklos ir profs-gų B. buvo uždarytos. Okupantai ir jų pakalikai — burž. nacionalistai — pašalino iš B. bibliotekininkus, aktyviai prisidėjusius prie B. tinklo pertvarkymo taryb. pagrindais. Prasidėjo masiškas taryb. lit-ros, žydų autorių kūrinių ir nepalankių hitlerininkams leidinių naikinimas. Iš Centr. valst. bibliotekoje buvusio lit-ros fondo sunaikinta 14 000 knygų, o 2000 vertingiausių knygų okupantai išsivežė. Vilniaus un-to bibliotekai okupantų padaryti nuostoliai sudarė daugiau kaip 1,5 mln. rublių. Vilniaus Strašūno bibliotekos fondai iš dalies buvo išgabenti į Vokietiją, iš dalies sunaikinti. B. fondai buvo užteršiami faš. makulatūra, burž. nacionalistų leidiniais. Okupantams traukiantis iš Lietuvos, buvo sudeginta Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka su retais senų knygų ir manuskriptų rinkiniais. Sunaikinta Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) biblioteka ir apie 60 viešųjų B., jų tarpe Kauno V. Kudirkos biblioteka ir Vilniaus I biblioteka. Iš Lietuvos TSR iki karo pradžios veikusių 250 valst. viešųjų B., išlaisvinus Lietuvą, rasta tik 60 apysveikių.

Pirmaisiais pokario metais Tarybų valdžia ėmėsi atkurti B. tinklą ir atstatyti jų knygų fondus. Jau 1945 vasarą buvo pasiektas prieškarinis masinių B. skaičius — veikė 248 valst. masinės bibliotekos. 1947 įsteigtas Respublikinis bibliotekų kolektorius, kuris komplektuoja knygas masinėms ir kt. bibliotekoms. 1950 veikė jau 402 masinės bibliotekos. Daugėjo profs-ginių B. (1950 jų buvo 39). Sparčiai didėjo ir klubų-skaityklų skaičius (1950 jų buvo 3065). Aštrios klasių kovos laikotarpiu, respublikoje ištisai kolektyvizuojant žemės ūkį ir darant kitus socialistinius pertvarkymus, B. ir klubai-skaityklos atliko svarbų vaidmenį kaip ideologinės kovos židiniai. Kai kuriuos klubų-skaityklų vedėjus nužudė burž. nacionalistai. Nuo 1950 respublikoje kasmet buvo įsteigiama maždaug tiek pat masinių B., kiek jų buvo įsteigta per ketverius pokario penkmečio metus arba per visą buržuazijos viešpatavimo dvidešimtmetį, o kai kuriais metais net ir daugiau. 1956 pab. respublikoje veikė 1622 valst. masinės B. Jų fondai padidėjo trigubai, 1956 visos masinės B. turėjo per 10 mln. knygų.

Ryšium su miestų gyventojų daugėjimu, naujų darbininkų gyvenviečių statyba kuriamos naujos B., kartu stiprinamos jau veikiančios stacionarinės B. ir plečiamos bibliotekinio nestacionarinio gyventojų aptarnavimo formos. Masinių B. tarpe pagr. vaidmuo priklauso Kultūros m-jos B. tinklui. 1963 jos žinioje buvo 1744 stacionarinės ir 6437 kilnojamosios B., turinčios 15,3 mln. knygų ir aptarnaujančios daugiau kaip 1 mln. skaitytojų. Įskaitant profs-gines ir kt. masines B., respublikoje tais metais buvo beveik 2000 masinių B., kurių fonduose buvo per 17 mln. tomų. Naujas reiškinys masinių B. tinklo raidoje yra kolūkinių B. ir visuomeninių B. kūrimas. Šalia Respublikinės profs-gų tarybos bibliotekos (37 000 t.) minėtinos Prekybos darbuotojų profs-ginė biblioteka (28 000), Ryšių darbuotojų klubo profs-ginė biblioteka (14 000), Respublikinių mokytojų namų biblioteka (29 000 knygų, 1400 skaitytojų) ir kt. Palyginti su paskutiniaisiais burž. metais, valst. masinių B. respublikoje padidėjo daugiau kaip 15 kartų, knygų fondai — apie 40 kartų. Vienai valst. masinei bibliotekai tenka vidutiniškai 1500 gyventojų, tuo tarpu burž. metais vienai bibliotekai teko 25 000 gyventojų. Tarybų Lietuvoje šimtui gyventojų tenka 700 knygų (Anglijoje 117 knygų, JAV 88, Japonijoje 14). Sparčiai didėjančiam masinių B. tinklui metodiškai vadovauja Respublikinė biblioteka ir zoninės viešosios B. (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos). Kauno viešoji biblioteka 1964 turėjo 506 000 t. fondą, Vilniaus A. Mickevičiaus biblioteka — 223 000 t., Klaipėdos — 183 000, Šiaulių — 178 000. Lietuvos TSR Kultūros m-jos B. sistemos metodinis centras yra *Respublikinė biblioteka*, kurios fondą sudaro daugiau kaip 3 mln. tomų. 1963 ji perkelta iš Kauno į Vilnių ir įkurdinta specialiai jai statytuose rūmuose. Specialias naujas patalpas gavo Skuodo, Šilalės, Lazdijų, Raseinių, Joniškio ir kt. rajonų B., o taip pat Mosėdžio, Ėriškių, Šilūnų, Skaudvilės ir kt. vietovių B. Išplėstas vaikų ir m-lų B. tinklas. 3966 m-los savo bibliotekose 1964 turėjo apie 3 mln. knygų. Be to, Kultūros m-jos žinioje veikė 87 savarankiškos miesto ir rajoninės vaikų B. su 914 000 t. fondu. 1964 savarankiškos vaikų B. veikė tik didesniuose miestuose: Vilniuje — 5, Kaune — 3, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje — po 1. M-lų ir vaikų B. metodiškai vadovauti 1963 Vilniuje įkurta Respublikinė vaikų biblioteka.

Atskirą vietą respublikos B. sistemoje užima aukštųjų ir specialiųjų vid. m-lų bibliotekos. 1963 veikė 8 aukštųjų ir 57 vid. specialiųjų m-lų B. su bendru 4,3 mln. t. fondu. Iš jų išsiskiria *Vilniaus universiteto* moksl. biblioteka, veikianti nuo 1570 ir turinti 2,2 mln. t. Antrą vietą pagal fondo dydį, vertę ir skaitytojų skaičių užima Kauno Politechnikos in-to biblioteka, turinti 1 mln. tomų. Vilniaus Ped. in-to biblioteka turi 462 000 t., Kauno Med. in-to — 436 000, Šiaulių Ped. in-to — 106 000, Lietuvos TSR Konservatorijos — 75 000, Lietuvos TSR Dailės in-to — 33 000. Vertingus specialiosios lit-ros fondus turi ir kai kurie technikumai. Vilniaus politechnikumas turi 23 000 t., Kauno politechnikumas — 29 000, Kapsuko ped. m-la — 18 000, Kauno med. m-la — 31 000, Šiaulių politechnikumas — 24 000 ir kt. Aukštųjų ir specialiųjų vid. m-lų B. fondai prieinami ne vien mokslo personalui ir studentijai, bet ir platiesiems visuomenės sluoksniams. Dideles B. turi taip pat kai kurios aukštosios ir specialiosios vid. m-los, neįeinančios į Lietuvos TSR MT Valst. aukštojo ir specialiojo vid. mokslo k-to m-lų sistemą ir tiesiogiai priklausančios žinyboms, kurioms jos rengia kadrus. Iš tokių m-lų minėtinos: Ž. ū. akademija, kurios biblioteka turi daugiau kaip 229 000 t., Veterinarijos akademija, kurios biblioteka turi 99 000 t., Lietuvos Kūno kultūros in-tas, kurio biblioteka turi 52 000 t.

Viena stambiausių respublikos moksl. knygų saugyklų yra Lietuvos TSR *Mokslų akademijos* centr. biblioteka. Jos fonde daugiau kaip 1,5 mln. knygų ir rankraščių kolekcijų. Biblioteka metodiškai vadovauja Lietuvos TSR MA in-tų bibliotekoms. Iš pastarųjų didžiausia Liet. kalbos ir lit-ros in-to biblioteka — daugiau kaip 70 000 knygų bei periodikos komplektų ir 28 000 rankraščių, daugiausia iš lituanistikos srities. Pradinį jos fondą sudarė 1907 Vilniuje įkurtos Lietuvių mokslo d-jos rinkiniai. Bibliotekas taip pat turi Istorijos (22 000 t.), Ekonomikos (8 000), Chemijos ir kt. in-tai. Iš mokslinio tyrimo in-tų B. minėtina gerai įrengta Elektrografijos moksl. tyrimo in-to biblioteka (16 000 t.), Ž. ū. ekonomikos moksl. tyrimo in-to biblioteka (10 000). Prie moksl. tipo knygų saugyklų reikia priskirti 1945 pab. įkurtus Lietuvos TSR *Knygų rūmus* ir Partijos istorijos in-to prie LKP CK biblioteką. Knygų rūmų fonduose kaupiama respublikoje išleista lit-ra, liet. kalba užsienyje išleistos knygos bei period. spauda ir leidiniai, liečiantieji Lietuvą (vad. lituanika). Knygų rūmų fonduose daugiau kaip 1 mln. tomų. Partijos istorijos in-to bibliotekoje sukaupta lit-ra, liečianti rev. judėjimo Lietuvoje ir Lietuvos KP istorijos klausimus (apie 100 000 t.). LKP CK sistemoje prie miestų ir rajonų k-tų veikia 64 partinės B., turinčios iš viso 900 000 t. fondą. Respublikoje yra nemaža specialiųjų B., kurių dauguma susikūrė pokario metais. Sparčiai vystantis pramonei ir technikai, susirūpinta ir techninėmis bibliotekomis. 1957 įkurta Centrinė mokslinė-techninė biblioteka (CMTB). 1964 joje buvo daugiau kaip 394 000 t.; ji turi 4 filialus — Klaipėdoje (53 000 t.), Šiauliuose (26 000), Panevėžyje (25 000) ir Kapsuke (20 000 t.). CMTB metodiškai vadovauja 123 techninėms B., veikiančioms įmonėse. Visų tų bibliotekų fondą sudaro 1 255 000 tomų. Iš specialiųjų B. minėtina ir Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos resp. moksl. med. biblioteka. Jos fondą sudaro daugiau kaip 180 000 t. Ji metodiškai vadovauja kitoms med. B.: 3 moksl. tyrimo in-tų bibliotekoms (25 000 t.), 40 miesto gydymo-profilaktikos įstaigų bibliotekų (132 000) ir 32 rajonų ir apylinkių ligoninių bibliotekoms (28 000).

1958.VII.9—11 Vilniuje įvyko pirmoji Lietuvos TSR bibliotekininkų konferencija, padėjusi apibendrinti B. patyrimą ir pagerinti jų darbą. LKP CK ir Lietuvos TSR MT 1960.II.16 nutarimas „Dėl bibliotekų darbo būklės Lietuvos TSR

ir dėl priemonių jam pagerinti" iškėlė bibliotekoms uždavinį aptarnauti visas gyvenamąsias vietoves, visas šeimas. Respublikos B. 1961 tą tikslą žymia dalimi pasiekė: B. skaitytojais tapo visos kaimo darbininkų, kolūkiečių ir tarnautojų šeimos. Respublikos B. tinklui padidėjus iki 6000 B., o jų fondui — iki 27 mln. t., darbui koordinuoti prie Kultūros m-jos sudaryta tarpžinybinė B. taryba.

Lit.: **M. Brensztejn,** Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832, Wilno, 1925; **K. Hartleb,** Biblioteka Zygmunta Augusta, Lwów, 1928; **L. Vladimirovas,** Pirmosios bibliotekos Lietuvoje.—„Bibliotekų darbas", 1957, Nr. 1; **V. Puzinaitė,** Knyga ir biblioteka Tarybų Lietuvoje 1918—1919 m. m.—„Bibliotekų darbas", 1957, Nr. 3; **Л. Владимиров,** Из истории учреждения первых публичных библиотек в Литве.—„VVU mokslo darbai", t. 13, V., 1957; **L. Vladimirovas,** Vilniaus universiteto biblioteka, V., 1958; Pirmosios Tarybų Lietuvos bibliotekininkų konferencijos medžiagos rinkinys, V., 1960; **K. Jablonskis,** 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka.—„VVU mokslinės bibliotekos metraštis (1958—1959)", V., 1961; **K. Sinkevičius,** Iš Lietuvos TSR masinių bibliotekų istorijos.— Ten pat; **L. Vladimirovas,** Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861—1917 m.— Ten pat; **L. Vladimirovas,** Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861—1904 m. laikotarpiu.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 3, V., 1963.

„BIBLIOTĖKŲ DÁRBAS" — tarybinis bibliotekininkystės ir bibliografijos mėnesinis biuletenis, einąs Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR Valst. respublikinė biblioteka (1949—63 buvo leidžiamas Kaune). 1949—54 buvo spausdinamas rotatoriumi, iki 1956 pab. ėjo neperiodiškai; mėnesinis nuo 1961.

BÍCHOVCO KRÕNIKA — trečioji, plačiausioji *„Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio"* redakcija, sudaryta XVI a. antrojoje pusėje. Tuo metu ja naudojosi XVI a. ist. M. Strijkovskis, lenkiškai parašęs Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir Rusios kroniką. Vėliau B. k. buvo pamiršta. 1830 Vilniaus g-jos mkt. H. Klimaševskis paskelbė jos ištrauką iš XVII a. nuorašo, kurį turėjo Volkovisko aps. teismo pirm. A. Bichovcas. 1846 ist. T. Narbutas išspausdino visą B. k. tekstą. Kadangi T. Narbutas istorinių kritiškumu nepasižymėjo, jo paskelbtos B. k. tikrumu ilgai buvo abejojama. Dabar įrodyta, kad B. k. autentiška. Nuo ankstesnės Lietuvos metraščio redakcijos B. k. skiriasi, svarbiausia, tuo, kad teigia lietuvius atkeliavus iš Romos vėliau (V a.), mini Lietuvos did. kun-štį Mindaugą, plačiai aprašo Lietuvos did. kun-ščių Kazimiero ir Aleksandro valdymo laikotarpį (1440—1506). Ji yra svarbus šaltinis XIV—XV a. polit. įvykiams nušviesti.

Publikacija: Полное собрание русских летописей, т. 17, СПб, 1907.

Lit.: **T. Narbutt,** Pomniki do dziejów litewskich, t. 1, Wilno, 1846; **R. Šalūga,** Bychovco kronika.—„LTSR MA darbai", 1959, A 1.

BIČIÓNYS — kaimas Anykščių rj., Rubikių apyl., 4 km į r. nuo Anykščių. 228 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Anykšta. Per B. eina Anykščių—Rubikių kelias ir Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelis. Yra Bičionių glžk. stotis, pr. m-la (nuo 1949). Netoli kaimo kapinių esančioje žvyrduobėje, iš kurios XIX a. pab. buvo imamas žvyras geležinkeliui tiesti, rasta daug žmonių kaulų ir žalvarinių papuošalų. Baudžiavos laikais B. buvo valstybinis („karališkasis") kaimas.

„BIČIŪLIAI" — specialus partizanų būrys, Didžiojo Tėvynės karo metais veikęs Naručio ež. (Baltarusijos TSR) bei Švenčionėlių (Lietuvos TSR) apylinkėse. Būriui vadovavo J. Vildžiūnas. „B." būrio branduolį sudarė desantinė 9 žmonių grupė: J. Boreiša, B. Govedas, V. Grizickas, B. Karčiauskas, B. Kuliešas, V. Stokas, Z. Vagonis, J. Vildžiūnas, B. Vilutis. 1942.IX.19 grupė parašiutais nusileido į Minsko sr. Červenės rajoną — S. Vaupšo partizanų būrio veikimo zoną. Iš čia būrys pasiekė Naručio ež. rajoną ir, atskiras savo grupes išsiuntęs veikti į Vilniaus bei Kauno rj., apsistojo. 1944 pavasarį „B.", tuo metu jau turėję daugiau kaip 100 kovotojų, persikėlė į Švenčionėlių—Kaltanėnų—Labanoro miškus ir veikė iki susijungimo su reguliariais Raudonosios Armijos daliniais. „B." buvo pavesti specialūs uždaviniai: tirti priešo užnugaryje ek., polit. situaciją, žvalgyti priešo kar. pajėgų dislokaciją, technikos ir gyvosios jėgos judėjimą. Vykdydamas šiuos uždavinius, būrys tyrė gyventojų nuotaikas okupuoto teritorijoje, fašistų žvėriškumus, platino kom. spaudą, žadino žmones į kovą prieš okupantus. „B." aktyviai dalyvavo ir „bėgių kare" bei kt. kovinėse operacijose. „B." susprogdino 40 priešo karinių ešelonų, nuvertė nuo bėgių 195 vagonus su kar. technika ir 78 vagonus su kar. daliniais. Diversiniais aktais „B." sustabdė geležinkelio judėjimą daugiau kaip 400 valandų. Mūšiuose sunaikino daugiau kaip 100 hitlerininkų bei vietinių burž. nacionalistų. Kovose „B." neteko 24 partizanų. Didvyrio mirtimi žuvo Vilniaus grupės vadas B. Vilutis, Kauno grupės vadas V. Grizickas, partizanai V. Svirinas, V. Suslovas ir kt.

BIČIULÝSTĖ — baltų ir slavų paprotys bendrai valdyti bičių kelmą. Atsirado gimininės santvarkos laikotarpiu, ist. šaltiniuose minimas nuo XIV a. pabaigos. XVI—XVII a. šaltiniuose B. vadinama „biciulewstwo", žmonės, bendrai valdą tą patį bičių kelmą,—„bitniki", „siabri" ir pan. Į B. santykius giminės, kaimynai ar pažįstami sueidavo dvejopai: pagavę savo žemėje susimetusį svetimų bičių spiečių arba dovanodami kam savo bičių. Jie vadinosi bičiuliais, bičiuoliais, sėbrais, o jiems priklausiusios bitės — bičiulinėmis arba sėbrinėmis. Bičiulių moralinė pareiga buvo teikti vienas kitam visokeriopą pagalbą. Tikėta, kad, bičiuliams taikiai sugyvenant, bitės tarpstančios, pykstantis — nykstančios. Apie bičiulių neištikimybę buvo sprendžiama iš bičių kopinėjimo metu avilyje randamų liežuvio formos korių. Pavasarį bičiuliai eidavo „bičių pašluostyti"— jų patikrinti po žiemos, o vasarą — kopinėti medaus. Bičiulinių bičių kopinėjimas (r. Aukštaitijoje vadintas bičiuolija, Žemaitijoje — bitkuopiu, vid. Lietuvoje — bičkopiu) buvo savotiška kaimynų šventė. Į bičiuoliją bičiuliai ir kaimynai būdavo sukviečiami iš anksto, vaišinami šviežiu medumi su koriais, kietu sūriu, agurkais, miežiniu alumi. Nuoširdūs žmonių santykiai ligi šiol vadinami bičiuliškais, o artima draugystė — bičiulyste.

Lit.: **J. Witort,** Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego, Lwów, 1898; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

BIČIŪNAI — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 2 km į š. r. nuo Onuškio, prie kelio į Rūdiškes. 159 gyv. (1959). Į š. nuo B. yra Vilkučio ež., pietvakariuose — Onuškio (Samaukos) ež. Iš r. prie kaimo prieina Grendavės miškas. B. valstiečiai 1863 dalyvavo sukilėlių būryje, kuriam vadovavo Onuškio dvarininkas Šatkevičius. Buržuazijos valdymo metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė, kuriai priklausė K. Gralinskas, J. Prakapas ir kt.

BIČIŪNAITĖ Lelija [g. 1931.VIII.2 Rokiškyje] — dailininkė. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą. Iliustravo mokyklinių vadovėlių, leidinį „Mūsų mažiesiems" (1961), R. Kašausko „Arvydas ir saulutė" (1962), B. Mikėnienės „Duonutė auga" (1963) ir kt.

BIČIŪNAS Vytautas [1893.VIII.20 Klovainiuose (Pakruojo rj.) — 1945.XI.18] — buržuazinis rašytojas, dailininkas, teatralas. Mokėsi Šiaulių g-joje, Kazanės dailės m-loje. I pasaul. karo metais gyveno Petrograde. 1918 grįžo į Lietuvą. Dėstė dailės dalykus Kauno meno m-loje, dalyvavo dailės parodose. Kurį laiką dirbo „Vilkolakio" teatre, 1931 įsteigė *„Žvaigždikio"* teatrą. Burž. periodikoje spausdino kritikos straipsnius, kuriuose kovojo prieš pažangias lit-ros tendencijas. Išleido miesčioniško turinio rinkinį „Mano apysakos" (1928), kelias pjeses („Brolio Vitalio naktys", 1928; „Varnalėšos", 1931; „Žalgiris", 1932, ir kt.), publicistikos knygą apie Vilnių. Knygoje „Liaudies teatras" (1936) davė praktinių patarimų teatro saviveiklos darbuotojams, žinių iš lietuviškojo mėgėjų teatro istorijos. Parašė knygą apie M. Čiurlionį (1927), parengė piešimo metodikos bei dailyraščio vadovėlius. Pažintinė ist. medžiaga vertingesnės B. monografijos „Kaunas. 1030—1930" (1930), „Kun. Jonas Katelė ir jo laikai" (1934).

BIČKÁUSKAS-GEÑTVILA Leonas [g. 1910.IX.27 Kybartuose] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1956). 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1944—53 Vilniaus un-to, nuo 1946 ir Ped. in-to dėstytojas, nuo 1963 in-to docentas, istorijos katedros vedėjas. Tiria XIX a. agrarinius santykius, Lietuvos valstiečių judėjimo istoriją.

Ršt.: 1863 metų sukilimas Lietuvoje, V., 1958.

BIEBĖ, Pasmodų ežeras,— ežeras Anykščių rj., 6,5 km į š. v. nuo Anykščių, prie kelio į Troškūnus. Plotas 14 ha. Ežeras ovalus; ilgis 540 m, didž. plotis 350 m. Krantai lėkšti, vakarinis pelkėtas. Ežeras užželiantis. Iš r. dalies išteka Biebė (Šventosios intakas). Prie B. įsikūrę Pasmodai.

BIELAPETRĀVIČIUS Leonas [g. 1913. I.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo Brazilijoje dalyvis, aktyvus kovotojas prieš fašizmą. 1926 kartu su tėvais emigravo į Braziliją. Dirbo bananų plantacijose, namų statyboje ir kitur. 1933 priimtas į Brazilijos Komjaunimo s-gą. 1936—37 kalintas San Paulo, Santo ir kt. kalėjimuose. 1937 už rev. veiklą tremiamas į Lietuvą, Prancūzijoje pabėgo ir nuvyko į Ispaniją, kur savanoriu stojo į internacionalinę Dombrovskio brigadą. Ebro fronte sužeistas. 1939—41 Prancūzijoje kalintas konc. stovykloje. 1941 grįžo į Lietuvą. D. Tėvynės karo metais kovėsi Raudonojoje Armijoje, buvo sužeistas. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1946 darbininkas Maskvoje.

BIELAZĀRIŠKIAI — kaimas Ukmergės rj., Siesikų apyl., 4 km į p. v. nuo Siesikų. 183 gyv. (1959). Per B. eina kelias, jungiąs Siesikus su Kėdainių—Ukmergės keliu; iš š. v. prieina Siesikų miškas, iš r.— Viliukų miškas. Pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1955). B. valstiečiai aktyviai dalyvavo 1863 sukilime. Sukilimą numalšinus, kaime buvo kariami sukilimo dalyviai; dalis kaimo sudeginta.

BIELĒVIČIUS Leonardas — 1863 sukilimo dalyvis. Kauno aps. bajoras, Rusijos armijos karininkas. Drauge su B. Koliškos būriu prisijungė prie Z. Sierakausko rinktinės Kremenciškių stovykloje (prie Šėtos). Dalyvavo kautynėse prie Raguvos, Karsakiškio. Sierakauskui pertvarkius sukilėlių kariuomenę, B. paskirtas vadovauti kavalerijos daliniui. 1863.V.7 dalyvavo kautynėse prie Medeikių, V.8 prie Gudiškių. Patekęs į nelaisvę, nuteistas katorgos darbams.

BIELIĀUSKAS Alfonsas [g. 1923.X.5 Naujuosiuose Neveronyse (Kauno rj.)] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1937—41 mokėsi Kauno III g-joje. Su E. Mieželaičiu, V. Mozūriūnu ir kt. dalyvavo lit. būrelyje, kuriam vadovavo komunistas mokytojas J. Banaitis. 1939 išspausdino pirmąjį apsakymą. 1939 įstojo į LKJS, bendradarbiavo pogr. komjaunimo spaudoje. 1940—41 LLKJS Pažaislio valsčiaus k-to sekretorius. 1942 pr. stojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją, paskui buvo demobilizuotas ir pasiųstas į partijos-komjaunimo darbuotojų kursus Jaroslavlyje. Vėliau dirbo LLKJS CK, bendradarbiavo Maskvos radijo liet. laidose, spaudoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—46 LLKJS Kauno miesto k-to pirmasis sekretorius. 1946—49 studijavo liet. lit-rą Kauno un-te ir dirbo laikr. „Tarybų Lietuva" redakcijoje. 1949 persikėlė į Vilnių, pradėjo dirbti „Švyturio" žurnale. 1949—55 išleido 3 apybraižų rinkinius apie kolūkių gyvenimą, pramonės darbo pirmūnus („Taip gimsta laimė", su V. Radaičiu, 1949; „Tvirtos rankos", 1950; „Žmonės prie staklių", 1955). 1951 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1951—54 „Švyturio" žurnalo redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1954 — vyriausiasis redaktorius. 1959—60 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos valdybos sekretorius, nuo 1959 — v-bos prezidiumo ir TSRS Rašytojų s-gos centrinės revizijos komisijos narys. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius.

B. daugiausia reiškiasi stambiosios prozos kūriniais. Apysakoje „Darbo gatvė" (1956) pavaizdavo darbininkų kovą su vok. faš. okupantais ir vietiniais burž. nacionalistais paskutinėmis okupacijos dienomis. Reikšmingas B. romanas „Rožės žydi raudonai" (3 leid., 1959—65; Resp. premija 1959; rus. vert. 1960), kuriame vaizduojamas sudėtingas pirmųjų pokario metų miesto gyvenimas, aštri klasių kova, atskleistas darbininkų ir inteligentų polit. brendimas. Romanas buvo R. Mikalauskaitės inscenizuotas (1961 past. Klaipėdos teatre), radiofonizuotas, išverstas į rusų, ukrainiečių, latvių, estų, lenkų kalbas. Romane „Mes dar susitiksim, Vilma!" (1962) pirmųjų D. Tėvynės karo dienų ir evakuacijos fone B. sprendžia visuomenines bei moralines problemas, kelia tautų draugystės, soc. humanizmo idėjas. Romanas pasižymi ryškiais teigiamų veikėjų paveikslais, lyrizmu, originalia kompozicija, įtaigiomis meninėmis detalėmis.

Alfonso Bieliausko romanų „Rožės žydi raudonai" (1965) ir „Mes dar susitiksim, Vilma!" (1962) viršeliai

Lit. kritikos knygoje „Keliai ir paminklai" (1963) B. išspausdino straipsnių apie lit-ros partiškumą, gyvenimo ir lit-ros santykį, tarybinių rašytojų (P. Cvirkos, A. Venclovos, J. Dovydaičio) kūrybą, atsiminimus apie S. Nėrį. Išvertė L. Kasilio knygą „Patsai Majakovskis", S. Antonovo, K. Paustovskio, K. Simonovo, V. Solouchino ir kt. rašytojų apsakymų.

BIELIĀUSKAS Antanas [g. 1928.VIII.27 Aštruliuose (Kapsuko rj.)] — rašytojas, dramaturgas. 1953 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1951—1962 dirbo laikr. „Lietuvos pionierius", „Tarybinis mokytojas", „Literatūra ir menas" ir kt. redakcijose. Period. spaudoje išspausdino eilėraščių, apsakymų, apybraižų apie mokytojų darbą, kelionių įspūdžių, recenzijų, publicistikos straipsnių. Pjesėje „Egzaminas" (1956; past. 1956 Lietuvos TSR akademiniame dramos teatre) pavaizdavo pirmuosius jaunų taryb. specialistų žingsnius gyvenime, visuom. interesų pergalę prieš asmeninius, dramoje „Nebaigtas portretas" (1961) parodė dailininkų gyvenimą. Su G. Iešmantu sudarė apybraižų rinkinį apie burž. nacionalistų nužudytus mokytojus „Kad žemėje žydėtų gėlės" (1960).

BIELIĀUSKAS Feliksas [g. 1914.II.13 Mažiškėje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo staliumi. Nuo 1932 dalyvavo rev. veikloje. 1933 Kaune eksternu baigė g-jos 7 klases. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Drauge su kitais rengė protesto streikus dėl profs-gų uždarymo (1934), buvo LKP Kauno parajonio k-to ir rj. k-to narys ir sekretorius (1935), LKJS CK instruktorius (1935), dirbo profsąjunginį darbą Kaune. Už rev. veiklą 1934 adm. tvarka kalintas IX forte. 1934—35 mokėsi Maskvos partinėje m-loje. 1935 LKJS CK laikr. „Darbininkų ir valstiečių jaunimas" redaktorius. 1935 organizavo valstiečių streikus Prienuose, Raudonėje, Veliuonoje, Seredžiuje, Čekiškėje, Lapėse. Nuo 1935 bendradarbiavo pogr. kom. spaudoje (pseudonimai Jonas, Paukštys, Gretė, P. Širvys). 1935 suimtas Kaune ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. Sėdėjo Kauno ir Šiaulių kalėjimuose. 1940—41 LLKJS CK I sekretorius. Nuo 1941 LKP CK narys. D. Tėvynės karo metais buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit. skyriaus viršininkas. 1945—46 LKP Kauno miesto k-to sekretorius, 1946—51 LKP Vilniaus miesto k-to II ir I sekretorius. 1951—52 LKP CK sekretorius. 1952—53 LKP Vilniaus sr. k-to I sekretorius. 1957 baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. 1958—63 LKP Vilniaus miesto k-to I sekretorius, 1962—63 LKP CK biuro narys. 1941—46 ir 1954—58 TSRS AT deputatas, nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas, nuo 1959 AT Prezidiumo narys. Nuo 1964 Lietuvos TSR MT valstybinio spaudos k-to pirmininkas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė straipsnių rev. judėjimo ir kultūrinės statybos klausimais.

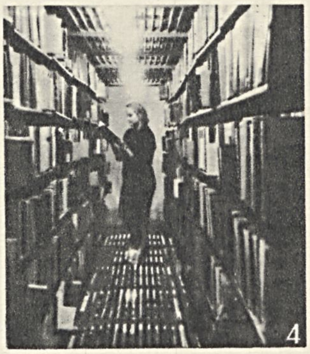

BIBLIOTEKOS

1. Vilniaus universiteto bibliotekos retų spaudinių ir rankraščių skyrius. 2. Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinė biblioteka. 3—6. Respublikinė biblioteka Vilniuje (rūmai, fondai, abonementas, vaikų skaitykla). 7. Elektrėnų bibliotekos knygų išdavimo skyrius. 8. Kauno viešosios bibliotekos skaitykla. 9. Klaipėdos bibliotekos knygų išdavimo skyrius

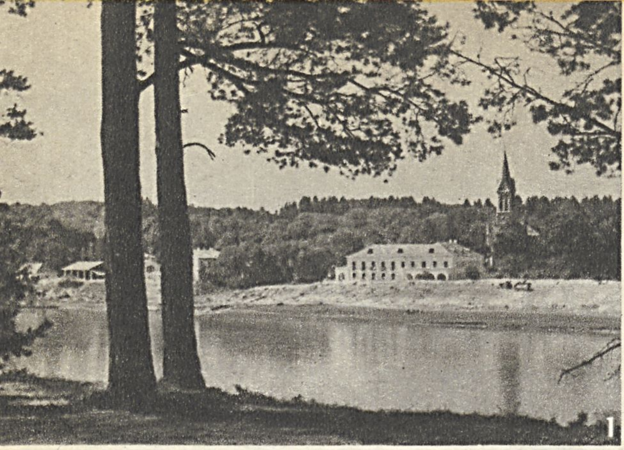

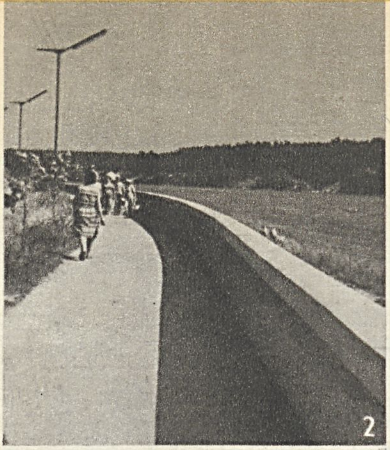

BIRŠTONAS

1. Vaizdas iš Nemuno kairiojo kranto. **2.** Nemuno krantinė. **3.** Beržų alėja. **4.** Sanatorijos „Tulpė" klubas ir valgykla. **5.** Mineralinio vandens šaltinio biuvetė. **6.** Sanatorija „Spalis"

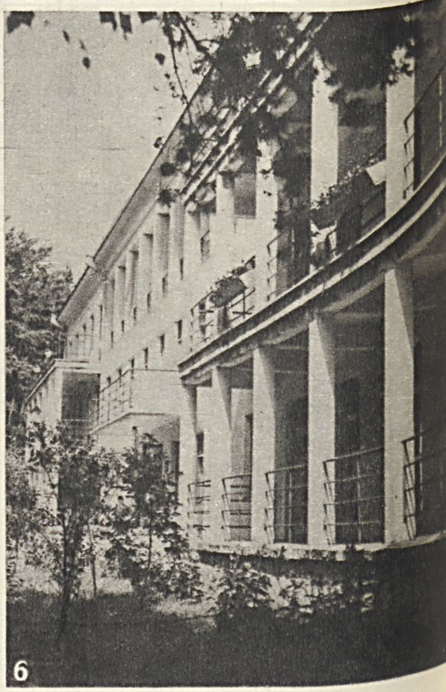

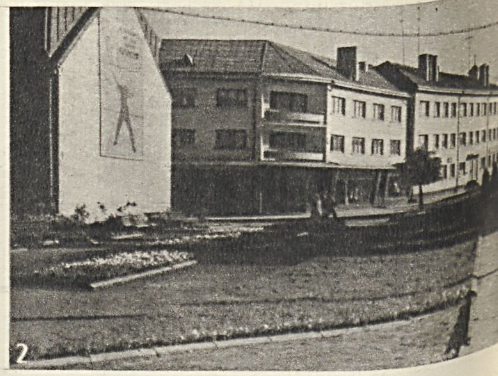

BIRŽAI

1. Bendras miesto vaizdas. **2.** Miesto centras. **3.** „Siūlo" f-ko audimo cechas. **4.** Širvėnos ežeras. **5.** Pilies liekanos

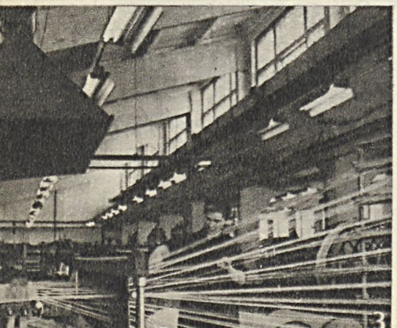

BIELIÁUSKAS Jurgis [g. 1894.I.27 Plačkojuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1926 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos rėmėjas. Sūnums Feliksui, Vladui ir Vytautui įsitraukus į pogr. kom. veiklą, buvo jų ryšininku. 1935—37 aktyviai dalyvavo valstiečių streike, už tai 3 kartus kalintas Vilkaviškio, Šakių, Marijampolės kalėjimuose. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. D. Tėvynės karo pradžioje slapstėsi, 1942—44 kovojo „Jūros" partiz. būryje. Po karo dirbo ūkinį ir administracinį darbą Kaune, Šakiuose, Kelmėje, Vilniuje. Nuo 1958 pensininkas.

BIELIÁUSKAS Petras [1895.IX.4 Sketeliuose (Pasvalio rj.) — 1961.VII.7 Vilniuje] — Spalio revoliucijos dalyvis Petrograde. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. Tarnaudamas I atsarginėje autokuopoje Petrograde, 1917 kovėsi prieš carinės kariuomenės dalinius. Spalio dienomis pasiuntė sunkvežimius vežti šaudmenų raudongvardiečiams. 1918—19 buvo Raudonosios Armijos organizavimo Smolensko gub. štabo karo komisaru, 1920 — 16-tosios armijos autovaldybos komisaru, dalyvavo mūšiuose prieš lenkų burž. nacionalistus Baltarusijoje. Nuo 1921 dirbo automobilių transporto sistemoje Tarybų Sąjungoje (1945—59 — Lietuvos TSR).

BIELIÁUSKAS Pranas [1883.VIII.23 Slabadoje (Prienų rj.) — 1957.XII.21 Vilniuje] — tautosakos rinkėjas. 1911 baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigavo Vilniuje (iki 1949) ir Valkininkuose. Aktyviai dalyvavo klerikalinių org-jų veikloje. Nuo 1913 priklausė Lietuvių mokslo d-jai. Vilniaus krašte surinko apie 3000 liet. liaudies dainų su melodijomis, nemaža pasakų ir smulkiosios tautosakos, rinko numizmatinę bei etnografinę medžiagą. Jo 1915—57 surinkta tautosaka, daugiausia dainos ir jų melodijos, saugoma Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te.

Leid.: Varguolių dainos (Vilniaus krašto lietuvių liaudies dainų tekstas ir melodijos), V., 1936.

BIELIÁUSKAS Romas [1922.III Miesteliškiuose (Rokiškio rj.) — 1947.II.25] — partinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. Nuo 1944 VKP(b) narys. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1946 Viešintų, vėliau Skapiškio vls. partorgas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BIELIÁUSKAS Vytautas [g. 1918.XI.22 Plačkojuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Rev. veiklą pradėjo 1934, Dambavos kaime (Šakių rj.) įstojęs į LKJS kuopelę. 1935—37 LKJS Vilkaviškio rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1934—37 kelis kartus baustas adm. tvarka baustas. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940 dirbo Lietuvos Liaudies kariuomenėje pulko polit. vadovu, buvo išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Nuo 1940 rudens dirbo LKP Šakių aps. k-te. D. Tėvynės karo pradžioje gyveno Penzoje, o 1942.III su pirmąja LKP CK operatyvine grupe buvo pasiųstas dirbti part.-partiz. darbo į vokiškųjų fašistų okupuotą Lietuvą. 1943—1944 LKP Šakių aps. k-to sekretorius, vadovavo „Jūros" partizanų būriui. 1944—45 LKP Vilkaviškio, 1946 Šiaulių aps. k-tų sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—51 LKP Kelmės aps., vėliau rj. k-to sekretorius. 1954 baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. 1954—1960 LKP CK darbuotojas. 1956—60 LKP CK narys, 1940—47 ir 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1960 kolūkio pirmininkas Šakių rajone.

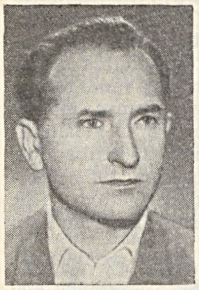

BIELIÁUSKAS Vladas [g. 1917.I.6 Mažiškėje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo staliumi. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Priklausė Dambavos kaimo (Šakių rj.) part. kuopelei. Kartu su broliu Vytautu ir V. Valaičiu 1934—36 LKP Barzdų parajonio k-to vardu rašė ir šapirografu spausdino atsišaukimus bei platino juos apylinkės valstiečių tarpe, dirbo organizacinį darbą. Už rev. veiklą 1934—35 buvo 4 kartus suimtas ir adm. tvarka kalinamas įv. kalėjimuose. 1940—41 dirbo Vilniuje milicijos v-boje. D. Tėvynės karo pradžioje gyveno Gorkyje, 1942.VIII atvyko į okupuotą Lietuvą dirbti part.-partiz. darbo. Buvo „Jūros" partizanų būrio komisaras. Kovose prieš faš. okupantus 1944 sunkiai sužeistas. Po karo buvo LKP Šakių aps. k-to skyriaus vedėju, sekretoriumi, LKP Kauno aps. k-to sekretoriumi. 1948 baigė Resp. partinę m-lą. 1953—60 LKP Vilkijos rj. k-to I sekretorius. 1958—60 kandidatas į LKP CK narius. 1960—63 Lietuvos TSR Liaudies ūkio pasiekimų parodos direktorius. Nuo 1963 Lietuvos TSR Socialinio aprūpinimo m-jos darbuotojas.

BIELIÁUSKIENĖ Adelė [**Šakaitytė**; g. 1923.VII.24 Daukantiškiuose (Šakių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Nuo 1943 „Jūros" partizanų būrio ryšininkė, vėliau partizanė. 1944—1945 LLKJS Vilkaviškio aps. k-to sekretorė. Nuo 1945 TSKP narė. 1946—48 ir 1954—60 dirbo „Tiesos" redakcijoje, 1948—54 Kelmės rj. laikr. „Komunistinis žodis" atsakingoji sekretorė. Nuo 1960 dirba ped. darbą Gelgaudiškyje.

BÍELIAVAS Jurgis — Vilniaus miestiečių 1720 sukilimo vadas. Vilniaus miestiečius engė vaivados ir magistrato pareigūnai. 1713 Vilniaus amatininkai skundėsi karaliui, kad jie apkraunami neteisėtais mokesčiais, rinkliavomis, be jokios priežasties suimami cechų seniūnai, laikomi kalėjime, išplakami prie rotušės rykštėmis, kad vaivada, magistratas ir pirklių bendrija dalijasi miestiečių pinigus. Karalius įsakė laikytis senųjų teisių ir cechams duotų privilegijų, bet jo neklausė. Tada amatininkai išsirinko savo atskirą valdžią (du miesto bendruomenės direktorius) ir magistrato nepripažino. 1720, kada magistratas reikalavo mokesčių ir grasino panaudoti jėgą, miestiečiai, savo direktorių — batsiuvio B. ir auksakalio Gabrieliaus Kryžanausko — vadovaujami, užpuolė rotušę ir išvaikė magistratą. Vaivada su kariuomene sukilimą nuslopino. Aktyvieji sukilimo dalyviai, jų tarpe B., buvo suimti ir atiduoti teismui. Po to sukilimo buvo nustatyta mokesčių ir rinkliavų išieškojimo tvarka.

BIELÌNIS Alfonsas [g. 1906.IV.22 Rygoje] — bibliografas. 1926 baigęs Vilniaus lietuvių g-ją, dirbo Lietuvių mokslo d-joje. Surinko ir išleido liaudies dainų. Su C. Erenkroicova parengė leidinį lenkų kalba „Vilnius ir Vilniaus kraštas" (1930). 1940 baigė Vilniaus un-tą. Mokytojavo g-jose. Nuo 1946 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos vyriausiasis bibliografas.

Leid.: Medicinos daktarų disertacijos, apgintos arba pripažintos Vilniaus universitete 1793—1842 metais, V., 1958; **A. Bielinis, E. Stanevičienė**, Lietuvių kalbotyra (Bibliografinė rodyklė), V., 1963.

BIELÌNIS Jurgis [1846.III.16 Purviškiuose (Biržų rj.) — 1918.I.18 ten pat] — visuomenės veikėjas, knygnešys. Kilęs iš valstiečių. 1868—70 privačiai mokėsi Šiauliuose, Mintaujoje, Rygoje baigė vokiečių pr. m-lą. Gabeno iš užsienio ir platino caro valdžios draudžiamą lietuvių spaudą. Bendradarbiavo „Aušroje" ir „Varpe". 1897 ėmė leisti ir platinti neperiodinį laikr. „Baltasis erelis", kuriame siūlė buržuazinę žemės reformą. Parašė keletą brošiūrų („Istoriški prityrimai iš ūkininkų gyvenimo", 1899; „Knyga paaukauta atminimui sukaktuvių devynioliktojo amžiaus", 1900, ir kt.), kuriose dėstė buržuazines liberalines pažiūras. Buvo carinių žandarų persekiojamas. I pasaul. karo metu protestavo prieš kaizerinių okupantų plėšimus.

Lit.: **J. Gulbinas**, Knygnešys Jurgis Bielinis.—„Kauno tiesa", 1958.I.18.

BIELÌNIS Kipras [g. 1883.IX.26 Purviškiuose (Biržų rj.)] — vienas dešiniųjų Lietuvos socialdemokratų vadovų. Nuo 1902 s-d. partijos narys, veikė Rygoje. 1905, dalyvaudamas rev. įvykiuose Lietuvoje, laikė LSDP oportunistinės vadovybės pažiūrų. 1906—07 Rygoje suimtas ir nuteistas 4 metus kalėti, vėliau

ištremtas į Irkutsko gub. 1913 pabėgęs, gyveno netoli Chabarovsko. Po Vasario revoliucijos 1917 dirbdamas Maskvoje, priklausė soc. dem. org-jai, vykdė oportunistinę politiką. 1918 grįžęs į Lietuvą, dirbo kooperacijoje ir savivaldybėse. Buvo priešingas darbininkų kovos prieš išnaudotojus bendro fronto, t. p. antifašistinio liaudies fronto sukūrimui. D. Tėvynės karo metais bendradarbiavo su hitlerininkais, juos sutriuškinus, persikėlė į JAV. Dirba įvairiose antitaryb. org-jose, bendradarbiauja jų leidžiamoje reakcinėje spaudoje.

BIELĪNSKIS Feliksas [g. 1904.II.18 Vinupėje (Panevėžio rj.)] — inžinierius architektas, meno mokslų kandidatas (1955). 1931 baigė Kauno un-tą. 1931—1938 dirbo statybos inspekcijoje, 1938—1940 Kauno miesto savivaldybės projektavimo skyriaus vedėju. 1940 ir 1944—48 Kauno miesto vyriausiasis architektas, 1944—50 Kauno un-to archit-ros f-to dėstytojas (nuo 1948 docentas). Nuo 1950 Statybos ir architektūros in-to statybos, vėliau miestų planavimo ir statybos sektoriaus vedėjas. Suprojektavo ir pastatė daug namų ir m-lų Ukmergėje, Palangoje, Kėdainiuose, Kaune ir kt. Spaudoje rašo architektūros ir statybos klausimais, su kitais parengė liet. liaudies archit-ros albumo I (1957) ir II (1965) knygas.

Ršt.: Литовское народное зодчество, М., 1960.

BIELIÓNIS Jonas [1909.VI.5 Seirijuose (Lazdijų rj.) — 1957.IX.11 Kaune] — kompozitorius, pedagogas. Baigęs Kauno Konservatoriją, dėstė muziką Vilkaviškio ir Kauno vid. m-lose, Kauno muz. m-loje. Dirbo Resp. liaudies kūrybos namuose, grož. lit-ros leidykloje. Buvo Kauno saviveiklinių chorų dirigentas. Parašė styginį kvartetą, sonatą fortepijonui, solo ir choro dainų, dainų vaikams, surinko apie 3000 liet. liaudies melodijų, kurių dalį harmonizavo.

Lit.: J. Gaudrimas, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BIELIŪKAS Kazimieras [g. 1901.VIII.26 Dugnuose (Vilkaviškio rj.)] — geografas, Lietuvos TSR MA akademikas (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1929 baigė Kauno universitetą. Nuo 1936 geografijos mokslų daktaras. 1937—39 tobulinosi Čekoslovakijoje, Pragos un-to geografijos in-te. Ten parašė habilitacinį darbą. Nuo 1939.X dirbo Vilniaus un-te; 1939—1941 un-to prorektorius ūkio reikalams, 1944.VII—1945.V rektorius; nuo 1940 profesorius, fiz. geografijos katedros vedėjas (iki 1952). 1946—62 Lietuvos TSR MA Prezidiumo akademikas sekretorius, 1946—63 Geologijos ir geografijos in-to direktorius, nuo 1963 Lietuvos TSR MA geografijos sk. vadovas. Kartu dirba ped. darbą Vilniaus un-to gamtos f-te. Nuo 1959 TSKP narys. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys, geografijos sk. vyriausiasis redaktorius. Nagrinėja ežerų dubens formos, morfometrinių rodiklių atrankos ir klasifikacijos, ežerų genetinės klasifikacijos, vandens sąmaišos klausimus. 1953 drauge su J. Kriščiūnu sudarė Lietuvos TSR ežerų katalogą. Išspausdino daugiau kaip 40 moksl. straipsnių.

Ršt.: Dovinės baseino ežerai, K., 1937; Lietuvos TSR ežerai, V., 1956; Svarbesniųjų ežero morfometrijos rodiklių matematinis pagrindimas.—„Geografinis metraštis", t. 1, V., 1958; Ežerotyros pagrindai, V., 1961.

BIELIUKĪENĖ Sabina [Romašauskaitė; g. 1912.V.19 Biržuose] — botanikė fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1949 baigė Vilniaus un-tą. 1949—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, 1959—63 Botanikos in-to moksl. bendradarbė, nuo 1963 Botanikos in-to moksl. sekretorė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kuriuos B grupės vitaminus ir jų reikšmę augalams.

BIELIŪNAS Juozas [1890.XII.4 Kraštuose (Rokiškio rj.) — 1955.V.17 Kaune] — dainininkas (baritonas), pedagogas. 1912—20 mokėsi Maskvos ir Petrogrado konservatorijose. 1920—26 dėstė dainavimą Kauno muzikos m-loje, dirbo operos solistu. 1920 dainavo Barono partiją pirmajame Kauno operos teatro spektaklyje—Dž. Verdžio „Traviatoje". Kiti svarbesni vaidmenys: Demonas (A. Rubinšteino „Demonas"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Eskamiljas (Ž. Bizė „Karmen"). 1921—22 Kauno Valst. teatro direktorius. 1926—30 studijavo dainavimą Italijoje, 1930—33 vėl Kauno operos solistas. 1933—38 Kauno radiofono direktorius. 1940—41 Vilniaus muzikos m-los, 1941 Kauno Konservatorijos, nuo 1949 Kauno muzikos m-los dainavimo klasės vedėjas.

BIELIŪNAS Juozas [1910 Vaičiūnuose (Rokiškio rj.) — 1941.VII.4 netoli Kupiškio] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Atitarnavęs burž. kariuomenėje, įsijungė į rev. judėjimą, platino atsišaukimus. 1940—41 Panemunėlio vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BIELIŪNAS Ksaveras [g. 1918.III.27 Obelinėje (Kapsuko rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Kauno un-tą. Nuo 1946 Kauno un-to (vėliau Kauno Politechnikos in-to) metalų technologijos katedros dėstytojas. Nuo 1961 docentas, 1958—63 metalų technologijos katedros vedėjas. Nuo 1964 dėsto Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Parašė knygą „Metalų suvirinimas" (1955, II leid. 1962), keliolika moksl. straipsnių metalotyros klausimais, yra vienas „Metalotyros" (1961) bei „Metalininko žinyno" (1961) autorių.

BIELIŪNAS Mykolas [1896 Gudeliuose (Kapsuko rj.) — 1962.XI.1 Klaipėdoje] — Spalio revoliucijos dalyvis. 1897 tėvai emigravo į Angliją. 1916 B. atvyko į Rusiją. 1917 dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, kovojo pilietinio karo frontuose, 1919 Lietuvoje (5-jame Vilniaus pulke). Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Nuo 1922 įvairiose RTFSR vietovėse dirbo adm. darbą. Nuo 1944 adm. darbuotojas Vilniuje, Klaipėdoje.

BIELKĒVIČIUS Jonas [1871 Bugeniuose (Mažeikių rj.) — 1947] — veterinarijos gydytojas. Kilęs iš valstiečių. 1898 baigė Tartu Veterinarijos in-tą. Įvairiose carinės Rusijos vietovėse dirbo vet. gydytoju. Po I pasaul. karo grįžęs į Lietuvą, kartu su kitais vet. specialistais organizavo vet. įstaigas. Nuo 1924 vadovavo Kauno valst. veterinarijos bakteriologinei laboratorijai, kuri 1936 išaugo į Valst. veterinarijos-bakteriologijos in-tą. B.— vienas to in-to serologijos skyriaus organizatorių.

BĪELSKIS Jonas [1855.VII.6 Raseinių aps.— 1904.XI Peterburge] — visuomenės veikėjas, kovotojas prieš carizmą. Kilęs iš valstiečių. 1882 baigė Peterburgo Susisiekimo inžinierių in-tą; studijuodamas aktyviai dalyvavo narodovolcų judėjime, palaikė ryšius su Rusijos ir Lenkijos rev. judėjimo dalyviais. 1882—85, dirbdamas Liepojos uosto inspektoriumi, padėjo gabenti iš užsienio neleg. spaudą ir besislapstantiems revoliucionieriams pabėgti iš Rusijos. Nuo 1885 gyveno V. Sibire, rėmė lietuvių polit. tremtinius.

BĪELSKIS Vaclovas [1870.V.1 — 1938.IX.16 Varšuvoje] — visuomenės veikėjas. Mokydamasis Šiaulių g-joje (1880—1889), dalyvavo slaptuose mokinių marksistiniuose būreliuose. Studijuodamas Peterburgo Technologijos in-te (baigė 1896), veikė liet. studentų d-jose. 1905 buvo suimtas; paleistas apsigyveno Šiauliuose. 1915 išvyko į Peterburgą, palaikė ryšius su eserais, dalyvavo Vasario burž. demokratinėje revoliucijoje. 1919 pr. ėjo Lietuvos TSR ž. ū. liaudies komisaro pareigas. Nuo 1919 gyveno ir dirbo Kaune, Šiauliuose, buvo LSDP narys. Bendradarbiavo socialdemokratų ir liaudininkų spaudoje.

BIELŪNAI — kaimas Vilniaus rj., Buivydiškių apyl., 11 km į v. nuo Vilniaus, Neries deš. krante. 57 gyv. (1959). Kaimo apylinkėse rasta mezolito stovyklų pėdsakų. B. minimi 1654 Daumantiškių dvaro inventoriuje (2 kiemai).

BYGAĪLIAI — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 5 km į v. nuo Subačiaus geležinkelio stoties, prie Šiaulių—

Daugpilio geležinkelio. 118 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Lėvuo. Yra Bygailių glžk. stotis. B. valstiečiai 1633 atsisakė mokėti dvarui mokesčius ir vykdyti prievoles; už tai keletas valstiečių buvo nuteisti mirti.

BỸGAUDAS — ežeras Trakų rj., 7 km į p. r. nuo Semeliškių. Plotas 13 ha. Ežeras užima daubą didelėje Strėvos rinoje; ištįsęs iš š. į p.; ilgis 700 m, didž. plotis 230 m, kranto linijos ilgis 1,7 km. Ežero š. r. ir p. v. krantai pelkėti, š. v. — miškingas. Iš p. v. dalies į Nepėro ež. teka bevardis upelis. Ežeras verslovinis.

BIJÁUTONYS — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 10 km į p. v. nuo Kaišiadorių, prie Vilniaus—Kauno plento. 126 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Strėva, š. — Motera (Nemuno intakas). Ties B. prie Strėvos yra 360 kW Būblių hidroelektrinė (past. 1957). Ant Strėvos

Bijautonys. Hidroelektrinė

kranto yra apardytas piliakalnis. B. gyventojai 1917 slėpė iš darbo batalionų pabėgusius darbininkus, už tai kaizeriniai okupantai uždėjo kaimui 750 markių kontribuciją.

BIJŌTAI — kaimas Šilalės rj., Poškos apyl., 7 km į š. nuo Skaudvilės, 3 km į p. nuo Žemaičių plento. 39 gyv. (1959). Per B. teka Pela (Ančios deš. intakas), eina kelias iš Girdiškės į Žemaičių plentą. Yra plačiai Lietuvoje žinomi rašytojo D. Poškos Baubliai (ž. *Baublys*) — dviejų didžiulių ąžuolų kamienai, kuriuose įrengtas Šiaulių „Aušros" istorijos-etnografijos muziejaus filialas. Aštuonmetė m-la (1935—46 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka, felčerių-akušerių punktas. B. žinomi nuo XVI amžiaus. 1558 Beata Paškevičienė pasidalijo su seseria Bardžių-Mikniškių dvarelio žemę; Paškevičienei atitekusią vietovę pagal savininkės vardą ilgainiui imta vadinti B. Iki 1847 B. drauge su gretimu Bardžių dvareliu priklausė bajorų Poškų (Paškevičių) giminei, vėliau atiteko dvarininkams Volmeriams. Bijotuose nuo 1790 iki mirties (1830) gyveno vienas žymiausių XIX a. pr. liet. rašytojų D. Poška.

BIJÓTĖ — ežeras Šiaulių rj., 20 km į p. v. nuo Šiaulių, 4 km į p. nuo Kurtuvėnų. Plotas 66 ha. Ežeras telkšo dauboje, susidariusioje, ištirpus ledo luistui. Ilgis 1820 m, didž. plotis 735 m, kranto linijos ilgis 5,4 km. Krantai aukšti (išskyrus pelkėtą pietinį), š. v. ir p. v. — miškingi. Dugnas dumblėtas, nelygus. Per B. teka Kurtuva (Dubysos intakas), be to, įteka 2 bevardžiai upeliai. R. pakrantėje įsikūrę Pabijočiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BIJŪNAI — 1. Kaimas Trakų rj., Bagdanonių apyl., 8 km į š. r. nuo Aukštadvario, 7 km į p. nuo Semeliškių; dar vad. **Buzgonimis**. 314 gyv. (1959). Kaime yra Klanuko ež. Lentpiūvė, malūnas, pr. m-la (nuo 1948), biblioteka (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1963). B. minimi 1637 Lietuvos Vyriausiojo tribunolo aktuose. 1668 kaimas turėjo 2 valakus žemės.

2. Kaimas Kauno rj., Alšėnų apyl., 12 km į p. v. nuo Kauno, prie Garliavos—Pažėrų kelio. 106 gyv. (1959). Kaimas įsikūrė apie 1922—23 buv. Mikalojavo dvaro žemėje. 1934—61 veikė pr. m-la. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė.

BIJŪTIŠKIS — kaimas Molėtų rj., 13 km į p. nuo Molėtų, 10 km į š. r. nuo Giedraičių, Stirnos ežero š. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 113 gyv. (1959). Kazokų girininkija (nuo 1962), parduotuvė (nuo 1951), ryšių skyrius (nuo 1940), taupomoji kasa (nuo 1959), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). 1910 įkurta pr. m-la. 1936 pažangaus mokytojo S. Dievulio rūpesčiu pastatytas naujas m-los pastatas. 1949 m-la reorganizuota į septynmetę, 1961 — į aštuonmetę.

BIKAVĖNAI — kaimas Šilutės rj., Vainuto apyl., 15 km į p. v. nuo Šilalės, 8 km į p. r. nuo Tenenių; kolūkio centras. 376 gyv. (1959). Per kaimą teka Bikava (Jūros deš. intakas). Iš v. prieina Sausgalvių miškas. Keliai jungia B. su Gorainiais, Teneniais, Pajūriu, Žvingiais. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), pr. m-la (nuo 1947), kultūros namai (nuo 1956). B. minimi 1614. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 6 taryb. aktyvistus.

BIKONIAI — kaimas Ukmergės rj., Želvos apyl., 2 km į p. r. nuo Želvos, prie kelio į Giedraičius. 115 gyv. (1959). Kaimo apylinkės buvo gyvenamos jau XIV a. 1909—10 Bikoniuose veikė pr. m-la, kurioje mokėsi 42 berniukai ir 5 mergaitės. II pasaul. karo metu beveik pusė kaimo buvo sudeginta.

BIKŠIS — vienas Deltuvos kunigaikščių. Jo vardas minimas Ipatijaus metraštyje, aprašant 1219 Lietuvos kun-ščių sutartį su Volinės kunigaikštiene Romanova ir jos sūnumis Danila bei Vasilka. Šalia 5 „vyriausiųjų" sutartyje Lietuvai atstovavo dar 16 atskirų žemių kun-ščių. Deltuvos žemės minimi 4 kun-ščiai, jų tarpe ir B.

Lit.: Полное собрание русских летописей, т. 2, СПб, 1908 [p. 735—736].

BIKŪNAI — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 11 km į š. r. nuo Užpalių, 10 km į š. v. nuo Daugailių. 222 gyv. (1959). Pro B. teka Indraja. Kultūros namai (nuo 1958). 1905 metais B. valstiečiai, vadovaujami J. Smalsčio-Smolskio ir P. Sagadino, aktyviai dalyvavo Vasaknų dvaro darbininkų streike. 1918 kaime buvo susidaręs varguomenės k-tas. Burž. valdymo laikotarpiu veikė LKP pogr. kuopelė (sekr. A. Skardinskas). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 11 žmonių.

BIKUS Vytautas [g. 1931.VI.25 Naujasodyje (Švenčionių rj.)] — partinis darbuotojas. 1955 baigęs Vilniaus un-to ekonomikos f-tą, dėstė jame polit. ekonomiją. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—1959 Lietuvos respublikinės darbo rezervų v-bos viršininko pavaduotojas, vėliau LKP Vilniaus miesto k-to skyriaus vedėjas, 1963—64 LKP Vilniaus miesto Lenino rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 LKP Vilniaus miesto k-to II sekretorius.

BIKUŠKIS — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 8 km į p. r. nuo Užpalių, Alaušo ežero v. krante. 49 gyv. (1959). 1926 kaime veikė ž. ū. darbininkų profs-ga.

BŸLAUKIS Jonas [m. 1603.X.5] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Gimė ir, spėjama, mokėsi Vėluvoje. Studijavo Karaliaučiaus un-te (nors matrikulų knygose neįrašytas). Nuo 1573 buvo lietuvių pastoriumi Jurbarke (Georgenburge) netoli Įsruties. 1573 nurašė vad. Volfenbiutelio postilę, kurios originalas neišliko. 1590 buvo paskirtas vienu iš J. Bretkūno „Postilės" korektorių, padėjo parengti ją spaudai.

Bijutiškis

BILDĖLIS, Žaliasis,— ežeras Vilniaus rj., 13 km į p. r. nuo Bezdonių. Plotas 14 ha. Ežeras užima neišsivysčiusios rinos daubą; ištįsęs iš v. į r.; ilgis 500 m, didž. plotis 370 m. Krantai sausi. Įteka bevardis upelis. Ežero p. pakrantėje įsikūrę Bildžiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BĪLDOS — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 7 km į p. r. nuo Švenčionių, 1,5 km į p. nuo Švenčionėlių—Lentupio geležinkelio. 10 gyv. (1959). Iš š. prieina Vigodkos miškas. Pr. m-la (nuo 1958). Yra dvylika IX—XII a. pilkapių su degintiniais kapais. Radiniai saugomi Švenčionių kraštotyros muziejuje.

BILDŪNAI — kaimas Vilniaus rj., Sužionių apyl., 18 km į š. nuo Nemenčinės, 18 km į r. nuo Pabradės. 28 gyv. (1959). B. minimi 1629 Nemenčinės ir Bezdonių dvarų valst. ūkių sąraše.

BILEĨŠIAI — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 7 km į v. nuo Dusetų, Rašų ežero r. krante. 209 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1929), biblioteka (nuo 1962).

BILĒVIČIUS Elijas [g. 1904.II.5 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, administracinis ir partinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). Kilęs iš darbininkų. 1918—1923 dirbo rev. darbą Vilkaviškyje, padėjo organizuoti darbininkų streikus, demonstracijas. 1920 įstojo į LKJS, buvo LKJS Vilkaviškio parajonio k-to, Suvalkijos rj. k-to narys. Nuo 1922 Komunistų partijos narys. 1923—26 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Grįžęs į Lietuvą, dirbo vadovaujamąjį pogr. part. darbą Vilkaviškyje, Šiauliuose, Panevėžyje, Kaune. Nuo 1924 bendradarbiavo pogr. kom. spaudoje („Tiesoje", „Komuniste", „Balse", „Partijos darbe", „Kareivių tiesoje" ir kt.; pseudonimai Albertas, Petras, Romas, Sergiejus, E. Vasariškis ir kt.). 1927 išrinktas LKP CK nariu. 1927—28 LKP CK sekretoriato narys ir Kauno rj. k-to sekretorius. 1928 suimtas Kaune ir „profsąjungininkų byloje" nuteistas 4 metus kalėti. 1931 išėjęs iš kalėjimo, dirbo part. darbą Šiauliuose, vėliau Kaune. 1931 baustas adm. tvarka. 1932 išvyko į TSRS ir dirbo Maskvoje žydų laikr. „Der emes" („Tiesa") redakcijoje. 1941 Lietuvos TSR maisto pramonės liaudies komisaras. D. Tėvynės karo metais dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe Maskvoje, po karo — LKP Centro Komitete. 1951—53 Lietuvos TSR žuvies pramonės ministras. 1954 baigė Aukštąją partinę m-lą prie TSKP CK. 1953—57 Lietuvos TSR maisto prekių pramonės ministras, po to Lietuvos TSR Liaudies ūkio tarybos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1961 patarėjas prie Lietuvos TSR MT. 1949—61 LKP CK narys, 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas.

Ršt.: Hinter grates, M., 1936; Di geverbkoperacie in Ratnfarband, M., 1940; Hitlerišė roib un mord in Lite, M., 1943; Lietuvos TSR maisto pramonės laimėjimai, V., 1955; Ne veltui praėję metai, V., 1958 [rus. leid. 1959]; Į naują tarybinių žmonių gerovės pakilimą, V., 1959; Nemunas grįžta į savo vagą, V., 1961.

BILĒVIČIUS Viktoras [g. 1920.XII.11 Užuožeriuose (Radviliškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1964). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). Nuo 1946 Radviliškio bandymų stoties moksl. bendradarbis, 1948—63 jos direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie nusausintų durpynų įdirbimą.

BĪLIAKIEMIS — kaimas Utenos rj., Mackėnų apyl., 6 km į p. r. nuo Utenos; kolūkio centras. 169 gyv. (1959). P. ir v. pakraščiu teka Krašuona (Vyžuonos intakas), o per kaimą — jos bevardis intakas. Pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1955). Kaimo apylinkėse yra senkapių. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 8 žmones.

BILIÓNYS — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 5 km į p. r. nuo Laukuvos, prie Žemaičių plento. 309 gyv. (1959). Į p. nuo B. teka Viksvė (Yžnės intakas); per kaimą — Rungys (Viksvės intakas) ir jo intakas Sartalė. Pr. m-la (nuo 1924). Kaimo apylinkėse, kiek į š. nuo Žemaičių plento, ant atskiros masyvios aukštos kalvos, apsuptos daubų ir balų, yra piliakalnis, vad. Švedkalniu,— landšaftinis-istorinis draustinis.

Piliakalnio aikštelė ovalo formos, 57 m ilgio ir 37 m pločio, lygi. Šlaitai statūs, baigiasi lygia terasa, beveik ištisai juosiančia viršūnę. XX a. pr. žemiau buvo pastebima ir antroji terasa, o r. papėdėje — griovio žymės. P. papėdėje, ariamoje žemėje, randama sen. gyvenvietės liekanų — lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi, nuo ugnies suskeldėjusių akmenų. XX a. pr. piliakalnį tyrinėjo archeologas L. Kšivickis. Aikštelės pakraštyje jis aptiko 1,2—2 m storio kultūrinį sluoksnį.

BILŸS Juozas [1902.III.17 Pasodoje (Jonavos rj.) — 1944.I.2 Beržytėje (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, stalius. 1922—26, tarnaudamas burž. Lietuvos kariuomenėje, įsijungė į revoliucinę veiklą, agitavo kareivius balsuoti už kuopininkų kandidatus. 1927 išvyko į Kanadą. Dirbo pas fermerius, anglies kasyklose, dalyvavo darbininkų streikuose, įsteigė Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 36 kuopą, buvo jos pirmininkas. Už rev. veiklą 1931 ištremtas iš Kanados, grįžo į Lietuvą. 1932 rudenį kalintas Ukmergės kalėjime. 1934 „už kurstymą" nuversti faš. santvarką kariuomenės teismo nuteistas 4 metus kalėti, tačiau Vyriausiasis tribunolas dėl įrodymų stokos bylą nutraukė. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940 rinkimų į Liaudies Seimą apygardos rinkiminės komisijos pirmininkas. D. Tėvynės karo pradžioje kovojo Raudonojoje Armijoje, paskui pasiųstas į Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. Nuo 1942 LKP Kauno aps. pogrindinio k-to narys, vėliau sekretorius, atkūrė Panoterių, Siesikų, Pagirių, Šėtos, Žeimių part. org-jas, suorganizavo antifaš. grupes Ukmergės, Kėdainių aps., organizavo antifaš. atsišaukimų ir lit-ros leidimą. Žuvo susirėmime su policija.

BILIŪNAI — kaimas Kauno rj., Raudondvario apyl., 9 km į š. nuo Raudondvario, 1 km į v. nuo Nevėžio. 202 gyv. (1959). Per kaimą eina naujai nutiestas kelias iš Raudondvario. Lentpiūvė, kolūkio gamybiniai pastatai. Ties B. yra keltas per Nevėžį. Burž. metais dalis kaimo žemių priklausė benediktinių vienuolynui, kuris 1932 čia pasistatė 2 aukštų mūro namus, įsirengė šiltadaržį. Burž. nacionalistai 1946 nužudė Biliūnų apyl. tarybos pirm. M. Šaboną ir E. Šabonaitę.

BILIŪNAĨ — kaimas Raseinių rj., Girkalnio apyl., 6 km į p. r. nuo Raseinių, 1 km į p. v. nuo Žemaičių plento, Šaltuonos kair. krante. 57 gyv. (1959). Raseinių veislininkystės stotis (nuo 1958). Išlikęs didelis parkas, archit. požiūriu įdomus mūrinis dvaro svirnas ir gyv. namas (statyti XVIII a.). B. dvaras minimas 1600 (17 šeimų).

BILIŪNAS Antanas [g. 1905.I.2 Niūronyse (Anykščių rj.)] — bibliografas, literatas. Lit. veiklą pradėjo 1922 „Aušrinėje". 1925 baigęs Ukmergės g-ją, iki 1932 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. Apsakymus, eilėraščius ir publicistinius straipsnius spausdino „Lietuvos žiniose", „Kultūroje", „Trečiame fronte", „Prošvaistėje" ir JAV liet. periodikoje. 1935 išleido eil. rink. „Išpažintis Lietuvai", kurį dėl antifaš. nuotaikų burž. valdžia konfiskavo. Iki 1946 dėstė vid. m-lose liet. kalbą ir lit-rą. Nuo 1947 dirbdamas Lietuvos TSR Knygų rūmų redaktoriumi bibliografu, drauge su kitais parengė keletą liet. taryb. spaudos bibliografijos leidinių.

BILIŪNAS Gasparas — 1863 sukilimo dalyvis. Valstietis. Kilęs iš Šiaulių aps. Suginčių kaimo. 1863 pavasarį suorganizavo sukilėlių būrį Klykolių apylinkėse. Veikė susijungęs su Vegerių apylinkių būriu, kuriam vadovavo J. Markevičius. B. būrį 1863.VI išblaškė carinės kariuomenės dalinys.

BILIŪNAS Jonas [1879.III.3 Niūronyse (Anykščių rj.) — 1907.XII.8 Zakopanėje (Lenkija)] — rašytojas, publicistas. Kilęs iš valstiečių. Privačiai pasirengęs, 1891 įstojo į Liepojos g-ją. Materialistinės lit-ros ir rev. judėjimo veikiamas, anksti susidarė demokratinę ateistinę pasaulėžiūrą. Baigęs 4 klases, atsisakė stoti į kunigų seminariją, dėl to neteko giminių paramos, turėjo pats užsidirb-

ti pragyvenimui ir mokslui. G-joje savarankiškai studijavo gamtos ir visuomenės mokslus, skaitė marksistinę literatūrą. Dalyvavo slaptuose pažangių liet. moksleivių būreliuose, jiems vadovavo, domėjosi darbininkų rev. judėjimu. Pamėgęs grož. lit-rą, skaitė rusų klasikų kūrinius, rev. demokratų V. Belinskio, D. Pisarevo ir kt. raštus, M. Gorkio ankstyvąją kūrybą.

1899 baigęs g-ją, metus gyveno Liepojoje, versdamasis pamokomis, kad susitaupytų lėšų studijoms. Susipažino su liet. dem. inteligentais, jų tarpe su P. Višinskiu. Pradėjo bendradarbiauti spaudoje („Varpe", „Ūkininke" ir kt.), pasirašinėdamas slap. J. Barzdyla, Jonas Gražys, J. Anykštėnas, Jonelis, J. Niūronis ir kt. Pirmosiose korespondencijose bei straipsniuose (atsišaukimas „Lietuviai ir lietuvaitės", 1900; „Mūsų dienų stebuklai", 1900; „Mūsų krašto valsčiaus mokyklos", 1901, ir kt.) kritikavo dvasininkus ir klerikalizmą, parodė sunkią darbininkų padėtį, pasisakė prieš nac. priespaudą, propagavo švietimo reikšmę. 1900 pradėjo rašyti apsakymus ir eiléraščius.

1900 rudenį įstojo į Tartu un-tą studijuoti medicinos, bet už dalyvavimą studentų judėjime 1901 pavasarį pašalintas. 1901—02 gyveno Šiauliuose, 1902—1903 — Panevėžyje, suartėjo su pažangiais inteligentais, susidraugavo su V. Kapsuku, platino socialistinę lit-rą, dalyvavo darbininkų gegužinėse, demonstracijose, streikuose. B. pastangomis Panevėžyje sustiprėjo socialdemokratų org-ja, buvo platinami rev. atsišaukimai, švenčiama Gegužės Pirmoji. To meto straipsniuose („Ūgis miestų pramonės ir jų įtekmė ant mūsų sodiečių", 1902; „Piešinėlis apie mūsų inteligentus", 1902, ir kt.) marksistiškai aiškino Lietuvos kaimo klasinį diferenciavimąsi, varginguјų valstiečių proletarizaciją, kritikavo liberalinės buržuazijos ideologiją, pabrėždamas jos priešiškumą proletariatui. Mokslo populiarinimo brošiūroje „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo" (1902) materialistiškai aiškino gamtos ir visuomenės reiškinius, propagavo darvinizmą ir ateizmą. Polit. turinio knygelėse („Aukos karės dievui", 1902; „Iš mūsų praeities", 1903; „Užmušimas Aleksandro II", 1903; „Kaimiečių kovos su ponais Belgijoje ir Prancūzijoje XIV amžiuje", 1903; „Valdžios pilvas", 1903) smerkė carizmą ir kapit. santvarką, grobikiškus karus, iškėlė darbininkų klasės vaidmenį rev. kovoje, skelbė tikėjimą jos pergale, proletarinį solidarumą.

Negalėdamas studijuoti Rusijos un-tuose, B. išvyko į užsienį, 1903 rudenį įstojo į Leipcigo Aukštąją komercijos m-lą. Studijuodamas dirbo užsienio lietuvių s-d. org-joje, su V. Kapsuku ėmė leisti rev. laikraštį „Draugas", padėjo jam suredaguoti porą s-d. laikraščio „Darbininkų balsas" numerių (1904, Nr. 1 ir 2). 1903 pab. parašė apsakymus „Pirmutinis streikas" ir „Be darbo". Leipcige nusprendė atsidėti grož. lit-rai, pradėjo klausyti un-te lit-ros istorijos ir teorijos, prof. A. Leskino liet. kalbos paskaitų. 1904 pavasarį visiškai perėjo į Leipcigo un-tą studijuoti lit-ros. Skurdžiai gyvendamas, susirgo džiova. 1904 persikėlė į Ciurichą (Šveicarija) gydytis ir toliau studijuoti. Nuo tol Lietuvoje praleisdavo tik vasaras, bet laiškais palaikė glaudžius ryšius su liet. inteligentais, sekė įvykius Lietuvoje. Studijavo estetiką, pasaul. lit-rą, indų epą, lenkų lit-rą, gilinosi į liet. tautosaką ir lit-ros istoriją, rūpinosi išleisti liet. lit-ros almanachą. Tačiau pašlijusi sveikata neleido atlikti daugelio darbų. 1905—06 parašė keliolika apsakymų, kritikos straipsnį „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys".

1905 rudenį išvyko gydytis į Zakopanę (Lenkija). Dėl ligos rev. judėjime tiesiogiai nebedalyvavo, tačiau rev. idėjų neišsižadėjo: pritarė 1905—07 revoliucijai, smerkė reakcijos siautėjimą, sekė lietuvių ir rusų rev. spaudą, rūpinosi liet. rev. lit-ros augimu. Prieš mirtį rašė V. Kapsukui sutinkąs bendradarbiauti liet. s-d. spaudoje. Savo kūryba B. liko ištikimas darbo žmonių dem. siekimams, tikėjo socializmu, kaip ateities idealu. Tačiau, atitolęs nuo konkrečių rev. kovos uždavinių, gyvenimo pabaigoje pergyveno tam tikrų idėjinių prieštaravimų.

B. mirė ir buvo palaidotas Zakopanėje. Prieš mirtį pageidavo būti palaidotas gimtajame krašte. Tarybų valdžios rūpesčiu šis pageidavimas įvykdytas: 1953.VII.1 jo palaikai perkelti į Anykščius ir palaidoti Liūdiškių piliakalnyje. Ant kapo pastatytas paminklas (archit. V. Gabriūnas).

Reikšmingiausią vietą B. lit. palikime užima apsakymai. Jau pirmieji kūriniai („Betėvis", 1900; „Vėjo malūnas", 1901; „Klebonas", 1901; „Per sapną", 1901) naujais bruožais praturtino liet. kritinio realizmo lit-rą. Juose griežtai demaskuojama išnaudotojiška santvarka, reakcinė katalikų dvasininkų veikla, reiškiamos ateistinės idėjos. Apsakyme „Pirmutinis streikas" (1903) pirmąkart liet. lit-roje B. pavaizdavo proletariato galybę, reiškė tikėjimą darbininkų klasės rev. kovos pergale. Apsakyme „Be darbo" (1903) pagr. veikėjo Lauryno Dūdos sunkaus gyvenimo ir tragiškos mirties paveikslu parodė proletariato skurdą ir išnaudojimą kapit. santvarkoje.

Naujas B. kūrybos etapas buvo 1904—07 apsakymai. 1905—07 revoliucijos nuotaikas atspindinčiame alegoriniame kūrinyje „Laimės žiburys" iškeliamas kovotojų už darbo žmonių laimę heroizmas, reiškiamas tikėjimas kovos už socializmą pergale. Tai vienas ryškiausių rev. romantizmo kūrinių liet. lit-roje. Kituose to meto apsakymuose

Jono Biliūno „Raštų" (1954) titulinis puslapis ir apsakymų rink. „Lazda" (1959) viršelis

B. vaizdavo kapit. santvarkai būdingas negeroves, daugiausia valstiečių nelaimes ir vargus, atskleidė socialinę neteisybę ir moralines skriaudas („Nemunu", „Ubagas", „Joniukas", „Vieną rudens dieną" ir kt.). Ryškius baudžiavos vaizdus nupiešė apsakymuose „Žvaigždė" ir „Lazda". Parašė keletą apsakymų vaikystės atsiminimų temomis („Kūdikystės sapnai", 1905; „Kliudžiau", 1905;

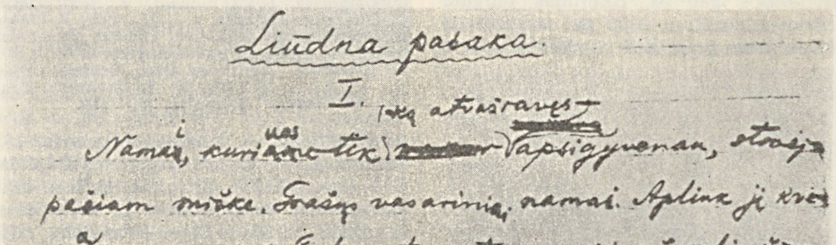
Liūdna pasaka.
I.

Jonas Biliūnas. „Liūdna pasaka". Autografas

„Piestupys", 1906, ir kt.), kuriuose šviesiomis spalvomis vaizdavo Lietuvos kaimo buitį.

Svarb. kūrinyje — apysakoje „Liūdna pasaka" (1906—07) — B. pavaizdavo 1863 sukilimą Lietuvoje, bet apysakos pobūdį ir dvasią apsprendė 1905—07 revoliucijos ir jos malšinimo įspūdžiai. Apysakoje teisingai nušviečiamas 1863 sukilimas, dem. jo tikslai, valstiečių rev. kova už žemę, smerkiama socialinė nelygybė, išnaudojimas, caro valdžios žiaurumai. Teigiamo herojaus Petro Banio paveikslu įkūnytas valstiečių maištingumo, revoliucingumo pradas. Jo žmonos Juozapotos paveikslu parodytas lietuvės valstietės moralinis tyrumas, pasiaukojama meilė, laimingesnės ateities troškimas. Veikėjų skaudžių pergyvenimų vaizdais atskleista pralaimėto sukilimo tragedija.

Kūrinių siužetus grįsdamas būdingais baudžiavos ir kapit. santvarkos reiškiniais, B. pavaizdavo darbo žmogaus likimą, kančias ir pergyvenimus, reiškė užuojautą ir liūdesį dėl jo vargų bei nelaimių, propagavo humanizmą. Jis sukūrė ryškius liet. valstiečių paveikslus, ištobulino psichologinę analizę liet. lit-roje. Būdingas B. apsakymų bruožas yra lyriškumas, kurį nulėmė jausminis rašytojo reagavimas į tikrovę, ne tiek įvykio, kiek jo sukeltų veikėjo pergyvenimų vaizdavimas, labai emocingai piešiamos situacijos ir veikėjai. Lyr. nuotaiką stiprina fragmentiška apsakymų kompozicija, aktyvus pasakotojo vaidmuo, savita kalbos intonacija bei ritmiškumas. B. kūrinių stiliui taip pat būdinga tikroviškumas, konkretumas ir glaustumas. B. apsakymai — meistriški šio žanro pavyzdžiai liet. lit-roje.

B. parašė ir eilėraščių. 1900—02 jo poet. kūriniai (eil. „O saule, saulute", „Į draugą", „Esmu tau dėkingas", „Mano lelija", „Lakštingala, pelėda ir paukščiai" ir kt.), nors dar silpni meniniu atžvilgiu, pasižymi dem. idėjomis, kovos už laisvę ir tiesą deklaravimu, real. pobūdžiu. Reikšmingiausias to meto eil. „Draugams" (1901), jam būdinga rev. kovos patosas, tikėjimas pergale ir šviesia ateitimi. 1905 pr. sukurtuose eilėraščiuose B. reiškė gamtos įspūdžius („Kalnuose"), tėvynės meilę ir jos pasiilgimą („Kūdikystės aidai", „Kai numirsiu, man' pakaskit"), tikėjimą ateitimi („Viltis"), smerkė imp. karą („Kareivio atsisveikinimas", „Senos motinos likimas"). Šie eilėraščiai yra aukštesnio meninio lygio, daugumas jų parašyti soneto forma.

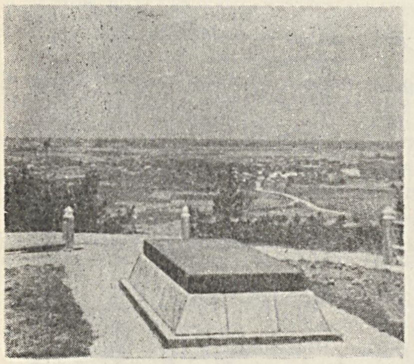
Jono Biliūno kapas Liūdiškių piliakalnyje (prieš pastatant paminklą)

B. reiškėsi ir kaip lit. kritikas bei istorikas. Teoriniuose straipsniuose («Žemaitės „Paveikslai"», 1901; „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys", 1905; „Atviras laiškas dailiosios literatūros ir kalbos mylėtojams", 1906) sprendė pagrindines lit-ros esmės ir uždavinių problemas, pirmąsyk liet. lit-ros istorijoje suformulavo estetinius kritinio realizmo principus. Straipsnyje „Apie lietuvių literatūros pradžią" (1904) apžvelgė liet. lit-ros raidą iki K. Donelaičio.

Savo kūryboje atspindėdamas Lietuvos darbo žmonių rev. pakilimą pirmaisiais XX a. metais ir 1905—07 revoliucijos laikotarpiu, reikšdamas liaudies nepasitenkinimą carine ir kapitalistine priespauda, B. toliau vystė demokratines, realistines liet. lit-ros tradicijas. Jis praturtino liet. lit-rą ryškiais proletariato skurdo ir kovos vaizdais, lyriškais darbo žmonių vargo ir nelaimių paveikslais. Į liet. lit-ros istoriją B. įėjo kaip vienas žymiausių kritinio realizmo atstovų, trumpo apsakymo meistrų.

Reakc. kritikai stengėsi sumenkinti B. kūrybą, nutylėti pažangius, revoliucinius jos bruožus ar net visai nuneigti jos reikšmę (A. Jakštas). B. literatūrinį palikimą didžiai vertino V. Kapsukas. B. kūrybą marksistiniu požiūriu plačiai išnagrinėjo tarybinė kritika.

Ršt.: Raštai, K., 1947; Первая стачка, Вильнюс, 1952 [vert. O. Juodelienė]; Raštai, 2 t., V., 1954; Lazda, V., 1959; Светоч счастья, Вильнюс, 1964 [vert. B. Zaleskaja, O. Juodelienė].

Lit.: **V. Kapsukas,** Jono Biliūno biografija, Philadelphia, 1917 [Raštai, t. 5, V., 1962]; **K. Korsakas,** Straipsniai apie literatūrą, K., 1932; **K. Korsakas,** Jonas Biliūnas.— Literatūra ir kritika, V., 1949; **R. Šarmaitis,** J. Biliūnas.— **J. Biliūnas,** Raštai, t. 1, V., 1954; **J. Žiugžda,** Jono Biliūno visuomeninės politinės pažiūros.—„Literatūra ir menas", 1954.III.13; **M. Lukšienė,** Jono Biliūno kūryba, V., 1956; **I. Kostkevičiūtė,** Kritinis realizmas lietuvių prozoje XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, V., 1956 [p. 295—353]; **J. Lankutis,** Monografija apie J. Biliūno kūrybą.—„Tiesa", 1957.VII.18; **K. Umbrasas,** Jonas Biliūnas, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus-Žalionis,** Jono Biliūno kūrybos socialiniai bruožai.— Lietuvių literatūros gretose, V., 1959; **J. Barzdaitis,** Ateistinės Jono Biliūno pažiūros.—„Tiesa", 1959.VIII.28; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

BILIŪNIŠKĖS — kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 6 km į p. nuo Papilės. 430 gyv. (1959). Sodybos plačiai išsiskirsčiusios vienkiemiais. Iš v. prieina Mickiškės miškas, iš p.— Raudėnų miškas. Yra Juodoji pelkė. Keliai jungia B. su Papile, Kuršėnais. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1914—50 pradinė, iki 1961 septynmetė). B. vietovė minima 1596. Baudžiavos laikais buvo palivarkas. 1863 B. miškuose ilgai laikėsi sukilėliai. 1863.IV.28 ties palivarku J. Stanevičiaus vadovaujamą sukilėlių būrys po atkaklių, kelias dienas trukusių kautynių sumušė carinės kariuomenės dalinį. Žuvusiųjų sukilėlių atminimui kautynių vietoje 1925 pastatytas paminklas. Kautynių metu palivarkas buvo sudegintas. Sukilimui pralaimėjus, B. miškai buvo išparduoti ir iškirsti; ėmė kurtis B. kaimas.

BILIŪNO MEMORIĀLINIS NĀMAS ž. *Baranausko ir Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus.*

BIĹSAS — 1. Ežeras Lazdijų rj. Ž. *Baltajis Bilsas.*

2. Ežeras Lazdijų rj. Ž. *Juodajis Bilsas.*

BIĹVIEČIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Šilutės ir Klaipėdos rj., 2 km į v. nuo Švėkšnos. Priklauso Šilutės miškų ūkio Švėkšnos girininkijai. Plotas 1340 ha; medynų 1190 ha. Masyvą sudaro Bilvyčių (837 ha), Šiuraičių (169 ha) ir Skomantų (338 ha) miškai. Pietryčiuose susisiekia su Kalkiškių mišku. Š. v. pakraštys siekia Veiviržą, p. v.— jo intaką Ašvą. Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, drėgni, smėliniai ir priesmėliniai. Vyrauja mėlyniniai ir brukniniai pušynai su negausia eglės ir beržo priemaiša. 85% medynų savaiminės kilmės. Vid. amžius 45 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 115 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, gausu tetervinų. Miškas eksploatacinis. Š. dalį kerta Švėkšnos—Gargždų kelias.

BĨMBA Antanas [g. 1894.I.22 Valeikiškyje (Rokiškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas, mokslininkas, istorikas, Vilniaus universiteto istorijos mokslų garbės daktaras (1962). Kilęs iš valstiečių. 1913 išvyko į JAV. Dirbo darbininku. 1915—19 Valparaiso un-te (Indianos valstija) studijavo istoriją ir sociologiją, skaitė paskaitas liet. kolonijose, bendradarbiavo pažangiojoje liet. spaudoje. Kovojo prieš oportunistus JAV Socialistų partijoje ir Lietuvių socialistų s-goje. Už aktyvų veikimą darbininkų tarpe B. 1918 buvo policijos suimtas ir kalintas, o 1919 pašalintas iš universiteto. 1919—20 redagavo pažangų laikr. „Darbas". Nuo 1920 pab. dirbo vadovaujamąjį darbą pažangiosiose liet. darbininkų org-jose. Nuo 1921 Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos CK narys, ilgą laiką CK pirmininkas. Nuo 1922 dirba laikr. „Laisvė" redakcijoje (Brukline). 1928 kurį laiką dirbo „Vilnies" redakcijoje (Čikagoje). Nuo 1936 lig šiol žrn. „Šviesa" redaktorius. Už pažangią veiklą keletą kartų suimtas ir kalintas. D. Tėvynės karo metais buvo Pagalbos teikimo Tarybų Lietuvai k-to pirmininkas. 1945—46 lankėsi Tarybų Lietuvoje. Grįžęs į JAV, lietuvių kolonijose darė pranešimus apie Tarybų

Lietuvos ekonominius ir kultūrinius laimėjimus. Kovoja prieš liet. buržuazinių nacionalistų skleidžiamą melą. Bendradarbiauja JAV darbininkų spaudoje. 1963 jam iškelta byla dėl JAV pilietybės atėmimo.

Ršt.: Amerikos darbininkė, Brooklyn, 1923; Istorija klasių kovos Amerikoje, Brooklyn, 1925; Moteris ir išpažintis, 1925; Religija ir piktadarystės, Ch., 1925; Lietuvos respublika ir jos ateitis, Brooklyn, 1926; Kas tie fašistai?, Brooklyn, 1927; Kas tai yra trockizmas?, Brooklyn, 1929; Mirtis kovotojų už laisvę, Brooklyn, 1929; Krikščionybė ir darbininkai, Brooklyn, 1929; Klebonijos paslaptys, Brooklyn, 1930; Krikščionybė ar komunizmas?, Brooklyn, 1935; Kelias į naują gyvenimą, Ch., 1937; Naujoji Lietuva faktų ir dokumentų šviesoje, Brooklyn, 1940; Mūsų parama lietuvių tautai antrojo pasaulinio karo metu, Brooklyn, 1945; Prisikėlusi Lietuva, Brooklyn, 1946; Amerikos prezidentai, Brooklyn, 1954; Moli Magvairs, V., 1962 [angl. leid.— N. Y., 1932; rus. leid. — M., 1950]; JAV darbininkų judėjimo istorija, V., 1963 [angl. leid. — N. Y., 1927, 1934, 1936; rus. leid.— M., 1930] ir kt.

Lit.: R. Žiugžda, Įžymus mokslininkas ir visuomenės veikėjas.—„Komunistas", 1964, Nr. 1.

BIMBA Juozas [g. 1890 Valeikiškyje (Rokiškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1905—07 revoliucijos metu Salose platino atsišaukimus. 1911 emigravo į JAV. Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos narys, dalyvauja ir kitų pažangių liet. org-jų veikloje, remia pažangią liet. spaudą, bendradarbiauja „Laisvėje".

BIMBĖRIS — ežeras Zarasų rj., 6 km į p. v. nuo Zarasų, prie plento į Uteną. Plotas 14 ha, ilgis 465 m, kranto linijos ilgis 1,5 km. Krantai žemi, lėkšti; š. r. pakrantė pelkėta. Šiaurėje yra įlanka, iš kurios išteka bevardis Nikajaus intakas.

BINDOKAITĖ Elena [g. 1899.XII.2 Vilkaviškyje] — aktorė, Lietuvos TSR liaudies artistė (1956). 1917 baigė mkt. kursus Voroneže, 1918 g-ją Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). 1919—20 Tautos teatro Kaune, 1920—24 įvairių gastroliuojančių teatrų, 1924—26 Kauno liaudies teatro aktorė. 1929 baigė Kauno dramos teatro studiją. Nuo 1931 Šiaulių dramos teatro aktorė. 1947—1954 dirbo režisiere Šiaulių dramos teatro vaikų trupėje. Parašė liet. liaudies pasakų motyvais pjesę vaikams „Gintaro lazdelė".

Elena Bindokaitė, atliekanti Rozi (H. Zudermano „Drugeliai") ir Jonienės (R. Mikalauskaitės „Puodžiūnkiemis"; pagal A. Vienuolio romaną) vaidmenis

Vaidmenys: Luiza (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Darja (A. Ostrovskio „Ne visuomet katinui užgavėnės"), Kristina (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas"), Barba (J. Rainio „Pūsk, vėjeli"), Liucija (A. Griciaus „Karšta vasara"), Agota (J. Avyžiaus „Baltieji gluosniai") ir kt.

BINĖNAI — kaimas Pakruojo rj., Pašvitinio apyl., 5 km į p. v. nuo Pašvitinio, prie kelio į Šiaulius. 142 gyv. (1959). B. minimi 1585.

BINGELIAĨ — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 4 km į r. nuo Merkinės. 70 gyv. (1959). Ties B. yra keli pilkapiai; randama neolito stovyklos liekanų.

BINGELIŨ MIŠKAS — miškas Varėnos rj., į r. nuo Merkinės, Merkio vingyje. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Merkinės girininkijai. Plotas 5796 ha; medynų 4625 ha. V. dalis (214 ha), esanti prie Merkinės, vadinama Merkinės mišku. Reljefas banguotas, su mažomis kopomis. Miške yra 16,4 ha Glyno ež. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai. Mišką sudaro gryni pušynai. Vyrauja jaunuolynai. Medynų vid. amžius 30 metų, bonitetas III—IV, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 78 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Būdingas skurdus kadagio trakas. Iš vaistinių augalų randama meškauogių, pupalaiškių, čiobrelių, pakalnučių. Yra stirnų, lapių, barsukų, Merkyje — bebrų, laukinių ančių. Miškas eksploatacinis, bet vykdomi tik ugdomieji ir sanitariniai kirtimai. Per metus iškertama apie 900 ktm. Š. pakraščiu eina Merkinės—Varėnos plentas.

BIÑKIS Kazys [1893.XI.4 Gudeliuose (Rokiškio rj.) — 1942.IV.27 Kaune] — poetas, dramaturgas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1908 baigė Papilio pr. m-lą, įstojo į „Saulės" mokytojų kursus Kaune. Netrukus persikėlė į Biržų keturklasę m-lą, kurioje mokėsi 2 metus. 1910 įstojo į Voronežo ž. ū. m-lą, bet po metų turėjo nutraukti mokslą. Apsigyvenęs Vilniuje, privačiai rengėsi brandos atestato egzaminams, dalyvavo kultūriniame gyvenime, užmezgė ryšius su liet. rašytojais. 1913 išspausdino pirmuosius eilėraščius. Bendradarbiavo vienkartiniame leidinyje „Sniegams tirpstant" (1913), lit. žurnaluose „Vaivorykštė", „Pirmasai baras" ir kt. Baigęs Vilniuje trumpalaikius mkt. kursus (1915), mokytojavo Papilyje. 1918—19 kaip kair. eserų atstovas išrinktas Papilio rev. tarybos pirmininku, Biržų aps. Tarybų suvažiavimo pirmininku. 1919 pr. dirbo Vilniuje organizuojamo taryb. lit. žurnalo „Liepsnos" sekretoriumi. 1919 užėmus Vilnių lenkų legionieriams, persikėlė į Kauną, dirbo spaudos biure. 1920 išleido pirmą savo poezijos rink. „Eilėraščiai". 1920—23 su pertraukomis studijavo Berlyno un-te lit-rą ir filosofiją. 1921 važinėjo į Leipcigą redaguoti Švietimo m-jos leidžiamų knygų. Nuo 1922 B. bute rinkdavosi jauni rašytojai —„broliai paldieninkai", sudarę futuristinio „Keturių vėjų" sąjūdžio branduolį. 1922 išleido „Keturių vėjų pranašą", 1924 suorganizavo futuristų žrn. „*Keturi vėjai*". Vėliau vertėsi žurnalistika, redagavo įv. leidinius, rašė populiarias brošiūras, straipsnius, prisidėjo prie laikr. „Literatūros naujienos" leidimo. 1940—41, jau sunkiai sirgdamas, lit-roje plačiau nepasireiškė. Vok. faš. okupacijos metais sergantis B. buvo išmestas iš buto, mirė sunkiose materialinėse sąlygose.

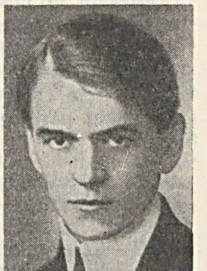

Pirmajam B. poezijos rink. „Eilėraščiai" būdinga dem. tradicijos, real. kūrybos metodas. Plačiau neliesdamas visuom. motyvų, jis reiškė užuojautą vargdieniui (eil. „Kovotojui", „Poeto mirtis" ir kt.), meilę kaimui (eil. „Kaime", „Pavasariška" ir kt.), poetizavo gamtą (eil. „Kai sodnas užmiega", „Šilkasparniai debesėliai", „Žalumo banga", trioletų ciklas „Utos" ir kt.), atspindėjo liaudies žmonių jausmus (eil. „Gėlės iš šieno", „Vakaras", „Dukružėlė" ir kt.). 1913—20 B. lyrika pasižymi šviesia, optimistine pasaulėjauta, gyvais, plastiškais kaimo buities ir gamtos vaizdais, stipriu poet. jausmu, natūraliu kalbos paprastumu.

Tapęs keturvėjininkų grupės vadovu, B. išleido eil. rink. „100 pavasarių" (1923, II leid. 1926), kuris buvo savotiškas moderniosios poezijos manifestas. Šios krypties lyrikoje B. neigė miesčionišką gyvenimo sustabarėjimą, smerkė senus poet. kanonus, estetų poeziją (eil. „Salem aleikum", „Išsirikiavo senatvė už rašomo stalo" ir kt.), skelbė jaunatvišką optimizmą, gyvybiškumą, veiklumą (eil. „Vėjavaikis", „Aplinkui tik dairosi akys nustebusios", „Vėjavaikiškas vėjas" ir kt.), apdainavo kapit. didmiestį (eil. „Vokiškas pavasaris"), gamtą (eil. „Debesų jaučiukai", „Lenda į akis papieviai" ir kt.). „Pavasarių" cikle (eil. „Donelaitiškas", „Maironiškas", „Simboliškai mistiškas" ir kt.) savotiškai parodijavo liet. poetus. Šiai B. poezijai būdinga formos išraiškingumas, naujoviškos poet. priemonės, ritmika ir strofika, poet. žodyno ir intonacijos artumas šnekamajai kalbai. Tačiau nemaža joje ir tuščio maištavimo, formalistinio manieringumo (eil. „Augnelijų arija", „Poetų maršas" ir kt.). Šio laikotarpio B. poezijoje žymu ankstyvosios V. Majakovskio kūrybos įtaka.

Apie 1927, atsisakęs keturvėjinių eksperimentų, B. sukūrė pluoštą jumor. bei satyr. pobūdžio poet. kūrinių — poemų, eiliuotų feljetonų, dainuškų, skirtų kaimo skaitytojams. Jie buvo spausdinami period. spaudoje ir leidžiami atskiromis knygutėmis, pasirašinėjami Alijošiaus, Ab. Krimo ir kt. slapyvardžiais. Poemose B. atskleidė burž. Lietuvos kaimo tamsumą, atsilikimą, jo

gyvenimo idiotizmą („Tamošius Bekepuris", 1927), išjuokė burž. seimų rinkimus, partijų rietenas dėl valdžios, protekcionizmą („Kriaučius Motiejus", 1928), parodijavo Maironio poemą „Jaunoji Lietuva", parodydamas biznierišką jo transformuotų personažų veiklą burž. metais („Jauniausioji Lietuva", 1930). Kitose poemose („Raulas keliauninkas", „Laurynas kanceliaristas", „Sparnuotas Matas") ir eiliuotuose feljetonuose kritiškumo žymiai mažiau. Čia B. dažniausiai tenkinosi lengva ironija, skaitytojų linksminimu. Pajuokdamas atskiras burž. visuomenės ydas, jis liko idėjiškai ribotas: idealizavo kaimą, priešpastatė jį miestui, neteisingai vertino daugelį polit. ir visuom. gyvenimo įvykių. Meniniu atžvilgiu jumoristiniai B. kūriniai nelygūs, nors pasižymi sąmoju, lengvu, dainišku eiliavimu.

B. parašė ir vad. „patriotinės" tematikos kūrinių, susijusių su kun-ščio Vytauto 500 metų jubiliejumi ir buržuazijos propaguotu senovės kultu (baladė „Žynys", 1929; poemos „Žalgiris" pradžia, 1930, ir kt.). Atskirais atvejais jis tiesiogiai pasitarnavo valdantiesiems sluoksniams, rašydamas burž. vadeivų biografijas ir burž. santvarką Lietuvoje aukštinančias knygeles.

B. sukūrė nemaža eiliuotų kūrinių vaikams — „Atsiskyrėlis Antanėlis" (1930), „Meškeriotojas" (1935), „Dirbk ir baiki" (1936), „Jonas pas čigonus" (1937), „Kiškių sukilimas" (1937), „Keistutis pas Gediminą" (1940), poetiškai perkūrė pasaką „Baltasis vilkas" (1929), laisvai išvertė taryb. rašytojų kūrinių vaikams (S. Maršako „Kvailasai peliūkštis", K. Čiukovskio „Limpopo", „Prūsokas"). Šie B. kūriniai pasižymi real. vaizdais, gyvumu.

Keleriais paskutiniais gyvenimo metais B. atsidėjo dramaturgijai. Pjesėje „Atžalynas" (par. 1937, past. 1938), skirtoje besimokančios jaunuomenės gyvenimui pavaizduoti, išryškino neturtingo doro jaunuolio susidūrimą su miesčioniška aplinka, pasmerkė sumiesčionėjusią inteligentiją, pedagogikos formalizmą, pabrėždamas ne tiek socialinį, kiek moralinį konfliktą aspektą. Kūrinyje yra būdingų, sodrių gyvenimiškų scenų, nors draminė jo konstrukcija turi ir trūkumų. Pjesė buvo statoma Latvijos ir Estijos teatruose. Paskutinis B. dramos kūrinys — „Generalinė repeticija" (par. 1940, past. 1959) — žanrinėmis savybėmis yra tragedija. Pasirinkęs sąlyginį vaizdavimo būdą, B. sukūrė liet. dramaturgijoje naujovišką kūrinį — „spektaklį spektaklyje", įdomiai išvystė konfliktą, pagr. veikėjų paveikslus pakeldamas iki simbolinių apibendrinimų. Tai reikšmingas antikarinis kūrinys, turįs platų internacionalinį užmojį, nors B. požiūris į karą yra ribotas, pacifistinis.

B. išvertė į liet. kalbą A. Puškino eilėraščių, poemos „Eugenijus Oneginas" pradžią, mažąsias dramas „Mocartas ir Saljeris", „Akmeninis svečias", „Puota maro metu", I. Krilovo pasakėčių, M. Gorkio „Dainą apie Sakalą" ir kt.

Kazio Binkio eilėraščių rinkinio „100 pavasarių" (1926) ir „Poezijos" (1963) viršeliai

B., savito ir ryškaus talento poetas, formos meistras, žymiai praturtino liet. poeziją, padarė poveikį jos tolesnei raidai, poezijos vaikams augimui. Jo draminiai kūriniai neprarado savo reikšmės ir aktualumo, teigiamai veikdami liet. dramaturgijos vystymąsi. Beveik visi B. poezijos ir dramos kūriniai pakartotinai išleisti taryb. metais, kūriniai vaikams išversti į rusų kalbą.

Ršt.: Eilėraščiai, K., 1920; 100 pavasarių, K., 1923 [II leid. 1926]; Atžalynas, K., 1945; Dirbk ir baiki, K., 1947; Kriaučius Motiejus, K., 1947; Baltasai vilkas, K., 1949; Рыболов, Вильнюс, 1950; Meškeriotojas, V., 1950; Atsiskyrėlis Antanėlis, V., 1951; Антанелис Нелюдимый, Вильнюс, 1952; Rinktinė, V., 1955; Poezija, V., 1963; Generalinė repeticija, V., 1965.

Lit.: **B. Pranskus,** Kazio Binkio satyrinės poemos.— **K. Binkis,** Kriaučius Motiejus, K., 1947; **Б. Залесская,** Генеральная репетиция.— „Дружба народов", 1958, № 10; **V. Galinis,** Kazys Binkis.— „Pergalė", 1960, Nr. 4; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **T. Tilvytis,** Iš atsiminimų apie K. Binkį.— „Pergalė", 1963, Nr. 11; **V. Kubilius,** K. Binkis lietuvių poezijos kryžkelėse.— Naujų kelių ieškant, V., 1964.

BIŇKIS Kazys [1916.I.16 Vaidlonyse (Anykščių rj.) — 1941 Panevėžyje] — partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1940.XII VKP(b) narys. 1940—41 dirbo Troškūnų vls. žemės ūkio komisijos pirmininku, paskui valsčiaus partorgu. Hitlerininkų nužudytas.

BIŇKIS Povilas [g. 1920.III.20 Gurskuose (Panevėžio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, stalius. 1937—40 palaikė ryšius su Troškūnų pogr. komjaunimo org-ja. 1940.VII—1941.VI milicininkas Utenoje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, vėliau pasiųstas į Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomąjį punktą Maskvoje. Nuo 1942.VIII kovojo Gražinos partizanų junginyje, su K. Štaru suorganizavo 29 žmonių grupę, kuri išaugo į junginio I būrį (apie 60 žmonių), buvo jo vadas. Nuo 1943 TSKP narys. Pokario metais dirbo part. darbą Panevėžyje, Zarasuose. 1955—61 Zarasų rj. P. Cvirkos kolūkio pirmininkas, nuo 1961 Kauno rj. Panevėžiuko taryb. ūkio direktorius.

BIOCHĖMIJA, biologinė chemija, fiziologinė chemija, — mokslo šaka, nagrinėjanti gyvosios materijos cheminę sudėtį (statinė biochemija) ir medžiagų apykaitos procesus organizmuose (dinaminė biochemija). Artima organinei chemijai ir fiziologijai ir iš jų išsivysčiusi.

B. turi tradicijų ir Lietuvoje. Vyriausiojoje m-loje neorganinė ir organinė chemija su gyvų organizmų chemijos pradmenimis buvo pradėta dėstyti 1785. 1797 chemijos katedrai pradėjo vadovauti A. Sniadeckis (1768—1838). Pralenkdamas kitus Europos gamtininkus, jis nesitenkino aprašomąja biologija, bet sukūrė biologinę teoriją gyvybės esmei suprasti ir išdėstė ją veikale „Organinių būtybių teorija" (3 t.— 1804, 1811, 1838). Sniadeckis iškėlė nemaža dialektinių idėjų apie organizmo ir aplinkos tarpusavio ryšį, apie nuolat vykstančios medžiagų apykaitos reikšmę gyvybei palaikyti.

Burž. Lietuvoje Aukštuosiuose kursuose fiziologinės chemijos kursą skaitė V. Lašas (nuo 1921.XI). 1922 pr. įsteigtame Kauno un-te buvo įkurta fiziologijos ir fiziologinės chemijos katedra, kuriai taip pat vadovavo Lašas. Jo pastangomis buvo suorganizuota B. laboratorija, kurioje J. Matulis atliko palyginamąjį įvairių cukraus nustatymo kraujyje metodų įvertinimą, A. Gabrėnas tyrė cholesterino apykaitos kitimus ryšium su organizmo reaktyvumo pakitimais. Fiziologijos ir fiziologinės chemijos katedros darbuotojai paskelbė darbų mitybos klausimais. 1923 Lašas išleido pirmąjį lietuvišką fiziologinės chemijos analizių vadovėlį. Vilniaus un-te buvo atlikti kai kurie vitaminų ir klinikinės B. tyrimai.

Palankios sąlygos biochemijai vystytis Lietuvoje susidarė Tarybų valdžios metais. Po D. Tėvynės karo Kauno un-te fiziologinė chemija buvo atskirta nuo fiziologijos katedros — buvo įsteigta bendrosios ir biologinės chemijos katedra (nuo 1951 Kauno Med. in-te biologinės ir organinės chemijos katedra — vedėjas A. Gabrėnas). Katedros darbuotojai nagrinėja cholesterino apykaitos pakitimus, baltymų biosintezės problemą, azoksijunginių susidarymo mechanizmą. Vilniaus un-te pokario metais B. buvo dėstoma fiziologijos katedroje (vedėjas J. Šopauskas). 1947.X įsteigta atskira B. katedra (vedėja E. Gineitienė), kuri 1951 sujungta su mikrobiologijos katedra. B. katedra tyrė respublikos kurortų gydomųjų faktorių poveikį medžiagų apykaitai ligonių organizme. 1948 Lietuvos TSR MA Eksperimentinės medicinos in-te įsteigta biocheminė laboratorija. Joje 1948—57 atlikti naujų preparatų (difosfotiamino, neobenzinolio) veikimo mechanizmo tyrimai, tie preparatai pritaikyti klinikoje. Vėliau ši laboratorija nagrinėjo medžiagų apykaitos sutrikimus, sergant reumatu. Nuo 1960 veikia Lietuvos Biochemikų d-ja, kuriai vadovauja akad. V. Lašas.

1962.IX.1 Vilniaus un-te įsteigta biochemijos ir biofizikos katedra (vedėjas A. Malachovskis), kuri rengia biochemikus bei biofizikus (nuo 1963 ir genetikus) ir nagrinėja kai kurių B grupės

vitaminų bei jų aktyvių formų — kofermentų reikšmę medžiagų apykaitos reguliacijai organizme, pažeistame jonizuojančios radiacijos ir radiomimetiniųmutageninių preparatų. Lietuvos TSR MA Botanikos in-to mikroorganizmų biocheminėje laboratorijoje (įst. 1963) nagrinėjami kai kurių B grupės vitaminų biosintezės mechanizmai mikroorganizmuose. Lietuvos Gyvulininkystės in-to biochemikai tiria hormonų B., nagrinėja mikroelementų poveikį gyvulių organizmui ir jų produktyvumui. Veterinarijos in-te nagrinėjama vitaminų taikymo gyvulininkystėje problema. Biocheminiai tyrimo metodai plačiai taikomi klinikoje susirgimams diagnozuoti bei gydymo efektyvumui įvertinti. Tarybų Lietuvoje nepaprastai išaugo klininių-biocheminių laboratorijų skaičius: 1940 jų buvo tik 26, 1964 — apie 300.

BIOFIZIKA, biologinė fizika,— mokslo šaka, nagrinėjanti biologinių reiškinių fizinius bei fizinius-cheminius dėsningumus, fizinių procesų vaidmenį audinių bei organų veikloje, įvairių fizinių agentų (šviesos, garso, radiacijos, šilumos ir kt.) poveikio gyviesiems organizmams mechanizmus bei jų molekulinę prigimtį. B. nagrinėja taip pat gyvuosiuose organizmuose vykstančios informacijos priėmimo, perdavimo ir saugojimo mechanizmus, sudaro galimybes panaudoti atrastus dėsningumus technikoje (bionika). B.— tai tarpinė disciplina tarp fizikos ir biologijos. Glaudžiai siejasi su gyvulių bei augalų fiziologija ir biochemija.

Lietuvoje kai kurias B. problemas pradėjo nagrinėti Kauno un-to fiziologijos ir fiziologinės chemijos katedra (vedėjas V. Lašas). 1936 J. Šopauskas paskelbė daktaro disertaciją, kurioje apibendrino normalaus ir sužaloto nervo jaudrumo parametrų tyrimo rezultatus ir paskelbė naujų minčių apie centrinės nervų sistemos poveikio periferinių nervų veiklai mechanizmus (subordinacijos fenomenas). Vilniaus un-te, tirdamas subordinacijos fenomeną nuo 1951, S. Galberštatas parodė jos trofinę prigimtį, jos ryšį su medžiagų apykaitos procesų būkle organizme. 1959 Kauno Medicinos in-te buvo įsteigta Centrinė moksl. tyrimo laboratorija, kurioje atliktas žymus darbas, nagrinėjant kraujo apytaką normaliomis ir patologinėmis sąlygomis, tiriant molekulinį kraujo krešėjimo mechanizmą, aiškinant bioelektrinių reiškinių prigimtį (elektroencefalogramos, elektrokardiogramos), taikant skaičiavimo techniką medicininėje diagnostikoje. Sukurta originali aparatūra biosrovėms perduoti telefonu dideliais atstumais (Z. Januškevičius ir kt.). Be to, Kauno Med. in-te rengiami medikai biofizikai. 1962.IX.1 Vilniaus un-te įsteigta biochemijos ir biofizikos katedra, kuriai pavesta rengti biofizikus bei biochemikus ir tirti bei modeliuoti neuroelektrinius procesus regėjimo analizatoriuje. (Nuo 1963 ji vadinasi biochemijos, biofizikos ir genetikos katedra; rengia ir genetikus.)

BIOGRĀFIJA (gr. *bios* — gyvenimas+ *graphō* — rašau) — žmogaus gyvenimo aprašymas. B. nušviečia asmenybės formavimąsi, žmogaus kūrybinės ir visuomeninės veiklos kryptį bei pobūdį. Žymių mokslininkų, menininkų, revoliucionierių ir kt. B. turi pažintinę ir auklėjamąją reikšmę.

Prie pirmųjų biografinio pobūdžio knygų liet. kalba skirtina S. Daukanto išversta romėnų istoriko K. Nepoto „Gyvatas didžiųjų karvaidų senovės" (1846). L. Jucevičius savo knygoje „Žemaitijos bruožai" (1840) ir lenkų period. spaudoje išspausdino liet. rašytojų S. Valiūno, D. Poškos, A. Strazdo ir kt. biografijas. Iš atskiromis knygomis išleistų B. minėtinos: A. Janulaičio „Simonas Daukantas" (1913), J. Šliupo ir J. Širvydo „Kunigas Vladislovas Dembskis" (1916) ir kitos. V. Kapsuko „Jono Biliūno biografija" (1917) — pirmoji liet. B., parašyta marksistinės metodologijos principais. Burž. santvarkos metais išleista keletas biografinių rinkinių. Juose vyravo burž. veikėjų, daugiausia kunigų, biografijos. Didesnės B. buvo išleistos atskiromis knygomis: J. Žilevičiaus „Česlovas Sasnauskas" (1936), J. Būtėno „Povilas Višinskis" (1936) ir kt., A. Nezabitauskio „Basanavičius" (1938). Buvo išleista ir įžymių užsienio žmonių B. (J. Jurginio „Nansenas", 1939, ir kt.). V. Kapsukas parašė sušaudytųjų keturių komunistų B.: „Keturių teismo komedija ir paskutinės jų valandos" (1929), „Rapolas Čarnas" (1930), „Kazys Giedrys" (1931), kurios buvo išleistos ir platinamos nelegaliai. „Prošvaistės" almanache (kn. 4, 1940) buvo išspausdinta P. Mikutaičio „Julius Janonis", ligi tol plačiausia pirmojo liet. prol. poeto biografija.

Taryb. metais ypatingą dėmesį atkreipus į pažangiųjų praeities rašytojų ir visuom. veikėjų, revoliucionierių gyvenimo tyrinėjimą ir populiarinimą, biografinio pobūdžio veikalų pagausėjo. Išleista G. Abramavičiaus knyga apie L. Adomauską („Tiesos beieškant", 1960), P. Kirijenkos — apie P. Vilūną („Raudonasis vikaras", 1963), J. Jurginio „Mikalojus Katkus" (1963), V. Barausko biografinė apybraiža apie K. Didžiulį („Ąžuolai grūdinasi vėtrose", 1964), V. Merkio „Liudvikas Janavičius" (1964) ir kt. Revoliucionierių pogrindininkų B. yra rinkinyje „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje" (1957). Glaustos rašytojų B. pateiktos antologijose „Vėliavos" (1948), „Tarybinė lietuvių poezija" (1950) ir „Tarybinė lietuvių proza" (1950), proletarinių rašytojų kūrybos rinkiniuose „Po raudonąja vėliava" (1956), „Kovos keliais" (1961) ir kt. Didelę politinę-auklėjamąją reikšmę turi liet. kalba išleistos V. Lenino, jo bendražygių S. Kirovo, J. Sverdlovo ir kt. biografijos. B. dažnai pateikiamos su aprašomojo asmens kūrybinės veiklos nagrinėjimu; tokiais atvejais jos virsta monografijomis.

BIOLÒGIJA [gr. *bios* — gyvybė + *logos* — mokslas] — mokslas apie gyvybę, jos dėsningumus. B. tiria gyvosios medžiagos esmę, jos kilmę, raidą, formų įvairovę, gyvųjų organizmų ryšį su aplinka, ieško metodų jų prigimčiai keisti. Pagrindinės B. šakos — *botanika* ir *zoologija.*

Lietuvoje biologiją pradėjo vystyti gamtos mokslų katedra, įsteigta 1781 Vilniaus universitete (tuo metu jis buvo vadinamas Lietuvos Vyriausiąja mokykla). Pažymėtini B. srityje dirbę Vilniaus universiteto profesoriai Ž. Žilibeкas, S. Jundzilas, J. Jundzilas, J. Volfgangas, G. Forsteris, L. Bojanus, E. Eichvaldas, K. Miramas, A. Sniadeckis, S. Gorskis, be to, universiteto auklėtiniai J. Pabrėža, J. Strumila, K. Tyzenhauzas. Senasis Vilniaus un-tas buvo vienas materialistinės evoliucinės minties židinių to meto Europoje (ž. *Evoliucijos teorija*). B. mokslus XIX a. pab. daugiausia populiarino liaudies švietėjas J. Adomaitis-Šernas.

Intensyvesnį B. moksl. tyrimo darbą dirbo Kauno un-to (įst. 1922) ir Ž. ū. akademijos Dotnuvoje (įst. 1924) specialistai. Dėl menkos materialinės bazės, mažo specialistų skaičiaus B. darbai burž. Lietuvoje nebuvo platūs. Vis dėlto B. tapo įnirtingos idėjinės kovos tarp materializmo ir idealizmo arena. Klerikalai (B. Andruška, P. Būčys, P. Dovydaitis, A. Jakštas, A. Maliauskis) savo spaudoje („Kosmos", „Logos", „Soter", „Židinys", „Draugija", „Tiesos kelias", „Naujoji romuva", „Lietuvos mokykla") puolė Darvino teoriją, skelbė antimokslines idealistines pažiūras apie gyvybę. Prieš evoliucijos teoriją kovojo taip pat prof. E. Landau. Darvino teorijos dėstymas m-lose buvo trukdomas. Prieš idealistines pažiūras kovojo senosios kartos gamtininkai, studijavę Rusijos aukštosiose m-lose, kuriose vyravo pažangios idėjos. Ypač aktyviai propagavo evoliucijos teoriją, aštriai kritikavo idealistines pažiūras į gyvybę, aiškino jos atsiradimą iš neorganinės gamtos prof. T. Ivanauskas, prof. P. Avižonis, J. Šliupas, gyd. J. Kairiūkštis. Vėliau į šį darbą įsijungė bot. J. Dagys, medikas fiziologas J. Šopauskas, zool. S. Jankauskas, ist. J. Galvydis ir kt. Kovoje prieš idealistines pažiūras biologijoje teigiamą vaidmenį suvaidino žurnalai „Kultūra" (įst. 1923) ir „Gamta" (įst. 1936). Kovai su religinėmis idealistinėmis pažiūromis į gyvąją gamtą didelį dėmesį skyrė nelegaliai veikusi LKP. Propaguodamas materialistinę gyvosios gamtos vystymosi teoriją, daug nuveikė V. Kapsukas. Dialektinio gyvosios gamtos vystymosi klausimai buvo nušviečiami komunistiniuose žurnaluose „Balsas" (1928—33), „Kibirkštis" (1924—26), „Skardas" (1926).

Įvairios B. šakos Lietuvoje labai suklestėjo taryb. laikotarpiu. 1945 buvo įsteigtas Lietuvos TSR MA Biologijos in-tas, 1959 reorganizuotas į Botanikos in-tą bei Zoologijos ir parazitologijos in-tą. B. tyrimo darbas, be to, dirbamas

Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te, Ž. ū. akademijoje, Veterinarijos akademijoje, Veterinarijos in-te, Miškų ūkio in-te, Žemdirbystės in-te, Gyvulininkystės in-te. Šios mokslo bei mokymo įstaigos leidžia B. klausimais įvairios literatūros, spausdina savo leidiniuose B. straipsnius. Pastaruoju metu ypač didelis dėmesys kreipiamas į *biochemiją, biofiziką, mikrobiologiją,* genetiką ir *selekciją.*

Lit.: Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1951; **V. Lašas, K. Jankevičius,** I. V. Mičiurino ir I. P. Pavlovo mokymo reikšmė biologijos mokslų vystymuisi Tarybų Lietuvoje.— 40 metų, V., 1958; **K. Jankevičius,** Respublikos biologų darbai ir Lietuvos TSR MA Biologijos instituto veikla tarybiniu laikotarpiu (iki 1957 m.).—„VVU mokslo darbai", t. 33, 1959; **J. Dagys,** Medžiaga tirti biologijos istorijai Lietuvoje XIX a.— Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. 1, V., 1960.

„BIOLÒGIJA"— tarybinis tęstinis biologijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1961 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 5 t.

BIOLÒGIJOS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Biologijos institutas, — mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1945; 1959 reorganizuotas į *Botanikos institutą* ir *Zoologijos ir parazitologijos institutą.* Organizuojamam B. i. buvo priskirtas Kauno bot. sodas, Kauno zool. muziejus, Žuvinto rezervatas, Ventės ornitologinė stotis. Vėliau įkurtas in-to pomologijos sodas (Vilniuje), zooferma — gyvulių fiziologijos eksperimentinė bazė (netoli Kauno). Dūkšto hidrobiologinė stotis, žuvivaisos ir žuvų aklimatizavimo bazė (Trakų Vokėje). *Botanikos* srityje buvo tiriama Lietuvos TSR flora ir augalija, augaliniai resursai, introdukuojami bei aklimatizuojami vertingi liaudies ūkiui augalai, sprendžiami ž. ū. augalų derlingumo didinimo ir jų atsparumo ligoms klausimai. *Zoologijos* srityje buvo tiriamas vidaus vandenų produktyvumas ir priemonės jam padidinti, kai kurie Lietuvos TSR gyvūnijos formavimosi bei jos rekonstravimo dėsningumai, žuvų, laukinių ir naminių paukščių, gyvulių parazitai ir kovos prieš juos priemonės, gyvulių fiziologijos klausimai (laktacijos problema). Išleido „Lietuvos TSR Mokslų akademijos biologijos instituto darbų" 3 tomus, „Acta parasitologica Lithuanica" (iki 1959 išl. 3 t.). Iki 1950 in-tui vadovavo biol. m. dr. T. Ivanauskas, 1950—53 biol. m. kand. M. Valius, nuo 1953 K. Jankevičius.

BIÒNIKA [iš *bios+(elektro)nika*] — *kibernetikos* šaka, nagrinėjanti biologinių procesų panaudojimą ir biologijos metodų pritaikymą inžineriniams uždaviniams spręsti. B. taip pat galima nusakyti kaip mokslą apie metodus kurti techninėms sistemoms, kurių charakteristikos artimos gyvųjų organizmų charakteristikoms.

BYRÀ Jonas [g. 1891.II.5 Panemunyje (Rokiškio rj.)] — dainininkas (tenoras), pedagogas. 1913 baigė Černigovo muzikos mokyklą. 1914—16 tobulinosi Vienoje. 1921—40 Valstybės teatro operos solistas. Nuo 1924 dirbo kaip dainavimo pedagogas. 1922 ir 1930 gastroliavo ir tobulinosi JAV, 1933 — Paryžiuje. 1934 suorganizavo vokalinį vyrų kvartetą, su kuriuo gastroliavo Lietuvoje. 1940—51 Šiaulių muz. m-los dėstytojas (1945—51 direktorius). 1951—1957 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro koncertmeisteris pedagogas. Nuo 1957 pensininkas.

Vaidmenys: Alfredas, Hercogas (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Kniazius (A. Rubinšteino „Demonas"), Lenskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"), Rudolfas (Dž. Pučinio „Bohema"), Šuiskis (M. Musorgskio „Borisas Godunovas") ir kt.

BÝRAS Antanas [g. 1902 Palieknėje (Rokiškio rj.)] — pažangus Kanados lietuvių poetas. 1920 baigė Salų mkt. kursus, dirbo mokytoju. Dalyvavo rev. judėjime, buvo persekiojamas ir kalinamas. Eilėraščius spausdino „Kibirkštyje" ir kt. kom. spaudoje. Po 1926 faš. perversmo iš mokytojo darbo atleistas. 1930 išvyko į Kanadą. Bendradarbiavo JAV („Laisvė", „Vilnis"), Kanados („Darbininkų žodis", „Liaudies balsas") ir kt. pažangioje liet. spaudoje. Eilėraščiuose daugiausia vaizdavo Lietuvos ir Kanados darbo žmonių gyvenimą bei kovą. Meninis jų lygis neaukštas. Yra parašęs apsakymų ir dramų. Atskirais leidiniais išėjo 4 veiksmų drama „Inkvizicija krikščionių demokratų valdomoje Lietuvoje" (1932) ir eil. rink. „Minčių trupiniai" (slapyvardžiu Palanta, 1961).

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

BÌRBILIŠKĖS MÌŠKAS — miškas Jurbarko rj., 17 km į p. nuo Raseinių, 5 km į š. r. nuo Stakių. Priklauso Raseinių miškų ūkio Birbiliškės girininkijai. Plotas 2270 ha; medynų 1966 ha. Reljefas lygumìnis. Per mišką teka Akmena, Alsa (Mituvos intakai), Alšakis (Alsos intakas) ir Kaltokupis (Akmenos intakas). Iškasta apie 20 melioracinių kanalų į Alsą, kurios vaga taip pat pagilinta. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, glėjiški, priemoliniai bei moliniai; yra ir velėninių išplautų glėjiškų, priemolinių bei molinių. Daugiausia yra juodalksnynų su uosiu (39%) ir viksvinių beržynų su egle (32%). Drebulynų 13%, uosynų 10%, eglynų 5%. Jaunuolynai sudaro 30%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 10%, brandūs 12%, perbrendę 8%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 148 ktm/ha, vid. prieauga 3,7 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, šeškų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, pasitaiko šermuonėlių ir žebenkščių, gausu jerubių ir slankų. Miškas eksploatacinis; kasmet iškertama apie 7000 ktm. D. Tėvynės karo metais miške buvo įsikūręs „*Keršytojo*" taryb. partizanų būrys (vadovaujamas J. Jeleckicho ir M. Šunakevičiaus). Į p. nuo B. m. yra Birbiliškės kaimas.

BÌRBILIŠKIŲ MIŠKAÍ — miškų masyvas Akmenės rj., 6 km į š. v. nuo Tryškių. Priklauso Akmenės miškų ūkio Kairiškių girininkijai. Plotas 1683 ha; medynų 1520 ha. Tarp miškų įsiterpusios „Artojo" kolūkio žemės dalija masyvą į 2 dalis: r. dalį sudaro Birbiliškės (1034 ha), Ubagšilio (117 ha) ir Vidgirio (150 ha) miškai, v.— Karalienės (237 ha) ir Smiltynės (145 ha) miškai. Per masyvą iš p. v. į š. r. teka Bugenis (Virvyčios intakas). Reljefas lyguminis, vietomis su nežymiais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, glėjiški, priemoliniai. Šiaurėje vyrauja eglynai, pietuose — drebulynai ir beržynai. Eglynų yra 57%, pušynų 12%, beržynų 17%, drebulynų 10%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 26%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 24%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 132 ktm/ha, vid. prieauga 3,7 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių. Miškai eksploataciniai; kasmet iškertama apie 4000 ktm. 1863 miškuose buvo įsikūrę sukilėliai; čia jie kovėsi su carine kariuomene. Miškų viduryje esančiame Lipniškių kaime išlikę sukilėlių kapai.

BIRBÝNĖ — pučiamasis liaudies muzikos instrumentas. Liaudyje plačiai žinomos B. rūšys: šiaudinė, žąsies plunksnos, medinė su iš to paties medžio išdrožtu liežuvėliu, medinė su pririšamu mediniu liežuvėliu ir rezonansiniu ragėliu. Garsai gaunami, pučiamai oro srovei virpinant liežuvėlį; tonai keičiami, pirštais dengiant skylutes. 1950—55 P. Samuitis, P. Serva ir P. Kupčikas B. patobulino. Dabar ansambliuose naudojamos chromatinės B.: aukštoji apima garsus nuo a iki d^3, tenorinė nuo H iki a^1, kontrabosinė — nuo Fis$_1$ iki b. B. tembrai dainingi, techninės galimybės labai didelės. Birbynininkas P. Tamošaitis I visasąjunginiame taryb. jaunimo festivalyje (1957) apdovanotas sidabro

P. Budrius groja birbyne

medaliu, VI pasauliniame jaunimo ir studentų festivalyje (1957) — aukso medaliu. Birbynininkas P. Budrius VII pasauliniame jaunimo ir studentų festivalyje Vienoje (1959) apdovanotas aukso medaliu.

Lit.: P. Samuitis, A. Vyžintas, Birbynės, V., 1962.

BIRGERIS Moisiejus [g. 1902.I.29 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. I pasaul. karo metais gyveno Starodube, mokėsi Caricine (dab. Volgogradas), 1919 įstojo į komjaunimą. 1921 grįžo į Panevėžį. Nuo 1922 Komunistų partijos narys. 1922—25 LKP Panevėžio rj. k-to ir miesto k-to sekretorius; kartu dirbo vadovaujamąjį darbą LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos Panevėžio rj. org-jose. LKJS I suvažiavimo (1924 Kaune) delegatas. Nuo 1928 pab. LKP Kauno rj. k-to ir miesto k-to sekretorius. Dirbo part. darbą Kaune, Telšiuose. Už rev. veiklą keletą kartų suimtas; kalėjimuose sėdėjo 11 metų. Nuo 1938 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje Kaune. 1940—41 medicinos darbuotojų profs-gos CK pirmininkas. D. Tėvynės karo metais dirbo TSRS med. įstaigose, nuo 1945 — vietinės pramonės įstaigose Vilniuje. Pensininkas.

BIRIETIŠKIAI — kaimas Radviliškio rj., Šiaulėnų apyl., 5 km į š. v. nuo Šiaulėnų, prie Sulinkių pelkės. 80 gyv. (1959). B. minimi 1619 Šiaulėnų dvaro inventoriuje.

BIRINČIKAS Aleksandras [1870 Vilniuje — 1940.XI.4 ten pat] — darbininkų judėjimo dalyvis. Darbininkas, batsiuvys. Priklausė pirmiesiems Vilniaus rev. darbininkų rateliams, kuriuose susipažino su moksl. socializmo idėjomis. Nuo 1893 aktyviai įsijungė į s-d. judėjimą, buvo vienas Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) kūrėjų. 1896 dalyvavo LSDP I suvažiavime Vilniuje. 1893—97 vienas darbininkų kovos kasų, profs-gų streikų organizatorių Vilniaus batsiuvių ir odininkų tarpe. Dirbo agit. darbą 1895 Minske, 1897 Smurgainyse (Smorgonėje). 1897 suimtas ir po $1^1/_2$ metų kalinimo 1899.II ištremtas į Jakutsko guberniją. 1904 grįžo į Vilnių ir toliau dirbo LSDP eilėse. 1905—06 aktyvus revoliucijos dalyvis. 1906 buvo kalinamas Vilniuje. 1907—08 dirbo Vilniaus odininkų profs-gos Lukiškių sk. sekretoriumi. 1909 vėl buvo kalinamas Vilniuje, Lukiškių kalėjime, o paskui ištremtas 2 metams į Vologdos guberniją. 1912 grįžęs iš tremties, iki 1918 s-d. ir darbininkų judėjime nedalyvavo. 1918 vėl užmezgė ryšius su LSDP Vilniaus org-ja, kurios narių dauguma tuo metu jau buvo artima komunistams, dirbo LSDP Vilniaus org-jos laikr. „Echo robotnicze" („Darbininkų aidas") redakcijoje. Nuo 1919 visuomeninėje veikloje nedalyvavo. Kurį laiką dirbo felčeriu Inturkėje, Joniškėlyje, vėliau gyveno Vilniuje.

BIRINČIKAS Vincas [1862 Vilniuje — 1935 Minske] — darbininkų judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1889 Vilniuje įstojo į antrojo „Proletariato" partijos ratelį, 1895 į besikuriančią Lietuvos Socialdemokratų (LSDP) partiją. Už dalyvavimą darbininkų judėjime 1897 vasarą suimtas, apie 2 metus kalintas Vilniuje, paskui ištremtas iš miesto. Už dalyvavimą 1905—06 revoliucijoje 2 kartus buvo suimtas ir kalinamas Vilniuje, o 1906—11 ištremtas į Jenisejaus gub. Grįžęs iš tremties, dalyvavo darbininkų judėjime, priklausė LSDP. 1919.II Vilniuje įstojo į LKP, Tarybų valdžios metu buvo maisto produktų supirkimo Raudonajai Armijai įgaliotiniu. Pilsudskininkams užgrobus Vilnių, dirbo rev. darbą pogrindyje. 1920.VI suimtas Vilniuje ir išvežtas į Dombių karo belaisvių stovyklą prie Krokuvos. 1921.IV iš stovyklos pabėgo ir, LKP Vilniaus k-tui leidus, išvyko į Tarybų Rusiją. Nuo 1921 gyveno Smolenske, paskui Minske, dirbo ūkinį darbą.

BIRJAGALA — kaimas Pakruojo rj., Rozalimo apyl., 6 km į p. v. nuo Rozalimo. 126 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Dubysa (Daugyvenės intakas). Iš r. prieina Birjagalos miškas. Kaimo apylinkėse yra 12 pilkapių, apdėtų akmenimis.

BIRŠTONAS — kurortinė miesto tipo gyvenvietė Prienų rj., 7 km į p. r. nuo Prienų, Nemuno deš. krante; apylinkės centras. 1317 gyv. (1959). Kurortas išsidėstęs Nemuno kranto apatinėje terasoje, prie Druskupio žiočių; plotas 201 ha. Centras ir dauguma gydymo įstaigų yra Druskupio deš. krante; į p. nuo centro yra nedidelis parkas su beržų ir liepų alėjomis, eglėmis apaugęs Vytauto kalnas, nuo kurio atsiveria puiki kurorto panorama. Prie Nemuno yra pliažas ir soliarijus. Kai kurios gydymo įstaigos yra į š. nuo gyvenvietės, pušyne. Nemunas ties B. daro apie 60 km ilgio trigubą kilpą, vad. bendru *Birštono kilpos* vardu. 17 km ilgio B. kilpos dalis, kurios sąsmaukoje yra kurortas, vadinama Prienų kilpa. Joje yra 628 ha Žvėryno miškas, iš š. ir v. saugąs kurortą nuo stiprių vėjų; į r. nuo B., Nemuno kair. krante, yra kurortinis Alksniakiemio šilas.

Pagrindiniai B. kurorto gydomieji faktoriai — *mineraliniai vandenys* ir gydomasis purvas. Miner. vandens šaltiniai trykšta Nemuno terasose ir vagoje. Ypač jų gausu Druskupio deš. krante, dėl to upelio vanduo ties žiotimis šiek tiek sūrus. Gamtiniai (vad. „senieji") B. šaltiniai, jų tarpe „Birutė" ir „Vytautas", kurių vanduo daugiausia buvo naudojamas gėrimui, yra žemoje vietoje, todėl buvo nepatogu juos eksploatuoti, sunku apsaugoti nuo užteršimo. II pasaul. karo metu dėl sprogimų labai susilpnėjo „Birutės" šaltinio vandens mineralizacija. Pastačius Kauno hidroelektrinę (1959), pakilęs Nemunas užliejo prie pat upės, Vytauto kalno papėdėje, buvusį „Vytauto" šaltinį. Sumažėjo ir kitų gamtinių šaltinių (Nr. 1—7) mineralizacija, dėl to eksploatuoti juos palaipsniui buvo atsisakyta ir imta gręžti artezinius gręžinius, kurių vandens gydomosios savybės pasirodė esančios ne blogesnės, negu gamtinių šaltinių. Gręžinių, aprūpinančių kurortą miner. vandeniu, charakteristika pateikta lentelėje.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 224

Svarbesnieji Birštono mineralinio vandens gręžiniai

Gręžinio pavadinimas	Išgręžimo metai	Gylis m	Miner. druskų koncentracija g/l	Debitas l/s	Vandens naudojimas
„Vytautas"	1957	126	8,9	0,43	gėrimui, gazavimui
„Taika"	1950	23	5	0,11	gėrimui
„Naujasis" I	1960	125	8,1	0,54	vonioms
„Naujasis" II	1960	115	8,7	0,05	gėrimui
„Birštonas"	1957	90	5,6	0,6	gėrimui, gazavimui
Nr. 2^k	1956	137	4,7	0,32	gėrimui, vonioms
VCSPS	1947	111	7,2	0,05	vonioms

„Vytauto" ir „Birštono" šaltinių vanduo pilstomas į butelius ir išvežiojamas po visą respubliką. Kurorte veikia miner. vandens gazavimo įmonė „Vytautas", tiekianti prekybinėms org-joms 4,5 mln. butelių miner. vandens per metus (1963). B. mineraliniai vandenys yra chloro-natrio-kalcio tipo, chemine sudėtimi ir gydomosiomis savybėmis panašūs į Druskininkų ir kai kurių Jesentukų ir Železnovodsko šaltinių vandenis. Jais gydomi judėjimo, virškinimo, kraujo apytakos organų sutrikimai, ginekologiniai susirgimai. Gydomajam purvui naudojamos gerai susiskaidžiusios durpės, kasamos už 4 km į v. nuo B.; jos skiedžiamos mineraliniu vandeniu.

Kurorte ištisus metus veikia sanatorijos „Spalis" (320 vietų) ir „Tulpė" (400 vietų), ambulatorija su 40 vietų pensionu, aptarnaujančiu ligonius su kursuotėmis. Miner. vandens gydykloje (33 vietos) ir purvo gydykloje (31 vieta) veikia miner. vandens, pušų, angliarūgštės, radono, subakvalinės vonios, gydomieji dušai, atliekamos inhaliacinės ir gydomojo purvo procedūros. Yra fizioterapijos, elektroterapijos ir kt. kabinetai su modernia med. aparatūra. Didelis dėmesys kurorte skiriamas gydomajai gimnastikai ir klimatiniam gydymui. Vasarą Birštone dirba 18 gydytojų ir apie 60 pagalbinio med. personalo darbuotojų. Apie 500 žmonių kasmet atvyksta į kurortą su kursuotėmis. 1964 Birštone sveikatą taisė ir ilsėjosi daugiau kaip 8000 žmonių.

B. — taisyklingai išplanuota gyvenvietė, turinti 18 gatvių, 4150 m^2 komunalinio ir 6310 m^2 individualinio gyv. ploto. Sanatorijose veikia klubai, stacionariniai kinai. Yra 80 vietų viešbutis, 300 vietų dietinė valgykla, restoranas.

Alksniakiemio šile vasaros metu veikia turistinė bazė (nuo 1958), turinti 2 gerai įrengtas vilas (iš viso 200 vietų), estradą, valgyklą, palapinių miestelį. Šalia turistinės bazės trykšta miner. šaltinis „Jaunystė". Plentai jungia B. su Prienais ir Kaunu, Jieznu, Alytumi. Į Vilnių ir Kauną kursuoja lėktuvai. Veikia elektrinė, ryšių skyrius; yra vid. m-la (nuo 1796 pradinė, 1945—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė), biblioteka.

B. minimas XIV a. kryžiuočių karo kelių aprašymuose. Lietuvos Did. Kun-stės laikais čia stovėjo kun-ščių medžioklės pilis. Iš aplinkinių miškų į Prienų kilpą būdavo suvaromi žvėrys (iš to kilęs Žvėryno miško vardas) kun-ščio ir jo dvariškių rengiamoms medžioklėms. Tokias medžiokles B. apylinkėse XVII a. pr. aprašė poetas M. Sarbievijus poemoje „Miškų žaidimai". Ilgainiui prie pilies įsikūrė miestelis ir dvaras. 1387 B. miestelį ir valsčių Jogaila padovanojo savo broliui Skirgailai. 1539 B. gavo privilegiją savaitiniam turgui. XVI a. Birštonas buvo vienas iš Sūduvos girių kolonizavimo židinių. Pagal 1578 inventorių B. miestelyje buvo 95 suaugę gyventojai. Dvare buvo 2 aukštų mediniai rūmai, 3 gyv. namai ir keletas ūkinių pastatų.

B. druskingi šaltiniai vietos gyventojų buvo žinomi nuo seno, bet plačiau jais imta domėtis tik nuo XIX a. pradžios. 1791, 1817, 1823, 1827 B. šaltinius tyrė specialios ekspedicijos, tačiau joms terūpėjo nustatyti, kiek valgomosios druskos yra šaltinių vandenyje ir ar apsimoka steigti druskos viryklą. 1843 Vilniaus vaistininkas J. Kuševičius pirmasis atliko B. šaltinių vandens kokybinę analizę. Betyrinėjant šaltinių druskingumą, buvo susidomėta ir jų gydomosiomis savybėmis. XIX a. šaltinius tyrinėjo gyd. B. Bilinskis, Vilniaus un-to prof. A. Abichtas ir kiti mokslininkai. Jie išaiškino ir moksliškai pagrindė daugelį B. miner. vandens gydomųjų savybių. Paaiškėjus, kad šaltinių vanduo tinka gydymui, prie jų ėmė kurtis kurortas. Iš prof. Abichto aprašymo matyti, kad 1851 Birštone buvo 18 kaimiškų gryčių, bažnyčia, klebonija ir smuklė. 1857 čia pastatyti 7 namai, kuriuose įrengtos 28 vonios; tais pat metais įrengta 100 vietų pasilinksminimų salė. B. kurortinė reikšmė ypač padidėjo, 1857 sudegus gretimam Stakliškių kurortui. 1861 Birštone jau buvo didelis medinis vonių pastatas, 18 vasarnamių, 52 gyv. namai (su 243 nuolatiniais gyventojais). Tačiau atvykstančiųjų gydytis nuolat daugėjo, ir jiems apgyvendinti trūko patalpų. Sezono metu už butą šeimai buvo mokama 25—50 sidabro rublių mėnesiui. XIX a. pab. kurortas jau buvo žinomas plačiai už Lietuvos ribų, skelbiamas kurortų vadovuose ir atskiruose leidiniuose. 1894 jame veikė 60 vonių, elektroterapijos įrengimai, dirbo nuolatinis, o sezono metu ir keletas praktikuojančių gydytojų. Prieš I pasaul. karą kas vasarą į B. suvažiuodavo gydytis daugiau kaip 2000 žmonių. Per karą kurortas labai nukentėjo, vasarnamiai buvo išplėšti, kai kurie sudegė. 1924 kurortas, visą laiką priklausęs privatiems asmenims, atiteko Lietuvos Raudonojo kryžiaus d-jai, kuri pradėjo rūpintis jo atstatymu ir išplėtimu. Buvo pastatytos miner. vandens ir purvo gydyklos, keletas vasarnamių, Vytauto kalne įrengti 2 rezervuarai, kurių vienas tiekė vandenį miner. vonioms, antras — viešbučiams ir parko fontanui. Gydymo įstaigos aprūpintos tobulesne med. aparatūra ir san. įrengimais. 1935 pastatyta mūrinė sanatorija Nr. 1 (dab. „Tulpė"), o prieš D. Tėvynės karą baigta įrengti Profesinių sąjungų sanatorija (dab. „Spalis"). Nors kurortas ir išsiplėtė, gydymas jame buvo brangus, darbo žmonėms sunkiai prieinamas. 1936 darbininkų ir amatininkų gydėsi mažiau kaip 8% viso ligonių skaičiaus. Kurortas veikė 4 mėn. per metus, jame dirbo keli privatūs gydytojai. Tik 1933 buvo įsteigta kurorto poliklinika, kuriai buvo pavesta kontroliuoti ligonių gydymą. Joje įsteigta klinikinių tyrimų laboratorija, elektrokardiografijos, diatermijos ir ultratrumpųjų bangų kabinetai. 1933—35 kurorte gydėsi 5000 žmonių. D. Tėvynės karo metu B. vėl buvo smarkiai sugriautas, med. įrengimai išgrobstyti.

Taryb. laikais B. tapo sąjunginės reikšmės kurortu. Rekonstruotos ir išplėstos gydymo įstaigos, visapusiškai ištirtos šaltinių vandens gydomosios savybės. Pastatytas „Spalio" sanatorijos 100 vietų korpusas, kurorto administracijos pastatas, viešbutis, restoranas, autobusų stotis, universalinė parduotuvė, vid. m-la, gyventojų buitinio aptarnavimo paviljonas, miner. vandens pilstymo įmonė. Pastačius Kauno hidroelektrinę (1959), Nemunas ties B. žymiai paplatėjo ir priartėjo prie kurorto parko. Upės deš. krantas buvo sustiprintas apsauginiu pylimu, prie Druskupio žiočių pastatyta vandens perpumpavimo stotis, nes upelio vandens lygis pasidarė žemesnis, negu Nemuno. Pakrantė drenuojama.

Lit.: **И. Радецкий,** Минеральные источники в Бирштанах и действие их на организм, СПб, 1885 [II leid.]; **J. Šopauskas,** Birštono kurorto mikroklimatas ir galimumai jį panaudoti gydymui. — „Eksperimentinės medicinos instituto darbai", t. 4—5, V., 1958; **J. Šopauskas,** Birštono kurorto praeities bruožai.—„Sveikatos apsauga", 1958, Nr. 12; **L. Žilevičius,** Birštonas ir apylinkės, V., 1958; **A. Жюгжда,** Лечебная работа на курорте Бирштонас и перспективы ее дальнейшего развития, Каунас, 1959.

BİRŠTONIŠKIAI — kaimas Šilutės rj., Rambyno apyl., 4 km į r. nuo Pagėgių, prie Šiaulių—Sovetsko ir Klaipėdos—Jurbarko plentų sankryžos. 229 gyv. (1959).

BİRŠTONO KİLPA, Didžioji Nemuno kilpa,— 59 km ilgio vingiuotas Nemuno vidurupio ruožas. Prasideda apie 3 km aukščiau Punios, baigiasi apie 1 km žemiau Birštono. Ją sudaro 3 dideli Nemuno vingiai — kilpos: Punios, Balbieriškio ir Prienų. Dviguba Balbieriškio—Prienų kilpa yra 48 km ilgio, o jos sąsmauka — vos 4,5 km pločio. Nemuno nuolydis nuo B. k. pradžios iki Balbieriškio 15 cm/km, toliau staigiai padidėja iki 35 cm/km. Punios kilpos pradžioje, prie Punelės žiočių, Nemuną pertveria rėva, vad. Punčiku; kiek žemiau Balbieriškio yra viena pavojingiausių Nemuno rėvų — Barbiera, o Balbieriškio kilpos pabaigoje, prieš Kernuves,— Telyčios rėva. B. k. ruože į Nemuną, be kair. intako Peršėkės, įteka tik maži

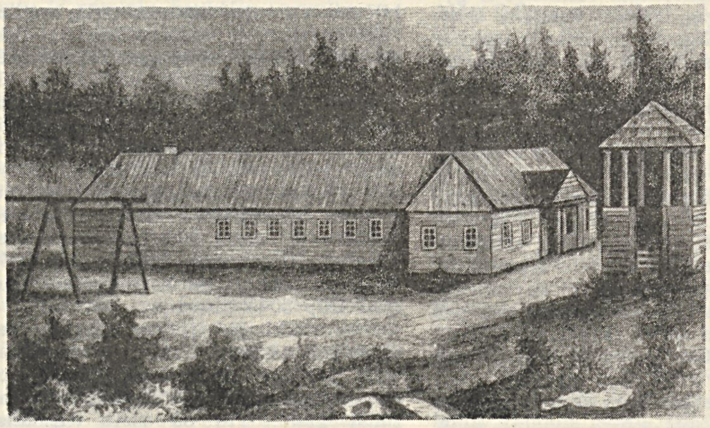

Birštonas. Vonių pastatas XIX a. („Tygodnik ilustrowany", 1861)

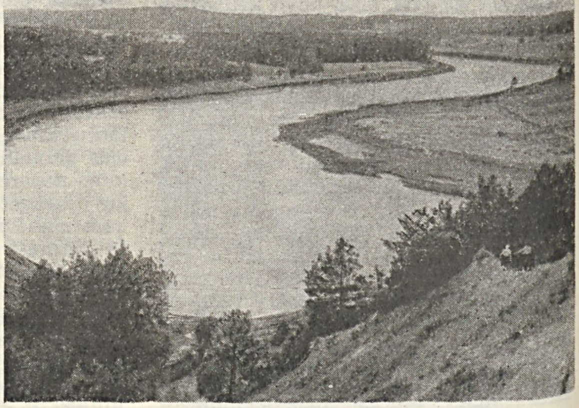

Birštono kilpa ties Kernuvėmis

upeliai: Punelė, Ymilsa, Mikasa, Revuona. Nemuno baseino plotas B. k. rajone padidėja apie 650 km^2, vandens lygis nukrinta apie 11 m. Salpinių pievų, išskyrus siaurus ruoželius išgaubtuose krantuose, nėra. Labai vaizdingi miškais apaugę B. k. krantai, skardžiai. Ypač mėgstamos turistų ir poilsiautojų vietos prie B. k.— Punios šilas (Punios kilpoje), Punios piliakalnis, Birštonas su miner. vandens šaltiniais.

Nemunas B. k. ruože teka Verknės žemupio—Peršėkės žemuma, kurios vietoje ledynmečio pabaigoje telkšojo didžiulis ežeras. Nemunas teka giliausiomis buv. ežero vietomis.

Ilgą laiką B. k. buvo mįslė kartografams. XVII ir XVIII a. žemėlapiuose Nemunas tarp Alytaus ir Kauno vaizduojamas beveik tiesus, o miestelių ir kaimų vardai, jų vietos supainioti. Pvz., 1613 M. Radvilos sudarytame Lietuvos Did. Kun-stės žemėlapyje Prienai parodyti Nemuno deš. krante. Tik 1777 Siponių dvaro, kuriam priklausė dalis prie B. k. buvusių žemių, plane visa B. k. parodyta teisingai.

Patogi geografinė B. k. padėtis seniai atkreipė inžinierių dėmesį. 1909 tarpžinybinė komisija Rusijos vandens jėgoms tirti, vadovaujama prof. J. Merčingo, svarstė Nemuno energijos B. k. rajone panaudojimo būdus. Merčingas pasiūlė 3 variantus: dviejuose iš jų buvo numatyta iškasti tunelius siauriausioje kilpos vietoje, trečiame — kasti kanalą nuo Nemaniūnų kaimo iki Verknės u., o toliau — Verknės slėniu iki žiočių. Pastaruoju atveju būtų reikėję statyti 2 užtvankas ir 2 hidroelektrines — ant Nemuno, ties Nemaniūnais, ir Verknės žiotyse; elektrinių bendras galingumas būtų apie 22 000 kW. Trečiasis variantas buvo pripažintas geriausiu, bet liko neįgyvendintas. Vėliau įv. projektus siūlė lenkų (1912), vokiečių (1917) inžinieriai, akc. b-vė „Galybė" (1922—25), prof. S. Kolupaila (1922), inž. A. Banėnas (1923), K. Rimkus (1930). Inž. J. Smilgevičius 1930 siūlė statyti 2 užtvankas — ties Punia ir aukščiau Prienų. 1948—51 projektavimo in-to „Gidroenergoprojekt" Maskvos skyrius sudarė Nemuno kompleksinio panaudojimo schemą; schemą patikslinus, pasiūlyta B. k. rajone, aukščiau Prienų, statyti 650 000 kW galingumo hidroelektrinę, kurios patvanka siektų Druskininkus. Norint sumažinti užliejamus plotus, Peršėkės slėnyje reikėtų pastatyti užtvanką ir siurblinę. Birštono hidroelektrinės užtvankai pakėlus vandens lygį 35 m, susidarytų didžiulis tvenkinys, kuris iš dalies išlygintų metinį Nemuno nuotėkį ne tik šios hidroelektrinės vietoje, bet ir visose žemiau pastatytose Nemuno hidroelektrinėse. Be to, siūloma Birštono hidroelektrinę statyti hidroakumuliacinę: esant energetinėje sistemoje laisvos energijos, vanduo būtų keliamas siurbliais iš apatinio bjefo į hidroelektrinės tvenkinį, o didesnio energijos pareikalavimo metu hidroelektrinė dirbtų padidintu galingumu.

BIRŠTVÝNO RĀGAS, Beržyno ragas,— pusiasalis Kuršių nerijoje, tarp Agilos ir Pervalkos įlankų. Plotis apie 3 km. B. r. rytuose yra iškyšulys, vad. Žirgų (arba Arklių) ragu. Vakaruose ištįsęs apie 35 m aukščio apželdintų kopų gūbrys; toliau į r. plyti palvė, apaugusi beržais, alksniais, pavienėmis pušimis, o pamaryje — kauburėta defliacinė palvė. Rago š. pusėje yra pustomų smėlynų, p. pusėje įsikūrusi Pervalkos gyvenvietė (Neringos miesto dalis). Prieš apželdinant didžiąsias kopas, B. r. kasmet pasistumdavo į marias vid. 5—6 m. Kuršių mariose priešais Žirgų ragą yra švyturys (nuo 1900).

BIRŪČIAI, Jonelaičiai II,— kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 15 km į p. v. nuo Šiaulių, 5 km į š. v. nuo Bubių. 133 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Gilvyčių į Aukštelkę. Iš v. prieina Gyvatpelkis, Kriešinės pelkė. Lentpiūvė.

BIRULINĀITĖ Ona [1915.XII.2 Rusijoje — 1942.III.10 Kaune] — komjaunuolė pogrindininkė. Į LLKJS narius priimta 1941 Kaune. Hitlerinės okupacijos metais dalyvavo komjaunimo Kauno pogr. org-jos veikloje, teikė pogrindininkams konspiratyvų butą, padėjo aprūpinti juos dokumentais, tiekė partizanams vaistus. 1942.I.28 antifaš. org-jos grupės pasitarimo metu jos butą apsupo gestapininkai. Dengė draugų atsitraukimą ir buvo suimta, įkalinta Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, vėliau saugumo policijos nužudyta.

BIRŪLIŠKĖS — kaimas Kauno rj., Karmėlavos apyl., 6 km į š. r. nuo Kauno. 209 gyv. (1959). Per kaimą teka Girstupis (Nemuno intakas). Eina Vilniaus—Kauno plentas (nuo 1959). Prie plento kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Kauno rj. veterinarijos ligoninė, pr. m-la (nuo 1920). 1831 ties B. įvyko sukilėlių mūšis su carine kariuomene. 1905.X B. valstiečiai ir gretimo Davalgonių dvaro ž. ū. darbininkai dalyvavo anticarinėje demonstracijoje Kaune.

BIRŪTĖ [XIV a.] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio žmona, Vytauto motina. Apie B. dokumentinių žinių maža, ir tos pačios prieštaringos. Legenda apie romantišką Kęstučio pažintį su B. Palangoje ir vedybas su ja užrašyta XVI a. pab. Iš jos galima spręsti, kad B. buvusi lietuvaitė, žemaitė. Dokumentų liudijimu, ji buvo kilusi iš didikų Vydimantų giminės. Metraštyje „Lietuvių giminės pradžia" minimas B. tėvo brolis Vydimantas, nužudytas drauge su B. sesers vyru Butrimu, Jogailai įsakius. Gedimino dinastijos tyrinėtojas J. Volfas veikale „Gedimino giminė" („Ród Giedymina"), remdamasis faktu, kad tarp Kęstučio sūnaus Patriko, arba Patirgo (vyriausiojo vaiko), dokumentuose minimo nuo 1348, ir dukters Ringalės (jauniausiojo vaiko), ištekėjusios už Mozūrų kun-ščio Henriko 1392, susidaro 44 metų tarpas, spėja, jog B. turėjusi būti Kęstučio antroji žmona. Kęstučio ir Vytauto kovų su Jogaila metu B. taip pat minima. Kovodamas su Jogaila, Kęstutis, kad būtų saugiau, 1382 išsiuntęs B. į Brestą. 1384 atvykusio pas kryžiuočius Vytauto skunde, be kita ko, jau sakoma, kad Jogaila ir Skirgaila nužudę jo tėvą ir motiną. Vigandas Marburgietis savo kronikoje prideda, kad B. buvusi prigirdyta. 1417 Konstancos bažnytiniame susirinkime kryžiuočių atstovai, ginčydamiesi su lenkų ir lietuvių delegatais, teigė, kad Jogaila paskandinęs Vytauto motiną. Lenkų ir lietuvių delegatai kategoriškai paneigė šį priekaištą ir pridėjo, kad B. ilgai gyvenusi ir garbingai mirusi. Iš negausių dokumentinių žinių apie B. galima spręsti, kad ji polit. gyvenime nedalyvavo, bet žūti galėjo vidaus karų metu.

BIRŪTĖ — Kauno miesto dalis į p. nuo Aukštosios Fredos. Vakaruose B. ribojasi su Julijanava, pietuose su Kauno rj. Garliavos apyl., rytuose siekia panemunės skardžius. Susideda iš buv. Birutės I ir Birutės II kaimų, kuriuos skiria Pabrėžos g. Yra vid. m-la (nuo 1962), biblioteka.

XIX a. pab. dabartinėje B. teritorijoje buvo Aukštosios Fredos dvarininko Godlevskio dvaro laukai. Po I pasaul. karo dvaro žemę nupirko kapitalistas M. Frenkelis. Jis ten įkūrė ūkį, pavadintą Naujadvariu. 1920—30 dalis jo žemės išparduota naujakuriams; joje įsikūrė Birutės I kaimas. Birutės II kaimas išaugo aplink Naujadvarį. 1949 B. priskirta Kauno miestui. Taryb. metais čia įsteigtas sodininkystės-daržininkystės technikumo pagalbinis ūkis, užveistas 8 ha medelynas, sodas. Nutiestos naujos gatvės, kursuoja autobusai. Pastatytas naujas 1040 vietų vid. m-los pastatas. Birutėje 1930—43 gyveno komp. S. Šimkus. Išlikęs jo namas, globojamas Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos.

„BIRŪTĖ"— 1. Kultūrinė lietuvių draugija, veikusi R. Prūsijoje. Įsteigta 1885 Tilžėje M. Jankaus, V. Bruožio, J. Mikšo ir kt. visuomenės veikėjų iniciatyva. „B." tikslas buvo jungti R. Prūsijos lietuvius nac. pagrindu, kovoti prieš germanizaciją. Rengė vaidinimus, paskaitas apie liet. kalbą bei liet. tautos praeitį, turėjo chorą, organizavo liet. dainų šventes; ypač gausios buvo 1895 ir 1900 dainų šventės su vaidinimais. D-ja turėjo biblioteką, rinko archeologinę medžiagą, šelpė 1886—87 ėjusį laikr. „Garsas". Dėl smarkėjančio germanizatorių puolimo d-jos veikla pradėjo silpnėti, ir 1908 „B." nustojo gyvavusi. D-jos biblioteką ir arch. rinkinius perėmė Lietuvių mokslo d-ja Vilniuje.

Lit.: A. B. Klaipėdiškis [A. Bruožis], „Byrutė" (Dvidešimtmetinių sukaktuvių atminimui), Tilžė, 1905.

2. Buržuazinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1915—20 Klaipėdoje.

„BYRŪTĖ"— buržuazinis liberalinis laikraštis, ėjęs 1909—13 Tilžėje. Buvo spausdinamas gotiškais spaudmenimis.

BIRŪTĖS PARTIZANŲ BŪRYS — Didžiojo Tėvynės karo metais Telšių apskrityje veikęs partizanų būrys. Būrio užuomazgą sudarė LKP Šiaurės srities komiteto 1944.V iš bazės Kazėnų miškuose į Telšių aps. pasiųsti 3 komunistai: J. Motūzas, A. Vaitkus, A. Balsys. Vėliau būryje buvo 26 kovotojai. Būrio partizanai sudegino kelis priešo sunkvežimius, nutraukė telefono-telegrafo ryšius kelyje Luokė—Kuršėnai, išardė geležinkelio bėgius ruože Telšiai—Šiauliai, sunaikino būrį vokiečių, variusių iš Lietuvos gyvulius, atėmė iš hitlerininkų nemaža kar. turto, išgelbėjo daug tarybinių žmonių nuo sunaikinimo ir išvežimo į fašistinę vergovę. Būryje bazavosi LKP Žemaitijos k-tas (sekr. J. Motūzas), apėmęs Kretingos, Mažeikių, Tauragės ir Telšių aps. K-to veiklos zonoje buvo atkurta partinė org-ja, turėjusi 8 kuopeles, jungiančias 27 komunistus, ir komjaunimo org-ja (sekretorius A. Balsys), kuriai priklausė 48 komjaunuoliai. LKP Žemaitijos k-tas išleido 3 atsišaukimus, kuriuos platino būrio partizanai. 1944.IX.23 Mažeikių aps. Viekšnių vls. būrio dalį hitlerininkai apsupo. Nelygioje kovoje didvyriškai žuvo partizanai komunistai: S. Budrys, A. Vaitkus ir P. Ivoškus. 1944.X.10 būrys susijungė su Raudonąja Armija.

BIRVĖTA — upė Lietuvos TSR (Švenčionių ir Ignalinos rj.) ir Baltarusijos TSR, Dysnos deš. intakas. Ilgis 68 km (Lietuvos TSR 65 km), baseino plotas 1613 km^2 (Lietuvos TSR 818 km^2). Prasideda ties Kirkučiais. Teka r. kryptimi pro Mielagėnus. Nuo Kančiogino ež. iki Erzvėto ež. vadinama Kančiogina, žemiau — B. Įteka į Dysną 113 km nuo jos žiočių. Intakai: dešinieji — Svilė, Kamoja, Juodupis, Medila ir 2 bevardžiai upeliai; kairysis — Marūniškė. Slėnis negilus, platus, pelkėtas. Vid. nuolydis iki Marūniškės 315 cm/km, žemiau 27 cm/km. Vid. debitas žiotyse 13 m^3/s, ties BTSR siena 6,6 m^3/s.

BIRŽA [vok. *Börse*, iš gr. *byrsa* — piniginė] — pastovi, tam tikru būdu suorganizuota prekyvietė, kurioje spekuliatyviai prekiaujama vertybiniais popieriais (fondų B.) ir standartais išreiškiamomis prekėmis, kurių pačioje prekyvietėje nėra, bet jos turi būti pristatytos sutartu laiku (prekių B.). Burž. Lietuvoje fondų B. buvo įkurta 1923 Kaune. Ji atlikinėjo operacijas užsienio valiuta ir kai kuriais vertybiniais popieriais, bet veikė labai neilgai ir bent kiek reikšmingesnio vaidmens Lietuvos ekonomikoje neturėjo. Socialistinei santvarkai B. funkcijos yra visiškai svetimos. Ž. *Darbo biržos.*

BIRŽAI — miestas Lietuvos TSR šiaurėje; rajono centras. 1959 buvo 8624 gyv., 1964 — 9400. B. stovi Širvėnos ež. p. krante, prie Apaščios ir Agluonos žiočių. Miesto teritorija — 529 ha sausumos ir 406 ha vandens (Širvėnos ež. su Apaščios ir Agluonos žemupiais). Miesto dalis, esanti į v. nuo Agluonos, vadinama Naujamiesčiu; tarp Apaščios ir Agluonos yra Senamiestis, Širvėnos š. krante — Astravas (buv. dvaras).

Biržuose vyrauja lengvoji ir maisto pramonė. 1930 Astravo dvare įsteigtas linų f-kas „Siūlas" (1932 — apie 130 darbininkų) taryb. metais išaugo į stambų lininių audinių f-ką. 1964 jame dirbo 719 darbininkų ir tarnautojų, išausta 3,1 mln. m audinių. Netoli „Siūlo" 1951 pastatytas linų f-kas, kuriame 1964 dirbo 116 darbininkų ir tarnautojų, pagaminta 1040 t linų pluošto. Iš maisto pramonės įmonių svarbiausios: sviesto g-la (past. 1926), duonos kombinatas (įst. 1944), alaus darykla „Biržų alus". Yra buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1962).

Mieste yra 80 gatvių, 21 400 m^2 komunalinio ir 46 800 m^2 individualinio gyv. ploto (1964). Veikia vandentiekis, rengiama kanalizacija. Pagr. gatvės grįstos ir asfaltuotos, nuo 1961 jomis kursuoja autobusai. Plentai jungia B. su Panevėžiu ir Vabalninku, geležinkelis su Šiauliais, Panevėžiu. Be to, iš B. eina keliai į Skaistkalnę ir Rokiškį. Į Vilnių ir Panevėžį iš B. kursuoja lėktuvai. Mieste yra 150 lovų ligoninė, 30 lovų tuberkuliozinis dispanseris. Veikia 3 vidurinės bendro lavinimo m-los, J. Janonio vid. mokykla-internatas, vaikų sporto m-la, septynmetė muzikos m-la, 2 vaikų darželiai, kraštotyros muziejus, kultūros namai, 2 bibliotekos. Širvėnos ež. p. krante, prie Agluonos žiočių, yra B. pilies liekanos — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Biržuose leidžiamas laikr. „*Biržiečių žodis*" (1945—49 ėjo „Biržiečių tarybinis žodis", iki 1961 „Raudonasis artojas").

ISTORIJA. Archeologiniai radiniai rodo, kad B. apylinkėse žmonių gyventa jau neolite. Pirmosios rašytinės žinios apie B. yra iš XV amžiaus. 1492 Lietuvos did. kun-štis Kazimieras Jogailaitis dovanojo B. žemes savo sekretoriui Grigui Fetkoniui. XVI a. pradžioje B. atiteko didikams Radviloms, kurie juos valdė iki 1804. Įsikūrę Biržuose, Radvilos ėmė kirsti miškus, supirkinėti buvusius ir steigti naujus dvarus bei gyvenvietes. B. istorija glaudžiai susijusi su Radvilų polit. įtakos ir turtų augimu. Feodalinėje Lietuvos valstybėje Radvilos ilgą laiką ėjo didžiųjų etmonų (karo vadų) pareigas ir ne kartą pretendavo į valdovų sostą. Įsteigę Biržuose savo rezidenciją, jie skyrė daug dėmesio ir lėšų miesto augimui. Palankios sąlygos miestui augti susidarė ir dėl geografinės jo padėties. Pro B. ėjo svarbus kelias iš Vilniaus į Rygą; juo vyko ne tik prekyba, bet ir kariuomenės judėjimas. B. turėjo didelę reikšmę ir kaip Lietuvos š. pasienio apsaugos punktas. Jau 1556 B. minimi kaip Radvilų miestelis. Ypač sparčiai B. augo, valdant Kristupui I Radvilai (1547—1603), kuris 1589 išrūpino miesteliui Magdeburgo ir turgų bei prekymečių teises, paskyrė 60 valakų žemės. Beveik visą laiką gyvendamas Biržuose, jis pastatė tvirtovę, aptvėrė ją pylimu, pritaikė gyventi ir gintis nuo priešų. Įsitvirtinęs Biržuose, Radvila iš jų dažnai puldinėdavo Kuršą ir Dauguvos pakrančių vietoves. 1587 jis pastatydino B. reformatų bažnyčią, prie kurios 1597 buvo įsteigta pr. m-la ir prieglauda. XVII a. m-la išaugo į gimnaziją; joje dirbo keli mokytojai, buvo mokoma lenkų, vokiečių, lotynų kalbų, istorijos, aritmetikos, tikybos. XVII a. antrojoje pusėje m-la sunyko. Kristupo Radvilos įpėdinis Kristupas II Radvila (1585—1640) savo 1609.III.6 įsaku paskelbė prekiavimo B. mieste taisykles, įvedė viešuosius saikus ir matus, įpareigojo B. gyventojus pastatyti mieste rotušę, m-lą, senelių ir invalidų prieglaudą. Rotušės statybai buvo apdėti mokesčiais druska ir apyniai. Kristupas II Radvila pastatydino liuteronų bažnyčią (prieš 1636), prie kurios 1687 buvo įsteigta pr. m-la. Kovų su Švedija metu (XVII a. pr.) B. tapo svarbiausiu Lietuvos š. sienų gynybos punktu. Biržuose buvo sutelkta etmono K. Katkevičiaus kariuomenė, kuri 1609 pastojo švedams kelią tarp Piarnu ir Daugavgryvos. 1625 švedų karaliaus Gustavo Adolfo kariuomenė apgulė miestą ir šturmavo B. pilį, bet, nepajėgusi jos paimti, pasitraukė. 1625.VIII švedai vėl apgulė B. ir, grasindami susprogdinti pilį, privertė įgulą pasiduoti. Paėmę B. pilį, švedai išsiuntė iš jos į Rygą 60 patrankų, o miestą smarkiai nuniokojo. Neilgai trukus Radvilos kariuomenė atsiėmė Biržus. 1635 su švedais buvo sudarytos paliaubos iki 1661. Bet 1655 švedai vėl įsibrovė į Lietuvą. Tuometinis B. valdovas Kristupo II Radvilos sūnus Jonušas drauge su kitais Lietuvos didikais sudarė Kėdainiuose s-gą su švedais, tikėdamasis jų pagalba tapti Lietuvos-Lenkijos karaliumi. B. pilyje apsistojo daugiau kaip 1000 švedų kareivių įgula. Radvilų priešai didikai Sapiega ir Gonsevskis paskelbė Jonušą Radvilą tėvynės išdaviku, pradėjo prieš jį bei švedus karą ir išvadavo Biržus. Gonsevskis, norėdamas palaužti Radvilų galybę, įsakė savo kariuomenei plėšti ir deginti miestą. B. buvo visiškai sunaikinti, pilis sugriauta. Miestiečiai taip nuskurdo, kad Radvila, atgavęs B., ilgą laiką negalėjo surinkti iš jų mokesčių net pilies įgulos algoms. XVII a. viduryje B. atiteko Boguslavui Radvilai, kuris rūpinosi miesto atstatymu ir jo buvusios reikšmės grąžinimu. Jo pakviestas archit. T. Spinovskis 1662 sudarė B. planą, padidino teritoriją. Pagal šį planą Biržuose buvo 11 viešo pobūdžio namų (rotušė, 2 bažnyčios, m-la, sinagoga, vaito ir jo padėjėjo, raštininko, kunigo, gydytojo, mokytojo ir budelio), 52 amatininkų ir 51 miestelėnų namas. Pagal T. Spinovskio projektą 1663—69 atstatyta ir B. pilis. 1701, nuošiantis Šiaurės karui, Rusijos caras Petras I ir Augustas II Biržuose sudarė sutartį prieš Švediją. Šiaurės karo metu B. vėl smarkiai nukentėjo. B. pi-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 224

lies ginklai ir turtai buvo švedų išvežti, pati pilis susprogdinta, miestas sudegintas. 1705, išvijusi švedus, B. užėmė Rusijos kariuomenė, kurios įgula išbuvo mieste iki 1710. Galutinai B. nualino religinės kovos, įsiliepsnojusios po 1731, kai B. nupirko Nesvyžiaus Radvilos. B. savininkas Jeronimas Radvila buvo aršus katalikas ir 1736 visus reformatus, kurie sudarė daugumą B. gyventojų, paskelbė tėvynės išdavikais. Po Šiaurės karo ir religinių kovų B. pirmykštės savo reikšmės nebeatgavo. Apie 1800 jie neteko Magdeburgo teisių ir ilgam liko eiliniu miesteliu. 1804 D. Radvila už skolas įkeitė Biržus J. Tiškevičiui. Nuo 1844 jie tapo Tiškevičių majoratu, kuriam priklausė apie 50 000 ha žemės. XIX a. B. buvo valsčiaus centras. Miestelis vėl ėmė pamažu didėti (1858 jame buvo 2682 gyv., 1897 — 4413). 1863 B. apylinkės, ypač *Biržų giria*, buvo vienas svarbiausių sukilimo židinių.

XIX a. pabaigoje B. jau buvo gerokai atsigavę. 1880 miestelyje buvo apie 20 gatvių, 536 namai (iš jų tik 2 mūriniai), 3 odų dirbtuvės, daugiau kaip 40 smulkių parduotuvių, keli šimtai amatininkų. Prieš I pasaul. karą Biržuose įsikūrė vartotojų koop. b-vė, Astroviečių valsčiaus bankas, Valstybės taupomoji kasa; veikė 2 garo ir 1 vėjo malūnas. Buvo 3 gydytojai, vaistinė (įst. XIX a. pab.), o I pasaul. karo išvakarėse — ir privati ligoninė. B. visuomenės pastangomis 1908 įsteigta keturklasė m-la, kurioje 1909—13 mokėsi J. Janonis; 1917 įkurta „Saulės" g-ja, vėliau tapusi valstybine. 1912 įsteigta spaustuvė, kurioje buvo spausdinamas B. kalendorius, sieninis kalendorius, S. Matulaičio „Lietuvos istorija" ir kt. leidiniai.

Platų atgarsį Biržuose turėjo D. Spalio soc. revoliucija. 1918.XII susikūrė B. apskrities rev. k-tas, kuriam vadovavo Lietuvos socialistų revoliucionierių liaudininkų partija (kairieji eserai). K-tas 1919.I.5 išleido laikr. „Biržų apskričio revoliucinio komiteto žinios". 1919.I k-tas perėjo į bolševikų rankas. Jo pirmininku buvo J. Kovalskis, vėliau K. Požela. Kontrrevoliuciniai daliniai Biržus užėmė 1919 gegužės mėn. pabaigoje.

Burž. Lietuvoje B. buvo apskrities centras, turėjęs didelę reikšmę š. Lietuvos ekonominiam gyvenimui. Prekyba su Ryga burž. laikais nutrūko, tačiau pagyvėjo ekonominiai miesto ryšiai su Šiauliais, Kaunu. 1921 iki B. pratęstas Šiaulių—Pasvalio glžk. (nutiestas I pasaul. karo metu). Biržuose veikė prekybos akc. b-vė „Agaras", Biržų žemės ūkio d-ja, „Lietuvos banko" skyrius, 4 privatūs bankeliai; elektrinė (past. 1923), 2 malūnai, 3 lentpiūvės, apie 20 amatininkų dirbtuvių (odų, kailių, molinių indų, stalių, baldžių, vėlimo, karšimo ir kt.). Mieste buvo leidžiami laikraščiai „Biržų žinios" (1922—34), „Mūsų žodis" (1922—34), „Artojas" (1924—26), „Biržiečių balsas" (1925—1926) ir kt., išspausdinta nemaža knygų. Veikė keletas kultūrinių d-jų (jų tarpe teatro d-ja „Mūza"), visuom. org-jų. Miestas sparčiai didėjo: 1923 jame buvo 666 namai ir 5315 gyv., 1934 — 1039 namai (347 mūriniai) ir 8300 gyv. Burž. valdymo laikotarpiu Biržuose aktyviai veikė LKP ir LKJS pogr. org-jos, buvo platinama kom. spauda („Tiesa", „Komunistas", „Balsas" ir kt.). 1919—33 čia veikė LKP ir LKJS parajonio k-tai, vėliau perorganizuoti į rajono (nuo 1938 apskrities) k-tus. LKJS B. parajonio k-tas 1923 išleido hektografuotą leidinį „Žibintas". 1928 išėjo LKP B. parajonio komiteto vienkartinis leidinys „Raudonasis švyturys", 1936 pasirodė LKP B. rajono k-to organas „Per kovą". 1925.I.21, minint V. Lenino mirties pirmąsias metines, Biržuose buvo išplatinti atsišaukimai, iškelta vėliava su šūkiu: „Leninas mirė, tegyvuoja leninizmas!" 1928—29 mieste aktyviai reiškėsi bedarbių kova. 1936.IX ir 1937.VI streikavo „Siūlo" f-ko darbininkai, reikalaudami darbo sąlygų pagerinimo. 1940 pr. įvyko B. aps. miško kirtėjų streikas. Vok. faš. okupacijos metais B. apskrityje veikė pogrindinė LKP grupė, partizanų Kęstučio būrys (ž. *Biržų giria*). Hitlerininkai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai Astrave 1941 sušaudė apie 3000 taryb. piliečių. 1944.VIII.30 B. išvadavo Raudonoji Armija. Dėl B. vyko atkaklūs mūšiai, kurių metu buvo sunaikinta apie 70% miesto pastatų, sugriautos įmonės ir komunalinis ūkis.

Po D. Tėvynės karo Biržuose pastatytas buitinio aptarnavimo kombinatas (1964), elevatorius (1960), 1040 vietų mokykla-internatas (1962), vid. m-la, 300 vietų moksleivių bendrabutis, plačiaekranis kino teatras (1964), universalinė parduotuvė, restoranas, f-ko „Siūlas" vaikų darželis ir kitų visuom. pastatų, 215 individualinių ir komunalinių gyv. namų (iki 1962).

Lit.: E. Tyszkiewicz, Birże, St. Peterburg, 1869; J. Yčas, Biržai (Tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė), K., 1931; Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935.

BIRŽĖLĖS — kaimas Radviliškio rj., Sidabravo apyl., 9 km į v. nuo Naujamiesčio, prie kelio į Sidabravą; kolūkio centras. 149 gyv. (1959). Per kaimą teka Kiršinas (Nevėžio intakas). Iš p. v. prieina Biržėlių I, iš p. r.— Biržėlių II miškas. Yra malūnas, lentpiūvė, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la, biblioteka (nuo 1953), kultūros namai (nuo 1962). Kaimas minimas 1587 (33 valakai, 41 kiemas).

BIRŽĖLIAI — kaimas Panevėžio rj., Piniavos apyl., 5 km į p. r. nuo Pušaloto; kolūkio centras. 81 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs tarp Lėvens ir jo deš. intako Svirnupio, prie Pumpėnų—Skaisgirio kelio. Kolūkio malūnas ir lentpiūvė (nuo 1959).

BIRŽĖLIŲ MIŠKAS — miškas Panevėžio rj., 6 km į p. v. nuo Naujamiesčio. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Vadaktų girininkijai. Plotas 1139 ha; medynų 1069 ha. Reljefas lyguminis. Š. pakraščiu teka Kiršinas (Nevėžio intakas). Miškas šlapias. Dirvožemiai veléniniai karbonatiniai, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai. Miške daugiausia minkštųjų lapuočių (drebulynai užima apie 60% ploto). Medynai savaiminės kilmės. Jų vid. amžius 28 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 119 ktm/ha, vid. prieauga 4,2 ktm/ha. Šiaurėje yra labai senų ir storų ąžuolų. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, barsukų. Miškas eksploatacinis; kasmet iškertama apie 3000 ktm. Iki 1921 priklausė keliems dvarininkams, ir atskiros dalys buvo vadinamos Biržėlių, Namišių ir Viktariškių miškais. 1921 šie miškai suvalstybinti, 1948 pavadinti Biržėlių II mišku. 1 km į v. nuo šiaurinės B. m. dalies yra 10 ha Biržėlių I miškas.

„BIRŽIEČIŲ BALSAS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1925—26 Biržuose.

„BIRŽIEČIŲ TARYBINIS ŽODIS" — tarybinis Biržų rj. laikraštis, ėjęs 1945.II.12—1950.XII.23 vienąkart ir dukart per savaitę.

„BIRŽIEČIŲ ŽODIS" — tarybinis Biržų rj. laikraštis, einąs nuo 1961.I.1 triskart per savaitę.

BIRŽYS Petras [slap. **Pupų Dėdė**; g. 1896.XII.22 Liūdiškiuose (Anykščių rj.)] — literatas, saviveiklos aktorius. I pasaul. karo metu mokėsi Voronežė. 1917 baigė Maskvos komercinę m-lą. 1919—20 išleido porą eil. rinkinių. 1927—35 Akiro slapyvardžiu išspausdino ist. apybraižų apie Alytaus, Biržų, Kėdainių bei Marijampolės apskritis ir kai kuriuos valsčius, kuriose idealizavo burž. Lietuvą ir jos veikėjus. Nuo 1930 Kauno radiofone rengė satyr. pusvalandžius „Pupų Dėdės pastogėje". Vok. faš. okupacijos metais kurį laiką buvo kalinamas. 1957—59 vaidino liet. filmuose: „Tilte" — partizaną, „Kol nevėlu" — žvejį, „Julius Janonis"— Justės tėvą ir kt.

BIRŽIŠKA Mykolas [1882.VIII.24 Viekšniuose (Akmenės rj.) — 1962.VIII.24 Los Andžele (JAV)] — buržuazinis visuomenės veikėjas, literatūros istorikas. 1907 baigė Maskvos un-to teisės f-tą. Studijuodamas lankė ir humanitarinių dalykų paskaitas, susidomėjo liet. lit-ra, pradėjo ją tyrinėti. Dalyvavo Lietuvos Socialdemokratų partijos veikloje. Nuo 1907 gyveno Vilniuje, bendradarbiavo socialdemokratų period. spaudoje, 1908—09 dirbo laikr. „Vilniaus žinios" redakcijoje, 1910—11 redagavo socialdemokratų likvidatorių žrn. „Visuomenė", Lietuvių mokslo d-jos suvažiavimuose skaitė paskaitas iš liet. lit-ros istorijos. 1909—15 tarnavo Vilniaus žemės banke. 1917 buvo vok. okupantų sudarytos buržuazinės Lietuvos tarybos narys, išstojo iš s-d. partijos. Lenkų legionieriams 1919 okupavus Vilnių, buvo Vilniaus lietuvių laikinojo k-to pirmininku, atstovavo Lietuvos buržuazijos interesams. 1920—21 skaitė paskaitas Aukštuosiuose kursuose Kaune. 1917—

1921 būdamas Lietuvių mokslo d-jos vadovėlių rengimo komisijos nariu, parengė mokyklinius vadovėlius „Donelaičio gyvenimas ir raštai" (1918, III leid. 1927), „Lietuvių dainų literatūros vadovėlis" (1919), „Mūsų raštų istorija" (1920, II leid. 1925) ir kt. 1922—39 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to profesorius (1926—27 un-to rektorius). Išleido kn. „Barono gyvenimas ir raštai" (1924), L. Rėzos „Dainas" (d. 1, 1935; d. 2, 1937), atsiminimų knygą „Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose" (1938) ir kt. B. darbai liet. lit-ros ir kultūros klausimais išleisti rink. „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos" (kn. 1, 1931; kn. 2, 1938). 1925—35 B.— reakcinės Vilniui vaduoti s-gos pirmininkas. 1939—43 Vilniaus un-to profesorius ir rektorius, bendradarbiavo su vok. faš. okupantais. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 gyveno JAV, kur aktyviai dalyvavo reakcinėje burž. nacionalistų veikloje, nukreiptoje prieš Tarybų Lietuvą, prieš lietuvių liaudį.

B. daugiausia tyrinėjo liet. folkloristikos istoriją ir XVIII a. pab.— XIX a. vid. liet. lit-rą. Šios srities darbuose pateikė nemaža faktinės medžiagos, tačiau juose stipriai reiškėsi burž. nacionalistinė ideologija, grož. lit-ros kūriniai dažniausiai buvo vertinami kultūros istorijos požiūriu.

BIRŽIŠKA Vaclovas [1884.XII.2 Viekšniuose (Akmenės rj.) — 1956.I.2 Voterberyje (JAV)] — bibliografas, kultūros istorijos tyrinėtojas. 1909 baigęs Peterburgo un-to teisės f-tą, vertėsi advokatūra Vilniuje ir Šiauliuose. I pasaul. karo metu tarnavo Rusijos armijoje karininku. Po Spalio revoliucijos dirbo Lietuvos reikalų komisariate archyvų vedėju (Maskvoje). 1919 pr. buvo Tarybų Lietuvos vyriausybės švietimo liaudies komisaru, paskui Lietuvos ir Baltarusijos TSR švietimo liaudies komisaro pavaduotoju. Tačiau šiose pareigose jis elgėsi dviveidiškai. 1919.IV lenkų legionieriams okupavus Vilnių, mokytojavo g-joje. Nuo 1920 rudens Kaune dėstė įv. m-lose. Nuo 1922 Kauno un-to teisės f-to docentas (nuo 1924 profesorius). Humanitarinių mokslų f-te kartu dėstė bibliografijos bei knygos istorijos disciplinas. Nuo 1923 Kauno un-to (1940—41 ir Vilniaus un-to) bibliotekos direktorius. Nuo 1906 bendradarbiavo daugelyje s-d. ir burž. laikraščių bei žurnalų, o 1918—19 ir kom. spaudoje. Be publicistinių straipsnių, rašė eilėraščius ir prozos vaizdelius. Daugiausia pasireiškė kaip bibliografas. Svarbiausias B. darbas — „Lietuvių bibliografija" (5 t., 1924—35), kur aprašyta dauguma 1547—1910 laikotarpio liet. knygų ir periodikos. Redagavo bibliografinius period. leidinius „Knygos" (1922—24), „Bibliografijos žinios" (1928—44). Parengė „Lietuvių knygų istorijos bruožus" (1930), redagavo leidinį „Mūsų senovė" (1937—40), kuriame paskelbė archyvinės medžiagos iš literatūrinio ir kultūrinio palikimo. Nuo 1931 buržuazinės „Lietuviškosios enciklopedijos" vyriausiasis redaktorius (9 t., 1933—41). 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 gyveno JAV, kur dalyvavo burž. nacionalistų veikloje.

BIRŽIŠKA Viktoras [1886.II.23 Viekšniuose (Akmenės rj.)— 1964.I.27 Čikagoje] — inžinierius technologas, matematikas. Mokydamasis Šiaulių g-joje (baigė 1904) ir studijuodamas Peterburgo Technologijos in-te (baigė 1914), dalyvavo liet. moksleivių ir studentų slaptųjų lavinimosi ratelių veikloje. 1905—1906 dirbo LSDP Šiaulių org-joje. 1914—18 Baranovskio karinės g-los (Petrograde) direktorius. 1920—22 mokytojavo Vilniaus liet. g-joje, vėliau dirbo ped. darbą Kaune. Nuo 1922 Kauno un-to docentas, nuo 1928 profesorius, nuo 1931 mat. analizės katedros vedėjas. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius. Dėstė mat. analizės įvadą, integralinį skaičiavimą, skaičių teoriją, diferencialinę geometriją, funkcijų teorijos elementus ir kt. Paskelbė mokslo populiarinimo ir publicistikos straipsnių. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1950 gyveno JAV, kur dalyvavo burž. nacionalistų antitaryb. veikloje.

„BIRŽŲ ALŪS"— alaus darykla. Ž. *Alus*.

BIRŽŲ GIRIA — miškas Biržų rj. šiaurės rytuose, palei Nemunėlį. Priklauso Biržų miškų ūkio Nemunėlio, Latvelių, Tamošiūnų, Spalviškių, Buginių ir Virškupėnų girininkijoms. Plotas 14 690 ha; medynų 13 597 ha. Vienas didžiausių Lietuvos miškų. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai daugiausia velėniniai glėjiniai, priemoliniai, ant moreninio priemolio ir limnoglacialinio molio. Daugelyje vietų 1—5 m gylyje yra dolomitinių klinčių, sunkiai praleidžiančių vandenį. 1950 pradėti sausinimo darbai. Per 13 metų iškasta 168 km kanalų bei griovių, nusausinta 6280 ha. Paplitę šilagiriai. Eglynų yra 41%, beržynų 23%, juodalksnynų 20%, baltalksnynų 11%, pušynų 3%, drebulynų 2%. Jaunuolynai sudaro 43%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 28%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris

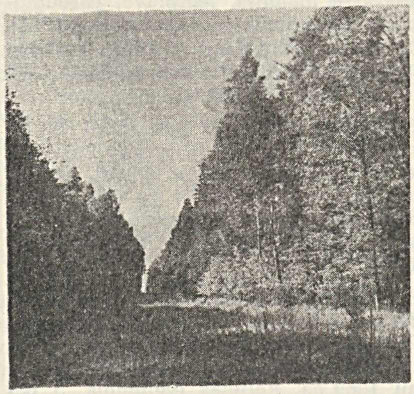
Biržų giria

128 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Iš retesnių medžių auga baltalksnio ir juodalksnio hibridas, kalninė guoba; iš krūmų ir puskrūmių — liekninis beržas, raudonžiedis žalčialunkis, karklavijas. Yra šernų, lūšių, usūrinių šunų, barsukų, nuo seno laikosi briedžiai; yra kurtinių, keletas lizdų juodųjų gandrų. Per metus eksploataciniais kirtimais iškertama 20 000 ktm, o sanitariniais ir ugdomaisiais 12 000 ktm. Miško medžiagai išvežti girioje tiesiami automobiliniai keliai.

Nuo XVI a. pradžios B. g. priklausė didikams Radviloms. 1811 girią iš D. Radvilos nupirko grafas M. Tiškevičius. Vėliau (iki 1920) mišką majorato teisėmis valdė jo palikuonys. Tiškevičiai miško neeksploatavo, jame tik medžiodavo. 1863.V.7—10 B. g. pakraštyje, prie Medeikių, Gudiškių ir Šniurkiškių kaimų, įvyko mūšiai tarp sukilėlių, vadovaujamų B. Kolyškos, Z. Sierakausko, A. Mackevičiaus, ir carinės kariuomenės. Sukilėliai pralaimėjo. Kautynėse žuvo daugelis prityrusių vadų, paimti į nelaisvę Sierakauskas ir Kolyška. 1936 prie Šniurkiškių sukilėliams atminti pastatytas paminklas. D. Tėvynės karo metais Biržų aps. veikęs Kęstučio taryb. partizanų būrys buvo įsikūręs stovyklą B. g. dalyje, priklausančioje Spalviškių ir Virškupėnų girininkijoms. 1942.III.13 kovoje su faš. policija girioje didvyriškai žuvo I. Meskupo-Adomo vadovaujama pirmoji LKP CK operatyvinė grupė; jai atminti 1958 miške pastatytas paminklas. 1943.X Biržų girioje 96 taryb. partizanai susikovė su vok. faš. baudžiamuoju būriu. Po mūšio, trukusio apie 7 val., fašistai pasitraukė.

BIRŽŲ LAUKAS, Biržulaukiai,— kaimas Šilalės rj., Jucaičių apyl., 5 km į r. nuo Šilalės; kolūkio centras. 100 gyv. (1959). Pietryčiuose pro B. L. teka Akmena. Kaimo š. dalis vadinama **Mažuoju B. L.**, p.— **Didžiuoju B. L.** Kaimas minimas XIV a. kryžiuočių karo kelių aprašymuose (Birzenveld). Akmenos deš. krante yra kalva, vad. Pilale. Kalvos š. v. kraštas turi pylimo formos paaukštinimą, kurio p. v. pusėje yra nuožulni 50 m ilgio ir 15 m pločio aikštelė.

BIRŽULIS — ežeras Telšių rj., 3 km į š. r. nuo Varnių. Iki 1954 metų plotas 754 ha, didž. gylis 4,5 m (p. dalyje), vid. gylis 1,2 m. Dubuo užima dalį pažemėjimo, susidariusio, ištirpus ledo luistui. Ežeras ištįsęs iš š. į p., viduryje persmauktas. Iki 1954 metų ilgis 6660 m, didž. plotis 2160 m, kranto linijos ilgis 20,4 km. Ežerą supa palios; krantai žemi, sunkiai prieinami. Aplink B. yra 2 m aukščio ežerinės terasos fragmentų. Dugnas lėkštas. Ežere yra 4 nedidelės seklios daubos: 2 šiaurėje, 2 pietuose. Dugną dengia sapropelis, arčiau kranto susimaišęs su augalų liekanomis. Sapropelio sluoksnis vid. 4—5 m storio. Įteka Sengovija (iš Stervo ež.), Druja (iš Gūsros ež.), Varnelė, Nakačia ir keli bevardžiai upeliai. Išteka Virvyčia (Ventos intakas). 1954 B. apylinkės bu-

vo melioruotos, dėl to ežero vanduo nuslūgo 1,5 m. Iš vandens išniro dideli sapropelio plotai, bet jie pradėjo džiūti ir dubti; dalį jų vėl užliejo vanduo. B.— ornitologinis draustinis, saugąs gaidukus, gerves, gulbes ir kt. retus paukščius. Prie ežero įsikūrę Pabiržulis, Paežerys. Ežeras verslovinis.

BÌRŽŲ SUTARTÌS — Rusijos caro Petro I ir Žečpospolitos karaliaus Augusto II susitarimas, pasirašytas Biržų pilyje 1701.II.26, turėjęs sustiprinti abiejų valdovų sąjungą prieš Švediją Šiaurės karo metu (1700—21). Sudarant B. s., dalyvavo ir Lietuvos bei Lenkijos feodalų atstovai, nes Saksonijos kun-štis Fridrichas Augustas, kuris svajojo susigrąžinti Švedijos užgrobtas savo valdas, 1697 tapęs Žečpospolitos karaliumi Augustu II, stengėsi įtraukti į s-gą ir Lenkijos bei Lietuvos feodalus. Tačiau su Lenkijos atstovais Petras I nesusitarė, nes už s-gą jie reikalavo kai kurių Ukrainos ir Rusijos žemių. Lietuvos bajorų atstovas G. Oginskis buvo sukalbamesnis; jis siūlė šiame kare sudaryti s-gą tarp Rusijos ir Lietuvos. Petras I vengė pasirašyti oficialią sutartį su Lietuva, tikėdamasis įtraukti į karą visą Žečpospolitą. Tarp Petro I ir Lietuvos atstovų buvo padarytas žodinis susitarimas, kuris 1702.III.23 buvo patvirtintas raštu. Augustas II Biržų sutartimi įsipareigojo kariauti prieš Švediją tik su saksų kariuomene. Karo veiksmai turėjo būti derinami su caro armija. Abi pusės numatė reguliariai šaukti kar. pasitarimus ir nesudaryti separatinės taikos su Švedija. Petras I įsipareigojo pasiųsti į talką saksų kariuomenei, buvusiai Lietuvoje ir Livonijoje, apie 20 000 pėstininkų, 40 patrankų, duoti 10 000 svarų parako ir piniginę paskolą. Sutarties sąlygos Rusijai buvo sunkios, bet užtai ji gavo laiko atsikvėpti po pralaimėjimo prie Narvos: švedų armija patraukė į Latviją prieš saksus. B. s. greit nustojo savo reikšmės, nes 1701 vasarą švedai sumušė saksų kariuomenę, o po to įsiveržė į Lietuvą, Lenkiją ir Saksoniją.

Lit.: Письма и бумаги Петра Великого, т. 1, СПб, 1887; **В. Королюк,** Свидание в Биржах и первые переговоры о польско-русском союзе.—„Вопросы истории", 1948, № 4.

BÌRŽUVĖNAI — kaimas Telšių rj., Biržuvėnų apyl., 4 km į v. nuo Luokės, Virvyčios deš. krante; tarybinio ūkio centras. 297 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Biržuvėnų miškas. Per kaimą eina kelias iš Luokės į Telšius. Hidroelektrinė (50 kW), vandens malūnas, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas, vaistinė, aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), kino teatras (nuo 1960). Prie B., Virvyčios krante, yra piliakalnis, o upės vingyje — parkas. Archit. požiūriu įdomus koplytstulpis, statytas 1764. Ist. šaltiniuose B. (Biržinėnai) minimi nuo 1253. XVI—XVII a. Biržuvėnuose buvo dvaras ir valsčiaus centras. 1720 Augustas II leido turgų. 1900 ant Virvyčios pastatytas malūnas; 1909 jo vietoje įsteigtas kartono f-kas, veikęs iki 1938. 1919 pavasarį ties B. įvyko kautynės tarp Raudonosios Armijos Žemaičių pulko ir kaizerinių okupantų kariuomenės; jos aprašytos A. Gudaičio-Guzevičiaus romane „Broliai".

BÌRŽUVĖNŲ MIŠKAÌ — miškų masyvas Telšių rj., 11 km į r. nuo Telšių. Priklauso Telšių miškų ūkio Ubiškės girininkijai. Plotas 3287 ha; medynų 2360 ha. Masyvą sudaro Gerulių (140 ha), Sūrupio (684 ha), Pervainių (402 ha), Stonkalnio (580 ha), Byvainės (204 ha), Smalkos (429 ha), Biržuvėnų (414 ha), Skliausčių (334 ha) ir Duseikių (100 ha) miškai. Reljefas banguotas. R. pakraščiu teka Virvyčia. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, dažnai gliejiški, priesmėliniai ir priemoliniai. 81% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 70%, eglynų 17%, beržynų 11%. Jaunuolynai sudaro 53%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji 16%, brandieji 6%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 95 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, kiaunių, tetervinų, jerubių, juodųjų gandrų. Miškas eksploatacinis. Š. pakraščiu eina Šiaulių—Kretingos geležinkelis. R. pakraštyje, prie Virvyčios, yra Biržuvėnų kaimas.

„BÌRŽŲ ŽINIOS" — buržuazinis dvisavaitinis laikraštis (vėliau savaitraštis), ėjęs 1922—34 Biržuose.

BISENĖ — XIII—XIV a. lietuvių pilis Nemuno deš. krante, manoma, buvusi Nemuno ir Kartupio santakoje. 1283 kryžiuočių kariuomenė puolė B. ir, po atkaklios kovos ją užėmusi, sudegino, pilies gynėjus išžudė arba išsivarė į nelaisvę. Pilį lietuviai atstatė ir laikė joje įgulą. Be pagr. tvirtovės, B. turėjo 2 priešpilius (sustiprintas gyvenvietes), ant kalno ir pakalnėje, aptvertus stačių tvora.

Netoli B., kairiajame Nemuno krante, priešais dabartinę Skirsnemunę, Maštaičių kaimo piliakalnyje (dab. Šakių rj., Kidulių apyl.), kryžiuočiai pastatė savo pilį, kuri Dusburgo kronikoje vadinama Christmemeliu, o vėlesniuose šaltiniuose — Kirsmemela (yra nuomonių, kad priešdėlis kirs- sūduviškai reiškia „ant"). Iš Kirsmemelos ilgainiui susidarė dabartinis Skirsnemunės vardas, žinomas nuo 1449. Pasistatę šią pilį, kryžiuočiai su gausia kariuomene 1313 puolė B. 2 kartus, bet paimti neįstengė. Antruoju puolimu jie sudegino tik B. priešpilius. Did. kun-štis Vytenis 1315 apsupo Christmemelį ir padarė kryžiuočiams nuostolių, nors pilies ir nepaėmė. XIV a. pradžioje B. buvo viena lietuvių pagr. pilių prie Nemuno. 1384 kryžiuočių kelių aprašymuose ji vadinama Vytenio dvaru (Vythes hoff). 1324 lietuviai vėl puolė Christmemelį iš B., padarė kryžiuočiams daug nuostolių ir, nors pilies nepaėmė, 1328 privertė juos iš jos pasitraukti. Lietuviams kovojant su kryžiuočiais, B. buvo daug kartų griaunama ir atstatoma. Tikslesnių žinių apie B. likimą trūksta.

BISTRÁMPOLIS — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 15 km į p. nuo Panevėžio, 0,5 km į r. nuo Kėdainių—Panevėžio plento; Panevėžio hidromelioracijos technikumo mokomojo ūkio centras. 22 gyv. (1959). Vakaruose, už 2 km, yra Bistrampolio miškas. B. dvaras (iki 1940 priklausęs Bistramams) ist. šaltiniuose minimas 1795. Bistrampolio miške 1863.VII.31 sukilėlių būrys, vadovaujamas A. Mackevičiaus, laimėjo mūšį prieš carinę kariuomenę.

BISTRICKÁITĖ Aldona [**Rudaitienė**; g. 1923.IX.21 Bingeliuose (Varėnos rj.)] — gydytoja patoanatomė, medicinos mokslų kandidatė (1953). 1948 baigė Vilniaus un-tą, iki 1955 ten pat buvo anatomijos ir patologinės anatomijos katedros asistentė. Nuo 1953 Tuberkuliozės in-to patologinės anatomijos skyriaus vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių patologinės anatomijos klausimais.

BISTRÌCKAS Antanas [g. 1900.I.24 Kauliniuose (Radviliškio rj.)] — inžinierius statybininkas. 1932 baigė Kauno un-tą. 1933—39 Kauno un-to tiltų katedros asistentas, nuo 1939 docentas, nuo 1945 katedros vedėjas. 1944—46 statybos f-to dekanas. 1947—48 un-to prorektorius ūkio reikalams. Nuo 1949 metalinių konstrukcijų katedros docentas Kauno un-te, vėliau Politechnikos in-te.

Ršt.: Medinių konstrukcijų elementai, V., 1954; Medinės konstrukcijos, V., 1958; **A. Bistrickas** [ir kt.], Pastatų konstrukcijos, V., 1962.

BISTRÌCKAS Stasys [g. 1924.V.8 Radviliškyje] — žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1940 baigė g-ją Šiauliuose. 1941 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944 „Tiesos" redakcijos sk. vedėjas. 1945 „Tarybų Žemaitijos" redaktorius. 1945—1946 „Tiesos" korespondentas Telšiuose. 1946 buvo nacionalistinių banditų sunkiai sužeistas. 1946—47 LKP Telšių apskrities k-to propagandistas. Nuo 1947 TSKP narys. 1947—48 komjaunimo Telšių aps. k-to sekretorius. 1948—1949 „Lietuvos pionieriaus" redaktorius. 1950—56 „Lietuvos kolūkiečio" redakcijos atsakingasis sekretorius. Nuo 1956 dirba „Tiesos" redakcijoje (nuo 1958 vyriausiojo red. pavaduotojas). Period. spaudoje ir atskirais leidiniais paskelbė apybraižų, reportažų, kelionių įspūdžių.

Ršt.: Pakilimas, V., 1955; Eiliniai žmonės, V., 1957; Ir sušaudytieji prabyla, V., 1960; **S. Bistrickas, V. Miniotas,** 40 000 kilometrų, V., 1962; **S. Laurinaitis, S. Bistrickas,** Jų dievas, V., 1962; Prie jūrų žydrųjų, V., 1964.

BÌSTRONIS (Bystroń) Janas [1860.VI.13 Dolne Datinėse (Katovicų vaivadija) — 1902.VI.30 Krokuvoje] — lenkų kal-

bininkas. Studijavo filologiją Krokuvos (1881—86) ir Leipcigo (1886—88) un-tuose. Nuo 1891 g-jos mokytojas Krokuvoje. Paskelbė darbų lenkų ir lietuvių kalbotyros bei vokiečių lit-ros klausimais. 1890 pakartotinai išleido J. Ledesmos katekizmo 1605 anoniminį vertimą į liet. kalbą („Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim z wydania wileńskiego z r. 1605"). 1893 žurnale „Prace filologiczne" („Filologijos darbai", t. 4) išspausdino „Priedėlį prie lietuvių bibliografijos" („Przyczynek do bibljografji litewskiej").

BIŠPILIŪKAI, Bišpiliai,— piliavietė Jurbarko rj., Kalnėnų kaimo lauke, Nemuno deš. krante, apie 800 m į p. v. nuo Jurbarko. Pilies būta įrengtos lygioje pievoje, maždaug 200 m į š. nuo Nemuno. Dabar išlikusios tik dvi grioviu perskirtos, r. ir v. kryptimis orientuotos pailgos kalvelės, apie 8—10 m pakilusios nuo vandens lygio. Kalvelė, esanti arčiau Nemuno, yra 26 m ilgio ir 14 m pločio ties viduriu. Antroji kalvelė, esanti į š. nuo pirmosios, yra 34 m ilgio ir tik 7 m pločio ties viduriu. Greičiausiai tai yra liekanos gynybinės sienos, kuri pilį saugojo nuo lengvai prieinamos š. pusės. Abiejų kalvelių paviršiuje ir šlaituose išsiskiria ryškus tamsios, su degėsiais susimaišiusios žemės sluoksnis, kuriame pastebima iš stambių plytų (15,5×8,5×30,5 cm) ir iš akmenų mūrytų pastatų liekanų. Čia taip pat dažnai randama metalinių XIII—XIV a. dirbinių. Savo topografine padėtimi, išvaizda ir radiniais B. labai primena pilių liekanas, esančias prie Nemuno, netoli Veliuonos (Pilikė) ir Seredžiaus (Palocėlis).

Lit.: **J. Basanawiczius,** Apie senowes Lietuwos piles.—„Auszra", Tilžė, 1883, Nr. 8—10 [p. 241]; **Ф. Покровский,** Археологическая карта Ковенской губ., Вильна, 1899 [p. 141].

BITÁIČIAI — kaimas Pakruojo rj., Lygumų apyl., 15 km į v. nuo Pakruojo. 73 gyv. (1959). Per kaimą teka Kruoja, eina kelias iš Lygumų į Šiaulių—Žeimelio kelią. Pr. m-la (nuo 1957). Iki 1940 Bitaičiuose buvo dvaro centras. Baudžiavos laikais B. kaimas priklausė Lygumų bažnyčiai. 1905—07 B. valstiečiai Miciūnas, Verba, J. Žurauskas, O. Žurauskienė ir kt. dalyvavo rev. judėjime, platino Lygumuose rev. atsišaukimus. Burž. nacionalistai 1941 nužudė B. gyventoją, buvusį Lygumų apyl. ž. ū. darbuotojų profs-gos pirm. K. Bagdoną.

BITÁITIS Ignas [1876 Lumbeliuose (Pakruojo rj.) — 1900.IX.22 Tbilisyje] — poetas, spaudos platintojas. 1888 su tėvais persikėlęs į Rygą, baigė g-jos 6 klases. Atsisakęs stoti į kunigų seminariją, apie 1894 grįžo į Lumbelius. Dirbo raštininku, vėliau gabeno iš R. Prūsijos ir platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą, slaptai mokė vaikus. Bitinėlio ir Kaltunio slapyvardžiais bendradarbiavo „Varpe", „Vienybėje lietuvninkų", „Ūkininke". 1898 Kaltunio slapyvardžiu išleido eiliuotą apys. „Laukinis kvietkelis", vaizduojančią Lietuvos valstiečių buitį. Už liet. spaudos platinimą 1898 suimtas, vėliau ištremtas į Kaukazą.

BÝTAUTAS Ramūnas [1886.VIII.22 Drabukščiuose (Telšių rj.) — 1915.VI.22 Leizine (Šveicarija)] — publicistas. 1905 įstojo į Maskvos un-tą. Susipažino su marksistine polit. ekonomija, įstojo į RSDDP. 1912 baigė un-tą, gavęs aukso medalį už darbą „Vunto mokslo apie sielos substanciją kritika". 1912—13 g-jos mokytojas Maskvoje. Iš esmės laikydamasis idealistinių pozicijų, savo filos. straipsniuose („Argi", 1911; „Tauta ir tautiška sąmonė", 1912, ir kt.) kėlė ir materialistinių minčių. Kalbiniuose straipsniuose („Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos", 1908; „Lietuvių raštkalbės klausimu", 1908; „Kaip tarti ir rašyti svetimžodžius", 1912, ir kt.) ragino tobulinti literatūrinę liet. kalbą, padedančią įveikti kultūrinį atsilikimą, patarė svetimžodžiams taikyti liet. kalbos rašybą, fonetiką, galūnes ir kt.

BYTAUTÓNYS — kaimas Varėnos rj., Jokėnų apyl., 7 km į p. r. nuo Onuškio, 9 km į r. nuo Dusmenų. 135 gyv. (1959). Per B. teka Graužinė (į Lieluko ež.). Iš š. prieina Bytautonių miškas. Pr. m-la (nuo 1926).

BÌTĖ, Bitis, Adomas [apie 1827 Belozoriškėse (Radviliškio rj.) — 1884 Paryžiuje] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Kilęs iš valstiečių. Amatininkas. 1863.III įstojo į T. Kušleikos būrį, vėliau kovojo M. Gedgaudo būryje. Gedgaudui 1863.VI patekus į nelaisvę, vadovavo būriui. Būrio vadu jį paskyrė A. Mackevičius. B. būryje buvo apie 120 žmonių — daugiausia valstiečiai. Būrys dalyvavo keliose kautynėse prieš carinę kariuomenę buv. Šiaulių apskrityje. 1863.XII B. emigravo į užsienį.

BÌTĖ — rašytojos Gabrielės *Petkevičaitės* slapyvardis.

„BITÉLĖ"— liaudies ratelis. XIX a. buvo žinomas Žemaitijoje, Aukštaitijoje ir Vilniaus krašte. Pagal liaudies ratelį J. Lingys yra sukūręs teminį šokį.

Lit.: **M. Grigonis,** Žaidimų vainikas, Tilžė, 1918; Bitelė (Trys šokiai merginoms), V., 1963.

BITÉNAI — kaimas Šilutės rj., Rambyno apyl., 11 km į p. r. nuo Pagėgių, Nemuno deš. krante, prie Rambyno kalno.

Bitėnai

289 gyv. (1959). Per kaimą į Nemuną teka Bitė ir Žiogys. Iš š. v. prieina Rambyno, iš p. r.— Bitėnų miškas. Rambyno girininkija, medelynas, parduotuvė, pr. m-la (nuo XVIII a. pab.). Spaudos draudimo laikotarpiu (1864—1904) iš B. į Lietuvą buvo slaptai gabenamos liet. knygos. Nuo 1892 kaime veikė iš Tilžės perkelta M. Jankaus spaustuvė. Joje buvo pirmąkart (1904) liet. kalba išspausdintas „Komunistų partijos manifestas" ir nemaža kitos rev. lit-ros. (Atsargumo dėlei „Manifesto" viršelyje išleidimo vieta buvo nurodytas Londonas, o knygelės gale — fiktyvaus leidėjo adresas anglų k.) 1944 traukdamiesi vok. faš. okupantai Jankų išvarė į Vokietiją, kur jis 1946 mirė. Jankaus namas, kuriame veikė spaustuvė, D. Tėvynės karo metu sudegė.

BITÉNŲ MÌŠKAS, Šereiklaukio miškas,— miškas Šilutės rj., 12 km į p. r. nuo Pagėgių, Nemuno vingyje. Priklauso Šilutės miškų ūkio Rambyno girininkijai. Plotas 1654 ha; medynų 1500 ha. Reljefas kalvotas. V. pakraštyje yra Merguvos ež., p.— Bitežeris. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai, priesmėliniai, kai kur priemoliniai. Medynai daugiausia mišrūs. Pušynų yra 46%, eglynų 22%, beržynų 21%, juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai 37%, pribrestantieji 14%, brandieji 8%. Iš retesnių medžių auga pocūgė, kėnis, raudonasis ąžuolas, bukas. 81% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris

Bišpiliukai

135 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, barsukų. Nemune prie B. m. yra bebrų. Miškas apsauginis. Kertama tik sanitariniais tikslais. Š. v. pakraštyje yra Bitėnų kaimas, r.— Šereiklaukio kaimas. B. m. įeina į *Rambyno* landšaftinį draustinį.

BITĖS. NAMINĖS B. Lietuvoje paplitusi **Vidurio Rusijos bitė** (*Apis mellifera mellifera*). Šios bitės kūnas pilkas, stambesnis, negu pietinių bičių, o liežuvėlis, kojos ir sparnai trumpesni; ji prisitaikiusi prie palyginti drėgno klimato ir ilgų žiemų. Prieš D. Tėvynės karą į Lietuvą įvežta šiek tiek Kaukazo pilkųjų B. ir Italijos B. Daugiau Kaukazo B. įvežta 1945—61. Tose vietose, kur šios B. įkurdintos, aptinkama jų mišrūnių su vietinėmis. Nuo 1961 atrenkamos ir platinamos tik geriausios Vidurio Rusijos B. Labiausiai Lietuvoje paplitusios B. ligos: žarnyno — nozematozė, paratifas; perų — puviniai, maišaligė. Nozematoze 1963 Lietuvoje sirgo 5,2% visuom. ūkių B. šeimų, puviniais 0,6%, paratifu ir maišalige — po 0,3%. B. kenkėjai (vaško kandys, B. utėlės, skruzdės, vapsvos) žymesnės žalos nepadaro. Bites vienas pirmųjų Lietuvoje tyrinėjo M. Girdvainis, išleidęs veikalus „Bitės anatomija" (lenkų k. 1875), „Bitės anatomija ir fiziologija" (prancūzų k. 1876).

LAUKINĖS B. Lietuvoje B. fauną daugiausia tyrė Vilniaus un-to asistentas V. Adolfas, paskelbęs tuo klausimu moksl. straipsnių 1934 ir 1937. Vilniaus kr. jis užregistravo 195 laukinių B. rūšis, jų tarpe 15 kamanės (*Bombus*) rūšių.

BITININKYSTĖ. Lietuvoje bitininkystė yra papildomoji ž. ū. šaka (ž. lentelę). Daugiausia visuomeninių B. šeimų 1963 buvo vidurio ir vakarų Lietuvoje: pvz., Kėdainių rj. ūkiuose 8% visos respublikos visuom. sektoriaus B. šeimų, Šilutės rj. 6,2%, Pakruojo rj. 4,6%, Klaipėdos rj. 4,1%. Daugiausia prekinio medaus gavo Kėdainių rj. ūkiai (iš viso 196 cnt), Šilutės (93 cnt), Klaipėdos (61 cnt), Pakruojo (56 cnt). Produktyviausi bitynai yra Jurbarko rj. ūkiuose (iš kiekvienos peržiemojusios B. šeimos gauta vid. 15,6 kg prekinio medaus), Kėdainių (14,1 kg), Vilkaviškio (13,0 kg). Geriausieji bitynai gavo vidutiniškai tiek prekinio medaus (1963): Kėdainių rj. Žemaitės kolūkyje iš 65 B. šeimų po 26,2 kg, Raseinių rj. „Raudonosios žvaigždės" kolūkyje iš 63 B. šeimų po 23,8 kg, Kauno rj. Panevėžiuko taryb. ūkyje iš 66 šeimų po 22,7 kg, Jurbarko rj. Mičiurino vaismedžių medelyne iš 170 šeimų po 22,1 kg.

Lietuvoje platinami standartiniai 16 rėmų, 1—2 magazinų **aviliai**. Rėmai 435 mm pločio, 300 mm aukščio; magazinų plotis toks pat, aukštis 145 mm. Avilio dugnas, priekinės ir užpakalinės sienos dvigubi. 1963 Alytaus mašinų g-loje ir Kėdainių medžio apdirbimo įmonėje pagaminta 20 000 tokių avilių; iš jų apie 12 000 parduota kitoms taryb. respublikoms. Kauno dirbtinių korių dirbtuvė 1963 pagamino 50 t korių. Respublikoje yra 21 bitininkystės reikmenų parduotuvė; 1963 jose parduota prekių už 835 000 rb.

Pagrindiniai **medingieji augalai** Lietuvoje: pavasarį — gluosniai, karklai, vaismedžiai, vaiskrūmiai, kiaulpienė, šaltekšnis; vasarą — svėrė, garstukas, liepa, baltasis ir rausvasis dobilas, barkūnas, viržis. 1963 specialiai bitėms visuomeniniuose ūkiuose pasėta 177 ha facelijos ir 224 ha barkūno. Pastaruoju metu, labiau kultūrinant dirvas ir kovojant prieš piktžoles chem. priemonėmis, savaime augančių medingųjų augalų plotai sumažėjo. Užtat daugiau B. pervežama medunešiui prie šaltekšnynų, viržynų ir kt.

ISTORINIAI DUOMENYS. Pirmosios žinios apie bitininkystę Lietuvoje randamos XIII a. kronikose, metraščiuose. 1387 Jogailos sutartyje su Skirgaila minima ir medaus duoklė. Bitynai ir medaus bei vaško duoklė dažnai minima XIV—XVI a. privilegijose, aktuose. *Medus* (atstojęs cukrų) ir ypač *vaškas* (vartotas žvakėms) tais laikais priklausė prie labiausiai reikalaujamų eksporto prekių. Pavyzdžiui, 1500—07 vien iš karališkųjų dvarų per Lietuvos muitines išvežta daugiau kaip 2500 t vaško. 1605—11 per Klaipėdą išvežta 14 190 litrų medaus ir 6610 kg vaško. Dusburgo kronikoje (XIV a.) minimas midus, kurį lietuviai gaminę iš B. medaus. Nuo XVI a. jau randama daug žinių apie bitininkystę Lietuvoje, jos teisę ir papročius.

Lietuvoje yra buvę keturi bitininkystės vystymosi laikotarpiai: medžioklinė (arba miškinė) bitininkystė, drevinė, kelminė ir rėminė. Seniausia — **medžioklinė bitininkystė**, kai žmonės ieškodavo miškuose B. ir, radę drevę (uoksą) su B., korius su medumi išsipiaudavo, o bites sunaikindavo arba palikdavo be maisto. **Drevinės bitininkystės** laikotarpiu žmogus, radęs drevę su B., dalį korių su medumi palikdavo, kad B. galėtų peržiemoti ir vėl neštų nektarą. Buvo daromos ir dirbtinės drevės. Prieiti prie drevių naudotos kopėčios arba kopimo prietaisas — geinys (kablys, lentelė sėdėti ir virvė). Jau XVI a. Lietuvoje žinomi drevininkai, arba bartininkai, kurie gyveno vien iš bičių. Po baudžiavos panaikinimo jų beveik neliko. Bendrieji bitininkystės papročių teisės nuostatai buvo įtraukti į 1529 Lietuvos Statutą, be to, papildyti 1566 ir 1588 Statuto laidose. Drevinė bitininkystė jau XVIII a. nustojo savo ūkinės reikšmės. Ilgiausiai ji išsilaikė Lietuvos pietryčiuose (Gudų girioje, Varėnos rj., iki mūsų dienų išliko drevinių medžių). Ją primena ir vietovardžiai Barčiai, Barteliai, Bartininkai. Jau nuo XVI a. pradėjo plisti ir **kelminė bitininkystė**. Iš pradžių kelminiai, arba stuobriniai, aviliai buvo keliami į medžius (vad. inkilai, kariniai) miške, o vėliau pradėti laikyti ir sodybose stati (statiniai aviliai) arba gulsti (gulstiniai aviliai). XIX a. pab., be kelminių, daug buvo ir šiaudinių (pintinių) avilių. Išradingesni bitininkai vėliau juose įrengdavo nedidelius 5—6 rėmų magazinus. **Rėminė bitininkystė** Lietuvoje atsirado XIX a. pab., kai (pirmiausia Užnemunėje) paplito K. Levickio, o XX a. pr.— ir Š. Dadano konstrukcijos aviliai. Rėminių avilių ypač pagausėjo po I pasaul. karo.

Senovėje B. dėl labai sudėtingo ir paslaptingo gyvenimo būdo buvo laikomos šventu padaru. Todėl jų nebuvo galima nei parduoti, nei pirkti. B. buvo įsigyjamos tik dovanojimo, paveldėjimo ir panašiais būdais. Dovanotojas ir B. gavėjas tapdavo bičiuliais (ž. *Bičiulystė*). Bičiulystė buvo labai paplitusi: pvz., dar 1767 Rietavo vls. buvo 672 kelmai bičių, iš jų 305 bičiuliniai.

Apie B. šeimų skaičių Lietuvoje pirmųjų žinių randama iš XIX amžiaus. Kauno gubernijoje 1894 buvo 23 803 B. šeimos (iš jų 16% rėminiuose aviliuose), davusios 64,6 t prekinio medaus ir 12,3 t vaško; tuo būdu, iš vienos B. šeimos gauta vid. po 2,86 kg prekinio medaus ir 0,53 kg vaško. 1912 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo apie 135 000 B. šeimų; gauta 400 t prekinio medaus ir 45 t vaško. 1935 (be Vilniaus kr.) buvo 149 000 šeimų (iš jų 66% rėminiuose aviliuose); jos davė 570 t prekinio medaus ir 55 t vaško. 1939 (be Klaipėdos kr., su Vilniaus kr.) buvo 207 000 šeimų (iš jų apie 20% kelminiuose aviliuose). Prieš D. Tėvynės karą Lietuvoje kasmet iš B. buvo gaunama apie 1000 t prekinio medaus ir 45 t vaško. Iš vienos B. šeimos buvo gaunama apie 5 kg prekinio medaus ir 0,2 kg vaško. Per metus būdavo pagaminama tik 2—3 t dirbtinių korių.

Bičių šeimų skaičius ir bitininkystės produkcija Lietuvos TSR 1963

Ūkių kategorijos	Ūkių, turinčių bitynus, dalis (%)	B. šeimų skaičius	Naujų B. šeimų (sudarytų per 1963 metus) dalis (%)	Gauta per metus: iš viso (t) — prekinio medaus	Gauta per metus: iš viso (t) — vaško	Gauta per metus: vidutiniškai iš 1 peržiemojusios B. šeimos (kg) — prekinio medaus	Gauta per metus: vidutiniškai iš 1 peržiemojusios B. šeimos (kg) — vaško
Kolūkiai	32	9300	9	75,5	2,9	8,9	0,35
Taryb. ūkiai	51	5325	11	41,9	1,7	8,9	0,36
Vaismedžių medelynai	100	1210	10	10,9	0,6	10,1	0,59
Kiti valst. ūkiai		2124	16	16,9	0,7	9,1	0,38
Visas visuom. sektorius	33	17 959	10	145,2	5,9	9,1	0,37
Asmeninis sektorius		198 800		1710		8,6	

Pirmasis bitininkystės žrn. „Lietuvos bitininkas" buvo leidžiamas 1905 Vilniuje (išl. 12 nr.). Pirmoji Lietuvos bitininkų d-ja „Bitė" buvo įkurta 1915 Vilniuje. Dėl I pasaul. karo jos veikla buvo nutrūkusi. 1919—27 jos centras buvo Kretingoje. 1927 Kaune įsteigta nauja Bitininkų draugija Lietuvoje, kuri veikė iki 1940. Pirmąsias knygeles bitininkystės klausimais Lietuvoje išleido D. Setegastas (1801), Kipr. Nezabitauskis (1823), J. Strumila (1837), S. Daukantas (1848), C. Radžiūnas (1882), J. Andziulaitis (1886), A. Maciejauskas (1899), M. Pečkauskaitė (1899), S. Baltramaitis (1907), J. Ambraziejus (1908), J. Didžpinigaitis (1909), J. Pečkaitis (1919), M. Stankevičius (1921). Pirmąjį stambų veikalą apie B. parašė prof. J. Kriščiūnas („Bitininkystė", K., 1933). Bitininkystės klausimais buvo rašoma žurnaluose „Sodyba" (1928—32), „Naujoji sodyba" (nuo 1938). Burž. Lietuvoje išleista iš viso 4 bitininkystės knygos bei brošiūros (taryb. metais, iki 1964,— 17).

Vok. faš. okupacijos metais Lietuvoje žuvo daugiau kaip 170 000 B. šeimų; 1945 jų teliko 36 000. 1947 pradėti organizuoti visuom. bitynai. 1963 jau buvo apie 217 000 B. šeimų. Didelis dėmesys atkreiptas į bitininkystės kadrų rengimą. 1947—54 Vilniaus ž. ū. technikumas parengė 113 bitininkų. Vienuolika dvimečių ž. ū. m-lų iki 1957 išleido 868 bitininkus-sodininkus. Lietuvos Ž. ū. akademijos vienerių metų neakivaizdiniuose kursuose 1957—60 parengti 138 bitininkai. Bitininkų pasitobulinimo 3 savaičių kursus 1959—63 (92 vietose) lankė 970 klausytojų. Nuo 1962 Veterinarijos akademijoje ir Belvederio ž. ū. technikume pradėti rengti zootechnikai bitininkai.

Bitininkystei Lietuvoje nuo 1950 vadovavo Respublikinė bitininkystės kontora (Vilniuje), o nuo 1962 Respublikinis sodininkystės ir bitininkystės trestas. 1959 Vilniuje įkurta Lietuvos Sodininkystės d-ja, turinti ir bitininkystės sekciją. Šios d-jos skyriams rajonuose priklauso 21 bitininkystės sekcija (apie 1600 bitininkų). Kai kurios bitininkystės sekcijos turi kolektyvinius bitynus. D-jos mėnesiniame žrn. „Mūsų sodai" spausdinami straipsniai ir bitininkystės klausimais. Bitininkystės moksl. tyrimo darbą nuo 1957 dirba Žemdirbystės in-to bitininkystės poskyris Terespolyje (Kėdainių rj.). 1962 Kaune įsteigtas bitininkystės muziejus.

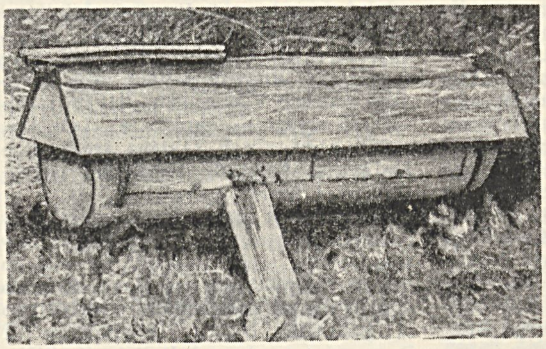

2

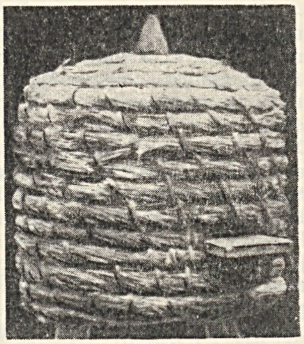

3

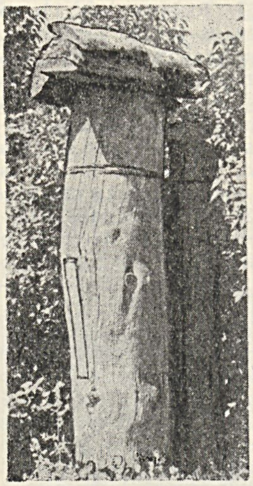

1

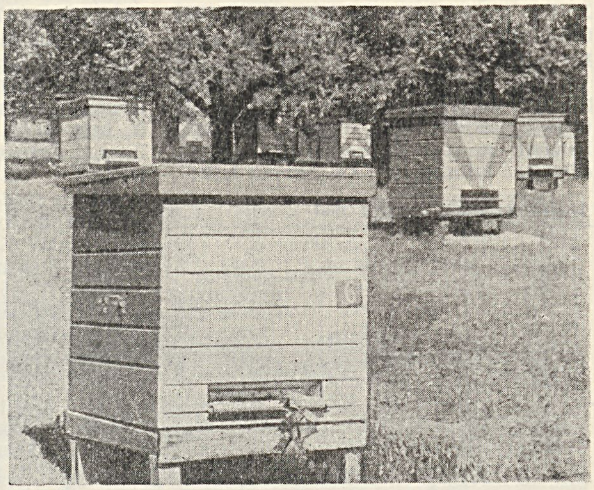

4

Bitės: *1* — statinis kelminis avilys (Marcinkonys, Varėnos rj.); 2 — gulstinis kelminis avilys (Butiškiai, Ukmergės rj.); 3 — šiaudinis avilys (Leikiškiai, Tauragės rj.); *4* — bitynas Mičiurino vaismedžių medelyne (Jurbarko rj.)

Lit.: **H. Klose,** Über Waldbienenzucht in Lithauen und einigen Nachbargebieten, München, 1925; **J. Kriščiūnas,** Bitininkystė, K., 1933 [kt. leid.— 1947, 1954, 1961]; **T. Ivanauskas,** Senovės bitininkystė.—Gamtininko užrašai, [V., 1955]; **I. Butkevičius,** Bitininkystė.— Lietuvių etnografijos bruožai, red. A. Vyšniauskaitė, V., 1964; **E. Paulėkienė,** Drevinės bitininkystės reikšmė feodalinės Lietuvos ūkyje.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964.

BÌTEŽERIS — ežeras Šilutės rj., Nemuno slėnyje, 600 m į š. nuo Nemuno, 10 km į p. v. nuo Vilkyškių. Plotas 13 ha. Ežeras upinės kilmės (užima atitrūkusią Nemuno meandrą), ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1550 m, didž. plotis 150 m. Ežeras pasiekęs senatvės stadiją; krantai žemi, užželiantys. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BITINÁITIS Bronius [g. 1907.VII.13 Šukėtuose (Šakių rj.)] — karininkas, pedagogas. 1930 baigė karo mokyklą Kaune. Nuo 1940.IX Raudonosios Armijos kapitonas, ėjo bataliono vyr. adjutanto, bataliono vado pareigas. 1941 Tomsko karo mokyklos mokymo dalies viršininkas. Nuo 1942 Tarybinės Armijos 16 liet. divizijos ėjo pulko štabo viršininko, divizijos štabo operatyvinio sk. viršininko pareigas, dalyvavo D. Tėvynės karo frontuose. Nuo 1948 TSKP narys. 1947—1956 dirbo Tarybų Lietuvos aukštosiose m-lose. Atsargos pulkininkas. Nuo 1956 pensininkas.

BÌTINAS Bronius [g. 1926.XI.22 Pasvalyje] — pedagogas. 1951 baigęs Pasvalio vid. m-lą, mokytojavo. Nuo 1952 TSKP narys. 1954—56 „Tarybinio mokytojo" redaktoriaus pavaduotojas. 1955 neakivaizdiniu būdu baigęs Vilniaus Ped. in-tą, mokytojavo. Nuo 1959 Mokyklų moksl. tyrimo in-to sektoriaus vedėjas. Rašo auklėjimo teorijos ir metodikos klausimais.

Ršt.: Savarankiškas mokinių darbas per pamokas, V., 1960; Kaip padėti vaikams išsirinkti profesiją, K., 1961; Visuotinio mokymo vykdymas — pedagoginė problema, K., 1962; Internacionalistinis mokinių auklėjimas IX—XI klasėse, V., 1965.

BÌTIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Trakų rj., 11 km į p. nuo Vievio, 6 km į š. v. nuo Trakų. Plotas 36 ha, didž. gylis 10,5 m, vid. gylis 4,1 m. Ežeras rininis, šakotas. Didž. ilgis 1270 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 4,4 km. Ežeras nenutekamas, pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai aukšti, sausi. Dugnas dumblingas. Ežero v. pakrantėje įsikūrę Kudrėnai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Yra plačiažnyplių vėžių.

BÌTNERIS (Bythner) Samuelis [apie 1632 Lenkijoje — 1710] — vertėjas. Mokėsi Slucko g-joje. Nuo 1663 reformatų kunigas Naujamiestyje, Vilniuje, Užneryje (Švenčionių paviete), Kėdainiuose. Iš graikų k. išvertė į liet. kalbą „Naująjį testamentą", kuris Karolinos Radvilaitės ir R. Prūsijos valdžios lėšomis 1701 išspausdintas Karaliaučiuje. Vertimą redagavo F. Šusteris, pritaikydamas jo kalbą ir R. Prūsijai.

„BITŪKAS" — silikatinių dirbinių gamykla Kaune. *Ž. Silikatiniai dirbiniai.*

BYTVANO-ROKIŠKIO MIŠKAI — miškų masyvas Kauno rj., 18 km į š. nuo Kauno. Priklauso Kauno miškų ūkio Vandžiogalos ir Lapių girininkijoms. Plotas 923 ha; medynų 804 ha. Masyvą sudaro Bytvano (501 ha), Rokiškio (162 ha), Lapių (70 ha), Afonavos (90 ha), Vaineriškių (57 ha) ir Vaivoriškių (43 ha) miškai. Reljefas banguotas. Per miškus teka Bytvanas (Gynios intakas), vasarą išdžiūstantis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai. Beržynų yra 37%, drebulynų 21%, eglynų 18%, ąžuolynų (įveistų 1952—58) 13%, juodalksnynų 7%, baltalksnynų 4%. Jaunuolynai sudaro 23%, pusbrandžiai medynai 57%, pribręstantieji 7%, brandieji 13%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 126 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, pasitaiko briedžių. Miškai įeina į Kauno miesto žaliąją zoną.

BIUDŽETAS [angl. *budget* — krepšys] — valstybės (miesto, rajono, apylinkės) pajamų ir išlaidų sąrašas (samata). B. neatskiriamai susijęs su visuomenės socialiniais bei ekonominiais santykiais. B. pobūdžio sąmatų sudarinėjimo pėdsakų Lietuvos Didžiojoje Kun-stėje galima rasti XV a. pabaigoje. 1717 kariuomenės sąmatą galima laikyti B. užuomazga. XVIII a. antrojoje pusėje B. Lietuvoje faktiškai jau buvo sudaromas. Burž. Lietuvos B. pirmą kartą sudarytas 1919. Apie 3/4 mokestinių pajamų burž. Lietuvoje buvo gaunama iš pačių neteisingiausių mokesčių — netiesioginių, o didžioji valst. biudžeto išlaidų dalis ėjo valdymo ir kariniams reikalams (pvz., 1939 švietimui, menui, kultūrai buvo skirta tik 15,32% B. išlaidų).

Soc. valstybėje B. tarnauja visos liaudies interesams. Jis remiasi soc. ūkio pajamomis, kurios TSRS 1965 biudžete sudarė 92% (Lietuvos TSR biudžete 93%) visų pajamų. Gyventojų lėšų dalis TSRS biudžete vis mažėja (1955—15,6%, o 1965—8%). B. pagr. išlaidų dalis (TSRS 1965 valst. biudžete 80%, Lietuvos TSR—94,5%) skiriama liaudies ūkiui ir socialiniams bei kultūriniams reikalams.

Vieninga demokratinio centralizmo ir lenininės nacionalinės politikos principais paremta tarybinė B. sistema apima sąjunginį B., sąjunginių respublikų valst. B. ir valst. socialinio draudimo B. Sąjunginės respublikos turi plačias ir lygias teises sudaryti, svarstyti, tvirtinti ir vykdyti respublikos B. Perdavus sąjunginėms respublikoms beveik visas įmones ir daugelį statybinių org-jų, įvedus naują sąjunginių respublikų ūkio planavimo ir finansavimo tvarką, sąjunginių respublikų biudžetinės teisės dar labiau išsiplėtė, stiprėja jų biudžetas (Lietuvos TSR valst. B. išlaidos 1946 buvo 77 mln. rb, 1956—230 mln. rb, 1964—799 mln. rb). Stiprėja sąjunginių respublikų B. ryšiai su liaudies ūkiu. Pvz., liaudies ūkiui finansuoti išlaidų lyginamasis svoris Lietuvos TSR biudžete 1946 buvo 32,5%, o 1964—60,8%.

Lit.: A. Daukša, TSRS Valstybinis biudžetas, jo ekonominis turinys ir reikšmė liaudies ūkiui, V., 1961; Lietuvos TSR 1945—1958 m. valstybiniai biudžetai.—„Liaudies ūkis", 1959, Nr. 1.

„BIULETEN" („Biuletenis") — komunistinis pogrindinis leidinys, ėjęs 1929—30 Vilniuje žydų kalba. Leido V. Baltarusijos Komunistų partijos CK.

„BIULETEN CK KPZB" („Бюлетэнь ЦК КПЗБ"—„Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos CK biuletenis") — pogrindinis komunistinis neperiodinis leidinys, ėjęs 1927—30 ir 1932 Vilniuje. Išleista apie 30 nr.: Nr. 1—13 — rusų kalba, Nr. 14—23 — baltarusių kalba, keli numeriai — lenkų ir žydų kalbomis. 1932 ėjo lenkų ir baltarusių kalbomis. Skirtas instruktuoti part. org-joms agitacijos, propagandos ir part. statybos klausimais, V. Baltarusijos KP CK, jo skyrių ir vietinių org-jų darbui nušviesti.

„BIULETENIS"— 1. Komunistinis pogrindinis leidinys, ėjęs 1923—24 Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 3 nr. Spausdintas partijos spaustuvėje „Spartakas". Rašė apie antiliaudinę burž. valdžios politiką, apie sunkią darbininkų padėtį ir jų kovą prieš buržuaziją. Nr. 2 paminėta V. Lenino mirtis.

2. Komunistinis pogrindinis leidinys, ėjęs 1933.V—1934.I Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 5 nr. Spausdintas rotatoriumi. „B." informavo apie part. org-jų veiklą, demaskavo faš. valdžios reakcingumą. Nr. 3 paminėta LKP įsikūrimo 15 metų sukaktis, pateikta atsiminimų anketa apie pirmuosius LKP veiklos metus.

„BIULETEN SOIMAVAGA KLIUBU BELARUSKAJE SELANSKA-RABOTNICKAJE HRAMADI" („Бюлетэнь соймавага клюбу беларускае селянска-работніцкае грамады"—„Baltarusių valstiečių ir darbininkų hramados klubo seime biuletenis") — pažangus neperiodinis laikraštis baltarusių kalba, ėjęs 1925—26 Vilniuje. Spausdino baltr. valstiečių ir darbininkų rev. org-jos „Hramada" atstovų Lenkijos burž. seime kalbas bei interpeliacijas vyriausybei, vidaus reikalų ir teisingumo m-joms dėl polit. kalinių kankinimo, dėl darbo valstiečių apkrovimo dideliais mokesčiais, dėl areštų, dėl mokyklų gimtąja kalba uždarinėjimo, dėl savivaldybės teisių pažeidimų, antifašistinės spaudos persekiojimo ir kt.

„BIULETINAS" („Biuletenis") — kairiųjų socialistų vienkartinis leidinys, išėjęs 1919.XII.6 Argentinoje (Beriso mieste). Išleido Argentinos Lietuvių socialistų s-ga. Leidinyje pasisakoma prieš buržuazijos įsigalėjimą Lietuvoje, reikalaujama atkurti Tarybų valdžią. Tai buvo pirmas leidinys liet. kalba P. Amerikoje.

„BIULLETEN VILENSKOGO V.-REVOLIUCIONOGO KOMITETA I POLITOTDELA N ARMIJI" („Бюллетень виленского в.-революционного комитета и политотдела N армии",—„Vilniaus karinio-revoliucinio komiteto ir N armijos politinio skyriaus biuletenis") — komunistinis laikraštis, ėjęs Raudonosios Armijos išvaduotame Vilniuje 1920 rusų kalba. Nr. 1 išleistas 1920.VII.15. Nr. 5 pavadintas „Izvestija..." („Žinios..."). Iki VII.31 išėjo 15 nr. Bendradarbiavo A. Miasnikovas, Z. Angarietis, N. Vinogradovas, R. Kogan, J. Olskis, V. Ulasevič ir kt. Skelbė Vilniaus karinio-revoliucinio k-to įsakymus, informavo apie mūšių prieš Pilsudskio kariuomenę eigą, spausdino žinias apie tarpt. padėtį, rašė apie Vilniaus part. org-jos, profs-gų veiklą.

„BIULLETEN VISŠEGO SOVETA NARODNOGO CHOZIAJSTVA SSR LITVI I BELORUSSIJI" („Бюллетень Высшего Совета народного хозяйства ССР Литвы и Белоруссии" —„Lietuvos ir Baltarusijos TSR Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos biuletenis") — komunistinis informacinis leidinys, išleistas 1919.III Vilniuje rusų kalba. Redagavo J. Podolskis ir K. Sokolovas. Buvo numatyta leisti 2—4 kartus per mėnesį. Išėjo tik 1 nr. Išspausdinta oficiali medžiaga (vyriausybės dekretai, Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos bei jos skyrių nutarimai) apie respublikos pramonės atkūrimą, jos pertvarkymą soc. pagrindais, kovą su spekuliacija.

BYVAÍNIAI — kaimas Joniškio rj., Kepalių apyl., 5 km į p. r. nuo Joniškio, prie kelio į Pakruojį. 100 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1926). B. valstiečiai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, 1909 paminėjo Gegužės Pirmąją. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė B. valstietį D. Kazimieraitį, Liaudies Seimo atstovą.

BIZÁNTINIS STÍLIUS — Bizantijos imperijos meno ir architektūros oficialusis stilius, vyravęs Balkanų pusiasalyje ir Mažosios Azijos dalyje VI—XV a. Jam artimas Sirijos, Gruzijos, Armėnijos ir kt. kaimyninių tautų menas ir archit-ra. B. s. turėjo poveikio senovės rusų bažnytiniam menui ir archit-rai. Jam būdingi kryžminio plano kulto pastatai su kupolais ant būgnų, apversto kūgio formos kapiteliai su apverstos nupiautos piramidės formos antstatais. Pastatų archit. detalės puošiamos vienodai smulkiais ir giliai įrėžtais ornamentais, o interjerai — mozaikiniais grupiniais portretais, stilizuotai vaizduojančiais šventuosius ir imperatorius. Lietuvoje B. s. įtaka pasireiškė per senovės Rusios archit-rą XIII—XVI a. Vilniuje ir kitur statytose, tačiau neišlikusiose cerkvėse. XIX—XX a. pseudobizantinis stilius, eklektiškai sukomponuotas su kitais stiliais, pasireiškė kai kuriose pravoslavų cerkvėse (Kauno soboras, 1891—95, Romanovų cerkvė Vilniuje, 1913, ir kt.).

BIZÁUSKAS Kazys [slap. **Saulės Brolis**] — pažangus JAV lietuvių poetas.

Nuo 1910 spausdino eilėraščius JAV lietuvių socialistinėje spaudoje („Kova", „Laisvė", „Dilgėlės" ir kt.). Jo eilėraščių ir poemų („Didžioji drama", „Dainius ir kanklės" ir kt.) įdėta į liet. prol. rašytojų kūrybos antologiją „Atžalos" (1921) ir prol. poezijos rink. „Švyturys" (1923). Poet. kūriniuose B. smerkė imp. karą (eil. „Karės lauke", „Krikščioniškiems valdovams" ir kt.), demaskavo burž. santvarką Lietuvoje (poema „Lietuvos darbininkė motina", eil. „Duokit jiems švino" ir kt.). Šalia dem. bruožų juose ryškūs ir rev. motyvai, stiprūs lyr. pradai.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

BIZDŪKAS — ežeras Kaišiadorių rj., 8 km į š. v. nuo Vievio. Plotas 12,5 ha. Ežeras rininis, apvalus. Pasiekęs senatvės stadiją. Krantai žemi, pelkėti. Per B. į Punkino ež. teka Pakrioksnis. Ežero š. v. pakrantėje įsikūrę Senieji Migūčionys. Ežeras verslovinis.

BIZIERIAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 8 km į š. r. nuo Šakių, prie kelio į Plokščius; kolūkio centras. 135 gyv. (1959). Per kaimą teka Orija (Jotijos intakas). Yra kolūkio medelynas, aštuonmetė m-la (nuo 1964), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1960).

BÌZIS (Bisi, Bisio) Steponas Laurynas [1724 ? Venecijoje — 1790 ? Mestre (netoli Venecijos)] — italų kilmės gydytojas anatomas, medicinos ir filosofijos mokslų daktaras (1746). 1781—87 Vilniuje, Vyriausiojoje mokykloje, dėstė anatomiją ir fiziologiją. Pirmasis med. f-to dekanas (1781), profesorius. Dar 1770 pirmas Lietuvoje skrodė žmogaus lavoną moksl. tikslu ir tą skrodimą aprašė. Dėstydamas osteologiją ir miologiją, demonstravo žmonių skeletus ir lavonus, moksl. eksperimentams naudojo šunis. Paskelbė moksl. darbų apie psichines ir kt. ligas, kaltūną (1772), išleido miologijos vadovėlį (1785). Už priešingus religijai moksl. teiginius ir eksperimentus katalikų dvasininkų apkaltintas erezija ir priverstas 1787 išvykti iš Vilniaus.

Lit.: S. Biziulevičius, Anatomijos ir fiziologijos mokslo raida Vilniaus universitete.— „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960.

BIZIULĒVIČIUS Stasys [g. 1919.V.18 Alešiškėse (Trakų rj.)] — gydytojas parazitologas, medicinos mokslų kandidatas (1952). 1948 baigė Vilniaus un-tą. 1947—56 Lietuvos TSR MA Eksperimentinės med. in-to, nuo 1956 Zoologijos ir parazitologijos in-to (iki 1960 Biologijos in-tas) moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių parazitologijos klausimais; jo straipsnių apie medicinos mokslo, ligoninių ir farmacijos istoriją Lietuvoje išspausdinta rinkinyje „Iš mokslų istorijos Lietuvoje" (t. 1, 1960) ir kt.

Ršt.: Pagrindinės žmogaus helmintozės ir kova su jomis, V., 1961.

BIZŪNAS Antanas — pažangus Kanados lietuvių poetas. Nuo 1931 aktyviai bendradarbiavo pažangioje JAV ir Kanados liet. periodinėje spaudoje („Laisvė", „Šviesa", „Darbininkų žodis" ir kt.), pasirašinėdamas Miškų darbininko slapyvardžiu. Eilėraščiuose vaizdavo Lietuvos darbo žmonių gyvenimą ir rev. kovą, Kanados miško kirtėjų darbą.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

„BLAIVỸBĖ IR̃ SVEIKATÀ" — buržuazinis liberalinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1938—40 Kaune. Leido Lietuvos Blaivinimo s-ga vietoj žurnalo „Blaivioji Lietuva".

BLAIVỸBĖS DRAUGÌJOS — visuomeninės organizacijos, kovojančios prieš girtavimą. Organizuota kova prieš girtavimą Lietuvoje prasidėjo feodalizmo laikais, paplitus alkoholinių gėrimų gamybai. Pasaulietiniai ir bažnytiniai feodalai nuosavose spirito varyklose gamino degtinę, jai pardavinėti laikė smukles ne tik miestuose, bet ir kaimuose, įv. būdais, neretai net prievarta skatino girtavimą ir dar labiau skurdino valstiečius. Caro valdžia 1841 atėmė iš bažnyčios teisę prekiauti degtine. Bažnytinėse valdose buvusios spirito varyklos ir smuklės perėjo valstybei. Katalikų dvasininkai, netekę didelių pelno šaltinių, susirūpino blaivybe. Apie 1846 Šiaulių ir Šiaulėnų parapijose įsikūrė pirmosios B. d. Platesniu mastu prieš girtavimą veikė vyskupas M. Valančius. 1858 jis išleido brošiūrą „Apie brostvą blaivybės arba nusituręjimą". XIX a. viduryje ir septintajame dešimtmetyje Rusijoje blaivybę aktyviai skleidė rusų revoliucinių demokratų pasekėjai. Tai darė teigiamą įtaką blaivybės judėjimui Lietuvoje. Tačiau čia katalikų dvasininkai rūpinosi pajungti blaivybės propagandą klerikalizmo interesams. Prieš blaivybės propagandą ir prieš d-jas veikė caro valdžia. Ryšium su tuo 1864 Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas uždraudė blaivybės brolijas. XX a. pr. kunigai, dėdamiesi moralės gynėjais, vėl ėmė kurti blaivybės org-jas. 1908 Kaune įsikūrusi Lietuvių katalikų blaivybės d-ja pradėjo organizuoti skyrius parapijose. Po I pasaul. karo (1919) ji buvo atgaivinta, leido laikr. „Sargyba". Liet. katalikų blaivybės d-ja gaudavo iš klerikalinės valdžios dideles subsidijas, buvo krikščionių demokratų partijos polit. propagandos įrankis. 1922 katalikų blaivybės d-ja gavo pirmenybę pardavinėti svaiginamuosius gėrimus, tuo visiškai susikompromituodama liaudies masių akyse. Vėliau (1937) buvo iškelta d-jos centro v-bos nariams byla dėl lėšų grobstymo. 1925 gydytojų iniciatyva įsikūrė Lietuvos Blaivybės ir sveikatos d-ja, 1935 — Lietuvos Blaivinimo s-ga, leidusi žrn. „Blaivybė ir sveikata". Taryb. santvarkoje prieš girtavimą kovojama valstybiniu mastu, tam tikslui naudojant ideologinio darbo formas — spaudą, meną, kiną, radiją, televiziją, organizuojant plačiosioms masėms sveikas pramogas (fizinė kultūra, sportas, meninė saviveikla).

Lit.: P. Pakarklis, Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), V., 1956.

„BLAIVIÓJI LIETUVÀ" — buržuazinis dvisavaitinis laikraštis, skirtas kovai su alkoholizmu, ėjęs 1937—38 Kaune.

BLÃNDŽIAI — kaimas Kėdainių rj., Pernaravos apyl., 12 km į v. nuo Josvainių, 4 km į š. r. nuo Žemaičių plento. 158 gyv. (1959). Pro B. teka Aluona (Nevėžio intakas), eina kelias iš Pernaravos į Lesčius. Malūnas, lentpiūvė, kolūkio mašinų remonto dirbtuvė, biblioteka (nuo 1959).

BLAUZDŽIŪNAI — kaimas Joniškio rj., Kriukų apyl., 20 km į š. r. nuo Joniškio, prie kelio į Žeimelį, 2 km nuo Latvijos TSR sienos; kolūkio centras. 71 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Švitinys (Lielupės intakas). Pr. m-la (nuo 1913), biblioteka (nuo 1949). Panaikinus baudžiavą, B. gyventojai dalyvavo valstiečių bruzdėjime. Jų pasipriešinimui nuslopinti kaime buvo apgyvendintas carinės kariuomenės būrys.

BLAŽĒVIČIUS Jonas [1903 Čižiūnuose (Eišiškių rj.) — 1945.IV.24 Austrijos Alpėse] — karinis veikėjas, generolas majoras (1944), Tarybų Sąjungos Didvyris (1945.V.1). Šaltkalvio sūnus. I pasaulinio karo metu evakavosi su tėvais į Rusijos gilumą. 1918 savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją. Kariavo prieš lenkiškuosius burž. nacionalistus ir prieš banditizmą Podolėje. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. Pasibaigus pilietiniam karui, liko Raudonojoje Armijoje. Didžiojo Tėvynės karo pradžioje vadovavo pulkui. Kovėsi prie Volgos, buvo paskirtas divizijos, o vėliau korpuso vadu. 1943 dalyvavo mūšiuose dėl Ukrainos išvadavimo, 1944 Karelijos fronte. 1945 jo vadovaujama divizija vadavo Vengriją ir Austriją, padėjo sutriuškinti stambią hitlerinės kariuomenės grupuotę prie Budapešto. Jo vadovaujama divizija paėmė daugiau kaip 20 000 hitlerinių kareivių ir karininkų į nelaisvę. B. palaidotas Maskvoje, Novodevičės kapinėse.

BLAŽĒVIČIUS Juozas [1891 Novosiolkuose (netoli Vilniaus) — 1938 Maskvoje] — karinis veikėjas, pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1913 baigė Vilniaus karo m-lą. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 pr. papulkininkiu išėjo į atsargą. 1918.VIII įstojo į Raudonąją Armiją, buvo Maskvos darbininkų pulko vado padėjėjas, kovojo prieš kolčiakininkus. Nuo 1919 pr. brigados vadas, nuo 1919.XI divizijos vadas, vadovavo Omsko ir Semipala-

tinsko (Kazachijoje) išvadavimui iš kolčiakininkų. Nuo 1921.XI Turkestano fronto I armijos vadas, vadavo iš baltagvardiečių Ferganą, Samarkandą, Ašchabadą ir kt. miestus. Pasibaigus pilietiniam karui, mokėsi Aukštuosiuose akademiniuose kursuose ir Frunzės karo akademijoje. Nuo 1922.IX šaulių korpuso vadas. Nuo 1926 dirbo vadovaujamąjį darbą Gynybos liaudies komisariate Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

BLAŽĒVIČIUS Juozas [1901.II.2 Geidukonyse (Varėnos rj.) — 1944.II.5 Inkleliškiuose (Trakų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, amatininkas. 1924—32 priklausė valstiečių liaudininkų s-gai. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, buvo Geidukonių kuopelės sekretorius. Nuo 1943 „Išlaisvintojo" partizanų būrio žvalgas. Žuvo, apšaudant priešui būrio bazę.

BLAŽĒVIČIUS Kazys [g. 1923.III.4 Kėdainiuose] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1950 baigė Kauno un-tą. 1949—53 kombinato „Startas" vyriausiasis inžinierius, Ž. ū. statybos projektavimo in-to inžinierius. 1953—56 Lietuvos TSR MA Fizikos-technikos in-to moksl. bendradarbis. 1956—62 Statybos ir archit-ros in-to moksl. sekretorius, nuo 1962 ž. ū. statybos sektoriaus vadovas. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie statybines medžiagas ir konstrukcijas.

BLAŽĒVIČIUS Valentinas [g. 1912.XI.18 Smilgiuose (Panevėžio rj.)] — ekonomistas, Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1936 baigė Charkovo Tarybinės prekybos institutą. 1941—44 kovojo Raudonosios Armijos gretose (1942—44 16 lietuviškojoje divizijoje). 1944—47 Lietuvos TSR Prekybos liaudies komisariato (nuo 1946 m-jos) skyriaus viršininkas, liaudies komisaro (nuo 1946 ministro) pavaduotojas. Nuo 1944 TSKP narys. 1947—51 Vilniaus miesto vykd. k-to plano komisijos pirmininkas. 1950 baigė Aukštąją part. mokyklą Maskvoje. Nuo 1951 Resp. partinės m-los, nuo 1956 Vilniaus Aukštosios part. m-los dėstytojas, pram. ekonomikos katedros vedėjas, direktoriaus pavaduotojas neakivaizdiniam mokymui. Paskelbė straipsnių pram. ekonomikos klausimais.

Ršt.: Pramonės produkcijos savikainos mažinimas — visuomeninio turto didėjimo šaltinis, V., 1961.

BLAŽĪENĖ Stefa [g. 1925.XI.4 Gėsaluose (Skuodo rj.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1964). 1950 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1958 Žemdirbystės in-to Vokės filialo žemdirbystės skyriaus moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie lizimetrinius tyrimus, org. trąšų įterpimą į dirvas.

BLAŽŸS Antanas [g. 1914.I.17 Giriniškėje (Ignalinos rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1952). 1938 baigė Vilniaus un-to agronomijos skyrių. 1952—57 dirbo Lietuvos Gyvulininkystės in-te, iš pradžių moksl. bendradarbiu, paskiau avininkystės sk. vedėju. Nuo 1957 dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. m-joje; 1962—65 tos m-jos mokslo v-bos viršininkas. Nuo 1965 Ž. ū. in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių avininkystės klausimais.

BLAŽŸS Bernardas [g. 1931.III.13 Girutiškėje (Ignalinos rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1964). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1955—58 Biržų rj. „Laisvosios žemės" kolūkio pirmininkas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1963 moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių gyvulininkystės ekonomikos klausimais.

BLAŽŸS Bronius [g. 1930.VI.23 Reškutėnuose (Švenčionių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1954 baigė Ž. ū. akademijos hidromelioracijos f-tą. 1954—62 Vandens ūkio projektavimo in-to vyr. inžinierius. Nuo 1962 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie molinių ir betoninių drenažo vamzdžių hidraulinį skaičiavimą.

BLAŽŸS Juozas [1890.V.2 Šiauliuose — 1939.IV.25 Kaune] — gydytojas psichiatras, neuropatologas. 1914 baigė Peterburgo Karo medicinos akademiją. Iki 1918 dirbo fronte karo gydytoju. 1918 grįžo į Lietuvą, 1918—24 Tauragės psichiatrinės ligoninės direktorius. Nuo 1924 Kauno un-to nervų ir psichinių ligų katedros vedėjas, 1938—39 ir un-to prorektorius. Paskelbė apie 50 moksl. darbų alkoholizmo, išsigimimų, paveldėjimo, neurosifilio, psichiatrinės pagalbos organizavimo, proto higienos, mendelizmo, psichoterapijos ir kt. klausimais. B. buvo pažangių Rusijos mokslininkų I. Pavlovo, V. Bechterevo mokinys, tačiau, reakcionierių paveiktas, nepagrįstai pritarė kai kurių psichinių ligonių sterilizacijai.

Ršt.: Alkoholizmas ir psichinės ligos, K., 1932; Įvadas į psichiatriją, K., 1935.

BLAŽŸS Kajetonas [1903.VIII.7 Giriniškėje (Ignalinos rj.) — 1963.I.5 Vilniuje] — chemikas technologas, chemijos mokslų kandidatas (1956). Mokėsi Vilniaus ir Liono un-tuose. 1932 baigė Liono un-to gamtos-matematikos f-tą. 1933—1940 inžinierius Vilniaus odos f-ke. 1940—48 dirbo įvairiose Lietuvos TSR odos pramonės įmonėse. Nuo 1949 Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių odos pramonės technologijos klausimais. Dėstė Vilniaus un-te.

BLAŽŸS Vytautas [g. 1927.VII.7 Kaune] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1960). 1951 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. 1951—1952 operos ir baleto teatro, nuo 1952 Kauno muz. teatro solistas.

Vaidmenys: Oneginas (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Bokanegra (Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra"), Demonas (A. Rubinšteino „Demonas"), Valentinas (Š. Guno „Faustas"), Averinas (K. Listovo „Sevastopolio valsas"), Bokačas (F. Zupė „Bokačas"), Bronius Norkūnas (A. Belazaro „Auksinės marios") ir kt.

BLECHARĀVIČIUS Šeras [g. 1902.V.12 Varėnoje] — choro dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1963). 1928—40 muz. mokytojas Kauno vid. m-lose, Engelio žydų choro vadovas. 1941—47 chormeisteris Tarybinėje Armijoje. Nuo 1956 Vilniaus Karininkų namų meno saviveiklos vadovas. Sukūrė choro ir solo dainų, harmonizavo žydų liaudies dainų.

BLĒCHERIENĖ Feigė [Škliarskaitė; g. 1921.IV.5 Dauguose (Alytaus rj.)] — filosofė, pedagogė, filosofijos mokslų kandidatė (1963). 1935 įstojo į LKJS, dalyvavo rev. judėjime. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1948 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1948—51 Istorijos-revoliucijos muziejaus skyriaus vedėja, 1951—52 Vilniaus juridinės m-los dėstytoja. Nuo 1955 Vilniaus un-to dėstytoja. Išspausdino darbų iš marksistinės filosofijos istorijos Lietuvoje ir kt.

Ršt.: V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje, V., 1962.

BLĒDIS Vacys [g. 1920.V.27 Kubiliūnuose (Radviliškio rj.)] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1938—1940 lankė Kauno Darbo rūmų vaidybos studiją. Nuo 1940 Panevėžio dramos teatro aktorius. Nuo 1946 dirba ir kaip režisierius; 1956—59 ėjo teatro vyriausiojo režisieriaus pareigas. Dramos režisūrą studijavo Maskvos Vachtangovo teatre, kino režisūrą — Maskvos kino studijoje („Mosfilme").

Vaidmenys: Dolgis (N. Pogodino „Sidabrinis slėnis"), Korvinas (B. Džonsono „Sukčiaus testamentas"—„Volponė"), Petras (K. Binkio „Atžalynas"), Chlestakovas (N. Gogolio „Revizorius"), Zadorožnas (I. Franko „Parduotoji laimė") ir kt.

Pastatymai: „Kaip grūdinosi plienas" (pagal N. Ostrovskio romaną, 1952), J. Grušo „Dūmai" (1955), E. Jurandoto „Tokie laikai" (1955), J. Germano „Daktaras Kaliužnas" (1957), P. Karvašo „Siaubo naktis" (1962) ir kt. Režisavo liet. filmą „Adomas nori būti žmogumi".

BLĒDŸTĖ Julija [g. 1928.IX.25 Kubiliūnuose (Radviliškio rj.)] — aktorė. Nuo

1948 Panevėžio dramos teatro aktorė. 1949 baigė Panevėžio suaugusiųjų g-ją.

Vaidmenys: Nastutė (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Elziutė (J. Paukštelio „Audra ateina"), Frosė (J. Germano „Daktaras Kaliužnas"), Klodina (Moljero „Žoržas Dandenas"), Ieva (A. Guzevičiaus „Dvikova") ir kt.

BLĖKÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 6 km į v. nuo Linkuvos, 1 km į p. nuo kelio į Triškonis; kolūkio centras. 34 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1955).

BLEÑDŽIAVA — upė Plungės ir Kretingos rj., Salanto kair. intakas. Ilgis 30,5 km, baseino plotas 85,5 km^2. Prasideda 6 km į p. nuo Platelių, prie Siurblių, ir teka į v. Įteka į Salantą 4 km nuo jo žiočių, ties Kulsodžiu. Intakas Karvė (deš.). Vid. nuolydis 358 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,06 m^3/s. Prie B. yra 3 vandens malūnai.

„BLEZDINGĖLĖ" — liaudies šokis. Muz. metras $^2/_4$. L. Jucevičiaus 1846 užrašytą B. šoko vaikinai ir merginos, pamėgdžiodami blezdingėlės skridimą. J. Mickevičiaus, Žemaitės minima B. šokama su skepetėlėmis. Skiriasi ir dainos žodžiai. J. Mickevičius B. užrašė Platelių, Alsėdžių, Ylakių apylinkėse, kur šokdavo vienos merginos. Žemaitės aprašomą B. šoko vaikinai ir merginos. Matyt, dėl tos pačios ritmikos ar blezdingėlės minėjimo Žemaitė B. žodžius sujungė su daina apie avietėlę. B.— vienas pirmųjų liaudies šokių, pritaikytų scenai (1904 atliktas Šiauliuose). Populiariausia yra J. Lingio šokio kompozicija.

Lit.: Žemaitė, Raštai, t. 5, V., 1957 [p. 142—143]; J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, t. 2, V., 1952.

BLÌEKA Alfonsas [g. 1911.II.13 Pabudžiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Nuo 1930 pr. dirbo partinį ir komjaunimo darbą Vabalninko vls. Už aktyvią kom. veiklą buvo žvalgybos persekiojamas, 1932.VI, 1932.X, 1933 ir 1934 adm. tvarka baustas. 1934 ištremtas į Tauragės aps. Žuvo D. Tėvynės karo metais.

BLÌEKA Jonas [g. 1907.VIII.24 Pabudžiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. LKJS narys nuo 1925, LKP narys nuo 1928. Už aktyvią kom. veiklą 1929 suimtas ir 1930 kariuomenės teismo nuteistas 5 metus kalėti. Paleistas iš kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą. 1936 vėl suimtas. Pabėgęs iš Kupiškio arešto namų, slapstėsi, bet 1938 buvo sulaikytas. Žuvo D. Tėvynės karo metais.

BLÌEKA Jurgis [1908.II.25 Suveiniuose (Kupiškio rj.) — 1961.V.17 Vilniuje] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1958). 1926 baigė Rokiškio g-ją. 1927 įstojo į pogrindinę Lietuvos komjaunimo org-ją. 1928—31 buvo pr. m-los mokytojas Šiaulių apskrityje. Nuo 1931 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1932—36 studijavo Kauno universitete, buvo studentų korporacijos „Aurora", o šią uždarius — „Stedros" narys. 1937 baigęs teisės fakultetą, dirbo „Pienocentre", nuo 1940.II Panevėžio apygardos teisme neetatiniu teismo kandidatu. 1940 išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo pirmininku. D. Tėvynės karo metais buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karo tribunolo narys. 1942 pab. demobilizuotas, dirbo Čkalovo ir Gorkio juridinių kursų vedėju bei dėstytoju. Nuo 1944 TSKP narys. 1944 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, vėliau (iki 1951) — teisingumo ministras. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1945 dėstė Vilniaus un-te, nuo 1951 baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas.

BLÌEKA Kazys [g. 1901 Pabudžiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Nuo 1929 dirbo pogr. rev. darbą komjaunimo ir partijos eilėse. Už kom. veiklą buvo ne kartą suimtas, teistas. Žuvo D. Tėvynės karo metais.

BLÌNDA Tadas [m. 1878.V.4 Luokėje] — plėšikų, veikusių Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskrityse, vadas. Vienas tų „svieto lygintojų", kurie plėšikavimu reiškė protestą prieš socialinę santvarką, keršijo dvarininkams ir caro valdininkams. Jo būryje buvo A. Norvila, M. Šiaulys, Grinevičius, Jančiauskas, Milvydas ir kiti. Blinda buvo pagautas ir užmuštas Luokėje. Liaudis ilgai atsiminė B., kaip vargšų gynėją. Rašytoja Lazdynų Pelėda surinko apie B. liaudies pasakojimus, kuriais naudodamasis G. Landsbergis-Žemkalnis 1907 parašė dramą „Blinda". Yra liaudies dainų apie B.; populiari K. Stikliaus daina „Mes razbaininkėliai".

BLINKĖVIČIUS Vilius [g. 1929.III.1 Pažūkuose (Pasvalio rj.)] — inžinierius elektromechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1963). 1952 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo „Elfos" g-los inžinieriumi konstruktoriumi, 1954—57 centrinės laboratorijos viršininku. Nuo 1958 tos g-los vyriausiasis inžinierius; organizavo universalių elektrinių gramofonų, buitinių magnetofonų ir mikrovariklių masinę gamybą. Nuo 1960 TSKP narys.

BLÌNSTRUBAS Stasys [g. 1901.XII.20 Šiauliuose] — geofizikas, technikos mokslų daktaras (1964). 1929 baigė Paryžiaus Aukštąją elektros m-lą. 1929—36 Kauno radijo stoties inžinierius, vėliau viršininko padėjėjas. 1936—1939 Klaipėdos radijo stoties, 1939—1941 ir 1944—45 Vilniaus radijo stoties viršininkas. Nuo 1949 Geologijos ir geografijos (nuo 1963 Geologijos) in-to mokslinis bendradarbis. Tyrė Lietuvos TSR teritorijos magnetines bei gravitacines anomalijas. Nuo 1953 Vilniaus universitete dėsto geofiziką. 1950—60 vadovavo Lietuvos TSR teritorijos gravimetrinės nuotraukos vykdymui. Mokslų daktaro disertacija — „Magnetinių anomalijų kiekybinio interpretavimo metodas". Lietuvos TSR MA leidiniuose paskelbė keliolika moksl. straipsnių.

BLÌNSTRUBIŠKIAI — kaimas Raseinių rj., Paliepių apyl., 11 km į v. nuo Raseinių, abipus Žemaičių plento. 232 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Alsa, r.— Upė (Šešuvies intakai). Daugumas sodybų — vienkiemiai. Buv. dvare yra senelių-invalidų namai (nuo 1945). XIX amžiuje B. garsėjo sodininkyste. 1879 prof. E. Jančevskis Krokuvoje išleido brošiūrą apie B. dvaro sodininkystės pasiekimus. 1958 buv. dvaro rūmų kieme rastas XVII—XVIII a. Lietuvos ir užsienio (Belgijos, Olandijos, Ispanijos) sidabrinių monetų lobis.

BLÌNSTRUBIŠKIŲ MÌŠKAS — miškas Raseinių rj., 5 km į p. nuo Viduklės. Priklauso Raseinių miškų ūkio Viduklės ir Paupio girininkijoms. Plotas 1817 ha; medynų 1594 ha. Reljefas lygumininis. Š. v. pakraščiu teka Alsa, p. r.— Upė (Šešuvies intakai). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai bei moliniai. Eglynų yra 29%, beržynų 25%, pušynų 21%, drebulynų 19%, juodalksnynų 4%, baltalksnynų 2%. Medynų vid. amžius 30 metų, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 139 ktm/ha, vid. prieauga 4,7 ktm/ha. Miške yra 2 didelės eglės: viena 39,5 m aukščio ir 92 cm skersmens, antra 39 m aukščio ir 56 cm skersmens. Yra stirnų, šernų, lapių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, kiaunių. Miškas eksploatacinis; kasmet iškertama 3900 ktm.

BLIŪDAŠILIS — miškas Ukmergės rj., 2 km į š. r. nuo Želvos, Siesarties kair. krante, prie jos intako Želvos žiočių. Priklauso Ukmergės miškų ūkio Želvos girininkijai. Plotas 206 ha. Pušynas. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai smėliniai. Miško p. pakraštyje yra 21 pilkapis (jų skersmuo 4—8 m, aukštis 0,5—0,7 m); prieš I pasaul. karą jie buvo kasinėti, rasta įv. senienų.

BLIŪDSUKIAI — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 8 km į p. r. nuo Švėkšnos, 11 km į š. nuo Žemaičių Naumiesčio; kolūkio centras. 123 gyv. (1959). Per kaimą teka Žvelesys (Ašvos intakas). Iš v. prieina Meiželių, iš r.— Būdviečių miškas. Lentpiūvė, Šiaudėnų girininkija, med. punktas (nuo 1963),

Pempiškių aštuonmetė m-la (1920—59 pradinė, 1959—61 septynmetė). B. minimi 1635 Švėkšnos dvaro ir miesto inventoriuje.

BLIŪDŽIAI — 1. Kaimas Jurbarko rj., Šimkaičių apyl., 13 km į p. v. nuo Raseinių, prie kelio į Jurbarką. 139 gyv. (1959). Kaimo p. pakraščiu teka Bebirva (Šaltuonos intakas), o į ją per kaimą teka Leiškonė. Pr. m-la (nuo 1934).

2. Kaimas Panevėžio rj., Skaisgirio apyl., 6 km į š. v. nuo Panevėžio. 102 gyv. (1959). Per kaimą eina Panevėžio—Pušaloto kelias; kaimo v. pakraščiu — Panevėžio—Joniškėlio geležinkelis. B. minimi 1586.

3. Kaimas Biržų rj., Nemunėlio Radviliškio apyl., 2 km į p. nuo Nemunėlio Radviliškio, prie kelio į Biržus, Apaščios deš. krante; kolūkio centras. 83 gyv. (1959). Lapakritos sviesto g-los cechas, kolūkio elektrinė, malūnas, lentpiūvė. B. minimi 1697 Ukmergės pavieto Bliūdžių dvaro inventoriuje ($6^1/_4$ valako žemės, 7 kiemai).

BLIŪDŽIUS Bronius [g. 1895.V.10 Gulbiniškiuose (Kapsuko rj.)] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Nuo 1914 gyveno Škotijoje, dirbo anglies kasyklose, plieno liejykloje. Nuo 1915 Lietuvių socialistų s-gos D. Britanijoje narys. 1916 pab. už atsisakymą tarnauti Anglijos kariuomenėje deportuotas į Rusiją. 1918 Omsko II partizanų būryje kovojo prieš baltagvardiečius. 1918.IX, netekęs ryšių su partizanais, išvyko į Kiniją ir Šanchajuje dirbo prekybos laive. 1924 sugrįžęs į Lietuvą, buvo valstietis. Po D. Tėvynės karo Kalvarijoje dirbo administracinį darbą, buvo kolūkio pirmininku. Nuo 1956 pensininkas.

BLIŪDŽIUS Petras [1887.IX.7 Bliudziškiuose (Kapsuko rj.) — 1946.III.16 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, gydytojas. Dar besimokydamas Marijampolės g-joje, įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją (LSDP). 1905—1907 rev. įvykių Lietuvoje dalyvis. 1908—09 padėjo Z. Angariečiui leisti neleg. laikr. „Darbininkų žodis", atsišaukimus, platino juos. 1909 vasarą suimtas ir kalintas Suvalkuose. Z. Angariečio byloje 1911 rudenį nuteistas 2 metus ir 2 mėn. kalėti. Kalėjime simpatizavo bolševikams. Atlikęs bausmę, 1912 išvyko į Austriją; mokėsi Krokuvos un-to medicinos f-te. 1913—14 LSDP Užsienio biuro narys. Krokuvoje kartu su studentais P. Mažyliu, A. Didžiuliu, taip pat R. Rasiku, V. Kapsuku dalyvavo susitikimuose su V. Leninu. 1914—17 mokėsi Maskvos un-to medicinos f-te. Baigęs mokslą, dirbo gydytoju kariuomenėje. Po Spalio revoliucijos gyveno Maskvoje. 1918 įstojo į RKP(b). Dalyvavo okupuotųjų kraštų kom. org-jų 1918.X konferencijoje Maskvoje su patariamuoju balsu. 1919 grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Marijampolėje, dirbo gydytoju, mokytojavo realinėje g-joje. LKP narys iki 1922. Iki mirties dirbo gydytoju Marijampolėje.

BLIUVIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 2 km į p. r. nuo Griškabūdžio. 305 gyv. (1959). Per B. teka Nova (Šešupės intakas), eina keliai iš Šakių į Pilviškius ir Kazlų Rūdą. B. minimi 1683 kaip karališkasis kaimas. 1880 buvo 390 gyventojų. 1905—07 B. valstiečiai dalyvavo rev. judėjime: išvaikė carinę valsčiaus v-bą, sudegino carų portretus ir valsčiaus dokumentus. B. gyventojai 1935—36 aktyviai dalyvavo valstiečių streike.

BLIZNIKAS Vaclovas [g. 1930.I.12 Juodupiuose (Radviliškio rj.)] — matematikas geometras, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1961). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 dirba Vilniaus Pedagoginiame in-te, 1961—64 šio in-to fizikos-matematikos f-to dekanas. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių sąryšinių erdvių diferencialinės geometrijos klausimais.

BLIZNIKIENĖ Bronė [g. 1924.XII.15 Mončiuose (Kretingos rj.)] — chemikė, biologijos mokslų kandidatė (1963). 1951 baigusi Vilniaus un-tą, mokytojavo Šilutės vid. m-loje. 1953—60 Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to (iki 1956 Lietuvos TSR MA Gyvulininkystės ir veterinarijos in-tas) moksl. bendradarbė. Nuo 1960 Lietuvos Gyvulininkystės in-to zootechninių analizių laboratorijos vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių apie pašarų chem. sudėtį ir maistingumą.

BLOCHAS Celelis [g. 1919.XI.20 Raseiniuose] — gydytojas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1950 baigė Kauno un-tą. 1954—56 teismo medicinos ekspertas Klaipėdoje, nuo 1957 Kaune. Paskelbė moksl. straipsnių teismo medicinos ir patologinės anatomijos klausimais.

BLOCHAS Gilelis [1908.I.24 Varėnoje — 1961.XII.30 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1928—29 LKP Prienų parajonio k-to sekretorius. Bendradarbiavo pogrindinėje kom. spaudoje („Komuniste", „Balse" ir kt.; pseudonimai Gamletas, Tulas). 1931 atvykęs į Kauną, padėjo organizuoti streikus. 1931 pagal kairiųjų darbininkų sąrašą išrinktas Kauno ligonių kasos tarybos nariu. Faš. valdžiai anuliavus rinkimus, drauge su kitais kairiųjų atstovais suimtas, kalėjime prijungtas prie Užnemunės komunistų ir komjaunuolių bylos ir 1932 nuteistas 5 metus kalėti. Buvo kalinamas Kauno, Marijampolės kalėjimuose, IX forte. 1937 išėjęs iš kalėjimo, tęsė rev. darbą Kaune, dirbo profs-gose. 1938 LKP Kauno rj. k-to narys. 1939.VIII suimtas ir įkalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Nuo 1940.VI dirbo adm. darbą.

BLOCHAS Šimonas [g. 1922.XI.22 Raseiniuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1942 VLKJS narys. 1942—1943 Kauno geto antifaš. kovos org-jos narys. 1943—44 partizanų būrių „Mirtis okupantams" ir „Pirmyn" grupės vadas. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1944 administracinis ir ūkinis darbuotojas Kaune.

BLOCHIENĖ Riva [Lichtaitė; g. 1911. IV.10 Molėtuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš smulkių prekybininkų, siuvėja. Nuo 1926 LKJS narė. 1928—29 LKJS Molėtų valsčiaus k-to narė. Persikėlusi 1929 į Kauną, dirbo revoliucinį darbą kareivių tarpe. 1934 priimta į LKP. Valstiečių streiko metu (1935) iš Kauno vežiojo kom. lit-rą į Marijampolę. Nuo 1936 LKP Kauno rj. k-to instruktorė. 1940—1941 Kaune „Orfos" f-ko pirminės part. org-jos sekretorė, paskui dirbo profsąjunginį darbą. D. Tėvynės karo metais dirbo Sizranės (Kuibiševo sr.), Kinešmos (Ivanovo sr.) artelėse, po karo — administracinį darbą Vilniuje. Pensininkė.

BLOCHIENĖ Sofija [Baronaitė, Levienė; g. 1909.X Gelvonuose (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš amatininkų, siuvėja. Nuo 1927 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje Kaune, savo bute laikė kom. lit-rą, slėpė persekiojamus part. aktyvistus. 1935 vežiojo LKP CK paštą. Už dalyvavimą 1936.VI visuot. Kauno darbininkų polit. streike suimta ir adm. tvarka nubausta kalėti. 1943 Kauno gete dalyvavo antifaš. veikloje, buvo priimta į Komunistų partiją. 1944.III pabėgo iš geto ir įsijungė į partiz. kovą. Kovojo partizanų būriuose „Pirmyn" ir „Mirtis okupantams". Po karo dirbo siuvėja Vilniuje. Pensininkė.

BLOKAI, statybiniai gaminiai. Smulkius B., pakeičiančius sienoje kelias ar keliolika plytų ir montuojamus rankomis, Lietuvoje nedideliais kiekiais pradėta gaminti ir vartoti burž. metais. Po D. Tėvynės karo smulkių B. gamyba, ypač iš vietinių žaliavų, buvo sparčiai plečiama. Daugiausia buvo gaminami ir vartojami tuštuminiai keraminiai, betono ir šlakbetonio, o t. p. tankaus ir akyto silikato B. sienoms ir pertvaroms, akyto betono ir silikato B. termoizoliacijai, gipso B. pertvaroms. Padidėjus kitų sieninių medžiagų (plytų, plokščių) gamybai, smulkių B. imta gaminti mažiau.

Siekiant industrializuoti statybą, 1952 pradėti gaminti stambūs, iki kelių tonų svorio B., montuojami stat. kranais. Nuo tų metų Kaune (vėliau ir kt. miestuose) gaminami stambūs betono B. pamatams ir sienų kanalams. 1955 silikatinių dirbinių g-loje „Bitukas" (Kaune) pradėta gaminti stambius B. iš tankaus silikato, naudojamus gyv. namų sienoms. Iš šių blokų 1955—61 kasmet buvo statoma po 10—13 daugiabučių gyv. namų (daugiausia Kaune). 1956—1959 Vilniuje pastatyti keli pastatai iš stambių molio plytų blokų. 1959 pradėjus vystyti techniniu ir ekonominiu

atžvilgiu efektyvesnę stambiaplokščių gyv. namų statybą, stambių silikatinių B. gamyba 1961 nutraukta.

1962 Lietuvos TSR pagaminti stambūs sieniniai B. atstojo 9,9 mln. sąlyginių plytų, smulkūs — 4,6 mln. sąlyginių plytų.

„BLOKNÒTAS" — buržuazinis jumoro ir satyros laikraštis, ėjęs 1932—33 Šiauliuose.

BLÒNSKIS Rapolas — 1863 sukilimo dalyvis. Už rev. veiklą 1846 ištremtas į Sibirą. Po amnestijos grįžęs, apsigyveno Vilkaviškyje. Varšuvoje veikusio Nacionalinio k-to 1862.VII paskirtas komisaro padėjėju Augustavo vaivadijai. Rūpinosi sukilimo parengimu. Kovėsi Žukovskio, Cibulskio, Mročkovskio ir Andriuškevičiaus būriuose. Tapęs Marijampolės aps. karo viršininko padėjėju, rūpinosi ginklų tiekimu sukilėliams. Sukilimui pralaimint, emigravo į Prancūziją.

BLÒŠTEINAS Hiršas [g. 1895.XII.31 Kėdainiuose] — žydų rašytojas, publicistas. 1912 eksternu baigė Kauno g-ją. 1915—1921 mokytojavo Ukrainoje, Kaukaze, Baltarusijoje. 1921 grįžęs į Lietuvą, dirbo pažangios žydų d-jos „Kultur-lyga" m-lose, palaikė ryšius su LKP veikėjais. 1925 emigravo į Argentiną. Už rev. veiklą buvo persekiojamas ir 1931 ištremtas į Lietuvą. 1932 išvyko į TSRS. D. Tėvynės karo metais bendradarbiavo užsienio antifaš. spaudoje. 1944 apsigyveno Černovicuose. Darbo žmonių gyvenimo ir rev. kovos tematika parašė žydų kalba apie 20 poezijos ir prozos knygų. B. kūryboje nemaža vietos skirta Lietuvos darbo žmonių rev. kovai (eil. apie keturių komunistų sušaudymą 1926, ir kt.). Romane „Jos išvadavimas" (1927—28) ir apsakymuose „Tarp vilku", „Baimė", „Freidelė" (rink. „Tarp vilkų", 1939) B. pavaizdavo komjaunimo rev. veiklą Lietuvoje. Caro valdžios, o vėliau ir liet. buržuazijos engiamų Lietuvos darbo žmonių gyvenimas ir kova atsispindi B. romane-trilogijoje „Be namų" (1936—40).

BLÕŽĖ Vytautas [g. 1930.II.9 Baisogaloje] — poetas, vertėjas. 1949—53 studijavo rusu kalbą ir lit-rą Vilniaus Ped. in-te. 1951—56 Grož. lit-ros leidyklos redaktorius. Išleido eil. rink. „Septyni šienpioviai" (1961) ir „Nesudegantys miestai" (1964), kuriuose liečiamos internacionalinio solidarumo, taikos, gimtojo krašto meilės, intymių pergyvenimų ir kt. temos. Išvertė užsienio rašytojų, rusų klasikinės ir tarybinės poezijos, kitų taryb. tautų poetų kūrinių. Parašė B. Gorbulskio operetės „Meilė ir skarda" (1960) ir J. Gaižausko operetės „Ramunė" (1961) libretus, išvertė operų ir operečių libretų.

Vert.: **N. Nekrasovas,** Šaltis raudonnosis, V., 1954; **M. Lermontovas,** Giesmė apie carą Ivaną Vasiljevičių, jaunąjį opričniką ir narsųjį pirklį Kalašnikovą, V., 1956; **J. Smuulas,** Laiškai iš Tamsuolių kaimo, V., 1956; **L. Ukrainka,** Girių giesmė, V., 1957; **A. Pumpuras,** Lačplėsis, V., 1959 [vertė V. Bložė, D. Lukšys]; **F. Šileris,** Marija Stiuart. — Dramos, V., 1959; **V. Šekspyras,** Venecijos pirklys. — Raštai, t. 3, V., 1962; **M. Lermontovas,** Mcyri. Maskaradas.— Poezija, V., 1964.

BLŪ̀ZMANAS Petras [g. 1915.X.1 Plotkuose (Suražo rj., Vitebsko sr.)] — botanikas fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1953). Baigė Vilniaus un-tą. 1944—62 to un-to dėstytojas, nuo 1963 — augimo stimuliatorių laboratorijos mokslinis bendradarbis. Kartu nuo 1945 dėsto Vilniaus Pedagoginiame in-te. Nuo 1956 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių ir išleido brošiūrų apie augalų mitybą, lauko bandymų metodiką.

BLŪ̀ŽAS Juozas [g. 1928.III.31 Tendžiogaloje (Raseinių rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1952 baigė Kauno Medicinos in-tą. Nuo 1958 to in-to hospitalinės terapijos katedros asistentas, nuo 1963 docentas. Vienas rašalu rašančio trombelastografo autorių (1961). Paskelbė moksl. straipsnių trombelastografijos, kraujo krešumo klausimais.

„BÓBA" — liaudies ratelis. Buvo žinomas Žemaitijoje (Skuodas) ir Aukštaitijoje (Ukmergė). J. Danys sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

BÓBĖNAI — kaimas Ignalinos rj., Tverečiaus apyl., 4 km į p. r. nuo Tverečiaus. 107 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Svyla (Birvėtos intakas). Netoliese Svirkų ež. Pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1951). Kaimo gyventojai XX a. pr. samdė nelegalų mokytoją — daraktorių.

BOBIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Juodupėnų apyl., 10 km į š. nuo Vilkaviškio, 12 km į p. r. nuo Kudirkos Naumiesčio. 60 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1946). Burž. nacionalistai 1945 nužudė valstietį B. Kilinkevičių.

BÕBILIS, bobelis, kampininkas, — neturįs žemės, o dažnai ir savos pastogės valstietis. Lietuvoje B. vardas iki prijungimo prie Rusijos vartotas retai. XIX a. dokumentuose B. vadinami neturį skirtinio sklypo valstybiniai valstiečiai ir dvarininkams priklausą bežemiai valstiečiai, ypač be pastovaus darbo. Kapitalizmo laikotarpiu B. buvo vadinami kaimo pakraščiuose gyvenantieji bežemiai trobelninkai ir mažažemiai valstiečiai.

BÓDNEVAS Abraomas [g. 1919.VII.21 Kurske] — chemikas neorganikas, chemijos mokslų kandidatas (1951). 1948 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1948 Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. darbų apie elektrocheminį metalų nusodinimą ir apie tai, kaip blizgodaros veikia galvanines dangas. Kartu su kitais išrado naują blizgiojo alavavimo elektrolitą.

BODUĖ̃NAS DE KURTENÈ (Baudouin de Courtenay) Janas [1845.III.13 Rodzimine (netoli Varšuvos) — 1929.XI.3 Varšuvoje] — kalbininkas, visuomenės veikėjas. 1862—66 studijavo Varšuvos Vyriausiojoje m-loje slavų filologiją, ypač domėdamasis garsų fiziologija, sanskritu ir liet. kalba. Toliau studijavo lyginamąją gramatiką ir sanskritą Pragos, Jenos, Berlyno ir Leipcigo un-tuose. 1875 Peterburgo un-te apgynė daktaro disertaciją „Rezjų šnektų fonetikos tyrinėjimas" ir netrukus buvo paskirtas lyg. ide.

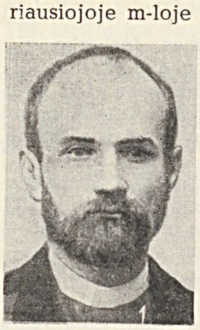

kalbų gramatikos profesoriumi Kazanės un-te. Profesoriaudamas išsirūpino leidimą spausdinti A. Juškos dainų rinkinius lot. raidėmis. Vėliau parašė brošiūrą „Lietuvių alfabeto klausimas Rusijos valstybėje ir jo išsprendimas" (1904), kur įrodinėjo, kad spaudos draudimas lietuviams jokiu atžvilgiu nepateisinamas. 1883 perkeltas į Tartu un-tą. 1893—1900 dėstė Krokuvos, 1901—18 — Peterburgo un-tuose. 1913 už brošiūrą „Nacionalinis ir teritorinis autonomijos požymis" caro valdžios buvo nuteistas ir kalinamas. 1918 persikėlė gyventi į Varšuvą.

B. de K. buvo plačiašakis ir originalus kalbininkas, daugelio naujų dab. lingvistikos krypčių pradininkas. Su jo vardu siejamas fonologijos, kaip atskiros fonetikos šakos, atsiradimas, eksperimentinės fonetikos suklestėjimas ir net matematinės lingvistikos užuomazgos. Jis buvo vadinamosios Kazanės lingvistinės m-los kūrėjas, išugdęs nemaža žymių rusų ir lenkų kalbininkų. Jo mokinys buvo ir K. Būga.

B. de K. paskelbė 600 su viršum lingvistinių, literatūrinių, etnografinių, filosofinių, publicistinių ir kt. darbų. Svarb. lituanistiniai darbai: J. Karlovičiaus knygos „Apie lietuvių kalbą" recenzija (1876), straipsniai apie A. ir J. Juškas (1881—87), K. Jaunių (1908), M. Miežinio žodyno recenzija (1894), str. „Tos pačios lietuvių dainos dvi melodijos" (1890). B. de K. redagavo A. Juškos „Svotbinės rėdos" vertimą į vok. kalbą (1889—91). Su S. Noskovskiu redagavo ir išleido A. Juškos liet. liaudies melodijų rinkinį (1900). 1909 paskelbė A. Baranausko jam rašytus laiškus („Lietuvių tauta", kn. 1, d. 3). 1912 su K. Būga išleido nedidelį lietuvių-rusų kalbų žodynėlį. Liet. kalbos studijų reikalais 2 kartus (1875 ir 1885) buvo atvykęs į Lietuvą (Kauną ir Veliuonos apylinkes).

Ršt.: J. Karłowicz, O języku litewskim.— „Przegląd krytyczny", Warszawa, 1876, Nr. 8; Ksiądz czy nauczyciel Juszkiewicz.—„Nowiny", 1881, Nr. 35; Jan Juszkiewicz.—„Prace filologiczne", t. 1, Warszawa, 1885; Jan Juszkiewicz, badacz litewski.—„Kraj", 1886, Nr. 29—31; Kwestja alfabetu litewskiego w państwie rosyjskim i jej rozwiązanie, Kraków, 1904.

Lit.: **J. Balčikonis,** Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą.—„LTSR MA žinynas", t. 9, 1952; И. А. Бодуен де Куртенэ (К 30-летию со дня смерти), М., 1960; **J. Palionis,** Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

BOGDĀNAS Konstantinas [g. 1926.II.4 Žeimiuose (Jonavos rj.)] — dailininkas, meno mokslų kandidatas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1963). 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto dekoratyvinės ir monumentaliosios skulptūros katedrą. 1951 — 1953 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas, 1953—56 TSRS Dailės akademijos Repino instituto (Leningrade) aspirantas. Nuo 1954 dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose (1957 Kinijoje, 1958 Korėjoje ir Tarptautinėje soc. šalių dailės parodoje Maskvoje, 1959 Austrijoje). Nuo 1958 TSKP narys. 1956—62 Lietuvos TSR Dailininkų s-gos atsakingasis sekretorius, nuo 1962 pirmininko pavaduotojas. Nuo 1956 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas, nuo 1959 skulptūros katedros vedėjas, nuo 1962 prorektorius. Dirba daugiausia monumentaliosios dekoratyvinės skulptūros ir portreto srityse. Period. spaudoje rašo straipsnius aktualiais taryb. dailės vystymosi klausimais.

Kūriniai: dekoratyvinė grupė ,,Žemės ūkis ir pramonė" Kauno geležinkelio stotyje (1950—1952), skulptūrinė grupė ,,1863 metų valstiečių sukilimas Lietuvoje" (1956), skulptūrinė grupė ,,V. Leninas ir V. Mickevičius-Kapsukas Poronine" (1957), paminklas L. Prūseikai Čikagoje (drauge su archit. A. ir V. Nasvyčiais, 1963) ir kt.; portretai —,,Aktorė" (1954), ciklas ,,Mano draugai" (1954—55), ,,Akademikas A. Purėnas" (1956), ciklas ,,Taikos pasiuntiniai" (1957), ,,Žvejo motina" (1958), ,,Kompozitorius J. Gruodis" (1960), ,,Prof. dr. J. Kubilius" (1963), ,,K. Donelaitis" (1963, II variantas 1964), ,,Karlas Marksas" (1963), V. Lenino portretai (1957—63) ir kt.

Ršt.: Юозас Микенас, M., 1961.

Konstantinas Bogdanas. ,,1863 metų valstiečių sukilimas Lietuvoje", bronza, 1956 (Kauno istorijos muziejus)

BOGDĀNOVAS Jonas [g. 1918.VI.24 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1934—37 priklausė LKJS, buvo komjaunimo kuopelės sekretoriumi. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Dirbo pogr. darbą Kauno mieste ir apskrityje, buvo partijos parajonio k-to nariu. Platino LKP CK atsišaukimus, laikr. ,,Tiesa". 1937 Kauno komendanto nubaustas kalėti. 1940 tarnavo Liaudies armijoje, vėliau Vidaus reikalų liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Išėjęs į atsargą, dirbo part. ir taryb. darbą Kauno aps. ir Kaišiadorių rj. Nuo 1958 pensininkas.

BOGŪCKIS Vaclovas [1884—1938] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje veikėjas. Darbininkas metalistas. 1904 įstojo į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (LK ir LSD). Caro valdžios 8 kartus suimtas, 4 metus kalintas. 1910 išvyko į JAV, dirbo lenkų darbininkų tarpe. 1917 grįžo į Rusiją, suorganizavo LK ir LSD grupę Tbilisyje. 1918 drauge su kitais Bialistoke kūrė komunistų org-ją, vok. okupantų buvo suimtas. Pabėgęs iš kalėjimo, 1918 pab.—1919 pr. dirbo part. darbą Gardine. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos (L ir BKP) II suvažiavime išrinktas CK nariu ir delegatu į RKP(b) VIII suvažiavimą. 1919.VIII buvo L ir BKP CK sekretorius. 1919.IX—1920.I dirbo L ir BKP nelegalaus darbo biure. Nuo 1920.II dirbo pogr. darbą Vilniuje, buvo paskirtas L ir BKP Vilniaus kr. Centro Biuro nariu. 1921—24 Baltarusijos KP Centro Biuro narys, Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas, TSRS Centro Vykd. K-to narys (1923). 1924—27 Lenkijos KP atstovas Kominterne, Kominterno Vykd. K-to narys, kandidatas į Vykd. K-to Prezidiumo narius. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis.

BOGUŠAS, Bohušas, Bauža, Ksaveras [1746.I.1 Vaisgeniuose (Ukmergės rj.) — 1820.IV.4 Varšuvoje] — literatas, publicistas. Kilęs iš bajorų. Mokėsi Vilniaus jėzuitų m-loje, įstojo į jų ordiną. Studijavo Vilniaus akademijoje ir Romoje. 1773—80 karaliaus dvaro iždininko A. Tyzenhauzo sekretorius ir patarėjas. 1777—78 su Tyzenhauzu apkeliavo beveik visą Europą. Kelionės įspūdžius aprašė dienoraštyje; kritikavo feod. santvarką, siūlė išlaisvinti baudžiauninkus. 1780—82 Lietuvos civ. tribunolo pirmininkas. 1784 išrinktas Vyriausiosios m-los moralinių mokslų kolegijos nariu ir m-lų vizitatoriumi. Už ryšius su 1794 sukilimo rengėjais įkalintas Smolensko kalėjime. 1803 Vilniaus un-to išrinktas generaliniu Lietuvos m-lų vizitatoriumi, vėliau — Vilniaus un-to garbės nariu. 1804 nusikėlė į Varšuvą, kur iki mirties buvo veiklus Mokslo bičiulių d-jos narys. Nuo 1810 teisėjas. Liko nespausdintas Lietuvos m-lų vizitacijų aktas, kuriame B. kėlė progresyvių minčių, rūpinosi sudaryti sąlygas neturtingiesiems mokytis vid. m-lose. Žuvo jo rašytos Baro konfederacijos istorijos rankraščiai (3 t.).

Mokslo bičiulių d-jos pavestas, B. parašė lenkų kalba studiją ,,Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę", kurią 1806 perskaitė d-jos posėdyje, o 1808 išleido atskira knyga. 1811 studija buvo išversta į rusų, vėliau į pranc. kalbas. Ją rašydamas, B. rėmėsi Pil. Ruigio ,,Lietuvių kalbos tyrinėjimu", žodynu, K. Širvydo žodynu ir kt. šaltiniais. Studijoje siūlė Vilniaus un-tui įkurti d-ją iš lietuviškai mokančių žmonių, kurie rinktų tautosaką ir leistų liaudžiai knygas liet. kalba. Remdamasis kronikininkais ir naujesniaisiais autoriais, įrodinėjo, kad lietuviai šių dienų Lietuvoje gyvena nuo seniausių laikų. Atmetė lietuvių kilmės iš romėnų teoriją. Įrodinėdamas liet. lit-ros senumą, pacitavo tariamai senoviškus vertimus į liet. kalbą — 4 eilutes iš Vergilijaus ,,Eneidos" ir 30 eilučių — iš Ovidijaus ,,Metamorfozių". B. studijos tikslas — įtikinti feod. visuomenę, kad liet. kalba yra labai sena, tinka grož. lit-rai ir turi teisę būti vartojama kultūriniame gyvenime. Studija sukėlė lenkų ir lietuvių rašytojų susidomėjimą liet. tautos praeitimi, kalba. B. pasireiškė kaip karštas liet. kalbos gynėjas, istorinių dokumentų rinkėjas. B. gyvenimą ir veiklą lenkų kalba plačiai aprašė L. Chmajus studijoje ,,F. K. M. Bogušas, jo gyvenimas ir švietėjiška veikla" (par. 1941: rankraštis saugomas Lietuvos TSR MA Istorijos in-to rankraštyne).

Ršt.: O początkach narodu i języka litewskiego, Warszawa, 1808; Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę.— Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

BOJĀNUS Liudvigas Heinrichas [1776.VII.16 Buchsveileryje (Elzasas, Prancūzija) — 1827.IV.2 Darmštate (VFR)] — anatomas ir zoologas. 1797 baigė Jenos un-tą. 1798—1800 gydytojas Darmštate. 1801—03 tobulinosi veterinarijos srityje Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje ir Danijoje; studijavo lyg. anatomiją Paryžiuje pas gamtininką Ž. Kiuvjė. 1804 išrinktas Vilniaus un-to profesoriumi. 1806—12 dėstė veterinariją, o 1815—24 lyg. anatomiją (1812—14 buvo pasitraukęs į Peterburgą). Un-te įkūrė zootomijos ir zoologijos kabinetus.

1823 įsteigė Vilniaus vet. felčerių m-lą. B. buvo lyg. anatomijos mokslo pradininkas ir pirmasis jo profesorius Rusijoje. Ypač plačiai tyrinėjo ir aprašė plokštėtažiaunius moliuskus; jų šalinamasis organas, kurį B. klaidingai laikė plaučiais, iki šiol vadinamas „Bojanaus organu". B. pirmasis išaiškino ir kai kuriuos stuburinių embriologijos klausimus (vandenmaišio ir šlapimmaišio, pirminės žarnos ir trynio pūslės santykius). Vokiečių, prancūzų, lenkų ir lotynų kalbomis parašė ir išspausdino apie 10 knygų ir apie 60 moksl. straipsnių veterinarijos, lyg. anatomijos, embriologijos ir kt. klausimais. B. buvo materialistas evoliucionistas, pripažinęs gyvosios gamtos vieningumą, jos vystymąsi nuo paprasčiausių iki sudėtingų, tobulesnės sandaros organizmų; aukščiausia gamtos organizacijos viršūne laikė žmogų.

Ršt.: O ważniejszych zarazach bydła rogatego i koni, Wilno—Warszawa, 1810; Über die Ausrottung der Rindviehpest in Polen und Litauen, Riga, 1811; Des principales causes de la dégénération des chevaux, Vilna, 1815; Introductio in anatomen comparatam, Vilnae, 1815; Anatome testudinis europeae, Vilnae, 1819—21.

Lit.: **Z. Federowicz,** Ludwik Henryk Bojanus, Wrocław—Warszawa, 1958 [su bibliografija].

BÒKAS (Bock) Fridrichas Samuelis [1716—1786 Karaliaučiuje] — Prūsijos istorikas. Baigė Karaliaučiaus un-tą. Nuo 1743 Karaliaučiaus un-to filosofijos docentas, vėliau teologijos ir graikų lit-ros profesorius, un-to bibliotekininkas. Parašė veikalų Prūsijos istorijos klausimais. „Studijoje apie Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinę gamtos istoriją" (vok. k., t. 1, 1787) pateikė žinių apie liet. papročius, liet. kalbos ir patarlių pavyzdžių (iš P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo", 1745), svarstė lietuvių ir graikų kalbų giminystės klausimą, išspausdino trijų liet. liaudies dainų vertimus į vok. kalbą (iš J. Herderio „Liaudies dainų", t. 1, 1778).

BÒKSAS. Lietuvoje pirmosios B. rungtynės surengtos 1923. Pirmas žymesnis Lietuvos boksininkas buvo J. Vinča (pussunkis svoris), kuris 1927 nugalėjo stipriausius Latvijos ir Estijos boksininkus, dalyvavo Amsterdamo olimpinėse žaidynėse (1928), laimėjo keletą rungtynių užsienyje. Be jo, minėtini boksininkai S. Bagdonavičius, L. Misiūnas, R. Mironas, V. Selventas, A. Zaboras ir kt. Tačiau bendras B. lygis burž. Lietuvoje buvo žemas. Didelių pergalių bokse buvo pasiekę kai kurie lietuviai išeiviai: J. Čipulionis (George Chip), gyvenęs JAV, 1913—14 yra buvęs profesionalų B. pasaulio čempionu (vidutinis sv.), JAV lietuvis J. Šarkis-Žukauskas (Jack Sharkey) 1932—33 — absoliučiu profesionalų B. pasaulio čempionu.

Taryb. metais B. lygis Lietuvoje labai pakilo. A. Šocikas (sunkusis sv.) 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1956 buvo TSRS čempionas ir 1953, 1955 Europos čempionas. Boksininkas R. Tamulis (II pusvidutinis sv.) yra iškovojęs TSRS

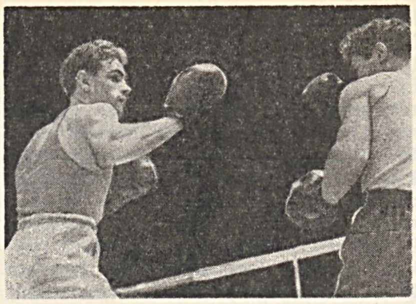

Boksas. Europos čempionas R. Tamulis

(1959, 1961, 1962, 1964) ir Europos (1961, 1963, 1965) čempiono vardą, o 1964 olimpinėse žaidynėse Tokijuje laimėjo sidabro medalį. D. Pozniakas (pussunkis sv.) 1962 ir 1965 buvo TSRS čempionas, 1965 Europos čempionas. Be to, buvo TSRS čempionais: 1955 — R. Juškėnas (sunkusis sv.), 1956 — R. Murauskas (pussunkis sv.), prizininkais: L. Rugys (I pusvidutinis sv.), S. Uosis (lengviausiasis sv.), J. Pozniakas (I vidutinis), A. Zurza (puslengvis sv.), J. Čepulis (sunkusis sv.) ir kiti. Lietuvos B. komanda pasižymi gera technika ir yra nugalėjusi Lenkijos, Vengrijos, Čekoslovakijos ir kt. šalių boksininkus. 1965 TSRS bokso pirmenybėse Lietuvos B. komanda užėmė III vietą. 1965.I.1 Lietuvoje B. kultivavo apie 1800 sportininkų (jų tarpe 30 sporto meistrų).

BÓKŠTAI — kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 7 km į š. v. nuo Šilalės, 2 km į š. r. nuo Šilalės—Kvėdarnos kelio; kolūkio centras. 163 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Š. pakraštyje prasideda Bokštų pelkė; dalis jos taryb. metais nusausinta, paversta kultūrine pieva. Yra pr. m-la (nuo 1920).

BÓKŠTŲ PELKĖ, Klabų pelkė,— pelkė Šilalės rj., 7 km į š. v. nuo Šilalės. Plotas 218 ha; didž. gylis 6,8 m. Ežerinės kilmės aukštapelkė, ištįsusi iš v. į r. Jūros intakų Vėžaus ir Lokystos vandenskyroje. Paviršius lygus, rytuose — iškilas. Augalija plynraistinė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 2,5 m. 52% klodo yra aukštapelkinio tipo, likusi dalis — žemapelkinio, tarpinio ir mišraus. Vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 9,1%.

BÓLENAS (Bohlen) Peteris [1796.III.13 Viupelse (Oldenburgo prov.) — 1840. II.6 Halėje] — R. Prūsijos lietuvių tautosakos rinkėjas. 1821—24 Halės ir Bonos un-tuose studijavo sanskritą, 1825—1839 Karaliaučiaus un-te dėstė Rytų kalbas. Išleido darbą „Lietuvių kalbos palyginimas su sanskritu" (1830). 1827—1835 Klaipėdos krašte surinko 130 dainų, iš jų 101 su melodijomis. 59 dainos paskelbtos žurnale „Neue preussische Provinzialblätter" (1857—66) ir 60 dainų — Ch. Barčo rinkinyje „Dainų balsai" (t. 2, 1889).

BOLÒTINAS Adolfas [g. 1925.V.20 Charkove] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1954). 1949 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1949 dėsto teorinę fiziką Vilniaus un-te. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1956 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių atominės, molekulinės teorinės spektroskopijos ir kt. klausimais.

„BOLŠEVIK" („Bolševikas") — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1929—1931 Vilniuje žydų kalba. Leido V. Baltarusijos Komunistų partijos CK.

„BOLŠEVÌKINIS KẼLIAS"— 1. Tarybinis buvusio Tytuvėnų rj. laikraštis, ėjęs 1951.II.2—1953.VI.7.

2. Tarybinis buvusio Linkuvos rj. laikraštis, ėjęs 1951.III.2—1953.VI.6.

„BOLŠEVÌKINIS ŽÕDIS" — tarybinis Kelmės rj. laikraštis, ėjęs 1948.XII.5—1953.VI.4.

„BOLŠEVÌKINIU KELIŨ" — tarybinis Kaišiadorių rj. laikraštis, ėjęs 1946. X.6—1953.III.26.

BÓNA Sforca [1494.II.2 Milane — 1557. XI.20 Baryje (Italija)] — Žygimanto Senojo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, žmona, Milano ir Bario kunigaikštytė. Kišosi į valstybės polit. gyvenimą, buvo intrigantė, kovojo su vietiniais didikais, visokiomis priemonėmis kaupė turtus. Karaliui, kuris buvo senesnis už ją 28 metais, turėjo daug įtakos. B. rūpesčiu 1522 Lietuvos ponų taryba, dar Žygimantui Senajam gyvam esant, pripažino jos sūnų Žygimantą Augustą, 2 metų berniuką, Lietuvos sosto įpėdiniu. 1529.X.18 Vilniaus seimas formaliai paskelbė jį Lietuvos did. kun-ščiu, o XII.18 jis buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. Lietuvoje B. turėjo dvarų ir rūpinosi jų pelningumu, kultivavo naujus augalus, vykdė savo valdomose žemėse reformą, kurios pavyzdžiu vėliau pasinaudojo Žygimantas Augustas *valakų reformai* įvykdyti visoje Lietuvoje. Bonai buvo paskirtas valdyti Gardinas. Žygimantui Senajam mirus, B. išvyko į Italiją, išsiveždama Lietuvoje ir Lenkijoje įsigytus turtus.

BONIFRÃTRAI [lot. *boni fratres* — geri broliai] — katalikų vienuolių ordinas, įsteigtas 1540 Ispanijoje. Paplito Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Baltarusijoje. 1635 B. įsikūrė Vilniuje. Vertėsi ligonių slaugymu, ligonių laikymu, skleidė reakcines, klerikalines idėjas. 1834 B. ordinas Lietuvoje buvo likviduotas.

BÕNIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Vandžiogalos apyl., 7 km į p. r. nuo Vandžiogalos; tarybinio ūkio centras. 65 gyv. (1959). Į š. nuo B. yra Girelės miškas, pietuose — Boniškių miškas. Pr. m-la (nuo 1932), biblioteka.

BÒNKAS Jokūbas [1908.II.17 Vilniuje — 1943.XII Baltarusijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1926 Vakarų Baltarusijos KP (VBKP) narys. 1927 už rev. veiklą buvo kalinamas Vilniuje. Nuo 1928 VBKP Vilniaus miesto k-to narys. 1931 mokėsi Minsko part. m-loje. 1932 VBKP CK profs-gų skyriaus sekretorius (Vilniuje). 1933—35 mokėsi part. m-loje Maskvo-

je. 1935 grįžo į Vilnių dirbti pogr. darbo, bet netrukus suimtas ir nuteistas 10 metų kalėti. D. Tėvynės karo metais vadovavo partizanų spec. grupei Baltarusijoje. Žuvo, vykdydamas kovinę užduotį.

BONÒSKIS (Bonosky) Filipas [g. 1916.III.7 Dakense (JAV, Pensilvanijos valstija)] — JAV rašytojas, pažangus visuomenės veikėjas. Gimęs liet. šeimoje. (Tėvas J. Baranauskas 1900 iš Lietuvos emigravo į JAV.) 1933 baigė vidurinę m-lą, mokėsi Vašingtono ped. koledže. Buvo mokytojas, profsąjungų darbuotojas, dirbo gamykloje. 1947—64 vienas pažangaus JAV žurnalo „Mainstream" („Pagrindinė srovė") redaktorių. Anglų k. parašė romanų iš JAV darbininkų gyvenimo, apsakymų, apybraižų, publicistinių straipsnių. 1959, 1960 ir 1965 lankėsi Tarybų Lietuvoje. Į lietuvių k. išversta: romanai „Liepsnojantis slėnis" (1957), „Stebuklingasis papartis" (1961), apybraiža „Brolis Bilis Makajus" (1964).

BÒPAS (Bopp) Francas [1791.IX.14 Maince — 1867.X.23 Berlyne] — vokiečių kalbininkas, sanskritologas, vienas lyginamosios kalbotyros pradininkų. Nuo 1812 studijavo sanskritą, arabų ir persų kalbas Paryžiuje, Londone. 1821—1864 Berlyno un-to profesorius. Didelę reikšmę lyginamosios-istorinės kalbotyros sukūrimui turėjo B. veikalas „Sanskrito asmenavimo sistema, lyginant su graikų, lotynų, persų ir germanų kalbomis" (1816), kuriame, remdamasis sanskrito gramatine sandara, mėgino įrodyti ide. kalbų veiksmažodžio formų bendrą kilmę, atstatyti jų pirminę struktūrą. Dar daugiau kalbų B. išnagrinėjo „Sanskrito, zendo, armėnų, graikų, lotynų, lietuvių, senosios slavų, gotų ir vokiečių kalbų lyginamojoje gramatikoje" (6 d., 1833—52), kuri davė pradžią ir liet. kalbos moksl. tyrinėjimui. Išleido sanskrito-lotynų kalbų žodyną (1830), sanskrito gramatiką (1834), monografijas „Apie keltų kalbas" (1839) ir „Apie senovės prūsų kalbą" (1853), keletą sanskrito tekstų su tiksliais vertimais į lot. kalbą ir kt.

Lit.: S. Lefmann, Franz Bopp, B., 1891.

BORATÌNKA — feodalinės Lietuvos moneta (XVII a.). Pavadinimas kilęs nuo pinigų kalyklos savininko Boratinio pavardės. Ž. *Pinigai.*

BORAVÀ, Šilinė, — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 12 km į p. nuo Švenčionių. 26 gyv. (1959). Vakaruose už 1,5 km teka Mera (Žeimenos intakas). Yra VI—VIII a. pilkapiai su akmenų vainikais ir griautiniais bei degintiniais kapais. Radiniai yra Valst. ist. muziejuje Maskvoje.

„BORBA" („Борьба"—„Kova") — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1920—22 Kaune rusų kalba. Leido LKP Kauno rj. k-tas. Spausdintas spaustuviniu būdu. Išėjo 7 nr.

BORDONÁITĖ Mira [g. 1910.I.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1965). Kilusi iš tarnautojų. 1926 Kaune baigė g-ją, studijavo istoriją Kauno un-te. 1926 įstojo į LKJS ir įsijungė į rev. darbą. Už LKP atsišaukimų platinimą darbininkų tarpe 1930.IV kariuomenės teismo nuteista 6 metus kalėti. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. Išėjusi iš kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą. 1936—1940 LKJS CK sekretorė, jo organo „Darbininkų ir valstiečių jaunimas" redaktorė. Nuo 1927 bendradarbiavo LKP ir LKJS pogr. spaudoje (pseudonimai Viktė, Viktoras, Viktutė, Stasytė, M. Stasiūnas ir kt.). 1940.IV ištremta į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą, iš kurios išėjo 1940.VI. Už rev. veiklą kalinta 7 metus. 1940—44 LLKJS CK II sekretorė, po karo dirbo Radijo k-te skyriaus vedėja, paskui k-to pirmininke. 1953 baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. Nuo 1953 Vilniaus un-to TSKP istorijos, nuo 1963 moksl. komunizmo pagrindų katedros vyr. dėstytoja.

BOREIKÀ Karolis [g. 1891.XI.1 Pociūnėliuose (Radviliškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1919.V—1923 priklausė LKP. 1920 išrinktas LKP Šiaulių rj. k-to nariu. Partijos iškviestas į Kauną, laikė konspiratyvų butą, kuriame susitikinėjo vadovaujantieji LKP darbuotojai. Nuo 1924 pasitraukė iš rev. veiklos ir, apsigyvenęs Linkuvoje, dirbo batsiuviu.

BOREIKÁITĖ Elizaveta [g. 1922.V.6 Kaune] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1962). Nuo 1947 TSKP narė. 1951 baigusi Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR industrializavimą ir kt.

BOREĨKIAI, Bareikiškės,— kaimas Vilniaus rj., Rukainių apyl., 16 km į p. r. nuo Vilniaus, Minsko plento p. pusėje. 127 gyv. (1959). Pr. m-la. B.— senas kaimas. Jame buvo įsikūrusi Boreikių giminė, minima XV—XVI a. kronikose. XVII a. B. palivarkas priklausė Vilniaus karmelitų vienuolynui, XIX a.— Tiškevičių valdomam Nemėžio dvarui. Boreikiuose 1853—61 su pertraukomis gyveno ir kūrė lenkų poetas demokratas V. Sirokomlė-Kondratovičius. Čia jis sukūrė poemas: „Margeris", „Piastų duktė", „Janas Demborogas" (visos 1855), dramą „Pirkelė miške" (1855), pašnekas „Neraštingasis" (1853), „Kaimo mokykloje" (1862), kelionių po Lietuvą aprašymus, eilėraščių rinkinį „Boreikiai" (1860). Boreikiuose poetą lankė komp. S. Moniuška, poetas ir publicistas A. Odinecas, rašytojai A. Petkevičius, M. Malinauskas, Vilniaus archeologas E. Tiškevičius. Namas, kuriame gyveno poetas, yra saugomas valstybės. Jo kieme 1897 pastatytas paminklinis juodo granito stalas, kuriame iškalta lyra, apjuosta ąžuolo lapų vainiku, ir memorialinis įrašas.

BOREIŠÀ Juozas [g. 1914.XII.20 Viglaukyje (Jonavos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Linotipininkas. 1940—41 mokėsi Vidaus reikalų liaudies komisariato aukštojoje m-loje Maskvoje. 1941—1942 adm. darbuotojas Pavolgyje. 1942 pab. atvyko į okupuotą Lietuvą, buvo partizanų būrio „Bičiuliai" žvalgas-radistas. Po karo dirbo adm. darbą Trakų, Ukmergės ir Panevėžio apskrityse. 1948—54 TSKP narys. Nuo 1951 linotipininkas Kaune.

BOREIŠIENĖ Ona Birutė [g. 1928.V.24 Aleniškyje (Šiaulių rj.)] — pedagogė, žurnalistė. 1947 baigusi Radviliškio vid. m-lą, iki 1950 mokytojavo Kuršėnų vid. m-loje. 1950—61 Telšių Žemaitės vid. m-los mokytoja. Nuo 1953 TSKP narė. 1953 baigė Šiaulių mkt. in-tą. 1955—61 laikr. „Komunizmo aušra" redaktorė. 1961—65 žrn. „Tarybinė mokykla", nuo 1965 „Tarybinė moteris" redaktorė.

BÒRIKAS Samuilas [g. 1923.XI.1 Ananjeve (Odesos sr.)] — žurnalistas. 1942—1945 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1946 dirba „Tarybinės Klaipėdos" redakcijoje. Nuo 1956 TSKP narys. 1960 baigė Leningrado Krupskajos bibliotekininkystės in-tą. Išleido apybraižų, brošiūrų lietuvių ir rusų kalbomis.

Ršt.: Atgimęs miestas, V., 1954; Kovoje už darbo našumo pakėlimą, V., 1955; Neramios širdys, V., 1956; Didžioji šeima, V., 1964.

BORISÀ Bronius [g. 1916.IV.20 Avižieniuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas, inžinierius mechanikas. Kilęs iš darbininkų. 1934—37 Kaune priklausė LKP. 1938—40 atlikęs karinę tarnybą, dirbo statybos techniku Kauno savivaldybėje. 1940—41 studijavo Kauno un-te. Nuo 1942.V diversinės grupės Kaune partizanas. Nuo 1942 TSKP narys. 1944—45 adm. darbuotojas Kaune. 1950 baigęs Kauno un-tą, dirbo Kauno sr. kolūkių statybos v-bos viršininku, nuo 1953 Lietuvos TSR maisto produktų pramonės ministro pavaduotoju, nuo 1954 Jurbarko MTS direktoriumi. Nuo 1956 Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los direktorius; suorganizavo g-los statybą ir skaičiavimo technikos gamybą.

BORISÀ Hubertas [1920.IX.27 Žadavainiuose (Utenos rj.) — 1944.V Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1958). Kilęs iš

valstiečių. Nuo 1938 LKJS narys. Tais pačiais metais, mokydamasis Kauno aukštesniojoje technikos m-loje, buvo aktyvus komjaunimo organizatorius. 1939 drauge su V. Mozūriūnu ir kt. išleido šapirografuotą laikraštuką „Moksleivių tiesa". Nuo 1940 šios m-los komjaunimo org-jos sekretorius. D. Tėvynės karo pradžioje Kauno komjaunimo būryje kovojo prieš vokiečių desantininkus ties Utena. 1941 dalyvavo kautynėse, ginant Maskvą. 1942 su žvalgybine grupe pasiųstas į priešo okupuotą Kauną. Nuo 1943 rudens buvo LLKJS Kauno miesto ir apskrities k-to narys, suorganizavo 4 komjaunimo kuopeles Žaliakalnyje, palaikė ryšį su LKP Pietų srities k-tu, padėjo parinkti žmones ir pasiųsti juos į partizanų būrius. 1944.III.31 hitlerininkų buvo apsuptas ir sužeistas, bet iš apsupimo ištrūko. 1944.IV.2—26 gulėjo Kauno ligoninėje, buvo operuotas. Vok. saugumo organams pradėjus įtarinėti, iš ligoninės slaptai išvežtas į saugesnę vietą. 1944.IV.27 suimtas, gestapininkams aptikus konspiratyvų butą. Gestape buvo žiauriai kankinamas. Matydamas, kad nėra jokios vilties išsigelbėti, nusižudė.

Lit.: P. Štaras, Drąsios širdys, V., 1958; A. Viršulis, Didvyrių kelias, V., 1959.

BORISĄ Vladas [1923 Žadavainiuose (Utenos rj.) — 1944.V Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Gyvendamas Kaune, 1942.VI užmezgė ryšius su partizanų žvalgybine grupe ir žiauriausio fašistinio teroro sąlygomis beveik 2 metus vykdė jam pavedamus uždavinius: rūpinosi radijo akumuliatoriais, šoviniais ir ginklais, palaikė ryšius tarp grupės narių ir jiems padedančių asmenų. Kartu su J. Inčiūra išvežė iš ligoninės į saugesnę vietą savo sužeistą brolį Hubertą. 1944.IV gestapo suimtas Kaune. Nužudytas IX forte.

BORISĒVIČIUS Leonidas [1924.II.14 Kaune — 1942.X.17] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1941 VLKJS narys. Nuo 1941.VII veikė Kauno pogr. komjaunimo org-joje. Aktyviai dalyvavo diversijose prieš hitlerinius okupantus: ardė telefono linijas, kartu su kitais susprogdino grūdų sandėlį ir kt. Teikė partizanams žinias. 1942.V.7 suimtas. Tardymo metu buvo hitlerininkų policijos žiauriai kankinamas, vėliau nužudytas.

BORISĒVIČIUS Simonas [g. Šlaveituose (Kretingos rj.)] — 1831 sukilimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Salantų parapinės m-los mokytojas. 1831.II drauge su Ginteliškių dvaro valstiečiu J. Giedrimu vadovavo Ginteliškių ir Salantų parapijų valstiečiams, pasipriešinusiems caro valdžiai. Prasidėjus 1831 sukilimui, buvo sukilėlių kapitonu ir pulko vado pavaduotoju. Kovojo prieš carinę kariuomenę iki sukilimo pabaigos, paskui emigravo į Prancūziją. Emigracijoje lietuviškai susirašinėjo su kitais sukilimo dalyviais. Mirė Prancūzijoje.

BORISÍENĖ Stanislava [Gopaitė; g. 1925. XII.5 Kaune] — režisierė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1965). 1944 baigė Kauno dramos teatro studiją, 1949 — Kauno un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1944—49 Kauno dramos teatro aktorė. Nuo 1950 TSKP narė. 1950—1952 Kauno muz. dramos teatro aktorė ir direktorė. 1953—56 Lietuvos TSR Radijo k-to meninių laidų vyriausioji redaktorė, viršininko pavaduotoja. 1957 Vilniaus televizijos studijos direktorė ir televizijos laidų vyriausioji režisierė. Nuo 1957 Lietuvos TSR Radijo ir televizijos k-to televizijos vyriausioji režisierė. Rašo scenarijus ir inscenizacijas, režisuoja menines televizijos laidas, radijo ir televizijos teatro pastatymus.

Televizijos pastatymai: P. Cvirkos „Sąžinė" (1959), Dž. Londono „Nužudyti žmogų" (1959), B. Brechto „Baltasis kryžius" (1961), Verkoro „Jūros tyla" (1964), J. Marcinkevičiaus „Pušis, kuri juokėsi" (1965) ir kt.

BORISÓVIČIUS Vladislovas [1910.I.2 Maskvoje — 1944.VI Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš darbininkų. Vilniaus un-te 1932 įstojo į kairiųjų studentų pogrindinę antifaš. org-ją „Frontas", bendradarbiavo antifaš. laikr. „Po prostu" („Paprastai"), „Karta" („Lapas"). Už rev. veiklą 1937 buvo kalinamas. D. Tėvynės karo metais dalyvavo antifašistiniame judėjime hitlerininkų okupuotose srityse, įstojo į Komunistų partiją. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BORKÁUSKAS Edvardas [g. 1908.X.13 Podolguose (Tulos sr.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1936 baigė Brno Aukštąją technikos m-lą. Nuo 1946 dirba ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te), nuo 1957 docentas, nuo 1962 statybos darbų organizavimo katedros vedėjas. Vadovėlio „Statybos darbų technologija" (1963) bendraautoris. Paskelbė brošiūrų ir moksl. straipsnių statybos ir statybinių medžiagų klausimais.

BORKŸS Stanislovas [1909 Starkuose (Vilkaviškio rj.) — 1942 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Pilviškių vls. partorgas. Įsibrovus hitleriniams grobikams į Lietuvą, slapstėsi. 1942.IV policijos susektas, išvežtas į Kauną ir nužudytas.

BORKŸS Viktoras [1908.VII.5 Starkuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, siuvėjas. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Nuo 1934 LKP Vilkaviškio rj. IV parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1934 suimtas ir 1935 nuteistas 8 metus kalėti. 1940 LKP Pilviškių vls. part. organizatorius. Nuo 1940.XII Lietuvos TSR valst. saugumo darbuotojas. D. Tėvynės karo pradžioje nužudytas hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų.

BÓRKUS — legendarinis romėnų kilmės lietuvių kunigaikštis. XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas, rašydamas apie tariamą lietuvių protėvių atkeliavimą į Lietuvą iš Italijos, B. vardo dar nemini. B. vardas aptinkamas tik XVI a. pirmosios pusės šaltiniuose, kur sakoma, kad B. buvęs vyriausiasis Palemono sūnus. Jis įkūręs miestą prie Jūros u., kurį pavadinęs Jurbarku. Mirus B. ir nepalikus įpėdinių, jo žemes su Jurbarku ėmęs valdyti brolis Kūnas. Iš tikro B. asmuo neturi jokio ist. pagrindo. Jurbarkas, įsikūręs prie Mituvos žiočių, yra gavęs vardą nuo vėliau ten pastatytos Georgenburgo (Jurgenburgo) pilies. Kaip ir daugelis kitų išgalvotų liet. kun-ščių vardų, B. buvo reikalingas metraštininkams užpildyti spragai Lietuvos istorijoje nuo „romėnų atkeliavimo" iki Gedimino. Bet dar XIX a. nekritiški istorikai ir rašytojai romantikai neabejojo Borkaus buvimu.

BORODAVKA Nikolajus [g. 1918.X.15 Nižniaja Pokrovkoje (Ukrainos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1938 tarnavo Raudonojoje Armijoje, D. Tėvynės karo pradžioje kovėsi fronte, buvo sužeistas. 1942 pavasarį pateko į belaisvių stovyklą, iš kurios 1943 pabėgo ir kovojo Adomo Mickevičiaus partizanų būryje, dalyvavo Vilniaus vadavime. Pokario metais dirbo Vilniaus miesto vietos priešlėktuvinės apsaugos štabe, nuo 1946 „Tiesos" leidyklos spaustuvės direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1960 Lietuvos KP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos ir spaustuvės skyriaus vedėjas.

BORODÍNSKAS Alfonsas [1901.XI.8 Sketeliuose (Pasvalio rj.) — 1943.VII.26 Fiodorovkoje (Oriolo sr., Pokrovsko jės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo staliumi. Dirbdamas Kauno geležinkelio dirbtuvėse, 1935 įstojo į LKP, buvo geležinkelininkų part. kuopelės sekretorius, dirbo ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1939.X.11 dalyvavo demonstracijoje Kaune. Už rev. veiklą 1940.IV suimtas ir ištremtas į Pabradės priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

BORÓVSKAJA Chiena [Kaplinskaja; g. 1914.XII.19 Vidžiuose (Baltarusijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Didžiojo Tėvynės karo partizanė. 1930 baigė g-ją Vilniuje. 1936—1938 dalyvavo Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos pogr. veikloje. 1940—41 dirbo profsąjunginį darbą Vilniuje. 1941—43 Vilniaus gete aktyvi antifašistė. Nuo 1942 TSKP narė. 1943—1944 partizanų būrio „Už pergalę" komisarė. 1944—59 dirbo adm. darbą Vilniuje. Nuo 1959 pensininkė.

BORTKĖVIČIENĖ Felicija [1873.IX.1 Linkaučiuose (Panevėžio rj.) — 1945.X.21 Kaune] — visuomenės veikėja. 1885—1889 mokėsi Kauno mergaičių g-joje, iš kurios buvo pašalinta už mokinių streiko organizavimą. 1890 baigė Vilniaus mergaičių g-ją, metus studijavo Varšuvoje, Moravskos aukštuosiuose moterų kursuose, humanitarinius mokslus. Caro valdžiai kursus uždarius, įsikūrė Ukmergėje, dirbo banke. 1899—1915 gyveno Vilniuje, kur įsitraukė į buržuazinės liberalinės liet. visuomenės veiklą. Rūpinosi caro valdžios draudžiamos liet. spaudos („Varpo", „Ūkininko", „Naujienų") gabenimu ir platinimu. Aktyviai dalyvavo „Kankinių kasos" veikloje — šelpė kalinamus 1905—07 revoliucijos dalyvius, organizavo jų išvadavimą. 1905—15 viena laikr. „Lietuvos ūkininkas" ir „Lietuvos žinios" leidėjų. 1915—18 gyveno Rusijoje, dalyvavo karo pabėgėlių šelpimo org-jų, R. Prūsijos lietuvių tremtinių d-jos „Globa" veikloje. Burž. Lietuvoje valstiečių liaudininkų partijos veikėja, „Varpo" b-vės direktorė, „Lietuvos žinių", „Jaunimo" ir kt. period. leidinių atsakingoji redaktorė. Buvo nuolatinė neturtingų moksleivių šelpimo d-jos „Žiburėlis" pirmininkė. Taryb. metais parašė atsiminimų apie Žemaitę. Išvadavus Tarybų Lietuvą iš vok. faš. okupacijos, buvo Kauno miesto Ypatingosios komisijos vok. faš. grobikų piktadarybėms nustatyti ir ištirti narė.

BORTKĖVIČIUS Vincentas [g. 1776 Palesiuje (Švenčionių aps.)] — 1831 sukilimo dalyvis. Dalyvavo T. Kosciuškos sukilime artilerijos poručiku, kovėsi Varšuvoje. Prasidėjus 1831 sukilimui, išrinktas Švenčionių aps. sukilėlių vadu. 1831.IV.17—20 su Švenčionių sukilėliais dalyvavo Zaluskio vadovaujamame Vilniaus puolime, paskui pasitraukė į Švenčionis, o 1831.V.5 su sukilėliais — į Disnos aps. ir susijungė su Disnos bei Vileikos aps. sukilėliais. 1831.V.21 B. vadovavo sukilėlių kavalerijai kautynėse ties Kačergiške. Sukilimą nuslopinus, 1832.I.9 suimtas ir kalinamas Vilniuje, o 1833.X ištremtas į Vologdos gub., paskui į Smolensko gub., kur iki mirties gyveno policijos prižiūrimas.

BORUCHOVIČIŪTĖ Altė Riva [**Teperienė**; g. 1921.XI.25 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. 1941—44 Kauno geto antifaš. kovos org-jos pogr. k-to narė. Nuo 1943 TSKP narė. 1944 — būrio „Mirtis okupantams" partizanė. Pokario metais Kaune „Kaspino" f-ko darbininkė.

BORUTA Kazys [1905.I.6 Kūlokuose (Kapsuko rj.) — 1965.III.9 Vilniuje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). I pasaul. karo metais lankė g-ją Vilniuje, vėliau Maskvoje. 1918 grįžo į Lietuvą. Kurį laiką mokėsi Marijampolės g-joje, nuo 1920 — Marijampolės mkt. seminarijoje. Dalyvavo aušrininkų org-jos veikloje. 1924 už Gegužės Pirmosios šventimą iš seminarijos pašalintas. Nuo 1921 bendradarbiavo „Aušrinėje" ir kituose period. leidiniuose. Eksternu išlaikęs baigiamuosius egzaminus, 1924 Kauno un-te pradėjo studijuoti lit-rą ir istoriją. Už vadovavimą Studentų socialistų d-jos surengtam protesto mitingui prieš mirties bausmės įstatymą (ryšium su kareivio komjaunuolio N. Jubilerio sušaudymu) 1925 iš un-to pašalintas. 1926 išvyko į Vieną, studijavo lit-rą ir filosofiją. 1927 grįžo į Lietuvą. Netrukus buvo įkalintas, paskui iš Lietuvos ištremtas. Įsijungė į politinių emigrantų antifašistų veiklą. B.— vienas literatūrinio antifašistinio judėjimo Lietuvoje organizatorių. Padėjo ateiti į lit-rą V. Montvilai, K. Jakubėnui, vėliau J. Baltušiui. Gyvendamas Rygoje, išleido lit. almanachą „Audra" (1928). Iš Latvijos ištremtas, 1928—30 studijavo Vienos un-te. Prisidėjo prie žrn. „Trečias frontas" įsteigimo ir aktyviai jame bendradarbiavo. 1930 persikėlė į Berlyną. 1931 grįžo į Lietuvą. Redagavo lit. almanachą „Darbas" (1932). Už antifaš. veiklą 1933 nuteistas 4 metus kalėti, bet, rašytojams rūpinantis, 1935 amnestuotas. 1940 redagavo žrn. „Dienovidis", pasukdamas jį kairesne kryptimi. Nuo 1941 dirbo Lietuvos TSR Mokslų akademijoje, organizavo lit. muziejų. Hitlerinės okupacijos metais slėpė pabėgėlius iš Vilniaus geto, padėjo išsaugoti kai kuriuos Liet. lit-ros in-to ir MA centr. bibliotekos rankraštyno fondus. 1946 įsivėlė į antitarybinę veiklą, buvo teisiamas ir nubaustas. 1949 amnestuotas, dirbo lit. darbą.

Lit. veiklą B. pradėjo eilėraščiais, kurie gaivališku ekspresyvumu, šiurkščia fraze, hiperbolizuotais kaimo stichijos vaizdais buvo artimi „Keturių vėjų" krypčiai. Pirmuosiuose eil. rinkiniuose („Alo!", 1925; „Dainos apie svyruojančius gluosnius", 1927) reiškiamas romantinis protestas prieš burž. santvarkos tikrovę. Juose žymu ekspresionizmo ir S. Jesenino lyrizmo įtaka. Rinkinys „Kryžių Lietuva" (Ryga, 1927), už kurio platinimą ir skaitymą Lietuvoje grėsė 5000 lt bauda, išpopuliarino B. kaip vieną talentingiausių antifašistinės liet. lyrikos kūrėjų. Poez. rinkiniuose „Duona kasdieninė" (1933), „Eilės ir poemos" (1938), „Kryžių Lietuva" (papildytas leid. 1940) pavaizdavo vargstančią liaudį, smerkė burž. priespaudą, faš. terorą. Pagrindinis B. lyrikos motyvas — kova dėl laisvės, prieš fašizmą. Kalėjimas, pančiai, kryžiai ir mirtis — tokiais vaizdais ir simboliais poetas kalbėjo apie fašizmo engiamą Lietuvą. Jo sukurtas lyr. herojus — jokių varžtų ir kompromisų nepripažįstantis „bernas"— turėjo įtakos to meto antifašistinei liet. lit-rai. Neapykanta prispaudėjams, stiprūs laisvės potroškiai, gaivališkas maištingumas — ryškiausi B. lyrikos bruožai. B. eilėraščiams būdingas ekspresyvumas, kontrastiškos nuotaikos, drąsios metaforos bei hiperbolės; lyrizmas ir romantinis pakilumas juose jungiamas su šiurkštoku vaizdu, dinamiška ritmika.

Kazio Borutos „Sunkių paminklų" (1960) ir „Suverstų arimų" (1964) viršeliai

Antifaš. nuotaikos ryškios ir pirmosiose B. prozos knygose — groteskinėje apysakoje „Namas Nr. 13" (1928), nukreiptoje prieš Lietuvos faš. žvalgybą, ir apsakymų rinkinyje „Drumstas arimų vėjas" (1928), kuriame vaizduojamas daugiausia kaimo gyvenimas. Šių kūrinių veikėjų charakteriai dar neryškūs, stilius ekspresyvus, konstruktyviškas. Romane „Mediniai stebuklai" (1938), vaizduodamas liaudies menininko Vinco Dovinės gyvenimo ir kūrybos kelią antagonistinėje, menui abejingoje visuomenėje, B. smerkė socialinę neteisybę, klerikalizmą ir reakciją. Romanas pasižymi nuotaikingais kaimo buities vaizdais, lyrišku, poetišku stiliumi. Novelių romane „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo" (išl. 1940) B. parodė tragišką tiesos žodžio skleidėjo, kovotojo dėl laisvės likimą burž. teroro sąlygomis. B. parašė knygą jaunimui „Kelionės į šiaurę" (2 d., 1938—39) apie didvyriškus keliautojų žygius į Arktiką.

Ikitaryb. laikotarpio B. kūryba suvaidino nemažą vaidmenį pažangios, antifašistinės liet. lit-ros raidoje. Tačiau joje atsispindėjo ir kai kurie ideologiniai aušrininkų nenuoseklumai, individualaus maištavimo nuotaikos.

1940—41, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, B. išspausdino period. spaudoje keletą apsakymų („Kada giria pasikels?", „Smuikas" ir kt.). Pokario metais reiškėsi daugiau prozos kūriniais. Tautosakinės apysakos „Baltaragio malūnas" (išl. 1945; II, pataisytas, leid. 1962) siužetas ir vaizdinis koloritas paremtas liaudies pasakų apie žmogaus ir velnio kovą motyvais. Bet vidinis tų motyvų turinys naujas — tai poetiška įvairių žmogaus pergyvenimų — meilės, ilgesio, išdidumo, sielvarto — istorija, atitraukta nuo konkrečios tikrovės, perkelta į liaudiškos fantastikos pasaulį. Ryškiausiai pavaizduotas mėgstamas B. tipas — gaivališkas žmogus, gyvenąs tik jausmu, nepakenčiąs kompromisų. Apysakos kalba vaizdinga, melodinga. Dokumentinėje apysakoje „Sunkūs paminklai" (1960) B. pavaizdavo skulptoriaus

V. Grybo gyvenimo ir kūrybos kelią, konfliktą su burž. visuomene ir tragišką žuvimą vok. faš. okupacijos metais. Knygoje vaikams „Dangus griūva" (1955) B. ritmine kalba atkūrė liet. liaudies pasakas. Tautosaka bei liaudies jumoru paremtas kūrinys „Jurgio Paketurio klajonės" (1963).

B. daug dirbo vertimų srityje. Išvertė A. Tolstojaus „Petrą I", H. Ibseno „Brandą" ir „Cezarį ir galilėjietį", F. Šilerio „Vilių Telį", V. Šekspyro, R. Rolano, V. Korolenkos, K. Skalbės ir kt. rašytojų kūrinių.

Ršt.: Alo!, K. 1925; Dainos apie svyruojančius gluosnius, K., 1927; Kryžių Lietuva, Ryga, 1927; Drumstas arimų vėjas, Ryga, 1928; Namas Nr. 13, Kaunas—Ryga, 1928; Duona kasdieninė, K., [1933]; Eilės ir poemos, K., 1938; Mediniai stebuklai, K., 1938; Kelionės į šiaurę, 2 kn., K., 1938—39; Saulę ant savo pečių parnešti išėjo, K., 1940; Kryžių Lietuva, K., 1940; Dangus griūva, V., 1955; Šiaurės kelionės, V., 1957; Небо рушится, М., 1959; Sunkūs paminklai, V., 1960; Тяжёлые памятники, М., 1961; Baltaragio malūnas, V., 1962; Jurgio Paketurio klajonės, V., 1963; Кто вызвал бурю, Вильнюс, 1964 [vertė S. Maršakas]; Suversti arimai, [poezijos rinktinė], V., 1964.

Lit.: [Autobiografija] — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1957; **V. Kubilius,** K. Boruta — lyrikas ir romanistas.— Naujų kelių ieškant, V., 1964; **A. Venclova,** Pavasario upė, V., 1964 [p. 344—361]; **V. Galinis,** Nerimstančios dvasios rašytojas.—„Tiesa", 1965.I.6; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

„BOTĀGAS"— 1. Buržuazinis jumoro ir satyros dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1914—15 Rygoje.

2. Buržuazinis jumoro ir satyros savaitraštis, ėjęs 1933 Kaune.

BOTĀNIKA [gr. *botanikē*, iš *botanē* — žolė] — mokslas apie augalus. B. uždavinys — tirti augalų sandarą, žemės paviršiaus augalinę dangą, augalų gyvybinę veiklą ir vystymąsi. Pirmosios žinios apie kelis Lietuvos augalus pateikiamos G. Žončinskio 1721 Sandomeže (Lenkija) išleistame gamtamokslio veikale (lot. k.). Lietuvos augalus tirti pradėjo Ž. Žiliberas. Svarbiausias jo veikalas —„Lietuvos flora" (lot. k., 5 t., 1781—82). Jo tyrimus tęsė Vilniaus un-to botanikai. S. Jundzilas išleido apie Lietuvos florą keletą veikalų (lenkų k.), kurių svarbiausi: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos augalų aprašymas" (1791) ir pataisytas jo leidimas — „Lietuvos augalų aprašymas" (1811). Didelę reikšmę turėjo ir J. Jundzilo veikalas (lenkų k.) „Lietuvos, Volinės, Podolės ir Ukrainos augalų aprašymas" (1830). Vėliau Vilniaus apylinkių florą tyrė J. Volfgangas, S. Gorskis. Naujų duomenų apie Lietuvos florą paskelbė Volinės licėjaus (Kremenece, Ternopolio sr.) prof. V. Beseris ir įv. profesijų asmenys, dirbę Vilniuje (G. Vižickis, A. Zelencovas) bei periferijoje (J. Pabrėža, A. Kašarauskas, L. Ivinskis, J. Fedoravičius, I. Bušinskis, A. Smelianskis). Daugiausia nuveikė Žagarėje, vėliau Kretingoje gyvenęs J. Pabrėža (1771—1849). Jis tyrė Žemaitijos florą, sudarė didžiulį herbarą, parašė pirmą didelį B. veikalą liet. kalba „Taislius auguminis" (1843; dalis jo išl. 1900 JAV). Nuo Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos uždarymo (1842) iki Vilniaus un-to atkūrimo (1919) ir Kauno un-to įsteigimo (1922) nemaža medžiagos apie Lietuvos augaliją išspausdino kaimyninių kraštų botanikai: Lenkijos — K. Drimeris, K. Lapčinskis, L. Masalskis, B. Hrineveckis, E. Jančevskis, A. Žmuda, M. Raciborskis, V. Šaferis; Latvijos — K. Kupferis, F. Buchholcas. Apie Klaipėdos kr. augaliją iki I pasaul. karo daugiausia duomenų paskelbė Karaliaučiaus un-to botanikai ir Prūsijos Botanikų d-ja. Ypač vertingas J. Abromeičio su kitais autoriais parašytas veikalas „Rytų ir Vakarų Prūsijos flora" (vok. k., 1898—1940). Lietuviškąją B. terminiją ėmė sudarinėti J. Pabrėža, L. Ivinskis, P. Matulionis.

Po I pasaul. karo B. centrais tapo Kauno un-tas, Ž. ū. akademija (Dotnuvoje) ir Vilniaus un-tas. Pirmieji B. dėstytojai Kauno un-te buvo doc. L. Vailionis, prof. K. Regelis; Ž. ū. akademijoje — prof. V. Vilkaitis. Prie Kauno un-to 1923 įsteigtas Botanikos sodas. Lietuvos burž. valdžia mokslo plėtimu mažai domėjosi, todėl tiriamasis B. darbas buvo dirbamas sunkiomis sąlygomis. Pradžioje buvo apsiribojama floristiniais tyrimais. Buvo tiriama Nemuno ir jo krantų flora (P. Matulionis, L. Vailionis), ištirta Metelių ežeryno augalija (K. Regelis), Kauno ir iš dalies Ukmergės apylinkių aukštesniųjų augalų flora (J. Kuprevičius), Lietuvos rasakilos (P. Snarskis), Apaščios slėnio pievos (J. Dagys), Lietuvos pajūrio augalija, surinkta medžiaga apie Lietuvos samanų florą (A. Minkevičius), ištirtos Kamanų ir Šepetos pelkės. Ž. ū. augalų genetikos ir selekcijos srityje vienas pirmųjų pradėjo dirbti D. Rudzinskas (Dotnuvos selekcijos stotyje, 1922). Fenologinius stebėjimus 1923 pradėjo organizuoti S. Nacevičius. Nuo 1935 pradėti darbai ir kitose B. srityse. Sumedėjusių augalų fiziologiją tyrė L. Vailionis, augalų augimą skatinančias medžiagas — J. Dagys, narkozės įtaką augalų apsikrėtimui parazitiniais grybais — A. Minkevičius. Vaistinius augalus tyrė K. Grybauskas. Parazitinių grybų florą tyrė A. Minkevičius, K. Brundza. Parengta vadovėlių bei mokymo priemonių aukštajai m-lai: „Vadovas Lietuvos augalams pažinti" (J. Dagys ir kt., 1934), „Augalų sistematika" (d. 1, 1935; d. 2, 1941), „Gniužuliniai ir archegoniniai augalai" (1937). B. nomenklatūrai suvienodinti išleistas „Lietuviškas botanikos žodynas" (1938). Vilniaus kr. florą tyrė Vilniaus un-to botanikai V. Slavinskis, J. Movšovičius, P. Visnevskis, J. Tšebinskis, B. Šakenis. Nuo 1939, Lietuvai atgavus Vilniaus kr., B. darbai buvo sutelkti Vilniuje, tačiau juos sutrukdė vok. faš. okupacija. Okupantai iš Vilniaus un-to, Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) išvežė vertingesnę moksl. aparatūrą, padarė žymių nuostolių Kauno bot. sodo pastatams, sistematikumui, alpinariumui, bibliotekai. Uždarius Vilniaus un-tą (1943), B. mokslo darbas nutrūko.

Išvadavus Tarybų Lietuvą, ėmė veikti B. profilio katedros Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te, Ž. ū. akademijoje, Veterinarijos akademijoje. Po D. Tėvynės karo (iki 1964) un-tas išleido daugiau kaip 200 botanikų. Teoriniai ir praktiniai B. darbai dirbami Lietuvos TSR MA Botanikos in-te (iki 1959 Biologijos in-te), Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te, Žemdirbystės in-te, Miškų ūkio in-te. B. tiriamojo darbo pagr. kryptys: a) Lietuvos floros, augalijos ir jos resursų tyrimas, b) aukštesniųjų augalų fiziologija, c) mikroorganizmų fiziologija.

Taryb. metais ištirti kai kurie aliejiniai augalai — baltoji garstyčia, abisiniškoji balža ir kt. (A. Morkūnas), taniniai augalai, ypač rauginis rūgtis (J. Pipinys), eteriniai bei prieskoniniai augalai — vaistinė šventagaršvė, blakinė kalendra, užkaukazinis skarenis ir kt., įv. veislių apyniai. Sukurtos kelios naujos apynių veislės, kurios dabar platinamos respublikoje (S. Gudavičius). Aklimatizuojami vaistiniai augalai (leuzėja ir kt.), atrinktos derlingiausios paprastosios pakalnutės formos. Tiriama pipirmėtė, sachalininė mėta, glikozidiniai augalai. Išleisti 5 veikalai apie vaistinius augalus. Paskelbti duomenys apie laukinių Lietuvos TSR vaisinių ir uoginių augalų išteklius (V. Butkus). Ištirti kai kurie introdukuoti dekoratyviniai medžiai ir krūmai bei vijokliniai augalai; dalis jų rekomenduota miestų ir kt. gyvenviečių apželdinimui. Didelį užmojį įgavo geobotaniniai darbai. Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, Žemdirbystės in-to, Melioracijos in-to ir Vilniaus un-to moksl. darbuotojų kolektyvas ištyrė Nemuno žemupio užliejamąsias pievas (1955). Aprašyta respublikos tipiškų pievų ir žemapelkių augalija (A. Bagdonaitė, K. Brundza, M. Natkevičaitė-Ivanauskienė), ištirta r. Lietuvos banguoto fliuvioglacialinio keiminio reljefo plotų augalija bei jos indikatorinės ypatybės. Išleistas Lietuvos TSR augalijos žemėlapis. Ištirta ir aprašyta r. ir š. r. Lietuvos ežerų augalija, Lietuvos TSR adventyvinė flora. Išleisti P. Snarskio vadovai Lietuvos TSR laukų piktžolėms pažinti (1948) ir augalams pažinti (1954), A. Minkevičiaus — samanoms pažinti (1955; Resp. premija 1959). Ž. ū. augalų pasėlius geobotaniniu požiūriu ištyrė A. Stancevičius (tyrimų rezultatai paskelbti 1958—59). Laukų piktžolėtumą 1957—1961 tyrė Žemdirbystės in-to Vokės filialo (nuo 1958 herbicidų laboratorijos) darbuotojai; platesnio masto šios rūšies tyrimai 1962 pradėti respublikos v. zonoje, 1963 — vid. zonoje, 1964 — r. zonoje (J. Monstvilaitė, I. Puzinaitė ir kt.). Lietuvos TSR Botanikos in-tas su kitomis mokslo ir mokymo įstaigomis (apie 30 asmenų kolektyvas) 1959 pradėjo leisti 6 tomų veikalą „Lietuvos TSR flora". Dendrofloros tyrimo srityje pažymėtinas A. Minkevičiaus veikalas apie spygliuočius medžius ir krūmus (1954), M. Jankausko — apie maumedžius (1954), kolektyviniai Miškų ūkio

in-to darbuotojų leidiniai „Lietuvos TSR miškai" (1962), „Dendrologija" (1963). Ištirta Kuršių marių, Dysnų ež. ir kai kurių kitų vidaus vandenų fitoplanktono rūšinė sudėtis, jo reikšmė žuvų jauniklių mitybai, be to, kai kurių ežerų sporinių augalų bentosas. Pradėti dirvožemio dumblių tyrimai. Apibendrinti duomenys apie svarbiausių valgomųjų, nuodingųjų ir medieną ardančiųjų grybų paplitimą respublikoje, išleistas veikalas apie valgomuosius ir nuodinguosius grybus (J. Mazelaitis, A. Minkevičius). Ištirtos varpinių augalų kūlės, kultūrinių augalų rūdys, žieminių kviečių pošaknio ligos, augalų netikrosios miltligės, rugių fuzariozė, cukrinių runkelių daigų juodšaknė, bulvių „juodoji kojelė", pomidorų vaisių, dobilų grybinės ligos, vyšnių moniliozė, slyvų sidabraligė, obelų rauplės, vaismedžių juodasis vėžys. Reikšmingų rezultatų gauta, tiriant miško medžių ligas: guobų marą, drebulės šerdies puvinį, pušų sėjinukų spygliakritį. Tiriamos dekoratyvinių augalų ligos. Pradėtos tirti bakterinės ir virusinės augalų ligos. Fitopatologų kadrams rengti didelę reikšmę turi išleistos mokymo priemonės aukštosioms mokykloms: „Fitopatologijos pagrindai" (A. Minkevičius), „Kultūrinių augalų ligos" (K. Brundza), „Grybinės medžių ir krūmų ligos" (A. Minkevičius), „Lietuvos TSR kultivuojamų augalų parazitiniai grybai" (rusų k., K. Brundza) ir kt.

Augalų fiziologijos srityje tyrinėta boro, vario, cinko, mangano, molibdeno įtaka kultūriniams augalams (J. Dagys, S. Stašauskaitė, M. Holcmanaitė), auksinų ir bioso grupės vitaminų naudojimas kai kurių augalų augimui ir medžiagų apykaitai greitinti (J. Dagys, S. Bieliukienė, P. Bluzmanas). Remiantis fitoncidų teorija, tiriamas augalų atsparumas parazitams (J. Dagys, J. Slavėnas), biocheminė fitoncidų toksiškumo esmė (A. Janonis, A. Putrimas). Naujų duomenų mokslui gauta, tiriant varpinių javų atsparumą išgulimui (A. Merkys, L. Prialgauskaitė). Išaiškinti kai kurie fiziologiškai svarbių medžiagų sintezės klausimai.

Nemaža mokslininkų tiria mikroorganizmų gyvybinę veiklą. Jau ištirta azotą fiksuojančių bakterijų ekologija (J. Jankauskas, J. Tarvidas), eroduojamų dirvožemių mikrofloros kitimas (A. Špokauskas), kai kurių Lietuvos TSR dirvų pašarinių augalų rizosferoje vyraujantieji mikroskopiniai grybai (A. Lugauskas), kai kurių B grupės vitaminų biosintezės ir fosforo apykaitos ypatumai azotobakterio ląstelėse (S. Kanopkaitė), kai kurių mikroelementų įtaka celiuliozę skaldančių ir proteinus sintezuojančių mikrobų veiklai (T. Čiurlys). Tiriama mikroorganizmų, intensyviai gaminančių biomasę, turtingą baltymų ir vitaminų, mitybos fiziologija.

Nagrinėjant šiuolaikines B. problemas, naudojami naujausi fizikos ir chemijos metodai: spektrofotometrija, chromatografija, radioaktyviųjų izotopų ir kt. metodai. Įvairiais B. klausimais rengiamos resp. ir tarpresp. konferencijos. Išaugus gausiam botanikų kolektyvui, įsteigta Lietuvos Botanikų d-ja (1950 Vilniuje); ji organizuoja įv. įstaigose dirbančių botanikų kūrybinį bendradarbiavimą. Botanikų tiriamojo darbo rezultatai skelbiami respublikiniuose, sąjunginiuose moksl. žurnaluose, konferencijų bei suvažiavimų darbuose.

Ž. *Biochemija, Dumbliai, Grybai, Kerpės, Mikrobiologija, Pelkėtyra, Samanos, Selekcija.*

Lit.: „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, 1960; Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961.

BOTĀNIKOS INSTITŪTAS — Lietuvos TSR Mokslų akademijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1959, reorganizavus *Biologijos institutą*, iš kurio B. i. perėmė Kauno bot. sodą ir pomologijos sodą (Vilniuje), pertvarkytą į vaistinių ir techninių augalų bazę. Turi 7 sektorius (floros ir geobotanikos, sporinių augalų, fitopatogeninių mikroorganizmų, augalinių resursų, augalų fiziologijos, citologijos ir citochemijos, mikroorganizmų biochemijos). 1960 Juodkrantėje įsteigta pajūrio biol. stotis. B. i., tęsdamas Biologijos in-to botaniškųjų sektorių pradėtą darbą, ištyrė Nemuno, Nevėžio bei Merkio užliejamų pievų ir Lietuvos tipiškų pievų bei žemapelkių augaliją, apibendrino kultūrinių ganyklų ilgamečių tyrimų duomenis, surinko duomenų apie r. Lietuvos kai kurių plotų augaliją, jos indikatorines savybes. Paskelbė daug moksl. darbų apie fitoplanktoną, dirvožemio saprofitinius ir sumedėjusių augalų parazitinius grybus, ankštinių augalų, daržovių bei kt. augalų ligas ir kovos prieš jas priemones, dekoratyvinių augalų ligas ir kenkėjus, svarbesniąsias bakterijų sukeliamas augalų ligas, B grupės vitamininių medžiagų ir mikroelementų įtaką augalų augimui bei derliui. In-te apibendrinti duomenys apie aklimatizuojamus Lietuvoje vitamininius, uoginius, silosinius augalus, parinktas augalų asortimentas sodų apsauginiams sodiniams ir gyvenviečių apželdinimui, ištirti kryžmažiedžių šeimos aliejiniai ir kai kurie laukiniai tanidiniai augalai, tinkami diegti į gamybą. Nemaža ištirtųjų augalų (rauginis rūgštis, apyniai, mėtos) pradėta auginti taryb. ūkiuose, kolūkiuose. Vienas pirmaeilių B. i. uždavinių — išsamiai ištirti Lietuvos TSR florą. Šių tyrimų duomenys apibendrinami veikale „Lietuvos TSR flora" (6 t.; 1959—63 išleista t. 1—3). In-tas 1961—64 išleido „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Botanikos instituto darbų" 2 tomus, kelias monografijas ir daugiau kaip 10 kitų moksl. veikalų. Nuo 1959 in-to direktorius biol. m. kand. K. Jankevičius.

„BOTĀNIKOS KLÄUSIMAI" — tarybinis tęstinis biologijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1961 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MA Botanikos in-tas ir Lietuvos TSR Botanikų d-ja. Iki 1962 išėjo 2 t.

BOTĀNIKOS SŌDAI. Lietuvoje yra du B. s.: Kaune ir Vilniuje.

KAUNO BOTANIKOS SODAS yra Aukštojoje Fredoje; užima 74 ha. Priklauso Lietuvos TSR MA Botanikos in-tui. Pagr. skyriai: maistinių ir pašarinių augalų, techninių augalų, vaistinių augalų, pomologijos, dekoratyvinių augalų, rozariumas, alpinariumas, augalų geografijos, dendrologijos (arboretumas), parkas, šiltnamiai (800 m^2) su subtropikų ir atogrąžų kraštų augalais, augalų apsaugos laboratorija. 1963 turėjo 4050 rūšių augalų (1945 — tik 700), iš jų 1300 šiltnamiuose. Nagrinėjami dekoratyvinės sodininkystės klausimai, o taip pat vaistinių, aliejinių, prieskoninių augalų introdukavimo ir aklimatizavimo klausimai. Ištirta nemaža augalų rūšių, jų agrotechnika ir galimumas kultivuoti Lietuvoje. Sukurta naujų apynių, gėlių veislių. Kauno B. s. palaiko ryšius ir keičiasi sėklomis su mokslo įstaigomis TSRS ir užsienyje, tarp jų maždaug su 100 užsienio bot. sodų. Kauno bot. sodą įsteigė Kauno un-tas 1923 buv. dvaro parko teritorijoje. Iki 1941 jis ir priklausė un-tui.

VILNIAUS BOTANIKOS SODAS yra Vingyje, Neries aliuvinėje terasoje, užima 7,5 ha. Priklauso Vilniaus un-tui. Turi 9 skyrius. Jame yra daugiau kaip 3000 rūšių augalų (1950 buvo 300 rūšių), iš jų apie 200 vaistinių. Nagrinėjami dekoratyvinės sodininkystės, augalų aklimatizavimo ir kultūrinių augalų derliaus didinimo klausimai. Vilniaus un-to B. s. įsteigtas 1920 (užėmė 2,5 ha).

Vilniuje, prie un-to rūmų, B. s. buvo įsteigtas jau 1781. Jo įkūrėjas prof. Ž. Žiliberas prieš tai vadovavo 1775 įsteigtam Gardino med. m-los bot. sodui, kuris buvo laikomas vienu geriausių Europoje. 1781 uždarius Gardino med. m-lą, tas sodas nustojo veikęs, o dalis jo kolekcijų sudarė Vilniaus B. s. pagrindą. 1802 Vilniaus B. s. perkeltas į didesnį sklypą, prie Vilnios (dab. Jaunimo sodo rajone), o jam vadovauti ėmė prof. S. Jundzilas. 1802 išleistas pirmasis šio B. s. sėklų katalogas („Index Horti Botanici Universitatis Vilnensis") su 1049 augalų pavadinimais. 1824 sode jau buvo 6566 augalų rūšys. Jis palaikė ryšius su žymiausiais daugelio šalių bot. sodais. 1832, uždarius un-tą, perduotas Medicinos-chirurgijos akademijai. 1842, uždarius akademiją, B. s. nustojo veikęs.

Lit.: „Scripta Horti Botanici Universitatis Vytauti Magni", 6 t., K., 1931—39; **K. Grybauskas,** Pirmieji botanikos sodai Lietuvoje.— „Lietuvos farmaceutas", 1933, Nr. 2—3; „Scripta Horti Botanici Universitatis Vilnensis", V., 1941; **A. Tauras,** Vilniaus žaliųjų plotų vystymosi bruožai.—„Valst. LTSR archit. paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 1, V., 1958; „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960 [p. 50—52, 55, 69—71].

ILIUSTRACIJOS 258 puslapyje

BOTỸRIUS Andrius [apie 1845 Triobiškiuose (Kapsuko rj.) — apie 1900 Astrachanėje] — mokytojas, tautosakininkas. 1871 baigė Maskvos un-to istorijos-filologijos f-tą. Studijų metais užrašinėjo dainas, pasakas. Parašė straipsnį „Sakmės apie lietuvių griaustinį Perkūną" („Skazanija o litovskom gromoveržce Perkunie"), kurį 1871 išspausdino Maskvos un-to mokslo darbuose (Nr. 9). Nagrinėjo liet. mitologijos ryšius su slavų, germanų ir kt. tautų mitologija. Lai-

kėsi mitologinės mokyklos pažiūrų ir metodologijos. B. pakviesti F. Fortunatovas ir V. Mileris 1871 Trobiškiuose užrašė apie 150 liet. dainų ir 20 pasakų. Baigęs un-tą, B. mokytojavo Rusijoje. 1884—85 Marijampolės g-jos inspektorius. Vėliau dirbo Kališo, Suvalkų, Lomžos, Kazanės ir Astrachanės g-jose.

BOTYRIUS Pranas [1894 Rūdoje (Vilkaviškio rj.) — 1955.X.6 Antavilyje (Vilniaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo darbininku. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Gižuose (Vilkaviškio rj.). LKP I suvažiavimo delegatas. 1918—19 aktyviai kovojo raudonųjų partizanų būryje prie Gižų, Kazlų Rūdos. 1922 persikėlė į Kauną ir dirbo LKP CK narių ryšininku, padėjo gabenti kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1927 buvo kalinamas Varnių konc. stovykloje. 1930 suimtas už kom. lit-ros sandėlio laikymą ir 1931 nuteistas 3 metus kalėti. Išėjęs iš kalėjimo, gyveno Vilkaviškio aps., palaikė ryšius su LKP nariais. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. Po karo dirbo Rūdos pieninėje.

BÓVINAS Vincas [tikr. Vincas **Pėstininkas**; g. 1890.IV.23 Dapkiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1911 B. pavarde emigravo į JAV. Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos narys. 1921 dirbo „Laisvės" leidykloje Brukline. Organizavo Lietuvių meno s-gą, ilgą laiką buvo jos sekretoriumi. Bendradarbiavo pažangiojoje Amerikos lietuvių spaudoje, rašė straipsnius daugiausia lit-ros bei meno klausimais.

BRĀČAS Benediktas [g. 1920.VI.14 Piktuižiuose (Šiaulių rj.)] — administracinis darbuotojas. 1940 įstojęs į LKJS, buvo komjaunimo Šiaulių aps. k-to instruktoriumi. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1943—44 Kęstučio partizanų būrio Šiaulių apskrityje komisaras, vėliau LLKJS Šiaulių aps. k-to I sekretorius. 1946—48 LLKJS CK sekretorius. 1951 baigęs Aukštąją part. m-lą Maskvoje, dirbo LLKJS CK sekretoriumi, 1953—54 Kūno kultūros ir sporto k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininku. Vėliau Šalyno taryb. ūkio direktorius, nuo 1956 Salantų rj., nuo 1960 Telšių rj. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1965 Šilutės rj. „Nemuno" žirgyno direktorius.

BRADĀUSKAS Liudas [1911 Martiniškiuose (Kauno rj.) — 1946 (?) Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas. Nuo 1940 Raudonosios Armijos karys. 1942 baigęs perkeltą į Novokuznecką Vilniaus pėstininkų karo m-lą, paskirtas į 16 liet. diviziją; buvo 156 pulko 3 šaulių bataliono vado pavaduotojas, o nuo 1944 pab.— bataliono vadas. Nuo 1943 VKP(b) narys. 1946 paleistas į atsargą. Burž. nacionalistų nužudytas.

BRĀDESAS — ežeras Utenos rj., 8 km į š. r. nuo Utenos. Plotas 35 ha, ilgis 1025 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 3025 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. P. r., r. ir š. v. krantai pelkėti. Lėkštą dugną dengia dumblas, vietomis sapropelis. Išteka Bradesa (Šventosios intakas). Ežero v. krante įsikūrę Kirkliai. Ežeras verslovinis.

BRADĒSIAI — kaimas Rokiškio rj., Kriaunų apyl., 13 km į p. r. nuo Obelių, Sartų ežero š. r. krante. 176 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Obelių į Dusetas. Pr. m-la (nuo 1912). B. laukuose, aukštame Sartų ež. kranto iškyšulyje, yra piliakalnis. Jo aikštelė ovalo formos, 40 m ilgio ir 20 m pločio. Randa-

1

2

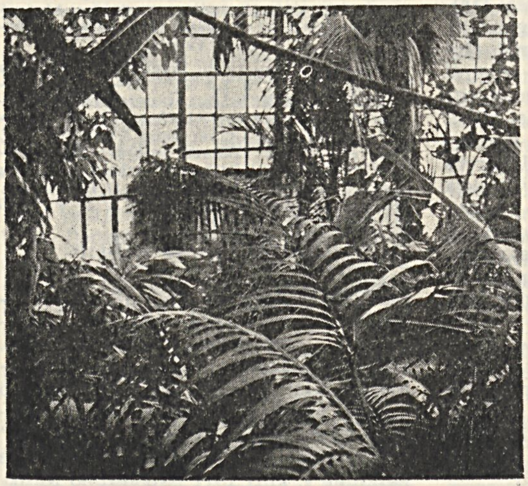

3

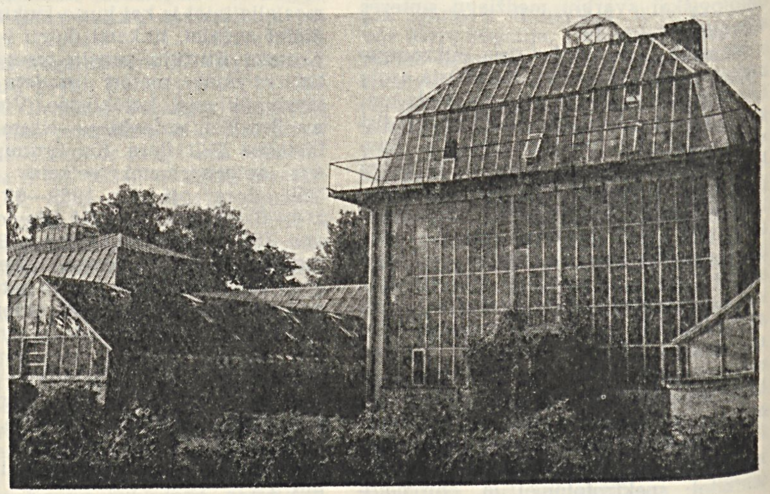

4

Botanikos sodai. 1. Vilniaus un-to B. s. XIX a. pradžioje (pagal K. Račinskio graviūrą). **2.** Vilniaus un-to B. s. 1963. **3.** ir **4.** Kauno B. s. šiltnamiai

ma I t-mečio pr. dirbinių — lipdytinės keramikos, geležies šlako gabalų, akmeninių trintuvų.

BRĀGAS, biragas, baragas,— ant keturių į žemę įsmeigtų storų karčių pakeliamas ir nuleidžiamas dvišlaitis arba keturšlaitis stogas, po kuriuo laikomi šienas, šiaudai, javai. Lietuvoje žinomas nuo XVII a. Pavasarį ir vasarą, kai nelikdavo šieno ir šiaudų, po B. būdavo laikomi ratai ir kt. ž. ū. inventorius.

BRAKNĒ Simanas [1902 Obonyse (Kupiškio rj.) — 1947.IV.28 Šimonyse (Kupiškio rj.)] — partinis darbuotojas. Iki 1940 valstietis, vėliau statybos darbininkas. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 Šimonių vls. milicijos įgaliotinis. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1945 Šimonių vls. partorgas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BRAKNỸS Antanas [1892.X.20 Druskiuose (Kupiškio rj.) — 1965.VI.4 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Į rev. veiklą įsijungė 1917 Petrograde. 1917.XII—1918.VI kom. bataliono kovai su kontrrevoliucija ir interventais karys, paskui būrio vadas. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Pilietinio karo metais polit. darbuotojas, bataliono komisaras š., v. ir r. frontuose. 1921—23 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje, paskui dirbo ūkinį darbą Maskvoje ir Maskvos srityje. 1934—37 Maskvos lietuvių, estų ir suomių klubo v-bos narys, jos pirmininkas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos karys. 1945 demobilizuotas kapitono laipsniu, dirbo Lietuvoje profsąjunginį darbą, vėliau pensininkas. Periodinėje spaudoje išspausdino atsiminimų.

BRAKNỸS Juozas [1909.XI.18 Daujočiuose (Anykščių rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1937 LKP Daujočių kuopelės sekretorius, 1938 LKP Svėdasų vls. k-to narys. 1940 aktyvus tarybinės žemės reformos darbuotojas Pandėlio valsčiuje. Nuo 1940.XII LKP Svėdasų vls. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

BRAKNỸS Justinas [1913.XI.11 Daujočiuose (Anykščių rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1924—40 bernavo pas buožes Rokiškio aps. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934—37 pogr. darbą dirbo Svėdasų valsčiuje. 1937 už kom. veiklą adm. tvarka baustas. 1940—41 dirbo sargu LKP Rokiškio aps. k-te. Per evakuaciją žuvo Latvijos TSR.

BRÀNDAS Johanas Arnoldas [1647. VII.29 Deventeryje (Olandija) — 1691. V.26] — vokiečių etnografas, lietuvių tautosakos skelbėjas. Diusburgo un-to teisės profesorius. 1673—74 dalyvavo Brandenburgo kurfiursto Fridricho Vilhelmo pasiuntinybėje į Maskvą. Važiavo nerija ligi Klaipėdos, paskui — per Palangą ir Rygą. Kelionėje rinko medžiagą apie šių kraštų gyventojų papročius, kalbą. Lietuvą, ypač lietuvių gyvenamą R. Prūsiją, B. geriau pažino, 1674 grįždamas iš Maskvos (per Vėluvą, Įsrutį, Stalupėnus, Romintos girią). Remdamasis savo stebėjimais, kitų pasakojimais ir kai kuriomis rašytinių šaltinių žiniomis, B. plačiai aprašė kelionę. Aprašyme palyginti nemaža vietos skiriama liet. papročiams — vestuvėms, krikštynoms, vaikų auklėjimui, laidotuvėms, valgiams, gėrimams, moterų drabužiams. B. bandė paaiškinti kai kurių liet. kalbos garsų tarimą, pateikė nedidelį liet. kalbos žodynėlį. Iš liet. tautosakos užrašuose yra 1 rauda ir 2 dainelių nuotrupos, 11 patarlių, priežodžių bei posakių. B. pateikti tautosakos tekstai yra vieni pirmųjų žinomų dainuojamosios ir smulkiosios liet. tautosakos užrašymų.

Ršt.: Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plescowien, Gross-Naugardien, Twerien und Moscowien, Wesel, 1702.

BRÀNDTAS Borisas [iki 1933 **Braudo;** g. 1901.VIII.21 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1917 baigė Veniovo realinę m-lą. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Panevėžyje, buvo LKP Panevėžio rj. k-to narys. Mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę, dirbo part. darbą kareivių tarpe A. Panemunėje, Radviliškyje. Apie metus kalintas Šiauliuose. 1922—23 studijavo Kauno un-te, buvo studentų part. kuopelės sekretorius. 1923 pavasarį LKP CK leidimu išvyko į Vokietiją toliau mokytis. Priklausė Vokietijos Komunistų partijai, bendradarbiavo jos spaudoje. 1925 baigė Jenos un-tą, įgijo agronomo specialybę ir dirbo tarybinėje prekybos atstovybėje Berlyne. Po faš. perversmo Lietuvoje (1926) padėjo LKP nariams Vokietijoje organizuoti antifaš. kampaniją, parengti Lietuvos polit. emigrantų suvažiavimą, kuris įvyko 1928.I Berlyne. LKP CK nutarimu 1929 rudenį grįžo į Lietuvą ir dirbo LKP Klaipėdos krašto k-to sekretoriumi. 1930 pr. Klaipėdoje suimtas ir kalintas Varnių konc. stovykloje, Telšių kalėjime. Išėjęs iš kalėjimo, 1932.II išvyko į Vokietiją. Dirbo Vokietijos KP eilėse. 1932.XI atvyko į Maskvą ir dirbo atsakingą darbą Tarptautiniame rev. profs-gų internacionale (Profinterne), veikusiame 1921—37. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1937). 1947 paleistas, dirbo ūkinį darbą Gorkio, Kalugos srityse. 1948 vėl represuotas ir ištremtas į Krasnojarsko kraštą. 1955 reabilituotas. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1956 dirbo ūkinį darbą Vilniaus rajone; vėliau pensininkas.

BRANDŪKAS Petras — JAV lietuvių literato Petro *Tumasonio* slapyvardis.

BRANDUOLÌNĖS FÌZIKOS IR̃ RADIOAKTYVIŲ̃ IZOTÒPŲ TÁIKYMO SKỸRIUS — Lietuvos TSR Mokslų akademijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1965.I.1 dviejų sektorių, priklausiusių Fizikos ir matematikos in-tui ir Botanikos in-tui, pagrindu. Skyrius turi du sektorius — atmosferos radioaktyvumo ir radioaktyvaus spinduliavimo. Pagrindinė tyrimų kryptis — branduolinė meteorologija ir branduolinės fizikos metodų naudojimas kristalinių medžiagų (ypač puslaidininkių) struktūrai tirti. Skyriui vadovauja dr. B. Styra.

BRASIŪ̃NAS Vytautas [g. 1924.XI.2 Vaškonyse (Ukmergės rj.)] — farmacininkas, farmacijos mokslų kandidatas (1953). 1949 baigė Kauno un-tą. Nuo 1953 dėsto Kauno Med. in-te, nuo 1957 farmacinės chemijos katedros vedėjas, nuo 1959 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių heterociklinių junginių sintezės klausimais.

BRÃSKUŠKIS — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 8 km į š. r. nuo Kupiškio, 8 km į v. nuo Skapiškio. 31 gyv. (1959). Iš r. ir p. prieina Vainiškio miškas. XIX a. vid. buvo tik miško sargo kiemas; kaimas susikūrė XX a. pradžioje. 1905 B. valstiečiai dalyvavo rev. judėjime, atsisakė mokėti žemės mokesčius.

BRASTÀ — sekli, perbrendama upės vieta. Jau pirmykštės bendruomenės laikais B. lengvino susisiekimą ir prekybą. Prie jų kūrėsi sen. gyvenvietės. Todėl nemaža gyvenviečių turi iš B. kilusius vardus (Šventybrastis, Brasta ir kt.). Per Vislos, Bugo, Nemuno, Neries B. ėjo sen. prekybos keliai. Buvo daromos ir dirbtinės B.— *kūlgrindos*. Feodalizmo metu žymesnės B. turėjo didelę karinę reikšmę: XIV a. pab.—XV a. pr. kryžiuočių sudarytuose Lietuvos kelių aprašymuose minimos B. per Nevėžio, Šventosios, Širvintos, Merkio ir kt. upes. Ties Kernave per Nerį netoli viena kitos buvo net 2 brastos. 1437 minima Kęstučio B. per upelį, tekantį pro Gregersdorfą (R. Prūsija). Ji susijusi su liet. kariuomenės žygiais į ordino žemes. Iki XX a. pr. kar. veikalouse buvo daug rašoma apie kariuomenės persikėlimą brastomis, jų gadinimą ir minavimą. Išsivysčius susisiekimo ir karo technikai, pastačius daug tiltų per upes, B. nustojo reikšmės.

BRAŠĪŠKIS Mečys [g. 1901.IV.6 Meškuičiuose (Šiaulių rj.)] — agronomas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1937 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1940—41 Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariato ž. ū. švietimo v-bos (paskui — skyriaus) viršininkas. 1942—1943 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Vėliau dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariate, Ministrų Taryboje, Valstybinėje plano komisijoje ir kitur. 1956—62 Vyriausiosios grūdų produktų v-bos prie Lietuvos TSR MT, nuo 1962 Ž. ū. m-jos sėklininkystės sk. viršininkas. Prisidėjo prie sėklininkystės organizavimo ir vystymo respublikoje.

BRAŠĪŠKIS Stasys [g. 1896.II.7 Verškuliuose (Joniškio rj.)] — revoliucinio judė-

jimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš valstiečių. 1907—15 mokėsi Šiaulių gimnazijoje, dalyvavo pažangaus jaunimo veikloje. 1913 kartu su V. Rekašiumi ir J. Janoniu sukūrė nelegalų mokinių bolševikų šalininkų ratelį, padėjo organizuoti Šiaulių darbininkų streikus, platino proklamacijas. 1915—17 mokytojavo Šilo Pavėžupyje (Kelmės rj.), 1918 — Šiaulių gimnazijoje ir tais pat metais įstojo į besikuriančios LKP Šiaulių org-ją, buvo rajono I part. konferencijos (1918.XI.1) išrinktas LKP Šiaulių rj. k-to nariu. 1918 padėjo kurti Tarybų valdžią Šiaulių mieste ir apskrityje. 1918.XI.28 darbininkų mitinge Šiauliuose kartu su S. Grybu, J. Dumša ir kt. kvietė rinkti darbininkų atstovų tarybas, perduoti joms vietos valdžią. Buvo išrinktas Šiaulių aps. Darbininkų atstovų tarybos pirmininku (1919.I—III), kaip delegatas dalyvavo Lietuvos Tarybų I suvažiavime (1919.II.18—20 Vilniuje). Nuslopinus Tarybų valdžią, suimtas Pašvitinyje, bet netrukus iš Šiaulių kalėjimo už laidą paleistas. 1919—20 bibliotekininkas Kaune, drauge su kitais kūrė mokytojų profs-gą, buvo jos organo „Mokykla ir gyvenimas" redkolegijos narys. 1921—22 studijavo Leipcigo Eksperimentinės psichologijos ir pedagogikos in-te, 1928—31 Kauno un-te. 1922—26 Šiaulių mkt. seminarijos mokytojas, „Kultūros" b-vės, vėliau Kultūros-švietimo d-jos būrelių organizatorius. Iš mokytojų pašalintas 1928, vertėsi radijo mechanika Šiauliuose, Kaune. Palaikė ryšius su LKP, padėjo spausdinti nelegalią lit-rą. Nuo 1940.VI Utenos aps. viršininkas, nuo VIII.26 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) pirmininko pavaduotojas, nuo 1941 socialinio aprūpinimo liaudies komisaras. Nuo 1942 Lietuvos TSR LKT įgaliotinis evakuotųjų reikalams Kazachijos TSR. 1944—46 karių šeimų valst. aprūpinimo v-bos viršininkas, LKT pirmininko pavaduotojas. 1946—48 Lietuvos TSR kinematografijos ministras. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1948 įmonių ir statybų vadovaujančiųjų darbuotojų kvalifikacijai kelti kursų direktorius, kartu Vilniaus politechnikumo direktorius. Nuo 1949 TSKP narys. 1950—1963 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos direktorius. Nuo 1963 pensininkas.

BRAŠKĖS. Žemuogės (*Fragaria*) genties kultivuojami augalai Lietuvoje paprastai vadinami braškėmis. Lietuvoje auginamos keturios rajonuotos B. veislės: Roščino (Roščinskaja), Komjaunuolė (Komsomolka), Misovinė (Misovka), Vaiva; nerajonuotos — Viktorija, Nugalėtoja, Šarples. B. selekcionuojamos nuo 1953 Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.); sukurtos veislės: Vytė, Lina, Gaiva, Vaiva, Svaja. Valstybinis B. veislių tyrimas pradėtas 1961. Taryb. laikotarpiu didėjant visuom. braškynų plotams, B. pradėtos sodinti ne lysvėse, bet eilėse (su 80 cm tarpueiliais), o tarpueiliai purenami mechanizuotai. Svarbiausia B. uogų liga — kekerinis puvinys, lapų — dėmėtumas; lapų kenkėjas — žemuogių erkutė, pumpurų — aviečių žiedgraužis, antžeminių B. dalių — žemuogių nematoda. Lietuvoje B. auginama apie 200 ha (1963), iš jų vaismedžių medelynuose 43 ha (didžiausi braškynai: Anykščių — 10 ha, Avižienių, netoli Vilniaus,— 7,8 ha), kolūkiečių sodybiniuose sklypuose 134 ha (daugiausia apie Jonavą ir š. r. Lietuvoje — apie Salaką, Dūkštą). Vaismedžių medelynuose B. uogų gaunama 30—50 cnt/ha. Uogos Lietuvoje vartojamos desertui, uogienėms, džemams; be to, konservuojamos trintos su cukrumi, gaminamas braškių vynas.

Lietuvoje B. jau buvo auginamos XVIII a. pab.; ypač paplito XX a. pr Iki I pasaul. karo uogos daugiausia buvo vežamos į Rygą, Liepoją, Peterburgą. 1952 Lietuvoje buvo 57,7 ha braškynų.

Lit.: J. Lapinskas, Jonavos braškynai.— „Naujoji sodyba", 1940, Nr. 16—17.

BRATKÁUSKAS Balys [g. 1923.XII.6 Jurgiškyje (Molėtų rj.)] — aktorius, režisierius. 1948 baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją. 1945—55 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius. 1955—62 dirbo Lietuvos Kino studijoje. Kartu su V. Dabašinsku 1959 pastatė filmą „Julius Janonis". Režisavo filmo „Gyvieji didvyriai" (1960; Resp. premija 1961) novelę „Lakštingala" (pagal P. Cvirkos apsakymą), filmą „Kai susilieja upės" (1960). Nuo 1963 Radijo ir televizijos k-to režisierius.

Vaidmenys: Antonas (B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė"), Astrovas (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Skėrys (A. Gricius „Liepto galas"), T. Blinda (G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda") ir kt.; filmuose — Vladas („Ignotas grįžo namo"), Algirdas („Tiltas").

BRATNAVÁ — kaimas Ukmergės rj., Želvos apyl., 5 km į š. v. nuo Želvos, prie kelio į Lyduokius; kolūkio centras. 13 gyv. (1959). Yra kolūkio gamybinių pastatų, pr. m-la.

BRATONÍŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Ažulaukės apyl., 6 km į v. nuo Nemenčinės, Neries deš. krante. 44 gyv. (1959). Pr. m-la. Kaimo apylinkėse rasta mezolito ir neolito stovyklų liekanų.

BRÁUDĖ Tuvelis [g. 1890.XII.5 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo rėmėjas. Kilęs iš smulkių prekybininkų, tarnautojas. 1912 aktyviai dalyvavo šerių dirbtuvių darbininkų streike Vilkaviškyje, buvo išrinktas į streikuojančiųjų rėmimo k-tą, steigė darbininkams bibliotekas, vakarinius polit. lavinimosi kursus. 1918 pab. verbavo darbininkus į Raudonąją Armiją, padėjo leisti Kaune laikr. „Proletarskaja pravda" (1918.XII—1919.I). 1919—40 būdamas tabako f-ko „Bravol" Vilkaviškyje direktoriumi, palaikė ryšius su vadovaujančiais LKP darbuotojais, f-ko reikalais važinėdamas į užsienį (Prancūziją, Čekoslovakiją, Vokietiją), atlikdavo LKP pavedimus: gabendavo iš užsienio kom. lit-rą, įrengtinus LKP neleg. spaustuvėms, parūpindavo part. darbuotojams užsienio pasus, konspiratyvius butus. Už partijos darbuotojų slėpimą savo bute 1938 nubaustas kalėti. 1940—41 dirbo atsakingą darbą Lietuvos TSR Maisto pramonės liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais dirbo Penzos ir Samarkando sr. tabako pramonėje. 1946—49 dirbo Kauno tabako f-ke „Taika". Nuo 1952 pensininkas.

BRÁUERIS Isakas [g. 1905.VI.16 Kaune] — pramonės darbuotojas. 1929 baigė Bordo un-to chemijos in-tą. Dirbo Prancūzijos cukraus f-kuose ir spirito varyklose. 1934 įstojo į Prancūzijos Komunistų partiją. 1937—38 Ispanijos internacionalinių brigadų bazės Albasetėje repatriacijos sk. viršininkas. 1941.II grįžęs į Lietuvą, dirbo spirito ir degtinės treste. 1942.IX—1943.I tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Vėliau dirbo maisto pramonėje Tuloje ir kt. Nuo 1945 dirba Lietuvos TSR maisto pramonėje.

BRÁUNO ÁTLASAS — atlasas, sudarytas vokiečio kartografo Georgijaus Brauno ir išspausdintas 1576 Kelne. Leidinys sudarytas daugiausia iš F. Hohenbergo darytų brėžinių, pakartotinai išleistas 1588, 1599, 1617. Trečiojoje knygoje įdėtas seniausias iki šiol žinomas Vilniaus planas — vaizdas, pavadintas „Vilnius, Lietuvos sostinė" („Vilna Litvaniae Metropolis"); prie jo yra miesto beipilies aprašymas lotynų kalba. Piešinio autorius nežinomas. Miestas pavaizduotas, žiūrint tarsi kiek iš viršaus, iš v. pusės. Matyti pilis, svarb. gatvės, pastatai, miesto sienos ir vartai. Piešinyje yra netikslumų. Jis vaizduoja XVI a. pirmosios pusės Vilnių, greičiausiai prieš 1530 gaisrą. Miesto aprašymas, sudarytas XVI a. antrojoje pusėje, irgi ne visai tikslus. Piešinys XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje kelis kartus perspausdintas kituose leidiniuose.

Lit.: M. Homolicki, O planach Wilna, jakiem było w XVI w.—„Wizerunki i roztrząsania naukowe", t. 24, Wilno, 1843; J. Fijałek, Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go.—„Ateneum wileńskie", t. 1, Wilno, 1923 [p. 516—521 išspausdintas atlaso tekstas].

BRAZÁITIS Juozas [1850.I.3 Varnionyse (Radviliškio rj.) — 1926.IV.19 Anykščiuose] — literatas, kultūros veikėjas. Mokėsi Šiaulių g-joje, nuo 1871 — Peterburgo Karo medicinos akademijoje. Dalyvavo Peterburgo lietuvių studentų veikloje. P. Vileišio 1875—76 leistame rankraštiniame laikraštyje „Kalvis melagis" išspausdino A. Mickevičiaus eil.

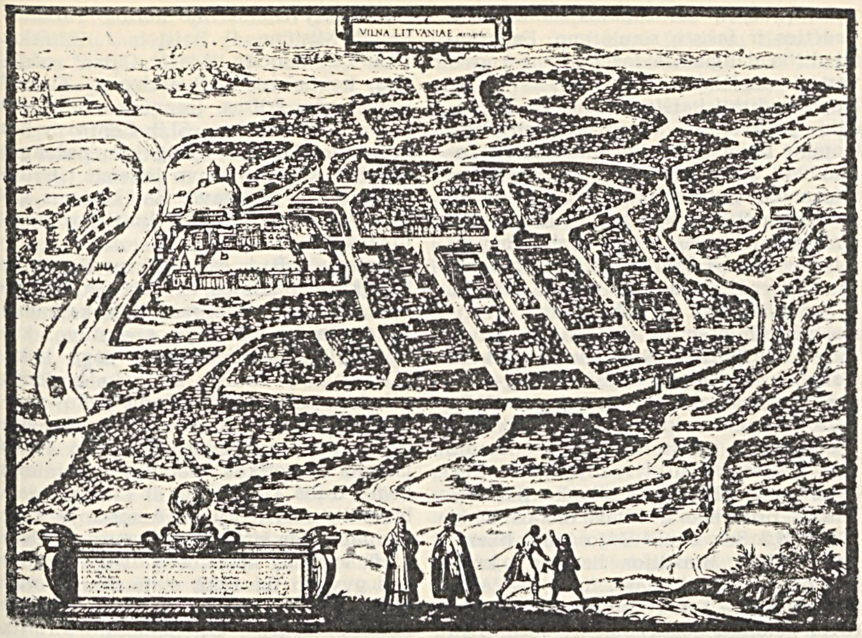

Vilniaus planas iš Brauno atlaso

„Vilija" vertimą į liet. kalbą ir eil. „Išvažiavimas iš namų studento". Redagavo kai kurias Vileišio leidžiamas liet. knygas. 1876 baigęs akademiją, tarnavo kariuomenėje. Išėjęs į atsargą (1884), dirbo gydytoju Lietuvoje ir Rusijoje. Rinko liet. tautosaką, kurią siuntė Rusijos Geografinei d-jai.

BRAZĀITIS Juozas [g. 1900.IV.1 Šelviuose (Vilkaviškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs veterinarijos gydytojas (1960). 1934 baigė Vienos Vet. akademiją. 1934—45 vet. gydytojas įvairiose Lietuvos vietovėse. Nuo 1945 Lietuvos Vet. akademijos docentas, epizootologijos katedros vedėjas, 1947—52 prorektorius mokslo ir mokymo reikalams, nuo 1958 vet. f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių ir kt. gyvulių ligas.

Ršt.: **J. Brazaitis, V. Elisonas,** Paršelių ligos, V., 1951; Infekcinės kiaulių ligos, V., 1961.

BRAZAITÝTĖ Veronika [g. 1928.X.10 Pirčiupyje (Varėnos rj.)] — teisininkė, teisės mokslų kandidatė (1953). 1943—44 taryb. partizanų, veikusių Rūdninkų girioje, ryšininkė. 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1954—55 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to teisės sektoriaus vadovė, 1956—64 Partijos istorijos in-to prie LKP CK moksl. bendradarbė. Nuo 1964 Vilniaus Aukštosios part. m-los dėstytoja. Parengė spaudai keletą marksizmo-leninizmo klasikų veikalų lietuvių kalba, LKP atsišaukimų IV tomą ir kt.

BRĀZAS Petras [1919.X.8 Skaraitiškėje (Raseinių rj.) — 1943.III.15] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1940.VIII Labardžiuose įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretoriumi. Nuo 1941.II Rietavo vls. komjaunimo organizatorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo kautynėse prie Bobrovkos (Oriolo sr.).

BRAZÁUSKAS Algirdas Mykolas [g. 1932.I.22 Rokiškyje] — statybos darbuotojas, inžinierius hidrotechnikas. 1956 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1958 dirbo Kauno hidroelektrinės statybos inžinieriumi, vėliau energetikos statybos tresto v-bos viršininku, Kauno gelžb. konstrukcijų g-los statybos direktoriumi. Nuo 1959 TSKP narys. 1962—65 LŪT Stat. medžiagų pramonės v-bos viršininkas, nuo 1965 statybinių medžiagų pramonės ministras.

BRAZÁUSKAS Česlovas [1924.V.1 Siponyse (Kėdainių rj.) — 1943.XI.27 Kaune, IX forte] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1940 baigė pr. m-lą, įstojo į VLKJS. 1940—41 dirbo Kauno aviacijos dirbtuvėse šaltkalviu. 1942 įstojo į partizanų pogr. org-ją „Antihitlerinis komitetas", veikusią Dotnuvos rajone. 1943.VI suimtas, vėliau nužudytas.

BRAZÁUSKAS, Bžozovskis, Gustavas [1841 Šlavėnuose (Anykščių rj.) — 1906. XII.22 ten pat] — 1863 sukilimo dalyvis, literatas. Mokėsi Kauno g-joje. 1863 sukilime sunkiai sužeistas, ilgai kalintas Vilniaus kalėjime. Palaikė ryšius su poetu A. Baranausku, knygnešiais ir kt. kultūros darbuotojais, rusų ir lenkų laikraščiuose spausdino straipsnius agronomijos klausimais. „Vilniaus žiniose" (1906, Nr. 70) paskelbė atsiminimus apie A. Baranauską ir K. Kairį.

BRAZÁUSKAS Vincas [g. 1928.III.12 Morkūniškėje (Ignalinos rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1960). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1954 dirba ped. darbą Vilniaus un-to ekonomikos f-te, nuo 1963 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus miestų ir kaimų sektoriaus vadovas. Išspausdino moksl. straipsnių ekonominės geografijos klausimais.

BRAZĀVAS, Brazlai, — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 5 km į p. v. nuo Kalvarijos. 224 gyv. (1959). V. pakraštyje (Šešupės slėnyje) prasideda Palčiabalių pelkės, paverstos kultūrinėmis ganyklomis. Apie 1 km į v. nuo B., prie Šešupės, yra Kelmavyčio (Zigmantavo) ež., kuriame peri gulbės. B. aštuonmetė m-la, kultūros namai ir biblioteka yra gretimame Trakėnų kaime. B. gyventojai 1935—36 dalyvavo valstiečių streike.

BRAZDEĨKIAI — kaimas Telšių rj., Telšių apyl., 8 km į p. v. nuo Telšių, 3 km į p. r. nuo Lieplaukės. 183 gyv. (1959). Per B. teka Lušinė. Iš 3 pusių kaimą supa Lieplaukės ir Užgirių miškai. Į p. nuo B. yra pelkė, kurios pakraštyje telkšo nedidelis Baltežerio ež. 1923 kaime buvo 241 gyventojas.

BRAZDŽIÓNIS Andrius [1887 Pišoje (Panevėžio rj.) — 1923.I.11 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Dirbo siuvėju. 1910 emigravo į JAV, dirbo lietuvių socialistų org-jose Binhemtone (Niujorko valstija). 1917 atvyko į Rusiją, įstojo į RSDDP(b), Tuloje kovojo už Tarybų valdžią. 1918 grįžo į vokiečių okupuotą Lietuvą, drauge su kitais įkūrė pogr. partinę org-ją Panevėžyje. 1918—19 LKP Panevėžio rj. k-to narys. LKP I suvažiavime išrinktas LKP CK nariu. 1918—19 Panevėžio apskrityje kovojo už Tarybų valdžią, buvo Panevėžio aps. vykd. k-to finansų sk. vedėjas (komisaras). Lietuvos Tarybų suvažiavimo delegatas, 1919. II.20 išrinktas Tarybų Lietuvos Centr. Vykd. K-to nariu. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1919 buvo kalinamas, po to vėl įsijungė į rev. veiklą Radviliškyje ir jo apylinkėse. 1922.III suimtas, mirė kalėjime.

BRAZDŽIÓNIS Bernardas [slap. **Jonas Brazaitis;** g. 1907.II.2 Stebeikėliuose (Pasvalio rj.)] — dekadentinės krypties poetas. 1908—14 su tėvais gyveno JAV. 1924 pradėjo lit. darbą. 1929—34 studijavo liet. kalbą ir lit-rą Kauno un-te. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje. Burž. Lietuvoje išleido eil. rinkinių („Krintančios žvaigždės", 1933; „Ženklai ir stebuklai", 1936; „Kunigaikščių miestas", 1940, ir kt.), kuriuose reiškėsi kaip dekadentinis poetas. B. poezijos pagr turinys — mistiniai regėjimai, apokaliptiniai pranašavimai ir prakeikimai, gyvenimo neigimas. B. poezija skleidė dekadentines nuotaikas, neokatolicizmo idėjas, burž. nacionalistines pažiūras. B. išspausdino lit. kritikos straipsnių bei recenzijų, Vytės Nemunėlio slapyvardžiu išleido poezijos knygelių vaikams, persunktų religinės bei burž. nacionalistinės pasaulėžiūros. Vok. faš. okupacijos metais paskelbė antitaryb. kūrinių, 1944 pasi-

traukė į Vakarus. Nuo 1949 gyvena JAV, reiškiasi antitaryb. veikla.

BRAZDŽIŪNAS Povilas [g. 1897.IX.18 Žiežmariškiuose (Kupiškio rj.)] — fizikas, Lietuvos TSR MA akademikas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1957). 1915 baigė Panevėžio realinę m-lą. 1916—17 dirbo Kupreliškio (Pandėlio rj.) pr. m-loje, 1917—19 Biržų gimnazijoje. 1922—25 studijavo fiziką Kauno un-te ir ten pat dirbo laborantu fizikos katedroje. 1926—1928, Kauno un-to komandiruotas, Ciuricho un-te tobulinosi elektrooptikos srityje. 1928—40 dirbo Kauno un-to fizikos katedroje, iš pradžių asistentu, vėliau vyr. asistentu, privatdocentu, docentu. 1929 pab. dirbo Potsdamo magnetinėje observatorijoje. 1930 dalyvavo ekspedicijoje Baltijos jūros Lietuvos pakraščio magnetiniams elementams matuoti. 1940—60 Vilniaus un-to eksperimentinės fizikos katedros vedėjas (nuo 1945 profesorius), nuo 1960 radiofizikos katedros vedėjas. 1949 išrinktas Lietuvos TSR MA nariu korespondentu. 1957—61 vadovavo Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to radioaktyvinio spinduliavimo sektoriui. Nuo 1952 Vilniaus un-to fizikos ir matematikos mokslo darbų, nuo 1961 „Lietuvos fizikos rinkinio" atsakingasis redaktorius. Nuo 1963 Lietuvos TSR MA fizikos, technikos ir matematikos mokslų skyriaus akademikas sekretorius, taip pat Lietuvos TSR Fizikų d-jos pirmininkas. Pagrindiniai B. moksl. darbai skirti puslaidininkių klausimams. Suorganizavo puslaidininkių plonųjų sluoksnių optinių, fotoelektrinių ir elektrinių savybių tyrimą ir kurį laiką jam vadovavo. Šiais klausimais (drauge su aspirantais) parašė moksl. straipsnių, kurie išspausdinti Vilniaus un-to, Lietuvos TSR MA darbuose ir „Lietuvos fizikos rinkinyje". Parašė fizikos vadovėlių aukštosioms m-loms, parengė nemaža fizikos-matematikos mokslų kandidatų. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Über den Starkeffekt an der Quecksilberresonanzlinie und sein Verhalten in magnetischen Feldern.—„Annalen der Physik", Bd. 6, 1930; Baltijos jūros Lietuvos pakraščio 1930 m. magnetiniai matavimai, K., 1930; Bendroji fizika, t. 1—4, V., 1960—65.

BRAZILIJOS LIETUVIAI. Vienas pirmųjų lietuvių į Braziliją atvyko poetas A. Višteliauskas-Vištelis 1886. Pirmoji didesnė Lietuvos išeivių grupė (apie 800) į Braziliją atkeliavo 1888. Dauguma jų įsikūrė Rio Grande do Sulo ir San Paulo valstijose. Masiškai emigruoti į Braziliją Lietuvos darbo žmonės pradėjo po 1926 faš. perversmo. Jie vyko į užjūrį dėl sunkios ekonominės padėties ir fašistų siautėjimo. Emigrantai dirbo daugiausia fazendose, f-kuose, vertėsi medžiokle, žuvininkyste ir kt. Nepratę dirbti karštame klimate, iš pradžių jie sunkiai versdavosi, sirgdavo tropikų ligomis, nusigyvendavo, įsiskolindavo. Lietuvos burž. valdžia buvo informuota apie sunkų Lietuvos išeivių gyvenimą Brazilijoje, bet jų likimu nesirūpino. Iš fazendų darbininkai bėgo į miestus, ypač į San Paulą, kur irgi labai skurdo, ypač šeimos su mažais vaikais.

Pirmosios B. l. org-jos ėmė kurtis masinės emigracijos iš Lietuvos laikotarpiu. 1927.III.16 San Paule susikūrė pirmoji pažangiųjų lietuvių org-ja — *Susivienijimas lietuvių Brazilijoje* (SLB). 1927.VII.1 čia taip pat įsikūrė Brazilijos lietuvių kultūrinė ir ekonominė s-ga „Aušra", kuri, vadovaujama liet. burž. nacionalistų, nesusilaukė liet. kolonijos pritarimo ir kitais metais iširo. 1927.VII.3 San Paule išėjo burž. liberalinis laikr. „Brazilijos lietuvis", kuris tais pat metais užsidarė. Kun. J. Valaitis 1928 įkūrė San Paulo klerikalinę lietuvių katalikų bendruomenę. 1928.IX.16 SLB išleido pirmą pažangų laikr. *„Garsas"*. 1928.X.14 Rio de Žaneire susikūrė Brazilijos lietuvių s-ga *„Vairas"*. 1929 Porto Alegre (Rio Grande do Sulo valstija) gyvenantieji pažangūs lietuviai suorganizavo d-ją *„Kova"*, kuri 1930 buvo policijos uždaryta. Pažangiųjų lietuvių veiklą stiprino glaudūs ryšiai su Lietuvos rev. judėjimu. Nemaža įtakos lietuvių išeivių judėjimui turėjo iš Lietuvos kalėjimų gaunami rev. polit. kalinių laiškai. San Paule 1929 įsteigtas Lietuvos konsulatas, kuris suaktyvino liet. burž. nacionalistų ir klerikalinių org-jų veiklą, nukreiptą prieš pažangias liet. org-jas. Lietuvos konsulo San Paule ir jo globojamų tautininkų bei klerikalų prašoma, 1930.IV.28 policija suėmė „Garso" redaktorių A. Marmą ir aktyvesnius SLB narius: Tarnauską, P. Misiūną, P. Raišį ir J. Žilinską. 1930.V.28 policija uždarė „Garso" redakciją, konfiskavo SLB archyvą, „Garso" spaustuvės šriftus, įrengimus ir suėmė red. V. Tamošiūną, SLB Centro v-bos pirm. J. Bakutį ir daug kitų pažangių veikėjų. Vieni jų buvo ištremti į Urugvajų, kiti — į Lietuvą. Kai kuriems gana ilgai teko kamuotis Brazilijos kalėjimuose.

Pažangūs B. l. susisiekė su Brazilijos KP, įkūrė Brazilijos KP Lietuvių frakciją ir drauge su Lietuvos žydų komunistų org-ja įrengė pogr. spaustuvę, kurioje 1931 pradėjo leisti pogr. laikr. „Darbininkų žodis" ir žydų k. laikr. „Undzer vort" („Mūsų žodis"). Buvo užmegzti glaudūs ryšiai su JAV pažangiųjų lietuvių org-jomis. 1931 San Paule įsteigta Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 41-ji kuopa ir Lietuvių darbininkių susivienijimo Amerikoje kuopa. Jaunimas susibūrė į Lietuvių artistinį ir sportinį kultūros klubą. Tas klubas gyvavo iki 1932, statė dramos veikalus, pelną skyrė laikraščiui „Darbininkų žodis". Be minėtųjų org-jų, San Paule įsikūrė kelios bibliotekos, kurios gaudavo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos leidinius ir kitą pažangią lit-rą. Lietuvių tarpe buvo platinami „Darbininkų žodis", Lietuvos pogr. spauda —„Balsas", „Komunistas", „Tiesa", Minsko „Raudonasis artojas", Maskvos „Priekalas", Buenos Aireso „Rytojus", Niujorko „Laisvė", Čikagos „Vilnis". Tuo pat metu užsimezgė glaudesni ryšiai su vietos profs-gomis. Lietuviai darbininkai drauge su brazilais ir kt. tautų darbininkais dalyvavo streikuose, kovojo už šviesesnę ateitį. Daugelis lietuvių įstojo į Tarptautinės raudonosios pagalbos org-ją; buvo įkurta Draugija Lietuvos polit. kaliniams remti (veikusi iki 1940). Lietuvos konsulas San Paule bei jo globojami liet. fašistai

Brazilijos lietuviai. „Ryto" choras (1944)

ir toliau trukdė ir provokavo pažangų liet. išeivių judėjimą, persekiojo „Darbininkų žodį". 1932.III.18 policija, susekusi pogr. spaustuvę, konfiskavo jos turtą, o ten dirbusius A. Kyną, A. Kovalskį ir jo žmoną suėmė. Lietuvos konsulo prašoma, policija užpuolė taip pat Lietuvių artistinį ir sportinį kultūros klubą, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 41-ją kuopą ir Lietuvių darbininkių susivienijimo Amerikoje kuopą. Buvo suimta apie 30 aktyvesnių liet. veikėjų, bibliotekų knygos konfiskuotos. Suimtuosius policija žiauriai kankino, po to išvežė į Rio de Žaneiro kalėjimą, o iš čia — į katorginių darbų salą Grandę.

Bet ir po šio skaudaus smūgio rev. darbas nesustojo. 1932 Vila Zelinoje (San Paulo priemiestis) buvo įkurta nauja pažangi org-ja — Vila Zelinos lietuvių jaunimo d-ja *„Kultūra"*. Vila Zelinoje tuo metu veikė pogrindinė komjaunimo org-ja, kuriai priklausė daugumas „Kultūros" jaunuolių. 1933, minint Spalio revoliucijos metines, San Paulo priemiestyje Vila Prudentėje komjaunuolis V. Bauževičius, naktį keldamas raudoną vėliavą į aukštą stulpą, žuvo tarp aukštos įtampos laidų. Iš ryto didelės darbininkų minios akivaizdoje policija nuėmė ant atsarginio tinklo pakibusį revoliucionieriaus kūną ir išplėšė iš jo rankų vėliavą.

1933 San Paule buvo įrengta Brazilijos KP Lietuvių frakcijos pogr. spaustuvė, kurioje 1933.XI.10 išspausdintas pirmasis *„Mūsų žodžio"* (ėjusio iki 1938) numeris. Brazilijos KP Lietuvių frakcija slaptai leido laikr. *„Darbas"*, skirtą aktualiausiems organizaciniams klausimams nagrinėti. Pirmasis „Darbo" numeris pasirodė 1934. Porto Alegro mieste 1934.I.17 įsikūrė lietuvių darbininkų savišalpos kultūrinė d-ja *„Šviesa"*. Prie d-jos susiorganizavo Dailės meno ratelis, kuris pastatė keliolika spektaklių. Iš spektaklių gautas pelnas buvo paskirtas pažangiajai spaudai ir Lietuvos polit. kaliniams remti. 1935 pr. Lietuvos konsulo ir liet. burž. nacionalistų padedama, San Paulo policija ėmė trukdyti „Kultūros" ir anksčiau įsikūrusios kultūrinės *„Žiburio"* d-jos veiklą ir pagaliau jas uždarė. 1935.XI.15 San Paule pažangiųjų lietuvių iniciatyva įkurtas lietuvių meno mėgėjų ratelis *„Rytas"*, kuris subūrė išsisklaidžiusius išeivius meno mėgėjus ir labai išplėtė kultūros bei saviveiklos darbą San Paule. 1936.VII jis pradėjo leisti mėnesinį kultūros, meno ir lit-ros žrn. *„Rytas"*. 1936 už pažangią veiklą vėl keliolika lietuvių buvo tremiami į Lietuvą, bet L. Bielapetravičiui, A. Grimžai, A. Kynui ir J. Šimukauskui-Šimukoniui pavyko pabėgti iš laivo, slaptai nuvykti į Ispaniją ir įstoti į internacionalines brigadas.

1941 San Paulo mieste įsikūrė Brazilijos Lietuvių darbininkų d-ja, kuri pogr. spaustuvėje ėmė leisti slaptą pažangų laikr. *„Tiesa"* ir organizuoti paramą savo broliams, kovojantiems prieš vok. faš. okupantus Lietuvoje. 1941—43 tam tikslui lietuviai San Paulo ir Santo miestuose slaptai surinko 8480 kruzeiro. Be to, jie sudarė Lietuvių departamentą prie Rusų subkomiteto nuo karo nukentėjusiems Tarybų Sąjungoje remti. Departamentas šaukdavo viešus liet. susirinkimus, rengdavo saviveiklininkų pasirodymus ir kt. Jis 1944 įnešė į subkomiteto kasą 47 890 kruzeiro, 1945 — 109 870 kruzeiro. Liet. burž. nacionalistų padedama, policija dažnai puldavo B. l. pažangias org-jas, areštuodavo, kalindavo ir tremdavo aktyvesnius veikėjus. 1949.IX.25 San Paulo valstijos policija nužudė A. Marmą. 1956 pažangieji San Paulo lietuviai sudarė Brazilijos Lietuvių demokratijos spaudos k-tą, kuris platina pažangiąją spaudą, palaiko ryšius su kitomis liet. kolonijomis ir su Brazilijos KP, kovoja prieš liet. burž. nacionalistus. 1948 ir vėliau iš V. Europos į Braziliją atvyko apie 500 lietuvių. Daugiausia jų apsigyveno San Paule ir Rio de Žaneire. Kai kurie naujieji ateiviai ėmė reikštis reakcinėje liet. veikloje, bet pasisekimo neturėjo.

1955—64 nemaža B. l. grįžo gyventi į Tarybų Lietuvą, kiti lankėsi savo gimtajame krašte kaip turistai. 1964 Brazilijoje gyveno apie 40 000 lietuvių.

Lit.: Pirmojo Pietų Amerikos lietuvių kongreso leidinys, Buenos Aires, 1946; Toli nuo tėvynės, V., 1957; **P. Ulevičius**, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960.

BRAZÌNSKAS Zigmas [1932.IX.29 Raudonės apylinkėje (Jurbarko rj.) — 1951. IV.30] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš valstiečių. 1949 įstojo į VLKJS eiles. Dirbdamas Vytėnų mašinų-traktorių stotyje, buvo aktyvus jaunimo organizatorius, pavyzdingas mechanizatorius. Išėjusį arti laukų į naktinę pamainą burž. nacionalistai nužudė.

BRAZÌNSKIS Vladislovas [g. 1894.VI.14 Bielėnuose (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1913 išvyko į užsienį. Gyveno Kanadoje, vėliau Škotijoje, ten įstojo į Lietuvių socialistų s-gą. 1918 Omsko partizanų būryje bei milicijoje aktyviai dalyvavo kovose su baltagvardiečiais. Nuo 1919.I TSKP narys. Dirbo įvairiose įstaigose. 1930 pab. baigė Prekybos akademiją, 1931—35 studijavo Spalvotųjų metalų in-te, 1935—42 šiame in-te moksl. darbo vadovas. 1942—44 Taškente žaliavos gynybinei pramonei paieškų techninis vadovas. 1944—57 dirbo Lietuvos TSR Valst. kontrolės m-joje. Nuo 1957 pensininkas.

BRAZỸS Teodoras [1870.XI.20 Memelhofe (ties Bauske, Latvijos TSR) — 1930. IX.10 Miunchene] — muzikos teoretikas. Mokėsi Bauskės vok. m-loje. Privačiai pasimokęs muzikos, iki 1896 vargonininkavo. 1900 baigė Vilniaus kunigų seminariją. 1905—07 mokėsi Regensburgo (Vokietija) Aukštojoje bažnytinės muzikos m-loje. 1907—17 dėstė muziką Vilniaus kunigų seminarijoje ir liet. g-joje. Nuo 1917 gyveno Perlojoje, Kietaviškėse, Dauguose, Merkinėje, rinko liet. liaudies dainas ir melodijas (surinko apie 2000). 1921—23 dėstė muziką Merkinės prog-joje. Nuo 1924 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-to docentas. Parengė pirmuosius liet. kalba muz. vadovėlius. Harmonizavo liet. liaudies dainas. Parašė straipsnių folkloro, muzikos teorijos ir kt. klausimais, sukūrė dainų ir giesmių. B. teoriniams darbams kai kuriais atžvilgiais būdingas dogmatizmas, schematizmas.

Ršt.: Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas), K., 1920; Mūsų dainelės, K., 1923; Lietuvių liaudies daina vestuvėse.—„Tauta ir žodis", t. 2, 1924; Muzikos teorija, K., 1922; Harmonija, K., 1926; Die Singweisen der litauischen Dainos.—„Tauta ir žodis", t. 4, 1926; Lietuvių tautinių dainų melodijos, K., 1927; Kai kurie lietuvių ir latvių liaudies dainų melodijų giminystės bruožai.—„Tauta ir žodis", t. 5, 1928.

BRAZIŪKAĨ, Braziukinė,— kaimas Kauno rj., Altoniškių apyl., 7 km į p. v. nuo Zapyškio. 230 gyv. (1959). Ties B. prasideda Višakis (Šešupės intakas). Prie B. prieina Viršnovio, Lodiškės, Meištinės, Berūkštinės miškai. Juose dalis kaimo gyventojų renka sakus Kauno miško chemijos ūkiui. Pr. m-la (nuo 1928). Netoli kaimo, Berūkštinės miške, 1863 įvyko kautynės tarp carinės kariuomenės ir sukilėlių. Į r. nuo B. yra sukilėlių kapai. Kaime yra daugiau kaip 2,5 m skersmens liepa, ant kurios 1863 buvę kariami sukilėliai.

BRAZIULỸTĖ Julija [g. 1903 Pažemiškiuose (Ignalinos rj.)] — administracinė darbuotoja. Kilusi iš valstiečių. 1915—22 darbininkė Leningrade, Kuznecko baseine. 1920 įstojo į komjaunimą, 1921 į Komunistų partiją. 1922—25 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1925—28 part. darbuotoja Mogiliove, Voroneže. 1928—34 studijavo Maskvos Automobilių-traktorių in-te bei Raudonosios Armijos motorizacijos ir mechanizacijos karo akademijoje, gavo karo inžinierės vardą. 1934—1944 dirbo Maskvos automobilių gamykloje. 1944—46 LKP CK darbuotoja Vilniuje. 1946—55 Lietuvos TSR valst. kontrolės ministro pavaduotoja. Nuo 1959 pensininkė.

BRAZNAVÀ — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., prie vakarinės Kuršėnų miesto ribos. 20 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Venta. Medelynas (20 ha), veterinarijos ligoninė. Vok. faš. okupantai, 1941 užėmę B., išžudė Juozapavičių šeimą ir dar kelis B. gyventojus, padėjusius sužeistiems raudonarmiečiams.

BRAŽÌNSKAS Algis [g. 1937.XI.12 Vilkaviškyje] — kompozitorius. 1956 baigė Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-lą, 1961 Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1963 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos konsultantas.

Kūriniai: kantata „Plienas dainuoja" bosui, mišriam chorui ir orkestrui (1963, A. Baltakio tekstas), simf. poema „Laimės žiburys" (1959, J. Biliūno apsakymo motyvais), koncertas fortepijonui su orkestru (1960; III premija 1962 Visasąjunginėje jaunųjų kompozitorių apžiūroje), sonata smuikui ir fortepijonui (1963), sonatina fagotui ir fortepijonui (1958), 4 pasakėčios (S. Michalkovo žodžiai) bosui ir fortepijonui (1961), instrumentinės pjesės, choro ir solo dainos, muzika dramos spektakliams ir trumpametražiam filmui „Suominis".

BRAŽUOLĖ — 1. Upė Trakų rj., Neries kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 84 km^2. Prasideda netoli Galvės ež. prie Vievio—Trakų kelio, ties Bražuolės kaimu. Teka į š. per Dekio, Bakos ežerus ir, pasukusi į r., įteka į Nerį 125 km nuo jos žiočių, ties Popiškiais. Intakas Pylimas (kair.). Nuolydis žemupyje 772 cm/km, vid. nuolydis 274 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,71 m^3/s. Upę kerta Vilniaus—Kauno geležinkelis ir plentas.

2. Kaimas Trakų rj., 5 km į š. nuo Trakų, prie kelio į Vievį; apylinkės ir kolūkio centras. 119 gyv. (1959). Per kaimą teka Bražuolė. Pr. m-la. Kaimo teritorijoje, netoli Bražuolės ištakos, kairiajame upelio krante, yra vienas didžiausių Lietuvos piliakalnių. Jo aikštelė užima 2 ha. Piliakalnio p. galas sutvirtintas stambiu pylimu. Piliakalnis smarkiai apnaikintas. Į p. v. nuo piliakalnio buvo pilkapynas, kurio 3 pilkapius 1856 kasinėjo archeologas A. Kirkoras ir rado IX—XII a. degintinių kapų. Kiek toliau yra buvęs stambus plokštinis kapinynas, kuriame rasta daug geležinių ginklų, balno kilpų, žąslų, sagčių. Ist. šaltiniuose kaimas minimas jau 1382 (ž. *Bražuolės sutartis*).

BRAŽUOLĖS PELKĖ — pelkė Trakų rj., 5 km į š. nuo Trakų, abipus kelio į Vievį, Bražuolės (Neries intako) slėnyje. Plotas 290 ha. Viduryje yra 3 maži ežerai (iš viso 4 ha). Š. pakraštys siekia Vilūniškio ež. Durpių klodo didž. storis 7,8 m, vid. 2,57 m. Durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 29%. Po durpėmis vietomis yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis.

BRAŽUOLĖS SUTARTIS — Jogailos ir Kryžiuočių ordino trumpalaikė sutartis, sudaryta 1382.VII.6 Bražuolės kaime, ties Trakais. Lietuvos did. kun-ščiui Kęstučiui su kariuomene išvykus į Novgorod Severską sukilusio Kaributo malšinti, Vilniaus gyventojai pasiūlė did. kun-ščio sostą Jogailai. Šis, atvykęs iš Vitebsko, apgulė su kariuomene Kęstučio pilį Trakus, norėdamas pirmiausia ją paimti. Tačiau netrukus sužinojęs, kad kryžiuočiai įsiveržė į Lietuvą ir, plėšdami bei degindami kraštą, žygiuoja Trakų link, išėjo jų pasitikti. Susitikęs su kryžiuočių atstovais Bražuolės kaime, dalyvaujant broliui Skirgailai, Jogaila savo, motinos ir brolių vardu pasirašė sutartį, pagal kurią abidvi susitariančios šalys pasižadėjo iki 1382.IX.8 nepuldinėti viena kitos sričių. Be to, kryžiuočiai pasižadėjo nepalaikyti draugiškų ryšių su Kęstučiu ir jo artimaisiais.

BREDELIS Antanas [g. 1913.XII.30 Vaišvilčiuose (Panevėžio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1944 baigęs Kauno un-to technologijos f-tą, dirbo kuro pramonės v-bos vyriausiuoju inžinieriumi. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1962 Kauno Politechnikos in-to docentas, nuo 1964 durpininkystės katedros vedėjas. Paskelbė straipsnių durpių pramonės klausimais.

BREDIKIS Jurgis [g. 1929.IV.30 Pragoje] — gydytojas chirurgas, medicinos mokslų daktaras (1964). 1952 baigė Kauno Medicinos institutą ir pradėjo ten pat dirbti pedagoginį darbą; nuo 1964 hospitalinės chirurgijos katedros vedėjas. 1957 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1963 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie širdies punkciją, elektrinę stimuliaciją, širdies ydų chirurginį gydymą ir kt.

Ršt.: Пункция сердца, М., 1960.

BREIKŠTA Jonas [1926.XI.1 Puipiuose (Radviliškio rj.) — 1951.VIII.31 Svirbučiuose (Šiaulių rj.)] — mokytojas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Vaikystėje tarnavo pas buožes, vėliau dirbo geležinkelio darbininku. 1947 baigęs g-ją Kaune, dirbo Svirbučiuose pr. m-los vedėju. Nuo 1949 LLKJS narys. Nuo 1950 Svirbučių septynmetės m-los direktorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

BREIVIENĖ Sara [Šalmanaitė; g. 1918. XII.25 Kamajuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1932 įstojo į LKJS. 1934 LKJS Rokiškio rj. k-to sekretorė. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. Nuo 1935 pogr. part. darbą dirbo Kaune. 1936 Kauno rj. komunistinės lit-ros transporto vedėja. 1936 nuteista kalėti. 1939 išėjusi iš kalėjimo, vėl įsijungė į rev. veiklą. 1940 LKP Kauno aps. k-to instruktorė. Nuo 1941 administracinė darbuotoja.

BREIVIS Paulius [g. 1927.VI.28 Panevėžyje] — gydytojas onkologas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1953—62 TSRS Medicinos MA Eksperimentinės ir klinikinės onkologijos in-to (Maskvoje) moksl. bendradarbis. Nuo 1962 Onkologijos in-to (Vilniuje) klinikinės chemioterapijos skyriaus vedėjas.

BREJUS (Бреус) Ivanas [1897 Ozerkuose (Altajaus kr.) — 1943.III.7 prie Nagorno (Oriolo sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras. 1919—23 kovojo pilietinio karo frontuose. 1924 baigė Taškento pėstininkų karo m-lą. D. Tėvynės kare 16 liet. divizijos 156 pulko šaulių bataliono vadas, o nuo 1943.II.12 to paties pulko vado pavaduotojas. Žuvo fronte.

BREKLIAI — kaimas Pakruojo rj., Guostagalio apyl., 17 km į š. r. nuo Linkuvos, 5 km į š. v. nuo Vaškų; kolūkio centras. 45 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė.

BRENDERIS Pranas [1894.X.17 Bazelyje — 1938.VI.14 Kaune] — kalbininkas. 1914—19 studijavo klasikinę filologiją ir lyg. kalbotyrą Bazelio ir Friburo un-tuose. Studijuodamas susipažino iš prof. M. Nidermano paskaitų su liet. kalba. 1919 baigė Bazelio un-tą. Nuo 1924 Kauno un-to klasikinės filol. katedros docentas, nuo 1930 ekstraordinarinis profesorius. 1926 su A. Zenu ir M. Nidermanu pradėjo leisti liet. rašomosios kalbos žodyną vokiečiams (t. 1, 1926—32, t. 2, nuo 1933). Paskelbė moksl. darbų apie lot. kalbą, nemaža moksl. straipsnių lituanistikos klausimais (apie hegzametrą, A. Baranausko stilių, antikinių tikrinių vardų lietuvinimą ir t. t.).

Ršt.: Die Verwendung der sog. Deminutiva im Litauischen.—„Tauta ir žodis", kn. 3, K., 1925; Der litauische Hexameter.—„Archivum philologicum", kn. 2, K., 1931; Ein Fall von Homonymie im Litauischen.— Ten pat; Wörter auf -ininkas und -ninkas in Donalitius Dichtungen.— Ten pat, kn. 3, K., 1932; Zur Metrik der litauischen Hexameter von 1589.— Ten pat, kn. 4, K., 1933; Die griechischen Eigennamen in der litauischen Ilias Übersetzung.—„Studi Baltici", vol. 4, Roma, 1934; Kai kurios formalinės semasiologinės lotynų kalbos veiksmažodžių grupės lietuvių kalbos šviesoje.—„Archivum philologicum", kn. 6, K., 1937.

BRENEIZERIS Juozas [1913.VII.12 Vaišviluose (Vilkaviškio rj.) — 1943.IX Lietuvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato organuose Vilkaviškio apskrityje. 1942 pr. Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1942.V buvo Lietuvos partiz. judėjimo štabo žinioje. 1943.IX pasiųstas į okupuotą Lietuvą partiz. darbui. Žuvo kovoje prieš hitlerinius okupantus.

BRENERIS Aronas Vulfas [1911 Kaune — 1943.IV.3 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1929 Kaune įstojo į LKJS. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. 1940—1941 trikotažo f-ko „Laimė" (Kaune) vedėjas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

BRENŠTEINAS (Brensztejn) Michalas Eustachijus [1874.X.2 Telšiuose — 1938.III.29 Vilniuje] — bibliotekininkas, Lietuvos kultūros istorikas. Bendradarbiavo Peterburgo, Krokuvos, Varšuvos ir Vilniaus laikraščiuose, paskelbė lenkų kalba apie 200 moksl. straipsnių Lietuvos kultūros istorijos klausimais. Nuo 1910 gyvendamas Vilniuje, prie lenkų Mokslo bičiulių d-jos muziejaus įsteigė etnografijos skyrių. Nuo 1919 Vilniaus un-to bibliotekos rankraščių sk. vedėjas. Vilniaus un-to istorijos mokslų garbės daktaras (1934). Svarb. darbai: „Lietuviškieji spaudiniai, istorinė-statistinė studija" (1906), „Universiteto biblioteka Vilniuje" (1922 ir 1925), „Vilniaus laikrodininkystė XVI—XVII amžiais" (1923), „Mokyklinis teatras Kražiuose, Žemaitijoje" (1925), „Adomo Mickevi-

čiaus kūrinių, išverstų į lietuvių kalbą, bibliografija" (1927), „Lietuviškos dainos, užrašytos Adomo Mickevičiaus" (su J. Otrembskiu, 1927), „Filomatai Kražiuose 1821—1823" (1929), „Adomas Kirkoras, leidėjas, redaktorius ir spaustuvės savininkas Vilniuje nuo 1834 iki 1867 metų" (1930), „Dionizas Paškevičius, Žemaitijos lenkų-lietuvių rašytojas" (1934), „Mokslas Lietuvos respublikoje" (1934) ir kita. B. moksl. darbuose gausu faktinės medžiagos, tačiau ji traktuojama dvarininkiškos buržuazinės lenkų istoriografijos požiūriu.

Lit.: V. Abramavičius, M. Brenšteinas apie senąją Kražių biblioteką.—„Bibliotekininkystė ir bibliografija", t. 2, V., 1963.

BRĖNZONAS (Brennsohn) Izidoras [1854.IX.27 Jelgavoje — 1928.XII.31 Rygoje] — Latvijos gydytojas, antropologas ir medicinos istorikas, medicinos mokslų daktaras (1883). 1881 baigė Tartu un-tą. 1881—84 dirbo gydytoju Subatėje (dab. Ilukstės rj.), Lietuvos pasienyje. B. disertacija „Lietuvių antropologijos klausimu" („Zur Anthropologie der Litauer") yra vienas seniausių antropologijos veikalų apie Lietuvos gyventojus.

BRĖSTO TAIKA — taikos sutartis, Tarybų Rusijos pasirašyta su Vokietija, Austrija, Vengrija, Turkija ir Bulgarija 1918.III.3 Breste. Derybos dėl taikos Breste Tarybų Rusijos iniciatyva buvo pradėtos 1917 pabaigoje. Tarybų Rusijos delegacija pirmajame B. t. derybų etape, be kitų taikos sąlygų, reikalavo pripažinti visoms tautoms, tame tarpe ir lietuvių tautai, laisvo apsisprendimo teisę. Negalėdami nepaisyti šio reikalavimo, Vokietijos imperialistai rėmėsi Lietuvos burž. tarybos 1917.XII.11 aktu, kuriuo liet. buržuaziniai nacionalistai paskelbė Lietuvos pajungimą Vokietijai. Tą aktą Vokietijos imperialistai apgavikiškai vadino lietuvių tautos „apsisprendimu". Bet Tarybų Rusijos delegacija B. t. derybose nepripažino okupantų ir Lietuvos buržuazijos klastingų reikalavimų. V. Mickevičius-Kapsukas B. t. derybose demaskavo to buržuazijos akto išdavikišką esmę, parodydamas, kad burž. taryba yra ne gyventojų rinktas organas, bet okupantų sudarytas ir dėl to negali kalbėti lietuvių tautos vardu. Jis palaikė Tarybų Rusijos delegacijos reikalavimus: išvesti iš Lietuvos vokiečių okup. kariuomenę, panaikinti okupacines vokiečių valdžios įstaigas, valdžią atiduoti vietos gyventojams, kad jie galėtų laisvai apsispręsti. Tačiau vok. imperialistai atmetė šiuos reikalavimus, pradėjo vasario puolimą. Tarybų Rusija buvo priversta priimti Vokietijos imperialistų padiktuotas plėšikiškas taikos sąlygas, kad būtų laimėta laiko. Prasidėjus Vokietijoje revoliucijai, 1918.XI.13 Tarybų Rusijos vyriausybė B. t. sutartį anuliavo. Lietuvos darbo žmonės, Komunistų partijos vadovaujami, suaktyvino išsivadavimo kovą ir sukūrė Lietuvoje Tarybų valdžią.

BRĖTFUSAS (Braitfus, Praeteves) Jobas [m. 1571.X.29] — karo ir statybos inžinierius. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos did. kun-ščio Žygimanto Senojo rūmų architektas. 1541—45 remontavo Kamenec Podolsko tvirtovės bokštus. Vėliau dirbo Krokuvoje ir Vilniuje. 1533 oficialiai pavadintas Vilniaus statybų viršininku.

BRETKŪNAS, Bretkius, Bretke, Jonas [1536 Bambliuose, netoli Fridlando — 1602(X.1 ?) Karaliaučiuje] — R. Prūsijos lietuvių raštijos kūrėjas. B. motina — laisva prūsė, tėvas — veikiausiai Valten Bretke (Prattke) iš Fridlando. B. iš mažens kalbėjo lietuviškai ir prūsiškai. Mokėsi Fridlande. 1555 įstojo į Karaliaučiaus un-tą, 1556 pab. išvyko į žymiausią Vokietijos protestantų un-tą Vitenberge. 1562, grįžęs į Prūsiją, kaip mokąs lietuvių ir prūsų kalbas, paskirtas pastoriumi į Labguvą, kur išgyveno daugiau kaip 25 metus. Čia B. vertėsi skurdžiai, įklimpo į skolas. Mirus B. Vilentui, 1587 paskirtas į Karaliaučių liet. pastoriumi.

B. rūpėjo ne tik rel. raštija. Labguvoje jis rinko medžiagą ir rašė savo krašto istoriją. Išliko tik 2 didesni jos fragmentai, kuriuos 1588—89 nusirašė K. Henenbergeris ir panaudojo knygoje „Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškinimai" (1595). B rankraščiu yra naudojęsis ir jo vaikaitis M. Pretorijus, rašydamas „Prūsijos įdomybes" (par. 1698, dalis išsp. 1871), kur keliasdešimt kartų remiamasi Bretkūnu. B. rinko medžiagą ir iš liaudies, domėjosi papročiais, senovės liekanomis, su meile ir pagarba rašė apie sūduvius, sen. prūsus. Labguvoje rengė ir kitus veikalus, bet juos užbaigti ir bent dalį išleisti galėjo, tik persikėlęs į Karaliaučių. Čia dirbo labai intensyviai. 1589 išėjo B. giesmynas „Giesmės duchaunos", į kurį įdėtos 76 giesmės, kai kurios su gaidomis. Žymi jų dalis imta iš M. Mažvydo giesmyno, kitos — amžininkų verstos. B. kiek redagavo Mažvydo giesmes, pagerino kai kurių eilėdarą. Prie „Giesmių duchaunų" išspausdino Mažvydo verstą „Parafrazį". 1589 išleido ir savo verstas „Kolektas, arba paspalitas maldas"— pirmąją liet. kalba maldaknygę su dvejetu giesmių. 1589 išspausdino dar 17 liturginių giesmių su gaidomis — „Kancionalą". Visi šie leidiniai buvo sujungti į vieną knygą. B. giesmynais vėliau rėmėsi L. Zengštokas, leisdamas savąjį.

POSTILLA
tai esti
Trumpas ir
Prastas Ischguldimas
Euangeliu / sakamuiu Baszniczoie
Krikschczionischkoie / nůg Wzsiku
ik Aduento.
Per
Jana Bretkuna Lietuwos Plebona
Karaliauczuie Prususu.
Isspausta Karaliauczuie
Jurgio Osterbergero.
Meta Pono 1 5 9 1.

Jono Bretkūno „Postilės" (1591) titulinis puslapis

Didžiausias ir reikšmingiausias spausdintas B. darbas — pamokslų rinkinys „Postilė", parengtas 1589 ir apsvarstytas bei koreguotas kelių asmenų komisijos spec. konferencijoje Ragainėje. „Postilė" išspausdinta 1591 rudenį 1000 egz. tiražu. Tai didelė dviejų dalių knyga, iš dalies kompiliacija („iš žymiausių teologų komentarų"), iš dalies savarankiškai rašyta. Joje daugiausia vietos skirta biblijos aiškinimui, moralizavimui, bet atsispindi ir sunki to meto liaudies buitis, jos abejingumas krikščionybei, sen. tikėjimo liekanos. Nors stipriai veikiamas viešpataujančių klasių ideologijos, B. parodė meilės ir užuojautos liaudžiai. Kai kur ryškios ir socialinio protesto užuomazgos. „Postilė" suvaidino reikšmingą vaidmenį literatūrinės liet. kalbos ir liet. stiliaus raidoje.

Biblijos vertimo darbą B. dirbo nuo 1579.III.6 iki 1590.XI.29. Dėl nepalankių

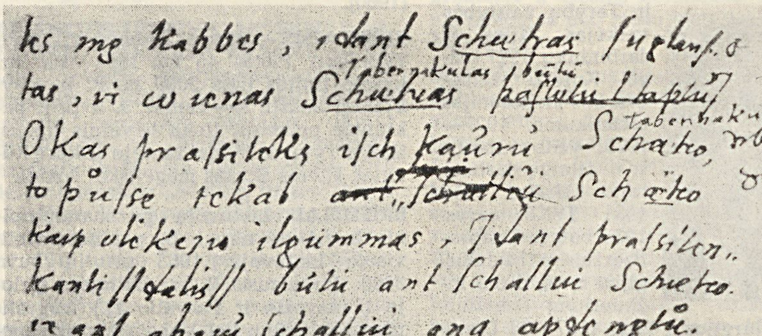

Jono Bretkūno biblijos vertimo rankraščio faksimilė

sąlygų vertė su pertraukomis, kartais ilgomis. Buvo sudaryta komisija vertimui tikrinti ir koreguoti. Komisija prašė skirti į pagalbą kalbos mokovų. Konsistorija patarė B. dar pačiam padirbėti. B. dirbo toliau ir 1593 nusiuntė pirmą rankraščio tomą Prūsijos hercogui, prašydamas vėl sukviesti konferenciją, bet 2 metus negavo atsakymo. B. ir vėliau darė įvairių žygių išleisti savo vertimui, bet Prūsijos valdžios politika liet. knygų atžvilgiu, įtvirtinus reformaciją, pasikeitė. Vertimas liko neišspausdintas, nors jo rankraštį hercogas nupirko. J. Rėza bandė vertimą išleisti dalimis, bet pavyko išspausdinti tik psalmyną (1625). Vėliau B. rankraščiu naudotasi, rengiant naujus biblijos vertimus R. Prūsijoje ir Lietuvoje. Vertimo originalas šiuo metu yra Getingene, o fotokopija Vilniaus un-to bibliotekoje. Iš paties B. ranka daryto 1591 sąrašo dar žinomi keli kiti jo vertimai į liet. kalbą („Augsburgo išpažinimas", A. Korvino „Postilė", J. Vigando „Krikščioniškojo mokslo rinkinėlis", M. Liuterio „Šmalkaldeno artikulai"), bet jie neišliko.

Savo lit. veikla B. tęsė M. Mažvydo ir B. Vilento pradėtą darbą, stiprino ir plėtė religinę liet. raštiją, kuri, kad ir tarnaudama viešpataujančioms klasėms, suvaidino teigiamą vaidmenį kovoje prieš germanizaciją, dėl liet. kalbos teisių, padėjo formuotis literatūrinei liet. kalbai.

Lit.: **G. Ostermeyer,** Erste littauische Liedergeschichte, Königsberg, 1793; **L. J. Rhesa,** Geschichte der litthauischen Bibel, Königsberg, 1816; **L. J. Rhesa,** Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel, 2 Bde., Königsberg, 1816—24; **A. Bezzenberger,** Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877; **A. Bezzenberger,** Zur litauischen Literaturgeschichte.—„Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 3, Heidelberg, 1893; **Probočių Anūkas,** Mažosios Lietuvos buvusiejie rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai, Tilžė, 1920; **V. Falkenhahn,** Der Übersetzer der litauischen Bibel Johanes Bretke und seine Helfer, Königsberg—Berlin, 1941; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

BRĖŽNEVAS (Брежнев) Leonidas Iljičius [g. 1906.XII.19 Kamenskojėje (dab. Dneprodzeržinskas, Ukrainos TSR)] — Tarybų Sąjungos Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. 1927 baigė Kursko žemėtvarkos-melioracijos technikumą. 1927—1930 vadovaujantis ž. ū. įstaigų darbuotojas Urale. Nuo 1931 TSKP narys. 1935 baigęs Dneprodzeržinsko Metalurgijos in-tą, dirbo inžinieriumi Dzeržinskio metalurgijos g-loje. 1937—38 Dneprodzeržinsko miesto vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas. 1938—39 Ukrainos KP Dnepropetrovsko sr. k-to skyriaus vedėjas, nuo 1939 Dnepropetrovsko sr. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais dirbo vadovaujamąjį polit. darbą Raudonojoje Armijoje. 1946—47 Ukrainos KP Zaporožės sr. k-to pirmasis sekretorius, 1947—50 Ukrainos KP Dnepropetrovsko sr. k-to pirmasis sekretorius, 1950—52 Moldavijos KP CK pirmasis sekretorius. 1952 išrinktas kandidatu į TSKP CK Prezidiumo narius ir TSKP CK sekretoriumi. Nuo 1953 TSRS Gynybos m-jos Vyriausiosios polit. v-bos viršininko pirmasis pavaduotojas; 1953 jam suteiktas generolo leitenanto laipsnis. 1954.II išrinktas Kazachstano KP CK antruoju, 1954.VIII — pirmuoju sekretoriumi. Nuo 1957 TSKP CK Prezidiumo narys. Nuo 1950 TSRS AT deputatas, 1960—64 TSRS AT Prezidiumo Pirmininkas. Nuo 1963 TSKP CK sekretorius. Nuo 1964 TSKP CK Pirmasis sekretorius.

BRIČKA ž. *Ratai.*

BRIDAĨ — kaimas Šiaulių rj., Ginkūnų apyl., 10 km į š. nuo Šiaulių, 1 km į š. v. nuo Šiaulių—Rygos geležinkelio. 155 gyv. (1959). Iš v. prieina Smilgių, iš š.— Mėsmedžio miškas. Aštuonmetė m-la (1924—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). 1952—59 buvo biblioteka, vėliau perkelta į Sutkūnus.

BRĨDIKIS Zigmas [g. 1920.I.12 Margynėje (Tauragės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1940 Margynės pirminės komjaunimo org-jos sekretorius, nuo 1941.II LLKJS Kaltinėnų vls. komiteto sekretorius. 1941.VIII savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją. 1943.III su grupe atvyko į okupuotą Lietuvą, vadovavo specialios paskirties partizanų grupei Nr. 14, veikusiai Panevėžio, Utenos ir Zarasų apskrityse. Nuo 1943 TSKP narys. 1944 part. darbuotojas Tauragės aps., 1945—47 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1947—54 dirbo part. darbą Šilalėje, Skaudvilėje. Nuo 1954 adm. darbuotojas Vilniuje. Išleido atsiminimų knygą „Partizanų takais" (1960).

BRĨDVAIŠIS — ežeras Kelmės rj., prie Tytuvėnų. Plotas 45 ha, ilgis 1160 m, kranto linijos ilgis 3000 m. R. ir p. v. krantai aukšti, š.— žemas; š. ir p. r. pakrantės pelkėtos. Įteka bevardis upelis, išteka Tytuva. V. pakrantėje įsikūrę Rūteliai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

BRIEDŽIAI. Lietuvoje gyvena **europinis B.** *(Alces alces).* B. paplitę beveik visoje Lietuvoje. 1965 pr. jų buvo 3800. Daugiausia B. yra Žaliojoje girioje (Panevėžio ir Pasvalio rj.) ir gretimuose Moliūnų bei Vabalninko miškuose, Šimonių girioje, Romuldavos miške (Anykščių rj.), Biržų, Adutiškio (Švenčionių rj.), Ažvinčių (Ignalinos rj.) giriose, Notygalos-Skapiškio (Kupiškio rj.), Šaukėnų (Kelmės rj.), Patyrio-Užpalių (Plungės rj.) miškuose, Gudų girioje (Varėnos rj.), Bargailių miške (Kelmės rj.). 1947—62 B. medžioti buvo uždrausta, o miškai, kuriuose jie veisėsi, paskelbti draustiniais. Dėl daromos kai kuriuose miškuose žalos (pušies, ąžuolo jaunuolynams) nuo 1962 leidžiama B. medžioti pagal licencijas. Sumedžioti B. pristatomi valstybinei, kooperatinei prekybai arba visuom. maitinimo įstaigoms; gauti pinigai naudojami biotechninėms priemonėms. Ragai ir galva paliekami medžiotojams kaip trofėjus. 1964/65 sezone sumedžioti 206 B., iš jų 184 eksportuoti.

Briedis Kuršių nerijoje

ISTORINIAI DUOMENYS. B. jau III t-metyje pr. m. e. gyveno Lietuvos teritorijoje. Vėliau, nykstant miškams, jų mažėjo. XIV—XVII a. daugiausia buvo medžiojami dėl mėsos ir kailio, rengiantis karo žygiams. Iš B. kailių buvo siuvami kailiniai, dirbama oda. Ragais dvaruose buvo puošiamos kambarių sienos, ant jų kabinami ginklai; be to, iš jų būdavo drožinėjamos peilių kriaunos, tabokinės. Iš B. kanopų buvo dirbami žiedai, apyrankės. Prieš I pasaul. karą B. buvo aptinkama Taujėnų (Ukmergės rj.), Užusalių (Kauno ir Kaišiadorių rj.) miškuose, Gudų, Rūdninkų giriose ir kituose didesniuose miškuose. Karo metu daug B. buvo išnaikinta. 1932 Lietuvoje buvo 297 B. (iš jų 173 Kuršių nerijoje), 1940 — 334. Per II pasaul. karą B. skaičius vėl labai sumažėjo; 1948 jų liko tik 90. Kuršių nerijoje jie buvo visiškai išnaikinti ir tik nuo 1955 vėl apsigyveno. Po karo B. paplito daugiausia iš Žaliosios girios.

Lit.: **V. Padaiga,** Lietuvos briedžiai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1964, Nr. 2.

BRIEDŽIŲ SALÕS MIŠKAS — miškas Šilutės rj., Nemuno deltos saloje, tarp Skirvytės atšakų Tiesiosios ir Vytinės. Priklauso Neringos miškų ūkio Smilty-

nės girininkijai. Plotas 380 ha; jame 156 ha medynų, 65 ha pievų, apie 160 ha pelkių. Per pavasario potvynius beveik visas miškas apsemiamas. Paviršių dengia derlingas aliuvinių sąnašų sluoksnis. Salos viduriu iš š. į p. lygiagrečiai tęsiasi 2 apie 300 m ilgio ir 1,5 m aukščio pylimai gyvūnijai apsaugoti nuo potvynių. Vyrauja baltalksnynai, šlapesnėse vietose — karklynai. Medynų vid. amžius 22 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7. Gausu juodųjų serbentų, gervuogių. Yra briedžių, stirnų, lapių. Miškas apsauginis.

BRĪEDŽKAMPIS — miškas Kapsuko rj., 12 km į š. nuo Kazlų Rūdos. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Agurkiškės girininkijai. Plotas 1569 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

BRĪGMANAS Viktoras [g. 1884.I.12 Valakuose (Joniškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). Kilęs iš darbininkų. Nuo 13 metų pradėjo dirbti Rygoje. Į revoliucinį judėjimą įsijungė 1904. Nuo 1905 Komunistų partijos narys, aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Nuslopinus revoliuciją, Rygoje vadovavo part. kuopelėms, platino neleg. lit-rą, drauge su kitais organizavo profs-gas. 1912 išrinktas Rygos 51 ligonių kasos darbininkų įgaliotiniu. I pasaul. karo metais dirbo rev. darbą Nižnij Novgorode. Po 1917 Vasario revoliucijos išrinktas į Nižnij Novgorodo miesto dūmą kaip bolševikų frakcijos narys. Kartu buvo f-ko part. kuopelės sekretorius, darbininkų k-to pirmininkas, padėjo organizuoti Raudonosios gvardijos būrius, pats kovojo už Spalio revoliucijos pergalę, buvo išrinktas Nižnij Novgorodo Kanavino rj. Darbininkų tarybos deputatu. 1918 pab. atvyko į Lietuvą ir Laikinosios rev. darbininkų ir valstiečių vyriausybės 1919.I.8 buvo pasiųstas kurti Tarybų valdžios organų Ukmergėje. 1919 Ukmergės aps. rev. k-to pirmininko pavaduotojas bei partijos Ukmergės aps. k-to pirmininkas. Nuslopinus Tarybų valdžią, 1919 vasarą kartu su kitais pasitraukė į Tarybų Rusiją. 1920 vasarą pasiųstas į Dysną (Baltarusija), buvo maisto tiekimo komisaru, socialinio aprūpinimo sk. vedėju, kartu dirbo part. darbą. 1921—40 dirbo administracinį, partinį ir profsąjunginį darbą Maskvoje, Brianske, Gorkio srityje. 1940—45 Lietuvos Profesinių sąjungų Centro Tarybos org. biuro pirmininko pavaduotojas, paskui dirbo Lietuvos TSR Kurortų, sanatorijų ir poilsio namų v-bos viršininku. 1947—62 Lietuvos TSR Raudonojo Kryžiaus CK pirmininkas. 1951—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1961 pensininkas. Parašė atsiminimų kn. „Mačiau saulėtekį" (1964).

BRIJŪNAS Juozas [1859.II.1 Kirnaičiuose (Joniškio rj.) — 1945.IV.19 Joniškyje] — pažangus visuomenės veikėjas, knygnešys. Vertėsi Joniškyje batsiuvio amatu. 1900.VII.10 Joniškyje išlipdė iš P. Višinskio gautas afišas apie Mintaujoje lietuvių saviveiklininkų rengiamą Bitės ir Žemaitės pjesės „Velnias spąstuose" vaidinimą. Už tai kartu su Višinskiu nubaustas. Tai davė pradžią Višinskio vestajai bylai dėl spaudos liet. spaudmenimis draudimo panaikinimo. 1905—07 revoliucijos dalyvis. 1906 suimtas, 2 mėnesius sėdėjo Šiaulių kalėjime. Buržuazijos valdymo metais rėmė kovotojus antifašistus (A. Jasutį ir kt.). Už antifašistines pažiūras buvo persekiojamas.

BRĪKAS ž. *Ratai.*

BRILIONKĀ Vladas [1906 Žadeikiuose (Mažeikių rj.) — 1943.III.6 Jegorovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Sedos apylinkėse. 1940—41 prekybos darbuotojas Sedoje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

BRĪNKIŠKIŲ EŽERAS, Purvis, — ežeras Vilniaus rj., 2 km į š. v. nuo Sudervės. Plotas 11 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 520 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 1250 m. Krantai žemi, pelkėti, miškingi. Ežeras nenutekamas. Netoli B. e. yra Brinkiškių ir Purviškių kaimai.

BRIOTĖ (Briotet) Jokūbas [1746—1819 Vilniuje] — prancūzų kilmės gydytojas chirurgas, medicinos mokslų daktaras (1787). Medicinos mokslus baigė Paryžiuje. Iki 1777 ten dirbo prozektoriumi ir anatomijos demonstratoriumi. 1777 pakviestas dirbti į Vilnių. 1780 čia gavo operacinės chirurgijos ir anatomijos demonstratoriaus patentą. Vienas Vilniaus anatomijos muziejaus kūrėjų, gaminęs jam preparatus. 1787 gavo praktinės chirurgijos profesoriaus vardą. Per 33 metus Vilniuje išugdė dešimtis chirurgų, 1809 prie un-to atidarė chirurginę kliniką. Propagavo mokslines medicinos žinias Vilniaus gyventojų tarpe, už tai jį smerkė katalikų dvasininkai. Iš neturtingųjų neimdavo atlyginimo už gydymą.

BRITĀNIJOS LIETŪVIŲ MÓTERŲ DARBINIÑKIŲ DRAUGIJĀ (BLMDD) — pažangi moterų kultūros-švietimo organizacija, veikusi D. Britanijoje prie Lietuvių socialistų sąjungos. Įkurta 1915.VIII.22 V. Kapsuko iniciatyva. Tarptautinės Moters dienos proga 1916 išleido laikraščio „Moterų balsas" Nr. 1 ir V. Kapsuko knygelę „Lietuvių moterų darbininkių draugijos uždaviniai ir įstatai". 1916 turėjo 7 kuopas ir apie 100 narių. V. Kapsukui išvykus į JAV, d-ja savo leidybinę veiklą derino su pažangiomis JAV lietuvių darbininkių org-jomis. D-jos veikla buvo nušviečiama „Rankpelnio" „Moterų skyriuje". Nustojo veikusi apie 1923.

BRIŪKNERIS (Brückner) Aleksandras [1856.I.29 Ternopolyje (Ukrainos TSR) — 1939.V.24 Berlyne] — lenkų kalbininkas, slavistas, literatūros ir kultūros istorikas. Lvove baigė g-ją (1872) ir un-tą (1875). A. Leskino mokinys. 1876 Leipcige apgynė daktaro disertaciją „Slavų skoliniai lietuvių kalboje" (1877). 1881—1924 Berlyno un-to slavų filologijos profesorius. Parašė ir išleido lenkų kultūros, literatūros, kalbos istorijas, lenkų kalbos etimologinį žodyną, rusų lit-ros istoriją ir kt. Paskelbė nemaža lituanistinių darbų: apie naujadarus liet. kalboje (1878—79), apie M. Petkevičiaus 1598 katekizmą (1891), sen. Lietuvos istoriją bei mitologiją („Senovės Lietuva", 1904). Paskelbė Ezopo pasakėčios nežinomą liet. rankraštį (1910). Straipsnyje „Lietuvių-slavų kalbinė vienybė" (1914) nagrinėjo baltų-slavų kalbų santykius. Remdamasis žodyno bendrybėmis, B. įrodinėjo, kad baltai-slavai apie 1500—1000 prieš m. e. sudarė kalbinę vienybę. Nustatydamas baltų-slavų kalbų žodyno bendrybes, B. dažnai rėmėsi tik žodžių reikšmės tapatumu ir bendru fonetiniu panašumu (pvz., prie žodyno bendrybių jis priskiria liet. žodį „silpnas" ir lenk. „słaby"). Jo darbams kartais trūksta kritiškumo bei moksl. objektyvumo.

Ršt.: Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar, 1877; Zur Lehre von den sprachlichen Neubildungen im Litauischen.— „Archiv für slavische Philologie", Bde. 3, 4, B., 1878; Lituanica.— Ten pat, Bde. 5, 6, 8, 12, 13, 1881—91; Der litauisch-polnische Catechismus vom Jahre 1598.— Ten pat, Bd. 13, 1891; Starożytna Litwa (Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne), Warszawa, 1904; Ein unbekannter litauischer Aesop.— „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 43, Göttingen, 1910; Polacy a Litwini (Język i literatura).— Polska i Litwa w ich dziejowym stosunku, Warszawa—Kraków, 1911; Die lituslavische Spracheinheit.— „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 46, Göttingen, 1914.

Lit.: **Jan Otrębski,** Aleksander Brückner (W dziesiątą rocznicą śmierci), Poznań, 1949.

BRODĒLIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Dūkštų apyl., 9 km į p. v. nuo Maišiogalos. 12 gyv. (1959). Per kaimą teka Dūkšta (Neries intakas); prie jos veikia vandens malūnas. Dūkštos kair. krante yra piliakalnis; randama brūkšniuotos, grublėtos ir žiestos keramikos. Piliakalnis naudotas nuo mūsų eros pradžios iki XII—XIII a.

BRODÓVSKIS Jokūbas [prieš 1695 apie Geldapę — 1744 Trempuose] — R. Prūsijos lietuvių leksikografas. Gimė neturtingoje šeimoje. Baigęs Karaliaučiaus Senamiesčio (Altstadt) lot. g-ją, 1710 įstojo į un-tą. Nuo 1713 bažnytinės m-los mokytojas Trempuose. Visą laisvalaikį skyrė kalbiniam darbui. Per 30 metų sudarė didžiulį vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyną, kurio išliko tik nepilna vokiška-lietuviška dalis (daugiau kaip 1000 p.). Rengdamas žodyną, B. naudojosi ankstesniais darbais (F. Pretorijaus, F. Hako ir kt. žodynais, 1735 biblijos vertimu

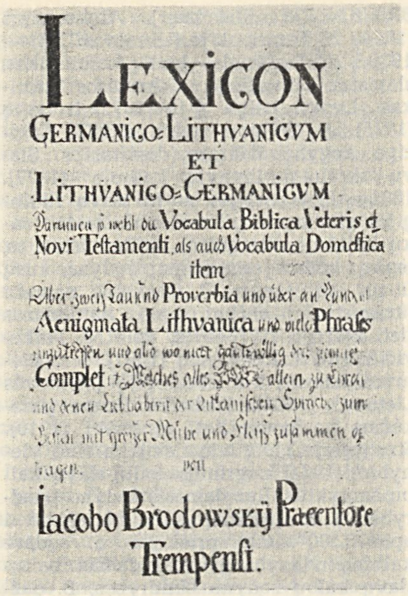
LEXICON
GERMANICO-LITHVANICVM
ET
LITHVANICO-GERMANICVM
Vocabula Biblica Veteris et
Novi Testamenti als auch Vocabula Domestica
item
Proverbia
Aenigmata Lithvanica Phrases
Complet
Iacobo Brodowskij Praecentore
Trempensi.

Jokūbo Brodovskio vokiečių-lietuvių kalbų žodyno rankraščio titulinis puslapis

į liet. kalbą ir kt.), bet jais neapsiribojo. Į žodyną jis įtraukė šalia biblinių ir liet. asmenvardžius bei vietovardžius, amatininkų, žuvų, naminių gyvulių, paukščių ir kt. pavadinimus, davė etn. medžiagos — sen. lietuvių dievų sąrašą, aprašė kai kuriuos papročius, ypač susijusius su sen. tikėjimu, ir kt. Gausiu gyvosios kalbos ir ypač tautosakos panaudojimu B. pradėjo naują liet. leksikografijos etapą. Būdamas vienas pirmųjų tikrų tautosakos mėgėjų ir rinkėjų, B. savo žodyne paliko didžiausią XVIII a. smulkiosios tautosakos rinkinį — tituliniame puslapyje pažymėta, kad žodyne yra per 2000 liet. priežodžių (iš tikrųjų mažiau) ir daugiau kaip 100 mįslių. B. panaudojo autentišką, iš liaudies užrašytą tautosaką, ryškiai atspindinčią klasinius antagonistinius santykius, sunkią liaudies būklę, nac. priespaudą, liaudies pasaulėžiūrą ir moralę. Žodynui B. panaudojo ir XVII a. pab. anoniminį liet. priežodžių bei mįslių rinkinį. B. žodynas nebuvo išspausdintas, bet juo naudojosi vėlesnieji žodynininkai, ypač K. Milkus, G. Neselmanas ir kiti. Milkus paėmė iš jo apie 300 priežodžių ir posakių, o A. Šleicheris savo chrestomatijai — daugiau kaip 500 priežodžių, apie 100 „kalbesių", apie 150 mįslių. Per Milkų ir Šleicherį B. žodyno tautosaką panaudojo D. Poška, S. Daukantas, M. Miežinis, K. Jurgelionis, V. Krėvė ir kt. Pirmosios žodyno dalies rankraštis (be pradžios ir pabaigos) saugomas Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje. B. žodyno rankraštyje esamus priežodžius, patarles ir posakius J. Lebedys paskelbė leidinyje „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII amžiuje" (1956).

Lit.: G. Ostermeyer, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen, Königsberg—Leipzig, 1780; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

BRONZOS AMŽIUS — laikotarpis nuo pirmųjų metalinių dirbinių pasirodymo iki geležies amžiaus pradžios (XVI—VI a. pr. m. e.). Ž. *Žalvario amžius.*

BROŽAITIS Jurgis [g. 1872.XII.12] — Rytų Prūsijos lietuvių buržuazinis veikėjas. Nuo 1889 įsijungė į liet. buržuazinį-nacionalinį judėjimą, kovojo prieš nacionalinę priespaudą ir lietuvių germanizavimą. Su kitais įsteigė laikraščių leidimo b-vę „Lituania", kurios lėšomis ėjo klerikalinis laikr. „Apžvalga".

BROŽIAI — kaimas Klaipėdos rj., Vėžaičių apyl., 6 km į š. nuo Veiviržėnų, prie kelio į Vėžaičius; kolūkio centras. 96 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1919—1953 pradinė, 1953—62 septynmetė), biblioteka.

BRUČKUS Viktoras [1897.V.4 Peterburge — 1960.III.13 Kaune] — dainininkas (baritonas), pedagogas. 1916 Peterburge baigęs karo m-lą, tapo karininku. 1918—1922 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Atvykęs į Lietuvą, 1926 baigė Kauno muzikos m-los dainavimo klasę ir iki 1932 buvo Valstybės teatro operos solistu. 1934—36 Klaipėdoje suorganizavo operos trupę, kurioje dirbo vadovu ir solistu. 1940 milicijos departamento direktorius. 1941 Kauno muz. komedijos teatro direktorius. 1944 vėl suorganizavo vok. faš. okupacijos metais uždarytą Kauno muz. komedijos teatrą ir jam vadovavo iki 1948. 1949—57 Kauno vaikų muzikos m-los mokymo dalies vedėjas, vėliau — dėstytojas.

BRUDZEVSKIS Vaitiekus [**Bliaras iš Brudzevo**; 1445—1497 Vilniuje] — astronomas. Mokėsi Krokuvoje, nuo 1483 ten pat dėstė astronomiją ir matematiką, gerai pažino ir kritiškai išnagrinėjo Aristotelio ir Ptolemėjo sistemas, neigė tuomet labai paplitusius astrologinius prietarus, buvo mėgstamas M. Koperniko mokytojas. 1494 persikėlė į Vilnių ir tapo Lietuvos did. kun-ščio Aleksandro sekretoriumi. 1495 išleido veikalą „Planetų teorijos naudingiausi paaiškinimai" („Commentaria utilissima in theoreticis planetarum"), paliko kelis astronominio bei matematinio turinio rankraščius.

BRUGMANAS (Brugmann) Fridrichas Karlas [1849.III.16 Visbadene — 1919. VI.29 Leipcige] — vokiečių kalbininkas, indoeuropeistas. Nuo 1882 Leipcigo universiteto profesorius. Su H. Osthofu leido „Indogermanų kalbų morfologinius tyrinėjimus" (6 t., 1878—1910), su V. Štreitbergu 1892 įkūrė lingvistinį žurnalą „Indogermanische Forschungen" („Indogermanų kalbų tyrinėjimai"), parašė mokslinę „Graikų kalbos gramatiką" (1890). Didelis B. indėlis į lyg. kalbotyrą yra „Indogermanų kalbų lyginamosios kalbotyros pagrindai" (su B. Delbriuku; 1886—93) ir „Trumpa lyginamoji indogermanų kalbų gramatika" (1902—1903). Lygindamas ide. kalbas, B. plačiai rėmėsi liet. kalbos duomenimis. Liet. kalbos mokymosi tikslais lankėsi R. Prūsijoje ir Lietuvoje. Su A. Leskinu išleido liet. tautosakos rinkinį „Lietuvių liaudies dainos ir pasakos iš prūsiškosios ir rusiškosios Lietuvos" (1882), kurio II dalyje išspausdintos Garliavos apylinkėse B. surinktos 106 dainos, 47 pasakos, 3 vestuvinės kvieslio kalbos ir trumpas Garliavos tarmės aprašas, III dalyje — B. atlikti pasakų vertimai į vok. kalbą su V. Volnerio komentarais.

Ršt.: A. Leskien, F. K. Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, Strassburg, 1882.

BRUKAS Aronas [1897.V.6 Kuliuose (Plungės rj.) — 1959.XI.17 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1918—19 dalyvavo rev. judėjime Kuliuose. 1919.I.1 drauge su kitais organizavo Plungėje demonstraciją už Tarybų valdžią, įsteigė čia rev. k-tą. 1933—40 dirbo LKP Kulių vls. org-joje, platino valstiečių tarpe kom. lit-rą, palaikė ryšius tarp LKP Plungės rj. k-to ir Kulių part. org-jos. Už rev. veiklą 1936 adm. tvarka baustas. 1940—41 dirbo ūkinį ir administracinį darbą. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po karo dirbo Klaipėdos ir Vilniaus gamyklose.

BRUKNĖS — *uoginių augalų* rūšis.

BRUKŠVOS PIEVA — pelkė Klaipėdos rj., 5 km į p. v. nuo Priekulės, tarp Klaipėdos kanalo ir Kuršių marių. Plotas 830 ha. Pelkė plyti aliuvinėje lygumoje; pietuose jungiasi su Svencelės pelke. Žemapelkė. Paplitusios viksvų-varpinių žolių bendrijos. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 1,5 m. Vyrauja alksninės, medieninės-nendrinės ir įvairiažolės durpės. Vid. susiskaidymas 45%, vid. peleningumas 22%. Durpių ištekliai 9,2 mln. m^3. Pelkė nusausinta (1956), šienaujama. Š. v. pakraštyje yra Drevernos kaimas.

BRUKTUVĖ, brauktuvė,— įrankis išmintiems linams brukti (spaliams iš pluošto iškrėsti). Dažniausiai daroma peilio formos iš liepos, uosio ar eglės medžio. B. buvo vienašmenių ir dviašmenių. Vienašmenių ilgis su kotu 40—50 cm,

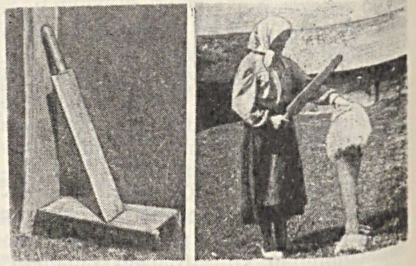

Bruktuvė ir priebrukas

plotis 12—18 cm; dviašmenių ilgis 70—75 cm, plotis 12—18 cm. Linų sauja atremiama ant priebruko, stipriai laikoma per vidurį ir B. ašmenimis daužoma — brukama. XX a. vietoj B. pradėta vartoti brukamąsias mašinas.

BRŪNDZA Andrius [g. 1871.XI.7 Domeikuose (Kapsuko rj.) — 1934.X.26 Marijampolėje] — visuomenės veikėjas, veterinarijos gydytojas. Aktyviai dalyvavo 1905 revoliucijoje, buvo kalinamas. 1908 baigęs Tartu Veterinarijos in-tą, dirbo Sibire. Nuo 1922 vet. gydytojas Pilviškiuose, vėliau Marijampolės aps. vet. gydytojas. Paskelbė moksl. straipsnių žurnale „Veterinarija ir zootechnika" ir populiarių straipsnių veterinarijos klausimais kitoje spaudoje.

BRŪNDZA Antanas [1838.VI.17—1892] — 1863 sukilimo dalyvis. Nuslopinus sukilimą, slapstėsi Lietuvoje. 1865 persikėlė į Tilžę, padėjo leisti draudžiamas liet. knygas ir gabeno jas į Lietuvą. Caro valdžios reikalaujama, Prūsijos valdžia 1870.VII.30 B. perdavė caro žandarams. 11 mėn. B. buvo kalinamas Vilniaus kalėjime, po to ištremtas į Archangelsko, vėliau Tambovo gub.

BRŪNDZA Kazys [g. 1903.IX.13 Parausiuose (Vilkaviškio rj.)] — botanikas ir mikrobiologas, biologijos mokslų daktaras (1962). 1925—26 mokėsi Ž. ū. akademijoje (Dotnuvoje). 1927 perėjo į Kauno un-to matematikos-gamtos f-to biologijos skyrių ir tuo pat metu pradėjo dirbti Ž. ū. akademijoje. 1930 specializavosi pelkėtyros srityje Estijoje. 1933 baigęs Kauno un-tą, dirbo Ž. ū. akademijos bot. kabinete. 1934—37 kartu Dotnuvos augalų apsaugos stoties fitopatologijos skyriaus vedėjas. 1937—1938 Prancūzijoje studijavo ž. ū. mikrobiologiją. Nuo 1939 dėsto Ž. ū. akademijoje, nuo 1941 docentas, 1944—53 katedros vedėjas. 1949—59 kartu vadovavo Lietuvos TSR MA Biologijos in-to botanikos sektoriui, o nuo 1959 — Botanikos in-to floros ir geobotanikos sektoriui. Nuo 1964 profesorius. Dirba mikologijos, fitopatologijos, pelkėtyros, mikrobiologijos, pievotyros srityse. Parašė keliolika veikalų bei vadovėlių, paskelbė apie 70 moksl. straipsnių.

Ršt.: Medžiaga Lietuvos Erysiphacejoms [miltgrybiams] pažinti. — „Žemės ūkio akademijos metraštis (1933)", K., 1934; Kamanos (Hidrografija, stratigrafija ir augalija), K., 1937; Mikrobiologija [K., 1948]; Bendroji ūkinė botanika, [K.], 1948; Kultūrinių augalų ligos, V., 1950; Типы лугов восточной части Литовской ССР.— „Ботанический журнал", т. 43, вып. 1, М.-Л., 1958; Паразитные грибы культивируемых растений Литовской ССР, Вильнюс, 1961.

BRŪOŽIS Ansas [1876.XI.10 Martynuose (Klaipėdos rj.) — 1928.XII.27 Klaipėdoje] — bibliografas, istorikas, buržuazinis liberalinis visuomenės veikėjas. Baigęs pr. m-lą, išmoko raidžių rinkėjo amato. 1906—14 dirbo Kauno, Vilniaus, vėliau Tilžės bei Klaipėdos spaustuvėse. Pranc. okupacijos metu (1920—23) tarnavo Lietuvos atstovybėje Klaipėdoje, paskiau kurį laiką Klaipėdos kr. gubernatūroje. 1901 įkūrė kultūrinę d-ją „Lietuvių susivienijimas Prūsuose". Tuo pat metu užmezgė ryšius su Lietuvos Socialdemokratų partija, buvo jos organo „Darbininkų balsas" korektoriumi, prižiūrėjo s-d. atsišaukimų spausdinimą. Organizavo jaunimo lavinimosi kuopeles, kurios 1912 susijungė į „Santaros" d-ją. Bendradarbiavo spaudoje. Rašė apie R. Prūsijos lietuvių kultūrinį gyvenimą, kovą prieš nac. priespaudą ir germanizaciją. Rinko tautosaką, medžiagą apie R. Prūsijos lietuvių rašytojus bei kultūros veikėjus.

Ršt.: „Birutė" (Dvidešimtmetinių sukaktuvių atminimui), Tilžė, 1905; Prūsų lietuviai, Tilžė, 1906; Klaipėdiškių dainos, V., 1908; Prūsų lietuvių raštija, Tilžė, 1913; Prūsų lietuvių laikraščiai, K., 1914; Mažosios Lietuvos buvusiejie rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai, Tilžė, 1920; Mažosios Lietuvos politikos veidrodis, K., 1923; Vadovėlis po Klaipėdos kraštą ir Žemaičių bei Prūsų paribius, Klaipėda, 1924; Mažoji Lietuva, Klaipėda, 1929; Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos, K., 1935.

BRŪŠKYS Juozas [1905.XI.14 Rygoje) — 1943.III.9 Nikitovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Siuvėjas. Dirbdamas Šimonių, Juodpėnų apylinkėse (Kupiškio rj.), 1928—35 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935 išrinktas Kupiškio parajonio k-to nariu. Tais pat metais už rev. veiklą nubaustas kalėti. Vėliau rev. darbą dirbo Panevėžyje, Rokiškyje, Biržuose. 1939 išrinktas LKP Panevėžio aps. k-to nariu. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Kupiškyje, Kaune. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

BRUZDEILYNAI — kaimas Klaipėdos rj., Kretingalės apyl., 8 km į p. nuo Palangos, prie plento į Klaipėdą. 79 gyv. (1959). Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1946—50 pradinė, 1950—62 septynmetė).

BRUŽAI — kaimas Mažeikių rj., Tirkšlių apyl., 6 km į p. nuo Tirkšlių, prie kelio į Balėnus. 343 gyv. (1959). Pro kaimą teka Gailėšis (Viešetės deš. intakas). Iš r. prieina Rėžių ir Eglyno miškai. Aštuonmetė m-la (1924—55 pradinė, 1955—62 septynmetė). Ist. šaltiniuose B. minimi 1770. Burž. valdymo metais veikė LKP pogr. kuopelė. 1935.IX Bružuose įvyko Mažeikių rj. part. konferencija.

BRŪŽAIČIAI — kaimas Tauragės rj., Skaudvilės apyl., 7 km į r. nuo Skaudvilės. 54 gyv. (1959). Kaimas 1590 priklausė Gilvyčių dvarui ir turėjo 4 kiemus. 1694 Brūžaičiuose buvo 4,5 valako žemės, 21 gyv.

BRŪŽAITIS Justinas [1912.VII.30 Vištytyje — 1943 (?) Vokietijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Dirbo LKJS Vištyčio pogr. org-joje, buvo jos vadovas. 1937 už rev. veiklą buvo suimtas, $1^{1}/_{2}$ metų kalinamas. 1940—41 dirbo taryb. įstaigose Kybartuose, Vilkaviškyje. 1940.VII išrinktas LKP Kybartų vls. k-to sekretoriumi, Vilkaviškio aps. k-to nariu. Hitlerininkų nužudytas.

BRŪŽAS Algimantas [g. 1932.I.18 Kurkliuose (Anykščių rj.)] — aktorius. 1956 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinį f-tą. 1956—60 Kapsuko dramos teatro, nuo 1960 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Edvardas (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Danas (J. Kavoliūno „Aš matau saulę"), Napalys (Just. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai"), Velas Ksavjė (T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą"), Rakitinas (I. Turgenevo „Mėnuo kaime") ir kt.

BRŪŽAS — kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 1 km į p. nuo Žagarės. 114 gyv. (1959). Yra resp. susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika" Joniškio skyriaus mechaninės dirbtuvės. Iki buržuazinės žemės reformos čia buvo Bružo dvaras. 1918 dvaro kumečiai, vadovaujami V. Jankausko, atkakliai pasipriešino vok. okupantams, bandžiusiems apiplėšti dvarą ir apylinkę. Kumečius parėmė gretimų Butlerio ir Švedlaukio dvarų darbininkai. 1919 prie B. dvaro įvyko Raudonosios Armijos dalinio kautynės su kontrrev. kariuomene.

BRŪŽĖ — kaimas Kauno rj., Batniavos apyl., 7 km į š. v. nuo Kulautuvos, Nemuno deš. krante. 50 gyv. (1959). Per B. teka Tamsė (Nemuno intakas). Iš r. prie B. prieina Tamsės miškas. Kaimo apylinkėse rasta neolito stovyklos pėdsakų. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė du B. gyventojus.

BŪBAUTIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Skriaudžių apyl., 6 km į p. nuo Veiverių; kolūkio centras. 53 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1957). 1880 buvo 48 gyv.

BUBĖLIS Juozas [g. 1930.XII.28 Rudiškiuose (Joniškio rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Tyrinėja geležies grupės metalų elektrochemiją, kartu su kitais paskelbė tais klausimais moksl. straipsnių.

BUBIAI — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 14 km į p. v. nuo Šiaulių, prie Šiaulių—Sovetsko plento, abipus Dubysos; žuvininkystės ūkio centras. 495 gyv. (1959). Pro B. eina Dubysos—Ventos kanalas. Ties B. nuo plento atsišakoja kelias į Užventį. Iš š., p. r. ir p. v. prieina Bubių miškas. Šiaulių statybos tresto lentpiūvė, Šiaulių pieno kombinato sūrių gamybos cechas, B. vartotojų kooperatyvas, ryšių skyrius, felčeriu-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė mokykla (1899—1950 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1953), biblioteka (nuo 1957).

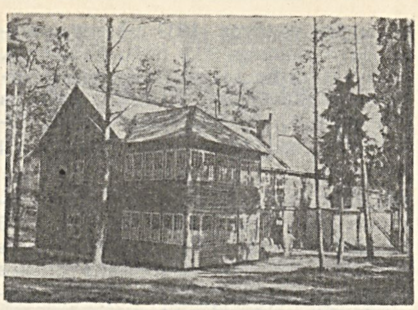

Bubiai. Šiaulių „Elnio" kombinato profilaktoriumas

Kaimo p. v. dalis (Dubysos deš. krante) — vasarvietė. Joje įsikūręs Šiaulių „Elnio" odos kombinato profilaktoriumas, vasarą veikia pionierių stovykla, vyksta Šiaulių rj. dainų ir derliaus šventės, ž. ū. parodos, turistų sąskrydžiai, jaunimo festivaliai.

Dubysos kair. krante yra balno formos piliakalnis. Piliakalnio aukštis apie 12 m; aikštelė ovalo formos, 60—70 m ilgio ir 35—40 m pločio. Pasakojama daug padavimų apie jo požemius ir paslėptus turtus. 1903 archeologas L. Kšivickis, kasinėdamas piliakalnio aikštelę, aptiko apie 1 m storio kultūrinį sluoksnį; rasta daug anglių, apdegusio molio gabalų, gyvulių kaulų, suanglėjusių kviečių, miežių, rugių ir sorų grūdų, XIII—XIV a. geležinių lanko ir arbaleto strėlių antgalių, peilių, raktų, šiferinių verpstelių ir kt. daiktų. (Radiniai yra Kauno ist. muziejuje.) Manoma, kad čia buvusi medinė Dubysos pilis Šiaulių žemėje (Dobise, Dibitzen in Saulia), 1348 ir 1358 sunaikinta kalavijuočių.

B. minimi 1570. XVIII—XIX a. juose buvo pašto stotis ir grafų Zubovų rezidencija. 1825—30 šalia B. buvo kasamas Dubysos—Ventos kanalas. 1899 įsteigta pr. m-la; 1910—15 veikė žemesnioji 3 metų gyvulininkystės ir pienininkystės m-la, kurioje, kaip ir pradinėje, buvo dėstoma ir liet. kalba. XX a. pradžioje Bubiuose buvo rengiamos gegužinės, platinami s-d. atsišaukimai. 1905—06 rev. įvykių metu Bubiuose lankydavosi V. Kapsukas. 1905.VII.25 įvyko jo organizuotas B. dvaro darbininkų streikas, privertęs dvarininką pakelti atlyginimą. 1919 ties B. įvyko Raudonosios Armijos Internacionalinės divizijos 47-jo pulko vieno bataliono ir Žemaičių pulko 2-jo bataliono kuopų susirėmimas su vokiečių kar. daliniais. 1941.IX.14 B. piliakalnio papėdėje hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 500 žmonių. Bubiuose 1901 gimė rev. judėjimo dalyvis, kultūros ir švietimo darbuotojas M. Gedvilas.

2. Kaimas Kauno rj., Batniavos apyl., 5 km į š. nuo Kulautuvos, prie Kauno—Jurbarko plento; tarybinio ūkio centras. 86 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Ryšių skyrius (nuo 1952). B. minimi 1880; čia buvo pašto stotis tarp Kauno ir Raseinių.

BŪBINAS Domininkas [1856.IX.18 Dūseikiuose — 1940.XI Ubiškėje (Telšių rj.)] — knygnešys (nuo 1883). Gabeno ir lenininę „Iskrą". Už spaudos platinimą 1901—02 sėdėjo Tauragės kalėjime. 1902 ištremtas į Viatkos gub. Po amnestijos 1904 grįžo į Lietuvą, apsigyveno Ubiškėje.

BŪBINAS Donatas [g. 1896.II.15 Tryškiuose (Telšių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1945). 1919—35 Užvenčio pr. m-lų mokytojas. 1926 eksternu baigė Šiaulių mkt. seminariją. 1944—50 Šiaulių rj. liaudies švietimo sk. vedėjas, pedagogikos ir psichologijos dėstytojas Šiaulių mkt. in-te. 1950—52 in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo ir mokymo reikalams. 1954—1957 Kauno ped. m-los mokytojas. Nuo 1957 pensininkas. Išvertė A. Čechovo apsakymų.

BUBIŲ-PAGELAVOS MIŠKAI — miškų masyvas Šiaulių rj., į p. v. nuo Bubių. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Bubių ir Pagelavos girininkijoms. Plotas 3349 ha. Masyvą sudaro šie miškai: Paraudžių (1121 ha), Bubių (171 ha), Mirskiškės (201 ha), Padubysio (637 ha), Padeglių (72 ha), Zuikiškės (465 ha), Pabijočio (282 ha), Vabalickių (34 ha) ir Karauskių (306 ha). Iš š. miškus juosia Dubysos—Ventos kanalas, iš š. r. ir p. r.— Dubysa. Š. dalimi teka Rauda, v. pakraščiu — Kurtuva (abu Ventos intakai), p. r.— Deglė (Dubysos intakas). Pietuose yra Bijotės, Geluvos, Širvos, Duobuko, Šermukšnyno, Ešerinio, Raudiniuko ežerai ir daug mažesnių, virstančių pelkėmis ežerėlių. Lėkštose daubose įrengta karpių veisimo tvenkinių. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai, priesmėliniai ir priemoliniai, o gilesnėse daubose ir aplink užželiančius ežerėlius — pelkiniai. 87% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 49%, eglynų 32%, beržynų 16%, juodalksnynų, drebulynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 27%, pribręstantieji 18%, brandieji 9%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 108 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Miškuose gausiai auga bruknės, mėlynės, avietės, žemuogės, grybai. Yra briedžių, stirnų, šernų, barsukų, lapių, usūrinių šunų, tetervinų, jerubių; ežeruose ir tvenkiniuose gausu ančių, tilvikų, laukių (vandens vištelių) ir garnių. Miškai kurortiniai, įeina į Šiaulių miesto žaliąją zoną; yra ir vandens bei kelių apsauginių miškų. Š. v. dalis priskirta Kurtuvėnų landšaftiniam draustiniui. Š. pakraščiu eina Šiaulių—Užvenčio kelias, r.— Šiaulių—Sovetsko plentas. Miškuose yra Bubių ir Pagelavos vasarvietės. 0,5 km į v. nuo masyvo š. dalies įsikūrę Kurtuvėnai.

BŪBLĖLIAI — kaimas Šakių rj., Būblelių apyl., 5 km į š. nuo Kudirkos Naumiesčio. 29 gyv. (1959). Pro kaimą teka Nopaitis (Novos intakas). Burž. metais buvo valsčiaus centras. 1903 Būbleliuose gimė LKP ir Tarybų valstybės veikėjas A. Sniečkus.

BUBLIAĨ — **1.** Kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 9 km į p. v. nuo Kaišiadorių, 1 km į p. nuo Vilniaus—Kauno plento. 125 gyv. (1959). Pro B. teka Strėva. B. kolūkiečiai buvo Bublių hidroelektrinės (375 kW) statybos iniciatoriai. Elektrinė pastatyta 1957 prie Strėvos, ties Bijautonių kaimu.

2. Kaimas Kėdainių rj., Taučiūnų apyl., 7 km į r. nuo Kėdainių, Obelies kair. krante. 118 gyv. (1959). Ties kaimu į Obelį įteka Piltynė. Keliai jungia B. su Kėdainiais, Šėta. Pr. m-la (nuo 1925). 1587 kaimas priklausė Kauno pavietui. 1798 kaime buvo 6 kiemai, 41 gyv. Burž. nacionalistai kaime 1947 nužudė mkt. O. Jočienę ir jos vyrą.

BUBLỸS Kazimieras [g. 1930.XII.30 Balsėnuose (Prienų rj.)] — miškų ūkio inžinierius, ekonomikos mokslų kandidatas (1959). 1954 baigė Lietuvos Žemės ūkio akademiją. Nuo 1957 Lietuvos Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių respublikos miškų ūkio ekonomikos ir organizavimo klausimais.

BŪBLIŠKĖ — kaimas Šilutės rj., Pagėgių apyl., 2 km į p. r. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Jurbarko plento. 180 gyv. (1959). Iš š. ir r. kaimą supa Būbliškės miškas. Sodybos stovi viena prie kitos. Yra resp. susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika" Šilutės skyrius (nuo 1963), lentpiūvė (nuo 1956), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). Į p. nuo B. yra Kurmežerio ež., o prie jo — didelis, turistų gausiai lankomas parkas. Parke yra Vyno kalnelis su išlikusiais buv. dvaro vyno rūsiais, sena, 4 žmonių teapkabinama liepa.

BUBNỸS Jonas [g. 1903.X.12 Varnupiuose (Kapsuko rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Valstietis, paskui tarnautojas. 1936 turėjo ryšių su Komunistų partijos nariais Varnupiuose. 1940—41 Varnupių apylinkės pirmininkas. 1942—43 Petriko būrio partizanas. Keletą kartų buvo policijos sulaikytas, kankinamas. 1943.IX—1944.I kalintas Marijampolėje. Nuo 1943.XII TSKP narys. Išėjęs iš kalėjimo, grįžo į Petriko partizanų būrį ir vadovavo partizanų grupei, veikusiai Marijampolės, Prienų rj. Kelis kartus sužeistas. 1944—45 Marijampolės vls. partorgas, 1945—48 Marijampolės MTS direktorius, 1948—1953 Plungės MTS direktoriaus pavaduotojas, 1953—54 kolūkio pirmininkas Plungės rajone. Nuo 1958 pensininkas.

BUBNỸS Pranas [1929.X.1 Išmanuose (Prienų rj.) — 1946.I.16] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1945 VLKJS narys, vienas pirmųjų komjaunuolių Prienų g-joje. B. tėvas, liaudies gynėjas, 1945 buvo burž. nacionalistų žiauriai nukankintas. Patį B., aktyvų komjaunuolį, nužudė antitarybiškai nusiteikę elementai.

BUBNỸS Vytautas [g. 1932.IX.9 Čiudiškiuose (Prienų rj.)] — rašytojas. 1953 baigė Prienų vid. m-lą. Nuo 1952 spausdina period. spaudoje apsakymus bei apybraižas. Pirmas didesnis kūrinys — apysaka „Debesys sklaidosi" (almanachas „Jaunieji", 1956). 1957 baigė Vil-

niaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Dirba Kauno IX darbininkų jaunimo vid. m-los mokymo dalies vedėju. 1959 išleido apysaką „Beržai svyruokliai", kurioje pavaizdavo šeimos santykius kolūkiniame kaime, burž. ir taryb. moralės susidūrimą, 1960 — aps. rink. „Saulėtą vasarą". 1960 Kauno dramos teatras pastatė B. pjesę „Žvaigždės negęsta" apie Kauno komjaunuolių pogrindininkų veiklą vok. faš. okupacijos metais. Nuo 1962 TSKP narys. 1963 parašė apysaką iš taryb. mokytojų gyvenimo „Lapams krintant".

Lit.: M. Sluckis, Marčios tema kolūkinio gyvenimo sąlygomis. — Sunkiausias menas, V., 1960.

BŪBULAS Pranas [1901.XII.31 Legotiškėje (Raseinių rj.) — 1941.VII.1 Jašiūnuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Darbininkas. 1921—1926 atlikęs kar. prievolę burž. kariuomenėje, tarnavo virštarnybiniu puskarininkiu. Po faš. perversmo už kareivių kurstymą prieš naujai sudarytą faš. vyriausybę 1926 Vilkaviškyje nuteistas 2 metus kalėti. 1929 dirbo Seirijų plente, užtarė engiamus darbininkus, už tai Alytaus saugumo policijos 1929.IX ištremtas 2 metams į Raseinių aps., kur organizavo Nemakščių vls. mažažemių pasipriešinimą valdžios įsakymui nusikelti nuo dvaro žemės ir grąžinti ją dvarininkui. Nuo 1931 Alytuje akmenskaldis. 1939 įstojo į Komunistų partiją. 1940—41 Alytaus vykd. k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BUBŪLIS Kazimieras [1898.III.4 Joniškiuose (Zarasų rj.) — 1950.I.11 Utenos rj.] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš neturtingųjų valstiečių. 1915 išvyko į Petrogradą, kur dirbo spaustuvės mašinistu. 1917 dalyvavo darbininkų mitinguose bei demonstracijose. 1920—41 gyveno Lietuvoje ir dirbo savo ūkyje. Hitlerinės okupacijos metu buvo persekiojamas. 1945—50 Gatelių apylinkės (Utenos rj.) pirmininkas, organizavo pirmuosius kolūkius. Burž. nacionalistų nužudytas.

BUBŪLIS Mykolas [1887 Ožionyse (Ignalinos rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915—17 darbininkas Petrograde; čia įsitraukė į rev. judėjimą. 1918 tarnavo Raudonojoje Armijoje, vėliau dirbo adm. darbą. 1922 grįžo į gimtinę, užmezgė ryšius su vietos part. org-jomis, platino kom. lit-rą. 1923—38 Vakarų Baltarusijos KP narys, Ožionių part. org-jos sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BUCEVIČIŪTĖ Asta Dalia [g. 1932.X.22 Kaune] — inžinierė technologė, biologijos mokslų kandidatė (1962). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1961—1963 Vilniaus un-to gamtos mokslų f-to asistentė, o nuo 1963 ekonomikos f-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie pieno vitaminus, išrūgų naudojimą mielių augimui skatinti.

BUCHIENĖ Tamara [Meiksinaitė; g. 1923.VII.8 Kaune] — kalbininkė, filologijos mokslų daktarė (1961). 1941 Kaune baigė vid. m-lą, 1942—44 Gorkyje studijavo germanistiką. 1949—50 dėstė vok. kalbą Vilniaus un-te, 1950—1953 — Čeliabinsko Ped. in-te. 1951 apgynė filol. mokslų kand. disertaciją. 1953—56 Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1957 dirba Varšuvos un-te. Apgynė daktaro laipsnio disertaciją „K. Donelaičio raštų kirčiavimas". Paskelbė straipsnių apie liet. kalbos būtąjį kartinį laiką, veikslus, nosinius balsius, Užnemunės vietovardžius, apie pirmąją liet. kalbos gramatiką.

Ršt.: T. Buch, Die Akzentuierung des Christian Donelaitis, Warszawa, 1961.

BUCKŪNAI — 1. Kaimas Lazdijų rj., Žagarių apyl., 9 km į p. r. nuo Simno, 3 km į š. nuo Metelių, ties Metelio ežero š. galu. 352 gyv. (1959). Ties B. iš Metelio išteka Metelytė. Iš p. v. prieina Rinkoto miškas. Yra Spernios pr. m-la. B. minimi 1744. Vok. faš. okupantai kaime 1941 nužudė J. Bizūną.

2. Kaimas Ignalinos rj., Mielagėnų apyl., 4 km į v. nuo Mielagėnų, prie kelio į Bačkininkus. 152 gyv. (1959). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1924). Iki 1940 buvo Krikonių dvaro centras.

BŪCKUS Pranas [g. 1928.III.17 Užuperkasėje (Varėnos rj.)] — chemikas organikas, chemijos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1950 TSKP narys. 1954—63 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1959 docentas. Nuo 1963 Vilniaus Ped. in-to prorektorius mokslo reikalams. Paskelbė daugiau kaip 40 moksl. straipsnių α-amino rūgščių ir jų darinių cianetilinimo ir kt. klausimais.

Ršt.: Cheminės medžiagos ir jų panaudojimas, V., 1960.

BŪČAS Bernardas [g. 1903.XI.18 Naurašiliuose (Panevėžio rj.)] — dailininkas. Rašytojos G. Petkevičaitės-Bitės globojamas, 1926 baigė Panevėžio g-ją, kurioje piešimą dėstė skulpt. J. Zikaras. Jo paragintas, išvyko į Romą studijuoti dailės. Ten laimėjo JAV lietuvių paskelbtą J. Adomaičio-Šerno paminklo konkursą. 1928—29 studijavo skulptūrą Briuselio Dailės akademijoje. Kurį laiką dirbo Paryžiaus dailės studijose. 1932 įsikūrė Panevėžyje, darė antkapinius ir kt. paminklus, sukūrė nemaža biustų, bareljefų. 1937 vedė poetę S. Nėrį. 1940—41 Kauno prekybos vid. m-loje dėstė dekoravimą. Kaip skulptorius ypač vaisingai pasireiškė po D. Tėvynės karo. Sukūrė tapybos ir grafikos darbų. Dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose.

Bernardas Bučas. S. Nėries biustas, terakota, 1965 (privatus rinkinys)

Kūriniai: Vaižganto biustas (1933), bareljefai Žemės bankui Kaune (1933), Maironio reljefas prie Kauno katedros (1933), skulptūros „Sėjėjas" (1939), „Partizanas" (1946), „Racionalizatorius" (1949), „Pergalės karys" (1949), „Pramonė ir žemės ūkis" (su P. Vaivada, 1952), „A. Strazdas" (1953—54), S. Nėries paminklinė figūra (1955), paminklas V. Leninui Černiachovske (1958), „Leninas" (1960) ir kt.

Lit.: J. Jurginis, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960.

BŪČAS Jonas [g. 1900.XI.24 Pudžiūnuose (Joniškio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų daktaras (1933), Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1929 baigė Kauno un-tą. 1929—31 studijavo Frankfurto prie Maino ir Londono universitetuose. 1931—1934 Kauno un-to polit. ekonomijos ir statistikos katedros asistentas, nuo 1934 docentas. Daktaro disertacija — „Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje". Nuo 1940 vasaros įsijungė į aktyvų taryb. kadrų rengimo, moksl. ir visuom. darbą. Nuo 1941 Vilniaus un-to profesorius, 1940—41 ekonomikos f-to prodekanas, 1944 dekanas, 1945—47 prorektorius, 1948—56 rektorius. Nuo 1947 TSKP narys. Paskelbė daugiau kaip 40 moksl. darbų bei straipsnių ekonomikos klausimais. 1951—1958 Lietuvos TSR AT deputatas.

BŪČAS Kazimieras [g. 1908.XII.6 Naurašiliuose (Panevėžio rj.)] — inžinierius architektas. 1941 baigė Kauno un-to technikos f-tą. 1944—49 dirbo ped. darbą Kauno un-te. Projektavo visuomeninius pastatus ir gyv. namus. Geriausių

rezultatų pasiekė urbanistikoje, sukūrė Kauno (1953), Šiaulių (1951, 1963), Elektrėnų (su B. Kasperavičiene, 1963) ir kt. respublikos miestų gen. planus.

BUČÍNSKAS Petras [g. 1902.XI.1 Sabonyse (Panevėžio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1962), Socialistinio Darbo Didvyris (1965). Kilęs iš samdinių. Burž. santvarkos metais platino kom. atsišaukimus. 1940.V priimtas kandidatu į Komunistų partijos narius. Nuo 1940.VII dirbo Krekenavos girininkijoje, dalyvavo valsčiaus žemės ūkio komisijoje. 1941 Balachnoje, vėliau Maskvoje rengėsi partiz. darbui, 1943—1944 „Žalgirio" partizanų būrio viršila. Dalyvavo kovose prieš hitlerininkus Lietuvoje ir Baltarusijoje. Nuo 1945 TSKP narys. 1944—49 dirbo partinį ir administracinį darbą Krekenavos ir Naujamiesčio valsčiuose. Aktyviai kovojo su liet. burž. nacionalistų gaujomis, organizavo kolūkius. 1950—53 Naujamiesčio MTS polit. skyriaus viršininko pavaduotojas. Nuo 1953 kolūkio pirmininkas Panevėžio rajone. 1958—62 TSRS AT, nuo 1963 — Lietuvos TSR AT deputatas.

BUČIÓNIAI — kaimas Kėdainių rj., Tiskūnų apyl., 3 km į p. r. nuo Surviliškio, 2 km į r. nuo Nevėžio. 83 gyv. (1959). Į p. r. nuo B. tęsiasi Daniliškio miškas. Per kaimą eina kelias iš Surviliškio į Truskavą. B. minimi 1596 (2 ūkiai, 9 gyv.).

BUČIÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Zubiškių apyl., 16 km į š. nuo Kaišiadorių, prie kelio į Jonavą, Neries kair. krante. 144 gyv. (1959). Per kaimą į Nerį teka Bošė. Iš v. prieina Šilonių miškas. 1916 B. valstiečiai pasipriešino kaizeriniams okupantams, rekvizavusiems gyvulius, ir už tai daugelis suimta, žiauriai kankinta ir ištremta, vienas nužudytas.

BUČỸS Pranas Petras [1872.VIII.20 Šilgaliuose (Šakių rj.) — 1951.X.25 Romoje] — klerikalų veikėjas. 1895 baigė Seinų kunigų seminariją, 1899 Peterburgo Dvasinę akademiją. 1899—1901 studijavo Friburo un-te (Šveicarija). Vienas Lietuvos Krikščionių demokratų partijos kūrėjų (1905). Nuo 1909 marijonų ordino narys. 1922—28 dėstė teologiją Kauno un-te; 1924—25 Kauno un-to rektorius. Nuo 1927 marijonų generolas. Parašė knygų teologijos, daugiausia apologetikos, klausimais. Popiežiaus pavestas, rūpinosi pravoslavų pajungimu katalikų bažnyčiai, buvo išventintas katalikiškųjų rytų apeigų vyskupu. Aktyvus katalikų veikėjas burž. Lietuvoje ir JAV lietuvių tarpe, atkaklus ateizmo ir komunizmo priešas; reiškėsi antitarybine veikla.

BUČIŪNAI — 1. Kaimas Kėdainių rj., Pelėdnagių apyl., 9 km į p. v. nuo Kėdainių, Nevėžio kair. krante. 206 gyv. (1959). Per B. eina Kauno—Kėdainių kelias. B. minimi XVI a. Burž. nacionalistai 1945 kaime išžudė J. Bajarsko šeimą (4 žmones), nužudė Kėdainių vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotoją R. Drozdovą.

2. Kaimas Joniškio rj., 11 km į r. nuo Joniškio, 6 km į š. nuo Pašvitinio, prie kelio į Kriukus; apylinkės ir kolūkio centras. 127 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1910—52 pradinė, iki 1960 septynmetė).

3. Kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 7 km į š. v. nuo Vilkaviškio, 2 km į š. nuo Kauno—Virbalio geležinkelio, Šeimenos kair. krante. 89 gyv. (1959). 1906 įvyko B. dvaro valstiečių streikas.

BUČIŪNAS Kazimieras [g. 1902.XII.17 Rėkliuose (Panevėžio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1953—63 Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties direktorius, nuo 1963 moksl. bendradarbis ir sodų agrotechnikos sk. vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie sodų žemės dirbimą ir tręšimą.

BŪČIUS, varža, — žvejybos prietaisas, sudarytas iš vytelių arba tinklo, užmauto ant medinių lankų, sujungtų lazdelėmis. Vienas B. galas nusmailintas ir užrištas, kitame, atvirajame, yra įgerklis, pro kurį įlenda žuvys. Ilgis 85—150 cm,

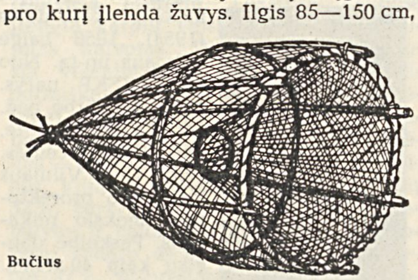

Bučius

skersmuo 40—60 cm. Statomas dažniausiai į ežerą įtekančiame arba iš jo ištekančiame upelyje, t. p. upėje arba ežere. Kad vanduo nenuneštų B., vidun įdedama akmenų. Žuvis išimama, atrišus smailąjį galą, kartais pro įgerklį.

BUČIŪTĖ Elena [Bareikienė; g. 1930. II.16 Kaune] — architektė. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to archit-ros fakultetą.

Sukūrė projektus: „Žemėtvarkos instituto pastatas Vilniuje", „Operos ir baleto teatro rūmai Vilniuje"; suprojektavo Ukmergės, Rokiškio mikrorajonus, kolūkinių gyvenviečių ir kt.

BŪDA — 1. Kaimas Prienų rj., 7 km į š. nuo Jiezno, prie Kaišiadorių—Alytaus plento; apylinkės centras. 131 gyv. (1959). 3 km į v. nuo B. teka Nemunas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1958). Burž. nacionalistai 1947 nužudė B. valstietį J. Kondrotą ir apylinkės pirm. A. Ramošką, 1948 — liaudies gynėją V. Tamulevičių.

2. Kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 15 km į p. v. nuo Prienų, Balbieriškio miške. 25 gyv. (1959). Vok. faš. okupacijos metais kaimo apylinkėse veikė taryb. partizanai S. Naujalis, P. Balkevičius, L. Leonavičius ir kt. Burž. nacionalistai 1946 išžudė J. Šneiberio šeimą (3 žmones).

BŪDA — miško verslo įmonė Lietuvoje XV—XVIII a. Būdos buvo steigiamos didelėse giriose eksportinei miško medžiagai ir chem. produktams ruošti. Jose dirbo po kelis šimtus žmonių, kurie gyveno laikinai pastatytuose spec. pastatuose. Iš B. gaminių tarpt. rinkoje labiausiai buvo vertinami ąžuolinės storos lentos (šuleliai), vad. vančosas, skirtas laivų statybai ir baldų gamybai; ąžuolinės vyno ir alaus statinių lentelės, vad. klepkos (vok. Klappholz); ąžuoliniai iš 4 šonų apskliutuoti 4,5 pėdos ilgio ir sprindžio storio rąstai, vad. fasolčiai (vok. Fassholz); miško chem. produktai — sakai, terpentinas, degutas, derva ir ypač pelenai bei potašas. B. davė gana didelį pelną. Anksčiausia būdos atsirado Žemaitijos ir Užnemunės giriose, esančiose arčiau Nemuno; jų gaminiai buvo gabenami į Gdanską ir Karaliaučių. Vėliausiai B. pradėta steigti š. Lietuvoje; jų gaminiai buvo siunčiami daugiausia į Rygą. Pradžioje B. steigė feodalai savo lėšomis, 1547—54 jų steigimą buvo monopolizavęs valstybės iždas; vėliau teisė steigti B. buvo atiduodama už tam tikrą pinigų sumą užsienio, dažniausiai Gdansko, pirkliams. Iš kai kurių B. ilgainiui susikūrė gyvenvietės, pvz., Ąžuolų Būda (Kapsuko rj.), Būdos kaimas (Trakų rj.), Būdų kaimas (Kelmės rj.), Būdviečių kaimai (Vilkaviškio rj., Tauragės rj.).

Lit.: М. Довнар-Запольский, Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах, т. 1, Киев, 1901; O. Hedemann, Dawne puszcze i wody, Wilno, 1934.

BŪDAKALNIS, Ažušilės kalnas, — moreninės kilmės kalva Švenčionių aukštumoje, 4 km į r. nuo Ignalinos. Aukštis 285 m. Susidarė paskutiniojo apledėjimo metu iš priemolio, riedulių, gargždo. Š. papėdėje yra Ažušilės kaimas.

BÙDBERGIS Arvydas [g. 1920.VIII.7 Omske] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1936 LKJS narys. 1941 dirbo komjaunimo organizatoriumi Akmenės valsčiuje. Hitlerinės okupacijos metais kalintas. Po karo dirbo komjaunimo ir administracinį darbą. 1946—55 Mažeikių, Plungės rajonų laikraščių redakcijų darbuotojas. Nuo 1947 TSKP narys. 1955—57 LKP Plungės rj. k-to sekretorius, vėliau — I sekretorius. Baigęs Vilniaus tarybinę-partinę m-lą, 1961—62 buvo LKP Kupiškio rj. k-to I sekretoriumi, dirbo Kupiškio rj. laikraščio redakcijoje. Nuo 1964 Prienų rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BÙDELIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Žaslių apyl., 16 km į š. r. nuo Kaišiadorių, 3 km į p. r. nuo Čiobiškio, Neries kair. krante. 53 gyv. (1959). Netoli kaimo, Neries krante, yra 60 m virš upės lygio iškilęs piliakalnis, vad. Skarbakalniu.

Piliakalnio šlaitai labai statūs, aikštelė trikampio formos su pylimų liekanomis. Pasak

padavimų, piliakalnyje esą paslėptų turtų („skarbų"). Šalia piliakalnio yra sen. gyvenvietės žymių; randama akmeninių svarelių, molinių indų šukių.

BŪDEŽERIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 4 km į p. nuo Vilkaviškio, tarp kelių į Bartininkus ir į Kalvariją. 291 gyv. (1959). Per B. teka Vembrė (Šeimenos kair. intakas). Kaimo v. dalis vad. Didžiaisiais B., r. — Mažaisiais B. Kaimas minimas 1620 Lankeliškių parapijos metrikų knygose. Burž. nacionalistai 1946—47 nužudė rajono paruošų agentą S. Benekeraitį ir taryb. darbuotoją J. Dembinską. Kaime 1896 gimė proletarinis rašytojas B. Pauliukevičius.

BŪDINAS Domininkas [g. 1892.IV.16 Kuršėnuose (Šiaulių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje Petrograde, 1917.III įstojo į RSDDP(b), dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose. 1917—18 bendradarbiavo „Tiesoje" (pseudonimai Kuršėnietis, Daugupietis, Dauginis), dirbo Lietuvos reikalų komisariate. 1918 rudenį grįžęs į Kuršėnus, drauge su kitais įkūrė vietinę LKP org-ją, buvo išrinktas partijos Šiaulių rj. k-to nariu. Suorganizavo darbininkų karbūrį, kuris 1919.I.9 nuvertė Kuršėnuose burž. nacionalistų valdžią ir sudarė rev. k-tą; B. buvo to k-to pirmininkas. Vėliau B. vadovavo Žemaitijos kariniam rev. k-tui. Šis k-tas 1919.I.27 išleido manifestą, paskelbdamas Žemaitijoje Tarybų valdžią. 1919.II B. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo delegatas. 1919.II—III dalyvavo mūšiuose prieš vok. interventus ir vietinius burž. nacionalistus, gynė Kuršėnus, Panevėžį. 1919 buvo suimtas. Atsidūręs sunkiose sąlygose, kalėjime padarė komunisto vardą žeminančių pareiškimų. 1920 keičiantis polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją ir dirbo ūkinį darbą. Dėl ligos 1922 pasitraukė iš partijos. 1924—32 dirbo Polocko ir Minsko sričių liet. m-lose, vėliau paruošų įstaigose Kalinine. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos karys. Nuo 1946 dirbo administracinį, ūkinį darbą Vilniuje ir kitur, vėliau pensininkas. Nuo 1959 TSKP narys.

Ršt.: Vėtros Žemaičiuose, V., 1959.

BŪDININKAI — kaimas Ignalinos rj., Zuikų apyl., 2 km į r. nuo Ignalinos. 14 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1930—1948 pradinė, iki 1961 septynmetė).

BŪDINYS — nekaitoma lietuvių kalbos veiksmažodžio forma, žyminti tos pačios šaknies veiksmažodžiu išreikšto veiksmo ypatybę (pvz.: „Jei v a l g y t e nepri-valgysi, l a i ž y t e neprilaižysi"; „Tėvą m e l s t i n a i išmeldė vykti drauge"). B. su galūne *-te* kilęs iš veiksmažodinių daiktavardžių (pvz., „bėgtė", „akėtė", „grūstė") įnagininko, o būdinys su galūne *-tinai* — iš prieveiksmių, padarytų iš reikiamybės dalyvių.

BUDIONOVAS Ignas [g. 1917.I.22 Vitebske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1938—40 atlikdamas tarnybą burž. Lietuvos kariuomenėje, įsijungė į rev. veiklą. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 Vilniaus karo m-los kursantas. Hitlerinės okupacijos metais slapstėsi Latvijoje. Nuo 1945 administracinis ir ūkinis darbuotojas Vilniuje.

BUDIŪKAS Nikolajus Vasiljevičius [1920—1944.X.13 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Savaeigių pabūklų baterija, vadovaujama B., Vilniaus gatvėse 1944.VII.12—13 sunaikino 3 priešo tankus, 2 šarvuočius, 1 savaeigį pabūklą, 24 art. pabūklus, 43 kulkosvaidžių lizdus, 21 automašiną ir 4 vilkikus, drauge su pėstininkų pulku paėmė į nelaisvę 1380 hitlerininkų. B. baterija per šias kautynes neteko 1 savaeigio pabūklo, 3 ekipažo nariai žuvo ir 4 buvo sužeisti. 1944.X.11 mūšiuose prie Šešupės B. buvo mirtinai sužeistas. Palaidotas Pilviškiuose.

BŪDOS — kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 14 km į p. nuo Kelmės. 98 gyv. (1959). Iš v. prieina Lyksnės miškas; jame prasideda Lyksnis (Šešuvies intakas), tekantis per kaimą. Pr. m-la (nuo 1932), klubas-skaitykla (nuo 1958). Kaimo apylinkėse, prie Gyvatpiaunio miškelio, yra senkapių.

BŪDOS MIŠKAS — miškas Širvintų rj., 20 km į v. nuo Širvintų, 6 km į p. v. nuo Gelvonų. Priklauso Širvintų miškų ūkio Gelvonų girininkijai. Plotas 580 ha; medynų 483 ha. Pietryčiuose jungiasi su Darvydų mišku, šiaurės vakaruose — su Berkelių mišku. Reljefas rytuose banguotas, vakaruose lyguminis. P. pakraščiu teka Kamaja (Neries intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, o žemesnėse vietose — jauriniai pelkiniai. Vyrauja savaiminės kilmės pušynai su eglės ir beržo priemaiša. Medynų vid. amžius 32 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis.

BŪDRAIČIAI — kaimas Joniškio rj., Skaistgirio apyl., 1 km į š. v. nuo Skaistgirio, prie kelio į Žagarę, Vilkijos (Švėtės intako) deš. krante. 168 gyv. (1959). Kasant žvyrą, kaime rasta IX a. žalvarinių papuošalų. Iki 1905 B. priklausė Petraičių dvarui. B. gyventojai S. Strockis ir S. Danta 1905—07 revoliucijos metu organizavo Žagarėje anticarines demonstracijas.

BUDREIKA Eduardas [g. 1918.VIII.8 Petrograde] — architektas, architektūros daktaras (1965). Iki 1944 studijavo Kauno, Romos ir Vilniaus un-tuose. 1944—1947 Šiaulių miesto vyriausiasis architektas. 1948 baigė Kauno un-to statybos f-to architektūros skyrių. Nuo 1947 Dailės in-to dėstytojas, 1951—61 architektūros kompozicijos ir projektavimo katedros vedėjas. 1952 apgynė archit-ros kandidato disertaciją. Nuo 1954 docentas. Suprojektavo Vilniaus Jaunimo stadioną (1948), paminklus skulpt. V. Grybui Jurbarke (drauge su skulpt. V. Pleškūnu; past. 1960), R. Jachimavičiui Rasų kapinėse Vilniuje (su skulpt. N. Gaigalaite; past. 1962), gyv. namų ir kt. Paskelbė moksl. straipsnių Lietuvos archit-ros istorijos klausimais. Architektūros daktaro disertacija — „Klasicizmo architektūros suklestėjimas Lietuvoje".

Ršt.: Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, V., 1954; Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas [L. Stuoka-Gucevičius], V., 1964; Estetiška darbo aplinka, V., 1964.

BUDREIKA Jonas [1912.XI.22 Daujočiuose (Anykščių rj.) — 1944] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1940.VII kandidatas į Komunistų partijos narius. Tais pat metais Daujočių apyl. seniūnas ir valsčiaus ž. ū. komisijos pirmininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

BUDRĒVIČIUS Adolfas [1908.I.5 Radeckuose (Anykščių rj.) — 1947.V.7 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Vaikystėje ir jaunystėje tarnavo pas buožes, nuo 1926 Ukmergėje dirbo batsiuviu. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1934 už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. 1940—41 dirbo LKP Ukmergės aps. k-to instruktoriumi. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—46 LKP Ukmergės aps. k-to instruktorius. Nuo 1946 Kavarsko vls. partorgas. 1947 išrinktas LKP Kavarsko vls. k-to sekretoriumi. Nužudytas burž. nacionalistų.

BUDRIAĨ — **1.** Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 13 km į r. nuo Kretingos; kolūkio centras. 164 gyv. (1959). Kaimo sodybos išsidėsčiusios prie Kartenos—Gargždų kelio. Į p. nuo B. teka Kartenalė (Minijos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1909—49 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1957). Burž. nacionalistai 1947 nužudė B. gyventoją K. Buivydą.

2. Kaimas Anykščių rj., 5 km į v. nuo Kavarsko; apylinkės centras. 138 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Pienia (Šventosios intakas). Yra Budrių ežerėlis. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1927), biblioteka (nuo 1954). B. minimi 1610 Ragu-vos dvaro inventoriuje (8,5 valako, 11 kiemų).

BUDRIKAITĖ Adolfina [g. 1921.IX.30 Šiauliuose] — aktorė. 1940 baigė Šiaulių mergaičių g-ją. 1940—45 Šiaulių dramos teatro, nuo 1947 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė. 1949

baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją.

Vaidmenys: Andreičikas (B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė"), Inesė (Kalderono „Meilė nežaidžiama"), Keti (A. Griciaus „Liepto galas"), Elvyra (V. Limanto „Vestuvių maršas"), Leona (K. Sajos „Silva studentauja") ir kt.

BUDRIKÁITĖ Janina [g. 1918.XII.1 Šiauliuose] — aktorė. 1938 baigė Šiaulių mkt. seminariją. Iki 1946 mokytojavo pr. m-loje. 1946—49 Šiaulių dramos teatro, 1949—51 Kauno jaunojo žiūrovo teatro, nuo 1951 Klaipėdos dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Paukštytė (B. Dauguviečio „Žaldokynė"), Anita (V. Lacio „Žvejo sūnus"), Gerarda (Lope de Vegos „Įsimylėjusi gudragalvė"), Roberta (N. Bazilevskio „Amerikoniškoji tragedija"; pagal T. Dreizerio romaną), Aldona (K. Sajos „Lažybos"), Ranevskaja (A. Čechovo „Vyšnių sodas") ir kt.

BŪDRIKIAI — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 4 km į š. nuo Rietavo, Jūros kair. krante. 145 gyv. (1959). Per kaimą į Jūrą teka Buba; eina Rietavo—Plungės kelias. Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1921), biblioteka (nuo 1961).

BŪDRIKIS Juozas [1894.IX.28 Ylakiuose — 1959.XI.6 Kretingoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1918 dirbo Ylakių vls. milicijoje. 1919 Telšiuose savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo mūšiuose su vok. interventais ir pilsudskininkais. 1940—41 Kartenos vls. žemės ūkio komisijos narys. 1945—46 Kartenos vls. vykd. k-to žemės ūkio skyriaus vedėjas, 1946—47 žemės ūkio kooperacijos pirmininkas, vienas kolūkių kūrimo Kartenos valsčiuje iniciatorių. Nuo 1950 TSKP narys.

BUDRIÓNYS — kaimas Panevėžio rj., Miežiškių apyl., 10 km į š. nuo Raguvos. 75 gyv. (1959). Per kaimą teka Juosta; eina kelias iš Panevėžio į Raguvėlę. B. minimi 1585.

BUDRỸS Algimantas Jonas [g. 1928. VI.10 Vilkijoje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—61 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to, vėliau Tekstilės pramonės in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1961 Kauno Politechnikos in-to tekstilės technologijos katedros dėstytojas. Išrado prietaisą audinių atraminiam paviršiui matuoti.

BUDRỸS Dzidas [g. 1903.V.12 Paskynuose (Jurbarko rj.)] — ekonomistas, Lietuvos TSR MA akademikas (1941), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1963). Priklausė Lietuvos S-d. partijai. 1924 pab. redagavo socialdemokratinio jaunimo laikr. „Žiežirba". 1927 baigė Kauno un-tą. Bendradarbiavo „Aušrinėje", „Socialdemokrate", „Lietuvos žiniose", „Kultūroje" ir kt. 1928—1929 g-jos mokytojas Kaune. 1928—1935 dirbo Lietuvos banko informacijos skyriuje. 1931—32 studijavo ekonomiką Londono un-te. 1932—33 Kauno un-to teisės f-to ekonomikos skyriaus asistentas, vėliau vyr. asistentas, nuo 1939 — privatdocentas, dėstė socialekonominę statistiką. 1940.VII.26—IX.1 vadovavo Lietuvos Banko nacionalizavimui. 1940 paskirtas Vilniaus universiteto ekonomikos f-to docentu ir Lietuvos TSR Valst. plano komisijos pirmininko pavaduotoju. Hitlerininkams 1943 uždarius Vilniaus un-tą, gyveno kaime. Nuo 1944 Vilniaus un-to profesorius, 1944—51 polit. ekonomijos katedros vedėjas. 1946—53 Lietuvos TSR MA visuomeninių mokslų skyriaus akademikas sekretorius ir Ekonomikos in-to direktorius. „Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbų" serijos „Ekonomika" atsakingasis redaktorius, „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus ekonomikos ir teisės sektoriaus vadovas.

Ršt.: Tarybų Lietuvos liaudies ūkio atkūrimas ir išvystymas, V., 1949; Gyventojų perteklіaus „teorija" imperializmo tarnyboje, V., 1955; Fiziokratų ekonominė teorija, V., 1958; K. Markso ekonominė teorija ir šiuolaikinis revizionizmas bei reformizmas.— Su marksizmo vėliava, V., 1959; Критика буржуазных определений предмета политической экономии.— Критика буржуазных экономических теорий, М., 1960; Politinės ekonomijos apybraižos, V., 1964.

BUDRỸS Ignas [g. 1933.XII.25 Grigaičiuose (Plungės rj.)] — dailininkas. 1959 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą. Nuo 1960 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Nuo 1962 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Tapo daugiausia akvarele.

Kūriniai: „Šerkšnas" (1960), „Mergaitė" (1962), „Portretas su peizažu" (1962), A. Venclovos portretas (1963); ciklai — „Žemaitija" (1962—63), „Krimo etiudai" (1963), ir kt.

BUDRỸS Rimantas [g. 1930.I.11 Kaune] — rašytojas, žurnalistas. 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1954 TSKP narys. 1956—62 dirbo žrn. „Švyturys" redakcijoje, nuo 1963 žrn. „Mūsų girios" redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1964 žrn. „Mūsų gamta" redaktorius. Period. spaudoje išspausdino apsakymų, apybraižų, reportažų, straipsnių gamtos, jos apsaugos, miškininkystės, medžioklės ir kt. temomis. Apybraižų knygose aprašė įspūdžius iš kelionių po Archangelsko sr., Baltosios jūros pakrantes, Uralą, Užkarpatę, parašė gamtos vaizdelių bei apsakymų vaikams. Jam būdingas geras gamtos pažinimas, pastabumas, vaizdingas, patrauklus stilius.

Ršt.: Baltųjų naktų krašte, V., 1955; Per kalnus, snaudžiančias girias, V., 1957; Eglės debesis šukuoja, V., 1959; Miško tilvikas ir mano kepurė, V., 1960; Kelionė į griovį, V., 1961; Kunis iš ežero, V., 1962; Kanapėtas šienpiovys, V., 1963.

BUDRỸS Romualdas [g. 1933.VII.26 Vakaruose-Vertimuose (Radviliškio rj.)] — dailininkas. 1959 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą, dirba Vilniaus dailės muziejuje, dalyvauja dailės parodose. Reiškiasi dekoratyvinės keramikos srityje.

BUDRỸS Stasys [1910.I.6 Kuliuose (Plungės rj.) — 1944.VIII.25] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Ž. ū. darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Plungės valsčiuje. 1943 stojo į partizanų eiles. Žuvo kovoje prieš vok. faš. okupantus.

BUDRỸS Stasys [g. 1932.I.16 Vakaruose-Vertimuose (Radviliškio rj.)] — dailės istorikas, meno mokslų kandidatas (1963). 1957 baigė TSRS Dailės akademijos Repino in-tą Leningrade. 1957—1960 dirbo redaktoriumi Polit. ir moksl. lit-ros leidykloje ir referentu Lietuvos TSR Dailininkų sąjungoje. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1964 Lietuvos TSR Kultūros m-jos meno reikalų v-bos redakcinės-repertuarinės kolegijos narys. Respublikinėje ir visasąjunginėje period. spaudoje rašo dailės klausimais. Išleido monografinių apybraižų, sudarė liet. taryb. skulptūros albumą (1961).

Ršt.: Juozas Zikaras, V., 1960; Juozas Kėdainis, V., 1960; Juozas Mikėnas, V., 1961; Пятрас Римша, М., 1961; G. Jokūbonis, V., 1963.

BUDRÌŠKĖS — kaimas Molėtų rj., Mindūnų apyl., 13 km į š. r. nuo Molėtų, 11 km į v. nuo Labanoro. 42 gyv. (1959). Kaimą supa ežerai: pietuose — Paštys ir Paštelis, vakaruose — Baltis, šiaurėje — Budriškių ež. Yra 4 ha medelynas, pr. m-la (nuo 1958), biblioteka.

BUDRIŪNAS Antanas [g. 1902.IX.20 Pabiržėje (Biržų rj.)] — kompozitorius, choro dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR liaudies artistas (1962). 1938 baigė Kauno Konservatoriją. 1937—42 dėstė muziką Kauno vidurinėse m-lose ir Kauno Konservatorijoje (nuo 1940 direktoriaus pavaduotojas). Nuo 1946 Kauno, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorijos solo dainavimo ir choro dirigavimo f-to dekanas, nuo 1951 operinio parengimo katedros vedėjas, docentas, nuo 1960 konservatorijos direktoriaus pavaduotojas, 1962—64 chorinio dirigavimo katedros vedėjas. Respublikinių dainų švenčių ir I respublikinės moksleivių dainų šventės (1964) vyriausiasis dirigentas. Parašė simf. poemą „Vizijos ant piliakalnio" (1938), styginį kvartetą (1947), „Baladę apie tris kareivius" (1962, E. Mieželaičio tekstas) solistui, chorui ir

liaudies instrumentų orkestrui, kamerinės muzikos kūrinių, choro („Jau išskrenda paukščiai klajūnai", M. Isakovskio žodžiai; „Ruduo", S. Nėries žodžiai; „Geltieji lineliai", E. Matuzevičiaus žodžiai; „Nemunas", V. Reimerio žodžiai; ir kt.) ir solo dainų. Muz. klausimais rašo periodikoje.

Ršt.: Muzikos vadovėlis VIII klasei, K., 1960.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

BÙDRIUS Endrikis [1783 Gastose (netoli Tilžės) — 1852 Briedausiuose] — R. Prūsijos lietuvių liaudies dainų rinkėjas, literatas. Dirbo vargonininku Žydkiemyje, Pilupėnuose. 1820 nusiuntė L. Rėzai keletą savo eilėraščių, eiliuotą laišką „Prisikalbėjims" ir liet. liaudies dainų tekstų su melodijomis (dainą „Išėjo tėtužis, iškūprino" Rėza išspausdino rinkinyje „Dainos", 1825). Laiškuose Rėzai aiškino siunčiamų dainų turinio ir melodijų savybes. 1847 laiške žrn. „Neue preussische Provinzialblätter" („Naujasis Prūsijos provincijos laikraštis") redakcijai detaliai aprašė to meto lietuvių vartotas kelių tipų kankles ir kitus liaudies muzikos instrumentus, aiškino kanklių vardo kilmę. Tame pat žurnale (1848, t. 5—6) išspausdintos B. užrašytos 37 liet. liaudies dainos su melodijomis ir E. Gizevijaus vertimais į vok. kalbą. Daugumą šių dainų perspausdino G. Neselmanas rinkinyje „Lietuvių liaudies dainos" (1853). Vėliau beveik visas B. surinktas ir periodikoje paskelbtas dainas (melodijas, tekstų vertimus į vok. kalbą ir pirmuosius posmus liet. kalba) perspausdino ir 8 dainas iš rankraščio naujai išspausdino Ch. Barčas rinkinyje „Dainų balsai" (2 t., 1886—89).

Lit.: **A. R. Niemi,** Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka", t. 6, 1932.

BŪDŲ̃ MÌŠKAS — 1. Miškas Jonavos rj., 6 km į p. nuo Jonavos, 4 km į r. nuo Kalnėnų geležinkelio stoties. Priklauso Jonavos miškų ūkio Užusalių ir Dumsių girininkijoms. Plotas 2158 ha; medynų 2068 ha. *Rumšiškių-Gaižiūnų miškų* masyvo vid. dalis. Pietvakariuose įsikūrę penki Būdų kaimai.

2. Miškas Kaišiadorių rj., 6 km į š. v. nuo Kaišiadorių, į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Būdų girininkijai. Plotas 719 ha; medynų 660 ha. *Rumšiškių-Gaižiūnų miškų* masyvo p. dalis.

BŪDVARDIS — kalbos dalis, reiškianti daikto ypatybę. B. paprastai derinamas su daiktavardžiu (pažymimuoju žodžiu) gimine, skaičiumi bei linksniu. Liet. kalboje pagal reikšmę skiriami kokybiniai ir santykiniai B. **Kokybiniai B.** parodo daikto ypatybę pačia savo leksine reikšme (pvz., „r a u d o n a s žiedas", „s v e i k a s vaikas"). **Santykiniai B.** pažymi daikto ypatybę netiesiogiai, nusakydami jo santykį su kitu daiktu, veiksmu, skaičiumi ar aplinkybe (pvz., „m e d i n i s namas", „l e n k t i n i s peilis", „k e t v e r g i s arklys", „p e r n y k š t i s sniegas").

Kokybinių B. paprastai vartojamos dvejopos formos: paprastosios ir įvardžiuotinės. **Įvardžiuotiniai B.** sudaromi iš paprastųjų, prijungiant prie jų įvardį „jis, ji", pvz., „baltas + jis > baltasis", „balto + jo > baltojo", „baltam + jam > baltajam" ir t. t. Įvardžiuotinius B. iš ide. kalbų teturi tik baltų ir slavų kalbos. Įvardžiuotiniai B. pažymi tam tikrą kalbantiesiems žinomą daiktą (ar žinomą daiktų rūšį) arba pabrėžia būdingą žinomą daikto ypatybę, pvz., „d i d ž i o j i upė" (skiriant ją nuo kitos ar kitų upių), „b a l t i e j i dobilai" (tokia dobilų rūšis), „k i e t o s i o s uolos". V. dzūkų tarmėje, vidurio aukštaičių tarmės p. dalyje, r. aukštaičių tarmės p. v. kampe, v. aukštaičių tarmės p. dalies r. pakraštyje,— galima sakyti, trečdalyje visos liet. kalbos teritorijos,— įvardžiuotiniai B. beveik nevartojami pagrindine savo reikšme (pažymimąja). Juos čia pakeičia mažybiniai B. arba išsiverčiama su paprastaisiais B., kartais su parodomaisiais įvardžiais.

Liet. kalbos B. linksniavimas skiriasi nuo daiktavardžių linksniavimo kai kurių linksnių galūnėmis (plg. vyr. giminės vns. naud. „geram vyrui", vns. viet. „gerame vyre", dgs. vard. „geri vyrai", dgs. naud. „geriems vyrams" ir t. t.). Šių linksnių B. galūnės paimtos iš giminінių įvardžių. Ide. kalbų (pvz., lotynų, graikų) B. linksnių galūnės buvo tokios pat, kaip daiktavardžių. Įvardžiuotiniai B. liet. kalboje turi dvigubas galūnes: paprastojo B. galūnes ir panašias į jas įvardžio „jis, ji" galūnes. Vienų linksnių galūnės daugiau susiliejusios, kitų mažiau, bet apskritai dabartinėje liet. lit. kalboje įvardžiuotiniai B. tebėra labai aiškiai išlaikę sudėtinį linksniavimo tipą.

Kokybiniai B. turi 2 pagr. laipsnius: aukštesnįjį, sudaromą iš nelyginamosios formos su priesaga *-esnis, -ė* (pvz., „geresnis, -ė"), ir aukščiausiąjį, sudaromą su priesaga *-iausias, -ia* (pvz., „geriausias, -ia"). Be pagr. laipsnių, dar vartojamas aukštėlesnysis laipsnis, sudaromas su priesaga *-ėlesnis, -ė* (pvz., „gerėlesnis, -ė"), ir visų aukščiausiasis laipsnis, sudaromas iš aukščiausiojo laipsnio B. su įvardine forma „visų" (pvz., „visų geriausias, -ia"). Tam tikrą ypatybės kiekį pažymi taip pat būdvardžiai su priešdėliais *apy-, po-* ir priesaga *-okas, -a* (pvz., „apygeris, -ė", „pomažis, -ė", „senokas, -a"). Santykiniai B. nelaipsniuojami.

Kokybiniai B. turi išlaikę bevardės giminės formas. Tai yra sustabarėję vns. vardininko ir galininko linksniai (pvz., „gera", „gražu"). Jie neturi nei skaičiaus, nei linksnio kategorijų. Bevardės giminės B. pažymi atitrauktą nuo daikto ypatybę. Jie dažniausiai turi tarinio funkciją beasmeniame sakinyje, gali eiti veiksniu ir papildiniu. Pažyminio reikšti šie B. negali, nes daiktavardžiai neturi bevardės giminės formų, ir todėl nėra su kuo jų derinti. Vyr. ir mot. giminės B. gali eiti pažyminiu ir tariniu.

B. sudaromi su priesagomis bei darybinę reikšmę turinčiomis galūnėmis (pvz., „vaikiškas, -a", „galvotas, -a", „naminis, -ė", „bambus, -i", „jaunis, -ė") ir su priešdėliais (pvz., „apkūnus, -i"). Iš 2 žodžių t. p. sudaromi sudurtiniai B. (pvz., „ilganosis, -ė", „duonriekis, -ė", „baltlaukis, -ė").

Įvardžiuotiniai B., įvairūs *-ia* kamieno vediniai ir sudurtiniai B. yra linkę daiktavardėti. Šie B. sudaiktavardėję išlaiko vyr. arba mot. giminės formą (kai žymi asmenis, gali turėti ir abi formas), bet įgyja daiktavardžio sintaksines funkcijas ir reikšmę, pvz., „jaunieji" (jauni žmonės), „piktoji" (gyvatė), „metinės" (sukaktuvės), „juodbėris" (juodbėris arklys). Į B. kategoriją pereina kai kurie žodžiai iš kitų kalbos dalių, įgaudami B. reikšmę, jo sintaksines funkcijas ir kitas būdingas B. ypatybes (laipsnius, įvardžiuotines formas). Liet. kalboje linkę būdvardėti dalyviai, ypač neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviai (pvz., „i š t i k i m a s draugas", „g r ė b i a m o j i mašina"). Pereidami į B. kategoriją, dalyviai praranda veiksmažodines laiko, veikslo, rūšies kategorijas, dažnai netenka kitų žodžių valdymo ypatybės.

Lit.: **Rygiškių Jonas** [J. Jablonskis], Lietuvių kalbos gramatika, K.—V., 1922; **J. Otrębski,** Gramatyka języka litewskiego, t. 3, Warszawa, 1956; **J. Žiugžda,** Lietuvių kalbos gramatika, 2 d., K., 1957; **Z. Zinkevičius,** Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, V., 1957; **A. Valeckienė,** Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas.— „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957; **A. Valeckienė,** Kai kurie lietuvių kalbos būdvardžių darybos klausimai. — „LTSR MA darbai", 1958, A 2; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, V., 1965.

BŪDVỸDŽIAI, Juozapiškė, Juozapava,— kaimas Šiaulių rj., Raudėnų apyl., 9 km į p. v. nuo Kuršėnų, Šiaulių—Kretingos geležinkelio p. pusėje. 118 gyv. (1959). Per B. teka Upyna (Žižmos intakas); eina Šiaulių—Kretingos plentas. Kaimo p. pakraštys siekia Paežerių ežerą, r.— Paežerių mišką. Ryšių skyrius, Dirvonėnų aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). Kaimas susikūrė, išparceliavus Juozapavos dvarą.

BŪDVIEČIAI — 1. Kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 15 km į p. v. nuo Vilkaviškio, 13 km į p. r. nuo Kybartų, Zanylos ir jos kair. intako Jevonio santakoje. 214 gyv. (1959). Pro B. eina Virbalio—Bartininkų kelias. Pr. m-la (nuo 1913). B. minimi 1613 Lankeliškių bažnyčios metrikų knygose. 1827 buvo 280 gyv., 1880 — 412, 1923 — 382. Spaudos draudimo metais kaimo gyventojai V. Šalaševičius, V. ir J. Kurtinaičiai, T. Stumbrys, J. Mazurkevičius gabeno iš Tilžės draudžiamą spaudą. Burž. nacionalistai 1946 nužudė B. gyventojus S. Mačiulaitį ir komjaunuolį J. Juškevičių. Kaime 1880 gimė V. Mickevičius-Kapsukas.

2. Kaimas Tauragės rj., Girininkų apyl., 11 km į v. nuo Tauragės.

162 gyv. (1959). Dalis kaimo sodybų viena prie kitos, kita dalis — vienkiemiuose. Per B. teka Ežeruona; eina Tauragės—Žygaičių kelias. Būdviečių aštuonmetė m-la yra Pabūdviečių kaime. Yra senkapių. Burž. nacionalistai 1947 nužudė penkis B. gyventojus, 1951 — „Būdviečių" kolūkio pirm. N. Eičą ir jo žmoną.

3. Kaimas Vilkaviškio rj., Rasių apyl., 11 km į v. nuo Kalvarijos, prie kelio į Vištytį; kolūkio centras. 154 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1932), biblioteka (nuo 1961).

4. Kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 8 km į š. r. nuo Kapsuko, Šešupės deš. krante. 41 gyv. (1959). Vidury kaimo auga nedidelis alksnynas, kuriame yra vynuoginių sraigių. Pro B. eina Kazlų Rūdos—Alytaus glžk. Yra glžk. st., pr. m-la (nuo 1957). Kaime rastas kaulinis žeberklas su titnago skeltelėmis.

BŪDVIEČIŲ PĖLKĖ — pelkė Kapsuko rj., 6 km į v. nuo Kalvarijos, 2 km į š. v. nuo Šešupės. Plotas 187 ha. P. ir p. r. pakraštyje telkšo 6 ežerėliai. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 13 ha). B. p.— ežerinės kilmės kupstuota plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,8 m, vid. 2,28 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 18%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų; jų sluoksnio storis iki 10 m.

BŪDVIETĖ — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 8 km į š. nuo Mosėdžio. 353 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Skuodo—Salantų kelias. 1923 buvo 162 gyv.

BŪDVIETIS — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 13 km į š. v. nuo Lazdijų, 4 km į š. nuo Lenkijos sienos; kolūkio centras. 174 gyv. (1959). Keliai jungia B. su Kalvarija, Lazdijais. Lentpiūvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (nuo 1918 pradinė, nuo 1945 prog-ja, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1944). 1744 minimas B. dvaras. Išlikę XVIII a. statyti svirnas ir koplyčia, įdomūs archit. požiūriu. 1897 kaime buvo 525 gyv., 1923 — 166. Burž. nacionalistai 1948 nužudė B. gyventojus J. Vilkelį ir J. Kupčinską.

BŪDVYTIENĖ Vanda [g. 1919.XI.22 Daukučiuose (Kupiškio rj.)] — agronomė selekcininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1958). 1946 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1946—55 Lietuvos Valst. selekcijos stoties (Dotnuvoje) moksl. bendradarbė. 1956—58 Žemdirbystės in-to aspirantė, nuo 1958 — to in-to selekcijos skyriaus moksl. bendradarbė. Sukūrė pupų veislę Aušra ir žieminių vikių veislę Pūkiai.

Ršt.: Vasarinių vikių auginimas pašarui ir sėklai, V., 1955; Lauko pupos, V., 1961; Lauko pupų auginimas, V., 1963.

BŪDVYTIS Antanas [g. 1928.VIII.16 Jonikaičiuose (Klaipėdos rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960). 1951 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1954 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1962 in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Nuo 1960 TSKP narys. Aktyvus ž. ū. žinių propaguotojas, paskaitininkas.

Ršt.: **A. Būdvytis, V. Čypas,** Kukurūzų auginimo patyrimas, V., 1959.

BUDVYTIS Vytautas [g. 1925.X.12 Kapstatuose (Klaipėdos rj.)] — dailininkas. 1948 baigė Telšių dailiųjų amatų m-lą, 1953 — Telšių taikomosios dailės vid. m-lą, 1959 — Talino Dailės in-to taikomosios dailės f-tą. 1959—62 Klaipėdos „Dailės" kombinato metalo cecho meno vadovas, nuo 1962 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Nuo 1959 dalyvauja dailės parodose. Kuria daugiausia papuošalus ir interjero dekoratyvinės dailės kūrinius, vartoja graviravimo, kalinėjimo ir metalų oksidinimo techniką (dekoratyvinės plokštės „Motina", 1962; „Vaikai", 1962, ir kt.).

BUDZINSKIS Juozas [g. 1903.V.7 Kaltinėnuose (Šilalės rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1953), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1922 baigė Telšių g-ją. 1922—26 pr. m-los mokytojas Kaune. 1930 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1926—36 Kėdainių, Telšių, Plungės ir Šiaulių mkt. seminarijų mokytojas. Dėstė liet. kalbą ir lit-rą, ped. dalykus. 1936—40 dirbo lektoriumi ped. in-te (iš pradžių Klaipėdoje, vėliau Panevėžyje). Nuo 1940 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1949 docentas, nuo 1958 profesorius. Buvo in-to bibliotekos vedėjas. Parašė daugiau kaip 50 moksl. darbų liet. kalbos ir lit-ros dėstymo metodikos klausimais.

Ršt.: Logika (Vadovėlis aukštesniajai mokyklai), K., 1932; **J. Budzinskis, P. Naujokaitis,** Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse mokyklose, d. 1, K., 1960; **J. Budzinskis, J. Martynaitis, P. Naujokaitis,** Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse mokyklose, d. 2, K., 1963.

BUDZINSKIENĖ Jadvyga [1909—1941. VII.10 Kaune] — visuomenės veikėja. Nuo 1929 „Kauno audinių" f-ko darbininkė. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1941.I.12 išrinkta TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatė. Hitlerininkų nužudyta.

BŪGA Gasparas [g. 1907.I.6 Čiornaja Padinoje (Saratovo sr.)] — pedagogas. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1930—34 mokėsi Maskvoje Vakarų tautinių mažumų kom. un-to lietuvių sektoriuje. 1934—38 Omsko aukštosios komunistinės ž. ū. m-los dėstytojas. 1940—41 LKP CK lektorius, vėliau LKP Kauno miesto k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas. 1941—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1945 Vilniaus Aukštosios partinės m-los dėstytojas ir bibliotekos vedėjas.

BŪGA Jurijus [g. 1917.VIII.19 Čiornaja Padinoje (Saratovo sr.)] — administracinis darbuotojas. 1948 baigęs Saratovo Teisės in-tą, dirbo Lietuvos TSR Teisingumo m-joje vyr. konsultantu, kadrų sk. ir teismų v-bos viršininku. Nuo 1949 TSKP narys. 1950—51 Šiaulių sr. teisingumo v-bos viršininkas, vėliau Lietuvos TSR teisingumo ministro pavaduotojas. Nuo 1955 Valst. arbitražo prie Lietuvos TSR MT vyriausiasis valst. arbitras.

BŪGA Kazimieras [1879.XI.6 Pažiegėje (Zarasų rj.) — 1924.XII.2 Karaliaučiuje] — kalbininkas, baltistas, slavistas. Tėvų verčiamas, 1897 įstojo į Peterburgo kunigų seminariją, bet po metų iš jos pasitraukė, netekdamas giminių paramos. 1899—1903 dirbdamas Peterburgo meteorologijos observatorijoje, įsijungė į Peterburgo lietuvių visuomeninę veiklą. Braškučio, V. Dausiečio, Vytinio ir kt. slapyvardžiais spausdino korespondencijas liet. period. spaudoje, vis daugiau dėmesio skirdamas kalbos klausimams. Ypač rūpinosi liaudies kalbos turto (žodžių, tautosakos) rinkimu bei skelbimu. Susipažino su prof. E. Volteriu ir prof. K. Jauniumi (nuo 1903 buvo jo sekretoriumi), turėjusiais didelę reikšmę B., kaip kalbininko, brendimui. Peterburgo lietuvių inteligentų materialiai remiamas, pasirengė ir išlaikė eksternu brandos atestato egzaminus. 1905 įstojo į Peterburgo un-to filologijos skyrių, kur tuo metu profesoriavo žymūs lingvistai akademikai F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, A. Sobolevskis ir prof. J. Boduenas de Kurtenė. Matydamas, kad Jaunius nesirengia skelbti savo tyrinėjimų, B. išleido veikalo „Aistiški studijai" I dalį (1908), kurioje, remdamasis klaidinga Jauniaus metodologija, stengėsi semantiškai giminiškas, bet savo garsais skirtingas formas išvesti iš vienos pagr. formos, paaiškindamas raidą ne visai griežtais fonetikos dėsniais. Vėliau B. geriau susipažino su naujausia lingvistikos metodologija, įsitikino Jauniaus metodo klaidingumu ir savikritiškai peržiūrėjo savo ankstesnį lingv. darbą. Dėl to liko nespausdinta „Aistiškų studijų" II da-

Kazimiero Būgos gimtasis namas Pažiegėje

Kazimieras Būga — Peterburgo un-to studentas

lis (par. 1906—07; saugoma Vilniaus un-to bibliotekos rankraštyne). Vietoj jos B. išleido ir išsiuntinėjo žymesniesiems kalbininkams rusų kalba parašytą hektografuotą „Aistiškų studijų" autokritiką, kurioje paneigė beveik visus „Aistiškų studijų" teiginius. Studijuodamas un-te, parašė ir paskelbė lietuvių bei rusų spaudoje keletą mokslo darbų, intensyviai rinko liet. kalbos medžiagą. 1912, baigęs un-tą, buvo paliktas prof. J. Bodueno de Kurtenės vadovaujamoje lyg. kalbotyros katedroje rengtis profesūrai. Rusijos MA jam pavedė redaguoti J. Juškos žodyno III tomą. 1914 B. pasiųstas tobulintis į užsienį pas baltų kalbų tyrinėtoją prof. A. Becenbergerį, tačiau prasidėjęs I pasaul. karas šias studijas sutrukdė. Grįžęs į Peterburgą, B. 1916 baigė laikyti magistro egzaminus ir buvo paskirtas Permės un-to privatdocentu, o 1918 pavasarį pakeltas ekstraordinariniu profesoriumi. 1919—20 profesoriavo Tomsko un-te. Grįžęs į Lietuvą 1920, ėmė organizuoti „Lietuvių kalbos žodyno" leidimą, atiduodamas šiam darbui visas savo žinias ir jėgas. Be to, nuo 1922 buvo Kauno un-to profesoriumi, Lietuvos ir užsienio spaudoje paskelbė daug reikšmingų mokslo darbų. Labai įtemptai dirbdamas sunkiomis materialinėmis sąlygomis, anksti išsekino jėgas, sunkiai susirgo ir mirė.

B. mokslo darbai turi didelę reikšmę ne tik baltistikai, bet ir lyginamajai indoeuropiečių kalbotyrai. Ypač daug B. nuveikė liet. kalbos leksikografijos bei leksikologijos srityse. Jis yra didžiausias liet. kalbos leksikos turto kaupėjas, dabar Lietuvos TSR MA leidžiamo didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" pradininkas. Pradėjęs rinkti žodžius dar vaikystėje, mirdamas paliko didelę žodyno kartoteką (apie 17 pūdų). Dėl ankstyvos mirties pats B. tesuspėjo išleisti tik žodyno I sąs. (iki žodžio „ančtraukas"). II sąs. (iki žodžio „anga") pasirodė jau po B. mirties (1925). B. ne tik kaupė žodžius, bet ir juos tyrinėjo. Įvairiuose jo darbuose yra šimtai etimologijų, kurių didelė dalis ir šiandien nekelia abejonių. Daug dėmesio B. skyrė liet. kalbos skolinių tyrinėjimui. Studijoje „Lituanica" (1912) jis pirmasis aiškino seniausius liet. kalbos skolinius iš rusų kalbos, nustatė jų chronologiją. Vėliau šiuos tyrinėjimus pagilino ir detalizavo studijoje „Lietuvių—baltarusių santykiai ir jų senumas" (1925). Seniausius baltų skolinius iš germanų kalbų ištyrė ir chronologizavo studijoje „Visu senieji lietuvių santykiai su germanais" (1921). Studija „Apie lietuvių asmens vardus" (1911) padėjo pagrindus liet. kalbos asmenvardžių tyrinėjimui. Joje B. nustatė Lietuvos did. kun-ščių vardų, randamų svetimomis kalbomis parašytuose istorijos šaltiniuose, tikrąsias lietuviškas formas, išaiškino liet. kalbos garsų transkribavimo senosiose rusų kronikose dėsnius ir kai kurias dvikamienių vardų darybos ypatybes. Daug dėmesio skyrė vietovardžių tyrinėjimams. Straipsnyje „Ar galima įrodyti keltų pėdsakus baltų krašte?" (1913) sugriovė A. Šachmatovo hipotezę, kad Lietuvoje ir Baltarusijoje senovėje gyventa keltų. Toponimikos klausimus dar nagrinėjo šiose studijose: „Kalbų mokslas bei mūsų senovė" (1913), „Upių vardu studijos ir aisčiu bei slavėnų senovė" (1923), „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje" (1924) ir „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje" (1924). Remdamasis daugiausia upių ir ežerų vardų lingv. analize, sukūrė baltų genčių įsikūrimo dab. teritorijoje hipotezę, kurios dalį patvirtina ir šių dienų mokslas. Labiausiai abejotinos baltų migracijos datos ir kai kurių genčių ribos. Apie baltų gentis, tų genčių kalbas, jų gyvenamąsias vietas B. rašė dar studijoje „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai", kuri įėjo į žodyno įvadą. Paliko reikšmingų ist. fonetikos ir morfologijos darbų. Straipsnyje „Baltica" (1911) nagrinėjo liet. kalbos priebalsio „z" ir lietuvių-latvių dvibalsio „ui" kilmę. Tiek metodologija, tiek išvadomis ypač reikšminga studija „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė" (1921). Tačiau svarbiausi B. darbai šioje srityje yra skirti liet. kalbos kirčiui ir priegaidei, iš kurių ypač pažymėtinos studijos „Kirčio ir priegaidės mokslas" (žodyno įvade) ir „Metatonija lietuvių ir latvių kalbose" (1924). Smulkių pastabų ist. gramatikos klausimais yra bemaž kiekviename B. darbe.

B. tyrinėjo baltų mitologiją ir parašė studiją „Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mitologijai" (1908—09). Daug nuveikė ir literatūrinės liet. kalbos norminimo bei ugdymo srityje. Daugelį straipsnių praktiniais kalbos klausimais paskelbė serijose „Kalbos dalykai" (1907—10) ir „Kalbos mažmožiai" (1914 ir 1920—22, didžioji dalis vėliau įėjo į rinkinį „Kalba ir senovė", 1922). Šiuose ir daugelyje kitų straipsnių taisė to meto spaudoje pasitaikančias kalbos negeroves, normino vartosenos ir rašybos nevienodumus, kėlė aikštėn lit. kalbai teiktinus sen. raštų ir tarmių posakius, žodžius, smerkė iškraipytas, gyvojoje kalboje nesamas formas ir t. t. Ypač didelis B. nuopelnas yra tas, kad jis apgynė daugelį liet. žodžių, kuriuos puristai skelbė esant svetimybėmis ir ragino guiti iš lit. kalbos.

Žymūs užsienio kalbininkai kreipdavosi į B. įvairiais baltų kalbotyros klausimais. B. palaikė mokslinio bendradarbiavimo ryšius su baltų ir kitų ide. kalbų tyrinėtojais: latviais J. Endzelynu, J. Plakiu, P. Šmitu, rusais F. Fortunatovu, G. Iljinskiu, S. Kulbakinu, A. Pogodinu, N. Durnovu ir kt., ukrainiečiu L. Bulachovskiu, vokiečiais A. Becenbergeriu, R. Trautmanu, M. Fasmeriu, F. Špechtu, E. Frenkeliu ir kt., lenku J. Boduenu de Kurtenė, bulgaru S. Mladenovu, čeku O. Hujeriu, suomiais J. Kalima, J. Mikola, švedais H. Petersonu, T. Torbjornsonu, E. Lidenu, danais H. Pedersenu, L. Hjelmslevu, amerikiečiu H. Benderiu, prancūzu A. Mejė, šveicaru M. Nidermanu ir kt. Mokslo veikalais ir glaudžiais ryšiais su žymiaisiais kalbininkais B. populiarino liet. kalbą plačiosiose lingvistų sferose.

Ršt.: Aistiški studijai, d. 1, Peterburgas, 1908; Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mytologijai, 2 d., V., 1908—09; Kalbos dalykai, K., 1910; Apie lietuvių asmens vardus, V., 1911; Baltica.—„Русский филологический вестник", т. 65—66, Варшава, 1911; Lituanica.—„Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук", т. 17, 1912; Rašybos mažmožiai, K., 1913; Славяно-балтийские этимологии.—„Русский филологический вестник", т. 70—73, 75, Варшава, 1913—16; Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?—„Rocznik slawistyczny", t. 6, Warszawa, 1913; Priesagos -ūnas ir dvibalsio uo kilmė, K., 1921; Kalba ir senovė, K., 1922; Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė.—„Tauta ir žodis", kn. 1, K., 1923; Die Metatonie im Litauischen und Lettischen.—„Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bde. 51—52, Göttingen, 1923—24; Lietuvių įsikūrimas šių dienu Lietuvoje.—„Tauta ir žodis", kn. 2, K., 1924; Šis-tas iš lietuvių ir indoeuropiečių senovės.— Ten pat, kn. 2, K., 1924; Lietuvių kalbos žodynas, 2 sas., K., 1924—25; Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter.—„Zeitschrift für slavische Philologie", Bd. 1, B., 1925; K. Būgos laiškai prof. J. Endzelynui.—„Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956; Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1958—62.

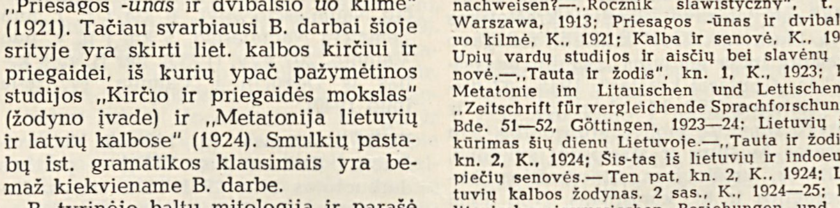

K. Būgos rankraščio faksimilė

Lit.: **J. Būtėnas, J. Kruopas,** Kalbininkas Kazimieras Būga, V., 1955; **J. Balčikonis,** Atsiminimai apie K. Būgą.—„Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956; **Vl. Lašas,** Kalbininką K. Būgą atsiminus.— Ten pat; **J. Palionis,** K. Būgos santykiai su rusų kalbininkais.— Ten pat; **B. Vosylytė,** K. Būga žodynininkas.— Ten pat; **Z. Zinkevičius, J. Kabelka,** Kazimieras Būga.— **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958; **A. Venclova,** Kelionė pas Būgą.— Pavasario upė, V., 1964.

BUGAILÌŠKIAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 7 km į r. nuo Šimonių, 10 km į š. v. nuo Svėdasų; kolūkio centras. 70 gyv. (1959). Pro B. eina kelias iš Adomynės į Šimonis. Iš p. v. prieina Daukų ir Kurapkiškių miškai, iš p.— Miškinėlių miškas. Pr. m-la (įst. apie 1918). Yra piliakalnis ir senkapiai. Kaimas įsikūrė XIX a. viduryje buvusio Jonavos dvaro žemėje. Kaime 1881 gimė dail. I. Šlapelis.

BUGAILÌŠKIS Peliksas [g. 1883.XII.30 Juodžiūnuose (Kupiškio rj.) — 1965. X.27 Vilniuje] — kultūros ir spaudos darbuotojas, kraštotyrininkas. 1902 baigė Liepojos g-ją, kur dalyvavo J. Biliūno suorganizuotame slaptame mokinių būrelyje, platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. Studijuodamas Peterburgo un-to teisės f-te, dalyvavo 1905—07 rev. judėjime. 1903 kalintas 3 mėn. Peterburge, 1907 — vieną mėn. Vilniuje už ryšių su s-d. partija palaikymą. Nuo 1905 bendradarbiavo „Vilniaus žiniose", „Lietuvos ūkininke", „Naujojoje gadynėje", „Skarde" ir kt. laikraščiuose. 1909 baigęs un-tą, iki I pasaul. karo pradžios dirbo Šiauliuose advokatu. Karo metais persikėlęs į Vilnių, dirbo „Lietuvos žinių" redakcijoje. 1917—18 redagavo „Darbo balsą". Vėliau dirbo apyg. teismo teisėju Šiauliuose. Čia organizavo įv. kultūrines ir labdarybės d-jas („Lopšelio", žemės ūkio, kooperacinę „Skalsos" valgyklą ir kt.). Vienas „Kultūros" b-vės ir žrn. „Kultūra" steigėjų, 1923—32 to žurnalo atsakingasis redaktorius. Didžiausią dėmesį B. skyrė kraštotyrai. 1927 drauge su kitais suorganizavo Šiaulių kraštotyros d-ją, tvarkė „Aušros" muziejų, redagavo kraštotyrinius leidinius „Šiaulių metraštis" ir „Gimtasai kraštas". 1945—52 dirbo Lietuvos TSR MA Istorijos in-te ir Knygų rūmuose bibliografinį darbą. Yra parašęs brošiūrų ir straipsnių švietimo, kultūros, kraštotyros, etnografijos, kooperacijos ir kt. klausimais. Nuo 1956 pensininkas, dirbo bibliografinį darbą.

BUGAJÌENĖ Frida [**Fataitė**; g. 1910.V.3 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Jaunystėje dirbo tarnaite. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Rev. darbą dirbo Kaune; savo bute laikė LKP CK kom. lit-ros sandėlį. 1933 vasarą suimta ir 1934.II nuteista 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Kauno IX forte, Zarasuose ir Vilniuje. 1940—41 dirbo Telšių trikotažo f-ke. D. Tėvynės karo metais dirbo vaikų namuose Kirovo srityje, po karo — Vilniuje, vaikų darželyje. Pensininkė.

BŪGĒNIAI — kaimas Mažeikių rj., Ukrinų apyl., 10 km į v. nuo Mažeikių, 2 km į p. nuo Mažeikių—Liepojos geležinkelio. 377 gyv. (1959). Pro B. teka Šerkšnė (Ventos intakas), eina kelias iš Mažeikių į Židikus. Iš š. prieina Ruzgų miškas, iš v.— Didmiškis. Krakmolo fabrikas (nuo 1922), felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), aštuonmetė m-la (1918—54 pradinė, 1954—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1954).

BUGIEDÀ — kaimas Lazdijų rj., Panemunės apyl., 14 km į p. v. nuo Druskininkų. Nemuno kair. krante. 156 gyv. (1959). Kaimą iš 3 pusių supa Kapčiamiesčio miškų masyvo Bugiedos ir Sventojansko miškai. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), Macevičių aštuonmetė m-la (1924—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). Kaimas minimas 1641.

BUGÌNIAI — kaimas Biržų rj., Parovėjos apyl., 11 km į r. nuo Biržų, prie kelio į Pandėlį; kolūkio centras. 130 gyv. (1959). Per B. teka Rovėja; iš r. prieina Biržų giria, iš v.— Tabūno miškas. Lentpiūvė (nuo 1957), malūnas (nuo 1957), parduotuvė (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1927—49 pradinė, iki 1961 septynmetė), Buginių girininkija.

BÙIKA Julius [g. 1897.VIII.16 Žigūnuose (BTSR, Postavų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1922—23 dirbdamas Panevėžio kalėjimo prižiūrėtoju, susipažino su polit. kaliniais, padėjo jiems palaikyti ryšį su pogrindininkais laisvėje. 1923—33 dirbo pas rangovus staliumi. 1927—33 LKP narys. Nuo 1927 aktyviai įsijungė į pogr. darbą, 1929—33 LKP Panevėžio rj. k-to narys. 1933 už kom. veiklą nuteistas $7^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Ukmergėje, Kaune, priklausė polit. kalinių kolektyvui. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Pokario metais dirbo adm. darbą Panevėžyje. Nuo 1958 pensininkas.

BUĨKIŠKĖ — kaimas Šilutės rj., Žemaičių Naumiesčio apyl., 8 km į p. r. nuo Žemaičių Naumiesčio, 5 km į p. v. nuo Vainuto. 207 gyv. (1959). Per B. eina kelias iš Degučių į Vainutą. Pr. m-la (nuo 1946).

BUILỸS Alfonsas [g. 1928.I.2 Volkovičiuose (Baltarusijos TSR)] — partinis darbuotojas. Nuo 1951 TSKP narys, dirbo partinį ir ūkinį darbą Švenčionių ir Švenčionėlių rajonuose. 1961 baigė Vilniaus un-tą. 1961—65 LKP CK darbuotojas, nuo 1965 LKP Panevėžio rj. k-to I sekretorius.

BUIŠIAĨ — kaimas Šilalės rj., Kvėdarnos apyl., 10 km į p. v. nuo Kvėdarnos, prie kelio į Švėkšną. 65 gyv. (1959). Per kaimą teka Ašva ir jos deš. intakas Šaka. B. minimi 1695 Švėkšnos dvaro inventoriuje.

BUITÌNIS ŽÁNRAS — dailės žanras, kurio pagrindą sudaro kasdieninio gyvenimo vaizdavimas. B. ž. glaudžiai susijęs

Buitinis žanras. V. Gečas, „Kolūkiniame turguje", aliejus, 1959 (Vilniaus Valst. dailės muziejus)

su istoriniu žanru, *bataliniu žanru* ir *portreto* žanru. B. ž. pradininkas Lietuvos dailėje yra P. Smuglevičius, paveiksle „Lietuvos valstiečiai" pirmąkart pavaizdavęs valstiečių gyvenimą. Miestiečių ir valstiečių buitis plačiai atsispindėjo jo mokinio J. Rustemo piešiniuose, K. Rusecko paveiksluose „Lietuvaitė su verbomis", „Turgus", K. Kukevičiaus —„Smuklė Verkiuose", „Kromelninkas", A. Slendzinskio —„Elgeta", V. Smokovskio raižiniuose ir kitur. XIX a. antrojoje pusėje Lietuvos dailės B. ž. paveiksluose dar labiau sustiprėjo dem. nuotaikos, buvo jaučiama peredvižnikų įtaka, pabrėžiamas paprasto žmogaus orumas, socialinis reikšmingumas (E. Remerio „Kalvis", V. Slendzinsko „Senelė, verianti siūlą į adatą", „Našlaitė", „Lietuvos vaikai", K. Alchimovičiaus „Bajoras ir valstietis", ir kt.). XX a. pr. glaudus liet. dailininkų ryšys su liaudimi, rev. judėjimo poveikis nulėmė dar ryškesnį demokratinį B. ž. pobūdį. Daug to laiko B. ž. kūrinių jau turėjo socialinio protesto atspalvį (P. Rimšos „Artojas", J. Zikaro „Ant vieškelio", „Be darbo", A. Žmuidzinavičiaus „Ištrėmimas", „Bulvių kasimas", J. Mackevičiaus „Skalbėja", ir kt.).

Burž. santvarkos metais B. ž. kūriniuose įsigalėjo saloniškumas, idiliškas gyvenimo vaizdavimas, tačiau drauge sukurta ir realistinių kūrinių (P. Kalpoko „Ramus gyvenimas", J. Mackevičiaus „Vandens nešėja", V. Kairiūkščio „Pliaže", B. Bučo „Sėjėjas", J. Zikaro „Piovėjas", J. Mikėno „Vincukas", V. Jurkūno „Žvejai", M. Katiliūtės „Bulves skuta", J. Kuzminskio „Grėbėjos", ir kt.).

Liet. taryb. dailėje B. ž. užima vieną svarbiausių vietų, atspindi taryb. žmonių gyvenimą, jų buitį, darbą. Pirmuosius B. ž. kūrinius liet. taryb. dailėje 1940—41 sukūrė J. Mikėnas („Mergina su vaisiais"), P. Kalpokas („Sielininkai"). Pirmaisiais pokario metais B. ž. kūriniuose daugiausia buvo vaizduojamas krašto atstatymas, kolūkių kūrimasis. Žy-

miausias to meto B. ž. kūrinys — V. Dilkos „Steigiamasis kolūkio susirinkimas". Pastaruoju metu B. ž. kūriniuose vaizduojamos didžiosios socializmo statybos, atskleidžiamos naujos taryb. žmonių savybės, išryškinami herojiški jų charakterio bruožai (S. Veiverytės „Montuotojai"; G. Jokūbonio „Kolūkio pirmininkas"; B. Vyšniausko „Minutė poilsio"; K. Kisieliaus „Kukurūzų augintojai"; J. Kėdainio „Kolūkio arklininkas", „Melioratorius"; V. Gečo „Kolūkiniame turguje"; daugelio grafikų darbai, ir kt.).

BUITŪNAI — kaimas Utenos rj., Kuktiškių apyl., 3 km į p. r. nuo Kuktiškių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. 203 gyv. (1959). Yra Limino, Gilužio ir Striūpo ežerai. Per kaimą eina Utenos—Švenčionėlių kelias. Pr. m-la (nuo 1949).

BŪITVYDAS Adomas [1887.XII.8 Vilkabrukiuose (Anykščių rj.) — 1955.III.3 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1904—15 spaustuvės darbininkas Peterburge. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1917—19 Raudonosios gvardijos ir Raudonosios Armijos karys. 1918 įstojo į Komunistų partiją. 1919.IV grįžo į Lietuvą, dalyvavo Tarybų valdžios kūrime Vyžuonų apylinkėse. 1919 pab. išvyko į Kauną. 1920—21 buvo legalaus laikr. „Darbininkų žodis" (lietuvių, lenkų ir žydų k.) oficialiuoju redaktoriumi. Laikraštį uždraudus, 1921 dirbo nelegalioje LKP spaustuvėje. Už rev. veiklą 1921—25 buvo kalinamas Kaune, 1922 B. kandidatūra buvo iškelta į seimą kuopininkų sąraše. 1927—41 dirbo Kauno spaustuvėse. Per visą tą laiką B. nebuvo LKP narys, bet palaikė ryšius su pogrindyje dirbusiais partijos darbuotojais, aprūpino pogr. partinę spaustuvę poligrafijos medžiagomis, leido naudotis savo butu ir kitaip rėmė rev. judėjimo dalyvius. 1941—44 adm. darbuotojas Gorkio srityje. 1944 grįžo į Lietuvą, nuo 1946 pensininkas. Nuo 1952 TSKP narys.

BUIVĖNAI — kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 6 km į p. v. nuo Kupiškio, prie kelio į Panevėžį, Lėvens deš. krante. 148 gyv. (1959). Ties B., Lėvens slėnyje, kasami dolomitai.

BUIVYDÁITĖ Bronė [slap. **Tyrų Duktė**; g. 1895.XII.8 Svėdasuose] — rašytoja. 1912 baigė buhalterijos kursus Kaune, kurį laiką dirbo prekyboje. Apie 1912 pradėjo lit. veiklą. 1914 baigė Utenos keturklasę m-lą, 1918 — Voronežo g-ją. 1918—30 dirbo mokytoja Skuode, Veiveriuose, Panevėžyje. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje, almanache „Dainava" ir kt. Redagavo liet. moterų rašytojų kūrybos almanachą „Aukštyn" (1930). Išleido 3 poezijos rinkinius („Vasaros šnekos", 1921; „Skudučiai", 1933; „Po žilvičiais", 1939) ir eiliuotų padavimų knygą „Anykščių baladės" (1930), kuriuose vyravo romantinės tendencijos. Parašė dramatizuotų ir eiliuotų pasakų vaikams. Romane „Atversti lapai" (1934) pavaizdavo mokytojų ir mokinių santykius burž. mokykloje. Apysakose „Auksinis batelis" (1936) ir „Trys bičiuliai" (1937) iš krikščioniškos moralės pozicijų pavaizdavo darbo žmonių vaikų gyvenimą ir mokymąsi burž. santvarkos sąlygomis. Kai kurie B. kūriniai vaikams, autorės perredaguoti, buvo išleisti taryb. metais. Po D. Tėvynės karo (iki 1948) mokytojavo, sukūrė eilėraščių vaikams.

Ršt.: Auksinis batelis, V., 1957; Trys bičiuliai, V., 1957; Stebuklingoji radasta, V., 1957.

BŪIVYDAS Juozas [g. 1923.VIII.13 Kaune] — dailininkas, žurnalistas. 1939 baigė g-ją Kaune. Nuo 1940 period. leidiniuose spausdina karikatūras. 1940—41 dirbo „Komjaunimo tiesos" redakcijoje, 1942—43 tarnavo Raudonojoje Armijoje, vėliau, baigęs redaktorių kursus, dirbo LLKJS CK Maskvoje. 1944—46 „Jaunimo gretų" redaktorius. Nuo 1947 dirbo period. leidinių („Tiesos", „Švyturio", „Šluotos" ir kt.) redakcijose. B. kūrybos svarb. sritis — polit. karikatūra.

BŪIVYDIS Antanas [1856.II.20 Juodeikiuose (Mažeikių rj.) — 1919.II.20 Tuloje] — gydytojas, visuomenės veikėjas. 1884 baigęs Maskvos un-tą, apsigyveno Žagarėje. Platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. 1884—85 bendradarbiavo „Aušroje", „Unijoje", paskiau „Lietuviškajame balse". Tapęs karo gydytoju, gyveno Turkestane, Kaukaze. 1911—14 dėstė higieną „Saulės" kursuose (Kaune). I pasaul. karo metu evakavosi į Rusiją.

BUIVYDIŠKIS — kaimas Vilniaus rj., 6 km į š. v. nuo Vilniaus. 1283 gyv. (1964). Prie B., pelkėse, prasideda Sudervė (Neries intakas). Buivydiškyje yra Vilniaus ž. ū. technikumas (nuo 1953) su bendrabučiais; jam priklauso 525 ha pavyzdinis mokomasis ūkis, žuvų veisimo tvenkiniai. Aštuonmetė m-la (iki 1949 pradinė), kultūros namai (nuo 1950), senas parkas. B. minimas XIII—XIV a. kryžiuočių kronikose. 1593 B. dvaras minimas Lietuvos Vyriausiojo tribunolo akte.

BUIVYDÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 15 km į p. nuo Kaišiadorių, 10 km į r. nuo Kruonio. 70 gyv. (1959). Per B. teka Dūmė (Limšiaus deš. intakas). Pr. m-la (nuo 1926). Dūmės kair. krante yra piliakalnis, supiltas ant apvalios kalvos. Jo aikštelė 23 m ilgio ir 18 m pločio; š. v. dalyje išlikęs apie 1,5 m aukščio pylimas. Netoli piliakalnio yra senkapis; jame šalia žmonių griaučių randama įkapių liekanų — geležinių ietigalių ir kt. Burž. nacionalistai 1944—45 nužudė du B. gyventojus.

BUIVŶDŽIAI — **1.** Kaimas Vilniaus rj., 17 km į r. nuo Nemenčinės, Neries kair. krante, 3 km nuo BTSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 168 gyv. (1959). Ties B. Neris daro didelį vingį, vad. Buivydžių kilpa. Per kaimą į Nerį teka Buivydė. Keliai jungia B. su Nemenčine, Bistryčia (BTSR), Lavariškėmis. Felčeriųakušerių punktas (nuo 1952), aštuonmetė m-la (1920—45 pradinė, 1945—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1949). Vietinės reikšmės archit. paminklas — medinė bažnyčia ir koplyčia, past. 1790. B. palivarkas minimas 1668. XVIII—XIX a. ist. šaltiniuose B. vadinami miesteliu. XIX a. pabaigoje 3 kartus per metus čia vykdavo prekymečiai.

2. Kaimas Joniškio rj., 7 km į š. v. nuo Joniškio, prie kelio į Žagarę, Platonio (Lielupės intako) deš. krante; apylinkės centras. 137 gyv. (1959). B. gyventojai aktyviai dalyvavo Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilime (1769). Iš B. kilęs vienas šio sukilimo vadų M. Pauga.

BUIVŶS Vacys [1912.IX Pašušvyje (Radviliškio rj.) — 1951.IX Sartininkuose (Tauragės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Darbininkas. 1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. 1945 demobilizuotas, dirbo Katyčių vls. milicijoje. 1948—51 Mediškiemių apylinkės pirmininkas. Nuo 1949 VKP(b) narys. 1951 kolūkio pirmininkas Pagėgių rajone. Burž. nacionalistų nužudytas.

BŪJAKAS Ignas [g. 1892.I.30 Baleliuose (Ukmergės rj.)] — gydytojas higienistas, medicinos mokslų kandidatas (1949), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1950). 1933 baigė Rostove prie Dono Med. in-tą. Dirbo įvairiose TSRS vietose sanitarijos gydytoju. 1944—50 Lietuvos TSR sveikatos apsaugos liaudies komisaro, vėliau ministro pavaduotojas. 1945—62 Vilniaus un-to higienos katedros vedėjas. Nuo 1946 TSKP narys. 1951 gavo docento vardą. 1951—52 medicinos f-to dekanas. Parašė straipsnių higienos ir sanitarijos klausimais.

BUJÁUSKAS Vytautas [g. 1922.III.26 Kapsuke] — inžinierius architektas. 1950 baigęs Kauno un-to archit-ros f-tą, dėstė Kauno Politechnikos in-te. 1959—62 Kauno miesto vyriausiasis architektas. Suprojektavo viešbutį ir valgyklą Šakiuose, apie 100 gyv. namų Vilniuje, Kaune ir kt. Išspausdino straipsnių miestų statybos klausimais, parašė knygelę apie sodybinį gyv. namą (1960).

BUKAÑČIAI — kaimas Mažeikių rj., Ukrinų apyl., 5 km į r. nuo Židikų, 1,5 km į š. nuo kelio į Mažeikius. 213 gyv. (1959). Per kaimą teka Kvistė (Varduvos intakas). Prieina Bukančių ir Ukrinų miškai. Pr. m-la (nuo 1920).

BŪKANTAS Dominykas [1873.VIII.11 Kegriuose (Akmenės rj.) — 1919.I.19 Zarasuose] — gydytojas, antropologas. 1900 baigė Charkovo un-tą, dirbo Dusetose, Ilūkstėje (Latvijoje), Zarasuose. Surinko ir paskelbė spaudoje antropometrinių duomenų apie 1000 š. r. Lietuvos gyventojų.

BUKAÑTĖ — vienkiemis Plungės rj., Šateikių apyl., *Gudelių* kaime. Bukantėje gimė (1845) ir augo rašytoja *Žemaitė*.

BŪKAS. Lietuvoje auga **paprastasis B.** (*Fagus silvatica*). Jis yra introdukuotas. Parkuose pasitaiko dekoratyvinių

paprastojo B. formų — raudonlapė (f. *atropurpurea*) ir geltonlapė (f. *zlatia*); pastaroji retesnė. 80 metų amžiaus bukų (Kliošių miške, prie Priekulės) vid. aukštis 25 m, didž. 31 m. Žydi gegužės mėn., vaisiai prinoksta spalio mėn. Labiausiai paplitęs ir geriausiai išsilaikė Lietuvos vakaruose; dažnas parkuose (Žagarės, Renavos, Eglesių, Kalnėnų, Vilkėnų, Palangos), pasitaiko ir miškuose. Dėl negausumo turi tik dekoratyvinę reikšmę.

Lit.: V. **Ramanauskas**, Paprastasis bukas Lietuvos TSR.—„Mūsų girios", 1960, Nr. 5.

BUKAŪČIŠKĖS — kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 6 km į š. r. nuo Daugų. 197 gyv. (1959). Per B. teka Varėnė ir jos deš. intakas Niedulė. Kaimo p. pakraštyje yra Niedulio ež. ir Važnyčios, Laboriškės pelkės. Per B. eina keliai iš Daugų į Pivašiūnus ir į Dusmenis. Aštuonmetė m-la (1918—52 pradinė, iki 1962 septynmetė). Prie Varėnės rastas mezolito laikotarpio kaulinis durklas.

BUKÁUSKIS Henrikas [1839.I.6 Kaukliuose (Pasvalio rj.) — 1900.III.11 Stokholme] — antikvaras, muziejininkas. Dalyvavo 1863 sukilime (Dluskio-Jablonovskio būryje). Emigravęs į užsienį, gyveno Švedijoje ir Šveicarijoje. Nuo 1875 kurį laiką buvo Rapersvilio (prie Ciuricho) muziejaus direktoriumi, prižiūrėjo Lietuvos ir Lenkijos ist. senienas. Įsikūręs Stokholme, dirbo Hamerio antikvariate, paskiau savarankiškai prekiavo knygomis bei senienomis, leido antikvarinių knygų katalogus.

BUKAVĒCKAS Kazys [1855.III.4 Obšrūtuose (Vilkaviškio rj.) — 1940.XII] — poetas. Nuo 1866 mokėsi Marijampolės g-joje, baigė 4 klases. Kurį laiką dirbo Paežerių valsčiaus raštinėje Vilkaviškio notaro raštininku. 1888—90 gyveno JAV, nuo 1895 — Gižuose, vėliau Marijampolėje. Palaikė ryšius su V. Kudirka, J. Šliupu ir kt. Slapyvardžiais Bks., Bkv., K. Bukavietis ir kt. bendradarbiavo „Aušroje", „Lietuviškajame balse", „Šviesoje", „Tėvynėje". Eilėraščiuose „Į darbininkus" (pagal vokiečių poetą G. Hervegą) ir „Reik mums tikybos" parodė sunkią darbininkų dalią, jų išnaudojimą, kėlė soc. ateities idealus, bet su „krikščioniškojo socializmo" bruožais. Parašė romantinę poemą „Jonas iš Kempės ir Šilka" (išsp. 1897), išvertė A. Mickevičiaus baladę „Baltasis karžygys", poemą „Konradas Valenrodas" (šiuo vertimu vėliau naudojosi lietuvių poetas J. Žilius), dalį poemos „Ponas Tadas".

„BUKIETĒLIS" — liaudies ratelis. Buvo žaidžiamas Panevėžio apylinkėse. Muz. metras $^2/_4$. J. Lingys sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

Lit.: Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957.

BŪKIŠKĖS — 1. Kaimas Vilniaus rj., 10 km į š. v. nuo Vilniaus, prie plento į Ukmergę; apylinkės centras. 326 gyv. (1959). Ž. ū. mechanizacijos m-la; prie jos — 50 ha mokomasis ūkis, mechaninės dirbtuvės, 3 moksleivių bendrabučiai, kultūros namai (nuo 1963), parkas.

2. Kaimas Alytaus rj., Meškučių apyl., 5 km į p. nuo Daugų, prie Daugų ežero. 190 gyv. (1959). Į š. v. nuo B. yra Dėluko ež., į p.— Zalatiškės miškas. Yra Rimėnų aštuonmetė m-la (1933—51 pradinė, iki 1962 septynmetė).

BUKLŸS Marijonas [g. 1931.II.25 Bukonyse (Jonavos rj.)] — ūkinis darbuotojas. Nuo 1951 dirbo prekybos org-jose Širvintose, Vilniuje, Kaune. 1957 baigė Visasąjunginį neakivaizdinį taryb. prekybos in-tą. Nuo 1957 TSKP narys. 1959—1962 LŪT Didmeninio maisto prekių realizavimo v-bos viršininkas, 1962—65 LŪT Mėsos ir pieno pramonės v-bos viršininkas, nuo 1965 mėsos ir pieno pramonės ministras.

BUKNÁIČIAI — kaimas Mažeikių rj., Reivyčių apyl., 7 km į š. nuo Mažeikių; kolūkio centras. 322 gyv. (1959). Sodybos plačiai išsisklaidžiusios tarp Vaidmino (Ašvos intako) ir Vadaksties. Per B. eina kelias iš Mažeikių į Ežerę (Latvijos TSR). Ryšių skyrius, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1933—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1957). Kaime yra netyrinėtas senkapis. Vietos gyventojai, dirbdami laukus, randa žmonių kaulų, geležinių dirbinių. Burž. metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė; 1932 paminėtos Spalio revoliucijos metinės, 1936 — Gegužės Pirmoji.

BUKNŸS Pranas [tikr. **Pinckis**; g. 1888. V.27 Mickiškėje (Kuršėnų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš neturtingų valstiečių. 1907 emigravo į JAV. Dirbo f-kuose darbininku, mokėsi vakarinėje m-loje. Aktyviai dalyvavo Čikagos darbininkų unijų (profs-gų) veikloje. Nuo 1911 Lietuvių socialistų s-gos narys. 1915 įstojo į Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-ją, organizavo d-jos kuopas Pitsburge. Vienas Lietuvių darbininkų susivienijimo organizatorių. Bendradarbiavo „Laisvėje" ir „Vilnyje". Nuo 1925 „Laisvės" administratorius.

BUKÓNIS Balys [1916.IV.4 Vilkinėje (Pakruojo rj.) — 1947.IX Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — pedagogas. 1934 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, dirbo mokytoju pr. m-lose. Nuo 1944 Lazdijų rj. Mikyčių m-los mokytojas. 1945 paskirtas Lazdijų aps. liaudies švietimo skyriaus inspektoriumi. Buvo išrinktas švietimo darbuotojų profs-gos apskrities k-to pirmininku. Einantį tarnybines pareigas B. nužudė burž. nacionalistai.

Lit.: Kad žemėje žydėtų gėlės, [apybraižos], sudarė Ant. Bieliauskas ir G. Iešmantas, K., 1960 [p. 79—84].

BUKÓNYS — 1. Kaimas Jonavos rj., Žeimių apyl., 18 km į š. nuo Jonavos, prie Ukmergės—Kėdainių kelio. 179 gyv. (1959). Į p. r. nuo kaimo tęsiasi Bukonių miškas. Aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1952). Kaimas žinomas nuo XVI a. Iki XIX a. per B. ėjo Varšuvos—Peterburgo kelias. 1888 buvo 88 gyv.

2. Kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 5 km į p. nuo Kupiškio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 5 gyv. (1959). XIX a. viduryje B. buvo palivarkas, priklausęs Palėvenės dominikonų vienuolynui. Vienuolyną uždarius, B. atiteko valstiečiams Bukėnams. 1905—07 revoliucijos metu Juozo Bukėno namuose veikė slaptas socialdemokratų knygynėlis. J. Bukėnas kartu su kitais organizuodavo Kupiškyje mitingus prieš caro valdžią. 1911—19 B. buvo pažangaus Kupiškio apylinkių jaunimo centras. 1916—17 veikė savišvietos kursai. Jurgio Bukėno namuose buvo leidžiami slapti hektografuoti laikraštėliai „Jaunimėlis", „Gojelis", „Liuosas kelias". Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.VII nužudė B. valstietį P. Bukėną.

BUKŠÀ Mykolas [1869.IV.16 Vilniuje — 1953.III.7 ten pat] — dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945). 1900 baigė Peterburgo Konservatorijos kompozicijos klasę (mokėsi pas N. Rimskį-Korsakovą, A. Glazunovą, A. Liadovą, N. Solovjovą).

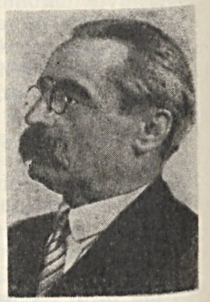

1898—1927 dirigavo operas ir baletus Maskvoje, Peterburge ir kituose Rusijos miestuose. Grįžęs 1927 į Lietuvą, buvo Valstybės teatro, nuo 1945 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro dirigentu. Ilgą laiką dirbdamas teatro meno vadovu ir vyriausiuoju dirigentu, suvaidino didelį vaidmenį Lietuvos operos meno raidoje. Išugdė ištisą kartą jaunų operos solistų, orkestro artistų ir dirigentų. Tęsdamas didžiųjų rusų dirigentų tradicijas, Lietuvos operos ir baleto teatrą vedė realistinio meno keliu. Dirigavo daugiau kaip 100 operų ir baletų, kurių tarpe žymią vietą užima rusų klasikinės operos ir baletai. Pastatė ir dirigavo lietuviškas operas: J. Karnavičiaus „Gražina", „Radvila Perkūnas", A. Račiūno „Trys talismanai", S. Šimkaus „Kaimas prie dvaro". Vadovavo pirmosios liet. teatre taryb. operos — I. Dzeržinskio „Tykiojo Dono"— pastatymui (1940).

BUKŠNÁITIS Pijus [g. 1881.X.9 Laukiniškėje (Šakių rj.)] — buržuazinis liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas, muzikas. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Veiverių ir Žitomiro mkt. seminarijose. 1899—1904 vargonininkavo Ukrainoje, nuo 1904 — Skriaudžiuose (dab. Prienų rj.). Už aktyvų dalyvavimą 1905—07 revoliucijoje iš vargonininko pareigų atleistas ir ištremtas iš Lietuvos, pabėgo į JAV. Čia įsitraukė į kultūrinę visuomeninę veiklą. 1906—09 bendradarbiavo „Kovoje", „Tėvynėje", „Lietuvoje". 1908 išleido rev. dainų rinkinėlį „Revoliucijos giesmės". 1909 Lietuvių socialistų s-gos sekretorius. 1912—1918 redagavo žrn. „Tarka". 1934—37

„Vienybės" redakcijos narys. Vadovavo chorams, organizavo spektaklius. Rašė ir vertė eilėraščius, kūrė libretus (M. Petrausko operetėms „Velnias išradėjas", „Šventoji naktis" ir kt.).

BUKŠNỸS Jonas [1914.X.12 Laukiniškėje (Šakių rj.) — 1941 Šakių apylinkėse] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, ž. ū. darbininkas. Nuo 1937 palaikė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą, agitavo vietos gyventojus prieš faš. valdžią, nuo 1940 priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai (Jankų sk.). Nuo 1940 VKP(b) narys. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BUKŠNỸS Juozas [1910.XII.10 Laukiniškėje (Šakių rj.) — 1941.VII.1 Šakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, ž. ū. darbininkas. 1936 faš. seimo rinkimų kampanijos metu padėjo komunistams leisti atsišaukimus, rėmė polit. kalinius platino kom. lit-rą. Nuo 1937 LKJS narys. 1939—40 Laisvamanių etinės kultūros d-jos Jankų sk. sekretorius. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys, nuo 1940.XII Jankų vls. partorgas. Burž. nacionalistų nužudytas.

BUKŠNỸS Pranas [1892 Šlamuose (Šakių rj.) — 1960.VI.26 Brukline (Niujorkas)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1912 emigravo į JAV. Priklausė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, kelerius metus buvo šios d-jos centro k-to iždininku. Bendradarbiavo „Laisvėje".

BUKTÀ — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 4 km į p. r. nuo Liudvinavo, prie Kapsuko—Alytaus plento, Šešupės kair. krante. 132 gyv. (1959). Iš v. prieina Mozūrgirės miškas. Į r. nuo B., Šešupės deš. krante, tęsiasi Buktos (Žaliosios) miškas. Pr. m-la (nuo 1956). Iki XVI a. vid. Buktoje buvo dvarelis, vad. Alytaus rūmai, kuriuose medžioklės metu apsistodavo did. kun-ščiai. 1918 B. dvare veikė komunistų vadovaujama profs-ga.

BÙKTOS MÌŠKAS, Žaliosios miškas, — miškas Kapsuko rj., 6 km į p. r. nuo Liudvinavo, tarp Šešupės ir Žuvinto. Š. dalis priklauso Kapsuko miškų ūkio Buktos girininkijai, p. — Žaltyčio girininkijai. Plotas 3280 ha; medynų 2957 ha. Reljefas banguotas. Yra nedidelis, bet gilus Polieno ež.; prasideda Ūdrupis ir Vandupė (Šešupės intakai). Dirvožemiai velėniniai karbonatiniai, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai, vietomis velėniniai gliejiški, išplauti, priemoliniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Drebulynų yra 46%, beržynų 18%, juodalksnynų 15%, skroblynų 6%, eglynų 6%, uosynų 4%, ąžuolynų 1%. Medynų vid. amžius 33 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,7—0,8; vid. tūris 113 ktm/ha, vid. metinė prieauga 3,4 ktm/ha. Iš retesnių medžių auga kėniai ir maumedžiai (kai kurie jų apie 80 cm skersmens). Iš vaistinių augalų randama valerijonų, pakalnučių. Yra šernų, briedžių, stirnų, lapių, barsukų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių, juodųjų gandrų, erelių rėksnių, tetervinų, jerubių, slankų. Didesniąją miško dalį sudaro eksploataciniai, mažesniąją — paupių ir pakelių apsauginiai miškai. Per metus iškertama apie 9000 ktm. V. pakraščiu eina Kapsuko—Alytaus plentas. 1880 B. m. suvalstybintas (iki tol priklausė Buktos dvarui). 1863 miške slapstėsi sukilėliai. Vok. faš. okupacijos metais buvo apsistojęs K. Petriko taryb. partizanų būrys (būrio vadas S. Naujalis).

BÙKTOS PÉLKĖ — pelkė Lazdijų rj., 0,5 km į r. nuo Lazdijų. Plotas 134 ha. V. pakraščiu teka Kirsna (Šešupės intakas). Pelkė ežerinės kilmės. Paviršius nusausintas ir sukultūrintas. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 1,71 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 14%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 6 m.

BULACHOVAS Aleksejus Anisimovičius [g. 1914] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos pulkininkas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Šaulių pulko vadas B. 1944.VII drauge su pirmaisiais daliniais forsavo Nemuną ir užėmė placdarmą upės v. krante. Po atkaklių mūšių pulkas, atrėmęs apie 30 priešo kontratakų ir padaręs jam didelių nuostolių, išvadavo Alytų.

BULACHÒVSKIS Leonidas Arsenjevičius [1888.IV.14 Charkove — 1961.IV.4 Kijeve] — ukrainiečių kalbininkas, slavistas, TSRS MA narys korespondentas (nuo 1946). Baigė Charkovo un-tą (1910). Nuo 1916 dėstė Charkovo, Permės, Maskvos un-tuose (nuo 1917 profesorius, nuo 1936 filol. mokslų daktaras), nuo 1944 Ukrainos TSR MA Kalbotyros in-to direktorius, 1946—60 Kijevo un-to slavų filologijos katedros vedėjas. Parašė apie 300 lingv. darbų slavistikos, daugiausia slavų kalbų ist. akcentologijos, taip pat bendrosios kalbotyros, leksikologijos, stilistikos, kalbos dėstymo metodikos ir kt. klausimais. Domėjosi baltistika, palaikė glaudžius ryšius su liet. kalbininku K. Būga. Baltų kalbotyros klausimais rašė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to leidinyje „Tauta ir žodis" (kn. 2, 1924), ukr. žrn. „Movoznavstvo" („Kalbotyra", Nr. 8, 1936; t. 4—5, 1947; t. 8, 1949), J. Endzelynui skirtame jubiliejiniame latvių leidinyje „Raštų rinkinys" („Rakstu krājums", 1959).

Lit.: **В. И. Борковский,** Семидесятилетие Л. А. Булаховского.—„Вопросы языкознания", 1958, № 2; **J. Palionis,** K. Būgos santykiai su rusų kalbininkais.—„Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956.

BŪLAKA Mečislovas [g. 1907.IX.12 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.)] — dailininkas. 1931 baigė Kauno meno m-lą. Nuo 1931 dalyvavo dailės parodose. 1932—40 Jurbarko, Pagėgių ir Kauno g-jų piešimo mokytojas. Mokytojaudamas studijavo Kauno un-te. 1936 Kaune surengė savo kūrinių parodą. 1940—41 Vilniaus Dailės akademijos dėstytojas. 1944—1945 šios akademijos rektorius bei grafikos f-to dekanas. 1945—50 Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos studijos vedėjas, docentas. 1952—54 Vilniaus universiteto bibliotekininkystės katedroje dėstė grafikos pagrindus. Meistriškumo ir formų ekspresijos pasiekė medžio raižiniuose (J. Biliūno „Liūdna pasaka", 1937; K. Borutos „Suversti arimai", 1964 ir kt.). Pažymėtini estampinės grafikos kūriniai — piešinių ciklas „Vilnius" (1943—1950). Yra nutapęs Vilniaus ir kitų Lietuvos vietų peizažų. Sukūrė dekoracijų Kauno, Vilniaus ir Panevėžio teatrų spektakliams. Dirbo Lietuvos Kino studijos dailininku, statant filmus „Ignotas grįžta namo" (1957), „Tiltas" (1957), „Kalakutai" (1959), „Gyvieji didvyriai" (1960). Taryb. metais B. kūriniai eksponuojami respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Dailės klausimais B. yra rašęs period. spaudoje ir atskiruose leidiniuose.

Leid.: L'art graphique Lithuanien, Rome, 1938; Vilnius, Senamiestis [Piešiniai], V., 1958.

Lit.: **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960.

Mečislovas Bulaka. „Juozapota", medžio raižinys, 1937 (J. Biliūno „Liūdnos pasakos" iliustracija)

BULAKĀVAS — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 10 km į š. v. nuo Lazdijų, 4,5 km į š. r. nuo Lenkijos sienos. 95 gyv. (1959). Į š. r. nuo kaimo

yra Trakiškės miškas. B. minimas 1550. Išlikę archit. požiūriu įdomūs dvaro rūmai, kuriuose po D. Tėvynės karo įsteigti vaikų namai.

BULÃTOVAS Aleksas [1881—1945 Radviliškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, pogr. darbą dirbo Mažeikiuose. 1940 darbininkas Tryškiuose. Burž. nacionalistų nužudytas.

BÙLAVAS Jonas [g. 1903.VII.24 Ginotuose (Rokiškio rj.)] — agronomas selekcininkas, Visasąjunginės Lenino Žemės ūkio mokslų akademijos ir Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1920—24 LKJS narys. 1928 baigė Žemės ūkio akademiją (Dotnuvoje). 1931 specializavosi augalų selekcijos srityje Švedijoje. Nuo 1925 dirbo Dotnuvos selekcijos stotyje; 1940—41 ir 1944—56 jos direktorius (kartu dėstė Ž. ū. akademijoje, nuo 1947 docentas). Nuo 1950 TSKP narys. 1954 gavo ž. ū. mokslų kandidato laipsnį. 1956—62 Lietuvos Ž. ū. akademijos rektorius, nuo 1957 kartu ir augalininkystės katedros vedėjas, nuo 1961 profesorius. 1954—1960 LKP CK narys. 1950—58 TSRS AT deputatas, 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Sukūrė daugiau kaip 15 kviečių ir keletą miežių veislių, iš kurių rajonuotos: žieminių kviečių — Dotnuvos 458; Mūras; vasarinių kviečių — Gražučiai, Garsas; miežių — Auksiniai II, Džiugiai. Be to, sukūrė miežių formų švelniais akuotais ir visai be akuotų, kviečių-rugių hibridų, arba kvietrugių.

Rši.: Kaip gavome didelį kviečių derlių, K., 1948; Lietuvos Valstybinė selekcijos stotis, V., 1955; Kultūrinės ganyklos, V., 1956; Tolimoji hibridizacija.—„Lietuvos Žemės ūkio akademijos moksliniai darbai", t. 9, sąs. 3, V., 1962; Selekcija ir sėklininkystė, V., 1963.

BÙLAVAS Juozas [g. 1909.I.12 Ginotuose (Rokiškio rj.)] — teisininkas, istorijos mokslų kandidatas (1949), Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1953). 1932 baigė Kauno un-tą. 1931—38 LKP narys, dalyvavo rev. judėjime, bendradarbiavo pogrindinėje kom. spaudoje. Už rev. veiklą kelis kartus adm. tvarka baustas. 1940—41 Vilniaus un-to prorektorius. Vok. faš. okupacijos metais mokytojavo Utenos ir Rokiškio g-jose. 1944—45 Lietuvos TSR Plano komisijos pirmininko pavaduotojas, 1945—46 Lietuvos TSR MA Organizacinio k-to gen. sekretorius. 1946—50 Teisės in-to direktorius. 1944—1958 dėstė valst. teisę Vilniaus un-te, 1945 gavo docento vardą. 1953—56 Ekonomikos in-to direktorius, 1956—58 Vilniaus un-to rektorius, nuo 1958 Ekonomikos in-to mokslinis bendradarbis. 1952—59 TSKP narys. Už polit. pobūdžio klaidas iš partijos pašalintas. Pagrindinė B. moksl. darbo sritis — valstybinė teisė ir Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija.

Rši.: Lietuvos darbo valstiečių ekonominė padėtis fašistinės valdžios metais, V., 1955; Rinkimai ir „tautos atstovavimas" buržuazinėje Lietuvoje, V., 1956.

BŪLAVĖNAI — kaimas Kelmės rj., Maironių apyl., 8 km į p. v. nuo Tytuvėnų, 2 km į v. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 24 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs aukštame kairiajame Dubysos krante. Į Dubysą per B. teka Didravis. Iš 3 pusių kaimą supa Padubysio miškas. Dubysos girininkija, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1963).

BULĖNAI — kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 4 km į š. nuo Kurtuvėnų, 17 km į p. v. nuo Šiaulių. 147 gyv. (1959). Į š. v. nuo kaimo — Bulėnų ež. Yra Šiaulių statybos tresto žvyro karjeras. B. minimi 1592 Kurtuvėnų dvaro inventoriuje (4 valakai, 5 ūkiai).

BULĖNŲ EŽERAS — ežeras Šiaulių rj., 17 km į p. v. nuo Šiaulių, 4 km į š. nuo Kurtuvėnų. Plotas 21 ha. Ežeras apvalus, pasiekęs senatvės stadiją. Krantai žemi, daugiausia pelkėti. 1 km į p. r. nuo ežero yra Bulėnų kaimas. Ežeras verslovinis.

BULGÃRŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji B. l. kūrinių vertimai į liet. kalbą pradėjo rodytis XX a. pradžioje. 1903—17 liet. period. spaudoje kelis kartus išspausdintas B. l. klasiko I. Vazovo (1850—1921) aps. „Piloto duktė". Burž. metais buvo išspausdintas tik vienas kitas atsitiktinis vertimas iš B. l. Kai kuriuos bulg. rašytojus paminėjo J. Būtėnas straipsnyje „Didžiojo karo literatūra" („Kultūra", 1930, Nr. 8, 9), apžvelgdamas įv. tautų rašytojų kūrybą antikarine tematika. Glaudesni liet. ir bulg. lit-rų ryšiai ėmė vystytis, Lietuvoje atkūrus taryb. santvarką ir Bulgarijoje įvedus liaudies dem. santvarką. 1941 išspausdintas str. „Apie bulgarų literatūrą" („Raštai", 1941, Nr. 3). Pokario metais liet. kalba atskiromis knygomis išleista L. Stojanovo (g. 1888) apys. „Mechmedas Sinapas" (1951, vertė K. Dilienė), G. Karaslavovo (g. 1904) rom. „Marti" (1952, v. J. Sadauskas), I. Chadžimarčevo apys. „Piemenėlis Kalitka" (1954, v. J. Čyžius), I. Vazovo rom. „Junge" (1955, v. K. Akelis ir A. Tiešis), L. Aleksandrovos apys. „Mokytojos laimė" (1960, v. V. Girčys), J. Stanevo „Trobelė po sniegu" (1962, v. R. Butkutė), P. Vežinovo apys. „Toli nuo krantų" (1963, v. A. Antanavičius), A. Nakovskio „Marija prieš Piralkovą" (1964, v. N. Leonovaitė). Period. spaudoje išspausdinta bulg. poetų (L. Daskalovos, A. Germanovo, U. Kerino, K. Kliukliavkovo, M. Marangozovo, K. Staniševo, I. Stefanovo, L. Stefanovos, N. Vapcarovo) eilėraščių, bulg. rašytojų (L. Aleksandrovos, Ch. Benadovo, S. Daskalovo, L. Dilovo, K. Grigorovo, A. Karalijčevo, S. Karaslavovo, A. Mandodžijevo, S. Mirkovo, P. Spasovo, A. Todorovo, P. Toničiaus) apsakymų. Įv. jubiliejų progomis period. spaudoje paminėti rašytojai Ch. Botevas (1849—76), Ch. Smirnenskis (1898—1923), N. Vapcarovas (1909—42). Į bulg. kalbą išversta liet. rašytojų kūrinių: A. Venclovos apybraiža „Marytė" (1949), Žemaitės „Apsakymai" (1949), P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" (1949) ir pasaka „Sidabrinė kulka" (1950), A. Vienuolio rom. „Puodžiūnkiemis" (1955). Bulg. kalba išleistas rink. „Lietuvių liaudies pasakos" (1957). Rinkinyje „Moteris socializmo šalyje" (1951) ir D. Tėvynės karo meto taryb. poezijos antologijoje „Pergalės poezija" (1955) išspausdinti L. Giros, K. Korsako, J. Macevičiaus, V. Valsiūnienės ir A. Venclovos eilėraščių vertimai. Bulg. period. spaudoje išspausdinta A. Baltakio, E. Mieželaičio ir kt. liet. poetų eilėraščių.

BÙLHAKAS Janas [1876.X.6 Ostašine (Baltarusijos TSR) — 1950.II.4 Varšuvoje] — fotografas menininkas. 1897 baigęs Vilniaus g-ją, studijavo filologiją Krokuvos un-te. 1906—12 bendradarbiavo Vilniaus lenkų laikraščiuose. 1912 Vilniuje įsteigė meninės fotografijos ateljė. 1921—39 Vilniaus un-to dailės f-te dėstė meninės fotografijos pagrindus. Pagarsėjo meninėmis Vilniaus ir jo apylinkių fotografijomis, kurių turėjo didžiulę kolekciją (apie 100 000 reprodukcijų, apie 150 albumų). 1919—39 išleido lenkų kalba 2 poezijos ir prozos rinkinius, keliolika meninių fotografijų albumų, almanachą, istorinių ir teorinių meno darbų lenkų kalba: „Vilniaus fotografikos albumas" (1931), „Fotografika" (1931), „Fotografo kelionės žodžiais ir paveikslais" (1931—39), „Apie pirmuosius Vilniaus fotografus" (1939) ir kt. Jo nuotraukos panaudotos įv. leidiniuose (pvz., K. Binkio ir P. Tarulio 1922 išleistame albume „Vilnius" ir kt.). B. ateljė ir fotografijų archyvą 1944 sudegino vok. faš. okupantai.

Lit.: **P. Sledziewski, S. Turski,** Jan Bułhak, Trzydziestolecie pracy artystycznej, Wilno, 1936; **L. Grabowski,** Jan Bułhak, Warszawa, 1961.

BULÌGINA (Булыгина) Tatjana [**Šmeliova**; g. 1929.V.16 Maskvoje] — rusų kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1960). 1951 baigė Maskvos un-tą. Nuo 1954 dirba TSRS MA Kalbotyros in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie junginius su kilmininku dabartinėje literatūrinėje liet. kalboje ir kt. („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2, 1959, ir kitur).

BÙLOTA Andrius [1872.XI.16 Putriškiuose (Kapsuko rj.) — 1941.VIII.16 Paneriuose] — visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1897 baigė Peterburgo un-to teisės f-tą. Dirbo Talino apyg. teisme. Nuo 1904 advokatas, polit. bylose gynė kovotojus prieš caro valdžią. Už pašto tarnautojų streiko organizavimą 1905 rudenį buvo kalinamas. 1907—12 Rusijos II ir III Valstybės dūmos deputatas (nuo Suvalkų gub.), buvo trudovikų frakcijoje (II dūmoje frakcijos sekretorius, III — frakci-

jos lyderis). 1912—15 advokatas Vilniuje, 1915—16 Petrograde. 1916 pr. su rašytoja Žemaite išvyko į JAV ir Kanadą rinkti aukų evakuotiems į Rusiją Lietuvos gyventojams. Grįžęs 1917.V į Petrogradą, buvo eserų kooptuotas į Darbininkų ir kareivių deputatų tarybos Centro Vykdomąjį K-tą, vadovavo jo juridiniam skyriui, buvo komisijos „bolševikų liepos sukilimui" tirti pirmininkas. 1917 išrinktas (nuo Vitebsko gub.) Rusijos Steigiamojo susirinkimo deputatu. Buvo taip pat Lietuvos Socialistų liaudininkų partijos CK narys. 1918.V.1 grįžo į vok. okupuotą Lietuvą, advokatavo Marijampolėje, 1918—20 dėstė realinėje g-joje. 1921 dalyvavo baltagvardiečių organizuotame Rusijos Steigiamojo susirinkimo deputatų pasitarime Paryžiuje. 1920 grįžus iš JAV Žemaitei, ją globojo; vėliau išleido jos raštų 4 tomus. Po pasikėsinimo prieš fašistinį ministrų kabineto pirmininką A. Voldemarą Kaune 1929 ištremtas į Varnių konc. stovyklą, iš kurios po 3 mėn. išvyko į Čekoslovakiją; 1930 grįžo į Marijampolę ir dirbo advokatu. Visuom. gyvenimo bei teisės klausimais bendradarbiavo lietuvių ir rusų burž. spaudoje. Nuvertus Lietuvoje faš. valdžią, dirbo Liaudies Seimo rinkimų resp. komisijoje; 1940—1941 Lietuvos TSR AT Prezidiumo juridinio skyriaus vedėjas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

Lit.: **J. Jurginis**, Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis, V., 1958 [p. 28—29]; **L. Prūseika**, Atsiminimai ir dabartis, V., 1960 [p. 33—35, 80, 81, 84]; **G. Abramavičius**, Tiesos beieškant, V., 1960 [p. 101]; **V. Kapsukas**, Raštai, t. 4, V., 1962 [p. 192].

BŪLOTA Andrius [g. 1907.IX.22 Putriškiuose (Kapsuko rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1925 baigęs Marijampolės realinę g-ją, įstojo į Kauno un-to teisės f-tą. 1929, policijos persekiojamas (už dalyvavimą pasikėsinime prieš faš. ministrų kabineto pirm. A. Voldemarą), emigravo į Čekoslovakiją. 1931 persikėlė į Vieną. 1934.II aktyviai dalyvavo austrų darbininkų ginkluotoje kovoje prieš fašistus. 1936—39 kovojo prieš fašizmą Ispanijoje. 1939.II kartu su Ispanijos respublikonų armijos daliniais pasitraukė į Prancūziją ir buvo internuotas. 1940 vasarą iš darbo stovyklos Prancūzijoje pabėgo ir grįžo į Lietuvą. 1940—1941 iš pradžių dirbo Liaudies vyriausybės užsienio reikalų m-joje, vėliau Lietuvos TSR Valst. plano komisijoje. 1942—44 gyveno Vilniuje, buvo J. Vito vadovaujamos antifašistinės organizacijos komiteto narys, su J. Vitu redagavo pogr. laikr. „Tėvynės frontas" ir atsišaukimus. 1944—45 dirbo Lietuvos TSR Valst. plano komisijoje, 1945—56 Lietuvos TSR Mokslų akademijoje. Nuo 1948 Vilniaus Ped. in-to, nuo 1954 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1961 un-to valst. teisės katedros vedėjas. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių teisės klausimais, knygos „Už Ispanijos laisvę" (1957) bendraautoris.

Ršt.: Nuo baltojo žirgo iki svastikos, V., 1962.

BŪLOTA Antanas Kęstutis [g. 1929. VIII.26 Čičirikuose (Šiaulių rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1964). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių analizinės ir tikimybinės skaičių teorijos klausimais.

BŪLOTA Jonas [1923.VI.4 Putriškiuose (Kapsuko rj.)] — žurnalistas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1938 baigė ž. ū. m-lą Kvietiškyje (prie Marijampolės). D. Tėvynės karo metais buvo taryb. partizanų K. Petriko būrio (Kapsuko rj.) ryšininkas. 1947 pradėjo lit. veiklą. 1947—49 studijavo rusų kalbą ir lit-rą Vilniaus un-te. 1952 baigė žurnalistiką Maskvos un-te. Nuo 1952 Vilniaus un-to žurnalistikos katedros dėstytojas. Nuo 1954 TSKP narys. Period. spaudoje išspausdino apybraižų, feljetonų, lit. kritikos straipsnių. Parašė monografiją apie liet. proletarinį rašytoją A. Jasutį, parengė spaudai jo apysaką „Internacionalas karceryje" (1957), išleido feljetonų rinkinį.

Ršt.: Aleksas Jasutis (Gyvenimo ir kūrybos bruožai), V., 1961; Paveldėta liga, V., 1962.

BŪLOTA Juozas [g. 1918.V.20 Putriškiuose (Kapsuko rj.)] — žurnalistas, feljetonistas. Vok. faš. okupacijos metais palaikė ryšius su K. Petriko būrio (Kapsuko rj.) tarybiniais partizanais, vykdė jų užduotis. 1944—1948 dirbo „Eltoje". Nuo 1948 TSKP narys. 1948—49 buvo Tarybinio informacijų biuro korespondentas Lietuvai. 1949—1956 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas, vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1956 — „Šluotos" žurnalo redaktorius. 1960 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus universitetą (žurnalistikos specialybę). Daugiausia reiškiasi feljetono ir satyros srityje. Išleido feljetonų ir pamfletų knygą „Prieš plauką" (1961), feljetonų rinkinį rusų kalba „Septyniolika kilogramų nuopelnų" (1962).

BŪLOTAS Juozas [g. 1923.IX.16 Elminінkuose (Anykščių rj.)] — agronomas dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1950 Lietuvos TSR MA Ž. ū. in-to, nuo 1952 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1956 Lietuvos Žemdirbystės in-to (Vokės filialo) moksl. bendradarbis (1958—61 aspirantas). Parengė kai kurių Lietuvos rajonų dirvožemių žemėlapius, paskelbė moksl. straipsnių apie dirvožemius, išleido brošiūrų (vienas ir su kt. autoriais) apie dirvožemių tyrimo medžiagos, žemėtvarkos planų naudojimą.

BŪLOTIENĖ Aleksandra [Stepanovaitė; 1891.III.22 Omske — 1941.VII Paneriuose] — visuomenės veikėja. Kilusi iš tarnautojų. 1905 rev. įvykių metu pašalinta iš Omsko g-jos, kurią tais pat metais baigė eksternu. Studijavo chemiją Peterburgo Moterų politechnikos in-te, bet dėl ligos studijas nutraukė. Nuo 1913 gyveno Vilniuje. Buvo pažangios „Žiburėlio" d-jos pirmininkė. I pasaul. karo metu drauge su vyru A. Bulota ir rašytoja Žemaite išvyko į JAV ir Kanadą, kur rinko aukas „Žiburėliui". 1917 grįžo į Petrogradą ir dirbo Darbininkų ir kareivių deputatų tarybos Centro Vykdomojo K-to juridiniame skyriuje; buvo eserų partijos rinkimų į Rusijos Steigiamąjį susirinkimą komisijos sekretorė. 1918—20 mokytojavo Marijampolės realinėje g-joje, aktyviai dalyvavo „Žiburėlio" ir „Lietuvos vaiko" org-jų veikloje. 1928 įstojo į Kauno un-to teisės f-tą. 1929 drauge su vyru ištremta į Varnių konc. stovyklą, iš kurios po 3 mėn. išvyko į Čekoslovakiją. 1930 grįžo į Lietuvą, baigė teisės f-tą ir Marijampolėje dirbo advokate. Bendradarbiavo liberalinėje liet. spaudoje, išvertė į rusų k. keletą Žemaitės apsakymų (išsp. žurnale „Sovremennik"). 1940—41 dirbo Lietuvos TSR AT Prezidiumo kanceliarijoje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudyta.

Lit.: **J. Jurginis**, Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis, V., 1958 [p. 30].

BŪLVĖS. Bulvė *(Solanum tuberosum)* Lietuvoje paprastai užauga iki 40—60 cm aukščio. Vienas B. gumbas sveria vid. 70—100 g. Derliuje 10—20% gumbų būna mažų. Rajonuotos visoje Lietuvoje B. veislės (1965): Pirmūnės (ankstyvosios), Detskoselskij (vid. ankstyvumo), Vilija (vid. vėlyvumo) ir Olevo (vėlyvosios); r. zonoje rajonuota Paul Vagnerio veislė. Be to, auginamos Ostbote, Krakmolingosios, Puntukas, Tiesa, Berlichingeno, Parnasija, Foran, Voltmano, Rožinės, Karpačkos. B. selekcijos ir pradinės sėklininkystės darbą dirba Žemdirbystės in-tas. Sukurta daug naujų B. sėjinių — būsimų veislių. Elitinė B. sėkla gaminama Žemdirbystės in-te (Dotnuvoje), jo Vokės filiale ir kai kuriuose eksperimentiniuose bei mokomuosiuose ūkiuose. Iš jų kas 8 metai kiekvienam kolūkiui ir taryb. ūkiui skiriama elitinės B. sėklos 1/4 sėklinio sklypo užsodinti. Geriausi Lietuvoje B. priešsėliai — kaupiamieji augalai, dobilai, lubinai, žiemkenčiai. Geriausias

sodinimo laikas, kai dirva 10 cm gylyje įšyla iki 7—8°, t. y. apie gegužės pirmąją pusę. Anksčiausia B. sodinamos sausesnėse p. Lietuvos dirvose. Pirmaujančiuose ūkiuose diegiamas negilus B. sodinimas daugiavagiais kaupikais, sodinimo mašinomis. Pasodintos B. sudygsta per 20—25 dienas. Nuo sudygimo iki žydėjimo pradžios praeina 35—40 dienų. Ankstyvųjų B. vegetacijos laikotarpis 60—70 dienų, vėlyvųjų 130 ir daugiau. Svarbiausia viso bulvės augalo liga — fitoftora (bulviapūdis), bulvės gumbų — vėžys (pirmą kartą rastas 1938 Šilalės vls.; ypač paplito vok. faš. okupacijos metais); B. lapų ligos — lapų mozaikos. Lapams, be to, kenkia Kolorado vabalas (pirmą kartą aptiktas 1956 buvusiame Veisiejų rj.), gumbams — nematoda. Ankstyvosios B. Lietuvoje kasamos birželio pab.—liepos mėn., o vėlyvosios rugsėjo—spalio mėn. Sunkesnėse dirvose daugiausia naudojamos svaidomojo tipo bulviakasės, lengvesnėse, neakmenuotose — elevatorinės ir kt. kasimo mašinos.

Visų kategorijų ūkiuose B. 1964 užėmė 196 300 ha, arba 8,1% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto, tame tarpe kolūkiuose 60 300 ha, taryb. ūkiuose 16 100 ha. B. derlingumas (1963): Antakalnio kolūkyje (Prienų rj.) 24 ha plote gauta 171 cnt/ha, Karolio Poželos kolūkyje (Lazdijų rj.) 95 ha plote 160 cnt/ha, Nemaniūnų kolūkyje (Prienų rj.) 59 ha plote 158 cnt/ha, Tryškių taryb. ūkyje (Telšių rj.) 70 ha plote 150 cnt/ha, Dzeržinskio kolūkyje (Eišiškių rj.) 100 ha plote 142 cnt/ha. Lietuvos TSR maisto pramonė 1963 perdirbo 59 000 t bulvių (apie 3% bendro B. derliaus), iš jų 29 000 t į spiritą, 28 000 t į krakmolą. B. auginimo ir kt. klausimus tiria Žemdirbystės in-tas Dotnuvoje (agrotechnika, apsauga nuo ligų ir kenkėjų, selekcija, sėklininkystė) ir jo Vokės filialas (selekcija, sėklininkystė, agrotechnika), Elmininkų bandymų stotis Anykščių rj. (agrotechnika), Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tas Raudondvaryje, arti Kauno (B. auginimo kompleksinis mechanizavimas, naujų mašinų konstravimas), Ž. ū. akademija (ankstyvųjų B. auginimas), bandymų stotis bulvių vėžiui ir nematodoms tirti (Vilniuje), Valstybinės veislių tyrimo komisijos Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Pasvalio punktai (veislių parinkimas), Lietuvos mašinų išbandymo stotis prie Kauno (mašinų parinkimas B. auginimui mechanizuoti).

ISTORINIAI DUOMENYS. B. į Lietuvą pateko XVII a. pab. iš Vengrijos. Įv. būdais (dovanomis, mainais) B. pirmiausia plito didikų dvaruose, ėmus iš jų gaminti degtinę. Nuo XIX a. pirmosios pusės valstiečiai laukuose augino daugiau B., negu dvarininkai. Tuo metu B. dažniausiai buvo sodinamos į vagas, o kai kuriuose dvaruose jau ir kvadratiniu būdu, naudojant tam reikalui specialų medinį įrankį — žymėtuvą. Vėliau B. tapo vienu pagrindinių maisto produktų. XIX a. pab. B. užėmė apie 5% viso pasėlių ploto. B. pasėlių plotai dar labiau padidėjo po I pasaul. karo, plečiant kiaulininkystę (ž. lentelę).

B. pasėlių plotų dinamika Lietuvos TSR teritorijoje

Metai	B. plotai	
	tūkst. ha	bendro pasėlių ploto %
1913	188	8,8
1930*)	149	7,3
1939	220	8,5
1953	220	10,0
1961	226	9,2
1964	196	8,1

*) Be Vilniaus kr.

B. kasimo mašinos pradėtos naudoti XX a. trečiajame d-metyje dvaruose ir buožių ūkiuose. B. selekcijos ir pradinės sėklininkystės darbas pradėtas 1924 Dotnuvos selekcijos stotyje. 1931—1940 B. vid. derlingumas 119 cnt/ha.

BULVÌKIO RÃGAS — smėlio pusiasalis Kuršių nerijoje, 4 km į š. r. nuo Nidos. Ilgis 1,1 km, plotis apie 3 km. Š. krantą skalauja Kuršių marių Bulvikio įl., skirianti B. r. nuo Preilos rago. V. pakraštyje yra 18,3 m aukščio dvilypė apželdinta kopa, vad. Bulvikio kalnu. Prieš apželdinant didžiąsias kopas, B. r. labai greitai didėjo: 1837—1910 jis kasmet pailgėdavo vid. 7 m.

BUMBLĖ — iš šiaudų grįžčių ir lazdyno plėšų pintas stačių arba išgaubtų šonų indas grūdams, žirniams, kruopoms, sėmenims, obuoliams ir kitiems produktams laikyti. Naudotas r. aukštaičių iki XX a. pr.

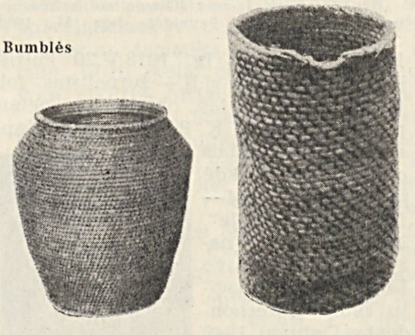

Bumblės

BUMBLỸS Jurgis [1921 Kaune — 1945.IV.23 Kurše (Latvijos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas. 1940 baigęs vid. m-los 10 klasių, pašauktas į Raudonąją Armiją. 1941 baigė vadų pasitobulinimo kursus, 1942 paskirtas į 16 liet. diviziją. Kautynėse prie Aleksejevkos k. (Oriolo sr.) buvo sunkiai sužeistas. Nuo 1944 VKP(b) narys. Buvo 156 pulko šaulių bataliono adjutantu, o nuo 1945.III.9 — to pulko 2 šaulių bataliono vadu. Žuvo fronte.

BUMBŪLIŲ PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj. 7 km į p. nuo Kražių, 2,5 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. Plotas 115 ha. Š. r. pakraštyje prasideda bevardis Kražantės intakas. B. p.— plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 1,6 m; susiskaidymas 35—40%, vid. peleningumas 9,7%. Prie B. p. prieina Bumbulių kaimas.

BŪNAS Šmuelis [1920 Obeliuose (Rokiškio rj.) — 1943.II.25 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Batsiuvys. Nuo 1935 LKJS narys. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Obeliuose. Už rev. veiklą 1940 pr. kalintas. 1940—41 „Litekso" f-ko (Kaune) darbininkas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje dalinio part. organizatorius. Žuvo fronte.

BŪNDAS, Visuotinė žydų darbininkų sąjunga Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje, — smulkiaburžuazinė nacionalistinė žydų darbininkų partija, kuri svarbiausiais revoliucinio judėjimo klausimais laikėsi oportunistinių pozicijų. B. susikūrė iš žydų darbininkų socialdemokratų ratelių, kurie XIX a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje ėmėsi masinės agitacijos, keldami ekonominius reikalavimus. B. įkurtas steigiamajame žydų s-d. grupių suvažiavime 1897.X Vilniuje. Lietuvos miestuose B. savo org-jose telkė iš esmės smulkių įmonių ir amatų dirbtuvių darbininkus žydus. RSDDP I suvažiavime (1898) B. įėjo į partiją kaip autonominė org-ja, savarankiška tik sprendžiant specifinius žydų proletariato klausimus. Po suvažiavimo B. veikėjų tarpe ėmė vyrauti nacionalistinės ir oportunistinės tendencijos, prieštaraujančios rev. socialdemokratijos pasaulėžiūrai. IV savo suvažiavime (1901) B. iškėlė reikalavimą pertvarkyti RSDDP federacijos pagrindais. RSDDP II suvažiavime (1903) bundininkai reikalavo, kad B. būtų pripažintas vieninteliu žydų darbininkų atstovu Rusijoje. Suvažiavimui ryžtingai atmetus šį nacionalistinį reikalavimą, B. išėjo iš partijos. B buvo oportunizmo ir separatizmo skleidėjas Rusijos darbininkų judėjime ir trukdė proletariatui pilnutinai susivienyti. B. visą laiką palaikė oportunistinį RSDDP sparną: „ekonomistus", menševikus, likvidatorius. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu B. laikėsi menševikinių pozicijų, buvo prieš proletariato hegemoniją revoliucijoje, prieš visišką revoliucijos pergalę, vietoj sąjungos su valstiečiais gynė sąjungą su liberaliąja buržuazija. V. Leninas ne kartą kritikavo antimarksistines B. pozicijas. RSDDP IV suvažiavime (1906) B., spaudžiamas darbininkų žydų, vėl įsijungė į RSDDP, bet laikėsi menševikinių pažiūrų. Bolševikų programiniam reikalavimui — suteikti nacijoms teisę laisvai apsispręsti — B. priešpastatė „kultūrinės-nacionalinės autonomijos" reikalavimą. Stolypino reakcijos metais B. nusirito į likvidatorių pozicijas, aktyviai padėjo kurti antipartinį trockistinį Rugpjūčio bloką prieš V. Leniną. Pagal savo programą ir veiklą B. buvo uždara nacionalistinė org-ja, atspindinti smulkiaburžuazines tendencijas darbininkų judėjime, svetima ir priešiška marksizmui-leninizmui. Pragos konferencija (1912)

Bundą drauge su kitomis oportunistinėmis grupuotėmis pašalino iš partijos. B. taktika darėsi vis reakcingesnė. I pasaul. karo metais B. laikėsi socialšovinistinių pozicijų. Po Vasario revoliucijos jis rėmė Laikinąją vyriausybę, kovojo prieš bolševikų partiją, prieš socialistinę revoliuciją. Po Spalio revoliucijos B. vadovai visiškai suartėjo su kontrrevoliucijos jėgomis. Tuo pat metu eilinių B. narių tarpe sustiprėjo tendencija bendradarbiauti su komunistais ir Tarybų valdžia. 1918 pab. Bunde ėmė organizuotis kairiosios grupės, prasidėjo skilimas. 1921.III B. likvidavosi; kairieji bundininkai, pripažinę RKP(b) įstatus ir programą, buvo priimti į Komunistų partiją. Dalis dešiniųjų bundininkų emigravo į užsienį ir veikė ten įvairiose antitaryb. grupuotėse.

B. priešinosi ir Tarybų valdžios sukūrimui Lietuvoje. Tačiau nemaža darbininkų iš B. narių pripažino Tarybų valdžią ir 1919 perėjo į LKP. Buržuazijai užgrobus valdžią Lietuvoje, eilinių B. narių tarpe toliau vyko kairėjimo procesas. Revoliucingiausieji elementai 1919—20 sukūrė komunistines B. grupes Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Kėdainiuose ir kt., kurios ėmė vyrauti visose Lietuvos B. org-jose. 1921.IV ir Lietuvoje B. likvidavosi. Dalis B. narių buvo priimta į LKP. Vilniaus krašte B. veikė iki 1939.

BUNDULÌNĖ — pelkė Šilutės rj., 11 km į š. v. nuo Šilutės, Minijos ir Tenenio santakoje. Plotas 997 ha. Rytuose jungiasi su Aukštumala. Dugnas žemiau jūros lygio. Didesniąją dalį užima raistinė žemapelkė (Norkaitų miškas), tik pagal upes tęsiasi užliejamos pievos. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 3,6 m; durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 16%. Durpių ištekliai 35 mln. m³. Dugne priemolis, smėlis.

BUNDZÌENĖ Genovaitė [g. 1914.I.1 Jurbarke] — žemės ūkio darbuotoja, Socialistinio Darbo Didvyrė (1958), Lietuvos TSR nusipelniusi žemės ūkio darbuotoja (1965). 1929 baigė Jurbarko progimnaziją. 1936—40, gyvendama Kazlų Rūdoje, materialiai rėmė pogr. rev. judėjimą, slėpė kom. lit-rą. Už tai 1941 vok. fašistų areštuota ir kalinta. Vėliau nelegaliai gyveno Stirniškiuose (Vilkaviškio rj.), materialiai rėmė Gražiškių grupės taryb. partizanus ir tarybinius karo belaisvius. 1944—50 dirbo ūkinį ir partinį darbą. Nuo 1948 TSKP narė. Nuo 1950 Kauno rj. „Kelio į komunizmą" kolūkio pirmininkė. 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatė.

BUNÍŠKIAI — kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 5 km į v. nuo Lazdijų, prie plento į Suvalkus. 228 gyv. (1959). Šiaurėje ir rytuose yra nedidelių pelkių (Sadaraistis, Kamšaraistis, Krivackabalė), vakaruose — Buniškių miškas. Elektrinė (35 kW), malūnas, pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai (nuo 1957). Nedidelėje kūgio pavidalo kalvoje yra piliakalnis su nedidele aikštele; jo š. ir š. v. papėdėje būta gyvenvietės. Čia randama keramikos su grublėtu paviršiumi.

BUNIŪNAI — kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 3 km į š. nuo Betygalos. 15 gyv. (1959). Per kaimą teka Mūkė (Dubysos intakas). B. minimi 1593 (3 valakai dirbamos žemės). Buvęs grafo Tiškevičiaus dvaras.

BUÑKUS Alfonsas [g. 1929.III.31 Reivyčiuose (Mažeikių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1954). 1951 baigė Maskvos un-tą. 1954—55 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te. 1955—57 kolūkio pirmininkas Mažeikių rajone. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—60 Kauno Politechnikos in-to polit. ekonomijos katedros vedėjas, nuo 1959 docentas. 1960—1962 dirbo adm. darbą Vilniuje. Nuo 1962 Vilniaus Ped. in-to polit. ekonomijos katedros vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių ir brošiūrų Lietuvos liaudies ūkio istorijos, planavimo, komunistinio darbo, materialinio suinteresuotumo ir kitais klausimais.

BUÑKUS Valys [g. 1904.III.20 Židikuose (Mažeikių rj.)] — pažangus JAV lietuvių veikėjas. 1924 įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją. 1928 emigravo į Kanadą, dirbo siuvėju. Vienas pažangaus Kanados lietuvių laikr. „Darbininkų žodis" (vėliau „Liaudies balsas") steigėjų, aktyvus pažangiosios spaudos platintojas. 1940 persikėlė į Niujorką, buvo Lietuvių darbininkų susivienijimo centro valdybos iždo globėju, „Laisvės" pajininkų bendrovės vykdomosios tarybos direktoriumi. Aktyvus „Aido" choro dalyvis, „Laisvės" laikraščio bendradarbis.

BÚOŽĖNAI — kaimas Telšių rj., Gadunavo apyl., 7 km į š. v. nuo Telšių, 1 km į v. nuo kelio į Sedą. 169 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1929; 1961 pastatytas naujas pastatas), kultūros namai (nuo 1959). B. piliakalnyje rasta įv. sen. daiktų. Radiniai saugomi Telšių „Alkos" muziejuje. Burž. nacionalistai 1946 nužudė apylinkės pirm. Vincą Austį.

BÚOŽĖS — turtingieji valstiečiai, kaimo buržuazija, kuri žemės ūkio darbams ir prekinės produkcijos gamybai sistemingai naudoja ir samdomąją darbo jėgą. B. pradėjo atsirasti dar feodalizmo laikais, vystantis prekinei gamybai, ir galutinai susiformavo kapitalizmo metais. XIX a. pab. ir XX a. pr. Lietuvos kaime B. sudarė apie 11% visų valstiečių ūkių ir valdė apie 30% valstiečiams priklausiusios žemės. Burž. žemės reformos metu dalį žemės gavo buožės. Reforma sudarė labai palankias sąlygas išnaudojimui — mažažemiai valstiečiai ir bežemiai, tegavę po 1,7—5,7 ha, tapo pigia B. samdomąja darbo jėga. Dalis naujakurių žemių, parduotų iš varžytynių, atiteko B. ir sustiprino jų padėtį. Paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais Lietuvoje B. ūkiai sudarė apie 15% visų ūkių, o B. valdoma žemė — apie 35% visos žemės. 1940, vykdant tarybinę žemės reformą, B. ūkiai buvo apriboti. Hitlerinės okupacijos metais dalis B. aktyviai talkininkavo okupantams. Išvadavus Tarybų Lietuvą ir įvykdžius radikalesnę tarybinę žemės reformą, B. buvo labiau suvaržyti: iki karo jiems buvo paliekama po 30 ha žemės, o po karo — nuo 20 iki 30 ha. Asmenims, talkininkavusiems okupantams, buvo paliekama tik po 5 ha. 1948 B. ūkių sumažėjo iki 1,4% visų ūkių, bet B., kaip klasė, dar nebuvo likviduoti. Prasidėjus ištisiniam kolektyvizavimui (1949), B. priešinosi kolūkių kūrimui, stengėsi juos griauti iš vidaus, skleidė antitaryb. gandus, rėmė buržuazinį nacionalistinį pogrindį, stengėsi patraukti į savo pusę vidutiniuosius valstiečius. Tačiau darbo valstiečiai rėmė Lietuvos Komunistų partijos ir Tarybinės vyriausybės žemės ūkio politiką, ir žemės ūkio kolektyvizavimo laikotarpiu (1949—51) B., kaip klasė, buvo likviduoti.

BUOŽIAĨ — kaimas Kupiškio rj., Alizavos apyl., 10 km į r. nuo Vabalninko. 87 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Salamiesčio miškas, iš r.— Žąsinyčių girelė. Pr. m-la (nuo 1931). Kaime 1938 aptikta keletas kapų su XII—XIV a. įkapėmis. Buv. Slastinių miško vietoje, Lapkalnyje, rasti 6 akmeniniai kirvukai. B. valstiečiai A. Brazinskas, A. Baniulis, M. Petronis ir kiti 1905 dalyvavo rev. judėjime; M. Petronis buvo ir Spalio revoliucijos dalyvis. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė apyl. tarybos pirm. A. Černių, skaityklos ved. V. Atkočiūtę ir 3 valstiečius.

BÚOŽIS Stasys [g. 1903.XI.11 Buivydžiuose (Joniškio rj.)] — inžinierius hidrotechnikas. 1926 baigęs Dotnuvos ž. ū. technikumą, dirbo kultūrtechniku melioratoriumi. 1944—45 Lietuvos Ž. ū. liaudies komisariato melioracijos v-bos viršininko pavaduotojas. 1945—47 Resp. kontoros „Melioracija" tyrinėjimų ir projektavimo sk. viršininkas. 1947 baigęs Kauno un-tą, dėsto Lietuvos Ž. ū. akademijoje. Prisidėjo prie respublikos melioracinių org-jų atkūrimo pirmaisiais pokario metais.

BŪRAČAS Balys [g. 1897.I.18 Sidaruose (Radviliškio rj.)] — etnografas, kraštotyrininkas. Šiaulių mkt. seminarijoje 1921 įgijęs pr. m-los mokytojo teises, iki 1928 mokytojavo. 1929 studijavo Kauno meno mokykloje grafiką. 1931 Šiaulių „Aušros" muziejaus konservatorius; vėliau įv. laikraščių bendradarbis-fotografas, iliustratorius. 1923—34 keliaudamas po Lietuvą, fotografavo liaudies archit-ros paminklus, piliakalnius, užrašinėjo padavimus apie juos. Užrašė daugiau kaip 3000 liaudies dainų. Sudarė 600 egz. margučių kolekciją. Period. spaudoje rašė apie liaudies papročius, ornamentiką ir kt. 1944—54 Karmėlavos vid. m-los mokytojas, vėliau — pensininkas.

BŪRAČAS Jonas [g. 1898.VII.8 Sidaruose (Radviliškio rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas

(1958). 1920—21 mokėsi Šiaulių mkt. seminarijoje ir mkt. kursuose. Kūrybinį darbą pradėjo grafikos srityje. 1919—1923 piešė liet. liaudies ornamentus (skrynių, architektūros detalių, kryžių), knygų viršelius, portretus. 1927 baigė Kauno meno m-lą. 1929—30 studijavo tapybą Paryžiuje, vėliau gilino studijas Rygos, Berlyno dailės akademijose, dailės dirbtuvėse bei muziejuose. Tapė daugiausia Lietuvos gamtos vaizdus. Nuo 1936 dalyvavo dailės parodose. 1946—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te dėstė piešimą ir tapybą. Nemaža vietos jo kūryboje užima miestų, ypač Kauno ir Vilniaus, vaizdai: „Marvelės kaimas" (1944), „Senoji Kauno architektūra" (1947), „Senas miestas" (1949), „Kaunas žiemą" (1950), „Gatvė Vilniuje" (1951), „Kaunas prie Panemunės" (1953—54) ir kt. Minėtinas ciklas „Čia bus Kauno jūra" (1957—59). B. peizažai realistiniai, pasižymi giedra nuotaika, spalviniais niuansais.

Jonas Buračas. „Prie Nemuno", aliejus, 1958 (Čiurlionio dailės muziejus)

BURÁITIS Karolis [1897.V.9 Virbalyje — . 1963.VI.22 Kaune] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 būdamas Virbalio glžk. stoties šaltkalviu, įsitraukė į rev. judėjimą. 1919.II dalyvavo sukilime prieš vok. okupantus ir burž. nacionalistus Kybartuose (išardė geležinkelį Kybartų—Vilkaviškio ruože, nutraukė telefono-telegrafo ryšį). 1919.VI.13 vokiečių karo lauko teismo Vilkaviškyje kartu su J. Žiurkumi, K. Kačenausku, A. Renteliu ir A. Tysliava nuteistas mirti. Darbo žmonėms protestuojant, mirties nuosprendis pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos. Buvo kalinamas Vilkaviškyje, Kaune. 1920.IV, pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją, stojo savanoriu į Raudonąją Armiją, dalyvavo mūšiuose prieš pilsudskininkus, buvo 2 kartus sužeistas. Demobilizuotas 1924—1930 dirbo adm. ir part. darbą Ukrainos TSR. 1929 išrinktas Ukrainos Darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių atstovų tarybų Centro vykd. k-to (XI šaukimo) nariu. 1932—34 mokėsi Ukrainos Pramonės akademijoje Charkove. 1934—44 dirbo ūkinį darbą Ukrainos ir Kazachijos TSR. 1945 grįžęs į Lietuvos TSR, dirbo maisto pramonės sistemoje Vilniuje, Kaune, Panevėžyje. Nuo 1958 pensininkas.

BURÁUSKAS Jonas [g. 1922.IX.19 Virbalyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1940 LKJS narys. 1941 Virbalio miesto komjaunimo org-jos sekretorius. Hitlerinės okup. metais buvo persekiojamas, slapstėsi. 1943 komjaunimo pogr. org-jos narys Virbalyje, 1944 „Jūros" partizanų būrio kovotojas, LLKJS Vilkaviškio aps. pogr. k-to sekretorius. 1944—46 komjaunimo darbuotojas Kybartų vls., vėliau aps. k-te. Nuo 1949 part. ir adm. darbuotojas Vilkaviškyje.

BŪRBA Aleksandras [1854.X.30 Pailiuose (Joniškio rj.) — 1898.III.27 Plimute (JAV, Masačiuzetso valstija)] — buržuazinis visuomenės veikėjas, klerikalinis literatas. Mokėsi Žagarės ir Kruopių pr. m-lose, nuo 1875 privačiai Šiauliuose, 1877—82 Vilniaus kunigų seminarijoje. 1880 pradėjo lit. darbą. Kunigavo Žasliuose, Vidiškiuose, Labanore. Rinko tautosaką. 1886 už caro valdžios draudžiamų liet. raštų platinimą įkalintas Gardino vienuolyne. 1889 emigravo į JAV. Slapyvardžiais Aleksis, A. B., Pailius, Šerelis, Tas pats, Varguolis ir kt. bendradarbiavo „Aušroje", „Garse Amerikos lietuvių", „Viltyje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt., išspausdino eilėraščių, apsakymų, publicistinių straipsnių. B. eilėraščiams būdingas romantinis Lietuvos idealizavimas, religinės ideologijos propagavimas. Poemoje „Senkaus Jurgis" (1889), vaizduodamas pasiturinčių valstiečių gyvenimą, vaikų leidimą į mokslą, sukūrė vykusių kaimo buities ir gamtos vaizdų, poemoje „Ponas Bartkus" (1890) neigiamai pavaizdavo sulenkėjusius dvarininkus. Poezijos meninis lygis žemas. B. parašė keliolika nedidelės meninės vertės didaktinių apsakymų, išvertė iš latvių, lenkų ir kt. kalbų grož. prozos kūrinių ir religinių raštų. Parengė ir išleido įv. autorių eilėraščių ir dainų rink. „Lietuviškos dainos" (1889, II leid. 1893), prisidėjo prie S. Daukanto, K. Donelaičio ir kt. raštų išleidimo.

BŪRBA Juozas [1881 Stolaukyje (Vilkaviškio rj.) — 1921.III.3 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — pedagogas. 1900 baigė Veiverių mkt. seminariją. 1905—15 pr. m-los mokytojas Troškūnuose (Anykščių rj.). Kartu su J. Jablonskiu ir kt. 1914 sudarė liet. kalbos programą mokyklai. Period. spaudoje („Lietuvos ūkininke", „Lietuvos žiniose", „Mokykloje") rašė pedagogikos teorijos ir praktikos klausimais. Nuo 1919 Raguvos prog-jos direktorius.

Lit.: A. Gučas, Psichologijos ir pedagogikos klausimai XX a. pradžios lietuvių periodinėje spaudoje.—„Pedagogika ir psichologija", t. 3, V., 1962.

BŪRBA Vladas [g. 1891.IV.18 Bežecke (Kalinino sr.)] — chirurgas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1947). 1916 baigė Kazanės un-to med. f-tą. 1916—23 dirbo gydytoju Pavolgyje. Nuo 1923 Mažeikių ligoninės chirurgijos sk. vedėjas. Jo iniciatyva 1938 pastatyta Mažeikių ligoninė. Paskelbė moksl. straipsnių spinalinės anestezijos, kaulų lūžimo, ūminio perforacinio apendicito gydymo ir kt. med. klausimais.

BŪRBAIČIAI — kaimas Kelmės rj., Grimzių apyl., 7 km į š. r. nuo Kelmės. 140 gyv. (1959). Pro kaimą teka Kražantė. Pr. m-la (nuo 1930), biblioteka (nuo 1962). Ant Kražantės kranto yra piliakalnis, vad. Piliuku, — apylinkės jaunimo mėgstama pasilinksminimų vieta. Į v. nuo B. prasideda Žiukiškės miškas. 1944 vasarą, mūšių metu, didelė dalis kaimo sudegė.

BURBÌNĖ — miškas Jurbarko rj., 8 km į š. v. nuo Seredžiaus. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Veliuonos ir Armenos girininkijoms. Plotas 1849 ha; medynų 1168 ha. Paviršius lyguminis, vietomis pelkėtas. P. dalyje prasideda Snietala (Mituvos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. Medynai savaiminės kilmės, mišrūs (eglė, juodalksnis, beržas, uosis). Brandžių ir perbrendusių medynų tėra apie 35%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 123 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių. Miškas eksploatacinis; atrankiniais kirtimais per metus iškertama apie 4000 ktm. Medienai išvežti nuo Veliuonos iki miško nutiestas kelias. Prieš I pasaul. karą savininkai mišką labai iškirto, o žemę išpardavė aplinkiniams gyventojams.

BŪRBIŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Kietaviškių apyl., 9 km į p. r. nuo Žiežmarių, prie kelio į Semeliškes. 153 gyv. (1959). Per B. teka Kiementa (Strėvos kair. intakas). Pr. m-la (nuo 1933), kultūros namai (nuo 1954).

BŪRBIŠKIAI — **1.** Kaimas Jurbarko rj., Armeniškių apyl., 8 km į š. nuo Seredžiaus, prie kelio į Ariogalą; kolūkio centras. 146 gyv. (1959). Rytuose palei B. teka Dubysa, šiaurėje — jos intakas Žvėrupis. Pr. m-la (nuo 1928) ir Pašilių biblioteka. B. minimi 1676 Panemunės dvaro inventoriuje (du baudžiauninkų kaimai). 1945 kaime burž. nacionalistai nužudė Pašilių apyl. tarybos pirm. I. Vitkauską.

2. Kaimas Raseinių rj., Žaiginio apyl., 23 km į š. r. nuo Raseinių, 2 km į š. v. nuo kelio į Baisogalą. 118 gyv. (1959). Š. pakraštyje prasideda Praviršulio Tyrulio pelkė, kurioje, netoli B., telkšo Praviršulio ež. Yra Žaiginio taryb. ūkio gamybinių pastatų, aštuonmetė m-la (pradinė įst. 1904), biblioteka (nuo 1961). Iki XX a. pr. buvo dvaras. Burž. metais kaime veikė LKP ir LKJS pogr. kuopelės. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 nukankino B. komjaunuolius E. ir J. Aukštakius, ko-

munistą P. Šimkų; 1958 jiems kaime pastatytas paminklas.

3. Kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 15 km į š. v. nuo Ariogalos, 14 km į r. nuo Raseinių; kolūkio centras. 89 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Dubysa, o per kaimą — jos intakas Lelykas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kolūkio mechaninės dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1951).

BÙRBIŠKIS — **1.** Kaimas Anykščių rj., Rubikių apyl., 7 km į r. nuo Anykščių, 1,5 km į v. nuo Rubikių ežero, prie Anykštos upės; kolūkio centras. 161 gyv. (1959). Iš B. eina keliai į Anykščius, Rubikius, Leliūnus. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Veikia malūnas. Buv. dvaro rūmuose yra kolūkio kontora, aštuonmetė m-la (1933 į B. atkelta pr. m-la; 1947—58 prog-ja, 1958—1960 vid. m-la, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1954), kultūros namai (nuo 1956). Buv. B. dvaro rūmai (past. 1853) — archit. paminklas. Prie jų, Anykštos krante, yra parkas, kuriame auga retų introdukuotų medžių (vengriškųjų alyvų, balzaminių kėnių, kedrinių pušų ir kt.). XVII a. ir XVIII a. pr. dvaras su šalia įsikūrusiu B. kaimu priklausė Vilniaus akademijai, XVIII a. pab.— Minsko seniūnui, XIX a. I pusėje — dvarininkui Venslavovičiui. 1905 pavasarį, prasidėjus rev. judėjimui, Klikūnų, Rubikių ir Šiaulių kaimų ginkluoti valstiečiai sudegino B. malūną, dėl kurio užtvankos Rubikių ežeras užliedavo tų kaimų pievas. 1908 malūnas atstatytas. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė kolūkio pirmininką S. Rutkauską.

2. Kaimas Radviliškio rj., Pakalniškių apyl., 9 km į š. r. nuo Šeduvos, 4 km į š. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 46 gyv. (1959). 1 km į p. nuo B. eina Šiaulių—Panevėžio plentas. Iš v. prieina Kleboniškių miškas. Buv. dvaro parke skulpt. K. Uliauskas 1910—1913 pastatė keletą skulptūrų. 1918 dvaro kumečiai išvijo dvarininką ir sukūrė kumečių revoliucinį komitetą.

BÙRBIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Kaišiadorių rj., 7 km į p. r. nuo Žiežmarių, prie Burbiškių kaimo. Plotas 172 ha. Kupstuota plynraistinė žemapelkė. Paviršius nusausintas. Nedidelė dalis pietuose paversta kultūrine pieva. Durpių klodo didž. storis 5,7 m, vid. 1,9 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 22%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 4 m.

BÙRBONIŲ PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 9 km į p. nuo Onuškio, 7,5 km į p. r. nuo Dusmenų. Plotas 156 ha (pramoninis 131 ha). R. pakraštyje telkšo 2 ežerai (iš viso 17 ha). B. p.— raistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3 m. Durpės aukštapelkinės ir tarpinio tipo; vid. susiskaidymas 21%, vid. peleningumas 2,4%. Durpės kasamos. Dugne smėlis.

BÙRČIKAS Romualdas [1910.II.18 Klausučiuose (Biržų rj.) — 1943.II.22 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1927 įstojo į LKJS, 1929 — į Komunistų partiją. Už rev. veiklą 1932—34 Biržuose keletą kartų suimtas ir adm. tvarka baustas. LKP pavedimu dirbo Lietuvos Jaunimo s-goje ir Lietuvos Laisvamanių etinės kultūros d-joje. 1940—41 milicijos darbuotojas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys. Žuvo fronte.

BURIÃVIMAS. Lietuvoje sportinis B. pradėtas kultivuoti XX a. pr. (Klaipėda, Tauragnai). 1929 įkurtas Klaipėdos jachtklubas. 1933 šio klubo jachta „Gulbė" atliko kelionę, aplankydama Londono, Oslo, Geteborgo ir kt. uostus. 1935 keturios jachtos dalyvavo Pabaltijo valstybių buriuotojų sąskrydyje Švedijoje. 1937 jachta „Žalčių Karalienė" Gotlando regatoje laimėjo I vietą. 1938 Klaipėdoje suorganizuota tarpt. regata. Sportinis B. buvo kultivuojamas dar Šiauliuose ir Biržuose.

Taryb. metais B. sportas Lietuvoje įgavo platesnį užmojį. Buvo atkurtas Klaipėdos jachtklubas su filialu Trakuose. 1947 suorganizuotos pirmosios buriavimo varžybos. 1964 respublikoje buvo 6 jachtklubai (Kauno, Klaipėdos, Vilniaus, Platelių, Šiaulių ir Biržų), veikė buriavimo sekcija Elektrėnuose, buvo apie 150 jachtų. Daugiausia naudojamos „Drakono" ir „Žvaigždės" klasės kylinės jachtos bei „M", „Fino" ir „Skraidojančio olando" klasių švertbotai. B. sportui vadovauja Lietuvos TSR Buriavimo federacija. Lietuvoje kasmet rengiamos respublikinės „Fino" klasės taurės varžybos, Lietuvos TSR B. pirmenybės, „Komjaunimo tiesos" laikraščio taurės regata aplink Kuršių marias, kurioje dalyvauja ir kaimyninių taryb. respublikų buriuotojai, ir kt. varžybos. Lietuvos buriuotojai dalyvauja visasąjunginėse B. varžybose ir tarpt. regatose — Baltijos savaitėse. Turistinis B. kultivuojamas Nemune, Kuršių mariose. 1965.I.1 Lietuvoje B. kultivavo apie 850 sportininkų (jų tarpe 3 sporto meistrai).

Lit.: J. Stabinis, Buriavimas, V., 1961.

Buriavimas. TSRS buriavimo pirmenybės Kauno mariose (1963)

BŪRÌŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 8 km į p. r. nuo Liudvinavo, prie Žaltyčio ežero. 38 gyv. (1959). Per kaimą teka Želsvelė (Šešupės intakas). Į r. nuo B. eina Kapsuko—Alytaus plentas. Kaimo apylinkėse iškasta grublėtosios keramikos.

BURKÁUSKAS Antanas [g. 1923.VI.3 Skamaičiukuose (Radviliškio rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1964). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1951 TSKP narys. 1951—52 LLKJS Vilniaus miesto k-to I sekretorius, vėliau LKP Vilniaus miesto k-to mokyklų sk. vedėjas. 1958—61 LKP Vilniaus miesto Lenino rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie darbo žmonių deputatų tarybas ir kt.

BUR̃KUS Ignas [1913.X.24 Kildiškyje (Pasvalio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Drauge su broliais Mykolu ir Jonu dirbo part. darbą, platino kom. lit-rą. 1940 dirbo Papilio taryb. ūkyje, padėjo kurti ir stiprinti Tarybų valdžios organus Biržų rajone; drauge su broliu Mykolu dirbo žemės ūkio komisijoje. Nuo 1940 pab. mokėsi Vilniaus Vidaus reikalų liaudies komisariato m-loje. Žuvo D. Tėvynės karo metu.

BUR̃KUS Jonas [1905—1941.VIII Astrave (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų, siuvėjas. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940—41 Biržų aps. milicijos polit. vadovas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

BUR̃KUS Mykolas [1911.V.3 Velžiuose (Pasvalio rj.) — 1941 Taškente] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940 vasarą buvo Biržų vls. žemės ūkio komisijos pirmininkas, paskui mokėsi part. kursuose Kaune,

1941.V—VI LKP Biržų aps. k-to instruktorius. Mirė, pasitraukęs į TSRS gilumą.

BŪRMISTRAS [vok. *Bürgermeister*] — miesto *savivaldybės* pareigūnas, renkamas miesto tarybos ar pačių miestiečių. B. pareigybė atsirado Vokietijoje XIII a., vėliau paplito ir kitose šalyse. B. turėjo miestai, gavę savivaldybės teisę — Magdeburgo teisę. Lietuvoje nuo XV a. miestiečiai, gavę savivaldos teisę, taip pat rinkosi B. iš miesto tarybos narių. Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje burmistru buvo vadinamas miesto v-bos pirmininkas. Pagal 1931 įstatymą jis buvo renkamas miesto tarybos 7 metams ir tvirtinamas apskrities viršininko arba vidaus reikalų ministro (pirmaeiliuose miestuose). B. pats sprendė visus miesto reikalus ir tik kai kuriems klausimams spręsti šaukė savo nuožiūra miesto tarybos posėdžius. Todėl B. iš esmės virto faš. vyriausybės įgaliotiniu miesto savivaldybei tvarkyti.

BURNEIKÀ Juozas [g. 1929.V.13 Tamuliškėse (Alytaus rj.)] — dailininkas. 1955 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą, iki 1957 dirbo Dailės fondo direktoriumi. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose. Nuo 1962 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas.

Kūriniai: J. Pipinio (1957), Lazdynų Pelėdos (1959) skulptūriniai portretai, K. Binkio antkapis Petrašiūnų kapinėse Kaune (1963), K. Preikšo antkapis karių kapinėse Vilniuje (su archit. V. Šilingu, 1964) ir kt.

BURNEĨKIS Juozas [g. 1931.III.1 Kvesuose (Kauno rj.)] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1961). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—1957 Šiaulių stat. tresto darbų vykdytojas. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1957 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1961 hidroenergetikos laboratorijos vadovas. Paskelbė keliolika mokslinių straipsnių inžinerinės hidrologijos klausimais. Su M. Lasinsku parengė „Lietuvos TSR upių kadastro" II dalį (1960, Resp. premija 1965).

BURÕKARAISČIO EŽERAS — ežeras Varėnos rj., 10 km į š. r. nuo Merkinės, prie Varėnos—Merkinės plento. Plotas 37 ha, didž. gylis 21,5 m. Ežeras rininis; viena jo dalis ištįsusi iš š. į p., kita — iš v. į r. Ilgis 2450 m, kranto linijos ilgis 5,6 km. Krantai aukšti, statūs. Iš B. teka bevardis upelis, priklausantis Merkio baseinui. Ežero š. v. pakrantėje yra Burokaraisčio, pietinėje — Burokaraistėlės kaimai. Ežeras verslovinis.

BURÕKAS Stanislovas [g. 1922.VIII.8 Alytuje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942—56 TSKP narys. 1943—44 partizanas, partizanų būrio „Vilnius", veikusio Švenčionių apskrityje, ypatingojo sk. viršininkas. Suorganizavo didelę ryšininkų grupę, kuri teikė būriui žinias. Nuo 1944 dirbo adm. darbą Vilniuje. Nuo 1963 pensininkas.

BUROKẼLIAI. Lietuvoje rajonuotos B. veislės (1965): Gribovo plokštieji A-473, Poliariniai plokštieji K-249, Bordo 237. B. sėjami, ievai sužaliavus. Svarb. ligos: lapų rudmargė, daigų juodšaknė; lapų kenkėjai — runkelių musės lervos, šaknų — sprakšių lervos, runkelių nematoda. B. visuom. pasėliai Lietuvoje 1963 užėmė 780 ha, arba 14,7% viso visuom. sektoriaus daržovių ploto, tame tarpe kolūkiuose 320 ha. Daugiausia auginami Kauno ir Vilniaus rajonuose. B. derlingumas (1963): Poginės taryb. ūkyje (Kauno rj.) 16 ha plote gauta 186 cnt/ha, Staniūnų taryb. ūkyje (Panevėžio rj.) 13 ha plote 174 cnt/ha. Lietuvos konservų f-kuose B. daugiausia marinuojami ir kitaip konservuojami. B. pradėti selekcionuoti 1949 Lietuvos valstybinėje selekcijos stotyje (Dotnuvoje); nuo 1958 selekcionuojami Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.). B. auginimas tiriamas Vytėnų bandymų stotyje ir Ž. ū. akademijoje.

B. minimi jau XVI a. vid. dvarų inventoriuose. Jie įtraukti ir į 1588 Lietuvos Statuto kainyną. 1938 Lietuvoje B. užėmė apie 11% viso daržovių pasėlių ploto, 1953 (visuom. sektoriuje) — 20,6%, 1961 — 14,3%.

BUROKẼVIČIUS Jonas [1920.VI.30 Bendrėse (Alytaus rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1933 pab. užmezgė ryšį su komjaunimo pogr. org-ja Alytuje, platino atsišaukimus, 1935 buvo suimtas. 1936 išrinktas komjaunimo kuopelės sekretoriumi. 1937 už rev. veiklą nuteistas 2 metus kalėti. Grįžęs iš kalėjimo, vėl įsijungė į rev. veiklą, buvo išrinktas LKJS Alytaus aps. k-to nariu, o 1939.VII šio k-to sekretoriumi. 1939 ištremtas iš Alytaus. Nuo 1940.V Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo LLKJS CK. Nuo 1941.II administracinis darbuotojas. Nužudytas hitlerininkų ir vietinių buržuazinių nacionalistų.

BUROKẼVIČIUS Mykolas [g. 1927.X.7 Alytuje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1963). Nuo 1941 VLKJS narys. 1942—44 Udmurtijos ATSR vaikų namų auklėtinis, vėliau Votkinsko g-los stalius, tekintojas. 1944—45 LLKJS Vilkaviškio aps. k-to, 1945—60 part. darbuotojas Vilkaviškyje, Vilniuje. Nuo 1946 TSKP narys. 1955 baigė Vilniaus Ped. in-tą, 1963 — Visuomeninių mokslų akademiją Maskvoje. Nuo 1963 Partijos istorijos in-to prie LKP CK moksl. bendradarbis ir Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo dėstytojas. Period. spaudoje paskelbė straipsnių apie idėjinį bei politinį inteligentijos auklėjimą.

BÙRSEVAS Petras [1910 Zabelinėje (Ignalinos rj.) — 1943.II Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1933 Vakarų Baltarusijos KP narys. Už rev. veiklą 1937 nuteistas 4 metus kalėti. Iš kalėjimo jį išlaisvino 1939.IX Raudonoji Armija. 1939—41 adm. darbuotojas Švenčionių apskrityje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

BÙRTAI, kerai, — žmogaus prietariniai veiksmai, kuriais norima magišku būdu paveikti žmones, gyvulius, gamtos reiškinius. Iki XX a. pr. B. daugiausia buvo praktikuojami medžioklėje, gyvulininkystėje, žemdirbystėje, medicinoje, šeimos papročiuose (gimimo, vestuvių, mirties) ir kt. Būta teigiamos krypties burtų, kuriais linkima gero (pvz., stengiamasi derlių pakelti, žmones ir gyvulius išgydyti, apsaugoti nuo nelaimių ir kt.), ir neigiamos, kenkėjiškos krypties (žavėjimai, nužiūrėjimai).

Tariamojo veikimo atžvilgiu B. buvo įvairūs: B., betarpiškai taikomi objektui (išgenant gyvulius pirmą kartą pavasarį į laukus, šeimininkas suduodavo gyvuliui verba ar beržo rykštele, kad apsaugotų juos nuo blogybių ir nelaimių); B., kuriais veikiamas objektas, vaizduojant geidžiamą jo panašumą (kad vištos turėtų kuoduotas galvas ir apželusias kojas, šeimininkė, padėdama perėti kiaušinius, apsiaudavo vilnonėmis kojinėmis ir, užsirišdama skarą, sumegzdavo kuodą); B., kurių veiksmas taikomas nepasiekiamam objektui (kad ateinančiais metais netrūktų maisto, Naujųjų Metų dieną reikią sočiai prisivalgyti); B., kuriais buvo siekiama atbaidyti priešiškas jėgas (dirbtinis triukšmo kėlimas, šūksniai, atitinkamos spalvos ir ypač ugnis; be to, dėvėjimas išvirkščiais marškiniais, norint apsisaugoti nuo apkerėjimo). Išskirtini žodiniai B., vad. užkalbėjimai, užžadėjimai, užvardijimai. Ilgiausiai išliko užkalbėjimai nuo ligų (pvz., kai pradeda ėsti rėmuo, reikią vienu atsikvėpimu 3 kartus sukalbėti: „Ryja mane kartėlis kaip šuva šunį, kaip žuvis žuvį, kaip vilkas žalią mėsą", ir kartėlis praeisiąs). Religinės apeigos irgi paremtos pirmykščiais B.: ugnies ir vandens šventinimas, rūkymas „šventais" dūmais, „velnio varymas" ir kt.

Žmonės, mokėję naudotis B., buvo vadinami **burtininkais**. XVI—XVIII a. geraisiais burtininkais buvo laikomi liaudies gydytojai, vad. vaidilos, žolininkai, užkalbėtojai, taip pat tie, kurie gelbėjo nuo B. pasekmių: atkalbėtojai, atbūrėjai, atkerėtojai ir pan. Blogieji burtininkai buvę nužiūrėtojai, nuodininkai ir blogų akių žmonės, vad. „atžindai". Prie kenksmingų burtininkų priklausė vad. raganiai bei raganos. Burtininkavimas nuo XV a. buvo draudžiamas — žmonės, įtarti esą burtininkais, buvo persekiojami. Tikybininkai (vienuoliai dominikonai ir kt.) įtartus burtininkavimu žmones žiauriai persekiojo, netgi degino lauže.

Socialistinėje santvarkoje tikėjimas burtais, kaip ir kt. *prietarais*, sparčiai nyksta.

BURVẼLIAI — kaimas Kėdainių rj., Tiskūnų apyl., 3 km į š. r. nuo Surviliškio, Nevėžio kair. krante. 141 gyv. (1959). Rytuose, už 2 km, yra Burvelių miškas. Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1926). Netoli kaimo, prie pat Nevėžio, yra B. piliakalnis, vietos žmonių vadinamas Kopłyčkalniu. B. pilis minima XIV a. vok. kronikose ir XVI a. rusų ist. šaltiniuose. Piliakalnyje randama žmonių kaulų, sienos liekanų.

BURVỸS Kazimieras [g. 1930.VII.23 Jovaišiškėje (Plungės rj.)] — administracinis darbuotojas. 1954 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1957 dirbo kelių statybose Rygoje ir Kaune, vietinio ūkio

v-boje Kaune. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1963 Kauno miesto Poželos rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

BŪRŽA Petras [g. 1926.X.24 Pakruojyje] — veterinarijos gydytojas, fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1952 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją, 1955—59 tos akademijos asistentas, nuo 1959 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie blužnies ir inkstų recepciją. Su kitais autoriais parašė vadovėlį „Žemės ūkio gyvulių patologinė fiziologija" (1963).

BURŽIENĖ Valentina [g. 1928.XII.22 Kaune] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1955). 1951 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją, nuo 1955 dirba tos akademijos gyvulių šėrimo katedroje; nuo 1959 docentė. Nuo 1955 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie paršelių auginimą.

BURŽINSKIS Jonas [m. 1907.X.7 Vilniuje] — socialdemokratinio judėjimo dalyvis. Kilęs nuo Skuodo. Vaikystėje dirbo pas buožes. Paaugęs dirbo Rygos metalo dirbinių f-ke. Buvo vienas pirmųjų Lietuvos Socialdemokratų partijos narių Rygoje. 1905 rudenį pasiųstas dirbti part. darbo į Liepoją. Liepojos lietuviai darbininkai 1905 B. išrinko delegatu į vad. Vilniaus seimą, kur jis pasisakė prieš klerikalus. Po to dirbo kaip partijos aktyvistas Rygoje, o nuo 1907 pr. Telšių aps. Apkaltintas provokatoriaus Bartkaus nužudymu, suimtas ir karo teismo 1907.X.2 sprendimu Vilniaus Lukiškių kalėjime nužudytas.

BURŽUĀZIJA — viešpataujanti kapitalistinės visuomenės klasė, turinti savo rankose gamybos priemones ir gyvenanti iš pajamų, kurių šaltinis yra samdomojo darbo išnaudojimas. B. klasės susidarymo sąlygos ir jos tolimesnė evoliucija įv. šalyse nevienoda. Labiausiai išsivysčiusiose šalyse B. paėmė valdžią XVI—XVII a. (Olandija, Anglija) ir XVIII a. (Prancūzija), įvykus burž. revoliucijoms. Klasinių interesų skatinama, B. tuomet kai kuriais atžvilgiais reiškė ir kitų nacijos grupių interesus, vadovavo liaudies masių judėjimui, nukreiptam prieš feodalizmą, ir dėl to buvo pažangi klasė. Vėlai stojo į kapit. vystymosi kelią Vokietija, Austrija ir ypač Rusija. Šių šalių B., bijodama proletariato, kaip politinės jėgos, atsisakė nuo radikalių visuomenės pertvarkymų ir nuėjo kompromisų su valdančiomis feodalinėmis viršūnėmis keliu.

Lietuvoje palankesnės sąlygos kapit. santykiams formuotis susidarė XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje, įvykdžius kai kurias reformas (panaikinus jurisdikas miestuose, pertvarkius muitų politiką ir kt.). Po 1861 reformos, vystantis kapit. santykiams, intensyvėjo žemės ūkis, didėjo valstiečių skaidymasis į kaimo B. (buožes) ir į mažažemius bei bežemius valstiečius. Turtingesni valstiečiai pirko žemę ir kūrė stambius ūkius. XIX a. antrojoje pusėje nutiesus geležinkelius, Lietuvoje susidarė vieninga rinka ir pastovūs ekonominiai ryšiai su Rusija bei užsieniu. Lietuvos miestuose augo stambios ž. ū. produktų supirkimo kontoros. Lietuviški burž. laikraščiai skatino kaimo B. siekti pelno ne tik žemės ūkyje, bet ir prekyboje bei pramonėje. „Aušroje", „Varpe" ir kituose XIX a. pab. lietuvių laikraščiuose buvo propaguojama „sava lietuviška, krikščioniška prekyba" ir pramonė. Ėmė rastis ir miesto B. (pramonininkų, pirklių, bankininkų). Lietuvoje nebuvo sąlygų vystytis stambiajai pramonei (nebuvo geležies rūdos, akmens anglių, naftos). Bet besivystantys kapitalistiniai santykiai skatino kurti nedideles įmones ir amatininkiškas dirbtuves. Lietuvos pramonėje svarbią vietą turėjo Vilnius; čia vystėsi maisto, alaus, tabako ir smulkiųjų amatų pramonė. Kaune augo metalo apdirbimo, ž. ū. įrankių, maisto, chemijos, degtukų fabrikai ir t. t. Šiauliai pradėjo kilti kaip grūdų, linų ir miško prekybos centras; XIX a. pab. čia išaugo odos, šokolado ir saldainių fabrikai. Panevėžyje steigėsi malūnai, alaus, degtinės gamyklos, tabako fabrikėliai. Su pramonės kilimu buvo glaudžiai susijusi prekyba. Pramonėje ir prekyboje svarbų vaidmenį ėmė vaidinti bankai. 1886 pradėjo veikti Vilniuje Peterburgo-Tulos žemės banko skyrius, Vilniaus privatus komercinis bankas ir kt.

Lietuvos B. tautinė sudėtis buvo marga. Pramonėje ir prekyboje vyravo žydų, rusų, lenkų B., žemės ūkyje — daugiausia lietuviai buožės, iš kurių kilusi dauguma burž. inteligentų. Tačiau XX a. pr. atsirado ir lietuvių fabrikantų (pvz., Vilniaus metalo f-ko savininkas P. Vileišis). Augant rev. judėjimui, Lietuvos B. susirūpino savo klasinių pozicijų stiprinimu. Nuo 1897 pradėjo kurtis žydų sionistų org-jos, siekusios atitraukti darbininkus žydus nuo kovos prieš išnaudotojus. XX a. pr. formavosi pirmosios liberalinės lietuvių B. partijos (Lietuvių demokratų partija, smerkusi darbo žmonių kovą prieš išnaudotojus ir propagavusi „tautinį sąmoningumą"). Tikrai demokratiškai nusistatę Lietuvių demokratų partijos nariai 1902—03 išėjo iš tos partijos ir prisidėjo prie darbininkų rev. judėjimo (pvz., V. Mickevičius-Kapsukas). Lietuvių klerikalinė B. daugiausia grupavosi apie laikr. „Tėvynės sargas". Kadangi lietuvių B. formavosi kaip carizmo engiamos nacijos B., joje reiškėsi opozicinės nuotaikos. Tai ypač išryškėjo nacionalinio išsivadavimo judėjimo laikotarpiu. Bet burž. elementai, gindami savo klasinius interesus, tame judėjime vengė ryškinti socialinius prieštaravimus, kovojo prieš darbininkų ir valstiečių rev. judėjimą, prieš marksizmo idėjų plitimą Lietuvoje. Būdama nevienalytė, Lietuvos B. turėjo skirtingų siekimų, bet ryškiausias jos bruožas buvo tai, kad ji, bijodama darbininkų bei valstiečių rev. judėjimo, taikstėsi su carizmu. Dėl to dar tik besiformuojanti iš buožių lietuvių buržuazija nesugebėjo pakilti iki visos lietuvių nacijos uždavinių atstovavimo lygio, nors kai kuriais atžvilgiais reiškė bendranacionalinius reikalavimus (suteikti spaudos ir kalbos laisvę, lygias teises lietuviams). Kilus 1905—07 revoliucijai, lietuvių B. atvirai perėjo į kontrrevoliucijos pusę. Prasidėjus I pasaul. karui, Lietuvos B. jau buvo susiformavusi kaip klasė. Demagogiškai spekuliuodama „tautos" ir „tėvynės" reikalais, pataikaudama vietiniams caro administratoriams, B. per 15—20 metų suspėjo įkurti „lietuviškų" fabrikų („Vilija" Vilniuje, „Rūta" Šiauliuose), „lietuviškų" prekybinių bendrovių („Žagrė" Marijampolėje, „Lietuvių automobilinė draugija" Suvalkų gub.), „lietuviškų" ir „katalikiškų" krautuvių. Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių B., ypač klerikalai, glaudžiai bendraudami su caro valdininkais, gerokai pasipelnė iš karo pabėgėlių šelpimo Rusijoje. Kaizerinės okupacijos metais likę Lietuvoje visų pakraipų B. atstovai jau 1916 ėmė aktyviai veikti vok. imperialistų naudai. To veikimo reakcingumas buvo tuo ryškesnis, kad Lietuvos darbo žmonių kova prieš vok. okupantus nuolat aštrėjo, o darbininkai lietuviai ir pažangioji inteligentija Rusijos miestuose ėjo išvien su Rusijos darbo žmonėmis prieš carizmą. Vasario revoliucijos, o paskui D. Spalio soc. revoliucijos įtaka Lietuvoje kėlė vok. okupantų nerimą ir vertė juos ieškoti priemonių savo režimui išlaikyti. Viena tokių priemonių buvo bendradarbiavimo su Lietuvos B. plėtimas. Remdamasi vokiečių okupacine kariuomene, Lietuvos B. sudarinėjo ir savo kariuomenės dalinius. Tarptautinės kontrrevoliucinės jėgos sužlugdė įsikūrusią Lietuvoje taryb. santvarką ir atidavė valdžią Lietuvos buržuazijai, kurios vyriausybė įv. laiku buvo sudaroma iš burž. partijų (tautininkų, krikščionių demokratų, liaudininkų) ir socialdemokratų. Visos tos partijos gynė burž. santvarką ir slopino darbo žmonių rev. judėjimą, dangstydamosi demokratizmu. Bet ir ši priedanga pasirodė neefektyvi B. išnaudotojiškam viešpatavimui sustiprinti. Po 1926.XII.17 perversmo Lietuvoje įsigalėjo faš. diktatūra (ž. *Fašizmas*). Fašistinės diktatūros metais valdė reakcingiausi B. sluoksniai, glaudžiai susiję su stambiuoju kapitalu ir didžiaisiais žemvaldžiais. Visi B. leidžiami įstatymai rėmė bankininkų, fabrikantų ir didžiųjų žemvaldžių interesus. Kilus II pasaul. karui (1939.IX.1), burž. Lietuvos valdžia ir visų Lietuvos B. partijų vadovai, bijodami kylančio darbo žmonių rev. judėjimo, rengėsi atiduoti Lietuvą hitlerinės Vokietijos globai. Gindama savo klasinius interesus, B. buvo pasiryžusi sudaryti hitlerininkams sąlygas be jokio pasipriešinimo toliau žengti į rytus. Tačiau Lietuvos darbo žmonės, Lietuvos Komunistų partijos vadovaujami, 1940.VI nuvertė B. diktatūrą (ž. *Revoliucijos*). Panaikinus politinį B. viešpatavimą ir paskelbus Tarybų valdžią

Lietuvoje, buvo imtasi priemonių socialistiniams pertvarkymams, kuriuos nutraukė faš. Vokietijos agresija prieš TSRS. Klasinė neapykanta ir politinis aklumas padarė B. aktyvia hitlerinių okupantų pagalbininke. Raudonajai Armijai išvadavus Lietuvą, B. tapo nacionalistinio pogrindžio organizatore ir dalyve. Ginkluotas B. pasipriešinimas buvo sužlugdytas proletariato diktatūros priemonėmis. Socializmo pergalė reiškė B. klasės likvidavimą. Jos atplaišos tarnauja užsienio kapitalistams, padeda jiems kovoti prieš Tarybų Lietuvą ir Tarybų Sąjungą. Ž. *Buržuaziniai nacionalistai, Buržuazinis nacionalizmas.*

Lit.: **V. Niunka,** Kaip buržuazija buvo pavergusi darbo valstiečius.—,,Komunistas", 1948, Nr. 12; **V. Niunka,** Kaip buvo išnaudojami žemės ūkio darbininkai buržuazinėje Lietuvos respublikoje.— Ten pat, 1949, Nr. 2; **A. Jefremenko,** Lietuvos valstiečių skaidymasis po reformos.—,,Lietuvos valstiečiai XIX a.", V., 1957; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis, V., 1960; **K. Meškauskas,** Tarybų Lietuvos industrializavimas, V., 1960; **A. Tyla,** Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antrojoje pusėje klausimu.—,,LTSR MA darbai", 1960, A 2; **E. Dirvelė,** Klasių kova Lietuvoje 1926 m., V., 1961; **V. Kapsukas,** Veidmainių darbai, V., 1961; **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961; **V. Kapsukas,** Lietuvių buržuazijos stiprėjimas ir jos reikalų reiškėjai.— Raštai, t. 5, V., 1962; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963, t. 3, V., 1965.

BURŽUĀZINIAI NACIONALÌSTAI — *buržuazinio nacionalizmo* ideologijos reiškėjai, buržuazijos interesus ginančios politikos vykdytojai.

Lietuviškoji nacionalinė *buržuazija* susiformavo ir ėmė aktyviai reikštis visuomeniniame gyvenime XIX a. paskutiniame ketvirtyje, suirus feod. baudžiaviniam ir įsigalėjus kapit. gamybos būdui bei kapit. santvarkai, susiformavus lietuvių nacijai, kuri, kaip ir kitos kapit. laikotarpio nacijos, susidėjo iš antagonistinių klasių: iš buržuazijos, dvarininkų, buožių ir iš proletariato bei darbo valstiečių. Lietuva tuomet priklausė Rusijos imperijai, todėl liaudies ūkio ir visuomeninių santykių tvarkymas priklausė ne lietuvių buržuazijai.

Lietuviškoji buržuazija ir jos interesų reiškėjai B. n. buvo nepatenkinti tuometine padėtimi, kuriai esant jie neturėjo valdžios. Reikšdami nepasitenkinimą carizmo vykdoma nac. priespauda ir stengdamiesi įsigyti liaudies pasitikėjimą, B. n. iš pradžių kėlė kai kuriuos bendrademokratinius (spaudos, gimtosios kalbos, mokyklų laisvės, piliečių lygybės prieš įstatymus) reikalavimus. Tačiau, bijodami visos Rusijos darbo žmonių ir lietuvių darbininkų bei darbo valstiečių rev. judėjimo, jie ne tik patys nekovojo prieš carizmą, bet visokeriopai trukdė darbininkams bei darbo valstiečiams drauge su kitų Rusijos tautų darbo žmonėmis kovoti prieš jį. B. n. teigė, jog lietuvių nacija nesanti susiskirsčiusi į klases, o jos interesai esą bendri visiems lietuviams, todėl visi ir turį eiti išvien. Skleisdama šią ideologiją, liet. buržuazija stengėsi pajungti savo įtakai liaudies mases, atitraukti darbo žmones nuo rev. kovos ir laimėti daugiau caro valdžios nuolaidų. Nors ne visų B. n. srovių pažiūros į caro režimą sutapo, tačiau visos jos buvo rev. kovos priešai. Klerikalinė srovė buvo pati reakcingiausia; ji besąlygiškai gynė carinę santvarką su visomis jos negerovėmis, aiškindama, jog kiekviena santvarka esanti iš dievo, kritiškai pasisakydama tik prieš katalikų bažnyčios varžymus. Šios srovės atstovai ragino išdavinėti revoliucionierius caro valdžiai (prelato J. Antanavičiaus, vyskupų M. Paliulionio ir E. Ropo aplinkraščiai), keikė socialistus. Liberaliosios srovės atstovai kritikavo carinės santvarkos reiškinius, ypač trukdžiusius liet. buržuazijai laisvai veikti, tautinę priespaudą, bet ir jie buvo prieš rev. kovos priemones carinės santvarkos negerovėms šalinti; pasisakydami (K. Grinius ir kt.) prieš valstiečių kovą dėl dvarininkų žemės išdalijimo, kurstydami nacionalinę nesantaiką gyventojų tarpe, jie stengėsi rev. judėjimą nukreipti taikia vaga. Visų srovių liet. B. n. buvo priešingi Rusijos imperijos nacijų darbo žmonių bendrai kovai prieš carizmą, prieš kapit. visuomeninės santvarkos pertvarkymą socialistiniais pagrindais. 1905—07 revoliucijoje jie tereikalavo Lietuvai autonomijos bei kitų teisių, kurių tikėjosi kaip carizmo nuolaidos, išvengus revoliucijos.

I pasaul. karo metais vieni lietuviškieji B. n. stojo ginti imperialistinių caro valdžios tikslų, antri, gyvenę Vokietijos valdytose žemėse (R. Prūsijoje, Klaipėdos krašte),— vokiškojo imperializmo interesų. Vok. imperialistams 1915 okupavus Lietuvą, B. n. ėmė jiems gerintis, padėjo jiems valdyti okupuotąjį kraštą. Ypač aktyviai jie ėmė bendrauti su okupantais 1917, kai Rusijoje įvyko revoliucija ir jos veikiamos liaudies masės okupuotoje Lietuvoje griebėsi ryžtingesnių kovos priemonių prieš vokiškuosius okupantus. B. n. su okupantų pritarimu sušaukė vad. lietuvių konferenciją, kuri išrinko vad. Lietuvos tarybą. Buržuazinė Lietuvos taryba vok. imperialistų buvo panaudota ir revoliuciniam judėjimui Lietuvoje slopinti, ir Lietuvos okupacijai įteisinti derybose su Tarybų Rusija (ž. *Bresto taika*). Buržuazinė Lietuvos taryba savo 1917.XII.11 nutarimu išdavikiškai pasisakė už amžiną Lietuvos sąjungą su Vokietija, 1918.VII paskelbė Lietuvą monarchija, išrinko karaliumi vokiečių kunigaikštį fon Urachą, pasivadinusį Mindaugu II. Ši B. n. politinė kombinacija su vok. imperialistais, be kita ko, aiškiai parodė jų antiliaudinę ir antinacionalinę esmę. Kai Vokietijoje kaizeris Lapkričio revoliucijos buvo nuverstas nuo sosto ir pabėgo į užsienį, kai Europoje darbininkų klasė kovėsi dėl kapit. santvarkos nuvertimo ir socializmo įgyvendinimo, B. n., stengdamiesi išsaugoti kapit. santvarką Lietuvoje, atitraukti darbo žmones nuo rev. judėjimo, apgauti juos, demagogiškai ėmė dangstytis įvairia „liaudies reikalų" ir net revoliucine frazeologija, ėmė kalbėti apie žemės davimą bežemiams, o taip pat griebėsi kitų apgaulės manevrų. Užsienio interventų jėgoms nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, B. n. užgrobė valdžią ir žiauriomis teroro priemonėmis slopino revoliucinį darbo žmonių judėjimą, valdė šalį. Vis dėlto jie, darbo žmonių revoliucinių nuotaikų ir reikalavimų verčiami, buvo priversti vykdyti žemės reformą — išdalijo dalį dvarininkų žemių nepalankiomis darbo valstiečiams sąlygomis.

Kovoje prieš Tarybų valdžią, prieš rev. liaudies judėjimą 1918—19 susijungė visos burž. politinės srovės, pradedant pačiomis reakcingiausiomis — tautininkų sąjunga, krikščionimis demokratais ir baigiant liberaliomis — liaudininkais ir deš. socialdemokratais. Tos B. n. org-jos puolė Tarybų valdžią ir visą rev. judėjimą, jo dalyvius žudė, kankino, kalino ir laikė konc. stovyklose, darbininkų ir darbo valstiečių org-jas persekiojo. Komunistų ir rev. darbininkų bei valstiečių kandidatai į II seimą (*kuopininkai*) 1923 buvo suimti ir kalinami daugiau kaip 3 metus. Net kariuomenės teismas, reakcijai pralaimėjus III seimo rinkimus, buvo priverstas pripažinti, jog tokiems suėmimams nebuvo pagrindo. Krikščionys demokratai, 1920—26 faktiškai turėdami valdžią savo rankose, įv. priemonėmis padėjo buržuazijai turtėti ir žiauriai persekiojo visus, kurie kovojo prieš miesto buržuaziją ir buožiją.

Per III seimo rinkimus (1926) paėmę valdžią liaudininkai ir socialdemokratai, nors, liaudies masių verčiami, padarė kai kurių nuolaidų, bet iš esmės taip pat vykdė buržuazijos interesus ginusią politiką. Reakciniai B. n., įvykdę faš. perversmą, likvidavo daugumą piliet. laisvių, uždarė darbo žmonių org-jas, kai kuriuos jų vadovus sušaudė, kitus nuteisė ilgus metus kalėti, be teismo uždarė konc. stovykloje visam karo padėties metui arba ištrėmė iš jų gyvenamųjų vietų. Nepaprastai padidėjo darbo žmonių išnaudojimas. Buvo sustabdytas žemės dalijimas; dvarininkams buvo padvigubinta žemės norma. Tautininkai įsteigė teroristinę fašistinę „Geležinio vilko" org-ją, kuri atvirai persekiojo ir terorizavo fašizmo priešus.

Dalis tautininkų, kuriems vadovavo A. Voldemaras, rev. judėjimo išgąsdinti, reikalavo glaudesnių santykių su hitlerine Vokietija. Voldemarininkų ruošti pučai visada sutapo su hitlerininkų org-jų veiklos pagyvėjimu Lietuvoje. Pvz., 1934.VI.7 voldemarininkų ruoštas pučas sutapdavo su hitlerininkų Noimano ir Zaso org-jų veiklos suaktyvėjimu Klaipėdos krašte; voldemarininkai ypač sujudo 1938—39, kai hitlerininkai rengėsi nuo Lietuvos atplėšti Klaipėdos kraštą; jie dirbo hitlerinės Vokietijos naudai ir už tai gaudavo pinigų iš Vokietijos.

1940, nuvertus Lietuvoje kapit. santvarką, dalis B. n. vadeivų pabėgo į Vokietiją ir pasisiūlė talkinti hitleri-

ninkams, besiruošiantiems karui prieš Tarybų Sąjungą. Vienas B. n. vadeivų, K. Škirpa, drauge su hitlerine žvalgyba įsteigė *Lietuvių aktyvistų frontą* (LAF) — ardomąją org-ją, kuri turėjo, Vokietijai užpuolus Tarybų Sąjungą, padėti hitlerininkams įsiveržti ir okupuoti Tarybų Lietuvą. Iki karo LAF drauge su hitlerine žvalgyba siuntė į Lietuvą šnipus, diversantus, teroristus, organizatorius ginkluotų būrių, kurie turėjo atlikti penktosios kolonos vaidmenį. Pirmosiomis vok. faš. okupacijos dienomis LAF sudarė vad. laikinąją vyriausybę, kuri neturėjo realios valdžios, įsteigė ginkluotus aktyvistų būrius; visos šios institucijos buvo panaudotos taryb. aktyvui, taryb. įstaigų tarnautojams, naujakuriams, gavusiems žemės iš Tarybų valdžios, soc. santvarkos šalininkams žudyti ir plėšti, žydams naikinti. Hitleriniai okupantai neleido veikti B. n. „laikinajai vyriausybei", tačiau visus jos kadrus panaudojo prievolėms iš gyventojų išieškoti, darbo jėgai į Vokietiją vežti, Lietuvai kolonizuoti, kovai prieš pasipriešinimo okupantams dalyvius. B. n. organizavo politinius batalionus, kurie turėjo padėti hitleriniams okupantams.

Jei pirmosiomis okupacijos dienomis kai kurie B. n. turėjo iliuzijų, kad hitlerininkai jiems perduos Lietuvą valdyti karo metu arba jam pasibaigus, tai, išvaikius „laikinąją vyriausybę" ir hitlerininkams besiruošiant Lietuvą kolonizuoti bei vykdant tuos sumanymus, ir šios iliuzijos išsisklaidė: ir menkai politikoje teišmanantiems paaiškėjo, kad hitlerininkai lietuvius sunaikins arba pavers vokiečių dvarininkų ir fabrikantų vergais, o jų gyvenamas žemes kolonizuos. Ir po to, kai hitlerininkai likvidavo B. n. „vyriausybę", šie atvirai nesipriešino okupantams, toliau jiems talkino. 1944 B. n. suorganizavo naujus policinius batalionus, vad. Vietine rinktine, kuriuos panaudojo kovai prieš pasipriešinimo okupantams judėjimą bei partizanus. Raudonajai Armijai vejant okupantus iš Lietuvos, hitlerinė žvalgyba ginklavo B. n. karines org-jas, rengė jų kadrus kovai prieš Tarybų valdžią Lietuvoje. Tokios B. n. karinės org-jos, kaip „Lietuvos laisvės armija", „Kęstutis" ir kitos, faktiškai buvo hitlerinės žvalgybos sudarytos, apginkluotos ir paruoštos kovai. Jos rinko žvalgybos žinias hitlerinei kariuomenei, ardė susisiekimo priemones, trukdė pramonės ir žemės ūkio gamybą, terorizavo bei žudė tarybinius aktyvistus.

Žlugus hitlerinei Vokietijai, B. n. susirado naujų globėjų — JAV ir Anglijos imperialistus, su kurių pagalba tikėjosi atkurti burž. santvarką Lietuvoje. Tuo tikslu dar karo pabaigoje jie stengėsi užmegzti ryšius su JAV ir Anglijos žvalgybomis ir siūlė joms savo paslaugas. B. n. ginkluotų gaujų banditiniai veiksmai tęsėsi ir karui pasibaigus,— B. n. buvo kurstomi ir remiami naujų šeimininkų. B. n. ir jų ginkluotos gaujos padarė respublikai daug nuostolių ir žalos: trukdė atstatyti karo sugriautą ūkį, pertvarkyti žemės ūkį socialistiniais pagrindais, išžudė ir sužalojo tūkstančius naujakurių, gavusių iš Tarybų valdžios žemės. Nuo B. n. rankos žuvo daug tarybinių aktyvistų, dalyvavusių kovoje už naujos, socialistinės Lietuvos sukūrimą. B. n. pastangos sulaikyti lietuvių tautos žengimą progreso keliu, naujos socialinės santvarkos sukūrimo keliu visiškai žlugo. B. n. ginkluotos gaujos buvo likviduotos, aktyviai dalyvaujant mūsų liaudžiai, visiems darbo žmonėms. Eiliniai gaujų dalyviai, supratę vadeivų apgaulę, padėjo ginklus ir grįžo prie taikaus kuriamojo darbo. Dalis B. n., nors ir buvo priversti atsisakyti nuo ginkluotos kovos, neatsižadėjo iliuzijų atkurti kapit. santvarką Lietuvoje ir visaip stengiasi kenkti Tarybų valdžiai: skleidžia įv. gandus, tendencingai aiškina Tarybų Sąjungos užsienio politiką, bando skleisti burž. ideologiją jaunimo tarpe. Į užsienį pabėgę B. n. vadeivos įvairiausiomis provokacijomis stengiasi pabloginti kapit. šalių santykius su TSRS, visomis priemonėmis stengiasi sukurstyti branduolinį karą prieš TSRS.

BURŽUAZINIS NACIONALIZMAS — buržuazinė ideologija nacionaliniu klausimu. B. n. skelbia nacionalinį išskirtinumą, nepasitikėjimą tarp nacijų ir nacionalinę neapykantą, laiko naciją ne istorine, su tam tikru žmonijos išsivystymo etapu susijusia žmonių bendrija, o amžina kategorija, absoliutina „tautos dvasią". Siekdamas pajungti darbo žmones išnaudotojams ir užgniaužti jų pasipriešinimą, B. n. ragina antagonistines klases taikiai gyventi burž. nacijos viduje, skelbia „tautos vienybę", kurią B. n. suvokia kaip darbo žmonių savo klasinių interesų išsižadėjimą išnaudotojų naudai. Propaguodama nacionalinių interesų pirmumą, buržuazija praktikoje tapatina savo interesus su nacijos interesais ir siekia juos pajungti savo egoistiniams tikslams. B. n. savo esme yra nesutaikomai priešingas proletariato ideologijai nacionaliniu klausimu — *proletariniam internacionalizmui*.

B. n. atsiranda, susiformavus burž. nacijai, nacionalinei rinkai, iškilus nacionalinės buržuazijos ekonominiams interesams. Jį pagimdo nacionalinės buržuazijos konkurentinė kova su kitų nacijų buržuazija dėl rinkų, žaliavų. B. n. reiškiasi įv. pavidalais, priklausomai nuo nacijos gyvavimo sąlygų. Engiančiųjų arba iš viso didžiųjų nacijų buržuazijoje B. n. pasireiškia kaip didžiavalstybinis šovinizmas, kuriam būdinga niekinanti pažiūra į mažesnes nacijas, nacijų lygiateisiškumo neigimas, mažųjų nacijų ir nacionalinių mažumų teisių bei nacionalinės specifikos neigimas. Vietinis nacionalizmas paprastai reiškiasi mažosiose nacijose arba nacionalinėse mažumose nacionaliniu užsisklendimu, nacionalinės specifikos išpūtimu, nepasitikėjimu didžiosios nacijos proletariatu ir rev. judėjimu. Engiamosios nacijos nacionalizme gali būti pažangių elementų, kurie atspindi bendrademokratinius plačiųjų darbo žmonių masių siekimus ir kovą už nepriklausomybę bei lygiateisiškumą, tačiau B. n., kaip ideologija, visada yra reakcinis, trukdo darbo žmonių išsivadavimo kovą, skaldo jų jėgas. „...B e t k o k s liberalinis-buržuazinis nacionalizmas neša į darbininkų tarpą didžiausią demoralizavimą, daro didžiausią žalą laisvės reikalui ir proletarinės klasinės kovos reikalui" (V. Leninas, t. 20, V., 1953, p. 7). Komunistai remia nacionalinį judėjimą, nukreiptą prieš feodalizmą ir imperializmą, tačiau niekada jie negali pamiršti, kad B. n. išreiškia išnaudotojų tikslus ir kad *buržuaziniai nacionalistai* yra linkę taikstytis su imperializmu. Socializmo pergalė, pašalindama išnaudojimą ir klasinį antagonizmą, pakerta socialines B. n. šaknis, tačiau jo atgyvenos dar kurį laiką lieka žmonių sąmonėje ir elgesyje.

Lietuviškasis B. n. susiformavo XIX a. pab., kada, baudžiavą panaikinus, kilo liet. buržuazija miestuose, o kaime susidarė buožija. Kadangi liet. buržuazija išėjo į istorijos areną gana vėlai, kai Rusijoje jau buvo stiprus darbininkų rev. judėjimas, ji buvo ypač baili, taikstėsi su carizmu ir laikė jį savo gynėju nuo rev. judėjimo. Lietuviškajam B. n. yra būdingas antisocializmas, polinkis į klerikalizmą ir antidemokratizmą, neapykanta rusų proletariatui, patriarchalinio kaimo garbinimas. Nacionalinėje srityje lietuviškasis B. n., kaip mažosios tautos nacionalizmas, paprastai atsiriboja nuo *rasizmo* ir *šovinizmo*, tačiau ugdo nepasitikėjimą ir nedraugiškus jausmus visoms kaimyninėms nacijoms ir nac. mažumoms, siekdamas socialinį masių pasipiktinimą nukreipti nacionaline vaga. Neapykantą carizmui B. n. siekė paversti priešiškumu viskam, kas rusiška, o neapykantą lenkui ponui ir žydui pirkliui — priešiškumu visiems lenkams ir visiems žydams.

Po Spalio revoliucijos, interventams nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, B. n. tapo oficialia burž. Lietuvos ideologija. Jos branduoliu vis labiau darėsi *antikomunizmas*. B. n. ėmė artėti prie *fašizmo* ir nacizmo, sudarydamas buržuaziniams nacionalistams idėjinį pagrindą bendradarbiauti su hitlerininkais ir kt. fašistais, o taip pat su Vakarų imperialistais. Tai praktiškai pasireiškė II pasaul. karo metais, kai burž. nacionalistai ėmė bendradarbiauti su hitlerininkais, organizuoti hitlerininkų, o vėliau JAV ir kt. imperialistų palaikomą banditizmą, tarnauti JAV, V. Vokietijos ir kt. imperialistinių valstybių žvalgyboms.

Kovoje už socializmo pergalę Lietuvoje B. n. ideologija buvo sutriuškinta ir demaskuota kaip antiliaudinė, išdavikiška, antinacionalinė, palaikanti pikčiausius Lietuvos liaudies priešus, pasiryžusius sunaikinti Lietuvos valstybingumą ir dargi fiziškai išnaikinti liet. tautą. Dabartiniu metu B. n. skleidžia

imperialistams tarnaujantieji burž. nacionalistinių partijų likučiai ir paskiri veikėjai kapit. pasaulyje. B. n. atgyvenos socialistinėje visuomenėje neturi nei ekonominės, nei socialinės bazės. Tos atgyvenos gali reikštis feod. ir kapit. praeities idealizavimu, XIX a. buržuazijos veiklos idealizavimu ir nekritišku vertinimu, nepasitikėjimu broliškosiomis tautomis, vietininkiškumu, broliškųjų tautų laimėjimų ir kultūros neįvertinimu, nenoru keistis patyrimu ir kadrais su kitomis respublikomis, neobjektyvumu kitų nacijų atstovų atžvilgiu, keliaklupsčiavimu prieš kapit. pasaulį, vietinės specifikos išpūtimu ir bendrų kovos dėsningumų neįvertinimu. B. n. atgyvenos yra glaudžiai susijusios su kitomis atgyvenomis, visų pirma su klerikalizmu. Jos trukdo kurti komunizmo materialinę-techninę bazę, trukdo įsigalėti mokslinei komunistinei pasaulėžiūrai. Todėl Komunistų partijos vadovaujama taryb. visuomenė kovoja prieš B. n. atgyvenas.

BŪSILAS Antanas [1889.V.2 Aukštakojuose (Rokiškio rj.) — 1951.X.31 Kaune] — pedagogas, vadovėlių autorius. 1906 įgijo pradžios mokyklos mokytojo teises. 1912—16 lankė Peterburge Frebelio d-jos aukštuosius kursus. 1913—16 Petrogrado agronomijos kursus, mokėsi dainavimo ir mokytojavo pradžios mokyklose. 1916 mobilizuotas į carinę armiją. 1919—29 mokytojavo Vilniaus, Kauno gimnazijose ir kitose m-lose. Rašė vadovėlius pr. m-loms, vertė grož. lit-ros kūrinius. 1940—41 B. buvo Kauno I g-jos inspektorius ir Vilniaus m-lų inspektoriaus pavaduotojas. Vok. faš. okupacijos metais iš ped. darbo pašalintas, dirbo Kaune buhalteriu. Išvadavus Tarybų Lietuvą, dirbo Socialinio aprūpinimo liaudies komisariate. Nuo 1945 Kauno lit-ros muziejaus direktorius. Išvertė A. Puškino, M. Lermontovo, N. Nekrasovo kūrinių.

Ršt.: Jaunas matininkas (Geometrijos vadovėlis), 3 d., K., 1920—21; Pradedamosios matematikos metodika, 3 d., K., 1920—21; Aritmetika, K., 1920—21; Lietuvių kalbos metodika, d. 1, K., 1924; **B. Gailius** [A. Busilas], Lietuvių kalbos gramatika, K., 1927; Matematikos uždavinynas, 3 d., K., 1928—31; Pirmieji žingsniai [Elementorius], K., 1929; Kaip mokyti rašto, K., 1930; Žemės ūkio klasėms vadovėlis, 3 d., K., 1930—32; Sparneliai [Elementorius], 2 d., K., 1931; Karalaitis Kvailutis ir paukštelis auksasparnis (Eiliuota pasaka), K., 1933; Muzikantai (Eiliuotas scenos vaizdelis), K., 1934; **K. Arūnas** [A. Busilas], Gamtos mokslo vadovėlis, 2 d., K., 1936; Nowe czytanki, cz. 2, 3, K., 1940; Trigonometrija, K., 1940.

BUŠINSKIS Ignas [1807 Šaukote (Radviliškio rj.) — 1873.X.3 Jelgavoje (Latvijos TSR)] — kultūros istorikas. Mokėsi Kražių g-joje ir Vilniaus un-te. Dalyvavo 1863 sukilime. Buvo ištremtas. Parašė lenkų k. knygas apie Žemaitiją: „Dubysa, didžiausia upė senovinėje Žemaitijos kunigaikštystėje" (1871), „Kražiai, jų praeitis ir bendroji padėtis" (1872), „Nevėžio krantai" (1873), „Istorinis-statistinis Raseinių apskrities aprašymas" (1874) ir kt.

BUŠKŪNAS Petras [1909.II.20 Sapaciškėje (Alytaus rj.) — 1964.VII.12 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1935 baigė Kauno un-tą. 1946—60 dirbo ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te). Nuo 1956 Statybos ir archit-ros in-to sektoriaus vadovas. Paruošė apie 150 įv. projektų. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie dolomitinių kalkių karbonatbetonį, armocementą ir kt. statybines medžiagas.

BŪŠMANAS Jurgis [1888.III.18 Nociūnuose (Pakruojo rj.) — 1938.XI.27 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1915 evakavosi į Jaroslavlį, dirbo Tverėje karo pabėgėlių k-to pirmininku, paskiau tarnavo Rusijos kariuomenėje. Po Vasario revoliucijos įstojo į eserų partiją. Supratęs jos kontrrevoliucingumą, 1917.XII perėjo į bolševikų partiją. 1918.IV stojo savanoriu į Raudonąją Armiją. 1918.X atvyko į Žeimelio vls. dirbti pogrindinio part. darbo. 1919.I—III Žeimelio vls., vėliau Joniškėlio aps. vykd. k-to, 1919.III—V Rokiškio aps. rev. tribunolo pirmininkas. 1919 pab. Kaune suimtas. Lietuvai ir Tarybų Rusijai keičiantis polit. kaliniais, 1920 išvyko į Baltarusiją ir dirbo ūkinį bei adm. darbą. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

BŪŠMANIENĖ Emilija [g. 1903.XI.12 Rygoje] — gydytoja higienistė, medicinos mokslų kandidatė (1959). 1936 baigė Minsko Medicinos in-tą. 1937—45 Sanitarijos ir higienos in-to moksl. bendradarbė, sanitarijos gydytoja Minske. Nuo 1945 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to moksl. bendradarbė Vilniuje. Paskelbė moksl. straipsnių maisto higienos klausimais.

BUTANAVIČIUS Petras [g. 1931.XI.2 Išlandžiuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs racionalizatorius (1960). 1955 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją, dirbo Rokiškio taryb. ūkio vyriausiuoju inžinieriumi. Nuo 1961 Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo mechanizacijos sk. vedėjas. Dirba cukrinių runkelių auginimo mechanizavimo srityje, parašė tuo klausimu straipsnių, brošiūrą.

BŪTAUTAS [m. 1380.V.7 Pragoje] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus. Kai 1365 Kęstutis su Algirdu išvyko į Volinę padėti savo broliui Liubartui kovoje prieš lenkus, B., dėl nežinomų priežasčių susimokęs su kai kuriais bajorais, mėgino užgrobti sostą. Sužinojęs tai, Vilniaus vietininkas Dirsūnas suėmė B. ir uždarė jį vienos pasienio pilies rūsyje, kol grįš Kęstutis. Sąmokslininko Survilos padedamas, B. išsivadavo, nesulaukęs tėvo, nužudė Dirsūną, tačiau, nepajėgdamas paimti valdžios, su ištikimais sau bajorais pabėgo pas kryžiuočius. Karaliaučiuje pasikrikštijo Henriko vardu ir mėgino su jų pagalba įsigalėti Lietuvoje, bet nepavykus apsigyveno Pragoje, Vokietijos imperatoriaus Karolio IV dvare, kur gavo hercogo titulą ir valdė vasalo teisėmis kai kurias vok. žemes.

Lit.: **J. Wolf,** Ród Giedymina, 1886; **J. Fijałek,** Wnuk Kiejstuta.—„Kwartalnik historyczny", 1914, Nr. 2.

BŪTAUTAS Stepas [g. 1925.VIII.25 Kaune] — krepšininkas, TSRS nusipelnęs sporto meistras (1950), TSRS nusipelnęs treneris (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1962). 1948 baigė Lietuvos TSR Kūno kultūros in-tą. Nuo 1948 dirba Kauno Politechnikos in-te fiz. auklėjimo dėstytoju. 1944—56 Lietuvos TSR krepšinio rinktinės žaidėjas. 1947—54 žaidė TSRS krepšinio rinktinėje, kuri 1947, 1951 ir 1953 tapo Europos, 1949 ir 1951 pasaulinių studentų žaidynių, 1953 tarptautinių jaunimo žaidynių čempione ir iškovojo sidabro medalį XV olimpiadoje Helsinkyje (1952). Nuo 1955 Lietuvos TSR moterų ir TSRS merginų krepšinio rinktinių treneris, nuo 1958 — TSRS moterų krepšinio rinktinės vyriausiasis treneris.

Ršt.: Krepšinis, V., 1954.

BUTEĪKIAI — kaimas Anykščių rj., Kurklių apyl., 4 km į r. nuo Kurklių. 46 gyv. (1959). Pro kaimą teka Nevėža (Virintos intakas). Kaime, ant siauro aukštumos iškyšulio, yra piliakalnis. Jo r. ir p. papėdėje — pelkėtos pievos. Piliakalnio aikštelė siaura, ovalo formos, apie 50 m ilgio ir iki 20 m pločio. Jos p. galas nuo visos aukštumos atskirtas trimis 3—4 m aukščio pylimais, tarp kurių išlikusios 2 griovių žymės. Aikštelės pakraščiuose ir sen. gyvenvietėje, į š. r. nuo piliakalnio, aptinkamas kultūrinis sluoksnis.

BŪTELIAI. Lietuvoje stiklinius B. pradėta gaminti apie XVI a. vidurį. Nedideli stiklo f-kai nepajėgdavo patenkinti vietinių poreikių, todėl iki pat XX a. pradžios B. buvo įvežami iš Vokietijos, Lenkijos ir kt. šalių. Burž. metais Lietuvoje B. gamino daugiausia „Aleksoto" stiklo f-kas Kaune ir Šapiro stiklo f-kas Vilniuje. Juose B. buvo gaminami rankiniu būdu. 1939 pagaminta apie 5 mln. B. už 990 000 lt, be to, už 250 000 lt jų pirkta Vokietijoje ir Čekoslovakijoje. Lietuvos TSR įv. paskirties B. iš spalvotos ir bespalvės stiklo masės gamina stiklo f-kas „Aleksotas" Kaune. Iki 1964 juos gamino ir „Raudonoji aušra" Vilniuje. Nuo 1937 gamyboje vartojami B. pūtimo pusautomačiai, nuo 1954 — automatai. 1964 pagaminta 24,4 mln. butelių. Šis kiekis beveik patenkina liaudies ūkio poreikius. Iš kitų taryb. respublikų kasmet įvežama apie 5—9 mln. specialių B. aliejui, vaistams, pienui ir kt.

BUTELIŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 12 km į p. r. nuo Lazdijų.

9 km į p. v. nuo Seirijų, Prapunto ež. p. pakrantėje. 177 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1924). Prie ežero, natūralioje netaisyklingo ovalo formos, nuolaidžiais šlaitais kalvoje, yra piliakalnis. 1827 kaime buvo 99 gyv., 1880 — 245, 1923 — 209. Kovoje su burž. nacionalistais 1946 žuvo 3 liaudies gynėjai. 1947.III.13 burž. nacionalistai Buteliūnuose nužudė 7 žmones.

BUTĖNAI — kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 7 km į p. r. nuo Šeduvos, prie kelio į Krekenavą. 81 gyv. (1959). Iš p. r. prieina Vileikių miškas. Yra Vaižgų pr. m-la (nuo 1936). Kaimas minimas 1585. XIX a. pab. beveik pusė B. gyventojų, daugiausia mažažemiai valstiečiai, emigravo į JAV. Vok. faš. okupacijos metu kaimo gyventojų grupė (A. Bartkus, A. Bavaras ir kt.) priklausė Gražinos taryb. partizanų būriui, veikusiam Panevėžio apskrityje. B. gyventojai rėmė partizanus, slėpė į priešo užnugarį patekusius taryb. karius.

BŪTĖNAI — **1.** Kaimas Anykščių rj., Svėdasų apyl., 6 km į p. nuo Svėdasų; kolūkio centras. 265 gyv. (1961). Pro kaimą teka Šventoji ir jos deš. intakas Narontis. Š. dalyje yra baigiąs užakti Aklaežerio ežerėlis. Į r. nuo B. yra Vilkabrukių miškas, į v.— Būtėnų miškas. Per kaimą eina kelias, jungiąs Svėdasų—Anykščių ir Svėdasų—Utenos plentus. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Elektrinė, pr. m-la (nuo 1918). Liepojos g-jos moksleivio M. Barono iniciatyva kaime 1902 buvo suorganizuotas nelegalus liet. vakaras. 1905 B. valstiečiai, vadovaujami M. Barono ir A. Trečioko, iškėlė Svėdasuose transparantą „Mirtis tironui!", sunaikino carų portretus, sudaužė degtinės monopolį.

2. Kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 16 km į p. r. nuo Kupiškio, 4 km į š. r. nuo Šimonių; kolūkio centras. 78 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1947). Vok. faš. okupacijos metais B. apylinkėse veikė taryb. partizanai.

BUTĖNAS Juozas [g. 1916.X.12 Žiogiškio vnk. (Rokiškio rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1956). 1949 baigė Vilniaus un-to miškų ūkio f-tą. Nuo 1956 Lietuvos Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nustatė, kurio amžiaus beržynus Lietuvoje geriausia kirsti, ir už tai gavo Išradimų k-to prie TSRS MT autorinį pažymėjimą (1958). Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos eglės stiebo formą, tūrį bei nulaibėjimą, apie beržynų ir juodalksnynų kiekinę bei techninę brandą ir jų kirtimo amžių, apie juodalksnynų augimą.

BUTĖNAS Liudvikas [g. 1924.I.6 Kameniškyje (Molėtų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1942.I savanoriu stojo į Raudonąją Armiją. Nuo 1942.XI „Žalgirio" partizanų būrio, veikusio Švenčionių aps., kovotojas. Drauge su kitais būrio partizanais susprogdino priešo kar. ešeloną, padegė geležinkelio tiltą. 1944—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1946—1962 dirbo adm. bei part. darbą Vilniuje, Šiauliuose. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1962 Vilniaus stiklo f-ko „Raudonoji aušra" direktorius.

BŪTĖNAS Julius [g. 1908.XI.17 Galintėnuose (Alytaus rj.)] — rašytojas, lietuvių literatūros istoriografas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Mokydamasis Alytaus gimnazijoje, pradėjo rašyti apsakymus, kuriuos nuo 1926 spausdino „Aušrinėje", „Jaunime", „Laisvėje" (JAV) ir kt. 1929—1934 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą, pranc. lit-rą ir pedagogiką. Un-te priklausė studentų „Varpo" d-jai, „Žalgirio" korporacijai, dalyvavo Lietuvos Jaunimo s-gos veikloje. Dirbo korektoriumi, vėliau liet. kalbos žodyno redakcijoje. „Lietuvos žiniose", „Kultūroje", „Prošvaistėje" ir kitur skelbė literatūrinius ir publicistinius straipsnius. Išleido 2 aps. rinkinius („Sciklinės gonkos", 1932; „Prikąstas liežuvis", 1933), kuriuose iš dem. pozicijų pavaizdavo kaimo tikrovę, mokytojų ir mokinių gyvenimą. Romane-kronikoje „Mėlyni kareiviai" (1936) vaizdavo I pasaul. karo ir kaizerinės okupacijos Lietuvoje laikotarpį. Parašė liet. rašytojų P. Višinskio, V. Kudirkos (1937), Žemaitės (1938) biografijas.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo „Lietuvos žinių" redakcijos sekretorius, vėliau Revoliucijos muziejaus Kaune direktorius. Bendradarbiavo „Tiesoje", „Tarybų Lietuvoje" ir kt., skaitė paskaitas Kauno liaudies un-te. Vok. faš. okupacijos metais kurį laiką gyveno tėviškėje. Buvo gestapo persekiojamas, kalinamas Alytaus ir Lazdijų kalėjimuose. 1942—44 mokytojavo Leipalingio ir Merkinės g-jose. Išvadavus Lietuvos TSR, buvo Merkinės g-jos direktoriumi. 1944—50 Vilniaus un-to dėstytojas ir žrn. „Pergalė" redakcijos sekretorius. 1951—52 dėstė liet. lit-ros istoriją Resp. partinėje m-loje ir Vilniaus Ped. in-te. Nuo 1958 dirba liet. taryb. enciklopedijos redakcijoje. Nuo 1960 TSKP narys. Taryb. santvarkos metais sukūrė apsakymų („Juodieji sparnai", „Mokslų kandidatas" ir kt.), demaskuojančių klerą ir liet. burž. nacionalistus. Su A. Kernagiu parašytoje dramoje „Pamilau dangaus žydrumą" (1957 past. Lietuvos TSR akademiniame dramos teatre) pavaizdavo liet. proletarinio poeto J. Janonio gyvenimą. J. Macijausko knygos „Už liaudies laimę" bendraautoris. Išleido populiarias brošiūras apie T. Ševčenką, 1905—07 revoliucijos atspindžius liet. lit-roje, kalbininką K. Būgą (su J. Kruopu), Maironį. Parengė vid. m-loms feod. ir kapit. laikotarpių liet. lit-ros vadovėlį, su kt. autoriais sudarė lit-ros chrestomatijas VIII, IX ir X klasėms, straipsnių apie liet. lit-rą rinkinį (2 d., 1954—55). Period. spaudoje paskelbė straipsnių įvairiais literatūros klausimais.

Ršt.: Lietuvių teatras Vilniuje, K., 1940; Žemaitės gyvenimas, K., 1947; Reakcinė dvasininkija — darbo žmonių engėja, V., 1949; Tarasas Ševčenka, V., 1954; 1905 metų revoliucijos atspindžiai lietuvių literatūroje, V., 1955; **J. Būtėnas, J. Kruopas,** Kalbininkas Kazimieras Būga, V., 1955; Maironis, V., 1957; Lietuvių literatūros vadovėlis, 2 d., K., 1957—58; **J. Būtėnas, A. Kernagis,** Pamilau dangaus žydrumą, V., 1958.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

BŪTINGĖ — kaimas Kretingos rj., Šventosios apyl., 15 km į š. nuo Palangos, prie plento į Liepoją. 207 gyv. (1959). Pro B. teka Šventoji. Pr. m-la (nuo 1890). 1819 B. priskirta Kuršo gub., todėl po I pasaul. karo atiteko Latvijai; 1921 grąžinta Lietuvai. Burž. metais buvo sienos perėjimo punktas. 1923 buvo 368 gyv. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai kaime 1941.VII.12 sušaudė komjaunuolį A. Cinkų. 1946.XI.6 burž. nacionalistai nužudė taryb. aktyvistą bežemį valstietį S. Budrį, 1947.X.10 — valstietį K. Kasparą.

BUTKAIČIAI — kaimas Jurbarko rj., Gabšiškių apyl., 8 km į p. r. nuo Eržvilko, 18 km į š. nuo Jurbarko. 196 gyv. (1959). Sodybos išsidėsčiusios dideliame plote tarp Šaltuonos ir Vidaujaitės upių. Kaimo p. dalis vadinama Butkaičiais I, š.— Butkaičiais II. Keliai jungia B. su Eržvilku, Vadžgiriu ir Jurbarku. B. minimi 1561 Jurbarko vaitijos inventoriuje (5 valakai, 5 kiemai).

BUTKELIS — ežeras Zarasų rj., 5 km į p. r. nuo Dusetų, 1,5 km į r. nuo kelio į Antalieptę. Plotas 33 ha. Ilgis 1000 m, kranto linijos ilgis 3820 m. Krantai statūs, sausi. Iš š. dalies išteka bevardis Šventosios intakas. Ežero š. pakrantėje yra Butkelių kaimas.

BUTKEVIČIENĖ Augustina [g. 1929.I.17 Janušavoje (Kėdainių rj.)] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1958). 1953 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. Nuo 1956 Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų šėrimą, išleido brošiūrą apie galvijų prieauglio auginimą mėsai (1959).

BUTKEVIČIUS Aleksandras [apie 1780—1829] — lietuvių kalbos gramatikos ir žodyno autorius. 1815—18 Vilniaus metropolijos Sverženės (BTSR) bazilionų diecezinės seminarijos (noviciato) rektorius. 1811 įteikė Vilniaus cenzūros k-tui „Taisyklingos lietuvių kalbos gramatiką" („Lietuviškai žemaitišką kalbrėdą"). Tai buvo pirmoji XIX a. pr. liet. kalbos gramatika. Dėl Vilniaus cenzūros k-to trukdymų B. gramatika liko neišspausdinta, nors dėl jos išleidimo buvo kovota keliolika metų. Be gramatikos, B. buvo pradėjęs rašyti (1825) lenkų-lietuvių-žemaičių kalbų žodyną. Spėjama, kad B. bus parengęs žodyną „Dykcyonarius

Liežuwia Lietuwiszka su pridieimu nekuriu žodžiu Lenkiszku", kurio rankraštį turėjo Lietuvių mokslo d-ja.

Lit.: A. Kaupuž, I. Lukšaitė, A. Butkevičiaus gramatikos byla.—„Kalbotyra", t. 5, V., 1962.

BUTKĒVIČIUS Filypas [1887.V.1 Tveruose (Telšių rj.) — 1934.I.1 Kaune] — chemikas. 1915 baigė Petrogrado un-to chemijos skyrių. Iki 1918 dirbo karo chemijos laboratorijoje, po to Petrogrado un-te. 1920 grįžo į Lietuvą. 1921 Aukštųjų kursų chemijos lektorius. Nuo 1922 Kauno un-to profesorius, neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjas. Išleido 4 chemijos vadovėlius ir paskelbė straipsnių chemijos terminijos klausimais.

BUTKĒVIČIUS Izidorius [g. 1928.VII.3 Žemaičių Kalvarijoje (Plungės rj.)] — etnografas, istorijos mokslų kandidatas (1956). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to moksl. bendradarbis. Dalyvauja etnografinėse ekspedicijose, tyrinėja liet. liaudies archit-rą ir kaimo gyvenvietes. Parašė moksl. straipsnių apie liet. liaudies archit-rą, yra vienas „Lietuvių etnografijos bruožų" (1964) bendraautorių.

BUTKĒVIČIUS Jonas [1915.VI.24 Rygoje — 1942.XI] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940.VII priimtas į Komunistų partiją. 1940—41 dirbo adm. darbą Rokiškio apskrityje. 1942.I pašauktas į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Buvo pasiųstas į okupuotą Lietuvą partizaninei kovai. Žuvo kovoje prieš hitlerinius okupantus.

BUTKĒVIČIUS Juozas [1882.I.9 Rygoje — 1963.VII.28 Kaune] — veterinarijos gydytojas. 1908 baigė Tartu Vet. in-tą, dirbo vet. gydytojo darbą Turkestane, Rygoje, Kaune. 1923—29 dėstė parazitologiją Kauno un-to med. f-te. 1928 už darbą „Kaulų ir sąnarių susirgimai ryšium su infekcinėmis ligomis" gavo med. f-to premiją. 1929—60 dirbo vet. gydytojo darbą Kaune.

BUTKĒVIČIUS Juozas [g. 1928.IX.23 Šeduvoje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie chloritų sąveiką su hipochloritais.

BUTKŸS Aloizas [g. 1926 Lukščiuose (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo karo pradžios palaikė ryšius su partizanais, nuo 1944 Žemaitės junginio, veikusio Rokiškio apskrityje, partizanas ryšininkas, dalyvavo būrio kovinėse operacijose. Po karo buvo Jūžintų vls. vykdomojo k-to sekretoriumi. 1948—62 adm. darbuotojas Linkuvoje, Akmenėje. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1963 part. darbuotojas Utenoje.

BUTKŸS Vladas [g. 1904.IX.1 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1925 darbininkų batsiuvių profs-gos Panevėžyje valdybos narys. 1926 streikuojančių batsiuvių k-to narys. Priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, platino kom. lit-rą, organizavo darbininkų susirinkimus. 1940—41 Panevėžyje valst. prekybos direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1940 TSKP narys. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje kuopos, vėliau bataliono partorgas. 1944—57 dirbo ūkinį ir administracinį darbą Panevėžyje, Joniškyje. Nuo 1957 pensininkas.

BŪTKIŠKĖ — **1.** Kaimas Raseinių rj., Ariogalos apyl., 4 km į p. r. nuo Ariogalos, prie kelio į Vilkiją, Dubysos deš. krante. 206 gyv. (1959). 1593 minimas B. dvarelis. 1863 kaime susidarė sukilėlių būrys.

2. Kaimas Kelmės rj., Kražių apyl., 6 km į r. nuo Kražių; kolūkio centras. 48 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (1930 įsteigta buv. B. dvare), biblioteka.

BUTKŲ̄ JŪZĖ [tikr. Juozas **Butkus**; 1893.VII.15 Paželvėje (Klaipėdos rj.) — 1947.IV.22 Klaipėdoje] — poetas. Ligi 15 metų „daraktoriavo", ganė gyvulius. Baigęs Gargždų pr. m-lą, Liepojoje dirbo batsiuviu, dalyvavo lietuvių scenos mėgėjų būrelyje. 1911 įstojo į Telšių g-jos 5 klasę dalyvavo moksleivių aušrininkų veikloje, pradėjo spausdinti eilėraščius. Baigęs 6 klasę, ilgai sirgo. Prasidėjus I pasaul. karui, atvyko į Vilnių, įstojo į g-ją. 1917 baigė Voronežo liet. g-ją, išleido scenos vaizdelį vaikams „Kalėdų vakaras". 1917 įstojo į Maskvos un-to istorijos-filologijos f-tą. 1918 grįžo į Lietuvą, buvo kaizerinių okupantų suimtas. 1918—19 padėjo organizuoti rev. valdžios organus Plungės apylinkėse. Nuo 1919 Berlyno un-te studijavo lit-rą, pedagogiką, psichologiją, estetiką, 1922 persikėlė į Jenos un-tą. Keliavo po Vokietiją, Austriją, Daniją. 1920—23 išleido 3 eil. rinkinius, parašė dramatizuotą pasaką „Audronė" (išsp. „Kultūroje" 1927—28). 1924 baigęs un-tą, mokytojavo Klaipėdoje, dirbo laikr. „Klaipėdos žinios" redakcijoje. Žemaičių tarme išspausdino feljetonų, kuriuose kritiškai vaizdavo atskirus burž. visuomenės gyvenimo reiškinius. 1925 išleido pjesę „Palaidūnas". Už. dem. pažiūras persekiojamas, 1926 pr. išvyko į JAV, dirbo f-kuose. Laikraštyje „Vilnis" išspausdino J. Janoniui skirtą eil. ciklą „Pragiedrulių angoje" ir atsiminimus apie jį. 1926 viduryje grįžo į Lietuvą, dėstė Tauragės komercijos m-loje, įsteigė D. Poškos liaudies un-tą. Po faš. perversmo ištremtas į Varnių konc. stovyklą. 1927 dėstė liet. kalbą ir lit-rą Ukmergės lenkų g-joje. 1928 Rygoje išleido eil. rink. „Darbas ir prakaitas", kuris burž. Lietuvoje buvo uždraustas platinti. Įsigijęs nedidelį ūkį Aukštakalviuose (dab. Kretingos rj.), vertėsi ž. ū. darbu, bet už skolas buvo išvaržytas. Kurį laiką dirbo Klaipėdos „Ryto" spaustuvėje korektoriumi ir stilistu, 1931 su kt. redagavo laikr. „Darbininkų balsas". 1937—40 Palangos bibliotekos vedėjas. 1940—41 Prienų g-jos mokytojas. Pokario metais aktyviai įsijungė į tarybinį kultūrinį ir literatūrinį gyvenimą, dirbo Telšių dramos teatro ir „Alkos" muziejaus direktoriumi, dėstė Klaipėdos mkt. in-te. 1945—47 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos revizijos komisijos pirmininkas. Palaidotas Telšiuose.

Eil. rinkinyje „Žemės liepsna" (1920) B. J. atspindėjo rev. nuotaikas, reiškė tikėjimą liaudies pergale, kėlė socialinio teisingumo, laisvos ateities idealus. Tačiau, veikiamas eserinės ideologijos, skelbė valstietišką revoliuciją; jo poezijos lyr. herojus — „laukų arėjas", kuriam būdingas gaivališkas maištavimas, smulkiaburž. nuotaikos. Rinkinyje žymu simbolistų bei ekspresionistų ir Rytų poetų (R. Tagorės, Omaro Chajamo ir kt.) įtaka. Rinkinyje „Verkiančios rožės" (1921) visuom. idėjas B. J. reiškė abstrakčiomis poet. priemonėmis. Eil. rinkinyje „Paparčio žiedas" (1923) ir nespausdintame cikle „Psalmės" meilės pergyvenimus atspindėjo fantastiniais pasakų vaizdais ir simboliais. Kai kuriems B. J. eilėraščiams („Jaunųjų dienų tvarkaraštis", „Įsakymas jaunuomenei Nr. 207" ir kt.) būdingi keturvėjininkų formalistiniai ieškojimai. Eil. cikle „Pragiedrulių angoje", o ypač rinkinyje „Darbas ir prakaitas" bei cikle „Žemaičių kaimo vaizdai" (1939—40) išryškėjo B. J. posūkis į kovingesnius motyvus ir realistinę poetiką, nors visuom. idealai ir čia migloti, paremti apskritai humanistiniais bei demokratiniais principais, žymu sritinis žemaičių išskirtinumas. Taryb. metų eilėraščiuose B. J. reiškė išsivadavusios liaudies džiaugsmą, naujo gyvenimo kūrimo motyvus.

B. J. sukūrė ir dramos veikalų. Didaktinėje 2 veiksmų pjesėje „Palaidūnas" pašiepė iš varguomenės kilusį jaunuolį, kuris, tapęs Kauno restorano liokajumi, niekina tėvus ir kaimą. Eilėmis parašytoje dramatizuotoje pasakoje „Audronė", simboliškai vaizduodamas gerųjų ir piktųjų jėgų kovą, siekė filosofiškai traktuoti pasiaukojimo visuomenės gerovei ir asmeninės laimės problemas.

Geriausioji B. J. kūrybos dalis, atspindėjusi dem. bei antifaš. nuotaikas, praturtino pažangiąją liet. lit-rą.

Ršt.: Žemės liepsna, B., 1920; Verkiančios rožės, Lpz., 1921; Paparčio žiedas, Tilžė, 1923; Darbas ir prakaitas, Ryga, 1928; Eilėraščiai, V., 1953; Rinktinė, V., 1962.

Lit.: **J. Būtėnas**, Butkų Juzės literatūriniam darbui 35 metai.—„Pergalė", 1945, Nr. 1—2; **V. Galinis**, Butkų Juzės poezija.—„Pergalė",

1953, Nr. 8; A. Jonynas, Butkų Juzės gyvenimas ir kūryba.— Butkų Juzė, Rinktinė, V., 1962; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

BUTKŪNAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 3 km į š. v. nuo Šimonių, 12 km į š. r. nuo Viešintų. 112 gyv. (1959). Iš p. r. prieina Butkūnų miškas. Pr. m-la (nuo 1948). Kaimo teritorijoje yra piliakalnis.

BUTKŲ PELKĖ — pelkė Telšių rj., 0,5 km į r. nuo Žarėnų. Plotas 100 ha (pramoninis 97 ha). Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 8,5 m, vid. 4,1 m; susiskaidymas 10—35%, peleningumas 1,1—3,0%. Pelkė nusausinta. Kasamos durpės.

BŪTKUS Adolfas [1897.IV.11 Kuršėnuose — 1964.IX.9 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo staliumi. 1918—19 Kuršėnų raudongvardiečių būrio karys. Nuo 1923 dalyvavo darbininkų profs-gų judėjime Kaune. 1924 pagal LKP remiamą sąrašą išrinktas į Kauno miesto tarybą. Po faš. perversmo, 1926.XII pab., drauge su kitais tarybos darbininkų frakcijos nariais už viešą protestą tarybos posėdyje prieš rev. darbininkų persekiojimą suimtas ir ištremtas į Varnių koncentracijos stovyklą. Už aktyvų dalyvavimą Gegužės Pirmosios šventime 1927 karo lauko teismo Telšiuose nuteistas 3 metus kalėti. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1929—30 LKP Kauno rj. k-to narys, 1932—33 nelegalių profs-gų Centro biuro narys. Už rev. veiklą 1933—37 adm. tvarka 7 kartus kalintas ir ištremtas iš Kauno. Kurį laiką neturėjo ryšių su LKP. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—41 dirbo profs-gų org. biure. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. 1943—44 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose. Išvadavus Tarybų Lietuvą, dirbo profsąjunginį, partinį, administracinį ir ūkinį darbą Marijampolėje, Kelmėje, Vilniuje, Šiauliuose. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas.

BŪTKUS Antanas [g. 1908.XI.6 Paalantėje (Plungės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Už kom. veiklą 1936, 1937 ir 1939 buvo kalinamas Šiauliuose ir Telšiuose. 1940 pr. 1 metams ištremtas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo Kretingos aps. vykdomojo k-to ž. ū. skyriaus vedėju. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonojoje Armijoje. 1944 pasiųstas į part. ir adm. darbuotojų kursus Šujoje, vėliau į partinę m-lą Maskvoje. 1946 LKP Kretingos rj. k-to I sekretorius. 1948 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo adm. darbą Kretingoje, Skuode, Šventojoje.

BŪTKUS Bronius [1913 Papilėje (Akmenės rj.) — 1955.XII.28 Mažeikiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš darbininkų. 1929 baigė Viekšnių prog-ją. Paskui kaip amatininkas dirbo Papilėje, Klaipėdoje, Šilutėje, Plungėje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1935 ir 1937 buvo kalinamas. 1940—41 dirbo part. darbą Plungėje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—45 dirbo LKP Mažeikių aps. k-te skyriaus vedėju. Nuo 1946 „Mažeikių tiesos", vėliau „Komunistinio rytojaus" redaktorius.

BŪTKUS Jonas [g. 1887 Sausbaliuose (Vilkaviškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1910 emigravo į Kanadą. Apsigyvenęs Toronte, įsitraukė į kultūrinę veiklą; suorganizavo orkestrą, rengė vaidinimus. 1923 persikėlė į JAV, į Detroitą. Čia dalyvavo pažangių liet. org-jų (Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, Lietuvių meno s-gos, Lietuvių darbininkų susivienijimo) veikloje, parašė keletą pjesių („Virbaliaus Magdė", „Paslėpta nekaltybė", „Išvyta duktė" ir kt.), kurios iš rankraščių buvo vaidinamos mėgėjų scenoje. Bendradarbiavo „Laisvėje" ir „Vilnyje".

BŪTKUS Jonas [g. 1914.III.11 Liepalotuose (Šakių rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1953). Baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. 1944—47 vet. gydytojas. Nuo 1947 dirba ped. darbą Lietuvos Vet. akademijoje. Nuo 1956 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie naminių gyvulių ir žvėrelių vidaus ligas ir parazitus.

Ršt.: J. Butkus, V. Zubovas, Kailinių žvėrelių ir triušių auginimas, V., 1956.

BŪTKUS Juozas — poetas. Ž. *Butkų Juzė.*

BŪTKUS Kazimieras [g. 1923.X.1 Klykoliuose (Akmenės rj.)] — inžinierius technologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1958 Gyvulininkystės in-to pieno ir pieno produktų tyrimo laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie šėrimo racionų įtaką pienо ir jo produktų kokybei, apie baltymų nustatymą piene.

BŪTKUS Stasys — proletarinis JAV lietuvių poetas. Apie 1929—35 darbininkų laikraščiuose „Laisvė", „Vilnis" išspausdino eilėraščių proletariato gyvenimo ir kovos temomis. Keli geresni B. eilėraščiai („Ilgiau būt negali", „Pirmiau ir dabar", „Fordo dirbtuvėje") įdėti į B. Pranskaus parengtą „Lietuvių literatūros chrestomatiją" (d. 1, Minskas, 1933) kaip JAV liet. prol. poetų kūrybos pavyzdžiai.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

BŪTKUS Tadas [g. 1926.VI.17 Kaune] — spaudos darbuotojas. 1950 baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. 1950—51 dirbo LLKJS Vilniaus miesto Lenino rj. k-to sekretoriumi ir Vilniaus un-to polit. ekonomijos katedros asistentu, 1951—52 LLKJS CK studentų jaunimo skyriaus vedėju. Nuo 1954 TSKP narys. Nuo 1958 leidyklos „Mintis" direktorius. Nuo 1958 Lietuvos TSR Žurnalistų s-gos valdybos prezidiumo narys. Parengė informacinių leidinių apie Lietuvą, paskelbė straipsnių ekonomikos, politikos, kultūros ir kt. klausimais.

Ršt.: Trumpai apie Lietuvą, V., 1960; Т. Буткус, А. Медонис, Литва — край янтарный, Вильнюс, 1962 [II leid. 1964; anglų, lenkų, vokiečių k.— 1963]; Take a look at Soviet Lithuania, V., 1964 [rusų, vokiečių, lenkų k.— 1965].

BŪTKUS Vytautas Aleksandras [g. 1930. II.28 Brazgiuose (Anykščių rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvoje auginamų obelų biol. savybes, obuolių išsilaikymą ir chem. sudėtį, laukinių vaisinių ir uoginių augalų išteklius.

BUTKŪTĖ-RAMELIENĖ Antanina [g. 1929.V.18 Betygaloje (Raseinių rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1959). Nuo 1951 TSKP narė. 1945—51 dirbo komjaunimo darbą, 1951—52 part. darbą Vilniuje. 1953 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1957 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te. Vėliau Dailės in-to marksizmo-leninizmo katedros vedėja, nuo 1961 docentė. 1958 išspausdino monografiją „Lietuvos Komunistų partijos kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941 m.)", paskelbė straipsnių knygoje „Lietuvos komjaunimas" (1962) ir taryb. periodikoje.

BUTNIŪNAI — **1.** Kaimas Biržų rj., Kratiškių apyl., 10 km į p. nuo Biržų, prie kelio į Vabalninką; kolūkio centras. 181 gyv. (1959). Per B. teka Juodupė. Aštuonmetė m-la (1932—57 pradinė, iki 1960 septynmetė), biblioteka (nuo 1954).

2. Kaimas Pakruojo rj., Guostagalio apyl., 14 km į š. r. nuo Linkuvos, 6 km į v. nuo Vaškų, prie Joniškėlio—Žeimelio geležinkelio. 127 gyv. (1959). Per B. teka Plonė (Yslykio intakas). Yra Butniūnų glžk. st., felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1948). Kaime rasta žalvarinių R. Pabaltijo tipo kirvių su trumpomis aukštomis atkraštėmis (radiniai yra Biržų kraštotyros muziejuje).

BUTNIŪNŲ MIŠKAS — miškas Biržų ir Pasvalio rj., 8 km į v. nuo Vabalninko, tarp Guodžių, Gaižiūnų, Butniūnų ir Porijų kaimų. Priklauso Pasvalio miškų ūkio Daujėnų girininkijai. Plotas 744 ha; jame 330 ha medynų, 360 ha užima pelkė — *Purvų-Guodžių pelkės* dalis. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 8 km. P. dalis (106 ha ploto) tarp Linaičių ir Porijų kaimų dar vadinama Linaičių mišku. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, gliejiniai. Beržynų yra 50%, pušynų 35%, eglynų 8%, alksnynų 7%. Jaunuolynai sudaro 30%, pusbrandžiai medynai 50%, pribręstantieji 17%, brandieji 3%. Medynų vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 60 ktm/ha. Yra stirnų, briedžių,

kiškių, tetervinų. Miškas eksploatacinis. Š. dalį kerta Pasvalio—Vabalninko kelias.

BŪTRÌMAI — kaimas Jurbarko rj., Girdžių apyl., 12 km į š. nuo Jurbarko. 94 gyv. (1959). Į š. r. nuo B. tęsiasi Girdžių giraitė, į š. v.— Miliušgirio miškas. Plytinė. Ist. šaltiniuose minima, kad 1561 B. turėjo 13 gyventojų. B. valstiečiai 1905 priešinosi caro valdžiai. 1908—12 kaimas samdė neleg. mokytojus —„daraktorius". 1912 įsteigta pr. m-la. Burž. nacionalistai 1945 nužudė B. gyventoją P. Sabaliauską.

BŪTRIMAS Petras [g. 1898.III.7 Panevėžyje] — geodezininkas. 1921 baigė Maskvos Matavimo in-tą. Nuo 1940 dirbo ped. darbą Kauno un-te, Aukštesniojoje technikos m-loje. Nuo 1945 dirba Lietuvos Ž. ū. akademijoje (nuo 1948 docentas, žemėtvarkos-geodezijos katedros vedėjas). Yra paskelbęs straipsnių apie precizinį niveliavimą.

BUTRÌMIŠKĖS — **1.** Kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 7 km į š. v. nuo Alytaus, prie kelio į Ūdriją; kolūkio centras. 168 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Sabališkių miškas.

2. Kaimas Alytaus rj., Alovės apyl., 10 km į p. r. nuo Alytaus; kolūkio centras. 69 gyv. (1959). Per B. į Alovės ež. teka Raudona upelė; iš p. prieina Dušnionių miškas. Kaimo v. pakraščiu eina Alytaus—Druskininkų plentas. Parduotuvė (nuo 1950), Einorių ryšių skyrius, Dušnionių girininkija. Burž. nacionalistai 1946 išžudė P. Abramavičiaus, Z. Minkelienės ir J. Vitkausko šeimas, iš viso 12 žmonių, jų tarpe 6 vaikus.

BUTRIMÓNYS — **1.** Miestelis Alytaus rj., 16 km į š. r. nuo Alytaus, 17 km į š. v. nuo Daugų; apylinkės ir kolūkio centras. 847 gyv. (1959). Įsikūręs kryžkelėje. Iš B. eina keliai į Stakliškes, Onuškį, Pivašiūnus, Alytų. Yra Alytaus sviesto g-los cechas, kolūkio paukštidė, malūnas, 15 lovų ligoninė (nuo 1948), vaistinė, vid. m-la (1864—1940 pradinė, 1940—48 prog-ja), kultūros namai.

1699 Trakų teismo knygose minimas B. kaimas, o 1720 ist. dokumentuose B. jau vadinami miesteliu. XIX a. pab. buvo valsčiaus centras; priklausė grafui J. Tiškevičiui. Garsėjo prekymečiais ir riestainių gamyba. Veikė keletas odų dirbtuvių, kurios priklausė čia gyvenusiems totoriams. 1861 buvo 1827 gyv., 1897 — 2394. B. apylinkėse 1918—19 veikė J. Vito vadovaujamas partizanų būrys, kovojęs dėl Tarybų valdžios sukūrimo. Burž. metais B. — valsčiaus centras (1923 — 223 kiemai, 1631 gyv.). Miestelyje buvo apie 60 smulkių parduotuvių, 10 kepyklų, limonado dirbtuvė. Nuo 1929 veikė LKP pogr. kuopelė. 1935.VIII.27, valstiečių streiko metu, į miestelį susirinko apie 500 B., Jiezno ir Daugų vls. valstiečių. Jie išvaikė į B. suvažiavusią policiją, užėmė paštą ir įsteigė vietinį streiko štabą. Streikuojančius valstiečius tą pačią dieną numalšino iškviesta pasienio policija ir Kauno policijos m-los kursantai. 1941.IX.8 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai netoli B., Klidžionių kaime, sušaudė apie 1000 taryb. žmonių, jų tarpe didelę dalį B. gyventojų. D. Tėvynės karo metais B. valsčiuje veikė taryb. partizanai.

2. Kaimas Eišiškių rj., 15 km į š. r. nuo Eišiškių, prie kelio į Šalčininkus, 3 km nuo BTSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 203 gyv. (1959). Pakraštyje yra Veligorų miškas. Kolūkio malūnas, ambulatorija (nuo 1948), aštuonmetė m-la (1944—48 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1955).

BUTVYDÓNYS — kaimas Varėnos rj., Čebatorių apyl., 10 km į p. nuo Valkininkų, Versekos deš. krante. 201 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1944). B. minimi 1641 (2 valakai, 4 kiemai).

BŪTVÌLIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 19 km į v. nuo Šakių, 14 km į p. nuo Jurbarko. 106 gyv. (1959). Per B. teka Siesartis. Ties kaimu į ją įteka Juodupis. Į š. r. nuo B. tęsiasi Aukštosios miškas. Pr. m-la (nuo 1959). B. įsikūrė XVIII a. vid.

BUVAÎNIAI — kaimas Joniškio rj., Rūdiškių apyl., 18 km į p. v. nuo Joniškio, 10 km į š. v. nuo Meškuičių. 47 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Mūšos ir jos deš. intako Vilkvedžio santakoje, į p. nuo Joniškio—Gruzdžių kelio. Iš š. v. prieina Beržėnų miškas. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo metu (1769) B. gyventojai, vadovaujami Daukšos ir Balčiūno, užpuolė Beržėnų dvarą, atėmė paskolų bei nuosavybės raštus ir kitus dvaro dokumentus.

BŪZARAISTIS — **1.** Pelkė Vilniaus rj., 4 km į p. r. nuo Bezdonių geležinkelio stoties. Plotas 222 ha. Tai buvusi aukštapelkė. Didž. gylis 3,5 m, vid. 1,96 m. Durpės kimininės, labai susiskaidžiusios, kasamos (nuo 1940) kurui ir mineralinėms trąšoms gaminti. Jos baigiamos iškasti. Prie B. pelkės susikūrė darbininkų gyvenvietė (ž. *Buzaraistis* 2).

2. Durpyno darbininkų gyvenvietė Vilniaus rj., Bezdonių apyl., 10 km į p. r. nuo Nemenčinės, 4,5 km į r. nuo Bezdonių geležinkelio stoties. 216 gyv. (1959). Pietryčiuose — Buzaraisčio pelkė. Durpyno kontora, med. punktas, biblioteka (nuo 1962). D. Tėvynės karo metu buvo tarybinių karo belaisvių stovykla. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai B. pelkėje nužudė apie 25 000 tarybinių karo belaisvių ir civilių gyventojų.

BŪZAS Antanas [g. 1896.II.14 Sokonyse (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918 įsijungė į rev. veiklą. 1933—40 palaikė ryšius su Juodpėnų (Kupiškio rj.) partine org-ja; buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1940—41 dalyvavo vykdant žemės reformą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 dirba Kupiškyje.

BŪZAS Juozas [1923—1945.VII.17] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš valstiečių, kailiadirbys. Nuo 1940.XII VLKJS narys. Hitlerinės okupacijos metais buvo suimtas ir tardomas, o vėliau išvežtas priverčiamiesiems darbams į Rygą. Sugrįžęs atkūrė komjaunimo organizaciją ir 1944—45 dirbo Pakuonio valsčiaus komsorgu. Nužudytas burž. nacionalistų.

BŽĖSKAS Jaroslavas [1912.XII.10 Keižionyse (Ukmergės rj.) — 1947.V.4 netoli Žarėnų (Telšių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš kumečių. 1940.XI—1941.VI profs-gos pirmininkas Rietave. Kilus karui, burž. nacionalistų suimtas, bet pabėgo ir visą okupacijos laiką slapstėsi Telšių aps. Nuo 1944 Rietavo, paskui Plungės, Žarėnų valsčių milicijos įgaliotinis, aktyviai dalyvavo visuom. gyvenime. Nuo 1947.III TSKP narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

BŽEŠČINSKÁITĖ Nechama [g. 1915.X.10 Prienuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1935 pradėjo dirbti LKJS Prienų org-joje, buvo kuopelės sekretorė, taip pat dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1939 tęsė rev. veiklą Kaune. 1939.X už dalyvavimą demonstracijoje Kaune metams išsiųsta į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo „Tiesos" redakcijoje. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narė. Grįžusi į Vilnių, dirba „Tiesos" redakcijoje. 1955 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą.

BŽOZÓVSKIS (Brzozowski) Karolis [1821.IX.28 Varšuvoje — 1904.XI.5 Lvove] — lenkų poetas. 1840 baigė Suvalkų g-ją. 1840—42 studijavo Marimonto (netoli Varšuvos) Ž. ū. ir miškų in-te. Dalyvavo 1848 Poznanės sukilime. Nuo 1853 dirbo inžinieriumi Turkijoje. Parvykęs į Lenkiją, dalyvavo 1863 sukilime. Nuo 1883 gyveno Lvove. B.— vienas vėlyvųjų lenkų romantikų. Parašė lyr. eilėraščių, poemų, dramų, kritikos straipsnių bei atsiminimų apie A. Mickevičių. Domėjosi liet. tautosaka. Žurnale „Pismiennictwo krajowe" („Krašto literatūra", 1841, Nr. 7) be parašo išspausdino 5 liet. liaudies dainų vertimus į lenkų kalbą ir ištrauką iš baladės liet. tautosakine tema „Užburtoji" („Zaczarowana"). Išleido rink. „Panemunečių liaudies dainos iš Aleksoto apylinkių" („Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty", 1844), kuriame pateikė 51 dainos vertimus į lenkų kalbą, 8 dainų liet. tekstą ir gaidas, eiliuotą pasakojimą liet. tautosakos motyvais „Vyro užmušėja". Trys dainos verstos iš L. Rėzos „Dainų" (1825), kitos, atrodo, paties B. rinktos. Lietuvos peizažo ir liet. tautosakos elementų yra B. poemoje „Šaulių naktis Anatolijoje" (1856), lyr. eilėraščiuose ir dramatizuotoje legendoje „Dusios ežeras" (išl. 1921).

C

C, c — lietuvių abėcėlės ketvirtoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „c", pvz., „cakt", „campinti", „kicnoti", ir minkštoji „c", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu i, pvz., „ciūgnoti". „C" yra uždarumos liežuvio priešakinė apikalinė vienžidinė duslioji afrikata. Jos uždarumą sudaro liežuvio galas, remdamasis į viršutines dantenas. Uždaruma sklandžiai pereina į ankštumą, sudaromą tų pačių kalbos padargų ir toje pačioje artikuliacijos vietoje, kaip ir uždaruma.

CACHĀJEVAS Gabibas [g. 1922.VIII.1 Churyje (Dagestano ATSR)] — žmogaus ir gyvulių fiziologijos specialistas, biologijos mokslų daktaras (1964). Nuo 1945 TSKP narys. 1946 baigė Dagestano Med. in-tą. 1951 gavo biol. m. kand. laipsnį. Nuo 1952 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Zoologijos ir parazitologijos in-to gyvulių fiziol. laboratorijos vadovas (iki 1957 ir zool. sektoriaus vadovas); nuo 1963 direktoriaus pavaduotojas. Paskelbė daugiau kaip 30 moksl. straipsnių apie pieno liaukos veiklą bei centrinės nervų sistemos įtaką pieno sekrecijos reguliavimui.

„CAIT", „Di cait" („Laikas"),— **1.** Komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1922.I.13 Kaune žydų kalba. Red. Ch. Šteinas. Ragino darbininkus organizuotis į profs-gas, kovoti prieš klerikalizmą.

2. Komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1922.IX.29 Kaune žydų kalba. Atsakingasis red. Z. Minkovas (iš tikrųjų redagavo F. Abramavičius). Skirtas rinkimams į I burž. seimą. Agitavo balsuoti už kuopininkus.

CĒCHAI — feodalinio miesto amatininkų susivienijimai pagal specialybę, siekiant organizuoti gamybą ir produkcijos realizavimą. V. Europoje C. atsirado XI—XII a. Jungdamiesi į C., amatininkai stengėsi išsivaduoti iš feodalų ir patriciato priespaudos, pašalinės konkurencijos, patys spręsti savo vidaus reikalus. XVI—XVIII a. pab., išsivysčius kapit. manufaktūrai, V. Europos C. ėmė trukdyti naujo gamybos būdo bei naujų socialinių ekonominių santykių vystymąsi ir dėl to buvo likviduojami.

Lietuvoje C. atsirado vėliau ir išliko ilgiau, negu V. Europoje. Geriausiai ištirta Vilniaus C. istorija. Apie kitus Lietuvos C. žinių nedaug. Pirmieji Lietuvoje buvo 1495 įsikūrę auksakalių, siuvėjų C. Vilniuje. Drauge su jais XV a. vid.—XVI a. Vilniuje buvo kailininkų, odminių, batsiuvių, siuvėjų ir kepurninkų **midaus brolijos**, kurios grupavosi apie pravoslavų šv. Trejybės cerkvę. Šitas brolijas sutapatinti su C., kaip tai darė kai kurie tyrinėtojai (pvz., J. Sprogis, F. Klimenka), nėra pagrindo, nes jos turėjo religinį savišalpos pobūdį: teikė materialinę paramą stichinių nelaimių ištiktiems brolijos nariams, ligoniams, invalidams ir seneliams, savo lėšomis laidojo mirusius. Tų brolijų pajamos susidarė iš rinkliavų, ypač iš midaus gaminimo ir pardavinėjimo pašaliniams asmenims, dalyvaujantiems brolijos metinėse vaišėse. Amatininkų C. kūrėsi nepriklausomai nuo midaus brolijų. XVI a. Vilniuje susidarė keliolika naujų C.: *barzdaskučių cechas* (1509), jungtinis kalvių, katilių ir šaltkalvių (1516), batsiuvių (1522), odminių (1542), salyklininkų (1552), balnininkų (šikšnių, 1562), audėjų, stalių (1579), kailininkų (1579), kepurninkų (1582), liejikų (1595), mūrininkų bei dailidžių (1595), mėsininkų (1596). Jie jungė 27 specialybių amatininkus. Cechas buvo laikomas teisėtu, kai jo statutą patvirtindavo did. kun-štis. 1552 teisę tvirtinti C. statutus gavo Vilniaus magistratas. Miesto patriciatas siekė sustiprinti savo įtaką cechams. XVII a. įsikūrė dar 21 cechas. Nuo XVII a. pab. iki XVIII a. pab. atsirado tik keli nauji cechai. Tam laikotarpiui būdingas prieštaravimų tarp C. ir pačiuose cechuose stiprėjimas (vieni C. skilo, kiti jungėsi tarpusavyje). Daugelio C. amatininkus skyrė ne specialybė, bet tautybė; XVI—XVIII a. veikė atskiri vokiečių C. (1795 Vilniuje jų buvo 3 — bandelių kepėjų, batsiuvių ir odininkų). Prijungus Lietuvą prie Rusijos, C. steigimo ir valdymo tvarka pasikeitė. Iš pradžių buvo palikti senieji C. statutai, o nuo 1811 įvesti Rusijos amatų įstatymai. Teisę steigti C. gavo magistratas. 1795—1800 Vilniuje iš viso veikė 38 cechai. Iki XIX a. antrosios pusės dėl manufaktūrinės pramonės silpnumo amatai ir C. iš gamybos nebuvo išstumti, todėl C. buvo gana daug. 1813 Vilniuje buvo 32, 1850 — 51, 1852 — 62, 1875 — 49, 1885 — 54, 1886 — 27, 1893 — 29 cechai. XVI—XIX a. C. susiorganizavo Kaune, Merkinėje, Raseiniuose, Telšiuose, Šiauliuose, Panevėžyje. XIX a. vid. po 1—2 C. buvo beveik visuose Kauno aps. miesteliuose. Ypač C. padaugėjo XIX a. viduryje. Žečpospolitos laikais C. buvo leisti tik krikščionių tikybos amatininkams. 1823 įsisteigė pirmasis žydų tautybės siuvėjų C. Vilniuje. Pagal 1851 įstatymą žydai buvo suskirstyti į kategorijas. Beturčiai ir nepriklausą C. žydai amatininkai buvo apdėti sunkiomis prievolėmis, iš jų buvo atimta kilnojimosi teisė. Tuomet žydai amatininkai ėmė kurti net ir mažai ką bendra su amatais turinčius fizinio darbo C. (nešėjų, malėjų, malkų kirtėjų, locmanų, žvejų). Nuo 1852 caro valdžia ėmė remti manufaktūrinę ir fabrikinę pramonę, o C. skaičių mažinti. Teisę steigti C. gavo miesto dūma, pritarus gubernijos v-bai. C. meistrų renkamas amatų galva įėjo į miesto dūmą. 1852 Vilniuje ir Kaune buvo dar sudaryta bendroji amatų v-ba, susidėjusi iš amatų galvos ir 6 seniūnų, o kt. miestuose, kur buvo nedaug C.,— suprastintos amatų v-bos. 1853—65 Vilniaus vokiečių C. buvo panaikinti, o jų amatininkai priskirti prie kitų atitinkamų krikščionių cechų. 1886 prie pastarųjų Vilniuje prijungti visi žydų amatininkų cechai. Vokiečių ir žydų C. išnyko ir kituose Lietuvos miestuose.

C. struktūra visą laiką buvo gana pastovi. C. amatininkai skirstėsi į 3 grupes: meistrus, pameistrius ir mokinius. Meistrai buvo pilnateisiai C. nariai. Norint gauti meistro vardą, reikėjo kurį laiką būti mokiniu ir pameistriu. Vilniaus C. mokiniais buvo priimami jaunuoliai bandymui, paskui meistro įrašomi į C. mokinių knygas ir įpareigojami klusniai, neatsitraukiant nuo meistro nė vienos dienos, mokytis amato 3—5 metus. Už mokymą meistrai gaudavo iš mokinių ar jų tėvų mokestį, o XIX a. kai kurių C. meistrai mokė ir be jo, turėdami pelno iš mokinių darbo. Mokinys, gyvendamas prie meistro šeimos, atlikinėjo dar ir tarno pareigas. Mokinio stažas paprastai baigdavosi pakėlimu į pameistrius ir įmokėjimu į C. kasą mokesčio už įrašymą į pameistrių knygas. Pameistris taip pat gyveno pas meistrą, negalėjo savarankiškai verstis amatu, tačiau iš meistro gaudavo užmokestį ir, nors ir varžomas, galėjo keisti šeimininką. Beveik visi Vilniaus C. reikalavo iš pameistrių 3—6 metus pakeliauti po kitus miestus ir valstybes, kur veikė C., kad susipažintų su jų amatų lygiu. XIX a. pirmojoje pusėje dalis C. nuo to reikalavimo atsisakė arba leido pameistriams nuo jo išsipirkti, o XIX a. antrojoje pusėje šio reikalavimo jau visai nebėra. Atlikęs kelionę ir išbuvęs kelerius metus pameistriu pas vietinius meistrus, amatininkas galėjo stoti į meistrus, tačiau turėjo atlikti užduotą pavyzdinį darbą, turėti lėšų savo dirbtuvei įrengti, iškelti vaišes meistrams ir sumokėti įstojamąjį mokestį. XIX a. Vilniaus cechuose buvo plačiai praktikuojamas atsipirkimas nuo pavyzdinio darbo.

Kiek Lietuvoje XVI—XVII a. buvo C. amatininkų, nežinoma, tačiau aišku, kad didesniuose miestuose jie buvo svarbiausi prekių gamintojai. 1795 Vilniaus cechuose buvo daugiau kaip 860 meistrų, 310 pameistrių ir 420 mokinių; 1893 buvo 1987 meistrai, 1300 pameistrių ir 1990 mokinių. Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų C. amatininkų dauguma buvo kilusi iš etnografinės Lietuvos ir V. Baltarusijos. Pagal savo socialinę

sudėtį amatininkai buvo daugiausia miestiečiai ir miestelėnai, o taip pat bajorai. Valstiečius priimti į C. draudė C. statutas ir taisyklės. Iki 1861 valstiečiai cechuose buvo išimtis. Padaugėjo jų, baudžiavą panaikinus. Pagal tautybę C. amatininkai buvo lietuviai, lenkai, rusai, baltarusiai, vokiečiai, o nuo XIX a. ir žydai. Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų C. amatininkų tarpe tautinių nesutarimų nebuvo, pagr. tautybių amatininkams atstovavo jų renkami keli vyresnieji į C. v-bą. C. amatininkai Lietuvoje atskiro luomo nesudarė; jie buvo miestiečių luomo pogrupis, o amatininkai bajorai stengėsi nenutraukti ryšio su bajorų luomu. C. amatininkai, būdami pavaldūs magistratui, o vėliau miesto dūmai, turėjo savivaldos teises.

Amatininkai kartu buvo C. organizatoriai, statuto sudarytojai. C. meistrai savo metiniuose susirinkimuose rinko C. valdybą: seniūną, kelis jo padėjėjus, iždininką, skyrė jaunesniuosius meistrus iš naujai priimtųjų ir rinko arba samdė raštininką. C. valdyba turėjo savo dėžę, kurioje saugojo C. antspaudą, statutą, C. knygas ir pinigus. Seniūnas kas ketvirtis metų šaukė visuotinį meistrų susirinkimą, kuriame pakartotinai skelbė C. statutą, darė finansinę ataskaitą, sprendė einamuosius klausimus, meistrų gamybinio ir civilinio pobūdžio bylas, nustatinėjo pabaudas meistrams, pameistriams už tvarkos pažeidimus. Pabaudos ėjo C. kasai, C. altoriui, prieglaudoms, magistratui. Kriminalines C. amatininkų bylas sprendė magistratas, o nedidelius ginčus — patys C. vyresnieji. Svarbiausia C. valdybos pareiga buvo persekioti cechui nepriklausančius amatininkus, neleisti konkurencijos tarp meistrų, įsigyjant žaliavų ir parduodant produkciją, samdant pameistrius ir laikant mokinius, šelpti pasenusius ir kitus nedarbingus C. meistrus. C. laikė savo altorių arba rėmė kurią nors bažnyčią ar cerkvę, kur buvo laikoma C. vėliava, prižiūrėjo C. amatininkus, kad jie atlikinėtų religines pareigas. Iki 1795 C. turėjo dar ir karinę funkciją. Vilniaus meistrai privalėjo įsigyti reikiamus ginklus, būti pasiruošę ginti miestą, kasmet nustatytu laiku drauge su visais miestiečiais su savo vėliava dalyvauti kariniuose pratimuose užmiestyje.

XIX a. C. funkcijos žymiai pasikeitė, o patys C., išsivysčius manufaktūrinei ir fabrikinei pramonei, tapo kliūtimi jai vystytis. C. meistrai, kaip smulkūs prekių gamintojai, nors ir nesėkmingai, siekė likviduoti besikuriančias centralizuotas manufaktūras, trukdė pirkliams prekiauti žaliavomis ir pramonės produkcija, tačiau patys pateko į kapitalo priklausomybę. Nuo XIX a. vid. pirkliai Vilniaus cechuose steigė savo dirbtuves, plačiai davė amatininkams darbą į namus ir už tam tikrą užmokestį ėmė gatavą produkciją, t. y. organizavo kapitalistines decentralizuoto pobūdžio manufaktūras (ypač aprangos dalykų gamyboje). Didelė dalis meistrų prarado savo ekonominį savarankiškumą ir pateko į kapitalo priespaudą. Greta to didėjo meistrų tarpusavio konkurencija gamyboje ir rinkoje. Kai kurie meistrai praturtėjo, o dauguma neteko samdomos darbo jėgos ir net dirbtuvių, tapo priklausomi ir nuo pirklių supirkinėtojų bei manufaktūrininkų, ir nuo turtingųjų meistrų, virto proletarais. Tas pat atsitiko su pameistriais ir mokiniais. Daugumui jų kelias į meistrus buvo užkirstas. Cechuose didėjo amatininkų prieštaravimai.

XIX a. pab. C. buvo panaikinti; ilgiausiai (iki 1893) jie išsilaikė Vilniuje ir Kaune. Iki 1903 šiuose 2 miestuose dar veikė amatų v-bos.

Lit.: **H. Łowmiański,** Akta cechów wileńskich, Wilno, 1939; **E. Łopaciński,** Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI—XIX w.), Warszawa, 1946; **J. Morzy,** Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.— Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Historia, z. 4, Poznań, 1959; **V. Merkys,** Vilniaus amatininkų cechų skaičiaus dinamika XIX amžiuje.—„LTSR MA darbai", 1961, A 1; **V. Merkys,** Vilniaus cechų amatininkų skaičius ir jų kilmė 1795—1893 metais.— Ten pat, 1961, A 2; **V. Merkys,** Vilniaus amatininkų cechai ir stambusis kapitalas XIX a.— Ten pat, 1962, A 1; **V. Merkys,** Kapitalizmo raida ir amatininkų diferenciacija Vilniaus cechuose XIX a.— Ten pat, 1963, A 1.

CECÌLIJOS DRAUGIJÀ — klerikalinė draugija, propagavusi bažnytinę muziką, veikusi Lietuvoje 1924—40. Įsteigta užsienyje veikusių to paties vardo d-jų pavyzdžiu.

CEIKINIAĨ — kaimas Ignalinos rj., 12 km į p. r. nuo Ignalinos, Ceikinės ir Kretuonos santakoje; apylinkės ir kolūkio centras. 121 gyv. (1959). Iš C. eina keliai į Ignaliną, Švenčionis, Mielagėnus, Daugėliškį. Kaimas stovi kryžkelėje. Yra malūnas ir lentpiūvė, felčeriųakušerių punktas (nuo 1946), aštuonmetė m-la (burž. laikais veikė pradinė, 1950—63 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1956). 1621—1700 Ceikiniuose prie evangelikų bažnyčios veikė pr. m-la. 1886 C. turėjo 112 gyventojų. 1918 pab. buvo susikūręs C. valsčiaus rev. k-tas; jo pirmininku išrinktas darbininkas J. Petkūnas, pirmininko pavaduotoju valstietis J. Kuksėnas, sekretoriumi kumetis P. Ceikinskis, liaudies milicijos vadu P. Maskoliūnas. Kaime 1886 gimė TSRS liaudies artistas K. Petrauskas.

CEKLIS — senojo Kuršo sritis tarp Ventos upės ir Baltijos jūros. Pirmą kartą C. minimas 1252 Livonijos ordino magistro ir Kuršo vyskupo sutartyje dėl Klaipėdos pilies statymo. 1253 jie pasidalijo p. kuršių žemes. Pasidalijimo aktuose paminėta nemaža vietovardžių, iš kurių matyti, kad C. riba šiaurėje maždaug sutapo su dab. Lietuvos ir Latvijos siena, nuo Ventos aukštupio ėjo į p. v. pro Luokę ir Rietavą iki Veiviržo upės, v. ribą sudarė linija Kretinga—Impiltis. XIII a. C. turėjo savo seniūnus, buvo retai apgyventa sritis. Spėjama, kad Livonijos ordinas ją nukariavo 1252 pabaigoje. 1328 pr. C. dalį su Klaipėda Livonijos ordinas perdavė kryžiuočiams. Po Melno taikos (1422) C. drauge su Mėguva prijungtas prie Lietuvos. Paskutinį kartą C. vardas paminėtas 1503.

CELICHÒVSKIS Zigmuntas [1845.VIII.12 Vronkose (Poznanės vaivadija) — 1923.I.26 Kurnike] — lenkų kalbininkas. Daugiau kaip 50 metų buvo Kurniko (netoli Poznanės) bibliotekos direktoriumi. Išleido daug XV—XVII a. lenkų k. tekstų. 1890 jo rūpesčiu išleista M. Akelaičio liet. kalbos gramatika („Gramatyka języka litewskiego"). 1897 išleido su paaiškinimais M. Mažvydo į liet. kalbą išverstą (1549) giesmę „Te Deum laudamus". Šio vertimo vienintelį iki šiol žinomą egzempliorių jis pats surado Krokuvos bibliotekoje.

CELIULIÒZĖ. Klaipėdoje C. f-kas pradėjo veikti 1898. Iš pradžių jis gamino 6000 t celiuliozės per metus, vėliau tapo didžiausia C. įmone Pabaltijyje. 1937 f-ko metinė produkcija buvo 66 000 t celiuliozės ir apie 4000 t popieriaus. Be to, f-kas galėjo gaminti apie 350 000 dkl etilo spirito, tačiau dėl mažos paklausos jo gamyba nebuvo išplėsta. Klaipėdos C. f-kas turėjo didelę reikšmę visam burž. Lietuvos ūkiui. Po I pasaul. karo vidaus rinkoje tebuvo realizuojama tik 1,5% f-ko produkcijos, visa kita eksportuojama. 1929—36 C. eksportas sudarė 6—10% viso Lietuvos eksporto vertės. Svarbiausias C. pirkėjas buvo Anglija, į kurią 1936 eksportuota 26 700 t celiuliozės. Tais pačiais metais į JAV eksportuota 14 700 t, į Prancūziją 9800 t. Be to, nedideli kiekiai C. buvo eksportuojami į Belgiją, P. Ameriką. C. gamyba visiškai priklausė nuo kainų konjunktūros pasaul. rinkoje. 1929 už 1 toną C. buvo gaunama 487 lt, o 1936 dėl Vakarų valstybių valiutos devalvacijos ir pasaulinės ekonominės krizės jos kaina nukrito iki 186 lt už 1 t.

Taryb. metais Klaipėdos C. f-ko profilis šiek tiek pasikeitė. F-kas pertvarkytas į popieriaus ir celiuliozės kombinatą. 1963 kombinatas pagamino 32 000 t sulfitinės nebaltintos C., 8000 t popieriaus, apie 23 000 t kartono, 100 000 dkl etilo spirito ir beveik 2000 t pašarinių mielių. Dalis Lietuvoje pagamintos C. realizuojama vietoje ir sunaudojama popieriui gaminti, likusioji eksportuojama į Angliją, VDR ir kt. šalis. Lietuvoje negaminamų rūšių C. įsivežama iš Kaliningrado sr.

CEMEÑTAS. Iki II pasaul. karo Lietuva importavo C. iš Anglijos, Belgijos, Danijos, Latvijos, Norvegijos, Vokietijos, TSRS. 1926 jo buvo įvežta 31 000 t, 1928 — 47 000 t, 1938 — 124 000 t. 1912 buvo susikūrusi Lietuvos portlandcemento f-ko bendrovė. Jos pavedimu prof. P. Jodelė suprojektavo ir ant Merkio kranto, netoli Valkininkų, pastatydino f-ką, kuris 1914 pradėjo gaminti C. iš vietinės kreidos ir molio. I pasaul. karo metu f-kas buvo sugriautas ir vėliau, burž. Lenkijai okupavus

Vilniaus kr., nebeatstatytas. Burž. valdymo metais buvo tiriami kreidos mergeliai, kurių klodų yra Nemuno krantuose ties Skirsnemune, Kaunu. Juos buvo numatyta panaudoti C. gaminti. 1940 pradėta statyti ties Skirsnemune C. f-ką, tačiau hitlerinės Vokietijos užpuolimas statybą nutraukė. Lietuvos šiaurėje (Naujosios Akmenės apylinkėse) esantieji klinčių klodai, tinkami portlandcementui gaminti, burž. metais nebuvo naudojami. Juos pradėta eksploatuoti tik 1952, pastačius Naujosios Akmenės C. g-lą. Įmonė sparčiai plėtėsi. 1953 paleista antroji g-los technologinė linija, 1959 trečioji, 1961 ketvirtoji, turinti modernią 150 m ilgio sukamąją krosnį. 1963 g-loje dirbo 1500 darbininkų; gamybos mechanizavimas siekė 93%.

Naujosios Akmenės C. g-los produkcijos ir jos kokybės augimą rodo lentelė.

Cemento gamybos augimas ir jo kokybės kilimas Naujosios Akmenės cemento fabrike

Metai	Cemento gamyba (tūkst. t)	Vidutinė cemento markė (kg/cm²)
1953	94	423,3
1954	159	429,5
1957	303	495,7
1961	544	521,6
1962	735	525,4
1964	771	526,2

Įmonė gamina portlandcementą, greitai kietėjantį portlandcementą ir smėlinį portlandcementą. Portlandcementas ir greitai kietėjantis portlandcementas naudojami daugiausia betono ir gelžbetonio gaminiams. Iš smėlinio portlandcemento Daugėlių stat. medžiagų kombinate gaminamas autoklavinis šiferis. 1963 autoklavinį šiferį pradėjo gaminti ir Naujosios Akmenės C. g-la; 1964 joje pradėti gaminti asbestocementiniai vamzdžiai. 1963 Naujosios Akmenės C. g-lai pirmajai Lietuvos TSR suteiktas komunistinio darbo gamyklos vardas, 1964 — aukštai mechanizuotos įmonės vardas.

Naujosios Akmenės cemento gamykla

Dalis Lietuvoje pagaminto C. išvežama svarbioms statyboms į kitus TSRS rajonus ir eksportuojama į užsienį. Kai kurių markių C. įvežamas iš BTSR, RTFSR ir kt. sąjunginių respublikų.

„CEMEÑTININKAS" — Akmenės cemento gamyklos savaitraštis, ėjęs 1958.VIII.9—1961.III.4.

CEÑTAS — buržuazinės Lietuvos piniginio vieneto lito šimtoji dalis. Ž. *Pinigai.*

CENZŪRÀ [lot. *censura*] — spaudos ir kitų viešo minties reiškimo formų priežiūra, vykdoma valdžios organų.

Feodalinėje Lietuvoje, kaip ir V. Europoje, cenzūrą vykdė bažnyčia, bendradarbiaudama su pasaulietine valdžia. 1523 Žygimantas Senasis, grasindamas mirties bausme ir turto konfiskavimu, uždraudė skaityti M. Liuterio knygas. Nuo 1559 popiežių reguliariai spausdinami „uždraustųjų knygų sąrašai" galiojo ir Lietuvoje. 1580 Steponas Batoras paskelbė spaustuvių įstatus, kuriuose, grasinant griežtomis bausmėmis, draudžiama bet ką spausdinti be leidimo. 1581 Vilniaus vyskupas, grasindamas fizinėmis bei piniginėmis baudomis, draudė be jo leidimo spausdinti knygas. Nuo tų pat metų Vilniaus vyskupo ir jėzuitų ordino iniciatyva pradėta viešai deginti antikatalikiškas knygas. 1665 ir 1676 Jonas Kazimieras savo privilegija, duota Vilniaus knygrišių cechui, suteikė jam teisę kontroliuoti Vilniuje knygų prekybą, kad nebūtų pardavinėjama draudžiamoji lit-ra. 1710 Vilniaus vyskupas „ganytojišku laišku" pareikalavo, kad knygų pirkliai, leidėjai bei spaustuvininkai be bažnyčios leidimo nespausdintų ir neplatintų knygų; už nurodymo nesilaikymą, be kitų bausmių, grėsė atskyrimas nuo bažnyčios ir knygų sudeginimas. Kai 1773 buvo panaikintas jėzuitų ordinas ir švietimo reikalai perduoti pasaulietinei Edukacinei komisijai, bažnyčia ir toliau cenzūravo knygas. Vyriausiuoju cenzoriumi buvo Vilniaus vyskupas J. Masalskis. Tada C. buvo nukreipta prieš prancūzų rev. lit-rą. Rusijos caro valdžia 1796 įsteigė didžiuosiuose miestuose (jų tarpe ir Vilniuje) ypatingas C. komisijas. 1803 visų spaudinių (išskyrus bažnytinius) cenzūravimas Vilniaus mokslo apygardoje buvo pavestas Vilniaus un-tui. 1804.VII.9 paskelbtas pirmasis Rusijoje C. įstatymas, įteisinęs jau praktikuotą išankstinę rankraščių cenzūrą. C. buvo pavesta Švietimo m-jos vyriausiajai m-lų v-bai, vykdžiusiai savo funkcijas per įkurtus prie un-tų C. k-tus, sudaromus iš renkamų į juos tų un-tų profesorių. Pagal tradiciją Vilniuje į C. k-tą buvo renkama po 1 atstovą iš kiekvieno f-to. Žydų knygoms tikrinti buvo specialus cenzoriaus padėjėjas. Period. leidinių C. atlikdavo kar. gubernatorius ir jo pavestas pašto direktorius, med. leidinių — med. f-tas. Sunkesniais atvejais knygų autoriai buvo teisiami. Nuo 1810 un-tų C. k-tai perėjo Policijos m-jai, o nuo 1819 — Vidaus reikalų m-jai. 1826 paskelbti nauji, labai griežti C. įstatai. Pagal juos aukščiausiąja C. instancija buvo vyriausiasis C. k-tas, vadovaujamas švietimo, vidaus ir užsienio reikalų ministrų. K-tui buvo pavaldūs Peterburgo, Maskvos, Tartu, Vilniaus C. k-tai. Nauji C. įstatai draudė spausdinti kūrinį, pažeidžiantį vyriausybės autoritetą, nepakankamai smerkiantį rev. perversmus, abejojantį dėl religijos tiesų ir pan. Už abejotinos vertės veikalo praleidimą cenzoriai buvo baudžiami areštu. 1828 tie įstatai kiek sušvelninti ir C. vėl pavesta Švietimo m-jai bei jos vyriausiajai C. v-bai, kuriai buvo pavaldūs vietiniai C. k-tai, jų tarpe ir Vilniaus, dabar jau nebepriklausę un-tams. K-tuose buvo sukoncentruota vidaus ir užsienio cenzūra. K-tai cenzūravo ir rel. raštus, tik prieš tai jie turėjo gauti vyskupo aprobatą. C. k-tus prižiūrėjo švietimo apygardų kuratoriai. 1863 C. vėl perduota Vidaus reikalų m-jai, prie kurios buvo įsteigta vyriausioji spaudos reikalų v-ba. 1865 išleistos „Laikinosios cenzūros ir spaudos taisyklės", veikusios iki 1905, panaikino išankstinę C. originaliems kūriniams, turintiems daugiau kaip 10, o verstiniams — daugiau kaip 20 spaudos lankų, bet paliko išankstinę C. mažesnėms knygoms. Period. leidiniai buvo atleidžiami nuo išankstinės C., tik ministrui leidus. „Žemaičių" kalba leidžiamų rel. turinio spaudinių C. buvo pavesta Telšių vyskupui. Kad palengvintų cenzorių darbą, centriniai C. organai skelbė uždraustųjų knygų sąrašus ir katalogus. 1905—07 revoliucija privertė carizmą atsisakyti nuo išankstinės C. Buvo sugriežtintos C. baudžiamosios priemonės. Spaudos priežiūrai sustiprinti Vilniuje 1906 įsteigtas laikinasis spaudos reikalų k-tas, kuriame atsirado ir liet. leidinių cenzoriaus etatas. 1907—14 spaudos darbuotojai už C. nepraleistų leidinių spausdinimą buvo baudžiami areštu, pinigine bauda, leidinių konfiskavimu ir t. t. Šios priemonės pirmiausia buvo nukreiptos prieš s-d. spaudą („Skardą", „Žariją", „Naująją gadynę", „Vilnį" ir kt.). 1914 prasidėjus I pasaul. karui, įvesta griežta karo cenzūra. Okupavę Lietuvą, vok. imperialistai 1915.XII.5 ir 1916.VII.10 įstatais įvedė kar. ir polit. cenzūrą. Buvo griežtai suvaržytas period. spaudinių leidimas.

Pirmaisiais burž. diktatūros metais spaudos leidimas Lietuvoje buvo reguliuojamas 1919.XII.30 įstatymu, kuris numatė vien teisminių represijų sistemą. Spaustuvėms kurti, period. leidiniams leisti buvo reikalingas apskrities viršininko leidimas. Užsienio raštų C. tvarkė vidaus reikalų ministras. Veikė ir karo cenzūra. 1919 Ypatingais valstybės apsaugos įstatais spaudos priežiūra pavesta Krašto apsaugos m-jai, kuri komendantams suteikė teisę stabdyti laikraščių ir kitų spaudinių leidimą bei

nurodyti, kas draudžiama spausdinti, bausti nusikaltusius adm. būdu piniginais arba kalėjimu (ligi 3 mėn.). Karo C. daugiausia persekiojo kom. spaudą. Buvo uždaryti laikr. „Darbininkų gyvenimas" (1920), „Darbininkų atstovas" (1922, 1926), leidiniai „Naujoji gadynė" (1922), „Mūsų skardas" (1926), „Vilnis" (1926), „Žaibas" (1931), žrn. „Skardas" (1926) ir kiti komunistinės krypties leidiniai. Po 1926 faš. perversmo buvo įvesta išankstinė karo cenzūra. 1933.III.1 ji formaliai buvo panaikinta, bet cenzoriais liko karo komendantai, o 1935. XI.16 paskelbtas naujas spaudos įstatymas, kuriuo faktiškai vėl buvo įvesta išankstinė C. Vietoj komendantų C. vykdė apskričių viršininkai, turėję teisę sulaikyti spaudinio išleidimą iš spaustuvės. Be to, vidaus reikalų ministras galėjo jau išleistą spaudinį konfiskuoti. Už spaudos taisyklių nesilaikymą spaustuvės vedėjas buvo baudžiamas iki 500 lt, o už išleistą iš spaustuvės spaudinį be apskrities viršininko leidimo — net iki 5000 lt. Laikraščiui leisti reikėjo vidaus reikalų ministro sutikimo. Ministras turėjo teisę sustabdyti laikraščio leidimą ligi pusės metų arba visiškai jį uždaryti, uždrausti spausdinti „bet kurį dalyką ar žinią" ir net „paraginti laikraščio leidėją ir redaktorių pagarsinti laikraštyje vyriausybės darbus bei sumanymus ir kita, kas reikalinga valstybės valdymui, krašto apsaugai". Vidaus reikalų m-jos vidaus informacijos skyrius leido spec. biuletenius, kuriuos visi laikraščiai buvo verčiami spausdinti. Laikraščių redaktoriai, mėginę apeiti įstatymą, buvo baudžiami, o laikraščiai uždaromi. C. derino savo veikimą su saugumo įstaigomis. 1931 uždarytas žrn. „Trečias frontas", 1935 saugumo departamento iniciatyva uždarytas pažangiesiems moksleiviams skirtas žrn. „Moksleivis", 1936 — Kauno un-to lit-ros būrelio leidžiamas pažangus meno ir lit-ros žrn. „Literatūra". Tam tikras spaudinių C. teises turėjo ir Švietimo m-ja. Švietimo ministrui pristačius, vidaus reikalų ministras galėjo period. leidinį konfiskuoti, sulaikyti iki 3 mėn. arba visiškai jį uždaryti. Buvo sekamas spaudinių įvežimas iš užsienio. Pradžioje tai vykdė piliečių apsaugos departamento spaudos skyrius, nuo 1927.IX.9 — kriminalinė policija, nuo 1933.VI.1 — valstybės saugumo departamentas. Pagal 1935 spaudos įstatymą vidaus reikalų ministras turėjo teisę uždrausti gabenti į Lietuvą užsienio spaudinius. Tas draudimas buvo nukreiptas visų pirma prieš taryb. lit-rą. Apskritai, visokia C. burž. Lietuvoje buvo nukreipta prieš darbininkų legaliąją spaudą.

Vok. faš. okupacijos metais buvo griežtai suvaržytas spaudos leidimas, o ir okupantų leistajai spaudai buvo įvesta griežčiausia išankstinė C. Už taisyklių pažeidimą buvo baudžiama kalėjimu ir pinigine bauda iki 100 000 reichsmarkių. Leidinių, nukreiptų prieš okupantus, spausdinimas buvo baudžiamas mirties bausme arba koncentracijos stovykla.

Taryb. santvarkos pergalė Tarybų Lietuvoje, kaip ir visoje TSRS, padarė galą visokiai išnaudotojiškų klasių vykdomai C., nukreiptai prieš darbo žmones.

CEPRINSKAITĖ Elena [g. 1885 netoli Slucko] — rašytoja. Gyvendama Minske, išleido lenkų kalba pirmą eil. rink. „Poezija" (Vilniuje, 1907). Vilniaus laikr. „Litwa" („Lietuva") ir „Naša niva" („Mūsų dirva") 1907—14 spausdino jos dramos vaizdelius, apsakymus, eilėraščius lenkų ir baltarusių kalbomis. 1910 pradėjo rašyti liet. kalba apsakymus, kuriuos 1910—17 spausdino Rygos liet. klerikalinis laikr. „Rygos garsas".

CESARKIENĖ Libė [Korbaitė; g. 1918. VIII.23 Degučiuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1935—38 LKJS narė ir LKP Kauno rj. k-to ryšininkė. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1937—38 LKJS Kauno rj. k-to narė. Už rev. veiklą 1938 adm. tvarka nubausta. 1939.IX—1940.VI kalinta Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 dirbo „Tiesos" redakcijoje, LLKJS Kauno miesto k-te. D. Tėvynės karo metais dirbo TSRS gilumoje. Raudonajai Armijai išvadavus Lietuvą, vėl dirbo spaudos darbą Vilniuje. 1948—1950 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1953 baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. 1950—53 dirbo respublikiniame ir Vilniaus srities ž. ū. valdybos polit. sektoriuje. Nuo 1953 lengvosios pramonės technikumo dėstytoja.

Ch, ch — lietuvių abėcėlės raidžių *c* ir *h* junginys. Juo žymimos 2 liet. kalbos priebalsinės fonemos, pasitaikančios tarpt. žodžiuose: kietoji „ch", pvz., „**ch**oras", „**ch**arakteris", ir minkštoji „ch", pvz., „**ch**emija", „**ch**ininas". „Ch" yra ankštumos pučiamasis liežuvio užpakalinis duslusis priebalsis.

CHACKELSYTĖ Elena [g. 1882.VII.25 Kaune] — rašytoja, pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1947). Baigė Kauno g-ją. 1902 išvyko mokytis į užsienį. Dalyvavo Paryžiaus marksistiniuose rateliuose, kur klausėsi V. Lenino. 1912 baigė Peterburgo Aukštųjų moterų kursų ist.-filol. skyrių, dirbo ped. darbą Vilniaus ir Kauno žydų m-lose. Apkeliavo daugelį Europos šalių, JAV, Palestiną, 1930 ir 1931 lankėsi TSRS. 1931—41 Kaune redagavo pažangaus laikr. „Folksblat" („Liaudies laikraštis") vaikų skyrių „Kinderblat" („Vaikų puslapis"). Ikitaryb. metais išspausdino daug straipsnių auklėjimo ir pedagogikos klausimais, kelionių įspūdžių, išleido žydų kalba keliolika knygelių vaikams. D. Tėvynės karo metais dirbo mokytoja Volgogrado srityje, po karo — Kaune. Taryb. laikotarpiu liet. kalba išleido kelionių įspūdžių ir mokslo populiarinimo knygų.

Ršt.: Kelionė į Maskvą, K., 1947; Vasaros kelionės, V., 1956; Birutė Kaukaze, V., 1962.

CHADARAVIČIUS Audris Mečislovas [g. 1935.VIII.25 Kaune] — aktorius. 1957 baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-tą Maskvoje. Nuo 1957 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Milanas Stiboras (P. Kohouto „Šitokia meilė"), Mortimeras (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Vladas Vyturys, Jurgis Bukšas (V. Rimkevičiaus „Vandens lelija", „Ratas"), Laertas (V. Šekspyro „Hamletas"), Zvezdičius (M. Lermontovo „Maskaradas") ir kt.

CHADARAVIČIUS Mečys [1902.IV.20 Krakėse (Kėdainių rj.) — 1949.X.3 Vilniuje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1947). Nuo 1913 mokėsi Kėdainių g-joje. Kilus I pasaul. karui, pasitraukė su tėvais į Rostovą prie Dono, mokėsi g-joje, susidomėjo teatru, pradėjo vaidinti ir deklamuoti. 1921 grįžo į Krakes, netrukus išvyko į Kauną, kur mokėsi liet. kalbos ir buhalterijos kursuose. 1923 už ryšius su LKP

suimtas, pusantro mėnesio kalintas sunkiųjų darbų kalėjime, vėliau ištremtas į Krakes, kur gyveno policijos prižiūrimas. Krakėse pasireiškė kaip aktyvus saviveiklos artistas, režisierius, kultūros veikėjas. Įsteigė dramos ratelį, pastatė nemaža veikalų (G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda", S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Aušros sūnūs" ir kt.), gastroliavo su trupe kaimuose ir Kėdainiuose. Už lėšas, gautas iš spektaklių, įsteigė biblioteką-skaityklą, įrengė gegužinių ir sporto aikštelių, suorganizavo styginį orkestrą. 1925, apkaltintas ryšių su LKP palaikymu ir nelegalios lit-ros platinimu, nubaustas 3 mėn. kalėti. 1926, įvykus faš. perversmui, vėl suimtas, mėnesį kalintas Kėdainiuose, vėliau perkeltas policijos priežiūron į Alytų, kur 1927 Nemuno pakrantėje pastatė V. Nagornoskio tragediją „Živilė". Atvykęs į Kauną, 1928—31 mokėsi Valstybės teatro vaidybos studijoje, vadovaujamas rež. A. Sutkaus. Nuo 1931 Valstybės teatro aktorius. 1933 drauge su kt. pažangiais aktoriais perėjo dirbti į A. Olekos-Žilinsko vadovaujamą „Jaunųjų teatrą". Jį likvidavus, 1934—40 dirbo aktoriumi Valstybės teatre, nuo 1940 Vilniaus dramos teatre, vėliau Lietuvos TSR dramos teatre.

Mečys Chadaravičius, atliekantis Tomo (H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo trobelė") ir Nesčastlivcevo (A. Ostrovskio „Miškas") vaidmenis

1945—48 dėstė aktoriaus meistriškumą Vilniaus dramos teatro dramos studijoje, buvo jos meno vadovu. Pastatė A. Čechovo dramą „Trys seserys" ir L. Maliugino „Senieji draugai". Nuo 1947 TSKP narys. Sukūrė daugiau kaip 80 vaidmenų, kurių geriausiems būdinga ryški socialinė charakteristika, gilus psichologizmas, dvasinis turtingumas, aukšta sceninė kultūra, santūrios išraiškos priemonės.

Vaidmenys: dėdė Tomas (H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo trobelė"), gen. Chrapovskis (A. Vienuolio „1831 metai"), M. Klauzenas (G. Hauptmano „Prieš saulėlydį"), Veršininas (V. Ivanovo „Šarvuotis 14—69"), M. Dubas (R. Bilingerio „Gigantas"), Aleksis (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Gajevas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Zabelinas (N. Pogodino „Kremliaus kurantai"), Nesčastlivcevas (A. Ostrovskio „Miškas") ir kt.

Lit.: **L. Ciunis,** Mečys Chadaravičius, V., 1964.

CHĀIKINAS Zalmanas [m. 1919.IV Vilniuje] — darbininkų judėjimo veikėjas, 1905—07 revoliucijos dalyvis. Po revoliucijos buvo suimtas ir kalinamas Kijeve. Iš kalėjimo pabėgo į užsienį. Po Vasario revoliucijos grįžo į Rusiją. Maskvoje dalyvavo Spalio revoliucijos kovose. Iki 1918.XI dirbo Žydų reikalų komisariate. Buvo žydų komunistų laikr. „Der štern" („Žvaigždė") ir „Di komunistiše štime" („Komunistinis balsas"), ėjusių Minske, redaktorius. 1919.IV atvyko į Vilnių, į Žydų komunistų s-gos Vyriausiojo k-to posėdį. Pilsudskininkams įsiveržus į Vilnių, žuvo kovose prieš interventus Vilniaus gatvėse.

CHAIMÒVIČIUS Chaimas Beras [g. 1910.V.22 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 LKP Šiaulių rj. k-to narys. Tais pat metais nuteistas 4 metus kalėti. 1938 iš kalėjimo paleistas, dirbo part. darbą tarp Kauno statybininkų. 1940 respublikinės statybininkų profs-gos pirmininko pavaduotojas, stat. tresto valdytojo pavaduotojas. Nuo 1941 pr. LKP rajono k-to instruktorius Kaune. Nuo 1942 pr. Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos bataliono vado pavaduotojas politiniams reikalams. Demobilizuotas dirbo statybose, milicijoje (1948—55). Pensininkas.

CHALIAVÌCKIS Maksimas Michailovičius [1909 — 1944.VIII.20 prie Žagarės] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.VIII.16 Ch. vadovaujamas pulkas į š. nuo Šiaulių stojo į mūšį su žymiai gausesnėmis priešo jėgomis. Kitą dieną priešui pavyko apsupti pulką. Po 3 dienas trukusių atkaklių kautynių pulkas išsiveržė iš apsupties ir susijungė su kitais Raudonosios Armijos daliniais. 1944.VIII.16—20 pulkas sunaikino 34 priešo tankus, 9 savaeigius pabūklus ir nukovė apie 1200 hitlerininkų. Per šias kautynes Ch. buvo mirtinai sužeistas. Palaidotas Kalnamuižėje (Latvijos TSR).

CHĀRITAS Judelis [g. 1923.II.23 Kaune] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1954). 1945 baigė Tomsko Geležinkelių transporto inžinierių in-tą. 1951—61 dirbo ped. darbą Gomelio Geležinkelių transporto in-te, nuo 1957 docentas. Nuo 1961 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale, braižybos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. staipsnių braižomosios geometrijos klausimais.

„CHATA RODZINNA" („Gimtoji pirkia") — buržuazinis savaitraštis lenkų kalba, skirtas valstiečiams, ėjęs 1922—1940 Kaune.

CHAVESÁITĖ Judita [1906.X.25 Kaune — 1941.VI.23 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš burž. šeimos. Nuo 1924 ėmė dirbti LKJS org-joje Kaune, 1926—28 mokėsi Kauno un-te. 1928 priimta į LKP, buvo LKP Kauno Senamiesčio parajonio k-to narė, padėjo gabenti iš Vokietijos siunčiamą kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1928 ištremta į Varnių konc. stovyklą. Paleista toliau dalyvavo revoliucinėje veikloje. 1930 vėl nuteista 6 metus kalėti. Buvo kalinama Kauno, Zarasų kalėjimuose, IX forte. 1936 išėjusi į laisvę, toliau dirbo part. darbą Kaune. 1940—41 dirbo Sveikatos apsaugos, paskui Prekybos liaudies komisariate. Žuvo Ukmergės bombardavimo metu.

CHAZĀNAS Joselis [1907 Kaune — 1938.IX.20] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Buvo LKJS, 1927—31 LKP narys. 1927 LKJS Kauno rj. k-to sekretorius, 1927—31 LKJS CK sekretoriato narys. LKJS III konferencijos (1928) dalyvis. Už rev. veiklą buvo kalinamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, IX forte ir Varnių konc. stovykloje. 1935 išvyko į TSRS. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

CHÈMIJA — mokslas apie medžiagų kitimus, persigrupuojant atomams ir susidarant įvairiems junginiams.

Ch. nagrinėja tokį medžiagų kitimą, kai kinta molekulių sudėtis bei struktūra, bet neskyla atomai. Chem. procesuose gali nežymiai keistis tik išorinis atomo elektronų sluoksnis, bet dėl to vieno elemento atomas negali virsti kito elemento atomu (vienų atomų virtimą kitais nagrinėja ne Ch., bet branduolinė fizika). Jungiamoji grandis tarp Ch. ir fizikos yra *fizinė chemija.* Ch. taip pat glaudžiai susijusi su geologija bei mineralogija, su agronomija ir biologija. Su šiais mokslais yra glaudžiai susijusios Ch. mokslo šakos geochemija (nagrinėja chem. procesus geologiniuose reiškiniuose), *agrochemija* (nagrinėja chem. reiškinius dirvožemyje ir tręšimo bei kt. chem. priemonių įtaką augalams) ir *biochemija* (nagrinėja chem. procesus biologiniuose reiškiniuose). Vystantis Ch. mokslui, susidarė šios savarankiškos jo šakos: bendroji ir neorganinė Ch. (nagrinėja bendruosius Ch. dėsnius, elementus ir nesudėtingus jų junginius), kompleksinių junginių Ch. (nagrinėja sudėtingesnius junginius, susidarančius iš paprastų neorganinių junginių), organinė Ch. (nagrinėja angliavandenilius ir jų darinius), analizinė Ch. (nagrinėja chem. medžiagų sudėties nustatymo metodus). Iš fizinės Ch. išaugo koloidų Ch. (nagrinėja dispersines medžiagas), elektrochemija (nagrinėja chem. procesus, veikiamus elektros), fotochemija (nagrinėja šviesos sukeliamas chem. reakcijas). Visos Ch. mokslo šakos glaudžiai susijusios su praktika.

Lietuvoje kai kurie chem. procesai paremti verslai žinomi labai seniai. Archeologai randa labai senos keramikos, I a. papuošalų su spalvotu emaliu. Aukštą lygį Ch. mokslas Lietuvoje pasiekė XIX a. pr., kai Vilniaus un-te Ch. katedrai vadovavo A. *Sniadeckis* (1768—1838) ir nuosavame Gedučių dvare (Pakruojo rj.) T. *Grotus* buvo įsirengęs Ch. laboratoriją. Sniadeckis kovojo už naujas, antiflogistonines idėjas Ch. moksle, sukūrė Vilniuje chemikų m-lą, kurios auklėtiniai vėliau vadovavo Ch. mokslui įvairiuose Rusijos miestuose (I. Fonbergas, R. Heimanas ir kt.) ir Čilėje (I. Domeika). Sniadeckis parašė 2 tomų Ch. vadovėlį „Chemijos pradmenys" („Początki chemii", 1800) ir stambią monografiją „Organinių būtybių teorija" („Teoria jestestw organicznych", 1804—11), sukūrė gerai įrengtą laboratoriją, kurioje atliko eksperimentinį darbą iš platinos grupės elementų išskyrimo srities. Jam priskiriamas elemento rutenio, kurį jis pavadino vestijumi, atradimo prioritetas. Sniadeckiui 1822 išėjus į pensiją, jo darbą tęsė I. Fonbergas, išleidęs techninės Ch. vadovėlį „Chemija, pritaikyta menui ir amatams" („Chemia zastosowana do sztuk i rzemiosł", t. 1—3, 1827—29). 1805 T. Grotus teisingai išaiškino vandens elektrolizę, 1818 paskelbė darbą apie šviesos ir elektros srovės chem. veikimą, vėliau nustatė pirmąjį fotochemijos dėsnį (Grotaus dėsnis). Po 1831 sukilimo caro valdžiai uždarius Vilniaus un-tą, Ch. mokslo vystymasis Lietuvoje sustojo.

1922, susikūrus Kauno un-tui, suorganizuotos neorganinės-analizinės Ch. (vedėjas prof. F. Butkevičius), organinės Ch. (ved. prof. A. Purėnas), fizinės Ch. (ved. prof. V. Čepinskis), organinės technologijos (ved. prof. J. Šimkus) ir neorganinės technologijos (ved. prof. P. Jodelė) katedros, įsteigta Ch. laboratorijų, išleista lietuvių k. vadovėlių (F. Butkevičiaus „Elementarinis kokybinis analizas", 1929, V. Ruokio „Analizinė chemija", 1922, „Organinė chemija", 1923, V. Čepinskio „Fizinė chemija", 1928—30, „Elektrochemija", 1933, K. Daukšo „Kiekybinė analizė", 1941; prof. A. Purėnas išvertė A. Holemano „Organinę chemiją", 1925). Kauno un-to profesoriai sukūrė lietuvišką Ch. terminiją. Pradėtos nagrinėti fizinės Ch. (V. Čepinskis, J. Matulis, J. Janickis), analizinės Ch. (F. Butkevičius, K. Daukšas), neorganinės technologijos (P. Jodelė ir jo mokiniai) problemos. Lietuvos burž. valdžia mažai rūpinosi Ch. mokslo vystymu.

1919—39 Vilniaus un-to gamtos-matematikos f-te veikė 4 Ch. katedros. 1940 pradėta organizuoti prie Vilniaus un-to Ch. f-tą.

Hitlerinės okupacijos metais Vilniaus ir Kauno un-tai buvo uždaryti, laboratorijos sunaikintos, pažangūs profesoriai persekiojami. 1944 prasidėjo Vilniaus ir Kauno un-tų Ch. katedrų atkūrimas. Vilniaus un-te suorganizuotas Ch. f-tas, Kauno un-to technologijos f-te —

cheminės technologijos skyrius, kuris 1947 tapo atskiru f-tu.

1964 Vilniaus un-te buvo atstovaujamos visos pagrindinės Ch. šakos su laboratorijomis. Un-tą kasmet baigia 3 specialybių chemikai (chemijos, biochemijos ir cheminės technologijos). Ch. f-te 1964 studijavo apie 400 studentų. Kauno Politechnikos in-to cheminės technologijos f-te buvo rengiami 5 specialybių inžinieriai (silikatų technologijos, neorganinių medžiagų technologijos, dirbtinio ir sintetinio pluošto technologijos, maisto produktų technologijos, visuom. maitinimo technologijos ir organizacijos), buvo daugiau kaip 600 studentų. Ch. katedros veikė Ž. ū. akademijoje, Veterinarijos akademijoje, Vilniaus Ped. in-te, Šiaulių Ped. in-te, Kauno Kūno kultūros in-te, Kauno Med. in-te.

1945, atkūrus Lietuvos TSR MA, įsteigtas *Chemijos ir cheminės technologijos institutas*. Moksl. darbas jame pradėtas nuo vietinių žaliavų tyrimo (durpės, mineralinės statybinės medžiagos, pramonės atliekos ir t. t.), vėliau pereita prie gilesnio pobūdžio moksl. darbų fizinės Ch., organinės Ch. sintezės ir organinės technologijos srityse. Ypač aktualūs elektrochemijos, galvanostegijos ir galvanotechnikos darbai. Jų tikslas — metalinių dirbinių apsauga nuo korozijos. Išplėsti Ch. kinetikos srities darbai, ypač tyrinėjant katalizinio nepatvarių junginių skilimo greitį, pasparttintai sprendžiamos ž. ū. cheminimo problemos, susijusios su naujų, augimą skatinančių junginių, mutagenų ir šiaip biologiškai aktyvių medžiagų gamyba. Atliekamas nemažas stiklo struktūros, polimerų bei plastinių masių ir vidaus vandenų tyrimo darbas, vystoma lietuviška Ch. terminija (K. Daukšo „Chemijos žodynas", 1960). Plečiasi moksl. darbas ir Lietuvos TSR aukštosiose m-lose. Vilniaus un-to chemijos f-te ryškėja kelios moksl. darbo kryptys: biologiškai aktyvių junginių sintezė, analizinė Ch., vietinių žaliavų (durpių, dolomitų) tyrimas ir kt. Prie f-to įkurta Mokslinė-tiriamoji vaistų sintezės laboratorija. Chemijos f-te parengta ir išleista originalių vadovėlių (J. Matulio „Koloidų chemija", 1947, „Fizinės chemijos praktikos darbai", 1948; K. Daukšo „Chemijos pagrindai", 1948; „Neorganinė chemija", 1950, ir kt.). Kauno Politechnikos in-to chem. technologijos f-te tiriamos politioninės rūgštys (vadovas prof. J. Janickis) ir elektrocheminis metalų nusodinimas, susidarė grupė organikų sintetikų (vadovavo prof. A. Purėnas), sintezuojami biologiškai aktyvūs junginiai, tiriamas vietinių žaliavų (durpių, mineralinių stat. medžiagų), pieno ir maisto produktų perdirbimas, išleista originalių vadovėlių: J. Bernatonio (d. 2 su J. Venskevičiumi) „Bendroji maisto produktų technologija" (1962—1963), J. Janickio „Fizinė chemija" (1963), V. Jasiukevičiaus, J. Kapačiausko, A. Lasio, M. Martynaičio ir V. Sližio „Bendroji silikatų technologija" (1963). Reikšmingą darbą, susijusį su ž. ū. chemizavimu, atlieka Ž. ū. akademijos Ch. katedros. Grupė chemikų dirba moksl. darbą Vilniaus Stat. medžiagų in-te ir Statybos ir archit-ros in-te, tiria vietinių miner. žaliavų perdirbimą į stat. medžiagas, daug chemikų dirba chem. pramonės gigantuose Kėdainiuose, Jonavoje, Kaune. Pokario metais septyniems Lietuvos aukštųjų m-lų chemikams suteiktas profesoriaus vardas, apie 100 chemikų apgynė mokslų kandidato disertacijas.

„CHÈMIJA IR CHÈMINĖ TECHNOLÒGIJA" — tarybinis tęstinis chemijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1961 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1964 išėjo 5 t.

CHÈMIJOS IR CHÈMINĖS TECHNOLÒGIJOS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos institutas,— mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1941 (atkurtas 1945). Turi 5 sektorius ir 1 laboratoriją. Fiz. chemijos sektorius nagrinėja procesus, vykstančius, elektrolitiškai išskiriant metalus iš vandens tirpalų. Tiriama procesų teorija, ieškoma būdų tobulesnėms metalinėms dangoms gauti, juodųjų metalų apsaugai nuo korozijos pagerinti. Sektorius koordinuoja šios srities darbus TSRS mastu. Akad. J. Matuliui vadovaujant, sukurta nauja chromavimo proceso teorija, apibendrinti blizgančių dangų susiformavimo dėsningumai, išryškinti kiti teoriniai teiginiai. Sektoriaus bendradarbiams už naujus elektrolitus blizgančioms alavo, nikelio, vario dangoms gauti bei naują galvanoplastinį metodą detalėms gaminti pripažintos išradėjų teisės. Neorganinės chemijos sektorius tiria neorganinių deguonies junginių katalizinį ir savaiminį skilimą vandens tirpaluose bei procesus, vykstančius, chemiškai formuojant metalines dangas. Sektoriaus bendradarbiams už naują nitrono pluošto dažymo būdą bei naujus analizės metodus pripažintos išradėjų teisės. Silikatų chemijos sektorius nagrinėja stiklo struktūros ir savybių priklausomumą nuo jo sudėties, siekia pagaminti naujas, tobulesnes stiklo rūšis ir plonas stiklo plėveles metalams apsaugoti nuo korozijos. Organinės chemijos sektorius ieško būdų naujoms biologiškai aktyvioms medžiagoms gauti. Organinės technologijos sektorius tiria polimerų struktūros ir fizinių-cheminių savybių kitimą priklausomai nuo jų perdirbimo bei kitų faktorių. Sektorius pasiūlė naują metodą fluoro polimerams gaminti ir būdą šilkinių audinių glamžomumui sumažinti. Už tai sektoriaus bendradarbiai gavo išradėjų teises. Nutekamųjų vandenų laboratorija nagrinėja Lietuvos TSR vandens baseinų užteršimą pram. gamybos atliekomis ir ieško būdų šiam užteršimui sumažinti bei atliekoms racionaliai panaudoti. In-tas įsikūręs naujai pastatytuose rūmuose, turi gerai įrengtą bazę, aprūpintas moderniausia aparatūra. Iki 1956 in-to direktorius buvo prof. K. Daukšas, nuo 1956 akad. prof. dr. J. Matulis.

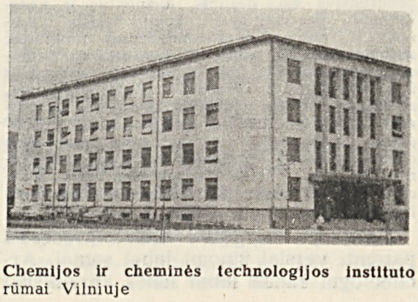

Chemijos ir cheminės technologijos instituto rūmai Vilniuje

CHÈMIJOS PRĀMONĖ. Lietuvoje Ch. p. pradėjo vystytis XIX a. pab. Pagrindinė jos produkcija buvo dažai ir lakai, įv. druskos, rūgštys, vaistai, kosmetikos prekės. Daugumas Ch. p. įmonių buvo smulkios, jose dirbo po keletą darbininkų. Pirmosios didesnės įmonės buvo Klaipėdos superfosfato f-kas „Union", kurį 1875 pastatė Vokietijos kapitalistai (ž. *Mineralinės trąšos*), o t. p. Vokietijos kapitalistams priklausę Vilniaus ir Klaipėdos degiųjų dujų f-kai (ž. *Gazifikacija*). Juose dirbo daugiau kaip po 20 darbininkų. 24 darbininkai dirbo Aronsono ir Mazelio chem. g-loje Vilniuje (įst. 1893). Ši įmonė gamino įv. rūgštis, druskas, kosmetikos reikmenis; jos metinės produkcijos vertė buvo apie 70 000 rublių. 1908 dab. Lietuvos TSR teritorijoje (be Klaipėdos kr.) veikė 28 Ch. p. įmonės, kuriose dirbo 220 darbininkų. Jos gamino apie 1,4% visos pram. produkcijos (apie 365 000 rb per metus). Klaipėdos krašte 1907 veikė 11 Ch. p. įmonių su 229 darbininkais. Jų metinės produkcijos vertė buvo apie 380 000 rb.

Burž. Lietuvoje Ch. p. dėl vietinių žaliavų stokos, siauros vidaus rinkos, menkos kapitalo koncentracijos negalėjo vystytis. Svarbiausia Ch. p. šaka ir toliau liko buitinės chemijos dirbinių gamyba. 1938 Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) veikė 38 buitinės Ch. p. įmonės (neskaitant degtukų, muilo ir gumos f-kų), kuriose dirbo 467 darbininkai. Tik šešiose įmonėse darbininkų buvo po 50 ir daugiau. Be buitinės Ch. p. įmonių, Klaipėdoje veikė superfosfato f-kas (1937 — 156 darbininkai), Kaune — du *gumos* f-kai: „Inkaras" nuo 1933 ir „Guma" nuo 1938 (1940.I juose dirbo 784 darbininkai). Alytuje ir keliose kaimo vietovėse buvo primityviai varomas terpentinas. Vilniuje veikė Vokietijos kapitalistams priklausęs nedidelis f-kas, iš presavimo miltelių gaminęs radijo detales.

Pirmaisiais taryb. metais Lietuvos TSR Ch. p. irgi vystėsi lėtai. Ji gamino daugiausia buitinės paskirties produkciją. Tuoj po D. Tėvynės karo buvo atstatytas gumos f-kas „Inkaras", vėliau perorganizuotas į gumos dirbinių kom-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 304

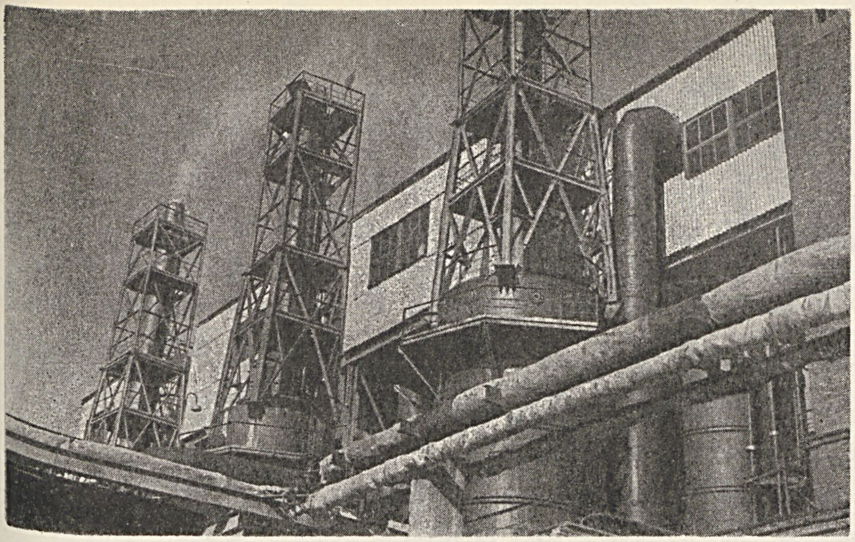

Chemijos pramonė. Kėdainių chemijos kombinato sieros rūgšties gamybos III linija

binatą, kuriame, be guminės avalynės, pradėta gaminti ir kai kuriuos techninės gumos dirbinius. Kaune išplėstas buitinės chemijos f-kas „Chemikas" (ž. *Dažai*). Be to, buitinės chemijos dirbinius (dažus ir lakus, tirpiklius, klijus, rašalą, valymo ir skalbimo miltelius, avalynės kremą ir kt.) iki 1960 gamino apie 20 verslinės kooperacijos artelių. Taryb. metais sparčiau buvo vystoma miško chemijos pramonė, ypač terpentino ir kanifolijos gamyba (1939 Lietuvoje pagaminta 35 t terpentino ir 152 t kanifolijos, 1961 — 478 t terpentino ir 1145 t kanifolijos; ž. *Sakai*).

Naujas Ch. p. vystymo etapas prasidėjo po TSKP CK 1958 gegužės Plenumo, kuriame buvo numatytos konkrečios priemonės kurti šiuolaikinei Ch. p. visoje Tarybų Sąjungoje. Remiantis Plenumo nutarimu, buvo organizuota Lietuvos TSR LŪT Chemijos pramonės v-ba ir imta sparčiais tempais statyti 4 dideles Ch. p. įmones: Kėdainių chemijos kombinatą, kuriame numatyta gaminti superfosfatą, amofosą, aliuminio fluoridą, ir Jonavos azotinių trąšų g-lą, kurioje numatyta gaminti amoniaką, karbamidą, karbamido dervas, metanolį, polivinilacetatinę emulsiją (ž. *Mineralinės trąšos*); Vilniaus *plastmasių* g-lą, kurioje numatyta gaminti įv. lietus ir presuotus plastmasinius dirbinius; Kauno *dirbtinio pluošto* g-lą, kurioje numatyta gaminti diacetatinį ir triacetatinį šilką. Vilniaus plastmasių g-la pirmąją produkciją davė 1961, Kėdainių chemijos kombinatas 1963, Kauno dirbtinio pluošto g-la ir Jonavos azotinių trąšų g-la 1965.

Be šių įmonių, statomi ir kiti chemijos f-kai, rekonstruojami bei plečiami esantieji. 1960 Liaudies ūkio tarybai perduotos verslinės kooperacijos artelės; didesniosios iš jų („Švyturys", „Gintaras" Vilniuje, „Spindulys" Jašiūnuose ir kitos) perorganizuotos į chemijos f-kus. Sujungus kelias arteles, Kaune įsteigta buitinės chemijos g-la. 1963 pab. paleista Šiaulių padangų remonto įmonė. Prie Vilniaus (Gariūnuose) pastatyta eksperimentinė polimerinių medžiagų g-la, gaminanti reliną. Kaišiadoryse pastatytas naujas klijų f-kas, 5 kartus galingesnis už anksčiau veikusį, Kaune — „Inkaro" kombinato techninės gumos dirbinių cechas bei 10 000 t metinio pajėgumo lakų ir dažų cechas „Chemiko" f-ke. 1965 LŪT Ch. p. v-bai priklausė 13 įmonių (be Kaliningrado sr.). 1960—1964 Ch. p. produkcija padidėjo apie 3 kartus. Žymiai išplėstas produkcijos asortimentas. Lietuvos TSR Ch. p. gamina miner. trąšas, sintetines dervas, polistirolines plyteles grindims bei sienoms, polietileninius vamzdžius ir plėveles, plastmasinius indus ir tarą, cinko baltalus, emales, dažus, lakus, reliną, skalbimo priemones, vaistus („Švyturys") ir kt. Projektuojamos naujos didelės Ch. p. įmonės: naftos perdirbimo įmonė, mažatonažinių dažų ir lakų g-la, sudėtingos organinės sintezės g-la.

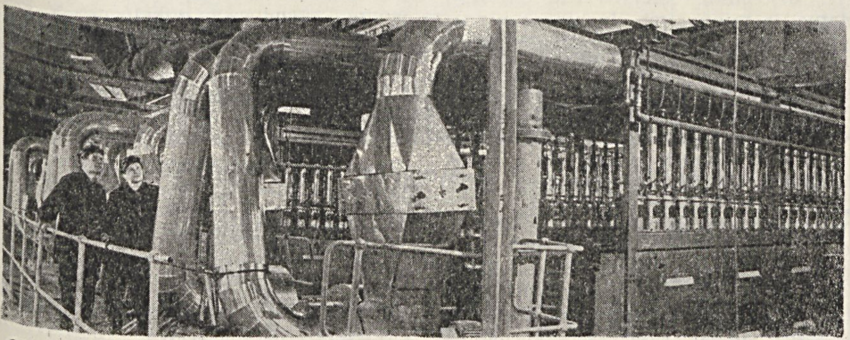

Chemijos pramonė. Kauno dirbtinio pluošto g-los triacetato verpimo cechas

CHIĒNAS Menašas [g. 1922.VI.17 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Nuo 1938 LKJS narys. 1939 LKJS Šiaulių miesto k-to sekretorius. Už rev. veiklą buvo kalinamas. 1941—1943 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1942 TSKP narys. 1944—1961 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1961 „Sovetskaja Litva" redakcijos atsakingasis sekretorius. Vienas dokumentinės apybraižos „Vanagai iš anapus" (1960) autorių.

CHILÌNSKIS Samuelis Boguslavas [apie 1634 Šventežeryje — 1668 Londone] — lietuvių raštijos darbuotojas. Mokėsi veikiausiai Kėdainių reformatų m-loje. 1654—57 studijavo teologiją Franekerio akademijoje (Olandija), 1657—59 — Oksforde (Anglija). Išvertė į liet. kalbą bibliją ir 1660 pradėjo ją spausdinti Londone. Todėl šis biblijos vertimas dar vadinamas „Londono biblija". Bažnytinė vyresnybė dėl kai kurių klaidų Ch. vertimu buvo nepatenkinta ir 1662 jo spausdinimą sulaikė. Vertime yra Kėdainių tarmės ypatybių. Nebaigtos spausdinti „Londono biblijos" buvo išlikę 3 egz.: Peterburgo Dvasinėje akademijoje, Berlyne ir Londono Britų muziejuje. 1932 Britų muziejus įsigijo Ch.

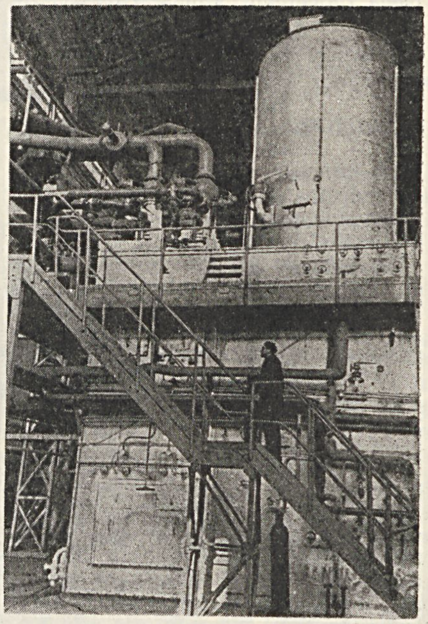

Chemijos pramonė. Jonavos azotinių trąšų g-los oro skaidymo blokas

„Naujojo testamento" vertimo rankraštį, kurį 1958 išspausdino Poznanės Mokslo bičiulių d-ja.

Lit.: H. Reinhold, Die sogenannte Chylinskische Bibelübersetzung.—„Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 4, 1899; S. Kot, Geneza i tło historyczne Biblii litewskiej Chylińskiego.— Biblia litewska Chylińskiego (Nowy testament), t. 2, Poznań, 1958.

CHÌLKINAS Michailas [iki 1923 **Frakeris** Jakovas; g. 1905.XII.25 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius. Kilęs iš darbininkų. 1920—1922 mokėsi Ukmergės žydų g-joje, dirbo sąskaitininku. 1921 pr. priimtas į LKJS, priklausė gimnazistų kuopelei. 1922—23 LKJS Ukmergės miesto k-to ir parajonio k-to sekretorius. Dirbo „Kultur-lygos" org-joje, dalyvavo seimo rinkimų ir miesto savivaldybės rinkimų kampanijose. Gresiant areštui, 1923 rudenį pasiųstas mokytis į TSRS. 1923—25 mokėsi Maskvoje, Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Dėl ligos jo nebaigęs, dirbo ir gydėsi Sočyje, nuo 1927 dirbo viename Maskvos f-ke. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1929—33 mokėsi Žukovskio karo akademijoje (Maskvoje). Ją baigęs, dirbo inžinieriumi. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1937). Paleistas nuo 1947 dirbo inžinieriumi Aleksandrove (Vladimiro sr.), 1948—49 Lentvaryje („Kaitros" f-ko statyboje), 1950—1955 Taškento srityje. 1955 reabilituotas. Nuo 1956 inžinierius Maskvoje.

CHINESÀITĖ Liuba [g. 1908 Židikuose — 1933.XI.14 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė mezgėja. LKJS narė nuo 1924. Už kom. lit-ros laikymą buvo suimta, kankinama. 1929 Marijampolės apygardos teismas nuteisė 3 metus kalėti. Buvo kalinama Ukmergėje, Kaune. Kalėjime susirgo džiova. Fašistai jai siūlė paduoti malonės prašymą, bet ligonė atsisakė. Paleista sveikatos pataisyti, 1932 pabėgo į TSRS, ten gydėsi, bet nepasveiko.

CHIRÙRGIJA [gr. *cheir* — ranka + *ergon* — darbas] — medicinos mokslo šaka, tirianti mechaninių bei operacinių intervencijų būdus ligoniams gydyti. XV a. Lietuvoje, kaip ir V. Europoje, Ch. vertėsi barzdaskučiai (ž. *Barzdaskučių cechas*), tačiau 1552 buvo patvirtinti chirurgų cecho — chirurgų brolijos (Fraternitas chirurgorum Vilnensium) — įstatai. 1721 chirurgai atsiskyrė nuo barzdaskučių. Jų cecho nariais XVIII a. antrojoje pusėje būdavo net žymūs profesoriai. 1803 Vyriausiąją m-lą perorganizavus į un-tą, buvo įkurtas medicinos f-tas, kuriame dirbti iš užsienio atvyko chirurgas J. Briotė. Briotė dėstė praktinę Ch. ir darė operacijas, o 1809 įsteigė chirurginę kliniką. Nuo 1811 jo vietą užėmė iš užsienio grįžęs vilnietis J. Niškovskis. Nuo 1817 Vilniaus un-to Ch. katedrai vadovavo V. Pelikanas, nuo 1825 chirurgiją dėstė M. Galenzovskis ir K. Porcijanka. Netrukus išaugo ir vietinių chirurgų: M. Sulima, J. Jankauskas, F. Derškus, J. Kulieša, K. Boncevičius, K. Vilkas. Caro valdžiai 1832 Vilniaus un-tą uždarius, veikė Medicinos-chirurgijos akademija, kurioje dirbo V. Pelikanas. Kai 1842 buvo uždaryta ir akademija, daug žymesnių chirurgų išvyko į kitus miestus, bet vis dėlto Vilniuje Ch. židinys išliko. N. Pirogovui 1846 Peterburge pavartojus eterio narkozę, J. Lechavičius pradėjo 1847.II.23 ją taikyti Vilniuje. XIX a. viduryje įsikūrė pirmosios valst. ligoninės Kaune (1843), Šiauliuose (1852), Panevėžyje, Raseiniuose, Ukmergėje (1852) — tai padėjo chirurgijai sparčiau vystytis.

1922 Kaune buvo įkurtas un-tas su medicinos f-tu. Ch. katedrai vadovauti iš užsienio atvyko H. Boitas, nuo 1926 jai vadovavo A. Hagentornas. Ch. klinikoje pradėjo dirbti chirurgai V. Kuzma, J. Čeponis, vėliau B. Stukas, J. Jaržemskas, S. Kudirka, K. Katilius. Atkūrus Lietuvoje tarybinę santvarką, 1940 Kauno un-to Ch. katedrai pradėjo vadovauti V. Kuzma. Jis ėmė uoliai rengti naujus chirurgus, kurių labai trūko (Lietuvoje tuo metu tebuvo 37 chirurgai). Po D. Tėvynės karo Vilniaus un-to medicinos f-te ir Kauno Medicinos in-te įsteigta po 3 chirurgijos katedras, kurios parengė nemaža kvalifikuotų chirurgų: 1950 respublikoje jų buvo 123, o 1962 — jau 370. Ligoninių chirurginiai skyriai taip pat sparčiai specializavosi: išaugo urologiniai, traumatologiniai, ortopediniai, neurochirurginiai, torakaliniai skyriai. Chirurginiai skyriai susikūrė ne tik rajonų centruose, bet ir daugelio apylinkių ligoninėse. Tarybų Lietuvos chirurgai vieni iš pirmųjų Tarybų Sąjungoje pradėjo taikyti ilgalaikę elektrinę širdies stimuliaciją. Nuo 1958 daromos širdies operacijos įgytų ir įgimtų širdies ydų atvejais. Nuo 1963 operacijose sėkmingai pritaikomos dirbtinės kraujagyslės iš lavsano. Nuo tų pat metų veikia dirbtinio inksto laboratorija, padėjusi išgelbėti nuo mirties ne vieną ligonį.

VETERINARIJOS Ch. pradininkas Lietuvoje buvo prof. J. Žemaitis. Nuo 1938 iki savo mirties (1956) jis vadovavo Ch. katedrai Lietuvos Veterinarijos akademijoje. Po jo katedrai ėmė vadovauti doc. T. Šniukšta. Taryb. santvarkos metais respublikoje veterinarijos Ch. ėmė dominuoti tarp kitų klinikinių vet. disciplinų. Įsteigus vet. chirurgų etatus, ir rajonų vet. ligoninėse pradėtos daryti sudėtingos vidaus organų operacijos stambiesiems gyvuliams. Vet. akademijos Ch. katedros vyr. laborantas A. Jurevičius tokiems gyvuliams fiksuoti sukonstravo automatinį operacinį stalą, kuris naudojamas ne tik TSRS, bet ir užsienyje.

CHLAPÕVSKIS (Chłapowski) Dezideras [1788.V.23—1879.V.26] — vienas 1831 sukilimo vadų Lietuvoje, Lenkijos generolas. Kilęs iš Poznanės dvarininkų. 1805 baigė Berlyno Artilerijos akademiją. 1806—13 dalyvavo lenkų kariuomenės žygiuose, tame tarpe Napoleono kariuose. 1830 aktyviai dalyvavo sukilime Lenkijoje, netrukus buvo pasiųstas į Lietuvą. 1831.V.23 sumušė gen. Lindeno dalinį, 1831.V.30 paėmė Lydą, o VI.2 persikėlęs per Merkį ties Varėna, susijungė su Trakų aps. sukilėlių būriais. Atvykus gen. A. Gelgaudui į Lietuvą, buvo pavestas jo valdžiai. VI.10 Kėdainiuose įtikino Gelgaudą pulti Vilnių. Po pralaimėtų kautynių Panerių kalnuose dengė atsitraukiančią sukilėlių kariuomenę. VII.13 perėjo Prūsijos sieną ir buvo internuotas. Grįžęs iš nelaisvės, gyveno savo dvaruose.

CHLEVÌCKAS Jurgis [g. 1925.V.20 Šalniškėje (Kapsuko rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1947 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1947—57 dirbo agronomu taryb. ūkiuose. Nuo 1957 Gražionių taryb. ūkio (Radviliškio rj.) direktorius. Tas ūkis, pritaikius daug mokslo naujovių, tapo vienu geriausių taryb. ūkių respublikoje.

CHLIVÌCKAS Juozas [g. 1919.V.8 Pakruojyje] — rašytojas, žurnalistas. Kilęs iš darbininkų. 1935 užmezgė ryšius su LKP, įsijungė į rev. veiklą. 1937—39 buvo kalinamas Raseinių, Kauno ir Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimuose. Nuo 1936 bendradarbiavo pažangiojoje spaudoje. 1940—41 dirbo „Tiesos" redakcijoje. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. Pokario metais dirbo žurnalisto darbą. 1949 su J. Gustaičiu parašė pjesę „Obelys žydės" (1949 past. Klaipėdos ir Vilniaus teatruose), kurioje pavaizdavo kolūkinio gyvenimo pradžią Lietuvoje, įnirtingą klasių kovą kaime. 1957 Klaipėdos teatras pastatė Ch. pjesę „Neramios širdys", kurioje parodyta darbo žmonių rev. kova burž. Lietuvoje. 1958 išleido satyr. pjesę „Žmogus nori gyventi". Taryb. periodikoje Ch. yra išspausdinęs publicistinių straipsnių, grož. apybraižų, apsakymų, feljetonų iš nūdienio darbo žmonių gyvenimo, išvertęs į liet. kalbą taryb. rašytojų pjesių (V. Kaverino „Du kapitonai", D. Ugriumovo „Lagaminas su etiketėmis", V. Rozovo „Kelyje" ir kt.).

CHLOMÀUSKAS Eduardas [g. 1927.I.8 Kaune] — inžinierius architektas. 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba Miestų statybos projektavimo in-te. Suprojektavo Miestų statybos projektavimo in-to rūmus, su J. Kriukeliu ir Z. Liandzbergiu — Sporto rūmus, su Z. Liandzbergiu — klinikinę ligoninę, respublikinę ligoninę ir polikliniką Vilniuje, vaikų sanatoriją Valkininkuose, ir kt.

CHMIELÈVSKIS Česlovas [1867.VII.20 Tiumenėje — 1921.V.25 Panevėžyje] —

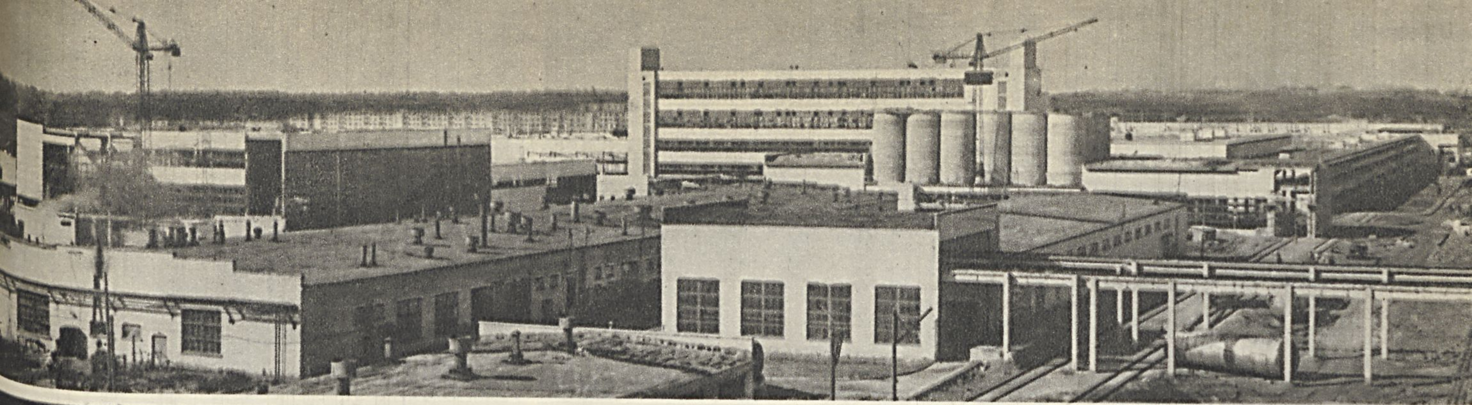

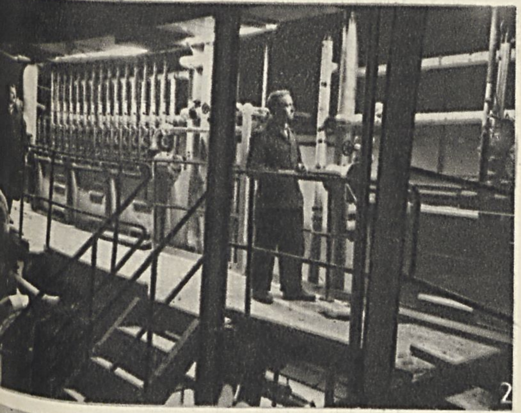

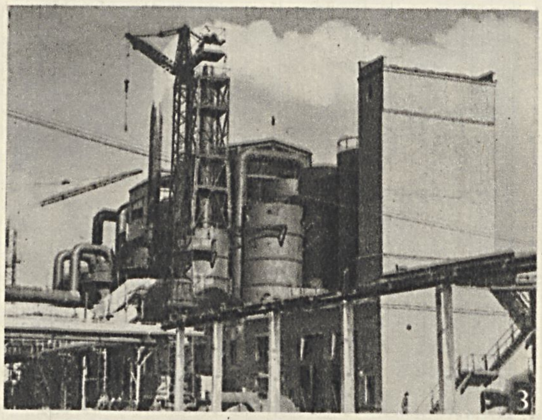

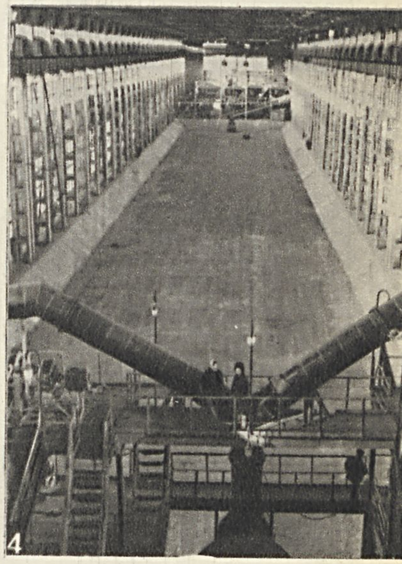

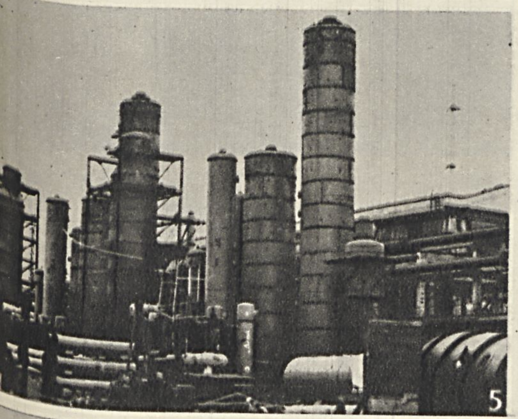

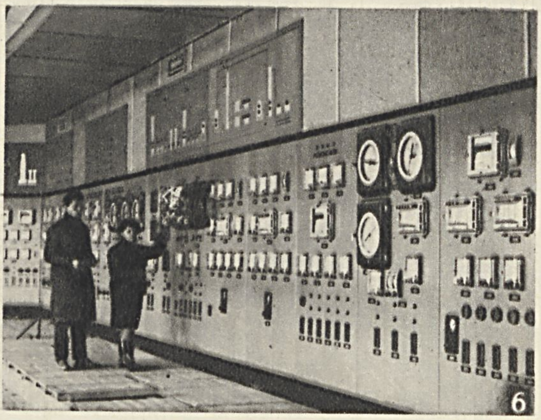

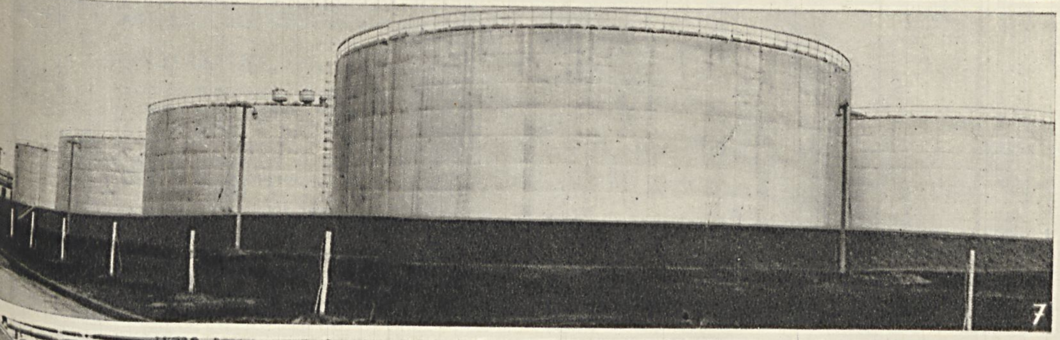

CHEMIJOS PRAMONĖ

1. Kauno dirbtinio pluošto g-la
2. Kauno dirbtinio pluošto g-los triacetato cechas
3. Kėdainių chemijos kombinatas
4. Kėdainių chemijos kombinato superfosfato cechas
5. Jonavos azotinių trąšų g-la
6. Jonavos azotinių trąšų g-los valdymo pultas
7. Jonavos azotinių trąšų g-los produkcijos laikymo rezervuarai
8. Vilniaus plastmasių gamyklos cechas
9. Vilniaus plastmasių gamykloje pagaminti polietileniniai vamzdžiai
10. Vilniaus plastmasių g-los štampavimo cechas

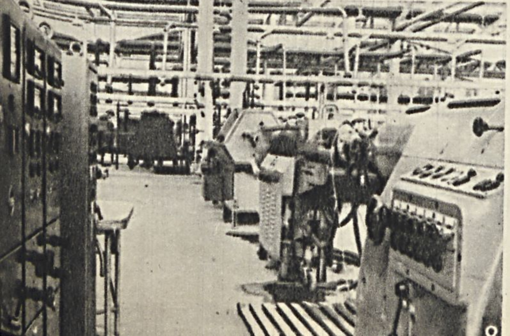

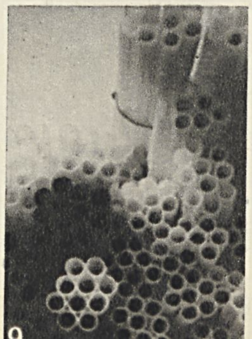

1

2

3

4

5

6

7

8

PETRAS CVIRKA

1. Vilkijos progimnazijos mokinys. **2.** Tėviškė. **3.** 1937 metais. **4.** Paminklas Vilniuje (skulpt. J. Mikėnas). **5.** Lietuvos Liaudies Seimo delegatas Maskvoje 1940. **6.** Su žmona Marija Cvirkiene. **7.** „Janka Kupala ir Petras Cvirka" (dail. L. Surgailis). **8.** D. Tėvynės karo metais Maskvoje. **9.** 1946 metais. **10.** Memorialinis muziejus Kaune. **11.** Antkapis Vilniaus Rasų kapinėse (skulpt. J. Kėdainis)

9

10

11

geologas. 1897 įstojo į Karaliaučiaus un-tą, kurį baigęs atvyko į Panevėžį. Studijavo Lietuvos gamtą, surinko didelę paleontologinę kolekciją iš juros sistemos atodangų Papilėje. 1900 aprašė vėžiagyvių atstovus (*Laperditia* genties), rastus siluro nuosėdose Kauno gubernijoje, Vakarų bei Rytų Prūsijoje. 1909 kartu su Rygos un-to profesoriumi V. Dosu apibūdino š. Lietuvos galinių morenų grandinę.

CHMIELIÁUSKAS Alfonsas [g. 1897.II.20 Kašiabaryje (Panevėžio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1918.XII įstojo į Raudonosios gvardijos būrį Panevėžyje, kovėsi prieš interventus. 1919.VII pateko į nelaisvę, buvo Kauno belaisvių stovykloje. 1920 pr. iš stovyklos paleistas. 1927—28 kalintas Varnių konc. stovykloje. 1944—50 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Panevėžio rajone. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1954 pensininkas.

CHMIĒLIS Jonas [1899.VII.20 Zibaluose (Širvintų rj.) — 1944.VI Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1921 atvyko į Vilnių. Nuo 1925 aktyvus odos pramonės darbininkų profs-gos veikėjas. Nuo 1927 V. Baltarusijos KP (VBKP) narys. Dalyvavo PPS-levicos (Lenkijos Socialistų partijos-kairiosios) veikloje. 1930 Darbininkų ir valstiečių kairiojo sparno kandidatas į Lenkijos seimo atstovus. 1931 VBKP Vilniaus miesto Naujamiesčio rj. k-to sekretorius. 1932.IV įkalintas Lukiškių kalėjime, bet dėl įrodymų stokos 1932.XII paleistas. 1935 vėl įkalintas, vėliau dar buvo kelis kartus suimtas. 1936.IV ištremtas į Kartuzų Berezos konc. stovyklą, iš kurios 1938.VII paleistas. 1940 dirbo „Viktorijos" avalynės f-ke. Hitlerinės okupacijos metais dalyvavo antifaš. judėjime, nuo 1943 priklausė VKP(b) pogr. org-jai. 1944 gestapo suimtas ir nužudytas.

CHODAKÒVSKIS Georgijus [g. 1901. III.14 Suvalkuose] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų kandidatas (1962). 1925 baigė Rostovo un-tą. Iki 1942 dirbo gydytoju Tarybų Sąjungoje. 1942—45 Raudonojoje Armijoje. 1946—52 Vilniuje Dermatologijos-venerologijos in-to skyriaus vedėjas. Nuo 1952 odos ir veneros ligų dispanserio vyriausiojo gydytojo pavaduotojas. „Chodakovskio skysčio" seborėjai gydyti autorius (1959). Davė kelis racionalizacinius pasiūlymus odos susirgimams gydyti. Paskelbė moksl. straipsnių apie odos ligas.

CHODKĒVIČIUS Grigalius [apie 1505—1572.XI.9] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) politinis veikėjas. Nuo 1544 iki mirties ėjo aukštas valst. pareigas — buvo Lietuvos pakamariu, Kauno seniūnu, Kijevo vaivada, Trakų ir Vilniaus kaštelionu, Lietuvos kiemo etmonu, Žemaitijos seniūnu, Lietuvos didžiuoju etmonu. Gynė Lietuvos feodalų interesus ukrainiečių žemėse. Kariavo prieš totorius Podolėje ir prieš Rusų valstybę ties Ulos upe (1564), kišosi į Rusų valstybės vidaus reikalus. Gynė Lietuvos savarankiškumą. Buvo Lietuvos unijos su Lenkija priešas. Globojo atvykusius iš Maskvos į LDK pirmuosius spaustuvininkus J. Fiodorovą ir P. Mstislavecą. Sėkmingai kariavo su švedais Livonijoje. 1564 lotyniškai išleido LDK kar. įstatymus (*etmonų artikulus*).

CHODKĒVIČIUS Jonas Jeronimas [apie 1525—1579 Vilniuje] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis veikėjas. Nuo 1559 iki mirties ėjo aukštas valst. pareigas — buvo Lietuvos stalininku, Žemaitijos seniūnu, didžiuoju Lietuvos maršalka, Vilniaus kaštelionu, Livonijos etmonu. Vaidino didelį vaidmenį Liublino unijos sudarymo metu. Reikalavo grąžinti Lietuvai atimtąsias žemes (Volinę ir Podolę), stengėsi teisiškai išlaikyti Lietuvos lygybę su Lenkija ir prieš lenkų feodalų projektus kėlė savo pasiūlymus, dėl kurių kelias savaites vyko karšti ginčai. Bendrame susirinkime Ch. kreipėsi į karalių Žygimantą Augustą ilga kalba, kuri sujaudino ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos delegaciją Liublino seime. Savo kalboje Ch. priminė tuos Liublino unijos punktus, su kuriais Lietuvos atstovai nesutikę, bet, karaliaus įsakyti, „su širdies skausmu" turėję nusileisti.

CHODKĒVIČIUS Jonas Karolis [1560—1621 Chotine (Ukraina)] — Žečpospolitos kariuomenės vadas. Mokėsi Vilniaus Akademijoje ir užsienyje. Gynė lietuvių ir lenkų feodalų interesus ukrainiečių ir baltarusių žemėse. 1600—01 drauge su Lietuvos etmonu Kristupu Radvila sėkmingai vadovavo lietuvių kovoms su švedais prie Kuoknesės, Turaidos, Siguldos, Cesių ir Rygos. 1604 sumušė švedus ties Veisenšteinu. 1605 su 4000 karių sumušė 14 000 švedų, vokiečių, prancūzų jungtinę kariuomenę ir laimėjo kautynes ties Kirchholmu, arba Salaspiliu (15 km nuo Rygos). Būdamas Žemaitijos seniūnu, 1614 Kražiuose įkūrė jėzuitų kolegiją ir m-lą Skuode. 1617—18 dalyvavo Žečpospolitos kare su Rusija. Vėliau paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu kare su turkais, 1621 vadovavo mūšiui ties Chotinu prieš 220 000 turkų, turėdamas 70 000 karių.

CHODOSÁITĖ Marija [g. 1902.X.10 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Mokydamasi g-joje, 1919 rudenį įstojo į pirmąją komjaunimo kuopelę Kaune.

1921.IV padėjo leisti (pseudonimu Novaja) LKJS CK organą žurnalą „Zaria kommunizma" („Komunizmo aušra"). Nuo 1921 Komunistų partijos narė, dirbo LKP CK techniniame aparate. Nutraukusi ryšius su savo buržuazine šeima, 1922—25 gyveno Maskvoje, 2 metus mokėsi Maskvos un-te. Baigusi fabrikinio-gamybinio apmokymo m-lą, įgijo linotipininkės specialybę. 1925 grįžusi part. darbui į Lietuvą, dirbo spaustuvėje. Buvo LKP Kauno miesto k-to narė, dirbo LKP CK moterų skyriuje. Už rev. veiklą 1926 buvo 2 kartus suimta ir kalinama. Dirbo profs-gų vienybės k-to moterų skyriuje. 1927—28 LKP CK instruktorė Klaipėdos krašte. 1928.IV Klaipėdoje suimta ir 1928.XII Kretingoje nuteista sušaudyti, bet Vyriausiasis tribunolas bausmę sumažino iki 15 metų kalėjimo. Buvo kalinama Bajorų, Kauno, Zarasų kalėjimuose. 1930. II.27 drauge su V. Vyšniauskaite, E. Greifenbergeriene ir R. Geraite, LKP CK padedamos, iš Zarasų kalėjimo pabėgo ir atvyko į Maskvą. 1930—31 Aldonos Aleksandrovič pavarde mokėsi part. m-loje. Grįžusi į Lietuvą, buvo LKP CK organizatore Panevėžio, Vilkaviškio rajonuose. 1932—34 LKP CK nutarimu dirbo Maskvoje part. m-los lietuvių sektoriaus vedėja. Bendradarbiavo „Priekale" (pseudonimai Mania, M-nė), „Balse" (kriptonimas M.). 1934.VIII Chanos Kanaitės pavarde grįžusi į Kauną, dirbo part. darbą. 1934.IX vėl suimta. TSRS ir Lietuvai keičiantis polit. kaliniais, 1935.VIII atvyko į Maskvą. Buvo part. m-los sektoriaus vedėja, paskui mokėsi šios m-los lektorių kursuose. 1938—40 Maskvoje dirbo linotipininke. Grįžusi į Kauną, 1941 buvo LKP CK sektoriaus vedėja. LKP V suvažiavimo delegatė. Prasidėjus D. Tėvynės karui, Penzoje dirbo partijos rajono k-to propagandiste. Suorganizavus Šujos mieste (Ivanovo sr.) partinių ir tarybinių darbuotojų kursus, nuo 1943.IX šių kursų mokymo dalies vedėja, vėliau direktorė. 1944.XI grįžusi į Vilnių, dirbo LKP CK sektoriaus vedėja. 1946—53 leidyklų ir poligrafijos pramonės v-bos viršininko pavaduotoja, o nuo 1953 Lietuvos TSR MT vyr. referentė. 1953 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Taryb. spaudoje paskelbė atsiminimų.

CHÒDZKA Juozas [1800.XII.6 Krivičiuose (Baltarusijos TSR) — 1881.II.21 Tbilisyje] — geodezininkas, topografas. 1820 baigė Vilniaus un-tą. Buvo filaretų d-jos narys. K. Tenerio vadovaujamas, vykdė trianguliacijos darbus Lietuvoje. Už ryšių su 1830—31 sukilimo ruošėjais palaikymą caro valdžia trianguliacijos darbams išsiuntė į Moldaviją. Nuo 1840 trianguliacijos darbus vykdė Kaukaze.

CHOINÒVSKIS Benediktas [XVI a.] — architektas. Gyveno Vilniuje, Kaune. Pagal jo projektą 1542 pradėta statyti Kauno rotušė.

CHÒLERA (*cholera asiatica*) — ūmus infekcinis susirgimas, pasireiškiąs labai stipriu viduriavimu, organizmo intoksikacija ir vandens netekimu. Jį sukelia vibrionas (*vibrio cholerae asiaticae*), kuris rastas 1883. Svarbiausias židinys — Gango upės delta. Nuo 1817 cho-

lera paplito visame pasaulyje (sukeldama pandemijas). 1817—1926 buvo 6 pandemijos. Pirmoji iš jų Lietuvos nepalietė. II pandemijos metu 1831 cholera per Afganistaną, Iraną ir Rusiją pasiekė Lietuvą ir ypač siautėjo miestuose. III pandemijos banga Lietuvą pasiekė 1848 tuo pačiu keliu. Pirmiausia ji pasirodė Šiauliuose (mirė 339 žmonės), po to paplito visoje Lietuvoje (Panevėžyje mirė 256 žmonės, Raseiniuose — 877, Žagarėje — 979 ir t. t.). Cholera dar siautė 1849, 1853 ir 1855. Kovai su ja Vilniuje ir Kaune buvo įsteigti gubernijų komitetai, miestuose įkurti choleros barakai ir anticholeriniai skyriai ligoninėse. 1848 Kaune M. Zimelovičiaus spaustuvėje buvo išspausdinta gyd. Stravinskio knygelė „Regulas dėl skarbawu žmoniu kayp sawi reyk užleykiti nuog choleras ir kayp greytey ratowoti prastoms naminioms lekarstoms jey kokio sodo pasiroditu cholera" (išvertė Ugianskis; tai pirmoji lietuviška knyga, išspausdinta Kaune). IV pandemija į Lietuvą pateko iš Lenkijos ir siautė 1866, 1867, 1870, 1871, 1873. Aukų šį kartą buvo mažiau. V pandemija pasiekė Lietuvą per Rusiją, siautė 1894 (Kauno gub. tais metais mirė 493 žmonės — 45% susirgusių), bet dėl antiepideminių priemonių neilgai tesilaikė. VI pandemija Rusiją pasiekė 1902. Lietuvoje susirgimų cholera buvo nedaug. Tarybų Sąjungoje susirgimų cholera šiuo metu nepasitaiko.

Lit.: S. Biziulevičius, V. Kutorga, Iš ligonių raidos XVIII a. pabaigoje—XX a. pradžioje.—„Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960.

CHÒLINA Olga [g. 1897.VI.16 Kozlove (dab. Mičiurinskas, Tambovo sr.)] — aktorė, Lietuvos TSR liaudies artistė (1956). Vaikystę praleido Vilniuje. Nuo 1919 studijavo teatro meną Maskvoje. 1920—1945 dirbo aktore įvairiuose TSRS teatruose. 1947—60 Lietuvos TSR rusų dramos teatro aktorė.

Vaidmenys Lietuvos TSR rusų dramos teatre: Elena, Bogajevskaja (M. Gorkio „Miesčionys", „Barbarai"), Glafira (A. Ostrovskio „Vilkai ir avys"), Liubov Jarovaja (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Ana Padolist (A. Korneičiuko „Sparnai"), Dulska (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė"), Klimanskienė (J. Griciaus „Karšta vasara"), Marfa Timofejevna (I. Turgenevo „Bajorų gūžta"), Senelė (A. Kasonos „Medžiai miršta stovėdami") ir kt.

Olga Cholina, atliekanti Marfos Timofejevnos (I. Turgenevo „Bajorų gūžta") ir Elenos (M. Gorkio „Miesčionys") vaidmenis

Lit.: М. Рольникайте, Ольга Михайловна Холина, Вильнюс, 1956.

CHOLÒPOVAS Artiomas [g. 1912.III.17 Suvieke (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1932 įsijungė į rev. judėjimą, stojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos Suvieko org-ją. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1940 Dūkšto vls. vykdomojo k-to pirmininkas, nuo 1941 pr. to paties valsčiaus partorgas. Nuo 1942.I Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Kautynėse prie Oriolo sužeistas. 1945—1946 dirbo stat. batalione. 1946—54 Dūkšto taryb. ūkio direktoriaus pavaduotojas polit. reikalams, 1954—56 kolūkio pirmininkas Dūkšto rajone. Nuo 1956 LKP Dūkšto rj. k-to instruktorius, nuo 1958 Ignalinos rj. Gubavos apyl. tarybos pirmininkas.

CHOMÌNSKIS Algirdas [1884.VI.23 Boguslave (Mažeikių rj.) — 1943.IX.7 Vilniuje] — lenkų kalbininkas, filologijos daktaras. 1896—1903 mokėsi Šiaulių g-joje. 1904—11 studijavo su pertraukomis Varšuvos, Lvovo ir Krokuvos un-tuose. 1921—22 Krokuvos un-to slavistikos asistentas. Tyrė lenkų k. tarmes. Nuo 1922 Vilniaus un-to slavų filologijos dėstytojas. 1928—33 tyrė lenkų bei lietuvių kalbų santykius Vilniaus krašte ir parengė tiems santykiams pavaizduoti lingvistinį žemėlapį.

Ršt.: Mapa obszaru językowego litewskiego w Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa, [1933].

CHÒMSKIS Romanas Marijonas [g. 1919. VII.29 Rietave] — inžinierius elektrotechnikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1953), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1948 baigė Kauno un-tą. Nuo 1948 dirba pedagoginį darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te). Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1960 automatikos ir skaičiavimo įtaisų katedros vedėjas, nuo 1961 Kauno Politechnikos instituto prorektorius mokslo reikalams, nuo 1962 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių elektrotechnikos ir elektronikos klausimais.

CHÒMSKIS Vaclovas [g. 1909.XI.4 Rietave] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1948). 1936 baigė Kauno un-tą, įgydamas matematiko ir fiziko specialybes. 1936—40 Kauno ir Rokiškio g-jose dėstė fiziką, matematiką, fiz. geografiją ir kosmografiją. 1940 pradėjo dirbti dėstytoju Vilniaus un-to geografijos katedroje. Nuo 1944 docentas, 1948—64 gamtos f-to dekanas, nuo 1952 fiz. geografijos ir kartografijos katedros vedėjas. 1946—1956 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos instituto moksl. bendradarbis; 1953—57 vadovavo MA limnologinėms ekspedicijoms. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1964 Lietuvos TSR gamtinių sąlygų ir resursų atlaso vyriausiasis redaktorius. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. straipsnių kartografijos istorijos ir limnologijos klausimais.

CHÒRAI. Pirmieji Lietuvoje daugiabalsės vokalinės muzikos atlikėjų kolektyvai — bažnytiniai Ch.— žinomi nuo krikščionybės įvedimo (XIV a. pab.— XV a. pr.). Jie giedodavo lotyniškai (vėliau ir lenkiškai) bažnytines giesmes. Pajėgesni, pvz., Vilniaus katedros, Ch. atlikdavo ir J. Haidno, V. Mocarto, L. Kerubinio, F. Šuberto, K. Veberio ir kt. kompozitorių veikalus (oratorijas, mišias ir pan.). XIX a. pab. Ch. kai kur giedodavo ir lietuviškai; jų repertuare atsirado ir pasaulietinio turinio dainų (A. Strazdo, A. Vienažindžio ir kt.). XIX a. pab.—XX a. pr. pasirodė pirmieji originalių ir harmonizuotų liaudies dainų rinkiniai: V. Kudirkos „Kanklės" (1895—99); L. Eremino „Dainos" (1902); J. Neimonto „Auksinės varpos" (1909); Vydūno „Lietuvos aidos" (1904) ir „Lietuvos varpeliai" (1909) ir kt. Lietuviškų choro dainų repertuaras ypač išsiplėtė, kai dainas pradėjo kurti ir harmonizuoti J. Naujalis, Č. Sasnauskas, M. Petrauskas, M. Čiurlionis, S. Šimkus, J. Talat-Kelpša, T. Brazys ir kt. kompozitoriai. XIX a. pab.—XX a. pr. kūrėsi ir pirmieji liet. chorai. Lietuvoje jų ypač padaugėjo apie 1904—15. Klojimuose, didesnėse valstiečių pirkiose buvo rengiami vakarai koncertai, kurių programą daugiausia atlikdavo chorai. 1899 Kaune buvo suorganizuotas „Dainos" choras, kuriam vadovavo J. Naujalis, V. Nacevičius, S. Šimkus; pastarojo diriguojamas (1913—14), choras padidėjo iki 150 asmenų ir buvo vienas pajėgiausių to meto Lietuvoje. M. Petrauskas Vilniuje 1905 įsteigė pajėgų Vilniaus lietuvių savišalpos d-jos chorą (vėlesnis vadovas J. Talat-Kelpša). Tais pat metais M. Petrauskas įkūrė „Vilniaus kanklių" d-jos chorą (vėliau dirigavo L. Vainikonis, S. Šimkus, A. Kažėnas). 1906 toms d-joms susijungus į „Kanklių" d-ją, jungtiniam „Kanklių" chorui 1907—08 vadovavo M. Čiurlionis. „Rūtos" d-jos chorui (įst. 1909) dirigavo V. Lopata, P. Adomavičius. Marijampolės chorams vadovavo J. Senkus, A. Jasenauskas, nuo 1912 — J. Bendorius, kurio diriguojamas „Gabijos" d-jos choras turėjo nemažą repertuarą ir pasiekė gana aukštą meninį lygį. Šiauliuose susikūrė „Varpo" choras, Panevėžyje „Aido", Biržuose „Lyros" ir t. t.

Ch. buvo organizuojami Peterburge, Maskvoje, JAV ir kitur gyvenančių lie-

Lietuvos TSR Valst. radijo ir televizijos k-to **choras** filharmonijos salėje (1964)

tuvių tarpe. 1894 Labdaringoji Peterburgo lietuvių ir žemaičių d-ja įkūrė pirmąjį liet. chorą, kurio dirigentu buvo Č. Sasnauskas. Kitiems liet. chorams Peterburge, be Č. Sasnausko, vadovavo P. Pranaitis, J. Zauka, M. Petrauskas, S. Šimkus, J. Talat-Kelpša, P. Adomavičius. Maskvos lietuvių savišalpos d-jos (įk. 1908) chorui dirigavo J. Bieliūnas (1912—13) ir kt. Su Maskvos lietuvių chorais aktyviai dirbo N. Martinonis, S. Šimkus, A. Vaičiūnas, V. Nacevičius. Lietuvių šelpimo d-jos, „Kanklių", „Žvaigždės", „Vilties", „Giedros" liet. chorams Rygoje (1895—1915) vadovavo J. Dryja-Visockis ir A. Kačanauskas. Liepojoje liet. chorus organizavo A. Kačanauskas, S. Kulys, A. Dvarionas, Mintaujoje — J. Gruodis, Tilžėje — Vydūnas, Suvalkuose — S. Šimkus, A. Jasenauskas, J. Neimontas, Varšuvoje — M. Čiurlionis, S. Šimkus, Odesoje — Z. Žemaitis, A. Vaičiūnas, Tbilisyje — J. Štarka, Voroneže — V. Nacevičius ir t. t. Vienas svarbiausių užsienio lietuvių chorinės dainos vystymosi centrų buvo JAV. 1894 L. Ereminas suorganizavo vieną pirmųjų JAV liet. chorų — „Lietuvių Mildos giedorių draugystę", vadovavo „Dr. V. Kudirkos giedorių draugystės", „Simano Daukanto teatrališkos draugystės", „Aido" ir kitiems liet. chorams. 1907 į JAV atvykęs M. Petrauskas organizavo darbininkų chorus, kuriems, be jo, dirigavo dar P. Bukšnaitis, S. Šimkus, A. Sodeika, A. Pocius ir kt.

Burž. Lietuvoje chorinės muzikos kultūrą toliau plėtojo S. Šimkus, J. Gruodis, J. Talat-Kelpša, A. Kačanauskas, N. Martinonis, J. Naujalis, A. Budriūnas, K. Kaveckas ir kt. dirigentai bei kompozitoriai. Jie organizavo Ch., rengė koncertus, įtraukė į muz. gyvenimą nemaža kaimo ir miesto jaunimo. Padaugėjo moksleivių, studentų, įv. org-jų chorų. Pajėgūs buvo Ž. ū. akademijos, Kauno un-to studentų, „Kauno audinių" ir kt. chorai. 1924, 1928 ir 1930 Kaune buvo suorganizuotos dainų dienos. Lenkų burž. nacionalistų okupuotame Vilniuje lietuvių g-jos chorui vadovavo A. Krutulys, lietuvių amatininkų chorui — J. Sinius.

Chorinės muzikos kultūra Lietuvoje ypač suklestėjo taryb. metais. Tarybų valdžia suteikė didžiulę paramą saviveikliniam menui. Tankus kultūros namų, klubų-skaityklų tinklas davė dideles galimybes organizuoti saviveiklos kolektyvus miestuose ir kolūkiuose. Nuolat rengiamos rajonų ir miestų meno saviveiklos apžiūros ir dainų šventės, respublikinės dainų šventės vis plačiau įtraukė darbo žmones į meno saviveiklą. Žymiai padaugėjo chorų. I respublikinėje dainų šventėje (1946) dalyvavo 189 Ch., o resp. jubiliejinėje dainų šventėje (1960) — jau 280. Labai praturtėjo Ch. repertuaras. Taryb. choro dainų, kantatų, oratorijų sukūrė J. Talat-Kelpša, J. Gruodis, J. Švedas, A. Račiūnas, A. Klenickis, A. Budriūnas, K. Kaveckas, J. Dambrauskas, J. Juzeliūnas, V. Laurušas, J. Bašinskas, E. Balsys, J. Gaižauskas, A. Belazaras, V. Baumilas, A. Bražinskas ir kt. Vilniaus miesto jaunimo choras (vadovas A. Krogertas) 1957 iškovojo sidabro medalius I taryb. jaunimo ir VI pasauliniame jaunimo ir studentų festivaliuose. Aukštą meninį lygį pasiekė iki 1962 prie filharmonijos veikęs Lietuvos TSR Valstybinis nusipelnęs choras (vadovas K. Kaveckas). Jo repertuarą sudarė ne tik liet. kompozitorių vokaliniai kūriniai, lietuvių bei kt. taryb. tautų liaudies dainos, bet ir stambūs V. Europos, rusų klasikų ir taryb. kompozitorių kūriniai (D. Šostakovičiaus oratorija „Daina apie miškus", V. Mocarto „Rekviem", L. Bethoveno IX simfonija, A. Račiūno oratorija „Tarybų Lietuva" ir kt.). Choras gastroliavo daugelyje taryb. respublikų. Didelį chorinės muzikos propagavimo,

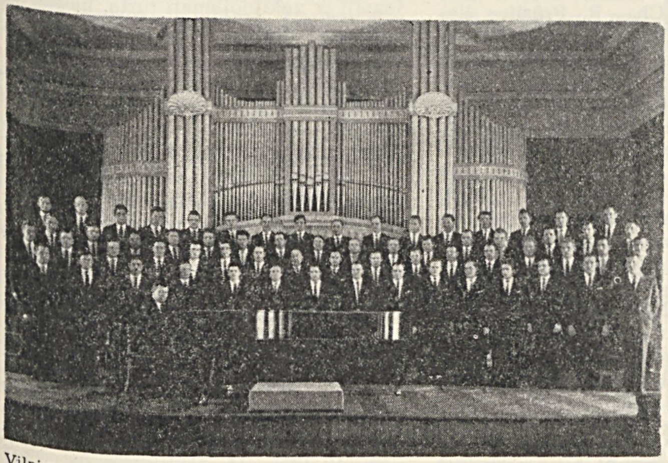

Vilniaus geležinkelininkų kultūros rūmų vyrų **choras** „Varpas" Lietuvos TSR Konservatorijos salėje (1964)

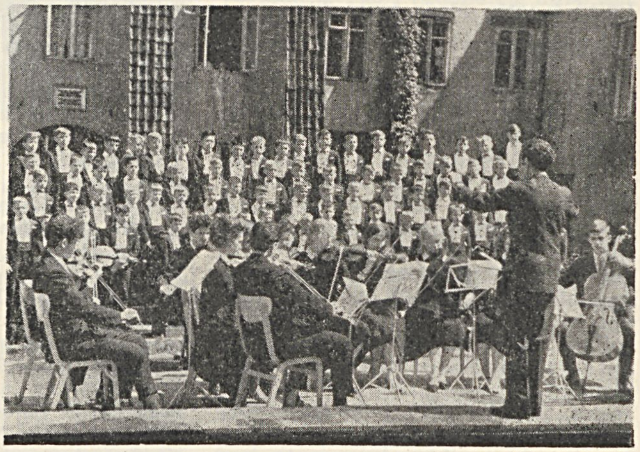

Respublikinių mokytojų namų berniukų **choras** „Ąžuoliukas" Vilniaus un-to kieme (1964)

tarybinių liet. kompozitorių naujų chorinių kūrinių populiarinimo darbą nuveikė Resp. radijo k-to vokalinis ansamblis (vadovas A. Gimžauskas), kurio repertuare buvo apie 800 vien tik lietuvių kompozitorių chorinių kūrinių. 1963 Lietuvos TSR Valst. choro ir Resp. radijo k-to vokalinio ansamblio pagrindu buvo įsteigtas Lietuvos TSR Valst. radijo ir televizijos k-to choras (vadovas L. Abarius), kuris daug prisideda prie chorinės muzikos propagavimo. Didelių laimėjimų pasiekė Vilniaus un-to nusipelnęs choras (vadovas P. Sližys), Vilniaus geležinkelininkų kultūros rūmų nusipelnęs vyrų choras „Varpas" (vadovas A. Krogertas), Kauno radijo g-los choras „Banga" (vadovas J. Šidlauskas), Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los vyrų choras „Elektronika" (vadovas P. Sližys), Kauno Politechnikos in-to nusipelnęs choras „Jaunystė" (vadovas B. Mačikėnas), Lietuvos Ž. ū. akademijos choras „Daina" (vadovas V. Pučinskas), Šiaulių švietimo darbuotojų profs-gos choras (vadovas J. Žitkevičius), Liaudies ūkio tarybos moterų ir vyrų chorai „Aidas" (vadovas J. Vanagas), Kauno pramoninės statybos projektavimo in-to vyrų choras (vadovas J. Strazdas), Vievio kultūros namų choras (vadovė A. Pulauskienė), Mažeikių kultūros namų choras (vadovas V. Urbonavičius). Aukštą meninį lygį pasiekė 1959 susikūręs Respublikinių mokytojų namų berniukų choras „Ąžuoliukas" (vadovas H. Perelšteinas). Taryb. metais respublikoje sistemingai organizuojamos chorų apžiūros ir varžybos, kurios skatina meninį chorų stiprėjimą. Respublikinių dainų švenčių metu rengiamuose konkursuose išskiriami geriausi respublikos chorai. Pirmajame respublikiniame vyrų chorų sąskrydyje Vilniuje (1963) dalyvavo 40 chorų, pirmojoje respublikinėje moksleivių dainų šventėje (1964) — 207 chorai (14 500 choristų). 1965 Tarybų Lietuvoje buvo 2500 chorų ir 100 000 choristų.

Ž. Dainų ir šokių liaudies ansambliai, Dainų šventės, Meno saviveikla.

CHOROZÉLSKIS Isakas [1901 Vilkaviškyje — 1965.VIII.26 Riazanėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1919 kovojo už Tarybų valdžią Vilkaviškyje. Nuo 1920 LKJS, o nuo 1921 Komunistų partijos narys. 1921 drauge su kitais organizavo Gegužės Pirmosios demonstraciją Vilkaviškyje. Už tai buvo kalinamas Kauno kalėjime, kur dalyvavo polit. kalinių bado streike, po to kalėjo konc. stovykloje. Tarnaudamas burž. Lietuvos kariuomenėje 1922—23, dalyvavo kom. veikloje. Grįžęs iš kariuomenės, dirbo šerininkų profs-gos v-boje sekretoriumi ir LKP Vilkaviškio rj. k-to sekretoriumi. Gresiant suėmimui, 1924 pab., LKP CK leidus, išvyko į TSRS, dirbo Dnepropetrovske. 1925—28 mokėsi Maskvoje, Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, kurį baigęs išvyko dirbti part. darbo į Lenkiją. Čia gyveno B. Goldmano pavarde ir 1928—29 dirbo V. Baltarusijos KP Gardino apyg. k-to sekretoriumi, paskui Breste, Pinske. 1929 suimtas Pinske ir nuteistas 6 metus kalėti. 1936 išėjo iš kalėjimo ir buvo ištremtas į Lietuvą, kalintas mėnesį Kauno kalėjime ir vėl ištremtas į Lenkiją. Dirbo part. darbą Bialistoke. 1937 vėl suimtas ir kalintas, po to ištremtas į Tarybų Sąjungą. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1946—57 buhalteris Riazanės srityje. 1956 reabilituotas.

CHOTIANÓVIČIUS Sergiejus [g. 1923. I.11 Vilniuje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1958). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1957—61 Elektrografijos in-to moksl. bendradarbis, laboratorijos vedėjas. Nuo 1962 Lietuvos TSR MA Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių elektrografinio vaizdo kokybės ir elektrodinių procesų kinetikos klausimais.

CHREPTÁVIČIUS Jokimas [1729.I.4—1812.III.4] — politinis veikėjas, Lietuvos kancleris, švietėjas. Mokėsi Nesvyžiuje, Vilniaus akademijoje ir Braunsberge. Lankėsi daugelyje Europos kraštų, buvo Žečpospolitos reformų šalininkas. Uždarius jėzuitų ordiną, Ch. pasiūlymu buvo įkurta Edukacinė komisija, kuriai buvo pavesti švietimo reikalams skirtieji jėzuitų turtai. Ch. daug dirbo, reformuodamas Lietuvos m-lų darbą. Savo dvaruose atleido valstiečius nuo lažo. Turėjo didelę biblioteką, gerai pažino antikinę lit-rą, kūrė eiles lotyniškai ir lenkiškai.

CHRESTOMÁTIJA [gr. *chrēstos* — naudingas + *mathein* — mokytis] — geriausių literatūros kūrinių ar mokslo veikalų bei jų ištraukų rinkinys, skirtas mokymosi tikslams ir pritaikytas mokyklos tipui. Pirmąją Ch. sudarė IV a. Eladijus, surinkęs geriausius graikų lit-ros pavyzdžius. XVIII a. Vokietijoje Ch. imta vadinti antikos klasikų kūrybos ištraukų rinkinius. Dabar Ch. labai plačiai vartojamos m-lose kaip lit-ros ir kalbos mokymo priemonė.

Pirmosios liet. Ch. — R. Prūsijos lietuviams skirtos F. Šrederio „Lietuviškos bei vokiškos skaitymo knygelės" (1865), F. Bekerio „Mažasis lietuvis" („Der kleine Litauer", 1866), K. Jakobio „Lietuviška chrestomatija mokyklai" („Litauische Chrestomatie zum Schulgebrauch", 1880). XX a. pr. išėjo E. Volterio „Lietuviška chrestomatija" (1901), P. Branduko (Tumasonio) „Nauja chrestomatija dėl lietuviškų mokslainių Amerikoje" (JAV, 2 d., 1904—06), J. Juškytės „Vaikų skaitymėliai" (1905), J. Jablonskio Ch. „Vargo mokyklai" (1916), S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatija" (1918) ir kt. Burž. Lietuvoje vidurinei ir aukštajai m-lai buvo išleista eilė chrestomatijų, J. Ambraškos, Esmaičio, M. Vasiliausko ir kt. skaitinių knygos. TSRS išėjo B. Pranskaus parengta rev. prol. lit-ros Ch. „Lietuvių literatūros chrestomatija" (d. 1, 1930). Taryb. metais leidžiami autorių kolektyvų parengti „Skaitiniai" vid. m-los jaun. klasėms ir „Literatūros chrestomatijos"— vyr. klasėms. Aukštosioms m-loms išleista Liet. kalbos ir lit-ros in-to parengta feodalizmo epochos „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija" (red. K. Korsakas ir J. Lebedys, 1957), J. Dumčiaus ir L. Valkūno „Graikų literatūros chrestomatija" (1963).

CHRÌSTBURGO TAIKÀ — sutartis, sudaryta Kryžiuočių ordino atstovų su prūsų sukilėliais Pomezanijos pilyje Christburge (dab. Dzežgonas, Lenkija, į p. nuo Elblongo) 1249.II.7, tarpininkaujant popiežiaus Inocento IV legatui. Lietuvių pergalė ties Šiauliais (1236) ir rusų ant Čiudo ežero ledo (1242) iš pagrindų sukrėtė Livonijos ordiną. Sukilo ir Kryžiuočių ordino pavergtieji prūsai, kurie 1242—49 beveik galutinai buvo išviję riterius iš savo krašto. Kaip paprastai, ordinui į pagalbą skubėjo popiežius. Jo organizuojami kryžiaus žygiai padėjo kryžiuočiams atsigauti, ir prūsai, visų pirma Pomezanijos, o iš dalies Varmijos ir Natangijos gyventojai, patyrę labai sunkius priešo smūgius, buvo priversti pasirašyti Christburgo sutartį. Sukilimo metais prūsai kovojo prieš vokiečius ne tik ginklu, bet ir diplomatinėmis priemonėmis. Iš sutarties preambulės matyti, kad tarp Kryžiuočių ordino ir prūsų atstovų, esą, sutikusių po ilgų liaudies kovų priimti krikščionybę ir pripažinti riterių valdžią, yra „didelių prieštaravimų", kurie atsirado todėl, kad riteriai paverginėjo net apsikrikštijusius prūsus. Sutartyje konstatuojama, kad riteriai, pažeidę popiežiaus kurijos suteiktas prūsams teises, engė juos ir tuo būdu sukėlė jų neapykantą kryžiuočiams. Popiežiaus kurija visada rūpinosi kelti savo autoritetą ir „krikščioniškosios misijos" idėją Rytuose, todėl ir sutarties įžangoje sakoma, kad popiežius „suteikia" priėmusiems krikščionybę prūsams „laisvę". Pagal tą „laisvę" žemę parduoti galima tik ištikimiausiems ordino šalininkams, o kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, nesant giminių, perleisti ordinui.

Sutartyje rašoma ir apie apsikrikštijusių prūsų teisę būti dvasininkais. Vienas sutarties straipsnis leidžia kilmingos giminės apsikrikštijusius prūsus „apjuosti riterio diržu". Sutartyje pamedėnai pasižada nuo 1249.II.7 iki tų pat metų vasaros pastatyti 13 bažnyčių, varmiai — 6, natangai — 3. Bažnyčios turėjo būti aprūpintos reikalingomis liturginėmis priemonėmis ir būti tokios puošnios, kad neofitai (naujakrikštai) nebenorėtų melstis miškuose. Bažnyčios turėjo būti pastatytos žymesnėse gyvenvietėse. Sutartyje ypač pažymėtos sankcijos už tų ar kitų punktų neįvykdymą: jeigu minėtųjų bažnyčių prūsai laiku nepastatytų, neofitai sutinka, kad „magistras ir broliai" prievarta paimtų iš kiekvieno jų turto dalį, reikalingą bažnyčių statybai. Visų pastatytųjų bažny-

čių klebonus naujakrikštai pasižada aprūpinti žeme ir reikalingais gyvuliais, o ordinui apsiima mokėti dešimtinę. Kadangi magistrui ir „broliams" sunku būsią apvažiuoti visas Prūsijos sodybas, išsikulti ir išsivežti dešimtinę, tai naujakrikštai patys pasižadą suvežti iškultą dešimtinę į „brolių" svirnus. Be to, jie įsipareigojo per mėnesį visus dar nekrikštytus prūsus priversti krikštytis pagal bažnytines apeigas. Po to „jie patikrinę konfiskuos turtus tų tėvų, kurie dėl apsileidimo nepakrikštiję savo vaikų, ir turtus tų, kurie, būdami suaugę, atkakliai nesikrikštija", pastaruosius išvysią vienmarškinius iš krikščionių gyvenamų sričių. Scholastiškos filosofijos ir pavergėjų klastos pilnas sutarties straipsnis apie žmonių lygybę: kol nenusidėję, visi žmonės esą lygūs, o nusidėję tampą nuodėmės vergais ir prarandą lygybę. Naujakrikštai pasižada, kad nei jie patys, nei jų įpėdiniai nedeginsią mirusiųjų drauge su arkliais, žmonėmis, ginklais arba kitais brangiais daiktais, bet laidosią juos krikščionių papročiu kapuose. Jie prižadėjo, nuėmę derlių, nekelti iškilmių nei dievo Kurchės, nei kitų įv. vardais vadinamų dievų garbei, kurie „nesukūrė nei dangaus, nei žemės, bet tvirtai tikės viešpatį Jėzų Kristų ir klausys Romos katalikų bažnyčios". Jie taip pat prižadėjo „nebelaikyti savo tarpe tulisonų ir ligašonų, didžiausių melagių, kurie, tartum genties dvasininkai, dalyvauja mirusiųjų laidotuvėse ir verti pragaro kančių už tai, kad giria mirusius už jų... nuodėmes; pakėlę į dangų akis, jie melagingai skelbia matą numirėlį jojant dangaus skliauto viduriu į dausas su žėrinčiais šarvais, su sakalu rankoje, su palydovų būriu; tokiais ir tolygiais žodžiais jie skatina žmones grįžti į pagonybę". Sutartis baigiama straipsniu, kuriuo naujakrikštai pareiškia nesudarinėsią jokių sutarčių prieš magistrą ir „brolius" ir eisią su jais į visus žygius, apsiginklavę savo ginklais, o „broliai" tvirtai prižada rūpintis patekusių į nelaisvę naujakrikštų išpirkimu, tačiau ne savo, o jų pinigais. Bet kokia asmens laisvė naujakrikštams pripažįstama tik tol, kol jie laikysis katalikų tikėjimo, klausys Romos bažnyčios, bus ištikimi magistrui, ordinui ir jo „broliams". Jei kokia bendruomenė ar atskiras asmuo atsimes nuo tikėjimo, tai minėtoji laisvė būsianti atimta.

Ch. t. sutartis buvo skaudus prievartos aktas, nugalėtojų padiktuotas nugalėtiesiems. Nors sutartyje formaliai akcentuojama susitariančių šalių lygybė, bet popiežiaus legatas su ordino „broliais" aiškiai diktuoja naujakrikštams savo valią, ir šie, vakarykščiai ordino priešai, „sutinka" viską daryti pagal ordino interesus. Tokia vergoviška sutartis nesulaikė prūsų priešinimosi, ir jie toliau kovojo prieš kryžiuočius.

Lit.: **P. Pakarklis,** Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), V., 1956; **В. Пашуто,** Образование Литовского государства, М., 1959, [p. 96—116, 494—507]; **R. Jasas,** Didysis prūsų sukilimas, V., 1959.

CHRŪCKIS Ivanas [1806 Ule (Vitebsko sr.) — po 1855 Zachareničuose (netoli Polocko)] — dailininkas. Dailę studijavo Vilniaus un-te, nuo 1827 — Peterburgo Dailės akademijoje, kur 1839 gavo akademiko vardą. Apie 1840—50 gyveno Vilniuje. Kūrė natiurmortus, portretus, peizažus, J. Vilčinskio „Vilniaus albumui" nutapė 4 Vilniaus vaizdus („Kalvarija", „Šnipiškės" ir kt.), kuriuose vyrauja buitiniai motyvai. Ch. kūrinių yra Vilniaus ir Kauno muziejuose.

CHŠČONÓVIČIUS (Chrzczonowicz) Janas [apie 1792—1833] — dailininkas. Dailę studijavo Vilniaus un-te, vadovaujamas J. Rustemo ir J. Saunderso. Kūrė daugiausia portretus ir peizažus. Jam skirtini T. Ujeiskio ir S. Bohušo-Sestšencevičiaus portretai J. Vilčinskio „Vilniaus albume".

CHŠČONÓVIČIUS (Chrzczonowicz) Juzefas [XVIII a. pab.—XIX a. pr.] — dailininkas. Nuo 1820 mokytojavo Molodečne. Sukūrė raižinius „Atėnų vaizdas" (1817), „R. Korsako mauzoliejus" (1820), lot. ir rus. alfabetą (pagal C. Anselmą), herbų su liet. užrašais.

CHUDIAKÓVAS Vasilijus Mitrofanovičius [1919—1944.X.7 Plusčiuose (Kelmės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Ch. vadovaujama žvalgų kuopa, 1944.X.5—7 forsuojant Dubysą ir vaduojant Kelmę, pašovė tanką, užgrobė artilerijos bateriją, nukovė 55 ir paėmė į nelaisvę daugiau kaip 100 hitlerininkų. Žvalgų grupei patekus į pasalą, Ch. buvo mirtinai sužeistas. Palaidotas Plusčiuose.

CHŪRGINAS Aleksys [g. 1912.V.25 Jonavoje] — poetas, vertėjas. 1931—36 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, 1936—39 Sorbonos ir Grenoblio un-tuose (Prancūzija). Išmoko užsienio kalbų. Buržuazijos valdymo metais spausdino periodikoje originalius ir verstinius eilėraščius, išvertė Horacijaus „Poezijos meną" („Ars poetica", 1936). 1940—41 Lietuvos TSR Valst. leidyklos redaktorius. 1945—48 Kau-

no un-to užsienio lit-ros katedros vedėjas, dėstė V. Europos ir antikinę lit-rą. Taryb. laikotarpiu reiškėsi originalia kūryba. Pirmuosiuose eil. rink. („Ugnis", 1946; „Saulės taku", 1947) daug vietos užėmė individualiniai pergyvenimai, gamtinė lyrika. Eil. rinkinyje „Po Spalio žvaigžde" (1950) Ch. apdainavo taryb. tautų draugystę, soc. idėjų triumfą. Išvertė antikinės, V. Europos tautų, rusų klasikinės ir tarybinės lit-ros, kitų taryb. tautų poezijos kūrinių.

Vert.: **T. M. Plautus,** Dvyniai, K., 1947; **Dž. Baironas,** Poezija, V., 1955; **A. Puškinas,** Šykštusis riteris. Mocartas ir Saljeris. Akmeninis svečias. Puota maro metu. Scenos iš riterinių laikų.— Raštai, t. 4, V., 1955; Iš Vakarų Europos poezijos, V., 1957; Iš antikinės ir Renesanso literatūros, V., 1958; **P. Kalderonas,** Dama vaiduoklė, V., 1959; **J. V. Getė,** Faustas, V., 1960; **V. Šekspyras,** Romeo ir Džiuljeta. Hamletas. Otelas. Karalius Lyras. Makbetas. Vindzoro šmaikštuolės. Ričardas III. Antonijus ir Kleopatra. — Raštai, t. 1—3, 5, V., 1961—64.

CÌBAS Albertas [g. 1913.VII.7 Vladikaukaze (dab. Ordžonikidzė)] — inžinierius architektas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1961). 1939 baigė Kauno un-tą. Nuo 1938 statė ir projektavo įv. archit. objektus. 1945—50 Klaipėdos miesto vyriausiasis architektas. 1947—1951 Lietuvos TSR AT deputatas. 1950—1956 Klaipėdos sr. vykd. k-to archit-ros reikalų skyriaus viršininkas, tarprajoninio Klaipėdos skyriaus archit-ros rei-

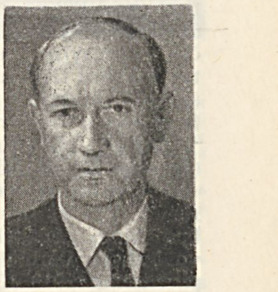

kalų v-bos viršininkas. Nuo 1956 Lietuvos TSR MT Statybos reikalų k-to civilinės statybos ir archit-ros skyriaus viršininkas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1958 Lietuvos TSR Architektų s-gos v-bos pirmininkas. Suprojektavo daug individualinių gyv. namų Klaipėdoje, Palangoje, Kretingoje, Mažeikiuose ir kitur; su kt. architektais sudarė pirmąjį Klaipėdos rekonstrukcijos gen. planą (1952).

CIBŪLSKIS Ananijus [g. 1905.XII.17 Klykoliuose (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo partinį ir administracinį darbą Radviliškio rajone. Nuo 1959 pensininkas.

CICĖNAS Julius [g. 1898.XII.25 Kiniūnuose (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1914 pavasarį išvyko į Peterburgą, dirbo statybose. 1917 dalyvavo Spalio revoliucijoje, savanoriu įstojo į Raudonąją gvardiją. 1918 grįžo į gimtinę. Nuo 1920 Komunistų partijos narys, rev. darbą dirbo Švenčionių apskrityje, dalyvavo valstiečių partiz. judėjime. 1930 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) Daugėliškio rj. k-to sekretorius. Nuo 1933 VBKP Dūkšto rj. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonojoje Armijoje. Žuvo fronte.

CICHÓVSKIS Kazimieras [**Podgurskis**; 1887.XII.7 Ostrovece (Lenkijoje) — 1940.VI.22 Maskvoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje veikėjas. Kilęs iš dvarininkų. 1907 įstojo į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (L ir LSD) Lježe, kur tuo metu mokėsi. 1910—13 studijavo teisę Paryžiaus un-te. 1913—14 Varšuvoje dirbo L ir LSD miesto org-joje. 1915.I atvyko

į Petrogradą. Po Vasario revoliucijos dirbo agitatoriaus darbą lenkų darbininkų ir karo pabėgėlių tarpe; vienas bolševikinio lenkų savaitraščio „Trybuna" organizatorių. 1917—18 dirbo RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato sistemoje, buvo Lenkijos reikalų komisaro pavaduotojas. 1918.XI atvyko į Vilnių, buvo kooptuotas į partijos CK. 1918.XII išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos (pirmojo šaukimo) nariu. 1918.XII.8 sudarytos Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės narys. 1919.II.7 išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos (antrojo šaukimo) pirmininku, o II.27 Lietuvos ir Baltarusijos TSR Centro Vykd. k-to pirmininku. Lietuvos ir Baltarusijos KP II (Jungtinio) suvažiavimo delegatas, suvažiavimo išrinktas CK nariu. 1919.IV.21 pilsudskininkams užgrobus Vilnių, persikėlė į Minską, kur buvo Minsko Darbininkų atstovų tarybos pirmininku. 1919.VIII.9—1920.VII.14 dirbo Lietuvos ir Baltarusijos KP CK Bobruiske, Smolenske, redagavo jo leidinius lenkų kalba. 1920.VII—VIII Vilniaus karinio-revoliucinio k-to narys, Vilniaus profs-gų tarybos pirmininkas. 1921—32 dirbo pogr. part. darbą Lenkijoje. Nuo 1925 Lenkijos KP CK Sekretoriato ir Polit. biuro narys. Už rev. veiklą 6 metus kalintas. 1932.IX.15 pasikeitus polit. kaliniais, atvyko į Maskvą, dirbo Kominterne. 1937.I—VII kovėsi Ispanijoje, buvo internacionalinės brigados kadrų sk. viršininku. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

CÌEKSAI — Tverečiaus, Mielagėnų, Adutiškio, Švenčionių apylinkėse gyvenantys rytiniai *dzūkai*, kurių šnektoje, skirtingai nuo kitų rytinių dzūkų šnektų, vietoj „t", „d", „tv", „dv" prieš „i", „y", „į", „ie" tariama „c", „dz", „cv", „dzv". Ž. *Tarmės.*

CIGARÈTĖS — *tabako* gaminys.

CIGÕNAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Kuršėnų; tarybinio ūkio centras. 226 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Ringuva (Ventos intakas), į r. nuo kaimo yra Cigonų miškas. Vaikų darželis. Jau 1717 Paringuvio dvaro viena sodyba buvo vadinama Cigonais. C. darbo žmonės 1918—19 dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią.

CIJŪNĖLIS Petras [g. 1900.XII.5 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1930 įsijungė į rev. judėjimą. 1932 įstojo į Komunistų partiją Aukštadvaryje (dab. Trakų rj.). Kartu su kitais platino kom. atsišaukimus ir kom. lit-rą, dirbo rev. darbą jaunimo tarpe. 1940 padėjo kurti valsčiaus k-tą Aukštadvaryje, buvo žemės ūkio komisijos nariu, padėjo organizuoti rinkimus į Liaudies Seimą. Nuo 1940.IX organizavo darbininkų ir valstiečių miliciją, dirbo milicijoje. Kilus karui, dirbo Gorkyje, o nuo 1942 iki karo pab. kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 dirbo Trakų aps. vykdomajame k-te. 1946—61 Trakų aps. laikr. „Trakiečių šūkis", paskui rajoninio laikr. „Pergalės vėliava" redaktorius. 1949 baigė part. darbuotojų kursus prie Aukštosios part. m-los Maskvoje. Iki 1963 dirbo LKP Trakų rj. k-te. Vėliau Trakų muziejaus moksl. bendradarbis.

CÌLCIUS Jonas [g. 1928.X.12 Burokaraistyje (Varėnos rj.)] — partinis darbuotojas. 1950 baigęs Gruzdžių veterinarijos technikumą, iki 1957 dirbo Molėtų, Anykščių rajonuose. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—65 Anykščių rj. ūkinis ir partinis darbuotojas. 1962 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. Nuo 1965 LKP Anykščių rj. k-to I sekretorius.

CIMAKĀVO MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 13 km į r. nuo Druskininkų. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Senovės girininkijai. Plotas 954 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Miške yra Cimakavo kaimas.

CÌNDELIS Berelis [Rokiškyje — 1944. X.13 prie Pagėgių] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1937—41 dantų technikas Panevėžyje, Biržuose. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje artileristu. Dalyvavo kautynėse ties Oriolu, Baltarusijoje, Lietuvoje. Puolamas gausesnio priešo, būdamas sužeistas, pamušė priešo savaeigį pabūklą ir tanką. Žuvo fronte.

CINKOGRĀFIJOS — poligrafijos įmonių cechai ar atskiros įmonės, kuriose gaminamos klišės iškiliajai spaudai. Pirmosios C. Lietuvoje buvo įsteigtos Vilniuje prieš I pasaul. karą (Zanevskio, Jarušaičio ir kt.). Buržuazijos valdymo metais daugumas C. veikė Kaune. Žymesnės iš jų buvo „Ostra" (1923—25), „Grafika" (1923—29), „Žiedas" (1925—1934), akc. b-vės „Spindulys" cinkografija (įst. 1929), „Naujas žodis" (1930—1934), akc. b-vės „Spaudos fondas" cinkografija (1934—40), kooperatyvo „Vaga" cinkografija (1935—40), „Vaizdas" (1938—39). Klaipėdoje veikė „Ryto" spaustuvės cinkografija. Daugumas C. burž. valdymo metais buvo nedidelės privačios dirbtuvėlės, turėjusios po keletą darbininkų. Jose vyravo rankų darbas. 1940 „Spaudos fondo" ir „Vagos" C. buvo perduotos spaustuvei „Žaibas", kuri D. Tėvynės karo metais buvo vok. faš. okupantų išgrobstyta. Po karo klišių gamyba sutelkta 3 cinkografijose: Karolio Poželos (buv. „Spindulio") spaustuvės Kaune, LKP CK Laikraščių ir žurnalų spaustuvės Vilniuje ir „Ryto" spaustuvės Klaipėdoje. Šios C. buvo rekonstruotos ir išplėstos, klišių gamyba mechanizuota. Kai kuriose rajonų spaustuvėse yra elektroninės graviravimo mašinos, kuriomis taip pat gaminamos klišės iškiliajai spaudai.

CÌPARIS Juozas [g. 1923.I.20 Šyliuose (Šilutės rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1952). 1949 baigė Kauno un-tą. 1952—58 dėstė Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 Lietuvos Žemės ūkio akademijos docentas, chemijos katedros vedėjas. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių skysčių išskyrimo, remiantis ekstraktyvine rektifikacija, klausimais.

Ršt.: **J. Ciparis, I. Mileišienė,** Neorganinė ir bendroji chemija [Teorija ir laboratoriniai darbai], K., 1959; Chemijos vaidmuo liaudies ūkyje, V., 1961; Fizinės ir koloidų chemijos laboratoriniai darbai, V., 1962.

CÌPELIS (Zippel) Rudolfas Andrius [1813.II (ar XI?) Kalninkuose — 1894. II.19 Drukiuose] — R. Prūsijos lietuvių kultūros veikėjas. 1833 baigė Tilžės g-ją; spėjama, lankė ir Karaliaučiaus un-tą. 1841—77 pastoriavo Kretingalėje, Klaipėdoje, Darkiemyje, dirbo Priekulės paskolų d-jos kasininku, paskui gyveno savo ūkyje Drukiuose. Redagavo pirmąjį Klaipėdoje lietuvišką laikr. „Lietuvininkų prietelis, arba Klaipėdos ceitungos" (1849). Rašė apie mokyklas. Padėjo G. Neselmanui (1851) ir F. Kuršaičiui (1870) rengti liet. kalbos žodynus.

CÌPELIS (Zippel) Samuelis Teodoras [1777.IV.15 Nibudžiuose (netoli Gumbinės) — po 1834 Karaliaučiuje] — R. Prūsijos lietuvių tautosakos rinkėjas. Nuo 1795 studijavo Karaliaučiaus un-te. Jį baigęs, ėjo precentoriaus pareigas Bilviečiuose ir Kaukėnuose. Rinko tų apylinkių liet. liaudies dainas. Dalis jų paskelbta L. Rėzos „Dainų" I leidime (1825), likusios — III leidime (1937). Nuo 1815 gyveno Karaliaučiuje, padėjo L. Rėzai parengti spaudai biblijos vertimą (1816), J. Fateriui — knygą „Senprūsių kalba" („Die Sprache der alten Preussen", 1821).

CIRÌNSKIS Emanuelis [g. 1902.VIII.25 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Baigęs g-ją, mokėsi Vilniaus muzikos m-loje. Nuo 1921 Kaune operos orkestro, kino teatrų orkestrantas, o 1929—1940 vėl operos orkestro smuikininkas. Nuo 1932 Kaune įsijungė į rev. judėjimą, leisdamas savo bute dirbti LKP CK sekretoriams, padėjo pogr. spaustuvių darbuotojams ir pats spausdino rotatoriumi kom. lit-rą, vežiojo part. paštą. 1937 priimtas į LKP, parūpindavo nelegalius butus atsakingiems partijos darbuotojams, buvo nelegaliai gyvenusių partijos darbuotojų ryšininkas. 1940 kurį laiką dirbo LKP CK aparate, 1941 — Vilniaus radijo k-to pirmininku. 1942 pr. įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją, nuo 1942 pab. buvo Lietuvos TSR valstybiniuose meno ansambliuose (Pereslavl-Zaleskio mieste) orkestrantas. Nuo 1944 Kultūros m-jos (iki 1954 Meno reikalų v-bos) darbuotojas.

CÌRKAS. Nuo senų laikų atskirų C. elementų pasitaikydavo liet. liaudies pramogose. Populiarūs buvo įv. linksmintojai, akrobatai, pantomimai, jojikai,

gyvulių bei žvėrių dresiruotojai ir kt., kurie dažnai prisijungdavo prie užsieniečių gastrolierių. Lietuviškojo C. veikla pagyvėjo tik po I pasaul. karo. Nuo 1932 keletas nedidelių C. pradėjo gastroliuoti po Lietuvą. Iš jų žymesni buvo P. Gudausko ir P. Taručio įsteigtas C. „Aušra" ir kiek vėliau įsteigtas C. „Karado", kuris 1940 pab. buvo suvalstybintas ir pavadintas „Vilniaus arena". Šio pirmojo taryb. liet. keliaujančio C. darbui vadovavo V. Černiauskas, J. Paulauskas, J. Ramanauskienė. 1941 Tarybų valdžios pavedimu M. Vilenčikas pradėjo organizuoti valst. C., tačiau kilęs karas šį sumanymą sužlugdė. 1944 artisto J. Ramanausko iniciatyva prie Lietuvos TSR filharmonijos suorganizuotas C. artistų kolektyvas, pavadintas „Cirku scenoje", vėliau „Lietuvišku cirku", kuris nuo 1950 yra Vyriausiosios cirkų v-bos (Maskvoje) žinioje, gastroliuoja po Tarybų Sąjungą. 1954 jis dalyvavo liet. literatūros ir meno dekadoje Maskvoje. 1959 C. kolektyvo meno vadovu paskirtas N. Barzilovičius, „Lietuviškas cirkas" pavadintas „Vilniumi". 1963 cirkas „Vilnius", talkininkaujamas rež. N. Barzilovičiaus, dail. D. Ūsaitės, baletmeisterio B. Kelbausko, komp. B. Dvariono ir B. Gorbulskio, parengė naują programą ir tų pačių metų vasarą gastroliavo Lenkijoje. Prie liet. C. ugdymo daug prisidėjo Lietuvos TSR liaudies artistai J. Ramanauskas, A. Gineika, Lietuvos TSR nusipelnę artistai O. Kaluževičienė, K. Kaluževičius, A. Kličius, J. Ramanauskienė, artistai D. Bereišienė, R. Čepurna, Z. Černiauskas, V. Černiauskienė, V. Gineikienė, V. Latvis, V. Variakojienė ir kt. Respublikoje susikūrė ir saviveiklinių liaudies C. (Kudirkos Naumiestyje, Šiauliuose, Vilniuje ir kitur).

CIRKLIŠKIS — kaimas Švenčionių rj., Modžiūnų apyl., 2 km į p. v. nuo Švenčionių. 243 gyv. (1959). Yra ž. ū. technikumas (nuo 1959), įsikūręs buv. dvaro rūmuose. Iki 1959 C. buvo taryb. ūkio centras. Po D. Tėvynės karo jame pastatyta nemaža gyv. namų ir ūkinių pastatų. Buv. C. dvaro pastatų kompleksas (rūmai, kalvė ir ledainė) — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Rūmai statyti apie 1796 pagal archit. L. Stuokos-Gucevičiaus projektą; 1820—23 rekonstruoti. Pagrindiniame fasade yra 6 dorėninių kolonų portikas, užpakaliniame — 4 piliastrų centr. rizalitas. Rūmų salę puošė gipsatūros ir inkrustuotas parketas. Gipsatūromis buvo išpuoštas ir valgomasis (su židiniais sienose ir liftu valgiams iš apačioje buvusios virtuvės pakelti). Priešais pagr. fasadą yra elipsės formos skveras, nuo kurio lapuočių alėja veda į Vilniaus—Švenčionių plentą. Rūmus supa natūralus parkas.

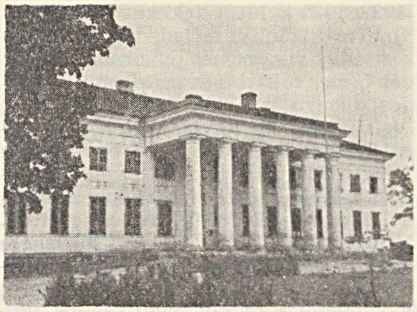

Cirkliškis. Ž. ū. technikumo rūmai

Cirko „Vilnius" programos numeriai

CIRKUMFLÈKSAS [lot. *circumflexus* — apskliaustas] — riestinis kirčio ženklas (~), kuriuo lietuvių kalboje žymimi kirčiuoti tvirtagalės priegaidės skiemenys (pvz., laũkas, tỹli, gėlės). Ž. *Kirtis, Priegaidė.*

CITÃVIČIUS Zigmantas [apie 1833 Šiaulių aps.— 1863.IV.6] — 1863 sukilimo dalyvis, Raseinių apskrities sukilėlių karinis viršininkas. Baigęs kadetų korpusą Peterburge, tarnavo artilerijoje. Po to gyveno Šaukoto dvare (Radviliškio rj.). Prasidėjus sukilimui, organizavo sukilėlius Tytuvėnų miške, kur buvo įrengęs apie 250 žmonių stovyklą. Prie C. prisijungė Ciškevičiaus būrys. Carinės kariuomenės daliniui aptikus stovyklą, kautynėse žuvo apie 40 sukilėlių, jų tarpe ir C.

CIŪNIS Petras [g. 1898 Perlojoje (Varėnos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1918 baigė mkt. seminariją Voroneže, 1919 — karo mokyklą, 1925 — Aukštuosius karininkų kursus Kaune, 1931 — karininkų chemijos kursus Kaune. Nuo 1940 Raudonosios Armijos karininkas. 1941 Solnečnogorske baigęs vadų pasitobulinimo kursus, paskirtas dėstytoju į Omsko pėstininkų karo m-lą. 1942 paskirtas į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją, ėjo divizijos štabo cheminės tarnybos viršininko pareigas. Nuo 1949 TSKP narys. 1946 demobilizuotas, buvo Vilniaus un-to dėstytoju, viešosios bibliotekos direktoriumi. Pensininkas.

CIVÌLINĖ METRIKÃCIJA — valstybinė piliečių civilinės būklės aktų registracija. Lietuvoje 1919.III.31 Tarybų valdžia priėmė dekretą dėl bažnyčios atskyrimo nuo valstybės. Metrikacija tuo dekretu buvo perduota valst. įstaigoms. 1919.IV.15 dekretu dėl santuokos ir ištuokos buvo nustatyta fakultatyvinė santuokos metrikacija (piliečiai santuokai įregistruoti laisvai pasirenka valst. įstaigą ar tikybinę org-ją). Burž. Lietuvos valdžia visose savo konstitucijose

(1922, 1928 ir 1938) deklaravo fakultatyvinę metrikaciją, tačiau, nepaisant pažangiųjų visuomenės sluoksnių kovos dėl C. m., valstybinės metrikacijos įstaigos nebuvo įsteigtos, civ. būklės aktų registracija liko tikybinių org-jų rankose. Tarybų Lietuvoje C. m. buvo įvesta 1940.VIII.12. Ji vykdoma pagal Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksą ir Lietuvos TSR Teisingumo m-jos 1958. VIII.20 instrukciją. C. m. miestuose vykdo miestų ir rajonų civ. metrikacijos biurai (Vilniuje ir Kaune — miestų vykdomųjų k-tų civ. metrikacijos skyriai), apylinkėse ir gyvenvietėse (gimimo, mirties registracija) — apylinkių ir gyvenviečių DŽDT vykdomieji k-tai. Registruojama gimimas, mirtis, santuoka, ištuoka, įvaikinimas, pavardės ir vardo pakeitimas. Gimimo, mirties ir įvaikinimo aktai įregistruojami nemokamai.

CIVÌLINĖ TÉISĖ — visuma teisės normų, reguliuojančių turtinius santykius ir su jais susijusius asmeninius neturtinius santykius.

Išnaudotojiškoje visuomenėje C. t. (jus civile) sutampa su privatine teise (jus privatum), pagrįsta gamybos priemonių ir įrankių priv. nuosavybe ir priešpastatoma viešajai teisei (jus publicum). Pagal burž. teisės teorijas priv. teisė reguliuoja priv. asmenų tarpusavio turtinius santykius ir tariamai gina priv. interesą, o viešoji teisė (valstybinė, baudžiamoji ir kt.) reguliuoja valst. organų tarpusavio santykius ir valdingus valst. organų santykius su priv. asmenimis, taigi gina viešąjį interesą. Privatinė ir viešoji teisė išnaudotojiškoje visuomenėje išreiškia viešpataujančios klasės valią ir gina tos klasės, t. y. gamybos priemonių savininkų, turinčių valdžią, interesus. Soc. visuomenėje gamybos priemonių priv. nuosavybė panaikinta, todėl socialistinė teisė neskirstoma į privatinę ir viešąją.

Lietuvoje iki pirmojo Lietuvos Statuto (LS) C. t. normos buvo išblaškytos greta valstybinės, baudžiamosios ir kt. teisės normų didžiųjų kun-ščių privilegijose bei tuo metu galiojusioje papročių teisėje. Pirmasis LS (1529) sujungė visą Lietuvoje galiojusią feod. teisę į vieną susistemintą kodeksą, į kurį greta valstybinės, baudžiamosios, teismų santvarkos bei procesinės teisės normų įėjo ir C. t. normos. Antrasis (1566) ir trečiasis (1588) LS buvo papildyti bei patobulinti. Lietuvos Statute civ. teisei skirta daug vietos: antrajame, o vėliau ir trečiajame LS iš 14 skyrių 6 (V—X) skirti vien jai; C. t. normų buvo ir kitoms teisės šakoms skirtuose LS skyriuose. Lietuvos Statuto C. t. — tipiška feodalinės žemvaldžių-bajorų valstybės teisė, tarnavusi klasiniams bajorų interesams ir reguliavusi tik bajorų tarpusavio turtinius santykius bei bajorų santykius su valstybe. Valstiečiai buvo palikti bajorų valiai, o miestai turėjo savą Magdeburgo teisę.

Lietuvos Statuto C. t. apėmė nuosavybės teisę su servitutų ir įkeitimo teise, atstovavimą, senatį, prievolinę teisę su dovanojimo, paskolos ir pasaugos sutartimis, šeimos teisę, reguliavusią sutuoktinių tarpusavio, tėvų bei vaikų ir vaikų tarpusavio turtinius ir asmeninius santykius; C. t. apėmė ir prievoles ex delicto bei paveldėjimo teisę. Prievoliniai santykiai buvo kiek siauriau reguliuojami, nes jie žemvaldžiams buvo ne tokie svarbūs. Tie santykiai, kurie žemvaldžiams labiau rūpėjo (paskola, įkeitimas), buvo C. t. normų išsamiai sureguliuoti. Ši C. t. aiškiai gynė bajorų-žemvaldžių priv. nuosavybę. Ypač ji saugojo bajorų gimininę nuosavybę.

1795 prijungus Lietuvą prie Rusijos, iki 1840 veikė 1588 LS. Lietuvos Užnemunėje, kuri 1795 teko Prūsijai, nuo 1797 įsigaliojo visi Prūsijos įstatymai, jų tarpe ir 1794 Visuotinis žemės kodeksas Prūsų valstybėms (Allgemeines Landrecht für preussische Staaten), turėjęs ir C. t. normų. 1807 Užnemunė pateko į Napoleono sukurtą Varšuvos kun-stę, kurioje 1808—09 įsigaliojo prancūzų C. t., vad. Napoleono civilinis kodeksas ir Prekybos kodeksas. Napoleono kodekse atsispindėjo kapit. santykiai, buvo skelbiama formali visų piliečių asmens laisvė ir lygybė prieš įstatymus, formaliai valstiečiai tapo nepriklausomi nuo bajorų. Tačiau iš tikrųjų baudžiavinis išnaudojimas Varšuvos kun-stėje liko ir toliau, nes kodeksas nesuteikė valstiečiams žemės nuosavybės. Napoleonui pralaimėjus karą su Rusija, 1815 Varšuvos kun-stė, tame tarpe ir Lietuvos Užnemunė, buvo prijungta prie Rusijos imperijos kaip autonominė Lenkijos karalystė su savo konstitucija ir seimu. Lietuvoje, išskyrus Užnemunę, 1840 įsigaliojo bendri Rusijos įstatymai, jų tarpe ir Rusijos C. t. (Įstatymų sąvado t. X, d. 1). Užnemunėje galiojo apkarpytas Napoleono kodeksas, Prekybos kodeksas, Ipotekos įstatymas (1818), pakeitęs Napoleono kodekso atitinkamą skyrių, Lenkijos karalystės civilinis kodeksas (1825), pakeitęs Napoleono kodekso I knygą, ir Santuokos įstatymas (1836), panaikinęs Napoleono kodeksu įvestą civ. santuoką ir ištuoką. Užnemunėje galiojusi C. t. formaliai jau reiškė kapit. visuom. santykius, tačiau gyvenime ir ten dominavo feodaliniai santykiai. Panaikinus 1861 baudžiavą (Užnemunėje 1864), kapit. santykiai Lietuvoje ėmė sparčiai vystytis. Turėjo keistis ir teisės, taigi ir C. t., normos. Tačiau carizmas nesiskubino rengti naujų teisinių formų. Toji pati C. t. buvo taikoma ir kapit. priv. nuosavybei ginti bei kapit. gamybiniams santykiams reguliuoti. Šiuo atveju ypatingą vaidmenį turėjo Rusijos Senatas, aukščiausiasis imperijos teismo organas, kuris, reikalui atsiradus, veikiančias teisės normas atitinkamai aiškino.

1918—19 Tarybų valdžia Lietuvoje leido savas C. t. normas, padėjusias naikinti gamybos priemonių priv. nuosavybę ir kurti soc. nuosavybę bei soc. gamybinius santykius. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, cariniai įstatymai vėl buvo grąžinti Palangos mieste bei valsčiuje ir mažoje Zarasų aps. dalyje dar veikė Pabaltijo gubernijų civilinių įstatymų rinkinys, o Klaipėdos krašte — Vokietijos civilinis kodeksas. Perėmusi tą įvairią C. t., burž. Lietuvos valdžia padarė joje pakeitimų, kurie daugiausia lietė žemės, pramonės, prekybos, bendrovių, kredito, vekselių, čekių, darbo bei transporto teisę ir buvo skirti kapitalistinei gamybos priemonių priv. nuosavybei ginti, kapit. gamybiniams santykiams vystyti. Tuo tikslu buvo išleisti žemės reformos, pramonės darbininkų samdos, prekybos registro, ipotekos, akcinių bendrovių, apréžtos atsakomybės bendrovių, kooperacijos bendrovių ir sąjungų, namų savininkų skolų mokėjimo palengvinimo, kreditoriams kenksmingų skolininko aktų ginčijimo, draudimo d-jų, privatinio turto sekvestravimo ir kt. įstatymai.

1940 Tarybų Lietuvoje buvo leidžiami nauji civ. įstatymai, atitinkantys besikuriančius socialistinius gamybinius santykius, ir laikinai naudojamasi RTFSR civ. įstatymais (ž. *Civilinis kodeksas*).

Hitlerinės okupacijos metais Lietuvoje vėl buvo imta taikyti burž. Lietuvos civ. teisę, tačiau tik tiek, kiek tai nelietė okupantų interesų (pvz., stambių namų ir dvarų bei kitų stambių žemėvaldų nuosavybė nebuvo grąžinta buv. savininkams, nes tai buvo nenaudinga okupantams).

Po D. Tėvynės karo ekonominiai santykiai Tarybų Lietuvoje ryškiai pakito, socialistinė ūkio sistema tapo vyraujančia ūkio forma, ir C. t. normos, skirtos perėjimo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiui, ėmė nebetikti. 1955—59 naujų C. t. normų, pritaikytų visiškai susiformavusiems soc. visuom. santykiams reguliuoti, buvo išleista transporto teisės, išradimų teisės, prievolinės teisės (pirkimo-pardavimo, tiekimo, rangos kapitalinėje statyboje, žemės ūkio produkcijos paruošų) ir turto bei asmens valst. draudimo srityje. Lietuvai drauge su kitomis sąjunginėmis respublikomis įžengus į išplėstinės komunizmo statybos laikotarpį, buvo priimti tokie stambūs tarybinės C. t. aktai, kaip TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civ. įstatymų pagrindai (1961) ir Lietuvos TSR Civilinis kodeksas, parengtas pagal tuos pagrindus (1964).

1964 galiojančios Tarybų Lietuvoje tarybinės C. t. sistemą sudarė: Lietuvos TSR Konstitucijoje esančios C. t. normos, Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų civ. įstatymų pagrindai, kiti visasąjunginiai civ. įstatymai, Lietuvos TSR Civilinis kodeksas ir kiti Lietuvos TSR civ. įstatymai.

Lit.: Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy Sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563, Poznań, 1841; **A. Janulaitis,** Napoleono teisynas, K., 1930; **J. Lappo,** 1588 metų Lietuvos statutas, t. 2 [tekstas], K., 1938; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis, V., 1960.

CIVÌLINIO PROCÈSO KÒDEKSAS, CPK,— įstatymu leidybos aktas, apimantis sistemingai išdėstytas civilinės procesinės teisės normas.

Feodalinės Lietuvos valstybės procesinė teisė kartu su teismų santvar-

kos normomis išdėstyta Lietuvos Statuto skyriuje „Apie teismus ir teisėjus“ (pirmojo Lietuvos Statuto VI sk., antrojo ir trečiojo IV sk.). Atskiro civ. proceso tuo metu nebuvo. Lietuvos teritorijoje nuo 1864 veikė Rusijos Civ. proceso įstatymas.

Burž. Lietuva savo procesinės teisės neturėjo. Didesnėje Lietuvos dalyje toliau galiojo tas pats Rusijos Civ. proceso įstatymas, Klaipėdos krašte — Vokietijos CPK (Zivilprozessordnung), Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte nuo 1931 — Lenkijos CPK (Kodeks postępowania cywilnego).

1940 Tarybų Lietuvoje įvestas 1923 metų RTFSR Civilinio proceso kodeksas (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). Kodekso sistemą sudarė šios dalys: pagrindiniai nuostatai, ieškininė teisena, atskirosios teisenos, sprendimų apskundimas ir peržiūrėjimas, teismo sprendimų ir nutarčių vykdymas. RTFSR CPK buvo priemonė to meto materialinei civilinei ir kitų šakų (išskyrus baudžiamąją) teisei taikyti. Pastačius socializmą, pakito visuom. santykiai. Prireikė naujų materialinės teisės normų ir naujos procesinės formos materialinei teisei taikyti. Todėl 1964.VII.7 Lietuvos TSR AT patvirtino **Lietuvos TSR Civilinio proceso kodeksą**, kuris įsigaliojo nuo 1965.I.1.

Lietuvos TSR CPK sistemą sudaro šie skyriai: bendrieji nuostatai, procesas pirmosios instancijos teisme, procesas kasacinėje instancijoje, įsiteisėjusių sprendimų, nutarimų ir nutarčių peržiūrėjimo tvarka, vykdymo procesas ir skyrius „Užsienio piliečių ir asmenų be pilietybės civilinės procesinės teisės, ieškiniai užsienio valstybėms, užsienio teismų teisminiai pavedimai ir sprendimai, tarptautinės sutartys ir susitarimai“. Kodekso bendrieji nuostatai aptaria teismo sudėtį ir nušalinimus, žinybingumą, dalyvaujančius byloje asmenis, įrodymus, teismo išlaidas, teismines baudas, procesinius terminus ir teismo pranešimus bei šaukimus. Procesas pirmosios instancijos teisme apima ieškininę teiseną, teiseną bylose, kylančiose iš adm. teisinių santykių, ir ypatingąją teiseną. Ieškininė teisena nustato teismingumą, ieškinio pareiškimą, ieškinio užtikrinimą, civ. bylų parengimą teisminiam nagrinėjimui, teisminį nagrinėjimą, protokolus, teismo sprendimą, bylos sustabdymą, bylos nutraukimą, ieškinio palikimą nenagrinėto ir teismo nutartis. Bylų, kylančių iš adm. teisinių santykių, teisena nustato, kokia tvarka svarstomos bylos pagal skundus dėl netaisyklingumo rinkėjų sąrašuose, bylos pagal skundus dėl adm. organų veiksmų ir bylos dėl valstybinių ir vietinių mokesčių bei rinkliavų, privalomojo ančdėlinio draudimo ir apsimokestinimo nepriemokų išieškojimo iš piliečių. Ypatingoji teisena kalba apie turinčių juridinę reikšmę faktų nustatymą, piliečio pripažinimą nežinia kur esančiu, piliečio paskelbimą mirusiu, piliečio pripažinimą neveiksniu ar ribotai veiksniu, turto pripažinimą bešeimininkiu, teisių pagal prarastus pareikštinius dokumentus atstatymą, pamestų teismo ar vykdymo bylų atstatymą, civ. būklės įrašų netaisyklingumo nustatymą ir skundų dėl notarų veiksmų nagrinėjimą. Procesas kasacinėje instancijoje nusako liaudies teismo sprendimų ir nutarčių apskundimą ir užprotestavimą. Įsiteisėjusių sprendimų, nutarčių ir nutarimų peržiūrėjimo procesas apima priežiūrinį procesą ir įsiteisėjusių sprendimų, nutarčių bei nutarimų peržiūrėjimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Vykdymo procesas reguliuoja išieškojimą iš piliečių, valst. įstaigų ir įmonių, kolūkių ir kitokių kooperatinių bei visuom. organizacijų, išieškotų sumų paskirstymą tarp išieškotojų, skolininko ir kitų asmenų teisių gynimą, vykdant teismo sprendimą.

Lietuvos TSR CPK — statančios komunizmą valstybės kodeksas. Lietuvos TSR CPK normos, palyginti su ankstesnėmis, žymiai plačiau išreiškia socialistinį demokratizmą, geriau gina soc. teisėtumą ir patikimiau saugoja piliečių bei org-jų teises. Pvz., CPK leidžia plačiai taikyti teisminį ginčų nagrinėjimo būdą byloms, kylančioms iš adm. teisinių santykių; numato platų visuomenės dalyvavimą civ. bylų nagrinėjime; numato plačią prokurorinę priežiūrą civ. procese; išplečia valst. valdymo organų, profs-gų, įstaigų, įmonių, org-jų ir atskirų piliečių, ginančių kitų asmenų teises, dalyvavimą procese, numato galimumą palikti ieškinį nenagrinėtą, kad nenukentėtų ieškovo teisės, ir kt.

CIVÌLINIS KÒDEKSAS — įstatymų leidybos aktas, apimantis sistemingai išdėstytas civilinės teisės normas.

Pirmą kartą Lietuvoje civ. teisė buvo kodifikuota Lietuvos Statute (LS). LS buvo vienas iš tobuliausių to meto Europos feodalinės teisės kodeksų (ypač civ. teisės atžvilgiu), tačiau jis nebuvo C. k., nes apėmė ne tiktai civ. teisės normas, bet visas to meto teisės šakas. Vis dėlto civ. teisė Lietuvos Statute buvo sistemingai išdėstyta keliuose skyriuose.

Pvz., pirmajame LS (1529) civ. teisei buvo skirti 5 skyriai (IV sk.— apie kraitį, išpirką ir našlių bei mergaičių paveldėjimo teisę, V — apie globą, VIII — apie žemės teisę, ribas, ežias ir kapčius, IX — apie medžioklę, girias, bitynus, ežerus, bebravietes ir apynynus, X — apie praskolintus ir įkeistus dvarus). Antrojo (1566) ir trečiojo (1588) LS civ. teisės sistema šiek tiek skyrėsi nuo pirmojo. Civ. teisei juose buvo skirti 6 skyriai.

Burž. Lietuva savo C. k. neturėjo. Jos teritorijoje galiojo net keturios civ. teisės sistemos. Kodeksais galima vadinti Napoleono C. k. (galiojusį Užnemunėje) ir Vokietijos C. k. (galiojusį Klaipėdos krašte).

Tarybų Lietuva 1940 laikinai įsivedė 1922 metų **RTFSR Civilinį kodeksą** (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). Pastarasis kodeksas buvo perėjimo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpio soc. valstybės C. k. ir tuo metu Tarybų Lietuvai tiko.

Nors šiame C. k. ir buvo normų, reguliuojančių turtinius santykius, pagrįstus priv. gamybos priemonių nuosavybe, iš esmės jis buvo skirtas soc. turtiniams santykiams reguliuoti ir soc. gamybos priemonių nuosavybei bei soc. valstybės interesams ir darbo žmonių teisėms ginti. Soc. organizacijų tarpusavio turtiniams santykiams reguliuoti šio C. k. normos buvo taikomos tais atvejais, kai tų santykių nereguliavo specialios civ. teisės normos. Bendroji dalis apėmė pagr. nuostatus, normas apie teisių subjektus, teisių objektus, sandorius ir ieškininę senatį. Daiktinės teisės dalį sudarė nuosavybės teisė, užstatymo teisė, turto įkeitimas ir apyvartoje esančių ir perdirbamų prekių įkeitimas. Prievolinė teisė apėmė bendruosius nuostatus ir atskiras prievolių rūšis. Ketvirtąją dalį sudarė paveldėjimo teisė. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba RTFSR Civ. kodekse darė kai kurių pakeitimų.

1964.VII.7 Lietuvos TSR AT patvirtino **Lietuvos TSR Civilinį kodeksą**, kuris įsigaliojo nuo 1965.I.1.

Lietuvos TSR C. k. susideda iš preambulės ir 8 skyrių, kurie suskirstyti dar į skirsnius, o šie — į straipsnius. Preambulėje išdėstyti tarybinės civ. teisės uždaviniai išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu, charakterizuojami soc. turtiniai ir asmeniniai neturtiniai santykiai, kuriuos reguliuoja tarybinė civ. teisė, ir nurodomi pagr. principai, kuriais remiasi tarybinė civ. teisė. Bendrųjų nuostatų skyrius aptaria asmenis, sandorius, atstovavimą, terminus, ieškininę senatį ir kolizines normas. Nuosavybės teisės skyrius reguliuoja valst. nuosavybę, kolūkių, kitų kooperatinių org-jų ir jų susivienijimų nuosavybę, profsąjunginių ir kitų visuom. org-jų nuosavybę, asmeninę nuosavybę, bendrąją nuosavybę, nuosavybės teisės atsiradimą bei pasibaigimą, jos gynimą. Prievolinės teisės skyrius apima bendruosius nuostatus apie prievoles (jų sąvoką, atsiradimą, vykdymą, vykdymo užtikrinimą, atsakomybę už prievolių pažeidimą, reikalavimo perleidimą bei skolos perkėlimą, prievolių pasibaigimą) ir atskiras prievolių rūšis: pirkimą-pardavimą, tiekimą, valstybinį ž. ū. produkcijos supirkimą iš kolūkių ir taryb. ūkių, mainus, dovanojimą, turto perleidimą su sąlyga išlaikyti iki gyvos galvos, paskolą, nuomą, gyvenamosios patalpos nuomą, panaudą, rangą, kapitalinės statybos rangą, pavedimą, komisą, pasaugą, pervežimą, valst. draudimą, atsiskaitymo ir kredito santykius, jungtinę veiklą, konkursą, prievoles, atsirandančias dėl žalos padarymo, prievoles, atsirandančias dėl soc. turto gelbėjimo, ir prievoles, atsirandančias dėl turto įgijimo ar sutaupymo be pagrindo. C. k. reguliuoja ir autorinę teisę, atradimo teisę, išradimų teisę, paveldėjimo teisę, užsieniečių ir asmenų be pilietybės teisnumą, užsienio valstybių civ. įstatymų, tarptautinių sutarčių ir susitarimų taikymą.

Lietuvos TSR C. k. yra soc. valstybės, įžengusios į išplėstinės komunizmo statybos laikotarpį, kodeksas, kuriame atsispindi tolesnis socialistinės demokratijos vystymas. Tas kodeksas plačiai gina piliečių ir soc. org-jų teises.

Pvz., C. k. normos saugoja piliečių ir org-jų garbę bei orumą; negaliojant sandoriui, sudarytam, turint tikslą, priešingą soc. valstybės ir visuomenės interesams, griežtesnės teisinės pasekmės taikomos tik tai šaliai, kuri veikė tyčia; ieškininės senaties eiga prasideda tik nuo tos dienos, kada asmuo sužinojo ar turėjo sužinoti apie jo teisės pažeidimą. Didesnės reikšmės teikiama visuom. org-jų nuosavybei, kuri pagal C. k. sudaro atskirą soc. nuosavybės formą. Plačiai ginamos savininko teisės, jam išreikalaujant savo turtą iš svetimo neteisėto valdymo. Pirkėjų, įsigyjančių prekes kreditan, teisės išplėstos, suteikiant jiems nuosavybės teisę į nusipirktą daiktą nuo daikto perdavimo pirkėjui momento. Plačiau apsaugotos gyvenamųjų patalpų nuomininkų ir jų šeimos narių teisės (nuomininkams suteikta teisė apgyvendinti nuomojamoje patalpoje artimiausius savo giminaičius be nuomotojo sutikimo, apsikeisti gyvenamomis patalpomis). Adm. iškeldinimas iš gyvenamųjų patalpų paliktas kaip išimtis — iš savavališkai užimtų gyvenamųjų patalpų, iš gresiančių sugriūti namų (šiuo atveju iškeldinamiesiems suteikiama kita gyvenamoji patalpa) ir iš tarnybinių patalpų, viešbučių ir bendrabučių. Plačiau apsaugotos ir autorių, dalyvaujančių viešuose konkursuose, teisės. Numatyta turtinė atsakomybė už žalą, atsiradusią piliečiui, jam savo noru gelbstint soc. turtą. Plačiau ginamos mokslo, literatūros ir meno veikalų, atradimų, išradimų ir racionalizacinių pasiūlymų autorių teisės. Išplėstas įstatyminių įpėdinių ratas ir testamentinio įpėdinių pasirinkimo laisvė. Įtvirtintas bendras principas, kad atsakomybė gali atsirasti, tik esant kaltei. Iš kitos pusės, C. k. apribojo sąlygas privatininkiškoms tendencijoms pasireikšti.

CIVÌLKA Bronius [1920.IV.3 Krasnojarske — 1944.III Kaune, IX forte] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Darbininkas. 1939.XI.7 Dotnuvos apylinkėje dalyvavo melioracijos darbininkų streike dėl darbo užmokesčio padidinimo ir 8 val. darbo dienos. 1941 įstojo į VLKJS. Prasidėjus karui, įstojo į V. Iešmanto suorganizuotą Dotnuvos rj. pogr. org-ją „Antihitlerinis komitetas“. Nuo 1943

VKP(b) narys. Tais pat metais užmezgė ryšius su LLKJS Kauno miesto bei apskrities pogr. k-tu ir su Jonavos apylinkių partizanais. Kartu su draugais sudegino Dotnuvos glžk. stotyje hitlerininkų sandėlį, ardė geležinkelio bėgius. Hitlerininkų 1944.III.1 suimtas ir nukankintas.

CIVÌLKA Jonas [1920.VI—1941.VII.22 Babėnų miške (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kalvis. 1937 įsijungė į rev. judėjimą, platino kom. lit-rą. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940—41 adm. darbuotojas. Hitlerininkų ir burž. nacionalistų nužudytas.

CIVILKÁITĖ Joana [g. 1925.I.14 Kemėšiškėse (Kėdainių rj.)] — žurnalistė. 1946—48 dirbo laikr. „Tarybų Lietuva" redakcijoje. 1948—1949 LLKJS Kauno miesto rajono k-to sekretorė. Nuo 1950 TSKP narė. Baigusi Centrinę komjaunimo m-lą prie VLKJS CK, nuo 1951 dirba „Komjaunimo tiesos" redakcijoje, nuo 1959 laikraščio redaktorė. 1961 baigė Vilniaus un-tą.

CIVÌNSKIS Zenonas [1832 Švenčionių aps.— 1904 Vilniuje] — gydytojas okulistas, medicinos mokslų daktaras (1872). 1856 baigė Maskvos un-tą. Varšuvoje, Berlyne, Vienoje ir Paryžiuje toliau studijavo okulistiką. Nuo 1859 okulistas Vilniuje. 1871—72 dirbo Peterburgo Medicinos-chirurgijos akademijoje. 1876—78 ir 1889—93 vadovavo Vilniaus medicinos d-jai. Paskelbė straipsnių okulistikos klausimais.

„CU HILF" („Į pagalbą") — **1.** Komunistinis pogrindinis hektografuotas neperiodinis leidinys, ėjęs 1936—38 Kaune žydų kalba. Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos Kauno aps. org-ja. Redagavo C. Maginskienė, Ch. Vilkoriščienė.

2. Komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, ėjęs 1937—38 Kaune žydų kalba. Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno rj. k-tas. 1937 nr. 1 išleistas fotografiniu būdu. 1938 išėjo 2 nr.

CÙKERZIS Jakovas [g. 1909.X.24 Ašmenoje (Baltarusijos TSR)] — zoologas, biologijos mokslų kandidatas (1956). 1934 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1946 TSKP narys. 1951—60 Lietuvos TSR Švietimo m-jos inspektorius. 1960—64 Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1964 stuburinių zoologijos sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių gamtos mokslų dėstymo metodikos, vėžininkystės ir kt. klausimais.

CUKRÌNIAI RUÑKELIAI. Visoje Lietuvos TSR rajonuotos cukraus gamybai ir pašarui daugiasėklių C. r. veislės: Vladovo 752 ir Mežotnės 080. C. r. šaknys Lietuvoje užauga per 160—180 dienų, sėklojai — per 100—130. C. r. geriausiai dera tose dirvožemiuose, kurių reakcija 6,5—7,3 pH. Tinkamiausi priešsėliai — žiemkenčiai, bulvės, pupos, žirniai, dobilai, lengvesnėse žemėse — lubinai. C. r. sėjami vienu metu su ankstyvaisiais vasariniais javais. C. r. šaknų svarb. grybinė liga — runkelių juodšaknė, lapų — runkelių rudmargė; lapų kenkėjai — vabalas runkelių spragė, runkelių musės lervos, šaknų — vabalų spragšių lervos. C. r. derlius Lietuvoje nuimamas rugsėjo pab.—spalio mėn. kombainais, o t. p. atskirtiniu būdu: pirma nupiaunami lapai, o po to šaknys iškasamos rautuvais arba bulviakasėmis. Plačiai naudojami ir traktoriniai rautuvai. Kolūkiuose, taryb. ūkiuose ir kituose valst. ūkiuose 1964 C. r. užėmė 64 600 ha (cukraus gamybai 40 000 ha, pašarui 24 600 ha), arba 2,6% bendro Lietuvos pasėlių ploto, tame tarpe kolūkiuose 52 600 ha. C. r. auginimas pramonei koncentruojamas visuom. sektoriaus ūkiuose, esančiuose arčiau cukraus f-kų ir geresnėse žemėse. Daugiausia jų auginama Kėdainių, Kapsuko, Pasvalio, Pakruojo, Panevėžio, Šiaulių, Radviliškio, Vilkaviškio, Joniškio, Biržų rajonuose. Lietuvoje, gerai auginant, gaunama 250—400 cnt C. r. šaknų iš 1 ha; „Šešupės" kolūkio (Kapsuko rj.) 50 ha plote gauta 483 cnt/ha (1963). C. r. auginimas, laikymas ir naudojimas tiriami Žemdirbystės in-te, jo Joniškėlio filiale, Rumokų bandymų stotyje (joje, be to, selekcionuojami viensėkliai C. r.), Ž. ū. akademijoje.

ISTORINIAI DUOMENYS. Jau 1837 nežinomas autorius knygoje „Apie runkelių cukraus gamybą bei rafinavimą namuose ir apie runkelių auginimą Lietuvoje" (lenkų k.) rašė, kad „Lietuva priklauso kaip tik prie tų kraštų, kur šiai ūkio šakai sąlygos yra geros". Lietuvoje C. r. pradėti auginti XIX a. pr. Plačiau auginami nuo 1927, įkūrus Cukrinių runkelių auginimo d-ją (veikė iki 1940), ir ypač nuo 1931, pastačius pirmąjį cukraus f-ką. 1931 C. r. užėmė 2824 ha (šaknų vid. derlingumas 160 cnt/ha), 1939 — 7954 ha (202 cnt/ha). C. r. sėkla pradėta auginti 1935. Taryb. laikotarpiu C. r. auginimas žymiai išplėstas. Visuom. sektoriaus ūkiuose jau 1953 C. r. pasėliai užėmė 31 900 ha (tik cukraus gamybai), arba 1,5% bendro pasėlių ploto, tame tarpe kolūkiuose 31 800 ha. Nuo 1960 C. r. respublikoje pradėti auginti ir pašarui. Ž. *Cukrus.*

Lit.: **S. Mastauskis,** Pirmieji cukraus fabrikai Lietuvoje ir cukrinių runkelių auginimas prieš šimtą metų.—„Žemės ūkis", 1931, Nr. 12; **V. Lišauskas,** Cukrinių runkelių auginimas ir cukraus gamyba Lietuvoje iki 1939 m., K., 1939; **B. Poviliūnienė,** Cukrinių runkelių auginimo Lietuvos TSR kolūkiuose ekonominis efektyvumas.—„LTSR MA darbai", 1960, A 2.

CÙKRUS. Lietuvoje C. pradėta gaminti XIX a. pradžioje, dvarų ūkiuose ėmus auginti *cukrinius runkelius*. Iš pradžių jis buvo gaminamas naminiu būdu. Zubovo dvare Plungėje, Kasakausko dvare Vaitkuškyje (netoli Ukmergės), Daujotų, Mankiškių dvaruose veikė primityvios C. g-los, kuriose iš runkelių buvo gaunama apie 5% C. Didžioji jo dalis buvo sunaudojama savo reikalams, tačiau kai kurie dvarai nedidelį kiekį C. jau gamino ir pardavimui. Didelė C. paklausa ir aukštos kainos skatino dvarininkus pereiti prie fabrikinės gamybos. Didesnio C. f-ko įrengimas reikalavo nemažo kapitalo, todėl Lietuvos dvarininkai ėmėsi organizuoti akc. b-vę „Vilniaus kompanija cukrui gaminti iš runkelių". 1838 Rusijos senatas patvirtino šios b-vės įstatus ir leido jai Vilniuje steigti C. f-ką, kuris pagal projektą turėjo gaminti po 2500 pūdų (40 t) C. per metus. 1860 dvarininko Burbos iniciatyva buvo steigiama kita b-vė C. gaminti Žemaitijoje. B-vės centru turėjo būti Belvederio dvaras (prie Seredžiaus), o C. f-ką buvo numatyta statyti Padubysyje (dab. Bazilionai). Abi b-vės veiklos neišvystė, nes planavo f-kuose remtis baudžiauninkų darbo jėga, o tai baudžiavinio ūkio krizės metais buvo nebeįmanoma. Dvaruose auginami cukriniai runkeliai iki I pasaul. karo daugiausia buvo vežami perdirbti į Lenkijos f-kus. Burž. Lietuvoje cukrinius runkelius plačiau pradėta auginti nuo 1927, įkūrus cukrinių runkelių auginimo d-ją. Lietuvoje išauginti runkeliai buvo perdirbami Rastenburgo f-ke Vokietijoje ir Jelgavos f-ke Latvijoje. C. gamybai Lietuvoje organizuoti 1930 Kaune įsteigta akc. b-vė „Lietuvos cukrus", kuri 1931 Marijampolėje pastatydino pirmąjį Lietuvoje C. f-ką. Mašinas bei įrengimus f-kui tiekė ir montavo Čekoslovakijos firma „Škoda". Projektinis f-ko pajėgumas 600 t runkelių per parą. 1935 pradėjo veikti firmos „Škoda" įrengtas C. f-kas Pavenčiuose. Jo projektinis pajėgumas 800 t runkelių per parą. Trečiasis C. f-kas buvo pastatytas 1940 Panevėžyje. Visi f-kai C. gamino tik iš cukrinių runkelių. Be smulkaus C., juose buvo gaminama apie 1000 t per metus gabalinio C. (rafinado), nedideli kiekiai geltonojo C. ir C. pudros. Kiekvienas f-kas per sezoną pagamindavo po 10—15 tūkst. tonų C., žiūrint kiek cukrinių runkelių gaudavo iš augintojų. C. gamyba burž. Lietuvoje buvo apdėta akcizu ir kasmet duodavo valstybei per 10 mln. lt pajamų.

Pradėjus C. gaminti Lietuvos f-kuose, jo importas ėmė mažėti. 1924 C. importuota 14 500 t, 1930 — 31 800 t, 1932 — 13 300 t, o 1938 — tik 600 t. 1937 Lietuvoje C. suvartota vid. 11,4 kg vienam gyventojui (Latvijoje 24,2 kg, Estijoje 25 kg). 1 kg C. Lietuvoje tais metais kainavo 21,5 ct brangiau, negu Latvijoje, ir 23,9 ct brangiau, negu Estijoje.

D. Tėvynės karo metais C. pramonė smarkiai nukentėjo. Buvo visiškai sugriautas Marijampolės C. f-kas, o Pavenčių ir Panevėžio C. f-kuose susprogdintos turbinos ir išvežti į Vokietiją visi elektros varikliai. Raudonajai Armijai išvadavus Lietuvą, jau 1944 pab. pradėjo veikti Pavenčių ir Panevėžio C. f-kai, o 1947 pr. atstatytas ir Marijampolės C. f-kas. Visos trys įmonės buvo

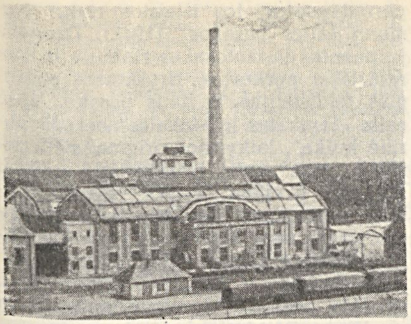

Pavenčių cukraus fabrikas

rekonstruotos, padidintas jų pajėgumas. 1963 Kapsuko C. f-kas per parą pajėgė perdirbti 1300 t cukrinių runkelių, Pavenčių 1250 t, Panevėžio 1500 t. Visi C. f-kai gamina smulkų cukrų, o Pavenčių — dar ir gabalinį (1962 — 12 000 t). Pagr. žaliava C. gaminti tebėra cukriniai runkeliai. 1963 C. f-kai perdirbo iš viso 530 000 t runkelių, iš kurių pagamino daugiau kaip 60 000 tonų C. Be to, Tarybų Lietuvoje nuo 1960 C. gaminamas ir iš cukranendrių pusfabrikačio — geltonojo C., importuojamo iš Kubos. Iš jo Lietuvos TSR C. f-kuose gaunama iki 92% perdirbto pusfabrikačio kiekio. 1962 šio C. buvo pagaminta 118 000 t. Pradėjus naudoti cukranendrių pusfabrikatį, buvo visiškai likviduotas C. gamybos sezoniškumas. Rugsėjo—vasario mėnesiais C. gaminamas iš cukrinių runkelių, o likusį laiką f-kai perdirba geltonąjį C.

Palyginus su burž. valdymo laikotarpiu, C. suvartojimas Lietuvos TSR labai padidėjo. 1960 jo suvartota vid. 27,8 kg vienam gyventojui, 1962 — 30,8 kg. Tarybų Lietuvos C. pramonė ne tik visiškai patenkina vietinę paklausą, bet nemaža jos produkcijos dalis išvežama į kitas taryb. respublikas ir eksportuojama į užsienį (Angliją, Švediją, Belgiją).

Racionaliai naudojamos ir C. gamybos atliekos: melasa, išspaudos, kalkių purvas. Melasa daugiausia perdirbama į spiritą ir mieles. Šviežios išspaudos kolūkiuose ir taryb. ūkiuose sunaudojamos gyvuliams šerti. Kalkių purvu tręšiamos ir kalkinamos rūgščios dirvos.

„CUKUMFT" („Ateitis") — komunistinis laikraštis, išėjęs 1922.IV.11 Kaune žydų kalba. Red. G. Isakova. Išėjo Nr. 1—2.

„CUM ŠUL-KAMPF" („Dėl mokyklos kovos") — pažangus vienkartinis leidinys, išėjęs 1922 Kaune žydų kalba. Išleido „Kultur-lyga". Red. F. Corfas. Rašė apie žydų m-lų padėtį Lietuvoje, kovojo prieš sionistus ir religininkus.

CVÌKAS Elija [1910 Kuršėnuose — 1943. II.18 Pokrovskojės rj. (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1925 LKJS, 1930—35 LKP narys. Pogr. darbą dirbo Kuršėnuose (1925—26), Šiauliuose (1927), Panevėžyje (1928), Marijampolėje (1929), Kaune (1930—32), Klaipėdoje (1933), buvo LKJS Marijampolės, Kauno rajonų ir Klaipėdos krašto k-tų sekretorius, LKJS CK narys. Už rev. veiklą 6 kartus suimtas ir kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, IX forte, Varnių konc. stovykloje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

CVÌKAS Joselis [g. 1907 Kuršėnuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1924 LKJS, 1929—35 LKP narys. Pogr. darbą dirbo Kuršėnuose (1924—25), Telšiuose (1926), Klaipėdoje (1927—28), Kaune (1931—36). 1933 dalyvavo LKP V konferencijoje, 1934 LKP Kauno rj. k-to sekretorius. Už rev. veiklą buvo 6 kartus suimtas ir kalinamas Bajorų bei Kauno sunkiųjų darbų kalėjimuose, IX forte. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos karys. Po karo persikėlė gyventi į Rostovą prie Dono.

CVÌLIKAS Jonas [g. 1917.II.16 Kasčiukiškiuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Kaune. 1938—40, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, priklausė kareivių komunistų pogr. kuopelei. 1940—41 Trakų aps. milicijos sk. darbuotojas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 dirba partinį ir ūkinį darbą Trakuose, Joniškyje.

CVÌRKA Petras [1909.III.12 Klangiuose (Jurbarko rj.) — 1947.V.2 Vilniuje] — rašytojas. 1926 baigė Vilkijos prog-ją, 1926—30 mokėsi Kauno meno m-loje.

1924 pradėjo bendradarbiauti spaudoje, 1928 išleido eil. rink. „Pirmosios mišios", kuris buvo konfiskuotas. 1930—1931 vienas aktyvių žrn. „Trečias frontas" bendradarbių, dalyvavo darbininkų klubo „Viltis" veikloje. Anksti susipažino su marksizmo idėjomis, taryb. lit-ra. 1930 išleido aps. rink. „Saulėlydis Nykos valsčiuje". 1931—32 Paryžiuje studijavo lit-rą ir meną. Bandė užmegzti ryšius su kom. spauda. 1933 su A. Venclova parašė vok. fašizmą demaskuojančią knygutę „Adolfas Hitleris (Diktatoriaus karjera)". 1934—38 C. kūrybinis talentas ypač suklestėjo. Tuo laikotarpiu C. išleido aps. rink. vaikams „Rainiukai" (1934) ir „Cukriniai avinėliai" (1935), romanus „Frank Kruk" (1934), „Žemė maitintoja" (1935), „Meisteris ir sūnūs" (1936), aps. rink. „Kasdienės istorijos" (1938). 1936 prisidėjo prie žrn. „Literatūra" leidimo, paskui bendradarbiavo almanache „Prošvaistė", žurnale „Dienovidis". Aktyviai dalyvavo antifaš. veikloje, suartėjo su LKP. Po kelionių į TSRS (1936, 1938) tapo nuoširdžiu jos bičiuliu, propagavo soc. šalies laimėjimus. Pasisakė už lit-ros realizmą, ryšius su liaudies gyvenimu ir kova, už pažangią ideologiją. 1939 išrinktas Lietuvių rašytojų d-jos sekretoriumi, nemaža nuveikė ryšiams su TSRS Rašytojų s-ga užmegzti.

1940 C. iš karto įsijungė į aktyvią taryb. visuom. ir lit. veiklą. Buvo išrinktas Liaudies Seimo atstovu, o Seimo sesijoje — jo sekretoriumi ir Įgaliotosios komisijos į TSRS AT VII, Nepaprastąją, sesiją nariu. Nuo 1940 Lietuvos TSR AT deputatas, Komunistų partijos narys. Vadovavo Lietuvos Taryb. rašytojų s-gos organizaciniam k-tui, redagavo lit. žrn. „Raštai". 1940—41 parašė apybraižų ir apsakymų, atspindinčių Tarybų valdžios pergalę, publicistinių straipsnių, išleido 2 pasakų rinkinius. 1941 evakavosi į TSRS gilumą. 1941 rudenį gyveno Alma Atoje, 1942 pavasarį persikėlė į Maskvą. Netrukus išvyko į Pavolgį, kur organizavosi Raudonosios Armijos 16 liet. divizija, rengė lit. vakarus, prisidėjo prie divizijos laikr. „Tėvynė šaukia" lit. priedo „Pergalė" organizavimo. Maskvoje dalyvavo Taryb. rašytojų s-gos veikloje. Išleido aps. rink. „Bausmės ranka" (1942) ir „Apysakos apie okupantus" (1943), pasakų rink. „Sidabrinė kulka" (1943), išspausdino apybraižų, feljetonų, straipsnių. 1944 grįžęs į išvaduotą Tarybų Lietuvą, daug jėgų atidavė visuomeniniam bei organizaciniam darbui. 1945 išrinktas Lietuvos Taryb. rašytojų s-gos v-bos pirmininku. Redagavo žrn. „Pergalė". Išleido aps. rink. „Ąžuolo šaknys" (1945), parašė apybraižų apie Užkaukazės taryb. respublikas (rink. „Gruzijos širdis", 1947), apsakymų, kurie išleisti jau po mirties (rink. „Brolybės sėkla", 1947).

C. buvo plačiašakio talento rašytojas, sėkmingai reiškęsis įv. žanruose. Kūrybinio darbo pradžioje daugiausia rašė eilėraščius. Eil. rinkiniui „Pirmosios mišios" būdinga protestas prieš socialinę neteisybę, užuojauta engiamam darbo žmogui, ironiškas rel. įvaizdžių traktavimas. 1929—34 eilėraščiuose socialiniai motyvai sustiprėjo ir sukonkretėjo, pasigirdo rev. intonacijos. C. poezija pasižymi dinamiška, griežtesnių poet. kanonų nevaržoma forma. Stipriau pasijutęs kaip prozininkas, iš poezijos pasitraukė, tik 1943 dar buvo pradėjęs rašyti poemą „Padavimas apie sakalą".

Petro Cvirkos eilėraščių rink. „Pirmosios mišios" (1928) ir „Raštų" I tomo (1959) viršeliai

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 304

Pirmieji C. prozos vaizdeliai buvo sentimentalūs, parašyti įmantriu stiliumi. Tačiau netrukus jo apsakymuose įsigalėjo svarus gyvenimiškas turinys, realistinis vaizdavimo būdas. Aps. rinkinyje „Saulėlydis Nykos valsčiuje" jau išryškėjo nemaža būdingų C. prozos ypatybių — vargingo valstiečio-naujakurio tema, ryškūs darbo žmonių charakteriai, lyrinis pasakojimas. 1930—31 parašytuose apsakymuose („Gyventi taip malonu", „Žodžiai link revoliucijos" ir kt.) C. pavaizdavo darbo žmonių rev. kovą. Ypač meistriški 1937—40 apsakymai (rink. „Kasdienės istorijos" ir kt.), kuriuose rašytojas, remdamasis ano meto buities (kaimo, valdininkų ir inteligentijos gyvenimo) medžiaga, pasiekė didelės meninės jėgos apibendrinimų. C. parodė burž. santvarkos amoralumą, antihumaniškumą, smerkė faš. ideologiją, tautų neapykantos kurstymą. Šiems C. apsakymams būdinga reikšmingas gyvenimiškas turinys, sudėtingi veikėjų charakteriai, episkai rami pasakojimo intonacija, lakoniškas ir kartu emocionalus stilius.

1940—41 parašytais apsakymais („Ąžuolas", „Ąžuolo šaknys") C. siekė meniškai įprasminti liet. liaudies pergalę prieš išnaudotojus. D. Tėvynės karo metais pavaizdavo kovą prieš fašizmą, liaudies pasipriešinimą okupantams, parodydamas taryb. žmonių vienybę, tikėjimą pergale, karių ir partizanų didvyriškumą, taryb. patriotizmą (aps. „Svirplys", „Vokietis", „Verksmas", „Lakštingala" ir kt.). Nemaža apsakymų parašė 1915—18 kaizerinės okupacijos temomis („Varpas", „Laidotuvės", „Mikučio vargai" ir kt.). Pokario laikotarpio C. apsakymų („Daina", „Pabučiavimas", „Brolybės sėkla" ir kt.) centre — ideologinis ir psichologinis asmenybės lūžis, naujo žmogaus formavimosi, taryb. humanizmo problemos, tautų draugystės idėjos; lyr. pasakojimas juose persipynęs su publicistiniais ir filosofiniais apmąstymais.

C.— vienas žymiausių liet. apsakymo meistrų, daug naujo įnešęs į jo raidą. Jo apsakymai nedideli, dažnai pagrįsti viena situacija ar įvykiu, nuosekliai vystomu siužetu, kuriame nedaug išorinių įvykių. Veikėjų negausu — paprastai vienas ar du, svarbus vaidmuo tenka peizažui, lyrizmui.

Žymų indėlį C. įnešė į liet. romano raidą. Pirmasis jo romanas „Frank Kruk" buvo kartu ir pirmąsis satyr. romanas liet. lit-roje. Romane satyriškai išjuokti esminiai kapit. Amerikos ir burž. Lietuvos visuomenės gyvenimo reiškiniai. Pagr. veikėjo Franko Kruko vardas tapo ne vien Amerikos lietuvio-biznieriaus, bet ir apskritai burž. verteivos sinonimu. Romane juokas dažnai šaižus, piktas, gausiai vartojamos grotesko, hiperbolės, parodijos, ironijos priemonės, nevengiama ir šaržo. Reikšmingiausias C. kūrinys — romanas „Žemė maitintoja", kuriame per naujakurio šeimos likimą atskleidžiama darbo valstiečių masių padėtis burž. Lietuvoje, griežtai kritikuojama buržuazinė žemės reforma, faš. režimas. Pagr. herojus Juras Tarutis — naujas socialinis tipas liet. lit-roje, socializmo linkme sąmonėjančių valstiečių atstovas. Idėjiškai ir psichologiškai teisingai parodęs jo kelią į rev. kovą, C. sukūrė vieną ryškiausių valstiečio kovotojo paveikslų to meto liet. lit-roje. Revoliucinio tikrovės vystymosi vaizdavimas, naujas teigiamas herojus, soc. idealas — kolektyvinio žemės valdymo idėja — sudaro soc. realizmo bruožus romane. „Žemėje maitintojoje" sustiprėjo C. psich. meistriškumas, išryškėjo polinkis lyriškai piešti teigiamų veikėjų paveikslus. 1940 ir 1946 C. parengė naujus, perredaguotus, romano leidimus. Trečiajame romane — „Meisteris ir sūnūs" per kaimo amatininkų paveikslus atskleidė liaudies žmonių optimizmą, kovines ir revoliucines tradicijas, sukūrė šviesių, lyrika ir jumoru nuspalvintų liaudies gyvenimo vaizdų carinės priespaudos ir 1905—07 revoliucijos fone. Kūrinys parašytas novelių romano forma, jis pasižymi raiškiu stiliumi, žaismingu sąmoju, gausiais liaudiškais aforizmais. 1946 C. pradėjo rašyti romaną apie klasių kovą pokario metais — „Upė negrįžta".

C. parašė daug kūrinių vaikams ir jaunimui. Ypač populiarūs jo aps. rink. „Cukriniai avinėliai", kai kurie vėlesni apsakymai iš vaikų gyvenimo („Vartiklis", „Mikučio vargai", „Lakštingala" ir kt.), žavintys poetiškai nupieštais mažųjų herojų paveikslais, lyrine pasakojimo intonacija. Vertingos ir jo pasakos, kurių išėjo 6 rinkiniai; autoriaus naujai perredaguotos, jos išleistos rink. „Nemuno šalies pasakos" (1948). Daugelis jų paimtos iš tautosakos rinkinių ir literatūriškai perkurtos, išryškinant pažangias tendencijas, o dalis pasakų, ypač rink. „Strakalas ir Makalas" bei „Sidabrinė kulka", laikytinos originaliais kūriniais: jose keli folkloriniai siužetai sujungti į vieną, kitoks veikėjų likimas, vartojamos literatūrinės vaizdavimo priemonės. C. pasakos yra reikšmingi šio žanro kūriniai liet. lit-roje.

Apybraižos ir feljetono žanruose C. pradėjo reikštis dar kūrybinio darbo pradžioje. Reikšmingesnės jo apybraižos iš kelionių po V. Europą, TSRS, apie Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karius, ypač rink. „Gruzijos širdis", kuriame žymią vietą užima taryb. tautų draugystės motyvai. Vertingi D. Tėvynės karo metų feljetonai ir politiniai pamfletai („Totalinis marmeladas", „Gauleiterio Rentelno sapnas" ir kt.). Kartu C. plačiai reiškėsi kaip kovingas publicistas, parašė straipsnių aktualiais lit-ros ir meno klausimais, recenzijų. Išvertė į liet. kalbą A. Puškino, Stendalio, I. Ilfo ir E. Petrovo, A. Barto ir S. Maršako kūrinių.

C.— savito, ryškaus talento rašytojas, žymiai paveikęs liet. grož. prozos raidą, praturtinęs jos tematiką, idėjinį turinį, patobulinęs meninės išraiškos priemones. Jis buvo vienas liet. taryb. lit-ros pradininkų, savo kūryba ir organizacine veikla daug prisidėjęs prie jos ugdymo, rašytojų konsolidavimo, soc. realizmo metodo įtvirtinimo. C. peraugo liet. lit-ros rėmus ir tapo vienu žymiausių daugianacionalinės taryb. lit-ros atstovų. Jo knygos išleistos rusų, baltarusių, ukrainiečių, latvių, estų, moldavų, gruzinų, kirgizų, azerbaidžanų, totorių, uzbekų ir kt. kalbomis. Žymiausi C. kūriniai išversti į daugelį užsienio kalbų — anglų, bengali, bulgarų, čekų, kinų, lenkų, rumunų, vengrų, vokiečių ir kt.

Tarybų Lietuvoje C. raštai leidžiami masiniais tiražais, geriausieji jo kūriniai inscenizuojami (Lietuvos TSR akademiniame dramos teatre 1950 ir 1952 past. „Žemė maitintoja", 1959 — „Lakštingala"), ekranizuojami (trumpo metražo filmas „Skenduolis", 1956; „Lakštingalos" motyvais kino novelė filme „Gyvieji didvyriai", 1960). Rom. „Frank Kruk" motyvais 1959 sukurta pirmoji liet. satyr. opera (komp. B. Gorbulskis, libretas — V. Grivicko ir P. Raščiaus). 1948 Kaune įsteigtas P. *Cvirkos memorialinis muziejus* su filialu Klangiuose, 1959 Vilniuje pastatytas P. Cvirkos paminklas (skulpt. J. Mikėnas, archit. V. Mikučianis).

Ršt.: Pirmosios mišios, K., 1928; Saulėlydis Nykos valsčiuje, K., 1930; **K. Gerutis** [P. Cvirka], Rainiukai, K., 1934; Lapė karalienė ir kiškelių krikštynos, K., 1934; Frank Kruk, K., 1934; Cukriniai avinėliai, K., 1935; Žemė maitintoja, K., 1935; Napalys bailys, K., 1936; Meisteris ir sūnūs, K., 1936; Земля кормилица, M., 1937; Kupriukas muzikantas, K., 1938; Kasdienės istorijos, K., 1938; Buvo senelis ir senutė, K., 1939; Pasaka pasaką veja, K., 1940; Strakalas ir Makalas, K., 1941; Bausmės ranka, M., 1942; Серебряная пуля, M.-Л., 1942; Sidabrinė kulka, M., 1943; Apysakos apie okupantus, M., 1943;

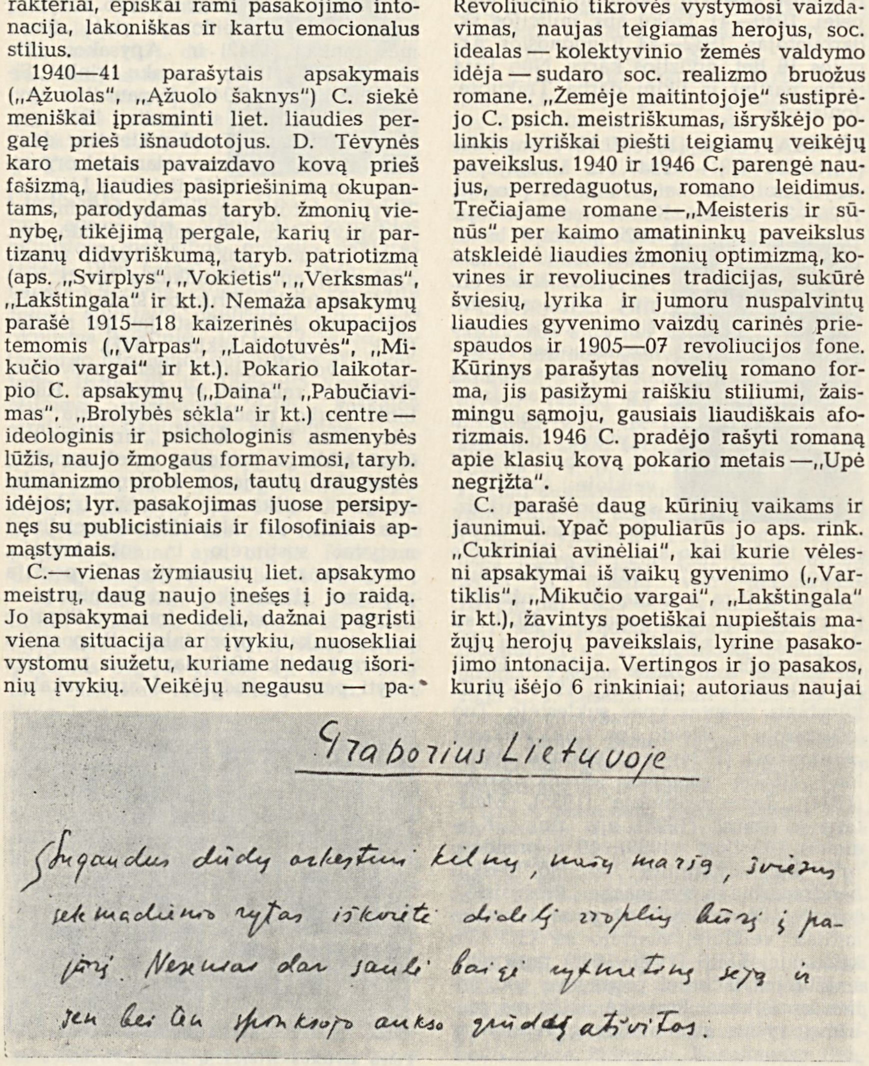

Petro Cvirkos romano „Frank Kruk" II dalies autografas

Ąžuolo šaknys, K., 1945; Gruzijos širdis, V., 1947; Brolybės sėkla, K., 1947; Daina, K., 1948; Избранные произведения, M., 1948; Raštai, 13 t., V., 1949—57; Сказки Неманского края, Вильнюс, 1951; Rinktinė, V., 1951; Избранные сочинения, 2 т., Вильнюс, 1952; Mikučio vargai, V., 1955; Сахарные барашки, M., 1955; Raštai, 8 t., V., 1959; Франк Крук, M., 1960.

Lit.: **J. Būtėnas,** Kaip Petras Cvirka rašė. — „Pergalė", 1947, Nr. 4; **Ю. Балтушис,** Пятрас Цвирка. — **П. Цвирка,** Избранные произведения, M., 1948; **K. Korsakas,** Petro Cvirkos literatūrinis palikimas.— Literatūra ir kritika, V., 1949; Knyga apie Petrą Cvirką, parengė A. Venclova, V., 1949; Petras Cvirka gyvenime ir kūryboje, [albumas], sudarė K. Vairas-Račkauskas, V., 1953; **V. Galinis,** Petro Cvirkos apsakymai, V., 1954; **V. Galinis,** Petras Cvirka, V., 1955; **Н. Тихонов,** Весенний человек.—„Советская Литва", 1956.IV.29; **J. Šimkus,** Apie drąsą ir baimę.—„Pergalė", 1957, Nr. 5; **A. Venclova,** Laikas ir rašytojai, V., 1958; **D. Judelevičius,** Petras Cvirka satyrikas, V., 1958; **J. Ragauskas,** Petras Cvirka (1909—1947) (rekomendacinė literatūros rodyklė), K., 1958; **S. Litvinaitė,** Folkloro panaudojimas P. Cvirkos prozos raštuose.—„Literatūra", t. 1, V., 1958; **K. Ambrasas,** Petras Cvirka — rašytojas ir pilietis.— Laiko tiesa, V., 1960; **E. Savickaitė,** Petro Cvirkos gyvenimo ir kūrybos nagrinėjimas literatūrinio skaitymo pamokose, V., 1960; **S. Litvinaitė,** P. Cvirkos pasakos,—„Literatūra", t. 2, V., 1960; **Г. Зиманас,** Пятрас Цвирка — пламенный борец за торжество дружбы народов.—„Советская Литва", [альманах], кн. 6, Вильнюс, 1960; **В. Галинис,** Пятрас Цвирка, M., 1961; **В. Банюлис,** Демократические традиции литовской литературы в изображении трудового крестьянства.— Партийность литературы и проблемы художественного мастерства, M., 1961; **A. Venclova,** Jo vardas nemirtingas.— Epochos vėjas, V., 1962; **A. Bieliauskas,** Mūsų Cvirka.— Keliai ir paminklai, V., 1963; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

CVÌRKIENĖ Marija [**Račkauskaitė**; g. 1912.X.28 Bolgrade (Besarabija)] — dailininkė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1965). Rašytojo P. Cvirkos žmona. 1934 bendradarbiavo pažangiame dailininkų leidinyje „Žingsnis". 1935 baigė Kauno meno m-lą. Kūrė daugiausia portretus ir peizažus. Dalyvavo liet. dailės parodose, eksponuodama realistinius kūrinius, D. Tėvynės karo metais

drauge su vyru pasitraukė į Alma Atą, vėliau į Maskvą. Apie 40 jos paveikslų karo metu žuvo. Pokario metais kuria portretus, peizažus, natiurmortus, dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. 1964 surengė individualinę parodą.

Kūriniai: „Autoportretas" (1937), daugiafigūrinė kompozicija „Rudens darbai" (1938), „Bulviakasis" (1941), „Gegužės Pirmoji" (1941); peizažai —„Kelias" (1945), „Ruduo" (1949); portretai — P. Cvirkos (1945), S. Nėries (1946), A. Venclovos (1960), Anos Frank (1961), V. Palčinskaitės (1962), „Studentė" (1965), ir kt.

CVÌRKOS MEMORIÃLINIS MUZIĒJUS — literatūrinis-memorialinis muziejus Kaune. Įsteigtas 1948, atidarytas 1951 name (Donelaičio 13), kurio pusrūsyje P. Cvirka 1934—35 gyveno, parašė rom. „Frank Kruk" ir pradėjo rašyti rom. „Žemė maitintoja". Prie muziejaus organizavimo daug prisidėjo

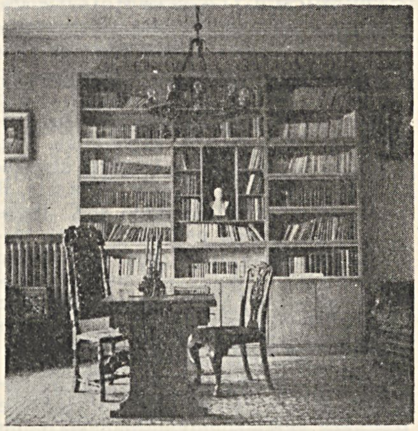

Cvirkos memorialinis muziejus. P. Cvirkos biblioteka

K. Vairas-Račkauskas (nuo 1949 — jo direktorius). Muziejaus fonduose yra apie 100 rankraščių, 300 nuotraukų, daug negatyvų, rašytojo biblioteka (daugiau kaip 900 knygų lietuvių, rusų, prancūzų ir kt. kalbomis). Lit. ekspozicijoje parodyti svarb. P. Cvirkos gyvenimo momentai ir kūrybos etapai. Muziejuje atkurta rašytojo biblioteka, 1944—47 buvusi Kaune, Trakų g. (dab. P. Cvirkos g.), eksponuojami asmeniniai P. Cvirkos daiktai, kūriniai, išversti į daugelį kalbų. 1953 Klangiuose (Jurbarko rj.), P. Cvirkos tėvų sodyboje, atidarytas muziejaus filialas, kuriam priklauso gyv. namas, svirnas ir klojimas. Gyv. name, kurį sudaro seklyčia, virtuvė ir priemenė, eksponuojami apyvokos daiktai, svirne — rašytojo motinos, senelės ir prosenelės kraičio skrynios, spintos, staklės ir kt., klojime — ž. ū. padargai.

Lit.: Petro Cvirkos memorialinis muziejus, [eksponatų katalogas ir ekskursijų vadovas], parengė K. Vairas-Račkauskas, V., 1960.

„CZERWONA GWIAZDA" („Raudonoji žvaigždė") — tarybinis buvusios Vilniaus srities ir Vilniaus miesto dienraštis lenkų kalba, ėjęs 1952.I.1—1953.VI.5.

„CZERWONA POMOC" („Raudonoji pagalba") — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1931—33 Vilniuje lenkų kalba. Leido V. Baltarusijos Raudonosios pagalbos org-jos CK. Spausdintas spaustuvėje.

„CZERWONY SZTANDAR" („Raudonoji vėliava") — **1.** Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1921 Kaune lenkų kalba. Išėjo 2 nr., spausdinti spaustuvėje.

2. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1936—38 Vilniuje lenkų kalba. Leido V. Baltarusijos KP CK. Spausdintas spaustuvėje. Rašė apie burž. Lenkijos vidaus ir užsienio politiką, apie sunkią darbo žmonių padėtį, apie jų kovą prieš buržuaziją, teikė žinių iš Baltarusijos TSR gyvenimo.

3. Tarybinis dienraštis, einąs nuo 1953.VII.1 Vilniuje lenkų kalba. Leidžia LKP CK. Tiražo dalis platinama kitose taryb. respublikose ir Lenkijos Liaudies Respublikoje.

„CZYTAJCIE" („Skaitykite") — antifašistinis dienraštis, ėjęs 1933.VII.27—VIII.4 Vilniuje lenkų kalba. Red. S. Jendrichovskis, J. Pala, J. Drūtas. Išėjus 7 nr., burž. Lenkijos valdžios uždarytas.

Č

Č, **č** — lietuvių abėcėlės penktoji raidė. Ja žymimos 2 liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „č", pvz., „čaškinti", „čaižyti", ir minkštoji „č", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz.: „čia", „čiaudėti". „Č" yra uždarumos liežuvio priešakinė apikalinė dvižidinė duslioji afrikata. Jos uždaruma, sklandžiai pereinanti į apvalią ankštumą, susidaro tarp liežuvio priešakio ir alveolių.

ČÃCKIS (Czacki) Tadeušas [1765.VIII.28 Poricke (Volinės sr., Ukrainos TSR) — 1813.II.8 Dubne (Rovno sr., Ukrainos TSR)] — Lenkijos visuomenės veikėjas ir švietėjas, istorikas. Išleido Lenkijos ir Lietuvos Did. Kun-stės r. sričių hidrografinius žemėlapius (1786), 1800 Varšuvoje įkūrė Mokslo bičiulių d-ją, steigė m-las. Tyrė Lietuvos ir Lenkijos istoriją, Poricke sukaupė daug ist. medžiagos, ypač rankraščių. 1800—01 Varšuvoje išleido kn. „Apie lietuvių ir lenkų teises" (lenkų kalba), kurioje I Lietuvos Statutą (1529) lygino su vėlesniais Statuto leidimais. 1809 paskelbė kn. „Ar romėnų teisė buvo lietuvių ir lenkų teisės pamatas" (lenkų kalba). Pateikdamas daug teisinių, ekonominių ir buitinės kultūros faktų, juos lygindamas,

Č. pradėjo Lietuvos Statutų ir apskritai Lietuvos teisės istorijos moksl. tyrinėjimą. Č. yra korespondavęs su D. Poška (žinomas jo 1811.VIII.15 laiškas rašytojui), domėjęsis liet. kalba ir Poškos surinktais eksponatais. Č. reikšmę liet. kultūrai rodo 1811 Poškos literatūrinis laiškas Čackiui, išspausdintas 1863 Ivinskio kalendoriuje, ir L. Jucevičiaus „Lietuvoje" iškeltos Č. mintys apie gimtąją kalbą, kaip tautos nuosavybę, kurios negalima pamiršti.

Lit.: **P. Chmielowski**, Tadeusz Czacki, Petersburg, 1898; Dionizas Poška, V., 1959.

ČAGLŶS Izidorius [1910.V.12 Erzvėte (Ignalinos rj.) — 1942 Oriolo fronte] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1928 V. Baltarusijos Komunistinės Jaunimo S-gos narys, nuo 1931 V. Baltarusijos KP (VBKP) narys. Nuo 1932.III VBKP Tverečiaus rj. k-to narys. Padėjo leisti ir spausdinti Erzvėto pogr. spaustuvėje laikr. „Barikada", „Valstiečių balsas", atsišaukimus ir kitą kom. lit-rą. Už rev. veiklą kelis kartus buvo suimtas. Nuo 1941 Raudonosios Armijos karys. Žuvo fronte.

ČAIKÁUSKAS Stasys [g. 1912.IV.26 Peterburge] — aktorius, režisierius. 1931 baigė Valstybės teatro (Kaune) dramos studiją, 1931—41 to teatro aktorius (1933—34 vaidino „Jaunųjų teatre"). Vėliau Kauno jaunojo žiūrovo teatro vyriausiasis režisierius. Nuo 1958 Kauno muz. komedijos teatro meno vadovas. 1955—56 Klaipėdos dramos teatro režisierius, 1956—1962 Kapsuko dramos teatro vyriausiasis režisierius.

Nuo 1958 TSKP narys. 1962—64 Kapsuko saviveiklinio teatro režisierius ir dramos studijos vadovas. Pastatė daugiau kaip 40 veikalų.

Vaidmenys: pusbernis (V. Krėvės-Mickevičiaus „Žentas"), Edzinis, Rudis (R. Blaumanio „Indranai", „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Samodukas (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Jasius (K. Binkio „Atžalynas"), Timofejičius (J. Germano „Liaudies sūnus"), Jaša (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Šiškinas (M. Gorkio „Miesčionys") ir kt.

Pastatymai: Kauno jaunojo žiūrovo teatre — V. Katajevo „Pulko sūnus" (1946); Klaipėdos dramos teatre — A. Arbuzovo „Klajonių metai" (1956); Kapsuko dramos teatre — K. Binkio „Atžalynas" (1956), A. Žeri „Šeštasis aukštas" (1957), A. Liveso „Naujųjų metų naktį" (1959), N. Hikmeto „Damoklo kardas" (1961) ir kt.

ČAIKÁUSKAS Vladas [g. 1911.I.1 Pakalninkuose (Trakų rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1951—59 Joniškėlio bandymų stoties direktorius. Nuo 1959 Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo direktoriaus pavaduotojas. Išleido brošiūrų ir paskelbė moksl. straipsnių apie cukrinių runkelių auginimą.

Ršt.: Cukrinių runkelių auginimas, V., 1960; Cukrinių runkelių auginimas pašarui, V., 1962; Naujas cukrinių runkelių auginimo būdas, V., 1963.

ČAPKĒVIČIENĖ Michalina [Zubavičienė; g. 1917.II.16 Dnepropetrovske] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1940 VLKJS narė. 1940—41 apylinkės sekretorė Rozalimo valsčiuje. 1941—42 K. Poželos antifaš. org-jos partizanų grupės, veikusios Panevėžio aps., dalyvė: parūpindavo medikamentų, spausdino ir platino Taryb. informacinio biuro pranešimus ir kitokią antifaš. lit-rą, palaikė ryšius tarp partizanų. Gestapui susekus grupę ir suėmus beveik visus jos dalyvius, visą okupacijos metą slapstėsi. Nuo 1944 dirbo adm. ir part. darbą Smilgių valsčiuje (Panevėžio aps.), paskui Vilniuje, Šiauliuose, Kaune. TSKP narė nuo 1946.

ČAPKĒVIČIUS Lionginas [1915.II.4 Rygoje — 1942.VI.5 Pajuostės miškelyje (prie Panevėžio)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, įstojo į VLKJS ir buvo Rozalimo vls. (Panevėžio aps.) kooperatyvo pirmininku. Hitlerininkams įsiveržus į Lietuvą, slapstėsi. 1941.VI buvo suimtas. Paleistas iš kalėjimo, aktyviai įsijungė į K. Poželos antifaš. org-jos partizanų grupę, veikusią Panevėžio apskrityje. Organizavo antihitlerinių lapelių leidimą Pašakiuose. Suimtas 1942.V.1 ir drauge su kitais K. Poželos partizanų grupės dalyviais nužudytas.

ČĀPLIKAS Juozas [1876.I.20 Samūniškėse (Varėnos rj.) — 1961.V.28 Akmenyje (Varėnos rj.)] — lietuvių liaudies dainų rinkėjas. 1899 baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigavo Žiežmariuose, Valkininkuose ir kt. vietose. Perlojoje buvo įsteigęs „daraktorių" kursus. 1899 J. Šimtakojo slapyvardžiu išleido Merkinės apylinkėse ir kitose vietose surinktų dainų rinkinį „Trakiečių dzūkų dainos".

ČAPLĪNSKIS [m. 1919.I.2 Vilniuje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Dujų f-ko darbininkas. 1918.XII išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos nariu; vienas liaudies milicijos organizatorių ir vadovų. Žuvo kartu su kitais 4 komunarais, gindamas Darbininkų tarybos būstinę (dab. Komunarų 9) nuo lenkų kontrrevoliucionierių.

ČAPRĀCKAS Danielius [1910.IX Degionyse (Panevėžio rj.) — 1945.III.27] — teisininkas. Kilęs iš darbininkų. Už antifaš. veiklą buvo suimtas ir pašalintas iš Panevėžio g-jos VII klasės. 1930, eksternu baigęs g-ją, įstojo į Kauno un-to teisės f-tą. 1932—33 tarnavo kariuomenėje, vėliau dirbo advokato sekretoriumi, 1939 baigė Kauno un-tą. 1940.I persikėlė į Vilnių ir Valst. banke dirbo sąskaitininku. 1940 Vilniaus karo komendanto ištremtas vieneriems metams į Panevėžį. Nuo 1940.VI Kauno miesto prokuratūros tardytojas. Nuo 1942.I Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karinės prokuratūros tardytojas. Nuo 1943 TSKP narys. Išvadavus Vilnių, paskirtas Lietuvos TSR prokuratūros ypatingai svarbių bylų tardytoju. Žuvo, eidamas tarnybos pareigas.

ČÁRNAS Rapolas [1900 Kaune — 1926.XII.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų, darbininkas. 1920 Kaune priimtas į pirmąją LKJS darbininkų kuopelę ir netrukus kooptuotas į LKJS Kauno rj. k-to narius. Dirbo maistininkų profsąjungoje. 1920 pab., gresiant suėmimui, išvyko į Šiaulius. Svetima pavarde dirbdamas kepykloje, organizavo Šiauliuose pirmąsias komjaunimo kuopeles, jaunųjų darbininkų sekciją prie profsąjungos. Dėl policijos persekiojimų grįžo į Kauną. 1921.IV LKJS Centro Biuro pasiųstas mokytis į part. taryb. m-lą Maskvoje. 1921.X priimtas į Komunistų partiją. Baigęs m-lą Abromo Zelinskio pavarde, Č. grįžo į Lietuvą, dirbo LKJS Kauno rj. k-te. 1923 pr. kooptuotas į LKJS Centro Biuro narius. Ryšium su „Kultur-lygos" likvidavimu 1924 Kaune suimtas, tardymo metu buvo žiauriai kankinamas. Dvejus su puse metų kalintas be teismo ir paleistas pagal amnestiją. Dirbo LKJS CK nariu, o taip pat maistininkų profs-goje, kurios suvažiavime buvo išrinktas centro v-bos nariu. Mitinguose gynė Komunistų partijos liniją, aktyviai kovojo prieš s-d. vadų skaldomąjį darbą profs-gose. Po faš. perversmo suimtas ir karo lauko teismo sprendimu sušaudytas.

Lit.: **З. Ангаретис**, Фашистский переворот и расстрел коммунаров в Литве, М.-Л., 1927; **V. Kapsukas**, Keturių teismo komedija ir paskutinės jų valandos, Tilžė, 1929 [kt. leid. 1946]; Rapolas Čarnas, Tilžė, 1930 [kt. leid. 1941, 1947]; Keturiems sušaudytiems komunistams atminti, V., 1950; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Stipresni už mirtį, V., 1961.

ČARTORÌSKIS (Czartoryski) Adomas Jurgis [1770—1861] — politinis veikėjas, 1831 sukilimo dalyvis. Rusijos caro Aleksandro I patarėjas, Rusijos užsienio reikalų ministras, Vilniaus švietimo apygardos, kuriai priklausė visos po padalijimų Rusijai atitekusios buv. Žečpospolitos žemės, kuratorius. Veiksmingai prisidėjo prie Vyriausiosios mokyklos pertvarkymo į Vilniaus universitetą (1803), įkūrė naują m-lų, kurias galėjo lankyti tik bajorų vaikai. Užsienio politikoje siekė atgaivinti Žečpospolitą, susieti ją glaudžiais polit. ryšiais su Rusija ir paskelbti Aleksandrą I Lenkijos karaliumi. Carizmo reakc. politikos paveiktas, 1824 atsisakė nuo Vilniaus švietimo apygardos kuratoriaus pareigų. 1830—31 sukilime iš pradžių buvo Aukščiausiosios tarybos, vėliau Nacionalinės vyriausybės pirmininku. Sukilimą nuslopinus, emigravo į Prancūziją, kur 30 metų vadovavo Lenkijos polit. emigrantų aristokratiniam sparnui.

ČEBATÕRIAI — kaimas Varėnos rj., 7 km į p. nuo Valkininkų; apylinkės ir kolūkio centras. 264 gyv. (1959). Med. punktas (nuo 1957), aštuonmetė m-la (1921—56 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1954). Vok. faš. okupantai už prievolių nevykdymą nužudė Antaną Balkų; burž. nacionalistai 1947 nužudė Aleksandrą ir Joną Balkus.

ČECHĀVIČIUS Povilas [1858.X.14 Vilniuje — 1935.I.10 Kaune] — inžinierius hidrotechnikas. 1881 baigė Peterburgo Susisiekimo in-tą. 1881—1902 dirbo

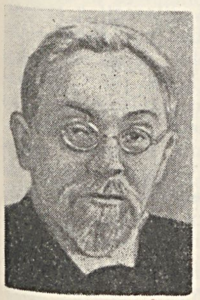

įvairius hidrotechnikos darbus Kauno ir Poltavos gubernijose, Krime, Moldavijoje, prie Dono, Kaukaze, Odesos uoste. 1902—11 Kijevo Politechnikos in-te dėstė hidrotechniką, 1911—15 to in-to ordinarinis profesorius. 1915—1917 Rusijos statybos akc. b-vės direktorius tvarkytojas. Vadovavo Petrogrado, Talino, Helsinkio ir Turku uostų plėtimo bei tvarkymo darbams. 1920 grįžo į Lietuvą. Nuo 1923 Kauno un-to hidrotechnikos katedros vedėjas, nuo 1930 Kauno un-to ordinarinis profesorius; dėstė hidrotechnikos įrenginių ir vandens kelių kursą. Hidrotechnikos klausimais parašė veikalų rusų ir prancūzų k. (apie Odesos uostą, molų statybą ir kt.). Dirbdamas Kauno un-te, spec. žurnaluose paskelbė moksl. straipsnių.

ČECHÒVIČIUS Gustavas [g. apie 1835 netoli Švenčionių] — 1863 sukilimo dalyvis, Švenčionių apskrities sukilėlių karinis viršininkas. Prasidėjus sukilimui, su sukilėlių būriu išvyko į Naručio ež. apylinkes, kur susijungė su savo brolio L. Čechovičiaus būriu. 1863.VI.5 kovėsi su carine kariuomene prie Liubkų kaimo (dab. Vileikos rj., BTSR). Po to perėjo į Dubingių miškus, žygiavo į Švenčionių aps., iš ten į Vilniaus aps., vėliau susijungė su K. Jasevičiaus sukilėlių būriu Ašmenos apskrityje. Negalėdamas ten išsilaikyti, patraukė į Augustavo guberniją. 1863.IX.29 kovėsi prie Rūdiškių ir Pirčiupio, X.19 prie Rūdninkų, spalio pab. — tarp Seirijų ir Lazdijų; pralaimėjęs mūšius, pasitraukė į užsienį.

ČECHÒVIČIUS Leonas [g. 1841 netoli Švenčionių] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Mokėsi Peterburgo Karo inžinerijos akademijoje, priklausė slaptai kar. organizacijai. 1863 Vilniaus apskrityje suorganizavo sukilėlių būrį (apie 100 žmonių) ir drauge su savo brolio G. Čechovičiaus būriu 1863.VI.5 dalyvavo kautynėse prie Liubkų. 1863.VI.26 prie Postavų (Disnos aps.) pateko į nelaisvę ir karo lauko teismo sprendimu nuteistas 12 metų katorgos.

ČECHÒVIČIUS Simonas [1689.VIII.28 Krokuvoje — 1775.VII.21 Varšuvoje] — lenkų dailininkas. 1710—13 mokėsi Romoje tapybos, vėliau tapė paveikslus Italijos bažnyčioms. Nuo 1740 gyveno Lenkijoje, į gyvenimo pabaigą kelerius metus dirbo Lietuvoje. Sukūrė daug paveikslų Vilniaus bažnyčioms (Kotrynos, Vizitiečių, katedrai ir kt.), Lietuvos did. etmono M. Masalskio (Vilniaus Paveikslų galerija) ir kitų Lietuvos didikų portretų.

ČEČKÒVSKIS Jonas [1899.VI Kuršėnuose — 1938.III.8 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918—36 Komunistų partijos narys. 1918—19 kovojo už Tarybų valdžią Lietuvoje, Kuršėnų rev. k-to narys. 1920 dirbo pogr. partinį, profs-ginį darbą Kuršėnuose, paskui Ukmergėje. 1920 mokėsi Maskvos gub. partinėje m-loje. 1921—22 pasiųstas į Vilnių ir Gardiną dirbti pogr. darbo. 1922—37 adm. darbuotojas Minske, Barnaule, Tambove, Kaukaze, Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

ČEDASAĨ — kaimas Rokiškio rj., 19 km į š. v. nuo Rokiškio, 15 km į š. r. nuo Pandėlio; apylinkės ir kolūkio centras. 149 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Vyžuona (Nemunėlio intakas); į š. nuo kaimo yra Čedaso ež. Malūnas (nuo 1960), felčerių-akušerių punktas, vaistinė, ryšių skyrius, parduotuvė, pieninė, vid. m-la (1919—49 pradinė, iki 1958 septynmetė), biblioteka (nuo 1949).

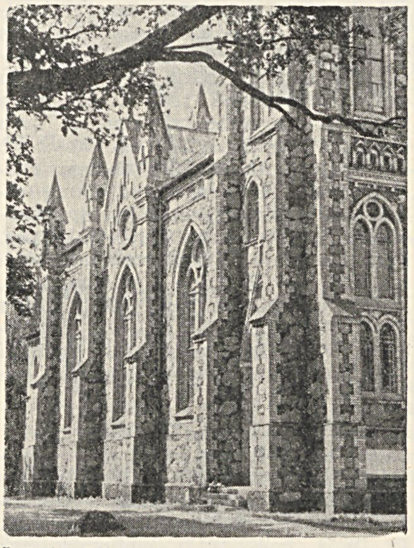

Čedasai. Bažnyčios fragmentas

Archit. požiūriu įdomi Č. bažnyčia (past. 1914). 1499 minimas Č. dvaras, 1529 — Č. valsčius. XIX amžiuje Č. buvo valsčiaus centras. Č. valsčiaus valstiečiai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1923 buvo 165 gyv.

ČĒDASAS — ežeras Rokiškio rj., 6 km į v. nuo Onuškio, 1 km į š. nuo Čedasų kaimo. Plotas 59 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p. Ilgis 1350 m, didž. plotis 660 m, kranto linijos ilgis 3600 m. Š. dalis siauresnė už pietinę. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 8,9 kg/ha (daugiausia lynų).

ČEDĀVIČIUS Aleksas [g. 1926.IX.2 Pavytėje (Kauno rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1962). Nuo 1951 TSKP narys. Baigęs Resp. part. m-lą, 1951—55 joje dėstė filosofiją. 1955—59 Dailės in-to ir Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. 1956 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK, 1962 — Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. Nuo 1962 Kauno Politechnikos in-to filos. katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių ist. materializmo, religinės psichologijos, ateistinio auklėjimo klausimais.

Ršt.: Klasės ir klasių kova, V., 1959; Ateistinis darbo žmonių auklėjimas, V., 1964.

ČEIČỸS Albinas [1910.IV.1 Paliepyje (Rokiškio rj.) — 1960.V.18 Kaune] — choro dirigentas. 1939 baigęs Kauno Konservatoriją, kurį laiką mokytojavo vid. m-lose. 1945—60 Kauno Gruodžio muz. technikumo dėstytojas (1947—48 direktorius); 1945—49 kartu dėstė Kauno Konservatorijoje. 1945—54 vadovavo „Kauno audinių", 1948—60 — Ž. ū. akademijos chorams, šefavo saviveiklinius chorus.

ČEIČỸS Jonas [g. 1901.XII.17 Kalneliuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius melioratorius, technikos mokslų kandidatas (1948), Lietuvos TSR nusipelnęs melioratorius (1965).

1933 baigė Vienos Aukštąją žemės kultūros m-lą. 1933—1941 dirbo gamybinį, pedagoginį ir administracinį darbą Ž. ū. m-joje. 1945—1948 dėstė Kauno un-te, 1948—50 Ž. ū. akademijoje. Nuo 1948 docentas. 1950—1959 Hidrotechnikos ir melioracijos instituto direktorius, nuo 1959 sk. vedėjas. Paskelbė daugiau kaip 30 moksl. straipsnių melioracijos klausimais.

Ršt.: Dirvožemių melioracija, V., 1951; Melioracijos terminų žodynas, V., 1960; Melioracijos darbų septynmetis Lietuvos TSR, V., 1960; Žemės ūkio melioracijos (Sausinimas), V., 1965.

ČEIČỸTĖ Juzefa [g. 1922.V.19 Aleknose (Rokiškio rj.)] — dailininkė. 1942 įstojo laisva klausytoja į Vilniaus Dailės akademiją. 1946—48 dirbo dekoratore Vil-

niaus dramos teatre, 1948—49 operos ir baleto teatre, nuo 1949 Klaipėdos dramos teatre. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės instituto tapybos katedrą. 1955—1962 Klaipėdos dramos teatro vyriausioji dailininkė. Lietuvos TSR teatruose apipavidalino daugiau kaip 50 spektaklių. Ankstyvesnėse Č. dekoracijose vyravo buitinio pobūdžio

scenovaizdis, vėlesnėse išryškėjo polinkis į teatrinį sąlygiškumą ir simboliką.

Apipavidalinti spektakliai: V. Šekspyro „Romeo ir Džuljeta" (1955), P. Kohouto „Šitokia meilė" (1958), A. Žaliavužskio „Gylys" (pagal E. Voinič romaną, 1959), J. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai" (1961) ir kt.

ČEIKÁUSKAS Feliksas [1915—1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Dauguose. Hitlerininkų nužudytas.

ČEKAĨ — kaimas Akmenės rj., Svirkančių apyl., Ventos kair. krante, priešais Viekšnius. 209 gyv. (1959). Koklių fabrikas (nuo 1964), pr. m-la (nuo 1955). 1923 buvo 56 ūkiai, 304 gyv. 1941.VI hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai kaime nužudė taryb. aktyvistą A. Jurkūną.

ČEKANAUSKÁITĖ Pranciška [Genienė; g. 1926.V.11 Mikėnuose (Biržų rj.)] — dailininkė. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą. Nuo 1954 dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Dirba buitinės, dekoratyvinės, architektūrinės keramikos srityse (suvenyrai, vazos, lėkštės, servizai ir kt.), kūrybiškai panaudodama liaudies ornamentų motyvus.

ČEKANÁUSKAS Vytautas [g. 1930.V.13 Šiauliuose] — architektas. 1955 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-tą, dirba Miestų statybos projektavimo in-te. Sukūrė daug bendrabučių, mokyklų, kultūrinių ir buitinių pastatų tipinių projektų, suprojektavo kompozitorių gyv. kvartalą ir Lazdynų gyv. rajoną Vilniuje.

ČEKÁUSKAS Antanas [1912.I.8 Ylakiuose (Skuodo rj.) — 1948.VI.7 Mažeikių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas Mažeikiuose. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo adm. darbą.

ČEKÁVIČIUS Aleksandras [1905.VI.5 Sukarepkoje (Varėnos rj.) — 1943. X.17] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas Vilniuje. 1941—43 kovojo Raudonojoje Armijoje. Žuvo fronte prie Pinsko.

ČEKỸS Jonas [iki 1939 **Čekauskas**; g. 1916.XII.22 Kaniūkuose (Ignalinos rj.)] — spaudos darbuotojas. Nuo 1933 spausdino eilėraščius Vilniaus liet. spaudoje. 1937 persikėlęs iš Vilniaus kr. į Lietuvą, bendradarbiavo „Mūsų jaunime", „Kultūroje", Vilniaus vienkartiniuose lit. leidiniuose („Piūvyje", „Sėjoje", „Varsnose" ir kt.). 1941 „Vilniaus balso" korespondentas. D. Tėvynės karo metais dalyvavo pasipriešinimo okupantams judėjime (J. Pševalskio ir S. Vrono grupėje), platino pogr. lit-rą. Nuo 1944 dirba adm. darbą (nuo 1953 leidyklos „Vaga" direktorius). Nuo 1950 TSKP narys. 1961 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK.

ČEKỸS Klemensas [g. 1915.I.28 Kaniūkuose (Ignalinos rj.)] — administracinis ir ūkinis darbuotojas. 1938—39 mokydamasis lietuviškoje amatų m-loje Vilniuje, įsijungė į pažangią jaunimo veiklą. 1940—41 dirbo kooperatyve, padėjo kurti Tarybų valdžią Dūkšte. Vok. faš. okupacijos pradžioje, burž. nacionalistų persekiojamas, persikėlė į Vilnių, kur dalyvavo pasipriešinimo okupantams judėjime (J. Pševalskio ir S. Vrono grupėje), platino pogr. spaudą, padėjo aprūpinti geto gyventojus maisto produktais; jo bute vyko pogrindininkų susirinkimai. Po karo dirbo ūkinį darbą Vilniuje. Nuo 1961 Resp. knygų bazės direktoriaus pavaduotojas.

ČEKIŠKĖ — miestelis Kauno rj., 12 km į p. nuo Ariogalos, prie kelio į Vilkiją; apylinkės ir kolūkio centras. 552 gyv. (1959). Č. turi iš gatvinių kaimų išsivysčiusiems miesteliams būdingą planą: ilgą pagr. gatvę kerta kelios trumpos gatvelės. Yra ryšių skyrius, keletas buitinio aptarnavimo dirbtuvių, 25 lovų ligoninė (nuo 1959), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1945).

Patikimų žinių apie Č. yra nuo XVII a. pradžios: 1617 pastatyta bažnyčia, 1623 įsteigta pr. m-la. 1762.VI.27 did. kun-ščio privilegija leisti savaitiniai turgūs ir metinis prekymetis. Ties Č. 1863.III.29 įvyko B. Kolyškos vadovaujamo sukilėlių būrio susirėmimas su carine kariuomene. 1882 Č. apylinkės valstiečiai savavališkai atsiėmė savo sklypus, kuriuos po 1861 reformos buvo užgrobęs dvarininkas. Valstiečiams malšinti į Č. buvo atsiųstas ulonų eskadronas, vėliau ilgam laikui apgyvendintos dvi Dono pulko kareivių kuopos. Burž. Lietuvoje Č. buvo valsčiaus centras (1923 — 577 gyv.). Veikė malūnas, lentpiūvė, vaistinė (nuo 1932), kelios dirbtuvėlės, apie 20 smulkių parduotuvių. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai išžudė didesniąją dalį Č. gyventojų.

ČEKÓNYS — kaimas Anykščių rj., Debeikių apyl., 10 km į š. r. nuo Anykščių. 191 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Romualdavos miškas; kaimo š. pakraščiu eina kelias iš Debeikių į Anykščius. Pr. m-la (nuo 1913), biblioteka (nuo 1956).

ČẼKŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Abipusis domėjimasis čekų ir lietuvių kultūriniu gyvenimu prasidėjo XIX a. Čekų literatas F. Čelakovskis (1799—1852) populiarino liet. liaudies dainas. Rinkinyje „Slavų liaudies dainos" (t. 2, 1825) jis išspausdino 3 liet. liaudies dainų vertimus į čekų kalbą, 1827 išleido čekų kalba atskirą knygą „Lietuvių liaudies dainos", kur įdėjo 74 dainas, paimtas iš L. Rėzos dainų rinkinio. Čekų poetas J. Zejeris (Zeyer, 1841—1901) liet. liaudies dainų motyvais kūrė idilinius eilėraščius, mitologines improvizacijas, parašė epinę poemą „Algirdas Geištoras" (1889), kurios siužetą sudaro lietuvio Algirdo Geištoro meilė Čekijos karalienei Anai Jogailaitei. Liet. tautosaka domėjosi ir ją lingv. tikslais tyrinėjo nemaža čekų kalbininkų. L. Geitleris (1847—85), be kitų darbų, išspausdino studiją „Lietuva ir lietuviai" („Osvěta", 1874, Nr. 7, 8), kur rašė apie liet. tautosaką ir literatūrą (K. Donelaitį, S. Daukantą, M. Valančių ir kt.). Liet. tautosaka domėjosi J. Gebaueris (1838—1907) ir J. Zubatas (1855—1931), parašęs studiją „Apie latvių ir lietuvių dainų aliteraciją" (1894). Tuo pat laikotarpiu liet. nac. išsivadavimo judėjimo veikėjai domėjosi čekų nac. judėjimu, jų kova prieš germanizaciją. Apie čekų kultūrines d-jas buvo rašoma to meto liet. spaudoje. Liet. poetai (Maironis poemoje „Jaunoji Lietuva", K. Vanagėlis-Sakalauskas eil. „Šauksmų aidas" ir kt.) reiškė susižavėjimą čekų kultūrine veikla. Abiejų tautų kultūriniai ryšiai nenutrūko ir vėliau. Čekų kalba 1916 išėjo V. Važno verstos „Lietuvių dainos ir pasakos", 1937 — J. Haso verstos „Lietuvių liaudies dainos". Čekams informacijas apie liet. kultūrą, lit-rą, tautosaką davė V. Martinekas (1887—1960) apybraižų knygoje „Iš Lietuvos ir apie Lietuvą" (1926), sistemingą liet. lit-ros apžvalgą parašė J. Vozka knygoje „Lietuva — Rytų Europos situacijos raktas" (1933). Su čekų kultūra ir lit-ra liet. visuomenę konspektiškai supažindino Kauno un-to docentas čekas J. Beblavas (g. 1898) knygoje „Čekoslovakų respublika" (1931). Liet. motyvus čekų lit-roje apžvelgė V. Martinekas straipsnyje „Lietuva dailiojoj čekų literatūroje" („Naujoji romuva", 1935, Nr. 4). Pirmas reikšmingas kūrinys, išėjęs liet. kalba atskira knyga, buvo sutrumpintas J. Hašeko (1883—1923) rom. „Šaunusis kareivis Šveikas" (1932). Paskiau išėjo I. Olbrachto (1882—1952) rom. „Plėšikas Nikola Šuhaj" (1934), naujųjų laikų čekų apsakymų rink. „Besišypsanti mergaitė" (1936) su vertėjo parengta čekų lit-ros apžvalga, K. Čapeko (1890—1938) rom. „Karas su salamandromis" (1937) ir J. Koptos (1894—1962) rom. „Trečia kuopa" (3 t., 1937); visos šios knygos verstos P. Ramučio (tikr. P. Dovalga). 1938 išėjo J. Hašeko jumoreskų rink. „Juokai pro ašaras" (v. V. Oškinis). Period. spaudoje išspausdinta keliolika čekų poetų (J. Vrchlickio, O. Bžezinos, F. Kvapilo, J. Čapeko ir kt.) eilėraščių vertimų (v. B. Sruoga, V. Sirijos Gira ir kt.). Iš dramos veikalų buvo pastatyta K. Čapeko pjesė „RUR" (1927 Valstybės teatre Kaune ir 1933 Šiaulių dramos teatre).

Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, iki 1965 liet. kalba išėjo keliasdešimt čekų rašytojų knygų suaugusiems ir vaikams. Tai J. Fučiko (1903—43) „Žodis prieš mirtį" (1948, v. P. Keidošius), „Straipsniai ir apybraižos" (1952, v. F. Vaišnoras), J. Drdos (g. 1915) apsakymai „Nebylioji barikada" (1949, v. V. Girdžius), T. Svatopluko (g. 1900)

apys. „Botostrojus" (1951, v. J. Būtėnas), I. Olbrachto rom. „Ana proletarė" (1954, v. J. Paukštelis) ir „Plėšikas Nikola Šuhajus" (1957, v. V. Visockas), M. Puimanovos (1893—1958) romanų trilogija „Žmonės kryžkelėje" (1954, v. A. Paraščiakas), „Žaidimas su ugnimi" (1955, v. D. Pinigis) ir „Gyvenimas nugali mirtį" (1956, v. D. Pinigis), J. Hašeko rom. „Šauniojo kareivio Šveiko nuotykiai pasauliniame kare" (1956, v. A. Tiešis, K. Akelis), L. Aškenazio (g. 1921) apsakymai „Vaikystės etiudai" (1958, v. V. Visockas), K. Čapeko rom. „Karas su salamandromis" (1958) ir apys. „Hordubalas" (1959, abu v. V. Visockas), J. Glazarovos (g. 1901) rom. „Adventas" (1960, v. V. Visockas), H. Šmahelovos „Sparnuotoji jaunystė" (1961, v. A. Dziedravičius), J. Otčenašeko (g. 1924) „Romeo, Džuljeta ir tamsa" (1961, v. V. Visockas), M. Majerovos (g. 1882) apys. „Baladė apie šachtininką" (1963, v. S. Bulkienė). Išleista keliolika čekų lit-ros kūrinių vaikams: L. Aškenazio apys. „Pagrobtas mėnulis" (1958, v. V. Visockas), K. Čapeko „Plėšiko pasaka" (1959, v. P. Žemaitytė), V. Ržezačo „Sąmyšis Kovaržo gatvėje" (1960, v. P. Žemaitytė) ir kt. Čekų kūrinių vertimai dažnai pasirodo period. spaudoje. Čekų dramaturgų pjesės statomos Tarybų Lietuvos teatruose: Akademinis dramos teatras pastatė P. Kohouto „Šitokia meilė" (1958) ir „Trečioji sesuo" (1964), M. Kunderos „Raktų savininkai" (1963); Panevėžio dramos teatras — J. Tilo „Laumės sūnus" (1954), V. Blažeko „Slaptasis noras" (1960); Kauno dramos teatras — M. Stehliko „Kaimiška meilė" (1959).

Liet. rašytojų kūrinių vertimai Čekoslovakijoje atskiromis knygomis pradėjo rodytis tik po II pasaul. karo. Prie liet. lit-ros populiarinimo daug prisidėjo kalbininkas, Pragos un-to prof. P. Trostas, išvertęs nemaža Žemaitės, P. Cvirkos, I. Simonaitytės ir kt. liet. rašytojų apsakymų, sudaręs rink. „Lietuvių apsakymai" (1956), kuriame išspausdino str. „Apie lietuvių literatūrą" ir pateikė trumpų žinių apie autorius. Į čekų kalbą išverstas P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" kartu su 5 apsakymais (1950, v. J. Medvė) ir aps. rinkinys vaikams „Paslaptis" (1953, v. M. Navratilas), A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (1952, v. J. Stecharas) ir „Broliai" (1956, 1959, v. J. Stecharas, I. Damborskis). V. Mykolaičio-Putino romaną „Altorių šešėly" (1959), V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimus" (1960), P. Cvirkos romaną „Frank Kruk" (1964), Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1964) išvertė M. Koubelė. Į čekų k. išversti K. Donelaičio „Metai" (1960, v. H. Jechova), E. Mieželaičio eilėraščių rink. „Žmogus" (1963, v. I. Svoboda). Liet. rašytojų kūrinių (K. Donelaičio, Žemaitės, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, P. Cvirkos) išspausdinta rinkinyje „Baltijos padangėje" (1959), skirtame Pabaltijo tautų lit-rai. Nemaža jų spausdinta period. spaudoje. Čekoslovakijos—TSRS draugystės d-jos 1959 išleistuose leidiniuose apie tarpb. Pabaltijį duota žinių apie liet. lit-rą nuo senovės iki šių dienų (F. Soukupo „Apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR tautų kultūrą", J. Janoušeko „Tarybų Lietuva, Latvija ir Estija").

ČEKUÕLIS Algimantas [g. 1931.XI.10 Panevėžyje] — rašytojas. 1948 baigė Vilniaus darbininkų jaunimo m-lą. 1948—53 studijavo Literatūriniame Gorkio in-te prie TSRS Rašytojų s-gos. Nuo 1953 su pertraukomis dirbo jūrininku žvejybos laivuose, plukdė mažuosius žvejybos tralerius Šiaurės jūrų keliu į Kamčiatką. Dirbo laikraščio „Literatūra ir menas", žurnalų „Žvaigždutė" ir „Moksleivis" redakcijose. Nuo 1958 TSKP narys. 1958—60 dirbo Lietuvos Kino studijoje. 1963—65 keletą mėnesių gyveno Kuboje. Kelionių apybraižose („Per tris vandenynus", 1957; „Tylos takais", 1960; „Noriu grįžti į Kubą", 1965) ir apsakymuose (rink. „Perkūnas netrenkia į laivą", 1959) pavaizdavo tarybinių jūrininkų, žvejų, geologų gyvenimą ir kovą su gamtos stichija, kapitalistinių šalių darbo žmonių išsivadavimo kovą, demaskavo buržuazinę moralę. Parašė scenarijų dokumentiniam filmui „Į Atlantą" (1954), pasaką „Keturi žiemos vėjai" (1963), išleido apybraižų rinkinį rusų kalba „Toli Barenco jūroje" (1961).

ČELKIAĨ — kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 7 km į p. r. nuo Šeduvos. 137 gyv. (1959). Kaimą supa Kurklių miškas ir Čelkių miškas. Pr. m-la (nuo 1923). Č. dvaro darbininkai 1905 laimėjo streiką.

ČENÍENĖ Jovita [g. 1919.XII.9 Ukmergėje] — pedagogė. 1944 baigusi Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą, mokytojauja Kauno vid. m-lose. „Skaitinių" V—VI klasėms (1954) bendraautorė.

ČEPÁITIS Jonas [g. 1920.VIII.31 Valerijonavoje (Ukmergės rj.)] — aktorius. Nuo 1939 Kauno ir Vilniaus un-tuose studijavo teisę ir teatro meną. 1941—1962 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius. Vaidino kino filmuose „Kol nevėlu", „Julius Janonis", „Marš, marš, tra-ta-ta" ir kt. Režisavo daug radijo pastatymų. Periodikoje išspausdino feljetonų, parašė meno saviveiklai pjesę „Sekantis klausimas — vasara" (išsp. leidinyje „Vasaros šypsenos", 1962).

Vaidmenys: Barendas (H. Hejermanso „Vilties" žuvimas"), Sapiega (B. Dauguviečio „Žaldokynė"), Samuliukas (A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė"; pagal A. Vienuolio apsakymą), Kochta (M. Baratašvili „Žiogas"), Guljemas Kaputas (E. de Filipo „Melo ilgos kojos"), Jaša (A. Čechovo „Vyšnių sodas") ir kt.

ČEPÁITIS Vincas [g. 1921.XII.26 Piesčiuose (Šakių rj.)] — gydytojas terapeutas. 1949 baigė Kauno un-tą. Dirbo Raudonės, Betygalos, Ariogalos ligoninėse. Nuo 1956 Jurbarko rj. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas. 1957—59 Jurbarko rajono vyriausiojo gydytojo pavaduotojas, nuo 1959 — vyriausiasis gydytojas. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1960 Vilniaus resp. ligoninės vyriausiasis gydytojas.

ČEPÁITIS Virgilijus Juozas [g. 1937.XI.8 Šakiuose] — vertėjas. 1955—56 dirbo laikr. „Komjaunimo tiesa" redakcijoje. 1961 baigė Maskvos M. Gorkio lit-ros in-tą. Išvertė į rusų kalbą A. Venclovos, J. Avyžiaus, I. Simonaitytės ir kt. liet. rašytojų kūrinių, į liet. kalbą — anglų ir rusų autorių knygų vaikams.

Vert.: **А. Венцлова,** День рождения, М., 1960; **А. Венцлова,** Серебро севера, М., 1963; **Р. Ланкаускас,** Осенние краски земли, М., 1963; **Й. Авижюс,** Стеклянная гора, Вильнюс, 1964; **К. Сая,** Беспокойство.—„Современная драматургия", 1962, № 30; **Е. Симонайтите,** В чужом доме, Вильнюс, 1965.

ČĒPAS Albinas [1898 Minupiuose (Kelmės rj.) — 1963.VII.17 Palangoje] — karinis veikėjas, generolas majoras. Pirmojo pasaul. karo metais buvo mokytoju.

1919 baigė Kauno karo m-lą ir tarnavo I pėstininkų pulke karininku. 1933 baigė aukštuosius karininkų kursus Kaune. Po to buvo Karo mokyklos inspektoriumi Kaune. 1940 Lietuvos Liaudies vyriausybė paskyrė Č. krašto apsaugos viceministru ir suteikė jam brigados generolo laipsnį. 1940.XII Č. suteiktas Raudonosios Armijos generolo majoro laipsnis. Pradžioje buvo pulko, vėliau 179 šaulių divizijos vadu. 1941.VI įstojo į aukštesniųjų vadų pasitobulinimo kursus prie Raudonosios Armijos Gen. štabo akademijos Maskvoje. Baigęs šiuos kursus, dėstė Karo akademijoje. Nuo 1945 dirbo katedros vedėju Kūno kultūros institute, vėliau Žemės ūkio akademijoje Kaune. Nuo 1956 TSKP narys.

ČĒPAS Jonas [1887 Noreliuose (Pasvalio rj.) — 1941.VII.25 Vaškuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Valstietis. Dalyvavo I pasaul. kare, buvo sunkiai sužeistas. Kariuomenėje suartėjo su bolševikais, platino fronte atsišaukimus, raginančius nutraukti imp. karą. Po Spalio revoliucijos grįžo į Lietuvą. Burž. metais palaikė ryšius su rev. judėjimo dalyviais, platino kom. lit-rą. 1940—41 Vaškų apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų ir hitlerininkų nužudytas.

ČĒPAS Kazys [1887 Jogvyliuose (Ukmergės rj.) — 1960.XI.27 Rosarijuje (Argentina)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1904—05 dirbo Maskvos įmonėse ir 1905 dalyvavo revoliucijoje. Demonstracijos metu peršautas. Grįžusį į Ukmergę carinė policija ėmė persekioti. 1907 išvyko į Argentiną. Rosarijo mieste 1909 padėjo įkurti liet. biblioteką

„Krivių krivaitis", paskui savišalpos d-ją „Aušros žvaigždė". Po I pasaul. karo organizavo paramą Lietuvių komunistų grupei, polit. kaliniams. 1925 pab. Rosarijuje įsteigė pažangios Lietuvių darbininkų apšvietos d-jos Pietų Amerikoje 3-ją, paskui 8-ją kuopas, pažangaus laikr. „Rytojus" rėmimo k-tą, platino pažangiąją spaudą.

ČĖPAS Martynas [1906 Bučiūnuose (Radviliškio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Darbininkas. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą, atsišaukimus, padėjo organizuoti darbininkų streikus. 1940—41 ž. ū. darbininkas, padėjo stiprinti Tarybų valdžią Baisogalos valsčiuje, aktyviai dalyvavo visuom. gyvenime. Žuvo, traukdamasis su Raudonąja Armija.

ČEPĖLĖ Juozas [g. 1927.VIII.13 Leningrade] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs racionalizatorius (1963). 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo Respublikinio malūnų pramonės tresto vyr. energetiku, nuo 1956 Ž. ū. statybos projektavimo in-to skyriaus vyr. elektriku. Nuo 1962 Respublikinio vandens ūkio projektavimo in-to vyr. elektrikas. Nuo 1961 Kauno miesto išradėjų ir racionalizatorių visuom. tarybos pirmininkas, Visasąjunginės išradėjų ir racionalizatorių d-jos Lietuvos resp. tarybos narys. 6 išradimų (3 fazių hermetizuoto skystinio paleidimo reostato, skysto metalo pumpavimo siurblio ir kt.) autorius. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrą (1961) apie skystinius reostatus ir jų pritaikymą liaudies ūkyje.

ČEPELIŪNŲ PILIAKALNIS — kalnas Varėnos rajone, tarp Barčių, Ramonų ir Ulbinų kaimų Uosupio slėnyje. Apie 50 m ilgio ir 25—30 m pločio netaisyklingo keturkampio formos aikštelę supa kiek žemiau šlaite supiltas 1—1,5 m aukščio pylimas. 1890 archeologas V. Šukevičius aikštelės pietvakarių gale ištyrė apie 60 m^2 plotą. 70—80 cm storio kultūriniame sluoksnyje su akmenų grindiniais, puodų šukėmis, gyvulių kaulais rastas titnaginis kirvis ir trinamosios girnos. Piliakalnis naudotas I t-metyje pr. m. e.

ČEPĪNSKIS Jonas [1893.II.8 Dargaičiuose (Joniškio rj.) — 1961.IX.30 Kaune] — agronomas, gyvulininkystės specialistas. 1927 baigė Kopenhagos Aukštąją veterinarijos ir ž. ū. m-lą. 1928—35 mokytojavo Veprių ir Joniškėlio ž. ū. m-lose. Kaip ateistas ir antifašistas, 1935 iš darbo buvo atleistas ir tais pat metais emigravo į Daniją, iš jos į Islandiją. 1936 grįžo į Lietuvą. 1939—40 bedarbis. Nuo 1940 Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) zootechnikos katedros vedėjas; vok. faš. okupacijos metais iš darbo atleistas. Nuo 1948 Lietuvos Veterinarijos akademijos gyvulių veisimo katedros vedėjas, nuo 1958 docentas, 1950—53 zootechnikos f-to dekanas. Parašė knygų apie kiaulių auginimą.

Ršt.: Kolūkio kiaulių ferma, [V.], 1951; Kiaulių auginimas, V., 1961.

ČEPĪNSKIS Vincas [1871.V.3 Dargaičiuose (Joniškio rj.) — 1940.VIII.22 Kaune] — fizikas, chemikas. 1894 baigė Peterburgo un-tą. 1894—96 Rusijos Mokslų ir saikų rūmuose prof. D. Mendelejevo laborantas. 1896—1900 Ciuricho Politechnikos instituto elektrochemijos laboratorijoje toliau studijavo fiziką ir chemiją, dirbo mokslo darbą. 1900—02 Peterburge vadovavo Tiudoro akumuliatorių dirbtuvių technikos biurui. 1902—15 mokytojavo Liepojos komercinėje m-loje (nuo 1904 šios m-los direktorius). 1915—16 dirbo Maskvos Susisiekimo in-to laboratorijoje. 1916—18 dėstė fiziką (iš pradžių Petrograde, Lutugino liaudies un-te, vėliau Ugličo realinėje m-loje ir mergaičių g-joje). 1919 burž. Lietuvos valdžios atstovas Londone. Nuo 1920 Aukštųjų kursų Kaune lektorius. 1922—36 Kauno un-to ordinarinis profesorius, fizikos, o nuo 1926 rudens fizinės chemijos katedros vedėjas. 1922—23 ir 1928—29 Kauno un-to prorektorius, 1923—24 ir 1929—33 rektorius. 1926.VI.15—XII.17 švietimo ministras. Nuo 1936 pensininkas. Č.— vienas iš Kauno un-to įkūrimo iniciatorių. Atidarius un-tą, energingai skatino jame moksl. darbą. Suorganizavo eksperimentinės fizikos ir fizinės chemijos katedras. 1923—26 parengė ir išleido 7 dalis fizikos paskaitų, parašė ir 1928—30 išleido didelį fizinės chemijos kursą. Rūpinosi parinkti į un-tą gabių žmonių, kurie galėtų savarankiškai dirbti moksl. darbą, padėjo jiems kelti kvalifikaciją. Č. iniciatyva nemaža Kauno un-to darbuotojų gilino žinias užsienio aukštosiose m-lose. Nors polit. įsitikinimais buvo artimas liberalinei buržuazijai, o populiarindamas mokslo žinias, pareikšdavo prieštaringų filosofinių minčių, padarydavo idealistinių nukrypimų, bet iš viso moksl. darbe ir paskaitose skleidė materialistinius mokslo pradmenis ir ateizmą. Paliko nemažų pėdsakų ir moksl. tyrinėjimų srityje. Pirmasis patikrino Gibso-Helmholco lygtį, apibendrinančią 1-jį ir 2-jį termodinamikos dėsnius. Ištyrė vandenilio ir deguonies galvaninę celę, tiksliai nustatė jos elektrovaros jėgą ir darbą įv. sąlygomis. Ištyrė dinamo mašinos veikimą Peterburgo—Pskovo geležinkelio ruože ir nustatė sąlygas jai pritaikyti keleivinių vagonų apšvietimui. Atlikęs su savo bendradarbiais nemaža tyrimų, nustatė daugelio jonų entropijas vandens tirpaluose ir 1933 paskelbė kai kurių jonų entropijų atmainų dėsningumus. Šio darbo teorinė reikšmė pradeda ryškėti tik dabar. Paskelbė straipsnių moksl. žurnaluose ir parašė monografinio pobūdžio veikalų („Elektroninė valentingumo teorija", 1928; „Branduolio chemija", 1937, ir kt.). Populiarino ir propagavo gamtos mokslus, paskelbė daug stambių apžvalginių straipsnių aktualiais mokslo klausimais, pvz.: „Mokslas", „Atomas" [Elektroninė materijos teorija], „Chemijos aukso svajonė, arba Mendelejevo periodinės sistemos interpretacija Moseley šviesoje", „Išradimai ir mokslo progresas", „Laisva ir suvaržyta energija", „Mykolas Faraday'jus" ir kt. Išvertė keletą mokslo veikalų iš anglų ir vokiečių k. į rusų bei lietuvių k.

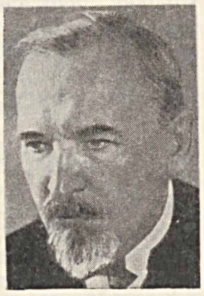

ČEPKĖLIŲ RAĪSTAS — pelkė Varėnos rj., 7 km į p. r. nuo Marcinkonių, 6 km į p. v. nuo Rudnios, BTSR pasienyje. Plotas 5858 ha. Tai didžiausia Lietuvos TSR pelkė. Ji plyti Pietryčių lygumoje, Merkio ir Katros vandenskyroje, *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo pietryčiuose. P. r. dalis, esanti Katros slėnyje, vadinama Katros pelke, p. v.— Piemenėlių pelke. Pietuose Č. r. pereina į Gudų girią, vakaruose — į Musteikos ir Grybaulios miškus, šiaurėje — į Užuožerių, Varnasalų ir Lynežerio, rytuose — į Kriokšlio ir Paramėlių miškus. Pelkės guolį sudaro sekli dauba tarp žemyninių kopų (šiaurės vakaruose) ir paskutiniojo apledėjimo nepaliestos srities (pietryčiuose). Į pelkę įsiterpia daug nesupelkėjusių pusiasalių. Viduryje daug nedidelių ežerų (Didysis Ešerinis, Mažasis Ešerinis, Aklikas, Kajutis, Krakinis) bei salų. Š. dalyje prasideda Lynyčia (Ūlos intakas), v. — Musteika (Grūdos intakas). Paviršius truputį išgaubtas, kemsuotas, su duburėliais. Didesniąją Č. r. dalį užima aukštapelkė. Tik p. r. dalyje ir Katros slėnyje yra žemapelkių, o pakraščiuose — tarpinio tipo pelkių. Pelkėje labiausiai paplitusios plynės su kur-ne-kur išsimėčiusiomis nedidelėmis pušelėmis. Vyrauja mageloninio kimino su kupstiniu švyliu bendrijos. Paežeriais auga aukštesnės pušys su varnauogėmis. Aplink salas paplitusios pušaičių su gailiais ir kiminais, o pelkės pakraščiuose — pušaičių su kupstiniu švyliu ir kiminais bendrijos. Žemapelkėse auga samanoti didžiaviksvynai. Durpių klodo didž. storis 5,3 m, vid. 2,3 m; vid. susiskaidymas 21%, vid. peleningumas 4,2%. Durpių ištekliai 126 mln. m^3.

Čepkelių raistas

Apatinius sluoksnius, iki 3 m gylio, sudaro gerai susiskaidžiusios durpės. Ant jų slūgso mažiau susiskaidžiusios fuskuminės ir kai kur mediuminės durpės su švylio priemaiša. Mažai susiskaidžiusių durpių yra apie $^1/_3$. Dugno įdaubose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Pelkė pradėjo formuotis, užželiant poledynmetyje buvusiems mažiems ežerams. Č. r.— **botaninis-zoologinis draustinis**. Jame saugoma būdinga Pietryčių lygumai aukštapelkinė augalija, globojami briedžiai, kurtiniai, sakalai keleiviai, leliai.

ČEPÓNIS Alfonsas [1924.IV.20 Kaune — 1944.I.24 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1958). Kilęs iš darbininkų. Nuo 1939 LKJS narys. 1939—1940 LKJS Kauno miesto Šančių organizacijos k-to narys. Aktyviai dalyvavo Liaudies Seimo rinkimų kampanijoje. 1940—41 dirbo LKP CK techniniu sekretoriumi. Hitlerininkams besiveržiant į Lietuvą, Kauno aktyvo būryje kovojo prieš vokiečių desantininkus ties Zarasais, vėliau pasitraukė į Saratovo sritį. 1943 pavasarį pasiųstas į priešo okupuotą Lietuvą. 1943 rudenį buvo LLKJS Kauno miesto ir aps. pogr. k-to narys, suorganizavo komjaunimo kuopeles Žaliakalnyje, Muravoje, Šančiuose, palaikė ryšius su Adomo Mickevičiaus ir „Mirtis okupantams" partizanų būriais, padėjo parinkti žmones ir pasiųsti juos į šiuos būrius. Kartu su kitais Kaune įrengė trumpųjų bangų radijo stotį „Tiesos balsas", organizavo LLKJS Kauno miesto ir aps. k-to atsišaukimų spausdinimą ir platinimą, susprogdino priešo kar. ešeloną, apmėtė granatomis šarvuotį, paėmė kulkosvaidį ir daug šaudmenų, užminavo ir padegė Zapyškio durpyną. Susižeidęs kurį laiką gyveno pas motiną. Kai policija susekė Č., jis 5 valandas didvyriškai priešinosi ir paskutiniu šoviniu nusišovė.

Lit.: **P. Štaras,** Drąsios širdys, V., 1958; **A. Viršulis,** Didvyrių kelias, V., 1959.

ČEPÓNIS Jonas [g. 1926.IV.2 Gaveikėnuose (Ignalinos rj.)] — dailininkas. 1951 baigė Vilniaus Dailės in-to tapybos katedrą. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose. Kuria daugiausia peizažus.

Kūriniai: „Gimtosios vietos" (1957), „Vilnius žiemą" (1959), „Antakalnio apylinkės" (1959), „Neris" (1960), „Senamiestis" (1961), „Ruduo" (1961), „Vakaras" (1962), „Vilniaus ŠEC" (1962), „Jaunimo parkas" (1963), portretas „Verutė" (1964) ir kt.

ČEPUKÁITIS Juozas [1870.III.4 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis, Šakių rj.) — 1923.IX.11 JAV] — buržuazinis JAV lietuvių literatas. Nuo 1900 buvo vargonininku JAV miestuose. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje, rinko tautosaką, etnografinę medžiagą. Daug jo užrašytų pasakų išspausdinta J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų" 3 tome (1904). Rašė eilėraščius, buitinės tematikos farsus („Mamos nedasupta", 1912; „Dangus brangus", 1918), misterijas („Žvaigždžių kova", 1918) ir kt.

ČEPUKÌŠKĖS — kaimas Zarasų rj., Smalvų apyl., 11 km į p. r. nuo Zarasų, prie kelio į Turmantą; kolūkio centras. 46 gyv. (1959). Pietvakariuose — Ildiko ež. Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1921), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1960). Burž. metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais Čepukiškėse buvo masiškai šaudomi taryb. piliečiai.

ČEPULÍENĖ Stefa [g. 1926.VIII.28 Ukmergėje] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1963). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—57 dėstė Lietuvos Veterinarijos akademijoje, 1957—59 Lietuvos Ž. ū. akademijoje. Nuo 1955 TSKP narė. Nuo 1962 Vilniaus un-to TSKP istorijos katedros dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie profsąjunginį judėjimą Lietuvoje.

Ršt.: Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje, V., 1964.

ČEPÙLIS Edvardas [g. 1916.V.16 Grand-Rapidse (JAV, Mičigano valstija)] — aktorius. 1927—32 mokėsi Joniškio g-joje, 1936—38 Klaipėdos dramos teatro vaidybos studijoje, vadovaujamoje R. Juknevičiaus. Nuo 1941 Šiaulių, nuo 1946 Klaipėdos dramos teatro aktorius. 1951 baigė Klaipėdos darbo jaunimo vid. m-lą. Klaipėdos dramos teatre režisavo ir pastatė J. Grušo dramą „Tėvas ir sūnus" (1959).

Vaidmenys: Jasius (K. Binkio „Atžalynas"), Neznamovas (A Ostrovskio „Be kaltės kaltieji"), Germanas (A. Arbuzovo „Tania"), Grigutis (K. Sajos „Septynios ožkenos"), Firsas (A. Čechovo „Vyšnių sodas") ir kt.

ČEPÙLIS Jonas [g. 1925.VIII.6 Rakandžiuose (Šiaulių rj.)] — veterinarijos gydytojas, fiziologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958). Nuo 1952 TSKP narys. 1954 baigė Lietuvos Vet. akademiją. Nuo 1959 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1960 to in-to gamtos-geografijos f-to dekanas, nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių paukščių augimo bei vystymosi ir kt. klausimais.

ČEPÙLIS Jonas [g. 1928.X.18 Kuosiuose (Rokiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1954). 1951 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją, nuo 1954 ten pat dirba ped. darbą, nuo 1962 docentas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie insulino naudojimą veterinarijos klinikoje, arklių mioglobinuriją, galvijų susirgimų trauminiais retikulitais diagnozavimą, gydymą ir profilaktiką, naudojant magnetinius zondus.

ČEPÙLIS Stasys [g. 1910.VI.1 Šukeliškėje (Ignalinos rj.)] — gydytojas stomatologas, medicinos mokslų daktaras (1957). 1937 baigė Vilniaus un-tą ir iki 1939 ten pat dirbo ped. darbą. 1939—41 Vilniaus Raudonojo kryžiaus ligoninės stomatologinio skyriaus vedėjas. 1944—1946 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos liaudies komisariato mokslinės medicinos bibliotekos organizatorius ir direktorius. 1944—50 Vilniaus un-to stomatologijos katedros vedėjas. 1948—54 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos vyr. stomatologas. 1950—1951 Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Medicinos in-to stomatologijos katedros vedėjas. Nuo 1958 Lietuvos TSR Stomatologų d-jos prezidiumo pirmininkas. Nuo 1959 profesorius. Parašė moksl. straipsnių apie dantų kariozinės ligos etiologiją bei patogenezę ir kt. klausimais.

ČEPÙLIS Vincas [g. 1894.IV.20 Kužių apyl. (Šiaulių rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1913 emigravo į JAV. Pažangiame judėjime dalyvauja nuo I pasaul. karo. Ilgametis „Laisvės" b-vės direktorato sekretorius.

ČEPULÝTĖ Valerija [g. 1904.II.24 Peterburge] — geografė, geografijos mokslų kandidatė (1948), literatė, Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1965). 1933—39 bendradarbiavo pažangiame Vilniaus lietuvių laikr. „Vilniaus žodis", kultūros žrn. „Lietuviškas baras", vienkartiniuose leidiniuose „Varsnos", „Sėja", „Versmė" ir kt. Išspausdino beletristinių vaizdelių, straipsnių. Su M. Krinickaite parašė komediją „Išmakė" (1937), dramas „Tarp lūšnų" (1937) ir „Užauginai kovotojus" (1937), kuriose pavaizdavo Vilniaus kr. lietuvių gyvenimą, pasipriešinimą lenkų okupantams. 1939 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1941 dirba moksl. darbą Lietuvos TSR Mokslų akademijoje, 1945—64 Geologijos ir geografijos in-to kvartero geologijos ir geomorfologijos sektoriaus vadovė. Nuo 1964 Geologijos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1954 TSKP narė. 1955—1958 Lietuvos TSR AT deputatė. 1953 sudarė detalų Lietuvos TSR geomorfologinį žemėlapį, 1956 — prekvarterinio reljefo žemėlapį. Paskelbė apie 30 moksl. straipsnių moreninių priemolių petrografijos, kvartero stratigrafijos ir geomorfologijos klausimais.

ČERBULĖNAS Klemensas [g. 1912.VII.24 Spalviškiuose (Biržų rj.)] — etnografas, istorijos mokslų kandidatas (1958). 1941 baigė Vilniaus un-tą. Iki 1951 dirbo Kauno dailės muziejuje (buv. Kultūros muziejus) etnografijos sk. muziejininku, skyriaus vedėju, muziejaus direktoriumi. 1951—52 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to, nuo 1956 — Lietuvos TSR MA Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbis. Kartu nuo 1945 dirbo ped. darbą aukštosiose m-lose. Paskelbė nemaža moksl. straipsnių, daugiausia apie liaudies meną ir

liaudies archit-rą, su kitais parengė liet. liaudies archit-ros albumo I ir II knygas (1957, 1965).

ČEREPĀVIČIENĖ Antanina [g. 1896. XII.25 Juodžiuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1936 Kaune įsijungė į rev. veiklą. Platino kom. lit-rą, agitavo bedarbius ir darbininkus, buvo aktyvi Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narė. Nuo 1940.II Komunistų partijos narė. 1941.VI evakavosi į TSRS gilumą. Pokario metais darbininkė Kaune. Nuo 1956 pensininkė.

ČEŘKASAS — naminių *audinių* rūšis.

ČERKĒSAS Juozas [slap. Besparnis; 1884.III.7 Bernotuose (Panevėžio rj.) — 1949.X.16 Pragiedruliuose (netoli Panevėžio)] — rašytojas, publicistas. Mokėsi Panevėžio g-joje, tačiau dėl neturto mokslą nutraukė. Raštininkavo Žagarės, Piniavos, Vabalninko valsčiuose. Nuo 1902 spausdino periodikoje korespondencijas, straipsnius, feljetonus, eilėraščius. 1910 išleido eil. rink. „Birbynė", 1911—„Vamzdys".

ČERKĒVIČIUS Juozas [apie 1877—1915. XII.17 Belshilyje (Anglija)] — vienas pirmųjų ir aktyviausių Škotijos lietuvių socialistų. Į Angliją emigravo 1898, dirbo kasyklose, plieno f-kuose. Bendradarbiavo „Darbininkų balse", „Kovoje". 1913—15 redagavo su pertraukomis „Rankpelnį".

ČERNEŇKA Stepanas [g. 1915.III.4 Guliai Polėje (Kijevo sr.)] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs transporto darbuotojas (1965). 1939 baigęs Vandens transporto inžinierių in-tą Odesoje, dirbo Isik Kulio, Irtišiaus, Dnepro laivininkystės org-jose. Nuo 1940 TSKP narys. 1953—55 mokėsi Jūrų ir upių laivyno akademijoje Leningrade. Nuo 1955 Nemuno laivininkystės v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. Jam vadovaujant, techniškai patobulintas Lietuvos TSR upių laivynas, paspartinti keleivių ir krovinių pervežimai Tarybų Lietuvos vandens keliais.

ČERNIACHÓVSKIS Ivanas Danilovičius [1906.VI.26 Umanėje — 1945.II.18 ties Karaliaučium] — karinis veikėjas, armijos generolas, dukart Tarybų Sąjungos Didvyris. Nuo 1928 VKP(b) narys. 1928 baigė Kijevo artilerijos m-lą, o 1936 — Raudonosios Armijos mechanizavimo ir motorizavimo akademiją. D. Tėvynės karo pradžioje, būdamas pulkininku, vadovavo 28-jai tankų divizijai, kuri 1941.VI.23—25 sudavė smūgį hitlerinei kariuomenei prie Šiaulių, pristabdė jos puolimą. Vėliau vadovavo mechanizuotam korpusui, o nuo 1942 vasaros — Voronežo ir Ukrainos frontų armijoms. 1942.V pakeltas generolu majoru. Pasižymėjo drąsa, sumanumu, dideliais organizaciniais gabumais. Greitai iškilo kaip vienas žymiausių tarybinių karo vadų. 1944.IV paskirtas 3-jo Baltarusijos fronto vadu. Jo vadovaujami Raudonosios Armijos junginiai sėkmingai puolė Baltarusijoje ir liepos mėn. pr. įžengė į Tarybų Lietuvos teritoriją. 3-jo Baltarusijos fronto mechanizuoto korpuso dalys pirmosios įsiveržė į Vilnių ir drauge su kitais to fronto junginiais 1944.VII.13 jį išvadavo. Č. vadovaujami junginiai išvadavo Kauną, forsavo Nemuną, išvadavo Marijampolę, Alytų, Vilkaviškį, Kybartus, daugelį kitų Lietuvos vietovių ir 1944.X pirmieji įsiveržė į R. Prūsiją. 3-jo Baltarusijos fronto kariuomenė 1945.I—II sutriuškino hitlerininkus R. Prūsijoje ir priėjo prie Karaliaučiaus. 1945.II.18 Č. buvo sunkiai sužeistas ir tą pačią dieną mirė. Palaidotas Vilniuje, vienoje centr. aikščių, kuri pavadinta jo vardu ir kurioje pastatytas jam paminklas.

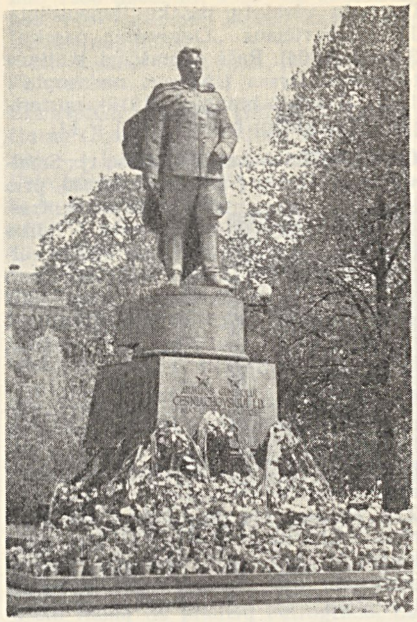

Paminklas Ivanui Černiachovskiui Vilniuje (1950, skulpt. N. Tomskis, archit. L. Golubovskis)

ČĔRNIAKAS Maksimas [1833—1865. X.19 Kazanėje] — 1863 sukilimo dalyvis. 1856 baigė Kijevo un-to fizikos-matematikos f-tą. 1862 baigė Peterburgo gen. štabo akademiją, kur priklausė slaptai kar. organizacijai. Buvo organizacijos „Zemlia i volia" („Žemė ir laisvė") narys. 1863.IV atvyko į Vilnių. Pasitraukus K. Dalenui, buvo Trakų aps. sukilėlių kar. viršininku. Su sukilėlių rinktine (600 pėstininkų ir 40 raitelių) kovėsi su carine kariuomene prie Stakliškių ir Rūdninkų. 1863.VI nuvyko į Disnos aps. perimti žuvusio kar. viršininko H. Dmochovskio būrio. Negalėdamas išsilaikyti, paleido būrį ir ištisus metus slapstėsi Vitebsko gubernijoje. 1864.VII.4 suimtas ir vėliau karo lauko teismo nuosprendžiu sušaudytas.

ČERNIAUSKAĨ — kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 3 km į p. r. nuo Leipalingio. 25 gyv. (1959). V. pusėje yra ežeras Baltajis Bilsas, r.— Gervinis. Kaimo apylinkėse yra piliakalnis, vad. Leipalingiu.

Piliakalnis įrengtas atskiroje pailgos formos kalvoje, apsuptoje pelkių. Kalva be įtvirtinimo žymių. Piliakalnio aikštelė 50 m ilgio, 15 m pločio. Kultūrinis sluoksnis pastebimas tik aikštelės pakraščiuose. Į r. nuo piliakalnio aptiktos didžiulės gyvenvietės liekanos. Čia rasta lipdytosios grublėtos, lygiu paviršiumi ir vėlyvos žiestos keramikos, tinko gabalų, šlako. Piliakalnis skirtinas I t-mečio viduriui.

ČERNIAUSKÁITĖ Marija [g. 1931. VII.26 Zarasuose] — aktorė. 1950 baigė Zarasų Melnikaitės vid. m-lą. 1953 baigusi Vilniaus dramos teatro studiją, dirba aktore Klaipėdos dramos teatre. Nuo 1958 TSKP narė.

Vaidmenys: Džuljeta, Bjanka, Kordelija (V. Šekspyro „Romeo ir Džuljeta", „Otelas", „Karalius Lyras"), Dalia (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Nila Sniško (A. Salinskio „Būgnininkė") ir kt.

ČERNIAUSKÁITĖ Vladislava [g. 1922. X.4 Kaune] — dailininkė. Nuo 1947 TSKP narė. 1950 baigė Vilniaus Dailės in-to grafikos katedrą. Nuo 1955 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Dirba staliūginės ir pramoninės grafikos, knygų meninio apipavidalinimo ir iliustravimo srityse. Sukūrė spalvotų lino raižinių ciklą „Baltijos žvejai" (1959), lino raižinį „Montuotoja" (1962) ir kt.

ČERNIÁUSKAS Balys [g. 1891.VII.19 Černiauskuose (Lazdijų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Baigė Leipalingio pr. m-lą. 1911 emigravo į JAV. Neakivaizdiniu būdu studijavo naftos inžineriją. Veikė siuvėjų profs-goje (unijoje), Lietuvių meno s-goje, Lietuvių darbininkų susivienijime, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-joje. 1914—26 aktyviai dalyvavo teatro saviveikloje. B. Skurdžiaus slapyvardžiu parašė 2 pjeses („Nepasiektas tikslas", „Bolševikai Lietuvoje", 1924). Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Šviesoje", pasirašinėdamas slapyvardžiais (Ročesterietis, Jokūbo sūnus) bei kriptonimais. 1941—45 Pagalbos Lietuvai k-to Ročesteryje pirmininkas. 1961 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

ČERNIÁUSKAS Henrikas [g. 1921.I.14 Dotnuvoje] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1947 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1946—56 dirbo mokslinį ir administracinį darbą Dotnuvos selekcijos stotyje. Nuo 1955 TSKP narys. Nuo 1956 Lietuvos Žemdirbystės in-to selekcijos ir sėklininkystės sk. vedėjas, be to, 1958—62 to in-to direktoriaus pavaduotojas. 1961—64 kandidatas į LKP CK narius. Išleido brošiūrų ir paskelbė mokslinių straipsnių žemės ūkio klausimais. Drauge su kitais sukūrė 5 lietuviškas rajonuotas dobilų ir liucernos veisles.

ČERNIÁUSKAS Juozas [1897.V.24 Panevėžyje — 1958.VIII.21 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915 evakavosi į Peterburgą. 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1918 pab. grįžo į Lietuvą. 1919 Panevėžyje įstojo į organizuojamą Raudonosios Armijos dalinį. Mūšyje su kontrrevoliucionieriais netoli Kupiškio sužeistas pateko į nelaisvę. Pabėgęs iš nelaisvės, 1924 emigravo į Argentiną. Dalyvavo pažangiajame Argentinos lietuvių judėjime. 1956 grįžo į Lietuvą.

ČERNIÁUSKAS Simonas [g. 1922.II.15 Viliūnuose (Trakų rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1965). 1942—1944 kovojo Raudonojoje Armijoje, buvo kuopos vadas. 1944—56 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys, Teisingumo m-jos kolegijos narys, teismų v-bos viršininkas. Nuo 1946 TSKP narys. 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1959—65 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to sociologijos ir teisės sektoriaus vadovas, nuo 1965 vyr. mokslinis bendradarbis. Paskelbė brošiūrą „Darbininkų ir tarnautojų moralinis ir materialinis paskatinimas" (1962), apie 30 moksl. straipsnių teisės klausimais.

ČERNIÁUSKAS Tadas [slap. **T. Gražulis**; g. 1917.XII.9 Kaune] — kultūros darbuotojas, literatas. 1937—39 Kauno un-te studijavo chemiją. 1938 įstojo į LKJS. 1940—41 dirbo Vilniaus radijo k-te. 1942.I—V Raudonosios Armijos kovotojas, 1942—44 Visasąjunginio radijo k-to liet. redakcijos pranešėjas. 1944—47 ir nuo 1960 Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-jos skyriaus vedėjas. Nuo 1945 TSKP narys. 1947—53 Lietuvos KP CK sektoriaus ir skyriaus vedėjas. 1949—56 neakivaizdiniu būdu studijavo Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-te. 1950 Panevėžio dramos teatras pastatė Č. pjesę apie liet. jaunimo kelius D. Tėvynės karo ir pirmaisiais pokario metais — „Dešimt metų". 1953—58 Lietuvos TSR kultūros ministro pavaduotojas, 1958—59 TSRS ambasados Urugvajuje darbuotojas. Išspausdino apsakymų, straipsnių teatro, kino, dailės klausimais. Išvertė į liet. kalbą tarybinių ir užsienio rašytojų kūrinių (L. Kasilio „Didysis suartėjimas", B. Pruso „Faraonas", V. Reimonto „Pažadėtoji žemė" ir kt.).

ČERNIKOVAS Ivanas [g. 1927.I.1 Mitrofanovkoje (Vilniaus rj.)] — administracinis ir partinis darbuotojas. Nuo 1952 TSKP narys. 1952 baigęs Kauno Politechnikos in-to mechanikos f-tą, dirbo LLKJS Kauno miesto k-to sekretoriumi. 1953—1960 Vyriausiosios profesinio mokymo v-bos viršininko pavaduotojas, Respublikinės darbo rezervų v-bos skyriaus viršininkas, vėliau — LKP Vilniaus miesto k-to skyriaus vedėjas. Nuo 1963 LKP Vilniaus miesto Naujosios Vilnios rj. k-to I sekretorius.

ČERNÒVAS Grigorijus Ivanovičius [g. 1901] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos generolas majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Jo vadovaujama divizija ryžtingu puolimu 1944.VII.14 pasiekė Nemuną, forsavo jį ir kitame upės krante užėmė placdarmą.

ČERNÙCHINAS Jefimas [1879 Vitebske — 1956.IX.2 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Būdamas paauglys, įstojo į pogr. marksistinį ratelį Kijeve. Nuo 1898 Komunistų partijos narys. Vėliau dirbo part. darbą Vitebske. Už rev. veiklą 2 kartus suimtas ir kalintas. Dėl policijos persekiojimų išvyko į Vilnių. 1904—06 dirbo RSDDP Vilniaus org-joje, buvo Vilniaus k-to narys, aktyviai dalyvavo rev. įvykiuose, dirbo agit. darbą darbininkų ir kareivių tarpe. 1906.II buvo suimtas, kalinamas Lukiškių kalėjime ir vasarą 5 metams ištremtas į Turuchansko kraštą. Pabėgęs iš tremimo, dirbo Minsko ir Vilniaus s-d. organizacijose, vėliau buvo priverstas emigruoti į užsienį. Po Vasario revoliucijos atvyko į Vitebską, padėjo kurti ir stiprinti pirmąsias Darbininkų ir valstiečių deputatų tarybas. 1921—52 dirbo partinį, ūkinį ir profsąjunginį darbą Gorkyje, Vitebske, Gomelyje, Minske.

ČÉRPĖ — molinis šiurkštus apvalus ar pailgas, į viršų platėjąs indas aguonoms, kanapėms, naminėms garstyčioms, uostomajam tabakui trinti, vartotas Lietuvos kaime iki XX a. pr. Buvo trinama kočėlu ar kirvakočiu.

ČÉRPĖS, stiegės. Molinės Č. — viena plačiausiai naudojamų stogų dangos medžiagų. Jos pateko į Lietuvą ne vėliau kaip XV a. pr. iš v. ir p. Europos. Seniausias Lietuvoje randamų Č. tipas yra **lovinės** puscilindrio formos Č., vad., „vienuolėmis" (pav., *1a*) ir „vienuoliais" (pav., *1b*). Tokių Č. rasta Vilniaus Dominikonų bažnyčioje, Žemutinės pilies teritorijoje, Kauno pilyje ir kt. Jų ilgis 42 cm, plotis apie 14 cm, svoris iki 3 kg. Dengiant dvi gretimos Č. „vienuolės" apgaubiamos trečiąja — „vienuoliu". Trakų salos pilyje rasti vieni pirmųjų **plokščiųjų juostinių Č.** pavyzdžiai (pav., *2*). Jos 46 cm ilgio, 20 cm pločio. Juostinės Č. Lietuvoje visuotinai naudotos gotikos ir renesanso statiniuose (iki XVII a. pr.). Nežymiai pakeistos, jos buvo naudojamos ir XIX a. pseudogotikoje. Tokios Č. buvo klojamos į stogą 2 sluoksniais. Baroko ir klasicizmo stiliaus pastatai buvo dengiami **„olandiškomis" Č.** (pav. *3*). Jos paplito XVII a. pirmojoje pusėje ir vietomis naudojamos iki šiol. Seniau jos buvo iki 42 cm ilgio, 23—24 cm pločio, vėliau mažesnės. Svoris iki 4 kg. XX a. pr. pradėtos gaminti **marselinės falcinės Č.** (pav., *4*). Jos gaminamos iš molio arba betono fabrikiniu būdu pagal valst. standartus. 1962 Lietuvoje pradėta gaminti suprastinti Č. variantai — juostinės falcinės Č. ir kt. Čerpinių stogų kraigai, briaunos ir sąsparos uždengiamos specialiomis **kraiginėmis Č.** (pav., *5*). Seniau kraiginės Č. dažnai būdavo puošiamos lipdytomis paukščių galvutėmis (pav., *5a*), pirštų įspaudais, glazūra.

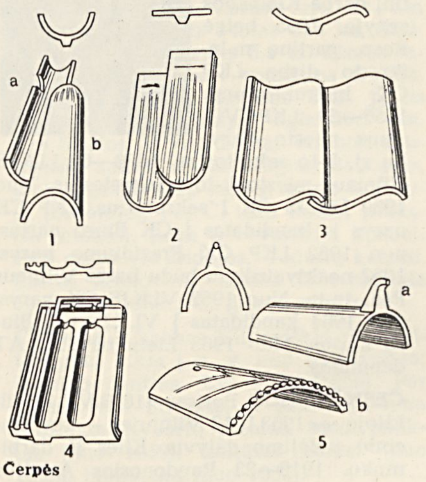

Cerpės

Feodalizmo laikotarpiu Č. būdavo gaminamos molio karjeruose arti statybų; baigus stat. darbus, dažnai jų gamyba būdavo nutraukiama. XV a. didesniuose miestuose įsikūrę statybininkų cechai turėjo jau pastovesnes plytų ir Č. formavimo bei degimo vietas. Cechų meistrai žymėdavo Č. savo ženklais (įspaudais, įbrėžimais), kurie turi didelę reikšmę archit-ros istorijai tirti. Iki XIX a. pradžios Č. buvo gaminamos vien rankiniu būdu, vėliau jų gamybą pradėta mechanizuoti. 1938 Lietuvoje pagaminta 6 mln. Č., 1960 — 7,4 mln. Daugiausia jų gamina Sargėnų plytinės Panevėžiuko cechas (Kauno rj.) (2,3 mln. per metus) ir „Palemono" plytinė Kaune (2,1 mln.). Č. gamyba Tarybų Lietuvoje nebeplečiama, nes Č. stogus vis labiau išstumia gelžbetoniniai stogai su ruloninėmis dangomis, o kaimo statybose — asbocementinės plokštės (banguotas šiferis).

ČEŘSKIS Jonas [1845.V.3—1892.VI.25] — 1863 sukilimo dalyvis, geologas ir geografas. Kilęs iš buv. Drisos aps. Mokėsi Vilniaus g-joje ir Bajorų in-te. 1863 įsijungė į sukilimą, kurį nuslopinus buvo išsiųstas rekrutu į Sibirą. Tarnaudamas kariuomenėje Omske, pateko į kar. raštinę ir biblioteką, kur susidomėjo geologija ir pradėjo ją savarankiškai studijuoti. 1869 atleistas iš kariuomenės ir Rusijos Geografinės d-jos Sibiro filialo iškviestas iš Omsko į Irkutską. 1872 pasiųstas į ekspediciją, iš kurios grįžęs pateikė ploto tarp Angaros, Okos ir Irkuto upių geol. žemėlapį. Pagarsėjo kaip vienas geriausių Sibiro geologų. Rusijos MA pakviestas, dirbo Peterburgo MA zoologijos muziejuje. 1891 išvyko į naują ekspediciją tirti rajonų tarp Kolimos, Anadirės bei Janos upių ir surado už Verchojanos kalnagūbrio 3 aukštas kalnų grandines, vėliau pavadintas jo vardu. Mirė ekspedicijoje, plaukdamas Kolima.

Lit.: N. **Fijalkauskytė**, Jonas Čerskis.— „Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 5; N. **Eitmanavičienė**, Jonas Čerskis (1845—1892), V., 1959.

ČEŘSKIS (Czerski) Stanislavas [1777.X.10 Latgaloje — 1833.V.2 Varniuose] —

lenkų filologas, grafikas mėgėjas. Mokėsi Polocko jėzuitų kolegijoje. 1807 tapo kunigu. 1803 išleido lenkų kalba „Fedro pasakėčias" (III leid. 1815; pagal šį leidimą S. Daukantas 1824 parengė ir 1846 išleido „Pasakas Fedro"). Apie 1810 atvyko į Vilnių, dėstė sen. kalbas Vilniaus g-joje. Priklausė Vilniaus un-to filologijos k-tui. 1822 išleido G. Brauno XVI a. Vilniaus miesto plano kopiją ir Vilniaus vaizdų albumą. Parengė ir išleido „Lotynų-lenkų kalbų žodyną" (2 t., 1822—1825), papuoštą vario raižinių vinjetėmis. Nuo 1823 Salantų klebonas. Žemaitijoje įrengė medžio raižyklą, kurioje buvo raižomi šventųjų paveikslėliai su liet. įrašais. Su Č. raižykla tikriausiai galima sieti Bikso raižinius, įdėtus į Kaj. Nezabitauskio „Naują mokslą skaitymo" (1824). Lenkų kalba išspausdino „Žemaičių vyskupystės aprašymą" (1830) su žemėlapiais. Dalyvavo 1831 metų sukilime.

ČERVÌNSKAS Eduardas [g. 1921.VIII.15 Penzoje] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1956). 1950 baigė Vilniaus un-tą ir 1951 jame pradėjo dirbti ped. darbą. Nuo 1960 hidrologijos ir klimatologijos katedros vedėjas, nuo 1961 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie Kuršių marių hidrologinį režimą, vandens lygio svyravimą ežeruose ir kt.

ČERVÌNSKIENĖ Elena [**Gaškienė**; g. 1920.III.12 Smukučiuose (Jurbarko rj.)] — literatė, pedagogė, filologijos mokslų kandidatė (1959). 1953 baigė Maskvos un-to filol. f-tą, 1956 — aspirantūrą. Nuo 1957 Vilniaus un-to rusų lit-ros katedros dėstytoja. Maskvos ir Vilniaus un-tų leidiniuose išspausdino darbų apie L. Tolstojų, parašė literatūros vadovėlių vid. m-lų IX ir X klasėms (išl. 1963—64) rusų lit-ros skyrius, išspausdino straipsnių apie A. Gerceno, F. Dostojevskio, A. Čechovo, L. Tolstojaus kūrybą ir kt. rusų lit-ros klausimais.

Ršt.: E. Gaškienė-Červinskienė, L. Tolstojus (50-sioms mirties metinėms), V., 1960.

ČERVÌNSKIS Povilas [1840 — 1864.III.19 Užpaliuose] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Mokėsi Peterburgo Kalnų in-te, vėliau un-te ir technologijos in-te. Įsitraukė į sukilimą 1863.III Vitebsko gubernijoje. Patekęs į nelaisvę, buvo laikomas Daugpilio tvirtovėje, iš kur 1863.VIII pabėgo, atvyko į Lietuvą ir įstojo į E. Vžesnevskio būrį, veikusį Troškūnų apylinkėse. Č. vadovaujamas būrys laikėsi tarp Anykščių, Andrioniškio, Utenos, Užpalių ir Dusetų. 1863.X.8 prie Vozgėlių (Anykščių rj.) drauge su A. Maleckio būriu puolė kar. transportą, atėmė iš jo ginklų, drabužių, maisto. 1863.XI.11 Č. būrys susirėmė su kariuomenės daliniu prie Debeikių, o 1864.I.3 buvo atakuotas prie Pakalnių (netoli Utenos) ir išblaškytas. Č. pateko į nelaisvę, buvo nuteistas mirti ir pakartas.

ČERVÒNCAS — **1.** Carinės Rusijos moneta, buvusi apyvartoje ir Lietuvoje. **2.** TSRS piniginis vienetas 1922—47. Ž. *Pinigai.*

ČĖSAS Vladas [g. 1917.I.16 Rudakiuose (Kėdainių rj.)] — dainininkas (lyrinis tenoras), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). Nuo 1944 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistas. 1946 baigė dainavimo klasę Kauno Konservatorijoje. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje.

Vaidmenys: Almaviva (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Hercogas, Alfredas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Traviata"), Lenskis, Andrejus (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Mazepa"), Romeo, Faustas (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas"), Jurodivas (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Lionka (T. Chrenikovo „Audroje"), Jontekas (S. Moniuškos „Halka"), Danyla, Naglis (V. Klovos „Pilėnai", „Vaiva"), Skudutis (B. Dvariono „Dalia") ir kt.

ČĖSNÀ Jurgis [1885—1953] — 1935 valstiečių streiko dalyvis, vienas aktyvesnių to streiko organizatorių. 1936.IV.23 karo lauko teismo nuteistas mirti. Bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos, vėliau sumažinta iki 8 metų sunkiųjų darbų kalėjimo. 1940—41 Kazlų Rūdos miškų urėdijos priešgaisrinės apsaugos inspektorius. 1942 Marijampolėje buvo hitlerininkų kalinamas. Pokario metais dirbo savo ūkyje, vėliau kolūkyje.

ČESNÀVIČIUS Aleksandras [g. 1930.XII.30 Pasvalyje] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1948 VLKJS narys. 1948—49 LLKJS Pasvalio aps. k-to skyriaus vedėjas. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—1951 LLKJS Priekulės rj. k-to sekretorius. 1951—53 dirbo komjaunimo ir partinį darbą Klaipėdos srityje. 1955 baigė Resp. partinę m-lą. Po to dirbo LKP CK instruktoriumi. 1956—59 LKP Vilniaus miesto Tarybų rj. k-to sekretorius. 1959—60 LLKJS Vilniaus miesto k-to I sekretorius. Nuo 1960 LLKJS CK I sekretorius, LKP CK narys ir kandidatas į CK Biuro narius, nuo 1962 LKP CK Prezidiumo narys. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1962 VLKJS CK narys, nuo 1964 kandidatas į VLKJS CK Biuro narius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

ČESNÀVIČIUS Borisas [1898.VII.1 Vilkijoje — 1963.II.12 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1919—23 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. 1928—34 mokėsi darbininkų f-te, kalnakasybos technikume ir kalnakasybos in-te, paskui dirbo partinį ir ūkinį darbą Donbase. 1941.IV—VI adm. darbuotojas Kaune. 1941—44 kalnakasybos techninės inspekcijos viršininkas Karagandoje. 1944—57 dirbo vadovaujamąjį darbą Vilniuje, Kaune.

ČESNAVIČIŪTĖ Margarita [**Petrikienė**; g. 1906.VIII.5 Silvertaune (Škotija)] — JAV lietuvių dainininkė. Nuo 1908 gyvena JAV. Dainavimo mokėsi privačiai. 1928 ir 1934 įdainavo į plokšteles lietuviškų dainų. Nuo 1948 „Aido" bei „Lyros" chorų solistė. Koncertavo daugelyje JAV miestų. Dalyvauja darbininkų org-jų rengiamuose koncertuose ir vaidinimuose.

Vaidmenys: Silvija (D. Skarlačio „Silvija"), Sarpoletė (R. Planketo „Kornevilio varpai"), Justina, Jaunoji (M. Petrausko „Gegužės Pirmoji", „Velnias išradėjas") ir kt.

ČESNULĒVIČIUS Gabrys [1896 Dauguose — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Daugų apylinkėse platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams šelpti. 1940—41 dirbo ūkinį darbą. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ČESNULEVIČIŪTĖ Petrė [g. 1925.II.23 Perlojoje (Varėnos rj.)] — literatė, pedagogė, filologijos mokslų kandidatė (1959). 1949 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Kurį laiką dėstė liet. lit-ros istoriją Šiaulių ir Vilniaus ped. in-tuose. 1953—1963 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1953 TSKP narė. Nuo 1963 dėsto Vilniaus un-te (nuo 1965 liet. lit-ros katedros vedėja). Period. spaudoje paskelbė straipsnių liet. lit-ros klausimais, recenzijų. Parašė saviveiklai pjeses iš taryb. jaunimo gyvenimo „Kaltininkai" (1959), „Vienas epizodas" (1959), „Jų pirmoji diena" (1961), „O debesys plaukia ir plaukia..." (1964), televizijos pjesę „Giesmė apie Strazdą" (1963), skirtą 200-sioms poeto A. Strazdo gimimo metinėms. Dauguviečio premija (1963).

Ršt.: Lazdynų Pelėdos kūryba.—„Literatūra ir kalba", t. 6, V., 1962.

ČESÙKAI — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 1 km į p. nuo Merkinės, Nemuno deš. krante. 79 gyv. (1959). Prie Č. yra akmens amžiaus stovyklaviečių. Kairiajame Nemuno krante, priešais Č., buvo rasti ir į Vilniaus istorijos-etnografijos muziejų pateko ornamentuotas žalvarinis ietigalis ir žalvarinis įmovinis kirvukas.

ČETKAUSKÁITĖ Genovaitė [g. 1925.III.26 Paželviuose (Ukmergės rj.)] — muzikologė folkloristė, pedagogė. 1949 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1950 Vilniaus dešimtmetės muz. m-los dėstytoja.

1954 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. 1956—61 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to tautosakos sektoriuje sistemino liet. liaudies melodijas. Nuo 1958 Lietuvos TSR Konservatorijos liaudies muzikos kabineto vedėja. Nuo 1960 kartu dėsto vid. meno mokykloje-internate. Knygų „Vakarų Europos muzikos literatūra" (1958) ir „Rusų muzikos literatūra" (d. 1, 1961) bendraautorė. „Lietuvių tautosakos apybraižai" (1963) parašė skyrių „Lietuvių dainuojamosios tautosakos melodijos".

ČETKAUSKAS Vytautas [g. 1921.III.11 Palėvenėje (Kupiškio rj.)] — choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1963). 1951 baigė Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-lą, 1956 — Lietuvos TSR Konservatorijos choro dirigavimo klasę. 1948—1960 Lietuvos TSR Valstybinio nusipelniusio choro chormeisteris. Nuo 1957 Vilniaus un-to dainų ir šokių liaudies ansamblio choro vadovas. Nuo 1960 Vilniaus Ped. in-to choro dirigavimo katedros vyr. dėstytojas. Yra suharmonizavęs lietuvių liaudies dainų, parengęs spaudai dainų rinkinių. Muz. klausimais rašo spaudoje.

ČIAUNAS — 1. Ežeras Zarasų rj., 3 km į š. r. nuo Dusetų, prie kelio į Antazavę. Plotas 42 ha. Ežeras rininis, vingiuotas. Ilgis 1580 m, didž. plotis 420 m, kranto linijos ilgis 4150 m. Yra sala. Krantai žemi, pelkėti, sunkiai prieinami. Įteka Smilkinys, išteka Ilgašilis (Šventosios baseinas). Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 12 kg/ha.

2. Ežeras Utenos rj., 11 km į š. r. nuo Užpalių. Plotas 19 ha. Dubuo ledo luisto išgulėtas; ilgis 580 m, didž. plotis 520 m. Š. r. krantas pelkėtas, kiti aukšti, statūs. Išteka upelis į Paščio ež. (Šventosios baseinas). Ežeras verslovinis.

ČIBILIS Vladas [1910.II.24—1944 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Kaune. 2 kartus buvo suimtas ir kalinamas. 1940—41 adm. darbuotojas. 1941—43 Kaune antifaš. org-jos, leidusios laikr. „Kova", narys, antifaš. org-jos k-to narys. Spausdino ir platino kom. atsišaukimus, palaikė ryšį su Vilniaus antifaš. org-ja. 1943 hitlerininkų suimtas, vėliau nukankintas kalėjime.

ČIBIRAS Jurgis Vytautas [g. 1936.I.17 Vilniuje] — režisierius. 1961 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to režisūros f-tą. Nuo 1961 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro režisierius.

Pastatymai: N. Hikmeto „Visų užmirštas" (1960), K. Simonovo „Ketvirtasis" (1962), V. Rimkevičiaus „Ratas" (1963), M. Kunderos „Raktų savininkai" (1963), V. Tokarevo „Sąžinė" (pagal D. Pavlovos romaną; 1964), E. Radzinskio „104 puslapiai apie meilę" (1964).

ČIBIRAS Povilas [g. 1913.VI.30 Čeikiškėje (Ignalinos rj.)] — gydytojas infekcionistas, medicinos mokslų kandidatas (1954). 1937 baigė Vilniaus un-tą. 1937—41 dirbo gydytoju Vilniuje. Nuo 1944 dirba ped. darbą Vilniaus un-to medicinos f-te. Nuo 1947 infekcinių ligų katedros vedėjas, nuo 1958 docentas.

Ršt.: Gripas, V., 1958; Toksoplazmozė, V., 1962; **P. Baublys, P. Čibiras** [ir kt.], Vaikų ligos, V., 1962.

ČIBIRIENĖ Irena [g. 1922.XI.14 Šiaulėnuose (Radviliškio rj.)] — gydytoja oftalmologė, medicinos mokslų kandidatė (1962). 1948 baigusi Vilniaus un-tą, dirbo gydytoja Vilniaus ir Kauno ligoninėse. 1960—64 Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-to, nuo 1964 Eksperimentinės medicinos in-to moksl. bendradarbė. Kartu dirba akių ligų gydytoja Vilniaus miesto vaikų ligoninėje. Paskelbė moksl. straipsnių apie toksoplazmozę ir vaikų akių traumas.

ČIBLYS Michailas [1896.XI.28 Niderkūnuose (Latvijos TSR) — 1943.I.13 Maskvos sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918—20 Raudonosios Armijos karys. 1921—28 adm. darbuotojas Charkovo srityje. Nuo 1924 VKP(b) narys. 1928—31 dirbo vadovaujamąjį darbą Kijevo srityje. 1931—34 mokėsi Maskvos Pramonės akademijoje. 1934—40 dirbo vadovaujamąjį darbą Tulos, Leningrado srityse. 1940—41 dirbo LKP CK Kaune. 1941 LKP CK sekretorius pramonės reikalams. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, Č. evakavosi į Leningrado sritį. 1941 buvo Novgorodo II partizanų būrio 3 grupės polit. vadovas. 1941.X pateko į vok. nelaisvę. Pabėgęs iš belaisvių stovyklos, 1942.VI grįžo į TSRS. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

ČIČINSKO KALNAS — vietovė Panevėžio rj., apie 0,5 km į š. nuo Upytės. Tai 6—7 m aukščio, maždaug 3 ha kalva, apsupta pelkėtos lygumos. Ilgai iš tos kalvos buvo imamas žvyras, dėl to ji smarkiai deformuota. Pagal XIX a. pab. aprašymus ant šio kalno dar tebebuvę pylimo bei mūrinės statybos liekanų. Dabar išlikę tik akmenimis grįsta 1,5—3 m pločio kelio dalis ir kažkokio trobesio pamatų akmenys. Manoma, jog ant šio kalno stovėjusi Upytės pilis, kuri minima jau XIII amžiuje. Čičinsko kalnu ši vieta greičiausiai pradėta vadinti tik XVIII a. pab.—XIX a. pr., kai buvo sukurtas padavimas apie Čičinską.

ČIČIRYS — ežeras Zarasų rj., 14 km į š. v. nuo Zarasų. Plotas 645 ha, didž. gylis 42 m, vid. gylis 5,5 m. Ežeras labai šakotas; š. šaka vadinama **Didėja**. Ežero didž. ilgis 11,6 km, didž. plotis 2,5 km, kranto linijos ilgis 36,3 km. Yra 6 salos (iš viso 14 ha). Krantai daugiausia aukšti, statūs. Dugnas daubotas, kiek lygesnis tarp salų ir ežero š. dalyje (Didėjoje). Per Č. teka Rauda (Ilukstės intakas), įteka 8 bevardžiai upeliai. Prie ežero yra Didėjos, Vėdarių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 10 kg/ha. 1959 į Č. įleista starkių.

ČYČKAI — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 7 km į p. v. nuo Vilkaviškio; kolūkio centras. 239 gyv. (1959). Per kaimą teka Širvinta, š. pakraščiu eina Kapsuko—Kybartų plentas. Med. punktas (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953).

ČIEČKIUS Antanas [g. 1911.VI.9 Ropienoje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 platino kom. lit-rą, aktyviai dalyvavo 1935 valstiečių streike, kovojo su streiklaužiais. Už rev. veiklą buvo tardomas. Nuo 1939 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos ir Komunistų partijos narys. 1940 dirbo žemės ūkio komisijoje, buvo Plokščių vls. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1941 Šakių girininkijos eigulys. Nuo 1941.VII Penzoje, vėliau Čardžou (Turkmėnijos TSR) darbininkas. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—52 dirbo part. ir adm. darbą Šakiuose, aktyviai dalyvavo kuriant kolūkius Šakių rajone. Nuo 1952 kolūkietis.

ČIEŠELĖNAI — kaimas Ignalinos rj., Kačergiškės apyl., 12 km į š. nuo Mielagėnų, prie Ignalinos—Vidžių kelio, 1 km į v. nuo BTSR sienos; kolūkio centras. 54 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1920), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka.

ČYGAS Jonas [1910 Jasiškiuose (Biržų rj.) — 1959.VII.25 Kaune] — veterinarijos gydytojas, parazitologas, veterinarijos mokslų kandidatas (1956). 1935 baigė Vienos Veterinarijos akademiją. 1936—39 vet. gydytojas Panevėžio ir Šiaulių „Maisto" fabrikuose. 1939 už antifašistinę veiklą buvo ištremtas iš Šiaulių. 1940—41 Raseinių aps. veterinarijos gydytojas, Šiaulių „Maisto" direktorius, resp. tresto „Maistas" valdytojas. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1942—43 kovojo fronte (Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje). 1945—47 Lietuvos TSR Mėsos ir pieno pramonės liaudies komisaras, ministras. Nuo 1947 Lietuvos Veterinarijos akademijos rektorius, parazitologijos katedros vedėjas. Nuo 1948 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių helmintozę.

ČYGAS Julius [g. 1913.XI.24 Jasiškiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1930 LKJS, nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo LKP Biržų aps. k-te. 1941—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kuopos partorgas, būrio vadas. 1944—46 LKP Biržų, vėliau Kretingos aps. k-to sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—51 Kretingos aps., vėliau Panemunės rj. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1951 part. bei adm. darbuotojas (1954—56 laikr. „Kauno tiesa" redaktorius).

„ČIGONĖLIS" — liaudies šokis. XIX a. buvo žinomas visoje Lietuvoje. Šokis linksmo, gyvo pobūdžio; muz. metras $^{2}/_{4}$. Įv. vietose buvo šokamas šiek

tiek skirtingai, tačiau daugiausia atskiromis merginų ir vyrų eilėmis.

ČIGŪNŲ KALBA — indoeuropiečių kalba, kurios pagrindą sudaro viena naujųjų indų kalbų, susimaišiusi su rumunų, slavų, naująja graikų ir kitomis kalbomis. Lenkijoje ir Lietuvoje vartojama atskira jos tarmė. Č. k. turi daug žodžių, paskolintų iš tų kalbų, su kuriomis ji yra susidūrusi. Klaipėdos krašte gyvenę čigonai, turėdami savo kalboje skirtingų skolinių ir kai kurių fonetinių ypatybių, seniau sunkiai tesuprasdavo kitose Lietuvos vietose gyvenusius čigonus. Lietuvos čigonų tarmė beveik netyrinėta. Ją buvo pradėjęs tyrinėti Č. k. mokėjęs liet. bibliografas I. Kisinas.

Lit.: А. Погодин, Материалы для словаря литовских цыган.—„Русский филологический вестник", т. 49, 1902.

ČILVINAITĖ Marija [g. 1900.VIII.8 Upynoje (Tauragės rj.)] — bibliotekininkė, etnografė. 1925 baigusi Šiaulių g-ją, iki 1928 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Nuo 1928 Kauno un-to bibliotekos bibliotekininkė. Rašė etn. klausimais „Gimtajame krašte", „Mūsų senovėje" ir kt. Nuo 1940 Vilniaus un-to bibliotekos bibliotekininkė. 1945—1948 Upynos apyl. vykdomojo k-to sekretorė. 1948—63 Resp. bibliotekos bibliotekininkė. Pensininkė.

ČINČIKAS Jonas [1888 Kochanovkoje (Švenčionių rj.) — 1936.XII.13 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Stalius. Dirbo Rygoje, vėliau persikėlė į Petrogradą. 1917 dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1919 grįžo į Lietuvą. Dirbo Švenčionių glžk. dirbtuvėse, Švenčionių g-joje. Nuo 1925 V. Baltarusijos KP (VBKP) narys. Nuo 1928 VBKP Švenčionių rj. pogr. k-to sekretorius. 1930 suimtas ir 1931 nuteistas metus kalėti. Sėdėjo Vilniaus (Lukiškių) ir Švenčionių kalėjimuose. 1931.XI išėjo iš kalėjimo, netekęs sveikatos.

ČINČIKOS — kaimas Švenčionių rj., Bielionių apyl., 4 km į š. nuo Švenčionių; kolūkio centras. 58 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1932).

ČINIS (Cini) Džiovanis [m. 1565] — skulptorius ir architektas. 1519 iš Sienos (Italija) atvykęs į Lenkiją, dirbo Vavelyje (Krokuva), Poznanėje, Plocke ir kt. 1529—31 gyveno Italijoje, nuo 1532 Krokuvoje. 1534 drauge su italais archit. B. Zanobiu ir F. da Fiesole pasirašė sutartį atstatyti gaisro sunaikintai Vilniaus katedrai. Nuo 1540 dirbo architektu Vilniuje. Drauge su kitais statė Vilniaus katedrą, Žemutinę pilį (1548), Onos-Barboros bažnyčią (1551) ir kt. Manoma, kad jis sukūrė Lietuvos kanclerio V. Goštauto (m. 1539) ir vyskupo Povilo Alšėniškio (m. 1555) renesansinio stiliaus antkapius Vilniaus katedroje. Nuo 1564 dirbo Vavelyje.

ČINŠAS — feodalinė žemės renta, mokama pinigais. XVI a. skiriami činšo, arba čyžės, pinigai nuo lažpinigių, to meto šaltiniuose vadintų osada, kuri reiškė atsipirkimą nuo lažo. Iki valakų reformos činšu buvo vadinami pinigai, imami už tuščios žemės naudojimą greta savosios valstiečio žemės, už kurią buvo duodama dėkla, einamas lažas arba mokami pinigai nuo žagrių. Č. tuomet reiškė nuompinigius. Vykdant valakų reformą ir kartu galutinai panaikinant valstiečių žemės nuosavybės teises, buvo įvestas visuotinis činšo, arba čyžės, mokestis. Valstiečiai lažininkai turėjo eiti lažą ir mokėti Č., osadninkai — mokėti lažpinigius ir Č. Ilgainiui, po valakų reformos, valstiečiams apsipratus su nauja prievolių tvarka, tarp osados ir Č. nebebuvo daroma skirtumo. Visi valstiečio sumokami dvarininkui už žemę pinigai imami vadinti Č., o valstietis, atsiperkantis nuo lažo,— činšininku. Ėmus valstiečių naudojamą žemę skirstyti į sodybinę ir priimtinę, XVII a. atsirado **činšinės žemės** sąvoka. Priimtinė žemė buvo valstiečio nuomojama iš dvaro (šalia paveldimai turimos sodybinės žemės). Priimtinės žemės valstietis galėjo imti daugiau, mažiau arba visai jos neimti. Už ją lažo nereikėjo eiti, reikėjo mokėti Č., todėl ji ir vadinosi činšine žeme. Naikinant baudžiavą, činšinė žemė caro valdžios nebuvo pripažinta skirtine žeme, jos negalėjo valstietis išpirkti, galėjo tik pirkti arba nuomoti. Daugiausia činšinių žemių po baudžiavos panaikinimo išliko Žemaitijoje ir visos Lietuvos miestuose bei miesteliuose.

ČIOBIŠKIO MIŠKAS — miškas Širvintų rj., 20 km į p. v. nuo Širvintų, Neries deš. krante, prie Čiobiškio. Priklauso Širvintų miškų ūkio Čiobiškio girininkijai. Plotas 555 ha; medynų 470 ha. Per mišką į Nerį teka Musė. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai. Vyrauja brukniniai ir mėlyniniai pušynai. 80% medynų savaiminės kilmės. Jaunuolynai sudaro 48%, pusbrandžiai medynai 52%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,62, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2,2 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, kiaunių, jerubių. Č. m. įeina į Neries apsauginių miškų juostą. Per metus iškertama vid. 400 ktm. Yra pilkapių.

ČIOBIŠKIS — miestelis Širvintų rj., 22 km į p. v. nuo Širvintų, prie Neries ir Musės santakos; apylinkės ir kolūkio centras. 180 gyv. (1959). Vandens malūnas (past. XX a. pr.), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), mokykla-internatas (1923—48 pradinė, iki 1959 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1947). Iš Č. eina keliai į Jonavą, Gelvonus, Širvintas, Kaišiadoris; ties Č. per Nerį kelia keltas. Iš š. ir r. miestelį supa Čiobiškio miškas.

Lietuvos Did. Kun-stės laikais pro Č. Nerimi ėjo prekybos kelias, jungęs Kauną ir vid. Lietuvos miestus su Kernave ir Vilniumi, todėl jau XVI amžiuje Č. buvo judrus prekybinis miestelis, turėjęs Magdeburgo teises. Plečiantis Jonavai ir Širvintoms, Č. neteko savo prekybinės reikšmės ir pamažu sunyko (1861 — 128 gyv.). XVIII—XIX a. prie miestelio išaugo Č. dvaras, kuriam 1794 priklausė 850 dešimtinių žemės ir 1100 dešimtinių miško. 1794 dvarininkas J. Pilsudskis pagal archit. L. Stuokos-Gucevičiaus projektą pasistatydino klasikinio stiliaus rūmus, išlikusius iki šiol. 1863 Čiobiškio miške sukilėliai buvo įsirengę stovyklą; ties Č. jie 2 kartus kovėsi su carine kariuomene. Po I pasaul. karo Čiobiškyje susiorganizavo kom. kuopelė; 1919 pr. buvo įkurtas rev. k-tas. Čiobiškio dvarą kontroliavo darbininkų k-tas, rėmęs Tarybų valdžią, kovojęs su spekuliacija maisto produktais. Burž. laikais dvaras atiteko valstybei; jo rūmuose buvo įsteigta valstybinė vaikų prieglauda. Po D. Tėvynės karo juose veikė vaikų namai, o 1959 įsikūrė mokykla-internatas.

Čiobiškis. Užtvanka ir tiltas per Musę

Čiobiškio mokykla-internatas

Č. mokyklos-internato rūmai — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Jie stovi Neries krante. Prieš rūmus yra terasa, iš kurios atsiveria gražus vaizdas į upę. Rūmų centr. dalis turi dorėninių puskolonių portiką, kampuose piliastrus; jos apatinis aukštas papuoštas dorėniniu frizu su triglifais. Č. archit. ansamblį papildo arklidės su piliastrais ir klasicizmo stiliaus kuklių formų kumečių gyv. namas.

ČIÓTIŠKIAI — kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 5 km į š. r. nuo Užvenčio, prie plento į Šiaulius. 40 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Plikšilio miškas. Per kaimą teka Čiotupis (Ušnos deš. intakas), pietuose — Venta. Pr. m-la. 1919 buvo sudarytas Č. dvaro darbininkų k-tas.

ČIOVÝDŽIAI — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 6 km į r. nuo Kupiškio, 0,5 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 87 gyv. (1959). Per kaimą teka Skodinys

(Kupos kair. intakas). Dalis sodybų stovi viena prie kitos, kitos išsiskirsčiusios vienkiemiais Skodinio kair. krante. Yra kolūkio ūkinių pastatų, remonto dirbtuvės, garažai, kuro sandėlis.

ČỸPAS Jonas — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Liepojoje dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1918 vasarą grįžo į Lietuvą, įsijungė į rev. darbą Sedoje. Jo iniciatyva įkurta keletas kom. kuopelių. 1918 Sedos Darbininkų atstovų tarybos pirmininkas, 1918 pab.— 1919 pr. Sedos aps. revoliucinio k-to pirmininkas. Dalyvavo Žemaitijos part. konferencijoje (1919.I.1 Sedoje), buvo joje sudaryto Žemaitijos karinio-revoliucinio k-to narys, pasirašė k-to manifestą, paskelbtą 1919.I.27 Telšiuose. Tolesnis likimas nežinomas.

ČYPĖNAI — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 5 km į r. nuo Vabalninko; kolūkio centras. 159 gyv. (1959). Malūnas (nuo 1961), lentpiūvė (nuo 1957), aštuonmetė mokykla (iki 1953 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1951). 1805 kaime buvo parapinė m-la, kurioje mokėsi 13 mokinių. Č. valstiečiai 1905 paskelbė caro valdžią nuversta ir išrinko savo valdžią. Naujuoju valsčiaus raštvedžiu buvo išrinktas P. Žitkevičius. Įvyko mitingas, kuriame valstiečiai pareikalavo spaudos, žodžio, susirinkimų laisvės, žemės vargingiesiems valstiečiams. 1906 baudžiamasis būrys suėmė daug valstiečių, jų tarpe ir P. Žitkevičių. 1926 veikė LKJS pogr. org-ja, kurios sekretoriumi buvo A. Blieka. Vok. faš. okupacijos metais Č. apylinkėse veikė taryb. partizanai, kuriems vadovavo J. Vosylius (žuvęs 1944). Partizanams padėdavo kaimo gyventojai. Burž. nacionalistai 1947 nužudė kaimo aktyvistą J. Janušką.

ČIPỸRIAI — kaimas Rokiškio rj., Rokiškio apyl., 5 km į š. r. nuo Rokiškio. 51 gyv. (1959). Iš š. prie Č. prieina Papartynės miškas. Kaimo pakraštyje hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 masiškai žudė taryb. piliečius.

ČỸPIŠKIO BÃLOS — pelkė Rokiškio rj., 3 km į š. nuo Kamajų. Plotas 459 ha. Pelkė plyti banguotoje moreninėje lygumoje. Ją maitina paviršiaus vandenys ir krituliai. Pelkėje yra Luolio ir Luolakio ežerai. Iš Luolio ež. į Šetekšną per pelkę teka sureguliuotas Luolio upelis. Durpių klodo didž. storis 6,1 m, vid. 2,18 m. Vyrauja žemapelkinės plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 10,7%. Durpių ištekliai 8,6 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 8,6 m. Pelkė nusausinta.

ČÌPKUS Edvardas [g. 1915.IV.25 Petrograde] — administracinis darbuotojas. Nuo 1940 TSKP narys. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo part. ir adm. darbą (LKP Šakių, Kauno aps. k-tų I sekretoriumi, Kauno miesto vykd. k-to pirmininku ir kt.). 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1958 Vidaus vandenų eksploatacijos v-bos, nuo 1965 Žuvininkystės v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas.

ČIPLỸS Adomas [g. 1904.I.13 Masiokuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). 1926 įstojo į pogr. LKJS. 1927 baigė Panevėžio mokytojų seminariją ir buvo pašauktas atlikti kar. prievolės. Būdamas karo m-los aspirantų kursuose, platino kom. literatūrą. 1928 suimtas ir kariuomenės teismo nuteistas 6 metus kalėti. 1935 dirbo sezoniniu melioracijos darbininku. 1937 pradėjo mokytojauti, bet vėl buvo suimtas ir atleistas iš darbo. Persikėlęs gyventi į Kauną, vertėsi atsitiktiniais uždarbiais. Nuo 1940 liepos mėn. Vilniaus miesto ir apskrities milicijos viršininkas. Nuo 1940 rudens Švietimo liaudies komisariato spec. m-lų v-bos inspektorius. 1941.V išrinktas Švietimo darbuotojų profs-gos centro v-bos pirmininku. D. Tėvynės karo metais TSRS gilumoje mokytojavo vid. m-loje, buvo taryb. darbuotojų kursų vedėju. Grįžęs į Tarybų Lietuvą, buvo Švietimo liaudies komisariato pr. ir vid. m-lų v-bos viršininku, Komisijos vok. faš. okupantų padarytiems žiaurumams tirti sekretoriumi. Drauge su S. Pupeikiu 1945 parengė elementorių „Saulutė" (1965 išėjo jo 21 leidimas). Nuo 1946 Lietuvos TSR AT Prezidiumo kanceliarijos viršininkas. Nuo 1948 TSKP narys. Ped. klausimais rašo period. spaudoje. 1961 išleido apysaką iš burž. m-los mokytojų gyvenimo „Lapalių mokytoja".

ČIPLỸS Juozas [g. 1933.III.19 Barklainiuose (Panevėžio rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių atominių spektrų teorijos klausimais.

ČỸRAS Aleksandras [g. 1927.III.15 Merkinėje] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1953 dėstė Kauno Politechnikos instituto (KPI) statybinės mechanikos katedroje. Nuo 1958 docentas. 1960—62 KPI Vilniaus vakarinio f-to dekanas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1962 KPI prorektorius, vadovauja KPI Vilniaus filialui, nuo 1961 šio filialo mechanikos katedros vedėjas. Pirmasis respublikoje įdiegė fototamprumo metodą konstrukcijoms skaičiuoti. Paskelbė moksl. straipsnių apie poliarizacinio-optinio metodo taikymą, apie matematinių tiesinio programavimo metodų taikymą tamprių-plastiškų konstrukcijų skaičiavimui.

„ČIRVONI SCIAG" („Чырвоны сьцяг"— „Raudonoji vėliava") — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1924—36 Vilniuje baltarusių kalba. Leido V. Baltarusijos Komunistų partijos CK.

ČYSTÀ BŪDÀ — kaimas Kapsuko rj., Gavaltuvos apyl., 8 km į p. v. nuo Kazlų Rūdos. 53 gyv. (1959). Pro kaimą eina Kazlų Rūdos—Alytaus glžk. ir kelias iš Pilviškių į Kauno—Kapsuko plentą. Aštuonmetė m-la (1895—1948 pradinė, 1948—62 septynmetė). Prie Č. B. rastas akmeninis kirvis (laikomas Kauno ist. muziejuje). 1863.II.2 nedidelis dalgiais ir kirviais ginkluotų sukilėlių būrys prie kaimo susikovė su gen. Suchodolskio vadovaujamais trimis husarų eskadronais. Sukilėliai buvo nugalėti; apie 30 jų žuvo.

ČISTIAKÓVAS Aleksejus [g. 1908.II.16 Isakove (Maskvos sr.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1927 TSKP narys. 1937 baigė Baumano Aukštąją technikos m-lą Maskvoje. 1937—40 dirbo Maskvos mieste ir srityje inžinerinį darbą, 1940—45 — partinį. 1945—50 LKP Vilniaus miesto komiteto I sekretorius, 1950—58 Lietuvos TSR MT Pirmininko pavaduotojas. 1958—65 Lietuvos TSR Liaudies ūkio tarybos pirmininko pavaduotojas, nuo 1965 celiuliozės, popieriaus ir medžio apdirbimo pramonės ministro pavaduotojas. 1949—63 LKP CK narys, 1949—52 LKP CK Biuro narys. 1947—63 Lietuvos TSR AT deputatas, 1947—51 AT Prezidiumo narys.

ČIUDAKÒVA Elena [g. 1925.V.1 Brianske] — dainininkė (koloratūrinis sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954), Lietuvos TSR liaudies artistė (1964). 1952 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją ir pradėjo dirbti soliste Lietuvos TSR operos ir baleto teatre. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Minske, Sverdlovske, Orenburge, Lenkijoje.

Vaidmenys: Rozina (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Violeta, Džilda (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Lakmė (L. Delibo „Lakmė"), Jolanta (P. Čaikovskio „Jolanta"), Nikoleta (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams"), Manon (Ž. Masnė „Manon") ir kt.

Elena Čiudakova, atliekanti Lakmės (L. Delibo „Lakmė") ir Violetos (Dž. Verdžio „Traviata") vaidmenis

ČIUDÓVSKIS, Zbogemskis, [m. 1863] — 1863 sukilimo dalyvis. Kaip buvęs karininkas, vadovavo raitųjų sukilėlių būriui Lydos apskrityje. Veikė drauge su L. Narbuto, vėliau Ostrogo ir Linkevičiaus vadovaujamais būriais. Č. būrys ne kartą kovėsi su carine kariuomene, tame tarpe 1863.IV.21 prie buv. Staniuncų kaimo, Lydos aps. (dab. BTSR); 1863.VII.1 prie Ščučino, Lydos aps.; 1863.VIII.26 prie Lazdijų, kur ir žuvo.

ČIUINIAÍ — kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 7 km į p. nuo Kuršėnų. 54 gyv. (1959). R. pakraštyje yra Visdergių durpynas. Aštuonmetė m-la (1949—62 septynmetė).

ČIÙKIŠKIAI — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 11 km į v. nuo Kėdainių, abipus Josvainių—Krakių kelio. 107 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Šušvė, iš š. r. prieina Josvainių miškas. Pr. m-la (nuo 1921). Č. minimi 1593 (31 valakas). Burž. nacionalistai kaime 1945 nužudė 3 liaudies gynėjus.

ČIÙKIŠKIŲ ẼŽERAS — ežeras Trakų rj., 5 km į š. nuo Trakų, 3 km į p. v. nuo Rykantų. Plotas 13,5 ha, didž. gylis 13 m, vid. gylis 5,2 m. Ilgis 560 m, didž. plotis 400 m. V. ir p. krantai lėkšti, pelkėti, kiti — aukšti. Į Dvarčių ež. išteka upelis. Ežero š. pakrantėje įsikūrę Čiukiškiai. Ežeras verslovinis.

ČIUKŠỸS Edvardas [g. 1903.X.26 Daugirčiuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1926 įsijungė į rev. judėjimą, platino kom. lit-rą. Kavarskiečių-anykštėnų byloje už kom. veiklą 1936 nuteistas 2 metus kalėti. Atlikęs bausmę, toliau dalyvavo rev. judėjime. 1940—41 dirbo Kavarsko vls. ž. ū. skyriuje. Okupavus hitlerininkams Lietuvą, buvo kurį laiką kalinamas. Likusį okupacijos laiką slapstėsi, palaikė ryšius su taryb. partizanais. Pokario metais Kavarsko kooperatyvo pirmininkas, vėliau ž. ū. kooperacijos pirmininkas. Nuo 1950 TSKP narys. Nuo 1958 pensininkas.

ČIUKŠỸS Leonas [1910 Dauginčiuose (Anykščių rj.) — 1946.III.6 Kavarsko vls.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Rev. judėjime dalyvavo nuo 1932, slėpė ir platino kom. lit-rą, palaikė ryšius su LKP. 1940—41 dirbo Vilniaus milicijoje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. Nuo 1944 VKP(b) narys. Nuo 1945.XII Kurklių vls. partorgas. Žuvo nuo burž. nacionalistų rankos, eidamas tarnybines pareigas.

ČIULADÀ Jonas [g. 1904.V.1 Paparčiuose (Kaišiadorių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, LTSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). Kilęs iš valstiečių. 1940—41 — fabriko direktorius Žasliuose. Nuo 1943 TSKP narys. 1943—1944 partizanavo Trakų aps., buvo būrio „Už Tėvynę" vadas. Po karo LKP Ukmergės aps. komiteto I sekretorius, vėliau fabriko direktorius, Kelmės aps. (vėliau rajono) vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1959 Kintų žuvininkystės ūkio direktorius. 1947—51 ir nuo 1963 Lietuvos TSR AT, 1950—58 TSRS AT deputatas.

ČIULAÍ — kaimas Molėtų rj., Mindūnų apyl., 13 km į r. nuo Molėtų; kolūkio centras. 22 gyv. (1959). Į p. nuo kaimo yra Tramio ež.; š. pakraščiu eina Molėtų—Labanoro kelias. 40 kW elektrinė, med. punktas (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1960).

ČIULDÀ, Čulda, Juozas [1796 Plungės apyl.— 1861.VI.11 Sarijoje (netoli Drisos miesto)] — lietuvių kalbos gramatikos autorius. 1822 baigė Vilniaus kunigų seminariją. 1823—61 kunigavo Kaune, Šiauliuose ir kt. Parašė „Trumpus metmenis apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles ir pastabas apie lietuvių mitologiją" („Krótkie pomysły o prawidłach gramatycznych języka żmudzkiego oraz uwagi nad mitologią litewską", 1854). Autoriaus dovanotą rankraštį M. Valančius atidavė spausdinti J. Zavadskiui, bet jis liko neišspausdintas. Be to, Č. rašė liet. kalba eilėraščius. Dalį savo bibliotekos paskyrė Vilniaus archeologinei komisijai; likusios dalies pagrindu buvo įkurta pirma viešoji Varšuvos biblioteka.

Lit.: V. Jurgutis, Rasta Juozo Čiuldos 1854 m. gramatika.—„Bibliotekų darbas", 1960, Nr. 1.

ČIULĒNAI — kaimas Molėtų rj., Čiulėnų apyl., 11 km į š. r. nuo Molėtų, prie plento į Uteną. 69 gyv. (1959). V. pakraštyje yra Virintų ež., pietuose— Susiedas. Malūnas, aštuonmetė m-la (1920—51 pradinė, iki 1962 septynmetė). M-los I—IV klasės yra Čiulėnuose, kitos — Anomislyje. Į š. r. nuo malūno tvenkinio yra piliakalnis.

ČIULÓTO RAÍSTAS — pelkė Kaišiadorių rj., 15 km į š. v. nuo Kaišiadorių, į r. nuo Kaišiadorių—Jonavos geležinkelio. Plotas 113 ha. Ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė. Durpių klodas mišraus tipo; didž. storis 3 m, vid. 1,1 m; vid. susiskaidymas 34%.

ČIŪODERIŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Trakiškių apyl., 8 km į š. r. nuo Kapsuko, 2 km į r. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 32 gyv. (1959). 1881 buvo 87 gyventojai. 1898 kaimas išsiskirstė į vienkiemius. 1829 čia gimė rašytojas M. Akelaitis.

ČIUOŽÌMAS. Pirmosios dailiojo Č. varžybos Lietuvoje įvyko 1923. Nuo 1930 dailiojo Č. pirmenybės buvo rengiamos kasmet. 1936 lietuviai čiuožėjai dalyvavo žiemos sporto olimpiadoje Vokietijoje. 1937 dailusis Č. buvo įtrauktas į vid. m-lų kūno kultūros programą, o 1938 surengtos vid. m-lų dailiojo Č. varžybos. 1937—40 kasmet buvo rungtyniaujama su latviais ir estais. Buvo praktikuojama pavienis ir porinis Č., vėliau ir grupinis Č. Geriausi to meto Lietuvos čiuožėjai buvo M. Alšėnas, A. Guzikauskas, V. Ignaitis, L. ir T. Klimavičiūtės, J. Puodžiūnas, J. Senkus, L. Zeikus ir kt. Greitasis Č. buvo labai mažai kultivuojamas. Nebuvo nė vieno varžybų reikalavimus atitinkančio tako. Greitojo Č. pionierius buvo K. Bulota, 1928 dalyvavęs pasaul. pirmenybėse ir olimpinėse žaidynėse Šveicarijoje. Greitąjį Č. dar kultivavo V. Bakūnas, V. Bulota, A. Šimanas ir kt. Atskirų Č. klubų Lietuvoje nebuvo. Prie Kūno kultūros rūmų veikė Vandens ir žiemos sporto s-ga; ji rūpinosi ir Č. sportu.

1940 surengtos Lietuvos TSR dailiojo Č. pirmenybės; respublikos čiuožėjai 1940 dalyvavo visasąjunginėse dailiojo Č. varžybose. Pokario metais Č. įtrauktas į Kūno kultūros in-to mokymo programą. 1946 Lietuvos TSR čiuožėjai (A. Guzikauskas, L. ir T. Klimavičiūtės, J. Senkus) pirmą kartą dalyvavo visasąjunginėse dailiojo Č. varžybose Maskvoje (komandų įskaitoje užėmė VII vietą). Nuo 1947 rengiamos respublikinės dailiojo Č. pirmenybės (pirmaisiais čempionais tapo A. Guzikauskas, L. Klimavičiūtė). Iš tarpmiestinių (Vilnius — Kaunas) varžybų dalyvių gausumu ir pasirengimu pasižymėjo 1954 varžybos (čempionai J. Senkus, N. Mazuronytė). 1960 Kaune ir 1963 Vilniuje buvo įsteigtos visuomeninės dailiojo Č. m-los. Iš jaunųjų respublikos dailiojo Č. atstovų minėtina 1962, 1963 ir 1964 čempionė L. Žalytė. Nuo 1950 vykdomos greitojo Č. respublikos pirmenybės. Čempionais buvo L. Juzėnaitė, J. Zaloginas, A. Minalga, L. Baradas. Nuo 1951 Lietuvos TSR čiuožėjų rinktinė dalyvauja visasąjunginėse greitojo Č. pirmenybėse. 1965.I.1 Lietuvoje Č. kultivavo apie 6000 sportininkų.

ČIUPRÌNSKAS Juozas [g. 1919.I.26 Vištytyje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 dirbo Vištyčio komjaunimo pogr. kuopelėje, nuo 1938 — part. kuopelėje. Už kom. veiklą 1937 suimtas, 1938 išteisintas. 1940—41 kurį laiką dirbo Valstybės saugumo liaudies komisariate. Hitlerinės okupacijos metais slapstėsi, nuo 1942 Gražiškių pogr. partinės org-jos sekretoriaus pavaduotojas, vėliau Gražiškių vls. partizanų grupės

ryšininkas. Pirmaisiais pokario metais Gražiškių apyl. pirmininkas, vėliau darbininkas Vištytyje. 1956 išvyko į plėšinines žemes Kazachijos TSR, Karagandos sr.

ČIURLIÓNIENĖ-KYMANTÁITĖ Sofija [1886.III.13 Joniškyje — 1958.XII.1 Kaune] — rašytoja. Privačiai pasirengusi, mokėsi Peterburge, Rygoje, Krokuvos un-te. Krokuvoje dalyvavo „Rūtos" d-jos veikloje, 1905 pradėjo bendradarbiauti spaudoje (almanache „Gabija" ir kt.). 1907—08 gyveno Vilniuje, dirbo „Vilties" redakcijoje. 1909 ištekėjo už M. Čiurlionio ir su juo išvyko į Peterburgą. 1910—14 dėstė liet. kalbą Kauno „Saulės" kursuose, 1915—18 mokytojavo Voronežo liet. g-joje. 1918 grįžusi į Lietuvą, kurį laiką gyveno Vilniuje. 1919 persikėlė į Kauną. 1925—38 liet. kalbos lektorė Kauno un-te. Nuo 1929 — burž. Lietuvos vyriausybės delegacijos Tautų Sąjungoje narė, bendradarbiavo su tarptautinėmis moterų org-jomis. Burž. metais Č.-K. visuom. veikla buvo artimai susijusi su valdančiaisiais sluoksniais, oficialiąja burž. ideologija, tačiau atskirais atvejais ji kritiškai vertino daugelį burž. visuomenės gyvenimo reiškinių. Taryb. metais rašė naujus ir tobulino ankstesniuosius kūrinius.

Ankstyvojoje Č.-K. kūryboje (pasakų ciklas „Jūra" ir kt.) žymu modernistinės tendencijos. Knygoje „Lietuvoje" (išl. 1910) Č.-K. kritikavo liet. burž. inteligentijos abejingumą visuom. interesams ir kultūrai, rūpinosi meninio liet. lit-ros lygio pakėlimu, bet klaidingai teigė, kad „realizmas — tai visai neatsakanti forma lietuvių dailei (vis tiek kokios šakos)". Jos polinkis į estetizmą ryškus ir kt. darbuose apie liet. lit-rą („Iš mūsų literatūros", 1913; „Lietuvių literatūros istorijos konspektas", 1918). Draminė Č.-K. kūryba nuo pirmųjų kūrinių jaunimui ir mėgėjų scenai („Karalaitė Tikroji Teisybė", „Gegužis", „Kuprotas oželis") iš esmės buvo realistiška. Reikšmingiausias jos draminis kūrinys — satyrinė charakterių komedija „Pinigėliai" (par. 1918), išjuokianti burž. moralę ir gobšumą, pasižymi ryškiais veikėjų paveikslais, aštriu konfliktu, įdomia intriga (1954 Č.-K. naujai perdirbtą komediją pastatė Šiaulių dramos teatras). Kai kurios burž. visuomenės ydos pašiepiamos komedijose „Vilos puošmena" (par. 1932) ir „Didžioji mugė" (par. 1939). Dramoje „Aušros sūnūs" (past. 1923) iš burž. nacionalistinių pozicijų vaizduojama kova dėl lietuvių spaudos carinės priespaudos metais. Greta dramaturgijos Č.-K. reiškėsi ir grož. prozoje. Trumpesnieji kūriniai („Doras... išmintingas...", „Mergišius", „Žemaitiški pasipasakojimai" ir kt.) pasižymi sodriais buities vaizdais, sąmojingu pasakojimu; kai kurie jų parašyti žemaičių tarme. Apysakoje „Šventmarė" (1937) pavaizduotas XIX a. pab. Žemaitijos užkampis, tamsi, prietaringa klebonijos ir bažnyčios aplinka. Svarbi Č.-K. kūrybos sritis — pjesės ir poemos tautosakos motyvais. Dramatizuota pasaka „Dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių" (par. 1932), daug kartų statyta teatruose ir vaidinta per radiją, yra vienas ryškesnių šio žanro kūrinių vaikams liet. lit-roje. Liaudies pasakomis bei legendomis paremtos ir poemos „Giria žalioji" (1915—1945), „Vaiva" (1945—53), „Mūsų jauja" (1910—54). Č.-K. išvertė į liet. kalbą Moljero „Tartiufą" (1928), „Šykštuolį" (1928), G. Flobero „Ponią Bovari" (1958), redagavo „Iliados" vertimą (1930).

Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės knygos „Dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių" (1945) ir „Rinktiniai raštai" (1956) viršeliai

Ršt.: Lietuvoje, V., 1910; Iš mūsų literatūros, K., 1913; Pasipasakojima, V., 1913; Lietuvių literatūros istorijos konspektas, Voronežas, 1918; Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatija, Voronežas, 1918; Vaikų teatras, V., 1918; Kalinys, V., 1919; Dolpelis ministerijoje tarnauja, Tilžė, 1920; Komedijos, V.-K., 1920; Aušros sūnūs, K., 1926; Šventmarė, K., 1937; Pinigėliai, K., 1941; Dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių, K., 1945; Pieniążki, V., 1955; Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1956.

Lit.: **V. Sirijos-Gira,** S. Čiurlionienei-Kymantaitei 70 metų.—„Literatūra ir menas", 1956.III.17; **J. Kličius,** S. Čiurlionienės-Kymantaitės apysaka „Šventmarė".— **S. Čiurlionienė-Kymantaitė,** Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1956; Tarybų Lietuvos rašytojai [autobiografijos], V., 1957; **J. Lankutis,** Satyra S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliuose".— Lietuvių dramaturgija, V., 1958; **J. Šimkus,** Pažintis su Sofija Čiurlioniene.—„Pergalė", 1961, Nr. 3; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **A. Venclova,** Prie S. Čiurlionienės-Kymantaitės kapo.— Epochos vėjas, V., 1962.

ČIURLIÓNIO DAILĖS MUZIĖJUS, Kauno Valstybinis M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejus,— kultūrinė įstaiga, renkanti, sauganti, moksliškai tirianti ir populiarinanti lietuvių ir kitų tautų liaudies meno bei profesionalinės dailės kūrinius, jų tarpe M. Čiurlionio kūrybinį palikimą. 1963 Druskininkuose įsteigtas Č. d. m. filialas — M. K. Čiurlionio memorialinis muziejus. Č. d. m. turi apie 200 000 eksponatų ir apie 100 000 vienetų moksl. archyvinės medžiagos. Pagr. skyriai: 1) liet. liaudies meno, 2) meno, 3) taikomosios dailės ir istorijos. Liet. liaudies meno skyriaus eksponatai (keliolika tūkstančių vienetų) daugiausia yra XIX—XX a.; skyriuje gausu audinių, medžio skulptūros ir raižinių, liaudies tapybos, keramikos, buities reikmenų. Meno skyriuje saugomi XVII—XX a. ir taryb. laikotarpio liet. dailės, XIX a. ir taryb. laikotarpio rusų dailės, XVI—XX a. V. Europos dailės rinkiniai. Taikomosios dailės ir istorijos skyriuje, be liet. taryb. laikotarpio taikomosios dailės kūrinių, sukaupti gausūs numizmatikos rinkiniai (daugiau kaip 42 000 vienetų), stiklo, medžio, kaulo, keramikos dirbiniai (XVI a. italų majolikos, XVII a. olandų fajanso, XVIII a. Vokietijos porcelianọ) ir kt. Šiame skyriuje saugomi sen. Egipto kultūros bei meno eksponatai: Amon-Ra maldyklos dievo Ra šokėjos Šamojit mumija (945—745 m. pr. m. e.), jos sarkofago apatinė dalis, dangaus deivės Nut maldyklos vaidilutės Udžarenės sarkofago dangtis (XI—X a. pr. m. e.), faraonų vaikų mumijų kaukės (VII—VI a. pr. m. e.), smulkiosios plastikos kūriniai, amuletai, buitinės paskirties daiktai ir kt., kinų numizmatikos (IV t-mečio pr. m. e.), metalo, porceliano, stiklo, akmens, šilko, lako, kaulo dirbiniai (daugiausia XVIII—XIX a.), japonų, tibetiečių, indų, indoneziečių dirbiniai, gausi Amerikos ir Okeanijos tautų pirminės dailės bei kultūros paminklų kolekcija (2500 vienetų), Afrikos tautų geležies dirbiniai (ginklai, papuošalai) ir kt. Muziejaus fondai kasmet papildomi profesionalinės dailės kūriniais ir ekspedicijų metu surinktais liet. liaudies meno eksponatais.

Č. d. m. užuomazga susidarė dar prieš I pasaul. karą, po M. K. Čiurlionio mirties (1911) susirūpinus jo kūrinių likimu. 1913—14 Lietuvių dailės d-ja surengė Vilniuje Čiurlionio kūrinių parodą, kurioje buvo eksponuojami 227 darbai. Kilus I pasaul. karui, parodos eksponatai išvežti į Maskvą. Įsikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai, 1919 nutarta Čiurlionio kūrinius nacionalizuoti ir jų pagrindu įsteigti Vilniuje, grafo Tiškevičiaus buv. rūmuose (dab. Lietuvos TSR MA biblioteka), Lietuvos Valstybės dailės muziejų. Muziejaus steigimo darbas nutrūko, nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią. 1920 Lietuvos burž. vyriausybei pasirašius taikos sutartį su Tarybų Rusija, Čiurlionio kūriniai iš Maskvos pervežti į Kauną. Iš pradžių juos saugojo Lietuvių dailės d-ja, vėliau — Lietuvių meno kūrėjų d-ja. Lietuvos burž. Steigiamasis seimas 1921.XII.14 priėmė Čiurlionio galerijos steigimo įstatymą, tačiau iki 1923 jis nebuvo vykdomas. 1923.II kilus visuotiniam menininkų streikui dėl Lietuvos burž. valdžios abejingumo kultūros reikalams, buvo skirtos lėšos statyti laikiniems Čiurlionio galerijos rūmams. Galerija atidaryta Ąžuolų kalne archit. V. Dubeneckio pastatytuose rūmuose 1925.XII.13. **Čiurlionio galerija** buvo pirmasis dailės muziejus Lietuvoje. Ją steigiant ir plečiant, daug pasidarbavo ilgametis galerijos, vėliau kultūros muziejaus direktorius P. Galaunė. Čiurlionio galerija perėmė iš Lietuvių meno kūrėjų d-jos 148 Čiurlionio tapybos kūrinius,

35 jo grafikos darbus ir 167 kitų liet. dailininkų kūrinius, iš Lietuvių dailės d-jos — 1534 liet. liaudies meno dirbinius ir iš M. Oginskio buv. rinkinio Plungėje — 296 įv. eksponatus. Nors naujiems eksponatams įsigyti buvo skiriama maža lėšų, tačiau galerijos fondai palaipsniui gausėjo. Iki 1936.X jie sudarė 4 pagr. skyrius: 1) Čiurlionio kūriniai (255), 2) kitų liet. dailininkų kūriniai (161 paveikslas ir 14 skulptūrų), 3) liaudies meno rinkiniai (12 613 eksponatų), 4) senovės tapybos, skulptūros ir kt. rinkiniai (272 eksponatai). Čiurlionio galerija išleido „Senosios tapybos katalogą" (1926), „Lietuvių liaudies raižinių katalogą" (1927), „M. K. Čiurlionio kūrinių katalogą" (1927), Čiurlionio 12 paveikslų albumą „Zodiako ženklai" (1927) ir leidinį „M. K. Čiurlionies Galerija 1925.XII.13—1930" (1931). 1925—35 Čiurlionio galeriją aplankė 42 299 žmonės. 1936 Kaune pagal architekto V. Dubeneckio projektą buvo įkurti karo ir kultūros muziejai. Kultūros muziejuje buvo sukaupti Čiurlionio galerijos, Kauno miesto muziejaus (įst. 1898) ir Valstybės muziejaus (įst. 1923) turtai; jis turėjo 4 pagr. skyrius: dailės, etnografijos, archeologijos ir istorijos. Dailės skyriaus pagrindą sudarė Čiurlionio galerijos rinkiniai, todėl jis ir toliau kurį laiką buvo vadinamas Čiurlionio galerija. 1940 Kultūros muziejus pavadintas Kauno valstybiniu kultūros muziejumi. Vok. faš. okupacijos metais muziejus uždarytas, tačiau jo buv. darbuotojų sumanumo dėka beveik visi eksponatai išsaugoti. 1944.X.11 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu muziejus pavadintas Kauno Valstybiniu M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejumi. Suremontavus karo metu apgriautus rūmus, nuo 1947 muziejus pradėjo normalų darbą. Iš muziejaus fondų kasmet rengia parodas TSRS Dailės ir panoramų direkcija, Ermitažas, Puškino dailės muziejus, Lietuvos TSR dailininkų s-ga. Taryb. laikotarpiu surengta XVI—XX a. V. Europos dailės, XIX—XX a. belgų dailės, XVIII—XX a. rusų graviūros, japonų taikomosios dailės ir kt. parodos. Muziejų kasmet aplanko 40 000—50 000 žmonių; kilnojamas dailės parodas 1950—63 aplankė daugiau kaip 250 000 žmonių. Taryb. laikotarpiu Č. d. m. išleido apie 40 įv. leidinių (parodų katalogų, bukletų ir kt.).

Lit.: Kauno Valstybinis M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejus, sudarė I. Andrulytė-Aleksienė, V. Čiurlionytė-Karužienė, R. Rimantienė ir A. Stravinskienė, V., 1959.

ČIURLIÓNIO GALÈRIJA ž. *Čiurlionio dailės muziejus.*

ČIURLIÓNIS Mikalojus Konstantinas [1875.IX.22 Varėnoje — 1911.IV.10 Pustelnikuose (netoli Varšuvos)] — dailininkas, kompozitorius, kultūros ir visuomenės veikėjas. Augo Druskininkuose. Tėvo vargonininko prižiūrimas, mokėsi muzikos. Būdamas 7 metų, jau skambino iš gaidų. 1888 įstojo į M. Oginskio orkestro m-lą Plungėje. Mokydamasis grojo fleita orkestre, sukūrė pirmąsias neišlikusias kompozicijas, piešė. 1893, Oginskio remiamas, įstojo į Varšuvos Muzikos in-tą (konservatoriją), kur iki 1897 studijavo fortepijoną, vadovaujamas T. Mež-Bžezickio ir A. Sigetinskio, vėliau — kompoziciją ir kontrapunktą, vadovaujamas Z. Noskovskio. Savarankiškai studijavo istoriją, meno istoriją, domėjosi psichologija, gamtos mokslais (ypač astronomija bei kosmogonija), pasaul. lit-ros klasikų kūryba, skaitė lenkų rašytojų kūrinius apie Lietuvą. Sukūrė kantatą, 2 sonatas fortepijonui, variacijų styginiam kvartetui, chorinių ir instrumentinių fugų ir kt. 1899 baigęs konservatoriją, atsisakė siūlomų Liublino muzikos m-los direktoriaus pareigų, toliau gyveno Varšuvoje, versdamasis privačiomis muz. pamokomis, o laisvalaikį skirdamas muz. kūrybai. 1900—01 parašė simf. poemą „Miške". Atostogaudamas Druskininkuose, tapė Lietuvos peizažus, parašė nemaža fortepijoninių kūrinių. Nuo 1901 rudens tobulinosi Leipcigo Konservatorijoje, kur studijavo kompoziciją, vadovaujamas K. Reinekės, ir kontrapunktą, vadovaujamas S. Jadasono. Lankė V. Vunto psichologijos paskaitas, koncertus, ypač žavėdamasis L. Bethoveno, P. Čaikovskio, R. Vagnerio, H. Berliozo muzika. Sukūrė uvertiūrą „Kęstutis", styginį kvartetą c-moll, polifoninių kūrinių. 1902 rudenį, baigęs Leipcigo Konservatoriją, grįžo į Druskininkus, vėliau į Varšuvą. Atsisakęs siūlomų Varšuvos Konservatorijos dėstytojo pareigų, vertėsi privačiomis pamokomis. 1903 pradėjo kurti simf. poemą „Jūra", lankė Kauziko piešimo m-lą. 1904—05 suorganizavo Varšuvos liet. savišalpos d-jos chorą, jam vadovavo, užrašinėjo ir harmonizavo liet. liaudies dainų melodijas. Nuo 1904 studijavo piešimą ir tapybą K. Stabrausko vadovaujamos Varšuvos dailės m-los K. Tichio, K. Kšižanovskio, F. Ruščico klasėse, pradėjo kurti savarankiškas kompozicijas, pasižyminčias tematikos ir meninės formos originalumu. Pašlijus sveikatai, 1905 keliavo su Volmanų šeima po Krimą ir Kaukazą. 1905—07 reiškė simpatiją revoliuciniam judėjimui, palaikė santykius su lenkų socialistų partijos kovos būrių nariais, padėjo slėpti rev. atsišaukimus. 1906 vasarą, Volmanų šeimos remiamas, aplankė Drezdeną, Pragą, Vieną, Niurnbergą, Miuncheną, kur susipažino su kultūros ir meno lobynais. Grįžęs padėjo suorganizuoti Vilniuje I liet. dailės parodą (1907), kurioje eksponavo savo kūrinius, pasireiškė kaip vienas aktyviausių Lietuvių dailės d-jos (įk. 1907) steigėjų. 1907 pab., baigęs kurti simf. poemą „Jūra", persikėlė gyventi į Vilnių. Toliau versdamasis muz. pamokomis, vadovavo „Kanklių" chorui (1907—08), organizavo II liet. dailės parodą (1908), spaudoje rašė liet. meno ir kultūros klausimais. Pradėjo rašyti operą „Jūratė", kuri liko nebaigta. Č. iniciatyva buvo įsteigta Lietuvių dailės d-jos muzi-

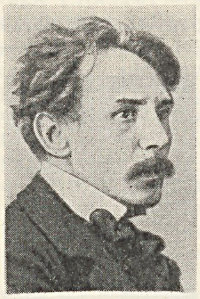

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 336

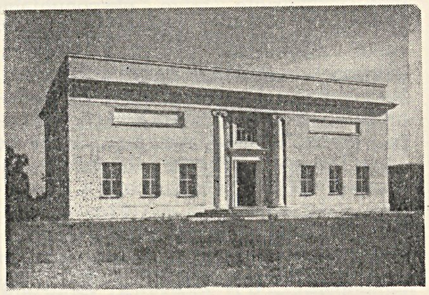

1

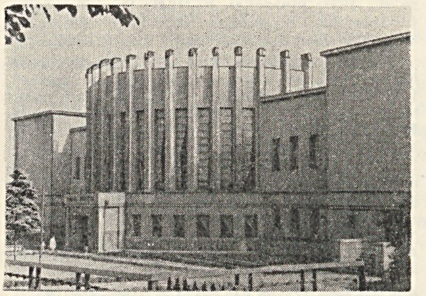

2

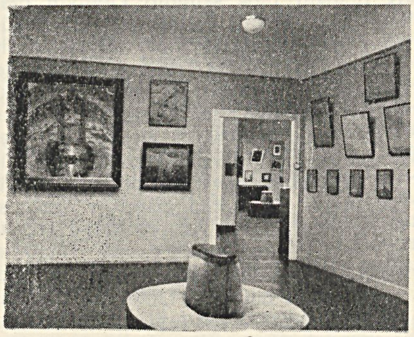

3

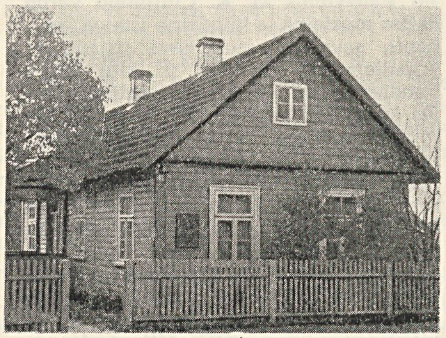

4

Čiurlionio dailės muziejus. 1. Čiurlionio galerijos laikinieji rūmai Kaune (dab. Kauno Žuko taikomosios dailės technikumas). **2.** Muziejaus rūmai Kaune. **3.** Muziejaus ekspozicija. **4.** Čiurlionio memorialinis muziejus Druskininkuose

kos sekcija, paskelbtas pirmasis liet. muzikos konkursas. 1909 pradžioje Č. vedė liet. rašytoją S. Kymantaitę. Tų pačių metų rudenį, ieškodamas palankesnių gyvenimo sąlygų ir dail. M. Dobužinskio skatinamas, persikėlė į Peterburgą, kur suartėjo su rusų dailininkų grupe „Meno pasaulis" („Mir iskusstva"), dalyvavo šios grupės ir Rusų dailininkų s-gos parodose, palaikė ryšius su Peterburge gyvenusiais liet. kompozitoriais ir dailininkais. 1906—09 — vaisingiausias ir brandžiausias Č. kūrybinės veiklos periodas; šiuo metu sukurti daugelis jo įžymių paveikslų, ofortų, muz. veikalų. Įtemptai dirbdamas ir nuolatinių nepriteklių kamuojamas, 1909.XII susirgęs psichine liga, porą mėnesių praleido Druskininkuose, vėliau buvo perkeltas į Pustelnikų ligoninę (netoli Varšuvos). 1911 pr. ėmė sveikti, tačiau netikėtai mirė plaučių uždegimu. Palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse.

1911 Vilniuje buvo surengta pomirtinė Č. dailės kūrinių paroda, kuri vėliau rusų dailininkų iniciatyva perkelta į Maskvą; 1912 „Meno pasaulis" surengė Č. kūrinių parodą Peterburge, Peterburgo konservatorijoje įvyko Č. kūrinių koncertas.

DAILĖ (tapyba, grafikos darbai ir piešiniai) sudaro žymiausią Č. kūrybinio palikimo dalį. Č. pasireiškė kaip originalus, lakios fantazijos, gilių minčių ir stipraus jausmo dailininkas. Jo kūryba glaudžiai susijusi su XIX a. pab. ir XX a. pr. meno sąjūdžiais, ryškiai atspindi didelės to meto inteligentijos dalies mintis, jausmus, idėjinius prieštaravimus.

Č. rimtai atsidėjo dailei nuo 1904, būdamas jau subrendęs kompozitorius. Studijuodamas Varšuvos dailės m-loje (1904—06), sukūrė simbolinio pobūdžio paveikslus bei jų ciklus: „Žaltys" („Regėjimas"), „Pasaulio sutvėrimas", „Rex", „Jehova", „Tvanas", „Laidotuvės", „Audra", „Miško muzika", „Dūdorius", „Bokštas", „Laivas", „Tyla", „Tiesa", „Miestas" ir kt. Daugumas paveikslų tapyti pastele ir tempera popieriuje, kai kurie — aliejumi drobėje. Šiuose kūriniuose pasireiškė Č. idėjinis-meninis artimumas simbolizmui, kuris buvo plačiai įsigalėjęs XIX a. pab. ir XX a. pr. Europos lit-roje ir dailėje. Č. polinkį į simbolizmą nulėmė Lenkijos neoromantinio sąjūdžio (literatų grupuotės „Młoda Polska", žrn. „Życie" ir „Chimera", dailininkų d-jos „Sztuka", Krokuvos ir Varšuvos dailės m-lų veiklos, F. Šopeno, R. Štrauso, R. Vagnerio kulto muzikoje) poveikis, jo domėjimasis idealistine (I. Kanto, F. Ničės, H. Hefdingo, D. Reskino ir kt.) filosofija, psichologija ir estetika, romantinės ir simbolistinės krypties rašytojų (A. Mickevičiaus, J. Slovackio, V. Hugo, A. Hofmano, F. Dostojevskio, D. Merežkovskio, L. Andrejevo, E. Po ir kt.) ir dailininkų (A. Beklino, O. Birdslejaus, P. de Šavanio, F. Štuko ir kt.) kūryba. Sąlygiška menine kalba Č. kūrė simboliškus vaizdus ir vizijas. Šie kūriniai buvo eksponuojami Varšuvos

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis su savo draugu E. Moravskiu Kaukaze

meno m-los auklėtinių darbų parodėlėse ir I liet. dailės parodoje Vilniuje.

1906—09 laikotarpiu Č. vis labiau gilinosi į gamtos, kosmoso problemas, liaudies pasakas ir legendas, jose ieškojo kūrybai temų ir įkvėpimo. Jo paveiksluose pradėjo vyrauti romantinės tendencijos, pasakiškumas. Daugumoje šio meto kūrinių Č. pasiekė didelį turiningumą ir emocionalumą, meninės formos raiškumą. Pagr. vietą šio meto kūryboje užima peizažai, labai įvairūs meniniu sprendimu. Kai kuriuose jų („Gėlės", 1907; „Laivelis", 1907; „Miškas", 1907; triptikas „Raigardas", 1907; „Žemaičių kapinės", 1909; „Žemaičių kryžiai", 1909) vyrauja realistinis gamtos traktavimas: vaizduojami konkretūs Lietuvos gamtovaizdžiai, reiškiama poetinė, lyriška jų sukeliama nuotaika. Gamtos formas dailininkas dekoratyviai apibendrina, pabrėžia melodingą linijų bangavimą ir ritmingumą, vartoja savitą, subtilų koloritą. Didžiausią Č. kūrybos dalį sudaro paveikslų ciklai gamtos ir kosmoso temomis, dailininko vadinami „sonatomis", „triptikais" ir kitaip (triptikas „Pavasaris", 1907; „Pavasario sonata", 1907; ciklas „Žiema", 1907; „Saulės sonata", 1907; ciklas „Zodiako ženklai", 1907; „Jūros sonata", 1908; „Piramidžių sonata", 1908; „Vasaros sonata",1908; „Žalčio sonata", 1908; triptikas „Vasara", 1908, ir kt.). Šiuose kūriniuose ypač ryškus originalus Č. kūrybos charakteris ir stilius. Į gamtą ir kosmosą dailininkas žiūri poeto romantiko akimis, mato juose savitą vidinį gyvenimą, kupiną paslapčių ir gaivališkos jėgos. Č. pabrėžia subjektyvų gamtos pajautimą, leidžia plačiai pasireikšti savo fantazijai. Atskirą grupę sudaro tuo pačiu metu sukurti pavieniai paveikslai arba jų ciklai, kuriuose Č. išreiškė savo požiūrį į atskirus gyvenimo reiškinius, savo nuotaikas, pergyvenimus, siekimus ir polėkius. Vienuose jų („Bičiulystė", 1907; triptikas „Pasaka", 1907, ir kt.) atsispindi gilus dailininko tikėjimas gerosiomis žmogaus dvasinėmis savybėmis ir jo siekimų kilnumu, kituose („Karalių pasaka", 1908; „Aukuras", 1908; „Auka", 1908; „Angelas", 1908; „Rojus", 1909; „Pilies pasaka", 1909) įkūnytos jo vizijos apie laimės ir grožio šalį, trečiuose („Himnas", 1907; „Mano kelias", 1907; „Juodosios saulės pasaka", 1909; „Demonas", 1909; „Rex", 1909) vyrauja įvairių gamtos jėgų simboliai, kartais įgyjantys ir antgamtinės prasmės.

Daugelio Č. dailės kūrinių idėjinis turinys sunkiai apibūdinamas; jis slypi metaforiškuose vaizduojamų reiškinių sugretinimuose, meninėje paveikslų struktūroje bei jų nuotaikoje. Tatai skatina žiūrovo aktyvumą, leidžia plačiai pasireikšti jo vaizduotei, o drauge įvairiai suvokti ir interpretuoti dailininko kūrinius. Visi šie paveikslai pasižymi originaliu meniniu sprendimu. Č. piešia būdingus vaizduojamai temai motyvus (bangos „Jūros sonatoje", snaigės ir ledo luitai „Žiemos cikle", sraunūs upeliai ir sprogstantys medžiai „Pavasario sonatoje", žvaigždžių ir debesų srautai „Žvaigždžių sonatoje" ir kt.), jungia ir gretina skirtingo pobūdžio vaizdus (du žiburiai, rami jūra ir nuskendęs laivas antrojoje „Jūros sonatos" dalyje; debesys ir skambantis varpas triptike „Pavasaris"; debesys ir vėjo malūnai „Pavasario sonatoje"; saulė ir veidas paveiksle „Bičiulystė" ir pan.), tokiu būdu pasiekdamas plačią, metaforišką mintį ir nuotaikų išraišką.

Dailės kūriniuose Č. dažnai pasinaudoja muz. kompozicijos principais. Ypač būdingas ir artimas muzikai jo kūrybos bruožas — temos vystymas keliuose paveiksluose, kiekviename iš jų atskleidžiant naują nuotaiką, skirtingus vaizdus ir pergyvenimus. Dažniausiai jis vartoja 3 arba 4 dalių sonatos kompozicinę struktūrą, vadovaujasi temos vystymo muz. principais, nuo gyvos dinamiškos pirmosios dalies (allegro) pereina prie rimtos ir ramios antrosios dalies (andante), užbaigdamas paveikslų ciklą veržliomis, audringomis, kar-

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tapybos darbų (1962) ir fluorofortų (1963) reprodukcijų aplankai

tais dramatiškomis paskutinėmis dalimis (skerco, finalas). Svarbią reikšmę Č. kūryboje turi ritmingumas, dažni motyvų pakartojimai, linijų melodingumas, sustipriną emocinį paveikslų poveikį. Visa tai yra ne mechaniškas muz. kompozicijos ir kitų muz. išraiškos priemonių perkėlimas į dailę, bet originalus pačioje tapyboje glūdinčių galimybių panaudojimas.

Č. kūriniai pasižymi išraiškingu koloritu. Spalvų palitra neplati, joje vyrauja prislopinti pilkai žali, melsvi, gelsvi ir rusvi tonai, kuriuos dailininkas jautriai niuansuoja, gaudamas labai harmoningus sąskambius, paliekančius gilų emocinį įspūdį. Č. paveikslų spalvinė gama artima liet. liaudies dekoratyvinės tapybos, ypač audinių, koloritui.

Nemažą Č. kūrybinio palikimo dalį sudaro grafikos darbai: estampai, piešiniai, knygų viršeliai, inicialai, vinjetės ir kt. Grafiką Č. pradėjo kultivuoti Varšuvos meno m-loje. Susipažinęs joje su fluoroforto technika, sukūrė nemaža raižinių (išliko 16), jų tarpe keletą peizažų („Jūra", „Kalnuoti laukai", „Medžiai", „Žiema") ir simbolinių kompozicijų („Bokštai", „Auka", „Šventykla", „Varpinė", „Vartai"), nuotaika ir stiliumi labai artimų paveikslams; daugelio jų motyvus dailininkas panaudojo tapybos darbuose. Č. sukūrė kelis simbolinius piešinius tušu, plunksnele („Kompozicija", „Laiveliai" ir kt.), grafiškai perkūrė kai kuriuos savo paveikslus („Karalių pasaka", „Preliudas", „Rex"). Gyvendamas Vilniuje, sukomponavo viršelius pr. m-los elementoriui „ABC" (1907) ir S. Čiurlionienės knygai „Lietuvoje" (1909), sukūrė inicialų, vinječių, papuoštų liet. peizažo ir ornamento motyvais. Išlikę piešiniai ir eskizai leidžia geriau pažinti Č. kūrybos procesą.

MUZIKINĖ KŪRYBA. Č. — pirmasis liet. kompozitorius profesionalas, liaudies kūrybos pagrindu kuriamos nac. muzikos propaguotojas (str. „Apie muziką") ir pradininkas, pirmųjų liet. sonatų, kvarteto, simf. veikalų autorius. Č. muz. kūrybos palikimą sudaro 2 simf. poemos — „Miške" ir „Jūra", simf. uvertiūra „Kęstutis" (likęs tiktai klavyras), styginis kvartetas (išliko 3 dalys) bei fuga, tema su variacijomis ir kiti kūriniai styginiam kvartetui, kantata „De profundis" chorui ir orkestrui, polonezas pučiamųjų orkestrui, apie 200 kūrinių fortepijonui (preliudai, pjesės, fugos, fugetės, kanonai, variacijos, liaudies dainos), maži preliudai ir fuga vargonams, kūriniai chorui su akompanimentu ir a cappella, apie 40 harmonizuotų liet. liaudies dainų, kai kurie studijinės reikšmės darbai (tema ir 20 variacijų bei I sonata fortepijonui, simfonijos I dalies klavyras). Nemaža Č. muzikos kūrinių ligi šiol nesurasta (II sonata, kvarteto finalas, „Kęstučio" uvertiūros partitūra; simfoninės fantazijos, koncertinės pjesės violončelei, trio, operos „Jūratė" medžiaga ir kt.).

Studijų metų (1897—99 ir 1901—02) Č. kūryba (kanonai, fugos, chorai pagal rel. tekstus, styginis kvartetas, simf. uvertiūra „Kęstutis" ir kt.) jau pasižymi minties rimtumu, meistriška technika, aiškia, išbaigta forma, tačiau joje dar jaučiami akademinių reikalavimų varžtai.

Simf. kūryboje Č.— savitas V. Europos neoromantinės krypties atstovas. Simf. poema „Miške" (1900—01) simf. orkestrui (be mušamųjų) parašyta laisvai traktuojama sonatos forma. Joje pastebimi bruožai, vėliau pasireiškę visoje Č. kūryboje: vaizdų monumentalumas ir nuotaikų intymumas, aiški mintis ir betarpiškas laisvas polėkis, didinga ramybė ir maištingas arba rezignuojąs ilgesys, žmogaus susiliejimas su gamta. Poemos melodika šviesi, romantiška, harmonija ir ritmika nesudėtingos. Simf. poema „Jūra" (1903—07) parašyta sonatos forma dideliam simf. orkestrui su vargonais. Poema labai turtinga idėjų ir muz. temų. Muz. mąstymas ir išraiškos priemonės joje daug sudėtingesni ir originalesni, negu poemoje „Miške". Poemai „Jūra" būdingi platūs muz. vaizdai, jungiantys įvairią teminę medžiagą, polifoninė technika, sudėtinga ritmika, subtili instrumentuotė.

Fortepijoninė Č. kūryba atspindi visą jo kūrybinę evoliuciją. Iš ankstyvųjų kūrinių pažymėtini preliudai op. 7 (1901) ir op. 12 (1903). Juose organiškai įpintos liaudies muzikos intonacijos, aiškiai jaučiama kompozitoriaus individualybė. Vėlesniems fortepijoniniams kūriniams (nuo 1904) būdingas polifoninis mąstymas (kontrapunktiškai vedamos kelios savarankiškos melodinės linijos). Juose veržlus polėkis kaitaliojasi su giedru susimąstymu. Melodika pasižymi ekspresyviais šuoliais, chromatizmais, alteruotais intervalais, kai kada ramia diatonika; harmonija — alteruotais akordais, aštriais sąskambiais, staigiomis moduliacijomis. Mėgstama kompozicinė priemonė — basso ostinato („atkaklusis bosas"), kuris vystomai muzikinei minčiai sudaro neramų foną, turi charakteringą melodinę reikšmę. Balsų savarankiškumas pasireiškia t. p. individualizuota ritmika, įvairiais polimetrijos variantais. Griežta ir lakoniška forma dažnai suderinta su didele fantazija, vidinių laisvės jausmu. Brandžiausi, minties ir stiliaus atžvilgiu originaliausi yra Č. fortepijoniniai kūriniai op. 30—34 (1908—09) ir monotematiniai ciklai op. 15 (1904) ir op. 18 (1905).

Liaudies dainų harmonizacijose vaikų, mišriam ir lygių balsų chorui (1905—09) Č. saikingai vartojo įvairias jo stiliui būdingas kompozicines priemones: judrų bosą, plačius diapazonus ir atstumus tarp atskirų balsų, chromatizmus ir alteracijas, polifonijos elementus. Č. išlaikė posminę liaudies dainų formą, joms būdingą paprastumą, pabrėžė nuotaiką, turinį. Įdomesnės harmonizacijos: 4 balsų fugato „Bėkit, bareliai", dainos „Anoj pusėj Nemuno", „Siuntė mane močiutė", „Beauštanti aušrelė" ir kt.

TEORINIŲ raštų Č. paliko nedaug. Straipsnyje „Apie muziką" (išsp. S. Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje", 1910) išdėstė savo pažiūras į muziką, jos reikšmę gyvenime, vystymosi dėsningumus. Ypač didelę reikšmę Č. skyrė liaudies muzikai, pabrėždamas, kad visa pasaulio muz. kultūra vystėsi, remdamasi liaudies kūryba. Iškėlė liet. liaudies dainų grožį, jų melodijų ir ritmikos savitumą, skatino liet. kompozitorius daugiau ir kūrybiškiau naudotis jose slypinčiais turtais. Analogiškai traktavo Č. ir liaudies dailę straipsnyje „Antroji dailės paroda" („Vilniaus žinios", 1908, Nr. 25). Išlikę Č. laiškai, keletas lit. eskizų padeda giliau pažinti jo asmenybę, pažiūras, siekimus.

KŪRYBINIO PALIKIMO VERTINIMAS. Labai originali Č. kūryba, ypač dailė, buvo plačiai pripažinta, įvairiai interpretuojama bei vertinama. Apie Č. kūrinius, eksponuotus 1907—10 laikotarpiu liet. dailės parodose, palankiai atsiliepė K. Jasiukaitis, Žemaitė, L. Gi-

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio vinjetė gaidoms

ra, M. Pečkauskaitė, J. Tumas, O. Pleirytė, G. Petkevičaitė, taip pat daugelis rusų ir lenkų laikraščių recenzentų. Vadovaudamasis ortodoksiniais meniškumo kriterijais, Č. dailę griežtai neigiamai įvertino klerikalinės kritikos atstovas A. Dambrauskas-Jakštas. Profesiniu požiūriu Č. dailę vienas pirmųjų rimčiau vertino rusų dail. A. Benua, apibūdinęs kai kuriuos Č. kūrybos turinio ir stiliaus bruožus, pažymėjęs jo pastangas susikurti savitą visatos, gamtos ir žmogaus gyvenimo koncepciją. Vėlyvųjų Č. fortepijoninių kūrinių savitumą ir vertę pabrėžė rusų muz. kritikas V. Karatiginas. Dekadentinės dailės kritikos atstovai S. Makovskis, V. Čiudovskis, V. Ivanovas ir kt. pirmiausia stengėsi iškelti iracionalinius, mistinius Č. kūrybos bruožus, jos metafiziškumą, simboliškumą. Panašias mintis buržuaz. metais plėtojo dailės istorikai bei kritikai I. Šlapelis, V. Bičiūnas, P. Galaunė, V. Kairiūkštis, M. Vorobjovas ir kt. Kai kurie iš jų nemaža nuveikė, tyrinėdami bei sistemindami Č. biografijos ir kūrybos faktus, tačiau iš esmės šiuo laikotarpiu susiformavo savotiškas Č. kultas, buvo stengiamasi paversti jį antirealistinio meno vėliavnešiu. Po II pasaul. karo Č. kūryba susidomėjo daugelis užsienio šalių buržuazinių meno istorikų. Kai kurie iš jų (A. Ranitas, Ch. Vigand ir kt.), klaidingai interpretuodami Č. kūrybą, bando laikyti jį vienu iš abstrakcionizmo pradininkų.

Apie Č. kūrybą palankiai atsiliepė rašytojai R. Rolanas ir M. Gorkis. Taryb. mokslininkai ir kultūros veikėjai (J. Čiurlionytė, V. Čiurlionytė-Karužienė, J. Gaudrimas, J. Jurginis, V. Landsbergis, A. Savickas, A. Venclova ir daugelis kitų), kritiškai žiūrėdami į buržuazinių meno istorikų bei kritikų skelbtas koncepcijas, stengiasi kruopščiai surinkti ir ištirti Č. gyvenimo ir veiklos faktus, visapusiškai išanalizuoti jo kūrybą, objektyviai nustatyti jos istorinę ir meninę reikšmę. Taryb. metais išleisti Č. laiškų bei raštų rinkinys, dailės kūrinių reprodukcijų aplankai, keletas jo muz. kūrybos rinkinių, plokštelių. Daug straipsnių apie jį išspausdinta įv. leidiniuose.

Ršt.: M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę (Laiškai, užrašai ir straipsniai), parengė V. Čiurlionytė-Karužienė, V., 1960.

Leid.: **M. K. Czurlanis,** Nokturn.—„Meloman", Warszawa, 1900, Nr. 8; **M. K. Czurlanis,** Prelude.—„Meloman", Warszawa, 1900, Nr. 12; **M. K. Czurlanis,** Mazurek.—„Meloman", Warszawa, 1902, Nr. 10; Vieversėlis (Liaudies mokykloms lengvesniųjų lietuviškų dainų rinkinys), balsus sutaikė K. Čiurlianis, Varšava, 1909; **M. K. Čiurlionis,** Muzikos kūriniai, sąs. 1—5 ir a, b, K., 1925; **M. K. Čiurlionis,** Kūriniai fortepijonui, V., 1957; **M. K. Чюрлионис,** В лесу (Симфоническая поэма), [klavyras].—„Антология классической музыки народов СССР", вып. III, М., 1957; Обработки народных песен, [3 dainos].— Ten pat; Прелюдии для фортепиано, [4 preliudai].— Ten pat; **M. K. Čiurlionis,** Liaudies dainos chorams ir fortepijonui, V., 1959; **M. K. Čiurlionis,** Preliudai ir fugos, V., 1959; **M. K. Čiurlionis,** 32 reprodukcijos, V., 1962 [A. Venclovos įvadinis straipsnis; II leid. 1964]; **M. K. Čiurlionis,** 16 fluorofortų, V., 1963; Bičiulystė, [M. K. Čiurlionio paveikslų reprodukcijos su S. Nėries eilėraščiais], V., 1965 [A. Venclovos įvad. str.]; Fugos, kanonai ir preliudai, parengė J. Čiurlionytė, V., 1965.

Lit.: Laikinosios Revoliucinės Lietuvos Darbininkų ir Vargingųjų Sodiečių Vyriausybės nusprendimas apie M. K. Čiurlionies kūrinių nacionalizavimą.—„Švietimo reikalai", 1919, Nr. 2; M. K. Čiurlionies kūrinių katalogas, sudarė P. Galaunė, K., 1927; M. K. Čiurlionis, [straipsniai ir atsiminimai apie M. K. Čiurlionio gyvenimą ir kūrybą; Čiurlionio kūrinių sąrašas, bibliografija ir reprodukcijos], red. P. Galaunė, K., 1938; **J. Čiurlionytė,** Čiurlionis — kompozitorius ir dailininkas.—„Literatūra ir menas", 1955.IX.24; **Я. Чюрлионите,** Музыкальное творчество М. Чюрлиониса.— „Советская музыка", 1956, № 6; **Ф. Богородский,** Полгода в Сорренто, [M. Gorkis apie M. K. Čiurlionį].—„Октябрь", 1956, № 6; Nauja medžiaga apie Čiurlionį, [R. Rolanas apie M. K. Čiurlionį].—„Švyturys", 1957, Nr. 3; **K. Nainys [J. Finkelšteinas],** Oginskių muzikantai.—„Švyturys", 1957, Nr. 6; **A. Savickas,** M. K Čiurlionis.—„Literatūra ir menas", 1957.IX.21; **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 2 d., V., 1958—64; **J. Čiurlionytė,** M. K. Čiurlionis ir lietuvių liaudies daina.— **M. K. Čiurlionis,** Liaudies dainos chorams ir fortepijonui, V., 1959; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **V. Landsbergis,** Jūros paveikslas Čiurlionio kūryboje.—„Pergalė", 1960, Nr. 6; **V. Landsbergis,** M. K. Čiurlionio laiškai ir straipsniai.—„Pergalė", 1960, Nr. 10; **A. Markevičius,** Atsiminimai apie Čiurlionį. — „Pergalė", 1961, Nr. 6; **A. Venclova,** M. K. Čiurlionis dailininkas.— Epochos vėjas, V., 1962; **V. Karužienė,** M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo beieškant.—„Muzika ir teatras", V., 1962; **V. Landsbergis,** Čiurlionio dailės ir muzikos ryšių klausimu.— Ten pat; **J. Čiurlionytė,** Iš atsiminimų apie M. K. Čiurlionį.—„Pergalė", 1963, Nr. 1; **V. Landsbergis,** 1904—1906 metų M. K. Čiurlionio fortepijoninė kūryba.—„Muzika ir teatras", V., 1963; **С. Гинзбург,** Музыкальная литература народов СССР, Л., 1963; **J. Rimantas,** Petras Rimša pasakoja, V., 1964; **L. Šepetys,** Vieno ginčo klausimu.—„Pergalė", 1965, Nr. 8; **J. Umbrasas,** Keli M. K. Čiurlionio idėjinių ir meninių pažiūrų bruožai.—„Komunistas", 1965, Nr. 9; **V. Landsbergis,** Pavasario sonata, [straipsniai apie M. K. Čiurlionį], V., 1965; **J. Gaudrimas, A. Savickas,** M. K. Čiurlionis, V., 1965.

ČIURLIÓNYS — kaimas Alytaus rj., Krokialaukio apyl., 10 km į š. r. nuo Simno. 249 gyv. (1959). Kaimo r. dalis vadinama Č. II, vid. dalis Č. I, v. dalis Č. III. Per Č. teka Peršėkė, eina kelias iš Krokialaukio į Balbieriškį. Yra malūnas, lentpiūvė. Kaimas įsikūrė 1926, išparceliavus Krokialaukio dvarą.

ČIURLIONÝTĖ Danutė Sofija [**Zubovienė**; g. 1910.VI.12 Petrovčiznoje (Minsko rj., BTSR)] — rašytoja, vertėja. Rašytojos S. Čiurlionienės-Kymantaitės duktė. 1937 baigusi Kauno un-tą, atsidėjo vaikų lit-rai. Burž. laikotarpio kūriniuose, turinčiuose burž. ideologijos apnašų, vaizdavo gamtos ir gyvulių gyvenimą. Taryb. metais parašė keliolika pjesių vaikams liaudies pasakų motyvais bei taryb. gyvenimo temomis, daugiausia keldama moralės, humaniškumo, gamtos meilės klausimus. Kai kurios pjesės buvo statomos teatre. Išvertė į liet. kalbą rusų, prancūzų, italų ir kt. tautų rašytojų kūrinių vaikams.

Ršt.: Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė, K., 1936; Kiškis Piškis baltasis bajoras, K., 1940; Jonuko Dunduliuko teatras, K., 1946; Pasakų šalis. Mažoji ligoninė.— Pjesės vaikams, V., 1955; Miško mokykla, V., 1957.

Vert.: **K. Čiukovskis,** Daktaras Aiskauda, V., 1957; **Dž. Rodaris,** Žydriosios Strėlės kelionė, V., 1958; **Ž. Vernas,** Nuo Žemės į Mėnulį, V., 1964.

ČIURLIONÝTĖ Jadvyga [g. 1899.XII.17 Druskininkuose] — muzikologė folkloristė, meno mokslų kandidatė (1963), Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1965). 1915—18 mokėsi Maskvos filharmonijos d-jos m-loje, 1920—23 — Leipcigo Konservatorijoje. 1925 baigusi Berlyno Šterno konservatoriją, dirbo ped. darbą. Parašė fortepijoninių pjesių bei dainelių vaikams. Nuo 1937 dirbo Lietuvių tautosakos archyve, 1941—51 — Lietuvos TSR MA Etnologijos ir Lietuvos istorijos in-tuose. Užrašė daug liaudies dainų, parengė jų rinkinių spaudai. Pirmoji pradėjo sisteminti liet. liaudies dainų melodijas. Melodijų sisteminimo principus apibūdino straipsnyje „Liaudies melodijų katalogas" („Tautosakos rinkėjo vadovas", 1940). Nuo 1945 dėsto Lietuvos TSR Konservatorijoje. Č. iniciatyva konservatorijoje 1948 įsteigtas liaudies muzikos kabinetas, kuriam ji vadovavo iki 1959. Išspausdino moksl. straipsnių apie liaudies muziką. Tyrinėdama liet. liaudies dainų žanrus, atskleidė jų melodijų stilistines savybes, raidos dėsningumus. Ypač daug nauja įnešė, analizuodama liaudies dainų melodijų išraiškos priemones: derminę-intonacinę, metro-ritminę struktūrą, formą, melodinę liniją. Paskelbė atsiminimų apie savo brolį M. Čiurlionį, straipsnių apie M. Čiurlionio bei lietuvių taryb. kompozitorių kūrybą. Parengė spaudai M. Čiurlionio kūrinius fortepijonui ir jo harmonizuotas liaudies dainas, simf. poemos „Jūra" partitūrą, A. Juškos „Lietuviškų dainų" (išl. 1954) melodijas.

Leid.: Mažasis pianistas, [fortepijoninės pjesės vaikams], 2 d., K., 1938—39; Lietuvių liaudies melodijos, [parengė ir įvadą parašė J. Čiurlionytė], K., 1938; Lietuvių liaudies dainos vaikams, K., 1948; **S. Stanevičius,** Dainos Žemaičių, [melodijas parengė ir str. „Žemaičių melodijos" parašė J. Čiurlionytė], V., 1954; Lietuvių liaudies dainos, [sudarė ir įvadą parašė J. Čiurlionytė], V., 1955; Fortepijono pjesės (Lietuvių liaudies dainų temomis vaikams), V., 1957.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (1917—40), V., 1964.

ČIURLIONÝTĖ Valerija [**Karužienė**; g. 1896.XII.19 Druskininkuose] — kultūros darbuotoja. 1916—17 studijavo tapybą Maskvoje (dail. K. Juono ateljė). I pasaulinio karo metais rūpinosi savo brolio M. Čiurlionio kūrinių apsauga. 1918, V. Kapsuko pavesta, vyko į Maskvą M. Čiurlionio paveikslų grąžinimo į Lietuvą reikalu. 1920—23 toliau studijavo tapybą Berlyne, 1926—28 — Kauno meno m-loje; 1923—25 Ciuricho un-te studijavo meno istoriją. 1928—45 dirbo ped. darbą Kaune. Nuo 1945 Kauno Čiurlionio dailės muziejaus meno sk. vedėja. Surinko daug bibliografinės ir biografinės medžiagos apie Čiurlionį, padėjo įrengti Čiurlionio memorialinį

muziejų Druskininkuose, parengė spaudai vertingų leidinių, paskelbė straipsnių apie Čiurlionio kūrybinį palikimą, bendradarbiauja period. spaudoje.

Leid.: M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę (Laiškai, užrašai ir straipsniai), parengė V. Čiurlionytė-Karužienė, V., 1960; **M. K. Čiurlionis**, 16 fluorofortų, parengė [ir įvadą parašė] V. Čiurlionytė-Karužienė, V., 1963.

ČIURLỸS Petras [g. 1907.VI.25 Pakupyje (Kupiškio rj.)] — literatas. 1927—32 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. Aktyviai dalyvavo pažangiame studentų literatų būrelyje „Ekspres", darbininkų „Vilties" klube. Periodikoje išspausdino kelis apsakymus, bendradarbiavo žurnale „Trečias frontas". 1934—1954 dirbo ped. darbą, 1947—50 Vilniaus un-te dėstė liet. lit-ros istoriją. Nuo 1954 „Vagos" leidyklos redaktorius. Sudarė V. Montvilos raštų dvitomį (1956), XIX a. liet. poezijos antologiją rusų kalba (1962). J. Paplausko atsiminimų knygos „Negreit išaušo diena" (1963) lit. bendraautoris.

ČIURLỸS Teofilis [g. 1928.IV.16 Gindviliuose (Kupiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. 1958—61 Lietuvos Gyvulininkystės moksl. tyrimo in-to, 1961—1963 Lietuvos TSR MA Eksperimentinės medicinos in-to, nuo 1963 Botanikos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų prieskrandžių mikroflorą.

ČIUTĒLĖ Antanas [1889.IV.18 Padustyje (Zarasų rj.) — 1961 Brogiškėse (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1920 įsijungė į pogr. veiklą. 1935—41 LKP narys. Č. iniciatyva 1938 Brogiškėse įkurta partinė kuopelė, kuriai Č. pristatinėjo lit-rą ir kitaip padėjo. 1940—41 Č. buvo Pakniškių apyl. (Zarasų rj.) tarybos pirmininkas. Hitlerinės okupacijos metais dirbo savo ūkyje Brogiškėse, ne kartą buvo tardomas. Pokario metais dirbo kolūkyje.

ČIUTĒLĖ Vladas [1913.IX.7 Rygoje — 1944.XI prie Liepojos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1925—37 tarnavo pas buožes Kavoliuose (Zarasų rj.). Nuo 1934 Komunistų partijos narys, platino kom. lit-rą. Persikėlęs į Brogiškes (Zarasų rj.), suorganizavo pogr. part. kuopelę. 1941 dirbo milicijoje Južintuose (Rokiškio rj.). D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje. Žuvo fronte.

ČIŪTĒLIAI — kaimas Šilutės rj., Saugų apyl., 17 km į š. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio, abipus Klaipėdos—Jurbarko plento. 196 gyv. (1959). Į šiaurę nuo kaimo, mažo upelio krante, buvo nedidelis piliakalnis, vadinamas Raganų kalnu. Jis labai nukentėjo XIX a. viduryje, kai buvo tiesiamas plentas, kuris dabar kerta piliakalnio liekanas.

ČIŪTĒLIŲ PELKĖ — pelkė Šilutės rj., 8 km į p. r. nuo Priekulės, 0,5 km į p. v. nuo plento į Šilutę, Minijos slėnyje. Plotas 505 ha. Pelkė ištįsusi iš š. r. į p. v. apie 4 km. Paviršius nusausintas ir paverstas kultūrine pieva, tik rytuose yra seniau eksploatuotų, krūmais apaugusių plotų. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,94 m. Vyrauja medieninės ir medieninės-nendrinės žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 25%. Durpių ištekliai 7,5 mln. m^3. Po durpėmis vienur priesmėlis, kitur priemolis. Rytiniame pakraštyje įsikūręs Čiūtelių kaimas.

ČIUTỸS Vincas [g. 1907.II.22 Juodeikiuose II (Plungės rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). 1949 Plungės rj. „Babrungo" kolūkio, nuo 1951 „Švyturio" kolūkio pirmininkas. Nuo 1958 TSKP narys. Jo vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančių respublikoje: jame padidėjo javų derlingumas, kultūrinių ganyklų bei pievų plotai, pastatyta daug ūkinių pastatų ir gyv. namų.

ČIŪTỸTĖ, čiūtyta, čiūta,— liaudies ratelis. Buvo žinomas ir kaip šokis-sutartinė. Plačiausiai jį šoko apie Kupiškį. Muzikinis metras $^2/_4$, tempas negreitas. Pagal įvairius dainuojamuosius tekstus J. Lingys sukūrė sceninį ratelio variantą.

Lit.: Sutartinės (Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos), sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, t. 3, V., 1959 [p. 243], Kas rūtelę skynė (Šokiai ir žaidimai), V., 1961.

ČIUVÌKINAS Provas [1903.IX.10 Juodainiuose (Rokiškio rj.) — 1943.VII.5 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1926 rėmė LKP pogr. veiklą, platino kom. atsišaukimus. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Rokiškio aps. (Noreikių part. kuopelėje). 1940—41 kooperatyvo vedėjas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ČIŪŽAKAMPIS — kaimas Eišiškių rj., Dančiūnų apyl., 5 km į š. v. nuo Šalčininkų; kolūkio centras. 312 gyv. (1959). Yra kolūkio ūkinių pastatų, aštuonmetė m-la (1924—50 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1695 kaimas turėjo 6 valakus žemės, 7 kiemus. Burž. nacionalistai 1946 nukankino apylinkės DŽDT pirm. S. Volkovskį.

ČIŪŽAS Antanas [g. 1929.XI.28 Kuktiškėse (Utenos rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1964). 1955 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo Finansų m-joje revizoriumi. 1956—64 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1964 dėsto Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Paskelbė moksl. straipsnių pramonės ekonomikos ir kt. klausimais.

ČIVÓNYS — kaimas Kupiškio rj., Puožo apyl., 10 km į r. nuo Kupiškio, 1,5 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 84 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Kupa (Lėvens intakas). Aštuonmetė m-la (1920—55 pradinė, 1955—62 septynmetė).

ČÌŽAS Algirdas Eduardas [g. 1929.IX.16 Užupiečiuose (Anykščių rj.)] — spaudos darbuotojas, inžinierius statybininkas. 1952 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1957 dirbo Polit. ir moksl. literatūros leidykloje (redaktorius, techninės lit-ros redakcijos vedėjas, vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas). Nuo 1958 Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos redakcijos vyr. redaktorius, 1963—64 vardyno, moksl. ir lit. kontrolės sk. vedėjas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1963 dėsto Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Su K. Dockumi parašė knygelę apie šriftus (1958), su A. Jurevičiumi parengė aiškinamąjį tekstilės terminų žodyną (1962). Paskelbė moksl. straipsnių apie tampriųjų-plastinių konstrukcijų skaičiavimo metodus (1965). Yra išvertęs mokslinių ir techninių veikalų.

ČÌŽAS Aloizas [g. 1923.XII.8 Kuktiškėse] — choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1941 baigęs Panevėžio gimnaziją, studijavo Kauno Konservatorijoje. 1945—48 dirbo chormeisteriu Kauno universitete, „Darbo rezervų" choruose, koncertmeisteriu Kauno dramos teatre ir kitur. 1948—60 vadovavo Kauno Politechnikos instituto dainų ir šokių liaudies ansambliui „Nemunas". Nuo 1950 vadovauja gumos gaminių kombinato „Inkaras" dainų ir šokių liaudies ansambliui, siuvimo fabriko „Dubysa" ir ryšių darbuotojų chorams.

ČỸŽAS Teodoras [1910.X.30 Sonoje (Kelmės rj.) — 1964.X.27 Vilniuje] — bibliografas. 1930 baigęs karo m-lą Kaune, tarnavo karininku burž. Lietuvos kariuomenėje. Nuo 1940 Raudonosios Armijos karininkas, Didžiojo Tėvynės karo metais kovojo 16 liet. divizijoje. Demobilizuotas majoro laipsniu, 1946—1947 dėstė Vilniaus Ped. in-te. 1947—64 Lietuvos TSR Knygų rūmų direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams (1949—1959 kartu dėstė Vilniaus kultūros-švietimo technikume). „Spaudos metraščio" ir „Lietuvos TSR spaudos" (t. 1, kn. 1—2, 1962—64) bendraautoris. Parašė bibliografijos ir bibliotekininkystės metodinių darbų („Rajoninės bibliotekos katalogo schema", 1953—54; „Lietuvos TSR Knygų rūmų leidinių panaudojimas bibliotekoje", 1955; „Žodžių trumpinimo spaudinių apraše taisyklės", 1955, ir kt.) bei straipsnių.

ČIŽÃUSKAS Bronius [1907 Kybartuose — 1941.VI ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Kybartuose. 1940—41 dirbo LKP Kybartų vls. k-te. Hitlerininkų nužudytas.

ČIŽÃUSKAS Ignas [g. 1900.XI.4 Miroslave (Alytaus rj.)] — revoliucinio ju-

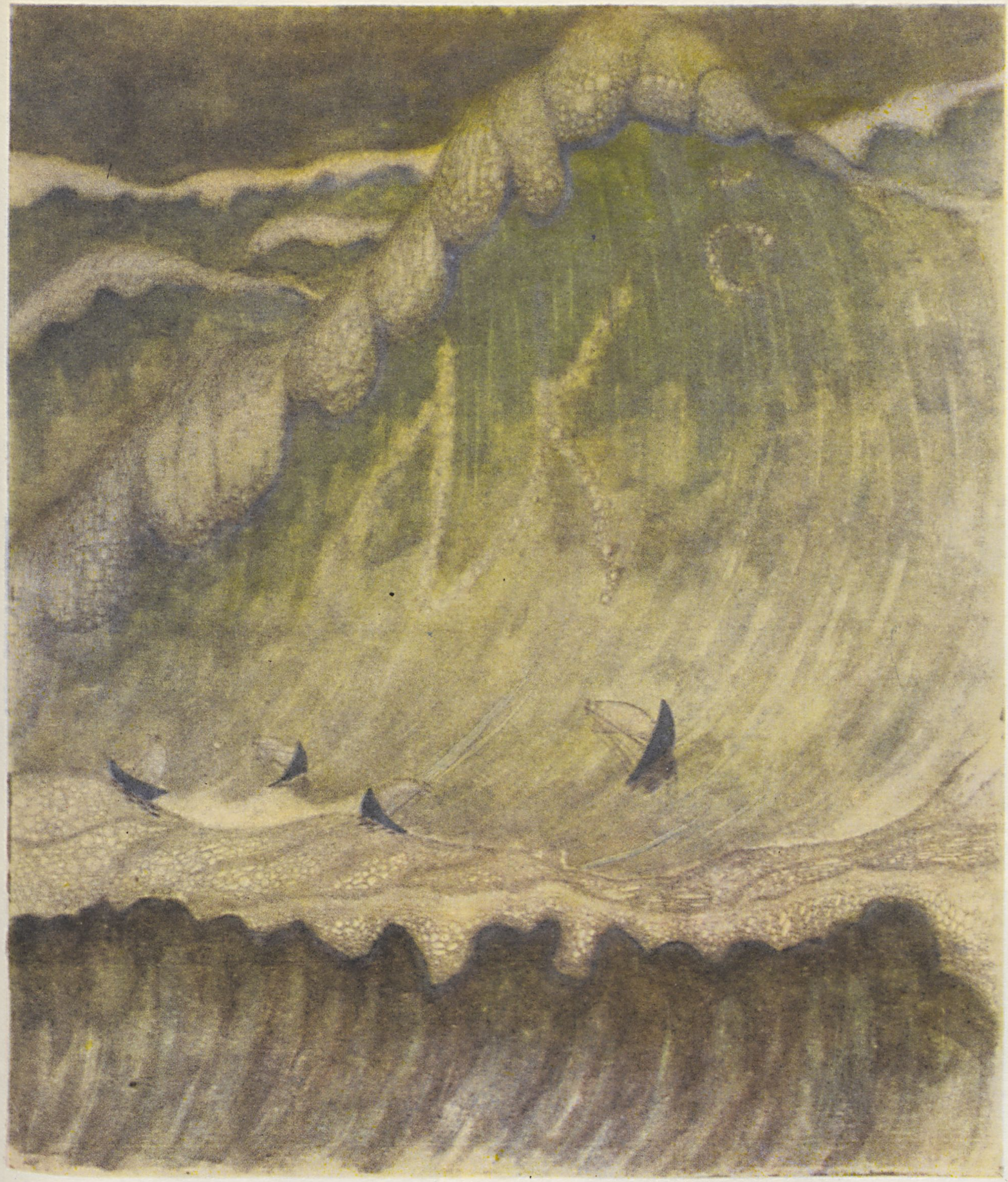

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS I
„Jūros sonata" (finalas)

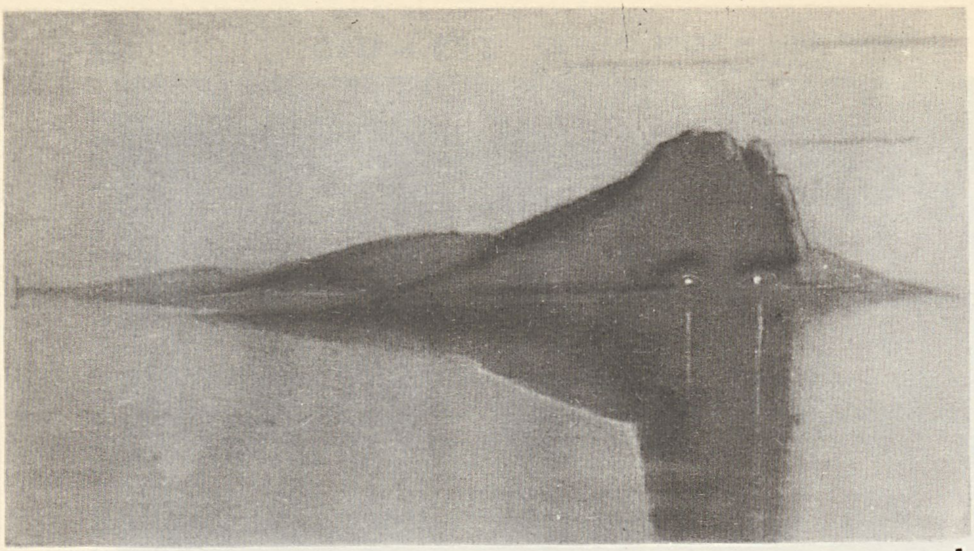

1

2

3

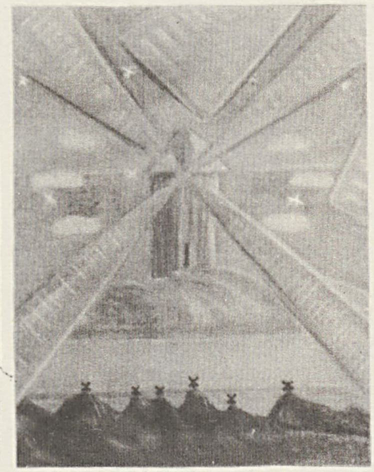

4

5

6

7

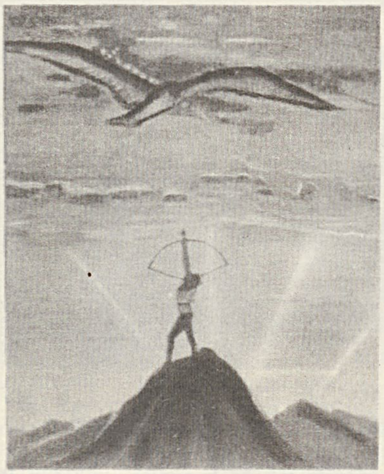

8

9

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS II

Kūriniai: **1.** „Tyla". **2.** „Bičiulystė". **3—6.** „Pavasario sonata" (alegro, andante, skerco ir finalas). **7.** Žemaičių kryžiai. **8.** „Šaulys" (iš ciklo „Zodiako ženklai"). **9.** „Auka"

dėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1921 gyveno burž. Lenkijoje — Baranovičiuose, nuo 1925 — Vilniuje, dirbo vandentiekio darbininku. 1926—31 dirbo V. Baltarusijos KP eilėse, statybininkų profs-gos v-bos sekretoriumi, padėjo organizuoti darbininkų streikus, bedarbių demonstracijas Vilniuje, partijos pavedimu dirbo PPS — levicos (Lenkijos Socialistų partijos — kairiosios) ir baltarusių Hramados Vilniaus org-jose. 1930 mokėsi part. m-loje Minske, kurią baigęs, grįžo į Vilnių dirbti pogr. part. darbo. Dėl Lenkijos policijos persekiojimo 1931 emigravo į TSRS, 1931—33 Petro Rinkevičiaus pavarde mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete Maskvoje. Dirbo Vladimiro automobilių detalių gamykloje, 1934—1935 — instruktoriumi „Avtodoro" draugijoje Maskvoje. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1935). 1953 grįžo į Lietuvą ir nuo 1954 dirbo Alytuje „Dainavos" kooperatyve. 1959 reabilituotas. Pensininkas.

ČIŽAUSKIENĖ Anelė [g. 1904 Žečkalniuose (Šakių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1938 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai Raseiniuose. 1940—1941 ten pat profs-gų darbuotoja. Hitlerinės okupacijos pradžioje buvo hitlerininkų įkalinta. Paleista iki 1943 dirbo pas buožes. Nuo 1943 partizanų būrio „Keršytojas" ryšininkė. 1943 vėl buvo gestapininkų suimta ir kalinta Raseiniuose, Šiauliuose. Vežama iš Šiaulių į Vokietiją, pabėgo. Grįžusi vėl buvo partizanų būrio ryšininkė. 1944—47 dirbo adm. darbą Raseiniuose, 1947—59 part. darbą Šakiuose. Nuo 1948 TSKP narė. Pensininkė.

ČIŽINAUSKAITĖ Janina [1924.IX.9 Kaune — 1942.X.17 Kaune, IX forte] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš darbininkų. Mokėsi Kauno IV gimnazijoje. 1940.VII čia įstojo į LKJS. 1941.VIII sutelkė Kauno I ir IV vid. m-lų mokinių komjaunuolių apie 30 žmonių grupę kovai su okupantais. Įsigijo rašomąją mašinėlę, kartu su draugėmis spausdino bei platino Taryb. informacijų biuro pranešimus ir antifaš. lapelius. 1941.X Č. iniciatyva komjaunimo pogr. org-ja veikė kartu su pogrindine komunistų ir antifašistų organizacija. Komunistų pavedimu Č. vadovaujami komjaunuoliai žvalgė priešo įgulą, ieškojo konspiratyvių butų, iš gyventojų rinko drabužius ir pinigus pabėgusiems karo belaisviams, dalyvavo partizanų organizuojamose diversijose, rinko ginklus. 1941.XII, keršydami už 3 komunistų nužudymą, grupės dalyviai padegė 2 lentpiūves, apmėtė granatomis okupantų kareivines Žaliakalnyje. 1942.II Č. vadovaujami komjaunuoliai susprogdino sprogstamųjų medžiagų sandėlį. Sprogimo metu žuvo nemaža hitlerininkų. 1942.V gestapas suėmė Č. ir po žiaurių kankinimų nužudė.

ČIŽIŪNAI — **1.** Kaimas Varėnos rj., Valkininkų apyl., 1 km į š. r. nuo Valkininkų, Merkio deš. krante. 454 gyv. (1959).

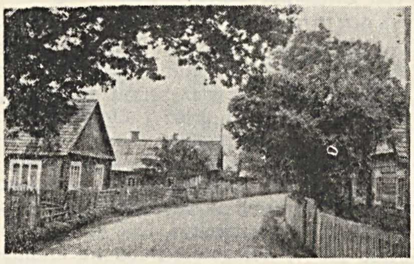

Čižiūnai 1. Kaimo gatvė

Č.— tipiškas gatvinis kaimas (81 sodyba, 90 šeimų). Jame yra viena apie 1 km ilgio akmenimis grįsta gatvė. Abipus gatvės, galais į ją, stovi namai ir klėtys. Kaimo abiejuose galuose yra pirtys. Daug XIX a. pastatų. Kaimas įsikūrė XVII a.

2. Kaimas Trakų rj., Ubiškių apyl., 4 km į š. r. nuo Aukštadvario, 9 km į p. v. nuo Semeliškių. 272 gyv. (1959). Kaimo sodybos išsidėsčiusios palei Aukštadvario—Semeliškių kelią, tarp Akmenos ir Mošios ežerų. Aštuonmetė mokykla (septynmetė įst. 1950), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka.

3. Kaimas Alytaus rj., Jurgelionių apyl., 15 km į r. nuo Alytaus, 8 km į š. v. nuo Daugų. 243 gyv. (1959). Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė. Burž. nacionalistai 1950 nužudė keturis Č. gyventojus.

ČIŽIŪNAITĖ Elena [g. 1918.IX.10 Panemunyje (Rokiškio rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1954). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1946 dirba Vilniaus un-to chem. technologijos katedroje, nuo 1963 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių durpių chem. perdirbimo ir polimerų klausimais.

ČYŽIUS Juozas [g. 1907.III.10 Eigelonyse (Alytaus rj.)] — rašytojas. 1930 pradėjo bendradarbiauti spaudoje, rašinėjo korespondencijas, feljetonus. 1935 Butrimonyse aktyviai dalyvavo valstiečių judėjime prieš faš. valdžią, buvo kalinamas. 1937—40 dirbo „Lietuvos žinių" laikraščio redakcijos ir administracijos Alytaus atstovybėje. 1940—41 Alytaus aps. mokesčių inspektorius. Vok. faš. okupacijos metais gyveno Vilniuje, bendradarbiavo antifaš. laikraštyje „Tėvynės frontas", prisidėjo prie antihitlerinių atsišaukimų leidimo. 1946—48 dirbo Lietuvos TSR MA Istorijos in-te, vėliau „Valstiečių laikraščio" redakcijoje. Parašė pjesių saviveiklai („Nesavas žmogus", 1947; „Išlaisvinta jaunystė", 1950 past. Kauno Jaunojo žiūrovo teatre, ir kt.), dramą „Versmė" (1957 past. Kapsuko dramos teatre), apybraižų, pasakų.

D

D, d — lietuvių abėcėlės šeštoji raidė. Ja žymimos 2 liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „d", pvz., „du", „davė", ir minkštoji „d", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „diuraliuminis". „D" yra uždarumos sprogstamasis liežuvio priešakinis apikalinis skardusis priebalsis. Priebalsį „d" reikia skirti nuo raidės *d*. Raidė *d* ne visada žymi priebalsį „d", pvz., rašome „didpilvis", o tariame „ditpilvis", ir atvirkščiai, priebalsis „d" ne visada žymimas raide *d*, pvz., rašome „antbriaunis", o tariame „andbriaunis".

„DABARTIS" — **1.** Kaizerinių okupantų leistas laikraštis, ėjęs 1915—18 Tilžėje, Bialistoke ir Kaune. Iš pradžių ėjo 2 kartus per savaitę, 1917 — 3 kartus, 1918 — dienraštis. Propagavo vok. imperialistinę ideologiją. Laikraštyje bendradarbiavo daugiausia vok. orientacijos R. Prūsijos lietuviai ir kai kurie burž. nacionalistai, pataikavę vok. imperialistams.

2. Pažangus Argentinos lietuvių literatūros, meno ir visuomeninės minties žurnalas, ėjęs 1934—35 Rosarijuje (Santa Fe provincijoje) ir 1935—37 Avellanedoje (Buenos Aireso prov.). Leido P. Amerikos lietuvių darbininkų org-jos. Red. P. Ulevičius, nuo 1937 — A. Tamošiūnas. 1936 įkūrė spaudos fondą marksistinei lit-rai leisti.

DABAŠINSKAS Stasys [1902—1941.V] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Girkalnio apylinkėse (Raseinių aps.). 1940—41 Girkalnio vls. vykd. k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

DABIKINĖ — **1.** Upė Lietuvos TSR (Akmenės rj.) ir Latvijos TSR, Ventos deš. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas

399 km². Prasideda Latvijos TSR, Ukrų apylinkėse, 11 km į v. nuo Žagarės. Teka į p. v.: apie 5 km — per Latvijos TSR, toliau — Lietuvos TSR. Įteka į Ventą 229 km nuo jos žiočių, 7 km į r. nuo Viekšnių. Intakai: dešinieji — Drūktupis, Akmenupis, kairieji — Nyžuva, Krūtis, Šventupis, Pragalvis. Vaga kanalizuota. Vid. nuolydis 61 cm/km. Vid. debitas žemiau Nyžuvos 0,40 m^3/s, ties Akmene 1,72 m^3/s, žemiau Pragalvio 2,20 m^3/s, žiotyse 2,39 m^3/s; debitas ties Akmene: maks. 73,4 m^3/s, min. 0,02 m^3/s. Sausomis vasaromis upė vietomis išdžiūsta. Akmenėje, 12 km nuo D. žiočių, veikia vandens matavimo postas. Prie žiočių D. kerta Šiaulių—Mažeikių geležinkelis ir plentas.

2. Kaimas Akmenės rj., Akmenės apyl., 3 km į r. nuo Akmenės, Dabikinės (Ventos intako) kair. krante. 280 gyv. (1959). Iš r. prieina Vyčių, iš p. — Dabikinės miškas. Pieninė (nuo 1925), aštuonmetė m-la, vaikų namai (nuo 1933). D. dvaras ilgą laiką buvo Akmenės seniūnijos, o I pasaul. karo metais — Akmenės aps. centras. 1890 jį įsigijo liberaliai nusiteikęs dvarininkas V. Zubovas. Dabikinėje, kaip ir kituose jo dvaruose, XX a. pr. vyko liet. inteligentijos susirinkimai, kuriuose dalyvaudavo ir pažangūs visuom. veikėjai, rašytojai. 1902.X.17 D. dvare įvyko liberalinės buržuazijos („varpininkų") atstovų suvažiavimas, kuriame buvo įkurta Lietuvių demokratų partija, išrinkta jos vadovybė (P. Višinskis, F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius) ir sudaryta komisija paruošti partijos programai. 1930—32 veikė žemesnioji ž. ū. m-la. Dabikinėje 1907 gimė Lietuvos TSR nusipelnęs artistas režisierius J. Miltinis.

DĀBIKINĖS-SKABEĨKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Akmenės rj., 3 km į p. nuo Akmenės, į š. r. nuo Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. Priklauso Akmenės miškų ūkio Viliošių girininkijai. Plotas 2538 ha. Masyvas ištįsęs iš v. į r. apie 10 km, per vidurį, kur miškus kerta geležinkelis į Naująją Akmenę, susmaukęs. V. dalį sudaro Dabikinės (629 ha), Viliošių (213 ha) ir Purvių (406 ha) miškai, r. — Pragalvojų (702 ha), Skabeikių (500 ha) ir Vervedžių (90 ha) miškai. Reljefas banguotas. Šiaurės vakaruose miškai siekia Dabikinę (Ventos intaką). Per masyvą teka Pragalvys (Dabikinės intakas) ir Eglesys (Ventos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, priesmėliniai ir smėliniai, ant priemolių. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai miško tipai. Eglynų yra 32%, beržynų 28%, pušynų 27%, drebulynų 7%, baltalksnynų 6%. Jaunuolynai sudaro 48%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 17%, brandieji 7%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra elnių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, jerubių, slankų. Didesnioji miškų dalis eksploatacinė; pagal geležinkelius ir kelią iš Akmenės į Šiaulių—Mažeikių plentą tęsiasi apsauginiai miškai, o Dabikinės miškas įeina į Akmenės miesto žaliąją zoną.

DABINTÀ — upė Trakų rj., Strėvos kair. intakas. Ilgis 15,5 km, baseino plotas 48,5 km². Prasideda 9 km į p. v. nuo Semeliškių, prie Ivičiznos kaimo. Teka į š. r. per Juodikio, Naškūnų, Galnio, Dzenkūniškių ežerus. 10 km nuo ištakos vadinama Vaisiete, žemiau — Dabinta. Įteka į Strėvą 60 km nuo jos žiočių, prie Semeliškių.

DABITAĨ, Dabkūniškė, — kaimas Šakių rj., Gelgaudiškio apyl., 4 km į p. r. nuo Gelgaudiškio, prie kelio į Šakius. 203 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Jotija. Kolūkio mechaninės dirbtuvės (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1961).

DABKẼVIČIUS Jonas [1916.VI.17 Kuršėnų vls.— 1944.IV.12] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo Šiauliuose. D. Tėvynės kare kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943 paskirtas į Ypatingosios paskirties kuopą. 1944 pasiųstas į okupuotą Lietuvą partizaninei kovai. Žuvo per lėktuvo katastrofą.

DABULẼVIČIUS Albinas [1909.XI.17 Liverpulyje — 1941.VII.3 Marcinkalnyje (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. 1913 grįžo į Lietuvą. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936 išrinktas LKP Marijampolės rj. k-to nariu. 1940 LKP Marijampolės aps. k-to sekretorius, vėliau Marijampolės aps. vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Burž. nacionalistų nužudytas.

DABULẼVIČIUS Andrius [slap. **A. Dabulis**; 1896.VII.19 Parovėjoje (Biržų rj.) — 1938.VI.10 Magadane] — proletarinis poetas. 1918 įstojo į Komunistų partiją. 1919 išrinktas Krinčino valsčiaus darbininkų atstovų tarybos vykdomojo k-to pirmininku. Užgniaužus Tarybų valdžią Lietuvoje, pasitraukė į Tarybų Rusiją, tarnavo Raudonojoje Armijoje, 1920 dalyvavo mūšiuose su Lenkijos kariuomene. 1922 demobilizavosi, įstojo į Vakarų tautinių mažumų kom. un-to liet. sektorių. 1923 pradėjo rašyti eilėraščius ir vaizdelius, bendradarbiavo „Kolektyve", „Vilnyje" (JAV), „Raudonajame artojuje" (Minskas), „Priekale" ir kt. period. spaudoje. 1925 baigė un-tą, vėliau (1929—33) mokėsi Krupskajos kom. auklėjimo akademijoje, Raudonosios profesūros in-te. 1925—36 dirbo part. ir ped. darbą įv. TSRS vietose, buvo Baltarusijos Valst. leidyklos liet. lit-ros redaktoriumi. Kūrinių išspausdino kolektyviniame rink. „Kovos kelias" (1929), almanache „Po raudonąja vėliava" (1934). 1936 Minske išleido eil. rink. „Mano tėvynė", kuriame vyrauja taryb. tikrovės, kolūkiečių gyvenimo ir darbo vaizdai, pilet. karo, Raudonosios Armijos žygių, Lietuvos bei kt. kraštų darbo žmonių rev. kovos motyvai. D. poezija pasižymi naujų išraiškos priemonių ieškojimu, dainiškumu. 1936 pab. D. buvo Minske suimtas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

Ršt.: Mano tėvynė, V., 1960 [B. Pranskaus įvadinis straipsnis].
Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

DABŪSIS Stasys [g. 1898.VI.5 Vilkanastruose (Lazdijų rj.)] — kalbininkas, vertėjas. Baigė g-ją Voroneže (1918). Vėliau Vilniuje taisė Lietuvių mokslo d-jos leidžiamų vadovėlių kalbą. 1927—1938 dirbo Švietimo m-jos knygų leidimo komisijoje, taisydamas jos leidinių kalbą. Studijavo Aukštuosiuose kursuose ir un-te kalbotyrą, Dzūkijoje surinko liaudies dainų ir frazeologinės medžiagos liet. kalbos žodynui. Parašė mokslo populiarinimo knygų jaunimui („Spaudos išradėjas Jonas Gutenbergas", 1935; „Elektra ir jos burtai", „Šimtajėgis žmogus", 1937, ir kt.). Laikraščiuose ir žurnaluose rašė kalbos klausimais, neretai nukrypdamas į purizmą. Vertė rusų ir lenkų rašytojų kūrinius. Burž. laikotarpio vertimuose vartojo nemaža nevykusių naujadarų, lietuvino asmenvardžius bei vietovardžius. Taryb. metais išvertė M. Saltikovo-Ščedrino „Vieno miesto istoriją" (1949), A. Boičenkos rom. „Jaunystė" (1949), M. Prišvino apsakymų rink. „Žmogaus pavasaris" (1950), A. Prišvino „Zėjos pakrantėje" (1951), A. Čechovo dramą „Ivanovas" (1961) ir kt.

DABŪŽIAI — kaimas Anykščių rj., Dabužių apyl., 11 km į v. nuo Anykščių; kolūkio centras. 86 gyv. (1959). Per D. teka Susiena (Šventosios deš. intakas). Kuriasi kolūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (1920—45 pradinė, 1945—1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1950).

DABUŽÌNSKAS Kazys [g. 1923.X.8 Vaišiutiškiuose (Anykščių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1950 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie hidroelektrinių eksploatavimą, drenažo ir kt. klausimais.

DAČIULYTĖ Janina [g. 1931.I.9 Kupiškyje] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1961). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie medžiagų apykaitos pakitimus, sergant spinduline liga, ir B grupės vitaminų įtaką tos ligos gydymui, be to, su kitais autoriais — apie azotobakterio biochemines savybes.

DĀDININKAI — Papilio, Pandėlio, Skapiškio, Kupiškio apylinkių rytų *aukštaičiai* (šiauriniai *rotininkai*), kurių tarmėje tariamas balsis „a" vietoj literatūrinės kalbos „ė", kai po jo yra kietas priebalsis ar tolimesnis skiemuo turi balsį „a", „ė", „o", „u", pvz., „bãks", „távas", „tvára", „bágo", „tavùkas" vietoj „bẽgs", „tẽvas", „tvẽrė", „bẽgo", „tėvùkas". D. vardas kalbininkų padarytas iš žodžio „dėdė" tarminio atitikmens „dada". Ž. *Tarmės.*

DADÕTKAI — kaimas Telšių rj., Nevarėnų apyl., 13 km į p. r. nuo Sedos. 206 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Nevarėnų į Balėnus. Iki 1940 buvo dvaras.

DAGẼLIS Alfonsas [g. 1923.XII.25 Juostininkuose (Anykščių rj.)] — žurnalistas. Vok. faš. okupacijos metais buvo „Gražinos" partizanų būrio ryšininkas. 1946 baigė Resp. partinę m-lą. 1946—49 Kupiškio aps. laikraščio redaktorius, paskiau „Tiesos" korespondentas. Nuo 1947 TSKP narys. Nuo 1953 „Panevėžio tiesos" redaktorius. 1958 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Išleido brošiūrą „Panevėžys" (1960), apybraižų rink. „Dviveidžiai" (1962).

DAGELÝTĖ Veronika [1911.II.2 Bečernikuose (Anykščių rj.) — 1956.IV.18 Vilniuje] — dainininkė (dramatinis sopranas). 1929 įstojo į Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. Studijuodama un-te, nuo 1931 pradėjo mokytis Kauno muzikos m-loje. 1938 baigė Kauno konservatoriją. Nuo 1938 Valstybės teatro, nuo 1945 — Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistė.

Vaidmenys: Liza (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Aida (Dž. Verdžio „Aida"), Santuca (P. Maskanjo „Cavalleria rusticana"), Toska (Dž. Pučinio „Toska"), Nataša (A. Dargomižskio „Undinė"), Saburova (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė"), Gražina (J. Karnavičiaus „Gražina") ir kt.

DAGIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Sedos apyl., 6 km į v. nuo Sedos, abipus kelio į Barstyčius; kolūkio centras. 199 gyv. (1959). Iš v. prieina Papartinės miškas. Biblioteka (nuo 1956). D. minimi 1665.

DAGILÝNĖ — kaimas Pasvalio rj., Raubonių apyl., 10 km į š. r. nuo Pasvalio, prie plento į Biržus. 126 gyv. (1959). Per D. teka Tatula; iš v. prieina Dagilynės miškas. Aštuonmetė m-la (1920—1947 pradinė, 1947—62 septynmetė), įsikūrusi buv. dvaro gyv. name.

DAGÌLIS Stanislovas [1843.III.3 Mažutiškiuose (Biržų rj.) — 1915.XI.19 Biržuose] — poezijos vertėjas, poetas, kultūros veikėjas. 1863—69 mokėsi Kėdainių ir Slucko g-jose, 1869—73 Peterburgo Istorijos-filologijos in-te. Atostogaudamas Lietuvoje, rinko tautosaką. 1873—94 mokytojavo Sumų g-joje (Charkovo sr.). Rašė apie Lietuvą rusų spaudoje („Golos", „Sovremennije izvestija" ir kt.), siuntinėjo tautosaką Lietuvių lit-ros d-jai (Litauische literarische Gesellschaft), bendradarbiavo liet. periodikoje. Paskelbė str. „Lietuvių rašliava" („Aušra", 1884, Nr. 1—3) ir „Keli žodžiai apie poeziją" („Aušra", 1886, Nr. 1), kuriuose aptarė kai kuriuos liet. raštijos istorijos ir poezijos teorijos klausimus. Vienas pirmųjų išvertė į lietuvių kalbą rusų ir lenkų poezijos (A. Mickevičiaus „Konradą Valenrodą", „Tris Budrius", ištrauką iš „Pono Tado", L. Kondratovičiaus „Lietuvą", A. Puškino „Poetą", ištraukas iš „Eugenijaus Onegino", M. Lermontovo „Tris palmes", „Angelą", G. Deržavino, I. Nikitino, A. Kolcovo ir kt. poetų eilėraščių). Parašė originalių kūrinių (eiliuotą jumoristinį pasakojimą „Joninės Parovėjos karčiamoje" ir kt.). Išleido originalios kūrybos ir vertimų rink. „Lietuviškas šiupinys". 1894 išėjęs į pensiją, gyveno Biržuose, dalyvavo vietos kultūriniame gyvenime. 1923 Biržuose Dagiliui pastatytas paminklas (skulpt. N. Gronskienė).

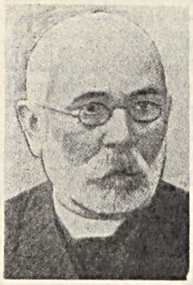

Ršt.: Lietuviszkas 'sziupinis isz svetimu skanskoniu ant naudos broliams Lietuviams pataisitas, d. 1, Tilžė, 1884 (II leid., Ryga, 1906); d. 2, Tilžė, 1891 (II leid., V., 1910).

Lit.: V. Vanagas, Stanislovas Dagilis.—„Pergalė", 1958, Nr. 3; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

DAGÌLIŠKIAI — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 7 km į p. v. nuo Pasvalio, tarp Lėvens ir plento į Panevėžį. 322 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Įstras.

DÃGIS Adomas [g. 1888 Sukeliuose (Panevėžio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Jaunystėje susipažino su socialistine lit-ra. 1908 emigravo į JAV. Dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, Lietuvių meno s-gos, „Aido" choro ir kt. org-jų veikloje. Gyvendamas Brukline (Niujorkas), dalyvavo teatro mėgėjų veikloje.

„DÃGIS" — liberalinis iliustruotas JAV lietuvių mėnesinis satyros žurnalas, ėjęs 1909—12 Bostone ir Čikagoje.

DAGỸS Algirdas [g. 1932.VIII.30 Kaune] — paleontologas, geologijos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Maskvos un-tą. 1958—60 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to moksl. bendradarbis. Lietuvos TSR MA darbuose paskelbė straipsnių, kuriuose nagrinėjo triaso pečiakojų naujas gentis, rastas š. v. Kaukaze. Nuo 1960 dirba TSRS MA Sibiro skyriaus Geologijos ir geografijos in-te (Novosibirske).

Ršt.: Верхнетриасовые брахиоподы юга СССР, М., 1963.

DAGỸS Andrius [1923.XII.25 Ratkupyje (Rokiškio rj.) — 1942.V Kazokiškių apyl. (Trakų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1939 LKJS narys. 1940—41 LLKJS Rokiškio aps. k-to I sekretorius. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo TSRS gilumoje. 1942.IV su grupe partizanų atvyko į Lietuvą. Žuvo per susišaudymą su gestapininkais ir vietiniais burž. nacionalistais.

DAGỸS Jonas [g. 1904.I.31 Šlepščiuose (Biržų rj.)] — ekonomikos mokslų kandidatas (1948), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1929 baigė Kauno universitetą. 1929—30 dirbo Kauno ligonių kasoje, 1931—40 Lietuvos banko statistikos ir ekonominių studijų skyriuje, nuo 1940 TSRS Valstybinio banko Lietuvos TSR respublikinėje kontoroje. Nuo 1941.II Vilniaus un-to politinės ekonomijos katedros dėstytojas. Vok. faš. okupacijos metais iš un-to atleistas. 1944—65 Vilniaus un-te statistikos katedros vedėjas. 1945—46 Vilniaus un-to ekonomikos f-to prodekanas, 1948—50 dekanas. Nuo 1956 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie burž. Lietuvos statistikos šaltinius, Lietuvos TSR gyventojų sudėtį ir kt.

DAGỸS Jonas [g. 1906.X.11 Kadaruose (Biržų rj.)] — botanikas fiziologas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1956). 1930 baigė Kauno un-tą. Nuo 1929 tame un-te dirbo ped. darbą. 1933—35 specializavosi Graco un-te (Austrijoje) augalų fiziologijos srityje. Nuo 1939 docentas, botanikos katedros augalų anatomijos ir fiziologijos kabineto vedėjas. Nuo 1940 Vilniaus un-to augalų anatomijos ir fiziologijos katedros vedėjas; nuo 1945 profesorius, nuo 1946 biologijos mokslų daktaras. Nuo 1953 Lietuvos Botanikų d-jos pirmininkas. 1957—61 vadovavo Lietuvos TSR MA Biologijos in-to augalų fiziologijos laboratorijai.

Jau dirbdamas Kauno un-te, D. populiarino pažangias materialistines pažiūras į gamtą, redagavo (1937—38) pažangų žrn. „Gamta". D. moksl. darbo objektai: pievų augalų bendrijos, osmozės reiškiniai ir augalų ašarojimas, bioso grupės vitaminų ir augimo stimuliatorių reikšmė aukštesniųjų augalų augimui, fitoncidų pasiskirstymas ir dinamika vėdryninių šeimos augaluose, galimumas naudoti fitoncidus kovai prieš augalų ligas, mikroelementų įtaka pašarinių žolių ir bulvių derliui, o t. p. jų fiziol. įtaka fermentų aktyvumui ir fotosintezės produktyvumui, giberelinų įtaka augalų augimui ir derliui, Baltijos pajūrio augalų ekologija. Į visus šiuos darbus D. įtraukė nemaža savo mokinių. Renka

medžiagą apie botanikos istoriją Lietuvoje, lietuviškus bot. terminus. Suredagavo „Lietuvišką botanikos žodyną" (d. 1, 1938). Parašė (vienas arba su kt. autoriais) ir išspausdino keletą knygų, apie 10 mokslo populiarinimo brošiūrų, apie 60 moksl. straipsnių.

Ršt.: **J. Dagys** [ir kt.], Vadovas Lietuvos augalams pažinti, K., 1934; **E. Kanopka, J. Dagys,** Vaistingieji augalai ir jų paruoša (pagal V. Straževičių), [K.], 1948; Augalų anatomija ir morfologija (pagal L. Kursanovą ir kt.), [V.], 1950 [II leid.]; Augalai ir jų aplinka (Augalų ekologijos bruožai), V., 1957; **J. Dagys** [ir kt.], Augalų fiziologijos laboratoriniai darbai, [mokslo priemonė aukštosioms m-loms], V., 1965.

DAGỸS Raimundas [g. 1930.I.2 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1961). 1954 baigė Vilniaus Pedagoginį in-tą ir pradėjo dirbti jame ped. darbą, nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių teorinės atominės spektroskopijos klausimais.

DAGLẼNAI — kaimas Pasvalio rj., 7 km į v. nuo Pušaloto, prie kelio į Pakruojį; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 136 gyv. (1959). Iš p. prieina Jokūbonių miškas. Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1934—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1948).

DAIKTÃVARDIS — kalbos dalis, apimanti savarankiškus žodžius, turinčius daiktiškumo reikšmę. Semantiniu požiūriu D. yra labai įvairi kalbos dalis. Ją sudaro: 1) žodžiai, kurie nusako objektyviosios tikrovės daiktus, reiškinius, įvykius (pvz., „langas", „gaisras", „griaustinis", „šviesa"), 2) žodžiai, kurie reiškia gyvas būtybes (pvz., „žmogus", „arklys", „kregždė", „uodas"), 3) žodžiai, kurie reiškia daiktiškai mūsų suvokiamus įv. veiksmus, būsenas, ypatybes ar santykius (pvz., „bėgiojimas", „kvėpavimas", „gražumas", „lygybė"). Morfologiniu požiūriu liet. kalbos D., kaip kalbos dalį, apibūdina 3 gramatinės kategorijos: giminė, skaičius ir linksnis. Liet. kalbos D. yra arba vyriškosios giminės (pvz., „paukštis", „sūnus"), arba moteriškosios (pvz., „akis", „saulė"); be to, yra kiek ir vad. bendrosios giminės daiktavardžių. Bendrosios giminės daiktavardžiams būdinga tai, kad jais gali būti vadinami ir vyriškosios, ir moteriškosios lyties asmenys (plg. „Juozas — tikras n e n u o r a m a" ir „Danutė — tikra n e n u o r a m a"). Beveik visi liet. kalbos D. yra kaitomi *skaičiais*, t. y. gali turėti vienaskaitos ir daugiskaitos formas. Tarmėse dar vartojamos ir dviskaitos formos. Jų pasitaiko ir grož. lit-ros kūrinių kalboje. Vienaskaitos forma vartojamas D. reiškia arba vieną tam tikros rūšies daiktą (pvz., „knyga", „medis"), arba neskaidomą tam tikrų vienarūšių daiktų visumą (pvz., „studentija", „proletariatas"). Daugiskaitos forma vartojamas D. reiškia neapibrėžtą vienarūšių daiktų kiekį, didesnį, negu vienas (pvz., „knygos", „medžiai"). Dviskaitos forma vartojamas D. reiškia 2 tos pat rūšies daiktus (pvz., „Turiu du geru draugu"; „Užmokėjau du rubliu"). Kai kurie daiktavardžiai vartojami tik vienaskaitos arba tik daugiskaitos forma. Tai — vad. vienaskaitiniai D. (pvz., „duona", „baimė", „liaudis") ir daugiskaitiniai D. (pvz., „išleistuvės", „dujos"). Visi liet. kalbos D., rišlioje kalboje eidami tam tikromis sakinio dalimis (veiksniu, tariniu, papildiniu, pažyminiu ir aplinkybėmis), visuomet vartojami tam tikra *linksnio* forma. D. linksnių reikšmių sistema yra žymiai sudėtingesnė, negu jų formų sistema: kiekviena linksnio forma, priklausomai nuo to, su kokiais žodžiais ji pavartota, gali turėti ne vieną, bet keletą arba net keliolika reikšmių. D. kaitymas linksniais vadinasi *linksniavimas*. Tam tikrą vienaip linksniuojamų D. grupę vadiname D. linksniuote. Dabartinėje liet. kalboje D. turi 5 linksniuotes, kurios skiriamos pagal tam tikrus formalius požymius — vienaskaitos vardininko ir kilmininko galūnes.

Atsižvelgiant į įvairią D. reikšmę ir su ja susijusias gramatines kategorijas, skiriami šie leksiniai-gramatiniai liet. kalbos D. skyriai: konkretieji ir abstraktieji D., tikriniai ir bendriniai D., kuopiniai D. Daiktavardžių konkretumas ir abstraktumas nėra griežtai atribojamos sąvokos. Konkrečiaisiais D. vadinami tie, kurie reiškia konkrečius objektyviosios tikrovės daiktus ir reiškinius, o abstrakčiaisiais — tie, kurie nusako daiktiškai suvokiamus veiksmus, būsenas, ypatybes. Abstraktieji D. daugiausia vartojami vienaskaitos forma. Daugumas konkrečiųjų daiktavardžių reiškia skaičiuoti galimus konkrečius daiktus ir reiškinius ir dėl to yra kaitomi skaičiais. Bendriniai D. — tai apibendrinti vienarūšių daiktų pavadinimai (pvz., „žmogus", „berniukas", „mergaitė", „grožis", „meilė"). Tikriniai D. — tai individualių daiktų vardai, kurie išskiria tuos daiktus iš kitų tos pat rūšies daiktų. Tikriniai D. rašomi didžiąja raide (pvz., „Aldona", „Balčiūnas", „Salomėja Nėris", „Nemunas"). Griežtos ribos tarp bendrinių ir tikrinių D. nėra. Kai tik tikrinis D. imamas vartoti kaip apibendrintas vienarūšių daiktų pavadinimas, jis pereina į bendrinius D. (pvz., „amperas", „rentgenas"). Bendriniai D., jei juos imama vartoti individualiems daiktams pavadinti, gali pereiti į tikrinių D. kategoriją (pvz., „Spalis", „Vakarai", „Linas"). Tikriniai D. nuo bendrinių skiriasi iš dalies ir savo gramatinėmis ypatybėmis: bendriniai D., ypač jeigu jie konkretieji, dažniausiai kaitomi skaičiais, o tikriniai paprastai turi tik vienaskaitos arba tik daugiskaitos formą. Kuopiniais D. vadinami tie, kurie reiškia vienarūšių asmenų arba daiktų sankaupą kaip tam tikrą nedalomą visumą (pvz., „ąžuolynas", „būrys", „puokštė", „aukštuomenė", „jaunimas", „valstietija"). Kuopiniai D., kurie reiškia daiktų ar asmenų sankaupą kaip tam tikrą skaičiuoti negalimą visumą, paprastai turi tik vienaskaitos formą (pvz., „aparatūra", „buržuazija").

Lit.: **A. Laigonaitė,** Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorija.— Dabartinė lietuvių kalba, V., 1961; **V. Urbutis,** Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba.— Ten pat.

DAILẼ — meno šaka, apimanti vaizdinę dailę (skulptūrą, tapybą, grafiką) ir taikomąją-dekoratyvinę dailę. Seniausi D. paminklai Lietuvos TSR teritorijoje siekia pirmykštės bendruomeninės santvarkos epochą — neolito laikotarpio pradžią. Tuo metu plačiausiai vystėsi taikomosios-dekoratyvinės dailės pradmenys. IV t-metyje pr. m. e. pasirodė keramikos gaminių. Liet. gentims ypač būdingi indai su grublėta faktūra (I m. e. t-metis). Išradingai buvo gaminama apranga ir papuošalai iš gintaro, bronzos, sidabro, stiklo, emalio, aukso. Jie drauge buvo ir amuletai, siejami su saulės kultu, kuris paplito, įsigalėjus žemdirbystei ir gyvulininkystei. Gražių metalo papuošalų pasirodė jau XIII—XI a. pr. m. e. Ypač aukštą meninį lygį jie pasiekė pirmaisiais mūsų eros amžiais. Daugiausia buvo gaminami įvairių formų ir sudėtingai ornamentuoti galvos, kaklo, krūtinės, rankų papuošalai. Kai kurie jų būdingi tik liet. gentims: moterų antsmilkiniai (Juostininkai, Panevėžio rj.), bronzinės ir sidabrinės *antkaklės* šaukštiniais galais (Veršvai, Kauno priemiestis), laiptelinės *segės* (Raguva, Panevėžio rj.), spalvingos emaliuotos pasaginės segės su ataugomis (Velykuškės, Zarasų rj.), kai kurios juostinės ir įvijinės *apyrankės*. Negausios audinių liekanos rodo, kad tuo metu dėvėta plonų ir storų audinių drabužiais, papuoštais bronza ir įv. raštais. Iš karių aprangos nuo I t-mečio vid. sutinkami metalu papuošti *diržai*, geriamieji ragai (ž. *Ragas*), ornamentuoti ginklai. Šiuo laikotarpiu atsirado ir vaizdinės dailės kūrinių. V. Lietuvoje neolito laikotarpiu plito smulkioji gintarinė skulptūra, kurios rasta Juodkrantėje, Nidoje ir Palangoje. Vėliau skulptūra išnyksta ir tik pirmaisiais mūsų eros amžiais vėl sutinkama tarp metalo papuošalų. Kai kurios liet. gentys drožė medines žmogaus figūras, susijusias su mirusiųjų kultu (Šiurpilių pilkapio netoli Suvalkų figūra). Manoma, kad Žemaitijoje tais pačiais tikslais buvo statomi gumbuoti stulpo pavidalo akmenys, vad. „stabakūliai", P. Lietuvoje akmenyse buvo kalami saulės ženklai, pėdos (ž. *Akmuo 1*).

IX—XII a., feodalinės visuomenės susidarymo ir valstybės formavimosi metu, D. palaipsniui įgijo klasinį pobūdį. Juvelyrai ir kt. meistrai gyveno prie stambių žemvaldžių ir savo tradicinių liaudiškų formų gaminiais tenkino jų poreikius. Formuojantis liet. tautybei, liet. kultūra darėsi labiau vienalytė, nyko skirtumas tarp atskirų Lietuvos vietovių papuošalų. Dažnai jie buvo sidabriniai, be to, pasidarė masyvesni ir ne tokie įvairūs. Dirbiniams puošti vietoj geometrinių imta vartoti gyvūninius ir augalinius motyvus.

Ypač paplito puošni karių ir žirgų apranga, ginklai. Balnų kilpos, kamanų laužtukai, apyrankių ir segių galai užbaigiami stilizuotomis gyvulių galvutė-

mis. Atsirado žiestinė keramika su būdingais banguotos arba zigzaginės linijos raštais. Toliau turtėjo kt. dirbinių formos ir jų puošimas.

XIII a. pirmojoje pusėje susidariusi feodalinė Lietuvos valstybė — Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė — diplomatiniais susitarimais arba karu prisijungė kai kurias baltarusių ir ukrainiečių žemes. Karai prieš kryžiuočius palaipsniui suartino Lietuvos ir Lenkijos feodalus. Vystantis amatams ir augant miestams, į Lietuvą buvo kviečiami meistrai iš V. Europos. Buvo palaikomi prekybiniai ir kultūriniai ryšiai su Bizantija ir Balkanų šalimis. Visa tai sudarė sąlygas suartėti liet. dailei su slavų ir V. Europos tautų menine kultūra. XIII a.—XVI a. pr., kaip ir anksčiau, vyravo taikomoji-dekoratyvinė D.

Toliau plito juvelyriniai dirbiniai, keramika, atsirado dailieji metalo liejiniai, kaliniai ir siuvinėjimas. Papuošalų formos tapo labai grakščios (Geliogalių, Kavarsko, Kretingos, Skaudvilės, Stakliškių, Šančių XIII—XV a. lobiai). Toliau buvo gaminamos segės su stilizuotomis gyvulių galvutėmis, sidabro dirbiniams puošti imta plačiau vartoti juodinimo techniką, emalį, auksavimą, brangakmenius. Keramikoje XIII a. pab.—XIV a. pr. atsirado naujų formų ir kitokios paskirties žiestinių indų, praturtėjo jų puošimas įrėžimais ir spaudais, imta vartoti reljefinius ornamentus. Plito dailusis kaulo apdirbimas. Yra pagrindo manyti, kad kai kurie (ypač krikščionių kultinės paskirties) dirbiniai buvo gotiško stiliaus, kuris tuo metu vyravo V. Europoje.

Ist. šaltinių žiniomis XV a. Vilniuje did. kun-ščio dvare buvo įv. tautybių tapytojų, kuriuos Jogaila dažnai kviesdavosi į Lenkiją. XV a. Krokuvoje dirbo vilnietis dail. Andrius, kurio kūrinių yra Liublino pilies koplyčioje. Vilniaus tapytojų darbai, išlikę Lenkijoje, savo tipažu, emocine įtampa, ritmo dinamika artimi rusų to meto tapybai, tačiau erdvinis formų sprendimas drauge sieja juos su V. Europos ir Balkanų tautų daile. Labiau sava buvo Trakų salos pilies reprezentacinės salės tapyba (jos likučius 1822 užfiksavo V. Smokovskis, 1933 — J. Hopenas). Jos tematika pasaulietinė (vaizduojamas did. kun-ščio oficialusis gyvenimas, ir tik medalionuose sutinkamos bažnytinės figūros), kompozicijos laisvai išdėstytos gotikiniame pastate, figūros stambių siluetų, vyrauja šiltas koloritas.

XVI a. pr. vystantis prekybiniams ir kultūriniams ryšiams su V. Europa ir kilus reformacijos judėjimui, liet. dailėje greta gotikos ėmė plisti renesanso stilius, kuris išsilaikė iki XVII a. vidurio. Vienos renesanso apraiškos buvo atneštinės, kitos formavosi vietoje ir buvo susijusios su tautinės kultūros augimu. Šiuo laikotarpiu ir vėliau Lietuvoje greta vietinių dirbo italų, vokiečių, niderlandų ir kt. tautų dailininkai, kurių daugumas gyveno Vilniuje, prisitaikė prie čionykščių sąlygų ir suaugo su liet. menine kultūra. Did. kun-ščio dvaras ir didikai, norėdami turėti renesanso dailininkų, priglausdavo iš V. Europos bėglius reformatus (pvz., dail. Antoną Vidą, kuris tapybos mokėsi reformacijos centre Vitenberge pas L. Krachą Vyresnįjį).

Tapyboje dominavo didikų, bajorų ir aukštųjų dvasininkų portretai, medžioklės, turnyrų scenos (Žygimanto Augusto portretas Vilniaus Paveikslų galerijoje; A. Vido „Stumbrų medžioklė", 1545; „Turnyras", 1546). Vietiniai dailininkai, susidariusių tradicijų ir užsieniečių (ypač niderlandų) dailininkų veikiami, tapė reprezentacinius portretus su vaizduojamo žmogaus pareigas nusakančiais atributais (M. Šimkevičiaus XVI a. vid. portretas Kauno Čiurlionio dailės muziejuje; vyskupo V. Taboro portretas Vilniaus Paveikslų galerijoje ir kt.). Religinio turinio paveikslai daugiausia buvo tapomi ant medžio lentų, turėjo ornamentuotą foną (šventoji Ona ir Marija su kūdikiu Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje, vad. Senųjų Trakų madona Vilniaus Paveikslų galerijoje, Rūdninkų bažnyčios, vad. Sapiegų madona ir kt.); kai kuriems iš jų suteiktas vietinis tipažas. Šios tradicijos išliko ir XVII a. (apaštalas Pilypas Vilniaus Paveikslų galerijoje), bet to meto paveikslai pasižymėjo monumentalesniu sprendimu, kai kurių paveikslų fono ornamentuose žymu vietinės augmenijos motyvai. Iš religinių renesanso stiliaus paveikslų žymiausias yra Vilniaus Aušros vartų Marija. Apibendrintu piešiniu, kompaktiška kompozicija jame išraiškingai perteikti veido bruožai, gilus žmogaus susikaupimas.

Skulptūros kūrinių išliko iš XV—XVI a. Daugiausia tai antkapiniai marmuro paminklai bažnyčių viduje, viena kita bažnytinė statula, architektūrinė ir smulkioji skulptūra. Žinoma XV a. marmurinė antkapio plokštė su monumentaliu „nukryžiuotojo" reljefu ir herbu, augaliniu ornamentu papuoštais rėmais (Vilniaus Dominikonų bažnyčia). XVI a. antkapių plokštėse ir apvaliojoje skulptūroje imta vaizduoti portretines figūras su asmens įv. atributais; kai kurių plokščių ornamentuojamas fonas ir detalės (Lietuvos kanclerio V. Goštauto XVI a. pirmosios pusės antkapio plokštė Vilniaus Paveikslų galerijoje). Apvaliajai skulptūrai atstovauja S. Radvilos antkapis — išraiškinga gulinti žmogaus figūra architektūriniame įrėminime (Vilniaus Bernardinų bažnyčia). Panašių antkapių tradicija tęsiama XVII a. (A. Valavičiaus antkapio figūra Tytuvėnų bažnyčioje). Tačiau XVII a. antkapiuose figūrų judesys sudėtingesnis, atsiranda naujas klūpančios figūros kompozicinis sprendimas (didiko M. Giedraičio ir vyskupo M. Giedraičio bareljefinės plokštės Videniškio bažnyčioje, Molėtų rj.). XVII a. pirmojoje pusėje pasirodė iš medžio drožtų biustų, kuriuose įtaigiau, negu antkapiniuose paminkluose, perteikiamas portretinis paveikslas (humanistų bei reformatų biustai Kauno Čiurlionio dailės muziejuje). Žinoma keletas spalvotų medinių statulų (XV a. madonos ir XVI a. Kristaus statulos; iki D. Tėvynės karo buvo Kretingos bažnyčioje). Iš archit. skulptūros žinomos XV a. konsolės, vaizduojančios vaiko galvutę (buvo Trakų salos pilies donžone). Smulkiajai skulptūrai atstovauja sidabro skardoje iškalinėtos scenos „Paskutinė vakarienė" ir „Kojų plovimas" buv. Vilniaus katedroje.

XVI a. ir XVII a. pirmojoje pusėje Vilniaus pinigų kalykloje buvo kalami portretiniai didikų medaliai, kurių geriausi pasižymėjo plastiniu išraiškingumu (S. Batoro medalis Kauno Čiurlionio dailės muziejuje, K. Radvilos medalis); jiems meniniu atžvilgiu beveik prilygo tuo metu kalti auksiniai liet. taleriai bei muštiniai (Žygimanto Augusto 1565 taleris Kauno Čiurlionio dailės muziejuje). XVI a. tapo madinga portretinė miniatiūra, pradėta kurti portretus medžio ir vario raižymo technika (N. Andrea Flensburgiečio XVI a. sukurtas S. Sabino portretas Vilniaus Paveikslų galerijoje; Žygimanto Senojo, jo žmonos Bonos, Žygimanto Augusto, 1521, didikų Radvilų ir kt. portretai). Imta praktikuoti portretų įklijas knygose (M. Strijkovskio portretas jo „Kronikoje", 1582).

XVI a. pradėjo vystytis knygų grafika bei tipografijos dailė, skirta plačiosioms masėms. Pirmosios spausdintos knygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (P. Skorinos „Apostol" ir „Malaja podorožnaja knižica", 1525) buvo papuoštos vinjetėmis ir užsklandomis, turėjo keletą iliustracijų. M. Mažvydo R. Prūsijoje išleisto „Katekizmo" (1547) antraštinį puslapį puošia vėlyvojo renesanso vinjetė; knygoje gyvai išdėstytas tekstas, kukliai pagražintos pradedamosios raidės, suderinti gotiškas ir lotyniškas šriftai. J. Bretkūno „Postilė" (1591) turi tekstinių iliustracijų, vaizduojančių buitines scenas. Didiko M. Radvilos išleista vad. Lietuvos Brastos biblija (1563) turi savitą antraštinį lapą, kuriame pavaizduotos biblinės ir buitinės stovyklaujančių karių scenos. XVI a. antrojoje pusėje Vilniuje pradėta spausdinti P. Mstislaveco medžio raižiniais iliustruotas knygas rusų kalba. Jos turėjo įtakos ir liet. knygų iliustravimui. Vilniuje perspausdintos kn. „Apostol" (1591) medžio raižinių rėmas buvo panaudotas M. Daukšos „Postilės" (1599) tituliniam puslapiui. Vertingas tipografijos dailės paminklas yra Trečiasis Lietuvos Statutas (išl. Vilniuje 1588), kuriam buvo sukurtas specialus šriftas, vad. „lietuviškas kursyvas". XIV a. pab.— XVII a. pr., toliau vystantis spaudai, Lietuvoje atsirado vietinių grafikų ir raižytojų, kurių žymiausias buvo T. Makovskis, vario raižiniais iliustravęs brolių J., Z. ir M. Skarulskių panegiriką M. Radvilai (1604), K. Dorohostaiskio kn. „Hipika" („Hippika") ir kt., sukūręs Vilniaus, Kauno, Trakų, Nesvyžiaus vaizdus, išraižęs Lietuvos žemėlapį.

Taikomojoje-dekoratyvinėje D. šiuo laikotarpiu ypač paplito krosnių kokliai, dekoruoti neaukštu reljefu, augaliniais ir teminiais motyvais. XV a. kokliuose žmogaus figūra buvo sugeometrinta ir iškraipyta, XVI a. juose imta vaizduoti medžioklės, turnyrų ir kovų scenas, įžymius asmenis, labiau paplito herbai; iš sausos gotikinės linijos pereinama prie žaismingesnės, plastiškesnio lipdymo; daugumas koklių dengiami spalvingais emaliais arba glazūromis. Kai kurie koklių gamintojai kopijavo tapybos ir skulptūros kūrinius, todėl pagal koklius kartais galima spręsti ir apie kitas to meto liet. dailės rūšis. Vilniaus pilių teritorijoje rasta glazūruotų XVI a. čerpių. Nuo XVI a. pirmosios pusės Vilniuje, Valkininkuose ir Nesvyžiuje veikusios ginklų kalyklos gamino patrankas, papuoštas skulptūrinėmis figūromis ir ornamentais (1638 Vilniuje J. Broitelto lieta Radvilų patranka Varšuvos muziejuje); XVII a. puošnių ginklų pagamino Kauno ginklų dirbtuvės. XVI—XVII a. Lietuvoje buvo gaminami šarvai (iš ist. šaltinių žinoma, kad tos srities liet. specialistų buvo jau XIV a.), meniškai siuvinėjamos karinės vėliavos, didikų ir bažnytiniai drabužiai, liejami varpai, papuošti reljefais, įv. šrifto lot. ir liet. užrašais (XVII a. pirmojoje pusėje J. Broitelto lieti varpai Viduklėje, XVII a. antrojoje pusėje J. Delamarso lieti varpai Pažaislyje, Alsėdžiuose). Iš XVI a. išliko tekintų ir drožinėtų medžio darbų (iš jų labiausiai žinoma I. Barčiaus drožyba), rasta meniškų odos dirbinių liekanų.

Daug sparčiau, plačiau ir įvairiau vystėsi liet. dailė XVII a.— XVIII a. Idėjiniu-meniniu atžvilgiu ji buvo sudėtinga ir prieštaringa. Tarnaudama didikų ir bažnyčios interesams, ji kartu turėjo pažangių, liaudiškų bruožų. Drauge su kontrreformacija XVII a. greta renesanso paplito baroko stilius, kuris Lietuvoje įgijo kai kurių vietinių ypatybių. Statomuose puošniuose didikų rūmuose ir bažnyčiose suklestėjo monumentalioji dekoratyvinė skulptūra ir tapyba.

Skulptūriniu atžvilgiu turtingiausia yra Vilniaus *Petro ir Povilo bažnyčia,* kurios sienas, skliautus ir kupolą puošia daugybė figūrų, augalinių motyvų, emblemų, trofėjų. Panašių skulptūrų yra Vilniaus buv. katedros Kazimiero koplyčioje; jos nišose, be to, stovi pasidabruotos medinės Jogailaičių statulos. Periferijos bažnyčiose išliko spalvotos „nukryžiuotojo" ir kt. statulos su ryškiais liaudies tipažo bruožais. XVIII a. tokioms statuloms (Antašavos bažnyčioje, Kupiškio rj.; Vilniaus Dominikonų bažnyčioje) būdinga pernelyg pabrėžtas judesys, dinamiškos drabužių klostės. XVII—XVIII a. aukštą meninį lygį pasiekė medžio drožyba (XVII a. klaupka Salantų kapų koplyčioje; XVIII a.— Gendausko pagaminti Vilniaus Bernardinų bažnyčios altoriai, sakykla, vargonų tribūna, suolai; J. Baklausko — Vilniaus Jono bažnyčios vargonų tribūna, suolai ir altoriai; Vabalninko bažnyčios krikštykla ir sakykla; Mielagėnų bažnyčios sakykla, ir kt.). Iš XVII a. išliko Vilniaus auksakalių cecho smulkiosios apvaliosios skulptūros kūrinių.

Rūmuose, bažnyčiose ir koplyčiose plito monumentalioji tapyba. Seniausios išlikusios freskos (XVII a.) yra Vilniaus un-te („Madona mokslininkų globėja" P. Smuglevičiaus salėje; „Besimokančio jaunimo globėjo S. Kostkos mirtis" J. Lelevelio salėje). Monumentaliosios dekoratyvinės tapybos suklestėjimas XVII a. Lietuvoje glaudžiai susijęs su italų dailininko

M. *Palonio* vardu. Vietinių meistrų padedamas, jis dekoravo *Pažaislio* bažnyčią ir vienuolyną, *Vilniaus katedros* Kazimiero koplyčią, Sapiegų rūmus Antakalnyje, paliko keletą didelių siužetinių paveikslų ir magnatų portretų. M. Palonio kūriniams (daugiausia religiniais siužetais) būdinga dinamiškas ritmas, sudėtinga kompozicija, drąsūs rakursai, šviesos kontrastai, švelnus koloritas. Išliko kiek apgedusios Rykantų bažnyčios freskos (sukurtos liet. dailininko J. Janavičiaus), Jiezno, Liškiavos ir kt. bažnyčių bei didikų rūmų monumentaliosios dekoratyvinės tapybos kūrinių. Šiuo laikotarpiu imta kurti ir freskinius portretus (M. ir B. Radvilų portretai Vilniaus Jurgio bažnyčioje).

Liet. dailininkai portretinėje tapyboje tęsė XVI a. dailės tradicijas. Palyginti su užsieniečių kūriniais, liet. dailininkų paveikslų sprendimas plokštesnis, piešinys primityvesnis, tačiau juose daugiau nuoširdumo (O. Mickevičienės portretas Vilniaus Paveikslų galerijoje; J. Dubavičiaus portretas Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejuje). Dailininkai užsieniečiai portrete labiau pabrėždavo žmogaus orumą, drabužių puošnumą, siekdavo efektingesnio kolorito (K. Pacienės portretas ir I. de Miris Silvestre tapytas F. Sapiegos portretas Vilniaus Paveikslų galerijoje). Išliko portretų, susijusių su bažnytine tematika (P. Zienavičiūtės-Šorcienės portretas Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejuje).

Greta barokinės tapybos XVII a. pasireiškė liaudiška, labai originali vietinė dailininkų m-la, kurios centras, kaip spėjama, buvo Vilniaus bernardinų vienuolynas. Vienuolių buitis ir religinė tematika šių dailininkų paveiksluose persipina su vietinėmis liaudies buities scenomis, peizažu; kai kurie šventieji turi vietinio tipažo bruožų (šventąją Kotryną, Antaną, Vilniaus gyventojų kovą su totoriais vaizduojantys paveikslai Lietuvos TSR Dailės muziejuje).

Grafikoje vyravo knygų titulinių lapų apipavidalinimas ir vinjetės, magnatų panegirikos su puošniai išraižytais frontispisais, portretai, herbai. Vietoj buvusių medžio raižinių įsigalėjo vario raižyba. Ryškiausias šio laikotarpio dailininkas grafikas — A. *Tarasevičius*, raižęs portretus ir religinius paveikslus, sukūręs M. Oborskio kn. „Philosophia Rationalis" (1683) titulinį lapą, pasižymintį darnia kompozicija ir išraiškingu figūrų piešiniu. XVII a. pab. portretus raižė L. Tarasevičius (K. Radvilos, B. Korvin-Gonsevskio, J. Zemlos portretai). XVIII a. grafika tapo įvairesnė, atsirado lakštinių kūrinių (estampų), turtėjo raižymo technika, nuo santūrių barokinių formų pereita prie įmantrių, rokokinių. Religinės tematikos grafikos kūriniuose, kaip ir XVII a. tapyboje, ėmė reikštis buitiniai elementai (Herškės Leibovičiaus, V. Balcevičiaus raižiniai).

Išaugus feodalų ir miestiečių buitiniams poreikiams, XVII—XVIII a. žymiai paplito ir pasiekė aukštą meninį lygį taikomoji-dekoratyvinė dailė. Buvo gaminami stilingi baroko ir rokoko baldai, karietos, važiai, dailieji kalvystės dirbiniai (žibintai, iždo dėžės, rankenos, užraktai ir kt.), plačiai išsivystė auksakalystė, meninis sidabro ir bronzos apdirbimas. Stiprėjant kontrreformacinei propagandai, daugiausia buvo gaminami prabangūs kulto reikmenys. Paveikslus imta dengti spalvotos skardos kalinėtais drabužiais ir karūnomis. Plito meniški apipavidalinti laikrodžiai, kokliai, buitiniai ir dekoratyviniai indai, dailusis knygų įrišimas. XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje Lietuvos didikai ėmė plėsti buitinių ir dailės dirbinių dirbtuves, vėliau manufaktūras, kurios iširo XIX a. pirmojoje pusėje. Lietuvos teritorijoje labiausiai žinomos Radvilų manufaktūros (Dubingiuose, Kėdainiuose ir kt.), kilnojamos iš vienos vietos į kitą. Jose buvo gaminami įvairiaspalviai fajanso, porceliano, stiklo ir krištolo indai su išgraviruotais įrašais (Kauno Čiurlionio dailės muziejus), veidrodžiai su krištoliniais ir marmuriniais rėmais, sietynai, kilimai, gobelenai, vaškuoti audiniai kambarių sienoms. Šių dirbinių dailėje susikryžiavo Kaukazo, M. Azijos ir V. Europos dailės įtakos, o meistrai baudžiauninkai suteikė jai liaudiškų elementų. Iš šio laikotarpio išliko liaudies D. dirbinių, kurių vieni sukurti pagal profesinės D. pavyzdžius, kiti pasižymi visai savitais bruožais. XVII—XVIII a. Radvilos, Sapiegos, Potockiai, Tiškevičiai ir kiti Lietuvos didikai sudarinėjo D. kolekcijas, tuo prisidėdami prie jos populiarinimo.

XVIII a. pab., smunkant feodalizmui ir vis intensyviau formuojantis kapitalistiniams santykiams, reorganizavus švietimą ir įjungus Lietuvą į Rusijos imperijos sudėtį, prasidėjo naujas liet. D. vystymosi etapas. Pirmaujančios D. rūšys buvo molbertinė tapyba ir grafika. 1793—1803 Vilniuje Vyriausiojoje m-loje (nuo 1803 un-tas) archit-ros specialybė buvo išplėsta į katedrą, įsteigtos piešimo ir tapybos, grafikos (raižybos), skulptūros katedros, kurios iki 1832 ugdė vietinius dailininkų kadrus ir vadovavo meniniam Lietuvos gyvenimui. Ypač reikšminga dailės katedroms vadovavusių profesorių P. Smuglevičiaus, J. Rustemo, J. Saunderso, K. Jelskio pedagoginė ir kūrybinė veikla. Dėstymo metodikoje, profesorių ir jų auklėtinių dailės darbuose kovojo klasicizmo, romantizmo ir realizmo kryptys, vis labiau įsigalint romantizmui ir realizmui, reiškusiems pažangias epochos tendencijas.

Klasicistas P. *Smuglevičius*, švietėjiškų idėjų veikiamas, ėmė tolti nuo istorinės-mitologinės tematikos, savo kūrybą glaudžiau sieti su gyvenimu; jis tapė nykstančius Vilniaus archit-ros paminklus, portretus, buitines scenas, dem. judėjimo paskatintas, sukūrė paveikslą „Valstiečių atleidimas nuo lažo P. Bžostovskio dvare 1769 metais" ir kt. Dar labiau priartėjo prie tikrovės J. *Rustemas*. Saikingomis priemonėmis nutapyti giliai psichologiški ir realistiški portretai, turį kai kurių bendrų bruožų su H. Rembranto ir ankstyvojo romantizmo D., davė kryptį visai XIX a. pirmosios pusės tapybos (ypač portreto) raidai Lietuvoje. Vilniaus un-to dailės katedros, siekdamos populiarinti D., nuo 1810 rengė parodas (nuo 1820 jos buvo rengiamos kiekvienais metais), palaikė glaudžius draugiškus ryšius su Peterburgo Dailės akademija.

Vilniaus un-to uždarymas (1832) ir carizmo represijos po 1831 sukilimo skaudžiai atsiliepė liet. kultūrai, tačiau nepajėgė sustabdyti tolesnio D. vystymosi Lietuvoje. Dailės katedrų auklėtiniai tapybos ir grafikos kūriniuose pradėjo atspindėti socialinę neteisybę, reikšti meilę gimtajam kraštui, kovos už laisvę idėjas.

Tapytojai vystė liaudies tipažą, buitinę tematiką (A. Slendzinskis, K. Ruseckas, K. Kukevičius, K. Bachmatavičius), istorinį žanrą (J. Damelis, M. Kuleša, J. Trojanovskis), peizažą (V. Dmochovskis, K. Račinskas); beveik visi dailininkai kūrė portretus. Šiuo metu galutinai susiformavo bendrų idėjinių-meninių kūrybos bruožų jungiama vad. **Vilniaus dailės mokykla**.

XIX a. penktajame dešimtmetyje Lietuvoje ėmė reikštis Peterburgo Dailės akademijos išugdyta dailininkų karta, daugiausia nuveikusi portreto žanre. Dailės populiarumui daug reikšmės turėjo grafika. Buitines scenas grafikoje vaizdavo K. Kukevičius („Kepurininkas", „Knygų pardavėjas turguje"), K. Bachmatavičius („Prisiminimai iš Vilniaus" ir kt.); žymiausias grafinio peizažo kūrėjas buvo K. Račinskas („Botanikos sodas Vilniuje", „Vilniaus vaizdas iš Tivolio sodo" ir kt.). Grafikai iliustravo mokslo veikalus ir grož. lit-ros knygas (V. Smokovskio iliustracijos J. Kraševskio poemai „Vitolio rauda", A. Zaleskio iliustracijos ir kt.). Didelį pasisekimą ir paklausą turėjo reprodukcinė grafika, populiarinusi tapybos ir skulptūros kūrinius (J. Vilčinskio „Vilniaus albumas", leistas Paryžiuje 1845—62, ir kt.).

Yrant cechų sistemai ir užsidarant Radvilų ir kt. didikų dailės dirbinių manufaktūroms, taikomoji-dekoratyvinė D. nebeteko ankstesnio masto ir meninio lygio; įmantrias rokoko formas pakeitė ramios, klasicistinės. Kaip ir anksčiau, plito medžio dirbiniai, dekoratyvinė ir buitinė keramika, audiniai, siuvinėjimas, dailieji metalo dirbiniai, kultivuojami daugiausia atskirų meistrų.

Nuslopinus 1863 sukilimą ir sustiprėjus carizmo reakcijai, Lietuvoje liko nedaug dailininkų, tačiau jų kūryboje tolydžio stiprėjo dem. ir nac. bruožai.

J. Zenkevičius nutapė liaudies švietėjų S. Daukanto, M. Valančiaus, dail. E. Remeris — liaudies poeto A. Strazdo portretus; A. Remeris tapė liet. liaudies tipus. Liet. D. dar glaudžiau suartėjo su rusų daile. Dailininkai, mokęsi rusų dailės m-lose, veikiami peredvižnikų, stengėsi ryškiau pavaizduoti liaudies buitį (V. Slendzinskis, J. Balzukevičius ir kt.). Į Lietuvą atvyko dirbti kai kurie rusų dailininkai (I. Trutnevas, I. Ribakovas ir kt.). Įsteigtos dailės m-los Vilniuje (I. Trutnevo vadovaujama piešimo m-la, 1866—1914; J. Montvilos globojamos piešimo klasės, 1893—1914) ir Kaune (piešimo m-la, 1873—1914) padėjo kelti liet. visuomenės meninę kultūrą, ugdyti vietinius dailininkų kadrus. Vilniuje šiuo metu pradines D. žinias gavo V. Didžiokas, R. Jachimavičius, V. Kairiūkštis, J. Zikaras ir kt., vėliau tapę žymiais liet. dailininkais. 1873 ir 1878 parodos supažindino Vilniaus visuomenę su peredvižnikų D.

Naujas, žymiai platesnes galimybes liet. kultūrai, tuo pačiu ir D., vystytis suteikė 1905—07 revoliucija. 1907.I.9 Vilniuje atidaryta pirmoji liet. D. paroda, kurioje dalyvavo vien liet. dailininkai, savo kūriniuose atskleidę valstiečio charakterį, vaizdavę sunkią liaudies buitį, poetizavę krašto gamtą. Parodoje pirmą kartą liet. D. buvo gausiai eksponuoti liet. liaudies meno kūriniai. Parodos rengėjų P. Rimšos, M. Čiurlionio, A. Žmuidzinavičiaus ir kt. iniciatyva 1907.IX.2 įkurta Lietuvių dailės draugija, turėjusi didelę reikšmę D. populiarinimui ir vystymui. 1907—14 parodos Vilniuje ir kt. miestuose padėjo toliau augti realistinėms, demokratinėms ir nacionalinėms liet. D. tradicijoms.

Parodose liet. dailininkai — rusų, lenkų ir V. Europos m-lų auklėtiniai — eksponavo skirtingų idėjinių ir meninių krypčių kūrinius. Dalis jų buvo silpnos meninės formos, tačiau rodė jaunąją liet. dailininkų kartą iš esmės užėmus pažangias visuom. pozicijas. Nemaža dailininkų stengėsi real. vaizdais atskleisti socialinius prieštaravimus (J. Zikaro bareljefai „Be vietos", „Bedarbis", P. Rimšos skulptūra „Artojas", A. Žmuidzinavičiaus drobės „Vyrą paėmė į karą", „Ištrėmimas", ir kt.), nac. išsivadavimo siekimą (P. Rimšos skulptūrinė kompozicija „Lietuvos mokykla 1864—1904 metais", J. Zikaro „Iš Tilžės"), gausiuose peizažuose reiškė meilę gimtajam kraštui. Parodose buvo ir saloniškų, alegorinių bei simbolinių paveikslų, susijusių su smulkiaburžuazine ideologija. Ypatingą vietą šiose parodose užėmė M. *Čiurlionio* kūriniai.

1918—19, įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo susirūpinta kultūros ir meno paminklų apsauga, atskiru nutarimu buvo nacionalizuoti M. Čiurlionio kūriniai, siekiant išsaugoti juos ateities kartoms, pradėta steigti Vilniuje dailės muziejų, atidaryta tapybos ir piešimo studija, padėtas pagrindas Vilniaus Dailės akademijai. Dailininkai meniškai apipavidalindavo klubus, darbo žmonių susirinkimų vietas, piešė plakatus. Įgyvendinti plačius Tarybų valdžios kultūrinius užmojus sutrukdė kontrrevoliucija.

Buržuazijos valdymo metais (1919—40) liet. dailės raida buvo labai sudėtinga ir prieštaringa. Nors buržuazijos valdantieji sluoksniai į nac. kultūros augi-

mą žiūrėjo savanaudiškai, iš antiliaudinių pozicijų, dailė šiuo metu įgijo daug platesnį visuom. pagrindą, negu ankstesniu kapitalizmo vystymosi laikotarpiu. Geriausios dailininkų jėgos koncentravosi Kaune, kur buvo įkurta meno m-la ir Čiurlionio galerija, vėliau pertvarkyta į Kultūros muziejų (ž. *Čiurlionio dailės muziejus*). Apie šias įstaigas telkėsi skirtingų mokyklų, pažiūrų į tikrovę ir meną dailininkai. Vyravo realizmas su akademizmo arba impresionizmo atspalviu. Jau anksčiau susiformavę dailininkai, turėję savitą kūrybinį braižą (P. Kalpokas, K. Sklėrius, J. Šileika, J. Vienožinskis, V. Didžiokas, A. Žmuidzinavičius, P. Rimša, J. Zikaras ir kt.), sukūrė daug išraiškingų portretų, biustų, peizažų. Tačiau burž. valdymo pirmojo dešimtmečio pabaigoje, įvedus faš. diktatūrą, kai kurių dailininkų realistų kūryboje pasireiškė sustingimas, sumiesčionėjimas, taikstymasis prie valdančiųjų burž. sluoksnių poreikių. Antrojo burž. valdymo dešimtmečio pradžioje į kultūrinį gyvenimą įsijungė nauja dailininkų karta — Kauno meno m-los auklėtiniai. Kai kurie jų tobulinosi užsienyje, kur susipažino su moderniąja daile. Būdami skirtingų idėjinių ir estetinių pažiūrų, be to, remiami kai kurių vyresniosios kartos dailininkų, jie kritikavo liet. dailėje įsigalėjusią rutiną, tradicinių formų puoselėjimą, siekė novatoriškumo. 1930 į impresionizmą ir postimpresionizmą krypstantys dailininkai (L. Kazokas, R. Kalpokas ir kt.) susijungė į vad. „Nepriklausomųjų" grupę; 1932 susiformavo dailininkų grupė „Ars", artėjusi prie ekspresionizmo (A. Galdikas, A. Samuolis, A. Gudaitis ir kt.). Kūrybinėse programose abi grupės propagavo individualizmą. Vienuose šių grupių dailininkų kūriniuose ieškoma beidėjinių formos naujovių, kituose stengiamasi originalia maniera atskleisti kapitalistinės visuomenės prieštaravimus (A. Samuolio, A. Gudaičio, J. Mikėno kai kurie kūriniai). Surengusios keletą parodų, šios grupės iširo. Nors kai kurie „Nepriklausomųjų" ir „Ars" atstovai nutolo nuo realistinių lietuvių dailės tradicijų, tačiau šios grupės kiek pagyvino lietuvių dailę, skatino ieškoti naujų išraiškos priemonių. Dailininkai S. *Žukas*, P. *Vaivada* ir kt., palaikę ryšį su LKP, 1932 susibūrė į d-ją „Linija", kuri 1933 buvo burž. valdžios uždaryta. 1933 Kauno meno m-los auklėtiniai V. Mackevičius, B. Motuza, I. Trečiokaitė, L. Vaineikytė, P. Vaivada, B. Žekonis ir kt. suorganizavo „Revoliucinių menininkų kuopelę", į kurią vėliau įsijungė V. Jurkūnas. Su kuopele palaikė ryšius dail. S. Žukas, J. Kuzminskis ir kt. LKP CK remiama, kuopelė 1933—36 slaptai leido iliustruotą rev. satyros žrn. „Šluota" (išėjo 7 nr.), legalių org-jų priedanga skleidė pažangias mintis Kauno meno m-loje, 1934 išleido žrn. „Žingsnis", kuriame propagavo naują, soc. turinį, darbo temą, kovojo prieš akademistinę rutiną. Dominuojančią vietą liet. dailėje šiuo laikotarpiu užėmė tapyba. Didelių teminių socialinės reikšmės drobių nebuvo sukurta. Daugiausia dėmesio tapytojai skyrė portretui bei peizažui, šiuose žanruose pasiekė reikšmingų meninių laimėjimų.

J. *Šileika* tapė paveikslus su pabrėžta formos architektonika (J. Naujalio portretas, „Nemunas prie Bružės"). P. *Kalpokas* portretuose ėjo nuo dekoratyvumo prie psichologinio gilumo („Autoportretas", 1921; J. Talmanto portretas, 1939), peizažuose subtiliai perteikė gamtos keliamų nuotaikų įvairumą („Ruduo", „Kaunas po audros"). K. *Sklėrius* sodriomis akvarelėmis tapė daugiausia moterų portretus („Žmonos portretas"), spalvingus, erdvės, betarpiško įspūdžio kupinus peizažus („Raguvos laukas", „Vežikas"). Intymios nuotaikos, romantiški A. *Žmuidzinavičiaus* peizažai („Lietuviškas peizažas", 1929), impresionistiniu tikrovės suvokimu pasižymi V. *Eidukevičiaus* peizažai ir portretai („Autoportretas su palete", „Žydinčios obelys"). J. *Vienožinskis* tapė pabrėžta, apibendrinta forma, perteikdamas erdvę didelėmis spalvinėmis dėmėmis (P. Galaunės portretas, „Bobų vasara"). Tapytojai modernistai daugiausia stengėsi dramatišku piešiniu perteikti žmogaus nuovargį, dvasios depresiją. Tai būdinga A. *Samuolio* kūriniams, kuriuose vaizduojami gyvenimo suluošinti, nusivylę žmonės („Alkoholikas", „Mergaitės portretas" ir kt.). Kai kurių modernistams artimų dailininkų kūryboje kartu tolydžio stiprėjo pažangios tendencijos (A. Gudaičio „Darbas", „Naujakuriai", „Gėlių pardavėja" ir kt.).

Įkūrus profesinį liet. teatrą, ėmė sparčiai vystytis teatro dailė. Pirmajame burž. valdymo dešimtmetyje joje vyravo realistinė kryptis (V. Dubeneckio, M. Dobužinskio, V. Didžioko dekoracijos), antrame dešimtmetyje pasirodė ekspresionistinės (A. Galdiko) ir konstruktyvistinės (S. Ušinsko, L. Truikio) dekoracijos. J. Mikėnas padėjo pagrindus mozaikai ir freskai, S. Ušinskas — vitražui, tačiau burž. santvarka nesudarė sąlygų šioms D. rūšims plačiau pasireikšti.

Skulptūra sparčiau vystėsi antrajame burž. valdymo dešimtmetyje. Dominavo kamerinė ir smulkioji, žymiai lėčiau vystėsi monumentalioji ir dekoratyvinė skulptūra. Dalis jos buvo susijusi su burž. ideologija, tačiau geriausiuose kūriniuose atsispindėjo to meto tikrovė, pažangios tendencijos. Dažnai tų pačių skulptorių (P. Rimšos, J. Zikaro) vieni kūriniai buvo realistiniai, kituose pasireiškė nepateisinamas naujų formų ieškojimas, saloniškumas, estetizavimas bei stilizacija. Produktyviausias dailininkas, kūręs įvairaus žanro ir tematikos skulptūras, buvo J. *Zikaras*. Bareljefuose („Ant vieškelio", „Bedarbis") jis atskleidė socialinius prieštaravimus, bareljefiniuose portretuose (M. Songailos, V. Kuzmos, K. Petrausko) ir biustuose (Gimnazistės, I. Šlapelio) įtikinančiai perteikė vaizduojamų žmonių vidinę nuotaiką. Iš jo monumentaliosios dekoratyvinės skulptūros žymiausias yra „Knygnešio" paminklas Kaune. P. *Rimša* sukūrė daug portretinių medalionų (Žemaitės, „Paskalio vaikai"), jubiliejinių medalių (Vytauto). Jo skulptūros pasižymi dekoratyvumu, išplaukiančiu iš liaudies drožybos meno tradicijų, detalių išbaigtumu, o kompozicijos („Lietuva", „Kovos dievaitis") — stilizuota grafiška forma. Žymiausias šio laikotarpio monumentaliosios skulptūros atstovas — V. *Grybas*, pastatęs paminklų (S. Daukanto Papilėje, „Žemaičio" Raseiniuose), pasižyminčių psichologiniu išraiškingumu ir dekoratyvumu. J. *Mikėnas* sukūrė skulptūrų, kurioms būdinga sintetiška forma („Vincukas"), monumentalumas („Lietuva"), B. *Pundzius* — skulptūrų, susijusių su archit-ra („Trys milžinai", „Vandens nešėja"), M. *Menčinskas* — medžio skulptūrų, kuriose ekspresyviai estetizuota forma išreiškiami žmogaus pergyvenimai („Liūdesys", „Skausmas"), vystomas tipažas („Kinietė", „Negriukas").

Burž. valdymo antrajame dešimtmetyje į kūrybinį gyvenimą įsijungė Kauno meno m-lą baigę grafikai. Vyravo lakštinė grafika (portretas, teminė kompozicija, ekslibris). Grafikai realistai sukūrė reikšmingų socialinės ir buitinės tematikos kūrinių (M. Bulakos „Darbininkų streikas", „Uoste"; J. Kuzminskio „Piovėjas", „Naujakuriai", „1936 metai Ispanijoje"; V. Jurkūno „Motina su vaiku", „Turguje" ir ypač ciklas „Žvejai"; P. Rauduvės „Kauno depo"; M. Katiliūtės „Motina tarp vaikų", „Moteris su vaiku miške"), portretų (T. Kulakauskas, J. Kuzminskis, M. Katiliūtė, V. Jonynas), peizažų (J. Kuzminskis, T. Kulakauskas ir kt.). Savitą ir reikšmingą vietą to meto grafikoje užėmė S. *Žukas*, pasireiškęs kaip polit. karikatūros meistras, išjuokęs burž. visuomenės negeroves (albumas „Veidai ir kaukės", 1939), kūręs nelegalius polit. plakatus. Nelegalios iliustruotos spaudos tarpe svarbią vietą užėmė žrn. „Šluota", kuriame, be karikatūrų, buvo piešinių, susijusių su darbininkų rev. kova. Knygų apipavidalinimas ir iliustravimas dėl privačių leidyklų finansinio nepajėgumo vystėsi lėtai. Kiek daugiau buvo iliustruojamos knygos vaikams ir vienas kitas žurnalas. Žymesni knygų iliustratoriai — M. *Bulaka* (J. Biliūno „Liūdna pasaka"), A. *Kučas* (Aišbės „Brička"), V. *Jonynas* (K. Donelaičio „Metai"), vaikų lit-ros iliustratoriai — K. *Šimonis*, D. *Tarabildienė*. Knygų iliustravimo mene drauge pasireiškė ir formalistiniai ieškojimai, susiję su primityvios, pernelyg apibendrintos formos kūrimu, proporcijų tikslumo nepaisymu (V. Petravičiaus iliustracijos liaudies pasakoms „Gulbė karaliaus pati", „Marti iš jaujos"; V. Rato iliustracijos Maironio baladei „Jūratė ir Kastytis", ir kt.).

Taikomoji dekoratyvinė D. buvo skirta daugiausia tenkinti miesčioniškam skoniui, tačiau jos dalis turėjo sveikus pagrindus, rėmėsi liaudies meno tradicijomis. Dailiajai keramikai pagrindus padėjo L. Strolis; prie keramikos išvystymo prisidėjo V. Miknevičius, V. Manomaitis ir kt. Vystėsi meninių baldų gamyba (J. Prapuolenis), spalvoto metalo dirbiniai (J. Petrikaitė-Tulienė), meninis knygų įrišimas (T. Lomsargis). Žemės ūkio rūmai palaikė liaudies dailininkus (keramikus, dažytojus, audėjas, mezgėjas, medžio drožėjus), leido jiems leidinį „Sodžiaus menas". Pelno tikslais privačiose dirbtuvėse buvo gaminami kilimai, dailieji odos dirbiniai, baldai, gintaro papuošalai ir suvenyrai, vaikų žaislai.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, iš pagrindų pakito D. vystymosi sąlygos, jos paskirtis, turinys, praturtėjo išraiškos priemonės. Buvo išleistas kultūros paminklų apsaugos įstatymas, Kauno meno m-la perorganizuota į Taikomosios ir dekoratyvinės dailės m-lą (vėliau in-tą), įsteigta Vilniaus dailės m-la (vėliau pertvarkyta į akademiją), liaudies kultūros fondas, skirtas, be kita ko, dailės kūrybai skatinti. Taryb. vyriausybė finansavo D. kūrinių pirkimą muziejams, įstaigoms, sudarė sąlygas įv. pažiūrų dailininkams įsijungti į kūrybinį darbą. Kova už naują gyvenimą atspindinčią D. buvo kovos už soc. realizmą dailėje pradžia.

Didelės mobilizuojančios reikšmės turėjo piešinys period. spaudoje, plačiai atspindėjęs naujo gyvenimo svarb. įvykius. Nemaža buvo pasiekta satyros ir plakato žanre (S. Žukas, V. Mackevičius, J. Kuzminskis, A. Gudaitis ir kt.). 1940 pradėta legaliai leisti polit. satyros žrn. „Šluota", padėjusį liaudžiai kovoti su kapitalizmo atgyvenomis. Taryb. gyvenimą ėmė vaizduoti tapytojai ir skulptoriai (V. Mackevičiaus pano „Dvarininkų žemės dalijimas", J. Mikėno skulptūra „Moteris su vaisiais" ir kt.). D. Tėvynės karo metais į TSRS gilumą pasitraukę dailininkai (S. Žukas, V. Jurkūnas ir kt.) piešiniais ir karikatūromis prisidėjo prie kovos prieš faš. okupantus.

Po D. Tėvynės karo taryb. liet. dailininkai susibūrė į Lietuvos TSR *Dailininkų sąjungą*, kuri stimuliavo jų idėjinį-meninį augimą, pažangia linkme

kreipė jų kūrybines jėgas. Stiprėjo D. ryšys su gyvenimu, jos vystymosi pagrindu tapo soc. realizmo principai: partiškumas, liaudiškumas, humanizmas. Pirmaujančią vietą užėmė paminklinė, dekoratyvinė ir kamerinė skulptūra, visapusiškai vaizduojanti taryb. žmogų. 1945—46 grupė liet. dailininkų (J. Mikėnas, B. Pundzius, P. Vaivada, R. Jachimavičius ir kt.) sukūrė skulptūrinę dalį Pergalės paminklui Kaliningrade. Išraiškingais siluetais, veržlia kompozicija taryb. karių didvyriškumą „Pergalės" skulptūrinėje grupėje perteikė J. *Mikėnas*; taryb. partizanų ryžtą jis įamžino M. Melnikaitės paminklu Zarasuose. Monumentaliojoje skulptūroje vaisingai pasireiškė P. *Vaivada*, sukūręs V. Kapsuko paminklą Vilniuje, ir K. *Kiselis*, sukūręs „Žvejo" paminklą Klaipėdoje. Ypač reikšmingą vietą liet. taryb. skulptūroje užima G. *Jokūbonio* paminklas fašizmo aukoms Pirčiupyje (Lenino premija 1963), pasižymintis ryškiais liaudiškais ir nacionaliniais bruožais. Sukurta nemaža biustinių paminklų, pasiekta žymių rezultatų dekoratyvinėje ir memorialinėje skulptūroje (P. Antinis, N. Gaigalaitė, J. Kėdainis, B. Pundzius, B. Vyšniauskas). Šeštojo dešimtmečio pab. aukštesnį meninį lygį pasiekė buitinio žanro skulptūra, vaizduojanti soc. žemės ūkyje ir pramonėje dirbantį žmogų. Žymiausias šio žanro atstovas — J. *Kėdainis*, subtiliai perteikiantis naujus darbo žmogaus bruožus („Kolūkio arklininkas", „Melioratorius"). Sėkmingai vystosi įv. formų skulptūrinio portreto žanras. P. Vaivada ir K. Bogdanas sukūrė V. Lenino biustus; kuriami kovotojų dėl liaudies laisvės, pramonės ir žemės ūkio pirmūnų biustai. Žymiausi skulptūrinio portreto kūrėjai — P. *Aleksandravičius* (Žemaitės statula), N. *Petrulis* („Keturių komunistų sušaudymas"; su B. Vyšniausku). Nemaža skulptūrinių portretų sukūrė P. Vaivada, K. Bogdanas, J. Mozūraitė, K. Švažas, E. Radauskaitė, L. Žuklys ir kt.

Pokario metais daug lėčiau brendo tapyba. Ilgą laiką vyravo peizažiniai etiudai ir portretai. Siužetiniam paveikslui davė pagrindus V. *Mackevičiaus* drobės D. Tėvynės karo tema („Partizanai" ir kt.). Vėliau šia tema pasirodė naujų kūrinių (S. Gračiovo „Klaipėdos išvadavimas" ir kt.). Lietuvos kaimo persitvarkymą soc. pagrindais pavaizdavo V. *Dilka* („Kolūkio steigiamasis susirinkimas"), Z. *Petravičius* („Raudonoji gurguolė", „Rugiapiūtė"), kuriems būdinga detalizuota tapyba. Laisvesnėmis tapybos priemonėmis, gilesnės išraiškos ieškojimu pasižymi šeštojo dešimtmečio viduryje sukurti istorinės tematikos paveikslai (A. Gudaičio „Žemės dalijimas Lietuvos valstiečiams 1940 metais" ir kt.). Siužetinis paveikslas dar įvairesnis tapo po TSKP XX suvažiavimo. Vieni dailininkai kultivuoja tradicinį daugiaplaninį siužetinį pasakojimą, tikslų piešinį, toninę tapybą, ramų koloritą, kiti eina monumentalaus apibendrinimo keliu, ieško naujų komponavimo būdų, lakoniškų formų, stengiasi veikti žiūrovą skambiu spalviniu deriniu, ekspresyviu potėpiu, treti sintetina vieniems ir kitiems būdingas ypatybes. Siužetinis paveikslas vis plačiau ir įtaigiau atspindi taryb. gyvenimo įvairumą (A. Savickas, J. Švažas, V. Gečas, S. Džiaukštas ir kt.). Portreto žanre stengiamasi sukurti gilų amžininko paveikslą, atskleisti įv. profesijų taryb. žmogaus charakterį. Žymiausi šio žanro atstovai — J. *Vienožinskis* (J. Talat-Kelpšos, A. Venclovos, S. Čiurlionienės-Kymantaitės portretai), A. *Gudaitis* („Žvejas Augutis", P. Vaičiūno portretas), M. *Cvirkienė* (V. Palčinskaitės portretas), V. *Karatajus* (A. Gudaičio portretas), L. *Surgailis* („Žvejas Valužis"). Naujais meniniais sprendimais bei formomis praturtėjo peizažo žanras. Be A. *Žmuidzinavičiaus* ir J. *Šileikos* daugiau tradicinio pobūdžio paveikslų, sukurta peizažų, kuriuose monumentalia forma ir sodriomis spalvomis parodomas naujas, socialistinio kaimo gyvenimas (A. Gudaičio „Vidudienį"), epiškai (A. *Savickas*, L. *Katinas*) arba lyriškai (A. *Petrulis*) atskleidžiamas Lietuvos gamtos ir architektūros grožis, gamtos vaizdai perteikiami ryškiais spalviniais kontrastais (A. *Motiejūnas*) arba dekoratyviai pabrėžta forma (V. *Povilaitis*).

Drauge su respublikos teatrinio meno išaugimu sparčiai vystosi teatro dailė. Be vyresnės kartos dail. J. *Jankaus*, V. *Palaimos*, J. *Surkevičiaus*, išraiškingų ir savitų dekoracijų sukūrė F. Navickas, J. Čeičytė, R. Songailaitė, J. Malinauskaitė, I. Ivanovas ir kt.

Šeštojo dešimtmečio vid. imta plačiau pritaikyti gyvenime monumentaliąją tapybą — vitražą, mozaiką, sienų tapybą, sgrafitą. Idėjinio-teminio platumu, meniniu išraiškingumu pasižymi įv. technika kuriami A. Stoškaus, K. Morkūno, A. Garbausko, S. Kazimieraičio ir kt. vitražai. Darbo ir poilsio tema freskų sukūrė I. Trečiokaitė-Žebenkienė ir S. Veiverytė-Liugailienė; sėkmingai praktikuojama sienų tapyba ant sauso tinko (V. Jankauskas, V. Povilaitis, L. Ločeris, V. Gurskis ir kt.). Vystosi portretinė, siužetinė ir antkapinė mozaika (I. Trečiokaitė-Žebenkienė, B. Klova, M. Juškevičiūtė-Mačiulienė, B. Motuza).

Grafikoje pirmaisiais pokario metais vyravo knygų apipavidalinimas bei iliustravimas (V. Jurkūnas, J. Kuzminskis, V. Galdikas, A. Kučas, P. Raudonė); vaikų knygoms meniškų iliustracijų sukūrė D. Tarabildienė, T. Kulakauskas ir kt. Dailininkai stengėsi ne tiktai perteikti rašytojų sukurtus vaizdus, tipažą, bet ir išryškinti kūrinyje atsispindėjusius visuom. jėgų santykius, pagr. idėją, pažvelgti į kūrinį iš taryb. menininko pozicijų. Knygų iliustravimo ir apipavidalinimo menas ypač aukštą lygį pasiekė pastaraisiais metais (V. Jurkūno, S. Krasausko, A. Kučo, V. Valiaus, A. Makūnaitės, S. Rozino, B. Demkutės ir kt. iliustracijos, V. Bačėno, E. Jurėno ir kt. apipavidalinimas).

Lakštinė grafika pirmaisiais pokario metais vystėsi lėtai, tačiau buvo sukurta reikšmingų teminių darbų (V. Jurkūno raižinių ciklas „Hitlerinių okupantų žvėriškumai"), portretų (T. Kulakauskas), peizažų (M. *Bulaka*, J. *Kuzminskis*, A. *Kučas*). Palaipsniui turtėjo lakštinės grafikos žanrai, įvairėjo jos technika; ji išsivadavo iš buitinio iliustratyviškumo, įgijo lakonišką, įtaigią išraišką (A. Makūnaitė, L. Paškauskaitė, V. Valius, A. Skirutytė, L. Lagauskas ir kt.). Apie 1957 aukštą meninį lygį pasiekė plakatas (J. Galkus, V. Kaušinis ir kt.). Period. spaudoje (ypač žrn. „Šluota") vystosi karikatūra.

Taryb. taikomoji-dekoratyvinė D., kurios dirbiniai gaminami masiniu ir unikaliniu būdu, vis labiau atitinka šiuolaikinio interjero reikalavimus ir daiktų paskirtį. Jos vystymuisi ypač didelę reikšmę turi „Dailės" gamybiniai kombinatai (ž. *Dailės fondas*). Aukštą meninį lygį pasiekė baldai (Eksperimentinio konstravimo biuro projektuojami baldai masinei gamybai, J. Prapuolenio unikaliniai baldai), įv. paskirties keramika: dekoratyviniai servizai, keraminė mažųjų formų skulptūra, dekoratyvinės lėkštės ir plokštės, dekoratyvinis pano ir kt. Keramikoje kūrybingai reiškiasi L. Strolis, J. Mikėnas, V. Manomaitis, J. Adomonis, J. Kačinskaitė, A. Ličkutė, E. Tulevičiūtė, G. Jacėnaitė, M. Vrubliauskas ir kt. Ypač išsivystė meninė tekstilė (Lentvario kilimų f-ke gaminami kilimai, Vilniaus „Audėjo" f-ke — dekoratyviniai audiniai baldams, „Kauno audinių" kombinate — medžiaga suknelėms, Kauno pliušo ir šilko kombinate — dekoratyviniai audiniai su teminiais ir geometriniais raštais, Šiaulių „Verpsto" f-ke — mezginiai). Unikaliniu būdu kuriami meniški teminiai ir ornamentiniai kilimai (J. Balčikonis, V. Daujotas, M. Dūdienė ir kt.), projektuojami dekoratyviniai audiniai baldams (A. Stulgys, M. Babenskienė ir kt.). Plačiai išsivystė meninis gintaro apdirbimas (E. Mikulevičius, B. Mikulevičienė, F. Daukantas ir kt.), meninis odos apdirbimas („Dailės" kombinatai Kaune ir Vilniuje), išaugo įv. galanterijos dirbinių (M. Radzevičiūtė-Baltuškienė, Z. Vasilenkaitė ir kt.) asortimentas.

Visose D. šakose jaučiamas polinkis į išraiškos priemonių aiškumą, lakoniškumą, monumentalumą ir kartu individualių vaizdavimo būdų ieškojimą. Vis daugiau liet. dailininkų kūrinių eksponuojama visasąjunginėse ir užsienio parodose, įgyja internacionalinę reikšmę.

Ž. *Audiniai*, *Auksakalystė*, *Baldai*, *Batalinis žanras*, *Buitinis žanras*, *Dailės mokyklos*, *Ekslibris*, *Gintaras*, *Grafika*, *Karikatūra*, *Keramika*, *Kilimai*, *Liaudies dailė*, *Menotyra*, *Mozaika*, *Peizažas*, *Plakatas*, *Sienų tapyba*, *Skulptūra*, *Taikomoji-dekoratyvinė dailė*, *Tapyba*, *Teatro dailė*, *Vitražas*.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla, K., 1928; Lietuvių dailė, V., 1954; Изобразительное искусство Литовской ССР, М., 1957; **J. Jurginis**, Lietuvių meno istorijos bruožai,

V., 1960; „Dailė", 6 sąs., V., 1960—65; Lietuvių tarybinė dailė (Grafika), V., 1960; **T. Adomonis,** Dailės gyvenimo organizavimas Tarybų Lietuvoje 1918—1919 m.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; Lietuvių tarybinė dailė (Tapyba), V., 1961; Lietuvių tarybinė dailė (Skulptūra), V., 1961; **T. Adomonis,** Lietuvos pažangioji dailė 1832—1863 metais.—„Istorija", t. 4, V., 1962; Lietuvių grafika (1960—62), V., 1962; Lietuvių grafika (1963), V., 1964.

„DAILĖ"— tarybinis tapybos, skulptūros, grafikos ir taikomosios dailės metraštis, einąs nuo 1960 Vilniuje. Leidžia leidykla „Vaga". Gausiai iliustruojamas dailės kūrinių reprodukcijomis.

DAILĖS FONDAS, Lietuvos TSR Dailės fondas, — Lietuvos TSR Dailininkų sąjungos visuomeninė ūkinė organizacija, įsteigta 1945. D. f. tikslas — skatinti savo narių meninę kūrybą, teikti jiems materialinę paramą, propaguoti dailę. D. f. lėšos — jo narių stojamieji ir mėnesiniai įnašai, valstybinių, profesinių, kooperatinių ir visuomeninių org-jų 2% prieskaitos iš dailininkams mokamų honorarų, pajamos iš D. f. įmonių ir turto. Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje veikia 3 D. f. gamybiniai kombinatai **„Dailė",** turintys gintaro, medžio, tekstilės, keramikos, metalo, dailės gaminių, estampo, miestų apipavidalinimo cechus ir 9 parduotuves (Vilniuje 2, Kaune 2, Klaipėdoje, Palangoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Nidoje). Vilniuje yra D. f. parodų salonas, kuriame eksponuojami „Dailės" gaminiai. 1946 „Dailėje" dirbo 380 žmonių, 1963 — 850. „Dailė" palaiko gamybinius ryšius su 300 liaudies meistrų. D. f. kasmet rengia „Dailės" gaminių parodas TSRS ir užsienyje. Geriausi darbai buvo eksponuojami liaudies demokratijos šalyse, Argentinoje, Austrijoje, Birmoje, Graikijoje, Italijoje, Kanadoje, Malyje, Pakistane, Sirijoje, Suomijoje, Turkijoje, Tunise ir kt.

DAILĖS INSTITUTAS, Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas,— aukštoji dailės mokykla, įsteigta 1951.VIII.31 Vilniuje, sujungus Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą su Vilniaus Dailės institutu (ž. *Dailės mokyklos*). Iš pradžių priklausė Lietuvos TSR Kultūros m-jai, nuo 1959 — Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vid. mokslo k-tui. Rengia šių specialybių dailininkus, dailės specialistus: 1) tapybos, 2) grafikos, 3) skulptūros, 4) dekoratyvinio taikomojo meno, 5) lengvosios ir tekstilės pramonės dirbinių meninio apipavidalinimo ir jų modeliavimo, 6) interjero ir įrengimų, 7) pramoninio meno, 8) monumentinio dekoratyvinio meno, 9) piešimo ir braižybos. Nuo 1959 veikia D. i. Kauno vakarinė taikomosios dailės katedra ir Vilniaus vakarinis skyrius, kuriuose rengiami dekoratyvinio taikomojo meno, lengvosios ir tekstilės pramonės dirbinių meninio apipavidalinimo specialistai, bei D. i. Vilniaus neakivaizdinis skyrius, kuriame rengiami vaizduojamojo meno, meno istorijos ir teorijos specialistai. Nuo 1964 Kauno vakarinėje katedroje taip pat rengiami interjero ir įrengimų dailės specialistai. Atsižvelgiant į respublikos liaudies ūkio poreikius, nuo 1961 svarb. dėmesys skiriamas pramonės estetikai ir taikomajai dailei. 1951—1964 Dailės in-tą baigė 483 dailininkai.

Lit.: Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas, [albumas], V., 1960.

DAILĖS MOKYKLOS. Dailės dalykus Lietuvoje imta dėstyti XVI a. Vilniaus akademijoje (įst. 1579); buvo dėstoma civ. ir kar. archit-ra, piešimas, vėliau ir raižyba. Pertvarkius akademiją į Vyriausiąją m-lą, 1793 įsteigta archit-ros katedra, 1797 — piešimo ir tapybos katedra. Vyriausiąją m-lą pavadinus Vilniaus un-tu, 1803 įsteigta skulptūros, 1805 — grafikos (raižybos) katedros. Visos tos katedros priklausė lit-ros ir meno f-tui, rengė piešimo mokytojus, bet gabesnieji studentai gaudavo meno laipsnius, iškilo kaip dailininkai. Piešimo ir tapybos katedros pirmasis vedėjas buvo dail. P. Smuglevičius, dėstęs klasicizmo pagrindais, nuo 1798 — J. Rustemas, vadovavęsis realistine dėstymo metodika. Grafikos ir skulptūros katedrose vyravo klasicizmas. Žymiausi grafikos katedros vadovai ir profesoriai buvo J. Saunderssas ir M. Podolinskis, rengę dailininkus grafikus, raižytojus ir kaligrafus. Tos katedros veikla labai rūpinosi ir prof. L. Bojanus, dėstęs anatomiją. Skulptūros katedroje, kuriai vadovavo A. Lebrenas (van Bruyn), nuo 1811 — K. Jelskis, buvo rengiami plataus diapazono skulptoriai.

Uždarius Vilniaus un-tą (1832), lietuviai dailės mokėsi Peterburgo ir V. Europos meno akademijose. 1866 Vilniuje atidaryta Piešimo amatų m-la ir tapybos klasė (vad. Vilniaus piešimo m-la), vadovaujama I. Trutnevo. Tapybos klasėje, skirtoje dailės mėgėjams, buvo dėstoma tapyba iš natūros, kopijavimas, teatro dekoracijų ir ikonų tapyba. Trutnevo pastangomis m-la išsaugojo pažangias tendencijas, joje buvo praplėstas tapybos kursas, kurį dėstė dail. P. Remeris. Nuo 1896 m-lą subsidijavo Peterburgo Dailės akademija, kuri gabesniesiems mokiniams suteikdavo apskričių m-lų piešimo ir braižybos mokytojų teises. Nuo 1897 prie m-los pradėjo veikti piešimo ir tapybos kursai. M-loje pirmąsias dailės žinias gavo nemaža liet. dailininkų (B. ir J. Balzukevičiai, T. Daugirdas, V. Didžiokas, K. Gorskis, R. Jachimavičius, V. Kairiūkštis, J. Zikaras ir kt.). Trutnevas vadovavo ir J. Montvilos 1893 Vilniuje įsteigtai vakarinei m-lai — Nemokamoms techninio piešimo ir braižybos klasėms (vad. Montvilos piešimo klasėms). Dviejuose parengiamuosiuose tos m-los kursuose buvo dėstomas piešimas ir braižyba, o dviejuose spec. kursuose — dekoratyvinė tapyba, skulptūra, archit. lipdyba, archit. projektavimas, stalystė, baldų gamyba. 1912, mirus Trutnevui, Vilniaus piešimo m-la pairo. Mokytojas dail. I. Ribakovas drauge su vyresniųjų klasių mokiniais iš jos pasitraukė ir atidarė savo vardo piešimo ir dailės m-lą prie Vilniaus dailininkų d-jos (įst. 1908). Montvilos piešimo klasėms nuo 1912 vadovavo J. Balzukevičius. Panaši piešimo m-la, vadovaujama G. Leonidovo, 1873 buvo organizuota prie Kauno miesto muziejaus, sujungus anksčiau veikusias Kauno specialiąją sekmadieninę techninio piešimo ir braižybos klasę su Kauno vyrų g-jos vakariniais piešimo kursais. I. Ribakovo, J. Balzukevičiaus ir G. Leonidovo vadovaujamos dailės m-los veikė iki I pasaul. karo.

Įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Vilniuje atidaryta Piešimo ir tapybos studija (1919.II.1), nutarta steigti Dailės akademiją su tapybos, skulptūros ir archit-ros f-tais.

1920.XI Kaune įsteigti Aukštieji piešimo kursai, kurie 1922.VI.26 perorganizuoti į Kauno meno m-lą. Joje specialybės dalykai buvo dėstomi real. pagrindais. M-loje buvo 1 semestro parengiamasis skyrius, 4 semestrų bendrojo lavinimo (arba bendrasis) skyrius ir 4 (vėliau 6) semestrų spec. (arba aukštasis) skyrius (nuo 1929 bendrojo lavinimo skyrius buvo 8, specialusis — 4 semestrų). Baigusieji bendrojo lavinimo skyrių gaudavo g-jų piešimo mokytojų

Dailės institutо rūmai Vilniuje

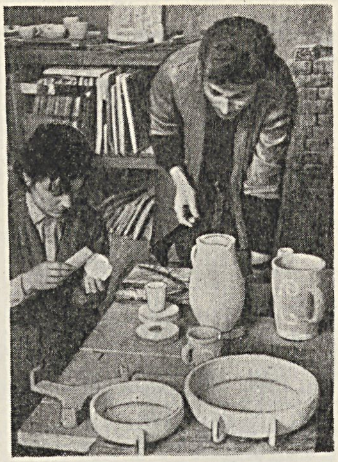

Dailės institutas. Darbas keramikos studijoje

teises, o baigusieji spec. skyrių, prilygusį aukštosioms dailės m-loms, ir padarę diplominį darbą, gaudavo dailininko vardą. Spec. skyriuje nuo 1922 veikė tapybos, nuo 1926 — grafikos, nuo 1929 — skulptūros, nuo 1931 — dailiosios keramikos studijos. 1929 įsteigtos dekoratyvinės dailės studijos profilis galutinai išryškėjo tik 1932; ji turėjo teatro dekoracijos, freskos, mozaikos, vitražo, dekoratyvinės skulptūros ir interjerų įrengimo bei dekoravimo specializacijas bei dirbtuves. M-la iš pradžių tvarkėsi autonomiškai, nuo 1929 ją kontroliavo Švietimo ministerija. M-los organizatorius ir ilgalaikis direktorius buvo J. Vienožinskis, žymesni dėstytojai — P. Kalpokas, K. Sklėrius, J. Šileika, M. Dobužinskis, A. Žmuidzinavičius, J. Zikaras, J. Mikėnas, L. Strolis, S. Ušinskas.

Amatų dailės meistrams rengti nuo 1926 Kaune ir kt. miestuose buvo steigiamos vidurinės dailės dirbinių amatų m-los, veikė 2—3 metų ir trumpalaikiai amatininkų tobulinimosi kursai. Amatų m-lose ir kursuose, be kitų dalykų, buvo dėstoma piešimas, akvarelė, projektavimas, dailės istorija. Lenkijos okupuotoje Lietuvos dalyje lietuviai dailės mokėsi Vilniaus un-to dailės f-te, kuris rengė piešimo mokytojus, taip pat dailininkus tapytojus. Šiame f-te studijavo V. Drėma, R. Jachimavičius, B. Macutkevičius, J. Orda, S. Subačiuvienė ir kt.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Kauno meno m-la gavo taikomosios dekoratyvinės dailės m-los struktūrą, joje buvo dėstoma dekoratyvinė tapyba, skulptūra, grafika, archit-ra, dailioji keramika ir kilimų dailė. M-lai vadovavo L. Strolis. 1940 įsteigta Vilniaus dailės m-la su molbertinės tapybos, grafikos ir skulptūros studijomis; jai vadovavo J. Mikėnas. 1941 Vilniaus dailės m-lai suteiktas Dailės akademijos, Kauno meno m-lai — Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to vardas. 1943.III.17 vok. faš. okupantai tas m-las uždarė. 1944 jos vėl buvo atkurtos ir 1945 pavadintos Vilniaus Valst. dailės institutu ir Kauno Valst. taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutu. Vilniaus Dailės in-tas turėjo figūrinės tapybos, peizažinės tapybos, teatro dekoracijos, skulptūros, grafikos, archit-ros kompozicijos ir projektavimo specialybes. In-tui vadovavo V. Jurkūnas. Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te po įv. pasikeitimų buvo pereita prie dekoratyvinės ir monumentaliosios tapybos, dailiosios tekstilės, dekoratyvinės ir monumentaliosios skulptūros, dailiosios keramikos, taikomosios grafikos, interjero apipavidalinimo, sodų ir parkų apipavidalinimo specialybių. Šiam in-tui ilgiausiai vadovavo J. Vaitys 1951.VIII.31 Vilniaus ir Kauno dailės in-tai sujungti ir jų pagrindu įsteigtas Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas Vilniuje (ž. *Dailės institutas*). Be to, 1946 įsteigta Kauno vidurinė dailės m-la su skulptūros, tapybos ir grafikos specialybėmis, 1960 — Vilniaus vidurinė meno m-la su dailės skyriumi, turinčiu skulptūros, tapybos ir grafikos specialybes. Abi vid. m-los rengia kandidatus į aukštąsias dailės m-las ir piešimo mokytojus nepilnoms vid. m-loms. Telšių vid. amatų m-los pagrindu 1940 įsteigtas Telšių taikomosios dailės technikumas su dailiojo metalo apdirbimo, dailiojo medžio apdirbimo, dailiosios keramikos ir dailiųjų audinių specialybėmis. 1948 įsteigtas Kauno Žuko taikomosios dailės technikumas su dekoratyvinio dažymo, dailiojo medžio apdirbimo, dailiojo odos apdirbimo ir avalynės modeliavimo specialybėmis. Šie technikumai rengia kvalifikuotus dailininkus gamybai. 1958 įsteigta Vilniaus vaikų dailės m-la, duodanti pradines dailės žinias.

Lit.: **S. Budrys, V. Budrienė,** Piešimo mokykla Vilniuje 1866—1915 metais.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960.

DAILĖS MUZIĖJUS, Lietuvos TSR Dailės muziejus, — kultūrinė įstaiga, renkanti, sauganti, moksliškai tirianti ir populiarinanti lietuvių ir kitų tautų liaudies meno ir profesionalinės dailės kūrinius. Vienas turtingiausių muziejų respublikoje. Įsteigtas 1941 buv. Vilniaus rotušės rūmuose (ž. *Rotušės*). Filialai: Paveikslų galerija (įst. 1957 *Vilniaus katedroje*), *Gintaro* muziejus Palangoje (įst. 1963) ir *Teatro ir muzikos muziejus* Vilniuje (įst. 1965). D. m. fondus sudaro daugiau kaip 40 000 eksponatų. Be liet. dailės rinkinių, muziejuje yra rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų, italų, ispanų, olandų, flamandų, anglų klasikinės dailės kūrinių. Fondų pagr. skyriai: 1) liet. liaudies meno skyrius, turintis didelius liaudies audinių, medžio skulptūros, medžio drožybos, geležies dirbinių, liaudies baldų ir kt. rinkinius, 2) dailės skyrius, apimantis liet. profesionalinę dailę nuo XVI a. iki šių dienų; jis taip pat turtingas rusų ir užsienio šalių dailės darbų, 3) taikomosios dailės skyrius, turintis gausius lietuvių ir užsienio šalių taikomosios bei dekoratyvinės dailės (audinių, numizmatikos, porceliano, keramikos ir kt.) rinkinius. D. m. centriniuose rūmuose (buv. Vilniaus rotušė) veikia liet. liaudies meno, liet. profesionalinės dailės (nuo XX a. pr. iki 1940), liet. taryb. dailės, liet. taryb. taikomosios ir dekoratyvinės dailės ekspozicijos, rengiamos rusų bei kitų broliškų tautų dailės parodos. Paveikslų galerijoje eksponuojama Lietuvos XVI—XX a. pr. dailės ir V. Europos tautų XV—XIX a. dailės kūriniai. Gintaro muziejus eksponuoja medžiagą apie gintarą: jo kilmę, gavybą, rūšis, taikymą ir pan. Muziejui priklausanti tapybos, grafikos ir taikomosios dailės restauracinė dirbtuvė (įst. 1947) pagal didumą užima ketvirtą vietą Tarybų Sąjungoje (po Maskvos, Leningrado ir Kijevo restauracinių dirbtuvių); 1947—63 joje restauruota apie 4000 dailės kūrinių. Nuo 1952 D. m. kasmet organizuoja mėnesines ekspedicijas į įvairias respublikos vietoves liet. liaudies menui tirti bei rinkti, nuo 1959 drauge su Lietuvos TSR Kultūros ministerija — ekspedicijas vaizdinei dailei registruoti bei tyrinėti. Nuo 1950 jis rengia kilnojamas dailės parodas. Per metus surengiama apie 20 parodų D. m. rūmuose ir apie 50 kilnojamų parodų respublikos rajonuose. Muziejų kasmet aplanko apie 150 000, kilnojamas parodas — apie 100 000 žmonių. 1945—63 D. m. suorganizavo 230 parodų Vilniuje. Jas aplankė daugiau kaip 1,5 mln. žmonių. Nuo 1950 D. m. periferijoje surengė daugiau kaip 350 parodų, kurias aplankė 1 mln. lankytojų. Taryb. laikotarpiu muziejus išleido apie 80 leidinių (parodų katalogų, albumų ir kt.).

D. m. steigimu susirūpinta, įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. 1919 Lietuvos Laikinosios rev. vyriausybės nutarimu Vilniuje buvo pradėtas steigti Valstybės dailės muziejus, kurio pagrindą turėjo sudaryti M. Čiurlionio dailės kūriniai (ž. *Čiurlionio dailės muziejus*); tuo pačiu metu buvo rengiamasi steigti Vilniuje ir taikomosios dailės muziejų. Įgyvendinti pradėtą darbą sutrukdė kontrrevoliucija. 1933 Vilniuje suorganizuotas miesto muziejus, kuris, negaudamas paramos iš Lenkijos burž. vyriausybės, nepasižymėjo rinkinių turtingumu ir nesurengė nė vienos ekspozicijos. 1940 buv. rotušės rūmuose įkurtas Vilniaus miesto muziejus, kuris sekančiais metais perorganizuotas į Vilniaus Valst. dailės muziejų. D. m. fondus sudarė kūriniai, paveldėti iš Lietuvių mokslo d-jos, buv. miesto muziejaus, gauti iš nacionalizuotų dvarų, supirkti iš privačių asmenų

Dailės muziejaus rūmai Vilniuje

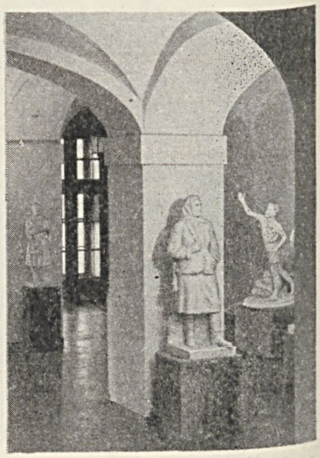
Dailės muziejaus ekspozicija

arba įsigyti moksl. ekspedicijų metu. Vok. faš. okupacijos metais D. m. smarkiai nukentėjo. Hitlerininkai išvežė, sužalojo arba sunaikino didelę dalį kūrinių, ypač taikomosios dailės ir tapybos. Pokario metais per labai trumpą laiką sukomplektuoti turtingi liet. liaudies meno ir profesionalinės dailės rinkiniai, pirmą kartą liet. dailės istorijoje surengta nuosekli ir išsami senosios liet. dailės ekspozicija, turtingiausia respublikoje taryb. liet. dailės ekspozicija, sutvarkyti kiti muziejaus skyriai.

Lit.: **P. Gudynas,** Vilniaus Valstybinis dailės muziejus, V., 1957.

DAILĖTYRA ž. *Menotyra.*

DAILÌDĖS — amatininkai, dirbantieji medžio darbus statyboje. D. amatas labai senas: Lietuvoje yra nemaža iš šio žodžio kilusių vietovardžių ir asmenvardžių (Dailidėnai, Dailidiškis, Dailidukas, Dailidės). Lietuvos Did. Kun-stėje D. amatas buvo feodalinė tarnyba: D. statė dvarus, pilis, ūkinius trobesius, tiltus. Iki XX a. pr. tikrų, gerų dailidžių Lietuvos kaime pasitaikydavo 2—3 per visą valsčių. Amato D. mokėsi, talkininkaudami prie statybos darbų ar dirbdami pas geresnius statybos meistrus. Pagrindiniai D. darbo įrankiai buvo kirvis, piūklas, kaltas, grąžtas, svambalas, matas, kampainis, gulsčiukas. Žemaitijoje pasitaikydavo tokių D., kurie turėjo nuolatinius darbininkus ir su jais keliavo iš vietos į vietą. Kolūkiuose suorganizuotos statybos brigados, vadovaujamos vietos meistrų.

Lit.: **V. Žilėnas,** Dailidės ir jų darbo įrankiai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958.

DAILIDÓNIENĖ Jadvyga [g. 1922.X.8 Jacūnuose (Švenčionių rj.)] — gydytoja ftiziatrė, Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1965). 1949 baigusi Vilniaus un-tą, dirbo Panevėžio tuberkuliozinio dispanserio vedėja. Nuo 1954 Resp. tuberkuliozinio dispanserio Vilniuje vyriausioji gydytoja. Paskelbė brošiūrų san. švietimo ir moksl. straipsnių tuberkuliozės klausimais.

DAILỸDŽIAI — **1.** Kaimas Eišiškių rj., Eišiškių apyl., 7 km į š. r. nuo Eišiškių; kolūkio centras. 162 gyv. (1959). Kaimą supa Dailydžių miškas. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1938—52 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1958).

2. Kaimas Eišiškių rj., Poškų apyl., 10 km į š. nuo Dieveniškių; kolūkio centras. 132 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Gauja. Pastatyti nauji kolūkio ūkiniai pastatai, kultūros namai. Med. punktas.

DAĨLININKŲ SĄJUNGA, Lietuvos TSR Dailininkų sąjunga,— laisvanoriška kūrybinė tarybinių dailininkų visuomeninė organizacija. Įkurta 1940 Kaune. D. s. vadovaujančiam centrui 1944 persikėlus į Vilnių, Kaune liko D. s. skyrius. S-goje veikia tapybos, skulptūros, grafikos, taikomosios ir dekoratyvinės dailės, dailėtyros, teatro dekoratorių kūrybinės sekcijos, akvarelistų, monumentalistų, Tarybinės Armijos šefavimo, jaunimo estetinio auklėjimo gerinimo komisijos. Dailininkų sąjungai priklauso Lietuvos TSR *Dailės fondas*. D. s. organizuoja kūrybines išvykas į fabrikus, kolūkius, įmones, statybas, rengia respublikines ir kilnojamąsias dailės parodas, paskaitas, dailininkų ir darbo žmonių susitikimus, keičiasi dailės parodomis su kt. taryb. respublikomis. Įsteigė visuomeniniais pagrindais muziejus Šakių, Zarasų, Raseinių, Utenos, Kapsuko, Tauragės rajonuose. D. s. valdybos pirmininkai: 1940—42 S. Žukas, 1942—56 L. Vaineikytė, 1956—58 V. Mackevičius, nuo 1958 J. Kuzminskis. 1952, 1956, 1958 ir 1962 įvyko D. s. suvažiavimai. 1965.I.1 s-ga turėjo 363 narius ir kandidatus į narius.

DAILIŪNAI — kaimas Kupiškio rj., Skapiškio apyl., 1 km į p. v. nuo Skapiškio. 96 gyv. (1959). Per kaimą eina keliai iš Skapiškio į Kupiškį, Palėvenėlę, Salas. Š. r. pakraštyje yra nedidelis pelkėtais krantais ežeras, per kurį teka Mituva (Lėvens intakas). Ambulatorija (nuo 1945). Seniau kaimas buvo vadinamas **Mirabaliečiais.**

DAILŪČIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 3 km į r. nuo Virbalio, prie Kapsuko—Kybartų plento; kolūkio centras. 178 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1945), biblioteka (nuo 1951). Kaimas įsikūrė po I pasaul. karo, išparceliavus Versnupių dvarą.

DAINÀ — vokalinės muzikos rūšis, organiškai jungianti poetinį ir muzikinį turinį. Skiriamos liaudies dainos ir autorinės, kompozitorių sukurtos dainos. Liaudies dainos yra populiariausi, labiausiai išplitę liet. tautosakos kūriniai. Pats D. terminas yra senas liet. kalbos žodis, žinomas visame etnografiniame lietuvių gyvenamame plote. XVII a. K. Širvydo žodyne ir raštuose bei kai kuriose tarmėse (r. dzūkų, iš dalies r. aukštaičių) D. vadinama giesme.

Liet. liaudies dainos yra labai senos. Dainų turinio ir meninės formos elementai, kai kurių melodijų siaura apimtis, senovinės pasaulėžiūros atspindžiai rodo jas gyvavus dar pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikais. Daugumoje dainų atsispindi baudžiavinės epochos liaudies gyvenimas. Liaudies dainos yra ilgų šimtmečių daugelio žmonių kartų kūrybos rezultatas. Daugumas liaudies dainų pasižymi didele idėjine bei menine verte ir yra pagrįstai laikomos poetinės ir muzikinės kūrybos klasika.

Atsižvelgiant į D. paskirtį, tematiką, melodijų savybes, kai kur ir poetinį vaizdavimo būdą, skiriami šie pagrindiniai D. žanrai: darbo, mitologinės, kalendorinių apeigų, šeimos apeigų ir papročių (krikštynų, vestuvių), jaunimo, meilės, šeimos gyvenimo, vaikų, lopšinės, našlaičių, vaišių, jumoristinės-satyrinės, talalinės, karinės-istorinės, antifeodalinės kovos, revoliucinės, šokių ir žaidimų dainos ir kai kurios smulkesnės grupės. Darbo dainos savo ruožtu skirstomos pagal darbus, kuriuos dirbant jos dainuojamos arba kuriuos apdainuoja: arimo, šienapiūtės, rugiapiūtės, avižapiūtės, linų darbų, gyvulių ganymo, malimo, kūlimo ir kt. Darbo dainos yra bemaž išimtinai lauko darbų dainos. Su meile jose apdainuojama gamta, augalai, javai, poetizuojamas darbas bei jo reikšmė, aukštinamas geras darbininkas, reiškiama neapykanta feodaliniam dvarui ir jo pareigūnams. Kai kurios darbo D. turi savitus melodijų tipus, tvirtai suaugusius su šio žanro tekstais. Ypač akivaizdžiai jie išsiskiria rugiapiūtės, avižapiūtės dainose, šienapiūtės „valiavimuose". Šių D. melodijoms būdinga siaura apimtis, laisvas, muz. elemento persvara pasižymintis ritmas, užtęsimas, puošnus kai kurių tonų apdainavimas („Bėkit, bareliai", „Ūžia girelė", „Valio, mano dalgeli"). Mitologinių D. liet. tautosakoje nedaug tėra. Bemaž visos jos žinomos iš L. Rėzos rinkinio, užtat kai kurie tyrinėtojai abejoja jų autentiškumu. Tai dainos apie saulę, mėnulį ir žvaigždes („Mėnuo saulužę vedė", „Aušrinė svodbą kėlė", „Miela saulyte, dievo dukryte" ir kt.). Labai senos yra kalendorinių apeigų D., susijusios su liaudies kalendorinėmis šventėmis ir apeigomis. Iš kalendorinių apeigų dainų išsiskiria advento ir kalėdų, užgavėnių, lalauninkų, sūpuoklinės, sekminių ir joninių dainos. Nors kai kurios kalendorinių apeigų D. vadinasi krikščionių rel. švenčių vardais, tačiau jos yra kilusios dar ikikrikščioniškais laikais. Kalendorinių D. turinį sudaro su liaudies magija susiję ūkiniai-praktiniai, piršlybų ir meilės, kalendorinių apeigų motyvai. Svarbiausiuose kalendorinių D. melodijų tipuose vyrauja rečitatyvinis pradas, vietomis persipinantis su šūksniniais elementais ir judesio poveikyje susikūręs akcentinis ritmas („Grįskime, mergos, ievaro tiltą"). Labai gausios liet. liaudies šeimos apeigų ir papročių dainos. Jų skiriami du ciklai: vardo suteikimo, arba krikštynų, ir šeimos sudarymo, arba vestuvinės, dainos. Krikštynų dainų nedaug teužrašyta. Vestuvinės D. yra turtingiausia liet. liaudies lyrikos dalis. Jos skirstomos į 3 pagr. ciklus: piršlybų, vestuvių ir grįžtuvių. Kiekvieno šio ciklo dainos pagal apeigų eigą turi dar smulkesnių grupių. Antai piršlybų D. skirstomos į sugertuvių, žvalgytuvių, žiedynų ir kt. Dar daugiau grupių yra vestuvių dainose (A. Juška „Svotbinėse dainose" pateikė 17 vestuvių dainų grupių). Grįžtuvių D. dalijamos į sugrąžtų ir atgrąžtų dainas. Daugeliu turinio bruožų vestuvinės D. sutampa su kitų žanrų dainomis. Jos visų pirma skiriasi veikėjais ir tais turinio momentais, kurie tiesiogiai susiję su apeigomis. Vestuvinės D. įvairios savo nuotaika: jaunosios atsisveikinimo dainos — graudžios, liūdnos; svočią apdainuojančios — pilnos jumoro, sąmojingos, žaismingos. Joms būdingi tam tikri simboliai („aukso žiedelis", „sunkus nuometėlis", „liūdnas vakarėlis" ir kt.). Vestuvinių D. melodijos nėra vienalytės. Vienos jų mažai išvystytos, rečitatyvinės, nusa-

kančios tam tikrų apeigų momentų eigą (pvz., dovanų rinkimą, nuotakos slėpimą), kitos, ypač susikūrusios Lietuvos p. dalyje, pasižymi dideliu melodinių tipų gausumu, plačiu dainingumu, ryškiomis kulminacijomis, turtinga dermine ir metrine-ritmine struktūra. Neapeiginės lyrinės D. daugeliu turinio momentų yra panašios į apeigines. Jų dalis senovėje buvo susijusi su vienomis ar kitomis apeigomis ir tik vėliau nuo jų atitrūko. Neapeiginių D. žanrai taip pat skiriami pagal tematiką ir paskirtį: jaunimo ir meilės dainas dainuoja jaunimas, šeimos gyvenimo dainas — ištekėjusios moterys, vaišių dainos atliekamos per vaišes, lopšinės ir vaikų dainos skiriamos vaikams ir t. t. Savitos yra taip pat šokių bei žaidimų dainos. Jose prie poezijos ir melodijos prisideda dar trečias komponentas — veiksmas, judesys. Šokių ir žaidimų dainos paprastai skirstomos pagal jų santykį su choreografiniais judesiais. Daugiau lyrinio pobūdžio yra ir karinės-istorinės liet. liaudies dainos. Epinis pradmuo jose palyginti silpnas. Karinėse-istorinėse dainose reikšmingą vietą užima išsirengimo į karą, išvykimo iš namų motyvai, apdainuojama mūšis, kario žuvimas, žinios apie žuvusį karį parnešimas jo namiškiams. Istorijos atspindžiai lietuvių liaudies dainose gana neryškūs. Kai kurių užuominų jose randama apie kovas su kryžiuočiais, su Švedija (XVII—XVIII a.), su Napoleono armija (1812), su Turkija (XIX a.). Iš XIX a. yra rekrutų ir sukilimų dainų. Vėlyviausios kilmės yra Rusijos-Japonijos karo (1904—05) ir I pasaulinio karo (1914—18) dainos. Nemažą grupę sudaro antifeodalinės dainos, atspindinčios liaudies kovą prieš socialinę neteisybę, baudžiavinę priespaudą.

Atskirą liet. liaudies dainų raidos etapą sudaro revoliucinės D., atsiradusios XIX a. pab. ir XX a. pr., besiformuojant Lietuvos proletariatui. Revoliucinės D. vaizduoja darbo žmonių masių kovą prieš carizmą ir kapitalistinį išnaudojimą. Jos iš esmės skiriasi nuo senųjų tradicinių liaudies D. ne tik turiniu, keliamais idealais, poetika, bet ir kilme: daugumas jų yra literatūrinės kilmės („Jaunųjų darbininkų daina", „Kalvis", „Kumečio daina" ir kt.), nemaža jų atėjo iš kitų tautų („Marselietė", „Internacionalas", „Varšuvietė", „Drąsiai, draugai, koja kojon" ir kt.). Revoliucinėse D. atsispindi pagrindiniai Lietuvos liaudies kovos dėl išsivadavimo etapai. Jos skirstomos į grupes pagal laikotarpius: 1905—07 revoliucijos, I pasaul. karo bei 1917—19 kovų dėl Tarybų valdžios ir buržuazijos valdymo metų revoliucinės D. Revoliucinių D. melodijose, kaip ir tekstuose, žymūs tarptautiniai elementai (maršo ritmas, valingos kvartinės intonacijos ir kt.).

Tarybinės dainos raidoje skiriami trys laikotarpiai: pirmieji taryb. santvarkos metai, D. Tėvynės karo metai ir pokario metai. Tarybinei D. ypač būdingas suartėjimas su rašytine poezija ir profesionaline muzika. Pirmaisiais taryb. santvarkos metais sutautosakėjo kai kurios liet. poetų bei kompozitorių sukurtos ir iš rusų k. išverstos masinės taryb. dainos. Karo metais paplito liaudies naujai sukurtos bei naujoms sąlygoms pritaikytos tradicinės D., prigijo nemaža naujų autorinių D. Jas dainavo lietuviai raudonarmiečiai, taryb. partizanai, laikinai okupuotos Tarybų Lietuvos gyventojai ir išgabentieji prievartos darbams į hitlerinę Vokietiją. Partizanų tarpe populiarios buvo dainos „Raudonieji šauliai" (L. Giros žodžiai), „Partizanų daina" (K. Korsako žodžiai) ir kt. Hitlerininkų okupuotoje Lietuvoje buvo pamėgtos dainos pagal S. Nėries eilėraščius „Grįšiu", „Motulė", „Partizanas", „Mes atvaduosim tave". Pokario metais, be pačios liaudies sukurtų D., išpopuliarėjo taryb. poetų žodžiais sukurtos D.: S. Nėries „Vilnele, bėk į Viliją" (muz. B. Dvariono), E. Matuzevičiaus „Pabaigtuvių daina" (muz. K. Kavecko) ir kt. Prigijo kai kurios D. iš kino filmų: E. Mieželaičio „Ant Nemuno kranto" (iš filmo „Aušra prie Nemuno", muz. B. Dvariono), K. Kubilinsko „Dainelė apie tiltą" (iš filmo „Tiltas", muz. E. Balsio). Kitos D. paplito per saviveiklos kolektyvus: „Rytas kolūkyje" (sukūrė Žagarės kultūros namų choras), „Atvažiuokite pas mus" (sukūrė Šiaulių rj. „Raudonosios vėliavos" kolūkio choras) ir kt. Tarybinių D. idėjinio turinio esmę sudaro socialistinės tikrovės, kovos prieš hitlerinius okupantus ir kitus darbo žmonių engėjus, kovos dėl Tarybų valdžios, siekimo įtvirtinti socializmą ir sukurti komunizmą atspindėjimas.

Su dainų turiniu neatskiriamai susijusi meninė jų forma. Liet. liaudies dainoms būdingas lyrizmas. Epiškumas joms svetimas. Jų turinys reiškiamas visų pirma per lyrinio herojaus jausmus. Populiariausi dainų veikėjai (bernelis, mergelė, motinėlė, seselė ir kt.) detaliau nevaizduojami, aptariami tik bendrais bruožais. Apibendrintai vaizduojama ir gamta, žmogaus jausmų pasaulis. Apibendrinimai dainose dažnai perauga į simbolinius įvaizdžius. Kai kurie jų būdingi visų žanrų dainoms (pvz., „rūtų vainikėlis", „rūtų darželis", „aukso žiedelis", „bėras žirgelis", „kukuojanti gegutė", „lelijėlė", „liepelė", „antelė", „sakalėlis", „ąžuolėlis" ir kt.). Dainų kompozicija nesudėtinga ir laisva. Tai apsprendžia improvizacinis dainų pobūdis, tekstų varijavimas, kontaminacija. Dainų siužetas nėra nuoseklus, jame apstu nukrypimų, šalutinių epizodų. Iš pasakojimo dažnai pereinama į dialogą, kuris ypač pagyvina vaizdą. Apstu šakotinių D., turinčių dvi, tris ir net daugiau šakų. Ypač populiarios D., kuriose vieną šaką sudaro gamtos, o kitą — žmonių gyvenimo vaizdai. Savotiškos kompozicijos yra grandininės D., kuriose pirmesnio posmo paskutinės eilutės pakartojamos paskesnio posmo pradžioje. Nemažą reikšmę dainų kompozicijai turi vaizdo plėtimas arba siaurinimas (pvz., apdainuojant karį, pirma apibūdinamas jo žirgas, paskui pats raitelis, jo drabužiai, ginklas ir t. t.). Dainose paprastai vartojamos įvairios tradicinės poetinės išraiškos priemonės. Poetinis liet. dainų žodynas labai savitas, turtingas mažybinių ir maloninių žodžių formų. Daiktams ir reiškiniams apibūdinti plačiai vartojami epitetai, kurių žymi dalis yra nuolatiniai, pastoviai susiję su pažymimuoju žodžiu. Dažna poetinės išraiškos priemonė yra įvairūs palyginimai. Reikšmingą vietą dainų poetikoje užima metaforos, paralelizmai, hiperbolės, retorinės figūros. Savita yra dainų eilėdara, kurią nulemia ne tik kalbinės, bet ir muzikinės išraiškos priemonės, melodija, o kai kuriose D. — judesio arba šokio ritmas. Tipiška tradicinės D. forma yra posminė. Vyrauja ketureiliai posmai, tačiau nemaža yra dvieilių bei trieilių. Vėlesniais laikotarpiais dainų eilėdarai žymios įtakos darė rašytinė poezija (ž. *Eilėdara*).

Organiška sudedamoji D. dalis yra melodija. Dainų teksto ir melodijos santykis yra gana įvairus. Seniausių D. me-

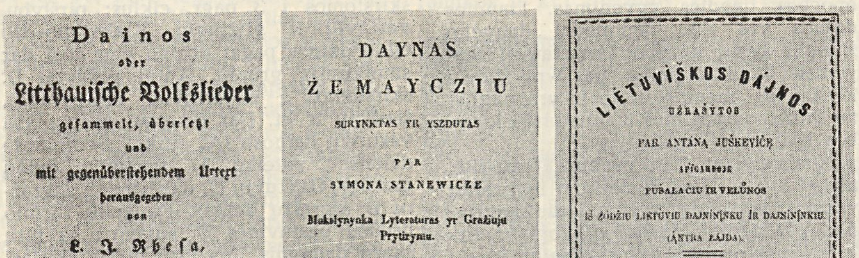
Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte. Königsberg, 1825.

DAYNAS ŻEMAYCZIU SURYNKTAS YR YSZDUTAS PAR SYMONA STANEWICZE Moksłynynka Lyteraturas yr Grażiuju Prytirymu. WYLNIUJE. SPAUSTUWIEP B. NEUMANA. Motusse 1829.

LIETUVIŠKOS DAJNOS UŽRAŠYTOS PAR ANTANĄ JUŠKEVIČĘ APĪGARDOJE PUŠALAČIU IR VELŪNOS IŠ ŽODŽIU LIETUVIU DAJNININKU IR DAJNININKIU (ANTRA LAJDA). KAZANE. 1880.

Daina. L. Rėzos „Dainų" (1825), S. Stanevičiaus „Dainų Žemaičių" (1829), A. Juškos „Lietuviškų dainų" (t. 1, 1880) tituliniai puslapiai

lodijos (ž. *Liaudies muzika*) yra labiau apibendrintos, ne taip tvirtai suaugusios su konkrečiu tekstu, būdingos įvairiems jų žanrams.

Seniausios žinios apie liet. dainas siekia X a. Vienuolis Kanaparijus, aprašydamas nesėkmingą misijonieriaus Adalberto misiją į prūsų ir pietinių lietuvių žemes (999) ir jo nužudymą, mini lietuvių gentis dainavus linksmą dainą. XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas, kalbėdamas apie jotvingius, sako, kad jie kaudavęsi labai narsiai, tikėdamiesi, jog jų karžygiškumas būsiąs apdainuojamas dainose. XVI a. lietuvių vartotus muzikos instrumentus suminėjo J. Bretkūnas neišspausdintame biblijos vertime į liet. kalbą. Daugiausia žinių apie dainas iš XVI a. pateikė lenkų istorikas M. Strijkovskis. Savo „Kronikoje" (1582) jis keliose vietose aptarė liet. dainas ir jų dainavimą, pateikdamas dviejų D. nuotrupas. Malimo dainas XVI a. paminėjo A. Gvagninis. Žinių apie R. Prūsijos lietuvių dainas XVII a. savo veikaluose pateikė E. Vagneris, M. Pretorijus, T. Lepneris. Jie dainomis domėjosi etnografiniu požiūriu. Pirmuosius dainuojamosios tautosakos tekstus liet. kalba paskelbė J. Brandas kelionės į Maskvą (1673—74) aprašyme. Tris pilnas liaudies dainas („Anksti rytą rytužį", „Aš turėjau žirgužėlį" ir „Aš atsisakiau savo močiutei") liet. ir vok. kalbomis pirmą kartą paskelbė P. Ruigys veikale vok. kalba „Lietuvių kalbos tyrinėjimas" (1745). Šiais tautosakos pavyzdžiais jis įrodinėjo liet. kalbos grožį. Kalbiniu požiūriu dainomis domėjosi ir kiti ano meto švietėjai (M. Merlinas, J. Šulcas). XVIII a. vid. dainas imta vertinti ne tik kaip etnografijos ir kalbos faktus, bet ir kaip meno kūrinius. Į liet. dainas, kaip meno vertybes, atkreipė dėmesį vok. rašytojai J. Herderis, G. Lesingas. Į jas pradėta žiūrėti kaip į reikšmingą tautos dvasinės kultūros sritį, susirūpinta jų rinkimu ir skelbimu. L. Rėza 1825 Karaliaučiuje išleido pirmąjį liet. liaudies dainų rinkinį „Dainos oder Litauische Volkslieder", kuriame paskelbė R. Prūsijoje surinktų 85 D. tekstus, 7 D. melodijas ir straipsnį apie liet. liaudies dainas („Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas"). L. Rėza aiškino dainų kilmę vietos ir laiko atžvilgiu, aptarė jų idėjinį-tematinį turinį, rūšis, meninės formos klausimus (eilėdarą, kai kurias melodijų savybes ir kt.).

Lietuvoje pirmuosius dainų rinkinius išleido S. Stanevičius („Dainos Žemaičių", 1829), S. Daukantas („Dainos Žemaičių", 1846). Stanevičius paskelbė ir savo užrašytų D. melodijas („Pažymės žemaitiškos gaidos", 1833). Į liaudies dainas jis žiūrėjo kaip į meno kūrinius, siejo jas su vietos gyvenimo sąlygomis. Daukantas dainose ieškojo medžiagos liet. tautos praeičiai nušviesti. Tuo pat laikotarpiu liet. liaudies dainomis susidomėjo lenkų rašytojai ir kultūros tyrinėtojai. J. Kraševskis 1844 išspausdino lenkų kalba Vilniuje leistame žurnale „Athenaeum" straipsnį apie liet. liaudies dainas („Dainos. Pieśni litewskie"), kuriame nurodė, kad dainose atsispindįs lietuvių gyvenimas rodo aukštą jų dvasinę kultūrą. Tuo pat metu K. Bžozovskis išleido į lenkų kalbą išverstų liet. dainų rinkinėlį „Panemuniečių liaudies dainos, surinktos iš Aleksoto apylinkių". Liet. etnografas ir rašytojas L. Jucevičius taip pat paskelbė liaudies dainų, išverstų į lenkų kalbą („Pieśni litewskie", 1844). Į vok. kalbą liet. liaudies dainas vertė ir kartu su liet. tekstais paskelbė G. Neselmanas („Litauische Volkslieder", 1853).

XIX a. antrojoje pusėje domėjimasis liet. tautosaka žymiai padidėjo. Sustiprėjus nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, į kultūrinį darbą įsitraukė iš valstiečių kilusi inteligentija. Žymesnieji jos atstovai (J. Basanavičius, V. Kudirka, P. Kriaučiūnas ir kt.) rinko liaudies dainas. R. Prūsijoje dainų rinkimą skatino 1879 Tilžėje įkurta Lietuvių lit-ros d-ja, taip pat 1885 įkurta „Birutės" d-ja. Didelius dainų rinkinius išleido A. Juška („Lietuviškos dainos", 3 t., 1880—82; „Lietuviškos svotbinės dainos", 1883). Tuo pat metu į liet. liaudies dainas atkreipė dėmesį lenkų, rusų ir vokiečių mokslininkai: O. Kolbergas, F. Fortunatovas, V. Mileris; R. Prūsijoje jas užrašinėjo ir apie jas rašė E. Gizevijus, F. Kuršaitis, A. Leskinas, K. Brugmanas, L. Nastas, A. Becenbergeris. Didelį liaudies dainų melodijų rinkinį išleido Ch. Barčas („Dainų balsai", 2 t., 1886—1889). Menines dainų ypatybes plačiau nušviesti bandė K. Macius (slap. Samogita) savo straipsnyje „Prasmė ir gražumas Lietuvos dainų" („Žinyčia", 1900, Nr. 1).

XX a. pr. visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas, liaudies kova prieš carizmą ir buržuaziją įnešė naujų momentų į dainų vystymąsi. Liaudies masių kovos poveikyje pasirodė rev. dainų rinkinėlių: „Pirmyn" (1902), „Revoliucijos dainos" (1904), „Revoliucinės dainos" (1905), „Kovotojų giesmės" (1907), „Kibirkštys" (1908) ir kt. Vis dažniau dainos pradėjo rodytis spaudoje ir atskirais rinkiniais. Liaudies dainas rinko, skelbė ir harmonizavo liet. kompozitoriai: M. Petrauskas, J. Naujalis, Č. Sasnauskas, A. Kačanauskas, J. Talat-Kelpša, S. Šimkus. M. Čiurlionis ne tik pats harmonizavo liaudies dainas, bet ir iškėlė jų melodijų reikšmę nac. muzikos vystymui (rink. „Lietuvoje", 1910). Liet. liaudies dainų tyrinėjimo istoriją, jų ryšius su latvių dainomis ir daugelį kitų klausimų tyrinėjo suomių prof. A. Niemis veikale „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai" (1913). Lietuvių ir latvių dainų giminiškumą aiškino J. Lautenbachas studijoje rusų kalba „Lietuvių-latvių liaudies kūrybos istorijos bruožai" (1896). Dainų palyginimus ir simbolius nagrinėjo R. Moilenas darbe „Gamtos prilyginimai lietuvių dainose bei raudose" (1909, liet. vert. 1919). Iš materialistinių pozicijų liet. liaudies dainas apžvelgė Z. Aleksa-Angarietis veikale „Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose" (1911).

Burž. metais liaudies dainų tekstus ir melodijas užrašinėjo mokytojai, moksleiviai, pažangi inteligentija. Dainų rinkimas kiek paspartėjo, kai 1930 buvo įsteigta Tautosakos komisija, 1934 — Komisija liaudies melodijoms rinkti ir tvarkyti, o 1936 šių komisijų pagrindu suorganizuotas Tautosakos archyvas. 1918—40 surinktų D. tik nedidelė dalis paskelbta period. leidiniuose ir atskirais rinkiniais. Šiuo laikotarpiu išėjo V. Krėvės-Mickevičiaus, T. Brazio, J. Norkaus, J. Čiurlionytės, J. Dovydaičio ir kitų parengti liaudies dainų rinkiniai. Įv. aspektais dainas tyrinėjo M. Biržiška, B. Sruoga, T. Brazys, L. Gira, J. Baldžius-Baldauskas, J. Balys, J. Čiurlionytė ir kt. Iki taryb. santvarkos laikų liet. dainų tyrinėtojai iškėlė nemaža jų gyvavimą liečiančių faktų, istoriografinių duomenų, bet, apskritai imant, dainas vertino idealistinės pasaulėžiūros požiūriu.

Naujas dainų leidimo ir tyrinėjimo etapas prasidėjo, atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką. Taryb. santvarkos metais atkreiptas dėmesys į socialinius santykius atspindinčių, revoliucinių bei tarybinių D. rinkimą, į dainų užrašymo kokybę, į melodijų užrašymą kartu su

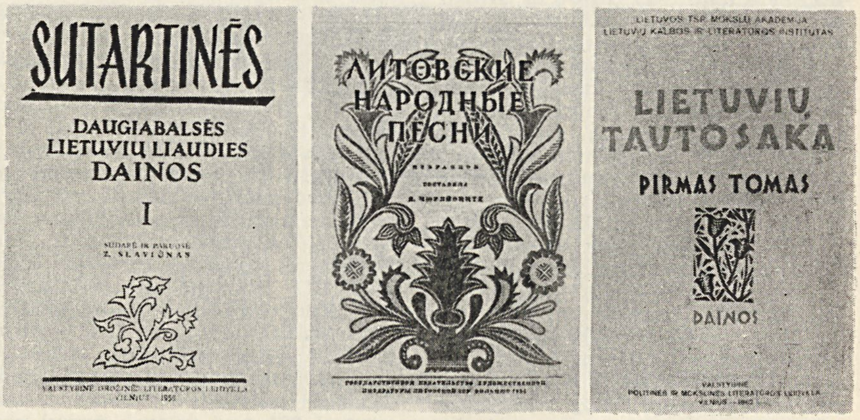

Daina. Z. Slaviūno „Sutartinių" (1958), J. Čiurlionytės „Lietuvių liaudies dainų" (rusų kalba, 1955) ir „Lietuvių tautosakos" (t. 1, 1962) tituliniai puslapiai

tekstais, panaudojant šiuolaikinę garso įrašymo techniką. Išplėstas dainų leidimas, pakilo leidžiamų rinkinių parengimas meniniu ir moksliniu atžvilgiu. 1942 Maskvoje išėjo K. Korsako parengtas dainų rinkinėlis „Okupantų vergovėje", 1944 išleistas J. Žiugždos sudarytas rinkinėlis rusų kalba „Dainos". K. Korsakas nagrinėjo liet. liaudies dainų motyvus, nukreiptus prieš vok. okupantus (rink. „Prieš amžinąjį priešą", 1945). Pokario metais paskelbta dainų rinkinių ir dainų tekstų bei melodijų chrestomatinio pobūdžio tautosakiniuose leidiniuose. J. Čiurlionytė 1948 išleido „Lietuvių liaudies dainas vaikams" (tekstai ir melodijos), 1955 —„Lietuvių liaudies dainas" lietuvių ir rusų kalbomis (tekstai ir melodijos). B. Sruoga 1949 išleido „Lietuvių liaudies dainų rinktinę". Nemaža dainų tekstų ir jų melodijų paskelbta Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to parengtuose leidiniuose „Lietuvių tautosakos rinktinė" (1954) ir „Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956" (1957). Seniausios liet. liaudies dainos — sutartinės ir jų melodijos paskelbtos Z. Slaviūno parengtame leidinyje „Sutartinės" (3 t., 1958—1959). Apibendrinamojo pobūdžio dainuojamosios liet. tautosakos rinkinys, supažindinąs su visomis jos rūšimis ir žanrais, yra Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to parengti penkiatomio leidinio „Lietuvių tautosaka" pirmieji 2 tomai (1962—64). Be naujų dainų rinkinių, pakartotinai išleista L. Rėzos, S. Stanevičiaus, A. Juškos dainų rinkiniai, daug populiarių rinkinėlių, skirtų chorams. Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to tautosakos rankraštyne saugoma apie 250 000 dainų užrašymų. Kaip ir visą tautosaką, dainas imta tyrinėti marksistinės metodologijos pagrindu. Nagrinėjamos meninės dainų ypatybės, jų žanrai: revoliucinės, vestuvinės, kalendorinių apeigų, karinės-istorinės dainos, sutartinės (Z. Slaviūno, Amb. Jonyno, L. Saukos, V. Kubiliaus ir kt. studijiniai darbai). Plačiai išnagrinėti žymiausieji XIX a. liet. liaudies dainų rinkiniai (A. Mockaus, J. Lebedžio, A. Jovaišo ir kt. darbai). Liet. liaudies dainų melodijas aptarė J. Čiurlionytė leidiniuose: „Lietuvių liaudies dainos" (1955), S. Stanevičiaus „Dainos Žemaičių" (1954) ir A. Juškos „Lietuviškos dainos" (1955). Liet. kalbos ir lit-ros in-te sudarytas sistematinis liet. liaudies dainų katalogas. Dainų rinkimo, leidimo ir tyrinėjimo istorija marksistinės metodologijos pagrindu nušviesta „Lietuvių tautosakos apybraižoje" (1963).

Liaudies dainos nuo pat nacionalinės liet. kultūros kūrimosi pradžios darė žymią įtaką rašytinei poezijai ir muzikai. Savo kūryboje jomis naudojosi A. Strazdas, S. Stanevičius, K. Aleknavičius, A. Baranauskas, A. Vienažindys ir kiti feodalizmo epochos poetai. Dainos vaisingai veikė ir vėlesnių poetų — Maironio, Jovaro, L. Giros, S. Nėries, E. Mieželaičio, Just. Marcinkevičiaus ir kt.— kūrybą. Liaudies dainos skatino žymiausių liet. kompozitorių kūrybą. Jas harmonizavo ir jų melodijas įvairiais atžvilgiais savo kūriniuose panaudojo žymiausieji liet. kompozitoriai: M. Čiurlionis, S. Šimkus, J. Gruodis, J. Talat-Kelpša, S. Vainiūnas, B. Dvarionas, J. Juzeliūnas, E. Balsys, V. Klova, A. Račiūnas ir kt.

Liet. liaudies dainos turėjo didelę reikšmę autorinei D. vystytis. Plečiantis koncertinei veiklai, buvo nesitenkinama vien harmonizuotomis liaudies D. Atskiri chorų vadovai (M. Racevičius-Račas, J. Dryja-Visockis ir kt.) patys kūrė dainas poetų tekstais. Bet jų sukurtos D. buvo menko muz. lygio. Klasikinių D. (daugiausia Maironio tekstais) sukūrė J. Naujalis ir Č. Sasnauskas. XX a. pr. ryšium su revoliucinio darbo žmonių judėjimo pakilimu plito revoliucinės D. Pirmasis iš liet. kompozitorių šias D. ėmė kurti M. Petrauskas. 1910 buvo išleistas jo dainų rink. „Trimitas", kurio didžioji dalis parašyta rev. tematika: „Neverkit pas kapą" (J. Janonio tekstas), „Sukelkime kovą" (Jovaro tekstas), „Revoliucionierių daina", „Pirmyn" (J. Baltrušaičio-Mėmelės tekstai) ir kt.

Ikitaryb. metais originalių D. sukūrė kompozitoriai A. Kačanauskas, J. Gruodis, S. Šimkus (L. Giros, P. Vaičiūno, K. Binkio ir kitų tekstais). Jose išryškėjo nac. bruožai, turtinga harmonija ir polifonija. Chorinėje muzikoje atskiri balsai įgavo savarankiškumo, solo dainose išaugo akompanimento vaidmuo.

Dideliu tematikos ir žanrų įvairumu, muzikos priemonių turtingumu pasižymi liet. taryb. kompozitorių sukurtos D. Šioje srityje plačiausiai pasireiškė: J. Bašinskas, A. Budriūnas, J. Dambrauskas, J. Gaižauskas, K. Kaveckas, V. Kuprevičius, V. Paltanavičius, J. Švedas, R. Žigaitis ir kt. Dainoms tekstų yra sukūrę poetai: J. Degutytė, Ant. Jonynas, K. Kubilinskas, J. Lapašinskas, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, V. Mozūriūnas, V. Reimeris, T. Tilvytis, A. Venclova ir kt.

Prie dainų populiarinimo ir ugdymo ypač prisideda taryb. metais išaugusi *meno saviveikla,* dažnai organizuojami *festivaliai, dainų šventės.*

Rinkiniai: **L. Rėza,** Dainos oder Litauische Volkslieder, Königsberg, 1825 (III leid., V., 1958); **S. Stanevičius,** Daynas Žemayczių, V., 1829 (II leid., V., 1954); **L. Jucewicz,** Pieśni litewskie, V., 1844; **S. Daukantas,** Dajnes Žemajtiu, Petrapilis, 1846; **G. Nesselmann,** Littauische Volkslieder, Berlin, 1853; **A. Juška,** Lietuviškos dainos, t. 1—3, Kazanė, 1880—1882 (II leid., V., 1952); **A. Leskien, K. Brugmann,** Litauische Volkslieder und Märchen, Strassburg, 1882; **A. Juška,** Lietuviškos svotbinės dainos, Petrapilis, 1883 (II leid., V., 1955); **Ch. Bartsch,** Dainu Balsai, Heidelberg, 2 t., 1886—89; **A. Juszkiewicz,** Melodje ludowe litewskie, Kraków, 1900; **J. Basanavičius,** Ožkabalių dainos, 2 t., Shenandoah, Pa, 1902; **V. Kalvaitis,** Prūsijos Lietuvių Dainos, Tilžė, 1905; **A. Niemi, A. Sabaliauskas,** Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje, Ryga, 1911; **A. Sabaliauskas,** Lietuvių dainų ir giesmių gaidos, Helsinki, 1916; **V. Krėvė-Mickevičius,** Dainavos krašto liaudies dainos, K., 1924; **J. Čiurlionytė,** Lietuvių liaudies dainos vaikams, K., 1948; **B. Sruoga,** Lietuvių liaudies dainų rinktinė, K., 1948; Lietuvių tautosakos rinktinė, ats. red. K. Korsakas, V., 1954; Lietuvių liaudies dainos, parengė J. Čiurlionytė, V., 1955; Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956, V., 1957; Drąsiai, draugai, koja kojon (Revoliucinių dainų rinkinys), V., 1957; Sutartinės (Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos), parengė Z. Slaviūnas, 3 t., V., 1958—1959; Lietuvių tautosaka, t. 1 (Dainos), t. 2 (Dainos ir raudos), V., 1962—64 [su Amb. Jonyno įvad. straipsniais].

Lit.: **T. Brazys,** Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas), Tilžė, 1920; **T. Brazys,** Lietuvių tautinių dainų melodijos, K., 1927; **B. Sruoga,** Dainų poetikos etiudai, K., 1927 (Raštai, t. 6, V., 1957); **J. Čiurlionytė,** Lietuvių liaudies melodijos.—„Tautosakos darbai", 1938, t. 5; **Я. Чюрлионите,** Литовская народная песня.—„Советская музыка", 1949, № 6; **V. Kubilius,** 1905—1907 metų revoliucinė poezija ir folkloras.—„Pergalė", 1952, Nr. 8; **З. Славюнас,** „Сутартине" (О литовском народном многоголосии).—„Советская музыка", 1954, № 5; **J. Lebedys,** Simonas Stanevičius, V., 1955; **R. Mikšytė,** Tautosakinės tradicijos mūsų poezijoje.—„Jaunieji", kn. 7., V., 1955; **B. Kazlauskienė,** Dainuojamosios lietuvių tautosakos tekstų klasifikavimo sistema.—„LTSR MA darbai", 1959, A 2; **B. Sruoga,** Apie lietuvių liaudies dainas.— Raštai, t. 6, V., 1957; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

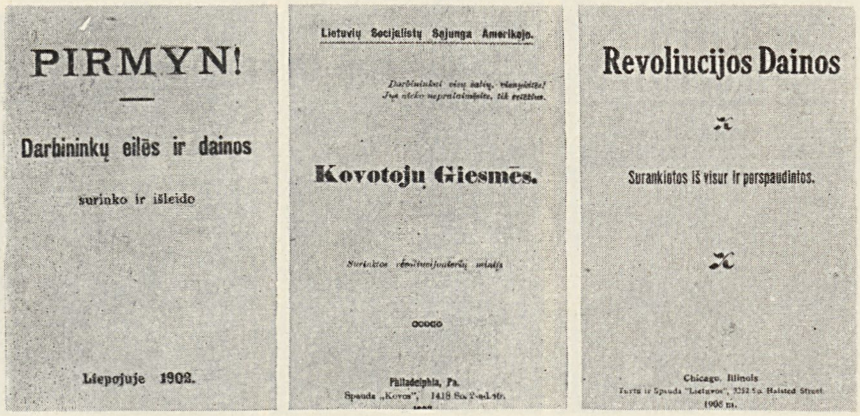

Daina. Revoliucinių dainų rinkiniai: „Pirmyn. Darbininkų eilės ir dainos" (1902), „Kovotojų giesmės" (1907), „Revoliucijos dainos" (1908)

„DAINA"— kultūros ir meno draugija, veikusi Kaune XX a. pirmojoje pusėje. J. Naujalis, apsigyvenęs Kaune (1892), suorganizavo „Dainos" chorą, kuris nuo 1899 dainavo gegužinėse, iškylose, pobūviuose. 1904 prie choro susidarė vaidintojų būrelis. Pirmasis viešas „D." pasirodymas Kauno miesto teatre įvyko

1905.III.5. Valdžios įstaigose „D" buvo įregistruota kaip Muzikališka lietuvių dainininkų draugija (1905.VIII.19). Pirmasis legalizuotos „D." vakaras įvyko 1905.XII.2. D-ja turėjo apie 500 narių. Iki I pasaul. karo jai vadovavo J. Naujalis, R. Šliupas, P. Leonas ir kt. 1908 prie „D." prisijungė Kauno latvių d-ja. „D." turėjo muzikos ir choro, teatro reikalų, vakarų rengimo, bibliotekinį ir ūkinį skyrius. Rengė minėjimus (K. Donelaičio, V. Kudirkos, V. Pietario, L. Tolstojaus ir kt.), paskaitas kultūrinėmis, visuomeninėmis, teatro temomis (lektoriai: S. Čiurlionienė-Kymantaitė, G. Landsbergis-Žemkalnis, P. Leonas, J. Basanavičius ir kt.), labdaringus koncertus studentams bei moksleiviams šelpti, iš Vilniaus perkėlė į Kauną liet. dailės parodas (1908, 1911, 1914), padėjo rengti liet. vakarus provincijoje. „D." chorui vadovavo J. Naujalis, V. Nacevičius, S. Šimkus ir kt. „D." koncertų programoje dažnai dalyvaudavo M. Leškevičiaus vadovaujami nuolatiniai muzikiniai kolektyvai: vokalinis kvartetas, įv. instrumentiniai ansambliai ir kt. „D." turėjo skaityklą ir biblioteką, daug dėmesio skyrė teatrui, turėjo savo sceną, aktorius ir režisierius (G. Landsbergis-Žemkalnis, L. Žilinskas, T. Daugirdas, A. Sutkus ir kt.). Kasmet surengdavo apie 20 spektaklių su koncertais. Pastatė A. Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje" (1905), A. Fromo-Gužučio „Ponas ir mužikai" (1907), M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštis" (1907), „Sparnai" (1910), G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda" (1908), G. Petkevičaitės „Kova" (1909) ir kt. 1908 paskelbė scenos veikalų konkursą. Nuo 1911 veikė specialios skrajojančios „D." trupės, vadovaujamos A. Vitkausko (Kauno lietuvių dramos artistų bendrovė, 1913; Pirmoji lietuvių artistų trupė, 1914), kurias sudarė labiausiai patyrę aktoriai (A. Sutkus, O. Rymaitė, A. Jurašiūnas ir kt.). I pasaul. karas sutrukdė d-jos veiklą. 1918 įkurta Pirmoji lietuvių artistų kuopa, vadovaujama U. Babickaitės. S. Šimkaus iniciatyva 1920 įsteigta Dainos mylėtojų d-ja, daugiausia dėmesio skyrusi liet. dainai. Jos chorui vadovavo S. Šimkus, A. Kačanauskas, A. Dvarionas, J. Karosas ir kt. 1920—21 ir 1924 vėl atgaivinta „D." vaidintojų kuopa (rež. A. Vitkauskas). 1924 suorganizuota operetė (rež. J. Petrauskas, dirig. P. Adomavičius). „D." turėjo 15 skyrių Lietuvos miestuose (Panevėžyje, Jurbarke, Alytuje, Ukmergėje ir kt.). Po I pasaul. karo jai vadovavo J. Žilevičius, J. Bendorius ir kt. D-jos iniciatyva 1924, 1928 ir 1930 surengtos dainų šventės Kaune. Paskutinis „D." koncertas įvyko 1939. „D." nemaža prisidėjo prie muzikinio ir teatrinio meno ugdymo bei populiarinimo Lietuvoje.

Lit.: 1904—1924 (Dainos pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės), K., 1924; **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (1861—1917), V., 1958 [p. 85—90].

DAINAVÀ — **1.** Istorinis Lietuvos pietinės dalies vardas. Pirmą kartą dokumentuose minimas 1253 („terra Deynowe"). D. vardas randamas ir Lietuvos metraščiuose. Rusų metraščiuose bei kt. senuosiuose šaltiniuose D. kraštas su kai kuriomis teritorijomis į p. nuo jo vadinamas Jotvingių žeme ir Sūduva.

2. Kaimas Eišiškių rj., Jašiūnų apyl., 4 km į p. v. nuo Jašiūnų. 306 gyv. (1959). Per kaimą eina Vilniaus—Lydos geležinkelis, iš vakarų prieina Rūdninkų giria. Pr. m-la (nuo 1925), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1958).

3. Kaimas Varėnos rj., Vydenių apyl., 11 km į p. r. nuo Varėnos miesto. 261 gyv. (1959). Iš v. prie D. prieina Barteliškės miškas. Pr. m-la (nuo 1915), biblioteka (nuo 1962). Rasta neolito stovykla. 1637 Dainavoje buvo 10 kiemų, 14 valakų žemės. Burž. nacionalistai kaime nužudė mokytoją P. Valicką, V. Tamulevičių, V. Švedą, A. Kalinkevičių, J. Lužį.

4. Kaimas Eišiškių rj., 9 km į š. nuo Eišiškių; apylinkės centras. 231 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1930—52 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1958).

5. Kaimas Kaišiadorių rj., Paparčių apyl., 8 km į r. nuo Žaslių; kolūkio centras. 211 gyv. (1959). Per D. teka Žiežmara (Neries intakas). Aštuonmetė m-la (1922—52 pradinė, 1952—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1947).

DAINAVÌŠKIAI — kaimas Lazdijų rj., Veisiejų apyl., 2 km į p. v. nuo Veisiejų, prie kelio į Kapčiamiestį. 286 gyv. (1959). Rytuose kaimas prieina prie Ančios ež., pietuose — prie Veisiejo ež.; per D. į Ančios ež. teka Melnyčėlė. Vandens malūnas, 25 lovų Veisiejų tuberkuliozinis dispanseris (nuo 1961). Buvo dvaras, vad. Aukštadvariu. Burž. nacionalistai kaime 1947 išžudė Skratulių ir Stravinskų šeimas, iš viso 7 žmones.

„DAINAVÕS PARTIZÃNAS" — Didžiojo Tėvynės karo partizanų būrys, veikęs Alytaus ir Lazdijų apskrityse. Pradėjo kurtis 1942. Jo organizatoriai buvo B. Rudžionis, Juozas ir Julius Barauskai, K. Marcelis, A. Kacvingelis, A. Vozniakas, A. Sudničenka ir P. Sakalauskas. Būrio vadu išrinktas Juozas Barauskas. Būrys bazavosi Subartonių ir Makniūnų miškuose. 1943.X „D. p." būrys susisiekė su LKP Alytaus aps. pogr. k-tu (sekr. V. Sakalauskas), o 1943.XI — su LKP Pietų sr. pogr. k-tu (sekr. G. Zimanas). Būrio komisaru buvo paskirtas J. Grigonis, vėliau Jonas Olekas. 1942.VIII būryje buvo 25 partizanai, 1943 pab. — 60, 1944 pavasarį — beveik 100. Būrio part. org-jai priklausė 17 narių, komjaunimo org-jai — 30. 1944.IV iš šio būrio sudarytas dar Šarūno partizanų būrys (vadas Juozas Barauskas, komisaras J. Grigonis). „D. p." būrys (vadas A. Kacvingelis) persikėlė į Užnemunę, į Kapčiamiesčio ir Veisiejų apylinkes. LKP Pietų sr. pogr. k-to įgaliotiniu ir būrio komisaru buvo paskirtas Juozas Olekas. Būrio partizanai nuginklavo vietinių burž. nacionalistų suorganizuotus ginkluotus būrius Ryliškiuose, Vabaliuose, Nemunaityje (atėmė daugiau kaip 100 šautuvų, 2 kulkosvaidžius), sudegino hitlerininkų barakus (Merkinės vls.), sunaikino 8 tiltus, jų tarpe gelžbetoninį Leipalingio—Kapčiamiesčio plente (prie Neliubonių), medinį Merkinės—Leipalingio plente (prie Avirio ež.), nukovė daugiau kaip 100 hitlerininkų. Būrio partizanai kartu su Raudonosios Armijos daliniu prie Pertako (Kapčiamiesčio vls.) surengė pasalą Gardino—Kapčiamiesčio plentu besitraukiančiai hitlerininkų kariuomenei, iš prieštankinių šautuvų pašovė 7 savaeigius pabūklus „Ferdinandus", sudaužė keletą automašinų ir apie 30 hitlerininkų paėmė į nelaisvę. Kovose žuvo partizanai: O. Tamulevičiūtė, B. Baranauskas, J. Razmus, L. Gembickas ir kt.

DAINIAĨ — kaimas Jurbarko rj., 3 km į š. v. nuo Jurbarko, prie kelio į Eržvilką; apylinkės ir kolūkio centras. 201 gyv. (1959). Vakaruose palei kaimą teka Mituva. Yra eksploatuojamas durpynas. D. minimi 1561 (14 kiemų). Žandarai 1902 kaime sulaikė D. valstiečio pastotę, kurioje buvo vežama puspenkto pūdo draudžiamos lit-ros — „Iskros" ir kt.

DAINIŪNAI — kaimas Panevėžio rj., Vadoklių apyl., 8 km į p. r. nuo Ramygalos; kolūkio centras. 75 gyv. (1959). Ties D. prasideda Upytė (Nevėžio intakas). Ambulatorija (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1956).

DAINIŲ̃ II PELKĖ — pelkė Jurbarko rj., 5 km į š. nuo Jurbarko, prie kelio į Eržvilką. Plotas 248 ha (pramoninis 220 ha). Pelkė plyti dugninės morenos lygumoje tarp Mituvos ir jos intakų Antvardės ir Imsrės. Sausuminės kilmės aukštapelkė. Paviršius išgaubtas, kupstuotas. Paplitę viržiniai kiminynai. Durpių klodo didž. storis 3,9 m, vid. 2,4 m. Iki 3 m gylio slūgso mažai susiskaidžiusios aukštapelkinės fuskuminės durpės, po jomis — medieninės. Durpių vid. susiskaidymas 18%, vid. peleningumas 2,6%. Pelkė pradėta eksploatuoti I pasaul. karo metu. Nusausinta. Gaminamas gabalinis durpių kraikas.

DAINŲ̃ IR̃ ŠÓKIŲ LIAÜDIES ANSÁMBLIAI — jungtiniai choro, orkestro (liaudies instrumentų arba kaimo kapelos tipo) ir šokėjų kolektyvai. Koncertuose atlieka įv. tautų liaudies dainas bei šokius, kompozitorių kūrinius, inscenizuotus liaudies papročius, teatralizuotus montažus, choreografinius vaizdelius.

Pirmas Lietuvoje dainų ir šokių liaudies ansamblis susikūrė 1940 (vadovas J. Švedas). Jo pavyzdžiu organizavosi kiti dainų ir šokių ansambliai. D. Tėvynės karo metu iš evakavusiųjų į TSRS gilumą lietuvių 1942 Pereslavlyje-Zaleskyje buvo suorganizuoti Lietuvos TSR valstybiniai meno ansambliai. Jų kolektyvą sudarė apie 140 žmonių: mišrus choras, liaudies šokių grupė, liaudies instrumentų grupė, nedidelis simfoninis orkestras, solistai, džiazo orkestras, dramos artistai. Meno vadovu buvo J. Ba-

Dainų šventės. 1960 resp. dainų šventės šokėjai Vingio parke

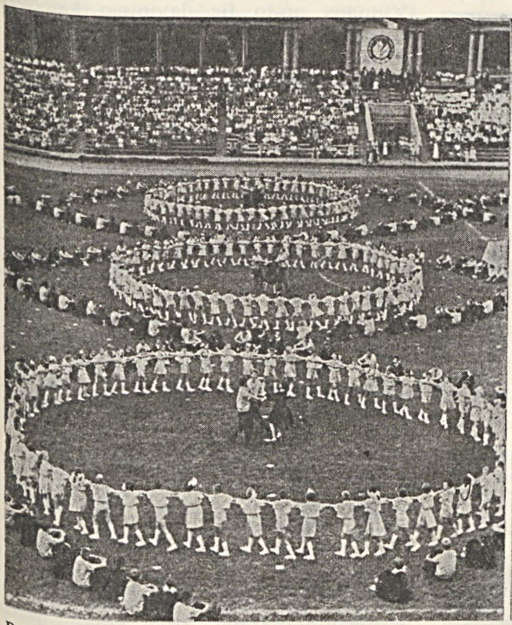

Dainų šventės. Resp. moksleivių dainų šventės (1964) šokėjai spaliukai ir pučiamųjų orkestras

jalis ir kt. Šventėje buvo atliktos J. Bendoriaus, A. Kačanausko, J. Naujalio, S. Šimkaus, J. Talat-Kelpšos, M. Petrausko ir kitų liet. kompozitorių harmonizuotos liaudies dainos. 1928.VII.1 Kaune buvo surengta II dainų diena. Dalyvauti šventėje buvo užsiregistravę 174 chorai su 8544 dainininkais, tačiau faktiškas dalyvių skaičius buvo daug mažesnis. Programą sudarė 8 originalios ir 13 liet. liaudies dainų. Jungtiniam chorui dirigavo S. Šimkus ir J. Gruodis. 1930 Kaune įvykusioje dainų šventėje dainininkų buvo beveik tiek pat, kaip ir II dainų dienoje. Daugelis chorų į šventę atvyko blogai pasiruošę, todėl atlikimo lygis buvo žemas. Šventės vyriausieji dirigentai buvo J. Naujalis, N. Martinonis, J. Gruodis ir kt.

Tarybų valdžios metais atsivėrė plačios perspektyvos vystytis liaudies menui, įvairiems meno saviveiklos žanrams ir ypač choriniam dainavimui. Žymiai išauga meno saviveiklos kolektyvų skaičius, pakilo jų meninis lygis. Tuoj pat po D. Tėvynės karo imtasi organizuoti pirmąją Tarybų Lietuvos dainų šventę. Buvo surengtas specialus konkursas dainų šventės kūriniams sukurti. 1946 Vilniuje įvykusioje resp. dainų šventėje dalyvavo apie 200 chorų su 11 000 dainininkų. Šalia suaugusiųjų choro šventėje pasirodė ir jungtinis 2500 vaikų choras. Vyriausieji dirigentai buvo N. Martinonis, K. Kaveckas, J. Švedas, A. Ilčiukas.

Nuo 1950 resp. dainų šventės rengiamos kas penkeri metai. Šventėse atliekamos lietuvių ir kitų taryb. tautų liaudies dainos, kompozitorių klasikų kūriniai, taryb. kompozitorių dainos ir kiti choriniai kūriniai, lietuvių ir kitų taryb. tautų liaudies šokiai. Organizaciniai resp. dainų švenčių komitetai sudaro ir leidžia dainų švenčių repertuarus, skiria vyriausiuosius dirigentus bei vadovus ir atlieka visą kitą parengiamąjį darbą. Respublikos meno saviveiklos kolektyvams padėti skiriami konsultantai. Didelį kūrybinį ir organizacinį darbą, rengiant resp. dainų šventes, nuveikė K. Preikšas, J. Banaitis, V. Jakelaitis, S. Sverdiolas ir kt.

Minint Tarybų Lietuvos dešimtmetį, į 1950 dainų šventę Vilniuje suvažiavo 25 000 dalyvių. Pirmą kartą pasirodė jungtinis pučiamųjų orkestras, skudutininkų ansamblis ir 60 geriausių liaudies šokių kolektyvų. Šventės išvakarėse įvyko geriausių meno saviveiklos kolektyvų konkursas.

1955 resp. dainų šventėje, surengtoje Tarybų Lietuvos penkiolikmečiui pažymėti, dalyvavo 32 000 dainininkų, šokėjų ir muzikantų. Šventėje pasirodė 63 vaikų ir 410 suaugusiųjų chorų, 34 pučiamųjų ir 5 liaudies instrumentų orkestrai, 26 kanklių ir 52 skudučių ansambliai, 153 suaugusiųjų ir 55 vaikų šokių kolektyvai.

Ruošiantis 1960 resp. dainų šventei, skirtai Tarybų valdžios Lietuvoje dvidešimtosioms metinėms paminėti, Vilniuje, Vingio parke, buvo pastatyta speciali geros akustikos estrada. 1960 dainų šventėje dalyvavo 34 000 dainininkų, muzikantų, šokėjų, liaudies meno meistrų. Mišrų chorą sudarė 20 000, vaikų chorą — 4000 dainininkų. Šventėje pasirodė jungtinis pučiamųjų orkestras, kaimo kapela, skudučių ir kanklių ansambliai, 24 dainų ir šokių liaudies ansambliai, 4800 suaugusiųjų ir 1200 vaikų šokėjų. Prieš dainų šventę buvo surengta liaudies meno savaitė, kurioje dalyvavo 15 dramos kolektyvų ir 25 meninės agitbrigados. Tuo pat metu surengtoje resp. liaudies dailės parodoje buvo eksponuojama 760 liaudies dailininkų darbų. Dainų šventėje dirigavo K. Kaveckas, B. Dvarionas, J. Švedas, A. Ilčiukas, J. Dautartas, A. Gimžauskas, P. Sližys, A. Olšauskas, K. Griauzdė, A. Jozėnas, A. Krogertas, V. Žilius, Č. Šidlauskas, A. Balčiūnas, J. Manžuchas, P. Bekeris, V. Bartusevičius, A. Čižas, E. Pilypaitis, P. Stepulis. Vyriausieji šventės baletmeisteriai buvo J. Lingys, J. Gudavičius, V. Grivickas, R. Tamutis, K. Motuza, M. Vaitulevičiūtė, E. Morkūnienė, Z. Duobienė, K. Poškaitis.

Ruošiantis 1965 resp. dainų šventei, 1963 Vilniuje buvo surengtas pirmasis resp. vyrų chorų sąskrydis, kuriame dalyvavo 40 chorų (3000 dainininkų).

naitis, muz. vadovu A. Klenickis, liaudies instrumentų grupės vadovu V. Pečiūra, režisieriumi K. Kymantaitė. Ansambliai gastroliavo Maskvoje, daugelyje kitų TSRS miestų, Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, koncertavo per radiją.

Po karo prie atkurtos Lietuvos TSR filharmonijos vėl buvo suorganizuotas dainų ir šokių liaudies ansamblis (ž. *„Lietuva"*). 1944 susikūrusios studentų šokėjų grupės pagrindu vėliau buvo sukurtas **Vilniaus universiteto dainų ir šokių liaudies ansamblis**. Jo meno vadovais buvo B. Uginčius, V. Bartusevičius, A. Balčiūnas; šokių grupės vadovais — J. Didvalis, F. Kantaravičius, J. Lingys, J. Gudavičius, A. Astikas, E. Morkūnienė; choro vadovais — A. Gimžauskas, A. Krogertas, V. Aleksa, V. Četkauskas; orkestro vadovais — V. Baumilas, J. Cijūnėlis, E. Pundys, D. Kubiliūtė, A. Raudonis. Kolektyvą sudaro apie 150 studentų. Ansamblis visose resp. apžiūrose yra laimėjęs prizines vietas. I taryb. jaunimo festivalyje Maskvoje (1957) laimėjo aukso medalį. 1958 ansambliui suteiktas nusipelniusio kolektyvo garbės vardas. Jis koncertavo daugelyje taryb. respublikų, Lenkijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, atskiros ansamblio grupės — Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, Austrijoje. **Kauno Politechnikos instituto dainų ir šokių liaudies ansamblis** „Nemunas" sukurtas 1948. Meno vadovais buvo A. Čižas, A. Buzys, orkestro vadovais — B. Bauža, V. Balčiūnas, E. Pundys, šokių vadovais — V. Nutautas, R. Tamutis, choro vadovu — V. Blūšius. Kolektyvą sudaro apie 150 studentų. 1951 visasąjunginėje profsąjungų meno saviveiklos apžiūroje ansamblis laimėjo I vietą. Ansamblio šokėjai 1955 dalyvavo V pasauliniame studentų ir jaunimo festivalyje Varšuvoje. 1958 ansambliui suteiktas nusipelniusio kolektyvo garbės vardas. Visose resp. apžiūrose ansamblis yra laimėjęs prizines vietas. Gastroliavo daugelyje taryb. respublikų, Lenkijoje, Vokietijos Demokratinėje Respublikoje. 1948 susikūrė **Kauno medicinos darbuotojų dainų ir šokių liaudies ansamblis**. Ansambliui vadovavo A. Olšauskas, J. Januškevičius, R. Vindašius. Ansamblio kolektyvą sudaro apie 100 narių. 1958 ansambliui suteiktas nusipelniusio kolektyvo garbės vardas. **Šiaulių miesto kultūros namų Jovaro dainų ir šokių liaudies ansamblis** susikūrė 1953. Vadovavo P. Juodelė, S. Jautakis. Ansamblyje apie 100 dalyvių. Nusipelniusio kolektyvo garbės vardas ansambliui suteiktas 1963. Pavyzdiniai kolektyvai yra Vilniaus med. darbuotojų dainų ir šokių liaudies ansamblis „Rūta", Vilniaus miesto profs-gų kultūros namų lenkų dainų ir šokių liaudies ansamblis „Vilija". Sistemingai dirba Vilniaus Ped. in-to, Kauno Janonio popieriaus kombinato, Kauno „Inkaro" kombinato, Telšių „Masčio" f-ko ir kt. dainų ir šokių liaudies ansambliai. Iš viso Lietuvos TSR yra apie 30 saviveiklinių dainų ir šokių liaudies ansamblių.

Kauno Politechnikos in-to **dainų ir šokių liaudies ansamblis** koncerto Maskvos un-te metu (1956)

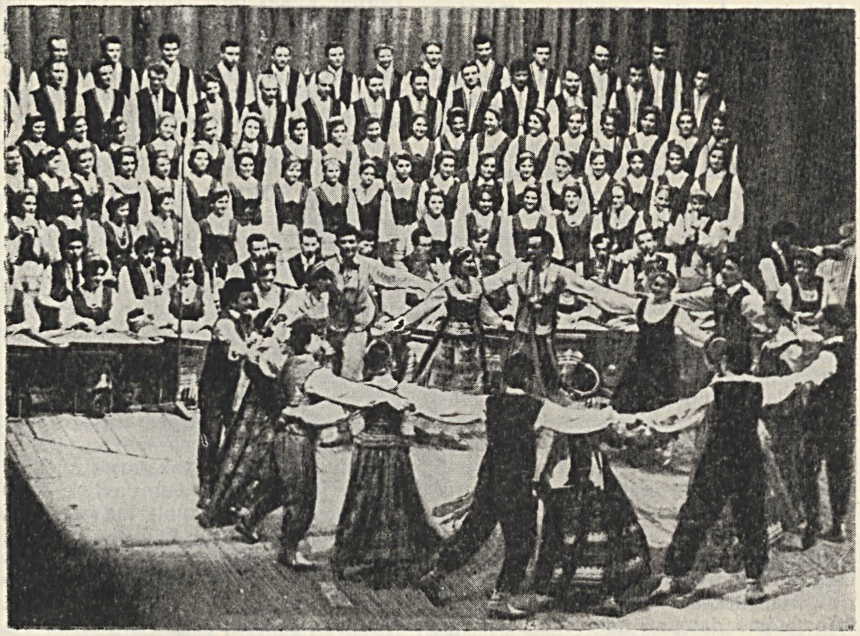

Vilniaus un-to **dainų ir šokių liaudies ansamblis** koncerto metu (1964)

DAINŲ ŠVENTĖS. Pirmoji dainų šventė Lietuvoje įvyko 1895. Iniciatorius buvo R. Prūsijos lietuvių kultūros veikėjas, chorų vadovas, rašytojas Vydūnas. Šventė buvo surengta prie Nemuno, ant Rambyno kalno.

Iki I pasaul. karo Lietuvoje buvo rengiami vakarai su vaidinimais ir choro dainomis, jungtiniai kelių apylinkių chorų koncertai. Tačiau muz. kultūros vystymąsi Lietuvoje stabdė carizmo tautų engimo politika. Liet. muzikai nuolat puoselėjo viltį surengti didelę visos Lietuvos dainų šventę. Prieš I pasaul. karą Varšuvos muz. in-te besimokantieji lietuviai buvo sutarę imtis šio darbo. 1914 Marijampolėje buvo sudarytas komitetas dainų šventei rengti, tačiau prasidėjęs karas šio komiteto veiklą nutraukė.

Burž. valdymo metais liaudies meno suklestėjimu mažai buvo rūpinamasi. Atskiri liet. kultūros veikėjai stengėsi į muz. gyvenimą įtraukti daugiau žmonių, organizavo chorus, rengė koncertus. 1924.VIII.23 ir 25 Kaune įvyko I dainų diena. Šioje šventėje dalyvavo 86 chorai su 3000 dainininkų. Vyriausieji dirigentai buvo S. Šimkus, J. Nau-

1964 surengta pirmoji resp. moksleivių dainų šventė, kurioje dalyvavo 24 000 vyr. klasių moksleivių, pionierių ir spaliukų. Šventėje pasirodė jungtinis 15 000 dainininkų choras, 5000 šokėjų, 600 moksleivių pučiamųjų bei 250 moksleivių simfoninis orkestrai, 1050 skudutininkų ir apie 400 akordeonistų.

1965.VII.17—18 įvykusi jubiliejinė resp. dainų šventė, skirta Tarybų Lietuvos 25-sioms metinėms, pasižymėjo išaugusiu atlikėjų meistriškumu. Joje dalyvavo 900 kolektyvų su 31 200 dalyvių: 16 000 dainininkų, 6230 šokėjų, 2000 jungtinio dainų ir šokių liaudies ansamblio atlikėjų, 600 kaimo kapelos ir 1400 pučiamųjų orkestro muzikantų. Pirmą kartą resp. dainų šventėje su atskiru repertuaru pasirodė pajėgieji mišrūs chorai ir pajėgieji pučiamųjų orkestrai, taip pat estradiniai orkestrai, pramoginių šokių ir pagyvenusių žmonių liaudies šokių kolektyvai. Dalyvavo jungtinis vaikų choras ir vaikų šokių kolektyvas. Dirigavo B. Dvarionas, J. Švedas. S. Sinkevičius, H. Perelšteinas, J. Žitkevičius, A. Jozėnas, J. Šidlauskas, V. Urbonavičius, B. Mačikėnas, A. Pulauskienė, P. Jankauskas, J. Dautartas, L. Abarius, M. Abugovas, Č. Šidlauskas, R. Balčiūnas, P. Sližys, J. Vanagas, A. Krogertas, A. Liberis, K. Kaveckas, V. Četkauskas, V. Turovskis, A. Vyžintas, A. Buzys, A. Čižas, A. Balčiūnas, Ch. Potašinskas, A. Gradeckas, E. Pilypaitis, J. Manžuchas, E. Vernikas, J. Gaižauskas, R. Racevičius, N. Vaitkevičius, J. Tiškus, P. Bekeris, P. Juodelė, taip pat pažangiųjų JAV lietuvių „Aido" choro dirigentė M. Stenslerienė ir Tarybinės Armijos generolas dirigentas N. Nazarovas. Vyriausieji šventės baletmeisteriai buvo J. Lingys, J. Gudavičius, M. Vaitulevičiūtė, R. Tamutis, E. Morkūnienė, A. Astikas, V. Grivickas, L. Vaičiulėnienė, K. Poškaitis, B. Lauraitytė, A. Gineitis. Dainų šventės metu veikė resp. liaudies dailės paroda, kurioje buvo eksponuota 2500 liaudies dailininkų darbų.

1955, 1960 ir 1965 resp. dainų švenčių metu buvo leidžiama spec. laikraštis „Skambėk, daina".

Dainų šventės. 1965 resp. dainų šventė: jungtinė kaimo kapela ir JAV lietuviai jungtiniame chore

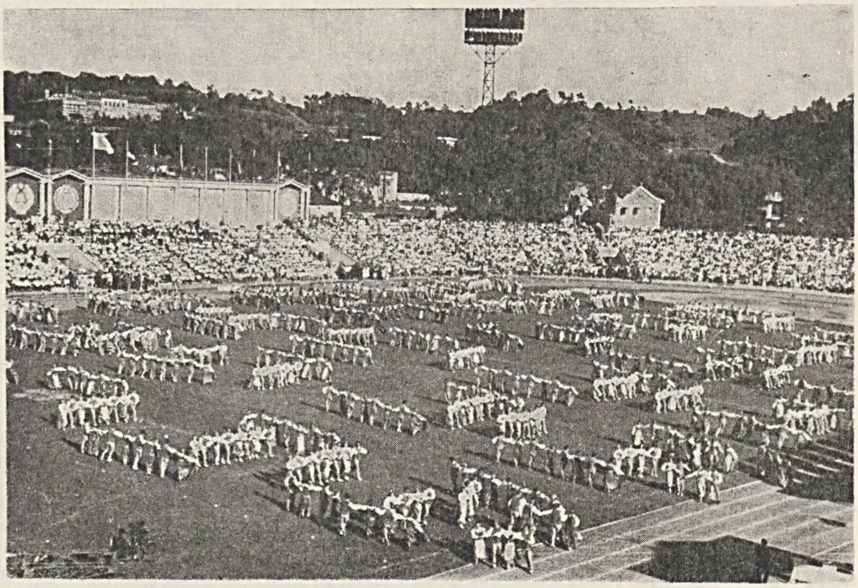

Dainų šventės. 1965 resp. dainų šventės šokėjai „Žalgirio" stadione

Dainų šventės kasmet organizuojamos respublikos miestuose ir rajonuose. Rengiamos ir tarprajoninės bei kolūkinės ir tarpkolūkinės dainų šventės.

Dainų šventės skatina respublikos meno saviveiklos meistriškumo augimą, auklėja saviveiklos dalyvius bei žiūrovus tarybinio patriotizmo ir internacionalizmo dvasia.

Lit.: Dainų šventė, V., 1946; Dainų šventė, V., 1950; 1955 m. respublikinė dainų šventė Vilniuje, V., 1955; Dainų šventė, [albumas], V., 1957; Dainų šventė, V., 1960.

DAKTARAĨ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 8 km į p. v. nuo Ylakių, 10 km į š. v. nuo Barstyčių. 121 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Barstyčių į Skuodą. Daktaruose gyveno rev. judėjimo dalyviai P. Kataržis, J. Perminas, komunistai J., M. ir S. Vaitelavičiai. Jie platino kom. spaudą, rengė mitingus, slapta šelpė polit. kalinius. 1932 kaime buvo paminėtos Spalio revoliucijos metinės.

DAKTARÁITĖ Kleopatra Jūratė [g. 1936. I.1 Kaune] — krepšininkė. 1958 baigė Kauno Kūno kultūros in-tą. Nuo 1958 Kauno Politechnikos in-to, nuo 1964 Vilniaus un-to fiz. lavinimo katedros dėstytoja. Krepšinį žaidė nuo 1951 (Klaipėdos vaikų sporto m-loje, 1954—1958 Kauno „Žalgirio", paskui Kauno Politechnikos in-to komandose). Nuo 1955 Lietuvos TSR ir TSRS jaunimo rinktinės, nuo 1958 TSRS rinktinės narė. Pasaulio (1959) ir Europos (1960, 1962) čempionė.

DAKTARÁVIČIENĖ Emilija [g. 1919. IX.27 Ruoniuose (Pakruojo rj.)] — gydytoja oftalmologė, medicinos mokslų kandidatė (1957). 1949 baigė Kauno un-tą. 1949—51 dirbo Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Medicinos in-to akių ligų katedroje, nuo 1958 tos katedros vedėja, nuo 1963 docentė. Nuo 1958 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie akių ligas.

DALANGÁUSKAS Balys [1920.II.22 Dalinonyse (Kaišiadorių rj.) — 1943. VII.4] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1940.IX LKJS narys. 1940—41 dirbo komjaunimo ir administracinį darbą. 1942 tarnavo Raudonojoje Armijoje politvadovu. 1942.VII pasiųstas į okupuotą Lietuvą partizaninei kovai. Žuvo kovoje prieš hitlerinius okupantus.

DALELÝTĖS — nekaitomi žodeliai, neturį savarankiškos leksinės reikšmės ir suteikią kitiems žodžiams, žodžių junginiams ar sakiniams papildomų reikšmės atspalvių. Atskirų sakinio dalių D. nesudaro. Pagal reikšmę skiriamos kelios D. grupės: 1) D., teikiančios atskiroms sakinio dalims ar visam sakiniui loginių prasminių atspalvių: a) patikslinamosios („dar", „jau", „kone", „kuone", „vis", „vos"), b) išskiriamosios („bent", „net", „nors", „tik", „vien"), c) parodomosios („ana", „štai", „va"), d) neapibrėžiamosios („bet", „kai", „kažin"), e) neigiamosios („ne", „nebe", „nė"); 2) D., reiškiančios kalbančiojo santykį su pasakytos minties

realumu: a) tvirtinamosios („taip"), b) klausiamosios („ar", „be", „gal", „rasi"), c) palyginamosios („lyg", „tarsi", „tartum"), d) geidžiamosios („kad", „lai", „te", „tegul"), e) skatinamosios („na", „še", „te"); 3) D., rodančios emocinius bei ekspresinius atspalvius („gi", „ir", „juk", „tai"). Struktūros atžvilgiu D. gali būti paprastos („ar", „gi", „juk", „ne", „tik") ir sudurtinės („argi", „bene", „mažne", „negi"). Kai kurios D. virsta kitų žodžių afiksais („ne-", „nebe-", „-gi", „-si").

Lit.: **V. Labutis,** Dalelytės ir jų vieta kalbos dalių tarpe.—„Literatūra ir kalba", t. 6, V., 1962.

DALENAS Kazimieras [1802 Prygoje (Lazdijų rj.) — 1872.III.14 Poznanėje] — 1831 ir 1863 sukilimų dalyvis. 1820—22 tarnavo carinėje kariuomenėje, 1827—1830 mokėsi karininkų m-loje. Dalyvavo 1830—31 sukilime, vadovaujamas gen. D. Chlapovskio. Po sukilimo emigravo į Prancūziją. Po amnestijos 1850 grįžo į Lietuvą. Prasidėjus 1863 sukilimui, Trakų aps. sukilėlių karinis viršininkas. Sujungė A. Stabrovskio (Liubičiaus), J. Sendeko, F. Koliškos, Čiudovskio ir Vilčinskio būrius. Nuo 1863.V.17 sukilėlių raitelių organizatorius Augustavo gubernijoje. D. raitelių būrys kovėsi su carine kariuomene 1863.VI.14 prie Živulčiškių (dab. Alytaus rj.), VI.29 prie Jančikų (dab. Alytaus rj.), VII.25 prie Balbieriškio, kur drauge su Liubičiaus, Sendeko ir Koliškos būriais trukdė keltis per Nemuną carinės kariuomenės daliniams. Kovėsi 1863.VIII.20 prie Dumblių, VIII.25 prie Lazdijų, VIII.26 prie Krasnopolio. Išvyko į Krokuvą, vėliau gyveno Paryžiuje, Poznanėje.

DALĖVSKIS Aleksandras [1827 Lydos aps.— 1862] — revoliucionierius. Kilęs iš nusigyvenusių bajorų. Būdamas gimnazistu, Vilniuje drauge su broliu Pranciškumi 1846 įkūrė **Broliškojo jaunimo sąjungą** (Związek bratniej młodzieży), į kurią stojo gimnazistai ir amatininkai. Plintant rev. nuotaikoms, ypač 1846—48, s-ga peraugo į rev. organizaciją, įtraukusią į savo veiklą ne tik Vilniaus, bet ir kitų Vilniaus gub. miestų jaunimą, ir jau 1846 pasivadino **Lietuvos Jaunimo sąjunga** (Związek młodzieży Litwy). Ji mėgino į judėjimą įtraukti valstiečių jaunimą. Pagrindinis s-gos uždavinys buvo parengti liaudį sukilimui. S-gos skyriai įsisteigė ir Rusijos bei Ukrainos miestuose — Kijeve, Maskvoje, Odesoje, Peterburge; revoliucingiausias buvo Peterburgo skyrius, kuriam vadovavo Z. Sierakauskas. 1849 D. buvo suimtas ir po 3 metų ištremtas į Irkutską. 7 metams praėjus, amnestuotas grįžo ir netrukus mirė.

Lit.: **J. Gieysztor,** Pamiętniki, t. 1—2, Wilno, 1921.

DALĖVSKIS Konstantinas [1837 Lydos aps.— 1871.V.27 Paryžiuje] — 1863 sukilimo dalyvis, būrio vadas. Mokėsi Vilniaus g-joje ir Maskvos un-te. Nuo 1862 dirbo matininku Kauno aps. Prasidėjus sukilimui, suorganizavo sukilėlių būrį ir ties Šėta prisijungė prie Z. Sierakausko; dalyvavo kautynėse prie Raguvos, Karsakiškio ir Biržų. Sierakauskui patekus į nelaisvę, D. veikė I. Leskauskio rinktinėje. Sužeistas savo būrio žmones perdavė Rutkauskui ir 1864 pasitraukė į užsienį. Gyveno Šveicarijoje ir Prancūzijoje. Prancūzijos karo su Prūsija metu įstojo į nacionalinę gvardiją. Sušaudytas kaip Paryžiaus Komunos dalyvis.

DALĖVSKIS Pranciškus [1825 Rūdninkuose (Eišiškių rj.) — 1904.IV.25 Varšuvoje] — 1863 sukilimo dalyvis. Mokėsi Vilniaus g-joje. 1846 su broliu Aleksandru įkūrė Vilniuje Broliškojo jaunimo s-gą (ž. *Dalevskis* A.). 1848 ruošė Vilniuje sukilimą. Buvo suimtas, nuteistas mirti, bet mirties bausmė pakeista 15 metų katorga. 1860 grįžo į Vilnių. Sukilimo pradžioje su J. Geištoru organizavo vad. baltųjų partiją ir kurį laiką buvo Lietuvos k-to nariu. 1863.VII.10 suimtas, pasmerktas sušaudyti, bet, davus Muravjovui didelį kyšį, nuteistas 20 metų katorgos ir ištremtas į Sibirą. 1883 amnestuotas, apsigyveno Varšuvoje.

Lit.: **J. Gieysztor,** Pamiętniki, t. 1—2, Wilno, 1921.

DALĖVSKIS Titas [1841 Lydos aps.— 1864.I.11 Vilniuje] — 1863 sukilimo dalyvis. Jaunesnysis Aleksandro ir Pranciškaus Dalevskių brolis. Mokėsi Vilniaus g-joje, Maskvos un-to teisės f-te. Maskvoje aktyviai dalyvavo lenkų moksleivių ir studentų polit. org-jų veikloje. Palaikė glaudžius ryšius su rev. org-jomis Peterburge ir kt. miestuose. Peterburge susidraugavo su vienu 1863 sukilimo Lietuvoje vadų K. Kalinausku, turėjusiu didelę įtaką D. pažiūroms. Prasidėjus 1863 sukilimui, atvyko į Lietuvą, įsteigė slaptą spaustuvę, tiekė sukilėliams ginklus ir pinigus. Ėjo Lietuvos k-to karo komisaro, sekretoriaus pareigas. 1863 pab. Vilniuje suimtas ir nuteistas sušaudyti. Mirties bausmė įvykdyta viešai Lukiškių aikštėje.

Lit.: **J. Gieysztor,** Pamiętniki, t. 1—2, Wilno, 1921.

DALGAĨ — kaimas Plungės rj., Labardžių apyl., 8 km į š. v. nuo Laukuvos. 142 gyv. (1959). D. minimi 1565.

DALGẼLĖ — trumpakotis dalgis javams kirsti. Dalgiakotis daromas iš dvišakio kadugio ar eglės; ilgasis galas 60—80 cm ilgio, trumpasis (rankena) — apie 10—12 cm. Kertant dalgele, kairėje rankoje buvo laikomas nedidelis grėbliukas (6—7 dantų ir 1 m ilgio grėbliakočio). Suderintais dalgelės ir grėbliuko judesiais javai atskiriami, nukertami ir suglobiami į pėdą. D. XIX ir XX a. pr. ir net vėliau buvo vartojama Lietuvos šiaurės rytuose, ypač kai prireikdavo paruošti gražių, nesudraikytų kūlių šiaudiniams stogams dengti.

DALGĖNAI — kaimas Vilkaviškio rj., Bartininkų apyl., 15 km į p. nuo Vilkaviškio, prie kelio į Bartininkus. 245 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Aista (Širvintos intakas).

DAĨGIS — šienavimo ir derliaus nuėmimo įrankis. Lietuvoje vartotas nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Seniausi D. rasti v. Lietuvos III—IV a. plokštinių kapinynų vyrų kapuose (Kurmaičiai, Kretingos rj.; Šernai, Klaipėdos rj., pav., *1*). Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu (IX—XII a.) D. forma priartėjo prie dabartinės. Pirminė dalgiakočių forma nežinoma. XIX—XX a. dalgiais buvo piaunamas šienas, vasarojus, rugiai. Dalgiai, skirti javams nuimti, turėjo trumpesnį dalgiakotį, be to, prie dalgio buvo pritaisomas grėbliukas, lankelis ar šakutė (pav., 2), kad javai geriau gultų į pradalges. Nupiauti rugiai buvo verčiami ant nenupiautųjų, kad nesusidraikytų šiaudai; rečiau guldomi ant rugienų. Lietuvoje vartota 3 tipų dialgiakočiai. Seniausias buvo su ties viduriu pritvirtinta rankena (balžienėliu). Tobulinant šį D., prie koto pritaisyta antra rankena (kūjelis). Toks D. daugiausia vartotas rytų aukštaičių. Trečio tipo D. su pritvirtintu prie dalgiakočio ranktūriu (šunkoju), padarytu iš atitinkamai nuaugusios šakos (pav., 3), buvo vartojamas Žemaitijoje, Užnemunėje, o vėliau ir r. Aukštaitijoje. D. buvo įtveriami įvairiai. Paprasčiausias būdas: dalgiakočio galas nupiaunamas nuožulniai, prie jo pridedama D. ko-

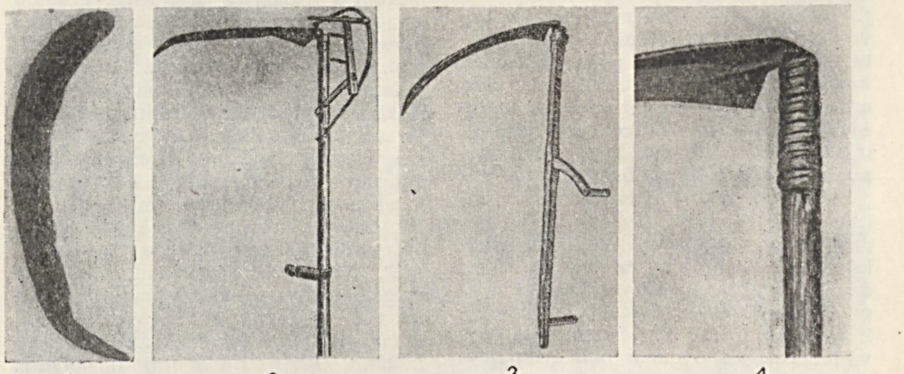

1 2 3 4

Dalgiai

jelė, ant jos — kaladėlė, ir viskas apsukama išmirkyta karnų sluoksna (pav., *4*; vėliau ilga siaura skardos juosta arba specialiu žiedu). Valstiečiai dalgius dirbdinosi kalvėse arba pirkosi. Tarybiniais metais D. mažai bevartojamas — jį pakeitė žemės ūkio mašinos.

Lit.: **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961; **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963.

DALINKĒVIČIUS Juozas [g. 1893.VI.13 Pamūšyje (Ukmergės rj.)] — geologas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1946). 1919 baigė Petrogrado Kalnakasybos institutą,

po to dirbo jame asistentu, dėstytoju. 1925 pradėjo dirbti Kauno un-te. 1935 įgijo geologijos-mineralogijos mokslų daktaro laipsnį. 1940 suorganizavo Kauno un-te inžinerinės geologijos katedrą ir jai vadovavo iki 1948. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius. 1940—63 Vilniaus un-to geologijos katedros vedėjas. D.— detalių Lietuvos geol. tyrimų pradininkas. Jis išskyrė devono sistemos famenio aukštą, apatinio karbono darinius, nustatė juros periodo darinių stratigrafinę apimtį, išskyrė apatinės kreidos ir terciaro darinius, aprašė kreidos periodo ichtiofauną. Geologijos klausimais paskelbė apie 30 moksl. straipsnių. Dalyvavo Tarptautinio geol. kongreso XVII sesijoje (Maskva, 1937), įteikė pranešimus XVIII (Londonas, 1948) ir XXI (Kopenhaga, 1960) sesijoms.

Ršt.: Геологическое строение Литвы.— Collectanea acta geologica Lithuanica, V., 1960.

DALĪS, dalia,— kilnojamas ir nekilnojamas turtas, feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiais tėvų duodamas ištekančiai dukteriai ar išeinančiam į žentus sūnui. Marčios (žento) atsineštinis turtas buvo skiriamas į kraitį ir pasogą. Kraitį turėjo kiekviena ištekanti mergina. Tai buvo jos išsiausti audeklai, drabužiai, patalynė, kaimo meistrų padaryti baldai, kraičiui sudėti skirtos puošnios skrynios, arba kuparai (seniau kraičloviai, kraičkubiliai, XX a. — komodos, spintos), ir kt. Žemaitijoje dar buvo duodamas puošnus verpimo ratelis. Piršlybų objektu buvo kita atsineštinio turto dalis — pasoga. Pagal liet. valstiečių paprotį merginos pasogą sudarė per piršlybas sutarta pinigų suma, viena ar daugiau melžiamų karvių, arklys (pagal tradiciją su reikiamais pakinktais ir važeliu) ir kai kurie smulkesni gyvuliai. Pasogos dydis ir pobūdis parėjo ne tik nuo merginos tėvų turtingumo, bet ir nuo būsimo vyro ūkio poreikių. Vyrams į pasogą, be gyvulių, buvo duodama ž. ū. inventorius, rąstų, javų ir pan. Amato išmokymas ar išleidimas į mokslus taip pat buvo laikomas pasoga. Žmonai mirus iki 1 metų po vedybų ir nepalikus vaikų, jos pasoga pagal paprotį turėjo būti grąžinama tėvams, dalis kraičio paprastai likdavo vyro šeimoje. D. išnaudotojiškose santvarkose turėjo aiškų klasinį-turtinį pobūdį. Tarybų Lietuvoje D. nustojo savo buv. reikšmės.

Lit.: **A. Вишняускайте,** Литовская крестъянская семья в прошлом и настоящем.—„Труды института этнографии", т. 22, М., 1954 [p. 71—74]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 443—445].

DALỸVIS — iš veiksmažodžio kamieno daroma linksniuojama forma, turinti ir veiksmažodžio, ir būdvardžio ypatybių. Liet. kalbotyroje D. terminą pirmasis pradėjo vartoti J. Jablonskis (1911). Liet. kalbos dalyviai, panašiai kaip būdvardžiai, yra derinami su daiktavardžiais arba įvardžiais ir turi atitinkamas giminės, skaičiaus ir linksnio formas, pvz., „t e k a n t i upė", „p r i n o k ę vaisiai". Su veiksmažodžiais D. sieja rūšies ir laiko kategorijos, kurios eina jų klasifikacijos pagrindu. Be to, daugelis dalyvių valdo tuos pačius linksnius, kaip atitinkami veiksmažodžiai, ir gali būti jungiami su prieveiksmiais. D. dažnai išlaiko ir atitinkamiems veiksmažodžiams būdingas veikslo reikšmes. Liet. kalbos D. skirstomi į veikiamuosius ir neveikiamuosius. Veikiamieji dalyviai yra esamojo (pvz., „dirbąs", „dirbantis", „dirbanti", „rašąs", „rašantis", „rašanti"), būtojo kartinio (pvz., „dirbęs", „dirbusi", „rašęs", „rašiusi"), būtojo dažninio (pvz., „dirbdavęs", „dirbdavusi", „rašydavęs", „rašydavusi") ir būsimojo laiko (pvz., „dirbsiąs", „dirbsiantis", „dirbsianti", „rašysiąs", „rašysiantis", „rašysianti"). Neveikiamieji dalyviai yra esamojo (pvz., „dirbamas", „dirbama", „rašomas", „rašoma"), būtojo (pvz., „dirbtas", „dirbta", „rašytas", „rašyta") ir būsimojo laiko (pvz., „dirbsimas", „dirbsima", „rašysimas", „rašysima"). Prie neveikiamųjų priskiriamas ir reikiamybės D. (pvz., „dirbtinas", „dirbtina", „rašytinas", „rašytina"), kuris visai neturi laiko kategorijos ir yra vartojamas kaip tam tikras iš veiksmažodžio padarytas būdvardis. Priklausomai nuo vaidmens sakinyje vienais atvejais labiau išryškėja veiksmažodiniai, kitais — vardažodiniai D. bruožai. Eidami pažyminiais arba kokybinės reikšmės vardinėmis tarinio dalimis, D. nusako iš veiksmo kylančias ypatybes (pvz., „ž y d i n t i s sodas", „veidas buvo į d e g ę s"). Tokie D. kartais visai neturi veiksmažodinių kategorijų ir vartojami kaip būdvardžiai (pvz., „p a s i t u r į s žmogus", „a r i a m a žemė", „d r u m s t a s vanduo"). Tačiau D. gali sakinyje reikšti ir antraeilį veiksmą bei eiti aplinkybėmis (pvz., „Senelis p a i e š k o j ę s surado brastą"). Veikiamųjų D. vardininko formos, eidamos tariniu, gali būti vartojamos kaip tam tikros modalinės reikšmės veiksmažodžiai ir sudaryti netiesioginę nuosaką, arba, J. Jablonskio terminu, dalyvinę kalbą (pvz., „Kartą g y v e n ę trys broliai"). Veiksmažodinę reikšmę su tam tikrais modaliniais atspalviais turi ir bevardės giminės neveikiamųjų D. formos (pvz., „Čia kiškio b ė g t a"). Su asmenuojamomis veiksmažodžio „būti" formomis D. sudaro vad. sudurtinius laikus. Apskritai, liet. kalbos D. pasižymi ypač dideliu vartosenos įvairumu.

DAMBAVÀ — kaimas Radviliškio rj., Pakalniškių apyl., 8 km į r. nuo Šeduvos, prie Šiaulių—Panevėžio plento. 27 gyv. (1959). Ryšių skyrius (nuo 1944), aštuonmetė m-la (1918—57 pradinė, 1957—62 septynmetė).

DAMBRÁUSKAS Adomas [1892 Gružose (Ukmergės rj.) — 1945] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš kumečių, statybininkas. Spalio revoliucijos dalyvis. 1922 Gružų apylinkėje įsteigė ž. ū. darbininkų profs-gą, iki 1926 faš. perversmo buvo jos pirmininkas. Vietos laisvamanių d-jos skyriaus steigėjas ir jo pirmininkas. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Nuo 1940.IX Komunistų partijos narys. Hitlerininkams įsibrovus į Lietuvą, evakavosi į TSRS gilumą. Mokėsi partinių ir tarybinių darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). Pokario metais buvo Siesikų vls. vykdomojo k-to pirmininku. Burž. nacionalistų nužudytas.

DAMBRÁUSKAS Aleksandras [slap. **Adomas Jakštas**; 1860.IX.8 Kuronyse (Kėdainių rj.) — 1938.II.19 Kaune] — klerikalinis visuomenės ir kultūros veikė-

jas, literatas, filosofas. Nebaigęs Peterburgo universiteto gamtos-matematikos f-to, 1881—84 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, pradėjo lit. darbą. 1888 baigė Peterburgo Dvasinę akademiją teologijos magistro laipsniu. Už dalyvavimą liet. nacionaliniame judėjime (klerikaliniame jo sparne) 1889 ištremtas 5 metams į Ustiužną, kur bendravo su V. Pietariu, paskatino jį lit. darbui. Grįžęs iš ištrėmimo, apsigyveno Kaune. 1894 išleido eil. rink. „Dainų skrynelė" (II leid. 1906). 1898—1900 Kauno kunigų seminarijos, 1902—05 — Peterburgo Dvasinės akademijos profesorius. Nuo 1906 gyveno Kaune, redagavo klerikalinės period. spaudos leidinius (žrn. „Draugija", 1906—14 ir 1919—23; „Nedėldienio skaitymas", 1906—07; „Ateitis", 1911—1914 ir 1916—19; „Garnys", 1910—14 ir 1924—29, ir kt.), reiškėsi kaip poetas (eil. rink. „Nakties matymai", 1906; „Rudens aidai", 1911, II leid. 1920; „Lyrika", 1930, ir kt.), feljetonistas (rink. „Šypt-šypt", 2 t., 1931), lit-ros istorikas bei kritikas („Ekspresionizmas dailėje ir poezijoje", 1921; „Mūsų naujoji poezija", 1923; „Mūsų naujoji prozos litera-

tūra", 1924; „Užgesę žiburiai", 1930; „Meno kūrybos problemos", 1931, ir kt.), matematikas („Naujos trigonometriškos sistemos", 1922; „Trys garsiausieji matematikos klausimai", 1924, ir kt.), kalbininkas (esperanto k. vadovėlis, 3 leid., 1890—1908; „Mūsų alfabeto klausimas", 1914, ir kt.), rel. raštijos bei katalikų bažnyčios istorijos tyrinėtojas, klerikalinis filosofas („Ką mokslas gali pasakyti apie pasaulio pabaigą", 1920; „Mokslas ir tikėjimas", 1930; „Pikto problema", 1935, ir kt.), publicistas, religinių raštų autorius ir t. t.

D.— ryškus liet. buržuazijos, jos klerikalinio sparno ideologas. Jis griežtai pasisakė prieš darbo žmonių išsivadavimo judėjimą, taikstėsi prie caro patvaldystės, neigiamai vertino proletariato rev. kovą, liet. kultūros dem. veikėjus, rašytojus ir jų kūrybą. Filos. pažiūromis D. buvo idealistas, scholastinės neotomizmo krypties šalininkas. Didelę įtaką jam turėjo ir rusų filosofas V. Solovjovas, kurio paskaitų klausėsi Peterburge. Pažinimo teorijoje D. laikėsi agnosticizmo, fideizmo, aiškindamas, kad sąvokos esančios ne realaus pasaulio atspindėjimo formos, o abstraktaus, grynojo mąstymo produktai, kad žmogus negalįs ir niekuomet negalėsiąs nieko žinoti apie daiktų esmę ir privaląs tikėti dieviškąja jų kilme. Mėgindamas įrodyti dievišką pasaulio ir jo dėsningumų kilmę, propagavo nemokslišką Visatos „šiluminės mirties" teoriją, skelbė, jog pasaulio baigiamybės idėja neprieštaraujanti mokslui, ir t. t. Moralės ir estetikos srityje t. p. propagavo rel. dogmas. Tiesa, gėris, grožis, pasak jo, esą „amžinojo logoso" (t. y. dievo) atspindys ir išraiška. Visa, kas jam prieštarauja,— nemoralu, neestetiška, nelogiška.

Šia dogmatine metafizine filosofija buvo pagrįsta ir D. lit-ros kritika. Kritikos raštuose jis laikėsi „vien krikščioniškų principų", atvirai siekė pajungti lit-rą bažnyčios, tikybos stiprinimui, padaryti ją klerikalinių idėjų ruporu. D. niekino liet. dem. rašytojų (Jovaro, K. Jasiukaičio, Butkų Juzės ir kt.) kūrybą, neigiamai vertino pažangius liet. lit-ros klasikų J. Biliūno, A. Vienuolio kūrinius, pasisakė prieš modernistus, įžiūrėdamas jų kūryboje pavojų bažnyčios interesams, tendencingai aukštino menkaverčius klerikalinius rašytojus (Margalį, Kaupą, Žibuntą ir kt.). D. lit-ros kritika primityvi, šiurkšti, nepasižymi gilesne kūrinių analize ir lit-ros meninės specifikos suvokimu. Rel. ideologijos, moralizavimo persunkta ir originalioji D. poezija. Reikšmingesnė yra tiktai toji lyrikos dalis (gamtą apdainuoją eil. „Palangos jūra", „Pavasaris", „Paskutinis lapas" ir kt., satyr. poema „Nakties matymai"), kurioje mažiau pasireiškė klerikalinis tendencingumas, primygtinai nebrukami rel. įvaizdžiai.

Lit.: **K. Korsakas,** Kritikas — kuris nesvyravo.— Straipsniai apie literatūrą, K., 1932; **B. Sruoga,** Adomas Jakštas — literatūros kritikas.— Raštai, t. 6, V., 1957; **B. Sruoga,** Akrobatika poezijoj.— Ten pat; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963.

DAMBRÁUSKAS Jonas [g. 1892.V.23 Pamusėje (Širvintų rj.)] — kompozitorius, choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1962). 1917 baigė Varšuvos Konservatorijos vargonų klasę. 1922—46 Kauno operos teatro artistas, chormeisteris. 1946—50 Kauno un-to studentų choro dirigentas. Suredagavo ir iš naujo suinstrumentavo M. Petrausko operą „Eglė žalčių karalienė" (past. 1939), parašė kantatą „Pergalės vardas" (1952, V. Reimerio žodžiai), choro ir solo dainų, muzikos dramos spektakliams.

Leid.: Uliojo bitelė (Gaidos chorams), V., 1962.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

DAMBRÁUSKAS Vladas [1905.IX.17 Balbieriškyje — 1959.X.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1917—27 dirbo padieniu darbininku Balbieriškyje. Nuo 1927 tarnavo šoferiu pas privačius autobusų savininkus Žiežmarių, Jiezno, Alytaus, Zarasų ruožuose. Susikūrus šoferių ir autodarbininkų profs-gai (1931), ne kartą buvo jos v-bos narys. 1933 užmezgė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą, rinko lėšas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1934 už šoferių streiko organizavimą ir dalyvavimą jame atleistas iš darbo ir nubaustas kalėti. 1940—41 užmiesčio autobusų ruožų bazės garažo valdytojas (Kaune). D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1945—56 dirbo partinį ir administracinį darbą Veiveriuose, Kaune.

DAMBRAVÀ, Dumblinė,— kaimas Prienų rj., Išlaužo apyl., 9 km į š. v. nuo Prienų, 4,5 km į v. nuo Kauno—Prienų plento. 135 gyv. (1959). Pro kaimą teka Šventupė (Jiesios deš. intakas). Į p. v. nuo D. prasideda Kleboniškio miškas. Yra melioracinės statybos valdyba, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas, biblioteka.

DAMBRAVINÕS MĨŠKAS — miškas Kapsuko rj., 2,5 km į š. v. nuo Kazlų Rūdos, tarp Jūrės, Kazlų, Klampupių, Dambravinos ir Gulioniškės kaimų. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Bagotosios girininkijai. Plotas 2107 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

DAMELIAĨ — kaimas Joniškio rj., 10 km į p. nuo Žagarės; apylinkės centras. 121 gyv. (1959). Per D. teka Vilkija (Švėtės intakas), eina Žagarės—Juodeikių kelias. Pieninė.

DÃMELIS (Damehl) Jonas Kristoforas [1780 Mintaujoje — 1840.VIII.30 Peterburge] — dailininkas. Gimė Saksonijos kariuomenės pulkininko šeimoje. Mokėsi Mintaujoje, vėliau Vilniaus un-to piešimo ir tapybos katedroje, vadovaujamas dail. P. Smuglevičiaus, J. Rustemo. 1809 baigė Vilniaus un-tą meno magistro laipsniu. 1809—20 šio un-to piešimo ir tapybos katedros adjunktas. Tapė mokslininkų (prof. S. Jundzilo, prof. J. Franko, prof. J. Rustemo) ir kt. portretus; stebėdamas Napoleono armijos bėgimą per Vilnių 1812, ta tema sukūrė kompoziciją („Grįžtanti Napoleono armija Vilniaus rotušės aikštėje", Varšuvos Nac. muziejus), akvarelių (TSRS istorinis muziejus Maskvoje), piešinių, kurių likimas nežinomas. Iš kitų D. istorinės tematikos kūrinių pa-

Jonas Kristoforas Damelis. „Grįžtanti Napoleono armija Vilniaus rotušės aikštėje"

žymėtini „Kryžiuočių magistro Ulricho fon Jungingeno mirtis ties Žalgiriu", „Tvardovskis rodo Žygimantui Augustui Barboros Radvilaitės šešėlį", „Aleksandras I pasirašo Vilniuje 1812 amnestiją", „Pavlas I paleidžia iš kalėjimo Tadą Kosciušką". Įsipynęs į kriminalinę bylą ir 1820 ištremtas į Tobolską, D. keliavo po Sibiro miestus, rašė kelionių dienoraštį, piešė buities scenas, tipus, tapė portretus, peizažus ir kt. 1822 amnestuotas grįžo į Vilnių, 1824 persikėlė į Minską, 1836 — į Peterburgą. Mirė, nebaigęs didelės istorinės kompozicijos „Sumuštas Napoleonas pereina Berezinos upę". Palaidotas Minske. Iš D. kūrybinio palikimo, kurio dalis saugojama Vilniaus Paveikslų galerijoje ir Kauno Čiurlionio dailės muziejuje, vertingiausi yra portretai ir ypač istorinės tematikos paveikslai, pasižymintys kompozicijos originalumu, išraiškos priemonių saikingumu, išbaigtumu.

Lit.: J. Jurginis, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960.

DAMIDĀVIČIUS Matas [g. 1931.III.7 Gižuose (Vilkaviškio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1963). 1955 baigė Vilniaus un-tą ir ten pat dirba pedagoginį darbą. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1964 mokslinio komunizmo pagrindų katedros vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie darbo jėgos socialistinės reprodukcijos ekonominę esmę ir kt.

DAMIJONĀITIS Juozas [1871.VIII.15 Beržiniškėse (Kapsuko rj.) — 1926.XII.6 Kaune] — pedagogas, vadovėlių autorius. 1890 baigė Veiverių mkt. seminariją. 1890—1914 mokytojavo Lenkijos pr. m-lose, bendradarbiavo lietuvių spaudoje: „Ūkininke" (1893 ir 1895 „Vilniaus žiniose" (1905—06). I pasaul. karo metu evakavosi į Rusiją, Voroneže dirbo Lietuvių d-joje nukentėjusiems dėl karo šelpti, evakuotoje Vilkaviškio berniukų g-joje dėstė liet. kalbą, organizavo liet. mokytojų vasaros kursus. 1918 grįžęs į Lietuvą, gyveno Kaune, dirbo pr. m-los mokytoju, o nuo 1919 — Kauno pr. m-lų inspektoriumi. Parašė vadovėlių pr. m-loms.

Ršt.: ABC (Rašymo ir skaitymo pradžiamokslis), Varšuva, 1906; Trumpa lietuvių kalbos gramatika, V., 1909; Aritmetikos vadovėlis, 2 d., Varšuva, 1909—10; Aritmetikos uždavinynas, 3 d., Marijampolė, 1922—23; Vaikų darželis, [Skaitiniai pr. m-los II sk.], Marijampolė, 1922.

DAMIJONĀITIS Motiejus [1873 Pilviškių apylinkėje (Vilkaviškio rj.) — 1925.VII.31 Čikagoje] — JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1896 emigravo į JAV. Nuo 1897 bendradarbiavo period. spaudoje („Lietuvoje", „Darbininkų viltyje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt.). Suorganizavo b-vę satyr. laikraščiui „Dagis" leisti (1909—11). Vadovavo teatro mėgėjų d-joms. 1910—12 Susivienijimo lietuvių Amerikoje prezidentas, 1912—16 Tėvynės mylėtojų draugystės knygininkas, įv. laikraščių administratorius.

DAMIJONĀITIS Vincas [1907 Žvirbliškėje (Šakių rj.) — 1944] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių, ž. ū. darbininkas. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1934—38 LKP Barzdų parajonio k-to sekretorius. 1938—40 LKP Šakių aps. k-to instruktorius. Už rev. veiklą buvo ne kartą kalinamas. 1940—41 dirbo LKP Šakių aps. k-te. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

DÃNĖ, Danija, Dangė, — upė Kretingos ir Klaipėdos rj., nuo versmių iki Bajorų kaimo vad. **Akmena**. Ilgis 65 km, baseino plotas 595 km². Prasideda pelkėtame miške prie Mažųjų Žalinių, 6 km į p. v. nuo Salantų. Teka į p. pro Kretingą. Įteka į Kuršių marias Klaipėdoje. Intakai: dešinieji — Šlaveita, Juodupis, Tenžė, Dūmešis; kairieji — Varupis, Vinkšnupis, Vaineikupis, Šukupis, Skroblupis, Pilsupis, Žemupis, Dupultis, Jaurykla, Degalas, Babrūnė, Bonė, Eketė, Ringelis. Vaga nuo versmių iki Akmenalės kaimo sureguliuota; vasarą išdžiūsta. Vidurupyje, kur upė teka eroziniu slėniu, gausu riedulingų rėvų. Žemiau Kretingos teka plačiu senslėniu. Vagos vid. plotis 7—10 m, žemupyje iki 40 m. Gylis iki Eketės žiočių 0,2—2 m, žemiau 3—5 m, Klaipėdoje 5—7 m. Vid. nuolydis 88 cm/km, žemupyje (15 km iki žiočių) nuolydis 7 cm/km. Slėnio vid. plotis 400—500 m, šlaitų aukštis 5—10 m. Srovės greitis 0,1—0,2 m/s, žemupyje dar mažesnis. Debitas žiotyse: maks. 90, vid. 6,9, min. 0,7 m³/s. Pavasario potvynių aukštis vidurupyje siekia 3 m, ties Klaipėda sumažėja iki 1,7 m. Žemupys (11 km) tinka laivybai. Prie D. yra 2 vandens malūnai (Kretingoje ir Penkininkuose).

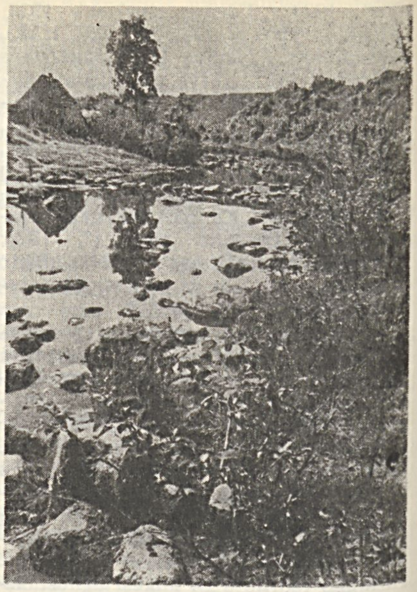

Danė (Akmena) netoli Kretingos

Ties Kretinga ir Klaipėda D. kerta geležinkelis ir plentas. Prie D. veikia vandens matavimo postai Tūbausiuose (nuo 1948) ir Kretingoje (nuo 1945).

DANEĨKIAI — kaimas Zarasų rj., 21 km į p. v. nuo Zarasų, 1 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento, tarp Uolio ir Zazubro ežerų; Baibių apylinkės centras. 111 gyv. (1959). Biblioteka (nuo 1951).

DANYLÀ Pranas [1898.XII.3 Milagainiuose (Jonavos rj.) — 1961.VIII.23 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 8 metų amžiaus dirbo pas buožes. 1919 savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją. 1919.V.3 mūšyje prie Luknės dvaro (Ukmergės rj.) pateko į liet. burž. nacionalistų nelaisvę. Kauno ir Kazlų Rūdos belaisvių stovyklose išbuvo 14 mėn. Išleistas dirbo pas buožes, prie kelių remonto, statybose. Nuo 1936 rinko aukas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, platino

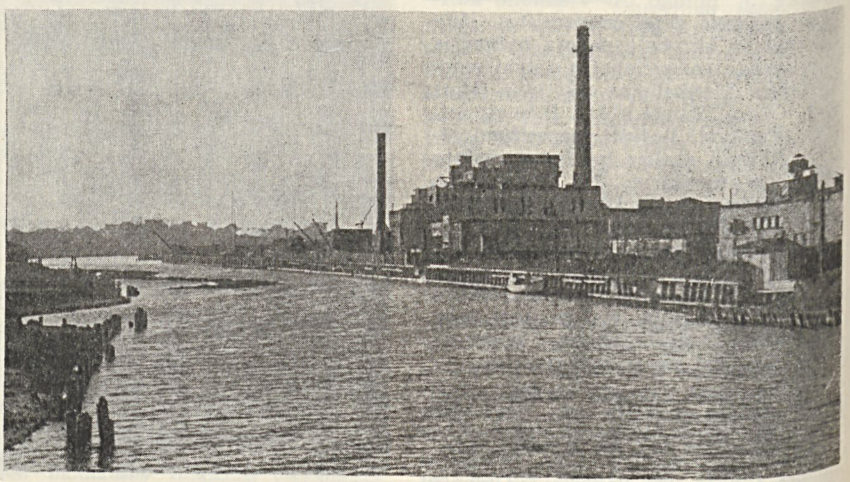

Danė Klaipėdoje

antifaš. atsišaukimus. Hitlerinės okupacijos metais palaikė ryšius su Kaune veikusia diversine partizanų grupe. 1944—55 dirbo ūkinį ir administracinį darbą. Nuo 1953 TSKP narys.

DANILĀVIČIUS Ignas [1787.VII.30 Hrinevičiuose (Lenkija) — 1843.VII.12 Frivaldove (Čekija)] — teisininkas. 1810 įstojo į Vilniaus un-tą. 1812 gavo magistro laipsnį. 1814 Vilniaus un-te pradėjo dėstyti valst. teisę, Lietuvos civilinę teisę ir procesą. 1818 išvyko į Maskvą ir Peterburgą, kur rinko medžiagą Lietuvos teisės istorijai. Nuo 1819 Vilniaus un-to teisės f-to adjunktas. Vykdė ist. tyrinėjimus drauge su prof. J. Leleveliu, kuris, kritiškai pažiūrėjęs į feodalinę-monarchistinę istoriografiją, bandė atkurti liaudies masių istoriją. 1823 D. drauge su Leleveliu iš Vilniaus un-to atleistas. 1825 pradėjo dirbti Charkovo un-te, gavo daktaro laipsnį ir buvo etikos-politikos f-to dekanu. Charkove tyrė Ukrainos teisės ryšius su Lietuvos Statutu. 1830 pakviestas į Petrogradą Lietuvos įstatymų sąvadui paruošti. 1835 persikėlė į Kijevo un-tą ir buvo paskirtas teisės f-to dekanu. 1839 persikėlė į Maskvos un-tą. Dėstė administracinę teisę ir vakarų gubernijų vietos įstatymus, o nuo 1841 — adm. ir civ. teisę. 1842 vėl persikėlė į Kijevą, o iš ten išvyko gydytis į Frivaldovo sanatoriją, kur ir mirė. D. buvo gerai ištyręs senovės Lietuvos teisės šaltinius, ypač Lietuvos Statutus. Jo skaitomas pagr. kursas buvo Lenkijos bei Lietuvos civ. ir baudž. teisė. Lietuvos teisės atsiradimą D. aiškino luomų kova, sakė, kad Statutai atsiradę ne organiškai, ramiu keliu, o yra socialinės kovos padaras. Svarbiausi D. darbai (iš viso jų žinoma 24) susiję su Lietuvos Statutų tyrinėjimu, istorinių aktų ir kronikų rinkimu bei skelbimu, Lietuvos įstatymų sąvado rengimu rusų kalba.

DANILĒVIČIUS Edvardas [g. 1927.IX.1 Šimiškiuose (Kupiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1944—47 Tarybinės Armijos karys. 1953 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. 1953—60 dirbo ped. darbą Gruzdžių ž. ū. technikume ir Šiaulių agrozootechnikume. Nuo 1960 Lietuvos Veterinarijos in-to helmintologijos skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie echinokokozę ir kt.

DANILĒVIČIUS Justinas [g. 1924.IX.17 Dumčiuose (Vilkaviškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1956). 1952 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. Nuo 1956 Lietuvos Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1960 moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių avininkystės klausimais.

DANILĒVIČIUS Viktoras [g. 1924.III.6 Ukmergėje] — agronomas dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1950 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją ir nuo to laiko dirba joje ped. darbą. 1954—63 agronomijos f-to dekanas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1962 docentas. Nuo 1963 prorektorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie Kauno rj. dirvožemių agrochemines ir kitas savybes, augalų maisto elementų dinamiką dirvožemiuose, apie mikroelementus ir jų įtaką ž. ū. augalų derliui.

DANILEVIČIŪTĖ Emilija [**Dapšienė**; g 1922.III.26 Skuode] — aktorė. Nuo 1943 Šiaulių dramos teatro aktorė. 1951 baigė Vilniaus dramos teatro studiją. Nuo 1960 TSKP narė.

Vaidmenys: Frozina, Elmira (Moljero „Šykštuolis", „Tartiufas"), Mašenka (A. Afinogenovo „Mašenka"), Kača (I. Šoko „Velnių malūnas"), Marija (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis") ir kt.

DANILIĀUSKAS Juozas [1917.X.10 Didvyžiuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1933 LKJS narys. Už rev. veiklą 1935 nuteistas 4 metus kalėti. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Vilkaviškio aps. k-to darbuotojas. Hitlerininkų nužudytas.

DANILIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Rusakalnio apyl., 10 km į p. nuo Vievio, 3 km į š. v. nuo Akmenos ežero v. galo. 60 gyv. (1959). Pietuose yra Sasonės ež., jo pakrantėje stūkso aukštas stačiašlaitis piliakalnis (aikštelė 1500 m^2). Piliakalnio papėdėje randama I t-mečio grublėtosios keramikos.

DANȲS Jurgis [g. 1921.IV.5 Trumpiškiuose (Rokiškio rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų daktaras (1962). 1947 baigė Kauno un-tą ir pradėjo dirbti ped. darbą un-to (vėliau Med. in-to) fakultetinės terapijos katedroje, nuo 1958 docentas. 1962 visuomeniniais pagrindais suorganizavo priešreumatinį dispanserį prie Kauno resp. klinikinės ligoninės. Paskelbė daugiau kaip 30 moksl. straipsnių apie organizmo reaktyvumą, sergant įvairiomis vidaus ligomis, ypač reumatu.

DANISĒVIČIUS Mykolas [1916.XI.2 Marijampolėje — 1946.IV ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų, darbininkas Kaune. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—1941 adm. darbuotojas Marijampolėje. 1941 mokėsi Aukštojoje Vidaus reikalų liaudies komisariato m-loje Maskvoje, vėliau dirbo adm. darbą. 1944—46 adm. darbuotojas Marijampolėje. Burž. nacionalistų nužudytas.

DANISĒVIČIUS Petras Vladas [g. 1921.II.22 Užubaliuose (Alytaus rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1954). 1949 baigė Visasąjunginį neakivaizdinį teisės in-tą. 1953—55 Lietuvos TSR MA Istorijos ir teisės in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1955 dėsto Vilniaus un-to teisės f-te, nuo 1961 baudž. teisės ir proceso katedros vedėjas, nuo 1963 docentas. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų daiktinių įrodymų, pėdsakų kriminalistikoje ir kt. klausimais.

DĀNKERSAS (Dankerse, Dankörsig) Petras [1583—1661.X.9 Rūdninkuose] — olandų dailininkas ir architektas, dirbęs Lietuvoje. Buvo Žygimanto III, Vladislovo IV ir Jono Kazimiero rūmų dailininku ir architektu. Gyvendamas Vilniuje, perstatė katedroje Valavičių koplyčią, 1622—47 sukūrė freskas Ignoto bažnyčiai, kelias freskas Mykolo bažnyčiai ir katedrai (prieš 1636), nemaža bareljefų Verkių rūmams. Išgarsėjo kaip portretistas (Vladislovo IV, Jono Kazimiero, karalienės Marijos Gonzagos, didikų, paties D. tėvų ir kt. portretai).

DĀNTA Stanislovas [g. 1917.VI.8 Minšaičiuose (Joniškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962). 1947 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1952—57 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to (Vilniuje, nuo 1956 Baisogaloje) moksl. bendradarbis. 1957—60 to paties in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to (Baisogaloje) avininkystės ir kailinių žvėrių sk. vedėjas. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių avininkystės klausimais.

Ršt.: Avių produktyvumo didinimas, V., 1952.

DANTÍENĖ Janina [g. 1923.V.6 Gražaičiuose (Joniškio rj.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1963). 1948 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1948—1952 Lietuvos TSR MA Žemės ūkio in-to laborantė. 1952—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to (Vilniuje, nuo 1956 Baisogaloje), nuo 1960 Gyvulininkystės in-to (Baisogaloje) moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių bei galvijų laikymą ir šėrimą vasarą.

DĀNŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Iš danų lit-ros į liet. kalbą anksčiausia pradėta versti garsiojo pasakų rašytojo H. Anderseno (1805—75) kūryba. Pirmasis žinomas jo kūrybos vertimas į liet. kalbą — J. Miliausko-Miglovaros versta ir jo raštų rinkinyje (išl. 1884 Tilžėje) išspausdinta pasaka „Motina". A. Kriščiukaitis-Aišbė 1893 paskelbė Anderseno pasakos sekimą „Negirdėtas daiktas". Pirmąjį šio danų rašytojo pasakų vertimų rinkinį parengė ir 1885 Tilžėje išleido P. Vileišis (II leid. 1905). Anderseno pasakas dar vertė ir 1904 Peterburge jų rinkinį išleido S. Baltramaitis. 1918 Voroneže išleistas mokinių verstas ir J. Balčikonio redaguotas rinkinys „Rinktinės Anderseno pasakos", kurio papildytas ir pataisytas leidimas išspausdintas 1923 Kaune. Ikitaryb. metais Anderseno kūrinių dar išvertė M. Šalčius (1922) ir S. Češūnas („Rinktinės Anderseno pasakos", 1938). Gana populiarus Lietuvoje buvo danų rašytojas K. Evaldas

(1856—1908), rašęs daugiausia pasakas iš gyvulių gyvenimo ir jose lietęs socialinius klausimus. Jo pasakų vertimų visų pirma ėmė rodytis liet. socialdemokratų spaudoje. „Darbininkų balse" išspausdinta pasaka „Dievas ir karalius" (1903, vertė S. Matulaitis), „Visuomenėje"—„Atviras laiškas į valkatą" (1910, v. V. Didžiulytė). Esmaitis (S. Matjošaitis) išvertė K. Evaldo „Dvikojį" (išl. 1919 Voroneže). Atskiromis knygomis išleisti keli Evaldo pasakų rinkiniai: 1921—„Keturi draugai. Piktžolės. Alyvų krūmas" (v. J. Žiugžda), 1923 — du „Gamtos pasakų" leidimai („Kultūros" b-vės, v. A. Murkienė; „Dirvos" b-vės, v. J. Žiugžda). K. Puida išvertė ir 1927 išleido H. Bango (1857—1912) apsakymus „Keturi velniai". Be vertimų, buvo kartkartėmis rašoma ir apie žymesnius danų rašytojus. J. Savickis rašė apie A. Benediktseną („Skaitymai", 1920, kn. 1); K. Korsakas apie danų kritiką G. Brandesą („Kultūra", 1927, Nr. 3); tame pat žurnale J. Būtėnas straipsnyje „Naujoji danų literatūra" apžvelgė žymesniųjų XIX a. pab. ir XX a. pr. danų rašytojų kūrybą („Kultūra", 1933, Nr. 12).

Taryb. santvarkos metais į liet. kalbą išversta K. Rasmuseno (1879—1933) kelionių kn. „Didysis rogių kelias" (1941, v. A. Venclova), išėjo du Anderseno pasakų rinkiniai (1951, v. G. Vengrienė; 1957, v. J. Balčikonis). Išversti į liet. kalbą žymaus proletarinio danų rašytojo M. Anderseno-Neksės (1869—1954) romanai: „Mortenas Raudonasis" (1950, v. V. Mozūriūnas), „Ditė — žmogaus kūdikis" (1957, v. T. Stonis), „Pelia užkariautojas" (1960, v. V. Oškinis). Išleisti danų rašytojų kūriniai jaunimui: P. Freicheno (1888—1957) apys. „Melvilio įlankos medžiotojai" (1963, v. P. Juodelis) ir H. Vulfo „Saulės klajūnas" (1962, v. J. Grigienė). A. Venclova rašė apie Anderseną-Neksę (kn. „Laikas ir rašytojai", 1958), apie H. Šerfigą (kn. „Šiaurės sidabras", 1962).

DĀPAI — ežeras Trakų rj., 5 km į p. nuo Semeliškių. Plotas 13 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 725 m, didž. plotis 420 m. Krantai aukšti. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 26,4 kg/ha (daugiausia kuojų).

DAPKŪNIŠKIAI — kaimas Molėtų rj., Balninkų apyl., 6 km į š. nuo Balninkų; kolūkio centras. 109 gyv. (1959). Į p. v. nuo D. yra Baldono ež. Per kaimą eina kelias iš Balninkų į Kauno—Zarasų plentą (prie Kurklių). Ryšių skyrius, med. punktas (nuo 1957), aštuonmetės m-los I—IV klasės (kitos — Libartavoje), biblioteka (nuo 1957). 1949—61 buvo septynmetė m-la.

DĀPKUS Liudas [g. 1898.I.25 Ylakaičiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1910 tarnavo pas buožes. Pirmojo pasaul. karo metais priklausė pažangaus jaunimo rateliams. 1920—35 LKP narys. 1922—24 Liudo Lukošiaus pavarde mokėsi Maskvoje Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, kurio dėl ligos nebaigęs, grįžo į Lietuvą. 1924 pab. LKP Mažeikių parajonio k-to, 1925—26 LKP Šiaulių rj. k-to narys. Kaip Lietuvos valstiečių delegatas, su sprendžiamuoju balsu 1925.IV dalyvavo Valstiečių Internacionalo tarptautinės valstiečių tarybos II plenume. 1926, renkant III seimą, LKP remiamu darbininkų ir valstiečių sąrašu iškeltas kandidatu į seimo atstovus, bet neišrinktas. Už rev. veiklą 1927 suimtas ir nuteistas 5 metus kalėti. Vyriausiasis tribunolas ir 1928 amnestija tą bausmę sumažino. Buvo kalinamas Šiaulių, Kauno kalėjimuose. Paleistas 1930 iš kalėjimo, dirbo Ylakiuose kooperatyvo vedėju, dalyvavo rev. veikloje. Už tai 1933 ir 1934 buvo adm. tvarka baustas kalėti ir tremiamas į Plungę. Vėliau dirbo Ylakių kooperatyve, „Lietūkio" tarnautoju Skuode. 1940—41 Kretingos aps. vykd. k-to pirmininkas. D. Tėvynės karo pr. dirbo Kirovo sr. paruošų įstaigose, 1942—45 kolūkio pirmininkas Malmižo rj. Nuo 1943 TSKP narys. 1945 Vilniaus aps. vykd. k-to pirmininkas. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1946—50 Utenos aps. vykd. k-to pirmininkas, 1950—56 kolūkio pirmininkas Mažeikių rj. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas ir AT Prezidiumo narys. Pensininkas.

DAPŠIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Juodeikių apyl., 7 km į p. v. nuo Leckavos, Varduvos kair. krante. 174 gyv. (1959). Per D. eina Mažeikių—Liepojos glžk., teka Varduvos intakai Gūžė ir Dubulis. Pr. m-la (nuo 1950). Prie Varduvos, Gūžės ir Dubulio santakos yra Alkos kalnas, žemu pylimu atskirtas nuo laukų. Šalia Alkos kalno Varduvoje yra Alkos brasta, o į p. r. nuo jo — plokščias akmuo su šešiais 40 cm skersmens apskritimais. Manoma, kad tai saulės simboliai. 1902 kaime gimė dailininkas Č. Kontrimas. 1929.V.1 streikavo ž. ū. darbininkai.

DAPŠĨENĖ Ona [1882.II.25 Žiorkiuose (Panevėžio rj.) — 1951.V.13 Brukline (Niujorkas)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. 1911 emigravo į JAV. Priklausė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, Lietuvių darbininkų susivienijimui, Lietuvių meno s-gai, „Aido" chorui. 10 metų buvo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos centro iždininkė. II pasaul. karo metu buvo Pagalbos Lietuvai k-to sekretorė. Bendradarbiavo „Laisvėje" ir „Vilnyje".

DAPŠIÓNYS — kaimas Radviliškio rj., Sidabravos apyl., 14 km į r. nuo Šeduvos, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 75 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Kurys (Šuojos aukštupys). Pr. m-la (nuo 1939).

DAPŠỸS Eduardas [1917.VII.13 Augzeliuose (Skuodo rj.) — 1943.VII.18 Petrovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vid. valstiečių. Į Komunistų partiją priimtas 1936 Ylakiuose. Vežė iš Kauno ir platino kom. spaudą. Jo namuose vykdavo nelegalūs part. susirinkimai. 1938—39 LKP Mažeikių aps. k-to narys. 1939—40 buvo kariuomenėje. 1940—41 politvadovas Lietuvos Liaudies kariuomenėje, vėliau Raudonojoje Armijoje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

DAPŠÝTĖ Jadvyga [**Znotinienė, Urkauskienė**; g. 1916.VI.24 Augzeliuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš vid. valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. Pogr. veikloje dalyvavo Ylakių valsčiuje (platino kom. spaudą, piešė plakatus, bendradarbiavo kom. spaudoje Nijolės pseudonimu). 1939 išrinkta LKP Mažeikių aps. k-to nare. Už rev. veiklą keletą kartų suimta. 1940.III adm. tvarka nubausta (kalėjo Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjime). 1940—41 Židikų vls. vykdomojo k-to sekretorė. Nuo 1940.XI Židikų part. kuopelės sekretorė. 1942.VIII—1944.II Lietuvių liaudies ansamblio choristė Pereslavlyje. 1945—49 dirbo part. ir adm. darbą Vilniuje. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1951 adm. darbuotoja Vilniuje.

DARĀKTORIUS [iš *direktorius*] — XIX a. pab. ir XX a. pr. valstiečių samdomas kaimo mokytojas. Po 1863 sukilimo caro valdžiai uždraudus liet. kalbą m-lose, valstiečiai organizavo slaptas m-las, samdydami mokytojus — daraktorius. D. su mokiniais kilnodavosi iš vienos trobos į kitą (paprastai kas savaitė), gyveno ir maitinosi pas valstietį, kurio troboje rinkosi vaikai. D. būdavo daugiausia be ped. išsilavinimo. Vaikus mokydavo skaityti liet. kalba. Labiau prasilavinusieji pamokydavo rašyti, skaičiuoti, pateikdavo Lietuvos istorijos žinių, mokė skaityti rusų kalba. Nuo 1871 carinė administracija D. ir mokinių tėvus už slaptas m-las baudė ligi 300 rb arba ligi 3 mėn. arešto. Po 1905—07 revoliucijos bausmės panaikintos. Vietose, kur buvo toli pr. m-los, valstiečiai samdėsi D. ligi 1919.

DARBÀ — upė Kretingos rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 119 km^2. Prasideda Darbalių apylinkėse, 9 km į š. r. nuo Darbėnų. Nuo Darbėnų teka į v., o įtekėjus Žibai, staigiai pasuka į š. Įteka į Šventąją 7 km nuo jos žiočių, prie Palangos—Liepojos plento. Intakai: Dubupis, Žiba (abu kair.). Vid. nuolydis 166 cm/km. Vid. debitas žemiau Dubupio 0,35 m^3/s, žemiau Žibos 1,31 m^3/s, žiotyse 1,36 m^3/s. Upę kerta Kretingos—Skuodo geležinkelis. Darbėnuose prie D. yra vandens malūnas.

„DARBAĨ IR̃ DIẼNOS" — Kauno universiteto (nuo 1940 Vilniaus universiteto) humanitarinių mokslų fakulteto tęstinis leidinys, skirtas literatūros ir tautosakos moksliniams tyrinėjimams skelbti. Pradėjo eiti Kaune 1930. Ligi 1940 pasirodė 9 knygos. Redagavo prof. V. Krėvė-Mickevičius. Daugiausia spaus-

dino un-to dėstytojų mokslines studijas, disertacijas, diplominius darbus. Paskelbė studijas: V. Mykolaičio „Vydūno dramaturgija", B. Sruogos „P. Vaičiūno dramaturgija", E. Radzikausko „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida", K. Korsako „Latvių liaudies dainos", J. Baldžiaus „Vogtinės vestuvės", J. Žiugždos „Žemaitės kūryba", A. Poškos „Dr. J. Basanavičius Bulgarijoje" ir kt. Darbai apie A. Puškiną, J. Getę, O. Balzaką, S. Vispianskį, M. Sarbievijų ir kt. tautų rašytojus paskelbti rusų, vokiečių, prancūzų, lenkų, lotynų kalbomis. Leidinyje vyravo objektyvistinė kryptis.

„DARBAS"— 1. Buržuazinis liberalinis laikraštis, ėjęs 1919—20 Kaune dukart per savaitę. Leido Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partija.

2. Pažangus JAV lietuvių darbininkų dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1919—1926 Brukline (Niujorkas). Leido Amerikos suvienytoji rūbų siuvimo darbininkų profs-ga. Redagavo L. Prūseika, A. Bimba.

3. Pažangios literatūros almanachas, išleistas 1932 Kaune. Redagavo K. Boruta. Bendradarbiavo J. Baltušis, K. Jakubėnas, V. Montvila, A. Venclova ir kt. Išėjo 1 knyga. Antrąją „D." knygą uždraudė faš. cenzūra.

4. Brazilijos Komunistų partijos lietuvių frakcijos pogrindinis laikraštis, ėjęs 1934 San Paule. Redagavo A. Kynas. Išėjo 3 nr.

5. Pažangus Urugvajaus lietuvių laikraštis, einąs nuo 1935 Montevideo mieste. Pradžioje buvo leidžiamas dukart per mėnesį. 1936 visai nėjo. 1937 atgaivintas. 1942 pradėtas leisti savaitraščiu. Redaktoriai: A. Lukinskas, A. Vaivutskas, A. Zokas, A. Varža. Laikraštis kovoja už demokratiją, prieš fašizmą, informuoja apie Tarybų Lietuvos gyvenimą.

6. Buržuazinis nacionalistinis laikraštis, ėjęs 1936—40 Kaune. Leido Darbo rūmai. Laikraštis propagavo faš. valdžios politiką darbininkų ir tarnautojų atžvilgiu.

7. Tarybinis Pasvalio rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.25 3 kartus per savaitę.

„DARBAS IR DUONA"— komunistinis pogrindinis leidinys, išėjęs 1929.I. Išleido LKP Šiaulių rj. k-tas. Išspausdintas hektografu. Rašė apie Šiaulių miesto ir apskrities dvarų bei kaimų darbininkų gyvenimą, jų kovą.

DARBĖNAI — miestelis Kretingos rj., 16 km į š. nuo Kretingos, 11 km į v. nuo Baltijos jūros; apylinkės ir kolūkio centras. 1070 gyv. (1959). Miestelis įsikūręs kryžkelėje, 1 km į r. nuo Kretingos—Skuodo glžk., prie kurio yra Darbėnų glžk. st.; iš D. eina keliai į Skuodą, Kretingą, Palangą, Salantus, Kartenos glžk. st., Laukžemę. Iš r., p. ir v. miestelį supa miškai. Per D. teka Šventosios intakas Darba; į v. nuo miestelio ji užtvenkta, įrengtas vandens malūnas. Yra Kretingos sviesto g-los cechas, ryšių skyrius, girininkija. Prie geležinkelio stoties 1962 įkurta Darbėnų teritorinė skaldos gamybos bazė. 1,5 km nuo D. yra eksploatuojamas 30 ha durpynas. Miestelyje veikia 25 lovų ligoninė (nuo 1951), vid. m-la (iki 1944 pradinė, iki 1950 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1945).

D. kaimas minimas 1591. Miestelis pradėjo augti nuo XVII a. pradžios. 1701 Augustas II davė privilegiją rengti savaitinius turgus ir metinius prekymečius. XIX a. miestelis ir dvaras priklausė grafams Tiškevičiams. Veikė parapinė m-la (1805 joje mokėsi 20 mokinių, 1828 — 52 mokiniai; valdinė pr. m-la įst. 1865), vyko 5 metiniai prekymečiai. Po 1861 žemės reformos Tiškevičius 15 D. dvaro valstiečių šeimų paskelbė „laisvaisiais žmonėmis" ir bandė atimti iš jų žemę. Valstiečiai atkakliai pasipriešino. XIX amžiuje D. buvo valsčiaus centras (1897 — 2059 gyv.). 1918.XII Darbėnuose susikūrė rev. k-tas, kuris apie mėnesį kontroliavo miestelį ir apylinkę. 1923 miestelyje buvo 705 gyv., D. kaime 280, dvare 33 gyventojai. 1941.VI—X vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai miestelyje ir jo apylinkėse (Babtakalnio, Jazdų miškuose, Alko kalne ir prie jo) nužudė apie 1000 iš Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklos atvarytų kalinių ir vietinių žmonių, jų tarpe daugiau kaip 500 moterų ir vaikų. Okupacijos metais D. apylinkėse veikė taryb. partizanų būrys „Pirmyn", sprogdinęs fašistų ešelonus.

„DARBYMETIS" — teosofinės krypties žurnalas, ėjęs 1921—25 Tilžėje. Leido ir redagavo Vydūnas. Pasirodė 9 nr., prirašyti daugiausia paties redaktoriaus.

„DARBININKAS"— 1. Buržuazinis savaitinis laikraštis, ėjęs 1896—98 Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija). Iš pradžių (1896) buvo leidžiamas „Pensilvanijos darbininko" pavadinimu.

2. Mėnesinis darbininkų žurnalas, ėjęs 1905.VII—1906.IV Tilžėje. Red. V. Kapsukas. Išėjo 9 nr. Pirmasis numeris pavadintas „Draugo" org-jos organu. „Draugo" org-jai susijungus su Lietuvos Socialdemokratų partija, buvo šios partijos žurnalas. Informavo apie darbininkų streikus, ragino kovoti su carizmu. Tiražas buvo iki 5000 egz.

3. Klerikalinis laikraštis, ėjęs nuo 1915 Bostone (JAV). 1951 perkeltas į Brukliną (Niujorko priemiestis). Eina dukart per savaitę.

4. Klerikalinis savaitinis laikraštis, ėjęs 1919—40 Kaune. Leido reakcinė Lietuvos Darbo federacija, o nuo 1934 Lietuvos Krikščionių darbininkų s-ga.

„DARBININKAS KOMUNISTAS"— komunistinis leidinys, išėjęs 1918.XI Voronеže. Išleido Lietuvos ir Baltarusijos KP CK. Išėjo 1 nr. (išleidimo vieta nurodyta Vilnius, siekiant suklaidinti vok. okupantų organus). Rašė apie Komunistų partijos rev. uždavinius, pasirengimą socialistinei revoliucijai, ragino kovoti prieš vok. okupantus, už proletariato ir kaimo varguomenės valdžią, už socialistinės santvarkos sukūrimą, už darbininkų kontrolės f-kuose įvedimą, 8 val. darbo dieną ir kt. Redagavo V. Kapsukas, J. Bartkus. Bendradarbiavo P. Eidukevičius, Z. Angarietis ir kt.

„DARBININKĖ"— 1. Komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1923.III.8 Kaune ryšium su Tarptautine moterų darbininkių diena.

2. Pažangus JAV lietuvių mėnesinis žurnalas, ėjęs 1932—34 Brukline (Niujorkas). Leido Lietuvių darbininkių susivienijimas Amerikoje. Išėjo 17 nr.

„DARBININKĖS BALSAS"— komunistinis slapto saldainių fabrikų profesinio komiteto hektografuotas laikraštis, išleistas 1928.X Šiauliuose.

„DARBININKIŲ BALSAS" — pažangus JAV lietuvių mėnesinis žurnalas, ėjęs 1926—32 Brukline (Niujorkas) vietoj „Moterų balso" (1916—26). Leido Lietuvių moterų progresyvus susivienijimas — paskui Lietuvių darbininkių susivienijimas Amerikoje. Redagavo K. Petrikienė, S. Sasna. Spausdino teorinius straipsnius, informavo apie moterų darbininkių judėjimą. Įvykus Lietuvoje faš. perversmui (1926.XII.17), „D. b." rašė apie reakcijos siautėjimą. Išspausdino taip pat grožinės lit-ros kūrinių (R. Mizaros, J. Kaškaičio, V. Jakščio-Seno Vinco, G. Tautkaitės ir kt.).

„DARBININKŲ ATSTOVAS"— 1. Komunistinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1921.XI.26—1922.IV.5 Šiauliuose. Leido LKP CK kaip darbininkų profesinių sąjungų ir savivaldybių darbininkų laikraštį. Išėjo 9 nr. Ofic. redaktorė gyd. B. Eidukevičienė. Faktiškai redagavo LKP Šiaulių rajono k-to nariai I. Gaška ir V. Jasaitis. Bendradarbiavo V. Kapsukas, Z. Angarietis, K. Požela, J. Pranckūnas, A. Stasiūnas, P. Vilūnas, A. Regratis, J. Grikštas ir kt. 1922 leido darbininkų jaunimui skirtą priedą „Jaunasis darbininkas". „D. a." burž. valdžia uždarė.

2. Komunistinis savaitinis laikraštis, ėjęs 1926.IV.23—XII.19 Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 31 nr. Tiražas 3000—10 000 egz. Ofic. redaktoriai — iš pradžių L. Darvidas, vėliau A. Kilikevičius. Faktiškai iš pradžių redagavo P. Glovackas, vėliau K. Požela (kartais J. Greifenbergeris). Bendradarbiavo V. Kapsu-

Kaina 20 ct. Visų šalių proletarai vienykitės!

DARBININKŲ ATSTOVAS

Darbininkų savaitinis laikraštis.

KAUNAS 1926 m. balandžio mėn. 23 d. Nr. 1.

„Darbininkų atstovas" 2. Pirmojo numerio antraštė

kas, Z. Angarietis, K. Požela, J. Greifenbergeris, K. Giedrys, L. Adomauskas, P. Vilūnas, B. Pušinis, R. Šarmaitis, K. Preikšas, B. Pranskus, J. Daubaras ir kt. 1926.XII.12 „D. a." išleido spec. puslapį „Kaimas ir dvaras", skirtą kaimo darbo žmonėms. Nr. 5 ir Nr. 7 burž. valdžia konfiskavo. Po faš. perversmo Kauno karo komendanto 1926.XII.31 nutarimu laikraštis uždarytas.

DARBININKŲ ATSTOVŲ TARYBOS — 1918—19 renkami valstybinės valdžios organai, pradėję kurtis Lietuvoje — tiek centre, tiek vietose — 1918 pabaigoje, prasidėjusios socialistinės revoliucijos sąlygomis. D. a. t. sukūrimo Lietuvoje lozungą iškėlė komunistai. 1918.XI D. a. t. buvo išrinktos Kalvarijoje, Sedoje ir kitur; 1918.XII—1919.I Tarybas išrinko Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio darbininkai, daugelio apskričių ir valsčių darbo žmonės. D. a. t. rinkimuose 1918 pab., be Komunistų partijos, dalyvavo ir įvairios smulkiaburžuazinės partijos bei grupės — Bundas, Lietuvos socialdemokratai, kairieji eserai ir kt. Stambiausių Lietuvos miestų, o taip pat beveik visų apskričių Tarybose daugumą vietų išsikovojo komunistai. Kaune komunistai gavo 25 iš 44 vietų, Šiauliuose 25 iš 35, Panevėžyje 14 iš 22 vietų. Tik Vilniaus D. a. t. iš 202 vietų (1918.XII.15) komunistai ir jiems prijaučiantieji gavo 96 vietas. Tačiau savo revoliucine politika iškovoję daugumą prezidiume, jie faktiškai vadovavo visai Tarybos veiklai. Lietuvos Laikinoji rev. darbininkų ir valstiečių vyriausybė, V. Kapsuko vadovaujama, 1918.XII.16 manifestu paskelbė, kad visa valdžia Lietuvoje pereina Darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų taryboms, kad sukuriama Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika. Tokiu būdu manifestas patvirtino D. a. t. kaip politinį Lietuvos TSR pagrindą. D. a. t. skelbė, kad vokiškųjų okupantų ir vietiniai burž. valdžios organai nuversti, ir ėmė valdžią į savo rankas. Tarybų valdžios paskelbimą Lietuvoje darbininkai ir kiti darbo žmonės parėmė visuotiniais polit. streikais ir masinėmis demonstracijomis Vilniuje, Šiauliuose (XII.16), Kaune (XII.17), Panevėžyje (XII.19) ir kt. vietose. Aukščiausiasis valstybės valdžios organas Lietuvoje buvo respublikos Tarybų suvažiavimas, o laikotarpiais tarp suvažiavimų — Tarybų Centro Vykdomasis Komitetas. Vietiniais valdžios organais buvo miestų, apskričių, valsčių Tarybų suvažiavimai (sesijos), o laikotarpiais tarp suvažiavimų — jų renkami vykdomieji komitetai. Miestuose buvo renkamos Darbininkų ir raudonarmiečių atstovų tarybos, kaimo vietovėse — Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybos. Kur nebuvo sąlygų išrinkti D. a. t., ten buvo sudaromi rev. komitetai (revkomai), laikinai vykdžiusieji D. a. t. funkcijas. D. a. t. centre ir vietose 1918—19 atliko didelį darbą, atstatant bei pertvarkant socializmo pagrindais liaudies ūkį, vystant kultūrą, organizuojant darbo žmones kovai prieš užsienio interventus bei vidaus kontrrevoliuciją. Sėkmingai pradėjusios kūrybinį soc. statybos darbą, D. a. t. nustojo veikti 1919, užsienio interventams ir burž. nacionalistams nuslopinus Lietuvoje proletarinę revoliuciją.

Lit.: **R. Šarmaitis**, Darbo žmonių kova dėl Tarybų valdžios Lietuvoje 1918—1919 m., V., 1948; **J. Žiugžda**, Lietuvių tautos kova dėl Tarybų valdžios 1918—1919 metais, V., 1948; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **V. Kapsukas**, Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, V., 1958; **B. Vaitkevičius**, Socialiniai-ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1959; Proletarinė revoliucija Lietuvoje, V., 1960; **Z. Angarietis**, LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje, V., 1962.

„DARBININKŲ BALSAS" — **1.** Socialdemokratinis laikraštis, ėjęs 1901—06 R. Prūsijoje. Leido LSDP. Redagavo A. Janulaitis. Iš pradžių dvimėnesinis, nuo 1905 — mėnesinis. Spausdintas Tilžėje ir Bitėnuose. Nustojo ėjęs 1906.V.

„Darbininkų balsas" 1. Pirmojo numerio antraštė

2. Liberalinis JAV lietuvių laikraštis, ėjęs 1914—19 Čikagoje. Leido Pasaulio pramonijos liet. darbininkų profs-ga.

3. Komunistinis savaitraštis, ėjęs 1920. VII.17—1922 Charkove. Leido Lietuvių sekcijų Centro biuras prie Ukrainos KP(b) CK. Redagavo J. Stašelis, paskui V. Serbenta. Bendradarbiavo S. Eimutis, K. Klorys ir kt.

4. Profsąjunginis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1924—25 Šiauliuose. Leido Suvienyta Šiaulių darbininkų profesinė org-ja.

5. Dešiniųjų socialdemokratų emigrantų laikraštis, ėjęs 1930—31 Rygoje.

6. Buržuazinis darbininkams skirtas laikraštis, ėjęs 1931—39 Klaipėdoje. Leido Klaipėdos krašto darbininkų ir amatininkų susivienijimo centro v-ba.

„DARBININKŲ GYVENIMAS" — profsąjunginis darbininkų savaitraštis, ėjęs 1919.IX.21—1920.VI.5 Kaune lietuvių, lenkų ir žydų kalbomis. Leido Kauno darbininkų profs-gų Centro Biuras. Išėjo 20 nr. Tiražas 5000 egz. Lietuviškojo leidinio faktinis redaktorius A. Jakševičius, vėliau K. Požela, lenkiškojo — V. Matuševskis. Burž. valdžia kai kuriuos numerius konfiskavo ir pagaliau laikraštį uždarė. 1925.V Šiauliuose išėjo vienkartinis „D. g." leidinys.

„Darbininkų gyvenimas". Pirmojo numerio antraštė

„DARBININKŲ IR VALSTIEČIŲ JAUNIMAS" — komunistinis laikraštis, nelegaliai ėjęs 1934—40 Kaune. Leido LKJS CK. Išėjo apie 48 nr. Iki 1937. VIII buvo spausdinamas LKJS CK J. Greifenbergerio vardo spaustuvėje,

„Darbininkų ir valstiečių jaunimas". Pirmojo numerio antraštė

vėliau dauginamas rotatoriumi. Redagavo LKJS CK nariai I. Meskupas, F. Bieliauskas, M. Bordonaitė, A. Šiaučiūnaitė ir kt. Rašė apie jaunimo dalyvavimą rev. judėjime, kovojo prieš burž. ideologiją ir jos skleidėjus.

„DARBININKŲ JAUNIMAS" — komunistinis jaunimo žurnalas, nelegaliai ėjęs 1923—33. Pradėtas leisti Smolenske kaip LKP CK žurnalo „Komunistas" priedas, nuo 1923.VI (Nr. 4) skyrium leido LKJS Centro Biuras, nuo 1924.X (Nr. 10—11) — LKJS CK (red. A. Sniečkus). 1928.VI sustojo. 1931 atnaujintas Berlyne (red. A. Guzevičius, vėliau I. Meskupas). Išėjo 50 nr. Tiražas 1000 egz. Bendradarbiavo Z. Angarietis, J. Greifenbergeris, A. Sniečkus, M. Šumauskas, R. Čarnas, A. Guzevičius, B. Pranskus, B. Pušinis, E. Tautkaitė, F. Vaišnoras, A. Maginskas, J. Rugienis, J. Jurginis, R. Šarmaitis, S. Gaurys, D. Kučinskas, A. Stasiūnas, V. Šimensas, A. Regratis, L. Žaldaris ir kt.

DARBININKŲ JAUNIMO MOKYKLA — tarybinė mokykla, teikianti vidurinį išsilavinimą miesto darbininkams ir tarnautojams, neatitraukdama jų iš gamybos. Šio tipo m-los Tarybų Sąjungoje pradėtos organizuoti 1943, Tarybų Lietuvoje — išvadavus ją iš vok. faš. okupacijos (1944). 1958/59 respublikoje buvo 120 darbininkų jaunimo m-lų, kuriose mokėsi 19 409 mokiniai. 1959 jos pavadintos *vakarinėmis pamaininėmis mokyklomis*.

DARBININKŲ KLASĖ — kapitalistinėje visuomenėje proletariatas, juridiškai laisvų samdomųjų darbininkų klasė, neturinti gamybos priemonių ir dėl to priversta parduoti savo darbo jėgą pagrindinių gamybos priemonių savininkams — kapitalistams; revoliucingiausia ir pažangiausia klasė, kurios istorinė misija — panaikinti kapitalistinę santvarką, žmogaus išnaudojimą ir sukurti neklasinę komunistinę visuomenę. Laimėjus socialistinei revoliucijai, D. k. tampa viešpataujančia klase, valdančia drauge su visais darbo žmonėmis gamybos priemones ir per valstybę vado-

vaujančia visuomenei, kuriančiai socializmą bei komunizmą.

Lietuvos D. k. pradėjo formuotis feodalinėje visuomenėje, kai Rusijos valstybėje, kuriai tada priklausė ir Lietuva, radosi ir vystėsi kapitalistinis gamybos būdas. D. k. formavimasis Lietuvoje paspartėjo po 1861 reformos, pradėjus vystytis kapit. pramonei. XIX a. pabaigoje, ekonominio pakilimo metais, Lietuvos D. k. daugumą sudarė dirbusieji lengvojoje ir maisto pramonėje, o taip pat samdiniai — tarnai ir tarnaitės.

Kapit. išnaudojimo sąlygomis besiformuojanti Lietuvos D. k. įsijungė į visos Rusijos darbininkų kovą prieš carizmą, prieš kapitalistus ir dvarininkus. Jos sąmoningumą, priešinimąsi burž. nacionalistinei ideologijai XIX a. pab. skatino ir skiepijo revoliuciniai marksistai, vadovavę proletariato kovai. Iš pavienių to meto streikų išsivystė darbininkų profsąjunginis judėjimas. Plintant marksistinėms idėjoms, kūrėsi pirmieji marksistiniai darbininkų rateliai. Stichiniam Lietuvos darbininkų judėjimui su mokslinio socializmo teorija sujungti lemiamą vaidmenį suvaidino V. Lenino ryšiai su Vilniaus socialdemokratais. XIX a. pab.—XX a. pr. prasidėjus ekonominei krizei ir Rusijos kapitalizmui įžengus į imperializmo fazę, klasinis Lietuvos darbininkų sąmoningumas, jų internacionalinis solidarumas su visos Rusijos proletariatu žymiai sustiprėjo. Lietuvos D. k. aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, politiškai užsigrūdino, išmoko revoliucinės strategijos ir taktikos. Lietuvos darbininkai kovojo prieš savo engėjus ir žiaurios kaizerinės okupacijos sąlygomis (1915—1918). Jų kovai, kaip ir visai Lietuvos darbo žmonių išsivadavimo kovai, nuo 1918 vadovavo *Lietuvos Komunistų partija* — darbininkų klasės avangardas. Lietuvos darbo žmonių judėjimas virto organizuotu, klasiniu judėjimu, siekiančiu galutinio nacionalinio ir socialinio išsivadavimo.

Buržuazijai su užsienio interventų pagalba nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, Lietuvos D. k., LKP vadovaujama, kovojo sunkią kovą prieš reakciją ir fašizmą, plėtėsi ir stiprėjo jos profs-gų judėjimas. Žymiai pagausėjo miesto ir kaimo proletarų. 1932—34, ūkinės krizės, padidėjusio darbininkų skurdo ir nedarbo metais klasinė kova prieš išnaudotojus, prieš faš. režimą tolydžio aštrėjo.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, ėmė formuotis D. k., kaip visiškai nauja klasė besivystančioje naujoje visuomeninėje ekonominėje formacijoje. Iš pavergtos ir išnaudojamos ji tapo viešpataujančia ir valdančia klase. Socialistiniai pertvarkymai iš esmės keitė Lietuvos D. k. vaidmenį valstybėje, visuomenėje, gamyboje. Šis procesas, hitlerinių grobikų okupacijos laikinai sutrukdytas, tęsėsi toliau po to, kai Raudonoji Armija 1944—45 išvadavo Lietuvą iš okupantų jungo. Pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu Lietuvos D. k., pertvarkydama (sąjungoje su valstietija ir inteligentija) šalies ekonomiką, pati susiformavo kaip socialistinės visuomenės klasė. Iš pagrindų pasikeitė jos klasinė funkcija. Po karo sparčiai augo Lietuvos darbininkų skaičius: 1940 liaudies ūkyje dirbo 187 000 darbininkų ir tarnautojų, o 1964 — 861 000. Lietuvos TSR socialistinio industrializavimo metais darbininkų klasę gausiai papildė valstietija ir kiti visuomenės sluoksniai.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **A. Gaigalaitė,** Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929—1934 m., V., 1957; Из истории рабочего класса СССР, Л., 1962; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1962, t. 3, V., 1965; **K. Surblys,** Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965; Dirbti ir gyventi komunistiškai, V., 1965.

„DARBINIÑKŲ KOPERÃCIJA" — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1923. VII.7 Kaune ryšium su kooperacijos diena.

„DARBINIÑKŲ KOVÀ" — **1.** Komunistinis laikraštis, ėjęs 1919 Rygoje. Nuo Nr. 1 (1919.I.11) — „Organas Centralinio Komiteto s-d. Latvijos (komunistų)", nuo Nr. 22 (1919.III.7) — „Organas Latvijos Komunistiško Centralio Komiteto". Nr. 45 (paskutinis) išėjo 1919.V.11. Redagavo Jablonskytė-Dirikienė. Bendradarbiavo J. Paleckis, J. Zabura ir kt.

2. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1934 Kaune. Leido Kairiųjų darbininkų profs-gų Centro biuras. Išėjo 2 nr., spausdinti rotatoriumi.

3. Komunistinis metalo pramonės darbininkų laikraštis, išėjęs 1936.III Kaune. Išleido LKP Kauno rj. k-tas. Spausdintas rotatoriumi.

4. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1940 pradžioje. Leido LKP Kauno aps. k-tas. Redagavo A. Petrauskas. Daugintas rotatoriumi.

DARBINIÑKŲ KRIKŠČIÓNIŲ DRAUGIJÀ — klerikalinė darbininkų organizacija Suvalkų gub., veikusi 1909—14. D-ja siekė patraukti į save daugiausia ž. ū. darbininkus. Turėjo 10 skyrių (Marijampolėje, Vilkaviškyje, Virbalyje, Naumiestyje ir kt.). Visą laiką kunigų vadovaujama, d-ja nekovojo dėl darbininkų padėties pagerinimo, o tiktai propagavo savišalpą ligos atveju.

Lit.: **V. Kapsukas,** Suvalkijos „krikščionių darbininkų" draugija.— Raštai, t. 5, V., 1962.

„DARBINIÑKŲ LAĨKRAŠTIS" — Šiaulių miesto odos ir adatos darbininkų profesinės sąjungos vienkartinis leidinys, legaliai išleistas 1924.XII.9. Rašė apie svarbiausius darbininkų gyvenimo ir kovos uždavinius. 1924.XII.22 žvalgybos nurodymu uždraustas platinti.

DARBINIÑKŲ KÚOPA — Lietuvos Komunistų partijos remiamas kandidatų į buržuazinį seimą (1922—23) sąrašas. Ž. *Kuopininkai.*

„DARBINIÑKŲ MIÑTYS" — komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, ėjęs 1931.III—1932.VIII. Leido LKJS Rokiškio parajonio k-tas. Buvo leidžiamas sąsiuvinio formato iki 100 egz. tiražu. Redagavo J. Grigalavičius, L. Prokofjevas, G. Abramavičius. Perrašinėjo ir apipavidalindavo B. Kirstukas Valiūniškio kaime, Juodupės vls. Išėjo apie 6 nr.

„DARBINIÑKŲ PAGÁLBA" — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1921. X.18 Kaune. Išleido Kauno miesto savivaldybės Darbininkų frakcija.

DARBINIÑKŲ PÁRTIJA (vok. Arbeiterpartei) — Lietuvos Komunistų partijos iniciatyva 1925.III.29 Klaipėdos krašte įkurta legali darbininkų partija. Per rinkimus į Klaipėdos miesto tarybą 1924. IV.28 LKP remiamas darbininkų sąrašas gavo 6 vietas (iš 40). Pagal šį sąrašą išrinkti atstovai sudarė „Klasiniai susipratusių darbininkų" frakciją, kuri 1924. XI.1—1927.IV.26 leido „Arbeiter-Zeitung" („Darbininkų laikraštį"; red. J. Greifenbergeris ir kt.). Frakcijos pagrindu ir buvo sukurta Klaipėdos krašto darbininkų partija. Partijos v-bos pirmininkas buvo M. Jonelaitis, sekretorius V. Joneikis, aktyvūs veikėjai M. Hermanaitis ir kiti. LKP Klaipėdos krašto k-tui sutinkant, LKP nariai galėjo priklausyti ir Klaipėdos krašto darbininkų partijai, 25% savo part. nario mokesčio mokėdami į LKP kasą. Klaipėdos krašto darbininkų partija pirmaisiais savo veiklos metais rėmė Lietuvos Komunistų partiją, populiarino proletarinio internacionalizmo idėjas. Jos atstovas Jonelaitis dalyvavo LKP IV suvažiavime (1924) ir LKP III konferencijoje (1926). Per Lietuvos III seimo rinkimus (1926) D. p. veikė bendrai su LKP.

Norėdama išsikovoti galimumą veikti legaliai, LKP nutarė veikti irgi Darbininkų partijos pavadinimu. 1926.III.7 įvyko Klaipėdos krašto darbininkų partijos konferencija, kuri nusprendė partijos veiklą išplėsti visoje Lietuvoje, atitinkamai pakeitė partijos įstatus ir nutarė vadintis Darbininkų partija (nebe Klaipėdos krašto darbininkų partija). Dėl burž. valdžios trukdymų D. p. veiklos išplėsti visoje Lietuvoje nepavyko.

Po faš. perversmo D. p. vadovas Jonelaitis, LKP CK leidus, emigravo į Vokietiją. Likę Klaipėdoje D. p. veikėjai drauge su LKP Klaipėdos krašto k-to atstovais 1927 išleido kelis „Arbeiter-Zeitung" numerius. Po Klaipėdos miesto tarybos rinkimų, įvykusių 1927.IV.28, D. p. taryboje gavo 10 vietų. Klaipėdos krašto seimelyje darbininkų frakcija buvo sudaryta tik po 1927.VIII.30 rinkimų į II seimelį. Tame seimelyje D. p. remiama frakcija turėjo 2 vietas (iš 29).

Įsigalint reakcijai, D. p. vadovai H. Zurau, A. Moninas, H. Žardininkas virto renegatais. Nuo 1928 išsižadėję rev. kovos, jie Klaipėdos krašto seimelyje ir Klaipėdos miesto taryboje ėmė remti burž. valdžios priemones, D. p. paversdami burž. agentūra darbininkų judėjime. „Tiesa" rašė (1935.XI), kad D. p. 1928 perėjo į renegato Maslovo pusę, jos vadai pasuko aferistiniais

keliais, parsidavė hitlerininkams ir dalyvavo rinkimuose į Klaipėdos seimelį išvien su hitlerininkais. Kadangi burž. spauda skleidė melą, jog, renkant 1935 Klaipėdos krašto seimelį, prie hitlerininkų sudaryto vokiečių fronto prisidėję ir komunistai, LKP CK 1935.X savo viešame laiške nurodė, jog Klaipėdos krašto komunistai neturi nieko bendro su hitleriniu sąrašu („LKP atsišaukimai", t. IV, Vilnius, 1963, p. 163). Tarybiniais metais surasti dokumentai rodo, kad Žardininkas virto burž. Lietuvos žvalgybos agentu, o Zurau už darbininkų vienybės skaldymą 1936 tapo reakcinės Klaipėdos krašto direktorijos nariu ir netrukus atvirai susidėjo su hitlerininkais.

„DARBINIŇKŲ REIKALAĨ" — komunistinis leidinys, išleistas 1921.IV.17 Kaune. Išėjo 1 nr. (kaip dvisavaitinis darbininkų laikraštis). Bendradarbiavo V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kt.

„DARBINIŇKŲ TIESÀ" — pažangus JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1922 Brukline (Niujorkas).

„DARBINIŇKŲ VIENÝBĖ" — **1.** Komunistinis leidinys, išėjęs 1922.VII.23 Šiauliuose. Išleido Darbininkų profs-gos ir savivaldybės Darbininkų frakcija kaip dvisavaitinį laikraštį. Išėjo 1 nr., skirtas rinkimams į I burž. seimą. Bendradarbiavo Z. Angarietis, K. Požela, A. Stasiūnas ir kt. Cenzūros konfiskuotas.

2. Komunistinis leidinys, ėjęs 1927 Klaipėdoje. Leido Klaipėdos kr. darbininkų partijos CK. Išėjo 2 nr. (Nr. 2 — 1927.IV.5). Leidinyje paskelbti Darbininkų partijos reikalavimai, renkant Klaipėdos kr. seimelį. Bendradarbiavo V. Kapsukas ir kt.

„DARBINIŇKŲ VILTÌS" — liberalinis JAV lietuvių laikraštis, ėjęs 1903—18 Šenandore (Pensilvanijos valstija). Leido ir redagavo V. Šlekys.

„DARBINIŇKŲ ŽÕDIS" — **1.** Socialdemokratinis žemės ūkio darbininkų laikraštis, nelegaliai ėjęs 1908—09 Marijampolėje. Leido Lietuvos Socialdemokratų partija. 1908.XII išėjo 1 nr., 1909 — 4 nr. Pirmus 4 nr. redagavo ir nelegalioje spaustuvėje spausdino Z. Angarietis. Rev. turiniu laikraštis buvo artimas bolševikinei pozicijai.

2. Komunistinis laikraštis, ėjęs 1920.XI.7—1921.I.16 Kaune. Leido LKP CK lietuvių, lenkų („Słowo robotnicze") ir žydų („Arbeter vort") kalbomis. Ofic. red. A. Buitvydas. Bendradarbiavo K. Požela, V. Kopka, P. Šaparas, V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kt. Išėjo 11 nr. Kauno miesto ir apskrities viršininko uždarytas.

3. Vienkartinis profsąjungų leidinys, išėjęs 1924.XII.21 Šiauliuose. Red. B. Pušinis.

4. Pažangus Kanados lietuvių dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1932.IX—36.XI Toronto mieste. Redagavo J. Yla. Vėliau pavadintas „Liaudies balsu".

5. Brazilijos Komunistų partijos lietuvių frakcijos pirmasis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1931—32 San Paule. Iš pradžių spausdintas hektografu, nuo Nr. 6 — spaustuvėje. Išėjo 12 nr. Redagavo B. Šabrinskas, A. Kynas.

6. Lietuvos TSR profsąjungų organizacinio centro biuro dienraštis, ėjęs 1940.VI.29—1941.VI.21 Kaune.

„DÁRBO BALSAS" — **1.** Socialdemokratinis savaitraštis, ėjęs 1917.XI.15—1919.I.8 Vilniuje. Leido deš. socialdemokratai.

2. Klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1926 Klaipėdoje lietuvių ir vokiečių kalbomis. Leido Lietuvos Darbo federacija.

3. Socialdemokratinis savaitraštis, ėjęs 1929 Kaune.

DÁRBO BIRŽOS — įstaigos, registruojančios bedarbius ir padedančios jiems susirasti darbą. Pirmoji D. b. Lietuvoje įsteigta 1904 Vilniuje. Burž. Lietuvoje D. b. įsteigtos 1919 prie miestų savivaldybių (valsčiuose įsteigti D. b. skyriai). Nuo 1927 D. b. veikė tik kai kuriuose didesniuose miestuose. Pagal savivaldybių nurodymus D. b. registravo tik tuos bedarbius, kurie buvo išgyvenę toje vietovėje tam tikrą laiką, pvz., Kaune 3 metus. Dėl to daugelio bedarbių D. b. neregistravo. Bedarbiai, priklausomai nuo išlaikomų šeimos narių skaičiaus, registruojant buvo skirstomi į 3 kategorijas, pagal kurias jiems galėjo būti duodamas darbas prie viešųjų darbų po 5, 4 ir 3 darbo dienas per savaitę. Darbininkų samdymas per D. b. buvo neprivalomas. Fašistams tvarkant Lietuvą hitlerinės Vokietijos pavyzdžiu, 1940.V.6 išleistas „Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymas", pagal kurį Vidaus reikalų m-ja gavo teisę privaloma tvarka skirstyti laisvą darbo jėgą, nustatyti jos samdymo tvarką, įvesti privalomuosius darbus, organizuoti darbo talkas. Darbininkų profs-gos, LKP vadovaujamos, reikalavo, kad darbininkai būtų priimami į darbą ir atleidžiami iš darbo tik per profs-gas, kad D. b. tvarkytų darbininkų komitetai, į kuriuos įeitų ir bedarbių atstovai. Darbininkai stengėsi darbo biržas panaudoti proletarinei kovai.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, D. b. veikla buvo atnaujinta, bedarbių registraciją varžančios taisyklės panaikintos, D. b. tinklas išplėstas. D. b. darbui vadovavo Darbo liaudies komisariatas, o kontroliavo darbininkų ir tarnautojų profs-gos. Prie D. b. buvo organizuojami viešieji darbai, darbininkų kvalifikacijos kėlimo kursai. D. b. tarpininkavo, aprūpinant bedarbius darbu fabrikuose, statyboje, transporte, įstaigose. 1941.V, Lietuvoje nedarbui žymiai sumažėjus, D. b. panaikintos.

„DÁRBO FRÕNTAS" — dešiniųjų socialdemokratų politinių emigrantų neperiodinis laikraštis, ėjęs 1933—34 Rygoje. Išėjo 10 nr.

„DÁRBO JAUNÌMAS" — klerikalinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1935 Kaune.

„DÁRBO LIÁUDIES KOVÀ" — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1940 pirmojoje pusėje. Leido LKP Šiaulių aps. k-tas. Red. R. Rimdžius. Išėjo 3 nr. Spausdintas pogrindinėje „Kovos" spaustuvėje Toločkių kaime (Joniškio rj.), E. Jasučio sodyboje.

„DÁRBO LIETUVÀ" — **1.** Buržuazinis darbininkams skirtas laikraštis, ėjęs 1935 Kaune triskart per savaitę.

2. Tarybinis dienraštis, ėjęs 1940.VII.16—IX.30 Kaune. Buvo leidžiamas 2 laidomis — rytine ir pietine. Red. J. Šimkus. Nuo 1940.X.1 vietoj „D. L." ėjo „Tarybų Lietuva".

„DÁRBO REZÈRVAI" — visasąjunginė laisvanoriška sporto draugija, jungianti profesinių technikos mokyklų moksleivius. Įkurta VLKJS CK iniciatyva 1943. Lietuvos TSR „D. r." organizacija įsteigta 1946. Jai priklauso apie 10 000 respublikos sportininkų. „D. r." Lietuvoje turi daugiau kaip 20 įv. dydžio sportinių įrenginių, iš jų stambiausi — stadionas ir specializuota bokso salė Vilniuje. Lietuvos TSR „D. r." kultivuoja apie 20 sporto šakų, kasmet rengia respublikines spartakiadas, dalyvauja visasąjunginėse „D. r." spartakiadose, kuriose geriausių rezultatų pasiekė respublikos „D. r." krepšininkai ir stalo tenisininkai.

DÁRBO RŪMAI — buržuazinės Lietuvos Vidaus reikalų ministerijai priklausiusi įstaiga, kuriai fašistinė valdžia buvo pavedusi tvarkyti darbininkų reikalus. Lietuvos faš. valdžia, Italijos ir Vokietijos fašistų pavyzdžiu kurdama korporacijas — fašistines gyventojų sluoksnių atstovybes, 1934 uždarė visas dar išlikusias legalias profs-gas ir Vidaus reikalų m-jos potvarkiu įsteigė Generalinę darbininkų atstovybę. Ta atstovybė turėjo sujungti visas krikščionių demokratų ir tautininkų sukurtas darbininkų org-jas ir joms vadovauti, o įmonėse išrinkti atstovus ir per juos palaikyti ryšius su darbininkais. LKP demaskavo šią fašistų priemonę, kuria buvo siekiama darbininkus paversti faš. režimo rėmėjais. LKP reikalavo profs-gų laisvės, ragino boikotuoti faš. atstovybę. Todėl tai atstovybei nepavyko užmegzti jokių dalykiškų ryšių net su reakcionierių vadovaujamomis darbininkų org-jomis, jos agentus darbininkai vijo iš įmonių kaip provokatorius. Faš. valdžia buvo priversta atsisakyti nuo sumanymo organizuoti darbininkų atstovybę, remiantis jų org-jomis, ir nutarė administracine tvarka įsteigti D. r. Pagal 1936.IV.16 nuostatus D. r. turėjo būti sudaryti iš 30 atstovų. D. r. pirmininką skyrė Vidaus reikalų m-ja. Jis atstovavo D. r., tvarkė jų darbą, skyrė v-bos nariams pareigas, šaukė visuotinius D. r. atstovų susirinkimus ir jiems pirmininkavo, jam buvo atskaitinga D. r. revizijos komisija. D. r. visuotinis susirinkimas turėjo teisę rinkti v-bą, tvirtinti sąmatą ir spręsti tik tuos klausimus, kuriuos

jam pateikdavo D. r. pirmininkas ir v-ba. Taigi Vidaus reikalų m-jos skirtas D. r. pirmininkas P. Šulaitis, kurį spaustuvių darbininkai buvo išmetę iš profs-gos kaip provokatorių, turėjo daug daugiau teisių, negu visuotinis rinktų D. r. atstovų susirinkimas. Kad per rinkimus D. r. atstovais netaptų faš. valdžios nepageidaujami asmenys, rinkiminės komisijos, remdamosi rinkimų nuostatais, palikdavo sąrašuose tik tuos kandidatus, kurie buvo tinkami faš. režimui. Iš apygardų sudarytų sąrašų vyriausioji rinkimų komisija parinkdavo 90 kandidatų. Balsuotojas galėjo balsuoti pasirinktinai už 30 tų kandidatų. Tuo būdu kandidatu negalėjo būti nė vienas faš. valdžios nepageidaujamas asmuo. Darbininkai, LKP raginami, D. r. rinkimus boikotuodavo. 1936 rinkimuose dalyvavo tik 18% turėjusių rinkimų teisę darbininkų, o ir jie atidavė tik 42% pilnų balsų. Nors tie rinkimai aiškiai žlugo, buvo paskelbta, kad D. r. išrinkti. Darbo rūmuose šaukiamus darbininkų susirinkimus LKP panaudojo darbininkų streikams organizuoti, darbininkams į kovą mobilizuoti. Per visą savo veiklos laikotarpį D. r. nepadarė nieko darbininkų padėčiai pagerinti.

Nuvertus faš. valdžią, ištaigingose D. r. patalpose Kaune įsikūrė darbininkų ir tarnautojų profs-gos.

„DÁRBO SVEIKATÀ" — buržuazinis trimėnesinis (vėliau mėnesinis) ligonių kasų laikraštis, ėjęs 1929—33 Kaune. 1934—40 ėjo pavadinimu „Darbas ir sveikata".

„DÁRBO VĖLIAVA" — tarybinis Lazdijų rj. laikraštis, einąs nuo 1962.V.5 triskart per savaitę.

„DÁRBO VISŪOMENĖ" — Lietuvos Socialdemokratų partijos mėnesinis žurnalas, ėjęs 1934—36 Kaune.

„DÁRBO ŽEMAĨTIS" — pažangus savaitraštis, ėjęs 1934—36 Telšiuose. Leido „Kultūros" būrelis. Redagavo M. Gedvilas, D. Rocius, D. Petryla.

„DÁRBO ŽĨNIOS" — buržuazinis savaitraštis, skirtas darbininkams ir tarnautojams, ėjęs 1935 Kaune.

„DÁRBO ŽMOGÙS" — tarybinis buvusio Pabradės rj. laikraštis, ėjęs 1950.X.4—1959.XII.13 dukart per savaitę lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis. Iki 1958.VIII.6 ėjo tik lenkų („Człowiek pracy") ir rusų („Truženik") kalbomis.

DÁRBO ŽMONIŲ̃ DEPUTÃTŲ TARÝBOS, DŽDT, — Tarybų Sąjungos centro ir vietos valstybinės valdžios organai, renkami visos liaudies. Kaip darbo žmonių masių politinės organizacijos forma, Tarybos susidarė 1905—07 revoliucijos metu. Tai buvo Darbininkų deputatų tarybos. 1917 Vasario revoliucijos metu, remdamosi Darbininkų deputatų tarybų patirtimi, susikūrė Darbininkų ir kareivių deputatų tarybos. Po Vasario revoliucijos Darbininkų ir kareivių deputatų tarybų pavyzdžiu plačiai kūrėsi Valstiečių deputatų tarybos. V. Leninas, išnagrinėjęs ir apibendrinęs Paryžiaus Komunos ir dviejų Rusijos revoliucijų patyrimą, priėjo išvadą, kad Tarybos yra geriausia darbo žmonių masių valstybinės politinės organizacijos forma. 1917.IV, burž. revoliucijai peraugant į socialistinę, V. Leninui pasiūlius, bolševikų partija iškėlė Tarybų respublikos lozungą. Po D. Spalio soc. revoliucijos Tarybos tapo darbo žmonių valdžios organais.

Tarybų soc. valstybė sukūrė vieningą liaudies atstovavimo sistemą, kurios aukščiausieji ir vietiniai valst. valdžios organai sudaromi demokratiniais rinkimais, pagrįstais visuotine, tiesiogine ir lygia rinkimų teise, vykdoma slaptu balsavimu. Tie organai atlieka tiek teisės normų leidimo, tiek jų vykdymo funkciją. Aukščiausiasis TSRS valst. valdžios organas yra TSRS *Aukščiausioji Taryba*, aukščiausiasis sąjunginės ar autonominės respublikos valst. valdžios organas — sąjunginės ar autonominės respublikos Aukščiausioji Taryba. Vietiniai valst. valdžios organai yra kraštų, sričių, miestų, rajonų, apylinkių DŽDT. Aukščiausiųjų ir vietinių valst. valdžios organų tarpusavio santykių pagrindas yra demokratinis centralizmas. DŽDT sudaro, renka ar skiria visus kitus Tarybų valstybės organus, suteikia jiems atitinkamus įgaliojimus ir tikrina jų veiklą, dirba ūkinį, administracinį ir kultūrinį darbą. Jos remiasi daugiamilijoniniu aktyvu, yra valst. valdymo ir darbo žmonių auklėjimo m-la.

Lietuvoje pirmosios Tarybos susidarė 1918 (ž. *Darbininkų atstovų tarybos*). Vilniaus miesto Darbininkų atstovų tarybos pirmasis posėdis įvyko 1918.XII.15. Jame priimtas nutarimas, kad visa valdžia Vilniuje pereina į Tarybos rankas. 1918—19 Tarybos ir rev. k-tai susikūrė daugumoje Lietuvos miestų, apskričių ir valsčių. Tarybų valdžia Lietuvoje nacionalizavo žemę, konfiskavo dvarininkų turtus, 1919.III.24 paskelbė dekretą dėl pramonės nacionalizavimo. Buvo nacionalizuoti bankai, didelės prekybos įmonės, stambieji namai. 1919 užsienio interventai ir vietos buržuazija Tarybų valdžią Lietuvoje užgniaužė. Tarybų valdžios organų sistema Lietuvoje buvo atkurta 1940, nuvertus buržuazijos valdžią. 1940.VII.21 *Liaudies Seimas* paskelbė Lietuvą Tarybų Socialistine Respublika. DŽDT kūrimasis Lietuvoje prasidėjo nuo to, kad Liaudies Seimas 1940.VIII.25 priėmė Lietuvos TSR Konstituciją ir pasiskelbė laikinąja Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba. 1940.XI.12 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku vietose buvo sudaryti laikinieji vykd. k-tai, kuriems buvo pavesta vykdyti vietinių tarybų funkcijas. Vietinių tarybų rinkimus sutrukdė hitlerinių grobikų įsiveržimas. Pirmieji vietinių DŽDT rinkimai Lietuvos TSR įvyko 1948.I.18. Iš viso į 3202 vietines tarybas buvo išrinkti 41195 deputatai, iš kurių 2459 darbininkai (5,97%) ir 26 665 valstiečiai (64,7%), tame tarpe 2776 kolūkiečiai. 1965.III.21 į Lietuvos TSR vietines DŽDT (iš viso 819) išrinkti 35 575 deputatai, iš kurių 9115 darbininkai (25,62%) ir 13 701 valstietis (38,51%).

„DÁRBO ŽÕDIS" — komunistinės krypties laikraštis, išleistas legaliai 1919.VII.10 Raseiniuose. Leido ir redagavo komunistai S. Meišymas (S. Eimutis), K. Požela, J. Kovalskis ir kt. Bendradarbiavo kai kurie deš. socialdemokratai (V. Požela ir kt.). Už bendradarbiavimą su deš. socialdemokratais S. Eimutis ir K. Požela buvo Lietuvos ir Baltarusijos KP CK kritikuoti. Išėjo 1 nr.

DARBUTAĨ — kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 5 km į š. nuo Ariogalos, prie kelio į Betygalą. 47 gyv. (1959). P. r. pakraščiu teka Kirkšnovė (Dubysos kair. intakas). Į p. nuo kaimo, ties Kirkšnovės žiotimis, yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas pailgame stačių šlaitų kranto kyšulyje, nuo dirbamų laukų atskirtame grioviu ir pylimu. Aikštelė 50 m ilgio, 20 m pločio. 1886 piliakalnį kasinėjo T. Daugirdas. 1911 L. Kšivickis su T. Daugirdu atkasė 870—880 m^2. Intensyviausias kultūrinis sluoksnis aptiktas piliakalnio aikštelės pakraščiuose, kur jo storis vietomis siekė 1 m (centr. dalyje 10—20 cm). Piliakalnio kultūriniame sluoksnyje, ypač aikštelės pakraščiuose, rasta akmeninių grindinių, buvusių piliakalnio įtvirtinimuose bei pastatuose su atvirais židiniais. Be to, sluoksnyje aptikta geležinių peilių, ylų, geležinių bei žalvarinių raktų, žalvarinių segių (daugiausia apskritų plokštelinių), nemaža žiestos keramikos, gyvulių kaulų ir kt. archeologinės medžiagos iš II t-mečio pradžios. Netoli piliakalnio, prie Dubysos, yra senkapis.

Lit.: **L. Krzywicki,** Grodzisko Drebuckie na Żmudzi. — Pamiętnik fizjograficzny, t. 21, cz. 5, Warszawa, 1913.

DÁRGAIČIAI — **1.** Kaimas Tauragės rj., Gaurės apyl., 14 km į r. nuo Tauragės, Šešuvies kair. krante. 159 gyv. (1959). Yra kolūkio gyvulininkystės pastatų. D. minimi 1561 (4 valakai, 4 kiemai).

2. Kaimas Šiaulių rj., Gruzdžių apyl., 3 km į š. nuo Gruzdžių. 142 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Įsikūręs Kuros (Mūšos intako) deš. krante, tarp miškų. Po 1861 žemės reformos grafas Nariškinas užgrobė buvusias D. kaimo ganyklas ir Gurbšilio mišką. Po 1863 valstiečiai iškėlė grafui bylą, užsitęsusią iki I pasaul. karo. Burž. metais buvusių Nariškino dvarų žemė atiteko Ž. ū. m-jai, su kuria D. valstiečiai bylinėjosi dėl Gurbšilio miško ir ganyklų iki pat 1940.

DARGĒVIČIUS Kazimieras [g. 1894.III.5 Kvėdarnoje (Šilalės rj.)] — kovų prieš užsienio interventus ir baltagvardiečius dalyvis 1918—20. Kilęs iš kumečių. 1917.XI Kalugoje įstojo į Raudonąją gvardiją, kovojo prieš vietos baltagvardiečius. 1918 Smolenske suformuoto I kom. bataliono būrio vadas. 1919 kovėsi prieš pilsudskininkus Vilniaus krašte ir Baltarusijoje. Sužeistas gydėsi Maskvoje. Po pilietinio karo dirbo Visos Rusijos Ypatingosios komisijos kolegijoje. Nuo 1923 TSKP narys. 1926 pasiųstas į Raudonąją Armiją, kurioje buvo iki 1946. D. Tėvynės karo dalyvis. 1946 atvyko į Lietuvos TSR, dirbo

Pavenčių cukraus f-ko profs-gos vietos k-to pirmininku. Nuo 1956 pensininkas.

DARGIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Viekšnių apyl., 6 km į r. nuo Mažeikių. 351 gyv. (1959). Per kaimą teka Ašva (Ventos intakas), š. v. pakraščiu eina Mažeikių—Jelgavos glžk. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (1918—53 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1954). Apie 1919 pr. buvo išrinkta D. darbininkų ir vargingųjų valstiečių taryba.

DÃRGIENĖ Barbora [**Ramanauskaitė**; g. 1912.V.23 Rengėje (Latvijos TSR, Aucės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš samdinių. Būdama 12 metų, pradėjo dirbti Akmenės vls. Zubovo dvare. Vėliau, išmokusi siuvėjos amato, dirbo Akmenėje. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Platino kom. lit-rą, proklamacijas, rev. švenčių proga parengdavo raudonąsias vėliavas. 1935—37 LKP Akmenės kuopelės sekretorė. 1940—41 Akmenės vls. partorgė. 1941—44 dirbo Kuibiševo, Jaroslavlio ir Gorkio srityse, 1944—51 LKP Mažeikių aps. k-te. Vėliau pensininkė.

DÃRGINIAI — kaimas Joniškio rj., Bučiūnų apyl., 13 km į r. nuo Joniškio, 7 km į p. nuo Kriukų; kolūkio centras. 127 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1958).

DÃRGIS Petras [1907.VI.6 Šiauliuose — 1962.V.29 Kaune] — dainininkas (baritonas). Baigė Šiaulių g-jos 5 klases (1925) ir Klaipėdos muz. m-los 4 kursus (1930). Nuo 1930 Kauno operos ir baleto teatro choro artistas, 1944—48 — teatro solistas. 1948—59 dirbo Kauno muz. teatre.

Vaidmenys Kauno muz. teatre: operose — Don Bartolas (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Čepranas, Grenvilis (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Traviata"), Zareckis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"); operetėse — Makaras (V. Dolidzės „Keto ir Kotė"), Popandopulas (B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje"), ir kt.

DARGŪŽIAI — **1.** Kaimas Varėnos rj., Valkininkų apyl., 4 km į š. r. nuo Valkininkų, Merkio deš. krante; kolūkio centras. 540 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la, biblioteka (nuo 1953), kultūros namai (nuo 1960). D. įsikūrė XVI a. Pirmiausia čia apsigyveno 7 miško prižiūrėtojų šeimos. XIX a. viduryje jau buvo 26 didžiosios šeimos („draugės"), kurios turėjo 27 gyv. namus ir 69 ūkinius trobesius. Žemės kaime buvo 8 valakai (4 šeimos jos neturėjo). XX a. pr. didžiosioms šeimoms susiskaldžius į mažąsias, Dargužiuose buvo 120 šeimų.

2. Kaimas Kėdainių rj., Žeimių apyl., 11 km į š. v. nuo Jonavos, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio Žeimių stoties. 78 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Lankesa (Obelies intakas). Per D. eina kelias iš Jonavos į Kėdainius. Pr. m-la (nuo 1923), biblioteka (nuo 1962).

DÃRIUS Steponas [**Jucevičius-Darašius**; 1896.I.8 Rubiškėje (dab. Dariaus k., Klaipėdos rj.) — 1933.VII.17 ties Soldinu (dab. Mislibužas, Lenkija)] — lakūnas. 1907 emigravo į JAV, kur 1916 baigė vidurinę techni-kos m-lą. 1917—19 tarnavo JAV kariuomenėje, dalyvavo kautynėse Prancūzijoje. 1920 grįžęs į Lietuvą, dirbo kariuomenės generalinio štabo žvalgybos skyriuje. 1921 baigęs karo m-lą, tarnavo karo aviacijoje. Nuo 1923 — karo lakūnas, nuo 1927 — karo aviacijos kapitonas. Prisidėjo prie sporto vystymo Lietuvoje. 1927 išvykęs į JAV, dirbo civilinėje aviacijoje, įkūrė Amerikos lietuvių aeroklubą. Žuvo, su S. Girėnu perskridęs Atlanto vandenyną (ž. *„Lituanikos" skridimas*).

DARSŪNIŠKIS — miestelis Kaišiadorių rj., Vilūnų apyl., 20 km į p. r. nuo Kauno, Nemuno deš. krante; kolūkio centras. 533 gyv. (1959). Turi Lietuvos paupių miesteliams būdingą linijinį planą. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), aštuonmetė m-la (1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1949). Iš D. eina kelias į Kruonį. Ties D. panemune tęsiasi miškai — buvusios didelės D. girios liekana; į r. nuo miestelio buvusios pelkės 1959 nusausintos. Miestelyje, prie pat D. m-los, yra IX—XII a. pilkapynas, kurį 1957 tyrinėjo Lietuvos TSR Istorijos in-tas. 4 km į š. nuo D. aptikta dar viena pilkapių grupė.

D. apylinkėse žmonių gyventa jau akmens amžiuje. XIV a. pro D. ėjo kryžiuočių karo kelias į Trakus ir Vilnių. D. buvo vienas svarbesniųjų atramos punktų panemunės gynybinėje sistemoje. Jame buvo Lietuvos did. kun-ščių pilis su nemaža įgula. 1372 Įsručio komtūro Viganto Hatenšteino vedami kryžiuočiai nusiaubė D. apylinkes, paėmė pilį, išvedė į nelaisvę kelis šimtus žmonių. 1381 tas pats komtūras atsigabeno į D. patrankų; lietuviai patys sudegino pilį su priešpiliu ir pasitraukė į miškus. Apie XV a. vid. pastatyta bažnyčia, kuriai 1473 did. kun-štis Kazimieras davė žemės, paskyrė 5 baudžiauninkus, dešimtinę iš D. ir Eiginiškių dvarų, o did. kun-štis Aleksandras vėliau dar pridėjo dešimtinę iš Jiezno dvaro ir suteikė teisę bažnyčios žemėje statyti laisvą nuo mokesčių smuklę. Iki pat Žečpospolitos žlugimo D. buvo Lietuvos did. kun-ščio dvaras. XVI a. Žygimantas Augustas užrašė D. su seniūnija savo žmonai Barborai Radvilaitei. Vėliau jį valdė įvairūs Lietuvos didikai. 1552 D. minimas neprivilegijuotųjų Lietuvos miestų sąraše, o 1699 — miestų ir miestelių sąrašuose. 1567 D. mokėjo 10 kapų sidabrinės mokesčio (lygiai su Utena, Kretinga). D. reikšmė ypač išaugo XVI a., pradėjus intensyviai kirsti D. bei Birštono girias ir Nemunu plukdyti miško medžiagą į Vokietiją. Ties D. buvo prieplauka, kurioje sustodavo prekybiniai laivai. 1792 Darsūniškiui buvo suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas, nustatytos miestelio ribos, gyventojai atleisti nuo baudžiavos, jiems leista laisvai kirsti mišką miestelio statybai. XIX a. pr. veikė parapinė m-la (1804 joje mokėsi 19 berniukų); 1897 įsteigta valdinė pr. m-la. 1818 miestelis sudegė. Sumažėjus prekybai Nemunu, D. beveik nebedidėjo: 1897 jame buvo 673 gyv., 1923 — 817. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė didelę dalį D. gyventojų. Statant Kauno hidroelektrinę, 1958 pastatytas 4 km ilgio pylimas miesteliui nuo pakilusio Nemuno vandens apsaugoti.

DAR̃ŠIŠKIAI — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 8 km į p. nuo Vabalninko, Pyvesos deš. krante. 135 gyv. (1959). Pr. m-la. D. žinomi nuo XVI a.; 1910 išsiskirstė į vienkiemius. Ties D. 1863.XI.11 įvyko sukilėlių susirėmimas su carine kariuomene.

DARVIDŨ MIŠKAS — miškas Širvintų rj., 17 km į v. nuo Širvintų, 4 km į š. nuo Čiobiškio. Priklauso Širvintų miškų ūkio Čiobiškio girininkijai. Plotas 990 ha; medynų 740 ha, pelkių 210 ha. Paviršius lygus. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, gliejiški, ant priesmėlio bei priemolio, ir pelkiniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai eglynai bei pušynai, mėlyniniai eglynai, o pelkėtose vietose — gailiniai bei kimininiai pušynai. 99% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 60%, eglynų 25%, beržynų 12%. Jaunuolynai sudaro 25%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 35%, brandieji 2%. Medynų bonitetas III, vid. skalsumas 0,63, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, barsukų, jerubių. Didesnioji miško dalis eksploatacinė; mažesnioji įeina į Neries

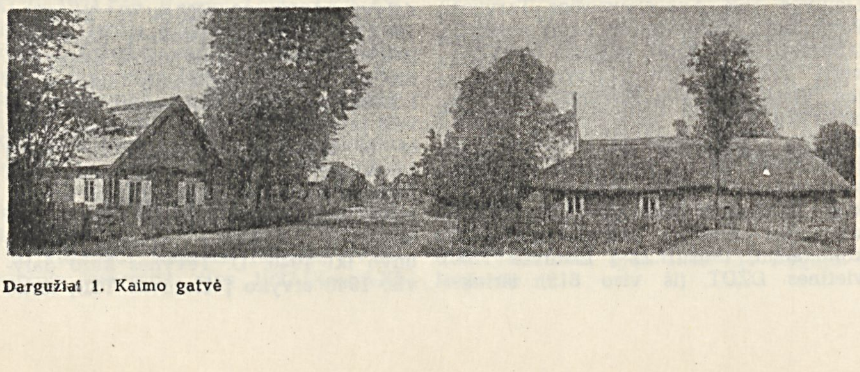

Dargužiai 1. Kaimo gatvė

apsauginių miškų juostą. Per metus iškertama vid. 1100 ktm.

DARVINÌZMAS — Anglijos gamtininko Č. Darvino (1809—82) sukurta teorija apie gyvosios gamtos vystymąsi (evoliuciją) ir augalų bei gyvūnų kilmę. Ž. *Evoliucijos teorija.*

„DARŽẼLIS"— 1. Liaudies ratelis. Muz. metras 2/4. Susikabinę rankomis, žaidėjai eidavo ratu, paskui sukdavosi už parankių. Dainuojamas tekstas įvairavo. Sceninę šokio kompoziciją sukūrė J. Lingys.

Lit.: Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957.

2. Buržuazinis dvisavaitinis Rytų Prūsijos lietuvių jaunimo laikraštis, ėjęs 1920 Klaipėdoje.

DARŽẼLIŲ-GAŨDIŠKIŲ MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 5 km į p. v. nuo Marcinkonių, į š. v. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. Priklauso Marcinkonių miškų ūkio Darželių girininkijai. Plotas 1419 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

DARŽINẼ — ūkinis pastatas šienui, šiaudams krauti. Dažnai buvo pristatoma prie tvartų, klojimų arba statoma toliau nuo kaimo, pievose (pievų D.). D. neturėjo ištisinio pamato, jos kampuose buvo pakišti dideli akmenys. Daugumas D. pastatyta ant stulpų. Sienos buvo statomos iš apvalių arba aptašytų rąstelių, sukištų į stulpų išpiovas, arba apmušamos lentomis. Seniausiųjų D. sienos buvo išpinamos žagarais. Tokios D. turėjo du rąstų vainikus: apačioje — pamatinį, viršuje — gegninį. Stogas šiaudinis, keturšlaitis arba dvišlaitis, konstrukcija — gegninė. Seniausiųjų D. duris atstodavo sandariai užkišama spraga. Daržinėse su įvažiavimu priešinguose šonuose buvo dvejos plačios durys, kurios varstėsi ant bėgūnų. Šios durys ir šalia jų 2 skersinės sijos, jungiančios išilgines sienas, dalijo daržinę į 3 dalis: tarpuangį (tarpikę, tarpeklį) ir abiejose jo pusėse esančias nampuses (galus, daržingalius). Daržinės padas plūkto molio, kartais grįstas akmenimis. Prieš kraunant šieną, nampusių apačia buvo išklojama šakomis ar žabais. Tarpuangis buvo prikraunamas tik tuo atveju, kai šienas nebetilpdavo nampusėse. Be šieno ar šiaudų, daržinėse dažnai buvo kraunami neminti linai, malkos. Kartais jose buvo laikomi ratai, rogės ir kt. padargai.

DARŽINIÑKAI — 1. Kaimas Varėnos rj., Čebatorių apyl., 5 km į p. r. nuo Valkininkų. 245 gyv. (1959). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1962). 1934 buvo 247 gyv.

2. Kaimas Vilniaus rj., Nemėžio apyl., 8 km į p. r. nuo Vilniaus, abipus plento į Minską. 205 gyv. (1959). Pro D. teka Nemėža (Rudaminos intakas); ji skiria D. nuo Nemėžio. Biblioteka (nuo 1950). 1880 buvo 50 gyv.

3. Kaimas Vilkaviškio rj., Juodupėnų apyl., 6 km į p. r. nuo Kudirkos Naumiesčio, Šešupės kair. krante. 75 gyv. (1959). P. v. pakraščiu eina Vilkaviškio—Kudirkos Naumiesčio kelias. Malūnas, pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai (nuo 1962).

DARŽÓVĖS. Lietuvos TSR auginama daugiau kaip 40 rūšių D. Iš **vaisinių D.** daugiausia auginama *agurkų, pomidorų, žirnių, pupelių, pupų,* aguročių. Iš **lapinių D.** labiausiai paplitę baltieji ir raudonieji gūžiniai *kopūstai,* lapinės salotos, krapai, rūgštynės, žieminiai svogūnai, rabarbarai, mažiau špinatai, lapinės petražolės, briuseliniai, garbanotieji ir kiniškieji kopūstai, lapkotiniai salierai, gūžinės ir romėniškosios salotos, žiemos metu užauginti paprastųjų trūkažolių (cikorijos) lapai. Iš **žiedinių** nemaža auginama žiedinių kopūstų (kalafiorų), mažiau artišokų. Iš **auglinių** pasitaiko smidrų (šparagų). Iš **svogūninių** labai paplitę ropiniai *svogūnai,* česnakai, mažiau porai. Auginama daug **šakniavaisinių D.**: *morkų, burokėlių,* griežčių, ridikų, ridikėlių, ropių, krienų; mažiau petražolių, valgomųjų gelteklių, pastarnokų, salierų. Kai kurios minėtų grupių D. yra ir prieskoninės (petražolės, krapai, salierai, krienai, česnakai). Be to, iš prieskoninių D. dar auginamos kalendros, mėtos, kmynai, mairūnai, čiobreliai, peletrūnai, juodgrūdės.

Visų kategorijų ūkiuose D. 1963 užėmė 21 900 ha, arba 0,9% bendro pasėlių ploto; tame tarpe visuom. sektoriaus ūkiuose 5300 ha, iš jų kolūkiuose 2100 ha. Visuom. sektoriaus ūkiai 1963 naudojo 53 500 m^2 šiltnamių (1954 tik 5500 m^2), iš jų kolūkiai 26 900 m^2, ir 42 000 inspektų langų (1954 — 38 800), iš jų kolūkiai 20 100.

Svarb. daržovių pasėlių plotai visuom. sektoriaus ūkiuose 1963

Daržovės	Pasėlių plotas (ha)	Tame tarpe kolūkiuose (ha)
Kopūstai	1730	900
Burokėliai	780	320
Morkos	720	340
Agurkai	580	300
Pomidorai	240	100
Svogūnai	70	20

D. pasėlių plotai plečiami. 1963 parinkta 12 taryb. ūkių, kurie turi aprūpinti daržovėmis respublikinės priklausomybės miestų gyventojus, ir 12 taryb. ūkių bei 4 mokomieji ir eksperimentiniai ūkiai, kurie turi tiekti daržoves pramonei. Be to, parinkti ūkiai, aprūpinantieji daržovėmis didesnių rajoninių miestų gyventojus. Daugiausia D. užaugina Vilniaus rj. Panerio, Klaipėdos rj. Tauralaukio, Kauno rj. Batniavos taryb. ūkiai, Kauno rj. „Pergalės", Šiaulių rj. „Pirmyn" kolūkiai ir kiti ūkiai. Pastatytas šiltadaržių kombinatas prie Kauno (1965), projektuojami ir statomi nauji dideli šiltnamiai. Daržininkystės ūkiuose plačiai taikomos naujausios agrotechnikos priemonės: daigų auginimas durpiųpūdinio puodeliuose, herbicidai kovai prieš piktžoles, augimo stimuliatoriai, polietileninė plėvelė inspektams. Vis plačiau mechanizuojami D. sėjos, pasėlių priežiūros, derliaus nuėmimo darbai. D. bandoma auginti ir hidroponiniu būdu (ž. *Hidroponika*). Veislinės D. sėklos auginimą organizuoja Lietuvos respublikinis susivienijimas „Sortsemovošč" (Vilniuje). D. vid. derlingumas visuom. sektoriaus ūkiuose 1963 buvo 145 cnt/ha. Didelis kai kurių D. derlius laukuose įv. metais užaugintas Staniūnų (Panevėžio rj.) ir Kretingos taryb. ūkiuose, „Pergalės" (Kauno rj.), „Pravienos" (Kaišiadorių rj.), Černiachovskio (Kapsuko rj.), „Naujo gyvenimo" (Šiaulių rj.) kolūkiuose. Lietuvoje D. paruošomis rūpinasi Lietuvos TSR Prekybos ministerija, Maisto pramonės ministerija, respublikinė vartotojų kooperatyvų s-ga. 1963 respublikoje paruošta iš viso 33 264 t daržovių: 21 567 t iš tarybinių ūkių ir kitų valstybinių ūkių, 9948 t iš kolūkių, 1749 t iš gyventojų. Per 10 metų (nuo 1953) D. paruošos respublikoje padidėjo 3 kartus. 20—25% D. perdirbama (ž. *Konservai*). Plečiama daržovių-vaisių saugyklų statyba (pvz., 1964 įrengtos Kirtimuose ir Aukštuosiuose Paneriuose prie Vilniaus). Be jau veikiančių Kauno, Vilniaus, Panevėžio, Kėdainių, Telšių, Tauragės, Vilkaviškio ir Kapsuko konservų f-kų, statomi (1964) Rokiškyje ir Varėnoje. Šiuose f-kuose gaminami užkandiniai bei natūralūs D. konservai, įvairių D. marinatai, raugintos, džiovintos D., padažai. Kai kurių D. (ankstyvųjų kopūstų, pomidorų, svogūnų, pipirų, baklažanų, moliūgų,

Daržovės. Panerio taryb. ūkio šiltnamiai

arbūzų) į Lietuvą papildomai įvežama iš kitų taryb. respublikų ir liaudies demokratijos šalių. 1963.VII.1—1964.VII.1 iš kitų taryb. respublikų įvežta 849 t įvairių D., iš Bulgarijos 1291 t (pomidorų). Išvežta per tą patį laikotarpį (į RTFSR, Baltarusijos ir Latvijos TSR) 579 t (daugiausia kopūstų).

D. selekcionuojamos ir jų agrotechnika tiriama daugiausia Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stotyje (Kauno rj.). D. auginimas tiriamas ir Panerio taryb. ūkio šiltnamiuose (prie Vilniaus). Kai kurie D. auginimo, atsparumo ligoms ir kenkėjams tyrimai daromi Ž. ū. akademijoje, Žemdirbystės in-to augalų apsaugos laboratorijoje, Lietuvos TSR MA Botanikos in-te, Vilniaus un-te ir kitur. Žemdirbystės in-tui, Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tui, Mašinų išbandymo stočiai pavesta diegti į daržininkystės ūkius pažangius D. auginimo būdus.

ISTORINIAI DUOMENYS. D. pavadinimų kilmės tyrinėjimai (A. Sabaliauskas, 1957—61) rodo, jog daugelis jų Lietuvos teritorijoje buvo žinomos labai seniai. Kai kurios D. (morkos, burokėliai, svogūnai) į Lietuvos TSR teritoriją, matyti, pateko drauge su baltų gentimis. Kopūstai Lietuvoje buvo žinomi jau XIII a., tačiau plačiau juos auginti pradėta nuo XV a. Pomidorai Lietuvoje paplito tiktai po I pasaul. karo. Rašytiniuose ist. šaltiniuose yra žinių, kad XVI a. Lietuvoje, daugiausia dvaruose, buvo auginamos ropės, kopūstai, burokėliai, agurkai, morkos, svogūnai, pastarnokai, krienai, porai, salierai, ridikai, petražolės, mairūnai ir kt. daržovės. Kol nebuvo auginamos bulvės, ypač daug sodinta ropių. Lietuvos TSR teritorijoje 1913 buvo auginama apie 14 000 ha D. (0,7% bendro pasėlių ploto). Didžiąją dalį visų D. pasėlių sudarė sklypeliai smulkių ir vidutinių valstiečių ūkiuose; keleriopai mažesnį plotą užėmė D., auginamos buožių ūkiuose ir dvaruose. Daug D., ypač agurkų, buvo auginama Trakų ir Kėdainių aps., iš kur jos buvo gabenamos ne tik į Vilnių ir Kauną, bet ir į kitų gubernijų miestus. Burž. Lietuvoje D. daugiausia augino valstiečiai mažais sklypeliais prie sodybų. Prie didesnių miestų kai kurie ūkiai augino D. pardavimui. 1939 daržovėmis apsodinta apie 28 000 ha (1,1% bendro pasėlių ploto). Burž. Lietuvoje D. supirkdavo ir eksportuodavo kooperatinė org-ja „Sodyba". 1939 iš Lietuvos išvežta 7422 t daržovių, o įvežta 131 t. 1939 Lietuvoje buvo 12 vaisių bei daržovių konservų įmonių, bet visos jos buvo mažos. Burž. metais D. sėklos buvo auginamos daugiausia atskirų daržininkų. Tik nuo 1930 labiau susidomėta sėklininkyste, ir Dotnuvoje įkurta d-ja „Sėklininkas" (1931 perkelta į Kauną). Nemaža sėklų buvo užauginama ir Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) mokomajame darže, o t. p. sodininkystės-daržininkystės m-loje (Kaune). Pirmąsias brošiūras D. auginimo klausimais išleido J. Kriščiūnas (1910), V. Totoraitis (1912), o pirmąją stambesnę knygą — J. Strazdas (1925). Apie D. auginimą buvo rašoma žurnaluose „Sodyba" (1928—32), „Naujoji sodyba" (1939—41). D. sėklininkystėje, selekcijoje, agrotechnikos tiriamajame darbe daugiausia nuveikė prof. S. Nacevičius (1881—1947). Iki 1956 D. buvo selekcionuojamos Dotnuvoje — Lietuvos Valstybinėje selekcijos stotyje, paskui Žemdirbystės in-te. 1957—58 D. selekcijos grupė perkelta į Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stotį (Kauno rj.). Taryb. metais sukurta daugiau kaip 10 lietuviškų D. veislių, ištirta daugiau kaip 20 klausimų, susijusių su dvimečių D. sėklininkyste, įvairių D. agrotechnika (pvz., pasodų laikymas per žiemą, miner. trąšų normos daržovėms, durpių naudojimas inspektiniams agurkams); daržininkystės klausimais išleista keliolika knygelių bei brošiūrų. 1961 išleistas naujas P. Svetikos ir J. Eidžiūno vadovėlis „Daržininkystė". Praktiniais D. auginimo klausimais daugiausia rašoma žurnale „Mūsų sodai".

Vid. kvalifikacijos daržininkystės specialistai rengiami Kauno sodininkystės-daržininkystės ir Kretingos žemės ūkio technikumuose (burž. Lietuvoje 1920—1925 juos rengė žemesnioji, o nuo 1925 aukštesnioji sodininkystės-daržininkystės m-la Kaune).

DĀSTIKAS Feliksas [g. 1896.XI.27 Vekonyse (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1915 mobilizuotas į Rusijos armiją, dalyvavo rev. įvykiuose. 1918 pab. su grupe buv. Rusijos armijos kareivių Kruonio vls. užpuldinėjo dvaruose buvusias vok. įgulas, nuginkluodavo jas, kūrė dvarų kumečių k-tus. Nuo 1921 dirbo statybose Kaune, Kruonio valsčiuje. 1926—36 liaudininkų partijos narys, 1935 dalyvavo valstiečių streike. 1937—40 priklausė LKP Dijokiškių kuopelei, platino kom. spaudą. 1940—41 Kruonio vls. vykdomojo k-to pirmininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1944 Kauno aps. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas, 1946—50 Kaišiadorių aps. vykdomojo k-to pirmininkas, paskui dirbo part. ir adm. darbą Kaišiadoryse. Nuo 1957 pensininkas.

DAŠČIŪRAS Jonas [g. 1915.IX.8 Kaireliuose (Rokiškio rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1940 baigęs Vilniaus un-tą, mokytojavo Panevėžio prekybos m-loje, Panevėžio I g-joje. Nuo 1944 Salantų vid. m-los mokytojas.

DAŠKĀUSKAS Juozas [1912.I.1 Kniečiuose (Raseinių rj.) — 1942.IV.12 Voniškių miške (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Tais pat metais kartu su S. Filipavičiumi sudarė komunistines kuopeles Kengiuose, Maskvituose (Raseinių rj.). 1935 dirbo ligonių kasoje Telšiuose, Kretingoje, Plungėje. Už kom. veiklą 4 kartus suimtas ir trumpą laiką kalintas. 1939, dirbdamas Šiaulių miesto savivaldybėje, užmezgė ryšius su B. Baranausku ir kt. pogrindininkais. 1939 kalintas Dimitravo ir Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. 1940 dirbo Kretingos aps. viršininku, vėliau LKP CK. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į Tarybų Sąjungos gilumą. Su LKP CK antrąja operatyvine grupe 1942.III.17 buvo pasiųstas į priešo užnugarį organizuoti partiz. judėjimo Valkininkų apylinkėse. Žuvo, vykdydamas kovos uždavinį. 1954 palaikai perkelti į Vilniaus Karių kapines.

DAŠUKĒVIČIUS Aleksandras [g. 1904 Greske (Minsko sr., BTSR)] — partinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. 1924—40 dirbo part. ir adm. darbą BTSR. 1940—41 LKP Raseinių aps. k-to sekretorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. D. Tėvynės karo metais part. darbuotojas Saratovo srityje. 1944—46 LKP Raseinių aps. k-to sekretorius. 1946—57 part. ir adm. darbuotojas Kaune, Pabradėje. Nuo 1957 pensininkas.

DAUBARAĨ — kaimas Kėdainių rj., Kunionių apyl., 9 km į p. v. nuo Josvainių. 63 gyv. (1959). Skaisgirio aštuonmetė m-la (1922—56 pradinė, 1956—62 septynmetė).

DAŪBARAS Domininkas [g. 1801 Viduklėje] — 1831 sukilimo dalyvis. Advokatavo Telšių apskrityje. 1831.III.28, surinkęs Telšių mieste sukilėlių būrį ir padedamas J. Tomkevičiaus ir J. Giedraičio būrių, atvykusių iš apskrities, nuginklavo vietinę carinės kariuomenės įgulą, išlaisvino iš kalėjimo suimtuosius. Iš pradžių vadovavo sukilėlių kuopai, vėliau pulkui ir gavo papulkininkio laipsnį. Veikdamas su A. Kamenskiu, sėkmingai kovėsi su carine kariuomene ties Darbėnais, Kretinga, Burniais, Lieplauke. Sukilimą nuslopinus, emigravo į Frankfurtą prie Maino, iš ten į Prancūziją, rašė eilėraščius, lietuviškai susirašinėjo su S. Borisevičiumi. Laiškuose griežtai smerkė išnaudotojų klases.

DAŪBARAS Julius [1884.XI.10 Berklainiuose (Pasvalio rj.) — 1943 Kolimoje (Tolimuosiuose Rytuose)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo jaunystės dirbo dvaruose. 1904 išvažiavo į Rygą. Dirbdamas f-ke, 1905 įsijungė į rev. judėjimą. 1905—13 Latvijos krašto socialdemokratijos narys. Rygoje dirbo liet. socialdemokratų propagandistų kolegijoje. Už rev. veiklą 1911 kalintas Rygos kalėjime ir adm. tvarka ištremtas iš Pabaltijo. 1913 išvyko į JAV, dirbo f-ke ir dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos

veikloje, bendradarbiavo jos organe „Kova". 1919.IX dalyvavo kaip Klivlendo org-jos delegatas steigiamajame JAV KP suvažiavime Čikagoje. 1919—1922 JAV KP narys. Dirbo liet. komunistų tarpe, buvo Lietuvių komunistų federacijos Centro Biuro narys, o 1920 Filadelfijoje „Kovos" administratorius. Kaip Filadelfijos rj. komunistų delegatas, dalyvavo JAV KP nelegaliame suvažiavime 1920 ir buvo Čikagos rj. komunistų delegatas JAV KP suvažiavime 1921. Grįžęs 1922 vasarą į Lietuvą, gyveno Biržuose ir 1922—27 dirbo LKP eilėse. Renkant seimą 1923, buvo kuopininkų sąraše kandidatu į seimo atstovus; už tai 1923.IV suimtas. Kuopininkų teisme pasakė burž. santvarką demaskuojančią kalbą. Iš kalėjimo paleistas 1926, kuopininkus išteisinus. Apsigyvenęs Biržuose, dirbo part. ir profs-ginį darbą. Po faš. perversmo slapstėsi, emigravo į Latviją, o 1927.II atvyko į Maskvą, 1929 priimtas į VKP(b). Gyvendamas Maskvoje, dalyvavo liet. polit. emigrantų veikloje, dirbo Maskvos lietuvių klubo vedėju. Bendradarbiavo „Priekale", „Balse" (pseudonimas V. Žemutis), buvo „Priekalo" redkolegijos narys. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1937). 1956 reabilituotas.

DAUBĀRIAI — kaimas Mažeikių rj., Tirkšlių apyl., 3 km į š. nuo Tirkšlių. 114 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Venta, per kaimą — Viešetė (Ventos intakas) ir Stulpas. Prie Viešetės ir Stulpo santakos, Viešetės deš. krante, yra 12 m aukščio piliakalnis (aikštelė apie 1000 m^2). Viešetės kair. krante yra 15 m aukščio kalva, vad. Piliakalniuku. Jos šlaitai statūs, aikštelė 3 m skersmens.

DAUBURÁIČIAI — kaimas Radviliškio rj., Sidabravos apyl., 18 km į p. r. nuo Šeduvos, 16 km į r. nuo Baisogalos. 108 gyv. (1959). Per D. teka Vadaktis (Nevėžio intakas), eina Šeduvos—Krekenavos kelias. Pr. m-la (nuo 1947). Kaime 1890 gimė biol. m. dr. prof. S. Mastauskis.

DAUBŪTIŠKĖS — kaimas Eišiškių rj., Poškų apyl., 5 km į š. nuo Dieveniškių, prie BTSR sienos. 46 gyv. (1959). Per D. teka Gauja. Vandens malūnas, pr. m-la (nuo 1949).

DAUDERŸS Jonas [g. 1928.V.2 Vėžionyse (Kupiškio rj.)] — gydytojas chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1954—1963 ligoninės chirurgas Utenoje ir Kaune. Nuo 1963 Vilniaus un-to gydytojų tobulinimosi f-to asistentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kojų venų patologiją.

DAUDÝTĖ — pučiamasis ambušiūrinis liaudies muzikos instrumentas. D. yra ilgas (1,4—2,3 m), tiesus medinis trimitas, apvyniotas beržo tošimi. Ja galima išpūsti 4—5 natūraliosios gamos garsus; būna suderinta in C, D, F, G. Daudytės labai skardžios. Senovėje jomis grodavo įv. signalus, pvz., gyvuliams į lau-

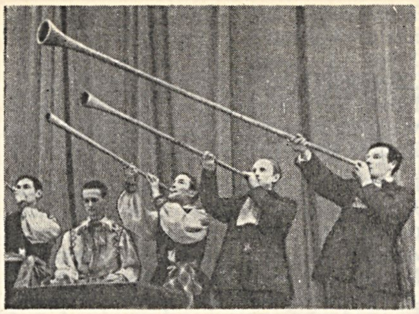

Grojimas **daudytėmis**

kus išginti ar namo parvaryti, be to, grupėmis grodavo sutartines. Šiuo metu D. vartojamos liaudies instrumentų orkestruose.

DAUDŽGIRIAĨ — kaimas Biržų rj., Kratiškių apyl., 8 km į p. v. nuo Biržų, 2 km į p. nuo Šiaulių—Biržų geležinkelio; kolūkio centras. 235 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo, išsidėstęs prie Pabiržės—Vabalninko kelio. Vakaruose pro D. teka Tatula, iš š. prieina Daudžgirių miškas. 1921 įsteigta pr. m-la, vėliau perkelta į gretimą Bajoriškių kaimą. Parduotuvė, kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1957), senas parkas.

DAŪGAI — 1. Miestas Alytaus rj., 18 km į r. nuo Alytaus, prie Vilniaus—Alytaus plento; apylinkės centras. 1287 gyv. (1959). Įsikūrę didelio Daugų ež. pusiasalyje. Teritorija 140 ha. Plano struktūra linijinė, gatvių tinklas stačiakampis. Centre keturkampė aikštė. Kalvotas miesto apylinkes puošia Padaugalaičio, Gilūšio, Neveiglo, Aukrakščio ir kt. ežerėliai. Yra pieninė, malūnas, buitinio aptarnavimo kombinatas, 130 lovų ligoninė, vid. m-la (iki 1944 pradinė, iki 1947 prog-ja), ž. ū. technikumas (1961 atkeltas iš Alytaus), kultūros namai, biblioteka, kino teatras.

Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad D. apylinkės buvo gyvenamos jau XIII—XIV amžiuje.

Daugų ežero š. kranto iškyšulyje yra Salos, arba Pilaitės, piliakalnis. Didesnė jo dalis nuplauta, išlikęs tik r. kraštas. Aplink piliakalnį, seklesnėse ežero vietose, aptinkama daugiausia XIII—XIV a. žiestos keramikos šukių, molio tinko gabalų, ąžuolinių rąstų. Apie 60 m į p. r. nuo piliakalnio yra 40 m ilgio ir 35 m pločio kalvelė, kurios r. pakraštyje randama titnaginių akmens amžiui priklausančių dirbinių. Pasak legendos, piliakalnį supylusios laumės kun-ščiui Daugiui.

D. pirmąkart minimi viename XIV a. kryžiuočių karo kelių aprašyme. Pro juos Ordino kariuomenė žygiuodavo į Trakus ir Vilnių. Iš 3 pusių vandens apsaugoti D. gerai tiko gintis nuo kryžiuočių puolimų. XIV—XV a. Daugų ež. pusiasalyje buvo Lietuvos kun-ščių medžioklės dvaras. 1393 did. kun-štis Vytautas pastatė D. bažnyčią. XIV a. minima ir D. seniūnija. XVI amžiuje D. jau buvo nemaža gyvenvietė, kurią to meto ist. šaltiniai vadina miestu. 1551 D. gyventojai mokėdavo iždui per metus 5 kapas grašių sidabrinės mokesčio — lygiai su Alytumi, Ašmena, Raseiniais. 1516 Žygimantas Senasis D. dvarą su valsčiumi įkeitė už 600 kapų grašių savo maršalkai ir raštininkui B. Bohovitinavičiui. XVII a. antrosios pusės ir XVIII a. pr. karai, 1708—10 badas ir maras D. visiškai sunaikino. 1712 D. miestelyje ir valsčiuje nebuvo likę nei trobesių, nei žmonių, išskyrus 1 pirkią, kurioje gyveno smuklininkas. Po to D. negreit atsigavo. 1730 miestelyje gyveno apie 30 šeimų. Pagal 1784 inventorių jame buvo 2 gatvės, rinka su bažnyčia, 2 smuklės, 12 didelių lentelėmis (gontais) dengtų namų ir 43 paprastos pirkios. 1792 Daugams suteiktos Magdeburgo teisės. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje veikė 2 malūnai, lentpiūvė, keletas amatininkų dirbtuvių; 1880 jame buvo 833 gyventojai. XIX a. pab. jau buvo vaistinė ir pr. m-la. Dėl Alytaus artumo į didesnį miestą D. neišaugo. 1919 pr. Dauguose susikūrė rev. k-tas. Buržuazijos valdymo laikotarpiu D. buvo valsčiaus centras (1923 — 206 kiemai, 1153 gyv.). Veikė LKP pogr. kuopelė. 1936.VIII.25, valstiečių streiko metu, įvyko didelis mitingas, kuriame dalyvavo keli šimtai D. vls. valstiečių. Susirinkusieji vieningai reikalavo pakelti kainas ž. ū. gaminiams. Taryb. metais Dauguose nutiesta keletas naujų gatvių, pastatyta nemaža mūrinių gyv. namų ir visuom. pastatų, jų tarpe vid. m-la, ž. ū. technikumas, universalinė parduotuvė. 1950—59 D. buvo rajono centras; buvo leidžiamas rajoninis laikr. „Komunizmo aušra". 1956 Daugams suteiktos miesto teisės.

Daugai 1

2. Kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 1 km į v. nuo Daugų miesto, Daugų žemės ūkio technikumo mokomojo ūkio teritorijoje. 421 gyv. (1959). Š. pakraščiu eina Vilniaus—Alytaus plentas, r. pakraščiu — kelias iš Daugų į Perloją. Kaimas įsikūręs tarp Daugų, Gilūšio ir Aukrakščio ežerų. Malūnas. D. valstiečiai 1935 dalyvavo valstiečių streike. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė.

DAŪGAILIAI — kaimas Utenos rj., 18 km į š. r. nuo Utenos, prie plento į Zarasus; apylinkės ir kolūkio centras. 318 gyv. (1959). D.— gatvinis praretintas kaimas. Yra ryšių skyrius, parduotuvė, ambulatorija (1938—46 sveikatos punktas), vaistinė (nuo 1940), aštuonmetė m-la (nuo XIX a. vid. pradinė, 1944—49 prog-ja, iki 1959 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1945). Greta D. yra piliakalnis, įrengtas aukštoje gana stačiais šlaitais kalvoje, kurią iš r., p. ir v. supa pelkėtos pievos. Žymesnių įtvirtinimų liekanų piliakalnis neturi. Pusapvalė, p. r. kryptimi nežymiai aukštėjanti jo aikštelė (44 m ilgio ir 29 m pločio) smarkiai apardyta. Piliakalnio šlaitų bei aikštelės kultūriniame sluoksnyje aptinkama lipdytinės keramikos su lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi, būdingos I—V a. Piliakalnio r. pusėje pastebimos senosios gyvenvietės liekanos. Ist. šaltiniuose D. minimi nuo 1254. 1766 pastatyta bažnyčia. XIX a. pro D. ėjo Peterburgo—Varšuvos traktas, prie kaimo buvo pašto stotis. 1880 buvo 269 gyventojai. I pasaul. karo metu D. sudegė. Burž. Lietuvoje D. buvo valsčiaus centras (1923 — 369 gyv.).

DAUGĖDAĪ — kaimas Plungės rj., Stalgėnų apyl., 9 km į š. nuo Rietavo; kolūkio centras. 130 gyv. (1959). P. v. pakraštyje yra Daugėdų ežeras, r.— Daugėdų miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), pr. m-la (nuo 1946). Ist. šaltiniuose D. minimi 1586.

DAUGĖDŲ-LAUŽŲ PĖLKĖ — pelkė Plungės rj., 5 km į š. nuo Rietavo, į r. nuo plento į Plungę. Plotas 148 ha. Pelkė ištįsusi iš š. į p. apie 3,5 km Ežerupio (Jūros intako) slėnyje. Š. dalyje telkšo 2 ha Daugėdų ežeras. D.-L. p.— plynraistinė bei raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis apie 10 m, vid. 1,72 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 9,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Š. pakraštyje įsikūrę Daugėdai, p.— Laužai.

DAUGĖLA (Довгялло) Dimitras [g. 1867. X.20 Kazėnuose (Gorodoko rj., Vitebsko sr.)] — archeografas. Nuo 1897 Vitebsko centr. archyvo archivaras. Archyvą perkėlus į Vilnių (1903), iki 1911 buvo čia archivaro padėjėju. 1906—11 Vilniaus archeografijos komisijos narys, 1913—15 pirmininkas. Nuo 1910 Rusijos Geografinės d-jos Vilniaus sk. pirmininkas. Nuo 1913 Vilniaus viešosios bibliotekos komisijos pirmininkas. Redagavo Vilniaus archeografijos komisijos leidžiamų „Aktų" 32—37 tomus. 1906—15 vienas tų „Aktų" leidėjų. „Lietuvių tautoje" (1909, kn. I, d. 3) lietuviškai išspausdintas jo str. „Lietuvių kalbos liekanos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose".

DAUGĖLA Heliodoras [g. 1909.XI.15 Liepojoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje (iš pradžių žvalgų kuopos vadas, vėliau divizijos štabo operacijų skyriaus viršininkas). 1945 pradėjo dirbti Kauno universitete. 1954 išėjęs į atsargą, buvo maisto pramonės technikumo direktoriaus pavaduotoju, Kauno Politechnikos in-to dėstytoju. Nuo 1962 Teatro d-jos Kauno sk. vedėjas.

DAUGĖLA Jonas [g. 1928.I.6 Laibagaliuose (Lazdijų rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1959). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir ėmė dirbti ped. darbą jame. Nuo 1963 docentas, gamybos procesų automatizavimo katedros vedėjas. Nuo 1964 elektrotechnikos f-to prodekanas. Kuria naujus prietaisus statistiniam įtampų nukrypimų vertinimui, projektuoja ž. ū. elektros tinklus. Paskelbė moksl. straipsnių įvairiais elektrotechnikos ir automatikos klausimais.

DAUGĖLA (Dowgiałło) Mykolas [m. 1871.V.22 Paryžiuje] — 1863 sukilimo Lietuvoje dalyvis. Kilęs nuo Šiaulių. Sukilimą nuslopinus, pabėgo iš kalėjimo į Šveicariją, iš ten į Paryžių. Tarnavo Prancūzijos kariuomenėje. Aktyvus Paryžiaus Komunos dalyvis. Versaliečių sušaudytas Liuksemburgo sode.

DAUGĖLAIČIAI — 1. Kaimas Vilkaviškio rj., Molinių apyl., 1 km į p. nuo Kybartų. 223 gyv. (1959). Per kaimą eina Kybartų—Vištyčio kelias, v. pakraščiu teka Liepona (Širvintos intakas). Akmens skaldykla (nuo 1959). Kaimas įsikūrė XVI a. pradžioje. 1561 jis turėjo 13 ūkių, 16 valakų žemės. 1887 kaime gimė pažangus JAV lietuvių veikėjas L. Prūseika. 1923 buvo 562 gyv.

2. Kaimas Radviliškio rj., 6 km į p. nuo Radviliškio, prie kelio į Šiaulėnus; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 122 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Daugėlaičių miškas. Parduotuvė. D. minimi 1619 (16 valakų, 100 gyv.).

DAUGĖLIAI — kaimas Šiaulių rj., Smilgių apyl., 3 km į p. r. nuo Kuršėnų. 90 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Venta; per kaimą eina Šiaulių—Kretingos glžk. Iki 1938 buvo D. geležinkelio stotis. 1938 pastatyta plytinė. Iš jos taryb. metais išaugo Daugėlių stat. medžiagų kombinatas (dabar *Kuršėnų* miesto ribose). Daugėliuose gyvena to kombinato darbininkų.

DAUGĖLIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 2 km į p. nuo Šakių. 146 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Šakių į Kudirkos Naumiestį. Yra Kapsuko liejimo mechaninės g-los Šakių cechas (ž. ū. mašinų f-kas nuo 1903).

DAUGĖLIŠKIS — 1. Miestelis Ignalinos rj. Ž. *Naujasis Daugėliškis.*

2. Kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl. Ž. *Senasis Daugėliškis.*

DAUGIDÓNYS — kaimas Eišiškių rj., Kalesninkų apyl., 8 km į v. nuo Eišiškių, 1 km nuo BTSR sienos; kolūkio centras. 164 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1927—54 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1958).

DAUGIÑČIAI — 1. Kaimas Anykščių rj., Dabužių apyl., 1,5 km į š. nuo Kavarsko, prie kelio į Traupį. 264 gyv. (1959). Per D. teka Šunykšta (Šventosios intakas). Susikūrė nauja kolūkinė gyvenvietė.

2. Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 4 km į š. r. nuo Kartenos. 240 gyv. (1959). Šiaurėje pro D. teka Minija, pietuose eina Šiaulių—Kretingos plentas. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1933).

DAUGIRDAĪ — kaimas Kapsuko rj., Gudelių apyl., 8 km į p. v. nuo Balbieriškio, 6 km į š. nuo Krokialaukio. 169 gyv. (1959). Per D. teka Rudė (Peršėkės intakas), eina kelias iš Gudelių į Balbieriškio—Krokialaukio vieškelį. Iš š. ir r. kaimą supa Balbieriškio miškas. Parduotuvė, Gelčių pr. m-la (1923—27 veikusi Gelčiuose), biblioteka (nuo 1950). 1881 D. palivarkas (vad. Daugirdiškiais) priklausė Ivoniškio dvarui, turėjo 80 gyventojų. 1925 D. išsiskirstė į vienkiemius.

DAŪGIRDAS (Dowgird) Angelas [1776 Jurkovščiznoje, Mstislavo aps. (Mogiliovo sr., BTSR) — 1835.IV.26 Vilniuje] — filosofas. 1791 įstojo į pijorų ordiną. 1791—93 mokėsi Vilniaus akademijoje. 1793—1807 Vitebsko ir kt. pijorų m-lose dėstė matematiką, fiziką, retoriką. 1818—31 (išskyrus 1823—24) Vilniaus un-to filosofijos profesorius. Uždarius un-tą, dėstė filosofiją ir logiką Vilniaus Dvasinėje akademijoje. Būdamas idealistas, įrodinėjo dvasios pirmumą prieš kūną, jos nemirtingumą, gynė religiją, siekė filosofiją sutaikyti su teologija ir teigė, jog pastaroji sankcionuojanti filosofiją. Parašė keletą veikalų, kuriuose nagrinėjo daugiausia gnoseologijos ir logikos problemas. Spręsdamas klausimą, ar žmogaus pažinimas atitinka tikrovę, ir kaip šis atitikimas pasiekiamas, kritikavo Dž. Berklio ir D. Jumo tipo subjektyvųjį idealizmą, I. Kanto apriorizmą, formalizmą. Pripažino, jog pažinimas atitinka tikrovę, pabrėždamas tikrovės pirmumą prieš pažinimą, iškeldamas jutiminio pažinimo vaidmenį. Tačiau pažinimo kriterijumi neteisingai laikė patį žmogų, jo mąstymą, t. y. loginius dėsnius, teigdamas juos esant nepriklausomus nuo tikrovės, kylančius iš paties proto prigimties, įgimtus. Tiesa, pasak D., yra tai, kas atitinka mąstymo dėsnius. Neigdamas įgimtų idėjų buvimą, D. laikė įgimtais tuos dėsnius, pagal kuriuos vystosi mąstymo sugebėjimai, ir šiuo atžvilgiu nenutolo nuo I. Kanto apriorizmo. Loginėms D. pažiūroms būdingas psichologizmas.

Ršt.: O logice, metafizyce i filozofii moralnej, Wilno, 1821; Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoryczna i praktyczna, Połock, 1828.

Lit.: **S. Kaczmarek,** Anioł Dowgird — filozof nieznany, Poznań, 1963.

DAŪGIRDAS Jonas [m. 1443] — feodalinės Lietuvos politinis veikėjas. Did. kun-ščio Vytauto artimasis. Pasirašė Vilniaus-Radomo sutartį (1401) ir Horodlės uniją (1413). 1424 Vytauto dvaro maršalas, vėliau Kamenec-Podolsko seniūnas. Žygimanto Kęstutaičio paskirtas Lucko ir Volinės seniūnu, paskui Vilniaus vaivada. 1434 atstovavo Žygimantui Kęstutaičiui per Vladislovo Varniečio vainikavimą. 1440 drauge su Trakų vaivada Leliušu ir Čartoriskiu dalyvavo sąmoksle prieš Žygimantą Kęstutaitį, bet bausmės išvengė ir prie Kazimiero Jogailaičio liko Vilniaus vaivada. Vadovavo didikams, palaikė Kazimierą.

DAŪGIRDAS Kazys [tikr. **Stalioraitis** Jonas; 1887.VI.24 Būdviečiuose (Vilkaviškio rj.) — 1949.IV.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1905 išvyko į Angliją. 1905—06 Škotijoje dirbo metalurgijos g-loje. Persikėlęs į JAV, 1906—17 dirbo mašinų g-lose. 1906—18 priklausė Lietuvių socialistų s-gai (LSSA). 1917 redagavo LSSA organą „Kova" ir žrn. „Naujoji gadynė" (Filadelfijoje). 1919—20 laikr. „Žarija" redaktorius (Čikagoje kartu su V. Andruliu). Persikėlęs į Angliją, 1920—22 redagavo laikr. „Rankpelnis". Iš Anglijos atvykęs į TSRS, 1922—41 dirbo ūkinį ir administracinį darbą. Nuo 1922 Komunistų partijos narys. 1941—1944 dirbo Leningrade. 1944—46 Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-jos darbuotojas. Nuo 1946 dirbo Lietuvos TSR AT Prezidiume.

DAŪGIRDAS Samuelis [XVII a.] — istorikas. 1626 naujai išleido M. Strijkovskio „Genealogiją, arba trumpą Lietuvos didžiųjų kunigaikščių aprašymą" („Genealogija albo krótkie opisanie wielkich książąt litewskich"). Leidėjas originalą papildė.

DAŪGIRDAS Tadas [1852.II.27 Torbine (RTFSR, Novgorodo sr.) — 1919.XI.1 Kaune] — archeologas, dailininkas, literatas. Mokėsi Rygoje, Vilniaus realinėje ir piešimo m-lose, Peterburgo ir Miuncheno meno akademijose. Gyvendamas Varšuvoje, susipažino su praeities tyrinėtojais (S. Vitkevičiumi, A. Kirkoru, G. Osovskiu, D. Samokvasovu ir kt.) ir, jų paskatintas, pradėjo domėtis archeologija.

1881—1883 kasinėjo Paluknio (Kelmės rj.) VIII—XI a. plokštinį griautinį kapinyną, Papelkių—Vizdergių (Šiaulių rj.) pilkapius (1884—1885), Tytvidiškių (Šiaulių rj.) IX—XI a. kapinyną (1885), Imbarės (Kretingos rj.) X—XII a. kapinyną, Derbutų piliakalnį (Raseinių rj.; 1888—1911), Paklibakių pilkapius (Šiaulių rj.; 1887), Gilvyčių pilkapius (Šiaulių rj.) ir kt. Dalį kasinėjimų rezultatų paskelbė spaudoje, dalis neskelbta ir yra Vilniaus un-to bibliotekos rankraštyne.

Rašė straipsnius to meto lenkų ir lietuvių spaudoje. Rinko senienas ir turėjo sudaręs įdomų archeologinį ir etnografinį rinkinį, kurį, tapęs Kauno muziejaus prižiūrėtoju konservatoriumi (1907), padovanojo miestui (1909). D. daug keliavo, lankė ist. vietas, sistemingai registravo senovės kultūros paminklus. Kartu su L. Kšivickiu ir A. Žmuidzinavičiumi kasinėjo Dūkšto piliakalnį ir pilkapius, o 1911 — Lauksvydų (Kauno rj.) III—IV a. kapinyną. 1882 išrinktas Kuršo Lit-ros ir meno d-jos nariu, 1885 — Krokuvos Mokslų akademijos nariu korespondentu, 1919 — Valst. archeologijos komisijos pirmininku. D. drauge su kitais rengė Lietuvių dailės d-jos parodas (1910 ir 1914), dalyvavo to meto visuom. gyvenime, rūpinosi kultūros paminklų globa ir apsauga. Parašė scenos vaizdelių, novelių.

Lit.: **M. Brensztein,** Tadeusz Dowgird.— „Wiadomości archeologiczne", t. 7, Warszawa, 1922 [p. 148—153].

DAUGIRDAVÀ — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 7 km į š. v. nuo Ariogalos, Dubysos deš. krante. 15 gyv. (1959). Yra senkapis, kuriame archeologas T. Daugirdas rado XI—XIV a. dirbinių: geležinių plačiaašmenių kirvių, įmovinių ir įtveriamų ietigalių, žąslų ir balno kilpų, peilių, sagčių, pentinų. Rastas odinis kapšiukas su dviem XIV a. pradžios Pragos grašiais ir geležiniu skiltuvu. Radiniai yra Kauno ist. muziejuje.

DAUGIRDÌŠKĖS — kaimas Trakų rj., Bagdanonių apyl. ir Rusakalnio apyl., 6 km į r. nuo Semeliškių. 403 gyv. (1959). Didžioji dalis kaimo įsikūrusi Monio ež. v. pakrantėje, mažesnioji — ežero 10 ha saloje. Aštuonmetė m-la (pr. m-la įst. 1910). Jau XVI a. pr. ežero saloje buvo dvaras, o pakrantėje — kaimas. 1545 dvaras ir kaimas atiteko E. Daugirdui ir buvo pradėtas vadinti D. (iki tol vadinosi Gerkiškiais). 1733—63 D. valdė didikai Remeriai, pastatę saloje rūmus. 1865 D. nupirko J. Tiškevičius. Išgriovęs dar neįrengtus rūmus, jis pastatė spirito varyklą. 1924 dvaras išdalytas.

DAUGIRDÌŠKIŲ ĖŽERAS — kitas *Monio* ežero vardas.

DAUGÌSKAITA, gramatinė kategorija, *ž. Skaičius.*

DAUGÝVENĖ — upė Radviliškio ir Pakruojo rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 64 km, baseino plotas 495 km^2. Prasideda Vėriškių apylinkėse, 7 km į p. v. nuo Šeduvos. Teka lyguma į š. r. pro Rozalimą, Klovainius. Įteka į Mūšą 212 km nuo jos žiočių, ties Rimšonimis, 6 km į p. nuo Linkuvos. Intakai: dešinieji — Byzdelis, Ėgliškis, Kutena, Ramytė; kairieji — Vakoniškis, Niauduva, Šaka, Dubysa, Gubinys, Ežerėlė. Vaga nuo ištakos iki Byzdelio kanalizuota, 1—3 m pločio, 0,4—0,8 m gylio. Nuolydis aukštupyje iki Kutenos 246 cm/km, toliau 63 cm/km. Krantai daugiausia statūs. Slėnio plotis 150—300 m, didž. 700 m. Debitas ties Meilūnais: min. 0,012, vid. 2,45, maks. 119 m^3/s. Sausomis vasaromis vaga aukštupyje ir vietomis vidurupyje išdžiūsta. Meilūnuose (2 km nuo žiočių) veikia vandens matavimo postas (nuo 1951). Aukštupyje D. kerta Radviliškio—Jonavos ir Šiaulių—Daugpilio glžk., ties žiotimis — Šiaulių—Biržų glžk.

DAŪGLAUKIS — kaimas Tauragės rj., 8 km į p. v. nuo Tauragės; apylinkės ir kolūkio centras. 143 gyv. (1959). Šiaurinė kaimo dalis vadinama Didžiuoju D., pietinė — Mažuoju D. Už 1 km į v. nuo D. teka Jūra; kaimo apylinkėse telkšo jos senvagės. Malūnas (nuo 1962), aštuonmetė m-la (1958—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka.

DAŪGŲ ĖŽERAS, Didžiulis, — ežeras Alytaus rj., prie Daugų. Plotas 954 ha, didž. gylis 44 m, vid. gylis 13,19 m. Ežerą sudaro 4 susikertančios rinos. Ež. forma primena H raidę, ištįsusią iš š. v. į p. r. Pietvakarinės dalies ilgis 6500 m, didž. plotis 1500 m, gylis iki 40 m. Š. r. dalies ilgis 6700 m, didž. plotis 500 m; jos š. gale yra giliausia ežero vieta (44 m); pietrytinė šios dalies atšaka dar vadinama Savisto ež. Abi minėtas dalis jungia 2 km ilgio ir 300—400 m pločio vandens juosta. Ežere yra 10 nedidelių salų (iš viso 1,6 ha). Kranto linijos ilgis 42 km. Krantai žemi, daug kur pelkėti. Dugną giliausiose vietose dengia molingas dumblas, seklesnėse vietose, arčiau krantų, paplitęs smėlingas dumblas ir smėlis. P. v. dalyje yra ežerų kreidos. Savisto dugną dengia daugiausia sapropelis. Per D. e. teka Abista (Varėnės intakas), be to, įteka 9 bevardžiai upeliai. Aplink D. e. yra kaimai: Dvarčėnai, Bukaučiškės, Padaugė, Sokonys, Papiškiai, Andriūnai, Doškonys. Ežeras verslovinis; daugiausia sugaunama aukšlių, kuojų, karšių, stintų. Žuvies 1962 sugauta 16,8 kg/ha.

Lit.: **A. Stanaitis,** Daugų ežeras.—„Mūsų girios", 1961, Nr. 4.

DAUGUVIĚČIAI — vienkiemis Biržų rj., Pundurių apyl., 11 km į p. r. nuo Nemunėlio Radviliškio, Nemunėlio kair. krante. 11 gyv. (1959). Iš v. vienkiemį supa Biržų giria. Pro D. eina kelias iš Nemunėlio Radviliškio į Kvetkus. 1885 Dauguviečiuose gimė TSRS liaudies artistas B. Dauguvietis.

DAUGUVIĚTIS Borisas [1885.III.26 Dauguviečiuose (Biržų rj.) — 1949.VII.13 Vilniuje] — režisierius, aktorius, dramaturgas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1946), TSRS liaudies artistas (1948). Mokėsi Panevėžio ir Mintaujos g-jose, 1905—06 — Rygos Politechnikos in-te. 1909 baigė Peterburgo teatrinę m-lą. 1910—13 Peterburgo literatūros-meno d-jos teatro aktorius ir re-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 512

žisierius. 1913—21 dirbo Rusijos provincijos teatruose. 1923—40 Kauno Valstybės teatro dramos režisierius, pastatė 84 spektaklius (lygia greta režisavo Šiaulių dramos teatre). Padėjo ugdyti lietuvių nacionalinę dramaturgiją; jo pastangomis lietuvių teatrui ėmė talkininkauti rašytojai Maironis, V. Krėvė, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis ir kt., dailininkai M. Dobužinskis, V. Dubeneckis, O. Dubeneckienė, V. Didžiokas ir kt. 1924 drauge su kitais įsteigė Valstybės teatro dramos studiją, išugdžiusią daug gabių aktorių. Pedagoginėje ir kūrybinėje veikloje D. vadovavosi realizmo, rusų dem. teatro meno principais. Tačiau burž. metais kai kuriuose D. pastatymuose kartu pasireiškė burž. teatro įtaka, polinkis į stilizaciją, abstraktų romantizmą, pataikavimas miesčioniškos publikos skoniui.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, D. visas jėgas atidavė naujo, socialistinio liet. teatro formavimui. Išsiplėtė jo kūrybos tematika, pakilo sceninis meistriškumas, pagilėjo realizmas, pasidarė ryškesnė socialinė tematika. 1940—41 D. — Kauno dramos teatro režisierius. Vok. faš. okupacijos metais priverstas iš teatro pasitraukti. Nuo 1944 — Lietuvos TSR Valst. dramos teatro vyriausiasis režisierius, 1947—48 šio teatro meno vadovas ir direktorius. 1947—49 Lietuvos TSR AT deputatas. Be to, pokario metais buvo teatro studijos meno vadovu, Lietuvos TSR MT Meno reikalų v-bos repertuaro komisijos nariu, Lietuvos TSR Teatro d-jos pirmininku, Lietuvos TSR Taryb. rašytojų s-gos dramaturgų sekcijos pirmininku.

D. — liet. taryb. dramaturgijos pradininkas. Pjesėje „Nauja vaga" (1945) pavaizdavo klasių kovą Lietuvos kaime, demaskavo buožes ir burž. nacionalistus, atskleidė vidutinio valstiečio socialistinės pasaulėžiūros formavimąsi. Pjesėje „Uždavinys" (1946) pavaizdavo Lietuvos partizanų kovą prieš vok. faš. okupantus ir burž. nacionalistus D. Tėvynės karo metais, atskleidė taryb. partizanų narsumą. Pirmojoje liet. taryb. komedijoje „Žaldokynė" (1947) pajuokė neigiamus Lietuvos kaimo gyvenimo reiškinius pirmaisiais pokario metais. Be to, sukūrė pjesę „Mokytoja", liet. taryb. operos „Miškas ūžia" libretą, keletą vienaveiksmių pjesių meno saviveiklai. D. — stipraus temperamento, lakios fantazijos aktorius. Jo sukurtieji vaidmenys pasižymėjo psichologinių atspalvių gausumu, staigiais perėjimais iš subtilios, ramios būsenos į audringą emocinį pakilumą. D. vienodai sėkmingai vaidino tragedijose, komedijose, vodeviliuose, farsuose. Jo vaidmenyse ypač vyravo emocinis pradmuo. D. originalinės pjesės, kėlusios svarbias socialines problemas, gyvai atsiliepusios į gyvenamojo meto klausimus, padėjo tvirtą pagrindą liet. taryb. dramaturgijos vystymuisi, o jo režisūrinė ir pedagoginė veikla turėjo didelę reikšmę liet. taryb. teatro profesiniam lygiui kelti. 1958 įsteigtos Dauguviečio premijos, kurios kasmet skiriamos 3 dramaturgams už pjeses saviveiklai.

Pastatymai: Valstybės teatre — G. Hauptmano „Hanelė" (1924), V. Šekspyro „Otelas" (1924), „Žiemos pasaka" (1925), „Makbetas" (1939), A. Puškino „Šykštusis riteris" (1924), V. Krėvės „Skirgaila" (1924), „Žentas" (1931), H. Ibseno „Helgelando kovotojai" (1925), „Visuomenės šulai" (1926), „Visuomenės priešas" (1937), Moljero „Tartiufas" (1926), „Tariamasis ligonis" (1928), P. Vaičiūno „Tuščios pastangos" (1926), „Patriotai" (1926), F. Šilerio „Plėšikai" (1928), „Don Karlas" (1931), „Marija Stiuart" (1937), V. Mykolaičio-Putino „Valdovas" (1929), R. Blaumanio „Indranai" (1931), „Siuvėjų dienos Silmačiuose" (1936), A. Čechovo „Vyšnių sodas" (1937), K. Binkio „Atžalynas" (1938), A. Ostrovskio „Pelninga vieta" (1938), Sofoklio „Edipas Kolone" (1939), M. Gorkio „Miesčionys" (1940); Šiaulių dramos teatre — K. Gocio „Princesė Turandot" (1931), Moljero „Tartiufas" (1933), F. Šilerio „Marija Stiuart" (1935); Kauno dramos teatre — B. Lavreniovo „Lūžis" (1940), J. Germano „Liaudies sūnus" (1940), A. Vienuolio „Prieblandoje" („Dauboje", 1940); Lietuvos TSR Valst. dramos teatre — B. Dauguviečio „Nauja vaga" (1945), A. Čechovo „Vyšnių sodas" (1945), M. Gorkio „Priešai" (1946; Valst. premija 1947), N. Pogodino „Kremliaus kurantai" (1947), A. Ostrovskio „Miškas" (1948), M. Gorkio „Jegoras Buličiovas ir kiti" (1948), N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas" (1949), ir kt.

Vaidmenys: Baronas (A. Puškino „Šykštusis riteris"), Autolikas, Klaudijus (V. Šekspyro „Žiemos pasaka", „Hamletas"), Chirinas (A. Čechovo „Jubiliejus"), Nesčastlivcevas (A. Ostrovskio „Miškas"), ir kt.

Ršt.: Rinktinė, V., 1955 [su J. Lankučio įvadiniu straipsniu].

Lit.: Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956 [p. 213—215]; **A. Radzevičius,** B. Dauguvietis — režisierius-pedagogas.—„Lietuvos teatrai", Nr. 4—6, 1959—60; **M. Petuchauskas,** Lūžio pradžia (Pirmieji tarybiniai B. Dauguviečio spektakliai).—„Pergalė", 1962, Nr. 8; **I. Aleksaitė,** Lietuvių-rusų teatrinių ryšių puslapis (B. Dauguviečio režisūros ištakos).—„Muzika ir teatras", V., 1963.

DAUGUVIETÝTĖ Lidija [1883.V.19 Biržuose — 1955.V.27 Vilniuje] — pianistė, pedagogė. Režisieriaus B. Dauguviečio sesuo. 1898—1904 mokėsi skambinti fortepijonu pas Peterburgo Konservatorijos prof. A. Šteiną. 1920 eksterne baigė Petrogrado Konservatorijos fortepijono klasę. 1918—22 Petrogrado muz. m-los, 1922—40 Kauno muz. m-los (nuo 1933 konservatorija) dėstytoja. 1940—1945 vadovavo fortepijono klasei Vilniaus muz. m-loje, 1945—55 — Lietuvos TSR Konservatorijoje (nuo 1946 profesorė). Koncertavo kaip solistė ir kamerinių ansamblių dalyvė.

DAUGVILÍENĖ Elžbieta **[Paškauskaitė;** 1886.XI.19 Kaune — 1959.III.27 ten pat] — liaudies dailininkė. Baigė 4 g-jos klases. Laisvalaikiu siuvinėjo meniškas staltieses, dirbo dėžutes, piešė, medyje degino peizažus. Sukūrė reljefinių skulptūrų iš medžio (skirpsto) žievės. D. skulptūros („Baudžiava — kartuvės", „1863 m. sukilėliai", „1863 m. sukilėlis", „Osvencimas" ir kt.) pasižymi originalia kompozicija, alegoriškumu, simboliškumu.

Elžbieta Daugvilienė. „1863 m. sukilėliai" (Čiurlionio dailės muziejus)

DAUJĖNAI — kaimas Pasvalio rj., 12 km į p. r. nuo Pasvalio; apylinkės ir kolūkio centras. 332 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Orija (Pyvesos intakas). Keliai jungia kaimą su Pasvaliu, Vabalninku, Pušalotu. Iš p. r. prieina Moliūnų miškas. Malūnas, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1912—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1940). 1919 pr. veikė D. valsčiaus taryba, kurios nariu buvo P. Mickeliūnas. 1945.V.6 kovoje su burž. nacionalistais žuvo liaudies gynėjai H. ir D. Prakaičiai, S. Pilys, J. Kubilius, P. Vaitiekūnas, A. Stapulionis, P. Vilkiūnas; jiems 1958 pastatytas paminklas.

DAUJÕČIAI — **1.** Kaimas Anykščių rj., Kraštų apyl., 3 km į r. nuo Svėdasų. 308 gyv. (1959). Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės, pr. m-la (1962 perkelta iš Morkūniškių).

2. Kaimas Radviliškio rj., Šiaulėnų apyl., 16 km į p. v. nuo Šeduvos, 8 km į r. nuo Šiaulėnų; kolūkio centras. 57 gyv. (1959). Į r. nuo D. tęsiasi Mažuolių miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1932).

DAUJÕTAI — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 7 km į r. nuo Skuodo, tarp Luobos ir jos deš. intako Guntino; kolūkio centras. 192 gyv. (1959). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra malūnas, kolūkio ūkinių pastatų, biblioteka (nuo 1955). Kaimas susikūrė 1925, išparceliavus Šarkės dvarą. Daujotais pavadintas 1927.

DAUJOTÁITĖ Ona Genovaitė [g. 1928.I.28 Pamiškyje (Kėdainių rj.)] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1961). 1953 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. Nuo 1953 Lietuvos Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė (1954—57 aspirantė). Paskelbė moksl. straipsnių kiaulių penėjimo, veislininkystės klausimais.

DAŪJOTAS Marijonas [g. 1891.VII.20 Liepojoje] — miškininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960), Lietuvos TSR nusipelnęs miškininkas (1965). 1915 Pulavuose (Lenkija) baigė Žemdirbystės ir miškų ūkio in-tą. 1916—21 dirbo miškininku Kamišine (Saratovo sr.). 1922—1932 buvo Skuodo, o 1932—40 Kretingos miškų urėdijos urėdas; vadovavo Palangos—Šventosios pajūrio smėlynų apželdinimui. 1940—41 Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariato vyriausiosios miškų ūkio v-bos viršininko pavaduotojas. Nuo 1950 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nagrinėja smėlynų apželdinimo problemas.

Ršt.: **M. Daujotas, T. Brazdžionis,** Mažai tinkamų žemės ūkiui plotų apmiškinimas, V., 1953; Karklų plantacijos, V., 1954; Pajūrio smėlynų apželdinimas, V., 1958; **M. Daujotas, B. Matuliauskas,** Gyvatvorės, V., 1960.

DAŪJOTAS Vaclovas [XVI a. pab.—XVII a. pr.] — literatas. Parašė M. Daukšos „Postilei" lotynišką 8 eilučių epigramą, kurioje aukštinamas M. Giedraitis už „Postilės" išleidimą liet. kalba. Greičiausiai D. parašė ir lot. ketureilį (M. Daukšos „Postilėje"), skirtą M. Giedraičio herbui. Po epigrama jis pasirašė Venceslaus Labunowski, pabrėždamas savo kilimą iš Labunavos.

Lit.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957 [p. 61—62]; **J. Lebedys,** Mikalojus Daukša (monografija), V., 1963 [p. 136, 239, 247].

DAŪJOTAS Vladas [g. 1921.X.21 Sedoje (Mažeikių rj.)] — dailininkas. 1954 baigęs Lietuvos TSR Dailės instituto dailiosios tekstilės katedrą, dirba instituto dėstytoju. Nuo 1955 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Reiškiasi dailiosios tekstilės darbais.

Darbai: rištinis kilimas „Viena seselė brolelį rengė" (1957), portjeros Vilniaus „Neringos" viešbučiui (1960), spausdintinis kilimas „Žemaičių žaidimai" (1960).

DAUKÁITĖ Valerija [g. 1935.X.30 Vėžionyse (Kupiškio rj.)] — komjaunimo darbuotoja. 1959 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, mokytojavo Pasvalio vid. m-loje. 1961—63 LLKJS Pasvalio rj. k-to I sekretorė. Nuo 1961 TSKP narė. Nuo 1963 LLKJS CK sekretorė.

DAUKANTAĨ — **1.** Kaimas Telšių rj., Pavandenio apyl., 4 km į r. nuo Varnių, prie kelio į Užventį; tarybinio ūkio skyriaus centras. 135 gyv. (1959). Biblioteka (nuo 1955). XIX a. buvusiame D. dvare kurį laiką gyveno rašytojas S. Daukantas.

2. Kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 10 km į p. r. nuo Šeduvos. 88 gyv. (1959). Per D. teka Kiršinas. Malūnas, lentpiūvė.

DAŪKANTAS Feliksas [g. 1915.II.6 Sisere (JAV, Ilinojaus valstija)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1949 baigė Vilniaus Dailės in-to skulptūros katedrą. 1949—61 dirbo Lietuvos TSR Dailės fondo sistemos įstaigose. Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse parodose. Nuo 1961 Lietuvos TSR Dailės in-to pramonės gaminių modeliavimo katedros vedėjas (nuo 1963 docentas). Reiškiasi odos, metalo, ypač gintaro dailiojo apdirbimo ir skulptūros srityse. Be unikalinių dirbinių kuria etalonus serijinei gamybai. Spaudoje rašo apie pramoninę dailę ir buities estetiką. D. gintaro dirbinių yra Kauno, Vilniaus, Palangos, Leningrado ir Maskvos muziejuose.

Kūriniai: skulptūros — „Eglė žalčių karalienė" (1957), skulpt. B. Pundziaus biustas (1960); gintaro dirbiniai — „Beždžionė" (1957), miniatiūra „Jūratė ir Kastytis" (1956), „Neandertalietis" (1960); gintaro su kt. medžiagomis dirbiniai — „Ukrainos TSR keturiasdešimtmečiui" (1959), prizas „Didysis gintaras" (1958); metalo dirbiniai — emblema „LTSR Dailės fondas" (1959), ženkliukai „Vilnius" (1959), „Trakai" (1960) ir kt.

DAŪKANTAS Mečislovas [g. 1931.IV.15 Slabadoje (Raseinių rj.)] — administracinis darbuotojas. 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo kelių inžinieriumi. Nuo 1958 Anykščių rj. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1962 Šiaulių rj., nuo 1965 Trakų rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

DAŪKANTAS Simonas [1793.X.28 Kalviuose (Skuodo rj.) — 1864.XII.6 Papilėje] — istorikas, literatas, švietėjas, kultūros veikėjas. Kilęs iš valstiečių.

1814 baigė Kalvarijos keturių klasių m-lą, 1816 — g-ją Vilniuje. Įstojęs į Vilniaus un-to literatūros ir laisvųjų menų skyrių, klausė istorikų J. Lelevelio, I. Danilovičiaus, I. Onacevičiaus, filologo E. Grodeko paskaitų. 1818—23 toliau studijavo moralinių ir politinių mokslų skyriuje, parašė liet. kalba pirmąją Lietuvos istoriją „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". 1819 baigė un-tą teisių kandidato laipsniu. 1821 išlaikė teisių magistro egzaminus (diplo-

Simono Daukanto „Būdo senovės lietuvių" (1845) ir „Lietuvos istorijos" (t. 1, 1893) tituliniai puslapiai

mą gavo 1825). Karaliaučiaus archyvuose rinko medžiagą Lietuvos istorijai. Nuo 1825 dirbo Rygos generalgubernatoriaus raštinėje vertėju. Pramoko latvių kalbos, tyrinėjo Rygos archyvus. Atostogaudamas Lietuvoje, susipažino su J. Pabrėža, rinko tautosaką, sudarė pasakų rink. „Pasakos Masių". 1835 persikėlė į Peterburgą, dirbo senato skyriuje, kur buvo laikoma Lietuvos Metrika. Atliekamu nuo darbo laiku nurašinėjo įv. ist. dokumentus. Parašė ist. veikalų, vadovėlių, praktinio pobūdžio knygelių. Daugumą knygų D. išleido savo lėšomis K. V. Mylės, Jokūbo Laukio, Motiejaus Šauklio, J. Devynakio, Jono Girdenio, Jono Ragaunio, Antano Žeimio, Jono Purvio, Antano Vaineikio slapyvardžiais. Išspausdintas knygas siuntinėjo į Lietuvą platinti draugams bei pažįstamiems. Ilgamečio įtempto darbo išvargintas ir paliegęs, 1850 išėjo į pensiją ir grįžo į Lietuvą. Nuo 1851 gyveno Varniuose pas Valančių, mokė jį vok. kalbos, taisė ir redagavo įv. raštus, rūpinosi valstiečių švietimo reikalais, platino liet. knygas. M. Valančiui netesėjus pažado išleisti D. „Istoriją žemaitišką" ir kilus kitiems nesutarimams, jų bendradarbiavimas nutrūko. Nuo 1855 D. gyveno pas P. Smuglevičių Svyrlaukyje (netoli Mintaujos), nuo 1859 — pas draugus, gimines. Toliau rinko ist. medžiagą, vertė į liet. kalbą ist. veikalus, rašė populiarias knygeles, tyrinėjo liet. kalbą. Nuo 1861 gyveno Papilėje. Po D. mirties jo globėjas J. Vaišvila ant D. kapo pastatydino paminklą su įrašu, apibūdinančiu jo asmenį ir veiklą. 1930 Papilėje Daukantui pastatytas skulpt. V. Grybo paminklas.

D. — pirmasis istorikas, rašęs Lietuvos istoriją liet. kalba. Istoriją laikė visų pirma visuomenės auklėjimo ir liaudies socialinio bei politinio sąmoninimo priemone. Ist. procesą aiškino idealistiškai; pabrėžė nuolatinį istorinių reiškinių kintamumą, kurio priežasčių tarpe, jo manymu, nusveria moraliniai, politiniai, intelektualiniai ir kt. veiksniai. Ist. veikaluose D. kritikavo Lietuvos bajorų sulenkėjimą, smerkė baudžiavą, nac. pavergimą, Kryžiuočių ordino veržimąsi į Lietuvos žemes, popiežiaus talkininkavimą grobikiškiems kryžiuočių puolimams. Tačiau jis stokojo kritiškumo, ist. veikaluose bei šaltiniuose atrinko pirmiausia tai, kas kelia Lietuvos vardą, sen. lietuvių visuomeninę santvarką vaizdavo be antagonistinių prieštaravimų, pervertino feod. valdovų vaidmenį ist. procese. Veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" D. trumpai apžvelgė Lietuvos istoriją iki Vytauto mirties, siekdamas parodyti sen. lietuvių didvyriškumą kovose už laisvę, tuo žadindamas pasididžiavimą praeities žygiais, gimtąja kalba. Archyvuose ir ypač Lietuvos Metrikoje prisirinkęs dokumentinės medžiagos, 1838 parašė „Istoriją žemaitišką" (2 t., išl. 1893—97). Joje apžvelgė Lietuvos istoriją nuo seniausių

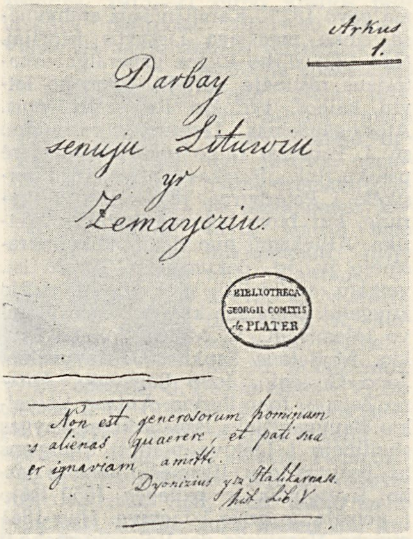

Simono Daukanto „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių" rankraščio (1822) titulinis puslapis

laikų ligi Liublino unijos, kurią traktavo kaip Lietuvos valstybės polit. savarankiškumo netekimo aktą. Nespėjęs parašyti šios istorijos tęsinio, D. ragino kitus lietuvius rinkti dokumentus, tirti ir kritiškai vertinti šaltinius. M. Valančiui ėmus priekaištauti dėl jo veikalų stiliaus sunkumo, D. populiariai išdėstė „Istoriją žemaitišką" darbe „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" D., remdamasis spausdintais šaltiniais, liaudies poetine kūryba, savo laikų etnografine medžiaga, bandė apibūdinti sen. lietuvių materialinį bei dvasinį gyvenimą ir politinę santvarką, jų kultūrą, papročius, buitį. Sen. lietuvių gyvenimą D. pavaizdavo kaip priešingybę baudžiavinei santvarkai ir carizmo priespaudai, nac. ir polit. laisvę siejo su socialine, pabrėžė liet. tautos interesų skirtingumą nuo feod. Lenkijos interesų. Religiją D. klaidingai laikė įgimtu žmonėms dalyku, tačiau ne vienu atveju kritiškai žiūrėjo į dvasininkiją, kaltindamas ją kaip pirmąją liaudies pavergėją.

D. romantinė pasaulėžiūra, noras įtaigiai prabilti į skaitytoją valstietį nulėmė jo ist. veikalų emocionalumą, grož. prozai būdingų elementų gausumą. Todėl D. ist. veikalai reikšmingi ir liet. lit-ros istorijai.

D. rinko, leido ir nagrinėjo liet. tautosaką. Į tautosaką žiūrėjo kaip į šaltinį tautos būdui ir gyvenimui pažinti, kaip į meninę kūrybą, vertingą medžiagą ir auklėjimo priemonę. Pirmasis rinko visų liet. tautosakos rūšių ir žanrų kūrinius, 1835 sudarė pirmąjį liet. pasakų rink. „Pasakos Masių", išleido 118 liet. dainų rink. „Dainės žemaičių" (1846). Smulkiosios tautosakos paskelbė elementoriuje (1842), dainų rinkinyje (1846), knygelėje apie apynius (1847), nemaža jos panaudojo kituose raštuose. Iš D. sukauptos tautosakos liko nespausdinta 802 liaudies dainos bei raudos, keli šimtai patarlių ir priežodžių. Dainų rinkinio pratarmėje D. pabrėžė dainų melodijų ir tekstų ryšį, palietė kai kuriuos liet. eilėdaros klausimus; Fedro pasakėčių leidimo pratarmėje pirmasis bandė aptarti pasakų ir pasakėčių žanro ypatybes, kurti lietuviškus lit-ros teorijos terminus, kėlė tautosakinių tekstų autentiškumo klausimą.

Iš kalbinių darbų D. išspausdino „Žodrodį" (lotynų-lietuvių kalbų žodynėlį su 3880 liet. žodžių prie „Šventosios istorijos" vadovėlio; 1838). Liko nespausdinti 3 tomai lenkų-lietuvių kalbų žodyno (rašyto po 1850), pradėti lietuvių-lotynų (A—G raidės) ir liet. kalbos žodynai. Iš viso D. žodynuose užfiksuota apie 48 000 liet. žodžių. Kalbiniais ir kt. darbais D. turtino liet. lit. kalbą, siekė padėti jai įsigalėti visuom. gyvenime, sunorminti lit. kalbos leksiką.

D. vertimai ir perdirbiniai turėjo nemažą reikšmę liet. grožinės prozos vystymuisi. Jis išvertė iš lot. kalbos „Pasakas Fedro" (1846), K. Nepoto „Gyvatas didžiųjų karvedžių" (1846); pasakėčių ir apsakymų vertimų pateikė elementoriuje (1842) ir „Ugnies knygelėje" (1849). Laisvai sekdamas J. Kampe, parašė didaktinę nuotykių apys. „Rubinačio Pelūzės gyvenimas" (neišspausdinta).

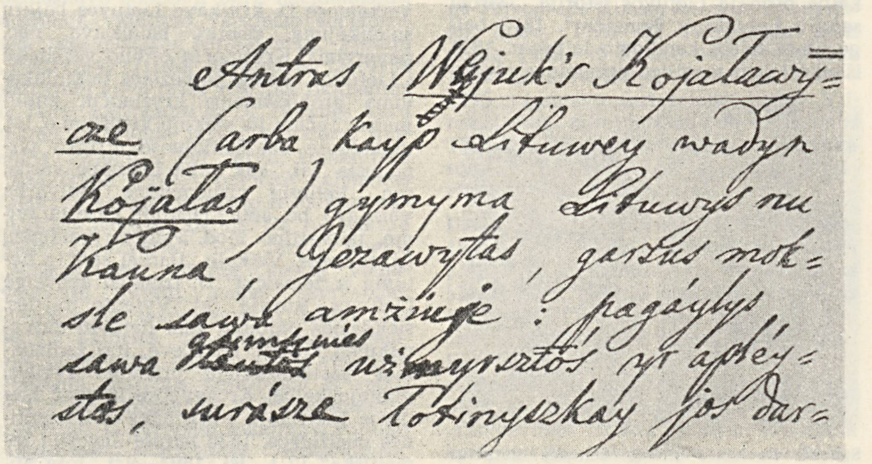

Simono Daukanto „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių" (1822) rankraščio autografas

Parengtais vadovėliais („Prasma lotynų kalbos", 1837; „Abėcėlė lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, kalbos", 1842) D. tikėjosi išplėsti gimtosios kalbos teises Lietuvos m-lose. Juose pateikti kai kurie liet. kalbos gramatikos ir kt. terminai tebevartojami iki šių dienų. Valstiečiams baudžiauninkams šviestis D. išvertė iš įv. kalbų ir išleido populiarių knygelių praktiniais ž. ū. klausimais („Parodymas, kaip apynius auginti", 1847; „Pamokinimas apie auginimą tabokos", 1847; „Naudinga bičių knygelė", 1848; „Pamokslas apie sodus", 1849; „Pamokymas, kaip rinkti medines sėklas", 1849; „Ugnies knygelė", 1849; „Sėjamosios pašaro žolės", 1854). Išliko parengta spaudai knygelė „Pamokslas, kaip girias kirsti". Aritmetikos vadovėlio, knygelių „Gaspadorius", „Instrukcija dėl girininkystės", „Kaiminė saugtis, arba policijos įstatymas" rankraščiai neišliko.

D. raštai, būdami liaudiškos krypties ir pažangių tendencijų, turėjo didelę reikšmę XIX a. viduryje liet. liaudžiai šviesti, jos nacionaliniam sąmoningumui kelti. D. ist. veikalai ypač išpopuliarėjo XIX a. pab., kilus liet. nacionaliniam išsivadavimo judėjimui. Liet. buržuazija kai kuriuos D. teiginius bandė panaudoti klasiniais interesais, tačiau jo svarb. veikalai iš esmės turėjo pažangią, išliekamąją vertę. D. Tėvynės karo metais D. raštų patriotiniai motyvai skatino kovoti prieš hitlerinius grobikus. Pokario metais plačiai nagrinėjamas D. lit. palikimas.

Ršt.: Budą Senowęs — Lětuwiû Kalnienû Īr Žàmajtiû Īszrraszę Jokub's Łaukys, Petropīlie, 1845 [II leid. Plymouth, 1892 (93); III leid., K., 1935]; Lietuvos istorija, 2 t., Plymouth, 1893—97; Pasakojimai apie Veikalus lietuvių tautos senovėje. . ., Bitėnai, 1893; **A. Janulaitis,** Daukanto laiškai.—„Mūsų senovė", t. 1, Nr. 4, 5, K., 1922; Darbay senuju Lituwiu yr Žemayczių, K., 1929; Pasakos Massiû.—„Lietuvių tauta", kn. 4, sąs. 3, V., 1932; Žemaičių pasakos, K., 1947; Žemaičių pasakos, V., 1955; Rinktiniai raštai, V., 1955.

Lit.: **K. Korsakas,** Simonas Daukantas.— Prieš amžinąjį priešą, K., 1945; **J. Lebedys,** Simano Daukanto biblioteka.—„Lietuvių literatūros instituto darbai", t. 1, K., 1947; **O. Miciūtė,** Simono Daukanto rankraštinis palikimas.— Ten pat; **J. Žiugžda,** Simonas Daukantas.—„Tiesa", 1953.X.30; **M. Lukšienė,** Simonas Daukantas.— **Simonas Daukantas,** Rinktiniai raštai, V., 1955; Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 2, M., 1956 [p. 674—675, J. Žiugždos str.]; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957; **K. Grigas,** Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; **J. Repšys,** Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros.—„Pergalė", 1960, Nr. 12; **J. Repšys,** S. Daukanto pažiūra į religiją ir bažnyčią.—„Filosofija", t. 1, V., 1960; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

DAUKNŸS Valerijonas [g. 1920.V.21 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1948 baigęs Kauno un-tą, iki 1954 dėstė Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1951

TSKP narys. Nuo 1954 dirbo Lietuvos TSR MA Fizikos-technikos in-te, vėliau Energetikos ir elektrotechnikos institute direktoriaus pavaduotoju; nuo 1962 to in-to direktorius. Paskelbė moksl. darbų metalų paviršiaus sluoksnių klausimais.

DAUKNIŪNAI — 1. Kaimas Pasvalio rj., Krinčino apyl., 11 km į š. r. nuo Pasvalio. 169 gyv. (1959). Pietuose yra Berklainių miškas, šiaurėje — Gulbinų miškas, rytuose — eksploatuojamas durpynas. Pr. m-la (nuo 1927), senkapis, vad. Avižkapiu. D. minimi 1586 (12 šeimų, 10 valakų dirbamos žemės).

2. Kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 9 km į š. v. nuo Panevėžio, 2,5 km į š. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 120 gyv. (1959). Per kaimą teka Lokupė (Sanžilės intakas); eina kelias iš Spirakių į Naujamiestį. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1936). Kaime 1919 buvo įsitvirtinęs Raudonosios Armijos 12-sis šaulių pulkas.

DAUKŠA Antanas [g. 1904.I.11 Grumbliuose (Plungės rj.)] — ekonomistas. 1929 baigė Kauno un-to teisės f-to ekonomikos skyrių, 1931 — to paties f-to teisės skyrių. 1927—31 Ukmergės g-jos mokytojas. 1932—40 dirbo Lietuvos banko Joniškio ir Mažeikių skyriuose, 1940—41 TSRS Valst. banko Mažeikių sk. valdytojas. 1944—46 Lietuvos TSR Finansų liaudies komisariato v-bos viršininkas. Nuo 1944 Vilniaus un-to ekonomikos f-to dėstytojas, 1946—50 šio f-to prodekanas.

Ršt.: TSRS valstybinis biudžetas, jo ekonominis turinys ir reikšmė liaudies ūkiui, V., 1961; TSRS biudžetinė sistema, V., 1961; Pramonės įmonių finansų planavimas, V., 1965.

DAUKŠA Antanas [g. 1930.IX.17 Balsiuose (Kėdainių rj.)] — partinis darbuotojas. 1948—49 komjaunimo darbuotojas, vėliau LKP Kėdainių rj. k-to lektorius. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—52 Kėdainių rj. laikraščio redaktorius. 1954 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo part. darbą Kėdainiuose (1962—63 LKP Kėdainių rj. k-to I sekretorius). Nuo 1965 LKP Jonavos rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 LKP CK narys.

DAUKŠA, Daukšys, Edvardas Jokūbas [1836.V.13 Naciūnuose (Biržų rj.) — 1890?] — poetas, 1863 sukilimo dalyvis. Gimė mokytojo šeimoje. Mokėsi Kėdainių m-loje ir Slucko g-joje (1852—54). Maskvos (1854—56) ir Tartu (1856—58) un-tuose studijavo teologiją bei mediciną, Karaliaučiaus un-te (1858—62) — filosofiją ir filologiją. Po studijų gyveno Vilniuje, dalyvavo 1863 sukilime, 1864 ištremtas į Sibirą. Į Lietuvą grįžo 1884. Eiliavo lenkų ir lietuvių kalbomis. Išliko rankraštinis jo eilių tomelis, kuriame šalia nusirašytos lenkų, rusų ir vokiečių poetų kūrybos yra pluoštas originalių lenkiškų ir lietuviškų kūrinių. Lenkiškoji D. poezija daugiausia politinio turinio, demokratiška ir radikali, nukreipta prieš carizmą. Lietuviškieji eilėraščiai — lyriniai, artimi liaudies poezijai. D. — vienas meilės lyrikos pradininkų liet. lit-roje (eil. „Ant upės krašto blindelė auga"). Vienas pirmųjų išvertė į liet. kalbą A. Mickevičiaus kūrybos ištraukas (iš „Konrado Valenrodo"—„Neris, gimdytoja upelių mūsų", „Kaip braidyt kraujuj pusnakties pradėjo" ir kt.).

DAUKŠA Kazimieras Kristupas [1800 Naciūnuose (Biržų rj.) — apie 1858] — mokytojas, lietuvių kalbų gramatikos autorius. 1819—24 mokėsi Kėdainių aps. m-loje. Nuo 1830 Biržų reformatų m-los mokytojas. Ilgus metus rinko medžiagą lietuvių-lenkų kalbų žodynui, kurio rankraštis nesurastas, bet jo ištraukos K. Būgos minimos „Lietuvių kalbos žodyno" santrumpų sąraše. D. parašė bene pirmąją liet. kalbos lietuvišką gramatiką — „Kalbomoklė liežuvio lietuviško", kuri liko nespausdinta. Rankraštis rašytas XIX a. pr. (liet. teksto — 53 didelio formato lapai, lenkiško — 57 lapai). Gramatika parašyta biržėnų tarme, turi senesnių formų. Joje trumpai aprašomos liet. kalbos tarmės. Jos rankraštis yra J. Šlapelio bibliotekoje.

Lit.: J. Balčikonis, Surastas kalbos mokslo dokumentas.—„Tiesa", 1955.IV.16.

DAUKŠA Kęstutis [g. 1915.XI.25 Balaganske (Krasnojarsko kr.)] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1961). Baigęs Kauno un-tą, 1944—46 buvo Kauno Autotransporto kontoros inžinierius. Nuo 1946 dirba ped. darbą (Kauno un-te, nuo 1951 Kauno Politechnikos in-te). „Trečiosios klasės šoferio vadovėlio" (1948) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie variklius su sūkurine degimo kamera.

DAUKŠA Mikalojus [g. tarp 1527 ir 1538 Babėnuose (netoli Kėdainių) — 1613.II Varniuose] — vienas lietuvių raštijos pradininkų. Kilęs iš smulkiųjų bajorų. Greičiausiai yra lankęs kurį užsienio un-tą. 1570 D. paskirtas Krakių klebonu. 1572, gavęs kanauninko vietą, persikėlė į Varnius. Valdant vyskupystę M. Giedraičiui, D. vaidmuo padidėjo. 1580 D. paskirtas Kražių koplyčios altarista. 1592 gavo Betygalos parapiją. Mirus M. Giedraičiui (1609), kapitula išrinko D. vyskupystės administratoriumi. Iš amžininkų Lietuvoje D. išsiskyrė savo humanistiniu išsilavinimu, akiračio platumu. Vizitatorius T. Pekulas 1579 rado Krakėse, D. klebonijoje, „daugybę įvairių mokslo sričių knygų", tarp jų Erazmo Roterdamiečio „Adagia" ir 2 graikų kalbos gramatikas. D. būdingas ir tolerantingumo bruožas, geri santykiai su kito tikėjimo žmonėmis. D. rūpinosi švietimu, kėlė jo reikalingumą visiems.

D. išvertė į liet. kalbą J. Ledesmos katekizmą („Kathechismas arba mokslas kiekwienam krikszczionii priwalvs", 1595) ir mažąją J. Vujeko postilę („Postilla catholicka", 1599). D. išverstasis katekizmas yra pirmoji iki mūsų laikų išlikusi lietuviška knyga, išspausdinta Lietuvoje. Jis susideda iš 2 dalių: paties katekizmo — „Mokslo krikščioniško" (108 p.) ir „Trumpo būdo pasisakymo, arba išpažinimo, nuodėmių" (88 p.). D. vertė ne iš ispaniško originalo, bet iš lenkų kalbos, kai kurias vietas praleisdamas, kitas praplėsdamas, papildydamas. Katekizmas reikšmingas kaip indėlis į besiformuojančią liet. raštiją, lit. kalbą.

Mažoji Vujeko postilė („Postylla katolicka mniejsza") D. versta iš II (1582) ir III (1590) leidimo. Ji skirta katalikų bažnyčios pagrindams, tradicijoms ir papročiams ginti, kovai su reformacija. Postilė — didelio formato (in folio) 646 p. knyga, išleista gana rūpestingai, parenkant įv. dydžio spaudmenis, puošnius inicialus ir užsklandas. Liet. tekstas spausdintas gotiniais spaudmenimis, bet kai kur pavartota ir antikva. Viršelio rėmai — renesansinis portalas — paimti iš rusiško „Apostolo", išleisto Vilniuje, Mamoničių spaustuvėje (1591, 1592 ir po 1595). Postilėje, be Vujeko pamokslų, yra ir originalių priedų: lot. ketureilis, skirtas M. Giedraičio herbui, V. Daujoto-Labunauskio 8 eilučių lot. epigrama, kai kuriuose egzemplioriuose yra D. prakalba į M. Giedraitį, parašyta gražia, klasikine lot. kalba, pakiliu tonu, meistriškais periodais. Joje D. pasirodė kaip aukštos humanistinės kultūros rašytojas.

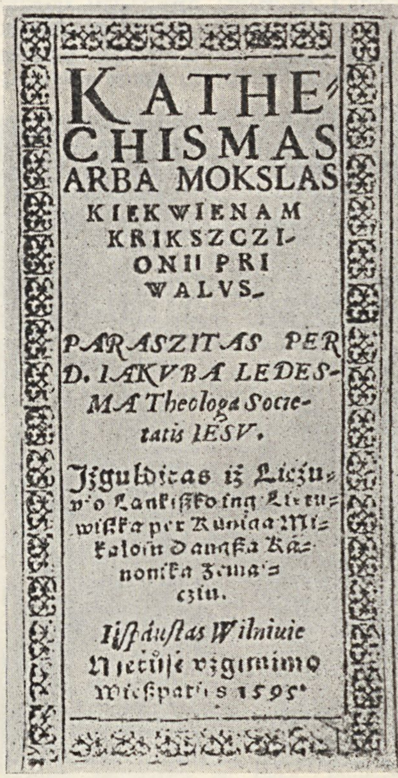
KATHE-
CHISMAS
ARBA MOKSLAS
KIEKWIENAM
KRIKSZCZI-
ONII PRI
WALVS.

PARASZITAS PER
D. IAKVBA LEDES-
MA Theologa Socie-
tatis IESV.

Mikalojaus Daukšos „Katekizmo" (1595) titulinis puslapis

Svarbiausias originalus D. kūrinys, parašytas lenkų k.,— programinė „Prakalba į malonųjį skaitytoją", gimtosios kalbos teisių gynimo manifestas. D. propagavo tautos koncepciją, apimančią visus luomus. Pagr. tautos požymiu ir elementu laikė kalbą. Iškėlė gimtosios kalbos reikšmę visuom. gyvenime, pabrėžė visų tautų natūralią teisę vartoti savąją kalbą, visoms kalboms pripažino lygybę. Siekė, kad liet. kalba būtų įvesta į viešąjį valst. gyvenimą, taptų literatūrine, rašto kalba, visur ir visokiais atvejais vartojama, kad būtų kuriama savoji raštija, lit-ra gimtąja kalba. D. argumentacija prakalboje — renesansinė. Jis rėmėsi gamta, žmogiškąja prigimtimi, istorija, kitų kraštų pavyzdžiais. Norėjo ne tik įtikinti, bet ir paveikti, sujaudinti. Versdamas postilę, D. norėjo duoti kitiems pavyzdį, kaip reikia gimtąją kalbą mylėti, ugdyti ir puoselėti.

D. vertė tiksliai, pažodžiui, bet originalo aklai nesilaikė. D. būdingas žodingumas, išraiškos vaizdingumas, gyvumas ir liaudiškumas, aukštojo ir žemojo stiliaus jungimas. D. gausiai pavartojo vaizdinį veiksmažodį. Siekė aiškumo, nusakymo pilnumo ir išbaigimo. Originalo periodų konstrukcijas, paremtas antikinės retorikos tradicija, D., apskritai imant, išlaikė, dažnai dar paįvairino. Jam rūpėjo stilistinis įvairumas, sklandumas ir skambumas.

D. turėjo žymios įtakos anoniminiam 1605 katekizmo vertėjui, o paskui K. Širvydui. Jo tradicija, aiškiai apčiuopiama XVII a. vid. leidiniuose, vėliau susilpnėjo. XIX a. pradžioje susilaukė plataus atgarsio patriotinės D. idėjos, rašytojai

Mikalojaus Daukšos „Postilės" (1599) titulinis puslapis

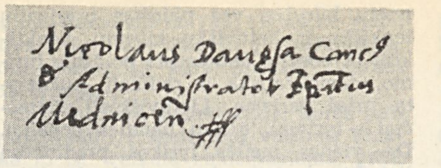

Mikalojaus Daukšos autografas (1609)

iš jo mokėsi liet. kalbos. S. Stanevičius 1823 perspausdino dviem leidinėliais ištraukas iš D. postilės (Wyjątek z kazań żmudzkich). Buvo iškeltas reikalas perspausdinti visą postilę. D. įtraukiamas į bibliografinius leidinius, lit-ros apžvalgas. Rusijos MA 1886 perspausdino D. katekizmą, parengtą E. Volterio, ir nuo 1898 rūpinosi postilės perspausdinimu. 1904—27 išleido 3 jos sąsiuvinius. 1926 Kauno un-tas išleido D. postilę fotografuotiniu būdu. 1929 E. Zitigas dar kartą perspausdino D. katekizmą (drauge su lenk. originalu ir 1605 katekizmu) iš 1886 leidimo. 1944 rinkinyje „Apie tėvynę" („О родине"), išleistame Maskvoje, įdėtos ištraukos iš „Prakalbos į malonųjį skaitytoją".

Lit.: **В. Поржезинский,** Несколько данных для характеристики языка сочинений литовского писателя Н. Даукши.— Charistēria (сборник статей по филологии и лингвистике в честь Ф. Е. Корша. . .), М., 1896; **K. Jablonskis,** Kiek naujų žinių apie kanauninko Mikalojaus Daukšos kilimą ir gyvenimą.—„Tauta ir žodis", kn. 7, K., 1931; **K. Jablonskis,** Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą.—„Archivum philologicum", kn. 4, K., 1933; **P. Skardžius,** Daukšos akcentologija, K., 1935; **S. Kolbuszewski,** Mikołaja Daukszy „Przedmowa do czytelnika łaskawego".—„Pamiętnik literacki", t. 37, 1947; **Л. Владимиров,** От „Апостола" Федорова к „Постилле" Даукши. — „Полиграфическое производство", 1954, № 2; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **П. Дротвинас,** Условные конструкции (союзные) в Постилле Н. Даукши.—„VVU mokslo darbai", t. 26 (Kalbotyra, t. 1), V., 1958; **J. Kruopas,** Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960; **P. Galaunė,** Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; **J. Lebedys,** Mikalojus Daukša (Monografija), V., 1963.

DAUKŠÁIČIAI — kaimas Klaipėdos rj., Veiviržėnų apyl., 5 km į p. r. nuo Veiviržėnų, prie kelio į Švėkšną; kolūkio centras. 101 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Šalpė (Veiviržo intakas). Vandens malūnas, lentpiūvė, aštuonmetė m-la (iki 1953 pradinė, 1953—62 septynmetė), biblioteka. D. minimi 1695. Burž. nacionalistai 1948 nužudė kolūkio pirmininko pavaduotoją A. Stanį ir buhalterį Ropiniką.

DAUKŠĀ-PAŠKĒVIČIUS Albinas [g. 1898.IX.23 Bikūnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1919—21 dalyvavo rev. kovoje Rokiškyje, Zarasuose, Kaune. 1920 baigė mkt. kursus Rokiškyje. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. 1921 išvyko į Tarybų Rusiją. Nuo 1921 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to lietuvių sektoriaus dėstytojas. 1928 baigė Komunistinio auklėjimo akademijos istorijos f-tą. 1929—42 dirbo ped. darbą Maskvos, Tulos, Ordžonikidzės aukštosiose m-lose. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—48 Resp. partinės m-los direktoriaus pavaduotojas mokymo reikalams, 1948—56 tos m-los istorijos katedros vedėjas, 1956—61 Vilniaus Aukštosios part. m-los vyr. dėstytojas. Pokario metais periodikoje paskelbė atsiminimų. Pensininkas.

DAŨKŠAS Kazys [g. 1905.II.25 Sakaluose (Pakruojo rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1945), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1961). 1930 baigė Kauno un-tą. 1928—33 dirbo Valstybinėje chemijos laboratorijoje Kaune. Nuo 1933 Kauno un-to chemijos katedros vyr. asistentas. 1937—38 tobulinosi Graco un-te. Nuo 1940 Vilniaus un-to neorganinės chemijos katedros vedėjas, 1945—46 chemijos f-to dekanas, nuo 1945 docentas, nuo 1958 profesorius. 1945—56 Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-to direktorius. Parašė keletą vadovėlių, 10 populiarių brošiūrų („Pasakojimas apie 100 elementų", „Chemija be formulių" ir kt.), keliolika moksl. straipsnių chemijos klausimais, skaito visuomenei paskaitas mokslo populiarinimo ir ateistine tematika.

Ršt.: Kiekybinė analizė, V., 1952, 1961; Chemijos pagrindai, V., 1948; Neorganinė chemija, V., 1950; Kokybinė analizė, V., 1949, 1959; Neorganinė sintezė, V., 1955; Bendrosios chemijos laboratoriniai darbai, V., 1960; Chemijos žodynas, V., 1960.

DAŨKŠAS Vitas [g. 1935.I.21 Kaune] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1961). 1957 baigė Maskvos un-tą. Nuo 1961 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių organinės sintezės klausimais.

DAŨKŠIAGIRĖ — kaimas Prienų rj., Pakuonio apyl., 12 km į š. r. nuo Prienų, Nemuno kair. krante; tarybinio ūkio centras. 188 gyv. (1959). Š. pakraščiu į Nemuną teka Kuonia. Nauji ūkiniai taryb. ūkio pastatai, malūnas, lentpiūvė. D. — buv. dvaras. Dvaro darbininkai 1905 streikavo, reikalaudami padidinti atlyginimą. Burž. metais veikė spirito varykla (įst. prieš I pasaul. karą).

DAUKŠIAĨ — **1.** Kaimas Skuodo rj., Daukšių apyl., 12 km į p. nuo Skuodo, 3 km į r. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio; kolūkio centras. 504 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas); prie kaimo į Erlą įteka Rubežupis. Keliai jungia D. su Skuodu, Mosėdžiu, Grūšlauke, Lenkimais. Sodybos išsidėsčiusios vienkiemiais. Malūnas (nuo 1961), felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1926—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). 1597 buvo 15 ūkių (15 valakų žemės), 1923 — 290 gyv. Burž. nacionalistai 1946 nužudė 9 gyventojus.

2. Kaimas Kapsuko rj., Padovinio apyl., 16 km į p. r. nuo Kapsuko,

tarp Žuvinto ir Amalvo palių; kolūkio centras. 426 gyv. (1959). Per D. teka Dovinė. Daugumas sodybų išsidėsčiusios abipus kelio iš Liudvinavo į Kapsuko—Prienų plentą. Ryšių skyrius (nuo 1931), parduotuvė (nuo 1945), felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), vaistinė, aštuonmetė m-la (1850—1949 pradinė, 1949—1951 prog-ja, 1951—59 septynmetė), biblioteka (nuo 1948). D. įsikūrė XVI a. buvusios Punios girios pakraštyje. 1592 Punios ir Birštono seniūnų byloje dėl girios ribų minimas Daukšių karališkasis kaimas, kuriame gyvenę girios sargai. 1803 kaimas sudegė. 1827 buvo 268 gyv.; 1897 — 580. Kaime 1905.VI.9 vyko demonstracija prieš caro valdžią; buvo iškeltos vėliavos, platinami atsišaukimai, sakomos rev. kalbos. D. Tėvynės karo metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Daukšiuose sušaudė daug valstiečių iš D. apylinkių, jų tarpe J. Matukyną, J. Marcinkevičių, tėvą ir sūnų Mikalauskus, K. Dranginį, A. Kazakevičių, V. Patapą, A. Zalingerį. Po karo burž. nacionalistai išžudė D. apylinkės pirm. J. Kasparavičiaus šeimą, nužudė J. Ančiukaitį.

3. Kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 5 km į r. nuo Žagarės; kolūkio centras. 174 gyv. (1959). Į š. nuo D. yra Daukšių pelkė. Kaime veikia dantų gydymo kabinetas. Prie D. buvusiuose pilkapiuose rasta II—III a. papuošalų: žalvarinė apvalaus piūvio apyrankė, 2 juostinės apyrankės, puoštos akučių raštu, ir keli fragmentai žalvarinių antkaklių su trimitiniais galais. Radiniai yra Šiaulių „Aušros" muziejuje.

4. Kaimas Švenčionių rj., Bielionių apyl., 6 km į š. nuo Švenčionių. 102 gyv. (1959). Pr. m-la (įst. apie 1924), biblioteka (nuo 1952). 1866 buvo 117 gyv.

DAUKŠŸS Juozas [g. 1899.III.4 Šatinskuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918—19 dalyvavo rev. kovoje Gižuose. 1934—40 LKP narys. Nuo 1937 LKP Gižų-Šunskų parajonio k-to sekretorius. Už kom. veiklą 5 kartus suimtas ir 3 kartus kalintas. 1940 dirbo LKP Marijampolės aps. k-te. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 TSKP narys, 1945—47 dirbo paruošų sistemoje. 1947—60 liaudies teisėjas Linkuvoje, Pakruojyje. Pensininkas.

DAUKŠŸS Petras [g. 1907.VII.18 Šalabudiškiuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Į pogrindinę rev. veiklą įsijungė 1931, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935—37 LKP Marijampolės rajono k-to sekretorius, kūrė part. kuopeles, platino kom. literatūrą, organizavo darbininkų streikus. Už kom. veiklą buvo 3 kartus suimtas, 15 mėnesių kalintas Marijampolės kalėjime ir Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940 dirbo LKP Marijampolės aps. k-te, buvo išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—57 dirbo part. ir adm. darbą Marijampolėje. Pensininkas.

DAUKŠŸS Vincas [1868 Dilginėje (Kapsuko rj.)— 1942.III.16 Brukline (Niujorkas)] — pažangus JAV lietuvių kultūros veikėjas. Mokėsi Suvalkų g-joje. 1887 išvyko į JAV. Bendradarbiavo „Lietuviškajame balse", „Vienybėje lietuvninkų" („Vienybėje"), „Apšvietoje". Nuo 1890 dalyvavo JAV Lietuvių mokslo draugystės veikloje (1891—96 pirmininkas). 1901—03 ir 1912—13 Tėvynės mylėtojų d-jos pirmininkas. 1903—05 mokėsi piešimo, 1910 mėgino įkurti JAV Lietuvių dailininkų s-gą. 1901—02 redagavo laikr. „Lietuvis", 1910 — „Progresas", 1911 — „Kova". Išvertė daug dainų L. Eremino rinkiniui „Dainos" (1902). Išvertė į liet. kalbą ir išleido A. Sinklerio „Raistą" (1908, II leid. 1912), P. Merimė „Baltramiejaus naktį" (1909) ir kt. Nemaža D. vertimų (N. Rubakino „Pasakojimai apie orą", Dž. Golsvorčio „Teisingumas" ir kt.) paskelbti periodikoje arba liko nespausdinti. Turėjo didelę lituanistinę biblioteką, kurios žymią dalį perdavė Kauno un-tui.

DAUKUTĖLIAI — kaimas Kupiškio rj., Palėvenėlės apyl., 7 km į s. nuo Kupiškio. 32 gyv. (1959). Iš š. prieina Daukučių miškas. D. minimi 1596.

DAULĖNAI — kaimas Eišiškių rj., Jurgelionių apyl., 9 km į š. r. nuo Dieveniškių; kolūkio centras. 151 gyv. (1959). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1946). 1619 D. turėjo 12 valakų žemės, 14 kiemų.

DAULIŪNAI — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 4 km į p. v. nuo Jūžintų. 145 gyv. (1959). Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1926). Kaimo apylinkėse, ilgos siauros stačiašlaitės kalvos r. dalyje, atskirtoje neaukštu pylimėliu ir grioviu, yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė nuolaidi r. kryptimi; ji turi apie 60 m ilgio ir 15 m pločio. Piliakalnio p. papėdėje pastebimi sen. gyvenvietės pėdsakai, aptinkama smulkių geležies gargažių. Netoli piliakalnio, prie pat kaimo, yra apie 1 km ilgio ir 10—15 m pločio stačiašlaitis gūbrys, kuriame aptinkama žmonių kaulų ir metalinių dirbinių.

DAŪMANTAS [m. 1299.V.27] — Nalšėnų, vėliau Pskovo kunigaikštis, karo vadas. Manoma, kad Nalšėnų kun-stė buvo Šventosios kair. krante ir apėmė Tauragnų, Utenos, Balninkų, Šešuolių, Videniškio, Giedraičių ir Dubingių sritis. XIII a. viduryje Nalšėnų sritinė kun-stė buvo pavaldi Mindaugui. D. susimokė prieš Mindaugą su Žemaitijos kun-ščiu Treniota, Mindaugo seserėnu, ir 1263 nužudė Mindaugą bei jo sūnus Ruklį ir Rupeikį. Vyresnysis Mindaugo sūnus Vaišvilkas pabėgo. Po Treniotos mirties įsiviešpatavus Lietuvoje Vaišvilkui, D. pabėgo į Pskovą, apsikrikštijo, vedė kun-ščio Aleksandro Nevskio anūkę ir, kaip žinomas karo vadas, 1266 buvo išrinktas Pskovo kun-ščiu. Per kelis kartus — 1268, 1269, 1271 ir 1299 — D. vadovaujami pskoviečiai lemiamai sumušė Livonijos ordino riterius, mėginusius niokoti Pskovo valdas ir užimti Pskovą. D. suruošė keletą karo žygių į Lietuvą prieš Gerdenį. Savo viešpatavimo metais D. aptvėrė Pskovą tvirtomis mūro sienomis. Rusų kronikos D. sutartinai giria kaip gailestingą silpnųjų gynėją ir teisingą bei protingą valdovą.

DAUMAÑTIŠKIAI — kaimas Ukmergės rj., Pabaisko apyl., 12 km į p. nuo Ukmergės, 4 km į p. v. nuo Pabaisko; kolūkio centras. 31 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1941), kultūros namai (nuo 1962). D. dvaras minimas 1654.

DAUMĖNAI — kaimas Biržų rj., Pabiržės apyl., 10 km į p. v. nuo Biržų, prie plento į Panevėžį. 262 gyv. (1959). Pro D. eina Šiaulių—Biržų glžk. Rytuose teka Tatula. 1934 kaime streikavo grioviakasiai ir išsikovojo didesnį atlyginimą. Burž. nacionalistai Daumėnuose 1946 nužudė Gulbinų apyl. pirm. J. Pranskūną ir jo brolį.

DAUNŸS Antanas [g. 1899 Zabikuose (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Pogrindinį rev. darbą dirbo Papilės valsčiuje. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą Šiauliuose. D. Tėvynės karo pr. evakavosi į TSRS gilumą, dirbo kolūkyje. 1943 pašauktas į Raudonąją Armiją, 1944 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje. 1944—52 dirbo adm. darbą Šiauliuose. 1953—55 Pakapės kolūkio pirmininkas (Šiaulių rj.). 1956—60 liaudies teisėjas Vabalninke, Dauguose, Varėnoje. Pensininkas.

DAŪNIŠKIS — ežeras Utenos miesto š. dalyje. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 675 m, didž. plotis 325 m. Krantai, išskyrus pietvakarinį, pelkėti. Ežeras užžėlęs, dugnas dumblingas. Išteka bevardis Vyžuonos intakas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

DAUNIŪNŲ PĖLKĖ — pelkė Rokiškio rj., 2,5 km į š. r. nuo Pandėlio, prie Dauniūnų kaimo. Plotas 121 ha (pramoninis 74 ha). Durpių klodo didž. storis 2,1 m, vid. 0,98 m. Durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 11%. Iki 1962 jos buvo kasamos.

DAŪNORAS Vaclovas [g. 1937.II.1 Žagarėje] — dainininkas (bosas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). Nuo 1960 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro solistas. 1962 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. Visasąjunginio M. Glinkos vokalistų konkurso laureatas (1962).

Vaidmenys: Eskamiljas (Ž. Bizė „Karmen"), Don Alfonsas (V. Mocarto „Visos jos tokios"), Magas Čelis (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams"), Mefistofelis (Š. Guno „Faustas"), Karalius Pilypas (Dž. Verdžio „Don Karlas") ir kt.

DAŪNORAS Vytautas [1922.II.13 Panevėžyje — 1941.VII.21 ten pat] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš amatininkų. 1940.VI įstojo į komjaunimą. Nuo 1940.IX Panevėžio berniukų gimnazijos komjaunimo org-jos sekretorius. Dirbo „Panevėžio tiesos" korektoriumi, pats rašė. Burž. nacionalistų nužudytas.

DAUNORAVÀ — kaimas Joniškio rj., 8 km į š. v. nuo Joniškio; apylinkės centras. 23 gyv. (1959). Per D. teka Platonis (Lielupės intakas). Ryšių skyrius. Kaime aptiktas senkapis, kuriame rasta pora geležinių įmovinių kirvių, 5 įmoviniai ietigaliai, keletas įv. dydžio peilių ir kitų V—VIII a. dirbinių. Iki buržuazinės žemės reformos D. buvo dvaras. Dvaro darbininkai 1905 aktyviai dalyvavo rev. judėjime.

DAUNORÃVIČIUS Jaroslavas [1814—1891.IX.17 Peterburge] — gydytojas, medicinos mokslų daktaras (1861). Kilęs iš Kauno apskrities. 1833—38 studijavo Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje, 1838—41 užsienyje. 1841 grįžo dėstyti į Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademiją. Akademiją uždarius (1842), dirbo gydytoju Tauragėje ir kitose Lietuvos vietovėse.

DAUNORAVÕS MIŠKAS — miškas Joniškio rj., 10 km į š. v. nuo Joniškio. Priklauso Joniškio miškų ūkio Joniškio girininkijai. Plotas 810 ha; medynų 770 ha. Paviršius — moreninė lyguma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, velėniniai karbonatiniai ir velėniniai glejiniai, priesmėliniai ir priemoliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir garšviniai minkštųjų lapuočių medynai. Beržynų yra 50%, eglynų 19%, drebulynų 12%. Likusią dalį užima baltalksnynai, uosynai ir pušynai. Daugiausia pusbrandžių ir pribręstančiųjų medynų. Vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,76, vid. tūris 170 ktm/ha. Yra elnių, stirnų, šernų, gausu kiškių. Miškas įeina į Joniškio miesto žaliąją zoną.

DAUNÓRIAI — **1.** Kaimas Biržų rj., Geidžiūnų apyl., 8 km į š. r. nuo Vabalninko. 144 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Lamokėlių į Geidžiūnus. Pieno priėmimo punktas. D. minimi 1673 Salamiesčio dvaro ir miestelio inventoriuje.

2. Kaimas Utenos rj., Šeimaties apyl., 8 km į r. nuo Tauragnų. 119 gyv. (1959). Per D. eina Tauragnų—Kazitiškio kelias. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953). 1792 D. priklausė Tauragnų dvarui; turėjo 7 kiemus, 26 gyv.

DAUNÕRIŠKIAI — kaimas Joniškio rj., Daunoravos apyl., 8 km į š. v. nuo Joniškio. 71 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Platonis. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), pr. m-la (nuo 1957). Iki buržuazinės žemės reformos kaimas vadinosi **Satkūnėliais** ir priklausė Daunoravos dvarui. Kaimo gyventojai 1905 dalyvavo dvaro darbininkų streike.

DAUPARIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 6 km į v. nuo Gargždų, prie Žemaičių plento; kolūkio centras. 70 gyv. (1959). Pro D. teka Smeltalė. Ryšių skyrius, parduotuvė, kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1955).

DAUPARIŲ PÉLKĖ, Krakių pelkė, — pelkė Klaipėdos rj., 5 km į v. nuo Gargždų, 1 km į p. nuo plento į Klaipėdą. Plotas 250 ha. Pelkė plyti dugninės morenos lygumoje tarp Smeltalės ir jos intako Šilupio. Iškilą plyninę aukštapelkę juosia raistinė tarpinio tipo pelkė. Aukštapelkės kiminynuose paplitusi kupstinė kūlingė (vietomis su viržiais). Durpių klodo vid. storis 2,54 m. Iki 3 m gylio slūgso mažai susiskaidžiusios kiminінės durpės, o po jomis (iki 4 m gylio) — medieninės-žolinės. Durpių vid. susiskaidymas 17%. Nuo 1957 aukštapelkėje buvo gaminamas gabalinis durpių kraikas, nuo 1964 — trupininis.

DAŪSINAS — ežeras Kelmės rj., 1,5 km į r. nuo Kražių. Plotas 36 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1040 m, didž. plotis 480 m. Krantai lėkšti, pelkėti. Per D. teka Kalnyčia, Kražantės kair. intakas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

DAUSYNŲ PÉLKĖ — pelkė Plungės rj., 10 km į š. v. nuo Rietavo, prie Dausynų kaimo. Plotas 145 ha. Didesniąją dalį užima raistinė aukštapelkė, mažesniąją — kupstuota plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,5 m, vid. 1,6 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 4,3%. Po durpėmis priesmėlis ir priemolis.

DÁUSIŠKĖS — kaimas Šiaulių rj., Ginkūnų apyl., 7 km į v. nuo Šiaulių. 108 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1922). Nuo 1932 jos vedėja buvo P. Jankutė, 1949 nužudyta burž. nacionalistų.

DAUSPRUNGAS [XIII a. pirmoji pusė] — Lietuvos kunigaikštis. Pirmą kartą minimas kaip Mindaugo brolis 1219 Lietuvos kun-ščių taikos sutartyje su Galičo kun-ščiais Danieliumi ir Vasilka. Sutartyje tarp daugelio Lietuvos kun-ščių įrašytas vienas pirmųjų, dėl to manoma, kad jo politinis svoris to laiko Lietuvoje buvo didesnis už kitų. Apie D. žinių maža. Yra žinoma, kad jis buvo vedęs Žemaičių kun-ščio Vykinto seserį, turėjo sūnų Tautvilą, buvo susigiminiavęs su Galičo kun-ščiu Danieliumi. M. Strijkovskio „Kronikoje" D. yra legendinis asmuo, esą atvykęs į Lietuvą Atilos laikais drauge su kilusiu iš Romos Palemonu.

DAUSTORIAĨ — kaimas Kelmės rj., Vaiguvos apyl., 10 km į š. v. nuo Kelmės, 2 km į p. v. nuo kelio į Užventį. 131 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1961), biblioteka (nuo 1963). Ist. šaltiniuose D. vardas minimas 1568.

DAUTÃRAI — kaimas Mažeikių rj., Juodeikių apyl., 22 km į š. v. nuo Mažeikių, abipus Mažeikių—Liepojos geležinkelio. 229 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Lūšis (Ventos intakas), r. pakraščiu eina kelias iš Židikų į Pikelius. Pietvakariuose — Dautarų pelkė. Pr. m-la (nuo 1947). Ties D. yra Lūšės glžk. stotis. D. — buv. dvaras, XIX a. vadintas **Viktoriške**. 1905.III streikavo D. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti atlyginimą.

DAŪTARTAI — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 13 km į v. nuo Ariogalos, 3 km į p. nuo Žemaičių plento. 58 gyv. (1959). Vakaruose teka Bebirva (Šaltuonos intakas). D. minimi 1675 (4 valakai žemės, 6 kiemai).

DAŪTARTAS Jonas [g. 1905.I.8 Kaune] — chormeisteris, Lietuvos TSR liaudies artistas (1957). 1924—30 mokėsi Kauno muz. m-los dainavimo ir kontrabaso klasėse.

1924—1947 Kauno Valstybės teatro operos choristas, sufleris; 1944—47 kartu dirbo Kauno muz. komedijos teatro chormeisteriu ir dirigentu. Nuo 1947 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro vyriausiasis chormeisteris. Daug prisidėjo prie teatro choro profesinės kultūros kėlimo. Už M. Musorgskio operos „Borisas Godunovas" pastatymą (1950) jam suteikta TSRS Valst. premija. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—1953 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro direktorius, 1953—54 — Meno reikalų v-bos viršininkas. Respublikinių dainų švenčių (1955, 1960), resp. vyrų chorų sąskrydžio (1963) vyriausiasis dirigentas.

DAŪTARTAS Stasys [g. 1899.IX.22 Kaune] — operos ir baleto artistas, režisierius. Nuo 1922 dirbo Kauno operos teatre: dainavo chore (nuo 1924 atlikdavo ir solo partijas), dalyvavo baleto spektakliuose. 1930 baigė Kauno muz. m-lą ir baleto studiją. Nuo 1934 dirbo ir kaip režisierius Klaipėdoje, Valstybės teatre Kaune, Kauno muz. komedijos teatre ir kt. 1948—53 kultūros-švietimo darbuotojas (Prienuose, Ukmergėje, Kavarske). Nuo 1953 dirba akademinio operos ir baleto teatro režisieriaus padėjėju, kaip artistas dalyvauja spektakliuose.

Pastatymai: M. Petrausko ir J. Dambrausko „Eglė" (1939), I. Dzeržinskio „Tykusis Donas" (1940), B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje" (1941), F. Leharo „Grafas Liuksemburgas" (1944), J. Štrauso „Čigonų baronas" (1946) ir kt.

DAŪTARTAS Vladas [g. 1927.III.10 Šilelyje (Kauno rj.)] — rašytojas. Gimė žvejo šeimoje. 1954 pradėjo lit. veiklą. 1957 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1957—58 Lietuvos TSR Resp. profs-gų tarybos instruktorius. 1958—61 dirbo žrn. „Moksleivis", 1961—63 laikr. „Literatūra ir menas" redakcijose. Nuo 1963 biuletenio „Bibliotekų darbas" atsakingasis sekretorius. Apsakymuose (rink. „Panemunės apsakymai", 1958; „Jūros spalvos", 1960; „Kai nurausta putinas", 1963; „Putoti

upokšniai", 1965) sukūrė burž. santvarkos, vok. faš. okupacijos dvasiškai sužalotų žmonių paveikslų, demaskavo militarizmą, fašizmą, pavaizdavo kovotojus dėl taryb. santvarkos stiprinimo, atskleidė jų moralinius bruožus. D. prozoje gausu gamtos įspūdžių, žvejų darbo vaizdų. D. parašė kūrinių vaikams. Apysakoje „Teka upė pro šalį..." (1959) pavaizduotas panemunės žvejų gyvenimas burž. metais. Apsakymų rinkinyje „Ištikimi draugai" (1961) pasakojama apie kolūkinio kaimo vaikų buitį gamtos aplinkoje. Apysakoje „Mano tėtis partizanas" (1964) vaizduojama pionierių draugystė su D. Tėvynės karo partizanais.

DAUŽNAGIAĨ — kaimas Radviliškio rj., Šaukoto apyl., 3 km į r. nuo Šaukoto. 230 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Gomerta (Šušvės intakas). Daugumas sodybų stovi abipus kelio iš Šaukoto į Pašušvį. Pr. m-la (nuo 1933). 1595 kaimas turėjo 25 valakus žemės, 23 ūkius; priklausė Šaukoto dvarui.

DAVAĨNIS-SILVESTRÁITIS, Dovoina-Silvestravičius, Mečislovas [1849.IV.8 Živeliškiuose (Raseinių rj.) — 1919.V.31 Vilniuje] — tautosakininkas, rašytojas, publicistas. Kilęs iš smulkių dvarininkų. 1860—63 mokėsi Kauno ir Kėdainių g-jose, vėliau gyveno gimtinėje. 1867 pradėjo rinkti tautosaką. 1874—76 mokydamasis Varšuvoje šaltkalvystės, pradėjo spausdinti eilėraščius ir straipsnius lenkų žurnaluose. Nuo 1883 „Aušros", vėliau „Šviesos", „Varpo", „Ūkininko" ir kt. liet. laikraščių bendradarbis. 1891—96 gyveno Mintaujoje, buvo „Vienybės lietuvninkų" korespondentu. Vėliau gyveno Rusijos miestuose. Persikėlęs į Vilnių, 1905—08 bendradarbiavo „Vilniaus žiniose", 1908—14 leido lenkų kalba laikr. „Litwa" („Lietuva"), 1912—14 — „Lud" („Liaudis"). Pasirašinėjo kriptonimais ir slapyvardžiais: Cyrulys, J. Kazemėkas, Mergos vaikas, Parplys, Varlė, Vieversys, Vyturys, Zuikis, Žaltys, M. D., M. D. S. ir kt.

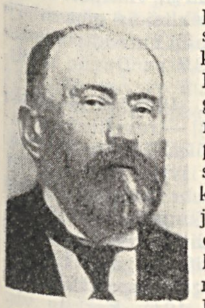

D.-S. tautosaką vertino kaip pagalbinę medžiagą liet. kalbos, etnografijos, kultūros tyrinėjimui. 1890 turėjo surinkęs apie 700 pasakų, daugiau kaip 1000 dainų ir apie 3000 vienetų smulkiosios tautosakos. Surinktos medžiagos didelė dalis dingo. Rusijos Geografinės d-jos archyve saugomas 1883—87 Raseinių apylinkėse jo užrašytų pasakų ir vestuvinių oracijų rinkinys. Dalis jo užrašytos tautosakos yra Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te. Daug jo sukauptos etnografinės medžiagos panaudojo J. Basanavičius veikale „Medžiaga mūsų tautiškai vaistininkystei" (1898). D.-S. buvo romantinės krypties poetas.

Ršt.: **Vyturys,** Tevinainiu giesme, Ragainė, 1884; Literatura litewska.—„Przegląd powszechny", 1885, Nr. 5; Patarles ir dainos, Tilžė, 1889; Литовские легенды.—„Этнографическое обозрение", 1891, № 10; Жмудские песни из Полангена.—„Живая старина", 1893, № 4 [su A. Pogodino vertimu į rusų k.]; Podania żmujdzkie, cz. 1—2, Warszawa, 1894 [318 pasakojamosios liet. tautosakos kūrinių, išverstų į lenkų k.]; Medega S. Daukanto bijografijai, Shenandoah Pa, 1898; **M.D.S.,** Palemonas ir Giržduta, apysaka eilėse, Plymouth, 1904.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1961; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

DAVAĨSIAI — kaimas Švenčionių rj., Svirkų apyl., 8 km į š. v. nuo Adutiškio, 1 km į š. nuo Švenčionių—Adutiškio kelio. 266 gyv. (1959). Keliolika tarybinio ūkio darbininkų šeimų iki 1963 persikėlė į naujai statomą gyvenvietę. Pr. m-la (nuo 1929).

DAVATKÀ — perdėtai maldingas žmogus (tiek vyras, tiek moteris); platesne prasme — fanatikas. Profesionalinėmis D. tapdavo dažniausiai dėl luošumo ar kt. priežasčių negalėjusios ištekėti susenusios merginos. Gyvendamos prie bažnyčios, jos buvo kunigų parankinės, atliko jų pavedimus: mokė katekizmo vaikus, žiūrėjo bažnyčiose švaros, jas puošė, o prieš metines šventes ir atlaidus buvo siunčiamos į kaimus kalėdoti maisto produktų klebonijoje keliamoms puotoms. Dėl savo fanatiško nepakantumo kitų pažiūrų žmonėms ir dėl jų skundimo dvasininkams bei paskalų nešiojimo D. buvo liaudies nekenčiamos ir pajuokiamos. Liet. satyrinėje lit-roje šalia kunigo daugiausia vietos skiriama D., kaip žalingam, antivisuomeniniam elementui.

DÃVIDAS Lukas [1503—1583.IV] — prūsų istorikas kronikininkas. Iki 1539 studijavo Leipcigo un-te. Gyveno Karaliaučiuje, buvo Albrechto dvaro teismo narys. Apie 40 metų rinko medžiagą prūsų krašto kronikai, ištyrė prūsų archyvus. Kronikos nebaigė, mirė, rašydamas apie Žalgirio mūšį. Savo kronikos pagrindu paėmė S. Grunau XVI a. kroniką, nors jo klaidas ir kritikavo. Kitais metraščiais mažai naudojosi. Plačiai aptarė Lietuvos istorijos įvykius. D. kronikoje randama daug žinių apie prūsų pagoniškojo tikėjimo liekanas. Kronika 1812—17 išspausdinta Karaliaučiuje („Preussische Chronik", 8 t.).

DAVIDÃVIČIUS Leiba [1910 Ramygaloje (Panevėžio rj.) — 1941.VII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų, darbininkas. Nuo 1928 LKJS narys, LKJS Kauno rj. k-to narys. Už antifaš. kalbą Kauno stiklo f-ko „Aleksotas" darbininkų mitinge 1932 nuteistas 12 metų kalėti. Į Komunistų partiją priimtas 1933 Kauno kalėjime. Paleistas iš kalėjimo, 1940—41 buvo f-ko direktoriumi Kaune. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

DAVIDÓNIS Anatolijus [g. 1923.XII.24 Alsiuose (Akmenės rj.)] — partinis darbuotojas. 1938 įstojo į komjaunimą. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1947 TSKP narys. 1948 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo Kėdainių aps. laikraščio redaktoriumi. 1950—53 part. darbuotojas Kaune, Veisiejuose. 1956 baigęs Aukštąją part. m-lą Maskvoje, dirbo part. darbą Širvintose, Ukmergėje, Panevėžyje. Nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1965 LKP Širvintų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

DAVIDÔVIČIUS Abromas [1915 Anykščiuose — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Pogrindinį rev. darbą dirbo Anykščiuose. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Žuvo, hitleriniams grobikams veržiantis į Lietuvą.

DAVIDÔVSKAJA Stefanija [**Žolnerienė**; 1901.V.21 Kupiškyje — 1963.I.16 Šilalėje] — partinė ir administracinė darbuotoja. Kilusi iš valstiečių. 1912—17 darbininkė Rygoje, Molodečne. 1917 pab. išvyko į Rostovą prie Dono. 1918 įstojo savanore į Raudonąją Armiją, dalyvavo kautynėse, prie Daugpilio buvo sužeista. 1926 baigė med. seserų kursus, dirbo Baltarusijos TSR. 1928—32 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1932—39 Rudnioje (Baltarusijos TSR) dirbo part. ir adm. darbą. 1940—41 LKP Kėdainių aps. k-to part. kabineto vedėja. Hitleriniams grobikams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į Gorkio sr., dirbo karo ligoninėje. 1942—45 lietuvių vaikų namų direktorė Viksos rajone. 1945—48 dirbo ped. darbą Kaune. 1948—53 part. darbuotoja Kelmėje, Šilalėje, vėliau pensininkė.

DAVIGILIAĨ, Galelis, — ežeras Zarasų rj., 12 km į p. nuo Zarasų. Plotas 10,5 ha. Ežeras ovalus; ilgis 420 m, didž. plotis 325 m. Krantai aukšti, statūs (išskyrus šiaurinį), apaugę pušynais. Išteka upelis į gretimą ežerėlį.

DAVÕNGALIS — kaimas Panevėžio rj., Smilgių apyl., 4 km į p. nuo Smilgių. 80 gyv. (1959). Per kaimą teka Kurys (Šuojos aukštupys). Iš p. prieina Giniūnų miškas. Yra apie 600 m^2 senkapis, kuriame rasta žmonių kaulų ir sen. dirbinių.

DAVTIAN Ranušė [g. 1903 Diližane (Armėnijos TSR)] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1952). Viena pirmųjų komjaunimo organizatorių Armėnijoje. Nuo 1921 TSKP narė. 1926—31 studijavo Komunistinio auklėjimo akademijoje Maskvoje, 1934—38 Raudonosios profesūros in-te. 1939—47 įv. Maskvos aukštosiose m-lose dėstė polit. ekonomiją. 1947—62 dirbo ped. darbą Vilniaus un-to marksizmo-leninizmo pagrindų, polit. ekonomijos katedrose. Nuo 1948 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie užsienio kapitalą Lietuvoje ir kt. klausimais. Nuo 1962 pensininkė.

DAŽAĨ. Lietuvių liaudis nuo seno vartojo natūralius organinius D.: mėlynus, gaunamus iš mėlžolės (*Isatis tinctoria*), žalsvus — iš šunobelės, tamsiai rudus — iš uosio kerpių ar iš juodalksnio žievių, pilkus, tamsiai ir šviesiai mėlynus — iš ąžuolo žievių, geltonus — iš beržo lapų

ar obelų žievių. Jais moterys gražiai ir patvariai nudažydavo lininius ir vilnonius siūlus. Augaliniai D., pvz., raugerškio žievė ir šaknys, buvo vartojami ir odoms dažyti. Dažytų audinių (juostų ir kt.) fragmentų randama iš III—IV a. Kai kurios D. rūšys jau XV—XVI a. buvo įvežamos iš kitų kraštų. XVI a. vid. į Vilnių iš užsienio buvo gabenami, be kitko, ryškiai mėlyni „indigo" D., aukso ir sidabro spalvos „dailininkų dažai", turkiški ir Pragos D., „arkliniai" D. iš Vengrijos, raudoni „červeco" D. tymo odoms dažyti iš Galicijos. Nuo seno iš užsienio buvo įvežami ir rausvi bijūnų spalvos D. „Brazilija" (su kuparosu jie dažydavo juodai), t. p. kai kurie lakai. Sienoms dažyti buvo vartojamos kalkės (grynos ir su spalvotų žemės D. priemaiša), o t. p. kreida.

XIX a. antrojoje pusėje V. Europoje, ypač Vokietijoje, sparčiai vystantis chemijos pramonei, pradėta gaminti įvairių D. iš akmens anglių distiliacijos produktų. Šie dirbtiniai organinės kilmės D. (anilinas, alizarinas ir kt.) greit pasiekė Lietuvą ir pamažu išstūmė natūraliuosius augalinius dažus. XIX a. pab. Lietuvoje atsirado pirmieji nedideli D. ir lakų fabrikėliai, iš įvežamų žaliavų gaminę D. audiniams, odoms, medžiui. Burž. metais Lietuva importavo D. daugiausia iš Vokietijos, šiek tiek iš Anglijos, Latvijos. D. ir jų žaliavų 1924 įvežta 247 t, 1926 — 334,5 t, 1939 — 1120 t. Pirmieji oficialūs duomenys apie D. gamybą burž. Lietuvoje paskelbti 1927. Tais metais užregistruotos 2 dažų ir lakų gamybos įmonės su 36 darbininkais. Jose primityviais įrengimais — būgnais — buvo trinami sausi statybiniai D., o valciniais ir girniniais trintuvais — aliejiniai D. ir lakai. Statybinių D. užpildas buvo vietinis špatas. Spalvotieji pigmentai, sakai ir kt. sudėtinės D. dalys, t. p. beicai, nitroceliuilioziniai ir kt. lakai, emaliai buvo importuojami. 1930 veikė 4 dažų ir lakų gamybos įmonės su 39 darbininkais, 1938 — 8 įmonės su 86 darbininkais, 1940 — 6 įmonės su 74 darbininkais. 1939 iš importinių ir vietinių žaliavų pagaminta 62 t anilino D., 284 t žemės D., 264 t cinko D., 109 t lakų, 192 t degto ir 246 t nedegto gipso. Kelios įmonės gamino iš sėmenų pokostą.

Tarybų Lietuvoje, smarkiai išsiplėtus statyboms, išaugus tekstilės, kailių ir odų, medžio apdirbimo pramonei, D. paklausa žymiai padidėjo. D. gamina „Chemiko" f-kas Kaune ir buitinės chemijos dirbinių g-la „Gintaras" Vilniuje. Pagrindinė „Chemiko" produkcija — sausi ir trinti cinko baltalai. 1963 f-kas jų pagamino 2300 t, iš to kiekio sausų 1600 t. Cinko baltalai gaminami inž. B. Šiaudyčio metodu iš pramoninių cinko atliekų, kurios yra žymiai pigesnės už anksčiau naudotą gryną cinką. Be to, „Chemikas" gamina aliejinius dažus ir lakus, nitrolakus, nitroemalius ir nitrotirpiklius, bitumo laką, stirolbutadieninius ir perchlorvinilinius D., aliejinių D. tirpiklius, skiediklius ir kitas dažymo medžiagas. „Gintaro" g-loje gaminama šelakinė politūra, lakai, odų dažai. Iki 1965 aliejinius D., nitroemalius, lakus, tirpiklius ir skiediklius gamino Vilniaus chemijos f-kas „Švyturys". Dailiosios keramikos g-la „Jiesia" 1961—64 gamino sausus stat. dažus (apie 200 t per metus). Jų užpildui buvo naudojamas vietinis mergelis. Taupant maistines žaliavas, natūralaus pokosto iš sėmenų aliejaus begaminama apie 50 t per metus (1964); daugiau (apie 1500 t) gaminama jo pakaitalo oksolio, kuriame natūraliųjų aliejų tėra iki 55%.

Dažų, lakų ir tirpiklių gamyba Lietuvos TSR
(tonomis)

Produkcijos rūšys	1946	1955	1958	1964
Sausi cinko baltalai	24	650	1167	1578
Trinti aliejiniai dažai	—	1557	2132	2969
Spiritiniai lakai	6	72	107	105
Nitrolakai ir tirpikliai	—	12	169	798
Emaliai ir gruntai ..	—	—	294	—
Aliejus (natūralus) ..	31	—	23	50

Vietinė chemijos pramonė išaugusios D. paklausos pilnai nepatenkina. Trūkstamas D. kiekis ir Lietuvos TSR negaminami D. bei jų sudėtinės dalys įvežami iš kitų taryb. respublikų ir importuojami iš užsienio. 1963 įvežta 745 t anilino D., apie 4 t cheminių bei anilino beicų, apie 100 t sausų stat. D. (iš Latvijos ir Moldavijos TSR), apie 13 000 t lakų, emalių, gruntų, sikatyvų, apie 500 t oksolio, apie 4000 t kreidos (daugiausia iš Baltarusijos ir Latvijos TSR).

Lit.: **J. Valentukonis**, Statybinis dažymas-dekoravimas, V., 1959; **V. Jambych**, Lakų ir dažų pramonė Vakarų ekonominiame rajone.— „Liaudies ūkis", 1963, Nr. 5; **B. Šiaudytis**, Cinko baltalai iš atliekų.—„Liaudies ūkis", 1963, Nr. 9.

DĀŽYMO APARĀTAI. Lietuvoje D. a. nuo 1949 gamina dažymo aparatų g-la Naujojoje Vilnioje, įkurta vietoj buvusio linų apdirbimo f-ko (nuo 1881 iki I pasaul. karo — Poselio pasagvinių ir dalgių g-la). Iš pradžių ji gamino dažų purkštuvus, rankinio dažymo pultus, nuo 1950 ir dažymo kompresorius, o po rekonstravimo (1951—53) pradėjo dar gaminti dažymo agregatus (nuo 1954), įrengimus dažymui elektriniame lauke (nuo 1956). Be to, nuo 1959 gaminami kompresoriai ekskavatoriams. 1959—63 D. a. gamyba padidėjo beveik dvigubai. 1963 pagaminta 21 500 dažymo kompresorių, 84 000 dažų purkštuvų, 600 komplektų įrengimų dažymui elektriniame lauke ir kt., iš viso už 7,2 mln. rublių. G-loje 1963 dirbo 1210 darbininkų ir tarnautojų. Ji tiekia savo gaminius visai Tarybų Sąjungai ir eksportuoja juos į užsienį.

DEBEĨKIAI — miestelis Anykščių rj., 17 km į š. r. nuo Anykščių, 5 km į p. r. nuo Anykščių—Rokiškio plento; apylinkės ir kolūkio centras. 362 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Centre išplėstos gatvės formos aikštė. Pro D. teka Aknysta (Šventosios intakas). Iš D. eina keliai į Anykščius, Vyžuonas. Yra pieninė, keletas buitinio aptarnavimo įstaigų, 10 lovų apylinkės ligoninė (nuo 1956), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—50 prog-ja), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1940). Aknystos krante, netoli D., yra senkapis. D. minimi nuo XVII a. pradžios. 1660 pastatyta bažnyčia. XIX a. pr. veikė pr. m-la (1804 joje mokėsi 20 berniukų). Nuo XIX a. vid. D. — valsčiaus centras (1881 turėjo 275 gyv., 1923 — 317, 1936 — 294). 1891 vasarą, dėl nederliaus Rusijoje kilus brangymečiui, Debeikiuose įvyko žandarų susirėmimas su vargingaisiais valstiečiais ir miestelėnais, kurie norėjo sutrukdyti grūdų išvežimą į užsienį. 1905 pavasarį Debeikiuose įvyko demonstracija, kurios metu buvo nešamos raudonos vėliavos ir dainuojamos rev. dainos. 1905 pab. apylinkėse veikė ginkluotas valstiečių būrys. 1919 buvo susikūręs rev. k-tas. Burž. nacionalistai 1945.IV.15 nužudė D. mokytoją J. Putrimą. Miestelyje 1904 gimė dail. S. Žukas.

DEBĒSNAS — pelkė Telšių rj., tarp Varnių ir Lūksto ežero, abipus Varnelės upės. Plotas 238 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė ir plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. 2,69 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 18%. Durpių ištekliai 5,6 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,7 m. Dugne molis.

DĖDĒLĖ Juozas [g. 1893.XII.17 Kurkliuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Prieš I pasaul. karą išvyko į Rusiją, iki 1918 dirbo angliakasiu Donbase. Grįžęs 1918 į Kurklius, įsijungė į rev. darbą. Buvo išrinktas Kurklių revoliucinio k-to nariu. Kontrrevoliucijai įsigalėjus, buvo suimtas, pabėgo, ilgai slapstėsi. Dalyvavo pogr. darbe. 1941 Kurklių vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Įsiveržus hitleriniams okupantams, buvo kalinamas Ukmergės kalėjime. Nuo 1944 Kurklių vls. vykdomojo k-to pirmininkas, vėliau kolūkio pirmininkas. Nuo 1950 TSKP narys. Pensininkas.

DĒDINAS Antanas [1909 Šakių aps.— 1941.VII.12] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

DĖDÓNIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Mickūnų apyl., 10 km į r. nuo Naujosios Vilnios. 150 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Mickūnų miško š. v. pakraštyje. Vakaruose už 1 km eina Vilniaus—Svyrių plentas. Lentpiūvė, Mickūnų girininkija.

DEGÃIČIAI — kaimas Telšių rj., 4 km į r. nuo Telšių; apylinkės centras. 403 gyv. (1959). Pietuose pro kaimą eina Šiaulių—Kretingos glžk., šiaurėje — Šiaulių—Kretingos plentas. Elektrinė, lentpiūvė, medelynas, aštuonmetė m-la (1919—55 pradinė, 1955—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954). Iki 1940 buvo dvaras.

DEGĒSIAI — **1.** Kaimas Utenos rj., Užpalių apyl., 5 km į š. r. nuo Užpalių,

Šventosios kair. krante. 80 gyv. (1959). Malūnas, biblioteka (nuo 1951).

2. Kaimas Pakruojo rj., Guostagalio apyl., 13 km į š. r. nuo Linkuvos, prie kelio į Vaškus; kolūkio centras. 53 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Plonė (Yslykio intakas). Malūnas, lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1928). Kaime yra senkapis, vad. Kapų kalnu.

1949 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to archeologai senkapio š. r. papėdėje atkasė 138 m^2 plotą ir rado labai suardytą plokštinį kapinyną su griautiniais žmonių kapais ir V—XII a. įkapėmis. Senkapyje rasta siauraašmenių kirvių, ietigalių, peilių, svarstyklių, įv. papuošalų — smeigtukų su kryžinėmis ir žiedinėmis galvutėmis, apyrankių ir kt. Radiniai yra Biržų, Kauno ir Vilniaus muziejuose. D. minimi 1633.

DEGESŸNĖ — pelkė Rokiškio rj., 18 km į š. v. nuo Rokiškio, 0,5 km į v. nuo Onuškio. Plotas 975 ha. Pelkė ežerinės kilmės, beveik apvalios formos. Apypelkis kalvotas. Durpių klodo didž. storis daugiau kaip 8 m, vid. 4,14 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 6,1%. Didžiąją D. dalį (74% ploto) užima raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Jos durpių klodo vid. storis 3,3 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 7%. Durpių ištekliai 19,3 mln. m^3. Pietrytinė dalis — plynraistinė aukštapelkė. Jos durpių klodo vid. storis 6,43 m; vid. susiskaidymas 22%, vid. peleningumas 3,2%. Durpių ištekliai aukštapelkėje 13,1 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Pelkė apsausinta.

DEGẼSO-PÃBIRŽULIO PÉLKĖ — pelkė Telšių rj., 4 km į š. nuo Varnių, į v. nuo Biržulio ežero. Plotas 581 ha (pramoninis 472 ha). Pakraščiai labai vingiuoti. Yra daug nesupelkėjusių salų (iš viso 82 ha). Didesniąją pelkės dalį užima raistinė aukštapelkė, apaugusi pušimis; tik šiaurėje ir rytuose yra plyninė žemapelkė, vietomis sukultūrinta. Durpių klodo didž. storis 7 m, vid. 2,87 m. Vyrauja fuskuminės ir medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 4,7%. Po durpėmis slūgso ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 5,4 m. Pelkė susidarė, užželiant Biržulio ir gretimiems ežerams. Kasamos kraikinės durpės.

DEGẼSO-VARTUVÕS PÉLKĖ — pelkė Telšių rj., į š. r. nuo Varnių, prie Biržulio ežero. Plotas 574 ha. Pakraščiai labai vingiuoti. Daug nesupelkėjusių salų. Pelkę maitina krituliai, paviršiaus nuotėkio ir upių potvynių vandenys. Didesniąją dalį užima žemapelkė, mažesniąją — tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 4,3 m, vid. 2,29 m. Žemapelkėje vyrauja plynraistinės durpės; jų vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 17,3%. Tarpinio tipo pelkėje durpių vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 6,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 5,4 m.

DEGÌMAI — pelkė Pakruojo rj., 6 km į p. r. nuo Klovainių, Klovainių miške. Plotas 165 ha. Sausuminės kilmės raistinė žemapelkė, apaugusi lapuočiais. Durpių klodo didž. storis 1 m, vid. storis 0,64 m; durpių vid. susiskaidymas 54%, vid. peleningumas 28%.

DEGIÓNYS — kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 9 km į v. nuo Panevėžio, Nevėžio deš. krante. 115 gyv. (1959). Š. pakraščiu eina Panevėžio—Šiaulių plentas, o nuo jo ties D. atsišakoja kelias į Naujamiestį. Yra senkapis, kuriame randama žmonių kaulų ir senovinių geležinių dirbinių. D. minimi 1684 Pajuostės dvaro inventoriuje (3 valakai žemės, 4 kiemai). Kaime 1919.V buvo įsitvirtinęs Raudonosios Armijos 12-sis šaulių pulkas.

DẼGIOSIOS DÙJOS — *kuro* rūšis. Ž. *Gazifikacija.*

DẼGSNĖS MIŠKAS — miškas Prienų rj., 3 km į š. nuo Balbieriškio, prie kelio į Prienus. Priklauso Prienų miškų ūkio Balbieriškio girininkijai. Plotas 452 ha. Miškas driekiasi viršutinėmis Nemuno terasomis; jo p. r. pakraštys siekia Nemuną. Paviršius išvagotas gilių griovų, nutįsusių Nemuno link. P. v. pakraščiu teka Dūmė (Peršėkės intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir mažai sujaurėję, priesmėliniai ir smėliniai, ant karbonatingo priemolio ir molio. Vyrauja savaiminės kilmės eglynai ir mišrūs eglės bei lapuočių medynai. 2,7 ha užima našiausias Lietuvoje ir pagal našumą antras Tarybų Sąjungoje europinio maumedžio medynas. 1962 duomenimis, 1 ha maumedyno augo vid. 360 medžių; jų amžius 113 metų, bonitetas Ia, didž. aukštis 45 m, vid. 40 m, didž. skersmuo 77 cm, vid. 52 cm, tūris 1252 ktm/ha, vid. prieauga 11,2 ktm/ha. Maumedynas paskelbtas botaniniu draustiniu. Nemažą plotą užima įveisti maumedžio ir mišrūs maumedžio su egle jaunuolynai. Yra stirnų, lapių, jerubių, slankų, pasitaiko šernų.

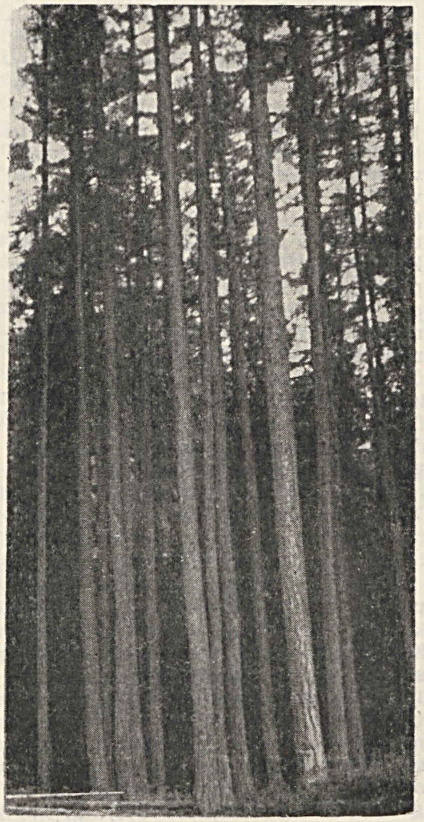

Maumedynas **Degsnės miške**

Lit.: M. Jankauskas, Maumedžiai Lietuvos TSR miškuose ir parkuose ir jiems auginti perspektyvos, V., 1954.

DEGSNIAÍ — kaimas Rokiškio rj., Žiobiškio apyl., 9 km į š. v. nuo Rokiškio; kolūkio centras. 66 gyv. (1959). Š. r. pakraščiu teka Beržiena (Vingerinės intakas), į v. tęsiasi Vingerinės miškas. Per D. eina Rokiškio—Čedasų kelias. Mašinų remonto dirbtuvės, garažas, biblioteka (nuo 1953). Burž. nacionalistai 1947 nužudė D. Tėvynės karo dalyvį komunistą J. Mikalkevičių.

DEGTIARIÓVAS Fiodoras [g. 1906.IV.20 Liumpiškiuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Pogrindinį rev. darbą dirbo Tauragnų vls. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo LKP Utenos aps. k-te. D. Tėvynės karo pr. evakavosi į Uzbekijos TSR, dirbo administracinį darbą. 1942 buvo Raudonojoje Armijoje. 1943—44 dirbo adm. darbą Gorkio sr., 1944—46 part. darbą Utenoje, Vilniuje. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—57 part. darbuotojas Vilniuje, Pagėgiuose. 1957—59 dirbo adm. darbą Vilniuje. Pensininkas.

DEGTIẼNĖ, garstyčininkas, garsvyčininkas, — senovinis lietuvių valstiečių valgis, gamintas pasninkų dienomis. Paprasti ruginiai ar salykliniai miltai užmaišomi kubilėlyje drungnu vandeniu, susalinami, paskui užpilama smulkiai sutrintų garstyčių, pridedama duonos plutų, parauginama ir, supylus į molinį puodą, krosnyje iškepama. Dažnai ruginių miltų tyrė pirma apkepama, o tik paskui praskiedžiama vandeniu, pridedama duonos plutų, garstyčių ir parauginama. Gauta aštraus skonio košė buvo valgoma su duona, bulvėmis, silke, jų sūrymu, aliejumi. D. nustota gaminti XX a. pr., išnykus religiniais prietarais paremtiems sausiems pasninkams.

DEGTÌNĖ. Lietuvoje D. pradėta gaminti XV a. pab. Jau feod. laikotarpiu prekyba svaigalais buvo svarbus valstybės pajamų šaltinis, todėl statyti D. varyklas („bravorus") ir steigti smukles turėjo teisę tik did. kun-štis, jo giminės ir žymesnieji daliniai kun-ščiai (ž. *Propinacijos teisė*). Pirmasis Lietuvos Statutas (įsigaliojęs nuo 1530), valakų reformos įstatymas (1557) ir kiti feod. Lietuvos teisiniai dokumentai griežtai draudė be valdovo specialaus leidimo (privilegijos) gaminti ir pardavinėti svaigalus. Tokie leidimai dažniausiai būdavo duodami bažnyčioms ir miestų gyventojams, todėl D. varyklų ir smuklių feod. laikais buvo pristeigta ne tik valdovo žemėse, bet ir bažnyčių bei vie-

nuolynų valdose, miestuose bei miesteliuose. Bažnyčia tapo vienu svarbiausių D. gamintojų. Vien tik Vilniaus vyskupui 1639 priklausė 440 smuklių įvairiose Lietuvos vietose. Žemaičių vyskupas XVIII a. pab. turėjo 13 D. varyklų ir apie 40 smuklių. Po kelias, o kartais ir po keliolika D. varyklų ir smuklių buvo kiekvienoje parapijoje. D. varyklose dirbdavo bažnytinių dvarų baudžiauninkai. Tik 1841 bažnyčioms priklausiusios D. varyklos ir smuklės perėjo valstybės žinion.

Iki XIX a. pradžios D. buvo gaunama, skiedžiant vandeniu nevalytą spiritą, gaminamą iš grūdų (ž. *Spiritas*). Vėliau spiritą pradėta gaminti iš bulvių, sumaišytų su miltais. XIX a. pab. pradėjo kurtis spirito valymo (rektifikavimo) f-kai, ir D. gamybai imta naudoti rektifikatą. XX a. pr. spirito, tuo pačiu ir D., gamyba smarkiai išsiplėtė ir tapo svarbia pramonės šaka.

Burž. Lietuvoje veikė 38 spirito varyklos, kurios 1939 pagamino 526 000 dkl spirito. Didžioji jo dalis buvo sunaudojama D. gaminti. Nuo 1923 D. ir spirito prekyba buvo valstybės monopolizuota.

Taryb. metais dauguma smulkių spirito varyklų likviduota. Spirito gamyba sukoncentruota aštuoniose techniškai pertvarkytose įmonėse, kurių metinė produkcija 1963 daugiau kaip 2,5 karto viršijo prieškarinę. Didelė dalis šios produkcijos sunaudojama techn. reikalams. Iš spirito D. gamina bei pilsto 2 D. ir likerio g-los (Vilniuje ir Kaune).

DEGTŪKAI. Lietuvoje D. pradėta gaminti XIX a. penktajame dešimtmetyje. 1879 Kauno gub. veikė 5 nedideli D. f-kai, kuriuose dirbo 49 darbininkai. Didžiausi tų f-kų buvo Kaune (Šlapobersikio ir Rubinšteino). Pagal 1884 įmonių sąrašus Vilniaus gub. buvo vienas D. f-kas (Eišiškėse, įst. 1875), Kauno gub.— keturi (su 68 darbininkais). XX a. pr. pastebima D. gamybos koncentracija: 1908 Kauno gub. veikė du D. f-kai su 202 darbininkais. Burž. Lietuvoje D. buvo gaminami daugiausia vidaus rinkai. Pagrindinės medžiagos (išskyrus medį) buvo importuojamos: fosforas, kalio bichromatas, Bertoleto druska, parafinas, klijai, popierius — daugiausia iš Vokietijos ir Anglijos, siera — iš Italijos. Dėl vidaus rinkos nepastovumo D. gamybos apimtis nuolat keitėsi. 1928 veikė 6 D. f-kai (5 Kaune, 1 Jonavoje) ir D. šiaudelių f-kas (Mažeikiuose), gaminęs eksportui. Visuose f-kuose tais metais dirbo apie 300 darbininkų ir buvo pagaminta apie 60 mln. sąlyginių dėžučių (po 50 degtukų). 1930 vyriausybė įvedė D. gamybos ir prekybos monopolį, kurį už 6 mln. dolerių paskolą perleido 35 metams Švedijos degtukų trestui STAB (Svenska Tändsticks Aktiebolaget). STAB sukoncentravo D. gamybą viename savo f-ke, įk. 1927 Kaune (Vilijampolėje). 1932 šis f-kas pagamino apie 45 mln. dėžučių D. Be to, trestas suorganizavo D. šiaudelių gamybą eksportui Jonavoje ir Klaipėdoje.

Tarybų valdžios metais Kauno D. f-kas (iki 1959 vad. „Liepsna", vėliau „Startas") buvo rekonstruotas ir išplėstas. 1962 jame dirbo 220 darbininkų; per metus buvo pagaminta 257 mln. dėžučių D., iš kurių 56 mln. išvežta į RTFSR, 10 mln.— į Ukrainos TSR. Iki 1950 Klaipėdoje veikė D. šiaudelių f-kas, gaminęs 120 mln. dėžučių D. šiaudelių per metus. Apie 50 mln. dėžučių D. šiaudelių būdavo eksportuojama į Australiją.

DEGŪČIAI — 1. Kaimas Zarasų rj., 15 km į p. v. nuo Zarasų, Kauno—Zarasų plento ir Dusetų—Dūkšto kelio kryžkelėje; apylinkės ir kolūkio centras. 317 gyv. (1959). Pietuose prie pat D. yra Samanio ež. Parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius, Degučių girininkija, ambulatorija (nuo 1940), aštuonmetė m-la (1935—48 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1946). D. apylinkėse yra 15 gana didelių (8—12 m skersmens) pilkapių, vad. kuronais arba švedkapiais. Buvusio D. pašto pastatas — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Archit. požiūriu vertingas ir medinis malūnas. 1919 pr. Degučiuose buvo sudarytas rev. k-tas, atlikta dvarų žemių apskaita, nacionalizuoti ežerai.

2. Kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 3 km į r. nuo Varduvos. 245 gyv. (1959). Iš š. r. prie kaimo prieina Bunkiškės pelkė ir miškas. Pr. m-la (nuo 1950).

3. Kaimas Šilutės rj., Žemaičių Naumiesčio apyl., 18 km į r. nuo Šilutės, prie Žemaičių Naumiesčio—Katyčių kelio; kolūkio centras. 220 gyv. (1959). D.— vienkieminis linijinis kaimas. Per jį teka Mirglonas (Šyšos intakas). Yra vandens malūnas (past. 1897), parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), vaistinė (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1909—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1955). D. minimi jau XVIII a. pradžioje. 1757 pastatyta medinė trikampio plano bažnyčia (vienintelė tokia medinė bažnyčia Lietuvoje; resp. reikšmės archit-ros paminklas). 1792 Degučiams suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas. 1831 carinė kariuomenė ties D. ėmė supti didelį sukilėlių dalinį, vadovaujamą gen. Rolando; sukilėliams pavyko išvengti apsupimo ir pasitraukti į Prūsiją. XIX a. antrojoje pusėje— XX a. pradžioje D. buvo pasienio punktas prie Rusijos—Vokietijos sienos. 1923 turėjo 175 gyventojus.

4. Kapsuko miesto š. dalis, abipus plento į Kauną. 110 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Šešupė, r. eina Kauno— Kapsuko glžk. Prie plento susikūrė Kapsuko melioracinės statybos v-bos (iki 1963.I mašinų-melioravimo stoties) gyvenvietė (pradėta statyti 1947). Malūnas, Kauno mėsos kombinato gyvulių supirkimo ir atpenėjimo punktas, parduotuvė, ryšių skyrius, veterinarijos ligoninė, biblioteka (nuo 1948). D. kaimas minimas 1682.

5. Kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 10 km į p. r. nuo Obelių. 85 gyv. (1959). P. pakraštyje yra Degučių ež. Kaimo apylinkėse yra senkapis. Jame rasta žmonių kaulų, žalvarinių, kaulinių ir stiklinių papuošalų. D. minimi 1795 (118 gyv., 7 valakai žemės). 1918—19 D. gyventojai dalyvavo rev. judėjime.

6. Kaimas Telšių rj., Biržuvėnų apyl., 7 km į š. r. nuo Luokės, 5 km į p. nuo Tryškių geležinkelio stoties; tarybinio ūkio skyriaus centras. 63 gyv. (1959). Šiaurėje teka Upyna (Virvyčios intakas). Šiaurės rytuose yra nedidelė pelkė, kurioje kasamos durpės. Istoriniuose šaltiniuose 1563 minimas D. kaimas, vėliau — D. dvaras.

DEGŪČIŲ EŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 10 km į p. r. nuo Obelių. Plotas 30 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 850 m, didž. plotis 400 m. Krantai, išskyrus rytinį, žemi, pelkėti. Dugnas lėkštas, padengtas sapropeliu. Per D. e. į Sartų ež. teka bevardis upelis. Ežero š. pakrantėje yra Degučių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 10 kg/ha.

DEGUONIS. Po I pasaul. karo D. technikos reikalams buvo importuojamas daugiausia iš Vokietijos ir Latvijos. 1934 Lietuvoje jo pagaminta 44 000 m^3, 1935 — 66 000 m^3, 1938 — 96 000 m^3. 1938 jį pradėjo gaminti Kauno g-la „Technodega", turėjusi 20 m^3/h našumo D. agregatą. Nuo 1945 D. gaminamas Kauno metalo g-loje „Atrama". 1963, be „Atramos", D. gamino Baltijos laivų statykla Klaipėdoje, Šiaulių dviračių g-la „Vairas" ir kt. įmonės. 1964 jį pradėjo gaminti Panevėžio elektroninių vamzdelių g-la, kurioje veikia didelio našumo D. agregatas. Lietuvos TSR D. gaminamas iš oro šaldymo būdu. Naudojamas daugiausia metalams piaustyti ir suvirinti. 1962 tam reikalui sunaudojo (tūkst. m^3): Baltijos laivų statykla 280, Stat. m-jos įmonės 156, turbinų g-la „Pergalė" 54, Vilniaus autoremonto g-la 41. Nemažą dalį respublikoje pagaminamo D. sunaudoja ir ž. ū. įmonės — technikai remontuoti. Be to, D. naudojamas liejininkystėje (į mažąsias lydymo krosnis pučiamam orui sodrinti) ir medicinoje.

DEGŪTAS — iš beržo tošių degamas ratų tepalas. Praeityje valstiečiams D. varymas buvo papildomas verslas. Vad. degutinyčia buvo įrengiama miške, netoli sodybos: į duobę įstatoma statinė, iš šonų apkraunama akmenimis ar apmūrijama nedegtomis plytomis ir uždengiama įdubusia skylėta skarda arba vieliniu tinklu ir mediniu dangčiu. Deginant ant dangčio tošis, D. bėga į statinę ar katilą. Nedidelis D. kiekis savo reikalams buvo gaminamas, deginant tošis ant skardos gabalo ir leidžiant D. į puodą. D. vartotas ir batams tepti, kai kur dar ir žmonėms, ypač vaikams, gydyti nuo kirminų, o gyvuliams nuo įvairių ligų. Pavasarį jo būdavo duodama gyvuliams, pirmą sykį išgenamiems į ganyklą, kad būtų atsparesni.

DEGŪTINĖ — pelkė Širvintų rj., 9 km į p. r. nuo Širvintų, 4 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 176 ha. Viduryje išlikęs 0,4 ha ežeras. D.— ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė, apaugusi pušaitėmis. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3,2 m. Vyrauja fuskuminės, pušinės-kiminінės ir švylinės-kimininės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 3,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3 m. Pelkė nusausinta. Kasamos kraikinės durpės.

DEGUTÌNĖ, Bijotai,— kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 6 km į p. v. nuo Griškabūdžio, prie kelio į Kudirkos Naumiestį; kolūkio centras. 28 gyv. (1959). Per kaimą teka Nenupė (Šešupės intakas). Pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1964).

DEGŪTIS Juozas [g. 1925.XI.1 Girgždūose (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1958). 1950 baigė Kauno un-to technologijos f-tą. Nuo 1950 Kauno un-to org. chemijos katedros asistentas. Nuo 1956 Vilniaus un-to vyr. dėstytojas; Onkologijos in-te (Vilniuje) vadovavo priešvėžinių preparatų sintezės darbams. Nuo 1962 Kauno Politechnikos in-to docentas. Tiria aromatinės eilės halogenalkilaminus, aminorūgštis ir aminosulforūgštis, siekdamas gauti naujų priešvėžinių preparatų. Paskelbė moksl. straipsnių.

DEGUTÝTĖ Janina [g. 1928.VII.6 Kaune] — poetė. 1955 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos fakultetą. 1955—1958 mokytojavo Tauragėje, Nemenčinėje, 1958—61 Grož. lit-ros leidyklos redaktorė. Nuo 1957 bendradarbiauja periodinėje spaudoje. Pirmuosiuose eil. rink. („Ugnies lašai", 1959; „Dienos — dovanos", 1960) apdainavo meilę žmogui, gyvenimui, gamtai, kūrybos ir darbo prasmę bei džiaugsmą. Rusų kalba išleistas D. eil. rink. „Ugnies lašai" (1960). Rinkinyje „Ant žemės delno" (1963) išryškėjo polinkis į intelektualinį temų sprendimą. Išleido eil. rinkinius vaikams „Saulė ir dainelė" (1961), „Rugelis dainuoja" (1963) ir „Sniego lelija" (1964). D. poezijai būdinga jausmo ir minties sintezė, dramatiškumas, daugeliu atvejų improvizacinė posmų struktūra, laužyta ritmika, staigūs pauziniai poet. frazės posūkiai. D. išvertė į liet. kalbą T. Ševčenkos, V. Briusovo, M. Tanko ir kt. poetų kūrinių.

Lit.: **K. Ambrasas,** Subtili lyrikė.— Laiko tiesa, V., 1960; **I. Kostkevičiūtė,** Jausmo poetės sėkmė ir pavojai.— Literatūros dienovidžiai, V., 1964.

DEĨKIŠKIAI — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 6 km į š. nuo Vabalninko. 103 gyv. (1959). Iš r. prie D. prieina Deikiškių miškelis. Iki 1932 buvo pr. m-la. D. žinomi nuo XVI a.

DĖJUS Titas [g. 1918.VIII.15 Aukštaprogėje (Anykščių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1964). 1941 baigęs suaugusiųjų vid. m-lą Kaune, mokytojavo pr. m-loje. Nuo 1944 vid. m-lų mokytojas, direktorius. 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1950 TSKP narys. Nuo 1959 Kauno VI vid. m-los direktorius. Parašė liet. kalbos gramatiką III klasei (12 leid., 1952—64), liet. kalbos gramatiką IV klasei (su S. Maceikiene, 12 leid., 1952—64).

DEKADENTÌZMAS [lot. *decadentia* — nuopolis, smukimas] — imperializmo epochos buržuazinio meno ir kultūros krizės reiškinių visuma. Pagrindiniai D. bruožai — individualizmas, pesimizmas, estetizmas, rel. misticizmas, erotizmas, realizmo, liaudiškumo, idėjiškumo principų neigimas. D. atsirado kaip lit. srovė Prancūzijoje XIX a. devintajame d-metyje, vėliau pasireiškė įvairiose modernistinėse meno srovėse. Atspindėdamas burž. meno ir kultūros bendrą krizę, atskirų menininkų kūryboje D. reiškėsi nevienodu mastu, dažnai labai sudėtingai ir prieštaringai, kartais tik paskirais elementais ar bruožais. Nemaža menininkų, pasidavusių dekadentinėms nuotaikoms, ilgainiui jų nusikratė, sukūrė vertingų meno kūrinių.

Liet. lit-roje D. apraiškų buvo jau prieš 1905. Jas kritikavo P. Višinskis (M. Pečkauskaitės kūryboje), J. Biliūnas (pasisakymas prieš natūralizmą). Po 1905—07 revoliucijos, Lietuvos buržuazijai visiškai atsisakius platesnių išsivadavimo kovos uždavinių, burž. ideologijos rašytojų kūryba vis labiau tolo nuo liaudies interesų ir realistinio tikrovės vaizdavimo. Pasirodė reakc. kūrinių, šmeižiančių revoliuciją, pradėjo vystytis estetizmas, formalizmas, modernistinės, antirealistinės srovės — simbolizmas (J. Herbačiauskas, S. Čiurlionienė-Kymantaitė ir kt.), impresionizmas (I. Šeinius ir kt.) ir kt. Lietuviškajam D. žymią įtaką turėjo lenkų (S. Pšibiševskis, S. Vispianskis ir kt.) ir rusų (K. Balmontas, V. Ivanovas ir kt.) simbolistai, reakc. filosofai A. Šopenhaueris, F. Ničė, V. Solovjovas ir kt.

Simbolistus ir kt. dekadentus kritikavo Maironis ir A. Dambrauskas-Jakštas, bene pirmieji liet. spaudoje (1907) pavartoję D. terminą. Tačiau jų kritika lietė ne D. esmę, o formą, dažnai taip pat siekė antiliaudinių tikslų. Iš dem. pozicijų prieš D. pasisakė G. Petkevičaitė-Bitė, D. griežtai smerkė V. Kapsukas ir J. Janonis, propagavę lenininį požiūrį į nac. kultūrą.

Buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais dekadentinis menas dar ryškiau atspindėjo liet. burž. kultūros krizę. Pirmajame dešimtmetyje galutinai susiformavo simbolizmas (B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas ir kt.), reiškėsi futurizmas bei ekspresionizmas (K. Binkis, S. Šemerys, J. Žengė, J. Tysliava, P. Tarulis-J. Petrėnas, J. Savickis ir kt.). Šios modernistinės srovės, kovojusios tarpusavyje ir kartu prieš realizmą, turėjo nemaža tipiškų D. bruožų. Įsigalėjus faš. režimui, liet. burž. lit-roje D. dar labiau sustiprėjo, glaudžiai susipynė su atvira reakc. ideologija, įgijo naujų savybių. Žymią įtaką liet. dekadentams šiuo laikotarpiu turėjo idealistinė filosofija (H. Bergsono, O. Špenglerio, N. Berdiajevo koncepcijos, froidizmas, neokatolicizmas ir kt.), modernistinė užsienio lit-ra (P. Klodelis, R. M. Rilkė, V. Miloš-Milašius, M. Prustas ir kt.). Dekadentų kūryboje, be anksčiau būdingų individualizmo, pesimizmo, formalizmo, estetizmo ir kt. bruožų, sustiprėjo aktuali visuom. tematika, susijusi su burž. nacionalizmo ideologija (J. Kossu-Aleksandravičiaus ir kt. poezija), rel. motyvai, pagrįsti agresyviomis neokatolicizmo tendencijomis (B. Brazdžionio, A. Vaičiulaičio ir kt. kūryba). Lit. kritikoje D. aktyviausiai propagavo estetizmo ir neokatolicizmo skelbėjai (V. Bičiūnas, J. Ambrazevičius, J. Grinius, J. Keliuotis ir kt.).

Burž. metais D. reiškėsi ir kitose meno šakose. Ne visuomet sėkmingas naujų kelių ieškojimas, atsisakant epigoniškumo bei akademizmo, bet neišvengiant D. įtakos, matyti kai kurių dailininkų, architektų bei kompozitorių kūryboje. Į D. orientavosi dailininkai A. Galdikas, A. Valeška, V. Vizgirda, muzikai V. Bacevičius, J. Kačinskas ir kt.

Kovoje prieš D. nemažą reikšmę turėjo V. Kapsuko, Z. Angariečio, B. Pranskaus-Žalionio ir kt. autorių straipsniai kom. spaudoje („Kibirkštis", „Priekalas" ir kt.). Prieš D. aktyviai kovojo ir pažangiosios estetinės minties atstovai P. Cvirka, K. Korsakas, J. Šimkus, A. Venclova ir kt. Tai padėjo ne vienam liet. rašytojui bei menininkui nutraukti ryšius su D. arba žymiai sustiprinti savo kūryboje kritinio realizmo tendencijas.

Lit.: **M. Beržas** [Z. Angarietis], Tuščiaviduriai.—„Kibirkštis", 1924, Nr. 3; **V. Gelažius** [V. Kapsukas], Besiblaškančios buržuazinės inteligentijos poetas.—„Kibirkštis", 1925, Nr. 6—7; **Vl. V-nis** [B. Pranskus], Faustas Kirša. Suverstos vagos.—„Skardas", 1926, Nr. 3; **K. Korsakas-Radžvilas,** Straipsniai apie literatūrą, K., 1932; **B. Pranskus,** Lietuviškas fašizmas ir literatūra.—„Priekalas", 1932, Nr. 1—3; **V. Kapsukas,** „Lietpropoetų sąjunga" ir „Kibirkštis".—„Priekalas", 1932, Nr. 11; **K. Korsakas-J. Radžvilas,** Apie mūsų moderniąją tapybą.—„Kultūra", 1936, Nr. 2; **K. Korsakas,** Pasukimas kairėn.—„Literatūra ir kritika", V., 1949; **P. Cvirka,** Apie dailininkus.— Raštai, t. 10, V., 1952; **V. Zaborskaitė,** Realizmo klausimai, V., 1957; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; t. 3, d. 1—2, V., 1961—65; **V. Galinis,** „Trečio fronto" trisdešimtmetis.—„Pergalė", 1962, Nr. 1.

DĒKIS — ežeras Trakų rj., 6 km į p. r. nuo Vievio, 2 km į p. nuo plento į Vilnių. Plotas 21 ha, didž. gylis 8 m. Ežeras ovalus; ilgis 650 m, didž. plotis 450 m. Krantai (išskyrus šiaurinį) lėkšti, pelkėti. Per D. teka Bražuolė (Neries intakas). Š. pakrantėje įsikūrę Vilūniškiai. Ežeras verslovinis.

DĖKLA — nustatyto dydžio valstiečio grūdų duoklė feodalui, duodama kaip žemės rentos dalis. D. pirmą kartą paminėta Jogailos 1387.II.22 privilegijoje Vilniaus katedros kapitulai. D. grūdai buvo seikimi statinėmis. D. terminas čia buvo pavartotas bendrine grūdų duoklės prasme. Vytauto valdymo laikais D. jau neabejotinai buvo duoklės matas, nes pagal jos davimą arba nedavimą buvo sprendžiama, kas valstietis ir kas bajoras. 1510 viename dvaro inventoriuje nurodyta, kiek iš kurių valstiečių gaunama D.; be to, sakoma: „...o dėkloje po 4 statines rugių ir po 4 statines avižų". D. dydis tame šaltinyje nurodytas net 2 kartus. Šaltiniuose randama žinių ir apie kitokio pobūdžio dėklą. 1523 Žygimantas Senasis vienam dvarionui dovanojo 8 valstiečių tarnybas Bokštų sodžiuje, Vasyliškio valsčiuje. Dovanojimo patvirtinime sakoma: „...tas 8 tarnybas, kurios iš seno tarnavo ir 8 Trakų dėklas iki tol davė ir dabar duoda, po pusantros statinės rugių ir po pusantros avižų". Čia kalbama apie specialią Trakų D., žymiai mažesnę už įprastinę. Ūkiniuose ir teisiniuose raštuose ji retai teminima. Jeigu nepridedama, jog tai Trakų D., tad turima galvoje 4 statinių dėkla. D. atsirado ne tradicijos keliu, o buvo įvesta didžiojo kun-ščio valdžios įsakymu, nes tradicinės duoklės buvo labai nevienodo dydžio ir vadinamos įvairiausiais vardais (pvz., prie tradicinių duoklių priklausė ir medaus duoklė, beveik kiekviename valsčiuje seikima kitu saiku ir kitaip vadinama). D. visuose valsčiuose reiškė vienodą grūdų saiką. Toks suvienodinimas galėjo būti įvestas tik adm. keliu. Nustatant D. paplitimo teritoriją, krinta į akis vienas ryškus faktas: D. matas beveik neminimas Žemaitijoje. Vietoj D. žemaičiai vartoja saiką. Iš to daroma išvada, kad D. galėjo būti įvesta 1382—1409, kada Žemaitija buvo Kryžiuočių ordino valdžioje. Įsigalint lažui, D. reikšmė feod. prievolių tarpe mažėjo, ir D. vardu XVII a. pradėta vadinti visas valstiečio duokles, duodamas feodalui grūdais ir šienu. D. virto duoklės sinonimu.

DEKORATŶVINIAI IR̃ APSAUGĨNIAI ŽELDINIAĨ. Lietuvoje jau XV—XVI a. būta dekoratyvinių želdinių prie sodybų. Nuo XVII a. dvaruose imta kurti *parkus*. Medžiais būdavo nusodinami keliai į dvarus. XVIII a. Vilniuje buvo daug sodų ir parkų prie didikų rūmų bei vienuolynų. Želdinimui augalai buvo gabenami iš Lenkijos ir Vokietijos. Kai kurių rūšių augalai paplito iš botanikos sodų, įsteigtų Gardine (1775), Vilniuje (1781), vėliau ir Kaune (1923). XVIII a. pab. Vilniuje priešais rotušę (dab. Dailės muziejus) įkurtas pirmasis skveras. Iki XIX a. Lietuvoje buvo laikomasi reguliaraus želdinių kompleksų išplanavimo principų, XIX a. pirmojoje pusėje — landšaftinio, o antrojoje — daugiausia mišraus. Nuo XIX a. vid. pradėti plėsti viešos paskirties želdinių kompleksai (Vilniuje, Kaune ir keliuose apskričių miestuose buvo įkurti nedideli miesto sodai ir skverai), įrengti apsauginiai želdiniai (vietomis apželdintos Kuršių nerijos kopos, XIX a. pab. pradėtos sodinti gyvatvorės palei geležinkelius). Burž. Lietuvoje medžiais buvo nusodinamos Kauno ir apskričių miestų gatvės, įkurti keli parkai prie vasarviečių ir sanatorijų. Vyravo reguliaraus apželdinimo principai.

Taryb. metais Lietuvos miestų ir miestelių buv. turgavietėse arba kitur įrengti skverai, rajonų centruose įkurti kultūros ir poilsio parkai. Skverų Kaune padvigubėjo, Vilniuje — patrigubėjo. Yra plotų, apželdintų reguliariai (pvz., Lenino aikštės skveras Vilniuje; pav. *Aikštė*), bet pastaruoju metu vis plačiau taikomi landšaftinio apželdinimo principai (pvz., P. Cvirkos skveras Vilniuje; pav. 1). Daug medžių sodinama miestų gatvėse (dažniausiai liepos, klevai) ir palei kelius (dažniausiai liepos, beržai, klevai, šermukšniai, tuopos; pav. 2). Didelis dėmesys kreipiamas į miestų

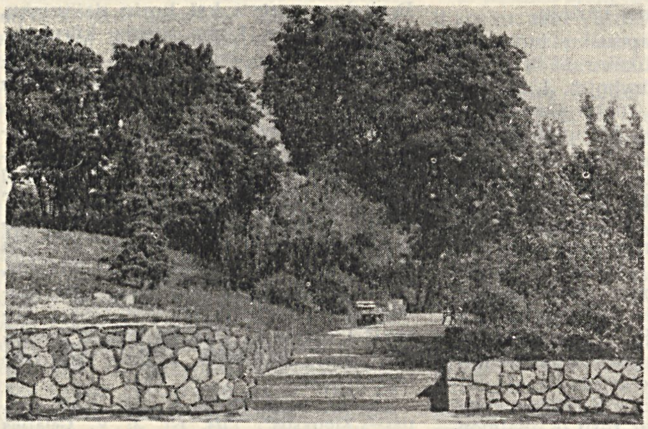
1

2

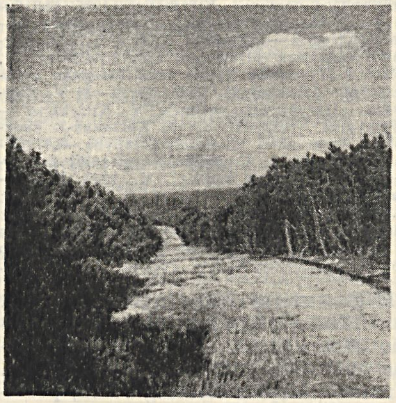
3

4

5

Dekoratyviniai ir apsauginiai želdiniai. 1. Cvirkos skveras Vilniuje. **2.** Liepos prie Vilniaus—Kauno plento. **3.** Kalninės pušies želdiniai Kuršių nerijoje. **4.** Kuršių nerijos smėlynai, apželdinti pajūrine smiltlendre. **5.** Želdiniai rūbų siuvimo f-ko „Lelija" teritorijoje (Vilniuje)

naujų gyv. rajonų bei kvartalų, pram. įmonių, mokyklų, internatų, vaikų namų, vaikų darželių ir lopšelių, ligoninių, sanatorijų, poilsio namų teritorijos, kolūkių bei taryb. ūkių centrų apželdinimą. Pažymėtini apželdinimo darbai, atlikti Vilniuje Antakalnio, Kaune K. Baršausko gatvės gyv. rajonuose, Vilniaus siuvimo f-ko „Lelija", gelžbetonio gaminių ir skaičiavimo mašinų g-lų, Kauno kojinių f-ko „Koton", „Neries" šlifavimo staklių g-los, Klaipėdos medvilninių audinių f-ko „Gulbė", Šiaulių trikotažo f-ko „Verpstas" teritorijoje, Kapsuko rj. Černiachovskio, „Šešupės", Kauno rj. „Gintaro" kolūkių, Kretingos taryb. ūkio centruose ir kitur. Aplink miestus ir prie didesnių vandens telkinių sudarytos apsauginės miškų zonos. Kauno marių krantai apsodinami medžiais (paprastąja pušimi, paprastąja egle, maumedžiu, liepa, paprastuoju ąžuolu, uosiu, guoba, šermukšniu) ir krūmais (šeivamedžiu, gudobele, medleva). Kuršių nerijos kopose daugiausia sodinami šie medžiai: paprastoji, kalninė (pav. 3) bei Bankso pušis, šermukšnis, krūmas šeivamedis, daugiametis žolinis augalas pajūrinė smiltlendrė (pav. 4). Lietuvos pietryčių bei pietų smėlynuose veisiama paprastoji pušis (dažnai su karpotojo beržo priemaiša). Pradėtas nuoseklus Lietuvos miestų ir kt. gyvenviečių želdinių sistemų kūrimas; miestų želdiniai jungiami su priemiestinės zonos želdiniais. Medžių ir krūmų asortimentas (ž. *Dekoratyviniai medžiai ir krūmai*) parenkamas, atsižvelgiant į vietos landšaftą. Dekoratyvinius ir apsauginius želdinius respublikoje sodina miestų apželdinimo trestai, rajonų vietinio ūkio valdybos, miškų ūkiai, visuomeninės organizacijos. D. ir a. ž. kūrimą koordinuoja Valstybinis statybos reikalų komitetas ir Gamtos apsaugos komitetas. Želdinių kompleksų projektus ruošia miestų statybos, komunalinio ūkio projektavimo in-tai ir kt. org-jos.

Lit.: Pirmasis respublikinis pasitarimas apželdinimo klausimu (1956 m. rugsėjis), V., 1957; **A. Tauras,** Vilniaus žaliųjų plotų vystymosi bruožai.—„Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 1, V., 1958; **M. Daujotas,** Pajūrio smėlynų apželdinimas, V., 1958; Dekoratyvinė sodininkystė, V., 1963; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 206—209]; **B. Matuliauskas, M. Kleinas,** Želdinių tankumas senuosiuose Lietuvos parkuose.—„Statyba ir architektūra", t. 4, 1964.

DEKORATỸVINIAI MẼDŽIAI IR̃ KRŪMAI — sumedėję augalai, sodinami gyvenvietėms puošti. Daugelis jų, be dekoratyvinės vertės, turi ir tam tikrą ūkinę bei sanitarinę reikšmę, pvz., sulaiko vėjus, veda valgomus vaisius, švarina orą. Lietuvoje (neskaitant botanikos sodų) jų aptinkama apie 300 rūšių. Ypač svarbiose parkų bei sodybų vietose neretai sodinamos įvairios glaustalajės, svyruoklinės, gražia lapų ar žiedų spalva bei dydžiu pasižymінčios D. m. ir k. formos, kurių Lietuvoje priskaičiuojama iki 200. Iš jų apie 40 rūšių ir 30 formų yra vietinės, kitos — introdukuotos. Iš dekoratyvinių spygliuočių Lietuvoje labiau paplitę: vietinis — paprastoji eglė; introdukuoti — dygioji ir baltoji eglės, sibirinis, pilkasis ir balzaminis kėniai, europinis maumedis, juodoji, kedrinė ir veimutinė pušys, vakarinė tuja (ž. *Eglė, Maumedis, Pušis*). Iš dekoratyvinių lapuočių Lietuvoje dažniausi: vietiniai — mažalapė liepa, paprastasis klevas, paprastasis ąžuolas, karpotasis ir plaukuotasis beržai, baltasis ir trapusis gluosniai, paprastasis uosis, kalninė guoba, paprastoji vinkšna, paprastasis šermukšnis, vienapiestė gudobelė, kalninis serbentas; introdukuoti — didžialapė liepa, uosialapis, sidabrinis ir platanalapis klevai, paprastasis kaštanas, kanadinė, baltoji, balzaminė, kvapioji ir berlyninė tuopos, pilkasis riešutmedis, baltažiedis vikmedis (baltoji akacija), geltonasis žirnmedis (geltonoji akacija), paprastosios alyvos, darželinis jazminas, plikoji, gluosnialapė, japoniškoji ir Vanhuto lanksvos, įv. veislių rožės, baltoji sedula, baltauogė meškytė, totoriškasis sausmedis, auksuotasis serbentas, paprastasis pūslenis, žvilgantysis kaulenis, penkialapis vynvytis, paprastasis ligustras, šermukšnialapė sorbarija (ž. *Ąžuolas, Beržas, Gluosnis, Gudobelė, Guoba, Kaštanas, Klevas, Liepa, Rožė, Sausmedis, Sedula, Serbentai, Šermukšnis, Tuopa, Uosis, Vinkšna*).

D. m. ir k. Lietuvoje buvo introdukuota jau XV a., bet daugiausia XVIII a. pab.— XIX a. pr. Tarp introdukuotųjų vyrauja Š. Amerikos ir Tolimųjų Rytų kilmės medžiai bei krūmai. Į Lietuvą jie pateko daugiausia per Lenkiją ir Vokietiją. Seniausiai Lietuvoje auginamos paprastosios alyvos, darželinis jazminas, paprastasis kaštanas yra kilę iš P. Europos. D. m. ir k. plisti padėjo botanikos sodai (įst. Vilniuje 1781, Kaune 1923). Taryb. laikotarpiu D. m. ir k. daugiausia veisia ir platina miestų apželdinimo trestai, miškų ūkių ir valstybiniai medelynai (ž. *Dekoratyviniai ir apsauginiai želdiniai*).

Lit.: **M. Lukaitienė,** Dekoratyviniai medžiai ir krūmai Lietuvos TSR parkuose ir sodybose.—„LTSR MA Biologijos instituto darbai", t. 1, [K.], 1951; **A. Minkevičius,** Savaime augantieji, auginami bei augintini Tarybų Lietuvoje spygliuočiai medžiai ir krūmai, V., 1954; **L. Čibiras,** Dekoratyvinių medžių ir krūmų asortimentas, V., 1957; **B. Ribokaitė, P. Snarskis,** Dekoratyviniai vijokliniai ir laipiojantieji augalai, V., 1960; Dendrologija, V., 1963; Dekoratyvinė sodininkystė, V., 1963 [p. 67—165]; **B. Matuliauskas,** Lietuvos TSR dekoratyvinių želdinių medžiai ir krūmai.—„Lietuvos Miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 8, K., 1964.

DEKSNỸS Jonas [g. 1904.XII.4 Butėniškyje (Rokiškio rj.)] — geodezininkas. 1930 baigė Pragos Aukštąją technikos m-lą. Nuo 1932 dirbo ped. darbą Kauno un-te, vėliau Politechnikos in-te. Nuo 1956 Respublikinio vandens ūkio projektavimo in-to vyriausiasis geodezininkas. Paskelbė keliolika straipsnių geodezinės terminologijos, profesinio rengimo, fotogrametrijos, kartografijos klausimais. D.— aerofotogeodezijos pradininkas Lietuvoje. Surinko ir parengė hidronimus Lietuvos TSR hidrografiniam žemėlapiui, sudarytam 1959.

DEKSNỸS Vladas [g. 1912.X.24 Tumasonyse (Rokiškio rj.)] — teisininkas. Nuo 1940 Rokiškio vls. vykdomojo k-to sekretorius. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos gretose. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—46 Kauno aps. liaudies teisėjas. 1946—50 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. 1950—53 Kauno sr. teismo pirmininkas. 1953—60 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo pirmininko pavaduotojas. 1955 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1960 Juridinės komisijos prie Lietuvos TSR MT pirmininkas.

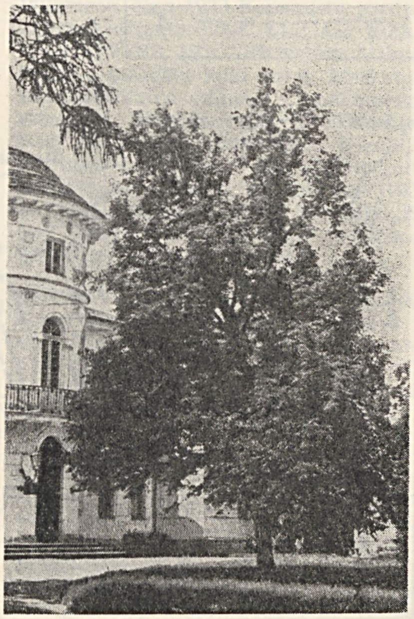

Dekoratyviniai medžiai ir krūmai. Karpytalapė didžialapė liepa Baisogalos parke

Dekoratyviniai medžiai ir krūmai. Serbiškoji ir dygioji eglės Mažeikiuose

DELABIALIZĀCIJA [vėlyv. lot. *delabialisatio*, iš priešdėlio *de-*, reiškiančio ko netekimą, nebuvimą, ir *labium* — lūpa] — lūpinių, arba labializuotų, balsių ištarimas, neapvalinant lūpų. Liet. kalboje tėra dalinės D. reiškinių. Daugelyje pietinių bei rytinių liet. kalbos tarmių, ypač v. dzūkų šnektose (Lazdijų, Alytaus rj.), delabializuojamas balsis „o". D. žymių pasitaiko beveik visame r. dzūkų tarmių plote. Iš r. aukštaičių didesne D. pasižymi rotininkai (ypač anykštėnai, subatėnai) ir žalininkai.

DELECKÁITĖ Mina [**Chaitienė**; g. 1910 Kavarske (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1927 įstojo į komjaunimą. 1928—40 LKP narė. 1930 už rev. veiklą nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Kauno, Ukmergės kalėjimuose. 1934—40 dirbo Kauno f-kuose, organizavo streikus, mitingus. 1940 dėl ligos iš partijos išstojo. 1941—45 dirbo Mari ATSR. Nuo 1945 ūkinė darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

DĖLÌNIS — ežeras Zarasų rj., 7 km į p. v. nuo Salako. Plotas 12 ha. Ežeras rininis; ilgis 925 m, didž. plotis 325 m. Krantai statūs, vietomis apaugę krūmais.

DELNICÀ — kaimas Lazdijų rj., Šeštokų apyl., 2 km į p. r. nuo Šeštokų. 97 gyv. (1959). Yra III—IV a. plokštinis kapinynas, kuriame rasta žalvarinė vytinė antkaklė su kilpiniais galais (saugoma Kauno ist. muziejuje).

DĖLTUVA — kaimas Ukmergės rj., 6 km į v. nuo Ukmergės, prie kelio į Kėdainius; apylinkės ir kolūkio centras. 356 gyv. (1959). D. — gatvinis kaimas. V. pakraščiu teka Armona (Šventosios intakas); 1 km į r. yra Deltuvos pelkė su 2 ežerėliais. Veikia ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1947), vid. m-la (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1946). Kai kurių istorikų nuomone, D. įsikūrusi X amžiuje. Ipatijaus metraštis mini Volinės ir Lietuvos kun-ščių sutartį (1219), kurią pasirašė ir D. daliniai kun-ščiai. 1385 D. kraštas minimas kryžiuočių karo kelių aprašymuose. *Deltuvos žemė* iki Lietuvos Did. Kun-stės susidarymo buvo atskiras teritorinis, administracinis ir karinis vienetas. Stiprėjant centralizuotai valstybės valdžiai, D. žemė perėjo didžiojo kunigaikščio žinion; pati D., sparčiai plečiantis Ukmergei, tapo eiliniu valsčiaus centru. 1468 popiežiaus Povilo II bulėje minima iš naujo pastatyta (1462) D. bažnyčia. XV a. D. priklausė didikams Kęsgailoms, XVI a. pr. atiteko Radviloms, kurie pastatė reformatų bažnyčią. XVI a. minimas D. dvaras ir miestelis. 1812 ties D. įvyko didelės kautynės tarp prancūzų maršalo Š. Udino kariuomenės ir rusų feldmaršalo P. Vitgenšteino vadovaujamo ariergardo. XIX a. pr. įsteigta parapinė m-la. 1897 Deltuvoje buvo 516 gyventojų. II pasaul. karo metu D. smarkiai nukentėjo. Nuo 1949 ėmė kurtis kolūkio gyvenvietė.

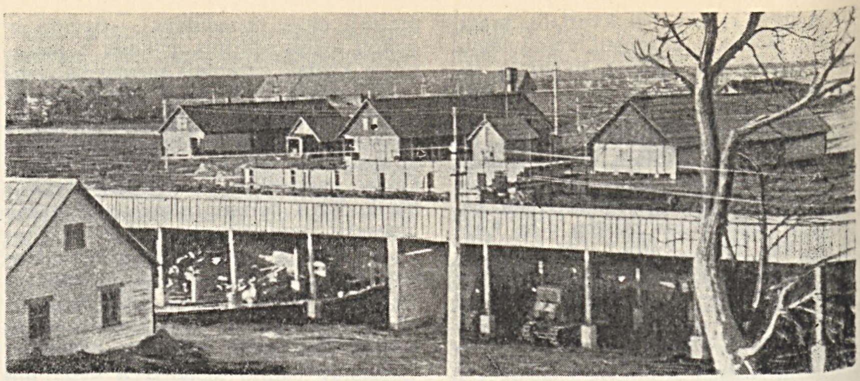

Deltuva. Kolūkio gamybinis centras

DĖLTUVOS ŽẼMĖ — senovės Lietuvos sritis. Pirmosios žinios apie D. ž. randamos vad. Ipatijaus metraštyje. 1219 Lietuvos kun-ščių sutartyje su Volinės kun-ščiais minimi 4 kun-ščiai „iz Diavoltvy". Vaišvilkas, keršydamas už tėvo Mindaugo nužudymą, paėmė Nalšėnų ir Deltuvos pilis. XIII a. kryžiuočių šaltiniai D. ž. nemini. Tik 1385 kelių aprašymuose paminėtas kraštas „Dewilto". Stiprėjant Lietuvoje did. kun-ščio valdžiai, vietoj Deltuvos iškilo Ukmergės pilis. H. Lovmianskio nuomone, vėlesnis Ukmergės pavietas atitikęs istorines D. ž. ribas. Vėliau buvo tik Deltuvos dvaras ir miestelis.

DĖLŪKAS — ežeras Alytaus rj., 4,5 km į p. nuo Daugų, 1 km į p. v. nuo Daugų ežero. Plotas 16,5 ha, didž. gylis 3,1 m, vid. gylis 1,6 m. Ilgis 635 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 1640 m. V. ir p. krantai žemi, vietomis pelkėti. Rytuose išteka bevardis upelis (į Daugų ež.). Ežeras verslovinis.

DEMARKĀCIJOS LÌNIJOS — linijos, laikinai (1919—39) atstojusios Lietuvos—Lenkijos sieną. Užgrobusi 1919. IV.21 iš Tarybų valdžios Vilnių, buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos kariuomenė brovėsi toliau į Lietuvos teritoriją. Lietuvos burž. valdžia kreipėsi į Vakarų valstybes. Imperialistinių valstybių vadovai, siekdami sujungti Lietuvos ir Lenkijos kontrrevoliucines jėgas kovai prieš Tarybų šalį ir užkirsti kelią karo veiksmams tarp tų šalių, 1919.VI.18 nustatė tarp Lietuvos ir Lenkijos pirmąją demarkacijos liniją (pav., *1*). Agresyvieji

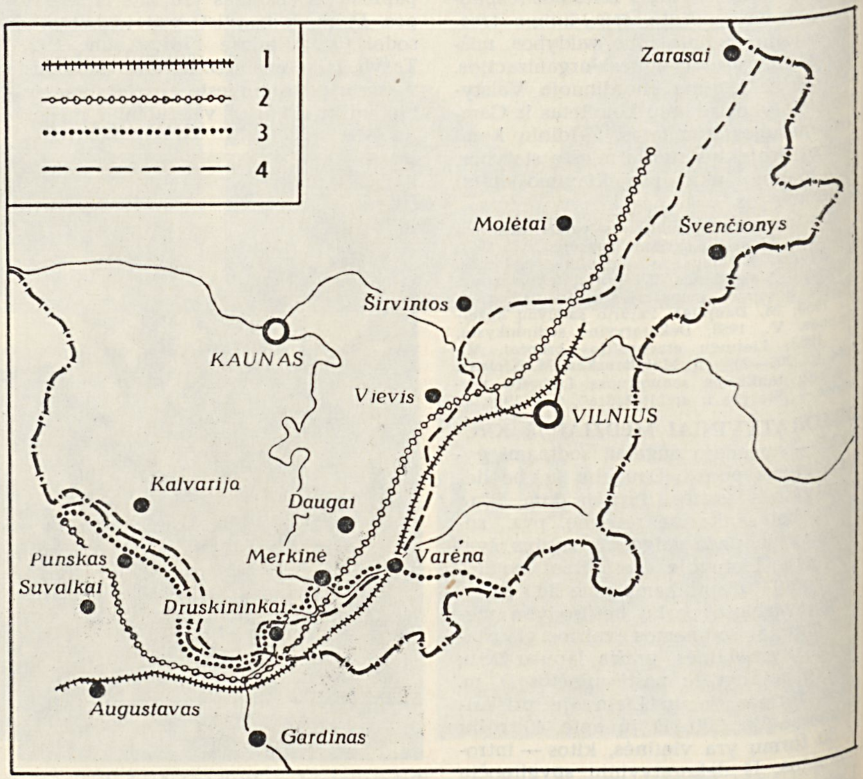

Demarkacijos linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos

Lenkijos sluoksniai tos linijos nepaisė. 1919.VII.27 Antantės Aukščiausioji taryba, burž. Lietuvos valdžios prašoma, nustatė antrą demarkacijos liniją (pav., 2), palikusią pilsudskininkams žemes, jų užgrobtas 1919.VI—VII. Abi D. l. Vilnių ir Vilniaus kr. paliko Lenkijai.

Lenkijos kariuomenės daliniai pažeidė ir antrąją demarkacijos liniją ir įsibrovė iki linijos, ėjusios nuo Vokietijos sienos ties Vištyčiu, per Galinčius, Juodosios Ančios upe iki Nemuno, Nemunu iki Merkinės, per Pikelėnus, Kietaviškes, Auseniškius iki Neries upės ties Miežančiais, Nerimi iki Gegužynės, per Upininkus, Plaštakius, Pakalnę, Smalvą, Turmantą iki Kalkūnų. Raudonosios Armijos laimėjimai 1920 vasarą, Vilniaus grąžinimas Lietuvai pagal 1920.VII.12 Tarybų Rusijos—Lietuvos sutartį faktiškai panaikino visas nustatytąsias D. l. Nauja demarkacijos linija (pav., 3) tarp Lietuvos ir Lenkijos burž. valstybių nustatyta 1920.X.7 Suvalkų sutartimi, pagal kurią Vilnius paliktas Lietuvai. Klastingas Lenkijos gen. L. Želigovskio puolimas X.8—9 ir Vilniaus užgrobimas likvidavo Suvalkų sutartimi nustatytą liniją. Tautų Sąjungos karinei kontrolės komisijai tarpininkaujant ir spaudžiant, 1920.XI.29 Kaune buvo pasirašyta paliaubų sutartis su Želigovskio atstovais, tarp Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių buvo nustatyta neutrali zona. 1923.II.3 Tautų Sąjungos Taryba, nepaisydama lietuvių tautos valios ir jos nacionalinių interesų, padalijo neutraliąją zoną, nubrėždama naują demarkacijos liniją (pav., *4*). 1923.III.15 Ambasadorių konferencijos nutarimu naujoji linija buvo pripažinta valstybine Lenkijos ir Lietuvos siena. Lietuva oficialiai tos sienos nepripažino. Iki 1928 Lietuvoje ji buvo vadinama demarkacijos linija, o nuo 1928 — administracine linija. 1923.III.15 Ambasadorių konferencijos patvirtintoji linija skyrė Vilnių ir Vilniaus kr. nuo Lietuvos iki 1939.X, kada Tarybų Sąjunga Vilnių grąžino Lietuvai.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4, V., 1961 [p. 80—85]; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965.

DĖMBA Icikas [g. 1901.IX.14 Pumpėnuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1927 baigė Kauno aukštesniąją technikos mokyklą. 1924—28 priklausė smulkiaburžuazinei sionistinei „Poalei-Cion" (pecekų) partijai. Už kom. lit-ros laikymą 1928 suimtas ir nuteistas 6 metus kalėti. 1929.X.10 „Balse" Boriso pseudonimu paskelbė pareiškimą apie ryšių su pecekais nutraukimą. 1928 amnestijai bausmę perpus sumažinus, 1931 iš kalėjimo paleistas. 1932 priimtas į LKP, dirbo part. darbą Panevėžyje, Kaune. 1932—33 Kaune Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Vilijampolės parajonio k-to narys. 1933—34 LKP CK pogr. lit-ros transporto vedėjas. Bendradarbiavo „Balse", „Tiesoje". Antrą kartą suimtas 1934 ir nuteistas 6 metus kalėti. Buvo kalinamas Kauno, Šiaulių kalėjimuose, IX forte. Nuo 1940 dirbo valst. saugumo organuose. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos baterijos vado pavaduotojas polit. reikalams. Po demobilizacijos vėl dirbo valstybės saugumo organuose Maskvoje, Vilniuje. 1946 Kultūros-švietimo įstaigų k-to inspektorius, 1947—53 Partijos ist. in-to instruktorius, 1954—60 resp. rajoninių spaustuvių tresto direktorius, 1961—62 Lietuvos TSR Centr. valst. archyvo moksl. bendradarbis. Pokario metais resp. spaudoje paskelbė atsiminimų. Pensininkas.

DĖMBA Isakas [1865 Panevėžyje — 1889.III.7 netoli Ciuricho (Šveicarija)] — aktyvus narodovolcų grupės veikėjas. Mokėsi Peterburgo g-joje, paskui dirbo vaistinėje, užmezgė ryšius su narodnikų „Liaudies laisvės" nariais. 1884.XI buvo trumpą laiką suimtas. Kai 1886.II caro valdžia uždraudė gyventi Peterburge, persikėlė į Vilnių. Kartu su A. Gnatovskiu (1863—1916) Vilniuje 1886—87 vadovavo narodovolcų grupei, padėjusiai Aleksandro Uljanovo (V. Lenino brolio) narodovolcų grupei Peterburge rengti 1887.III.1 pasikėsinimą prieš carą Aleksandrą III, gamino jai sprogstamąsias medžiagas. Suėmus A. Uljanovą ir jo draugus, 1887 pabėgo į Šveicariją. Ten aktyviai dalyvavo narodovolcų—politinių emigrantų veikloje, gamino bombas būsimam pasikėsinimui prieš carą. Bandant jas, buvo mirtinai sužeistas ir kitą dieną mirė.

DĖMBA Šmeilis [iki 1933 **Domba** Šmuelis; g. 1910.VIII.15 Kėdainiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1926 dalyvavo streike. 1930 pr. įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretoriumi. Bendradarbiavo „Balse" (pseudonimas Solovėjas). 1931 Šiauliuose suimtas ir nuteistas 9 metus kalėti. Buvo kalinamas Šiaulių, Raseinių, Kauno kalėjimuose. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Keičiantis polit. kaliniais, 1933.X išvyko į TSRS. 1935—36 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Bendradarbiavo Minsko „Raudonajame artojuje" (pseudonimas Janušauskas). Nuo 1936 ūkinis darbuotojas Nikolajeve, paskui Maskvoje. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1938 ir 1950). Nuo 1954 dirbo Vilniaus „Elfos" g-loje darbininku. 1955 reabilituotas. Nuo 1957 pensininkas.

DEMBAVÀ — darbininkų gyvenvietė Panevėžio rj., Velžio apyl., 3 km į r. nuo Panevėžio, Nevėžio kair. krante. 278 gyv. (1959). Užveistas Panevėžio vaismedžių medelynas. Melioracinės statybos v-ba. 1936 buvo 66 gyv.

DEMBÌNSKIS Henrikas [1791.I.16 Stšalkove (Lenkija) — 1864.VI.13 Paryžiuje] — vienas 1831 sukilimo vadų Lietuvoje. 1809 baigė Vienos Inžinerijos akademiją. 1830 prasidėjus sukilimui Lenkijoje, suorganizavo 3 kariuomenės pulkus. Pasižymėjo įv. mūšiuose, buvo pakeltas į brigados generolus. Drauge su A. Gelgaudu buvo nusiųstas į Lietuvą sukilėliams padėti. Dalyvavo Gelgaudo vadovaujamame Vilniaus puolime. Po nesėkmės pasitraukė į Ukmergę. Kovėsi su carine kariuomene ties Ukmerge, Panevėžiu. Nepavykus paimti Šiaulių, beveik su 4000 sukilėlių daliniu gudriai manevruodamas, nugalėjęs daug kliūčių, pasitraukė iš Lietuvos į Lenkiją. Sukilimą nuslopinus, emigravo į užsienį.

DEMBÌNSKIS Henrikas [1908.VII.31 Irkutske — 1941.VIII.12 Gancevičiuose (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, kultūros veikėjas, publicistas. Kilęs iš darbininkų. 1927—31 studijavo Vilniaus un-te teisę ir visuom. mokslus. Buvo studentų katalikų jaunimo org-jos „Atgimimas" („Odrodzenie") vadovas. 1932 vienas pažangaus „Intelektualistų klubo" organizatorių. 1934 įstojo į kairiųjų studentų s-gą „Frontas". 1935.VIII kartu su S. Jendrichovskiu, M. Žeromska ir kt. leido antifaš. laikr. „Poprostu" („Paprastai"), o 1936 jį uždarius — „Karta" („Lapas"), kuriuose buvo spausdinami jo publicistiniai straipsniai. 1936.V dalyvavo Antifašistiniame kultūros veikėjų kongrese Lvove. Padėjo organizuoti „Inteligentijos diskusinį klubą", kuris subūrė pažangiąją, antifašistinę Vilniaus inteligentiją. 1937.XII Vilniaus antifašistinių publicistų byloje nuteistas 4 metus kalėti. 1938.III iš kalėjimo išleistas. Išvykęs į Varšuvą, bendradarbiavo antifaš. ir dem. spaudoje. Hitlerinei Vokietijai užpuolus Lenkiją, 1939.IX grįžo į Vilnių, bet netrukus persikėlė į BTSR ir Vileikoje, po to Gancevičiuose dirbo ped. darbą. Hitlerininkų sušaudytas.

Ršt.: Wybór pism, Warszawa, 1962.

DĖMBO Sara [**Sokratis**; g. 1899.V.23 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1920 baigė Kauno akušerių m-lą ir pradėjo dirbti Kauno žydų ligoninėje. Į pogrindinį rev. darbą įsijungė 1923. Nuo 1925 Komunistų partijos narė. Dirbo prekybos ir pramonės darbuotojų profs-goje, prisidėjo prie streikų organizavimo „Inkaro", „Aškinazi" ir kt. fabrikuose. Jos bute vykdavo LKP Kauno rj. k-to posėdžiai, susitikdavo vadovaujantieji LKP darbuotojai. 1928—35 ne kartą buvo LKP Kauno parajonių k-tų ir rj. k-to narė, 1935 — LKP Kauno rj. k-to instruktorė darbui tekstilės darbininkų tarpe. Už rev. veiklą apie 10 kartų suimta, adm. tvarka $3^1/_2$ metų kalinta Varnių konc. stovykloje, Kauno, Šiaulių kalėjimuose. 1940—41 med. darbuotoja Kaune. 1941—44 dirbo RTFSR med. įstaigose. 1944—59 spaudos darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

DEMBSKIS Vladislovas [1831.V.19 Lepšiuose (Joniškio rj.) — 1913.XI.12 Skrantone (JAV, Pensilvanijos valstija)] — visuomenės veikėjas, ateistas, 1863 sukilimo dalyvis. 1857 baigė Šiaulių g-ją, 1860 — Varnių kunigų seminariją. Dėl dem. pažiūrų dažnai buvo kilnojamas po parapijas, kunigavo Varniuose, Plun-

gėje, Ylakiuose, Kražiuose. Smerkė baudžiavą ir 1861 reformą. Pasivadinęs Robaku, dalyvavo 1863 sukilime, buvo sužeistas. Sukilimui pralaimėjus, emigravo į V. Europą, gyveno Prancūzijoje, Šveicarijoje, Italijoje. Paryžiuje klausė paskaitų Kolež de Frans ir Sorbonos un-te. Linko į „krikščioniškąjį socializmą", išvertė į liet. kalbą F. Lamenė veikalą „Knygos teisybių" (1870). Pritarė Paryžiaus Komunos idealams, nors iš esmės jos nesuprato. 1880 išvyko į JAV, 1883 dėl jėzuitų intrigų persikėlė į Kanadą, kunigavo Hagartyje. 1892 grįžęs į JAV, suartėjo su J. Šliupu, pas kurį nuo 1896 gyveno iki mirties. Įsitraukęs į laisvamanybės darbą, tapo kovingu ateistu, 1900—10 buvo Lietuvių laisvamanių susivienijimo Amerikoje sekretorius. Bendradarbiavo „Apšvietoje", „Naujoje gadynėje", „Kovoje", „Lietuvoje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt., išleido kelias originalias ir verstines knygas, kuriose propagavo materialistinę pasaulėžiūrą, ateizmą. Religiją laikė žmonių sukurta, dievą, sielą, dangų — prasimanytais dalykais. Atskleidęs katalikų bažnyčios, jos vadovų reakc. veiklą, religijos ir mokslo priešingumą, pasmerkęs inkvizicines priemones prieš mokslininkus, menininkus, rašytojus, kovotojus už pažangą, skelbė, kad mokslas ir materializmas nugalės religiją ir idealizmą. Tačiau, nesupratęs socialinių religijos šaknų, nerado ir teisingų antireliginės kovos būdų. Tos kovos esme laikydamas švietimo skleidimą, kartais akcentavo anarchistines, administracines priemones, darė ultrarev. išpuolius prieš bažnyčią ir dvasininkus. Nepaisant savo ribotumo, D. ateistinė veikla turėjo ir tebeturi pozityvią reikšmę.

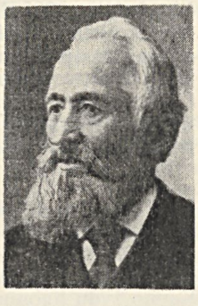

Ršt.: **Kuningas** [**V. Dembskis**], Isz ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje, Shenandoah, 1899; Imtynės varguolių su bagocziais ir socialistų Suvienytose Valstijose Platforma, Plymouth, 1900; Ar vyskupas Valančius (Volončauskas) nebuvo viliugu lietuvystės?, Ch., 1901; Dvyniai vagių, Ch., 1902; Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, Plymouth, 1905; Inkvizicija arba atpirkimas žmonių nuo šetono, Scranton, 1909.

Lit.: [**J. Šliupas, J. O. Širvydas**], Kunigas Vladislovas Dembskis (Jo gyvenimas, raštai ir darbai), Scranton, 1916; **A. Metelionis,** Ateistas Vladas Dembskis.—„Mokslas ir gyvenimas", 1960, Nr. 10; **K. Vairas-Račkauskas,** Vl. Dembskis — ateizmo platintojas.—„Tiesa", 1961.V.19.

DĖMIČEVAS (Демичев) Piotras Nilovičius [g. 1918.I.3] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1939 TSKP narys. 1937—41 Raudonosios Armijos karys. Baigė Maskvos Mendelejevo cheminės technologijos in-tą, 1944—45 dirbo šiame in-te asistentu. Nuo 1945 partinis darbuotojas: partijos Maskvos miesto Tarybų rj. k-to skyriaus vedėjas, vėliau sekretorius. 1950—56 dirbo TSKP Maskvos srities k-to aparate ir TSKP CK. 1956—58 TSKP Maskvos miesto komiteto sekretorius. 1958—59 TSRS Ministrų Tarybos reikalų valdytojas. 1959—60 TSKP Maskvos srities komiteto pirmasis sekretorius, nuo 1960 TSKP Maskvos miesto k-to pirmasis sekretorius. TSKP XXII suvažiavime (1961) išrinktas TSKP CK nariu. Nuo 1961 TSKP CK sekretorius. Nuo 1964 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius. Nuo 1958 TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas. Nuo 1962 TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys.

DEMKŪTĖ Birutė [g. 1924.X.15 Vilniuje] — dailininkė. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to taikomosios grafikos katedrą, iki 1955 dirbo Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos meninė redaktore. Nuo 1951 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose; t. p. dalyvavo taryb. dailės parodose Anglijoje, Čekoslovakijoje, JAV, Jugoslavijoje, Lenkijoje. Kuria daugiausia grafinius peizažus, iliustruoja knygas. D. kūrinių meninė forma lakoniška ir paprasta, iliustracijose daug fantazijos, jumoro, spalvingumo.

Kūriniai: lino raižiniai —„Vito gatvė" (1953), „Stiklių gatvė" (1955), „Juodkrantė" (1963), ciklai —„Baku" (1955), „Uostas" (1959), medžio raižinys „Senasis Vilnius" (1965); iliustruotos knygos — P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs" (1958), J. Janonio „Pavasario aidai" (1961), liaudies pasakos —„Išėjo tėvelis į mišką" (1959), „Laukinė kriaušė" (1961) ir kt.

DEMONSTRĀCIJOS — viena proletariato ir visų darbo žmonių revoliucinės kovos formų, svarbi jų politinio auklėjimo ir įtraukimo į revoliucinį judėjimą priemonė. Rengdami eitynes, mitingus, naudodami kitas polit. D. formas, proletariatas ir plačiosios liaudies masės viešai pareiškia savo reikalavimus, protestą, visuom. nuotaikas.

Pirmosios masinės polit. D. Lietuvoje, nukreiptos prieš caro valdžią ir susijusios su nacionalinio išsivadavimo judėjimu, įvyko 1861 Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Utenoje, Zarasuose, Telšiuose, Raseiniuose, Šiauliuose ir kt. Daug masinių demonstracinių susirinkimų ir ginkluotų susirėmimų, nukreiptų prieš dvarininkus ir caro valdžią, įvyko per 1863 sukilimą. XIX a. pab. prasidėjus Lietuvoje darbininkų judėjimui, D. tapo svarbia marksizmo šalininkų priemone kovoje dėl socialinio ir nacionalinio išsivadavimo. Pirmoji politinė 200 darbininkų demonstracija buvo surengta 1897.VI.22 prie Vilniaus kalėjimo, lydint tremiamus socialdemokratinio judėjimo dalyvius. Panaši 500 darbininkų demonstracija įvyko Vilniuje 1899.II.23, išlydint 40 tremiamų Lietuvos Socialdemokratų partijos ir Lietuvos Darbininkų s-gos narių. Prasidėję Lietuvoje nuo 1892 Gegužės Pirmosios minėjimai taip pat susiję su polit. D. rengimu. Pirmoji tokia 200 darbininkų demonstracija įvyko 1899 Vilniuje. 1900 čia Gegužės Pirmosios demonstracijoje dalyvavo apie 2000 darbininkų, 1901 — apie 3000. Kaune pirmojoje tokioje demonstracijoje 1901 dalyvavo apie 600 darbininkų. Norėdama atgrasinti darbininkus nuo D., caro valdžia 1902 Vilniuje 26 Gegužės Pirmosios demonstracijos dalyvius išplakė rykštėmis. Prieš šį barbarišką susidorojimą su darbininkais protestavo lenininė „Iskra" ir RSDDP Sormovo, Nižnij Novgorodo bei kt. miestų komitetai, išleisdami atsišaukimus, o darbininkas vilnietis H. Lekertas nesėkmingai šovė į tą plakimą organizavusį Vilniaus gubernatorių fon Valį ir buvo pakartas.

Per 1905—07 revoliuciją masiniai mitingai ir D. Lietuvoje buvo ypač dažnas reiškinys. Vien Kaune ir Vilniuje jų įvyko daugiau kaip po 20 (be atskirose įmonėse įvykusių mitingų). Per demonstraciją užmuštų 5 darbininkų (A. Kisino, M. Kizbergo ir kitų) laidotuvėse Vilniuje 1905.X.17 dalyvavo 40 000 darbo žmonių, daugelis gedulo drabužiais. Kai per susirėmimą su policija ir kariuomene žuvo dar 7 darbininkai, jų laidoti 1905.X.23 išėjo 30 000 darbo žmonių. 1905—07 mitinguose ir D. greta darbininkų aktyviai dalyvavo ir valstiečiai. Ypač dažnai valstiečių ir ž. ū. darbininkų D. vyko Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės, Marijampolės, Zarasų, Vilkaviškio, Raseinių apskrityse. Bolševikų ir rev. socialdemokratų vadovaujamos D. 1905—07 Lietuvoje suvaidino svarbų auklėjamąjį vaidmenį kovoje prieš caro valdžią, prieš socialinę ir nacionalinę priespaudą.

Prasidėjus Lietuvoje proletarinei revoliucijai, 1918 pab. kilo nauja mitingų ir D. banga. Vykdydama sukilusių darbininkų ir valstiečių valią, Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė 1918.XII.16 manifeste paskelbė, kad Lietuvoje įvedama Tarybų valdžia ir įkuriama Tarybų Lietuvos respublika. Komunistų partijos šaukiami, darbininkai ir kt. darbo žmonės krašto pagr. centruose XII.16—19 masinėmis D. sveikino Tarybų valdžios sukūrimą, paskelbė visuotinius polit. streikus, reikalaudami, kad vok. okupantai greičiau pasitrauktų iš Lietuvos, kad liautųsi vežę geležinkelių riedmenis ir kt. prisiplėštus krašte turtus. Tokios masinės D. XII.16 įvyko Vilniuje (dalyvavo apie 20 000 žmonių), Šiauliuose ir Kuršėnuose, XII.17 — Kaune, XII.19 — Panevėžyje. Masiniai susirinkimai, kuriuose buvo renkami vietiniai Tarybų valdžios organai, įvyko daugelyje kitų Lietuvos miestų ir miestelių.

Užsienio interventams ir vietos buržuazijai 1919 nuslopinus Lietuvoje Ta-

rybų valdžią, rev. judėjimas vyko toliau. Burž. Lietuvoje darbininkai reiškė savo neapykantą išnaudotojams, kėlė politinius reikalavimus, rengdami Gegužės Pirmosios D. Tokios stambesnės LKP vadovaujamos D. įvyko Vilkaviškyje (1921), Kaune (1924, 1929, 1935), Panevėžyje (1928), Šiauliuose (1924) ir kitur. Masinės komunistų vadovaujamos Gegužės Pirmosios D. vyko ir pilsudskininkų okupuotame Vilniuje (1922, 1924, 1926, 1936).

Apie 3000 Kauno darbininkų 1926. VI.13 dalyvavo demonstracijoje, sutikdami paleistus iš kalėjimo kuopininkus. Kaune 1930.I.14 demonstrantai reikalavo panaikinti mirties nuosprendį revoliucionieriui D. Kučinskui, o 200 Kauno darbininkų per 1932.I.23 demonstraciją reikalavo panaikinti mirties nuosprendį komunistui J. Kasperaičiui. Demonstracijoje, surengtoje 1933.VI.25 prie hitlerinės Vokietijos atstovybės, Kauno darbininkai reikalavo paleisti iš kalėjimo Vokietijos KP vadą E. Telmaną. Daug D. įvairiose Lietuvos vietose surengė *bedarbiai*.

Valstiečių streiko metu (1935—36) masinės polit. D., mitingai, susirėmimai su policijos būriais įvyko Prienuose, Veiveriuose, Gražiškiuose, Šakiuose ir kitur. Valstiečiai atimdavo iš policijos suimtuosius kovos draugus, neleido streiklaužiams vežti į miestus maisto produktų ir reikalavo, kad būtų apribotas „Maisto", „Pienocentro", „Lietūkio" ir kt. monopolinių susivienijimų plėšikavimas.

Masinėms polit. D. rengti komunistai panaudodavo mirusių kovos draugų laidotuves. Tokia demonstracija 1922.XII.19 buvo surengta Marijampolėje, laidojant Kauno kalėjime mirusį LKP narį J. Janušauską. Keli tūkstančiai Kauno darbo žmonių dalyvavo eitynėse 1935.VII, laidojant du paskendusius rev. judėjimo dalyvius studentus. Laidojant 1936.VI.17 A. Kranauską, demonstracijoje dalyvavo apie 15 000 darbo žmonių, buvo nešami 147 vainikai. Policija apšaudė demonstrantus, nužudė darbininką A. Raškovičių, daugelį sužeidė. Protestuodami prieš fašistų valdžios smurtą, LKP pašaukti Kauno darbininkai paskelbė visuotinį polit. streiką, kuris truko 3 dienas (VI.18—20).

Gausios antifašistinės D., džiaugsmo ir dėkingumo mitingai įvyko Kaune ir kitose Lietuvos vietose, kai TSRS 1939. X.10 pasirašė su Lietuva sutartį dėl Vilniaus krašto perdavimo ir savitarpio pagalbos. Komunistų vadovaujami, Kauno darbininkai X.11—12 ėjo prie TSRS atstovybės rūmų, reikšdami savo padėką Tarybų šaliai, ir, susirinkę prie kalėjimo, reikalavo paleisti polit. kalinius.

Liaudies masėms 1940.VI nuvertus Lietuvoje faš. režimą, visame krašte vyko masinės D., sveikinusios Liaudies vyriausybės sudarymą ir reikalavusios įvykdyti pagr. socialinius pertvarkymus. 70 000 darbo žmonių demonstracija ir mitingas Kaune 1940.VI.24 parėmė Liaudies vyriausybę ir reikalavo legalizuoti LKP bei kitas rev. org-jas, uždaryti faš. org-jas. Daugybė masinių mitingų bei D. įvyko Liaudies Seimo rinkimų kampanijos metu ir Liaudies Seimui nutarus Lietuvą paskelbti Tarybų Socialistine Respublika ir priėmus deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į TSRS sudėtį.

Masinės polit. D. Tarybų Lietuvoje, kaip ir visoje Tarybų šalyje, kasmet rengiamos miestuose per Gegužės Pirmosios ir Spalio šventes. Jų metu darbo žmonės demonstruoja savo pasiekimus komunizmo statyboje, reiškia savo pasiryžimą drauge su viso pasaulio darbo žmonėmis kovoti prieš imperialistinius karo kurstytojus, už taiką, demokratiją ir socializmą.

DEM̃SKIS Juozas [1883.III.7 Naudvaryje (Šakių rj.) — 1943.VI.13 Tiumenėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, platino socialdemokratų lit-rą ir atsišaukimus, rinko aukas. Už rev. veiklą buvo suimtas ir laikomas Suvalkų kalėjime. 1909—12 gyveno JAV, priklausė Lietuvių socialistų s-gai. 1912.VI parsivežė į Lietuvą daug nelegalios lit-ros, kurią platino darbo žmonių tarpe. 1918—19 jo namuose rinkdavosi revoliucingai nusiteikę darbo žmonės, aptardavo aktualius gyvenimo klausimus. Nuo 1918 rėmė LKP pogr. veiklą, platino kom. lit-rą. 1920.VI.20—22 Lietuvos profs-gų suvažiavimo delegatas. D. sodyboje (Kurynės kaime, Lekėčių vls.) dažnai vykdavo part. pasitarimai, 1928 pr. čia įvyko parajonio part. konferencija. Už rev. veiklą buvo ne kartą suimtas, tardomas ir kalinamas. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1940.VII išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Kaip Liaudies Seimo delegacijos narys vyko į Maskvą, į TSRS AT VIII Nepaprastąją sesiją su prašymu priimti Lietuvą į Tarybų Sąjungą. Įsiveržus į Lietuvą hitlerininkams, pasitraukė į Tiumenę.

DEMSKÝTĖ Ona [**Mažuikienė**; g. 1908. X.10 Kurynėje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. TSKP narė nuo 1930. Rev. darbą dirbo Jankuose, Šakiuose, Lekėčiuose, Kudirkos Naumiestyje. Už rev. veiklą 1934 nuteista 6½ metų kalėti. Kalinta Kaune, IX forte, Zarasuose ir Vilniuje. 1940—41 f-ko darbininkė Kaune. D. Tėvynės karo metais dirbo rytiniuose TSRS rajonuose darbininke. Nuo 1944 dirbo part. darbą Šakių, Vilkaviškio, Kybartų rajonuose. Nuo 1954 pensininkė.

DĖNAITĖ Klementina [1900.III.12 Kurynėje (Šakių rj.) — 1940.II.19 Romainiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1925 Komunistų partijos narė. 1925—28 dalyvavo rev. judėjime Lekėčių ir Jankų valsčiuose. Dirbo Arminų apylinkėje (Vilkaviškio rj.), 1930—33 Kudirkos Naumiestyje, 1935—38 savo tėviškėje. Buvo kelis kartus suimta, kalinama ir tremiama. Kalėjime sunkiai sirgo, bet, išėjusi į laisvę, part. darbo nenutraukė.

DENÃRAS — feodalinės Lietuvos moneta (XVI a.). Ž. *Pinigai.*

DENARIŪKAS — feodalinės Lietuvos moneta (XVI a.). Ž. *Pinigai.*

DENIŪŠIS Vincas [g. 1903.XI.14 Viekšniuose (Akmenės rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1964). 1929 baigęs Klaipėdos muz. m-lą, dirba Viekšnių vid. m-loje. Pasidarbavo, organizuodamas kaimo meno saviveiklą.

DEPALATALIZĀCIJA [vėlyv. lot. *depalatalisatio*, iš priešdėlio *de-*, reiškiančio ko netekimą, nebuvimą, ir *palatum* — kietasis gomurys] — minkštųjų (palatalizuotų) priebalsių sukietinimas. D. reiškinys labai paplitęs liet. kalbos tarmėse. Skiriama dvejopa D.: 1) vadinamųjų istorinių minkštųjų priebalsių „r′", „š′", „ž′" bei afrikatų „c′", „dz′", „č′", „dž′" depalatalizacija ir 2) kai kurių priebalsių D. prieš priešakinės eilės balsius, ypač prieš „e" ir „ė". Tarmėse D. labai nevienoda. Intensyviausias D. centras yra v. dzūkų p. dalis (beveik visas Lazdijų rj. ir kaimyninis Varėnos rajono pakraštys), kur veikia abidvi D. Pačioje pietinėje Lazdijų rajono dalyje (apie Leipalingį, Veisiejus ir kitur) ir vietomis Varėnos rajone minėtieji priebalsiai kietinami net ir prieš balsius „i", „į", „y" bei prieš dvibalsį „ie". Priebalsis „s" kietinamas prieš lit. kalbos balsius „e" ir „ė", pvz., „**sã**nas", „**sa**pcynì" (sẽnas, septynì), o priebalsiai „p", „b", „m", „v"— tik prieš balsį „ė". Kitose Lazdijų rajono vietose (Rudamina, Būdvietis ir kt.) intensyvi tėra priebalsių „r", „š", „ž" depalatalizacija, bet prieš balsius „i", „į", „y" bei prieš dvibalsį „ie" jie tariami minkštai. Afrikatų D. iš viso yra daug silpnesnė. R. dzūkų tarmėse taip pat dažnai sutinkama antroji priebalsių „r" ir „s" depalatalizacija, pvz., „**rañ**ka", „**sã**nas" (reñka, sẽnas), „**sẽ**di" (su kietuoju *s*), o vietomis prieš balsį „ė" kietinami ir „t", „d". Rytų aukštaičių, kaip ir dzūkų, tarmėse kai kur prieš lit. kalbos balsius „e" kietinamas priebalsis „s": „**sã**nė", „**sa**ptynì" (sẽnė, septynì). Savotiška priebalsių D., iš dalies susijusi su balsių asimiliacija, yra dadininkų tarmėje: „dẽdė": „**dãdā**", „pelẽ": „**palã**", „bẽga": „**bága**", „bẽgs": „**bãks**" ir t. t. Sporadiškai beveik visose tarmėse sutinkami priebalsio „r" depalatalizacijos reiškiniai: lit. kalbos „reĩkia": „**raĩ**kia" (r. aukštaičiai), „turiù", „nóriu": „**turù**", „nó**ru**" (kai kurie v. aukštaičiai). R. bei vid. aukštaičių ir dzūkų „l" sukietinimas yra veliarizacijos, o ne D. reiškinys.

DERCEKLIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 5 km į š. v. nuo Priekulės, 2 km į v. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; tarybinio ūkio skyriaus centras. 110 gyv. (1959). Iš p. prieina Pūkinės pelkė. Pr. m-la (įst. 1887). 1935 buvo 249 gyv.

DEREŠKẼVIČIUS Kazys [g. 1909.VI.6 Antakalnyje (Prienų rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1954). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). Nuo

1944 dirba ped. darbą Lietuvos Ž. ū. akademijoje, nuo 1957 docentas. Pirmasis Tarybų Lietuvoje sukūrė poliploidines pomidorų ir cukrinių runkelių veisles. Paskelbė moksl. straipsnių poliploidijos klausimais.

Ršt.: Pašarinių šakniavaisių auginimas, V., 1951; **V. Čaikauskas, K. Dereškevičius,** Cukriniai runkeliai, V., 1957; **S. Krikščikas, A. Petkevičius, K. Dereškevičius,** Augalininkystės ir pievininkystės laboratoriniai darbai, V., 1962; **K. Bėčius, K. Dereškevičius,** Javai, V., 1962.

DERKIÑČIAI — kaimas Skuodo rj., Barstyčių apyl., 15 km į š. r. nuo Salantų, 12 km į r. nuo Mosėdžio. 236 gyv. (1959). Per kaimą teka Bartuva ir Šata (Luobos intakas). Pr. m-la (nuo 1958). D. minimi 1554. Buv. dvaras, 1912 išparceliuotas.

DERKÌNTIS Valerijonas [g. 1904.XI.15 Ketūnuose (Mažeikių rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1964). 1926 baigęs Telšių gimnaziją, studijavo Kauno universitete. 1931 baigė Kauno dramos teatro studiją. 1931—1935 ir 1939—40 Šiaulių dramos teatro, 1935—39 Klaipėdos dramos teatro aktorius. Nuo 1940 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius. Nuo 1950 TSKP narys. Ilgą laiką dirbo kaip teatro pedagogas.

Vaidmenys: Tartalja (K. Gocio „Princesė Turandot"), Kapsas (H. Hejermanso „Viltis"), Petras (K. Binkio „Atžalynas"), Sin-Bin-U (V. Ivanovo „Šarvuotis 14—69"), Firsas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Labutis (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Mileris (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Paliulionis (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), valstietis (L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai"), Skudutis (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Raudys (K. Sajos „Nerimas"), Dzidorius (Just. Marcinkevičiaus „Kraujas ir pelenai"), Luka (M. Gorkio „Dugne") ir kt.; filmuose — Pikelis („Aušra virš Nemuno"), Banza („Kalakutai").

Valerijonas Derkintis, atliekantis Sin-Bin-U (V. Ivanovo „Šarvuotis 14—69") ir Žvejo (filmas „Žydrasis horizontas") vaidmenis

DÉRKINTOS — pelkė Telšių rj., 3,5 km į š. nuo Žarėnų. Plotas 211 ha. Žemapelkinio, aukštapelkinio ir tarpinio tipo raistas. 60% pelkės apaugę mišku; likusią dalį užima krūmingos pievos. Durpių klodo didž. storis 6,8 m, vid. 1,9 m. Vyrauja medieninės-viksvinės, medieninės ir fuskuminės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 16%. Po durpėmis priesmėlis, smėlis.

DERMATOLÒGIJOS-VENEROLÒGIJOS INSTITÙTAS — Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos ministerijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1945. Ruošė dermatologus-venerologus, organizavo kovą su veneros bei apkrečiamosiomis odos ligomis ir metodiškai jai vadovavo, organizavo moksl. darbą. In-te buvo 200 lovų stacionaras ir resp. dispanseris. In-to kolektyvas ruošė med. seserų, laborantų bei med. gydytojų kadrus darbui odos ir veneros ligų specialybės įstaigose. In-to gyvavimo metais respublikoje likviduoti niežai ir minkštasis šankeris, žymiai sumažėjo gonorėja sergančių ligonių, beveik išnyko apkrečiamosios stadijos sifilio atvejai, grybelinių susirgimų sumažėjo 5—6 kartus. In-tas organizavo kovą su pūliniais ir profesiniais odos susirgimais pramonės įmonėse, iš dalies ir žemės ūkyje. 1951—57 išleido 3 moksl. darbų rinkinius. Sergančių venerinėmis ir apkrečiamomis odos ligomis žmonių skaičiui respublikoje labai sumažėjus, Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-ja 1957 šį in-tą uždarė, o jo bazėje 1957 įsteigė Onkologijos in-tą. Iki 1949 in-to direktorius buvo gydytojas A. Kaminskas, nuo 1949 med. m. kand. J. Lelis.

DERVELIAĨ — kaimas Pakruojo rj., Rozalimo apyl., 9 km į v. nuo Rozalimo. 103 gyv. (1959). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1936—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1954).

DERVÌNIAI — kaimas Zarasų rj., Antazavės apyl., 15 km į p. r. nuo Obelių, 3 km į š. nuo Antazavės. 222 gyv. (1959). Iš r. prieina Dervinio ež.

DEŠAFÍENĖ Anelė [tikr. **De Schaaf** Nellie, **Gelbudaitė;** g. 1909.X.30 Vestfrankforte (JAV, Ilinoiso valstija)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. Baigė med. seserų m-lą, studijavo žurnalistiką. Dalyvauja Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, Lietuvių darbininkų susivienijimo veikloje. Vadovauja laikr. „Vilnis" angliškajam skyriui.

„10 CEÑTŲ" — bulvarinis dienraštis, ėjęs 1932—40 Kaune.

DEŠIMTÌNĖ — dešimtoji dalis derliaus, atiduodama feodalui. Pirmosios žinios apie derliaus D. randamos 1249 Christburgo taikos sutartyje. Ta sutartimi buvo panaikintos ligi tol buvusios gyventojų prievolės ordinui ir įvedama derliaus dešimtinė. Christburgo sutartyje kalbama ir apie D. surinkimo tvarką. Ten rašoma: „Naujakrikštai ir jų paveldėtojai dešimtinę į minėtų brolių [kryžiuočių] klėtis kasmet iškultą sugabens patys. Mat, minėtiems magistrui ir broliams perdaug sunku būtų apeiti visus Prūsijos kaimus savo dešimtinei išsikulti ir susigabenti". Dešimtinei buvo paimamas nuo kiekvienos gubos dešimtas pėdas. Prūsai D. davė iki 1260 sukilimo. Nuslopinę sukilimą, kryžiuočiai pareikalavo nebe dešimtosios derliaus dalies, o pastovaus grūdų kiekio nuo kiekvienos žagrės žemės. Ši duoklė grūdais kryžiuočių valstybėje ir toliau buvo vadinama dešimtine. 1272 Rygos arkivyskupo ir Ordino sutartyje su žiemgaliais sakoma: „Jeigu žiemgaliai neturėtų grūdų dešimtinei, tada duoklę turėtų atiduoti kiaunių ir kitokių žvėrių kailiukais".

Feodalinėje Lietuvos valstybėje D. pirmą kartą (1323) paminėjo Gediminas savo laiške, siųstame į užsienį, kviesdamas į Lietuvą pirklius, amatininkus ir žemdirbius. Ten rašoma, kad į Lietuvą atsikėlę žemdirbiai 10 metų bus laisvi nuo prievolių, o „terminui praėjus, teduoda dešimtinę, kaip ir kitose karalystėse ar provincijose paprastai duodama, tik čia reikės daugiau pilti grūdų, negu kitose valstybėse yra įprasta". Pasakymas, kad Lietuvoje reikės duoti grūdų daugiau, rodytų, jog čia D. vadinama ne dešimtoji dalis, o kažkoks kitas, didesnis kiekis. D. istorijoje skiriami 2 laikotarpiai: 1) D., kaip procentinis, nepastovus dydis, ir 2) D., kaip pastovus dydis. Lietuvoje nustatyto kiekio derliaus duoklė buvo vadinama *dėkla,* o procentinė — dešimtine.

Įvedant Lietuvoje 1387 krikščionybę, vyskupystės buvo apdovanojamos žemėmis ir valstiečiais, joms taip pat buvo skiriama bažnytinė dešimtinė. 1389 Jogaila raštu valsčių tijūnams įsakė skirti steigiamoms bažnyčioms po 2 žagres dirbamosios žemės ir pievų, be to, duoti D. iš dvaro žemės. Dešimtinę, kad ir nenustatyto dydžio, iš valstiečių surinkdavo bažnyčios pareigūnai, važinėdami pakiemiais kalėdojimo metu. Jei kuris kiemas D. neduodavo ir kunigo neįsileisdavo, buvo skelbiamas kaip bedievis ir todėl pavojingas valstybei bei visuomenei. Surinktus grūdus bažnyčios pareigūnai parduodavo.

DĖŠROS. Lietuvos valstiečiai nuo seno gaminasi namines rūkytas ir žalias kiaulienos, rečiau jautienos D., sūdytos mėsos kapotines D.— *skilandžius,* riebias D. su tarkuotų bulvių košės ar kruopų ir kraujo įdaru — *vėdarus.* Prekybai iki I pasaul. karo D. gamino atskiri mėsininkai privačiose dirbtuvėse, prie kurių paprastai turėdavo ir parduotuves. Burž. Lietuvoje 1926 veikė daugiau kaip 200 nedidelių D. dirbtuvėlių, gaminusių po 100—400 kg D. per parą. Metinė D. dirbtuvių produkcija (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) siekė 3—4 tūkst. t. Pradėjus gaminti D. pramoniniu būdu, privačių įmonėlių sumažėjo iki 117 (1938). Nuo 1923 D. rinkoje įsigalėjo akc. b-vė *„Maistas",* organizavusi jų gamybą savo bekono f-kuose. „Maisto" f-kai gamino apie 30 pavadinimų D. Per metus „Maisto" įmonės pagamindavo 4—5 tūkst. t D., iš kurių 12—30 t būdavo eksportuojamos į Vokietiją, Belgiją ir kt. užsienio šalis (už 20—85 tūkst. lt).

Taryb. metais D. gamyba buvo sutelkta respublikinio mėsos pramonės

tresto sistemoje, kuriai priklausė 5 mėsos kombinatai ir 23 D. dirbtuvės. 1940 pagaminta 7100 t dešrų. Vok. faš. okupantams smarkiai sugriovus mėsos pramonės įmones ir išnaikinus daug gyvulių, pirmaisiais pokario metais D. gamyba Lietuvos TSR labai sumažėjo. Padidėjus mėsos gamybai, atkūrus ir išplėtus įmones, 1954 pasiektas prieškarinis D. gamybos lygis. Vien tik mėsos pramonės v-bos įmonės 1957 pagamino 9700 t, 1960 — 19 400 t, 1961 — 21 900 t, 1962 — 23 400 t dešrų. Žymiai išplėstas ir nuolat įvairinamas D. asortimentas. Lietuvos TSR mėsos pramonė 1963 gamino daugiau kaip 110 pavadinimų D.

Dešras gamina 6 mėsos kombinatai (ž. *Mėsa*). Didžiausią D. produkcijos dalį pagamina Kauno (28%), Vilniaus (27%), Klaipėdos (19%) ir Šiaulių (14%) įmonės. D. gamyba jose mechanizuota ir iš dalies automatizuota.

DĖTMARAS (Dietmar, Ditmar) [XIV a.] — vokiečių kronikininkas. Pranciškonas, Liubeko kronikos autorius. Remdamasis Torunės pranciškonų analais ir savo atsiminimais, pateikė Liubeko kronikoje žinių ir apie XIII—XIV a. kryžiuočių karus su Lietuva. Lietuvos istorijai vertingiausia ta kronikos dalis, kuri aprašo XIV a. antrosios pusės įvykius. D. kronika išspausdinta rinkinyje „Scriptores rerum Prussicarum" (t. 3, Leipzig, 1866).

DEÙLINO PALIÁUBOS — Rusijos ir Žečpospolitos karo paliaubų sutartis, sudaryta 1618.XII.1 keturiolikai su puse metų Deulino kaime, netoli Troice-Sergijaus vienuolyno (dab. Zagorsko miestas). Pagal paliaubas Rusija, ilgo karo su Žečpospolita išvarginta, sutiko laikinai palikti Žečpospolitai Smolensko, Černigovo ir Novgorod-Seversko žemes. Sutartimi Vladislovas Vaza neatsisakė nuo pretenzijų į Rusijos sostą.

„DEUTSCHE NACHRICHTEN FÜR LITAUEN" („Vokiečių žinios Lietuvai") — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1930—40 Kaune vokiečių kalba.

DEVEĨKIŠKIAI — kaimas Kėdainių rj., Pajieslio apyl., 12 km į v. nuo Dotnuvos, 7 km į p. nuo Krakių. 129 gyv. (1959). Sodybos stovi viena prie kitos abipus Krakių—Josvainių kelio. Rytuose, už 1 km, Deveikiškių miškas. XVI a. pab. kaimas buvo vadinamas **Deveikiais**; turėjo 20 valakų dirbamos žemės, 10 valakų miško. 1912 dalis kaimo išsiskirstė į vienkiemius, ir šalia D. susikūrė Deveikiškėliai.

DEVENÝTĖ Olga [g. 1904.VI.5 Galeniekuose (Iecavos rj., Latvijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1930 baigė Kauno un-to gamtos-matematikos f-tą, 1936 medicinos f-tą. 1937—38 gydytoja Klaipėdoje ir ryšininkė tarp LKP CK sekretoriato Kaune ir LKP atstovybės prie Kominterno Vykd. K-to Maskvoje. 1938—58 gydytoja Kaune, Vilniuje, Joniškėlyje. Pensininkė. Bendradarbiavo „Kultūros" žurnale.

DEVIĀTNIKOVAS Jokūbas [g. 1912. XII.22 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1931 įsijungė į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veiklą Ukmergėje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys, dirbo LKP Ukmergės org-joje (nuo 1937 LKP Ukmergės parajonio k-to, paskui aps. k-to sekretorius). Bendradarbiavo pogrindinėje kom. spaudoje. 1940 pr. Ukmergėje padėjo išleisti šapirografuotą nelegalaus laikr. „Liaudies balsas" numerį, taip pat Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Ukmergės aps. k-to biuletenį. 1940.IV—VI buvo kalinamas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1941 Ukmergės aps. pramkombinato direktorius. 1941—44 kovojo Raudonosios Armijos gretose. 1944—45 Ukmergės aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, 1947—50 Knygų rūmų, vėliau Viešosios bibliotekos Vilniuje darbuotojas. 1959 baigė bibliotekininkystės technikumą.

DEVIĀTNIKOVIENĖ Rachilė [**Vinaitė**; g. 1920.VII.26 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš smulkių prekybininkų. Nuo 1935 LKJS narė. 1936—37 LKJS Ukmergės parajonio k-to narė, 1937—39 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Ukmergės aps. k-to sekretorė. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1939.XI Ukmergėje buvo suimta, bet Apeliacinių rūmų 1940.V išteisinta. 1940—41 valst. saugumo įstaigų darbuotoja. D. Tėvynės karo metais dirbo prie statybų Uzbekistane, Ferganos srityje. 1943—44 Kostromoje mokėsi Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos suorganizuotuose fin. darbuotojų kursuose. 1944 Vilniaus aps. vykd. k-to finansų sk. inspektorė. 1949—64 Lietuvos TSR Istorijos-revoliucijos muziejaus moksl. bendradarbė. Nuo 1964 dirba g-loje (Vilniuje).

DEVYNDUÕNIAI — kaimas Kėdainių rj., Gudžiūnų apyl., 17 km į p. r. nuo Baisogalos, 7 km į r. nuo Gudžiūnų geležinkelio stoties; kolūkio centras. 289 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Liaudė (Nevėžio intakas). Per kaimą eina kelias iš Pociūnėlių į Miegėnus. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1908). D. minimi 1593 (8 valakai dirbamos žemės). Kaime 1918—19 veikė rev. k-tas (pirm. P. Veliulis). 1946 burž. nacionalistai kaime nužudė komjaunuolius J. Gailiūną, E. ir M. Lebedytes, valstietį aktyvistą V. Gailiūną.

DEVINĒNAS [**Špakas**] Karolis — 1863 sukilimo dalyvis. Prieš tai Rusijos kariuomenės karininkas. 1863.IV vadovavo valstiečių būriui Marijampolės aps. š. dalyje, V.23 kovėsi su carine kariuomene prie Balbieriškio, laikėsi Klevinės miške, prie Marijampolės, pereidamas į Seinų apskritį. Patekus į nelaisvę kito sukilėlių būrio vadui T. Nešukočiui, to būrio sukilėliai prisidėjo prie D. būrio. VII.21 carinės kariuomenės užkluptas ties Kazlų Rūda, D. po kautynių pasitraukė su būriu prie Zapyškio ir, išsilaikęs iki vėlyvo rudens, emigravo į užsienį.

DEVINTÀSIS FÓRTAS, IX fortas, — buvęs centrinio Kauno kalėjimo filialas, masinio žudymo vieta hitlerinės okupacijos metais; dabar muziejus. D. f. yra prie Žemaičių plento, apie 8 km nuo Kauno centro. Pradėtas statyti caro valdžios 1887 ir baigtas prieš I pasaul. karą. Lygiagrečiai su kt. fortais D. f. sudarė kar. tvirtovę atsparai prieš Vokietijos kariuomenės veržimąsi į Rytus.

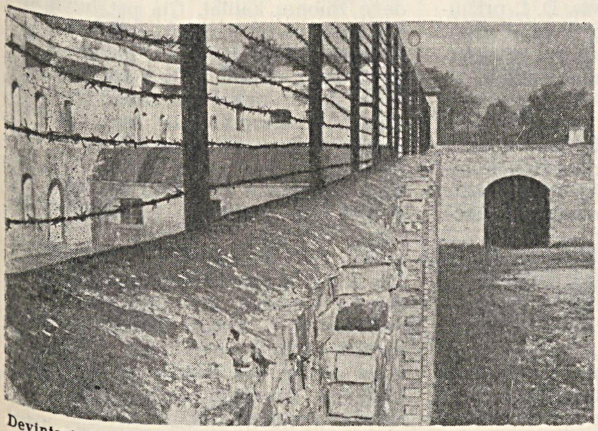
Devintasis fortas. Vaizdas iš įėjimo pusės

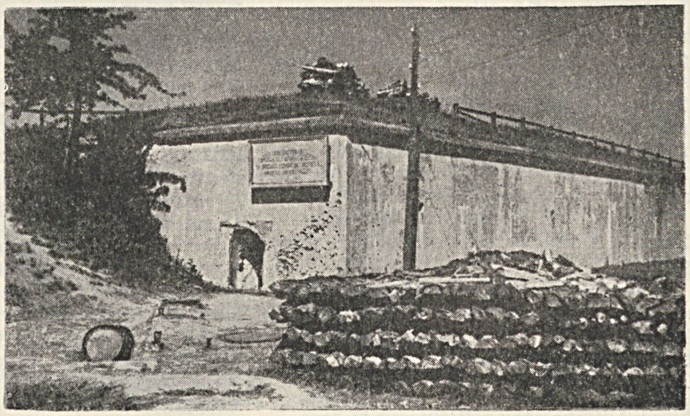
Devintasis fortas. Žudynių vieta

1924 burž. Lietuvos valdžia forte įrengė Kauno centrinio kalėjimo filialą, kur po 1926 faš. perversmo buvo kalinami rev. judėjimo dalyviai. Forte buvo 14 kamerų, sujungtų koridoriais. Koridorius nuo kamerų skyrė 3 m aukščio geležinės grotos. Kameros buvo tamsios, drėgnos, tiek žiemą, tiek vasarą nuolatos šaltos. Per betonines lubas į kameras sunkėsi vanduo. Drėgmė, blogas maistas, sunkus fizinis darbas, žiauriausios bausmės, baisūs karceriai pakirsdavo bet kurio žmogaus sveikatą. Ypač žiauriai fašistai baudė už rev. švenčių minėjimą. Nuo 1929 į D. f. pradėta kelti kalinamus revoliucionierius ir iš kitų Lietuvos kalėjimų. Forte buvo kalinta daugiau kaip 200 LKP veikėjų. Jų tarpe LKP CK nariai E. Bilevičius, K. Didžiulis, A. Lifšicas, I. Meskupas-Adomas, V. Niunka, A. Petrauskas, A. Sniečkus, M. Šumauskas; LKP veikėjai ir rev. judėjimo dalyviai L. Adomauskas, F. Bieliauskas, P. Glovackis, J. Grigaitis, rašytojai A. Gudaitis-Guzevičius ir A. Jasutis, L. Solominas, A. Šimanas, dail. S. Žukas ir kt. Čia kalėjo moterys kovotojos G. Glezerytė, M. Kutraitė, O. Stimburienė, A. Šiaučiūnaitė ir daug kitų. Revoliucionieriai ir forte kovojo: veikė polit. kalinių kolektyvo k-tas, kurį sudarė komunistai ir komjaunuoliai, aktyvesnieji polit. kaliniai ir antifašistai. K-tas buvo renkamas iš 3—5 žmonių. 1935—36 į kolektyvo k-tą įėjo L. Balonas, I. Demba, M. Šumauskas, 1937 — L. Balonas, M. Kerbelis, K. Pečiokas (polit. kaliniai buvo kilnojami iš vienos kameros į kitą, todėl ir k-to narių sudėtis dažnai keitėsi). Revoliucionierės moterys kalėjo 13 kameroje. Joje veikė polit. kalinių k-tas, vadovavęs visam moterų kameros gyvenimui. 1935—37 kameros k-tui priklausė O. Puteikytė, H. Bakaitė, J. Stasiulienė ir kt. K-to uždavinys buvo toliau dirbti rev. darbą, palaikyti ryšius su draugais laisvėje, kovoti su provokatoriais, kurie, vykdydami faš. žvalgybos užduotį, stengdavosi prasiskverbti į polit. kalinių kolektyvą. Kolektyvo k-tas palaikė ryšį su Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos CK, skirstė iš šios org-jos gautą polit. kaliniams maistą, reikalui esant, skelbė bado streiką, organizavo marksizmo-leninizmo kūrinių studijavimą, sudarydavo ratelius mokytis lietuvių, rusų, vokiečių kalbų, matematikos. Forte kalinami revoliucionieriai nuo 1936 leido rankraštinį žrn. „Politkalinys" (red. M. Šumauskas, A. Liepsnonis) ir žydų k.—„Politarestant" (red. I. Demba, M. Kerbelis, S. Grinfeldas). Žurnalą iliustravo E. Jurgaitis ir S. Jurginis.

Hitlerinės okupacijos metais D. f. buvo paverstas taryb. žmonių masinio naikinimo vieta, tikru tarptautiniu mirties fabriku, okupantų vėliau pavadintu „įmone Nr. 1005-B". 1941.VII pr. į D. f. hitlerininkai suvarė apie 1000 tarybinių karo belaisvių kasti griovių prie v. sie-

Devintasis fortas. Paminklinis akmuo

nos. Liepos — rugpiūčio mėn. 5 ha plote buvo iškasta 14 griovių, kurių kiekvieno ilgis siekė 200—250 m, plotis 3 m, gylis 2 m, ir daug mažesnių duobių. Karinė komisija, tyrusi hitlerininkų žvėriškumus Devintajame forte, pažymėjo, jog hitlerininkai čia sistemingai ir masiškai šaudė taryb. piliečius, kurie buvo atvaromi po kelis tūkstančius žmonių ir atvežami sunkvežimiais iš Kauno ir kt. Lietuvos vietų. Visi pasmerktieji iš pradžių turėjo nusirengti krūmuose (į p. nuo forto), o po to grupėmis po 200—300 žmonių ir paveniui buvo varomi į iškastuosius griovius ir ten gestapininkų šaudomi. Sušaudytųjų tarpe buvo daug vaikų, moterų ir senelių. Daugelis vaikų buvo užkasti gyvi. Aukų turtą pasiimdavo hitlerininkai. Per dieną buvo sušaudoma tūkstančiai žmonių, 1941.XI per dvi dienas sušaudyta daugiau kaip 12 000 taryb. piliečių. Hitleriniai okupantai ir jų talkininkai vietiniai burž. nacionalistai iš pirmojo (tryliktojo) baudžiamojo policijos bataliono ne tik šaudė, bet ir degino gyvus žmones. Aktyvus šių nusikaltimų dalyvis, D. f. prižiūrėtojas J. Naudžiūnas Ypatingajai valst. komisijai vok. faš. grobikų bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti papasakojo, kad 1941.XII matė, kaip sunkvežimiais į D. f. buvo atvežta daugiau kaip 100 kalinių, kurie buvo suvaryti į duobę, apipilti benzinu ir uždegti. Hitlerininkai džiūgaudami mėtė į liepsnojančią duobę granatas ir šaudė iš automatų.

Forte žuvo komunistai, komjaunuoliai, antifaš. kovos dalyviai A. Bilevičius, O. Birulinaitė, J. Čižinauskaitė, A. Kersnauskas, S. Marcinkevičiūtė, A. Martinionis, E. Šmuilovas, O. Tamošaitienė, V. Tamošaitis, B. Žekonis, P. Zibertas ir kt. Antifaš. org-jos dalyviai J. Slavinskas, F. Vietrinas ir D. Putilovas 1942.V.11 puolė forto sargybinius. Nelygioje kovoje F. Vietrinas ir D. Putilovas žuvo, J. Slavinskas pabėgo iš mirties forto ir toliau kovojo prieš okupantus partizanų eilėse.

Be taryb. žmonių, forte hitlerininkai sušaudė apie 10 000 Austrijos, Belgijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Olandijos piliečių. Iki 1943.X visi forto grioviai buvo perpildyti lavonų. 1943 rudenį į D. f. atvyko dalinys „Zonderkomando 1005-B". Šiam ypatingajam daliniui vadovavo SS oberšturmfiureris R. Radifas. Jo uždavinys buvo sunaikinti lavonus forto grioviuose. „Zonderkomando" iš karo belaisvių, suimtų Kauno pogrindininkų ir Kauno geto vyrų sudarė mirtininkų komandą, kuri buvo verčiama atkasinėti griovius ir deginti lavonus. Degė 2 didžiuliai laužai, kuriuose kasdien buvo sudeginama ne mažiau kaip 600 lavonų. Visų mirtininkų komandos narių laukė toks pat likimas, kaip ir tų, kuriuos jie degino. Nors juos saugojo 35 gestapininkai, ginkluoti automatais, vis dėlto mirtininkai sukūrė savo komjaunimo organizaciją. Jai priklausė A. Diskantas, A. Faitelzonas, I. Pilovnikas ir kiti. Komjaunimo org-ja priėmė nutarimą užmegzti ryšius su kitomis kameromis ir ištrūkti iš mirties forto. Netrukus forte buvo sudarytas pasipriešinimo k-tas, kuris organizavo kalinių pabėgimą. Be minėtųjų komjaunuolių, į pasipriešinimo k-tą įėjo I. Veselnickis, A. Podolskis ir kt. Iš daugelio pabėgimo variantų buvo priimtas pats drąsiausias, patikimiausias variantas. Kad galėtų pabėgti, kaliniai turėjo išeiti iš kamerų, kurių geležinės durys buvo užsklendžiamos iš koridoriaus, padaryti angą geležinėse duryse, kurios vedė į požemines patalpas, ir tuneliu išeiti iš forto požeminės dalies. Paskui reikėjo pasidarytomis kopėčiomis perlipti per išorinę forto sieną, prieš tai nukarpius kelias eiles spygliuotų vielų. Maždaug per mėnesį duryse buvo padaryta anga, paskui išvalytas tunelis, ir 1943.XII.25 visi 64 kaliniai, mirties komandos nariai, pabėgo iš forto. Dauguma jų nuėjo pas partizanus; dalį pabėgusių kalinių hitlerininkams vėliau pavyko suimti. 1944.VIII.1 į D. f. įžengę Raudonosios Armijos kariai rado nusikaltimų pėdsakus — laužų pelenuose gulėjo apdegę žmonių kaulai. Čia pat buvo malkų rietuvės ir benzino statinės. D. f. kamerų sienose išliko įv. kalbomis daugybė įrašų, rodančių, kad iki paskutinių dienų hitlerininkai čia šaudė ir degino žmones. Ypatingoji valst. komisija, remdamasi dokumentine medžiaga ir daugelio gyvų liudininkų parodymais, nustatė, kad forte nužudyta daugiau kaip 70 000 civ. gyventojų ir 10 000 taryb. karo belaisvių.

Nuo 1959.V.30 forte atidarytas muziejus, kurio ekspozicija atspindi tris D. f. etapus: tvirtovę, kovotojų dėl Tarybų valdžios burž. metais kalinimo vietą ir masinio žmonių naikinimo vietą hitlerinės okupacijos metais. Skyriuje apie burž. Lietuvos revoliucionierių kovą burž. metais surinkti dokumentai, fotonuotraukos, plakatai, forte slapta leisti

žurnalai ir t. t. Gausią kolekciją sudaro hitlerinės okupacijos metais nužudytųjų daiktai, priešmirtiniai įrašai sienose. Žudynių teritorijoje numatyta pastatyti paminklą.

Lit.: **M. Eglinis,** Mirties fortuose, V., 1957; **Z. Kondratas,** IX fortas, V., 1961; Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961 [p. 67—76, 433—434]; **O. Kaplanas,** IX fortas kaltina, V., 1962; Kaltina nužudytieji, V., 1963.

DEVÒNAS — ketvirtas paleozoinės eros periodas, sekantis po silūro ir ankstesnis už karboną; geologinė sistema, kurios sluoksniai susiklostė per tą periodą. D. prasidėjo prieš 310 mln. metų ir tęsėsi 35 mln. metų. D. sistemos dariniai paplitę visoje Lietuvoje, išskyrus jos pietryčius. D. darinių didž. storis (Lietuvos vakaruose) yra daugiau kaip 900 m. Š. ir š. r. Lietuvoje jie slūgso po plona kvartero danga; kitur D. dengia jaunesnių sistemų dariniai, Klaipėdos rajone pasiekiantys net 190 m storį. Lietuvoje esama visų trijų D. skyrių — apatinio, vidurinio ir viršutinio. Apatiniame ir viduriniame D. klimatas Lietuvoje buvo karštas ir daugiausia sausas, su trumpalaikiais liūčių periodais, viršutiniame — karštas, su drėgnesniais ir sausesniais laikotarpiais. **Apatinio D.** metu sausumoje ir lagūnose klostėsi margaspalvės smėlingos ir molingos uolienos. Jose randama vėžiagyvių (*Herrmannina aff. phaseolus*), šarvinių bežandžių stuburinių (*Corvaspis cf. kingi, Pteraspis cf. crouchi*) ir primityvių augalų liekanų. Apatinio D. dariniai paplitę visoje Lietuvoje, išskyrus jos r. ir p. r. dalį. Sluoksnio didž. storis daugiau kaip 200 m. **Vidurinis D.** dalijamas į 2 aukštus — eifelį ir živetį. Eifelyje ir živečio pradžioje Lietuvoje taip pat vyravo kontinentinis-lagūninis režimas. Klostėsi smėlingos, aleuritingos, molingos uolienos, kuriose randama šarvinių bežandžių žuvų (*Schizosteus heterolepis, Devononchus concinnus*) ir augalų liekanų. Živečio viduryje grimztančią sausumą užliejo iš r. atplūdusi jūra. Joje klostėsi moliai, aleuritai, dolomitai, smėliai ir smiltainiai. Nuosėdose randama bespynių pečiakojų (*Lingula bicarinata*), plokštėodžių žuvų (*Byssacanthus dilatatus, Hoplocanthus marginalis*) liekanų. Vidurinio D. pabaigoje, vėl sausumoje, kaupėsi smėlingi ir molingi dariniai; juose kur-ne-kur pasitaiko bežandžių stuburinių ir plokštėodžių žuvų (*Pycnosteus tuberculatus, Asterolepis dellei* ir kt.) liekanų. Vidurinio D. dariniai yra plačiausiai paplitę; jų nėra tik Lietuvos pietryčiuose. Šiaurėje, Biržų rj., vidurinio D. piūvis yra pilniausias, o jo storis — daugiau kaip 300 m. Tiek apatinio, tiek ir vidurinio D. sluoksniai Lietuvoje pasiekiami tik giliaisiais gręžiniais. **Viršutinio D.** aukštai — franis ir famenis. Franio pradžioje Lietuvą vėl ėmė semti iš r. atslenkanti jūra. Jos priekrantinėje zonoje, ėjusioje per Lietuvą, susiklostė mišrūs smėlingi-molingi dariniai, kuriuose išliko plokštėodžių žuvų (*Asterolepis radiata, Laccognathus panderi*) liekanų. Žemės paviršiuje šie dariniai matomi Šventosios bei jos intakų (Armonos, Pelysos) atodangose. Besikaitaliojant jūriniam ir lagūniniam režimui, vandens baseinų dugne klostėsi dolomitas, dolomitingas mergelis, gipsai, molis, kuriuose dažnai aptinkamos spyninių pečiakojų (*Ladogia meyendorfi, Anatrypa heckeri, Cyrtospirifer tenticulum*) liekanos. Šie dariniai matomi Lėvens, Mūšos, Nemunėlio atodangose bei karjeruose ties Kupiškiu, Pakruoju, Biržais. Didžiausias franio darinių storis apie 270 m. Franio pabaigoje, kylant žemės plutai Lietuvos rytuose, o grimztant vakaruose, Lietuvą užplūdo jūra iš p. v.; ji išsilaikė beveik visą fameni. Susiklostė klintys, mergeliai, dolomitai su gausia spyninių pečiakojų (*Cyrtospirifer cf. archiaci, Cyrtiopsis graciosa, Cyrtospirifer kapsedensis*) fauna. Šių klodų atodangų yra Žagarės, Joniškio apylinkėse. Famenio amžiaus sluoksnių didžiausias storis 180 m. Viršutinio D. sluoksnių nėra Lietuvos r. ir p. r. dalyje.

Eksploatuojami D. sistemos mineraliniai vandenys ir viršutiniame D. susidarę dolomitai, mergeliai, gipsai.

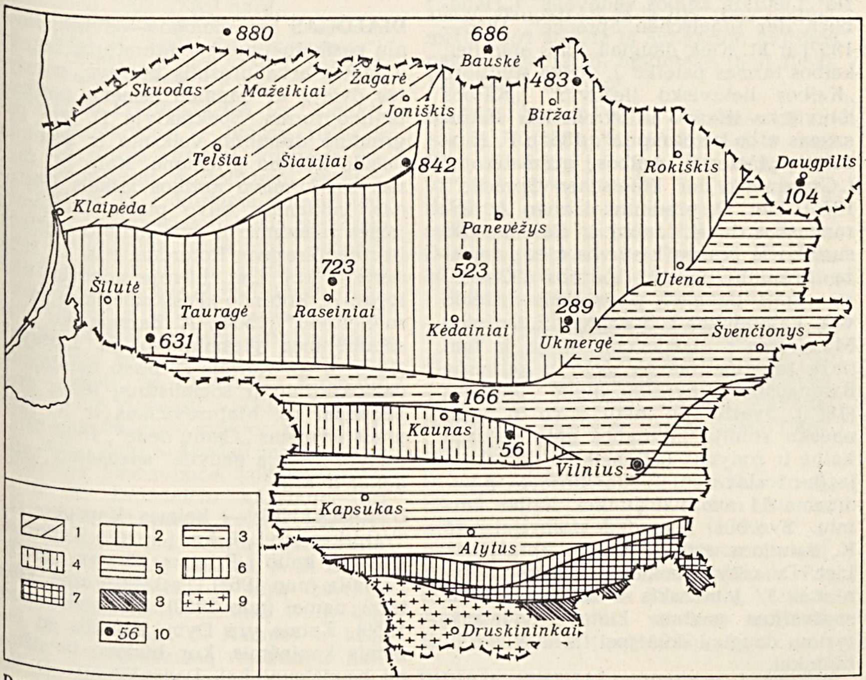

Devono dariniai Lietuvos TSR teritorijoje (ir kiti geol. dariniai, esantys po sluoksniais, jaunesniais už devoninius): *1* — viršutinio D. aukštas famenis, *2* — viršutinio D. aukštas franis; *3* — vidurinis D.; *4* — apatinis D.; *5* — silūras; *6* — ordovikas; *7* — kambras; *8* — eokambras; *9* — kristalinės uolienos; *10* — D. darinių storis

DIAKRÌTINIAI ŽENKLAĨ [gr. *diakritikos* — skiriamasis] — įvairūs pridėtiniai abėcėlės ženklai, kuriais pakeičiama arba patikslinama garsinė (fonetinė) atskirų raidžių reikšmė. Raidžių su D. ž. randama jau pirmuosiuose liet. raštuose (pvz., M. Mažvydo *ů* dvibalsiui „uo", J. Bretkūno *ą, ę, į, ų* nosiniams balsiams, M. Daukšos $\overset{a}{e}$ plačiajam „e" su „a" atspalviu žymėti ir t. t.). Vėliau daug D. ž. vartojo S. Daukantas, J. Juška, K. Jaunius. Dabartinėje liet. kalbos abėcėlėje su D. ž. vartojami šie rašmenys: *ą, ę, į, ų, ū, ė, č, š, ž.* Ž. *Abėcėlė.*

DIALÈKTINIS MATERIALÌZMAS — mokslas apie bendruosius gamtos, visuomenės ir mąstymo vystymosi dėsnius, sudėtinė marksistinės-lenininės filosofijos dalis. Pagrindinius D. m. principus suformulavo K. Marksas ir F. Engelsas XIX a. penktajame d-metyje. D. m. neatskiriamas nuo *istorinio materializmo,* su kuriuo jis sudaro filosofinį marksistinės pasaulėžiūros pagrindą. V. Leninas, nagrinėdamas naujus gamtos mokslo atradimus, socialinių-ekonominių, politinių procesų ir revoliucinės klasių kovos bei soc. revoliucijos dialektiką, toliau išvystė dialektinį materializmą. D. m. yra metodologinis mokslo pagrindas; jis nuolat turtėja, apibendrindamas naujus mokslo laimėjimus ir ist. praktiką.

Lietuvoje D. m. drauge su kitomis marksizmo idėjomis ėmė plisti XIX a. aštuntajame d-metyje. 1872—75 Vilniuje veikęs narodnikų jaunimo būrelis studijavo K. Markso „Kapitalą" (t. 1), apie tą laiką plito „Komunistų partijos manifestas" ir kai kurie kiti K. Markso ir F. Engelso veikalai. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu marksizmo idėjų, jų tarpe ir D. m., įtaka Lietuvoje didėjo. Pirmas originalus darbas liet. kalba, kuriame nagrinėjamos D. m. problemos, buvo V. Kapsuko str. „Istorinis materializmas" („Žarija", 1908, Nr. 9). Jame kritikuojamas idealizmas ir religija, ginamas materialistinis pagrindinio filosofijos

klausimo sprendimas, parodoma, kuo D. m. skiriasi nuo ikimarksistinio materializmo, o materialistinė dialektika — nuo idealistinės G. Hegelio dialektikos, pabrėžiamas nenutrūkstamas D. m. ir ist. materializmo ryšys. Kituose to meto straipsniuose V. Kapsukas kritikavo bernšteinizmą, kantizmą ir stichiškumo teoriją. Straipsnyje „Marksas ir Engelsas apie Darviną" („Priekalas", 1932, Nr. 5) jis iškėlė Č. Darvino evoliucijos teorijos reikšmę marksistinei dialektikai. D. m. idėjas propagavo Z. Angarietis, kritikuodamas idealistines ir metafizines Lietuvos kairiųjų eserų pažiūras, jų skelbtą „aukščiausiąjį gamtos dėsnį", „amžinąją tiesą" ir kt. Nemaža nuveikė, skleisdama marksizmo idėjas, jų tarpe D. m., lietuvių rev. s-d. spauda („Vilnis", „Socialdemokratas", „Rankpelnis", „Kova", „Naujoji gadynė" ir kt.).

Po Didžiosios Spalio soc. revoliucijos įsikūrus Lietuvos Komunistų partijai ir paskelbus Tarybų valdžią Lietuvoje, D. m. idėjos ėmė sparčiau plisti. Tačiau įsigalėjus buržuazijos diktatūrai, marksistinė filosofinė mintis buvo visokeriopai slopinama. Klerikalinės ir fašistinės reakcijos sąlygomis D. m. ir toliau propagavo pogrindyje veikusi LKP. Kom. spaudoje („Tiesa", „Komunistas", „Balsas", „Priekalas" ir kt.) buvo demaskuojama burž. filosofija, propaguojamos marksizmo-leninizmo, D. m. idėjos. 1926 legaliai išleistame marksistiniame žrn. „Skardas" buvo išspausdinta straipsnių, gvildenančių pagrindinį filosofijos klausimą, materialistinį ir idealistinį jo sprendimą, materijos ir judėjimo neatskiriamumą, reiškinių sąryšį ir tarpusavio sąlygotumą, dialektinį vystymosi procesą. Faš. diktatūros metais buvo legaliai išleisti V. Lenino veikalai „Karlas Marksas", „Trys marksizmo šaltiniai ir trys jo sudėtinės dalys", kuriuose išdėstyti ir D. m. pagrindai, bet leidiniai buvo konfiskuoti. Burž. Lietuvoje D. m. idėjos kartais atsispindėdavo ir pažangiojoje spaudoje (J. Galvydžio str. „Dialektiškai materialistinė pasaulėžiūra", „Dialektinio materializmo pažinimo mokslas" ir kt., išspausdinti žurnale „Kultūra" 1931—32). D. m. idėjos Lietuvoje plito ir per taryb. moksl. lit-rą, kuri pasiekdavo pažangius inteligentijos sluoksnius ir faš. diktatūros metais.

Taryb. santvarkos metais, marksistinei pasaulėžiūrai tapus viešpataujančiai, D. m. propagavimui skiriama itin daug dėmesio. Liet. kalba išleisti pagrindiniai K. Markso ir F. Engelso veikalai („Kapitalas", „Anti-Diuringas", „Gamtos dialektika" ir kt.), pilnas V. Lenino Raštų IV leidimo vertimas. Pasirodė filos. lit-ros vertimų (M. Rozentalio „Marksistinis dialektinis metodas", 1953; „Apie dialektinį materializmą", 1954; „Dialektinis materializmas", 1954; „Marksistinės filosofijos pagrindai", 1959, II leid. 1960; „Marksizmo-leninizmo pagrindai", 1960; V. Afanasjevo „Marksistinės filosofijos pagrindai", 1961, ir „Filosofijos žinių pagrindai", 1963, ir kt.), populiarių knygelių D. m. klausimais. D. m. dėstomas visose respublikos aukštosiose m-lose. Išaugo kvalifikuoti marksistų filosofų kadrai, tiriantys ir D. m. problemas.

Lit.: **I. Zaksas**, Materializmo kova buržuazinėje Lietuvoje prieš religiją ir idealizmą biologijoje, V., 1956; История философии, т. 5, M., 1961 [p. 394—397]; **J. Macevičius**, Iš visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje.—„Komunistas", 1961, Nr. 7; **F. Škliarskaitė**, Kai kurie dialektinio materializmo klausimai V. Kapsuko raštuose.—„Filosofija", t. 3, V., 1963; **A. Griška**, Kai kurie materialistinės filosofijos ir ateizmo klausimai „Kultūros" žurnale.— Ten pat.

DIALEKTÌZMAI ž. *Tarmybės*.

DIALEKTOLÒGIJA [gr. *dialektos* — tarmė + *logos* — žodis, mokslas] — kalbotyros šaka, tirinėjanti vienos kurios kalbos tarmes. Aprašomoji D. aprašo tarmes tokias, kokios jos yra gyvenamuoju metu. Istorinė D. aiškina tarmių atsiradimo priežastis, tyrinėja tarmių raidą, gilinasi į tarminių fonetikos, gramatikos, leksikos reiškinių kilmę ir chronologiją. Dėl to istorinė D. duoda daug vertingos ir svarbios medžiagos kalbos istorijai. Pačiai istorinei D. svarbiausi medžiagos šaltiniai yra aprašomoji D. ir senieji rašto paminklai.

Pirmąsias žinias apie liet. kalbos tarmes pateikė D. Kleinas liet. kalbos gramatikoje („Grammatica Litvanica", 1653). Jas kiek papildė vėlesnės XVII—XIX a. liet. kalbos gramatikos: K. Sapūno ir T. Šulco „Lietuvių kalbos gramatikos metmenys" („Compendium Grammaticae Lithvanicae", 1673), „Lietuvos kalbų apibendrinimas" („Universitas lingvarum Litvaniae", 1737), A. Šleicherio „Lietuvių kalbos vadovėlis" („Handbuch der litauischen Sprache", 1856—1857) ir kt. Kiek daugiau žinių apie liet. kalbos tarmes pateikė J. Juška studijoje „Kalbos lietuviško liežuvio" („Kalbos lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija", 1861), F. Kuršaitis „Lietuvių kalbos gramatikoje" („Grammatik der litauischen Sprache", 1876). Liet. D. pradininkai buvo A. Baranauskas ir K. Jaunius. Baranauskas surinko iš įvairių Lietuvos vietų nemaža tarminių tekstų, kuriuos 1920—22 su gramatinėmis pastabomis išleido vok. kalbininkas F. Špechtas („Litauische Mundarten"). Anykštėnų tarme ir tam tikra fonetine rašyba išėjo ir pirmasis Baranausko „Anykščių šilelio" leidimas (1882). Svarbi tuo metu buvo ir Baranausko studija „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną" („Zametki o litovskom jazike i slovare", 1898), kurioje apibūdinama 11 svarbiausių liet. kalbos tarmių. Svarbūs liet. dialektologijai yra K. Jauniaus atskirų tarmių aprašymai. Liet. D. srityje nemaža nuveikė kalbininkai J. Jablonskis ir K. Būga. Burž. santvarkos metais Lietuvoje tarmių tyrimu daugiau domėjosi tik atskiri kalbininkai.

Taryb. santvarkos metais sistemingą tarmių tyrimą pradėjo Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-tas. Pagal 1950 sudarytą programą surinkta tarminė medžiaga iš daugiau kaip 700 gyvenamųjų vietovių, tarp kurių atstumai yra maždaug 10—12 km. Be to, parašyta monografijų (disertacinių darbų) apie atskiras tarmes: žemaičių dūnininkų (V. Grinaveckis), Šakynos (A. Jonaitytė), Mituvos upyno (E. Grinaveckienė), Linkmenų (J. Kardelytė), rytų aukštaičių (K. Morkūnas), kapsų-zanavykų (J. Senkus), pietvakarinių dzūkų (E. Mikalauskaitė), Zietelos (A. Vidugiris) ir kt. Plačiau pradėtos tyrinėti vakariniuose Baltarusijos TSR rajonuose esančių liet. salų tarmės, kurios, būdamos izoliuotos nuo kitų liet. tarmių, išlaikė daug senoviškų gramatikos, leksikos dalykų, kitur jau nepasitaikančių. Nemažą darbą D. srityje nuveikė Vilniaus un-to liet. kalbos katedra, kurioje 1949—63 parašyta apie 60 diplominių D. darbų (iv. tarmių aprašų).

Liet. kalbos tarmėse yra daug medžiagos, svarbios ir bendrajai indoeuropiečių kalbotyrai. Dėl to liet. kalbos tarmėmis domėjosi bei prie jų tyrimo prisidėjo ir daugelis kitų tautų kalbininkų — vokiečiai A. Becenbergeris, K. Brugmanas, A. Leskinas, norvegas Ch. Stangas ir kiti. Lenkų kalbininkas J. Otrembskis aprašė Tverečiaus tarmę. Didelį indėlį į liet. dialektologiją yra įnešę rusų mokslininkai. XIX a. pab. ir XX a. pr. liet. kalbos tarmes tyrinėjo bei surinktą tarminę medžiagą skelbė rusų kalbininkai F. Fortunatovas, V. Poržezinskis, V. Sokolovas, A. Aleksandrovas, A. Pogodinas ir kt. Tęsdami šią tradiciją, liet. dialektologams daug padeda rusų taryb. kalbininkai. *Ž. Tarmės.*

Lit.: **V. Grinaveckis**, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais.—„VVPI mokslo darbai", t. 11, V., 1960.

DIALÒGAS [gr. *dialogos* — dviejų žmonių pasikalbėjimas] — literatūros žanras; eiliuotas arba prozinis kūrinys, parašytas dviejų ar daugiau asmenų pasikalbėjimo forma. Spektaklyje D. yra pagrindinė draminio veiksmo ir sceninio vaizdo kūrimo priemonė. Kaip lit. žanras, susiformavo antikos laikais (Platonas, Lukianas), buvo plačiai kultivuojamas renesanso ir šviečiamojo amžiaus lit-roje (Erazmas Roterdamietis, G. Herderis ir kt.). Liet. lit-roje minėtini dialogai: A. Rotundo „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu" (1564), A. Baranausko „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva" (1859) ir kt. Kartais D. buvo naudojami demokratinių ir socialistinių idėjų propagandai (B. Matusevičiaus ir K. Griniaus išverstas „Genių dėdė", 1892; laikraštyje „Nauja gadynė" spausdinti vaizdeliai ir kt.).

DÝBAKALNIS — kaimas Kapsuko rj., Trakiškių apyl., 6 km į r. nuo Kapsuko, į š. nuo kelio į Prienus. 52 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1961), Trakiškių apyl. kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1959). Kaime yra Dybų kalnelis su senomis kapinėmis, kur būdavo baudžiami baudžiauninkai. Į vienkiemius D. išsiskirstė 1860.

DIBLÌNSKIS Albertas [XVII a.] — astronomas. Pirmojo TSRS teritorijoje spaus-

dinto astronomijos veikalo „Šimtas astronomijos tezių" („Centuria astronomica", V., 1639) autorius. Teigiamai atsiliepė apie M. Koperniką ir teleskopiniais stebėjimais patvirtino, kad Merkurijus ir Venera skrieja aplink Saulę. 1640.VII.5 Vilniaus Akademijoje gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. Bažnytininkams kovojant prieš Koperniko sistemą, D. veikla buvo nutylima, jo knyga tapo bibliografine retenybe. 1707 ji išversta į rusų k.

DIČIUS Pranas [g. 1907.VII.14 Rygoje] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1955). 1929—40 dirbo „Spaudos fonde", nuo 1940 — Valst. leidykloje. 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1945 Lietuvos TSR MA visuom. mokslų skyriaus moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie žemės santykių rev. pertvarkymą Lietuvoje, apie santuoką ir šeimą tarybinėje visuomenėje ir kt.

DIČIUS Vytautas [g. 1930.IV.14 Baroveinuose (Utenos rj.)] — architektas. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą. 1955—1957 dirbo architektu Lietuvos TSR MT Statybos ir archit-ros reikalų k-te, nuo 1957 Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filiale. Suprojektavo Kauno „Žalgirio" stadiono pagr. įėjimą ir gelžbetonines tribūnas, „Žalgirio" sporto rūmus (su archit. A. Zeidotu), Kauno Politechnikos in-to statybos f-to rūmus, Kauno „Tulpės" kavinės ir viešbučio prie Sevano ež. (Armėnija) interjerus (su archit. A. Mikėnu) ir kt.

DIČPETRÝTĖ Marija [g. 1933.I.24 Kaune] — aktorė. 1951 baigė Kauno vid. m-lą, 1953 Vilniaus dramos teatro studiją. Nuo 1956 Klaipėdos dramos teatro aktorė. Nuo 1962 TSKP narė.

Vaidmenys: Ieva (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Alina (K. Sajos „Silva studentauja"), Ania (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Dezdemona (V. Šekspyro „Otelas") ir kt.

DIDĀKTINĖ LITERATŪRÀ [gr. *didaktikos* — pamokomas] — įvairių rūšių ir žanrų literatūros kūriniai, kuriuose vyrauja pamokymai, nustelbdami vaizdus, charakterius. D. l. kuriama nuo seniausių laikų. Dažniausiai ji liečia visuomeninius-ideologinius reiškinius (moralė, religija, politika ir kt.), kartais mokslo ir praktikos dalykus (žemdirbystė, poetika, etiketas ir kt.). Lietuvoje pirmieji D. l. pavyzdžiai randami originaliojoje ir verstinėje rel. raštijoje („pamokslai" su „priklodais" M. Olševskio „Bromoje, atvertoje ing viečnastį", 1753, ir kt.). Didaktinės tendencijos ryškios pasaulietinėje liet. lit-roje feodalizmo irimo ir kapitalizmo formavimosi laikotarpiu, jų yra ir K. Donelaičio kūryboje. Iki XIX a. pab. liet. proza, kultivavusi apysakos ir apsakymo žanrus, daugiausia buvo didaktinė (A. Tatarės, J. S. Dovydaičio, M. Valančiaus ir kitų rašytojų kūriniai). Pasirodė verstinių D. l. kūrinių (J. Chodzkos, J. Kampės ir kt.). Polinkis į didaktiškumą reiškėsi ir liet. poezijoje (Vieno Lietuvninko, K. Aleknavičiaus, J. Anusavičiaus eilėraščiai, kai kurie A. Baranausko kūriniai). Prie D. l. iš dalies skirtinas S. Valiūno eiliuotas laiškas D. Poškai, kuriame duodama nurodymų, kaip rašyti liet. kalbos žodyną.

Lietuviškoji D. l. buvo skiriama valstiečiams, kaimo vaikams bei jaunimui. Nors jai būdingas konservatyvizmas, moralizavimas, rel. pasaulėžiūra, bet ji atliko ir tam tikrą teigiamą, šviečiamąjį vaidmenį: pavaizdavo kai kuriuos liaudies gyvenimo reiškinius, smerkė valstiečių ydas, skatino ūkinį ir kultūrinį veiklumą, ruošė dirvą realistinei lit-rai (pvz., M. Valančiaus apysaka „Palangos Juzė", prašokusi kitus didaktinio pobūdžio kūrinius idėjiniu lygiu, tematikos platumu, meniškumu). Su didaktinėmis tendencijomis sietinas ir pasakėčios populiarumas XVIII—XIX a. liet. lit-roje. Kai kuriais atvejais pasakėčios žanro kūriniai būdavo teikiami skaitytojams siaurokais, vien tik pamokomaisiais sumetimais (pvz., A. Tatarės parengtas pasakėčių rinkinys „Pamokslai išminties ir teisybės", 1836).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

DÌDELIS RAĨSTAS — pelkė Varėnos rj., 10 km į š. v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, 2 km į š. nuo Bedugnio ežero. Plotas 124 ha. Didesniąją dalį užima raistinė aukštapelkė, mažesniąją — raistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 2,59 m. Vyrauja aukštapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 4,3%.

DIDÍEJI GÓTLYBIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 8 km į r. nuo Slavikų, prie kelio į Šakius; kolūkio centras. 83 gyv. (1959). Per D. G. teka Siesartis. Lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), ryšių skyrius (nuo 1962), aštuonmetė m-la (iki 1962 septynmetė, 1959 atkelta iš Šunkarių), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1954). 1827 buvo 118 gyv.

DIDÍEJI MOSTÁIČIAI — kaimas Plungės rj., Kulių apyl., 16 km į š. v. nuo Rietavo, 7 km į š. nuo Žemaičių plento. 263 gyv. (1959). Iš visų pusių, išskyrus pietus, kaimą supa Peklinės miškas. Kaimo p. pakraščiu teka Žvelsa (Minijos intakas), š. — Trumpė (Žvelsos intakas). Per D. M. eina kelias iš Kulių į Endriejavą. Pr. m-la (nuo 1917).

DIDÍEJI PLONĖNAI — kaimas Pakruojo rj., Žeimelio apyl., 10 km į š. v. nuo Vaškų; kolūkio centras. 115 gyv. (1959). Teka Plonė (Yslykio intakas). Malūnas, lentpiūvė, kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1955).

DIDÍEJI RŪŠUPIAI — kaimas Skuodo rj., Skuodo apyl., 2 km į š. r. nuo Skuodo; kolūkio centras. 237 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Luoba (Bartuvos intakas). Per kaimą į Luobą teka Guntinas. Pro D. R. eina kelias iš Skuodo į Ylakius. Ant Luobos veikia vandens malūnas. Kultūros namai (nuo 1958).

DIDÍEJI ŠELVIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., 4 km į š. nuo Vilkaviškio, prie Vilkaviškio geležinkelio stoties; Augalų apyl. centras. 517 gyv. (1959). Lentpiūvė (nuo 1946), Vilkaviškio grūdų paruošų punktas ir cukrinių runkelių priėmimo punktas, Vilkaviškio glžk. stoties ryšių skyrius, Vilkaviškio glžk. stoties pr. m-la (1914—44 ir nuo 1958). Taryb. metais kaime susikūrė Vilkaviškio glžk. st. darbininkų ir tarnautojų gyvenvietė.

DIDÍEJI ZARĨSKIAI — kaimas Kapsuko rj., Gavaltuvos apyl., 6 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos, į p. nuo Kauno—Kapsuko plento. 219 gyv. (1959). Per kaimą teka Vabalkšnė (Pilvės intakas). Iš š. prie kaimo prieina Ąžuolų Būdos miškas, iš p. — Mikalavo miškas. Yra Ąžuolų Būdos ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1957). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 miške ties D. Z. sušaudė kelis šimtus taryb. piliečių; jų palaikai pervežti į D. Z. kapines.

DIDÌNSKIS, Didinskas, Juozas [XIX a.— XX a. pr.] — JAV lietuvių literatas. Nuo 1896 bendradarbiavo „Ryte", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt. Išleido rink. „Tikrosios dainos, surinktos iš daugelio raštų" (1904), brošiūrą „Žmogus vienybei sutvertas" (1906). Išvertė į liet. kalbą Gi de Mopasano, M. Gorkio, B. Bjernsono, L. Tolstojaus ir kt. rašytojų apsakymų (išsp. „Darbininkų viltyje", 1904—1906). Pasirašinėjo J. D. iš Mergbūdžio, J. iš Parubežės, Jono iš P. ir kt. slapyvardžiais.

DIDÝSIS — ežeras Trakų rj., 4 km į š. nuo Lentvario, prie Vilniaus—Kauno plento. Plotas 64,5 ha, didž. gylis 17 m, vid. gylis 6,1 m, ilgis 1140 m, didž. plotis 1000 m. Kranto linija labai vingiuota. R. atšaka vadinama Akute. R. ir v. krantai status, kiti — apaugę krūmais, vietomis pelkėti. Per ežerą teka Saidė, iki D. vadinama Vosylyte. Ežeras verslovinis.

DIDÝSIS EŠERÌNIS — ežeras Varėnos rj., 8 km į p. v. nuo Rudnios. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 570 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 1480 m. Krantai žemi, pelkėti. Ež. dubuo susidarė, formuojantis pelkei (Čepkelių raistui). D. E. įeina į Čepkelių raisto botaninį zoologinį draustinį.

DIDÝSIS RAĨSTAS — **1.** Pelkė Jonavos rj., 16 km į š. r. nuo Kauno, 4,5 km į p. r. nuo Karmėlavos, Nemuno ir Neries vandenskyroje; viena giliausių Lietuvos pelkių. Plotas 489 ha (pramoninis 420 ha), didž. gylis 16,5 m, vid. 2,6 m. Iš. pelkės išteka Kruna (Nemuno intakas). Pelkės paviršius išgaubtas. Vyrauja fuskuminės ir švylinės-kimininės durpės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 2,5%. Dugno duburiuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne molis ir smėlis. Pelkė ežerinės kilmės. Nusausinta. Kasamos durpės kraikui ir kurui.

2. Darbininkų gyvenvietė Jonavos rj., Užusalių apyl., 6 km į p. r. nuo Karmėlavos, prie Didžiojo raisto pelkės.

308 gyv. (1959). Mechaninės dirbtuvės, parduotuvė, kepykla, valgykla, felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), Daukliūnų pr. m-los komplektas (nuo 1955), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1958). Gyvenvietė susikūrė 1949, pradėjus eksploatuoti Didžiojo raisto durpyną.

DIDŸSIS SIAURŸS — ežeras Švenčionių rj., 8 km į p. nuo Labanoro. Ežeras ištįsęs iš š. į p., pietuose dvišakas. Plotas 101 ha. Ilgis 1865 m, didž. plotis 810 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 8550 m. Krantai neaukšti, daugiausia apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

DIDŸSIS TARŸBŲ SĄJUNGOS TĖVŸNĖS KÃRAS (1941—45) — išsivaduojamasis tarybinės liaudies karas prieš fašistinę Vokietiją, kuri klastingai užpuolė TSRS, ir prieš Vokietijos sąjungininkus-satelitus: Vengriją, Rumuniją, Suomiją ir Italiją; antrojo pasaulinio karo (1939—45) svarbiausioji dalis.

Tarybų Lietuvai nuo pirmosios karo dienos (1941.VI.22) teko pakelti hitlerininkų įsiveržimo smūgius. Į Lietuvos teritoriją vienu metu įsibrovė visa hitlerinės kariuomenės „Šiaurės" armijų grupė, 3-ji tankų grupė ir du „Centro" armijų grupės korpusai, iš viso 40 motorizuotų ir pėstininkų divizijų, turėjusių 700 000 kareivių, 1500 tankų, 12 000 pabūklų, daugiau kaip 1200 lėktuvų ir daug kitos kar. technikos. TSRS šiaurės vakarų, taigi ir Lietuvos, sienas stojo ginti Ypatingosios Pabaltijo karo apygardos (nuo 1941.VI.22 Šiaurės vakarų fronto) 8 ir 11 armijų dalys. 1941.VI.22 4 val. hitlerininkus didvyrišku pasipriešinimu pasitiko taryb. pasieniečiai bei pirmojo ešelono taryb. kariuomenė. Atkaklūs mūšiai vyko prie Kudirkos Naumiesčio ir Jurbarko. Ištisą dieną hitlerininkų atakas prie Šešupės atmušinėjo 5-sios šaulių divizijos dalys. Verždamiesi su dideliais nuostoliais, hitlerininkai VI.22 pasislinko į priekį 10—15 km, kai kur 20 km ir 30 km. Šiaurės vakarų fronto vadas gen. plk. F. Kuznecovas, panaudodamas abiejų armijų šaulių junginius, ryžosi neleisti priešui prasiveržti Šiaulių, Vilniaus ir Kauno kryptimis, o tankų junginiais suduoti kontrasmūgį prasiveržusioms priešo grupuotėms. Tačiau priešas stipriais smūgiais suskaldė į dalis 11 armijos junginius, kurie, netekę ryšio su armijos štabu, buvo priversti paskubomis trauktis Kauno ir Vilniaus kryptimi. Nebuvo jėgų atremti hitlerininkų tankų ir motorizuotų jėgų srautui. Kontrasmūgiui prie Šiaulių buvo skirtas 12 mechanizuotas korpusas. Tačiau korpuso junginiai, būdami išsiskleidę 60 km fronte ir negalėdami iš anksto užimti išeitinės padėties, turėjo stoti į mūšį be reikiamo pasirengimo. Tame mūšyje pasižymėjo 28-sios tankų divizijos, vadovaujamos pulkininko (vėliau armijos generolo) I. Černiachovskio, dalys. VI.23—25 mūšiuose prie Šiaulių, kuriuose iš abiejų pusių dalyvavo maždaug 1000 tankų ir šarvuočių, hitlerininkams buvo padaryti dideli nuostoliai, privertę juos atitraukti į užnugarį kelias savo divizijas pertvarkymui. Mūšiais ties Šiauliais pavyko kuriam laikui sustabdyti priešo puolimą ir išvengti 8 armijos apsupimo. Nesėkmingai pasibaigė 16 šaulių korpuso bandymas kontratakuoti hitlerininkus prie Kauno. Po tų mūšių hitlerininkai veržėsi toliau į r. ir š. r. Birželio pab. buvo okupuota visa Tarybų Lietuva.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 400

TSRS buvo užpulta Vokietijos kariuomenei palankiomis ir Raudonajai Armijai nepalankiomis sąlygomis. Raudonoji Armija, didvyriškai priešindamasi, duodama smarkius smūgius priešo jėgoms, vis dėlto buvo priversta trauktis.

Lietuvoje prasidėjo žiauri hitlerinė okupacija. Pirmosiomis dienomis burž. nacionalistai sudarė vad. laikinąją vyriausybę, kuri neturėjo jokios realios valdžios. Tos „vyriausybės" kadrus ir institucijas hitlerininkai panaudojo Lietuvos liaudžiai pavergti. Iš esmės kar. ir civ. valdžia iš karto buvo sutelkta hitlerinių kar. komendantų rankose. Vėliau Hitlerio įsakymu buvo paskirti svarb. pareigūnai okupuotoms taryb. teritorijoms valdyti. Iš okupuotų Pabaltijo respublikų ir Baltarusijos buvo sudarytas vad. **Ostlandas,** kuriam vadovavo reicho komisaras Lozė. Lietuva buvo pavadinta viena iš Ostlando generalinių sričių. Jos generaliniu komisaru paskirtas hitlerininkas fon Rentelnas. Lietuva buvo padalyta į Vilniaus miesto, Vilniaus krašto, Kauno miesto, Kauno krašto, Šiaulių ir Panevėžio apygardas, kurioms valdyti paskirti apygardų komisarai. Iš vietinių burž. nacionalistų prie gen. komisaro buvo sudaryta P. Kubiliūno vadovaujama generalinių tarėjų institucija. Gen. tarėjai, skiriami gen. komisaro, padėjo okupantams plėšti Lietuvos liaudies ūkį ir jos gyventojus, aprūpinti hitlerinę kariuomenę maisto produktais, o reichą — pigia darbo jėga ir žaliavomis, slopinti bet kokį darbo žmonių pasipriešinimą, naikinti gyventojus. Miestų burmistrais, apskričių viršininkais, viršaičiais, seniūnais buvo paskirti vietiniai burž. nacionalistai.

Visą Lietuvos ekonomiką okupantai pajungė karo reikalams. Jie sukūrė vokiškas bendroves, kurios perėmė į savo rankas visas gamybos priemones, žaliavas, tiekimą ir paskirstymą. Valstiečiai buvo apkrauti nepakeliamomis prievolėmis. Okupantai įsteigė specialią b-vę Pabaltijo žemėms kolonizuoti ir kolonizacijos štabą, veikusį Kaune gestapo vado Himlerio ir reicho komisaro Ostlandui Lozės žinioje. Pagal hitlerinių imperialistų planus užgrobtoji „Rytų erdvė" buvo laikoma „gyvybine" reicho erdve, reikalinga vokiečių „aukštesniajai" rasei. Todėl vietiniai užgrobtosios teritorijos gyventojai pagal jų planus turėjo būti iš dalies išnaikinti, iš dalies išvežti į kitus rajonus. Mažosios tautos turėjo, jų žodžiais tariant, „išgaruoti kaip lašas vandens ant karšto akmens". Smulkiųjų ir vidutinių valstiečių ūkiai, karui pasibaigus, turėjo būti sujungti į didelius ir išdalyti aktyviems fašistams. Jau okupacijos metais Lietuvos pram. įmonės, prek. įstaigos ir didesnieji namai bei sklypai miestuose buvo perduodami vok. kapitalistų b-vėms. Pirmiausia buvo kolonizuojamos Lietuvos—Vokietijos pasienio apskritys (pvz., Vilkaviškio aps. buvo apgyvendinta 1215 vok. kolonistų šeimų, Tauragės — 1039, Šakių — 705, Marijampolės — 632, Raseinių — 335 šeimos). Lietuvos valstiečiai išvaromi tegalėjo pasiimti tik 15 kg turto. Visas jų ūkis su gyvu ir negyvu inventoriumi buvo atiduodamas kolonistams. Kariniais ir kolonizaciniais tikslais okupantai 1944.II.17 uždraudė naujai apsigyventi vietiniams gyventojams Kaune. Ypatingosios valst. komisijos vok. faš. grobikų piktadarybėms nustatyti ir ištirti duomenimis, Lietuvoje 1942 buvo įkurdinta 16 300 vok. kolonistų šeimų. Kolonistai buvo atleisti nuo visų mokesčių ir duoklių. Jiems buvo skirtos spec. krautuvės, m-los, poliklinikos, ligoninės, kinai, net valgyklos, restoranai, kavinės ir kt. kultūrinio bei buitinio aptarnavimo įstaigos. Prie tokių įstaigų durų buvo iškabos su užrašu: „Tik vokiečiams". Tik Raudonosios Armijos pergalės ir masinis liet. tautos pasipriešinimas privertė apstabdyti kolonizavimą ir pagaliau visiškai jį nutraukė.

Okupantai taip pat siekė gauti okupuotose šalyse kar. papildymų ir darbo jėgos. Lietuvoje jie vieną po kitos skelbė jaunimo mobilizacijas į hitlerinę kariuomenę. Tačiau visoms mobilizacijoms jaunimas priešinosi, ir jos sužlugo. Pradžioje hitlerininkai stengėsi surinkti jiems reikalingą darbo jėgą „savanoriškumo" pagrindu, dengdamiesi demagoginiais pažadais, tačiau, pamatę, kad tai jiems nepavyks, įvedė priverstinį registravimąsi. Kas metai numatomos į Vokietiją išvežti darbo jėgos kontingentai didėjo. 1943 buvo numatyta išvežti iš Lietuvos 30 000, o 1944 — jau 100 000 žmonių. Okupantai apsupdavo ištisus kvartalus, gatves, turgus, kino teatrus, netgi bažnyčias, gaudė jaunimą ir prekiniuose vagonuose vežė į Vokietiją. Nepaisant žiaurių priemonių, hitlerininkų planai nebuvo pilnutinai įgyvendinti. Ypatingosios valst. komisijos duomenimis, okupantai įvairiomis smurto priemonėmis išvežė į Vokietiją apie 36 000 Lietuvos darbo žmonių.

Hitleriniai okupantai barbariškai grobė ir naikino kultūrines liet. tautos vertybes, žudė pažangiuosius inteligentus. Jų žiaurumo aukomis tapo skulptorius V. Grybas, poetas V. Montvila ir dešimtys kitų įžymių liet. tautos sūnų. Okupantai uždarė Vilniaus ir Kauno un-tus, filharmoniją, dailės ir taikomojo meno in-tus, o jų mokymo priemones, vertingus įrengimus, moksl. lit-rą išgrobstė. Keliasdešimt žymių liet. inteligentijos atstovų jie suėmė ir uždarė į konc. stovyklas. Hitlerininkai išplėšė Lietuvos muziejų, bibliotekų, Mokslų akademijos turtą. 1941 buvo uždaryti 7 teatrai, visi kultūros namai ir skaityklos; uždrausta platinti ir skaityti

17 Lietuvos rašytojų (P. Cvirkos, L. Giros, S. Nėries, A. Venclovos ir kt.) kūrinius. Okupantai sugriovė švietimo sistemą Lietuvoje. Daugelis geriausių m-lų pastatų buvo paversta kareivinėmis. Hitlerininkai nužudė Lietuvoje daugiau kaip 1000 mokytojų.

Per visą hitlerinę okupaciją grobę ir naikinę liet. tautos ūkines ir kultūrines vertybes, hitlerininkai, traukdamiesi nuo Raudonosios Armijos smūgių, sugriovė pramonę, transportą ir komunalinį ūkį. Ypatingosios valstybinės komisijos duomenimis, jie sunaikino daugiau kaip 80 000 trobesių, iš jų apie 2000 pram. pastatų, 56 elektrines, daugiau kaip 26 000 gyv. namų, 72 ligonines, poliklinikas ir ambulatorijas, apie 20 000 parduotuvių ir sandėlių, susprogdino 1700 pram. įmonių. Lietuvos miestuose buvo išgriauti ištisi kvartalai. Ypač nukentėjo Vilnius, kuris neteko 40% gyv. ploto. Vien tik Vilniuje ir Kaune hitlerininkai sugriovė 14 vidurinių ir 46 pradinių m-lų pastatus. Nepilnais duomenimis, Lietuvos TSR liaudies ūkiui ir kultūrai jie padarė 1,7 mlrd. rb nuostolių.

Vykdydami grobikišką politiką, hitlerininkai Lietuvoje planingai naikino gyventojus, pirmiausia taryb. aktyvistus. Visuotinį pobūdį turėjo žydų žudymas. Talkininkaujami vietinių buržuazinių nacionalistų, hitlerininkai jau nuo 1941.VI—VII masiškai suiminėjo ir žudė komunistus, komjaunuolius, visus taryb. aktyvistus, visus tuos, kurie aktyviai dalyvavo socializmo statybos darbe, žudė visus žydus. Masiškiausio naikinimo vietos, kur žuvo tūkstančiai žmonių, buvo Paneriai (100 000), Kauno IX fortas (80 000), Alytus (60 000), Vilkaviškis (29 000) ir kt. Vien Naujojoje Vilnioje, Kauno VI forte, Alytuje, Bezdonyse buvo sunaikinta apie 165 000 taryb. karo belaisvių. Iš viso Lietuvos TSR teritorijoje hitlerininkai išžudė daugiau kaip pusę milijono žmonių. Nuo 1943 pab. hitlerininkai, norėdami nuslėpti savo nusikaltimų pėdsakus, karštligiškai ėmė atkasinėti ir deginti lavonus. Tačiau savo nusikaltimų nuslėpti jie neįstengė.

Lietuvos liaudis, kaip ir visa taryb. liaudis, nuo pirmųjų okupacijos dienų stojo į atkaklią kovą prieš hitlerinius grobikus. Liet. tautos sūnūs kovėsi Raudonojoje Armijoje, plačiai įsijungė į taryb. partiz. judėjimą, vykdė diversijas, sabotažą, atsidavę dirbo Tėvynės užnugaryje. 29-jo teritorinio lietuviškojo šaulių korpuso kariai ir Vilniaus pėstininkų karo m-los kursantai karo pradžioje sudavė smarkius smūgius hitleriniams grobikams Lietuvoje ir Baltarusijoje. Valstybinio Gynybos komiteto nutarimu 1942 pr. prie Volgos buvo pradėta formuoti 16 lietuviškoji šaulių divizija (16 LŠD) (ž. *Tarybinė Armija*). 1943.II ties Aleksejevka (Oriolo sr.) ji stojo į savo pirmąsias kautynes prieš hitlerininkus. 1943 vasarą 16 LŠD dalyvavo gynybinėse kautynėse Kursko lanke, vėliau įsijungė į bendrą fronto puolimą. 1944 ji kovėsi Baltarusijoje, padėjo vaduoti Tarybų Lietuvą: dalyvavo kautynėse ties Šiauliais, vaduojant Žemaitiją bei Klaipėdą, ir pergalingai baigė karo veiksmus Tarybų Latvijoje (Kurše). Už pasižymėjimus mūšiuose 16 LŠD buvo apdovanota Raudonosios Vėliavos ordinu, jai buvo suteiktas Klaipėdos divizijos vardas. Keliolika tūkstančių divizijos karių buvo apdovanota Tarybų Sąjungos ordinais ir medaliais, o 12 geriausiųjų karių suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Vaduojant Tarybų Lietuvą ir ją išvadavus, į Raudonąją Armiją įsiliejo dešimtys tūkstančių Tarybų Lietuvos darbo žmonių. Jie dalyvavo mūšiuose dėl Lenkijos, Čekoslovakijos ir kitų Europos kraštų išvadavimo, triuškino hitlerininkus faš. Vokietijoje, šturmavo Berlyną.

Pirmosiomis karo dienomis prieš hitlerininkų desantininkus ir apsiginklavusių burž. nacionalistų gaujas kovėsi Lietuvos komunistai, komjaunuoliai ir taryb. aktyvistai. Jau 1941 vasarą ir rudenį Lietuvoje ėmė veikti pirmieji ginkluoti taryb. partizanų būriai ir atskiros grupės. Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir kt. miestuose kūrėsi pogrindinės antifaš. org-jos. Partiz. judėjimui ir antifaš. org-jų veiklai vadovavo Lietuvos Komunistų partija. Lietuvos KP CK, Tarybų Lietuvos vyriausybė, LLKJS CK veikė Maskvoje, mobilizavo Lietuvos darbo žmones kovai prieš hitlerinius grobikus. LKP CK siuntė į okupuotą Lietuvą parengtus partizaninio judėjimo organizatorius. 1942.XI.26 Valstybinio Gynybos k-to nutarimu buvo įsteigtas Lietuvos Partizaninio judėjimo štabas, vadovaujamas LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus. Betarpiškai Lietuvoje partiz. judėjimui vadovavo LKP pogrindiniai Šiaurės ir Pietų sričių komitetai. Partiz. judėjimas išplito visoje Lietuvoje. Iš viso hitlerinės okupacijos metais Lietuvoje veikė daugiau kaip 90 partizanų būrių ir atskirų grupių, kurie padarė hitlerininkams didelių nuostolių: nuvertė nuo bėgių 364 traukinius su kariuomene ir kar. technika, išvedė iš rikiuotės 300 garvežių ir daugiau kaip 2000 vagonų, sunaikino šimtus kilometrų geležinkelio bėgių, daug sandėlių, sutriuškino 18 hitlerininkų įgulų, nukovė daugiau kaip 10 000 hitlerinių kareivių bei jų talkininkų. Ž. *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*.

Masiškas buvo liet. tautos priešinimasis ir pasyviomis formomis. Darbininkai vengė darbo, slapstėsi, traukėsi į kaimus arba dirbo bet kaip, kad tik okupantai turėtų mažiau naudos, gadino darbo įrankius ir įrengimus, griebėsi sabotažo ir diversijų įmonėse. Valstiečiai sabotavo žemės ūkio produktų tiekimą okupantams, neatlikinėjo darbo prievolių. Metai po metų privalomųjų ž. ū. produktų pristatymo planai nebuvo įvykdomi. Jaunimas vengė mobilizacijų, slapstėsi, ėjo į miškus, papildė taryb. partizanų būrius. Hitleriniai okupantai susidūrė su atkakliu lietuvių tautos pasipriešinimu.

Pasitraukusieji į šalies gilumą Lietuvos darbo žmonės įsijungė į šalies užnugario darbo frontą, dirbo kolūkiuose ir taryb. ūkiuose, g-lose. Daug evakuotųjų Tarybų Lietuvos žmonių buvo paskirta vadovauti ūkiniam darbui. Įsijungę į patriotinį judėjimą, evakuotieji Lietuvos piliečiai 1943 pr. surinko 1,5 mln. rb, už kuriuos buvo nupirkta ir perduota frontui lėktuvų eskadrilė „Tarybų Lietuva“. Aktyviai dalyvavo visuom. darbe Lietuvos mokslininkai, rašytojai ir kiti inteligentijos atstovai. Jie dirbo Visasąjunginiame radijo komitete, liet. m-lose, kursuose, vaikų namuose, liet. liaudies dainų ir šokių ansamblyje. Lietuvių rašytojų, dainininkų grupės dažnai lankėsi Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, rengė jos kariams lit. vakarus, savo kūrybiniu žodžiu prisidėjo prie karių kovinės dvasios stiprinimo. Rašytojų parengtus antifašistinius antologinius leidinius „Didysis lietuvių tautos priešas“ (Brooklyn, 1943) ir „Lietuva ugnyje“ (Brooklyn, 1944) išleido Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugija. Dažni divizijos svečiai buvo taip pat Lietuvos KP CK ir Tarybų Lietuvos vyriausybės vadovai, jų siunčiami lektoriai, kurie darė kariams pranešimus apie padėtį Lietuvoje ir kt. klausimais. Įvairiose TSRS vietose buvo leidžiami liet. laikraščiai „Tiesa“, „Tarybų Lietuva“, „Už Tarybų Lietuvą“ ir kt. Buvo išleisti 134 atsišaukimai, 161 polit. ir grož. lit-ros leidinys. Knygos, laikraščiai ir atsišaukimai buvo platinami ne tik tarp evakuotųjų, bet ir okupuotoje Lietuvoje. Tarybų Lietuvos ir visos TSRS darbo žmonių kovą prieš vok. faš. grobikus rėmė JAV, Kanadoje, Argentinoje, Urugvajuje, Brazilijoje ir kt. šalyse gyvenę lietuviai emigrantai. Vien pažangieji JAV lietuviai D. Tėvynės karo metais surinko ir pasiuntė į TSRS įv. prekių už 371 000 dolerių. Šios dovanos buvo paskirstytos evakuotųjų Lietuvos gyventojų vaikams, 16 liet. divizijos kariams, pasiųstos į okupuotąją Lietuvos teritoriją partizanams.

Jau pirmieji D. Tėvynės karo mėnesiai aiškiai parodė, kad hitlerinės Vokietijos žaibinio karo planai žlugo. 1941 pabaigoje vokiečiai buvo sumušti prie Maskvos ir nublokšti daugiau kaip 400 km atgal. Raudonosios Armijos jėga nepaliaujamai augo. 1943 hitlerinei Vokietijai buvo suduoti triuškinantys smūgiai kautynėse prie Volgos, Kursko, Baltarusijoje, Ukrainoje. Raudonosios Armijos 3-jo Baltarusijos fronto motorizuoti junginiai 1944.VII.7 pasiekė Vilniaus pakraščius, o VII.13 išvadavo Tarybų Lietuvos sostinę. Raudonosios Armijos dalys, palauždamos fašistų kariuomenės priešinimąsi, sparčiais tempais žygiavo R. Prūsijos link. Liepos viduryje III Baltarusijos fronto kariuomenė forsavo Nemuną. VIII.1 buvo išvaduotas Kaunas. I Pabaltijo fronto kariuomenė VII.20 išvadavo Panevėžį, VII.27 Šiaulius ir, įžengusi į Latvijos TSR, išvadavo Jelgavą bei Tukumą, priėjo Baltijos jūrą. Tuo būdu buvo perkirstos komunikacijų linijos tarp hitlerinių „Šiaurės“ ir „Centro“ armijų grupių. Hitlerinė karo vadovybė, siekdama bet kuria kaina atstatyti

savo kariuomenės sausumos komunikacijas, prieš I Pabaltijo fronto kariuomenę metė dideles motorizuotų pėstininkų ir tankų jėgas. Rugpiūčio mėn. įsiliepsnojo atkaklūs mūšiai prie Šiaulių ir Žagarės. Tačiau hitlerininkai buvo priversti trauktis. 1944.X.5 Raudonoji Armija pradėjo pulti Klaipėdos kryptimi ir tą pačią dieną pralaužė hitlerininkų fronto liniją. Iki X.23 buvo išvaduoti Jurbarkas, Telšiai, Mažeikiai, Plungė, Seda, Varniai, Kelmė, Šilalė, Kretinga, Palanga, Šakiai. Hitlerininkų rankose kurį laiką buvo likusi tik Klaipėda ir kai kurios gyv. vietovės prie jos. Kurše buvo atkirsta stambi hitlerininkų kar. grupuotė. 1945.I.28 I Pabaltijo fronto kariuomenė sutriuškino hitlerininkų grupuotę, išvadavo Klaipėdą ir tuo pačiu baigė vaduoti visą Lietuvos TSR teritoriją.

Raudonoji Armija, įžengusi į hitlerinę Vokietiją ir šturmu užėmusi Berlyną, privertė ją 1945.V.9 kapituliuoti.

Lit.: **A. Sniečkus,** Lietuva kovoje prieš vokiškuosius okupantus, M., 1944; **A. Venclova,** Tarybų Sąjungos Didvyrė Marija Melnikaitė, M., 1944; **A. Venclova,** Karo laukuose, K., 1945; Kovoje prieš hitlerinę okupaciją (Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu), V., 1948; **K. Korsakas,** Lietuvių tarybiniai rašytojai prieš vokiškuosius grobikus.— Literatūra ir kritika, V., 1949; **J. Macijauskas,** Tėvynės karo frontuose, V., 1953; **B. Urbanavičius,** Liaudies keršytojai, V., 1954; **V. Vildžiūnas,** Aukštaitijos kalvose, V., 1954; **P. Štaras,** Lietuvių tautos kova už Tėvynės laisvę Didžiajame Tėvynės kare, V., 1956; Hitlerininkų piktadarybės Pabaltijyje, V., 1957; **J. Macijauskas,** Už liaudies laimę, V., 1957; Ypatingosios valstybinės komisijos vokiškųjų fašistinių grobikų bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje, V., 1957; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **P. Kutka,** Girioj aidi šūviai, V., 1958; **P. Štaras,** Drąsios širdys, V., 1958; Lietuvos TSR istorija (Nuo seniausių laikų iki 1957 metų), V., 1958; **J. Jurginis,** Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis, V., 1958; **A. Viršulis,** Didvyrių keliais, V., 1959; **T. Mončiunskas,** Rūdninkų girios partizanai, V., 1959; Hitleriniai žudikai Kretingoje, V., 1960; **Z. Bridikis,** Partizanų takais, V., 1960; **M. Kurganovas,** Mirties akivaizdoje., V., 1960; Žudikai bažnyčios prieglobstyje, V., 1960; [II leid. 1963]; **S. Bistrickas,** Ir sušaudytieji prabyla, V., 1960; История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 1—6, М., 1960—65; **S. Apyvala,** Sakalai broleliai, V., 1961; **J. Vicas,** SS tarnyboje, V., 1961; Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961; Žygiai, apkasai, atakos, V., 1961; **L. Bakutis,** Per liepsnojančią žemę, V., 1961; **J. Macijauskas,** Saulė leidžias, saulė teka (Atsiminimai), V., 1961; Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje, V., 1962; **B. Bračas,** Šuolis per geležinkelį, V., 1962; Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą, III rinkinys, V., 1961, V rinkinys, V., 1962; **J. Paplauskas,** Negreit išaušo diena, V., 1963; **S. Naujalis,** Pėdsakai dingsta miške, V., 1963; **J. Olekas,** Neramios naktys, V., 1964; Kovų keliais [fotoalbumas], V., 1965.

DIDÝSIS TÝRULIS — pelkė Radviliškio rj., 13 km į p. nuo Šiaulių, 14 km į v. nuo Radviliškio. Plotas 4717 ha (pramoninis 3773 ha). Pelkė ištįsusi apie 19 km iš š. r. į p. v. tarp 2 lygiagrečių moreninių gūbrių, fliuvioglacialiniame slėnyje. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 135 ha). Per D. t. teka Šimšė (į Gauštvinio ež.). Pelkę maitina krituliai, paviršiaus nuotėkio ir Šimšės potvynių vandenys. P. r. dalyje yra šaltinių. Pelkė visų trijų tipų, šiaurėje apaugusi pušynu, viduryje — pavieniais beržais ir gluosniais, pietuose — lapuočių mišku. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 2,57 m; vid. susiskaidymas 21%, vid. peleningumas 5,3%. Aukštapelkinis (fuskuminis) klodas užima 134 ha, mišrusis 1050 ha; likusį plotą užima žemapelkiniai (plynraistiniai ir plyniniai) klodai. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 2,5 m. Dugne žvyringas priemolis, molis ir smėlis. Durpės pradėtos kasti 1953. Gaminamos gabalinės ir trupininės durpės kurui ir trąšoms. 1963 pagaminta gabalinio kuro 88 000 t, trupininio kuro 36 000 t, kraiko 54 000 t. Prie durpyno pastatyta moderni gyvenvietė, mechaninės dirbtuvės (ž. *Tyruliai*). Iš D. t. į Šiaulių durpių įmonę nutiestas siaurasis geležinkelis.

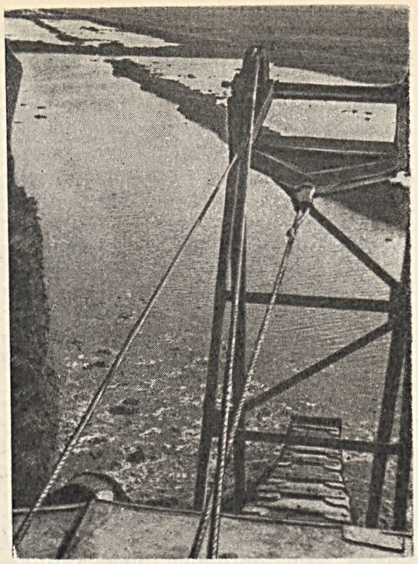

Didysis tyrulis. Durpių karjeras

DIDÝSIS ŽIOGÝS — ežeras Šilutės rj., 16 km į p. nuo Šilutės, Nemuno senvagėje. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1700 m, didž. plotis 200 m. Krantai žemi. Š. pakrantėje įsikūrę Girininkai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

DÌDKIEMIO MÌŠKAS — miškas Šilalės rj., 6 km į p. v. nuo Šilalės, 3 km į r. nuo Žvingių. Priklauso Tauragės miškų ūkio Pajūrio girininkijai. Plotas 1772 ha. Rytuose jungiasi su Pagramančio mišku ir sudaro su juo vieną masyvą (ž. *Pagramančio-Didkiemio miškai*).

DÌDKIEMIS — kaimas Šilalės rj., Pajūrio apyl., 13 km į p. nuo Šilalės, Jūros kair. krante; kolūkio centras. 211 gyv. (1959). Dalis kaimo sodybų yra senoje gyvenvietėje, kita dalis tęsiasi toli palei kelią į Šilalę. Rytuose pro D. teka Aušbruva (Jūros intakas), šiaurėje — jos intakas Kulnė. Iš p. prieina Tyrelio miškas, iš š.— Didkiemio miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1922—61 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka. Buv. dvaras. Archit. atžvilgiu vertinga D. bažnyčia ir varpinė (past. 1796). Burž. nacionalistai 1947 nužudė apylinkės tarybos pirm. Legeckį.

DÌDMIŠKIS — miškų masyvas Joniškio rj., 13 km į v. nuo Joniškio. Priklauso Joniškio miškų ūkio Skaistgirio girininkijai. Plotas 3416 ha; medynų 3101 ha. Masyvą sudaro Žutmiškės (922 ha), Reibeniškių (527 ha), Didmiškio (1577 ha) ir Beržynės (390 ha) miškai. Šiaurės vakaruose susisiekia su Žagarės mišku. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai, kai kur moliniai arba priesmėliniai. 95% medynų savaiminės kilmės. Labiausiai paplitę kiškiakopūstiniai miško tipai. Beržynų yra 41%, eglynų 19%, drebulynų 17%, baltalksnynų 13%, juodalksnynų 4%, pušynų 3%. Medynų vid. amžius 35 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,7—0,8, vid. tūris 144 ktm/ha, vid. metinė prieauga 4,1 ktm/ha. Yra elnių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių. Miškai eksploataciniai; iškertama apie 7700 ktm per metus.

DIDÓVAS — ežeras Telšių rj., 15 km į p. nuo Telšių, 3 km į r. nuo Žarėnų. Plotas 25 ha. Ilgis 1025 m, didž. plotis 380 m. Per D. teka Minija. Ežeras verslovinis. Pakrantėje įsikūrę Karšteniai.

DIDVÝČIAI — kaimas Plungės rj., Truikių apyl., 5 km į š. nuo Plungės. 90 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Jodė (Liepupės deš. intakas). Aštuonmetė m-la (1930—1952 pradinė, 1952—61 septynmetė). Jodės krante, ant nedidelės kalvos, buvo senkapis su griautiniais ir degintiniais VI—XII a. kapais. Kapinynas suardytas, kasant žvyrą. Daug įv. papuošalų iš jo yra Telšių kraštotyros ir Kauno ist. muziejuose. D. susikūrė, išparceliavus (1923) Jazdaičių dvarą.

DÌDVYRIAI — kaimas Kauno rj., Raudondvario apyl., 2 km į š. v. nuo Raudondvario, prie Kauno—Jurbarko plento. 329 gyv. (1959). Kaime užveistas 46 ha sodas, statomas vaikų lopšelis-darželis. Yra Raudondvario parkas. Seniau kaimas buvo vadinamas **Graužais**.

DIDVYŽIAĨ — gyvenvietė Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 4 km į š. nuo Vilkaviškio geležinkelio stoties, 12 km į p. r. nuo Kudirkos Naumiesčio. 130 gyv. (1959). Iš D. eina keliai į Vilkaviškį, Pilviškius, Kudirkos Naumiestį. Buv. dvaro patalpose yra senelių-invalidų namai, kurie turi savo pagalbinį ūkį. Veikia pr. m-la (nuo 1920). D. dvaras žinomas nuo XVIII a. antrosios pusės. XX a. pr. jame įvyko keli darbininkų streikai (1906, 1908); 1918 pab. susikūrė kom. kuopelė ir darbininkų k-tas. Burž. žemės reformos metu (1923) dvaras išparceliuotas, jo žemėje įsikūrė Augalų ir kt. kaimai. Iki I pasaul. karo D. buvo vadinami **Geistarais**.

DÌDŽIADVARIS — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 1,5 km į v. nuo Dusetų, tarp Plavio, Plavelio ežerų ir Sartų ež. pietinės atšakos. 129 gyv. (1959). Per

kaimą eina kelias iš Dusetų į Rokiškį. Yra naujų kolūkio ūkinių pastatų. XIX a. pr. buvo Emilijos Pliateraitės dvaras, vad. Dusetomis II.

DIDŽIAGIRIS — miškas Ignalinos rj., 8 km į r. nuo Ignalinos, tarp Senojo Daugėliškio, Daniūnų ir Viktorynės kaimų. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Daugėliškio girininkijai. Plotas 720 ha; medynų 690 ha. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai, ant sunkaus priemolio ir molio. Medynai savaiminės kilmės, daugiausia mišrūs. Vyrauja kiškiakopūstinių eglynų bei garšvinių ąžuolynų bendrijos. Eglynų yra 66%, drebulynų 29%, ąžuolynų 3%. Jaunuolynai sudaro 29%, pusbrandžiai medynai 34%, pribręstantieji 32%, brandieji 5%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 152 ktm/ha. Gausu stirnų, kiškių; yra lapių, usūrinių šunų. Miškas eksploatacinis.

DIDŽIAKAIMIS — kaimas Anykščių rj., Kurklių apyl., 15 km į p. nuo Anykščių, prie Kauno—Zarasų plento. 140 gyv. (1959). Į š. nuo D. yra Kurklio ež. Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1946).

DIDŽIALAUKIO PĖLKĖ — pelkė Mažeikių rj., 1 km į š. nuo Mažeikių geležinkelio stoties. Plotas 147 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,5 m, vid. 2,3 m. Durpės fuskuminės; susiskaidymas 20—40%, vid. peleningumas 2,3%. Pelkės paviršius nusausintas. Durpės kasamos kraikui.

DIDŽIARAULÌŠKIŲ ĖŽERAS — ežeras Trakų rj., 6 km į š. nuo Aukštadvario. Plotas 29 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 870 m, didž. plotis 450 m. P. v. krantas status, kiti lėkšti, vietomis apaugę krūmais. Įteka 2 upeliai, išteka vienas. Ežeras verslovinis.

DIDŽIASALIS — **1.** Kaimas Vilniaus rj., Nemėžio apyl., 9 km į p. r. nuo Vilniaus, 3 km į r. nuo Nemėžio. 406 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias, jungiąs Vilniaus—Minsko plentą su Vilniaus—Šumsko plentu. Medelynas, pr. m-la (nuo 1890).

2. Kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 4 km į p. r. nuo Leipalingio; kolūkio centras. 254 gyv. (1959). Kaimo v. pakraštyje yra 2 ežerai — Juodajis Bilsas ir Baltajis Bilsas, š. r.— Gervinis. Aštuonmetė m-la (nuo 1925 pradinė, 1952—1963 septynmetė), biblioteka (nuo 1955).

3. Kaimas Ignalinos rj., 5 km į r. nuo Tverečiaus, tarp Dysnos ir Birvėtos upių; Dysnos apyl. centras. 176 gyv. (1959). Kaime yra 2 ežerai — Agarinis ir Dumblys. Per D. eina Švenčionių—Kazėnų kelias. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1922). 1893 buvo 203 gyv. Kaime išlikę nemaža archit. atžvilgiu vertingų XIX a. gyv. namų ir ūkinių pastatų.

DIDŽIÓJA — pelkė Eišiškių rj., 5 km į š. r. nuo Šalčininkų. Plotas 235 ha (pramoninis 200 ha). Plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 1,81 m; vid. susiskaidymas 39%, vid. peleningumas 10,6%. Pelkė nusausinta. Durpės kasamos. Dugne smėlis.

DIDŽIÓJI BALÀ — **1.** Pelkė Jurbarko rj., 7 km į š. v. nuo Viešvilės, Smalininkų-Viešvilės miškų masyvo vakaruose. Plotas 243 ha. Per pelkę teka Gilùvė (Jūros intakas). D. b. — raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,8 m, vid. 1,4 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 14%. Po durpėmis smėlis.

2. Pelkė Alytaus rj., 4,5 km į š. r. nuo Daugų. Plotas 169 ha. Paviršiuje pieva. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 2,69 m. Durpės žemapelkinės; susiskaidymas 40—50%, vid. peleningumas 10%.

DIDŽIÓJI KIRSNÀ, Senoji Kirsna, — kaimas Lazdijų rj., Šeštokų apyl., 5 km į p. v. nuo Krosnos; kolūkio centras. 200 gyv. (1959). Per D. K. eina Krosnos—Šeštokų kelias. XIX a. pab. buvo valsčiaus centras. 1912 D. K. palivarke streikavo ž. ū. darbininkai.

DIDŽIÓJI KUZÀMKĖ — ežeras Alytaus rj., 8 km į š. v. nuo Merkinės. Plotas 17,5 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1030 m, didž. plotis 260 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 2750 m. Krantai neaukšti, apaugę mišku (išskyrus šiaurinį), pelkėti. Vakaruose išteka bevardis Apsingės intakas.

DIDŽIÓJI SPÃLIO SOCIALÌSTINĖ REVOLIÙCIJA — pirmoji nugalėjusi socialistinė revoliucija, 1917 įvykdyta Rusijos darbininkų klasės sąjungoje su vargingąja valstietija, vadovaujant Komunistų partijai su V. Leninu priešakyje. Spalio revoliucija nuvertė Rusijos buržuazijos ir dvarininkų valdžią, įvedė proletariato diktatūrą, sukūrė naujo tipo valstybę — Tarybų socialistinę valstybę, sudarė sąlygas kom. visuomenės statybai ir pradėjo šią statybą.

Vasario buržuazinė-demokratinė revoliucija, 1917 pavertusi Rusiją burž. dem. respublika, buvo labai svarbus etapas kelyje į socialistinę revoliuciją Rusijoje. Bet Vasario revoliucija nenutraukė imp. karo, neįvedė 8 val. darbo dienos, nelikvidavo dvarininkų žemėvaldos, tebevykdė nacionalinio engimo politiką. Vasario revoliucijos metu šalyje atsirado dvivaldystė: Laikinosios vyriausybės burž. diktatūra ir revoliucinė demokratinė proletariato ir valstietijos diktatūra (Darbininkų ir kareivių deputatų tarybos). Dvivaldystė ilgai trukti negalėjo. Klasių kova turėjo nulemti vienos diktatūros įsigalėjimą. Leninas iškėlė rev. lozungus „Visa valdžia Taryboms!", „Jokios paramos Laikinajai vyriausybei". Įgyvendinus tuos politinius lozungus ir bolševikų ekonominius reikalavimus, burž. demokratinė revoliucija galėjo taikiai peraugti į socialistinę. RSDDP(b) Visos Rusijos VII (Balandžio) konferencija pritarė Lenino planui. Konferencijoje delegatu su sprendžiamuoju balsu dalyvavo RSDDP(b) Petrogrado Lietuvių rajono vadovas Z. Angarietis ir laikr. „Kova" (JAV) koresp. poetas J. Janonis.

Rusijos proletariatas padėjo evakuotiems Lietuvos darbo žmonėms įsijungti į bendrą rev. judėjimą. Žymų vaidmenį čia suvaidino RSDDP(b) Lietuvių rajonai ir sekcijos, veikusios lietuvių karo pabėgėlių tarpe (didžiausias rajonas buvo Petrograde). Lietuviai bolševikai propagavo Balandžio konferencijos nutarimus, demaskavo liet. burž. nacionalistų siekimus atitraukti Lietuvos darbo žmones nuo Rusijos liaudies rev. kovos.

Menševikai ir eserai, turėdami daugumą Tarybose, nesutiko, kad visa valdžia atitektų Taryboms, ir atidavė ją buržuazijai. Liepos mėn. pradžioje ginklu išvaikius Petrogrado darbininkų demonstraciją, šalyje pasibaigė dvivaldystė. Valdžioje įsitvirtino kontrrev. buržuazija, vadovaujama koalicinės Laikinosios vyriausybės. Taikus revoliucijos vystymosi laikotarpis pasibaigė. Lozungą „Visa valdžia Taryboms!" bolševikų partija atšaukė RSDDP(b) VI suvažia-

Didžioji Spalio socialistinė revoliucija. V. Leninas Smolne 1917 (dail. M. Sokolovas, aliejus)

vimas (1917.VIII.8—16, sen. stiliumi VII.26—VIII.3) Lenino nurodymu iškėlė partijai uždavinį parengti ginkluotą sukilimą burž. valdžiai nuversti.

Kaip aktyvūs kovos už socialistinę revoliuciją dalyviai, RSDDP(b) VI suvažiavimo delegatai su sprendžiamuoju balsu buvo vienas iš Petrogrado Lietuvių rajono vadovų V. Kapsukas, XII armijos part. org-jos atstovas K. Rimša. Su patariamojo balso teise suvažiavime dalyvavo Petrogrado Lietuvių rajono atstovai Z. Angarietis ir J. Opanskis. Vykdant RSDDP(b) VI suvažiavimo nutarimus, lietuviai bolševikai, kurių Rusijoje buvo apie 2000 žmonių, drauge su Rusijos bolševikais rengėsi ginkluotam sukilimui. V. Kapsukas rugpiūčio, rugsėjo ir spalio mėn. aplankė lietuvių bolševikų org-jas Nižnij Novgorode, Maskvoje, Tuloje, Voroneže, Jekaterinoslave, Charkove, darė ten pranešimus apie RSDDP(b) VI suvažiavimą, skaitė paskaitas, dirbo organizacinį darbą. Daug dėmesio ginkluoto sukilimo parengimo klausimams skyrė laikr. „Tiesa“.

Užgrobusi valdžią, Laikinoji vyriausybė, menševikams ir eserams sutinkant, rengėsi įvesti kar. diktatūrą. IX.7 (sen. stiliumi VIII.25) į Petrogradą iš fronto buvo pasiųstos kontrrevoliucinės gen. Kornilovo kariuomenės dalys. Petrogrado proletariatas, bolševikų partijos vadovaujamas, sužlugdė tą reakcijos mėginimą pasmaugti revoliuciją. Kovos prieš Kornilovo maištą metu susikompromitavę menševikų ir eserų deputatai iš Tarybų buvo atšaukti ir pakeisti bolševikais. Šalyje vyko spartus Tarybų bolševizavimas. Bolševikų partija vėl iškėlė lozungą „Visa valdžia Taryboms!“. Bet tai jau buvo kvietimas į ginkluotą sukilimą prieš burž. vyriausybę, už proletariato diktatūrą. Smarkiai išsiplėtė rev. judėjimas valstiečių, kareivių tarpe, nacionaliniuose pakraščiuose. Liaudies masės nebenorėjo kęsti buržuazijos šeimininkavimo. Šalyje subrendo rev. situacija.

Leninas pogrindyje sekė revoliucijos vystymąsi ir rugsėjo viduryje savo laiškuose nurodė, kad rev. krizė pribrendo, kad jau atėjo laikas bolševikų partijai paimti valdžią. 1917.X.20 (sen. stiliumi 7) jis slaptai persikėlė į Petrogradą, kad galėtų vadovauti sukilimui. X.23 (sen. stiliumi 10) įvyko Lenino vadovaujamas CK posėdis, kuris davė direktyvą visoms part. org-joms nedelsiant rengti ginkluotą sukilimą. RSDDP(b) CK 1917.X.23 nutarimui pritarė Petrogrado, Maskvos bei daugelio sričių ir miestų bolševikų konferencijos. X.29 (sen. stiliumi 16) įvyko išplėstinis CK posėdis, kuriame buvo išklausytas Lenino pranešimas apie CK X.23 posėdžio nutarimą. CK X.29 posėdis, atmetęs Kamenevo ir Zinovjevo kapituliantiškus pasiūlymus, pritarė Lenino rezoliucijai dėl ginkluoto sukilimo artimiausiomis dienomis; sukilimui vadovauti buvo išrinktas karinis revoliucinis centras. Ginkluoto sukilimo rengimą sukomplikavo Kamenevas ir Zinovjevas, X.31 (sen. stiliumi 18) paskelbę nepartiniame laikr. „Novaja žiznj“ slaptus CK nutarimus dėl sukilimo. Laikinoji vyriausybė ėmėsi skubių priemonių bręstančiai revoliucijai slopinti.

Petrogrado Lietuvių rajono bolševikai, norėdami aktyviau dalyvauti rev. kovoje ir vadovaudamiesi internacionaliniais-teritoriniais part. statybos principais, 1917.X.23 (sen. stiliumi 10) visuot. susirinkime nutarė rajoną reorganizuoti ir įpareigojo visus partijos narius stoti į part. org-jas savo darbovietėse ir tuo būdu įsijungti į bendrus RSDDP(b) Petrogrado org-jos rajonus ir parajonius. Agitaciniam-propagandiniam darbui lietuvių tarpe dirbti buvo nutarta prie RSDDP(b) Petrogrado k-to sudaryti liet. sekciją. Petrogrado Lietuvių rajono pasiūlymu visoms lietuvių bolševikų sekcijoms Rusijoje suvienyti ir vadovauti RSDDP(b) CK tą pačią dieną patvirtino RSDDP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biurą, į kurį įėjo V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kt. Centro Biuras ėmė rengti darbo žmones lietuvius Rusijoje ginkluotam sukilimui. Didelis dėmesys buvo atkreiptas į lietuvius karius, tarnavusius Rusijos kariuomenėje. Karinio revoliucinio k-to pavyzdžiu lietuviai kariai iš Lietuvių karininkų s-gos CK (R. Rasikas, M. Sarpalius) ir iš Petrogrado įgulos (A. Karosas, P. Bieliauskas, M. Miliauskas) sudarė slaptą lietuvių kareivių grupę, kuri organizavo sistemingą lietuvių kareivių kovą prieš reakc. karininkiją, rengė lietuvius kareivius ginkluotam sukilimui prieš Laikinąją vyriausybę.

Laikinoji vyriausybė manė, kad ginkluotas sukilimas prasidės XI.7 (sen. stiliumi X.25), II Tarybų suvažiavimo atidarymo dieną. Todėl Leninas primygtinai reikalavo sukilimą pradėti anksčiau. Lenino pasiūlymu sukilimas buvo pradėtas XI.6 (sen. stiliumi X.24). Jam vadovauti vėlai vakare į Smolnį atvyko pats Leninas. Naktį į XI.7 darbininkų Raudonosios gvardijos būriai, Baltijos j. laivyno jūreiviai, revoliucinės Petrogrado įgulos pulkai užėmė visas įstaigas ir apsupo Žiemos rūmus, kuriuose slėpėsi Laikinoji vyriausybė. XI.7 (sen. stiliumi X.25) 10 val. rytą Karinis revoliucinis k-tas prie Petrogrado darbininkų ir kareivių deputatų tarybos paskelbė Lenino atsišaukimą, kuriuo pranešė, kad Laikinoji vyriausybė nuversta. Naktį iš XI.7 į 8 Žiemos rūmai buvo užimti, burž. vyriausybė suimta.

Drauge su Petrogrado rev. proletariatu Spalio ginkluotame sukilime aktyviai dalyvavo V. Kapsukas, Z. Angarietis, K. Giedrys, P. Bieliauskas, J. Vitkauskas, A. Gediminas, K. Gabdankas, broliai Z., A. ir V. Penkaičiai ir daugelis kitų. Žymi lietuvių kareivių dalis, būdami rev. pulkuose, aktyviai dalyvavo Spalio ginkluotame sukilime Petrograde bei kt. vietose. Kovoje dėl Spalio revoliucijos pergalės daugelyje Rusijos miestų, bolševikų partijos vadovaujami, drauge su rusų ir kt. tautybių darbo žmonėmis dalyvavo ir Lietuvos darbo žmonės. Štai kai kurie jų: Maskvoje — V. Rekašius, M. Kaunaitė, E. Stankaitė; Jekaterinoslave — K. Klorys, A. Tiškus; Smolenske — K. Stasiulis, J. Greifenbergeris; Nižnij Novgorode — V. Brigmanas, J. Ozarskis; Tartu — K. Požela, K. Rimša; Donbase — F. Baltušis; Tuloje — V. Kadziulis ir kt.

Rusijos Darbininkų ir kareivių deputatų tarybų II suvažiavimas buvo atidarytas XI.7 (X.25) vakare. Deputatai bolševikai ir jų šalininkai suvažiavime turėjo žymią daugumą (apie 400 iš 650 deputatų). Suvažiavimas paėmė valdžią į savo rankas. Visa valdžia buvo perduota Darbininkų, kareivių ir valstiečių deputatų taryboms, kurios turėjo įvesti tikrą revoliucinę tvarką. Tuo reikalu buvo priimtas Lenino parašytas atsišaukimas „Darbininkams, kareiviams ir valstiečiams“. XI.8 suvažiavimas priėmė Lenino pasiūlytus dekretus dėl taikos ir dėl žemės. Dekretu dėl taikos Tarybų valdžia panaikino anksčiau sudarytas carinės Rusijos grobikiškas sutartis ir pasiūlė visoms kariaujančioms tautoms bei jų vyriausybėms nedelsiant sudaryti teisingą taiką, be aneksijų ir be kontribucijų, pakvietė kariaujančiųjų šalių darbininkų klasę kovoti dėl žmonijos išvadavimo iš karo baisybių. Kova dėl taikos buvo paskelbta Tarybinės valstybės užsienio politikos pagrindu. Dekretu dėl žemės dvarininkų žemės buvo konfiskuojamos be išpirkimo, o visa žemė paskelbta liaudies nuosavybe. Suvažiavimas sudarė pirmą pasaulyje darbininkų ir valstiečių vyriausybę — Lenino vadovaujamą Liaudies Komisarų Tarybą. Per trumpą laiką Tarybų valdžia įsigalėjo visoje Rusijos teritorijoje.

Tarybų II suvažiavimo delegatų tarpe buvo ir lietuvių bolševikų: RSDDP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro vadovas V. Kapsukas, Petrogrado metalo dirbtuvių darbininkas, aktyvus Vasario ir Spalio revoliucijų dalyvis N. Kavaliukas, aktyvus revoliucionierius V. Kovalskis, jūreivis V. Penkaitis. Suvažiavime V. Kapsukas savo kalboje kvietė visus delegatus balsuoti už Lenino pasiūlytą dekretą dėl taikos. Tarybų II suvažiavime su pakvietimais dalyvavo ir daugiau Petrogrado lietuvių bolševikų. RSDDP(b) CK vadovaujami lietuviai bolševikai Rusijoje glaudžiai bendradarbiavo su vietinėmis partinėmis org-jomis. Dalyvaudami Spalio revoliucijoje, Lietuvos darbo žmonės vykdė savo internacionalinę pareigą, užsigrūdino politiškai, įsigijo rev. kovos patirties, suprato, kad revoliucijos pergalė Rusijoje paskatins rev. judėjimą Lietuvoje, o Lietuvos darbo žmonės savo kovoje galės gauti iš rev. Rusijos moralinės bei materialinės paramos, kad visa tai įgalins nuversti vok. okupantų ir vietos buržuazijos viešpatavimą Lietuvoje. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pergalė Rusijoje uždegė Lietuvos liaudį dar didesniu pasiryžimu iškovoti valdžią ir savo krašte. Pati burž. spauda tada buvo priversta rašyti, kad visuotinis „rusiškas“ ūpas užvieš-

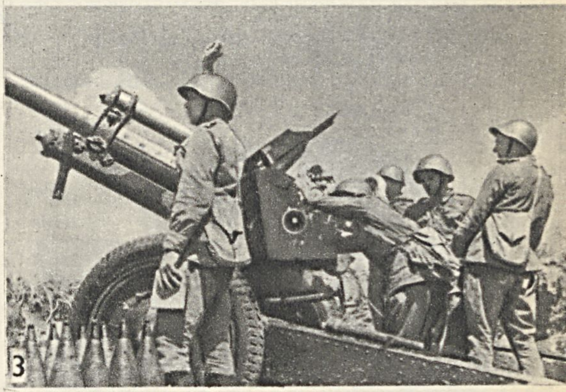

DIDYSIS TARYBŲ SĄJUNGOS TĖVYNĖS KARAS

1. 16 lietuviškosios divizijos kariai žygio metu. **2.** 16 lietuviškosios divizijos pirmosios kautynės. **3.** 16 lietuviškosios divizijos pabūklo tarnyba apšaudo priešą 1943.VII. **4.** 16 lietuviškosios divizijos daliniai žengia į Lietuvą. **5.** Tarybinis tankas vaduojamame Vilniuje, dabartinėje Gorkio gatvėje. **6.** Tarybiniai lakūnai naikintojai, dalyvavę oro kovose už Vilnių ir Kauną. **7.** Kautynės Klaipėdos gatvėse

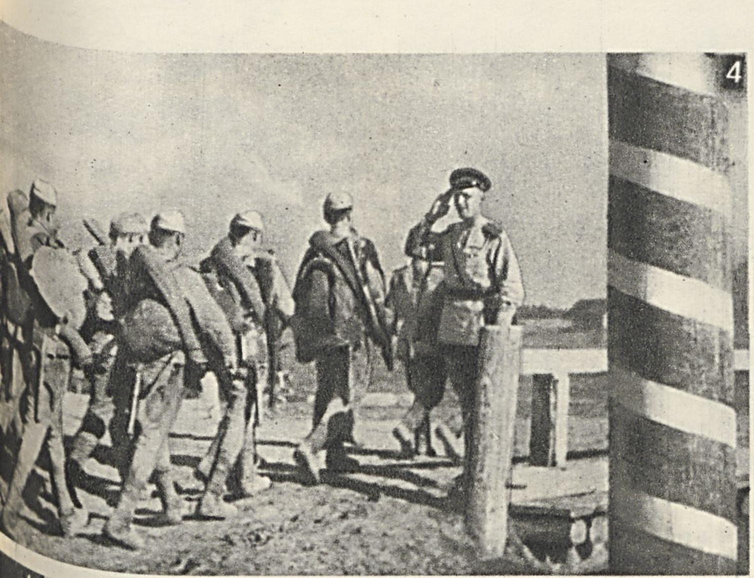

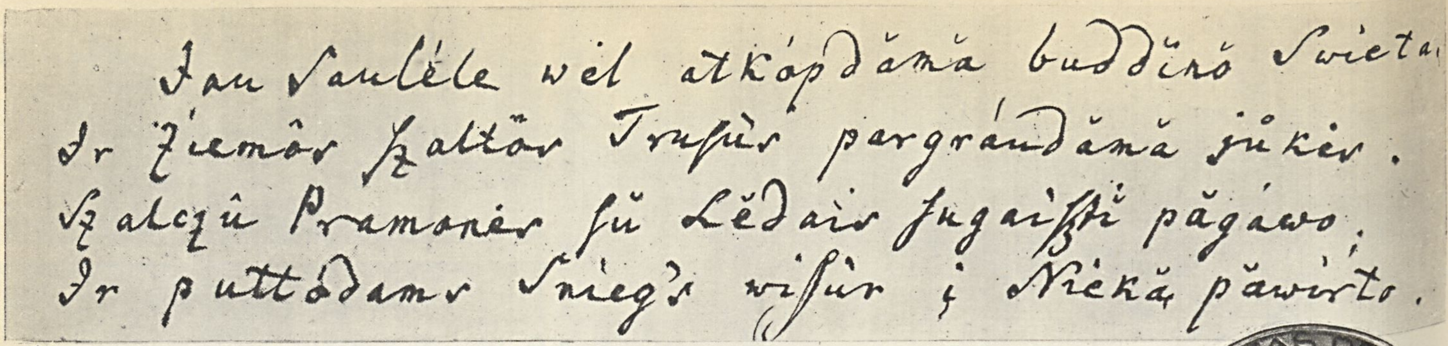
Jau Saulelė wėl atkópdama buddinō Swietą,
Ir Ziemôs szaltôs Trusus pargráudama jůkės.
Szalczû Pramonės sû Lėdais sugaißti pagawo,
Ir puttodams Sniegas wiſur į Niekă pawirto.

1

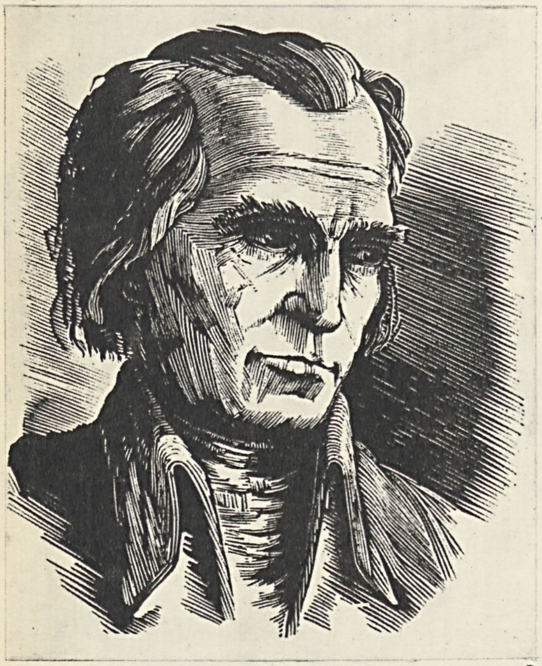

2

3

4

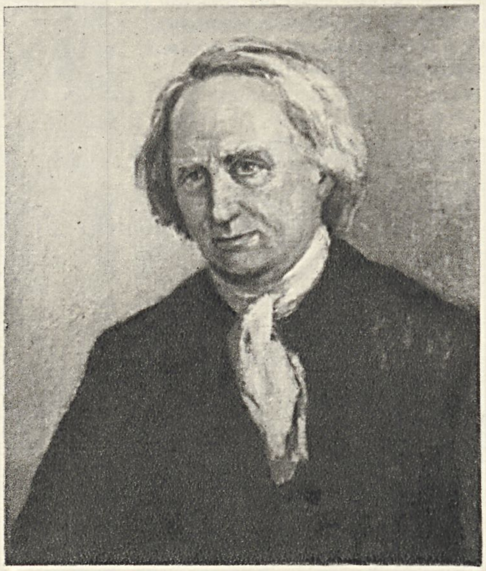

5

6

7

KRISTIJONAS DONELAITIS

1. Autografas
2. Portretas (dail. V. Jurkūnas)
3. 250-jų gimimo metinių minėjimas Vilniuje
4. Medalis (dail. P. Rimša)
5. Portretas (dail. V. Mackevičius)
6. Bareljefas (dail. B. Vyšniauskas)
7. Skulptūra (dail. K. Bogdanas)
8. Paminklinis akmuo Tolminkiemyje

8

patavo Lietuvos kaime. Rev. kova Lietuvoje netrukus peraugo į 1918—19 socialistinę revoliuciją (ž. *Revoliucijos*).

Spalio revoliucijos pergalė Rusijoje buvo dėsningas reiškinys. XIX a. pab. ir XX a. pr. kapitalizmui peraugus į aukščiausią ir paskutinę savo vystymosi stadiją — imperializmą, pasaul. rev. judėjimo centras iš V. Europos persikėlė į Rusiją, kur socialiniai ir politiniai kapit. sistemos prieštaravimai buvo didžiausi. Spalio revoliucija pradėjo žmonijos istorijoje naują erą, suskaldė pasaulį į mirštančio kapitalizmo ir stiprėjančio socializmo stovyklas. Revoliucijos pergalė patvirtino marksizmo-leninizmo idėjų triumfą, bolševikų partijos ir jos vado Lenino socialistinės revoliucijos teorijos, jo parengtos strategijos ir taktikos teisingumą.

Lit.: **V. Leninas,** Laiškas CK nariams.— Raštai, t. 26, V., 1954; **V. Leninas,** Į Rusijos piliečius.— Ten pat; **V. Leninas,** Antrasis visos Rusijos darbininkų ir kareivių deputatų tarybų suvažiavimas 1917 m. spalio 25—26 d. (lapkričio 7—8).— Ten pat; TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK Plenumų rezoliucijose ir nutarimuose, d. 1, V., 1955; Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, М., 1957; Шестой съезд РСДРП(б) (протоколы), М., 1958; **Z. Angarietis,** Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais), Voronežas, 1918; **В. Мицкевич-Капсукас,** Литовцы за 5 лет Октябрьской революции.—„Жизнь национальностей", 1923; **C. Fradkina,** Lietuvos bolševikai kovoje už tarybų valdžią Rusijoje.—„Komunistas", 1957, Nr. 7; **R. Šarmaitis,** Spalio revoliucijos įtaka revoliucinio judėjimo vystymuisi Lietuvoje.— Ten pat, Nr. 10; **R. Šarmaitis,** Lietuvos Komunistų partijos pirmasis suvažiavimas.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 3, V., 1958; **V. Kapsukas,** Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir tarybų valdžia, V., 1958; **J. Aničas,** Lietuviai bolševikai Spalio revoliucijos kovose, V., 1958; **K. Klorys,** Liaudžiai pakilus, V., 1958; **K. Plioplys,** Žiba durtuvų plienas, V., 1959; Proletarinė revoliucija Lietuvoje (Atsiminimai), V., 1960; **V. Kulvičius,** Petrogrado lietuvių komunistų veikla (1917.X—1918 m.).—„VVPI mokslo darbai", t. 12, 1960; **Z. Angarietis,** LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1962; **J. Žiugžda,** Lietuvių ir rusų tautų santykių vystymasis istorijos eigoje, V., 1964.

DIDŽIÕKAS Vladas [1889.IX.1 Vilniuje — 1942.X.7 Kaune] — dailininkas. Mokėsi Vilniaus g-joje ir I. Trutnevo piešimo m-loje. 1910—16 studijavo Štiglico dailės mokykloje Peterburge, 1916—1918 Peterburgo Dailės akademijoje. 1918 rudenį, įsikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai, grįžo į Vilnių, dirbo Švietimo liaudies komisariate. 1919 persikėlė į Kauną, kurį laiką dirbo Prekybos ir pramonės ministerijoje braižytoju, vėliau operos ir dramos teatro dailininku dekoratoriumi. Nuo 1920 dalyvavo liet. dailės parodose. Nuo 1922 dėstė piešimą ir dekoratyvinę tapybą Kauno meno m-loje. 1923 studijavo dekoratyvinę dailę užsienyje. Dirbdamas teatre, sukūrė dekoracijas operoms: A. Rubinšteino „Demonas" (1921), Dž. Verdžio „Rigoletas" (1921), Š. Guno „Faustas" (1921),

Vladas Didžiokas. „Žiemos paveikslas", aliejus, 1938 (Čiurlionio dailės muziejus)

R. Leonkavalio „Pajacai" (1922), Ž. Bizė „Karmen" (1924) ir kt. Vertingiausia yra jo molbertinė tapyba: peizažai, portretai, figūrinės kompozicijos. D. portretai (kompozitoriaus J. Talat-Kelpšos, 1925; solisto A. Sodeikos, 1926; autoportretas, 1939, ir kt.) pasižymi griežta kompozicija, tiksliu piešiniu, ryškia psichologine žmonių charakteristika. D. peizažams būdingas šviesus, spalvingas koloritas, plati, laisva tapybos maniera. Vieni jų („Nemunas", 1933; „Sieliai Neryje", 1936) yra daugiau epinio pobūdžio, kituose („Vasara", 1927; „Ronžė", 1929; „Žiemos paveikslas", 1938) vyrauja intymi, lyrinė nuotaika.

DIDŽIOKÍENĖ Barbora [g. 1896.XII.12 Peterburge] — dailininkė. Baigusi progimnaziją (1912) ir telegrafo m-lą (1914), dirbo telegrafiste Peterburge, lankė Dailei skatinti d-jos m-lą (1914—15), A. Štiglico dailės m-lą (1917—18), Proletkulto m-lą Smolenske (1918—19) ir privačias dailės studijas. 1917 ištekėjo už dail. V. Didžioko. 1922 apsigyvenusi Kaune, tapė lėlių natiurmortus („Juodasis Pjeras", 1923; „Žonglierius", 1928, ir kt.), dekoratyvines kompozicijas („Odaliska", 1928; „Oriental", 1930, ir kt.), portretus („Jurgio portretas", 1926), peizažus; sukūrė dekoracijų ir kostiumų eskizus P. Čaikovskio baletui „Spraktukas" (1927), kostiumų eskizus O. Nikolai operai „Vindzoro kūmutės" (1928), B. Smetanos operai „Parduotoji nuotaka" (1934) ir kt., piešė šaržus buržuazijos buities temomis. Nuo 1923 dalyvauja dailės parodose. 1932 surengė Kaune individualinę šaržų parodą. D. kūrybai būdingas pabrėžtas dekoratyvumas.

DIDŽIÓNIS Aleksandras [g. 1927.X.2 Kaniūkuose (Kaunas)] — gydytojas pediatras, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigė Kauno Medicinos in-tą. Nuo 1952 TSKP narys. 1955—61 Klaipėdos vaikų ligoninės vyriausiasis gydytojas, nuo 1961 Kauno rj. centr. ligoninės vaikų sk. vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaikų pneumoniją.

DIDŽIOSIOS LĀPĖS — kaimas Kauno rj., Lapių apyl., 18 km į p. v. nuo Jonavos, 3 km į š. nuo Neries. 245 gyv. (1959). Per kaimą teka Bytvanas (Gynios intakas). Pr. m-la (nuo 1920).

DIDŽIOSIOS LYGÁINĖS — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 7 km į p. r. nuo Senųjų Trakų, 2 km į r. nuo Vilniaus—Gardino plento. 232 gyv. (1959). Vakaruose yra Ilgučio ež. Biblioteka (įst. apie 1948).

DIDŽIŪLIAI — **1.** Kaimas Raseinių rj., 5 km į š. v. nuo Ariogalos; apylinkės centras. 276 gyv. (1959). Š. pakraščiu eina Žemaičių plentas. Pr. m-la. D. minimi 1568.

2. Kaimas Eišiškių rj., Poškų apyl., 7 km į š. nuo Dieveniškių. 88 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Gauja (Nemuno intakas). Prie ribos su Stalgonių kaimu buvo 14 pilkapių.

Geriau išlikę pilkapiai turėjo iki 2 m aukščio. 1951 ištirti 7 pilkapiai. Pilkapiuose Nr. 3 ir Nr. 6 aptiktos laužavietės su degintų žmonių ir žirgų liekanomis, pilkapyje Nr. 4 — degintinis kapas su apdegusiais žirgo aprangos daiktais, o likusiuose pilkapiuose — degintiniai kapai be įkapių. Pilkapiai datuojami X—XII a.

DIDŽIULÍENĖ Liudvika [slap. **Žmona;** 1856.IV.21 Robliuose (Rokiškio rj.) — 1925.X.25 Griežionėlėse (Anykščių rj.)] — rašytoja, visuomenės veikėja. Mokesi privačiai. Išmoko lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų, latvių kalbas. Domėjosi lietuvių tautosaka ir literatūra, užrašinėjo liaudies dainas ir liaudyje paplitusius A. Strazdo, A. Vienažindžio, V. Ažukalnio (Zagurskio) eilėraščius. 1877 ištekėjusi už S. Didžiulio, apsigyveno

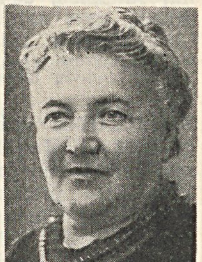

Griežionėlėse, netoli Anykščių. Drauge su vyru platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. Išspausdino aps. „Tėvynės sūnus" („Varpas", 1892, Nr. 12), „Dėl tėvynės" („Varpas", 1893, Nr. 6—7), nemaža publicistinių straipsnių, išleido kulinarijos knygą „Lietuvos gaspadinė" (1893). 1896 persikėlė į Mintaują, globojo pažangius moksleivius, laikė bendrabutį, kuriame gyveno V. Kapsukas, K. Jasiukaitis, J. Šepetys ir kt. Drauge su sūnumis Vytautu, Antanu ir dukteria Vanda įsijungė į rev. judėjimą, slėpė savo bute nelegalią lit-rą, rūpinosi rev. kaliniais bei tremtiniais. Parašė pjeses „Lietuvaitės" (išsp. 1912), „Katei juokai — pelei verksmai", „Vakaruškos" ir kt., kuriose atskleidė dvarininkų daromas skriaudas valstiečiams, pajuokė ponų gyvenimo tuštumą. 1904 JAV liet. laikraštyje „Žvaigždė" išspausdino apys. „Atgajėlė", 1905 „Lietuvių laikraštyje"— aps. „Vagių veislė", parašė prozos kūrinius „Antra romano dalis", „Juozuko vargai", „Svetimi giminės" ir kt., kurie nebuvo išspausdinti. Nuo 1907 vėl gyveno Griežionėlėse, dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje, perdavė d-jai daug surinktos medžiagos apie A. Strazdą, užrašytų liaudies dainų ir kt. Kilus I pasaul. karui, 1915 apsigyveno

pas dukteris Jaltoje (Krime), dirbo karo ligoninėje, liet. tuberkuliozinėje sanatorijoje, dalyvavo kultūriniame gyvenime (leido laikraštėlį, rengė ekskursijas, vaidinimus ir kt.). Išspausdino kaimo buitį vaizduojančią komediją „Paskubėjo“ („Lietuvių balsas“, 1915, Nr. 29), rusų k. rašė apsakymus į Jaltos laikraščius, sukūrė pjesę „Duokite man laisvės“ („Totorių mergaitė“), kurią vaidino vietiniai scenos mėgėjai (pjesė buvo išversta į totorių k., o 1925 J. Tumas-Vaižgantas ją išvertė į liet. kalbą). Po D. Spalio soc. revoliucijos dirbo visuom. darbą vietos gyventojų tarpe. 1924 grįžo į Lietuvą, gyveno Panevėžyje, vėliau — Griežionėlėse. Rašė likusį nebaigtą memuarinį veikalą „Ką aš beatmenu“ (išl. 1926), kuriame pavaizdavo savo jaunystę, pateikė žinių apie A. Vienažindį, A. Baranauską, „Aušrą“ ir jos platinimą, spaudos persekiojimą ir kt.

D.— real. krypties rašytoja. Vaizdavo valstiečių ir dvarininkų gyvenimą, išryškino jų prieštaravimus, kėlė demokratines idėjas, smerkė išnaudojimą, dvarininkų ir burž. inteligentijos moralinį smukimą, atskleidė darbo žmonių skurdą.

Ršt.: Atgajėlė, V., 1957 [B. Pranskaus įvadinis straipsnis].
Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

DIDŽIULÍENĖ Serafima [**Michailova**; g. 1881.II.1 Jurmicke (Permės sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, pedagogė. 1904 įgijo pradinės m-los mokytojos teises. Permėje įsijungė į RSDDP(b) org-jos darbą. 1908.VII už rev. veiklą suimta, kalinta Kazanės kalėjime. 1909 ištremta iki gyvos galvos į Christoroždestvenskį (dab. Dzeržinskis) Sibire. Ištrėmime ištekėjo už A. Didžiulio, su kuriuo 1911 pabėgo į užsienį. 1912 Krokuvoje susipažino su V. Leninu ir N. Krupskaja. 1918.X su vyru grįžo į Lietuvą, bet mokytojos darbo negavo. 1940—41 mokytoja Panevėžyje. Hitlerinės okupacijos pradžioje kalinta Panevėžyje, paskui slapstėsi Kaune, Tauragėje. 1945—56 dirbo ped. darbą Tauragėje, Panevėžyje. Pensininkė.

DIDŽIŪLIS Antanas [1883.II.7 Griežionėlėse (Anykščių rj.) — 1960.III.11 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, patologoanatomas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1945).

1896—1904, mokydamasis Mintaujos gimnazijoje, dalyvavo slaptame moksleivių būrelyje, kuriam vadovavo ir V. Kapsukas. 1904—05 studijavo Maskvos un-to istorijos-filologijos f-te. Kylant rev. judėjimui, grįžo į Lietuvą, įsitraukė į LSDP darbą, platino socialdemokratų lit-rą. 1906 suimtas, kalintas, ištremtas į Christoroždestvenskį (dab. Dzeržinskis) Sibire. Ištrėmime susipažino su ištremtiniais bolševikais, gaudavo iš jų bolševikinės lit-ros, laikraštį „Proletarij“. 1911 su žmona pabėgo iš Sibiro, apsigyveno Krokuvoje ir studijavo un-te mediciną. Gyvendami Krokuvoje, Didžiuliai palaikė ryšius su V. Leninu ir N. Krupskaja (1912—14). 1914 keliuose susitikimuose su V. Leninu, kurie vykdavo ir Didžiulių bute, dalyvavo V. Kapsukas. Baigęs med. studijas, D. grįžo į Lietuvą, dirbo gydytoju Panevėžyje. Burž. santvarkos metais rev. judėjime nedalyvavo. 1940—41 Panevėžio aps. sveikatos apsaugos sk. vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais buvo persekiojamas, fašistai nužudė jo sūnų komjaunuolį Liudą Didžiulį (1926—1941) ir seserį V. Didžiulytę. Nuo 1941.XII gyveno Tauragėje, rėmė antihitlerinį judėjimą, okupantų persekiojamiems asmenims išduodavo fiktyvius pažymėjimus. 1944—60 Tauragės aps., vėliau Panevėžio miesto sveikatos apsaugos sk. vedėjas, Panevėžio resp. ligoninės patologoanatomas. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatas.

DIDŽIŪLIS Karolis [iki 1940 **Grosmanas**; 1894.VII.19 Mandeikiuose (Šiaulių rj.) — 1958.V.24 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, administracinis ir partinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1912 dirbo Rygos uoste muitinės kroviku, metalo apdirbimo fabrike. 1913 įstojo į Latvijos socialdemokratiją, platino partijos atsišaukimus, dalyvavo Rygos uosto darbininkų streike, nelegaliose sueigose, demonstracijoje, skirtoje Lenos aukso kasyklų darbininkų sušaudymo 2 metų sukakčiai paminėti. 1914, netekęs darbo, grįžo į gimtinę. 1918, dirbdamas statybininku, miško kirtėju, priklausė Spalio revoliucijos dalyvių Žagarėje sukurtam jaunimo rateliui, kurio nariai dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią Lietuvoje. Su draugais 1919 pr. sukūrė Šakynos vls. Darbininkų atstovų tarybą, buvo išrinktas Šakynos vls. milicijos viršininku. Vasario pab. interventams ir vietiniams burž. nacionalistams likvidavus tarybą, slapstėsi. 1919 vasarą įstojo į Komunistų partiją, dirbo LKP Joniškio parajonio k-to sekretoriumi. Nuo 1920.IV Šiaulių rj. k-to sekretorius. Iškviestas į Kauną, 1921—22 dirbo LKP CK lit-ros transporto vedėju. Bevežantį kom. lit-rą 1922.IX Kaune policija sulaikė ir uždarė į koncentracijos stovyklą. Paleistas 1923 išvyko į TSRS. 1925 Maskvoje baigė Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą. Grįžęs į Lietuvą, dirbo LKP CK atsakinguoju organizatoriumi Panevėžio rajone, dalyvavo LKP III konferencijoje Kaune (1926.I). 1926.V perkeltas dirbti LKP CK atsakinguoju organizatoriumi į Šiaulių rj. Po faš. perversmo kooptuotas į LKP CK ir dirbo LKP CK sekretoriumi Kaune. Kaip Panevėžio rj. part. org-jos delegatas dalyvavo LKP IV konferencijoje Maskvoje (1927.IX), buvo išrinktas LKP CK nariu, jo Politinio Biuro ir Sekretoriato nariu. 1928.I suimtas Kaune Antano Rambausko pavarde ir 1929.V nuteistas 8 metus kalėti. Sėdėjo Kauno, IX forto, Šiaulių kalėjimuose. Bendradarbiavo Šiaulių kalėjimo polit. kalinių rankraštiniame žrn. „Kolektyvistas“, taip pat žrn. „Komunistas“, „Balsas“, laikr. „Tiesa“ (pseudonimai K. Narbutas, Liudas, Edvardas, Kipras ir kt.). Pagal amnestiją 1933.X iš Šiaulių kalėjimo paleistas, bet po mėnesio administracine tvarka vėl įkalintas. 1934—35 LKP Centro Komiteto Sekretoriato narys Kaune, 1934.IX dalyvavo LKP Centro Komiteto plenume. 1935 pasiųstas dirbti Centro Komiteto instruktoriumi į Užnemunę. 1936—40 kelis kartus kalinamas administracine tvarka. Iš viso burž. Lietuvos kalėjimuose ir priverčiamojo darbo stovyklose kalėjo apie 9 metus. Nuo 1940.VI, išėjęs iš Pabradės stovyklos, dirbo Liaudies vyriausybės įgaliotiniu Vilniaus krašte, kūrė ir stiprino Tarybų valdžios organus, buvo išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940.VIII išrinktas Lietuvos TSR AT Prezidiumo Pirmininko pavaduotoju. Kartu dirbo LKP CK ž. ū. skyriaus vedėju, Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininko pavaduotoju. 1941—43 LKP CK ir Lietuvos TSR MT įgaliotinis evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Penzos sr., 1943—44 LKP CK partorgas Pereslavlyje, kur buvo sutelkti Lietuvos TSR valst. meno ansamblių darbuotojai. 1945—47 Lietuvos TSR AT Prezidiumo Pirmininko pavaduotojas, nuo 1947 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. 1940—58 LKP CK narys. 1940—58 Lietuvos TSR AT, 1954—58 TSRS AT deputatas.

Ršt.: Už liaudies laimę, V., 1963.
Lit.: **V. Barauskas,** Ąžuolai grūdinasi vėtrose, V., 1964.

DIDŽIŪLIS Stanislovas [1850.XI.20 Griežionėlėse (Anykščių rj.) — 1927.V.19 ten pat] — pažangus visuomenės ir kultūros veikėjas, bibliografas. Iki 1863 sukilimo mokėsi Panevėžio gimnazijoje, vėliau privačiai.

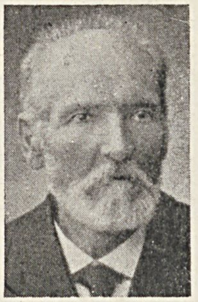

Sukomplektavo turtingiausią spaudos draudimo metais lituanistinę biblioteką, kuria naudojosi M. Davainis-Silvestraitis, J. Jablonskis, J. Basanavičius, V. Mickevičius-Kapsukas ir kt. Dalyvavo akcijose, nukreiptose prieš liet. spaudos draudimą, rinko tautosaką, sudarinėjo lituanistines bibliografijas. Negalėdamas savo darbų išspausdinti, bibliografines žinias teikė K. Estreicheriui, S. Baltramaičiui, M. Stankevičiui, E. Volteriui ir kt. 1884—85 spausdino straipsnius ir kores-

pondencijas „Aušroje", 1891—95 — „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje" ir kt., pasirašinėdamas P. Mažulio, J. Mažuolio ir kt. slapyvardžiais. Vėliau suartėjo su „Varpo" darbuotojais (L. Vaineikiu, J. Jablonskiu ir kt.), dalyvavo jų pasitarimuose (1892—96). Kylant rev. judėjimui, platino „Darbininkų balsą", 1905 dalyvavo mitinguose, Vilniaus burž. seime palaikė kairiųjų grupę, platino Lietuvos Socialdemokratų partijos atsišaukimus, globojo agitatorius. 1906 kartu su 2 sūnumis buvo kalinamas Ukmergės ir Kauno kalėjimuose, 1907 nuteistas ištremti į Sibirą iki gyvos galvos. Ištrėmimą praleido Kanske (Krasnojarsko krašte). Po 1917 Vasario revoliucijos paleistas, apsistojo Jaltoje (Krime). 1924, ligos palaužtas, grįžo į Lietuvą ir iki mirties gyveno Griežionėlėse. Vertingiausią savo bibliotekos dalį perdavė Kauno un-tui. Dalis jo surinktos tautosakos 1926 išspausdinta leidinyje „Tauta ir žodis".

Lit.: **V. Abramavičius,** Rankraščių rinkiniai (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos XI—XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga), V., 1963 [p. 156, 157].

DIDŽIŪLIS Vaclovas [g. 1897.VII.12 Pajudinyje (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. I pasaul. karo metais buvo Rusijos kariuomenėje. Nuo 1918.I Raudonosios Armijos savanoris. Dalyvavo piliet. karo mūšiuose prieš Dutovą, Kolčiaką, Antonovą. 1921 demobilizuotas, grįžo į Lietuvą ir dirbo Panevėžio alaus darykloje „Kalnapilis". 1924—26 priklausė maisto darbininkų profs-gai. 1924—33 dirbo LKP eilėse. Nuo 1925 LKP Panevėžio rj. k-to narys. Pagal kair. darbininkų sąrašą 1925 išrinktas Panevėžio miesto tarybos atstovu. 1928.VI dalyvavo LKP CK plenume Maskvoje. Rašė korespondencijas į laikr. „Balsas". Už rev. veiklą 1930—33 buvo 4 kartus suimtas ir adm. tvarka kalintas. 1940—41 alaus daryklos „Kalnapilis" direktorius, alaus tresto valdytojas. Hitlerinės okupacijos pradžioje burž. nacionalistų suimtas ir kalintas Panevėžyje. Kartu su sūnumi komjaunuoliu Vytautu Didžiuliu (1921—1941) ir kt. taryb. aktyvistais buvo išvestas sušaudyti, tačiau iš šaudymo vietos pabėgo ir visą okupacijos metą slapstėsi Panevėžyje (sūnus nužudytas). Išvadavus Lietuvą, padėjo organizuoti Panevėžio miesto miliciją, buvo elevatoriaus direktoriumi; 1945—57 dirbo cukraus f-ke. Nuo 1947 TSKP narys. Pensininkas.

DIDŽIŪLIS, Dusmenų ežeras, — ežeras Trakų rj., 11 km į š. r. nuo Daugų, prie Dusmenų. Plotas 191,5 ha, didž. gylis 4,3 m, vid. gylis 2,2 m. Ežeras ovalus; jo dubuo išgulėtas ledo luisto. Ilgis 2 km, didž. plotis 1,3 km. Krantai žemi, pelkėti, atabradas platus. Įteka 2 upeliai, išteka Dusmena (Varėnės kairysis intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 4,5 kg/ha (daugiausia lydekų).

DIDŽIULÝTĖ Aldona — rašytoja. Ž. *Kazanavičienė Aldona.*

DIDŽIULÝTĖ Vanda [**Albrechtienė**; 1881 Griežionėlėse (Anykščių rj.) — 1941.VII Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, rašytoja. Visuomenės veikėjų S. Didžiulio ir L. Didžiulienės duktė.

Mokydamasi Mintaujos g-joje, dalyvavo rev. moksleivių rateliuose. 1902 išspausdino „Varpe" aps. „Prie idealo". 1903, V. Kapsuko paskatinta, įsijungė į aktyvią revoliucinę veiklą. Dem. ir soc. spaudoje spausdino publicistikos sraipsnius, vertimus ir originalius grož. lit-ros kūrinius, pasirašinėdama slap. V. D-š-nė, V-tė, Tėvelių dukrelė, Žibinkštė, Šermukšnė ir kitaip. Laikraštyje „Draugas" 1904 išspausdino vaizdelių ciklą „Paveikslėliai iš už kulisų", laikraštyje „Lietuva"—„Scenos iš už kulisų", kuriuose vaizduojamas atsidavęs rev. darbui jaunimas. Iš rusų k. laisvai išvertė apys. „Gyvenimas" ir dramą „Angliakasių apskrityje", vaizduojančias darbininkų gyvenimą ir kovą. 1906 paskelbė periodikoje publicistinius str. „Revoliucija ir kunigai", „Moterų darbininkių padėjimas", „Žmonių užtarytojai broliai Grakchai" (vertimas iš rusų k.) ir kt. 1907 stengėsi padėti V. Kapsukui pabėgti iš Vilniaus kalėjimo, tačiau pati buvo suimta. Pabėgusi iš arešto namų, gyveno pusiau nelegaliai. 1909—11 spausdino eilėraščius „Visuomenėje", rus. žurnaluose „Novij žurnal dlia vsech" („Naujas žurnalas visiems"), „Russkoje bogatstvo" („Rusų lobis") ir kt., parengė spaudai eil. rinkinį liet. kalba „Nemiegotos naktys", rusų k.—„Iš kalėjimo dainų" („Iz tiuremnich pesen"), kurie nebuvo išleisti ir neišliko. 1912 baigė Peterburge dailės m-lą, vėliau — dantų gydytojų kursus ir vertėsi privačia dantistės praktika. 1913 persikėlė į Jaltą (Krime), kur dalyvavo kultūriniame gyvenime, bendradarbiavo rusų spaudoje. 1933 parvyko į Lietuvą ir apsigyveno Panevėžyje, toliau reiškėsi kaip pažangi visuomenės veikėja. Dar aktyviau D. dirbo, 1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. Nužudyta vok. fašistų.

Reikšmingiausi D. kūriniai yra eilėraščiai, parašyti reakcijos po 1905—07 revoliucijos laikotarpiu („Ir vėl man ant Nevos krantų", „Atsisveikinant" ir kt.). Pasižymėdami rev. dvasia, lyriniu nuoširdumu, formos sklandumu, jie padėjo formuotis proletarinei liet. poezijai.

Ršt.: [Kūriniai].— Audroms siaučiant, sudarė B. Pranskus, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

DIDŽIŪNAS Martynas [1897.XI.12 Tirvydonyse (Šakių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Ž. Panemunės (Šakių aps.) apylinkėse. Platino pogr. lit-rą, jo namuose dažnai vykdavo part. susirinkimai. 1940—41 dirbo žemės ūkyje. Žuvo, įsiveržus hitlerininkams į Lietuvą.

DIDŽPRŪDĖLIAI — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 6 km į š. v. nuo Kupiškio, prie kelio į Vabalninką. 38 gyv. (1959). Per kaimą teka Didžprūdis (Pyvesos kair. intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1948—50 pradinė, iki 1949 veikusi Žeguniuose; 1950—61 septynmetė).

DÍDŽPRŪDŽIAI — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 9 km į š. v. nuo Kupiškio, prie kelio į Vabalninką. 108 gyv. (1959). Per kaimą teka Didžprūdis (Pyvesos kair. intakas). Iš š. v. prieina Jauniškės pelkė. Lentpiūvė, malūnas, mechaninės dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. D. minimi 1596.

DÍDŽPRŪDŽIŲ PÉLKĖ — pelkė Kupiškio rj., 1,5 km į p. nuo Salamiesčio, į v. nuo kelio į Kupiškį. Plotas 174 ha. Plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. abipus Pyvesos (Mūšos intako). Didesnė pelkės dalis paversta kultūrine pieva, tik pietryčiuose auga beržynas. Durpių klodo didž. storis 3,1 m, vid. 1,8 m; vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 33%.

„DÍEGAS"— pažangi Argentinos lietuvių kultūros bei savišalpos draugija, veikusi 1910—20 Buenos Airese. Įkurta prieš tai veikusios darbininkų d-jos *„Igualdad"* pagrindu. „D." turėjo biblioteką, rengė liet. vaidinimus. Spektakliuose kaip gabūs saviveiklininkai pasižymėjo O. Pilkauskienė, P. Viliūnas, V. Kitra ir kt. Turėjo daugiau kaip 50 narių. Likvidavosi, susijungusi su Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 13 kuopa.

DÍEGIS — buvęs ežeras Zarasų rj., 6 km į š. v. nuo Salako. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) jo plotas buvo 81 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 5,4 m, ir D. įsiliejo į *Antalieptės marias.*

DIĒMEDŽIAI — kaimas Biržų rj., Kupreliškio apyl., 10 km į š. r. nuo Vabalninko. 61 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1919). Iki 1927 kaimo vietoje buvo Smaragdavo dvaras. Vok. faš. okupacijos metais (1941) buvo nužudytas D. komunistas P. Višlajūnas.

„DIENÀ"— buržuazinis liberalinis savaitraštis, ėjęs 1929—37 Kaune.

DIENÝS Gervydas [g. 1934.IX.25 Joniškyje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 dirba ped. darbą Vilniaus un-to chemijos f-te. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie aromatinių aminų alkilinimą ir kt.

DIENÓRAŠTIS — literatūrinė pasakojimo forma, chronologiniai asmeninio ir visuomeninio gyvenimo įvykių užrašai. Svarbią pažintinę ir mokslinę vertę

turi D., kuriuose rašytojai nuosekliai surašo savo pačių bei artimų žmonių gyvenimo įvykius (A. Baranausko 1853—1856 dienoraštis; G. Petkevičaitės „Karo meto dienoraštis", 2 d., 1925—31, ir kt.). Yra D. forma parašytų grož. lit-ros kūrinių (M. Pečkauskaitės apys. „Viktutė", 1903, ir kt.) arba kūrinio skyrių bei dalių (V. Mickevičiaus-Kapsuko „Caro kalėjimuos", 1929; V. Mykolaičio-Putino romane „Altorių šešėly", 1933; Just. Marcinkevičiaus apysakoje „Pušis, kuri juokėsi", 1961, ir kt.).

„DIENÕS NAUJĨENOS" — buržuazinis informacinis dienraštis, ėjęs 1931—33 Kaune. Pradžioje leido „Naujo žodžio" b-vė, 1932—33 akc. b-vė „Žodis".

„DIENÓVIDIS" — mėnesinis iliustruotas literatūros, meno ir kultūros žurnalas, ėjęs 1938—40 Kaune. Išėjo 19 nr. Iš pradžių leido „Sakalo" b-vė, redakcinei kolegijai vadovavo V. Mykolaitis. Bendradarbiavo daugiausia buržuazinės klerikalinės ideologijos rašytojai, bet buvo spausdinama ir P. Cvirkos, S. Nėries, A. Venclovos, J. Šimkaus ir kt. pažangiųjų rašytojų raštų. Žurnalas iš pradžių mėgino sutelkti visus humanistiškai bei demokratiškai nusiteikusius rašytojus. Kilus leidėjų tarpe nesutarimams dėl žurnalo krypties, 1939 pirmąjį pusmetį visai nebuvo leidžiamas. Pertvarkius redakcinę kolegiją ir redagavimą perėmus B. Brazdžioniui, žurnalo leidimas buvo atnaujintas. Jame ėmė vyrauti buržuazinės klerikalinės ideologijos rašytojai. Žurnalą 1940 perėmus Lietuvių rašytojų d-jai, redaktoriumi tapo V. Krėvė-Mickevičius, į redakcinę kolegiją buvo įtraukta daugiau pažangių rašytojų ir menininkų (K. Boruta, J. Būtėnas, A. Gudaitis ir kt.). Žurnale ėmė aktyviai bendradarbiauti pažangieji rašytojai ir menininkai, suteikę jam demokratinį antifašistinį pobūdį. „D." paskelbė nemažą liet. rašytojų ir dailininkų kūrinių, vertimų iš kitų tautų lit-rų, lit-ros ir meno kritikos straipsnių.

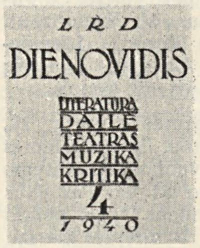

„Dienovidžio" viršelis

DIETKAUŠČIZNÀ — kaimas Ignalinos rj., 21 km į r. nuo Ignalinos, 8 km į š. nuo Mielagėnų; apylinkės centras. 78 gyv. (1959). Už 1 km į š. teka Dysna. Per kaimą eina Ignalinos—Tverečiaus kelias. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai, biblioteka.

DIEVÁITIENĖ Jūratė [g. 1927.IX.28 Kaune] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1960). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1952 dirba ped. darbą Kauno Medicinos in-to vidaus ligų propedeutikos katedroje. Nuo 1955 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie sąnarių susirgimus.

DIEVĒNIŠKĖS — miestelis Eišiškių rj., 20 km į p. r. nuo Šalčininkų, Gaujos deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 715 gyv. (1959). Turi radialinę plano struktūrą; pastatai išsidėstę palei kelius, sueinančius į keturkampę ištęstą aikštę. Yra ryšių skyrius, buitinio aptarnavimo punktas, 25 lovų ligoninė, vaistinė (nuo 1947), vid. m-la (nuo 1956), vaikų darželis (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1948). Iš D. eina keliai į Šalčininkus ir BTSR miestelius: Varenavą, Geranainis, Ašmeną, Subatninkus. Netoli D., miške, yra didelis nupiautos keturkampės piramidės formos akmuo, vad. „Mokų generolu". Greta jo keli pilkapiai su akmenų vainikais ir VI—X a. degintiniais kapais, 1952 tyrinėti Lietuvos TSR MA Istorijos in-to. Pilkapiuose rasta žalvarinių papuošalų ir žirgo aprangos daiktų. Radiniai yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Ist. šaltiniuose D. minimos nuo 1433, kai Žygimantas Kęstutaitis padovanojo D. kaimą didikams Goštautams. 1474 pastatyta bažnyčia. Nuo 1542 D. perėjo valstybės žinion, tapo seniūnijos centru. 1699 D. minimos Lietuvos miestų ir miestelių sąraše. Nuo XIX a. pr.— valsčiaus centras (1865 — 444 gyv., 1897 — 1710, 1936 — apie 2500). 1866 įsteigta pr. m-la. XIX a. pab.—XX a. pr. vykdavo dideli turgūs ir prekymečiai. 1941 vok. faš. okupantai išžudė didesniąją dalį D. gyventojų.

1965.VIII.1—8 Lietuvos Kraštotyros d-jos Vilniaus skyriaus suorganizuota kompleksinė ekspedicija ištyrė D. apylinkių landšaftą, gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą, surinko vertingos etnografinės bei tautosakinės medžiagos.

DIẼVYTIS — ežeras Šilalės rj., 4 km į p. nuo Laukuvos, 13 km į v. nuo Kaltinėnų. Plotas 33 ha, didž. gylis apie 15 m. Ilgis 720 m, didž. plotis 600 m. Krantai vietomis apaugę mišku, š. ir p. v.— statūs, v. ir r.— žemi, p. r.— pelkėti. Išteka Yžnė (Akmenos intakas). Ežero š. r. krante įsikūręs Padievytis. P. krante yra Dievyčio piliakalnis. Ežeras verslovinis. Įeina į Padievyčio landšaftinį draustinį.

DIEVÓGALA — **1.** Kaimas Kauno rj., Alšėnų apyl., 13 km į p. v. nuo Kauno, 8 km į š. v. nuo Garliavos. 318 gyv. (1959). Per D. teka Bartupė (Pilvės intakas); iš p. v. prieina Naujienų miškas.

2. Kaimas Kauno rj., Zapyškio apyl., 1 km į p. r. nuo Zapyškio, prie Kauno—Šakių plento. 219 gyv. (1959). Rytuose teka Kerupė (Kačupio intakas). Kalkių g-la.

DIẼVO KRĖSLO MIŠKAĨ — miškų masyvas Telšių rj., 4 km į š. nuo Žarėnų. Priklauso Telšių miškų ūkio Žarėnų girininkijai. Plotas 2156 ha; medynų 1610 ha. Masyvą sudaro Dievo Krėslo (808 ha), Vilkų (490 ha), Krėpštų (453 ha), Kereliškės (166 ha), Saussilio (161 ha) ir Pranckų (78 ha) miškai. Per D. K. m. teka Vilka (Minijos intakas). Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, gliejiški, priesmėliniai ir priemoliniai. 84% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 51%, eglynų 33%, beržynų 12%, juodalksnynų ir baltalksnynų 4%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 45%, pribręstantieji 10%, brandieji 3%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,67, vid. tūris 113 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Didžioji miškų dalis eksploatacinė, tik š. pakraštys įeina į Telšių miesto žaliąją zoną. Per metus iškertama vid. 1 ktm/ha. Pietrytinę dalį kerta Žarėnų—Telšių kelias.

DIEVÙLIS Stasys [1903.VII.20 Girgždžiuose (Ukmergės rj.) — 1941.VII Tauragnuose (Utenos rj.)] — pedagogas. 1927 baigęs Ukmergės 2 metų mkt. kursus, mokytojavo Dubingių, Bijutiškio, Gaidelių ir Antabaltės pr. m-lose (Ukmergės ir Utenos rj.).

1940 vasarą, nuvertus buržuazijos valdžią, Tauragnuose per mitingus pasakė kalbų. 1941 D. slapstėsi nuo hitlerinių okupantų, bet burž. nacionalistai jį suėmė, žiauriai kankino ir Tauragnuose sušaudė. Pažangaus mokytojo D. tragediją poetas T. Tilvytis pavaizdavo poemoje „Artojėliai" (III d.).

DIFTÒNGAI ž. *Dvibalsiai.*

DIGRIAĨ — kaimas Kauno rj., Alšėnų apyl., 11 km į p. v. nuo Kauno, 6 km į š. v. nuo Garliavos. 210 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1920). Kaime yra XIX a. pr. archit-ros paminklas — vad. Pėtnyčių koplyčia.

DIGRỸS Jonas [g. 1920.V.16 Kengiuose (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1934—40 tarnavo pas buožes Betygalos valsčiuje, vertėsi siuvėjo amatu. 1940—41 Raseinių siuvimo artelės „Rūbas" narys, Raseinių miesto siuvėjų profs-gos pirmininkas. Įsiveržus hitlerininkams į Lietuvą, slapstėsi Tytuvėnų valsčiuje. 1943 užmezgė ryšį su Raseinių aps. komjaunimo pogr. org-ja, buvo partizanų būrio „Keršytojas" ryšininkas. 1943—44 žiemą parengė apie 20 žmonių ginkluotą partizanų grupę. Nuo 1946 TSKP narys. 1944—46 LLKJS Raseinių aps. k-to II sekretorius. 1946—51 dirbo part. darbą Viduklėje, Kražiuose, Girkalnyje, Dotnuvoje. 1953 baigė Resp. partinę m-lą. Nuo 1953 part. ir adm. darbuotojas Dusetose, Raseiniuose, Vilniuje.

DIGRỸS Leopoldas [g. 1934.IX.8 Kaune] — instrumentalistas (pianistas ir vargonininkas). 1952 baigė Vilniaus dešimtmetės muz. m-los fortepijono klasę, 1957 — Maskvos Čaikovskio konservatorijos fortepijono ir vargonų klases. 1960 toje pačioje konservatorijoje baigė fortepijono ir 1961 vargonų aspirantūrą.

Nuo 1960 Lietuvos TSR Konservatorijos fortepijono klasės vyr. dėstytojas, nuo 1962 — vargonų klasės vedėjas. Kaip vargonininkas gastroliavo daugelyje TSRS miestų ir 1963 Suomijoje.

DIKÁITĖ Rachilė [g. 1903 Subačiuje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. Rev. darbą dirbo Kupiškyje, Kaune. Už rev. veiklą 1935 suimta ir iki 1940 kalinta Kaune, IX forte, Zarasuose, Vilniuje. 1940 dirbo „Kauno audinių" f-ke. D. Tėvynės karo metais — šalies gilumoje. 1946—57 „Tiesos" redakcijos archyvo vedėja. Pensininkė.

DÍKČIUS Aleksandras [g. 1907.VII.16 Kulniškiuose (Ukmergės rj.)] — žemėtvarkininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). Mokydamasis Ukmergės g-joje, dalyvavo antifašistinėse moksleivių org-jose. 1928 iš g-jos pašalintas, kalintas. 1929 Kaune baigė suaugusiųjų g-ją, 1931 — matininkų kursus. 1931—40 dirbo matininku. 1940.VII—IX Lietuvos TSR Vidaus reikalų m-jos gen. sekretorius. Vėliau dirbo Ž. ū. liaudies komisariate, nuo 1946 Ž. ū. m-joje; nuo 1961 tos m-jos v-bos viršininko pavaduotojas. Spaudoje rašo žemės apskaitos ir naudojimo klausimais.

DÍKČIUS Antanas [g. 1930.VI.15 Kulniškiuose (Ukmergės rj.)] — inžinierius mechanikas, ekonomikos mokslų kandidatas (1963). 1955 baigė Lietuvos Ž. ū. akademijos mechanizacijos f-tą. 1955—1958 Vilniaus ž. ū. technikumo dėstytojas. Nuo 1961 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių kolūkinės statybos, ž. ū. mechanizacijos ir kt. klausimais.

DIKERÝTĖ Šeina [g. 1914.XII.6 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. 1936—37 LKP Kauno rj. k-to ryšininkė. Už rev. veiklą keliskart adm. tvarka bausta (1937, 1938; 1939—40 kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje). 1940—41 Vidaus reikalų liaudies komisariato Marijampolės aps. skyriaus darbuotoja. 1941.VI pab. evakavosi į Rostovo sr. 1942—44 buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 Vilniuje „Rožės" ateljė siuvėja.

DIKSIAĨ — kaimas Kėdainių rj., Pajėslio apyl., 10 km į p. v. nuo Krakių, Šušvės kair. krante. 51 gyv. (1959). Kaimas minimas 1593 (4 valakai).

DIKŠIAĨ — kaimas Kelmės rj., 2 km į p. nuo Kelmės, prie kelio į Raseinius; kolūkio centras. 64 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Kražantė. 1955—63 Dikšiuose įsikūrė 12 naujų kolūkiečių sodybų. 1574 kaime buvo 4 ūkiai, turėję 2 valakus žemės ir mokėję činšą.

DIKTARIŠKIS — kaimas Radviliškio rj., Šiaulėnų apyl., 4 km į p. r. nuo Šiaulėnų. 75 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Šušvė, v.— jos intakas Upytė. Per D. eina Šiaulėnų—Grinkiškio ir Šeduvos—Šaukoto keliai. Aštuonmetė m-la (1908 įsteigta pradinė). D. minimas 1619. Buv. dvaro rūmai ir parkas (XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

DILBIKIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 8 km į v. nuo Židikų. 200 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1936). 1923 buvo 257 gyv. Burž. nacionalistai 1948 Dilbikiuose nužudė pirmąjį kolūkio pirm. S. Lingį.

„DÍLGĖLĖS" — pažangus JAV lietuvių satyros laikraštis, ėjęs su pertraukomis 1906—21 Filadelfijoje, Pitsburge, Vusteryje ir Bostone. Leido ir redagavo J. Baltrušaitis-Mėmelė, J. Neviackas, J. Petruškevičius (Patersonas). 1920—21 bendradarbiavo karikatūristas J. Lumbis.

DILIAĨ — kaimas Biržų rj., Kupreliškio apyl., 12 km į š. r. nuo Vabalninko, 2 km į v. nuo Kupreliškio. 16 gyv. (1959). 1673 Salamiesčio dvaro inventoriuje minimas D. kaimas. Nuo XVIII a. pab. žinomas D. (Apaščios) dvaras, buvęs 1,5 km į p. nuo dab. kaimo. Apie 1809—13 Diliuose gyveno A. Strazdas.

DILIAUSKAĨ — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 3 km į r. nuo Pasvalio. 41 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Pyvesa. Pr. m-la (nuo 1923), kultūros namai (nuo 1961).

DILŶS Juozas [1896.III.19 Padvarnikuose (Anykščių rj.) — 1941.VII.17 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią 1918—19, buvo Antalieptės vls. (Zarasų aps.) vykdomojo k-to pirmininkas. Burž. Lietuvoje rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1940—41 Viešintų vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

DÍLKA Vincas [g. 1912.II.15 Baibokuose (Panevėžio rj.)] — dailininkas. 1937 baigė Kauno meno m-lą. 1937—39 studijavo Romoje. 1939—40 mokytojavo Panevėžio g-jose. Nuo 1939 dalyvavo dailės parodose. 1940 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dėstytojas, nuo 1947 docentas. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedros vedėjas. Yra sukūręs peizažų, portretų, istorinio bei buitinio žanro paveikslų.

Taryb. metais D. pirmasis pradėjo vaizduoti kolūkinį kaimą. 1962 surengė individualines parodas Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje.

Kūriniai: „Brigadininkas" (1949), „Kolūkio steigiamasis susirinkimas" (1950), „Kolūkio statyboje" (1953), „Rytas kolūkio laukuose" (1957), „Žiemos peizažas" (1957), „Tėviškė" (1958), „Stelmužės ąžuolas" (1960), „Kolūkiečio M. Ivaškos portretas" (1961), „Elektrėnai statosi" (1964) ir kt.

Lit.: Vincas Dilka (Katalogas), V., 1962 [su P. Gudyno įžanginiu straipsniu].

DÍLMANAS Vasilijus [1901 Konotope (Ukrainos TSR) — 1965.VIII.26 Maskvoje] — žurnalistas, atsargos pulkininkas. 1919 baigęs g-ją, tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1919 TSKP narys. Piliet. kare kovojo prieš Denikiną, Lenkijos burž. nacionalistus ir Machno gaujas. 1940—41 Kaune ėjusio dienraščio „Truženik" redaktorius. 1942 paskirtas į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Buvo 167 pulko vado pavaduotoju polit. reikalams. Kovėsi prieš hitlerinius okupantus, buvo sužeistas. Demobilizuotas apsigyveno Maskvoje. Išspausdino atsiminimų apie lietuviškų dalinių kovas.

DIMÁIČIAI — kaimas Telšių rj., Degaičių apyl., 2 km į š. r. nuo Telšių, prie Šiaulių—Kretingos plento ir geležinkelio. 265 gyv. (1959). Kaimo pakraštyje, prie pat Telšių, yra X—XIV a. senkapis, kuris 1920—25, kasant žvyrą, gerokai apardytas. Mirusieji jame laidoti nedeginti, su geležiniais plačiaašmeniais kirviais ir peiliais, moliniais puodais ir žalvariniais papuošalais. Carizmo laikais

Vincas Dilka. „Rytas kolūkio laukuose", aliejus, 1957 (Vilniaus dailės muziejus)

Dimaičiuose buvo dvaras, prie jo — plytinė.

DÌMANŠTEINAS Semionas [1886.III.21 Sebeže (Pskovo sr.) — 1939.IX.5 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1904 įstojo į RSDDP. 1905—07 revoliucijos dalyvis Vilniuje. Už rev. veiklą 1908 suimtas Rygoje ir 4 metus kalintas. 1912 ištremtas į Sibirą. 1913 pabėgo iš tremties, gyveno užsienyje. Po Vasario revoliucijos grįžo į Rusiją, Rygoje dirbo polit. darbą tarp XII armijos kareivių, redagavo laikr. „Okopnaja pravda" („Apkasų tiesa"), vadovavo profs-goms. 1917 Petrograde RKP(b) žydų sekcijų Centro Biuro narys, laikr. „Emes" („Tiesa") redaktorius. Po Spalio revoliucijos — Tautybių komisariato žydų reikalų komisaras. 1918 pab. atvyko į Vilnių, buvo kooptuotas į Lietuvos ir Baltarusijos KP (L ir BKP) CK narius, paskirtas Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės nariu, darbo liaudies komisaru. L ir BKP II (Jungtinio) suvažiavimo (1919.III) delegatas. Suvažiavimo išrinktas CK nariu ir delegatu į RKP(b) VIII suvažiavimą. Nuo 1919 dirbo part. darbą Ukrainoje, Turkestane, Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1955 reabilituotas.

DIMITRĀVO MÌŠKAS — miškas Kretingos rj., 8 km į š. nuo Kretingos. Priklauso Kretingos miškų ūkio Darbėnų girininkijai. Plotas 1469 ha; medynų 1249 ha. Šiaurės rytuose susisiekia su Reivos mišku. Reljefas banguotas. Per mišką teka Tenžė (Danės intakas). Dirvožemiai jauriniai, gliejiški, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai, įdubimuose — pelkiniai. Vyrauja mėlyniniai, brukniniai, vietomis kiškiakopūstiniai ir kimininiai pušynai. 77% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 87%, beržynų 5%, baltalksnynų 4%, eglynų 2%, juodalksnynų ir drebulynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 54%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 8%, brandieji 1%. Jaunuolynus ir pusbrandžius medynus sudaro daugiausia minkštieji lapuočiai. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 124 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra stirnų, barsukų, slankų. P. v. dalis (1204 ha) įeina į Kretingos miesto žaliąją zoną; rytuose, palei Kretingos—Skuodo glžk., yra 33 ha apsauginių miškų, šiaurėje — 323 ha eksploatacinių. Per D. m. iš Darbėnų eina 2 keliai: v. pakraščiu — į Palangą, o lygiagrečiai su geležinkeliu — į Kretingą.

DIMITRĀVO PRÌVERČIAMOJO DÁRBO STOVYKLÀ — stovykla, įsteigta fašistinės valdžios 1936.XI.12 nutarimu netoli Kretingos (dab. Tarvydų kaimas). Pradėjo veikti 1937.VIII. Pagal A. Smetonos pasirašytą įstatymą vidaus reikalų ministras, karo komendantai ir apskričių viršininkai turėjo teisę adm. tvarka, be teismo, bausti piliečius priverčiamaisiais darbais iki 1 metų, tremti į Dimitravo stovyklą (oficialiai: priverčiamojo darbo įstaigą). Ištremtajam bausmę atlikus, faš. administratoriai galėjo pridėti dar pusę tos bausmės, jei, baudėjų nuomone, jis nepasitaisęs. Stovyklos kaliniai buvo verčiami dirbti sunkius darbus. Faš. valdžia priverčiamojo darbo stovyklą įsteigė tam, kad į ją galėtų tremti be teismo komunistus, komjaunuolius, rev. nuotaikų darbininkus. Pirmieji komunistai, įkalinti 1937.VIII.31 Dimitravo stovykloje, buvo J. Pajaujis, A. Vilimas ir R. Volenskytė. Čia buvo kalinami Ch. Aizenas, B. Baranauskas, M. Bordonaitė, K. Didžiulis, I. Meskupas, V. Niunka, J. Paleckis, J. Stimburys, M. Šumauskas ir daugelis kitų rev. judėjimo dalyvių. Burž. valdžia, rengdamasi steigti Dimitravo stovyklą, savo specialistus pasiuntė susipažinti su hitlerinės Vokietijos mirties stovyklomis. Grįžę jie hitlerinių stovyklų dresūrą, kalinių niekinimą, sunkius darbus palaipsniui diegė Dimitravo stovykloje. Visiškai įgyvendinti hitlerinių stovyklų režimo liet. fašistai nespėjo — sutrukdė liaudis, nuversdama kapit. santvarką. Pirmosiomis hitlerinės okupacijos dienomis vietiniai burž. nacionalistai Dimitravo stovyklą atstatė, ėmė joje kalinti ir masiškai žudyti taryb. žmones. Per hitlerinę okupaciją Dimitravo stovykla buvo taryb. žmonių kankinimo ir žudymo vieta. Joje buvo kalinami taryb. aktyvistai, darbininkai, antifašistinio judėjimo dalyviai, valstiečiai, neįvykdę okupantų uždėtų prievolių. 1944.VII.9 stovyklos kaliniai, prisidėjus daliai prižiūrėtojų, sukilo ir, nuginklavę administraciją, sunaikinę kalinių asmens dokumentus, pabėgo (apie 500 žmonių).

DIMŽLŸS Antanas [g. 1920.V. 26 Namišiuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas. 1953 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą, pradėjo dirbti „Dailės" gamybiniuose kombinatuose. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose. Kuria daugiausia istorinės revoliucinės tematikos skulptūrinius darbus ir monumentines dekoratyvines skulptūras.

Kūriniai: reljefai „Tankistai" ir „Pergalė" paminklui taryb. karių kapinėse Kelmėje (1951), „1863 metų sukilėliai" paminklui Šiauliuose (1957); figūrinė grupė „Kovotojai už Tarybų valdžią Lietuvoje" (1960), dekoratyvinė figūra „Prie šaltinio" (1963), antkapis rež. V. Golovčineriui karių kapinėse Vilniuje (su K. Kisieliu, 1963), skulptūrinė kompozicija „IX forte" (1965) ir kt.

„DINĀMO" — seniausia sporto draugija Tarybų Sąjungoje, įkurta 1923 Maskvoje F. Dzeržinskio iniciatyva. Lietuvos respublikinė „D." org-ja įsteigta 1940 Kaune. „D." fizinės kultūros kolektyvai sukurti Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Anykščių, Radviliškio, Utenos ir Zarasų rajonuose. Vilniuje „D." turi žaidimų, gimnastikos, imtynių, sunkiosios atletikos sales, stadioną, šaudyklą ir lengvosios atletikos maniežą. D-jos kolektyvai 1964 pr. turėjo 84 sporto įrenginius bei aikšteles. „D." d-jai priklauso Kauno sporto inventoriaus f-kas, kuriame gaminami gimnastikos prietaisai ir teniso stalai. Lietuvos TSR „D." kultivuoja apie 30 sporto šakų, iš kurių pagrindinės: gimnastika, lengvoji ir sunkioji atletika, dviračių sportas, slidinėjimas, šaudymas, savigynos imtynės, tinklinis. Geriausi respublikos „D." sportininkų pasiekimai: TSRS Tautų III spartakiadoje (1963) šiuolaikinės penkiakovės varžybose (Lietuvos TSR rinktinė, sudaryta iš „D." sportininkų) — II vieta, 1963 šalies jaunių tinklinio pirmenybėse — II vieta. Vilniaus „D." vyrų tinklinio komanda šalies pirmenybėse žaidžia „A" klasėje. „D." d-joje 1964 pr. buvo 77 sporto meistrai ir 207 pirmojo atskyrio sportininkai; apie 100 dinamiečių įeina į respublikos rinktines, o 12 sportininkų yra šalies rinktinių nariai arba kandidatai.

DINEIKÀ Karolis [g. 1898.III.15 Rygoje] — pedagogas, gydomosios fizinės kultūros specialistas. 1917 Petrograde įsteigė moksleivių sporto klubą „Lietuvos sakalas". Vienas Lietuvos Fiz. lavinimo s-gos (LFLS, 1920), Lietuvos Gimnastikos ir sporto federacijos (LGSF, 1922) kūrėjų ir pirmasis pirmininkas. Propagavo klasikines ir liaudies sporto šakas (ritinį, muštuką ir kt.). 1919—35 dirbo fiz. auklėjimo mokytoju Kauno, Alytaus vid. m-lose, parašė keletą knygų fiz. kultūros klausimais. 1923—26 Lietuvos un-te studijavo pedagogiką, psichologiją, liet. lit-rą ir geografiją. Nuo 1934 kūno kultūros kursų lektorius. 1935—40 Kūno kultūros rūmų inspektorius m-lų reikalams. Redagavo laikr. „Jėga ir grožis". 1945—49 Lietuvos TSR Kūno kultūros in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Nuo 1950 specializuojasi gydomosios fiz. kultūros srityje. Nuo 1952 Druskininkų kurorto gydomosios fiz. kultūros parko vedėjas. Gydomosios fiz. kultūros klausimais rašo spaudoje, savo patyrimą perteikia jauniesiems specialistams. Išleido kn. „Fizinė kultūra — sveikatos šaltinis" (su K. Labanausku, 1959) ir „Gydomoji fizinė kultūra" (1961).

DINEIKÀ Viktoras [g. 1900.I.1 Rygoje] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1916 baigęs Petrograde J. Vaičkaus dramos studiją, vaidino jo teatro trupėje. 1918 grįžęs su trupe į Lietuvą, vaidino Vilniuje ir periferijoje. Nuo 1920 Kauno dramos teatro aktorius. Daugiausia vaidino komiškas roles. Parašė dramą blaivybės tema „Baltakė" (1922), išvertė Kauno dramos teatre statytus veikalus: L. Fuldos „Glušas" (išl. JAV, 1926), „Mokyklos draugai", M. Meterlinko „Nekviestoji viešnia", Ž. Ofenbacho operetės „Perikola" libretą ir kt. Su *„Dzimdzi drimdzi"* trupe 1924—26 gastroliavo JAV liet. kolonijose. 1944—49 Kauno dramos teat-

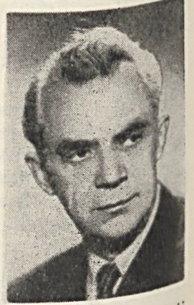

ro režisierius ir dramos studijos vadovas. Nuo 1949 Lietuvos Kino studijos dubliažo režisierius. Iki 1963 įgarsino apie 150 pilno metražo filmų.

Vaidmenys: Fabricijus (K. Goldonio „Mirandolina"), Egčikas, Juokdarys (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis", „Karalius Lyras"), Sakalas (P. Vaičiūno „Naujieji žmonės"), Chlestakovas (N. Gogolio „Revizorius") ir kt. Režisavo B. Lavreniovo „Lūžį" (su S. Čaikausku, 1940), M. Meržanovo „Nepavergtuosius" (pagal B. Gorbatovo apysaką, 1945) ir kt.

DINGAILIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Renavos apyl., 6 km į š. nuo Sedos. 162 gyv. (1959). 1955 pastatyta 280 kW Renavos hidroelektrinė. Pr. m-la (nuo 1950).

DIRBTĨNIS PLŪOŠTAS. Lietuvoje D. p. pradėtas vartoti po I pasaul. karo. Iki 1938 Lietuvoje buvo vartojamas tik celiuliozinis D. p.— viskozinis, acetatinis ir vario amoniako šilkas. Pagrindinis D. p. vartotojas iki 1931 buvo amatininkiška trikotažo pramonė, gaminusi iš jo kojines, trikotažą, langų užuolaidas ir pan. Nuo 1931 svarbiausiu D. p. vartotoju tapo naujai sukurtas šilkinių audinių f-kas „Kauno audiniai". Vietoj šilkinių audinių imta vis daugiau importuoti dirbtinio šilko žaliavos. 1931 įsivežta 32 t šilkinių audinių ir 44 t dirbtinio šilko verpalų; 1939 — 6,5 t šilko bei pusšilkio audinių ir 351,8 t D. p., kurio beveik $^2/_3$ suvartojo „Kauno audiniai", o likusį — trikotažo ir tekstilės galanterijos pramonės įmonės („Cotton", „Diana", „Litana", „Rosko" Kaune, „Columbus" Kybartuose ir kt.).

Taryb. metais, turint šalyje savą žaliavų bazę, susidarė palankios sąlygos plačiau vartoti D. p. Jau 1950 Lietuvos tekstilės pramonės įmonės suvartojo beveik 3 kartus daugiau D. p., negu 1938. Be šilko, trikotažo ir galanterijos f-kų, D. p. dideliais kiekiais ėmė vartoti vilnonių audinių, o vėliau ir medvilnės pramonė („Trinyčių" f-kas ir „Audėjo" kombinatas). Nuo 1964 jį vartoja ir lininių audinių pramonė (Panevėžio linų kombinatas). Taryb. metais išsiplėtė ir D. p. asortimentas. Be celiuliozinio pluošto, Lietuvos TSR lengvoji pramonė vartoja sintetinį (kaprono, lavsano ir nitrono) šilką, vienagyslius D. p. siūlus ir štapelinį pluoštą (ž. lentelę). 1955 suvartota 116 t sintetinio pluošto, 1960 — 219 t, 1963 — 615 t.

Iš gryno dirbtinio šilko Lietuvos TSR gaminamos paprastos ir tamprios kojinės, plataus asortimento audiniai suknelėms ir kostiumams, baltinių ir viršutinis trikotažas, pirštinės ir tekstilės galanterijos gaminiai. Iš štapelinio D. p. ir vilnos mišinių gaminamos medžiagos kostiumams, suknelėms ir paltams, iš D. p. ir medvilnės mišinio verpiami siūlai kojinėms, viršutiniam ir baltinių trikotažui, iš lavsano ir linų pluošto mišinio — neglamžūs audiniai suknelėms ir kostiumams, dekoratyviniai audiniai ir kt.

Tarybų Lietuvos lengvajai pramonei ėmus plačiai vartoti D. p., kilo reikalas jį gaminti vietoje. 1960 pradėta statyti Kauno dirbtinio pluošto g-la. Šioje g-loje 1965 pr. paleistos pirmosios triacetatinio pluošto gamybos linijos, montuojami įrengimai diacetatiniam pluoštui gaminti.

Dirbtinio pluošto suvartojimas Lietuvoje

Metai	Suvartota dirbtinio pluošto (tonomis)							
	štapelinio pluošto	dirbtinio šilko	iš viso	vilnonių audinių pramonėje	šilkinių audinių pramonėje	medvilninių audinių pramonėje	trikotažo pramonėje	tekstilės galanterijos pramonėje
1924	—	0,6	0,6	—	—	—	0,6	—
1938	—	280	280	—	174	—	100	6
1950	267	533	800	270	365	—	150	15
1955	800	1690	2490	802	948	—	654	86
1960	1325	4895	6220	1350	2808	38	1901	123
1963	2623	5692	8315	2343	3180	379	2170	243

DĨRDA Antanas Algirdas [1896.VII.5 Kuosėnuose (Kupiškio rj.) — 1965.II Maskvoje] — kovų prieš interventus ir baltagvardiečius 1918—20 dalyvis. 1917 Jekaterinoslave įstojo į Komunistų partiją. 1917—19 Jekaterinoslavo gub. dirbo adm. darbą, kovojo prieš kontrrevoliucines gaujas. 1919—24 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1927 baigė Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą Maskvoje. 1927—31 VKP(b) CK aparato darbuotojas. 1931—38 MOPR'o CK darbuotojas. 1938—41 dirbo TASS'e. D. Tėvynės karo pr. stojo savanoriu į Raudonąją Armiją, dalyvavo mūšiuose prie Rževo ir Viazmos. 1941.X pateko į hitlerininkų nelaisvę. 1947—60 dirbo partinį, ūkinį darbą Kupiškyje.

DĨRDŲ ẼŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 10 km į r. nuo Obelių. Plotas 46 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1790 m, didž. plotis 370 m. Kranto linija smulkiai vingiuota, krantai aukšti, statūs. Išteka bevardis upelis. Ežero š. v. pakrantėje yra Dirdų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 4 kg/ha.

DĨRGAIČIAI — kaimas Raseinių rj., Vosyliškio apyl., 8 km į p. nuo Grinkiškio. 118 gyv. (1959). Pro D. eina kelias iš Vosyliškio į Ažytėnus. 1591 D. turėjo 12 valakų dirbamos žemės ir 6 valakus miško. 1923 buvo 66 gyv.

DÝRIKIS (Dīriķis) Andriejus [1853.II.2 Uodzienoje — 1888.I.8 Batumyje] — pažangus latvių visuomenės veikėjas, kalbininkas ir literatas. Mokėsi Jekabpilio aps. m-loje ir Rygos g-joje. 1870—77 ir nuo 1884 dirbo adm. darbą Latvijoje, 1877—81 — Bulgarijoje. Buvo Vilniuje ir Kaune. Anksti išmokęs liet. kalbą, tapo karštu lietuvių ir latvių tautų draugystės propaguotoju, palaikė artimus santykius su A. Juška. 1872 parengė latviųlietuvių kalbų žodyną (apie 10 000 žodžių), 1875 parašė liet. kalbos gramatiką latviams (abu darbai neišspausdinti). Liet. lit-ros ir kultūros klausimais rašė latvių spaudoje. Slapyvardžiu Andrejus Latvis bendradarbiavo „Aušroje". Su šiuo laikraščiu supažindino ir latvių rašytoją J. Rainį. Parašė apsakymų, išvertė ir pritaikė latvių teatrui keletą pjesių, kurių vieną išvertė ir į liet. kalbą (nespausdinta).

Lit.: D. Zemzare, Latviešu vārdnicas, Rīgā, 1961 [p. 349—351]; Latviešu literatūras vēsture, t. 2, Rīgā, 1963 [p. 785—789].

DIRKSTẼLIAI — kaimas Telšių miesto p. v. pakraštyje, prie kelio į Žarėnus. Rytuose siekia Masčio ežerą. Kaimo š. pakraščiu į Mastį teka Durbinis. Prie Durbinio yra malūnas, plytinė. Iki 1940 buvo dvaras. Burž. metais kaime veikė pogr. kom. kuopelė, kuriai priklausė J. Pliuškevičius, D. Rocius, J. Guiskis ir kt. Buvo įrengta nelegali spaustuvė. Per rev. šventes D. komunistai iškeldavo raudonas vėliavas, platindavo LKP atsišaukimus.

DĨRMA Jonas [g. 1907.XII.26 Jurbarke] — žemės ūkio statybos specialistas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1964). 1926 baigė Dotnuvos ž. ū. technikumo kultūrtechnikos skyrių. 1944—1953 dirbo Šiauliuose stat. tresto valdytoju, „Elnio" kombinato stat. skyriaus, srities kolūkių stat. v-bos viršininku. Nuo 1950 TSKP narys. 1954—59 Lietuvos TSR ž. ū. ministro pavaduotojas, paskui Ž. ū. m-jos kapitalinės statybos v-bos viršininkas, vėl ministro pavaduotojas. Nuo 1964 Respublikinio tarpkolūkinių stat. org-jų susivienijimo pirmininkas. Paskelbė straipsnių ž. ū. statybos ir stat. medžiagų pramoninės gamybos klausimais.

DIRMEĨKIAI — kaimas Telšių rj., Tryškių apyl., 2 km į v. nuo Tryškių. 167 gyv. (1959). 1955 Dirmeikiuose išartas puodas, kuriame buvo keliasdešimt romėniškų monetų, žalvarinių papuošalų (dalis radinių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje).

DIRMEĨTAI — kaimas Vilniaus rj., Visalaukių apyl., 6 km į p. v. nuo Dubingių. 36 gyv. (1959). Elektrinis malūnas, pr. m-la, biblioteka.

DĨRMIŠKĖS — kaimas Alytaus rj., Miroslavo apyl., 15 km į p. v. nuo Alytaus, 7 km į p. r. nuo Miroslavo. 83 gyv. (1959). Kaimą supa Dirmiškių miškas. Yra Balkasodžio pr. m-la (nuo 1920). Miške, prie kelio į Seiliūnus, stačių šlaitų kalvoje aptiktas I t-mečio vidurio piliakalnis. Jo aikštelė įdubusi, iš visų pusių apsupta pylimo.

DĨRMIŠKĖS PÉLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 2 km į p. r. nuo Tryškių. Plotas 176 ha.

Per pelkę teka Dabruotas, įtekantis į Upyną (Virvyčios intaką). Durpių klodo didž. storis 3,9 m, vid. 1,2 m. Durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 33%, peleningumas 13%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Pelkė nusausinta. Š. dalis paversta kultūrine pieva.

DÌRMIŠKIŲ-OBELÌJOS MIŠKAĨ — miškų masyvas Alytaus rj., 9 km į p. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante, priešais Nemunaitį. Priklauso Alytaus miškų ūkio Dirmiškių girininkijai. Plotas 1636 ha; medynų 1496 ha. Masyvą sudaro Obelijos (669 ha), Norūnų (256 ha) ir Dirmiškių (711 ha) miškai. Per D.-O. m. į Nemuną teka Žilvė ir bevardis upelis, o šiaurėje, palei mišką,— Žembrė. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai veléniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai. Vyrauja brukniniai pušynai, garšviniai beržynai ir kiškiakopūstiniai eglynai. 93% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 55%, beržynų 21%, eglynų 16%, juodalksnynų 4%, skroblynų ir drebulynų 4%. Medynų vid. amžius 36 metai (1959), vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. metinė prieauga 3,7 ktm/ha. Gausu stirnų, yra šernų, kiaunių, usūrinių šunų, lapių. Miškai įeina į Nemuno apsauginę juostą. P. dalyje, tarp Dirmiškių ir Obelijos miškų, įsiterpę Dirmiškių ir Balkasodžio kaimai. 1941 Dirmiškių miške hitlerininkai nušovė taryb. partizanus J. ir V. Karatavičius.

DÌRMONTAS Petras [1902 Laužuose (Tauragės rj.) — 1949.VII.5 Tauragės rj.] — administracinis darbuotojas. Hitlerinės okupacijos metais slėpė ir rėmė taryb. karius, likusius okupantų užnugaryje. Nuo 1944 Šilinės apylinkės (Tauragės rj.) pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas drauge su sūnumi ir kitais kolūkio komjaunuoliais.

DÌRSĖ Aloyzas [g. 1931.XI.5 Šėtoje (Kėdainių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1954 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1962 Lietuvos Ž. ū. akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie sausinimo sistemų šliuzavimą, šlaitų sutvirtinimą apsėjant žolėmis, ganyklų apvandeninimą.

„DIRVÀ"— **1.** Buržuazinė knygų leidimo ir prekybos bendrovė. Įsteigta 1918 Vilniuje, vėliau perkelta į Marijampolę. Išleido mokyklinių vadovėlių, grož. lit-ros knygų, nemaža bulvarinių leidinių. Turėjo knygynus Marijampolėje ir Kaune. Veikė iki 1940.

2. Buržuazinis žurnalas, ėjęs 1900—06 kas 3 mėnesiai Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija). Leido ir redagavo kun. A. Milukas. Išėjo 40 knygų. 1903—04, sujungtas su Tilžėje ėjusiu leidiniu „Žinyčia", žurnalas buvo leidžiamas 2 leidimais: JAV lietuviams — „Dirva" ir Lietuvai — „Dirva-Žinynas". „D." išspausdino istoriografinės medžiagos (M. Davainio-Silvestraičio „Medega S. Daukanto biografijai", J. Žiliaus „Lietuviški dainiai"), grožinės lit-ros (M. Rodzevičiuvnos „Anima vilis", F. Berna tovičiaus „Pajauta", H. Senkevičiaus „Tvanas", A. Tatarės „Pamokslai gražių žmonių"), tautosakos (J. Basanavičiaus „Lietuviškos pasakos", „Ožkabalių dainos"), rel. turinio straipsnių. „Dirva-Žinynas" išspausdino V. Pietario „Algimantą", M. Pečkauskaitės „Viktutę", Maironio, A. Jakšto eilėraščių ir kt. Žurnale dar bendradarbiavo A. Alekna, J. Tumas-Vaižgantas ir kt.

3. Buržuazinis savaitinis laikraštis, einąs nuo 1916 Klivlende (JAV). Po 1926.XII.17 perversmo Lietuvoje rėmė faš. diktatūrą, o atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, įsijungė į antitaryb. propagandą. Po II pasaul. karo tapo iš Tarybų Lietuvos pabėgusių buržž. nacionalistų (buv. tautininkų partijos krypties) organu.

4. Buržuazinis mėnesinis ž. ū. laikraštis, ėjęs 1928 Vilniuje. Red. M. Stankevičius.

DIRVẼLĖ Eugenijus [g. 1932.I.24 Jurbarkuose (Jurbarko rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1962). Nuo 1953 TSKP narys. 1956 baigė Maskvos un-tą. Nuo 1956 Partijos istorijos in-to prie LKP CK mokslinis bendradarbis. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė mokslinių straipsnių rev. judėjimo Lietuvoje ir LKP istorijos klausimais.

Ršt.: Klasių kova Lietuvoje 1926 metais, V., 1961.

DIRVIANSKÁITĖ Aleksandra [g. 1886. II.26 Prialgavoje (Skuodo rj.)] — pedagogė, pianistė, kompozitorė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1956). 1913—18 mokėsi Petrogrado konservatorijos fortepijono klasėje. 1918—20 koncertavo Lietuvoje. 1920—24 Leipcige studijavo fortepijoną ir kompozicijos teoriją. Vėliau dirbo Lietuvoje bendrojo lavinimo m-lų muzikos mokytoja, koncertavo. 1940—60 Vilniaus Talat-Kelpšos muzikos m-los fortepijono klasės vedėja. Parašė pjesių fortepijonui, solo dainų.

DIRVÓNAKIAI — kaimas Biržų rj., Biržų apyl., 6 km į p. nuo Biržų. 133 gyv. (1959). Per D. teka Agluona, eina Biržų—Geidžiūnų kelias. Pr. m-la (nuo 1914), biblioteka (nuo 1962). 1863 D. apylinkėse vyko sukilėlių kautynės su carine kariuomene. Burž. nacionalistai 1945 nužudė J. Simanavičių ir J. Ladygą.

DIRVÓNĖNAI — kaimas Telšių rj., Upynos apyl., 14 km į š. nuo Užvenčio, 5 km į š. r. nuo Luokės; kolūkio centras. 200 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs prie Užvenčio—Tryškių ir Luokės—Kuršėnų kelių kryžkelės. D. pr. m-la yra gretimame Kirklių kaime. Yra pilkapynas. Geriau išlikęs vienas pilkapis. Rasta žmonių kaulų. XVII a. pabaigos ist. šaltiniuose minimas Dirvėnų dvaras, buvęs netoli Kirklių kaimo. Manoma, jog čia kurį laiką buvo Dirvėnų vls. (minimo nuo 1507) centras. 1923 buvo 176 gyv.

DIRVÓTYRA. Pirmieji Lietuvos dirvožemių tyrimo duomenys žinomi nuo XVI a. vidurio. 1557, valakų reformos metu, sudarant žemės kadastrą, dirvožemiai buvo skirstomi į gerus, vidutinius, menkus ir blogus. 1819 Vilniaus un-to prof. M. Očapovskis Lietuvos dirvožemius suskirstė į 20 taksacinių vienetų (100 taškų sistema) pagal mechaninę sudėtį bei pagal kai kuriuos dirvožemių susidarymo faktorius ir tinkamumą ž. ū. augalams. S. Miklaševskis, tyrinėjęs Kauno gub. dirvožemius, 1911—1912 suskirstė juos į 5 pagr. tipus. Vėliau jis sudarė ir paskelbė scheminį Lietuvos dirvožemių žemėlapį. Burž. Lietuvoje 1923—40 visi dirvožemiai, išskyrus miškus, surūšiuoti žemės mokesčių diferencijavimui į 5 rūšis ir 12 porūšių pagal mechaninę sudėtį, humusingojo sluoksnio storumą. Prof. V. Ruokis 1930 parengė ir paskelbė Lietuvos dirvožemių klasifikaciją pagal drėgmės režimą, reljefą ir mechaninę sudėtį; joje dirvožemiai suskirstyti į 7 pagr. vienetus. Remdamasis rūšiavimo duomenimis, jis 1936 parengė p. Lietuvos dirvožemių žemėlapį (mastelis 1 : 200 000). Burž. Lietuvoje D. klausimais išleista tik V. Ruokio knyga „Dirvožemio mokslas" (1930) ir keletas knygelių: K. Skabeikos „Dirvožemis" (1925), V. Ruokio „Lietuvos dirvožemių reakcija" (1933) ir „Pietų Lietuvos dirvožemiai" (1939), M. Žemaičio „Lietuvos lauko bandymų ūkių dirvožemiai" (1933), J. Krikščiūno „Dirvų kalkiavimas" (1937).

Tarybų Lietuvoje dirvožemius pradėjo tirti ir kartografuoti Ž. ū. in-tas (įst. 1946); 1952—56 šiuos darbus dirbo Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas, o nuo 1956 Žemdirbystės in-to Vokės filialas. Dirvožemius tirti padėjo ir Ž. ū. akademijos dirvožemininkai. 1947—53 parengta pirmoji Lietuvos TSR dirvožemių genetinė klasifikacija (V. Vazalinskas ir kt.), apimanti 6 tipus: jaurinį, jaurinį pelkinį, veléninį karbonatinį, veléninį gliejinį, pelkinį ir salpinį. 1947—61 sudaryti įvairių Lietuvos TSR gamtinių rajonų ir visų administracinių rajonų dirvožemių žemėlapiai su paaiškinamaisiais tekstais. 1951 išleistas pirmasis Lietuvos TSR dirvožemių žemėlapis (sudarė B. Baginskas, V. Ruokis, V. Vazalinskas). 1961 baigta rengti Lietuvos TSR dirvožemių bonitavimo metodika, pagal kurią dirvožemiai skirstomi į 10 klasių. 1961 sudaryti Lietuvos TSR morfometrinis ir eroduotų dirvožemių žemėlapiai. 1962 sudarytas naujas Lietuvos TSR dirvožemių žemėlapis. 1950 Kaune įkurta Dirvožemių tyrimo partija tyrė kolūkių ir taryb. ūkių dirvožemius. Iki 1964 pab. šios įstaigos kolektyvas (1964 buvo apie 100 dirvožemininkų) ištyrė ir sukartografavo 96% ž. ū. naudmenų; nuo 1961 sudarinėja suvestinius rajono dirvožemių žemėlapius, bonituoja dirvožemius. Hidrotechnikos ir melioracijos in-te (įst. 1950) dirvožemiai tiriami melioravimo tikslais. Miškų ūkio in-to dir-

vožemininkai 1959—62 parengė miškų dirvožemių tyrimo metodiką ir pradėjo tirti bei kartografuoti Lietuvos miškų dirvožemius. 1958 įkurtas Visasąjunginės dirvožemininkų d-jos Lietuvos filialas.

Taryb. metais paskelbta moksl. duomenų apie surištąjį vandenį Lietuvos TSR dirvožemiuose ir kalcio jonų įtaką jo dinamikai (J. Matulis, M. Kacas), Lietuvos TSR dirvožemių kalkinimui naudotinas kalkines žaliavas ir jų pasiskirstymą (J. Savickas ir kt.), Lietuvos TSR r. dalies jaurinius šilainius bei kt. tipų dirvožemius ir jų pagerinimą (J. Kriščiūnas, A. Mejeris), Nemuno žemupio užliejamojo slėnio dirvožemius (J. Vaitiekūnas), Kuršių nerijos dirvožemius (P. Garmus), drenuotų ir nedrenuotų velėninių gliejiškų ir velėninių jaurinių gliejiškų dirvožemių savybes (V. Miliauskas, V. Danilevičius), dirvožemių struktūrą (A. Tindžiulis), agrochemines dirvožemių savybes (I. Stanislavičiūtė, A. Švedas), dirvožemių ekonominį vertinimą (V. Mališauskas, J. Vaitiekūnas). Lengviesiems dirvožemiams apibūdinti ir agrotechnikai juose nušviesti skirtas „Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbų" 6 tomas (1961). D. klausimais išleista nemaža moksl. lit-ros: A. Mejerio „Velėniniai jauriniai dirvožemiai ir jų pagerinimas" (1954), A. Mejerio ir B. Baginsko „Lietuvos TSR dirvožemiai" (1958), P. Garmaus „Lietuvos dirvožemiai" (knygoje „Lietuvos TSR fizinė geografija", 1958), V. Ruokio „Dirvožemio mokslas" (1959), O. Visockio „Dirvožemių erozija Lietuvos TSR ir kova prieš ją" (1962), V. Mališausko ir J. Vaitiekūno monografija „Žemės ekonominis vertinimas ir jo panaudojimas" (1963), autorių kolektyvo monografija „Lietuvos TSR dirvožemiai" (1965) ir kt.

DIRVÓŽEMIAI ž. *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Dirvožemiai.

DIRŽAS. Kariams D. iš senovės buvo reikalingas kovos peiliams, kalavijams, geriamiesiems ragams bei kt. būtiniems daiktams prikabinti. Seniausių D. liekanų Lietuvoje turime iš geležies amžiaus. Jau pirmųjų amžių vyrų kapuose (Šernai, Klaipėdos rj.; Straganai, Šilutės rj.; Rūdaičiai, Kretingos rj., ir kt.) randama geležinių ar žalvarinių sagčių, kartais su metalu apkaustytais D. galais.

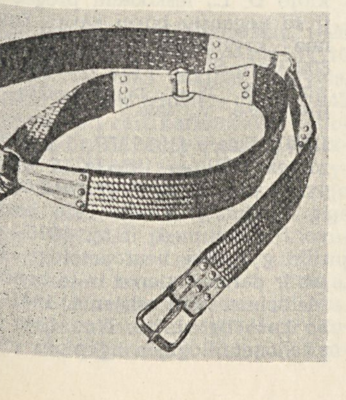

Yrant gimininei bendruomenei ir formuojantis klasinei visuomenei, D. pradėti gaminti labai puošnūs: apkaustyti žalvarinėmis plokštelėmis arba ištisai išgražinti pasidabruotų kūgelių eilėmis; toks D. buvo skiriamasis kario didiko ženklas. Vėliau D. puošnumą sudarė sagtys ir odos kokybė.

DIRŽIAI — kaimas Pakruojo rj., Lauksodžio apyl., 14 km į š. nuo Linkuvos, prie kelio į Žeimelį. 230 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Beržtalis. Felčeriųakušerių punktas, aštuonmetė m-la (1912—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). Beržtalio pakrantės kalvoje, šalia kaimo, yra kapinynas, kurį 1957 tyrinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos in-to darbuotojai; atkasta 248 m^2, rasti devyni I t-mečio ir II t-mečio pr. kapai. 1918 įkurta pirmoji Joniškėlio apskrityje kom. kuopelė, kuriai priklausė K. Požela, P. Strepeika, K. Bartašiūnas ir I. Gaška; buvo išrinktas D. varguomenės k-tas.

DIRŽINSKAITĖ-PILIUŠENKO Leokadija [g. 1921.I.20 Ančlaukyje (Vilkaviškio rj.)] — partinė ir administracinė darbuotoja. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1936 palaikė ryšius su LKJS. Nuo 1940.VI Pajevonio vls. sekretorė ir LLKJS Pajevonio vls. k-to sekretorė, vėliau — LLKJS Vilkaviškio aps. k-to instruktorė. D. Tėvynės karo metais gyveno Ivanovo srityje, dirbo g-loje, 1943—44 mokėsi taryb. darbuotojų kursuose Šujoje, vėliau mokytojavo lietuvių vaikų namuose Kirovo srityje. 1946—49 dirbo komjaunimo darbą Tauragėje, Šiauliuose ir kt. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1950 TSKP narė. 1951—1953 dirbo LKP Šiaulių sr. k-te. 1953—1958 LKP Šiaulių miesto k-to sekretorė. 1958 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje ir iki 1960 dirbo LKP Šiaulių miesto k-to I sekretore. Nuo 1960 Lietuvos TSR MT Pirmininko pavaduotoja, vadovauja respublikos švietimo, kultūros, mokslo, sveikatos apsaugos įstaigų darbui. Nuo 1958 LKP CK narė, 1960—64 kandidatė į LKP CK Biuro narius. 1959—62 Lietuvos TSR AT deputatė, nuo 1962 TSRS AT deputatė. Bendradarbiauja respublikinėje spaudoje, drauge su kitais autoriais parengė leidinį „Šiauliai" (1961).

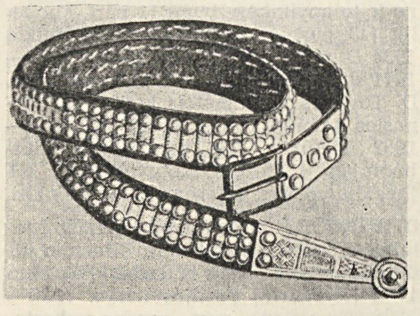

Diržų, rastų IX—XI a. vyrų kapuose (Laiviai, Kretingos rj.), rekonstrukcijos

DIRŽÎNSKAS Juozas [1889 Nevadolėje (Vilkaviškio rj.) — 1941.VII.14 Vištytyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Kalvis. 1911 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, kurioje tarnaudamas įsijungė į rev. judėjimą. Aktyviai dalyvavo Spalio revoliucijos kovose Kalugoje, buvo sužeistas. 1918 grįžo į Lietuvą, įsijungė į kovą už Tarybų valdžią, išrinktas Kybartų rev. k-to nariu. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Dalyvavo LKP pogr. veikloje: jo namuose Toreliškiuose vykdavo neleg. part. kuopelės susirinkimai, buvo pristatoma kom. lit-ra, kurią D. platino. 1940 išrinktas Pajevonio vls. vykdomojo k-to pirmininku. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų suimtas ir po žiaurių kankinimų nužudytas.

DISIMILIÃCIJA [lot. *dissimilis* — nepanašus] — vieno iš dviejų vienodų arba panašių žodžio garsų virtimas skirtingu arba mažiau panašiu garsu. Pvz., liet. kalboje sen. forma „metti" virto „mesti", „nendrė" kai kuriose tarmėse virsta „lendrė" ir t. t. Pagal D. laipsnį skiriama visiška (pilnoji) ir dalinė D., pagal D. kryptį — progresyvinė ir regresyvinė D., pagal D. veikimo atstumą — artimoji ir tolimoji D.

DÎSKANTAS Abelis [1924 Kaune — 1944.IV Kaišiadorių rj.] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1942—43 Kauno geto pogr. antifašistinės org-jos narys. 1943.XII.25 kartu su kitais kaliniais pabėgo iš IX forto, paskui buvo partizanų būrio „Mirtis okupantams" ryšininkas. Žuvo kovoje prieš hitlerinius okupantus.

DYSNÀ — **1.** Upė Lietuvos TSR (Ignalinos rj.) ir Baltarusijos TSR, Dauguvos kair. intakas. Ilgis 197 km (Lietuvos TSR 77 km), baseino plotas 8193 km^2 (Lietuvos TSR 726 km^2). Išteka iš Parsveto ež., prie Dūkšto. Teka per Dysnų ir Dysnykščio ežerus p. r. kryptimi iki BTSR sienos; 30 km teka siena, toliau — per BTSR. Įteka į Dauguvą 423 km nuo jos žiočių, ties Dysnos miestu. Intakai Lietuvos TSR: dešinieji — Šeminis, Ringė; kairieji — Mūnelis, Popovka. Vagos vid. plotis aukštupyje 10—15 m, vidurupyje 20—35 m, žemupyje 70—90 m. Gylis 0,6—2 m. Daug seklumų ir rėvų. Nuolydis iki Dysnų ež. 117 cm/km. Vidurupyje krantai žemesni, negu aukštupyje ir žemupyje. Srovės greitis 0,2—0,4 m/s, maks. 1,4 m/s. Vid. debitas prie BTSR sienos 3,59 m^3/s. Aukštupyje didžiausias debitas apie 20 kartų didesnis už mažiausią tų pačių metų debitą. Nuotėkio modulis 7 l/s iš 1 km^2. Padysnėje (Ignalinos rj.) prie D. pastatyta 150 kW galingumo hidroelektrinė. Aukštupyje, prie Dysnykščio

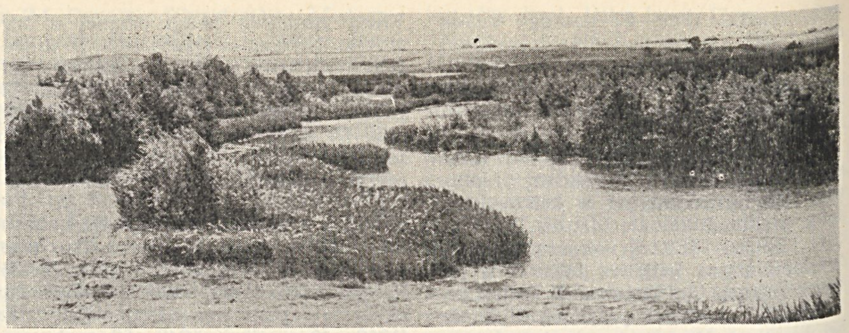

Dysnos upė netoli Šiūlėnų kaimo

ež., yra Gedžiūnėlių landšaftinis-istorinis draustinis.

2. Kaimas Ignalinos rj., Dysnos apyl., 12 km į r. nuo Tverečiaus, Dysnos deš. krante. 137 gyv. (1959). Per D. eina Švenčionių—Kazėnų kelias. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1952), kultūros namai (įst. apie 1952), biblioteka (nuo 1952). D. minima 1579. 1865 buvo įkurta dviklasė m-la.

DYSNAĨ — ežeras Ignalinos rj., 2 km į p. nuo Dūkšto, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 2403 ha, didž. gylis 6 m, vid. gylis 3 m. Pagal dydį antras Lietuvos ežeras; ištįsęs iš v. į r., galuose platesnis. Ilgis 10 630 m, didž. plotis 4660 m. Kranto linijos ilgis 36,7 km. Yra 5 salos (iš viso 8,6 ha). Ež. krantai žemi, daug kur pelkėti, kiek aukštesni ir sausi tik iškyšuliuose ir pusiasaliuose. Dugno polinkis nedidelis, yra negilių duobių. Dugną dengia dumblas, kai kur su molio ar smėlio priemaiša. Atabrade ir apie salas bei seklumas yra ir smėlingų vietų. Pakrantės apaugusios medžiais, krūmais, vietomis mišku. Per D. (į Dysnykščio ež.) teka Dysna, be to, įteka keletas bevardžių upelių. Vandens skaidrumas tik 60—150 cm. Didesnioji dalis (apie 80%) apaugusi vandens augalais. Aplink D. yra kaimai: Moliakalnis (jame veikia hidrologinis postas), Varnos, Žąsiniai, Čižiūnai, Daržininkai, Grybėnai, Driškūnai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 12 kg/ha.

DYSNÝKŠTIS, Dyksnykštis, — ežeras Ignalinos rj., 6 km į p. nuo Dūkšto, 6 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 561 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 4020 m, didž. plotis 2390 m. Yra 3,2 ha sala. Ež. krantai žemi, daugiausia pelkėti, apaugę krūmais, vietomis — mišku. Dugną dengia molingas dumblas su gyvūnų kiautelių ir augalų liekanų priemaiša, o apie salą — su smėlio priemaiša; rytuose dumblas vietomis pereina į sapropelį. Visas dugnas apaugęs vandens augalija. Per D. teka Dysna (iš Dysnų ež.), be to, įteka 3 bevardžiai upeliai. Prie D. įsikūrę Lesniškės, Mažėnai, Kazlupiškė. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 11,5 kg/ha.

DYSNÕS LYGUMÀ — lyguma Lietuvos r. pakraštyje ir Baltarusijoje, Dysnos baseine, apie 20 km į r. nuo Ignalinos. Vakaruose prieina prie Švenčionių aukštumos. Lietuvos TSR teritorijoje D. l. ištįsusi iš v. į r. apie 20 km, iš š. į p. apie 15 km. Lygumą dengia juostuotieji moliai, susiklostę prieledyniniame ežere. Per D. l. teka Dysna ir jos baseino upės: Erzvėta, Kamoja, Svyla, Drūkša. Lygumoje derlingi dirvožemiai, geros pievos.

DYSNÕS PĨEVA — pelkė Ignalinos rj., 3 km į š. r. nuo Tverečiaus, Dysnos salpoje. Plotas 549 ha. Plyninė žemapelkė, ištįsusi iš v. į r. Maitinama ilgai užsistovinčio potvynių vandens. Paviršius lygus, šiek tiek nuolaidus pašlaitinės senvagės link. Vyrauja viksvynai. Durpių klodo didž. storis 1,6 m, vid. 0,9 m. Durpės žemapelkinės plyninės, vietomis gerokai mineralizuotos; vid. susiskaidymas 45%, vid. peleningumas 32%; ištekliai 2,6 mln. m³.

DISPÁNSERIAI — gydomosios profilaktinės įstaigos, kurios išaiškina, gydo ligas ir rūpinasi, kad tų ligų nebūtų. D. susideda iš stacionarų ir poliklinikų. Lietuvoje pirmas tuberkuliozinis dispanseris įsteigtas 1924 Kaune. 1939 buvo 14 tuberkuliozinių D., tačiau jie visi, išskyrus 2 D. Kaune, neturėjo aptarnaujamų rajonų, gydytojų specialistų; 6 D. neturėjo rentgeno aparatų. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo pradėta steigti įv. D.; jų skaičius sparčiai didėjo: 1945 buvo 3 D., o 1962 — 40 D. su stacionarais (30 tuberkuliozinių, 4 onkologiniai, 5 odos ir venerinių ligų, 1 trachomos) ir 4 fizinės kultūros D. be stacionarų. Be šių D., rajonuose, prie rajoninių ligoninių, veikia dispanseriniai skyriai. Visi D. turi reikiamą aparatūrą ir gydytojus specialistus.

DITKÀ — feodalinės Lietuvos 3 grašių monetos *trečioko* kitas pavadinimas.

DITKĒVIČIUS Bronius [g. 1907.III.4 Ivantiškiuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo Simno malūne. 1932 įstojo į Komunistų partiją, suorganizavo pirmą part. kuopelę Simne, buvo jos sekretoriumi. D. vadovaujama, kuopelė 1932—34 įkūrė Simno apylinkėse dar 8 part. kuopeles: Skovagalių, Pralamčiškės, Aleknonių, Žuvinto, Krokialaukio, Šventežerio ir Pagirių kaimuose bei Krosnos dvare. Iš viso 1934 pab. Simne ir jo apylinkėse buvo 11 part. kuopelių (43 partijos nariai). Už rev. veiklą 1934 D. nuteistas 4 metus kalėti. 1940—1941 dirbo Lietuvos TSR prokuratūroje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—1952 Lietuvos TSR prokuratūros darbuotojas. 1952—61 Lietuvos TSR AT Prezidiumo vyr. referentas. Pensininkas.

DITKĒVIČIUS Viktoras [g. 1917.I.20 Meteliuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1936—1938 Simno vls. part. org-jos sekretorius. 1940 paskirtas Liaudies kariuomenės bataliono polit. vadovu, išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Demobilizuotas kapitono laipsniu, dirbo administracinį darbą. Nuo 1957 pensininkas.

DÌTUVA — kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 5 km į š. v. nuo Priekulės, prie plento į Klaipėdą, Minijos deš. krante; tarybinio ūkio centras. 221 gyv. (1959). Pro D. eina Klaipėdos—Pagėgių glžk. Lentpiūvė, aštuonmetė m-la (nuo XIX a. pab. iki 1953 pradinė, 1935—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka. 1935 buvo 501 gyv.

DIVILÌŠKIAI — kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 5 km į p. v. nuo Lazdijų. 153 gyv. (1959). Per D. eina Lazdijų—Seinų kelias. Pr. m-la (nuo 1930), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1962).

DIVONÌS LOKÝS [XIII a.] — vienas veikliausių prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimo (1260—74) vadų. Po Durbės mūšio (1260) sukilusios prieš kryžiuočius prūsų gentys išsirinko, pasak Dusburgo kronikos, savo kariuomenės vadus. D. L. buvo barčių genties vadas. Kai 1263 ar 1264 Bartoje po ilgo apgulimo krito kryžiuočių pilis Valevona, D. L. vijosi bėgančius į Mozūriją išbadėjusius kryžiuočius ir daug jų nukovė, tačiau ir pats buvo sunkiai sužeistas. Paskutiniais sukilimo metais didesnį veiklumą terodė D. L. vadovaujami barčiai. 1271 D. L. drauge su pagezėnų vadu Linku surengė naikinamąjį žygį į Christburgo, Marienverderio ir Kulmo sritis. D. L. su sukilėlių būriais ir vėliau puldinėjo Christburgo apylinkes, pasiekdamas Vislą. Kryžiuočiai persekiojo D. L., ieškodami progos užklupti jį su negausiu būriu karių. Žuvo D. L. nuo kryžiuočių strėlės, puldamas su 800 vyrų Šionzės pilį Kulmo krašte.

Lit.: **R. Jasas,** Didysis prūsų sukilimas (1260—1274), V., 1959.

DÌZIK Estera [1895.VII.15 Bukuose (Ukrainos TSR) — 1965.IX.15 Vilniuje] — gydytoja neuropatologė, medicinos mokslų kandidatė (1938). 1916 baigė Kijevo Moterų med. in-tą. 1919—41 Odesoje gydytoja neuropatologė, Patologijos ir darbo higienos in-to bendradarbė, Medicinos in-to asistentė. 1941—45 dirbo karo ligoninėse. Nuo 1945 Vilniaus psichoneurologinės ligoninės neurologi-

nio sk. vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių neuropatologijos ir kt. klausimais.

DLŪGOŠAS (Długosz, lot. Longinus) Janas [1415—1480.V] — Lenkijos istorikas, rašęs apie Lietuvą. D. tėvas — Žalgirio kautynių dalyvis. Turėdamas 13 metų, D. įstojo į Krokuvos un-to filosofijos f-tą, tačiau nebaigęs 1431 iš jo išstojo. Ilgą laiką tarnavo Krokuvos vyskupo Zbignevo Olesnickio raštinėje ir, jo raginamas, ėmė rinkti žinias Lenkijos istorijai, kurią rašė 20 metų. Lotyniškai parašytame veikale „Lenkijos istorijos XII knygų" („Historiae polonicae libri XII") daug vietos skyrė Lietuvai. Jo aprašomus Lietuvos įvykius galima skirstyti į 3 laikotarpius: 1) iki XIII a.— legendinis, 2) iki XV a. pradžios — paremtas ist. šaltiniais ir 3) nuo XV a. pr. iki 1480, kai D. rašė kaip amžininkas ar bent naudojosi kitų amžininkų prisiminimais bei dokumentais. Lietuvos ist. įvykius D. vertino subjektyviai, tendencingai, painiojo chronologiją ir vietovių pavadinimus, atpasakojamų įvykių eigą stengėsi nušviesti taip, kaip buvo naudinga Lenkijos ponams ir katalikų bažnyčiai, o kai kuriuos faktus visai nutylėjo. Svarbiausia D. istorijos dalis prasideda nuo XIV a. pab. (Lietuvos ir Lenkijos unijos ir Lietuvos krikšto aprašymas, platus Žalgirio mūšio aprašymas). D. yra t. p. autorius knygos „Banderia Pruthenorum", kurioje nupieštos ir aprašytos kryžiuočių vėliavos, paimtos Žalgirio kautynėse ir D. laikais buvusios Krokuvos katedroje.

Lit.: **M. Jučas,** J. Dlugošas.—„LTSR MA darbai", 1959, A 1.

DLUGÓVSKIS Bronislovas [g. 1909 Volgogrado sr.] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1933 baigęs darbininkų f-tą prie Medicinos in-to Maskvoje, pašauktas į Raudonąją Armiją. 1934 baigęs pulko m-lą, išrinktas geležinkeliečių pulko komjaunimo biuro sekretoriumi. 1941.VIII.13 Toropeco rj. kovėsi su hitlerininkais ir buvo sužeistas. 1941.XI paskirtas į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją atskiro bataliono polit. vadovu ir atsakinguoju divizijos part. komisijos sekretoriumi. Vėliau pulko polit. vadovas, divizijos polit. skyriaus viršininko pavaduotojas, Klaipėdos sr. kar. komisariato polit. skyriaus ir Respublikos kar. komisariato polit. skyriaus viršininkas. 1960 paleistas į atsargą pulkininko laipsniu.

DLÙSKIS Boleslovas [**Jablonovskis**; 1826 Taujėnų vls. (Ukmergės rj.) — 1905.IV.10 Krokuvoje] — 1863 sukilimo dalyvis, dailininkas. Mokėsi Vilniaus g-joje. 1843 buvo atiduotas į caro kariuomenę, kurioje išbuvo iki 1852. 1857 įstojo į Maskvos un-to medicinos fakultetą. 1862 gydytojas Pasvalyje. Tais pat metais stojo į Lietuvos Judėjimo k-tą, kuris rengė sukilimą. 1862.XII pasiųstas į Varšuvą toliau tartis su Lenkijos sukilėlių org-jos centro k-tu. Grįžęs į Vilnių, Judėjimo k-to paskirtas Kauno gub. sukilimo organizatoriumi. 1863.III.27 kovėsi prie Naujaberžės, o IV.1 prie Lenčių (Kauno aps.). Įsijungus į sukilimą Z. Sierakauskui, D. pavesta vadovauti Žemaitijoje veikusiems sukilėlių būriams, kurie turėjo padėti išsilaipinti iš jūros Lapinskio vadovaujamai ekspedicijai, vykstančiai iš Anglijos su ginklais. Ekspedicijai sužlugus, pakeliui iš pajūrio D. (slap. Jablonovskis) sėkmingai kovėsi su kariuomenės daliniais IV.27 ir V.10 Raseinių aps. Norėdamas susijungti su Sierakausko rinktine, atvyko į Panevėžio aps., bet, sužinojęs apie Sierakausko pralaimėjimą, susijungė su A. Jasinskio būriu ir traukė į Žemaitiją. VI.22 prie Papilės laimėjo kautynes su caro kariuomene. Po kelių dienų (VI.30) skaudžiai pralaimėjo naują mūšį ir pasitraukė į užsienį. Paryžiuje dirbo ligoninės gydytoju. Be to, piešė miniatiūras, portretus. Gyveno Romoje, Ženevoje, Londone. 1873 įsikūrė Krokuvoje. Parašė apie 1863 sukilimą atsiminimus („Z powstania 1863 r. na Żmudzi", išsp. 1914).

DMÌTRIJEVAS Aleksejus Fiodorovičius [1912—1944.VIII.21 prie Kudirkos Naumiesčio] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.VIII.7 artilerijos diviziono, kuriam laikinai vadovavo D., pozicijas kontratakavo 35 tankų remiamas hitlerininkų pėstininkų batalionas. Artileristai pašovė 5 tankus, bet priešas veržėsi toliau. Būdamas stebėjimo punkte, D. įsakė nukreipti diviziono ugnį į stebėjimo punktą. Tuo būdu priešo pėstininkai buvo atskirti nuo tankų, sužlugo kontrataka, ir divizionas išlaikė užimtas pozicijas. 1944.VIII.21 prie Kubilėlių divizionas sunaikino dar 8 priešo tankus. D. žuvo, gindamas užimtą placdarmą Šešupės v. krante. Palaidotas Kudirkos Naumiestyje.

DMÌTRIJUS ALGIRDÁITIS [m. 1399] — Brianско kunigaikštis. Pirmą kartą minimas 1372 sutartyje, sudarytoje Algirdo ir Kęstučio su Sviatoslavu Smolenskiečiu ir Maskvos kun-ščiu Dmitrijumi DonIečiu. 1379 D. A., kaip ir jo brolis Andrius, perėjo į Maskvos kun-ščio pusę ir gavo valdyti Perejaslavlį. Drauge su broliu Andriumi dalyvavo Kulikovo mūšyje (1380) Dmitrijaus DonIečio pusėje. Po kurio laiko grįžo į Lietuvą, 1388 prisiekė Jogailai. Žuvo mūšyje su totoriais prie Vorsklos.

DMOCHÒVSKIS Henrikas [1810.X.14 Zabolotėje (Baltarusijos TSR, Breslaujos rj.) — 1863.V.14 Porečėje (netoli Dokšicų, Baltarusijos TSR)] — dailininkas, 1831 ir 1863 sukilimų dalyvis. Kilęs iš dvarininkų. Baigė Vilniaus un-tą teisių magistro laipsniu; prof. K. Jelskio vadovaujamas, studijavo skulptūrą. 1831 įsijungė į Trakų apylinkėse veikusį sukilėlių būrį. Nuslopinus sukilimą, išvyko į Prancūziją, mėgino suorganizuoti iš emigrantų ginkluotus sukilėlių būrius, palaikė ryšius su karbonarais, priklausė Turo masonų ložei. Grįžęs į Galiciją, platino prieš caro valdžią nukreiptą lit-rą, reikalavo duoti valstiečiams žemės. 1834 Austrijos valdžios suimtas ir 1837 nuteistas 5 metus kalėti. Atlikęs bausmę, 1841 išvyko į Paryžių, atsidėjo skulptūros studijoms. Nuo 1851 gyveno JAV, pagarsėjo skulpt. H. D. Saunderso vardu (paminklas K. Pulaskiui, dem. polit. veikėjų T. Kosciuškos, T. Džefersono biustai, „Garibaldžio" skulptūrinė grupė ir kt.). 1860 grįžo į Vilnių, sukūrė L. Kondratovičiaus (V. Sirokomlės) paminklo projektą ir kt. Rengiantis 1863 sukilimui, paskirtas Disnos aps. kariniu komisaru. 1863.III—IV, apsimetęs prekybiniu agentu, važinėjo po bajorų dvarus, verbuodamas žmones į sukilėlių būrį. Žuvo mūšyje su carine kariuomene.

DMOCHÒVSKIS Vincentas [1805 Nagodorovicuose (Baltarusijos TSR) — 1862.III.6 Vilniuje] — dailininkas. Nuo 1826 mokėsi Vilniaus un-to literatūros ir dailės skyriuje, vadovaujamas J. Rustemo. Vėliau tarnavo Rusijos kariuomenėje. Dalyvavo 1831 sukilime. Paskui išvyko į Prūsiją, piešė ir tapė kryžiuočių pilis. Paskelbus amnestiją, 1837 apsigyveno Vilniuje, tapė peizažus („Neris ties Rapolo bažnyčia Vilniuje", „Neris ties Verkiais", „Vakaras prie Nemuno", „Lietuvos valstiečio sodyba", „Lietuviška dykuma", „Lietuviška sodyba saulėlydyje" ir kt.). 1854 kurį laiką gyveno Stakliškėse, kūrė paveikslus kaimo gamtos ir buities temomis („Naktigoniai pamiškėje", „Stakliškės", „Miškingos apylinkės", „Nakties vaizdas su medžioklės scena", „Tėviškės kiemas" ir kt.). Nutapė Trakų, Medininkų, Krėvos, Alšėnų pilių peizažus, mėgino tapyti ir lipdyti portretus. Paskutiniu gyvenimo dešimtmečiu kūrė dekoracijas Vilniaus miesto teatrui. Laikė dailės dirbtuvę. D. kūriniai pasižymi vaizduotės turtingumu, atlikimo tikslumu.

DOBI — inžinieriaus J. Dobkevičiaus 1922—26 sukonstruoti ir karo aviacijos dirbtuvėse (Kaune) pastatyti lėktuvai. D.-I (past. 1922) ir D.-III (1926) buvo vienviečiai, D.-II (1923) dvivietis (su 220 AG varikliu, apie 250 km/h greičio). Visi D. buvo vienspamiai, pagal tų laikų technikos duomenis pasižymėjo geromis aerodinaminėmis savybėmis.

DOBILAĨ. Lietuvoje dažnesnės 11 laukinių D. rūšių. Be to, kaip reti augalai saugomi ilgalapis D., penkialapio D. siauralapis porūšis ir pūstavaisis D. Kultūrinių D. auginamos 3 rūšys: raudonasis D. *(Trifolium pratense)*, rausvasis, arba švedinis, hibridinis D. *(T. hybridum)* ir baltasis D. *(T. repens)*. Visoje respublikoje rajonuotos 4 lietuviškos D. veislės (1965): raudonųjų D.— Liepsna (ankstyvieji, dvižoliai) ir Kamaniai (vėlyvieji, vienžoliai), rausvųjų — Daubiai, baltųjų — Bitūnai. Lietuvos sąlygomis vėlyvieji **raudonieji D.** pakenčia dirvožemio rūgštingumą iki 4,9 pH, ankstyvieji iki 5,2 pH. Labiau paplitę ankstyvieji, tik šiaurėje, o t. p. blogesnėse dirvose, daž-

niau sėjami vėlyvieji. Raudonieji D. dažnai auginami mišinyje su motiejukais. Lietuvos vakaruose, kur raudonieji D. dėl per didelio rūgštingumo blogai auga, į mišinį kartais įmaišoma dar ir paprastojo garždenio. D. mišiniai su varpinėmis žolėmis (motiejuku ir kt.) dažniausiai sėjami anksti pavasarį į žiemkenčius. **Rausvieji D.** pakenčia rūgštesnį (iki 4,8 pH) ir drėgnesnį dirvožemį, kaip raudonieji. Jie auginami mišinyje su raudonaisiais D. ir motiejukais, mišinyje su motiejukais, o jų mišiniai su kt. pašarinėmis žolėmis sėjami ganykloms įrengti. **Baltieji D.** labai plačiai auginami Lietuvos ganyklose, kartais ir pievose; ganyklose didž. reikšmę turi birželio—rugpiūčio mėn., nes tuo metu varpinės žolės blogiau atželia. D. sėkloms ir kitoms augalo dalims labiausiai kenkia vabalų — D. straubliukų (apionų) — lervos, mažiau — vabzdžiai tripsai. Visų rūšių D. šaknims ir stiebams kai kuriais metais daro žalos grybinė liga D. vėžys, antžeminėms dalims — D. deguliai; rausvųjų D. lapams — tikroji D. miltligė. D. agrotechnika daugiausia tiriama Žemdirbystės in-te, Ž. ū. akademijoje.

Raudonieji D. Lietuvoje jau buvo auginami XVIII a. pab. Plačiau imta juos sėti nuo XIX a. pab., iš trilaukės sėjomainos perėjus į daugialaukę. Rausvieji D. jau buvo auginami XIX a. viduryje, o baltieji XIX a. antrojoje pusėje. Ž. *Pašarinės žolės*.

DOBILÃITIS Stasys [g. 1915.III.26 Aukštaslynyje (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1942 vasarą užmezgė ryšį su partizanų būriu „Keršytojas", partijos ir komjaunimo Raseinių aps. pogr. k-tais, vykdė žvalgybą, savo namuose slėpė partizanus, aprūpindavo juos vaistais, maistu, drabužiais, platino pogr. spaudą. Nuo 1946 TSKP narys. 1946—55 dirbo part. darbą Raseinių, Jurbarko, Skaudvilės rajonuose. Nuo 1955 kolūkio pirmininkas (iki 1958 Šilalės rj., vėliau Jurbarko rj.).

DÓBILAS Pranas [1907 Skirsnemunėje (Jurbarko rj.) — 1947.VIII.6 Žvyriuose (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1931 aktyviai dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, platino komunistinę literatūrą. 1933—36 Komunistų partijos narys. Iš partijos išstojo, susirgęs džiova. 1940 vykdė žemės reformos darbus Skirsnemunėje (Raseinių aps.). 1941 gydėsi Panemunėje. D. Tėvynės karo metais slapstėsi Kaune, Jurbarke. Nuo 1946 pensininkas.

DÓBILAS — rašytojo Julijono *Lindės* slapyvardis.

„DOBILĖ̃LIS", „dobilas",— liaudies ratelis. Žinomas iš XIX a. Muz. metras $^2/_4$. Šokėjai susikabinę eina ratu, o paskui sukasi už parankių. Šokdami dainuoja: „Pasėjau dobilėlį ant aukštojo kalnelio. Pasėjau žalialapį ant aukštojo kalnelio. Dobilo žali lapai, dobilėlio trys lapeliai". J. Lingys ratelį pritaikė scenai.

Lit.: **J. Lingys,** Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955.

DOBILẼVIČIUS Jonas [g. 1912.VI.28 Patatuliečiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių, darbininkas. Į LKJS įstojo 1927. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą Biržuose 1934 nuteistas $2^1/_2$ metų kalėti. Kauno kalėjime bendradarbiavo polit. kalinių rankraštiniame žurnale „Kovotojas". Išėjęs iš kalėjimo, revoliucinį darbą toliau dirbo Kaune. Padėjo organizuoti statybininkų streikus klinikų statyboje 1938, antifaš. demonstraciją 1939.X.11—12 prie Kauno kalėjimo, Lampėdžių viešųjų darbų darbininkų streiką 1940 pradžioje. 1940 pavasarį partinės statybininkų kuopelės sekretorius Gaižiūnuose. 1940—41 „Lietūkio" priešgaisrinės apsaugos inspektorius Kaune. 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, vėliau dirbo ūkinį darbą Jaroslavlyje, Lietuvos TSR liaudies meno ansambliuose, 1944—63 adm. darbą Klaipėdoje, Papilyje, Vilniuje. Pensininkas.

DOBÌLIOS ẼŽERAS — ežeras Kauno rj., 14 km į p. r. nuo Garliavos, 4 km į v. nuo Nemuno. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 490 m, didž. plotis 240 m. Krantai lėkšti, pelkėti, šiaurės vakarų — apaugęs mišku. Į š. nuo ežero yra Dobilios kaimas.

DOBÌNIS Jonas [1883.II.14 Dielinėje (Vilkaviškio rj.) — 1919.VII.18 Niujorke] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Slėpdamasis nuo žandarų, 1906 emigravo į JAV. Aktyviai dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos ir Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos veikloje. Bendradarbiavo „Kovoje", „Laisvėje".

DOBÌNIS Matas [1887.IX.15 Dielinėje (Vilkaviškio rj.) — 1962.IX.3 Brukline (Niujorkas)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Į JAV atvyko 1913. Dalyvavo Lietuvių socialistų sąjungos, Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugijos, „Sietyno" choro veikloje. 1919 D. įstojo į JAV Komunistų partiją.

DOBKẼVIČIUS Jurgis [1900.III.23 Peterburge — 1926.VI.8 Kaune] — lakūnas, aviacijos inžinierius, konstruktorius. 1917 baigė Baku hidroplanų m-lą. 1918 studijavo Petrogrado Politechnikos in-te. 1919—23 Lietuvos karo aviacijos lakūnas. 1925 baigė Paryžiaus Aukštąją aviacijos m-lą. Nuo 1926 Kauno karo aviacijos dirbtuvių jaun. inžinierius. Sukonstravo lėktuvus *Dobi* I, II ir III. Žuvo, bandydamas Dobi III.

DOBROVÒLSKAS Viktoras [g. 1913. IX.15 Papiškėse (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1934 pradėjo rev. veiklą Alytaus aps. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. D. Tėvynės karo pr. įsijungė į partiz. judėjimą, dirbo partinį pogr. darbą Alytaus aps. Nuo 1944 part. ir adm. darbuotojas Alytuje, Vilniuje. 1950 baigė Resp. partinę m-lą. 1950—53 LKP Vabalninko rj. k-to sekretorius. 1954—62 Lietuvos TSR AT Prezidiumo darbuotojas. Pensininkas.

DOBROVÒLSKIS Pranciškus Stanislovas [g. 1915.II.8 Kaune] — profsąjungų darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958). Kilęs iš darbininkų. 1933 baigęs amatų m-lą, dirbo „Neries" liejimo g-loje darbininku. 1940 dirbo Kauno miesto vykd. k-te. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1942 TSKP narys. 1943 demobilizuotas, dirbo Verslinės kooperacijos v-boje prie RTFSR Liaudies Komisarų Tarybos. 1944—45 dirbo Verslinės kooperacijos v-boje prie Lietuvos TSR MT. 1946—1947 mokėsi tarybinių darbuotojų kursuose Maskvoje. 1947—53 Lietuvos TSR vietinės pramonės ministro pavaduotojas, 1953 Lietuvos TSR vietinės ir kuro pramonės ministro pavaduotojas. 1954—1958 Kapsuko rj. vykdomojo k-to pirmininkas, nuo 1958 Lietuvos Respublikinės profs-gų tarybos pirmininkas. Nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas. 1955—59 ir nuo 1963 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narys. Nuo 1958 LKP CK narys, nuo 1964 kandidatas į LKP CK Prezidiumo narius.

DOBŠẼVIČIUS (Dobszewicz) Benediktas [g. 1722.III.12] — filosofas. 1739 įstojo į jėzuitų ordiną. 1758—61 Vilniaus un-to filosofijos ir matematikos profesorius. Panaikinus jėzuitų ordiną, buvo teologijos f-to dekanas, vėliau — Kražių kolegijos rektorius. D.— žymiausias kompromisinės krypties atstovas scholastinės filosofijos žlugimo Lietuvoje laikotarpiu, siekęs naujųjų laikų filosofiją sutaikyti su teologija ir scholastine filosofija, eklektiškai jungęs racionalizmą su empirizmu. Knygoje „Naujųjų filosofų pažiūros" („Placita recentiorum philosophorum", 1760) idealistiškai nušvietė to meto gamtos mokslų pasiekimus ir jų filosofinę problematiką. „Logikos paskaitose" („Praelectiones logicae", 1761), dėstydamas scholastų logines idėjas, rėmėsi vokiečių filosofu idealistu Ch. Volfu bei italų teologu ir filosofu Fortunatu Brešiečiu. Veikale žymi kai kurių R. Dekarto (įgimtos idėjos, tiesos kriterijus) ir G. Leibnico (būtinosios ir atsitiktinės tiesos, prieštaravimo ir pakankamo pagrindo principai) pažiūrų įtaka.

Lit.: **R. Plečkaitis,** Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje.—„Filosofija", t. 3, V., 1963.

DOBUŽÌNSKIS Mstislavas [1875.VIII.15 Novgorode — 1957.XI Niujorke] — dailininkas. 1889—95 mokėsi Vilniaus gimnazijoje, piešė Vilniaus senamiesčio, Tra-

kų pilies ir kt. peizažus. 1895—99 studijavo teisę Peterburgo un-te. Dvejus metus lankė L. Dmitrijevo-Kavkazkio privačią dailės studiją, vėliau studijavo Miuncheno Meno akademijoje. Studijų metais protarpiais gyveno Alytuje, Vilniuje. Suartėjęs su Peterburgo dailininkų „Meno pasaulio" grupe, nuo 1903 dalyvavo šios grupės parodose, buvo vienas svarbiausių jos ideologų. Eksponavo kūrinius Paryžiuje (1906, 1923), Berlyne (1906), Briuselyje (1910), Romoje (1911), Venecijoje (1913), Leipcige (1914) ir kt. 1908 surengė individualią kūrinių parodą Vilniuje. Palaikė ryšius su M. Čiurlioniu, 1912 padėjo surengti jo kūrinių parodą Peterburge. D. nutapė Peterburgo, Lietuvos miestų ir kt. peizažų, ist. paveikslų („Žmogus su akiniais", 1905—1906; „1830 metų provincija", 1907—1909; „Petras I Olandijoje", 1910, ir kt.). Šiems kūriniams būdingi vokiečių moderno įtakoje susiformavusio D. stiliaus bruožai — pabrėžtas grafiškumas, ekspresyvumas.

1904 D. pradėjo piešti teatro dekoracijas. Nuo 1907 dirbo dekoratoriumi Senovės teatre ir Komisarževskajos teatre Peterburge. Nuo 1909 bendradarbiavo su K. Stanislavskiu, apipavidalino keletą spektaklių Maskvos akademiniame dailės teatre (I. Turgenevo „Mėnuo kaime", 1909, ir kt.). Dalyvavo kaip dailininkas S. Diagilevo antreprizėje Paryžiuje (1914), apipavidalino A. Pavlovos spektaklius JAV. Po D. Spalio revoliucijos kūrė dekoracijas ir kostiumus Maskvos ir Petrogrado teatrams. Nuo 1918 Štiglico dailės m-los, nuo 1922 Petrogrado Dailės akademijos profesorius. 1924 Drezdene pastatė P. Čaikovskio „Eugenijų Oneginą", Kauno Valst. teatre — „Pikų damą". Pasireiškė kaip piešėjas ir knygų iliustratorius (H. Anderseno pasaka „Kiauliaganis", 1922; F. Dostojevskio „Baltosios naktys", 1923; J. Olešos „Trys storuliai", 1928, ir kt.).

1929—39 D. gyveno Lietuvoje. Iš pradžių dėstė Kauno meno m-loje, vėliau dirbo dekoratoriumi Valstybės teatre. Apipavidalino apie 40 spektaklių, prisidėjo prie liet. teatro realistinės dailės ugdymo. Prof. meistriškumas, subtilus stiliaus jausmas darė jo dekoracijas įžymiais meno kūriniais. Dalyvavo liet. dailės parodose, organizavo individualias parodas, prisidėjo prie Lietuvos kultūros paminklų apsaugos organizavimo ir jų restauravimo. Laikė privačią dailės studiją, kurioje mokėsi nemaža liet. dailininkų. Nuo 1939 gyveno ir dirbo Anglijoje, JAV, Prancūzijoje, Italijoje.

Valstybės teatre apipavidalinti spektakliai: operos — P. Čaikovskio „Pikų dama" (1924—1934), „Eugenijus Oneginas" (1935), M. Musorgskio „Borisas Godunovas" (1929), R. Vagnerio „Tanhoizeris" (1930—31), U. Džordano „Andrė Šenjė" (1930), Š. Guno „Faustas" (1931), A. Borodino „Kunigaikštis Igoris" (1932—34), V. Mocarto „Don Žuanas" (1933), Ž. Masnė „Verteris" (1934—35), J. Karnavičiaus „Radvila Perkūnas" (1936), A. Dvoržako „Undinė" (1937), baletai — A. Glazunovo „Raimonda", F. Šopeno „Silfidos" (1932), R. Drigo „Arlekinada" (1934), N. Čerepnino „Piramidės paslaptis" (1938); dramos — V. Šekspyro „Hamletas" (1932), „Karalius Lyras" (1937), A. Vienuolio „1831 metai" (1939) ir kt.

Lit.: **Е. Голлербах,** Рисунки М. Добужинского, М.-П., 1923; **С. Маковский,** Графика М. Добужинского, П., 1924; **L. Gira,** 30 metų M. Dobužinskio darbo teatrui.— Raštai, t. 5, V., 1963; **V. Kulešova,** [Įvadinis straipsnis].— Mstislavas Dobužinskis (Katalogas), V., 1963; **G. Aleksienė,** M. Dobužinskį prisimenant.—„Pergalė", 1965, Nr. 9.

DŌCKUS Kostas [g. 1920.III.11 Veliuonoje (Jurbarko rj.)] — dailininkas. 1950 baigęs Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to taikomosios grafikos skyrių, dirba „Minties" leidyklos meniniu redaktoriumi, dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Nuo 1954 TSKP narys.

Apipavidalino daugiau kaip 200 leidinių („Sakmė apie Igorio žygį", 1952; „Rusų liaudies pasakos", 1954; A. Fromo-Gužučio „Baisioji gadynė", 1955, S. Budrio „J. Zikaras", 1957, ir kt.); sukūrė ekslibrių, estampų, plakatų, S. Nėries (1954) ir K. Donelaičio (1963) jubiliejinius pašto ženklus.

DÒGELIS Motiejus [1715.VIII.6 Gembuliuose (prie Lydos) — 1760.II.24 Varšuvoje] — istorikas. Mokėsi Ščučine ir Paryžiaus bei Leipcigo un-tuose. Grįžęs buvo Vilniaus pijorų kolegijos rektoriumi. Pirmasis Lietuvoje publikavo krašto ist. šaltinius. Gavęs iš karaliaus Augusto III leidimą, rinko medžiagą Prancūzijos, Vokietijos, Olandijos, Lenkijos ir Lietuvos archyvuose bei bibliotekose, studijavo Lietuvos Metriką. 1754 gaisras Varšuvoje sunaikino žymią jo rankraščių dalį. Kai ką atstatęs, 1758—64 Vilniuje išleido 3 tomus Lenkijos ir Lietuvos dokumentų rinkinio („Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae"). 1758 išleido dokumentų rinkinį apie Lenkijos ir Lietuvos sienas („Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae").

Lit.: **A. Moszyński,** Maciej Dogiel.— Wizerunki i roztrząsania naukowe, t. 2, Wilno, 1838.

DOLĖCKIS Jokūbas [**Fenigšteinas**; 1888.II.22 Varšuvoje — 1937.VI Maskvoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje veikėjas. 1904 įstojo į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (LKLSD). 1913—14 LKLSD Krašto valdybos (CK) sekretorius. 1917 RSDDP(b) Petrogrado k-to narys, kartu LKLSD CK ir lenkų bolševikinio savaitraščio „Trybuna" redkolegijos narys. 1918 dirbo RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato sistemoje. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos II (Jungtinio) suvažiavimo delegatas (1919). Suvažiavimo išrinktas CK nariu ir delegatu į RKP(b) VIII suvažiavimą. Lietuvos ir Baltarusijos TSR Centro Vykd. K-to Prezidiumo narys, nuo 1919.V Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas. 1921—1924 atsakingasis Rusijos telegramų agentūros (ROSTA) vadovas. Nuo 1924.XI dirbo ped. darbą Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Nuo 1925 TASS'o atsakingasis vadovas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

DOLOMÌTAS — nuosėdinė karbonatinė uoliena. Lietuvos D. turi 16—47% kalcio oksido, 10—22% magnio oksido. Į žemės paviršių D. išeina Apaščios, Kruojos, Lėvens, Mūšos, Nemunėlio, Švėtės, Tatulos krantų atodangose. Vietiniai žmonės D. vadina skala (prie Mūšos yra Skalių kalnas), uola (Žagarėje), kalkėmis, kalkakmeniu, klintimi, nes D. panašus į klintį. Eksploatavimui prieinamas D., esantis arti žemės paviršiaus, susidarė viršutiniame devone. Jo ištekliai apie 50 mln. t. Didesni D. kiekiai yra Nemunėlio Radviliškio, Medeikių, Vinkšninių (Biržų rj.), Žagarės, Skaistgirio (Joniškio rj.), Kupiškio, Buivėnų, Stirniškių (Kupiškio rj.), Pakruojo, Klovainių, Petrašiūnų (Pakruojo rj.), Naujasodės, Čedasų (Rokiškio rj.) telkiniuose. Kiekvienais metais iškasama 300—400 tūkst. tonų D., kurio dalis naudojama kalkėms gauti. Tam tikslui D. degamas šachtinėse krosnyse, veikian-

Mstislavas **Dobužinskis.** Dekoracijų eskizas J. Karnavičiaus operai „Radvila Perkūnas" ir Končako kostiumo eskizas A. Borodino operai „Kunigaikštis Igoris"

čiose prie daugelio telkinių (seniau D. buvo degamas primityviose lauko krosnyse). Kita dalis naudojama kaip stat. medžiaga (Petrašiūnuose gaminama kelio skalda, užpildas betonui; Skaistgirio D. 1938 panaudotas Joniškio—Žagarės kelio dangai, kuri išsilaikė be remonto apie 20 metų). Vilniaus silikatinių gaminių kombinatas naudoja D. *mineralinei vatai* gaminti. Pakruojo statybinių blokų g-loje D. naudojamas kalkių-smėlio blokams gaminti. XVIII a. D. buvo naudojamas ir statybai vietoj plytų; iš jo pastatytas Pamūšio vandens malūnas.

DÒLOTOVAS Jevstafijus [1912.III.10 Šeimatyje (Utenos rj.) — 1944.V.26 Utenoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940.XII paskirtas LKP Molėtų vls. partorgu. 1942 Lietuvos partiz. judėjimo štabo pasiųstas (su „Miško" grupe) į okupuotą Lietuvą. Veikė Utenos apskrityje, vėliau kovojo „Audros" partizanų būryje. 1944.V jo vadovaujama grupė Ignalinos—Dūkšto glžk. linijoje susprogdino traukinį su vykstančiais į frontą fašistais. Drauge su broliu Aleksejumi Fedosijumi (1925—44) buvo sužeistas, neteko sąmonės. Hitlerininkai abu juos nuvežė į Uteną, kankino, tačiau jokių žinių neišgavo ir gyvus užkasė į žemę.

DÕMANTONYS — kaimas Alytaus rj., 7 km į r. nuo Alytaus, 2 km į š. nuo Vilniaus—Alytaus plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 339 gyv. (1959). Pr. m-la (įst. apie 1908).

DOMAŠẼVIČIUS Andrius Jonas [1865. XI.30 Panevėžyje — 1935.III.19 ten pat] — gydytojas, darbininkų judėjimo veikėjas, kovotojas už Tarybų valdžią. Kilęs iš tarnautojų. Baigęs Šiaulių g-ją, 1884—90 studijavo mediciną Kijevo un-te, 1891—93 specializavosi Peterburge, klinikiniame medicinos in-te. Dar g-joje užmezgė ryšius su moksleivių neleg. rateliais, susipažino su revoliucine narodnikų lit-ra. Kijevo un-te dalyvavo nelegaliame studentų narodovolcų ratelyje, ėmė krypti į socialdemokratiją. 1893 apsigyveno Vilniuje. Organizavo darbininkų ratelius, tapo vienu Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) kūrėjų ir vadovų. Lenkijos Socialistų partijos (PPS) veikiamas, rengiant ir priimant 1896 LSDP I suvažiavimo programą, laikėsi neteisingos pozicijos nac. klausimu, gynė Lietuvos darbininkų judėjimo atskirumo nuo Rusijos darbininkų rev. judėjimo tezę. 1896 pr., būdamas užsienyje, užmezgė ryšius su Lenkijos socialdemokratais, susitarė dėl LSDP lit-ros leidimo. 1896 Paryžiuje išėjo D. parengto LSDP laikraščio „Robotnik litewski" („Lietuvos darbininkas") Nr. 1, jo parengta brošiūra „Robotnik ślusarski w Wilnie" („Vilniaus darbininkas šaltkalvis") ir kt. Už dalyvavimą darbininkų judėjime D. 1897 rudenį Vilniuje buvo kalintas. 1899 antrą kartą kalintas ir 1900 ištremtas 4 metams į Sibirą. Gyveno Karkaralinske, Omske, Semipalatinske. 1904 grįžo į Vilnių, dirbo ligoninėse, greitojoje pagalboje, dėstė Vilniaus felčerių m-loje ir kt. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje: kalbėjo mitinguose, padėjo organizuoti demonstracijas ir vadovauti joms. 1905 rudenį, kaip LSDP CK atstovas, palaikė ryšius su RSDDP vietinės org-jos veikėjais. Dėl caro valdžios persekiojimų laikinai pasitraukė į užsienį. 1906 pr. Tilžėje leido LSDP laikr. lenkų k. „Echo życia robotniczego na Litwie" („Aidas darbininkų gyvenimo Lietuvoje"), kurį laiką redagavo „Darbininkų balsą", vasarą grįžo į Vilnių. Sustiprėjus LSDP rev. internacionalistinei srovei, kartu su S. Matulaičiu, A. Moravskiu ir kt. federalistais priešinosi LSDP programos pakeitimui. 1907 LSDP VII suvažiavime laimėjus autonomistams, pasitraukė iš aktyvios polit. veiklos; reakcijos laikotarpiu dirbo mokslo ir kultūros darbą. 1907 dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos steigimo darbe Vilniuje, vėliau organizavo tos d-jos medicinos ir statistikos-ekonomikos sekcijas, bendradarbiavo žurnale „Medicina ir gamta", aktyviai dalyvavo d-jų „Kova su džiova", „Kova su alkoholizmu" darbe.

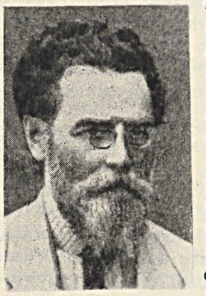

1917 D. vėl įsijungė į LSDP veiklą. kurį laiką bendradarbiavo su jos oportunistiniais veikėjais, spausdino straipsnius laikr. „Darbo balsas", dalyvavo Vilniuje burž. nacionalistų konferencijoje, išrinkusioje buržuazinę Lietuvos tarybą. Kai oportunistiniai LSDP veikėjai galutinai perėjo į buržuazijos pusę, D., Spalio revoliucijos paveiktas, griežtai pasisakė prieš kontrrevoliucinę Lietuvos tarybą, ėmė remti Komunistų partiją, nutraukė ryšius su renegatais, atmetė buržuazinio Steigiamojo seimo lozungą, už kurį pasisakė LSDP 1918.XI konferencija, ir aktyviai įsijungė į Darbininkų atstovų tarybų kūrimą. 1918 rudenį, įkūrus Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partiją (L ir BKP), D. liko Lietuvos Socialdemokratų partijoje, buvo vienas vadovaujančių jos kair. sparno veikėjų. Ėmė vadovauti proletarinėms LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios org-joms, kurių narių dauguma buvo už Tarybų valdžią. Įėjo į 1918.XI sudarytą organizacinę komisiją Vilniaus Darbininkų atstovų tarybai rinkti, buvo išrinktas Vilniaus Darbininkų tarybos atstovu ir Naujosios Vilnios Darbininkų tarybos pirmininku. 1919 pr. pasisakė už proletariato diktatūrą ir Lietuvos susijungimą su kitomis Tarybų respublikomis; Vilniuje leido laikr. „Echo robotnicze". 1919 ėjo sveikatos apsaugos liaudies komisaro pareigas, buvo komisijoje Vilniaus un-to medicinos f-tui steigti, Vilniaus Jokūbo ligoninėje suorganizavo naują akušerijos ir moterų ligų skyrių. LSDP CK ir Vilniaus bei Naujosios Vilnios org-jų 1919.I.30 nutarimu LSDP buvo paskelbta Lietuvos Komunistų partija, o jos II.22—23 konferencija nutarė, kad LSDP susilieja su L ir BKP. 1919.IV.21 pilsudskininkams užėmus Vilnių, D. bute 7 kartus buvo daryta krata, jis buvo 2 kartus suimtas, 1920 vasarą kalintas Vilniuje, paskui Varšuvos X paviljone, Vronkuose ir karo belaisvių Dombių stovykloje prie Krokuvos. 1920.XI paleistas iš stovyklos, grįžo į Vilnių, nelegaliai perėjo demarkacinę liniją ir atvyko į Panevėžį. 1920 pab. lankėsi Tarybų Rusijoje. Nuo 1921 gyveno Panevėžyje, kurį laiką vadovavo Panevėžio aps. ligoninės akušerijos-ginekologijos skyriui. Dėl ryšių su darbininkų judėjimu atleistas iš tų pareigų, vertėsi priv. gydytojo praktika. Žurnale „Medicina" rašė apie tuberkuliozę, vėžį, reumatą, moterų ligas, ragino išspręsti nemokamos med. pagalbos gyventojams klausimą. Būdamas Panevėžio gydytojų d-jos pirmininkas, išvystė plačią visuom. veiklą.

Burž. metais D. nepriklausė LKP, bet visą laiką buvo glaudžiai susijęs su revoliuciniu darbininkų judėjimu, ėjo kartu su Komunistų partija, padėjo išlaikyti LKP CK organizatorius Panevėžio rajone, vykdė kitus LKP pavedimus, buvo didelis TSRS draugas. 1922, 1923 ir 1926 rinkimuose į I, II ir III seimus rėmė LKP suorganizuotus darbininkų ir valstiečių sąrašus. Už tai 1923 buvo kuopininkų byloje suimtas, patrauktas teismo atsakomybėn, kalintas ir išleistas už laidą. D.— vienas Panevėžio darbininkų profs-gų organizatorių ir vadovų, 1925—26 Panevėžio bendros darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas, o taip pat Panevėžio darbininkų dramos-muzikos d-jos „Šviesa" v-bos pirmininkas (1924). 1925.I vėl buvo kratomas ir suimtas, patrauktas teismo atsakomybėn, paleistas už laidą. 1926.I reakcija įvykdė pasikėsinimą prieš D.— jis buvo užpultas ir smarkiai sumuštas. 1926.VI kartu su visais kuopininkais buvo išteisintas. 1926.XII.17 suimtas, kalintas, patrauktas teismo atsakomybėn, paleistas už laidą. 1927 adm. tvarka ištremtas iš Panevėžio į Smilgių valsčių. 1929.I išteisintas. 1933 pavasarį vėl ištremtas į Smilgius. 1934 nuvyko į TSRS, ten susipažino su socializmo statybos pasiekimais, su socialiniu draudimu ir sveikatos apsauga, susitiko su V. Kapsuku ir Z. Angariečiu. 1934.XII grįžo į Lietuvą. Netrukus mirė.

DOMAŠẼVIČIUS Andrius [1908.VIII.27 Vilniuje — 1955.X.16 Maskvoje] — teisininkas. A. J. Domaševičiaus sūnus. Kaip Panevėžio moksleivių komjaunimo org-jos atstovas, 1926 dalyvavo Lietuvos moksleivių komjaunuolių pasitarime Karmėlavos (netoli Kauno) miške. 1928 įstojo į Kauno un-to technikos f-tą, priklausė komjaunimo org-jai, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1929 už dalyvavimą Gegužės Pirmosios demonstracijoje buvo kalintas Kauno kalėjime. Nuo 1933 dirbo

Kauno apylinkės teisme. 1935 įstojo į Kauno un-to teisės f-tą. Nuo 1939 dirbo Vilniaus apylinkės teisme. 1940.VII išrinktas Vilniaus valst. įstaigų darbuotojų profs-gos komiteto pirmininku. Nuo 1940.VIII Vilniaus liaudies teismo teisėjas, nuo 1941 Vilniaus apygardos teismo narys. Hitlerinės okupacijos metais iš pradžių slapstėsi, vėliau dirbo namų valdyboje Vilniuje. 1944—45 Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1946—49 advokatas Panevėžyje, Vilniuje. Nuo 1949 Lietuvos TSR Advokatų kolegijos prezidiumo pirmininkas. Nuo 1950 TSKP narys.

DOMAŠĒVIČIUS Jurgis [1902.IV.12 Karkaralinske (Kazachijos TSR) — 1940.XII.27 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. A. J. Domaševičiaus sūnus. Mokydamasis Vilniaus g-joje (nuo 1916), dalyvavo lietuvių moksleivių socialistų būrelio veikloje. 1918.XII Subačiaus gatvės darbininkų batsiuvių išrinktas Vilniaus miesto darbininkų tarybos deputatu. 1920—21 studijavo techniką Vilniaus un-te. 1921 persikėlė į Kauną. Studijuodamas Kauno un-te, priklausė Studentų socialistų d-jai ir nelegaliai komjaunimo org-jai. Prieš rinkimus į II ir III seimą važinėjo po Lietuvą, agituodamas balsuoti už komunistų pasiūlytus sąrašus. 1925—26 „Adatos" profs-gos sekretorius, po rinkimų į III seimą dirbo profs-gų Centro Biure, palaikė ryšius su K. Požela ir J. Greifenbergeriu. 1926.XII suimtas ir apkaltintas rengęs ginkluotą perversmą; išlaikytas kalėjime iki 1928. Vėliau Kauno un-te pradėjo studijuoti teisę. 1930—40 gyveno Panevėžyje, dirbo vertėju, palaikė ryšius su kom. pogrindžiu, slėpė ir rėmė revoliucionierius. 1937 dalyvavo antifaš. Liaudies fronto kampanijoje dėl polit. kalinių amnestijos. 1940.VIII—1940.X Vilniaus miesto ir aps. viršininko pavaduotojas. Nuo 1940.X Vilniaus apygardos teismo prokuroras. 1940 priimtas į Komunistų partiją. Žuvo nelaimingo atsitikimo metu.

DOMAŠĒVIČIUS Kęstutis [g. 1904.I.12 Semipalatinske] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1949), A. J. Domaševičiaus sūnus. 1928 baigė Kauno un-tą. 1924—25 dirbo „Adatos" pogr. profs-goje, dalyvavo kaip agitatorius darbininkų susirinkimuose, mitinguose. 1926—40 dirbo burž. Lietuvos teisingumo įstaigose. 1940 aktyviai įsijungė į socializmo statybą Lietuvoje. 1940.VII Liaudies Seimo vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko pavaduotojas, vėliau Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisaro pavaduotojas. 1941—43 dirbo Kursko sr. teisingumo v-boje, evakuotų vaikų namuose, TSRS Teisingumo liaudies komisariate, dėstė Orenburge, Šujoje ir Gorkyje organizuotuose kursuose Lietuvos TSR adm. kadrams rengti. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—47 iš pradžių Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisaro pavaduotojas, vėliau liaudies komisaras, ministras. Nuo 1945 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1948 docentas, 1948—59 teisės f-to dekanas. 1945—56 kartu dėstė part. mokykloje prie LKP CK. Paskelbė kelias brošiūras ir apie 20 moksl. straipsnių teisės klausimais.

DOMBRÓVSKIS Albertas [iki 1925 Alteris **Dembovskis**; g. 1901.III.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. I pasaul. karo metu gyveno Rusijoje, 1919 Gomelyje įstojo į Rusijos Komunistinę jaunimo s-gą. Grįžęs 1920 į Lietuvą, dirbo Kėdainiuose ir čia buvo priimtas į LKJS. Dirbo profs-goje. Už rev. veiklą 1922.V Kėdainiuose suimtas, kalintas Kauno kalėjime, Aukštosios Fredos, V forto konc. stovyklose. 1923 rudenį paleistas ir mobilizuotas į kariuomenę, kur dirbo rev. darbą, rašė korespondencijas į „Kareivių tiesą" (slap. Raudonasis kareivis). Vėl suimtas 1925 ir kalintas VI forte. Paleistas tarnavo kariuomenėje. Gresiant areštui, LKP CK leidimu 1925.X išvyko į TSRS. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. Alberto Dombrovskio pavarde mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1930—35 Baltarusijos TSR Seno ir Petrikovo rj. laikraščių redaktorius. 1935—37 Baltarusijos telegramų agentūros (BELTA) redaktorius. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1945—46 Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, vėliau Vilniaus miesto vykd. k-to skyriaus vedėjas. Nuo 1963 pensininkas.

DOMEIKÀ Ignas [1801.VIII.22 Niedzviadkoje (Baltarusijoje) — 1889.I.23 Santjage (Čilėje)] — pažangus visuomenės veikėjas, mokslininkas. 1816—22 mokėsi Vilniaus un-to fizikos-matematikos f-te. 1819 filomatų d-jos narys. 1823—24 drauge su kt. filomatais buvo kalinamas Vilniuje, vėliau gyveno Baltarusijoje. 1831 sukilimo pradžioje buvo D. Chlapovskio ekspediciniame korpuse, vėliau paskirtas Lietuvos sukilėlių 25 pulko adjutantu. Sukilimą nuslopinus, išvyko į užsienį. 1837 Paryžiuje baigė Kalnakasybos akademiją, buvo pakviestas į Čilę chemijos ir geologijos profesoriumi. Čia pasižymėjo kaip gabus mokslininkas ir organizatorius: įsteigė aukštąją kalnakasybos m-lą ir kurį laiką jai vadovavo, reorganizavo Čilės m-lų sistemą, tyrinėjo geologiją ir mineralogiją. Parašė moksl. veikalų. 1867—83 Santjago un-to rektorius. Aprašė daug naujų mineralų, kurių dalis pavadinta jo vardu.

DOMEĨKIAI — kaimas Joniškio rj., Damelių apyl., 8 km į p. r. nuo Žagarės. 98 gyv. (1959). Per D. teka Vilkija ir jos intakas Kvietupis. Lentpiūvė (nuo 1957). D. gyventojai 1905 dalyvavo rev. judėjime.

DOMEĨKIEMIS — kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 10 km į p. r. nuo Darsūniškio, 2,5 km į r. nuo Kaišiadorių—Alytaus plento; kolūkio centras. 176 gyv. (1959). P. pakraštyje yra Šepečio ež. Pr. m-la (nuo 1916), biblioteka (nuo 1947).

DOMEIKÍENĖ Matilda [**Jucaitytė**; g. 1896.VII.20 Naumiestyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Rev. veiklą pradėjo 1920. Nuo 1925 Komunistų partijos narė. Rev. darbą dirbo Vilkaviškio, Šakių apskrityse. Iki 1933 gabeno kom. lit-rą iš Vokietijos. 1933—34 LKP CK instruktorė Telšių apskrityje. 1937—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos instruktorė Kauno, Klaipėdos, Kretingos, Mažeikių, Zarasų ir Utenos apskrityse. 1939 išrinkta Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK nare. Už rev. veiklą 4 kartus bausta kalėjimu. 1940—41 dirbo adm. darbą Kaune. Hitlerininkams įsiveržus į Lietuvą, evakavosi į TSRS gilumą. 1944—49 dirbo adm. darbą Kaune. Pensininkė.

DOMĒNAI — kaimas Mažeikių rj., Sedos apyl., 3 km į p. nuo Sedos. 206 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Sruoja (Varduvos intakas), v. pakraštyje yra Juodsalių pelkė, š. v.— Veršeglynio miškas, p. v.— Bunkiškės miškas, rytuose, už Sruojos, — Vidgirio miškas. Pr. m-la (nuo 1958).

DŌMINAS-BANGÁITIS Kazys [g. 1897. III.5 Genėtiniuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919.I—III Vadoklių vls. Darbininkų ir mažažemių atstovų tarybos pirmininkas. Vėliau dirbo Tarybų valdžios organuose Subačiuje, Panevėžyje. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1920 Lietuvos profs-gų Centro Biuro pirmininkas. 1922 išrinktas Lietuvos I seimo atstovu pagal kuopininkų sąrašą. 1923—24 dirbo pogr. partinį darbą Klaipėdoje. 1924 LKP CK pasiųstas mokytis į Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą Maskvoje. 1927—30 dirbo pogr. partinį darbą Vilniuje. Nuo 1930 mokėsi Raudonosios profesūros ekonomikos in-te Maskvoje. 1933—37 dirbo part. ir adm. darbą Baltarusijos TSR (Slucke, Minske, Dobruže). Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1937), 1940 reabilituotas. 1943 įsijungė į partiz. judėjimą prieš hitlerinius okupantus Vilniaus ir Ukmergės apskrityse. Nuo 1944 dirbo ped. darbą Vilniuje. Nuo 1956 pensininkas. Parašė atsiminimų knygą „Spalio aidai" (1961).

DOMINIKŌNAI — katalikų bažnyčios vienuolių pamokslininkų, aktyvių inkvizitorių ordinas, Dominiko įsteigtas 1215 p. Prancūzijoje. Pirmieji D. veržėsi į Lietuvą XIII a. vid. ginkluoti. Pasinaudodami vok. feodalų agresija, jie naikino kraštą ir gyventojus. „Eiliuotosios Livonijos kronikos" autorius, apra-

šydamas 1256 kryžiuočių puolimą į Lietuvą, pabrėžia, kad „...pirmą gaisrą padegė dominikonas, antrą — pranciškonas". Kad D. ir pranciškonų buvo Lietuvoje XIV a. pirmojoje pusėje, matyti iš Gedimino laiško, rašyto 1323 popiežiui; jame pažymima, kad Lietuvoje šie vienuoliai laisvai gyvena ir veikia. XVI a. pr. D. įsitvirtino Lietuvoje, did. kun-ščio Aleksandro remiami. Jie stiprino katalikybę ir feod. santvarką, gynė feodalų klasės interesus, todėl feodalų buvo globojami ir šelpiami. Lietuvos did. kun-štis Aleksandras pastatė jiems Vilniuje vienuolyną, davė 4 namus ir didelius plotus žemių bei valstiečių. Lietuvos Did. Kun-stėje įsikūrė D. vienuolynai šiose vietose: 1590 Trakuose, 1603 Seinuose, 1605 Merkinėje, 1621 Kaune, 1624 Naugarduke, 1629 Aukštadvaryje, 1630 Breste, 1633 Gardine, 1642 Raseiniuose, Žemaičių Kalvarijoje, 1643 Virbalyje ir kt. Kūrėsi D. vienuolynai ir ukrainiečių bei baltarusių žemėse, kurios tuo metu priklausė Žečpospolitai. 1647 sudaryta savarankiška Lietuvos D. provincija, turėjusi Lietuvos Did. Kun-stėje didelius žemės plotus su baudžiauninkais. Nors D. įstatai reikalavo gyventi tik iš išmaldos, tačiau būdami inkvizitoriais, D. įsigijo daug turtų ir jais nesivaržydami naudojosi. XV a. popiežius Martynas V legalizavo tokią padėtį ir leido jiems naudotis turtais. D. turėjo didelę įtaką popiežiaus rūmuose. Jiems buvo pavesta cenzūruoti knygas, sudarinėti draudžiamųjų knygų sąrašus, vykdyti inkviziciją. Patys save D. vadino „viešpaties šunimis" („Domini canes"). Jų vėliavoje pavaizduotas šuo, draskantis eretiko kūną. Prasidėjus Lietuvoje reformacijos judėjimui, D. nepajėgė kovoti prieš protestantus, ir jų pozicijas užėmė jėzuitų ordinas. XIX a. daug D. vienuolynų Lietuvoje buvo uždaryta. Burž. Lietuvos dvasininkai 1935 atgaivino Lietuvos D. provinciją su centru Raseiniuose. Taryb. valdžia D. vienuolynus Lietuvoje panaikino.

DÒMKUS Petras [1900.VIII.30 Dvikapiuose (Šiaulių rj.) — 1943 pab. ar 1944 pr. Šiaulių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1929 išvyko į Urugvajų. Apsigyvenęs Montevideo, įsijungė į rev. veiklą. Netekęs darbo, 1932 grįžo į Lietuvą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Suorganizavo 3 pogr. part. kuopeles (1 Dvikapiuose ir 2 Šilėnuose). Už kom. veiklą 1933 nuteistas 3 metus kalėti. Išėjęs iš kalėjimo, toliau dalyvavo rev. judėjime. 1940—41 dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato organuose Šiauliuose, Tauragėje, Utenoje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 pasiųstas į Lietuvą dirbti partiz. darbo. Su grupe „Audros" būrio partizanų 1943.IX.15 išvadavo Užpaliuose kalinamus taryb. žmones. Žuvo, kovodamas prieš hitlerininkus.

DÓNELA Juozas [g. 1904.VIII.27 Igariuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą suimtas 1935 ir 1936, kalintas, 2 metus laikytas policijos priežiūroje. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Mosėdyje, Kretingoje. 1941.VII Rygoje įstojo savanoriu į naikintojų batalioną, dalyvavo mūšiuose prieš hitlerininkus Estijos TSR, prie Leningrado. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—60 dirbo partinį ir administracinį darbą Mosėdyje. Pensininkas.

DÓNELA Leonas [1889 Gedučiuose (Skuodo rj.) — 1940 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918—19 dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Žemaitijoje. 1918 pab. iš Gedučių nuvažiavo į Vilnių, ten Komunistų partijos vadovų buvo painstruktuotas, kaip organizuoti Tarybų valdžios organus — rev. komitetus. Iš Vilniaus parsivežė kom. lit-ros, padėjo įkurti Mosėdžio vls. revoliucinį k-tą, buvo išrinktas jo nariu. Plechavičiaus suorganizuotai burž. nacionalistų gaujai užpuolus Mosėdžio rev. k-tą, suimtas. Nuo žiauraus kankinimo Skuode visam amžiui liko invalidas. Burž. santvarkos metais palaikė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą. Laidojant jį Rūkų (Skuodo rj.) laisvamanių kapinėse, komunistai surengė antifaš. mitingą.

DONELÁITIS Kristijonas [1714.I.1 Lazdynėliuose — 1780.II.18 Tolminkiemyje (dab. Čistije Prudi, Kaliningrado sr.)] — poetas, lietuvių grožinės literatūros pradininkas. Kilęs iš laisvųjų valstiečių. 1736 baigė Karaliaučiaus Kneiphofo vid. m-lą, 1736—40 studijavo Karaliaučiaus un-to teologijos f-te. Išmoko graikų, hebrajų, lotynų, vokiečių, prancūzų kalbas. Dalyvavo un-to liet. kalbos seminare. Baigęs studijas, 1740—42 dirbo Stalupėnų m-los kantoriumi (muzikos mokytoju ir mokinių choro vedėju), nuo 1742 — m-los rektoriumi (vedėju). Nuo 1743 iki mirties buvo Tolminkiemio pastorius. Tvarkė parapijos ūkį, pastatydino naują akmeninę bažnyčią, m-lą, pastorių našlių namus. Laisvalaikiu kūrė poet. kūrinius, komponavo jiems melodijas, dirbo klavesinus, fortepijonus, barometrus, šlifavo optinius stiklus, veisė sodą. Paskutiniuosius 5 gyvenimo metus bylinėjosi su vietos dvarininku T. Ruigiu dėl separacijos (bendrų ganyklų likvidavimo). Palaidotas veikiausiai Tolminkiemio bažnyčios rūsyje.

KŪRYBA. Pagrindinį D. lit. palikimą sudaro poema „Metai" ir 6 pasakėčios. Be jų, dar yra išlikę D. trieilis lot. kalba („Laiminga parapija, kur nėra karaliaus kelio"), eilėraščių vok. kalba („Tamsybių viešpats", „Būki nekaltas, gyvenime mano", „O greit slenka laikai"). Kai kurių kūrinių, rašytų veikiausiai vok. kalba, žinomos tik temos („Dovydo ir Jonatano draugystė", „Laimė ir nelaimė, arba rūpesčiai", „Viltis", „Pirmųjų žmonių šeimininkavimas"). Iš kitų

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 400

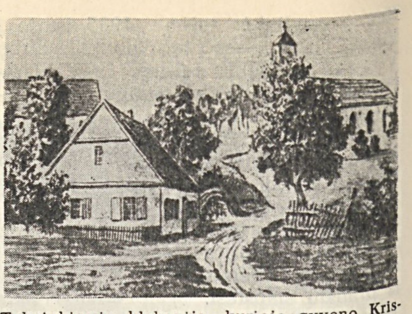
Tolminkiemio klebonija, kurioje gyveno **Kristijonas Donelaitis** (nežinomo autoriaus piešinys)

raštų vok. kalba išliko D. užrašai bei patarimai būsimam Tolminkiemio pastoriui („Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui"), smulkūs įrašai ir pastabos metrikų knygose, polemika su amtmonu T. Ruigiu separacijos bylos raštų nuorašų paraštėse ir kai kurie oficialūs poeto rašyti dokumentai. Šią medžiagą paskelbė F. Tecneris („Unsere Dichter in Wort und Bild, Bd. 6, 1896; „Altpreussische Monatsschrift", Bde. 33, 34, 36, 39, 1896—1902). D. taip pat vertė į liet. kalbą oficialiuosius valdžios raštus ir brošiūrą apie separacijos naudą (1769).

D. PASAKĖČIOS — pirmieji originalūs šio žanro kūriniai liet. lit-roje. Išlikusių 6 pasakėčių („Lapės ir gandro česnis", „Rudikis jomarkininks", „Šuo Didgalvis", „Pasaka apie šūdvabalį", „Vilks provininks", „Ąžuols gyrpelnys") parašymo laikas nežinomas, tačiau spėjama, kad jos rašytos anksčiau už „Metus". Daliai savo pasakėčių D. panaudojo antikinius siužetus, žinomus nuo Ezopo laikų, juos savaip perkurdamas („Lapės ir gandro česnis", „Vilks provininks", „Ąžuols gyrpelnys"). Kitų pasakėčių siužetai, atrodo, originalūs. Kai kurios D. pasakėčios turiniu ir išplėstu moralu siejasi su vok. pasakėtininko Ch. Gelerto (1715—69) tradicija, tačiau jų savitumą sudaro socialinių prieštaravimų pavaizdavimas (nors ir ribojamas konfesinės ideologijos), klasicistinio sąlygiškumo vengimas, stiliaus ir kalbos liaudiškumas. Pasakėčias D. parašė hegzametru, pavartojęs jį anksčiau už šio metro pradininką vok. lit-roje F. Klopštoką. D. pasakėčias pirmąkart paskelbė L. Rėza („Aizopas", 1824), netrukus jas perspausdino S. Stanevičius („Šešios pasakos", 1829), o vėliau jos dažniausiai buvo spausdinamos kartu su „Metais".

„METAI" — pagr. eiliuotas D. kūrinys, kurį sudaro 4 dalys: „Pavasario linksmybės", „Vasaros darbai", „Rudenio gėrybės" ir „Žiemos rūpesčiai". L. Rėza, surengdamas kūrinį spaudai, šias dalis sujungė į vientisą kūrinį ir pavadino jį „Metais" (1818). Poemos dalių parašymo chronologija nenustatyta, tačiau yra pagrindo manyti, kad visos dalys sukurtos palaipsniui, maždaug 1765—75 laikotarpiu. Pasak lit-ros istoriko G. Pisanskio (1725—90), jam yra buvęs žinomas „Metų" variantas, teturėjęs 659 eilutes. Mus pasiekęs poemos tekstas turi 2968 eilutes.

Atskirus „Metų" fragmentus D. siuntinėjo bičiuliams kaip lit. laiškus; spėjama, kad D. juos bus skaitęs ir per pamokslus. Žanro atžvilgiu kūrinys lit. kritikoje traktuojamas įvairiai: kaip „didaktinis epas" (L. Rėza), kaip „keturios idilės" (G. Neselmanas), kaip poema (Maironis, V. Mykolaitis-Putinas ir kt.). Galiausiai įsigalėjo „Metų", kaip vieningo kūrinio, aptarimas poemos terminu. „Metų" dalių eilės tvarka taip pat įvairavo. Įsigalėjo Rėzos įvestasis variantas („Pavasario linksmybės", „Vasaros darbai", „Rudenio gėrybės", „Žiemos rūpesčiai"), geriau atitinkąs vientiso kūrinio siužetą.

D. poema „Metai"—įžymus kūrinys pasaul. lit-ros mastu. Joje su didele menine jėga epiškai plačiai pavaizduotas XVIII a. lietuvių liaudies gyvenimas R. Prūsijoje, atskleista gili socialinė ir humanistinė baudžiavos jungą velkančių valstiečių (būrų) darbo prasmė, parodyti prieštaravimai tarp baudžiauninkų pastangų siekti geresnio gyvenimo ir sunkaus jų likimo, sukurti tipiški būrų bei jų feod. išnaudotojų paveikslai, sodriai realistiškai nupiešti kaimo buities, ūkio darbų, papročių ir gamtos vaizdai. D. poema, savo idėja ir siužetu dar susijusi su vad. „keturių metų laikų" poezija (Dž. Tomsonas, Ž. Sen-Lamberas, E. Kleistas), daugeliu atžvilgių buvo naujas reiškinys ano meto V. Europos lit-roje ir didelis žingsnis į priekį liet. lit-ros raidoje. „Metuose" valstiečių baudžiauninkų gyvenimas vaizduojamas su gilia meile, autoriui aktyviai ginant liaudies interesus. Dvaras poemoje taip pat traktuojamas valstiečių galvosenos požiūriu, dažniausiai su satyr. atspalviu. D. ryškiomis hiperbolėmis atskleidė moralinį dvaro išsigimimą, tikroviškai pavaizdavo junkerinę administracijos sistemą (karališkųjų dvarų valdytojai — amtsrotai, amtmonai, dvaro policija — vachmistrai, įgaliotiniai — pakamorės ir kt.), sukurtą engti valstiečiams. Pabrėždamas socialinį liaudies ir ponų gyvenimo kontrastingumą, D. atitolo nuo tradicinio, gamtinei epochos poezijai būdingo aprašinėjimo bei retorikos. Plastiškai piešdamas pagrindinio poemos personažo — kaimo seniūno (šaltyšiaus) Pričkaus, taip pat Enskio, Dočio ir kt. valstiečių charakterius, smerkiamai vaizduodamas baudžiavinę priespaudą, poetas kartu rodė socialinį bei nacionalinį liaudies sąmonėjimą, kėlė demokratines žmonių lygybės idėjas. Ypač turtingas buitinis-etnografinis „Metų" koloritas: plačiai pavaizduoti liaudies darbai, ūkio padargai, papročiai, valgiai ir kt. Didelę „Rudenio gėrybių" dalį sudaro spalvingos kaimo vestuvių ir su jomis susijusių liaudies papročių scenos. Realistiški valstiečių buities ir darbo vaizdai maža ką bendro teturi su tradicine idile. Gamtos paveikslams, kuriais, išskyrus „Vasaros darbus", pradedama kiekviena „Metų" dalis, būdingas liaudiškas, realistinis, tautosakai artimas aplinkos suvokimas. „Metus" su epochos poezija daugiausia sieja didaktiniai autoriaus pamokymai (Lauro, Selmo bažnytiniai „pamokslai"), kuriuose atsispindi D., kaip pastoriaus, ideologija, dažnai prieštaraujanti objektyviems poemos vaizdams.

Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg 1818, gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei.

Kristijono Donelaičio „Metų" pirmojo leidimo (1818) titulinis puslapis

„Metai" parašyti raiškia, liaudiška kalba, kuri pasižymi paprastumu, konkretumu, veiksmažodine dinamika, garsine instrumentacija, palyginti nedideliu kiekiu svetimybių. D. poema sudarė naują etapą liet. poetinio stiliaus bei kalbos raidoje ir žymiai prisidėjo prie aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės įsigalėjimo literatūrinės lietuvių kalbos pagrindu. „Metų" eilėdara — antikinis hegzametras, poeto kūrybiškai pajungtas natūraliam liet. kalbos kirčiavimui. Kūrybinio metodo atžvilgiu D. poema sietina su šviečiamuoju realizmu — nauju reiškiniu to meto Europos lit-roje, nors kai kuriais atžvilgiais ji gretintina ir su panašios tematikos antikiniais veikalais (Heziodo „Darbai ir dienos", Vergilijaus „Georgikos").

KŪRINIŲ LEIDIMAS IR TYRINĖJIMAS. „Metų" rankraščius po D. mirties iš našlės perėmė J. Jordanas, iš jo nusirašė Gerviškėnų pastorius J. Holfeldas. Pirmąjį „Metų" leidimą (su vertimu į vok. kalbą) parengė L. Rėza, gerokai pakeisdamas poemos tekstą ir praleisdamas 468 eilutes. Leidimo įžangoje Rėza pateikė pirmųjų žinių apie D. ir jo kūrybą. Leidinį teigiamai recenzavo vok. spauda, jį teigiamai aptarė lenkų filologas S. Lindė pranešime Varšuvos Mokslo bičiulių d-joje ir lenkų spaudoje (1820). „Metus" didžiai vertino A. Mickevičius („Gražina", 1823). Lietuvoje Donelaičiu susidomėjo S. Daukantas („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių", 1822), S. Stanevičius („Šešios pasakos. . .", 1829) ir kt. „Metus" į latvių k. tuojau ėmėsi versti K. Vatsonas, „Pavasario linksmybes" išspausdinęs Mintaujos kalendoriuje („Veca un jauna laika grāmata", 1822—23).

Domėjimasis D. ypač padidėjo antrojoje XIX a. pusėje. Rusijos MA išleido A. Šleicherio parengtą pilną mokslinį „Metų" leidimą (Ch. Donaleitis, „Litauische Dichtungen", St. Petersburg, 1865). Trečią „Metų" leidimą su vertimu į vok. kalbą kruopščiai parengė G. Neselmanas (Ch. Donalitius, „Litauische Dichtungen", Königsberg, 1869). Į lenkų k. poemą vertė M. Akelaitis, bet vertimo neišleido dėl 1863 sukilimo. Jo darbą palaikė

Kristijono Donelaičio „Metų" 1865 leidimo titulinis puslapis, 1956 leidimo viršelis (dail. V. Jurkūnas), leidimai rusų (1946), baltarusių (1961) ir lenkų (1953) kalbomis

J. Kraševskis, teigiamai atsiliepęs apie D. savo darbuose („Literatūrinės studijos", 1842—43; „Lietuva", 1847—50). J. Osovskio „Pavasario linksmybių" vertimas į lenkų k. buvo išspausdintas žurnale „Przegląd polski" („Lenkų apžvalga", t. 67, 1883). Kūrybiškai išverstus į vok. kalbą „Metus" paskelbė L. Pasargė (Ch. Donalitius, „Litauische Dichtungen", Halle, 1894), pateikdamas papildomų žinių apie autorių. Poemą Karaliaučiaus un-to liet. kalbos seminare populiarino F. Kuršaitis, poemos fragmentai buvo išspausdinti R. Jakobio liet. lit-ros chrestomatijoje („Litauische Chrestomatie zum Schulgebrauch", Lpz., 1880), O. Videmano liet. kalbos vadovėlyje („Handbuch der litauischen Sprache", Strassburg, 1897), period. spaudoje („Lietuviška ceitunga", 1879; „Tilžės keleivis", 1886—87) ir kt. Rusų šviesuomenės domėjimąsi Donelaičiu rodo Tartu un-to 1886 išleista A. Aleksandrovo magistro disertacija apie kalbines bei stilistines „Metų" ypatybes. 1885 Peterburgo un-te latvių studentams pranešimą apie D. darė ir „Metų" fragmentų vertimus į latvių k. skaitė J. Rainis. Latvijoje D. kūrybą dar populiarino Sudrabu Edžus (E. Zilberis), „Metų" vertimo fragmentus išspausdinęs žurnale „Majas viesa menešraksts" (1902). Į rusų k. poemą vertė V. Ivanovas (M. Gorkio rengtam liet. lit-ros rinkiniui), bet I pasaul. karas šį darbą sutrukdė.

Liet. buržuazija Donelaičiu maža tesidomėjo. Nei „Aušra", nei „Varpas" jo kūrinių nepublikavo. Išskyrus M. Jankaus išleistas „Pavasario linksmybes" (Tilžė, 1891) ir menko lygio „Metų" publikacijas JAV („Garsas Amerikos lietuvių", 1896—97; „Kristijono Donelaičio raštai", išl. A. Burba ir A. Milukas, 1897), paskutiniajame XIX a. ketvirtyje D. raštai nebuvo leidžiami. Vienintelį pilną „Metų" leidimą Lietuvoje ryšium su poeto 200 gimimo metinėmis išleido J. Šlapelis („Kristijono Duonelaičio raštai", V., 1914). Šio jubiliejaus proga pasirodė naujų „Metų" fragmentų vertimų į latvių k., atliktų J. Jaunsudrabinio („Druva", 1914); E. Volteris, T. Zeifertas apie D. paskelbė latvių spaudoje straipsnius. Vertinant D., burž. metais išryškėjo prieštaringų požiūrių. D. kūrybą didžiai vertino Maironis savo lit-ros paskaitose Kauno un-te. Antra vertus, visuomeninė D. pozicija, jo kūrybos liaudiškumas buvo svetimi liet. buržuazijai. Jokios rimtesnės studijos apie D. šiuo metu nepasirodė. „Metai" buvo pritaikyti m-loms, praleidus apie 900 eilučių (M. Biržiška, „Duonelaičio gyvenimas ir raštai", 1918; II leid. 1921; III leid. 1927). Tačiau per m-lą D. kūriniai teigiamai veikė jaunąją pažangiųjų rašytojų kartą (P. Cvirką, A. Venclovą ir kt.). Pilnas „Metų" leidimas buvo pradėtas rengti tik paskutiniais burž. metais, bet išleistas jau taryb. laikotarpiu (1940). Vienintelis užsieninis leidinys šiuo laikotarpiu buvo 1933 Varšuvoje išėjęs K. Petkevičiaus laisvai į lenkų k. išversti „Metai" („Obrazy z życia chłopów XVIII-go wieku"). „Metų" fragmentai išversti į esperanto (P. Lapienė, 1938), viena D. pasakėčia — į lotynų (P. Brenderis, 1936) kalbą. Latvių R. Eglės ir A. Upyčio „Pasaulinės literatūros istorijoje" (t. 4) buvo išspausdintas K. Korsako parengtas poskyris apie D. su eiliuotomis citatomis iš „Metų".

Naujas etapas D. kelyje į plačiuosius skaitytojų sluoksnius prasidėjo taryb. laikotarpiu. Dideliu tiražu poemos leidimai išėjo Kaune 1940, 1945, Vilniuje 1950 ir 1956. Išleista D. liet. rankraščių fotokopijos (1955). Pasirodė moksl. darbų, studijinių straipsnių bei populiarių rašinių apie poeto lit. aplinką, gyvenimą ir kūrybą, eilėdarą, raštų leksiką (V. Mykolaičio-Putino, K. Korsako, J. Žiugždos, L. Gineičio, K. Doveikos, M. Ročkos, J. Kabelkos ir kt.). D. įėjo į taryb. liet. dailę (V. Jurkūnas sukūrė D. portretą ir „Metų" iliustracijas, V. Mackevičius — D. portretą, P. Rimša — jubiliejinį D. medalį ir kt.). D. kūryba išpopuliarėjo visasąjunginiu mastu. Jos idėjinis vaidmuo ir aktualumas iškilo D. Tėvynės karo metais. D. atsispindėjo taryb. liet. poetų, pasitraukusių į šalies gilumą, kūryboje (A. Venclovos sonetas „Donelaitis", 1941, S. Nėries eil. „Donelaitis", 1943, P. Cvirkos poemos „Padavimas apie sakalą" fragmentai). Taryb. rašytojai Maskvoje 1943 iškilmingai paminėjo „Metų" išleidimo 125 metines. Minėjime pranešimus darė L. Gira, K. Korsakas; „Metų" fragmentus rusų kalba deklamavo akt. M. Cariovas. D. kūrybą tuo metu didžiai įvertino A. Fadejevas ir kt. rusų rašytojai. D. Brodskis ėmėsi versti „Metus" į rusų k.; vertimo ištraukos pasirodė K. Korsako parengtame liet. lit-ros leidinyje „Vekovaja nenavist" (1943) ir žurnale „Družba narodov" (1944). Pirmasis poemos leidimas rusų k. išėjo Maskvoje 1946. Jį teigiamai recenzavo G. Šengelis, V. Kirpotinas, S. Šervinskis. Išleisti nauji dideli „Metų" ir pasakėčių leidimai rusų kalba: Maskvoje — 1951, 1955 ir 1964, Leningrade — 1960, Vilniuje — 1951. Aukštą meninį lygį pasiekė D. Brodskio tobulinamas „Metų" vertimas į rusų kalbą. D. kūryba įtraukta į TSRS aukštųjų m-lų programą.

„Metai" plačiai verčiami į sąj. respublikų bei liaudies demokratijos šalių kalbas. Ukrainoje P. Tičina paskelbė D. poemos fragmentų vertimą („Vitčizna", 1955). Baltarusijoje išėjo pilnas A. Zarickio atliktas „Metų" vertimas („Čatiri pari goda", 1961). Latvijoje „Metus" 1955 buvo pradėjęs versti J. Sudrabkalnis. Visą kūrinį į latvių k. išvertė P. Kalva („Gada laiki", 1963). Estijoje D. verčia M. Lodus, Gruzijoje — G. Abašidzė, Armėnijoje — Ašotas Grašis ir t. t. 1953 Vilniuje išleistas pataisytas K. Petkevičiaus „Metų" vertimas į lenkų kalbą. Į čekų k. „Metus" išvertė H. Jechova („Ročni dobi", 1960). „Metų" fragmentai pasirodė ir anglų k. (vert. K. Milsas, N. Rastenis); į vokiečių k. „Metus" naujai išvertė H. Budenzigas; 4 pasakėčios išverstos į žydų k. (vert. L. Olic-

V. Jurkūno iliustracijos **Kristijono Donelaičio** poemai „Metai"

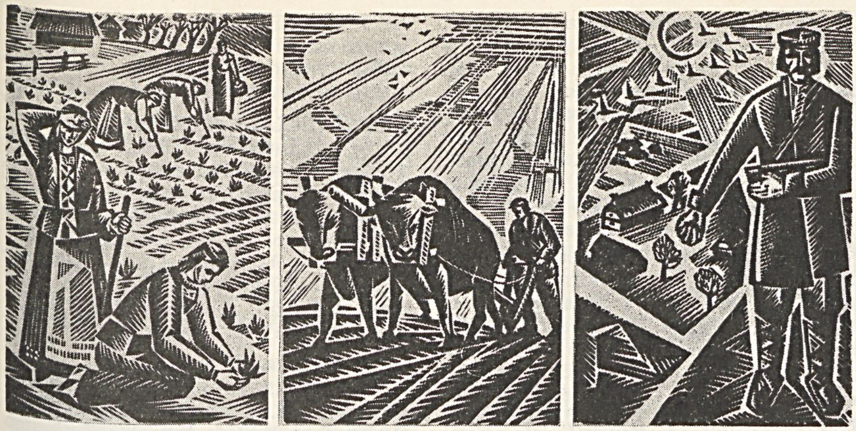

V. Kalinausko iliustracijos **Kristijono Donelaičio** poemai ,,Metai"

kis, 1957), 1 pasakėčia — į italų k. (V. Pisanis, 1947).

Lietuvių ir visos taryb. visuomenės kultūros švente tapo 1964 paminėtos 250-sios D. gimimo metinės. Veikė respublikinis jubiliejinis k-tas (pirm. K. Korsakas) ir visasąjunginė jubiliejinė komisija (pirm. A. Prokofjevas). Pasaulinis Taikos k-tas rekomendavo D. jubiliejų paminėti tarpt. mastu. Iškilmingi minėjimai įvyko Vilniuje, Maskvoje (Kolonų salėje), Leningrade, Kaliningrade, dalyvaujant žymiems rusų ir kitų taryb. respublikų rašytojams. Gausiai pasirodė jubiliejinių leidinių — monografija apie D. platiesiems skaitytojų sluoksniams lietuvių ir rusų kalbomis, poeto kūrybos vertimų į kitas kalbas antologija, „Metų" iliustracijų aplankai ir kt.; jubiliejų plačiai nušvietė visasąj. ir resp. spauda. Lietuvos TSR Mokslų akademijoje įvyko jubiliejinė moksl. sesija; paskelbta naujų moksl. tyrinėjimų apie D. gyvenimą ir kūrybą. D. tema atsispindėjo poezijoje (E. Mieželaičio apmąstymai „Kristijonas Donelaitis", Just. Marcinkevičiaus poema „Donelaitis"), dailėje (K. Bogdano sukurta D. skulptūra, V. Kalinausko — portretas ir „Metų" iliustracijos, V. Valiaus — portretas, B. Vyšniausko — bareljefas, G. Jokūbonio, E. Varno — medaliai ir kt.). TSRS Ryšių m-ja išleido D. jubiliejui skirtą pašto ženklą (dail. K. Dockus). Įvyko respublikinis D. kūrybos raiškiojo skaitymo konkursas. Veikė jubiliejinės D. parodos Vilniuje ir Berlyne. D. vardas suteiktas Kybartų ir Klaipėdos vid. m-loms. Poeto gyvenvietėje (buv. Tolminkiemyje) pastatytas paminklinis akmuo, Vilniaus un-to centr. rūmų nišoje — memorialinė skulptūra (skulpt. K. Bogdanas).

Ršt.: ,,Metai" ir pasakėčios, K., 1945 [K. Korsako įžanginis straipsnis]; Времена года, M., 1946 [vert. D. Brodskis; J. Žiugždos, V. Mykolaičio-Putino baigiamieji straipsniai]; Raštai, V., 1950; Избранное, M., 1951 [vert. D. Brodskis]; Сочинения, Вильнюс, 1951 [vert. D. Brodskis; V. Mykolaičio-Putino įžanginis straipsnis]; Rok, Warszawa, 1953 [vert. K. Petkevičius]; Kristijono Donelaičio rankraščiai, V., 1955 [fotografuotinis leid.]; Времена года, M., 1955 [vert. D. Brodskis]; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Metai, V., 1956; Времена года. Басни, Л., 1960 [vert. D. Brodskis; L. Gineičio įžanginis straipsnis]; Jau saulelė vėl. . ., V., 1963.

Lit.: **A. Aleksandrov,** Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius (Zur Semasiologie), Dorpat, 1886; **F. Tetzner,** Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Ch. Donalitius.—,,Altpreussische Monatsschrift", Bd. 51, 1914; **К. Корсакас,** Донелайтис и его поема ,,Времена года".— ,,Дружба народов", кн. 10, 1944; **K. Korsakas,** Donelaitis prieš vokiškuosius kolonizatorius. — ,,Pergalė", 1944, kn. 1; **В. Кирпотин,** ,,Времена года" Донелайтиса.—,,Октябрь", 1947, № 6; **Г. Шенгели,** Донелайтис и его поэма.—,,Дружба народов", кн. 16, 1947; **P. Cvirka,** Kristijono Donelaičio ,,Metų" pirmasis rusiškas vertimas.—,,Tiesa", 1947.III.4; **V. Mykolaitis,** Donelaičio ,,Metai".—,,Lietuvių literatūros instituto darbai", t. 1, V., 1947; **K. Korsakas,** Kristijonas Donelaitis ir jo ,,Metai".—,,Literatūra ir kritika", V., 1949; **K. Doveika,** Kai kurie K. Donelaičio gyvenimo ir asmenybės bruožai.—,,Lietuvių literatūra", d. 1, K., 1954; **K. Doveika,** Archyvinė medžiaga apie K. Donelaitį.—,,Pergalė", 1955, Nr. 3; **L. Gineitis,** Kristijono Donelaičio ,,Metai", V., 1954; **L. Gineitis,** Kristijonas Donelaitis ir jo poema ,,Metai", V., 1955 [rus. leid. 1956]; **D. Judelevičius,** Donelaičio satyra.—,,Literatūra ir menas", 1955, Nr. 10; **I. Kostkevičiūtė,** Donelaičio ,,Metai" XVIII a. poezijos fone.—,,Literatūra ir menas", 1955, Nr. 12; **V. Mykolaitis,** Kristijonas Donelaitis — liaudies vargų poetas.—,,Pergalė", 1955, Nr. 3; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **J. Lebedys,** Kristijono Donelaičio autografų leidinys.—,,Literatūra ir kalba", kn. 2, V., 1957; **A. Venclova,** Keli žodžiai apie K. Donelaitį.—Laikas ir rašytojai, V., 1958; **L. Gudaitis,** ,,Metai" XVIII amžiaus spaudoje.— ,,Kauno tiesa", 1960.II.18; **K. Korsakas,** K. Donelaitis rusiškai.— Literatūrų draugystė, kn. 1, V., 1962; **K. Korsakas,** Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių. — ,,Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961; **T. Buch,** Die Akzentuierung des Christian Donelaitis, Wrocław, 1961; **D. Brodskis,** Kaip aš verčiau Donelaičio ,,Metus".—,,Literatūra ir menas", 1963, Nr. 44; **K. Korsakas,** Kristijonas Donelaitis kitomis kalbomis. — Jau saulelė vėl. . ., V., 1963; **E. Mieželaitis,** Kristijonas Donelaitis.—,,Komunistas", 1963, Nr. 12; **A. Venclova,** Rūsčiaisiais karo metais (Minint 250-ąsias K. Donelaičio gimimo metines).—,,Tiesa", 1963.XII.28; **K. Doveika,** Kristijonas Donelaitis, V., 1963 [rus. leid. 1963]; **A. Venclova,** Lietuvių tautos pasididžiavimas.—,,Literatūra ir menas", 1964, Nr. 1; **А. Венцлова,** Певец литовского народа.—,,Правда", 1964.I.5; **Э. Межелайтис,** Бессмертные страницы.—,,Знамя", 1964, № 1; **Т. Тильвитис,** Народный наставник и певец.— ,,Дружба народов", 1964, № 1; **А. Филатова,** Кристионас Донелайтис.—,,Звезда", 1964, № 1; **E. Mieželaitis,** Kristijonas Donelaitis.—,,Soviet Literature", 1964, No. 1 [tas pat žurnalo laidose lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbomis]; [J. Baltušio, D. Brodskio, L. Gineičio, H. Jechovos, I. Korsakaitės, J. Macevičiaus, P. Mižutavičienės, A. Pociaus, V. Reimerio, Z. Slaviūno, A. Vyšniauskaitės, A. Zarickio straipsniai apie D.] —,,Pergalė", 1964, Nr. 1; **L. Gineitis,** Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964; **J. Kabelka,** Kristijono Donelaičio raštų leksika, V., 1964; **E. Lebedienė,** Kristijono Donelaičio bibliografija, V., 1964; Kristijono Donelaičio jubiliejiniai metai, V., 1965; ,,Literatūra ir kalba", t. 7., V., 1965.

DÓNERIS (Donner) Otas [1835—1909] — suomių kalbininkas. Buvo Helsinkio un-to sanskrito ir lyginamosios kalbotyros profesorius. Parengė finų-ugrų kalbų lyg. žodyną (1874—88). Parašė darbų suomių genealogijos, sen. gyv. vietų klausimu. Paskelbė darbą „Apie lietuvių kalbos įtaką suomių kalbai" (1880, vok. leid. 1885).

DÓNININKAI, klaipėdiškiai, — *žemaičiai*, kurių patarmėje vietoj literatūrinės kalbos „uo", „ie" tariama „o", „ė", pvz., „dona", „pėn(a)s" vietoj „duona", „pienas". Ta patarmė reiškiasi siaurame Baltijos pajūrio ir Kuršių pamario ruože, maždaug nuo Kretingos iki Šilutės (Klaipėda, Priekulė, Kintai, Saugos). D. vardas kalbininkų (K. Būga) padarytas iš žodžio „duona" tarminio atitikmens „dona". Ž. *Tarmės.*

DÓNORAI [lot. *donare* — duoti, dovanoti] — asmenys, laisvu noru duodą savo kraujo perpilti ligoniams. Donorystė labai išplito, tobulėjant kraujo perpylimo būdams, plačiau naudojant, ypač per chirurgines operacijas, donorų kraują įvairiomis ligomis sergantiems ligoniams gydyti. Lietuvoje kraujo perpylimo punktas įsteigtas 1934 Kaune prie Raudonojo kryžiaus ligoninės. Šio punkto pagr. uždavinys buvo sudaryti D. sąrašus ir, esant reikalui, rasti donorą. 1940 Tarybų valdžia Kaune įsteigė kraujo perpylimo stotį. 1946 Vilniuje įsteigta respublikinė kraujo perpylimo stotis, o vėliau kraujo perpylimo skyriai prie ligoninių Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Šilutėje, Rokiškyje. D. komplektuoja Raudonojo kryžiaus, kraujo tarnybos ir kitos sveikatos apsaugos org-jos. Be aktyvių D. (kurie pastoviai duoda kraujo), komplektuojami, reikalui esant, rezerviniai D. Nuo 1956 D. tiriami savo darbovietėse.

DÓRIČIUS (Дорич) Aleksandras [g. 1887] — bulgarų kalbininkas ir etnologas. Kalbotyrą studijavo Leipcige ir Pragoje. Prof. A. Leskino paskatintas, 1907, 1908, 1909 vasaros atostogų metu važinėjo į Lietuvą ir R. Prūsiją tarmių tyrinėti. Buvo nuvykęs į Tilžę, Ragainę, Marcinkonis, Uteną, Užpalius, Kupiškį, Salantus, Grūšlaukį ir kt. Kelionių metu surinktą medžiagą rinkiniu „Apie lietuvių dialektologiją" („Beiträge zur litauischen Dialektologie", 1912) išleido Tilžės Lietuvių lit-ros d-ja. Šį darbą K. Būga smarkiai kritikavo už tai, kad jame D. neskyręs priegaidžių, ilgųjų ir trumpųjų balsių. Nemaža klaidų nurodė ir J. Endzelynas („Lietuvių tauta", kn. 2, d. 2, 1912). Darbas daugiau reikšmingas tautosakai ir bibliografijai.

DÓROCHOVO PARTIZÃNŲ GRUPÈ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Ukmergės apskrityje. 1942 iš Maskvos į priešo užnugarį

pasiųsta 5 žmonių grupė (slap. Dorochovas). Grupėje buvo K. Nikonovas (vadas), M. Stravinskas, K. Pakanavičius, P. Dargužis, M. Dzimidavičius. Kovodami prieš hitlerininkus ir vietinius burž. nacionalistus, 1942 žuvo visi grupės dalyviai.

DOROHOSTÁISKIS Manvydas Kristupas [1562.III.2—1615.VIII.3 Vroclave (Lenkija)] — karo mokslo žinovas. Mokėsi Vokietijoje, Italijoje. Nuo 1598 Lietuvos didysis maršalka. Pasižymėjo kare su švedais prie Kuoknesės (1601), kur vadovavo dešiniajam Lietuvos kariuomenės sparnui. Rėmė kalvinų knygų leidimą. Savo ūkyje Ašmenėlėje (netoli Ašmenos) laikė spaustuvę. Išleido iliustruotą veikalą apie arklius („Hippika, to jest o koniach księgi", 1603; kiti leid. 1620, 1647, 1700, 1730).

DORONDÓVAS Elistratas [g. 1887 Baltromiškiuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. 1929 įsijungė į revoliucinį judėjimą, kurį laiką buvo LKP narys. 1931—34 part. kuopelės sekretorius Kaune. 1934 už rev. agitaciją bedarbių tarpe ištremtas į Jonavos valsčių. 1936, po A. Kranausko laidotuvių, už dalyvavimą streiko organizaciniame k-te Kaune adm. tvarka nubaustas kalėti. 1939—40 kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 ūkinis darbuotojas Kaune. 1941—45 dirbo Ivanove ir kitur, vėliau Kapsuke ir Kaune. Nuo 1944 TSKP narys.

DOŠKÓNYS — kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 3 km į š. r. nuo Daugų miesto, Daugų ežero š. r. krante; žuvininkystės ūkio centras. 332 gyv. (1959). Per D. eina Vilniaus—Alytaus plentas. Į p. r. nuo kaimo yra Ešerinio ežeras. 1925 ir 1956 surasti Lietuvos-Lenkijos ir Prūsijos XVIII a. monetų lobiai. Burž. nacionalistai kaime 1945.XII sušaudė V. Bagdžių ir liaudies gynėją V. Daraškevičių.

DOTAMAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 1 km į p. r. nuo Gražiškių; kolūkio centras. 93 gyv. (1959). Per D. eina Kalvarijos—Vištyčio kelias. Lentpjūvė, pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1952).

DOTENĖNAI — kaimas Švenčionių rj., Žeimenos apyl., 4 km į p. nuo Švenčionėlių. 91 gyv. (1959). Iš v. kaimą supa Sudotų miškas. Pr. m-la (1919), Bagutiškės biblioteka (nuo 1956).

DOTNUVÀ — miestas Kėdainių rj., 11 km į š. v. nuo Kėdainių; apylinkės centras. 1135 gyv. (1959). D. turi miestams nebūdingą linijinį planą. Teritorija 181 ha. Iš š. ir r. miestą juosia Dotnuvėlės upė. Į š. v. nuo D. yra *Akademija* — buvęs D. dvaras, dabar svarbus ž. ū. moksl. tyrimo centras. Dotnuvoje veikia buitinio aptarnavimo kombinatas, malūnas, vaisvandenių gamybos cechas, tarpkolūkinė stat. org-ja. Per miestą eina Kėdainių—Šiaulių plentas, 1 km į r. nuo D. — Šiaulių—Jonavos glžk. Yra 50 lovų apylinkės ligoninė (nuo 1951), 30 lovų prieštuberkuliozinis dispanseris (nuo 1958), vid. m-la (1844—1949 pradinė, iki 1956 septynmetė), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1945), vaikų darželis. D. bažnyčia ir buv. vienuolynas (past. 1773—90) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

D. minima XIV a. kryžiuočių kronikose. Nuo 1372 žinoma kaip valsčiaus centras. 1572 D. dvare buvo leistas turgus. 1637 Vladislovas Vaza suteikė D. miestelio teises ir leido 2 metinius prekymečius. 1717 Žemaitijos dvarų sąrašuose D. vardu, be miestelio, dar vadinama akalyčia (1 kiemas), palivarkas (1 kiemas) ir dvaras (7 kiemai). XVIII a. pr. miestelyje įsikūrė bernardinų vienuolynas. 1762 ar 1780 įsteigta parapinė m-la. 1796 Edukacinė komisija bernardinams leido įsteigti triklasę m-lą, kuri netrukus pertvarkyta į 5 klasių (6 mokslo metų), o nuo 1803 — į apskrities m-lą. Kasmet ją lankydavo iki 300 mokinių, daugiausia smulkiųjų bajorų ir valstiečių vaikų. Yra žinių, kad 1820 m-loje buvo dėstoma ir lietuvių kalba. 1826 m-la pertvarkyta į keturklasę, 1832 uždaryta. XIX a. viduryje D. dvaro savininkas A. Chrapovickis pakvietė į D. iš užsienio amatininkų, pastatydino jiems gyv. namų, tačiau dėl gaminių realizavimo sunkumų amatininkai neilgai ten teišbuvo. Palankesnės sąlygos D. augti susidarė XIX a. pab., nutiesus Liepojos—Romnų geležinkelį. 1865 miestelyje buvo 494, o 1897 — 616 gyventojų. 1895, 1911 D. ištiko dideli gaisrai, po kurių miestelis ilgai neatsigavo (1923 — 491 gyv.). Burž. laikais D.— valsčiaus centras. 1924 buvusiame D. dvare įsikūrė Ž. ū. akademija ir bandymų stotis. Miestelyje veikė 2 malūnai, smulkaus kredito d-ja, pr. m-la. 1950.VI.20—1960.I.1 D. buvo rajono centras. 1956 suteiktos miesto teisės. Taryb. metais (iki 1963 pab.) pastatyta daugiau kaip 10 visuom. pastatų (jų tarpe buitinio aptarnavimo kombinatas, ligoninė, gimdymo namai, poliklinika, vid. m-la, vaikų darželis), 9 komunaliniai ir 50 individualinių gyv. namų.

DOTNUVĖLĖ — upė Radviliškio ir Kėdainių rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 59 km, baseino plotas 187 km². Prasideda 2 km į p. r. nuo Baisogalos. Teka į p. r. išilgai Šiaulių—Jonavos glžk., pro Dotnuvą. Įteka į Nevėžį 59 km nuo jo žiočių, ties Kėdainiais. Intakai: dešinieji — Liknė, Liaukava, Rimšupys, Virgupis, Srautas, Liepupis, Kačupys; kairieji — Stabė, Žostka, Trasinė. Intakai vasarą išdžiūsta. Vagą nuo ištakos iki Skėmių (7 km) sudaro drenažo griovys. Žemiau vaga natūrali, 2—3 m pločio, žiotyse iki 10 m pločio. Vid. gylis 0,1—0,3 m, didž. gylis 1 m. Vid. nuolydis 121 cm/km. Krantai 0,7—1,3 m aukščio, statūs. Vasarą aukštupys ir vietomis vidurupis išdžiūsta. Žiemą upė dažnai užšąla iki dugno. Slėnis 350—500 m pločio. Srovės greitis 0,2—0,9 m/s. Debitas ties Dotnuva: min. 0,002, vid. 0,8, maks. 57 m³/s. Dotnuvoje prie D. veikia vandens matavimo postas (nuo 1923), Kėdainiuose — vandens malūnas.

DÓUNININKAI, telšiškiai, — *žemaičiai*, kurių patarmėje vietoj literatūrinės kalbos „uo", „ie" tariama „ou", „ėi", pvz., „douna", „pėin(a)s" vietoj „duona", „pienas". Ta patarmė reiškiasi į šiaurės vakarus nuo linijos Auksučiai (Šiaulių rj.) — Raudėnai—Luokė—Tverai—Judrėnai—Veiviržėnai. D. vardas padarytas iš žodžio „duona" tarminio atitikmens „douna". Ž. *Tarmės*.

DOVAĨNIAI — kaimas Plungės rj., Ginteliškės apyl., 13 km į r. nuo Salantų, 6 km į š. v. nuo Platelių. 279 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Notė (Salanto intakas). Keliai jungia D. su Notėnais, Plateliais. Prie D. yra eksploatuojamas Tyrelio durpynas. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1923), kultūros namai (nuo 1964), biblioteka (nuo 1950). Notės deš. krante, prie D., yra VIII—XIII a. senkapiai, kuriuose rasta metalinių dirbinių; kair. krante yra nedidelė kalvelė, vad. Gaidpile. 1923 buvo 342 gyv.

DÓVAINIŠKIS — kaimas Pakruojo rj., Stačiūnų apyl., 8 km į p. v. nuo Pakruojo. 48 gyv. (1959). Pro D. teka Vėzgė (Obelės intakas), eina Šiaulių—Biržų glžk. ir Radviliškio—Pakruojo kelias. Vėzgės kair. krante 1916 rasta kaukolių, žalvarinių papuošalų, geležinių iečių antgalių. Dauguma radinių išvežta į Vokietiją. 1586 minimas D. kaimas ir dvaras.

DÓVAINONYS I — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 4 km į p. r. nuo Rumšiškių, Kauno marių r. krante; tarybinio ūkio centras. 325 gyv. (1959). Per D. teka Uolė (Nemuno intakas). Kuriasi taryb. ūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), aštuonmetė m-la (1918—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). Nemuno deš. krante, prie Seiliupio žiočių, stovėjo mažas aukštas piliakalnis, nuolat griaunamas Nemuno srovės.

1957 ištirta išlikusi piliakalnio aikštelės dalis ir pylimas. Piliakalnis naudotas nuo III—IV a. iki XI—XII amžiaus. Dovainonių I ir II laukuose buvo dvi pilkapių grupės. Jos tyrinėtos 1932 (ištirta 12 pilkapių ir 1953 (4 pilkapių liekanos). Rasti degintiniai VII—XII a. kapai. 1932 kasinėjimų radiniai yra Kauno ist. muziejuje, 1953 ir 1957 — Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje.

DOVÁLGONIŲ PÉLKĖ, Davalgainių pelkė, — pelkė Kauno rj., 4 km į p. v. nuo Karmėlavos, tarp Kauno—Zarasų plento ir Neries. Plotas 186 ha (pramoninis 20 ha). Sausuminės kilmės raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,1 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 6,6%. Apsausinta.

„DO WALKI" („Į kovą") — **1.** Komunistinis laikraštis lenkų kalba, ėjęs 1920.VII.19—1922.VII Vilniuje. Leido Lietuvos ir Baltarusijos KP CK ir Vilniaus miesto k-tas. Išėjo 43 nr. Raudonajai Armijai išvijus lenkų legionierius iš Vilniaus, „D. w." pradėjo eiti legaliai. Nuo 1920.IX (Nr. 34) buvo leidžia-

mas nelegaliai, spausdinamas Vilniaus partinės org-jos pogr. spaustuvėje. Nuo 1921 laikraštį leido LKP Vilniaus apyg. k-tas. 1920—21 „D. w." redagavo V. Kapsukas, nelegaliai gyvendamas Vilniuje ir vadovaudamas part. org-jai.

2. Komunistinis laikraštis, nelegaliai ėjęs lenkų kalba 1929.XI—1932.VIII Vilniuje. Leido V. Baltarusijos KP CK. Išėjo 23 nr.

DOVEIKÀ Kostas [g. 1912.XI.18 Minčaičiuose (Joniškio rj.)] — literatūros mokslo darbuotojas, filologijos mokslų kandidatas (1955). 1933 baigė Telšių g-ją, studijavo liet. lit-rą Kauno un-te. Nuo 1940 Šilalės g-jos mokytojas. 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1946—53 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. sekretorius, nuo 1953 ikitaryb. liet. lit-ros sektoriaus vadovas. Išspausdino darbų apie K. Donelaitį, L. Girą, Joną Marcinkevičių, D. Tėvynės karo laikotarpio taryb. liet. lit-rą, lenkų rašytojų J. Slovackio, J. Kraševskio ryšius su Lietuva ir kt., parašė atskirus „Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraižos" (1956), „Lietuvių literatūros istorijos" (3 t., 1957—65) skyrius. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

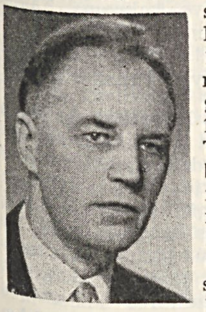

Ršt.: Lietuvių tarybinių rašytojų ryšiai su kitų tarybinių tautų rašytojais.—„Pergalė", 1949, Nr. 11; L. Gira — literatūros kritikas.— **L. Gira,** Raštai, t. 4, V., 1962; L. Gira — literatūros mokslininkas, teatro dailės kritikas, publicistas.— **L. Gira,** Raštai, t. 5, V., 1963; Kristijonas Donelaitis, V., 1963 [rus. vert. 1963].

DOVEIKÍENĖ Ona [**Katinskaitė;** g. 1920. VI.6 Maskvoje] — vertėja. 1946 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1950 ten pat dėstė V. Europos ir prancūzų lit-rą. Sudarė „Lietuviškus-prancūziškus pasikalbėjimus" (1959). Išvertė marksistinės filosofijos, TSKP istorijos, anglų ir pranc. lit-ros kūrinių, moksl. veikalų.

Vert.: **A. Diuma,** Po dvidešimt metų, d. 1, V., 1955; **P. Merime,** Karolio IX laikų kronika, V., 1956; **E. Voinič,** Gylys, V., 1956; **Stendalis,** Italų kronikos, V., 1958; **P. Merime,** Klaros Gazul teatras, V., 1961; **Dž. Breinas,** Kelias į viršūnes, V., 1962; **B. Deividsonas,** Upės slenksčiai, V., 1964.

DOVYDÁITIS Jonas [g. 1914.VII.12 Vilniuje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). 1926 pradėjo bendradarbiauti vaikų ir jaunimo laikraščiuose. 1929—34 mokėsi Kauno aukštesniojoje techn. m-loje, 1934—1937 — karo aviacijos m-loje. Period. spaudoje ir kolektyviniuose rinkiniuose („Laisvės keliais", 1933; „Vyrai iš Rusnės", 1937) išspausdintuose apsakymuose iš burž. pozicijų vaizdavo lakūnų ir karių gyvenimą. 1937 parašė dramą „Geležinis trejetas" apie burž. Lenkijos ir Lietuvos 1920 kovas dėl Vilniaus krašto, kurioje idealizavo burž. kariuomenės veiksmus. 1938 baigė aukštesniąją techn. m-lą, dirbo Lietuvos aeroklube, redagavo žrn. „Lietuvos sparnai", skraidė civiliniais lėktuvais. Kaip tarybinis rašytojas pradėjo reikštis po Didžiojo Tėvynės karo, dirbdamas „Tiesos" ir kt. laikraščių korespondentu bei apybraižininku. Sukūrė romanų, apsakymų, apybraižų, dramaturgijos ir kino dramaturgijos veikalų. Pirmuosiuose apsakymų rink. „Apsakymai" (1947) ir „Draugai iki mirties" (1947), atspindinčiuose rašytojo ieškojimus, pastangas įsijungti į taryb. lit-rą, D. vaizdavo krašto atstatymą, pramonės darbininkų gyvenimą. Aps. rinkiniuose „Prie žaizdro" (1949) ir „Neramus žmogus" (1953) kėlė gamybos tobulinimo ir soc. lenktyniavimo klausimus, poetizavo kolektyvinį darbą, kritikavo individualizmą ir kt. burž. atgyvenas. Apsakymų knygose „Pavojingi keliai" (1956), „Vieną vasaros naktį" (1961), „Gūdžioje girioje" (1963) daugiau dėmesio skyrė buities ir moralės problemoms, miesčioniškumo kritikai.

Pirmasis D. romanas — „Po audros" (1948). Žymiai perdirbtas ir papildytas, jis 1953 išleistas pavadinimu „Dideli įvykiai Naujamiestyje". Jame, vaizduojant pramonės atkūrimą pokario metais, sprendžiama senosios liet. inteligentijos diferenciacijos ir persiauklėjimo, taryb. inteligentijos formavimosi problema. Romano „Žydrieji ežerai" (1964), vaizduojančio Elektrėnų šiluminės elektrinės statybą, pagr. problema — jaunų taryb. inteligentų moralė ir etika. D. parašė nuotykių apys. „Stikliniai balandžiai" (1960) apie jaunų darbininkų kovą su kriminaliniais nusikaltėliais; apysakoje „Sparnuoti vyrukai" (1964) pavaizdavo jaunus sklandytojus.

D. daug rašė apybraižų. Jose nušvietė statybų, pramonės įmonių darbą, atskleisdamas naujus, soc. darbo išugdytus reiškinius, iškeldamas darbo žymūnų, racionalizatorių moralines savybes („Socialistinio darbo bruožai", 1949; „Žygdarbis", 1956, ir kt.). D. apybraižos pasižymi kvalifikuotu gamybos organizavimo ir technologijos aprašymu, atspindi pagrindinius pramonės vystymosi, darbininkų bei techn. inteligentijos sąmonėjimo bruožus. D. sukūrė pjesių meno saviveiklai („Voratinkliai plyšta", 1948; „Garbės lenta", 1951), kino filmo „Tiltas" scenarijų (1955).

Jono Dovydaičio romanų „Dideli įvykiai Naujamiestyje" (1953) ir „Žydrieji ežerai" (1964) viršeliai

D. kūriniams būdingi pram. miesto tema, darbininkų ir techn. inteligentų paveikslai, ryškus išorinis veiksmas, aštrūs konfliktai, stipri intriga. Kai kurie kūriniai stokoja gilesnio psichologizmo, stiliaus vaizdingumo ir sodrumo. D. kūrinių išversta į rusų, ukrainiečių, vengrų ir kt. kalbas.

Ršt.: Apsakymai, V., 1947; Draugai iki mirties, V., 1947; Po audros, V., 1948; Voratinkliai plyšta, V., 1948; Prie žaizdro, V., 1949; Socialistinio darbo bruožai, V., 1949; Socialistinio darbo didvyrių žodis, V., 1949; Rūsčios dienos.—„Pergalė", 1950, Nr. 1—3; Garbės lenta, V., 1951; Nuostabus rytas.—„Pergalė", 1952, Nr. 7—9; Dideli įvykiai Naujamiestyje, V., 1953; Neramus žmogus, V., 1953; Volga—Donas—Cimlianskaja, V., 1954; Pavojingi keliai, V., 1956; Žygdarbis, V., 1956; Anapus Karpatų, V., 1956; Tolimoje šalyje. [iš kelionės įspūdžių po Indiją].—„Pergalė", 1957, Nr. 1; Kelionė į Angliją.—„Pergalė", 1957, Nr. 10; Pasakojimai apie naują jūrą.—„Pergalė", 1959, Nr. 9; Stikliniai balandžiai, V., 1960; Vieną vasaros naktį, V., 1961; Gūdžioje girioje, V., 1963; Žydrieji ežerai, V., 1964.

Lit.: Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956 [p. 155—158]; **A. Bieliauskas,** Gyvenimas ir knygos herojai.— Literatūros klausimai, V., 1956; **Л. Славин,** Роман о больших событиях. — „Дружба народов", 1953, № 2; **K. Ambrasas,** Tema ir jos traktavimo skirtumai.— Laiko tiesa, V., 1960; **J. Kaminskas,** Darbas gyvenime ir literatūroje.—„Pergalė", 1963, Nr. 10.

DOVYDÁITIS Juozapas Silvestras [1825. XII.31 Mantviliškiuose (Radviliškio rj.) — 1882.XII.26 Ilukstėje (Latvijos TSR)] — klerikalinis rašytojas. Mokėsi Šiaulių g-joje, Varnių kunigų seminarijoje. 1854 baigė Peterburgo Dvasinę akademiją. Kunigavo Stelmužėje, Panevėžyje. Nuo 1858 vyskupo M. Valančiaus sekretorius, vienas artimiausių jo talkininkų, propagavęs blaivybę. Nuo 1860 Varnių seminarijos rektorius. Nors nedalyvavo 1863 sukilime, buvo ištremtas: gyveno Tomske, Kainske, Jekaterinoslave. Iš tremties grįžo 1882.

D. parašė didaktinę apysaka „Šiauliniškis senelis" (3 d., 1860—64) ir knygelę „Gyvenimas Stepo Raudnosio" (išl. 1895). Savo raštais D. stengėsi skiepyti blaivybę, kovoti su valstiečių moralinėmis ydomis. Realistiški keliaujančio senelio pasakojimai atskleidžia kai kurios XIX a. Lietuvos kaimo gyvenimo ir buities bruožus — samdinių ir valstiečių santykius, šeimos patriarchališkuma, papročius. Literatūrini D. kūrinių lygį menkina primygtinis moralizavimas, klerikalinės tendencijos, primityvi meninė išraiška. Tremtyje D. vertė I. Krilovo pasakėčias („Skupošius", „Sandora su levu" ir kt.), kūrė rel. eiles ir giesmes.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

DOVYDÁITIS Jurgis [g. 1907.X.19 Runkiuose (Kapsuko rj.)] — pedagogas,

tautosakos rinkėjas. Tautosaką renka nuo 1923. 1935—39 studijavo Kauno un-te. 1940—47 mokytojavo Kauno ir Vilniaus m-lose. 1957 baigė Vilniaus un-tą. Prisidėjo prie pasakų rinkinių sudarymo. Tautosakos, turizmo klausimais rašė period. spaudoje. Didelė dalis D. užrašytos tautosakos (24 000 kūrinių) saugoma Lietuvių kalbos ir lit-ros in-to tautosakos rankraštyne.

Leid.: Dainos, K., 1931; Lietuvių liaudies pasakos (su dainuojamais intarpais), V., 1957.

DOVYDÁITIS Pranas [1886.XII.2 Runkiuose (Kapsuko rj.) — 1942] — klerikalinis visuomenės veikėjas. 1912 baigė Maskvos un-to teisės f-tą, studijavo istorijos ir filologijos f-te. 1919 dalyvavo burž. Lietuvos vyriausybėje, veikė krikščionių demokratų partijoje, aktyviai organizavo katalikiškąją moksleiviją (ateitininkus). 1922—40 Kauno un-to profesorius, skaitė filos. istorijos, pedagogikos ir religijų istorijos kursus teologijos-filosofijos f-te. Redagavo klerikalinius žrn. „Kosmos", „Soter", „Logos" ir kt. Parašė daugiau kaip 100 straipsnių ir kelis atskirus darbus („Biblija ir Babelis", 1911; „Kristaus problema", 1914; „Žmogaus išsirutuliojimas ir paleontologija", 1914; „Kultūra, religija ir mokykla", 1930) filosofijos ir jos istorijos, religijos, kultūros istorijos ir kt. klausimais. Propagavo religines-idealistines idėjas, vitalizmą, kovojo prieš materialistines pažiūras, Č. Darvino evoliucijos teoriją; siekė įrodyti, jog mokslas ir religija esą sutaikomi. D. raštai nebuvo originalūs: jis daugiausia vertė arba kompiliavo V. Europos, ypač Vokietijos, teologų ir filosofų idealistų rašinius.

Lit.: I. **Zaksas**, Materializmo kova buržuazinėje Lietuvoje prieš religiją ir idealizmą biologijoje, V., 1956 [p. 6—64].

DOVYDÁITIS Pranas [1887.VIII.9 Radviliškyje — 1957.II.9 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1901 Šiauliuose įsijungė į rev. judėjimą — dalyvavo slaptuose darbininkų susirinkimuose, platino rev. atsišaukimus. 1905 padėjo organizuoti darbininkų streiką Frenkelio odų f-ke. Už rev. veiklą 1905—07 carinių žandarų persekiotas, suimtas. 1915—18 dirbo Peterburge, dalyvavo Vasario revoliucijoje. Grįžęs į Lietuvą, 1919 stojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo mūšiuose su interventais ir vietiniais kontrrevoliucionieriais prie Šiaulių, Telšių, Tryškių, Sedos. 1920—27, dirbdamas Choronžickių odų f-ke Šiauliuose, dalyvavo f-ko darbininkų streikuose. 1927—47 dirbo akmenskaldžiu Kupiškyje, Šiauliuose. 1948—56 ūkinis darbuotojas Šiauliuose.

DOVYDÁITIS Vincas [g. 1924.VII.19 Kaune] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1940 įstojo į LKJS. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo part. darbą Klaipėdos aps. Nuo 1947 TSKP narys. 1951 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo part. darbą Varniuose, Klaipėdoje. 1953—64 Plungės, Skaudvilės rj., nuo 1965 Jonavos rj. vykdomųjų k-tų pirmininkas.

DOVYDÁITIS Vytautas [g. 1929.IX.5 Tabariškėse (Kauno rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959). 1953 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1953—56 Dotnuvos bandymų stoties moksl. darbuotojas. Nuo 1956 Lietuvos Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Išleido brošiūrų apie pašarinius kopūstus (1958), žaliąjį pašarą (1955, 1960), su kt. autoriais — apie žirnių auginimą (1963), paskelbė moksl. straipsnių apie įv. pašarinius augalus.

DÓVYDAS GARDINÌŠKIS [m. 1326] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino bendražygis, Gardino seniūnas, Lietuvos kariuomenės vadas. Gediminas išleido už jo savo dukterį. D. G. valdė svarbią tvirtovę — Gardino pilį, saugojančią įėjimą į Lietuvos žemes iš Mazovijos ir Kryžiuočių ordino. Did. kun-štis žygiuose dažnai jį skirdavo Lietuvos kariuomenės vadu, teikdamas jam pirmenybę prieš savo brolius ir sūnus. Pirmą kartą D. G. šaltiniuose minimas 1314, kai kryžiuočiai užpuolė Naugarduką, sudegino jį ir apgulė pilį. Pilies vaduoti atvyko D. G. Jis privertė kryžiuočius pasitraukti, prieš tai sunaikinęs užnugaryje jų maisto atsargas. Alkani kryžiuočiai išsisklaidė po Lietuvą ir žuvo nuo bado arba nuo lietuvių ginklų. 1318 D. G. vadovavo sėkmingam lietuvių ir rusų žygiui iš Gardino prieš kryžiuočius (prie Alnos u.). Kaip rašo rusų metraščiai, 1322—23 D. G. du kartus padėjo pskoviečiams kovoje prieš Livonijos ordiną. Pirmą kartą D. G. įsiveržė į Estiją, priėjo iki Tartu, paėmė didelį grobį ir daugiau kaip 5000 ordino karių. Antra kartą D. G. atėjo į pagalbą ordino apgultam Pskovui ir tarp riterius sumušė, jog šie paprašė pskoviečius taikos. Viename žygyje Dovydą Gardiniškį klastingai nužudė prisiplakęs riteris Andrius.

DOVYDÌŠKIS — kaimas Pakruojo rj., Guostagalio apyl., 3 km į š. r. nuo Linkuvos. 93 gyv. (1959). Buv. dvaras. 1861.V.2 D. ir aplinkinių dvarų valstiečiai atsisakė eiti lažą ir atlikinėti kitas baudžiavines prievoles. Į dvarus buvo pasiųsti 2 baudžiamieji eskadronai; 24 valstiečiai išplakti rykštėmis. Po D. Tėvynės karo Dovydiškyje įsikūrė mašinų-traktorių stotis, vėliau kuri laika veikė remonto-traktorių stotis. Apie 1960 jos vietoje įsteigta veislininkystės stotis.

DOVYDÌŠKIŲ SUTARTÌS — 1380.V.31 slapta sudarytas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos susitarimas su Kryžiuočių ordino magistru Vinrichu fon Kniprode prieš Kęstutį. Kad nekiltų įtarimo, sutartis buvo pasirašyta tam tikslui surengtos medžioklės metu Dovydiškėse, kurių tikslią vietą nustatyti sunku (manoma, tai buvus pietvakarių Lietuvoje). Sutartyje Jogaila pasižadėjo neiti į pagalbą Kęstučiui, kai Kryžiuočių ordinas puls jo valdomas žemes. D. s. sukėlė Lietuvos kun-ščių savitarpio kovas, kuriomis naudojosi kryžiuočiai.

DOVYDOVÍENĖ Marija [Brijūnaitė; g. 1901 Joniškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1918—19 padėjo kurti Tarybų valdžią Joniškyje. 1919, būdama telegrafiste Pasvalyje, palaikė ryšius su pogrindininkais komunistais, padėjo slėpti bei platinti kom. lit-rą. 1920—22 dirbo pogr. darbą Kaune: padėjo palaikyti ryšius tarp LKP CK ir komunistų, gyvenančių mieste. 1921 už rev. veiklą buvo kalinama Kauno kalėjime. 1922 ištremta 1 metams į Joniškį. 1923—62 med. darbuotoja Kaune, Panevėžyje, Joniškyje. Pensininkė.

DOVILAĨ — kaimas Klaipėdos rj., 15 km į r. nuo Klaipėdos, 4 km į p. v. nuo Gargždų, Minijos deš. krante; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 447 gyv. (1959). Keliai jungia D. su Žemaičių plentu (ties Jakais ir Laugaliais), su Priekule. Lentpiūvė (nuo 1952), apylinkės ambulatorija, pr. m-la, vaikų darželis (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1949). Apie 2 km į p. v. nuo D., Minijos deš. krante, yra piliakalnis, seniau vadintas Pelutės kalnu, arba Muškalniu. Piliakalnio š. pusėje yra apie 30 m pločio griovys, už jo — apie 7 m aukščio pylimas; aikštelė apie 110 m ilgio ir 20—25 m pločio. Burž. metais D. buvo valsčiaus centras. 1926 buvo 254 gyv.

DÓVINĖ — upė, Šešupės deš. intakas. Ilgis 68 km, baseino plotas 584 km^2. Prasideda 8 km į p. v. nuo Seirijų, prie Seirijočių (Lazdijų rj.). Teka į š. v. per Babrų, Senkučio, Dusios, Simno, Žuvinto ežerus (Alytaus rj.). Nuo Daukšių (Kapsuko rj.) pasuka į v. Įteka į Šešupę 217 km nuo jos žiočių, ties Liudvinavu.

„Šešupės" kolūkio hidroelektrinė prie Dovinės

Nuo versmių iki Simno ež. vadinama Spernia, nuo Simno ež. iki Žuvinto ež. — Bambena, toliau — Dovine. Intakai: Amalvė (deš.), Kiaulyčia (kair.). Vid. nuolydis 94 cm/km. Vid. debitas žiotyse 3,39 m^3/s. 1951 vasarą Kauno Politechnikos in-to studentai, talkininkaudami „Šešupės" kolūkiui, pastatė prie D., ties Netičkampiu, hidroelektrinę (tai buvo pirmoji statybinė studentų talka). Be to, yra hidroelektrinė Kalesninkuose ir malūnas Tarašiškėse. D. baseinas sausinamas.

DOVNÁR-ZAPÓLSKIS (Довнар-Запольский) Mitrofanas [1867—1934] — Rusijos istorikas, tyrinėjęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonominius klausimus. 1899 Maskvos, nuo 1901 Kijevo un-tų privatdocentas, nuo 1902 profesorius. Nuo 1917 dirbo Baltarusijoje. Be kitų veikalų, parašė knygą „Valstybinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ūkis Jogailaičių laikais". Šio veikalo pagr. mintis yra ta, kad mokesčių ir prievolių įvairumas, paveldėtas Lietuvoje iš rusų senovės, ėmė nykti, vykstant valstybinio vienijimosi procesui, t. y. tėvoninės prievolės, kuriomis naudojosi atskiri feodalai, tapo valstybinėmis prievolėmis. Autorius drauge nagrinėjo ir daug smulkesnių klausimų: luominį susiskaldymą Lietuvoje, duoklių sistemą valstyb. dvaruose, valakų reformą ir jos pasekmes, šlėktinę žemėvaldą, valstybines prievoles ir kt., bandė išaiškinti Lietuvos ūkinę padėtį nuo valstybės susidarymo iki jos susijungimo su Lenkija. Rėmėsi Lietuvos Metrika ir kitais archyvų šaltiniais, papildydamas ir sistemindamas tas žinias, kurios jau buvo literatūroje. Pagr. dėmesį skyrė valstybės pajamų ir išlaidų klausimui.

Ršt.: Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах, 1901; Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в., 1905.

Lit.: **M. Jučas,** Rusų istorikai apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.—„LTSR MA darbai", 1960, A 2.

DRABAVIČIŪTĖ Aleksandra [1893.VI.4 Jaušaičiuose (Telšių rj.) — 1938.II Irkutske] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš smulkių dvarininkų. 1912 baigė Liepojos mergaičių g-ją, 1914 Peterburgo Psichoneurologijos in-to 2 kursus. Nuo 1916 Komunistų partijos narė. Dalyvavo 1917 Vasario revoliucijoje Petrograde, pagal bolševikų sąrašą išrinkta Petrogrado Viborgo rj. dūmos nare ir sekretore. Spalio revoliucijos dienomis dirbo Smolnyje, Komisarų biure. 1918.IV grįžo į Lietuvą. Netrukus Vilniuje sukūrė kom. kuopelę. 1918.VI.10 vok. okupantų suimta Mažeikiuose. Paleista iš kalėjimo po Lapkričio revoliucijos Vokietijoje. 1919.I—II Lietuvos ir Baltarusijos KP CK sekretorė, Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos narė, Lietuvos Tarybų Centro Vykd. K-to narė. Lietuvos ir Baltarusijos KP II (Jungtiniame) suvažiavime (1919.III) išrinkta kandidate į CK narius ir delegate į RKP(b) VIII suvažiavimą. 1919 pavasarį pasiųsta į Kauną, dirbo partijos Kauno komiteto sekretore. Buvo suimta, kalinama Kaune. 1919.VII, burž. Lietuvai pasikeitus su Tarybų Rusija polit. kaliniais, atvyko į Minską, VII.30 kooptuota į Lietuvos ir Baltarusijos KP CK narius. 1920.I pasiųsta į pilsudskininkų okupuotus rajonus. 1920.II suimta, kalinta Varšuvoje ir Vronkose. Tarybų Rusijai pasikeitus su Lenkija polit. kaliniais, 1921.VIII atvyko į TSRS. 1922—1923.VII Baltarusijos KP Minsko aps. k-to sekretorė, Minsko aps. partinės m-los dėstytoja. 1923—24 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to lietuvių sektoriaus dėstytoja. 1928—29 VKP(b) CK instruktorė. 1930 mokėsi Aukštuosiuose vadovaujančiųjų darbuotojų kursuose prie TSRS Ž. ū. liaudies komisariato, vėliau dirbo RTFSR Ž. ū. liaudies komisariato sistemoje Maskvoje, Sibire. Žuvo, neteisėtai represuota asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituota.

DRABUŽAITIS — ežeras Trakų rj., 9 km į r. nuo Aukštadvario, prie plento į Trakus. Plotas 28 ha, ilgis 890 m, didž. plotis 675 m. R. ir p. krantai statūs, apaugę mišku. Iš Juodžiuko ež. įteka upelis. Ežero r. pakrantėje, ant kalvos, yra 1831 sukilimo dalyvių kapai. Ežeras verslovinis.

DRABŪŽIAI. Ankstyviausių duomenų (I—IV a.) apie Lietuvos gyventojų D. duoda archeologija. Tyrinėjant pilkapius ir griautinius kapinynus, šalia darbo įrankių, ginklų, keramikos dirbinių ir papuošalų randama ir užsikonservavusių D. fragmentų. Tai storų vilnonių bei plonų lininių audinių liekanos. Jų rasta Šernų, Stragnos (Klaipėdos rj.), Rūdaičių (Kretingos rj.) kapinynuose ir Miežionių (Švenčionių rj.) pilkapiuose. Žymiai daugiau D. liekanų turima iš ankstyvojo feodalizmo laikotarpio (IX—XII a.). Ginteliškės (Plungės rj.), Laivių, Kiauleikių (Kretingos rj.), Stragnos (Klaipėdos rj.) bei Šaukoto (Radviliškio rj.) kapinynuose rasta trinyčių ar keturnyčių rusvos spalvos vilnonių ir lininių audinių likučių. Archeologų sukaupta medžiaga leidžia gana tiksliai rekonstruoti sen. lietuvių drabužius. Moterų D. sudarė: *galvos danga,* lininės medžiagos palaidinė su aukštu uždaru kaklu, susegama segėmis, vilnonis gana ilgas sijonas, trumpesnė už sijoną prijuostė, puošta žalvarinėmis įvijomis. Viršutinį apsiaustą atstojo storo vilnonio audinio skara, turtingai puošta žalvariu, ant krūtinės susegta masyviomis segėmis arba smeigtais. Tuo laikotarpiu buvo dėvima daug papuošalų: nešiojama po kelias apyrankes, kaklas puošiamas žalvariniais ir sidabriniais papuošalais, ypač mėgstamos smeigtukų poros, sujungtos grandinėlėmis. II t-mečio pradžios kario aprangai irgi būdingi gausūs papuošalai: apyrankės, segės, antkaklės, žiedai, tik žymiai masyvesni už moterų. Lengvesnėmis segėmis buvo susegami marškiniai, masyvesnėmis — palaidinės, vilnoniai viršutiniai D. su ilgomis rankovėmis. Kario aprangai būdingas *diržas.* Be to, buvo dėvima puošni kepurė, odinis *apavas* ir žalvariniai pentinai. Valstiečių apranga buvo paprastesnė, mažiau puošta.

Rašytinės žinios apie ankstyvuosius liet. liaudies D. labai negausios. Pagal turimus Dusburgo kronikos, A. Gvagninio, K. Henenbergerio, J. Lasickio, J. Brando, T. Lepnerio, M. Pretorijaus ir kt. autorių aprašus galima spręsti apie liet. dėvėtus drabužius. Daugumas tų aprašų liečia Prūsijos lietuvių drabužius. Iš XVI a. liet. D. minimi kailiniai, sermėgos. Moterys sau D. gaminusios iš linų, vilnų ir kanapių. Mergaitės nešiojusios juostomis sujuosiamus, skambalėliais puoštus drabužius. XVII a. moterys, kaip matyti iš aprašų, dėvėdavusios dažnai tik sijoną ir vienerius marškinius; tik eidamos į svečius, užsivilkdavusios po dvejus trejus. Marškiniai buvę iš 2 dalių — viršutinės ir apatinės. Buvo dėvimos vad. marginės — vėlesniųjų sijonų prototipai (3 ar 4 vilnoniai medžiagos gabalai, užkišami už marškinius juosiančios juostos). Be marškinių ir marginių, moterys dar dėvėjo liemenes, vilnones skaras arba linines drobules, ilgus, plačius, kailiais pamuštus apsiaustus — pamuštines. Vyrų D. — marškiniai, kelnės, sermėga, trinyčiai, pirštinės ir diržas (sermėgai ir trinyčiams susijuosti). Tos pačios D. dalys būdingos ir XVIII a.

Daugiau žinoma apie XIX a. liet. drabužius. To laiko D. susidėjo iš elementų, būdingų dar ankstyvojo feodalizmo valstiečių aprangai. Taigi, XIX a. liet. valstiečių D. tipą galima laikyti ilgo ist. vystymosi produktu, tradiciniu mūsų liaudies D. tipu. Tradiciniai D. atspindi sritinius, socialinės padėties bei amžiaus skirtumus. Valstiečių padėtį atspindi ne tiek D. sukirpimas ir pasiuvimas, kiek jiems naudotos medžiagos kokybė ir pačių D. kiekis.

Tradiciniai liet. liaudies **moterų D.** buvo: marškiniai, sijonas, liemenė, prijuostė; viršutiniai D.— sermėga ar kailiniai, galvos danga, apavas. XIX a. ir net XX a. pr. moteriški marškiniai buvo siuvami su rankovėmis, ilgi, iš baltos lininės drobės. Neturtingųjų valstiečių marškiniai buvo iš 2 dalių: viršutinė (matomoji) — iš lininės drobės, apatinė — iš storos pakulinės. Ant paprastų marškinių buvo užsivelkami iš pirktinės medžiagos siūti puošnūs marškinėliai — papetės, kurias galima laikyti vėlesniųjų palaidinių prototipu. Išeiginių marškinių rankovės, apykaklė ir krūtinė gana gausiai ir įvairiai buvo puošiama įaudžiamais raštais ir siuvinėjama kiaurasiūčiu ar pildymo technika. Sijonų būta išeiginių ir kasdieninių, viršutinių ir apatinių. Jie buvo siuvami iš namų darbo vilnonės, pusvilnonės, lininės, pakulinės arba pirktinės medžiagos; platūs, per juosmenį raukti ar smulkiai klostyti. Pagal raštą sijonų buvo išilgadryžių, skersadryžių, languotų ir raštuotų, puoštų rinktiniais ir kaišytiniais raštais. Ištekėjusios moterys ir merginos prijuostes nešiojo, tiek vilkėdamos kasdieniniais, tiek ir išeiginiais drabužiais. Prijuostės XIX a. buvo dėvimos dvejopos: austos namuose ir pirktinės medžiagos. Seniausiomis laikomos ilgos ir plačios prijuostės, austos namuose iš baltų lininių siūlų su neplačiomis žičkų juostelėmis apačioje, taip pat dvispalvės ir daugiaspalvės dvipalės prijuostės, išpuoštos rinktiniais ir kaišytiniais raštais. XX a. pr., nykstant tradiciniams D., prijuostės išliko tik kaip senesnių moterų išeiginių D. dalis bei praktinis kasdieninis drabužis. Liemenės buvo nešiojamos iki

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 424

XIX a. pab. kaip išeiginis, kartais ir kasdieninis (ypač žiemos metu) drabužis. Išeiginės liemenės buvo siuvamos iš gražesnės, neretai pirktinės medžiagos — šilko, aksomo, brokato ir namie austos vilnonės ar pusvilnonės medžiagos su smulkiu langučių, juostelių, katpėdėlių ar vingelių raštu, išdėstytu skersai ar išilgai audinio. Ilgainiui liemenė virto apatiniu drabužiu. Šalia liemenėlių, ypač XIX a. pab., plačiai buvo dėvimos palaidinės. Iki XIX a. pab. liet. moterys juosėjo juostomis; tai praktiškos paskirties drabužio dalis ir dekoratyvinis elementas. Šilti viršutiniai moteriški D. buvo sermėgos, skaros ir kailiniai, nešiojami visoje Lietuvoje; sritiniai jų skirtumai pasireiškė tik kai kuriomis detalėmis. Sermėgos buvo siuvamos iš rusvo ar pilko milo, puošiamos juodu aksomu, dirbtiniu kailiu, tamsesne medžiaga, juodų siūlų pynute. Įėjus į madą apsiaustams (paltams), sermėga (burka) buvo dėvima ant kailinių tik kelionėje. Prie jos apykaklės iš tos pačios medžiagos buvo prisegamas galvos apdangalas. Turtingesnės valstietės išeigos dienomis nešiojo gelumbinius apsiaustus, siūtus iš tamsios vilnonės pirktinės ar naminės medžiagos, pamuštus vata. Valstiečių labiausiai buvo mėgstami dvisiūlio sukirpimo pusilgiai (iki kelių) ir ilgi avikailių kailiniai. Be to, buvo dėvimos didelės, ant pečių gaubiamos, languotos vilnonės ir pusvilnonės, baltos lininės bei šilkinės skaros. Ypač puošnios buvusios baltos lininės drobulės. Žemaitijoje buvo mėgstamos languotos skaros — raiščiai, vad. žičkiniai raiščiai, austi iš baltų ir raudonų arba baltų ir mėlynų lininių ir medvilninių siūlų — žičkų (iš to ir kilęs jų pavadinimas). Dzūkijoje buvo paplitę panuomečiai, kuriais, kaip ir drobulėmis, buvo apgaubiami pečiai. Panuomečiai buvo audžiami iš baltų lininių siūlų, 2,5—3 m ilgio, 60—80 cm pločio, užbaigiami kutais, gražinami įaustomis žičkų juostelėmis. Prie moterų drabužių komplekso priklausė t. p. įvairi galvos danga, apavas ir papuošalai. Ne visose etnografinės Lietuvos srityse moterų D. buvo vienodi. XIX a. išsiskyrė 6 kompleksai: žemaičių, aukštaičių, dzūkių, kapsių, zanavykių ir klaipėdiečių. Jie skyrėsi ne apdaro sudedamaisiais elementais, o D. sukirpimo, pasiuvimo ar nešiojimo būdu, puošimo technika ar spalviniais deriniais.

Vyrų D. buvo vienodi beveik visoje Lietuvoje, sritiniai ypatumai pasireiškė tik kai kuriomis detalėmis. Vyriškų D. kompleksą sudarė marškiniai, kelnės, liemenė, trinyčiai, sermėga, kailiniai, galvos danga ir apavas. Vyrų, kaip ir moterų, marškiniai buvo siuvami iš drobės, ilgomis rankovėmis, stačia apykakle. Panašus vyriškų marškinių sukirpimas išliko iki pastarųjų dienų. Puošiami dvejopai: arba lininiams marškiniams uždedama balto kartūno stati ar atlenkiama apykaklaitė, krūtinėlė, rankogaliai ir perpetės, arba siuvinėjama kryžiuku juodais ir raudonais medvilniniais siūlais. Kelnės iki pat XX a. pr. buvo siuvamos iš vilnonės, pusvilnonės ir lininės namų darbo medžiagos. Kelnės neplačios, su juosmeniu. Žieminės kelnės daugiausia iš pilko milo ar pusmilio, vasarinės — iš baltos ar mėlynmargės drobės. Darbinės, kasdieninės kelnės buvo pašukinės ar pakulinės, o Dzūkijoje kartais net storos kanapinės, be juosmens, sutraukiamos įverta virvute. XIX a. pab. ir XX a. plačiai buvo nešiojamos vyriškos liemenės, ne tik su šventadieniais, bet ir su kasdieniniais drabužiais. Liemenės buvo siuvamos iš tamsesnio atspalvio vilnonės ar pusvilnonės medžiagos su šviesiu lininiu ar satininiu pamušalu. Išvykstant iš namų, ant liemenės buvo velkamasi sermėgomis, trinyčiais, vėliau švarkais. Iki pat XIX a. pab. trinyčiai buvo nešiojami kaip kasdieninis ir išeiginis drabužis, velkamas ant kailinių. Jie žinomi jau XVII a. ir plačiai minimi XIX a. lit-roje bei ist. šaltiniuose. Trinyčius siuvo iš storo, nebaltinto lininio audeklo, ilgumo žemiau kelių, į liemenį, paplatinta apačia; juosė juosta arba odiniu diržu. Juos dėvėjo ir šiltesniu metų laiku ant marškinių ir liemenių ne tik vyrai, piemenys, bet ir moterys. Iki pat XX a. pr. labai populiarios buvo naminio milo sermėgos, kai kur vadinamos rudinėmis. Jas mini beveik kiekvienas apie liet. D. rašęs autorius. Jos buvo siuvamos iš natūralios vilnų spalvos storo naminio milo, dažniausiai pilkos; apie Tauragę, Raseinius, Eržvilką ir Jurbarką — baltos, apie Šiaulius — rudos; ilgumo iki kelių, glaudžiai aptempiančios liemenį, su keliomis į apačią nueinančiomis klostėmis, atlenkiama arba stačia apykakle, su 2 eilėmis sagų. Sermėgų krūtinė, apykaklė, atlapai, rankogaliai ir į vidų įleistų kišenių pakraščiai buvo apvedžiojami juodais kaspinukais, pynutėmis, juodų siūlų nusiuvimais. Dar XIX a. vid. sermėgoms, kaip ir marškiniams, susisegti valstiečiai vartojo medinius namų darbo branktukus. XX a. trečiajame dešimtmetyje sermėgas pakeitė naujoviškos burkos su kapišonais. Vyriška žieminė apranga paprastai buvo avikailio kailiniai. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pr. vyriški kailiniai buvo siuvami dvejopi — trumpi ir ilgi, dažniausiai gelsvos spalvos. Ilgieji kailiniai priminė sermėgas. Rytų aukštaičiai daugiausia juos siuvosi pridurtus nuo liemens, užpakalyje parauktus. Kailinius juostasi juostomis ir juostelėmis bei odiniais diržais. Juostos ir kaklaraištės, užsirišamos rengiantis sermėgomis, kailiniais ir marškiniais, teikė gyvumo tradiciniam liet. vyrų D. kompleksui. Aukštaitijoje vyrai, kaip ir moterys, daugiausia juosėjo siauromis vytinėmis ir plačiomis rinktinėmis, Žemaitijoje — siauromis rinktinėmis juostomis. Žemaičiai XIX a. visais metų laikais ryšėjo ant kaklo spalvotą arba baltą skarelę. Kaklaraiščius vyrai plačiau pradėjo nešioti tik antrajame XX a. dešimtmetyje. Taryb. metais didelė kolūkiečių dėvimų D., ypač paltų, žieminių ir vasarinių kostiumų, dalis perkama pasiūta, todėl dabar ir kaime įsigalėjo miestietiško tipo D. Ž. *Modelių namai.*

Lit.: **M. Glemžaitė,** Lietuvių tautiniai drabužiai, V., 1955; **M. Mastonytė,** Dzūkijos moterų drabužiai XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

DRABŪŽIS — ežeras Trakų rj., 7 km į r. nuo Aukštadvario, 0,5 km į p. nuo plento į Trakus. Plotas 54 ha, didž. gylis 25 m, vid. gylis 12 m. Ežeras rininis; ilgis 1325 m, didž. plotis 970 m. Krantai, ypač pietvakariuose, statūs, aukšti, pietvakariuose ir rytuose — apaugę mišku. Per D. teka Strėva. Š. pakrantėje įsikūrę Drabužnninkai. Ežeras verslovinis.

DRABŪŽNINKAI — kaimas Trakų rj., Tolkiškių apyl., 7 km į r. nuo Aukštadvario. 122 gyv. (1959). Prie kaimo yra Drabužio ež. ir Šamuko ež. Š. pakraščiu eina Trakų—Jiezno plentas. Aštuonmetė m-la (1927 įsteigta pradinė). Kaimas minimas XIV amžiuje. 1866 buvo 113 gyv.

DRAGĒLIS Povilas [g. 1915.XII.26 Odesoje] — ūkinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs pramonės darbuotojas (1965). 1933—36 dirbo šaltkalviu ir mokėsi Odesos automobilių technikume, vėliau Odesos Industriniame in-te. 1941—45 Raudonosios Armijos karys. Po karo dėstė Baltos automobilistų m-loje (Odesos sr.), nuo 1947 dirbo Lietuvos TSR pramonės įmonėse, tiekimo įstaigose. Nuo 1950 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1950 TSKP narys. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius. Period. spaudoje paskelbė straipsnių technikos, ekonomikos klausimais.

DRAGELĪŠKĖS — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 7 km į p. v. nuo Dusetų, Indrajos deš. krante. 29 gyv. (1959). 1934 pelkėje prie kaimo, 50 cm gylyje, durpėse, rastas XII—XIII a. lobis. Jame buvo 2 auksiniai liet. lydiniai, sidabrinių papuošalų, 21 sidabrinis lietuviškas ilgasis, 1 Kijevo grivina ir 2 Novgorodo tipo monetiniai lydiniai. Lobis yra Čiurlionio dailės muziejuje Kaune.

DRAGÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Skaisgirio apyl., 11 km į š. r. nuo Smilgių; kolūkio centras. 122 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1927), kultūros namai (nuo 1962). Yra pailgų, akmenimis apdėtų pilkapių liekanų. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė kolūkiečius J. Matulevičių, P. ir K. Bručus.

DRAGŪNAS Mykolas [g. 1907.IX.29 Javidonyse (Pakruojo rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1952). 1937 baigė Kauno un-tą. 1938—1941 Kauno vidurinės prekybos m-los mokytojas. 1944—46 Lietuvos TSR Maisto pramonės liaudies komisariato planavimo sk. viršininko pavaduotojas. 1946—51 dirbo ped. darbą Kauno un-te, nuo 1951 Lietuvos Ž. ū. akademijoje,

DRABUŽIAI I

Tradiciniai XIX a. lietuvių liaudies D.: **1.** Žemaitės. **2—4.** Aukštaičių. **5, 6.** Dzūkių. **7.** Klaipėdietės. **8.** Kapsės

1

2

3

4

5

6

7

DRABUŽIAI II

1. R. Prūsijos lietuvių D. (XVII a.; pagal Lepnerį). **2.** R. Prūsijos lietuvių D. (XIX a.; pagal Gizevijų). **3.** Ukmergės apyl. valstiečių D. (XIX a.). **4.** Valstietis, apsirengęs trinyčiais (XIX a.; Švenčionių aps.). **5.** Žemaitės apranga (XIX a.). **6.** Žieminė valstiečių apranga (XIX a.). **7.** Moteris, apsigaubusi panuomečiu (Kaišiadorių rj.). **8.** Moteris, apsirengusi angierka (XX a. pr.; Trakų aps.). **9.** Išeiginiai moterų D. (XX a. pr.; Trakų aps.). **10.** Išeiginiai vyrų D. (XX a. pr.; Panevėžio aps.). **11.** Kelioninė valstiečių apranga (XX a. pr.)

8

9

10

11

nuo 1960 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie planavimą bei kolūkinę ekonomiką.

DRAKŠYS Jonas [m. 1920.III.19 Plungėje] — profsąjunginio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Nuo 1918 palaikė ryšius su eserais. 1919 pr. Plungės vls. rev. k-to pirmininkas. Įsigalėjus reakcijai, slapstėsi. Nuo 1919 priklausė komunisto V. Rekašiaus iniciatyva sukurtai nelegaliai profs-gai Plungėje. 1920.III suimtas, burž. nacionalistų ilgai kankintas, paskui pagal karo lauko teismo nuosprendį sušaudytas.

DRAMA [gr. veiksmas] — viena iš trijų pagrindinių (greta *lyrikos* ir *epo*) grožinės literatūros rūšių; kūrinys, vaizduojantis gyvenimą pagal scenines išraiškos principus. Skirtingai nuo lyrikos ir epo, dramoje vaizduojamas betarpiškai prieš žiūrovo akis vykstąs veiksmas, kuriame žmonės ir įvykiai ryškėja tiesiogiai iš veikėjų poelgių, dialogų, replikų ir monologų. D. kūriniai gali egzistuoti ir nepriklausomai nuo scenos, tačiau galutinę ir visapusišką meninę išraišką jie įgauna tik teatro spektakliuose. Pagal konflikto pobūdį ir jį atitinkančią meninę išraišką D. kūriniai skirstomi į 3 pagr. žanrus — tragediją, komediją ir dramą (siaurąja prasme). D. kūriniuose dažnai persipina tragizmo, dramatizmo ir komizmo elementai, todėl neretai, vengiant tikslaus žanrinio apibrėžimo, scenai skirti lit-ros kūriniai vadinami pjesėmis.

Liet. D. ėmė formuotis gana vėlai — XIX a. pab. Iki tol (nuo XVI a.) Lietuvoje veikusiuose jėzuitų m-lų (Vilniuje, Kražiuose ir kt.), stambesnių dvarų ir miestų teatruose buvo vaidinama lotynų, lenkų ir rusų kalbomis. Tuose teatruose vaidinami originalūs D. kūriniai, atspindintieji kai kuriuos Lietuvos istorijos faktus, buvo tolimi liet. liaudžiai, daugiausia tarnavo rel. auklėjimo ir bajorijos pramogų tikslams. Liet. D. pradininkas — A. Fromas-Gužutis, sukūręs daugiau kaip 10 pjesių, kurių reikšmingiausios yra „Ponas ir mužikai" (išsp. 1893), „Baisioji gadynė" (išsp. 1895), „Gudri našlė" (išsp. 1908), atspindinčios XIX a. liet. liaudies gyvenimo reiškinius. Svarbų vaidmenį liet. D. ir mėgėjų teatro raidoje suvaidino A. Vilkutaičio (Keturakio) komedija „Amerika pirtyje" (1895). Tuo laikotarpiu pirmuosius D. kūrinius parašė V. Pietaris, L. Didžiulienė-Žmona, J. Grinius ir kt. Nuo pirmųjų žingsnių liet. dramoje šalia romantinio pobūdžio kūrinių, vaizdavusių Lietuvos senovę, ėmė reikštis ir real. tendencijos, kurios ypač sustiprėjo, atėjus į D. pažangios, demokratinės ideologijos rašytojams. Lietuvos kaimo buitį sodriai pavaizdavo Žemaitė komedijose „Pragerti balakonai" (1897), „Trys mylimos" (1898), „Piršlybos" (1898). 1899—1900 parašytose jos komedijose „Mūsų gerasis" ir „Valsčiaus sūdas" nuskambėjo aštri satyra prieš klerikalizmą, carinį biurokratizmą. Keletą pjesių („Kaip kas išmano, taip save gano", 1898; „Velnias spąstuose", 1899; „Parduotoji laimė", 1902; „Litvomanai", 1904) sukūrė Žemaitė ir G. Petkevičaitė-Bitė, pasirašydamos Dviejų Moterų slapyvardžiu. G. Petkevičaitė-Bitė ir pati rašė D. kūrinius, pjesėje „Kova" (1900) realistiškai, iš dem. pozicijų pavaizdavo žiaurų dvarininkų elgesį su darbo žmonėmis. Aštrių socialinių konfliktų vaizdavimas real. D. kūriniuose ypač sustiprėjo 1905—1907 revoliucijos laikotarpiu. K. Jasiukaičio drama „Alkani žmonės" (1907), B. Laucevičiaus-Vargšo dramos „Paskutinė banga" (1906), „Pirmieji žingsniai" (1909), „Žmonės" (1910), „Gadynės žaizdos" (1913) ir kt., vaizduojančios engiamų darbo žmonių buitį ir rev. kovą, kad ir turėdamos nemaža meninių trūkumų, buvo reikšmingos kritinio realizmo ir rev. prol. tematikos vystymuisi XX a. pr. liet. dramaturgijoje. Jose, ypač Jasiukaičio „Alkanuose žmonėse", žymu M. Gorkio kūrybos įtaka. Dem. tendencijos ryškios taip pat G. Landsbergio-Žemkalnio dramoje „Blinda" (1908), kai kuriose M. Šikšnio, J. Smalsčio-Smolskio, V. Didžiulytės, P. Penkaičio, P. Pundzevičiaus-Petliuko, P. Mičiulio ir kt. to meto real. krypties rašytojų pjesėse. Burž. ideologijos ir modernistinėms srovėms artimų rašytojų Vydūno, M. Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, K. Puidos, J. Lindės-Dobilo ir kitų D. kūriniuose, nors ir atspindėjusiuose kai kuriuos būdingus liet. tautos gyvenimo bruožus, reiškėsi burž. nacionalizmo tendencijos, idealistinės filosofijos ir estetikos poveikis, polinkis į abstrakčias etines-psichologines problemas, romantinę-simbolinę formą. XX a. pr. reikšmingų D. kūrinių parašė V. Krėvė-Mickevičius. Draminėje epopėjoje „Šarūnas" (1910—11), vaizduodamas Lietuvos senovę, jis parodė tragišką stiprios asmenybės likimą kovoje už krašto suvienijimą. Jai artima ist. drama „Skirgaila", kurioje, remiantis XIV a. pab.— XV a. pr. ist. įvykiais Lietuvoje, taip pat vaizduojama asmenybės ir valdovo tragedija, siekiant išsaugoti kraštą nuo svetimšalių įtakos. Draminėje apysakoje „Žentas" (parašyta prieš I pasaul. karą, išsp. 1921) V. Krėvė-Mickevičius pavaizdavo socialinius Lietuvos kaimo konfliktus. Nepaisant kai kurių idealistinių buržuazinių koncepcijų, šie V. Krėvės-Mickevičiaus kūriniai prisidėjo prie liet. D. tematikos plėtimo ir meninio lygio kėlimo. Savo forma jie buvo skirti ne vaidinti, o skaityti; tik žymiai vėliau, susiformavus profesionaliniam liet. teatrui, jie buvo atitinkamai perdirbti ir pastatyti scenoje. Psichologinius-moralinius konfliktus imta vaizduoti ir kai kuriuose kituose XX a. pr. liet. D. kūriniuose (L. Giros ist. tragedija „Kerštas", 1910; Vaižganto „Scenos vaizdai" ir kt.).

1917—40 lietuvių D. vystėsi, jau susiformavus profesionaliniam teatrui. Tai iš esmės teigiamai veikė D. raidą, skatino naujų dramaturgų augimą, pjesių gausėjimą ir meninio jų lygio kilimą, nors, kita vertus, scenos meno pajungimas valdančiųjų klasių interesams, burž. ideologijos bei estetikos vyravimas teatre apsprendė idėjinį to meto D. ribotumą, trukdė atsirasti pažangiems kūriniams. Daugelis svarbių, po Spalio revoliucijos labai paaštrėjusių socialinių konfliktų ir Lietuvos darbo žmonių rev. kovos momentų negalėjo susilaukti ryškesnio atspindžio burž. ideologijos rašytojų D. kūriniuose. Burž. metais liet. dramoje vyravo ist. tematikos kūriniai, daugiausia vaizduojantieji tolimą Lietuvos praeitį. Iš jų pažymėtinos Maironio 1922—30 parašytos eiliuotos ist. dramos „Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžiuočius", „Vytautas karalius", libretas „Nelaimingos Dangutės vestuvės" (1927), Krėvės-Mickevičiaus misterija „Likimo keliais" (1921—29) ir drama „Mindaugo mirtis" (1935), kai kurie Vydūno, L. Giros ir kt. rašytojų kūriniai. Liet. D. meninio lygio kilimui nemažą reikšmę turėjo B. Sruogos eiliuotos ist. dramos „Milžino paunksmė" (1932) ir „Baisioji naktis" (1935). V. Mykolaičio-Putino kūriniuose „Valdovas" (1921—30), „Žiedas ir moteris" (1926) ir kt. išryškėjo kai kurie romantinės bei simbolistinės D. bruožai. 1917—40 nemaža sukurta ir real. D. kūrinių, vaizduojančių daugiausia moralinius burž. Lietuvos visuomenės konfliktus. P. Vaičiūnas parašė apie 20 pjesių, kurių daugelyje („Tuščios pastangos", 1926; „Patriotai", 1927; „Prisikėlimas", 1936, ir kt.), nepaisant idealistinių autoriaus koncepcijų, kritiškai pavaizduoti kai kurie burž. moralės reiškiniai. Satyriškai burž. visuomenės papročiai atskleisti S. Čiurlionienės-Kymantaitės komedijose „Pinigėliai" (1918, 1954), „Vilos puošmena" (1932), „Didžioji mugė" (1939) ir kt. Kritiškas požiūris į kapit. santvarkos reiškinius atsispindėjo K. Binkio pjesėse „Atžalynas" (1937), „Generalinė repeticija" (1940), A. Vienuolio „Prieblandoje" (1936) ir kituose D. kūriniuose. Be minėtų autorių, burž. laikotarpiu pjesių parašė Butkų Juzė, S. Kapnys, A. Gricius, J. Petrulis ir kt. Nors ir pasiekusi nemažų laimėjimų, liet. D. 1917—1940 vystėsi gana izoliuotai nuo pažangiausių to meto liet. lit-ros tendencijų, silpnai teatsiliepdama į liaudies masių poreikius.

Naujas liet. D. raidos etapas prasidėjo taryb. santvarkos metais. Pirmieji bandymai kurti tarybinę liet. D. pasireiškė D. Tėvynės karo metais (A. Griciaus libretas draminiam-muzikiniam montažui „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo", 1942; J. Baltušio pjesė saviveiklai „Jonukas partizanas", 1944, bei radijo skečai, ir kt.). Plačiau liet. taryb. D. pradėjo vystytis pokario metais. Jos pradininkas buvo B. Dauguvietis, kuris pjesėse „Nauja vaga" (1945), „Laimė" (1946), „Uždavinys" (1946), „Žaldokynė" (1948) ir kt. pavaizdavo pirmuosius soc. santvarkos žingsnius Lietuvoje, taryb. žmonių kovas su vok. faš. okupantais ir liet. burž. nacionalistais. Pirmaisiais pokario metais pasirodė ist. tematikos kūrinių (A. Vienuolio „Tvirtovė", 1946; B. Sruogos „Apyaušrio dalia", 1946, „Kazimieras

Sapiega", 1947, ir kt.), kuriuose, nepaisant idėjinių koncepcijų ribotumo, iškeliamas liaudies masių vaidmuo istorijoje. Kartu liet. tarybinėje D. ėmė įsivyrauti pirmiesiems pokario metams aktuali burž. praeities tema. Tą tematiką vystyti pradėjo J. Baltušis prieš buožiją nukreipta drama „Gieda gaideliai" (1947). Ši drama, pasižymėdama stipriu konfliktu, ryškiais charakteriais ir sodriu dialogu, turėjo žymią reikšmę liet. D. meninio lygio kilimui. Netolimos praeities konfliktai atskleisti A. Griciaus pjesėse „Skeveldros" (1949) ir „Išvakarės" (1951), vaizduojančiose ne tik kaimo, bet ir miesto buržuazijos reakcingumą bei moralinį išsigimimą. Minėtose J. Baltušio ir A. Griciaus pjesėse atsispindėjo ir liet. liaudies rev. kova prieš buržuaziją. Plačiau ta tema išvystyta A. Gudaičio-Guzevičiaus pjesėje „Kalvio Ignoto teisybė" (1950), sukurtoje pagal to paties pavadinimo romaną apie 1918—19 rev. įvykius Lietuvoje. Pjesių apie burž. praeitį ir rev. judėjimą parašė dar J. Paukštelis, V. Sirijos Gira, T. Černiauskas ir kiti. Didžiojo Tėvynės karo tematikos kūriniais pasireiškė Jonas Marcinkevičius („Sugrįžimas", 1947; „Tėvynė šaukia", 1953). Kaip visos taryb. dramaturgijos, taip ir liet. D. raidą pirmaisiais pokario metais neigiamai veikė asmenybės kulto sąlygomis atsiradusi vadinamoji bekonfliktiškumo teorija, kuri neigė soc. visuomenėje esant reikšmingų konfliktų. Tokiomis nepalankiomis sąlygomis buvo sukurtos pirmosios pjesės apie Tarybų Lietuvos kaimo kolektyvizaciją (J. Chlivicko ir J. Gustaičio „Obelys žydės", 1948; J. Baltušio „Anksti rytelį", 1953; J. Avyžiaus „Baltieji gluosniai", 1954), kuriose šalia teisingų tikrovės vaizdų yra nemaža ir schematiškumo.

Tarybinė liet. D. ėmė sparčiau vystytis, įveikus bekonfliktiškumo teoriją, ypač po istorinio TSKP XX suvažiavimo (1956). Svarbus naujojo etapo reiškinys buvo A. Griciaus pjesė „Karšta vasara" (1955), vaizduojanti senosios inteligentų kartos persiauklėjimą ir įsijungimą į soc. statybą. J. Grušas sukūrė ist. tragediją „Herkus Mantas" (1957) ir keletą pjesių taryb. gyvenimo temomis. V. Miliūnas, iki tol rašęs daugiausia inscenizacijas ir saviveiklines pjeses, sukūrė keletą daugiaveiksmių dramų ir komedijų iš naujos kolūkinio kaimo buities („Vidurdienio debesys", 1957; „Žuvėdros palydi", 1960, ir kt.). Populiarios jauno rašytojo K. Sajos pjesės „Silva studentauja" (1957), „Pirmoji drama" (1961), „Nerimas" (1963) ir kt., vaizduojančios šių dienų buities bei moralės konfliktus. V. Rimkevičius sukūrė pjeses apie taryb. jaunimą — „Vandens lelija" (1958) ir „Ratas" (1963). Dabarties temomis pjesių parašė V. Adomėnas, Ant. Bieliauskas, J. Kavoliūnas, V. Limantas, P. Česnulevičiūtė, J. Skliutauskas ir kt. Iš praeitį vaizduojančių D. kūrinių pažymėtina J. Būtėno ir A. Kernagio pjesė apie J. Janonį „Pamilau dangaus žydrumą" (1957), A. Gudaičio-Guzevičiaus „Nematomasis ginklas" (1958), J. Chlivicko „Neramios širdys" (1958) ir kt.

Taryb. metais smarkiai išaugo liet. D. problematika ir meninis lygis. Geriausi jos kūriniai parašyti soc. realizmo metodu, įgalinusiu dramaturgus teisingai pavaizduoti aštrius tiek praeities, tiek ir taryb. gyvenimo konfliktus, atskleisti herojinį pradą dramatiškuose žmonių pergyvenimuose, sukurti šviesius liaudies herojų paveikslus. Vis labiau įvairėja jos meninė forma, žanrai. Liet. taryb. dramaturgijoje randama herojinė ir buitinė-moralinė drama, satyr. ir lyr. komedija, ist. tragedija, vodevilis ir kt. Taryb. metais išsiplėtus respublikos teatrų, radijo, televizijos veiklai, išaugus meno saviveiklai, liet. D. kūriniai pasidarė labai populiarūs liaudies masėse, jie vaidina svarbų vaidmenį komunistinio visuomenės auklėjimo srityje. Ž. *Komedija, Tragedija.*

Lit.: **J. Baltušis,** Lietuvių tarybinė dramaturgija ir jaunųjų rašytojų uždaviniai.—„Pergalė", 1951, Nr. 6; Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956; **J. Šimkus,** Lietuvių dramaturgijos klausimai.— Apie literatūrą, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 1—3, V., 1957—65; **J. Lankutis,** Lietuvių dramaturgija, V., 1958.

DRĀPAS. Lietuvoje D. pramoniniu mastu pradėtas gaminti XX a. pradžioje Juodupės vilnonių audinių f-ke. Burž. Lietuvoje didesnius kiekius plonavilnio D. audė Kauno fabrikai „Drobė" ir „Liteksas". Tarybiniais metais „Liteksas" pirmasis Tarybų Sąjungoje pradėjo austi aukštos kokybės plonavilnį „flokonė" tipo D. Jo paviršių dengia raštuotas pūkas, gaunamas apdailos metu, keliais ruožais pašiaušiant bei kerpant specialius piautinius ataudus. „Flokonė" tipo D. pasižymi dailia išvaizda ir patvarumu. Lietuvos TSR gaminami D. ir su kitokia paviršiaus pūko apdaila: vertikaliu pūku (vad. veliūrai), horizontaliu pūku. Be „Litekso", D. gamina „Laisvės" (Kretingoje) ir „Nemuno" (Juodupėje) f-kai.

DRĀPKINAS Mejeris [g. 1914.XII.15 Tauragėje]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1926—40 dirbo statybose Telšiuose, Kaune. Į rev. veiklą įsijungė 1930. Už kom. atsišaukimų platinimą Telšiuose 1931 nuteistas $7^1/_2$ metų kalėti. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—41 Ilgovskio stat. kontoros komisaras Kaune, vėliau stat. kontoros Nr. 1 viršininkas Vilniuje. 1942—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1945 po sunkaus sužeidimo demobilizuotas. 1946—62 dirbo part. ir adm. darbą Šilutės rj. Pensininkas.

DRĄSEĨKIAI — 1. Kaimas Biržų rj., Biržų apyl., 5 km į š. nuo Biržų. 265 gyv. (1959). Per D. teka Apaščia ir jos intakas Rovėja. Netoli D. yra Duobužis ir Skaistis — ežeriukai, atsiradę, įgriuvus žemei, kai vanduo išplovė gipso klodus. Pr. m-la (nuo 1910), biblioteka (nuo 1961). Kaime yra geležies amžiaus pilkapis.

2. Kaimas Kauno rj., Lapių apyl., 15 km į p. v. nuo Jonavos, Neries dešn. krante. 153 gyv. (1959). Iš š. r. prieina Stavidvario miškas. Keliai jungia D. su Jonava, Kaunu. Pr. m-la (nuo 1959).

Pirmojoje viršsalpinėje Neries terasoje yra akmens amžiaus stovyklų pėdsakų; rasta mezolitinių ancilinio laikotarpio dirbinių (ilgųjų ir plačiųjų strėlių antgalių, trumpų plačių gremžtukų, rėžtukų) ir neolitinių dirbinių (švidinių, trumpinių, lancetinių antgalių, smulkių gremžtukų, gludintų dirbinių).

3. Kaimas Panevėžio rj., Naujamiesčio apyl., 6 km į v. nuo Naujamiesčio. 79 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Kiršinas. Pr. m-la (nuo 1929). 1587 kaime buvo 10 valakų žemės, 13 ūkių, 2 vienkiemiai. 1604 liko tik 15 gyv. — kiti mirė nuo maro.

DRĄSEĨKIŲ ẼŽERAS — ežeras Biržų rj., 3 km į š. nuo Biržų. Plotas 17 ha, ilgis 560 m, didž. plotis 560 m. Yra 2 salos. Kranto linija labai vingiuota. P. krantas pelkėtas. Š. pakrantėje yra Drąseikių kaimas.

DRĄSIAĨ — kaimas Molėtų rj., Dubingių apyl., 5 km į p. v. nuo Dubingių. 71 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė, pr. m-la. 1653 D. turėjo 6 valakus žemės.

DRASKAĨ — miškas Šiaulių rj., 2 km į š. r. nuo Gruzdžių, prie kelio į Joniškį. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Gruzdžių ir Meškuičių girininkijoms. Plotas 1640 ha; medynų 1550 ha. Pietryčiuose jungiasi su Mozirlovio mišku. Reljefas banguotas. Per D. į Mūšą teka Vilkvedis ir jo intakas Norupis. Dirvožemiai veléniniai jauriniai, priemoliniai. Gausu riedulių. Paplitę kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai eglynai su minkštaisiais lapuočiais. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų yra 58%, beržynų 23%, baltalksnynų 10%, drebulynų 6%, juodalksnynų 3%. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 24%, brandieji 3%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu elnių, šernų, danielių, kiškių; pasitaiko briedžių. Miškas eksploatacinis; iškertama apie 2000 ktm per metus.

DRĄSŨČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 3 km į š. r. nuo Kuršėnų, prie Šiaulių—Mažeikių geležinkelio Kuršėnų stoties; kolūkio centras. 148 gyv. (1959). Kaime yra Daugėlių stat. medžiagų kombinato drenažo vamzdžių cechas, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1936—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. D. susikūrė 1923, išdalijus Kresų dvaro žemę.

DRĄSUTÁIČIAI — kaimas Joniškio rj., Gudaičių apyl., 14 km į š. r. nuo Joniškio, 1 km į v. nuo Latvijos TSR sienos. 107 gyv. (1959). Per D. teka Virčiuvis. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1962). D. gyventojai 1905 dalyvavo rev. judėjime.

DRĄSUTÃVIČIUS, Dransutavičius, Kazimieras [apie 1850 Ukmergės aps.— apie 1905 Sterlitamake (Baškirijos ATSR)]—

kultūros veikėjas, bibliografas. Baigęs Peterburgo un-to teisės f-tą, dirbo teismo tardytoju Rusijos miestuose. 1897—1902 laikraščiuose „Ūkininkas", „Varpas", „Vienybė lietuvninkų" Bugenio slapyvardžiu spausdino grož. lit-ros vertimų, rašė bibliografijos klausimais. 1902 Irbite (Sverdlovsko sr.) išleido hektografuotą botanikos liet. terminų žodynėlį. Didelė D. darbų dalis liko nebaigta ir neišspausdinta. D. rankraštinį palikimą, saugojamą Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te, sudaro apie 6500 puslapių.

DRĄSŪTIS Jonas [1907.IX.23 Skilvioniuose (Panevėžio rj.) — 1964.XI.26 Vilniuje] — agronomas. 1933 baigęs Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje), dirbo Ukmergės, vėliau Panevėžio aps. gyvulininkystės inspektoriumi. 1940—41 Ukmergės aps. Leonpolio taryb. ūkio direktorius. 1941—42 kolūkio agronomas Kuibiševo sr. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariate, Gyvulininkystės ir Tarybinių ūkių m-jose. 1948—57 taryb. ūkių ministro pavaduotojas. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1957 pensininkas. Daug nuveikė, organizuodamas taryb. ūkius.

DRAŪDELIAI — kaimas Pakruojo rj., Švitinio apyl., 11 km į š. v. nuo Linkuvos. 47 gyv. (1959). Per D. teka Juodupis (Švitinio intakas). Lentpiūvė (nuo 1955), pr. m-la (nuo 1956), biblioteka (nuo 1961).

DRAUDĒNIAI — kaimas Tauragės rj., Žygaičių apyl., 2 km į v. nuo Žygaičių. 149 gyv. (1959). Per D. teka Ežeruona (Jūros deš. intakas). Į v. nuo kaimo yra Draudenių ež. Istorikai D. tapatina su **Ariškėnais** (Arisken), žinomais iš XIV a. kryžiuočių kronikų. Pro Ariškėnus ėjo vienas svarbiausių kryžiuočių karo kelių į Žemaitiją. Ariškėnai prie ežero ir Ežeruonos upės, dab. D. vietoje, minimi ir 1561—62 dvarų inventoriuose.

DRAUDĒNIŲ ĒŽERAS — ežeras Tauragės rj., 20 km į š. v. nuo Tauragės, 3 km į v. nuo Žygaičių. Plotas 126 ha, ilgis 1,6 km. Ežeras ovalus. Krantai, išskyrus rytinį, žemi, pelkėti. Per D. e. teka Ežeruona (Jūros intakas). R. krante yra Draudenių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Dumble randama agaro fosilinių liekanų.

DRAUDĪMAS — vienas iš būdų juridinių ir fizinių asmenų turto nuostoliui dėl gaivalinių nelaimių ir nelaimingų atsitikimų padengti (turto D.), taip pat piliečiams materialiai aprūpinti, šeimos maitintojui mirus, netekus darbingumo ir t. t. (asmens D.). Burž. Lietuvoje veikusios D. įstaigos (Valstybės draudimo įstaiga, akcinė draudimo d-ja „Lietuva", akcinė draudimo b-vė „Lietuvos Loidas" ir kt.) tarnavo kapitalistų ir stambių žemvaldžių interesams. Darbininkai, mažažemiai ir net vidutiniai valstiečiai D. įstaigų paslaugomis faktiškai naudotis negalėjo, nes D. įmokų tarifai, palyginus su pastarųjų kategorijų piliečių gaunamomis pajamomis, buvo labai dideli.

Atkūrus Lietuvoje tarybinę santvarką, burž. D. įstaigos buvo nacionalizuotos, pradėta kurti tarybines valst. D. įstaigas. Pradėtąjį darbą nutraukė faš. Vokietijos užpuolimas. Tarybinei Armijai išvadavus respubliką nuo vok. faš. okupantų, greit pradėta vykdyti tiek privalomąjį, tiek ir laisvanoriškąjį piliečių turto draudimą. Nuo žemės ūkio kolektyvizavimo pirmųjų dienų įvestas privalomasis kolūkių visuom. turto D., taip pat laisvanoriškasis gyvulių ir žemės ūkio kultūrų draudimas. Asmens D. Tarybų Sąjungoje papildo valstybinį *socialinį draudimą* ir *socialinį aprūpinimą*, kurie vykdomi vien valst. lėšomis. Laisvanoriškasis asmens D. sparčiai populiarėja darbininkų ir kolūkiečių tarpe. Burž. Lietuvoje asmens draudimu apsidraudusiųjų buvo mažiau kaip 1000, o Lietuvos TSR (1962) daugiau kaip 150 000. Nuolat daugėja kolūkių ir piliečių, kurie, papildydami privalomąjį D., savo turtą draudžia dar ir laisvanoriškai. 1962 metais, be privalomojo D., gyvulius dar laisvanoriškai apdraudė 1449, o ž. ū. kultūras — 1284 kolūkiai. Laisvanoriškai savo turtą draudžia beveik visos vartotojų kooperacijos org-jos.

„DRAŪGAS" — **1.** Socialdemokratinė organizacija, įkurta V. Kapsuko iniciatyva 1904 antrojoje pusėje. 1905 vasarą pasivadino Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija (LSDDP). „D." veikė daugiausia kaimo jaunimo ir moksleivių tarpe. Org-ja neturėjo galutinai paruoštos programos ir dar nebuvo įsisavinusi lenininių pažiūrų nacionaliniu, valstiečių bei proletariato diktatūros klausimais. Tačiau „D." propagavo proletarinį solidarumą, 1905 buvo už ginkluotą sukilimą, organizavo masinius ž. ū. darbininkų streikus dvaruose. Org-ja atliko didelį darbą, leisdama ir platindama revoliucinę socialdemokratinę lit-rą, organizuodama kaimo proletarus į kovą prieš carizmą ir buožes. 1905 antrojoje pusėje LSDDP susijungė su Lietuvos Socialdemokratų partija.

2. Smulkiaburžuazinė jaunimo organizacija, veikusi 1920—23 ir 1924—25. 1923 Kauno aps. viršininko įsakymu uždaryta, 1924 leista, 1925 vėl uždaryta. 1926 atgaivinta „Mūsų draugo" vardu, veikė iki XII.17 faš. perversmo. Leido laikraščius: „Draugas", „Jaunųjų draugas", „Draugų draugas" ir „Draugas jauniems", kurių išėjo po kelis numerius. Org-jai vadovavo eserinės krypties inteligentai. Jaunimo tarpe ji neturėjo pasisekimo.

3. Socialdemokratinis žurnalas, ėjęs 1904—05 R. Prūsijoje. Redagavo V. Kapsukas. Išėjo 4 nr. Buvo spausdinamas Bitėnuose ir Tilžėje. Laikraščio vardu pavadinta org-ja (ž. *„Draugas" 1*). Be V. Kapsuko, bendradarbiavo dar J. Biliūnas, V. Didžiulytė, J. Petrulis, J. Šepetys ir kt.

4. Klerikalinis laikraštis, einąs nuo 1909 JAV. Pradžioje buvo leidžiamas Vilks Bare (Pensilvanijos valstija), nuo 1912 — Čikagoje. Iki 1916 savaitraštis, paskui dienraštis.

5. Tarybinis Šakių rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.25 triskart per savaitę.

DRAUGĖ — didžioji, arba neišsidalijusi, šeima, kurioje tėvų valdomame ūkyje kartu gyveno keletas vedusių sūnų, o kartais ir šalutinės eilės giminaičių (ž. *Giminystė*). Valgį gamino ir duoną kepė visos marčios po savaitę iš eilės. Moterų darbus rikiavo anyta, o jai mirus — vyriausioji marti (vyriausiojo brolio žmona). R. Aukštaitijoje draugės, čia vadintos broliava, nariai už savo darbą šeimos ūkyje, be išlaikymo, gaudavo nedidelį sklypelį žemės, vad. bandą; jame bandininkas dažniausiai sėjo linus ar sodino bulves, o gautąsias pajamas naudojo savo nuožiūra. D. su keletu marčių dar XIX a. pab. buvo gana dažnas pietryčių ir rytų Lietuvos valstiečių buities reiškinys. XX a. pr. D. ėmė nykti: vedę broliai tėvų pastogėje gyveno tik tiek laiko, kiek reikėjo savo troboms atsiskirtame sklype pasistatyti. XX a. antrajame ketvirtyje draugės tipo šeimos Lietuvoje visai išnyko.

Lit.: Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 437—442].

DRAUGĒLIS Jeronimas [g. 1919.II.14 Kazlų Rūdoje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš tarnautojų. 1940 įstojo į komjaunimą. Hitlerinės okupacijos sąlygomis dirbo įvairų darbą, kelis kartus buvo hitlerininkų suimtas. Nuo 1943.XII įsijungė į partiz. judėjimą, palaikė partizanų, veikusių Šakių aps., ryšį su Kauno pogrindine part. org-ja. 1944 kovojo partizanų būryje. Nuo 1946 Kapsuko rj. laikr. „Naujasis kelias" redakcijos darbuotojas. Nuo 1959 TSKP narys.

„DRAUGIJÀ" — klerikalinis mėnesinis literatūros ir politikos žurnalas, ėjęs 1907—15, 1919—23 ir 1937—40 Kaune. Nuo 1911 leido priedą moksleiviams „Ateitis", nuo 1913 — priedą mokytojams „Mokytojas". Iki 1915 buvo pagrindinis klerikalinės ideologijos žurnalas, spausdinęs daug A. Jakšto straipsnių bei recenzijų. Vadovaujantis scholastinės estetikos normomis, „Draugijoje" buvo smerkiami pažangūs, rev. dvasios kūriniai ir giriami menkaverčiai klerikalinių autorių rašiniai.

DRAUGIJÀ ŪŽSIENIO LIETŪVIAMS REMTI, DULR, — organizacija, veikusi buržuazinėje Lietuvoje 1932—40. D-jos tikslas — skleisti burž. nacionalistinę ideologiją užsienio lietuvių tarpe. Rėmė faš. režimą, kovojo su pažangiomis emigrantų org-jomis. 1935 Kaune suorganizavo Pasaulio lietuvių kongresą. 1937—40 leido žurnalą „Pasaulio lietuvis".

„DRAUGŸSTĖ" — tarybinis Vilniaus rj. laikraštis, einas nuo 1962.V.1 triskart per savaitę lietuvių, rusų („Družba") ir lenkų („Przyjaźń") kalbomis.

DRAUMĖNŲ MIŠKAS — miškas Pakruojo rj., 10 km į p. v. nuo Pakruojo, abipus kelio į Šeduvą. Priklauso Pakruojo miškų ūkio Rozalimo girininkijai. Plotas 1112 ha; medynų 1063 ha. Per v. dalį teka Ežerėlė (Daugyvenės intakas). Dirvožemiai velėniniai glėjiški bei glėjiniai, išplauti ir sujaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai. Vyrauja savaiminės kilmės minkštieji lapuočiai, susiformavę, plynai iškirtus kitados augusius eglynus. Beržynų yra 47%, eglynų 26%, drebulynų 15%, uosynų 6%, baltalksnynų 3%, ąžuolynų, juodalksnynų ir pušynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 22%, brandieji 8%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 118 ktm/ha, vid. prieauga 4,1 ktm/ha. Yra briedžių, šernų, stirnų, kiaunių, usūrinių šunų, ūdrų, jerubių, slankų.

DRAŪSGIRIS — miškas Vilkaviškio rj., 4 km į š. r. nuo Vištyčio, prie kelio į Pajevonį. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Pajevonio girininkijai. Plotas 501 ha. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 4 km. Reljefas kalvotas. Š. pakraštyje prasideda Jevonis (Zanilos intakas). Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, šiaurėje priesmėliniai, pietuose priemoliniai; daubose pelkiniai. Ąžuolynai su drebulės ir beržo priemaiša užima 57%, eglynai 19%, beržynai 10%, drebulynai 9%, juodalksnynai 3%, pušynai 2%. Jaunuolynai sudaro 5%, pusbrandžiai medynai 75%, pribręstantieji 13%, brandieji 7%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 147 ktm/ha. Yra šernų, lapių, kiaunių, ūdrų, ančių. Miškas eksploatacinis.

DRAŪSTINĖ — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 6 km į p. v. nuo Ariogalos. 83 gyv. (1959). Yra plokštinis griautinis kapinynas. Rasta VI—VIII a. papuošalų: 3 sidabrinės pergniaužtais galais antkaklės, žalvarinė storagalė apyrankė.

DRAUSTĪNIAI — įstatymu nustatyti sausumos arba vandenų plotai, kuriuose saugomos moksliniu arba kultūriniu atžvilgiu vertingos gamtos komplekso dalys. Lietuvos TSR yra gamtinių ir medžioklės D.

GAMTINIAI D., **kurių yra 91, užima** 128 135 ha. 57% to ploto sudaro valst. miškai, 2% kolūkiniai miškai, 15% ežerai, 26% kitos naudmenos. Pagal paskirtį gamtiniai D. skirstomi į 25 landšaftinius D. (84 863 ha), 27 landšaftinius-istorinius (7264 ha), 7 geologinius (719 ha), 6 ornitologinius (3093 ha), 11 botaninių-zoologinių (28 298 ha) ir 15 botaninių D. (3898 ha). Landšaftiniai D. saugo atskiriems fiz. geogr. rajonams būdingus kraštovaizdžius; landšaftiniai-istoriniai — istorijos paminklus (reikšmingų ist. įvykių vietas, piliakalnius, senkapius ir pan.) bei jų aplinką; geologiniai — svarbius geologijos mokslui objektus (atodangas, karstines įgriovas, paleontologinių radinių vietas). Ornitologiniai D. įsteigti vietovėse, pasižyminčiose paukščių gausumu ar retomis jų rūšimis. Botaniniai ir botaniniai-zoologiniai D. saugo fiz. geogr. rajonui būdingas augalų arba augalų ir gyvūnų bendrijas, retas augalų arba gyvūnų rūšis.

Gamtinių D. skaičius ir plotas nustatyti 1960 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir gali būti keičiami tik jos nutarimu. Šiuose D. leidžiama tik tokia veikla, kuri nepažeidžia saugomų objektų. Be specialaus gamtos apsaugos įstaigų leidimo landšaftiniuose D. draudžiama keisti vietovės pobūdį ir vandens režimą, statyti pastatus, stovyklauti tam reikalui neskirtose vietose; landšaftiniuose-istoriniuose — kasinėti piliakalnius ir senkapius; geologiniuose — ardyti upių krantus, sprogdinti ir rinkti akmenis, užpilti žemėmis karstines įgriovas; ornitologiniuose ir botaniniuose-zoologiniuose — medžioti, naikinti retus augalus, keisti jų augimviečių pobūdį. D. teritorijoje esantys miškai yra pirmosios naudojimo grupės. Juose gali būti vykdomi tik ugdomieji, atkuriamieji ir sanitariniai kirtimai. Gamtos apsaugos įstaigos gali išskirti gamtiniuose D. miško, pievų ir kt. naudmenų plotus, kuriuose draudžiama bet kuri ūkinė veikla. Gamtinius D. valdo, tvarko ir už jų apsaugą atsako žemės naudotojai, kurių teritorijoje tie D. yra.

Kai kuriuos gamtos objektus (miškus, retesnes žvėrių, augalų rūšis) saugančių nuostatų Lietuvoje buvo išleista jau feod. laikais (ž. *Gamtos apsauga*). Burž. Lietuvoje buvo 2 nepilnos apsaugos plotai, kuriuose buvo saugomi tik žinduoliai ir paukščiai: Žuvinto ež. (1000 ha) ir Kamšos miškas prie Kauno (120 ha).

MEDŽIOKLĖS D. Lietuvoje yra 56 (1965). Jų bendras plotas daugiau kaip 100 000 ha. Šie D. skirti medžiojamajai faunai saugoti bei dauginti, medžioklės plotams gerinti. Medžioti juose be Gamtos apsaugos k-to leidimo draudžiama.

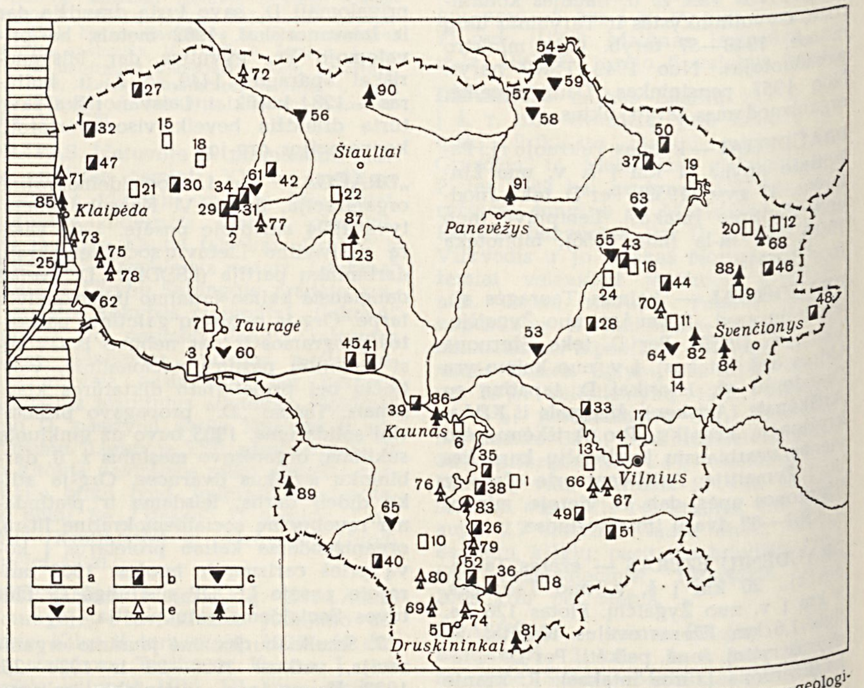

Lietuvos TSR gamtiniai **draustiniai**: *a* — landšaftiniai, *b* — landšaftiniai-istoriniai, *c* — geologiniai, *d* — ornitologiniai, *e* — botaniniai, *f* — botaniniai-zoologiniai. L a n d š a f t i n i a i D.: *1* — Aukštadvario aukštumos su ežerais; *2* — Padievyčio k. su Dievyčio ež.; *3* — Rambyno k. su Bitėnų mišku ir Nemuno slėniu; *4* — Karoliniškių šlaitai ties Vilniumi; *5* — Raigardo slėnis; *6* — Jiesios, *7* — Jūros, *8* — Ūlos upių slėniai; *9* — Ignalinos, *10* — Metelių, *11* — Molėtų, *12* — Smalvo-Smalvykščio, *13* — Trakų ežerynai; *14* — Dubingių, *15* — Platelių, *16* — Rubikių ežerai su apylinkėmis; *17* — Žaliųjų ežerų apylinkės su Verkių miškais ir Neries slėniu; *18* — Germanto ež. su Lieplaukės miškais; *19* — Dusetų giria su Sartų ir kt. ežerais; *20* — Gražutės miškas su ežerais; *21* — Kulių miškas su aukštapelkėmis; *22* — Kurtuvėnų miškai su ežerais ir Dubysos slėniu; *23* — Tytuvėnų šilas; *24* — Anykščių šilelis; *25* — Kuršių nerija. L a n d š a f t i n i a i - i s t o r i n i a i D.: *26* — Alytaus, *27* — Apuolės, *28* — Berzgainių, *29* — Bilionių, *30* — Gandingos, *31* — Girgždūtės, *32* — Impilties, *33* — Kernavės, *34* — Medvėgalio, *35* — Medžionių, *36* — Merkinės, *37* — Moškėnų-Laukupėnų, *38* — Punios, *39* — Pyplių, *40* — Rudaminos, *41* — Seredžiaus, *42* — Šatrijos, *43* — Šeiminiškėlių, *44* — Utenio, *45* — Veliuonos piliakalniai su apylinkėmis; *46* — Gedžiūnėlių, *47* — Kurmaičių senkapiai; *48* — Antanų, *49* — Inkleriškių, *50* — Miliūnų, *51* — Rūdninkų, *52* — Subartonių miško kvartalai su taryb. partizanų stovyklavimo liekanomis. G e o l o g i n i a i D.: *53* — Armonos, *54* — Nemunėlio-Apaščios, *55* — Pelyšos, *56* — Ventos slėnio atkarpos su atodangomis; *57* — Karaimiškių, *58* — Kirdonių-Tatulos, *59* — Kirkilų karstinės įgriovos (Biržų rj.). O r n i t o l o g i n i a i D.: *60* — Artosios pelkė; *61* — Biržulio ir Stervos ežerai; *62* — Krokų Lanka; *63* — Šeduikių, *64* — Urkio, *65* — Žaltyčio ežerai. B o t a n i n i a i D.: *66* — Ilgučių, *67* — Šventininkų, *68* — Švento, *69* — Vilko ežerai; *70* — Stirnių ež. sala; *71* — Pajūrio kopos apie Naglio k.; *72* — Kamanų, *73* — Tyrų pelkės; *74* — Druskininkų parko pieva; *75* — Begėdžių, *76* — Degsnės, *77* — Kražių Medžiokalnio, *78* — Norkaičių, *79* — Vidgirio, *80* — Trako miškai. B o t a n i n i a i - z o o t o g i n i a i D.: *81* — Čepkelių raistas; *82* — Kanio raistas; *83* — Punios šilas; *84* — Baranavos, *85* — Girulių, *86* — Kamšos, *87* — Užpelkių, *88* — Užvinčių, *89* — Virbalgirio, *90* — Žagarės, *91* — Žaliosios miškai

Lietuvoje medžioklės D. įsteigti 1954 Ministrų Tarybos nutarimu. Nuo 1958 jie steigiami Gamtos apsaugos k-to įsakymais.

DRAZDÂUSKAS Valys [g. 1906.XII.3 Liepojoje] — literatas, vertėjas. 1928 baigė Kauno „Aušros" g-ją. Iki 1930 Sorbonos un-te (Paryžius) studijavo lit-rą. 1930—33 dalyvavo LKP pogr. veikloje, aktyviai veikė antifaš. org-jose: Kauno darbininkų sporto klube „Viltis", menininkų d-joje „Linija", studentų org-jose „Stedra", „Aurora" ir kt. Bendradarbiavo žurnale „Trečias frontas". 1935 leido ir redagavo žrn. „Aš esu visur"; išvertė M. Šolochovo rom. „Pakelta velėna", kurį faš. valdžia konfiskavo. Karo komendanto įsakymu buvo suimtas, kalinamas, ištremtas iš Kauno. D. Tėvynės karo metais kurį laiką tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1942—43 Lietuvos TSR valstybinių meno ansamblių direktorius. 1943—44 Lietuvos TSR Valst. leidyklos Maskvoje redaktorius. Išvadavus Tarybų Lietuvą, 1944—49 Grož. lit-ros leidyklos vyriausiasis redaktorius. Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių (G. Flobero „Salambo", 1948; A. Egziuperi „Žemė žmonių planeta", 1962; R. Marteno diu Garo „Tibo šeima", 4 t., 1962; A. Kaulbach „Saulės šalis", 1963, ir kt.).

DREBÌCKAS Vladas [g. 1920.XI.4 Kaune] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją. 1954—61 dirbo ped. darbą Šiaulių politechnikume, nuo 1961 Vilniaus Ped. in-te. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementų įtaką gyvulių fiziologiniams rodikliams, apie pieno pakaitalus.

DREBULẼ, epušė. Lietuvoje augančios D. (*Populus tremula*) yra 4 formos: ankstyvoji tamsiažievė, ankstyvoji žaliažievė, vėlyvoji plaukuotalapė ir vėlyvoji plikalapė. Užauga iki 15—25 m, kartais iki 32 m aukščio. Pradeda žydėti vidutiniškai IV.5—V.10. Svarb. liga — centrinis medienos puvinys, kurį sukelia drebulinės ir kietosios pintys (drebulinės pintys yra apnikusios maždaug pusę drebulių 50 metų medynuose); be to, medienai kenkia didžiųjų drebulinių ilgaūsių lervos. Drebules dažnai apgraužia kiškiai, stirnos, briedžiai. Drebulynai paplitę nedideliais miškeliais, daugiausia Vidurio žemumoje, mažiau Lietuvos šiaurėje ir Sūduvos vakaruose. Auga įv. dirvožemiuose, ypač vidutinio sunkumo velėniniuose gliejiniuose, velėniniuose karbonatiniuose ir velėniniuose jauriniuose priemoliuose, susidariusiuose ant vidutinio sunkumo dugninės morenos dirvodarinių uolienų. Aptinkama grynais medynais ir mišriai su eglėmis, beržais, ąžuolais, uosiais, pušimis. Gryni drebulynai sužėlia kirtimuose, kartais po gaisrų eglynų, pušynų ir ąžuolynų augimvietėse. Medynų tipai analogiški ąžuolynų ir eglynų tipams; vyrauja mėlyniniai, kiškiakopūstiniai, plačialapiniai, sudėtiniai, uosiniai. Drebulynai užima 101 800 ha, arba 6,5% visų miškų (ypač jie paplito nuo XIX a. septintojo-aštuntojo d-mečio, kai padidėjo eglės medienos paklausa ir D. užėmė eglynų kirtimus). Drebulynų vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,77, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 4,2 ktm/ha. Kasmet iškertama apie 400 000 ktm. Mediena daugiausia vartojama gontų, stoginių skiedrų, baldų, įpakavimo drožlių, taros kartono, žaginių gamybai, čerpių ir molinių puodų degimui. Nemaža jos suvartoja Klaipėdos popieriaus-celiuliozės ir taros kombinatai, Kauno degtukų fabrikas.

Lit.: Lietuvos TSR miškai, V., 1962 [p. 231—253].

DREBULỸNĖS MÌŠKAS — miškas Vilniaus rj., 6 km į š. v. nuo Jašiūnų, prie Vilniaus—Lydos geležinkelio. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Parudaminio girininkijai. Plotas 632 ha; medynų 524 ha, iš jų 330 ha kultūrinės kilmės. Reljefas lyguminis, vietomis banguotas. P. pakraščiu teka Halinka (Rudaminos intakas). Vyrauja brukniniai pušynai. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7. Yra lapių, barsukų, usūrinių šunų. Iš gretimų miškų dažnai užklysta briedžiai, stirnos, šernai. D. m. įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną.

DREĨMANAS Aleksandras [g. 1928.V.31 Jelgavoje (Latvijos TSR)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Vilniaus Ped. in-tą ir ten pat dirba ped. darbą. Nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie keturparametrinę tiesių daugdarą keturmatėje perspektyvinėje erdvėje ir jos spec. atvejus.

DREIŽIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Agluonėnų apyl., 4 km į r. nuo Priekulės, 0,5 km į š. r. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 78 gyv. (1959). Pro D. eina Klaipėdos—Jurbarko plentas. Pr. m-la (įst. apie 1865). Kaimo laukuose buvo kapinynas, iš kurio XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pr. į muziejų „Prussia" Karaliaučiuje buvo patekę žalvarinių papuošalų; 3 lankinės laiptelinės VII a. segės yra Kauno ist. muziejuje.

DRĖ́MA Vladas [g. 1910.XII.3 Rygoje] — dailės istorikas, dailininkas. 1922—31 Vilniuje mokėsi liet. g-joje, lankė V. Kairiūkščio piešimo studiją. 1931—1936 studijavo Vilniaus un-to dailės f-te. Nuo 1935 rašo spaudoje dailės ir muziejininkystės klausimais. 1937—38 lankė rankdarbių institutą Varšuvoje. 1938—40 dirbo piešimo ir rankdarbių mokytoju Vilniaus g-jose, 1940—41 kadrų inspektoriumi Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariate. 1946—61 Vilniaus dailės muziejaus moksl. bendradarbis, 1946—50 ir nuo 1957 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Daugiausia tyrinėja XVIII a. pab.—XIX a. Lietuvos dailę. Pasireiškė kaip dailininkas grafikas („Senutė", 1933; „Vilniaus gotika", 1934, ir kt.).

Ršt.: Dailioji medžio drožyba, V., 1958; [Įvadinis str.].— Kanutas Ruseckas (Katalogas), V., 1961; Materiały do działalności architekta Marcina Knakfusa.—„Biuletyn historii sztuki", t. 3, Warszawa, 1964.

DRENÃŽAS — dirvožemių sausinimo būdas. Ž. *Melioracija.*

DRENÃŽO VAM̃ZDŽIAI. Lietuvoje D. v. pradėti gaminti 1855, tačiau visą buržuazijos valdymo laikotarpį jų gamybos apimtis buvo nedidelė (1937 pagaminta ir suvartota 2,5 mln. vamzdžių). Po D. Tėvynės karo Lietuvos TSR tapo vienu pagrindinių D. v. gamintojų ir vartotojų Tarybų Sąjungoje. Pvz., 1962 Lietuvoje pagaminta 140,2 mln. D. v.; iš jų 26,3 mln. pagamino Palemono plytinė, 24,6 mln. Rokų ir 21,4 mln. Pilviškių D. v. g-los. Daugiausia gaminami 333 mm ilgio ir 40—200 mm skersmens keraminiai D. v. Jie formuojami plytų presais, degami žiedinėse ir tunelinėse krosnyse. Didžioji D. v. produkcijos dalis suvartojama Lietuvoje (ž. *Melioracija*), apie 10% jos išvežama į kitas sąjungines respublikas ir eksportuojama į užsienį.

DRẼVERNA — kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 6 km į p. v. nuo Priekulės, prie Kuršių marių; žuvininkystės ūkio centras. 336 gyv. (1959). Ties kaimu į Kuršių marias įteka Dreverna. Iš š. ir r. kaimą supa Brukšvos pelkė. Š. r. pakraščiu eina Klaipėdos kanalas. Sodybos stovi viena prie kitos keliomis gatvėmis. Lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1952), aštuonmetė m-la (1898—1952 pradinė, 1952—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962) su stacionariniu kinu, biblioteka (nuo 1957). Ist. šaltiniuose D. minima XIII amžiuje. XVII—XVIII a. buvo svarbus prekybos centras, kuriame vyko dideli žuvų turgūs.

DREVINIÑKAI — žmonės, kurie vertėsi drevine bitininkyste. Ž. *Bitės.*

DREVIŲ̃ KAM̃PO MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 4 km į r. nuo Marcinkonių. Priklauso Marcinkonių miškų ūkio Marcinkonių girininkijai. Plotas 1449 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

DRIBSIŪ̃KAS — liaudies šokis. Buvo žinomas apie Lazdijus, Merkinę. Muz. metras 3/8. Šokama, susikabinus poromis kaip valsui. Pakaitomis tai viena, tai kita koja „dribsint" (krantantis), einama pirmyn arba sukamasi. Scenai šokį pritaikė R. Tamutis.

Lit.: „Tautosakos darbai", t. 5, K., 1938 [p. 247].

DRIEŽAĨ. Lietuvoje aptinkamos trys D. rūšys. **Vikrusis D.** (*Lacerta agilis*) dažnas sausose, saulėtose pamiškėse, kirtimuose, smiltynuose prie akmenų. **Gyvavedis D.** (*L. vivipara*) dažnas pelkėtose vietose. **Gluodenas** (*Anguis fragilis*), dar vad. žibuliu, varinuke, geležine gyvate, neretas viržynuose, samanotuose miškuose. Visi D. naudingi kaip kenksmingų vabzdžių, vikšrų, šliužų naikintojai. Žinomi liet. liaudies prasimanyti

pasakojimai, kad sukapoto gluodeno gabaliukai suaugą, kad jo įgėlimas esąs mirtinas.

DRŶJA-VISÓCKIS Juozas [1848.VII.21 Batakiuose (Tauragės rj.) — 1916.II.25 Oriole] — choro dirigentas, kompozitorius mėgėjas. 1875—1900 vargoninkavo ir vadovavo chorams Šeduvoje, Joniškyje. 1900—15 vadovavo Rygos lietuvių šelpimo d-jos chorui. Parašė daugiau kaip 100 originalių choro dainų („Miškas ūžia", Maironio žodžiai; „Op, op, kas ten, Nemunėli", A. Vištelio žodžiai, ir kt.), harmonizavo nemaža liaudies dainų, tačiau jos neišliko.

DRÌLINGA Antanas [g. 1935.V.16 Plikiškiuose (Anykščių rj.)] — poetas. 1955 baigė Ukmergės Žvirblio ped. m-lą. 1955—59 Vilniaus Ped. in-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. 1958—61 LLKJS CK narys. 1963—65 LLKJS CK darbuotojas. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1965 žrn. „Moksleivis" redaktorius. Eil. rinkinyje „Atveriu langą" (1959) apdainavo komjaunuolišką jaunystę, meilę ir draugystę. Platesnis temų ratas ir gilesnis jų traktavimas matyti eil. rinkinyje „Rankos ir betonas" (1962), kuriame atskiri ciklai skirti Kauno komjaunuoliams pogrindininkams, žuvusiems vok. faš. okupacijos metais, Kauno hidroelektrinės statytojams, tarybiniams kosmoso užkariautojams, ryškūs taikos, darbo, meilės motyvai. Kelionių po Sibirą įspūdžiai atsispindi eil. rinkinyje „Skambančios naktys" (1965). Išleido eil. knygučių vaikams („Kur kairėn, kur dešinėn", 1957; „Vilnius nubunda", 1959).

DRIÑGIS, Dringiai,— ežeras Ignalinos rj., 4 km į v. nuo Ignalinos. Plotas 726 ha, didž. gylis 24 m. Ilgis 4460 m, didž. plotis 3000 m. Kranto linija labai vingiuota: 2 siauros įlankos ežero pietuose vadinamos Mikailakampiu ir Karvėkampiu, įlanka šiaurės vakaruose — Juodakampiu, didžiausia įlanka rytuose — Petravakampiu. Yra 5 salos (iš viso 3,4 ha). Š. v. ir š. r. krantai aukšti, statūs, kiti — daugiausia lėkšti. Krantuose gausu šaltinių. Patogiausia prie ežero prieiti pusiasaliuose, kurie nors žemi, bet nepelkėti. Š. v., v. ir r. pakrantės apaugusios pušynais. Į D. įteka 5 upeliai: šiaurėje — Švogina (iš Švoginos ež.), į Juodakampį — Juodupis, į Petravakampį — 2 upeliai; su netoli vakaruose esančiais Laumiakio ir Laumiakėlio ežerėliais jungiasi bevardžiu upeliu. Į Dumblio ež. teka platus, vandeningas Dumblynės upelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 13,2 kg/ha. Prie ežero ir gražiose jo apylinkėse kiekvieną vasarą būna daug poilsiautojų, turistų. Nuo D. prasideda turistinis maršrutas valtimis, kuris toliau eina per Dumblio, Lūšių, Šakarvos, Žeimenos ežerus, Žeimenos ir Neries upėmis; be to, šiuo keliu plukdomi sieliai. Ežeras ir jo pakrantės priklauso Ignalinos landšaftiniam draustiniui.

DRŶŽIAI — kaimas Utenos rj., Saldutiškio apyl., 10 km į p. nuo Tauragnų. 31 gyv. (1959). Per D. eina Utenos—Švenčionių kelias. Yra piliakalnis, įrengtas ant pailgos, aukštos kalvos, apsuptos pelkių.

Pailgo ovalo formos, lygioje 56 m ilgio ir 34 m pločio piliakalnio aikštelėje pastebėtas nestoras kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio r. ir v. šlaituose yra po 1 terasą; š. ir r. papėdėse nedideliame plote rasta sen. gyvenvietės liekanų: smulkių angliukų, smulkių gargažių bei lipdytinės brūkšniuoto paviršiaus keramikos, skirtinos mūsų eros pradžiai.

DRÓBĖ — lininių *audinių* rūšis.

„DRÓBĖ"— vilnonių audinių f-kas Kaune. Įkurtas 1922 JAV lietuvių verslininkų akc. b-vės. 1934, f-ko administracijai nutarus 10% sumažinti darbo užmokestį, įvyko savaitę trukęs „D." darbininkų streikas. Darbininkai streiką laimėjo, tačiau jo organizatoriai buvo atleisti iš darbo. 1937—39 įmonės metinė produkcija buvo apie 400 000 m vilnonių audinių. 1944.VII.31 bėgdami vok. faš. okupantai f-ką sunaikino. Po karo įmonė atstatyta: 1947 pradėjo veikti audimo cechas, 1951 taurinimo cechas ir verpykla. 1952 f-kas gavo pirmąsias 40 automat. audimo staklių. Jau 1955 jo produkcija buvo apie 3 kartus didesnė už prieškarinę. Taryb. metais f-kas specializuotas plonavilniams šukuotiniams audiniams ir verpalams gaminti. Jame 1963 veikė 11 400 verpsčių ir 180 audimo staklių (iš jų 133 automatinės). 1964 įmonėje dirbo 1900 darbininkų ir tarnautojų, produkcijos pagaminta už 62,9 mln. rb (ž. *Tekstilės pramonė*). Apie 60% vilnos žaliavos „D." gauna iš Černigovo ir Charkovo (Ukrainos TSR) pirminio vilnos apdirbimo f-kų, apie 40% iš užsienio. Medvilniniais verpalais f-ką aprūpina Klaipėdos medvilnės verpykla „Trinyčiai", lavsaną „D." gauna per Panevėžio linų kombinatą. Prelaną įmonė gauna iš VDR. Dalį savo produkcijos „D." tiekia RTFSR, Ukrainos ir Gruzijos prekybos organizacijoms.

DROBNŶS Aleksandras [g. 1912.III.26 Pilkaraistyje (Alytaus rj.)] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Dar mokydamasis Kauno g-joje, įsijungė į jaunimo org-jų veiklą: 1930—34 Lietuvos Jaunimo s-gos centro v-bos narys, 1934—35 v-bos pirmininkas. Tuo pačiu metu buvo ir studentų varpininkų s-gos pirmininku. 1931—39 studijavo ekonomiką Kauno, Vilniaus universitetuose. 1931—1935 dirbo Tarptautiniame banke Kaune. 1936—40 Lietuvos banko sektoriaus viršininkas. Nuo 1940.VI Finansų ministerijos finansų departamento direktorius, vėliau Lietuvos banko valdytojas, TSRS Valst. banko resp. kontoros valdytojas. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo TSRS Valst. banko sistemoje Maskvoje, Novosibirske. 1942 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotinis evakuotųjų piliečių reikalams Novosibirsko sr. 1942—1944 Lietuvos TSR finansų liaudies komisaro pavaduotojas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—57 Lietuvos TSR finansų ministras. 1957—58 Lietuvos TSR MT Pirmininko pavaduotojas. Nuo 1958 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos pirmininkas, nuo 1965 ir Lietuvos TSR MT Pirmininko pavaduotojas. Nuo 1956 LKP CK narys. Nuo 1962 TSRS AT, nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių finansų, ekonomikos ir kt. klausimais.

Ršt.: **А. Дробнис, К. Мешкаускас,** 20 лет Советской Литвы (1940—1960 г.), М., 1960; Литовская ССР. Рассказ о семилетке, М., 1961.

DROBNŶS Antanas [g. 1901.VIII.4 Raitininkuose (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Burž. valdymo metais šelpė polit. kalinius, slėpė ir platino kom. lit-rą. 1942—44 „Dainavos partizano" ir Šarūno partizanų būrių ryšininkas. 1944—59 dirbo žemės ūkyje. Nuo 1959 miškų ūkio darbininkas.

DROBŪKŠČIAI — **1.** Kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 10 km į š. v. nuo Šilalės, prie kelio į Kvėdarną; kolūkio centras. 228 gyv. (1959). Per kaimą teka Skurbynas, kiek toliau į š.— Vėžus (abu Jūros intakai). Vandens malūnas (prie Vėžaus), lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1923). Prie Vėžaus yra netyrinėtas pilkapynas su V—VI a. plokštiniais griautiniais ir degintiniais kapais.

2. Kaimas Telšių rj., Varnių apyl., 6 km į p. v. nuo Varnių, prie kelio į Laukuvą. 208 gyv. (1959). Už 1 km į r. nuo D. telkšo Lūksto ež. Kaimo š. pakraščiu į Lūkstą teka Domantas. Pr. m-la (nuo 1925), biblioteka (nuo 1956). Prie D. yra kapinynas su griautiniais ir degintiniais kapais. 1948 Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas čia vykdė bandomuosius kasinėjimus: pastebėtos degintinių kapų žymės, rasta V—XI a. dirbinių.

DRÓMANTAS Jonas [g. 1927.VII.12 Sausiuose (Klaipėdos rj.)] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1952 baigė Lietuvos Žemės ūkio akademijos ž. ū. mechanizacijos f-tą ir ten pat pradėjo dirbti pedagoginį darbą, 1954—65 ž. ū. mechanizacijos f-to dekanas. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1958 docentas. Nuo 1965 Lietuvos Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių žemės ūkio mechanizacijos klausimais.

DRŌTVINAS Leonardas [g. 1924.V.17 Stakiuose (Jurbarko rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1953 baigė Vilniaus Ped. in-to rusų kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1957 Vilniaus universiteto dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių lietuvių kalbos sintaksės, rusų kalbos dėstymo metodikos klausimais („LTSR MA darbai", 1961, A 1, 1962, A 1; „Kalbotyra", t. 4, 1962, t. 6, 1963).

DRŌTVINAS Vincentas [g. 1929.VII.10 Stakiuose (Jurbarko rj.)] — kalbininkas. 1953 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1955 TSKP narys. Nuo 1956 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1962 — prorektorius mokymo reikalams. Paskelbė moksl. straipsnių apie XVI—XVIII a. lietuviškų raštų sudurtinius daiktavardžius bei būdvardžius („VVPI mokslo darbai", t. 3, 1957, t. 8, 1959; „Kalbotyra", t. 6, 1963), publikacijų iš liet. kalbotyros istorijos („Literatūra ir kalba", t. 5, 1961; „Literatūra", t. 5, 1962).

DROZDÀ Vaclovas [g. 1910.II.11 Skuode] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Kauno un-tą. Nuo 1946 dirba ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te), nuo 1957 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių automobilių transporto ir metalų suvirinimo klausimais.

DRUBLIÓNYS — kaimas Ukmergės rj., Šešuolėlių apyl., 5 km į š. nuo Širvintų. 199 gyv. (1959). Iš v. prieina Šešuolių miškas. Pr. m-la (nuo 1929). D. minimi 1715.

DRUCKŪNAI — kaimas Varėnos rj., Varėnos apyl., 8 km į š. v. nuo Varėnos miestelio; kolūkio centras. 262 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1923 įsteigta pradinė), biblioteka (nuo 1954). 1866 buvo 196 gyv.

DRUCMINŲ̃ MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 3 km į š. nuo Dubičių. Priklauso Varėnos miškų ūkio Kaniavos girininkijai. Plotas 1324 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

DRUGIAĨ — vienas *vabzdžių* klasės būrių.

„DRUK" („Spauda") — antifašistinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1933 Vilniuje lenkų kalba. Išėjus 5 nr., burž. Lenkijos valdžios uždarytas.

DRUKIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 1 km į p. v. nuo Priekulės, prie kelio į Dreverną. 100 gyv. (1959). Sodybos išsidėsčiusios vienkiemiais. Priekulės taryb. ūkio paukščių inkubatorinė stotis (nuo 1951). Iki I pasaul. karo kaime buvo spaustuvė, 1946—51 — senelių-invalidų namai.

DRŪKŠÀ — upė Lietuvos TSR (Ignalinos ir Zarasų rj.) ir Baltarusijos TSR, Dysnos kair. intakas. Ilgis 84 km (Lietuvos TSR 38 km), baseino plotas 984 km^2 (Lietuvos TSR 606 km^2). Prasideda 8 km į š. r. nuo Dūkšto. Teka į š. r. per Trilypio, Smalvykščio, Smalvų, Drūkšių ežerus. Nuo ištakos iki Drūkšių ež. vadinama Smalva. Pratekėjusi Drūkšių ež., D. 4 km teka BTSR siena, toliau — per BTSR. Įteka į Dysną 118 km nuo jos žiočių, ties Kazėnais. Intakai: dešinysis — Apyvardė, kairysis — Prorovė (BTSR). Vaga gili, krantai aukšti. Vid. nuolydis 24 cm/km. Ežerai reguliuoja D. vandens režimą. Vid. debitas žemiau Smalvų ež. 0,32 m^3/s, žemiau Drūkšių ež. 4,48 m^3/s.

DRŪKŠIAĨ (baltr. Дрысвяты) — ežeras Zarasų rj. pietryčiuose, prie BTSR sienos, 2 km į p. nuo Latvijos sienos. Didžiausias Lietuvos TSR ežeras. Plotas 4500 ha, didž. gylis 24,4 m, vid. gylis 10,2 m. Ilgis 15,3 km, didž. plotis 5,1 km. Ežero dubuo sudarytas iš rinos ir prie jos prisišliejusios morenų atitvertos daubos. Kranto linija vingiuota, ypač p. dalyje; jos ilgis apie 60 km. Didž. pusiasaliai yra pietuose: Drūkšių, Sorbajiškių, Grikiniškių; didž. įlankos — šiaurėje: Tilžės ir Garšvinės. Yra 5 salos: Pilies sala (21 ha), Liepinė, Pušinė, Uiavis ir bevardė. Ež. krantai daugelyje vietų pelkėti. Š. v. ir p. v. krantai vietomis apaugę mišku, kiti — krūmais, pavieniais medžiais. Atabradas daugiausia 50—70 m pločio, žvyringas-smėlingas, su įv. dydžio rieduliais. Prie pelkėtų krantų atabradas siauresnis, dumblingas, apaugęs vandens augalija. Ežero š. dalis giliausia. P. dalis seklesnė — didž. gylis 7—8 m. Įteka Smalva iš Smalvo ež., Gulbinė iš Gulbinio ež., Karosinė iš Karosino ež., Ričia iš Ričio ež.; D. turi 2 ištakus — Drūkšą (Dysnos intaką) ir kanalą į Obolės ež., kuris priklauso Drūkšos baseinui. Prie kanalo, ties Drūkšių miesteliu, 1953 pastatyta „Tautų draugystės" hidroelektrinė. Ją statant, buvo patvenkta Drūkša, dėl to ež. vandens lygis pakilo maždaug 1 m. Vanduo apsėmė žemesnes ež. pakrantes, suintensyvėjo krantų abrazija. Ežeras verslovinis. Daugiausia sugaunama stintų, kuojų ir aukšlių. 1962 sugauta 151 cnt žuvies. Vasarą prie D. suvažiuoja daug poilsiautojų, lankosi turistai.

XI a. pr. didžiausioje ežero saloje (Pilies saloje) Polocko kun-štis pastatė pilį, aplink ją susikūrė gyvenvietė. Sala buvo sujungta su krantu 2 tiltais (tiltų polių liekanos yra ir dabar). 1514 Žygimanto Senojo įsakymu pastatyta medinė bažnyčia. 1655 švedai pilį užgrobė ir sugriovė. Salos gyventojai išsikėlė į krantą — į Drūkšių pusiasalį, kur ir yra dab. Drūkšių (Drisviatų) miestelis. Ist. šaltiniuose 1772 rašoma, kad saloje likę 3 bokštų, sienos likučiai ir kelios patrankėlės. Ichtiologiniu požiūriu D. 1904 tyrinėjo Rusijos mokslininkas V. Gracianovas, morfologiniu požiūriu 1909 — M. Pavlovskis. D. grožį apdainavo Maironis eilėraštyje „Ant Drūkšės ežero", E. Mieželaitis „Broliškoje poemoje". Ežero vaizdai nufilmuoti Lietuvos kino studijos filme „Kai susilieja upės".

DRŪLĖNAI — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 4 km į š. nuo Kupiškio. 171 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Lėvuo, v. pakraštyje yra Vidumedžio miškas ir Žiūros ežeras. D. minimi 1596. 1919.IV.2 burž. nacionalistai kaime sušaudė Kupiškio rev. k-to pirm. P. Mikalauską ir Kreivėniškio apyl. tarybos pirm. P. Mockevičių.

DRUSKÀ. D. klodų tokioje gilumoje, kad apsimokėtų kasti, Lietuvoje neaptikta. Mineraliniuose šaltiniuose (Druskininkuose, Birštone ir kitur) ir Baltijos jūros vandenyje D. procentas toks mažas, kad jų taip pat neapsimoka eksploatuoti. Todėl D. yra viena seniausių Lietuvos importo prekių. Buvo gabenama drauge su kitomis prekėmis, keičiamomis į išvežamus kailius, vašką, pelenus. Iš kur ir kuriais keliais D. buvo gabenama į Lietuvą iki XIII a., nėra žinios. XIII a. šaltiniai mini, kad ji buvo gabenama iš Vakarų, kurie prekiavo su pagonimis, nepaisydami kryžiuočių trukdymo ir popiežių draudimo. XIII—XIV a. ji buvo vežama iš Rygos, t. p. iš Lenkijos (ypač XIV a. pab., užmezgus su ja glaudžius polit. ryšius). XV a. D. prekyboje su Lietuva ypač svarbi vieta teko Gdanskui (Dancigui), kuris gabenosi D. iš Veličkos ir Bochnios (Lenkija) kasyklų bei iš V. Europos kraštų ir toliau vežė ją į Lietuvą. D. prekybos svarb. centrai buvo Kaunas ir Vilnius, jau XV a. turėję didelius D. sandėlius. XVI a. D. ėjo į Lietuvą ir Dauguva iš Rusijos, pvz., 1506 per Polocką buvo pergabenta apie 20 000 maišų druskos. Vėliau D. buvo gabenama į Lietuvą daugiausia iš Veličkos ir Bochnios, be to, iš Rygos, Gdansko ir Rusijos. Už D. gabenimą pirkliai turėjo mokėti muitą. Muitinės buvo įtaisytos kun-stės pasieniais, prie sausumos ir vandens kelių. XVI a. Lietuvoje minimi atskiri valstiečiai druskininkai, ėję tam tikrą D. tarnybą ir davę D. duoklę. Tų valstiečių pareigos neaiškios. Istorikas V. Leontovičius mano,

Drūkšių ežeras prie Tilžės kaimo

kad tie valstiečiai ne tik išvežioję D., bet ir gaminę D. surogatą iš pelenų ir miner. vandens šaltinių. Tai lyg ir patvirtintų Lietuvoje išlikę vietovardžiai: Druskininkai, Druskiai, Druskeliškiai, Druskininkėliai. XVII a. Stakliškėse ir kitur buvo mėginta gauti D. iš vandens garinimo būdu, tačiau tam reikalui įsteigtos gamyklos neapsimokėjo.

Burž. valdžios laikais D. į Lietuvą daugiausia buvo įvežama iš Tarybų Sąjungos, apie 10% — iš Lenkijos per Vokietiją ir labai nedaug iš Olandijos ir Anglijos.

DRŪSKIAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 6 km į š. v. nuo Svėdasų, prie kelio į Kupiškį. 103 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Aluotis (Jaros intakas). Už 1 km į p. v. prasideda Šimonių giria. Netoli kaimo, prie Šimonių girios, yra nupiauto kūgio formos piliakalnis, įrengtas pelkių apsuptoje kalvoje. Iš visų pusių jį supa 2 pylimai. Piliakalnio aikštelė apie 40 m skersmens. 1890 rasta įvairių ginklų, stiklo, geležies dirbinių ir kitokių archeologinių radinių.

DRŪSKINAS Icikas [g. 1909.V.4 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Stalius. 1928—1930 dirbo LKJS eilėse Jonavoje. 1930 suimtas ir nuteistas 6 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, Šiauliuose ir IX forte. 1936 vėl įsijungė į pogr. darbą, prisidėjo, priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai Jonavoje. 1939.X suimtas už demonstracijos rengimą ir ištremtas į Dimitravo, paskui Pabradės priverčiamojo darbo stovyklą. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Demobilizuotas dirba pagal specialybę Vilniuje. Nuo 1949 TSKP narys.

DRŪSKININKAI — **1.** Kurortinis miestas Lietuvos TSR pietuose, Nemuno dešn. krante, 7 km nuo Baltarusijos TSR sienos; sąjunginės reikšmės kurortas. 5765 gyv. (1959). D. stovi Nemuno kranto terasoje, prie Ratnyčios žiočių. Iš visų pusių kurortą supa miškai, daugiausia sausi pušynai. Miškai ir status Nemuno kair. krantas saugo D. nuo šiaurės vėjų, dėl to oras kurorte dažniausiai būna ramus, tyras, prisotintas pušų kvapo, turtingas deguonies. Nemuno deš. krantas ties D. lėkštas, smėlėtas; į š. nuo miesto yra geras paplūdimys. Kurorto p. dalyje yra Druskonio ež., o netoli jo, miške,— Mergelės Akių ežerėlis.

D. kurortas garsus savo miner. vandenimis ir gydomuoju purvu. Miner. šaltinių gausu Nemuno krante. Svarbiausieji eksploatuojami D. miner. šaltiniai — „Birutė", „Spalis", „Marytė Melnikaitė", „Grožis" (Nr. 1) (ž. lentelę). Jų vanduo vamzdžiais patenka į biuvetus ir gydyklas. D. miner. vandenys yra chloro-natrio-kalcio tipo.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 464

Druskininkų mineralinio vandens šaltiniai

Gręžinio pavadinimas	Išgręžimo metai	Gylis	Mineralinių druskų koncentracija (g/l)	Debitas (l/s)	Vandens panaudojimas
„Birutė"	1931—36	72	6,8	0,29	gėrimui, gazavimui
„Spalis"	1949	100	5,4	3,1	vonioms, gėrimui, gazavimui
„M. Melnikaitė"	1930	300	8,4	4,6	vonioms
„Grožis" (Nr. 1)	1955	327	52,6	0,06	vonioms
Naujasis	1964	195	5,6	8,0	vonioms

Savo gydomosiomis savybėmis jie prilygsta Jesentukų ir Železnovodsko šaltinių vandenims; vartojami širdies ir kraujagyslių sistemos, virškinamojo trakto susirgimams, reumatui, radikulitui, nervų, ginekologinėms ligoms gydyti. Gydomajam purvui paruošti naudojamos durpės. Stori jų klodai slūgso Druskonio pakrantėje ir netolimose miesto apylinkėse. Jos gerai susiskaidžiusios, pakankamai klampios, ilgai išlaiko šilumą.

Kurorto centre, prie pat Nemuno, yra 2 korpusų balneologinė gydykla: viename korpuse (turinčiame 80 vonių) atliekamos miner. vandens, kitame (80 kušečių) — gydomojo purvo procedūros. Į v. nuo gydyklos, kultūros ir poilsio parko pakraštyje, yra sanatorijos „Tėvynė" (520 vietų), „Dainava" (225 vietos), „Baltarusija" (350 vietų). Į r. nuo gydyklos, už Ratnyčios, aukštame, pušimis apaugusiame jos krante, yra antra sanatorijų grupė: „Dzūkija" (380 vietų), „Draugystė" (330 vietų), vaikų sanatorija „Saulutė" (175 vietos). Kurorto p. r. dalyje, netoli autobusų ir geležinkelio stočių, yra kurorto poliklinika, 15 ha gydomosios fiz. kultūros parkas. Tarp šio parko ir Druskonio ež. išsidėstę „Vilniaus" sanatorijos (340 vietų) korpusai. Miesto centre yra sanatorija „Pušynas" (220 vietų).

Kurorto gydykla aprūpinta moderniais med. įrengimais ir aparatūra. Joje veikia miner. vandens ir purvo, angliarūgštės, pušų, sieros vandenilio, radono, subakvalinės vonios, inhaliatoriumas. Gydykla gali atlikti 2500 procedūrų per dieną. Didelį gydomąjį darbą atlieka gydomosios fiz. kultūros parkas. Jame veikia vyrų, moterų ir vaikų skyriai su plaukymo baseinais, soliariumais, atviromis ir pusiau dengtomis gydomosios mankštos aikštelėmis, dozuoto vaikščiojimo takais, žaidimų aikštelėmis. Prie Ratnyčios įrengtos kaskadinės maudyklės. Kurorte yra bioklimatinė stotis, kurioje gydytojai nustato kiekvienam ligoniui tinkamiausią saulės vonių ir kitų klimatinio gydymo procedūrų režimą. D. kurortas veikia visus metus be pertraukos. Jo sanatorijose ir poilsio namuose vienu metu gali gydytis ir ilsėtis apie 5000 žmonių. Be to, prie kurorto poliklinikos veikia pensionatas, kuris aptarnauja atvykstančius gydytis su kursuotėmis. Kurorte dirba apie 100 gydytojų ir keli šimtai pagalbinio med. personalo darbuotojų.

D. teritorija 592 ha (1963). Daugiau kaip pusę jos užima parkai ir želdiniai. D. turi stačiakampę plano struktūrą ir stačiakampį gatvių tinklą, būdingą XIX a. Rusijos miestų pavyzdžiu išplanuotoms gyvenvietėms. Mieste yra 47 gatvės, kurių bendras ilgis 22,3 km (1963). Pagrindinėse gatvėse įrengtas vandentiekis, kanalizacija. Nuo 1960 mieste 2 maršrutais kursuoja autobusai. Plentai jungia D. su Vilniumi, Kaunu, Gardinu. Nuo Pariečės stoties (18 km į p. r. nuo D.) ateina Vilniaus—Gardino glžk. atšaka. Iš Vilniaus ir Kauno į D. kursuoja lėktuvai. Miesto butų fondas 21 800 m^2 komunalinio ir 13 800 m^2 individualinio gyv. ploto (1962). 2 viešbučiai (1 jų sezoninis), restoranas, kavinė, 4 sezoninės valgyklos (jų tarpe 300 vietų dietinė), 2 kino teatrai (iš jų 1 sezoninis), M. Čiurlionio memorialinis muziejus (nuo 1963), kultūros namai, 2 bibliotekos (vaikų ir suaugusiųjų). Veikia duonos kombinatas (nuo 1957), pieninė (nuo 1942), buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1958), Vilniaus mėsos kombinato cechas (nuo 1958). Daržovėmis ir kitais maisto produktais miestą aprūpina D. taryb. ūkis. Yra 100 lovų ligoninė, 3 vid. m-los (jų tarpe mokykla-internatas ir darbo jaunimo vid. m-la), M. Čiurlionio septynmetė muzikos m-la, 2 vaikų darželiai, vaikų lopšelis.

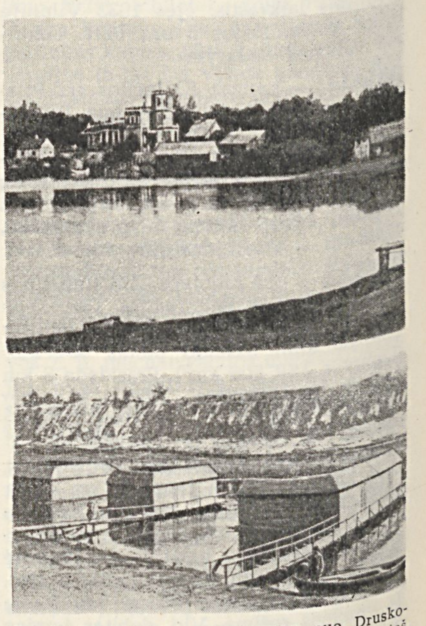

Druskininkai 1. Kurorto vaizdas nuo Druskonio ež. (viršuje) ir maudyklės Nemune prieš I pasaul. **karą**

D. apylinkėse žmonių gyventa jau akmens amžiuje. Netoli D., prie Ratnyčios, aptiktos 7 stovyklos, priklausančios laikotarpiui, trukusiam nuo ankstyvojo mezolito iki neolito pabaigos. Tarp D. ir Švendubrės, aukštame Nemuno krante, yra antra stovyklų grupė. Ją sudaro 6 stovyklos, priklausančios mezolito pabaigai ir neolitui. Nekritiški istorikai (T. Narbutas ir jo pasekėjai) klaidingai priskyrė Druskininkams didelę reikšmę kryžiuočių agresijos metu. To laiko šaltiniuose dažnai minimi Salseniken nėra D. vietovardžio vokiškas vertimas, kaip buvo galvota; iš tikro jis reiškia Šalčininkus. Taip pat labai abejotina, ar iš miner. šaltinių D. apylinkėse buvo galima gaminti valgomąją druską. Iki XIX a. D. buvo tik nedidelis Gardino gub. kaimas, nors D. šaltinių vandens gydomosios savybės buvo pastebėtos jau anksčiau. 1790 D. šaltinių chemine sudėtimi ir gydomosiomis ypatybėmis susidomėjo karaliaus Stanislovo Augusto asmeninis gydytojas, ir nuo to laiko jais ėmė naudotis vietiniai ir D. apylinkių gyventojai. 1794 tam tikru dekretu D. paskelbti gydomąja vietove. 1821 D. susidomėjo Vilniaus gydytojų d-jos pirmininkas prof. M. Mianovskis, siūlęs ištirti šaltinių vandenį. 1830 farmacininkas Rumelis atliko dviejų D. šaltinių cheminę analizę. Tais pat metais kitus D. šaltinius tyrė Vilniaus un-to chemikas I. Fonbergas, iškeldamas D. miner. vandens gydomąją vertę. 1837 sudarytas ir patvirtintas planas D. kurortui steigti. 1838 atidaryta gydykla, turėjusi 14 vonių, pastatyti namai ligoniams ir keltas per Nemuną. 1843 kurorte gydėsi 2000 ligonių. Aktyvų gydomąjį darbą Druskininkuose dirbo gydytojas L. Zembžickis (nuo 1837), Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos auklėtiniai gydytojai A. Renijeras (nuo 1838), K. Volfgangas (nuo 1839), J. Pileckis (nuo 1842) ir kiti. Druskininkų šaltinių mineralinio vandens veikimu domėjosi ir Gardino gydytojų d-ja. 1841 įsteigta Druskininkų gydytojų d-ja, kurios tikslas buvo plėsti ir gerinti Druskininkuose kurortinį gydymą. Šios d-jos darbe aktyviai dalyvavo gydytojai K. Volfgangas, A. Renijeras, L. Zembžickis, I. Nahumovičius, P. Savickis, E. Pruskis, K. Chonskis, A. Hrinevičius, S. Pšeborovskis, S. Rosolovskis ir kt. Plėsti Druskininkuose kurortinio gydymo darbą daug padėjo Vilniaus medicinos d-ja. Mokslinio tyrimo darbui Druskininkuose pagerinti buvo įsteigta mokslinė taryba, kuriai daugelį metų vadovavo prof. E. Žebrovskis. 1844—46 Volfgangas redagavo Gardine leidžiamą žrn. „Ondyna wód druskienickich" („Druskininkų šaltinių undinė"). Žurnale bendradarbiavo vasaros metu Druskininkuose gyvenę T. Narbutas, J. Kraševskis. Druskininkuose gyveno komp. S. Moniuška. Čia mirė (1847) poeto A. Mickevičiaus bičiulis poetas J. Čečotas (palaidotas Ratnyčios kapinėse). XIX a. vid. Druskininkuose veikė gerai įrengtas vasaros teatras. Kai 1862 buvo baigtas Peterburgo—Varšuvos geležinkelis, iš Parięčės geležinkelio stoties į D. buvo nutiestas vieškelis. 1863 sukilimo metu Dubo miške, netoli nuo D., buvo įsikūręs sukilėlių štabas. 1865 carinė vyriausybė pardavė kurortą už 31 156 rb pulkininkui Strantmanui. Vėliau D. priklausė atskiriems asmenims ir privačioms b-vėms. 1878 Druskininkuose buvo 417 nuolatinių gyventojų; 1880 D. sudegė, bet greit atsistatė. 1887 įrengtas saulės vonių parkas. 1897 D. turėjo 1280, o 1909 — 2746 gyventojus. Vasarotojų ir besigydančių skaičius tuo metu išaugo iki 5000. 1920—39 D. buvo burž. Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. 1931 burž. Lenkijos iždas atpirko kurortą iš privačių asmenų. D. šaltinių cheminę sudėtį 1932 tyrinėjo Vilniaus un-to techninės chemijos laboratorijos darbuotojai. Išgręžus naujus gilius šaltinius, išplėtus kurortą, nutiesus geležinkelio šaką ir plentą D.— Pariečė (1934), atvykstančiųjų skaičius padidėjo iki 10 000 per vasarą. 1940.VIII.3 BTSR AT pasiūlymu D., kaip ir kai kurios kitos Baltarusijos vietovės su lietuvių gyventojų dauguma, buvo perduoti Lietuvos TSR. 1950—55 D.— rajono centras, nuo 1953 resp. pavaldumo miestas.

Taryb. metais D. kurortas smarkiai išplėstas. Pastatyta balneologinė purvo gydykla (1960), sanatorijos „Baltarusija" (1960), „Dzūkija" (1961), „Draugystė" (1962), poilsio namai „Pušynas" (dab. sanatorijos „Vilnius" korpusas), įkurtas gydomosios fizkultūros parkas. 1961 kurorte gydėsi ir ilsėjosi apie 42 000 žmonių iš daugelio taryb. respublikų. D. kurorto gydomąsias ypatybes tyrinėjo mokslininkai A. Jurgelionis, B. Sidaravičius, A. Aušrūnas, G. Miškinytė, S. Gruodytė, J. Jušėnaitė ir kt. D. miestas statomas ir tvarkomas pagal naujai sudarytą generalinį rekonstrukcijos ir išvystymo planą. 1945—62 pastatyta autobusų stotis, aerostotis, viešbutis, 2 kino teatrai, viešojo maitinimo ir buitinio aptarnavimo įmonių, 7 parduotuvės, 21 komunalinis ir 110 individualinių gyv. namų. Atlikti dideli želdinimo darbai, įrengta oranžerija, naujų skverų ir gėlynų. D. kultūros ir poilsio parko pieva ir Nemuno sala ties D., kur auga retieji augalai (gelsvoji viksvuolė, muilinė guboja, paprastoji šertvė, paprastasis amalas, penkialapis ir pūstalapis dobilas), paskelbtos botaniniu draustiniu (jo plotas 53 ha).

Su D. glaudžiai susijęs liet. dail. ir komp. M. *Čiurlionio* gyvenimas ir veikla.

Lit.: **E. Gineitienė,** Iš kurortinio gydymo Druskininkuose raidos iki tarybinio laikotarpio.—„Iš mokslų istorijos Lietuvoje", V., 1960 [su bibliografija]; **J. Jušėnaitė, A. Medonis,** Druskininkų kurortas, V., 1962.

2. Kaimas Alytaus rj., Raitininkų apyl., 11 km į š. v. nuo Merkinės, Nemuno deš. krante. 290 gyv. (1959). Yra Galvinio ežeras. Pr. m-la (nuo 1917). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 6 D. gyventojus.

DRUSKININKĖLIAI — kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 1 km į š. v. nuo Leipalingio. 92 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Seira (Baltosios Ančios intakas), p.— eina Kapčiamiesčio—Leipalingio kelias. Kaimo apylinkėse yra piliakalnis, įrengtas atskiroje be įtvirtinimų kalvoje; jo p. papėdėje randama grublėtų puodų šukių, titnago, skaldos.

DRŪSKININKŲ-VARĖNOS MIŠKAI — didžiausias Lietuvos miškų masyvas, apimantis daugiau kaip pusę Varėnos rj. teritorijos. Plotas apie 150 000 ha; iš jų apie 130 000 ha priklauso Druskininkų, Marcinkonių, Varėnos ir Valkininkų miškų ūkiams (27 girininkijoms, 134 eiguvoms), likusioji dalis — kolūkiams, tarybiniams ūkiams ir kt. Masyvas ištįsęs iš š. r. į p. v. apie 70 km. Šiaurės rytuose siekia Valkininkus, vakaruose — Merkinę, pietvakariuose — Druskininkus, pietuose ir pietryčiuose — BTSR sieną (už jos tęsiasi Ruskaja Puščios ir Beržtų miškai), rytuose — Barčius; supa Varėną, Perloją, Marcinkonis. D.-V. m. išilgai kerta Vilniaus—Gardino glžk., o masyvo p. v. dalį — glžk. atšaka į Druskininkus. V. dalimi eina Alytaus—Druskininkų plentas, š. v.— Merkinės—Varėnos, š.— Vilniaus—Alytaus ir Alytaus—Eišiškių plentai. Masyvą sudaro 224 miškai. Iš jų 87 yra didesni kaip 500 ha:

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Artakūnės	Marcinkonių	Darželių	1117
Ašutos	Marcinkonių	Darželių	668
Barčių	Varėnos	Girežerio	1057
Beržupio	Varėnos	Giraitės	604
Bingelių	Druskininkų	Merkinės	5582
Būdų	Varėnos	Kaniavos	523
Cimakavo	Druskininkų	Senovės	954
Čepkelių raistas	Marcinkonių	Katros	3037
Česukų	Druskininkų	Norulių	623
Darželių-Gaudiškių	Marcinkonių	Darželių	1419
Drevių Kampo	Marcinkonių	Marcinkonių	1449
Drucminų	Varėnos	Kaniavos	1324
Dubičių	Varėnos	Dubičių	500
Ežeraičio	Valkininkų	Valkininkų	308
		Šalčios	258
Fermos	Valkininkų	Valkininkų	503
Giraitės	Varėnos	Matuizų	682
Girežerio	Varėnos	Giraitės	1190
Glėbo	Varėnos	Varėnos	877
Glūko	Varėnos	Glūko	1098
Gribašos	Varėnos	Rudnios	641
Grikampio	Marcinkonių	Darželių	1722
Gudų giria	Marcinkonių	Katros	2205
Jakulių	Varėnos	Perlojos	1002
Jasiuliškių	Druskininkų	Latežerio	955
Jaskonių	Druskininkų	Raigardo	667
Kalvių	Varėnos	Kaniavos	599
		Dubičių	358
Kamorūnų	Valkininkų	Versekos	310
	Varėnos	Girežerio	169
		Matuizų	129
Kapiniškių	Druskininkų	Senovės	718
		Randamonių	303
Karalienės Daržas	Marcinkonių	Darželių	879
Karališkių	Varėnos	Dubičių	807
Kašėtų	Varėnos	Lynežerio	1188
	Marcinkonių	Puvočių	258
Katiliškių	Marcinkonių	Darželių	794

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Kaziukonių	Varėnos	Kaniavos	719
Kermušijos	Druskininkų	Latežerio	665
Kijučių	Valkininkų	Versekos	527
Kriokšlio	Varėnos	Lynežerio Rudnios	784 690
Latežerio	Druskininkų	Latežerio	852
Liepaloto	Druskininkų	Grūto	522
Lygumų	Varėnos	Varėnos	506
Lynežerio	Varėnos Marcinkonių	Lynežerio Marcinkonių	1625 614
Mančiagirio	Marcinkonių	Mančiagirio	1007
Marcinkonių	Marcin- konių	Mančiagirio Marcinkonių Puvočių	4880 852 207
Margionių-Golių	Druski- ninkų	Senovės Randamonių	1419 128
Martynavos	Varėnos	Varėnos	512
Maskaukos	Varėnos	Glūko	643
Mergežerio	Varėnos	Giraitės Perlojos Girežerio	1373 500 473
Milioniškių	Varėnos	Perlojos	632
Musteikos	Marcin- konių	Katros Kabelių	566 562
Naujasodės	Druskininkų	Latežerio	1042
Norulių	Druskininkų	Norulių	1171
Noškūnų	Varėnos	Palkabalio	525
Pabaronės	Varėnos	Matuizų	1022
Pacurlio-Pajuodbalio	Druskininkų	Grūto	570
Padubičių	Varėnos	Dubičių	540
Palielukio	Valkininkų	Valkininkų	531
Palkabalio	Varėnos	Palkabalio	2120
Pamušališkės	Druskininkų	Grūto	562
Paramėlio	Varėnos	Lynežerio Dubičių	1879 194
Paručių	Varėnos	Glūko	947
Pašalčių	Valkininkų	Šalčios	833
Paūlių	Varėnos	Perlojos	653
Pauosupio	Varėnos	Palkabalio	709
Perlojos	Varėnos	Perlojos Varėnos	860 329
Poligono	Varėnos	Varėnos	956
Raigardo	Druskininkų	Raigardo	1791
Randamonių	Druski- ninkų	Randamonių Senovės	3135 670
Ratnyčios	Druskininkų	Druskininkų	832
Rudnios	Varėnos	Rudnios	1732
Saltoniškio	Varėnos	Dubičių	567
Skersabalio	Varėnos Marcinkonių	Girežerio Matuizų Puvočių	416 287 103
Smalininkų	Varėnos	Matuizų	734
Šarkiškių	Varėnos	Matuizų	761

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Šilaičių	Druskininkų	Senovės	605
Švendubrės	Druskininkų	Druskininkų	1605
Trakiškių	Varėnos	Perlojos	507
Uciekos	Druski- ninkų	Norulių Randamonių	905 365
Ūtos	Varėnos	Rudnios	941
Užpurvės	Druskininkų	Latežerio	894
Užuožerių	Marcinkonių	Marcinkonių	933
Užupio	Varėnos	Girežerio	946
Varėnos	Varėnos	Girežerio Glūko	1567 543
Varėnos II	Varėnos	Giraitės	1673
Varnasalų	Marcinkonių	Marcinkonių	1589
Versminio	Marcinkonių	Mančiagirio	870
Vijūninių	Druski- ninkų	Grūto Senovės	738 392
Virtukalnio	Druskininkų	Latežerio	633
Zervynų	Varėnos Marcinkonių	Zervynų Marcinkonių	4790 1169

D.-V. m. driekiasi Pietryčių smėlingosios lygumos p. v. dalimi (Merkio lyguma). Vyrauja banguotos lygumos ir kalvotas žemyninių kopų landšaftas. Paviršių dengia smėlio bei žvyro sąnašos, susiklosčiusios per keletą paskutiniojo apledėjimo laikotarpių. Š. v. pakraščiu tęsiasi Merkio slėnys, susiformavęs ledyninių vandenų senslėnyje. Į p. r. nuo jo pakopomis kyla 2 zandrinės terasinės lygumos. Žemesniosios zandrinės lygumos reljefas banguotas, pietryčiuose pereina į kalvotą. Daug žemyninių kopų. Vienas kopų masyvas yra į š. r. nuo Ūlos intako Uosupio žiočių, apie Zervynas, Barčius; antras — į priešingą pusę, tarp Zervynų, Marcinkonių, Kabelių ir Musteikos; trečias — tarp Marcinkonių ir Druskininkų. Į p. r. nuo kopų masyvų tęsiasi aukštesnioji zandrinė lyguma. Joje didelius plotus užima pelkynai (Čepkelių raistas, Grybaulios, Grūdos, Kaniavėlės pelkės ir kt.). Terasinės lygumos išraižytos Merkio intakų. Per D.-V. m. į Merkį teka: iš dešinės — Spengla, Duobupis, Varėnė, Vardaunia, Nedingis; iš kairės — Verseka, Duobupis, Beržupis, Derežnyčia, Derežna, Ūla, Grūda, Skroblus. Masyvo p. v. pakraščiu į Nemuną teka Ratnyčia. Miškuose, smėlio pylimų apsuptose daubose, telkšo daug ežerų; daugelis jų termokarstinės kilmės. Masyvo š. r. dalies didesnieji ežerai: Lielukas, Glūkas, Varėnis, Glėbas, Burokaraisčio ež. (visi į š. nuo Merkio), Girežeris, Žiežulis, Ilgis, Lavysas, Nikšinis (į p. nuo Merkio). P. ir p. v. dalies didesnieji ežerai: Kaniavos ež., Titnas, Ūla, Lynežeris, Dumblis, Stojų ež., Matarų ež., Ešerinis, Ešerinukas, Kastinis, Randamonių ež., Grūtas, Ilgis, Latežeris, Druskonis. Dirvožemiai daugiausia šilaininiai jauriniai, susiformavę ant smulkių kvarcinių smėlių, ir velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, ant smėlių, žvyrų, rečiau ant priesmėlių ir priemolių. Vandenskyrose paplitę aukštutinio tipo pelkiniai dirvožemiai. Dėl nederlingų dirvožemių ir blogo ūkininkavimo praeityje masyvo miškai skurdūs, reti. Mišku apaugę plotai (priklausantieji valst. fondui) užima 103 000 ha. Iš jų 81% yra savaiminės kilmės, 19% — kultūrinės. Pušynų yra 90%, eglynų, beržynų ir juodalksnynų po 3%, drebulynų 0,3%, ąžuolynų 0,1%. Vyrauja kerpiniai ir brukniniai pušynai; yra mėlyninių, kimininių, gailinių. Eglynai daugiausia mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai; pasitaiko bruknininių, juodalksnynininių-dilgėlinių bei juodalksnynininių-viksvinių. Jaunuolynų yra 53%, pusbrandžių medynų 28%, pribręstančiųjų 13%, brandžiųjų 6%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas III,1, vid. skalsumas 0,66. I boniteto medynų yra 2%, II — 15%, III — 54%, IV — 26%, V — 3,5%, Va — 0,1%. Didelio skalsumo medynų 18%, vidutinio 58%, mažo skalsumo 23%. Medienos vid. tūris 86 m^3/ha (brandžiųjų medynų 179 m^3/ha), vid. metinė prieauga 2,2 m^3/ha. Per metus iškertama apie 102 000 m^3 (0,96 m^3/ha), iš jų pagrindiniais ir atkuriamaisiais kirtimais apie 52 000 m^3, ugdomaisiais 3000 m^3, sanitariniais 39 000 m^3. Pušis ir eglė kertama 100—120 metų amžiaus, beržas ir juodalksnis 70—80 metų, drebulė 50 metų. 61% valst. miškų yra eksploataciniai, 39% — apsauginiai (iš jų 39% žaliosios zonos, 29% paupių apsauginiai, 9% pakelių apsauginiai, 21% draustiniai, 1,4% kurortiniai).

D.-V. m. įeina į termofilinių pušies ir pušies-ąžuolo miškų fitogeografinę provinciją. Šių miškų augalija genetiškai susijusi su Pripetės-Polesės žemumos ir Bebro-Narevo lygumų smėlynų augalija. Sausuose retuose pušynuose čia

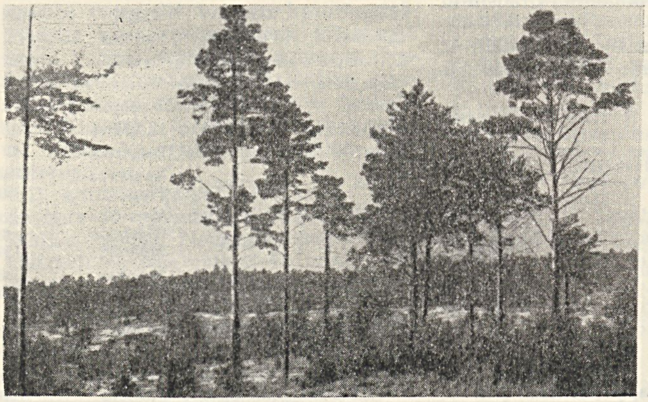

Kerpinis pušynas **Druskininkų-Varėnos miškuose**

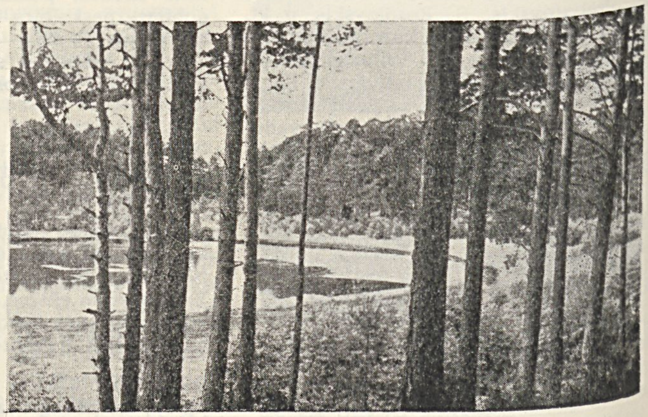

Mergelės Akių ežeras **Druskininkų-Varėnos miškuose**

auga minėtų lygumų smėlynų endemikai: baltarusiškasis pūtelis, lietuviškoji naktižiedė. Be to, D.-V. m. flora turi nemaža bendro su kontinentine pietryčių Europos ir atlantine vakarų Europos flora. Pietryčių Europos smėlynų bei miškastepės atstovų tarpe yra labai retų augalų: siauralapė smiltė, Borbaso gvazdikas, penkialapis dobilas (azijinė rūšis). Iš atlantinių vakarų Europos rūšių plačiai paplitęs smiltyninis šepetukas, paprastoji gvaizdė, pavasarinis kežys, pelkėtose vietose — mažasis pataisas (Golių miške, prie Randamonių), didysis asiūklis (juodalksnynuose ties Puvočiais). Yra ir šiaurinės floros rūšių: lanksčioji šluotsmilgė (Sanatorijos miške), varnauogė, durpyninis bereinis (Čepkelių raiste). Miškuose surenkama daug vaistinių augalų (ypač miltinių arkliauogių) ir grybų. Iš medžiojamosios gyvūnijos daugiausia stirnų, briedžių, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, voverių, kiaunių, kurapkų; yra šernų, ūdrų, kurtinių, pasitaiko vilkų. Prie Latežerio peri didysis apuokas.

D.-V. m. masyvo teritorijoje yra 2 landšaftiniai draustiniai — Raigardo (Nemuno slėnyje, ties BTSR siena; ž. *Raigardo slėnis*) su didžiausiu Lietuvoje sufoziniu cirku; Ūlos (ties *Ūlos* vidurupiu) su būdingiausiais Pietryčių lygumos kraštovaizdžiais (zandrinėmis lygumomis, termokarstiniais ežerais, žemyninėmis kopomis, bifurkacijos ir kaptažo procesų padariniais) — ir *Čepkelių raisto* zoologinis-botaninis draustinis. Be to, daug sen. bitininkystės liudytojų — medžių su senomis bičių drevėmis. 46 pušys ir 4 ąžuolai paskelbti gamtos paminklais. Daugiausia jų yra Gudų girioje, Nezdelių, Musteikos, Marcinkonių miškuose; mažiau — Kalnų, Briedžių, Grūdos, Užuožerių, Puvočių miškuose, Margionių, Kapiniškių, Darželių, Zervynų kaimuose.

Dar XVII a. dabartiniai D.-V. m. sudarė dalį didžiulio masyvo, kuris tęsėsi į p. nuo Vilniaus iki Belovežo girios, o vakaruose jungėsi su Užnemunės ir Mozūrų miškais. Didesnioji miškų dalis (į p. nuo Ūlos) nuo seno vietos žmonių vadinama Gudų giria. XIV a. D.-V. m. administravo did. kun-ščio medžiotojai. Gyventojų buvo maža, nes žemė nederlinga. Labiausiai apgyvendinti buvo Merkio ir jo intakų krantai. Nuo seno buvo paplitusi miškinė ir drevinė bitininkystė (ž. *Bitės*). Drevininkai, arba bartininkai, minimi XVI a. dokumentuose. Iš 1639 Girių ordinacijos galima spręsti, jog D.-V. m. tuo metu jungėsi šiaurės rytuose su Valkininkų, pietvakariuose su Pervalkos (BTSR) miškais. 1639 Valkininkų-Lieponių girininkijoje buvo 3 barai, 33 apsiaustiniai, 51 eigulys, 7 šauliai; Varėnos-Perlojos-Merkinės girininkijoje — 21 apsiaustinys, 101 eigulys, 80 šaulių; Kaniavos-Dubičių girininkijoje — 8 dideli apsiaustiniai ir 20 mažų, 33 eiguliai. XVII a. D.-V. m. buvo labai niokojami: miško pievose kasama balų rūda, medžiai deginami pelenams (potašui gaminti), varoma derva, degutas; dideli miško plotai kertami rūdai lydyti (patrankų gamyklai Valkininkuose). XIX a. buvo atrenkamos labai aukštos ir lieknos pušys laivų gamybai. I pasaul. karo ir lenkų okupacijos metais daug miško iškirsta ir nuplukdyta Merkiu bei Nemunu už Lietuvos ribų. Apie 30 000 ha nualintų privačių miškų perėjo į valstyb. fondą 1940 ir apie tiek pat po D. Tėvynės karo. Pokariniu laikotarpiu apželdinta 27 000 ha, iš jų 1900 ha menkaverčių medynų vietoje. Miškui apsaugoti nuo gaisrų įrengta 50 km priešgaisrinių proskiebų, 1800 km mineralizuotų juostų.

Miškuose buvo 1863 metų sukilėlių stovyklų. Karališkių miške, prie Dubičių, sukilėlių būrys, vadovaujamas L. Narbuto, kovėsi su carine kariuomene. D. Tėvynės karo metais veikė tarybinių partizanų būrys „Dainavos partizanas", kurio pagrindinė buveinė buvo Subartonių miške (šalia D.-V. m.). Apie Dubičius miškuose stovyklavo liet. taryb. partizanų Komjaunimo v. brigada, priklausiusi Baltarusijos partizaninio judėjimo štabui. 1942.IV netoli Varėnos nelygioje kovoje su hitlerininkais žuvo LKP CK antroji operatyvinė grupė, kuriai priklausė J. Daškauskas, K. Eljaševas, T. Tamulevičius, S. Volkovičius ir kt.

Lit.: T. Ivanauskas, Gamtininko užrašai, V., 1955 [p. 7—59].

DRŪSKUPIS — upelis Prienų rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 3 km, baseino plotas 6,5 km^2. Prasideda Žvėryno miško pakraštyje, prie Škėvonių. Teka į p. r. per Birštoną. Įteka į Nemuną 288 km nuo jo žiočių. Deš. krante yra 7 mineralizuoto vandens šaltiniai, vad. „senaisiais šaltiniais", kurių vanduo vartojamas gydymui.

DRŪTAS Jonas Kęstutis [g. 1909.IV.28 Uč Dere (Gruzijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1927, dar mokydamasis Vilniaus lietuvių g-joje, buvo priimtas į V. Baltarusijos Kom. jaunimo s-gą. Įstojęs 1928 į Vilniaus un-tą, priklausė marksistinei studentų org-jai „Liepsna". 1930 priimtas į V. Baltarusijos KP (VBKP). Nuo 1930.XII Lietuvių komunistų biuro (LKB) prie VBKP Vilniaus apygardos k-to narys, nuo 1931.XI LKB prie VBKP CK narys. 1931 marksistinės lietuvių studentų Visuomenininkų sekcijos v-bos narys. Vienas „Intelektualistų klubo" ir nelegalios antifašistinės studentų org-jos „Frontas" organizatorių. 1934 LKB sekretorius ir nelegalaus laikr. „Valstiečių balsas" redaktorius. Nelegalių laikr. „Barikada", „Bedievis" bendradarbis, leidėjas. 1934, baigęs Vilniaus un-te agronomiją, paskirtas un-to gamtos-matematikos f-to asistentu. 1935 pab. suimtas su grupe studentų, įtartų kom. veikla, bet po kelių mėnesių paleistas. 1936.I Vilniaus un-to asistentų ir studentų byloje („Vienuolikos byla") nuteistas 5 metus kalėti (pritaikius amnestiją, bausmė sumažinta iki 3 metų). Iš Gardino kalėjimo išleistas 1938.XI. Neturėdamas teisės gyventi Vilniuje, išvyko į Krokuvą, dirbo darbininkų kooperatyvo „Praca" sąskaitininku. 1939—40 Vilniuje dirbo pedagoginį darbą. 1940—41 Vilniaus miesto burmistras, vykdomojo k-to sekretorius, pirmininkas. 1941—44 slapstėsi nuo hitlerininkų. 1944—46 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos darbuotojas. 1946 išvyko į Lenkijos Liaudies Respubliką (LLR) ir iki 1948 dirbo adm. darbą Varšuvoje. Nuo 1948 dirba diplomatinėje LLR tarnyboje.

DRŪŽAI — kaimas Širvintų rj., Viesų apyl., 5 km į p. v. nuo Širvintų, Širvintos kair. krante. 93 gyv. (1959). Drenažo vamzdžių g-la (nuo 1953), pr. m-la (nuo 1928), biblioteka.

DŪBALINGIS — pelkė Biržų rj., 10,5 km į p. v. nuo Biržų, 5 km į š. v. nuo Vabalninko. Plotas 375 ha (pramoninis 75 ha). Pelkė ištįsusi iš š. į p. tarp 2 drumlinų pavidalo gūbrių; ilgis 15 km, plotis 200—400 m. P. dalis — plynraistinė tarpinio tipo pelkė, š. — raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 1,6 m, vid. 1,2 m. Durpės žemapelkinės, labai susiskaidžiusios (vid. susiskaidymas 38%). Išilgai pelkės į Upytę (Tatulos intaką) eina magistralinis kanalas.

DŪBAS Vladas [1887.VI.18 Merčiuose (Vilkaviškio rj.) — 1937.VIII.3 Kaune] — literatūros mokslininkas, rašytojas. 1907 baigęs Marijampolės g-ją, studijavo Varšuvos, Paryžiaus ir Maskvos universitetuose. Nuo 1908 rusų žurnaluose „Vestnik znanija", „Vokrug sveta" ir kt. spausdino jaunimui skirtus egzotinės tematikos kūrinėlius ir lit. kritikos etiudus. 1915 baigė Maskvos un-to istorijos-filologijos f-to romanistikos sekciją. 1916—18 dirbo ped. darbą Maskvoje. 1918—23 Kauno „Saulės" g-joje dėstė visuotinę lit-rą. Nuo 1920 Aukštuosiuose kursuose Kaune dėstė V. Europos lit-rą. 1921 gilino studijas Italijoje. Nuo 1922 Kauno un-te dėstė lot. kalbą, romanų lit-rą (nuo 1924 docentas, nuo 1928 ekstraordinarinis profesorius). 1929 tobulinosi Prancūzijoje. Dirbdamas un-te, 1931 redagavo žrn. „Vaga". Paskelbė kritikos straipsnių apie V. Europos tautų rašytojus, išleido un-te skaitytas paskaitas, prancūzų lit-ros istorijos kursą, keletą monografijų apie prancūzų rašytojus (Volterą, A. Fransą ir kt.). D. buvo ateistinių pažiūrų, paskaitose ir moksl. darbuose laikėsi pažangių pozicijų.

Ršt.: Įvadas į bendrąją literatūrą, K., 1923; Chateaubriand, Marijampolė, 1925; Anatole France, Klaipėda, 1928; Prancūzų literatūros istorija, 2 t., K., 1929—30; Literatūros įvadas, K., 1931; Voltaire, K., 1932; Vytukas (Vieno berniuko istorija), K., 1934.

DUBASOVAS Borisas [g. 1904.XI.4 Saratove] — statistikos darbuotojas. Nuo

1925 dirbo statistikos įstaigose Saratove, Stalingrade; kartu 1930—32 mokėsi Saratovo Planavimo-ekonomikos in-te. Nuo 1940 TSKP narys. 1946—49 mokėsi Maskvos Ekonomikos-statistikos in-te. Nuo 1954 Centrinės statistikos v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas; kartu nuo 1955 dėsto statistiką Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. Nuo 1956 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Jam vadovaujant, buvo parengta spaudai dauguma Lietuvos TSR ekonomikos ir kultūros statistinių metraščių ir kitų statistinių leidinių, iš kurių svarbiausi: „Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis" (1960), „1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR. Miestai ir rajonai)" (1962), „Lietuvos TSR švietimas ir kultūra" (1964), „Tarybų Lietuvai 25 metai" (1965).

DUBĒNAI — **1.** Kaimas Kelmės rj., Šaukėnų apyl., 9 km į p. r. nuo Užventio, prie Vaiguvos—Šaukėnų kelio; kolūkio centras. 245 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Knituoja (Ventos intakas). Š. pakraštyje yra nedidelis Dubėnų ež. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1908). D. minimi 1511. Išsiskirstė vienkiemiais 1907.

2. Kaimas Alytaus rj., 8 km į š. v. nuo Alytaus; apylinkės centras. 68 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1913—49 pradinė, 1949—58 septynmetė, 1958—61 vidurinė). Kaime rastas baltiškojo tipo akmeninis darbo kirvis su skyle kotui. Burž. nacionalistai 1950 nužudė pr. m-los ved. J. Naikelį.

DUBENECKIENĖ Olga [**Švedaitė, Kalpokienė**; g. 1891.V.30 Peterburge] — baletmeisterė, dailininkė.

1906 baigusi g-ją, mokėsi privačiose (L. Dmitrijevo-Kavkazkio, B. Anisfeldo ir kt.) dailės studijose, lankė F. Rubo batalinės tapybos studiją Peterburgo Dailės akademijoje. Baigė baletmeisterių A. ir J. Čekriginų ir O. Preobraženskajos baleto studijas. 1912 pradėjo sceninę veiklą Peterburgo Intermedijos namuose. I pasaulinio karo metais pradėjo reikštis tapyboje. 1919 atvyko į Lietuvą. 1919—1922 gilino choreografijos žinias Berlyne. 1921 įsteigė Kaune pirmąją liet. baleto studiją ir 5 metus jai vadovavo. Dirbo „Vilkolakio" teatre, A. Sutkaus dramos studijoje ir kt. 1922—25 dirbo baletmeistere Valstybės teatre, pastatė šokius operoms: A. Rubinšteino „Demonas", Š. Guno „Faustas", Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas", P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", Ž. Bizė „Karmen" ir kt. Sukūrė dekoracijų ir kostiumų eskizus operetėms: Ž. Ofenbacho „Gražioji Elena" (1928), „Perikola" (1931), operoms: D. Rosinio „Sevilijos kirpėjas" (1933), F. Flotovo „Marta" (1939), A. Rubinšteino „Demonas" (1940), baletams: L. Minkaus „Arkliukas kupriukas" (1937), N. Rimskio-Korsakovo „Šecherazada" (1937), B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas" (1938), „Kaukazo belaisvis" (1939), Moljero pjesei „Tariamasis ligonis" (1928) ir kt. Nutapė A. Galaunienės (1923), P. Kalpoko (1925), P. Pinkauskaitės (1926), Butkų Juzės (1926), K. Petrausko (1932), M. Juozapaitytės (1933) ir kt. portretus. Taryb. metais D. sukūrė dekoracijų ir kostiumų eskizus M. Gorkio pjesei „Saulės vaikai" (1946), A. Ostrovskio komedijai „Vilkai ir avys" (1946) ir kt.

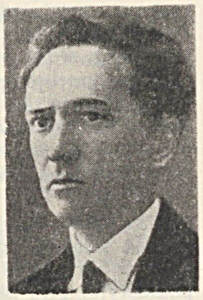

DUBENÈCKIS Vladimiras [1887 Vilniuje — 1932.VIII.10 Karaliaučiuje] — architektas dailininkas. Tėvas gydytojas už polit. nepatikimumą buvo caro valdžios ištremtas iš Vilniaus į Barnaulą. Ten jis išsivežė ir mažąjį D., kur jam buvo sudaryti oficialieji gimimo metrikai (1888.IX.6). D. mokėsi Barnaulo ir Peterburgo g-jose. 1906 įstojo į Peterburgo Dailės akademijos architektūros skyrių, mokėsi prof. L. Benua vadovaujamas, pasižymėjo dideliais meniniais gabumais, architektų dailininkų d-jos metraštyje publikavo archit. projektus, dalyvavo archit. konkursuose. 1914 baigė akademiją. Po 1917 Vasario revoliucijos, reorganizavus Visos Rusijos Meno veikėjų s-gą, D. išrinktas s-gos v-bos sekretoriumi. Po Spalio revoliucijos — Petrogrado Dailės akademijos profesorius. Įkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1919 persikėlė į Vilnių, buvo Švietimo liaudies komisariato dailės skyriaus darbuotojas, rūpinosi įgyvendinti taryb. vyriausybės paskelbtą meno paminklų apsaugos dekretą. Nuo 1919 pab. su mažomis pertraukomis gyveno Kaune. Buvo vienas Lietuvos Meno kūrėjų d-jos, Valstybės archeologijos komisijos, Lietuvos inžinierių ir architektų s-gos steigėjų, ilgametis Lietuvos inžinierių ir architektų s-gos archit-ros sekcijos pirmininkas. Kurį laiką gyveno Berlyne, kur projektavo baldus masinei gamybai, kūrė teatro dekoracijas. Vėliau tarnavo architektu Lietuvos Prekybos ir pramonės m-joje, buvo vienos prekybos b-vės pram. skyriaus direktoriumi, Kauno un-to architektu ir teatro dailininku, Kauno meno m-loje dėstė kompoziciją ir perspektyvą. Ankstyvuoju kūrybinio darbo laikotarpiu D. suprojektuotiems pastatams būdingas baroko formų laisvas interpretavimas, supaprastinimas (Kauno Valstybės teatro pagr. fasadas), klasicizmo stiliaus išorinių požymių įtaka (Kauno meno m-la, Čiurlionio galerijos laikinieji rūmai), o vėliau sukurtuose projektuose (Kauno ist. muziejaus ir Čiurlionio dailės muziejaus rūmai) klasicizmo stiliaus logika pasireiškė visų pirma pastatų išplanavime. Moderniojoje archit-roje D. pritaikė liet. liaudies meno motyvus; vėliau jis bandė šiuos motyvus kompoziciškai perkurti ir panaudoti monumentalių pastatų sprendimuose (Valstybės teatro žiūrovų salė, „Lietuvos" viešbučio fojė, „Ragučio" namo fasadas).

Suprojektuoti pastatai: Karmėlavoje — buv. bažnyčia (1922—23); Kaune — meno m-la (1922), Valstybės teatro rekonstrukcija (su M. Songaila; 1923—25), Čiurlionio galerijos laikinieji rūmai (1923—25), kino teatras „Metropoliten" (1929, dab. Kauno dramos teatras), Kauno un-to medicinos f-to rūmai (1931—33), Kauno ist. muziejaus ir Čiurlionio dailės muziejaus rūmai (1931—36), daugiabučiai gyv. namai („Ragučio" namas Taryb. armijos prospekte; Donelaičio g. 41; Lenino prospekto 30) ir kt.

Dekoracijos Valstybės teatro spektakliams: Š. Guno „Romeo ir Džuljeta" (1925), Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos" (1925), R. Vagnerio „Lohengrinas" (1926), Dž. Verdžio „Trubadūras" (1929) ir kt.

Lit.: **J. Baršauskas, R. Jaloveckas,** Prof. V. Dubeneckis.—„Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 12; **S. Budrys,** Dailininkas architektas Vladas Dubeneckis.—„Meno saviveikla", 1958, Nr. 3.

DUBIÀ — pelkė Panevėžio rj., į p. nuo Raguvos, abipus Ukmergės—Panevėžio plento. Plotas 110 ha. Plyninė žemapelkė, ištįsusi Nevėžio slėnyje iš š. v. į p. r. Durpių klodo didž. storis 7,2 m, vid. 2,8 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 7,8%. Per D. eina magistralinis sausinimo griovys.

DUBÌČIAI — kaimas Varėnos rj., 24 km į p. r. nuo Varėnos, prie Lietuvos TSR—Baltarusijos TSR sienos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 326 gyv. (1959). D. — būdingas kompaktiškas gatvinis kaimas. Stovi vietinės reikšmės kelių kryžkelėje, Ūlos deš. krante, ties buv. Pelesos ež., tarp pelkių ir didelių miškų. Yra šieno miltų g-la, lentpiūvė, med. punktas, aštuonmetė m-la (burž. laikais pradinė), kultūros namai, biblioteka.

Ūlos ir jos aukštupio Pelesos pakrantėse žmonių gyventa jau viduriniajame akmens amžiuje (prieš 10 000 metų). D. apylinkėje yra 4 akmens ir žalvario amžiaus stovyklos prie Pelesos upės. Pirmoji („Salaitė") yra Pelesos kair. krante, tyrinėta 1959 ir 1962. Apatiniame sluoksnyje aptikta vėlyvojo neolito virvelinės ir šukinės keramikos, gludintų titnaginių kirvukų ir širdinių strėlių antgalių. Vid. sluoksnis priklauso pirmųjų m. e. amžių gyvenvietei, viršutinis — ankstyvojo feodalizmo laikotarpiui. Antroji stovykla („Paežerys") yra Pelesos deš. krante, prie buv. Pelesos ež., tyrinėta 1962. Apatinis sluoksnelis priklausė vėlyvojo mezolito mikrolitinei-makrolitinei kultūrai. Virš jo rastas sunykęs sluoksnis su ankstyviausia neolito keramika. Viršutinis sluoksnis priklauso vėlyvojo neolito virvelinės keramikos kultūrai. Trečioji stovykla („Elektrinė") yra Pelesos kair. krante, tyrinėta 1962. Apatiniame sluoksnyje rasta vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito radinių su pačia ankstyviausia keramika. Virš jo buvo sluoksnelis su virveline vėlyvojo neolito keramika, dar aukščiau — žalvario amžiaus pabaigos sluoksnis ir sluoksniai su m. e. pradžios bei ankstyvojo feodalizmo laikotarpių radiniais. Ketvirtoji stovykla („Nuolabėdžiai") yra į r. nuo antrosios, miške, be kultūrinio sluoksnio. Rasta vėlyvojo mezolito ir neolito dirbinių. Tyrinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas. Radiniai yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

XIV a. ist. šaltiniuose minima D. pilis, stovėjusi Ūlos krante; prie jos buvo nemaža gyvenvietė. Nuo 1516 minimas

D. dvaras, o nuo 1529 bažnyčia. Miškingose D. apylinkėse 1863 veikė sukilėliai. 1863.V.4 įvyko kautynės tarp caro kariuomenės ir sukilėlių būrio, kuriam vadovavo L. Narbutas (istoriko T. Narbuto sūnus). Sukilėliai buvo sumušti, žuvo būrio vadas ir 12 kt. sukilėlių, buvo sužeistas dail. M. Andriolis. Žuvusiems sukilėliams atminti 1933 kaime pastatytas paminklas. Paminklinėje lentoje įrašytos žuvusiųjų pavardės ir sukilėlių šūkis (lenkų k.) „Už jūsų ir mūsų laisvę". Burž. Lenkijos valdymo metais (nuo 1928) veikė V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo sąjungos (VBKJS) pogr. kuopelė, kuriai priklausė B. Senkevičius (sekretorius), J. ir K. Joniai, B. Nameikaitė, E. Sukackas ir kiti. 1929 sudarytas VBKJS Dubičių rj. k-tas. 1930 susikūrė V. Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) pogr. kuopelė, o 1932 — VBKP Dubičių rj. k-tas, kurio sekretoriumi išrinktas B. Senkevičius, nariais — J. Jonys ir E. Akstinas. K-tas veikė iki 1938. Jo vadovaujamoms kuopelėms priklausė daugiau kaip 50 komunistų. 1934 D. komunistai kelis kartus organizavo pasipriešinimą sekvestratoriui ir policijai, kai ji atvykdavo pas nesumokėjusius mokesčių valstiečius konfiskuoti turto. K-to nariai 1936 suimti. Didžiojo Tėvynės karo metais D. ir jų apylinkės gyventojai J. Jonys, M. Jonytė, B. Švedas, M. Švedaitė-Imperavičienė, E. Dzekevičius, M. Malmyga ir kt. sudarė taryb. partizanų Kotovskio būrį, veikusį Pariečės—Varėnos glžk. ruože. D. apylinkėse veikė „Už Tarybų Baltarusiją" ir Matrosovo partizanų būriai. 1943.XI.1 kaimą subombardavo vok. faš. aviacija. Taryb. metais kaime susikūrė taryb. ūkio gyvenvietė, pastatyta naujų namų, šieno miltų g-la, mūrinė m-la.

DUBÌNDRIS Petras [**Dubrindis;** 1898.VI.8 Juodpėnuose (Kupiškio rj.) — 1918.VI.15 Voroneže] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Baigė Kupiškio dviklasę m-lą. Mokydamasis dalyvavo Kupiškio pažangaus jaunimo veikloje. Prieš I pasaul. karą išvyko mokytis į Petrogradą, įsijungė į rev. judėjimą. 1916 persikėlė į Jekaterinoslavą (dab. Dnepropetrovskas), mokėsi g-joje. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. 1918.I partijos lietuvių sekcijų atstovų konferencijos Petrograde delegatas. Po Spalio revoliucijos paskirtas Jekaterinoslavo gub. tremtinių tarybos pirmininku. 1917 pab.—1918 pr. kovėsi prieš haidamakus Jekaterinoslave. Įsiveržus kaizerinei kariuomenei, pasitraukė į Voronežą, įstojo į sudarytą prie RKP(b) Voronežo k-to tarptautinę komunistinę kovos draugovę. Žuvo nelaimingo atsitikimo metu.

DUBINGÀ — upė Švenčionių rj., Žeimenos deš. intakas. Ilgis 37 km, baseino plotas 422 km². Išteka iš Dubingių ež. Teka per Viranglio, Redžio ežerus. Įteka į Žeimeną 18 km nuo jos žiočių, ties Pabrade. Intakas Spengla (kair.). Vid. nuolydis 128 cm/km. Vid. debitas žemiau Viranglio ež. 2,35 m³/s, žiotyse 4,01 m³/s. Upės nuotėkį reguliuoja ežerai, dėl to ji vandeninga ir vasarą. 1,5 km nuo žiočių prie D. pastatyta kartono f-ko užtvanka, hidroelektrinė.

DUBINGIAÌ — miestelis Molėtų rj., 20 km į p. nuo Molėtų, 12 km į r. nuo Giedraičių; apylinkės ir kolūkio centras. 102 gyv. (1959). Įsikūrę aukštame, medžiais apaugusiame Dubingių (Asvejos) ež. š. krante, prie pusiasaliu virtusios salos. Turi linijinę plano struktūrą. Pastatai išsidėstę palei vingiuotą pagr. gatvę ir kelis akligatvius. Ties D. per ežerą nutiestas tiltas (naujai past. 1962), per kurį eina kelias į Giedraičius; iš š. ir r. į D. sueina keliai iš Bijutiškio ir Joniškio. Malūnas, lentpiūvė, pieninė, felčerių-akušerių punktas, vidurinė m-la (1870—1949 pradinė, iki 1960 septynmetė). Į v. nuo D., ežero apsuptoje kalvoje, yra Radvilų pilies liekanų. Išlikęs sen. smuklės pastatas — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

Kryžiuočių kronikose rašoma, kad 1334 ordino magistras nuvedė kariuomenę į Dubingių ir Šešuolių žemę, kur buvo nužudyta apie 1200 vyrų ir moterų. XV a. minimas D. dvaras (pavieto centras). 1442 Lietuvos did. kun-štis Kazimieras užrašė D. klebonui 1 baudžiauninką, o 1449 — 4. Nuo XVI amžiaus D. valdė didikai Radvilos, kurie save tituluodavo Biržų ir D. kun-ščiais. Ilgainiui prie dvaro susikūrė miestelis. XIX a. pradžioje D. atiteko Tiškevičiams. 1866 miestelyje buvo 26 kiemai, 363 gyv., 1923 — 304 gyventojai. 1924 miestelyje įsikūrė LKP pogr. kuopelė. Burž. nacionalistai 1941 nužudė D. pr. m-los vedėją P. Baršauską.

DUBINGIŪ EŽERAS, Asveja, — ežeras Molėtų, Švenčionių ir Vilniaus rajonų riboje, 8 km į v. nuo Pabradės, 7 km į r. nuo Giedraičių. Plotas 1015 ha, didž. gylis 50,2 m, vid. gylis 14,7 m. D. e.— ilgiausias Lietuvos TSR ežeras. Jis lyg upė vingiuoja gilioje ir ilgoje rinoje, ištįsusioje iš š. v. į p. r. Ilgis 21 860 m, didž. plotis 880 m (pietryčiuose), didžiosios ašies ilgis 19 160 m. Ežeras turi 3 atšakas: pietvakarių, vad. Žalktynės įlanka, šiaurės rytų, vad. Vyriogalos įlanka, ir nedidelę šiaurės vakarų įlanką ties Dubingiais. Žalktynės įl. ilgis 4960 m, didž. plotis 420 m, didž. gylis 36,5 m. Vyriogalos įl. ilgis 2910 m, didž. plotis 460 m, didž. gylis 17,7 m. Šiaurės vakarų įl. ilgis 800 m, plotis apie 100 m. Ežero p. r. dalį nuo likusios skiria siaura sąsmauka (ties Velankos vienkiemiu), kuria teka upelis. Šiaurės vakaruose, ties Jurkiškio vienkiemiu, ež. plotis tesiekia 30—40 m. Ežere yra 6 salos (iš viso 4,4 ha), iš jų dvi — p. r. gale. Didž. sala, buvusi ties Dubingiais, yra susijungusi su krantu ir virtusi pusiasaliu. Jame yra Pilies kalnas.

Krantai aukšti, statūs, smėlingi, daugiausia apaugę miškais, tiktai Vyriogalos įlankos p. v. ir p. r. krantai yra pelkėti. Ež. dubenyje yra 34 kūgio pavidalo duburiai, iš jų 16 gilesni kaip 35 m. Duburių grandinė tęsiasi išilgai ežero didžiosios ašies. Giliausi duburiai pietryčiuose. Atabradas siauras, smėlingas bei žvyringas. Dugną 2—5 m gylyje dengia durpingas arba karbonatingas dumblas (Vyriogalos įl. jis paplitęs visame dugne). Giliau slūgso dumblas, kuriame mineralinių, karbonatinių ir organinių medžiagų kiekis beveik vienodas. Kai kur 30 m gylyje dumble užtinkama geležies sulfido, molio. Dugno nuosėdų storis 7—10 m. Įteka Melnyčėlė (iš Suoselio ež.), Kirnė, Baluoša ir keletas bevardžių upelių; išteka Dubinga (Žeimenos deš. intakas). Ežero š. v. ir vid. dalyje 5—10 m gylyje vasarą susidaro staigus temperatūros, deguonies ir anglies dioksido kiekio šuolis. P. r. dalies vandens chem. sudėtis ir t-ra kinta laipsniškiau, intensyvesni biochem. procesai (dėl didesnio pratakumo).

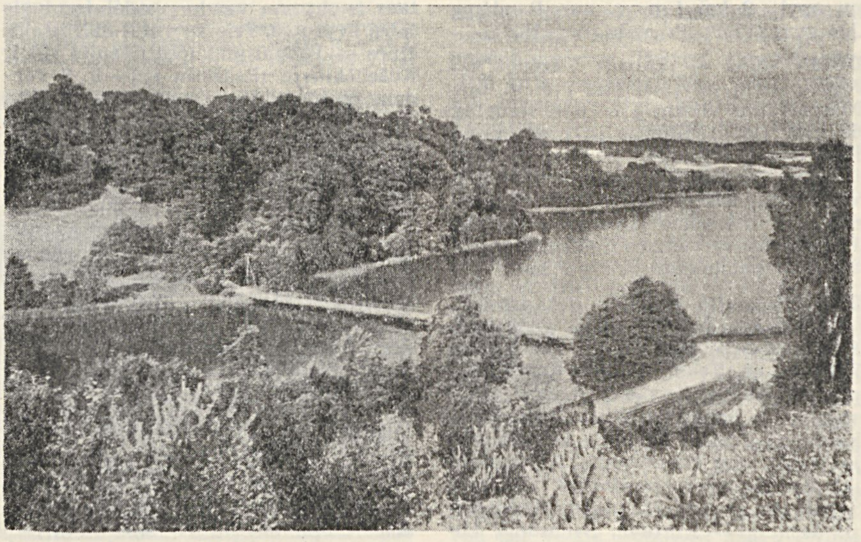

Dubingių ežeras ties Dubingiais

Augalija mezotrofinė. Labiausiai užželusi Vyriogalos įl., bevardė įl. prie Dubingių miestelio ir ežero p. r. galas. Pakraščiais, 3—4 m nuo kranto, su nedideliais pertrūkiais tęsiasi 3—6 m pločio nendrių bei meldų juosta. Ištisinę juostą aplink visą ežerą sudaro maurabragiai, kurie auga 0,5—5 m gylyje. Vyriogalos įl. paplitusios plūdės ir vandens lelijos. Kai kurios plūdžių rūšys retos (alpinė, dygliaviršūnė, dryžuotoji, ilgoji, rausvoji). Giliau kaip 7,5 m vandens augalų nėra.

Ežero š. krante įsikūręs Dubingių miestelis, ties kuriuo per ežerą pastatytas tiltas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 7,4 kg/ha. Ežeras labai mėgstamas turistų, poilsiautojų. Ežeras, jo pakrantės ir Dubingių miškas, esantis į š. nuo ežero, paskelbti landšaftiniu draustiniu (3450 ha). 1954 ežerą kompleksiškai ištyrė Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to limnologinė ekspedicija.

Lit.: V. Chomskis [ir kt.], Dubingių ežeras.— „Geografinis metraštis", t. 5, V., 1963.

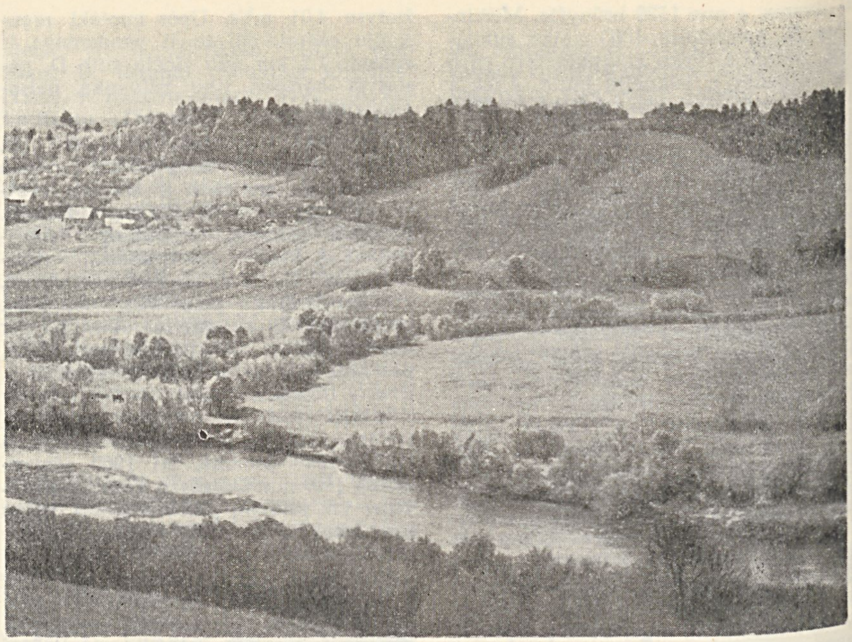

Dubysa ties Ariogala

DUBINGIŨ MÌŠKAS — miškas Molėtų ir Švenčionių rj., 9 km į š. v. nuo Pabradės, į š. r. nuo vidurinės Dubingių ež. dalies. Priklauso Nemenčinės miškų ūkio Purviniškių girininkijai. Plotas 3109 ha; medynų 2164 ha. *Pabradės miškų* masyvo v. dalis. Šiaurės vakaruose siekia pietinę Žvernos ež. pakrantę, šiaurės rytuose — Nikajo ir Arino ežerus. Viduryje telkšo Baluošų ež., rytuose — Galono, Ešerinio, Purvino ežerai ir daug pelkių. P. r. pakraščiu iš Dubingių ež. teka Dubinga (Žeimenos intakas). V. ir p. v. dalis įeina į Dubingių landšaftinį draustinį, likusi dalis — eksploatacinė. Miške yra 1812 metų karo prancūzų karių kapų. Prie Baluošų ež. yra 1863 metų sukilėlių stovyklos pėdsakų.

DUBÌNIAI — kaimas Šiaulių rj., Raudėnų apyl., 8 km į p. v. nuo Raudėnų. 204 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1929).

DŪBININKAI — kaimas Varėnos rj., Marcinkonių apyl., 8 km į š. v. nuo Marcinkonių, 3 km į š. nuo Rudnios. 62 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Skroblaus (Merkio intako) slėnyje; jį supa Druskininkų-Varėnos miškai. D.— gatvinis vienpusis kaimas su Lietuvos seniesiems kaimams būdingais sodybų kompleksais — vietinės reikšmės architektūros paminklas. Yra pr. m-la.

DUBÝSA — upė, Nemuno deš. intakas. Ilgis 146 km, baseino plotas 2069 km^2. Prasideda Šiaulių rj., 4 km į š. v. nuo Rekyvos ež. Teka į p. pro Kelmės rj., pro Lyduvėnus, Betygalą, Ariogalą (Raseinių rj.), žemupyje skiria Jurbarko ir Kauno rj. Įteka į Nemuną 167 km nuo jo žiočių, ties Seredžiumi. Aukštupyje iki Raizgių ežero vadinama Genupiu, Šventupiu. D. turi 38 intakus. Didesnieji: dešinieji — Kurtuva, Šventupis, Lukojus, Kražantė, Mėdus, Dratvuo; kairieji — Šiaušė, Gryžuva, Lapišė, Liolinga, Luknė, Mūkė, Lelykas, Kirkšnovė, Gynėvė, Lazduona. Vaga aukštupyje siaura (0,5—2 m pločio) ir labai vingiuota. Prie Bubių D. patenka į Kurtuvėnų slėnį. Juo lygiagrečiai su D. tęsiasi *Dubysos—Ventos kanalas.* Vietomis D. vaga sutampa su kanalu, nuo Šiaušės žiočių paplatėja ir pagilėja. Vidurupyje jos plotis 20—30 m, žemupyje 40—60 m. Gylis rėvose 0,1 m, duobėse iki 4 m. Vid. nuolydis 70 cm/km. D. slėnis 300—500 m pločio. Jo šlaitai iki 40 m aukščio, statūs (ypač ties Ariogala, kur slėnis kerta galinių morenų ruožą). Slėnio dugną dengia 15—20 m storio sąnašų sluoksnis. Srovės greitis 0,1—0,3 m/s. Debitas ties žiotimis: min. 4—5 m^3/s, vid. 13,4 m^3/s, maks. 100—150 m^3/s. Dubysą daugiausia maitina lietaus ir tirpsmo vanduo, todėl jos lygis labai svyruoja. Prie D. yra 2 hidroelektrinės — Padvarininkuose (Šiaulių rj.) ir Kušeliškiuose (Raseinių rj.)— ir 9 vandens malūnai. Per D. nutiesta 17 tiltų (glžk. tiltas ties Lyduvėnais — vienas aukščiausių Lietuvoje). D. baseinas labai siauras, nesimetriškas. Nuo vidurupio iki žiočių iš dešinės į D. įteka vos keli trumpi upeliai. Prie D. išlikę XIII—XIV a. piliakalniai Bubiuose, Burbaičiuose, Lyduvėnuose, Betygaloje, Rackiškėse, Ariogaloje, Seredžiuje (Palemono kalnas). D.— viena gražiausių Lietuvos TSR upių, apdainuota poetų, mėgstama poilsiautojų ir turistų.

Lit.: M. Kondratas, Dubysa, V., 1961.

„DUBÝSA" — siuvimo fabrikas Kaune. *Ž. Siuvimo pramonė.*

DUBÝSOS PILÌS — **1.** Lietuvių pilis Dubysos aukštupyje, minima XIV a. viduryje kaip vienas Šiaulių (Saulės) žemės atsparos punktų prieš Livonijos ordiną. 1348 kryžiuočiams „Saulės krašte" pavyko paimti 4 lietuvių pilis, jų tarpe ir „Dobisen". Jos, matyt, buvo atstatytos, nes 1358 Livonijos ordino kariuomenė vėl puolė šią pilį, kuri, metraštininko žodžiais, buvo „puikiai pastatyta". Ši pilis stovėjusi Bubių piliakalnyje, prie Šiaulių.

2. Kryžiuočių pilis Dubysos ir Nemuno santakoje, minima 1406—09. Siekdamas įsitvirtinti Žemaitijoje, ordinas 1406 ėmė statyti pilį prie Dubysos žiočių. Pilis buvo baigta 1407. Joje įsikūrė ordino vietininkas (fogtas) Žemaitijoje Mykolas Kuchmeisteris, turėjęs valdyti kraštą. Tačiau 1409 antrojoje pusėje žemaičiams sukilus, jis buvo priverstas pasitraukti iš pilies ir ją sunaikino.

DUBÝSOS SÙTARTYS — trys sutartys, sudarytos 1382 Jogailos, jo motinos Julijonos ir brolių Skirgailos, Kaributo, Lengvenio, Karigailos, Vygando, Švitrigailos vardu su Kryžiuočių ordinu Dubysos žiočių saloje. Savitarpio kovomis tarp Lietuvos did. kun-ščių Kęstučio bei Vytauto ir Jogailos bei jo brolių naudojosi kryžiuočiai. Už kryžiuočių pagalbą prieš Kęstutį Jogaila perleido Ordinui Lietuvos žemes, esančias į v. nuo Dubysos. 1382.X.31 Jogailos, jo motinos ir brolių vardu pasirašytoje su Kryžiuočių ordino įgaliotiniais pirmojoje sutartyje pasižadama įvesti Lietuvoje krikščionybę ir 4 metus taikiai gyventi su Kryžiuočių ir Livonijos ordinais; antrojoje — be Kryžiuočių ordino žinios nekariauti; trečiąja atiduodamos „amžinai valdyti" kryžiuočiams visos žemės ir kraštai „nuo Dubysos, kur ji įteka į Nemuną, ir einant aukštyn iki ten, kur ji prasideda". Sutartys rodo, kad Lietuvos valdovai po 150 metų trukusių nuolatinių liet. tautos kovų prieš kryžiuočius ėmė ieškoti su jais sandėrių bet kuria kaina. Tačiau sutartys nebuvo

ratifikuotos, ir kryžiuočiai tuo tarpu Žemaitijos negavo.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, V., 1955, t. 1 [p. 80—81]; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 123]; B. Dundulis, Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., V., 1960.

DUBÝSOS—VENTÕS KANÃLAS — kanalas, jungiąs Dubysos ir Ventos aukštupius. Su Dubysa jis jungiasi prie Bubių (Šiaulių rj.), su Venta — prie Tolučių (Kelmės rj.). Ilgis 15 km. Kanalą nutarė kasti carinė vyriausybė 1825, norėdama sujungti vandens keliu Nemuno baseiną su Baltijos j. (Nemuno žiotys buvo Prūsijos valdomos). Darbai buvo vykdomi slapta. Į kanalą buvo įjungtas Kurtuvos žemupys, o jos aukštupys virto kanalo deš. intaku. Venta žemiau kanalo buvo tiesinama ir gilinama, o šalia Dubysos, tarp Bubių ir Padvarninkų, buvo iškastas perkasas, nes Dubysa tame ruože netiko laivybai. Kanale buvo statoma 20 šliuzų. Statybą nutraukė 1831 sukilimas. XX a. pr., nutiesus Maskvos—Ventpilio glžk., kanalo rengimo darbai atnaujinti, bet I pasaul. karas juos galutinai nutraukė. Dabar kanalas praktinės reikšmės neturi. Jo šlaitai nuslinkę ir apaugę, šliuzai iširę. Kanalas įeina į Kurtuvėnų landšaftinį draustinį.

DUBÓNIS Kazys [g. 1925.V.30 Murmuose (Švenčionių rj.)] — partinis darbuotojas. 1948—53 Švenčionių rj. laikraščio lit. darbuotojas, atsakingasis sekretorius, redaktorius. Nuo 1951 TSKP narys. 1956 baigęs Leningrado sr. partinę m-lą, dirbo Švenčionių rj. laikraščio redaktoriumi. Nuo 1957 part. darbuotojas Trakų, Vievio, Jurbarko rajonuose. 1959 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Nuo 1965 LKP Jurbarko rj. k-to I sekretorius.

DUBÓVSKIS Jakovas [g. 1907.XI.30 Juodiškėse (Zarasų rj.)] — statybininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1960). Iki 1948 statybos darbininkas, tinkuotojas. 1948—60 apdailininkas Vilniaus stat. org-jose. Įdiegė į statybą pažangių apdailos būdų (dirbtinio marmuro, granitinio, terazitinio tinko panaudojimas apdailai), paruošė keliasdešimt kvalifikuotų apdailos meistrų. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1960 statybos organizavimo techninio tobulinimo tresto „Orgtechstatyba" vyr. instruktorius. Nuo 1960 LKP CK narys.

Dubysos—Ventos kanalas

DUBÓVSKIS Matvejus [tikr. **Epšteinas** Ovsejus; 1900.I.10 Vilniuje — 1962.V.21 Južno-Uralske (Čeliabinsko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1919 pr. dirbo Tarybų Lietuvos Vidaus reikalų liaudies komisariate. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1921—23 dirbo partinį ir profsąjunginį darbą Vilniuje. 1921 Vilniaus profs-gų biuro vardu išspausdino V. Kapsuko parašytą atsišaukimą, skirtą Gegužės Pirmajai (6000 egz.). Už rev. veiklą 1923 nuteistas 4 metus kalėti. 1927—1929 part. darbuotojas V. Baltarusijoje. V. Baltarusijos KP I suvažiavimo (1928) delegatas. 1929—31 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1931—35 dirbo part. darbą V. Baltarusijoje, Lenkijoje, V. Ukrainoje. Su partijos leidimu 1935 išvyko į TSRS. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas, 1940 paleistas. 1941—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje Tolimuosiuose Rytuose. Nuo 1946 ūkinis darbuotojas Troicke, Južno-Uralske. 1956 reabilituotas.

DUBRÃVINAS Josifas [g. 1900.II.2 Nikolajeve] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1960). 1920 baigęs Odesoje Arkadjevo vadovaujamą teatro studiją, dirbo dramos aktoriumi įvairiuose TSRS teatruose. Nuo 1947 Lietuvos TSR rusų dramos teatro aktorius. Nuo 1950 TSKP narys. 1957 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno institutą. Periodinėje spaudoje rašo teatro klausimais.

Vaidmenys Lietuvos TSR rusų dramos teatre: Losevas (A. Šteino „Garbės įstatymas"), Berkutovas (A. Ostrovskio „Vilkai ir avys"), Steselis (I. Popovo ir A. Stepanovo „Port Arturas"), Ciganovas (M. Gorkio „Barbarai"), Pavelas Michailovičius (N. Pogodino „Petrarkos sonetas"), Prišmantas (L. Slavino „Elena"), Mineikis (A. Griciaus „Karšta vasara"), Roslavlevas (G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje") ir kt.

DUBRAVÕS MÌŠKAS — miško masyvas 11 km į p. r. nuo Kauno, Nemuno kilpoje, prie Kauno marių. Su Aleksoto (Pajiesio) mišku sudaro Lietuvos miškų ūkio mokslinio tyrimo in-to eksperimentinę bazę. Priklauso Dubravos miškų tyrimo stočiai. Plotas 5544 ha; medynų 4245 ha. Miškas išsidriekęs banguotoje limnoglacialinėje lygumoje.

Dubravos miškas

Miške prasideda Žaisa, Dubrius (Nemuno intakai) ir Vyčius (Jiesios intakas). Šiaurės vakaruose dirvožemiai susiformavę ant juostuotųjų beriedulinių ir karbonatingų dulkiškų-dumblinių priemolių ir molių, kitur — ant smulkaus liosiško smėlio. Š. r. dalyje vyrauja mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai su beržo, ąžuolo, juodalksnio priemaiša; vid.— brukniniai, viržiniai bei mėlyniniai pušynai, tarp kurių įsiterpę viksviniai ir viksviniai-kimininiai juodalksnynai; š. v.— mišrūs eglės su ąžuolu ir pušimi medynai; p. v.— mišrūs mėlyniniai bei viksviniai lapuočių-spygliuočių medynai. D. m. derlingesnėse dirvose kadaise buvo paplitę ąžuolynai. Vėliau juos pakeitė eglynai bei minkštųjų lapuočių medynai. Pušynų yra 41%, eglynų 35%, beržynų 10%, juodalksnynų 8%, ąžuolynų 3%, baltalksnynų 2%, drebulynų 1%. Medynų vid. bonitetas II,2, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 109 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Iš retųjų augalų miške auga didžiažiedė rusmenė, dvilapė blandis, miškinė lelija, plačialapė rusvuolė, europinė pipirlapė, miltinė arkliauogė ir kai kurios pataisų rūšys (mažasis, pelkinis, dvišakis, miškinis, vaistinis). Miškas paskelbtas medžioklės draustiniu. Jame gausu šernų, stirnų, yra lapių, aklimatizuotų dėmėtųjų elnių. D. m. įeina į Kauno miesto žaliąją zoną. Ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 12—14 tūkst. ktm. Š. pakraštyje kuriasi nauja miškininkų gyvenvietė, į kurią iš Kauno persikėlė Lietuvos Miškų ūkio moksl. tyrimo in-tas, iš Vilniaus — miškų technikumas. Ten pat veikia Dubravos miškų tyrimo stotis. Prie D. m. prijungtuose žemės

plotuose, Kauno marių pakrantėje, yra 76 ha medelynas, kuriamas 125 ha parkas. Kauno marių šlaitai kovai su erozija apželdinti (1959—61).

DUBRAVÕS MIŠKŨ TYRÌMO STOTÌS — gamybinė įmonė, sudaranti Lietuvos miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto (ž. *Miškų ūkio institutas*) gamybinę eksperimentinę bazę. Tai parodomasis respublikos miškų ūkis, kuriame bandomi ir įdiegiami mokslo bei gamybos laimėjimai. Įst. 1957, sujungus dvi Kauno miškų ūkio girininkijas su Lietuvos Miškų ūkio moksl. tyrimo in-to Dubravos atraminiu punktu. Stoties centras yra 11 km į r. nuo Kauno, pietiniame Kauno marių krante, naujoje miškininkų gyvenvietėje. Stočiai priklauso 7135 ha miškų (jų tarpe *Dubravos miškas* ir *Aleksoto miškas*), kurie suskirstyti į 7 girininkijas. Yra 75 ha medelynas; jame auginama daugiau kaip 1000 dekoratyvinių medžių bei krūmų rūšių ir formų.

DUBRÒVSKIO PARTIZÃNŲ GRŨPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Rokiškio apskrityje, įėjusi į *Žemaitės partizanų junginį*.

DUBRÒVSKIS Georgijus Aleksejevičius [g. 1901] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Šaulių pulko vado pavaduotojas polit. reikalams D. pasižymėjo, forsuojant Nerį, Nemuną ir pasiekiant TSRS valst. sieną.

DUBŪLIŲ PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., 1 km į p. nuo Eišiškių, į v. nuo Gardino plento, BTSR pasienyje. Plotas 204 ha. Per pelkę teka Dumblė (Gornostojaus intakas). D. p.— plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,6 m, vid. 2,5 m. Vyrauja viksvinės, medieninės-viksvinės ir viksvinės-nendrinės durpės. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 12%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Pelkės p. dalis apsausinta.

DŪBURÁITIS — ežeras Zarasų rj., 3 km į r. nuo Antazavės, prie kelio į Zarasus. Plotas 52 ha. Ežeras susideda iš 2 lygiagrečių dalių, nutįsusių iš š. į p. Kranto linijos ilgis 5,3 km. R. ir v. krantai statūs ir aukšti, kiti žemesni. Įteka bevardis upelis, išteka Dubužė (į Dūburio ež.). Ežero p. r. pakrantėje yra Dūburaičių kaimas, vakarinėje — Bakučiai. Ežeras verslovinis; žuvies jame 1962 sugauta 9,6 kg/ha (daugiausia lydekų ir kuojų).

DŪBURỸS — ežeras Zarasų rj., 3 km į p. r. nuo Antazavės, 9 km į š. r. nuo Dusetų. Plotas 147,5 ha. Ežeras telkšo labai performuotos rinos pažemėjime. Yra 5 salos, kurios užima $^1/_4$ viso ež. ploto (36,1 ha) — daugiau negu bet kuriame kitame Lietuvos ežere. Kranto linija labai vingiuota (daug pusiasalių), jos ilgis 11,6 km; salų kranto linijos ilgis 5 km. Ežero v. ir r. krantai labai aukšti ir statūs, p.— pelkėtas. Įteka Dubužė (iš Dūburaičio ež.) ir 2 bevardžiai upeliai, išteka Zalvė (į Zalvio ež.). Prie D. yra kaimai: Dūburiai, Bieliūnai, Dūburėliai. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 11,2 kg/ha.

DŪČIŲ TÝRELIS — pelkė Pakruojo rj., 2,5 km į v. nuo Linkuvos. Plotas 335 ha (pramoninis 181 ha). Išteka Beržtalis (Yslykio intakas). Augalija raistinė. Pelkės viduryje durpės aukštapelkinės ir tarpinio tipo, pakraščiuose — žemapelkinės; klodo didž. storis 2,8 m, vid. 1,5 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 6,6%. Durpių ištekliai 2,7 mln. m^3. Po durpėmis kai kur slūgso plonas ežerinių nuosėdų sluoksnis. Pelkės paviršius nusausintas. Kasamos kraikinės durpės.

DŪDA Algirdas [g. 1923.III.14 Antanavoje (Kapsuko rj.)] — dailininkas, pedagogas. 1951 baigęs Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios-dekoratyvinės skulptūros skyrių, dirba Kauno vid. dailės m-los direktoriumi. Nuo 1952 TSKP narys. Period. spaudoje rašo dailės kritikos, teorijos ir istorijos klausimais.

DŪDA Balys [1896.I.13 Maksvyčiuose (Kupiškio rj.)— 1924.VIII.23 Šiauliuose]— pedagogas, kultūros veikėjas. 1915 Petrograde įgijo pr. m-los mokytojo cenzą. 1915—19 pr. m-lų mokytojas. Organizavo jaunimo savišvietos ratelius, leido hektografuotą laikr. „Jaunimėlis". 1919 organizavo žemės ūkio komuną. 1920 dirbo „Lietuvos ūkininko" redakcijoje. 1921 suimtas ir burž. kariuomenės teismo teistas už komunos organizavimą, bet išteisintas. 1922 įkūrė knygų leidimo bendrovę „Kibirkštėlė", leido ir redagavo žurnalą „Meilės keliais", kuriame propagavo L. Tolstojaus etines pažiūras.

DŪDAKAS Ilja [g. 1904.VIII.24 Jonavoje]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1925 LKJS narys Jonavoje. 1929—31 darbininkas Urugvajuje. 1931 grįžo į Lietuvą. Nuo 1933 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Jonavos rj. k-to narys, nuo 1935 rajono k-to sekretorius. 1935—36 už rev. veiklą kalintas Kaune. 1940—41 dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato (VRLK) sistemoje Kaune. 1942 baigė Aukštąją VRLK m-lą Maskvoje, paskui dirbo Jaroslavlio srityje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—50 adm. darbuotojas, 1950—54 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Nuo 1954 pensininkas.

DŪDBALĖ — pelkė Rokiškio rj., 4 km į p. r. nuo Suvainiškio. Plotas 160 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. Durpių klodo didž. storis 2,4 m, vid. 1,3 m. Durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 9,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

DŪDIENĖ Marija [Kalinaitė; g. 1927.III.13 Simne (Alytaus rj.)] — dailininkė. 1952 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-to dailiosios tekstilės katedrą, dėstė Kauno taikomosios dailės technikume. Nuo 1954 dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1960—64 Dailininkų s-gos Kauno skyriaus atsakingoji sekretorė, nuo 1964 pirmininko pavaduotoja. Nuo 1961 TSKP narė. Nuo 1962 dėsto Lietuvos TSR Dailės in-to Kauno vakariniame skyriuje. Sukūrė dekoratyvinių audinių, ištinių kilimų, papuoštų nacionaliniais ornamentais, kūrybiškai panaudodama liet. liaudies meno tradicijas („Žydėk, Tarybų Lietuva", 1960; „Pavasaris", 1962; „Neringa", 1963, ir kt.).

DUDLÁUSKAS Kostas [g. 1910.III.14 Galiniuose (Utenos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1940.VI priimtas kandidatu į Komunistų partijos narius. 1940—41 dirbo LKP Utenos aps. k-te, Utenos aps. vykd. k-te. 1942 stojo į Raudonąją Armiją. Nuo 1942.VI TSKP narys. 1942.VII.8 pasiųstas į Lietuvą, drauge su kitais Utenos aps. suorganizavo „Audros" partizanų būrį ir jam vadovavo. 1944—48 dirbo adm. darbą Utenoje. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1950—59 dirbo part. ir adm. darbą Švenčionyse, Ukmergėje. Nuo 1959 Ukmergės rj. Pašilės taryb. ūkio direktorius.

DŪDÕS PARTIZÃNŲ GRŨPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Šiaulių apskrityje. 1942.VIII.29 iš Maskvos į priešo užnugarį buvo pasiųsta 5 žmonių grupė (slap. Dūda). Grupėje buvo komunistai J. Bakutis (vadas, vėliau pasitraukęs iš kovos), M. Šunakevičius, S. Kursevičius, R. Rimdžius, komjaunuolis A. Kynastas. Kovodami prieš hitlerininkus ir burž. nacionalistus, žuvo grupės partizanai R. Rimdžius ir A. Kynastas. M. Šunakevičius ir S. Kursevičius perėjo į Raseinių aps. ir kovojo „Keršytojo" partizanų būryje.

DUJÓTIEKIS. Gamtinės dujos į Lietuvos TSR ateina iš Dašavos gamtinių dujų telkinio (Ukrainos TSR) magistraliniu D.— didelio skersmens (700—800 mm) plieniniais vamzdžiais. Magistralinis dujotiekis Dašava—Minskas su atšaka Ivacevičiai—Vilnius—Ryga pradėtas tiesti 1958. Jo atšaka Ivacevičiai—Vilnius atiduota eksploatuoti 1961. Po metų nutiesta D. linija į Kauną su atšaka į Elektrėnus ir D. linija į Grigiškes. Dujotiekio trasa 1963 pasiekė Panevėžį, 1964 — Šiaulius ir Jonavos azotinių trąšų kombinatą. Iki 1964.IX Tarybų Lietuvoje nutiesta 445 km magistralinio D. tinklų; vietinių dujotiekio linijų buvo nutiesta: Vilniuje 105 km, Kaune 58 km, Panevėžyje 9 km, Šiauliuose 14 km. Pagal generalinę D. schemą magistralinės linijos ateis ir į Naująją Akmenę, Klaipėdą (ž. scheminį žemėlapį). Smulkesnės D. atšakos aprūpins gamtinėmis dujomis ir kitas pakeliui esančias gyvenvietes. Kad dujų tiekimas tolimesniems vartotojams (Šiauliams, Panevėžiui, Naujajai Akmenei, Klaipėdai, Latvijos TSR miestams) būtų normalus, Vilniuje statoma (1964) kompresorinė stotis.

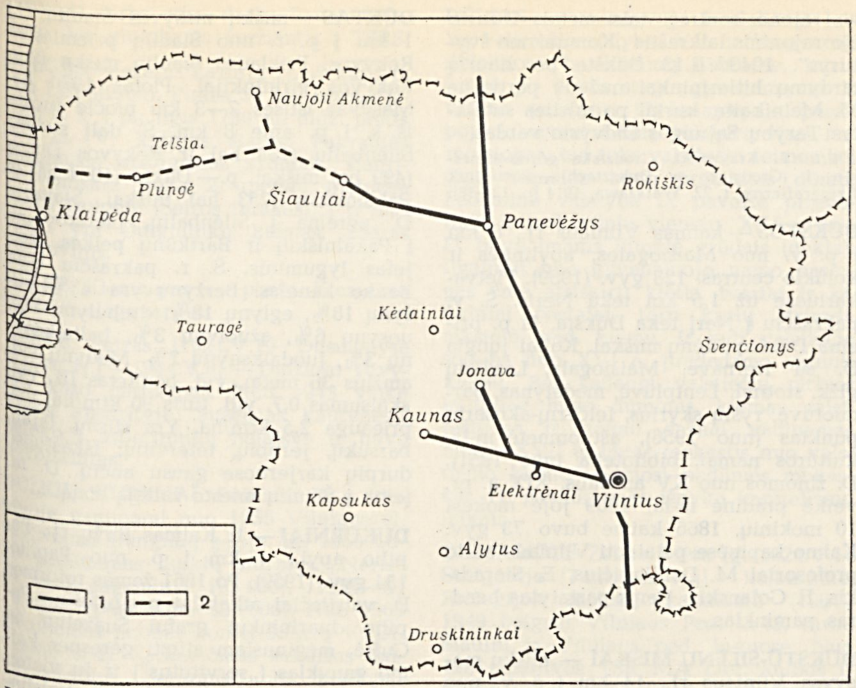

Dujotiekio magistralės Lietuvos TSR: *1* — veikiančios; *2* — numatytos

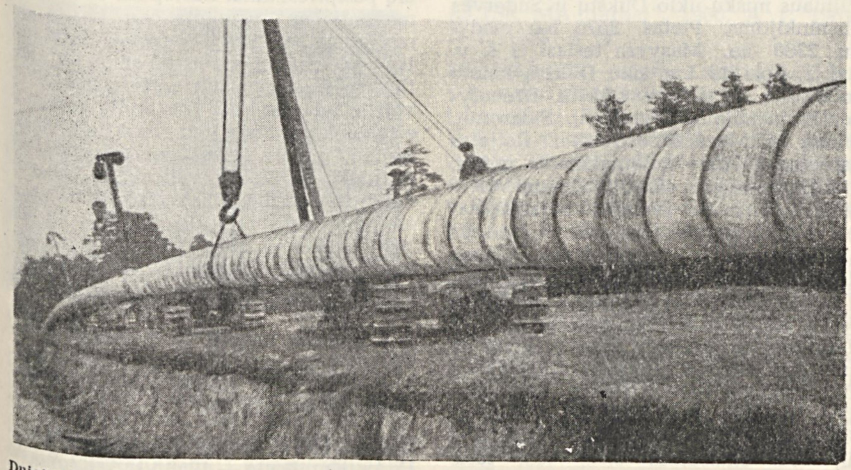

Dujotiekio tiesimas Vilniaus apylinkėse

DUKĀTAS — feodalinės Lietuvos moneta. Ž. *Pinigai.*

DUKSTYNŌS MIŠKAS — miškas Ukmergės rj., 4 km į š. r. nuo Ukmergės, abipus plento į Uteną. Priklauso Ukmergės miškų ūkio Vidiškių girininkijai. Plotas 537 ha; medynų 470 ha. Reljefas banguotas. P. r. ir r. pakraščiu teka Šventoji. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai. Miške daugiausia brukninių ir kiškiakopūstinių pušynų. 86% medynų savaiminės kilmės. Vid. amžius 47 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 149 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra stirnų, lapių. D. m. — medžioklės draustinis; įeina į Ukmergės miesto žaliąją zoną. Šventosios skardžiai ties D. m. vadinami Aukštaisiais krantais. Į p. v. nuo miško, prie plento, yra Dukstynos kaimas.

DUKSTULSKÁITĖ Nadežda [g. 1912.III.5 Daugpilyje (Latvijos TSR)] — pianistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1948). 1928 baigė Berlyno Šterno konservatoriją, paskui lankė Berlyno Aukštąją muzikos akademiją. 1929—53 dirbo radiofone (Kaune, vėliau Resp. radijo k-te Vilniuje); dalyvavo koncertuose kaip pianistė-solistė, kamerinių ansamblių dalyvė ir akompaniatorė. 1937—38 gastroliavo Skandinavijos ir Pabaltijo šalyse, atlikdama M. Čiurlionio, J. Naujalio, S. Šimkaus, J. Talat-Kelpšos, J. Gruodžio, J. Karoso fortepijoninius kūrinius. 1953—59 dirbo Lietuvos TSR filharmonijoje. Kaip koncertmeisterė parengė su solistais daug kūrinių, dalyvavo konkursuose, dekadose. Koncertuose (ypač per radiją), be liet. kompozitorių, atlikdavo užsienio (F. Listo, V. Mocarto, R. Šumano ir kt.) ir tarybinių (S. Prokofjevo, D. Šostakovičiaus ir kt.) kompozitorių kūrinius.

DŪKŠTĀ — upė Vilniaus rj., Neries deš. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 136 km^2. Prasideda 8 km į p. r. nuo Maišiogalos. Teka per Skauduliškės ež. į š. ir š. v., nuo Maišiogalos staigiai pasuka į p. v. Įteka į Nerį 113 km nuo jos žiočių, ties Buivydais. Intakai: Vašvilta (deš.), Vilnoja (kair.). Vid. nuolydis 344 cm/km, o žemupyje (3 km nuo žiočių) net 1220 cm/km. Žemupyje slėnis gilus, vaizdingas. Vid. debitas žemiau Vilnojos 0,79 m^3/s, žiotyse 1,17 m^3/s. Prie D. yra 2 vandens malūnai (Maišiogaloje ir Brodeliškėse).

DŪKŠTAS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 5 km į š. nuo Dūkšto miesto, 2 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 554 ha, ilgis 3640 m, didž. plotis 2750 m. Yra 2 salos (iš viso 0,9 ha). Kranto linija šiaurėje ir pietuose vingiuota. Krantai daugiausia žemi, pelkėti, apaugę mišku (išskyrus vakarinį). Per D. teka Šventoji (į Luodžio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 10,9 kg/ha.

2. Miestas Ignalinos rj., 22 km į š. r. nuo Ignalinos, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 1968 gyv. (1959). Teritorija 432 ha. D. turi radialinę plano struktūrą. Gatvių tinklas netaisyklingos formos. Centre keturkampė aikštė. D. apylinkės ežeringos, kalvotos. Prie pat miesto yra Parsvėto ež., kiek toliau į š. — Parsvėtaičio, Samanio, Dūkšto ir kt. ežerai, 2 km į p. — didelis Dysnų ežeras. D. stovi nedidelėje aukštumoje; didesnioji miesto dalis ir jo centras yra į v. nuo geležinkelio. Veikia stat. medžiagų g-la, sviesto g-la, ž. ū. bandymų stotis, lentpiūvė, buitinio aptarnavimo kombinatas, kepykla. Iš D. eina geležinkelio šaka į Breslaują, keliai į Degučius, Ignaliną, Vidžius. Yra 50 lovų ligoninė, viešbutis, vid. m-la (1914—1944 pradinė, iki 1952 septynmetė), kultūros namai, kino teatras, biblioteka, vaikų darželis. 3 km į š. nuo D., tarp Parsvėto ir Parsvėtaičio, yra Dūkšto bandymų stoties eksperimentinio ūkio centras, įsikūręs buvusiuose D. dvaro rūmuose.

Buv. dvaro rūmai — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Statyti XIX a. Rūmai neoklasicistinio stiliaus. Jų centr. dalis 2 aukštų, papuošta keturiomis toskaninėmis kolonomis su klasicistiniais karnizais ir antablementu. Rūmų sparnai su rizalitais. Kampuose rustai. Prie rūmų yra senas parkas, kuriame auga kvapusis beržas, raudonoji sedula, šeivamedis ir nemaža kitų introdukuotų medžių bei krūmų. D. dvare palaidotas dail. J. Rustemas (1761—1835).

D. apylinkėse žmonių gyventa jau I t-metyje prieš mūsų erą. 4 km į š. nuo D., prie Samanio ežero š. v. kampo, yra nupiauto kūgio formos D. piliakalnis su stačiais 13—20 m aukščio šlaitais ir ovaline 25—30 m skersmens aikštele.

1909 piliakalnio aikštelę tyrė archeologas L. Ksivickis. Aptiktas 10—40 cm storio kultūrinis sluoksnis. Aikštelės p. v. dalyje rasta

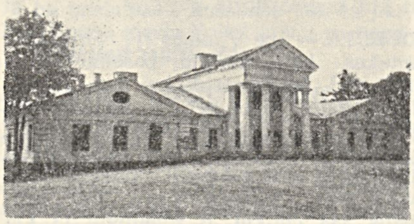

Dūkštas 2. Bandymų stoties eksperimentinio ūkio rūmai

13,5 × 6 m dydžio keturkampė žeminė. Ji 1,5 m gylio, su stačiomis sienomis, su įėjimu iš p. Žeminės asloje likę 3 iš molio plūkti atviri iki 1,5 m skersmens židiniai, o šalia vieno jų — iki 26 cm storio degėsių sluoksnis. Žeminėje rasta gyvulių kaulų, lipdytų puodų šukių su brūkšniuotu paviršiumi, kaulinis ietigalis; kitose aikštelės vietose — kaulinių ietigalių, kaltelių, ylų, akmeninių kirvių su skyle kotui ir įtveriamų akmenų, vartotų kauliniams dirbiniams šlifuoti ir aštrinti, molinių svorelių. Iš radinių sprendžiama, kad piliakalnis naudotas I t-mečio pr. m. e. viduryje ir antrojoje pusėje, kai gyventojai dar labai maža turėjo metalinių daiktų. Už 2 km nuo piliakalnio, miške, buvo apie 150 pilkapių. Daugumas jų XIX a. gale sunaikinti. 1909 archeologai T. Daugirdas ir L. Kšivickis ištyrė kelis pilkapius ir rado degintinius I t-mečio antrosios pusės kapus. Piliakalnio ir pilkapių radiniai yra Kauno istorijos muziejuje ir Ermitaže (Leningrade).

D. dvaras iki XVI a. antrosios pusės priklausė kun-ščiams Giedraičiams ir po jų valdžiusiems dvarininkams Stabarauskams. 1573 dvarą iš jų nupirko Rudaminos, kurių paskutinysis įpėdinis Tadas žuvo Napoleono armijos eilėse Leipcigo mūšyje (1813). Paskelbus 1861. II.19 manifestą, prasidėjo D. valsčiaus valstiečių bruzdėjimai. Valsčiaus viršaitis Griškėnas atsisakė pripažinti „taikos tarpininką" ir perėjo į valstiečių pusę. „Tarpininko" sukviestoje sueigoje daugiau kaip 200 valstiečių grasino su juo susidorosią ir pareiškė, kad jie „į pavarymus skubos darbams (gvoltus) nebeis, nors juos ir užmuštų". „Tarpininkas" buvo priverstas iš dvaro išvažiuoti. Valstiečiai sunaikino visus valsčiaus v-boje buvusius dokumentus bei knygas. Į D. pasiųstas ulonų eskadronas jėga nuslopino bruzdėjimą. Griškėnas ir kiti vadai buvo suimti, valsčiaus viršaitis išrinktas naujas.

Nutiesus Peterburgo—Varšuvos glžk. (1859—62), prie jo pastatyta D. geležinkelio stotis. Šalia jos ilgainiui susikūrė miestelis. 1861 Dūkšte įvyko pirmutinis streikas Lietuvoje: metė darbą 45 akmenskaldžiai, dirbę prie Vilniaus—Daugpilio glžk. statybos. Darbininkai streikavo 3 savaites, reikalaudami pagerinti maistą ir darbo sąlygas. Carinė policija suėmė streiko vadovus. Dalis streikuojančių Vilniaus gubernatoriaus įsakymu buvo išplakti rykštėmis.

Lenkų okupacijos metais D. buvo valsčiaus centras (1921 — 1076 gyv.). Miestelyje veikė pr. m-la (1940—44 šešių klasių), lietuviška biblioteka. D. dvare 1939 įsteigta žemesnioji ž. ū. m-la (veikusi iki 1944). 1950—59 D. buvo rajono centras; tais metais Dūkšte ėjo rajoninis laikraštis „Komunizmo švyturys". 1943.VII.13 Dūkšte po žiaurių tardymų hitlerininkai nužudė partizanę M. Melnikaitę, kuriai po mirties suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

Lit.: L. Krzywicki, Grodziska górno-litewskie, I (Grodzisko w Duksztach).— Pamiętnik fizjograficzny, t. 22, Warszawa, 1914 [p. 13—18].

DŪKŠTOS — kaimas Vilniaus rj., 8 km į p. v. nuo Maišiogalos; apylinkės ir kolūkio centras. 128 gyv. (1959). Pietvakariuose už 1,5 km teka Neris. Š. v. pakraščiu į Nerį teka Dūkšta. Iš p. prieina Dūkštų-Šilėnų miškai. Keliai jungia D. su Kernave, Maišiogala, Lazdėnų glžk. stotimi. Lentpiūvė, medelynas, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la, kultūros namai, biblioteka (nuo 1951). D. žinomos nuo XV amžiaus. XIX a. pr. veikė pradinė m-la; 1809 joje mokėsi 10 mokinių. 1866 kaime buvo 73 gyv. Kaimo kapinėse palaidoti Vilniaus un-to profesoriai M. Danilavičius, E. Sieradskis, F. Golanskis; jiems pastatytas bendras paminklas.

DŪKŠTŲ-ŠILĖNŲ MIŠKAI — miškų masyvas Vilniaus rj., 14 km į š. v. nuo Vilniaus, Neries deš. krante. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Dūkštų ir Sudervės girininkijoms. Plotas 3570 ha; medynų 2360 ha. Masyvas tęsiasi iš š. v. į p. r. apie 13 km, nuo Dūkštų kaimo iki Šilėnų. Jį sudaro Dūkštų, Drebulyno, Elniakampio, Legatiškių, Sideronių, Šilėnų ir Mozūriškių miškai. Reljefas kalvotas. V. dalyje, Elniakampio miške, yra Elniakampio ež. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, įvairaus sujaurėjimo laipsnio, š. dalyje priemoliniai, vid. ir p.— smėliniai ir priesmėliniai. Gausu riedulių; Dūkštų miške yra kalkių tufų. Vyrauja brukniniai pušynai su nedidele beržo, eglės ir ąžuolo priemaiša. Tik šiaurėje yra lapuočių (ąžuolo, beržo ir drebulės) medynų; jie sudaro 10% miško apaugusio ploto. Jaunuolynai sudaro 55%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 5%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 124 ktm/ha. Dūkštų miške yra 10 ha 30 metų amžiaus kultūrinės kilmės ąžuolynas. Drebulyno ir Elniakampio miškuose yra 20 ha 30 metų amžiaus kultūrinės kilmės pušynas. Miškuose yra egzotinių medžių rūšių: Drebulyno miške 0,2 ha užima veimutinės pušies 35 metų amžiaus medynas; Dūkštų miške grupėmis įveista europinių maumedžių. 3,4 ha užima mišrus pušies, eglės, ąžuolo ir maumedžio medynas, įveistas prieš 30 metų. Legatiškių miške yra pavienių 40 metų amžiaus kėnių, baltųjų eglių ir berlyninių tuopų. Drebulyno miške auga 2 seni, beveik 2 m skersmens ąžuolai, vad. „Ąžuolų karaliumi" ir „Ąžuolų karaliene"; jie paskelbti gamtos paminklais. Yra stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių, slankų, jerubių, kurapkų. Elniakampio ežere yra ondatrų. Paneriais aptinkama nendrinių lingių. Masyvas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną.

DŪKTAS — miškų masyvas Šiaulių rj., 1 km į p. r. nuo Šiaulių priemiesčio Rekyvos. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Rekyvos girininkijai. Plotas 1970 ha. Masyvas ištįsęs 2—3 km pločio juosta iš š. į p. apie 8 km. Š. dalį sudaro Šilėnbalių (184 ha) ir Rekyvos Dukto (499 ha) miškai, p.— Dukto (1034 ha) ir Pakalniškių (253 ha) miškai. Šiaurėje D. pereina į Šilėnbalių, pietuose — į Pakalniškių ir Bartkūnų pelkes. Reljefas lyguminis. Š. r. pakraščiu eina Banko kanalas. Beržynų yra 43%, pušynų 18%, eglynų 18%, drebulynų 7%, uosynų 6%, ąžuolynų 3%, baltalksnynų 3%, juodalksnynų 2%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 2,5 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, barsukų, jerubių, tetervinų; iškastuose durpių karjeruose gausu ančių. D. m. įeina į Šiaulių miesto žaliąją zoną.

DUKŪRNIAI — **1.** Kaimas Biržų rj., Papilio apyl., 4 km į p. nuo Papilio. 134 gyv. (1959). Po 1861 žemės reformos D. valstiečiai atkakliai pasipriešino Papilio dvarininkui grafui Šuazeliui de Gufjė, mėginusiam atimti geresnes kaimo ganyklas („servitutus") ir jų vieton atiduoti prastesnes ir mažesnes. Valstiečių pasipriešinimui nuslopinti 1876.I kaime buvo apgyvendinta caro kariuomenės kuopa, vėliau batalionas. Kareiviai išpiovė maistui visus valstiečių gyvulius ir sunaikino turtą, bet ir tuomet valstiečiai nesutiko atstatyti išgriautų ežių ženklų ir atsisakyti ganyklų. 1878.IV Kauno gubernatorius buvo priverstas atitraukti iš D. kariuomenę. D. valstiečių byla pasiekė Senatą; ji baigėsi valstiečių pergale ir turėjo didelę įtaką aplinkinių kaimų valstiečių kovai dėl žemės ir savo teisių.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963 [p. 137—138].

2. Kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 12 km į p. nuo Kuršėnų, Ventos kair. krante. 44 gyv. (1959). Yra kapinynas; randama žmonių kaulų, sen. papuošalų.

DULÁITIENĖ Elvyra [**Glemžaitė**; 1893. IX.19 Kupiškyje — 1958.VII.5 Kaune] — pedagogė, kraštotyrininkė. 1915 Peterburge išlaikė pr. m-los mokytojos egzaminus ir iki 1919 mokytojavo Rusijoje, o paskui Lietuvoje. Rinko etnografinę kraštotyrinę medžiagą iš Kupiškio apylinkių, rašė periodikoje auklėjimo ir kt. klausimais. Svarbiausias jos darbas — „Kupiškėnų senovė" (1958); jame aprašyta Kupiškio apylinkės valstiečių materialinė kultūra, buitis bei visuom. gyvenimas XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pr.

DULÈCKIS Calkis [1914.X.2 Vilniuje — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Į rev. veiklą įsijungė Panevėžyje. 1933 už tai nuteistas 5 metus kalėti. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Išėjęs iš kalėjimo 1938, dirbo rev. darbą toliau. 1939 už dalyvavimą demonstracijoje ryšium su Vilniaus krašto perdavimu Lietuvai suimtas ir ištremtas 1 metams į Joniškėlį.

1940—41 dirbo adm. darbą Panevėžyje. Žuvo, hitlerininkams veržiantis į TSRS.

DŪLGAS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į p. nuo Leipalingio. Plotas 30 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1780 m, didž. plotis 280 m. V. krantas status. Pakrantės daugiausia apaugusios krūmais, šiaurinė — mišku. Įteka 2 upeliai, pietuose išteka Dulgelė (Seiros intakas). Į r. nuo ežero yra Dulgininkų kaimas. Ežeras verslovinis.

DŪLKĖ Klemensas — poeto Klemenso *Baltučio* slapyvardis.

DŪLKĖ Petras [1924.V.19 Dusmenyse (Trakų rj.) — 1944.V.8] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1943 veikė Trakų apskrityje. Sužeistas kautynėse, pateko į hitlerininkų nelaisvę ir buvo nukankintas.

DŪLKIŲ SIURBLIAĨ. Buitiniai D. s. Lietuvoje gaminami nuo 1955 Vilniaus el. suvirinimo įrengimų g-loje. Iki 1959 buvo gaminamas dulkių siurblys „Neris" (iš viso pagaminta 105 000), 1958—63 „Venta" (pagaminta 383 000). Nuo 1963 gaminamas įmonės konstruktorių V. Didžiulio ir H. Šatkevičiaus sukurtas dulkių siurblys „Saturnas". Jis pasižymi tobulesne konstrukcija, yra lengvesnis,

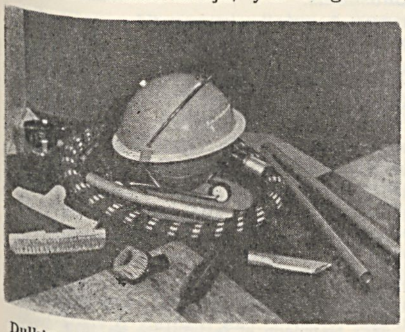

Dulkių siurblys „Saturnas"

patogesnis vartoti, ekonomiškesnis, našesnis (naudingumo koeficientas 22—26%), patvaresnis. Lietuvoje pagaminti D. s. siunčiami į daugelį taryb. respublikų ir eksportuojami į užsienį (Bulgariją, Rumuniją, Vengriją ir kt.). Iki 1964 g-la eksportavo 13 800 D. s.

DŪLSKIS Simonas [g. 1919.XII.4 Mergbūdyje (Šakių rj.)] — partinis ir ūkinis darbuotojas. Nuo mažens dirbo pas buožes, paskui statybose. Įstojęs 1940.VIII į LKJS, buvo Barzdų apyl. vykd. k-to sekretorius. 1941.IX stojo į Raudonąją Armiją ir 43 gvardijos latvių šaulių divizijos gretose dalyvavo mūšiuose prie Maskvos. 1941.XII sunkiai sužeistas. Pagijęs atvyko į 16 liet. divizijos atsargos batalioną. 1944 pr. perkeltas į liet. divizijos spec. kuopą Lietuvos partiz. judėjimo štabo žinion. Demobilizuotas buvo LLKJS Šakių aps. k-to II sekretoriumi. Nuo 1945 TSKP narys. 1948 baigė Resp. partinę m-lą Vilniuje ir dirbo part. darbą Plungėje, Kretingoje, Skuode. 1955—58 Ariogalos rj. vykd. k-to pirmininkas, nuo 1959 Ariogalos taryb. ūkio direktorius.

DŪMAS — ankstyvojo feodalizmo laikų valstiečio sodyba. Valstiečiai gyveno dideliuose be kaminų namuose, kurie jungė po vienu stogu gyvenamąsias ir ūkines patalpas. Gyvenamojoje patalpoje kūrenant židinį, rūkdavo visas namo stogas, tad toks valstiečio šeimos bei ūkio vienetas buvo pramintas dūmu. Feodalinė valstybė D. pavertė prievoliniu ir mokestiniu vienetu. XIV a. nuo D. buvo imama duoklė grūdais (dėkla). Ilgainiui nuo gyvenamojo namo pastogės ėmė atsiskirti klėtis, tvartai ir kt. ūkiniai pastatai, tarp kurių atsirado aikštelė, vad. kiemu. Ir pati valstiečio sodyba nuo XVI a. pradedama vadinti kiemu. Bet kadangi valstiečių pirkios ir toliau buvo dūminės, kiemas valst. raštuose ir vėliau dažnai vadinamas dūmu. XVII a. imtas mokestis nuo valstiečio kiemo vadinosi padūmės mokesčiu. D. pavadinimas išnyko kapitalizmo laikais.

DUMAŠIŪTĖ Zelma Mėta [g. 1924.V.11 Stragutėje (Tauragės rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1961). 1949 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirbo Šiaulių ir Vilniaus ped. in-tuose. Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to bendradarbė. Paskelbė darbų liet. kalbos gramatikos klausimais („LTSR MA darbai", 1960, A 1; 1961, A 1; 1962, A 1).

DUMBLÁITIS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į š. r. nuo Kapčiamiesčio, į š. nuo kelio į Leipalingį. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1060 m, didž. plotis 200 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę medžiais. Įteka upelis iš Ilgio ež., pietvakariuose išteka upelis į Dumblelį. Į p. nuo D. įsikūrę Juškonys.

DUMBLĒLIS — ežeras Lazdijų rj., 3 km į r. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 36 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1400 m, didž. plotis 400 m. Krantai statūs, apaugę krūmais, šiaurėje ir pietuose pelkėti. Šiaurėje įteka upelis iš Dumblaičio ež., pietuose išteka į Gudinio ež. Prie D. įsikūrę Dumbliauskai ir Juškonys.

DUM̃BLIAI, augalai. Baltijos jūroje ties Lietuvos krantais auga rudieji D. — **pūslėtasis guveinis** (*Fucus vesiculosus*) ir raudonieji — **banguolis** (*Furcellaria fastigiata*), **ragmauriai** (*Ceramium rubrum, C. diaphanum*). Rudieji D. turtingi kalio, jodo, be to, kaip parodė Lietuvoje atlikti tyrimai, juose yra B grupės augimo stimuliatorių. Raudonieji D. turi nemažai želatininių medžiagų ir kt. vertingų junginių. Daug D. bangos išmeta į krantą, ypač tarp Palangos ir Šventosios; jie naudojami trąšai.

Lietuvos ežeruose ir kituose stovinčiuose vandenyse ties krantais labai paplitę **maurabraginiai D.** (*Chara rudis, Ch. ceratophylla, Ch. fragilis* ir kt.), augantieji vešliais sąžalynais; negiliuose vandenyse jie dažnai užima visą dugną. Jie naudingi vandens faunai, be to, kaupia kalcio karbonatą, kuris, dumbliams suirus, lieka dugne kaip nuosėdos. Be maurabraginių D., Lietuvos vandenyse dažni **maurarykštės** (*Cladophora*), **mauragimbės** (*Spirogyra*) ir kt. genčių siūliniai žalieji D. Planktone yra daugybė mikroskopinių D.; jie svarbūs kaip org. medžiagos gamintojai vandenyse. Masinio dauginimosi laiku dideli planktoninių D. kiekiai iškyla į vandens paviršių; sakoma, kad vanduo „žydi"— jo spalva pasidaro palša, melsva, o kartais ir raudona (pvz., Daugų ežere, Totoriškių ež. prie Trakų raudonąjį „žydėjimą" sukelia dumblis *Oscillatoria prolifica*). Kuršių mariose, kur ypač daug planktoninių D., vanduo „žydi" beveik visą vasarą. Lietuvos dirvožemiuose rasta per 100 D. rūšių bei formų.

Lietuvos D. pirmieji ėmė tirti senojo Vilniaus un-to profesoriai S. ir J. Jundzilai, Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos prof. S. Gorskis, Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) prof. V. Vilkaitis, Kauno un-to prof. L. Vailionis. Plačiau D. pradėti tirti taryb. laikotarpiu Vilniaus un-te ir Lietuvos TSR MA Botanikos in-te (iki 1959 Biologijos in-te).

Lit.: **A. Minkevičius, I. Trainauskaitė,** Trakų ežerų maurabraginiai dumbliai.—„VVU mokslo darbai", t. 4, V., 1957; **С. Уселите,** Фитопланктон залива Куршю марес и его сезонная динамика [santrauka liet. k.].— Куршю марес, Вильнюс, 1959; **A. Minkevičius,** Lietuvos TSR ežerų fitoplanktonas ir tolimesnės jo tyrimo perspektyvos.—„VVU mokslo darbai", t. 23, V., 1959; **Č. Pocienė,** Apie Lietuvos TSR vyraujančių dirvožemių dumblius.— Ten pat. t. 36, V., 1960.

DUMBLIÁUSKAS Pranas [1908—1941 Alytuje]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1940—1941 dirbo ūkinį ir partinį darbą Krosnoje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

DUMBLÝNĖ — pelkė Švenčionių rj., 0,5 km į p. nuo Labanoro, Labanorėlės ir Dumblės (Lakajos baseinas) santakoje. Plotas 258 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 2,4 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 10,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 5 m.

DUM̃BLIS — **1.** Ežeras Trakų rj., 2 km į p. nuo Onuškio. Plotas 63 ha, didž. gylis 8 m, vid. gylis 2,1 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1720 m, didž. plotis 885 m. Ežerą sudaro 3 dalys, sujungtos sekliais sąsiauriais. Kranto linija labai vingiuota, krantai daugiausia pelkėti, apaugę krūmokšniais. Išteka bevardis upelis (į Švenčiaus ež.). Ež. dugną dengia rudas sapropelingas dumblas.

2. Ežeras Ignalinos rj., 4 km į v. nuo Ignalinos, 100 m į p. nuo Dringio ežero; dar vad. **Dringykščiu.** Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1410 m, didž. plotis 390 m. Krantai aukšti, apaugę medžiais ir krūmais. Šiaurėje įteka Dumblynė (iš Dringio ež.), pietuose išteka bevardis upelis (į Lūšių ež.). Ežeras verslovinis. Žuvies 1962 sugauta 12,2 kg/ha (daugiausia aukšlių).

3. Ežeras Lazdijų rj., 4 km į š. v. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 37 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1350 m, didž. plotis 530 m. Šiaurėje yra trikampė įlanka. Krantai, išskyrus šiaurės vakarinį, aukšti, statūs, šiaurės rytuose apaugę mišku. Įteka 2 bevardžiai upeliai: vienas šiaurės vakaruose (iš Uosio ež.), kitas į įlanką. Prie D. įsikūrę Burbai. Ežeras verslovinis.

4. Ežeras Lazdijų rj., 4 km į p. v. nuo Lazdijų. Plotas 20 ha, ilgis 650 m, didž. plotis 450 m. Krantai lėkšti, pelkėti. Išteka Dumblaitė (Šešupės baseino). Ežere leidžiama mėgėjiška žūklė.

5. Ežeras Švenčionių rj., 7 km į p. nuo Labanoro. Plotas 18 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1110 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Krantai žemi, r. ir v.— pelkėti, apaugę mišku. Ežere yra vėžių.

6. Ežeras Lazdijų rj., 3 km į š. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 13 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 650 m, didž. plotis 420 m. Š. ir p. krantai lėkšti, kiti aukštoki. Per D. teka bevardis upelis į Niedaus ežerą. Š. r. pakrantėje įsikūrę Padumbliai.

7. Ežeras Varėnos rj., 4 km į š. r. nuo Dubičių. Plotas 13 ha. Ilgis 490 m, didž. plotis 445 m. Kranto linijos ilgis 1470 m. Krantai (išskyrus rytinį) žemi, vakaruose ir šiaurėje pelkėti, pietvakariuose — apaugę mišku. Vakaruose išteka bevardis Kaniavėlės intakas.

8. Ežeras Trakų rj., 3 km į r. nuo Trakų, 1 km į š. nuo plento į Vilnių. Plotas 10,5 ha, didž. gylis 6 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 420 m, vid. plotis 250 m. Krantai lėkšti, pelkėti, apaugę krūmais. R. pakrantėje yra Padumblės kaimas. Ežeras verslovinis.

9. Kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 4 km į p. v. nuo Lazdijų. 111 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs prie Dumblio ež. Lentpiūvė, melioracijos-statybos v-ba, stacionarinis kino teatras, felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), valgykla (nuo 1956), aštuonmetė m-la (nuo 1963). Prie kaimo yra senkapiai, vad. Magilniku. 1863.VIII.10 D. dvare įvyko susirėmimas tarp sukilėlių ir carinės kariuomenės.

DUMBLŶS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 7 km į š. r. nuo Labanoro. Plotas 129 ha, didž. gylis 3 m, ilgis 3610 m, didž. plotis 950 m. Yra 6 salos (iš viso 2,9 ha). Kranto linijos ilgis 9 km. Krantai daugiausia lėkšti, pelkėti. Beveik visas dubuo prisipildęs dumblo, todėl ež. gylis 1—1,5 m. Rytuose jungiasi su Galuono ež. Įteka Dumblė, Taurupys ir Lapavartė. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Zarasų rj., 9 km į p. v. nuo Dusetų. Plotas 12 ha, ilgis 600 m, didž. plotis 475 m. Š. ir r. krantai aukšti ir statūs, p. ir v.— žemi, daugiausia pelkėti. Į p. v. nuo ežero įsikūrę Vaiskūnai. Ežeras verslovinis.

DUM̃ČIUS Jonas [g. 1905.III.20 Piktžirniuose (Šakių rj.)] — filologas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1929 baigė Kauno un-tą. Studijas gilino Bazelio un-te (Šveicarijoje). Nuo 1932 Kauno un-to, nuo 1940 Vilniaus un-to graikų ir lotynų kalbų, antikinės lit-ros istorijos dėstytojas. 1945—60 klasikinės filologijos katedros vedėjas, nuo 1961 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie antikinius vardus liet. kalboje ir antikinės lit-ros klausimais („VVU mokslo darbai", t. 13, 18, 31).

Ršt.: J. Dumčius [ir kt.], Lotynų kalba [vadovėlis LTSR aukštosioms m-loms], V., 1960; Kaip nagrinėti lotyniškus tekstus, V., 1961.

Leid.: Graikų literatūros chrestomatija, sudarė J. Dumčius, L. Valkūnas, V., 1963.

DŪMĖ — upė Prienų rj., Peršekės kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 87 km². Prasideda 6 km į v. nuo Prienų, ties Dūmiškiais. Teka p. link ir įteka į Peršekę 0,4 km nuo jos žiočių, ties Balbieriškiu. Intakai: dešinysis — Ringis, kairieji — Aviniškė, Alica. Vid. nuolydis 300 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,59 m³/s. Vasarą didesnioji vagos dalis išdžiūsta.

DŪMSKIS Vladas [1931.XI Lioliuose (Kelmės rj.) — 1949.XII.30 (Kelmės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš valstiečių. Baigęs Kražių vid. m-los 7 klases, LLKJS Kelmės rj. k-to pasiųstas, pradėjo dirbti Butkiškės klubo-skaityklos vedėju. Vadovavo Kelmės taryb. ūkio Butkiškės sk. pirminei komjaunimo org-jai. Buvo aktyvus kolūkių organizatorius. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

DŪMŠA Juozas [1881.II.12 Paežeriuose (Radviliškio rj.) — 1936.VII.29 Kiržačyje (Vladimiro sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1898—1911 dirbo Rygos fabrikuose. 1905—07 revoliucijos dalyvis Rygoje. Dirbo Latvijos socialdemokratijoje. 1907 buvo rajono k-to narys, 1908—09 Rygos k-to narys, Rygos lietuvių socialdemokratų kultūros centro narys. Dirbo propagandistų kolegijos ratelyje, padėjo leisti Rygoje laikr. „Pirmyn" (1909—11), „Vilnis", lapelius lietuvių kalba. 1910 padėjo sukurti partijos vadovaujamą lietuvių darbininkų d-ją „Giedrą". Už rev. veiklą 1909 kalintas, o 1911—13 ištremtas į Jarenską (Vologdos gub.), paskui Velikij Ustiugą. Po amnestijos (1913) grįžo į Rygą. 1915—18 gyveno Petrograde, dirbo bolševikų partijos eilėse, laikė lietuvių bolševikų pogr. spaustuvę. 1917—18 bolševikų partijos Lietuvių sekcijų Centro Biuro narys. Kartu su Viborgo rajono raudongvardiečiais dalyvavo Spalio revoliucijoje Petrograde, 1918 kovojo prieš vokiškuosius interventus Charkovo—Caricino fronte. 1918 pasiųstas į vokiečių okupuotą Lietuvą dirbti partinio darbo. Vadovavo partiniam darbui Šiaulių, Raseinių, Telšių apskrityse. 1919 pr. Šiaulių miesto Darbininkų tarybos vykd. k-to pirmininkas, Šiaulių karo komisaras. Lietuvos Tarybų suvažiavime 1919.II.20 išrinktas Centro Vykdomojo K-to nariu. Nuslopinus Tarybų valdžią, dirbo pogr. partinį darbą Biržuose ir kitose vietovėse. 1920 LKP Centro Biuro narys. Tais pat metais buvo kalinamas. Tarybų Rusijai ir Lietuvai keičiantis polit. kaliniais, išvyko į Maskvą, kur dirbo tarnautoju. Paskui darbininkas Tuloje, Kiržačyje. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1929). 1965 reabilituotas.

DUM̃ŠIŠKIAI — kaimas Raseinių rj., Paliepių apyl., 4 km į š. v. nuo Raseinių, prie Žemaičių plento; kolūkio centras. 174 gyv. (1959). Per D. teka Šlyna (Šaltuonos intakas). Kaimo r. pakraščiu eina Raseinių—Kelmės kelias. Kolūkinis 20 ha sodas ir medelynas, pr. m-la (nuo 1961), biblioteka (nuo 1952).

DUNDŪLIAI — kaimas Zarasų rj., Baibių apyl., 26 km į p. v. nuo Zarasų, 7 km į r. nuo Daugailių. 104 gyv. (1959). Per kaimą eina Daugailių—Salako kelias. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), biblioteka (nuo 1951).

DUNDULÍENĖ Pranė [g. 1910.I.30 Pilypuose (Švenčionių rj.)] — etnografė, istorijos mokslų kandidatė (1954). 1939 baigė Vilniaus un-tą. Iki 1950 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1944 Vilniaus un-to dėstytoja, nuo 1959 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių žemdirbystės istorijos ir kt. klausimais.

Ršt.: Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų), V., 1963.

DUNDŪLIS Bronius [g. 1909.XI.26 Gyvakaruose (Kupiškio rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1955). 1933 baigė Kauno un-tą. 1934—40 gilino istorijos studijas Paryžiaus un-te (Sorbonoje). Nuo 1941 dirbo Vilniaus dailės muziejuje ir dėstė Vilniaus un-te, 1944—1947 kartu ir Vilniaus Ped. in-te. 1945—1947 un-to istorijos ir filologijos f-to prodekanas; 1946—61 visuotinės istorijos katedros vedėjas, nuo 1958 docentas.

Ršt.: Napoléon et la Lituanie en 1812, Paris, 1940; Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409.—„VVU mokslo darbai", t. 6, 1955; Valstiečių klausimas Lietuvoje 1812 m.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., V., 1960; Napoleono armijos kelias per Lietuvą 1812 m.—„Istorija", t. 4, V., 1963.

DUNDŪLIS Stasys [g. 1918.IX.25 Balkaičiuose (Joniškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1944—45 Ginkūnų taryb. ūkio (Šiaulių rj.) vyriausiasis agronomas, paskui dirbo Lietuvos TSR Tarybinių ūkių m-joje. 1950—56 Šilutės vidurinės ž. ū. m-los direktoriaus pavaduotojas, nuo 1956 Lyberiškio taryb. ūkio (Panevėžio rj.) direktorius. Jo vadovaujamas ūkis iš atsiliekančio tapo vienu pirmaujančių respublikoje.

DŪNININKAI, raseiniškiai, — *žemaičiai,* kurių patarmėje vietoj literatūrinės kalbos „uo", „ie" tariama „ū", „y", pvz., „dūna", „pyn(a)s" vietoj „duona", „pienas". Ta patarmė reiškiasi apie Kuršėnus, Varnius, Švėkšną, Tauragę, Raseinius, Tytuvėnus. D. vardas kalbininkų (K. Būga) padarytas iš žodžio „duona" tarminio atitikmens „dūna". Ž. *Tarmės.*

DUNÕJEVAS — ežeras Vilkaviškio rj., prie Lenkijos sienos, 9 km į p. r. nuo Vištyčio. Plotas 18 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1100 m, didž. plotis 330 m. R. krantas status, v. — žemas, vietomis pelkėtas; š. r. apaugęs mišku. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

DUNÕJUS, Gudonių ežeras, — ežeras Lazdijų rj., 6,5 km į r. nuo Seirijų. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 920 m, didž. plotis 370 m. Krantai daugiausia aukšti, statūs, sausi. V. pakrantėje įsikūrę Gudoniai. Ežeras verslovinis. 1963 įveista peledžių.

DUOBẼLĖS — ežeras Lazdijų rj., 8 km į š. v. nuo Kapčiamiesčio, 2 km į r. nuo Lenkijos sienos. Plotas 10 ha. Ežeras kriaušės pavidalo; ilgis 620 m, didž. plotis 280 m. Krantai nuolaidūs, apaugę mišku. Šiaurėje įteka upelis iš Baltojo Kauknorio ež., pietryčiuose išteka į Juodąjį Kauknorį.

DUOBỸS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 1,5 km į š. v. nuo Aluntos, prie kelio į Skiemonis. Plotas 18 ha, ilgis 740 m, didž. plotis 400 m. Krantai, išskyrus vakarinį, aukšti, statūs, apaugę krūmais. Išteka bevardis upelis (į Suojos ež.). Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Utenos rj., 8 km į v. nuo Kuktiškių. Plotas 18 ha, ilgis 740 m, didž. plotis 400 m. Krantai aukšti, pietinis apaugęs mišku. Išteka upelis (į Kernadėto ežerą). Ežero š. pakrantėje įsikūręs Antaduobis.

3. Ežeras Utenos rj., 3 km į p v. nuo Daugailių, 2 km į p. nuo Utenos—Zarasų plento. Plotas 13,5 ha. Ežeras pailgas, išlinkęs į pietus. Ilgis 700 m, didž. plotis 300 m. Krantai aukšti, šiaurinis apaugęs pavieniais medžiais, pietinis — mišku. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka Skardžius (į Indrajų ež.). Prie D. įsikūrę Duobiai ir Pakryžė.

DUÕBULĖS MÌŠKAS — miškas Anykščių rj., 6 km į š. nuo Anykščių. Priklauso Anykščių miškų ūkio Pavarių girininkijai. Plotas 1143 ha; medynų 960 ha. Rytuose susisiekia su Romualdavos mišku. Reljefas banguotas. Š. v. pakraštys siekia Šventąją, p. r.— jos intaką Varį. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai; yra ir durpinių. Vyrauja brukniniai ir mėlyniniai pušynai; jie užima 84% mišku apaugusio ploto. Be to, 13% tenka beržynams, 2% — eglynams, 1% — juodalksnynams ir baltalksnynams. Medynai savaiminės kilmės. Jaunuolynai sudaro 49%, pusbrandžiai medynai 50%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 132 ktm/ha, einamoji prieauga 5,1 ktm/ha. Gausu šernų, stirnų, yra briedžių, lapių, usūrinių šunų. Miškas įeina į Anykščių miesto žaliąją zoną.

DUOBÙLIS — ežeras Švenčionių rj., 8 km į p. v. nuo Labanoro. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 960 m, didž. plotis 230 m. Kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai neaukšti, lėkšti. Išteka bevardis upelis (į Keročio ež.).

DUÕKIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 9 km į p. nuo Kamajų; kolūkio centras. 141 gyv. (1959). Į p. nuo kaimo yra Uosinto ež. Malūnas (nuo 1933), felčerių-akušerių punktas, ryšių skyrius, parduotuvė, vid. m-la (1910—50 pradinė, iki 1957 septynmetė), biblioteka (nuo 1951). Kuriasi kolūkinė gyvenvietė; į ją persikėlė nemažai šeimų iš aplinkinių vienkiemių.

DÚONA. Ruginė D. Lietuvoje pradėta kepti nuo pirmųjų mūsų eros amžių, kai daugiau imta sėti rugių. Seniau, trūkstant grūdų, buvo kepama vad. bėralinė D. (ž. *Bėralas*), išnykusi po baudžiavos panaikinimo. D. buvo kepama raugintа — paprastai įmaišyta ir plikyta. Pirmuoju atveju miltai duonkubilyje įmaišomi drungnu vandeniu, o kepama kitą dieną; antruoju — įmaišoma karštu vandeniu ir rauginama iki 3 dienų (tokia D. ne taip greit sensta). Pirmasis būdas senoviškesnis, antrasis plačiau paplito

Duonos kepimas (Ignalinos rj., Kalviškių kaimas)

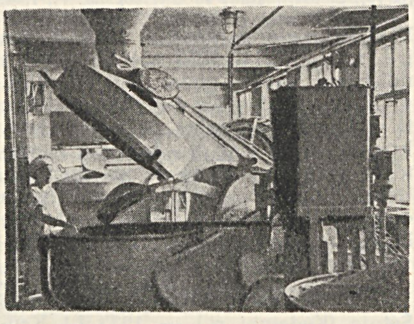

Duona. Tešlos maišymo cechas Vilniaus duonos kombinate Nr. 4

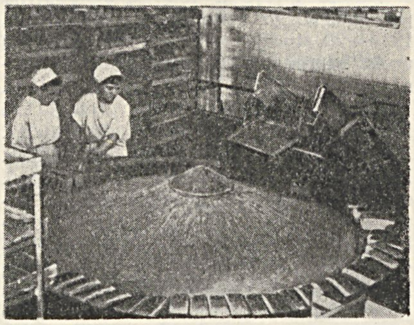

Duona. Cirkuliacinis stalas Vilniaus duonos kombinate Nr. 4

nuo XX a. pr. Įmaišant dedama druskos ir kmynų, kartais virtų trintų bulvių. Tešla įrūgsta nuo duonkubilyje likusios praėjusio kepimo tešlos arba specialiai kitam kepimui paliktos tešlos gabalėlio. Kepalai daromi ant ližės, pailgi, paklojus klevo, džiovintų kopūstų lapų, ajerų ar pabarsčius miltų. Turtingesni valstiečiai kepė pikliuotą duoną.

Su D. buvo susiję nemaža liet. papročių. Pvz., jaunamartė, ateidama į vyro namus, atsiveždavo duonkubilį ir ližę (Viduklė), D. raugo (Kupiškis). Iškepusi pirmą sykį D., ji nebebuvo laikoma viešnia, o šeimininke. Aukštaitijoje pirmą ir paskutinę rugių kirtimo dieną prie pirmo supiauto pėdo moterys dėdavo D. ir druskos gabalėlį. Iš 3 ar 9 D. gabalėlių, surinktų iš įv. namų, buvo gaminami vaistai. Statant trobesį, į apatinio vainiko kertę, be kitų dalykų, buvo dedamas ir D. gabalėlis.

Naminiu būdu duoną ilgą laiką kepdavosi ne tik valstiečiai, bet ir daugumas miesto gyventojų. Tik didesniuose miestuose buvo amatininkų, kepusių D. pardavimui. Kiek daugiau kepyklų ėmė rastis nuo XIX a. vidurio. XIX a. pab.— XX a. pr. jos aprūpindavo duona 3—4% visų miesto gyventojų. Nuo 1925 amatininkiško tipo D. kepyklos pradėjo sparčiai kurtis ir mažesniuose miestuose bei miesteliuose. Nuo 1927 atsirado mechanizuotų D. pramonės įmonių. Didžiausios iš jų buvo įkurtos Kaune („Paramos" kooperatyvo), Šiauliuose („Banga"), Klaipėdoje. 1940.I.1 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) veikė 1150 D. kepyklų. Daugumas jų buvo smulkios įmonėlės, veikusios prie maisto parduotuvių ir turėjusios po 1 darbininką. Tik 60 įmonių turėjo daugiau kaip po 4 darbininkus; iš jų 25 veikė Kaune (iš viso 340 darbininkų), 13 Vilniuje (iš viso 110 darbininkų).

Taryb. metais D. pramonę pradėta pertvarkyti soc. pagrindais. Jau 1941 buvo planuota pramoniniu būdu iškepti 116 000 t duonos ir pyrago gaminių: 68% soc. sektoriaus įmonėse (jų buvo 139), o likusį kiekį — privačiose kepyklose (340). Vok. faš. okupacija nutraukė D. pramonės vystymą; kai kurios didesnės kepyklos (Panevėžio, Klaipėdos ir kt.) karo metu buvo sugriautos, kitos smarkiai nusiaubtos. 1944 metais resp. pavaldumo miestuose atstatyta 20 valst. kepyklų (iš jų 4 mechanizuotos) ir jose iškepta 17 000 t duonos ir pyrago gaminių; rajonuose veikė 24 Lietuvos Vartotojų kooperatyvų s-gos kepyklos, kuriose iškepta 7000 t. Iki 1947 pab. gyventojų aprūpinimas duona buvo normuojamas (ž. *Kortelės*). Nuo 1945 didesnėse resp. pavaldumo miestų kepyklose pasenusios žarijinės krosnys pradėtos keisti konvejerinėmis, imta mechanizuoti visus gamybos procesus; smulkiosios įmonės buvo palaipsniui likviduojamos. Iki 1964 pastatytos 8 naujos mechanizuotos kepyklos (Vilniuje ir Kaune po 2, Klaipėdoje, Šiauliuose, Druskininkuose ir

Palangoje), įrengtos 54 konvejerinės krosnys. Visų resp. pavaldumo miestų kepyklų pajėgumas (1964.I.1) 740 t duonos per parą. Rajonuose 1945—53 buvo daugiausia remontuojamos senos ir statomos nedidelės naujos kepyklos. Nuo 1954 Lietuvos Vartotojų kooperatyvų s-ga rajonų centruose ir miesteliuose ėmė sparčiai statyti naujas mechanizuotas D. kepyklas ir rekonstruoti senąsias, techniškai atsilikusias įmones. Iki 1963 rajonuose pastatyta 70 naujų kepyklų, įrengtos 96 konvejerinės krosnys, mechanizuoti pagrindiniai gamybos procesai. Rekonstravus senąsias įmones ir pastačius naujų, D. ir pyrago gaminių produkcija (skaičiuojant pinigine verte) nuo 1945 iki 1963 padidėjo daugiau kaip 4 kartus. Pramoninio kepimo D. aprūpinami visi miestų ir rajonų centrų gyventojai, 50—55% kaimo gyventojų (nuo 20% Molėtų rj. iki 75% Kapsuko rj.).

DŪRBĖS MŪŠIS — mūšis tarp Lietuvos ir Kryžiuočių bei Kalavijuočių ordinų kariuomenių, įvykęs 1260.VII.13 senovės kuršių teritorijoje, prie Durbės ežero, pietiniame jo krante (dab. Latvijos TSR, 22 km į r. nuo Liepojos). Grobikiškieji ordinai jau ne pirmą kartą rengėsi suduoti Lietuvos žemėms mirtiną smūgį ir pirmiausia užgrobti Žemaitiją. Livonijos ordino magistras Burchardas fon Hornhauzenas ir Kryžiuočių ordino maršalas sutelkė stiprią abiejų ordinų kariuomenę, kurioje žygiavo rinktinių riterių būriai, o taip pat prievarta suvaryti popiežiaus Aleksandro IV laiminami pavergtųjų prūsų didikai su savo žmonėmis, lyvių, latgalių, estų ir kuršių būriai. Kryžininkams į pagalbą atvyko Danijos kariuomenė, vadovaujama švedų kun-ščio Karolio, atvedusio dar savo būrį iš Švedijos. Riteriams į talką atėjo ir iš įv. kraštų popiežiaus skatinami gausūs maldininkai. Koks buvo bendras kryžininkų kariuomenės skaičius, šaltiniai nesako. Vėlesnieji, ne visai patikimi kronikininkai (pvz., S. Grunau) teigia kryžininkus turėjus 11 000 karių, bet tas skaičius, atrodo, gerokai padidintas. Lietuviai, pasak Dusburgo kronikos, rengdamiesi kautynėms su kryžininkais, turėję 4000 karių. Tas liet. kariuomenės skaičius anų laikų sąlygomis buvo gana didelis, bet, atrodo, tikras. Lietuvių kariuomenės branduolį sudarė žemaičiai, bet čia dalyvavo ir kitų žemių kariai, did. kun-ščio neviešai pritariami ir padedami. Kryžininkų kariuomenė susirinko Klaipėdoje. Iš čia ji turėjo Nemuno pakrantėmis žygiuoti į Georgenburgo pilį, buvusią Nemuno ir Mituvos santakoje, ir pulti lietuvius. Tačiau, pasak Eiliuotosios kronikos autoriaus, lietuviai, nenorėdami pražudyti daug savo vyrų prie tvirtovės sienų, su 4000 karių užpuolė ir ėmė plėšti ordino valdas kuršių žemėje. Tuo būdu kryžininkai buvo priversti pasukti į š. gelbėti savo valdų. Prie Durbės ež., plyname klampiame slėnyje, įvyko mūšis. Kryžininkų kariuomenės vadovybė prieš mūšį svarstė, kaip riteriams kovoti, pėstiems ar raitiems. Pasak Dusburgo kronikos, Danijos kariai ir daugybė kitų pareiškę, kad dėl sunkių ginklų negalėsią be žirgų išsėsėti mūšyje. Prasidėjus mūšiui, prievarta suvaryti kuršių, estų ir kt. vietinių gyventojų kariai iš kryžininkų gretų pasitraukė ir, kaip rašo Dusburgo kronika, netgi puolė kryžininkus iš užpakalio. Nors D. m. ištisinio eigos aprašymo nėra, tačiau iš įv. aplinkybių matyti, kad lietuviai kovėsi atkakliai, savo priešus jie apsupo ir sunaikino. Mūšyje žuvo Livonijos ordino magistras Burchardas fon Hornhauzenas, Kryžiuočių ordino maršalas Henrikas Botelis, švedų kun-štis Karolis su savo būriu, šimtai riterių ir, pasak Dusburgo kronikos, daugybė kitų „dievo žmonių". Sumušę kryžininkus, lietuviai laimėjo daug grobio, ypač šarvų ir metalinių ginklų. Kas šitame mūšyje lietuviams vadovavo, šaltiniai nemini. Pats mūšis ir rūpestingas pasirengimas jam rodo, kad vado būta sumanaus. Kai kurie istorikai (H. Paškevičius, S. Zajončkovskis ir kt.) mano, kad mūšiui galėjęs vadovauti Mindaugo sesers sūnus, Žemaičių kun-štis Treniota, o Mindaugas įv. būdais rėmęs liet. kariuomenę slaptai. Istorinė D. m. reikšmė labai didelė. Tai didžiausias XIII a. lietuvių laimėjimas, ilgam laikui sutrikdęs ordino veržimąsi į Rytus. Po D. m. iš Dobės ir Georgenburgo pilių kryžiuočiai išvedė savo įgulas, o jų pavergtose žemėse prasidėjo sukilimai — sukilo prūsai ir vakariniai lietuviai, kuršiai ir žiemgaliai.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 73]; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964.

DŪRIAĨ — ežeras Molėtų rj., 1,5 km į š. nuo Molėtų. 1955 ežeras 1 metru nuleistas. Iki tol plotas 318 ha, didž. gylis 23 m, vid. gylis 4 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r. Rytinis galas siauras. R. ir v. krantai aukšti, š. ir p.— žemesni; p. vietomis pelkėtas. Dugną dengia dumblas. Įteka 2 upeliai iš Akmenio ir Ilgyno ežerų, išteka upelis į Žežiebros ež. Prie D. įsikūrę Kampai ir Levaniškiai. Ežeras verslovinis.

DURỸS, Durickis, Mykolas [1887.IX.18 Šėtoje (Kėdainių rj.) — 1933.II.1 Kaune] — kalbininkas, pedagogas. Mokėsi Kauno g-joje ir kunigų seminarijoje, Peterburgo Dvasinėje akademijoje. 1914—20 studijavo Vašingtono katalikų un-te. Metęs kunigystę, Vilniaus ir Kauno g-jose dėstė liet. ir lot. kalbas. 1922—26 studijavo Kauno un-te. 1926 Kauno komercinės m-los direktorius. 1927 Kauno un-te dėstė liet. kalbą. Liet. kalbos klausimais rašė period. spaudoje. Knygoje „Kalbos mokslo pagrindai" glaustai išdėstė K. Būgos mokslą apie baltų kalbas ir pateikė bendrosios kalbotyros žinių. Išleido komentarus kai kuriems Cicerono, Cezario, Ovidijaus tekstams.

Ršt.: Lietuvių kalbos sintaksė, K., 1927; Kalbos mokslo pagrindai (Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms ir mokytojų seminarijoms), K., 1929; Lotynų kalbos gramatika (Fonetika ir morfologija), K., 1929; Lotynų kalbos sintaksė, K., 1930.

DÙRPĖS. IŠTEKLIAI. Durpynai (įskaitant ir pačius mažiausius) užima apie 6% visos Lietuvos TSR teritorijos. Valstybinį D. fondą sudaro didesni kaip 1 ha durpynai, kurių D. klodas storesnis negu 0,5 m. Apytiksliais duomenimis, tokių durpynų Lietuvoje yra apie 330 000 ha. Pramoninių durpynų (ne mažesnių kaip 50 ha) yra 792; bendras jų plotas 220 000 ha. Durpynų pasiskirstymas pagal dydį ir D. žaliavos ištekliai parodyti 1 lentelėje.

1 lent. **Lietuvos TSR durpių ištekliai**

Durpynų grupės pagal plotą (ha)	Durpynų skaičius	Bendras plotas (tūkst. ha)	D. ištekliai (mln. m^3)
1—50	nenustatyta	110	1270
50—100	326	23	318
100—200	222	30	464
200—500	151	46	737
500—1000	58	39	618
1000 ir daugiau	35	82	1889
Iš viso		330	5296

Daugiausia D. išteklių yra Kapsuko, Šilutės, Radviliškio, Varėnos ir Vilniaus rj. Mažiausia D. žaliavos yra Pakruojo, Skuodo, Kėdainių rj. Didieji Lietuvos durpynai susitelkę pereinamojoje iš aukštumų į žemumas zonoje, mažieji labiausiai paplitę Žemaičių ir Baltijos aukštumose. Daugiausia durpynų yra Nemuno deltoje (apie 25% viso jos ploto). Apie 65% visų Lietuvos durpynų yra žemapelkinio tipo, apie 27% aukštapelkinio, kiti tarpinio tipo. Daugiausia žemapelkinio tipo durpynų yra Baltijos ir Žemaičių aukštumose (Alytaus, Lazdijų, Molėtų, Trakų, Kelmės, Telšių rj.). Didžiausi Lietuvoje šio tipo durpynai yra *Baltosios Vokės pelkė* (Vilniaus rj.) ir *Naujienų pelkė* (Trakų rj.). Aukštapelkinio tipo durpynai vyrauja Žemaičių aukštumos papėdėje (Jurbarko, Plungės rj.), tačiau didžiausi iš jų yra Kapsuko rj. (*Žuvinto pelkė*), Varėnos rj. (*Čepkelių raistas*), Radviliškio rj. (*Didysis tyrulis*).

Lietuvos TSR iki šiol rasta apie 40 D. rūšių; iš jų dažniau aptinkama apie 15. **Žemapelkiniuose** durpynuose labiausiai paplitusios raistinės, plynraistinės, žolinės ir samaninės D. Peleningiausios (8—15%) ir labiausiai susiskaidžiusios (40—60%) yra **raistinės D.**; iš jų mažiausiai rūgščios yra alksninės. **Plynraistinių D.** (medieninių, viksvinių, medieninių-nendrinių) susiskaidymas 30—50%, peleningumas 5—12%. **Žolinių D.** (viksvinių-nendrinių) susiskaidymas 20—30%, peleningumas 4—8%. **Samaninės D.** yra mažiausiai peleningos (3—7%), mažiausiai susiskaidžiusios (10—30%) ir rūgščiausios. Mažai susiskaidžiusios (mažiau kaip 15%) žemapelkinio tipo D. vartojamos daugiausia kraikui, gerai susiskaidžiusios (40—50%) ir mažiausiai rūgščios — trąšoms. **Aukštapelkinio** tipo durpynuose dažniausiai aptinkamos plynraistinės, švylinės ir kimininės D.

Plynraistinių D. (pušinių-švylinių, pušinių-kimininių) susiskaidymas 35—60%, peleningumas 2—4%. Jos pasižymi didžiausia šilumine verte ir geriausiai tinka kurui. **Švylinės D.** randamos plonais sluoksniais; jų susiskaidymas ir peleningumas mažesnis, negu plynraistinių. Švylinės D. turi daugiausia bituminių medžiagų ir vaškų. **Kimininės D.** (mediuminės, fuskuminės, kompleksinės) Lietuvos TSR paplitusios labiau už kitas D. rūšis. Jos yra rūgščiausios ir sugeria daugiausia vandens, todėl gerai tinka kraikui.

Lietuvos TSR durpynus inventorizuoja, tiria, skirsto juos vartotojams ir kontroliuoja jų eksploatavimą 1956 įsteigta D. fondo v-ba.

D. KURO GAMYBA. Rankiniu būdu kasti D. kurui atskiri dvarų ūkiai ir dalis valstiečių, ypač Vilkaviškio, Marijampolės, Telšių apskrityse, pradėjo dar XIX a. Burž. metais D. kasė daugiausia miestų savivaldybių įmonės. 1938 Kauno miesto savivaldybė pagamino 17 000 t D. kuro, Šiaulių 16 000 t, Rokiškio 5000 t, kalėjimų departamento įmonės 16 000 t, elektros tiekimo b-vė 10 000 t, b-vė „Durpė" 6000 t, plytinė „Palemonas" 5000 t. Iš viso Lietuvoje D. kuro 1922 pagaminta 56 000 t, 1930 — 85 000 t, 1939 — 230 000 t. Beveik visose įmonėse vyravo rankų darbas: 1922 rankiniu būdu pagaminta 77% visos metinės D. kuro produkcijos, 1930 — 64%, 1939 — 41%.

Pramoninė D. kuro gamyba Lietuvoje sparčiai pradėta vystyti tik taryb. metais. Ypač smarkiai D. pramonė buvo plečiama 1946—50 laikotarpiu. 1949 Lietuvos TSR įsteigtas D. trestas, kuris per trumpą laiką pastatė stambias įmones prie Ežerėlio (ž. *Ežerėlio pelkė*), Baltosios Vokės (ž. *Baltosios Vokės pelkė*), Tytuvėnų tyrelio, Margių ir kt. didžiųjų Lietuvos TSR durpynų. Prie įmonių susikūrė darbininkų gyvenvietės su miesto tipo gyv. namais, mokyklomis, ligoninėmis, klubais, vaikų darželiais ir kitomis buitinio bei kultūrinio aptarnavimo įstaigomis. Daugiau kaip 90% metinės D. kuro produkcijos pagamina 7 D. įmonės ir 6 durpynų kon-

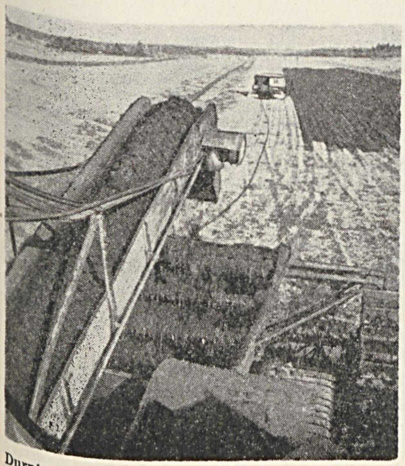

Durpių kasimas Didžiajame tyrulyje

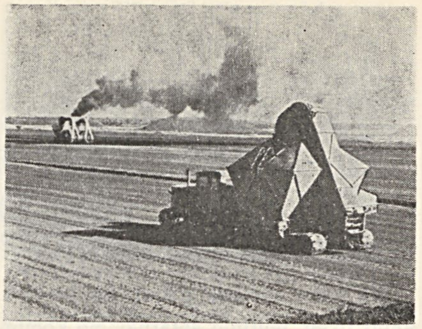

Durpių surinkimas Šiaulių D. įmonės Bačiūnų skyriuje

toros, pavaldžios Durpių pramonės valdybai prie Lietuvos TSR MT. Jos eksploatuoja daugiau kaip 60 durpynų. 17% visų Lietuvoje iškasamų D. gamina Šiaulių D. įmonė (eksploatuojanti Didžiojo tyrulio, Radviliškio, Rekyvos ir kt. durpynus), 16% Ežerėlio, 15% Baltosios Vokės įmonė.

D. gamyba tarybiniais metais mechanizuota. 1949 vietoj elevatorinių agregatų pradėta vartoti bagerinius, kurie žymiai paspartino ir atpigino D. kasimą. 1957 iš kitų taryb. respublikų gautos pirmosios D. klojimo mašinos, pakeičiančios sunkų daugelio žmonių darbą. Tais pačiais metais mechanizuoti visi gabalinių D. gamybos procesai, išskyrus džiovinimą. 1948 pradėta gaminti **trupinines D.**, kurių savikaina yra perpus mažesnė už gabalinių. 1950 trupininės D. sudarė 16% visos metinės D. kuro produkcijos, 1955 — 46%, 1962 — 55%. **Gabalinių D.** gaminama apie 0,5 mln. t per metus (1963). Taryb. metais Lietuvos TSR pradėta gaminti ir **D. briketą** bei **pusbriketį**, plačiai vartojamus buityje vietoj malkų ir kt. kuro. Nuo 1949 briketą gamina Juodšilių briketo f-kas, o nuo 1961 ir Margių (Vilniaus rj.) briketo f-kas — viena didžiausių tos rūšies įmonių TSRS (metinis pajėgumas 60 000 t). 1963 pradėta statyti 120 000 t metinio pajėgumo Šiaulių briketo f-ką, kuris naudos Didžiojo tyrulio ir Tytuvėnų tyrelio durpynų žaliavą. 1952 respublikoje pagaminta 6000 t briketo, 1962 — 70 000 t. Pusbriketis gaminamas nuo 1960 Šiaulių, Ežerėlio ir Tytuvėnų D. įmonėse. 1960 jo pagaminta 2000 t, 1962 — 13 000 t.

Nuo 1940 iki 1963 D. kuro gamyba Lietuvos TSR padidėjo beveik 20 kartų (2 lent.), o darbo našumas — daugiau kaip 10 kartų.

2 lent. **Durpių kuro gamyba Lietuvos TSR** 1940—1963 (tūkst. t)

Metai	1940	1945	1950	1955	1958	1963
Pagaminta D. kuro	102	82	505	1595	1944	1831
tame tarpe trupininių D.	—	—	80	730	1068	1286

D. SUNAUDOJIMAS. Lietuvos kuro balanse 1939 D. sudarė 5,5%. Apie 40% visų D. buvo sunaudojama pramonėje (daugiausia maisto pramonės įmonėse ir elektrinėse), apie 60% namų ūkyje. Taryb. metais **pramonėje** (daugiausia elektrinėse) sunaudojama apie 90% visos metinės D. kuro produkcijos. Likusį D. kurą sunaudoja komunalinis ūkis ir gyventojai, be to, nedidelis jo kiekis išvežamas į Latvijos TSR (Rygos elektrinei). Pramonėje daugiausia naudojamos trupininės D., komunaliniame ūkyje ir buityje — gabalinės ir briketas bei pusbriketis. Taryb. metais D. plačiai naudojamos ir **žemės ūkyje** — dirvų tręšimui bei kraikui. Trąšoms daugiausia naudojamas D. kompostas ir durpių bei miner. trąšų mišinys — amofoska. 1962 pagaminta 175 000 t amofoskos, 233 000 t D. kraiko. Nuo 1963 Ežerėlio įmonėje iš D. gaminamos ir pašarinės mielės. Šilutės ir Šepetos įmonės iš D. gamina presuotą D. kraiką, be to, izoliacines plokštes, vartojamas statyboje (1962 pagaminta 9000 m^2 plokščių). Šių plokščių gamyba sparčiai plečiama. Druskininkuose, Birštone ir kt. kurortuose D. naudojamos gydymo reikalams.

DURPŸNĖ — pelkė Šilutės rj., 13 km į š. v. nuo Šilutės, Minijos deš. krante. Plotas 1154 ha. Pelkė ištįsusi nuo Ventės rago iki Kintų apie 10 km. R. pakraštys siekia Minijos pylimą, o p.— Kniaupo įlanką. Paviršius vietomis žemiau jūros lygio. Didesniąją dalį užima viksvinė ir viksvinė-įvairiažolinė žemapelkė. P. pakraštyje yra juodalksninis raistas. Š. dalies viduryje nedidelė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,1 m, vid. 2,5 m. Vyrauja žemapelkinės raistinės ir plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 12%. Durpių ištekliai 25,8 mln. m^3. Pelkė sausuminės kilmės. P. dalis nusausinta vandens kėlimo įrenginiais.

DUSAĨ — kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 3 km į š. nuo Papilės. 48 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Eglesys (Ventos intakas), iš š. v. prieina Skabeikių miškas. D. minimi 1253.

DÙSBURGO KRÒNIKA, „Prūsijos žemės kronika" („Chronicon terrae Prussiae"),— XIV a. istorinis šaltinis, kurio autorius — Karaliaučiuje gyvenęs vokiečių kunigas, kilęs iš Vestfalijos miesto Diusburgo. D. k. apima 1190—1326 laikotarpį ir turi 4 dalis. Pirmosiose 2 dalyse aprašoma Kryžiuočių ordino istorija iki jo įsikūrimo Prūsijoje. Lietuvos istorijai vertingiausios trečioji ir ketvirtoji dalys, kur autorius, remdamasis savo ir bendralaikių matytais ar girdėtais įvykiais bei iki mūsų laikų neišlikusiais dokumentais, būdingu vid. amžių katalikų fanatiko stiliumi tendencingai aprašo kryžiuočių kovas su prūsais ir lietuviais, stengiasi žeminti ir juodinti lietuvius. Jam kryžiuočiai yra tikri „dievo kariai", kovoją su „velnio vaikais" pagonimis. Kryžiuočių vykdytus žudymus, plėšimus, vaikų ir moterų grobimą jis teisino. Kronikoje nemaža vietos skirta prūsų papročiams, jų tikybai, 1260—74 sukilimui. Kad su D. k. galėtų susipažinti ordino nariai, kitas ordino dvasininkas M. Jerošinas išvertė ją į vok.

kalbą eilėmis. Lenkijos istorikui J. Dlugošui, rašiusiam „Lenkijos istoriją", D. k. vokiškasis tekstas buvo nesuprantamas (lotyniško jis nežinojo). Todėl D. k. vok. vertimas jam buvo sulotynintas ir pavadintas „Chronica vetus" („Senoji kronika"). Išliko visi D. k. variantai. Lot. variantą pirmą kartą išleido Prūsijos istorikas K. Hartknochas 1679, antrą kartą jis išspausdintas 1861 leidinyje „Scriptores rerum Prussicarum" (t. 1). Kai kurios D. k. vietos publikuotos liet. kalba „Lietuvos TSR istorijos šaltiniuose" (t. 1, 1955).

DŪSEĨKIAI — darbininkų gyvenvietė Telšių rj., Eigirdžių apyl., 13 km į r. nuo Telšių, abipus Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 1091 gyv. (1959). Š. v. pakraščiu teka Patekla (Virvyčios intakas). P. pakraštyje — eksploatuojama Dūseikių pelkė. Už 0,5 km į p. r.— Byvainių miškas. Yra Telšių durpynų kontora, plytinė (nuo 1938), geležinkelio stotis, senelių-invalidų namai (nuo 1946), med punktas (nuo 1944), pr. m-la (nuo 1960), biblioteka (nuo 1958). Burž. metais D. buvo kaimas, 1927 išsiskirstęs į vienkiemius. 1936 buvo 26 ūkiai, 152 gyv. Kaime 1856 gimė knygnešys D. Bubinas, gabenęs leninine „Iskrą" iš Tilžės į Šiaulius.

DŪSEĨKIŲ PELKĖ — pelkė Telšių rj., 8 km į š. v. nuo Luokės, 1,5 km į p. nuo Dūseikių geležinkelio stoties. Plotas 160 ha (pramoninis 124 ha). Žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2 m; susiskaidymas 15—55%, vid. peleningumas 8%. Durpės baigiamos kasti kurui. Dugne priemolis.

DUSÉLĖ, Duselninkas, — ežeras Alytaus rj., 8 km į v. nuo Alytaus, 3 km į š. nuo Kapsuko—Alytaus plento. Plotas 123 ha, didž. gylis 8 m, vid. gylis 3,7 m. Ežeras sudarytas iš 2 dalių: rytinės (rininės kilmės) ir vakarinės (ledo luisto išgulėtos); jas jungia neplatus sąsiauris. R. dalis platesnė, ištįsusi iš š. v. į p. r.; vakarinė dalis (dar vadinama Kavalio ež.) kiek siauresnė, ištįsusi iš š. r. į p. v. Ež. ilgis 2570 m, didž. plotis 1040 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 8210 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai vid. aukščio, nestatūs. Š. v. pakrantėje įsikūrę Duselninkai.

DŪSETAS — buvęs ežeras 6 km į š. v. nuo Salako, į p. nuo Kauno—Zarasų plento. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) ežero plotas buvo 427,5 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 5,2 m, ir D. įsiliejo į *Antalieptės marias.*

DŪSETOS — miestas Zarasų rj., prie Sartų ežero p. galo. 1806 gyv. (1959). Teritorija 171 ha. Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į išplėstos gatvės pavidalo aikštę. Yra keletas vietinės pramonės įmonių: Zarasų sviesto g-los cechas

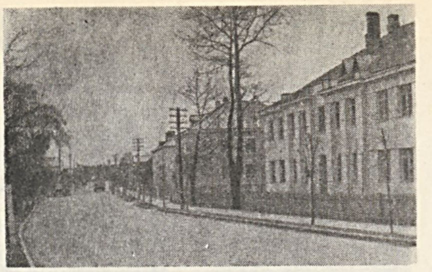

Dusetos

(nuo 1956), buitinio aptarnavimo kombinatas, lentpiūvė, 2 malūnai, kepykla (nuo 1961), limonado g-la. Gyv. fondas 10 600 m^2; iš jo komunalinio ploto 5000 m^2. Iš D. eina keliai į Uteną (per Daugailius), Zarasus (per Degučius), Rokiškį (per Obelius), Užpalius. Yra 75 lovų ligoninė, K. Būgos vid. m-la (iki 1940 pradinė, 1940—44 prog-ja), pagalbinė mokykla-internatas, kultūros namai (nuo 1951), biblioteka, 200 vietų kino teatras, vaikų darželis, vaikų lopšelis, pionierių namai.

D. išaugo iš kaimo, priklausiusio kun-ščių Radvilų dvarui. Jau XV a. Dusetose buvo laisvų amatininkų (siuvėjų, batsiuvių, audėjų, kalvių) ir prekybininkų. 1520 Jonas Radvila pastatė medinę bažnyčią, kuriai užrašė 12 amatininkų kiemų, be to, Ščiuro pievą, daržus prie bažnyčios, 3 ežerus, 2 smukles ir kt. turto. XVI a. buvo įsteigta D. parapinė m-la, kurioje kasmet mokydavosi po 15—30 vaikų, daugiausia bajorų. 1823 Dusetose veikė 3 skyrių m-la, nuo 1848 — valdinė pr. m-la. XVIII a. D. kartu su dvaru atiteko didikams Pliateriams. 1806 D. sudegė. 1811 miestelyje buvo 145 trobos ir 907 gyv., 1897 — 1278 gyventojai. XIX a. pr. sudarytas D. valsčius. 1831.III.29 Dusetose pradėjo sukilimo kovų kelią E. Pliaterytė. 1831 sukilimą nuslopinus, D. dvaras ir miestelis iš Pliaterių buvo atimtas, dvaro rūmai sugriauti. D. apylinkių valstiečiai dalyvavo ir 1863 sukilime. Sukilėliams vadovavo P. Lukošiūnas, J. Barzda ir kt. Sukilimą nuslopinus, 117 valstiečių ištremta. 1905 Dusetose vyko mitingai, buvo platinamos proklamacijos, išvaikyti žandarai, išrinkta nauja valsčiaus v-ba, veikė ginkluotas valstiečių raitelių ir pėstininkų būrys. D. rev. judėjimui vadovavo J. Smalstys ir kiti. 1919.I susikūrė rev. k-tas, veikęs iki tų metų vasaros, buvo išrinkta Darbininkų ir valstiečių taryba. Burž. valdymo metais D. buvo valsčiaus centras (1923 — 1164 gyv.); veikė 2 bankeliai, garinė pieninė, 2 gariniai malūnai, elektrinė, saldainių dirbtuvė, vartotojų b-vė; buvo 2 gydytojai, vaistinė, K. Būgos pr. m-la, žydų pr. m-la, K. Būgos valst. biblioteka. D. valsčiuje 1919—40 veikė keletas LKP pogr. kuopelių; 1920 jų buvo apie dešimt. 1933 LKP pogr. kuopelė įsikūrė ir Dusetose. Vok. faš. okupacijos metais D. apylinkėse veikė Žemaitės taryb. partizanų būrys. 1950—59 D. buvo rj. centras. 1950.V.27 gavo miesto teises. Taryb. metais D. smarkiai padidėjo: buvo prijungtas Padustėlio kaimas, virtęs D. priemiesčiu, nutiestos kelios naujos gatvės, pastatyti kultūros namai, kino teatras, buitinio aptarnavimo kombinatas, universalinė parduotuvė, 11 komunalinių ir 47 individualiniai gyv. namai; užveistas parkas. D. nuo seno garsėja žirgų lenktynėmis, kurios vyksta kiekvienų metų žiemą ant Sartų ež.

DUSETŲ DRAUSTĨNIS — landšaftinis draustinis į š. nuo Dusetų, iki Kriaunų ir Antazavės. Plotas apie 6000 ha. Beveik $^1/_3$ draustinio užima ežerai, kurių didžiausias — Sartų ež. (1332 ha). Ežerai siauri ir ilgi, rininiai. Per Sartų ež. teka Šventoji. Apie $^1/_3$ draustinio apaugę miškais. D. d. miškuose yra gamtos paminklų: 5,6 m perimetro Anapolio liepa ir 5,4 m perimetro Bradesių ąžuolas. Graži D. d. gamta vasarą sutraukia daug turistų ir poilsiautojų.

DUSIÀ — ežeras Lazdijų rj., 6 km į p. nuo Simno. Plotas 2337 ha, didž. gylis 32,4 m, vid. gylis 14,74 m. Pagal dydį trečias Lietuvos TSR ežeras. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; š. gale yra siaura įlanka, vad. Koja. D. užima negy-

Dusia

vojo ledo luisto išgulėtos daubos v. dalį. Be D., toje dauboje susidarė Metelio ir Obelijos ežerai. Ežero ilgis 8540 m, didž. plotis 4140 m. Krantai daugiausia žemi, lėkšti; š. v. krantas iš priemolio, p. r.— iš smėlio. Pavasarį p. v. pakrantėje ledo lytys sustumia didelius smėlio pylimus. Iš š. r. prieina nedidelis lapuočių miškas, iš p. r. — pušynas; š. v. pakrantėje plyti nusausintos krūmingos pievos. Ež. pietryčiuose yra 3 povandeninės kalvos, šiaurės vakaruose — 5 povandeninės kalvos ir 23 m gelmė. Giliausia vieta — ež. viduryje. Centre dugną dengia žalsvai pilkas dumblas, dažnai molingas, karbonatingas. Š. v. gale nemažą plotą apklojępilki priemoliai, ant kurių guli nestoras žalsvo dumblo sluoksnis su gyvūnų kiautelių liekanomis. Pietryčiuose dugną dengia pilkšvi smulkiagrūdžiai smėliai. P. r. gale ir Kojoje randama ežerų kreidos. Įteka Sutrė ir 3 bevardžiai upeliai, išteka Spernia (į Simno ež.). Augalų daugiausia Kojoje; joje gerai išsivysčiusi meldų-nendrių juosta, visą dugną dengia maurabraginiai dumbliai, elodėjos, plūdės, plunksnalapės, aštriai. Atabrade paplitę žalieji siūliniai dumbliai, maurabraginiai dumbliai, retai kituose ežeruose aptinkama paprastoji uodeguonė (*Hippuris vulgaris*). Yra 2 reliktinės moliuskų rūšys (*Pallasea quadrispinosa* ir *Mysis oculata relicta*). Prie D. yra kaimai: Padusys, Barčiai, Žebrėnai, Kryžiai, Graudžiai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 23 kg/ha (daugiausia seliavų). Ežeras įeina į Metelių landšaftinį draustinį.

DUSÝNAS — **1.** Ežeras Utenos rj., 2 km į p. v. nuo Vyžuonų. Plotas 65 ha. Ežeras ištįsęs lanku iš š. v. į p. Ilgis 2280 m, didž. plotis 450 m. Krantai aukšti, apaugę medžiais. Per D. teka Dusyna (Vyžuonos intakas), be to, įteka 8 bevardžiai upeliai. Prie D. įsikūrę Dusyniai, Šiaudiniai. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Anykščių rj., 11 km į p. r. nuo Anykščių, į p. nuo Rubikių ež. Plotas 18 ha, didž. gylis 17,4 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1020 m, didž. plotis 270 m. Š. ir p. krantai statūs. Per D. teka Anykšta (į Rubikių ež.). Ežeras verslovinis.

DUSINĖNAI — kaimas Vilniaus rj., Juodšilių apyl., 13 km į p. nuo Vilniaus. 273 gyv. (1959). Per kaimą teka Rudamina (Vokės intakas). Už 1 km į v. nuo D. eina Vilniaus—Lydos glžk.

DUSMENÀ — upė Trakų ir Alytaus rj., Varėnės kair. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 52 km^2. Prasideda Jurgionių apylinkėse, 5 km į p. v. nuo Onuškio. Teka per Didžiulio ež. į p. v. Įteka į Varėnę 26 km nuo jos žiočių, ties Vėžionimis. Turi bevardį deš. intaką. Vid. nuolydis 75 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,41 m^3/s.

DUSMENĖLIŲ PÉLKĖ — pelkė Alytaus rj., 8 km į š. r. nuo Daugų, prie Dusmenėlių kaimo. Plotas 210 ha. Per pelkę teka Dusmena (Varėnės intakas). D. p.— raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,3 m, vid. 2,5 m. Vyrauja viksvinės ir medieninės-nendrinės durpės. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 16%. Durpių ištekliai 4,1 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,2 m. Dugne priesmėlis ir priemolis.

DŪSMENYS — kaimas Trakų rj., 13 km į š. r. nuo Daugų; apylinkės ir kolūkio centras. 222 gyv. (1959). Iš š. r., r. ir p. r. kaimą supa Dusmenų miškas; pietvakariuose yra Didžiulio ež., šiaurėje — Pijuoso ež. Ryšių skyrius (nuo 1950), parduotuvė (nuo 1947), felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1888 įsteigta pr. m-la), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1958). D. kapinėse palaidotas komp. M. Petrauskas ir jo tėvai. Archit. atžvilgiu vertinga D. bažnyčia (past. 1823). 1493 minimas D. kaimas, 1523 — D. dvaras. 1918—19 vargingieji kaimo valstiečiai palaikė raudonarmiečius ir raudonuosius partizanus. Burž. metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais devyni D. gyventojai buvo partizanai. Burž. nacionalistai 1944—47 nužudė 21 kaimo gyventoją, jų tarpe komunistus J. Moliejų, K. Dulkę, komjaunuolį T. Chmieliauską.

DUSMENŲ-ŌNUŠKIO MIŠKAĨ — miškų masyvas Alytaus, Trakų ir Varėnos rj., tarp Vilkokšnio ir Daugų ežerų. Priklauso Trakų miškų ūkio Onuškio girininkijai ir Valkininkų miškų ūkio Ūtos bei Vėžionių girininkijoms. Plotas 7700 ha; medynų 5500 ha, pelkių 1150 ha. Masyvas ištįsęs iš š. r. į p. v. apie 23 km. Jį sudaro Žilinčiškių, Rakščios, Margų, Šilaičių, Rudnios, Pamusio, Geidukonių, Gudžių, Vėžionių, Onuškio, Ruklabalio, Kreivakojų miškai. Reljefas kalvotas. Daug ežerų; didesnieji jų: Didžiulis, Niedulis, Kerėplis, Dumblys, Vilkežeris, Svetus, Svitukas, Gėjus, Gėjukas, Žiežmuo, Ešerinis, Lynelis. P. dalimi teka Varėnė, r. — jos intakas Musė. Yra pelkių (Dusmenų, Gėjos ir kt.). Dirvožemiai daugiausia jauriniai, susiformavę ant fliuvioglacialinės kilmės smėlio. 85% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 69% (daugiausia brukninių ir mėlyninių), eglynų 16%, beržynų 9%, juodalksnynų 6%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 14%, brandieji 15%. Medynų vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 127 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, lapių, kiaunių, kiškių, voverių, tetervinų, jerubių; yra briedžių, usūrinių šunų. 6715 ha užima eksploataciniai miškai, 985 ha — apsauginiai. Per metus iškertama apie 14 000 ktm. Tarp miškų įsiterpę Dusmenys, Rudnia, Onuškis. Per D.-O. m. eina keliai iš Onuškio į Rūdiškes ir Dusmenis; p. dalį kerta Vilniaus—Alytaus plentas. D. Tėvynės karo metais šiuose miškuose dažnai apsistodavo taryb. partizanų būrys „Už Tėvynę".

DUSMENŲ PÉLKĖ — pelkė Trakų rj., 8 km į p. v. nuo Onuškio, į r. nuo Dusmenų. Plotas 453 ha. Pelkė ištįsusi iš v. į r. Viduryje telkšo Didžiulio ež. Per pelkę ir Didžiulio ež. teka Dusmena (Varėnės intakas). D. p.— ežerinės kilmės raistinė žemapelkė, apaugusi mišriu mišku. Durpių klodo didž. storis 4,6 m, vid. 1,9 m. Durpės nendrinės, medieninės-nendrinės, viksvinės ir medieninės-viksvinės; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 10,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,8 m. Dugne smėlis.

DUŠÁNSKIS Nochmanas [g. 1919.XII.29 Šiauliuose]— revoliucinio judėjimo dalyvis. 1933 baigė 6 klases Šiaulių g-joje. Nuo 1934 LKJS narys. 1935—36 LKJS Šiaulių rj. k-to narys ir sekretorius. 1936 suimtas ir 1937 Šiauliuose nuteistas 4 metus kalėti. 1940 išėjo iš kalėjimo, įstojo į Komunistų partiją, dirbo valst. saugumo k-te Šiauliuose. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos karys. Po karo administracinis darbuotojas.

DUŠÁUSKAS-DUŽ Klaudijus [1891.IV.13 Glubokojėje (BTSR) — 1959.II.5 Kaune]— statybos inžinierius. Mokėsi Vilniaus realinėje m-loje, Peterburgo Kalnakasybos in-te. 1918—21 buvo vienas Baltarusijos burž. vyriausybės organizatorių. 1927 baigė Kauno un-to technikos f-tą. Daugiausia dirbo stat. inžinierium („Maisto" b-vėje, pašto v-boje). Jo suprojektuoti objektai: Kaune — kino teatras „Metropoliten" (su V. Dubeneckiu), ryšių dirbtuvės, Šančių pašto rūmai; Panevėžyje — „Maisto" f-ko kompleksas; Klaipėdoje —„Maisto" f-ko šaldytuvai, radijo stotis. 1928—37 vykdė Pažaislio archit. ansamblio konservacinę priežiūrą. 1929 buvo vienas žrn. „Technika ir ūkis" redaktorių, 1930 išleido vadovėlį „Statybos darbai", 1935— „Kuras šildymui". 1940 įsijungė į tarybinį gyvenimą. Vok. faš. okupacijos metais buvo kalinamas už pagalbą taryb. piliečiams. 1944—47 Kauno un-to statybos f-to docentas, 1945—59 „Lietstatprojekto" vyriausiasis projektavimo inžinierius. Svarbiausieji pokario laikotarpio D. projektai: „Pergalės" g-los korpusai, Tauragės plytų, čerpių ir drenažo vamzdžių f-kas. D. taip pat vienas „Žalgirio" staklių g-los projekto autorių.

DUŠNIÓNIŲ-EINORIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Alytaus rj., 4 km į r. nuo Nemunaičio, abipus Alytaus—Druskininkų plento. Priklauso Alytaus miškų ūkio Dušnionių girininkijai. Plotas 1595 ha; medynų 1335 ha. Didesnioji masyvo dalis, kurią sudaro Skerdimų (58 ha), Einorių (424 ha), Dušnionių (312 ha) ir Plikionių (376 ha) miškai, puslankiu supa Dušnionių bei Einorių kaimus; likusi dalis — Kastriškių (76 ha) ir Vabalių (349 ha) miškai — ištįsusi iš š. v. į p. r. tarp Gailinto ir Vabalių ež. Reljefas kalvotas-daubotas, moreninis. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję ir velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant

karbonatingo bei riedulingo priemolio. Eglynų yra 43%, pušynų 12%, drebulynų 19%, ąžuolynų bei beržynų po 10%, juodalksnynų 6%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 35%, pribręstantieji 15%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,57, vid. tūris 111 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, usūrinių šunų, kiškių, kiaunių, voverių, tetervinų, jerubių, slankų. V. pakraščiu tęsiasi Nemuno apsauginiai miškai, r., palei plentą, — kelių apsauginiai, kiti — eksploataciniai.

„2000 MĖTRŲ"— buržuazinis savaitinis radijo žurnalas, ėjęs 1928 Kaune.

DUVĖNAS — ežeras Zarasų rj., 9 km į p. v. nuo Dusetų. Plotas 11 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 660 m, didž. plotis 220 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Š. ir r. krantai aukšti, kiti lėkšti, vietomis pelkėti. R. pakrantėje įsikūrę Antadavainiai. Ežeras verslovinis.

DUVZARĖ — senojo Kuršo sritis pajūryje, tarp Šventosios ir Bartuvos žemupio. Pirmą kartą paminėta 1252. Lietuvai priklausė pietvakarinė D. dalis (Impilties apylinkės). Vardas kuršiškas, lietuviškai — Dviežerė.

DVALĀDZĖ Georgijus [Kvachučyje (Ambrolaurio rj., Gruzijos TSR) — 1943.VII.1 Karalgiryje (Kėdainių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1936 baigė Tomsko artilerijos m-lą leitenantu. Kurį laiką tarnavo Tbilisyje, Gomelyje. 1940 Raudonosios Armijos pulko vado pavaduotojas. Kilus D. Tėvynės karui, kovojo ties Raseiniais, buvo sužeistas. Likęs priešo užnugaryje, slapstėsi Kėdainių apskrityje. 1943 pirmojoje pusėje užmezgė ryšį su Kauno antifaš. org-ja, drauge su kitais kūrė partizanų būrį „Už Tėvynę", organizavo belaisvių pabėgimą iš stovyklų. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

DVARAPĪEVIS — kaimas Švenčionių rj., Svirkų apyl., 14 km į š. v. nuo Adutiškio, 4 km į š. nuo Švenčionių—Adutiškio kelio. 13 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1929 įsteigta pradinė).

DVARČĖNAI, Dvarčionys,— keraminių dirbinių gamyklos darbininkų gyvenvietė Vilniaus miesto teritorijoje, 8 km į š. r. nuo miesto centro, 3 km į š. nuo Naujosios Vilnios. Be keraminių dirbinių g-los (ž. *Plytos, Kokliai*), yra kultūros namai, pr. m-la, vaikų darželis ir lopšelis. Gyvenvietė išaugo taryb. metais, išplėtus buvusią D. plytinę. Į Vilniaus miesto teritoriją D. įjungti 1959.

DVĀRČIŲ ĖŽERAS — ežeras Trakų rj., 6 km į š. r. nuo Trakų, 3 km į p. nuo Rykantų. Plotas 23 ha, didž. gylis 24,7 m, vid. gylis 9,9 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1130 m, didž. plotis 450 m. Krantai statūs; š. r. krantas apaugęs krūmais ir medžiais. Per D. e. teka bevardis upelis (į Birvos ež.). Ežeras verslovinis.

DVARĖCKAS Vytautas [g. 1928.IX.20 Puvočiuose (Varėnos rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1963). 1953 baigė Vilniaus un-tą ir pradėjo jame dirbti ped. darbą. Išspausdino moksl. straipsnių geomorfologijos klausimais.

DVARINIÑKAI — dvarų savininkai arba nuomininkai; viena išnaudotojų klasių. Dvarininko, kaip stambaus žemvaldžio, sąvoka Lietuvoje susiklostė, įsigalint baudžiavai. Iki XVI a. bajorai žemvaldžiai buvo vadinami kiemininkais, o jų sodybos — kiemais, nes jos susidėjo iš keleto pastatų, tarp kurių buvo aikštelė — kiemas. Kai išsiplėtusi valstiečio sodyba irgi pradėta vadinti kiemu, bajoro sodybai dėl puošnaus gyvenamojo pastato prigijo dvaro vardas, o dvaro savininkui — dvarininko vardas. Feodalizmo epochoje dvarininku arba dvaro nuomininku ir žemės savininku galėjo būti privilegijuoto bajorų luomo žmogus. 1861 panaikinus baudžiavą, bet palikus luominį valstybės gyventojų suskirstymą, susidarė dvejopi D.: feodalų palikuonys, bajorai, valdę paveldėtus dvarus, ir naujieji, kapitalistiniai žemvaldžiai, kilę iš valstiečių arba miestiečių ir nusipirkę dvarus. Naujieji D. (kaimo buržuazija) nepriklausė bajorų luomui ir neturėjo jo privilegijų. Buržuazinėje Lietuvoje šalia stiprėjančios buožijos plačiai augo naujųjų D. kategorija.

D., kaip išnaudotojų klasė, buvo panaikinti tarybinės žemės reformos metu (1940). Pagal priimtą deklaraciją dėl žemės iš senųjų feodalinių D. buvo atimta į valstybinį žemės fondą visa jų turėta žemė, o naujiesiems D., kaip ir buožėms, buvo palikta po 30 ha.

DVARIÕNAITĖ Julija [1893.XII.19 Ylakiuose (Skuodo rj.)— 1947.IX.24 Kaune] — dainininkė (koloratūrinis sopranas), aktorė. 1913—17 mokėsi Petrogrado Konservatorijos fortepijono klasėje. Dalyvavo liet. studentų rengiamuose vakaruose. 1919—20 Liepojos lietuvių pr. m-los mokytoja. 1921—30 Kauno operos solistė. 1931—33 režisieriaus padėjėja. 1930—32 vaikų teatro aktorė ir režisierė. Paskui mokytojavo, dirbo Kauno Jaunimo teatro aktore.

Vaidmenys: Violeta, Džilda (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Minjon (A. Tomà „Minjon"), Džuljeta, Margarita (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas") ir kt.

DVARIÕNAITĖ Margarita [g. 1928.V.31 Liepojoje (Latvijos TSR)] — dirigentė, pianistė. 1944—51 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro orkestro artistė. 1949 baigė Kauno Konservatorijos fortepijono klasę, 1957 — Leningrado Rimskio-Korsakovo konservatorijos simf. dirigavimo klasę. 1957—61 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro dirigentė. Dirigavo operas: Dž. Verdžio „Rigoletą", D. Obero „Fra Djavolą", B. Dvariono „Dalią" ir kt.; baletus: P. Čaikovskio „Gulbių ežerą", E. Balsio „Eglę žalčių karalienę", L. Minkaus „Don Kichotą" ir kt. Nuo 1961 Lietuvos TSR filharmonijos dirigentė (1963—64 — vyriausioji dirigentė).

DVARIÕNAS Balys [g. 1904.VI.19 Liepojoje (Latvijos TSR)] — kompozitorius, dirigentas, pianistas, pedagogas, TSRS liaudies artistas (1954). Gimė muzikos

instrumentų meistro šeimoje. 1916—18 vargoninkavo ir vadovavo Liepojos lietuvių jaunimo chorui. 1924 baigė Leipcigo Konservatorijos fortepijono klasę. 1925—26 tobulinosi Berlyne pas pianistą E. Petri. Nuo 1926 dėstė fortepijono specialybę Kauno muz. m-loje (nuo 1933 konservatorija). Greta ped. darbo intensyviai koncertavo Lietuvoje, nuo 1928 — ir užsienyje (Paryžiuje, Berlyne, Stokholme, Budapešte, Bazelyje, Hamburge, 1933 Maskvoje, Leningrade ir kt.). D. koncertinį repertuarą sudarė M. Čiurlionio, J. Gruodžio, J. Talat-Kelpšos, J. Bacho, J. Haidno, K. Sen-Sanso, A. Skriabino, S. Rachmaninovo, S. Prokofjevo ir kt. kompozitorių kūriniai. 1931 debiutavo kaip simf. orkestro dirigentas. Nuo 1934 vadovavo Kauno Konservatorijos studentų, vėliau radiofono orkestrui. 1939 eksternu išlaikė dirigavimo egzaminus Leipcigo Konservatorijoje. 1940 suorganizavo Vilniaus miesto simf. orkestrą ir jam vadovavo. 1940—41 ir 1958—61 Lietuvos TSR filharmonijos orkestro vyriausiasis dirigentas. D. pirmasis dirigavo M. Čiurlionio simf. poemą „Jūra" (1936), daugelį J. Gruodžio, J. Karnavičiaus, A. Račiūno, V. Jakubėno, J. Nabažo ir kitų liet. kompozitorių kūrinių. Propagavo geriausius klasikinių ir taryb. kompozitorių kūrinius (pirmasis Lietuvoje dirigavo A. Glazunovo VI simfoniją, A. Skria-

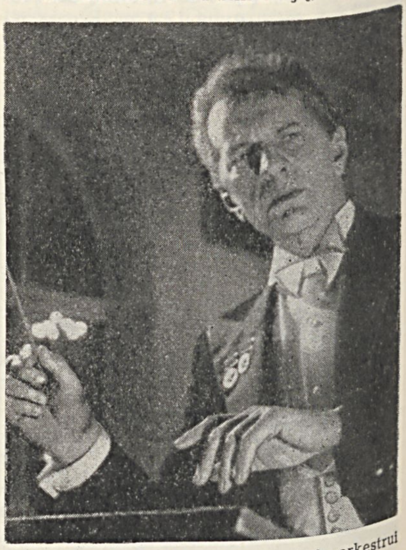

Balys Dvarionas, diriguojantis simf. orkestrui Vilniuje (1953)

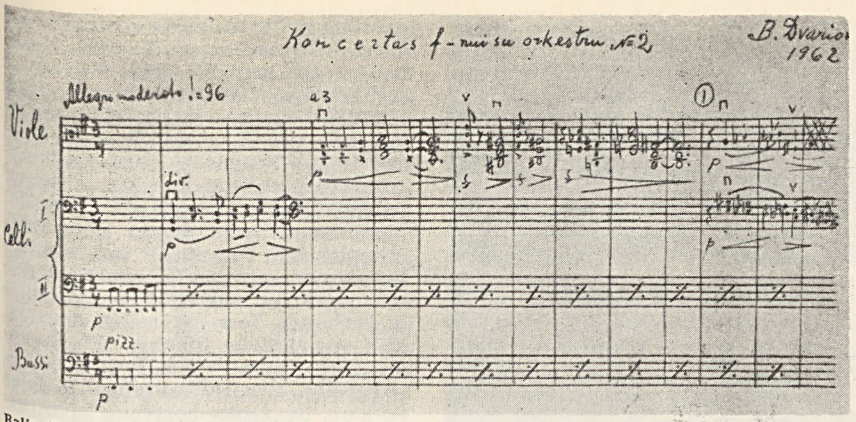

Balio Dvariono gaidų autografas

bino III simfoniją, D. Šostakovičiaus I simfoniją, M. Musorgskio, N. Rimskio-Korsakovo, S. Rachmaninovo ir kt. kompozitorių kūrinius). D. pasižymėjo savitu P. Čaikovskio kūrybos interpretavimu. Kaip dirigentas gastroliavo Maskvoje, Leningrade ir daugelyje kitų TSRS miestų, Lenkijoje, Vokietijoje, Bulgarijoje. D.— visų respublikinių dainų švenčių vyriausiasis dirigentas. Nuo 1949 dėsto fortepijono specialybę Lietuvos TSR Konservatorijoje (nuo 1947 profesorius). Nuo 1956 Lietuvos TSR Kompozitorių sąjungos valdybos narys. Taryb. metais sukūrė vertingų simfoninių bei kamerinių instrumentinių kūrinių, operą „Dalia" (1958), choro ir solo dainų, muzikos filmams ir kt.

D. kūrybai būdinga melodingumas, artimai susijęs su liet. liaudies dainų intonacijomis ir ritmais, aiški forma, nesudėtinga harmonija, spalvinga instrumentacija. Dėl muz. temų gausumo D. kūriniuose neretai pasireiškia tam tikri improvizaciškumo, rapsodiškumo bruožai. Vertingiausias D. simf. kūrinys — koncertas h-moll smuikui su orkestru. Koncerto muzikos charakteris skaidrus, dinamiškas, tematika nesudėtinga, bet ryškiai ir įtikinamai išdėstyta, paremta liet. liaudies dainų intonacijomis. Kūrinyje siekiama atskleisti visas specifines melodines bei emocines smuiko ypatybes. Koncertas atliekamas ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir užsienyje (Čekoslovakijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Vokietijoje ir kt.).

Kūriniai: opera „Dalia" (past. 1959; J. Maconio libretas); baletas „Piršlybos" (past. 1933; B. Sruogos libretas pagal L. Giros siužetą); kantata „Pasveikinimas Maskvai" (1953; T. Tilvyčio žodžiai); simfonija e-moll (1947); šventinė uvertiūra „Prie gintaro kranto" (1946); „Vaikiškoji siuita" simf. orkestrui (1954); 2 koncertai fortepijonui su orkestru (1960, 1962); koncertas smuikui su orkestru h-moll (1948; TSRS Valst. premija 1949), koncertas valtornai su orkestru (1963); 3 maršai pučiamųjų instrumentų orkestrui (1951); 15 fortepijoninių pjesių vaikams (1949—51); siuita „Žiemos eskizai" fortepijonui (1954); tema su variacijomis fagotui su fortepijonu (1946); pjesės smuikui su fortepijonu („Prie ežerėlio", 1946, ir kt.); choro dainos (Lietuvos TSR himnas — su J. Švedu, 1950, A. Venclovos žodžiai; „Sesuo žydrioji Vilija", S. Nėries žodžiai; „Ant Nemuno kranto", E. Mieželaičio žodžiai, ir kt.); solo dainos („Žvaigždutė", L. Stepanausko žodžiai; „Lopšinė", E. Mieželaičio žodžiai); muzika tragedijai „Otelas" (1952) ir kitiems dramos spektakliams; muzika filmams „Marytė" (1947), „Tarybų Lietuva" (1951; TSRS Valst. premija 1952), „Aušra prie Nemuno" (1953), „Neringa" (1957), „Kol nevėlu" (1958).

Leid.: Pezzo elegiaco (Smuikui su fortepijonu), K., 1947; Mažoji siuita (Fortepijoninės pjesės jaunimui), V., 1956; Žiemos eskizai (Fortepijonas), V., 1957; Концерт для скрипки с оркестром (Переложение для скрипки и фортепьяно), М., 1960; Концерт для фортепьяно с оркестром (Переложение для двух фортепьяно автора), Л., 1961; Žibutė pirmoji pražydo, V., 1961; Pušys. Lopšinė (Du romansai), V., 1964; Концерт № 2 для фортепьано с оркестром (Переложение для двух фортепьано автора), Л., 1964; Элегия. Тема с вариациями (Переложение для контрабаса и фортепьано Р. Азархина), М., 1964.

Lit.: **J. Gaudrimas,** B. Dvarionas, V., 1960.

DVARIÕNAS Vytautas [1925.XI.22 Šiauliuose — 1965.XI.25 Mažeikiuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į Tarybų Sąjungos gilumą. Nuo 1942 VLKJS narys. 1942.XI Lietuvos partizaninio judėjimo štabo pasiųstas į okupuotą Lietuvą. Kovojo „Žalgirio" brigadoje, buvo paskirtas grupės vadu. Nuo 1947 TSKP narys. 1946—48 mokėsi Centrinėje komjaunimo m-loje Maskvoje. Paskui adm. darbuotojas Vilniuje.

DVARNĨEJI — kaimas Vilkaviškio rj., Pilviškių apyl., 1,5 km į r. nuo Pilviškių. 390 gyv. (1959). Š. pakraščiu eina Kauno—Virbalio glžk.

DVARNĨNIAI — kaimas Ukmergės rj., Šešuolių apyl., 14 km į p. r. nuo Ukmergės, 1 km į v. nuo Šešuolių. 72 gyv. (1959). Į v. nuo kaimo yra Šešuolių ežeras. Aštuonmetė m-la (1910—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). D. valstiečiai dalyvavo 1863 sukilime.

DVÌBALSIAI, diftongai,— kalbos garsai arba garsų junginiai, sudaryti iš dviejų to paties skiemens balsių arba balsinių elementų. Literatūrinė liet. kalba turi 8 savarankiškas dvibalsines fonemas: „ai", „au", „ei", „eu", „oi", „ui", „ie", „uo" (pvz., žodžiuose **vaĩ**kas, **kaũ**kia, **ei**lẽ, **Eu**ropà, **bòi**leris, **pui**kùs, **píe**nas, **púo**das). Lietuvių kalbos dvibalsių balsiniai elementai ištariami nevienodai: vienas ištariamas su didesne įtampa ir yra aiškesnis, pagrindinis, t. y. skiemeninis, o kitas ištariamas su mažesne įtampa ir ne toks aiškus — neskiemeninis, pvz., „**pái**so", „**vaĩ**kas". Atsižvelgiant į tai, kuris iš elementų tariamas su didesne įtampa, D. skirstomi į a) krintančiuosius, kurių pagrindinis yra pirmasis elementas (tokie yra liet. kalbos tvirtapradžiai dvibalsiai žodžiuose „**lái**mė", „**káu**las"); b) kylančiuosius, kurių labiau įtempiamas antrasis balsinis elementas (tokie yra liet. kalbos tvirtagaliai dvibalsiai žodžiuose „**laĩ**kas", „**šaũ**kia"). Kitose kalbose būna ir abu balsiniai elementai ištariami su vienoda įtampa, vienodai aiškiai (pvz., latvių „**tau**ta", „**mei**ta").

DVÌDENARIS — feodalinės Lietuvos moneta (XIV—XVII a.). Ž. *Pinigai.*

„XX ÁMŽIUS" („Dvidešimtasis amžius") — klerikalinis dienraštis, ėjęs 1936—40 Kaune. Įkūrė ir leido „jaunųjų katalikų kultūrininkų" grupė, nepatenkinta tautininkų valdžios uždaryto dienraščio „Rytas" konservatyvumu. Redagavo kun. J. Prunskis ir I. Skrupskelis. Dienraštis, kaip ir visa klerikalinė spauda, propagavo reakc. idėjas, kovojo prieš pažangųjį judėjimą, šmeižė Tarybų Sąjungą ir Komunistų partiją.

XXVII KNỸGOS MĖGĖJŲ DRAUGIJÀ (Dvidešimt septynių knygos mėgėjų draugija) — bibliofilinė organizacija, veikusi 1930—40 Kaune. Išleido 2 knygas savo metraščio (1934 ir 1937) ir keletą iliustruotų grožinės lit-ros knygų. D-ja buvo uždara org-ja, jos leidiniai platesnių skaitytojų masių nepasiekdavo.

DVĨGARSIAI — kalbos garsai arba garsų junginiai, sudaryti iš dviejų to paties skiemens garsų arba garsinių elementų. Liet. kalbos dvigarsių yra 3 rūšių: 1) sudaryti iš 2 balsinių elementų, vadinami *dvibalsiais*: „ai", „au", „ei", „eu", „oi", „ui", „ie", „uo", 2) sudaryti iš 2 priebalsinių elementų, vadinami *afrikatomis*: „c", „č", „dz", „dž", 3) sudaryti iš balsių „a", „e", „i", „u" ir priebalsių „l", „m", „n", „r" junginio, vadinami mišriaisiais D.: „al", „am", „an", „ar", „el", „em", „en", „er", „il", „im", „in", „ir", „ul", „um", „un", „ur". Jie gali būti kirčiuoti (tvirtapradžiai, tvirtagaliai) ir nekirčiuoti, pvz.: „**kál**tas", „**kal̃**tas", „**kal**tì". Be minėtųjų mišriųjų D., dar yra antrinės kilmės mišriųjų D., sudarytų iš ilgųjų balsių („ė", „ī", „ō", „ū") ir priebalsių („l", „m", „n", „r"): „ėl", „ōl", „ūl", „īl", „ėm", „ōm", „ūm", „ėn", „īn", „ōn", „ūn", „īr", „ōr", „ūr". Šių D. pasitaiko sutrumpėjusiuose ir sudurtiniuose žodžiuose, pvz.: „**dẽl**"<„dẽlei", „**kõl**"<„kõlei", „**ýl**deginis". Mišrieji D. yra ne savarankiškos fonemos, o dviejų fonemų junginiai.

DVIKÃPIAI — kaimas Šiaulių rj., Kairių apyl., 10 km į p. r. nuo Šiaulių. 35 gyv. (1959). 1932 kaime buvo paminėtos Spalio revoliucijos metinės (iškelta raudona vėliava, išplatinti atsišaukimai). 1933—40 veikė LKP kuopelė. Jos nariai buvo P. Domkus, M. Gulbinas, K. Gulbinas.

DVIKLĀSĖ MOKYKLĀ — pradinė mokykla carinės Rusijos švietimo sistemoje, susidėjusi iš 2 klasių, kurių kursas buvo einamas 5 metus (parengiamasis skyrius ir po 2 skyrius abiejose klasėse). Lietuvoje dviklasėmis m-lomis virto kai kurios parapinės, bajorų bei apskričių m-los po 1803 m-lų reformos. Pirmosios dviklasės m-los, išaugusios iš parapinių, buvo Kretingoje ir Šeduvoje. Po 1860 m-lų reformos dviklasės m-los buvo steigiamos apskričių ir didesnių valsčių centruose. Minėtina Vilniaus dviklasė m-la. Tai buvo privatinė m-la, įsteigta Vilniaus lietuvių savišalpos d-jos rūpesčiu 1907. Nuo kitų dviklasių m-lų ji skyrėsi tuo, kad liet. kalbos joje buvo mokoma tiek pat, kiek ir rusų kalbos. Be to, lietuviškai buvo dėstoma aritmetika, Lietuvos istorija, Lietuvos etnografinė geografija, dainavimas ir tikyba. Prie m-los veikė mergaičių vakariniai kursai.

DVYLĒKIS — Lietuvoje vartotų monetų ($2^1/_2$ vok. sidabrinio grašio, $^1/_{12}$ talerio, $1^1/_2$ carinės Rusijos kapeikos) kitas pavadinimas.

DVYLĪKIAI — kaimas Prienų rj., Pakuonio apyl., 13 km į š. r. nuo Prienų, 4 km į v. nuo Nemuno. 236 gyv. (1959). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė, kuri nusitęsia į Daukšiagirio kaimą. Malūnas, lentpiūvė, 5 ha erškėtrožių plantacija, pr. m-la (nuo 1946).

DVILŌNYS — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 7 km į p. nuo Švenčionių. 145 gyv. (1959). V. pakraščiu per Skerdžiaus ež. teka Strūna (Strėčios intakas). Pr. m-la (nuo 1946), biblioteka (nuo 1954).

DVÌRAČIAI. Pirmieji D. Lietuvoje pasirodė XIX a. pabaigoje. Burž. valdymo metais jie buvo importuojami iš Anglijos, Vokietijos, Latvijos, TSRS ir kt. šalių (1939 įvežta apie 35 000 D.). 1928—40 D. buvo gaminami Amerikos lietuvių akc. b-vės dirbtuvėse Kaune (apie 2000 D. per metus). 1949—51 Šiauliuose, buvusio vinių f-ko teritorijoje, pastatyta dviračių g-la (nuo 1964 g-la „Vairas"), kurioje pradėta gaminti D. paaugliams. Iki 1952 visas detales įmonė gaudavo iš Minsko dviračių g-los, vėliau pradėjo gaminti jas pati. Nuo 1951 gaminami dviračiai „Ereliukas" ir „Kregždutė", nuo 1961 paaugliams skirti kelioniniai dviračiai „Vėjelis" ir „Bitutė", o t. p. varikliai mopedui „Ryga-1". 1951 įmonė pagamino 13 300 D., 1962 — 275 000, 1964 — 300 000 D. ir 65 000 variklių mopedams. Šiaulių D. g-la pagamina daugiau paaugliams skirtų D., negu bet kuri kita g-la Tarybų Sąjungoje. Ji siunčia D. į visas taryb. respublikas ir eksportuoja (apie 12% visos produkcijos) į 28 užsienio šalis (Jugoslaviją, Vietnamo Demokratinę Respubliką, Graikiją, Suomiją, Bulgariją ir kt.). G-los produkcija turi gerą paklausą, todėl D. eksportas nuolat didėja.

Šiaulių **dviračių** gamykla „Vairas"

Šiaulių gamyklos **dviračiai**: „Vėjelis" (viršuje) ir „Bitutė"

DVÌRAČIŲ SPÒRTAS. Lietuvoje pradėtas kultivuoti po I pasaul. karo. Pradininkai ir pirmieji žymesni dviratininkai buvo K. Bulota, V. Bulota, J. Šulginas ir kt. Pirmosios dviračių lenktynės buvo surengtos 1922 (laimėjo K. Bulota). Dviračių sportas burž. Lietuvoje nebuvo masiškas. Įvežami iš užsienio lenktyniniai dviračiai brangiai kainavo, todėl tik nedaugelis galėjo juos įsigyti. D. s. vystymąsi trukdė ir prasti keliai. 1923 buvo įsteigta Lietuvos Dviratininkų s-ga (LDS). 1924 Paryžiuje vykusiose olimpinėse žaidynėse dalyvavo 2 Lietuvos dviratininkai — J. Vilpišauskas ir J. Anolikas. Tačiau lenktynių metu sulūžo jų dviračiai, ir, neturėdami lėšų remontui, jie turėjo iš varžybų pasitraukti. Lietuvos dviratininkai nesėkmingai rungtyniavo ir 1928 Amsterdamo olimpiadoje. Draugiškoms plento ir treko lenktynėms Lietuvoje buvo kviečiami latviai ir estai. 1932 įsteigus Kūno kultūros rūmus, dviračių sportui vadovavo pirmasis Lietuvos dviračių sporto (treku) čempionas E. Preisas. 1930—32 daugumą Lietuvos plento rekordų pasiekė J. Gedminas. Nuo 1936 rengiami Lietuvos dviračių sporto čempionatai. Respublikos pirmenybės buvo tik individualinės, dalyvių skaičius jose nedidelis (kartais tik 6—8 dalyviai). Varžybose buvo leidžiama dalyvauti be med. kontrolės, nebuvo jokių amžiaus apribojimų. Plento lenktynių Lietuvos čempionais buvo J. Skvirblys (1936), G. Krebsas (1937, 1938), S. Severinas (1939). 1939 surengtos lenktynės Kaunas—Ukmergė—Kaunas, 1940 — Kaunas—Alytus—Kaunas.

Tarybų Lietuvoje D. s. įgavo masinį pobūdį. 1940 surengtos Lietuvos TSR pirmosios dviračių sporto pirmenybės (čempionas K. Paršaitis) ir varžybos tarp Lietuvos ir Latvijos TSR rinktinių (laimėjo Lietuvos rinktinė, individualiai — K. Paršaitis). Tais pat metais Lietuvos TSR dviratininkų rinktinė (S. Severinas, K. Paršaitis, A. Juodžbalys) dalyvavo Pabaltijo pirmenybėse (užėmė II vietą). Po karo, be plento lenktynių, buvo pradėtos rengti dviračių kroso pirmenybės. Nuo 1945 Lietuvos dviratininkai dalyvauja visasąjunginėse varžybose. 1945 TSRS dviračių kroso pirmenybėse čempiono vardą iškovojo J. Pimpis. 1950 TSRS dviračių sporto (100 km komandinėse lenktynėse plentu) čempionu tapo K. Paršaitis, o 1961 — J. Grabauskas. 1952 K. Paršaitis nugalėjo tradicinėse TSRS daugiadienėse dviračių lenktynėse (Maskva—Charkovas—Maskva). Nuo 1953 Tarybų Lietuvoje rengiamos daugiadienės dviračių lenktynės „Aplink Tarybų Lietuvą". Tų lenktynių nugalėtojas buvo K. Paršaitis (1953, 1954, 1955, 1957), A. Mikalopas (1958), T. Zlotnikovas (1960), V. Vincelis (1962). 1955 pirmą kartą surengtos daugiadienės dviračių lenktynės Vilnius—Ryga—Vilnius. 1956 jas laimėjo K. Paršaitis, 1957 — B. Krulikauskas. 1958 prie tų lenktynių prisijungė Estijos dviratininkai. Tradicinių daugiadienių dviračių lenktynių Vilnius—Ryga—Talinas nugalėtojai 1958 buvo B. Krulikauskas, 1963 — J. Grabauskas. Gerų rezultatų yra pasiekę Lietuvos TSR dviratininkai K. Norvaiša, A. Jucevičius, P. Čelkys, J. Vyšniauskas, R. Rudys, V. Vencius, A. Poškaitis, A. Ramelytė, G. Taluntytė, E. Justaitė, M. Kazalupskytė, J. Išoraitė ir kiti. Tarybų Lietuvos dviratininkai yra pasižymėję ir tarptautinėse varžybose. B. Krulikauskas 1957 kaimo jaunimo tarpt. varžybose Lenkijoje užėmė IV vietą. 1963 tarptautinėse dviračių lenktynėse Paryžius—Ruanas—Paryžius laikr. „Jumanitė" prizui laimėti Tarybų

Dviračių sportas. Tarptautinės lenktynės Kačerginės „Nemuno žiede" (1962)

Lietuvos dviratininkas T. Zlotnikovas pirmas finišavo etape Ruanas—Paryžius ir užėmė bendrą IV vietą. Ypač populiarus dviračių sportas kaimo jaunimo tarpe. Didžiąją Lietuvos dviračių sporto meistrų dalį sudaro rajonų sportininkai. Nuo 1959 „Nemuno" sporto d-ja kasmet rengia mažąsias daugiadienes dviračių lenktynes „Valstiečių laikraščio" prizui laimėti. 1959 TSRS kaimo pirmenybėse Lietuvos TSR komanda (B. Krulikauskas, R. Rudys, A. Poškaitis, E. Šniurevičius) laimėjo I vietą. Nuo 1957 Lietuvoje kasmet rengiamos vaikų ir paauglių varžybos dviračiais „Kregždutė" ir „Ereliukas". 1965.I.1 Lietuvoje buvo apie 13 600 sportininkų dviratininkų (iš jų 68 sporto meistrai).

Lit.: K. Paršaitis, Dviračių sportas, V., 1955.

DVÌRAGIS, Ilgys, Salų ežeras,— ežeras Rokiškio rj., 21 km į p. v. nuo Rokiškio. Plotas 285 ha. Ežeras užima perforuotos rinos dalį; ištįsęs iš š. v. į p. r. Ilgis 5980 m, didž. plotis 1580 m. Šiaurės vakaruose yra 73 ha sala. Kranto linijos ilgis 16,2 km, salos kranto linijos ilgis 3,4 km. Krantai neaukšti, nuolaidūs, apaugę krūmais, medžiais; š. v. krantas pelkėtas. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka Ilgoji (Šetekšnos intakas). Saloje yra Salų miestelis, sujungtas su sausuma 2 tiltais. Aplink D. yra kaimai: Urliai, Vaitkūnai, Rimšonys, Kryliai, Verksnionys. Ežeras verslovinis.

DVÌSKAITA, gramatinė kategorija. Ž. *Skaičius.*

DVORCÃITĖ Liba [g. 1908.XI.20 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1933 Komunistų partijos narė, buvo Kupiškio parajonio k-to narė. Jos iniciatyva Kupiškio apylinkėse buvo įkurtos kelios partinės ir komjaunimo kuopelės. Už rev. veiklą 1934—37 kelis kartus buvo suimta ir kalinama. 1941 Kaune fašistų suimta, dingo be žinios.

DZENKÁUSKAS Jonas [1884.X.16 Maišeliuose (Vilkaviškio rj.) — 1959.XI.27 Kaune] — poetas. 1911 Tartu un-te įgijo provizoriaus padėjėjo vardą. 1912—58 dirbo Raseinių, Kauno ir Saldutiškio vaistinėse. Prieš I pasaul. karą išspausdino keliolika eilėraščių „Lietuvos ūkininke" ir „Vilniaus kalendoriuje". Vėliau bendradarbiavo „Kuntaplyje", „Laisvoje mintyje". D. eilėraščiai pasižymi skambumu, giedra nuotaika, kai kuriems būdingas sentimentalumas. Eil. „Plaukia sau laivelis" virto populiaria daina (muzika S. Šimkaus).

DZERŽÌNSKIO NÃMAS-MUZIĒJUS — muziejus, skirtas F. Dzeržinskio gyvenimui ir revoliucinei veiklai atvaizduoti. Atidarytas 1959.IX.11 Vilniuje, Paupio g. 26, kur 1895—96 Dzeržinskis gyveno ir buvo įrengęs slaptą spaustuvėlę rev. atsišaukimams spausdinti. Muziejuje chronologine tvarka išdėstyta apie 300 eksponatų, vaizduojančių Dzeržinskio vaikystę, mokslą, jo rev. veiklos pradžią Lietuvoje, parodančių Dzeržinskio pastangas suvienyti Lietuvos ir Lenkijos darbininkų rev. judėjimą su

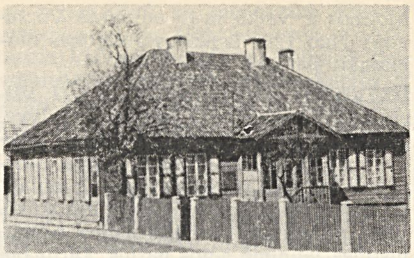

Dzeržinskio namas-muziejus Vilniuje

Rusijos proletariato rev. kova, jo dalyvavimą 1905—07 revoliucijoje, pirmąjį susitikimą su V. Leninu, dalyvavimą Spalio revoliucijoje. Gausi ekspozicija rodo Dzeržinskį, kaip Visos Rusijos Ypatingosios Komisijos pirmininką.

DZERŽÌNSKIO TABÃKO FÃBRIKAS, įmonė Vilniuje. Ž. *Tabakas.*

DZERŽÌNSKIS Feliksas [1877.IX.11 Dzeržinovo dvare, Ašmenos aps. (dab. Minsko sr., Iveneco rj.) — 1926.VII.20 Maskvoje] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš smulkių dvarininkų. 1887 apsigyveno Vilniuje ir tais pačiais metais priimtas į I berniukų g-ją. 1894 įstojo į nelegalų mokinių lavinimosi ratelį. Studijavo 1831 ir 1863 sukilimų Lietuvoje ir Lenkijoje istoriją. 1895 įstojo į s-d. eiles, vadovavo amatininkų ir f-kų mokinių s-d. rateliams (slap. Jacekas). Peterburgo „Kovos sąjungos darbininkų klasei išvaduoti" pavyzdžiu rev. socialdemokratai perėjo nuo marksizmo teorijos studijavimo nedideliuose rateliuose prie polit. agitacijos plačiosiose darbininkų masėse. Tuo tikslu D. 1895—96 Vilniuje (dab. Paupio g. Nr. 26) s-d. org-jos nurodymu įrengė pogr. spaustuvę ir hektografu spausdino rev. turinio lapelius. 1895 pab. ir 1896 pr. Lietuvos socialdemokratų tarpe pasireiškė aštrūs, principinio pobūdžio nesutarimai. Išryškėjo 2 kryptys: internacionalistinė, revoliucinė ir oportunistinė, nacionalistinė. Marksistinės, internacionalistinės krypties atstovas D. ir jo kovos draugai Lietuvos darbininkų pagr. uždaviniu laikė kovą už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą drauge su rusų darbininkų klase, su visų Rusijos tautybių proletariatu. 1896 D. išstojo iš gimnazijos 8 klasės ir tapo revoliucionieriumi profesionalu — aktyviu darbininkų organizatoriumi, agitatoriumi ir propagandistu. 1896 dalyvavo Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) steigiamajame suvažiavime, kuriame pasisakė už separatistinio reikalavimo pašalinimą iš LSDP programos. D. ir kitų revoliucinių socialdemokratų veiklos dėka 1897 išsivystė masiniai Vilniaus darbininkų streikai. Tais pačiais metais, partijos pavestas, D. išvyko į Kauną kurti s-d. org-jos. Dirbdamas knygrišykloje, užmezgė glaudžius ryšius su Podberezkio batų dirbtuvės, Rekošo f-ko, Tilmanso metalo apdirbimo f-ko darbininkais. Kad rev. agitacija pasiektų dar neorganizuotas miesto darbininkų mases, D. pradėjo leisti pirmąjį Kaune hektografuotą darbininkų laikr. lenkų k. „Kowieński robotnik" („Kauno darbininkas"). Vienintelis jo numeris išėjo 1897. Jame išspausdinti penki D. straipsniai: „Į visus Kauno darbininkus", „Rekošo fabrikas", „Kaip mums kovoti?", „Balandžio 16", „Sibiras". Ugningas D. žodis paskatino Kauno darbininkų streikų kovą. 1897.V.1 išvakarėse Kaune buvo išleistas ir išplatintas darbininkų tarpe D. parašytas atsišaukimas „Visų darbininkų šventė Gegužės 1". Vadovaudamas Kauno darbininkų kovai, D. atidžiai sekė Lietuvos ir Rusijos ek. ir polit. gyvenimą, domėjosi kt. kraštų proletariato rev. kova. V. Lenino idėjų veikiamas, D. vienas pirmųjų iš Lietuvos socialdemokratų skleidė darbininkų tarpe lenininę mintį, kad carizmui nuversti būtina darbininkų ir valstiečių s-ga. Rašė į LSDP spaudą korespondencijas apie Kauno darbininkų gyvenimą. Išsigandusi Lietuvos darbininkų smarkėjančios rev. kovos, carinė policija 1897 vasarą pradėjo masiškai suiminėti socialdemokratus ir pažangiausius darbininkus. 1897 D. buvo suimtas Edmundo Žebrovskio pavarde ir uždarytas Kauno kalėjime, o 1898 trejiems metams ištremtas į Viatkos gub. Stengdamasis betarpiškai dalyvauti proletariato kovoje, 1899 D. pabėgo iš tremties ir grįžo į Vilnių. Tuo metu seni LSDP veikėjai revoliucieriai buvo tremtyje, o jauni, pasidavę nacionalistinėms nuotaikoms, nedavė D. ryšių su darbininkais revoliucionieriais, siūlė jam išvykti į užsienį. D. nuvažiavo į Varšuvą, kur išvystė aktyvią agitacinę ir organizacinę veiklą, paruošė Lenkijos ir Lietuvos būsimosios s-d. partijos programą. Lietuvos Darbininkų s-gos suvažiavimas Minske 1900 pr. nutarė, kad Lietuvos Darbininkų s-ga susijungia su Lenkijos socialdemokratija. Netrukus D. buvo suimtas. 1900.VIII.19—21 Otvocke, prie Varšuvos, įvyko Lenkijos ir Lietuvos s-d. org-jų suvažiavimas, kuris nutarė įkurti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (LKLSD). Šios partijos įkūrimas buvo rimtas smūgis nacionalistams — darbininkų klasės priešams. D. nuopelnas Lietuvos darbininkų judėjime yra tas, kad jis buvo vienas pirmųjų Lietuvos proletarinių revoliucionierių, skiepijo proletarinio internacionalizmo idėjas, kovojo prieš nacionalizmą ir oportunizmą darbininkų org-jose, davė pradžią rev. krypčiai Lietuvos s-d. judėjime. LKLSD IV suvažiavimas Berlyne nutarė sujungti LKLSD su RSDDP ir D. išrinko į partijos vyriausiąją v-bą. RSDDP IV (Jungtiniame) suvažiavime Stokholme (1906) D. pirmą kartą susitiko su V. Leninu. Šiame suvažiavime LKLSD įsiliejo į RSDDP eiles, o D. buvo išrinktas RSDDP CK

nariu. D. aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Už rev. veiklą caro valdžia D. buvo suėmusi 6 kartus. Kalėjimuose, katorgoje ir ištrėmime jis išbuvo 11 metų. 1917 Vasario burž.-dem. revoliucija išlaisvino D. iš Butirkų kalėjimo Maskvoje. 1917 D.— RSDDP(b) Visos Rusijos VII (Balandžio) konferencijos delegatas. Partijos VI suvažiavimas D. išrinko CK nariu, kuriuo jis buvo iki mirties. D. buvo Partinio centro ginkluotam sukilimui vadovauti narys, vienas Spalio revoliucijos pergalės organizatorių. Visos Rusijos Tarybų II suvažiavime D. kalbėjo Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratijos vardu. Suvažiavimas išrinko D. į Visos Rusijos Centro Vykd. k-tą. 1917, Lenino pasiūlymu, D. paskirtas Visos Rusijos Ypatingosios Komisijos pirmininku. Nuo 1921 D. susisiekimo liaudies komisaras. Nuo 1924 Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos pirmininkas, kandidatas į partijos CK Polit. Biuro narius. Mirė nuo širdies paralyžiaus, pasakęs jungtiniame VKP(b) Centro Komiteto ir Centrinės Kontrolės Komisijos plenume kalbą, kuria demaskavo trockininkų ir zinovjevininkų kapituliantišką politiką ir gynė partijos vienybę, jos generalinę liniją. Pagerbdami D. atminimą, Tarybų šalies darbo žmonės jo vardu pavadino gyvenvietes Krasnojarsko kr., Kazachijos TSR, Baltarusijos TSR, Maskvos sr.; miestas Kamenskas Ukrainoje pavadintas Dneprodzeržinsku. Maskvoje viena centrinių aikščių pavadinta D. vardu, aikštėje pastatytas jam paminklas. Lietuvos darbo žmonės pastatė jo biustą Kauno istorijos muziejaus sodelyje, jo vardu pavadino Kauno staklių gamyklą, Vilniuje tabako fabriką, gatves Vilniuje, Kaune ir kitur.

Ršt.: Ф. Дзержинский, т. 1—2, М., 1957.

Lit.: Из воспоминаний Ф. Э. Дзержинского, записал В. Мицкевич-Капсукас. — „Пролетарская революция", 1926, № 7; **Ю. Комодайте,** Революционная деятельность Ф. Э. Дзержинского в Литве в 1895—1899 г. г.—„Исторические записки", т. 45, М., 1954; **A. Sniečkus,** F. Dzeržinskis — proletarinio internacionalizmo idėjų propagandistas Lietuvoje.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **A. Sofinovas,** Puslapiai iš Dzeržinskio gyvenimo, V., 1957; **A. Liaukonis,** F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje, V., 1961.

DZEVICKA Irena [**Štachelska;** g. 1911.I.13 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, gydytoja. Studijuodama mediciną Vilniaus un-te, 1932 metais įstojo į nelegalią kairiųjų studentų s-gą „Frontas". 1933 priimta į V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos narius, kartu priklausė „Fronto" kuopelei. 1935.II suimta su kairiųjų studentų grupe, bet netrukus paleista. 1936 pr. vadinamojoje „Vienuolikos byloje" išteisinta. 1940 išrinkta Liaudies Seimo atstove. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos san. bataliono gydytoja. Po to perkelta į T. Kosciuškos I divizijos moterų batalioną, kuriame tarnavo iki Lenkijos išvadavimo. Pokario metais gavo medicinos mokslų daktarės laipsnį. Dirba Motinos ir vaiko in-to adjunkte Varšuvoje. Nuo 1949 Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos narė.

DZEVICKA Marija [g. 1912.VI.27 Vilniuje]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Studijuodama teisę Vilniaus un-te, 1932 buvo viena nelegalios kairiųjų studentų s-gos „Frontas" organizatorių ir pirmoji jos pirmininkė. 1933 priimta į V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos narius, kartu buvo „Fronto" kuopelės sekretorė. 1935.II su kairiųjų studentų grupe suimta ir kalinta Lukiškių kalėjime. 1935.X vėl suimta, bet po mėnesio paleista. 1936.I vad. „Vienuolikos byloje" išteisinta. Nuo 1943 Vilniuje priklausė antifašistinei Lenkijos patriotų s-gai. Ekonomikos mokslų daktarė, Varšuvos Vyriausiosios planavimo ir statistikos m-los polit. ekonomijos ekstraordinarinė profesorė; Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos narė.

DZEVŪLSKIS Vaclavas [1882.IX.29 Varšuvoje — 1938.VIII.10 Vilniuje] — fizikas. Nuo 1919 Vilniaus un-to profesorius, eksperimentinės fizikos katedros vedėjas. Organizavo fizikos laboratorijas. Tyrė plonų metalinių sluoksnių optines, elektrines, fotoelektrines, magnetines ir kt. savybes.

DZEVŪLSKIS Vladislavas [1878.IX.2 Varšuvoje — 1962.II.6 Torunėje] — astronomas. 1903 Krokuvos un-to, 1908 Getingeno un-to asistentas. Nuo 1909 Krokuvos un-to adjunktas, nuo 1916 docentas. 1920—40 Vilniaus un-to profesorius ir observatorijos vedėjas. 1924—25 Vilniaus un-to rektorius, 1925—28 prorektorius. Po II pasaul. karo Torunės observatorijos direktorius. Nuo 1957 Lenkijos MA narys. Tyrė žvaigždžių statistiką, astrofotometriją, dangaus mechaniką, kintamąsias žvaigždes.

DZIDZIŪLIS Aleksandras [1895.I.28 Černicuose (Vilniaus rj.)— 1937(?)]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas batsiuvys. 1917—18 dirbo Petrograde. 1919 grįžo į Vilnių. 1923 įstojo į Odos pramonės darbininkų profs-gą. 1924 Gegužės Pirmosios demonstracijoje vadovavo darbininkų milicijos būriui, buvo suimtas ir nuteistas kalėti. 1925 priimtas į V. Baltarusijos KP. 1926 vienas iš PPS-levicos (Lenkijos Socialistų partijos — kairiosios) organizatorių Vilniuje ir jos vadovaujantis darbuotojas. 1927 pagal Jungtinio darbininkų rinkiminio k-to sąrašą išrinktas Vilniaus miesto tarybos nariu. 1929 vienas „Gegužės Pirmosios k-to" organizatorių. 1929 vadovavo darbininko J. Juchnos laidotuvėms, kurios virto demonstracija. Už tai 1931 nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti. 1931.IV, išleistas iš kalėjimo už laidą, išvyko į TSRS. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

„DZIEŃ KOWIEŃSKI" („Kauno diena") — buržuazinis dienraštis, ėjęs 1921—35 Kaune lenkų kalba. 1935—40 vietoj jo ėjo „Dzień polski" („Lenkų diena").

„DZIENNIK MEDYCYNY, CHYRURGJI I FARMACJI" („Medicinos, chirurgijos ir farmacijos dienraštis") — neperiodinis žurnalas, ėjęs 1822, 1824 ir 1830 Vilniuje lenkų kalba. Išėjo 3 t. (16 sąs.).

„DZIENNIK WILEŃSKI" („Vilniaus dienraštis") — kultūros ir literatūros žurnalas, ėjęs Vilniuje 1805—06 ir 1815—30 lenkų kalba. Pradžioje leido Vilniaus un-tas, 1818—21 tipografinė d-ja, 1822—1830 A. Marcinovskis. Redagavo S. Jundzilas, J. Kosakovskis, G. Grodekas, J. Sniadeckis, K. Kontrimas. Išėjo 64 t. Nemaža vietos skirta liet. tautosakai.

„DZÌMDZI DRÌMDZI"— estradinė trupė, gastroliavusi JAV lietuvių kolonijose 1924—26. Pavadinimas kilęs iš vestuvinės dzūkų dainos, pajuokiančios muzikantus. Trupę sudarė iš Lietuvos atvykę aktoriai A. Vanagaitis, V. Dineika, J. Olšauskas, J. Dikinis, B. Paškevičiūtė-Dikinienė. Repertuare buvo trupės dalyvių sukurti vodeviliai, operetės, liet. liaudies dainos, deklamacijos, kupletai. Apvažinėjusi visas JAV lietuvių kolonijas, trupė iširo. Vėliau tuo pačiu pavadinimu buvo sudaromos naujos trupės (1927 — A. Vanagaičio, J. Babravičiaus, M. Jozavito; 1929 — A. Vanagaičio, J. Olšausko, P. Biržio, ir kt.). Jos rėmėsi pirmosios trupės repertuaru, kurį populiarino žrn. „Margutis", radijas.

DZIMIDĀVIČIUS Mikas [1911.II.2 Savidonyse (Ukmergės rj.) — 1942.X.31 Ukmergėje]— revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. 1928 įstojo į LKJS Rakaučiznos (Ukmergės rj.) kuopelę. Už rev. veiklą 1928.IX suimtas ir ištremtas į Šakių aps. Grįžęs į tėviškę, toliau dirbo rev. darbą, už tai 1929.IX vėl suimtas ir 1930.V nuteistas 4 metus kalėti. 1931.XI iš Ukmergės kalėjimo paleistas. 1940—41 Ukmergės aps. milicijos darbuotojas. 1942.I įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. 1942.VIII pasiųstas partizaniniam darbui į Lietuvą ir netrukus hitlerininkų sušaudytas.

DZIMISĒVIČIUS Zigmas [1925.IV.13 Vilkininkuose (Lazdijų rj.) — 1965.IX.30 Mosėdyje (Skuodo rj.)] — agronomas. Baigė Aštriosios Kirsnos ž. ū. m-lą (Lazdijų rj.). 1945—54 dirbo Lazdijų mašinų-traktorių stotyje, Šilutės aps. bei rj. ir Skuodo rj. ž. ū. skyriuose. Nuo 1954 TSKP narys. Nuo 1954 Skuodo rj. Mosėdžio kolūkio pirmininkas. 1958—62 TSRS AT deputatas. Jo vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančių respublikoje. Lietuvos TSR žemės ūkio pirmūnas (1963).

DZINDZILIĀUSKAS Vladas [g. 1913.III.13 Tbilisyje] — sportininkas, TSRS sporto meistras (1952), Lietuvos TSR nusipelnęs treneris (1960). Nuo 1933 žaidė Lietuvos stalo teniso, 1935—39 — Lietuvos futbolo rinktinėse. Daugkartinis Lietuvos stalo teniso čempionas; dalyvavo daugelyje tarpt. susitikimų ir pasauliniuose stalo teniso čempionatuose. Nuo 1944 Resp. kūno kultūros ir sporto

k-to inspektorius, nuo 1947 — Lietuvos TSR Kūno kultūros in-to laborantas. Treniravo Lietuvos TSR futbolo jaunių rinktinę. 1950 TSRS stalo teniso turnyre iškovojo I vietą, 1951, 1952 ir 1954 TSRS pirmenybėse dvejetų žaidimo čempionas. Nuo 1955 treniruoja Lietuvos TSR stalo teniso rinktinę, kelis kartus treniravo TSRS suaugusiųjų ir jaunių stalo teniso rinktines.

DZISKÀ Anatolijus [g. 1927.V.9 Kaune] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1946—57 dirbo ped. ir part. darbą Kaune. Nuo 1950 TSKP narys. 1955 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1957—58 LKP Kauno miesto k-to sekretorius, vėliau profesinės technikos m-los (Kaune) direktorius. Nuo 1964 Vyriausiosios profesinio-techninio mokymo v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas.

DZŪKAI — toliausia į rytus ir pietus gyveną *aukštaičiai*, kurių tarmėje vietoj „t", „d", „tv", „dv" prieš „i", „y", „į", „ie" tariama „c", „dz", „cv", „dzv". D. tarmėje „c", „dz" dažniausiai yra ir vietoj „č", „dž". Taigi žodžiai „tiktai", „tyla", „pirtį", „didelis", „širdį", „diena", „tvinko", „dvylika", „čia", „džiaugiasi" tariami „**c**iktai", „**c**yla", „pir**c**į", „**dz**idelis", „šir**dz**į", „**dz**iena", „**c**vinko", „**dz**vylika", „**c**ia", „**dz**iaugiasi". Riba, skirianti D. nuo kitų aukštaičių, šiaurėje prasideda ties Turmantu ir eina į pietus maždaug pro Salaką, Linkmenis, Paparčius, Aukštadvarį, Alytų, Liubavą. Tačiau ne visame plote, esančiame į rytus ir pietus už tos ribos, dzūkuojama visiškai vienodai: Rimšės, Dūkšto, Ignalinos apylinkėse tiktai vietoj „č", „dž" tariama „c", „dz", o „t", „d", „tv", „dv" — kaip literatūrinėje kalboje. Pagal nevienodą dvigarsių „am", „an", „em", „en" tarimą skiriamos dvi D. patarmės: vakarų (Lazdijai, Druskininkai, Varėna, Eišiškės) ir rytų (Dūkštas, Ignalina, Švenčionys, Švenčionėliai). Vakarų D. minėti dvigarsiai išlaikomi sveiki, o rytų D. jie verčiami „um", „un", „im", „in": „k**um**pas", „l**un**gas", „t**im**pia", „p**in**ktas" vietoj „kampas", „langas", „tempia", „penktas". Ž. *Tarmės*.

DZŪKŲ AUKŠTUMÀ — Baltijos aukštumų vidurinė dalis, esanti tarp Neries, Nemuno ir Merkio. Ištįsusi iš š. r. į p. v.; š. v. šlaitas palaipsniui leidžiasi į Vidurio žemumą, o p. r. šlaitas palaipsniui pereina į Pietryčių smėlingąją lygumą. Bražuolės, Strėvos, Verknės ir Alovėlės aukštupiuose esančios dubumos, įsiterpdamos iš š. v., dalija D. a. į 6 ežeruotus moreninius masyvus, išsidėsčiusius viena eile iš š. r. į p. v.: **Rykantų** (aukšč. taškas 188 m, prie Burbiškių), **Daugirdiškių** (aukšč. taškas 229 m, prie Nuobariškių), **Aukštadvario** (Gedanonių kalnas 258 m), **Pivašiūnų** (aukšč. taškas 180 m, į p. nuo Pivašiūnų), **Daugų** (aukšč. taškas 201 m, prie Žemaitėlių) ir **Nemunaičio** (aukšč. taškas 168 m, prie Galintėnų). Į p. r. nuo šių moreninių masyvų, pailgame pažemėjime, yra didžiausi Dzūkijos ežerynai — Trakų, Aukštadvario, Daugų, o už jų lygiagrečiai su moreninių masyvų grandine ištįsęs kiek žemesnis ir lėkštesnis kalvagūbris. D. a. reljefas kalvotas-daubotas. Ypač aukštos kalvos ir gilios daubos Aukštadvario, Daugirdiškių, Daugų moreniniuose masyvuose. Juose kai kurių kalvų santykinis aukštis 30—40 m. Į š. nuo Aukštadvario yra net 40 m gylio stačiašlaitė dauba, vad. *Velnio duobe*. D. a. sudaryta iš ledynų sustumtų riedulingo priemolio, gargždo, smėlio, molio. Kalvas dažniausiai dengia riedulingas moreninis priemolis, p. r. šlaitą — rupus smėlis, žvyras; dubumų dugnas padengtas moliu ir smėliu. Į Lietuvą atslinkę ledynai kelis kartus buvo apdengę D. a. teritoriją. Paskutinysis ledynas ilgesniam laikui buvo sustojęs 2 kartus ir paliko 2 galinių morenų ruožus. Pirmasis ruožas — kalvotas gūbrys — tęsiasi pro Senuosius Trakus, Žilinus, Bobriškes, Druckūnus, Nedingę ir ties Merkine priartėja prie Nemuno. Antrąjį ruožą, kurį nuo pirmojo skiria ežeringas pažemėjimas, sudaro moreniniai masyvai. Kai kuriose rinose dabar telkšo ežerai: Margis, Ilgis, Vilkokšnis, Didžiulis, Neveiglas, Ilgai. Be to, yra daug nedidelių ežerėlių, susidariusių negyvojo ledo luistų išgulėtose giliose aklinose daubose. Ledynui pasitraukus į Vidurio žemumą, jo išgulėtos dubumos, kuriomis dabar teka Bražuolė, Strėva, apie 200 metų buvo apsemtos prieledyninių marių. Šių marių dugne susiklostė juostuotieji moliai.

„DZŪKŲ ŽINIOS" — tarybinis Lazdijų rj. laikraštis, ėjęs 1945.III.26—1950.XII.5 dukart per savaitę.

DZUNKÒVAS Arsentijus [1919—1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, statybos darbininkas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Vandžiogalos vls. (Kauno aps.). 1940—41 Barsukinės taryb. ūkio komisaras, vėliau Vandžiogalos vls. milicijos sk. viršininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

DŽENČIALÀUKA — kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 9 km į š. nuo Kapsuko, abipus Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 131 gyv. (1959). Per D. teka Raišupis, kaimo pakraštyje įtekantis į Sasną (Šešupės intaką). 1 km į v. nuo D. teka Šešupė. Pro kaimą eina Kauno—Kapsuko plentas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kolūkio malūnas, lentpiūvė ir kt. gamybiniai pastatai, kultūros namai (nuo 1956), biblioteka. Į vienkiemius D. išsiskirstė 1856.

DŽEVÌNSKIS Feliksas [1788 Volinėje — apie 1850 Maskvoje] — fizikas. Baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1813 jame dėstė mineralogiją. 1816 išleido mineralogijos vadovėlį. 1817—19 Paryžiuje studijavo fiziką ir Vilniaus un-tui komplektavo fizikos prietaisus, knygas. 1819 grįžo dėstyti į Vilniaus un-to fizikos katedrą; 1823 išleido veikalą „Eksperimentinės fizikos metinis kursas" lenkų kalba. 1824—31 ordinarinis Vilniaus un-to profesorius. 1832—40 fizikos profesorius Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje. 1840 išėjo į pensiją, vėliau išvyko į Maskvą. Parašė fizikos vadovėlių g-joms ir nemaža straipsnių.

DŽIAŪKŠTAS Pranas [g. 1925.X.4 Mukiškiuose (Švenčionių rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959). 1953 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—62 Lietuvos Miškų ūkio in-to Dubravos miškų tyrimo stoties moksl. bendradarbis. Nuo 1962 Lietuvos Ž. ū. akademijos docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie lazdyno formas Lietuvos miškuose, spygliuočių skiepijimą.

DŽIAŪKŠTAS Silvestras [g. 1928.I.3 Mikalave (Švenčionių rj.)] — dailininkas. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedrą. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Nuo 1962 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Kuria daugiausia teminius paveikslus ir peizažus, vaizduoja šiuolaikinį tarybinių žmonių gyvenimą.

Jo drobėms būdinga konstruktyvi kompozicija, subtilus žalsvas koloritas.

Kūriniai: „Rajoninėje žemės ūkio parodoje" (1957), „Sėja" (1960), „Prekių stotis" (1961), „Laukų tręšimas" (1962), „Kerdžius" (1962), „Melioratoriai" (1965) ir kt.

DŽIGŪNAS — liaudies šokis. Buvo žinomas apie Kaltinėnus, Prienus, Garliavą. Muz. metras $^2/_4$, tempas vidutinis. Šokėjai sustoja į ratuką, kurio viduryje 1 pora susikabinus 2 kartus trepteléja, po to pašoka ir smarkiai sukasi. Šokdavo ir vieni vyrai. Vienos moterys D. šokdavo pagal kitą muziką ir atlikdavo kitokius judesius. J. Lingys vyrų šokamą D. pritaikė scenai.

Lit.: **J. Lingys**, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 3, V., 1959.

DŽINGŪLIAI — mušamasis liaudies muzikos instrumentas; 1—1,5 m ilgio lazda su prikabintais ant viršutinio galo žvangučiais. D. džingsi, apatiniu lazdos galu stuksenant į grindis. Grojant kitais muzikos instrumentais, D. mušamas ritmas.

DŽIUGAĨ — kaimas Jurbarko rj., Girdžių apyl., 15 km į š. nuo Jurbarko, 6 km į p. r. nuo Eržvilko. 93 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Vidaujos kair. krante. Per D. teka Trumpė (Vidaujos intakas). Šiaurėje (už Vidaujos) tęsiasi Panerio miškas, pietuose — Miliušgirio miškas. Per D. eina Jurbarko—Eržvilko kelias. Kavolių pr. m-la (nuo 1928), Pavidaujo biblioteka (nuo 1955). Vokiečių fašistų okupacijos metais aplinkiniuose miškuose apsistodavo „Keršytojo" būrio partizanai.

DŽIUGIAĨ — kaimas Joniškio rj., Pociūnų apyl., 11 km į p. v. nuo Joniškio,

15 km į š. nuo Meškuičių. 95 gyv. (1959). Per D. teka Platonis. Yra Tausėnų aštuonmetė m-la (1919—53 pradinė, 1953—62 septynmetė).

DŽIÙGINĖNAI — kaimas Telšių rj., Degaičių apyl., 4 km į v. nuo Telšių, abipus Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 147 gyv. (1959). P. v. pakraštys siekia Germanto, Varleiščio ir Durbinio ežerus. Pro D. teka Durbinis, jungiąs Durbinio ir Masčio ež. Iš v. prieina Džiuginėnų miškas. Pr. m-la (nuo 1940). Kaimo p. pakraštyje yra piliakalnis, vad. *Džiugo kalnu*. Buvusiame D. dvare kurį laiką gyveno rašytoja Žemaitė. To dvaro pastatai vertingi archit. atžvilgiu.

DŽIÙGO KÁLNAS — ledyninės kilmės kalva-piliakalnis Žemaičių aukštumoje, 4 km į v. nuo Telšių. Aukštis 181 m virš jūros lygio. D. k. yra balno formos. Piliakalnio aikštelė 48 m ilgio, 20 m pločio. Iš p. ją juosia 2 m aukščio pylimas. Padavimuose apie D. k. minimas sen. žemaičių didvyris Džiugas, kovojęs su kryžiuočiais.

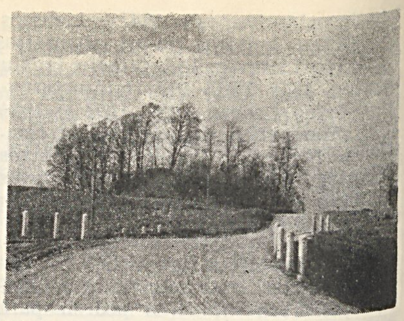

Džiugo kalnas

E

E, e, Ę, ę — lietuvių abėcėlės septintoji ir aštuntoji raidės. Raide *e* žymimos trys liet. kalbos balsinės fonemos: tarpt. žodžių kirčiuota ir nekirčiuota trumpoji „e", pvz., „èteris", „fakultètas", liet. kalbos žodžių kirčiuota ir nekirčiuota trumpoji „e", pvz., „esì", „mèsti", ir kirčiuota ilgoji „ẽ", pvz., „mẽta". Raide *Ę, ę* žymima ilgoji „ẽ", kilusi iš „en", pvz., „kęsti"<„keñsti". Tarpt. žodžių trumpoji fonema „e" yra priešakinės eilės vidutinio pakilimo uždaras balsis, artikuliuojamas įtemptais kalbos padargais. Liet. kalbos žodžių trumpoji fonema „e" yra priešakinės eilės vidutinio pakilimo balsis, atviresnis, negu tarpt. žodžių „e". Ilgasis balsis „ẽ" iš visų priešakinės eilės vidutinio pakilimo balsių yra žemiausio pakilimo ir atviriausias; jam būdingas žymus „a" atspalvis.

Ė, ė — lietuvių abėcėlės devintoji raidė. Ja žymima balsinė fonema „ė", kuri būna tvirtapradė, tvirtagalė ir nekirčiuota, pvz., „ė́sti", „sė̃s", „kàsė". „Ė" yra priešakinės eilės vidutinio pakilimo ilgas balsis, iš visų priešakinės eilės vidutinio pakilimo balsių uždariausias.

„ECHO" („Aidas") — savaitraštis, ėjęs 1906 Vilniuje lenkų kalba. Lietuvos Socialdemokratų partijos organas. Išleista 18 nr.

„ECHO" („Эхо"—„Aidas") — buržuazinis informacinis dienraštis, ėjęs 1920—1940 Kaune rusų kalba.

„ECHO ROBOTNICZE" („Darbininkų aidas") — neperiodinis laikraštis, ėjęs 1919 Vilniuje lenkų kalba. Leido A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP, kurią 1918 pab.—1919 pr. faktiškai sudarė Vilniaus ir Naujosios Vilnios org-jos. 1919.I.30 Vilniaus ir Naujosios Vilnios org-jų narių susirinkime LSDP pasivadino LKP ir pradėjo tartis su Lietuvos ir Baltarusijos KP dėl susijungimo. Laikraštyje „E. r.", kuris nuo Nr. 1 (1919.I.12) iki Nr. 16 ėjo kaip LSDP, o nuo Nr. 17 (1919.I.31) kaip LKP laikraštis, atsispindėjo Vilniaus ir Naujosios Vilnios socialdemokratų organizacijų kairėjimo procesas, jų suartėjimas su Lietuvos ir Baltarusijos KP.

„ECHO ŻYCIA ROBOTNICZEGO" („Darbininkų gyvenimo aidas") — nelegalus hektografuotas LSDP laikraštis, leistas 1897—98 Vilniuje lenkų kalba. Red. E. Sokolovskis. Nr. 1 pasirodė 1897.III. Iš viso išleisti 9 nr. Laikraštis buvo revoliucinių socialdemokratų įtakoje.

„ECHO ŻYCIA ROBOTNICZEGO LITWY" („Lietuvos darbininkų gyvenimo aidas") — socialdemokratinis neperiodinis laikraštis, ėjęs 1917 kaizerinės Vokietijos okupuotame Vilniuje lenkų kalba. Nelegaliai leido LSDP.

EDUKÃCINĖ KOMÌSIJA — valstybinė švietimo reikalų komisija, veikusi 1773—97 Žečpospolitoje. Uždarius jėzuitų ordiną, E. k. tvarkė visas m-las, siekdama suvalstybinti švietimą ir įvesti vieningą švietimo sistemą. Žečpospolita buvo suskirstyta į dvi provincijas — Lenkijos ir Lietuvos (pastarajai priklausė Baltarusijos v. dalis). Lietuvos provincija buvo padalyta į 4 apygardas (Gardino, Naugarduko, Lietuvos Brastos ir Kražių), o apygardos — į paapygardžius. 1775 Vilniuje buvo įkurta mokytojų seminarija parapinių m-lų mokytojams rengti. Buvusi jėzuitų Vilniaus akademija 1781 perorganizuota į *Lietuvos Vyriausiąją mokyklą*. Jos žinioje buvo 32 vidurinės m-los ir apie 200 pradinių m-lų. Buvo parūpinta vid. m-loms vadovėlių, kurie žymiai skyrėsi nuo tamsybininkų jėzuitų vadovėlių. Pvz., S. Kondiljako logikos vadovėlyje aiškinama, kad pojūčiai atspindi materialinį pasaulį ir kad teorija neatskiriama nuo praktikos; tai prieštaravo scholastikai, viską aiškinusiai dogmomis ir autoritetais. E. k. įvedė į m-las gamtos mokslus, kurie veikė mokinių pasaulėžiūrą materialistine kryptimi. E. k. išplėtė parapinių m-lų programą: be mokymo skaityti ir bažnytinių maldų, imta mokyti rašyti ir skaičiuoti. Bet dėl tinkamų mokytojų trūkumo (m-lose dirbo daugiausia buvusieji jėzuitai) m-lų supasaulietinimas vyko lėtai. E. k. vid. m-lose vietoj lotynų kalbos įvedė dėstomąją lenkų kalbą, tokiu būdu prisidėdama prie lietuvių ir kitų tautybių polonizavimo. Nors liet. vadovėliais parapinėms m-loms E. k. nesirūpino, tačiau elementoriaus „Mokslas skaitymo lietuviško" tiražo augimas 1776—90 nuo 560 iki 2350 egz. rodo, kad lietuviškai besimokančių skaičius didėjo. Žlugus Žečpospolitai, E. k. veikla sutriko. Nuo 1797 veikė atskira Lietuvos E. k., kuri priklausė nuo generalgubernatoriaus ir savo veiklos neišvystė. Nuo 1803 E. k. funkcijos atiteko Vilniaus un-tui.

Lit.: **A. Šidlauskas**, Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje.—„Lietuvos TSR MA darbai", 1962, A 2.

EFRAÌMKA — Prūsijos karaliaus Fridricho II nurodymu leista falsifikuota Žečpospolitos moneta (XVIII a.). Pavadinimas kilęs nuo Fridricho II parankinio Efraimo vardo. Ž. *Pinigai.*

ÈFROSAS Borisas [g. 1914.XI.1 Plungėje] — gydytojas chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1950), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1958). 1938 baigė Kauno un-tą. Nuo 1939 ligoninės gydytojas Kaune, Marijampolėje, Balchaše ir Vilniuje. Nuo 1955 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių chirurgijos klausimais, pirmasis Lietuvoje padarė širdies operaciją širdies ydai pašalinti.

ẼGLĖ — rašytojos Liudmilos *Malinauskaitės* slapyvardis.

ẼGLĖ. Lietuvoje auga 1 savaiminė E. rūšis — paprastoji E. (*Picea excelsa*) ir 6 introdukuotos.

PAPRASTOSIOS E. Lietuvoje yra daugiau kaip 20 formų, besiskiriančių kankorėžiais (dažniausios — žaliakankorėžė ir raudonkankorėžė), žieve (plokštelinė, lygiažievė ir kt.), šakojimosi pobūdžiu (netaisyklinga šukiška, šepetiška ir kt.), vegetacijos pradžios laiku (vėlyvoji ir ankstyvoji), be to, keletas formų išsiskiria dekoratyviškumu. Užauga iki 30—40 m aukščio; aukščiausioji E., 42 m, yra Punios šile (Alytaus rj.),

kita aukšta, 39 m,— Dubravos miške (Kauno rj.). Pradeda žydėti vidutiniškai IV.25—V.15, sėklos subręsta spalio mėn. Spyglius, ypač jaunuolynuose, kasmet pažeidžia parazitiniai grybai — spyglių rūdys, spygliakričiai; medienai labiausiai kenkia žievėgraužių, ilgaūsių lervos. Eglynai daugiausia paplitę Žemaitijos pietvakariuose ir šiaurės rytuose, Žagarės apylinkėse, Šušvės baseine, Biržų girioje; nemaža jų yra apie Raguvą, Troškūnus, Skapiškį, Lavariškes, Aukštadvarį, Kruonį, Daugus ir Šešupės baseine. Dažniausiai eglės auga derlinguose, tekančių vandenų pakankamai ir pastoviai drėkinamuose puriuose priemoliuose, priesmėliuose ir moliuose grynais medynais ir mišriai su drebulėmis, beržais, baltalksniais. Daug E. būna ąžuolynuose, uosynuose, geresnio dirvožemio pušynuose. Vyraujantieji eglynų tipai Lietuvoje: kiškiakopūstiniai-mėlyniniai (27% visų eglynų), kiškiakopūstiniai (24%), mėlyniniai (18%), kiškiakopūstiniai-plačialapiniai (15%). Eglynai užima 309 000 ha, arba 20% visų miškų. Vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,63, vid. tūris 148 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Kasmet pagaminama apie 600 000 ktm E. medienos — rąstų, popiermalkių. E. plačiai naudojamos gyvatvorėms, geležinkelių ir sodų apsauginėms juostoms, kertamos Naujųjų Metų šventėms.

Aukščiausioji eglė Lietuvoje (Punios šile)

Nuo XIX a. antrosios pusės, pradėjus labiau vartoti E. medieną, mažėjo ir eglynų plotai. Nuo 1920 iki 1963 eglynų Lietuvoje sumažėjo apie 20%. Daugiausia eglynams pakenkė plyni kirtimai. E. vietą užėmė ne tokių vertingų rūšių medžiai: beržai, drebulės, baltalksniai.

INTRODUKUOTŲ E. dažniausios rūšys Lietuvoje — **dygioji E.** (*P. pungens*) ir **baltoji E.** (*P. canadensis*). Dygiosios E. aptinkamos kaip dekoratyviniai medžiai miestuose, miesteliuose, parkuose; baltosios — parkuose ir miškų želdiniuose (Kuršių nerijoje).

Lit.: Lietuvos TSR miškai, V., 1962 [p. 76—125].

EGLESIAĨ — kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 3 km į š. r. nuo Papilės; kolūkio centras. 35 gyv. (1959). Lentpiūvė, mechaninės dirbtuvės, garažas, stalių dirbtuvė. Yra parkas, kuriame auga pilkasis ir sidabrinis kėniai, maumedžiai, pocūgės, veimutinės pušys.

EGLESỸS — upė Akmenės rj., Ventos deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 40 km². Prasideda Eglesių kaimo apylinkėse, 3 km į š. r. nuo Papilės. Teka v. kryptimi, kerta Šiaulių—Mažeikių glžk. ir plentą. Įteka į Ventą 236 km nuo jos žiočių, prie Purvių II. Intakas Vervedys (deš.).

„ẼGLĖ ŽALČIŲ̃ KARALIẼNĖ" — sena stebuklinė lietuvių liaudies pasaka. Visų jos variantų siužetas maždaug vienodas. Mergaitė išteka už žalčio, kurį vėliau jos broliai nužudo. Iš širdgėlos vaikus ji paverčia medžiais ir pati virsta egle. Pasaka poetizuoja meilę vyrui, ištikimybę šeimai, vaikų ištvermę, smerkia žiaurumą ir klastą. Pasakoje atsispindi sen. lietuvių žalčio kultas.

Pirmą kartą pasaką lenkų kalba paskelbė M. Jasevičius almanache „Biruta" (1837) su dainuojamais intarpais liet. kalba. XIX a. pab. pora pasakos variantų išspausdinta leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai"). Juos perspausdino ir naujų variantų paskelbė J. Basanavičius rinkinyje „Lietuviškos pasakos įvairios" (t. 2—4, 1904—05). Šiuo metu yra užrašyti daugiau kaip 45 jos variantai.

„E. ž. k." motyvais sukurta įvairių originalinių meno kūrinių. Lenkų rašytojas J. Kraševskis pasaką įkomponavo poemoje „Vitolio rauda" (1840), iš kurios ją į liet. kalbą vertė K. Praniauskaitė (1859), J. Vištelis (1881), F. Kirša (1924). „E. ž. k." inscenizavo A. Fromas-Gužutis (1893), A. Strazdas (1917), K. Jurašiūnas (1937). M. Petrauskas „E. ž. k." motyvais parašė operą (1918), S. Nėris sukūrė poemą (1940), V. Mykolaitis-Putinas dramatizuotą poemėlę „Žilvinas ir Eglė" (1960), E. Balsys — baletą (past. 1960). Pasaką iliustravo grafikės S. Valiuvienė, A. Makūnaitė ir kt. J. Antinis 1960 sukūrė monumentalią Eglės skulptūrą (Palangoje).

Iliustracija pasakai „Eglė žalčių karalienė" (dail. A. Makūnaitė, paspalvintas medžio raižinys, 1962)

„E. ž. k." motyvai paplitę taikomojoje dailėje. Ši pasaka, randama ir latvių tautosakoje, taip pat panaudota latvių rašytojų (Auseklio, J. Lautenbacho, Aspazijos ir kt.) kūryboje.

ẼGLIABALIAI — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 7,5 km į v. nuo Kalvarijos. 217 gyv. (1959). Iš nedidelės pelkės ties E. išteka Menkupė (Šešupės intakas). Per kaimą eina kelias, jungiąs Kalvarijos—Vištyčio ir Kalvarijos—Vilkaviškio kelius.

EGLĨNIS M. [tikr. Mejeris **Elinas**; g. 1910.X.3 Seredžiuje (Jurbarko rj.)] — rašytojas, publicistas. Lit. veiklą pradėjo, mokydamasis g-joje, rašė eilėraščius, apsakymus, straipsnius. 1938 baigė Kauno un-to technikos f-tą, įgydamas statybos inžinieriaus specialybę. Bendradarbiavo pažangiojoje spaudoje, kasmetiniuose žydų literatų almanachuose „Tojern" („Vartai"), „Bleter" („Lapai"), dalyvavo lit. vakaruose, kuriuos rengė pažangūs lietuvių ir žydų rašytojai. Vok. faš. okupacijos metais buvo kalinamas Kauno gete, bet pabėgo. Dalyvavo pogr. antifaš. judėjime. Po D. Tėvynės karo atsidėjo vien lit. darbui, parašė knygelių vaikams, grož. apybraižų apie Kauno hidroelektrinės statytojus, kom. darbo brigadas, išleido knygų apie vok. faš. okupantų ir liet. burž. nacionalistų piktadarybes, taryb. žmonių kovą prieš fašizmą, jų draugystę ir didvyriškumą.

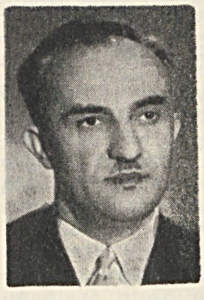

Ršt.: Gegužės Pirmoji, K., 1948; Tėvo atvaizdas, V., 1953; Statybininkai, V., 1954; Naujo ieškotojai, V., 1955; Mirties fortuose, V., 1957 [II leid. 1958]; Pirmoji prie Nemuno, V., 1958; Taip priartinama ateitis, V., 1960; Per vieną naktį, V., 1963.

EGLÌNIS — ežeras Zarasų rj., 10 km į p. r. nuo Smalvų, 0,5 km į p. nuo Drūkšių ežero. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 660 m, didž. plotis 220 m. Krantai žemi, daugiausia pelkėti. Išteka bevardis upelis. Ežero š. pakrantėje įsikūrusi Vyšniava. Ežeras verslovinis.

ÈGLIŠKIAI — kaimas Danės kair. krante, 4 km į p. nuo Kretingos. 96 gyv. (1959). Š. dalis (37 gyv.) yra Kretingos rj., Žalgirio apyl., p. dalis (59 gyv.) — Klaipėdos rj., Kretingalės apyl. Ties E., Danės krante, yra ankstyvojo geležies amžiaus pilkapiai, XIX a. pab. tyrinėti A. Gecės ir A. Becenbergerio. Pilkapiai turėjo viršuje akmenų vainikus, o viduje — akmenų rentinius; juose rasta puodų su degintais žmonių kaulais.

Lit.: **A. Bezzenberger,** Hügelgrab bei Eglliszken, Kreis Memel.—„Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia", Bd. 21, Königsberg, 1900; **A. Götze,** Hügelgräber bei Eglien-Niclau, Kreis Memel.— Ten pat, Bd. 23, Königsberg, 1914.

EGLÌŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 8 km į š. v. nuo Kalvarijos, prie kelio į Vilkaviškį. 36 gyv. (1959). Alksninės aštuonmetė m-la (1926—52 pradinė, burž. valdymo metais veikusi Alksninėje; 1952—61 septynmetė). 1880 buvo 16 gyv., 1923 — 51.

EIBŪČIŲ PĖLKĖ — pelkė Akmenės rj., 1 km į p. nuo Naujosios Akmenės, prie Eibūčių kaimo. Plotas 299 ha. Pelkė ištįsusi iš v. į r. apie 4 km; rytuose susisiekia su Karpėnų pelke. Maitinama kritulių ir paviršiaus vandenų. Pelkė šiek tiek žemėja nuo vidurio š. ir p. link. Raistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 3,8 m, vid. 1,78 m. Vyrauja tarpinio tipo durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 5,5%. Po durpėmis smėlis.

EÏCHVALDAS Eduardas [1795.VII.15 Mintaujoje — 1876.XI.16 Peterburge] — gamtininkas, Peterburgo MA narys korespondentas (1826). 1814—17 Berlyno ir Vienos un-tuose studijavo mediciną ir gamtos mokslus. Vėliau dvejus metus keliavo po V. Europą. 1819 Vilniaus un-te apgynė daktaro disertaciją. 1819—21 gydytojas Aizputėje (Latvija). 1821—27 dėstė Tartu ir Kazanės un-tuose. 1827—32 Vilniaus un-to, 1832—38 Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos zoologijos ir lyg. anatomijos profesorius, kartu ir akademijos moksl. sekretorius. 1838—51 dėstė Peterburgo Medicinos-chirurgijos akademijoje, o 1839—55 ir kalnakasybos in-te.
Dirbdamas Vilniuje, tyrinėjo Lietuvos ir pietvakarių Rusijos florą, fauną, paleontologijos ir geologijos problemas. Surinktą medžiagą apibendrino veikale „Lietuvos, Volinės ir Podolės gamtos bruožai" (vok. kalba, 1830). Šiam veikalui panaudojo ir S. Gorskio sudarytą 1205 rūšių Lietuvos augalų sąrašą. Savo vadovėlyje studentams „Specialioji zoologija" (lot. kalba, 1829—31) pateikė gyvūnų sistemą, pagrįstą ne tiek morfologiniu panašumu, kiek genetiniais ryšiais. Jis teigė, kad gyvybė atsiradusi iš neorganinės gamtos. Pirmieji paprasčiausieji organizmai susidarę jūroje, o iš jų laipsniškai išsivystę visos kitos organizmų formos. Gyvūnų klasifikaciją E. vaizdavo kaip medį, kurio viršūnėje esąs žmogus. Naujos rūšys kintančios, įvairių aplinkos sąlygų veikiamos. Tuo būdu, evoliucines pažiūras E. reiškė anksčiau, negu Č. Darvinas.

Ršt.: Naturhistorische Skizze von Lithauen, Wolhynien und Podolien, Wilna, 1830; Zoologia specialis, 3 vol., Vilnae, 1829—31; Memoria Bojani, Wilno, 1835.

EICIŪ́NAI — kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., 5 km į p. v. nuo Kriūkų, prie kelio į Šakius. 57 gyv. (1959). P. pakraštyje yra Raninės miškas. Kolūkio lentpiūvė, pr. m-la (įst. apie 1895). 1827 buvo 68 gyv.

EIČIAĨ — kaimas Tauragės rj., Gaurės apyl., 16 km į p. r. nuo Tauragės, 8 km į p. nuo Gaurės. 75 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Kaimą supa Eičių miškas; iš v. prieina Artosios pelkė. Yra Eičių girininkija, įsteigta prieš I pasaul. karą. Pr. m-la (nuo 1911). XIX a. pab. buvo pašto stotis. 1941.VI.22 taryb. pasieniečiai ties E. kovėsi su vok. faš. kariuomene. Yra memorialinis akmuo.

EIČIŲ̃ MIŠKAS — miškas Tauragės rj., 8 km į š. v. nuo Smalininkų, prie kelio į Tauragę. Priklauso Tauragės miškų ūkio Eičių girininkijai. Plotas 4088 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis. Iš vakarų į E. m. įsiterpia Artosios pelkė.

EIČIŪ́NAI — kaimas Alytaus rj., Butrimonių apyl., 5 km į r. nuo Butrimonių, prie kelio į Onuškį. 212 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1924). E. minimi 1694 (1,5 valako, 5 kiemai).

EĨDELMANAS Borisas [1896.IX.16 Kaune — 1960.IX.14 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1917 įstojo savanoriu į Raudonąją gvardiją Penzoje, dalyvavo kovose su kontrrevoliucionieriais Maskvoje, Omske. Nuo 1921 Kaune dirbo batsiuviu. 1929—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos narys. Padėjo LRP CK palaikyti ryšius su polit. kaliniais. E. bute nelegaliai gyveno komunistai, buvo laikoma kom. lit-ra, vyko nelegalūs odininkų profs-gos v-bos posėdžiai. 1929.IX.3 suimtas demonstracijoje antikarinės jaunimo dienos proga Kaune, 1933 — sumuštas už dalyvavimą Gegužės Pirmosios demonstracijoje. Didžiojo Tėvynės karo metais gyveno Ferganos sr., dirbo batsiuviu. Nuo 1945 dirbo įv. Vilniaus artelėse.

EIDIÑTAI — kaimas Tauragės rj., Batakių apyl., 10 km į p. nuo Skaudvilės; kolūkio centras. 110 gyv. (1959). Į r. nuo E. teka Ančia; šiaurės vakaruose eina Radviliškio—Pagėgių glžk. Kultūros namai.

EIDUKÁITĖ Danutė [g. 1929.VII.12 Kupiškyje] — dailininkė. 1953 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą, dėsto Žuko taikomosios dailės technikume Kaune. Nuo 1959 dalyvauja dailės parodose. Dirba buitinės dekoratyvinės keramikos srityje.

EIDUKÁITIS Pranas [1878 Vaitkabaliuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VII.14 Vištytyje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Jaunystėje ieškojo darbo Vokietijoje, Anglijoje, Amerikoje. Grįžęs į Lietuvą, organizavo švietėjiškas d-jas. Už kovą prieš caro valdžią 1906, 1908, 1913 buvo kalinamas Vilkaviškyje, Kalvarijoje ir kitur. Aktyvus kovotojas prieš burž. santvarką Lietuvoje, 1935 metų valstiečių streiko dalyvis. Įkalintą Gražiškiuose E. valstiečiai išvadavo. 1936 nuteistas 15 metų kalėti. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu, vėliau — Lietuvos TSR AT Prezidiumo nariu. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas kartu su sūnumis Sergiejumi ir Jonu (komjaunuoliu).

EIDUKÁITIS Vytautas [g. 1910.IX.24 Kraukėnuose (Radviliškio rj.)] — administracinis ir žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). 1940 dirbo ž. ū. komisijoje (Kėdainių aps.). 1941 Kėdainių pram. kombinato direktorius. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo Kėdainių aps. vykdomojo k-to skyriaus vedėjas, 1947—48 Jurbarko aps. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1947 TSKP narys. 1950 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo Utenos, nuo 1953 Ukmergės rj. vykdomojo k-to pirmininku. Nuo 1955 Ukmergės rj. Veprių kolūkio pirmininkas. Jo vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančių rajone.

EIDUKÁITIS Vytautas [g. 1923.VI.4 Kaune] — aktorius. 1952 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą. 1952—59 Kauno muz. dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius. Režisavo V. Rozovo pjesę „Gero vėjo".

Vaidmenys: Burdulis (A. Griciaus „Išvakarės"), Pritikinas (M. Gorkio „Barbarai"), Fabricijus (K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė"), Dargulis (R. Narečionio „Nuostabus bičiulis"), Kosmė (P. Kalderono „Dama vaiduoklė") ir kt.

EIDUKAITÝTĖ Elena [g. 1907.III.1 Vaitkabaliuose (Vilkaviškio rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1964). 1929 baigusi Marijampolės mkt. seminariją, mokytojavo. 1940—41 Marijampolės aps. pr. mokyklų inspektoriaus padėjėja, liaudies švietimo sk. vedėja. D. Tėvynės karo metais Debiosų (Udmurtijos ATSR) liet. vid. m-los mokytoja, mokymo dalies vedėja. 1944—1950 Švietimo ministerijos kadrų skyriaus viršininkė. Nuo 1946 TSKP narė. 1950—53 Klaipėdos sr. liaudies švietimo sk. vedėja. Nuo 1953 Vilniaus Vie-

nuolio vid. m-los mokytoja. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą.

EIDUKAITÝTĖ Ona [g. 1913.III.10 Vaitkabaliuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Studijuodama Kauno un-te, 1937 įstojo į komunistų vadovaujamą studentų d-ją „Scientia", buvo jos v-bos sekretorė. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1940 dirbo „Tiesos" redakcijoje. Vok. faš. okupacijos metais gyveno nelegaliai, dirbo pogr. darbą, nuo 1942 vadovavo partiz. grupėms Vilkaviškio aps., buvo Gražiškių vls. part. org-jos sekretorė, palaikė ryšius su Margirio partizanų būriu, 1944 išleido rankraštinį laikraštėlį „Versmė". Nuo 1945 Lietuvos TSR MA centrinės bibliotekos bibliografė.

EIDŪKAS Petras [g. 1922.I.14 Paberžiuose (Biržų rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1938 LKJS narys. 1940 baigė propagandistų kursus prie LKP CK. 1941 Daujėnų vls. komjaunimo organizatorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942 pab. atvyko į vok. fašistų okupuotą Lietuvą, partizanavo Rokiškio ir Biržų aps., buvo Kęstučio partizanų I būrio vadas. Nuo 1943 TSKP narys, LKP Biržų aps. k-to narys. 1944—1946 dirbo part. darbą Biržuose. 1946—1948 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—50 LKP Biržų aps. k-to sekretorius. 1950—53 mokėsi Aukštojoje partinėje m-loje prie TSKP CK. 1953—55 LKP Panevėžio miesto k-to I sekretorius. 1955—57 LKP CK inspektorius. 1957—1963 LKP Panevėžio miesto k-to I sekretorius. 1956—64 LKP CK narys. Nuo 1964 dirba Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. Nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas.

EIDUKĒVIČIAUS ÓDOS IŘ ĀVALYNĖS ĮMONIŲ SUSIVIĒNIJIMAS — įmonių kompleksas, jungiąs Vilniaus odos ir avalynės fabrikus bei Ukmergės avalynės fabriką. Susivienijimo centr. įmonė gamina kietą ir minkštą odą, moterišką avalynę, buvęs „Viktorijos" f-kas — vaikišką avalynę, Ukmergės filialas — kamerinę avalynę, buvusio „Raudonosios žvaigždės" odinės galanterijos kombinato cechas — moterišką avalynę, kitos susivienijimo įmonės — kietą ir minkštą odą. Susivienijimo įmonių pajėgumas 1600 t kietos odos, 42 mln. dm^2 chromo odos ir 3 mln. porų avalynės per metus.

Seniausia susivienijimo įmonė — Vilniaus odos f-kas, įk. 1875 kapitalisto Gecovo. Vėliau šalia jo įsikūrė dar 4 smulkios odos perdirbimo įmonės. Carizmo laikotarpiu Vilniaus odos f-kai buvo darbininkų klasės rev. judėjimo židinys. 1901 Vilniuje įvyko masinis odininkų streikas, kuriame dalyvavo daugiau kaip 1000 darbininkų. Vilniaus odininkai aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, kurios metu išsikovojo 8 valandų darbo dieną. Jiems vadovavo žymus revoliucionierius P. *Eidukevičius*, kurio vardu pavadintas susivienijimas. Iki 1914 Vilniaus įmonės perdirbdavo kietą ir minkštą odą, o lenkų okupacijos laikotarpiu dar ir kailius. Buvęs Gecovo f-kas taryb. metais pavadintas odos f-ku Nr. 1, nuo 1946 odos f-ku „Tigras". 1949, sujungus Vilniaus odos ir avalynės įmones, įkurtas Eidukevičiaus odos ir avalynės kombinatas. 1962 prie kombinato prijungtas Ukmergės avalynės f-kas ir įkurtas odos ir avalynės įmonių susivienijimas.

EIDUKĒVIČIENĖ Barbora [**Burbaitė**; 1867 Mikališkiuose (Biržų rj.) — 1939. V.10 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš smulkių dvarininkų. Rev. judėjime pradėjo dalyvauti jaunystėje. 1886—87 dirbo lenkų darbininkų rev. partijos „Proletariatas" organizuotuose rateliuose Lietuvoje. 1892 baigė Ciuricho un-tą, įgijo gydytojos okulistės specialybę. 1892—1900 gyveno Vokietijoje, nuo 1900 Vilniuje. XIX a. pab. padėjo gabenti iš Vokietijos į Rusiją s-d. lit-rą. Už tai 1899 buvo Varšuvoje kalinama. Nuo 1900 leido savo butą Vilniuje naudoti s-d. org-jos reikalams, rinko aukas polit. kaliniams. Kaizerinės okupacijos metais dirbo Vilniuje profs-ginį darbą. Nuo 1918.IV drauge su vyru P. Eidukevičiumi kūrė pirmąsias LKP kuopeles Vilniuje ir aktyviai dalyvavo jų darbe. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1920—21 dirbdama gydytoja Raseiniuose ir 1921—22 Šiauliuose, dalyvavo LKP veikloje, pasirašinėjo atsakinguoju redaktoriumi Šiauliuose leistą legalų part. laikr. „Darbininkų atstovas" (1921—22), buvo išrinkta pagal kairiųjų darbininkų sąrašą į Šiaulių miesto tarybą. „Darbininkų atstovė" (Šiauliai) ir „Moterų balse" (JAV) rašė medicinos ir augalų fiziologijos klausimais. Už rev. veiklą 1920 Kauno kalėjime buvo kalinama. 1922 Šiauliuose vėl suimta ir įkalinta Aukštosios Fredos konc. stovykloje. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1923 išvyko į TSRS, dirbo pagal specialybę Maskvoje, paskui Polocke.

EIDUKĒVIČIUS Pranas [1869.X.7 Kybartuose (Vilkaviškio rj.) — 1926.III.7 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo veikėjas, vienas LKP organizatorių. Kilęs iš geležinkelio darbininkų, šaltkalvis. Nuo 1885 dirbo Kaune brolių Tilmansų, paskui Šuvalo, brolių Šmidtų metalo fabrikuose. Užmezgęs ryšius su ištremtaisiais į Kauną socialistinio judėjimo dalyviais, 1887 pradėjo skaityti nelegalią socialistinę („Proletariato" ir kt.) lit-rą, 1887 padėjo organizuoti Šmidtų f-ko darbininkų streiką, kurti pirmuosius Kaune darbininkų socialistinius ratelius. Nuo 1889 palaikė ryšius su Lenkų darbininkų s-gos nariais, vėliau — su besikuriančios Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) veikėjais. Policijos ir

Prano Eidukevičiaus biustas jo vardo odos ir avalynės kombinate Vilniuje (skulpt. N. Petrulis, bronza, 1959)

fabrikantų persekiojamas už rev. veiklą, 1895 išvažiavo į Rygą ir, dirbdamas šaltkalviu geležinkelio dirbtuvėse, dalyvavo vietos socialdemokratų veikloje. 1898.XI suimtas ir ištremtas. Gyveno Gardine, paskui Volkoviske. Už darbininkų streikų organizavimą 1901—02 kalintas Peterburge. Kalėjime studijavo K. Markso „Kapitalą". Paleistas 1903 organizavo Gardine Gegužės Pirmosios minėjimą, surengė f-ko darbininkų streiką. Vėl suimtas ir kalintas Gardino kalėjime, paskelbė bado streiką. Protestuodamas prieš žiaurų kalėjimo režimą, badavo 18 dienų. 1904.I ištremtas 5 metams į Oloneco gub., iš kurios 1904.X pabėgo. Užmezgęs ryšius su Lenkijos Socialistų partija, 1905 pr. padėjo organizuoti Vilniaus darbininkų protesto streiką prieš darbininkų sušaudymą Peterburge Kruvinojo sekmadienio metu. Vėliau dirbo Lodzėje, Dombrovo rj. Buvo vienas Lodzės darbininkų 1905.VI sukilimo vadovų. 1906 pavasarį nutraukęs ryšius su Lenkijos Socialistų partijos nacionalistine vadovybe, vadovavo tos partijos Lietuvos org-jos susijungimui su LSDP. 1906—18 dirbo LSDP CK. Reakcijos metais kovojo su likvidatoriais. 1908 Vilniuje išleido 2 numerius nelegalaus laikr. „Glos robotniczy" („Darbininkų balsas"). 1908.XII—1909.V vadovavo Vilniaus odininkų streikui. Užmezgęs ryšius su bolševikais, stojo už LSDP ir RSDDP susijungimą. 1911 bendradarbiavo „Socialdemokrate" (rusų k.), rašė korespondencijas iš LSDP gyvenimo, pasisakė prieš likvidatorius. 1912 padėjo organizuoti Vilniuje bolševikinės „Pravdos" platinimą. Užmezgęs ryšius su RSDDP Vilniaus org-ja, bendromis jėgomis organizavo kampaniją rinkimuose į IV Valst. dūmą. 1909—10 ir 1913—14 gyveno JAV ir, pasivadinęs Antanu Baranausku, važinėjo po liet. kolonijas, skaitė pranešimus apie padėtį Lietuvoje, rinko aukas rev. darbo reika-

lams Lietuvoje, bendradarbiavo „Kovoje". 1913 vadovavo cukraus f-kų darbininkų streikui Filadelfijoje. 1914 apie mėnesį dirbo Škotijos lietuvių emigrantų tarpe. Prasidėjus I pasaul. karui, suimtas Austrijos Galicijoje ir kartu su V. Leninu kalintas Novi Targo kalėjime. Grįžęs į Vilnių kaizerinės okupacijos išvakarėse (1915), dirbo profs-gose, buvo profs-gų centro biuro pirmininkas, organizavo darbininkų kooperatyvą, valgyklą, klubą. Spalio revoliucijos paveiktas, ėmė kovoti prieš oportunistus LSDP eilėse. Už rev. veiklą carinėje Rusijoje, Austrijoje ir kaizerinėje Vokietijoje buvo 10 kartų suimtas ir apie 5 metus kalintas. 1918.V įsijungė į LKP organizavimo darbą. Jo iniciatyva 1918. VIII.14 Vilniuje buvo sušauktas rev. socialdemokratų pasitarimas, nutaręs naujai kuriamą darbininkų klasės partiją pavadinti Komunistų partija. 1918.X.1—3 vadovavo LKP pirmajam nelegaliam suvažiavimui Vilniuje, buvo beveik visų jo rezoliucijų autorius. Suvažiavimo sudarytas CK išrinko jį savo pirmininku. Kuriantis Tarybų valdžiai Lietuvoje, 1918.XII buvo išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos prezidiumo pirmininku, 1919 — pirmojo Lietuvos Tarybų suvažiavimo delegatu ir Tarybų Lietuvos Centro Vykd. K-to nariu. 1919.IV lenkų legionieriams okupavus Vilnių, dirbo Ypatingosios komisijos organuose Smolenske, 1920—21 Maskvos tarybos juridinio sk. vedėjo pavaduotojas, Vakarų tautinių mažumų kom. un-to Maskvoje dėstytojas, 1922—23 Maskvos f-ko „Kosa" direktorius, 1924—25 Kominterno Vykd. K-to komisijos nelegaliam darbui atsakingasis sekretorius, RKP(b) X suvažiavimo (1921) delegatas.

Lit.: **V. Kapsukas,** Pranas Eidukevičius.— „Priekalas", 1936, Nr. 4 [p. 210—216]; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957 [p. 708—715].

EIDUKĒVIČIUS Vladas [1891.VIII.9 Kaune — 1941.VI.22 ten pat] — dailininkas. Mokėsi Rygos dailės m-loje, vadovaujamas dail. J. Rozentalio, ir privačiose studijose. 1910—12 gyveno Peterburge ir Maskvoje, lankėsi Vokietijos, Prancūzijos, Olandijos, Šveicarijos, Italijos, Švedijos muziejuose. 1912 išvyko į Miuncheną, pusę metų mokėsi Miuncheno Dailės akademijoje, vėliau priv. studijose. I pasaulinio karo metu gyveno Berlyne, po karo — Prancūzijoje, nuo 1932 Kaune. Tragiškai žuvo, prasidėjus D. Tėvynės karui. Nutapė apie 400 paveikslų, daugiausia portretų ir peizažų. E.— ryški kūrybinė individualybė. Tapė artima impresionistams maniera. E.

ILIUSTRACIJA ĮKLIJOJE prie p. 512

paveikslai pasižymi nuoširdumu, dideliu nuotaikingumu, sodriu koloritu.

Kūriniai: portretai — K. Glinskio, „Tėvas su dukterimi", „Siuvėja", „NN portretas", „Autoportretas", „Mergaitė su raudona suknele", „Moteris su vaiku", „Merginos galva", „Mergaitė su ramunėmis"; peizažai —„Kaunas žiemą", „Kauno vaizdas nuo Žaliakalnio", „Kaunas žiemą iš Aleksoto", „Krūmokšniai rudenį", „Kalnų miškas", „Medžiai paežerėje" („Medžių etiudas"), „Miškas žiemą", „Kalnuotos vietovės kraštovaizdis", „Fabriko etiudas prie Nemuno", „Žydintis sodas", ir kt.

Lit.: **P. Gudynas,** Vladas Eidukevičius (1891—1941), V., 1963.

EIDUKEVIČIŪTĖ Albina Birutė [1898. XII.29 Rygoje — 1952.IX.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. P. Eidukevičiaus duktė. I pasaul. karo metais dalyvavo darbininkų judėjime Rygoje. Nuo 1917.I Komunistų partijos narė. 1917.XI atvykusi į vokiečių okupuotą Vilnių, padėjo spausdinti ir gabenti kom. literatūrą, palaikyti ryšius tarp vadovaujančių part. darbuotojų, suorganizuoti 1918.XII.16 visuotinį streiką. 1919.IV kovėsi prieš įsiveržusius į Vilnių pilsudskininkus. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, dirbo pogrindinį part. darbą Vilniuje. 1919.V—1920.III kalinta Lukiškių kalėjime. Tarybų Rusijai pasikeitus su Lenkija polit. kaliniais, išvyko į Maskvą ir dirbo adm. darbą. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuota (1938). Grįžusi 1946 į Vilnių, dirbo ūkinį darbą. Nuo 1948 pensininkė. 1951 reabilituota.

EĪDŽIATONIAI — kaimas Pasvalio rj., Vaškų apyl., 6 km į š. nuo Vaškų. 56 gyv. (1959). Iš v. prieina Eidžiatonių miškas. 1642 kaimas turėjo 4 valakus žemės, 8 kiemus.

EĪGELONYS — kaimas Alytaus rj., Jurgelionių apyl., 12 km į š. nuo Daugų, prie Butrimonių—Pivašiūnų kelio. 221 gyv. (1959).

EIGENĪŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Žiežmarių apyl., 8 km į p. nuo Žiežmarių. 77 gyv. (1959). Iš p. r. kaimą supa Strėvininkų miškas. E. minimos 1501. Burž. nacionalistai 1947 išžudė Klinkevičių šeimą (3 žmones).

EIGIRDŽIAĪ — kaimas Telšių rj., 8 km į š. r. nuo Telšių, prie Šiaulių—Kretingos plento; apylinkės ir kolūkio centras. 233 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Tausalas. Per kaimą eina kelias, jungiąs Nerimdaičius su Šiaulių—Kretingos plentu. Kolūkio lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1905—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1952). 1886 buvo 148 gyv., 1923 — 153. Burž. nacionalistai 1950 nužudė milicijos apylinkės įgaliotinį Mikulskį.

EIGŪLIAI — **1.** Kauno miesto dalis Neries kair. krante, miesto š. pakraštyje. Jaunosios gvardijos prospekto gale, į p. v. nuo VII forto, yra piliakalnis. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu jame buvo sustiprinta gyvenvietė; XIV a. stovėjo medinė pilis, 1379 ir 1382 minima Vygando kronikoje. Pilis 1382 kryžiuočių sudeginta. Piliakalnis netyrinėtas, apnaikintas I pasaul. karo metais. Išgriautuose šlaituose randama geležies gargažių, degto molio gabalų, ornamentuotų puodų šukių. Ties Eigulių dab. kapinėmis, Neries kair. krante, yra IV—VII a. plokštinis kapinynas, tyrinėtas 1935, 1937, 1938.

Ištirtas 51 kapas (47 griautiniai ir 4 degintiniai). Mirusieji laidoti duobėse. Kai kurių griautinių kapų duobės dugne rasta taisyklingai padėtų akmenų. Degintiniai kapai rasti duobutėse; kaulai švariai išrinkti iš laužo likučių arba supilti su visais degėsiais. Vyrai laidoti su geležiniais įmoviniais kirviais, ietigaliais, peiliais, antkaklėmis, smeigtukais, segėmis ir žiedais. Moterų kapuose daug daugiau papuošalų — apgalvių, šaukštinių ir dėželinių antkaklių, įvairiaspalvių stiklinių, emalinių bei gintarinių karolių, lankinių segių, smeigtukų, juostinių storagalių bei įvijinių apyrankių. Moterų darbo įrankiai — peiliai, ylos, verpstukai.

2. Kaimas Kauno rj., Karmėlavos apyl., 1 km į r. nuo Neries, prie Kauno š. ribos. 86 gyv. (1959). Į š. nuo kaimo yra 3 grupės akmens amžiaus stovyklų.

Pirmoji stovyklų grupė, esanti į r. nuo miesto kapų, ant antrosios viršsalpinės Neries terasos, susideda iš 4 stovyklų (A, B, C, D), kurių apatiniai sluoksniai priklauso paleolito pabaigai. Juose rasta židinių liekanų, titnaginių svidrinio tipo strėlių antgalių, ilgų gremžtukų, nuskeltinių ir retušuotų rėžtukų, dvigalių skaldytinių, akmuo su įraižomis. B stovyklos viršutiniame sluoksnyje rasta vėlyvojo neolito gyvenvietė su daugeliu židinių ir virveline bei nežymiai brūkšniuota keramika. D stovyklos viršutiniame sluoksnyje rasta ankstyvojo žalvario amžiaus stovykla su tekstiline keramika. A stovykla tyrinėta 1948, B stovykla — 1952 ir 1953, D stovykla — 1957. Radiniai yra istorijos muziejuje Kaune. Antroji stovyklų grupė yra į r. nuo I grupės stovyklų, miške, tuoj už upelio, smiltyne; joje rasta neolitinių dirbinių. Trečioji stovyklų grupė yra ant Neries trečiosios viršsalpinės terasos, ties trianguliacijos bokštu; joje rasta ankstyvojo geležies amžiaus dirbinių.

Lit.: **Р. Яблонските-Римантене,** Стоянка каменного века Эйгуляй.— Труды Прибалтийской объединенной экспедиции, т. 1, М., 1959.

EIGUVÀ — girininkijos teritorijos dalis, miško apsaugos atžvilgiu sudaranti atskirą teritorinį vienetą. Eiguvos („ostupai"— apsiaustiniai) Lietuvos teritorijoje žinomos jau XIV a. Eiguvą prižiūrėjo eigulys („osočnikas"). Burž. Lietuvoje 1938 buvo 1950 eiguvų. Lietuvos TSR miškai suskirstyti į 2127 eiguvas (1964). E. vid. plotas 700 ha. Girininkijoje būna 2—8 eiguvos. E. prižiūri eigulys, kuris saugo miškus nuo savavališkų kirtimų, grobstymų, gaisrų, brakonieriavimo, neteisėto šienavimo, ganymo; jis prižiūri ugdomųjų kirtimų, miško želdinimo ir kitus eiguvoje dirbamus darbus. Nuo 1959 prie miškų technikumo veikia vienerių metų eigulių rengimo kursai (iki 1964 baigė 250 žmonių).

EIKOTĪŠKIS — kaimas Zarasų rj., Degučių apyl., 17 km į p. v. nuo Zarasų, Šventosios deš. krante. 7 gyv. (1959). Pro E. eina Kauno—Zarasų plentas. Ties E., Šventosios krante, yra 2 plokštiniai griautiniai kapinynai.

Kapinynai užima apie 250 m ilgio ir 140 m pločio sklypą. Abiejų kapinynų teritorijoje rasta žmonių kaulų ir III—VI a. papuošalų bei darbo įrankių (žalvariniai antsmilkiniai, lankinė žalvarinė segė žvaigždine kojele, puošta sidabro plokštele, 3 žalvariniai emaliuoti kabučiai). Senkapius 1949 kasinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos in-to darbuotojai; rastas 1 griautinis žmogaus kapas.

EILĖDARA, versifikacija, — eiliuotinės kalbos specifinės struktūrinės ir funkcinės ypatybės; jas tyrinėjanti literatūros mokslo šaka.

Iki liet. raštijos atsiradimo liet. E. vystėsi tautosakoje, visų pirma liaudies dainose. Dainų E. glaudžiai susijusi su melodija, kuri daugeliu atvejų apsprendžia žodinio teksto silabizmą (skiemenų skaičių eilutėse), strofų sandarą. Silabizmo požiūriu skirtini du liet. liaudies dainų pagr. tipai. Vieną grupę sudaro dainos, pasižyminčios izosilabizmu (vienodu skiemenų skaičiumi atitinkamose strofų eilutėse). Eilutės jose būna cezūrinės (turinčios pastovią tarpžodinę pauzę) ir necezūrinės (tokios pauzės neturinčios), o strofas sudaro vien cezūrinės ar vien necezūrinės eilutės arba pastovūs cezūrinių ir necezūrinių eilučių deriniai. Kitą grupę sudaro dainos, pasižyminčios asilabizmu (nevienodu skiemenų skaičiumi atitinkamose strofų eilutėse). Asilabizmas vienais atvejais gali būti savarankiškas E. principas, kitais atvejais — tekstų kontaminacijos (kelių tekstų arba jų dalių sujungimo į vieną) rezultatas. To tipo dainose iš esmės negalimos cezūros ir pastovus teksto silabikos santykiavimas su muz. garsais. Asilabizmas įneša į liet. liaudies dainų atlikimą daugiau ar mažiau improvizacinio elemento.

Žymiai sudėtingesnė liet. liaudies dainų kalbinė dinamika. Tokių dainų, kurių visos strofos turėtų analogišką dinaminę sandarą, nėra užfiksuota, tuo tarpu melodijos dinaminiai kontūrai visose strofose dažniausiai lieka tie patys; todėl liet. liaudies dainose yra neišvengiama melodinė žodinio teksto transakcentacija (muz. kirčių nesutapimas su natūraliais žodžių kirčiais). Vis dėlto daugeliui liet. liaudies dainų (ypač jumoristinėms, vaikų, piemenų dainoms) būdingas aiškus polinkis į chorėjinį (rečiau jambinį) metrą. Vienais atvejais melodijos dinamika tokį teksto polinkį atitinka, kitais — neatitinka. Ir priešingai, melodijos chorėjinio arba jambinio pobūdžio dinamikos dažnai neatitinka žodinio teksto dinamika, neturinti jokio polinkio į chorėjinius arba jambinius metrus. Ryškus toks neatitikimas kartais galėjo atsirasti ir dėl tekstų bei melodijų migracijos (melodijų pritaikymo tekstams, kurie anksčiau turėjo kitą melodiją). Kai kuriose liet. liaudies dainose pastebimi ir izotonizmo požymiai — vienodas kirčių skaičius atitinkamose strofų eilutėse. Be tų kalbos silabinės ir dinaminės sandaros ypatybių, liet. liaudies dainos pasižymi sintaksinės struktūros savitumu. Joms būdingi gausūs sintaksiniai paralelizmai, pakartojimai, variacijos. Dėl to eilučių kadencijose dažnai atsiranda garsiniai sąskambiai, atliekantys drauge ir stilistinį vaidmenį, tačiau neturintys metrinės funkcijos. Vėlesniųjų laikų dainose pasitaikantys rimai, neišplaukią iš sintaksinio paralelizmo, yra susiję su rašytinės poezijos poveikiu. Geriausios liet. liaudies dainos pasižymi meistriška eiliuotine forma, darnia žodinės ir muzikinės išraiškos sinteze. Atsiradus glaudesniam liet. lit-ros sąlyčiui su tautosaka (ypač nuo XIX a. pirmosios pusės), liet. liaudies dainos turėjo didelę įtaką ir rašytinės poezijos E. raidai.

Rašytinėje lit-roje pirmasis liet. E. raidos etapas truko nuo XVI a. vid. (liet. raštijos atsiradimo) iki XIX a. pr. Religinis daugumos eiliuotų tekstų turinys, kanonizuotas bei verstinis jų pobūdis, ryšys su tradicinėmis melodijomis buvo pagr. specifiniai veiksniai, sąlygoję to laikotarpio liet. E. raidą. R. Prūsijoje ir Lietuvos Did. Kun-stėje liet. E. vystėsi kiek skirtingais keliais: vienur ją daugiausia veikė vokiečių, kitur — lenkų eiliavimo teorija ir praktika. Pirmasis liet. eilėraštis, M. Mažvydo „Katekizmo" (1547) prakalba „Knygelės pačios bylo...", yra astrofinis, pasižymi asilabizmu, neturi cezūrų ir dinaminių konstantų (pastovių kirčių eilutėse). Pagr. bruožas, skiriąs jį nuo prozos, yra panaši sintaksinė sakinių konstrukcija, vienodų sakinio dalių (daugiausia veiksmažodinių tarinių) nukėlimas į eilučių pabaigą. Tuo jis artimas sintaksinei-intonacinei E., kuri būdinga vid. amžių lenkų poezijai. Mažvydo „Katekizmo" giesmių E. nuo eiliuotosios prakalbos žymiai skiriasi pirmiausia dėl to, kad prakalba yra deklamacinis kūrinys, o giesmių tekstas buvo skirtas giedoti. Melodijos nulėmė giesmėse strofų sudėtį, žymiu mastu reguliavo skiemenų skaičių eilutėse, padėjo formuotis izosilabizmui, kurio griežtai laikomasi jau kai kuriuose Mažvydo (d. 1, 1566; d. 2, 1570) ir J. Bretkūno (1589) giesmynų eiliuotuose tekstuose. Tačiau Mažvydo, Bretkūno, L. Zengštoko giesmynų giesmėse natūralus liet. kalbos kirtis kartojasi nedėsningai ir nevaidina metrinio vaidmens, rimai nei dinaminės sandaros, nei garsų sutapimo, nei išsidėstymo strofoje atžvilgiu nepasižymi išradingumu, nesudaro vieningos sistemos. Ryškų posūkį R. Prūsijos liet. E. raidoje žymi D. Kleino giesmynas (1666). Kleinas stengėsi suteikti natūraliam liet. kalbos kirčiui metro funkciją, grįsti E. dėsningu to kirčio pasikartojimu, nepritarė dirbtiniam alternaciniam metrui, kuris liet. eiliuotoje raštijoje pradėjo plisti drauge su izosilabizmu ir silabinės-toninės E. įsigalėjimu vok. lit-roje. Kleinas žymiai sureguliavo eilučių kadencijų dinaminę sandarą, praturtino rimavimo techniką, strofiką, pasiekė žymiai didesnį, negu anksčiau, eiliuotinės kalbos sklandumą, lankstumą ir skambumą. Vėlesnieji R. Prūsijos eiliuotojai iš esmės tęsė Kleino E. tradicijas. Tačiau silabinė-toninė eilėdara R. Prūsijoje galutinai nesusiformavo: net iki XIX a. pab. praktiškai čia buvo neišvengta gana gausios metrinės transakcentacijos, nepajėgta šios E. metro pilnutinai suderinti su natūraliomis fonetinėmis liet. kalbos ypatybėmis. Tiktai K. Donelaitis, rašęs toniniu hegzametru, išvengė eiliuotinės kalbos dirbtinumo, metrinio forsavimo, padarė ją lanksčią, išraiškingą, įtaigią, ta prasme pranokdamas daugelį vėlesniųjų liet. poetų. Donelaitis kūrybiškai pritaikė antikinio hegzametro principą liet. kalbai, drauge pasinaudodamas ir dviskiemenių silabinės-toninės E. metrų, dominavusių XVII—XVIII a. R. Prūsijos liet. raštijoje, tradicija.

XVII a. antrojoje pusėje atsirado ir lietuvių E. teorijos užuomazgos. Kleinas vokiškojoje giesmyno pratarmėje kritiškai įvertino ankstesniąją liet. eiliavimo praktiką, vadovaudamasis iš esmės silabinės-toninės E. principais. Į šią E. liet. rašytojai orientuojami ir K. Sapūno—T. Šulco gramatikos (1673) skyrelyje „Apie prozodiją" („De Prosodia"), kuriame iškeliamas vok. rašytojo ir poetikos autoriaus M. Opico autoritetas, raginama iš jo mokytis. XVIII a. nemaža E. klausimų aptarė G. Ostermejeris ir K. Milkus — iš pradžių poleminiuose raštuose, vėliau liet. kalbos gramatikose. Jie faktiškai taip pat propagavo silabinę-toninę E., reikalavo iš eiliuotojų kūrybiškumo, poet. talento, drauge skatindami liet. eiliavimo kultūros pažangą.

Lietuvos Did. Kun-stėje liet. E. raida prasidėjo leidinyje „Pasveikinimai... Žygimantui III" („Gratulationes... Sigismundo III", 1589) išspausdintu eilėraščiu, parašytu kiekybiniu hegzametru, kuris neatitiko fonetinių lietuvių kalbos ypatybių ir žymesnių pėdsakų lietuvių eilėdaroje nepaliko. Tolesnė lietuvių E. raida Lietuvoje taip pat buvo susijusi daugiausia su rel. giesmių kūrimu bei vertimu (dažniausiai iš lenkų kalbos). M. Daukšos (1595), M. Petkevičiaus (1598) katekizmų giesmės dar neturi griežto izosilabizmo, tačiau jose labai ryški jo formavimosi tendencija. Izosilabizmas čia buvo įtvirtintas M. Slavočinskio giesmyne (1646), kuriame, be to, žymiai praturtinti rimai, strofika, lanksčiai operuojama cezūromis, pasiektas žymiai didesnis kalbos sklandumas ir išraiškingumas. Tačiau kaip R. Prūsijoje silabinė-toninė, taip Lietuvoje silabinė E. galutinai nesusiformavo: eiliuotiems tekstams visą laiką buvo būdinga gausi ir ryški metrinė transakcentacija, kuri žymiai mažiau pasireikšdavo tiktai negausiuose originaliuose kūriniuose. Sparčiau vystytis liet. eiliavimo technikai bei kultūrai XVI—XVIII a. visų pirma trukdė lit. gyvenimo siaurumas, rašytinės liet. kalbos vartojimas kone vien praktiniams kulto, bažnyčios reikalams. Vis dėlto tuo laikotarpiu jau išryškėjo liet. E. pagr. elementai (metras, rimai, strofika), formavosi elementarūs eiliavimo įgūdžiai, klostėsi E. tradicijos.

Antrasis liet. E. raidos etapas apima pirmuosius aštuonis XIX a. dešimtmečius. Tuo laikotarpiu išaugo pasaulietinė liet. poezija, diferencijavosi jos žanrai, įvairėjo turinys, turtėjo meninės išraiškos priemonės. Rašytojai, atgręžę akis į liaudies buitį ir tautosaką, patyrė daug naujų gaivių kūrybinių impulsų, praturtino liet. poeziją liaudies šnekamosios ir poetinės kalbos intonacijomis, sukūrė aukšto meninio lygio eiliuotų kūrinių (A. Strazdas, S. Stanevičius, P. Savickas, A. Baranauskas, A. Vienažindys ir kt.). To laiko poetai rašė daugiausia silabine eilėdara (A. Klementas, S. Valiūnas, D. Poška, S. Stanevičius, Kipr. Nezabitauskis-Zabitis, P. Savickas ir kt.); ja parašytas ir žymiausias XIX a. liet. poezijos kūrinys — A. Baranausko poema „Anykščių šilelis". Silabinė E. tuo metu įgijo ir naujų bruožų. Geriausieji poetai daug dėmesio skyrė eiliuotinės kalbos natūralumui, įtaigumui bei ekspresyvumui, stengėsi pasiekti įv. stilistinių niuansų, be kita ko, reguliuodami eiliuotinės kalbos dinamiką. Kalbos dinaminių niuansų stilistinės reikšmės suvokimas palaipsniui rengė dirvą silabinei-toninei eilėdarai. Liet. poezijoje, sukurtoje trumpais silabiniais metrais (dažniausiai 8 skiemenų eilutėmis), daugeliu atvejų pastebima ryški chorėjo tendencija (kai kurie S. Stanevičiaus, A. Strazdo, V. Ažukalnio, K. Aleknavičiaus ir kt. poetų eilėraščiai), vienur daugiau susijusi su liet. liaudies dainų, kitur — su lenkų poezijos poveikiu. Kitais atvejais

(ypač kai kuriuose A. Strazdo eilėraščiuose) pastebima tendencija izosilabizmo rėmuose gretinti izometriškas dinamines formas, vartoti kintamo pobūdžio dinaminius paralelizmus. Pagaliau buvo sukurta, nors ir negausiai, visai ryškių silabinės-toninės E. pavyzdžių (kai kurie A. Baranausko, K. Aleknavičiaus, A. Vienažindžio eilėraščiai). Nors tuo laikotarpiu dar dominavo silabinė E., tačiau drauge, veikiant įv. veiksniams, galutinai subrendo vidinės prielaidos susiformuoti ir ilgam laikui įsitvirtinti liet. lit-roje silabinei-toninei eilėdarai.

Teoriniai liet. E. klausimai tuo metu buvo liečiami tiktai bendresnio pobūdžio darbuose. K. Bogušas knygelėje „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę" (išl. 1808) suminėjo tris, jo manymu, liet. poezijai būdingas E. sistemas — silabinę nerimuotą (baltąsias eiles), silabinę rimuotą ir „metrinę" (antikinę), kiekvienai iš jų pateikdamas konkrečių pavyzdžių. L. Rėza straipsnyje „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas", pridėtame prie leidinio „Dainos..." (1825), aptarė liet. liaudies dainų metrus, mėgindamas paaiškinti juos silabinės-toninės E. dėsniais. Nepasitenkinimą lenkų E. poveikiu liet. poezijai išreiškė S. Daukantas „Dainų žemaičių" (1846) pratarmėje, irgi orientuodamas poetus į liet. liaudies dainų E., kurią jis laikė panašia į graikų ir romėnų. Negausios ir gana prieštaringos pastabos E. klausimais nedaug tegalėjo padėti konkrečiai liet. E. raidai.

Trečiasis liet. E. raidos etapas prasidėjo XIX a. pab.—XX a. pr. ir iš esmės tebesitęsia iki šių dienų. Silabinės-toninės E. galutinį įsitvirtinimą XIX a. pab. liet. lit-roje nulėmė keletas veiksnių: 1) liet. kalbos prozodinė struktūra, pagrįsta laisvu kirčiu ir teikusi šioje E. sistemoje labai daug intonacinių galimybių, 2) ankstesnioji liet. E., kurioje vis daugiau kaupėsi eiliuotinės kalbos bruožų, būdingų silabinei-toninei E., 3) kitų tautų (rusų, lenkų, vokiečių) silabinės-toninės E. poveikis. XIX a. pab.—XX a. pr. liet. E. raidoje didelį vaidmenį suvaidino J. Andziulaitis-Kalnėnas, S. Dagilis, V. Kudirka, K. Sakalauskas-Vanagėlis, P. Vaičaitis ir ypač Maironis, kuris savo aktualia kūryba, pasižyminčia turiningumu, emocingumu, raiškia menine forma, įtvirtino silabinę-toninę E., atvėrė naujas perspektyvas jos raidai. Maironio E. novatoriškumo esmę sudaro tai, kad tiek semantinius, tiek intonacinius eiliuotinės kalbos elementus (dinamiką, melodiką, sintaksinę struktūrą ir kt.) jis padarė betarpiška poet. pergyvenimo išraiška, tuo pačiu pasiekė organišką turinio ir formos vienybę. Kelioms liet. poetų kartoms Maironio kūryba buvo geriausia eiliavimo meistriškumo m-la. Jos veikiami, liet. poetai ilgą laiką ne tiek ieškojo naujų eiliavimo principų, kiek plėtė, turtino ir gilino silabinės-toninės E. tradicijas. Prie silabinės-toninės E. ištobulinimo labai daug prisidėjo įžymūs liet. poetai L. Gira, J. Janonis, V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga, S. Nėris ir kt. Jie žymiai praturtino eiliuotinės kalbos instrumentaciją, melodiką, rimavimo techniką, poet. sintaksę, strofiką. Šiuo laikotarpiu, remiantis silabine-tonine E., buvo sukurta *baltųjų eilių, laisvųjų eilių, oktavos, soneto, tercinos, trioleto* ir kt. meniškų eiliuotinės kalbos formų pavyzdžių. Antra vertus, jau Maironio eilėdaroje, jo mišriuosiuose metruose, glūdėjo naujos E. sistemos užuomazgos. Sintetinant triskiemeniams ir dviskiemeniams silabinės-toninės E. metrams būdingas dinamines kalbos ypatybes, atsirado „dolnikai" (terminas, kilęs iš rusų k. žodžio dolia — dalis; čia vienos eilučių ritminės dalys turi triskiemenių, kitos — dviskiemenių silabinės-toninės eilėdaros metrų dinaminę sandarą). Juos imta gana plačiai praktikuoti liet. poezijoje 1917—40. Be šių pagrindinių, XIX a. pabaigos—XX a. liet. poezijoje randama ir kitokių eiliavimo tipų: toninį hegzametrą bei kitų antikinių metrų perkūrimą toniniu principu (kai kurie P. Vaičaičio eilėraščiai ir antikinės lit-ros kūrinių vertimai), vad. verlibrus, arba „laisvuosius ritmus" (rimuotus ir nerimuotus), ir kt. Tačiau dominuojantis vaidmuo priklauso klasikinei silabinei-toninei E. ir „dolnikams"; šiais eiliavimo tipais sukurta didžiausią meninę vertę turinčių kūrinių.

Nuo XIX a. pab. žymiai sparčiau vystėsi ir liet. E. teorija. XIX a. pab. didelę reikšmę liet. E. turėjo V. Kudirkos straipsnis „Tiesos eilėms rašyti" (1898), kuriame supažindinama su eiliavimo pagr. taisyklėmis, plačiai apžvelgiamos E. sistemos („metriška", „toniška" ir „silabiška"), sprendžiamas jų tinkamumo liet. kalbai klausimas, teikiant pirmenybę silabinei-toninei eilėdarai. 1917—40 E. buvo trumpai aptariama mokykliniuose vadovėliuose bei atskiruose poetikų skyriuose, keletas straipsnių E. klausimais išspausdinta periodikoje. Didžiausias specialus darbas, skirtas nušviesti istorinei liet. E. raidai, buvo E. Radzikausko (L. Giros) nebaigta studija „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida" (1934).

Tarybinėje liet. poezijoje tęsiamos geriausios liet. eiliavimo kultūros tradicijos. Taryb. poezijoje nesivaikoma išorinių E. efektų, dirbtinio įmantrumo, kokybiškai naujam, socialistiniam turiniui atskleisti ieškoma adekvačių išraiškos priemonių, kurios apima tiek struktūrines, intonacines, tiek ir semantines kalbos ypatybes. Metriniu atžvilgiu vyrauja klasikinės formos silabinė-toninė E. ir „dolnikai". Tačiau ir tradiciniai eiliavimo tipai geriausiose taryb. poetų (S. Nėries, T. Tilvyčio, A. Venclovos, E. Mieželaičio, Just. Marcinkevičiaus, A. Baltakio, A. Maldonio, J. Degutytės ir kt.) kūriniuose žymiai praturtėjo naujais sintaksinių, intonacinių, ritminių kalbos formų deriniais, atspindinčiais autorių meninės mąstysenos savitumą. Toninė E., kurios atsiradimas daugiausia susijęs su V. Majakovskio kūrinių vertimais į liet. kalbą ir jo kūrybos poveikiu liet. poetams, liet. lit-roje dar neturi gilesnių tradicijų. Originaliuose kūriniuose, sekant V. Majakovskiu, grafiškai pabrėžiamas poetinio sakinio fraziškumas, tačiau dažniausiai išlaikomas silabinės-toninės E. arba „dolnikų" metrinis principas (V. Montvila, V. Grybas ir kt.). Verlibrais eilėraščių sukūrė taryb. poetai E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius, A. Baltakis ir kt.

Taryb. laikotarpiu vis daugiau imama tyrinėti liet. E., atsisakant formalistinių koncepcijų, vadovaujantis marksistine kalbos ir lit-ros reiškinių tyrinėjimo metodologija. Eilėdara aptariama monografijose ir didesniuose straipsniuose apie atskirus poetus, organiškai ją siejant su visa meninės išraiškos priemonių sistema. Istorinė lietuvių eilėdaros raida bendrais bruožais atskleista „Lietuvių literatūros istorijoje" (3 t., 1957—65); specialūs darbai E. klausimais spausdinami periodikoje, serijiniuose leidiniuose ir kt.

Lit.: **V. Kudirka,** Tiesos eilėms rašyti.— Raštai, t. 3, Tilžė, 1909; **A. Venclova,** Muzikalinis elementas mūsų simbolikų lyrikoj.—„Dienovidis", 1938, Nr. 2; **M. Ročka,** K. Donelaičio eilėdara.— **K. Donelaitis,** Raštai, K., 1950; **G. Abramovičius,** Literatūros mokslo įvadas, V., 1955; **K. Korsakas,** Lituanika Lenkijoje.—„Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; **A. Venclova,** Kai kurie Puškino poezijos vertimo klausimai.— Laikas ir rašytojai, V., 1958; **V. Mykolaitis-Putinas,** Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose.— Raštai, t. 8, V., 1962; **J. Girdzijauskas,** Eiliuotinė kalba ir silabinė-toninė eilėdara.—„Literatūra", t. 6, V., 1963; **L. Gira,** Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida.— Raštai, t. 5, V., 1963; **L. Timofejevas,** Literatūros teorijos pagrindai, V., 1964; **J. Girdzijauskas,** D. Kleino eilėdara.—„Literatūra", t. 7, 1964; **J. Girdzijauskas,** Apie dabartinę mūsų eilėdarą ir jos tyrinėjimo uždavinius.—„Pergalė", 1964, Nr. 12.

EILĖRAŠTIS — nedidelis eiliuotas kūrinys. E. klasifikuojami pagal turinio arba formos ypatybes, dažnai atsižvelgiant į abejas drauge (*epigrama, idilė, elegija, pasakėčia, odė, sonetas, trioletas, tercina, oktava* ir t. t.). Iki liet. raštijos atsiradimo E. egzistavo kaip liaudies *dainos* tekstas arba eiliuotas smulkiosios tautosakos kūrinys. Pirmasis spausdintas originalus liet. E. yra M. Mažvydo katekizmo (1547) prakalba „Knygelės pačios bylo...". Lietuvos Did. Kun-stėje pirmasis E. liet. kalba buvo išspausdintas Vilniuje 1589 leidinyje „Pasveikinimai... Žygimantui III" („Gratulationes... Sigismundo III"), pavadinimu „Pakvietimas Lietuvos giminės..." (d. 1) ir „Pakvietimas viešpaties karaliaus..." (d. 2). XVI—XVIII a. liet. lit-roje dominavo verstinis rel. turinio E.— giesmė. Pasaulietinio turinio E. dėl nepalankių socialinių ir politinių sąlygų šiuo laikotarpiu buvo daugeliu atvejų nespausdinami ir neišliko. Mūsų laikus pasiekė tik viena kita spausdinta panegirika, epitafija, dedikacija. Kai kurie šiuo laikotarpiu parašyti E. (K. Donelaičio, A. Šimelpenigio ir kt.) buvo paskelbti XIX ir XX a. Per pirmuosius pustrečio šimto metų rašytiniam liet. E. labai stigo struktūrinio darnumo, gilesnio meninio eiliuotos formos elementų įpras-

minimo. Daug sparčiau vystėsi E. nuo XIX a. pr.: plėtėsi jo tematika, didėjo žanrinis įvairumas, kilo meninis lygis. Pasaulietinio turinio E. visais atžvilgiais nustelbė religinį. 1814 Vilniuje išspausdintas pirmas liet. originalių pasaulietinio turinio E. rinkinys — A. Strazdo „Giesmės svietiškos ir šventos". Kiti žymesni E. kūrėjai XIX a. pirmojoje pusėje buvo D. Poška, S. Valiūnas, S. Stanevičius, P. Savickas, V. Ažukalnis, K. Aleknavičius, A. Baranauskas, XIX a. antrojoje pusėje — A. Vienažindys, V. Kudirka, P. Vaičaitis, J. Mačys-Kėkštas. XX a. liet. E. ištobulino Maironis, proletarinis poetas J. Janonis, K. Binkis, B. Sruoga, taryb. poetai L. Gira, S. Nėris, V. Mykolaitis-Putinas, A. Venclova, T. Tilvytis, E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius ir kt. Tarybinių liet. poetų E. pasižymi kokybiškai nauju, socialistiniu turiniu, dažnai savita forma.

Lit.: **V. Zaborskaitė,** Eilėraščio menas, V., 1965.

EIMAÑČIAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 7 km į š. v. nuo Tytuvėnų, Dubysos kair. krante. 100 gyv. (1959). Per kaimą į Dubysą teka Lokysta. Dubysos krante yra pilkapių liekanų. Pilkapių aukštis buvo 2—3 m, skersmuo apie 10 m. Pilkapiai turėjo akmenų vainikus.

EĨMONTAS Juozas [1906.I.10 Levaniškiuose (Anykščių rj.) — 1943.VII.31 prie Oriolo] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1932—40 darbininkas Kaune. Nuo 1934 palaikė ryšius su komunistais pogrindininkais. 1940—1941 dirbo Vilniuje adm. darbą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

EIMÙČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kairių apyl., 14 km į r. nuo Šiaulių, 3 km į š. nuo Šiaulių—Biržų geležinkelio. 94 gyv. (1959). Vakaruose yra Ilgosios Lovos miškas, r. pakraščiu teka Kruoja. Per E. eina kelias iš Narušaičių į Dimaičius. Felčerių-akušerių punktas, Narušaičių biblioteka (nuo 1962).

EIMÙTIS Stanislovas [1899.XI.19 Peldžiūnuose (Raseinių rj.) — 1942.III Charkove] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915—18 mokėsi Voronežo realinėje mokykloje. 1917—18 jaunimo organizacijos „Jaunimo internacionalas" k-to narys. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918.VI—1919 LKP Marijampolės rj. k-to pirmininkas. Lietuvos ir Baltarusijos KP II suvažiavimo (1919) delegatas. Už rev. veiklą buvo suimtas ir kalinamas. 1920.IV pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją, dirbo part. darbą Maskvoje, buvo Pietvakarių fronto telegrafinio-telefoninio bataliono raudonarmietis. 1921—24 mokėsi Charkovo Liaudies ūkio in-te. 1925—26 LKP CK leidyklos „Komunisto knygynėlis" (Smolenske) vedėjas. Nuo 1927 dirbo Charkove įv. įstaigose. Hitlerininkų nužudytas.

EĨNARIS Adomas [1842.III.23 Bendikuose (Klaipėdos rj.) — 1906.IX.11] — Klaipėdos krašto buržuazinis veikėjas. Baigęs mkt. seminariją, dirbo Klaipėdos kr. pradinėse m-lose. 1880 nupirkęs iš F. Kuršaičio „Keleivį", 1880—83 leido jį „Naujojo keleivio", o 1883—86 vėl „Keleivio" pavadinimu. E. leistas laikraštis buvo pažangesnis už F. Kuršaičio redaguotąjį, atvirai propagavusį vokiečių buržuazijos idealus. E. buvo aktyvus lietuvių protestantų veikėjas, jų spaudos bendradarbis, vienas 1898 lietuvių k. išleistos biblijos redaktorių.

EINÁUTAS — upė Šiaulių rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 36 km². Prasideda prie Šiupylių. Teka į š. r., įteka į Mūšą 9 km nuo jos versmių, Mūšos Tyrelio pelkėje. Intakas Ringožis (deš.).

ÉINGORNAS Leizeris [g. 1907 Vidžiuose (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1924 užmezgė ryšius su LKJS pogr. org-ja Kaune. 1925—27, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, už rev. veiklą buvo dukart suimtas. Kalėjo Kauno kalėjime ir VI forte. 1928 suimtas Panevėžyje ir ištremtas į Lenkiją. 1930—38 V. Baltarusijos Komunistų partijos narys. 1930 suimtas Vilniuje per demonstraciją, kuri rėmė Lukiškių kalėjimo polit. kalinių bado streiką, ir nuteistas 4 metus kalėti. Paskelbus sprendimą, teisme polit. kaliniai surengė demonstraciją. Už tai Vilniaus miesto teismas pridėjo jam dar metus. 1932 dalyvavo Lukiškių kalėjimo kalinių 9,5 dienos bado streike. Po badavimo išsiųstas į Ravičo sunkiųjų darbų kalėjimą. 1935 išėjęs iš kalėjimo, dirbo Vilniaus odininkų-batsiuvių profs-goje, buvo išrinktas profs-gos part. kuopelės sekretoriumi. 1936 ir 1938—39 kalėjo Kartuzų Berezos konc. stovykloje. 1939—41 dirbo Magnitogorske. 1946 grįžo į Vilnių, dirba „Bato" f-ke.

ÉINGORNIENĖ Zelda [**Segalytė**; g. 1913. XII.27 Rezeknėje (Latvijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1927—29 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Panevėžio rj. k-to narė. 1928—33 LKJS narė. Už rev. veiklą 1927.IV ištremta iš Lietuvos. Nelegaliai apsigyveno Kaune. 1929.VII suimta ir 1930.III nuteista 4 metus kalėti. Buvo kalinama Kaune, Zarasuose ir Ukmergėje. Drauge su kitais Kauno polit. kaliniais dalyvavo 1931.I.17—27 bado streike. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Išėjusi 1934 iš kalėjimo, nelegaliai apsigyveno Kaune. Dirbo profs-ginį ir masinį part. darbą. 1934—35 išrinkta LKJS Kauno miesto Aleksoto parajonio k-to sekretore. 1937 LKP CK leidimu emigravo į užsienį. Nelegaliai gyveno Vilniuje. 1939, Vilnių grąžinus Lietuvai, išvyko į Vitebską. 1941 grįžusi į Vilnių, buvo „Avangardo" f-ko direktore. 1941.VI evakavosi į Baškirijos ATSR. 1946 grįžo į Vilnių. 1947—51 dirbo LKP Vilniaus miesto Dzeržinskio rj. k-te. 1951—53 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1957 baigė Vilniaus Ped. in-to istorijos f-tą. 1953—62 Vilniaus Ped. in-to kadrų sk. viršininkė. Pensininkė.

EINÕRIAI — kaimas Biržų rj., Kupreliškio apyl., 12 km į v. nuo Pandėlio, 3 km į p. nuo Apaščios; kolūkio centras. 141 gyv. (1959). Prie E. prasideda Pyvesa. Lentpiūvė (nuo 1951), pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1958).

EĨNORIS Bronius [g. 1910.III.7 Plepikiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Suorganizavo part. kuopeles Papilio ir Kupreliškio miesteliuose. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Papilyje ir Biržuose. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo part. ir adm. darbą Kupiškio, Ramygalos ir Troškūnų rajonuose, mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1961 pensininkas.

EĨSRAVIŠKIAI — kaimas Šilutės rj., Pagėgių apyl., 8 km į š. nuo Pagėgių, prie kelio į Natkiškius. 204 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Eisra. Pr. m-la.

EĨŠIŠKĖS — miestas Lietuvos TSR pietuose, 60 km į p. nuo Vilniaus, prie pat Baltarusijos TSR sienos; rajono centras. 2532 gyv. (1959). E. stovi nedidelėje aukštumoje tarp pelkėtų Versekos aukštupio Gornostajaus ir Versekos intako Dumblės slėnių. Teritorija 294 ha. Miestas turi radialinę plano struktūrą. Gatvių tinklas stačiakampis. Centre yra išplėstos gatvės pavidalo aikštė. Į š. nuo centro, už Gornostajaus slėnio, abipus Vilniaus plento įsikūręs E. priemiestis — Jurzdika. Ant Versekos yra E. hidroelektrinė. Mieste yra didelė lentpiūvė, tarpkolūkinės statybos-remonto kontoros stalių cechas, malūnas, pieninė (nuo 1948), kepykla su konditerijos cechu, buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1950). Mieste 25 gatvės, kurių bendras ilgis 16 km, 17 500 m² gyv. ploto (iš jo 5700 m² komunalinio). Per E. eina Vilniaus—Gardino plentas, kurio atšaka ties Jurzdika pasuka į Varėną; į E. sueina keliai iš Šalčininkų, Valkininkų. Yra 50 lovų ligoninė (įst. 1863), vid. m-la (nuo 1949), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka. 1 km į r. nuo miesto, Eišiškių—Šalčininkų kelio š. pusėje, yra piliavietė. Tai keturkampis 84×112 m kiemas, apjuostas 4 m aukščio ir 18—20 m pločio (prie pagrindo) pylimu bei 5 m gylio ir iki 25 m pločio grioviu. Ties pylimo p. dalies viduriu yra 8 m pločio, o r. ir v. dalyse kiek siauresni (greičiausiai jau vėliau padaryti) įėjimai. Pylimo š. v. dalyje yra mūrinio bokšto liekanos. Kiemo p. v., š. v. bei p. r. dalyse išlikusios XIX a. viduryje čia stovėjusių Peterburgo—Varšuvos optinio telegrafo stoties mūrinių pastatų žymės. Išplana-

vimu ir iš dalies įtvirtinimais E. piliavietė primena mūrines pilis ir greičiausiai priklauso XIV—XV a., kada E. vardas pasirodė rašytiniuose šaltiniuose.

Vėlyvi, prieštaringi Lietuvos metraščių nuorašai teigia, kad E. įkūręs Eikšys, kuris gavęs iš kun-ščio šioje vietoje laukymę tarp miškų. Kalbininkai patvirtina, kad E. vardas kilęs iš asmenvardžio Eišys. Neabejotina, kad XIV a. pab. E. buvo kun-ščio Sudimanto ir jo sesers, Vytauto žmonos Onos, tėvonija. Iš pradžių Jogaila buvo atėmęs E. kun-stę iš Sudimanto, bet 1384 grąžino ją. Įsigalėjęs Vytautas pavertė E. eiliniu savo dvaru. 1434 Švitrigaila, kovodamas su Žygimantu dėl sosto, 4 dienas siaubė jam nepaklusnų E. valsčių, degino kaimus, smaigstė ant baslių sugautus bajorus. E. pradėjo didėti XV a. pr., nes pro čia ėjo svarbus kelias iš Vilniaus į Gardiną—Varšuvą—Krokuvą. XV—XVI amžiuje E. turėjo savo pilies teismą, bajorų seimelį ir kt. feod. įstaigas. Yra žinių, kad jau XVI a. pradžioje E. turėjo m-lą. Buv. Rapolionių kaime, E. valsčiuje, apie 1485 gimė vienas pirmųjų lietuvių raštijos atstovų S. Rapolionis. 1672 E. gyventojai gavo privilegiją rengti tris metines muges. Karalius Jonas Sobieskis (valdęs 1674—1696) suteikė Eišiškėms Magdeburgo teises, kurias 1792 Stanislovas Augustas patvirtino. 1655 miestelį sudegino caro kariuomenė, 1706 nuniokojo švedai. XVIII a. miestelyje buvo 4 gatvės. Nors E. tada turėjo tik 60 namų ir 279 gyv., bet jau garsėjo savo prekymečiais ir arklių bei galvijų mugėmis. 1740 E. bažnyčios inventoriuje sakoma, kad miestelyje yra 3 klebono smuklės. 1791—96 E. buvo pavieto centras, turėjo savo m-lą ir rotušę. Po baudžiavos panaikinimo E. greitai didėjo (1861 buvo 751 gyv., 1880 — 2616, 1897 — 3196).

1831 prie E. įvyko kautynės tarp carinės kariuomenės ir sukilusių Vilniaus un-to studentų, kurie šį mūšį laimėjo. 1863 E. apylinkėse taip pat veikė sukilėliai. XX a. pr. apylinkėse veikė Lietuvos Socialdemokratų partijos nariai, platinę rev. lit-rą, kurią gaudavo iš Vilniuje gyvenusios B. Burbaitės-Eidukevičienės. 1902 jie išrinko į RSDDP II suvažiavimą E. atstovus. 1920.X.7 E. okupavo burž. Lenkijos kariuomenė. 1934 mieste veikė nelegali Raudonosios pagalbos org-jos kuopelė. 1939 drauge su Vilniaus sritimi E. grįžo Lietuvai. 1941.IX vok. faš. okupantai prie E. sušaudė 3446 žmones. Taryb. metais nutiestos naujos gatvės, pastatyta gyv. namų ir visuom. pastatų. Miesto centre, buv. turgavietės vietoje, įrengtas skveras, miesto pakraštyje užveistas 5 ha parkas (1959).

EIŠVỸDIS Jonas [g. 1898.XII.1 Dusetose] — medicinos darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs sveikatos apsaugos darbuotojas (1965). Kilęs iš valstiečių. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. Dirbo med. įstaigose Jekaterinoslave, Charkove, Gorkyje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos med. tiekimo tarnybos viršininkas. Nuo 1947 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos vyriausiosios farmacijos v-bos viršininkas.

EIŠVỸDIS Juozas [1909.III.24 Dusetose — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1927—32 gyveno Charkove, buvo VLKJS narys. 1932 grįžo į Lietuvą, dalyvavo kom. veikloje Dusetose, platino kom. lit-rą. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1941 dirbo LKP Zarasų aps. k-te. 1941.VI evakavosi į Kuibiševo sr. Nuo 1942.VIII Kęstučio būrio partizanas Zarasų aps.

EITÃVIČIUS Stasys [g. 1919.XI.21 Palantėje (Plungės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 LKJS narys Gargždų, platino kom. lit-rą. 1940 LLKJS Gargždų vls. k-to sekretorius, 1941 LLKJS Kretingos aps. k-to instruktorius. 1942—1943 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Išvadavus Lietuvą, dirbo adm. darbą Kretingos aps., vėliau Klaipėdos rj. Nuo 1955 TSKP narys.

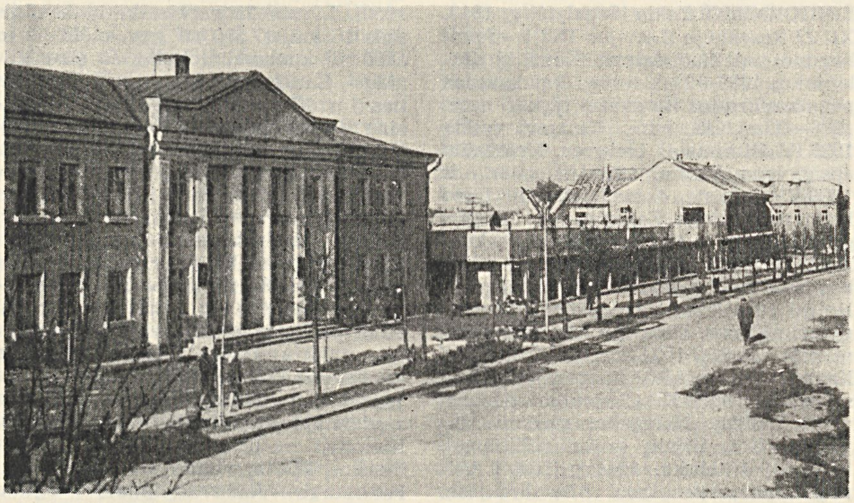
Eišiškės. Miesto centras

EITMINAVIČIŪTĖ Irena [g. 1931.VI.13 Šiauliuose] — zoologė, biologijos mokslų kandidatė (1959). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1958—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1961 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie oribatidines erkes.

ÈKBLOMAS (Ekblom) Richardas [1874.X.30—1959.IV.12] — švedų kalbininkas. 1921—39 Upsalos un-to profesorius, daugiausia tyrinėjęs baltų ir slavų kalbas. Studijų tikslais kelis kartus lankėsi Lietuvoje. Artimai bendravo su latvių kalbininku J. Endzelynu. Lituanistikai ir apskritai baltistikai svarbiausi jo eksperimentinės fonetikos, akcentologijos ir etimologijos darbai.

Ršt.: Zum Wortakzent im Südlitauischen, Uppsala, 1917; Manuel phonétique de la langue lituanienne, Stockholm, 1922; Zur Physiologie der Akzentuation langer Silben im Slavo-Baltischen, Uppsala, 1922; Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen, Uppsala, 1925; Zur Entstehung und Entwicklung der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten, Uppsala, 1930; Die lettischen Akzentarten, Uppsala, 1933.

EKETẼ — **1.** Upė Klaipėdos rj., Danės kair. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 92 km^2. Prasideda Žvirblių kaimo apylinkėse, prie Gargždų—Kretingos kelio. Teka į v. Įteka į Danę 16 km nuo jos žiočių, ties Laukžemiais. Intakai: Griežupė, Baukštė (abu kair.). Vid. nuolydis 218 cm/km. Vid. debitas aukščiau Griežupės 0,24 m^3/s, žiotyse 1,08 m^3/s.

2. Senovinė vietovė Klaipėdos rj., buv. Eketės dvaro, dab. Tauralaukio tarybinio ūkio Radailių skyriaus žemėje; dar vad. **Akute**. Ist. šaltiniuose ji minima 1253. Nuo Kalotės 3,5 km į r., Eketės deš. krante, išlikęs didžiausias pajūrio ruože piliakalnis su daugiau kaip 1 ha aikštele, kurią iš š. saugo 130 m ilgio, 8 m aukščio pylimas. Šalia yra senos gyvenvietės žymės, o gretimo Pipinų kaimo lauke X—XIII a. senkapis.

„EKONOMIČESKAJA ŽIZN" („Экономическая жизнь"—„Ekonominis gyvenimas") — komunistinis politikos ir ekonomikos žurnalas, ėjęs 1918—19 Smolenske ir Minske rusų kalba. Išėjo 4 nr. Skelbė informacijų apie to meto Lietuvos ekonominį gyvenimą.

EKONÒMIJA — Lietuvos didžiojo kunigaikščio stalo dvaras, kurio pelnas ėjo kunigaikščiui ir jo rūmams išlaikyti. 1589 Lietuvos Did. Kun-stėje buvo sudarytos Alytaus, Gardino, Kobrinės, Lietuvos Brastos, Mogiliovo, Šiaulių ekonomijos. Ligi XVIII a. jos buvo dalijamos į smulkesnius adm. vienetus, vad. **raktus**, kurių kiekvienas turėjo kelis ar keliolika dvarų, palivarkų ir kaimų. Vėliau E. buvo padalyta dar į kitus adm. vienetus — *gubernijas.*

„EKONÒMIKA" — **1.** Buržuazinis liberalinis ekonomikos žurnalas, ėjęs 1935—1940 Kaune. Leido Ekonomistų d-ja. Red. prof. A. Rimka. Per metus išeidavo 4 nr.

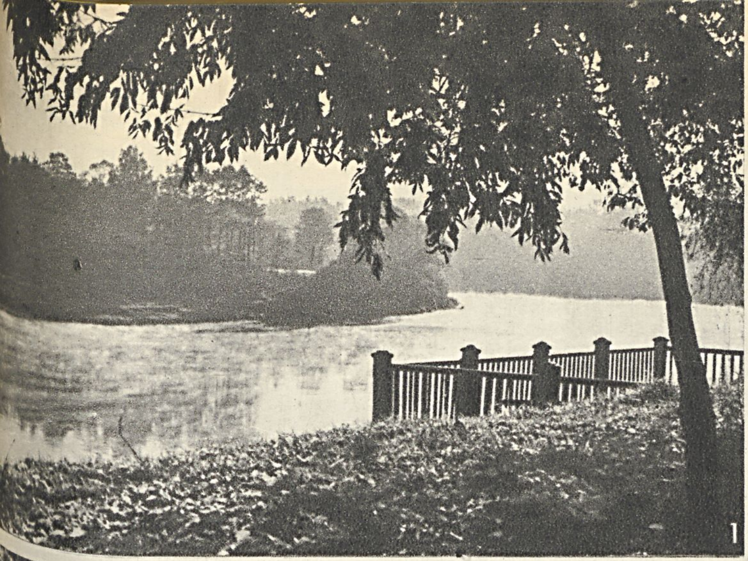

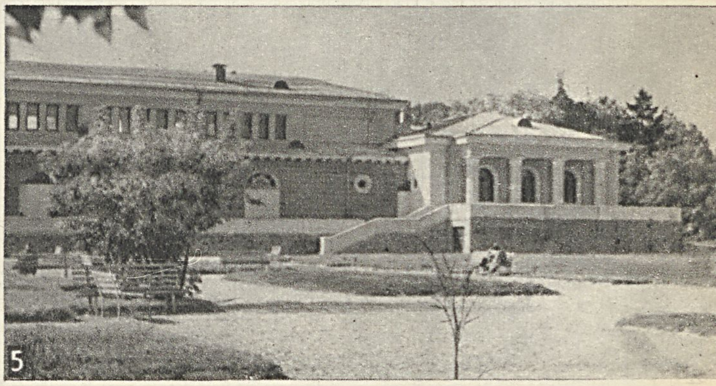

DRUSKININKAI

1. Nemunas ties Druskininkais
2. Kavinė „Dainava"
3. Tiltas per Ratnyčią
4. Sanatorija „Dzūkija"
5. Balneologinė gydykla
6. B. Vyšniausko skulptūra „Ratnyčėlė" gydomosios fizinės kultūros parke
7. Viešbutis „Turistas"
8. Vasaros kavinė
9. Vasarnamis
10. Druskonio ežeras

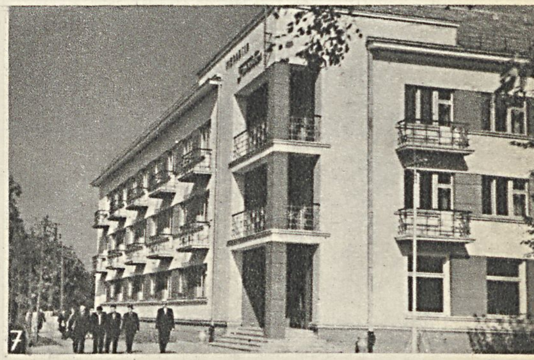

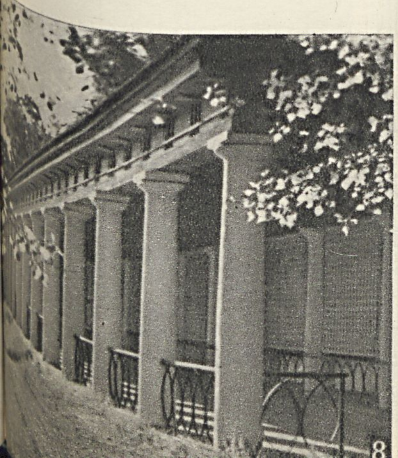

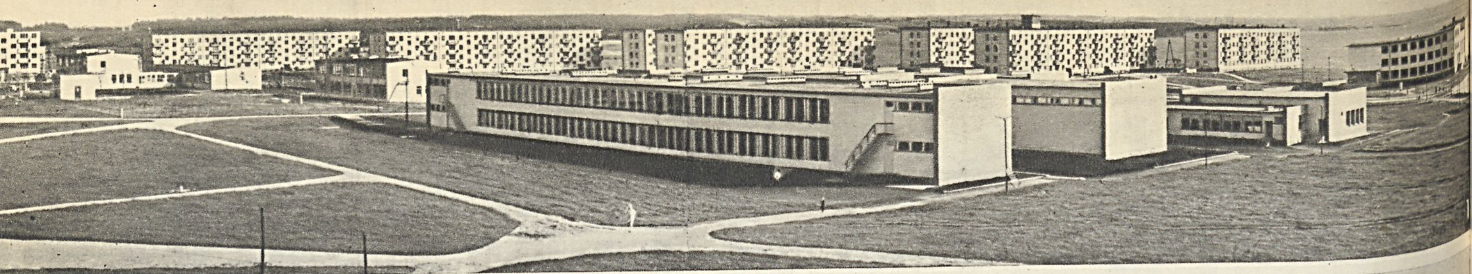

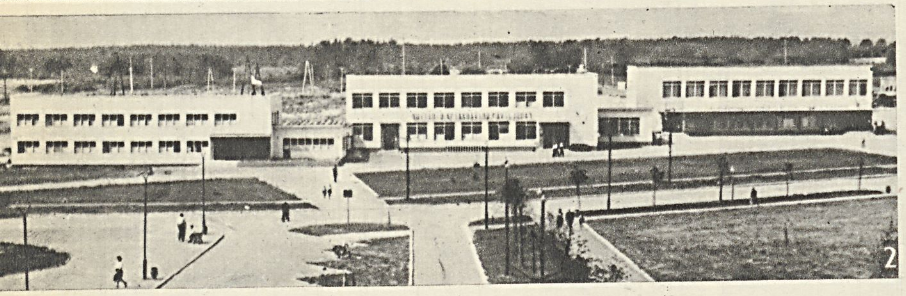

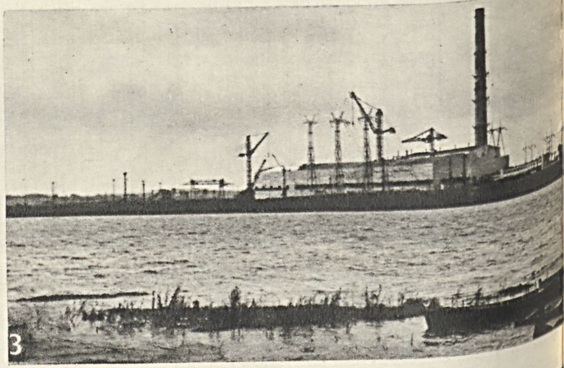

ELEKTRĖNAI

1. Bendras gyvenvietės vaizdas. 2. Prekybinis-buitinis centras. 3. Elektrinė

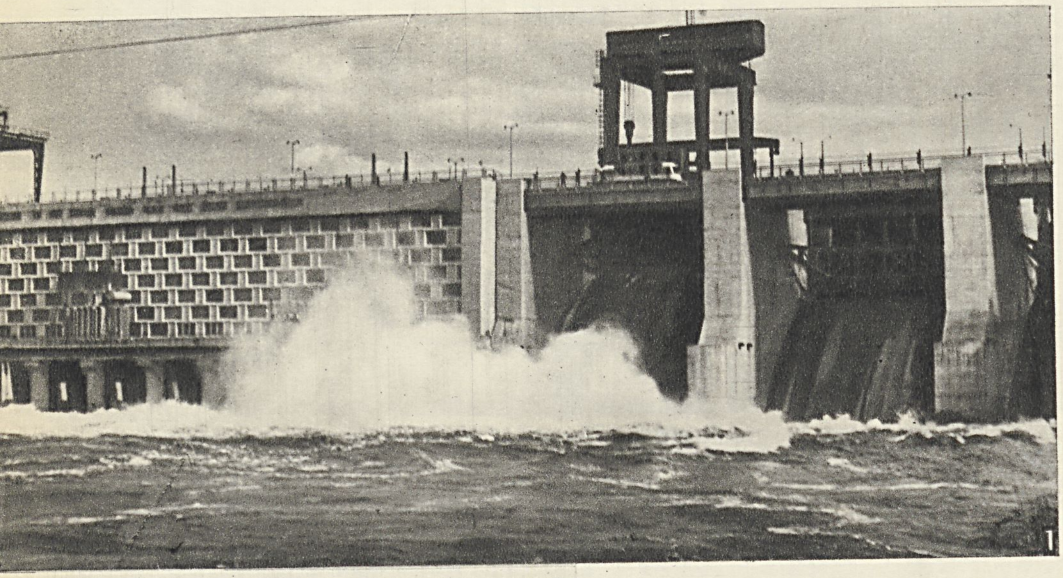

ELEKTRIFIKACIJA

1—2. Kauno hidroelektrinė
3—5. Lietuvos šiluminė elektrinė

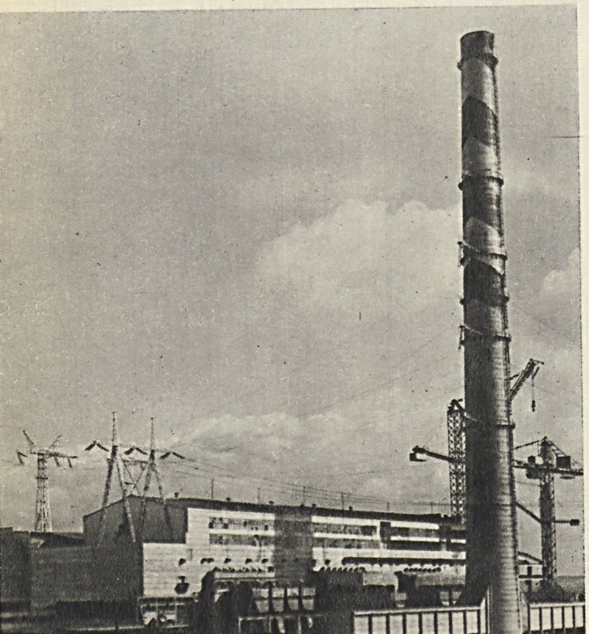

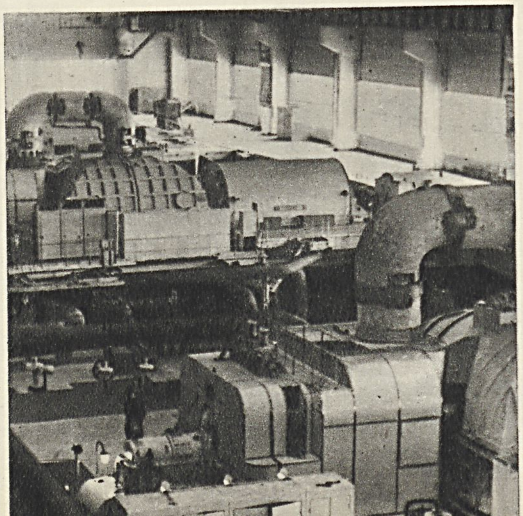

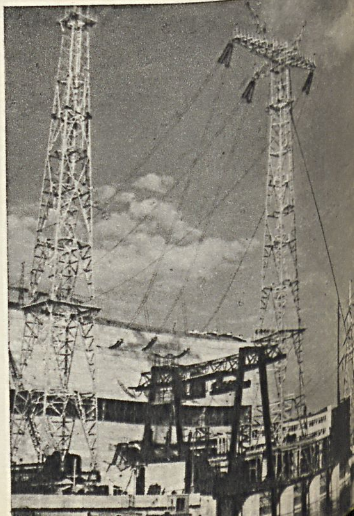

2. Tarybinis tęstinis ekonomikos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1960 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 5 t. Pirmąjį tomą išleido Vilniaus un-tas savo mokslo darbų serijoje.

EKONÒMIKOS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, — mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1946. In-to pagr. uždavinys — apibendrinti naujus reiškinius ekonominiame gyvenime, nagrinėti liaudies ūkio problemas. Svarbesnieji in-to tyrimai: perspektyvinis Lietuvos TSR energetikos išvystymas ryšium su kompleksiniu Nemuno kaskados panaudojimu, Lietuvos TSR stat. medžiagų pramonės išvystymas ir išdėstymas, materialinio suinteresuotumo principo panaudojimas Lietuvos TSR kolūkiuose, Lietuvos TSR žemės ūkio gamybos išdėstymas ir specializavimas, Lietuvos TSR pramonės specializavimas ir kooperavimas, Tarybų Lietuvos industrializavimas, darbo našumo planavimas ir apskaita Lietuvos TSR pramonėje, Lietuvos TSR tarpšakinis ataskaitinis ir planinis gamybos ir paskirstymo balansas, Lietuvos TSR darbo jėgos resursų racionalus panaudojimas. In-te yra šie sektoriai: gamybinių jėgų išdėstymo ir išvystymo, kapitalinių įdėjimų ekonominio efektyvumo, gamybos valdymo ir planavimo, rentabilumo ir ūkiskaitos, prekių apyvartos ir pinigų cirkuliacijos, polit. ekonomijos ir liaudies ūkio istorijos, sociologijos ir teisės. Institutas kartu su Valst. plano komisija (iki 1965 ir su Lietuvos TSR Liaudies ūkio taryba) leidžia žrn. „Liaudies ūkis". Nuo 1956 in-to direktorius akademikas dr. K. Meškauskas.

EKONÒMINĖ KRÌZĖ — kapitalistinio ciklo fazė, kurioje per prievartą trumpam atsistato aštriai pažeista proporcija tarp kapitalistinės gamybos masto ir mokios paklausos. E. k. pasireiškia prekių perprodukcija, kainų kritimu, gamybos siaurėjimu, nedarbo augimu, darbo užmokesčio mažėjimu ir t. t. Ji kartojasi periodiškai. Žemės ūkio E. k. vadinama agrarine krize. Ji turi savitumų, kurių svarbiausias — užtruktinis jos pobūdis.

Svarbiausioji E. k. priežastis — pagr. kapitalizmo prieštaravimas. Prekės gamyboje dalyvauja tūkstančiai darbininkų. Įmonės, pramonės šakos, liaudies ūkio sferos yra susijusios viena su kita daugybe ekonominių ryšių, dėl kurių, be kita ko, gamybos mastas turi atitikti mokią paklausą. Tačiau kapitalizmo sąlygomis gamyba plečiama, didinant darbininkų išnaudojimą, dėl to moki paklausa neišvengiamai atsilieka nuo gamybos masto. Gamybos ir mokios paklausos disproporcija nebeleidžia gamybai toliau augti. Prasideda E. k. Materialus jos periodiškumo pagrindas — vienalaikis masinis pagrindinio kapitalo atnaujinimas. Po krizės, depresijos fazėje, kad gamyba atpigtų ir prisitaikytų prie žemų kainų, prasideda pagr. kapitalo atnaujinimas. Tai sukelia pagyvėjimą. Iš depresijos pereinama į pagyvėjimo fazę. Kapitalo atnaujinimas ima darytis masinis. Kapit. gamyba iš pagyvėjimo fazės pereina į pakilimo fazę. Bet kai kapitalas pradeda duoti maksimumą produkcijos, jis vėl priartėja prie savo fizinio ir moralinio susidėvėjimo ribos, o jo duodamas gamybos mastas žymiai aplenkia mokią paklausą. Susidaro aštri disproporcija, prasideda nauja E. k. Tokiu būdu kapit. gamyba plečiasi ciklais. Įvairiose kapitalizmo raidos pakopose ciklas ir jo fazės reiškiasi savitai. Šių laikų kapitalizme ryšium su jo irimu, valstybinio-monopolistinio kapitalizmo augimu, ekonomikos militarizavimu, vystymosi netolyginumo sustiprėjimu, pasaul. kapitalistinio ūkio susiskaldymu ir t. t. kapit. šalys ne vienu laiku pamažu nuslenka į ekonominę krizę, po kurios seka pagyvėjimas ir lėtas, nežymus pakilimas.

Pirmoji ciklinė E. k. įvyko Anglijoje 1825. Kitose šalyse ji prasidėjo kiek vėliau. Pirmoji pasaulinė E. k., apėmusi pagr. kapitalistines šalis, įvyko 1857. E. k., vykusios 1837 ir 1847 Anglijoje, bei 1857 pasaul. E. k. palietė ir Rusijos ekonomiką. 1866 ir 1873 krizės Rusijos ekonomikoje pasireiškė jau gana stipriai. 1873 krizė palietė ir Lietuvos ekonomiką. Giliau Lietuvos pramonę (ypač mašinų gamybos ir metalo apdirbimo, odos ir avalynės) palietė 1882 ir 1890 krizės, vykusios Rusijoje. Agrarinė krizė, prasidėjusi XIX a. aštuntajame d-metyje ir užtrukusi iki dešimtojo d-mečio, žymiai palietė Lietuvos grūdų ūkį, kartu paskatindama plėsti gyvulininkystę. Gana smarkiai Lietuvoje, ypač Vilniaus gub. pramonėje, pasireiškė 1900—03 E. k. Bendroji pramonės produkcija Vilniaus gub. sumažėjo 26,5% (statybinių medžiagų pramonės 67%, tekstilės pramonės 26%, popieriaus 19%). Lietuvoje užsidarė apie 220 stambesnių įmonių. 1908—09 E. k., apėmusi daugiausia Rusijos sunkiąją pramonę, Lietuvoje žymiau palietė metalo apdirbimo įmones Vilniuje ir Kaune. 1913 prasidėjusią E. k. nutraukė I pasaul. karas. 1920—21 E. k. buržuazinės Lietuvos ūkio nepalietė, nes šis dar nebuvo atsistatęs po pasaul. karo. Dėl tos priežasties kiek žymiau nepasireiškė ir 1920 prasidėjusi agrarinė krizė, kuri nuo 1924 sušvelnėjo. Itin smarkiai buržl. Lietuvos ūkį sukrėtė 1929—33 pasaulinė E. k. Ši krizė prasidėjo JAV (1929.X), vėliau apėmė kitas šalis. Lietuvoje ji pradėjo reikštis kiek vėliau, ir tai leido burž. ideologams tvirtinti, kad Lietuvoje krizės iš viso nebūsią. Tačiau 1930 antrojoje pusėje krizė ėmė ryškėti ir Lietuvos ūkyje. Burž. ideologai stengėsi įpiršti mintį, kad E. k. kilusi tik dėl užsienio rinkų Lietuvos eksportui pablogėjimo. Tai buvo netiesa — E. k. gimdo vidiniai kapit. šalies prieštaravimai, o išorinės priežastys tik pagreitina ar sulėtina jos brendimą, paveikia jos gilumą, ilgumą ir t. t. Oficiali burž. statistika rodo, kad jau nuo 1925—26 Lietuvos ūkio augimo tempai pastebimai sulėtėjo, kainos ėmė mažėti. Pamažu smunkanti konjunktūra reiškė, kad labai paaštrėjo prieštaravimas tarp kapit. gamybos ir siauros vidaus rinkos. Tas prieštaravimas laikinai nepasireiškė E. k. pavidalu tik dėl ž. ū. produktų eksporto didinimo (1925—28 sviesto eksportas išaugo 189%, grūdų — 27%). Nuo 1928, paaštrėjus pasaul. agrarinei krizei, o 1929—33 E. k. įsisiautėjus Vokietijoje ir Anglijoje, į kurias Lietuvos ž. ū. produktų daugiausia buvo eksportuojama, ž. ū. produktų kainos sumažėjo 3—4 kartus. Tai iki kraštutinumo paaštrino prieštaravimą tarp gamybos masto ir ribotos mokios paklausos. Kainos vidaus rinkoje ėmė katastrofiškai kristi (1930 — 80%, 1931 — 68% 1924—1926 metų lygio). E. k., apėmusi pagrindinę Lietuvos ūkio šaką — žemės ūkį, neišvengiamai palietė ir pramonę, kuri rėmėsi tik vidaus rinka (jos lyginamasis svoris eksporte 1929 siekė apie 2%). Jau 1931, palyginus su 1930, popieriaus pramonės produkcijos vertė sumažėjo 37%, chemijos 14%, odos, kailių, avalynės 7%. E. k. Lietuvos ūkyje smarkiai gilėjo 1931, 1932. Gilėjimo tempas 1934 sulėtėjo, o 1935—36 buvo pereita į depresiją. Bendrasis kainų indeksas (1926—29 — 100%): 1932 — 59%, 1933 — 52%, 1934 — 50%, 1935 — 45%, 1936 — 45%. Dėl smarkaus ž. ū. produktų kainų kritimo (1935 jos sudarė tik 35% 1926—29 lygio) labai sumažėjo valstiečių pajamos. Jei 1929 už parduotą 1 kg naminio sviesto valstietis galėjo pirktis arba 27,5 kg druskos, arba 10 kg žibalo, arba 55 dėžutes degtukų, tai 1935 tegalėjo nupirkti atitinkamai tik 12,7 kg, 6 kg ar 19 dėžučių. Tuo tarpu mokesčiai nesumažėjo, pramonės, kurioje viešpatavo monopolijos, gaminių kainos sumažėjo žymiai mažiau (1935 jos sudarė 51% 1926—29 lygio). Norėdami išsilaikyti, valstiečiai stengėsi daugiau parduoti ž. ū. produktų, mažiau jų vartoti. Tai leido Lietuvos buržuazijai didinti bekono ir sviesto eksportą, nepaisant smarkaus kainų kritimo užsienio rinkoje. Bekono eksportas nuo 400 t 1929 pakilo iki 25 000 t (1932; vėliau jis sumažėjo), o sviesto nuo 4100 t — iki 12 200 t (1935). Eksporto augimas didino eksportinių monopolijų („Maisto", „Pienocentro") ir užsienio monopolistų pelnus. Už parduotą sviesto toną užsienyje Lietuva 1934 galėjo nusipirkti 2,9 karto mažiau geležies, 3,5 kartus mažiau druskos, medvilninių audinių, negu 1929. Buržuazinės valdžios vykdoma kainų palaikymo politika (primokėjimams 1930—38 buvo išleista 150 mln. lt) palengvino krizę buožėms, dvarininkams ir monopolistams. Akcinių b-vių pelnas padidėjo nuo 5,79 mln. lt (1929) iki 8,10 mln. lt (1934). E. k. smukdė ir Lietuvos pramonę: 1931—34 jos produkcijos vertė nukrito 16% (maisto pramonės — 26%, odos, kailių, avalynės — 30%, mašinų gamybos ir metalo apdirbimo — 31%). E. k. visu sunkumu gulė ant darbo žmonių pečių. Nedarbas smarkiai padidėjo tiek mieste, tiek kaime. 1931—36 nominalus darbo užmokestis sumažėjo daugiau kaip 30% pramonėje ir 40% kaime, darbo diena pailgėjo, padidėjo mokesčiai. Didėjo valstiečių ūkių varžytynių skaičius: 1931 buvo išvaržyti 1036 ūkiai, 1932 — 1947, 1933 — 2908. Daug ūkių buvo parduota dar iki varžytynių. Komunistų partijos vadovaujami, Lietuvos darbo žmonės vis aktyviau ir sėkmingiau kovojo dėl savo padėties pagerinimo. Pvz., 1929 streikavo 1100 darbininkų, 1934 — daugiau kaip 10 200, t. y. beveik kas trečias

pramonės darbininkas. Daugiau kaip pusė visų streikų buvo laimėta. Į kovą kilo ir kaimo žmonės: 1935 antrojoje pusėje prasidėjo valstiečių streikas. Dėl burž. Lietuvos ekonomikos priklausomumo nuo užsienio, jos ūkio agrarinio pobūdžio E. k. buvo labai ilga. Po krizės ir depresijos sekė labai nežymus pagyvėjimas (bendrasis kainų indeksas 1939 sudarė 54%, 1940.I—IV — 73% 1926—29 lygio). Darbo žmonių ekonominė padėtis liko sunki. 1940, laimėjus soc. revoliucijai Lietuvoje, lietuvių tauta nusikratė visomis kapitalizmo ydomis, tame tarpe ir ekonominėmis krizėmis.

Lit.: **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960 m.), V., 1960; **K. Meškauskas,** Tarybų Lietuvos industrializavimas, V., 1960; **V. Niunka,** Kaip monopolistinis kapitalas išnaudojo buržuazinės Lietuvos kaimą.— „Komunistas", 1948, Nr. 9; **В. Симонавичюс,** Экономический кризис перепроизводства 1929—1933 годов в промышленности Литвы.— „VVU mokslo darbai", t. 15, V., 1958.

EKONÒMINĖ MINTÌS — visuomeninių gamybinių, t. y. ekonominių, santykių atspindys žmonių sąmonėje. E. m. apima polit. ekonomiją ir kitus ek. mokslus, visų pirma jų teorinius pagrindus, ek. politikos, klasių bei socialinių grupių ek. reikalavimų (programų) principus, konkrečių ek. problemų vertinimo bei sprendimo koncepcijas.

Pirmieji lietuvių ek. įvaizdžiai atspindėjo patriarchalinį ūkininkavimą, jo priklausymą nuo gamtos jėgų, įasmenintų religijoje. Kiek vėliau tie įvaizdžiai jau rodo socialinės ir turtinės diferenciacijos, klasinės visuomenės atsiradimo reiškinius. Pvz., Prūsų teisynas užfiksavo feodalinį bendruomenių žemių užgrobimą, feod. nuosavybės formavimąsi dar iki XIV a.

Feodalizmo epochos E. m. pagr. problema buvo baudžiava. To meto E. m. raidą taip pat veikė ir prekinės gamybos, miestų augimo, klasių kovos miestuose procesai, kaimyninių kraštų (rusų žemių, po to Lenkijos ir pagaliau Rusijos imperijos) socialinė-ekonominė santvarka. Did. kun-ščių Gedimino, Algirdo ir Vytauto ek. politika reiškė valstiečių vertimą baudžiauninkais, amatų bei prekybos plėtimą. Įdomus to laikotarpio dokumentas yra Gedimino kreipimasis į Europos miestus (1323), kuriuo jis kvietė į Lietuvą amatininkus ir pirklius, žadėdamas jiems lengvatų. Apie ankstyvojo ir išsivysčiusio feodalizmo laikotarpio E. m. leidžia spręsti šie ekonominiai reiškiniai, atspindintys feod. santykių evoliuciją: valstiečio kiemo pavertimas feod. prievolių vienetu (dėklos ir sidabrinės įvedimas XIV a. pab.); pirmosios privilegijos Lietuvos feodalams (XIV—XV a.); valakų reforma (XVI a.), kuria buvo siekiama stiprinti feod. ūkį ir nustatyti valstiečių prievoles pagal naudojamos žemės plotą; XVI a. Lietuvos Statutai (LS), įforminę išsivysčiusį feodalizmą; palivarkinio lažinio feod. ūkio plitimas (XVII a.); merkantilizmo ek. politika ir baudžiavos reformavimo projektai (XVIII a. II pusė). Tai buvo viešpataujančios feodalų klasės ek. ir polit. priemonės feod. išnaudojimui stiprinti ir modifikuoti, prisitaikant prie gamybinių jėgų vystymosi. Prieš jas visą laiką kovojo valstiečiai baudžiauninkai. E. m. vystymasis taip pat atsispindi kovoje dėl Lietuvos centralizuotos valstybės, ypač Vytauto ek. politikoje, Mykolo Lietuvio, A. Rotundo ir kitų XVI a. veikėjų raštuose, aštriai smerkiančiuose feodalų savivalę, ūkinę suirutę. Objektyviai su ta kova buvo susiję ir miestiečių ek. reikalavimai (miestų teisių klausimas ir kt.), miestiečių raštai dėl prekybos laisvės ir prekybos pelno (XVI a. pab., XVII a. pr.). Svarbus ir originalus, bet neišlikęs iki mūsų dienų J. Abrahamovičiaus veikalas kainų klausimu, nukreiptas prieš feod. epochai būdingą kainų ir rinkos reglamentaciją. Vid. amžiais E. m., klasių ek. reikalavimai labai dažnai įgaudavo religinį apvalkalą. Katalikų bažnyčios ek. doktrina — kanonistų (Tomo Akviniečio ir kt.) doktrina — teisino feod. luominį susiskirstymą, tariamai užtikrinantį kiekvienam tinkamą vietą visuomenėje ir „teisingą kainą" mainuose. Kanonistų doktriną, ypač jos teiginius apie palūkanas, propagavo Vilniaus akademijos prof. M. Smigleckis (XVI a. pab.). Smigleckis pareiškė ir originalių minčių apie valstiečių feod. prievolių prigimtį, susijusią, pasak jo, ne betarpiškai su valstiečio asmenybe, o su feodalo ir baudžiauninko susitarimu (dvarininko žemė — valstiečio darbas), kuris turėtų būti naudingas abiem pusėms. XVII a. viduryje valstiečių klausimą lietė ir kiti akademijos profesoriai. A. Olizarovskis (Olizarovijus) 1650 aprašė T. Moro „Utopijoje" nupieštą ateities santvarką, jai pritarė. Reformacijos sąjūdyje (XVI a.), nukreiptame prieš katalikų bažnyčios ideologiją, iš dalies reiškėsi antifeodalinio miestiečių judėjimo socialiniai ir ekonominiai reikalavimai. Reformatas A. Volanas reikalavo didesnių teisių valstiečiams ir miestiečiams, puolė bajorų privilegijas ir savavaliavimą. Radikalesnės buvo antitrinitarų (anabaptistų), ypač S. Budnio, ek. pažiūros, kuriose atsispindėjo liaudies protestas prieš feodalizmą, pasaulietišką ir bažnytinę hierarchiją, socialinės ir ekonominės lygybės siekimas. XVIII a. pradėjo ryškėti ek. pažiūros, susijusios su kapit. santykių užuomazga, baudžiavinio ūkio krize. Tai merkantilizmo ek. koncepcija ir užsienio prekybos bei prekinės gamybos plėtimo politika, kurią mėgino taikyti Nuolatinė taryba (1775—88), A. Tyzenhauzas (kurdamas feod. manufaktūras), P. Bžostovskis (Merkinės dvare pervesdamas valstiečius į piniginį činšą). XVIII a. pab. Vyriausiojoje m-loje (Vilniuje) įsigalėjo *fiziokratų* teorija, kurią propagavo ir vystė I. Stroinovskis. Fiziokratai pradėjo tirti ekonomiką, nors ir tebeturinčią feodalinį apvalkalą, buržuaziniu požiūriu, nagrinėti jos fiziologiją, pačią gamybą, kaip vertės kūrimo procesą (tiesa, tik žemės ūkyje). Jiems pritarė tie dvarininkai, kurie ieškojo išeities iš feod. ūkininkavimo aklavietės. Tai atsispindėjo ir Ketverių metų seimo (1789—92) reformose. Feodalizmo irimo ir kapit. santykių formavimosi laikotarpiu (XIX a. I pusė) liberalinių dvarininkų atstovai (M. Očapovskis, V. Stroinovskis, P. Paškevičius ir kt.) griežtai kritikavo lažinį-baudžiavinį ūkį, laikydami jį gamybinių jėgų vystymosi stabdžiu, tačiau siūlydami valstiečius iš baudžiavos atleisti be žemės. Vilniaus un-te I. Stroinovskio pasekėjai S. Malevskis ir J. Skačkauskas dar laikėsi fiziokratų teorijos. Kiek vėliau prof. J. Znoska ir prof. J. Vaškevičius jau pradėjo dėstyti A. Smito teoriją (su vulgarizavimo elementais), propaguoti burž. liberalizmą, ypač domėdamiesi pramonės, prekybos ir kredito klausimais. Un-to auklėtiniai S. Budnis, M. Chonskis, T. Narbutas ir kt. tais klausimais parašė darbų. XIX a. pr. Lietuvoje pažiūras, artimas Rusijos dekabristų pažiūroms, propagavo *filomatų* ir kt. slaptųjų studentų d-jų atstovai (A. Mickevičius, T. Zanas, J. Čečotas ir kt.). Jie nacionalinį išsivadavimą siejo su socialinėmis ekonominėmis reformomis, tačiau agrar. klausimu nepažengė toliau už liberalinius dvarininkus. Šis ribotumas pasireiškė ir 1831 sukilimo programoje. Tik sukilimo dalyvis ist. J. Lelevelis skelbė radikalesnes dem. pažiūras, reikalavo suteikti valstiečiams piliet. teises ir žemės. Vėliau dalis buvusių sukilimo dalyvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą pradėjo sieti su agrar. revoliucija. Tokios visuomeninės-ekonominės pažiūros atsispindėjo ir I. Goštauto kūryboje, Kipr. Nezabitauskio-Zabičio veikale „Eiliavimas. . .", kuriame yra ir utopinio socializmo elementų. Antibaudžiavinė kryptis vystėsi ir lietuvių literatūroje. XVIII a. ji reiškėsi K. Donelaičio, o XIX a. pradžioje D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto ir ypač A. Strazdo literatūriniuose kūriniuose.

Kapitalizmo epochos E. m. vystėsi aštrios ir sudėtingos klasių kovos sąlygomis. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje visoje Rusijoje, taip pat ir Lietuvoje, jos raidą lėmė gilėjantys kapit. prieštaravimai, kurie buvo persipynę su gausiomis feod. liekanomis, visų pirma su carizmu bei dvarininkų žemėvalda, carizmo vykdoma nacionalinės priespaudos ir kolonizacijos politika. Kapitalizmo kilimo laikotarpis (XIX a. II pusė) prasidėjo nuo 1861 metų „valstiečių reformos", kuri pastūmėjo kapitalizmo vystymąsi Rusijoje. Tai buvo dvarininkų vykdoma burž. reforma, siekianti dvarus palaipsniui paversti kapit. ūkiais, pririšti prie jų valstiečius, stokojančius žemės, prislėgtus didelių išpirkimo mokesčių. Caro valdžios bei jos vietininkų Lietuvoje ek. politika kaip tik ir išreiškė tokį, prūsišką jį, žemės ūkio kapit. vystymosi kelią, kuriam visiškai pritarė liberaliniai dvarininkai ir bažnytininkai (M. Valančius ir kt.). 1863 sukilimas privertė caro val-

džią reformą Lietuvoje paspartinti ir pagilinti (kiek padidinti skirtines žemes, sumažinti išperkamuosius mokesčius, panaikinti prievolinius santykius). Tai paskatino kapitalizmo vystymąsi žemės ūkyje. Valstiečių masių, atkakliai kovojusių prieš dvarininkų žemėvaldą, siekusių agrar. revoliucijos, socialinius-ekonominius reikalavimus išreiškė rev. demokratai (A. Gercenas, N. Černiševskis ir kt.), o Lietuvoje — rusų revoliucinių demokratų pasekėjai Z. Sierakauskas, A. Mackevičius, K. Kalinauskas, V. Vrublevskis ir kiti. 1863 sukilimo metu jie iškėlė valstiečių masių socialinę-ekonominę ir nacionalinio išsivadavimo programą, reikalavusią duoti valstiečiams žemę be jokio išpirkimo.

Stiprėjant kapitalizmui Lietuvos kaime, sparčiai vykstant valstiečių skaidymuisi, dalis buožijos iš pat pradžių rėmė carizmą bei jo ek. politiką. Šio reakcinio dvarininkų ir buržuazijos dalies bloko interesus išreiškė Lietuvos klerikalai. Jų spaudos organai („Šviesa", „Apžvalga", „Tėvynės sargas") nemaža dėmesio skyrė buožių ūkininkavimo klausimams. Pačioje XIX a. pab. klerikalai griebėsi naujų demagogijos formų, perimtų iš popiežiaus Leono XIII vad. socialinių enciklikų, ypač akcentuodami savo ir turtingųjų „tėvišką rūpinimąsi" darbininkų ir kt. varguolių ek. reikalais, o iš tikrųjų siekdami atitraukti pastaruosius nuo rev. kovos. Dalis kylančios liet. buržuazijos laikėsi liberalizmo ek. pažiūrų. Burž. liberalai (aušrininkų ir varpininkų pagr. dalis), dengdamiesi tautos vienybės šūkiu, mėgino panaudoti liaudies išsivadavimo judėjimą savo klasiniams ek. interesams, kovai dėl rinkos, dėl įsiviešpatavimo prekyboje, pramonėje, kredito sferoje; jie palaikė siauras, dalines reformas. Ši linija atsispindėjo P. Vileišio, M. Lozoraičio ir kt. raštuose. Tokio pobūdžio buvo V. Kudirkos ek. pažiūros, nors jo grožinei kūrybai būdingi ir dem. bruožai. XIX a. pab. kai kurie burž. liberalai (J. Vileišis ir kt.) propagavo vad. katedrinį socializmą ir „legalųjį marksizmą", įrodinėdami kapitalizmo naudą darbininkams, absoliutindami pastarojo pranašumus, lyginant su feodalizmu, užtrindami jo prieštaravimus. Burž. liberalinė ideologija darė įtakos smulkiaburžuazinėms ek. pažiūroms. Tose pažiūrose pynėsi 2 tendencijos — liberalinė ir demokratinė. Šis prieštaringumas būdingas J. Šliupo XIX a. pab. ek. raštams, jo smulkiaburž. „socializmui", siekiančiam lygiavos bei klasių santaikos. Šliupą veikė H. Džordžo, F. Langės ir A. Šeflės pažiūros, liberalinių narodnikų pasiūlymai dėl kooperatyvų steigimo ir smulkių ek. reformų, kaip kelio į „draugijinę ūkę". Pastarųjų įtaka ryški P. Leono to meto raštuose (vėliau ir Šliupas, ir Leonas perėjo į grynojo burž. liberalizmo pozicijas). Šliupo straipsniai „Mokslas apie tautinę ūkę" („Aušra", 1884) ir „Likimas žmogaus ant žemės" („Lietuviškasis balsas", 1886 ir 1888), Leono — „Iš draugijinės ūkės" („Lietuviškasis balsas", 1888) ir „Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija" („Varpas", 1890) buvo pirmieji polit. ekonomijos darbai liet. kalba. Juose propaguojama daugelis burž. polit. ekonomijos klasikinės m-los teiginių, nukreiptų prieš feod. dvarininkišką santvarką. Demokratinio, revoliucinio pobūdžio buvo J. Andziulaičio socialinės ir ekonominės pažiūros, kurioms subręsti padėjo JAV darbininkų judėjimas. Andziulaitis ragino valstiečius kovoti prieš dvarininkus, palaikė proletariato klasinę kovą, propagavo socializmo idėjas. Tokio pobūdžio buvo ir J. Mačio-Kėkšto kūryba. Lietuvoje dem. pažiūros plito smulkiaburžuazinės inteligentijos tarpe; jas reiškė S. Matulaitis, vėliau įsijungęs į darbininkų judėjimą, ir kt. Svarbų vaidmenį Lietuvoje suvaidino revoliuciniai narodnikai ir narodovolcai (I. Grinevickis, A. Zundelevičius ir kt.), palaikę ryšius su rusų rev. narodnikais ir lenkų „Proletariato" partija, kuri jau rėmėsi darbininkais. Aktyvus „Proletariato" veikėjas buvo L. Janavičius, pirmasis susirūpinęs marksizmo idėjų skleidimu lietuvių kalba. Aštuntajame—devintajame XIX a. dešimtmetyje pažangių inteligentų rateliai Lietuvoje pradėjo studijuoti ir propaguoti darbininkų tarpe marksistinę lit-rą, Markso ek. teoriją, užmezgė ryšius su „Darbo išsivadavimo" grupe ir kitais Rusijos marksistais (L. Janavičius, E. Spontis, V. Selickis, L. Jogiches-Tiška, T. Kopelzonas, I. Klopovas ir kt.). Tuo būdu, XIX a. pab. Lietuvoje, kaip ir Rusijoje, iš dem. tendencijos išsiskyrė proletarinė tendencija, atstovaujanti darbininkų klasės interesams ir nuosekliausiai kovojanti už visų darbo žmonių reikalus. 1895—96 susikūrė pirmosios socialdemokratų org-jos Lietuvoje, kuriose iš pat pradžių vyko kova tarp revoliucinių (F. Dzeržinskis ir kt.) ir smulkiaburžuazinių (A. Moravskis, iš dalies A. Domaševičius) elementų; jei pirmieji jungė proletariato polit. ir ek. kovą, išryškindami revoliucines Markso ek. teorijos išvadas ir turinį, tai pastarieji visą dėmesį skyrė darbininkų ek. klausimams, siekdami pajungti prol. judėjimą buržuazijos polit. vadovavimui. Rev. socialdemokratai stiprino ryšius su visos Rusijos darbininkų klasės polit. org-jomis. Imperializmo ir burž. dem. revoliucijų laikotarpis, ypač 1905—07 revoliucija, išryškino įv. klasių pozicijas bei ek. programas. Carizmas ir dvarininkai savo ek. politikoje pradėjo glaudžiau bendradarbiauti su buržuazija; Stolipino agrar. politika siekė stiprinti buožiją. Ji ypač plačiai buvo vykdoma Lietuvoje (skirstant kaimus vienkiemiais, buožės pasiglemždavo geresnius ir didesnius žemės sklypus, gaudavo iš bankų paskolas, susidarydavo tinkamas sąlygas kapit. ūkininkavimui). Liet. buržuazija atvirai ir vis aktyviau rėmė carizmą, jo ek. politikos priemones, siekdama pasinaudoti palankesnėmis sąlygomis. Klerikaliniai ideologai (A. Dambrauskas, A. Kaupas ir kt.), įnirtingai kovodami prieš marksizmą, platino popiežiaus Leono XIII ir kt. katalikų bažnyčios autoritetų koncepcijas, aukštinančias evoliucinį visuomenės ekonominio vystymosi kelią privatinės nuosavybės neliečiamumo pagrindu, kalbėjo apie išnaudotojų ir išnaudojamųjų sutaikymą, atvirai teisino carizmo ir dvarininkų bei kapitalistų viešpatavimą. Tas koncepcijas ypač plačiai propagavo klerikalų 1905—08 sukurta krikščionių demokratų partija ir jos vadovaujamų org-jų tinklas. Tų pačių ideologinių pozicijų laikėsi ir artimai bendradarbiavusi su klerikalais tautininkų „viltininkų" grupė (A. Smetona, A. Voldemaras, J. Tumas), kuri, atsisakiusi liberalinės frazeologijos, greta religijos kėlė „vienijančią tautos dvasią". Į reakcijos stovyklą atvirai perėjo ir pagrindinė burž. liberalinė srovė, susispietusi Lietuvių demokratų partijoje (įk. 1902), pastačiusi į savo ek. programos centrą liet. buržuazijos ekonominių pozicijų stiprinimą, aktyviai kovojusi prieš marksizmą. Jos ideologų J. Vileišio, K. Griniaus, J. Bagdono ir kt. programiniai ek. reikalavimai daugeliu atžvilgių buvo artimi rusų kadetų programai, tačiau juose ypač buvo akcentuojami kaimo buržuazijos interesai (dvarininkų žemių dalies laipsniškas perėjimas į buožijos rankas išpirkimo bei pirkimo keliu ir kt.). Tą programą Dūmoje gynė P. Leonas. Burž. liberalinė ideologija pajungė ir smulkiaburž. sroves, pakrikusias po 1905—07 revoliucijos pralaimėjimo; jų didžioji dalis stojo į reformistines, faktiško taikstymosi su carizmu pozicijas (oportunistinis socialdemokratų sparnas, eserai, anarchistų grupės, Bundas ir kt.). Šių srovių atstovų ek. raštuose, ypač po 1905—07 revoliucijos, į pirmąją vietą faktiškai iškyla burž. liberalinių ek. pažiūrų elementai. Tačiau smulkiaburžuazinė E. m. nebuvo vienalytė, ji atspindėjo smulkiosios buržuazijos dvilypumą, jos svyravimus. XX a. pr. į naują pakopą pakilus valstiečių judėjimui, vystėsi ir smulkiaburž. dem. pažiūros. Demokratas J. Biliūnas XIX ir XX a. slenkstyje suartėjo su darbininkų rev. judėjimu, socialistine ideologija. Tuo tarpu P. Višinskis, kurio visuom. ir ek. pažiūros buvo aiškių dem. bruožų, atspindėjusių valstiečių reikalavimus, politinėje veikloje ir kai kuriuose raštuose ėjo drauge su liberaline buržuazija, nors kartais ir kritikavo jos kontrrevoliucingumą. Toks prieštaringumas buvo būdingas ir A. Bulotai, kuris aktyviai pasireiškė Rusijos politinėje arenoje, gindamas Dūmoje valstiečių trudovikų grupės ekonominius programinius nuostatus, nukreiptus prieš dvarininkų žemėvaldą.

Proletarinei E. m. Lietuvoje didžiausią reikšmę turėjo bolševikų idėjų, V. Lenino veikalų plitimas. V. Kapsukas, Z. Angarietis, P. Eidukevičius, V. Rekašius ir kt. propagavo marksistinę ekonominę teoriją, jos pagrindu nagrinėjo Lietuvos darbininkų ir darbo valstiečių ekonominę padėtį ir klasių kovos tikslus. Kovodami prieš reakcinę

ideologiją, jie daug dėmesio skyrė burž. ir smulkiaburž. ekonominių koncepcijų kritikai, nors ir ne visais klausimais užėmė teisingas, marksistines pozicijas, pvz., neišvengė klaidų agrariniu klausimu (šios klaidos galutinai buvo įveiktos, tik remiantis proletarinės revoliucijos Lietuvoje patyrimu). Kapsukas, Angarietis ir kt. liet. marksistai propagavo Lenino teiginius apie imperializmą, 1917 karštai parėmė Lenino „Balandžio tezėse" iškeltą kursą į soc. revoliuciją. Leninas pats tyrė kai kuriuos Lietuvos ekonominio vystymosi klausimus (Lietuvos ž. ū. prekingumo didėjimą, miestų augimą, politinių partijų pozicijas žemės klausimu ir kt.). Spalio revoliucijos, pirmosios proletarinės revoliucijos ir Tarybų valdžios įkūrimo Lietuvoje laikotarpis (1918—19) ypatingas ir E. m. istorijoje. 1918 susikūrusi LKP plačiai propagavo marksizmo-leninizmo teoriją, ypač imperializmo ir socialistinės revoliucijos klausimais. LKP rengė, aiškino liaudies masėms ir vykdė 1918—1919 Tarybų valdžios socialistinių pertvarkymų ek. programą: pagr. gamybos priemonių, jų tarpe žemės, nacionalizavimą (tačiau iš karto žemė nebuvo pradėta dalyti vargingiesiems valstiečiams), naujo ūkinio aparato kūrimą, darbininkų ir visų darbo žmonių ek. padėties gerinimo priemones, kovą prieš ūkinę suirutę ir kt. Tame darbe ji rėmėsi Tarybų Rusijos patyrimu bei pagalba, RKP(b) CK, Lenino parama.

1919—40 laikotarpiu, ypač po 1926 faš. perversmo, Lietuvos buržuazija savo ekonomine politika siekė plėsti valst. monopolistinį kapitalizmą (valstybės dalyvavimas monopolistinėse akc. ir koop. b-vėse bei jų asmeninė unija, korporatyvinio tipo įstaigų-rūmų kūrimas ir kt.), stiprinti stambiosios liet. buržuazijos pozicijas, remti stambųjį kapit. žemės ūkį (buržuazinė žemės reforma, pašalpos ir kt.), kartu pajungti šalies ekonomiką ir užsienio prekybą monopolistiniam užsienio kapitalui. Burž. ekonominių pažiūrų esmę sudarė kapitalizmo apologetika, plačiai naudojant socialinės demagogijos formas. Tos pažiūros rėmėsi vulgariąja polit. ekonomija, ypač ribinio naudingumo ir gamybos veiksnių teorijomis. (Šios teorijos skelbė, esą, prekės vertę nustato ne darbas, bet prekės ribinis naudingumas žmogui, o paskirstyme kiekvienas „gamybos veiksnys"— darbininkas, įmonininkas, bankininkas, žemvaldys — gauna savo dalį.) Faš. autoriai (I. Tamošaitis ir kt.) propagavo „socialkapitalizmą", korporatyvinę valstybę, tariamai pakeičiančią klasių kovą profesiniu-luominiu žmonių bendradarbiavimu korporacijų rėmuose; jiems pavyzdys buvo Italijos ir Vokietijos fašizmas, o tikrasis tikslas — valst. monopolistinio kapitalizmo stiprinimas ir proletariato rev. kovos slopinimas. Agrar. korporatyvizmo variantą —„ūkininkų visuomenę"— kėlė J. Aleksa. Klerikalinių koncepcijų atstovai (F. Kemėšis, M. Krupavičius ir kt.) rel. argumentais, žmogaus prigimtimi mėgino pateisinti priv. nuosavybę, klasių nelygybę, kapit. išnaudojimą pridengdami socialinės etikos principu, krikščioniškuoju solidarizmu. Maltusizmo ir geopolitikos teiginius skelbė K. Pakštas, T. Daukantas. Ketvirtajame dešimtmetyje klerikalai, ypač vadinamoji jaunųjų katalikų grupė (A. Maceina, P. Dielininkaitis), jau ne tik politikoje, bet ir teorijoje suartėjo su fašizmu, remdami korporatyvizmą, „organinę valstybę", tariamai užtikrinančius nei kapitalistinį, nei socialistinį ekonomikos pobūdį. Įvairių burž. liberalinių pažiūrų atstovai (A. Rimka, P. Leonas ir kt.) gynė kapitalizmą ekonominio individualizmo arba ekonominės demokratijos teorijomis. Ek. demokratijos laikėsi ir daugelis smulkiaburž. ekonomistų, kuriuos veikė burž. liberalinės koncepcijos. Deš. socialdemokratai (S. Kairys, A. Janulaitis, V. Bielskis ir kt.) skleidė oportunistines ūkio demokratijos ir organizuoto kapitalizmo teorijas, perimtas iš vad. austromarksistų, pateisinančias valst. monopolistinį kapitalizmą, kuris, esą, laiduoja planingumą, klasių bendradarbiavimą, ugdo socializmo elementus. Agrarinių burž. koncepcijų Lietuvoje pagrindą sudarė smulkaus valstiečių ūkio pranašumų teorija (A. Rimka, J. Krikščiūnas ir kt.), teigianti, kad dėl ž. ū. gamybos esminių ypatumų smulkus ir vidutinis ūkis esąs pranašesnis už stambųjį. Iš tikrųjų ši teorija, V. Lenino žodžiais tariant, įrodinėja stambaus buožinio — kapitalistinio ūkio (stambaus ne tiek žemės plotu, kiek įdėtu kapitalu ir darbo jėga) pranašumą prieš pusiau baudžiavinį dvarą. Tiesa, atskirų jos šalininkų veikaluose pasireiškė ir smulkiaburžuazinė viltis, kad darbo valstietis, ypač padedamas kooperacijos, galėsiąs sėkmingai ūkininkauti, rungtyniauti su kapit. gamyba. Ši teorija buvo panaudota pateisinti 1922 burž. žemės reformai, kuri sustiprino buožinius kapit. ūkius Lietuvoje. Tie ūkiai vyravo ir burž. kooperacijoje. Tuo tarpu kooperatizmo visokių atspalvių teorijos — tiek fašistinė ir burž. liberalinė (P. Šalčius), tiek smulkiaburžuazinė (dalis liaudininkų ir socialdemokratų) — įrodinėjo burž. kooperacijos nekapitalistinį pobūdį, lemiamą jos vaidmenį valstiečių gyvenimui gerinti kapitalizmo sąlygomis. Kai kurie smulkiaburž. dem. elementai, ypač ketvirtajame dešimtmetyje, išsivysčius giliai ek. krizei ir stiprėjant klasiniams prieštaravimams, nors ir svyruodami, pradėjo griežčiau kritikuoti kapitalizmą; pažangiausieji jų suartėjo su LKP vadovaujamo Liaudies fronto programa, o atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, įsijungė į socializmo statybą.

Proletarinė, marksistinė-lenininė E. m., kurią vystė ir gynė LKP ir jos veikėjai, nuosekliai išreiškė darbininkų klasės bei visų darbo žmonių interesus. Iš part. leidinių, o kartais ir iš pažangesnės legalios spaudos Lietuvos darbo žmonės sužinodavo ir apie moksl. socializmo teorijos įgyvendinimą TSRS, apie tai, ką duoda liaudžiai socialistinė ekonomika. Kūrybiškai taikydami marksizmą-leninizmą, naudodamiesi Kominterno ir VKP(b) duota bendrosios kapitalizmo krizės analize, LKP ir jos veikėjai (V. Kapsukas, Z. Angarietis, K. Požela, A. Sniečkus, K. Didžiulis, I. Meskupas-Adomas ir kt.) kritiškai nagrinėjo burž. Lietuvos ekonomiką ir jos raidą, šalies priklausomumą nuo užsienio kapitalo, agrarinį ūkio pobūdį, valstybės ek. politiką, klasinę struktūrą. Part. spaudoje nuolat buvo rašoma apie darbininkų ir valstiečių ek. padėtį, jų kovą prieš kapit. išnaudojimą, burž. santvarką, fašizmą. Daug dėmesio LKP skyrė kovai prieš burž. ir smulkiaburž. ekonomines teorijas bei programas, demaskavo jų klasinį turinį. Kapsukas ir Angarietis pirmieji, vadovaudamiesi marksistiniu-lenininiu metodu, pradėjo nagrinėti Lietuvos ekonominės minties istoriją. Ypač svarbūs jų darbai, nagrinėjantys proletarinės E. m. raidą, deš. socialdemokratų oportunizmą, klerikalinių ir burž. liberalinių pažiūrų evoliuciją ir klasinę fašizmo Lietuvoje prigimtį bei politiką.

1940 socialistinė revoliucija pradėjo naują epochą Lietuvos istorijoje. Socializmo epochos E. m.— tai marksizmo-leninizmo teorijos tolesnis vystymasis ir įgyvendinimas. E. m. raidą 1940—41 nulėmė socialistinių pertvarkymų programos aiškinimas ir įgyvendinimas, kūrybiškai naudojant kitų taryb. respublikų socializmo statybos patyrimą. Ypač didelį vaidmenį suvaidino Liaudies Seimo darbas (1940) ir LKP V suvažiavimas (1941), kuris apibendrino soc. pertvarkymų eigą ir nubrėžė tolesnes socializmo statybos gaires. D. Tėvynės karo metais LKP išvystė didelį ideologinį darbą, demaskuodama hitlerinės okupacijos režimą ir okupantų „totalinės ekonominės politikos" plėšikišką esmę, okupantų talkininkų — burž. nacionalistų — veiklą. Išvadavus Lietuvos TSR teritoriją, partija sutelkė liaudies jėgas okupacijos padariniams likviduoti. Atstatant bei vystant liaudies ūkį, buvo atnaujinti bei gilinami soc. pertvarkymai, vykdomas respublikos industrializavimas. LKP ir jos vadovaujančių veikėjų darbuose, taryb. ekonomistų tyrimuose buvo nustatomos respublikos pramonės vystymo kryptys, nagrinėjami gamybinių jėgų išvystymo ir išdėstymo, techninės pažangos bei jos ek. efektyvumo klausimai. Nepaprastą socialinę-ekonominę reikšmę turėjo respublikos žemės ūkio soc. pertvarkymas, iš esmės užbaigtas 1951. Kolektyvizavimo klausimai buvo LKP VI suvažiavimo (1949) dėmesio centre. Soc. žemės ūkio vystymo, specializavimo, materialinės-techninės bazės, chemizavimo ir materialinio suinteresuotumo bei darbo organizavimo klausimai visą laiką, ypač po TSKP CK 1953 rugsėjo Plenumo, užima labai svarbią vietą partijos ek. politikoje. E. m. klausimai, susiję su ek. politikos ir ideologinio darbo svarb. sričių nustatymu, respublikos ekonomikos vystymu ir jos vieta darbo visuom. pasidalijime TSRS mastu, sprendžiami partijos ir vyriausybės nutarimuose.

E. m. raida organiškai susijusi su ek. mokslų vystymusi visoje Tarybų Sąjungoje. Į ek. mokslų vystymąsi Tarybų Sąjungoje savo indėlį įneša ir Lietuvos taryb. ekonomistai. Vis didesnį vaidmenį jų darbai įgauna, sprendžiant gamybos specializavimo bei kooperavimo, gamybinių ryšių stambių ek. rajonų ir visos šalies mastu problemas (pvz., Baltijos—Juodosios j. vandens kelias, vieningos energetinės sistemos, stambių dujotiekių bei naftotiekių statybos, ž. ū. intensyvinimo bei specializavimo ir kt. klausimai). Tarybų valdžios metais plačiausią užmojį įgijo marksistinės-lenininės teorijos propaganda. Ji glaudžiai susijusi su kova prieš burž. ideologiją ek. mokslų srityje, su burž. ir smulkiaburž. ekonominių teorijų demaskavimu, kartu parodant visišką liet. burž. nacionalistų likučių emigracijoje idėjinį krachą. Tame ideologiniame darbe svarbų vaidmenį vaidina burž. Lietuvos ekonomikos analizė, liaudies ūkio ir E. m. istorijos tyrimai. Įžengus į išplėstinės komunizmo statybos laikotarpį, vykdant TSKP Programą, ek. tyrimų reikšmė ir apimtis dar labiau padidėjo. Jie sutelkti teorinėms ir konkrečioms, praktinėms komunizmo kūrimo problemoms spręsti, gamybinių jėgų vystymo ir reprodukcijos, darbo žmonių gerovės kėlimo ir paskirstymo klausimams nagrinėti. Sukurti stambūs ek. mokslų centrai — Lietuvos TSR MA *Ekonomikos institutas*, *Žemės ūkio ekonomikos institutas*, Vilniaus un-to ekonomikos f-tas, kitų aukštųjų m-lų ek. mokslų katedros. Dirbą juose mokslininkai (J. Bučas, Dz. Budrys, M. Gregorauskas, M. Lola, V. Mališauskas, K. Meškauskas, A. Žilėnas ir kt.) kompleksiškai tiria liaudies ūkio vystymą, nagrinėja teorines ek. mokslų problemas, liaudies ūkio ir E. m. istorijos klausimus.

Lit.: **V. Leninas,** Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje.— Raštai, t. 3, V., 1950; **V. Leninas,** Agrarinė socialdemokratijos programa pirmojoje Rusijos 1905—1907 metų revoliucijoje.— Raštai, t. 13, V., 1952; Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa, V., 1962; **Z. Angarietis,** Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija, t. 1—2 [Smolenskas], 1921; **J. Žiugžda,** Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951; **Dz. Budrys,** Gyventojų perteklinus teorija imperializmo tarnyboje, V., 1955; **A. Sniečkus,** Vincas Mickevičius-Kapsukas, V., 1957; Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65; **V. Kapsukas,** Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, V., 1958; **Dz. Budrys,** Fiziokratų ekonominė teorija, V., 1958; Lietuvių literatūros istorija, 3 t., V., 1958—61; **R. Šarmaitis,** Marksizmo-leninizmo idėjų plitimas Lietuvoje iki 1918 metų.—„Su marksizmo vėliava", V., 1959; **V. Kapsukas,** Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija. — Raštai, t. 1, V., 1960; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **J. Maiminas,** Teorijos ir tikrovė (Buržuazinių ekonominių teorijų ir programų Lietuvoje kritika, 1919—1940 m.), V., 1960; **K. Meškauskas,** Tarybų Lietuvos industrializavimas, V., 1960; **A. Makarevičius,** Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783—1832 m.—„VVU mokslo darbai", t. 34, V., 1960; **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961; **V. Kapsukas,** Veidmainių darbai, V., 1961; **Z. Angarietis,** LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1962; **V. Kapsukas,** Pirmieji Lietuvos socialistai.— Raštai, t. 6, V., 1963; **Dz. Budrys,** Politinės ekonomijos apybraižos, V., 1964.

EKONÕMINIŲ STŪDIJŲ DRAUGIJÀ — buržuazinė organizacija, veikusi 1929—1940 Kaune. Jos veikloje dalyvavo bankininkai, prekybininkai, pramonės darbuotojai. Leido žrn. „Tautos ūkis".

EKONOMÌSTŲ DRAUGIJÀ (ligi 1936 sąjunga) — buržuazinė organizacija, veikusi 1934—40 Kaune. Jungė baigusius aukštąjį ekonomikos mokslą. Turėjo 80 narių, leido žrn. „Ekonomika".

„EKRÃNO NAUJÍENOS" — tarybinis reklaminis-informacinis kino leidinys, einąs Vilniuje nuo 1959.XII lietuvių ir rusų („Novosti ekrana") kalbomis. Leidžia Lietuvos respublikinė kino filmų nuomojimo kontora.

EKSLÌBRIS [lot. *ex libris* — iš knygų] — įrašas arba ženklas knygoje, nurodąs jos savininką. Atsirado veikiausiai drauge su spaudos išradimu ir buvo dedamas tituliniame knygos puslapyje. Seniausias toks įrašas Lietuvoje žinomas iš XVI a. („Ex-libris Melchior Dux Giedroic"). Estetiniais sumetimais, kad nebūtų žalojamas knygos titulinis puslapis, dar XV a. V. Europoje pradėta E. raižyti medyje arba varyje, spausdinti atskiruose lapeliuose ir klijuoti knygos viršelio vidinėje pusėje. Įrašus imta puošti herbais, emblemomis, alegorijomis. Seniausias toks meninis E. Lietuvoje yra nežinomo autoriaus 1671 vario raižinys, padarytas Boguslavo Radvilos knygoms, dovanotoms Karaliaučiaus un-to bibliotekai. XVIII a. raižybos technika feodalų bibliotekoms gamintais E. pasižymėjo Vilniaus grafikas P. Balcevičius ir Radvilų dvaro grafikas Herškė Leibovičius. Pirmuoju liet. E. laikytinas XIX a. pab. ar XX a. pr. nežinomo autoriaus litografijos technika pagamintas E. rašytojui Vaižgantui. Vėliau E. kūrė G. Bagdonavičius, M. Bulaka, M. Dobužinskis, P. Galaunė, V. Kosciuška, P. Rimša, K. Šimonis ir kt. dailininkai.

Kadangi įv. laikais daug E. pasižymėjo meniškumu, ilgainiui atsirado jų rinkėjų. Lietuvoje XX a. pr. daugiausia E. (apie 1500) buvo surinkęs M. Brenšteinas Telšiuose. Burž. Lietuvoje E. gamyba, rinkimu, propagavimu daugiausia rūpinosi P. Galaunė. Iš jo rinkinio (daugiau kaip 1000 E.) Čiurlionio galerija 1928 surengė dvi (lietuvių ir rusų) E. parodas. Tarybų Lietuvoje E. kuria V. Černiauskaitė, B. Demkutė, R. Gibavičius, P. Ilgūnas, E. Jakutytė, K. Juodikaitis, V. Kalinauskas, V. Kisarauskas, A. Kučas, J. Kuzminskis, J. Liolys, L. Pučkoriūtė, R. Rauduvė, I. Žemaitytė ir daug kt. dailininkų. 1960 ir 1963 Vilniaus dailės muziejus surengė E. parodas. 1960 parodoje dalyvavo 25 dailininkai, eksponavę 96 ekslibrius, 1963 parodoje — 46 dailininkai, eksponavę 202 ekslibrius.

Lit.: **P. Galaunė,** Ex-librisas Lietuvoje (XVI—XX šimtmečiai), K., 1926; Pirmoji respublikinė ekslibrisų paroda (Katalogas), V., 1960; Antroji respublikinė ekslibrisų paroda (Katalogas), V., 1963.

EKSPERIMEÑTINĖS MEDICÌNOS INSTITŪTAS — mokslinė įstaiga Vilniuje. 1946—63 priklausė Lietuvos TSR MA, nuo 1963 TSRS Medicinos MA. 1947—57 in-tas vadinosi Eksperimentinės medicinos ir onkologijos in-tu. Tyrė svarbiausių infekcijų ir imuniteto klausimus, vėžio ligos, moterų nevaisingumo, me-

1

2

3

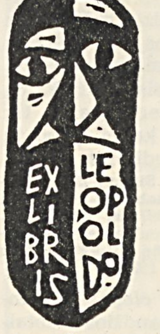

4

5

6

7

Ekslibriai, sukurti: *1* — A. Kučo, *2* — V. Kalinausko, *3* — K. Juodikaičio, *4* — A. Steponavičiaus, *5* — J. Kuzminskio, *6* — P. Rauduvės, *7* — B. Žilytės

džiagų apykaitos problemas ir kt. 1957 perorganizuotas (onkologijos sektorius buvo perkeltas į naujai įsteigtą Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos Onkologijos mokslinio tyrimo in-tą), pradėjo nagrinėti aktualią mūsų kraštui reumato etiologijos, patogenezės, gydymo ir profilaktikos problemą. Nuo 1957 in-te yra 4 sektoriai: mikrobiologijos ir imunologijos, bendrosios patologijos, terapijos, kurortologijos. In-tas išleido 8 moksl. darbų tomus. In-to moksl. taryba turi teisę priimti gynimui medicinos mokslų daktaro ir kandidato laipsnio disertacijas. Iki 1957 in-tui vadovavo prof. dr. V. Girdzijauskas, 1957—62 dr. B. Penkauskas, nuo 1964 dr. L. Laucevičius.

EKSPÒRTAS — prekių išvežimas į užsienį. Ž. *Prekyba*.

EKSPRESIONÌZMAS [lot. *expressio* — išraiška] — modernistinė V. Europos meno srovė. Susiformavo XX a. pr. vok. dailėje, pasireiškė ir muzikoje, teatre, lit-roje. E. reiškė vienišos asmenybės siaubą ir protestą prieš kapit. santvarkos nežmoniškumą, imp. karą. Kairieji vok. ekspresionistai suartėjo su proletariato judėjimu. Dešinieji ekspresionistai, suabsoliutinę žmogaus bejėgiškumą prieš kapit. sistemos košmarą, nukrypo į agnosticizmą ir mistiką. Kūrybos pagrindu E. laikė ne jutiminį tikrovės suvokimą, kaip *impresionizmas*, o primityvias psichikos formas, biologinius instinktus, pasąmonę, atmesdamas išorinių gamtos įspūdžių perteikimą.

Liet. lit-roje E. apraiškų atsirado po I pasaul. karo. Keturvėjininkų sąjūdį, be rusų futurizmo, veikė ir vok. ekspresionizmas. Žurnale „Keturi vėjai" buvo propaguojamas ekspresionistinis primityvumo, formos grubumo principas. S. Šemerio eil. rinkinyje „Granata krūtinėje" (1924), J. Petrėno (P. Tarulio) aps. rinkinyje „Mėlynos kelnės" (1927) žmogaus dvasinis pasaulis suvedamas į pojūčių kompleksus, nervines reakcijas, fiziologiją. E. požymių yra Butkų Juzės eil. rinkinyje „Žemės liepsna" (1920), kai kuriuose K. Binkio eilėraščiuose („C 40°" ir kt.), B. Sruogos poemėlėje „Miestas". Ekspresionizmui būdingas absoliučių, nekintamų psichikos dėsnių ieškojimas, rafinuoto racionalistiškumo ir grubaus primityvumo jungimas, stiliaus konstruktyvizmas ryšku J. Savickio aps. rinkinyje „Šventadienio sonetai" (1922). Žurnalo „Trečias frontas" poezijoje ir prozoje iškilusį „berno kultą" taip pat buvo paveikęs ekspresionistinis grubios jėgos ir primityvumo garbinimas. Liet. prozoje E. susilpnino objektyvaus siužeto vaidmenį, įvedė „sąmonės srautą", poezijoje sudinamino poet. pergyvenimą ir eilėraščio konstrukciją. Tačiau, neradęs natūralios atramos visuomenės gyvenime, E. grynu pavidalu lietuvių literatūroje beveik nepasireiškė ir reikšmingesnio vaidmens literatūros raidoje nesuvaidino.

Liet. dailėje E. pradėjo reikštis apie 1920. Ryškiausias atstovas — A. Galdikas, kurio fantastinės kompozicijos, peizažai ir teatro dekoracijos dažnai yra suprastintų formų, padidinto spalvingumo, pabrėžtos faktūros. E. elementų pasitaikydavo A. Samuolio, T. Valiaus, M. Menčinsko ir kitų kūryboje. E. kiek pagyvino burž. valdymo metų liet. dailę, tačiau drauge stiprino joje formalistines tendencijas, trukdė vystytis realistinėms tradicijoms. Tiktai kai kuriuose E. maniera sukurtuose kūriniuose atsispindėjo gyvenimo tikrovė, socialiniai prieštaravimai (A. Samuolio „Alkoholikas", „Pliažas"; T. Valiaus „Laukia žvejų", „Tragedija mūsų pajūryje"; M. Menčinsko „Vergas", ir kt.).

Lit.: **K. Korsakas,** Straipsniai apie literatūrą, K., 1957; **B. Sruoga,** Keletas minčių J. Savickio „Šventadienio sonetus" paskaičius.—„Skaitymai", kn. 23, K., 1923; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961.

ELBINGO ŽODYNĖLIS — seniausias prūsų kalbos paminklas; prūsų pamedėnų tarmės pagrindu sudarytas 802 prūsiškų žodžių sąrašas, rastas rankraštiniame XIV a. pab. ar XV a. pr. dokumentų rinkinyje, pavadintame „Neumano kodeksu" („Codex Neumannianus"). Šis kodeksas buvo saugomas Elbingo miesto bibliotekoje (iš čia E. ž. vardas). E. ž. pabaigoje pasirašęs Petras Holcvešeris

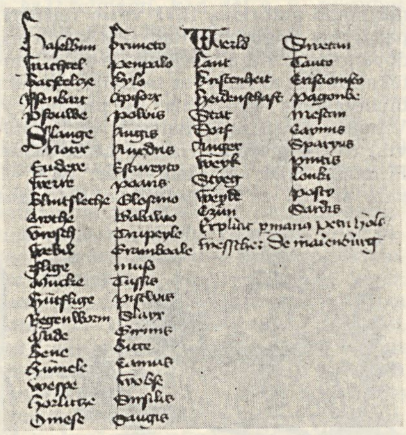

Elbingo žodynėlio paskutinis puslapis

(Petrus Holczwesscher de Marienburg) šį žodynėlį apie 1400 nurašė iš senesnio rankraščio, kurio pirmykštis originalas parašytas, gal būt, XIII a. pab. Žodynėlyje tėra tik daiktavardžių ir šiek tiek būdvardžių, jis sudarytas ne abėcėlės tvarka, o pagal 32 tematines žodžių grupes. E. ž.— seniausiasis baltų kalbų rašto paminklas, labai vertingas ne tik prūsų, bet ir visų baltų kalbų, ypač jų fonetikos ir leksikos, studijoms.

Lit.: **A. Bezzenberger, W. Simon,** Das Elbinger Deutsch-Preussische Vokabular, 17 Tafeln in Lichtdruck, Königsberg, 1897; **R. Trautmann,** Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910; **R. Trautmann,** Die altpreussischen Personennamen, Göttingen, 1925.

ELĖGIJA [gr. *elegeia*, iš *elegos* — skundas]— lyrikos žanras, graudžios nuotaikos lyrinis eilėraštis. Antikinėje lit-roje E. vadinta distichu parašytas eilėraštis. Nuo sentimentalizmo bei romantizmo laikų spec. metras E. nebeprivalomas, pagr. jos žanrinis požymis — graudi nuotaika, ilgesio, mirties, laikinumo motyvai. Liet. lit-roje pirmoji ryškesnė E.— D. Poškos „Rauda po gailingo smerčio Aleksandro Pirmojo, Imperatoriaus visos Rusijos" (1825). E. pobūdžio kūrinių gausiau radosi XIX a. vid., pradėjus formuotis intymiajai lyrikai (A. Vienažindžio „Sudie, kvietkeli tu brangiausias!", „Ilgu, ilgu man ant svieto", A. Baranausko „Ko gi skauda man širdelę" ir kt.). Ryškiausi XIX a. pab. E. pavyzdžiai — P. Vaičaičio „Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti", „Gyvenimo mano saulutė jau leidžia", „Jau pajėgos mažinas". XX a. lit-roje yra lyrinių eilėraščių, pavadintų E. (B. Sruogos „Karo elegija", L. Giros „Elegija", „Elegija sau pačiam" ir kt.).

„ELEKTRÀ"— elektromechaninė gamykla Kaune. Ž. *Elektrotechnikos pramonė.*

ELEKTRĖNAI — miesto tipo gyvenvietė Trakų rj., prie Vilniaus—Kauno plento, 10 km į r. nuo Vievio. 4500 gyv. (1965). Gyvenvietė įsikūrė šalia *Lietuvos šiluminės elektrinės,* kuri 1961.VII.18 pradėta statyti Punkino ežero šiauriniame krante. Prie projektuojamos elektrinės 1960 vasarą pradėtas statyti energetikų miestelis, kuriam 1962.VII.1 suteiktas E. vardas ir miesto tipo gyvenvietės teisės. Gyvenvietė statoma pagal archit. K. Bučo ir B. Kasperavičienės parengtą gen. planą. Nuo Vilniaus—Kauno plento į E. eina plati asfaltuota gatvė, į E. nutiesta Vilniaus—Kauno glžk. atšaka. Erdvūs gyv. kvartalai užstatomi tipiniais stambiaplokščiais 4—5 aukštų namais, turinčiais po 48—120 butų; gyv. namai gazifikuoti, turi centr. šildymą ir kt. patogumus, gatvės asfaltuojamos, apsodinamos žalumynais. Iki 1965.I.1 atiduota eksploatuoti 808 butai (27 000 m^2 gyv. ploto), pastatytas viešbutis, valgykla, buitinio aptarnavimo kombinatas, universalinė parduotuvė (jos antrame aukšte įrengta kavinė „Dainava"), moderni 960 vietų vid. m-la (1963; archit. L. Mordosas), kultūros namai (1962) su 500 vietų sale ir plačiaekraniu kino teatru, vaikų darželis-lopšelis, biblioteka, 100 lovų ligoninė. Veikia Kauno Politechnikos in-to neakivaizdinio skyriaus mokymo punktas, Vievio muzikos m-los filialas. Statomi adm. pastatai, profesinė technikos m-la. E. statybos v-ba vykdo statybas ir Kaišiadorių bei Trakų rajonuose. Tarp plento ir gyvenvietės užveistas 32 ha sodas.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 464

ELEKTRĖNŲ MĀRIOS — tvenkinys Trakų rj., prie Elektrėnų. Plotas 1170 ha, ilgis 8 km, didž. plotis 3,5 km. Susidarė, pastačius 1961 Lietuvos šiluminės elektrinės užtvanką ant Strėvos. Į E. m. įsiliejo Anykščių, Jagudžio, Punkino ežerai, kurių vandens lygis pakilo 10 m. Yra 8 salos.

ELEKTRIFIKĀCIJA — liaudies ūkio ir buities aprūpinimas elektra. E. yra vie-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 464

na pagrindinių šiuolaikinio liaudies ūkio vystymo sąlygų, svarbiausias komunizmo materialinės-techninės bazės elementas. Lenino žodžiais tariant, „komunizmas — tai Tarybų valdžia plius visos šalies elektrifikacija". Tarybų Sąjungoje, tame tarpe ir Lietuvos TSR, elektra gaminama ir tiekiama centralizuotai, jos gamintojai ir vartotojai tinklais jungiami į energosistemas, kurios užtikrina sparčius E. tempus ir leidžia su mažiausiomis išlaidomis aprūpinti elektra visas liaudies ūkio šakas ir gyventojus.

ELEKTROS GAMYBA. Pirmosios elektrinės Lietuvoje buvo pastatytos XIX a. pab.—XX a. pr. (Kaune 1898, Vilniuje 1903). 1940 veikė apie 400 elektrinių (bendras jų galingumas apie 65 000 kW), kurių didžiausios: Petrašiūnų (prie Kauno, 16 400 kW), Klaipėdos (9500 kW), Vilniaus (8500 kW), Klaipėdos celiuliozės f-ko (4000 kW), Rekyvos (prie Šiaulių, 2500 kW), Petrašiūnų popieriaus f-ko (2500 kW), Bačiūnų (prie Šiaulių, 1990 kW), Panevėžio (900 kW). Visos elektrinės, veikusios dab. Lietuvos TSR teritorijoje, 1940 pagamino apie 120 mln. kWh el. energijos. Elektrifikavimo atžvilgiu burž. Lietuva buvo viena labiausiai atsilikusių valstybių Europoje. Pramonė — elektros pagr. vartotojas — buvo menkai išvystyta. El. energija buvo labai brangi, todėl buityje mažai naudojama. Jos tiekimas buvo koncesininkų ar savivaldybių rankose. Kauno miestui ją tiekė Belgijos kapitalistų įsteigta Elektros šviesos gaminimo Kauno miestui apšviesti akc. b-vė. Kad nereikėtų, pasibaigus koncesijos terminui, atiduoti Kauno miesto savivaldybei elektrinės, tie patys akcininkai įsteigė Lietuvos rajoninių el. stočių akc. b-vę, kuri 1930 pastatė Petrašiūnų elektrinę. Kaunui elektrą tiekusi akc. b-vė pirkdavo el. energiją iš Petrašiūnų elektrinės, mokėdama jai po 0,13—0,19 lt už kilovatvalandę, o Kauno gyventojams pardavinėdavo po 1,35 lt ir iš to gaudavo didžiulį pelną. 1933.IV Kauno gyventojai visą savaitę boikotavo el. energijos vartojimą. Boikotas persimetė ir į kitus Lietuvos miestus. Koncesininkai buvo priversti sumažinti Kauno gyventojams el. energijos kainą iki 0,83 lt už 1 kWh, tačiau vis tiek ji buvo labai didelė (pvz., 1 kg jautienos 1937 kainavo 0,65 lt).

Atkūrus Tarybų valdžią, elektrines bei el. tinklus perėmė Komunalinio ūkio liaudies komisariato Vyriausioji energijos v-ba, kuri pradėjo rengti Lietuvos TSR E. planus. Įsiveržus hitleriniams okupantams, elektrinės ir el. tinklai atiteko Vokietijos kapitalistams, kuriems atstovavo akc. b-vė „Energieversorgung Ostland G. m. b. H.". Traukdamiesi okupantai beveik visas stambesnes elektrines (jų tarpe Petrašiūnų, Vilniaus, Kauno, Panevėžio) susprogdino, kitas išgrobstė. Tarybų valdžia ėmė sparčiai organizuoti el. gamybą ir tiekti energiją didesniems miestams bei įmonėms. 1944 pab. atstatyta Petrašiūnų popieriaus f-ko elektrinė pradėjo tiekti elektrą Kaunui. 1945 įrengta po 2 energetinius traukinius Vilniuje (bendro 4500 kW galingumo) ir Kaune (bendro 2000 kW galingumo), o Klaipėdos elektrinėje buvo paleisti 2 turboagregatai (bendro 4500 kW galingumo). 1946 davė srovę pirmieji turboagregatai atstatomose Vilniaus ir Petrašiūnų elektrinėse (Vilniuje 1800 kW, Petrašiūnuose 3200 kW). 1948 Vilniaus, Petrašiūnų ir Klaipėdos elektrinės pasiekė prieškarinį galingumą. Tais pačiais metais Vilniuje pradėta statyti termofikacinė elektrinė. Jos pirmasis 12 000 kW turboagregatas paleistas 1951; 1957 jos galingumas pasiekė 48 000 kW. 1952—58 įrengti 4 nauji 12 000 kW galingumo agregatai Petrašiūnų elektrinėje. Pakeitus pirmąjį jos turboagregatą termofikaciniu, 1958 ši elektrinė pasiekė 60 500 kW galingumą. Taryb. metais sudaryta Nemuno kompleksinio panaudojimo schema. 1956 pradėta statyti pirmoji hidroelektrinė prie Nemuno ties Kaunu. *Kauno hidroelektrinė* pradėjo veikti 1959, o 1960 pasiekė projektinį galingumą (90 000 kW). Nutiesus iš Dašavos (Ukrainos TSR) į Lietuvą dujotiekį, 1960 pradėta statyti pirmoji Lietuvoje gamtinėmis dujomis varoma elektrinė — *Lietuvos šiluminė elektrinė*. Projektinis Lietuvos šiluminės elektrinės galingumas 1,2 mln. kW. 1962 paleistas pirmasis jos turboagregatas (150 000 kW), 1963 tokio pat galingumo antrasis, 1964 trečiasis ir 1965 ketvirtasis. 1964 pab. Lietuvos TSR veikė iš viso 1753 elektrinės, kurių bendras galingumas buvo 849 000 kW; tais metais jos pagamino 2,7 mlrd. kWh el. energijos. 92% visos 1964 pagamintos energijos davė Lietuvos šiluminė elektrinė, Kauno hidroelektrinė, Petrašiūnų (56 500 kW), dvi Vilniaus (53 800 kW bendro galingumo), Klaipėdos (17 400 kW) ir Rekyvos (11 000 kW) elektrinės. Nuo 1962, išsiplėtus energetinės sistemos tinklams, mažas elektrines pradėta likviduoti (1961—64 likviduota 745 elektrinės). Mažąsias hidroelektrines ir pramonines termofikacines elektrines (celiuliozės, popieriaus, cukraus, superfosfato, azotinių trąšų ir kt. f-kų) numatoma eksploatuoti toliau.

Lietuvos šiluminė elektrinė kurui naudoja gamtines dujas ir mazutą, Petrašiūnų ir Vilniaus elektrinės — trupinines durpes ir gamtines dujas, Klaipėdos elektrinė — akmens anglis, Rekyvos elektrinė — trupinines ir gabalines durpes. Mažosios elektrinės dirba daugiausia skystu kuru. Vienai kilovatvalandei pagaminti Lietuvos šiluminė elektrinė sunaudoja 350 g sąlyginio kuro. Kitose Lietuvos TSR didžiosiose elektrinėse 1 kWh jo sunaudojama 400—600 g.

1 lent. Elektros tinklai Lietuvoje 1936—63

Įtampa (kV)	Elektros linijų ilgis metų pabaigoje (km)		
	1936	1957	1963
330	—	—	284
110	—	182	1 473
35	—	312	1 601
6—10—15	286	2002	18 140
0,4	1052	5500	22 600

ELEKTROS TIEKIMAS. Mažo galingumo burž. Lietuvos elektrinės tiekdavo elektros energiją nedideliais atstumais, todėl aukštos įtampos linijų tinklas nebuvo išvystytas. 1938 pradėta statyti pirmoji 30 kV linija Šiauliai—Panevėžys, kuri buvo galutinai užbaigta jau taryb. metais. Lietuvos TSR sparčiai didėjant elektros energijos gamybai, el.

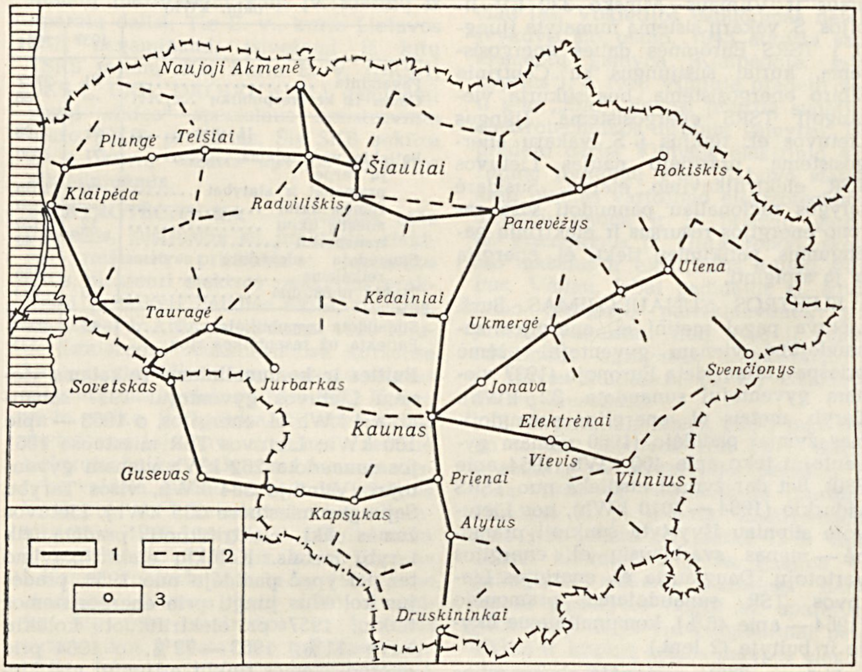

Elektrifikacija. 1. Elektros linijos Lietuvos TSR 1964: *1* — 110 kV; *2* — 35 kV; *3* — pastotės

linijų tiesimo tempai ir apimtis irgi smarkiai padidėjo (1 lent.). 1956 nutiesta pirmoji Lietuvoje 110 kV elektros tiekimo linija Kaunas—Panevėžys—Šiauliai, sujungusi Petrašiūnų ir Rekyvos elektrines. 1958 nutiesta Vilniaus—Kauno 110 kV linija, o po metų Kauno—Gusevo—Sovetsko—Klaipėdos 110 kV linija.

Nuo 1958 aukštos įtampos linijoms, nuo 1961 ir žemos įtampos linijoms pradėta vartoti gelžbetonio stulpus. Vilniaus—Kauno linija buvo nutiesta ant centrifuguotų gelžb. stulpų, pagamintų Maskvos ir Leningrado g-lose, o Karmėlavos—Jonavos 35 kV linija — ant vibruotų gelžb. stulpų, pagamintų Kauno gelžb. dirbinių g-loje. 1959 Vilniaus gelžb. dirbinių g-la pradėjo gaminti centrifuguotus gelžb. stulpus su iš anksto įtempta armatūra 10 kV ir 35 kV linijoms. 1960 Energetikos stat. tresto Vilniaus g-loje pradėta gaminti vibruotus gelžb. stulpus su iš anksto įtempta armatūra 10 kV linijoms, o 1961 to paties tresto Petrašiūnų g-loje — gelžb. stulpus žemos įtampos linijoms. 1962 elektros tiekimo linijos ant gelžbetonio stulpų sudarė apie 85% visų aukštos įtampos tinklų ir 30% žemos įtampos tinklų.

Aukštos įtampos linijomis sujungus didžiausias Lietuvos TSR elektrines (Vilniaus, Petrašiūnų, Rekyvos, Klaipėdos) ir svarb. vartotojus — resp. reikšmės miestus, buvo sukurta **Lietuvos energosistema** (pav. 1); susidarė daug geresnės sąlygos derinti atskirų elektrinių darbą, elektrifikuoti visas liaudies ūkio šakas ir gyv. vietoves. Nutiesus Kauno—Gusevo—Sovetsko—Klaipėdos liniją, Lietuvos energosistema buvo sujungta su Kaliningrado srities energosistema, o 1961 nutiesta pirmoji Lietuvoje 330 kV Šiaulių—Rygos linija įjungė Lietuvos el. tinklus į **TSRS Šiaurės vakarų jungtinę energosistemą** (pav. 2). 1963 pradėta eksploatuoti Šiaulių—Kauno—Elektrėnų, o 1964 Elektrėnų—Vilniaus ir Vilniaus—Minsko 330 kV linijos. Š. vakarų sistemą numatyta įjungti į TSRS Europinės dalies energosistemą, kuriai susijungus su Centrinio Sibiro energosistema, bus sukurta vieningoji TSRS energosistema. Įjungus Lietuvos el. tinklus į Š. vakarų energosistemą, prasidėjo naujas Lietuvos TSR elektrifikavimo etapas. Susidarė sąlygos racionaliau panaudoti viso rajono energijos resursus ir elektrinių galingumus, patikimiau tiekti el. energiją ir ją atpiginti.

ELEKTROS SUNAUDOJIMAS. Burž. Lietuva pagal metinį el. energijos sunaudojimą vienam gyventojui užėmė priešpaskutinę vietą Europoje (1937 vienam gyventojui sunaudota 32 kWh). Taryb. metais el. energijos sunaudojimas žymiai padidėjo (1960 vienam gyventojui teko apie 400 kWh, 1964 apie 780), bet dar žymiai atsilieka nuo TSRS vidurkio (1964 — 2010 kWh), nes Lietuvoje silpniau išvystyta sunkioji pramonė — vienas svarbiausių el. energijos vartotojų. Daugiausia el. energijos Lietuvos TSR sunaudojama pramonėje (1964 — apie 46%), komunaliniame ūkyje ir buityje (2 lent.).

Lietuvos TSR **pramonėje** el. energijos 1960 sunaudota vienam darbininkui 3743 kWh (Latvijoje 4336 kWh, visoje TSRS 10 538 kWh), o 1963 — 4773 kWh. Palyginus su 1950, darbo aprūpinimas elektra 1963 padidėjo daugiau kaip 3 kartus. Apie 20% visos pramonėje sunaudotos el. energijos teko mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonei, apie 17% — stat. medžiagų pramonei, apie 15% — maisto pramonei, apie 15% — popieriaus ir celiuliozės bei medžio apdirbimo pramonei.

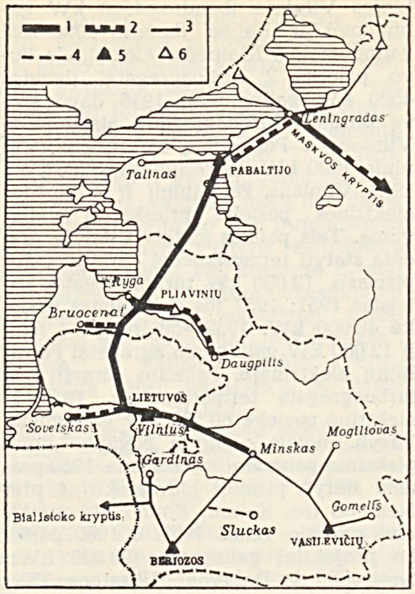

Elektrifikacija. 2. TSRS Šiaurės vakarų energosistema: *1* — veikiančios 330 kV linijos; *2* — numatytos 330 kV linijos; *3* — veikiančios 220 kV linijos; *4* — numatytos 220 kV linijos; *5* — šiluminės elektrinės; *6* — hidroelektrinės

2 lent. **Lietuvos elektros energijos balansas 1937 (be Vilniaus krašto) ir 1964** (mln. kWh)

	1937	1964
Pagaminta	81	2722
Gauta iš kt. respublikų	—	66
Iš viso	81	2788
Patiekta vartotojams	71	1800
jų tarpe:		
pramonei ir statybai	59	1040
žemės ūkiui	—	300
miestų ūkiui	12	420
transportui	—	40
Sunaudota elektrinių saviems reikalams	4	180
Tinklų nuostoliai	6	283
Sunaudota respublikoje	81	2263
Patiekta už respublikos ribų	—	525

Buities ir komunaliniams reikalams vienam Lietuvos gyventojui 1937 sunaudota 4 kWh el. energijos, o 1963 — apie 100 kWh; Lietuvos TSR miestuose 1961 jos sunaudota 262 kWh vienam gyventojui (Vilniuje 384 kWh, visos Tarybų Sąjungos miestuose 335 kWh). Lietuvos **žemės ūkį** elektrifikuoti pradėta tik taryb. metais. Kolūkių elektrifikavimo tempai ypač padidėjo nuo 1958, pradėjus kolūkius jungti prie energosistemos tinklų. 1957 pr. elektrifikuotų kolūkių buvo 11%, 1963 — 72%, o 1964 prie energosistemos tinklų prijungti visi Lietuvos TSR kolūkiai ir taryb. ūkiai. Vidutinio kolūkio metinis el. energijos sunaudojimas 1957—63 padidėjo nuo 30 000 kWh iki 63 000 kWh. 1957 kiekviename kolūkyje buvo vid. 4,2 elektros variklio, 1963 — 18 elektros variklių. Elektrifikuotuose kolūkiuose 1963 sunaudota vid. 42 kWh el. energijos vienam hektarui ž. ū. naudmenų.

Lit.: **A. Kirlys,** Lietuva bus elektrifikuota, V., 1961; **V. Paulius,** LTSR šviesiausias žiburys, V., 1963.

ELEKTRÌNĖ ŽŪKLĖ — žvejybos būdas, panaudojant elektros srovės lauką. Jo veikiamos, žuvys renkasi prie anodo, narkotizuojasi ir patenka į specialų siurblį arba tinklus. Moksliškai tirti E. ž. metodus Tarybų Sąjungoje pirmieji pradėjo Lietuvos TSR specialistai. 1958 Klaipėdoje įsteigta E. ž. laboratorija, kurios darbuotojai tiria galimybes panaudoti el. lauką, žvejojant su žuvies siurbliu arba su tinklais, daro eksperimentus jūroje. Panaudodami šviesą, impulsinę el. srovę ir žuvies siurblį, v. Afrikos pakrančių vandenyse per 7 min jie sužvejojo daugiau kaip 10 t sardinių. Laboratorija vadovauja visiems E. ž. tyrimo darbams Tarybų Sąjungoje ir koordinuoja šios srities tiriamuosius darbus Vokietijos Demokratinėje Respublikoje ir Lenkijos Liaudies Respublikoje.

ELEKTROGRÃFIJA — visuma metodų, skirtų informacijai atgaminti, registruoti ir dauginti elektriniu ar magnetiniu lauku, naudojantis dielektrinėmis, puslaidininkinėmis ir magnetinėmis plėvelėmis. Apima naujus fizinius-techninius procesus: elektrofotografiją, magnetografiją, elektrostatinį ir termoplastinį užrašymo būdą.

Tarybų Sąjungoje pirmų praktinių rezultatų E. srityje pasiekė J. Žilevičius Vilniaus Ped. in-te (1955). Atskleistos didelės techninės-ekonominės galimybės paskatino sukurti specialią laboratoriją (1956), o jos pagrindu ir moksl. tyrimo institutą (1957). Tarybų Lietuva tapo ne tik elektrografijos moksl. tyrimų, bet ir elektrografinės technikos gamybos centru: Kauno automatizavimo priemonių g-la išleidžia įrenginį ERA-F ofsetinėms spausdinimo formoms pagreitintu būdu gaminti ir brėžiniams kopijuoti, Vilniaus skaičiavimo mašinų g-la automatizuotai gamina elektrografines seleno plokšteles, Vilniaus cheminė g-la „Švyturys" — įvairių spalvų elektrografinius ryškalus, Kauno Janonio popieriaus f-kas — įvairių rūšių elektrofotopuslaidininkinį popierių kopijavimo ir dauginimo mašinoms bei oscilografams.

ELEKTRÒNINĖ TÈCHNIKA — technikos šaka, nagrinėjanti elektroninių prietaisų konstravimo ir naudojimo problemas. Ji glaudžiai siejasi su elektronika, tirianča elektros sroves ir su jomis susijusius fizinius reiškinius vakuume, jonizuotose dujose ir puslaidininkiuose.

Tarybų Lietuvoje intensyviai vystoma elektroninių prietaisų ir įrenginių gamyba (ž. *Radioelektronikos pramonė*), plečiamas E. t. moksl. tyrimo darbas. E. t. problemos sprendžiamos Lietuvos

TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-te (vadovauja MA nariai korespondentai V. Nešukaitis ir A. Nemura), Fizikos ir matematikos in-te, Kauno Politechnikos in-te. Kurdami naujus puslaidininkinius prietaisus plonų sluoksnių bazėje, reikšmingų rezultatų pasiekė Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-tas, Vilniaus un-to puslaidininkių katedra. Intensyviai kuria naujų tipų elektronines skaičiavimo mašinas konstravimo biuras prie Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los. Yra ir kitų projektavimo-konstravimo organizacijų, sprendžiančių kai kuriuos klausimus, susijusius su E. t. panaudojimu gamybos procesams automatizuoti.

Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-te, Kauno Politechnikos in-to skaičiavimo įtaisų ir automatikos katedroje ir Vilniaus un-to skaičiavimo matematikos katedroje veikia universalios diskretinio veikimo elektroninės skaičiavimo mašinos. Tarybų Lietuvoje veikia Vilniaus radijo ir televizijos stotys su televizijos retransliatoriais Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje, automatinės *telefono* stotys, gausus elektroninės matavimo, kontrolės ir valdymo aparatūros parkas g-lose, f-kuose, in-tų laboratorijose. Elektroninei aparatūrai eksploatuoti bei naujai kurti Kauno Politechnikos in-to elektrotechnikos f-te bei in-to Vilniaus filiale rengiami radiotechnikos, matematinių skaičiavimo prietaisų ir įrenginių, automatikos ir telemechanikos, radijo aparatūros konstravimo technologijos ir garso technikos inžinieriai.

ELÈKTROS SKAITÌKLIAI. Lietuvoje pradėti gaminti 1950, pastačius Vilniaus E. s. g-lą. Pirmaisiais metais g-la turėjo

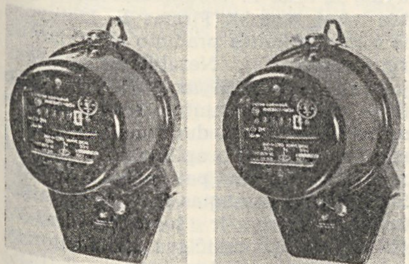

Vilniuje gaminami elektros skaitikliai CO-2M ir CO-U440

Vilniaus elektros skaitiklių g-los automatinė skaitiklių tikrinimo linija

200 darbininkų ir išleido 20 000 CO-1 markės E. s. Išplėtus įmonę (1963 — 2400 darbininkų), įdiegus daugelį technikos naujovių ir automatizavus pagr. technologinius procesus, g-los projektinis pajėgumas viršytas beveik 3 kartus. Skaitiklių buvo pagaminta (tūkst.): 1951 — 130, 1955 — 938, 1958 — 1774, 1963 — 3600. Lietuvos TSR gaminama daugiau kaip 90% visų Tarybų Sąjungoje išleidžiamų nepramoninės paskirties elektros skaitiklių. 1956 Vilniaus E. s. g-la pradėjo gaminti CO-2 markės skaitiklius, nuo 1962 išleidžia CO-2M, tropinio klimato sąlygoms pritaikytus CO-2T, padidinto tikslumo skaitiklius CO-U440 ir impulsinius skaitiklius A-440. Lietuviški E. s. realizuojami ne tik TSRS: 1960—63 g-la juos eksportavo į 20 užsienio šalių (Indiją, Kubą, Mongoliją, Afganistaną, Gvinėją ir kt.).

ELÈKTROS VARÌKLIAI. Lietuvoje E. v. pradėti naudoti prieš I pasaul. karą. Iki 1940 jie buvo importuojami, daugiausia iš Vokietijos, Čekoslovakijos, Anglijos, Švedijos, Šveicarijos. E. v. pradėti gaminti 1948 naujai įkurtoje g-loje *„Elfa"*. Iki 1950 buvo gaminami bendros paskirties vid. galingumo (3,4 kW) „Ural" tipo E. v., vėliau imta gaminti mažo galingumo E. v. buitiniams šaldytuvams, buitinėms skalbimo mašinoms, skaičiavimo mašinoms. 1959 ėmė veikti Mažeikių Garelio elektromechaninė g-la, kuri irgi gamina mažo galingumo E. v. Gamykla „Elektra", įk. 1958 vietoj Kauno konteinerių g-los, pradėjo gaminti bendros paskirties vid. galingumo elektros variklius. 1964 Lietuvos TSR pagaminta 1 861 800 mažo galingumo ir 96 000 vid. galingumo E. v. Apie 1—2% produkcijos realizuojama Lietuvoje, likusioji išvežama į kitas sąjungines respublikas ir užsienį (dažniausiai kaip įv. mašinų ir aparatų dalis). Tie E. v., kurie Lietuvos TSR negaminami, įsivežami iš kitų TSRS rajonų. Kai kurie E. v. (DKS-1, DKS-2, DKR, DAO(A) ir kt.) gaminami pagal „Elfos" specialaus konstravimo biuro (SKB) projektus. Šis SKB sukūrė E. v., kurių varinės apvijos pakeistos aliumininėmis.

ELEKTROTÈCHNIKA — mokslas apie procesus, susijusius su praktiniu elektros reiškinių pritaikymu; technikos sritis, siekianti elektros reiškinius praktiškai pritaikyti liaudies ūkiui, ryšiams, medicinai ir kitiems tikslams. 1920 Kaune įsteigtuose Aukštuosiuose kursuose kaip atskira disciplina buvo dėstomas magnetizmas ir elektra. Nuo 1922 Kauno un-te veikė E. katedra. E. specialybės studentams joje buvo skaitoma ir teorinė elektrotechnika. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Kauno un-te buvo įsteigtas E. skyrius su 3 katedromis ir 4 laboratorijomis. 1948 įsteigtas E. fakultetas su 7 katedromis. 1950 jis buvo įjungtas į Kauno Politechnikos in-tą; 1964 jame studijavo daugiau kaip 1500 studentų. Šio f-to bendrosios E. katedros automatikos ir matavimo prietaisų žinybinės laboratorijos personalas sukūrė originalią aparatūrą elektrožūklei jūrose, aparatūrą elektros laukams ir impulsinių elektros srovių parametrams matuoti ir kt.; E. katedros darbuotojai tyrė išsišakojusias kintamosios srovės magnetines grandines, sukūrė aparatūrą su tokiomis grandinėmis.

Ž. Elektrifikacija, Elektrotechnikos pramonė, Energetika.

„ELEKTROTÈCHNIKA IR MECHÀNIKA" — tarybinis tęstinis elektrotechnikos ir mechanikos mokslų darbų leidinys, einąs nuo 1962 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 3 t. (t. 1 antraštė „Elektrotechnika").

ELEKTROTÈCHNIKOS PRAMONĖ. Pirmieji E. p. gaminiai Lietuvoje pasirodė prieš I pasaul. karą, tačiau visi jie buvo įvežami iš užsienio. Burž. metais E. p. Lietuvoje irgi beveik nebuvo. 1939 veikė 3 sausų elementų gamybos įmonės, kuriose tais metais pagaminta 1,2 mln. sausų elementų ir baterijų kišeniniams žibintuvėliams, 33 000 anodinių radijo baterijų ir 103 000 sausų radijo elementų (iš viso už 1,08 mln. lt). Be to, Lietuvoje 1939 veikė 6 smulkios elektrotechnikos ir radiotechnikos remonto dirbtuvės. Daugumas E. p. gaminių buvo importuojama iš Vokietijos, Belgijos, Čekoslovakijos, Šveicarijos ir kt. kapit. šalių; 1938 jų įvežta už 7 mln. lt (3,2% viso importo). Importuojamų E. p. gaminių tarpe didžiausią lyg. svorį turėjo transformatoriai, generatoriai, el. varikliai ir kabeliniai dirbiniai.

Lietuvoje E. p. sukurta taryb. metais. Jau 1941 buvo numatyta organizuoti el. variklių gamybą Vilniuje, naujai įkurtoje elektrotechnikos g-loje „Velfa", tačiau faš. Vokietijos užpuolimas neleido įvykdyti šio plano. 1945 atkurta sausų elementų gamyba (Klaipėdoje, g-loje „Syrius"), o 1948 Vilniuje pradėjo veikti g-la *„Elfa"*, davusi pradžią sudėtingų elektrotechnikos dirbinių gamybai. 1954 pradėjo darbą Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-la. Ji buvo statoma kaip plataus vartojimo elektrotechnikos dirbinių įmonė ir iš pradžių gamino el. gramofonus (ž. *Gramofonai*), skalbimo mašinas ir elektrinius *dulkių siurblius*. Vėliau, labai padidėjus el. suvirinimo įrengimų pareikalavimui, g-los profilis pakeistas: nuo 1958 ji gamina suvirinimo agregatus, transformatorius ir srovės keitiklius, be to, elektrinius dulkių siurblius.

E. p. imta dar labiau plėsti nuo 1957, po to, kai Lietuvos TSR buvo išskirta į atskirą administracinį-ekonominį rajoną. 1958—60 respublikoje įkurtos 7 stambios E. p. įmonės. Elektromechaninė g-la „Elektra", įkurta 1958 vietoj Kauno konteinerių g-los, gamina vid. galingumo *elektros variklius*. Kėdainiuose pastatytos (1958) el. aparatūros g-los produkcija yra magnetiniai paleidikliai ir kitokia žemos įtampos elektros aparatūra. Panevėžio kabelinių dirbinių g-la „Lietkabelis" gamina (nuo 1959)

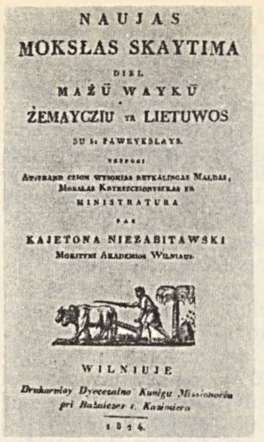

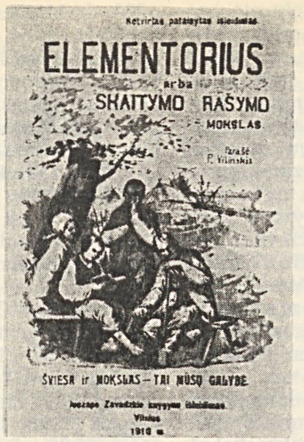

Elementoriai. Kaj. Nezabitauskio „Mokslo skaitymo" (1824), P. Višinskio „Elementoriaus" (IV leid., 1910), A. Čiplio ir S. Pupeikio „Saulutės" (XVIII leid., 1962) viršeliai

emaliuotus laidus, o elektrotechnikos g-la (įk. 1960) specializuojasi gaminti el. apšvietimo armatūrą (sietynus, toršerus, kt. šviestuvus). Mažeikiuose, traktorių remonto stoties vietoje, įkurta (1959) J. Garelio elektromechaninė g-la gamina mažo galingumo el. variklius. Utenos laboratorinių krosnių g-la specializuojasi gaminti laboratorines el. krosnis. Be to, įkurta keletas smulkesnių E. p. įmonių.

E. p. tapo viena svarbiausių Lietuvos TSR mašinų gamybos šakų. 1963 veikė 14 E. p. įmonių, kuriose dirbo apie 24% žmonių, dirbančių mašinų gamyboje (išskyrus metalo dirbinių gamybą ir remonto darbus), ir buvo pagaminta apie 30% bendrosios mašinų gamybos produkcijos. Pagrindinių E. p. produkcijos rūšių gamybos apimtis ir jos augimas parodyti lentelėje.

Pagrindinė Lietuvos TSR E. p. produkcija yra mažo galingumo el. varikliai, el. suvirinimo įrengimai, dulkių siurbliai, magnetofonai. Jų gamyboje Lietuva užima svarbią vietą sąjunginių respublikų tarpe. Lietuvos TSR yra pagrindinis buitiniams šaldytuvams skirtų el. variklių gamintojas Tarybų Sąjungoje; Lietuvoje gaminama daugiau kaip trečdalis visos sąjunginės el. suvirinimo įrengimų produkcijos, apie 17% buitinių dulkių siurblių. Lietuvos TSR E. p. gaminiai eksportuojami daugiau kaip į 40 užsienio valstybių, daugiausia į liaudies demokratijos ir Azijos, Afrikos, Lotynų Amerikos šalis. Didelę paklausą užsienyje turi lietuviški suvirinimo įrengimai, dulkių siurbliai, laboratorinės el. krosnys, emaliuoti laidai, sausi elementai. El. varikliai, paleidimo bei valdymo aparatūra ir kai kurie kiti E. p. gaminiai įeina į eksportuojamų mašinų ir aparatų sudėtį.

Daugelis Lietuvos TSR E. p. gaminių yra lietuviškos konstrukcijos. Naujus gaminius konstruoja specialus konstravimo biuras prie „Elfos" g-los ir Visasąjunginio el. suvirinimo įrengimų moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialas. Lietuvoje sukonstruotus elektrotechnikos prietaisus ir mašinas gamina daugelio taryb. respublikų E. p. įmonės.

ELEMENTŌRIUS — pradinio skaitymo ir rašymo vadovėlis. Pirmasis liet. E. pasirodė prie M. Mažvydo parengtos pirmosios liet. knygos „Katekizmo prasti žodžiai" (1547), antrašte „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti". Jis buvo sudarytas pagal vid. amžių pedagogikos reikalavimus. Mokymo metodas — raidžių sudedamasis, turinys — poteriai. Panašūs elementoriai buvo leidžiami XVII ir XVIII a. („Pradžia mokslo dėl mažų vaikelių", 1690, ir kt.). Mokymas iš tų E. trukdavo gana ilgai, nes rėmėsi vien mechanišku raidžių, skiemenų, žodžių įsiminimu. Kultūrinio gyvenimo poreikiai vertė elementorius tobulinti. Pirmiausia buvo keičiamas jų turinys. Toks patobulintas E. buvo R. Prūsijoje išėjęs D. Veiso „Naujas Pibelis" (1808), kuris supažindino su vaiko aplinkoje sutinkamais gamtos reiškiniais. Tačiau, vok. valdžiai uždraudus liet. kalbos mokymą m-lose, E. tobulinimas XIX a. pab. ten visai sustojo. Pirmas E. Lietuvoje, iš esmės pakeitęs pradinio skaitymo turinį, buvo Kaj. Nezabitauskio „Naujas mokslas skaitymo" (1824), kurio iliustracijos pagamintos, sekant J. Komenskiu. Šiame E. duodama nemaža žinių apie valstiečio aplinkos daiktus bei reiškinius. Tokio pat pobūdžio buvo S. Daukanto parengtas E.—„Abecėla lietuvių kalnėnų ir žemaičių kalbos" (1842), K. Aleknavičiaus „Elementorius, arba lengvas mokslas skaityti..." (1846) ir M. Akelaičio „Lamentorius, arba pradžia mokslo, sudėta mažiems vaikeliams" (1860). Po 1863 sukilimo, caro valdžiai uždraudus liet. spaudą ir liet. kalbos mokymą m-lose, E. tobulinimas laikinai sustojo. E. rengimą ir leidimą paskatino XIX a. pab. sustiprėjęs nacionalinis išsivadavimo judėjimas (A. Kriščiukaičio „Naujas elementorius", 1895, ir kt.). Pedagoginiu požiūriu geriausias to meto E. buvo P. Višinskio „Elementorius, arba skaitymo ir rašymo mokslas" (1905), plačiai vartotas mokymui namuose ir m-loje. Iškovojus teisę mokyti vaikus gimtosios kalbos, E. rengimu ėmė rūpintis Lietuvių mokslo d-ja. Juos rašė daugiausia patys mokytojai: J. Damijonaitis („Pradžiamokslis", 1906), K. Sakalauskas („Dovanėlė", 1909), J. Ilgūnas („Šviesa tai galybė", 1913)

Lietuvos TSR elektrotechnikos pramonė 1955—64

Produkcijos rūšis	1955	1958	1960	1962	1964
Elektros varikliai (tūkst.):					
vid. galingumo (iki 100 kW)	—	1,0	18,7	59,1	96
mažo galingumo	313	544	857	1449	1862
El. suvirinimo agregatai (tūkst.)	0,05	9,6	12,5	17,3	23,6
El. suvirinimo transformatoriai (tūkst.)	1,0	14,9	19,5	17,8	24,9
Suvirinimo srovės keitikliai ir lygintuvai (tūkst.)	—	0,4	3,7	10,4	9,6
Sausi elementai (tūkst. rb)	357	573	2321	4389	6051
Elektriniai dulkių siurbliai (tūkst.)	3,4	7,1	79,0	109,0	91,3
El. gramcfonai (tūkst.)	344,0	149,5	—	—	—
Magnetofonai (tūkst.)	—	15,6	36,3	47,8	87,1
Magnetiniai paleidikliai (tūkst.)	—	—	72,9	248,3	499,5
Emaliuoti laidai (t)	—	—	623	2543	4182
El. apšvietimo armatūra (tūkst. rb)	—	—	263	764	1130
Laboratorinės el. krosnys (tūkst.)	—	—	—	22,6	19,4
Bendroji produkcija (%)	100	137	248	487	664

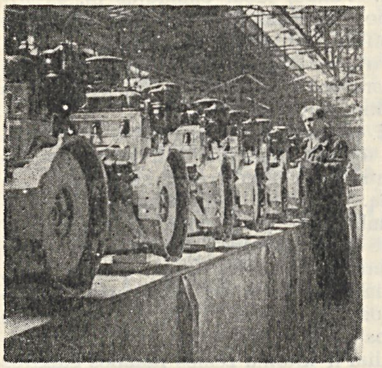

Elektrotechnikos pramonė. Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-los surinkimo konvejeris (kairėje) ir Panevėžio „Lietkabelio" g-los emaliavimo cechas

ir kt. Tuo laikotarpiu išspręstas ir skaitymo mokymo metodo klausimas. Ankstesnieji E. buvo sudaryti raidžių, skiemenų ar garsų sintezės metodu, o pradedant P. Višinskiu, liet. elementoriuose geriausių rusų elementorių įtakoje vis labiau įsigalėjo analitinis-sintetinis garsų metodas, kuriam galutinai įsigalėti padėjo K. Skabeikos („Kas skaito rašo — duonos neprašo", 1909), A. Jakučionio („Kelias į šviesą", 1917), Esmaičio („Sakalėlis", 1917) parengti pradinio skaitymo ir rašymo vadovėliai. Burž. Lietuvoje buvo bandymų sudaryti elementorius ištisų žodžių (A. Jakučionis, Esmaitis, J. Ambraška), žodžių-skiemenų metodais (A. Busilo „Sparneliai", 1931), bet didesnio mokytojų pritarimo jie nesusilaukė. Tarybų Lietuvoje, tęsdami geriausių ankstesnių E. tradicijas, remdamiesi taryb. pedagogika, A. Čiplys ir S. Pupeikis parengė „Saulutę" (1945), V. Jurgutienė ir L. Tomkytė — „ABC" (pagalbinėms m-loms, 1957). Šiuose E. analitinis-sintetinis garsų metodas pritaikytas liet. kalbos ypatybėms, nustatyta nuosekli garsų, skiemenų, žodžių tvarka. Taryb. elementorių turinys atspindi bendrus kom. auklėjimo uždavinius.

Lit.: **M. Karčiauskienė,** Aiškinamojo skaitymo pradmenys lietuviškoje mokykloje 1905—1917 metais.—„VVPI mokslo darbai", t. 5, V., 1958; **J. Budzinskis, P. Naujokaitis,** Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse mokyklose, d. 1, K., 1960; **K. Simaška,** Lietuviški elementoriai XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje.—„Pedagogika ir psichologija", t. 5, V., 1963.

ELENAVÀ — kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 11 km į p. nuo Kelmės, 6 km į p. r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 67 gyv. (1959). Prieina nedideli Elenavos ir Bazvytinės miškai. Aštuonmetė m-la (1927—53 pradinė, 1953—61 septynmetė). E. kultūros namai yra Drupštuose.

ELEONORAVŌS MIŠKAĨ — miškų masyvas Jurbarko rj., 6 km į š. v. nuo Raudonės. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Naukaimio ir Stakių girininkijoms. Plotas 2929 ha; medynų 2634 ha. Masyvą sudaro Eleonoravos miškas (2662 ha) ir Pamituvio miškas (267 ha). Per E. m. teka Antvardė (Mituvos intakas), o jų š. pakraščiu — Mituva. Reljefas lyguminis. Dirvožemis velėninis jaurinis, mažai pajuręs, priemolinis. Būdingiausia šių miškų augimvietė — drėgna giria. 95% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 35%, drebulynų 28%, eglynų 26%, baltalksnynų 8%, juodalksnynų 3%. Jaunuolynų yra 23%, pusbrandžių medynų 48%, pribręstančiųjų 7%, brandžiųjų 22%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 121 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, kiškių, miškinių kiaunių, lapių, usūrinių šunų, voverių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 578 ha masyvo pietvakariuose, įeinančius į Nemuno apsauginę juostą. Iškertama vid. apie 7000 ktm per metus.

„ELFA" [*el*ektrotechnikos *fa*brikas] — elektrotechnikos gamykla Vilniuje. Pastatyta mechaninių remonto dirbtuvių vietoje; pradėjo veikti 1948. Kurį laiką gamino bendros paskirties vid. galingumo „Ural" tipo elektros variklius, 1952—59 elektrofonus ir elektrinius *gramofonus.* 1950 pradėjo gaminti (pirmoji Tarybų Sąjungoje) elektros variklius buitiniams šaldytuvams, 1955 — buitinėms skalbimo mašinoms. 1962 „E." pagamino 1 169 000 įv. paskirties mažo galingumo elektros variklių (iš jų 613 000 buitiniams šaldytuvams ir 459 000 buitinėms skalbimo mašinoms), 47 700 *magnetofonų* ir 47 100 magnetofoninių panelių. Apie 1% elektros variklių ir magnetofonų realizuojama respublikoje, kiti išvežami į kitus TSRS rajonus. Magnetofoniniai paneliai sunaudojami respublikoje gaminamoms magnetoloms komplektuoti. Prie g-los veikia specialus konstravimo biuras (nuo 1959), aptarnaująs ne tik „E.", bet ir daugelį kitų TSRS įmonių, gaminančių mažo galingumo elektros variklius.

ELGETOS — feodalinio ir kapitalistinio laikotarpio beturčiai ir mažaturčiai, gyvenę iš išmaldos. Baudžiavos laikais elgetų pagausėdavo po karų, nederlių ir pavasarį, kai, pasak M. Valančiaus, ponai, nenorėdami šelpti duonos pritrūkusių savo žmonių, išleisdavo juos į kiemus. Elgetomis tapdavo invalidai, nusenę žmonės, neturį kas juos išlaikytų. Kaimuose E. eidavo per sodybas, kur būdavo pavalgydinami, sušelpiami maisto produktais, senais drabužiais. Paprastai daug E. iš tolimų apylinkių suplaukdavo į atlaidus, muges, ypač į Žemaičių Kalvariją ir Šiluvą. Susėdę eilėmis, giedodami, kartais dar pritardami smuiku, armonika, o nebyliai, skambindami varpeliais, prašydavo išmaldos. Kai kurie E. keliaudavo vežimu, uždengtu būda, per kaimus ir miestelius su visa šeima, net paršiukus vežiodamiesi. Be tikrų E., buvo ir apsimetėlių, kurie kartais dar vagiliavo. Vilniuje kurį laiką veikė net elgetų cechas, kovojęs su apsimetėliais. Elgetos kūrė savo tautosaką. Feodalizmo laikais miestuose elgetomis rūpinosi kai kurie vienuolynai, panaudodami tą faktą propagandai. Vilniuje 1808 įsisteigusi labdarybės d-ja laikė vieną didžiausių miesto prieglaudų, kuri turėjo ir savo ligoninę. Į ją buvo priimami tik laisvųjų luomų pavargėliai. Jokios paramos d-ja neteikė pavargėliams valstiečiams, juos policija sugaudžiusi siuntė į gimtuosius kaimus. Visiems nuskurdusiems miestiečiams prieglaudose vietų neužteko, dalis jų elgetavo mieste, juos policija ir trėmė iš miesto. XIX a. pab. labdarybės įstaigų Vilniuje pagausėjo, jos laikė prieglaudas vargšams, invalidams ir našlaičiams. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvos miestuose ir miesteliuose labdarybės d-jos steigė senelių prieglaudas, tačiau keliaujančių E. vis tiek buvo gausu. Taryb. metais neturintieji giminių nusenę žmonės socialinio aprūpinimo lėšomis išlaikomi senelių ir invalidų namuose.

Lit.: **A. Fromas-Gužutis,** Baisioji gadynė, V., 1955 [p. 90—112].

ELIJOŠÁITIS Jonas [slap. **Lietuvos Sūnus**; 1886.X.6 Mažuosiuose Dargužiuose (Kaliningrado sr.) — 1915.VI.12 Tilžėje] — Rytų Prūsijos lietuvių kultūros veikėjas, rašytojas. Kilęs iš valstiečių. Kurį laiką dirbo f-kuose, vėliau Tilžėje vertėsi knygų prekyba, rašė straipsnius į „Naują lietuvišką ceitungą" ir „Tilžės keleivį". 1907 suredagavo ir išleido 2 „Tėvynės balso" numerius, kuriuose, be pamokymų valstiečiams, išspausdino savo eilėraščių ir apsakymų.

ÉLINAS Mejeris — rašytojas. Ž. *Eglinis* M.

ÉLINAS Niselis [g. 1895.I.20 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Būdamas š. v. fronte (1917), įsijungė į rev. judėjimą. Dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią 1918—19 Vilniuje. Nuo 1920 Kaune palaikė ryšius su LKP darbuotojais ir 1925—40 teikė jiems paramą, rinko aukas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. Nuo 1947 Kauno istorijos muziejaus moksl. bendradarbis. Nuo 1964 pensininkas.

ÉLISONAS Vytautas [g. 1903.I.25 Aukštaičiuose (Kupiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1951). 1937 baigė Rygos un-tą. Iki 1945 dirbo vet. gydytoju įvairiose Lietuvos vietovėse. Nuo 1945 dėsto Lietuvos Vet. akademijoje, nuo 1953 docentas. Parašė vadovėlį „Veterinarinė farmakologija" (1960), kartu su J. Brazaičiu knygelę „Paršelių ligos" (1951), paskelbė keliolika moksl. straipsnių.

ELJÃŠEVAS Kušelis [1914.VIII.19 Jurbarke — 1942 Voniškiuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš amatininkų. LKJS narys nuo 1929. Dirbo rev. darbą Jurbarko jaunimo tarpe, padėjo gabenti kom. literatūrą per sieną. Nuo 1932 Komunistų partijos narys; organizavo Klaipėdoje kom. literatūros spausdinimą ir platinimą. 1933 suimtas, nuteistas 15 metų kalėti. Nuo 1940.VI dirbo LKJS CK agitacijos ir propagandos sk. vedėju. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į šalies gilumą. 1942.III LKP CK pasiųstas su J. Daškausko vadovaujama operatyvine grupe į priešo užnugarį. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

EĨMĖ — upė Anykščių rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 54 km^2. Prasideda Elmiškio apylinkėse, 2 km į š. nuo Rubikių ež. Įteka į Šventąją 89 km nuo jos žiočių, 2 km į š. nuo Anykščių. Intakas Juodė (deš.). Vid. nuolydis 338 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,42 m^3/s. Upę kerta Anykščių—Rokiškio plentas. Prie E. yra Šeiminiškėlių landšaftinis-istorinis draustinis.

ELMININKAI — kaimas Anykščių rj., Stakių apyl., 7 km į š. r. nuo Anykščių; kolūkio centras. 130 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Elmė (Šventosios intakas). Malūnas, lentpiūvė, mašinų remonto dirbtuvės, kolūkio gamybiniai pastatai, parduotuvė, kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1954). Netoli kaimo, prie kelio į Anykščius, yra Elmininkų bandymų stotis (nuo 1941).

ELNIAI. Lietuvoje gyvena 3 elnio rūšys: taurusis, arba žalasis, E. (*Cervus elaphus*), danielius (*C. dama*) ir dėmėtasis E. (*C. nippon*). **Taurieji E.** labiausiai paplitę Mažeikių, Joniškio, Pakruojo, Šiaulių ir Jurbarko rj. miškuose. Lietuvoje 1965 jų buvo apie 830. Iki XIX a. pab. jie Lietuvoje buvo išnaikinti, o XX a. pr. vėl įveisti netoli Žagarės. 1956 iš Voronežo rezervato atvežti 37 taurieji E. buvo apgyvendinti Šešuolių miške (Ukmergės rj.), Punios šile (Alytaus rj.) ir Padauguvos miške (Kauno rj.). **Danieliai** aptinkami Mažeikių, Šiaulių ir Jurbarko rj. miškuose. Lietuvoje 1965 jų buvo apie 240. XIII—XVI a. danieliai Lietuvoje buvo dažni, vėliau išnaikinti ir vėl įveisti XX a. pradžioje kai kuriuose parkuose ir miškuose (pvz., Beržėnų miške, dab. Kelmės rj.). **Dėmėtųjų E.** yra Dubravos miške (Kauno rj.); 1965 jų ten buvo 67. Juos aklimatizuoti Lietuvoje pradėta 1954, kai 24 dėmėtieji E. buvo atvežti iš Kalnų Altajaus srities Šebalino taryb. ūkio. Visus E. dėl jų negausumo medžioti draudžiama.

„ELNIAS"— odos ir avalynės kombinatas, jungiąs Šiaulių odos ir avalynės fabrikus bei Kėdainių odos fabriką. Gamina kietą, skeltinę ir chromo odą, avalynę (ž. *Odos ir avalynės pramonė*), odą pirštinėms, medžio klijus, perdirba gyvulių plaukus, šerius, taukus. Šiauliuose išdirbama galvijų, Kėdainiuose — ožkų oda. Kombinato pajėgumas 3200 t kietos odos, 120 mln. dm^2 chromo odos, apie 3 mln. porų avalynės per metus.

Svarbiausią kombinato įmonę — Šiaulių odos f-ką — įkūrė 1879 Ukmergės amatininkas Ch. Frenkelis. XX a. pr. jame jau dirbo 800 darbininkų. To f-ko darbininkai vieni pirmųjų Lietuvoje pradėjo ekonominę kovą prieš išnaudotojus. Jie 1905 aktyviai dalyvavo Šiaulių darbininkų visuot. streike, burž. metais (1925, 1926 ir vėliau) vieningai streikuodavo, reikalaudami pagerinti darbo sąlygas. Vok. faš. okupacijos metu f-ke veikė pogrindinė LKP org-ja, kurią išaiškinus, 6 darbininkai komunistai (Jankevičius, Petrauskas, Slavinskas ir kt.) buvo sušaudyti. Bėgdami iš Lietuvos, vok. fašistai f-ką išsprogdino bei sudegino, bet jau pirmaisiais pokario metais įmonė buvo atstatyta ir išplėsta. 1946 f-kas reorganizuotas į „E." odos ir avalynės kombinatą, prie kurio 1960 prijungtas Kėdainių odos f-kas.

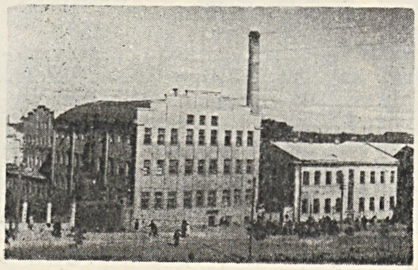

„Elnio" kombinato Šiaulių odos fabrikas

ELTA, Lietuvos Telegramų agentūra,— centrinė Lietuvos TSR informacijos įstaiga, teikianti žinias spaudai, radijui, televizijai. Užsienio informaciją gauna per TASS'ą ir savo ruožtu informuoja TASS'ą (o per jį kitų taryb. respublikų ir užsienio šalių agentūras) apie Tarybų Lietuvos gyvenimą. Respublikos miestuose ir rajonuose turi savo korespondentus, operatyviai priima ir perduoda sąjunginę, užsienio ir respublikinę informaciją bei nuotraukas.

E. buvo įkurta 1920 Kaune teikti užsienio žinioms. 1936—39 turėjo vidaus informacijos skyrių, kuris vertė visus laikraščius spausdinti jo parengtus faš. turinio straipsnius. Už atsisakymą juos spausdinti buvo baudžiami redaktoriai ir uždaromi laikraščiai. 1940 pradėjo veikti kaip tarybinis spaudos informacijos organas. Vok. faš. okupacijos metais buvo likviduota. 1944 atkurta.

ELVERIŠKĖ — kaimas Lazdijų rj., Rudaminos apyl., 1 km į v. nuo Rudaminos. 42 gyv. (1959). Kelio iš E. į Aštriąją Kirsną v. pusėje yra piliakalnis, įrengtas kalvos viršūnėje; jo aikštelę iš visų pusių supa pylimas. Piliakalnis skirtinas I t-mečio viduriui.

ELVYRAVA — kaimas Kelmės rj., Kiaunorių apyl., 17 km į š. r. nuo Kelmės, 6 km į r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 21 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Šiaušė (Dubysos intakas). Aštuonmetė m-la (1926—49 pradinė, 1949—62 septynmetė).

ELŽIUTĖNAI — kaimas Utenos rj., Saldutiškio apyl., 7 km į š. r. nuo Saldutiškio. 85 gyv. (1959). Iš seno garsūs audžiami tame kaime ornamentuoti audiniai.

„EMES", „Der emes" („Tiesa"),— tarybinis dienraštis, ėjęs 1940.XII.7—1941. VI.21 Kaune žydų kalba. LKP CK organas. Red. J. Šochotas.

EMIGRACIJA [lot. *emigratio* — persikėlimas] — persikėlimas dėl ekonominių, politinių, religinių ir kitų priežasčių iš gimtosios šalies į kitą šalį nuolat arba laikinai gyventi. Baudžiavos panaikinimas (1861) paspartino žmonių migraciją, o vėliau emigraciją. Vystantis kapitalizmui, Lietuvoje išsiskyrė buožiniai ūkiai ir kaimo proletariatas, nyko vidutiniai valstiečiai, gausėjo samdinių. Silpna Lietuvos pramonė negalėjo panaudoti visos laisvos darbo jėgos, todėl bežemiai bei vargingieji valstiečiai vyko į Rusijos pramonės centrus arba užsienį. Apytikriais duomenimis, 1897—1914 Rygoje lietuvių gyveno apie 35 000, Peterburge 30 000, Liepojoje 15 000, Odesoje 7000, Maskvoje 2000; 1869—98 į JAV emigravo apie 50 000, 1899—1914 daugiau kaip 252 000, iki 1914 į Angliją apie 14 000, į Pietų Ameriką 10 000, į Kanadą 5000 lietuvių.

Sunki ekonominė ir politinė padėtis buržuazijos valdymo metais taip pat vertė Lietuvos darbo žmones ieškoti laimės svetur. Kaune veikė keliolika emigracijos biurų, skatinusių vykti į P. Ameriką ir kt. šalis. Emigravo daugiausia bežemiai, mažažemiai, išvaržytų ūkių valstiečiai, pramonės darbininkai.

Emigracija iš Lietuvos 1923—39
(burž. Lietuvos statistikos duomenimis)

Metai	Į Pietų Ameriką	Į kitas šalis	Iš viso
1923—25	1 638	6 975	8 613
1926—30	41 482	17 886	59 368
1931—39	2 969	8 621	11 590
Iš viso	46 089	33 482	79 571

Faktiškai emigrantų buvo žymiai daugiau, negu parodyta lentelėje, nes 1923—27 oficiali emigrantų statistika buvo sudaroma tik pagal duotų užsienio pasų skaičių, o dalis emigravo be pasų, slaptai. Tikslesnė Lietuvos išeivių statistika yra nuo 1928. Tačiau ir tuomet emigrantais nebuvo laikomi vykstantieji darbams į Vokietiją ir Latviją. Po 1930 E. iš Lietuvos sumažėjo dėl to, kad dėl pasaulinės ekonominės krizės sumažėjo darbo jėgos paklausa. Socialistinės santvarkos sąlygomis išnyko ekonominis emigracijos pagrindas.

Lit.: **P. Ulevičius,** Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960; **L. Truska,** Emigracija iš Lietuvos 1868—1914 metais.—„LTSR MA darbai", 1961, A 1.

ENCIKLOPEDIJŲ, ŽODYNŲ IR MOKSLO LITERATŪROS LEIDYKLA — respublikinė valstybinė knygų leidykla, veikusi 1944—49 Kaune. Leido Lietuvos TSR mokslo darbuotojų mokslinius darbus, žodynus, originalius ir verstinius mokslo populiarizacijos leidinius. Išleido „Lietuvių kalbos žodyno" t. 2 (1947), Ch. Lemcheno „Rusų-lietuvių kalbų žodyną" (1948), J. Matulio „Koloidų chemiją" (1947), „Fizinės chemijos praktikos darbus" (1948), P. Jodelės „Statybines medžiagas" (1948), P. Slavėno „Saulės sistemą" (1946), „Žvaigždes" (1948), K. Daukšo „Chemijos pagrindus" (1948), A. Minkevičiaus „Fitopatologijos pagrindus" (1948) ir kt. 1949 sujungta su Politinės lit-ros leidykla Vilniuje, kuri po to pavadinta Politinės ir mokslinės lit-ros leidykla (nuo 1964 leidykla „*Mintis*").

EÑČIAS, Šilų ežeras,— ežeras Panevėžio rj., 8 km į p. nuo Raguvos, 2 km į v. nuo plento į Ukmergę. Plotas 30 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 960 m, didž. plotis 350 m. Krantai lėkšti, pelkėti. R. pakrantėje įsikūrę Paežeriai.

ENDRIEJAVAS — miestelis Klaipėdos rj., 14 km į v. nuo Rietavo, prie Žemaičių plento; apylinkės ir kolūkio centras. 414 gyv. (1959). E. turi radialinę plano struktūrą. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į netaisyklingos formos aikštę. Š. pakraščiu teka Veiviržas, v.— jo intakas Vinkurė. Šiaurės rytuo-

se telkšo Kapstato ež. Iš E. eina keliai į Veiviržėnus, Judrėnus, Kulius. Kolūkio elektrinė, lentpiūvė, ryšių skyrius, parduotuvė, ligoninė (10 lovų), ambulatorija, vid. m-la (1865 įsteigta liaudies m-la; 1948—56 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1945). Ist. šaltiniuose E. minimas nuo XVIII a. pradžios. 1780 pastatyta bažnyčia. 1841 buvo 220 gyv., 1886—316 (iš jų 136 miestelėnai). XIX a. pradžioje E. buvo žinomas grūdų ir linų prekymečiais. Carizmo ir burž. valdymo laikais buvo valsčiaus centras. 1923 buvo 273 gyv. D. Tėvynės karo metais E. labai nukentėjo.

ENDRIEJĀVO KALVĀGŪBRIS — kalvotas ruožas Žemaičių aukštumos v. pakraštyje, skiriąs Pajūrio žemumą nuo Rietavo lygumos. Tęsiasi apie 30 km iš p. į š. nuo Judrėnų per Endriejavą (kur pasiekia 148 m aukštį), Kulius iki Minijos. Jo tęsinys — Šateikių, Ginteliškės, Notėnų kalvos. Kalvagūbrį sudaro 3 lygiagretės moreninių kalvų grandinės. Plotis apie 5 km. Kalvos nuolaidžių šlaitų, pailgos, sudarytos iš sluoksniuotų mažai riedulingų priesmėlių, padengtų moreniniu priemoliu. Kalvų sudėtis rodo, kad jos formavosi ledyno pakraštyje susitvenkusiuose vandenyse. Tarp kalvų — pelkėtos įlomės. Kalvagūbris yra pirmoji kliūtis nuo jūros slenkančioms oro masėms, todėl ties juo metinis kritulių kiekis didžiausias Lietuvoje. Per E. k. eina Jūros ir Veiviržo baseinų vandenskyra.

ENDRIEJĀVO MIŠKAĨ — miškų masyvas Klaipėdos ir Plungės rj., 4 km į v. nuo Rietavo, prie plento į Klaipėdą. Priklauso Rietavo miškų ūkio Endriejavo ir Skroblės girininkijoms. Plotas 4063 ha. Masyvą sudaro Pivorų (936 ha), Raistinės (250 ha), Dausynų (294 ha), Patyrio (1044 ha), Kapstato (296 ha), Pauškių-Paukščių (675 ha), Girdvainių (321 ha), Žabanginės (87 ha) ir Jaupėnų (160 ha) miškai. Šiaurėje E. m. pereina į Jomančių pelkę. Iš š. r. į masyvo vidurį, tarp Pivorų ir Patyrio miškų, įsiterpia Aukštojo Tyro pelkė. Reljefas banguotas, su lėkštomis pelkėtomis daubomis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, labai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai. Eglynų yra 39%, pušynų 27%, beržynų 20%, juodalksnynų 13%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 27%, pribręstantieji 9%, brandieji 23%. Medynų vid. amžius 48 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, kiaunių, jerubių, slankų, tetervinų. Miškai eksploataciniai, išskyrus Žabanginės bei Jaupėnų miškus, kurie įeina į Rietavo miesto žaliąją zoną, ir apsauginę juostą palei plentą.

ENDRIKĀVAS, Trakogalis,— kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 9 km į š. v. nuo Kaltinėnų. 8 gyv. (1959). Už 0,5 km į v. nuo E. stūkso Medvėgalio kalnas. Per E. eina Kaltinėnų—Paežerio kelias. Pr. m-la (nuo 1961).

EÑDRIŠKIAI — kaimas Joniškio rj., Buivydžių apyl., 15 km į v. nuo Joniškio, 15 km į p. r. nuo Žagarės. 74 gyv. (1959). Kaimą supa Beržynės ir Didmiškio miškai. Aštuonmetė m-la (1938—50 pradinė, 1950—60 septynmetė). Kaime rastas XIII—XVI a. lobis, kurį sudaro 80 liet. monetų, žalvarinė vytinė antkaklė, sidabrinės apskritinės segės, sidabrinė pasaginė segė su vytiniu lankeliu bei žiedai su paplatinta priekine dalimi.

ENDRIŪŠIAI — kaimas Jurbarko rj., Viešvilės apyl., 2 km į v. nuo Smalininkų. 203 gyv. (1959). Į š. nuo kaimo yra Antšvenčio ir Tetervinės miškai. Per E. eina Klaipėdos—Jurbarko plentas.

ENDRIUŠKÁIČIŲ TÝRAI — pelkė Plungės rj., 9 km į š. r. nuo Plungės, 6,5 km į p. r. nuo Platelių. Plotas 107 ha. Per pelkę teka Juodupis (Uošnos intakas). Didesniąją dalį užima pušynas, mažesniąją — pieva su pavieniais juodalksnių krūmais. Durpių klodas daugiausia mišraus tipo; jo didž. storis 5,4 m, vid. 2,51 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 7,3%.

ÈNDZELYNAS (Endzelīns) Janis [1873. II.22 Kaugurų Mičkėnuose (Latvijos TSR, netoli Valmieros) — 1961.VII.1 Kuoknesėje (Krustpilio rj.)] — latvių kalbininkas, baltistas, TSRS MA narys korespondentas (1929), Latvijos TSR MA akademikas (1946), Latvijos TSR nusipelnęs mokslininkas (1945). Tartu universitete 1897 įgijo klasikinės filologijos, o 1900 — slavistikos kandidato laipsnius. Nuo 1903 Tartu un-to

privatdocentas. 1905 už disertaciją „Latvių kalbos prielinksniai" gavo magistro laipsnį. Nuo 1908 Charkovo un-to privatdocentas, nuo 1911 profesorius. 1912 Peterburgo un-te apgynė daktaro disertaciją „Slavų-baltų etiudai". 1920 persikėlė į Rygos un-tą, kuriame suorganizavo baltų filologijos skyrių. Įsteigė Latvių filologų d-ją, redagavo d-jos raštus „Filologu biedrības raksti" („Filologų draugijos raštai", 20 t.). Vadovavo Latvijos TSR MA Latvių kalbos ir lit-ros in-to kalbos skyriui.

E. paskelbė apie 300 mokslo darbų latvių, rusų, vokiečių, lietuvių, italų, prancūzų, lenkų kalbomis. Gramatinei latvių kalbos struktūrai tyrinėti didelę reikšmę turi 1922 jo išleista vok. kalba „Latvių kalbos gramatika" (II leid. latvių kalba, 1951; Lenino premija 1958). Šis veikalas įvedė latvių kalbą į lyg. kalbotyros pasaulį. Jame taip gausiai operuojama ir liet. kalbos faktais, kad galima sakyti, jog ši knyga kartu yra ir istorinė liet. kalbos gramatika. K. Miulenbacho „Latvių kalbos žodyne" (1923—32) E. davė žodžių kilmės aiškinimus, kurie iki šiol atstoja etimologinį latvių k. žodyną. Daugeliu šių aiškinimų pasinaudojo vėliau E. Frenkelis, rašydamas liet. kalbos etimologinį žodyną. Monografijoje „Latvijos TSR vietovardžiai" (t. 1, 1956, Latvijos TSR Valst. premija 1957; t. 2, 1961) E. surinko visus tiek tarmėse, tiek ist. dokumentuose aptinkamus Latvijos vietovardžius, pateikė ir galinčius būti bendros kilmės su latviškaisiais lietuvių bei prūsų vietovardžius, aiškino vietovardžių etimologiją. E. daug dėmesio skyrė ir praktiniams latvių kalbos klausimams. 1907 drauge su K. Miulenbachu išleista mokyklinė latvių k. gramatika susilaukė net 13 leidimų. E. kūrė latvių k. terminologiją. Jo pasiūlyti naujadarai tvirtai įėjo į literatūrinę latvių kalbą. Kalbos kultūros klausimais E. parašė nemaža straipsnių, parengė keletą leidinių.

E. intensyviai tyrinėjo prūsų ir kuršių kalbas. Straipsnyje „Apie kuršių tautybę ir kalbą" (1912) nustatė pagrindines kuršių kalbos ypatybes, įrodė jos baltiškumą. Toliau kuršių problemą spręsdamas, labai glaudžiai bendradarbiavo su K. Būga. Keliolika darbų E. paskelbė prūsų k. klausimais.

Ypač reikšmingi yra E. veikalai, skirti bendriesiems baltistikos klausimams: „Baltų filologijos įvadas" (1945), „Baltų kalbų garsai ir formos" (1948). Atskira E. tyrinėjimų sritis — baltų santykiai su kaimyninėmis kalbomis. Ypač daug jis tyrinėjo baltų ir slavų kalbų sąveiką, jų giminystės problemą.

Domėtis liet. kalba E. pradėjo dar pačioje moksl. veiklos pradžioje. Jau 1904, recenzuodamas V. Poržezinskio veikalą „Sangrąžinė veiksmažodžių forma lietuvių ir latvių kalbose", pasirodė esąs puikus liet. kalbos faktų žinovas. 1908 išspausdino studiją „Apie giminiškus latvių ir lietuvių tarmių santykius". Toliau beveik kiekvienais metais paskelbdavo darbų, svarbių ir lituanistikai. Ypač reikšmingi E. ist. akcentologijos darbai. Jis sukūrė lietuvių ir latvių kalbų priegaidžių atitikimo teoriją, kuriai pritarė K. Būga ir daugelis baltų kalbų akcentologijos tyrinėtojų. E. recenzavo beveik visus svarbesnius lituanistinius darbus. E. padarė žymią įtaką liet. kalbininkui K. Būgai. E. dalyvavo ir Lietuvių mokslo d-jos veikloje (jos nariu išrinktas 1911). Šios d-jos leidinyje „Lietuvių tauta" spausdino savo darbus. Su d-jos veikla supažindino ir latvių visuomenę. Kai kuriuos lituanistinius straipsnius yra paskelbęs ir liet. žurnaluose („Archivum philologicum", „Švietimo darbas").

Ršt.: Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957.

Lit.: **K. Egle, J. Paeglis,** Akadēmiķis Jānis Endzelīns (Bibliografija), Rīgā, 1958; Rakstu krājums, veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 dārba gādu atcerei, Rīgā, 1950; **A. Sabaliauskas,** Janis Endzelynas.—„Literatūra ir kalba", t. 6, V., 1962.

EÑDZINAS Arnoldas [g. 1906.X.27 Bairam Ali mieste (Turkmėnijos TSR)] — pedagogas. 1935 baigė Kauno un-tą. Mokytojavo pr. m-lose ir g-jose. 1927—

1940 Lietuvos mokytojų profs-gos narys, J. Vindiko slapyvardžiu aktyviai bendradarbiavo „Mokykloje ir gyvenime". 1940—41 Kėdainių aps. liaudies švietimo sk. vedėjas. Vok. faš. okupacijos metu pašalintas iš mokyklos darbo. 1944—46 Kauno miesto liaudies švietimo sk. inspektorius, vedėjo pavaduotojas. Nuo 1954 Kauno ž. ū. technikumo dėstytojas. Leidinyje „Pedagogika ir psichologija" (t. 1, 2, 6) ir kitur paskelbė straipsnių iš Lietuvos švietimo istorijos.

ENĖJAS SILVIJUS DĖ PIKOLÒMINIS [nuo 1458 popiežius **Pijus II**; 1405. X.18—1464.VIII.14] — Italijos diplomatas, palikęs raštų apie Lietuvą. 1457 Varmijos vyskupas. Savo raštuose mini Prūsiją, Lietuvą, Lenkiją. Lietuvą liečia keturi jo lot. rašyti raštai: „Apie prūsų kilmę", „Apie Livoniją", „Apie Vladislovą Jogailą, Lenkijos karalių" ir „Lietuva". Žinios apie Livoniją ir Lietuvą paremtos jo laikų aktais ir amžininkų (pvz., Jeronimo Pragiškio), dažniausiai Lietuvos priešų, pasakojimais, kuriuose nestinga fantazijos, netikslumų, sensacijų. Rašė greitomis, giliau netyrinėjo. Rašte apie Lietuvą davė jos žemėlapį, rašė apie jos gamtą, pinigus, kalbą, tikybą, šeimos gyvenimą, kun-ščius Vytautą, Jogailą, Švitrigailą ir Žygimantą bei jų kovas dėl sosto. Jo žiniomis naudojosi S. Grunau, A. Gvagninis, M. Strijkovskis.

Lit.: A. **Janulaitis**, Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV—XV amž., K., 1928.

ENERGÈTIKA — visų energijos formų gavyba, tiekimas, paskirstymas ir naudojimas. Pagrindiniai vietiniai Lietuvos TSR **energijos resursai** yra upių energija ir durpės. Energetiniu požiūriu aktualūs tik Nemuno vandens energijos ištekliai. Nemuno kompleksinio panaudojimo schemoje, sudarytoje 1948—51, buvo numatyta prie Nemuno pastatyti 5 hidroelektrines (pav. 1), kurios duotų (drauge su 1959 pastatyta Kauno hidroelektrine) apie 1,9 mlrd. kWh elektros energijos per metus. Neries kaskados hidroelektrinės būtų mažo galingumo, todėl energetiniu požiūriu nereikšmingos. Jos galėtų būti statomos kitais sumetimais (pvz., potvyniams ties Kaunu mažinti). Ant mažesnių Lietuvos upių hidroelektrinės nebestatomos. Lietuvos TSR durpių ištekliai yra apie 600 mln. t orasausių durpių. Daugiau kaip 100 ha turinčiuose durpynuose kuro gamybai tinkamų durpių atsargos yra apie 190 mln. t orasausių durpių, arba 65 mln. t sąlyginio kuro. Malkos ir vėjo energija Lietuvos TSR energetiniame ūkyje didesnės reikšmės neturi. Racionalus miško kirtimas tegali duoti apie 1,2 mln. m^3 malkų, arba 300 000 t sąlyginio kuro per metus. Apie 75% Lietuvos liaudies ūkyje suvartojamų energijos resursų sudaro (1964) įvežtinis kuras: akmens *anglys*, naftos perdirbimo produktai (ž. *Skystasis kuras*), degiosios dujos (ž. *Gazifikacija*).

Nuo seniausių laikų iki taryb. metų pagrindinis energijos šaltinis Lietuvos **energijos balanse** buvo malkos. Durpės kurui pradėtos kasti tik XIX a. Pirmosios žinios apie upių vandens energijos naudojimą yra 1387 Jogailos rašte, kuriame išvardijami Vilniaus vyskupui dovanoti kaimai, ežerai, tvenkiniai ir vandens malūnai. XX a. pradžioje upių vandens jėga imta naudoti ir elektros energijai gauti. 1939 Lietuvoje veikė apie 400 mažų hidroelektrinių ir vandens malūnų, kurių bendras galingumas buvo apie 6500 kW. Didžiausios hidroelektrinės buvo Grigiškių popieriaus f-ko (450 kW), Kudirkos Naumiesčio (324 kW), Ukmergės (310 kW), Anykščių (290 kW). Nors kai kurie burž. Lietuvos energetikai ir kėlė reikalą statyti hidroelektrines prie Nemuno ir Neries, bet jų sumanymai negalėjo būti įgyvendinti, nes užsienio kapitalistai, kontroliavę Lietuvos energetinį ūkį, nenorėjo susilaukti konkurentų savo šiluminėms elektrinėms. Bendras 1935 panaudotų energijos resursų kiekis buvo apie 1 mln. t sąlyginio kuro. 1935 energijos balanse 66% sudarė malkos, 24% akmens anglys, 5% durpės, 5% skystasis kuras, o vandens energija tik apie 0,2%; energijos resursų sunaudota: buitiniams reikalams 69%, pramonei 24%, susisiekimui 7%. Lietuvos TSR liaudies ūkyje 1964 energijos resursų sunaudota apie 6 kartus daugiau, negu 1935. Iš jų akmens anglims teko 26%, skystajam kurui 31%, degiosioms dujoms 16%, kitam įvežtiniam kurui 1%, durpėms 9%, vandens energijai 2%, malkoms ir individualiai paruoštam kurui (rankinio kasimo durpėms, krūmams, žabams, kelmams ir kt.) 15%. Nutiesus iš Dašavos į Lietuvą dujotiekį (1961), vis didesnę reikšmę energetiniame ūkyje įgauna gamtinės dujos, kurių savikaina yra žymiai mažesnė, o eksploatacija paprastesnė, negu kitų kuro rūšių. 1964 jų sunaudota apie 0,8 mlrd. m^3 (apie 1 mln. t sąlyginio kuro). Vietoj kietojo kuro vis plačiau naudojamas pigesnis skystasis. Tarybiniais metais žymiai pasikeitė ir atskirose liaudies ūkio šakose sunaudojamos energijos santykis. 38% visų resursų 1964 sunaudota pramonei ir statybai, 15% miestų ūkiui, 16% transportui, 28% žemės ūkiui ir 3% el. energijai, tiekiamai kitoms respublikoms.

Pramonės E. burž. Lietuvoje buvo primityvi. Plačiai buvo naudojami lokomobiliai ir nedideli vidaus degimo varikliai. Pramonės įmonių elektrinės 1937 davė 85% visose Lietuvos viešojo naudojimo elektrinėse pagamintos el. energijos. Atkūrus Tarybų valdžią, pramonės E. imta sparčiai vystyti. Pram. įmonėms pradėta centralizuotai tiekti elektros ir šiluminė energija. 1964 pramonėje (įskaitant elektrines) sunaudotus energijos resursus sudarė: degiosios dujos 34%, durpės 15%, akmens anglys 25%, skystasis kuras 17%, kitos kuro rūšys 4%, vandens energija 5%. Pramonė tais metais sunaudojo 56% visos el. energijos, patiektos vartotojams.

1 lent. **Pramonės įmonių energetiniai įrengimai** (1962.IV.1)

Įrenginių pavadinimas	Bendras skaičius	Bendras galingumas
Garo katilai	791	2880 t/h
Garo turbinos	42	176 000 kW
Garo mašinos	19	900 AG
Lokomobiliai	202	21 300 AG
Dizeliai	986	75 800 AG
Naftos varikliai	239	1700 AG
Kiti vidaus degimo varikliai	310	3400 AG
Hidraulinės turbinos	108	15 500 AG

Burž. Lietuvos **žemės ūkis** buvo menkai mechanizuotas. El. energijos jis beveik nenaudojo. Pagrindinė traukiamoji jėga buvo arkliai. Taryb. metais pradėta sparčiai mechanizuoti ir elektrifikuoti ž. ū. gamybos procesus; traukos reikalams plačiai naudojami traktoriai ir automobiliai (2 lent.).

Taryb. metais žymiai daugiau energijos resursų sunaudojama **transportui**. Didžiausią reikšmę transporto energetikoje turi skystasis kuras. Geležinkelių garvežius, naudojančius kietąjį kurą, palaipsniui pakeičia šilumvežiai, nes jiems reikia 4—5 kartus mažiau kuro; be to,

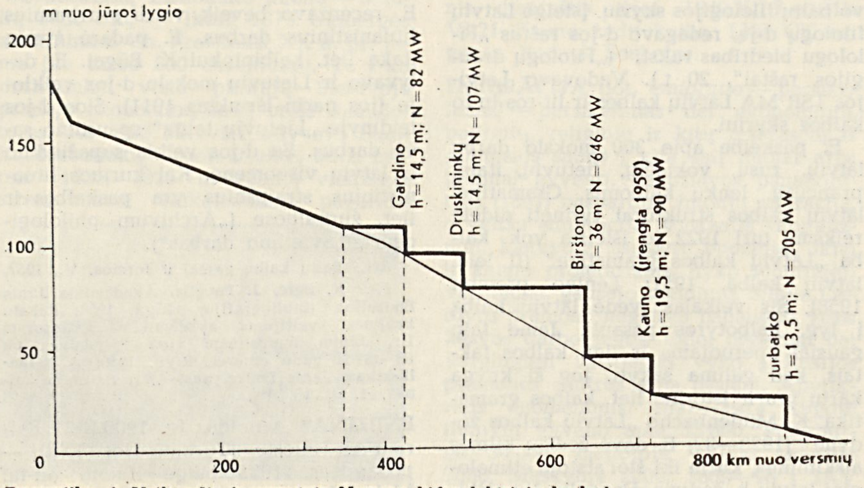

Energetika. 1. Veikiančių ir numatytų Nemuno hidroelektrinių kaskada

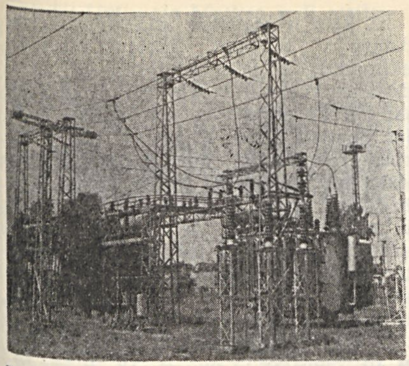

Energetika. 2. Aukštos įtampos transformatorių pastotė Vilniuje

jie greitesni ir gali traukti sunkesnius sąstatus. Miestuose plečiamas elektrinis transportas (ž. *Troleibusai*).

Beveik visus **buities ir komunalinio ūkio** energetinius poreikius burž. Lietuvoje tenkino malkos (apie 90%). El. energijos buityje buvo naudojama labai mažai. 1964 buities ir komunalinio ūkio reikalams teko 28% visos liaudies ūkyje sunaudotos el. energijos, 72% centralizuotai (iš elektrinių ir rajoninių katilinių) pateiktos šiluminės energijos, 27% kuro. Didžiausias buities ir komunalinio ūkio reikalams sunaudojamas energijos kiekis (apie 80%) tenka patalpų ir vandens šildymui (ž. *Termofikacija*), likusi energija sunaudojama apšvietimui, maisto ruošimui, buitiniams el. prietaisams, miestų transportui, vandentiekiui, kanalizacijai ir kt.

2 lent. **Žemės ūkio energetinis pajėgumas** (tūkst. AG)

	1958	1963
Mechaniniai varikliai	1690	3070
jų tarpe:		
traktoriai	670	1150
kombainų motorai	60	130
automobiliai	800	1220
kiti mechaniniai ir elektros varikliai	160	580
Darbiniai gyvuliai, skaičiuojant mechanine jėga	150	110

Lietuvos TSR energetinį ūkį tvarko Vyriausioji energetikos ir elektrifikavimo v-ba prie Lietuvos TSR MT. V-ba stato ir eksploatuoja elektrines, elektros ir šilumos tiekimo tinklus, elektrifikuoja žemės ūkį. 1963—64 ji perėmė ir didesnes žinybines katilines, tinkamas centralizuotam šilumos tiekimui.

Energijos resursų tyrimas burž. Lietuvoje rėmėsi pavienių pažangių inžinierių iniciatyva. Energijos resursai ir energetikos perspektyvos sistemingiau imta tirti tik nuo 1936, kai buvo įsteigtas *Lietuvos Energijos komitetas.* K-to nariai dirbo visuom. pagrindais. K-to darbuose buvo paskelbti vandens energijos bei kuro resursų tyrimai ir Lietuvos elektrifikacijos metmenys. Taryb. metais moksl. tyrimo darbai E. srityje įgavo platų užmojį. Buvo įsteigtas Lietuvos TSR MA *Energetikos ir elektrotechnikos institutas, Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutas*, išsiplėtė E. moksl. tyrimo darbai Kauno Politechnikos institute. Bendradarbiaujant su kitomis TSRS mokslo įstaigomis, tiriamos energijos balanso ir elektrifikacijos perspektyvos, kuriami nauji prietaisai ir įrenginiai E. ūkio reikalams. Drauge su kaimyninių respublikų mokslininkais sprendžiamos kompleksinės E. vystymo problemos. Ž. *Elektrifikacija.*

ENERGÈTIKOS IR ELEKTROTÈCHNIKOS INSTITÙTAS — Lietuvos TSR Mokslų akademijos mokslinė įstaiga Kaune. Įkurtas 1956, panaudojant grupę buvusio Fizikos-technikos in-to laboratorijų. Tiria Lietuvos TSR energetikos resursus bei racionalų jų naudojimą ir sprendžia šiluminių energetinių įrenginių efektyvumo, gamybos automatizavimo klausimus. In-to 11 laboratorijų nagrinėja aukštųjų temperatūrų šiluminės fizikos, kibernetikos ir energetikos bei elektrifikacijos problemas. In-to darbuotojai atliko svarbių darbų, tirdami Lietuvos TSR hidroenergetikos resursus, Nemuno hidroelektrinių kaskados darbo režimą, ž. ū. elektrifikavimo, kuro energijos balanso klausimus. Atlikta darbų, nagrinėjančių šilumos mainų ir gamybos procesų popieriaus bei tekstilės pramonėje automatizavimo klausimus. In-to išleisti svarbiausieji leidiniai: „Lietuvos TSR upių kadastras" (3 t.), „Mechanizmai ant virpančio pagrindo" (rusų k.). Iki 1962 in-to direktorius akad. A. Žukauskas, nuo 1962 — techn. m. kand. V. Dauknys.

EÑGELSAS (Engels) Fridrichas [1820. XI.28 Barmene (dabar Vupertalio miesto dalis, VFR) — 1895.VIII.5 Londone] — vienas mokslinio komunizmo kūrėjų, tarptautinio proletariato mokytojas ir vadas, K. Markso draugas ir bendražygis. Kilęs iš fabrikantų. Priverstas išeiti iš paskutinės g-jos klasės, 1838 pradėjo dirbti prekybos kontoroje Bremene — tėvas norėjo jį padaryti prekybininku. Jaunojo E. pažiūros formavosi tuo laikotarpiu, kai liaudies masės Vokietijoje vis aktyviau pradėjo kovoti prieš feod. atgyvenas, kai darbininkų tarpe vis labiau ėmė ryškėti stichinis protestas prieš kapit. priespaudą. Laisvalaikiu E. mokėsi savarankiškai, skaitė draudžiamą rev. lit-rą, suartėjo su pažangia literatūrine „Jaunosios Vokietijos" kryptimi, bendradarbiavo jos žurnale „Telegraph für Deutschland" („Vokietijos telegrafas"), kuriame išspausdino savo „Laiškus iš Vupertalio", „Ernstą Moricą Arndtą" ir kt. straipsnius. Visų to laiko E. straipsnių pagr. bruožas — gili liaudies, varguolių meilė, neapykanta išnaudojimui, savivalei, politinio ir dvasinio gyvenimo sustingimui. 1841 E. persikėlė į Berlyną atlikti kar. prievolės. Laisvu nuo tarnybos laiku lankė Berlyno un-te paskaitas, studijavo filosofiją, ypač G. Hegelį, suartėjo su jaunaisiais hegelininkais, kurie iš Hegelio filosofijos, jo dialektikos darė radikalias ir ateistines išvadas. Netrukus E. jaunųjų hegelininkų tarpe užėmė reikšmingą vietą, išsiskirdamas iš jų savo nuoseklių rev. demokratiškumu, ryžtinga reakc. filos. sistemų kritika. Ypač jis kovojo prieš reakcingą F. Šelingo filosofiją, viešai pasireikšdamas kaip ateistas, kritikavo ne tik reakcinius-mistinius Šelingo teiginius, bet ir konservatyvias politines Hegelio pažiūras (1842).

Tėvui pareikalavus, 1842 E. išvyko į Anglijos pramonės centrą Mančesterį dirbti medvilnės verpimo f-ko kontoroje (E. tėvas buvo pastarojo f-ko dalininkas). Mančesteryje E. atidžiai stebėjo darbininkų gyvenimą, savo akimis pamatė baisų jų skurdą, studijavo socialistų-utopininkų, prancūzų materialistų ir anglų ekonomistų veikalus. Jau pirmieji Anglijoje parašyti E. straipsniai parodė jo revoliucinių-materialistinių pažiūrų brendimą. Anglijos socialinio vystymosi studijų rezultatas buvo Engelso knyga „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje" (1845). Šiame veikale E. pateikė sukrečiantį Anglijos darbininkų klasės gyvenimo vaizdą, iškėlė gilių idėjų apie proletariato klasinę org-ją, apie profs-gas, partiją ir jų kovos metodus, išnagrinėjo politinės ekonomijos pagr. klausimus. V. Leninas tą veikalą pavadino vienu geriausių veikalų pasaul. socialistinėje lit-roje.

1844.VIII, grįždamas iš Anglijos į Vokietiją, E. pakeliui aplankė Paryžių, kur 10 dienų praleido pas K. Marksą. Tas trumpas susitikimas davė pradžią nepaprastai šių dviejų didžių žmonių draugystei ir glaudžiam bendradarbiavimui per visą gyvenimą. Susitikę Marksas ir E. nutarė drauge parašyti knygą prieš kair. hegelininkus, kurie, netekę ankstesnės savo pažangios reikšmės, tuo metu buvo stabdys tolesniam demokratiniam ir socialistiniam judėjimui Vokietijoje. Taip pasirodė knyga „Šventoji šeima, arba Kritinės kritikos kritika". Joje suformuluota nemaža dialektinio ir istorinio materializmo teiginių, pateiktas jau beveik susiklostęs požiūris dėl proletariato pasaul. istorinio vaidmens.

Grįžęs į Vokietiją, E. išvystė plačią rev. veiklą, kūrė kom. spaudos organus, organizavo susirinkimus ir disputus, masinius veiksmus prieš feod. vyriausybinę stovyklą ir bailią vokiečių liberalinės buržuazijos politiką. Ryškiausiai E., kaip liepsningą komunizmo propagandininką, apibūdina jo 1845.II pasakytos kalbos („Elberfeldo kalbos"). Už rev. veiklą jam grėsė suėmimas. Nesutarė E. ir su tėvu dėl „prakeiktos komercijos". Visa tai privertė E. iš Vokietijos išvykti.

1845 E. persikėlė į Briuselį (ten tuo metu gyveno Marksas), norėdamas visas jėgas skirti rev. teorijos kūrimui. 1845—1846 parašytame veikale „Vokiečių ideologija" Marksas ir E., užbaigdami jųdviejų „Šventojoje šeimoje" pradėtą kair. hegelininkų kritiką, atskleisdami Fojerbacho nenuoseklaus materializmo trūkumus, demaskuodami reakcinį smulkiaburžuazinį „tikrąjį socializmą", pirmą kartą plačiai išdėstė svarbiausius mokslinio komunizmo principus, suformulavo pagrindinius naujos rev. pasaulėžiūros

dėsnius. Jie čia pirmąsyk iškėlė dėsningos visuomeninių-ekonominių formacijų kaitos idėją, įrodė, kad kapitalizmo žlugimas neišvengiamas, davė savo teorijos apie proletariato diktatūrą užuomazgą.

Kurdami proletariato rev. mokslą, Marksas ir E. kartu organizavo proletariato rev. partiją. 1847 jie sukūrė komunistinės proletariato partijos užuomazgą — Komunistų s-gą, savo devizu pasirinkusią Markso ir E. paskelbtą lozungą — „Visų šalių proletarai, vienykitės!". Sąjungos II kongreso (Londone 1847) pavesti, Marksas ir E. 1847. XII—1848.I parašė s-gos programą — „Komunistų partijos manifestą". Šiame genialiame kūrinyje marksizmas jau yra vientisinė pasaulėžiūra, organiškai sujungianti visas sudėtines savo dalis (polit. ekonomiją, filosofiją ir socializmą — proletariato strategiją ir taktiką). „Komunistų partijos manifeste" aiškiai parodyta, kad kapitalizmas neišvengiamai žlugs, laimės aukštesnė visuom. santvarka — komunizmas. „Komunistų partijos manifesto" pasirodymas sutapo su 1848 buržž. revoliucijos, apėmusios Italiją, Prancūziją, Vokietiją ir Austriją, pradžia. Išsiųstas iš Paryžiaus, E. 1848 vėl atvyko į Briuselį ir drauge su Marksu įsijungė į nelegalią rev. veiklą, palaikė ryšius su demokratinio ir socialistinio judėjimo vadovais Belgijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. Kai Marksas, išsiųstas iš Belgijos, apsigyveno Paryžiuje, ten nuvyko ir Engelsas. Paryžiuje E. įėjo į Markso sukurtą naują Komunistų s-gos CK.

1848.IV Marksas ir E. grįžo į Vokietiją, kur revoliucija jau buvo pasiekusi savo pirmuosius laimėjimus. Matydami, kad Vokietijos komunistai pirmajame revoliucijos etape dar nepajėgia veikti kaip visiškai savarankiška klasinė jėga su savo atskira partija, jie nutarė, kad komunistai turi įsijungti į dem. partiją, sudarydami joje patį kair. sparną. Realizuodami šį uždavinį, Marksas ir E. patys įstojo į Kelno demokratinę d-ją. 1848.VI Marksas ir E. Kelne įkūrė kovingą rev. organą „Neue Rheinische Zeitung" („Naujasis Reino laikraštis"). E. jame spausdino daug savo straipsnių. 1849 Prūsijos valdžia laikraštį uždarė, Marksą ištrėmė. 1849.V Reino provincijoje ir P. Vokietijoje prasidėjus ginkluotam sukilimui prieš reakciją, E. buvo pirmosiose kovotojų gretose. Rev. armijai pralaimėjus, E. su jos likučiais perėjo į Šveicariją, o vėliau išvyko į Londoną. Londone tuo metu gyveno ir Marksas. Su juo E. reorganizavo ir stiprino Komunistų s-gą, buvo jos CK narys. 1850 Marksas ir E. pradėjo leisti žrn. „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" („Naujasis Reino laikraštis. Politinė-ekonominė apžvalga"). Beveik visa jame išspausdinta medžiaga buvo parašyta Markso ir Engelso. 1850 E. persikėlė į Mančesterį ir vėl pradėjo dirbti „Ermeno ir Engelso" firmos kontoroje, norėdamas sistemingai remti sunkiose materialinėse sąlygose gyvenantį Marksą, kuris tuo laiku rašė „Kapitalą". Iki 1870 gyvendamas Mančesteryje, E. beveik kasdien susirašinėjo su Marksu. Marksui 1870 įkūrus I Internacionalą, E. energingai įsijungė į Internacionalo veiklą. 1870 E. vėl apsigyveno Londone, drauge su Marksu suorganizavo 1871 Paryžiaus Komunos gynimą, kovojo už savarankiškos politinės proletariato partijos sukūrimą. Gyvendamas Anglijoje ir dirbdamas didelį organizacinį darbą, E. parašė veikalus „Valstiečių karas Vokietijoje" (1850), „Revoliucija ir kontrrevoliucija Vokietijoje" (1851—52), „Anti-Diuringas" (1877—78) ir kt.

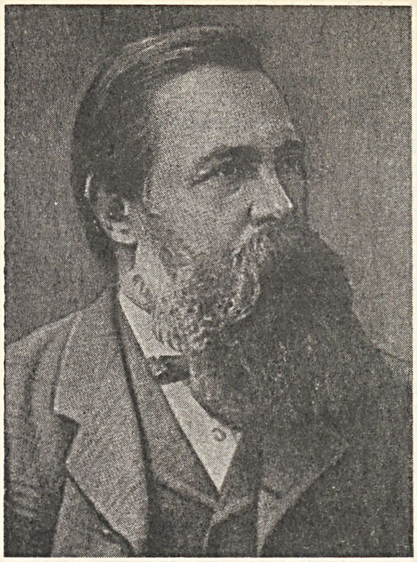

1883.III.14 mirus moksl. komunizmo pradininkui Marksui, visiems Europos socialistams vadovavo Engelsas. Kartu jis atliko didelį moksl. darbą, rengdamas spaudai Markso „Kapitalo" 2 ir 3 tomus (1885, 1894). Ypač daug darbo E. įdėjo į 3-jį tomą.

Paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje E. parašė tokius reikšmingus veikalus, kaip „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" (1884), „Liudvigas Fojerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga" (1886), „Gamtos dialektika", „Valstiečių klausimas Prancūzijoje ir Vokietijoje" (1894) ir kt., kurie išvystė marksizmo mokslą ir daug prisidėjo prie jo propagandos.

E. indėlis į marksistinės teorijos kūrimą ir vystymą nepaprastai didelis. Jis savarankiškai išsprendė nemaža pagrindinių marksistinės filosofijos, gamtos mokslų, polit. ekonomijos ir prol. partijos taktikos klausimų.

Markso ir E. sukurtasis mokslas, V. Lenino kūrybiškai pritaikytas ir išvystytas, šiandien yra įkvepianti tautų revoliucinio-išsivaduojamojo judėjimo jėga, socialistinių visuom. santvarkos pertvarkymų vadovas, galingas energijos ir tikėjimo demokratijos ir socializmo jėgų pergale visame pasaulyje šaltinis.

E., kaip ir Marksas, atidžiai studijuodamas V. Europos valstybių socialinį-ekonominį ir politinį vystymąsi, daug dėmesio skyrė ir R. Europai, ypač Rusijai bei Žečpospolitai. Stebėdamas Rusijos liaudies kovą, E. skelbė, kad įvyks rusų revoliucija, kuri padarys didelę įtaką rev. judėjimui kitose šalyse. Kalbėdamas apie Žečpospolitos žlugimą, E. nurodė, kad „. . . šalis, kuri atkakliai saugojo nepaliestą feodalinę santvarką tuo metu, kai visi jos kaimynai progresavo, formavo buržuaziją, vystė prekybą ir pramonę ir sukūrė didelius miestus, . . . buvo pasmerkta žūti" (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 13, ч. 1, М., 1936, с. 159). E. ypač domėjosi Lietuvoje vykusiu 1863 sukilimu, apie kurį 1863.IV laiške Marksui rašė: „Lietuvių judėjimas dabar svarbiausias, kadangi 1) jis išeina už kongresinės Lenkijos sienų ir 2) jame gausiai dalyvauja valstiečiai, o arčiau prie Kuršo jis įgyja net tiesiog agrarinį pobūdį" („Su marksizmo vėliava", V., 1959, p. 179).

Daugelį Markso ir E. veikalų pažangioji Lietuvos visuomenė žinojo dar rev. judėjimo priešaušryje (XIX a. 8 ir 9 dešimtmetyje) — jie buvo studijuojami vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis. Pirmasis moksl. komunizmo kūrėjų veikalas, išėjęs 1904 liet. kalba, buvo „Komunistų partijos manifestas". Išverstas jis iš 1890 vok. leidimo su E. padarytomis pastabomis ir pratarmėmis vokiškiesiems 1872, 1883 ir 1890 leidimams. 1909 „Rankpelnio" 22 nr. (Anglija) išspausdintos E. „Anti-Diuringo" ištraukos, antrašte „Dideli miestai"; tais pat metais „Kova" 37 nr. (JAV) paskelbė „Anti-Diuringo" ištraukas antrašte „Laisvės valstybė". 1912 Vilniuje išėjo E. veikalo „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą" vertimas pavadinimu „Nuo svajonių iki mokslui". 1914 „Kova" (JAV) išleido „Komunistų partijos manifestą" (laisvai atpasakotą, gana sudarkytą). 1918 „Komunistų partijos manifestas" išleistas Voroneže su V. Kapsuko pratarme. 1918 Voroneže parengtas E. veikalo „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" vertimas. 1918 JAV išėjo E. veikalo „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą" vertimas su E. įvadu 1892 angliškajam leidimui antrašte „Mokslinio socializmo išsiplėtojimas. Nuo Svajonių iki Mokslui". 1920 JAV išleistas naujas „Komunistų partijos manifesto" leidimas. 1922 „Šviesos" leidykla Kaune išleido Markso „Samdomojo darbo ir kapitalo", E. 1891 redaguoto ir pataisyto, vertimą su E. įvadu. 1926 „Vilnies" b-vė parengė naują „Komunistų partijos manifesto" leidimą. 1931 „Komunistas" paskelbė E. laiško R. Mejeriui (1893.VI.19) dalį. 1932 „Komuniste" išspausdintas E. 1873.VI.20 laiškas A. Bebeliui. 1933 išėjo E. knygutė „14 kovo 1883 m." (pateikti E. 1883.III.14—15 laiškai V. Libknechtui, E. Bernšteinui ir kt.). 1936 Maskvoje išleistas geriausias ikitaryb. laikotarpio „Komunistų partijos manifesto" vertimas (vertėjai V. Kapsukas, B. Pranskus-Žalionis).

Tarybų Lietuvoje Markso ir E. veikalai liet. kalba išleisti 429 600 egz. tiražu (iki 1965). 1941 išėjo „Komunistų partijos manifestas" (vėliau dar 1947, 1948, 1950, 1951, 1953, 1958, 1961, 1963) ir E. „Apie istorinį materializmą" (dar 1946, 1954). 1946 išleistos E. knygutės „Dėl Komunistų sąjungos istorijos", „Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese" (dar 1952, 1954). 1947 ir 1952 išleistas E. veikalas „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą". 1948 (dar 1952, 1964) išėjo E. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga" ir „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" (ir 1954). Nuo 1948 marksizmo klasikų veikalų vertimus į liet. kalbą spaudai rengė Partijos istorijos in-tas prie LKP CK. 1949—50 išleisti Markso ir E. „Rinktinių raštų" 2 tomai. „Rinktiniuose raštuose" įdėti kai kurie svarbesni moksl. komunizmo kūrėjų veikalai. Atskirais leidiniais dar išėjo E. „Anti-Diuringas" (1958), „Gamtos dialektika" (1960), „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje" (1961), „Valstiečių karas Vokietijoje" (1962). 1958 išleistas leidinys „K. Marksas ir F. Engelsas. Apie religiją", 1961 — „K. Marksas ir F. Engelsas. Apie literatūrą". Atskiru leidiniu išėjo Markso ir E. „Šventoji šeima, arba Kritinės kritikos kritika" (1960). 1946 ir 1952 išleistas V. Lenino veikalas „Fridrichas Engelsas", o 1947 — V. Lenino „Marksas. Engelsas. Marksizmas".

ENKÌNGERIS Mykolas [XV a. antrojoje pusėje Vilniuje — XVI a. pirmojoje pusėje] — karo inžinierius, architektas. Apie 1506 statė Vilniuje Bernardinų bažnyčią ir vienuolyną. 1514 padėjo perstatyti Vilniaus Žemutinę pilį ir įrengti miesto gynybinius įtvirtinimus. 1507—1517 statė įtvirtinimus Gdanske.

ENKLÌTIKAI [gr. *enklitikē*, iš *enklinō* — atlenkiu] — žodžiai, dažniausiai vienskiemeniai, praradę savo kirtį ir stovintys po kirčiuojamojo žodžio, prie kurio jie prisišlieja, sudarydami su juo kirčio atžvilgiu vieną vienetą. Liet. kalboje enklitikais dažnai eina dalelytė „gi", polinksnis „dėl" ir kt., pvz.: „tù **gi**", „taĩ**gi**", „kadán**gi**", „tavę̃s **dėl**".

ÈPAS [gr. *epos* — žodis, pasakojimas] — pasakojamoji literatūra, viena iš trijų pagrindinių (greta *lyrikos* ir *dramos*) grožinės literatūros rūšių. Epiniuose kūriniuose atkuriamas rašytojo atžvilgiu išorinis pasaulis, autoriui pačiam pasakojant apie gyvenimą ir žmones arba tiesiogiai rodant veikėjus, jų poelgius bei mintis. Atsiradęs seniausiu žmonijos istorijos laikotarpiu, E. reiškėsi įvairiais istoriškai sąlygotais žanrais, kurių svarbiausi — *poema, pasakėčia, apsakymas, apysaka, romanas,* epopėja.

Su liet. lit-ra susijusi epinė kūryba atsirado XVI a.: M. Strijkovskio herojinė poema Lietuvos istorijos temomis, kurios fragmentai įtraukti į jo „Kroniką" (1582), J. Radvano „Radviliada" (1588) ir kt. Liet. kalba E. ėmė formuotis XVIII a. (K. Milkaus poema „Pilkainis", Ezopo, K. Gelerto pasakėčių vertimai), didžiausio tobulumo pasiekdamas K. Donelaičio kūryboje. XIX a. eiliuotinis E. (poema), vis labiau netekdamas epinei lit-rai būdingų požymių, artėjo prie lyrinio tikrovės suvokimo (A. Baranausko „Anykščių šilelis", Maironio poemos ir kt.). Epinis vaizdavimas tapo būdingas prozai (Žemaitė, V. Krėvė, Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas ir kt.). Taryb. liet. lit-roje ryškūs E. pavyzdžiai yra A. Gudaičio-Guzevičiaus epopėja „Kalvio Ignoto teisybė" (1948—49), A. Vienuolio romanas „Puodžiūnkiemis" (1952), V. Mykolaičio-Putino „Sukilėliai" (1957), T. Tilvyčio poema „Usnynė" (1949) ir kt.

E. vadinami ir herojiniai istoriniai liaudies pasakojimai eilėmis arba proza (pvz., rusų „Sakmė apie Igorio žygį"). Liet. tautosakoje herojinis liaudies E. nėra išlikęs, ir jo egzistavimas praeityje tebėra problematiškas.

EPENTÈZĖ [gr. *epenthesis* — įspraudimas] — neetimologinio garso įspraudimas į morfemą, garsų junginį ar žodį. Liet. lit. kalboje tariamas epentetinis „j" tarp priešdėlio ir šaknies, prasidedančios dvibalsiu „ie" (pvz., „paieškos" tariama „pajieškos", „apieško"—„apjieško"), sudurtiniuose žodžiuose prieš antrąjį dėmenį, prasidedantį dvibalsiu „ie" (pvz., „ilgaietis" tariama „ilgajietis"), ir tarpt. žodžiuose tarp 2 gretimų skiemeninių balsių, kai vienas jų būna „i" (pvz., „abiturientas" tariama „abiturijentas", „hebraistika"—„hebrajistika"). Kai kurie į liet. kalbą seniau atėję ar joje labai paplitę tarpt. žodžiai net rašomi su *j* (pvz., „fortepijonas", „milijonas").

EPIDEMIOLÒGIJOS, MIKROBIOLÒGIJOS IR HIGIÈNOS INSTITÙTAS — Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos ministerijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Sanitarijos ir higienos in-to pavadinimu įkurtas 1940.X.5, vok. faš. okupacijos metais buvo paverstas eiline laboratorija. 1944.X.16 Tarybų valdžios atkurtas. Nuo 1957 žymiai išplėstas, prie jo suorganizuota bakteriologinių preparatų įmonė. Tiria vietines sanitarijos ir higienos sąlygas, krašto epidemiologiją, kelia bendrą sanitarinę kultūrą ir kovoja su infekciniais bei parazitiniais susirgimais. In-te sprendžiamos šios problemos: 1) bendri infekcinio ir epidemiologinio proceso dėsningumai ir infekcinių susirgimų likvidavimo pagrindai; 2) gyvenamųjų vietovių higiena; 3) darbo higiena ir profesinių susirgimų profilaktika; 4) sveiko ir sergančio žmogaus mitybos fiziologiniai pagrindai ir higiena; 5) vaikų ir paauglių sveikatos apsauga; 6) gyvenimo pailginimo problema. Iki 1957 in-to direktorius buvo med. m. kand. V. Kviklys, nuo 1957 med. m. kand. P. Lazutka.

EPIGRAMÀ [gr. *epigramma* — užrašas] — trumpas, dažniausiai satyrinio pobūdžio, eilėraštis, pajuokiantis kurį nors asmenį ar visuomenės reiškinį. Atsirado sen. Graikijoje kaip antkapio, paminklo įrašas. Romėnų lit-roje įgavo satyr. pobūdį. Plačiai kultivuota renesanso ir švietimo epochoje, E. neišnyko ir vėlesniais laikais. Liet. lit-roje E. atsirado XVI a. (M. Daukšos „Postilėje" išspausdinta V. Labunauskio E., skirta M. Giedraičiui). Daug jų sukurta XVIII a. pab.—XIX a. pr. (A. Šimelpenigis, A. Klementas ir kt.). Reikšmingų E. parašė D. Poška, reikšdamas kritinį požiūrį į valdančiąsias klases, užuojautą skriaudžiamam baudžiauninkui, skepticizmą religijos atžvilgiu. XIX a. pab.—XX a. pr. E. kūrė J. Mačys-Kėkštas, J. Janonis („Bepigu būt patriotais", „Socialistas-liaudininkas", „Po Vilkės Bario suvažiavimo" ir kt.). Liet. taryb. lit-roje pažymėtinos T. Tilvyčio, K. Kubilinsko, A. Jonyno, G. Kanovičiaus ir kt. E.

ÈPŠTEINAS Jakovas [g. 1907.III.1 Prienuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1927 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje Prienuose, 1927—31 LRP Prienų parajonio k-to narys. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Netrukus suimtas, adm. tvarka nubaustas kalėti, o po to metams ištremtas į Biržus. Nuo 1932 dirbo part. darbą Kaune. 1933 vėl adm. tvarka nubaustas kalėti. Kalinamam sudaryta nauja byla. 1933.VI nuteistas 6 metus kalėti. Išėjęs iš kalėjimo 1939.VI, toliau dirbo rev. darbą Kaune, drauge su kt. organizavo Ščupako ketaus liejyklos darbininkus 1939.X.11 išeiti į demonstraciją su antifaš. lozungais. Vėl suimtas ir 1940.II išsiųstas metams į Pabradės priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 LKP Prienų vls. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas, fronte sužeistas. Nuo 1945 tarnautojas Vilniuje.

ÈPUŠĖS EŽERAS — ežeras Trakų rj., 4 km į š. nuo Trakų, tarp Galvės ir Skaisčio ežerų. Plotas 15,6 ha, didž. gylis 14 m, ilgis 660 m, didž. plotis 410 m. Krantai aukšti, išskyrus pietinį — žemą, pelkėtą. Ežeras verslovinis.

ÈPUŠIS — ežeras Kelmės rj., 2 km į š. nuo Tytuvėnų, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. Plotas 25 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 930 m, didž. plotis 330 m. Krantai žemi. Įteka 3 bevardžiai upeliai, išteka Gryžuvos kair. intakas. Ežeras verslovinis.

ERDVÌLAS [XIII a.] — žemaičių kunigaikštis. Pirmą kartą paminėtas 1219 Ipatijaus metraštyje, kur aprašoma Lietuvos kun-ščių taikos sutartis su Volinės kun-ščiais, ir vadinamas žemaičių kun-ščiu. Apie XIII a. vid. Mindaugo brolėnai E. ir Tautvilas bei jų dėdė Vykintas sukilo prieš Mindaugą ir kreipėsi paramos į Volinės kun-ščius Danilą bei Vasilką, į Livonijos ordiną. Mindaugui sudarius su Livonijos ordinu sutartį, koalicija iširo. Vykintas kovoje su Mindaugu žuvo, o E. su Tautvilu ieškojo prieglobsčio pas Danilą. Mindaugui ir Danilai 1255 sudarius taikos sutartį, E. ir Tautvilas susitaikė su Mindaugu. Daugiau žinių apie E. nerasta.

ERĖLIAI. Lietuvoje aptinkamos penkios E. rūšys: kilnusis E. (*Aquila chrysaëtos*), mažasis E. rėksnys (*A. pomarina*), didysis E. rėksnys (*A. clanga*), jūrų E. (*Haliaëtus albicilla*) ir E. žuvininkas (*Pandion haliaëtus*). Mažieji E. rėksniai Lietuvoje dažni, o didieji — labai reti; gyvena ir peri didesniuose miškuose, atskrenda kovo pab., išskrenda gruodžio mėnesį. E. žuvininkai reti; gyvena ir peri Kuršių nerijoje, t. p. prie didesnių upių, ežerų; atskrenda balandžio viduryje, išskrenda spalio mėn. Kilnieji E. ir jūrų E. kartais sustoja Lietuvoje (pvz., pajūryje), praskrisdami pavasarį ir rudenį. E. naudingi, nes naikina kenksmingus graužikus ir prisideda prie kai kurių gyvūnų natūralinės atrankos. E. medžioti draudžiama.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, t. 2, V., 1959 [p. 209 ir toliau].

ERĖLIS Pranas [g. 1919.X.16 Obelyne (Šilalės rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1957). 1945 baigė Kauno un-tą. Dirbo Kauno, Mažeikių, Šiaulių ligoninėse. Nuo 1963 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės vyriausiasis terapeutas. Paskelbė straipsnių apie vidaus ligas ir sveikatos apsaugos organizaciją.

EREMÌNAS Leonas [1863.VI.23 Šarkiuose (Plungės rj.) — 1927.X.30 Niujorke] — choro dirigentas, kompozitorius mėgėjas. Apie 1882 atvykęs į Rygą, mokėsi amato, dalyvavo įv. choruose. 1891 apsigyveno Niujorke. 1894 suorganizavo vieną pirmųjų JAV lietuvių chorų — „Lietuvių Mildos giedorių draugystę". Vadovavo taip pat „Dr. V. Kudirkos giedorių draugystės", „S. Daukanto teatrališkos draugystės", „Aido", „Dainos" ir kt. chorams. Bendradarbiavo su M. Petrausku, rašė period. spaudoje. 1900—01 Lietuvių laisvamanių susivienijimo pirmininkas. 1902 Tilžėje išleido lietuviškų ir verstinių choro dainų rinkinį „Dainos", 1921—23 — „Lyros" pavadinimu 5 sąsiuvinius verstinių choro dainų.

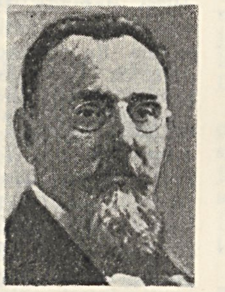

EREMINÍENĖ Eugenija [g. 1901.XI.21 Rietave (Plungės rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1957). Mokytojauja nuo 1919. 1926 baigė dvimečius mkt. kursus Kretingoje. Nuo 1948 Rietavo vid. m-los mokytoja.

ERENKROICOVA (Ehrenkreutzowa) Cezarija [**Boduen de Kurtenė, Jendžejevičova**; g. 1885.VIII.2 Tartu] — lenkų etnografė. 1910 baigė Peterburgo un-tą. Nuo 1922 dėstė Vilniaus un-te; nuo 1927 to un-to etnografijos katedros ir etnografijos muziejaus vedėja. Organizavo etnografinius tyrinėjimus Vilniaus krašte ir jiems vadovavo. 1935 išvyko į Varšuvą.

ĖRINGIENĖ Elena [**Moncevičiūtė**; g. 1927.III.20 Mončiuose (Kretingos rj.)] — gydytoja onkologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 dirba mokslinį darbą Onkologijos in-te. Paskelbė mokslinių straipsnių chirurgijos ir onkologijos klausimais.

ĖRINGIS Kazys [g. 1921.IV.16 Švainikuose (Panevėžio rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1957). 1953 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1953—1959 Lietuvos Žemdirbystės in-to (iki 1956 Lietuvos TSR MA Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas), nuo 1959 Lietuvos TSR MA Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Išleido monografiją apie Lietuvos kultūrines ganyklas, paskelbė moksl. straipsnių apie landšaftų apsaugą ir gamtovaizdžio formavimą.

Ršt.: Долголетние культурные пастбища Литвы, их удобрение и использование, Вильнюс, 1964.

ĖRINGIS Kazys [g. 1933.VII.5 Viešučiuose (Joniškio rj.)] — fizikas, fizikos mokslų kandidatas (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—58 mokytojavo Laukuvoje (Šilalės rj.). Nuo 1962 Lietuvos TSR MA Fizikos, technikos ir matematikos mokslų skyriaus moksl. sekretorius, nuo 1964 Fizikos ir matematikos in-to bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių atomų ir molekulių spektroskopijos klausimais.

ĖRIŠKIAI — kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 8 km į š. nuo Ramygalos; kolūkio centras. 158 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs labai pelkėtoje vietoje. Per E. teka Upytė, eina Ramygalos—Upytės kelias. Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1905—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1952). E. karališkasis kaimas minimas 1585.

ĖRKĖS. Lietuvoje daugiausia žalos padaro krūmuose gyvenančios **ganyklinės E.** (*Ixodidae*). Vienos jų (*Ixodes ricinus*), patekusios į galvijų odą ir čiulpdamos kraują, užkrečia juos kraujalige (babezielioze), kitos (*I. persulfata*) kartais užkrečia žmogų virusine liga — encefalitu. Pasitaiko **plunksninių E.** (*Analgesoidae*) ir **niežinių E.** (*Acaridae*); pirmosios yra naminių ir laukinių paukščių ektoparazitai, antrosios — gyvulių, o kartais ir žmogaus odos parazitai. Iš **oribatidinių E.** (*Oribatei*), gyvenančių dirvos paviršiuje, 18 rūšių yra arklių, avių parazitinių kirmėlių — kaspinuočių tarpiniai šeimininkai. Grūdams, miltams dažnai kenkia **miltinė E.** (*Tyroglyphus farinae*). Vaismedžių, vaiskrūmių, kambarinių gėlių lapams kenkia kai kurios **tetranichinės E.** (*Tetranychoidae*) ir **eriofidinės erkutės** (*Eriophyidae*). E. tiriamos Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-te.

ĖRLA — upė Kretingos ir Skuodo rj., Bartuvos kair. intakas. Ilgis 30 km, baseino plotas 107 km^2. Prasideda 1 km į š. v. nuo Salantų. Teka į š. Įteka į Bartuvą 62 km nuo jos žiočių, ties Puotkaliais. Intakai: dešinysis — Šakalė, kairieji — Juodupė ir Rėžupalis. Vid. nuolydis 98 cm/km. Vid. debitas žemiau Šakalės 0,69 m^3/s, žiotyse 1,23 m^3/s. 1936—38 upė kanalizuota.

ERLĖNAI — kaimas Kretingos rj., Imbarės apyl., 3 km į š. nuo Salantų, abipus kelio į Skuodą. 398 gyv. (1959). Į v. nuo kaimo plyti Erlos pelkė, kurioje prasideda Bartuvos intakas Erla. P. r. pakraščiu teka Salantas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. Kaime yra Alkos kalnas ir pilkapių (apdėtų akmenimis).

ĖRSLA — kaimas Skuodo rj., Šačių apyl., 9 km į p. r. nuo Skuodo; kolūkio centras. 336 gyv. (1959). Per E. teka Ersla (Šatos kair. intakas). Pr. m-la (nuo 1936), biblioteka (nuo 1956). E. minima 1640. Iki 1772 priklausė jėzuitams, vėliau — Edukacinei komisijai.

ERŠKĖTIS. Lietuvoje žinomos 8 savaiminės erškėčio (*Rosa*) rūšys (iš jų 5 dažnesnės) ir keliolika introdukuotų. Savaiminių rūšių E. paplitę miškų aikštėse, pamiškėse, šlaituose, paupiuose. Paprastasis E. (*R. canina*) — vienas fenologinio stebėjimo Lietuvoje objektų; pradeda žydėti V.25—VI.15. Į kai kuriuos vietinius E. skiepijami kultūriniai (ž. *Rožė*). Soduose, darželiuose neretas raukšlėtasis E. (*R. rugosa*); arti sodybų pasitaiko ir sulaukėjusių. Raukšlėtasis E. nuo 1962 pradėtas veisti kai kuriuose Lietuvos taryb. ūkiuose ir valstybiniuose vaismedžių medelynuose; iš jo uogų ir obuolių Kauno konservų f-ke gaminamos vitaminingos tyrelės, sultys. Šio E. plantacijos plečiamos; 1964 jos užėmė daugiau kaip 150 ha.

ĖRZVĖTAS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 5 km į š. r. nuo Mielagėnų, 2 km į p. nuo BTSR sienos; dar vad. **Arzvetu.** Plotas 197 ha, didž. gylis 19 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 3850 m, didž. plotis 800 m. Yra 0,3 ha sala. Krantai, išskyrus pietinį, sausi, aukšti. Įteka Kančiogina ir 2 bevardžiai upeliai; išteka Birvėta (Dysnos intakas). Ežero v. pakrante eina Mielagėnų—Tverečiaus kelias, r. pakrantėje yra Erzvėto kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 4,3 kg/ha.

2. Kaimas Ignalinos rj., Tverečiaus apyl., 7 km į š. r. nuo Mielagėnų, Erzvėto ežero r. krante, prie Birvėtos; kolūkio centras. 114 gyv. (1959). Yra malūnas. 1931 įsteigta kom. kuopelė, kuriai priklausė A. Alkinas, B. Seliukas, I. ir J. Čagliai. Nuo 1936 kaime veikė Liet. pogr. spaustuvė. Buvo spausdinami Lietuvos komunistų biuro prie V. Baltarusijos KP CK žurnalai „Barikada" ir „Valstiečių balsas", plakatai bei atsišaukimai.

EŘŽVILKAS — miestelis Jurbarko rj., 21 km į š. nuo Jurbarko, Šaltuonos deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 378 gyv. (1959). Įsikūręs kryžkelėje; turi savaime išsivysčiusiems mažes-

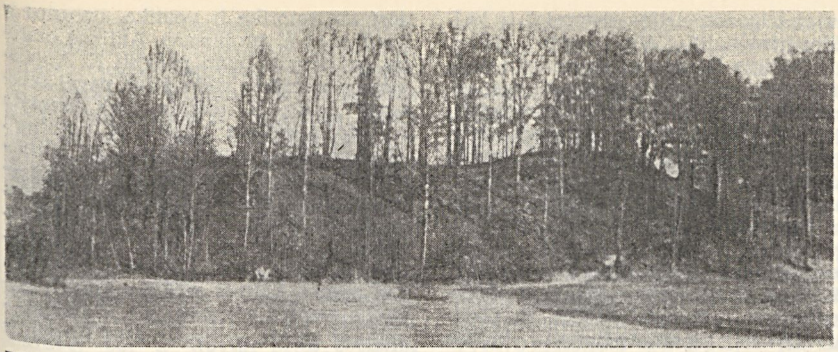
Eržvilko piliakalnis

niems Lietuvos miesteliams būdingą radialinį planą. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į keturkampę aikštę. Yra keletas buitinio aptarnavimo įstaigų, 25 lovų ligoninė (nuo 1961), vid. m-la (1865—1945 pradinė), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1946). Iš E. eina keliai į Jurbarką, Skaudvilę, Tauragę, Vadžgirį, Nemakščius. Prie miestelio, Šaltuonos krante, yra piliakalnis su trikampe apie 300 m^2 dydžio aikštele, apsaugotas 3—4 m aukščio pylimu ir grioviu. E. žinomas nuo XVIII a. pr. (1706 pastatyta bažnyčia). Nuo 1745 E.— valsčiaus centras, drauge su valsčiumi priklausęs Žemaičių vyskupams. XVIII a. pab. veikė kelios vyskupo smuklės ir bravoras. 1897 buvo 709 gyv., veikė keliolika smulkių parduotuvių, 10 lovų ligoninė (uždaryta burž. valdymo metais). XX a. pradžioje E. pasiekdavo lenininė „Iskra". Iš užsienio per Jurbarką ji buvo gabenama į Rusiją ir pakeliui slepiama E. apylinkėse. 1905—07 revoliucijos metu E. valsčiuje vyko valstiečių ir ž. ū. darbininkų bruzdėjimas prieš caro valdžią dėl demokratinių teisių. 1923 Eržvilke buvo 484 gyventojai, 1936 — 574. Vok. faš. okupacijos metu hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė didelę dalį E. gyventojų, jų tarpe komunistus Gramailą, Parnarauską, Zdanauską, komjaunuolį Urbutį.

ESÈRAI, socialistai revoliucionieriai, — smulkiaburžuazinė partija, sukurta Rusijoje 1902 iš susijungusių buvusių narodnikų grupių ir ratelių. Pagal klasinį turinį E. buvo kaimo ir miesto smulkiosios buržuazijos partija, rėmėsi daugiausia buožija ir sudarė burž. demokratijos kair. sparną. Pasisakydami prieš carizmą, už dem. respubliką, E. nematė klasinių skirtumų tarp proletarų ir smulkiųjų savininkų, į proletariatą, valstiečius ir inteligentiją žiūrėjo kaip į visuom. jėgas, kuriomis rev. partija lygiai gali remtis kovoje dėl socializmo (iš čia E. mėgstamas terminas „darbo klasė"). E. neigė proletariato vadovaujamąjį vaidmenį buržuazinėje demokratinėje revoliucijoje, neigė proletariato diktatūros idėją. Pripažindami masinių judėjimų reikšmę, E. tuo pat metu pagr. taktine kovos prieš carizmą priemone laikė individualinį terorą, dariusį žalą rev. judėjimui. Po Vasario revoliucijos Rusijoje E. drauge su menševikais rėmė burž. Laikinąją vyriausybę, įėjo į jos sudėtį. Prasidėjus Spalio revoliucijai, E. virto kontrrevoliucine buožijos viršūnių partija, aktyviai kovojusia prieš soc. revoliuciją. Po Spalio revoliucijos suskilusi į įv. grupes, E. partija dalyvavo baltagvardiečių ir interventų sukurstytame piliet. kare prieš Tarybų valdžią, bet buvo sutriuškinta ir, baigiantis piliet. karui, visiškai iširo.

Eserų šalininkai evakuotųjų Lietuvos gyventojų tarpe I pasaul. karo metais ėmė telktis apie laikr. „Naujoji Lietuva" (pradėjo eiti Petrograde 1915.XII.22). Po Vasario revoliucijos jie savo 1917. IV.28—V.1 Petrograde įvykusiame I suvažiavime įkūrė Lietuvos Socialistų liaudininkų partiją (LSLP), kurioje būrėsi buvusios Lietuvių demokratų partijos kair. elementai (P. Balys, M. Januškevičius, A. Bulota, J. Lukoševičius ir kt.). Pašalinti iš jos deš. elementai (M. Sleževičius, F. Bortkevičienė, A. Rimka ir kt.) savo 1917.XI.16—19 suvažiavime Voroneže paskelbė įkūrę Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partiją (LSLDP). 1917 pab. iš Rusijos E. partijos išsiskyrus kair. E. partijai, LSLP pasivadino Lietuvos Revoliucinių socialistų liaudininkų partija. 1917—18 principingi darbo žmonių valdžios šalininkai ėmė trauktis iš E. partijos eilių ir dėtis prie bolševikų, kovojančių už Tarybų valdžią. Grįžę iš evakuacijos, jos nariai 1918 pab., pabėgusių iš Rusijos kair. E. padedami, Vilniuje pradėjo leisti laikr. „Kovos vėliava", mėgino Biržuose, Skuode kurti savo vadovaujamas Darbo žmonių tarybas, priešpastatydami jas Komunistų partijos kuriamoms Darbininkų ir valstiečių atstovų taryboms. Komunistams demaskavus E. ardomąjį darbą, jų „tarybos" buvo likviduotos, o mėginimas 1919.I sušaukti Kaune atskirą E. vadovaujamą „tarybų suvažiavimą" buvo sužlugdytas. Pralaimėjus Lietuvoje prol. revoliucijai, E. pakriko: vieni jų vadovų įsijungė į liaudininkus (A. Sugintas, M. Januškevičius), kiti — į socialdemokratus (V. Bielskis), o dar kiti kūrė Socialistinės darbo jaunuomenės s-gą „Draugas", Socialistinės moksleivijos aušrininkų org-ją, per kurias mėgino plėsti savo įtaką jaunimo tarpe. Renkant I seimą (1922), jie „Darbo žmonių žemės ir laisvės grupės" vardu buvo iškėlę sąrašą (V. Karosa, J. Butkus, F. Saltonas ir kt.), kuris nesurinko reikalingo balsų skaičiaus atstovui išrinkti. 1926 grupė E. „. . .nutarė į viešą gyvenimą eiti socialistų revoliucionierių maksimalistų vardu", leido Kaune laikr. „Kovos kelias", kita E. grupė 1926.X Tauragėje pradėjo leisti laikr. „Socialistas liaudininkas". 1927.IV įvykusi Lietuvos Rev. socialistų liaudininkų partijos konferencija nutarė pasivadinti Lietuvos Socialistų revoliucionierių maksimalistų s-ga (Rusijoje E. maksimalistų grupė išsiskyrė dar 1904), kurį laiką leido laikr. „Revoliucionierius". E. maksimalistų grupės Lietuvoje idėjinis vadovas buvo V. Karosa. LKP ir LKJS savo spaudoje sistemingai demaskavo Lietuvos E. švaistymąsi tuščiažodėmis rev. frazėmis, polinkį į avantiūrizmą, jų antitaryb. propagandą, blokavimąsi su kontrrev. trockistais, dezorganizuojant liaudies antifaš. kovą. Dėl to E. Lietuvoje buvo nepopuliarūs, jų veikla reiškėsi daugiausia siaurose inteligentų grupėse. Marksistų-lenininiečių konstatuotas smulkiosios buržuazijos atstovų idėjinis nepastovumas dar kartą pasitvirtino Lietuvos E. veiksmais. Kai E. šalininkai 1929 Kaune įvykdė pasikėsinimą prieš Lietuvos ministrų kabineto pirm. A. Voldemarą, daugelis suimtų ir nuteistų E. ir jų šalininkų, mėgusių dangstytis rev. fraze, netrukus pradėjo rašyti malonės prašymus, išsižadėdami bet kokios kovos prieš fašizmą, ir kaip atgailautojai buvo fašistų valdžios amnestuoti. Nuvertus Lietuvoje faš. diktatūrą, Lietuvos Socialistų revoliucionierių s-gos vardu grupė jos įgaliotų atstovų 1940.VI.23 pareiškimu pakvietė „. . .savo draugus ir prijaučiančius sustabdyti politinę veiklą, o savo darbą derinti su Liaudies vyriausybės žingsniais" („Tiesa", 1940.VI.27). Tuo pareiškimu E. iš esmės paskelbė, kad jų partija likviduota.

ÈSERTAS Artūras [g. 1902.XI.27 Kaune]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1920—22 LKJS, 1926—29 Komunistų partijos narys. Vienas Gegužės Pirmosios demonstracijos Vilkaviškyje 1921 organizatorių. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, Radviliškyje dalyvavo rev. veikloje, už tai 1924.VIII buvo suimtas ir 1925.III Panevėžyje nuteistas 12 metų kalėti. Buvo kalinamas Kaune. Iš kalėjimo paleistas pagal 1926 amnestiją. Grįžęs į Vilkaviškį, vėl įsijungė į rev. darbą, 1928—29 buvo LKP Vilkaviškio rj. k-to narys. 1930 persikėlė į Kauną, dirbo fabrikuose. Nuo 1958 pensininkas.

ESMÃITIS [tikr. Stasys **Matjošaitis**; 1877. XI. 15 Padrėčiuose (Prienų rj.)— 1949. II.6 Kaune]— pedagogas, vadovėlių autorius. 1897 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Lenkijos pr. m-lose, 1906—08 — Žemaitkiemyje (Ukmergės rj.) ir Kaune, Šančių „Saulės" d-jos pr. m-loje. Nesutikdamas su klerikalinės „Saulės" d-jos vadovais, persikėlė

į Vilnių ir kurį laiką dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje. 1908—11 Rygos lietuvių „Pašalpos" d-jos m-los mokytojas. Bendradarbiavo „Rygos naujienose", „Rygos garse". 1911—14 Šiupylių (Šiaulių rj.) pr. m-los mokytojas. 1914—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 grįžęs į Lietuvą, dirbo „Darbo balso" redakcijoje Vilniuje. Susikūrus Tarybų valdžiai, dirbo Švietimo liaudies komisariate, bendradarbiavo jo organe „Švietimo reikalai", vertė ped. raštus. Iki 1933 mokytojavo Vilniaus lietuvių g-joje, aktyviai dalyvavo visuom. gyvenime: buvo Lietuvių mokslo d-jos, Lietuvių klubo v-bų narys, vienas pažangios „Kultūros" d-jos steigėjų Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Bendradarbiavo „Vilniaus aide" (1920 redaktorius), „Vilniaus šviesoje" ir kt. Išvertė keletą istorijos bei gamtos mokslo vadovėlių. Parašė apsakymų, vaizdelių (rink. „Plunksnelės rūpestėliai"), 2 pjeses („Varpininkai", „Laumės"), kurios buvo vaidinamos Vilniaus krašto teatro mėgėjų scenoje. Svarb. E. darbas — 8 dalių vadovėlis pr. m-lai „Sakalėlis", kuris buvo plačiai vartojamas Lietuvos m-lose, autoriaus tobulinamas, pakartotinai leidžiamas (kai kurios dalys susilaukė daugiau kaip 20 leidimų). 1933 E. persikėlė į Kauną. 1945—47 dirbo redaktoriumi Ped. lit-ros leidykloje.

E. propagavo darbo m-los idėją. Savo vadovėliuose vadovavosi koncentriškumo pradinėje mokymo fazėje principu, tautosaką laikė pirmąja pakopa estetiniame vaiko auklėjime.

Ršt.: Sakalėlis (Elementorius, skaitiniai), 8 d., V.-K., 1921—39; Veidrodėlis (Elementorius), V., 1921; Plunksnelės rūpestėliai, V., 1925; Pedagogijos istorija, K., 1930.

ESPERÁNTO — dirbtinė tarptautinė kalba. E. projektą sukūrė gyd. L. Zamenhofas, 1886—87 gyvenęs Veisiejuose (Lazdijų rj.). 1887 Varšuvoje Doktoro Esperanto slapyvardžiu jis išleido pirmąjį E. vadovėlį. E. kalbos gramatika nesudėtinga, žodynas sudarytas daugiausia iš romanų, germanų, slavų kalbų elementų. Grafika — lotyniška, rašyba — fonetinė. E. greit paplito daugelyje šalių, ja eina daugiau kaip 100 period. leidinių, išleista nemaža originalios ir verstinės lit-ros. 1954 JUNESKO konferencijoje buvo pripažinta E. svarba tarpt. kultūriniams ryšiams plėsti. Pasaulyje yra keliolika milijonų esperantininkų.

Lietuvoje vienas pirmųjų esperantininkų buvo A. Dambrauskas-Jakštas, išleidęs E. kalbos vadovėlį („Mokintuvė tarptautiškos kalbos D-ro Esperanto", 1890), E. kalba parašytų darbų („Apie naujas trigonometrijos sistemas" ir kt.), „Eilių rinkinėlį" („Versaĵareto", 1905). 1910 įsteigta Kauno esperantininkų d-ja, kuri leido period. leidinį „Kovna esperantisto" („Kauno esperantininkas"). 1919 įsteigta Lietuvos Esperantininkų s-ga, kuri nuo 1922 leido period. leidinį „Litova stelo" („Lietuvos žvaigždė"). Vėliau išleista J. Mačernio brošiūra „Kas yra Esperanto?" (1922), almanachas „Litova almanako" (1923), A. Paškevičiaus (Poškos) vadovėlis „Esperanto raktas" (1929), A. Prapuolenio „Esperanto-lietuvių kalbos vadovėlis" (1936), B. Giedros „Pilnas esperanto-lietuvių kalbos žodynas" (1936), J. Lazausko „Tarptautinė kalba" (1937), P. Lapienės vertimai „Iš lietuvių poezijos" („El litova poesio", 1938) ir „Lietuvių liaudies dainos" („Litovoj popolkantoj", 1939) ir kt. Tarybų Lietuvoje daugelyje klubų, kultūros namų, m-lų veikia E. būreliai. Išleistas I. Cieškos ir J. Petrulio „Esperanto kalbos vadovėlis" (1959), S. Sabalio „Lietuvių-esperanto kalbų žodynėlis" (1960). 1961 Molėtuose buvo suorganizuota III, 1964 Veisiejuose VI Pabaltijo esperantininkų stovykla. 1962 E. kalba išleista plokštelė „Lietuvių liaudies dainos" (įdainuota V. Noreikos).

ESTĖTIKA [gr. *aisthetikos* — turintis ryšio su jutiminiu suvokimu] — meninio tikrovės pažinimo teorija; mokslas, tiriantis grožį, bendruosius meno kūrybos dėsnius, žmogaus meninį santykiavimą su tikrove. Žmogaus meninio santykiavimo su tikrove pobūdį nusako E. kategorijos: grožis, biaurumas, tragiškumas, komiškumas ir kt. Atsiradusi kaip filosofinė meno teorija, E. ilgainiui aprėpė vis daugiau tikrovės sričių, jos objektas palaipsniui plėtėsi, susikūrė naujos E. mokslo šakos (pvz., gamybinė E. ir kt.). E. pradėjo reikštis sen. Rytų šalyse (Egipte, Babilonijoje, Indijoje ir kt.) ir ypač išsivystė sen. Graikijoje. Kaip savarankiškas mokslas ji ėmė formuotis XVII a. Visa E. istorija yra dviejų jos krypčių — materialistinės ir idealistinės E.— vystymosi ir kovos istorija. Nors iki XIX a. E. buvo pasiekusi žymių laimėjimų, tačiau tikrai moksliniu visuomenės bei istorijos dėsnių suvokimu pagrįsta E. ėmė vystytis, atsiradus marksizmui.

Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, seniausios estetinės pažiūros atsispindėjo liaudies mene. Tačiau liaudies kūryboje išreikšta pažiūra į grožį ilgą laiką nebuvo tiriama ir apibendrinama. Antagonistinėse visuom. formacijose viešpataujančios klasės niekino liaudį ir jos kūrybą, kurios realistiniai estetiniai principai nesiderino su jų pažiūromis.

Pirmieji teoriniai E. elementai Lietuvoje ėmė formuotis feodalizmo epochoje V. Europos renesanso idėjų įtakoje. Renesanso estetikai būdingas skatinimas sekti antikinio meno pavyzdžiais ryškus XVI a. lotyniškuose Mykolo Lietuvio, P. Roizijaus, A. Rotundo ir kt. raštuose. XVI a. pab.—XVII a. vid. estetinė mintis Lietuvoje buvo susijusi su Vilniaus akademija, kurioje buvo dėstoma retorika ir poetika, lietusios ir bendrąsias E. problemas. Antikos oratorių pažiūromis buvo pagrįsti K. Kojalavičiaus retorikos vadovėliai, pagal renesanso laikų E. reikalavimus parašyta A. Kojalavičiaus „Lietuvos istorija". Akademijoje poetiką dėstęs M. Sarbievijus laikėsi Aristotelio ir J. Skaligerio estetinių pažiūrų. Renesanso E. įtaka t. p. ryški Europoje išpopuliarėjusiame Z. Liauksmino retorikos vadovėlyje (I leid. 1648), kuriame teigiama, kad menas, kaip ir mokslas, turįs vadovautis gamtos dėsniais, nes jo tikslas — imituoti gamtą, o grožis esąs turinio ir formos harmonija.

XVII a. antrojoje pusėje—XVIII a. pab. estetinė mintis Lietuvoje buvo persunkta klerikalinės, kosmopolitinės ideologijos, neturėjo ryšių su nacionaline kultūra. Orientavimasis į antikinį meną buvo formalaus, normatyvinio pobūdžio; rimtesnių estetinių tyrinėjimų nepasirodė.

Kitokiomis sąlygomis estetinė mintis XVIII a. vystėsi R. Prūsijoje, kur Vokietijos ir Prancūzijos švietėjų E. įtakoje buvo pradėta domėtis liet. liaudies menu, ypač tautosaka (Pil. Ruigys, G. Ostermejeris, K. Milkus ir kt.). Nemažą reikšmę čia turėjo ir kai kurių vokiečių švietėjų bei įžymių rašytojų susidomėjimas liet. liaudies dainomis (J. Herderis, G. Lesingas, J. Getė). Švietėjų E. principams lit-roje ryškiausiai atstovavo K. Donelaičio kūryba. Liet. liaudies meninę kūrybą R. Prūsijoje XIX a. pr. toliau tyrinėjo ir estetiškai vertino L. Rėza. Rinkinyje „Dainos" (1825) jis pabrėžė, kad liaudies meno svarb. ypatybės yra gyvenimo tiesa, natūralumas ir paprastumas. Iškeldamas liet. liaudies kūrybos nac. savitumą, Rėza suartėjo su romantizmo E. koncepcijomis, kurioms Lietuvoje buvo būdingas nac. klausimo akcentavimas.

Švietėjų E. idėjos Lietuvoje ėmė plisti XIX a. pr., vystantis miestams ir į visuom. gyvenimą įsijungiant miestiečiams. Menas ir kartu estetinės pažiūros pradėjo vaduotis iš pseudoklasicizmo kanonų, artėti prie gyvenimo. Nors Vilniaus un-to archit-ros ir dailės katedros dar rėmėsi klasicizmo estetiniais principais, tačiau kai kurie profesoriai (L. Stuoka-Gucevičius, P. Smuglevičius, J. Rustemas ir kt.) daug dėmesio skyrė tikrovės studijavimui. Antikos traktavimas iš švietėjiško demokratizmo pozicijų buvo būdingas ir Vilniaus un-to poetikos katedrai. Ilgametis jos vadovas G. Grodekas estetikoje propagavo grožio ir tiesos vienybės idėją. Socialines problemas švietėjai sprendė daugiausia moraliniu požiūriu, todėl jų E. principai ryškiausiai įsikūnijo didaktinėje XIX a. liet. lit-roje. Nac. klausimo akcentavimas siejo švietėjų (S. Daukanto ir kt.) E. su romantizmu, kurį Lietuvoje vienas pirmųjų ėmė propaguoti A. Mickevičius savo poezijos rinkinio (1822) pratarmėje. Liet. švietėjus ir romantikus taip pat siejo kova prieš klasicizmo kanonus ir orientavimasis į tautosaką. Per Vilniaus un-tą švietėjų

ir romantikų estetinės idėjos pasiekė platesnius inteligentijos sluoksnius. Lit-roje joms atstovavo A. Strazdas, D. Poška, S. Valiūnas, S. Stanevičius ir kt. Stanevičius ir Daukantas didelę reikšmę teikė meno liaudiškumui. Meno kūryboje vis daugiau ėmė reikštis realizmo elementai.

XIX a. antrojoje pusėje estetinė mintis Lietuvoje vystėsi, rusų rev. demokratų idėjų veikiama. Z. Sierakauskas, iškeldamas pažintinę meno reikšmę, kartu pabrėžė jo visuom. vaidmenį, teigė, kad menas turi ne tik vaizduoti tikrovę, bet ir kovoti prieš socialinį blogį.

XIX a. pab.—XX a. pr. liet. nac. judėjimo ir socializmo idėjų plitimo sąlygomis estetinė mintis Lietuvoje darėsi vis sudėtingesnė, prieštaringesnė. Vyraujančiu liet. meno (ypač lit-ros) metodu tapo realizmas (Žemaitė, J. Biliūnas, G. Petkevičaitė ir kt.). Su idealistine J. Zauerveino estetine koncepcija, rėmusia „grynąjį meną", polemizavo J. Mačys-Kėkštas, gynęs realizmo principus, pirmąkart liet. estetinės minties istorijoje teoriškai pagrindęs pažangaus tendencingumo reikšmę meno kūrybai. Realizmo E. vystymuisi reikšminga buvo ir V. Kudirkos, S. Matulaičio, J. Šliupo, P. Višinskio, vėliau G. Petkevičaitės ir kt. literatūrinė veikla. Nuosekliai kritinio realizmo E. koncepcijai atstovavo J. Biliūnas. Jis teigė, kad menas yra ne tik gyvenimo pažinimo, bet ir socialinės kovos priemonė, iškėlė tipiškumo problemą ir tuo pagrindu estetinius realizmo principus priešpastatė tiek „grynojo meno" teorijai, tiek natūralizmui.

Staigus kultūrinio bei meninio gyvenimo kilimas Lietuvoje XX amžiaus pradžioje, 1905—07 revoliucija greta meno santykio su tikrove problemos iškėlė daug kitų svarbių E. problemų (meno nac. savitumo, meninės formos ir kt.), nuo kurių sprendimo žymia dalimi priklausė tolesnė liet. meno raida. M. Čiurlionio teoriniuose darbuose ryškiai atskleista liaudies meno estetinė vertė, iškelta profesionalinio meno liaudiškumo problema. Čiurlionis pabrėžė, kad kurti nac. meną galima, tiktai kūrybiškai remiantis liaudies meno tradicijomis. Nusivylimo nuotaikos inteligentijos tarpe po 1905—07 revoliucijos pralaimėjimo neretai pasireiškė tuo, kad kai kurie meno teoretikai nukrypo nuo realizmo principų, ėmė žavėtis dekadentizmu bei modernizmu (S. Čiurlionienė-Kymantaitė, iš dalies B. Sruoga ir kt.) arba tiesiog jį propagavo (J. Herbačiauskas). Reakcinių klerikalinių sluoksnių konservatyvumas labiausiai išryškėjo scholastinėje A. Dambrausko-Jakšto estetikoje, priešiškoje ne tik kritiniam realizmui, bet ir modernizmui.

XX a. pr. ėmė formuotis marksistinė liet. estetika. V. Kapsukas, ankstyvuoju savo veiklos laikotarpiu laikęsis rev. demokratų estetinių pažiūrų, vėliau, kaip ir J. Janonis, pabrėžė klasinę meno prigimtį, vadovavosi lenininiu požiūriu į nac. kultūrą. Bręstant Spalio revoliucijai, proletarinėje liet. lit-roje ėmė ryškėti kai kurios soc. realizmo užuomazgos. Jų stiprinimu, taip pat kritinio realizmo principų gynimu nuo modernistinių tendencijų įtakos pospaliniu laikotarpiu nuolat rūpinosi LKP, komunistinė liet. spauda („Kibirkštis" ir kt.).

Burž. valdymo metais liet. estetikoje šalia realizmo pasireiškė simbolizmo, impresionizmo, futurizmo bei kitų modernistinių srovių estetinių principų įtaka. Buvo diskutuojama dėl nac. meno kelių, daugiausia siejant juos su formos, meniškumo klausimais. Iš pradžių vyravo estetinės koncepcijos (L. Gira, V. Krėvė-Mickevičius, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, iš dalies J. Tumas-Vaižgantas ir kt.), nukreiptos prieš tebegyvavusią dogmatinę klerikalinę E. ir pseudopatriotinį miesčionišką saloninį meną. Kartu jose reiškėsi buržuazinis individualizmas bei estetizmas. Reakcija prieš estetizmą, simbolizmą bei klasikines meno tradicijas atsispindėjo rašytojų, susispietusių apie žrn. „Keturi vėjai", estetinėse pažiūrose. Formos srityje sekdami futuristais, ekspresionistais ir kt. modernistais, keturvėjininkai tarėsi kurią pažangaus meno principus, tačiau iš tikrųjų daugiausia tenkinosi formalistiniais ieškojimais.

Po faš. perversmo (1926), labai paaštrėjus idėjinei bei politinei kovai Lietuvoje, ypač aktualus pasidarė meno ideologinių pozicijų klausimas. Iki tol E. dėmesio centre buvusį meno nac. savitumo klausimą pakeitė pažangaus liet. meno principų problema. Tai pagriežtino kovą tarp realizmo ir modernistinių tendencijų.

Ši kova, estetinių pozicijų pažangėjimas išryškėjo, sprendžiant atskirų meno šakų teorinius klausimus. Pažangiai estetinei minčiai buvo būdingas meno liaudiškumo principo kėlimas. J. Gruodis nagrinėjo, kaip naujieji muz. kultūros laimėjimai derintini su liaudies muzikos tradicijomis. Modernistinės muzikos šalininkus palaikė J. Kačinskas ir V. Bacevičius, kurie tradicijas laikė meno vystymosi stabdžiu. Įvairios estetinės pozicijos išryškėjo ir diskusijose dailės klausimais. Meno istorikas P. Galaunė kritikavo formalistinius ieškojimus, įrodinėjo, kad nac. dailės kelias turi būti grindžiamas liaudies meno studijavimu. Praeities tradicijomis pagrįstą novatoriškumą dailėje propagavo J. Vienožinskis. Individualizmą gynė „Nepriklausomųjų" grupė (A. Galdikas, A. Valeška, A. Samuolis ir kt.). „Ars" grupė (J. Mikėnas, A. Gudaitis ir kt.) pagrindiniu savo uždaviniu laikė modernistinių meno principų derinimą su liaudies meno tradicijomis.

Pažangios estetinės minties brendimui ypač reikšminga buvo „Trečio fronto" grupė, kurios branduolį sudarė pažangūs rašytojai ir lit-ros kritikai P. Cvirka, K. Korsakas, J. Šimkus, A. Venclova ir kt. Jų estetines pažiūras veikė rusų rev. demokratų ir marksistinės E. teoretikų (G. Plechanovo, M. Gorkio, F. Meringo ir kt.) darbai. Trečiafrontininkai, ypač jų vadovaujantis branduolys, orientuodamiesi į marksizmą, suprasdami klasinę meno esmę ir iš tų pozicijų kritikuodami modernizmą, reikalaudami, kad menas reikštų liaudies, darbininkų klasės interesus, palaipsniui artėjo prie socialistinio realizmo estetinių principų. Žurnale „Trečias frontas" paskelbtoje deklaracijoje savo naujas estetines pažiūras išdėstė S. Nėris, atmesdama „menas menui" teoriją ir pabrėždama meno klasiškumo principą. Realizmo E. vystymuisi didelę reikšmę turėjo taip pat žurnalas „Kultūra". Šio žurnalo vadovaujančių bendradarbių, ypač K. Korsako, estetinės pažiūros buvo pagrįstos materialistine pasaulėžiūra, daugeliu atžvilgių siejosi su marksizmo teiginiais.

Spartus pažangiosios estetinės minties brendimas Lietuvoje žymia dalimi buvo susijęs su Tarybų Sąjungoje gyvenusių lietuvių marksistų V. Kapsuko, Z. Angariečio, B. Pranskaus-Žalionio ir kt. literatūrine veikla, su jų kritikos straipsniais komunistinėje spaudoje. Kapsukas straipsnyje apie I visasąjunginį taryb. rašytojų suvažiavimą (išsp. žurnale „Priekalas") pirmąkart liet. E. istorijoje išdėstė soc. realizmo metodo principus.

Aktyvėjant realizmo estetikai, pagriežtino savo pozicijas ir formalistinėms bei dekadentinėms meno srovėms atstovavusi E. Ji ėmė daugiau orientuotis į Vakaruose paplitusią burž. E., ypač į neokatolicizmo ir fašizmo idėjas, bandydama sukurti neoromantizmo srovę. Šiai krypčiai atstovavo J. Keliuotis, J. Lindė-Dobilas, J. Grinius, J. Ambrazevičius, S. Vykintas ir kt., kurių estetinės pažiūros buvo priešiškos realizmo estetikai.

1936—40 dar labiau subrendo realizmo E., tvirtėjo jos ryšiai su pažangiosiomis visuomenės jėgomis. Didelę reikšmę čia turėjo LKP iniciatyva 1935 pradėjęs kurtis antifašistinis Liaudies frontas, iškėlęs ir realizmo estetikai svarbius visuomeninius uždavinius. Sparčiai augo pažangiosios estetinės minties šalininkų gretos, kilo teorinis jų darbų lygis. Į bendrą frontą su nuosekliais realizmo E. šalininkais (P. Cvirka, A. Jasučiu, V. Montvila, K. Korsaku, J. Šimkum, A. Venclova, S. Žuku, B. Žekoniu, J. Kuzminskiu, I. Trečiokaite ir kt.) stojo nemaža anksčiau idealistinės E. principams atstovavusių rašytojų bei kritikų (L. Gira, V. Krėvė-Mickevičius ir kt.). Pažangiajai šio laikotarpio estetinei minčiai būdinga suaktyvinta kova prieš modernistinės E. šalininkus, gilesnis ir nuoseklesnis realizmo problemų tyrinėjimas, laipsniškas artėjimas prie soc. realizmo principų.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, prasidėjo nauja liet. meno ir estetinės minties raidos pakopa. Mene įsigalėjo *socialistinio realizmo* metodas, kurio pagr. principai yra tikroviškas gyvenimo vaizdavimas, komunistinis partiškumas ir liaudiškumas. Soc. realizmo E. reikalauja iš menininkų savo kūriniais

prisidėti prie pasaulio rev. pertvarkymo, kovos už taiką, demokratiją ir socializmą, naujos, komunistinės visuomenės kūrimo, naujo žmogaus, jungiančio savyje idėjinį turtingumą, dvasinį grožį ir fizinį tobulumą, formavimo. Taryb. laikotarpiu E. problemos liečiamos liet. lit-ros, taip pat atskirų meno šakų istorijos veikaluose bei studijose, kuriose, vadovaujantis marksistine-leninine metodologija, vertinamas liet. kultūrinis palikimas („Lietuvių literatūros istorija", t. 1—3, 1957—65; J. Gaudrimo „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos", t. 1—2, 1958—64; J. Jurginio „Lietuvos meno istorijos bruožai", 1960, ir kt.). Soc. realizmo E. klausimai keliami ir sprendžiami specialiuose darbuose bei straipsniuose apie šiuolaikinius taryb. liet. meno reiškinius. Respublikoje daug dėmesio skiriama gamybinei E., estetiniam auklėjimui, įvestas E. kursas aukštosiose ir profesinėse technikos mokyklose. Vilniaus un-te ir kai kuriose kitose aukštosiose m-lose įsteigtos estetikos ir meninio lavinimo katedros. Į liet. kalbą išversti K. Markso, F. Engelso, V. Lenino, V. Belinskio, N. Černiševskio, N. Dobroliubovo, D. Pisarevo, G. Plechanovo, A. Lunačiarskio, V. Vorovskio ir kt. veikalai E. klausimais.

ESTRADÀ [pranc. *estrade* — lentinė pakyla] — meno rūšis, jungianti dramaturgijos, muzikos, choreografijos, cirko mažąsias formas. Burž. metais E. žanras Lietuvoje buvo mažai teišsivystęs; jį kultivavo daugiausia restoranų orkestrėliai, platindami madingas užsienietiškas dainuškas bei šokius. Liet. nacionalinė E. pradėjo formuotis taryb. metais (filharmonijos estradiniai koncertai, meno saviveiklos vakarai ir kt.), daugiausia vystydamasi muzikos kryptimi. Choreografinė, cirkinė ir kt. E. formos respublikoje plačiau nekultivuojamos.

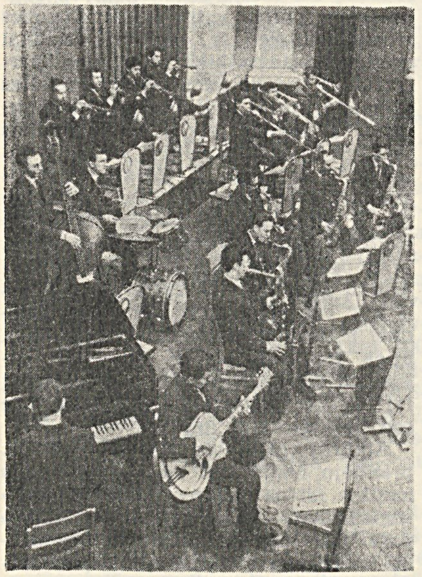
Estrada. Lietuvos TSR Filharmonijos estradinis orkestras

Vienus pirmųjų liet. taryb. estradinės muzikos kūrinių parašė B. Gorbulskis ir J. Novakauskas, vėliau — E. Balsys, V. Baumilas, R. Žigaitis, J. Gaižauskas ir kiti kompozitoriai. Estradinės muzikos autorių veikla dar labiau suintensyvėjo nuo 1960, įsteigus Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos estradinės muzikos sekciją. Liet. estrados kūrėjų gretose — kompozitoriai profesionalai ir jaunesnės kartos muzikai (F. Bajoras, R. Racevičius, T. Makačinas, A. Raudonikis, A. Rekašius ir kt.), kompozitoriai saviveiklininkai (V. Telksnys), atlikėjai instrumentalistai (M. Vaitkevičius, M. Tamošiūnas) ir kt. Jie studijuoja E. žanro ypatumus, estradiškumą sieja su liaudiškumu. Estradinės muzikos kūriniuose liaudies melodijų intonacijas įdomiai naudoja R. Racevičius, B. Gorbulskis, R. Žigaitis ir kt. Vertingas indėlis į liet. estradą yra E. Balsio muzika filmams („Adomas nori būti žmogumi", „Žydrasis horizontas" ir kt.). Atskirus tų filmų muzikos fragmentus E. Balsys pritaikė koncertiniam atlikimui, perinstrumentavo simfo-džiazo orkestrui (džiazo orkestras, papildytas styginiu kvartetu, medinių pučiamųjų instrumentų grupe ir valtornomis). Estradinę muziką respublikoje ir už jos ribų propaguoja Lietuvos TSR Filharmonijos estradinis orkestras (įst. 1958, vadovas J. Tiškus), Radijo ir televizijos k-to estradinis orkestras (įst. 1958, vadovas J. Vadauskas, nuo 1961 — R. Racevičius), ansamblis „Nemuno žiburiai" (įst. 1963, vadovas T. Saldauskas) ir kt. Estradinius koncertus, kaip muzikos meno propagavimo priemonę, plačiai praktikuoja respublikos meno saviveiklos kolektyvai.

ĖSTŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Liet. period. spaudoje apie E. l. pradėta informuoti XX a. pr. Apie estų kultūrą ir lit-rą rašė J. Tumas-Vaižgantas „Viltyje" (1913, Nr. 100, 101), str. rinkinyje „Aplink Baltiją" (1919). Burž. metais apie E. l. rašė pažangieji rašytojai K. Korsakas («„Noor Eesti". Estų naujoji literatūra». — „Kultūra", 1930, Nr. 5), J. Šimkus („Naujoji estų literatūra".—„Trečias frontas", 1931, Nr. 4). Liet. žurnaluose buvo išspausdinta estų rašytojų straipsnių: J. Rotso „Literatūra — tautinio estų susipratimo ugdytoja" („Naujoji romuva", 1935, Nr. 8), J. Semperio „Naujosios estų literatūros keliai" („Židinys", 1937, Nr. 4). Estų rašytojas F. Tuglasas palaikė draugiškus ryšius su K. Korsaku, kuris vertė jo kūrinius į liet. kalbą (aps. „Vasaros nakties meilė".—„Kultūra", 1938, Nr. 11), rašė apie liet. lit-rą estų žurnale „Looming" („Kūryba", 1937, Nr. 4). Period. spaudoje buvo išspausdinta J. Livo, A. Moro ir kt. estų rašytojų apsakymų vertimų. Į liet. kalbą išverstas A. Gailito (1891—1960) novelių rom. „Tomas Nipernadis" (1938, vertė H. Korsakienė). 1936 Šiaulių teatre pastatyta A. Kitsbergo pjesė „Vilkaitė".

Estai liet. lit-ra susidomėjo dar XIX a. pab. Žurnale „Olevik" („Dabartis", 1887, Nr. 13) buvo išspausdintas liet. liaudies dainos vertimas, vėliau žurnale „Linda" (1897, Nr. 15)— A. Kriščiukaičio-Aišbės vieno apsakymo vertimas (vertime pavadintas „Smuklininko vaistas"). 1930—40 estų period. spaudoje išspausdinta liet. poetų (P. Vaičiūno, S. Nėries, A. Miškinio, K. Borutos) eilėraščių vertimų.

D. Tėvynės karo metu užsimezgė artimesni ryšiai tarp estų ir lietuvių taryb. rašytojų. S. Nėris vertė į liet. kalbą J. Semperio, A. Venclova — J. Semperio ir M. Raudo kūrinius. Po karo prasidėjo naujas, žymiai vaisingesnis liet. ir estų lit-rų ryšių etapas. Į liet. kalbą išversta nemaža estų ankstesniojo ir taryb. laikotarpio rašytojų kūrinių. 1954 išleista antologija „Tarybinė estų poezija", kurioje pateikta 14 estų poetų (J. Barbaruso, V. Bekmano, E. Hijraso, R. Parvės, M. Raudo, P. Rumo, J. Semperio, J. Siutistės, J. Smulio, D. Varandi ir kt.) kūrybos pavyzdžių. Pažymėtini estų rašytojo realisto A. Tamsarės (A. Hansen-Tamsaare, 1878—1940) romanų vertimai: „Naujasis Vanapaganas" (1957, v. A. Gricius), „Kerbojos šeimininkas" (1960, v. E. Astramskas), „Tiesa ir teisingumas" (1963, v. J. Baltušis), taip pat O. Lutso (1873—1953) apysakos vaikams: „Pavasaris" (1957, v. R. Butkutė), „Vasara" (1958, v. E. Astramskas), E. Bornhiojės (Bornhöhe, 1862—1923) istorinė apys. „Keršytojas" (1955, v. R. Mikalauskaitė), kurioje vaizduojamas 1343 estų valstiečių sukilimas, parodoma estų, lietuvių ir rusų tautų draugystė, 1958 išleisti F. Kroicvaldo (Kreutzwald, 1804—82) rink. „Senovės estų pasakos" (v. E. Astramskas) ir 1963 estų epo „Kalevo sūnus" (v. Just. Marcinkevičius) vertimai. 1965 išleistas E. Vildės (1865—1933) romanas „Meikiulos pienininkas" (v. E. Astramskas). Gausiai atstovaujama estų tarybinė lit-ra. Išversti estų rašytojų dramos veikalai: A. Jakobsono (1904—63) „Gyvenimas citadelėje" (1948, v. K. Kymantaitė), M. Talvest (g. 1909) „Raisto velniai" (1955, v. V. Miliūnas). 1951 išleista H. Lebechto apys. „Šviesa Koordėje" (v. A. Žukauskas). Vyresniosios estų taryb. rašytojų kartos atstovo F. Tuglaso (g. 1886) pateikti 2 prozos vertimai: autobiografinė apys. „Mažasis Ilimaras" (su plačiu K. Korsako įvadu, 1959) ir novelių rink. „Vikingų kraujas" (1960, abu v. E. Astramskas). Iš jaunesniųjų estų taryb. rašytojų kūrybos išversta: J. Smulio (Smuul, g. 1922) „Laiškai iš Tamsuolių kaimo" (1956, v. K. Urbanavičius), „Ledinė knyga" (1962, v. K. Urbanavičius), aps. vaikams „Murzius jūreivis" (1963, v. E. Astramskas), apybraižos „Japonų jūra, gruodis" (1965, v. D. Lukšys), V. Grosio (g. 1922) apys. „Pakėlę sparnus" (1961, v. E. Astramskas) ir „Vieno berniuko vasara" (v. M. Bernotavičius), L. Metsario (g. 1924) apys. „Svajonės nemiršta" (1963, v. E. Astramskas), A. Saro (Saar, g. 1920) rom. „Žmogus ieškojo laimės" (1963, v. E. Astramskas), L. Promet apys. „Kai-

mas be vyrų" (1964, v. E. Astramskas). 1964 išleistas saviveiklai skirtas rink. „Draugystė", kuriame pateikta estų autorių (D. Varandi, R. Parvės, P. Rumo ir kt.) prozos, dramos ir poezijos kūrinių.

Pokario metais apie estų lit-rą ir atskirus rašytojus nemaža rašyta liet. period. spaudoje. Pažymėtinas J. Semperio str. „Estų tarybinės literatūros keliai ir uždaviniai" („Pergalė", 1946, Nr. 1). Liet. rašytojai rašė apie atskirus estų autorius: J. Baltušis apie J. Varesą-Barbarusą („Pergalė", 1946, Nr. 6), K. Korsakas apie J. Varesą-Barbarusą („Literatūra ir menas", 1946.XII.10) ir A. Tamsarę (ten pat, 1953.I.1), A. Venclova pateikė įspūdžius iš F. Kroicvaldo 150-jų gimimo metinių minėjimo („Broliškoje Tarybų Estijoje".—„Tiesa", 1954.I.7).

Taryb. metais liet. lit-ra populiarinama Estijoje. Į estų k. išversta P. Cvirkos „Nemuno šalies pasakos" (1955, v. M. Pukitsas), rom. „Žemė maitintoja" (1960, v. A. Erleman), poezijos antologija „Ten, kur Nemunas banguoja" (1954, v. V. Bekmanas, R. Parvė, J. Semperis ir kt.), A. Vienuolio „Paskenduolė" ir kiti apsakymai (1957, v. A. Erleman), A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (1957, v. M. Pukitsas), M. Sluckio apsakymų rink. „Gandras" (1957, v. M. Pukitsas), rink. „Lietuvių novelės" (1958, v. T. Huik, A. Erleman), A. Griciaus pjesė „Karšta vasara" (1958, v. M. Talvest), P. Tarasenkos apys. „Užburti lobiai" (1960, v. M. Pukitsas), A. Bieliausko rom. „Rožės žydi raudonai" (1961, v. A. Erleman), Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1963, v. M. Lodusas), E. Mieželaičio poezijos rink. „Žmogus" (1963, v. H. Rajamets, M. Lodusas), V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly" (1965, v. A. Erleman). Daug liet. rašytojų kūrinių vertimų išspausdinta estų period. spaudoje. Prie abiejų tautų lit-rų ryšių stiprinimo prisideda taip pat asmeniniai rašytojų kontaktai. 1952 Lietuvoje lankėsi grupė estų rašytojų, kurie surengė lit-ros vakarų. 1955 su revizitu Estijoje lankėsi liet. rašytojai, populiarindami liet. lit-rą. Lietuvos teatruose pastatyta nemaža estų dramaturgų veikalų: A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje", „Sakalai" (Panevėžio teatras, 1947, 1953), „Kova be fronto linijos" (Šiaulių teatras, 1948), M. Talvest „Pelkių velniai" (Klaipėdos teatras, 1956), „Krikštynos" (Šiaulių teatras, 1956), E. Raneto „Sūnus paklydėlis" (Akademinis dramos teatras, 1958), „Brakonieriai" (Klaipėdos teatras, 1960), E. Vaiguro „Dvejos vedybos", „Ir kaktusas pražysta" (Klaipėdos teatras, 1959, 1961), J. Smulio „Lea" („Kiek žmogui iki mirties", Klaipėdos teatras, 1962). Estijos teatruose pastatyta liet. dramaturgų veikalų: V. Miliūno „Žuvėdros palydi" (Ugulos teatras), R. Mikalauskaitės „Sužadėtinė" (Rakverės teatras).

EŠERIAĨ. Lietuvoje ešerys *(Perca fluviatilis)*, kaip ir kuoja arba lydeka, dažnas visuose vidaus vandenyse. Neršia balandžio pab.—gegužės pirmojoje pusėje. 1930—39 būdavo sugaunama nuo 775 iki 1706 (vid. 1200) cnt per metus, iš jų apie 50% Kuršių mariose; 1950—62 nuo 654 iki 3104 (vid. 1700) cnt per metus, iš jų daugiau kaip 80% Kuršių mariose. 1950—62 E. sudarydavo vid. 5% visų sugautų žuvų (pagal svorį).

EŠERÌNIS — 1. Ežeras Rokiškio rj., 8 km į š. r. nuo Skapiškio. Plotas 30 ha. Ežeras ovalus, dubuo išgulėtas ledo luisto. Ilgis 700 m, didž. plotis 550 m. Krantai lėkšti, pelkėti, sunkiai prieinami. Lėkštą dugną dengia sapropelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1961 sugauta 7,1 kg/ha (daugiausia karšių).

2. Ežeras Švenčionių rj., 4 km į p. v. nuo Joniškio. Plotas 19 ha. Dubuo išgulėtas ledo luisto. Ežeras trikampis. Ilgis 780 m, didž. plotis 610 m, kranto linijos ilgis 2250 m. Krantai lėkšti, apaugę mišku, pietinis — pelkėtas.

3. Ežeras Švenčionių rj., 5 km į v. nuo Švenčionėlių. Plotas 18 ha. Ežeras elipsės formos. Krantai žemi, pelkėti, apaugę krūmais.

4. Ežeras Švenčionių rj., 8 km į p. v. nuo Labanoro, 1 km į r. nuo Rašios ežero. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 740 m, didž. plotis 335 m, kranto linijos ilgis 1900 m. Krantai aukšti, statūs. Ežeras verslovinis.

5. Ežeras Zarasų rj., 8 km į p. v. nuo Salako; dar vad. **Pošerìniu**. Plotas 10 ha. Ežeras rininis; ilgis 650 m, didž. plotis 200 m. Ežeras pasiekęs senatvės stadiją. Krantai lėkšti, pelkėti. Lėkštą dugną dengia sapropelis. Įteka Grabelė, išteka Ešerinė (į Avinuosto ež.).

6. Ežeras Varėnos rj. Ž. *Didysis Ešerinis.*

ETERÌNIAI ALIẼJINIAI AUGALAĨ. Kai kuriuose Lietuvos tarybiniuose, parodomuosiuose, eksperimentiniuose ir kt. ūkiuose auginama po kelis arus, kartais po kelis hektarus kmynų, pipirmėtės, vaistinės ramunės, rečiau — kalendros, vaistinės šventagaršvės, vaistinės melisos, šalavijo. Eteriniai aliejai iš jų negaminami, nes pasėlių plotai nedideli. Tų augalų sėklos, lapai, žiedynai, šaknys naudojami kaip prieskoniai maisto, degtinės bei likerių pramonėje, med. reikalams (vaistinių žolių mišiniams gaminti).

Lit.: **J. Jaskonis**, Eterinių aliejų kiekis kai kuriuose eteriniuose augaluose.—„LTSR MA darbai", 1960, C 3.

ETIMOLÒGIJA [gr. *etymologia*, iš *etymon* — tikroji, pirmykštė žodžio reikšmė+*logos* — žodis, mokslas]— kalbotyros šaka, tirianti žodžių kilmę, jų genetinius ryšius su kitais tos pačios kalbos ir kitų kalbų žodžiais. Dabartinė E. pradėjo formuotis XIX a. pirmojoje pusėje, kalbotyroje ėmus taikyti istorinį lyginamąjį metodą. Mokslinis žodžių etimologizavimas reikalauja griežtai laikytis fonetinių, morfologinių ir semantinių kriterijų.

Prie liet. kalbos žodžių kilmės aiškinimo yra prisidėję daugelis įv. šalių kalbininkų (J. Zubatas, R. Trautmanas, A. Leskinas, P. Personas, H. Petersonas, A. Briukneris, M. Nidermanas, E. Niemінenas, M. Fasmeris, H. Benderis ir kt.). Medžiagos, liečiančios liet. kalbos E., paskelbta latvių kalbininkų K. Miulenbacho ir J. Endzelyno „Latvių kalbos žodyne" (4 t., 1923—32). Liet. kalbos E. srityje daugiausia nuveikė liet. kalbininkas K. *Būga*. Ligšiolinio tyrinėjimo rezultatus apibendrino vok. kalbininkas E. *Frenkelis*, parašęs pirmąjį liet. kalbos etimologijos žodyną. Nemaža moksl. straipsnių E. klausimais paskelbė liet. taryb. kalbininkai (V. Mažiulis, J. Sabaliauskas, V. Urbutis ir kt.).

ÈTINGOFAS Borisas [1887 Vilniuje — 1958.II.23 Maskvoje]— revoliucinio judėjimo dalyvis, partinis darbuotojas, žurnalistas. 1903, mokydamasis Vilniaus realinėje m-loje, įstojo į RSDDP. Už rev. veiklą 1903 suimtas, pašalintas iš m-los be teisės įstoti į kitas šalies mokslo įstaigas ir adm. tvarka ištremtas iš Vilniaus. Part. darbą toliau dirbo Varšuvoje, Tbilisyje. Už rev. veiklą 1904 buvo kalinamas Varšuvoje ir 1909 Tbilisyje. Nuo 1909 pab. iki 1910 pab. dirbo Vilniuje pogr. part. darbą, veikė prieš menševikus ir bundininkus. Nuo 1911 gyveno Peterburge. Antrojo Tarybų suvažiavimo (1917.X) dalyvis. Dalyvavo Žiemos rūmų šturme, buvo laikr. „Izvestija" redkolegijos narys. Piliet. karo metais vienas Tarybų valdžios organizatorių Š. Kaukaze. Po piliet. karo dirbo Maskvoje Švietimo, Užsienio reikalų liaudies komisariatuose, buvo TSRS Aukščiausiojo teismo narys ir kt.

ETIŪDAS [pranc. *étude* — mokymasis, lavinimasis]— probleminio pobūdžio literatūros kritikos ar istorijos straipsnis. Skirtinas nuo studijos, kuria vadinamas didesnės apimties, daugiau faktinės medžiagos pateikiantis darbas. Ikitaryb. laikotarpiu iš idealistinės estetikos pozicijų E. parašė B. Sruoga („Dainų poetikos etiudai", 1927), M. Miškinis („Didžiųjų rašytojų siluetai", 1936), V. Mykolaitis-Putinas („Literatūros etiudai", 1937) ir kt. Prie E. skirtini kai kurie E. Radzikausko (L. Giros), K. Korsako ir kt. lit. kritikos straipsniai. Taryb. metais E. pobūdžio straipsnių paskelbė A. Venclova (rink. „Laikas ir rašytojai", 1958; „Epochos vėjas", 1960), K. Korsakas (kn. „Literatūrų draugystė", t. 1, 1963), J. Lankutis (kn. „Literatūra ir humanistiniai idealai", 1963), V. Kubilius (rink. „Mūsų rašytojai", 1958), K. Ambrasas, I. Kostkevičiūtė ir kt.

ÈTMONAS — feodalinės Lietuvos karo vadas. Ligi Kazimiero Jogailaičio (valdžiusio 1440—92) karo metu kariuomenei vadovavo didieji kun-ščiai. Pirmą kartą dokumentuose E. titulu paminėtas 1497 K. Ostrogiškis. Buvo du E.: didysis, arba vyriausiasis, ir lauko (kartais vadinamas kiemo E.). Didysis E. pradžioje vadovavo į karą traukiančiai bajorijai, o lauko E.— samdytajai kariuomenei. Nuo XVII a., bajorijai nustojus

dalyvauti karuose ir valstybės sienas ginant tik samdytajai kariuomenei, didysis E. buvo jos vadas ir reikalų tvarkytojas. Lauko E. tada buvo didžiojo E. padėjėjas, vadovavo kuriai nors kariuomenės daliai, o nesant didžiojo E., ėjo pastarojo pareigas. Didysis E. buvo ne tik kariuomenės vadas, bet ir karių teisėjas, turėjo teisę karo, žygio ar stovyklavimo metu bausti karius net mirtimi. Didžiojo E. žinioje buvo visa kariuomenė — artilerija, kavalerija, pėstininkai ir inžinerinės dalys.

ĖTMONŲ ARTÌKULAI — senovės Lietuvos karo vadų leidžiami kariniai įstatai, skirti tvarkai palaikyti samdytoje kariuomenėje. Už dezertyravimą, pasitraukimą iš sargybos, municijos pasisavinimą, žmonių plėšimą, ginklo pralošimą kortomis arba kauliukais, už ginkluotas peštynes ir panašius nusikaltimus E. a. numatė mirties bausmę; už triukšmo kėlimą naktį, savavališką išėjimą maisto ieškoti, vaikščiojimą be ginklo, vaidus, ginklo pakėlimą prieš kitą karį — plakimą virvėmis, mušimą lazdomis, rankos nukirtimą. Pirmieji E. a., priimti Vilniaus seime ir patvirtinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) vyriausiojo etmono G. Chodkevičiaus, žinomi iš A. Gvagninio „Europinės Sarmatijos aprašymo" (1581). LDK etmono M. Radvilos įsakymu 1754 Nesvyžiuje išspausdintas E. a. rinkinys „Kariniai artikulai, įvairiais laikais nustatyti Žečpospolitos, Lenkijos karalių ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmonų autoritetu" („Artykuły Woienne Powagą Rzeczy Pospolitey, Królów Polskich y Hetmanów W. X. Litt. różnymi czasy ustanowione").

Lit.: **L. Jucevičius**, Raštai, V., 1959 [p. 341—347].

ETNOGRĀFIJA [gr. *ethnos* — tauta + *graphō* — rašau] — istorijos mokslo šaka, tyrinėjanti tautų materialinės, visuomeninės ir dvasinės kultūros ypatumus. Pirmaisiais XX a. dešimtmečiais Lietuvoje greta etnografijos buvo vartojamas tautotyros terminas. XIX a.—XX a. pirmojoje pusėje E. objektas buvo valstiečių gyvenimas; nuo XX a. vid. imta tyrinėti darbininkų šeimos buitį ir kultūrą. Pagrindinis E. šaltinis yra ekspedicijų ir išvykų metu užfiksuota medžiaga (aprašai, fotografijos, piešiniai, filmai), muziejiniai eksponatai.

Liet. liaudies buitimi ir kultūra domėjosi įv. tautų atstovai, todėl lit-ros tais klausimais yra rusų, vokiečių, lenkų ir kt. kalbomis. Pirmieji rašytiniai šaltiniai, kuriuose pateikiama etn. duomenų, gana įvairūs. Tai trumpos užuominos apie kai kurias liet. genčių gyvenimo ypatybes (Tacitas I a., Vulfstanas IX a.). Žinių apie lietuvius pagausėjo nuo V. Europos pirklių kelionių, ypač Kryžiuočių ordino agresijos Pabaltijyje. Svarbūs feod. laikotarpio liet. liaudies buičiai pažinti šaltiniai yra dvarų inventoriai, feodalų ūkinės instrukcijos ir Lietuvos Statutas. Reformacijos veikėjai aprašė senojo liet. tikėjimo liekanas. Yra keletas vertingų XVII a. darbų: A. Brando kelionių aprašymas, T. Lepnerio ir M. Pretorijaus tyrinėjimai. Iš K. Donelaičio „Metų" taip pat galima susidaryti vaizdą apie XVIII a. liaudies kultūrą. Prūsijos lietuvių gyvenimas buvo tyrinėjamas ir vėlesniais laikais (E. Gizevijus, F. Tecneris, A. Becenbergeris, K. Kapeleris). XIX a. etn. medžiagą ėmė rinkti ir tyrinėjimus skelbti D. Poška, L. Jucevičius, S. Daukantas, M. Valančius, A. Juška, P. Višinskis. Nemažą reikšmę etn. tyrinėjimams Lietuvoje turėjo Rusijos Geografinė d-ja, 1867 įsteigusi Vilniuje savo skyrių. Ši d-ja siuntė į Lietuvą tyrinėtojus (E. Volterį, J. Kuznecovą) rinkti etn. medžiagos, taip pat medžiagą rinko per vietoje dirbančius mokytojus. 1907 įsteigtoji Lietuvių mokslo d-ja leido serijinį leidinį „Lietuvių tauta", kur buvo skelbiama ir etn. medžiaga. Tais pačiais metais įsteigta Lietuvių dailės d-ja rinko ir propagavo liaudies meno pavyzdžius.

Burž. metais Lietuvoje daugiausia domėtasi tautosaka. Etnografai buvo susibūrę į P. Bugailiškio vadovaujamą Šiaulių kraštotyros d-ją. D-ja rengė ekspedicijas, leido žrn. „Gimtasai kraštas", kuriame vyravo etn. medžiaga, globojo „Aušros" muziejų Šiauliuose. Kitas etn. darbo centras buvo Kultūros muziejaus etnografijos skyrius Kaune. Papročių aprašymai buvo skelbiami serijiniuose leidiniuose: „Tauta ir žodis", „Mūsų tautosaka", „Tautosakos darbai".

Taryb. metais E. Lietuvoje įgijo lygias teises greta kitų visuom. mokslų. To darbo centru respublikoje yra Lietuvos TSR MA Istorijos in-to etnografijos sektorius, kuris nuo 1949 kasmet rengia etn. ekspedicijas. Etnografų kadrai rengiami Vilniaus un-te, kur taip pat vykdomi etn. tyrinėjimai. 1961 įsisteigusi Lietuvos TSR Kraštotyros d-ja renka etn. medžiagą. Iki šiol daugiausia tyrinėta žemdirbystė, trobesiai, drabužiai, maistas, šeima ir jos papročiai. Duomenys skelbti serijiniame leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos", veikale „Lietuvių etnografijos bruožai", kituose Lietuvos TSR MA leidiniuose, „Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbuose", TSRS MA Etnografijos in-to leidiniuose. Gausius etn. eksponatų rinkinius turi Istorijos-etnografijos muziejus Vilniuje, Šiaulių „Aušros" muziejus, meninių dirbinių — Vilniaus ir Kauno dailės muziejų liaudies meno skyriai.

E. padeda liaudies praeityje sukurtus racionaliuosius gamybinės veiklos ir buities bruožus panaudoti, kuriant dabarties gyvenimą. Kai kurie liaudies archit-ros elementai, tautiniai drabužiai, audinių raštai, liaudies kulinarinės žinios šiuo metu pritaikomos gamyboje, kultūriniame gyvenime. Liaudies meno motyvai plačiai naudojami taikomojoje ir dekoratyvinėje dailėje. Geriausieji darbo, kalendorinių ir šeimos švenčių papročiai, suteikus jiems dabartinio gyvenimo turinį, paįvairina taryb. visuomenės darbą ir buitį.

Lit.: **P. Dundulienė**, Etnografijos mokslo pasiekimai Tarybų Lietuvoje (1940—1957 m.).—„VVU mokslo darbai", t. 20, V., 1958; **А. Вишняускайте**, Этнографические исследования в Литве в 1940—1960 годах.—„Советская этнография", 1960, № 3; **А. Вишняускайте**, Этнографическая работа в Литовской ССР.—„Ethnographica", III—IV, Brno, 1962; **V. Milius**, Lietuvių tarybinės etnografijos 1945—61 metų bibliografija.—„Istorija", t. 4, 1963; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

EVÀ Vytautas [g. 1930.VIII.20 Kaune] — inžinierius, energetikas, technikos mokslų kandidatas (1964). 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1958 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to vyr. inžinierius, nuo 1962 to in-to moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie šilumos mainus ir kt.

ĖVERLINGAS Juozas [1890.VIII.25 Gudiškiuose (Mažeikių rj.)— 1961.X.9 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1915 priklausė pažangaus jaunimo rateliui Žemaitijoje. Drauge su kitais leido neleg. antikaizerinį laikraštėlį „Sodžiaus jaunimas"; už tai 1916 suimtas ir išvežtas į Fridrichshofą (Vokietija). Grįžęs į gimtinę, burž. metais platino LKP spaudą, rėmė revoliucionierius. 1940—41 aktyviai dalyvavo socializmo statyboje. Pokario metais dirbo administracinį, ūkinį ir partinį darbą Mažeikių rj. Nuo 1951 TSKP narys.

EVOLIÙCIJOS TEÒRIJA — moksliškas gyvybės kilmės, istorinio organizmų vystymosi dėsningumų aiškinimas. Atskiros mintys apie org. pasaulio evoliuciją buvo reiškiamos jau sen. Graikijos mokslininkų ir filosofų, tačiau tai buvo teoriniai samprotavimai, nepagrįsti moksl. įrodymais. Nuo renesanso laikų vis labiau vystantis gamtos mokslams, buvo pastebėta, kad organizmai kinta, imta skelbti evoliucines idėjas. Žymiausi šių idėjų skelbėjai buvo Ž. Biufonas (1707—88) ir Sent-Ileras (1772—1844). Jų veikaluose ypač buvo pabrėžiama, kad organizmai kinta, aplinkos veikiami. Aiškiai suformuluotą E. t. 1809 paskelbė Ž. Lamarkas.

Lietuvoje evoliucines idėjas pirmieji ėmė skleisti XVIII a. pab.—XIX a. pirmojoje pusėje Vilniaus un-to ir Medicinos-chirurgijos akademijos gamtos mokslų dėstytojai. Dalis šių specialistų mokėsi arba tobulinosi V. Europos šalyse. Žymiausi evoliucinių pažiūrų skelbėjai buvo profesoriai L. Bojanus, E. Eichvaldas, A. Sniadeckis. Evoliucinių minčių randama ir kai kuriuose G. Forsterio bei kitų pažangiųjų tuometinio Vilniaus un-to mokslininkų (L. Bojanaus mokinio F. Jurevičiaus, E. Eichvaldo mokinio K. Miramo) darbuose. Šie mokslininkai iškėlė gilių minčių apie org. pasaulio išsivystymą iš negyvosios medžiagos, organizmų kintamumą, aplinkos įtaką jų vystymuisi, nustatė kai kurias pereinamąsias atskirų organizmų sisteminių grupių formas. Tačiau E. Eichvaldo, A. Sniadeckio ir kt. gamtininkų evoliucinėse koncepcijose neišvengta idealistinių elementų (pvz., jie pripažino, jog pasauliui pradžią davusi ant-

gamtinė jėga, kuri nustačiusi jo vystymosi dėsnius, tačiau toliau į jo reikalus nebesikišanti). Klerikalinė reakcija labai puolė evoliucines idėjas ir jų skleidėjus, ypač A. Sniadeckį. Vilniaus un-tas tuo metu buvo vienas pažangios evoliucinės minties židinių Europoje.

Nuoseklią materialistinę E. t. 1859 paskelbė Č. Darvinas. Šios teorijos pagrindą sudaro mintis apie natūraliąją ir dirbtinę atranką. Darvinas materialistiškai išaiškino organizmų vystymąsi tobulėjimo linkme, jų prisitaikymą prie gamtinės aplinkos. Darvino E. t. buvo mirtinas smūgis metafizinėms idealistinėms pažiūroms gamtos moksluose. Ją labai vertino marksizmo klasikai, tačiau kartu nurodė ir jos maltusinio pobūdžio klaidas. Darvinizmo vystymuisi didelę reikšmę turėjo pažangiųjų Rusijos mokslininkų (A. ir V. Kovalevskių, I. Mečnikovo, K. Timiriazevo ir kt.), I. Mičiurino ir kitų taryb. mokslininkų darbai.

Lietuvos buržuazija, slopindama liaudies rev. judėjimą, atsitvėrusi nuo pažangaus Rusijos ir tarybinio mokslo, sudarė palankias sąlygas idealistinėms pažiūroms skleisti, kovoti prieš darvinizmą. Didžiausi E. t. priešai burž. Lietuvoje buvo reakc. mokslininkai, filosofai ir sociologai (P. Dovydaitis, A. Dambrauskas, E. Landau, A. Maceina ir kt.), Darvino evoliucijos teorijai priešpastatę idealistines (daugiausia religines) „teorijas". Šioms „teorijoms" skleisti daugiausia buvo naudojami klerikaliniai žurnalai („Židinys", „Logos", „Soter", „Kosmos", „Naujoji romuva"). Vidurinių ir aukštųjų m-lų programose E. t. dėstymas nebuvo numatytas. Evoliucijos principas, org. gamtos vienybės idėja neatsispindėjo nė biologinių disciplinų vadovėliuose.

Už materialistinį gyvybės esmės supratimą aktyviai kovojo nemaža Lietuvos senosios kartos mokslininkų, ypač tie, kurių pasaulėžiūrai turėjo įtakos pažangieji Rusijos mokslininkai. Iš jų minėtini profesoriai P. Avižonis, T. Ivanauskas, J. Kairiūkštis. Jie gynė materialistinę pasaulėžiūrą gamtos moksluose, kovojo prieš antidarvinistus. Avižonis materialistiškai aiškino gyvybės atsiradimą, gynė rūšių kintamumo idėją. Kairiūkštis savo veikaluose ir straipsniuose griovė religines-idealistines pažiūras į gyvosios gamtos vystymąsi. Darvinizmo pozicijas Lietuvoje ypač stiprino Ivanauskas, savo iniciatyva dėstęs E. t. Kauno un-te. Paskaitose ir straipsniuose remdamasis sistematikos, lyg. anatomijos, embriologijos, paleontologijos, zoogeografijos duomenimis, jis aiškino Darvino pažiūras į natūraliąją atranką, evoliucijos priežastis ir kt. Jo veikla turėjo didelę reikšmę jaunosios biologų kartos auklėjimui. Vėliau darvinistais tapo profesoriai J. Dagys, S. Jankauskas, J. Kupčinskas, P. Snarskis, J. Šopauskas, docentai J. Kauneckienė, M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, A. Vaitkevičius, M. Valius, biol. mokslų kandidatė N. Likevičienė, filos. mokslų kandidatas G. Zimanas ir kt.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, 1940 darvinizmą imta dėstyti aukštosiose ir vidurinėse m-lose, propaguoti spaudoje, pradėti leisti darvinizmo vadovėliai (pirmą kartą išl. 1947), vid. m-lose organizuoti jaunųjų gamtininkų būreliai. 1959 pirmą kartą liet. kalba išleistas Č. Darvino veikalas „Rūšių atsiradimas".

Lit.: Б. Райков, Русские биологи-эволюционисты до Дарвина, т. 1—2, М.-Л., 1951—1952; K. Jankevičius, Nauji laimėjimai toliau vystant darvinizmą.—„Komunistas", 1959, Nr. 4; Darvinizmas gyvuoja ir vystosi, V., 1960; Z. Fedorowicz, Ewolucjonizm na Uniwersytecie Wileńskim przed Darwinem. — „Memorabilia zoologica", Wrocław—Warszawa, 1960, Nr. 4.

EŽAIČIAI — kaimas Klaipėdos rj., Vėžaičių apyl., 5 km į p. r. nuo Gargždų. 209 gyv. (1959). Per kaimą teka Skinija (Minijos intakas). Kaimo sodybos tęsiasi apie 2,5 km abipus kelio, jungiančio Vėžaičius su Medsėdžiais. Pr. m-la (nuo 1933), biblioteka.

EŽEĪKIAI — kaimas Joniškio rj., Pociūnų apyl., 5 km į p. v. nuo Joniškio. 160 gyv. (1959). Per kaimą teka Vilkiaušis (Sidabros deš. intakas). Iš r. prie E. prieina Vilkiaušio miškas. Malūnas, pr. m-la (1918—56 pradinė, 1956—59 septynmetė).

EŽERĖLĖ — upė Radviliškio ir Pakruojo rj., Daugyvenės kair. intakas. Ilgis 53 km, baseino plotas 150 km^2. Prasideda Puipių apylinkėse, 4 km į v. nuo Šeduvos. Aukštupyje vad. Šiekštumu. Teka per Arimaičių ež. į š. r. Įteka į Daugyvenę 5 km nuo jos žiočių, 4 km į š. nuo Klovainių. Intakai: dešinysis — Dervelis, kairieji — Uosupis, Sidabrupis, Vismanta. Vid. nuolydis 114 cm/km. Vid. debitas aukščiau Uosupio 0,22 m^3/s, žiotyse 0,75 m^3/s. Aukštupys kanalizuotas.

EŽERĖLIO PELKĖ, Strukbalis, — pelkė Kauno rj., 17 km į v. nuo Kauno, 3 km į p. nuo Zapyškio. Plotas 2689 ha. Pelkė plyti Nemuno ir Šešupės vandenskyroje, Kazlų Rūdos miškų masyvo š. r. dalyje. Nesupelkėjęs žemės plotas, kuriame įsikūrusi Ežerėlio gyvenvietė, skiria pelkę į 2 dalis: į š. yra Ežerėlio I (500 ha), į p.— Ežerėlio II (2189 ha) pelkė. Ežerėlio I pelkė — burv. plynraistinė bei plyninė žemapelkė. Jos vid. gylis 2,14 m. Durpės iškastos. Jose rasta vivianito. Dugne 1 m mergelio sluoksnis.

Ežerėlio II pelkė ežerinės kilmės. Joje telkšo 2 ežerai (iš viso 44 ha) ir daug ežerokšnių. Yra daug salų. Didesnioji šios pelkės dalis (80%)— plyninė aukštapelkė, mažesnioji — raistinė bei plynraistinė žemapelkė (14%) ir tarpinio tipo pelkė (6%). Aukštapelkinį klodą sudaro fuskuminės ir švylinės durpės; mišrųjį — fuskuminės, mediuminės, viksvinės, nendrinės, medieninės-nendrinės; žemapelkinį — alksninės, viksvinės, nendrinės. Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 2,99 m; vid. susiskaidymas 24%, vid. peleningumas 4,7%. Dugne smėlis. Padugnėje aptikta doplerito. Prie ežerų po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (siekiantis 2—3 m storį), kuriame rasta agaro (vandens riešuto) vaisių liekanų.

Durpes pradėta kasti nuo 1918. Ežerėlio durpių įmonė — viena seniausių Lietuvoje (ž. *Ežerėlis 3*). Burž. valdymo metais joje dirbo 250—300 darbininkų vieno sezono metu. Buvo naudojamos primityvios elevatorinės mašinos. Per metus buvo pagaminama apie 15 000 t durpių. Taryb. metais Ežerėlio durpių įmonė virto moderniu mechanizuotu kombinatu. 1963 pagaminta 190 000 t durpių kurui, 30 000 t trąšoms, 35 000 t kraikui. Ruošiamasi iš durpių gaminti pašarines mieles; pastatytas hidrolizės cechas. Baigiamas įrengti (1964) pusbrikečių cechas.

EŽERĖLIS — **1.** Ežeras Kauno rj., 1,5 km į p. r. nuo Ežerėlio gyvenvietės, Ežerėlio pelkėje. Plotas 24 ha. Ežeras ovalus; ilgis 600 m, didž. plotis 500 m.

2. Ežeras Kauno rj., 1 km į p. nuo Ežerėlio gyvenvietės, Ežerėlio pelkėje. Plotas 20 ha. Ežeras ovalus; ilgis 600 m, didž. plotis 450 m.

3. Miesto tipo gyvenvietė Kauno rj., 20 km į v. nuo Kauno, 5 km į p. nuo Zapyškio. 2189 gyv. (1959). Gyvenvietė įsikūrusi Kazlų Rūdos miškų masyvo š. r. pakraštyje, *Ežerėlio pelkės* viduryje esančiame nesupelkėjusiame plote. Yra viena didžiausių Lietuvos TSR durpių įmonių, 25 lovų ligoninė (nuo 1954), vid. m-la (1933—53 pradinė, 1953—55 septynmetė), klubas, biblioteka (nuo

Ežerėlis 3

1963), vaikų darželis ir lopšelis. Gyvenvietė ėmė kurtis po I pasaul. karo, pradėjus eksploatuoti (1918) Ežerėlio durpyną. 1923 joje buvo 132 gyv. Po D. Tėvynės karo rekonstravus ir išplėtus durpių įmonę, prie jos susikūrė mūrinis durpininkų miestelis.

EŽERIŪKAS — ežeras Trakų rj., 10 km į p. nuo Trakų, 3 km į p. r. nuo Šklėrių. Plotas 11 ha, didž. gylis 7,6 m, vid. gylis 4,3 m. Ežeras trikampis. V. krantas žemas, pelkėtas, kiti — statūs. Per Ežeriuką teka Lukna (Merkio intakas), įteka Aluona (iš Ilgučio ež.).

EŽERÓTYRA. Pirmosios moksl. žinios apie Lietuvos ežerus randamos statistiniuose metraščiuose (1861 Vilniaus ir Kauno gub., 1863 Gardino gub.): juose aprašyti kai kurie didesnieji ežerai. 1899 žurnale „Visla" (Varšuvoje), mkt. J. Radziukyno straipsnyje, aprašytas Dusios ežeras. 1902 Vilniuje ir Peterburge išspausdintuose G. Stanevičiaus straipsniuose yra apžvalginių žinių apie didesniuosius Vilniaus ir Kauno gub. ežerus. 1903 Vilniuje išleistas prof. P. Matulionio plakatas „Žuvų kalendorius". Jame nurodytas žuvų neršimo laikas Lietuvos vandenyse. Plačiau Lietuvos ežerus tyrinėjo 1904 vasarą Maskvos un-to ekspedicija. Buvo aprašyta ichtiologiniu požiūriu apie 200 ežerų, be to, duotos trumpos morfometrinės ir morfologinės jų charakteristikos. 1909 Drūkšių ežerą tyrinėjo M. Pavlovskis. Lenkų okupuotoje Lietuvos dalyje H. Garlikovska 1923 sudarė Vilniaus kr. ežerų statistiką, V. Slavinskis 1924 aprašė Žaliuosius ežerus (Vilniaus rj.); Trakų grupės ežerus 1928 tyrinėjo R. Kongelas ir E. Rakovskis. Burž. Lietuvoje 1926 pradėti didžiųjų Sūduvos ežerų (Dusios, Metelio, Obelijos) batimetriniai tyrimai. Nuo 1933 ežerus pradėjo tirti Kauno un-to geografijos katedros personalas ir studentai; be to, ežerais domėjosi S. Kolupaila, Č. Pakuckas (ežerų kilmės požiūriu), T. Ivanauskas, P. Šivickis, K. Regelis (biologiniu požiūriu). 1930—40 Žemės ūkio m-jos melioracijos skyrius tyrinėjo Lietuvos ežerus, rūpindamasis žuvų ūkio pagerinimu.

Taryb. metais ežerus tiria Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tas (nuo 1964 Geografijos skyrius), Botanikos in-tas, Zoologijos ir parazitologijos in-tas, Vilniaus un-to gamtos f-tas. Žymesnieji ežerotyrininkai: K. Bieliukas, V. Chomskis, A. Garunkštis, I. Gasiūnas, I. Klimkaitė, J. Maniukas, A. Stanaitis, B. Šarkinienė, M. Vasiliauskienė, E. Žukaitė. Kompleksiškai ištirta apie 200 ežerų. Tiriamas ežero dubuo, nuosėdos, vandens masės terminis režimas, chemizmas, dujinis režimas, sąmaiša ir balansas, apyežerio sąlygos, ežerų geografinis paskirstymas Lietuvos TSR, augalija ir gyvūnija. Sudarytas Lietuvos TSR ežerų katalogas, išleista K. Bieliuko knyga „Ežerotyros pagrindai" (1961). Daug moksl. straipsnių E. klausimais išspausdinta „Lietuvos TSR MA darbuose", „Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos instituto moksliniuose pranešimuose" ir „Geografiniame metraštyje".

Lit.: **K. Bieliukas,** Lietuvos TSR ežerų tyrimas ir artimiausi uždaviniai.—„Geografinis metraštis", t. 1, 1958.

EŽÉRSKIO PARTIZÃNŲ GRÙPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Švenčionių apskrityje ir BTSR teritorijoje, įėjusi į *„Žalgirio"* partizanų brigadą.

EŽEŘSKIS Mykolas [g. 1924.VII.21 Radviliškyje] — agronomas. 1944—45 Raudonosios Armijos karys. 1950 baigęs Lietuvos Ž. ū. akademiją, dirbo vyriausiuoju agronomu Joniškėlio, nuo 1955 Dumpių (Klaipėdos rj.) taryb. ūkiuose. Nuo 1956 Anulėnų (Telšių rj.) taryb. ūkio direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. Daug prisidėjo prie paukštininkystės vystymo Anulėnų taryb. ūkyje.

ĒŽERUONA — upė Šilutės ir Tauragės rj., Jūros deš. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas 180 km². Prasideda Kraulediškių apylinkėse, 6 km į p. r. nuo Vainuto. Teka per Draudenių ež. į p. r. Įteka į Jūrą 34 km nuo jos žiočių, 6 km į p. v. nuo Tauragės. Intakai: Balčia, Ringė, Tyrelupis, Dabrupis, Elbentas (visi kair.). Vid. nuolydis 126 cm/km. Vid. debitas aukščiau Balčios 0,28 m³/s, žiotyse 1,89 m³/s. Netoli žiočių Ežeruoną kerta Šiaulių—Sovetsko plentas ir geležinkelis.

EŽIAĨ. Lietuvoje aptinkamas paprastasis, arba europinis, ežys (*Erinaceus europaeus*). E. neretai gyvena miškuose, krūmuose, soduose, parkuose. Svarb. priešai — vanagai, šunys, lapės, šeškai. E. globojami kaip kenksmingų vabzdžių, šliužų, pelių, paprastųjų angių naikintojai.

„EŽỸS" — liberalinis iliustruotas mėnesinis satyros laikraštis, ėjęs 1907—09 Vilniuje. Leido ir redagavo K. Stiklius.

F

F, f — lietuvių abėcėlės dešimtoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „f", pvz., „forma", „funkcija", ir minkštoji „f", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „ fetras", „filmas", „fiuzeliažas". „F" yra ankštumos pučiamasis lūpinis-dantinis duslusis priebalsis.

FABIJÕNIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Bukiškių apyl., 6 km į š. nuo Vilniaus, prie plento į Ukmergę. 462 gyv. (1959). Daugumas sodybų stovi viena prie kitos. Iš š. r. prieina Verkių miškas. Pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1960). 1866 buvo 111 gyv.

„FAKEL KOMMUNIZMA" („Факел коммунизма"—„Komunizmo fakelas")— komunistinis žurnalas rusų kalba, ėjęs 1919 Vilniuje ir Minske. Leido Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos CK ir Vilniaus k-tas. Red. J. Greifenbergeris. Nr. 1 išėjo 1919.III.2 Vilniuje, Nr. 2—3 — 1919.VI.15 Minske.

Lit.: **Ž. Zaveckienė,** Pirmasis Lietuvos komjaunimo periodinis leidinys —„Fakel kommunizma".—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 3, V., 1963.

FÁLKAS Knutas Olofas [g. 1906.IV.19 Hamars Glasbruke] — švedų kalbininkas, baltistas ir slavistas. Studijavo Upsalos un-te. R. Ekblomo mokinys. 1931 studijavo Varšuvoje, 1932—33 dirbo Krokuvos un-te, studijuodamas slavistiką. 1932, 1935—37 Kauno un-te dėstė švedų kalbą, kartu studijuodamas lituanistiką. Keletą metų tyrinėjo Suvalkų sr. toponimiką. Nuo 1941 dirbo Upsalos un-te, vėliau persikėlė į Lundą (nuo 1945 Lundo un-to profesorius). Jo iniciatyva nuo 1943 Lundo un-te dėstoma liet. kalba. Tarptautinės komisijos baltų ir slavų santykiams tyrinėti narys. Vadovauja Lenkijoje suorganizuotos kompleksinės jotvingių ekspedicijos kalbotyros sekcijai.

Ršt.: Wody wigierskie i huciańskie (Studium toponomastyczne), t. 1, Uppsala, 1941; Kilka uwag w sprawie osadnictwa południowych puszcz pojaćwieskich od XV do XVII w. — „Rocznik białostocki", t. 1, Białystok, 1961; O metodach sławizacji litewskich nazw osobowych i miejscowych. — „Språkliga bidrag", vol. 4, Nr. 19, Lund, 1964.

FÁLKENHANAS (Falkenhahn) Viktoras [g. 1903.II.11 Katenhofe (Lenkija, Ščecino vaivadija)] — vokiečių kalbininkas, baltistas ir polonistas. 1924 padėjo Vydūnui išleisti „Vadovo lietuvių kalbai pramokti" II leidimą. 1931 baigęs Tilžės g-ją, Karaliaučiaus un-te studijavo indologiją, slavistiką ir baltistiką, tebestudijuodamas (nuo 1935) pats skaitė liet. kalbos kursą. Vasaromis dirbo namų mokytoju Lietuvoje (daugiausia Giruliuose). 1939 apgynė daktaro disertaciją apie liet. raštijos kūrėją Joną Bretkūną ir jo talkininkus. Estijoje tyrinėjo finų-ugrų, slavų ir baltų kalbų ryšius. Nuo 1945 dirbo Hamburgo un-te prof. E. Frenkelio asistentu. Nuo 1948 dirba Berlyno Humbolto un-te (nuo 1959 profesorius). VDR baltistų sekcijos pirmininkas.

Ršt.: Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer, Königsberg-

Berlin, 1941; [Straipsniai apie lenkų, lietuvių, latvių ir estų lit-ras].— Lexikon der Weltliteratur, Weimar, 1963; Zu den Anfängen der Baltistik. Zur Geschichte der Slavistik, B., 1963; Die Bedeutung der Verbalrektion für das Problem eines litauisch-polnischen Sprachbundes.—„Zeitschrift zür Slavistik", H. 6, B., 1963; Zum Gedenken an Kristijonas Donelaitis.— „Zeitschrift für Slavistik", H. 5, B., 1964.

FANERÀ. Lietuvoje F. pradėta gaminti 1900, užsienio b-vėms pastačius Klaipėdoje F. f-ką. Burž. metais f-kas dirbo eksportui. Didelė jo produkcijos paklausa V. Europoje skatino savininkus plėsti įmonę. 1937 Klaipėdos F. f-ke dirbo 650 darbininkų ir buvo pagaminta 6000 m^3 klijuotos F., 5500 m^3 stalių plokščių bei F. plokščių. Eksporto tikslais prieš I pasaul. karą F. pradėta gaminti ir Vilniuje. Be to, buržuazijos valdymo laikotarpiu nedidelis F. f-kas veikė Kaune (1940.I jame dirbo 18 darbininkų). D. Tėvynės karo metais F. f-kai buvo apgriauti, įrengimai sunaikinti ar išvežti. Po karo abi įmonės greit atstatytos ir išplėstos; 1950 Lietuvos TSR jau pagaminta 16 200 m^3 klijuotos faneros. Klaipėdos F. f-kas išaugo į eksperimentinį medienos medžiagų kombinatą, kuriame 1963 dirbo daugiau kaip 1100 darbininkų ir tarnautojų. Be drožtos ir klijuotos F., kombinatas gamina stalių plokštes, luptinį, drožlių plokštes, sintetines dervas. Jame gaminama F. yra aukštos kokybės; ji naudojama baldų faneravimui, laivų statybai. Vilniaus F. f-kas gamina žemesnės rūšies klijuotą F., daugiausia statybos reikalams, tarai, kai kurioms baldų detalėms. Drožta F. Lietuvoje daugiausia gaminama iš ąžuolo, klijuota — iš beržo ir juodalksnio. 1964 respublikoje pagaminta 30 400 m^3 klijuotos F., 3,5 mln. m^2 drožtos F., 24 200 m^3 medžio drožlių plokščių.

FARMĀCIJA — kompleksas mokslinių disciplinų apie medicinoje ir veterinarijoje vartojamų gydomųjų priemonių gavimą, apdirbimą, kontrolę, laikymą, gaminimą ir išdavimą. Lietuvoje F. atsirado drauge su vaistinėmis XVI a. pirmojoje pusėje. 1785 Vilniuje, Vyriausiojoje m-loje, pradėtas skaityti F. kursas (1785—98 skaitė prof. J. Sartoris, 1798—1803 — prof. A. Sniadeckis). 1807 Vilniaus un-te pradėtas skaityti F. ir farmakologijos kursas, 1810 įsteigta F. ir farmakologijos katedra (iki 1831 kursą skaitė ir katedrai vadovavo prof. J. Volfgangas). 1832—42 farmacininkus rengė Medicinos-chirurgijos akademija. Mokslas truko 3 metus. Asmenys, baigę aukštąjį mokslą, gaudavo provizoriaus vardą. Vid. kvalifikacijos farmacininkams buvo suteikiamas vaistininko padėjėjo vardas. 1922 Kauno un-te įsteigtas F. skyrius (F. katedros vedėjas prof. P. Raudonikis), kur mokslas truko 4 metus. Jį baigę asmenys gaudavo chemiko-vaistininko vardą. 1922—40 Kauno un-tą baigė 158 chemikai-vaistininkai. Asmenys, 2—3 metus išdirbę vaistinėje mokiniais ir išlaikę egzaminus Kauno un-to F. skyriuje arba Sveikatos departamento komisijoje, gaudavo vaistininko padėjėjo vardą. Tarybų Lietuvoje farmacininkus rengia Kauno Med. in-tas (iki 1951 Vilniaus ir Kauno un-tų F. skyriai) ir Kauno med. m-la. Kauno Medicinos in-te 1959 įsteigtas neakivaizdinis F. skyrius. Iki 1965 Lietuvos TSR parengta 830 provizorių ir 912 provizorių padėjėjų. 1963. XII.1 Lietuvoje buvo 847 farmacininkai su aukštuoju mokslu ir 1181 farmacininkas su vid. mokslu.

„FARMĀCIJOS ŽĪNIOS"— buržuazinis farmacininkų žurnalas, ėjęs 1923—40 Kaune. Iki 1931 ėjo kas 2 mėnesiai, vėliau kas mėnesį. Leido Lietuvos Vaistininkų d-ja ir Lietuvos Farmaceutų s-ga.

FĀSMERIS (Vasmer) Maksas [1886.II.28 Peterburge — 1962.XI.30 Berlyne] — vokiečių kalbininkas, slavistas. 1907 baigė Peterburgo un-tą. J. Bodueno de Kurtenė ir A. Šachmatovo mokinys. Studijavo Krokuvoje ir Vienoje. 1915 Peterburge apgynė daktaro disertaciją. Dirbo Peterburgo, Saratovo, Tartu, Leipcigo, Berlyno un-tuose. 1924 įkūrė slavistikos žrn. „Zeitschrift für slavische Philologie" („Slavų filologijos žurnalas"), kurio pirmajame tome išspausdintas K. Būgos darbas apie lietuvių ir slavų kalbų santykius. Būga recenzavo F. darbus. Laiškuose abu mokslininkai keitėsi nuomonėmis kalbos mokslo klausimais. 1928 F. išrinktas TSRS MA užsieniniu nariu. Daugiausia dirbo rusistikos srityje, plačiai nagrinėjo slavų kalbų santykius su kaimyninėmis kalbomis, toponimiką. Baltistikai ypač reikšmingas jo etimologinis rusų kalbos žodynas, kuriame gausiai operuojama liet. kalbos medžiaga.

Ršt.: Греко-славянские этюды, 3 ч., СПб, 1906—09; Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, Lpz., 1923; Russisches etymologisches Wörterbuch, 3 Bde., Heidelberg, 1953—58.

FAŠÌZMAS [it. *fascio* — ryšulys, susivienijimas]— reakcingiausia politinė srovė, išreiškianti agresyviausių imperialistinės buržuazijos sluoksnių interesus; atvira teroristinė monopolistinės buržuazijos diktatūra. F. atsirado kapit. šalyse bendrosios kapitalizmo krizės, aštriausios klasių kovos metu, kai buržuazija, nebejstengdama išlaikyti valdžios įprastinėmis „demokratinėmis" priemonėmis, griebėsi atviro teroro. F. būdinga kruvina prievarta, elementariausių dem. laisvių likvidavimas. Fašistai pirmiausia panaikina kom. partijas, profsąjungas, kitas darbininkų ir apskritai demokratines org-jas, prieš darbininkų judėjimą naudoja teroristines gaujas. F. būdinga ir socialinė bei nacionalinė demagogija. Svarbiausias F. ideologinis ginklas — kraštutinis nacionalizmas, šovinizmas, rasizmas. Pirmoji šalis, kurioje įsigalėjo F., buvo Italija. 1922 fašistai, Musolinio vadovaujami, joje užgrobė valdžią. 1923 fašistų diktatūra buvo įvesta Bulgarijoje ir Ispanijoje. 1926 įvyko faš. perversmai Lenkijoje ir Lietuvoje. 1933 hitlerininkai, demagogiškai vadinę save nacionalsocialistais, vokiečių fin. magnatų ir užsienio monopolinio kapitalo remiami, įvedė faš. diktatūrą Vokietijoje. 1934 įvyko faš. perversmai Estijoje ir Latvijoje. Fašizmui įv. šalyse įsigalėti padėjo ir išdavikiška dešiniųjų socialdemokratų vadovų veikla. F. vykdė agresyviausią užsienio politiką, kurią skatino pasaul. imperializmas. 1939 faš. Vokietija, remiama kitų faš. valstybių, pradėjo II pasaulinį karą, okupavo daug šalių. F. buvo tarptautinės reakcijos smogiamoji jėga, nukreipta prieš socializmą. 1941.VI.22 faš. Vokietija klastingai užpuolė Tarybų Sąjungą. Okupuotose teritorijose fašistai įvedė labai žiaurų režimą, masiškai naikino ištisas tautas. Osvencime, Maidaneke, Buchenvalde, Mauthauzene ir kitur jie sunaikino milijonus žmonių. Siekdamas įsiviešpatauti pasaulyje, F. sukėlė mirtiną grėsmę žmonijos laisvei, pasaulio kultūrai ir civilizacijai. Į kovą prieš F. pakilo plačiausios masės. *Antifašistinio judėjimo* priešakyje visose šalyse stojo komunistų partijos. Tarybų Sąjunga suvaidino lemiamą vaidmenį, triuškinant F. antrajame pasaul. kare. 1945—46 Niurnbergo byloje ir kai kuriuose kituose teismo procesuose svarbiausieji F. vadeivos buvo teisiami ir nubausti.

Pokario metais F. kai kuriose šalyse (Ispanija, Portugalija) tebeviešpatauja, kitose (pvz., VFR) plačiai naudojami faš. metodai, kai kuriose šalyse (JAV ir kt.) laisvai veikia faš. organizacijos, reakcingiausi elementai stengiasi likviduoti burž. demokratines laisves, įvesti faš. tvarką, sukelti naują pasaul. karą. Tarptautinis darbininkų ir komunistų judėjimas ryžtingai kovoja prieš visus monopolistinio kapitalo mėginimus atgaivinti fašizmą.

F. LIETUVOJE. Viena iš pirmųjų šalių, patyrusių F. jungą, buvo Lietuva. 1926.XII.17 tautininkai drauge su krikščionimis demokratais, aktyviai talkininkaujami reakcinių karininkų, įvykdė faš. perversmą ir užgrobė valdžią. Faktiškai jiems padėjo liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė, kuri, žinodama apie ruošiamą perversmą, nesiėmė prieš jį jokių kontrpriemonių, o ir toliau kovojo prieš Lietuvos Komunistų partiją, prieš rev. judėjimą. Užgrobę valdžią, fašistai terorą pirmiausia nukreipė prieš Lietuvos Komunistų partiją, rev. profsąjungas ir organizacijas, įkalino daug komunistų, rev. darbininkų ir valstiečių, 1926.XII.27 nužudė žymius LKP veikėjus K. Poželą, J. Greifenbergerį, K. Giedrį ir R. Čarną, įkūrė konc. stovyklą rev. judėjimo dalyviams, visą vietos valdžią perdavė karo komendantams. Netrukus po faš. perversmo tautininkai, siekdami valdyti vieni, iš vyriausybės išstūmė ir krikdemus, paleido seimą.

Būdamas iš esmės visur vienodas, F. įvairiose šalyse turi skirtingų formų, kurias nulemia konkrečios istorinės, ekonominės, nacionalinės ypatybės. Turėjo specifinių bruožų ir Lietuvos fašizmas. Lietuvoje fin. kapitalas buvo silpnas, palyginus su stambiosiomis imp. šalimis; Lietuva buvo agrarinė šalis. Todėl F. joje išreiškė ne tik miesto, bet ir kaimo buržuazijos bei dvarininkų reakcingiausių elementų interesus. Laikyda-

masis atviro teroro priemonėmis, sutrypęs burž. demokratines laisves, Lietuvoje F. vis dėlto turėjo laviruoti. Neturėdami atramos masėse, tautininkai kurį laiką formaliai leido veikti kai kurioms demokratinio pobūdžio institucijoms (opozicinės partijos, kai kurios profs-gos ir kt.). Tai palengvino fašistams bendradarbiauti su liaudininkų ir socialdemokratų vadovais. Pasijutę tvirtesni, ypač po F. įsigalėjimo Vokietijoje, taip pat Latvijoje ir Estijoje, tautininkai panaikino visus burž. demokratizmo pėdsakus: 1934 jie galutinai likvidavo profs-gas, 1935—36 uždraudė visas partijas, palikdami tik savo partiją — *Tautininkų sąjungą* — ir stiprindami kitas savo fašistines org-jas — *Šaulių sąjungą, jaunalietuvius.* Dėl stiprėjančios darbo žmonių rev. kovos tautininkai buvo priversti ir toliau manevruoti. Antai, po masinio valstiečių 1935 streiko jie, norėdami apdumti liaudžiai akis, sušaukė, kad ir labai falsifikuotai išrinktą, seimą (nuo 1927 valdė be seimo). Siekdami sustiprinti savo įtaką masėms, jie bendradarbiavo su bažnyčia, kuri turėjo nemaža įtakos liaudžiai, su krikščionių demokratų veikėjais, visur plačiai naudojo socialinę bei nacionalinę demagogiją, dėdamiesi tautos interesų gynėjais. Iš tikrųjų jie gynė Lietuvos stambiosios buržuazijos ir dvarininkų, monopolistinių sluoksnių interesus ir klusniai vykdė Vakarų imperialistų diktuojamą politiką, priešingą lietuvių tautos interesams. Lietuva darėsi vis labiau priklausoma nuo užsienio fin. kapitalo, virto pasaul. reakcijos įrankiu kovoje prieš TSRS. Faš. Lietuvos vyriausybės kapituliavimas prieš Lenkiją 1938, jos pastangos įvesti faš. Vokietijos protektoratą Lietuvai po Klaipėdos krašto atplėšimo 1939 demaskavo tautininkų demagogiją. Visiškai netekę ne tik liaudies masių, bet ir dalies buržuazijos paramos, tautininkai bandė sustiprinti savo pozicijas — 1939 sudarė koalicinę burž. vyriausybę, tačiau tai jų nebeišgelbėjo, o tik galutinai demaskavo ir kitas burž. partijas. Vienintelė partija, ryžtingai kovojusi prieš F., buvo Lietuvos Komunistų partija. Vadovaudamasi Kominterno, ypač jo VII Kongreso, kuris pateikė mokslišką F. apibrėžimą, nurodymais, LKP, nepaisydama žiauraus teroro, telkė darbininkus, valstiečius, vienijo visus demokratus į antifašistinį liaudies frontą, organizavo masių kovą prieš F.

1940 birželio viduryje F. Lietuvoje buvo likviduotas. Prasidėjus D. Tėvynės karui, Lietuvos fašistai bei kiti burž. nacionalistai virto aktyviais hitlerinių okupantų pagalbininkais. Lietuvių (o Vilniaus krašte — ir lenkų) *buržuaziniai nacionalistai* padėjo hitlerininkams siaubti kraštą, išžudyti šimtus tūkstančių Lietuvos gyventojų. Sutriuškinus hitlerininkus, daugumas aktyviųjų fašistų bei burž. nacionalistų pabėgo iš Lietuvos. Emigracijoje jie šmeižia Tarybų Lietuvą, jos liaudį, ragina pradėti kryžiaus žygį prieš TSRS. Likę Lietuvoje burž. nacionalistai pokario metais bandė organizuoti faš. pogrindį, griebėsi žiauriausio teroro, banditizmo, bet liaudis juos sutriuškino.

Lit.: **E. Jacovskis,** Uždangą nuplėšus, V., 1959; **J. Maiminas,** Teorijos ir tikrovė, V., 1960 [p. 71—106]; **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961 [p. 43—174]; **A. Bulota,** Nuo baltojo žirgo iki svastikos, V., 1962; **J. Žiugžda,** Buržuazinės santvarkos Lietuvoje krizė ir fašistinės diktatūros nuvertimas (1939—1940 metai).— Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965.

FECHTĀVIMAS. Burž. Lietuvoje fechtavimą bandyta kultivuoti kariūnų tarpe. Taryb. metais vienas pirmųjų F. iniciatorių buvo Č. Stakionis, 1946 Vilniuje ir Kaune suorganizavęs pirmąsias F. sekcijas. 1947 Kaune įvyko pirmosios F. varžybos, 1949 — Lietuvos TSR pirmenybės. Daugkartiniai Lietuvos TSR čempionai buvo V. Aleknavičius, V. Kalmantas, L. Kogutienė, V. Macijauskas, A. Pajaujis, V. Petrauskas, J. Subačius, J. Udras ir kiti. Lietuvos fechtuotojai yra ne kartą tapę TSRS čempionais: V. Aleknavičius (1951, jaunių), G. Vaitkūnas (1953, jaunių), V. Abeltinis (1954, jaunių), J. Udras (1953, 1954, 1955). 1953 TSRS fechtavimo pirmenybėse Lietuvos TSR špagistų

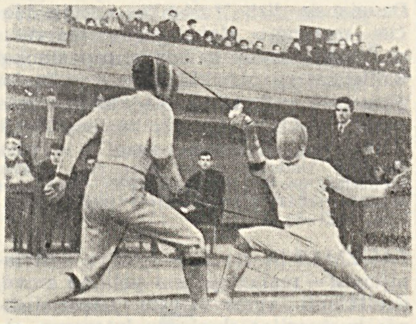

TSRS profsąjungų jaunių **fechtavimo** pirmenybės Klaipėdoje (1963)

komanda (J. Udras, V. Macijauskas, I. Kalašaitis) tapo čempione. J. Udras 1952 ir 1956 dalyvavo olimpinėse žaidynėse. 1965.I.1 Lietuvoje F. kultivavo 600 žmonių (iš jų 27 sporto meistrai).

Lit.: 10 metų fechtavimui Lietuvoje, sudarė V. Macijauskas, V., 1957.

FEDARĀVIČIUS Balys [g. 1913.I.9 Kaune] — kultūros darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959). 1931—39 studijavo Kauno Konservatorijos pučiamųjų instrumentų klasėje. Nuo 1938 grojo triūba Kauno, vėliau Vilniaus radijo ir filharmonijos simfoniniuose orkestruose. 1945—46 Meno reikalų valdybos prie Lietuvos TSR MT muzikos skyriaus viršininkas. Nuo 1946 Lietuvos TSR Filharmonijos meno vadovas, 1949—63 direktorius ir meno vadovas, nuo 1963 — direktorius. Nuo 1952 TSKP narys.

FEDARĀVIČIUS Petras [g. 1896.VI.25 Šakiškiuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915—17 tarnavo Rusijos armijoje. Nuo 1917.XI Komunistų partijos narys. 1917 dirbo part. darbą tarp liet. kareivių Petrograde ir buvo išrinktas karinio rev. k-to sekretoriumi. 1918 dirbo Lietuvos reikalų komisariato Smolensko sk. vedėju, RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biure Maskvoje. 1918 pab. buvo Vilniaus gubernijos karinio komisariato reikalų valdytoju. 1919 karo komisaras Rokiškyje, dalyvavo mūšiuose prieš pilsudskininkus prie Nemenčinės, vėliau prieš Judeničių Tarybų Rusijoje. 1920—21 mokėsi Sverdlovo kom. un-te Maskvoje, 1921—24 dėstė Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1924—36 part. darbuotojas įvairiuose TSRS miestuose. 1940—42 dirbo profs-ginį darbą Maskvoje, 1942—43 redagavo Talicko rj. (Sverdlovsko sr.) laikr. „Leninskij put" („Lenino kelias"). 1944—45 LKP Vilniaus miesto k-to sekretorius, 1945—1950 LKP Šiaulių miesto k-to I sekretorius. 1950—53 Kauno sr. vykdomojo k-to pirmininkas. 1953—58 Lietuvos TSR valst. kontrolės ministro pavaduotojas. 1949—54 LKP CK narys. 1946—1954 Lietuvos TSR AT deputatas. Pensininkas.

FEDERALÌSTAI — smulkiaburžuazinė, oportunistinė nacionalistinė Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) srovė, susidariusi, kuriantis partijai. Lenkijos Socialistų partijos (PPS) veikiami, tuometiniai Lietuvos socialdemokratijos veikėjai A. Domaševičius ir A. Moravskis parengė ir gynė LSDP I suvažiavime (1896) separatistinę programą, kuri pirmaeiliu uždaviniu laikė Lietuvos buržuazinės demokratinės valstybės įkūrimą ir jos susivienijimą federacijos pagrindais su Lenkija bei kitomis kaimyninėmis su Lietuva šalimis, priklausiusiomis Rusijos imperijai. F. buvo Rusijos vieningos socialdemokratijos priešininkai, neigė reikalą išvien su Rusijos proletariatu kovoti prieš bendrą priešą — carizmą, dvarininkus ir kapitalistus, skaldė ir silpnino darbininkų jėgas klasinėje kovoje. Prieš šią programą kovojo LSDP internacionalistinė srovė (F. Dzeržinskis ir kt.). Jau LSDP II suvažiavime (1897) separatizmo šalininkai buvo priversti padaryti nuolaidą — iš programos buvo pašalintas carizmo pavergtųjų tautų darbininkų klasių priešpastatymas rusų proletariatui. XX a. pr. LSDP oportunistiniai vadovai (A. Janulaitis, S. Kairys ir kt.) pradėjo gaivinti LSDP I programos separatizmą. Kova tarp rev. internacionalistinės srovės ir oportunistinės nacionalistinės srovės LSDP eilėse ypač paaštrėjo 1905—07 rev. laikotarpiu kaip kova tarp F. ir *autonomistų*. Tarp F. buvo ir ištikimų darbininkų klasei revoliucionierių, kurie dar nemokėjo nacionalinio klausimo teisingai derinti su darbininkų klasinės kovos klausimu. Kovodami rev. kovą ir veikiami leninizmo idėjų, ilgainiui jie atsikratė klaidingų pažiūrų (A. Domaševičius ir kt.). Oportunistiniai LSDP veikėjai iš F. tarpo, pralaimėję LSDP VII suvažiavime (1907), Stolipino reakcijos metais tapo likvidatoriais, I pasaul. karo metu bendradarbiavo su reakcingiausiais liet. buržuazi-

jos sluoksniais, 1918—19 atvirai perėjo į kontrrev. buržuazijos pusę. Burž. Lietuvoje jie sukūrė reformistinę II Internacionalo tipo partiją, kovojo prieš komunistus. Vieni jų (A. Moravskis) tapo liberaliniais inteligentais, kiti (S. Kairys, K. Bielinis ir kt.), po II pasaul. karo pabėgę į JAV ir kitas kapit. valstybes, tapo imperialistų parankiniais.

FEDERĀVIČIUS Pranas [g. 1922.II.2 Kybartuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1940 VLKJS narys. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942 pab. atvyko į hitlerininkų okupuotą Lietuvą, partizanavo Rokiškio aps., buvo radistu. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—49 dirbo part. darbą Rokiškyje, Lazdijuose. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1951—53 LKP Alytaus rj. k-to I sekretorius. Nuo 1953 dirbo adm. darbą Kybartuose, Šeduvoje ir kt. Nuo 1959 televizijos mazgų g-los Vilniuje darbuotojas.

FEDERĀVIČIUS-KVĒDARAS Aloyzas [1893.XII.24 Kaune — 1921.VI.9 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1903—15 gyveno Smolenske, nuo 1915 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918—19 Kuršėnuose dalyvavo rev. įvykiuose, Šiaulių pirmosios part. konferencijos (1918.XI.1) delegatas, Kuršėnų raudonarmiečių būrio komisaras, Žemaitijos kar. revoliucinio k-to narys. 1919 du kartus suimtas. 1920 Antano Stankaus pavarde atvyko į Kauną, platino LKP atsišaukimus, organizavo kareivių k-tus burž. Lietuvos kariuomenėje. Sušaudytas karo lauko teismo nuosprendžiu.

FEDORĀVIČIUS Juozapas [1776 Žemaitijoje — 1860.IV.4 Ilūkstėje (Latvijos TSR)] — botanikas floristas. 1807 baigė Kražių g-ją, 1811 — Vilniaus kunigų seminariją. 1813—28 Ilūkstės m-los gamtos mokslo mokytojas. Tyrinėjo Ilūkstės apylinkių ir dalies Lietuvos teritorijos, ypač dab. Zarasų rj., florą. 1818—51 surinko 962 augalų (868 žiedinių augalų, 23 sporinių induočių, 14 samanų, 24 kerpių, 28 grybų ir 5 dumblių) herbariumą; jo dalis išliko Kijevo ir Vilniaus un-tų herbariumuose. Surinktųjų augalų dviejų aprašų rankraščiai lenkų kalba (datuoti 1820 ir 1851) rasti Kijevo gamtos tyrinėtojų d-jos ir Kauno kunigų seminarijos bibliotekose. Rankraščiuose pažymėtas kiekvieno augalo liet. vardas, kai kurie vaistiniai augalai aprašyti ir liet. kalba.

FEDORÒVIČIUS Antonas [g. 1905.VII.19 Borisove (Baltarusijos TSR)] — spaudos darbuotojas. Nuo 1925 TSKP narys. 1935 baigęs Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą, dirbo Maskvoje lenkų laikraščio „Trybuna radziecka" („Tarybinė tribūna") redaktoriaus pavaduotoju. D. Tėvynės karo metais polit. darbuotojas Raudonojoje Armijoje. 1944 atvykęs į Lietuvą, redagavo laikr. „Prawda wileńska" („Vilniaus tiesa"), dirbo Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redakcijos vedėju, LKP Vilniaus srities k-to sekretoriumi. 1953—62 laikr. „Czerwony sztandar" („Raudonoji vėliava") redaktorius. 1953—63 LKP CK narys, 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1962 pensininkas, Vilniaus planetariumo direktorius. Bendradarbiauja period. spaudoje.

FEDÒTOVAS Vasilijus Nikolajevičius [g. 1924] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, vyresnysis seržantas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.X.12 prie Veržininkų (Šilutės rj.) hitlerininkai, remiami tankų ir artilerijos, atakavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos dalinių pozicijas. Žvalgų būrio vadas F., iš stebėjimo punkto matydamas, jog hitlerininkai mėgina apsupti kuopą, su dviem žvalgais šoko saviškiams padėti. F. sumanumo ir drąsumo dėka kuopa buvo išgelbėta nuo apsupimo, o priešas, patyręs didelius nuostolius, atsitraukė. Ir sužeistas kautynėse, F. nepasitraukė iš kovos lauko.

FEĨFERIS Robertas [g. 1911.VII.4 Kalvarijoje (Kapsuko rj.)] — pažangus JAV lietuvių dailininkas. 1929 baigė Kauno meno m-lą. 1930 emigravo į Argentiną. 1936 buvo pažangaus laikr. „Momentas" redakcinės komisijos nariu. Piešinius spausdino žurnale „Dabartis". II pasaul. karo metu persikėlė į JAV, dalyvauja pažangiųjų liet. org-jų veikloje. Meniškai apipavidalino nemaža „Dabarties" spaudos fondo ir Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos leidinių. Dalyvavo Lietuvių meno s-gos dailės parodose.

FEĨGELSONAS Grigorijus [g. 1908.I.25 Peterburge] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1928 LKJS narys. Dirbo Kauno un-to studentų komjaunimo kuopelėje. Už kom. literatūros platinimą ir rev. veiklą 1929—38 ir 1940 buvo kalinamas Kaune, Šiauliuose, Pabradėje. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—45 adm. darbuotojas. 1945—49 dirbo „Komunisto", „Tiesos" redakcijose. 1949—63 redaktorius Partijos istorijos in-te prie LKP CK, parengė spaudai marksizmo-leninizmo klasikų veikalų vertimų į liet. kalbą, „LKP atsišaukimų" 2 tomus (t. 1, 1962; t. 3, 1964) ir kt. Nuo 1963 Lietuvos TSR Centr. valst. archyvo vyresnysis moksl. bendradarbis.

FEĨGELSONIENĖ Pesė [**Juchnikovaitė**; g. 1913.III.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1929 LKJS narė. 1934 įstojo į Komunistų partiją. Pogr. darbą dirbo Kaune, Klaipėdoje, daugiausia polit. kalinių šeimų tarpe. Už rev. veiklą 1929—33 buvo kalinama Kaune, Ukmergėje. 1936—39 adm. tvarka bausta dar 5 kartus. Nuo 1963 pensininkė.

FEĹČERIAI. Iki XIX a. antrosios pusės Lietuvoje dirbę F. šį vardą buvo įsigiję Rusijos F. m-lose arba kariuomenėje. 1865 F. m-la įkurta Vilniuje. 1912 Kauno gubernijoje dirbo 222 F. Burž. Lietuvoje F. m-lų nebuvo. Pagal 1926 medicinos felčerių įstatymą felčeriais galėjo vadintis asmenys, baigę specialias m-las carinėje Rusijoje arba išėję ne mažiau kaip 6 semestrus aukštojo med. mokslo Lietuvoje, išlaikę egzaminus Sveikatos departamento komisijoje. Trūkstant gydytojų, F. daugeliu atvejų praktiškai dirbo gydytojų darbą. Profesiniams reikalams ginti ir kvalifikacijai kelti 1926 buvo įkurta F. s-ga. Tarybų Lietuvoje F. rengia vid. medicinos m-los. F. žymiai padaugėjo: 1939 buvo 195 F., 1963 — apie 4000. Jie kelia kvalifikaciją tobulinimosi kursuose prie gydomųjų-profilaktinių įstaigų.

FEĹČERIŲ-AKÙŠERIŲ PUNKTAI — gydomosios profilaktinės įstaigos, aptarnaujančios kaimų gyventojus. F.-a. p. steigiami toliau nuo apylinkių ligoninių esančiose gyvenvietėse. Jie teikia medicinos pagalbą nesunkiai sergantiems ligoniams, nėščioms ir pagimdžiusioms moterims, dirba sanitarinį ir antiepideminį darbą. Burž. Lietuvoje F.-a. p. nebuvo; jie pradėti steigti 1940. 1945 Lietuvos TSR buvo 11 F.-a. p., 1962 — 709.

FEĹDMANAS Abromas [1913.V.18 Vilniuje — 1945.II.1] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Skardininkas. Nuo 1928 LKJS, nuo 1933 Komunistų partijos narys. Dirbo Šiauliuose. 1933 suimtas už kom. lit-ros platinimą ir nuteistas 10 metų kalėti. 1940 išėjęs iš kalėjimo, dirbo part. darbą Šiauliuose, vėliau Vilniuje. 1941—42 dirbo bibliotekininku Verchneuralske (Čeliabinsko sr.). 1942—44 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1944 adm. darbuotojas Trakuose. Žuvo kovoje prieš burž. nacionalistų pogrindį.

FELJETÒNAS [pranc. *feuilleton* — lapelis] — literatūros žanras; prozinis ar eiliuotas kūrinys, išjuokiąs ydingus visuomenės gyvenimo reiškinius. F. būdingi visuom.-polit. turinio aktualumas, faktų konkretumas, publicistiškumas, satyros ir jumoro elementai. Liet. lit-roje F. žanro pradininku laikytinas K. Aleknavičius, 1861 išleidęs eiliuotų jumor. bei satyr. kūrinių knygą „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės". XIX a. pab.— XX a. pr. feljetonų parašė S. Dagilis (eiliuotas pasakojimas „Joninės Parovėjos karčiamoje"), V. Kudirka (dalis straipsnių „Varpo" skyriuje „Tėvynės varpai"), Žemaitė, Vaižgantas ir kt. Ypač gausiai F. žanre reiškėsi A. Kriščiukaitis-Aišbė, spausdinęs feljetonus bendra antrašte „Iš atliekamo literato užrašų", ir K. Jasiukaitis, parašęs apie 100 feljetonų, nukreiptų prieš caro valdžią, dvasininkus, liet. burž. nacionalistus. Burž. laikotarpiu F. rinkiniuose atskirus tikrovės reiškinius išjuokė A. Gricius (Pivoša), L. Janušytė, K. Binkis, T. Tilvytis ir kt. Šio laikotarpio feljetonams dažnai trūko gilesnio požiūrio į gyvenimą, tesingesnio išjuokiamų reiškinių atskleidimo. Daug F. buvo spausdinama to meto satyr. spaudoje („Aitvaras", „Kuntaplis", „Spaktyva", pogr. „Šluota" ir kt.).

Taryb. metais F. įgavo itin didelę reikšmę, veiksmingai padėdamas kovoti prieš kapit. pasaulio liekanas žmonių buityje ir sąmonėje. 1940—41 J. Baltušis, A. Gricius, L. Janušytė ir kt. žurnale „Šluota" išspausdino feljetoninio-satyrinio pobūdžio kūrinių, nukreiptų prieš burž. pasaulio atplaišas, dviveidžius, prisiplakėlius. D. Tėvynės karo metais kovingų F. ir jiems artimų satyr. apsakymų, demaskuojančių vok. faš. grobikus ir liet. burž. nacionalistus, parašė P. Cvirka („Gauleiterio Rentelno sapnas", „Politinis lavonas, arba Antanas Smetona" ir kt.). Pokario metais F. žanras ypač išaugo. Eiliuotų F. parašė T. Tilvytis, A. Jonynas ir K. Kubilinskas, A. Pabijūnas, P. Raščius ir kt. Prozinių F. rinkinius išleido A. Pakalnis, R. Narečionis, L. Kiauleikis, P. Skodžius, Juoz. Bulota, V. Žilinskaitė, M. Jackevičius, L. Juozėnas, D. Roda ir kt. Kai kurių autorių F. rinkiniai išleisti Maskvoje rusų kalba (kolektyvinis rink. „Šluok, šluota", 1960; Juoz. Bulotos „Septyniolika kilogramų nuopelnų", 1962; L. Kiauleikio „Pats išeisiu!", 1962; V. Žilinskaitės „Ideali žmona", 1964). Period. spaudoje plačiai kultivuojamas vad. faktinis F., kritikuojąs konkrečius ydingus reiškinius ar asmenis. Ypač gausiai F. spausdina satyr. žurnalas „Šluota".

Lit.: **L. Kiauleikis,** Žanro vieta pirmose gretose.—„Literatūra ir menas", 1961.IV.30; **J. Bulota,** Juoko derlius.—„Pergalė", 1963, Nr. 2.

FEĨKELIS (Voelkel) Maksimilijanas [XIX a. antrojoje pusėje] — vokiečių kalbininkas, baltistas. Dirbo mokytoju Tilžės g-joje. Išleido darbą apie liet. priegaides (1873). Tęstiniame leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai") išspausdino straipsnių apie Pervalkos kuršių kalbą (1879), apie lietuvių gyv. vietas (1887) ir kt. Konsultuodamasis su G. Neselmanu, parengė liet. kalbos vadovėlį (1879).

Ršt.: Der Tonwandel in der litauischen Deklination, Tilsit, 1873; Litauisches Elementarbuch, Heidelberg, 1879.

FEÑCLAU (Fenzlau) Valteris [apie 1907 — apie 1941] — vokiečių kalbininkas, lituanistas. Liet. kalbą mokėjo nuo mažens. Mokėsi Klaipėdos g-joje. Lituanistiką studijavo Karaliaučiaus un-te. 1935 paskelbė Lenkijos karaliaus ir Lietuvos did. kun-ščio Vladislovo IV 1639 įsakymą, parašytą liet. kalba. 1936 parašė disertaciją „Klaipėdos krašto lietuviškųjų vietovardžių ir asmenvardžių vokiškosios formos", kurioje pateikta kalbinė medžiaga rodo liet. vietovardžių vokietinimą buv. Klaipėdos krašte. 1936—39 dirbo Klaipėdos berniukų g-jos liet. kalbos mokytoju. Yra žinių, kad dėl pažangių pažiūrų buvo vok. fašistų suimtas ir nukankintas konc. stovykloje.

Ršt.: Ein litauisches Universal vom Jahr 1639.—„Archivum philologicum", kn. 5, K., 1935; Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets, Halle, 1936.

FENOLÒGIJA [gr. *phainō* — rodau + *logos* — mokslas] — biologijos skyrius, tiriąs gamtos, ypač augalų ir gyvūnų, gyvenimo reiškinių sezoninį periodiškumą, tų reiškinių laiko priklausomumą nuo klimato įvairavimų ir ekologinių sąlygų. F. turi ypač didelę praktinę reikšmę vietiniam bioklimatui nustatyti, gamtos kalendoriams sudaryti. Lietuvoje pirmąsias fenologines žinias apie augalus užrašė ir 1809 paskelbė botanikas prof. Ž. Žiliberas. Vilniaus gubernijoje 1894—1919 augalus stebėjo Peterburgo Miškų ūkio in-to prof. N. Kaigorodovo parinkti žmonės (duomenys yra TSRS MA archyvuose Leningrade). Sistemingų fenolog. stebėjimų pradininkas Lietuvoje buvo Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) prof. S. Nacevičius. Fenolog. duomenis jis rinko 1923—47 daugiausia per moksleivius. Pirmuosius apibendrintus fenolog. duomenis Nacevičius su agr. A. Vaineikiu paskelbė 1928—31 Ž. ū. akademijos metraščiuose. Nacevičius nustatė fenolog. laiką, kada vid. Lietuvoje sėti ir sodinti svarb. daržoves, kada kovoti prieš daržo ir sodo kenkėjus. Nuo 1960 Lietuvoje pagal visasąjunginę programą augalų fenologinių stebėjimų duomenis renka ir apibendrina Žemdirbystės in-tas (A. Vaineikis). In-tas įsteigė fenolog. archyvą, turi (1964) 325 fenolog. stebėjimų korespondentus, išleido 1958, 1959, 1960 ir 1961 metų fenolog. stebėjimų biuletenius, sudarinėja fenolog. žemėlapius ir gamtos kalendorius. Be to, 1962 prie Lietuvos ž. ū. mokslinės-techninės d-jos sudaryta meteorologijos ir fenologijos sekcija, kuri derina meteorologijos ir F. darbus Lietuvoje.

Lit.: **S. Nacevičius,** Taikomoji fenologija, V., 1958 [II leid.].

FEODALÌZMAS — klasinė visuomeninė-ekonominė formacija, kurioje tiesioginis materialinių gėrybių gamintojas išnaudojamas tuo pagrindu, kad žemė, kaip pagrindinė gamybos priemonė, yra monopolinė feodalų nuosavybė, o gamintojas yra žemės naudotojas, asmeniškai priklausomas nuo žemvaldžio. Šioje formacijoje, kuriai būdingas yra natūralinis ūkis, stambi feodalų žemėvalda derinama su smulkiu valstietišku žemės naudojimu, pritvirtinus valstietį prie skirtinio sklypo. F., būdamas neišvengiama visuomenės vystymosi pakopa, pakeitė vergovinę santvarką, o tose šalyse, kur vergovinė santvarka nesusidarė,— pirmykštę bendruomeninę santvarką. F. formavimasis, jo brendimas ir irimas atskirose šalyse turėjo savo ypatumų. Lietuvių gyventose žemėse, panašiai kaip slavų ir germanų kraštuose, F. susiklostė, iširus pirmykštei bendruomeninei santvarkai. Čia vergovė pasiekė tik pirmąją, patriarchalinę stadiją, kurioje vergas buvo šeimynos žmogus ir jo darbu sukurtas pridedamas produktas netapo preke. Pagrindą feodaliniams gamybiniams santykiams atsirasti sudarė turtinės nelygybės išaugimas tarp bendruomenės narių ir atsiradimas privačios nuosavybės gamybos priemonėms, kurias naudodamas žmogus sugebėjo pagaminti daugiau, negu buvo būtina jo egzistencijai palaikyti, ir kurios įgalino šeimą atskirai tvarkyti ūkį. Lietuvoje, kaip ir visoje miškingoje Europos juostoje, tai priklausė nuo ariamosios žemdirbystės paplitimo, panaudojant darbinį gyvulį ir arimo įrankį su geležiniu noragu.

Iš archeologinių radinių sprendžiama, kad klasiniai santykiai lietuvių gyventose žemėse klostėsi IX—XII a., ir feodalizmo įsigalėjimo rezultatas buvo Lietuvos valstybės susidarymas XIII a. pirmojoje pusėje. Pirmieji išnaudojamieji žmonės buvo patriarchaliniai vergai (šeimynykščiai) ir baudžiauninkai (kaimynai), išėję iš kaimo bendruomenės dėl neturto ir už atodirbinę rentą bei asmeninį priklausymą įsikūrę bajoro žemėje. Kaimo bendruomenės nariai valstiečiai nuo bajorų nepriklausė. Jų valdovas ir teisėjas buvo kun-štis, kuris iš pradžių buvo nominalus, bet ilgainiui (iki XVI a. vidurio) pasidarė faktinis valstiečių žemės savininkas. Valstiečių — laisvų žmonių pavertimas žemės savininkų feodalų žemės naudotojais, pritvirtintais prie skirtinio sklypo, reiškė *baudžiavos* įsigalėjimą. Kai kuriose Europos šalyse, visų pirma Skandinavijoje, feodalinė santvarka buvo be baudžiavos. Tik kai kurios žemdirbių grupės, artimos lietuvių šeimynykščiams ir kaimynams, buvo baudžiauninkais, valstiečiai buvo žemės savininkais arba jos nuomininkais ir valstybėje turėjo pilietines teises. Lietuvoje, įsigalėjus baudžiavai, valstiečiai žemės nuosavybės teisių nebeturėjo ir buvo valdomi ir teisiami tų privilegijuotų žemvaldžių bajorų, kurių žemėje jie gyveno. Valstiečio ir žemvaldžio santykiai nuo valstybinės valdžios nebepriklausė.

F. epochos gamybai būdingas lėtas technikos augimas, silpnas visuomeninio darbo pasidalijimas. Žymiausi pasikeitimai gamyboje buvo žemdirbystės sistemų pasikeitimas, pereinant nuo lydiminės ir dirvoninės prie pūdyminės sistemos, panaudojant dvejeto jaučių traukiamą žagrę vietoj ligi tol vartoto arklo. Stiprėjant feodalinei gamybai, vyko kaimo atsiskyrimas nuo miesto. Miesto gyventojų skaičių papildydavo išeiviai iš kaimo, dažniausiai nuo baudžiavos pabėgę valstiečiai. Feodaliniai miestai Lietuvoje buvo privilegijuoti, turintieji Magdeburgo teisę, ir neprivilegijuoti. Magdeburginių miestų piliečiai buvo laisvi nuo baudžiavinės priklausomybės ir naudojosi miesto savivalda, kiti miestai ir miesteliai priklausė žemvaldžiui. Neprivilegijuotųjų miestų gyventojų teisinė padėtis nesiskyrė nuo valstiečių ir kaimo amatininkų padėties. Nors ir tvarkėsi pagal Vakarų Europos miestų pavyzdį, magdeburginiai Lietuvos miestai neįstengė apginti sau teisės, kad žmogus, atkeliavęs į miestą ir išgyvenęs čia vienerius metus ir vieną dieną, pasidarytų laisvas miestietis. Čia neįsigalėjo taisyklė, kad „miesto oras daro žmogų laisvą", t. y. žmogus nebe-

grąžinamas atgal į baudžiavą, jeigu, prieš atkeliaudamas į miestą, jis yra buvęs baudžiauninku. Įvykdžius XVI a. antrojoje pusėje valakų reformą ir išleidus trečiąjį Lietuvos Statutą (1588), magdeburginių miestų miestiečiai nebegalėjo būti žemės savininkais. Žemvaldžiu galėjo būti tik privilegijuoto bajorų luomo žmogus. Sudarant Liublino uniją (1569), Vilniaus miesto magistrato vadovaujantieji asmenys buvo įbajorinti. Bajorų teises įgydavo ir pavieniai praturtėję pirkliai. Vilnius ir kiti stambieji Lietuvos miestai, kaip kolektyvai, tapo miestui priskirtų palivarkų feodaliniais išnaudotojais, tačiau privačiais žemės savininkais miestiečiai negalėjo pasidaryti. XV—XVI a. tarp Lietuvos miestų amatininkų įsigalėjo cechinė santvarka, pagrįsta privilegijomis, duodamomis did. kun-ščio kiekvienam cechui atskirai. Cechai buvo amatininkų organizacijos feodalinė forma. Pirkliai buvo suorganizuoti į *gildijas.*

Feodalizmo santvarkoje pagrindinės klasės buvo feodalai ir valstiečiai. Viešpataujanti Lietuvos feodalų klasė nebuvo vienalytė. Nuo Horodlės unijos (1413) bajorai ėmė skirtis į privilegijuotus, pradėtus vadinti lenkišku vardu šlėkta, ir neprivilegijuotus. Į privilegijuotuosius pateko bajorai, gavę valstiečių iš did. kun-ščio dovanojimo keliu. Neprivilegijuotieji turėjo atlikti karinę tarnybą ir darėsi vasališkai priklausomi nuo privilegijuotųjų, visų pirma nuo didikų. Vykdant valakų reformą, šiems bajorams nebuvo pripažintos žemės nuosavybės teisės, jie gavo po du valakus žemės tokiomis pat naudojimo teisėmis, kaip ir valstiečiai, tik valstietis galėjo gauti ne daugiau kaip vieną valaką. Ideologinis F. ramstis buvo religija. Bažnyčiai, kaip stambiam feodaliniam žemvaldžiui, priklausė vadovaujamasis vaidmuo kultūriniame gyvenime. Bažnyčios ir vienuolyno valdžioje buvo visos mokyklos. Katalikų bažnyčios vyskupai buvo ponų tarybos nariai, o po Liublino unijos — Žečpospolitos senatoriai. Aukščiausią subrendimo stadiją F. Lietuvoje pasiekė XVI a., o irti pradėjo XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. Baudžiavos panaikinimas 1861 visoje buv. Rusijos imperijoje, tame tarpe ir Lietuvoje, reiškė, kad prasideda kapitalistinė ekonominė formacija, kurioje dar buvo gausu feodalizmo liekanų (ž. *Baudžiavinės liekanos*).

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; J. **Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962.

FÈRENSAS Algirdas [g. 1928.III.6 Rozalime (Pakruojo rj.)] — partinis darbuotojas. 1951 baigė Kauno Politechnikos in-to statybos f-tą. Nuo 1952 TSKP narys. 1952—56 dirbo LLKJS Kauno miesto k-te. 1956 išrinktas LLKJS CK sekretoriumi, 1960 — LKP Šiaulių miesto k-to I sekretoriumi ir LKP CK nariu. Nuo 1961 TSKP CK aparato darbuotojas Maskvoje.

FÈRMA — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 1 km į š. r. nuo Senųjų Trakų, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio. 71 gyv. (1959). Už taryb. partizanų rėmimą vok. faš. okupantai 1943. IX.8 kaimą sudegino, dalį gyventojų sušaudė, kitus išvežė į Vokietiją.

FÈRMOS, Trakai,— kaimas Jurbarko rj., Gabšiškių apyl., 7 km į š. r. nuo Eržvilko. 53 gyv. (1959). Pietryčiuose eina Eržvilko—Paupio kelias. 1921 kaime gimė matematikas prof. J. Kubilius.

FÈRMOS MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 3 km į š. v. nuo Valkininkų, abipus Vilniaus—Gardino geležinkelio. Priklauso Valkininkų miškų ūkio Tiltų girininkijai. Plotas 1690 ha; medynų 1310 ha. Reljefas banguotas. Iš v. mišką juosia Spengla, r. pakraščiu teka Geluža (Merkio intakai). Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Vyrauja brukniniai pušynai; jie užima 96% mišku apaugusio ploto. 61% medynų savaiminės kilmės. Jaunuolynai sudaro 84%, pusbrandžiai medynai 13%, pribręstantieji 1%, brandieji 2%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 49 ktm/ha, vid. prieauga 1,2 ktm/ha. Gausu kiškių; yra lapių, tetervinų. Miškai eksploataciniai, tik vakaruose, palei geležinkelį, yra 390 ha apsauginių miškų.

FESTIVĀLIAI [lot. *festivus* — šventinis] — masinės kultūrinės šventės, muzikos, teatro, kino meno pasiekimų apžiūros. F. ugdo masių kūrybiškumą, kolektyviškumo jausmus, stiprina kultūrinį tautų bendradarbiavimą, turi svarbią reikšmę kovai už taiką. Lietuvoje F. atsirado šalia dainų švenčių, kurias imta masiškai rengti po D. Tėvynės karo. Svarb. impulsas, paskatinęs organizuoti F. respublikoje, buvo Pasaulinės dem. jaunimo federacijos ir Tarptautinės studentų s-gos iniciatyva nuo 1947 rengiami tarptautiniai jaunimo ir studentų festivaliai, kuriuose dalyvauja Tarybų Lietuvos jaunimo atstovai. V tarptautiniame jaunimo ir studentų festivalyje Varšuvoje (1955) dalyvavo Kauno Politechnikos in-to dainų ir šokių liaudies ansamblio šokėjų grupė. Rengiantis VI tarptautiniam jaunimo ir studentų F. Maskvoje (1957), Lietuvoje buvo suorganizuoti rajonų ir miestų F., vėliau — resp. festivalis, kuriame, be dainų ir šokių šventės, vyko karnavalas, susitikimai su rev. kovų dalyviais, kūrybinių org-jų atstovais, dainos valanda, žaidimų ir programų valanda, meno saviveiklos kolektyvų konkursai ir kt. Maskvoje buvo surengtas visasąjunginis jaunimo ir studentų festivalis. Visasąjunginiame ir tarptautiniame festivaliuose Maskvoje Tarybų Lietuvai atstovavo 250 žmonių delegacija. Visasąjunginio F. laureatų vardus iškovojo Vilniaus un-to studentų dainų ir šokių liaudies ansamblis, akordeonistas A.Ločeris; visasąjunginio ir VI tarptautinio jaunimo ir studentų F. laureatų vardus — Valstybinio dainų ir šokių liaudies ansamblio orkestrinė grupė, Vilniaus jaunimo choras, solistas V. Noreika. VII tarptautiniame jaunimo ir studentų F. Vienoje (1959) laureato vardą iškovojo P. Budriaus vadovaujamas Vilniaus studentų liaudies instrumentų sekstetas, VIII F. Helsinkyje (1963) — smuikininkas altistas P. Radzevičius. Nemaža pergalių tarptautiniuose F. yra iškovoję respublikos sportininkai (stalo tenisininkai, krepšininkai, boksininkai ir kt.).

Festivaliai. Lietuvos jaunimo delegacija VI tarptautiniame jaunimo ir studentų festivalyje Maskvoje

Respublikinis **festivalis** Kalnų parke Vilniuje

F. rengiami kai kuriuose respublikos miestuose, rajonuose ir kolūkiuose. Juose gausiai naudojami liet. liaudies masinių švenčių bei apeigų (derliaus šventės, vestuvių ir kt.) elementai — karnavalai, tradiciniai personažai, komiški žaidimai, varžybos ir kt. Reguliariai rengiami Kauno Politechnikos in-to F. (nuo 1956), tarprajoniniai F.: Žemaičių F. (prie Platelių ež., Plungės rj.; nuo 1958), tautų draugystės F. Trakų rj. (nuo 1961) ir kt. 1956—58 buvo rengiami Pabaltijo ir Baltarusijos taryb. respublikų teatriniai F., vad. „Teatriniai pavasariai", turėję tikslą išaiškinti geriausius tų respublikų teatrų spektaklius, režisierius, dailininkus, aktorius. Nuo 1959 rengiami Pabaltijo ir Baltarusijos kino filmų F., kuriuose geriausiam meniniam filmui skiriamas „Didžiojo gintaro" prizas,

išaiškinami geriausi kronikiniai darbai, taip pat geriausi kino režisieriai, aktoriai, operatoriai, dailininkai ir kt. Kino festivaliuose „Didžiojo gintaro" prizas buvo skirtas lietuvių meniniams filmams: „Adomas nori būti žmogumi" (1959), „Gyvieji didvyriai" (1960).

FIGÅITĖ Mina [1905 Varniuose — 1954 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1934 Varniuose už rev. veiklą suimta ir nuteista 6 metus kalėti. Buvo kalinama Telšiuose ir Kaune. 1940—41 dirbo „Kauno audiniuose". 1941—44 darbininkė Sоročinske (Čkalovo rj.). Nuo 1944 darbininkė Vilniuje.

FILARÈTAI [gr. *phileō* — myliu + *aretē* — dorybė] — nelegali anticarinė Vilniaus universiteto studentų draugija, veikusi 1820—24. Tai buvo žemutinė *filomatų* d-jos organizacija, turėjusi ruošti jai narius. Jos steigėjas — filomatų d-jos narys T. Zanas. Oficialios politinės programos d-ja neturėjo, buvo priimtas tik statutas, reikalaves, kad F. lavintųsi ir šviestųsi. F. susirinkimuose buvo skaitomi referatai ir rengiamos pramogos. Svarbiausias F., kaip ir filomatų, polit. siekimas buvo atkurti Lenkijos-Lietuvos valstybę. 1823 F. veikla buvo susekta, prasidėjo areštai. Daug F. iškalėjo iki bylos po keletą mėnesių, o bylai pasibaigus, buvo pašalinti iš un-to arba ištremti į Rusijos gilumą. D-ja turėjo apie 150—200 narių.

Lit.: J. Bieliński, Proces filaretów w Wilnie, Kraków, 1880.

FILHARMÒNIJA, Lietuvos TSR Valstybinė filharmonija,— valstybinė koncertinė organizacija. Įsteigta 1940.XII.25 Vilniuje. Iš pradžių turėjo 3 meno kolektyvus: simf. orkestrą, dainų ir šokių liaudies ansamblį, mišrų chorą. Kiekviename jų buvo apie 60 artistų. Simf. orkestras (vyriausiasis dirigentas B. Dvarionas) pradėjo darbą 1940 pab. Per pusę metų buvo surengta apie 30 koncertų, kurių repertuarą sudarė V. Europos ir rusų klasikų, liet. muzikų ir taryb. kompozitorių kūriniai. Koncertams diriguoti buvo kviečiami dirigentai ir iš kitų respublikų. 1941 pr. koncertus surengė dainų ir šokių liaudies ansamblis bei mišrus choras. Vok. faš. okupacijos metais F. buvo uždaryta. 1944 jos veikla Vilniuje vėl atnaujinta. Į naujai suorganizuotus F. meno kolektyvus įsijungė 1944 grįžę į Vilnių Lietuvos TSR meno ansamblių, D. Tėvynės karo metais susikūrusių Pereslavlyje Zaleskyje, artistai. 1965.I.1 F. kolektyvą sudarė simf. orkestras (vyriausiasis dirigentas J. Domarkas), kamerinis orkestras (meno vadovas ir dirigentas S. Sondeckis), styginis kvartetas (E. Paulauskas, K. Kalinauskaitė, J. Fledžinskas, R. Kulikauskas) — 1959 tarptautinio J. Haidno konkurso Budapešte, 1964 tarpt. konkurso Lježe (II vieta) ir 1965 Resp. premijos laureatas, estradinis orkestras (meno vadovas ir dirigentas J. Tiškus), keletas estradinių grupių, solistai vokalistai ir instrumentalistai. F. filialai veikia Kaune ir Klaipėdoje. Iki 1965 F. surengė apie 36 800 koncertų, kurių klausėsi apie 8 mln. žmonių. 1963 F. salėje Vilniuje pastatyti nauji koncertiniai vargonai — vieni geriausių Tarybų Sąjungoje.

Lietuvos TSR filharmonija atlieka didelį muz. kultūros skleidimo darbą. Ji rengia simfoninius ir kamerinius koncertus, lit. vakarus, festivalius, jaunųjų atlikėjų, saviveiklos kolektyvų koncertus, koncertus-paskaitas bei jų ciklus, lietuvių taryb. kompozitorių autorinius koncertus ir kt. Koncertuose F. kolektyvai ir solistai supažindina klausytojus su klasikine ir taryb. muzika, užsienio šalių muzikų kūryba, propaguoja liet. liaudies ir profesionalinę muziką. F. kolektyvai ir solistai koncertuoja ne tik respublikos miestuose bei gyvenvietėse, bet ir kitose taryb. respublikose (iki 400 koncertų per metus) bei užsienyje (yra koncertavę Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Suomijoje, Lenkijoje).

F. rengiamuose koncertuose dalyvavo tarybiniai meno meistrai — dirigentai O. Durianas, N. Jarvis, R. Matsovas, E. Mravinskis, N. Rachlinas, smuikinin-

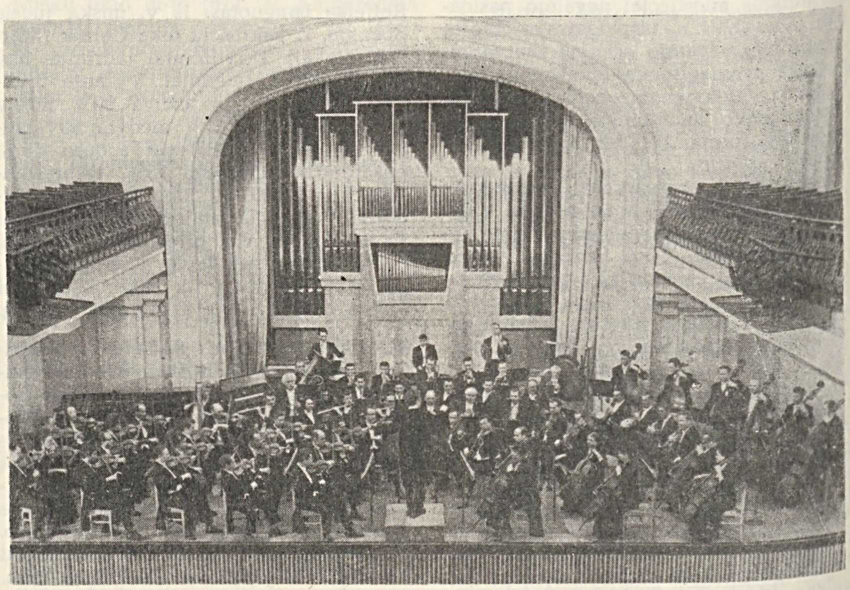

Filharmonijos simfoninis orkestras

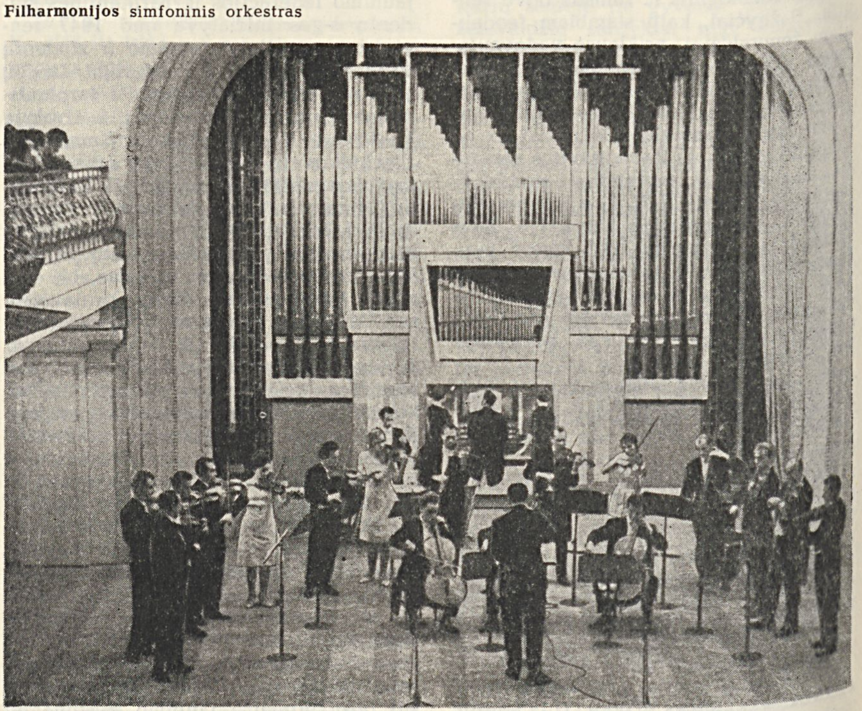

Filharmonijos kamerinis orkestras

Filharmonijos styginis kvartetas

kai I. Bezrodnas, V. Klimovas, L. Koganas, D. Oistrachas, I. Oistrachas, pianistai E. Gilelsas, R. Kereris, S. Richteris, P. Serebriakovas, violončelistai M. Rostropovičius, D. Šafranas, vargonininkas L. Roizmanas, dainininkai Z. Doluchanova, T. Kuzikas, S. Lemeševas ir daugelis kitų, visasąjunginio radijo, Leningrado, Baltarusijos, Estijos filharmonijų, Ukrainos ir kt. simf. orkestrai, Tarybinės Armijos Aleksandrovo ansamblis, TSRS Valst. rusų dainos choras, TSRS Valst. liaudies šokių ansamblis, Piatnickio liaudies choras ir daug kitų liaudies bei estradinių ansamblių ir kt. kolektyvų; užsienio artistai bei kolektyvai — smuikininkai D. Bravničeris (Jugoslavija), Joko Kubo (Japonija), I. Sternas (JAV), pianistės L. Glazer (Norvegija), S. Usė (Prancūzija), vargonininkas J. Keleris (VDR), dirigentas H. Čižas (Lenkija), dainininkai I. Gonzales (Meksika), L. Maršal (Kanada), N. Nikolovas (Bulgarija), I. Sumak (Peru), B. Smetanos ir L. Janačeko (Čekoslovakija) styginiai kvartetai, Drezdeno ir Sofijos simf. orkestrai, „Mazovšės" ir „Šlionsko" (Lenkija) ansambliai, kameriniai orkestrai iš Italijos ir Čekoslovakijos, Bulgarijos chorinė kapela, jugoslavų, italų, lenkų estrada ir daug kitų.

Lit.: J. Gaudrimas, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

FILIMÒNOVA Chana Gita [**Geršanovičiūtė**; g. 1913.XI.4 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1929 LKJS, nuo 1935 Komunistų partijos narė. 1932—39 už rev. veiklą kalinta Kauno, Ukmergės, Bajorų, Zarasų kalėjimuose. 1939—40 LKP Kauno aps. k-to narė. 1941—44 dirbo Kirovo srityje. 1944—60 LKP Ukmergės, vėliau Kauno rj. k-to darbuotoja. Pensininkė.

FILIMÒNOVAS Fiodoras [g. 1908.IV.2 Muravoje (dab. Kauno miesto dalis)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, statybininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1936—37 tvarkė pogr. lit-ros sandėlį Kaune. Nuo 1939 LKP Kauno aps. k-to narys, padėjo organizuoti statybininkų ir maisto pram. darbininkų streikus, už tai 1939 buvo kalinamas. 1940—41 „Pramprojekto" kadrų sk. viršininkas, 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. 1944—45 LKP Ukmergės aps. k-to skyriaus vedėjas. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1946—48 LKP Kauno aps. k-to instruktorius, 1948—62 „Limos" f-ko pamainos meistras. Pensininkas.

FILIPÃVIČIENĖ Emilija [**Kavaliauskaitė, Zdanavičienė**; g. 1913.VII.10 Armavire (Krasnodaro kr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Nuo 1933 mokėsi Kauno un-te ir baigė 4 kursus. 1933 įstojo į LKJS. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Dirbo LKP Kauno rj. k-to instruktore darbui su inteligentija. Nuo 1937 dalyvavo kom. lit-ros leidime, rašė korespondencijas į kom. spaudą iš Kauno un-to gyvenimo. 1940—1941 dirbo adm. darbą Kaune, 1942—43 Maskvoje („Tiesos" redakcijoje). 1943—1945 LKP CK m-lų sk. instruktorė. 1953 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. 1953—57 Vilniaus un-to filosofijos katedros dėstytoja. Dėl ligos iš darbo pasitraukė.

FILIPÃVIČIUS Stasys [g. 1913.IX.9 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1926 dirbo Raseinių spaustuvėje raidžių rinkėju, plento darbininku, aliejaus dirbtuvės darbininku. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Raseiniuose, palaikė ryšius su Viduklės, Jurbarko, Girkalnio, Betygalos, Šimkaičių vls. partinėmis kuopelėmis. Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijai padėjo aprūpinti Raseinių kalėjime kalintus polit. kalinius maisto produktais, LKP spauda, „Pravdos", „Izvestijų" iškarpomis. Už rev. veiklą 1935—40 buvo 5 kartus suimtas ir 19 mėn. kalintas Raseinių, Kauno kalėjimuose, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—1941 LKP Raseinių aps. k-to I sekretorius. D. Tėvynės karo pr. stojo savanoriu į Raudonąją Armiją, dalyvavo kovose 1941 pab., ginant Maskvą, paskui buvo 16 liet. divizijoje pulko part. biuro sekretorius. Nuo 1943.IX dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe Maskvoje. Demobilizuotas kapitono laipsniu, 1945 dirbo LKP CK atsakinguoju organizatoriumi Vilniuje. 1948 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. 1948—50 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, vedėjas, 1950—52 LKP CK sekretorius, 1952—1953 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, 1953—57 Lietuvos TSR lengvosios pramonės ministras, 1957—1965 Lietuvos TSR LŪT v-bos viršininkas. 1941—61 LKP CK narys. 1941—46 TSRS AT, 1951—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Rašo spaudoje rev. judėjimo, ekonominiais ir kt. klausimais.

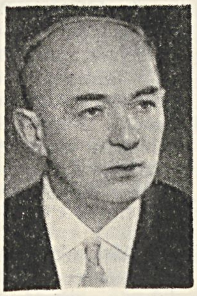

FILIPÃVIČIUS Vytautas [g. 1919.IX.20 Dnepropetrovske (Ukrainos TSR)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1947 baigė Kauno un-to technologijos f-tą. Nuo 1947 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje, nuo 1959 docentas. Išrado hidraulinį reguliatorių vidaus degimo varikliams (1954) ir įtaisą jo darbui koreguoti (1954). Paskelbė moksl. straipsnių apie dizelinius variklius ir traktorius.

FILOLÒGIJA [gr. *phileō* — myliu + *logos* — žodis] — mokslinių žinių apie kurios tautos (arba tautų grupės) kalbą ir literatūrą visuma. Lietuvoje F. užuomazgų atsirado XVI amžiuje. Vilniaus akademijoje nuo pat jos įkūrimo buvo dėstomos lotynų, graikų ir hebrajų kalbos, antikinė lit-ra, leidžiamos tų disciplinų mokymo priemonės. XVII a. R. Prūsijoje ir Lietuvoje pradėjo vystytis lietuvių F. Vėliau F. vis labiau šakojosi, apimdama daugiau kalbų ir literatūrų. XIX a. Vilniaus un-te, be klasikinės F., vystėsi slavistika, germanistika, romanistika. XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvoje susidomėta sanskritu, tiurkologija, ėmė sparčiau vystytis baltistika, lituanistika. Buržuazinės valdymo metais F. centras buvo Kauno un-tas. Taryb. santvarkos metais F. Lietuvoje praturtėjo naujais ryšiais su kitų tarybinių tautų kalbomis ir lit-ra. F. problemų tyrinėjimas sutelktas Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te, Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te. *Ž. Baltistika, Kalbotyra, Literatūros mokslas, Lituanistika*, straipsnius apie įv. tautų kalbas ir lit-rą (*Anglų kalba, Anglų literatūra, Rusų kalba, Rusų literatūra, Vokiečių kalba, Vokiečių literatūra* ir t. t.).

FILOMÃTAI [gr. *phileō* — myliu + *mathē* — mokslas] — nelegali anticarinė Vilniaus universiteto studentų draugija,

veikusi 1817—21. Jos kūrėjai — Vilniaus un-to studentai: poetas A. Mickevičius, jo bičiulis poetas T. Zanas, J. Ježovskis ir A. Petraškevičius. D-ja pradėjo veikti tuo metu, kai Peterburge pirmoji revoliucinė dekabristų org-ja — Gelbėjimo sąjunga — priėmė savo įstatus. F. buvo smulkių bajorų kilmės. Idėjinis jų vadovas buvo Vilniaus un-to prof. J. *Lelevelis.* D-jos nariai skirstėsi į tikruosius ir korespondentus. 19 F. d-jos narių sudarė branduolį, apie kurį telkėsi daug studentų, susibūrusių į legalius ir pusiau legalius ratelius: Bičiulių s-gą (įst. 1819.IV.19), Mokslo s-gą (įst. 1819.XII), Gamtininkų (Natūralistų) s-gą (įst. 1820.VI.13), Spinduliuotųjų d-ją (veikusią 1820.V—VI). 1820 F. suorganizavo nelegalią *Filaretų* s-gą. Žemutinės F. org-jos skleidė F. idėjas ir ruošė naujus narius. F. idėjos paplito Vilniaus, Kražių (ž. *Juodieji broliai*), Kėdainių vidurinėse m-lose. Svarbiausias F. politinis siekimas buvo atkurti Lenkijos—Lietuvos valstybę. Jie taip pat siekė panaikinti baudžiavą. Tačiau F. tikėjo, kad valstiečiams asmens laisvę gali duoti patys dvarininkai, ir manė, kad tuo būdu galima pašalinti klasinius prieštaravimus kovoje dėl polit. išsivadavimo. Filomatas M. Rukevičius 1821 pateikė projektą reorganizuoti F. d-ją ir pradėti aktyvesnę kovą prieš caro valdžią. 1821.X.21 d-ja buvo paleista, o vietoj jos įsikūrė T. Zano vadovaujama Filadelfistų d-ja. Šios org-jos ratelių tinklas turėjo apimti visą kraštą ir įv. socialinius sluoksnius. 1823 pab. slaptąsias d-jas susekė carinė policija. Prasidėjo studentų ir profesorių suėmimai bei tardymai. Buvo apkaltinti 108 asmenys. 10 filomatų, jų tarpe A. Mickevičius, T. Zanas, J. Čečota, iš Lietuvos buvo ištremti, o iš un-to pašalinti prof. J. Lelevelis, I. Danilavičius ir kt. Slaptosios org-jos iširo. F. jau anksčiau, matyt, palaikė ryšius su dekabristais. 1822 į Lietuvą atvyko gvardiečių pulkai, kuriuose buvo nemaža rusų revoliucinių karininkų. Dekabristų Pietų d-jos atstovas M. Bestuževas lankėsi Vilniuje. F. ryšius su dekabristų Šiaurės d-ja rodo tai, kad 1824.XI ištremti į Peterburgą A. Mickevičius, J. Ježovskis ir P. Malevskis buvo priimti į dekabristų tarpą kaip draugai. Ypač artima buvo jų draugystė su A. Bestuževu ir K. Rilejevu. Buv. F. d-jos narys M. Rukevičius su savo draugais 1825 vasarą suorganizavo Karinių bičiulių d-ją Atskiro Lietuvos korpuso daliniuose, stovėjusiuose Gardino gubernijoje. Ši d-ja užmezgė ryšius su dekabristais.

Lit.: Archiwum filomatów, 10 t., Kraków, 1913—34; Wybór pism filomatów, Wrocław—Kraków, 1959; **П. Ольшанский,** Декабристы и польское национально-освободительное движение, М., 1959; **A. Makarevičius,** Filomatų socialinių-ekonominių pažiūrų klausimu.— „Ekonomika", t. 4, sąs. 1, V., 1963.

FILOSÒFIJA [gr. *phileō* — myliu + *sophia* — išmintis] — bendriausių teorinių pasaulėžiūros principų visuma, sistema. F. atsirado vergovinėje visuomenėje. Filosofijoje visą laiką tarpusavyje kovoja dvi priešingos kryptys — materializmas ir idealizmas. Marksistinė F.— *dialektinis materializmas* ir *istorinis materializmas,*— būdama darbininkų klasės ir kitų darbo žmonių pasaulėžiūros bendriausių teorinių principų sistema, kartu yra ir mokslas apie bendriausius gamtos, visuomenės, mąstymo bei pažinimo vystymosi dėsnius. Filos. minties raida Lietuvoje, kaip ir kitur, glaudžiai susijusi ir persipynusi su visa visuomeninės-sociologinės minties raida. Ž. *Visuomeninė-filosofinė mintis.*

„FILOSÒFIJA" — tarybinis tęstinis filosofijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1960 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 5 t. Pirmąjį tomą išleido Vilniaus un-tas savo mokslo darbų serijoje.

FINKELBRANDÍENĖ Sara [g. 1911.X.12 Viekšniuose (Akmenės rj.)] — biologė, biologijos mokslų kandidatė (1953). 1935 baigusi Kauno un-tą, dirbo ped. darbą vid. m-lose. Nuo 1945 dirba ped. darbą Vilniaus un-to anatomijos, histologijos ir embriologijos katedroje, nuo 1961 docentė. Tiria žarnyno inervavimo šaltinius ir inervuojamųjų nervų struktūrą. Paskelbė moksl. straipsnių.

FINKELŠTEINÁITĖ Lija [g. 1918.VI.14 Suvalkuose] — gydytoja ftiziatrė, medicinos mokslų kandidatė (1954). 1941 baigė Kauno un-tą. 1941—44 gydytoja Sverdlovsko sr. ir Tadžikijos TSR. Nuo 1945 Lietuvos TSR Tuberkuliozės in-te dirba mokslinį darbą. Paskelbė mokslinių straipsnių apie plaučių tuberkuliozę.

FINKELŠTEINÁITĖ Miriama [g. 1918. XI.20 Raseiniuose] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1953). 1941 baigė Vilniaus un-tą. 1941—44 chemijos dėstytoja Privolnos vid. m-loje (Saratovo sr.), Omske (Kijevo geležinkelių technikume). Nuo 1945 Vilniaus un-te dirba ped. darbą, nuo 1959 docentė. Nuo 1958 TSKP narė. Vadovėlio „Bendrosios chemijos laboratoriniai darbai" bendraautorė. Paskelbė moksl. straipsnių apie naują monokarboninių rūgščių ir geležies nustatymo metodą, acto rūgšties išskyrimą iš praskiestų tirpalų, apie konduktometrinį organinių rūgščių nustatymą ir kt.

FÌNKELŠTEINAS Leonas [g. 1922.VIII.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš tarnautojų. 1936 įstojo į LKJS. 1940 LKJS Kauno miesto k-to narys. 1940—49 Tarybinės Armijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. Baigė Vilniaus un-tą ir nuo 1950 dirba žurnalisto darbą. L. Karpaičio slapyvardžiu išleido apybraižą „Bronė Balaišienė" (1961).

FIÓDOROVAS Borisas Aleksejevičius [1915—1944.VIII.30 Jelgavoje]— Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Jo vadovaujamas šaulių batalionas, kartu su kitais daliniais išvadavęs Joniškį, 1944.VII.26 pirmasis įsiveržė į Šiaulius ir miesto pakraščiuose įnirtingai kovėsi su priešu. Pats F. automato ugnimi ir granatomis mieste nukovė apie 50 hitlerininkų. Kautynėse Jelgavos gatvėse buvo mirtinai sužeistas.

FÌRINAS Semionas [**Pupka**; 1898.VI.30 Turgeliuose (Eišiškių rj.)— 1937.VIII.14 Maskvoje]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Vilniuje. 1915 evakavosi į Vitebską ir įsijungė į darbininkų rev. judėjimą. 1917 mobilizuotas į kariuomenę, aktyviai dalyvavo kareivių rev. veikloje, buvo išrinktas Sibiro 2 korpuso kareivių k-to pirmininku. 1918 pab. įstojo į Komunistų partijos Vilniaus org-ją. 1919 Ukmergėje kartu su kitais suorganizavo 200 žmonių komunistinį būrį, kovojusį už Tarybų valdžią Ukmergės, Širvintų ir Vilniaus aps., ir jam vadovavo, buvo Raudonosios Armijos lietuvių divizijos I brigados komisaru, dalyvavo mūšiuose prieš vok. interventus. 1920 dirbo part. darbą Kaune, vėliau gyveno Tarybų Sąjungoje, dirbo įv. įstaigose, vadovavo Baltosios—Baltijos jūrų kanalo statybai. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

FIŠERÁITĖ Civa [1908 Molėtuose — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Pogr. darbą dirbo Kaune. Už LKP atsišaukimų spausdinimą 1934 nuteista 4 metus kalėti. 1940—41 dirbo Kauno miesto vykd. k-te. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

FÌZIKA [gr. *physika* — mokslas apie gamtą, iš *physis* — gamta] — mokslas apie bendrąsias medžiagos bei lauko savybes ir judėjimo dėsnius. F. pagal tiriamus objektus skirstoma į molekulinę F., atominę F., elektroninę F., branduolinę F., elementarinių dalelių F. ir mokslą apie gravitacijos lauką; pagal procesus ir reiškinius — į mechaniką ir akustiką, mokslą apie šilumą, mokslą apie elektrą ir magnetizmą, optiką, mokslą apie atominius ir branduolinius procesus; pagal metodus — į eksperimentinę F. ir teorinę F. Susikūrė savarankiškų, su F. glaudžiai susijusių mokslo šakų — astrofizika, *geofizika, biofizika, fizinė chemija* ir kt.

F., kaip Aristotelio filosofijos dalis, jau buvo dėstoma Vilniaus akademijos (nuo 1579) studentams. Seniausias rastas Lietuvoje dirbusių fizikų kūrinys yra Vilniaus prof. O. Krigerio veikalo „Matematikos mokslų santrauka" („Compendium mathematicarum disciplinarum", 1632) skyrius „Optikos traktatas". Aristotelio filosofija paremtų F. darbų Vilniaus akademijos profesoriai vėliau parašė gana daug. Europoje pagarsėjus Galilėjaus ir kt. mokslininkų darbams, Vilniaus akademijos profesoriai taip pat stengėsi nuo naujų mokslo srovių neatsilikti, prie akademijos įrengė muziejų, kuriame buvo daromi optikos ir elektros eksperimentai, nors pats F. dėstymas maža tepasikeitė. Jėzuitų or-

diną panaikinus (1773), Edukacinė komisija, pertvarkiusi Vilniaus akademiją į Vyriausiąją m-lą, F. dėstymą joje gerokai patobulino. 1803 Vilniaus un-to fizikos ir matematikos f-te veikė F. katedra. Naujoviškai F. Vilniuje dėstė: 1781—1804 J. Mickevičius (įvedė į F. dėstymą eksperimentus, pakreipė ją į praktinę pusę); 1804—14 S. Stubelevičius (praturtino F. kabinetą); 1814—19 J. Krasovskis, 1819—31 F. Dževinskis (atgabeno iš užsienio 20 F. aparatų, parašė eksperimentinės F. vadovėlį un-tams). 1831—40 fiziką prof. F. Dževinskis dėstė Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje.

1920 Kaune buvo įsteigti Aukštieji kursai, kuriuose F. dėstė prof. V. Čepinskis. Jis dėstė F. ir 1922 įkurtame Kauno un-te. Čepinskio, Kauno un-to F. katedros vedėjo, rūpesčiu buvo suorganizuotos F. laboratorijos. Nuo 1932, kai buvo pastatyti Fizikos ir chemijos rūmai (1944 juos susprogdino vok. faš. okupantai), F. katedros darbo sąlygos pagerėjo. Čepinskis 1923—26 parašė ir išleido F. vadovėlį „Fizikos paskaitos" (6 t., 1315 p.). Tai buvo pirmas platus F. kursas lietuvių k. Iš jo mokėsi priauganti fizikų ir kitų specialistų karta. 1938 išėjo F. katedros kolektyvo parengtas „Fizikos praktikos darbų" vadovėlis. 1922—40 Kauno un-to F. katedra išleido 35 diplomuotus fizikus. Tiriamasis F. mokslo darbas Kauno un-te buvo vystomas silpnai, Lietuvos burž. valdžia nesidomėjo juo. Vis dėlto kai kurie katedros darbuotojai, nepaisydami sunkumų ir laboratorinių įrengimų trūkumo, dirbo ir moksl. darbą, tyrė svorio jėgos pagreitį Lietuvos teritorijoje, žemės magnetinį lauką Baltijos jūros Lietuvos pakraštyje, paladžio elektrinės varžos ir struktūros kitimą dėl okliuduoto vandenilio įtakos, antrinių kosminių spindulių energijos pasiskirstymą, metalų struktūros teorinius klausimus, tobulino atskirus laboratorinės technikos metodus (K. Sleževičius, P. Brazdžiūnas, K. Baršauskas, A. Jucys ir kt.). Tyrimų duomenys buvo skelbiami un-to matematikos-gamtos f-to darbuose.

1919—21 Vilniaus universitete buvo įsteigtos keturios F. katedros. Iš teorinės F. srities un-to fizikai tyrė reliatyvumo teorijos metodologinius klausimus, jos ryšį su kvantine mechanika, multipolinio spinduliavimo teoriją ir kai kuriuos kvantinės mechanikos klausimus, spektrinių linijų pločio teoriją. Eksperimentiniuose darbuose tirta dujų dispersija ir refrakcija, gyvsidabrio absorbcijos ir liuminescencijos spektrai, švino uždraustos linijos, spektrinių linijų plotis, halogenų molekuliniai spektrai ir kritiški potencialai, plonų metalinių sluoksnių optinės savybės matomoje ir ultravioletinėje srityje, jų elektrinės, magnetinės ir struktūrinės savybės. H. Nevodničanskis 1934 padarė svarbų atradimą — pirmąkart eksperimentiškai įrodė, kad egzistuoja magnetinis dipolinis spinduliavimas.

Pedagoginiam ir moksliniam darbui aukštosiose Lietuvos mokyklose susidarė visiškai naujos sąlygos, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią (1940). Matematikos-gamtos f-tas iš Kauno buvo perkeltas į Vilnių. Vilniaus un-te buvo įsteigtos dvi F. katedros (eksperimentinės F. ir teorinės F.). Darbą nutraukė karas, vok. faš. okupacija. 1943 Vilniaus un-tą vok. faš. okupantai uždarė, F. laboratorijas apgrobstė. Nukentėjo ir laboratorijų patalpos. Išvadavus Vilnių, viskas buvo organizuojama iš naujo. Per trumpą laiką buvo sutvarkytos patalpos, įrengtos ir papildytos tarybine aparatūra laboratorijos, pradėtas ped. ir moksl. darbas. Jau 1946 išleisti pirmieji taryb. specialistai fizikai. Aukštąjį mokslą baigusių fizikų tolydžio gausėjo. 1953—1955 į F. specialybę buvo priimama kasmet po 50, 1956—59 po 75, o nuo 1960 po 100 žmonių. 1958 un-te pradėjo veikti vakarinis F. skyrius. 1964 Vilniaus un-te buvo rengiami teorinės F., optikos, puslaidininkių F., radiofizikos ir astrofizikos specialistai. Per taryb. laikotarpį (iki 1963) čia parengta apie 400 fizikų.

F. specialistus su aukštuoju mokslu (F. mokytojus) taip pat rengia Vilniaus ir Šiaulių ped. in-tai. Vilniaus Ped. in-te 1964 veikė 3 F. katedros (teorinės F., bendrosios F. ir gamybinių pagrindų), Šiaulių — viena. Vilniaus Ped. in-tas iki 1964 parengė apie 400 F. mokytojų, Šiaulių — apie 200. F. kursai skaitomi Kauno Politechnikos in-te ir jo filialuose (Vilniaus, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio), Ž. ū. akademijoje, Vet. akademijoje ir Kauno Med. in-te. Visose šiose aukštosiose m-lose įsteigtos F. katedros su laboratorijomis ir kabinetais. Fizikos besimokančiai studentijai parengta 10 įv. vadovėlių. Išaugus kvalifikuotų fizikų kadrams, 1962 įsteigta Lietuvos TSR Fizikų d-ja (pirmininkas akad. P. Brazdžiūnas).

Tarybų Lietuvoje labai išsiplėtė F. mokslo tiriamasis darbas, įkurti F. moksl. tyrimo centrai: Lietuvos TSR MA *Fizikos ir matematikos institutas*, žinybiniai moksl. tyrimo in-tai, probleminės laboratorijos. Išryškėjo pagr. tiriamojo darbo kryptys: a) teorinės F., b) atominės ir molekulinės spektroskopijos, c) puslaidininkių (plačiau — kietojo kūno) F., d) branduolinės F. ir e) ultragarso ir jo taikymo.

Teorinės F. srityje moksl. darbas dirbamas MA Fizikos ir matematikos in-te ir Vilniaus un-to bei Vilniaus Ped. in-to teorinės F. katedrose. Žymiai patobulintas suderintinio lauko metodas, jo lygčių sprendimo metodika, sukurtas suderintinio lauko daugiakonfigūracinio priartėjimo metodas. Šiais metodais apskaičiuoti tokie įvairių sudėtingų atomų dydžiai, kaip energijos lygiai, termų smulkioji struktūra, izotopinis postūmis, elektroninių šuolių tikimybės, šarminių metalų neigiamų jonų parametrai ir t. t. Nepilno kintamųjų atskyrimo metodas išplėstas daugiavalenčiams atomams. Pastaraisiais metais sukurtas ir vystomas išplėstinio skaičiavimo metodas, leidžiantis žymiai patikslinti kai kuriuos teorinius duomenis.

Didelę reikšmę turi darbai, skirti judėjimo kiekio momento teorijos matematiniam aparatui vystyti. Tam klausimui skirta 1960 išleista A. Jucio, J. Levinsono ir V. Vanago monografija. Buvo tiriami įvairūs elektronų ryšio tipai, daugiaelektroniniai šuoliai, multipolinis spinduliavimas. Nemaža darbų skirta grupių teorijos metodų taikymui kvantinėje fizikoje; tai leidžia teoriškai tirti ir sudėtingas sistemas: atomų branduolius, molekules, kompleksinius jonus, kietąjį kūną.

Teorinius tyrimus žymiai palengvina elektroninės skaičiavimo mašinos. 1962 jomis pradėta sistemingai skaičiuoti atomų bangines funkcijas bei osciliatorių stiprumus. Prie Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to sudaryta grupė atomų banginėms funkcijoms ir osciliatorių stiprumo vertėms rinkti, skaičiuoti ir publikuoti. 1960 išleistos „Atominių spektrų teorijos radialinių integralų lentelės" (V. Vanagas, J. Glembockis, K. Ušpalis, red. A. Jucys).

Eksperimentinės atominės ir molekulinės spektroskopijos problemos nagrinėjamos daugiausia Vilniaus un-to bendrosios F. ir spektroskopijos katedroje. Čia tiriama: įvairių dujų slėgių išplėstų absorbcijos linijų plotis ir jo priklausomybė nuo temperatūros, įvairių metalų smarkiai išplėstos linijos povandeninėje kibirkštyje. Tyrimų tikslas — eksperimentiškai patikrinti patikslintas linijų išplėtimo teorijas, nustatyti ryšius tarp linijų pločių ir atominius lygius charakterizuojančių kvantinių skaičių.

Molekulinės spektroskopijos srityje tiriami stambių organinių molekulių (α ir β karotinų, vitaminų) spektrai, jų priklausomybė nuo koncentracijos, tirpiklių ir temperatūros, sudėtingų aromatinių angliavandenilių kvazilinijiniai spektrai užšaldytuose n-parafinų tirpaluose. Gaunami rezultatai padeda suprasti tiriamų junginių molekulių sąveiką su tirpiklio molekulėmis ir turi praktinę reikšmę analizės, konservavimo ir kt. reikalams.

Praktinį pobūdį turi spektroskopiniai darbai, atlikti Kauno Politechnikos in-te: apie ozono kiekio atmosferoje nustatymą ir apie plonų cinko sluoksnių, dengiančių geležį, storio matavimą, palyginant rentgeninių spektrinių linijų intensyvumą.

Svarbią vietą respublikos moksl. darbe užima puslaidininkinių medžiagų tyrimas. Šios srities darbai dirbami Fizikos ir matematikos in-te, Vilniaus un-to ir Kauno Politechnikos in-to F. katedrose bei kai kuriuose žinybiniuose in-tuose. Pirmiausia tirta plonų puslaidininkių sluoksnių sistemų (seleno ir kt.) elektrinio laidumo asimetrija. Toliau nagrinėtos puslaidininkių (stibio ir kadmio sulfidų, selenidų ir teluridų) polikristalinių sluoksnių bei jų sistemų fotoelektrinės, elektrinės, optinės ir struktūrinės savybės, fotovoltinis efektas. Be to, buvo auginami kai kurių puslaidi-

ninkinių medžiagų monokristalai. Fizikos ir matematikos in-te, greta plonų sluoksnių tyrimo, darbai plečiami į stiprių elektrinių laukų sritį, tiriamas krūvio nešėjų judrumas, emisija, rekombinacija ir kt. reiškiniai stipriuose elektriniuose laukuose. Be to, nagrinėjami procesai puslaidininkiuose superaukšto dažnumo metodu, tiriama deformacijų įtaka puslaidininkių optinėms savybėms. Nuo 1958 vykdomi ir teoriniai puslaidininkių tyrimai. Naudojant kietojo kūno simetrijos savybes, grupių teorijos metodais tiriamos puslaidininkių energetinės juostos, atsižvelgiant į jų struktūrą ir sandarą. Plečiami darbai krūvio nešėjų kinetikos srityje. Vilniaus un-te atliekami didelės varžos puslaidininkių fotoelektrinių savybių tyrimai. Puslaidininkių tyrimo duomenys leido ištirtus reiškinius pritaikyti gamyboje: sukurtos plonasluoksnės mikroschemos elektroniniams skaičiavimo įrenginiams, fotojautrūs elementai bei matricos, prietaisai superaukšto dažnumo galingumui matuoti bei moduliuoti, dažnumui dauginti, rentgenometras rentgeno spindulių intensyvumui matuoti, nemaža elektrografinės aparatūros, parengta technologija puslaidininkiniam popieriui gaminti ir t. t. Šalia puslaidininkinių medžiagų tiriamos ir dielektrinės: didelių dielektrinių konstantų plonų sluoksnių dažnuminės charakteristikos bei pramušimo įtampos. Teoriškai nagrinėjamos šarminių metalų halogenidų optinės bei magnetinės savybės, jų katodinė liuminescencija.

Branduolinės fizikos srityje Fizikos ir matematikos in-te nagrinėjami elektronų vidinės konversijos bei γ spindulių koreliacijos reiškiniai, o Kauno Politechnikos in-to F. katedroje — generatoriaus branduoliniam magnetiniam rezonansui tirti klausimai. Kauno Politechnikos in-to F. katedros darbuotojai magnetinio branduolinio rezonanso tyrimams sukūrė originalių prietaisų. Be to, Lietuvos TSR MA atlikti platūs atmosferos radioaktyvumo tyrimai storasluoksnių plokštelių ir kt. metodais. Išleista B. Styros monografija „Branduolinės meteorologijos klausimai" (1959). Fizikos ir matematikos institute bei Vilniaus universitete vykdomi ir kai kurie teoriniai branduolių tyrimai.

Kauno Politechnikos in-to F. katedroje nuo 1947 plačiai tiriamas ultragarsas. 1960 in-te įsteigta probleminė ultragarso laboratorija, kurios darbo pagr. kryptis šiuo metu yra ultragarsinė interferometrija ir moksl. vadovavimas in-to ultragarso pramoninio panaudojimo laboratorijai. 1963 probleminė ultragarso laboratorija suorganizavo Kaune I Visasąjunginę konferenciją ultragarsinės interferometrijos klausimais.

Respublikos fizikų moksl. darbo rezultatai skelbiami sąjunginiuose ir respublikiniuose moksl. žurnaluose bei atskiruose mokslo įstaigų leidiniuose. Nuo 1961 leidžiamas „Lietuvos fizikos rinkinys".

FÌZIKOS IR̃ MATEMÀTIKOS INSTITŪ̀TAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institutas,— mokslinio tyrimo įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1956 vietoj Fizikos-technikos instituto 2 sektorių. In-te sprendžiami tikimybių teorijos, teorinės kibernetikos, matematinės logikos, astrofizikos, atomų ir molekulių teorinės spektroskopijos, puslaidininkių fizikos bei techninės kibernetikos klausimai. In-te atlikta svarbių darbų tikimybinės skaičių teorijos, tikimybių teorijos ribinių teoremų, atsitiktinių procesų modeliavimo, teoremų įrodymo

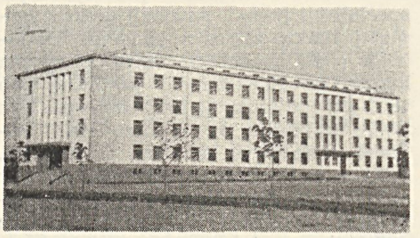

Fizikos ir matematikos institutas Vilniuje

automatizavimo klausimais, vystomi atomų skaičiavimo metodai, sudėtingų spektrų teorija, išnagrinėtos žvaigždžių fotometrinės sistemos, išsamiai ištirtos kai kurių puslaidininkių plonų sluoksnių savybės, srovės nešėjų įšilimo bei jų emisijos puslaidininkiuose reiškiniai, pateikta vertingų siūlymų mikrominiatiūrizacijai, naujiems radioelektroniniams prietaisams sukurti. In-to mokslininkai sprendžia nemaža svarbių liaudies ūkiui uždavinių, plačiai taiko naujus elektronine skaičiavimo metodus, naudojasi elektronine skaičiavimo technika, turi universalią diskretinio veikimo elektroninę skaičiavimo mašiną. Svarbiausi leidiniai: „Fizikos terminų žodynas" (1958), J. Kubiliaus monografija „Tikimybiniai metodai skaičių teorijoje" (rusų k. 1959 ir 1962; anglų k. JAV 1964), A. Jucio, J. Levinsono, V. Vanago monografija „Judėjimo kiekio momento teorijos matematinis aparatas" (rusų k. 1960; anglų k. Izraelyje 1962, JAV 1964). In-tas kartu su kitomis įstaigomis leidžia leidinius „Lietuvos fizikos rinkinys" ir „Lietuvos matematikos rinkinys". Iki 1963.X in-tui vadovavo prof. dr. A. Jucys, nuo 1963.X vadovauja dr. J. Požela.

FÌZIKOS-TÈCHNIKOS INSTITŪ̀TAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Fizikos-technikos institutas,— mokslinio tyrimo įstaiga, veikusi Kaune. Įsteigtas 1952, reorganizuojant Technikos mokslų in-tą. F.-t. i. tyrė puslaidininkius, apytikrius atomo kvantinius-mechaninius skaičiavimo metodus, nagrinėjo Lietuvos TSR energetikos vystymo, ž. ū. mechanizavimo bei elektrifikavimo, vietinių žaliavų naudojimo statybai problemas, kai kuriuos mašinų gamybos technologijos klausimus, tekstilės žaliavos fizines-mechanines savybes. Išleido 2 tomus „Fizikos-technikos instituto darbų". In-tas 1956 reorganizuotas į 4 in-tus: Fizikos ir matematikos, Statybos ir architektūros, Energetikos ir elektrotechnikos, Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos.

FÌZINĖ CHÈMIJA — mokslas, nagrinėjantis bendrus cheminių procesų dėsnius, fizinius reiškinius, kurie lydi cheminius procesus arba turi jiems įtakos, ir cheminių junginių sandarą. Lietuvoje pirmuosius F. ch. tyrimus XIX a. pr. darė T. *Grotus*. Vilniaus un-te F. ch. katedra įsteigta 1921 (prof. E. Bekeris). F. ch. laboratoriją ir katedrą Kauno un-te 1926 įsteigė ir iki 1936 joms vadovavo V. *Čepinskis*. Jis un-te skaitė platų F. ch. kursą ir 1928—33 išleido šio kurso paskaitas — pirmąjį šios srities veikalą liet. kalba. 1936 F. ch. katedrai pradėjo vadovauti J. *Matulis*, kuris atliko vertingų fotochemijos srities tyrimų. F. ch. tyrimo darbų toje pat katedroje atliko ir J. *Janickis*, V. Kaikaris. 1940 matematikos-gamtos f-tas su F. ch. katedra iš Kauno un-to buvo perkeltas į Vilniaus un-tą. Kauno un-to technologijos f-te buvo įsteigta nauja F. ch. katedra, jos vedėju paskirtas J. Janickis. Platesnę moksl. veiklą Lietuvos fizikochemikai galėjo išvystyti tik po D. Tėvynės karo. 1946 buvo įsteigtas Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-tas, kuriame pradėta plačiai tirti *galvanotechnikos* problemas, elektrinį metalų nusodinimą (vadovas J. Matulis), katalizę (A. Prokopčikas) ir kitas F. ch. sritis. Elektrocheminiai procesai tiriami taip pat Vilniaus un-te (vadovas V. Kaikaris) ir Kauno Politechnikos in-te (vadovai J. Janickis, B. Stulpinas). Lietuvos Ž. ū. akademijoje dirbama tirpalų teorijos srityje (vadovas J. Ciparis). Po karo išaugo gausus būrys fizikochemikų (R. Višomirskis, A. Prokopčikas, A. Bodnevas, O. Galdikienė, M. Mickus, E. Pacauskas, V. Zelionkaitė, J. Ciparis ir kt.), sėkmingai dirbančių moksl. tyrimo darbą, aktyviai dalyvaujančių moksl. konferencijose ir už mūsų respublikos ribų. Nemaža jų tyrimų rezultatų įdiegta įmonėse. Lietuvos TSR MA reguliariai ruošia visasąjunginius elektrochemikų pasitarimus.

FÌZINĖ KULTŪ̀RA IR̃ SPÒRTAS. Fiz. pratimai ir žaidimai nuo seniausių laikų buvo atliekami Lietuvoje per įv. sueigas bei šventes ir sudarė savaimingą liaudies fiz. auklėjimo sistemą. Vienus jų įv. pramogų metu liaudis kultivuoja ir dabar („puodas dega", „šluotelė", „audėjėlė", „tetervino mušimas", „kopūsto kirtimas", „bružo mušimas" ir kt.), kiti patobulinti išsivystė į nacionalines sporto šakas (žirgų lenktynės, ritinys).

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje pradėtos kultivuoti kai kurios šiuolaikinio sporto šakos. Dėl žemo ekonominio lygio ir nacionalinės priespaudos net XX a. pr. negausūs sporto klubai buvo susikūrę tik stambesniuose miestuose — Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose. XX a. pr. lietuvių sporto org-jos (sporto klubai) pradėjo kurtis Taline, Peterburge, Voroneže ir kt. miestuose, kur mokėsi Lietuvos jaunimas. Įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią (1918—19), Laikino-

sios rev. vyriausybės veiklos programoje fiz. kultūrai ir sportui buvo skirtas didelis dėmesys.

Pirmaisiais burž. valdžios Lietuvoje metais sporto judėjimas kilo atskirų entuziastų iniciatyva. Miestuose ir periferijoje kūrėsi sporto klubai ir s-gos: Lietuvos Sporto s-ga (LSS, 1919), Lietuvos Fizinio lavinimosi s-ga (LFLS, 1920), Lietuvos Žydų gimnastikos ir sporto s-ga „Makabi" (1920), Kauno sporto klubas (KSK, 1920), Lietuvos Gimnastikos ir sporto federacija (LGSF, 1922), Lietuvos Dviratininkų s-ga (LDS, 1923), Akademinis sporto klubas (1923) ir kt. Sporto d-joms vadovauti 1923 įkurta Lietuvos Sporto lyga. Burž. valdžia fiz. auklėjimu ir sportu menkai tesirūpino. Fiz. auklėjimo klausimai buvo palikti savieigai. M-lose nebuvo vieningos fiz. auklėjimo sistemos. Silpna buvo materialinė bazė, trūko kvalifikuotų dėstytojų. Užklasinis darbas m-lose apsiribojo sporto šventėmis. Nebuvo vieningos fiz. parengimo sistemos ir kariuomenėje.

1921 buvo surengtos pirmosios lengvosios atletikos, 1922 — krepšinio, beisbolo, dviračių ir futbolo pirmenybės. Daugelio sporto šakų Lietuvos pirmenybės buvo rengiamos nereguliariai, jose dalyvaudavo tik po 2—4 komandas. Todėl to meto sport. rezultatai buvo dar žemi ir tarpt. varžybose nebuvo pasiekta pergalių. Mėginimas dalyvauti olimpiadose (1924 ir 1928) buvo nesėkmingas.

Faš. vyriausybė sport. sąjūdį stengėsi organizuoti taip, kad jis jaunimo tarpe skiepytų faš. ideologiją. Sustiprėjo burž. nacionalistinių sporto klubų — jaunalietuvių (JSO) ir šaulių (ŠSK) veikla. Ypatingas dėmesys buvo kreipiamas sporto org-jų veiklos kontrolei. 1932 faš. vyriausybė priėmė kūno kultūros įstatymą, kuriuo vietoj Lietuvos Sporto lygos prie Švietimo m-jos buvo įsteigtas valstybinio fiz. kultūros vadovavimo ir kontrolės organas — *Kūno kultūros rūmai*. Periferijoje sport. darbui vadovauti buvo sukurti apygardų ir rajonų Kūno kultūros rūmų k-tai. Be rūmų leidimo neturėjo teisės veikti joks sporto klubas. Faš. vyriausybė persekiojo pažangiuosius klubus, juos uždarinėjo. Norėdama atitraukti darbininkus nuo rev. judėjimo, buržuazija prie stambių įmonių ir f-kų („Maistas", „Guma" ir kt.) organizavo sporto klubus, ratelius, futbolo ir kt. sporto šakų komandas. Prie Darbo rūmų (įst. 1935) kultūros klubų valdžios organų nurodymu buvo organizuojamos darbininkų ir tarnautojų sporto sekcijos, o 1938 buvo sukurta atskira darbininkų ir tarnautojų sporto s-ga „Lietuvos darbo sportas", kurios veiklą reglamentavo Darbo rūmai ir Kūno kultūros rūmai. Sukurdama šią sporto org-ją, buržuazija siekė kontroliuoti visų darbininkų sporto klubų veiklą.

Kūno kultūros rūmų iniciatyva 1932—1934 Lietuvoje buvo bandoma sukurti vieningą tautinę fiz. auklėjimo sistemą. Buvo paskelbta vad. sporto rūmų talka („Sporūta"), kuri turėjo būti šios sistemos pagrindu. Praktinę „Sporūtos" programos dalį sudarė taikomojo pobūdžio pratimų normų laikymas bei reikalavimų vykdymas, idėjinę — faš. ideologijos skiepijimas. Nors „Sporūtai" įgyvendinti buvo padėta daug pastangų, tačiau ji plačiau nepaplito. 1936 buvo įvestas valstybinis kūno kultūros ženklas, kurio normų laikymas buvo privalomas moksleiviams, studentams, kariams, sport. org-jų nariams. Tik 1935 pirmą kartą sudarytos vid. m-lų fizinio auklėjimo programos. Sport. darbui m-lose skatinti nuo 1935 kasmet buvo rengiamos moksleivių olimpiados, kurių programą sudarė krepšinis, tinklinis, lengvoji atletika ir liaudies šokiai. 1937 g-jose pradėjo kurtis fiz. lavinimosi būreliai. 1936 sudaryta karių fiz. parengimo programa. Aukštosiose m-lose (išskyrus Klaipėdos Ped. in-tą) fiz. lavinimas studentams nebuvo privalomas. Sporto darbą studentijos tarpe nuo 1937 organizavo Akademinio jaunimo sporto s-ga.

Iki 1934 fiz. kultūros specialistus rengė trumpalaikiai kursai. 1934 Kaune įsteigti *Aukštieji kūno kultūros kursai*, kur buvo rengiami fiz. auklėjimo mokytojai ir kar. parengimo instruktoriai. Kursai parengė tik apie 100 specialistų ir 1938 buvo uždaryti. 1932—39 Kaune pastatyti Kūno kultūros rūmai ir sporto halė, Klaipėdoje — sporto rūmai, Šiauliuose, Vilkaviškyje, Marijampolėje įrengti stadionai.

1938 Kaune surengta tautinė lietuvių olimpiada, kurios programą sudarė 15 sporto šakų varžybos. Olimpiada buvo organizuota nacionalistiniu principu: dalyvauti joje buvo pakviesti viso pasaulio lietuviai, bet nebuvo leidžiama startuoti kitataučiams Lietuvos sportininkams.

Populiariausios sporto šakos buvo krepšinis, stalo tenisas ir futbolas. Aukščiausių rezultatų tarpt. varžybose burž. Lietuvos metais pasiekė stalo tenisininkai (IV vieta 1939 pasaulio pirmenybėse), krepšininkai (1937 ir 1939 Europos čempionai), krepšininkės (II vieta 1938 Europos pirmenybėse); tarpt. klasės rezultatų 1937 ir 1939 pasaulio pirmenybėse pasiekė šauliai.

Valdantieji sluoksniai nedavė reikiamų lėšų sportui ugdyti. Nors sporto klubų tinklas buvo platus, tačiau klubai turėjo maža narių. Dėl palyginti didelio klubo nario mokesčio sportas ne kiekvienam buvo prieinamas. Tautininkai vis labiau stengėsi panaudoti sporto klubus nacionalistiniam ir fašistiniam jaunimo auklėjimui.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, atsivėrė plačios perspektyvos fiz. kultūros ir sporto vystymuisi. Fiz. kultūra tapo būtina taryb. žmonių darbo ir buities sąlyga, jų auklėjimo priemone. Iš pradžių fiz. kultūrai ir sportui vadovavo Kūno kultūros rūmai. Buvo panaikintos buržuazinės sporto org-jos. Atskiroms sporto šakoms vadovauti prie Kūno kultūros rūmų vietoj sporto s-gų buvo įsteigti k-tai. Didelis dėmesys buvo skiriamas kadrų rengimui. 1940 Palangoje, prie Kauno ir Vilniaus un-tų bei Vilniaus Ped. in-to fiz. auklėjimo katedrų buvo surengti kursai, kuriuose mokytojai ir instruktoriai buvo supažindinami su tarybinės fiz. auklėjimo sistemos pagrindais. Labai pagyvėjo fizkultūrinis darbininkų ir tarnautojų judėjimas, kuriam vadovavo „Lietuvos darbo sportas". Pradėjo kurtis sporto kolektyvai f-kuose ir g-lose. Fiz. auklėjimas m-lose buvo pertvarkomas pagal taryb. fiz. auklėjimo sistemą, panaudojant teigiamą Lietuvos m-lų darbo patirtį. 1940/41 mokslo metais pradėtos rengti naujos fiz. auklėjimo programos; mokytojai buvo supažindinami su tarybine fiz. auklėjimo metodika. Vid. ir spec. m-lose buvo steigiami sporto kolektyvai, organizuojamos gausios atskirų sporto šakų sekcijos, rengiamos varžybos.

Sparčiai augantis sport. judėjimas reikalavo tobulesnės vadovavimo struktūros. 1940.X.3 Lietuvos TSR Profs-gų organizacinis centro biuras panaikino „Lietuvos darbo sporto" org-ją ir prie organizacinio biuro darbininkų ir tarnautojų sporto reikalams tvarkyti sudarė sporto k-tą. 1940.XII.17 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba panaikino Kūno kultūros rūmus ir fizkultūriniam judėjimui respublikoje vadovauti įsteigė Respublikinį kūno kultūros ir sporto k-tą. 1941 sudaryti kūno kultūros ir sporto k-tai prie 23 apskričių ir 4 miestų DŽDT vykdomųjų k-tų. 1940 pab. įkurtos pirmosios profs-ginės laisvanoriškos sporto d-jos (LSD). Be šių d-jų, pirmaisiais tarybiniais metais respublikoje veikė LSD „Dinamo", LSD „Spartakas" ir „Raudonosios Armijos namai". 1941.II.12 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba panaikino Valstybinį kūno kultūros ženklą ir įvedė fizkultūrinį kompleksą „Pasirengęs darbui ir TSRS gynybai" (PDG), kurio normas turėjo laikyti visi moksleiviai. Įsteigus fiz. auklėjimo katedras aukštosiose m-lose, pagerėjo studentų fiz. auklėjimas. 1941 įvesta kūno kultūros ir sporto med. kontrolė. 1940—41 pasižymėjo varžybų gausumu ir masiškumu. Ypač daug varžybų buvo surengta su Pabaltijo respublikų sportininkais. 1941 pirmą kartą buvo sudarytas vieningas kalendorinis sport. varžybų planas.

Faš. Vokietijai okupavus Lietuvą, visi pertvarkymai fiz. auklėjimo ir fizkultūrinio judėjimo srityje buvo likviduoti. Atgijo kai kurios taryb. metais likviduotos burž. org-jos, kurios savo veikla dažnai talkininkavo okupantams. Sport. bazės buvo okupantų užimtos, sport. gyvenimas apmirė, buvo rengiamos tik negausios vietinio pobūdžio varžybos.

Sport. darbas vyko į TSRS gilumą pasitraukusių lietuvių tarpe. Tie, kurie dirbo g-lose ir f-kuose, kar.-fiz. parengimą įgijo visuot. kar. apmokymo punktuose. Besimokantis jaunimas fiziškai buvo lavinamas m-lose. Fizkultūrinis darbas buvo gerai suorganizuotas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Sport. darbe aktyviai dalyvavo Lietuvos sportininkai

V. Mikėnas, I. Vistaneckis, A. Šimanas, M. Preišas ir kt. Šachmatininkai žaisdavo ne tik kar. daliniuose, bet ir visasąj. turnyruose. 1942 šachmatininkui V. Mikėnui ir lengvaatlečiui A. Šimanui — pirmiesiems iš Lietuvos sportininkų — suteikti TSRS sporto meistrų vardai. 1942 Maskvoje prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos vėl pradėjo veikti Kūno kultūros ir sporto k-tas. 1944 Maskvoje įkurta profs-ginė „Žalgirio" sporto d-ja. Pradėta rūpintis kadrų rengimu: 8 karininkai iš 16 liet. divizijos buvo pasiųsti mokytis į Maskvos Kūno kultūros in-tą.

1944 išvadavus Lietuvą, buvo atkurta apskričių bei miestų kūno kultūros ir sporto k-tų veikla. Imtasi priemonių sport. įrenginiams statyti bei inventoriui gaminti. Per trumpą laiką įrengta daug sporto aikštelių ir aikštynų. Pagerėjo mokomasis sportinis ir masinis fizkultūrinis darbas. Respublikoje atnaujino veiklą visasąjunginės sporto d-jos. 1946 Kaune įsteigta respublikinė jaunimo sporto m-la. Karinėms-taikomosioms sporto šakoms respublikoje vadovavo Osoaviachimo org-ja (nuo 1953 — Laisvanoriška d-ja armijai, aviacijai ir laivynui remti). Sportininkams medicininškai kontroliuoti 1946 įsteigtas respublikinis fizkultūros-medicinos dispanseris. Atskiroms sporto šakoms vadovauti Kūno kultūros ir sporto k-te buvo sudaromos sekcijos. 1945 atidarytas Lietuvos *Kūno kultūros institutas* (Kaune), pradėjęs rengti kvalifikuotus fiz. auklėjimo specialistus.

Nuo 1946 kasmet rengiamos respublikinės moksleivių spartakiados. 1947 Švietimo ministerija išleido fiz. auklėjimo programas pr. m-loms, prog-joms ir g-joms. Nors pirmaisiais pokario metais sportininkų meistriškumas buvo dar žemas (tebuvo 2 sporto meistrai ir 15 pirmaatskyrininkių), tačiau Tarybų Lietuvos sportininkai greit pasiekė gerų rezultatų. 1945 J. Pimpis tapo TSRS dviračių kroso čempionu, 1946 ir 1947 respublikos futbolininkai jauniai — TSRS pirmenybių nugalėtojais. 1947 Kūno kultūros in-to krepšininkai tapo TSRS čempionais. TSRS krepšinio rinktinėje, tapusioje 1947 Europos čempionu, buvo 4 Tarybų Lietuvos sportininkai.

TSKP CK 1948.XII.27 priėmė nutarimą apie masinio fizkultūrinio judėjimo išvystymą ir taryb. sportininkų meistriškumo kėlimą. Nutarimą dėl sporto pagerinimo priėmė ir LKP CK. Vykdant šiuos nutarimus, labai pagyvėjo sport. judėjimas mieste ir kaime. Tūkstančiai žmonių papildė respublikos fizkultūrininkų ir sportininkų gretas, pakilo jų sport. meistriškumas. 1949 prie Lietuvos TSR Kūno kultūros in-to buvo įkurta 2 metų trenerių m-la, kurią baigė 50 žmonių. Nuo 1954 fiz. auklėjimo mokytojus pradėjo rengti Vilniaus Ped. in-tas. Daug dėmesio buvo skiriama visuomeninių fizkultūrinių kadrų rengimui. 1954 sudarytos naujos, respublikos sąlygoms pritaikytos fiz. auklėjimo programos pradinėms, septynmetėms ir vidurinėms m-loms. Labai sustiprėjo sporto bazė. Vilniuje pastatyti Jaunimo (1949), „Dinamo" (1950) ir didžiausias respublikoje (16 000 vietų) „Žalgirio" (1950) stadionai, uždaras (1957) ir atviras (1959) plaukimo baseinai, Kaune — „Žalgirio" rankinių žaidimų stadionas (1955), uždaras plaukimo baseinas (1959) ir kt.

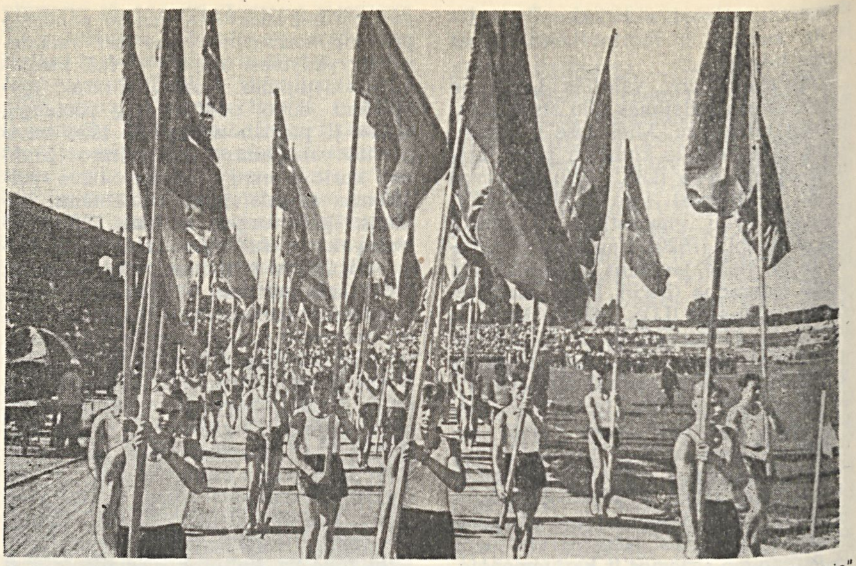
Fizinė kultūra ir sportas. III respublikinės spartakiados (1963) atidarymas Vilniaus „Žalgirio" stadione

Kolūkinės santvarkos pergalė Tarybų Lietuvoje atvėrė plačias galimybes fiz. kultūrai ir sportui kaime. 1947—48 Lietuvos kaimuose susikūrė pirmieji fiz. kultūros kolektyvai ir būreliai prie klubų-skaityklų. Didelį darbą nuveikė „Kolūkiečio" sporto d-ja (įst. 1951), įtraukdama kolūkiečius į sportą. 1949 surengtos pirmosios Lietuvos TSR kaimo jaunimo žiemos ir vasaros spartakiados. 1956 įkurta vieninga kaimo LSD „Nemunas", kuri sujungė visus rajonuose esančius fiz. kultūros kolektyvus. Iš kaimo jaunimo išaugo daug gabių sportininkų.

1950 Lietuvos TSR dešimtmečio proga surengta jubiliejinė spartakiada, kurioje dalyvavo daugiau kaip 100 000 sportininkų. Ypač didelį fizkultūrinio-sportinio darbo pagyvėjimą respublikoje sukėlė rengimasis TSRS tautų I spartakiadai (1956). Vilniuje 1956 surengta resp. spartakiada, kurioje dalyvavo per 200 000 sportininkų. Vien tik finalinėse varžybose rungtyniavo 2538 sportininkai. TSRS tautų I spartakiadoje Tarybų Lietuvos delegaciją sudarė daugiau kaip 400 sportininkų. Tarybų Lietuvos sportininkai iškovojo 3 aukso, 2 sidabro ir 16 bronzos medalių. TSRS tautų I ir II spartakiadose (1956 ir 1959) Tarybų Lietuva užėmė 12 vietą.

1957—58 respublikos įmonėse ir įstaigose pradėta kultivuoti gamybinė mankšta. 1958 stambesniosiose įmonėse įvesti gamybinės mankštos metodistų etatai. 1958—59 atsirado naujų masinio fizkultūrinio darbo formų. Darbo žmonių poilsiui pradėtos organizuoti įmonių ir įstaigų sveikatingumo stovyklos, palapinių miesteliai, masinės išvykos žūklauti, grybauti ir kt. Prie pagr. bazių ir fizkultūros-medicinos dispanserių pradėjo dirbti sveikatingumo grupės pagyvenusio amžiaus žmonėms. Fizkultūrinis masinis darbas pradėtas organizuoti pagal gyvenamąją vietą.

1959 buvo panaikintas Kūno kultūros ir sporto k-tas, ir fizkultūriniam judėjimui vadovauti sukurta visuom. org-ja — Lietuvos TSR Sporto d-jų ir org-jų s-ga. 1960 Lietuvos TSR Sporto s-ga numatė sportininkams ir fizkultūriniams darbuotojams skatinimo priemones: nutarta resp. pirmenybių nugalėtojus apdovanoti medaliais, įvestas Lietuvos TSR nusipelniusio trenerio garbės vardas. 1962 Lietuvos TSR AT Prezidiumo įsaku įvestas Lietuvos TSR nusipelniusio kūno kultūros ir sporto veikėjo garbės vardas.

Žymiai sustiprėjo sporto bazė. Kaune pastatytas „Žalgirio" jachtklubas (1961), Politechnikos in-to stadionas (1961), „Žalgirio" sporto salė (1961), rekonstruota sporto halė ir įsteigtas Kauno sporto kombinatas (1961). Kačerginėje įrengta viena geriausių TSRS automobilių lenktynių trasų „Nemuno žiedas" (1962). Vilniuje, Trakuose, Ignalinoje, Birštone, Palangoje įrengtos turistinės bazės, Kaune ir Vilniuje — žirginio sporto bazės. Daug sporto salių įrengta naujai pastatytose vid. m-lose.

Smarkų sport. sąjūdžio išaugimą respublikoje parodė rengimasis TSRS tautų III spartakiadai (1963). Visų resp. spartakiados etapų varžybose dalyvavo beveik 500 000 žmonių. Tarybų Lietuvos delegacija, kurią sudarė daugiau kaip 600 sportininkų, tautų spartakiadoje užėmė 7 komandinę vietą.

Taryb. metais Lietuvos sportininkai pagarsėjo visame pasaulyje. Tarpt. klasės rezultatų pasiekė daugelio sporto

šakų atstovai. TSRS pirmenybėse Lietuvos automobilininkai, krepšininkai, boksininkai, dviratininkai, motorlaivių sporto atstovai, irkluotojai, lengvaatlečiai, aviamodelistai, sklandytojai, rankininkai, šauliai, stalo tenisininkai, sunkumų kilnotojai, fechtuotojai, motociklininkai yra iškovoję daugiau kaip 200 aukso medalių. Lengvaatlečiai, aviamodelistai, sklandytojai, motorlaivių sporto atstovai, šauliai apie 50 kartų yra pagerinę TSRS rekordus ir pasiekę 5 pasaulio rekordus. Tarybų Lietuvos sportininkai yra iškovoję 33 Europos čempionų medalius, 11 sportininkų tapo pasaulio pirmenybių čempionais ir prizininkais. Daugiau kaip 100 Tarybų Lietuvos sportininkų atstovavo TSRS rinktinėms tarpt. varžybose. Tarybų Lietuvos sportininkai yra turėję daugiau kaip 700 tarpt. susitikimų. 30 respublikos sportininkų yra dalyvavę olimpinėse žaidynėse Helsinkyje (1952), Melburne (1956), Romoje (1960) ir Tokijyje (1964) ir iškovoję 10 sidabro medalių bei 2 bronzos medalius (ž. *Olimpinės žaidynės*).

Respublikoje 1965 veikė 5 sporto d-jos ir 43 atskirų sporto šakų federacijos. LSD „*Nemunas*" vadovavo rajonų fiz. kultūros kolektyvams, išskyrus profesinių technikos mokyklų, vidurinių ir aštuonmečių mokyklų ir geležinkelininkų fiz. kultūros kolektyvus; LSD „*Žalgiris*"— miestų įmonių, įstaigų, aukštųjų ir spec. m-lų kolektyvams; LSD „*Darbo rezervai*"— profesinių technikos m-lų ir mechanizacijos m-lų kolektyvams; LSD „*Lokomotyvas*" — geležinkelininkų kolektyvams; LSD „*Dinamo*" — Viešosios tvarkos apsaugos m-jos ir Valstybės saugumo k-to sistemos darbuotojų fiz. kultūros kolektyvams. Bendrojo lavinimo m-lų moksleivių fiz. auklėjamajam ir sport. darbui vadovavo Švietimo ministerija. Karinėmis-taikomosiomis sporto šakomis respublikoje rūpinosi *Laisvanoriška draugija armijai, aviacijai ir laivynui remti* (LDAALR), mėgėjiška sporto žūkle ir medžiokle — Lietuvos TSR Medžiotojų d-ja, turizmu — Respublikinė turizmo taryba. Visam sport. darbui vadovavo ir fizkultūrinių org-jų veiklą koordinavo LTSR Sporto d-jų ir org-jų s-ga. Rajonuose ir miestuose sudarytos Sporto s-gos tarybos ir LDAALR k-tai. Rajonuose veikė „Nemuno", miestuose —„Žalgirio" LSD tarybos. Klaipėdoje, Kaune ir Šiauliuose įsteigtos „Dinamo" LSD tarybos. Fizkultūrininkų ir sportininkų med. kontrole rūpinosi Resp. fizkultūros-medicinos dispanseris, miestų dispanseriai, med. kontrolės kabinetai ir m-lų gydytojai. Lietuvos TSR 1965.I.1 buvo apie 1960 etatinių sporto darbuotojų (iš jų 1500 su aukštuoju mokslu). Be to, sport. darbą dirbo apie 30 500 visuomenininkų, 32 000 sporto teisėjų.

Pradinių, septynmečių ir vidurinių m-lų fiz. auklėjimo programos paremtos PDG komplekso ir sport. klasifikacijos reikalavimais. Privalomam fiz. auklėjimui m-lose skiriama po 2 val. per savaitę. Kiekvienas moksleivis, baigdamas aštuonmetę m-lą, turi išlaikyti BPDG laipsnio normas, baigdamas vidurinę — PDG I laipsnio normas. Svarbią vietą moksleivių fiz. auklėjime užima užklasinis darbas sekcijose. 1965.I.1 respublikoje buvo 1345 m-lų sporto kolektyvai, kurie jungė apie 215 000 moksleivių. Moksleiviai sportinį meistriškumą kelia 32 (1965) vaikų sporto m-lose, veikiančiose Švietimo m-jos sistemoje ir prie sporto d-jų; 17 vaikų sporto m-lų dirba visuom. pagrindais. Vaikų sporto m-lose 1965 mokėsi daugiau kaip 14 000 moksleivių. Kasmet rengiamos respublikinės moksleivių spartakiados, o Lietuvos TSR rinktinės nuo 1954 dalyvauja visasąjunginėse moksleivių spartakiadose. Profesinių technikos m-lų fiz. kultūros kolektyvuose 1965 buvo apie 12 000 sportininkų, specialiųjų vidurinių ir technikumų — daugiau kaip 24 000. Aukštųjų m-lų studentų fiz. auklėjimui vadovauja aukštųjų m-lų fiz. auklėjimo ir sporto katedros. Aukštųjų m-lų programose numatytas privalomas ir fakultatyvinis fiz. auklėjimo kursas. Atostogų metu praktikuojamos studentų sveikatos stiprinimo ir darbo stovyklos. Sport. judėjimą aukštosiose m-lose organizuoja fiz. auklėjimo ir sporto katedros ir studentų fiz. kultūros kolektyvai — sporto klubai. Jų veiklą koordinuoja, studentų varžybas ir spartakiadas organizuoja respublikinė aukštųjų m-lų sporto klubų taryba (sudaryta 1959 prie „Žalgirio" centro tarybos).

Respublikoje labai padaugėjo sportininkų, pakilo jų meistriškumas (ž. lent.). Respublikoje kultivuojama daugiau kaip 50 sporto šakų. 49 sporto šakų rengiamos Lietuvos TSR pirmenybės. Masiškiausios sporto šakos Tarybų Lietuvoje yra lengvoji atletika (kultivuojama 108 000 sportininkų), tinklinis (71 000), krepšinis (72 000), šaškės (71 000), turizmas (86 000), slidinėjimas (58 000), stalo tenisas (48 000).

Lietuvos TSR sporto kolektyvų ir sportininkų skaičius

Metai	Sporto kolektyvai	Sportininkai	Sporto meistrai
1946	487	8 806	3
1951	2152	127 255	36
1956	3359	195 539	58
1961	3512	309 398	299
1965	3819	505 869	673

Respublikos įmonėse ir įstaigose praktikuojama gamybinė gimnastika. 1965.I.1 257 įmonėse ir įstaigose gamybinę gimnastiką atlikinėjo daugiau kaip 100 000 žmonių.

Respublikos sporto bazę 1965.I.1 sudarė 23 stadionai, 360 aikštynų, 472 futbolo aikštės, 2212 krepšinio, 3537 tinklinio, 87 teniso aikštelės, 46 baseinai (iš jų 5 uždari), 379 sporto salės, 58 turistinės sveikatingumo bazės ir stovyklos, 38 irklavimo stotys.

Lit.: Спорт в Советской Литве, [сборник статей], Вильнюс, 1956; **B. Rabašauskienė,** Lietuvos TSR fizinės kultūros istorija (1919—1940 m.).—„Lietuvos Valstybinio kūno kultūros instituto moksliniai-metodiniai darbai", II rinkinys, V.— K., 1957; **V. Bakūnas,** Kūno kultūros ir sporto vystymasis Tarybų Lietuvoje 1940—1941 metais.— Ten pat; **V. Stakionienė,** Fizinis auklėjimas Tarybų Lietuvos mokyklose.— Ten pat; **V. Kazakevičius, P. Rimša,** Sportininko žinynas, V., 1960.

FIZIOKRĀTAI [gr. *physis* — gamta + *kratos* — valdžia]— buržuazinės klasikinės politinės ekonomijos krypties, susiformavusios Prancūzijoje XVIII a. antrojoje pusėje, atstovai. F. mokyklos įkūrėjas — F. Kenė, žymesnieji pasekėjai — A. Tiurgo, V. Mirabo, P. Diupon de Nemuras ir kiti. F. davė pirmąją sistemingą kapit. gamybos koncepciją. Merkantilistai ek. tyrimus buvo sutelkę cirkuliacijos sferoje, o F. perkėlė juos į gamybos sferą ir tuo padėjo pagrindus polit. ekonomijai, kaip mokslui.

Lietuvoje F. teorija susidomėta XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje. Su prancūzų F. asmeninius ryšius palaikė didikai I. Masalskis, J. Chreptavičius. Lietuvoje ir Lenkijoje lankėsi fiziokratai M. Bodo, Sen Žermenas. Diupon de Nemuras aktyviai dalyvavo Edukacinės komisijos darbe. F. teorija 1783—1817 buvo dėstoma Vilniaus un-te, čia ji sudarė prigimtinės teisės kurso turinį. Iki 1794 ją dėstė Edukacinės komisijos narys J. Stroinovskis. Jis 1785 Vilniuje išleido knygą „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas", kurioje sistemingai išdėstė F. teorijos pagrindus. Lietuvos m-lose ir Vilniaus un-te šis veikalas buvo oficialiai pripažintas visuom. mokslų vadovėlis. 1794—1817 prigimtinę teisę Vilniaus un-te dėstė Stroinovskio mokinys S. Malevskis. Stroinovskis, 1799—1806 Vilniaus un-to rektorius, daug prisidėjo prie naujojo (1803) un-to statuto paruošimo, siekdamas, kad pagal šį statutą įkurtoje polit. ekonomijos katedroje ir toliau būtų dėstoma F. teorija. Vis dėlto nuo 1810 atskiras polit. ekonomijos kursas pradėtas dėstyti jau pagal A. Smito teoriją.

F. teorijos populiarumą Lietuvoje lėmė socialekonominės sąlygos paskutiniaisiais XVIII a. dešimtmečiais, kultūriniai bajorijos ryšiai su Prancūzija ir pačios F. teorijos ypatybės. F. teorija susidomėjo ir ją propagavo bajorijos dalis, kuri manė reformomis išspręsti gilius politinius bei socialekonominius to meto prieštaravimus. F. teorija patraukė reformininkų dėmesį tuo, kad ji dar nebuvo galutinai išsivadavusi iš feodalinės pasaulėžiūros, kad tai buvo burž. teorija, turėjusi feodalinį apvalkalą. Todėl Lietuvos F. suvaidino dvilypį vaidmenį: propaguodami bendrąsias ekonominio liberalizmo idėjas, jie ypač pabrėžė tuos F. teorijos teiginius, kurie buvo suderinami su feodalinių žemės savininkų interesais. J. Stroinovskis „Prigimtinėje teisėje" įrodinėjo, kad asmeninis valstiečių priklausomumas prieštarauja prigimtinėms žmogaus teisėms, yra didžiausia kliūtis žemės ūkiui, o kartu ir visos visuomenės gerovei kelti. Jis gynė kiekvieno žmogaus teisę turėti priv. nuosavybę, ekonominės veiklos laisvę, reikalavo, kad valstybė

sudarytų geriausias sąlygas ž. ū. gamybai, plėstų švietimą, perkeltų mokesčius ant žemės savininkų pečių. Visa tai tam tikru mastu stiprino antibaudžiavines nuotaikas. Antra vertus, Stroinovskis, kaip ir kiti Lietuvos F., remdamasis priv. nuosavybės neliečiamumo principu, įrodinėjo feodalinės žemės nuosavybės teisėtumą, nemanė, kad valstiečiams, atleidžiamiems nuo baudžiavos, reikia duoti ir žemės, valstietį vaizdavosi greičiau kaip dvarininko žemės nuomininką. F. teiginiais apie „grynąjį produktą" Stroinovskis pagrindė dvarininkų teises gauti duoklę bei činšą. Bajorijos interesų gynimas „Prigimtinėje teisėje" atsispindėjo, vertinant prekybą ir pramonę. Siekdamas sustiprinti politinę Žečpospolitos padėtį, Stroinovskis reikalavo sustiprinti vyriausiąją valdžią, tačiau, priešingai negu Kenė, neagitavo už absoliutinę monarchiją, o linko prie konstitucinės monarchijos šalininkų. Tuo būdu XVIII a. pab. ir XIX a. pr. Lietuvoje F. teorija tapo ideologija liberaliųjų bajorų, kurie neišvengiamas feodalinio ūkio reformas stengėsi pakreipti sau naudinga kryptimi. Įgyvendinus Lietuvos F. propaguotus principus, baudžiavinis ūkis būtų pasukęs prūsiškuoju kapitalizmo vystymosi keliu.

Paruošusi Lietuvoje dirvą dvarininkiniam liberalizmui stipriai pasireikšti XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais, F. teorija palaipsniui neteko populiarumo. To meto liberaliosios bajorijos ideologai (V. Stroinovskis, M. Očapovskis ir kt.) mėgino remtis A. Smito ir vulgariosios burž. politinės ekonomijos teorijomis.

Lit.: **Dz. Budrys,** Fiziokratų ekonominė teorija, V., 1958; **A. Makarevičius,** Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783—1832.— „VVU Mokslo darbai", t. 34, 1960; **J. Marchlewski,** Fizjokratyzm w dawnej Polsce.— Pisma wybrane, t. 1, Warszawa, 1952.

FIZIOLÒGIJA — mokslas, nagrinėjantis gyvybinius procesus, vykstančius žmogaus ir gyvulio organizme, tų procesų tarpusavio ryšius ir priklausomybę nuo aplinkos sąlygų. Vilniuje, Vyriausiojoje mokykloje, F. pradėta dėstyti tik po to, kai buvo suorganizuotas medicinos f-tas. Nuo 1783 F. dėstė anatomas S. Bizis, vėliau J. Lobenveinas, bet jie F. dėstė tik tiek, kiek tai buvo reikalinga anatominėms žinioms papildyti bei pagyvinti. Panaši padėtis tuo metu buvo ir užsienio un-tuose. F. katedra Vilniaus un-te buvo įkurta tik 1804. Laikinai F. dėstė terapeutas J. Frankas, o paskirtasis F. katedrai vadovauti A. Bekiu buvo pasiųstas į užsienį tobulintis. Bekiu, grįžęs iš užsienio, labiau domėjosi patologija, negu fiziologija. 1810 katedrai vadovauti buvo pakviestas M. Mianovskis, tačiau jis 1812—15 dėstė anatomiją, o nuo 1816 perėjo į akušerijos katedrą. Vien F. 1816—27 dėstė prof. M. Homolickis. 1827—38 ją dėstė F. Rimkevičius, 1838—42 J. Mianovskis. F. Rimkevičius ir J. Mianovskis, plačiai versdamiesi gydytojo praktika, negalėjo F. skirti tiek laiko, kiek jai skyrė Homolickis. Homolickis ir Rimkevičius dirbo tuo metu, kai F. pradėjo vaduotis iš scholastinės, spekuliatyvinės filosofijos įtakos ir vis labiau krypo į eksperimentų kelią. Homolickis ir Rimkevičius jau plačiai praktikavo bandymus ir vivisekcijas, tačiau daugelis Vilniaus profesorių ir disertantų dar nagrinėjo „gyvulinį magnetizmą", somnambulizmą, sapnus, dar nebuvo atsikratę natūrfilosofinių, scholastinių, vitalistinių pažiūrų. 1831 uždarius Vilniaus un-tą, o 1842 Medicinos-chirurgijos akademiją, F. Lietuvoje nebebuvo dėstoma. Vilniaus un-te ji vėl pradėta dėstyti 1919. 1920 Aukštuosiuose kursuose, Kauno un-te (nuo 1922), vėliau Med. in-te (nuo 1951) F. katedrai vadovavo V. Lašas. Taryb. metais susiformavo ir patologinės F. katedra. F. taip pat dėstoma Kūno kultūros in-te, gyvulių F.— Lietuvos Veterinarijos akademijoje.

Lietuvos fiziologų mokslo darbai susieti daugiausia su organizmo reaktyvumo ir mitybos tyrinėjimais. Yra išleistas F. vadovėlis (V. Lašo) ir žemės ūkio gyvulių patologinės F. vadovėlis (L. Aizinbudo, P. Buržos ir P. Rasymo; 1963). Veikia Lietuvos Fiziologų d-ja, kuriai priklauso ne tik fiziologai, bet ir farmakologai bei kai kurie biochemikai. F. laboratorijos veikia Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-te ir Lietuvos Gyvulininkystės in-te (Baisogaloje).

„FIZIŠKAS AUKLĖJIMAS" — buržuazinis sporto ir sveikatos žurnalas, ėjęs 1931—1940 Kaune. Pradžioje trimėnesinis, nuo 1938 mėnesinis.

FLEDŽÌNSKAS Jurgis [g. 1924.IV.27 Šiauliuose] — instrumentalistas (altas), pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1964). Nuo 1946

Lietuvos TSR Filharmonijos styginio kvarteto dalyvis. 1949 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos alto klasę. Nuo 1949 konservatorijos alto klasės vedėjas (nuo 1962 docentas). Nuo 1959 konservatorijos studentų simf. orkestro dirigentas. Su styginiu kvartetu gastroliavo Maskvoje, Leningrade ir kituose TSRS miestuose, Bulgarijoje, Lenkijoje, Suomijoje. 1959 J. Haidno tarpt. konkurso Budapešte ir 1964 styginių kvartetų tarpt. konkurso Lježe (Belgija) laureatas (II vieta). 1965 Resp. premija.

FOGELĖVIČIUS Benjaminas [1907.VII.10 Rygoje — 1962.XI.2 Vilniuje]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš prekybininkų. 1926 baigęs Kaune g-ją, iki 1934 dirbo buhalteriu įmonėse ir įstaigose. 1933 baigė Kauno un-tą, įgijo ekonomisto ir teisininko specialybę. 1932 priklausė studentų marksistų d-jai „Aurora", skaitė antifaš. paskaitas. 1932 priimtas į LKP, nuo 1933 partijos pavedimu organizavo matricų hektografui rašymą, redagavo LKJS Kauno rj. k-to

laikr. „Jaunasis darbininkas" (1934) ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK organą „Raudonoji pagelba" (1934), bendradarbiavo pogrindinėje spaudoje. 1934.XI Kaune suimtas ir 1936.XI nuteistas 6 metus kalėti. Kauno ir Šiaulių kalėjimuose vadovavo polit. kalinių lavinimosi rateliams, bendradarbiavo Šiaulių kalėjimo polit. kalinių rankraštiniame žurnale „Kolektyvistas", jį redagavo. 1940.VI išėjęs iš kalėjimo, dirbo Kaune laikraščio „Truženik" redaktoriaus pavaduotoju, paskui Lietuvos TSR Valst. kontrolės liaudies komisariate. D. Tėvynės karo pr. Penzoje dirbo mėsos kombinate, paskui Kazachstane „Pachta Aral" taryb. ūkyje. Nuo 1942.III fronto polit. v-bos laikr. „Už Tarybų Lietuvą" redaktorius, nuo 1944 rudens divizijos laikr. „Tarybų vėliava", „Raudonasis karys" redaktorius. Demobilizuotas majoro laipsniu. 1946—49 Vilniuje buvo „Tiesos" laikr. redaktoriaus pavaduotojas, 1949—54 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos vyriausiasis redaktorius. Be to, 1947—52 dėstė polit. ekonomiją Vilniaus un-te, nuo 1955 Vilniaus Ped. in-te, nuo 1957 polit. ekonomijos katedros vedėjas. Period. spaudoje rašė (pseudonimais V. Barevičius, I. Beržinis) bendrosios politikos, marksistinės-leninės teorijos, rev. judėjimo Lietuvoje istorijos klausimais. Išvertė K. Markso „Kapitalo" 1 ir 2 tomus.

FOLKLÒRAS [angl. *folk-lore* — liaudies išmintis, žinios, tradicijos]— tarptautinėje mokslinėje terminologijoje įsigalėjęs terminas liaudies kūrybai pavadinti. Taryb. moksle F. terminas taikomas meninei liaudies kūrybai, neišplečiant jo etnografijos sričiai. Liet. lit-roje liaudies žodinei kūrybai pažymėti jis vartojamas šalia paplitusio *tautosakos* termino.

FOLKLORÌSTIKA — mokslas apie liaudies kūrybą. Liet. lit-roje mokslas apie žodinę liaudies kūrybą dažniausiai vadinamas *tautosakos mokslu.*

FÒLKMANAS Jonas [g. 1907.VII.16 Dubuliuose (Panevėžio rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1958). Baigęs Panevėžio mkt. seminariją, 1925—52 Kartenos pr. m-los, nuo 1952 Alsėdžių vid. m-los mokytojas.

„FOLKSBLAT" („Liaudies laikraštis")— pažangus dienraštis žydų kalba, ėjęs 1930—40 Kaune. Leido Lietuvos žydų švietimo d-ja. Nuo 1936 iš esmės buvo LKP įtakoje. Komunistai išstūmė iš vadovaujančių laikraščio organų folkistus (liaudininkus) ir trockistinius elementus ir užėmė vadovaujančias pozicijas redakcinėje kolegijoje. Red. A. Ko-

lodnas. Laikraštis stengėsi teisingai nušviesti TSRS gyvenimą ir jos politiką, demaskuodavo sionistų, religininkų propagandą.

FOMINAS Vasilijus Matvejevičius [1908—1945.I.29 Kuršių nerijoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo su savo vadovaujama kulkosvaidžių kuopa 1945.I.29, forsuojant Kuršių marias ir vaduojant Juodkrantę. Šiose kautynėse ir žuvo. Palaidotas Kairiuose (Klaipėdos rj.).

FONEMÀ — istoriškai susiformavęs garsinis tipas, kuris skiria žodžius arba morfemas ir nepriklauso nuo savo užimamos fonetinės pozicijos žodyje. Pvz., liet. kalbos garsai „u" : „ū", „i" : „ī" („i", „y"), „p": „p′", „s": „s′", „l": „l′" yra savarankiškos F., nes skiria žodžių „pùs : pũs", „vìs : vỹs", „šlãpo : šlãpio", „saũso : saũsio", „žlùgo : žliùgo" ir kitų reikšmes, o jų tarimo skirtumai šiuose, kaip ir kituose, žodžiuose nepriklauso nuo juos supančių garsų įtakos, nes abudu kiekvienos žodžių poros garsai yra tarp tų pačių garsų.

Liet. kalba turi 12 balsinių F.: „ī", „i", „ė", „e", „e̱", „ē", „ū", „u", „ō", „ɔ", „a", „ā", 8 dvibalsines F.: „ai", „au", „ei", „eu", „ɔi", „ui", „ie", „uo" ir 45 priebalsines F.: „p", „p′", „b", „b′", „t", „t′", „d", „d′", „k", „k′", „g", „g′", „c", „c′", „dz", „dz′", „č", „č′", „dž", „dž′", „m", „m′", „n", „n′", „s", „s′", „š", „š′", „z", „z′", „ž", „ž′", „f", „f′", „v", „v′", „ch", „ch′", „h", „h′", „l", „l′", „r", „r′", „j". Ta pati F. įv. žodžiuose dėl greta esančių garsų įtakos, užimamos vietos žodyje, žodžio kirčio, priegaidės ir kitų aplinkybių realizuojama nevienodai ir gali turėti kelias garsines išraiškas. Šios skirtingos garsinės išraiškos, priklausančios nuo pozicinių aplinkybių, neskiriančios kalbos žodžių ar morfemų ir sudarančios vieną garsinį tipą — fonemą, vadinamos fonemos atspalviais. Pvz., prieš liežuvio užpakalinius „g", „k" suužpakalėjęs „n" žodžiuose „angai", „minko" ir liežuvio priešakinis „n" prieš liežuvio priešakinius „d", „t" žodžiuose „añdai", „mìnto" (būtojo kartinio laiko neveikiamasis dalyvis) yra du fonemos „n" atspalviai, bet ne dvi savarankiškos F., nes nėra žodžių, kurių skirtumas priklausytų vien tik nuo šių garsų. F. atspalviai turi daugiau konkrečių žymių, negu F. Ž. *Balsiai, Priebalsiai.*

FONÈTIKA [gr. *phonetikē* (*technē*) — garsų mokslas] — kalbos mokslo šaka, tirianti garsinę kalbos struktūrą. Skiriamos dvi glaudžiai tarpusavyje susijusios kalbos garsinės struktūros pusės — materialinė, arba antropofoninė, ir funkcinė, arba fonologinė. Pastarąją tyrinėja fonologija. Dabartinės kalbos aprašomoji F. naudojasi tiesioginio stebėjimo (klausa, regėjimas, lytėjimas) arba eksperimentiniais metodais. Eksperimentinė F. atsirado XIX a. Šiandien ji yra tapusi tiksliu, moderniais tyrimo prietaisais ir metodais besinaudojančiu mokslu. F. mokslo pradininkai buvo sen. indai, savo abėcėlės raides išdėstę pagal artikuliacines ir akustines ypatybes (IV a. pr. m. e.), ir sen. graikai bei romėnai, kalbos garsus skirstę į balsius (vocales), dvibalsius (diphtongi) ir priebalsius (consonantes). Ilgą laiką garsai buvo suplakami su raidėmis.

Liet. kalbos garsus (raides) į balsius (balsines), dvibalsius (dvibalsines), priebalsius (sąbalsines) pirmasis suskirstė M. Mažvydas (1547). D. Kleino „Lietuvių kalbos gramatikoje" (1653) balsiai jau suskirstyti į ilguosius ir trumpuosius, garsai bandomi klasifikuoti pagal kalbos padargus, aprašytas jų tarimas, paliesti tarmių F. dalykai. XIX a. vid. pasirodė mokslinė F. Kuršaičio studija apie liet. kalbos garsus ir priegaides (vok. kalba, 1849). Daug dėmesio liet. kalbos fonetikai skyrė A. Šleicheris, J. Juška, A. Baranauskas, K. Jaunius, J. Jablonskis, K. Būga ir kt. Pirmąjį specialų liet. kalbos fonetikos vadovėlį („Manuel phonétique de la langue lituanienne", 1922) išleido švedų kalbininkas R. Ekblomas. Apie 1930 Kauno un-te įsteigta pirmoji Lietuvoje eksperimentinės fonetikos laboratorija, kurioje buvo atliekami intonacijų matavimai, daromos palatogramos ir kimogramos.

Taryb. santvarkos metais Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te, rengiant akademinę „Lietuvių kalbos gramatiką", eksperimentiškai tiriami liet. kalbos garsai ir sakinio intonacijos. Nuo 1961 Vilniaus Ped. in-te veikia eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos laboratorija. Pastaraisiais metais pradėta tyrinėti liet. kalbos fonologinė sistema. Moksl. straipsnių liet. kalbos F. klausimais paskelbė taryb. kalbininkai J. Dambrauskaitė, A. Laigonaitė, E. Mikalauskaitė, B. Svecevičius, V. Vaitkevičiūtė ir kt.

FONTANÀ Juozas [apie 1700 — apie 1758] — architektas. 1741—44 vadovavo Sapiegų rūmų statybai Gardine. Pagal jo projektą apie 1756 perstatyti Sluškų rūmai Vilniuje (dab. Kosciuškos g.).

FÒRSTERIS Georgas [1754.XI.26 Nasenhubene (prie Gdansko) — 1794.I.11 Paryžiuje] — gamtininkas, publicistas. Bendrą išsilavinimą ir gamtos mokslo žinių gavo iš tėvo, žymaus gamtininko ir keliautojo. 1765—1766 su tėvu lankėsi Rusijoje. 1772—1775 Dž. Kuko ekspedicijos aplink pasaulį dalyvis. 1784—1787 Vyriausiosios m-los Vilniuje gamtos mokslų katedros vedėjas ir profesorius. Dėstė (lotyniškai) mineralogiją, botaniką ir zoologiją. Jo gamtos mokslų kursas buvo žymiai platesnis, negu iki tol prof. Ž. Žilibero dėstytas, apėmė ir naują tuo metu mokslo šaką — paleontologiją. Paskaitose F. naudojo kolekcijas, surinktas kelionėse. Jo ir rektoriaus M. Počobuto pastangomis m-los bot. sodui buvo nupirktas naujas, didesnis žemės sklypas. 1784 įžanginėje paskaitoje, 1786/87 gamtos mokslų dėstymo programoje ir kituose F. veikaluose išdėstyta pažangių pažiūrų į gamtą: kiekviena materijos dalelė amžinai juda, viskas kinta ir vystosi, organizmai visą laiką yra veikiami aplinkos ir patys veikia aplinką, gyvybė atsirado ne vienoje vietoje ir ne vienu metu. F. žadino jaunimo tarpe gamtos mokslų pamėgimą. Jo žymiausias mokinys — bot. S. Jundzilas. Vėliau, dirbdamas Mainco (Vokietija) un-te, F. tapo aktyviu polit. veikėju, publicistu, įsitraukė į jakobinų rev. veiklą. Žlugus Mainco respublikai, 1793 išvyko į Paryžių.

Lit.: **I. Švarcaitė,** G. Forsteris.—„Mokslas ir gyvenimas", 1959, Nr. 7; **М. Караваев, А. Меркис,** Гербарий Г. и И. Р. Форстеров.—„LTSR MA darbai", 1960, C 2; **Ю. Мошковская,** Георг Форстер, немецкий просветитель и революционер XVIII века, М., 1961.

FORTUNÀTOVAS (Фортунатов) Filipas Fiodorovičius [1848.I.2 Vologdoje — 1914.IX.20 Kosalmoje (netoli Petrozavodsko)] — rusų kalbininkas, Rusijos MA akademikas (1898). Nuo 1876 Maskvos un-te dėstė lyg. kalbotyrą. 1902 persikėlęs į Peterburgą, redagavo akademijos leidinius. F. buvo vad. Maskvos lingv. mokyklos kūrėjas, baltų ir slavų kalbų specialistas. Pasižymėjo moksl. erudicija, lingv. idėjų novatoriškumu. Daugelis F. mokinių tyrinėjo liet. kalbą (rusų kalbininkai V. Poržezinskis, N. Sokolovas, A. Šachmatovas, G. Uljanovas ir kt., užsienio kalbininkai E. Bernekeris, J. Mikola, H. Pedersenas, F. Solmsenas, T. Torbjornsonas ir kt., liet. kalbininkas J. Jablonskis).

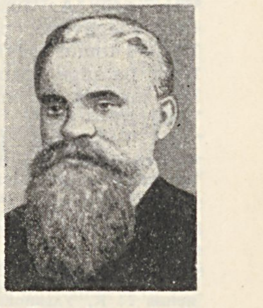

Svarbiausiuose F. darbuose nagrinėjami slavų kalbų ist. gramatikos klausimai. Juose išdėstyta jo gramatinė teorija apie žodžio formą. Daugelis šios teorijos teiginių ilgainiui tvirtai įsigalėjo gramatikos moksle. Jos įtakos žymu ir J. Jablonskio liet. kalbos gramatikos vadovėliuose. F. tyrinėjo taip pat sanskrito, graikų, lotynų, gotų, armėnų ir kt. ide. kalbas. Lyginamajai ide. kalbotyrai reikšmingi darbai: „Indoeuropiečių sklandieji priebalsiai sen. indų kalboje" (1896), „Apie silpnąjį ā balsio laipsnį ide. prokalbėje" (1898), „Trumpa lyginamosios ide. kalbų fonetikos apybraiža" (išl. 1922) ir kt.

Daugelyje darbų F. nagrinėjo liet. kalbą. Liet. kalbos studijas pradėjo 1871, kai su tautosakininku V. Mileriu buvo atvykęs į Liudvinavo apylinkes tirti liet. kalbos tarmių. 1872 Maskvos un-to mokslo darbuose su A. Mileriu išspausdino rinkinį „Lietuvių liaudies

dainos" ir trumpą Liudvinavo apylinkių šnektos aprašą. Vėliau F. tyrinėjo lietuvių ir prūsų kalbų akcentologiją. Darbe „Apie lietuvių-slavų kalbų lyginamąjį kirčio mokslą" (1880) nustatė keletą bendrų baltams ir slavams kirčiavimo dėsningumų. Studijoje „Apie baltų kalbų kirtį ir ilgumą" (1895) išaiškino prūsų kalbos kirčio ir priegaidės specifiką. G. Uljanovo veikalo „Apie lietuvių ir slavų kalbų veiksmažodinių kamienų reikšmę" (1897) recenzijoje suformulavo svarbų dėsnį apie kirčio persikėlimą baltų ir slavų kalbose (ž. *Fortunatovo — de Sosiūro dėsnis*), nagrinėjo veiksmažodžio veikslų problemą. Reikšmingos lituanistikai buvo apie 1883 F. pradėtos skaityti Maskvos un-te liet. kalbos paskaitos, kurių I dalį paskelbė V. Poržezinskis „Rusų filologijos žinyne" (1897), o II d. išspausdinta 1961 Švedijoje. Šios paskaitos turėjo įtakos ne vienam XIX a. pab. Maskvoje studijavusiam liet. kultūros veikėjui (J. Jablonskiui, J. Spuduliui, J. Šliupui ir kt.). F. liet. spaudos draudimo metu palaikė artimus santykius su Maskvos liet. studentais. F. daug prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo bei redagavimo, parašė plačią prakalbą jo I tomui (1897). Drauge su E. Volteriu parengė spaudai naują M. Daukšos postilės leidimą (I sąs. 1904, II — 1909, III — 1927).

Ršt.: Литовские народные песни, собр. Ф. Фортунатовым и Всев. Миллером.— „Московские университетские известия", М., 1872, № 1, № 2—3; Zur vergleichenden Betonungslehre der lituslavischen Sprachen.—„Archiv für slavische Philologie, Bd. 4, B., 1880; Об ударении и долготе в балтийских языках.—„Русский филологический вестник", т. 33, Варшава, 1895; Критический разбор сочинения Г. К. Ульянова „Значение глагольных основ в литовско-славянском языке". — „Сборник отд. русского языка и словесности ИАН", т. 64, СПб, 1897; Из лекций проф. Ф. Ф. Фортунатова по фонетике литовского языка.—„Русский филологический вестник", т. 38, Варшава, 1897; Избранные труды, 2 т., М., 1956—57.

Lit.: **А. Шахматов,** Ф. Ф. Фортунатов.—„Известия АН", 1914, № 14; **M. Vasmer,** Ph. Fortunatov.—„Indogermanisches Jahrbuch", 1922; **М. Петерсон,** Акад. Ф. Ф. Фортунатов.— Избранные труды, т. 1, М., 1956; **J. Balčikonis,** Akademikas Fortunatovas.—„Tarybinis mokytojas", 1958.I.16; **J. Palionis,** Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

FORTUNĀTOVO — DE SOSIŪRO DĖSNIS — istorinės akcentologijos dėsnis, pasireiškiąs kirčio nukėlimu iš cirkumflektinio ir trumpojo skiemens į tuoj po jo einantį akūtinį skiemenį. Pagal šį dėsnį liet. kalboje žodis „ranką" (vns. vard.) bus atsiradęs iš „rañ·kā′" (galūninis a ilgas, su akūtine priegaide). Liet. kalboje šį dėsnį pirmasis atrado šveicarų kalbininkas F. de *Sosiūras* 1896. Beveik tuo pačiu metu (1897) ne tik baltų, bet ir slavų kalboms šį dėsnį suformulavo rusų kalbininkas F. *Fortunatovas*. Dėl to jis ir vadinamas abiejų šių kalbininkų vardu. Kai kurie kalbininkai šio dėsnio veikimą pripažįsta tik liet. kalbai ir neigia jo buvimą slavų kalbose (pastaruoju metu J. Kurilovičius, Ch. Stangas). Pats dėsnis remiasi prielaida, kad kažkada ne tik kirčiuotieji, bet ir nekirčiuotieji skiemenys turėję skirtingas priegaides. J. Kurilovičius, nepripažįstąs nekirčiuotų skiemenų priegaidės, ir patį Fortunatovo—de Sosiūro dėsnį interpretuoja visai kitaip — kirčio nukėlimą į kai kurias galūnes liet. kalboje jis laiko jų trumpėjimo rezultatu.

Lit.: **N. van Wijk,** Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme, Amsterdam, 1923 [p. 28—60]; **Ch. Stang,** Slavonic accentuation, Oslo, 1957; **J. Kuryłowicz,** L'accentuation des langues indo-européennes, Wrocław-Kraków, 1958 [p. 162—356]; **Л. А. Булаховский,** Акцентологическая проблематика вопроса о славяно-балтийском единстве.— „Rakstu krājums, veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei", Rīgā, 1959 [p. 55—77].

FOSFORÌTAS — nuosėdinės kilmės mineralas, kurio svarbiausia sudėtinė dalis yra kalcio fosfatas. Paplitęs Lietuvos pietuose, pietvakariuose ir vakaruose; čia kreidos sistemos sluoksniuose yra šeši F. horizontai. Antrąjį horizontą sudaro fosforitingas smiltainis, kitur F. randamas konkrecijų pavidalo. Daugiausia kalcio fosfato (24,3%) yra penktajame horizonte. Žemės paviršiuje F. randamas kartu su glaukonitingu smėliu Merkio, Šventosios ir Neries žemupių atodangose. F. gali būti naudojamas kaip žaliava chemijos pramonėje (miner. trąšoms gaminti ir kt.), metalurgijoje.

FOSÌLIJOS — suakmenėjusios gyvūnų ir augalų liekanos, jų atspaudai ar veiklos ženklai, randami žemės sluoksniuose. Lietuvoje seniausios F. rastos eokambro sistemos Vendės komplekso moliuose — tai rudųjų dumblių (*Laminarites*) plėvelės ir primityvių kirmėlių (*Sabellidites*)

Fosilijos, randamos Lietuvoje: *1* — devono periodo šarvuotoji žuvis *Asterolepis*; *2* — juros periodo galvakojis moliuskas belemnitas (*Cylindrotenthis*); *3* — juros periodo galvakojis moliuskas amonitas (*Cosmoceras*)

karbonatiniai vamzdeliai. Kambro sistemos nuogulose kirmėlių F. daugiau ir jų rūšys įvairesnės — be karbonatinės, randama ir piritu impregnuota medžiaga. Ordovike atsiranda jūrų pūslių (*Echinosphaerites*) kalcitizuotų F., gausu pečiakojų chitininių ir karbonatinių kiautelių, randamos didelės morkos pavidalo moliuskų (*Endoceras*) F., yra primityvių nariuotakojų trilobitų, mikroskopinių pirmuonių foraminiferų, vėžiagyvių ostrakodų kiautelių. Pečiakojų, vėžiagyvių F. labai gausu silūro sistemos nuogulose. Be to, šioje sistemoje paplitusios graptolitų (*Monograptus*) šakučių pavidalo chitininės F. Atsiranda dvigeldžių moliuskų karbonatinių F. ir pirmųjų Lietuvos stuburinių —šarvuotųjų žuvų — F. Devono sistemos nuogulose randama primityvių augalų sporų ir dumblių F. Šioje sistemoje šarvuotųjų žuvų (*Pteraspis, Asterolepis* ir kt.) šarvų nuolaužos kartais sudaro ištisus tarpusluoksnius. Be to, randama jūrų lelijų stiebelių, moliuskų (dvigeldžių ir pilvakojų) F. Permo sistemos nuogulose atsiranda ganoidinių žuvų F. (žvynų, dantų, kaulų nuolaužų), plikasėklių augalų sporų ir žiedadulkių, pinčių silicinių adatėlių.

Mezozoinės grupės triaso sistemos fosilijų Lietuvoje nedaug. Žymiai gausiau F. juros sistemos nuogulose. Jose randama spygliuočių, papartiečių suanglėjusios medienos, sporų ir žiedadulkių. Nemažai yra dvigeldžių, pilvakojų bei galvakojų moliuskų karbonatinių ir perlamutrinių kiautų. Kreidos sistemoje ypač gausu foraminiferų mikroskopinių karbonatinių kiautelių (kartais jie sudaro 90% baltosios kreidos). Dažnai randamos galvakojų moliuskų belemnitų F., vad. „velnio pirštais".

Kainozoinės grupės nuogulose fosilijų negausu. Paleogene ir neogene vietomis randama augalijos F., foraminiferų kiautelių. Kvartero nuogulose aptinkama medžių nuolaužų, diatominių dumblių kiautelių, dažnesnės sporų-žiedadulkių F., labai retos stambiųjų žinduolių F. (dažniausiai nesuakmenėjusios iltys, kaulai).

FOTOGRĀFIJA. 1839—63 Lietuvoje ėmė dirbti pirmieji fotografai (Blondelis, V. Grabovskis, G. Surevičius, A. Korzunis ir kt.). Vėliau Vilniuje fotoateljė atidarė J. Čechovičius (1863), A. Strunevičius (1870), V. Daumontas (1874), broliai H., V. ir M. Čižai (1875), 1880—1900 laikotarpiu — A. Daukša, A. Štrausas, J. Hermanovičius, R. Bačkovskis, B. Miedzionis, S. Fleri (Fleury), F. Lopatinskis ir kt. Po 1863 veikė M. Dimano (Diemann) fotoateljė Kaune. To meto F. buvo daugiausia portretinė. Kai kurie fotografai (J. Čechovičius, A. Štrausas, S. Fleri) buvo mokęsi tapybos ir fotografijomis stengėsi pamėgdžioti klasikinės dailės portretus (šiuo atžvilgiu ypač būdingi spalvoti A. Štrauso gamybos portretai). XIX a. antrojoje pusėje F. ėmė išeiti iš fotoateljė ribų. J. Čechovičius pirmasis iš Lietuvos fotografų pradėjo fotografuoti Vilnių ir jo apylinkes, nuo 1881 kurį laiką sudarinėjo ir platino albumus „Widoki Wilna" („Vilniaus vaizdai"; po 40 arba 60 didelio formato nuotraukų kiekviename). S. Fleri, be archit-ros, ėmė fotografuoti socialinius tipus turguose, J. Hermanovičius — daryti etnografines ir peizažines nuotraukas. Tačiau neportretinė F., reikalavusi daug lėšų, neturėjo paklausos, todėl į XIX a. pab. ji susmulkėjo,

tapo šabloniška. XIX a. viduryje F. Lietuvoje imta vartoti mokslo reikalams. Vilniaus un-to astronomas M. Gusevas pritaikė F. Mėnulio ir Saulės tyrinėjimui. Vienas pirmųjų Lietuvos fotografų mėgėjų L. Ivinskis sudarė augalų fotografijų rinkinį.

F. meno pagyvėjimą nuo XX a. pr. nulėmė patobulėjusi technika ir išplitusi period. spauda. Greta fotografų profesionalų išaugo gausus būrys fotomėgėjų. A. Jurašaitis, J. Strazdas, B. Buračas ir kt. išpopuliarino etnografinę F. Burž. metais F. vystytis turėjo reikšmės Lietuvos Fotomėgėjų s-ga (įst. 1933) ir Lietuvos Matininkų ir kultūrtechnikų s-gos fotosekcija (įst. 1935), surengusios 10 fotoparodų, keletą konkursų. Buvo mėginta leisti fotožurnalų („Fotomėgėjas", 1933, ir kt.); išleista keletas fotovadovėlių (K. Lauciaus „Fotografuoti gali kiekvienas", 1933, ir kt.). Dominavo informacinė F., rodanti vidaus ir užsienio gyvenimą, gamtą, etnografiją. 1921—39 Vilniaus un-to dailės f-te meninės fotografijos pagrindus dėstė J. Bulhakas.

D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos žygius fiksavo J. Kacenbergas, Ch. Levinas ir kt. Pokario metais F. tvirtai prigijo taryb. žmonių buityje, kultūriniame gyvenime, spaudoje, tapo efektyvia socialistinės propagandos priemone. Dar labiau išplito fotomėgėjų sąjūdis, susiformavo nauji F. žanrai, atsirado nauja profesija — fotožurnalistika. Pakilo laikraštinės informacinės ir reportažinės F. lygis (Ch. Levinas, J. Kacenbergas, A. Karosas, J. Stanišauskas, L. Vasauskas, H. Paluševičius, B. Bučelis, M. Baranauskas ir kt.), atsirado nauja portreto rūšis — gamybinis portretas. Naujus fotoreportažo ir fotoapybraižos, žanrus pradėjo kultivuoti fotožurnalistai J. Grikienis, I. Fišeris, A. Fainas, V. Juodakis, L. Ruikas, žanrinės F. ir psichologinio portreto — A. Sutkus, R. Rakauskas, teatrinės F.— V. Krulickas, P. Karpavičius, V. Bražas, J. Juknevičius ir kt. Fotografai talkininkauja respublikos leidykloms, teikdami iliustracinę medžiagą albumams ir kt. leidiniams. Dirbdami profesinėse fotoateljė, pasižymėjo K. Baulas, P. Karpavičius (spalvotos ir juodai baltos izohelijos pradininkas Lietuvoje), I. Šochenas, E. Baulas ir kt. Fotomėgėjai ir fotografai profesionalai yra susibūrę į Lietuvos TSR Žurnalistų s-gos fotožurnalistų sekciją (įk. 1958), kuri rengia respublikines, rajonines ir miestų fotoparodas, siunčia savo narių darbus į visasąjungines ir tarptautines fotoparodas bei salonus. Be kelių verstinių F. vadovėlių, išleista P. Karpavičiaus „Spalvotosios fotografijos praktika" (1961). Ateljė meistrams rengti Vilniuje veikia 2 m-los.

Lit.: **J. Bułhak,** O pierwszych fotografach wileńskich z XIX wieku, Wilno, 1939; Lietuvos TSR meninės fotografijos paroda, [katalogas], V., 1959.

FRĀDKINA Cipa [g. 1897.VII.24 Kričeve (Mogiliovo sr., Baltarusijos TSR)]— revoliucinio judėjimo Ukrainoje dalyvė, istorikė, Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1965). Nuo 1912 mokėsi ir dirbo Kijevo siuvyklose. 1914 pradėjo dirbti siuvėjų profs-goje „Adata", padėjo organizuoti darbininkų streikus. 1914—15 smulkiaburžuazinės žydų darbininkų socialistų partijos narė. Išstojusi iš jos, 1916 užmezgė ryšius su bolševikais, o 1917.IV įstojo į bolševikų partiją Kijeve. 1923—25 mokėsi Kijevo gub. part. ir taryb. darbuotojų m-loje, 1920—23 ir 1925—30 dirbo partinį bei profsąjunginį darbą Kijeve. 1932—36 mokėsi Raudonosios profesūros institute Charkove, paskui Kijeve. 1937—41 moksl. bendradarbė Kijevo ist. muziejuose. D. Tėvynės karo metais Uzbekijos telegramų agentūros redaktorė Taškente, Partijos istorijos in-to prie Uzbekistano KP(b) CK moksl. bendradarbė. 1945—59 Vilniuje Part. archyvo, paskui Partijos istorijos in-to prie LKP CK moksl. bendradarbė, tyrinėjo daugiausia Lietuvos darbininkų rev. judėjimo istoriją iki Spalio revoliucijos. Nuo 1960 pensininkė.

Ršt.: Lenininė „Iskra" Lietuvoje, V., 1951; Darbininkų judėjimo vystymasis XIX a. pabaigoje. Marksizmo idėjų plitimas.— Lietuvos TSR istorija, V., 1958; Darbininkų judėjimas Lietuvoje naujo revoliucinio pakilimo metais (1910—1914).— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

FRANCKĒVIČIUS Ipolitas [g. 1887.IX.14 Salose (Rokiškio rj.)] — gydytojas terapeutas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1958). 1913 baigė Maskvos un-tą. 1914—18 kariuomenės gydytojas. Nuo 1918 gydytojas Kupiškyje.

FRANKĀITĖ Malka [g. 1903.XII.20 Kaune]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš dvarininkų. Pogr. darbą dirbo Kaune. Nuo 1923 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai (LRP), rinko aukas polit. kaliniams šelpti, platino kom. lit-rą. 1929 įstojo į Komunistų partiją. 1934 LRP CK narė. Už rev. veiklą buvo 5 kartus suimta ir kalinama Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, IX forte, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 dirbo LKP Kauno miesto k-te. D. Tėvynės karo metais dirbo Penzoje g-loje, vėliau partijos rj. k-te. Po karo dirbo LKP Ukmergės aps. k-te, 1945—53 — LKP Centro Komitete. Pensininkė.

FRĀNKAS Johanas Peteris [1745.III.19 Rothalbene (Vokietija)— 1821.IV.24 Vienoje]— gydytojas, medicinos daktaras (1766). Mediciną studijavo Heidelberge. 1784—1804 Getingeno, Paduvos ir Vienos universitetų profesorius. 1804—1805 Vilniaus un-to terapijos profesorius. 1805 įsteigė pirmąją Vilniuje terapinę kliniką, planavo įsteigti chirurgijos ir akušerijos klinikas. Pagal F. planą buvo pertvarkytas medicinos f-tas (suorganizuotos 7 katedros), susistemintas teorinių ir praktinių dalykų dėstymas. 1805—08 caro Aleksandro I rūmų gydytojas, Peterburgo Medicinos-chirurgijos akademijos prezidentas. 1809—11 gyveno Fribure, o vėliau Vienoje. F. buvo žymus klinicistas, sveikatos apsaugos organizacijos teoretikas. Paliko nemaža darbų medicinos klausimais.

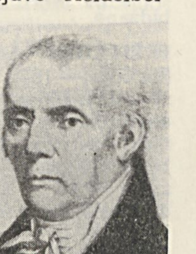

FRĀNKAS Jozefas [1771 Raštate (Vokietija) — 1842 Italijoje] — gydytojas, medicinos daktaras (1794). Mediciną studijavo Getingene ir Paduvoje. 1795 terapinės klinikos profesorius Paduvoje. 1796—1803 Vienos miesto ligoninės vyr. gydytojas. 1804—23 Vilniaus un-to patologijos ir specialiosios terapijos profesorius. Nuo 1805, išvykus tėvui Johanui Frankui, vadovavo klinikai, dėstė patologiją ir specialiąją terapiją. Jo iniciatyva buvo įsteigta Vilniaus medicinos d-ja (1805), Motinystės in-tas (1809), Medicinos in-tas, Vakcinacijos in-tas, Patologinės anatomijos muziejus, ambulatorija. F. padarė pradžią gyventojų sergamumo ir mirtingumo statistiniam tyrinėjimui, pirmas atkreipė dėmesį į klimatinių bei topografinių sąlygų įtaką žmogaus sveikatai, parašė nemaža moksl. darbų, kurių vienas žymesnių „Praktiški medicinos patarimai" (veikalas nebaigtas), „Atsiminimus" apie Lietuvos kultūrinį ir socialinį gyvenimą (išl. 1913 Vilniuje). Jam dirbant Vilniuje, medicinos fakultetas pasidarė viena geriausių medicinos mokyklų Europoje.

Lit.: **J. Bieliński,** Uniwersytet wileński (1579—1831), t. 3, Kraków, 1899—1900 [p. 170—173]; **B. Загорский,** Иосиф Франк в Вильне как профессор и общественный деятель, Вильна, 1900.

FRAZEOLOGÌZMAI [gr. *phrasis* — posakis, *logos* — mokslas]— pastovūs žodžių junginiai, kurie nėra laisvai kuriami kalbėjimo procese, o vartojami kalboje kaip pastovūs semantiniai vienetai. F. panašūs į žodžius ir paprastai būna atskirų žodžių ekvivalentai. F. reikšmės išvesti iš juos sudarančių atskirų žodžių leksinių reikšmių paprastai negalima. Pvz., „gyva bala" reiškia daug (kalbant apie nepageidaujamą ko daugumą), „liežuvį pakišti"— paskųsti ir kt. Liet. kalbos frazeologizmų skiriamos 3 grupės: 1) **idiominiai F.** (jų reikšmės negalima susekti iš dėmenų leksinių reikšmių, pvz., „iš pupų nevaromas" — negražus, netikęs, „kaip iš pypkės" — puikiai, gerai), 2) **metaforiniai F.** (reikšmės motyvavimas suvokiamas iš dėmenų perkeltinių reikšmių, pvz., „liežuviu malti"— niekus kalbėti, „geležinė ranka"— griežta, tvirta valdžia ir kt.) ir 3) **frazeologinės samplaikos** (t. y. tiesiogiai suprantami pastovios semantinės reikšmės žodžių junginiai, pvz., „juokus

krėsti" — juokauti, „kas gyvas" — visi, „dieną naktį"— visuomet ir kt.).

Liet. kalbos F. gana įvairios kilmės. Gausiausią jų grupę sudaro šnekamosios kalbos F., kurių semantiškai svarbiausiais dėmenimis paprastai eina žmogaus kūno organų ar gamtos reiškinių bei daiktų pavadinimai, pvz., „ranka numoti", „pro pirštus žiūrėti"— nekreipti dėmesio; „nosį riesti"— didžiuotis; „širdį užlaužti"— prisiversti pamilti nemylimą; „audras versti"—šėlti; „kaip ugnyje degti"— labai gėdytis, raudonuoti iš gėdos; „eiti šunims šėko piauti"— niekais išeiti; „varnas gaudyti"— žioplinėti; „suvaryti į ožio ragą"— galutinai, visiškai ką nugalėti; „du zuikius nušauti"— labai pasisekti ir t. t. Dalis šnekamosios kalbos F. yra atskirų profesijų posakiai, pvz., „pakliūti tarp kūjo ir priekalo"— būti padėtyje be išeities (kalvių F.), „įstatyti į vagą"— duoti kryptį gyvenime (artojų F.), „ką tik nuo adatos"— visai naujas (siuvėjų F.) ir kt. Dabartinėje liet. kalboje esama ir internacionalinių F.: iš lit-ros („Achilo kulnis"— pažeidžiama vieta, „sirenų dainos"— apgaulingos viliones, „kova su vėjo malūnais"— kova su įsivaizduotais priešais, „meškos patarnavimas"— paslauga, kuria pakenkiama), iš istorijos („pereiti Rubikoną"— pradėti lemtingą žygį, „Baltramiejaus naktis"— žudynės, ir kt.).

Liet. kalbos F. struktūra įvairi. Vieni jų yra sustabarėję, nekaitomi posakiai (pvz., „kad šimts atimtų", „kad tave kur", „še tau, kale, ragaišį"); kitų kai kuriuos žodžius galima kaityti (pvz., „už nosies vedžioti"— komanduoti; galima sakyti „už nosies vedžiojo, vedžios, vedžiotų. . ."); treti yra dvinario ar vienanario beasmenio sakinio formos (pvz., „ausys linksta"— gėda ar baisu klausytis, „bala nematė"— tesižinai, „kas gyvas"— visi, „kur tau"— sakoma ką nors neigiant ir pan.); ketvirti — palyginimo formos (pvz., „kaip iš akies trauktas"— labai į ką panašus, „kaip Pilypas iš kanapių"— nelauktai, nelaiku išsišokęs ir pan.).

Lit.: **Z. Jonikaitė,** Frazeologizmai „Lietuvių kalbos žodyne".—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; **B. Kalinauskas,** Žemaitės raštų kalbos frazeologijos liaudiškumas, jos semantinė ir struktūrinė sudėtis.—„Kalbotyra", t. 4, V., 1962.

FREDÀ ž. *Aukštoji Freda.*

FRÈDAS Liudvikas [m. 1686 Pažaislyje] — architektas. Į Lietuvą atvyko apie 1663—65 iš San Mikele di Murano (netoli Venecijos), pakviestas Lietuvos kanclerio K. Paco. Gyveno Kaune, Vilniuje, Pažaislyje. Pagal jo projektą 1667 pradėtas statyti Pažaislio barokinis ansamblis. 1671—72 suprojektavo tiltą per Nerį Vilniuje ir prižiūrėjo jo statybą, tačiau, 1673 pavasario potvyniui apgriovus pastatytas konstrukcijas, darbas buvo nutrauktas. 1673 Fredui suteiktas Lietuvos bajoro titulas ir duota žemių prie Kauno, kaip atlyginimas už archit. darbus didikų Pacų šeimai. Į gyvenimo pabaigą — kamaldulų vienuolis. Palaidotas Pažaislio bažnyčios rūsyje, kur iki XIX a. vid. buvo išlikęs jo portretas.

FREĪDHEIMAS Peisachas [g. 1923.I.3 Gargžduose (Klaipėdos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1935 pab. Ukmergėje įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretoriumi, spausdino ir platino kom. atsišaukimus. Nuo 1938 LKJS Ukmergės apskrities k-to narys. Rev. darbą toliau dirbo Kaune. 1940 buvo komisaru „Paramoje", vėliau mokėsi Kauno un-to darbininkų f-te. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, paskui baigė Podolsko karo m-lą. 1945—48 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijoje, Resp. mokslinio metodinio kabineto direktoriumi. 1948—63 dirbo Resp. bibliotekoje Kaune. 1954 baigė Maskvos Bibliotekininkystės in-tą. Parašė straipsnių bibliotekininkystės, bibliografijos ir Lietuvos rev. judėjimo istorijos klausimais. Nuo 1963 dirba Kauno Politechnikos in-te.

Ršt.: Marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai Lietuvoje, V., 1964.

FREIDĪENĖ Chasė [**Krilovaitė**; g. 1902. VI.12 Kavarske (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Būdama nuo 1921 LKP eilėse, dirbo Kavarske, Kaune „Adatos" profs-goje, pažangioje žydų darbo žmonių org-joje „Kultur-lyga", Kauno un-to studentų tarpe. 1924—26 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos CK narė. 1925 padėjo organizuoti legalią polit. kaliniams šelpti d-ją su skyriais įv. miestuose. Pseudonimu Studentė bendradarbiavo spaudoje („Komunistas", „Arbeter Lebn"). Už rev. veiklą 1924 kalinta. 1926.XII vėl suimta ir kalinta Varnių konc. stovykloje. Už Gegužės Pirmosios šventimą 1927.V Telšiuose nuteista 8 metus kalėti. Pagal 1928 amnestiją iš kalėjimo išėjo 1931.V. Pasitraukusi iš partijos, toliau aktyviai dirbo LRP eilėse Simne (1931—34), Prienuose (1935—38), Ukmergėje. Valstiečių streiko metu (1935) organizavo nemokamą medicininę pagalbą valstiečiams. 1932, baigusi Kauno un-tą, įgijo gydytojos stomatologės specialybę. 1940—41 dirbo Ukmergės aps. vykdomojo k-to sveikatos apsaugos sk. vedėja, D. Tėvynės karo metu — dantų gydytoja Čkalove, sanitarijos gydytoja Ferganos sr. Grįžusi į Lietuvą, 1947 įstojo į TSKP, dirbo pagal specialybę Ukmergėje, Vilniuje, o nuo 1951 — Birobidžane.

FRĖITAGAS Adamas [1608 Toruněje (Lenkija)— 1650 Kėdainiuose]— karo inžinierius, filosofijos ir medicinos mokslų daktaras. Atvykęs į Lietuvą, buvo Jonušo Radvilos asmens gydytojas. Apie 1641 Kėdainių g-joje pradėjo dėstyti matematiką ir karo dalykus. 1631 Leidene išleido veikalą tvirtovių statybos klausimais, kuris vokiečių ir prancūzų kalbomis susilaukė keleto leidimų. 1635 išspausdino „Astrologines prognozes" („Prognosticon astrologicum").

FREÑKELIS (Fraenkel) Ernstas [1881. X.16 Berlyne — 1957.X.2 Hamburge]— vokiečių kalbininkas, lituanistas. Studijavo lyginamąją istorinę ide. kalbotyrą Bonos, Berlyno, Leipcigo un-tuose. Nuo 1909 Kilio un-to privatdocentas, nuo 1916 profesorius. 1927 skaitė lietuvių ir ide. kalbotyros paskaitas Kauno un-te. Kaip žydų tautybės profesorius, 1936 iš Kilio un-to pašalintas. Be kitų ide. kalbų, F. tyrinėjo baltų kalbas, ypač lietuvių kalbą, kurią studijuoti pradėjo 1901. Parašė lietuvių bei baltų kalbų mokslui svarbių veikalų, nagrinėjo baltų (daugiausia lietuvių) ir slavų morfologijos bei sintaksės klausimus („Baltoslavica", 1921), liet. kalbos linksnius („Lietuvių kalbos linksnių sintaksė", 1926—28), aprašė senųjų ir kai kurių naujųjų raštų polinksnius bei prielinksnius („Lietuvių kalbos polinksnių ir prielinksnių sintaksė", 1929). Tyrinėjo Vilniaus krašto liet. tarmių fonetines ir morfologines ypatybes („Vilniaus krašto lietuvių kalbos tyrinėjimai", 1936). Išsamiai ir glaustai aprašė baltų kalbas, jų santykius su slavų ir kt. giminiškomis kalbomis („Baltų kalbos", 1950). Iš visų F. tyrinėjimų didžiausias ir vertingiausias yra jo „Lietuvių kalbos etimologinis žodynas" (19 sąs., 1955—65), pradėtas rengti 1947. Žodyno I—IX sąs. spaudai parengė pats F., kitus — vok. kalbininkai A. Slupski, E. Hofmanas ir E. Tanglis. F. žodyno etimologijos aprūpintos gausiomis moksl. lit-ros nuorodomis. Šis žodynas, kuriame yra sukaupta daug etimologinės medžiagos ir iš kitų baltų kalbų, iš dalies atstoja visų baltų kalbų etimologinį žodyną. F. etimologinis liet. kalbos žodynas ir kai kurie kiti jo darbai yra svarus indėlis ne tik į lituanistiką, bet ir į indoeuropeistiką.

Ršt.: Baltoslavica, Göttingen, 1921; Syntax der litauischen Kasus.—„Tauta ir žodis", kn. 4 ir 5, K., 1926—28; Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen, Heidelberg, 1929; Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen.—„Balticoslavica", t. 2, Wilna, 1936; Sprachliche, besonders syntaksische Untersuchungen des kalvinistischen litauischen Katechismus, Göttingen, 1947; Die baltischen Sprachen, Heidelberg, 1950; Litauisches etymologisches Wörterbuch, Göttingen, 1955—65; Etimologische Miscellen.— Rakstu krājums, Rīgā, 1959.

Lit.: **J. Balčikonis,** Mirė prof. E. Frenkelis.— „Tiesa", 1957.X.24; **V. Mažiulis,** Litauisches etymologisches Wörterbuch von prof. Dr. Ernst Fraenkel [sąs. 1—10].—„Kalbotyra", t. 3, V., 1961.

FRESKÀ ž. *Sienų tapyba.*

FRÌDMANAS Berelis [g. 1904.VII.6 Kelmėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš prekybininkų. 1931 baigė Kauno un-to teisės f-tą. 1932—50 Komunistų partijos narys. Iš partijos pašalintas už politinio pobūdžio klaidas. Kaip advokatas gynė teismuose komunistus, demaskavo valdžios savavaliavimą, dėl to 1933 pašalintas iš advokatų. Nuo 1933 dirbo Lietuvos Raudonosios pagal-

bos org-jos (LRP) CK instruktoriumi, nuo 1934 — sekretoriumi; pusę metų praktikavosi Maskvoje MOPR'o Vykd. k-te. Padėjo leisti LRP CK laikraščius „Raudonoji pagelba" ir „Į pagalbą". Už revoliucinę veiklą keletą kartų buvo kalinamas Kaune, Šiauliuose, Kelmėje, Dimitravo, Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. D. Tėvynės karo metais Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotinis evakuotųjų lietuvių reikalams Taškente. 1944—1946 dirbo Lietuvos TSR Aukščiausiajame Teisme, 1946—50 dėstė marksizmo-leninizmo pagrindus Vilniaus un-te. Nuo 1950 advokatas.

FRÌDMANIENĖ Estera [**Kuniskytė**; g. 1909.V.11 Vilniuje]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Baigusi g-ją, lankė ped. kursus Prancūzijoje. 1930, grįžusi į Lietuvą, pradėjo dirbti Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) Panevėžio org-joje. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1934—35 LRP Kauno rj. k-to narė; dirbo pogr. LRP CK aparate. 1938—39, partijos pavesta, veikė jaunimo tarpe. 1939—40 buvo kalinama Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940 dirbo LKP Vilniaus miesto k-te. D. Tėvynės karo metu buvo Lietuvos TSR MT ir LKP CK įgaliotine evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Tambovo sr., vėliau dirbo Taškento Juridiniame in-te. Po karo Lietuvos TSR Knygų prekybos sistemos darbuotoja Vilniuje.

FRÌDŠOLIS Abelis Jankelis [g. 1917]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Darbininkas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Klaipėdoje. Žuvo D. Tėvynės karo metu.

FRIGIDIĀNUS, Fredianis, (XVII a.) — italų architektas, dirbęs Lietuvoje. Buvo Kristupo Paco architektas. Jo veikla susijusi su Pažaislio archit. ansamblio bei Petro ir Povilo bažnyčios statyba. Manoma, kad F. 1673—74 statė arkinį tiltą Vilniuje.

FROLÒVAS Eugenijus [1911.XII.11 Peterburge — 1965.XII.7 Vilniuje] — filologas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1961). 1935 baigė Vilniaus un-tą (klasikinės filologijos specialybę). 1935—1941 Vilniaus vid. m-lų, 1941—42 Anenkovo vid. m-los (Uljanovsko sr.) mokytojas. 1943—44 Kuibiševo Ped. in-to, nuo 1944 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1947 TSKP narys. 1954—64 Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-to prodekanas, nuo 1965 klasikinės filologijos katedros vedėjas. Su M. Račkausku parengė lot. kalbos vadovėlį aukštosioms m-loms, paskelbė moksl. straipsnių iš klasikinės filologijos istorijos Vilniaus un-te.

FROLÒVAS Pavelas Maksimovičius [g. 1919.XI.11 Skepnioje (BTSR, Žlobino rj.)] — kraštotyrininkas, pedagogas. 1943—45 Raudonosios Armijos karys. 1946 baigęs Krasnodaro Ped. in-tą, dėsto istoriją Vilniaus 27 vid. m-loje, vadovauja m-los kraštotyrininkų būreliui. Nuo 1958 renka medžiagą apie Tarybų Sąjungos Didvyrius, vadavusius Tarybų Lietuvą. Nuo 1963 TSKP narys.

Ršt.: V. Girčys, P. Frolovas, Didvyrių pėdomis, V., 1965.

FRÒMAS Aleksandras [slap. **Gužutis**; 1822.XII.12 Raseiniuose — 1900.VIII.20 Gongailiškiuose (dab. Aušgiris, Jurbarko rj.)] — rašytojas. Gimė bajorų kilmės tarnautojo šeimoje. Būdamas paaugliu, 1834—35 artimai bendravo su rašytoju S. Stanevičiumi, pamėgo lit-rą. Baigęs Kražių g-ją, tarnavo raštininku Raseinių žemės teisme, Kauno gubernatoriaus raštinėje ir kt. Susitaupęs lėšų ir žmonos giminių remiamas, 1853 nusipirko Gongailiškių viensėdį, kuriame gyveno iki mirties.

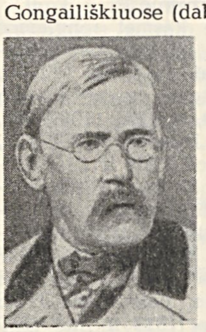

Spėjama, kad literatūrinį darbą F. pradėjo XIX a. vid. Nuo 1884 „Aušroje", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt. spausdino dramas, apsakymus, publicistinius straipsnius. Parašė ir 1893 išleido pirmuosius lietuvių dramaturgijos kūrinius: „Ponas ir mužikai", „Eglė žalčių karalienė", „Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.". „Vienybėje lietuvninkų" 1894 išspausdino apys. „Mūsų praeities ir dabarties paslaptys", A. Mickevičiaus „Vėlinių" („Diedai"; d. 1, 2 ir 4) vertimą, 1895 — apys. „Vargdieniai" (išl. 1906), „Patėviai", dramą „Baisioji gadynė", daugiau kaip 10 apsakymų bei vaizdelių ir kt. Po autoriaus mirties atskirai buvo išleista komedija „Gudri našlė" (1908), dramos „Gedimino sapnas" (1910), „Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas" (1910), „Palocius ežero dugnuose" (1911). 1955 F. raštų rinkinyje, be kitų, pirmąkart išspausdintos dramos „Eglė Naujapilės kunigaikštaitė", „Jūratė marių karalienė". Vilniaus un-to moksl. bibliotekos rankraštyne saugomos nespausdintos F. dramos „Vytautas Krėvoje" ir „Aldona". Kai kurie nespausdinti F. kūriniai iki šiol nesurasti.

Meninio metodo atžvilgiu F. kūryba nevienalytė. Romantinės yra F. istorinės tematikos dramos, kuriose vaizduojamos liet. kovos su kryžiuočiais („Išgriovimas Kauno pilies 1362 m."), atsispindi draugiški Lietuvos ir Rusijos kun-ščių santykiai („Eglė Naujapilės kunigaikštaitė"). Kartu jose idealizuojama feodalinė Lietuvos praeitis, jų herojams stinga gilesnio psichologinio motyvavimo. Prie romantinių kūrinių skirtinos ir F. dramos mitologiniais bei tautosakiniais siužetais („Jūratė marių karalienė", „Eglė žalčių karalienė"). Realistinėse dramose F. vaizdavo paskutinius baudžiavos metus („Ponas ir mužikai"), 1863 sukilimą („Baisioji gadynė"), valstiečių buitį (komedija „Gudri našlė"). Atskleisdamas ponų ir baudžiauninkų prieštaravimus, dramoje „Ponas ir mužikai" tenkinosi moralinių dvarininkijos ydų smerkimu. 1863 sukilimą vaizdavo kaip plačią liet. tautos kovą dėl išsivadavimo. Meniniu atžvilgiu realistinės F. dramos vertingesnės, negu romantinės. Realistiniu gyvenimo vaizdavimu pasižymi ir F. prozos kūriniai, kurių žymiausias — apys. „Vargdieniai". Joje demaskuojama baudžiava, dvarininkų žiaurumas, atskleidžiama sunki valstiečių baudžiauninkų padėtis XIX a. vid. Apysaka pasižymi gyvu pasakojimu, raiškiu stiliumi ir kalba. Kiti F. prozos kūriniai, vaizduojantieji XIX a. vid. ir antrosios pusės Lietuvos kaimo gyvenimą, yra mažesnės lit. vertės. F. vienas pirmųjų liet. lit-roje ėmėsi plačiau demaskuoti carinių valdininkų savavaliavimą Lietuvoje, tačiau, ribojamas burž. liberalinės ideologijos, pakankamai nesuprato reakcinės caro valdžios politikos. Geriausiuose kūriniuose teisingai atkurdamas tikrovę, F. praturtino lietuvių kritinio realizmo literatūrą.

Ršt.: Baisioji gadynė, V., 1955 [B. Pranskaus įvadinis straipsnis; bibliografija].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus,** Lietuvių literatūros gretose, V., 1959.

„FRÒNTAS", Kairiųjų studentų sąjunga „Frontas" (Związek Lewicy Akademickiej „Front"), — Vilniaus universiteto pogrindinė antifašistinė organizacija, įkurta 1932 komunistų ir komjaunuolių iniciatyva iš buvusių pusiau legalaus „Intelektualistų klubo" narių. „F." turėjo keliasdešimt narių; veikėjų tarpe buvo: V. Borisovičius, H. Dembinskis, J. Drūtas, I. ir M. Dzevickos, S. Jendrichovskis, J. Kapala, J. Markavičius, K. Petrusevičius, G. Savicka, B. Skaržinskis, M. Ščekalo, J. Stachelskis, N. Urbanovičius, M. Vineckis, M. Žeromska ir kt. 1933—34 „F." leido savo neleg. organą „Zew" („Šauksmas"). „F." gynė neturtingųjų studentų reikalus, kovojo prieš un-to fašizavimą, prieš nacionalizmą, už taiką, už kair. studentų veiksmų vienybę su rev. darbininkų judėjimu. 1937.II.17 kai kurie „F." nariai buvo suimti ir įkalinti Lukiškių kalėjime. „F." veikė iki 1938.

FÙCHSAS Samuelis [1588—1630] — R. Prūsijos lietuvių raštijos rėmėjas. Kilęs iš Pomeranijos, studijavo Karaliaučiuje, Strasbure, Italijoje, nuo 1618 dėstė retoriką Karaliaučiaus un-te. J. Rėzos psalmyno (1625) lot. prakalboje sveikino autorių, praturtinusį negausią liet. raštiją. F. terūpėjo protestantų tikėjimo platinimas liaudyje, bet palankus jo atsiliepimas bus palengvinęs Rėzai išleisti knygą sunkiu karų metu.

FŪKS Eugenija [g. 1908.X.23 Odesoje] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1958), Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1965). 1931 baigė Leningrado Politechnikos in-tą. 1933—46 dėstė rusų kalbą ir lit-rą RTFSR ir UTSR m-lose. Nuo 1943 TSKP narė. Nuo 1947 Kauno un-to,

nuo 1950 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja, nuo 1961 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių rusų k. dėstymo metodikos klausimais.

FUKSÁITĖ Judita [1905.XII Vilniuje — 1942 Kauno gete] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Į rev. veiklą įsijungė Kaune. Nuo 1925 LKJS narė. Platino kom. lit-rą. Dirbdama „Silvos" f-ke, kalbėjo mitinguose, dalyvavo darbininkų streikuose, demonstracijose. Už rev. veiklą 1931 nuteista 5 metus kalėti. 1937, grįžusi į Kauną, vėl įsijungė į rev. darbą. Priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1939 vieneriems metams iš Kauno ištremta į Lukšių miestelį (Šakių aps.). Hitlerininkų nužudyta.

„FUNK" („Kibirkštis") — Vilniaus universiteto žydų studentų pusiau legali antifašistinė organizacija, veikusi 1932—1937. Jai vadovavo V. Baltarusijos Kom. jaunimo s-ga. „F." gynė neturtingųjų studentų reikalus, kovojo prieš fašizmą ir reakciją. Veikėjų tarpe buvo E. Bastackis, A. Germaniskis, B. Izraelit, M. Kozlovskis, B. Livšicas, M. Rozencveigas, E. Šapira ir kt.

„FUNK", „Der funk" („Kibirkštis"), — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1922.VIII.14 Kaune žydų kalba. Red. Z. Minkovas. Rašė apie rinkimus į I burž. seimą, agitavo balsuoti už kuopininkus.

„FUNKEN" („Kibirkštys") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1921. X.31 Vilniuje žydų kalba. Leidėjas N. Strunskis. Rašė apie darbininkų padėtį, jų kovą Lenkijoje ir kitose kapit. šalyse.

FŪTBOLAS. Lietuvoje F. pradėtas žaisti 1910—11. Po I pasaul. karo, 1919—21, F. plito neorganizuotai. 1922 įsteigta Lietuvos Sporto lyga surengė pirmąsias Lietuvos F. pirmenybes. 1923—32 F. vystymui vadovavo Lietuvos Futbolo lyga, 1933 perorganizuota į Kamuolio žaidimo s-gą (KAŽAS). Tuo metu Lietuvos F. čempionai buvo: Lietuvos Fizinio lavinimosi s-ga — LFLS (1922—23, 1927, 1932), Kauno „Kovas" (1924—26, 1933, 1935—36), Klaipėdos sporto s-ga (1928—1931, 1937—38) ir kt. komandos. 1930 ir 1935 Lietuvos futbolo komanda nugalėjo Pabaltijo F. turnyruose.

Tarybų Lietuvoje kasmet rengiamos respublikos futbolo pirmenybės, „Tiesos" taurės turnyrai. Lietuvos TSR F. pirmenybių nugalėtojai buvo: Šiaulių „Elnias" (1948—49, 1953, 1957—58, 1960—61), Kauno „Inkaras" (1950—51, 1954) ir kt. komandos. 1946 ir 1947 Lietuvos jaunių komanda tapo TSRS čempione. 1948—50 Lietuvos futbolo komanda buvo Pabaltijo turnyrų nugalėtoja. 1946 Lietuvos TSR rinktinė, 1947 Vilniaus „Dinamo" komanda žaidė TSRS futbolo pirmenybėse. Nuo 1948 TSRS futbolo pirmenybėse (1953 ir nuo 1960 TSRS A klasės futbolo pirmenybėse) žaidė Vilniaus „Spartako" komanda, nuo 1962 — Vilniaus „Žalgirio" komanda. TSRS B klasės futbolo pirmenybėse 1961—62 žaidė Kauno futbolo komanda „Banga", nuo 1963 — Klaipėdos „Granitas" (1964 „Granitas" užėmė 1-ją vietą sąjunginių respublikų B klasės futbolo komandų tarpe). Lietuvos TSR futbolo komandos yra turėjusios nemaža tarpt. susitikimų (su Švedijos, Suomijos, Kinijos, Lenkijos, Vietnamo, Islandijos ir kt. futbolo komandomis). 1960 įsteigta Lietuvos TSR Futbolo federacija. 1965.I.1 Lietuvoje F. kultivavo apie 30 000 sportininkų (jų tarpe 23 sporto meistrai).

Lit.: J. Šlyžius, Futbolas, V., 1957.

FUTURÌZMAS [lot. *futurum* — ateitis] — modernistinė buržuazinio meno srovė, susiformavusi XX a. pirmajame dešimtmetyje. F. pradžia siejama su italų poeto F. Marinečio manifestu (1909). Apie 1909—11 F. pasireiškė rusų lit-roje, paskiau ir kt. tautų lit-rose. Nors F. neturėjo vieningos programos, tačiau įv. šalių futuristams būdingi šie bendri bruožai: praeities kultūros, meninio palikimo, moralės neigimas; technikos, mašinų kultas, urbanizmas; kova prieš romantišką svajingumą, simbolizmą, už meno masiškumą; dinamizmo laikymas svarbiausiu meno principu. F. išryškėjo ir skirtingos polit. tendencijos — nuo protesto prieš kapit. santvarką iki profaš. idėjų (pvz., rusų futuristai pasisakė už Spalio revoliuciją, o italų futuristai nuėjo su fašizmu, rėmė agresyvias imp. tendencijas). F. reiškėsi ir dailėje, muzikoje, teatre, archit-roje.

Liet. lit-roje pirmieji futuristinio stiliaus kūriniai pasirodė apie 1921, o F. srovė susiformavo 1922—24. Futurizmui Lietuvoje atstovavo vad. keturvėjininkai, 1922 išleidę *„Keturių vėjų pranašą"* ir 1924—28 leidę žrn. *„Keturi vėjai"*. Nuo 1922 pirmadieniais („paldieninkais") jie rinkdavosi K. Binkio bute, kolektyviai aptarinėjo savo kūrinius, formavo naujos srovės pagrindus. Todėl ši jaunų rašytojų grupė kartais vadindavosi ir „broliais paldieninkais". Jos branduolį sudarė K. Binkis, P. Janeliūnas, A. Rimydis, S. Šemerys, A. Šimėnas, J. Petrėnas (P. Tarulis), J. Tysliava, J. Žengė, kurį laiką buvo prisidėję Butkų Juzė, A. Gricius, T. Tilvytis. Estetinei keturvėjininkų platformai didžiausią poveikį padarė rusų futuristai, bet ją veikė ir V. Europos futuristai bei apskritai modernistai. Tačiau keturvėjininkų F., veikiamas Lietuvos sąlygų, buvo savitas reiškinys. Keturvėjininkai skelbėsi atmetą simbolizmą, estetizmą, saloninę poeziją, neigiamai žiūrėjo į vyr. kartos rašytojus, į feod. senovę ir burž. Lietuvą idealizuojančią lit-rą. Jie žadėjo remtis liaudies kūrybos tradicijomis, K. Donelaičio ir A. Strazdo palikimu. Praktikoje tie pažadai pasireiškė vulgarių vaizdų bei posakių kultivavimu, grubia erotika. Keturvėjininkai maištavo prieš miesčionį, fraku pridengiantį savo „dvasios ubagystę", prieš burž. Lietuvos kultūrinio gyvenimo atsilikimą ir provincializmą. Jie skelbėsi einą su masėmis, su demokratija, jų kūryboje buvo nemaža kairių frazių bei šūkių. Keturvėjininkai neturėjo aiškesnės polit. programos, jų maištas prieš miesčioniją buvo anarchistinio ar individualistinio pobūdžio. Nemaža keturvėjininkų dalis, priešingai savo deklaracijoms, netrukus ėmė bendradarbiauti miesčioniškoje ar net fašistinėje spaudoje.

Propaguodami savo estetiką, keturvėjininkai atmetė sentimentalų jausmingumą, tyčiojosi iš įprastų poet. kanonų, neigė įkvėpimą. Kalbą jie laikė pagrindine lit. darbo medžiaga ir skelbė „žodžio kultą", tvirtindami, kad kalba „privalo būti sukonstruota ne blogiau, kaip kiekviena gera mašina" („Keturi vėjai", Nr. 3). Antra vertus, jie teigė, kad „žodžiams artimas chaosas", kad jų tikslas — laisvas žodis, „be jokios prasmės ir jokios sentencijos" („Keturi vėjai", Nr. 1). Keturvėjininkai formalistiškai vartojo alitera-

TSRS futbolo taurės rungtynės tarp Maskvos „Torpedo" ir Vilniaus „Žalgirio" komandų (1964 Vilniuje)

cijas ir asonansus, kūrė beprasmiškus žodžius, darė įv. stilistinius eksperimentus. Aukštindami techniką, judėjimą, tempą, jie apdainavo užsienio didmiesčių gyvenimą, rašė „radijo poemas", kultivavo „kosminį" stilių, šaipėsi iš įprastinių miesčioniško skonio bei moralės normų, davatkiško religingumo. Tai kilo ne iš ideologinio nuoseklumo, bet iš jų noro griauti, stebinti publiką. Atmesdami silabinę-toninę eilėdarą, stengėsi rašyti tonine eilėdara ar laisvosiomis eilėmis, mėgo laisvo, kasdieniško pokalbio intonacijas, kūrė originalius tropus ir figūras, nevengė poezijoje prozaizmų, rašė eilėraščius-plakatus, reklamas. Daugelis futuristinių bruožų išryškėjo K. Binkio eilėraščių rinkinyje „100 pavasarių" (1923), A. Rimydžio — „Knyga be vardo" (1926), S. Šemerio — „Granata krūtinėje" (1924), J. Tysliavos — „Auksu lyta" (1925), „Tolyn" (1926), T. Tilvyčio poemoje „Išpardavimas dūšios" (1928) ir kt. Neišsitekdami F. rėmuose, K. Binkis ir T. Tilvytis netrukus pasuko realizmo keliu.

Burž. kritika daugeliu atvejų į keturvėjininkus žiūrėjo kaip į „apgailėtiną nesusipratimą". Pažangioji kritika juos smerkė už neprincipingumą ir smulkiaburžuaziškumą. Marksistinė kritika atskleidė jų pseudorevoliucingumą, smerkė jų formalistinius eksperimentus. Sukėlęs laikiną pagyvėjimą liet. lit-roje, keturvėjininkų sąjūdis apie 1927—28 išseko, tačiau kurį laiką dar tebeveikė jaunus, net ir pažangesniosios krypties, poetus.

Lit.: **M. Beržas [Z. Angarietis]**, Tuščiaviduriai.—„Kibirkštis", 1924, Nr. 3; **V. Žalionis [B. Pranskus]**, „Keturi vėjai" arba lietuviški futuristai.—„Laisvė", 1924, Nr. 131, 132; **V. Gelažius [V. Kapsukas]**, Besiblaškančios buržuazinės inteligentijos poetas.—„Kibirkštis", 1925, Nr. 6—7; **K. Fulda [K. Korsakas]**, Futurizmas.—„Kultūra", 1928, Nr. 11, 12; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961.

G

G, g — lietuvių abėcėlės vienuoliktoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „g", pvz., „gana", „alga", ir minkštoji „g", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „valgiau", „elgiuosi", „rugius". „G" yra uždarumos sprogstamasis liežuvio užpakalinis skardusis priebalsis. Priebalsį „g" reikia skirti nuo raidės *g*. Raidė *g* ne visada žymi priebalsį „g", pvz., rašome „bėgti", „augti", o tariame „bėkti", „aukti", ir atvirkščiai, priebalsis „g" ne visada žymimas raide *g*, pvz., rašome „alkdamas", o tariame „algdamas".

GĀBALIS Antanas Pranas [g. 1927.III.12 Šapnagiuose (Akmenės rj.)] — cemento pramonės darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1960). 1940 baigė Urbonaičių pr. m-lą (Akmenės rj.). Nuo 1953 Naujosios Akmenės cemento g-los ekskavatorininkas mašinistas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1962 TSRS AT deputatas.

GĀBALIS Apolinaras [g. 1907.X.12 Telšiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Gimė Telšių kalėjime, kur kalėjo jo motina, 1905—07 rev. dalyvė. Iki 7 metų augo pas motiną, ištremtą į Archangelsko guberniją. 1933 dirbdamas Tirkšlių—Mažeikių plento statyboje, drauge su kt. komunistais organizavo 100 plento darbininkų streiką. 1933 priimtas į LKP Tirkšliuose, netrukus persikėlė į Nevarėnus (Telšių aps.), dirbo melioracijos darbuose. 1935 vasarą drauge su kt. suorganizavo 100 melioracijos darbininkų streiką, surengė antifaš. mitingą, o Raudonosios antimilitaristinės dienos proga 1935.VIII.1 suorganizavo melioracijos darbininkų polit. streiką. Už rev. veiklą 1935.XII nuteistas 8 metus kalėti. Buvo kalinamas Šiaulių, IX forto ir Kauno kalėjimuose. Rašė „Tiesoje", Šiaulių kalėjimo „Kolektyviste" (pseudonimas Pamarkis). Nuo 1940.VI dirbo valst. saugumo organuose, mokėsi Maskvoje, D. Tėvynės karo metais — Gorkyje ir kt. Išvadavus Lietuvą, dirbo Židikų, Tirkšlių, Klykolių vls. partorgu, kolūkio pirmininku, o nuo 1952 Akmenės stat. medžiagų kombinate. Spaudoje paskelbė atsiminimų.

Ršt.: Prieš šventę.— Po raudonąja vėliava, V., 1956.

GĀBALIS Jonas [g. 1920.XI.11 Bružuose (Mažeikių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, partinis darbuotojas. 1940—44 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944 perėjo frontą, suorganizavo Katkaus partizanų grupę, veikusią Mažeikių aps., ir buvo jos vado pavaduotojas. Pokario metais dirbo part. darbą Mažeikių, Šiaulių aps. Nuo 1953 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Baigęs m-lą, dirbo part. darbą Skaudvilės, Šiaulių rj. Nuo 1962 LKP Šiaulių rj. k-to I sekretorius. 1956—63 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1964 LKP CK narys. 1951—55 ir nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

GABDĀNKAS Konstantinas [g. 1893. VIII.7 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Dirbo g-loje Kaune. 1915 evakavosi į Petrogradą, kur įsijungė į revoliucinį darbininkų judėjimą. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. 1918—41 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Maskvoje, Leningrade, Murmanske ir kitose TSRS vietose. 1928—1931 mokėsi Leningrado Elektromechanikos in-te. 1941—44 Karo ryšių m-los polit. skyriaus viršininko pavaduotojas (Kijeve, Krasnojarske). 1944—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1945—46 Vyriausiosios statybos v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas, 1946—50 LKP Kauno miesto k-to I sekretorius, 1950—54 Lietuvos TSR Verslinės kooperacijos valdybos pirmininkas. 1953 baigė Aukštosios part. mokyklos Maskvoje neakivaizdinį skyrių. 1954—65 Lietuvos TSR MT nuolatinis atstovas prie TSRS MT. 1949—52, 1958—64 LKP CK narys, 1954—56 kandidatas į LKP CK narius. 1946—50 ir nuo 1954 Lietuvos TSR AT deputatas. Pensininkas.

GABIJĀ — mitologinė ugnies dievybė. Pagoniškoje liet. religijoje buvusį ugnies kultą mini daugelis ist. šaltinių, pateikdami įvairių ugnies dievybės vardų. Tačiau G., kaip ugnies dievybės, vardas randamas tik J. Lasickio veikale „Apie Žemaičių dievus" („De diis Samagitarum", 1580). Tautosakoje G. dažniausiai minima kaip šventa, įasmeninta namų židinio ugnis. Su G. yra susiję kai kurie senovės lietuvių papročiai ir apeigos.

„GABIJĀ"— **1.** Muzikos, literatūros ir dramos draugija, įsteigta Marijampolėje 1910 (įregistruota 1911.XII.16). Jungė Marijampolės scenos mėgėjus, dainininkus, kultūros darbuotojus (iš viso apie 300 narių). Turėjo skyrius Naumiestyje, Kalvarijoje, Kybartuose ir kt. Savo įstatuose kėlė uždavinį „saugoti lietuvių tautos meno tebesančius tvarinius, tobulinti juos, platinti muzikos, literatūros ir dramos grožio supratimą tarp vietinių gyventojų". Turėjo chorą, orkestrą, dramos artistų kuopą, knygyną ir skaityklą. 1913—20 d-jai vadovavo J. Bendorius. „G." chorui dirigavo A. Iešmanta, J. Bendorius, A. Vaičiūnas; artistų kuopos režisieriais buvo A. Iešmanta, J. Matulevičius. Rengė minėjimus, paskaitas, rinko tautosaką, eksponatus dailės parodoms ir kt., gastroliavo įv. miestuose ir kaimuose.

2. Buržuazinis literatūros almanachas, skirtas poeto A. Baranausko atminimui. Išleistas 1907 Krokuvoje. Parengė J. Herbačiauskas. Išspausdino J. Basanavičiaus ir A. Jakšto (A. Dambrausko) straipsnių, M. Gustaičio, J. Turčiniškio (Zubrickio) eilėraščių ir kt. Daugumas kūrinių su poeto atminimu tiesioginio ryšio neturėjo. J. Herbačiausko, iš dalies S. Kymantaitės-Čiurlionienės,

M. Gustaičio, K. Puidos kūriniuose žymu polinkis į simbolinius bei mistinius vaizdus, antirealistinės tendencijos.

GABŸS — ežeras Kaišiadorių rj., 14,5 km į p. nuo Žiežmarių, 6 km į p. r. nuo Kalvių. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 850 m, didž. plotis 280 m. Krantai statūs. Per G. teka Lapainia (Nemuno intakas). Š. pakrantėje yra Navapolis.

GABRĖ́NAS Alfonsas [g. 1904.III.25 Lunince (Baltarusijos TSR)] — biochemikas, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1936 baigęs Kauno un-tą, dirbo ten pat fiziologijos katedroje asistentu. Nuo 1944 Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Med. in-to biologinės ir organinės chemijos katedros vedėjas; 1946—47 dar ir Kauno un-to med. f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie cholesterino apykaitą organizme ir įvairiais mitybos klausimais.

GABRĖ́NAS Antanas [g. 1922.II.7 Kuršėnuose] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1952 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą. 1952—59 Kauno muz. dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius. Režisuoja Kauno mokytojų namų liaudies teatro pastatymus.

Vaidmenys: Stulgis (A. Griciaus „Išvakarės"), Ciganovas (M. Gorkio „Barbarai"), Kuliginas (A. Čechovo „Trys seserys"), Kareninas (L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas"), Hirchalsas (J. Grušo „Herkus Mantas") ir kt.

GABRĖ́NAS Pranas Bronislovas [g. 1927. VI.4 Taruškuose (Panevėžio rj.)] — profsąjungų darbuotojas. Iki 1962 dirbo geležinkelių transporte. Nuo 1953 TSKP narys. 1959 baigė Novosibirsko Geležinkelių transporto in-tą. Nuo 1962 dirba profsąjunginį darbą, Lietuvos respublikinės profs-gų tarybos narys. Nuo 1963 Lietuvos respublikinės profs-gų tarybos sekretorius. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius.

GABRIELÌŠKIŲ PILIÃKALNIS — kalnas Raseinių rj., 2 km į p. r. nuo Girkalnio.

Piliakalnio aikštelė lygi, be įtvirtinimų, 32—33 m ilgio ir 23 m pločio, šlaitai statūs. 1910 L. Kšivickis tyrinėjo aikštelės p. dalį ir 30 cm gylyje aptiko akmenų grindinį. Viršum jo rasta nemaža puodų šukių. Po akmenimis vietomis aptikta plūkto molio sluoksnių, židinių pėdsakų, tinko gabalų. Tai rodo piliakalnyje buvus pastatų. Be to, rasta geležinių ietigalių, peilių, žalvarinių papuošalų fragmentų, emalės ir stiklo karolių. Įdomiausias radinys — 83 cm gylyje nuo piliakalnio paviršiaus ir 45—46 cm gylyje nuo akmenų grindinio viršaus aptikta maždaug 2 X 2 m dydžio duobė — sandėliukas maisto atsargoms laikyti. Joje rasta apie 43 l įvairių grūdų (daugiausia rugių ir soros), susimaišiusių su žemėmis, ir duonos gabalų. Duobėje aptikti iš Romos monetų padaryti pakabučiai, pagal kuriuos piliakalnis datuotinas I—IV a.

GABRIJOLÃVIČIUS Vytautas [g. 1915. VI.29 Rygoje] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1956). 1947 baigė Lietuvos Veterinarijos akademiją, nuo 1948 ten pat dirba ped. darbą, nuo 1958 vidaus ligų, klinikinės diagnostikos ir farmakologijos katedros docentas. Trijų išradimų autorius. Paskelbė moksl. straipsnių veterinarijos klausimais. Drauge su kitais parašė 2 knygas apie mineralinių medžiagų, vitaminų ir antibiotikų reikšmę gyvulių mitybai.

GABRILIAVÀ — kaimas Kaišiadorių rj., Žaslių apyl., 7 km į p. r. nuo Žaslių, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. 79 gyv. (1959). Per G. teka Prakusa (Ilgių ež. intakas). Aštuonmetė m-la (1928—49 pradinė, 1949—62 septynmetė).

GABRŸS Juozas [m. 1919.II.15 Marijampolėje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. Aktyviai prisidėjo prie kom. org-jų ir Tarybų valdžios organų kūrimo Marijampolės apskrityje. Burž. nacionalistų nužudytas.

GABRŸS Juozas — buržuazinio visuomenės veikėjo Juozo *Paršaičio* slapyvardis.

GABRIŪ́NAS Vytautas [g. 1930.VII.7 Kaune] — architektas. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to archit-ros f-tą. Suprojektavo rašytojo J. Biliūno paminklą ir A. Vienuolio kapą Anykščiuose, poeto J. Janonio paminklą Puškino mieste, archit. dalį paminklui fašistų aukoms Pirčiupyje, Vilniaus un-to studentų kavinę ir kt.

GAČIÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Klovainių apyl., 8 km į r. nuo Rozalimo; tarybinio ūkio centras. 72 gyv. (1959). Prie G. prasideda Mažupė (Mūšos intakas). Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1958). Yra 10 pilkapių.

GAČIÕNYS — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 4 km į š. nuo Jūžintų, prie kelio į Rokiškį. 43 gyv. (1959). R. pakraštyje yra Gačionių ež. Biblioteka. 1596 G. priklausė Jūžintų dvarui, 1796 (4 kiemai, 27 gyv., 2 valakai) — Čedasų dvarui.

GAČIONIŲ̃ ẼŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 11 km į š. v. nuo Dusetų, 2 km į š. nuo Jūžintų. Plotas 52,5 ha. Ežeras rininis; ilgis 2510 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 5,6 km. Krantai statūs, aukšti. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Rašų ež.). Paežerėje yra kaimai: Gačionys, Lukščiai, Dvirėžiai. Ežeras verslovinis.

GÃDONAS Vladimiras [1775.X.9 Sedoje — 1842.VIII.9 Nansi (Prancūzija)] — kultūros veikėjas. Mokėsi Kražių g-joje ir Vyriausiojoje m-loje Vilniuje. Dalyvavo 1794 T. Kosciuškos sukilime. 1818 spaudoje („Tygodnik wileński") rašė apie sunkią valstiečių padėtį. Prasidėjus 1831 sukilimui, išrinktas Telšių laikinosios vyriausybės pirmininku. Emigravęs į Prancūziją, G. palaikė ryšius su Kipr. Nezabitauskiu-Zabičiu. Lenkų kalba parašytoje studijoje „Žemaitijos kunigaikštystės statistika" (1839) pateikė žinių apie Žemaitijos fizinę ir politinę geografiją, gyventojus, kalbą.

GADUNÃVAS — kaimas Telšių rj., 9 km į š. nuo Telšių; apylinkės ir kolūkio centras. 163 gyv. (1959). Per kaimą teka Markija (Plinkšių ež. intakas), eina kelias iš Nevarėnų į Telšių—Sedos vieškelį. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1911—1945 pradinė, 1945—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1964), biblioteka (nuo 1949). Iki XIX a. kaimas buvo vadinamas Degeniais. G. vardą gavo nuo savininkų Gadonų, kuriems atiteko 1638. XVIII a.— valsčiaus centras. Burž. metais buvo pašto agentūra, vėjo malūnas. 1935 G. grioviakasiai laimėjo savaitę trukusį streiką. Tais pačiais metais kaime susikūrė LKP pogr. kuopelė, kuriai priklausė J. Guiskis, A. Bajarūnas, J. Kazlauskas ir kt.

GAIDAMÁUSKAS Stasys [1915.VI.19 Kupiškyje — 1964.IV.4 Vilniuje] — karinis veikėjas, pulkininkas. Baigė mkt. seminariją Šiauliuose. Mokėsi Kauno un-te, tarnavo kavalerijos pulke, vėliau iki mirties Tarybinėje Armijoje. 1941—1943 mokėsi Frunzės karo akademijoje. Dalyvavo D. Tėvynės kare. Nuo 1949 Komunistų partijos narys. Buvo Vilniaus miesto priešlėktuvinės gynybos viršininkas, vėliau Lietuvos TSR Civ. gynybos štabo viršininkas.

GAIDAMÃVIČIUS Jonas [1860 Kaniūkuose (Utenos rj.) — 1912 Aluntoje] — rašytojas, kultūros veikėjas. Studijuodamas mediciną Varšuvos un-te (1883—1889), drauge su kitais įkūrė liet. studentų d-ją (1888). Vienas laikr. „Varpas" steigėjų, redaktorių ir bendradarbių (slap. Jonas Gaidys ir kt.). 1889 „Varpe" (Nr. 1—12) išspausdino realistinę apys. „Antanas Valys", kurioje vaizduojamas Lietuvos kaimo ir dvaro gyvenimas, iškeliama naujos, iš pasiturinčių valstiečių kilusios inteligentų kartos ekonominė ir kultūrinė veikla. 1890 „Varpe" (Nr. 1—3) išspausdino aps. „Pašauktieji", kuriame pavaizdavo naujokų ėmimą į caro kariuomenę. Baigęs medicinos mokslus, apsigyveno netoli Molėtų, o 1893 išvyko į Turkestaną, kur dirbo kariniu gydytoju ir vėliau buvo pakeltas į generolus. Išėjęs į pensiją, gyveno Lietuvoje.

GAIDAMÃVIČIUS Zigmas [slap. **Zigmas Gėlė**; 1894.IV.26 Naisiuose (Šiaulių rj.) — 1912.XII.4 Kijeve] — poetas. Gimė dvaro prievaizdo šeimoje. Mokydamasis Šiaulių

gimnazijoje (1904—1912), 1907 pradėjo rašyti eilėraščius. Nuo 1908 spausdino eilėraščius, korespondencijas iš valstiečių gyvenimo „Vilniaus žiniose", „Aušrinėje", „Lietuvos žiniose", „Rygos naujienose", „Lietuvos ūkininke", „Vienybėje lietuvninkų", „Šaltinyje", pasirašinėdamas Zigmo Gėlės, Dievotnašos, Gaitonio, Petro Žižo

VLADAS EIDUKEVIČIUS

„Siuvėjos"

ANTANAS GUDAITIS

„Pavilnio kalvos"

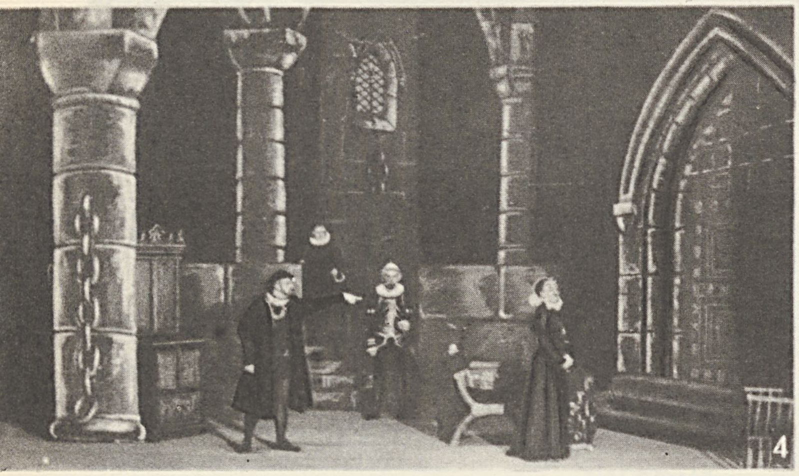

BORISAS DAUGUVIETIS 1—2. B. Dauguvietis, atliekantis vaidmenis: 1. Autoliko (V. Šekspyro „Žiemos pasaka“). 2. Barono (A. Puškino „Šykštusis riteris“). 3—5. Scenos iš B. Dauguviečio pastatymų: 3. V. Krėvės „Skirgaila“. 4. F. Šilerio „Marija Stiuart“. 5. B. Dauguviečio „Nauja vaga“

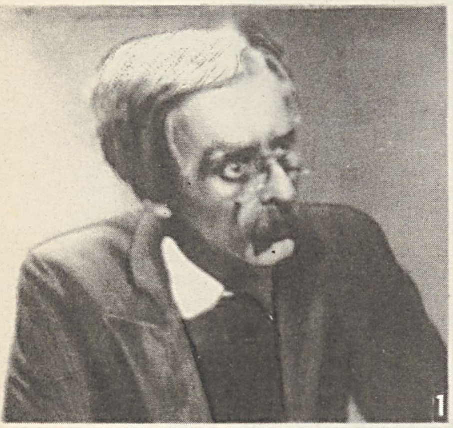

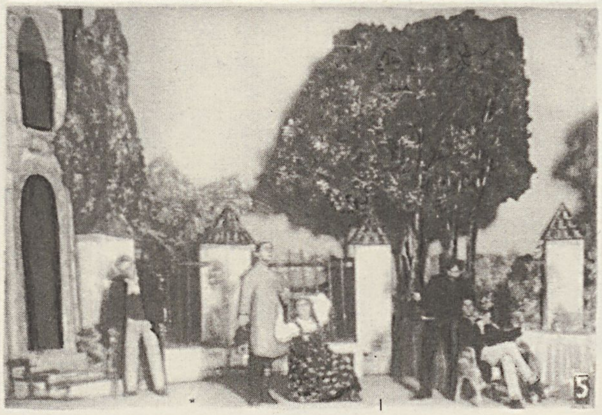

KONSTANTINAS GLINSKIS 1—4. K. Glinskis, atliekantis vaidmenis: 1. Prof. Prelio (O. Ernsto „Auklėtojai“). 2. Abraomo Granato (D. Aizmano „Konsulas Granatas“). 3. Lopachino (A. Čechovo „Vyšnių sodas“). 4. Otelo (V. Šekspyro „Otelas“). 5. Scena iš K. Glinskio pastatymo Valstybės teatre (A. Fromo „Ponas ir mužikai“)

slapyvardžiais. Vertė A. Puškiną, M. Lermontovą, A. Maikovą, L. Kondratovičių (V. Sirokomlę), A. Mickevičių, H. Heinę ir kt. Dalyvavo liet. moksleivių kuopelės veikloje. Baigęs g-ją, 1912 rudenį įstojo į Kijevo un-to istorijos-filologijos f-tą, tačiau netrukus mirė, nespėjęs išleisti jau parengto spaudai eil. rinkinio „Gėlynas".

G. buvo artimas demokratinės realistinės krypties rašytojams, pažangioms tendencijoms. G. eilėraščiuose vaizduojama gimtoji poeto aplinka, panaudojami tautosakiniai siužetai, tautosakinė poetika. G. užjautė išnaudojamą valstietį, apdainavo jo skriaudas ir džiaugsmus, ilgėjosi šviesesnės ateities. Kai kuriuose eilėraščiuose yra ir rev. kovos vaizdų, neigiamai vertinamos reakcijos meto represijos, pašiepiami kylančios liet. buržuazijos vadeivos. G. kūryba, pasižyminti demokratinėmis tendencijomis, gyvenimo poetizavimu, pesimizmo smerkimu, lyrizmu, dainingumu ir liaudiškumu, užima reikšmingą vietą demokratinės realistinės liet. poezijos raidoje. G. kūrybą vertino pradedantieji to meto proletariniai liet. poetai J. Janonis, A. Regratis ir kt.

Ršt.: Gėlynas, V., 1963 [su R. Mikšytės įvadiniu straipsniu].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

GAIDĖ — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 8 km į š. r. nuo Rimšės, 3 km nuo BTSR sienos. Plotas 15,5 ha, ilgis 650 m, didž. plotis 360 m. Krantai žemi, daug kur pelkėti. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Apvardų ež.). Š. pakrantėje yra Gaidės kaimas.

2. Kaimas Ignalinos rj., 8 km į š. r. nuo Rimšės, 3 km nuo BTSR sienos; apylinkės centras. 49 gyv. (1959). Iš p. prie G. prieina Gaidės ež. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), parduotuvė, aštuonmetė m-la (1935—48 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1955). 1514 Žygimantas Senasis G. dvarą dovanojo Drūkšių parapijai.

GAIDĖLIAI — kaimas Ukmergės rj., Vidiškių apyl., 11 km į š. r. nuo Ukmergės. 28 gyv. (1959). Ist. šaltiniuose minimas 1553. 1675 G. turėjo 9 valakus ir 10 kiemų.

GAIDELIAĨ — kaimas Šilutės rj., Jonaičių apyl. ir Juknaičių apyl., 5 km į p. r. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento ir Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 287 gyv. (1959). Per G. teka Voryčia (Šyšos intakas). Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1958).

GAIDELIÓNIS Povilas [1870 Buiviškiuose (Biržų rj.) — 1935.VI.30 Kaune] — pedagogas, kultūros darbuotojas, liberalinis visuomenės veikėjas. Mokėsi Panevėžio ir Mintaujos g-jose. Mintaujoje 1894 suorganizavo slaptą liet. moksleivių „Kūdikio" d-ją ir buvo jos pirmininkas. Lankė Peterburgo Technologijos in-tą. 1900 apsigyveno Vilniuje, tarnavo žemės banke. 1906—07 „Lietuvos ūkininko" redaktorius. Dalyvavo teatro mėgėjų org-jų veikloje. Vienas Vilniaus liet. g-jos steigėjų, 1915—31 jos mokytojas. Lenkų burž. valdžios atleistas iš pareigų, persikėlė į Lietuvą, kurį laiką dirbo Švietimo m-joje.

GAIDĖS MIŠKAS — miškas Ignalinos rj., 12 km į š. r. nuo Dūkšto, 3,5 km nuo BTSR sienos. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Gaidės girininkijai. Plotas 920 ha; medynų 710 ha, pelkių 140 ha. Reljefas banguotas su pelkėtais įdubimais. Š. r. pakraštyje yra Skryto ež., pietvakariniame — Pasamanės ež. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, ant smėlio ir priesmėlio. Labiausiai paplitę pušynai su beržo ir eglės priemaiša. 82% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 113 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis. Per G. m. eina kelias iš Gaidės kaimo į Smalvas.

GAIDỸS Antanas [g. 1926.III.22 Nevetiškiuose (Panevėžio rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1962). 1943—44 palaikė ryšius su „Gražinos" būrio taryb. partizanais. 1946 baigė Panevėžio geležinkelininkų m-lą, įgydamas elektromonterio specialybę. 1946—49 tos m-los auklėtojas, direktoriaus padėjėjas, dėstytojas. Nuo 1948 TSKP narys. 1949—50 dirbo part. darbą Panevėžyje, 1950—53 LKP Šiaulių sr. k-to lektorius, 1953—57 LKP CK lektorius. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-to istorijos f-tą, 1961 — Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. 1961—62 LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus lektorių grupės vadovas. Nuo 1962 Lietuvos Vet. akademijos marksizmo-leninizmo katedros vedėjas. Išspausdino moksl. straipsnių ateizmo, etikos ir kt. klausimais.

GAIDỸS (Gallus) Mykolas [m. 1689 Rusnėje] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Gimė Gaideliuose (Šilutės rj.). Nuo 1656 iki mirties pastoriavo Rusnėje. Su kitais liet. pastoriais peržiūrėjo bei redagavo D. Kleino parengtą giesmyną „Naujos giesmių knygos" (1666). Pats vertė rel. giesmes, iš kurių viena („Pabusk, dūšele mano tu") įdėta į Kleino ir vėlesnius giesmynus.

GAIDỸS Povilas [g. 1937.V.24 Subačiuje (Kupiškio rj.)] — režisierius. 1958 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinį f-tą, 1963 — Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to režisūros f-tą. Dirba vyriausiuoju režisieriumi Klaipėdos dramos teatre, pastatė V. Višnevskio „Optimistinę tragediją" (1963), K. Sajos „Gaidžio pentinus" (1964).

„GAIDỸS" — liaudies šokis, ratelis, vaikų žaidimas. Žinomas visoje Lietuvoje. Ratelį žaisdavo ne visur vienodai. Apie Pilviškius „G." šokdavo. Pagrindinis šokio žingsnis primena klasikinio šokio „batman" judesį. Šokdavo vieni vyrai. Populiarią sceninę šokio kompoziciją sukūrė J. Lingys.

Lit.: J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 2, V., 1952.

GAIDŪNAI — kaimas Vilniaus rj., Mickūnų apyl., 8 km į š. r. nuo Naujosios Vilnios, 2 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 204 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Vilnia.

GAIDŽIAĨ — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 10 km į š. r. nuo Tauragnų. 93 gyv. (1959). R. pusėje yra ežeras Sylys. 1904 kaime gimė Lietuvos TSR liaudies poetas T. Tilvytis.

GAIGALÁITĖ Aldona [g. 1927.VI.15 Gaižiūnuose (Pakruojo rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1955). 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1950—51 Šiaulių Mokytojų in-to dėstytoja.

Nuo 1951 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to aspirantė, moksl. bendradarbė, nuo 1960 Lietuvos TSR istorijos pospalinio laikotarpio sektoriaus vadovė. Nuo 1957 TSKP narė. G. tyrinėjimai daugiausia liečia pirmosios proletarinės revoliucijos ir buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje 1918—40 istorijos problemas. G. yra viena iš „Lietuvos TSR istorijos šaltinių" III ir IV t. sudarytojų. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorė konsultantė. Paskelbė moksl. straipsnių. Be disertacijos („Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929—1934 m.", V., 1957), rašė dar apie rev. komitetus („Už socialistinę Lietuvą", V., 1960), apie valstiečių 1935 streiko pobūdį („Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы", Киев, 1962) ir kt. „Lietuvos TSR istorijos" 3 tomo bendraautorė.

GAIGALÁITĖ Nijolė [g. 1928.XII.10 Gaižiūnuose (Pakruojo rj.)] — dailininkė. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą. Nuo 1955 dalyvauja dailės parodose. Kuria daugiausia dekoratyvines skulptūras, kamerines statulas ir portretus. G. kūriniams būdingas polinkis į monumentalų apibendrinimą.

Kūriniai: dekoratyvinės skulptūros — „Lietuvė" (1957), „Jūratė ir Kastytis" Palangos parke (1959); skulptūros — „Kiaulių augintoja" (1961), R. Jachimavičiaus antkapinis paminklas Rasų kapinėse Vilniuje (archit. E. Budreika, 1963), „Verpėja" (1965), „Poilsis" (1965); dail. R. Šmurginaitės (1954), Socialistinio Darbo Didvyrės L. Stelmokienės (1960), kolūkietės Barauskienės (1961), poetės J. Degutytės (1962) portretai, ir kt.

GAIGALÁITIS Vilius [1870.IX.27 Naujienoje (buv. Ragainės aps.) — 1945.XI.30 Badene] — Klaipėdos krašto lietuvių buržuazinis veikėjas, raštijos darbuotojas. 1892—96 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1900 gavo filosofijos daktaro laipsnį už disertaciją „1573 metų Volfenbiutelio lietuviškos postilės rankraštis". Joje G. pirmasis plačiau aprašė

postilės fonetiką, morfologiją ir sintaksę, pateikė nedidelį būdingesnių jos žodžių žodynėlį. 1903, 1908, 1913 kaip lietuvių kaimo ir miesto buržuazijos atstovas buvo išrinktas į Prūsijos landtagą, kur palaikė kaizerinės valdžios politiką. Kunigaudamas Klaipėdos krašte, steigė lietuviškas burž. jaunimo ir labdarybės org-jas, organizavo sekmadienines evangelikų m-las ir senelių prieglaudas. Tačiau ir visame visuom. gyvenime, ir parlamentinėje veikloje, o taip pat I pasaul. karo metais palaikė Vokietijos valdžios politiką. 1922 vadovavo Klaipėdos kr. lietuvių delegacijai Paryžiuje, Ambasadorių konferencijoje, kur palaikė reikalavimą prijungti Klaipėdos kr. prie Lietuvos. Klaipėdos kr. prijungus, įėjo į pirmąją direktoriją. 1941 pasitraukė į Vokietiją.

GAĨGALAS Algirdas [g. 1933.II.27 Gaižiūnuose (Pakruojo rj.)] — geologas, geologijos ir mineralogijos mokslų kandidatas (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—63 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to, nuo 1964 Geologijos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbis. Spaudoje paskelbė apie 20 moksl. straipsnių kvartero geologijos ir litologijos klausimais.

GAĨGALAS Kazys [g. 1925.VIII.9 Uljanavoje (Rokiškio rj.)] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—57 dirbo statybinių medžiagų pramonės įmonėse. Nuo 1960 Vilniaus Stat. medžiagų in-to moksl. bendradarbis. Tyrė durpių pelenus kaip žaliavą rišamųjų medžiagų ir autoklavinių dirbinių gamybai. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. medžiagas.

GAIGÃLIAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 10 km į p. r. nuo Kupiškio, 0,5 km į r. nuo kelio į Svėdasus; kolūkio centras. 126 gyv. (1959). Šiaurėje — Juodimo pelkė, šiaurės vakaruose, už 1 km, — Šepetos pelkė. Daugumas sodybų stovi viena prie kitos. Pr. m-la (įst. 1925; 1953—61 septynmetė). Į š. nuo kaimo, pelkės pakraštyje, nupiauto kūgio formos stačiašlaitė kalva — piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė beveik apvali, lygi, apie 35 m skersmens. Šlaitais eina lygi, iki 8 m pločio pakopa. Š. papėdėje ryškūs gyvenvietės pėdsakai. Čia aptinkama lipdytinės keramikos, skaldytų gyvulių kaulų ir kt. archeologinės medžiagos, būdingos I t-mečiui.

GAILÃIČIAI — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 4 km į p. nuo Ylakių, abipus Luobos (Bartuvos intako). 105 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Ylakių į Barstyčius. Linų pirminio apdirbimo punktas. 1695 buvo 7 kiemai.

„GAILESTĨNGOJI SESUÕ" — mėnesinis žurnalas, neperiodiškai ėjęs 1932—38 Kaune. Leido Lietuvos Raudonojo kryžiaus Gailestingųjų seserų draugovė.

GAILĒVIČIENĖ Šeina [**Klipaitė**; g. 1914. XI.14 Mosėdyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Baigė g-ją Kaune. 1934 įstojo į LKJS Kaune, platino kom. lit-rą, organizavo darbo jaunimo pasitarimus. Nuo 1936 Komunistų partijos narė, rev. darbą dirbo Klaipėdoje. Už rev. veiklą 1937 nuteista 5 metus kalėti. 1940—1950 dirbo adm. darbą Kaune, Kuibiševe, Maskvoje, Vilniuje. Nuo 1951 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekos darbuotoja. 1955 baigė Leningrado Bibliotekininkystės in-tą.

GAILĒVIČIUS Alfonsas [g. 1910.VII.28 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, administracinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1928 LKJS narys. 1929 LKJS Biržų parajonio k-to sekretorius. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1929—30 LKP Biržų parajonio k-to sekretorius. Už kom. veiklą 1930 nuteistas 4 metus kalėti. Išėjęs iš Šiaulių kalėjimo, 1934 paskirtas LKP CK instruktoriumi; part. darbą dirbo Marijampolės, Panevėžio, Kretingos, Telšių apskrityse. 1935 už rev. veiklą suimtas Telšiuose ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. Bendradarbiavo „Balse", Kauno kalėjimo polit. kalinių žurnale „Kovotojas". 1939 „Kovotojo" redaktorius. 1940—43 dirbo adm. darbą Kaune, Maskvoje. 1943—1944 vadovavo specialiai taryb. partizanų grupei Lietuvoje. Nuo 1944 dirbo adm. darbą Vilniuje. 1948—53 Lietuvos TSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas, 1953—54 vidaus reikalų ministro pavaduotojas, 1954—62 vidaus reikalų ministras, nuo 1962 viešosios tvarkos apsaugos ministras. Nuo 1957 generolas majoras. Nuo 1954 LKP CK narys. 1955—59 ir nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

GAILĒVIČIUS Juozas [1882 Balašove (Saratovo sr.) — 1961 Kaune] — pedagogas, matematikas. 1905 baigė Odesos un-to fizikos-matematikos f-tą. 1906—1924 mokytojavo Ukrainoje ir Rusijoje, 1924—46 Panevėžyje, Kauno III g-joje. 1931 išleido elementarinės matematikos uždavinyną. 1946—57 Kauno politechnikumo dėstytojas.

GAILĒVIČIUS Petras [g. 1928.VI.9 Rezginiuose (Kėdainių rj.)] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų kandidatas (1962). 1953 baigė Kauno Medicinos in-tą, iki 1956 ten pat dirbo odos ir venerinių ligų klinikinio ordinatoriumi. Nuo 1956 TSKP narys. 1956—1960 Kaišiadorių rj. vyriausiojo gydytojo pavaduotojas, vyriausiasis gydytojas. Nuo 1960 dirba Kauno Medicinos in-to odos ir venerinių ligų katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių apie suaugusiųjų lėtinę trichofitiją, jos gydymą novokaino blokada.

GÃILIAI — kaimas Biržų rj., Pundurių apyl., 19 km į š. nuo Papilio, prie kelio iš Nemunėlio Radviliškio į Kvetkus. 13 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Nemunėlis; iš v. kaimą supa Biržų giria. Yra Kuokavičių pr. m-la (nuo 1921), kultūros namai (nuo 1958).

GAILIAĨ — **1.** Kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 7 km į š. v. nuo Lyduvėnų; tarybinio ūkio centras. 193 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Dratvinys (Dubysos intakas); p. pakraštyje telkšo Gyžežeris. Elektrinė, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), biblioteka (nuo 1954); kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė.

2. Darbininkų gyvenvietė Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 5 km į p. r. nuo Karsakiškio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 138 gyv. (1959). G. supa Gitėnų miškas. Yra Gailių pelkė. Mechaninės dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). G. apylinkėse 1863 buvo įsitvirtinę sukilėliai.

GÃILIAKIEMIS — kaimas Alytaus rj., Butrimonių apyl., 6 km į š. nuo Butrimonių. 265 gyv. (1959). Į r. nuo G. tęsiasi Gojaus miškas, į p. — Ąžuolijos miškas.

GÃILIEKAS — ežeras Lazdijų rj., 4 km į p. r. nuo Seirijų. Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; v. galas siauras, r. — platus. Ilgis 1540 m, didž. plotis 500 m. Yra sala. V. ir š. krantai statūs. Pakrantės apaugusios medžiais. Išteka upelis į Seirijo ežerą. Pietryčių pakrantėje įsikūrusios Raganiškės. Ežeras verslovinis.

GÃILINTAS — ežeras Alytaus rj., 5 km į p. r. nuo Nemunaičio, 4 km į v. nuo Alytaus—Merkinės plento. Plotas 66 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1900 m, didž. plotis 735 m. Kranto linijos ilgis 5300 m. Krantai neaukšti, rytinis apaugęs mišku. Įteka 2 bevardžiai upeliai. Ežero r. pakrantėje yra Piliakalnio kaimas, v. — Galintai, Galintėnai.

GAILIŪ̃NAI — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 5 km į š. r. nuo Druskininkų, Nemuno kair. krante. 294 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1928). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė mkt. A. Ūselytę ir apylinkės tarybos pirm. P. Vaikšnorą.

2. Kaimas Panevėžio rj., Skaisgirio apyl., 8 km į p. nuo Pušaloto, prie Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. 128 gyv. (1959). Per. G. eina Panevėžio—Pušaloto kelias. Parduotuvė. 1587 G. turėjo 11 ūkių, 16 valakų dirbamos žemės; priklausė Upytės dvarui. Kaime 1892 gimė JAV lietuvių pažangus rašytojas S. Jasilionis.

GAILIŪ̃NAS Pranas [g. 1913.I.5 Katiliuose (Šakių rj.)] — kalbininkas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1965). 1939 baigęs Kauno un-tą, mokytojavo Raseinių, Eržvilko, Švėkšnos m-lose. 1949—59 Švietimo m-jos inspektorius. Nuo 1959 Vilniaus un-to dėstytojas. Su A. Matučiu sudarė skaitinių knygą „Gimtasis žodis" III klasei. Parašė vid. m-loms metodinį laišką „Lietu-

vių kalbos gramatinis nagrinėjimas" (1956), „Mokykimės rašyti taisyklingai" (1962). Period. spaudoje rašo liet. kalbos dėstymo klausimais.

GAĨLIŲ PÉLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 16 km į r. nuo Panevėžio, į p. nuo Bygailių geležinkelio stoties. Plotas 469 ha (pramoninis 332 ha). Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 24 ha). Didesniąją dalį užima aukštapelkė, mažesniąją — žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,76 m; vid. susiskaidymas 32%; vid. peleningumas 5,2%. Pelkė nusausinta. Durpės kasamos kurui ir kraikui.

GAĨLIUS Martynas [1857.XI.4 Didžiuosiuose Berštininkuose (Pagėgių aps.) — 1944] — Rytų Prūsijos lietuvių buržuazinis veikėjas. Aktyviai dalyvavo R. Prūsijos lietuvių veikloje prieš vokietinimo politiką, už lietuvių atstovų išrinkimą į Vokietijos reichstagą ir Prūsijos landtagą. Aktyvus „Birutės" d-jos narys, 1910—11 „Lietuviškos rinkimo d-jos" („Lietuviškos konservatyvų skyrimo draugystės") pirmininkas. Vienas „Sandoros" d-jos steigėjų.

„GÁIRĖS" — buržuazinis meno ir literatūros žurnalas, ėjęs 1923—24 Kaune. Išėjo 8 nr. Red. K. Puida. Poezijos kūrinius spausdino V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga, J. Tysliava, P. Vaičiūnas ir kt., prozos ir dramos — V. Krėvė, K. Puida, O. Pleirytė-Vaidilutė, lit-ros ir meno kritikos straipsnius — A. Sutkus, V. Žadeika ir kt. Spausdino ir kitų tautų lit-ros kūrinių vertimus, knygų, spektaklių, koncertų recenzijas bei apžvalgas, paveikslų reprodukcijas. Žurnale žymu polinkis į „grynąjį meną".

„GAISAĨ" — buržuazinis estetizmo krypties meno ir literatūros žurnalas, ėjęs 1930—31 Kaune. Išėjo 15 nr. Red. K. Puida, nuo 1930 Nr. 5 — V. Krėvė-Mickevičius. Tęsė žurnalų „Gairės" ir „Baras" literatūrinę liniją. Spausdinosi L. Gira, F. Kirša, V. Krėvė, V. Mykolaitis, K. Puida, J. Švaistas, P. Vaičiūnas ir kai kurie jaunesniosios kartos rašytojai, linkę į „grynąjį meną". Lit-ros ir meno kritikos straipsniuose buvo aštriai pasisakoma prieš realizmą, pažangiąją literatūrą.

GAISRIAĨ — kaimas Kapsuko rj., Bagotosios apyl., 7 km į p. r. nuo Pilviškių, tarp Šešupės ir Pilvės. 156 gyv. (1959). Per G. eina kelias iš Pilviškių į Kauno—Kapsuko plentą. 1927—50 veikė pr. m-la, vėliau perorganizuota į septynmetę ir perkelta į Antanavą. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė apylinkės pirm. Bandzą, iššudė 2 šeimas. 1864 kaime gimė rašytojas J. Andziulaitis.

GAISRỸS Juozas [1921.X.9 Višakio Rūdoje (Kapsuko rj.) — 1959.II.9 Vilniuje] — žurnalistas, apybraižininkas. 1936—40 miško kirtėjas ir durpyno darbininkas. Burž. laikotarpiu dalyvavo pogr. komjaunimo veikloje. 1940 baigė taryb. žurnalistų kursus prie „Tiesos" laikraščio, dirbo Marijampolės aps. laikraštyje „Naujasis kelias". D. Tėvynės karo metais taryb. partizanų „Jūros" būryje (Šakių rj.) kovojo prieš vok. faš. okupantus. 1945—48 redagavo Marijampolės aps. laikr. „Naujasis kelias", 1948—53 dirbo „Tiesos" ir „Švyturio" redakcijose. 1951 baigė Vilniaus vakarinę vid. m-lą. Parašė apybraižų kolūkinio kaimo temomis, demaskavo liet. burž. nacionalistų piktadarybes vok. faš. okupacijos ir pokario metais. Bandė jėgas ir apsakymo žanre. V. Vildžiūno partizaninės kovos atsiminimų knygos „Aukštaitijos kalvose" (1954) ir S. Vaupšo — „Keršto ugnys" (1955) lit. bendraautoris.

Ršt.: Gyvenimo žingsniai, V., 1960.

GAIŽÁIČIAI — kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 12 km į p. v. nuo Žagarės, 6 km nuo Latvijos TSR sienos. 92 gyv. (1959). Per G. teka Švėtė. Lentpiūvė, malūnas, parduotuvė, ryšių skyrius, biblioteka (nuo 1950). 1918 G. dvaro rūmuose buvo įsteigta pr. m-la.

GAIŽÁUSKAS Jurgis [1922.X.25 Karūžalaukyje (Molėtų rj.)] — kompozitorius, pedagogas. 1941—46 dirbo simf. orkestro artistu, 1946—53 — koncertmeisteriu-akompaniatoriumi. 1950 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos smuiko klasę, 1953 kompozicijos teorijos klasę. Nuo 1953 dėsto kompoziciją ir teorines disciplinas Vilniaus Talat-Kelpšos muz. technikume. Nuo 1957 Radijo ir televizijos komiteto kaimo kapelos vadovas. G. savo kūryboje gausiai vartoja liet. liaudies dainų melodijas ir intonacijas.

Kūriniai: operetė saviveiklinei scenai „Ramunė" (1962, V. Bložės tekstas), kantata „Prie Drūkšių ežero" (1960, E. Mieželaičio tekstas), chorinė siuita vaikams su simf. orkestru „Metų pasaka" (1960, A. Matučio tekstas), 2 simfonijos (1956 ir 1964), simf. poemos — „Aušra" (1953) ir „Kauno komjaunuoliams didvyriams atminti" (1961), 2 styginiai kvartetai (1957, 1960), sonata smuikui ir fortepijonui (1963), kūriniai estradiniam, liaudies instrumentų ir pučiamųjų orkestrams bei ansambliams, instr. pjesės, dainos vaikams, choro dainos, muzika dramos spektakliams („Kupriukas muzikantas", „Broliška poema", „Paskenduolė" ir kt.) ir radijo vaidinimams.

Lit.: J. Gaudrimas, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

GAIŽĖNAI — kaimas Kauno rj., Noreikiškių apyl., 4 km į p. r. nuo Zapyškio. 234 gyv. (1959). Per G. teka Kačupys (Nemuno intakas). Yra Užšilių pušynas, į p. nuo kaimo — Luobinės miškas. Pr. m-la (nuo 1919). 1859 G. išsiskirstė į vienkiemius. Rasta titnaginių dirbinių.

GAIŽIŪNAI — 1. Kaimas Kauno rj., Dumsių apyl., 3 km į p. r. nuo Jonavos. 150 gyv. (1959). 2 km į p. r. nuo gyvenvietės yra Gaižiūnų glžk. st. Per G. teka Taurosta (Neries intakas); į p. nuo kaimo tęsiasi Gaižiūnų durpynas. G. minimi 1604 (9 valakai žemės, 13 kiemų). 1940.VI streikavo Gaižiūnų glžk. st. darbininkai.

2. Kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 6 km į š. v. nuo Linkuvos, prie kelio į Pašvitinį; kolūkio centras. 132 gyv. (1959). Malūnas, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), biblioteka (nuo 1954). G. minimi 1586.

3. Kaimas Biržų rj., Kratiškių apyl., 16 km į p. nuo Biržų, prie kelio į Vabalninką; kolūkio centras. 96 gyv. (1959). Per G. teka Tatula. Pr. m-la (nuo 1919; 1950—54 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). Burž. nacionalistai kaime 1953 nužudė mkt. Siglickaitę.

4. Kaimas Molėtų rj., Gaižiūnų apyl., 3 km į p. nuo Inturkės. 74 gyv. (1959). Per G. eina Inturkės—Nemenčinės kelias. Aštuonmetė m-la (1956—63 septynmetė), biblioteka (nuo 1958). G. minimi 1534. 1923 buvo 95 gyv., pr. m-la, plytinė.

GAIŽIŪNŲ PÉLKĖ — pelkė Biržų rj., 7 km į š. nuo Vabalninko, netoli Gaižiūnų kaimo. Plotas 107 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. apie 4 km. Durpių klodo didž. storis 1,9 m, vid. 0,9 m; vid. susiskaidymas 46%. Išilgai pelkės iškastas magistralinis sausinimo griovys.

GAIŽUVÀ — XIV a. Lietuvos sritis Dubysos žemupio kair. krante. Yra žinoma, kad kryžiuočiai puolė G. 1292, 1294, 1348, 1352, 1364, 1365, 1370 ir 1372. XVI a. minimos panemunėje dvi G. (didžioji ir mažoji) bei G. kaimai. Vėliau G. vardu beliko vadinama giria į v. nuo Vilkijos.

GAIŽUVÉLĖ — kaimas Kauno rj., Panevėžiuko apyl., 6 km į š. v. nuo Babtų. 236 gyv. (1959). Pietuose pro G. teka Striūna, šiaurėje — Aluona (abu — Nevėžio intakai), o per patį kaimą — Striūnos kair. intakas Strebukas. Iš v. prie G. prieina Karalgirio miškas. Atskiros kaimo dalys buvo vadinamos: Gaižuvėlė Pastriūnė, G. Antastrėbė, G. Užstrėbė ir Mažoji Gaižuvėlė. 1559 minimas G. kaimas, buvęs Vilkijos girioje.

GÃJUS Gaikas [**Bžiškianas**; 1887.II.6 Tebrize (Iranas) — 1937] — revoliucinio judėjimo dalyvis, karinis veikėjas. Kilęs iš inteligentų. 1903 įstojo į RSDDP Tbilisyje. Nuo 1904 revoliucionierius profesionalas. Rev. darbą dirbo Baku, Tbilisyje, Astrachanėje. Dalyvavo Spalio revoliucijoje Samarkande. 1918.V suorganizavo reguliarią šaulių diviziją, kuriai už kovos žygdarbius buvo suteiktas 24-sios Geležinės divizijos vardas. 1918—19 kovojo prieš baltagvardiečius ir interventus Pietų, Šiaurės Kaukazo frontuose, Krime. Jo vadovaujamas Raudonosios Armijos korpusas 1920.VII.9—14 išvadavo Švenčionis, Švenčionėlius, Vilnių, vėliau Trakus, Eišiškes, Varėną. Šias kovas jis plačiai aprašė ir išnagrinėjo savo raštuose. 1922—23 buvo Arménijos TSR karo reikalų komisaras. 1927 baigė Frunzės Karo akademiją, vėliau adjunktūrą. Dirbo dėstytoju, karo meno istorijos katedros viršininku karinėse akademijose. Nuo 1934 profesorius. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

Ršt.: На Варшаву, М.-Л., 1928; Комсомолец Вася.— Этапы большого пути, М., 1962.

GALADUSỸS, Galadusis,— ežeras Lazdijų rj., 7 km į p. v. nuo Lazdijų, prie

Lazdijų—Suvalkų plento. Š. dalies viduriu eina Lenkijos siena, p. dalis priklauso Lenkijai. Plotas 785 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 10 630 m, didž. plotis 1480 m. P. dalis beveik dvigubai platesnė už šiaurinę. Kranto linija smulkiai vingiuota, ypač vakaruose. Yra 6 salos (iš viso 8,5 ha). Krantai aukšti, statūs. Įteka 3 bevardžiai upeliai, iš G. į Alno ež. teka Alna (visi — Lenkijoje). Lietuvos TSR prie ežero įsikūrę Galiniai, Ūdininkai, Beviršiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GALANTÈRIJA. Jau XV—XVI a. Lietuvos miestuose buvo nemaža amatininkų, gaminusių papuošalus (ž. *Auksakalystė*), tualeto, namų apyvokos, kelionės reikmenis ir kitokius G. dirbinius. Jie priklausė auksakalių, odininkų ir kt. cechams. Platesniu mastu G. dirbinius imta gaminti XVIII—XIX a. Nuo XIX a. daugelį G. dirbinių (metalinius ir medinius papuošalus, nėrinius, siuvinius, pirštines) greta amatininkų pradėjo gaminti smulkios pram. tipo dirbtuvės. 1897 gyventojų surašymo duomenimis, Vilniaus ir Kauno gubernijose juvelyrinę G. gamino 1652 žmonės, tekstilinę — 455 žmonės. Vilniuje 688 žmonės vertėsi odinių pirštinių siuvimu. Iš viso XIX a. pabaigoje G. dirbinius gamino apie 3% pramonės darbininkų ir amatininkų. Juvelyrinės G. gamyba buvo susitelkusi Vilniuje ir Kaune, tekstilinės — išsidėsčiusi visoje Lietuvoje: Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Ukmergėje, Raseiniuose, Telšiuose, Zarasuose. Odinių pirštinių gamyba koncentravosi Vilniuje. Jame siūtos pirštinės buvo eksportuojamos į daugelį Europos šalių.

Burž. metais G. gamino daugiausia smulkios įmonėlės, kuriose dirbo po kelis darbininkus. G. prekių gamyba koncentravosi Kaune ir Vilniuje. 1939 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) veikė 5 tekstilinės G. įmonės, kurios gamino siūlus, kaspinus ir juosteles, siuvinius, kaklaraiščius, skėčius ir kt.; 11 odos dirbinių dirbtuvių, pagaminusių 8000 lagaminų ir 41 000 portfelių. Keletas dirbtuvėlių darė šepečius ir veidrodžius, galalito sagas, celiulioido šukas. Vilniuje veikė apie 80 pirštinių dirbtuvių, kurios 1937 eksportavo 164 000 porų odinių pirštinių.

Tarybų Lietuvoje rekonstruotos ir išplėstos senosios ir įkurta keletas naujų G. įmonių. G. gamyba specializuojama. Tekstilinės G. f-kas „Kaspinas" Kaune specializuojamas kaspinams ir juostelėms gaminti. Jo metinė produkcija apie 80 mln. m kaspinų ir juostelių. Tekstilinės G. f-kas „Pakaita" Kaune per metus pagamina apie 5 mln. m užuolaidų. Odinės G. gamyba koncentruojama Vilniuje ir Šiauliuose. Metinė Vilniaus odinės G. kombinato produkcija — apie 900 000 porų pirštinių, apie 300 000 lagaminų ir apie 1,2 mln. rankinukų. Šiaulių odinės G. f-kas kasmet padaro apie 160 000 portfelių, apie 400 000 lagaminų. Metalinė ir plastmasinė G. gaminama Vilniaus kultūros prekių įmonėje. Be to, plastmasinę G. dar gamina plastmasinių gaminių įmonė „Neringa" Kaune ir Kauno buitinės chemijos g-la. Visų G. įmonių 1963 išleistos produkcijos vertė apie 30 mln. rb. Galanterijos įmonės toliau specializuojamos ir rekonstruojamos.

GALAŪNĖ Paulius [g. 1890.I.25 Pagelažiuose (Ukmergės rj.)] — dailės istorikas, muziejininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1960). Gimė

kalvio šeimoje. Baigęs Peterburgo realinę m-lą, 1910—13 studijavo Peterburgo Psichoneurologinio in-to humanitariniame f-te, lankė Dailei skatinti d-jos m-lą (1910—12) ir privačias dailės studijas. 1915—17 dirbo Peterburgo Centriniame žinioms apie belaisvius telkti informacijos biure, pradėjo domėtis Lietuvos kultūros ir dailės paminklais. 1918—19 mokytojavo Vilniaus I g-joje, dirbo Švietimo liaudies komisariato meno kolegijoje. 1919—23 dirbo muziejininko ir pedagogo darbą Kaune (miesto muziejuje, g-jose, piešimo kursuose, meno m-loje), buvo Lietuvos Meno kūrėjų draugijos plastikų sekcijos sekretoriumi, Valstybės archeologijos komisijos nariu, rašė periodikoje straipsnius apie dailę. 1923—24 tobulinosi Paryžiaus Luvro m-loje. Grįžęs į Lietuvą, suorganizavo pirmąjį liet. dailės muziejų — Čiurlionio galeriją, 1924—36 buvo jos vedėju, 1936—49 — Čiurlionio dailės muziejaus direktoriumi. Nuo 1925 docentas. 1925—40 dėstė meno istoriją Kauno un-te, 1940—51 vadovavo Vilniaus un-to muzeologijos katedrai, 1945—50 dėstė Vilniaus dailės in-te. 1935—40 TSRS tautų kultūrai pažinti d-jos narys. Nuo 1951 pensininkas. 1955—57 Čiurlionio dailės muziejaus bendradarbis. Atliko didelį darbą, kaupdamas, tvarkydamas ir propaguodamas liet. kultūros, dailės, liaudies meno paminklus, rūpindamasis istorijos, archeologijos, archit-ros paminklų apsauga. Be daugelio straipsnių periodikoje, parašė dailės klausimais daugiau kaip 20 moksl. veikalų, sudarė ir parengė „Lietuvių liaudies meno" medžio dirbinių (kn. 1—2, 1956—58), keramikos (1959) ir skulptūros (1963) albumus. Pasireiškė kaip dailininkas grafikas, sukurdamas ekslibrių, iliustracijų, knygų viršelių ir kt.

Ršt.: Senosios tapybos katalogas, K., 1926; Ex-librisas Lietuvoje, K., 1926; Lietuvių liaudies raižinių katalogas, K., 1927; Tapytojas Juozas Oleškevičius, K., 1927; M. K. Čiurlionio kūrinių katalogas, K., 1927; Vilniaus meno mokykla (1793—1831. Jos istorija, profesoriai ir mokiniai), K., 1928; Lietuvių liaudies menas, jo meninių formų plėtojimosi pagrindai, K., 1930; Lietuvių liaudies skulptūros problemos, K., 1932; Pirmųjų Lietuvos litografijų bruožai.—„XXVII knygos mėgėjų metraštis", t. 1, K., 1933; M. K. Čiurlionis — grafikas.— Ten pat, t. 2, K., 1937; M. K. Čiurlionio grafikos darbai ir piešiniai.— M. K. Čiurlionis, K., 1938; Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI—XVII amžiuose.—„Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis", K., 1941; Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; Grafikos meno rinkiniai Lietuvoje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

GALAUNÍENĖ Adelė [**Nezabitauskaitė**; 1899.I.28 Baidotuose (Skuodo rj.) — 1962.IV.25 Kaune] — dainininkė (koloratūrinis sopranas), pedagogė. Dailės

istoriko P. Galaunės žmona. 1918 baigė Maskvos filharmonijos muzikos-dramos m-lą. Aktyviai dalyvavo muzikiniame gyvenime, organizavo koncertus ir juose dalyvavo. Su K. Petrausku, J. Talat-Kelpša, A. Sodeika ir kitais organizavo lietuvių operą ir 1920.XII.31 dalyvavo pirmajame spektaklyje — Dž. Verdžio operoje „Traviata", atlikdama Violetos partiją. 1920—31 Kauno operos solistė. Nuo 1931 dirbo ped. darbą, vadovavo moksleivių ir moterų chorams, organizavo vakarus-koncertus. Spaudoje recenzavo operų pastatymus, rašė muz. klausimais. 1945—47 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistė, 1948—49 Kauno Konservatorijos dėstytoja. 1949—1950 dėstė Kauno Gruodžio muz. m-loje. Vadovavo įvairiems saviveiklos kolektyvams.

Vaidmenys: Violeta, Džilda (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Neda (R. Leonkavalio „Pajacai"), Margarita (Š. Guno „Faustas"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Rozina (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Džuljeta (Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos") ir kt.

Lit.: **V. Mažeika,** Operos teatro pionierė.— „Muzika ir teatras", V., 1963.

GÁLBERŠTATAS Simonas [g. 1915.XI.26 Utenoje] — biologas fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1954). 1939 baigė Kauno un-tą. 1941—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 Vilniaus un-to gamtos f-to (1952—53 med. f-to) dėstytojas, nuo 1960 docentas. Moksl. darbo sritis — nervų sistemos fiziologija; tiria raumenų nuovargio klausimus. Naujai išaiškino skeleto raumenų subordinacijos centrinei nervų sistemai fiziol. vaidmenį ir raumenų nervinio reguliavimo mechanizmą. Šiais ir kitais klausimais paskelbė apie 40 moksl. straipsnių.

GÁLDIKAS Adomas [g. 1893.X.18 Giršiniuose (Skuodo rj.)] — dailininkas. 1916 baigė Štiglico dailės m-lą Petrograde. Nuo 1922 Kauno meno m-loje dėstė grafiką, nuo 1926 vadovavo šios m-los grafikos studijai. Pasireiškė kaip grafikas, tapytojas, teatro dekoratorius. Valstybės teatre (Kaune) apipavidalino keliolika spektaklių. G. meninės pažiūros buvo nepastovios, jo kūryba labai prieštaringa. Iš pradžių G. bandė tęsti M. Čiurlionio kūrybos tradicijas, vėliau žavėjosi ekspresionizmu, aktyviai dalyvavo dailininkų grupės „Ars" veikloje.

Jo kūryboje ne vienu atveju ryšku idiliškumas, stilizacija, grynai formalistiniai ieškojimai. Tačiau dalis G. kūrinių (ofortai „Beržoro kampelis", „Peizažas", paveikslai „Ruduo prie Vilijos", „Tėviškės pamiškėje" ir kt.) yra realistinio pobūdžio, pasižymi dinamiška išraiška, spalvingumu, muzikalia ir poetiška nuotaika. 1944 pasitraukęs į Vakarus, G. palinko į abstrakcionizmą.

GÁLDIKAS Valerijonas [g. 1923.IX.12 Šiluose (Telšių rj.)] — dailininkas. 1948 baigė Vilniaus dramos teatro studiją, 1950 — Vilniaus Dailės in-to grafikos katedrą. Nuo 1950 dalyvauja dailės parodose. Dirba stalinės grafikos ir knygų iliustravimo srityse.

Iliustravo A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Broliai" (1955), P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" (1956), J. Janonio raštus (1956), V. Krėvės apys. „Raganius" (1958), J. Biliūno aps. „Lazda" (1959), sukūrė lino raižinį „Į baltąjį dvarą" (1958), medžio raižinių ciklą „Lietuvių liaudies dainos" (1965) ir kt.

GÁLDIKAS Valys [1916 Pauzuose (Skuodo rj.) — 1941 Kretingoje] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 LKJS narys. Pogrindinį komjaunimo darbą dirbo Mosėdyje, Plungėje. 1935—37 buvo 3 kartus suimtas. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—1941 LLKJS Kretingos aps. k-to darbuotojas. 1941 hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

GÁLDIKIENĖ Ona [g. 1925.II.11 Telšiuose] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1953). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 Lietuvos TSR MA Chemijos ir chem. technologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė mokslinių darbų blizgiųjų galvaninių dangų susidarymo teorijos ir praktikos klausimais.

GALẼCKAS Juozas [g. 1892.V.19 Nendriniuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Siuvėjas. 1918—23 Komunistų partijos narys. LKP I konferencijos Užbaliuose dalyvis. 1918 rudenį LKP Marijampolės rj. Pilviškių parajonio k-to narys. 1918.XII išrinktas Pilviškių Darbininkų atstovų tarybos nariu. Keletą kartų suimtas, 1924—25 kalintas Kaune. Vėliau iš aktyvaus rev. darbo pasitraukė. Nuo 1954 pensininkas.

GALINÁITIS Jonas [g. 1889.XII.25 Bartininkuose (Vilkaviškio rj.)] — JAV lietuvių poetas. Dirbo siuvykloje. Lavinosi savarankiškai. 1906 išvyko į Vokietiją, 1908 — į JAV. Nuo 1909 Gailučio, Svyrūnėlio ir kt. slapyvardžiais spausdino eilėraščius, publicistinius straipsnius laikraščiuose „Darbininkų viltis", „Lietuva", „Tėvynė", „Vienybė", „Dirva", „Amerikos lietuvis" ir kt. 1917 išleido kn. „Tėvynės įspūdžiai".

GALINÁITIS Viktoras [g. 1911.XI.16 Vilkaviškyje] — teisininkas. Kilęs iš amatininkų. 1928—40 dirbo techninį darbą Vilkaviškio taikos teisme. Eksternu baigė g-ją, buvo įstojęs į Kauno un-to teisės f-tą. Po 1940.VI dirbo Vilkaviškio miesto vykdomojo k-to pirmininku, vėliau Vilkaviškio aps. prokuratūros tardytoju. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos, vėliau kitų Raudonosios Armijos dalių gretose kovojo prieš faš. grobikus. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—49 Kauno miesto prokuroras. Vėliau, baigęs Maskvoje vadovaujančių prokuratūros darbuotojų kvalifikacijai kelti kursus, Kauno sr. prokuroras. 1951—1957 Lietuvos TSR prokuroro I pavaduotojas. 1952 baigė Visasąjunginį neakivaizdinį teisės in-tą. Nuo 1953 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1957 Lietuvos TSR prokuroras. 1958—64 LKP CK narys. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas.

GALÌNDAI — dvi senovės gentys, artimos lietuviams. Vieni galindai gyveno tarp Goldapės ir Narevo upių ir pietuose ribojosi su mozūrais, rytuose su sūduviais, šiaurėje su pagudėnais, bartais ir nadruviais. II a. juos mini sen. geografas Ptolemėjas, XIV a. plačiau aprašo Dusburgo kronika, pažymėdama, kad tuo laiku G. teritorija buvo jau negyvenama. Manoma, kad G., kovodami su mozūrais, buvo priversti palikti savo kraštą ir išsikelti pas kaimynus. Kiti G. gyveno rytuose, Porotvos u. (dab. Protva) pakraščiais, Gžatsko ir Možaisko apylinkėse. Jie minimi Ipatijaus metraštyje 1058 ir 1147.

GALÌNĖ — upė Eišiškių ir Vilniaus rj., Rudaminos kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 62 km^2. Prasideda Pilakainių apylinkėse, 7 km į š. r. nuo Jašiūnų. Teka pačiu pelkėtu slėniu į v., žemupyje — į š. v. Įteka į Rudaminą 2 km nuo jos žiočių, ties Merešlėnais. Vid. nuolydis 173 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,53 m^3/s.

GALÌNIAI — **1.** Kaimas Vilniaus rj., Parudaminio apyl., 7 km į š. nuo Jašiūnų, 3 km į r. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. 204 gyv. (1959). Per kaimą teka Galinė (Rudaminos intakas). Pr. m-la.

2. Kaimas Utenos rj., Vyžuonų apyl., 4 km į š. r. nuo Vyžuonų, 1 km į p. nuo Šventosios. 126 gyv. (1959). Iš v. prie kaimo prieina Vyžuonų miškas. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, biblioteka. 1792 G. priklausė Taujagnų dvarui; turėjo 6 gyv., 1 valaką žemės. D. Tėvynės karo metais G. apylinkėse veikė „Audros" partizanų būrys, kuriam vadovavo iš G. kilęs komunistas K. Dudlauskas.

3. Kaimas Kelmės rj., Kražių apyl., 11 km į v. nuo Kelmės, 5 km į š. r. nuo Kražių. 85 gyv. (1959). Šiaurės vakaruose — Kalnyčios ež., vakaruose — Kaupų miškas. Pr. m-la (nuo 1930). P. v. pakraštyje, pelkėtoje vietoje, yra ovalios formos stačiašlaitis piliakalnis; jo aikštelė 32 m ilgio, 18 m pločio.

GALINIÑKAS ž. *Linksnis.*

GALÌNIS Pranas Edmundas [g. 1902.I.12 Miežonyse (Kaišiadorių rj.)] — JAV lietuvių kalbininkas. 1913 su motina išvyko į JAV. 1927 baigė Prinstono un-tą (chemijos specialybę). 1928—31 studijavo filologiją Harvardo un-te. Gavo magistro laipsnį. Nuo 1931 dirba Bostono m-lose, dėsto liet. kalbą liet. vaikų kursuose. 1930, 1932, 1937 R. Prūsijoje rinko kalbinę medžiagą, tyrinėjo Gilijos tarmę. Parašė disertaciją „Baltų kalbų įtaka vokiečių tarmėms Rytų Prūsijoje", 1940 gavo filologijos daktaro laipsnį. Nuo 1953 renka medžiagą baltų tautų kilmei ir jų tarpusavio santykiams tirti.

GALÌNIS Stasys [g. 1920.IV.13 Žansaičiuose (Radviliškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940—41 pionierių vadovas ir komjaunimo k-to sekretorius Šiaulėnų valsčiuje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942.X pasiųstas į okupuotą Lietuvą. 1942—44 partizanų būrio „Žalgiris" (Švenčionių aps.) partizanas. Dalyvavo kovos operacijose, padėjo palaikyti ryšius tarp partizanų būrių, komjaunimo š. Lietuvos pogr. k-tų. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—49 dirbo part. darbą Šiauliuose, Pakruojyje. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1950—56 part. ir adm. darbuotojas Šiauliuose, Vabalninke. Nuo 1956 kolūkio pirmininkas Panevėžio rj.

GALÌNIS Vytautas [g. 1924.III.9 Miežonyse (Kaišiadorių rj.)] — literatūros mokslo darbuotojas, kritikas, filologijos mokslų kandidatas (1953). 1947 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1947 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to mokslinis bendradarbis. 1948—50 in-to aspirantas. Išspausdino straipsnių literatūrinio palikimo, liet. taryb. lit-ros klausimais, recenzijų. Išleido studiją apie P. Cvirkos apsakymus ir monografinę apybraižą apie A. Venclovą. G. yra vienas pagrindinių „Lietuvių literatūros istorijos" (3 t., 1957—65) autorių, plačiai tyrinėjęs 1917—40 liet. lit-rą ir liet. taryb. rašytojų kūrybą. Prisidėjo prie „Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraižos" (1955) ir kt. leidinių parengimo.

Ršt.: Petro Cvirkos apsakymai, V., 1954; Petras Cvirka, V., 1955; Antanas Venclova, V., 1958; Пятрас Цвирка, М., 1961.

GALÌNIS Vytautas [g. 1927.IX.17 Šutupyje (Prienų rj.)] — botanikas, biolo-

gijos mokslų kandidatas (1965). 1950 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą (1956—57 gamtos-geografijos f-to dekanas, 1958—59 bot. katedros vedėjas). Nuo 1959 TSKP narys. Tiria vandens augalus, yra knygos „Lietuvos TSR flora" (t. 2, 1963, Resp. premija 1965) bendraautoris.

GALÌNIS — ežeras Zarasų rj., 9 km į š. nuo Zarasų. Per jį eina Latvijos TSR siena. Plotas 33 ha. G. ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1330 m, didž. plotis 460 m. Yra 2 salos. V. ir š. krantai pelkėti; iš p. prie G. prieina Sabalių miškas. Išteka Lukšta. Ežeras verslovinis.

GALINTĖNAI, Gailintėnai, — kaimas Alytaus rj., Raitininkų apyl., 14 km į p. nuo Alytaus, 4 km į r. nuo Nemuno. 161 gyv. (1959). Į r. nuo G. yra 2 ežerai — Gailintas (nuo jo kilęs kaimo pavadinimas) ir Galintėnų ežerėlis. Per kaimą eina Merkinės—Nemunaičio kelias. Pr. m-la (nuo 1918; 1920—27 neveikė). Baudžiavos laikais G. kaimas buvo karališkasis. 1863 sukilimo metu kaimo š. pakraštyje įvyko sukilėlių susidūrimas su carine kariuomene. Žuvę sukilėliai palaidoti lauke prie raisto, kuris vėliau pavadintas Kapinynabale. Vok. faš. okupacijos metu G. apylinkėse veikė „Dainavos" ir „Šarūno" taryb. partizanų būriai. Kaime 1908 gimė rašytojas J. Būtėnas.

GALINTĖNŲ EŽERAS — ežeras Alytaus rj., 4 km į p. r. nuo Nemunaičio. Plotas 14 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1090 m, didž. plotis 180 m. Kranto linijos ilgis 2420 m. Krantai neaukšti, šiaurės rytuose apaugę mišku. Pietuose išteka upelis (į Gailinto ež.). Vakaruose prie G. e. prieina Galintėnų kaimas.

GÃLIS (Galli) Džiovanis Marija [XVII a. antroji pusė] — italų dailininkas. 1679—1681 kartu su P. Perečiu ir jo vietiniu padėjėju M. Žilevičiumi dekoravo Vilniuje *Petro ir Povilo bažnyčią.*

Lit.: **S. Samalavičius,** Nauji dokumentai apie XVII a. Lietuvoje dirbusius architektus ir skulptorius.—„Statyba ir architektūra", V., 1963.XII.

GALKÁUSKAS Konstantinas [1875.VI.4 Vilniuje — 1963.II.20 ten pat] — kompozitorius, dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945), Lietuvos TSR liaudies artistas (1955). 1895—1901 saviveiklinių kolektyvų chorvedys ir dirigentas. 1908 baigė Peterburgo Konservatorijos kompozicijos klasę (čia jis mokėsi pas N. Rimskį-Korsakovą, A. Liadovą ir A. Glazunovą). 1909 Vilniuje suorganizavo simf. orkestrą. Pirmasis Vilniuje pradėjo rengti koncertus-paskaitas. Nuo 1908 Vilniaus muz. m-loje dėstė teorijos dalykus, vadovavo choro bei orkestro klasėms, 1918—22 tos m-los direktorius. 1919 aktyviai dirbo Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės Švietimo komisariato organizuotoje muz. kolegijoje, dirigavo simf. koncertus. 1922—40 dėstė muziką Vilniaus m-lose. Nuo 1940 Vilniaus muz. m-los, nuo 1945 konservatorijos dėstytojas (nuo 1947 profesorius). Aktyviai propagavo muziką spaudoje, skaitė paskaitas, rengė koncertus. 1948—54 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos valdybos narys. G. kūrybinis talentas plačiau pasireiškė taryb. metais. Vienas vertingiausių G. kūrinių — simfonija, skirta Maskvos 800 metų jubiliejui (1947).

Kūriniai: opera „Čigonai" (1908, G. libretas pagal A. Puškino poemą); baletas vaikams; 2 muz. komedijos; simfonija „Maskva" (1947); siuita „10 poetinių paveikslėlių" (1955); polonezas (1955); siuita styginiams instrumentams ir fortepijonui (1934); Mažoji siuita styginiam orkestrui ir fortepijonui (1952); 3 lietuvių dainos styginiam orkestrui (1946); 3 maršai pučiamųjų orkestrui (1945); muzika S. Maršako pasakai „12 mėnesių" (1948); 2 pjesės smuikui su orkestru (1950); instrumentinės pjesės; styg. kvartetas (1945); kūriniai fortepijonui; kantata „Pergalė" (1944, G. žodžiai), odė (1951); 4 siuitos chorui; choro dainos, duetai, romansai; lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių, žydų liaudies dainų harmonizacijos.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

GAĨKUS Juozas [g. 1932.XI.2 Šimkūnuose (Joniškio rj.)] — dailininkas. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1958 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą, dirbo Vilniaus keturmetėje vaikų dailės m-loje. Nuo 1960 Dailės in-to dėstytojas. Sukūrė apie 100 plakatų (iš jų apie 80 išleista) ir daugiau kaip 50 knygų viršelių. G. plakatai išraiškingi, apibendrinto piešinio, ryškių ir darnių spalvų.

Plakatai: „Tai neturi pasikartoti" (1957), „Sveikiname tarybines moteris" (1959), „Knyga — geriausias draugas" (1960), „Visos tautos — viena šeima" (1963), „Į dainų šventę" (1965), „Globokime kultūros paminklus" (1965), „Aplankykite Vilnių!" (1965) ir kt.

GALMINÁIČIŲ PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj., 14 km į š. nuo Tytuvėnų, prie kelio į Šiaulius. Plotas 102 ha. Šiauras nesupelkėjęs tarpas skiria pelkę į 2 dalis. P. dalyje prasideda Durupis (Šiaušės intakas). G. p. — raistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,06 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 11,2%. Pelkės pietryčių pakraštyje yra Galminaičių kaimas.

GALMÌNAS Jonas [1882.I.17 Domeikiuose (Kelmės rj.) — 1961.VII.18 Užventyje (Kelmės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1903 emigravo į JAV ir dirbo anglies kasyklose. 1914 grįžo į Lietuvą. 1918 palaikė ryšius su kovotojais už Tarybų valdžią Lietuvoje. Kartu su kitais įkūrė LKP kuopelę Užventyje. Platino valstiečių ir darbininkų tarpe kom. lit-rą. Vėliau iš rev. judėjimo eilių pasitraukė. Pokario metais Minupių apyl. (Užvenčio rj.) tarybos pirmininkas. Nuo 1945 pensininkas.

GALMÌNAS Nodubaitis — kunigaikščio Vytauto bajoras. Drauge su kitais bajorais Vytauto 1409 pasiųstas į Žemaitiją padėti kovoti prieš ordiną. 1415 vadovavo žemaičių delegacijai Konstancos visuotiniame bažnyčios susirinkime. 1432 Veliuonos vietininkas, 1432—34 Žemaitijos vietininkas.

GALMÌNIAI — kaimas Zarasų rj., Baibių apyl., 19 km į p. v. nuo Zarasų, prie Kauno—Zarasų plento. 31 gyv. (1959). Pietuose yra Duseto ež., pietvakariuose — Narinio ež.; rytuose teka Šventoji. Miške prie G. yra apie 50 pilkapių.

Pilkapiai maždaug 1 m aukščio, 4—8 m skersmens, apaugę pušimis, išsidėstę labai nevienodai. Juose randama balno kilpų, grandžių, žąslų, grandinėlių. Datuojami IX—XII a.

GALNAITÝTĖ Elzė [1929.II.5 Rotuliuose (Jurbarko rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1961). 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Vilniaus un-to rusų kalbos katedros dėstytoja. Nuo 1959 TSKP narė. Paskelbė straipsnių apie rusų k. priešdėlio по- ir liet. *pa-* leksines reikšmes, rusų ir lietuvių kalbų veiksmažodžių veikslų ypatybes („Kalbotyra", t. 1, 3, 7) ir kt.

GÃLNIS — ežeras Trakų rj., 4 km į v. nuo Semeliškių. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 720 m, didž. plotis 275 m. R. krantas žemas, kiti — statūs. Įteka Vaisietė, išteka Dabinta (Strėvos intakas). R. pakrantėje įsikūrę Prūsiškiai.

GALÕNAS — ežeras Švenčionių rj., 2,5 km į p. v. nuo Joniškio, 1 km į v. nuo Arino ežero. Plotas 32,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1240 m, didž. plotis 530 m, kranto linijos ilgis 3400 m. Krantai neaukšti, apaugę mišku. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 17,8 kg/ha.

GÃLPERINAS Judė [g. 1903.XII.9 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1924 dirbo Kaune raidžių rinkėju, linotipininku. Nuo 1925 buvo legalioje, nuo 1927 nelegalioje spaudos darbininkų profs-goje. Po fašistinio perversmo įėjo į Kauno spaudos darbininkų nelegalios profs-gos k-tą. 1934—35 padėjo aprūpinti LKP spaustuves šriftu, rinko linotipu LKP atsišaukimus, padėjo juos išspausdinti legaliose spaustuvėse. Rėmė LKP politiką dėl Liaudies fronto sudarymo ir padėjo ją vykdyti. 1939 įėjo į darbininkų delegaciją, kuri aplankė vidaus reikalų ministrą gen. K. Skučą ir reikalavo amnestuoti polit. kalinius, legalizuoti profs-gas. 1926—40 rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos darbą. 1940—1941 Lietuvos TSR Poligrafijos pramonės tresto skyriaus viršininkas. D. Tėvynės karo metais buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys, poligrafijos darbuotojas Vilniuje. 1960 baigė neakivaizdinį Maskvos Poligrafijos in-tą. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų, rašė poligrafinio darbo klausimais.

GÁLPERN Ana [g. 1903.X.9 Vilniuje]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1921 įstojo į komjaunimą, dalyvavo Vilniaus siuvėjų profs-gos veikloje. 1926—28 Raudonosios pagalbos org-jos Vilniaus apygardos k-to sekretorė. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą apie 4 metus kalinta. 1930 pasiųsta mokytis į Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą Maskvoje. 1932 grįžusi dirbo V. Baltarusijos KP CK ryšių sk. vedėja. 1933 išvyko į Maskvą. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuota (1937). 1956 reabilituota. 1948—56 dirbo ūkinį darbą Vilniuje. Pensininkė.

GÁLSTAS — ežeras Lazdijų rj., 8 km į p. r. nuo Lazdijų. Plotas 389 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 6640 m, didž. plotis 1600 m. Š. dalis siaura, jos kranto linija lygi, krantai aukšti, statūs, apaugę medžiais; įteka keli bevardžiai upeliai. P. dalis platesnė, jos kranto linija vingiuota, krantai žemi, apaugę medžiais, daugiausia pelkėti. Šioje dalyje gausu vandens augalijos, dugnas dumblingas; iš jos išteka upelis į Zapsio ež. Prie G. yra kaimai: Neravai, Laibgaliai, Klepočiai, Pieniuočė, Kaimeliai. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 4,3 kg/ha (daugiausia karšių).

GALŪBALIS — pelkė Kapsuko rj., 10 km į v. nuo Kapsuko. Plotas 42 ha. Ežerinės kilmės plyninė žemapelkė. Paplitusios viksvų bendrijos. Durpių klodo vid. storis 4,5 m. Vyrauja viksvinės ir alksninės durpės, gerai susiskaidžiusios; vid. peleningumas 9,7%. Po durpėmis yra labai mineralizuoto sapropelio. Šiaurėje, netoli Balsupių kaimo, yra akmens amžiaus stovyklos liekanų. Kasant durpes, daugiau kaip 2 m gylyje rasta raginių žeberklų ir kt. dirbinių, akmeninių kirvukų, stumbro ragų, gyvulių ir žmonių kaulų. Radiniai yra Kauno istorijos muziejuje.

GALŪNĖ, fleksija, — kaitomoji žodžio dalis, išreiškianti sintaksinius žodžio santykius sakinyje, parodanti jo formą: vardažodžių giminę, skaičių, linksnį, veiksmažodžių — asmenį, skaičių. Kartais G. tarnauja ir žodžių darybai: su tam tikromis G. padaromi nauji žodžiai (plg. G. *-a, -is, -as, -ė, -ius* žodžiuose: „nuograuža", „sambrūzdis", „įrašas", „pergalė", „baldžius"). Liet. kalbos žodžių G. istoriškai suaugusios su kamienais (ž. *Kamienas*).

GALUONAĨ, Geluonai,— ežeras Molėtų rj., 10 km į p. r. nuo Molėtų, 2 km į v. nuo Inturkės. Plotas 591 ha, didž. gylis 17,6 m, vid. gylis 5,5 m. Ežeras sudėtingos kilmės, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 6410 m, didž. plotis 2000 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 20,3 km. Yra 5 salos (iš viso 4 ha). Krantai daugelyje vietų žemi, pelkėti. Rytuose G. plačiu sąsiauriu jungiasi su Gėluoto ež. Įteka du bevardžiai upeliai, išteka vienas. Prie G. yra kaimai: Simančiai, Mackonys, Laputėnai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 8,5 kg/ha.

GALUONÌS — ežeras Molėtų rj., 7 km į p. r. nuo Kuktiškių. Plotas 291 ha, didž. gylis 22 m, ilgis 5110 m, didž. plotis 1070 m. Kranto linija labai vingiuota. Yra 6 salos (iš viso 6,24 ha). Ežero š. dalis plati, dugnas nelygus; yra 18 m ir 22 m gylio duburiai. P. dalis siaura, seklesnė (iki 5 m gylio), dugnas uždumblėjęs ir apaugęs. Krantai daugelyje vietų žemi, pelkėti. Pietuose G. jungiasi su Aisetu, vakaruose — su Dumbliu, rytuose įteka Vyžinta (Kiaunos aukštupys). Prie G. įsikūrusi Pagaluonė. Ežeras verslovinis.

GALŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Ignalinos rj., 9 km į š. nuo Ignalinos. Plotas 1971 ha (pramoninis 1665 ha). Pelkė plyti siaurame Pietryčių lygumos ruože, įsiterpusiame į kalvotą moreninį kraštovaizdį. Ji užima sudėtingą daubų kompleksą Nemuno ir Dauguvos vandenskyroje. Iš š. dalies į Dysnų ež. teka Dūda ir Notrynė. P. v. pakraščiu teka Pašvoginė (į Dringių ež.). Pelkėje telkšo 8 ežerai (iš viso 39 ha). Joje paplitusios žemapelkinės augalų bendrijos. Vyrauja viksviniai plynraisčiai ir žaliasamaniai viksvynai. Apie 250 ha užima aukštapelkė, kurioje paplitusios fuskuminės plynės ir duburingieji kompleksai. Pelkės organogeniniame klode aptinkama įv. tipų durpių, gėlavandenių klinčių ir sapropelio. Durpių klodo didž. storis 8,8 m, vid. 2,29 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 10%; ištekliai 38,2 mln. m^3. Pelkė sausuminės kilmės; atsirado, susijungus kelioms pelkėms.

GALVANOTÈCHNIKA — elektrolitinis metalų nusėsdinimas ant dirbinių paviršiaus. G. skirstoma į galvanoplastiką (įvairių daiktų pakankamai storų ir tikslių kopijų, lengvai atsiskiriančių nuo daikto paviršiaus, gaminimas) ir galvanostegiją (daiktų dengimas plonomis metalų plėnelėmis, gerai sukimbančiomis su daikto paviršiumi). Tarybų Lietuvos pramonėje galvanoplastika taikoma tik atskirais atvejais (pvz., radioelektronikos įmonėse kai kurioms detalėms gaminti), o galvanostegija naudojama plačiai: specialius galvaninius cechus turi dauguma metalų apdirbimo įmonių. Spartus galvanostegijos vystymasis respublikoje nulėmė elektrochemijos srities moksl. tyrimų kryptį. Didelis galvaninių procesų tyrimo centras yra Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos in-te (vadovauja Lietuvos TSR MA akademikas J. Matulis). Čia tiriama įvairių org. medžiagų įtaka metalų katodiniam išskyrimui, blizgančių galvaninių dangų susidarymas, chromavimo dėsningumai ir kt. galvanostegijos teorijai bei praktikai aktualūs klausimai. Akademikui J. Matuliui, chem. m. kandidatams O. Galdikienei, A. Bodnevui, L. Valentėliui, R. Višomirskiui, A. Steponavičiui suteiktos išradėjų autorinės teisės už naujus blizgančio variavimo, nikeliavimo, alavavimo elektrolitus bei už naują būdą kai kurioms galvanoplastinėms detalėms gaminti. Galvanostegijos problemos tiriamos taip pat Vilniaus un-te ir Kauno Politechnikos in-te.

GÁLVĖ — ežeras Trakų rj., Trakų miesto š. pakraštyje. Plotas 388 ha, didž. gylis 46,75 m, vid. gylis 10,90 m, ilgis 3,2 km, didž. plotis 1,75 km. Ežeras rininis ir patvenktinis. Kranto linija (ilgis apie 12 km) labai vingiuota. Yra 21 sala (iš viso 14,9 ha). Didž. salos: Pilies, Plytinė, 2 Vidurinės, Deimantinė, Valka, Raudų sala, Pirtsalė, Boreikė, Velnė, Karvinė, Banda, Bažnytėlė (Cerkvelė). Ež. krantai nuolaidūs. P. r. krantas apaugęs medžiais ir krūmais, r. yra Užtrakių parkas, p.— Trakų parkas. Pietuose daug salų; ten gylis siekia 8—12 m. Šiaurėje yra tik 2 salos, didž. gylis 30—40 m. G. jungiasi sąsiauriais su Lukos (Bernardinų) ir Totoriškių ežerais pietuose, su Skaisčio ež.— rytuose. Su Akmenos ež., esančiu 300 m į v., G. jungiasi grioviu. Į G. įteka 2 bevardžiai upeliai. 1880, iškasus kanalą tarp Skaisčio ir Balčio ežerų, G. kartu su Skaisčiu buvo įjungta į Saidės (Neries intako) baseiną, ir jos lygis pažemėjo maždaug 1 m. Ežeras verslovinis. Daugiausia sugaunama kuojų. G. ežerą labai mėgsta poilsiautojai, sportininkai, turistai. Ežero r. pakrantėje, Užtrakiuose (buv. Tiškevičiaus rūmuose), ir š. pakrantėje vasarą veikia pionierių stovyklos; p. r. pakrantėje, pusiasalyje, yra sportinė bazė. Vyksta irklavimo, buriavimo, plaukimo varžybos (kai kurios jų — visasąjunginės ir net tarptautinės). Kursuoja keleivinis laivas. Gausiai lankomas Pilies saloje esantis visasąjunginės reikšmės archit. paminklas — pilis, statyta XIV a. Tai vienintelė Lietuvoje

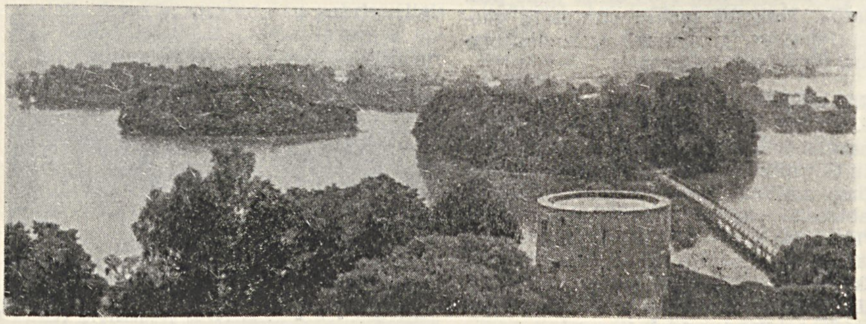

Galvė

pilis ežero saloje, išlikusi iki šiol. Ežero p. dalies pusiasalyje yra dar vienos pilies liekanos (ž. *Trakai*). Salų vardai susiję su istorija: pvz., Bažnytėlės saloje did. kun-štis Vytautas buvo pastatydinęs cerkvę, Pirtsalėje buvusi jo pirtis, Karvinėje ir Bandoje — ganyklos. Ežeras įeina į Trakų landšaftinį draustinį.

Lit.: **A. Stanaitis**, Trakų ežerai.—„Mūsų girios", 1960, Nr. 10; **E. Vodzinskas**, Trakų ežeryno kilmės ir raidos bruožai.—„Geografinis metraštis", t. 5, V., 1963.

GALVY̌DIS Juozas [g. 1896.XI.16 Davainiuose (Zarasų rj.)] — istorikas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1961). 1931 baigė Kauno un-tą. 1928—33 „Kultūros" žurnalo bendradarbis ir faktinis redaktorius. Nuo 1925 vidurinės m-los istorijos mokytojas. Nuo 1944 Kauno un-to docentas, 1945—48 TSRS ir Lietuvos TSR istorijos katedros vedėjas. Nuo 1949 Vilniaus un-to docentas, nuo 1961 ir visuot. istorijos katedros vedėjas. „Kultūros" žurnale išspausdino populiarių mokslo straipsnių, tarp jų ir apie dialektinį materializmą. Išvertė iš rusų k. į liet. kalbą N. Černiševskio „Estetiką" (1953), TSRS istorijos (1951), naujųjų amžių (1955), senovės (1956), naujausiųjų amžių (1960) istorijos vadovėlius aukštosioms m-loms.

GALVY̌DIS Juozas [1899.I.23 Davainiuose (Zarasų rj.)] — vertėjas. 1922—26 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. Bendradarbiavo „Kultūros" žurnale. 1926—29 Šiaulių g-jos mokytojas, 1929—44 dirbo banke, nuo 1945 Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje. Išvertė į liet. kalbą rusų ir ukrainiečių klasikinės lit-ros ir taryb. rašytojų kūrinių.

Vert.: **V. Šiškovas**, Rūsčioji upė, t. 2, V., 1954; **I. Franko**, Borislavo apsakymai, V., 1954; **M. Stelmachas**, Žmogaus kraujas — ne vanduo, V., 1959; **M. Šolochovas**, Pakelta velėna, 2 kn., V., 1961; **I.687Gončarovas**, Paprasta istorija, V., 1962; **K. Fedinas**, Laužas, V., 1963.

GALVYDÝTĖ Daina [g. 1929.VIII.8 Joniškyje] — geografė, geografijos mokslų kandidatė (1965). 1953 baigė Vilniaus un-tą ir nuo 1956 dirba jame ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių geomorfologijos, geobotanikos, landšaftotyros, dirvotyros klausimais.

GALVÌJAI. G. VEISLĖS. Pagrindinės G. veislės Lietuvoje yra Lietuvos juodmargiai ir Lietuvos žalieji. Abiejų veislių G. yra pieno tipo ir vidutinio subrendimo amžiaus. Lietuvos juodmargiai G. labiausiai paplitę respublikos pietuose, vidurinėje dalyje ir vakaruose, Lietuvos žalieji — šiaurėje ir šiaurės rytuose. Skuodo, Plungės, Telšių, Kelmės, Radviliškio, Vilniaus, Trakų ir Eišiškių rajonuose paplitę ir vieni, ir antri.

1 lent. **Lietuvos juodmargių ir Lietuvos žalųjų galvijų, 1960—61 įrašytų į valstybines kilmės knygas, produktyvumo rodikliai**

	Lietuvos juodmargiai	Lietuvos žalieji
Vid. gyvasis svoris (kg):		
bulių (5 metų ir senesnių)	1005	904
karvių (5 metų ir senesnių)	547	515
Pieno vid. produkcija (kg) per 300 dienų laktaciją:		
bulių*	5181	4024
karvių (3 veršių ir senesnių)	4142	3654
Pieno vid. riebumas (%):		
bulių*	3,93	4,03
karvių (3 veršių ir senesnių)	3,87	3,94

* Imama bulių, įrašytų į kilmės knygas, **motinų** produkcija (atmetus motinas, jaunesnes kaip 3 veršių)

Produktyviausia **Lietuvos juodmargių** veislės karvė Planeta 8 davė per metus 8337 kg 3,76% riebumo pieno, arba 313,4 kg pieno riebalų (1953), Viešnia 538 — 8063 kg 3,45% riebumo pieno, arba 278,9 kg pieno riebalų (1959), Milda 245 — 7054 kg 4,27% riebumo pieno, arba 301,6 kg pieno riebalų (1961). Produktyviausios šios veislės G. bandos yra Gyvulininkystės in-to (Radviliškio rj.) ir Žemdirbystės in-to (Kėdainių rj.) eksperimentiniuose ūkiuose, Kapsuko rj. „Atžalyno" taryb. ūkyje ir „Šešupės" kolūkyje. Lietuvos ir kt. veislių juodmargiai G. 1964 pr. sudarė daugiau kaip 50% visų veislinių Lietuvos visuom. sektoriaus galvijų. Lietuvos juodmargių veislė susiformavo, Lietuvos vietinius G. gerinant Olandijos juodmargiais, Ostfrizais, Švedijos juodmargiais, iš dalies Jutlandijos juodmargiais. Pirmieji Olandijos juodmargių veislės galvijai Lietuvoje žinomi jau XVII a. pirmojoje pusėje; daugiau jų įvežta nuo XIX a. antrosios pusės. XX a. pirmojoje pusėje į Lietuvą įvežta ir kitų veislių G. Savarankiška veisle Lietuvos juodmargiai G. pripažinti 1949. Siekiant sparčiau gerinti jų produktyviąsias bei eksterjerines savybes, į Tarybų Lietuvą 1959—61 įvežta Olandijos juodmargių (106 buliai ir 696 telyčios).

Produktyviausia **Lietuvos žalųjų** veislės karvė Vila 37 davė per metus 11 191 kg 3,86% riebumo pieno, arba 432 kg pieno riebalų (1953), Žemuogė 98 — 9031 kg 4,40% riebumo pieno, arba 397 kg pieno riebalų (1953). Produktyviausios šios veislės G. bandos yra Bariūnų kolūkyje (Joniškio rj.), Gruzdžių ž. ū. technikumo mokomajame ūkyje, Lyberiškio taryb. ūkyje (Panevėžio rj.), Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo eksperimentiniame ūkyje, Joniškėlio ž. ū. technikumo mokomajame ūkyje, Leonpolio taryb. ūkyje (Ukmergės rj.). Lietuvos ir kt. veislių žalieji galvijai 1964 pr. sudarė mažiau kaip 50% visų veislinių Lietuvos visuom. sektoriaus galvijų. Lietuvos žalųjų G. veislės susiformavimui daugiausia įtakos turėjo Danijos žalieji G., be to, angelnai, airšyrai, pieno tipo šorthornai. Savarankiška veisle pripažinti 1949.

G. LIGOS. Dažniau pasitaikančios Lietuvoje neužkrečiamosios G. ligos — ūminis išputimas, paspringimas, trauminis tinklinio prieskrandžio ir širdies maišelio uždegimas, didžiojo prieskrandžio atonijos, kaulų suminkštėjimas, acetonemija, apsinuodijimai augalinės ir mineralinės kilmės nuodais, pogimdyvinis parezas, nuovalų užsilaikymas, G. prieauglio dispepsijos; iš užkrečiamų pasitaiko tuberkuliozė, bruceliozė, kerpančioji dedervinė, infekcinis vaginitas, snukio ir nagų liga (reta), G. prieauglio paratifas; invazinės — fasciolizė, diktiokauliozė, virškinamojo trakto strongiliatozės, paramfistomozė, hipo-

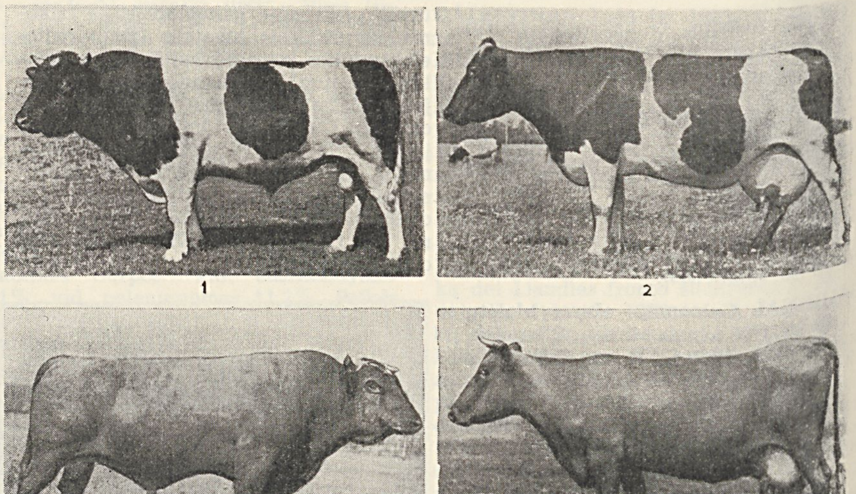

Galvijai: *1* ir *2* — Lietuvos juodmargių veislės bulius ir karvė; *3* ir *4* — Lietuvos žalųjų veislės bulius ir karvė

dermozė, trichomonozė. Taryb. metais, pagerėjus sanitarinėms sąlygoms ir veterinarinei G. priežiūrai, ligų, ypač užkrečiamų, gerokai sumažėjo.

G. AUGINIMAS. Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, Lietuvos teritorijos gyventojai jau II t-mečio pr. m. e. pradžioje turėjo prisijaukinę galvijų. Kronikose ir kt. istoriniuose šaltiniuose nuo XI a. Lietuvoje minimi jaučiai, karvės. Be to, dokumentuose užtinkama, kad kryžiuočiai užpuolimų metu iš Lietuvos pasigrobdavę tūkstančius G. Valakų reformos metu (XVI a.) prie kiekvieno valst. palivarko buvo įsakyta laikyti bent po 20 karvių. Daug G. laikyti buvo stengiamasi svarbiausia dėl mėšlo. Į G. laikymą pienui bei mėsai daugiau dėmesio atkreipta tik nuo XIX a. pabaigos. 1901 buvo parengta pirmoji Lietuvoje Olandijos veislės G. kilmės knyga. 1909 pradėta organizucti G. pieno produkcijos kontrolė. Burž. Lietuvoje buožiniuose ūkiuose buvo laikoma po keliolika ar keliasdešimt karvių, o mažažemiai valstiečiai jų tegalėjo išlaikyti vos po vieną. Buožiniai ūkiai pieno produktus realizuodavo pieninėse, o mažažemiai daugiausia turguje. 1922—24 buvo įkurtos trys G. auginimo d-jos: Olandijos, Žalųjų ir Vietinių. Nuo 1923 veikė Lietuvos Centrinė galvijų kontrolės ratelių s-ga. 1933 visos G. gerinimo d-jos buvo sujungtos į Lietuvos galvijų auginimo ir kontrolės ratelių s-gą. Šios draugijos ir sąjungos padėjo tobulinti G. veisles ir vystyti veislinių G. auginimą daugiausia dvaruose ir buožiniuose ūkiuose. 1939 kontroliuojamos karvės sudarė apie 7% visų Lietuvos karvių. 1938—39 iš karvės primelžta apie 1400—1500 kg pieno (1937 Vilniaus vaivadijoje 700—800 kg). Vok. faš. okupacijos metais, palyginus su 1938—39, G. sumažėjo 53,6% (tame tarpe karvių 44,9%).

2 lent. **Galvijų skaičius ir tankumas Lietuvos TSR teritorijoje (visų kategorijų ūkiuose)**

Metai (I.1)	Bendras skaičius (tūkst.)		Skaičius šimtui hektarų ž. ū. naudmenų	
	visų galvijų	tik karvių	visų galvijų	tik karvių
1914	1025	. . .	23,4	. . .
1940	1330	875	30,0	19,8
1945	617	428	14,4	10,0
1954	817	491	21,4	12,8
1965	1385	809	36,6	21,3

Po Didžiojo Tėvynės karo, kuriantis kolūkiams ir tarybiniams ūkiams, pradėjo vystytis visuomeninė gyvulininkystė. Visuom. sektoriaus ūkiuose G. pagausėjo nuo 347 300 (1953) iki 802 500 (1963). Jau 1953 respublikos visuom. sektoriaus ūkiuose iš karvės primelžta vid. 1424 kg. 1958 šešioms kolūkių bei tarybinių ūkių melžėjoms (A. Kočeriaginai, R. Launikonienei, E. Mikalauskaitei, B. Saukalienei, G. Vyšniauskaitei, M. Vosylienei) suteikti Socialistinio Darbo Didvyrių garbės vardai.

Galvijininkystė yra pagrindinė Lietuvos TSR produktyviosios gyvulininkystės šaka. 1965 pr. Lietuvoje buvo iš viso 1 384 500 G., tame tarpe kolūkiuose 575 300, tarybiniuose ir kituose valst. ūkiuose 263 500. Iš vienos karvės 1964 primelžta visuom. sektoriaus ūkiuose vid. 2020 kg. 1963 buvo 191 092 kontroliuojamos karvės (apie 3,5 karto daugiau, negu 1939). Geriausi Lietuvos juodmargių ir Lietuvos žalųjų G. veisliniai buliai yra surinkti 27 valstybinėse veislininkystės stotyse; šių bulių sėkla 1964 apsėklinta 61% visų kolūkių ir taryb. ūkių karvių. G. veislių tobulinimo ir jų auginimo moksl. tyrimai vykdomi Gyvulininkystės in-te, iš dalies Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijose, o ligų ir kovos prieš jas priemonių tyrimai — Veterinarijos in-te ir Veterinarijos akademijoje, iš dalies Zoologijos ir parazitologijos in-te. Gyvulininkystės in-te tvarkomos ir G. valstybinės kilmės knygos: Lietuvos juodmargių (iki 1964 išleista 5 tomai) ir Lietuvos žalųjų (išl. 6 tomai).

Ž. *Gyvulininkystė, Mėsos pramonė, Pieno pramonė, Sūris, Sviestas, Veislininkystė, Zootechnika.*

Lit.: **R. Žebenka,** Karvių pieningumas ir veislininkystė, V., 1952; **J. Kuosa** [ir kt.], Svarbiausieji Lietuvos juodmargių galvijų tobulinimo klausimai, V., 1954; **J. Petraitis,** Lietuvos TSR pietryčių rajonų vietinių galvijų biologinės ypatybės, ūkinės savybės ir priemonės jiems pagerinti, V., 1955; **V. Januškevičius,** Galvijininkystės vystymo Lietuvos TSR kolūkiuose klausimai.— LTSR MA Ekonomikos instituto darbai, t. 2 (Žemės ūkio ekonomikos klausimai), V., 1956; Lietuvos juodmargių veislės galvijų tobulinimas, V., 1958; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960, V., 1960; **R. Žebenka,** Olandų juodmargiai Lietuvos TSR veislininkystės stotyse, V., 1961; **A. Vitkūnienė,** Galvijininkystės produkcijos savikainos mažinimo galimybės Lietuvos TSR tarybiniuose ūkiuose, V., 1962; **J. Petraitis,** Lietuvos žalieji galvijai, t. 1, V., 1963; Tarybų Lietuvai 25 metai (Statistikos duomenų rinkinys), V., 1965.

GALVÌNIS — ežeras Alytaus rj., 12 km į v. nuo Merkinės, Nemuno deš. krante. Plotas 11 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 800 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 1870 m. Krantai aukšti, statūs. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 9 kg/ha (daugiausia karšių).

GALVÕS DANGÀ. Archeologiniais duomenimis, vienas seniausių lietuvių vyrų ir moterų galvos apdangalų buvo vilnonės kepurėlės, kurių liekanų randama jau pirmųjų mūsų eros amžių kapuose. Vyrų kepurėlės buvo gražinamos tik žalvarinėmis skardelėmis ties kakta, moterų puošiamos daug daugiau: žalvarinėmis sankabėlėmis arba antsmilkiniais. Buvo ir nuometų su pabriuvėliais ir apgalvių. Puošnias kepurėles ir apgalvius dėvėjo jaunos merginos, nuometus — ištekėjusios moterys. Kad moterų ir merginų G. d. buvo skirtinga, patvirtina ir vėlesnių laikotarpių duomenys. XVII—XIX a. rašytiniai šaltiniai ir muziejinė medžiaga rodo, kad netekėjusių merginų G. d. buvo vainikai ir skarelės. **Vainikai** (Dzūkijoje vadinami raištukais, r. Aukštaitijoje — pakalkėmis, Žemaitijoje — rangėmis, Užnemunėje — kasinyčiomis), nešioti visoje Lietuvoje, buvo siuvami iš juostelių, kaspinų, rinktinių juostų, puošiami karoliukais, mezginiais, kaspinais ir juostelėmis, kurios nutįsdavo per pečius iki juosmens. Zanavykės mėgusios iš spalvotų karoliukų supintus 1—7 cm pločio vainikėlius, vad. **karieliniais**, Užnemunėje ir Aukštaitijoje buvo nešiojami brokatinių sidabrinio ir auksinio atspalvio kaspinų vainikėliai (Užnemunėje jie vadinti **trasomis**, Aukštaitijoje — **galionais**). Būdingas XIX a. klaipėdiečių galvos papuošalas buvo juodas aksominis kaspinas. Liet. liaudies dainose apdainuota galvos puošmena buvo rūtų vainikas ir kasų kaišymas gėlėmis. Minėtieji merginų galvos papuošalai buvo skiriami šventėms ir įvairioms iškilmėms. Kasdieninė XIX a. galvos danga buvo pirktinės ir naminės skarelės, tebenešiojamos ir dabar.

Tradicinė moterų G. d. buvo įvairesnė. XIX a. moterų galvos dangai priklausė nuometai, kepurėlės, antkakčiai ir skarelės. **Nuometas**, arba **palmetis**, buvo nešiojamas iki XIX a. vidurio, o šiaurės rytų Lietuvoje — iki XIX a. pab. Iki pat XIX a. pab. buvo dėvimos **kepurėlės**, kurios XVII a. R. Prūsijos lietuvių, pasak T. Lepnerio, vadintos **kykais**. XIX a. viduryje Veliuonos apylinkės valstiečių kepuraites išvardija A. Juška „Svotbinėje rėdoje". Tai muturas, gobtuvas, raginė, kapuzinė, baroninė ir kepurikė su galionu, siūtos iš gelumbės ar aksomo, tik skirtingų formų, dėvėtos ne tik vestuvėse, bet ir išeiginėmis dienomis, net kasdien. XIX a. pab. kepurėlės dar buvo nešiojamos beveik visoje Lietuvoje, tik po skarelėmis, žinomos čepčių (čepčiukų), čipkų (čipkelių), kepurėlių, koptūrų vardu. Jas siuvo iš baltos ar margos medvilninės medžiagos, puošė mezginiais, klosteliais, kaspinukais, kurie, apsigobus skarele, buvo ištraukiami ant kaktos. Kai kur valstietės mėgo iš baltų lininių siūlų megztas ar ažūriniu raštu pintas lengvas kepurėles, daugiausia sutraukiamas ant pintos virvelės ir surišamas ant pakaušio po kasomis. Turtingesnės įsigydavo vieną kitą pirktinę, megztą iš spalvotų vilnonių siūlų kepurėlę. Pirktinių kepurėlių forma ta pati, tik užpakalyje jos buvo užbaigiamos dviem ilgomis megztomis juostomis — šerpėmis, kabančiomis už nugaros arba atmetamomis į priekį. Be kepurėlių, Dzūkijos ir Užnemunės valstietės po skarelėmis nešiojo **antkaktį** (inkaktį). Tai buvo neaukštas, 3—4 cm pločio vainikėlis, puošiantis tik priešakinę galvos dalį, padarytas iš kaspinų, krakmolinto tiulio arba šilko, nusagstytas karoliukais, spalvotais siūlais, megztomis rožytėmis. Antkakčiu dažniausiai puošdavosi svočios vestuvėms. Su skarelėmis antkakčiai buvo komponuojami dvejopai: skarele gaubiamasi viršum antkakčio, surišant ją pasmakrėje, arba trikampiu sulenkta skarelė prisiuvama prie antkakčio kraštelio. Skarelės buvo ryšimos baltos, rečiau gėlėtos. XX a. pr. kepurėlės palaipsniui išnyko, ir pagrindine moterų G. d. liko nedidelės (70×70,

80×80 cm) skarelės (skepetaitės) ir vilnonės skaros žiemai.

Vyrai nuo seno dėvėjo kepures ir skrybėles. Būta kailinių, veltinių ir medžiaginių kepurių. Žiemą daugiausia buvo nešiojamos lapės ar kiškio kailiu pamuštos lapinės (ausinės kepurės) ir veltinės skrybėlės, kurias vėlė iš valstiečių duodamų vilnų keliaujantys skrybėlininkai. XIX a. ir XX a. pr. buvo paplitusios apvalios pirktinės kepurės su blizgančiu snapeliu („kaškietai"). Pradedant XX a. trečiuoju dešimtmečiu, beveik visa vyrų G. d. buvo perkama parduotuvėje arba siuvama vietos siuvėjų. Tai įv. fasonų kepurės, rečiau fetrinės skrybėlės. Iki šiol vasarą mėgstamos šiaudinės skrybėlės, ypač karščių metu dirbant laukų darbus.

Lit.: **M. Glemžaitė**, Lietuvių tautiniai drabužiai, V., 1955; **R. Volkaitė-Kulikauskienė**, Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", V., 1959; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

GALVÓŽERIS — ežeras Trakų rj., 7,5 km į r. nuo Onuškio. Plotas 20 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 400 m, didž. gylis 5 m. Krantai žemi, pelkėti, apaugę krūmais. Yra 0,06 ha sala. Išteka Spengla (Merkio intakas). Ežeras verslovinis; priklauso Arvydų žuvininkystės ūkiui.

GÀMPERIS Anatolijus [g. 1908.VII.7 Oriole] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1959). 1936 baigė Vilniaus un-tą. 1936—46 gydytojas Vilniaus ligoninėse. Nuo 1947 Vilniaus un-to akušerijos-ginekologijos katedros asistentas. Paskelbė mokslinių straipsnių akušerijos-ginekologijos klausimais.

GÀMPERIS Jurgis [g. 1916.IX.12 Slavianskojėje (Krasnodaro kr.)] — gydytojas ftiziatras, medicinos mokslų daktaras (1965). 1941 baigė Kauno un-tą. 1945—49 Trakų aps. sveikatos apsaugos sk. vedėjas, nuo 1949 Resp. tuberkuliozės in-to Vilniuje direktorius. Nuo 1951 TSKP narys. Paskelbė apie 30 moksl. straipsnių tuberkuliozės klausimais. Nuo 1952 Lietuvos TSR Ftiziatrų d-jos pirmininkas, nuo 1957 Visasąjunginės ftiziatrų d-jos valdybos narys.

„GAMTÀ" — gamtos mokslų žurnalas, ėjęs 1936—40 Kaune. Leido Lietuvos Gamtininkų d-ja. Redagavo A. Žvironas, J. Dagys. Kasmet išeidavo 4 sąs. Žurnalas populiarino mokslo žinias, nagrinėjo dėstymo metodikos klausimus. Daugelyje straipsnių gamtos mokslų klausimai nušviečiami materialistiniu požiūriu. Bendradarbiavo K. Baršauskas, P. Brazdžiūnas, T. Ivanauskas, J. Matulis, M. Natkevičaitė, P. Slavėnas, K. Sležėvičius, J. Šopauskas, G. Zimanas ir kt.

GAMTÕS APSAUGÀ — kompleksas teisinių, biologinių, ekonominių ir techninių priemonių gamtos turtams racionaliai naudoti, gausinti ir saugoti. Vieni pirmųjų saugomų gamtos objektų Lietuvos teritorijoje buvo „šventosios girios". Pvz., „šventoji giria" prie Nevėžio minima 1398 Salyno sutartyje. Tai buvo miškai, turintys ne tik kulto, bet ir ūkinę ar gynybinę reikšmę. Juose buvo draudžiama kirsti medžius, medžioti, be reikalo vaikščioti ir daryti takus. Jogailos valdymo metais buvo suvaržyta stumbrų ir briedžių medžioklė, uždrausta naikinti kukmedį. „Valakų įstatyme" (1557) numatyta miško naudojimo, medžioklės, grybavimo, uogavimo, apyniavimo tvarka; buvo reikalaujama, kad „vienoje vietoje mišką kirstų, o kitoje želdytų", be to, „balandžio, gegužės ir birželio mėnesiais jokiomis priemonėmis nežvejoti ežeruose, tik žuvis veisti juose reikia". Miškų ūkio, medžioklės, bitininkystės, žuvavimo ir šienavimo klausimus nagrinėjo atskiras Lietuvos Statuto (1588) skyrius, kuriame nurodomos ne tiktai žemės valdytojų teisės ir pareigos, bet ir piniginės baudos už padarytą žalą. Pirmuosiuose teisės nuostatuose buvo daugiau dėmesio skiriama faunos naudojimo tvarkai, negu miškų apsaugai. 1641 Vladislavo Vazos išleistoje karališkųjų girių ordinacijoje pirmoji vieta jau skiriama miško apsaugai. 1846 Sūduvoje buvo išskirti žvėrių apsaugos rezervatai ir nustatyti medžiojimo terminai bei būdai. Miškų apsaugai teigiamos reikšmės turėjo 1888 „Miškų apsaugos įstatymas". Nors feod. ir kapit. laikotarpiu veikė nuostatai miškams ir faunai saugoti, tačiau gamtos turtai dėl stambiųjų žemvaldžių savavaliavimo sparčiai nyko. Po baudžiavos panaikinimo (1861) ypač dideliu mastu pradėta kirsti miškus. Mažėjant miškų plotams, nyko stambieji žvėrys ir paukščiai. XIX a. pab. Lietuva jau buvo mažai miškinga šalis. Kaizerinės okupacijos laikotarpiu buvo iškirsta 58 000 ha miško. Tarybų valdžia Lietuvoje 1919 išleido dekretą dėl miškų apsaugos. Dekretu buvo besąlygiškai draudžiami bet kurie augančio miško kirtimai. Buržuazinė Lietuvos vyriausybė visus biudžeto negalavimus daugiausia dengė pajamomis iš miškų. Per burž. valdymo laikotarpį iškirsta 260 000 ha miškų, o apželdinta tik

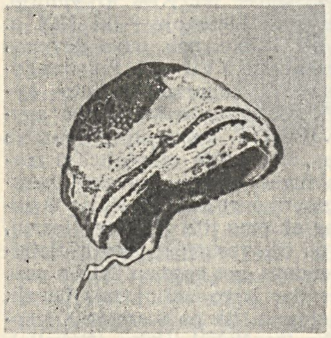

1

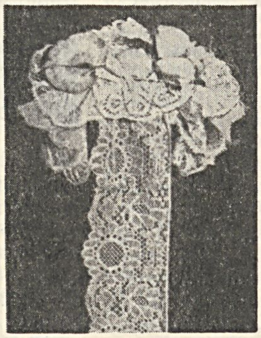

2

3

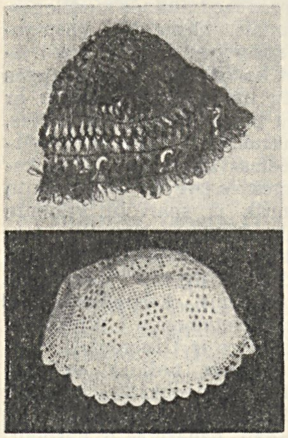

4

5

6

7

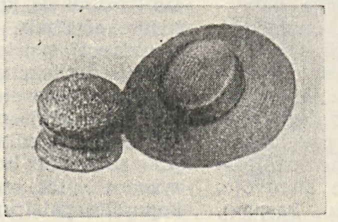

8

Galvos danga: *1, 2* — čepčiai; *3* — svočia su antkakčiu; *4* — kepurėlės; *5* — kasinyčia; *6* — nuometuota aukštaitė; *7* — ausinė kepurė; *8* — šiaudinės skrybėlės

55 900 ha. Apsauginių miškų buvo maža: valstybinių 8300 ha, privačių 3500 ha. Medžioklės ūkiui ir žuvininkystei pakankamo dėmesio nebuvo skiriama. Gamtos apsauga rūpinosi daugiausia atskiri asmenys, ypač prof. T. Ivanauskas. Vok. faš. okupacijos metais vėl padaryta nuostolių miškams: iškirsta daugiau kaip 50 000 ha.

Po D. Tėvynės karo Lietuvoje imtasi ryžtingų priemonių gamtos turtams gausinti, tvarkyti ir saugoti. 1946 patvirtintos pirmosios pokario metais *medžioklės*, o t. p. žvejybos taisyklės (ž. *Žuvininkystė*). Atkurtas *Žuvinto* rezervatas. 1947 įkurta Medžiotojų d-ja. 1954 suorganizuoti medžioklės *draustiniai*. Mokslinėms G. a. problemoms spręsti ir tyrimams koordinuoti 1956 prie Lietuvos TSR MA Prezidiumo sudaryta G. a. komisija. 1957 įsteigtas Gamtos apsaugos k-tas prie Lietuvos TSR MT, rajonuose — valstybinės G. a. inspekcijos. 1958 metais Lietuvos teritorijoje esantys *parkai*, kurie turi kultūrinę, estetinę, architektūrinę ar dendrologinę vertę, paskelbti neliečiamu žaliuoju respublikos fondu. Tarp jų yra, pvz., Vingio parkas Vilniuje, Kauno Ąžuolynas, Užtrakių parkas (Trakų rj.), Žagarės parkas. 1959 priimtas **Gamtos apsaugos įstatymas.** Jis reikalauja planingai ir ekonomiškai naudoti bei saugoti gamtos turtus, nuolat juos gausinti, išsaugoti gamtos paminklus, krašto savitumą bei grožį, sudaryti darbo žmonėms sąlygas sveikai ir kultūringai ilsėtis gamtoje. Įstatymas draudžia ūkinę ar kitokią veiklą, kuria naikinami arba neracionaliai naudojami gamtos turtai, teršiami vandenys, oras, dirva, poilsio bei kurortinės vietos, naikinami želdiniai, žuvys, žvėrys ar paukščiai. Tais pačiais metais Lietuvos TSR MT patvirtino priemones kovoti su atmosferos oro teršimu. 1960 metais 236 seni, įdomūs savo forma arba su ist. įvykiais susiję medžiai, turintys kultūrinę-turistinę, estetinę ar mokslinę vertę, paskelbti saugomais **gyvosios gamtos paminklais**. Tarp jų — storiausias respublikoje Stelmužės ąžuolas, Glitiškių ąžuolas (Vilniaus rj.), seniausia Lietuvos obelis (Noreikiškių apylinkėje prie Kauno), aukščiausia eglė (Punios šile), šešiolikakamienė Papilės liepa, 48 drevėtos pušys Varėnos rj.— sen. bitininkystės palikimas. Palangos parkas paskelbtas botanikos parku. Įsteigtas Vandens resursų naudojimo ir apsaugos k-tas prie Lietuvos TSR MT (nuo 1965 jo funkcijas vykdo Lietuvos TSR Melioracijos ir vandens ūkio m-ja). Suorganizuoti gamtiniai *draustiniai*: landšaftiniai, landšaftiniai-istoriniai, geologiniai, ornitologiniai, botaniniai-zoologiniai ir botaniniai. Patvirtintos mėgėjiškos žūklės taisyklės. Sudarytas sąrašas **negyvosios gamtos paminklų**, prie kurių priskirti 88 geologiniai objektai. Tarp jų pažymėtinas didžiausias Lietuvoje Barstyčių akmuo (Skuodo rj.), Puntukas (Anykščių rj.), karstinė įgriova „Karvės ola" (Biržų rj.), Šeškinės ozas (Vilniuje), šaltinis „Karalienės liūnas" (Anykščių rj.), Nidos kopos, Nemunėlio dolomitinė atodanga (Biržų rj.), Papilės atodanga (Akmenės rj.). 1961 Lietuvos TSR MT patvirtino priemones dirvoms nuo erozijos apsaugoti. Įsteigta **Lietuvos Gamtos apsaugos d-ja**. 1962 paskelbta instrukcija dėl *vaistinių augalų* racionalaus naudojimo ir apsaugos (nustatytas jų rinkimo laikas, būdai) ir saugomų augalų sąrašas. Respublikoje reti ar sparčiai nykstantys augalai suskirstyti į 3 grupes: labai retus augalus (pajūrinė zunda, pajūrinis sotvaras, ežerinė slepišerė ir kt.— iš viso 23 rūšys), saugomus visoje Lietuvos TSR teritorijoje, retus (bekotis ąžuolas, beržas keružis, miškinė lelija, plačialapė rusvuolė ir kt.— iš viso 111 rūšių), saugomus gamtiniuose draustiniuose, ir augalus, kurių naudojimas yra reguliuojamas (vaistiniai, techniniai augalai ir kt.— iš viso 42 rūšys). 1963 nustatyta tvarka rinkti riešutams ir miško uogoms: juos galima rinkti tik visai prinokusius ir taip, kad nenukentėtų lazdynai bei uogienojai.

Per laikotarpį po D. Tėvynės karo Lietuvoje reaklimatizuotas bebras, vėl pradėjo perėti gulbės, aklimatizuota kanadinė audinė, dėmėtasis elnias, ondatra, aklimatizuojamos žuvys peledės, sterlės, sazanai. Dėl apsaugos ir biotechninių priemonių pagausėjo briedžių, šernų, stirnų, ūdrų, kiaunių. Kasmet respublikoje organizuojami *sodų* sodinimo ir apželdinimo mėnesiai (ž. *Dekoratyviniai ir apsauginiai želdiniai*), kurių metu miestuose, įmonių teritorijose, pakelėse visuomeniniais pagrindais pasodinama šimtai tūkstančių dekoratyvinių medžių ir krūmų. 1945—64 apželdinta mišku 296 000 ha (ž. *Miško ūkis*).

Lit.: Gamta ir jos apsauga, V., 1958.

GAMTÕS MÓKSLŲ IR̃ TÈCHNIKOS ISTÒRIJOS KOMÌSIJA — komisija prie Lietuvos TSR MA Prezidiumo, koordinuojanti ir registruojanti respublikoje darbus mokslų istorijos klausimais. Sudaryta 1950. Nuo 1959 į ją įtraukti visų MA institutų ir kitų respublikos mokslo įstaigų atstovai. Komisijos branduolį sudaro biuras (pirm. prof. P. Slavėnas). Rengia spaudai darbų mokslų istorijos klausimais rinkinius (1960 išėjo „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1), organizuoja tais klausimais konferencijas, atskirų mokslininkų ir mokslo įstaigų jubiliejinius minėjimus. M. Lomonosovo 250 gimimo metinėms išleido straipsnių rinkinį „M. Lomonosovas". Latvijos TSR MA įkurtame Rygoje Stradinio medicinos istorijos muziejuje suorganizavo nuolatinę ekspoziciją iš Lietuvos medicinos istorijos. Nuo 1959 įsijungė į pasaulinę senų mokslo prietaisų, turinčių istorinę reikšmę, inventorizaciją.

GANDINGÀ, Gondinga, — kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 5 km į p. v. nuo Plungės, Babrungo deš. krante. 101 gyv. (1959). Prie kaimo, Babrungo krante, yra Gandingos piliakalnis. Babrungo slėnio atkarpa su G. piliakalniu ir kt. archeologiniais paminklais paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

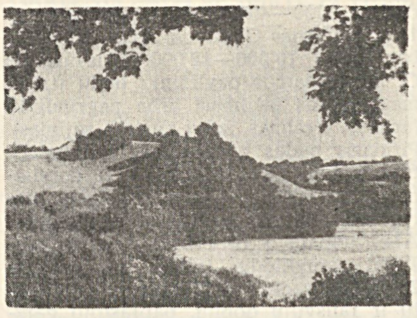

Gandingos piliakalnis

Piliakalnio vakaruose supiltas aukštas pylimas, kuris, rytų link žemėdamas, apsupa beveik visą piliakalnio aikštelę, todėl ji atrodo įdubusi. Aikštelės ilgis 117 m, plotis v. gale 66 m, į rytus mažėja; šlaitai statūs; kultūrinis sluoksnis gana žymus. Rasta XII—XIII a. dirbinių. Piliakalnio v. papėdėje buvusi sodybvietė ir amatininkų dirbtuvių vieta. Čia randama daug geležies gargažių. 0,5 km į š. nuo piliakalnio yra 2 kalvos, vad. pilikėmis. Nuo jų apie 150 m į š. v. yra vietovė, vad. Pasklepiais; ten buvo sen. sodybos.

G. pilis minima XIII a. Ji vaidino nemažą vaidmenį kovoje su kryžiuočiais. XIII—XVIII amžiuje G. buvo valsčiaus centras. 1529—67 G. minima neprivilegijuotųjų Lietuvos miestų sąraše. Pagal 1567.IX.6 seimo nutarimą G. mokėjo 15 kapų sidabrinės mokesčio (kaip ir Ukmergė, Telšiai, Plateliai). 1691 inventoriuje minimas nedidelis G. dvarelis ir kaimas, priklausę G. pavietui; kaime buvo 9 valstiečių kiemai.

Lit.: Šiaulių metraštis, Šiauliai, 1933 [p. 24—36].

GANDRAĨ, gužai. Lietuvoje gyvena dvi gandro rūšys: baltasis G. (*Ciconia ciconia*) ir juodasis G. (*C. nigra*). **Baltieji G.** labiausiai paplitę Lietuvos vakaruose ir Vidurio lygumoje, mažiausiai — rytuose. Į Lietuvą atskrenda paprastai kovo pab.— balandžio pr., išskrenda rugpiūčio pabaigoje. Žiemoja Pietų Afrikoje. Lietuvoje 1958 jų perėjo 8811 porų, lizduose rasti 18 858 jaunikliai. Nuo seno Lietuvoje baltieji G. globojami, apie juos sukurta nemaža tautosakos. **Juodieji G.** retesni, negu baltieji. Peri didesniuose miškuose, ypač Kėdainių, Panevėžio, Jurbarko, Šilutės, Tauragės rj. Atskrenda ir išskrenda keliomis dienomis vėliau, kaip baltieji. Žiemoja Vid. ir P. Afrikoje. 1958 Lietuvoje rasta 322 jų lizdai. Visi G. naudingi kaip vabzdžių ir jų vikšrų, pelių naikintojai. G. naikinti draudžiama.

Lit.: Mūsų tautosaka, t. 1, K., 1930 [p. 17—48]; **T. Ivanauskas,** Apie žvėris ir paukščius, V., 1956 [p. 233—255]; **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959 [p. 121—137].

GANỸKLOS. NATŪRALIŲ G. Lietuvoje 1964 buvo 471 700 ha, arba apie 12% visų ž. ū. naudmenų. Daug jų yra menko našumo: supelkėjusių (48%), iš dalies apaugusių jaunu mišku bei krūmais (27%), akmenuotų (6%).

KULTŪRINIŲ G. Lietuvoje 1964 buvo 188 100 ha. Daugumos jų vidutinis

derlius 3000—4000 pašarinių vienetų iš 1 ha; geresnės G. duoda 5000—6000, labai geros 10 000—12 000. Nusausintos G. kultūrinamos paviršiniu būdu (tręšimas, dalinis įsėjimas) arba pagrindiniu (arimas, tręšimas, žolių mišinio sėjimas). Pirmasis būdas naudojamas nekrūmuotose, lygaus paviršiaus G., t. p. dobilienose; antrasis būdas — krūmuotuose, nelygaus paviršiaus įsavinamuose plotuose. Atsižvelgiant į dirvožemius, žolių mišiniai ganykloms (sėklų vid. norma 28 kg/ha) sudaromi iš baltųjų, raudonųjų ir rausvųjų dobilų, paprastojo garždenio, tikrojo ir raudonojo eraičino, motiejukų, šunažolės, pievinės miglės ir daugiametės svidrės. Metinis žolės derlius mėnesiais paprastai pasiskirsto taip: gegužės 15—25%, birželio 25—35%, liepos 20—30%, rugpiūčio 10—20%, rugsėjo 5—10% ir spalio 0—5%. Racionaliai tręšiant azotinėmis trąšomis, tvarkingai užlaikant aptvarus, o sausais metais ir laistant, Lietuvos gamtinėmis sąlygomis derliaus pasiskirstymą galima žymiai reguliuoti.

Nurodymų gerinti natūralias G. randama jau XVIII a. dvarų ekonominėse instrukcijose. Apie kultūrinių G. įrengimą 1819—25 rašė Vilniaus un-to prof. M. Očapovskis. XIX a. ir XX a. pradžioje natūralių G. plotas buvo daug didesnis, negu dabar. XX a. pirmojoje pusėje G. plotai mažėjo dėl masiško kaimų skirstymo vienkiemiais, nes dalis G. buvo paversta arimais. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje 1913 buvo 770 000 ha G., arba 18% visų ž. ū. naudmenų, o 1939 — 526 000 ha (12%). 1930—40 Lietuvoje buvo įrengta daugiau kaip 41 000 ha sėtinių pievų ir kultūrinių G., kurių dauguma vok. faš. okupacijos metais buvo apleistos ar sunaikintos. G. kultūrinimas suintensyvintas nuo 1955.

G. MOKSLINIAI TYRIMAI. Burž. Lietuvoje kai kuriuos pievų ir G. gerinimo klausimus tyrė Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) prof. J. Tonkūnas ir Ž. ū. rūmų (Kaune) specialistai. Taryb. laikotarpiu G. įrengimo, priežiūros ir naudojimo tyrimai pradėti 1952—53 Dotnuvos ir Radviliškio bandymų stotyse, vėliau ir kitose bandymų stotyse, Žemdirbystės in-te, jo filialuose, Gyvulininkystės in-te, Hidrotechnikos ir melioracijos in-te, Lietuvos TSR MA Botanikos in-te.

Lit.: **К. Эрингис,** Долголетние культурные пастбища Литвы (Их удобрение и использование), Вильнюс, 1964.

GÃNYMAS. Nuo seno Lietuvoje žinomas gyvulių ganymas miškuose. 1379 Kęstučio ir Jogailos sutartyje su Kryžiuočių ordinu buvo nustatyta, kad abiejų šalių žmonės turi teisę galvijus ganyti girioje. Dar XVII—XVIII a. gyvuliai Lietuvoje daugiausia buvo ganomi miškuose. Ganymas miškuose buvo uždraustas (ir tai su išimtimis) tik 1936. Be miškų, buvo ganoma dirvonuose, žemapelkėse ir pievose, pavasarį — dar pūdyme, rudenį — ražienose. Paprastai viso kaimo gyvuliai būdavo ganomi bendrose ganyklose: karvės drauge su avimis ir ožkomis, kiti gyvuliai atskirai. Ganyta maždaug nuo balandžio iki lapkričio mėn. Pavasarį buvo nusamdomas kaimo **kerdžius** (skerdžius), o jam padėti, priklausomai nuo gyvulių skaičiaus, skiriama keletas paauglių. Kerdžiumi būdavo pagyvenęs valstietis, nebegalįs dirbti sunkių ž. ū. darbų, dažniausiai grytelninkas. Arkliai ir jaučiai būdavo ganomi naktimis (ž. *Naktigonė*). Kapitalizmo laikotarpiu, valstiečiams skirstantis į vienkiemius, bendras gyvulių G. ėmė nykti. Stambiuosiuose ūkiuose buvo samdomi piemenys — bežemių ar mažažemių valstiečių vaikai. Iki kolektyvizacijos bendras G. išliko tik r. rajonų gatviniuose kaimuose.

Ganymo sezonas Lietuvoje paprastai trunka 140—160 dienų; pradedama ganyti gegužės pirmojoje pusėje, kai žolė būna 8—10 cm aukščio, ir baigiama spalio antrojoje pusėje. Produktyvieji gyvuliai paprastai neganomi ilgiau, kaip iki spalio pradžios. Kolūkiuose ir taryb. ūkiuose gyvuliai ganosi arba palaidi, arba pririšti, arba aptvaruose; be to, kai kur naudojamas „elektros piemuo". Aptvarinė sistema respublikoje pradėjo plisti XX a. šeštajame d-metyje, tačiau dar mažai tepaplito (1962 buvo tik 16 500 ha kultūrinių ganyklų su aptvarais, t. y. apie 12% visų ganyklų). Per vasarą aptvarinė kultūrinė ganykla nuganoma 4—5 kartus. Žolė po nuganymo pavasarį ir pirmojoje vasaros pusėje atauga per 18—25 dienas, vasarą per 30—35, rudenį per 35—45.

Lit.: **P. Matulionis,** Miškuose galvijų ganymas, Šiauliai, 1921; **P. Bugailiškis,** Galvijų ganymas ir piemenų būklė.—„Gimtasai kraštas", 1935, Nr. 2; **M. Katkus,** Balanos gadynė, [V.], 1949 [p. 32—34, 41—42, 65—80]; **V. Milius,** Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai.—„LTSR MA darbai", 1962, A 1; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

GANÝPRAVA — kaimas Kelmės rj., Kražių apyl., 10 km į v. nuo Kelmės, prie kelio į Kražius. 148 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1946—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). G. dvaras minimas 1582.

GÂNSĖ — upė Kelmės rj., Ventos dešb. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 115 km². Išteka iš Varvalio ež. (7 km į š. v. nuo Kelmės). Teka į š. v. Įteka į Ventą 318 km nuo jos žiočių, 5 km į v. nuo Šaukėnų. Intakai: dešinysis — Mergupis, kairieji — Ramočia, Smertupis. Vid. nuolydis 154 cm/km. Vid. debitas žemiau Mergupio 0,6 m³/s, žiotyse 0,81 m³/s.

GÂNSĖS I PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj., 12 km į r. nuo Užvenčio, 6 km į p. nuo Šaukėnų. Plotas 395 ha. Plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. v. į p. r. apie 6 km Gansės (Ventos intako) slėniu. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,34 m. Vyrauja alksninės ir medieninės-nendrinės durpės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 25,2%. Durpių ištekliai 3,9 mln. m³.

GÂNSĖS II PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj., 6 km į p. v. nuo Šaukėnų, į v. nuo kelio į Kražius, Gansės (Ventos intako) senslėnyje. Plotas 179 ha. Plynraistinė ir plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 0,93 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 35%.

GANTAUNIÑKAI — kaimas Ignalinos rj., Tverečiaus apyl., 7 km į p. nuo Tverečiaus. 218 gyv. (1959). Per kaimą teka Svyla (Birvėtos intakas), eina Adutiškio—Vidžių kelias; iš r. prieina Gantauninkų miškas. Pr. m-la.

GANTAUNIÑKŲ MÌŠKAS — miškas Švenčionių rajone, 7 km į š. nuo Adutiškio, tarp Antanų ir Gantauninkų kaimų. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Adutiškio ir Gantauninkų girininkijoms. Plotas 1580 ha; iš jų 930 ha medynų, 360 ha pelkių (*Adutiškio pelkės* dalis). Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai pelkiniai ir velėniniai glėjiniai, priemoliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai eglynai, kimininiai pušynai ir viksviniai beržynai. Medynai daugiausia mišrūs, savaiminės kilmės. Beržynų ir drebulynų yra po 25%, pušynų 24%, eglynų 14%, juodalksnynų 12%. Jaunuolynai sudaro 29%, pusbrandžiai medynai 46%, pribręstantieji 21%, brandieji 4%. Medynų vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 123 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, usūrinių šunų. Miškas eksploatacinis.

GAPŠŸS Vladas [g. 1932.I.2 Juodupiuose (Radviliškio rj.)] — inžinierius me-

Mechaninio melžimo agregatas Kirovo kolūkio **ganykloje** (Radviliškio rj.)

chanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo jame ped. darbą. Nuo 1959 dirbo šlifavimo staklių g-loje. Nuo 1961 Metalo piovimo staklių eksperimentinio mokslinio tyrimo in-to Vilniaus filialo vyriausiasis inžinierius. Nuo 1963 TSKP narys.

GARASIMAVIČIŪTĖ Irena [g. 1928.II.25 Kaune] — aktorė. 1949 baigė Kauno dramos teatro studiją. Mokydamasi studijoje, 1948 buvo priimta į Kauno dramos teatrą. Nuo 1954 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Tania Jegorova (V. Sobko „Už antrojo fronto"), Aldona (A. Bieliausko „Egzaminas"), Betsi (L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai"), Beatričė (V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko"), Justė (J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą"), Valia (A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske"), Kerola Katrir (T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą"), Siuzi (M. Panjolio „Topazas") ir kt.

GARBAČIÁUSKIENĖ Marija [g. 1927.V.29 Utenoje] — psichologė, pedagogikos mokslų kandidatė (1961). 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1952 to paties in-to psichologijos katedros dėstytoja, nuo 1964 docentė. Nuo 1963 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių mąstymo psichologijos klausimais.

GARBÁITĖ Basė [g. 1908.III.16 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1926 įstojo į pogr. LKJS kuopelę Panevėžyje. 1928 išvyko į Klaipėdą. 1929 ten buvo suimta ir už kom. veiklą nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Ukmergėje, Kaune, Marijampolėje, Šiauliuose, Bajoruose, IX forte. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. 1936—39 buvo 3 kartus kalinama. 1939 suimta darbo žmonių demonstracijoje, vykusioje Kaune ryšium su Vilniaus grąžinimu Lietuvai, ir ištremta metams į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940 LKP Panevėžio aps. k-to darbuotoja. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. 1941 Lietuvos TSR Prokuratūros skyriaus prokurorė. Hitleriniams grobikams įsibrovus į Lietuvą, pasitraukė į Karagandą, kur dirbo įv. įstaigose. 1944—46 Lietuvos TSR Prokuratūros skyriaus prokurorė, 1946—47 Polit. lit-ros leidyklos redaktorė, 1947—1951 Poligrafijos pramonės, leidyklų ir knygų prekybos v-bos inspektorė ir skyriaus vedėja. 1952—55 Istorijos-revoliucijos muziejaus skyriaus vedėja. Pensininkė.

GARBALIÁUSKAS Česlovas [g. 1920.II.1 Rožlaukyje (Jonavos rj.)] — geografas meteorologas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1956). 1950 baigė Vilniaus un-tą ir pradėjo dirbti Lietuvos TSR Mokslų akademijoje, yra atmosferos fizikos sektoriaus moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių atmosferos fizikos, klimatologijos ir branduolinės meteorologijos klausimais.

GÁRBAS Mendelis [1870 Ukmergėje — 1935.VI.21 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1888 apsigyveno Vilniuje ir dirbo batsiuviu. Nuo 1891 dalyvavo Vilniaus darbininkų socialdemokratų ratelių veikloje, 1892 padėjo organizuoti batsiuvių kovos neleg. kasą. Policijai ją likvidavus, 1894 sukūrė naują kovos kasą žydų ir lenkų darbininkų batsiuvių tarpe. 1896—97 su kitais organizavo masinius Vilniaus darbininkų streikus. Už tai 1897.VI suimtas ir apie 2 metus kalintas Vilniaus kalėjimuose, o 1899 ištremtas 5 metams į Jakutiją. Išvežant tremtinius, Vilniaus darbininkai surengė polit. protesto demonstraciją. Gyvendamas Čurančiuose, Viliuiske, drauge su kitais tremtiniais studijavo marksistinę lit-rą. Grįžęs 1904 iš ištrėmimo, netrukus išvažiavo į užsienį, gyveno Berlyne, Ženevoje, Paryžiuje, palaikė ryšius su Rusijos polit. emigrantais. 1905.III—IV prisidėjo prie laikr. „Proletarskoje delo" leidimo Ženevoje. 1906.IV grįžęs į Vilnių, dalyvavo odininkų profs-gos legalioje ir nelegalioje veikloje, buvo jos v-bos narys. Po Lenos įvykių 1912 drauge su kitais organizavo Vilniaus darbininkų protesto streiką. Okupavus Vilnių vokiečiams, 1915 išvyko į Ukmergę, 1916 subūrė jaunimą į kultūros-švietimo ratelį. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, G. įsitraukė į pogr. rev. veiklą, padėjo LKP darbuotojams. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. G. bute buvo laikoma kom. lit-ra, nakvojo part. kurjeriai. Provokatoriaus išduotas, 1921 G. buvo suimtas. Paleistas toliau dirbo rev. darbą. 1923.XI emigravo į TSRS ir dirbo Maskvoje odos apdirbimo įmonėse.

GARBÁUSKAS Antanas [g. 1932.VIII.5 Skapiškyje (Kupiškio rj.)] — dailininkas. 1958 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to monumentaliosios tapybos studiją, dirba Vilniaus vid. meno m-loje, dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Dirba vitražo srityje. G. kūriniai pasižymi kompoziciniu išradingumu, dekoratyvumu, spalvų ryškumu.

Vitražai: „Eglė žalčių karalienė" (1958), „Leninas" (1961), „Afrikos rytas" (1962), „Į šviesią ateitį" (Lietuvos TSR Resp. bibliotekos rūmuose, 1963), „Taikaus darbo sargyboje" (1965) ir kt.

GÁRBĖ Richardas [1857.III.9 Bredove — 1927.IX.22 Tiubingene] — vokiečių kalbininkas, indologas, tyrinėjęs ir lietuvių kalbą. Buvo Karaliaučiaus ir Tiubingeno un-tų profesorius. Labiausiai žinomas sanskrito tekstų kritiniais leidimais. 1884 Getingene perspausdino mokslo reikalui K. Širvydo „Punktų sakymų" pirmąją dalį, įvade trumpai aptarė šaltinio rašybą ir kalbos ypatybes. Dėl duomenų trūkumo negalėjo tiksliau nustatyti K. Širvydo tarmės, bet jo kalbinės pastabos tebėra reikšmingos.

GARBĒNIS Izidorius [1913 Trumplaukėje (Skuodo rj.) — 1941.VII Ylakiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys, priklausė Vyžančių kuopelei (Mažeikių aps.). 1936—39 dirbo Klaipėdoje darbininku, vėliau miško darbus Šventosios uosto rajone. 1940—41 milicijos įgaliotinis Šventojoje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

GARBĒNIS Petras [g. 1916.IV.19 Trumplaukėje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1926—37 tarnavo pas buožes. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Mažeikių apskrityje. 1940—41 mokėsi propagandistų kursuose Kaune, vėliau buvo Mažeikių aps. prokuroru. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Baigęs Čkalove juridinius kursus, 1943—44 dirbo Kostromos prokuratūroje. 1944—1945 Mažeikių aps., vėliau Vilkaviškio aps. prokuroras. 1949—53 Pagėgių rj. prokuroro padėjėjas. 1954—60 dirbo miško medžiagų paruošų darbus Vologdos srityje. Nuo 1960 darbininkas Šiauliuose.

GARBĖS VARDAĪ — Tarybų Sąjungoje viena aukščiausių mokslo, meno, kultūros, liaudies ūkio veikėjų ir darbuotojų apdovanojimo bei paskatinimo formų. G. v. yra sąjunginiai ir respublikiniai. Sąjunginius G. v. steigia ir teikia TSRS AT Prezidiumas, respublikinius — sąj. respublikų AT prezidiumai. Iki 1965.I.1 sąjunginiai G. v. Lietuvos TSR suteikti 10 asmenų: 7 — TSRS liaudies artisto (B. Dauguviečiui, K. Petrauskui, J. Sipariui, B. Dvarionui, J. Švedui, G. Sabaliauskaitei, J. Stasiūnui), 3 — TSRS liaudies dailininko (A. Žmuidzinavičiui, J. Mikėnui, V. Jurkūnui). Tarybų Lietuvoje G. v. pradėti steigti 1941. Iki 1965.I.1 įsteigti ir suteikti šie respublikiniai G. v.: liaudies artisto (įst. 1941.IV.26) — 41 asmeniui, liaudies poeto (1954.III.18) — 4 asmenims, liaudies dailininko (1954.III.18) — 10 asmenų, liaudies rašytojo (1957.IV.11) — 2 asmenims, nusipelniusio artisto (1941.IV.26) — 127 asmenims, nusipelniusio meno veikėjo (1941.IV.26) — 87 asmenims, nusipelniusio mokytojo (1941.IV.26) — 432 asmenims, nusipelniusio gydytojo (1941.IV.26) — 63 asmenims, nusipelniusio mokslo ir technikos veikėjo (1941.IV.26) — 45 asmenims, nusipelniusio veterinarijos gydytojo (1949.VIII.13) — 4 asmenims, nusipelniusio zootechniko (1949.VIII.13) — 3 asmenims, nusipelniusio agronomo (1954.VIII.4) — 17 asmenų, nusipelniusio profesinio-techninio mokymo mokytojo (1954.X.9) — 2 asmenims, nusipelniusio kultūros veikėjo (1957.IV.11) — 29 asmenims, nusipelniusio kultūros-švietimo darbuotojo (1960.VI.11) — 28 asmenims, nusipelniusio statybininko (1960.VIII.10) — 134 asmenims, nusipelniusio išradėjo (1960.IX.9) — 7 asmenims, nusipelniusio racionalizatoriaus (1960.IX.9) — 73 asmenims, nusipelniusio inžinieriaus (1962.I.17) — 62 asmenims, nusipelniusio žemės ūkio darbuotojo (1962.VIII.30) — 16 asmenų, nusipelniusio kūno kultūros ir sporto veikėjo (1962.VIII.30) — 8 asmenims, nusipelniusio miškininko (1964.IX.30) — 1 asmeniui. Be to, 5 respublikos ansambliams ir 7 kolektyvams suteikti nusipelniusio respublikos kolektyvo vardai.

GARBŪKAS Andrius [1886.XII.23 Pustapėdžiuose (Vilkaviškio rj.)] — JAV lietuvių poetas. Lavinosi savarankiškai. 1906 išvyko į JAV. 1909 bendradarbiavo „Lietuvos ūkininke". 1914—32 Pustapėdžio slapyvardžiu spausdino parodijas, jumor. eilėraščius „Naujienose", nuo 1932 — žurnale „Margutis".

GARDAĨ — senasis *Varduvos* kaimo vardas, žinomas nuo 1253. Vytautas G. užrašė Žemaičių vyskupams. Vyskupas J. Tiškevičius 1637 G. atidavė vienuoliams dominikonams, kurie apie 1642 G. kalvose įsteigė vad. „kryžiaus kelius" (lenk. „kalwarja"). Nuo XVII a. vid. senąjį G. vardą palaipsniui išstūmė naujas pavadinimas — Žemaičių Kalvarija. 1965 kaimas pavadintas Varduva.

GÁRDAMAS — kaimas Šilutės rj., 15 km į š. r. nuo Šilutės, 6 km į š. v. nuo Žemaičių Naumiesčio; apylinkės centras. 167 gyv. (1959). Per kaimą teka Tenenys, eina Švėkšnos—Žemaičių Naumiesčio kelias. Felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė mokykla (1908—48 pradinė, 1948—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1947). Ist. šaltiniuose minima, kad 1304 G. sunaikino kryžiuočiai. XVI, XVIII a. žemėlapiuose žymima G. pilis. 1934 dalis kaimo išsiskirstė vienkiemiais. Burž. nacionalistai 1957 nužudė G. apylinkės tarybos pirm. J. Torozą.

GAR̃DINO SUTARTÌS — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto 1432.X.15 sudaryta sutartis su Jogailai atstovaujančia Lenkijos ponų delegacija. Nuvertęs Švitrigailą ir tapęs Lietuvos did. kun-ščiu, Žygimantas buvo reikalingas lenkų feodalų paramos, kad galėtų atsispirti Švitrigailai, kuris, įsitvirtinęs rytinėse Lietuvos Did. Kun-stės žemėse, siekė vėl užvaldyti Vilnių. Be to, Lenkijos feodalams rūpėjo atstatyti Švitrigailos nutrauktus Lietuvos santykius su Lenkija. Gresiant karui su Švitrigaila, Žygimantas turėjo sutikti su lenkų delegacijos reikalavimais.

G. s. įžangoje Žygimantas reiškia Jogailai ištikimybę. Toliau sakoma, kad Jogaila paveda Žygimantui valdyti Lietuvos Did. Kun-stę, bet pasilieka sau ir savo įpėdiniams Lietuvos vyriausiojo kun-ščio vardą. Lietuvos Did. Kun-stė galinti turėti atskirą, bet bendrai su lenkais rinktą kunigaikštį, tačiau nei Žygimantas pats, nei jo įpėdiniai niekada nesirūpinsią vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku. Žygimantui mirus, Lietuva turinti atitekti Jogailai ar jo įpėdiniams, išskyrus Trakus ir prie jų priklausančias žemes, kurios turinčios atitekti Žygimanto sūnui Mykolui ar kitiems teisėtiems įpėdiniams. Podolė turinti priklausyti Lenkijai, o Volinė — Lietuvai iki Žygimanto gyvos galvos. Be to, Žygimantas sutartyje pareiškė panaikinąs visas iki tol Lietuvos vardu sudarytas sutartis, kenksmingas Jogailai, jo įpėdiniams ar Lenkijai.

Atskira tos pačios dienos sutartimi, surašyta Gardine, Žygimantas atsisakė nuo Horodlės, o jo sūnus Mykolas atskiru raštu Vilniuje patvirtino ir pripažino tėvo sudarytą Gardino sutartį. Lenkijos valdančioji viršūnė nepasitikėjo Žygimantu, todėl šis, būdamas reikalingas Lenkijos paramos, turėjo pakartoti sutartyje duotus pažadus 1433 Trakuose, 1434 ir 1437 Gardine, 1439 Trakuose. Iš Žygimanto santykių su ordinu ir Vokietijos imp. Albrechtu matyti, kad Žygimantas norėjo nusikratyti Lenkijos globa, pakeisti jai duotus pažadus.

Lit.: A. Lewicki, Powstanie Świdrygiełły, Kraków, 1892; Б. Барвинский, Жигимонт Кейстутович великий князь литовско-русский (1432—1440), Москва, 1905; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

GARẼLIS Juozas [1900.VI.29 Pievėnuose (Mažeikių rj.) — 1940.VI.4 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1918 priimtas į LKP Pievėnų kuopelę. 1918—1919 dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Mažeikių rj. Nuo 1920 dirbo part. darbą, buvo kuopelės sekretorius ir LKP Mažeikių parajonio k-to narys. 1922—25 Juozo Norkaus pavarde mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Grįžusį į Lietuvą partija pasiuntė dirbti į LKP CK pogr. spaustuvę „Spartakas" Kaune; čia buvo spausdinama „Tiesa", „Kareivių tiesa", „Naujokas", atsišaukimai. 1929—30 LKP Panevėžio rj. k-to sekretorius, 1929 kooptuotas į LKP CK narius. Nuo 1930 dirbo LKP CK sekretoriate. Vadovavo CK kar. skyriui, buvo LKP CK atstovas LKJS Centro Komitete ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Centro Komitete. 1930 Kauno kairiųjų profs-gų delegatas, Profinterno V kongreso Maskvoje dalyvis. Drauge su K. Preikšu 1931 vadovavo naujos „Spartako" pogr. spaustuvės įrengimui Kaune. 1932 Kaune suimtas Kazio Mekšėno pavarde ir nuteistas 6 metus kalėti; teisme pasakė kalbą, demaskuojančią faš. santvarką. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, 1933.X išvyko į Maskvą, dirbo part. m-los lietuvių sektoriaus vedėju, dėstė Kominterno istoriją. 1935.XI grįžo į Lietuvą ir dirbo LKP CK I sekretoriumi Kaune, nukreipdamas partijos darbą Kominterno VII kongreso nutarimams vykdyti. Pasirašinėdamas kriptonimu M-d ir kitaip, bendradarbiavo pogr. spaudoje („Tiesa", „Balsas", „Komunistas"), rašė atsišaukimus. 1936 suimtas Juozo Steponaičio pavarde ir nuteistas 8 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, Šiauliuose. Vadovavo polit. kalinių lavinimosi rateliams. Mirė kalėjime, negavęs med. pagalbos.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

GARGÃSAS Petras [g. 1911.V.21 Pagegluonyje (Tauragės rj.)] — ekonomikos mokslų kandidatas (1951), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1947 dirba Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-te, 1955—63 in-to pramonės ekonomikos sektoriaus vadovas, nuo 1963 gamybos valdymo ir planavimo sektoriaus vadovas. G.— vienas kolektyvinių darbų „Lietuvos TSR" (rusų k., 1955) ir „Lietuvos TSR ekonominė geografija" (1957) autorių. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė moksl. darbų maisto, žuvies pramonės vystymo, rentabilumo didinimo konditerijos pramonėje ir kt. klausimais.

Ršt.: Lietuvos TSR jūrinė žvejyba ir jos materialinė-techninė bazė, V., 1965.

GARGŽDAĨ — miestas Lietuvos TSR vakaruose, 17 km į r. nuo Klaipėdos, Minijos deš. krante; Klaipėdos rj. centras. 1527 gyv. (1959). Teritorija 178 ha. Plano struktūra radialinė. Centro išplanavimas naujas, taisyklingas, su keturkampe aikšte. Daugumas gatvių apstatyta dviaukščiais mūriniais namais, miesto centre įrengtas skveras, Minijos krante — nedidelis parkas. G. apylinkėse yra dideli žvyro ir smėlio telkiniai. Jiems eksploatuoti 1960 už 1,5 km į p. v. nuo G. pastatyta eksperimentinė silikatinių dirbinių g-la — viena didžiausių tos rūšies įmonių Pabaltijyje (ž. *Silikatiniai dirbiniai*). Veikia metalo apdirbimo įmonė (nuo 1962), buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1962), malūnas, pieninė, tarpkolūkinė statybos bazė. Miestą kerta Žemaičių plentas. Eina plentas į Kretingą, glžk. atšaka jungia eksperimentinę silikatinių dirbinių g-lą su Klaipėda. 50 lovų ligoninė (nuo 1952), vaikų lopšelis, vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—51 prog-ja), darbo jaunimo vid. m-la (1949—51 valstiečių jaunimo septynmetė), vaikų darželis (nuo 1940), kultūros namai, biblioteka, stadionas.

G. apylinkės buvo gyvenamos dar prieš mūsų erą. Seniausi arch. radiniai miesto ribose siekia žalvario amžių (XVI—XV a. pr. m. e.). Iš vėlesnio laikotarpio rasta Romos monetų. Minijos krantuose ties G. aptikti III—IV a. plokštiniai griautiniai kapai su akmenų vainikais. Į š. r. nuo miesto, Minijos

Gargždai. Centrinė gatvė

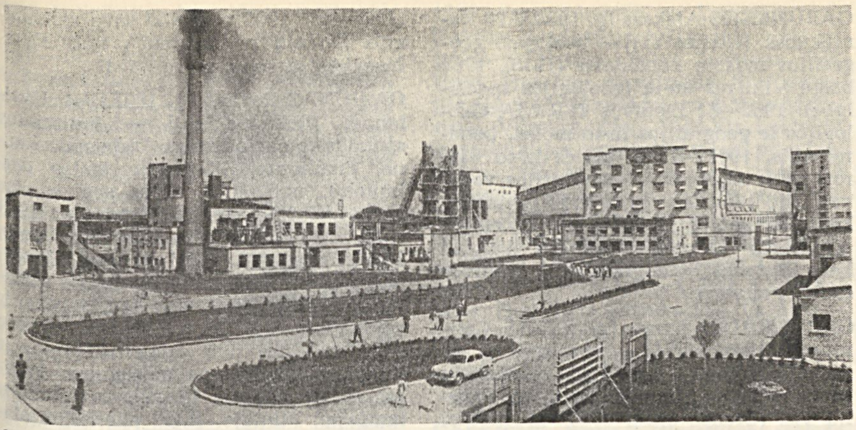

Gargždų eksperimentinė silikatinių dirbinių g-la

kair. krante, yra piliakalnis su buvusių griovių ir pylimų žymėmis. Jo aikštelė apie 2000 m² dydžio. Rašytiniuose ist. šaltiniuose G. (Garisda) pirmą kartą paminėti 1253 Kryžiuočių ordino ir Kuršo vyskupo dalybų akte. XV—XVI a. G. dvaras priklausė Žemaičių seniūnams Kęsgailoms. 1510 Gargžduose įsteigta muitinė, kurioje buvo pardavinėjama druska, supirkinėjamas vaškas, keičiami pinigai. 1563 minimas G. valsčius. Iki 1587 priklausė Palangos seniūnijai. 1600 gavo turgų ir prekymečių teisę, kurią 1782 patvirtino Stanislovas Augustas. 1792 suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas. XIX a.— valsčiaus centras. Veikė parapinė m-la (1804 — 9 mokiniai); 1865 įsteigta valdinė pr. m-la. G. dvaro savininko barono Renės rūmuose buvo didelė biblioteka su turtingomis gamtos kolekcijomis ir senienų rinkiniais. Nuo XIX a. vidurio G. sparčiai plėtėsi (1863 — 630 gyv., 1897 — 2470, 1923 — 2127, 1939 — 3100). G. pirkliai intensyviai prekiavo linais ir sėmenimis su Klaipėda ir Liepoja. Burž. Lietuvoje — irgi valsčiaus centras. Buvo pr. m-la, vaistinė. 1936—40 veikė LKP pogr. kuopelė. 1939 sudegė 105 gyv. namai ir 112 kitų pastatų. Vok. faš. okupacijos metais sušaudyta apie 750 G. gyventojų; 37 žmonės išvežti į Vokietiją. D. Tėvynės karo metu G. vėl smarkiai išdegė. Pokario metais (iki 1963 pab.) pastatytas buitinio aptarnavimo kombinatas, metalo apdirbimo įmonė, keletas adm. pastatų, 22 komunaliniai ir 260 individualinių gyv. namų. Nuo 1950 G.— rajono centras; 1958 gavo miesto tipo gyvenvietės, 1965 miesto teises.

GÃRJONIS Albertas [1920.X.10 Jonavoje (Biržų rj.) — 1941.VI.24 Pušalote (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 LKJS narys, platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams šelpti. 1936 LKJS Biržų rj. k-to narys. 1937 buvo suimtas ir 2 metus kalinamas Raseiniuose, Panevėžyje, Kaune. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—41 LLKJS Raseinių aps. k-to sekretorius. Žuvo kovoje prieš burž. nacionalistus.

GARJONÝTĖ Viktorija [1922.X.20 Jonavoje (Biržų rj.) — 1942 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Į rev. veiklą įsijungė 1936, platino kom. lit-rą, dirbo agit. darbą Biržų apskrityje. 1938—40 „Siūlo" f-ko darbininkė Biržuose. 1940—1941 mokėsi komjaunimo kursuose Kaune, dirbo Biržų g-jos komsorge. 1941.VI evakavosi į TSRS gilumą. 1942.IV.26 kaip radistė su grupe žvalgų pasiųsta į Lietuvą. Iki 1942.V.4 grupė palaikė radijo ryšį su Maskva. G. netoli Vievio suėmė policininkai. Po žiaurių kankinimų Kauno kalėjime nužudyta IX forte.

GARLIAVÀ — miesto tipo gyvenvietė Kauno rj., 9 km į p. nuo Kauno; apylinkės centras. 2499 gyv. (1959). Turi linijinę plano struktūrą. Yra Rokų keramikos g-los cechas, „Gegužės Pirmosios" trikotažo f-ko (Kaune) cechas, melioracinės statybos v-ba, susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" Kauno skyrius. Per gyvenvietę eina Kauno—Kapsuko plentas, kurio atšaka nuo G. suka į Prienus. Veikia 50 lovų ligoninė, rajoniniai kultūros namai (nuo 1950), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—53 septynmetė), rajoninė biblioteka (nuo 1959).
G. išaugo iš gatvinio kaimo, kuris pradėjo kurtis XIX a. Fredos dvarininko J. Godlevskio žemėje, prie naujai nutiesto plento; pagal dvarininko pavardę kaimas kurį laiką buvo vadinamas Godlevu. Per G. ėjo svarbus pašto kelias Kaunas—Marijampolė—Varšuva. 1827 Garliavoje buvo 17 kiemų, 160 gyv.; 1881 — 94 kiemai, 1125 gyv. Burž. metais G. — valsčiaus centras (1923 — 936 gyv.).

GARMANÁITĖ Beilė [1917—1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1934 LKJS narė, Kaune platino kom. lit-rą, rinko lėšas polit. kaliniams šelpti. Nuo 1937 Komunistų partijos narė. 1940—41 dirbo Kauno trikotažo f-ke „Pirmyn". Hitlerininkų nužudyta.

GARMULÌŠKIS — kaimas Zarasų rj., Antalieptės apyl., 6 km į š. v. nuo Antalieptės. 48 gyv. (1959). Burž. metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė, 1928 buvo paminėta Gegužės Pirmoji. Už tai buvo suimtas komunistas pogrindininkas A. Skardinskas.

GARMŪODIŠKIŲ ÈŽERAS — ežeras Vilkaviškio rj., 22 km į v. nuo Kalvarijos, 5,5 km į p. nuo Gražiškių. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 570 m, didž. plotis 250 m. Š. r. krantas status, p. v.— pelkėtas. Pietuose išteka bevardis upelis į Triduonio ež.

GAŘMUS Antanas [1881.II.19 Tursone (Kauno rj.) — 1955.VII.23 Čikagoje] — visuomenės veikėjas, gydytojas. Baigęs Liepojos g-ją, įsijungė į LSDP veiklą. Aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Už polit. veiklą 1905—06 kalintas S. Kalvarijoje, 1914 Lomžoje. Studijavo Kijevo un-te, 1914 baigė Berno (Šveicarija) un-tą. I pasaul. karo pradžioje kariuomenės gydytojas. Grįžęs iš Rusijos, 1926—29 dirbo Kauno un-to medicinos f-to asistentu. 1932—33 Lietuvos Raudonojo kryžiaus sanatorijos direktorius, 1934 Kauno miesto tarybos narys, Tarptautinės sąjungos kovai su tuberkulioze (Paryžiuje) centro v-bos narys. 1940.VI—X Kauno burmistras, 1940—41 Lietuvos Raudonojo kryžiaus pirmininkas. 1940 išrinktas į Liaudies Seimą. 1907—41 išspausdino vaizdelių ir populiarių knygelių įv. temomis, bendradarbiavo burž. spaudoje. Vok. faš. okupacijos metais ėmė šmeižti Tarybų valdžią. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1949 gyveno JAV, dalyvavo antitaryb. propagandoje.

GAŘMUS Balys [g. 1919.I.27 Bučkiemyje (Prienų rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1958). Baigė Kauno un-tą. Nuo 1944 dirba ped. darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te), nuo 1961 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių statybinių konstrukcijų klausimais.

GAŘMUS Paulius [g. 1906.XII.15 Bučkiemyje (Prienų rj.)] — agronomas dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960). 1936 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje) ir iki 1938 gilino studijas Vienos Aukštojoje ž. ū. m-loje. 1945—52 Vilniaus un-to dėstytojas. 1952—57 Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos dirvožemininkas. Nuo 1957 Lietuvos Ž. ū. akademijos dėstytojas, nuo 1962 docentas. Paskelbė straipsnių apie Lietuvos TSR dirvožemių karbonatingumą, rūgštingumą, humuso kiekį ir dirvodarines uolienas. „Lietuvos TSR fizinės geografijos" (t. 1, 1958) bendraautoris.

„GARNÝS" — klerikalinis mėnesinis satyros ir jumoro laikraštis, ėjęs 1910—14 ir 1924—29 Kaune. Faktiškai redagavo A. Dambrauskas-Jakštas.

GARÕNAS Aronas [g. 1919.II.27 Vilniuje] — žurnalistas. 1940—41 redagavo žrn. „Štraln" („Spinduliai"). Nuo 1943 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1946—55 „Jaunimo gretų" redaktoriaus pavaduotojas ir redaktorius. 1951 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1955 „Švyturio" redaktoriaus pavaduotojas. J. Stimburio

knygos „Kito gyvenimo neturiu" (1960) lit. bendraautoris.

GARONIŲ PĖLKĖ — pelkė Švenčionių rj., 2 km į p. nuo Pabradės, aplink Garonių ežerą. Plotas 107 ha. Ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,8 m, vid. 2,7 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 2,5%. Durpės kasamos kurui.

„GARSAS" — **1.** Buržuazinis laikraštis, ėjęs 1886—87 Tilžėje. Leido M. Jankus. Išėjo 11 nr.

2. Buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1892—1894 Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija). Leido ir redagavo T. Astramskas.

3. Klerikalinis laikraštis, ėjęs 1922—1923 Vilniuje vietoj lenkų okupacinės valdžios uždarytojo „Vilniaus garso".

4. Pažangus savaitinis Brazilijos lietuvių laikraštis, ėjęs 1928—30 San Paule. Leido Susivienijimas lietuvių Brazilijoje (SLB). Redagavo A. Zauka, A. Marma. Liet. burž. nacionalistams įskundus, policija uždarė SLB, suėmė „G." redakcijos ir rinkyklos darbuotojus.

„GARSAS AMERIKOS LIETUVIŲ"— klerikalinis laikraštis, ėjęs 1894—99 Šenandore (JAV, Pensilvanija). Laikraštyje išspausdinta ir grožinės lit-ros kūrinių: K. Donelaičio „Metai", A. Mickevičiaus, H. Senkevičiaus, M. Rodzevičiuvnos ir kt. rašytojų kūrybos vertimų.

GARSŲ PAMĖGDŽIOJIMAI — tautosakos kūrinėliai, kuriais mėgdžiojami ir įprasminami gyvosios bei negyvosios gamtos garsai. G. p. paprastai susideda iš kelių žodžių ar sakinių. Iš dalies jie laikomi vaikų tautosakos žanru. Daugelio G. p. variantų randama visoje etnografinėje Lietuvoje. Dažniausiai mėgdžiojami laukinių paukščių giesmininkų (vyturio, lakštingalos, varnėno, strazdo ir kt.), rečiau — naminių paukščių, gyvulių, žvėrių, roplių balsai, ritmingi darbo garsai ir kt. Kai kuriuose G. p. išreiškiamas atskirų gyvių balsų panašumas į žodžius (pempės —„Gyvi, gyvi!", volungės —„Lyk, lyk, lyk!" ir pan.), kituose — mėgdžiojamų gyvių poreikiai, gyvenimo būdas, įv. asociacijos ir kita. G. p. forma dažniausiai eiliuota. Kai kuriems G. p. būdingos ritmingų garsų moduliacijos, melodijos žymės. Mėgstama dialogo forma. Dalis G. p. gyvuoja ne savarankiškai, o įeina į kitų tautosakos žanrų kūrinius — pasakas, sakmes ir kt. Dalis tautosakinių G. p. įėjo į grožinę liet. lit-rą (K. Donelaičio, A. Baranausko, Žemaitės, L. Giros ir kt. kūrybą).

Lit.: Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje.—„Tautosakos darbai", t. 6, K., 1939; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

GARŠVIAI — kaimas Panevėžio rj., Naujamiesčio apyl., 8 km į p. v. nuo Naujamiesčio. 81 gyv. (1959). 1885 kaime J. Bielinis įsteigė G. knygnešių org-ją, kuri aprūpindavo draudžiama liet. spauda daugelį Lietuvos vietų.

GARŪNKŠTIS Aleksas [g. 1928.V.26 Kaniūkuose (Utenos rj.)] — geologas, geografijos mokslų kandidatas (1958). 1952 baigė Vilniaus un-tą (geologijos specialybę). 1952—61 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to moksl. bendradarbis, 1961—63 to paties in-to ežerotyros ir sapropelio laboratorijos vadovas; nuo 1964 Geologijos in-to (Vilniuje) kvartero geologijos ir geomorfologijos sektoriaus vadovas. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. straipsnių apie Lietuvos ežerų vystymąsi.

GARŪNKŠTIS Jonas [g. 1913.I.6 Galiniuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Užpalių vls. (Utenos aps.), 1938—40 mokėsi Kauno prekybos m-loje. 1940—41 part. darbuotojas Kaune, Utenoje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—48 adm. darbuotojas Utenoje. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1960 adm. ir part. darbuotojas Klaipėdoje.

GASIŪNAS Ipolitas [g. 1902.V.21 Bačiūnuose (Pakruojo rj.)] — zoologas hidrobiologas, biologijos mokslų kandidatas (1952). 1933 baigęs Kauno un-tą, dirbo ped. darbą to un-to med. f-te, buvo bendrosios biologijos katedros vedėjas. 1949—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių hidrobiologijos ir vandens gyvūnijos aklimatizavimo klausimais. Veikalo „Kuršių marios" (1959, rusų k.) bendraautoris.

GASIŪNAS Jonas [g. 1893.VI.10 Uvainiuose (Rokiškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių veikėjas, žurnalistas. Kilęs iš valstiečių. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu skaitė nelegalią literatūrą, dalyvavo demonstracijose Panemunėlyje, Salose, Kamajuose. 1913 emigravo į JAV. Dirbo fabrike, paskui kirpėju. Nuo 1915 dalyvavo JAV darbininkų judėjime. Nuo 1916 „Kovos", „Žarijos", „Laisvės" bendradarbis. 1921—31 dirbo Čikagoje „Vilnies" redakcijoje. Už bedarbių kovos organizavimą Čikagoje 1930 buvo 5 kartus suimtas. 1931—37 pašalpinės organizacijos „Aukščiausios prieglaudos lietuvių Amerikoje" centro sekretorius Pitsburge. Susijungus šiai draugijai su Lietuvių darbininkų susivienijimu (LDS), 1937 persikėlė į Niujorką ir dirbo LDS organo „Tiesa" redaktoriumi. Nuo 1946 LDS prezidentas. 1950—58 buvo „Laisvės" redakcijos bendradarbiu. Išėjęs į pensiją, lankėsi Argentinoje, Urugvajuje, Brazilijoje, kur dalyvavo pažangiųjų lietuvių organizaciniame darbe. Dirbo spaudoje, sakė prakalbas JAV lietuvių kolonijose. 1959 ir 1965 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

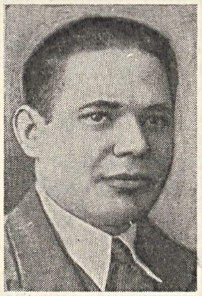

„Laisvėje" 1965 paskelbė savo atsiminimus „Praeitį prisimenant", nušviečiančius JAV darbo žmonių kovą.

GASIŪNAS Povilas [g. 1897.IV.4 Uvainiuose (Rokiškio rj.)] — lietuviškos spaudos kolekcionierius. Dirbdamas Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje teatro darbininku, nuo 1925 rinko spaudą, jos tarpe LKP leidinius, rengė parodas (1938 Klaipėdoje, 1939 ir 1940 Šiauliuose, 1947 Rokiškyje). 1925 kalintas Kaune, VI forto kalėjime. 1942 Šiauliuose gestapininkų buvo suimtas, kankinamas ir sužalotas. Po D. Tėvynės karo didesnę savo rinkinio dalį atidavė Šiaulių ir Rokiškio kraštotyros muziejams, Partijos istorijos in-tui, Istorijos-revoliucijos muziejui Vilniuje. Rašė eilėraščių (dalis išspausdinta JAV leistoje „Tiesoje"), surinko liaudies dainų. 1944—58 darbininkas Šiauliuose. Pensininkas.

GASPARĀVIČIUS Kazimieras [g. 1908.VI.18 Puodžiūnuose (Pakruojo rj.)] — kalbininkas. 1931—37 Kauno un-te studijavo liet. kalbą. Nuo 1937 Kauno g-jose dėstė liet. kalbą. Rinko žodžius „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekai, užrašinėjo vietovardžius, liaudies dainas. Nuo 1944 dirbo redaktoriumi leidyklose. „Lietuvių kalbos rašybos žodynui" (1948) su A. Žirguliu parengė rašybos ir skyrybos skyrius. 1952—58 Vilniaus I darbininkų jaunimo vid. m-los direktorius. Nuo 1958 dirba liet. taryb. enciklopedijos redakcijoje.

GASPARÌŠKIAI — kaimas Švenčionių rj., Pabradės apyl., 6 km į p. r. nuo Pabradės. 96 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Skirda (Žeimenos intakas). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1956).

GASTILÀ Leonas [g. 1918.X.12 Petrograde] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1950). 1941 baigė Kauno un-tą. 1944—48 Kauno un-to transporto mašinų katedros dėstytojas, nuo 1948 šios katedros vedėjas. 1950—63 Kauno Politechnikos in-to automobilių katedros vedėjas, nuo 1952 docentas. Prie katedros suorganizavo modernias laboratorijas. Automobilių sporto Lietuvoje organizatorius, lenktynių trasos „Nemuno žiedas" Kačerginėje statybos bei pirmųjų Lietuvoje sportinių automobilių gamybos iniciatorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalų suvirinimą, vidaus degimo mikrovariklius, eismo organizavimą ir kt.

GAŠČIŪNAI — kaimas Joniškio rj., Stupurų apyl., 10 km į p. nuo Joniškio; kolūkio centras. 141 gyv. (1959). Per kaimą teka Ašvinė (Virčiuvio intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, veterinarinė apylinkė, aštuonmetė m-la (1917—49 pradinė, 1949—59 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). G. minimi XVII amžiuje. 1923—31 buvo valsčiaus centras.

GAŠKÀ Ignas [g. 1891.X.2 Diržiuose (Pakruojo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš valstiečių. 1909—12 mokėsi privačiai Mintaujoje ir baigė 4 g-jos klases, dalyvavo pažan-

giųjų moksleivių lavinimosi rateliuose. 1912—15 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1915—18 mokytojavo Biržų, Šiaulių aps. pradinėse m-lose, organizavo darbininkų bei valstiečių švietimo ir lavinimosi ratelius, skleidė rev. idėjas. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. Drauge su K. Požela 1918 įkūrė pirmąsias LKP kuopeles Joniškėlio apylinkėse, buvo Lauksodžio part. kuopelės sekretorius. 1918—1919 kūrė Tarybų valdžios organus Joniškėlio apylinkėse, dirbo Žeimelio vls. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotoju. LKP II konferencijos (1919.II) delegatas. 1919.III—VI vadovavo taryb. partizanų būriui Joniškėlyje (būryje buvo apie 120 žmonių). 1919.VIII būriui įsiliejus į Raudonosios Armijos pulką, buvo pulko part. org-jos sekretorius. Nuo 1920.IV dirbo pogr. part. darbą Kaune. Nuo 1921, dirbdamas mokytoju, buvo LKP Šiaulių rj. k-to narys, redagavo Šiauliuose legalų laikr. „Darbininkų atstovas". LKP III suvažiavimo delegatas. Atvykusį į Karaliaučių stotyje vok. policija suėmė ir išsiuntė į Lietuvą, kur G. toliau dirbo part. darbą. 1922.IV.29 suimtas Kužiuose (Šiaulių rj.), buvo kalinamas konc. stovykloje (Kauno V forte). 1922 ir 1923 Lietuvos darbininkai kalinamą G. iškėlė savo kandidatu į Lietuvos I ir II seimo atstovus. Patrauktas kuopininkų byloje atsakomybėn, buvo kalinamas Kauno kalėjime. 1926.VI G. drauge su kitais kuopininkais išteisintas. Išėjęs iš kalėjimo, dirbo vadovaujamąjį part. darbą Mažeikiuose, Panevėžyje, buvo LKP Panevėžio rj. k-to narys, profs-gų sekretorius. 1926.XI.7 suimtas ir kalintas Panevėžio kalėjime. 1927.IV išteisintas. Kaip LKP Panevėžio org-jos delegatas 1927.IX dalyvavo LKP IV konferencijoje Maskvoje, buvo išrinktas LKP CK nariu, o CK plenume — Polit. Biuro nariu. 1928 pr. prisidėjo prie Lietuvos polit. emigrantų suvažiavimo organizavimo Berlyne, padarė jame pranešimą apie Lietuvos nepriklausomybės gynimą. 1928—30 Igno Kavaliausko pavarde mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1930.VIII Povilo Šukio pavarde atvyko į Kauną ir dirbo LKP CK sekretoriato nariu, redagavo pogr. „Tiesą", bendradarbiavo „Darbininkų atstove", „Balse", „Komuniste", „Priekale" (pseudonimai Berštalis, Augustas). 1930 suimtas ir 1931 nuteistas 8 metus kalėti. Iš viso burž. Lietuvos kalėjimuose kalėjo beveik 8 metus. Keičiantis Lietuvai ir TSRS polit. kaliniais, 1933.X išvyko į Maskvą. Partijos pasiųstas, 1934—35 Baltarusijos TSR Valst. leidykloje (Minske) redagavo liet. leidinius. 1935—36 Užsienio darbininkų leidyklos liet. sekcijos vedėjas Maskvoje. Vėliau mokytojavo Maskvoje, Baltarusijos TSR Boguševo rj. Dimanovos lietuvių vid. m-loje, o ją

1938 reorganizavus — Dubrovno rj. Bielskos nepilnojoje vid. m-loje. 1941 pr. grįžęs į Kauną, buvo Lietuvos TSR Valst. leidyklos direktorius. Šias pareigas ėjo ir D. Tėvynės karo metais Maskvoje, Vilniuje. Nuo 1944.XII Leidyklų ir poligrafijos pramonės v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. 1949—59 Lietuvos TSR užsienio reikalų ministras. Kaip TSRS delegacijos narys 1958 dalyvavo SNO Generalinės Asamblėjos posėdžiuose Niujorke. 1949—60 LKP CK narys. 1947—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1959 pensininkas. G. atsiminimai išspausdinti knygose: „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje" (1957); „Proletarinė revoliucija Lietuvoje" (1960).

Ršt.: Kovų auglintiniai, V., 1965.

GAŠKIENĖ Elena — literatūros mokslo darbuotoja. Ž. Elena *Červinskienė*.

GAŠTÝNAI, Gaštynukai, — kaimas Kelmės rj., Kelmės apyl., 6 km į š. v. nuo Kelmės, 2 km į p. v. nuo kelio į Užventį; kolūkio centras. 45 gyv. (1959). 0,5 km į š. nuo kaimo yra Vilbėno ež. Iš jo per G. teka Vilbėnas (Kražantės kair. intakas). Keliai jungia G. su Kražiais, Kelme. Pr. m-la (nuo 1947), biblioteka (nuo 1955).

GATAŪČIAI — **1.** Kaimas Joniškio rj., 11 km į p. v. nuo Joniškio, prie Šiaulių—Rygos plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 234 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), vaikų darželis (nuo 1962), biblioteka (nuo 1955). 1905 streikavo G. dvaro darbininkai.

2. Kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 8 km į š. nuo Linkuvos. 183 gyv. (1959). Per G. teka Beržtalis. Į p. nuo kaimo tęsiasi Beržynės miškas. Aštuonmetė m-la (1927—52 pradinė, 1952—1962 septynmetė).

3. Kaimas Biržų rj., Geidžiūnų apyl., 9 km į š. nuo Vabalninko. 80 gyv. (1959). Vėjo malūnas (nuo 1907), pr. m-la (nuo 1920). G. minimi XVI a.

GATAVÝNAITĖ Viktorija [**Purienė**; g. 1933.V.31 Kaune] — dailininkė. 1958 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedrą, pradėjo dalyvauti parodose. Sukūrė dekoracijas Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro spektakliams: Dž. Verdžio „Don Karlas" (1959), V. Gokieljo „Raudonkepuraitė" (1959), L. Delibo „Silvija" (1961) ir kt.

GATĒLIAI — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 9 km į p. r. nuo Daugailių. 137 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Ilgė; šiaurėje yra Gatelių miškas, iš r. ir p. prieina Minčios giria. Pr. m-la (nuo 1924). Kaime, prie Ilgės, yra piliakalnis, Gatelių miške — pilkapių, kuriuose randama geležinių ietigalių, kirvių, balno kilpų, žalvarinių papuošalų. 1792 G. turėjo 11 kiemų su 60 gyv. ir 24 valakus žemės.

GAUDÁIČIAI — kaimas Tauragės rj., Žygaičių apyl., 1 km į p. nuo Žygaičių. 130 gyv. (1959). Per kaimą teka Ežeruona. Taryb. ūkio dirbtuvės (nuo 1960). 1561 kaimas turėjo 8 ūkius, 13 valakų.

GAŪDRIMAS Juozas [g. 1911.I.7 Urviniuose (Šakių rj.)] — muzikologas, pedagogas, meno mokslų kandidatas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1929—33 studijavo klasikines kalbas Kauno un-te. 1935—57 grojo radijo komitete, filharmonijos, operos ir baleto teatro orkestruose. 1939 baigė Kauno Konservatorijos obojaus ir karo kapelmeisterių klases. Nuo 1940 Vilniaus muz. m-los dėstytojas. Nuo 1945 Vilniaus Konservatorijos dėstytojas, nuo 1949 Lietuvos TSR Konservatorijos muzikos teorijos, nuo 1953 muzikos istorijos katedros vedėjas (nuo 1962 docentas). Nuo 1954 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos valdybos narys ir muzikologų sekcijos pirmininkas. Nuo 1958 TSKP narys. Veikale „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos" plačiai apžvelgė muz. kultūros raidą Lietuvoje 1861—1940. Muz. klausimais rašo spaudoje. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (1861—1917), V., 1958 [rus. vert. 1964]; B. Dvarionas, V., 1959 [rus. vert. 1960]; Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960 [rus. vert. 1961]; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (1917—40), V., 1964.

GAUDŪČIAI — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 7 km į p. v. nuo Kuršėnų. 216 gyv. (1959). Kuršėnų kuro kontora, eksploatuojamas durpynas (68 ha).

2. Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 5 km į r. nuo Kartenos, Alanto deš. krante. 58 gyv. (1959). Iš p. prie G. prieina Velaitinės miškas. Lentpiūvė, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1961). Ties Alanto upe yra piliakalnis. 1948 kaime burž. nacionalistai išžudė valstiečio D. Pociaus šeimą (4 žmones).

GAUDŪČIŲ PĒLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 5,5 km į pietvakarius nuo Kuršėnų, 2 km į pietryčius nuo kelio į Luokę, prie Gaudučių kaimo. Plotas 148 ha (pramoninis 68 ha). Per pelkę teka Žaigys (Ventos intakas). G. p. — plynraistinė žemapelkė, ištisusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,5 m; vid. susiskaidymas 48%, vid. peleningumas 6,4%. Nusausinta. Durpės kasamos kurui.

GAUJÀ — upė Lietuvos TSR ir Baltarusijos TSR, Nemuno deš. intakas. Ilgis 94 km (Lietuvos TSR 30 km), baseino plotas 1677 km² (Lietuvos TSR apie 200 km²). Versmės 10 km į š. r. nuo Šalčininkų, prie BTSR sienos. Teka p. r. kryptimi, per Dieveniškes. Nuo Pagaujėnų 4 km teka BTSR siena, toliau per BTSR. Įteka į Nemuną 712 km nuo jo žiočių, 21 km į p. r. nuo Lydos. Intakai

Lietuvos TSR: Žižma (deš.), Verseka, Podokupė (abu kair.). Vid. nuolydis Lietuvos TSR 192 cm/km. Vid. debitas prie BTSR sienos 1,60 m^3/s.

GAULĖNAI — kaimas Telšių rj., Luokės apyl., 6 km į p. r. nuo Luokės, prie kelio į Užventį; kolūkio centras. 90 gyv. (1959). Per kaimą teka Šatrija (Aunuvos intakas) ir Trikogalas (Šatrijos intakas). Sodybos stovi abipus kelio viena prie kitos. Malūnas, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1955).

GAŪRĖ — miestelis Tauragės rj., 12 km į r. nuo Tauragės, Šešuvies kair. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 165 gyv. (1959). G. stovi ant aukšto Šešuvies skardžio, prie Įkojo upelio žiočių, nutįsusi palei kelią į Tauragę. Turi radialinę plano struktūrą; pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į trikampę aikštę. Ties G. per Šešuvį yra tiltas, per kurį eina kelias į Eržvilką. Į p. nuo G. tęsiasi Gaurės (Komarinės) miškas. Kolūkio lentpiūvė, mechaninės dirbtuvės, Tauragės buitinio aptarnavimo kombinato punktas, ambulatorija ir vaistinė (nuo 1947), vid. m-la (1923—49 pradinė, iki 1957 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1949). G. bažnyčia ir varpinė — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. G. minima nuo XVI a. pr. Pagal 1561 Jurbarko vls. inventorių dab. G. vietoje tebuvo smuklė, kartu su 2 valakais kirtimų priklausiusi Zofijai Gaurai. 1701 Augustas II suteikė G. privilegiją savaitiniam turgui. Nuo XVIII a. iki 1950 valsčiaus centras. 1821 minima G. m-la. 1841 G. turėjo 172 gyv., 1886 — 472. Nuo XIX a. pab., didėjant Tauragei, ėmė nykti. Burž. valdymo laikotarpiu veikė malūnas, lentpiūvė. 1923 buvo 180 gyv. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai išžudė didelę dalį G. gyventojų.

GAŪRĖS MIŠKAS — miškas Tauragės rj., 12 km į p. r. nuo Tauragės. Priklauso Tauragės miškų ūkio Gaurės girininkijai. Plotas 1048 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis. Miško r. pakraštys siekia Šešuvies intaką Įkojį.

GAURỸLIUS Juozas [1890 Obeliškiuose (Mažeikių rj.) — 1953.V.28 Židikuose (Mažeikių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1918.XII Židikuose kartu su kitais suorganizavo demonstraciją Tarybų valdžios paskelbimui Lietuvoje paremti. Buvo Židikų vls. revoliucinio k-to narys, su ginklu kovojo prieš Plechavičiaus gaujas. Už rev. veiklą burž. nacionalistų buvo suimtas. 1946—49 dirbo kalviu, vienas kolūkio kūrimo iniciatorių Selmiestyje (Šiaulių rj.). Nuo 1950 kolūkio pirmininkas.

GAURỸS Stasys [1907.IV.28 Varžgaliuose (Ukmergės rj.) — 1937.XI.1 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dalyvavo pažangiųjų moksleivių lavinimosi rateliuose. 1926 įstojo į LKJS pogr. org-ją Ukmergės g-joje. 1927 LKJS Ukmergės parajonio k-to sekretorius. Aktyviai dalyvavo visuom. veikloje, platino kom. lit-rą, rašė referatus moksleivių lavinimosi rateliams, vertė iš rusų k. į lietuvių k. rev. turinio brošiūras. Už rev. veiklą 1928 kalintas Ukmergės kalėjime, pašalintas iš g-jos VIII klasės. Toliau mokėsi Kaune. Atėjus policijai suimti, 1928.III pabėgo ir, LKP CK leidus, emigravo į Vokietiją. Mokėsi Karaliaučiaus ir Berlyno un-tuose. Įstojęs 1929 į Vokietijos komjaunimo eiles, dirbo studentų tarpe. 1931.V priimtas į Vokietijos Komunistų partijos narius. Bendradarbiavo „Inprekorre" Berlyne (kriptonimas J. B.), Vokietijos KP laikraštyje „Die rote Fahne", LKP spaudoje — „Balse", „Priekale" (pseudonimai Ukmergiškis, S. Eimutis, J. Baras), rašė korespondencijas, straipsnius apie Vokietijos darbininkų rev. judėjimą, ekonomikos klausimais. 1930 vok. policija G. bute Berlyne padarė kratą. 1933 Berlyne suimtas, vėliau ištremtas iš Vokietijos. Atvykęs į Čekoslovakiją, mokėsi Pragos un-te ir dirbo part. darbą Vokietijos polit. emigrantų tarpe. 1934 išvyko į Šveicariją, Bazelyje baigė un-tą. Šveicarijos policijai reikalaujant išvažiuoti iš šalies, atvyko į TSRS, gavo taryb. pilietybę. Maskvoje dirbo ekonomistu Valstybinės plano komisijos įstaigose. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

GAUSAÑTĖ — upė Jurbarko rj., Mituvos kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 73 km^2. Prasideda Pagausančio apylinkėse, 4 km į p. v. nuo Ariogalos. Įteka į Mituvą 79 km nuo jos žiočių, ties Tamošiais. Intakai: dešinysis — Gervaitė, kairieji — Karklė, Upsala, Juodpiaunis. Vid. nuolydis 148 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,44 m^3/s.

GAUSANTĨŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Veliuonos apyl., 11 km į š. nuo Veliuonos. 130 gyv. (1959). Per G. teka Gausantė ir jos intakas Juodpiaunis. Iš p. prie G. prieina Burbinės miškas. Aštuonmetė m-la (1920—54 pradinė, iki 1962 septynmetė).

GÃUŠTVINIS — ežeras Kelmės rj., 4,5 km į š. nuo Tytuvėnų, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. Plotas 128 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 3090 m. Krantai žemi, apaugę miškais ir pievomis, daug kur pelkėti. Įteka Šimša ir Spangupis, išteka Gryžuva (Dubysos intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 8,5 kg/ha.

GAVÁLTUVA — kaimas Kapsuko rj., 10 km į p. v. nuo Kazlų Rūdos, 1,5 km į v. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 164 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Šešupė. Per kaimą eina kelias iš Pilviškių į Kauno—Kapsuko plentą. Prie kelio kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959); užveistas kolūkio 5 ha sodas. Ties G. ant Šešupės veikia (nuo 1957) Antanavos hidroelektrinė (400 kW). Lentpiūvė, malūnas, mechanizuotos stalių dirbtuvės, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka. M-la ir kultūros namai įsikūrę naujose, kolūkio statytose patalpose.

GAVEIKĖNAI — kaimas Ignalinos rj., Palūšės apyl., 4 km į v. nuo Ignalinos, 1 km į r. nuo Dringių ežero. 70 gyv. (1959). Vandens malūnas, lentpiūvė, kultūros namai (nuo 1960).

GAVEĨKIAI — kaimas Molėtų rj., Dubingių apyl., 10 km į p. r. nuo Giedraičių, prie Gaveikių ežero. 53 gyv. (1959). G. minimi 1373. XVII a. buvo G. palivarkas.

GAVEĨKIŲ ĒŽERAS — ežeras Vilniaus ir Molėtų rj. riboje, 4 km į p. v. nuo Dubingių, 10 km į p. r. nuo Giedraičių. Plotas 53 ha, ilgis 1210 m, didž. plotis 960 m. Pakrantės vietomis pelkėtos. Per G. iš Vilniškių ež. į Dubingių ež. teka bevardis upelis. Š. pakrantėje yra Gaveikių kaimas.

GAVĒLIS Jonas [1897.VI.17 Raitininkuose (Alytaus rj.) — 1958.XI.2 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas ryšininkas. Kilęs iš valstiečių. 1943—44 „Dainavos partizano" ir Šarūno partizanų būrių, veikusių Alytaus, Lazdijų aps., ryšininkas rėmėjas; teikė partizanų būriams maistą, medikamentus, parūpindavo šaudmenų ir sprogstamosios medžiagos. G. šeima slėpė ir gydė sužeistuosius partizanus. Po karo Alytaus aps. valstietis, nuo 1951 kolūkietis.

GAVĒLIS Rokas [g. 1923.II.15 Raitininkuose (Alytaus rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1935—43 dirbo žemės ūkyje. Nuo 1941 VLKJS narys. 1943—1944 Šarūno partizanų būrio, veikusio Alytaus aps., partizanas. Jo iniciatyva buvo surinkta būriui daug ginklų, šaudmenų, granatų ir sprogstamosios medžiagos, jam buvo pavestas radisto padėjėjo darbas. 1944 LLKJS Alytaus aps. pogrindinio k-to narys. 1944—45 LLKJS Alytaus apskrities komiteto darbuotojas, o 1945—52 administracinis ir žemės ūkio darbuotojas Alytaus rj. Nuo 1962 pensininkas.

GAVĒLIS Vytautas [g. 1927.VII.3 Ryliškiuose (Alytaus rj.)] — gydytojas chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 dirbo un-to bendrosios chirurgijos katedroje, nuo 1960 anatomijos katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių apie skrandžio vėžį.

GAVENĀUSKAS Julius [g. 1896.I.13 Beržininkuose (buv. Seinų aps.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1931 dirbdamas Marijampolės cukraus fabriko statyboje, susipažino su K. Petriku, įsijungė į rev. judėjimą, palaikė ryšius su LKP pogr. kuopele.

1933—34 toliau dirbo rev. darbą Alytuje. 1935 dirbo Latvijoje. Suorganizavo rev. kuopelę. Pradėjus Latvijoje žvalgybai persekioti, grįžo į Alytų. Už rev. veiklą G. buvo 2 kartus kalinamas. Nuo 1938 Komunistų partijos narys, priimtas Alytuje, buvo pogr. kuopelės sekretorius. 1940—41 Alytaus miesto vykd. k-to skyriaus vedėjas. Hitleriniams grobikams įsibrovus į Lietuvą, dingo be žinios.

GAVENDÀ Salomonas [1915.XII.15 Palūšėje (Ignalinos rj.)— 1950.XII.23 Kaune]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš žvejų-prekiautojų. 1930 įstojo į V. Baltarusijos Kom. jaunimo s-gą, priklausė Palūšės kaimo kuopelei. Už kom. literatūros platinimą buvo suimtas, bet vėliau išteisintas. Nuo 1934 Vakarų Baltarusijos KP narys. 1937.XII išvežtas į Kartuzų Berezos konc. stovyklą, 1938.XII Vilniuje nuteistas 5 metus kalėti. 1939.IX atėjus Raudonajai Armijai į Vilnių, iš kalėjimo paleistas, dirbo ūkinį darbą Švenčionyse, Vilniuje. 1941—1944 ūkinis darbuotojas Iževske, nuo 1944 — Ignalinoje, Kaune.

GAVĖNIÀ [rus. *говеть* — pasninkauti]— katalikų ir pravoslavų religijos iš tikinčiųjų reikalaujamas 7 savaičių pasninkas prieš velykas tariamojo Kristaus kančiai ir mirčiai prisiminti. Tikintieji raginami G. metu tam tikromis dienomis (trečiadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais, o pastaraisiais laikais bent pirmąją G. dieną, vad. pelenų dieną, ir paskutinės savaitės prieš velykas penktadienį) nevalgyti mėsiškų valgių, susilaikyti nuo pasilinksminimų ir pan. Iki XX a. ir XX a. pradžioje tikintieji buvo dvasininkų verčiami per visą G. nevartoti mėsos ir pieno. Vienintelis leistinas riebalas buvo iš linų ir kanapių sėmenų išspaustas aliejus, o pieno vietoj — molinėje čerpėje sutrintų aguonų ar kanapių pienas. Kad į maistą nepatektų riebalų, pelenų dienos rytą šeimininkės iššveisdavo visus puodus ir šaukštus, o vyrai eidavo „dantų išsiplauti" į karčiamą. Bažnyčios įtakai mažėjant, G. taip pat švelnėjo. Tarybinės santvarkos metais, didžiajai tikinčiųjų daugumai atsikračius religinių prietarų, G. papročiai baigia nykti.

GAVỸS — ežeras Ignalinos rj., 1 km į p. v. nuo Ignalinos. Plotas 123,5 ha, didž. gylis 41,5 m, vid. gylis 10,1 m. Š. dalis išraižyta siaurų pusiasalių ir ilgų įlankų. Yra 3 salos (iš viso 2,3 ha). Krantai aukšti, apaugę medžiais, v. dalyje — mišku. Dugnas išraižytas gilių daubų ir seklumų. Per G. teka Narsupė (į Laukojo ež.). G. skirtas mėgėjiškai žūklei.

GAVÙLIS Vincas [1896 Sasnavoje — 1937.X.1 Kemerovo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, ž. ū. darbininkas. Į Komunistų partiją priimtas 1918.IX Pavengliškyje. 1920, tarnaudamas kariuomenėje Kaune, buvo pogr. karinės org-jos vykdomojo k-to prie LKP Centro Biuro narys. Už rev. veiklą 1920 Kaune nuteistas 8 metus kalėti. Lietuvai ir Tarybų Rusijai pasikeitus polit. kaliniais, 1921 atvyko į Maskvą. 1921—22 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, paskui Sverdlovo kom. un-te. Pradėjus organizuoti kolūkius, Maskvos sr. kolūkio pirmininkas. 1936 Maskvos kultūros darbuotojas. 1936 suimtas; žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

GAZDAĨ — kaimas Kapsuko rj., Sangrūdos apyl., 9 km į p. nuo Kalvarijos. 80 gyv. (1959). Per kaimą teka Gazda (Kirsnos intakas), eina kelias iš Kalvarijos į Sangrūdą. Į š. nuo G. prasideda Raudenio-Palnyčios pelkė. Vandens malūnas (ant Gazdos upelio), lentpiūvė. 1947—64 veikė pr. m-la.

„GAZETA LITERACKA WILEŃSKA" („Vilniaus literatūrinis laikraštis") — literatūros ir mokslo savaitraštis lenkų kalba, ėjęs 1806 Vilniuje. Redaktoriai leidėjai — Vilniaus un-to prof. G. Grodekas ir K. Kontrimas. Bendradarbiavo Joz. Frankas ir kt. Išėjo 52 numeriai. Daugiausia vietos skyrė įvairiomis kalbomis išėjusioms knygoms recenzuoti.

„GAZETA LITEWSKA" („Lietuvių laikraštis") — laikraštis lenkų kalba, ėjęs 1804—05 Vilniuje. Leistas dukart per savaitę. Informavo apie Rusijos ir didžiųjų Europos valstybių politinius įvykius, turėjo 1—2 p. priedą „Doniesienia" („Pranešimai"), kuriame teikė žinių iš Vilniaus ir gretimų apylinkių gyvenimo.

„GAZETA LUDOWA" („Liaudies laikraštis") — tarybinis dienraštis, ėjęs 1940.VI.28—1940.VIII.20 Vilniuje lenkų kalba.

„GAZIETÀ LIETÙVIŠKA" — savaitraštis, ėjęs 1879—80 Niujorke; pirmasis JAV lietuvių laikraštis. Išėjo apie 16 nr. Leido ir redagavo M. Tvarauskas.

GAZIFIKÃCIJA — liaudies ūkio ir gyventojų aprūpinimas dujiniu kuru. Lietuvoje dujinis kuras pradėtas naudoti XIX a. antrojoje pusėje. Pirmieji degiųjų dujų fabrikėliai buvo pastatyti Vilniuje (1864) ir Klaipėdoje. Vilniaus f-kas degiąsias dujas gaudavo, sausai distiliuodamas medieną, Klaipėdos — perdirbdamas akmens anglis. Jų pagamintos dujos buvo naudojamos gatvių apšvietimui ir buitiniams reikalams. Šie f-kai veikė su pertraukomis iki II pasaulinio karo. 1956 Vilniaus miestui pradėta tiekti **suskystintas dujas** (propano ir butano mišinį). 1957 jas pradėjo naudoti Kaunas, 1959 — Šiauliai, 1960 — Klaipėda, Kėdainiai, Palanga ir kt. miestai. 1961 tos dujos pradėtos tiekti kaimui. 1963 jas jau naudojo visi Lietuvos TSR miestai ir kai kurios kolūkinės gyvenvietės. Suskystintas dujas Lietuvai tiekia Baškirijos ATSR. Jos gaunamos, perdirbant naftą, ir geležinkelio cisternomis atgabenamos į Vilniaus (nuo 1961) ir Klaipėdos (nuo 1963) dujų pilstymo stotis, iš kurių plieniniuose balionuose išvežiojamos po visą respubliką gyventojams, pram. ir ž. ū. įmonėms, stat. org-joms. Suskystintos dujos naudojamos daugiausia buityje (maistui ruošti, vandeniui šildyti) ir technikoje (metalams piaustyti, elektros ir telefono kabeliams lituoti). Infraraudonųjų spindulių dujiniai degikliai, dirbą suskystintomis dujomis, vartojami statyboje (tinkui džiovinti), o nuo 1963 ir žemės ūkyje. 1961 suskystintų dujų Lietuvos TSR sunaudota 3680 t, 1962 — 5530 t, 1963 — 8220 t (Vilniuje 2450 t).

1961 nutiesus *dujotiekio* atšaką Ivacevičiai—Vilnius, Lietuvos TSR sostinė gavo **gamtines dujas** iš Dašavos (Ukrainos TSR). 1962 jos pasiekė Grigiškes, Elektrėnus, Kauną, 1963 — Panevėžį, 1964 — Šiaulius. Iki 1963.XII gamtines dujas gavo 42 pramonės ir komunalinio ūkio įmonės, jų tarpe Grigiškių popieriaus kombinatas, Lietuvos valstybinė rajoninė elektrinė, Vilniaus, Petrašiūnų elektrinės. 1964 tokias dujas gavo ir Jonavos azotinių trąšų kombinatas, kuris naudoja jas kaip žaliavą. Gamtinės dujos plačiai naudojamos ir buitiniams bei komunaliniams reikalams. 1961—64 Lietuvos TSR gamtinių dujų sunaudota 1794 mln. m^3 (Vilniuje 834 mln. m^3).

Gazifikavimo darbus Lietuvos TSR vykdo Vyriausioji gazifikavimo ir komunalinio ūkio v-ba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos.

GECĖVIČIUS Jonas [g. 1915 Druckūnuose (Varėnos rj.)]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Vaikystėje ir jaunystėje tarnavo pas buožes. Nuo 1937 įsijungė į rev. veiklą Onuškio valsčiuje, platino kom. lit-rą, atsišaukimus. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Po D. Tėvynės karo adm. darbuotojas Prienų rj.

GECEVIČIŪTĖ Sabina [g. 1912.XI.2 Kybartuose (Vilkaviškio rj.)] — zoologė, biologijos mokslų kandidatė (1954). 1938 baigė Kauno un-tą. 1945—47 dirbo ped. darbą Vilniaus universitete, 1947—1953 Klaipėdos Mokytojų institute, nuo 1953 Vilniaus Pedagoginiame institute. Nuo 1958 docentė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Kuršių marių žuvų parazitų fauną.

GEČÃIČIAI — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 2 km į š. nuo Varduvos, abipus kelio į Sedą. 136 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Varduva. Yra Plikmargių pelkė. Kaime 1918 vykdavo komunistinės kuopelės, kuriai vadovavo A. Mika, susirinkimai.

GĖČAS Antanas [1927 Jucaičiuose (Klaipėdos rj.) — 1946.IV.21 ten pat] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš neturtingųjų valstiečių. Mokydamasis Veiviržėnų prog-joje, aktyviai dalyvavo visuom. gyvenime. Burž. nacionalistų gauja Gečų namuose Antaną ir jo brolį Petrą, surišę vielomis, smarkiai primušė, o jų motiną nušovė. Nepaisydami grasinimų, abu broliai vieni pirmųjų prog-joje įstojo į komjaunimą. Už tai burž. nacionalistų buvo žiauriai nukankinti.

GĖČAS Vincas [g. 1931.II.7 Mažeikiuose] — dailininkas. 1951 baigė Kauno vid. dailės m-lą, 1957 — Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedrą. Nuo 1957 Dailės in-to dėstytojas, dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse dailės parodose ir taryb. dailės parodose užsienyje. 1963 tobulinosi Italijoje. Piešia daugiausia temines kompozicijas ir portretus. Teminiams G. paveikslams būdinga apibendrintas piešinys, įdomus siužetas, naujų išraiškos priemonių ieškojimas. Jų spalvinė gama intensyvi, harmoninga, kartais kontrastiška. Portretams būdinga vidinės nuotaikos akcentavimas, socialinė charakteristika, dažnai paryškinta fonu.

Kūriniai: teminės drobės — „Kolūkiniame turguje" (1959), „Avansas" (1961), „Avarija" (1964), „Demonstracija" (1965), triptikas „Į rytus" (1965); portretai — „Mergina" (1961), „Kolūkietė" (1962), dail. P. Gudyno portretas (1962), grupinis portretas „Šeima" (1962), ir kt.

GEČIAĨ — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 8 km į r. nuo Sudargo. 125 gyv. (1959). Per kaimą teka Jotija. G. įsikūrė valakų reformos metu (apie 1560). Pirmieji jo gyventojai buvo Gečaičiai, gavę 3 valakus žemės.

GEČIÃLAUKIS — kaimas Alytaus rj., Nemunaičio apyl., 4 km į š. r. nuo Nemunaičio. 302 gyv. (1959). Šiaurėje yra Sudvajų miškas, pietryčiuose — Einorių miškas. Pr. m-la (nuo 1923). Burž. nacionalistai 1948 kaime išžudė A. Volungevičiaus šeimą, nužudė R. Juknevičienę ir jos dukterį.

GEČIÁUSKAS Vaclovas [g. 1907.I.20 Aukštadvaryje (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1925 rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1927—28 LKJS narys Ukmergėje. Dirbo organizacinį darbą, platino kom. lit-rą, 1927 padėjo suorganizuoti Ukmergėje 20 darbininkų streiką, o vėliau daugumos miesto batsiuvių įmonių darbininkų streiką. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1928 suimtas ir 1929 nuteistas 9 metus kalėti. Buvo kalinamas Ukmergėje ir Šiauliuose. Nuo 1938 dirbo batsiuviu ir tęsė rev. veiklą Ukmergėje. 1940—41 adm. darbuotojas Ukmergėje, Šiauliuose. D. Tėvynės karo pr. dirbo adm. darbą Irkutske, 1942—43 mokėsi Maskvoje, dirbo Jaroslavlio srityje. 1944—50 adm. darbuotojas Kėdainių rajone. 1950—59 part., adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1959 Kauno mėsos kombinato darbininkas.

GEČIÓNYS — kaimas Anykščių rj., Trumbatiškio apyl., 15 km į r. nuo Anykščių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. 121 gyv. (1959). Į v. nuo G. tęsiasi Gečionių miškas. Lentpiūvė, aštuonmetė m-la (1931—51 pradinė, 1951—60 septynmetė). G. dvaras minimas 1596.

GEDANÓNIŲ KÁLNAS — moreninės kilmės kalva Dzūkų aukštumos centrinėje dalyje, 7 km į š. v. nuo Aukštadvario; aukščiausia Dzūkų aukštumoje. Aukštis 258 m. Susidarė paskutiniojo apledėjimo metu iš moreninio priemolio, riedulių ir gargždo. Papėdėje yra Gedanonių kaimas.

GĖDGAUDAS Mamertas [g. 1843] — 1863 sukilimo dalyvis. Bajoras, buvęs Rusijos armijos karininkas. 1863.III įstojo į T. Kušleikos vadovaujamą sukilėlių būrį. Drauge su A. Bite buvo pasiųstas į Šiaulių aps. rinkti ginklų ir savanorių. Vėliau paskirtas būrio vadu. Veikė daugiausia Šiaulių apskrityje. 1863.V.13 jo būrys (apie 200 žmonių) kovėsi Legėčių miške. Po pralaimėtų kautynių prisijungė prie I. Leskausko ir A. Mackevičiaus rinktinės Krakių miške. 1863. VI.18 pateko į nelaisvę, buvo nuteistas ištremti į Sibirą, bet pabėgo iš kalėjimo ir grįžo į Kušleikos būrį. Kušleikai pasitraukus į užsienį, ilgai slapstėsi.

GEDĨKAI — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 6 km į p. r. nuo Švėkšnos. 84 gyv. (1959). Per G. teka Ašva (Veiviržo intakas). Š. pakraščiu eina Švėkšnos—Kvėdarnos kelias; už jo yra Medžioklės miškas. Kaimo apylinkėse, balotame Ašvos slėnyje, yra išlikęs nedidelio piliakalnio pylimas (kita piliakalnio dalis nunešta upelio). Netoli piliakalnio, Ašvos krante, rasta VII—VIII a. žalvarinė laiptelinė sege.

GĖDIKĖNAI — kaimas Plungės rj., Medingėnų apyl., 7 km į p. v. nuo Žarėnų; tarybinio ūkio skyriaus centras. 244 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Gedika (Duobulio deš. intakas). Per G. eina kelias iš Tverų į Medingėnus. Ist. šaltiniuose G. minimi 1348.

GEDIMĨNAS [1275—1341] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1316—41). Žinios apie G. kilmę prieštaringos. Tyrinėtojai teigia, kad rusų metraštyje minimas Budivitis Putuveras buvęs Traidenio sūnus ir Vytenio bei jo brolio G. tėvas. Dėl G. gimtinės bene labiausiai tikėtina, kad G. kilęs iš Veliuonos apylinkių. 1413 Vytautas, gindamas Veliuoną nuo kryžiuočių pretenzijų, teigė, kad ji esanti Lietuvos kun-ščių tėviškė.

G. laikų dokumentai, nepažymėję tiksliai jo kilmės, davė progą ordino diplomatams jau 1413 įrodinėti, kad Jogaila ir Vytautas neturį teisių į Žemaitiją, kad jie net nesą kunigaikščių kilmės, nes jų senelis G. (Gedeman) buvęs arklininkas ir apsišaukęs karaliumi. Šią versiją perėmė J. Dlugošas, pasak kurio, G. buvęs Vytenio arklininkas, nužudęs teisėtą valdovą ir užgrobęs valdžią Lietuvoje. Per XVI a. metraštininkus ta nuomonė pasiekė Maskvos kun-stę. Lietuvoje XVI a. paplitusi did. kun-ščių romėniškosios kilmės teorija, siejanti Lietuvos did. kun-ščius su Romos

Gediminas. P. Rimšos medalio „Vilnius — Lietuvos sostinė" aversas (1923)

imperatoriumi Augustu, Lietuvos metraštininko buvo panaudota kovai prieš Gedimino ir jo dinastijos kilmės žeminimą.

G. valdymo metais kryžiuočiai niokojo Medininkų (1316, 1320, 1329), Veliuonos (1317, 1319), Aukaimio (1328), Raseinių (1323), Pagraudės (1317, 1324, 1330), Vaikinos (1322, 1330), Ariogalos (1316, 1322, 1323), Putvių (1328) žemes ir pilis, bandė įsitvirtinti lietuvių žemėse ir statėsi prie Nemuno pilis: Georgenburgą (1336), Marienburgą (1336), Bajerburgą (1337). Be to, kalavijuočiai, įsitvirtinę Rygoje, Duobelės ir Tervetės pilyse, puolė Lietuvą 1330, 1332, 1333, 1334, 1339. Ordino agresija ypač sustiprėjo, kai imperatorius Liudvikas 1337 dviem aktais padovanojo Lietuvą ordinui. G. organizavo lietuvių pasipriešinimą kryžiuočių puolimams (1317, 1329) ir atsakomuosius žygius į ordino valdas — Christmemelį (1324), Memelburgą (1323), Bajerburgą (1331), Varmiją (1318—1320), Sambiją (1323), Estiją, Tartu vyskupystę (1322). Norėdamas pralaužti ekonominę ordino blokadą ir panaudoti prieštaravimus tarp ordino ir popiežiaus kurijos, kurie abu siekė primesti Lietuvai katalikybę, G. toliau palaikė Vytenio užmegztą draugystę su Rygos miestiečiais, taip pat su Baltijos pajūrio miestais, kurie norėjo turėti prekybinius ryšius su Lietuva, nors ji ir buvo pagoniška. G. padėjo Rygos miestiečiams kovoti su ordinu (1328, 1330). Tačiau ir ordino ekonominiai interesai reikalavo palaikyti ryšius su Lietuva. 1338.XI.1 ordinas sudarė su G. prekybos sutartį, kuria buvo nustatytas prekybinis taikos ruožas, ėjęs Lietuvos pusėje nuo Daugavos maždaug iki Vilniaus ir ordino pusėje nuo Aiviekstės žiočių į rytus iki Polocko bei Vitebsko apylinkių. Tuo ruožu keliaujantieji pirkliai negalėjo būti puldinėjami. Tuo būdu, ir Lietuva ėmė kontroliuoti prekybą, ėjusią Daugavos upe. Tai buvo didelis G. diplomatijos laimėjimas.

G. diplomatinė veikla reiškėsi ir laiškais vokiečių miestams (1323). Tie laiškai turėjo platų atgarsį Europoje. 1323. I.25 G. rašė Liubeko, Štralzundo, Bremeno, Magdeburgo ir Kelno miestams,

kviesdamas jų pirklius prekiauti Lietuvoje be įvežimo ir išvežimo mokesčių. 1323.V.26 jis kvietė Liubeko, Rostoko, Štralzundo, Greifsvaldo, Štetino, Visbio miestų pirklius laisvai prekiauti per Lietuvą su Novgorodu bei Pskovu. G. diplomatinės veiklos dėka 1323.X.2 Vilniuje buvo pasirašyta Lietuvos ir vokiečių miestų prekybinė sutartis. G. rado priemonių susitaikyti su Novgorodu, kurį ordinas stengėsi patraukti į savo pusę prieš Lietuvą.

Krikščionybei priimti Lietuvoje G. iškėlė sąlygą: visiškai nutraukti ordino agresiją ir oficialiai pripažinti Lietuvos valstybingumą bei jos teritorijos neliečiamybę. G. buvo pakantus bet kuriam laisvai plintančiam tikėjimui ir skelbė tai savo kalbose popiežiaus legatams. G. neprieštaravo, kad Novgorodoke kurtųsi pravoslavų metropolija (1317) ir tuo pačiu metu būtų statomos katalikų bažnyčios. Vieni jo sūnūs, rusų žemių kun-ščiai, buvo pravoslavai, o kiti, turėję valdas Lietuvoje,— pagonys.

G. laikų Lietuva, kariaudama su ordinu, įveikė jo vykdomą diplomatinę blokadą ir suartėjo su Lenkija. Lietuvos ir Lenkijos suartėjimą skatino bendras Kryžiuočių ordino ir Aukso Ordos pavojus. 1325 G. sudarė polit. sutartį su Lenkijos karaliumi Vladislavu Loketka ir išleido savo dukterį Aldoną už jo sūnaus Kazimiero. Aktyvi buvo G. politika Volinėje, ypač po Andriaus ir Jurijaus Lvoviečių mirties (1323).

G. organizavo atkirtį ir totorių-mongolų puolimams prieš rusų žemes ir, tuo pasinaudodamas, prijungė kai kurias šių žemių prie Lietuvos. Vitebską, Minską ir Polocką jis valdė jau anksčiau. Rytinės Smolensko srities buvo pajungtos Lietuvai vasaliniais ryšiais. G. prijungė prie Lietuvos didžiąją baltarusių žemių dalį ir ėmė save tituluoti „lietuvių ir rusų karaliumi" („rex Letwinorum et Ruthenorum"). Pasinaudodamas tuo, kad Novgorodui grėsė pavojus iš Švedijos, o Maskvos kun-štis taip pat reiškė į jį pretenzijas, G. 1333 įkurdino Novgorode vietininku savo sūnų Narimantą, kuris ten išbuvo tik 3 metus (kol ten paėmė viršų Maskvos šalininkai). Su Tverės kun-ste G. sudarė sąjungą, paskui ją sutvirtino, 1320 išleisdamas dukterį Mariją už Tverės kun-ščio.

Gediminas sustiprino Lietuvos valstybę, apėmusią Aukštaitiją, Žemaitiją, dalį jotvingių bei žiemgalių ir kai kurias baltarusių bei rusų žemes. Šių žemių prijungimas prie Lietuvos lengvino bendrą lietuvių ir rusų kovą vakaruose prieš kryžiuočius ir rytuose prieš totorius-mongolus, bet, antra vertus, kėlė prieštaravimus tarp Lietuvos ir Maskvos kun-stės, apie kurią kaip tik šiuo metu ėmė telktis kitos rusų žemės, rasdamos rusų centralizuotoje valstybėje sau artimesnį ir tikresnį prieglobstį. Ordinas kėlė vis didesnę grėsmę Lietuvai. Totorių-mongolų puolimai ir didelės dalies rusų žemių nukariavimai kėlė Lietuvai pavojų iš rytų ir pietų. Tai vertė stiprinti gynybą ir greitino Lietuvos valstybės vystymąsi.

G. laikų Lietuvos valstybė tarnavo stiprėjančiai feodalų klasei, bet kartu ji gynė lietuvius nuo kryžiuočių agresijos. G. nebuvo absoliutus valdovas Lietuvoje. Jis negalėjo atimti valdžios iš savo vasalų — kun-ščių ir bajorų. Savo santykius su stambesniais kun-ščiais reguliavo sutartimis. Turėjo prie savęs iš kun-ščių ir bajorų tarpo patarėjus, be kurių pritarimo nedarė svarbesnių sutarčių.

G. pagal XVI a. padavimą laikomas Vilniaus įkūrėju. Iš tikrųjų G., kviesdamas užsienio pirklius ir amatininkus, 1323 pirmasis iš Lietuvos kun-ščių mini Vilnių kaip savo sostinę. Tačiau Vilniaus miestas jau buvo ir iki G. valdymo. G. miestą ne įkūrė, bet, matyt, tik sustiprino pilimi ir perkėlė čia iš Trakų sostinę.

G. organizavo lietuvių kovą prieš ordino agresiją ir jai vadovavo; jis t. p. yra vienas Lietuvos centralizuotos feod. valstybės įkūrėjų.

Lit.: В. Антонович, Очерк истории Великого Княжества Литовского до половины XV столетия.— История Великого Княжества Литовского, Тарнополь, 1887; **K. Chodynicki**, Geneza dynastii Giedymina.—„Kwartalnik historyczny", 1926, Nr. 4; **K. Forstreuter**, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden.— „Altpreussische Forschungen", IV, 1928; **J. Puzyna**, Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Giedymina.—„Ateneum Wileńskie", t. 10, 1935; **H. Łowmiański**, Agresja zakonu krzyżackiego na Litwie w wiekach XIII—XV.—„Przegląd historyczny", t. 45, z. 2—3, 1954; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **В. Пашуто**, Образование Литовского государства, М., 1959.

GEDIMÌNAS Antanas [g. 1893.V.20 Valučiuose (Kėdainių rj.)] — Spalio revoliucijos dalyvis, žuvies pramonės darbuotojas, ichtiologas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1915 Putilovo g-los Petrograde šaltkalvis. Nuo 1917.XI Komunistų partijos narys. 1917 Petrogrado Narvos-Peterhofo rj. maisto v-bos darbuotojas; Tambovo gubernijos maisto produktų k-to instruktorius. 1918—1920 RTFSR Maitinimo liaudies komisariato instruktorius Gomelio gub. 1921—30 dirbo Ukrainos TSR Vartotojų kooperacijoje. 1932 baigė Tiekimo akademijos Maskvoje žuvininkystės sk. ir dirbo Visos Rusijos žuvies pramonės ir ūkio susivienijime skyriaus viršininku ir valdytojo pavaduotoju, vėliau valst. paruošų sistemoje Krasnodaro krašte, Baranovičiuose, Tambovo sr., Čeliabinske, Vilniuje. 1945—51 Lietuvos TSR žuvies pramonės ministro pavaduotojas. 1951—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams; 1954—59 TSRS MA Ichtiologinės komisijos Pabaltijo sk. pirmininkas. Pensininkas, aktyviai dalyvauja moksl. ir visuom. veikloje.

GEDIMÌNO PILÌS — pilis *Vilniuje.*

GEDIŇČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 4 km į š. nuo Kuršėnų. 145 gyv. (1959). Pro G. teka Ringuva (Ventos intakas), eina Šiaulių—Mažeikių plentas. Mechaninės dirbtuvės, lentpiūvė, medelynas (12 ha). Kaimas įsikūrė XIX a. viduryje. Pirmieji jo gyventojai buvo atitarnavę rekrūtai, kuriems caro valdžia davė po 1 dešimtinę žemės.

GĖDIŠKIAI — kaimas Rokiškio rj., Lukštų apyl., 11 km į š. nuo Obelių, 3 km nuo Latvijos TSR sienos. 97 gyv. (1959). Per G. eina Rokiškio—Subatos (Latvijos TSR) kelias. Pr. m-la (nuo 1915), biblioteka (nuo 1958).

GEDMANTÁITĖ Vanga [**Galkuvienė**; g. 1935.V.24 Kaune] — dailininkė. 1960 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą, dirba ped. darbą Vilniaus keturmetėje vaikų dailės m-loje. Nuo 1961 dalyvauja dailės parodose.

Apipavidalino A. Tvardovskio poemą „Tolių toliai" (1962), iliustravo M. Emė „Katinėlio Murklio pasakas" (1963), M. Sluckio rom. „Laiptai į dangų" (1963) ir kt.

GĖDMINAS Antanas [g. 1927.VII.8 Pabebirvyje (Raseinių rj.)] — dailininkas. Nuo 1946 mokėsi Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te. Nuo 1951 TSKP narys. 1952 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą, įgydamas monumentaliosios tapybos dailininko specialybę. 1953—57 Lietuvos KP CK darbuotojas. Nuo 1957 leidyklos „Mintis" vyriausiasis dailininkas. Dirba meninio knygos apipavidalinimo ir dailės kritikos srityse. Apipavidalino daugiau kaip 60 polit. ir moksl. lit-ros leidinių.

GĖDMINAS Juozas [g. 1913.III.13 Igariuose (Skuodo rj.)]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1932—1940 dirbo prie melioracijos ir tiltų statybos. 1932 įsijungė į rev. veiklą Mosėdyje, platino ir spausdino kom. lit-rą. Už rev. veiklą 3 kartus baustas kalėti, paskui ištremtas į Šakių apskritį. 1940—1941 dirbo adm. darbą Vilniuje. 1941—1943 darbininkas Vilniuje. 1943—44 slapstėsi tėviškėje. 1944—50 administracinis ir ūkinis darbuotojas Mosėdyje. 1951 įstojo į TSKP. 1950—54 kolūkio pirmininkas. Nuo 1954 adm. darbuotojas Mosėdyje.

GĖDMINAS Justas [g. 1902.X.20 Geidučiuose (Skuodo rj.)] — agronomas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1962). 1931 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1935—40 dirbo ped. darbą Marijampolės ir Salų (Rokiškio rj.) ž. ū. m-lose. 1944—47 Veprių (Ukmergės rj.) ž. ū. mechanizacijos m-los, o nuo 1947 Joniškėlio (Pasvalio rj.) ž. ū. technikumo direktorius.

GĖDMINIS Juozas [apie 1830 Nirtaičiuose (Radviliškio rj.) — 1913 ten pat] — liaudies skulptorius. Kilęs iš baudžiauninkų. Iš jaunų dienų drožinėjo žaislus, namų apyvokos reikmenis, me-

džio skulptūrėles. Statė trobesius. Savo gyv. namą buvo papuošęs įvairiais medžio drožiniais, įrengęs jame automatines durų šovas ir kt. Įrengė Nirtaičių kapinaites, papuošė jas originaliais vartais ir akmeniniais antkapiais su bareljefinėmis žmonių figūromis ir įv. ornamentais.

Lit.: J. Petrulis, Nirtaičių „keistuolis".— „Meno saviveikla", 1964, Nr. 11.

GEDMÌNIŠKĖ — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 2 km į v. nuo Kaltinėnų. 65 gyv. (1959). Per kaimą eina Žemaičių plentas; p. pakraščiu teka Yžnė (Akmenos intakas). 1561 G. turėjo 14 valakų žemės.

GEDMÌNIŲ PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj., 5 km į š. v. nuo Kražių, 0,5 km į v. nuo kelio į Užventį. Plotas 880 ha. Pelkė užima 4 km ilgio Kražantės slėnio atkarpą ir prie jo prieinančią tarpukalvių daubą. Didesniąją pelkės dalį užima viksvinės pievos, o pietvakarių įlanką — žemapelkiniai plynraisčiai. Durpių klodas žemapelkinio tipo, daugiasluoksnis ir plyninis-raistinis; didž. storis 4,9 m, vid. 1,59 m. Durpių susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 23%; ištekliai 8,7 mln. m^3. Pietvakariuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Prie G. p. yra Gedminių kaimas.

GEDRIMAĨ — **1.** Kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 2 km į r. nuo Ylakių. 420 gyv. (1959). Kaimas ištįsęs iš š. į p. apie 4,5 km tarp Ylakių—Mažeikių ir Ylakių—Sedos kelių. Sodybos plačiai išsisklaidžiusios. P. pakraščiu teka Kūlupis (Luobos intakas). R. pakraštyje yra eksploatuojamas Gedrimų durpynas. Kaimas labai nukentėjo nuo 1708—10 bado ir maro. 1708 buvo 52 kiemai, 1717 — tik 16; 1923 — 135 kiemai, 699 gyventojai. 1918 pas G. gyventoją Praną Zubavičių rinkdavosi komunistai pogrindininkai, vėliau — Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos nariai. Burž. valdymo metais kaime kurį laiką gyveno ir veikė rev. judėjimo dalyvis A. Milvydas. Jis redagavo pogr. kom. laikraštį „Žemaitijos tiesa". Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė P. Zubavičių ir jo dukterį komjaunuolę P. Zubavičiūtę.

2. Kaimas Telšių rj., Gadunavo apyl., 13 km į š. v. nuo Telšių, 1 km į v. nuo kelio į Sedą; kolūkio centras. 86 gyv. (1959). Keliai jungia G. su Varduva, Alsėdžiais, Telšiais. Kolūkio lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1936—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), kultūros namai.

GEDRIMŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Skuodo rj., 3 km į š. r. nuo Ylakių, į p. nuo kelio į Mažeikius. Plotas 233 ha. Plyninė aukštapelkė. Paviršius labai išgaubtas. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,7 m. Durpės aukštapelkinės (daugiausia fuskuminės); vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 2,2%. Nusausinta. Durpės kasamos kraikui.

GEDŪ̃ČIAI — kaimas Pakruojo rj., Guostagalio apyl., 16 km į š. r. nuo Linkuvos, 6 km į š. v. nuo Vaškų. 128 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Plonė, p. pakraščiu eina Joniškėlio—Žeimelio geležinkelis. G. dvaras priklausė pirmajam Lietuvos fizikochemikui T. *Grotui*, kuris turėjo ten savo laboratoriją ir atliko pagrindinius savo moksl. darbus (jis 1822 ir mirė Gedučiuose).

GĒDULAS — senas, viso pasaulio tautoms žinomas paprotys tam tikromis priemonėmis viešai išreikšti savo liūdesį dėl artimųjų, giminių, žymių visuomenės ar valstybės veikėjų mirties, taip pat ištikus kraštą didelėms stichinėms nelaimėms, pareikalavusioms žmonių aukų. Gedėjimo laikas trunka nuo kelių dienų iki metų ir daugiau. Vaikai savo mirusių tėvų, o žmona — vyro pagal tradiciją gedėjo ne mažiau kaip metus. Pagal feodalinės Lietuvos įstatymus, surašytus XVI a. Lietuvos Statute, našlė negalėjo ištekėti anksčiau kaip po 6 mėn. nuo vyro mirties. Mirusių brolių ir seserų buvo gedima pusę metų, kitų giminaičių atitinkamai trumpiau. Paprastai G. metu buvo dėvima juodos spalvos drabužiais, nedalyvaujama pramogose, nešokama, nedainuojama. Dar XX a. pr. dzūkės prie tamsių G. drabužių ryšėdavo baltomis skarelėmis, nes balta spalva taip pat laikyta gedulinga. XX a. antrajame d-metyje vietoj juodų drabužių G. ženklu buvo pradėta nešioti juodas šilkinis kaspinas, užrištas ant kair. rankovės, arba siauras kaspinėlis, užsiūtas švarko kair. atlape. Visaliaudiniams G. valstybinės vėliavos pusiau nuleidžiamos arba perrišamos juodu kaspinu, rengiami G. mitingai, grojama gedulinga muzika. Taryb. žmogui G. yra sąmoningas pagarbos pareiškimas mirusiajam.

GĒDVILAS Mečislovas [g. 1901.XI.19 Bubiuose (Šiaulių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, švietimo darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1961).

Kilęs iš tarnautojų. Už nelegalios spaudos platinimą 1904 G. tėvas su šeima buvo ištremtas iš Lietuvos ir gyveno Ribinske, paskui Pavlovske (prie Peterburgo). 1919 G. baigė Carskoje Selo (dab. Puškino) vidurinę m-lą, 1919—22 mokėsi Petrogrado Technologijos in-te. Šeimai atvykus į Lietuvą, 1923—27 mokytojavo Palangos prog-joje. Dirbo laisvamanių d-joje, kovojo prieš klerikalus, po vad. kultūros skautų priedanga organizavo moksleivius pionierius. 1926—31 priklausė liaudininkų partijai. Ryšium su Tauragės puču 1927.IX buvo ištremtas į Varnių konc. stovyklą. 1928—31 Telšiuose leidžiamo opozicinio savaitraščio „Žemaitis" redaktorius. 1928—38 buvo 9 kartus kalinamas adm. tvarka. Kalėjimuose arčiau susipažino su komunistais ir jų ideologija, nutraukė ryšius su liaudininkais. 1931—40 Telšių apygardos ligonių kasos direktorius. Nuo 1930 teikė paramą Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1934.VII priimtas į LKP. Padėjo redaguoti Telšiuose leidžiamus savaitraščius „Darbo žemaitis", „Žibintas", „Naujas žibintas", „Ligonių kasos narys". Organizavo kom. atsišaukimų dauginimą, padėjo išleisti Lietuvos liaudies fronto k-to nelegalaus laikr. „Liaudies frontas" (1937) tris numerius. Bendradarbiavo pogr. „Tiesoje". 1934 išrinktas į Telšių miesto tarybą, gynė darbo žmonių reikalus. Nuvertus burž. diktatūrą, buvo Liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministras, Liaudies Seimo atstovas, Liaudies Seimo I vicepirmininkas, nuo 1940.VIII Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos, nuo 1946 Ministrų Tarybos pirmininkas. 1956—57 mokėsi vadovaujančiųjų darbuotojų kursuose Maskvoje. Nuo 1957 Lietuvos TSR švietimo ministras. Rašo apie Lietuvos liaudies revoliucinį judėjimą, Lietuvos TSR liaudies ūkį ir švietimą. 1952—56 kandidatas į TSKP CK narius. Nuo 1940 LKP CK narys. 1941—62 TSRS AT, nuo 1940 Lietuvos TSR AT deputatas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos trisdešimtmetis, V., 1947; Naujas penkmetinis planas ir Lietuvos inteligentijos uždaviniai.— Tarybų Lietuvos inteligentijos uždaviniai, V., 1947; Tarybų Lietuva klestėjimo keliu, V., 1950; Švietimo vystymasis Tarybų Lietuvoje.— Liaudies švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1960; Mokyklų pertvarkymas ir mokytojų uždaviniai.— Lietuvos TSR mokytojų suvažiavimo ir Lietuvos TSR liaudies švietimo darbuotojų respublikinio pasitarimo medžiaga, K., 1962.

GĒDVILAS Stasys [g. 1913.III.25 Vaidatoniuose (Tauragės rj.)] — dainininkas. 1952 baigęs Lietuvos TSR Konservatoriją, dirba solistu Kauno muz. teatre.

Vaidmenys: Fiesko (Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra"), Greminas, Renė (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Jolanta"), Bazilijas (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Kaikaris (V. Baumilo „Paskenduolė"), Mefistas (Š. Guno „Faustas"), Džeronimas (D. Čimarozos „Slaptos vedybos") ir kt.

GEDŽIAĨ — kaimas Jurbarko rj., Dainių apyl., 7 km į š. nuo Jurbarko; kolūkio centras. 84 gyv. (1959). Šiaurėje teka Antvardė; iš p. prieina Dainių pelkė. Lukšių pr. m-la (nuo 1921).

GEDŽIŪNĒLIAI — kaimas Ignalinos rj., Grybėnų apyl., 8 km į p. nuo Dūkšto. 42 gyv. (1959). 2 km į š. nuo G. yra Dysnų ež., 1 km į š. r.— Dysnykščio ež. Kaime rasta neolito stovyklos liekanų (radiniai laikomi Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje). Ties G. (Gedžiūnėlių miškelyje) yra vienas didžiausių Lietuvoje pilkapynų. Kapai VIII—XII a., degintiniai. Miškelis su pilkapynu taryb. metais paskelbtas landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

GEGABRASTÀ — kaimas Pasvalio rj., Pumpėnų apyl., 13 km į p. v. nuo Pasvalio. 174 gyv. (1959). Per kaima teka Lėvuo. Aštuonmetė m-la (1900—53 pradinė, iki 1962 septynmetė).

GĖGĖ — upė Šilutės rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 450 km². Išteka iš Nemuno užliejamų pievų ties Pagėgiais. Teka žema Nemuno slėnio lyguma per Pagėgių ež. į š. v., lygiagrečiai su Nemunu, už 1—3 km nuo jo. Įteka į Nemuną 38 km nuo jo žiočių, ties Karceviškiais. Intakai: Vilka, Kamona (abu deš.). Vaga labai vingiuota. Didesnių pavasario potvynių metu G. užlieja Nemuno vanduo. Vid. nuolydis 19 cm/km. Vid. debitas aukščiau Vilkos 0,56 m³/s, žiotyse 4,32 m³/s. Baseinas kanalizuotas; jame daug melioracijos kanalų.

GEGĘCKAS Juozas [1866 Linkuvoje — 1922.VI.24 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1905 Komunistų partijos narys. Dirbo Rygos socialdemokratų org-joje. 1918 dirbo Linkuvos g-jos sargu. Tuo metu įstojo į pirmąją K. Poželos sukurtą LKP kuopelę Linkuvoje. Nuo 1920 gyveno Kaune, laikė LKP CK konspiratyvų butą, kuriame buvo saugoma kom. lit-ra, part. dokumentai. 1921.XII.31—1922.I.1 jo bute įvyko K. Poželos vadovaujamas LKP aktyvo pasitarimas-konferencija. 1922, burž. Lietuvos žvalgybai susekus LKP CK pogr. spaustuvę „Spartakas" Kaune, suimtas. Smarkiai sumuštas, mirė Kauno kalėjime.

GEGIEDŽIAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 6 km į š. v. nuo Linkuvos. 157 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1926). 1905 kaimas išsiskirstė į vienkiemius.

GEGRĖNAI — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 13 km į p. v. nuo Sedos, 5 km į v. nuo Varduvos. 200 gyv. (1959). Per kaimą teka Varduva. Daugumas sodybų išsiskirsčiusios vienkiemiais. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, iki 1924 veikusi Jazdauskiškiuose; 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1957). Ist. šaltiniuose G. minimi nuo 1253. Nuo XVII a. pab. žinomas G. dvaras ir kaimas, vėliau įsikūrė bažnytkaimis. 1863 dvaras caro valdžios sekvestruotas, 1867 priverstinai parduotas. 1923 kaime buvo 174 gyv. Burž. nacionalistai 1946 išžudė G. apyl. pirmininko S. Vaškio šeimą (6 žmones).

„GEGŪTĖ" — liaudies ratelis. 1832 aprašė L. Ivinskis. „G." paminėjo ir A. Juška „Svotbinėje rėdoje" (1880). Yra užrašyta labai daug „G." variantų, kurie skiriasi dainuojamuoju tekstu, melodija ir atlikimo būdu. Plačiausiai buvo žinomas Aukštaitijoje. Muz. metras 3/8. Pagal Pasvalio—Panevėžio variantą J. Lingys sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

Lit.: **J. Lingys**, Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955; Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957; **L. Jucevičius**, Raštai, V., 1959 [p. 102, 544].

GEGŪTĖS. Lietuvoje gegutė (*Cuculus canorus*) dažna retokų miškų pakraščiuose, giraitėse, soduose, parkuose. Į Lietuvą atskrenda balandžio pab.— gegužės pr.; sėniai paukščiai išskrenda liepos pab.— rugpiūčio vid., o jaunikliai apie rugsėjo vidurį. Žiemoja Afrikoje. Lietuvoje savo kiaušinius dažniausiai primeta baltosioms kielėms, rečiau kiauliukėms, kalviukams. Naudingos kaip miško ir sodo kenkėjų, ypač plaukuotųjų vikšrų, naikintojos. G. medžioti draudžiama. Lietuvoje apie G. sukurta daug dainų, prietarų. Pavyzdžiui, sakoma, kad turimi kišenėje pinigai, pirmą kartą pavasarį išgirdus gegutės kukavimą, lemią žmogaus turtingumą ištisiems metams, kad jos pirmasis pasirodymas kieme „iškukuojąs" kam nors iš to kiemo vestuves arba mirtį.

Lit.: Mūsų tautosaka, t. 1, K., 1930 [p. 17—48]; **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964 [p. 9—16]; **T. Ivanauskas**, Apie žvėris ir paukščius, V., 1956 [p. 255—264].

GEGŪŽĖS — kaimas Šilalės rj., Upynos apyl., 11 km į š. v. nuo Skaudvilės, 10 km į p. nuo Kaltinėnų. 44 gyv. (1959). Kaime yra piliakalnis, vad. Gegužkalniu. XX a. pr. jį lankęs archeologas L. Kšivickis laikė Gegužkalnį vienu įdomiausių Žemaitijos piliakalnių.

Piliakalnis įrengtas aukščiausioje apylinkės kalvoje, kurios viršūnė apsupta grioviu ir už jo supiltu 4—6 m aukščio pylimu. Už pylimo, vidaus pusėje, buvo kitas platus griovys, o už pastarojo — apie 3 m iškilusi centrinė piliakalnio dalis su ovaline apie 500 m² aikštele, kurią taip pat supo pylimas. 1934 piliakalnis smarkiai apardytas. Būta čia ir medinės pilies, metraštininkų vadinamos „Geguse". 1329 žiemą kryžiuočiai, padedami didelės Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio kariuomenės, buvo paėmę G. pilį kartu su Medvėgalio ir kt. pilimis.

GEGUŽĖS PIRMOJI — tarptautinė darbo žmonių šventė, viso pasaulio darbininkų solidarumo diena. Rengti demonstracijas gegužės 1 dieną ir laikyti ją tarptautine darbininkų solidarumo diena nutarė 1889 II Internacionalo Paryžiaus kongresas, norėdamas įamžinti Čikagoje 1886.V.1 įvykusios darbininkų demonstracijos, su kuria kruvinai susidorojo policija, atminimą. 1890 G. P. buvo švenčiama Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir kt. šalyse. Rusijos valstybėje ji pirmąsyk švęsta Varšuvoje (1890) ir Peterburge (1891). Lietuvoje G. P. pirmą kartą buvo minima Vilniuje 1892. Nuo to laiko Lietuvos darbo žmonės ją švenčia kasmet. Plačiai G. P. buvo paminėta Vilniuje 1896. Tais metais ją šventė ir Kauno darbininkai. 1897 pirmąsyk mėginta Vilniuje suorganizuoti G. P. demonstraciją. 1899 Vilniuje (pirmą kartą Lietuvoje) įvyko G. P. demonstracija su politiniais lozungais „Šalin carizmą", „Šalin kapitalizmą" ir kt. Aktyvus šios šventės minėjimų organizatorius Vilniuje ir Kaune buvo F. Dzeržinskis. 1900—01 Vilniuje G. P. demonstracijose dalyvavo keli tūkstančiai darbininkų. Ypač kovingai G. P. buvo švenčiama Lietuvoje 1902; Vilniuje, Kaune, Kelmėje buvo suorganizuotos polit. demonstracijos. Caro valdžia žiauriai susidorojo su Vilniaus demonstracijos dalyviais. 1902 G. P. įvykius Vilniuje plačiai nušvietė „Iskra". 1902 G. P. demonstracijos Kaune ir Vilniuje buvo stambiausias politinis įvykis Lietuvos darbininkų judėjime Rusijos pirmosios revoliucijos išvakarėse: jos rodė, kad proletariatas, nesitenkindamas ekonominiais reikalavimais, vis labiau įsijungia į polit. kovą. Su ginkluoto sukilimo prieš carizmą lozungais G. P. Lietuvoje buvo švenčiama 1905—07. Mitingai, susirinkimai ir streikai įvyko Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Ukmergėje, Panevėžyje, Marijampolėje ir kt. miestuose. Po revoliucijos pralaimėjimo G. P. buvo minima giliai pogrindyje. Plačiai ji buvo švenčiama pirmosios proletarinės revoliucijos Lietuvoje metais (1919). Imperialistams užgniaužus Tarybų valdžią Lietuvoje, buržuazija, atsižvelgdama į ypatingą G. P. populiarumą, iš karto nedrįso uždrausti jos švęsti. Iki 1928 G. P. buvo laikoma nedarbo diena, tačiau valdantieji sluoksniai siekė iškreipti G. P. esmę, mėgindami, pvz., paversti ją „medeliu sodinimo diena". Bet darbininkų klasė, LKP vadovaujama, G. P. šventė su proletari-

Gegužės Pirmosios demonstracija Vilniuje (1964)

nio internacionalizmo vėliava. Masinėmis kovingomis demonstracijomis G. P. šventę pažymėjo Vilkaviškio, Marijampolės (1921), Kauno (1924) darbininkai. Po faš. perversmo Lietuvoje už G. P. šventimą darbo žmonės buvo žiauriai persekiojami. 1927 už tai Varnių koncentracijos stovykloje penki revoliucinio judėjimo dalyviai buvo nuteisti mirti. Tik ryžtingas Lietuvos darbo žmonių bei užsienio darbininkų protestas privertė faš. vyriausybę tą nuosprendį pakeisti. 1929 faš. vyriausybė įsakė G. P. dieną dirbti, bet darbininkai daugelyje įmonių sustreikavo. Nors ir persekiojami, Lietuvos darbininkai bei valstiečiai per visą faš. valdžios laikotarpį kasmet G. P. minėjo demonstracijomis, polit. streikais, mitingais, gegužinėmis, pasitarimais. Organizuodama darbo žmones G. P. minėti, LKP leido tūkstančius egzempliorių atsišaukimų, žurnalų, laikraščių (pvz., 1933 buvo išplatinta 42 000 egz. gegužinių atsišaukimų). Pakiliai praėjo G. P. demonstracijos Panevėžyje 1928, Kaune ir kitur 1929, 1932, 1935. Šios šventės minėjimai buržuazijos viešpatavimo metais telkė liaudies mases apie LKP, rengė jas soc. revoliucijai Lietuvoje. Pirmą kartą laisvai visoje Lietuvoje G. P. buvo švenčiama 1941. Žiauraus teroro sąlygomis G. P. buvo švenčiama Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais. Sutriuškinus hitlerinę Vokietiją, Tarybų Lietuvos darbo žmonės G. P. šventės metu demonstruoja savo atsidavimą socialistinei Tėvynei, savo solidarumą su visų šalių darbo žmonėmis, savo pasiryžimą atiduoti visas jėgas komunizmo statybai, kovai už taiką pasaulyje.

„GEGUŽĖS PIRMÓJI" — **1.** Trikotažo fabrikas Kaune. Ž. *Trikotažo pramonė.* **2.** Konditerijos fabrikas Klaipėdoje. Ž. *Konditerija.* **3.** Farmacijos fabrikas Vilniuje. Ž. *Vaistai.*

GEGUŽĖS 3 DIENÕS KONSTITŪCIJA — Žečpospolitos Ketverių metų (1789—92) seimo 1791.V.3 išleistas pagrindinis įstatymas, kuriuo buvo siekiama reformuoti ir sustiprinti pašlijusią centrinę šlėktiškos valstybės valdžią. Reformų šalininkų viešpataujančioje klasėje buvo mažuma, bet seime juos palaikė Prūsija, suinteresuota Rusijos, kariavusios tuomet su Turkija, įtakos Žečpospolitoje susilpnėjimu. Gegužės 3 dienos konstitucija bajorams buvo paliekamos senosios teisės ir privilegijos, miestiečiams — teisės, suteiktos 1791.IV.18 įstatymu, valstiečiams — baudžiava; katalikybė skelbiama viešpataujančia religija. Įstatymus turėjo leisti seimas, padalytas į senatą ir atstovų rūmus. Seime klausimai turėjo būti sprendžiami balsų dauguma. Veto teisė panaikinta. Vykdomoji valdžia priklausė karaliui ir ministrų tarybai, vadinamai „įstatymų sargyba". Karaliaus sostas paskelbtas paveldimu. Karalius nieko negalėjo spręsti be „įstatymų sargybos". Teismai palikti atskiri bajorams, miestiečiams ir valstiečiams. Apie Lietuvą, kaip sąjunginę ar autonominę Žečpospolitos dalį, nebekalbama. Gegužės 3 dienos konstitucija panaikino paskutines Lietuvos valstybingumo liekanas Žečpospolitos sudėtyje.

GEGUŽĨNĖ — **1.** Kaimas Panevėžio rj., Piniavos apyl., 13 km į š. nuo Panevėžio, prie plento į Pasvalį; kolūkio centras. 237 gyv. (1959). Teka Įstras; iš p. v. prieina Pajstrio miškas. Malūnas, lentpiūvė (nuo 1959), girininkija, ryšių skyrius (nuo 1963). 1863 prie G. dvaro sukilėliai kovėsi su carine kariuomene.

2. Kaimas Kaišiadorių rj., Zubiškių apyl., 14 km į p. r. nuo Jonavos, Neries kair. krante. 106 gyv. (1959). Per G. teka Bošė (Neries intakas). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (1951—53 ambulatorija), aštuonmetė m-la (1909—1948 pradinė, 1948—62 septynmetė). G. minima nuo 1520.

GEGUŽĨNĖ — jaunimo pasilinksminimas pavasarį ar vasarą miško aikštelėje ar kitoje vietoje. G. pradžią davė feodalinės Lietuvos m-los, kasmet gegužės pr. rengusios iškilmingas moksleivių išvykas į gamtą, kur jie žaidė ir buvo globėjų vaišinami. Ilgainiui ši pasilinksminimo forma prigijo darbininkų ir kaimo jaunimo tarpe. Nuo 1894 gegužines kasmet rengdavo Šiaulių darbininkai. Didžiausia G. ten pažangiųjų inteligentų iniciatyva buvo surengta 1903. Joje buvo susirinkę inteligentų ir moksleivių iš visos Lietuvos aptarti visuomeninių ir kultūrinių reikalų. Jau XIX a. pabaigoje Lietuvos socialdemokratų org-jos gegužines panaudodavo nelegaliems darbininkų susirinkimams užmaskuoti. Tokia G. 1897 Gegužės Pirmosios šventės dieną įvyko Karoliniškės miške (netoli Vilniaus), kur susirinkusiems kalbėjo F. Dzeržinskis, buvo dainuojamos rev. dainos, buvo iškelta raudona vėliava. Burž. diktatūros metais LKP naudojosi gegužinėmis darbo žmonėms organizuoti. G. rengė ir tautininkų bei klerikalų org-jos, panaudodamos G. savo reakc. propagandai ir pasipelnymui. Tarybų Lietuvoje daug naujų kultūringo poilsio formų — jaunimo festivaliai, dainų šventės, sportinės varžybos ir kt., todėl vien šokiams skirtos G. retai kada rengiamos.

GEGUŽĨNĖS MĨŠKAS — miškas Kaišiadorių rj., 11 km į š. nuo Kaišiadorių, Neries kair. krante. Plotas 2367 ha *Rumšiškių-Gaižiūnų miškų* masyvo š. r. dalis. 507 ha priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Kaišiadorių girininkijai, likusi dalis — valstybiniam žemės fondui. V. pakraščiu teka Lomena, r. — Laukysta (Neries intakai).

GEGŪŽIS Jurgis [1877.IV.15 Norkūnuose (Šakių rj.) — 1943.II.2 Bostone] — buržuazinis liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Jaunystėje dirbo M. Jankaus spaustuvėje Bitėnuose ir O. Mauderodės spaustuvėje Tilžėje. Emigravęs į Škotiją, 1905—06 redagavo „Laiką". 1906 persikėlė į JAV. Dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos veikloje. Bendradarbiavo „Kovoje", „Vienybėje lietuvninkų". 1908—43 „Keleivio" leidėjas. Parašė apysaką iš darbininkų gyvenimo „Dievo žmogus" (išl. 1908).

GEGŪŽIS Stasys [g. 1885.V.9 Bartašiūnuose (Lazdijų rj.)] — buržuazinis liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1900 emigravo į JAV, dirbo anglies kasyklose. Nuo 1905 dalyvavo lietuvių visuom. veikloje, angliakasių unijoje (profs-goje), Susivienijimo lietuvių Amerikoje org-joje (1916—34 jos pirmininkas).

GEIDŪČIAI — kaimas Skuodo rj., Šačių apyl., 15 km į š. r. nuo Salantų, 9 km į r. nuo Mosėdžio. 210 gyv. (1959). Prie kaimo yra Geidučių miškas.

GEIDUKÓNYS — kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 9 km į p. r. nuo Daugų, prie Vilniaus—Alytaus plento. 210 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Abista (Varėnės intakas). Vandens malūnas, durpynas. Kaimyniniame Gudžių kaime yra G. aštuonmetė m-la (pr. m-la Geidukonyse įst. 1928). 1941 kaime burž. nacionalistai nukankino mkt. J. Verbicką.

GEIDŽIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Ukrinų apyl., 4 km į š. v. nuo Tirkšlių. 278 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Šerkšnė (Ventos intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1922).

GEIDŽIŪNAI — kaimas Biržų rj., 11 km į p. nuo Biržų; apylinkės ir kolūkio centras. 182 gyv. (1959). Per G. teka Agluona. Malūnas, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1947), aštuonmetė m-la (1912—49 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1941 kaime hitlerininkai buvo įrengę darbo stovyklą, kurioje kalino taryb. piliečius. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai Geidžiūnuose nužudė J. Jakubonį ir Ratkevičienę.

GEĨSIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Dūkštų apyl., 9 km į v. nuo Maišiogalos; kolūkio centras. 244 gyv. (1959). V. pakraštyje yra Geisiškių ežeras. Iš š. prieina Bartkuškio miškas. P. dalis vadinama Geisiškėmis I, š. dalis — Geisiškėmis II. Lentpiūvė, parduotuvė, aštuonmetė m-la, kultūros namai, biblioteka. XVIII a. buvo palivarkas. 1868 įsteigta liaudies m-la.

GEĨSIŠKIŲ ĒŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 5 km į p. r. nuo Kernavės, 9 km į v. nuo Maišiogalos. Plotas 17 ha. Ežeras žmogaus pėdos formos, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 825 m, didž. plotis 275 m. P. v. krantas pelkėtas. Įteka 2 bevardžiai upeliai. R. krante yra Geisiškių kaimas.

GEĨSTERIŠKIAI — **1.** Kaimas Vilkaviškio rj., Keturvalakių apyl., 13 km į v. nuo Kapsuko. 203 gyv. (1959). Per kaimą teka Rausvė. Felčerių-akušerių punktas. I pasaul. karo metu vokiečiams okupavus Lietuvą, kaime buvo susikūrusi slapta pasipriešinimo org-ja.

2. Kaimas Vilkaviškio rj., Bartininkų apyl., 12 km į p. nuo Vilkaviškio, prie

kelio į Bartininkus; kolūkio centras. 118 gyv. (1959). Į r. nuo kaimo yra Budavonės miškas. Kultūros namai (nuo 1961). G. minimi 1621.

GEĨŠTORAS (Gieysztor) Jokūbas Kazimieras [1827.IV.18—1892.XI.15]— publicistas, visuomeninis-politinis veikėjas. Kilęs iš Lietuvos bajorų. 1844—48 studijavo Peterburgo un-to teisės f-te, kurio nebaigė. Grįžęs į Lietuvą 1848, kurį laiką gyveno savo dvare Kėdainių apskrityje. 1861 reformos parengiamųjų darbų talkininkas. 1863 sukilimo dalyvis, atstovavęs dvarininkiškajai „baltųjų" partijai. 1863 būdamas Lietuvos laikinosios sukilėlių vyriausybės („Lietuvos provincijos valdymo skyriaus") priešakyje, rėmė „baltųjų" nacionalinio judėjimo programą, kuri reikalavo Lietuvą ir Baltarusiją prijungti prie Lenkijos ir ribotai sprendė žemės klausimą. 1863.VII.31 suimtas, kelerius metus kalinamas ir po to ištremtas į Sibirą. 1872 grįžęs iš tremties, apsigyveno Suvalkuose, nuo 1873 — Varšuvoje.

GEĨTLERIS (Geitler) Leopoldas [1847.X.18 Pragoje — 1885.VI.2 Heiligenštate (netoli Vienos)]— čekų kalbininkas, slavistas. Studijavo Pragos un-te, 1870 Vienoje gavo daktaro laipsnį. 1873 Pragos un-to docentas, nuo 1874 Zagrebo un-to profesorius. 1874 išrinktas Jugoslavų mokslų ir meno akademijos tikruoju nariu. Surado daug nežinomų sen. slavų kalbos paminklų. 1873 buvo atvažiavęs į Lietuvą susipažinti su Kauno ir Suvalkų gubernijų, o taip pat R. Prūsijos liet. kalbos tarmėmis. Pramokęs liet. kalbos, susipažinęs su senaisiais jos paminklais, A. Baranausko, J. Juškos ir iš dalies K. Jauniaus darbais, parašė nemaža lituanistinių, daugiausia dialektologinių, darbų: „Lietuviški etiudai" (1875), „1591 metų lietuviška postilė" (1877), „Lietuvių dialektologijos klausimu" (1884), „Apie lietuvių kalbos tarmes" (1885). Lituanistinė medžiaga gausiai rėmėsi slavistikos bei baltistikos darbuose. G. laikais liet. kalbos dialektologija žengė pirmuosius žingsnius, tad ir jo darbuose neišvengta netikslumų.

Ršt.: Litva a Litvaně, 1873; Starobulharská fonologie ze stálým zretelem k jazyku litevskému, Praha, 1873; Litauische Studien, Prag, 1875; Litavska postilla iz godu 1591.— „Rad jugoslavenske akademije znanosti umjetnosti", kn. 40, Zagreb, 1877; O parasitskih guturalih iza dentalah u litavskih i slavenskih jezicih.— Ten pat; O parasitskih sibilantih iza guturalah u slavenštini.— Ten pat; Beiträge zur litauischen Dialektologie.—„Die Sitzungsberichte der philosophischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Bd. 108, H. 1, Wien, 1884; O nárečich Litevščiny, 1893.

GEIŽÙTIS Jonas [1917 Grozne — 1960]— Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1940 baigė Čkalovo Ped. in-tą. 1936—37 ir nuo 1941 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1942 baigė Kijevo artilerijos m-lą ir baterijų vadų kursus. 16 liet. divizijoje 224 artilerijos pulko baterijos, nuo 1942 — diviziono vadas. Nuo 1943 TSKP narys.

GĖJAUS PELKĖ — pelkė Trakų rj., 5,5 km į p. v. nuo Onuškio, į p. nuo Gėjaus ežero. Plotas 248 ha. Pelkė ištįsusi iš š. v. į p. r. Per pelkę iš Gėjaus ež. į Didžiulio ež. teka Dusmena (Varėnės intakas). G. p.— aukštapelkinio, žemapelkinio ir tarpinio tipo raistas. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3,4 m; vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 5,3%. Durpių ištekliai 7,1 mln. m³. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,6 m.

GĖJUS — ežeras Trakų rj., 3,5 km į š. nuo Dusmenų. Plotas 22 ha, didž. gylis 5,5 m. Ežeras per vidurį susmauktas. Ilgis 1105 m, didž. plotis 430 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GĖLA — ežeras Vilniaus rj., 2,5 km į r. nuo Nemenčinės. Plotas 26 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 850 m, didž. plotis 375 m. Krantai lėkšti, apaugę pušynu. Mėgstamas poilsiautojų. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GEL̃BAKAS Pavelas [g. 1914.IV.17 Jelizavetgrade (dab. Kirovogradas, Ukrainos TSR)] — rusų rašytojas, žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). 1932 pradėjo dirbti žurnalisto darbą. Nuo 1940 TSKP narys. D. Tėvynės karo metais dirbo VLKJS Gorkio sr. k-te ir VLKJS CK. 1944—48 laikr. „Sovetskaja Litva" redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1948 žurnalo „Komunistas" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas.

1950 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę m-lą prie TSKP CK. 1959 parašė romaną „Mano amžininkas", pjesių Lietuvos kaimo soc. pertvarkymo ir kt. temomis, dokumentinių apysakų, apsakymų, apybraižų, publicistinių straipsnių.

Ršt.: Atsikūrimas, V., 1948; **P. Gelbakas, I. Kašnickis**, Agronomas Girskus, V., 1951; Крутые ступени (Драма в 4-х действиях), Вильнюс, 1953; Мой сверстник, Вильнюс, 1959.

GĖLDĖNAI — kaimas Skuodo rj., Barstyčių apyl., 12 km į š. v. nuo Varduvos. 192 gyv. (1959). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime išžudė 4 šeimas (16 žmonių).

GĖLĖ Zigmas — poeto Zigmo *Gaidamavičiaus* slapyvardis.

GELEDNIÕS PELKĖ — pelkė Švenčionių rj., 16 km į p. nuo Švenčionių, 0,5 km į š. r. nuo Gelednios geležinkelio stoties. Plotas 154 ha. Viduryje yra 8,4 ha Gelednios ež., kurį supa ežerinės kilmės raistinė tarpinio tipo pelkė ir raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. storis 1,74 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 7,9%.

GELEDNIÕS-PUVEĨNĖS MIŠKAĨ — miškų masyvo dalis Švenčionių rj., 15 km į r. nuo Pabradės, abipus Pabradės—Pastovio geležinkelio, BTSR pasienyje (likusioji dalis BTSR teritorijoje). Priklauso Švenčionėlių miškų ūkio Gelednios girininkijai. Plotas 2420 ha; iš jų 1830 ha medynų, 315 ha pelkių. Masyvą sudaro Gelednios (465 ha), Puveinės (1002 ha), Danilų (153 ha), Balaganų (551 ha) ir Temnuchos (232 ha) miškai. Šiaurės rytuose masyvas pereina į *Gelednios pelkę* ir siekia Gelednios ežerą. Š. v. pakraščiu teka Mera (Žeimenos intakas). Viduryje yra 150 ha Ežerykščio pelkė. Reljefas banguotas. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia viržinių ir brukninių) yra 82%, beržynų 13%, eglynų 3%, juodalksnynų 1,5%. Jaunuolynai sudaro 83%, pusbrandžiai medynai 15%, pribręstantieji 2%. Medynų vid. amžius 26 metai, bonitetas III—IV, skalsumas 0,6, vid. tūris 61 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, barsukų, usūrinių šunų. Miškai eksploataciniai, išskyrus 850 ha apsauginę juostą abipus geležinkelio.

GĖLĖS. Lietuvoje G. auginamos nuo seniausių laikų. Tai rodo senovinės liet. liaudies dainos, kuriose apdainuojamos *rūtos*, mėtos, bijūnai, lelijos, piliarožės. Tradiciniai rūtų darželiai palangėse Lietuvoje žinomi nuo XVI a. Darželiai paprastai būdavo įrengiami trobos gale, prie gatvės, arba šone, ties seklyčios langais, aptveriami statinėlių arba žiogrių tvorele, suskirstomi apskritomis arba keturkampėmis lysvelėmis. Lysvelės aptaisomos akmenukais, velėnomis arba apipinamos žaliomis karklų vytelėmis. Bijūnai ir rūtos sodinamos darželio viduryje, nasturtos patvoriais. Darželio kampuose sodinami jazminai, alyvos, gulbinai, erškėčiai. G. darželiai buvo ypatingas valstiečių mergaičių pasididžiavimas. XVIII a. pab.— XIX a. pr. gėlės gausiai sodinamos miestų ir dvarų želdiniuose, ypač Vilniaus didikų bei vienuolynų parkuose ir soduose. Didelę reikšmę gėlininkystės vystymuisi turėjo botanikos sodų įkūrimas Gardine (1775) ir Vilniuje (1781). XVIII a. pab. kai kurių botanikos veikaluose pasirodė pirmosios žinios apie Lietuvoje auginamas

Respublikinė gėlių paroda Vilniuje 1964

gėles: Ž. Žilibero „Lietuvos floroje" (lot. k., 1781—82), S. Jundzilo „Lietuvos augalų aprašyme" (lenkų k., 1811). Apie šiltnamių ir lauko G. (ypač rožių, gvazdikų, leukonijų, kai kurių svogūninių G.) auginimą plačiai rašė žymus XIX a. sodininkas J. Strumila veikale „Šiaurės sodai" (lenkų k., 1834 ir 1844 leidiniuose). Botaniko J. Pabrėžos veikale „Taislius auguminis" (1843) greta lotyniškų pirmą kartą pateikti ir lietuviški G. pavadinimai. J. Basanavičius („Apšvieta", 1893, Nr. 10) aprašė kai kurias darželių gėles. M. Grigonis „Rūtelių darželyje" (1912) pateikė darželio įrengimo bei G. išdėstymo jame pagr. principus. Burž. metais išleista J. Strazdo knyga „Darželio gėlės" (1930); žurnale „Sodyba" gėlininkystės klausimais rašė prof. T. Ivanauskas, P. Rimkus, V. Žilevičius, P. Martinaitis. Kauno miesto savivaldybės sodininkystės (įk. 1922) šiltnamiuose, be kita ko, buvo auginamos ir gėlės. 1923 Kaune įsteigtas bot. sodas tapo gėlininkystės vystymo centru. Nuo 1925 Aukštesniojoje sodininkystės-daržininkystės m-loje (Aukštojoje Fredoje) buvo dėstoma dekoratyvinė sodininkystė. Gėlininkystės kursas buvo dėstomas Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) namų ūkio sekcijoje. 1930 Kaune pastatyti 2000 m^2 šiltnamiai. Vilniuje lenkų okup. metais G. auginimu rūpinosi magistrato sodininkystė ir 2 privačios firmos.

Taryb. metais įkurti apželdinimo trestai ir gėlininkystės ūkiai, įrengta daug gėlynų miestų parkuose, aikštėse, skveruose, buv. griuvėsių vietose, išplėsta šiltnamių statyba, sukurta keliolika naujų G. veislių. Gėles pradėta organiškai derinti su gazonais, dekoratyvinių medžių bei krūmų grupėmis, medžių masyvais, pastatais. Visuom. dekoratyviniams želdiniams kurti ir individualiems gyventojų poreikiams tenkinti G. auginamos Vilniaus ir Kauno apželdinimo trestų gėlininkystės ūkiuose, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Palangos, Kėdainių, Druskininkų vietinio ūkio v-bų gėlininkystės ūkiuose, Kaišiadorių dekoratyvinės sodininkystės medelyne, Panerio taryb. ūkio (Vilniaus rj.) gėlininkystės skyriuje, beveik visų rajonų centrų šiltnamiuose. Respublikos šiltnamiuose gėlėmis užsodinta apie 12 500 m^2 (1964). Viešieji gėlynai 1964 užėmė 250 000 m^2. Statomos (1964) naujos oranžerijos: Šiauliuose (6000 m^2), Kaune (5000 m^2), Klaipėdoje ir Panevėžyje (po 4000 m^2), Vilniuje (3000 m^2). Gėlininkystei skatinti Lietuvos TSR MT nutarimu nuo 1959 kasmet rengiamos respublikinės G. parodos, kuriose dalyvauja gėlininkystės ūkiai, įmonės, m-los bei gėlininkai mėgėjai. Lietuvos gėlininkų darbai kasmet gerai įvertinami Visasąjunginėje liaudies ūkio pasiekimų parodoje (Maskvoje). Lietuvos gėlininkai 1964 šiai parodai pateikė 30 rūšių G., gavo 15 I laipsnio atestatų. 1964 pavasarinių G. visasąj. parodoje, kur greta sąj. respublikų dalyvavo Lenkijos ir Bulgarijos gėlininkai, Tarybų Lietuvos G. buvo įvertintos labai gerai. Gėlininkystės klausimai tiriami Vilniaus bei Kauno bot. soduose ir Vytėnų daržininkystės-sodininkystės bandymų stotyje. Kauno sodininkystės-daržininkystės technikumas 1961—64 paruošė 128 dekoratyvinio želdinimo specialistus. Daugelis gėlininkų mėgėjų priklauso Lietuvos Sodininkystės d-jos gėlininkystės skyriams bei sekcijoms. Taryb. laikotarpiu gėlininkystės klausimais išleista: O. Skeivienės „Gėlių auginimas" (1955) ir „Kambariniai dekoratyviniai augalai" (1957); D. Juchnevičiūtės „Gėlynai ir gazonai" (1961); Kauno bot. sodo moksl. bendradarbių parengta „Dekoratyvinė sodininkystė" (1963). Praktiniais G. auginimo klausimais rašoma žurnale „Mūsų sodai".

Tarybų Lietuvoje daugiausia auginamos šios G.:

VIENMETĖS — ageratas, darželinė aguona, grakščioji bei visada žydinti begonijos, skiauterėtoji bei plunksniškoji celiozijos, vienmetis floksas, puošnioji bei purpurinė godecijos, darželinė gražėlė, kiniškasis gvazdikas, puikioji gvazdūnė, siauralapė kochija, darželinis laibenis, vienmetė bei dviragė leukonijos, paprastoji lobelija, vaistinė medetka, didžioji nasturta, nemezija, petunija, stambiažiedė portulaka, kiniškasis ratilis, razeta, darželinė rožūnė, karčioji bei skėtinė rudgrūdėlės, didysis bei gvazdikinis serenčiai, raudonžiedis šalavijas, darželinis šlamutis, darželinė verbena, didysis žioveinis, smulkiažiedė raktažolė (kambarinė G.).

DVIMETĖS — šiurpinis bei tikrasis gvazdikai, daržinis katilėlis, darželinė našlaitė, alpinė nemiršėlė, paprastoji piliarožė, saulutė ir kt.

DAUGIAMETĖS. Lauke auginamos: rytinė aguona, astilbė, liaukingasis, plaukuotasis, kalninis bei alpinis astrai, dailieji auskarėliai, storalapė bei širdžialapė bergenijos, baltažiedis, siauralapis, paprastasis bei vaistinis bijūnai, daugiametis floksas, muilinė guboja, plunksnuotasis, žydrasis bei šilinis gvazdikai, rytinis jacintas, jurginas, kardelis (gladiolė), tikrasis, geltonžiedis bei pavasarinis krokai, mėlynoji bei margoji kurpelės, miškinė, baltoji, karališkoji, tigrinė bei raudonoji lelijos, vienžiedė bei daugiažiedė leukojos, gausialapis lubinas, daugiažiedė margutė, siauralapė bei mėlynžiedė melsvės, montbrecija, geltonasis bei baltasis narcizai, kvapioji našlaitė, paprastoji pakalnutė, kelminis papartis, didysis pentinius, indiškoji pypytė, ausytoji, bestiebė bei aukštoji raktažolės, kanadinė rykštenė, plunksnialapė rudbekija, rūta, sibirinė scylė, paprastasis sinavadas, rožinis bei gelsvalapis skaisteniai, baltoji snieguolė, trapioji sprakšė, paprastoji šertvė, rytinis, melsvasis bei kaukazinis šilokai, girinė bei darželinė tulpės, rausvoji viendienė, blyškusis, mėlynžiedis bei margasis vilkdalgiai, kuoduotoji bei kekinė žydrės, šliaužiančioji žiemė. Šiltnamiuose auginamos: kambarinės — amarilis, araukarija, aspidistra, indiškoji azalija, šakniagumbinė begonija, chlorofitas, ciklamenas, cinerarija, kvepiančioji dracena, fikusas, filodendras, fuksija, hortenzija, kalceolarija, kinrožė, klivija, mirta, monstera, oleandras, miškinė finikinė palmė, juostuotoji didžiažiedė (angliškoji), kabančioji bei kvapioji pelargonijos, atvirkščiaūgė raktažolė, smidras, žinginys (kalija); kitos — garbanotoji, puošnioji bei žalialapė alternateros, didžioji bei mažoji eševerijos, siauralapė, bei apskritalapė irezinės, kelių rūšių paparčiai, širdžialapė bei krištolinė pluoštagėlės.

GELEŽĀUSKAS Vytautas [g. 1928.X.3 Gudonyse (Lazdijų rj.)] — pramonės darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1965). Baigęs Alytaus amatų m-lą, 1946 pradėjo dirbti Vilniaus „Žalgirio" staklių g-loje. 1951—54 tarnavo Tarybinėje Armijoje. Po to vėl grįžo į g-lą, nuo 1957 dirba montavimo-surinkimo cecho vyr. meistru. Nuo 1955 TSKP narys.

GELĒŽIAI — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 17 km į v. nuo Kupiškio, 16 km į p. nuo Vabalninko; kolūkio centras. 224 gyv. (1959). Į š. v. nuo G. tęsiasi Žaliosios miškas. Pieninė, buitinio gyventojų aptarnavimo dirbtuvės (nuo 1962), parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1924), ligoninė (nuo 1953), vaistinė (nuo 1957), vid. m-la (1909—48 pradinė, 1948—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1946). 1918—19 Geležiuose veikė rev. k-tas, kurio nariai buvo P. Varkalys (sušaudytas burž. metais), P. Balčiauskas (Lietuvos Tarybų I suvažiavimo dalyvis), A. Jonuška, V. Vyšniauskas (sušaudytas vok. faš. okupantų 1941) ir kt.; veikė milicijos būrys. 1932—34 veikė LKP pogr. kuopelė; jai priklausė V. Vyšniauskas, M. ir B. Balčiūnai, Rudys ir kt.

GELEŽIĒS ĀMŽIUS — po žalvario (bronzos) amžiaus buvęs žmonijos istorijos laikotarpis, kai pagrindiniai darbo įrankiai ir ginklai pradėti gaminti iš geležies. Mažojoje Azijoje ir Egipte geležis vartota XIV—XIII a. pr. m. e.; Viduržemio j. pakraščiuose — XII a. pr. m. e., o kituose Europos kraštuose — VIII—VII a. pr. m. e. Manoma, kad geležies dirbiniai š. ir r. Europoje paplito jau VI—V a. prieš mūsų erą. Europoje G. a. iki mūsų eros skirstomas į 2 pagr. laikotarpius: Halštato ir La Teno.

Tiksli geležies pasirodymo Lietuvos teritorijoje data nenustatyta. Archeologinėje lit-roje G. a. pradedamas nuo V a. pr. m. e. ir skirstomas į 4 pagr. laikotarpius. Mažiausiai archeologų ištirtas **ankstyvasis**, arba **tėvinės gimininės santvarkos**, G. a. laikotarpis (nuo V a. pr. m. e. iki mūsų eros pradžios). Pagrindiniai šio laikotarpio darbo įrankiai buvo gaminami dar iš akmens, žalvario (bronzos), kaulo, medžio, odos. Geležies turėta nedaug, iš jos gaminta dalis peilių, piautuvėlių, kai kurie ginklai. Šiuo laikotarpiu atsirado sutvirtintos gyvenvietės — piliakalniai, įrengiami gamtos kliūčių apsaugotose vietose. Tyrinėtuose piliakalniuose (Aukštadvario, Trakų rj.; Dūkšto, Ignalinos rj.; Moškėnų, Rokiškio rj.; Vėlykuškės, Zarasų rj.; Vorėnų, Molėtų rj.; ir kt.) aptinkamas kultūrinis sluoksnis, kuriame išliko to meto gyvenamojo ir ūkinio būsto liekanų, primityvių įtvirtinimų (Dūkštas, Aukštadvaris), židinių, krosnelių metalams apdirbti, trinamųjų girnų, keramikos dirbinių (puodų šukių, verpstukų, svorelių), daug kaulinių įrankių, gyvulių kaulų ir kt. Ankstyviesiems piliakalniams būdinga brūkšniuotoji keramika. Ilgą laiką ankstyvojo G. a. laikotarpio piliakalnių buvo žinoma tik Lietuvos rytuose, vėliau rasta ir Žemaitijoje (Paplinijys, Telšių rj.). Laidojimo paminklai geriausiai ištirti v. Lietuvoje. Vyravo laidojimo papročiai, buvę žalvario amžiuje: mirusieji buvo deginami ir laidojami pilkapiuose iš žemių ir akmenų. Pilkapiams būdingi akmenų vainikai (2 arba 3), akmenimis grįstos aikštelės (Kurmaičiai ir Kveciai, Kretingos rj.) arba iš akmenų sustatytos dėžės

AMŽIUS	LAIDOJIMO PAMINKLŲ RŪŠYS	KAPŲ TIPAI	PAGRINDINIAI DIRBINIAI
Nuo V a. pr. m. e. iki m. e. pradžios	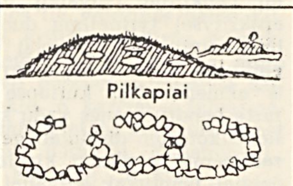 Pilkapiai Plokštiniai degintiniai kapai	Degintiniai	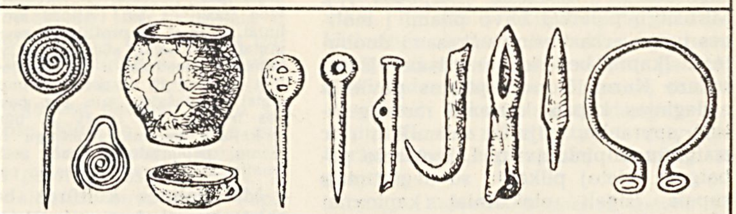
I—IV a.	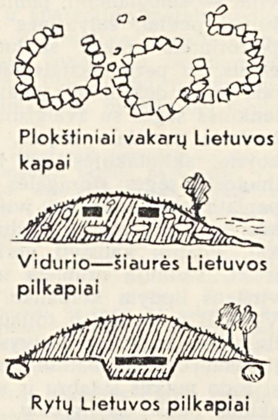 Plokštiniai vakarų Lietuvos kapai Vidurio—šiaurės Lietuvos pilkapiai Rytų Lietuvos pilkapiai	Griautiniai	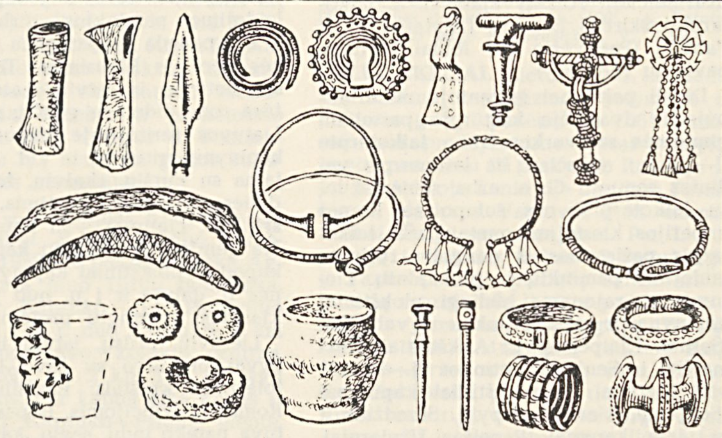
V—VIII a.	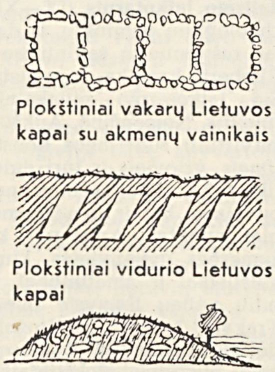 Plokštiniai vakarų Lietuvos kapai su akmenų vainikais Plokštiniai vidurio Lietuvos kapai Rytų Lietuvos pilkapiai	Griautiniai ir degintiniai	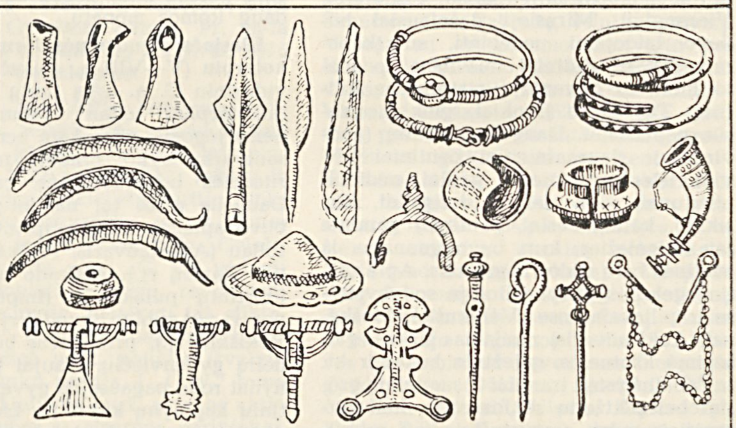
IX—XII a.	Plokštiniai vakarų vidurio ir vidurio—šiaurės Lietuvos kapai Rytų Lietuvos pilkapiai	Degintiniai ir griautiniai Kapai su žirgais Degintiniai	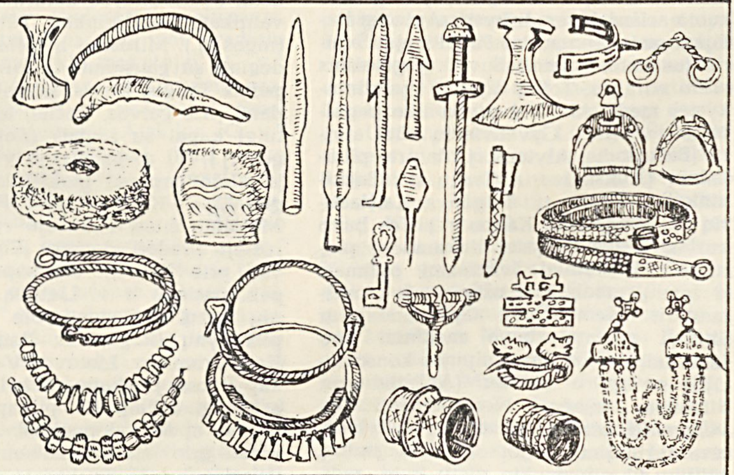

Geležies amžius

(Egliškiai ir Mišeikiai, Klaipėdos rj.). Mirusiųjų palaikai buvo pilami į molines urnas arba tiesiog užkasami duobutėse. Įkapių beveik nerandama. Išimtį sudaro Kurmaičiuose aptiktas pavienis nedegintas kapas, kuriame rasta geležinė apyrankė, įvijinių antsmilkinių ir sraiginių kilpinių įvijų. Laikotarpio pabaigoje vietoj pilkapių su degintiniais kapais įsigali plokštiniai kapinynai (Kurmaičiai). Ankstyvajam G. a. laikotarpiui skirtini Baudijų (Alytaus rj.) ir Pabalių (Panevėžio rj.) lobiai ir daug pavienių radinių.

Dideli pakitimai gyventojų materialinėje ir dvasinėje kultūroje pastebimi **gimininės santvarkos irimo laikotarpiu** (I—IV a.; anksčiau šis laikotarpis vadintas senuoju G. a. arba romėniškuoju laikotarpiu, nes sutapo su Romos imperijos klestėjimo metais). Šis laikotarpis pažįstamas iš daugelio tyrinėtų laidojimo paminklų ir piliakalnių. Lietuvos v. rajonams būdingi plokštiniai kapinynai ir kapai su akmenų vainikais (Šernai, Klaipėdos rj.; Ankštakiai, Kurmaičiai ir Senkai, Kretingos rj.; ir kt.); vid. Lietuvai — plokštiniai kapinynai (Sargėnai, Veršvai, Upytė, Seredžius ir kt.) ir pilkapynai (Papelkiai-Vizdergiai, Vienragiai). Mirusieji dažniausiai būdavo laidojami nedeginti, su įkapėmis. Iškasti radiniai nušviečia to meto Lietuvos gyventojų materialinę kultūrą. Tai darbo įrankiai, ginklai, gausūs papuošalai. Daugelis dirbinių (įmoviniai ir siauraašmeniai pentiniai kirviai, išlenkti ir tiesūs peiliai, nedideli piautuvai, ylos, dalgiai, ietigaliai, kirtikliai, kaltai, žąslai, pentinai) gaminta jau iš geležies, kuri buvo gaunama iš vietinės balų rūdos ir mainais. Apie vietinę geležies gavybą liudija sodybvietėse ir piliakalniuose (Vėlykuškė, Moškėnai, Aukštadvaris) randamas šlakas, gaivinimo krosnelės, geležinės kritės ir kt.

Žemdirbystės įrankiai ir suanglėję grūdai bei piktžolių sėklos rodo, kad pirmaisiais mūsų eros amžiais jau praktikuota ariamoji žemdirbystė. Apie tai liudija ir rastas seniausias Pabaltijyje (Švaicarijos kaime, netoli Suvalkų) geležinis *arklo* noragas. Toliau vystėsi gyvulininkystė; medžioklė ir žvejyba liko pagalbiniais verslais. Gyvenviečių būta atvirų (Balkasodis, Alytaus rj.) ir prie piliakalnių (Aukštadvaris, Trakų rj.; Bačkininkėliai, Prienų rj.; Migonys, Kaišiadorių rj.; Žiegždriai, Kauno rj.). Jos buvo kuriamos žemdirbystei tinkamuose plotuose. Piliakalniai tvirtinami pylimais iš žemių, medinėmis užtvaromis (Aukštadvaris, Nemenčinė). Gyvenamieji ir ūkiniai pastatai buvo mediniai antžeminiai, dažnai dar stulpinės konstrukcijos su atviru židiniu (Aukštadvaris, Migonys, Moškėnai, Nemenčinė; ž. *Gyvenamieji namai*). Buvusiose sodybvietėse tyrinėjimų metu randama stulpų, židinių, ūkinių duobių vietų ir kt. radinių. Šiuo laikotarpiu papuošalai buvo gaminami iš žalvario, gintaro, stiklo.

Dėvėtos kepuraitės, puoštos žalvarinėmis skardelėmis, įvijomis, kabučiais, antsmilkiniais, antkaklės su kūginiais, trimitiniais, šaukštiniais ir kt. galais, akinės, apskritos, lankinės, laiptelinės, smarkiai profiliuotos segės, masyvios juostinės bei įvijinės apyrankės, lazdeliniai, ritiniai ir profiliuoti smeigtukai, krūtininiai papuošalai, sudaryti iš įvijų, karolių ir kabučių, juostiniai ir su rozetine akute žiedai ir t. t. Nuo II a. pasirodo importiniai sidabriniai papuošalai, taip pat pasidabruotos segės ir kabučiai. II—IV a. būta amatininkų, mokėjusių gaminti sudėtingų formų ir ornamentų papuošalus. Ypač puikios spalvotu emaliu puoštos apyrankės ir pasaginės segės.

Materialinės kultūros bendrumai ir skirtingumai, kurie išryškėja, palyginus laidojimo paminklus, dirbinių formas ir kt., padeda spręsti gana painius etninės istorijos klausimus. To meto prūsų, lietuvių ir latvių materialinė kultūra rodo didelį tų genčių giminiškumą. Lietuvos teritorijoje buvusi plokštinių kapinynų sritis (v. ir vid. Lietuva) siejama su kuršių, skalvių, žemaičių ir iš dalies žiemgalių gentimis, o pilkapių sritis (r. Lietuva) — su lietuvių aukštaičių gentimis. Krūsninių kapų sritis (pilkapiai ir plokštiniai kapinynai Užnemunės p. dalyje ir į p. nuo jos) bus priklausiusi jotvingių protėviams.

Lietuvių, prūsų, latvių ir kt. gentys gyvai prekiavo su savo kaimynais ir tolesniais kraštais: Pavisliu, Padnepre, Romos provincijomis. Iš pastarųjų į Lietuvą pateko indų, segių, karolių ir ypač daug Romos monetų.

Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpiu (V—VIII a.; anksčiau vadintas viduriniu G. a. arba tautų kraustymosi laikotarpiu), toliau vystantis gamybinėms jėgoms, pirmykštė bendruomeninė santvarka nyko, pradėjo formuotis teritorinės bendruomenės, rastis klasės. Daugelis prieš tai naudotų piliakalnių buvo apleisti, kiti sustiprinti ir naudoti toliau (Aukštadvaris, Moškėnai; Vozgėliai, Zarasų rj.). Atsirado naujų, labiau įtvirtintų piliakalnių (Impiltis, Kretingos rj.; Apuolė, Skuodo rj.; Juodonys, Rokiškio rj.), prie kurių būta gana didelių gyvenviečių. Naujai įrengti kapinynai rodo pagausėjus gyventojų. Plokštinių kapinynų kapai (v. Lietuva) apdedami ovalinės arba keturkampės formos vainikais (Lazdininkai, Tūbausiai, Kretingos rj.). Mirusieji ir toliau laidoti nedeginti su gausiomis to laikotarpio įkapėmis. Dalgis, kirvis, ietigaliai buvo dedami prie galvos. Rečiau aptinkami turtingi kapai su žirgais (Reketė, Kretingos rj.). VI a. pabaigoje vid. Lietuvoje įsigalėjo paprasti plokštiniai kapai (Eiguliai, prie Kauno; Upytė, Panevėžio rj.; Meldinių šilas, Pakruojo rj.). V a. mirusieji pradėti deginti (Eiguliai, Veršvai, prie Kauno). Šis paprotys VII a. pab. pasiekė ir v. Lietuvą. Be plokštinių kapų, vid. Lietuvoje yra nemaža pilkapynų (Raginėnai, Radviliškio rj.). Kai kuriuose r. Lietuvos V—VIII a. pilkapynuose priskaitoma kelios dešimtys ar daugiau kaip 100 pilkapių. Pilkapiai dažnai apdėti akmenimis, neretai apjuosti grioviais ar duobėmis, kai kurie ištisai sukrauti iš akmenų. Tarp įkapių dažnai randami žirgo aprangos dirbiniai, o laikotarpio pabaigoje drauge palaidoti sudeginti ir nedeginti žirgai. V—VIII a. Užnemunės kapai maža težinomi. Remiantis to laikotarpio kapinynų Lenkijoje (Suvalkų ir Augustavo apskrityse) tyrinėjimų duomenimis, galima teigti, kad pilkapiai buvo su degintiniais kapais; kapai buvo kraunami iš akmenų. Kai kuriuose pilkapiuose rasta bendruomenės vadų kapų. Būdingi šio laikotarpio dirbiniai: geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai ir kapliai, dalgiai, piautuvai; ietigaliai su profiliuotomis viršūnėmis; trumpi platūs kalavijai — smogiamieji peiliai, lenktaviršūniai peiliai; žalvarinės antkaklės su pastorintais rakto skylutės pavidalo galais, su pergniaužtais facetuotais galais ir su dėželiniais galais; žalvarinės lankinės segės su žvaigždine kojele, su kastuvo pavidalo kojele, su trikampe kojele, skliutakojės bei lankinės žieduotosios segės; storagalės ir gaubtos su paplatintais galais bei įvijinės apyrankės; nuokamieniai ir žiediniai smeigtukai, sidabru kaustyti geriamieji ragai ir kt. Vyrauja grublėta ir lygaus paviršiaus lipdyta keramika. Pagrindiniai V—VIII a. verslai ir toliau buvo gyvulininkystė ir plačiai besivystanti ariamoji žemdirbystė. Amatininkystės vystymąsi rodo puikūs sidabru ir mėlyno stiklo akimis puošti smeigtukai, segės.

Vėlyvasis G. a. arba **ankstyvojo feodalizmo laikotarpis** (IX—XII a.), be archeologinių paminklų, iš dalies nušviestas rašytiniuose šaltiniuose (Vulfstanas, Rimberto kronika, rusų metraščiai ir kt.). Šio laikotarpio piliakalniai (Apuolė, Impiltis, Nemenčinė, Aukštadvaris ir kt.) sutvirtinti sudėtingos konstrukcijos pylimais, grioviais ir turi dideles aikšteles (iki 1 ha). Pilaitės buvo ne tik feodalų buveinės, bet ir bendruomenės gynybiniai punktai. Apie pilį koncentravosi žymesnės gyvenvietės, kuriose spietėsi valstiečiai ir amatininkai. Iš kai kurių pilių vėliau išsivystė miestai (Vilnius, Trakai, Ukmergė, Maišiogala ir kt.). Laidojimo paminklai ir šiuo metu aptinkami dvejopi: plokštiniai kapinynai — Lietuvos vakaruose (Laiviai, Kiauleikiai, Palanga, Pryšmančiai, Kretingos rj.; Gintališkė, Plungės rj.; ir kt.), vid. dalyje (Sargėnai, Veršvai, prie Kauno; Graužai, Kėdainių rj.; Rimaisiai, Panevėžio rj.; ir kt.), vid. šiaurės dalyje (Linksmučiai, Diržiai, Pakruojo rj.; Papilė, Mažeikių rj.; ir kt.), ir pilkapiai — Lietuvos rytuose (Kapitoniškės, Kaišiadorių rj.; Didžiuliai, Šalčininkų rj.; ir kt.). Išoriniai kapų skirtumai tarp atskirų Lietuvos sričių dar ryškūs (plokštiniai kapinynai ir pilkapynai), vidaus įrengime skirtumai ėmė nykti. Ilgainiui įsigalėjo mirusiųjų deginimo paprotys. Įkapės turtingesnės ir įvairesnės, darbo įrankiai žymiai tobulesni: geležinis plačiaašmenis kirvis, piautuvas su dantytais ašmenimis, dalgis, peilis ir kt. smulkesnis inventorius; karių kapuose randama daug ginklų. Be iečių, jau tuomet vartotas geležinis kalavijas, nešiotas turtingai kaustytose odinėse makštyse, kovos kirvis, kovos peilis ir kt. Drauge su kariu dažnai pakasamas jo žirgas su

pilna apranga, kurią sudarė: odinės žalvariu ar sidabru puoštos kamanos, geležiniai žąslai, kartais su žalvariniais ar net kauliniais laužtukais, balnas, nuo kurio išlikusios tik geležinės balno kilpos ir sagtys, krūtininiai diržų skirstikliai, apyuodegiai ir kt. Kartais žirgo kaklas būdavo puošiamas masyvia žalvarine antkakle, o karčiai — žalvarinėmis skardelėmis, gintaro karoliais ar net vytine juostele (Graužai, Kėdainių rj.; Pakalniškiai, Šakių rj.; ir kt.).

Žemdirbystėje jau praktikuotas trilaukis. Vystėsi amatai, ypač juodosios metalurgijos ir spalvotųjų metalų apdirbimo srityje. Pažymėtinas puodininkystės vystymasis, susijęs su žiedžiamojo rato naudojimu. Plačiai apdirbamas gintaras, gaminami odos, medžio bei kaulo dirbiniai.

Būdingas šio laikotarpio papuošalų bruožas — masyvumas. Labiausiai paplitę papuošalai: vytinės su įvairiai užbaigtais galais antkaklės, pasaginės įvairaus lankelio ir galų užbaigimo segės, kryžiniai bei trikampiai smeigtukai, įvijinės bei juostinės apyrankės, žiedai ir kt. Prie papuošalų neretai išliko audinių liekanų, iš kurių matyti, jog viršutinių drabužių būta vilnonių, spalvotų, įvairiai puoštų. To meto odiniai diržai puošti žalvariu ar sidabru. Be žalvarinių, pasirodo vis daugiau brangių puikiai padarytų sidabrinių ar pasidabruotų papuošalų ir kt. aprangos dalių.

Įvyksta antras stambus darbo pasidalijimas — amatai atsiskiria nuo žemės ūkio. Randamos svarstyklės, svoreliai, arabų dirgemos; atvežtiniai dirbiniai rodo, jog prekybiniai ryšiai buvo palaikomi su Kijevo Rusia ir Skandinavija. Per Skandinaviją į Lietuvą patekdavo ir V. Europos gaminiai. Atsiranda sava piniginė sistema — sidabriniai lydiniai (ilgieji), buvę apyvartoje nuo X a. iki XV a. vidurio. Formuojasi feod. santykiai — išsiskiria stambesni žemvaldžiai. Diduomenės santykiai su bendruomene įgyja išnaudotojišką pobūdį. Vystantis feod. santykiams, vėlyvajame G. a. formuojasi lietuvių tautybė, vystosi feodalinė Lietuvos valstybė.

Lit.: **N. Gaerte,** Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg i. Pr., 1929; **H. Moora,** Die Eisenzeit in Lettland, Bd. 2, Tartu, 1938; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961.

GELEŽIES RŪDA. Lietuvoje yra šių rūšių G. r.: limonito (pelkių rūdos), siderito ir hematito. **Limonitas** turi iki 20% geležies. Jo yra pelkėse, durpynų pakraščiuose ir upių, tekančių pelkėtomis vietomis, šlaituose. Geležis iš limonito specialiose krosnyse buvo lydoma nuo pirmykštės bendruomenės laikų iki XIX a. pr. Iš jos buvo kalami noragai, piautuvai, dalgiai, kalavijai, ietigaliai, patrankos, sviediniai, šautuvai. Iš XVI—XVIII a. dokumentų ir dvarų inventorių žinoma, kad geležis buvo lydoma Kražių (1553), Linkmenų (1554), Raseinių (1601), Ukmergės (1611), Ratnyčios (1620), Svėdasų (1628) apylinkėse. Plačiai paplitę Rūdos ir Kalvių vietovardžiai liudija apie buvusias geležies liejyklas. Didžiausios liejyklos, veikusios jau XV a., buvo Rūdninkų girioje. Jų darbo apimtis ypač išsiplėtė XVI a., įsteigus Vilniuje ir Valkininkuose did. kun-ščio patrankų ir sviedinių kalyklas. Valkininkų valsčiuje buvo įvestos specialios geležies lydymo tarnybos: pristatyti nuo valako 68 svarus gatavos geležies ir dvi 4 sieksnių duobes medžio anglių. Did. kun-ščio nuostatuose 1547 Vilniaus ir Trakų vaivadijų dvarų laikytojams nurodyta įkurdinti rūdininkus ir kalvius ten, kur yra rūdos, kad dirbtų geležį, kurios Lietuvoje esą daugiau, negu kituose kraštuose. **Siderito** Lietuvoje yra juros sistemos sluoksniuose, kurie išeina į žemės paviršių respublikos š. v. dalyje. 1827 siderito buvo rasta Papilėje (20 cm storio sluoksnis, turintis iki 27% geležies), ieškota jo ir prie Rudikių, Gamėnų, Augustaičių, Klykolių (Akmenės rj.). Storesnio sluoksnio nerasta, todėl ir nepradėta eksploatuoti. **Hematito** yra giliai kambro ir prekambrio sluoksniuose. Prie Varėnos ir Tumasonių (Rokiškio rj.) hematito gyslos sukelia magnetines anomalijas.

GELEŽINIAI — 1. Kaimas Klaipėdos rj., Agluonėnų apyl., 9 km į p. nuo Gargždų. 97 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Agluona. Pr. m-la (nuo 1910), biblioteka.

2. Kaimas Kapsuko rj., Padovinio apyl., 12 km į p. r. nuo Kapsuko, 8 km į r. nuo Liudvinavo; kolūkio centras. 95 gyv. (1959). Už 2 km į p. r. plyti Žuvinto palios. Per kaimą eina kelias iš Liudvinavo į Kapsuko—Prienų plentą. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė, kuri nusitęsia į Gyviškių kaimą. Pr. m-la (įst. 1910). G. žinomi nuo XVIII a.; 1875 išsiskirstė į vienkiemius.

„GELEŽINIS VILKAS"— kontrrevoliucinė, fašistinė, teroristinė, pusiau karinė organizacija, įsteigta Lietuvoje tautininkų valdžios 1927 metais italų fašistų ir vokiečių nacionalsocialistų partijų ginkluotųjų būrių pavyzdžiu. „G. v." priedangai buvo įregistruotas kaip „Geležinio vilko" sporto s-ga. „G. v." uždavinys buvo slopinti pažangų, revoliucinį judėjimą Lietuvoje, palaikyti faš. diktatūrą. „G. v." glaudžiai bendradarbiavo su faš. valdžios polit. policija (žvalgyba) ir tautininkų partija. Į „G. v." buvo verbuojami Lietuvos burž. armijos aktyviosios tarnybos ir atsargos karininkai, puskarininkiai, studentai neolituanai, policijos pareigūnai, taip pat pradinių ir vidurinių mokyklų mokytojai. „G. v." rėmė valstybės iždas. 1929 rudenį pradėjo kivirčytis „G. v." vadovai A. Smetona ir A. Voldemaras. Atskilus „G. v." „voldemarininkų" sparnui, kurį laiką veikė 2 „G. v." štabai — legalus ir tariamai nelegalus. Po nesėkmingų tautininkų politikierių (kun. V. Mirono ir kt.) bandymų konkuruojančias „G. v." grupuotes sutaikinti A. Smetona 1930. V.24 „G. v." org-ją uždarė. „G. v." „voldemarininkų" grupė Smetonai nepakluso. Nepavykus grąžinti į valdžią Voldemaro, nepasisekus nužudyti vidaus reikalų ministro S. Rusteikos (buvusio „G. v." nario), „G. v." savo veiklą glaudžiai susiejo su Lietuvoje veikusia hitlerininkų penktąja kolona, tapo hitlerinės Vokietijos, gestapo agentūra, žydų pogromų organizatoriumi. 1941—44 buvę „G. v." nariai („aktyvistai", „vilkai") pasireiškė kaip atviri savo tautos išdavikai, hitlerinių okupantų talkininkai. Hitlerinės okupacijos pradžioje jie buvo įsteigę „Lietuvių nacionalistų partiją" (1941 rudenį hitlerinių okupantų valdžia ją uždarė). Pokario metais daugelis buvusių „G. v." narių aktyviai dalyvavo buržuazinių nacionalistų banditinėse gaujose.

Lit.: **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961; Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje [archyviniai dokumentai], V., 1961; **A. Bulota,** Nuo baltojo žirgo iki svastikos, V., 1962.

GELEŽINKELIAI. Lietuvoje G. atsiradimą nulėmė kapitalizmo vystymasis ir Lietuvos geogr. padėtis. Po 1861 žemės reformos pradėjus intensyviai vystytis kapit. pramonei ir prekybai, Rusijoje ir jai pavaldžioje Lenkijoje susidarė Peterburgo, Maskvos, Varšuvos ir kt. ekonomiškai susijęę pram. rajonai. Per Lietuvą ėjo tiesiausias kelias iš Peterburgo į Varšuvą ir iš pietinių šalies sričių į vieną svarbiausių Rusijai priklausiusių Baltijos jūros uostų — Liepoją. Be to, Lietuva turėjo strateginę reikšmę kaip Rusijos—Prūsijos pasienio zona. Pirmasis geležinkelis, pradėtas tiesti per Lietuvos teritoriją, buvo Peterburgo—Varšuvos glžk., einąs pro Dūkštą, Ignaliną, Švenčionėlius, Pabradę, Vilnių, Lentvarį, Vareną su atšaka nuo Lentvario pro Kauną iki Virbalio. 1861.IV.28 atiduotas viešam naudojimui šios atšakos Kauno—Virbalio ruožas, o 1862 užbaigta tiesti visa per Lietuvą einanti Peterburgo—Varšuvos glžk. dalis su Lentvario—Virbalio atšaka. Peterburgo—Varšuvos glžk. drauge su Varšuvos—Vienos glžk. sudarė išilgai Rusijos imperijos š. v. sienos einančią vientisą geležinkelio liniją (vad. didžiąją rokadą) ir turėjo didelę ekonominę bei strateginę reikšmę. Juo vyko intensyvus traukinių eismas, o tai turėjo teigiamos įtakos ir Lietuvos ekonominiam gyvenimui. Nežymios gyvenvietės (Dūkštas, Ignalina, Švenčionėliai, Pabradė, Vievis, Kaišiadorys, Kazlų Rūda, Kybartai), kuriose buvo įsteigtos svarbesnės geležinkelio stotys, ėmė sparčiai plėstis; jos tapo nemažais miesteliais ir vietiniais ekonominiais centrais. 1871—73 per Lietuvą nutiestas Liepojos—Romnų glžk., sujungęs derlingas Ukrainos sritis su Liepoja. Šis geležinkelis buvo skirtas daugiausia eksportuojamiems javams pervežti. Lietuvoje jis ėjo pro Mažeikius, Šiaulius, Radviliškį, Kėdainius iki Kaišiadorių ir ten jungėsi su anksčiau nutiestu Lentvario—Virbalio geležinkeliu. Liepojos—Romnų glžk. sujungė Lietuvos š. ir vid. dalies miestus su Kaunu ir Vilniumi, o Vilnių per Minską su Maskva ir kitais Rusijos centr. sričių miestais. 1873 per Lietuvą nutiestas Mažeikių—Jelgavos glžk., sujungęs Rygos ir Liepojos uostus, ir Daugpilio—Panevėžio—Radviliškio glžk., sujungęs su Liepojos uostu Lietuvos š. r. dalį (dab. Panevėžio, Kupiškio, Rokiškio rj.) ir Latvijos p. r. rajonus. 1884 nutiestas geležinkelis iš Vilniaus

per Lydą, Baranovičius į Rovną. Juo ėjo transportas tarp v. Ukrainos ir Liepojos, Rygos, Peterburgo. Pačioje XIX a. pabaigoje Lietuvoje nutiesta lanko pavidalo strateginės reikšmės geležinkelio linija, abiem galais atsirėmusi į Peterburgo—Varšuvos glžk. (nuo Varėnos per Alytų, Simną, Suvalkus, Augustavą į Gardiną).

Tiesdama per Lietuvą G., carinė Rusija mažai teatsižvelgė į vietinius interesus, todėl beveik visa Žemaitija, panemunė, derlingi Biržų, Joniškio, Pasvalio rajonai ir didelė r. Lietuvos dalis (Anykščiai, Utena) liko be G. Tačiau pirmieji Lietuvoje nutiesti G. susiejo Lietuvą su Rusijos rinka, skatino pramonės vystymąsi, javų ir techninių augalų auginimą, sudarė palankias sąlygas gyventojų susisiekimui su Rusijos pramonės ir kultūros centrais.

1895—99 privati akc. b-vė nutiesė siaurąjį geležinkelį Pastovys—Švenčionėliai—Utena—Panevėžys. Jis buvo skirtas privažiavimui prie plačiųjų G. ir naudojamas daugiausia Lietuvos r. rajonuose intensyviai kertamam miškui transportuoti, o t. p. keleiviams pervežti.

Sparčios G. statybos Lietuvoje laikotarpiu Klaipėdos kraštą valdė Vokietija, todėl XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje G. jame buvo tiesiami izoliuotai nuo kitos Lietuvos dalies. Ekonominiais ir strateginiais sumetimais 1875 nutiestas platus Tilžės—Klaipėdos glžk. su Pagėgių—Lauksargių ir Klaipėdos—Bajorų atšakomis, ėjusiomis iki carinės Rusijos sienos. Be to, XX a. pr. Klaipėdos krašte nutiesta nemažai siaurųjų G. (Tilžė—Smalininkai, Klaipėda—Gargždai ir kt.), skirtų privažiavimui prie plačiųjų G. Pirmojo pasaul. karo metu frontui ilgam apsistojus Rygos—Daugpilio—Pinsko—Černovicų linijoje, kaizerinė Vokietija kar. sumetimais skubiai pratęsė Klaipėdos—Tilžės glžk. atšakas fronto kryptimi nuo Bajorų per Skuodą iki Priekulės (Latvija) ir nuo Lauksargių per Tauragę iki Šilėnų (prie Šiaulių), be to, nutiesė plačiuosius geležinkelius Šiauliai—Joniškis—Jelgava, Palemonas—Gaižiūnai, Pabradė—Lentupis—Pastovys. Miško ir ž. ū. produktams išvežti bei frontui aprūpinti kaizeriniai okupantai daugelyje Lietuvos vietų nutiesė siauruosius G.

G. transporto vystymąsi burž. Lietuvoje nulėmė naujos polit. aplinkybės ir ek. sąlygos. Burž. Lenkijai okupavus Vilniaus kr. ir dėl to susidarius nedraugiškiems Lietuvos—Lenkijos santykiams, buvo išardyti demarkacijos liniją kirtę G. (Kauno—Vilniaus, Alytaus—Varėnos, Alytaus—Suvalkų). Lietuvoje likęs Varėnos—Alytaus—Suvalkų glžk. ruožas buvo atskirtas nuo viso G. tinklo. Lietuvai atgavus Klaipėdos kraštą (1923), nebuvo tiesioginio geležinkelio į Klaipėdą. Burž. Lietuvos valdžia buvo priversta neatidėliotinai tvarkyti G. tinklą. 1921—23 nutiestas 58 km ilgio Kazlų Rūdos—Šeštokų glžk., prijungęs prie Lietuvos G. tinklo demarkacijos linijos atskirtąjį Varėnos—Alytaus—Suvalkų glžk. ruožą. 1924—32 nutiestas Kretingos—Kužių glžk. sujungė Klaipėdą su Plunge, Telšiais, Kuršėnais, Šiauliais. Pertvarkytas ir siaurųjų G. tinklas. 1920—22 atstatytas siaurasis Joniškio—Žeimelio glžk., Gubernijos—Pasvalio glžk. pailgintas iki Šiaulių ir iki Biržų. Padidėjus keleivių pervežimui autobusais, 1935 panaikinta Kauno miesto siaurojo geležinkelio linija, jungusi Panemunę su Senamiesčiu. Burž. Lietuvos Susisiekimo m-ja priėjo išvadą, kad dėl mažos G. transporto važtos ekonomiškai tikslinga tiesti vien tik siauruosius G. Pradėta vienodinti siaurųjų G. plotį ir jungti jų linijas į bendrą tinklą. Tuo tikslu 600 mm pločio Šiaulių—Biržų glžk. 1935 praplatintas iki 750 mm ir, 1937—38 nutiesus 750 mm pločio Panevėžio—Joniškėlio glžk., sujungtas su tokio pat pločio Panevėžio—Švenčionėlių glžk. linija. 1939 pab. Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo 1420 km plačiųjų G. ir 482 km siaurųjų.

Keleivių ir krovinių pervežimas G. transportu dėl burž. Lietuvos bendro ekonominio atsilikimo buvo nedidelis. Plačiųjų G. krovinių apyvarta 1939 sudarė 274 mln. tkm, keleivių 238 mln. keleivių-kilometrų; siaurųjų G. krovinių apyvarta tais pačiais metais buvo 18,5 mln. tkm, keleivių — 18 mln. keleivių-kilometrų. G. transporte vyravo vietiniai pervežimai, o tiesioginis susisiekimas su užsieniu ir tranzitas buvo mažas. Techninę-gamybinę G. bazę 1939 sudarė 274 nedidelio galingumo garvežiai (plačiųjų G. 172, siaurųjų 102), 7 lokomotorai, 19 automotrisų. Platieji G. turėjo 280 keleivinių, bagažo ir pašto vagonų (iš jų 77 buvo keturašiai), 3880 prekinių vagonų (iš jų tik 17 keturašių). Bėgiai keliuose buvo daugiausia lengvo tipo.

1940 Tarybų Lietuvai įsijungus į TSRS, Lietuvos G. tinklai tapo sudėtine TSRS G. tinklo dalimi. Žymiai padidėjo keleivių ir krovinių pervežimas. Hitlerinės Vokietijos užpuolimas sutrukdė G. transporto vystymą. Vok. faš. okupantai traukdamiesi nuardė daugiau kaip 500 km kelio viršaus statinių, sugriovė 46 stotis, susprogdino geležinkelio tiltus per Nemuną, Nerį, Dubysą, Nevėžį, apgriovė Kauno ir Panerių tunelius. Išvadavus Tarybų Lietuvą, prasidėjo skubus G. tinklo atstatymas. Jau 1944 buvo atstatytos visos svarbiausios Lietuvos G. linijos, G. aprūpinti riedmenimis. Taryb. metais atstatyti ir kiti karo metu sugriauti G.: Šeštokai—Simnas (1958), Simnas—Alytus (1959). Naujai pastatyti keleiviniai rūmai Kauno, Kaišiadorių, Virbalio ir kt. stotyse, rekonstruoti Vilniaus glžk. st. keleiviniai rūmai. 1963.I.1 Lietuvos bendro naudojimo G. ilgis 2009 km.

Spartus ekonomikos kilimas, dideli industrializavimo tempai, patogi Lietuvos TSR geografinė padėtis (Baltijos jūra su neužšąlančiais uostais) nulėmė intensyvų respublikos G. transporto vystymąsi. 1963 Tarybų Lietuvoje G. transporto krovinių apyvarta buvo 24,4 karto, o keleivių 3,3 karto didesnė, negu burž. Lietuvoje 1938 (lyginant tą pačią teritoriją). Krovinių pervežimai 1938 sudarė 53% visos G. transporto apyvartos, 1963 — 89%. Pagal krovinių apyvartą G. transportas 1963 užėmė I vietą (85,9%) kitų respublikos transporto rūšių tarpe, pagal keleivių apyvartą II vietą (31,4%; geležinkelius šioje srityje apie 1959 pralenkė automobilių transportas). Susisiekimui tarpmiestiniais autobusais ir toliau gerėjant, vis mažesnė keleivių dalis pervežama respublikos geležinkeliais, tačiau bendroji Lietuvos TSR geležinkelių transporto keleivių apyvarta nežymiai didėja, nes kasmet daugėja keleivių, vykstančių tolimais atstumais, o t. p. važiuojančių priemiestiniais traukiniais. Krovinių apyvarta Lietuvos TSR geležinkeliuose didėja sparčiau, negu vidutiniškai Tarybų Sąjungoje (1950 ji sudarė 0,35% visos TSRS G. transporto krovinių apyvartos, 1962 — 0,53%), tačiau apskritai Lietuvos TSR G. transportas, kuriam 1962 priklausė 1,35% visų TSRS plačiųjų G., dirba mažesniu intensyvumu, negu vidutiniškai šalyje. Lietuvos G. (aptarnaujančių ir Kaliningrado sritį) krovinių struktūra 1962 buvo tokia: įvežimas 48,9%, išvežimas 9,8%, tranzitas 21,9%, vietiniai pervežimai 19,4%. Žymiai didesnį įvežimą, palyginus su išvežimu, nulemia Lietuvos TSR ir Kaliningrado sr. pramonės perdirbamasis pobūdis ir šalies eksporto bei importo struktūra. Didelis tranzitinių krovinių lyg. svoris rodo, kad Lietuvos TSR G. tinklas turi nemažą reikšmę atskirų TSRS ekonominių rajonų tarpusavio ryšiams. Lietuvos G. linijos apkrautos netolygiai. Didžiausi krovinių srautai eina tomis linijomis, kurios jungia TSRS centr. bei p. v. rajonus su Baltijos uostais (Klaipėda, Kaliningradu) ir eina pro respublikos pramonės centrus (Vilnių, Kauną, Šiaulius, Panevėžį ir kt.). Palyginti labai maži krovinių srautai tenka visiems siauriesiems G. ir kai kuriems plačiųjų G. ruožams (Lentvaris—Druskininkai, Alytus—Kazlų Rūda, Pagėgiai—Klaipėda). Kai kurios siaurųjų G. linijos (Joniškis—Žeimelis, Jonava—Ukmergė, Skapiškis—Suvainiškis) dėl mažos krovinių ir keleivių apyvartos pasidarė nebereikalingos ir 1960—62 buvo nuardytos.

Tarybų Lietuvos G. transportas aprūpinamas nauja technika bei įrengimais. Pagrindinėse G. linijose pakloti galingo tipo bėgiai, tankiai sudėti pabėgiai, kelias išpiltas skalda. G. remontui naudojami kelio klotuvai, balastuotuvai ir kitos sunkaus tipo mašinos bei įvairūs lengvo tipo mechanizmai. Garvežius numatyta pakeisti dizeliniais-elektriniais lokomotyvais, kurie jau naudojami siauruosiuose G. ir kai kuriuose plačiųjų G. ruožuose (daugiausia keleiviams pervežti). Vagonai daugiausia keturašiai. Daugelyje G. ruožų naudojamas automatinis ir pusiau automatinis blokavimas. Svarbesnėse geležinkelio stotyse įvedama maršrutinė relinė centralizacija.

„GELEŽINKELININKAS" — buržuazinis laikraštis, ėjęs 1935—40 Kaune. Iš pradžių mėnesinis, vėliau dvisavaitinis. Paskutinieji 3 nr. išėjo Vilniuje.

GELEŽIS ž. *Geležies rūda, Ketus, Plienas.*

GELEŽIŪNAITĖ Agota [**Urbanavičienė**; g. 1908.IX.15 Lauckaimyje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1927 LKJS narė Kudirkos Naumiestyje. Bendradarbiavo „Balse" (pseudonimas Ona). Platino kom. lit-rą, organizavo streikus. 1931—33 už rev. veiklą buvo kalinama. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1937—40 keliskart kalinta Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—1941 LKP Vilkaviškio aps. k-to I sekretorė. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. 1941—44 dirbo partinį ir ūkinį darbą Ferganos, Jaroslavlio srityse. 1941—46 TSRS AT deputatė. 1950 baigė Resp. partinę m-lą Vilniuje. 1950—54 dirbo part. darbą Kaune. Pensininkė.

GELEŽIŪNAS Albinas [g. 1910.X.3 Virbalyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1938 platino kom. spaudą tarp Radviliškio geležinkelio remonto darbininkų. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—41 baigė part. kursus Kaune ir dirbo LKP Šiaulių aps. k-te. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—54 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Utenoje, Molėtuose, Virbalyje. 1955—62 Virbalio miesto vykd. k-to pirmininkas. Pensininkas.

GELGAUDAS Antanas [1792—1831. VII.13 Šniaukštuose (Klaipėdos rj.)] — vienas 1831 sukilimo vadų Lietuvoje. Kilęs iš didikų. 1830 Lenkijos sukilime vadovavo sukilėlių kariuomenės daliniams. 1831.V.27 gavo įsakymą susijungti su gen. H. Dembinskio vadovaujamu daliniu ir žygiuoti į Lietuvą. 1831. VI.12 Jonavoje sudarė Laikinąją Lietuvos sukilėlių vyriausybę. 1831.VI.19 G. vadovaujami sukilėliai ir Lenkijos kariuomenė pralaimėjo kautynes Panerių kalnuose (ties Vilniumi) ir pasitraukę užėmė gynybinę liniją Kaunas—Ukmergė. Carinė kariuomenė gynybinę liniją pralaužė ir privertė sukilėlius netvarkingai trauktis. 1831.VII.8 G. nesėkmingai puolė Šiaulius, vėliau prisijungė prie gen. D. Chlapovskio dalinio. Carinei kariuomenei užkirtus kelią į Lenkiją, G. per Žarėnus, Plungę, Švėkšną pasiekė Prūsijos sieną ir su Chlapovskiu nutarė pereiti į Prūsiją bei nusiginkluoti. Prūsijos pasienyje nušautas 7 pėst. pulko kapitono Skulskio.

GELGAUDIŠKIS — miesto tipo gyvenvietė Šakių rj., 15 km į š. nuo Šakių; apylinkės centras. 1212 gyv. (1959). G. stovi Nemuno apatinėje terasoje. Turi stačiakampę plano struktūrą. Pastatai išsidėstę palei kelius. Yra plytų ir čerpių g-la, remonto-technikos stotis, pieninė. Iš G. eina keliai į Šakius, Šiaudinę (priešais Jurbarką), Plokščius. Veikia 25 lovų ligoninė (įst. 1957), vid. m-la (1845—1945 pradinė, iki 1952 septynmetė), darbo jaunimo m-la (nuo 1955), vaikų muzikos m-la (nuo 1960), vaikų darželis (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1946). Buv. G. dvaro rūmuose įkurta mokykla-internatas.

Buv. dvaro rūmai (statyti XX a. pr. Kauno mūrininkų) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Pastatyti nedidelėje aukštumoje, į p. r. nuo G. gyvenvietės. Rūmai vienaaukščiai, su dideliu pusrūsiu. Jiems būdingos klasikinės formos. Priešakinis fasadas papuoštas portiku su 4 stulpais, kurie baigiasi profiliuotais kapiteliais. Priešais juos, prie sienos,— tokių pat formų piliastrai, sujungti baliustradomis, pasikartojančiomis palangėse. Viršum portiko yra konsolių remiamas frontonas su graikiškais akroteriais. Pastogę juosia profiliuotas karnizas. Abiejuose rūmų galuose frontonai bei jų karnizai vienodi. Rūmų vidus buvo labai puošnus, sienos su veidrodžiais, išmuštos pliušu ir šilku. Durų viršus puošia romėnų stiliaus medinė piaustytinė ornamentika. Gausu gipsatūros, kuriai būdingi moderniosios ornamentikos bruožai. Iš v. rūmus supa 25 ha parkas, pereinąs į mišką. Parkas minimas jau XVI a. pabaigoje. XX a. pr. jis išplėstas ir rekonstruotas. Pagrindinė parko ašis eina dviguba formuotų sidabrinių klevų alėja ir kerta rūmus, atkreiptus į Nemuną (ž. planą). Pasivaikščiojimui skirta parko dalis yra terasomis suskaidytame Nemuno slėnio šlaite.

XV a. pab. dabartinio G. vietoje buvo įkurtas Skirsnemunės dvaro palivarkas, iki XVI a. pab. vadintas Gedigaudiškiu (G. vardas minimas nuo 1599). Tuo metu dar nebuvo iškirstos didžiulės Sūduvos girios, ir Gedigaudiškio apylinkės tebebuvo beveik negyvenamos. 1504 did. kun-štis Aleksandras Gedigaudiškį su giria, kuri tęsėsi tarp Nemuno ir Siesarties nuo Skirsnemunės iki Plokščių, padovanojo didikui Jonui Sapiegai. Iš dovanojimo dokumento matyti, kad toje girioje dar nebuvo nė vieno kaimo. Apie 1578 P. Sapiega Gedigaudiškyje pastatė bažnyčią. 1579 dvaro dalybų dokumente Gedigaudiškio girioje jau

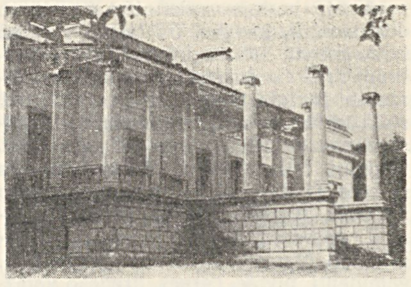

Gelgaudiškio mokykla-internatas

minimi 6 kaimai. Nuo 1585 Gedigaudiškį valdė Grigalius Masalskis, vėliau kiti feodalai. Užnemunę prijungus prie Prūsijos, G. atiteko vok. baronui T. Keideliui (Keudel), kuris atiminėjo iš aplinkinių valstiečių žemę, kūrė joje palivarkus, didino savo dvaruose lažą. Keidelis, vėliau jo sūnus Gustavas vien iš G. ir Šakių apylinkių valstiečių atimtose žemėse įkūrė apie 20 dvarų. Savo dvaruose Keideliai plačiai augino arklius ir galvijus. G. dvare jie buvo įkūrę šveicariškų sūrių g-lą, kurios produkciją eksportavo į Lenkiją. Apie 1900 G. dvarą su palivarkais už 1 mln. rb nupirko Komaras, pasižymėjęs kaip nuožmus ž. ū. darbininkų išnaudotojas. 1905. VI.19—20 apie 400 G. dvaro darbininkų paskelbė streiką, reikalaudami 50% padidinti darbo užmokestį; dvarininkas buvo priverstas patenkinti jų reikalavimus. 1905.X—XII G. apylinkės valstiečiai Komaro miške iškirto apie 10 000 medžių. Prieš valstiečius buvo pasiųstas baudžiamasis kariuomenės dalinys. 1905.XII.11 G. valsčiaus v-boje ir

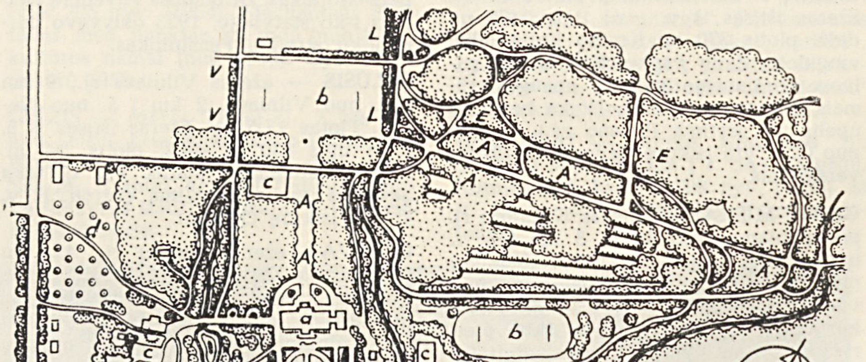

Gelgaudiškis. Parko planas: *a* — rūmai; *b* — stadionai; *c* — žaidimų aikštelės; *d* —vaismedžių sodas; *A—A* — ąžuolų alėja, *E—E* — eglių alėja, *K—K* — sidabrinių klevų alėja, *L—L* liepų eilė, *V—V* — vikmedžių eilė

pradinėje m-loje valstiečiai sunaikino dokumentus, knygas. Už tai G. valsčiui buvo uždėta 100 rb bauda. Po I pasaulinio karo G. dvaras išparceliuotas, rūmuose įsteigta vaikų prieglauda. 1918 susikūrė kom. kuopelė, kuriai buvo atstovaujama LKP I konferencijoje. Burž. valdymo laikotarpiu G. buvo valsčiaus centras (1923 — 619 gyv.); veikė garo malūnas, plytinė. Taryb. metais G. žymiai padidėjo. Vietoj karo metu sugriautos plytinės pastatyta didelė g-la, gaminanti plytas, čerpes, drenažo vamzdžius; 1962 joje dirbo apie 350 darbininkų. Nutiestos naujos gatvės, pastatyta mūrinių gyv. namų, įkurta 500 vietų mokykla-internatas. 1958 G. suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės.

GELGAUDŲ̃ PILÌS ž. *Vytėnai.*

GELINDĖ̃NAI — kaimas Plungės rj., Paukštakių apyl., 10 km į š. r. nuo Plungės, tarp Šiaulių—Kretingos geležinkelio ir plento. 128 gyv. (1959). Už 1 km į š. nuo G. teka Gelandupis (Pietvės intakas). Yra piliakalnis. G. minimi 1253.

GĖLIÓGALIAI — kaimas Molėtų rj., Balninkų apyl., 4 km į r. nuo Balninkų; kolūkio centras. 133 gyv. (1959). Š. v. pakraštyje yra Gėlių ež. Iš G. eina keliai į Molėtus ir Balninkus. Pr. m-la (nuo 1926), biblioteka (nuo 1956). 1923 buvo 45 kiemai.

1924 kaime aptiktos dvi akmenimis apdėtos urnos. Šalia jų rastas sidabrinių papuošalų lobis: 2 sidabrinės apyrankės, 2 sidabrinės segės, 5 apskritos sidabrinės segės, juostinis sidabrinis žiedas ir įdomus kaklo papuošalas. Radiniai ne senesni kaip XIII a.

GĖLIŲ̃ ẼŽERAS — ežeras Molėtų rj., 2 km į r. nuo Balninkų. Plotas 60 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2420 m, didž. plotis 370 m. Kranto linija labai vingiuota, daug įlankų. Krantai ež. galuose ir šiaurėje pelkėti, apaugę krūmais, kitur — aukštesni. Išteka bevardis upelis (į gretimą Piršeno ež.). Į p. r. nuo G. e. yra įsikūrę Gėliogaliai. Ežeras verslovinis.

GELNŲ̃ MÌŠKAS — miškas Kėdainių rj. pietrytiniame pakraštyje, 3 km į š. r. nuo Vandžiogalos. Priklauso Kėdainių miškų ūkio Labūnavos girininkijai. Plotas 575 ha; medynų 530 ha. Pietvakariuose susisiekia su Kavoliškių, pietryčiuose — su Girelės mišku. Reljefas lyguminis. Iš p. mišką juosia Mėkla (Barupės intakas). Per mišką į Mėklą teka Varnalyžė, Varnupė ir Klampis. Dirvožemiai velėniniai glėjiški, sujaurėję, priemoliniai. Beržynų yra 38%, drebulynų 23%, baltalksnynų 17%, eglynų 12%, juodalksnynų 6%, uosynų 3%, ąžuolynų 1%. Medynų vid. amžius 64 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 167 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, barsukų, jerubių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1300 ktm. Į v. nuo G. m. yra Gelnų kaimas.

GELOVÌNIS — ežeras Varėnos rj., 7 km į š. nuo Merkinės, prie plento į Alytų. Plotas 18 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 960 m, didž. plotis 260 m, kranto linijos ilgis 2120 m. Krantai statūs, aukšti, vakaruose apaugę mišku. Įteka bevardis upelis, išteka Gelovinė (Straujos intakas). Ežeras verslovinis.

GEL̃PERNAS Dimitrijus [g. 1914.VIII.25 Petrograde] — antifašistinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. Studijuodamas Kauno un-te, dalyvavo antifašistinėje studentų veikloje. 1940 Lietuvos Liaudies pagalbos org-jos Kauno un-to k-to narys. Prasidėjus D. Tėvynės karui, pateko į Kauno getą, kur ėmė organizuoti pasipriešinimo ratelius. 1942—44 buvo Kauno geto antifaš. kovos org-jos k-to sekretoriaus pavaduotojas, nuo 1944.IV sekretorius. Palaikė ryšius su Kauno pogr. partinės org-jos nariais ir grupėmis, kurios atvykdavo iš partizanų būrių. Galiausiai išgabentas į Dachau koncentracijos stovyklą. Po D. Tėvynės karo — leidyklos „Mintis" darbuotojas (nuo 1959 direktoriaus pavaduotojas). 1955 baigė Maskvos Poligrafijos in-tą. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1957 Leidyklų ir poligrafijos mokslinės-techninės d-jos respublikinės v-bos moksl. sekretorius. Su M. Elinu (Egliniu) parašė kn. „Kauno geto partizanai" („Partizaner fun Kaunaser geto", M., 1948).

GELUMBÁUSKAS Juozas [g. 1880.III.18 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1905—07 dalyvavo Šiaulių rev. įvykiuose. 1914 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, 1917 dalyvavo rev. įvykiuose Rygoje, buvo kovos draugovėje. 1918—19, būdamas kovos būryje Kuršėnuose, padėjo kurti Tarybų valdžią Kuršėnuose, Tryškiuose, Telšiuose. Burž. metais buvo persekiojamas. Dirbdamas Pavenčių cukraus f-ko statyboje, 1933 dalyvavo darbininkų streike. Pensininkas.

GELŪ̃ŠIS — ežeras Vilniaus rj., 9 km į v. nuo Vilniaus, 2 km į š. nuo Neries. Plotas 17,5 ha. Ežeras ištįsęs š. į p.; ilgis 830 m, didž. plotis 260 m. Krantai daugiausia statūs. Per G. teka bevardis upelis į gretimą ežerėlį. P. v. krante įsikūrę Gelažiai.

GĖLUVA — ežeras Šiaulių rj., 4,5 km į p. r. nuo Kurtuvėnų, 1 km į v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. Plotas 17,5 ha, ilgis 890 m, didž. plotis 330 m. Kranto linija vingiuota, krantai statūs, apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

GĖLUVA — kaimas Raseinių rj., Ariogalos apyl., 4 km į p. r. nuo Ariogalos, prie Žemaičių plento; tarybinio ūkio centras. 302 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Dubysa, eina Ariogalos—Vilkijos kelias. Lentpiūvė (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1959). Dubysos kranto iškyšulyje yra piliakalnis. Iš š. r. jis apsaugotas 2 pylimais. Piliakalnio aikštelė užima apie 2500 m². Piliakalnis veikiausiai buvo naudojamas kaip slėptuvė. G. dvaras minimas XVII amžiuje. 1611 pastatyta evangelikų bažnyčia ir m-la. 1620 Žemaičių vyskupas S. Kiška bažnyčią sudegino. Tais pačiais metais bažnyčia buvo atstatyta, bet 1677 kun. Kaminskio vėl sudeginta.

GELUŽÀ — upė Trakų ir Varėnos rj., Merkio deš. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 52 km². Prasideda ties Vaikšteniais. Teka į p. r. Įteka į Merkį 89 km nuo jo žiočių, prie Valkininkų. Gylis 1,3—2,5 m. Vid. nuolydis 192 cm/km. Slėnis žemupyje iki 80 m pločio. Vid. debitas žiotyse 0,4 m³/s. Upę maitina geležingi šaltiniai. Vaga 1957 kanalizuota, visame baseine atlikti nusausinimo darbai. Valkininkuose prie G. veikia vandens matavimo postas (nuo 1959). Prie žiočių G. kerta Vilniaus—Varėnos plentas.

GELÙŽIS — ežeras Prienų rj., 15 km į r. nuo Jiezno, 5 km į š. r. nuo Stakliškių. Plotas 26 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1150 m, didž. plotis 400 m. Pietryčių krantas žemas, pelkėtas, kiti — statūs, pietinis apaugęs mišku. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Guosto ež.). Vakarinėje pakrantėje yra Pageložės kaimas. Ežeras verslovinis.

GEL̃VĖS ẼŽERAS — ežeras Širvintų rj., 5 km į š. r. nuo Gelvonų. Plotas 33 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1020 m, didž. plotis 400 m. Krantai statūs, pietinis apaugęs mišku. Iš G. e. į Žirnajų ež. teka Gelvė (Šventosios intakas). Ežeras verslovinis.

GELVÌNIS — ežeras Alytaus rj., 13 km į š. v. nuo Merkinės, 4 km į r. nuo Nemuno. Plotas 14 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r., kiek išlenktas į pietus. Ilgis 700 m, didž. plotis 240 m, kranto linijos ilgis 1770 m. Krantai neaukšti (išskyrus rytinį), vietomis pelkėti. Įteka bevardis upelis. Š. pakrantėje įsikūrę Pieriškiai.

GĖ́LVONAI — miestelis Širvintų rj., 16 km į v. nuo Širvintų, 20 km į p. nuo Ukmergės; apylinkės ir kolūkio centras. 407 gyv. (1959). Įsikūrę prie kelio iš Čiobiškio į Ukmergę. Plano struktūra linijinė. Daugumas pastatų išsidėstę palei pagr. gatvę. Į r. nuo G. yra Šiaukštės raistas, į p. v. — Margų miškas. Miestelyje yra kolūkio mechaninės dirbtuvės, lentpiūvė, ryšių skyrius, girininkija, 25 lovų ligoninė, vaistinė, vid. m-la (1867—1921 pradinė, 1921—29 ir 1944—1948 prog-ja), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1940).

G. žinomi nuo XIV a. Iš kryžiuočių karo kelių aprašymų galima spręsti, kad 1385 G. buvo nedidelė gyvenvietė. Nuo XVII a. šalia G. kaimo minimas ir G. dvaras. Iki XVIII a. pab. jis priklausė stambių dvarininkų Žabų giminei ir dėl to dar buvo vadinamas Žabais, Žabava. 1744.XI.22 Augustas III suteikė G. miestelio privilegiją. Į XVIII a. pabaigą G. ėmė sparčiai didėti ir 1801 turėjo 1400 gyventojų. XIX a. per prancūzų antplūdį ir sukilimus (1831, 1863) gyventojų skaičius miestelyje smarkiai

sumažėjo (1866 — 30 kiemų ir 286 gyv.). Vėlesniais laikais G. nedaug tepadidėjo (1939 — 678 gyv.). 1918.XII Gelvonuose išrinkta valsčiaus Darbininkų ir vargingųjų valstiečių taryba, suorganizuota milicija. Tarybų valdžia Gelvonuose išsilaikė iki 1919.III. Buržuazijos valdymo laikotarpiu miestelyje veikė LKP, LKJS, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos pogr. kuopelės. 1934 pab. streikavo miško medžiagos sandėlio darbininkai. Vok. faš. okupacijos metais G. apylinkėje veikė taryb. partizanai.

GELŽBETONIO GAMINIAI. Smulkius G. g. Lietuvoje nedideliais kiekiais pradėta gaminti burž. valdymo metais. Jie buvo naudojami statybose greta betono ir monolitinio gelžbetonio (ž. *Statyba*). G. g. asortimentas ir sunaudojimas beveik nesikeitė ir pirmaisiais taryb. metais. Plačiau juos pradėta naudoti nuo 1954, TSKP CK ir TSRS MT priėmus nutarimą „Dėl surenkamųjų gelžbetoninių gaminių ir detalių statybai gamybos vystymo". 1955—62 Vilniuje ir Kaune pastatyta po 4 dideles gelžb. konstrukcijų g-las, jų tarpe Vilniaus namų statybos kombinatas (iki 1965.I Vilniaus gelžb. konstrukcijų g-la) su specializuotomis technologinėmis linijomis stambiaplokščių namų detalėms, centrifūguotoms elektros linijų atramoms, perdenginių plokštėms ir pram. pastatų konstrukcijoms gaminti. 1964 kombinatas pastatė 86 000 m^2 gyv. ploto. Gelžbetonio gamybos įmonių pastatyta ir kituose miestuose: Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Naujojoje Akmenėje, Virbalyje. Be to, G. g. daromi įvairių stat. org-jų poligonuose. Iki 1959 įmonės gamino daugiausia nepilnai surenkamų gyv. namų ir pram. pastatų detales, vėliau pradėta gaminti gelžb. konstrukcijas ir kitoms statybos šakoms (transporto, energetinei, hidrotechninei, žemės ūkio ir kt. statybai), imta sparčiai plėsti pilnai surenkamų stambiaplokščių gyv. namų ir elektros linijų atramų gamybą. 1960 pradėti gaminti detalių komplektai pilnai surenkamiems vienaaukščiams bei daugiaaukščiams pramoniniams ir daugiaaukščiams kultūriniams-buitiniams trobesiams, stambiaplokščiams kaimo parduotuvėms. 1962 Lietuvos TSR buvo gaminama daugiau kaip 1000 tipų bei matmenų G. g. Plečiantis G. g. asortimentui, tobulėjant gamybos technologijai, sparčiai didėjo ir G. g. gamybos apimtis. Surenkamųjų gelžb. konstrukcijų ir detalių buvo pagaminta (tūkst. m^3): 1953 — 5,6; 1955 — 24,6; 1958 — 226,8; 1963 — 773,3. Ypač sparčiai didėjo įtemptai armuotų plonasienių ir tuštuminių gaminių produkcija. Gelžb. gaminių, ypač stambiaplokščių namų detalių, panaudojimo atžvilgiu Lietuvos TSR užima vieną pirmųjų vietų Tarybų Sąjungoje. Apie 2% Lietuvoje gaminamos G. g. produkcijos siunčiama į kitas taryb. respublikas.

GELŽĖ — **1.** Pelkė Šiaulių rj., 4 km į r. nuo Tryškių, 3 km į š. nuo Raudėnų geležinkelio stoties. Plotas 837 ha (pramoninis 640 ha). Pelkė ištįsusi iš š. v. į p. r. dugninės morenos lygumoje. Yra keletas salų ir 2 įlankos (vakaruose ir rytuose). Dugnas nelygus. Pelkę maitina gruntiniai ir paviršiaus vandenys. Pietuose per pelkę teka Žižma (Ventos intakas). G.— žemapelkė. Paviršius beveik lygus. Vid. dalyje paplitę samaniniai viksvynai, vietomis nendrynai bei švylynai. Pakraščiais tęsiasi juodalksnių raistai. Durpių klodas žemapelkinio tipo. Jo didž. storis 5,8 m, vid. 1,95 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 9,6%. Gilesniųjų sluoksnių durpės plynraistinės, labai susiskaidžiusios. Jas dengia mažiau susiskaidžiusios plyninės viksvinės-žaliasamanės. Po durpėmis priemolis, molis. Gaminamos trupininės durpės kraikui bei kurui ir gabalinės durpės kurui. Prie pelkės susikūrė durpių įmonės darbininkų gyvenvietė (ž. *Gelžė 2*).

2. Darbininkų gyvenvietė Šiaulių rj., Raudėnų apyl., apie 6 km į p. r. nuo Tryškių, 2 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos plento, Gelžės durpyno p. v. pakraštyje. 225 gyv. (1964). Mechaninės dirbtuvės, med. punktas, pr. m-la (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1963). Gyvenvietė įsikūrė 1958.

GELŽIS — ežeras Telšių rj., 7 km į v. nuo Telšių, prie geležinkelio į Klaipėdą. Plotas 21,5 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 530 m. Krantai neaukšti, apaugę mišku (išskyrus šiaurinį). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GEMBICKAS Aleksandras [1913 Merkinėje — 1941.VII.6 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Už komunistinės lit-ros platinimą Merkinėje 1938 nubaustas. 1940—41 Merkinės vls. darbininkų profs-gos k-to pirmininkas, vėliau Varėnos vls. finansų sk. darbuotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

GEMBICKAS Aleksandras [1919.XII.26 Merkinėje — 1941.VII.6 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1938 LKJS narys. Pogr. darbą dirbo Merkinėje. 1940—41 LLKJS Merkinės vls. k-to darbuotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

GEMBICKAS Leonas [1925 Merkinėje — 1944 Staluose (Lazdijų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1941 VLKJS narys. 1943 dirbo komjaunimo pogr. kuopelėje Merkinėje. Nuo 1943 „Dainavos partizano" būrio partizanas. Žuvo, kovodamas prieš hitlerinius okupantus.

GEMINATOS [lot. *geminus* — dvigubas, dvynas] — ilgieji priebalsiai, kurių tarimas sukelia dvigubo priebalsio įspūdį (fonetikoje); dvigubi rašmenys (grafikoje). Literatūrinėje liet. kalboje fonetinių G. žodyje, galima sakyti, nėra. Kur tarp šaknies ir priesagos turėjo susitikti 2 vienodi priebalsiai, dėl disimiliacijos vienas iš jų virto skirtingu, pvz., „mesti" (iš „metti"); o iš 2 vienodų priebalsių vienas visai išnyko, pvz., „vėsta" (iš „vėssta"), „láuk" (iš „laukk"), „kas" (būs. laiko 3 asm. iš „kass"). Mūsų upyno šnektose žodžio gale pastebimos G.: „auss"— ausis, „vioss"— visus. Priešdėliniuose bei sudurtiniuose žodžiuose dvigubos priebalsės yra tik grafinis dalykas: „iššoko", „užžėlė", „pusseserė", „šėmmargė". Čia tariamas tik vienas priebalsis „išoko", „užėlė", „puseserė", „šėmargė". Grafinių G. randame ir sen. liet. raštuose: „attadokiet" (ataduokiat), „essi", „tassai" ir kt.

GENAIČIAI — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 10 km į š. nuo Gargždų, Minijos deš. krante. 208 gyv. (1959). Iš v. kaimą supa Dvilinkis (Minijos intakas).

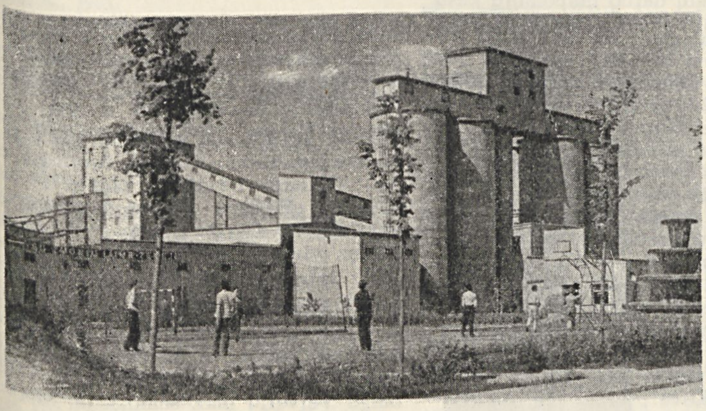

Gelžbetonio gaminiai. Gelžbetoninių konstrukcijų gamykla Vilniuje

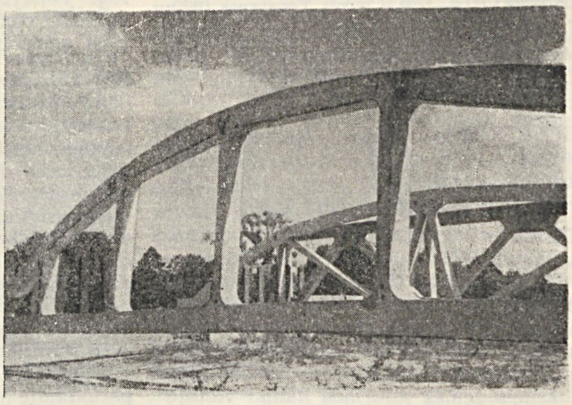

Gelžbetonio gaminiai. Vilniuje gaminamos gelžbetoninės santvaros

GENČAĨ — kaimas Kretingos rj., Kurmaičių apyl., 10 km į š. nuo Kretingos, Akmenos kair. krante. 184 gyv. (1959). P. pakraščiu į Akmeną teka Skroblupis, š.— Šukupis. Priešais G., Akmenos deš. krante, yra X—XII a. kapinynas, 1940 tyrinėtas tuometinio Valstybinio kultūros muziejaus darbuotojų. Atkasus 35 m² plotą, rasti 6 degintiniai kapai su žalvariniais papuošalais, geležiniais darbo įrankiais.

GENDVĨLIAI — kaimas Kupiškio rj., Palėvenėlės apyl., 11 km į š. r. nuo Kupiškio. 149 gyv. (1959). Per kaimą teka Mituva (Lėvens intakas). Pr. m-la (nuo 1954).

GENERALGUBERNÃTORIUS [lot. *generalis* — bendras, visuotinis + *gubernator* — vairininkas, valdytojas] — nuo 1775 Rusijos caro vietininkas, skiriamas kelioms gubernijoms. G. kontroliavo visų įstaigų darbą ir dažniausiai buvo jam pavaldžiose gubernijose dislokuotos kariuomenės vyriausiasis vadas. 1827 G. paliktas tik pasienio srityse. 1853 G. įgijo ministro teises, 1876.VI.25 gavo teisę leisti privalomus nutarimus, o 1881.VIII.26 — skelbti, vidaus reikalų ministrui pritariant, „sustiprintos apsaugos" padėtį, kurios metu galėjo drausti susirinkimus, uždaryti įmones, ištremti atskirus asmenis, atiduoti juos karo teismui. Lietuvoje, kaip ir kituose carinės Rusijos „pakraščiuose", G. valdžia turėjo kar. diktatūros pobūdį; 1863 sukilimo ir 1905—07 revoliucijos metais G. buvo skiriami reakcingiausi generolai. Lietuva, išskyrus Užnemunę, buvo Vilniaus G. valdžioje. 1909 Vilniaus G. institucija buvo panaikinta. Užnemunė priklausė Lenkijos Karalystės vietininkams, nuo 1875 Varšuvos G.

Vilniaus generalgubernatoriai: N. Repninas (1794.XI.10—1798.XII.7); B. Lasis (1798.XII.7—1799.XI.6); I. Goričas (1799.XI.24—1799.XII.30); M. Kutuzovas (1799.XII.30—1801.VII.23; 1809.VII.15—1812.IV.29); L. Benigsenas (1801.VII.23—1806.X.2); A. Rimskis-Korsakovas (1806.X.17—1809.VII.15; 1812.IV.29—1831.I.5); M. Chrapovickis (1831.I.5—1831.IV.4); N. Dolgorukovas (1831.IV.4—1840.III.30); F. Mirkovičius (1840.IV.13—1850.III.11); I. Bibikovas (1850.III.27—1855.XII.22); V. Nazimovas (1855.XII.22—1863.V.13); M. Muravjovas-Korikas (1863.V.13—1865.IV.29); K. Kaufmanas (1865.IV.29—1866.X.21); E. Baranovas (1866.X.21—1868.III.15); A. Potapovas (1868.III.15—1874.VIII.3); P. Albedinskis (1874.VIII.3—1880.V.30); E. Totlebenas (1880.V.30—1884.VIII.31); I. Kachanovas (1884.IX.18—1893.I.13); P. Orževskis (1893.I.13—1897.IV.12); V. Trockis (1897.XII.18—1901.V.22); P. Sviatopolk-Mirskis (1902.IX.30—1904.IX.8); A. Frezė (1904.X.25—1906.I.1); K. Kšivickis (1906.I.1—1909.III.26).

GENĒTINIAI — kaimas Panevėžio rj., Raguvos apyl., 7 km į v. nuo Raguvos; kolūkio centras. 107 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1938). G. minimi 1586.

GENIAĨ — kaimas Alytaus rj., Dubėnų apyl., 11 km į š. v. nuo Alytaus. 187 gyv. (1959). Per G. eina Alytaus—Balbieriškio kelias. Malūnas, felčeriųakušerių punktas (nuo 1958), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1959); užveistas 60 ha kolūkio sodas. Iki buržuazinės žemės reformos kaimo vietoje buvo Sabališkių dvaras.

GENIAĨ. Lietuvoje aptinkamos devynios G. rūšys: didysis margasis G. (*Dryobates major*), vidutinis margasis G. (*D. medius*), mažasis margasis G. (*D. minor*), baltnugaris G. (*D. leucotos*), tripirštis G. (*Picoides tridactylus*), pilkoji meleta (*Picus canus*), žalioji meleta (*P. viridis*), juodoji meleta (*Dryocopus martius*) ir grąžiagalvė (*Jynx torquilla*). Tripirščiai G. reti, kiti dažnoki. Gyvena mišriuose ir lapuočių miškuose (ypač kur yra drebulių su uoksais), parkuose, sodybose. Grąžiagalvės į Lietuvą atskrenda balandžio vid., išskrenda rugsėjo—spalio mėn.; didieji margieji G. kai kuriais metais keliauja į vid. Europą; kitų rūšių G. sėslūs. Naudingi kaip kinivarpų, ilgaūsių vabalų lervų, grambuolių suaugėlių, verpikų ir sprindžių vikšrų, lapsukių naikintojai. Visų rūšių G. medžioti draudžiama.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964 [p. 40—64].

GENIÓNYS — kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 13 km į š. nuo Varėnos I, 14 km į r. nuo Daugų. 170 gyv. (1959). Aštuonmetės m-los I—IV klasės (1919—54 pradinė m-la, nuo 1962 septynmetė).

GENIÓTAS — kaimas Šilalės rj., Kvėdarnos apyl., 2 km į r. nuo Kvėdarnos. 206 gyv. (1959). Per G. teka Geniotalis (Jūros intakas); eina Kvėdarnos—Klabų kelias. Genioto pr. m-la (įk. 1948) yra Klabuose. G. žinomas jau XIV a. pab.; iki XV a.— valsčiaus centras (kryžiuočių vadinamas Gneten).

GENỸS Jonas [1894.V.12 Pagirėje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1917 dalyvavo Spalio revoliucijos mūšiuose Maskvoje. 1918 pab. grįžo į Lietuvą. Salamiestyje sudarė valsčiaus rev. k-tą, buvo jo pirmininkas. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo Vilniuje (1919) delegatas. Dirbo Kupiškio aps. vykdomajame k-te. Nuslopinus Tarybų valdžią, pasitraukė į Daugpilį, 1919—20 Raudonosios Armijos eilėse kovėsi prieš pilsudskininkus. 1920—21 internuotas Vokietijoje. 1923—1944 finansų darbuotojas Velikije Lukuose, Smolenske, Ulan Udėje. Nuo 1944 TSKP narys. 1945—47 Lietuvos TSR finansų ministro pavaduotojas, nuo 1947 Valstybinių darbo taupomųjų kasų ir valst. kredito v-bos viršininkas. Nuo 1960 pensininkas.

GENỸS Kazys [slap. **A. Dagilis**; g. 1898.III.13 Skriaudžiuose (Prienų rj.)] — JAV lietuvių poetas. Varšuvoje išmoko siuvėjo amato ir 5 metus tų dirbo. 1913 nuvyko į JAV, vertėsi įv. darbais, mokėsi. Dalyvavo pažangiajame judėjime. Nuo 1915 Žemučio Svyruoklio slapyvardžiu spausdino eilėraščius pažangioje periodikoje („Kova", „Laisvė" ir kt.). G. kūrybos išspausdinta antologijose „Atžalos" (JAV, 1921) ir „Švyturys" (JAV, 1923). 1953 Niujorke išleistas jo poezijos rinkinys „Džiaugsmai ir sielvartai", kuriame vyrauja tėvynės ilgesio ir gamtos motyvai. G. yra parašęs ir prozos kūrinių.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Svetimoj padangėj, [Amerikos lietuvių poezijos antologija], V., 1958 [p. 15—24].

GENỸS Kęstutis [g. 1928.XI.3 Kaune] — aktorius, režisierius. 1946—48 studijavo filologiją Kauno un-te, lankė Kauno dramos teatro studiją. 1952 baigęs Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą, dirbo aktoriumi Kauno muzikiniame dramos teatre. Nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius. 1963 baigė aukštuosius režisierių kursus Maskvoje. Pastatė A. Griciaus pjesę „Ir ūsai nepadėjo" (1962), J. Osnoso pjesę „Mano tuopelė raudona skarele" (pagal Č. Aitmatovo apysaką, 1964).

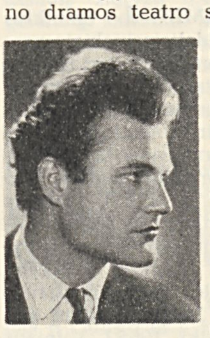

Vaidmenys: Butkus, Čemarka (A. Griciaus „Išvakarės", „Karšta vasara"), Čerkunas (M. Gorkio „Barbarai"), Tomas (J. Grušo „Vedybų sukaktis"), Achmedas Ryza (N. Hikmeto „Keistuolis"), Veršininas (A. Čechovo „Trys seserys"), Protasovas (L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas"); liet. filmuose: Ignotas („Ignotas grįžo namo"), Romualdas („Tiltas"), Vilius („Kol nevėlu"), ir kt.

„GENỸS" — tarybinis iliustruotas vaikų žurnalas. 1940—41 ėjo Kaune dukart per mėnesį. Leido Švietimo liaudies komisariatas. 1953 atnaujintas Vilniuje kaip mėnesinis žurnalas. Leidžia LLKJS CK ir pionierių org-jos resp. taryba.

„Genio" antraštė

Žurnalas iliustruojamas daugiaspalvėmis iliustracijomis. 1953—57 redagavo L. Mykolaitis, 1957—63 — A. Dulinskas, nuo 1963 — V. Barauskas.

GENIŨ PÉLKĖ — pelkė Širvintų rj., 10 km į p. r. nuo Širvintų, 6 km į š. r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 102 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,9 m, vid. 3,6 m; susiskaidymas 30—50%, vid. peleningumas 3,7%.

GÊNIUŠAS Juozas [1892.X.22 Navickuose (Alytaus rj.) — 1948.I.4 Kaune] — pedagogas, vadovėlių autorius, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1947). 1912 baigė Veiverių mkt. seminariją. Mokydamasis seminarijoje, kartu su kitais

1911 įkūrė slaptą moksleivių lavinimosi ratelį „Rūtelė", kuris veikė iki 1914, redagavo ir leido hektografuotą to pat pavadinimo laikraštėlį. Rašinėjo eilėraščius ir korespondencijas į periodinę spaudą. Baigęs seminariją, dirbo pr. m-loje. I pasaul. karo metu mokytojavo Poltavos gub. ir Petrogrado pr. m-lose. 1917 baigė ikimokyklinio auklėjimo kursus. 1918—21 studijavo Petrogrado Ped. in-te. 1921 grįžęs į Lietuvą, dirbo mokytoju Kėdainių g-joje ir mkt. seminarijoje, pasireiškė kaip saviveiklinių teatro vaidinimų organizatorius, režisierius. Dalyvavo Lietuvos mokytojų profsąjungos, Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos bei Lietuvos Jaunimo s-gos veikloje. Po 1926 faš. perversmo atleistas iš mokytojo pareigų, o 1927 įkalintas Varnių konc. stovykloje. Iš stovyklos paleistas, dirbo Kauno miesto švietimo skyriuje. Nuo 1931 Lietuvos moterų globos k-to Kauno amatų m-los direktorius. Bendradarbiavo „Mokykloje ir gyvenime", „Mokykloje ir visuomenėje" (kurį laiką šių žurnalų redaktorius), „Kultūroje", „Švietimo darbe", „Lietuvos žiniose" ir kt. Parašė vadovėlių bei grožinės lit-ros kūrinių. 1935 J. Visgino slapyvardžiu išleido romaną „Laisvės alėja", kuriame demaskuojamas miesčioniškumas. 1940—41 Švietimo liaudies komisariato v-bos viršininkas. Vok. faš. okupacijos metais dirbo Kauno amatų m-loje. Nuo 1944 Kauno mkt. seminarijos direktorius.

Ršt.: Sapnas. Paparčio žiedas (Scenos vaizdeliai), Voronežas, 1918; Scenos vaizdeliai vaikų teatrui, Šiauliai, 1924; Ryškusis skaitymas, K., 1928; Dramatizacija ir įscenizavimas — mokymo auklėjimo priemonė, K., 1929; Radio pašnekesiai su mokytojais ir tėvais, K., 1930; Istorijos vadovėlis, Kaunas—Marijampolė, 1936; Lietuvos istorijos vadovėlis, K., 1936; Senovės istorija, K., 1936; Vidurinių amžių istorija, K., 1936; Naujų amžių istorija, K., 1937; Istorijos vadovėlis [V ir VI sk.], K., 1940 [III leid.]; Istorijos vadovėlis [I kl.], K., 1940; Istorijos vadovėlis [II kl.], K., 1940; Senieji amžiai ir vidurinių amžių pradžia [IV kl.], K., 1940; Viduriniai amžiai [vid. m-los V kl.], K., 1940.

Lit.: **P. Šinkūnas,** Iš atsiminimų apie Juozą Geniušą.—„Tarybinė mokykla", 1948, Nr. 1; **V. Žilionis,** Mirė žymus liaudies švietėjas.—„Tarybinė mokykla", 1948, Nr. 1; **J. Žiugžda,** Pažangaus pedagogo kelias.—„Tarybinis mokytojas", 1958.I.9; **G. Raguotienė,** J. Geniušas apie vaikų literatūrinį auklėjimą.—„Bibliotekų darbas", 1963, Nr. 8; **M. Karčiauskienė,** J. Geniušo pedagoginės mintys.—„Tarybinis mokytojas", 1958.IV.3, 6, 10, 17.

GĒNIUŠAS Rimas [g. 1920.VIII.28 Petrograde] — dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1964). Pedagogo J. Geniušo sūnus. 1948 baigė Kauno Konservatorijos fortepijono ir simf. dirigavimo f-tus. Nuo 1945 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro dirigentas, nuo 1958 — vyriausiasis dirigentas. Nuo 1954 TSKP narys. Su V. Grivicku ir A. Mesereru pastatė J. Juzeliūno baletą „Ant marių kranto" (1953), su J. Gustaičiu — V. Klovos operą „Duktė" (1960, Resp. premija), su V. Mikštaite — S. Prokofjevo operą „Meilė trims apelsinams" (1963) ir kt. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Lenkijoje.

Kiti G. statyti ir diriguojami spektakliai: Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas" (1945), Dž. Verdžio „Don Karlas" (1959) ir „Sicilijos mišparai" (1961), L. Delibo „Lakmė" (1955), F. Šopeno — A. Glazunovo „Šopeniana" (1955), R. Leonkavalio „Pajacai" (1955), P. Čaikovskio „Pikų dama" (1958), „Jolanta" (1962) ir „Frančeska da Rimini" (1962), Ž. Masnė „Manon" (1964) ir kt.

GEÑSAS Borisas [g. 1905.I.13 Polocke (Baltarusijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius statybininkas. Kilęs iš burž. šeimos. 1924—30 mokėsi Gento un-te. Dirbdamas Kauno statybose, 1933 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-ją, inteligentų tarpe rinko aukas polit. kaliniams, platino kom. lit-rą, vykdė atskirus LKP vadovaujančių darbuotojų pavedimus. 1935—1936 drauge su dailininke I. Trečiokaite-Žebenkiene dirbo LRP CK organo „Raudonoji pagelba" redakcijoje, 1938—1940 LKP nurodymu — pažangioje žydų teatro d-joje „Iteg" Kaune. 1940—41 dirbo Komunalinio ūkio liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1945 dirba statybinėse ir kitose org-jose Vilniuje.

GENSÍENĖ Mina [Šapiraitė; g. 1904.I.17 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1925—27 Jonavoje priklausė LKJS. Į LKP priimta 1927 ir pogr. darbą dirbo iki 1937. Dirbdama įv. įmonėse Klaipėdoje, nuo 1927 padėjo iš Vokietijos siunčiamą LKP lit-rą gabenti į Šiaulius, Plungę, Varnius, organizuoti streikus Klaipėdoje. 1928.IV ištremta į Varnių konc. stovyklą. 1931 pab. paleista, grįžo į Jonavą, gyveno policijos prižiūrima ir tęsė rev. veiklą. 1932 persikėlusi į Kauną, dirbo siuvykloje. Nuo 1933 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos CK instruktore, buvo LRP CK narė, 1935—36 apie pusę metų ėjo LRP CK sekretorės pareigas. Už rev. veiklą 1932—34 tris kartus adm. tvarka kalinta. Pasitraukusi iš partijos dėl šeimyninės padėties, 1937—1940 vykdė atskirus LKP CK pavedimus, jos bute susitikinėjo atsakingi part. darbuotojai. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Komunalinio ūkio liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais gyveno Penzoje. 1952 baigusi bibliotekinį technikumą, dirba Vilniaus viešojoje bibliotekoje. Nuo 1959 TSKP narė.

GEÑZELIS Bronius [g. 1934.II.16 Aukštadvaryje (Trakų rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1965). 1956—1957 LLKJS Trakų rj. k-to sekretorius, 1957—58 Ignalinos rj. laikr. „Kelias į komunizmą" redaktorius. 1959 baigė Maskvos un-to filos. f-tą. 1959—61 Šiaulių Ped. in-to, nuo 1964 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie 1863 sukilimo veikėjų ideologiją, rusų, ukrainiečių rev. demokratų ryšius su Lietuva. Išleido brošiūras „Bažnyčia keičia savo veidą" (1964), „Kada atsirado religija" (1965).

GEÑZELIS Kostas [1901.VI.1 Ozioruose (netoli Gardino) — 1948.IV.2 Kaišiadoryse] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1920—21 Jekaterinburge (dab. Sverdlovskas) baigė technikos kursus. 1921 apsigyveno Aukštadvaryje ir Mongirdo dvare dirbo kalviu. 1930 įstojo į LKP. Nuo 1932 Aukštadvaryje LKP kuopelės sekretorius. Nuo 1940.VII Aukštadvario vls. ž. ū. komisijos narys, LKP Trakų aps. k-to instruktorius. 1940.XI—1941.VI Trakų aps. vykdomojo k-to pirmininkas. Kilus karui, stojo savanoriu į Raudonąją Armiją ir buvo bataliono komisaru. 1946 pr. demobilizuotas, dirbo Kaišiadorių malūno-lentpiūvės direktoriumi.

GEODÈZIJA [gr. *gē* — žemė + *daiō* — daliju] — mokslas apie Žemės ir atskirų jos dalių formą ir dydį, jų matavimo būdus ir vaizdavimą planuose bei žemėlapiuose. Nesudėtingi geodeziniai matavimai Lietuvoje buvo vykdomi jau XVI a., sudarant Lietuvos—Lenkijos 1512 bei 1526 metų žemėlapius, ir valakų reformos metu, rengiant karališkųjų žemių ir kai kurių didikų dvarų planus. Apie 1589 M. Strubičius sudarė Lietuvos, Livonijos ir Maskvos kun-stės 1 : 1 170 000 mastelio žemėlapį, pasinaudojęs, be kitko, maršrutine nuotrauka, daryta 1575—80 žygio į Pskovą metu. Pirmuosius tikslius ir didelio masto geod. darbus 1590—1600 atliko Trakų vaivada Mikalojus Kristupas Radvila. Pagal juos 1613 išleistas Lietuvos Did. Kun-stės žemėlapis. 1790—1800 buvo atliekami geod. darbai, sudarant Kauno, Vilniaus, Gardino planus. Prie jų prisidėjo ir L. Stuoka-Gucevičius, tuo metu dėstęs geodeziją Vilniaus un-te. Vertinga geod. nuotrauka padaryta Suvalkijoje 1795—1800, rengiant 1 : 33 300 mastelio žemėlapį. Kartografuojamoji teritorija jau buvo suskirstyta planšetais (nors ir su sąlygine koordinačių sistema). Klaipėdos krašte XVIII a. pab.—XIX a. pr. atlikta nemaža geod. matavimų 1 : 50 000 ir 1 : 150 000 mastelių žemėlapiams. 1872 ten pat pradėta daryti menzulinė 1 : 25 000 mastelio nuotrauka. Iš jos 1875 parengtas 1 : 100 000 mastelio žemėlapis, kuriuo remiasi daug dar ir dabar vartojamų žemėlapių. Likusioje Lietuvos dalyje geodezinius ir kartografinius darbus vykdė carinės Rusijos gen. štabo, inžinerijos, artilerijos karininkai. 1816—20 pulkininkas K. Teneris atliko tikslius I eilės trianguliacijos darbus. Jam padėjo ir jo vykdomuose darbuose dalyvavo Vilniaus un-to profesoriai ir specialistai: J. Chodzka,

M. Glušnevičius, J. Sniadeckis, P. Slavinskas, M. Žilinskis.

Teneris panaudojo 3 bazes (Drūkšių, Palangos, Pandėlio) ir 119 trikampių, jungiančių 98 punktus. Bazės išmatuotos 1 : 1 000 000 tikslumu specialiais bimetaliniais strypais. Horizontalūs ir vertikalūs kampai buvo matuojami 15 colių skersmens kartotiniu skrituliu su 10" tikslumo vernierais. Taškų aukštis nustatytas nuo Baltijos j. paviršiaus (ties Palanga). Geogr. koordinačių ir azimutų nustatymo pagrindinis punktas buvo Meškonys (29 km į š. nuo Vilniaus). Tenerio trianguliacijos darbų rezultatus panaudojo Rusijos astronomas V. Struvė, skaičiuodamas meridiano lanko ilgį.

1826 Vilniaus un-te įsteigta G. katedra, kurios vedėju paskirtas prof. A. Šaginis. Jo paskaitos išspausdintos knygose „Matavimas" ir „Aukštoji geodezija". Naujas geod. darbų pakilimas prasidėjo 1924, įsteigus Pabaltijo Geodezinę komisiją. Buvo vykdoma I eilės trianguliacija (vadovas M. Ratautas), didelio tikslumo niveliacija (vadovas P. Butrimas). Geofiziniams darbams vadovavo prof. K. Sleževičius, astronominiams — prof. B. Kodatis. 1940, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, prie Kauno un-to įsteigta aukštosios G. katedra. 1941 ji sujungta su topometrijos katedra ir pavadinta G. katedra (nuo 1950 Kauno Politechnikos in-te). Taryb. metais (iki 1964) Kauno un-te bei Politechnikos in-te parengta apie 60 G. inžinierių. Lietuvos TSR geodezininkai yra išspausdinę daugiau kaip 100 moksl. darbų. 1961 Kaune įsteigtas Lietuvos TSR Geografinės d-jos G. skyrius. 1963 jis išleido pirmąjį „Geodezijos skyriaus darbų" tomą.

GEOFÌZIKA, Žemės fizika,— kompleksinis mokslas apie Žemės fizines savybes ir joje vykstančius fizinius procesus. Lietuvoje vystomos šios G. šakos: *Žemės plutos fizika* ir atmosferos fizika, arba *meteorologija.*

GEOGRĀFIJA [gr. *gē* —žemė+*graphō* — rašau] — mokslas apie Žemės geografinės sferos struktūrą, sudėtį, dinamiką, vystymąsi, regioninę diferenciaciją (fizinė G.) ir visuomeninės gamybos vystymosi sąlygas, ypatybes bei teritorinį pasiskirstymą (ekonominė G.). Geogr. žinių apie Lietuvą (apie sūduvius ir galindus) turėjo jau sen. graikai. Vid. amžiais žinias apie Lietuvą platino Europos riteriai, kariavę su baltais. XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas „Lenkijos istorijos" įvade pateikė pirmą Lietuvos geogr. aprašymą. XVI—XVIII a. geogr. žinių apie Lietuvą pagausėjo ryšium su valakų reforma, prekybos upėmis plitimu, karo veiksmais su Švedija ir Maskvos kun-ste. Naujai sukauptus duomenis panaudojo G. Žončinskis, 1721 Sandomeže išleidęs veikalą lotynų kalba „Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gamtos įdomybių istorija".

XVIII a. antrojoje pusėje, formuojantis kapit. ūkiui, pradėta labiau domėtis savo kraštu pačioje Lietuvoje. Vilniaus un-te, be kitų mokslų, vystėsi fizinė G. (J. Sniadeckis), istorinė-politinė G. (J. Lelevelis) ir ypač geodezija (buvo pradėta Lietuvos topografinė nuotrauka). 1832 uždarius Vilniaus un-tą, geografinis Lietuvos pažinimas kuriam laikui nutrūko. Panaikinus baudžiavą, pagreitėjo kapitalizmo vystymasis, todėl imta labiau domėtis Lietuvos gamtos sąlygomis ir resursais. Tyrimus vykdė Karaliaučiaus, Rygos, Peterburgo, Tartu ir kitų mokslinių centrų tyrinėtojai (A. Giedraitis, H. Keleris, N. Zografas, K. Veberis, B. Dosas, E. Remeris). Jie rėmėsi naujais topografiniais žemėlapiais, kuriuos nuo 1888 pradėjo leisti Rusijos gen. štabas. Tačiau šie tyrinėtojai analizavo tik kurį nors vieną geogr. aplinkos komponentą, nesintetindami faktų į vieningą visumą moderniosios G. prasme.

I pasaul. karo metu Lietuvą tyrinėjo vokiečiai geografai, norėdami parengti moksl. pagrindus numatytai kolonizavimo politikai. Po karo H. Mortensenas parašė sintetinį geogr. veikalą apie Lietuvą. Lenkų okupuoto Vilniaus kr. geogr. sąlygas tyrė Vilniaus un-to specialistai. Prof. S. Volosovičius 1920 išleido sintetinį geogr. veikalą apie Lietuvą ir Baltarusiją. Geogr. tyrimus pagyvino įkurtas Kauno un-tas. 1935 ir 1937 išleisti pirmieji sintetiniai lietuvių autorių darbai apie Lietuvą — mokykliniai G. vadovėliai (autoriai P. Šinkūnas, S. Tarvydas).

Taryb. metais, vystant liaudies ūkį, pradėta kruopščiai tirti geogr. aplinkos sąlygas ir resursus. Lietuvos G. problemas nagrinėja Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tas (1945—63, nuo 1963 Geogr. skyrius), MA Zoologijos ir parazitologijos in-tas, MA Botanikos in-tas, Miškų ūkio in-tas, Žemėtvarkos v-ba, Hidrometeorologinė v-ba, Geologijos ir gelmių apsaugos v-ba (nuo 1964 Valst. gamybinis geologijos k-tas), Gamtos apsaugos k-tas, Vandens ūkio k-tas. Geografus rengia Vilniaus un-to gamtos f-tas, iki 1964 išleidęs jų apie 350, ir Vilniaus Ped. in-tas, kurį iki 1964 baigė apie 800 geografų. Taryb. santvarkos metais Lietuvoje išsivystė G. mokslų ciklo įv. šakos: kartografija (V. Chomskis), geomorfologija (A. Basalykas, V. Čepulytė, V. Dvareckas, V. Gudelis, Č. Kudaba, L. Micas), klimatologija (A. Griciūtė, K. Kaušyla, B. Styra, V. Ščemeliovas), ežerotyra (K. Bieliukas, V. Chomskis, A. Garunkštis, V. Červinskas, A. Stanaitis), upėtyra (A. Barisas, J. Macevičius), dirvožemių G. (D. Galvydytė, P. Garmus, A. Mejeris, J. Vaitiekūnas, V. Vazalinskas), biogeografija (K. Brundza, M. Natkevičaitė, E. Purvinas, A. Seibutis), landšaftotyra (A. Basalykas, O. Šleinytė), ekonominė G. (V. Brazauskas, M. Gudonytė, S. Tarvydas). 1957 įsteigta Lietuvos TSR Geografinė d-ja. Lietuvos geogr. tyrimai apibendrinti „Lietuvos TSR ekonominėje geografijoje" (1957), 2 tomų knygoje „Lietuvos TSR fizinė geografija" (1958—65), kurios I tomo autoriams paskirta I laipsnio Resp. premija. Geografų moksl. tyrimų rezultatai skelbiami „Geografiniame metraštyje" (1958—65 išėjo 7 t.), Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to „Moksliniuose pranešimuose" (1955—63 išėjo 15 t.), leidinyje „Geografija ir geologija". 1960 išleistas straipsnių rinkinys, skirtas XIX Tarptautiniam geografų kongresui Stokholme.

„GEOGRĀFIJA IR̃ GEOLÒGIJA"— tarybinis tęstinis geografijos ir geologijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1962 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 3 t.

GEOGRĀFIJOS SKỸRIUS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geografijos skyrius,— mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas, perorganizavus 1963 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tą. Skyriuje yra 2 sektoriai: 1) fizinės geografijos, 2) ežerotyros ir pelkėtyros. Pagrindinės skyriaus darbo kryptys: Lietuvos reljefo sąrangos ir vystymosi dėsningumų, ežerų ir pelkių dubenų bei jų nuosėdų susidarymo aiškinimas, bioklimatiniai tyrinėjimai ir klimatą formuojančių veiksnių bei sąlygų tyrimai, holoceno paleogeografija ir neotektonika, Baltijos jūros krantų dinamikos ir raidos tyrimai, landšaftų tyrimai (tame tarpe ir geocheminiai). Skyrius išleido tarptautinio metraščio „Baltica" t. 1—2 (1963—64), straipsnių rink. „Dabartiniai ir naujausieji Žemės plutos judesiai Pabaltijyje" (1964). Skyriaus vadovas akad. K. Bieliukas. Prie G. s. veikia Lietuvos TSR Geografinė draugija.

GEOGRĀFINĖS DRAUGÌJOS. 1867—1914 Vilniuje veikė Rusijos Geografinės d-jos šiaurės vakarų skyrius. 1910—1913 jis išleido 4 knygas, kuriose išspausdinta straipsnių iš fizinės geografijos, matematinės geografijos, statistikos, archeologijos, archeografijos, istorijos, etnografijos. 1934 įsteigta Geografinė d-ja burž. Lietuvoje. Joje buvo apie 100 narių, kurie rašė straipsnius geogr. temomis į žurnalus ir laikraščius, skaitė paskaitas. 1957 įsteigta Lietuvos TSR Geografinė d-ja — TSRS Geografinės d-jos filialas. Ji turi apie 150 narių (pirmininkas akad. K. Bieliukas), 6 sekcijas: fizinės geografijos, ekonominės geografijos, meteorologijos, hidrologijos, mokyklinės geografijos, kvartero geologijos. Be to, Kaune yra d-jos geodezijos skyrius. Iki 1965 d-ja išleido 7 tomus „Geografinio metraščio". Kauno skyrius 1963 išleido pirmąjį, 1964 — antrąjį tomą darbų geodezijos klausimais.

Lit.: **K. Bieliukas,** Geografinių draugijų veiklos Lietuvoje apžvalga.—„Geografinis metraštis", t. 1, V., 1958.

„GEOGRĀFINIS MĒTRAŠTIS" — tarybinis tęstinis geografijos ir geologijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1958 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tas (nuo 1963 Geografijos skyrius) ir Lietuvos TSR Geografinė d-ja. Iki 1965 išėjo 7 t.

GEOLÒGIJA [gr. *gē* — žemė+*logos* — mokslas]— mokslas apie Žemės ir jos plutos sandarą, mineralinę sudėtį, vys-

tymosi dėsningumus ir istoriją. Lietuvoje G. pradėjo vystytis 1803, įsteigus mineralogijos katedrą Vilniaus un-te. Jos steigėjas buvo prof. R. Simonovičius, studijavęs geologiją ir mineralogiją Vokietijoje. Jis sudarė didelę mineralų kolekciją (apie 15 000 eksponatų). Buvo pradėti kompleksiniai geognostiniai tyrimai. Jiems vadovavo un-to prof. E. Eichvaldas ir dėstytojas J. Jakovickis. 1832 uždarius Vilniaus un-tą, apie 80 metų Lietuvos G. klausimus kartais paliesdavo tik kaimyninių un-tų ir moksl. d-jų geologai (ypač Tartu un-to profesorius K. Grevinkas) bei pavieniai Lietuvos geologai (pirmuosius reikšmingus kvartero tyrimus atliko A. Giedraitis). Vilniaus un-to geol. rinkiniai buvo išskirstyti po Odesos, Kijevo, Tartu, Kazanės un-tus bei gamtos muziejus.

1919 atkūrus Vilniaus un-tą ir 1922 įsteigus un-tą Kaune, imta sistemingiau nagrinėti geol. problemas. Kauno un-to geologijos-mineralogijos katedra tyrė miner. žaliavas bei jų telkinius (M. Kaveckis, P. Jodelė), atliko paleontologinius, stratigrafinius, kvartero (J. Dalinkevičius, Č. Pakuckas) bei geofizinius (K. Sleževičius) tyrimus. Jais, be kitko, buvo nustatyta viršutinio devono, juros, kreidos sistemų stratigrafinė apimtis. 1925 įsteigtas Lietuvos G. muziejus. 1935 paskelbtas Lietuvos geomorfologinis žemėlapis, monografiškai aprašyti Papilės juros sistemos amonitai ir kreidos sistemos selachijos. 1936 išleistas Pabaltijo geol. žemėlapis (sudarytas, remiantis gręžinių duomenimis). Vilniaus un-to geologai ir geografai (B. Ridzevskis, S. Volosovičius, M. Limanovskis, B. Halickis, B. Kongelis) tyrinėjo Vilniaus krašto geologiją.

1940 rudenį Kaune buvo suorganizuota Geologinė tarnyba, 1941 pavasarį pertvarkyta į Geologinį skyrių. Taryb. metais didelis dėmesys atkreiptas į kadrų rengimą. Kauno un-te 1940 įsteigta inžinerinės G. katedra (iki 1948 jai vadovavo prof. J. Dalinkevičius, vėliau prof. M. Kaveckis); nuo 1950 ji priklauso Kauno Politechnikos in-tui. Vilniaus un-te veikė mineralogijos katedra (ved. M. Kaveckis), G. katedra (ved. J. Dalinkevičius). 1963 jos sujungtos į vieną G. ir mineralogijos katedrą (ved. S. Žeiba), be to, įsteigta hidrogeologijos ir inžinerinės G. katedra (ved. A. Kondratas). Parengta daug geomorfologų, nuotraukininkų, paieškininkų, geochemikų, hidrogeologų. 1963 Lietuvoje dirbo daugiau kaip 200 geologų. Apie 30 geologų turėjo moksl. laipsnius.

Socialistiniam ūkiui sėkmingai vystyti labai svarbu buvo išplėsti *geologines paieškas*. Planingai pradėtos daryti geol. nuotraukos, gręžiami gilūs gręžiniai (iki kristalinio cokolio). Daug tokių gręžinių buvo daroma kompleksinei geologinei-hidrogeologinei 1 : 200 000 mastelio nuotraukai. Žemės gelmėse aptikta druskų, ugniai atsparių molių, opokų, fosforitų, naftos. Rasta vandens šaltinių miestams ir kai kuriems pram. rajonams aprūpinti. „Gidroenergoprojekto" Vakarų sk. atliko inžinerinius geologinius tyrimus, reikalingus projektuoti Kauno hidroelektrinei ir išaiškinti Nemuno hidroenergetinio pakopavimo sąlygoms. Įvairios geologų org-jos 1957 sujungtos į Geologijos ir gelmių apsaugos v-bą. 1964 vietoj šios v-bos įsteigtas Lietuvos TSR Valstybinis gamybinis geologijos k-tas.

G. mokslinį tiriamąjį darbą dirbo Vilniaus ir Kauno aukštųjų m-lų ir mokslinių in-tų geologai. Vilniaus un-to ir Kauno Politechnikos in-to geologai nagrinėjo apatinio paleozojaus stratigrafiją, fauną (J. Paškevičius), detaliai tyrė viršutinio devono famenio aukštą ir parengė keletą jo geol. žemėlapių (J. Dalinkevičius, S. Žeiba). Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos instituto (o nuo 1963 — Geologijos instituto Vilniuje) darbuotojai sprendė paleontologijos problemas (A. Grigelis, O. Kondratienė, V. Talimaa, A. Vienožinskienė), dirbo litologijos (J. Kisnėrius), devono geochemijos (V. Narbutas) srityse, tyrė permo sistemą (P. Suveizdis), kvarterą (V. Čepulytė, V. Gudelis, P. Vaitiekūnas), miner. žaliavas (V. Jasiukevičius, R. Tarvydas, V. Vonsavičius). In-to geologai padėjo sudaryti Lietuvos miner. žaliavas naudosiančių įmonių išdėstymo projektą. Lietuvos geologai sudarė žaliavų bei požeminių vandenų kadastrus, parengė Lietuvos geologinius, paleogeografinius, paleotektoninius žemėlapius.

Iš išspausdintų darbų G. klausimais minėtini: „Lietuvos TSR mineralinių žaliavų apžvalga", 2 t., (1959—61), „Trumpa Lietuvos TSR geologijos apybraiža" (1959), „TSRS geologija", t. 39, 1961 (jame aprašyta Lietuvos TSR), „TSRS geologinis ištirtumas", t. 43, 1962 (Lietuvos TSR), „Lietuvos geologijos klausimai" (1963), specialūs tomai pranešimų, skirtų Tarptautinio geologų kongreso XXI sesijai Kopenhagoje (1960) ir XIX Tarptautiniam geografų kongresui Stokholme (1960), „Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to moksliniai pranešimai" (15 tomų), 1955 metų regioninės konferencijos Pabaltijo bei Baltarusijos kvartero klausimais darbai.

Lit.: Геологическая изученность СССР, т. 43 (Литовская ССР, период 1800—1955), Вильнюс, 1962.

GEOLÒGIJOS INSTITÙTAS — TSRS Vastybinio geologijos komiteto mokslinė įstaiga Vilniuje, tirianti Lietuvos TSR ir RTFSR Kaliningrado srities geologiją. Įkurtas 1963, perorganizavus Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tą. In-te yra 4 skyriai: regioninės geologijos (su kvartero geologijos ir geomorfologijos sektoriumi), naudingųjų iškasenų, hidrogeologijos ir inžinerinės geologijos, geofizikos; be to, yra fizinių-cheminių tyrimo metodų laboratorija, geologijos muziejus, kernų saugykla. Pagrindinės in-to darbo kryptys: geologinės sąrangos, naudingųjų iškasenų (naftos, stat. medžiagų) tyrimas ir prognozė, hidrogeologinių ir inžinerinių-geologinių sąlygų aiškinimas, geologinis-ekonominis telkinių įvertinimas, paieškų, žvalgybos ir aprobavimo metodikos tobulinimas, geol. žemėlapių, atlasų, monografijų sudarymas. 1963 in-tas išleido str. rinkinį „Lietuvos geologijos klausimai". In-to direktorius geol.-miner. m. kand. A. Grigelis.

GEOLÒGIJOS IR GEOGRÃFIJOS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geologijos ir geografijos institutas,— mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1945. In-te buvo 9 sektoriai: prekvartero stratigrafijos ir tektonikos, kvartero ir geomorfologijos, mineralinių žaliavų, hidrogeologijos, atmosferos fizikos, Žemės plutos fizikos, fizinės geografijos, klimatologijos, pelkėtyros; be to, veikė ežerotyros ir sapropelių laboratorija. 1963 G. ir g. i. reorganizuotas: *Geografijos skyrius*, sudarytas iš in-to ežerotyros, pelkėtyros, klimatologijos ir fizinės geografijos sektorių, ir atmosferos fizikos sektorius paliktas Mokslų akademijos sistemoje, likusi in-to dalis perduota TSRS Valstybiniam geologijos k-tui (ž. *Geologijos institutas*).

In-to geologai sudarė pietinio Pabaltijo prekvartero ir kvartero geol. žemėlapius, Lietuvos TSR naudingųjų iškasenų kadastrus, ištyrė gravimetrinius ir magnetinius laukus, tyrė devono, permo, mezozojaus ir kvartero stratigrafiją, litologinę sudėtį ir paleogeografiją, vykdė mikropaleontologinius ir šarvuotųjų žuvų tyrimus. Geografai tyrė respublikos reljefo sąrangą, morfologiją, kompleksiškai nagrinėjo ežerų ir pelkių susidarymo, vystymosi dėsningumus; sudarė ežerų ir pelkių kadastrus, Lietuvos TSR landšaftinio, fizinio geografinio, ekonominio geografinio rajonavimo žemėlapius. Buvo tiriamas Lietuvos klimatas, holoceno paleogeografija, jūros kranto morfologija ir dinamika. Atmosferos tyrimai išsivystė į branduolinės *meteorologijos* tyrimus.

In-tas 1955—63 išleido 15 tomų „Mokslinių pranešimų", paruošė „TSRS geologinio ištirtumo" t. 43 (1962), „Lietuvos TSR ekonominę geografiją" (1957), „Lietuvos TSR fizinę geografiją", 2 t. (1958—65). Prie in-to veikusi Geografinė draugija išleido 5 tomus „Geografinio metraščio". In-to moksl. darbuotojai aktyviai skleidė politines ir mokslines žinias (išleido apie 20 mokslo populiarizavimo knygų, perskaitė apie 1000 viešų paskaitų). In-tas užmezgė ryšius su Lenkijos, Vokietijos, Suomijos, Skandinavijos šalių, Olandijos, JAV geografais ir geologais. In-tas organizavo daugiau kaip 20 visasąjunginių, regioninių ir respublikinių moksl. konferencijų. Dalyvavo tarptautiniuose geologų ir geografų kongresuose (1960 Stokholme ir Kopenhagoje, 1961 Varšuvoje); ta proga išleido 3 specialius mokslinių pranešimų tomus. 1946—63 in-to direktorius akad. K. Bieliukas.

GEOLÒGINĖS PÃIEŠKOS. Senovėje ir vid. amžiais sistemingos G. p. nebuvo vykdomos, bet vis dėlto jau buvo kai

kas žinoma apie Lietuvos naudingąsias iškasenas.

Buvo plačiai žinomas ir nepaprastai vertinamas Lietuvos gintaras. Jį mini rom. rašytojas Plinijus Vyresnysis, sen. graikų geografas ir istorikas Strabonas. Be to, vid. amžių tyrinėtojų raštuose yra žinių apie balų geležies rūdos naudojimą Lietuvoje ir druskos gavybą iš miner. vandenų. 1721 išėjusioje G. Žončinskio knygoje, kurioje aprašyta gyvoji ir negyvoji Lietuvos gamta, taip pat paminėti Lietuvos miner. vandenys. Lietuvos gydomieji šaltiniai, geležies rūda, karstinės kilmės gipso duobės prie Biržų ir Baltijos pajūrio gintaras aprašyti A. Biušingo „Geografijoje", kuri 1768 išversta į lenkų kalbą. XVIII a. pab. Rygoje išėjo I. Fišerio knyga apie Livonijos gamtą; viename tos knygos skyriuje, kurį parašė Mintaujos g-jos mkt. I. Ferberis, paminėtos klintys Mūšos ir Nemunėlio krantuose, gipsai prie Biržų ir Smardonės (Likėnų), pirmą kartą aprašyti Smardonės miner. vandenų šaltiniai.

1787 Vyriausiosios m-los profesoriai J. Sartoris ir J. Mickevičius tyrė Nemuno pakrančių šaltinius. Analizių duomenis paskelbė B. Jundzilas. Be to, Jundzilas 1792 tyrė Stakliškių miner. vandenų druskų koncentraciją, norėdamas rekomenduoti vyriausybei eksploatuoti šias druskas. Per visą XIX a. ir XX a. pr. daug dėmesio buvo skiriama miner. versmėms. Net 9 darbuose pateikiama duomenų apie Druskininkų miner. vandenis. Buvo tyrinėjami Birštono šaltiniai (1827, J. Ulmanas). Minimi Žiežmarių (1818, M. Bogatka), Ukmergės (1830, E. Eichvaldas), Pasvalio, Kačerginės, Šiaulių, Darsūniškio, Balbieriškio, Merkinės (1918, O. Linstovas) sūrūs vandenys. Buvo rasta geležies rūdos Papilės apylinkėse (1827, J. Ulmanas), fosforitų Mizarų kaime, Lazdijų rj. (1911, S. Linda), gipso Pasvalio, Biržų, Pumpėnų apylinkėse ir dolomitų prie Pakruojo bei Kupiškio (1830, F. Diubua), klinčių Sablauskių apylinkėse, Akmenės rj. (1830, E. Eichvaldas), klintinio tufo ties Čiobiškiu (1831, I. Jakovickis), Nemunaičiu, Aukštadvariu, Trakais, Prienais (1861, A. Korevas). 1894 Dorofejevskis aprašė kreidos, molio, smėlio, žvyro telkinius apie Kauną.

Burž. Lietuvoje toliau buvo kaupiamos žinios apie naudingąsias iškasenas ir tiriami anksčiau rasti telkiniai. Naudingųjų iškasenų ieškojo Kauno un-to geologijos ir geografijos skyrius, Energijos k-to žemės turtų tyrimo komisija (nuo 1936) ir šiaip atskiri asmenys. Susidomėta dolomitais Mūšos ir Tatulos slėnių atodangose (1925, M. Tomašauskas), Biržų rj.— Parovėjoje, Pabiržėje, Vinkšniniuose (1931, M. Kaveckis). Pasirodė pirmosios moksl. žinios apie Lietuvos molynus: J. Dalinkevičius aprašė 42 telkinius (1930), Č. Pakuckas 20 telkinių (1940). 1931 rasta kvarcinio smėlio netoli Anykščių (M. Kaveckis); 1940 jį detaliau tyrinėjo P. Jodelė. Daugiausia dėmesio buvo skiriama Akmenės apylinkių klintims (jos tirtos 1925, 1927, 1931, 1939 ir 1940). M. Kaveckis 1931 tyrė Akmenės klinčių tinkamumą cementui; išgręžta 14 gręžinių ir iškasti 37 šurfai. Dar didesni darbai atlikti 1936 netoli Kauno, Marvos bei Pyplių apylinkėse (P. Jodelė, A. Domaševičius, S. Sčesnulevičius) ir 1938 tarp Skirsnemunės ir Jurbarko (P. Jodelė), kur buvo detaliai išžvalgyta kreida.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, 1941 buvo įsteigtas Geologinis skyrius, vadovavęs respublikos geol. darbams. Buvo ištirta 11 molynų (didžiausieji: Dvarčionyse, Bukčiuose, Vaitkuškyje, Rubikiuose, Panevėžiuke). Surastas dolomitų telkinys Linksmučiuose (Pakruojo rj.). Pokario metais svarbus uždavinys buvo rasti stat. medžiagų. Šių medžiagų ieškojo Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tas, Lietuvos geologinė žvalgybinė ekspedicija, o taip pat žvalgybinės ekspedicijos, priklausiusios Stat. medžiagų pramonės m-jai bei Vietinės ir kuro pramonės m-jai. 1957 įsteigta Geologijos ir gelmių apsaugos v-ba sujungė įv. org-jas, tyrinėjusias Lietuvos geologiją. 1963 G. p. darbą Lietuvoje dirbo 120 geologų.

Taryb. metais detaliai išžvalgyta apie 240 telkinių. Surasta ir ištirta daug molynų (ž. *Molis*). *Žvyro* telkinių daugiausia rasta 1956—58. Naujomis *smėlio* atsargomis aprūpinti silikatinių plytų f-kai. Anykščių rj. rasti nauji klodai kvarcinio smėlio, tinkamo stiklui gaminti. *Dolomitų* paieškos atnaujintos 1949. Buvo tyrinėjami anksčiau aptikti telkiniai ir surasta naujų (1958 išžvalgytas vienas didžiausių Lietuvos dolomitų telkinių — Petrašiūnai II, netoli Pakruojo). Naujosios Akmenės rj. 1961—62 rasti nauji *klinčių* klodai; jie aprūpins žaliava Naujosios Akmenės cemento f-ką keliasdešimt metų. 1955—1962 rasta keli šimtai klintinių tufų ir ežerų kreidos telkinių, kuriuos galima naudoti dirvoms kalkinti. 1955 v. Lietuvoje rasta *opokų*. Reikšmingiausias įvykis Lietuvos G. p. istorijoje — naftos paieškos. 1958—63 išgręžta 14 gilių gręžinių; iš jų keturiuose aptikta skystos naftos. Sistemingai ieškoma gėlo požeminio vandens (ž. *Požeminiai vandenys*) miestų ir kaimų vandentiekiams. 1959—1963 rasto požeminio vandens ištekliai bus panaudoti šešiolikos miestų vandentiekiams.

GEOMORFOLÒGIJA [gr. *gē* — žemė + *morphē* — forma + *logos* — mokslas] — mokslas apie Žemės paviršiaus sandarą ir kilmę. Iki XIX a. septintojo d-mečio buvo aiškinama, kad Lietuvos paviršius susiformavęs diliuvinio tvano metu, veikiant ledo lytims ir ledkalniams. Tik 1888 Lenkijos geologas J. Semiradzkis pradėjo aiškinti Lietuvos paviršiaus kilmę, remdamasis kontinentinio apledėjimo teorija. R. Lietuvos ledyninio reljefo G. pirmoji teisingai išaiškino 1902 Rusijos geologė A. Misuna, o š. Lietuvos — 1910 Rygos un-to profesorius B. Dosas. I pasaul. karo metais Lietuvą įv. atžvilgiais, taip pat ir geomorfologiniu, tyrė Vokietijos specialistai, ypač H. Mortensenas. Po karo jis paskelbė pirmą platesnį darbą apie Lietuvos paviršiaus glacialinę morfologiją. Lenkų okupuotoje r. Lietuvoje geomorfologinius darbus dirbo Vilniaus un-to profesoriai S. Volosovičius, M. Limanovskis. Burž. Lietuvoje geomorfologiniai tyrimai pradėti tik 1935; juos kartu su geol. darbais vykdė M. Kaveckis, J. Dalinkevičius, Č. Pakuckas. Po D. Tėvynės karo G. problemas tyrė Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to kvartero ir geomorfologijos sektorius (vadovas V. Čepulytė), fiz. geografijos sektorius (vadovas V. Gudelis), ežerotyros ir pelkėtyros sektorius (vadovas A. Garunkštis) bei Vilniaus un-to fiz. geografijos ir kartografijos katedra (A. Basalykas, Č. Kudaba). Geologijos ir gelmių apsaugos v-ba 1958 pradėjo geomorfologinį Lietuvos teritorijos kartografavimą masteliu 1 : 200 000. Lietuvos TSR paviršiaus tyrimų rezultatai apibendrinti 2 tomų veikale „Lietuvos TSR fizinė geografija" (1958—65).

Lit.: **A. Basalykas,** Lietuvos teritorijos geomorfologinių tyrimų istorija ir tolesni uždaviniai.—„Geografinis metraštis", t. 2, V., 1959.

GERÁITĖ Rachilė [g. 1900.XII.26 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš burž. šeimos. 1921 su šeima persikėlė į Panevėžį, paskui dirbo Kaune. Nuo 1923 Komunistų partijos narė. Už mėginimą įkurti profs-gą atleista iš darbo, grįžo į Panevėžį. 1923—26 LKP Panevėžio rj. k-to narė. Dalyvavo savivaldybių ir seimo rinkimų kampanijose, buvo tarnautojų profs-gos v-bos narė, padėjo organizuoti bedarbių kovą. 1926 Klaipėdos kr. Darbininkų partijos iškelta kandidate į seimo atstovus, bet šios partijos rinkiminį sąrašą valdžia likvidavo. Po fašistinio perversmo įkalinta, 1929.I nuteista 4 metus kalėti, antroje byloje 1929.V dar 4 metus. Buvo patraukta atsakomybėn ir trečioje — Panevėžio komjaunuolių byloje, tačiau 1930.II iš Zarasų kalėjimo su kt. 3 polit. kalinėmis pabėgo į TSRS. 1932 baigė Sverdlovo vardo kom. un-tą Maskvoje, dėstė polit. ekonomiją rajoniniame kom. un-te. 1933—35 dirbo propagandiste Maskvos f-ke „Triochgornaja manufaktura", paskui ten pat suaugusiųjų m-los vedėja. Už partinio bilieto pametimą 1935 pašalinta iš partijos. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuota (1937). Grįžusi 1947 į Lietuvą, dirbo buhaltere Panevėžio ir Vilniaus spaustuvėse. 1955 reabilituota. Nuo 1957 TSKP narė. Pensininkė.

GERÁITĖ Šeina [1905.IV.17 Minske — 1941.VI Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš burž. šeimos, buhalterė. 1922 baigė Panevėžio g-ją. Nuo 1924 dirbo LKP eilėse Panevėžyje, Kaune. 1927 LKP Panevėžio rj. k-to narė. Partijos pavedimu dirbo taip pat komjaunime. 1927 padėjo leisti Panevėžyje hektografuotą žrn. „Keturi" (K. Poželos ir kt. atminimui). Už rev. veiklą 1928 ištremta į Varnių konc. stovyklą. 1929.V Panevėžyje nuteista $4^1/_2$ metų, o 1930.III — dar 2 metus kalėti. Nuo 1932 mokytojavo ir kurį laiką dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK nare Kaune. 1935 adm. tvarka kalinta Kauno kalėjime. 1940—41 auklė

vaikų namuose. Hitlerininkams įsiveržus į Lietuvą, mėgino evakuotis į šalies gilumą, bet okupantų buvo suimta ir nukankinta.

GERALÃVIČIUS Vytautas [g. 1924.VII.19 Joniškyje] — veterinarijos gydytojas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958). 1951 baigė Lietuvos Vet. akademiją. 1953—57 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to moksl. bendradarbis. 1957—59 dirbo Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos mokslo v-boje. Nuo 1959 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. sekretorius. Knygų „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti" (1958), „Zootechninis fermos darbuotojo žinynas" (1958), „Žemės ūkio gyvulių higiena" (1960), „Zootechniko žinynas" (1963) ir „Zoohigiena" (1964) bendraautoris. Paskelbė mokslinių straipsnių ir brošiūrų zoohigienos, veterinarijos, galvijininkystės, žemės ūkio ekonomikos klausimais.

GERÃSIMOVAS Sergejus Dmitrijevičius [1915—1944.VIII.9 prie Alvito (Vilkaviškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1944). Šturmuotojų eskadrilės vadas G. dalyvavo, vaduojant Vilnių, Kauną. Atliko 86 kovinius skridimus. Prie Alvito pakartojo N. Gastelo žygdarbį. Kai zenitinė artilerija pašovė lėktuvą, G. jį nukreipė į priešo traukinį su degalais.

GEȐBERIENĖ Mina [**Popelytė**; g. 1911 VII.5 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1928 baigė Kauno g-ją. Nuo 1928 LKJS narė, dirbo pionierių tarpe. 1928—29 leido žydų k. šapirografuotą laikr. „Pioner". 1930.I dalyvavo demonstracijoje, kuria buvo protestuojama prieš mirties nuosprendį komunistui D. Kučinskui, už tai policijos buvo adm. tvarka nubausta kalėti. Nuo 1930 LKJS Kauno rj. k-to narė, dirbo agitprope. Nuo 1931, priklausydama legaliai jaunimo sporto d-jai „Viltis", kūrė joje komjaunimo kuopeles. Dirbo pusiau legalioje siuvėjų profs-goje „Adata", platino kom. atsišaukimus. Nuo 1932 Komunistų partijos narė. Už kalbą, pasakytą 1932 stat. darbininkų antifaš. mitinge Kaune, 1933.I nuteista 9 metus kalėti. Buvo kalinama Kauno, IX forto, Marijampolės, Ukmergės kalėjimuose. Nuo 1940 LKP Kauno aps. k-to skyriaus vedėja, LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. D. Tėvynės karo metais Kirovo sr. f-ko darbininkė, partijos Kotelničių rj. k-to instruktorė, LKP CK ir Lietuvos TSR LKT įgaliotinio evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Kirovo srityje pavaduotoja. Nuo 1944 part. darbuotoja Kaune.

GEȐBERIS Abromas [g. 1909.IV Šeduvoje (Radviliškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, šaltkalvis. 1935 įstojo į partinę statybininkų kuopelę, padėjo organizuoti statybininkų streikus. 1935—36 siuntinėjo pogr. kom. lit-rą į valstiečių judėjimo apimtus Užnemunės rajonus, taip pat į Klaipėdą, Rokiškį, Kupiškį, Vilkiją, Ukmergę ir kt. Už rev. veiklą 1936 Kaune nuteistas 7 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, IX forto kalėjimuose. Nuo 1940 dirbo administracinį ir ūkinį darbą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 darbininkas Vilniuje. Nuo 1962 pensininkas.

GEȐBERIS Borisas [g. 1912.VIII.15 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs pramonės darbuotojas (1965). Dirbo siuvėju. Nuo 1928 LKJS narys. Nuo 1930 dirbo Kaune pusiau legalioje darbininkų profs-goje „Adata", komjaunimo rj. k-to agitpropė. 1931 LKJS Kauno rj. k-to sekretorius. Vežiojo Vokietijoje spausdinamą LKP lit-rą nuo Jurbarko iki Kauno. Už rev. veiklą buvo kelis kartus suimtas Šiauliuose, Kaune. 1932.X už kalbą darbininkų mitinge Kaune vėl suimtas ir nuteistas 8 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Nuo 1940 Kauno gamybinės kooperacijos tarybos skyriaus viršininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos latvių, paskui 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 ūkinis darbuotojas Kaune.

GERDÁITIS Antanas [1909.VIII.20 Kybartuose — 1963.VIII.21 Meškuičiuose (Šiaulių rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. 1936 baigė Kauno un-to teisės f-to ekonomikos skyrių. Nuo 1952 Šiaulių rj. „Raudonosios vėliavos" kolūkio pirmininkas. Nuo 1957 TSKP narys. Jo vadovaujamame kolūkyje sukultūrinta daug žemių, suorganizuotas daugiašakis ūkis, pastatyta ligoninė, m-la, įkurtas liaudies ansamblis; kolūkis per trumpą laiką ekonomiškai sustiprėjo. Kolūkio organizacinį gamybinį patyrimą G. aprašė brošiūroje „Mūsų laimėjimai ir užmojai" (1956).

GERDÃŠIAI — kaimas Lazdijų rj., Panemunės apyl., Nemuno kair. krante, 15 km į p. nuo Leipalingio. 142 gyv. (1959). Kaimą supa Gerdašių miškas. 1960 kaime įkurtas 6 ha medelynas. Ryšių skyrius, parduotuvė, Lipliūnų aštuonmetė m-la (1945 iš Lipliūnų į G. perkelta pr. m-la; 1950—63 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). G. minimi 1620. 1838 išsiskirstė į vienkiemius. Burž. nacionalistai 1948 kaime išžudė 17 žmonių, jų tarpe Panemunės apyl. tarybos pirm. J. Inokaitį, 1949 nužudė Inokaičio žmoną ir dukterį, 1952 — komjaunuolį skaityklos ved. V. Vaikšnorą.

GERDUVĖNAI — kaimas Klaipėdos rj., Vėžaičių apyl., 2 km į š. r. nuo Gargždų, Minijos kair. krante; kolūkio centras. 204 gyv. (1959). Š. pakraščiu į Miniją teka Gerdaujė, p. pakraščiu eina Žemaičių plentas. Yra kolūkio gamybinių pastatų, pr. m-la (nuo 1961). Gerdaujės kair. krante, prie santakos su Minija, stovi piliakalnis; jo aikštelė apie 6000 m².

GERDŽIÓGALA — kaimas Kelmės rj., Šaltinių apyl., 11 km į š. nuo Kelmės, 2 km į v. nuo kelio į Šaukėnus. 37 gyv. (1959). P. r. pakraščiu teka Ramočia (Gansės kair. intakas). Per kaimą eina Vaiguvos—Paramočio kelias. Yra taryb. ūkio gamybinių pastatų, mašinų remonto dirbtuvės, 4 ha sodas. Iki 1940 buvo dvaras.

GERDŽIOGALÌKĖ — kaimas Kelmės rj., Šaltinių apyl., 10 km į š. nuo Kelmės, 1 km į v. nuo kelio į Šaukėnus. 38 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Ramočia (Gansės kair. intakas). Veikia felčerių-akušerių punktas ir vaistinė (nuo 1959), biblioteka (nuo 1956). 1949—63 G. buvo kolūkio ir Baršiškių apylinkės centras.

GERDŽIŨ MIŠKAS — miškas Šakių rj., 9 km į r. nuo Lukšių, abipus Kauno—Šakių plento. Priklauso Šakių miškų ūkio Gerdžių ir Klevinių girininkijoms. Plotas 1771 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

GERDŽIŨNAI — kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., 5 km į p. v. nuo Kriūkų; kolūkio centras. 45 gyv. (1959). Per kaimą eina Šakių—Kriūkų kelias; š. pakraščiu teka Lukašius (Nykos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1958—64 pradinė), kultūros namai, biblioteka.

GERGŽDĒLIAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 4 km į r. nuo Kuršėnų, tarp Šiaulių—Kretingos plento ir Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. 167 gyv. (1959). Per G. teka Gergždelė (Ringuvos kair. intakas). Veikia mechaninės dirbtuvės, pastatytos 3 naujos kolūkio fermos. Yra biblioteka (nuo 1961). Dalis gyventojų iš vienkiemių persikėlė į kolūkio gyvenvietę, pradėtą statyti 1955.

GERIKAS Jonas — 1525 Prūsijos valstiečių sukilimo vadas. Prieš sukilimą G. buvo pono nuteistas mirti, bet kun-ščio pasigailėtas. Sukilusių valstiečių vardu G. reikalavo, kad Karaliaučiaus valdžia išlaisvintų valstiečius iš ponų valdžios, ir pripažino tik kun-ščio valdžią. Sukilimą nuslopinus, buvo suimtas ir ištremtas į Įsrutį, vėliau paleistas ir vėl suimtas. 1528 pabėgo į Suomiją, o iš ten į Švediją, kur karaliaus įsakymu buvo nužudytas.

GEȐKIŠKIAI — kaimas Anykščių rj., Latavėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Troškūnų. 90 gyv. (1959). Pr. m-la (1925—1931 ir nuo 1950). Burž. nacionalistai 1945 išžudė valstiečio Žydniko šeimą (5 žmones); jo sūnus ir duktė buvo komjaunuoliai.

GERLÓVSKIS Večislavas [1887.III.5 Vilniuje — 1944.V Trakų aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1898—1905 mokėsi Vilniaus II g-joje. Už dalyvavimą 1905 streikuose iš g-jos pašalintas. 1905—12 dirbo atsitiktinį darbą. 1912—14 raštinės tarnautojas Vilniuje. 1914 pašauktas į Rusijos kariuomenę. 1917 kareivių tarybos išrinktas pulko raštvedžiu, paskui kuopos ir bataliono vadu. Grįžęs į Vilnių, dirbo

krovėju Vilniaus prekių stotyje, buvo vienas krovėjų streiko iniciatorių; už tai atleistas iš darbo. Iki 1940 miško darbininkas. 1940—41 dirbo adm. darbą Valkininkuose, Eišiškėse. Įsibrovus hitlerininkams, pasitraukė į Gorkį. Nuo 1941 kandidatas į VKP(b) narius. 1942. IV.24 pasiųstas į priešo užnugarį, kovojo partizanų grupėse, kurios veikė Rūdninkų girioje. Žuvo, vykdydamas kovos užduotį.

GER̃MANAS Vaclovas [g. 1913.I.16 Šiauliuose] — ekonomistas, istorijos mokslų kandidatas (1961). 1939 baigė Klaipėdos Prekybos in-tą. 1940 dirbo ped. darbą Šiaulių Prekybos in-te. 1944—47 Šiaulių vid. ekonominės m-los direktorius. Nuo 1947 TSKP narys. 1947—48 Šiaulių miesto vykd. k-to skyriaus vedėjas. 1948—57 Šiaulių Ped. in-to (iki 1954 Mokytojų in-tas) direktorius. 1956—59 to in-to marksizmo-leninizmo katedros vedėjas. Nuo 1959 Vilniaus un-to dėstytojas (kartu 1959—61 Valstybinės plano komisijos vyr. specialistas). Paskelbė moksl. straipsnių LKP istorijos ir kt. klausimais.

GERMANÌŠKIS — kaimas Biržų rj., Sodeliškio apyl., 20 km į š. nuo Biržų, 8 km į p. v. nuo Nemunėlio Radviliškio. 45 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Nemunėlio kair. krante, priešais Skaistkalnę (Latvijos TSR). Ryšių skyrius, Kuldūnų biblioteka (nuo 1949). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė liaudies gynėją P. Janilionį ir jo seserį Janilionytę.

GERMANÌZMAI, germanybės, — skoliniai iš germanų kalbų. Ankstyvųjų germanizmų, paskolintų iš senųjų germanų kalbų, liet. kalboje yra vos keletas (žymiai mažiau, negu suomių ir slavų kalbose); vieni iš jų bus patekę iš gotų kalbos (matyt, per prūsų kalbą), būtent: „yla" (iš gotų * „ēla" ar vėlyv. * „īla"), „midus" (iš gotų * „midu"), kiti — iš germanų, būtent: „gatvė" (matyt, per latvių „gatva", „gatve" iš š. germ. * „gatvō", plg. gotų „gatwō"), „tūbas" (iš š. germ. „toßa" ar vėlyv. gotų, kai ō>ū). Prie senųjų G. dar galima priskirti krosnies pavadinimą „ublas" (ir * „ubas"), o taip pat etnonimus „gudas" ir „Vokia" (iš pastarojo pasidarytas „vókietis"). Daugumas kitų germanizmų yra paskolinti iš vok. kalbos neseniai ir paprastai tėra žinomi pietvakarių tarmėse ar vien tik iš R. Prūsijos raštų. XVI a. liet. raštuose germanizmų dar maža. Pvz., Mažvydui pažįstami tik šie germaniškos šaknies žodžiai: „hercikystė", „heubtmonas", „kunigas" (ir „kunigaikštis", „kunigauti"), „mūras", „paburguoti" (jei pastarieji du ne per slavus patekę), „penigas", „skyda", „vokiškas" (ir „vokiškai"). Senesni ar bent plačiau žinomi skoliniai iš vok. kalbos yra dar „amatas", „bakūžė", „balkis", „bulius", „kambarys", „klumpė", „liuosas", „pikis", „rūmai", „spinta" ir kt.

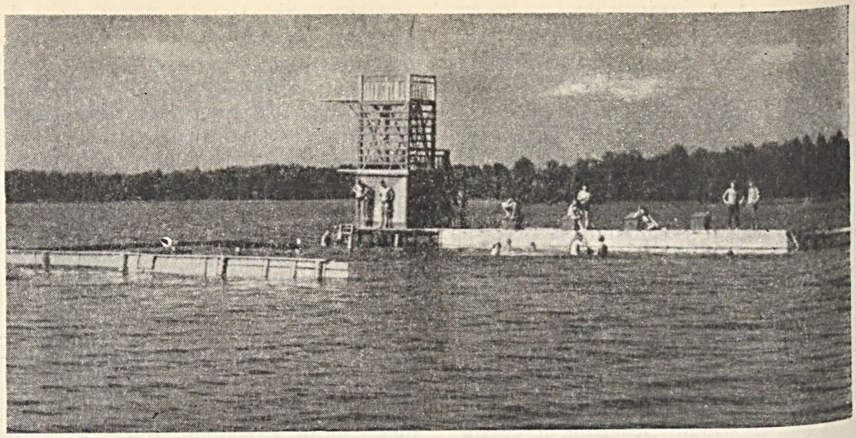

Germantas

Lit.: W. Prellwitz, Die deutschen Lehnwörter im Preussischen und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Litauischen, Göttingen, 1891; K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, K., 1934; K. Būga, Visųsenieji lietuvių santykiai su germanais.— Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1959.

GER̃MANTAS — ežeras Telšių rj., 6 km į v. nuo Telšių, prie geležinkelio į Klaipėdą. Plotas 161 ha, ilgis 2000 m, didž. plotis 1500 m. Kranto linija labai vingiuota. R. ir p. krantai aukšti, v. ir š.— žemesni, vietomis pelkėti. Ežerą supa Alsėdžių—Lieplaukės miškai. Įteka Gelžinupis, išteka Germantupis (Lušinės intakas). Ežeras ir jo pakrantės paskelbtos landšaftiniu draustiniu (jo plotas 843 ha). Tai mėgstama telšiečių poilsio vieta; čia vyksta dainų šventės, gegužinės. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GERMAPO — akcinė bendrovė, įsteigta 1923 Kaune. Pavadinimas sudarytas iš savininkų A. Gerdvilio, V. Malėlos ir V. Podliaskio pavardžių pirmųjų raidžių. Pagr. kapitalas 1 mln. lt. Turėjo Kaune chemijos, farmacijos, kosmetikos, parfumerijos didmeninės prekybos bazę ir vaistų gamybos laboratoriją „Vaistija". 1940 b-vę perėmė Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos liaudies komisariato farmacijos v-ba. D. Tėvynės karo metu laboratorija sudegė.

„GERÓVĖ" — buržuazinis kooperatinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1928—29 Kaune.

GER̃ŠANOVIČIŪTĖ Taubė Riva [**Šmerkovičienė**; g. 1914.XII.24 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1932 LKJS narė. Dirbo pionierių vadove. 1936 išrinkta LKJS Kauno II parajonio k-to nare. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1933—40 bausta 6 kartus adm. tvarka, 2 kartus tremta. Kalėjo Kauno, IX forto kalėjimuose, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 „Inkaro" f-ko darbininkė, vėliau laikr. „Der emes" (žydų k.) skyriaus vedėja. 1941—44 dirbo Konstantinovkos vaikų namuose (Kirovo sr.). 1945—51 Kaune vaikų darželio vedėja, nuo 1951 bibliotekininkė.

GERŠÓVSKIS Julijus [1890.XI.1 Panevėžyje — 1949 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš prekybininkų. Heidelbergo un-te studijavo filosofiją. 1906 įsijungė į rev. veiklą, kurį laiką buvo „Bundo" nariu. 1915—19 dirbo ped. darbą Panevėžyje. 1918.XII—1919.VI Panevėžio Darbininkų atstovų tarybos narys. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Buržuazijai nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, išvyko į Tarybų Sąjungą, ten dirbo partinį ir administracinį darbą.

GER̃TUS Bronislovas [g. 1896.II.1 Vilkiškiuose (Panevėžio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, dimisijos pulkininkas. 1919 baigė karo m-lą, 1920 aukštųjų karininkų kursus Kaune. 1934—40 gen. štabo karininkas. Nuo 1940 Raudonosios Armijos 29 lietuvių teritorinio korpuso štabo skyriaus viršininkas. Nuo 1942.II Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos inžinerinės tarnybos viršininkas. Po karo Vilniaus un-to ir Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Nuo 1956 civ. gynybos dėstytojas Politechnikos, Kūno kultūros in-tuose.

GERULÁITIENĖ Adelė [g. 1906.IX.22 Vyžeičiuose (Rokiškio rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1960). 1927 baigusi dvimečius mkt. kursus Alytuje, mokytojavo pr. m-lose. 1940 baigė defektyvinių vaikų ped. kursus. Dirbo Rokiškio pagalbinėje m-loje. Nuo 1946 Švietimo m-jos pr. ir vid. m-lų v-bos spec. m-lų inspektorė. Nuo 1955 Rokiškio pr. m-los, nuo 1962 Kamajų Strazdo vid. m-los mokytoja. Parengė skaitinius kurčiųjų nebylių m-lų IV klasei (1954).

GERULÁITIS Karolis [g. 1900.XII.28 Vazniškiuose (Kapsuko rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1957). Mokėsi Marijampolės realinėje g-joje, Alytaus 2 metų mkt. kursuose, nuo 1926 mokytojavo. 1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo paskirtas Ukmergės aps. m-lų inspektoriumi. Vok. faš. okupacijos metais atleistas iš mokytojo pareigų, dirbo Juodšilių vaikų namuose (prie Vilniaus). 1944—49 Švietimo ministerijos m-lų inspektorius. 1946 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1949 TSKP narys. Vėliau Kauno miesto liaudies švietimo sk. vedėjas, Klaipėdos Mokytojų in-to direktorius, Klai-

pėdos 5 vid. m-los direktorius. Bendradarbiauja period. spaudoje, parašė Lietuvos geografijos vadovėlį IV klasei (1951), „Lietuvos TSR geografijos skaitinius“ (prie gamtos mokslo vadovėlio IV klasei, 1963).

GERŪLIAI — kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 1 km į p. nuo Balbieriškio, prie plento į Alytų, abipus Peršėkės upės. 299 gyv. (1959). Ž. ū. mechanizacijos m-la. Kaimas susikūrė, išparceliavus Balbieriškio dvaro palivarką, Kisų ir Aleksandravo palivarkus. Buržuazijos valdymo metais Geruliuose buvo centpiūvė, spirito varykla, plytinė ir namų ruošos m-la. G. gyventojai dalyvavo 1935 valstiečių streike.

GERULIAĨ — **1.** Kaimas Telšių rj., Eigirdžių apyl., 10 km į r. nuo Telšių, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio; kolūkio centras. 117 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Tausalas, š. v.— jo intakas Mastupis, r.— Judra. Iš r. prieina Gerulių miškas. Pr. m-la (nuo 1962). G. minimi 1568. Tarp G. ir gretimo Gintaučių kaimo 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė kelis tūkstančius taryb. piliečių.

2. Kaimas Prienų rj., Lelionių apyl., 10 km į p. r. nuo Jiezno; dar vadinamas **Mąstautais**. 87 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Butrimonių į Stakliškes. Š. v. pakraščiu teka Obeltis (Verknės intakas). Prieina Gojaus miškas. Pr. m-la (nuo 1937). Prie bevardžio Obelties intako žiočių, pelkėtoje vietoje, ant pailgos stačiais šlaitais kalvos, yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė ovalo formos, 60 m ilgio, 30 m pločio, iš r., p. ir v. apsaugota pylimu, kurio aukštis pietuose siekia 2 m. Piliakalnio r. papėdėje aptiktos sen. gyvenvietės liekanos, vietomis net su 1,5 m storio kultūriniu sluoksniu. Aptiktoji joje žalvarinė lankinė su trikampe kojele segė, lipdytinė lygaus bei grublėto paviršiaus keramika ir kita archeologinė medžiaga rodo, jog šioje piliakalnio papėdėje buvo gyvenama I t-mečio vidury̆je ir antrojoje pusėje.

3. Kaimas Šakių rj., Barzdų apyl., 3 km į š. nuo Pilviškių. 42 gyv. (1959). P. r. pakraščiu teka Višakis. Per G. eina Šakių—Pilviškių kelias. Kaime 1876 gimė knygnešys, „Iskros“ platintojas M. Baltūsis. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė, kuriai priklausė broliai A., P. ir V. Damijonaičiai.

GERŪLIS (Gerullis) Jurgis [1888.VIII.13 Jogauduose (Pagėgių rj.) — apie 1945] — vokiečių kalbininkas, baltistas. Nuo 1909 Karaliaučiaus ir Berlyno un-tuose studijavo lyg. kalbotyrą ir klasikines kalbas. Už disertaciją „Prūsiški Sambijos vietovardžiai“ („De Prussicis Sambiensium locorum nominibus“, 1912) gavo daktaro laipsnį. 1912—22 Karaliaučiaus un-to privatdocentas. Išleido sen. prūsų vietovardžius (1922), Karaliaučiaus archyvuose surado M. Mažvydo „Giesmes krikščioniškas“ ir išleido jo raštus (1922). 1922—33 Leipcigo un-to profesorius. 1931—33 vadovavo dialektografijos kursams Kauno un-te. Išleido chrestomatiją „Senieji lietuvių skaitymai“ (1927), „Lietuvių kalbos tarmių studijas“ (1930), tyrinėjo pūstinius liet. kalbos balsius (1930) ir priebalsius (1935). Drauge su Ch. Stangu aprašė lietuvių žvejų tarmę Prūsuose (1933). 1933 įstojęs į nacionalsocialistų partiją ir įsitraukęs į nusikalstamą hitlerininkų veiklą, nuo liet. kalbos tyrinėjimo nutolo. II pasaul. karo metais aktyviai kovojo prieš taryb. liaudį. 1944 antrojoje pusėje ragino liet. burž. nacionalistų lyderius organizuoti iš lietuvių karinius dalinius ir remti besitraukiančių hitlerininkų kariuomenę.

GERŪLIS Petras [g. 1889.VIII.25 Balčiūniškėse (Vilkaviškio rj.)] — literatūros kritikas. Nuo 1907 kurį laiką mokėsi Seinų kunigų seminarijoje. 1910—12 P. Krago, P. Kr. slapyvardžiais bendradarbiavo žurnaluose „Draugija“ (straipsniai apie Lazdynų Pelėdą, J. Mačį-Kėkštą, Žemaitę, J. Biliūną, Šatrijos Raganą, S. Čiurlionienę ir kt.), „Ateitis“. 1911—12 studijavo Fribure. I pasaul. karo metu mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Karui pasibaigus, apsigyveno Besarabijoje. Po D. Tėvynės karo grįžo į Lietuvą. G. kritikos straipsniai pagrįsti burž. ideologija, juose neigiamai vertinamos proletarinės ir antiklerikalinės idėjos, tačiau drauge pasisakoma už realizmą, prieš modernizmą, įžvalgiai aptariamos Žemaitės, J. Biliūno ir kt. rašytojų kūrinių lit. ypatybės.

GERVAINŸS — upė Telšių rj., Pateklos deš. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 109 km^2. Prasideda Vembutų apylinkėse, 12 km į p. r. nuo Telšių. Teka į š. Įteka į Pateklą 15 km nuo jos žiočių. Intakai: Tamša (deš.), Judra (kair.). Vid. nuolydis 399 cm/km. Vid. debitas aukščiau Tamšos 0,26 m^3/s, žiotyse 0,92 m^3/s.

GÉRVĖ — upė Biržų rj., Apaščios deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 109 km^2. Prasideda ties Spalviškiais, 12 km į š. r. nuo Biržų. Teka š v. linkme. Įteka į Apaščią 10 km nuo jos žiočių, prie Kašeliškių. Intakas Aukštoji Gervė (kair.). Vid. nuolydis 100 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,65 m^3/s.

GERVĖLĖ — pelkė Ignalinos rj., 10 km į p. r. nuo Dūkšto, į r. nuo Gervelių kaimo. Plotas 355 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 11 ha). Auga skurdus pušų ir beržų su eglėmis miškas. Durpių klodo didž. storis 7,2 m, vid. 3,4 m; vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 7%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis, jo storis iki 4 m. Dugne smėlis, priemolis. Durpės kasamos kraikui.

GERVELĖNAI — kaimas Biržų rj., Papilio apyl., 8 km į r. nuo Papilio; kolūkio centras. 31 gyv. (1959). Per G. eina Kvetkų—Papilio kelias. Minimi 1596.

GERVĖNAI — kaimas Lazdijų rj., Seirijų apyl., 2 km į š. r. nuo Seirijų. 268 gyv. (1959). Iš p. prie kaimo prieina Sagavo ež., iš š.— Maušės pelkė. Kaimo v. pakraščiu eina Alytaus—Lazdijų plentas. Nuo 1958 kaime statoma kolūkinė gyvenvietė.

GÉRVĖS. Lietuvoje gyvena viena G. rūšis — pilkoji G. *(Megalornis grus)*. Pasitaiko didelėse pelkėse, pvz., Artosios (Tauragės rj.) ir Laukesos (Jurbarko rj.) pelkėse, pelkėtose Žaliosios girios (Panevėžio rj.), Gudų girios (Varėnos rj.) vietose. Į Lietuvą atskrenda kovo pab.— balandžio pr.; išskrenda rugpiūčio pab.— spalio viduryje. 1958 Lietuvoje suskaičiuota apie 100 G. lizdų. Gervėms perėti tinkamų vietų vis mažėja, nes intensyviai sausinamos pelkės. G. naudingos kaip kenksmingų vabzdžių, pelių naikintojos. Medžioti draudžiama. Žinomas vestuvinis liet. liaudies žaidimas „Gervė“. Per užgavėnes karnavalininkai, be kitko, vedžiodavosi ir „gervę“, kurią vaidino žmogus su atitinkama kauke.

Lit.: **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 1, V., 1957 [p. 182—189]; **M. Valius**, Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960 [p. 41—46].

GERVÌNĖ — kaimas Raseinių rj., Paliepių apyl., 9 km į p. v. nuo Raseinių. 65 gyv. (1959). Per G. teka Ūsupis (Šlynos deš. intakas). Aštuonmetė m-la (nuo 1935 pradinė). G. minima 1561.

GERVÌNIS — ežeras Lazdijų rj., 4 km į p. r. nuo Leipalingio. Plotas 26 ha. Ilgis 700 m, didž. plotis 500 m. Pakrantės labai pelkėtos, vakarinė apaugusi krūmais. Šiaurės vakaruose įeina 2 melioraciniai kanalai, pietryčiuose išteka Avirės intakas. Ežeras verslovinis.

GÉRVUOGĖS — *uoginių augalų* rūšis.

GĖSALAĨ — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 8 km į š. v. nuo Ylakių, 3 km į š. nuo kelio į Skuodą. 196 gyv. (1959). Pro G. teka Vereta (Bartuvos intakas) ir jos intakas Kaltis. Ties G. Kaltis teka per tvenkinį, vad. Kalčių ež. Kolūkio elektrinė, vandens malūnas, pieninė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1918—51 pradinė, 1951—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka. Ist. šaltiniuose G. gyvenamoji vietovė minima nuo 1253.

GESTÀPAS [vok. *Gestapo*, iš *Geheime Staatspolizei*] — hitlerinės Vokietijos slaptoji policija, pasižymėjusi ypatingai kruvinu smurtu. Žiauriai naikino demokratines partijas, kitas org-jas, grupes ir atskirus asmenis. Savo agentūrą G. turėjo ir burž. Lietuvoje. II pasaul. karo metais veikė ne tik hitlerinėje Vokietijoje, bet ir visose jos okupuotose šalyse. Koncentracijos stovyklose ir kalėjimuose nukankino ir išžudė milijonus žmonių. Siaubingų nusikaltimų G. padarė okupuotoje Lietuvos teritorijoje. Nepilnais duomenimis, konc. stovyklose Lietuvoje (Alytuje, IX forte ir kt.) sunaikinta 165 000 tarybinių karo belaisvių, sušaudyta, sudeginta ir nukankinta daugiau kaip 300 000 tarybinių žmonių. Be to, Lietuvoje G. masiškai naikino čia atgabentus užsienio šalių piliečius. Gestapui uoliai talkininkavo liet. burž. nacionalistai. Tarptautinio

karo tribunolo Niurnberge sprendimu (1946) G. pripažintas nusikalstama org-ja.

Lit.: Masinės žudynės Lietuvoje (1941—1944, Dokumentų rinkinys), d. 1, V., 1965.

GĖTAS [it. *ghetto*] — miesto dalis, kurioje prievartos keliu būdavo įkurdinami žydų tautybės gyventojai. Vilniaus pirklių, cechų, taip pat krikščionių dvasininkų interesais 1633 žydams buvo leista Vilniuje gyventi tik Žydų, Jatkų ir Mėsinių gatvėse. Nuo XVIII a. Vilniaus G. plotas vis didėjo, pagaliau Vilniuje getiniai suvaržymai visai išnyko. G. vardas buvo išlikęs tik senamiesčio daliai, bet be jokių apsigyvenimo suvaržymų. Hitlerininkams 1941 okupavus Lietuvą, G. buvo atgaivinti kaip viena priemonių gyventojams žydams sistemingai naikinti. Iš G. jiems buvo uždrausta išeiti, G. buvo aptverti spygliuotų vielų tvora ir saugomi sargybos. Visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose gyventojų žydų dalis 1941.VII—VIII buvo sunaikinta, o likusieji perkelti į G.; tačiau tų pačių metų rudenį G. gyventojai hitlerininkų ir jiems talkininkavusių vietinių burž. nacionalistų buvo išžudyti arba perkelti į stambesnių miestų (Vilniaus, Kauno ir Šiaulių) G., o jiems priklausęs turtas buvo hitlerininkų konfiskuotas ir atiduotas vokiečių civiliams ir kariniams valdininkams. Į G. perkeltiems žydams būdavo uždedamos didelės piniginės kontribucijos. Vilniuje buvo įsteigti 2 G.: didesnysis tarp Vokiečių (dab. Muziejaus), Didžiosios (dab. Gorkio) ir Dominikonų (dab. Garelio) g., o mažesnysis tarp Vokiečių ir Pylimo (dab. Komjaunimo) gatvių. Į G. Vilniaus gyventojai žydai buvo suvaryti 1941.IX. Pirmajame G. buvo 29 000, antrajame — 15 000 žmonių. Kauno G. buvo Vilijampolės priemiestyje; į jį Kauno gyventojai žydai (apie 35 000) buvo perkelti 1941.VII.15—VIII.15. Vilniaus, Kauno ir Šiaulių G. gyventojai buvo sistemingai naikinami, marinant badu, išsekinami darbais ir žudomi, o G. teritorija siaurinama. 1944 pavasarį didelė dalis Lietuvos G. gyventojų buvo išgabenta į Estiją, Maidaneką, Osvencimą ir kt. naikinimo stovyklas. Traukiantis hitlerininkams iš Lietuvos, Vilniaus gete buvo likę tik apie 600, o Kauno — apie 2000 asmenų.

KAUNO GETO ANTIFAŠISTINĖ KOVOS ORGANIZACIJA. Antifašistinės pasipriešinimo grupės Kauno gete pradėjo kurtis nuo pirmųjų jo sudarymo dienų. Jam vadovavo komunistai, komjaunuoliai ir taryb. aktyvistai. 1941.XII pasipriešinimo grupės susijungė į pogr. antifašistinę partiz. kovos org-ją, veikusią iki G. likvidavimo (1944.VII). Užmezgusi ryšį su LKP Kauno pogr. komitetu, org-ja veikė, jo vadovaujama. Organizacijai vadovavo komitetas, kurį sudarė A. Boruchovičiūtė-Teperienė, Ch. Elinas, D. Gelpernas, P. Gordonas, M. Lanaitė, M. Šermanas. Per visą org-jos gyvavimo laiką jai priklausė daugiau kaip 500 narių. Pirminė org-jos grandis buvo 3—4 narių sekretoriaus vadovaujama kuopelė. 7 kuopelės sudarė būrį, kuriam vadovavo būrio vadas. Org-ja buvo suskirstyta į kovos sektorių, kur buvo suburti nariai, pajėgūs stoti į partiz. eiles, ir pagalbos sektorių, turėjusį aprūpinti org-ją materialiai. Org-ja turėjo savo įstatus ir kovos programą. Org-jos agitacijos ir propagandos sk. pastangomis giliame G. pogrindyje buvo įrengtas radijo imtuvas ir buvo sistemingai klausomasi tarybinių radijo stočių laidų. Žinių santraukos buvo platinamos gete ir už jo ribų. Periodiškai buvo skelbiami aktualūs straipsniai, platinami atsišaukimai. Kuopelėse buvo suorganizuotas marksizmo-leninizmo teorijos studijavimas, rengiamos polit. informacijos, pranešimai. Vaikams buvo suorganizuota nelegali m-la. Org-jos k-to pastangomis Kaune buvo suorganizuotos kelios didesnės diversijos: 1943.VII susprogdintas didelis šaudmenų kiekis V forto ginklų sandėliuose; įvykdyta baudžiamoji ekspedicija prieš Kaišiadorių girininkiją; paimta ginklų iš hitlerininkų priešlėktuvinės apsaugos kareivinių ir kt. Savo darbovietėse organizacijos nariai visaip kenkė okupantams: pildavo smėlį į geležinkelio vagonų guolius, sukeisdavo prie prekinių vagonų pritvirtinamus lydraščius, išimdavo ir išmesdavo garvežių dalis, perstatinėdavo geležinkelio iešmus ir taip sukeldavo avarijas, gadindavo elektros bei ryšių laidus, išpildavo benziną, subadydavo automobilių padangas, padegdavo bei gadindavo okupantų turtą ir pan. Organizacijai daugiausia rūpėjo gauti ginklų. Pradžioje ginklai, jų dalys bei šaudmenys buvo gabenami į G., vėliau, miesto pogrindininkams padedant, Jonavos g. buvo suorganizuotas ginklų sandėlis. Org-ja palaikė ryšius su LKP Pietų sr. k-tu, su Kaune veikusia O. Vaivadienės vadovaujama antifašistine org-ja, su P. Malinausko vadovaujama pogrindininkų grupe. LKP Pietų sr. k-to atsakinga darbuotoja G. Glezerytė 1943. X.4—11 buvo atvykusi į G., išklausė antifaš. kovos org-jos k-to ataskaitą ir instruktavo jo narius dėl tolesnio darbo. Org-jos nariai ėmė vykti į partizanų būrius. Dar 1943.X apie 80 kovotojų išvyko į p. Lietuvą, norėdami įsteigti naują partizanų būrį, tačiau žygis nepasisekė: 43 žmonės žuvo, 11 buvo gestapo suimta ir nugabenta į IX fortą. Čia patekę pogrindinės G. org.-jos nariai buvo kalinių pabėgimo 1943.XII.25 iš IX forto iniciatoriais. Dalis pabėgusiųjų atėjo į G., kur pogr. org-ja juos paslėpė, o vėliau išsiuntė į partizanų būrį. 1943.XI prasidėjo kovotojų siuntimas į partizanų būrį „Mirtis okupantams". Iš viso buvo išsiųsta apie 200 žmonių, daug ginklų, šaudmenų, aprangos, medikamentų ir kt. Kovotojai vyko dažniausiai grupėmis po 20—30 žmonių, retkarčiais ir pavieniui. 8 grupės išvažiavo G. pogrindininkų suorganizuotais sunkvežimiais. 1944 pavasarį žmonės buvo siunčiami į Kazlų Rūdos girios partizanų būrius. Org-ja išgelbėjo keliasdešimt vaikų iš G. Jai padėjo pažangioji Kauno miesto visuomenė, ypač gyd. P. Baublys. Ištikimas antifaš. kovos org-jos pagalbininkas buvo komjaunimo org-ja, kurios k-tą sudarė Z. Golcbergas, P. Karnovskytė, E. Pianka, M. Rubinsonas, E. Zilberis. Veikė ir jaunųjų pionierių org-ja.

VILNIAUS GETO ANTIFAŠISTINĖ KOVOS ORGANIZACIJA. Pasipriešinimo judėjimas vok. faš. okupantams Vilniaus gete prasidėjo nuo pirmųjų jo sudarymo dienų. Antrojoje 1941 pusėje gete buvo sukurta part. org-ja. Ją sudarė 10 žmonių, buvusių V. Baltarusijos KP narių: B. Šeršnevskis (sekr.), Ch. Borovskaja-Kaplinskaja, S. Madeiskerytė, I. Vitenbergas ir kt. Jie subūrė daugelį G. gyventojų. Tais pačiais metais buvo sudarytas rajoninis (geto) part. k-tas. 1942.I.23 gete buvo sudaryta partizanų org-ja, vadinama Jungtine partizanų org-ja. Šios org-jos štabo viršininkas buvo I. Vitenbergas. Partizanų grupių susirinkimuose jis ir kiti mokė kar. dalykų. Grupės turėjo ginklų sandėlius. Org-jos nariai ir patys gamінosi minas, granatas. S. Kaplinskis pagamino miną, kuria 1942 buvo susprogdintas geležinkelis netoli Naujosios Vilnios. Kelios stambesnės diversijos buvo suorganizuotos darbo vietose: dirbantieji prie tankų remonto darė skyles benzino bakuose, gadino tankų mechanizmus, kulkosvaidžių spynas ir kt. Geto antifaš. kovos org-ja palaikė ryšius su LKP Pietų sr. komitetu, su Vilniuje veikusia antifaš. org-ja per J. Vitą, V. Kazlauską. Įsijungė į miesto antifaš. org-jos „Lenkų patriotų s-gos" („Związek patriotów polskich") darbą, užmezgė ryšius su Baltarusijos partizanais. LKP Pietų sr. k-to pasiųsta, 1944 pr. į Vilnių atvyko G. Glezerytė. Ryšininkų padedama, ji pateko į G., apsvarstė čia su antifaš. org-jos k-to nariais išvykimo į partizanų būrius planą. Kanalizacijos vamzdžiais ištrūkę iš Vilniaus G. antifaš. org-jos nariai ir jaunimas stojo į partizanų būrius „Už pergalę" (būrio vadas S. Kaplinskis, komisaras Ch. Borovskaja) ir „Kova" (būrio vadas — iš IX forto pabėgęs Raudonosios Armijos kapitonas I. Veselnickis-Vasilenka, komisaras V. Vainutis), kurie įvykdė nemaža drąsių kovos operacijų. Per visą org-jos egzistavimo laikotarpį jai priklausė apie 500 ginkluotų kovotojų. Kovodami prieš hitlerininkus ir vietinius burž. nacionalistus, žuvo org-jos štabo viršininkas I. Vitenbergas, S. Madeiskerytė, G. Glezerytė ir kt.

Lit.: **M. Elinas, D. Gelpernas,** Partizaner fun Kaunaser geto [Kauno geto partizanai], M., 1948; **P. Štaras,** Drąsios širdys, V., 1958 [p. 82—84, 91—95]; **A. Viršulis,** Didvyrių kelias, V., 1959 [p. 53—64, 143—161]; Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961 [p. 285—289]; Masinės žudynės Lietuvoje (1941—1944, Dokumentų rinkinys), d. 1, V., 1965.

GETAŪČIAI — kaimas Plungės rj., Platelių apyl., 7 km į š. r. nuo Platelių. 148 gyv. (1959). Per G. eina Salantų—Varduvos kelias. Pr. m-la (nuo 1924).

GETAUTAĨ — kaimas Pakruojo rj., Klovainių apyl., 12 km į p. r. nuo Pakruojo, 6 km į r. nuo Rozalimo. 107

gyv. (1959). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1928).

GETAŪTĖ — kaimas Telšių rj., Viešvėnų apyl., 9 km į p. r. nuo Telšių, prie kelio į Varnius. 56 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1958). Tarp G. ir Kungių yra piliakalnis, kurį iš r. ir p. juosia Judros deš. intakas Viešvė. Prie piliakalnio rasta lipdytinės I t-mečio keramikos ir X—XIII a. pasaginė segė. Radiniai yra Telšių kraštotyros muziejuje.

GĖTKANTAS Fridrichas [XVII a.] — karo inžinierius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės pulkininkas (1647—63). 1648 sudarė Vilniaus miesto gynybinės sienos ir visų jos vartų planą. Vadovavo miesto įtvirtinimų rekonstrukcijai. Parengė Kauno, Tauragės ir Virbalio miestų planus.

GĖTKĖ (Goetke) Konradas [XVII a. pirmoji pusė] — dailininkas. Žinomi 4 jo vario raižiniai — portretiniai frontispisai 1642—48 Vilniuje išėjusiems leidiniams. Vertingiausias yra Lackio kn. „Septem Chodkiewicii heroes" (1642) frontispisas su septyniais Lietuvos etmonų portretais.

GEZŪNDHEITAS Šija [1910 — 1944 Vilniuje] — astronomas. Studijavo Vilniaus un-te, po to dirbo Vilniaus astronomijos observatorijoje. Tyrė kintamąsias žvaigždes. 1940 dėstė Minsko un-te. 1941 atvyko į Vilnių (čia gyveno šeima). D. Tėvynės karo pradžioje fašistai ją uždarė į Vilniaus getą, o 1944 nužudė.

GIBĀIČIAI — kaimas Šiaulių rj., Meškuičių apyl., 3 km į p. nuo Meškuičių, 2 km į r. nuo Šiaulių—Joniškio geležinkelio. 79 gyv. (1959). Per kaimą teka Kulpė; kaimo š. r. pakraštyje yra Perkulpio miškas. Kulpės deš. krante yra 0,5 ha kapinynas. 1932 jį tyrinėjo Šiaulių kraštotyros d-ja; rasta III—X a. kapų.

GIBĀVIČIUS Rimtautas [g. 1935.IX.22 Kaune] — dailininkas. 1960 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą, dirba jame dėstytoju, dalyvauja dailės parodose. Sukūrė medžio raižinių ciklą „Jaunystė" (1960), apipavidalino knygų, iliustravo O. Vaildo „Laimingąjį princą" (1960), liet. liaudies pasakų rinkinį „Nė velnio nebijau" (1964), sukūrė portretus oforto technika „Mergina" (1962), „Vilma" (1962), „Jaunuolis" (1962), „Lietuvaitė" (1963), medžio raižinį „Motina" (1963) ir kt. Sudarė ir apipavidalino liet. tarybinės grafikos albumus (1962 ir 1963). Jo grafikos kūriniai pasižymi poetiškumu, drąsia kompozicija, stilizuota forma. 1964 G. apipavidalino Klaipėdos dramos teatro spektaklį „Optimistinė tragedija".

GIBIŠĖLIAI — kaimas Klaipėdos rj., Kretingalės apyl., 6 km į p. r. nuo Palangos; kolūkio centras. 77 gyv. (1959). Pr. m-la (įst. 1896).

GYDYTOJAI. Lietuvoje pirmieji G. su aukštuoju medicininiu mokslu atsirado XV a. pab., kai did. kun-ščiai, užmezgę ryšius su labiau išsivysčiusiomis feod. valstybėmis, pradėjo kviesti į Lietuvą G. iš užsienio. Dauguma jų liko čia gyventi ir dirbti. 1492 ist. dokumentuose minimas nuolat gyvenantis Vilniuje gydytojas Jonas Zaleckis. XVI a. Lietuvoje jau buvo keliolika medicinos daktarų. XVII—XVIII a., Lietuvoje įsigalėjus jėzuitams, G. su medicininiu išsilavinimu beveik nebuvo. Gyventojams med. pagalbą teikė šundaktariai ir burtininkai. XVIII a. pab., uždarius jėzuitų ordiną ir pagyvėjus kultūriniam gyvenimui, pradėta rūpintis kvalifikuotų G. rengimu. 1781 Vilniuje prie Vyriausiosios m-los buvo įkurtas medicinos skyrius. Vilniaus un-tas (1803—31) ir Medicinos-chirurgijos akademija (1832—1842) išleido apie 1500 gydytojų. 1843 duomenimis, Kauno gubernijoje, užėmusioje daugiau kaip pusę Lietuvos teritorijos, dirbo 70, 1912 — 198 gydytojai. 1920 Kaune pažangių G. iniciatyva buvo įsteigtas Aukštųjų kursų medicinos skyrius, 1922 reorganizuotas į Kauno un-to medicinos f-tą. 1938 Lietuvoje (be Klaipėdos ir Vilniaus kr.) dirbo 872 gydytojai. 1939, prijungus prie Lietuvos Vilniaus kr., G. skaičius padidėjo iki 1446 (be dantų G. ir dantistų).

Ypač G. skaičius Lietuvoje išaugo tarybiniais metais. G. rengia Vilniaus un-to medicinos f-tas ir Kauno Medicinos in-tas (iki 1951 Kauno un-to medicinos f-tas). Respublikoje 1950 buvo daugiau kaip 2200 gydytojų, 1965 pr. — apie 6000. G. kelia kvalifikaciją kursuose ir G. tobulinimosi f-te (įk. 1962 prie Vilniaus un-to medicinos f-to). Apie G. d-jas ž. *Medicinos draugijos*.

„GYDYTOJAS" — mėnesinis medicinos žurnalas, ėjęs 1921—25 Čikagoje (JAV).

GYDOMOJI FIZINĖ KULTŪRA — praktinės medicinos mokslas apie fizinių pratimų, higieninio ir gydomojo masažo, grūdinimo ir individualinio higieninio režimo taikymą ligų gydymui bei jų profilaktikai, ligonio darbingumo grąžinimui. Burž. Lietuvoje G. f. k., kaip funkcionalinės ir nespecifinės terapijos metodas, gydymo įstaigose nebuvo taikoma. Tik pavieniai asmenys atlikinėjo fiz. pratimus gydymo bei profilaktikos tikslais. Mažai buvo taikomas ir gydomasis masažas.

Tarybų Lietuvos med. įstaigose G. f. k. pradėta plačiai taikyti pokario metais. Pirmieji G. f. k. organizatoriai respublikoje buvo gydytojai M. Preisas, R. Ivaškevičius, G. f. k. instruktoriai K. Dineika, B. Apriaskytė, M. Daugėlaitė, E. Levinienė ir kt. Palankią dirvą gydomajai fiz. kultūrai Tarybų Lietuvoje sudaro profilaktinis sveikatos apsaugos kryptingumas ir moksliškai pagrįsta fiz. kultūros teorija bei metodika. Dabar G. f. k. naudojama visose chirurgijos, terapijos, akušerijos ir ginekologijos, vaikų ligų ir kt. klinikose, ligoninėse, poliklinikose ir sanatorijose. Vaikų ir paauglių laikysenos defektams ištaisyti fizkultūros-medicinos dispanseriuose plačiai praktikuojama koreguojamoji gimnastika. G. f. k. specialistus metodistus rengia Kūno kultūros in-tas,

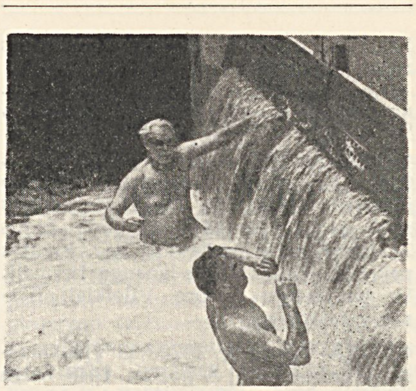

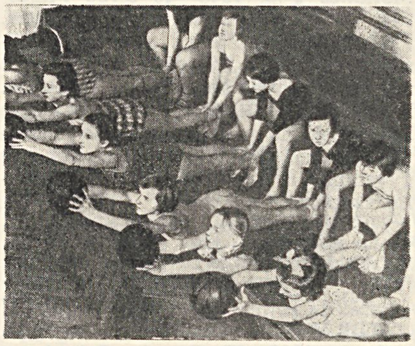

Gydomoji fizinė kultūra. Kaskadinės maudyklės Druskininkuose. Pratimai Respublikiniame fizkultūros-medicinos dispanseryje Vilniuje

o instruktorius — specialūs kursai. Gydytojams supažindinti su G. f. k. teorija ir praktika pirmieji kursai suorganizuoti 1950 Druskininkuose. G. f. k. srityje daug gydytojų gilina žinias Maskvos, Leningrado gydytojų tobulinimosi in-tuose. G. f. k. kursas dėstomas taip pat Vilniaus un-to ir Kauno Med. in-to studentams, Vilniaus Ped. in-to fiz. lavinimo f-to studentams, med. seserų m-lose. G. f. k. plačiai taikoma Tarybų Lietuvos kurortuose ir poilsio namuose (Birštone, Druskininkuose, Likėnuose, Palangoje). 1952 Druskininkuose įkurtas G. f. k. parkas, kur yra bioklimatinė stotis, aeroheliosoliariumai, kaskadinės maudyklės, 3 atviri baseinai, aikštelės ir salės mankštai ir žaidimams, dviračių ir žiemos sporto bazės ir kt.; šis parkas labai populiarus ligonių tarpe, plačiai žinomas ir už respublikos ribų. G. f. k. darbui respublikos med. įstaigose metodiškai vadovauja Respublikinis fizkultūros-medicinos dispanseris. Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje tą darbą plačiai dirba ir jam vadovauja vietiniai fizkultūros-medicinos dispanseriai. Gydomajai fiz. kultūrai kurortuose ir poilsio namuose metodiškai vadovauja Druskininkų G. f. k. parke veikiantis metodinis centras. 1955 Vilniuje įvyko I respublikinė medicininės kontrolės ir gydomosios fiz. kultūros mokslinė-metodinė konferencija, kurioje buvo padaryti pranešimai apie darbo patyrimą sanatorijose, ligoninėse ir dispanseriuose. 1960 įsteigta Gydomosios

fizinės kultūros ir sporto medicinos resp. mokslinė d-ja.

Lit.: **K. Dineika, K. Labanauskas,** Fizinė kultūra — sveikatos šaltinis, V., 1959; **K. Dineika,** Gydomoji fizinė kultūra, V., 1961.

GIEDAVARDỸS — ežeras Lazdijų rj., 6 km į š. nuo Leipalingio, prie kelio į Seirijus. Plotas 53 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1100 m, didž. plotis 715 m. Krantai nuolaidūs; š. r. krantas pelkėtas, kiti vietomis apaugę krūmais. V. pakrantėje įsikūrę Vileikiai. Ežeras verslovinis.

GIEDRÀ Vincas [g. 1929.I.13 Viekšniuose (Akmenės rj.)] — poetas. 1948 baigė Merkinės g-ją. 1948—49 dirbo Merkinės vls. komjaunimo organizatoriumi. 1949 Varėnos rj. laikr. „Tarybinis balsas", 1954 žrn. „Žvaigždutė", 1958—60 žrn. „Moksleivis" redakcijų darbuotojas. Pagrindinės eilėraščių temos — klasių kova pokario metais, gimtojo kaimo prisiminimai, kolūkinio kaimo žmonių gyvenimas ir darbai. Išleido eil. knygelių vaikams.

Ršt.: Kryžminė ugnis, V., 1954; Nelinksta vėtroj ąžuolai, V., 1958; Skaidrioji versmė, V., 1961; Dėdė Matas išvažiuoja, V., 1961; Rasos virš purienų, V., 1963; Danutės vasara, V., 1963; Murklys ieško šeimininko, V., 1964.

„GIEDRÀ" — **1.** Darbininkų draugija, veikusi 1910—15 Rygoje. D-ja buvo s-d. krypties, įkurta prie *Kultūros centro.* Rūpinosi Rygoje gyvenančių liet. darbininkų kultūriniais reikalais, turėjo chorą, rengė vaidinimus, paskaitas, savo knygyne pardavinėjo knygas bei period. spaudą lietuvių ir kt. kalbomis. Kasmet leido darbininkams skiriamus „G." kalendorius. 1911 d-joje buvo daugiau kaip 160 narių. „G." šelpė 1913 Rygoje pradėtą leisti darbininkų laikraštį „Vilnis".

2. Litografijos ir popieriaus gaminių įmonė Kaune. Ž. *Spaustuvės.*

3. Klerikalinis iliustruotas moksleivių žurnalas, ėjęs 1911—25 Čikagoje (JAV).

GIEDRAĨČIAI — miestelis Molėtų rj., 21 km į p. v. nuo Molėtų, prie Vilniaus—Utenos plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 495 gyv. (1959). G. stovi Kiemento ež. v. krante. Turi radialinę plano struktūrą. Pastatai išsidėstę palei kelius. Centre išplėstos gatvės formos aikštė. Yra sviesto ir sūrių gamybos įmonė, gaminanti „Rambyno" sūrį, malūnas, lentpiūvė, mašinų remonto dirbtuvės, gyventojų buitinio aptarnavimo kombinatas, medelynas. Iš G. eina keliai į Želvą, Videniškį, Širvintas, Dubingius. Veikia 25 lovų ligoninė (nuo 1950), vid. m-la (1874—1922 pradinė, iki 1944 prog-ja), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1956), kino teatras, biblioteka.

G. pirmą kartą minimi XIV a. Pagal Vartbergės kroniką, Livonijos ordino riteriai 1375, plėšdami kaimynines sritis, pasiekė ir Giedraičius. G. priklausė įtakingai kun-ščių Giedraičių giminei. 1510 pastatyta bažnyčia, ėmė kurtis miestelis. 1831 jį buvo užėmę sukilėliai. XIX a.—XX a. pirmojoje pusėje G. buvo valsčiaus centras. XX a. pradžioje G. valsčiaus Lelekonių kaimo valstiečiai atkakliai kovojo su Lelekonių dvaro savininku už žemės sklypą, vad. Kelmyne, kurį pasigrobė dvarininkas. Lelekoniečių pasipriešinimas buvo vienas žymiausių XX a. pr. agrarinės kovos įvykių. 1920.XI.17—21 ties G. ir Širvintomis įvyko didelės kautynės tarp burž. Lietuvos ir burž. Lenkijos kariuomenės dalinių. Lenkijos kariuomenė, vadovaujama gen. L. Želigovskio, 1920. X.9 klastingai užgrobė Vilnių ir veržėsi gilyn į Lietuvą. Lietuvai grėsė pilsudskinės okupacijos pavojus. Ties G. ir Širvintomis Želigovskio daliniai buvo smarkiai sumušti ir jų agresija sulaikyta, tačiau dėl Lietuvos burž. vyriausybės nuolaidžiavimo Antantės valstybėms, reikalavusioms nutraukti karo veiksmus prieš Lenkiją, laimėjimas nebuvo išnaudotas Vilniui išvaduoti. 1936—38 Giedraičiuose veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos pogr. kuopelė.

GIEDRÁITIS Antanas [1848.II.21 Karvyje (Vilniaus rj.) — 1909.X.26 Vilniuje] — geologas. Baigė Freibergo Kalnakasybos akademiją. Pirmą kartą aprašė kreidos, terciaro ir kvartero nuogulas Nemuno, Neries, Šventosios upių atodangose. 1895 parašė apibendrinantį veikalą apie Lietuvos, Baltarusijos ir š. r. Lenkijos geologiją.

Ršt.: **А. Гедройц,** Геологические исследования в губерниях Виленской, Гродненской, Минской, Волынской и северной части царства Польского.— Материалы для геологии России, т. 17, СПб, 1895.

GIEDRÁITIS Juozapas Arnulfas [1754. VI.29 Kamaraučiznoje (netoli Giedraičių) — 1838.VII.17 Alsėdžiuose] — lietuvių raštijos rėmėjas. Mokėsi Vilniuje, nuo 1775 Varnių kunigų seminarijoje. Studijavo Italijoje, buvo Prancūzijoje, Olandijoje, Vokietijoje. Grįžęs 1785 į Lietuvą, gyveno Varniuose, eidamas įv. bažnytines pareigas. Nuo 1801 iki mirties — Žemaičių vyskupas. G. rūpesčiu 1806 išleistos „Evangelijos". Išvertė ir 1816 išleido „Naująjį testamentą". Bandė kai ką versti į liet. kalbą iš italų renesanso poetų. Torkvato Taso pastoralinės dramos „Aminta" prologo ištrauką „Kupidonas piemenų rūbuose" 1809 G. buvo atsiuntęs pataisyti D. Poškai. Korespondavo su XIX a. liet. literatais — A. Klementu, D. Poška, A. Strazdu. Ragino gerinti liet. raštijos kalbą.

GIEDRÁITIS Merkelis [apie 1536—1609] — pirmųjų lietuviškų knygų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje leidėjas. Kilęs iš kun-ščių Giedraičių. Studijavo protestantų un-tuose — Karaliaučiuje, Vitenberge, Tiubingene, Leipcige. 1576 paskirtas Žemaičių vyskupu, rūpinosi lietuviškai mokančių dvasininkų parengimu ir liet. knygų leidimu, pats sakė lietuviškai pamokslus. Kaip Ponų tarybos narys kovojo dėl Lietuvos Did. Kun-stės valst. savarankiškumo. Rūpinosi Lietuvos istorijos sukūrimu ir ją rašantį M. Strijkovskį paskyrė Žemaičių kanauninku. Globojo M. Daukšą, rengiantį liet. knygas, ir savo lėšomis išleido jo išverstą „Postilę" (1599), tur būt, ir katekizmą (1595). 1561 išleido mažą knygelę — elegiją mirusios protestantės K. Valavičiūtės-Vesolovijienės, su kurios sūnumi drauge studijavo, garbei („Elegia in mortem Catharinae Wolovicz. Conivgis... Petri Vesolouij..."). G. išaukštino M. Daukša lotyniškoje „Postilės" prakalboje.

Lit.: **J. Lebedys,** Mikalojus Daukša, V., 1963.

GIEDRIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 4 km į š. v. nuo Vilkaviškio, abipus Kauno—Virbalio geležinkelio. 358 gyv. (1959). Per kaimą teka Šeimena. Pr. m-la (nuo 1944). G. susikūrė 1924, išdalijus Tadzinų palivarko žemę.

GIEDRÌMAS Juozas [g. 1802 netoli Gintališkės (Plungės rj.)] — 1831 sukilimo dalyvis. Kilęs iš baudžiauninkų. 1831.II drauge su S. Borisevičiumi vadovavo Gintališkės ir Salantų valstiečiams, pasipriešinusiems carinei valdžiai. 1831.III G. su Borisevičiumi ir apie 100 valstiečių pasitraukė į Prūsiją. Kai 1831 sukilimas apėmė visą Lietuvą, G. sugrįžo ir kovojo prieš carinę kariuomenę Telšių aps. sukilėlių pulke, kuriam vadovavo L. Urbanavičius. Nuslopinus sukilimą, G. drauge su sukilėliais vėl pasitraukė į Prūsiją. 1832.II.3 caro valdininkai G. sugavo Mosėdžio apylinkėse grįžtantį iš Prūsijos ir atidavė į rekrutus.

Lit.: **K. Jablonskis,** Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957.

GIẼDRIO KÁILIŲ FÃBRIKAS, įmonė Kaune, ž. *Kailiai.*

GIEDRỸS Kazys [1891.III.15 Salose (Rokiškio rj.) — 1926.XII.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo veikėjas, vienas LKP organizatorių. Kilęs iš neturtingos šeimos. Nuo 1908 dirbo Peterburge restorano tarnautoju. 1911 išvyko į JAV ir dirbo staliumi baldų fabrikuose. Priklausė Lietuvių socialistų s-gos org-jų Bostone, Ist Arlingtone, Filadelfijoje kair. sparnui, bendradarbiavo s-gos organe „Kovoje". Grįžęs 1917.VI į Petrogradą, įstojo į Komunistų partiją, dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1918.I išrinktas kandidatu į Komunistų partijos Lietuvių sekcijų Centro Biuro narius. Lietuvos reikalų komisariatui išsikėlus į Maskvą, nuo 1918 pavasario vadovavo komisariato Petrogrado skyriui ir vietos RKP(b) Lietuvių sekcijai. 1919 dirbo Lietuvos TSR vyriausybės atstovu prie Tarybų Rusijos vyriausybės Maskvoje, dalyvavo Kominterno I kongrese Maskvoje (1919.III), RKP(b) VIII suvažiavime. Laimėjus Lietuvoje kontrrevoliucijai, nuo 1919.IX vadovavo pogr. part. darbui burž. Lenkijos okupuotame

Vilniuje. 1920.VI lenkų defenzyvos suimtas. Tarybų Rusijai ir Lenkijai pasikeitus polit. kaliniais, 1921.III atvyko į Maskvą. Nuo 1921.XI dirbo Lietuvių sekcijos prie RKP(b) CK sekretoriumi. Kominterno III kongreso (1921) dalyvis. 1923 dirbo partinį darbą Mogiliove. LKP CK nurodymu 1923.X išvyko į Kauną dirbti pogr. part. darbo. Buvo kooptuotas į LKP CK narius, vadovavo partijos agitaciniam-propagandiniam darbui. Kaune gyveno Domininko Bublio, paskui Kazio Ramašausko pavardėmis. Už kom. veiklą 1924.IV suimtas ir 1925.IV nuteistas 4 metus kalėti. Rašė į JAV „Laisvę", spausdino apsakymus „Kibirkštyje" (pseudonimas Kagarys). Po 1926.VII amnestijos išėjęs į laisvę, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK. Įvykus faš. perversmui, suimtas ir faš. karo lauko teismo nuosprendžiu sušaudytas.

Ršt.: Kalėdų sapnai.— Po raudonąja vėliava, V., 1956.

Lit.: В. Мицкевич-Капсукас, Фашистский переворот в Литве, М., 1927; З. Ангаретис, Фашистский переворот и расстрел коммунаров в Литве, М.-Л., 1927; V. Kapsukas, Keturiems sušaudytiems komunistams atminti, V., 1950; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

GIEDRỸS — ežeras Utenos rj., 12 km į š. r. nuo Utenos, 300 m į r. nuo Alaušo ežero. Plotas 31 ha, ilgis 1170 m, didž. plotis 580 m. Kranto linija labai vingiuota. Š. ir š. r. krantai aukšti, statūs, š. v.— apaugęs mišku. Ežeras labai užžėlęs, uždumblėjęs. Pietinė, siauriausia ež. dalis supelkėjusi; iš jos išteka upelis į Alaušo ežerą. R. pakrantėje įsikūrę Rukliai. Ežeras verslovinis.

GIEDRŪČIAI — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., prie Šakių miesto v. ribos; kolūkio centras. 259 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Siesartis, šiaurės rytuose yra Batiškių miškas. Per kaimą eina keliai iš Šakių į Slavikus ir į Plieniškius. Kolūkio lentpiūvė, Šakių miškų ūkio kontora (nuo 1957). Kaimas įsikūrė 1923—24, išdalijus Šakių dvaro žemę. Kaimo pakraštyje, prie Batiškių miško, yra brolių kapai; juose palaidota apie 4000 taryb. žmonių, kuriuos 1941 sušaudė hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai.

GIEPAIČIŲ GIRIÀ — miškas Akmenės rj., 7 km į š. r. nuo Naujosios Akmenės, tarp Giepaičių, Kerėžių ir Luokavos kaimų, prie Latvijos TSR sienos. Priklauso Akmenės miškų ūkio Naujosios Akmenės girininkijai. Plotas 752 ha; iš jų 400 ha medynų, 230 ha užima *Luokavos pelkės* dalis. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai, kai kur moliniai; yra ir pelkinių. Miške labiausiai paplitę mėlyniniai pušynai ir viksviniai beržynai. 75% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 53%, beržynų 40%, juodalksnynų 3%, eglynų ir baltalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 65%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 5%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 25 metai, bonitetas III—IV, skalsumas 0,6—0,7, vid. tūris 45 ktm/ha. Gausu šernų, lapių, tetervinų, pasitaiko briedžių. Miškas eksploatacinis. Šiaurėje yra Luokavos piliakalnis, kurį kasinėjant rasta durklas ir švediškų monetų.

GIERKĖ (Gercke, Gierke) Jakobas [XVI a. pab.—XVII a.] — vokiečių kilmės laikrodininkas menininkas, dirbęs Vilniuje. Iš kitų to meto laikrodininkų G. išsiskyrė savo talentu, apie kurį liudija išlikę jo darbo šedevrai — staliniai laikrodžiai. Seniausias G. pagamintas laikrodis pažymėtas 1616 data ir parašu Jacob Gercke. Labai meniški yra išlikusieji 1621, 1640, 1642 metais G. pagaminti laikrodžiai. 1642 laikrodis laikomas Vilniuje, Istorijos-etnografijos muziejuje. Paskutinis iš žinomų G. darytų laikrodžių pažymėtas 1664 data. Visiems G. laikrodžiams būdinga barokinė ornamentika, profilio linijų švelnumas, visumos harmoningumas. G. laikrodžiai savo dailumu ir kokybe ne blogesni už to laiko žymiųjų Krokuvos, Lvovo, net Gdansko meistrų dirbinius.

Lit.: M. Brensztejn, Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI i XVII, Wilno, 1923.

GIESMÝNAI — giedoti skiriamų religinio turinio tekstų (dažniausiai eiliuotų) rinkiniai. Liet. G. pasirodė XVI a. kaip rel. kovų tarp katalikų ir reformatų rezultatas. Jie tarnavo viešpataujančios feodalų klasės interesams, buvo persunkti religinės bei feodalinės ideologijos. Tačiau XVI—XVIII a., kai liet. pasaulietinio turinio kūrybai vystytis nebuvo objektyvių sąlygų ir vyravo religinė raštija, G. turėjo kai kuriais atžvilgiais pozityvios reikšmės. G. yra svarbus šaltinis tirti literatūrinės liet. kalbos, poetikos, eilėdaros, vertimo meno, lit. išraiškos priemonių, grožinės ir pasaulietinio turinio lit-ros elementų formavimuisi bei raidai.

R. Prūsijos protestantų giesmynams davė pradžią pirmoji liet. knyga — M. Mažvydo katekizmas (1547), kuriame išspausdinta 11 giesmių. Pirmasis liet. giesmynas — M. Mažvydo parengtos ir B. Vilento išleistos „Giesmės krikščioniškos" (d. 1, 1566; d. 2, 1570). Šio G. pagrindu J. Bretkūnas parengė „Giesmes duchaunas" (1589), „Kancionalą" (1589), L. Zengštokas —„Giesmes krikščioniškas ir duchauniškas" (1612). J. Rėza išleido neeiliuotų Dovydo psalmių rink. „Psalteras Dovydo" (1625). Visi tie G. sudarė pirmąjį liet. G. rengimo R. Prūsijoje etapą. Dėl rašomosios liet. kalbos tradicijų nebuvimo, dažnai menkos originalų kokybės, nepakankamo pačių vertėjų rūpestingumo literatūrinis G. lygis buvo gana žemas. Žymiai vaizdingiau, sklandžiau ir įtaigiau juose išverstos psalmės. Šie G. davė pradžią liet. rašytinės eiliuotinės kalbos vystymuisi, vienoje kitoje jų giesmėje atsispindėjo kai kurie ano meto gyvenimo tikrovės bruožai. XVII a. pirmojoje pusėje nedidelius liet. G. buvo parengę V. Fojerštokas, K. Sapūnas, B. Lebelis, J. Lemanas, tačiau jie nebuvo išleisti. Jų medžiaga pasinaudojo D. Kleinas, kuris savo „Naujomis giesmių knygomis" (1666) pradėjo naują liet. G. rengimo etapą. Reikšminga šio giesmyno vokiškoji pratarmė, atskleidžianti pažangias jo sudarytojo pozicijas liet. raštijos klausimais. Kleinas kritiškai vertino verčiamus šaltinius, pasisakė prieš ankstesniųjų rel. raštų vertimų kanonizavimą, stengėsi pakelti kalbinį bei stilistinį giesmių lygį, tobulinti jų eilėdarą. 1685 pasirodė antras (J. Rikovijaus), 1705 trečias (F. Šusterio) šio giesmyno leidimai, papildyti naujomis giesmėmis. Kleino giesmyno leidimuose pasitaiko giesmių su ryškiais pasaulietiniais motyvais, pasižyminčių poetinės išraiškos konkretumu ir vaizdingumu. Šiuo atžvilgiu reikšmingos kai kurios M. Švobos giesmės („Tvanko ir giedros čėse", „Čėsu ilgo lytaus", „Čėsu tūleriopų vargų" ir kt.), pirmąkart išspausdintos antrajame Kleino giesmyno leidime. XVIII a.— XIX a. pr. naujus G. išleido J. Berentas („Iš naujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos", 1732), F. Glazeris („Kelios nobažnos giesmės", 1736), A. Šimelpenigis („Pagerintos giesmių knygos", 1753), G. Ostermejeris („Giesmės šventos", 1781), K. Mertikaitis („Visokios naujos giesmės", 1800), K. Milkus („Senos ir naujos krikščioniškos giesmės", 1806) ir kt. Liet. G. leidimas XVIII a. sukėlė R. Prūsijoje atvirą lit. polemiką, kurios ryškios užuomazgos buvo pastebimos dar XVII a. vid., rengiant Kleino giesmyną, ir kuri šiuo laikotarpiu pasireiškė gausiais spausdintais G. Ostermejerio ir K. Milkaus darbais. Polemika išėjo gana toli už rel. raštijos rėmų, paskatino plačiau susidomėti teoriniais lit-ros klausimais, palietė daug tokių problemų, kurios buvo svarbios visos (ne vien religinės) liet. lit-ros raidai. Tiesioginis tos polemikos rezultatas buvo pirmosios liet. poetikos, išspausdintos G. Ostermejerio ir K. Milkaus gramatikose, ir pirmoji liet. raštijos istorija (G. Ostermejerio „Erste litauische Liedergeschichte"). XIX a. R. Prūsijoje naujus G. parengė K. Keberis, F. Kuršaitis, O. Glogau, P. Kelkis ir kt., tačiau sparčiai besivystančios liet. pasaulietinio turinio kūrybos sąlygomis jie nebeturėjo lit. reikšmės.

Lietuvos Didžiojoje Kun-stėje G. atskirai leido reformatai ir katalikai. Katalikams giesmių pirmiausia buvo išspausdinta M. Daukšos katekizme (1595), reformatams — M. Petkevičiaus katekizme (1598). Pirmas atskiras giesmynas Lietuvos Did. Kun-stėje buvo S. Slavočinskio „Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios" (1646). Šiame G., remiantis geriausių ankstesnės liet. raštijos atstovų (M. Daukšos, K. Širvydo) tradicijomis, buvo pasiekta žymių laimėjimų literatūrinės liet. kalbos ugdymo, vertimo meno, poet. išraiškos ir eilėdaros atžvilgiu. Jo poveikis ryškus vėliau išleistame reformatų G., sudariusiame „Knygos nobažnystės" (1653) pirmąją dalį. Reikšminga naujovė „Knygos nobažnystės" giesmėse, verstose S. Jaugelio-Telegos,

buvo kai kurių gyvenimo tikrovės reiškinių atspindėjimas („Giesmė apie pavietrį gailinga" ir kt.), skatinęs pasaulietinio turinio poezijos formavimąsi. XVII a. antrojoje pusėje, krašto gyvenime vis labiau įsigalint anarchijai ir katalikiškajam obskurantizmui, G. lit. lygis ėmė smukti. Tai rodo gausūs „Balso širdies" (I leid. prieš 1680), „Giesmių apie švenčiausią paną Mariją" (I leid. 1765) ir kt. G. leidimai. XIX a. naujus G. parengė V. Vilmikas, M. Valančius ir kt., tačiau šiuo laikotarpiu liet. lit-ros raidoje juos galutinai nustelbė pasaulietinė poezija.

GỸKIŲ-VAITKŪNŲ PÉLKĖ — pelkė Anykščių rj., 4 km į š. nuo Svėdasų. Plotas 112 ha. Per pelkę teka bevardis Jaros intakas. Pelkė tarpinio tipo, raistinė. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,82 m; vid. susiskaidymas 41%, vid. peleningumas 4,1%.

GILÁIČIAI — kaimas Plungės rj., Ginteliškės apyl., 12 km į r. nuo Salantų, 5 km į š. v. nuo Platelių. 266 gyv. (1959). Keliai jungia G. su Plateliais, Ginteliške, Notėnais. Pradinė m-la (nuo 1951). Ties kaimu yra kalva, vadinama Alkos kalnu. 1941.VIII.15—16 vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai Alkos kalne ir jo papėdėje sušaudė 500 moterų ir vaikų, atvarytų iš Dimitravo koncentracijos stovyklos.

GILÃNDVIRŠIAI — kaimas Tauragės rj., Lauksargių apyl., 6 km į š. v. nuo Vilkyškių, prie Šiaulių—Sovetsko plento. 166 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1887). 1615 G. turėjo 34 kiemus.

GÌLDIJA [vok. *Gilde* — korporacija, cechas] — pirklių susivienijimas. Pirmieji tokie susivienijimai Lietuvoje buvo atskirų prekybos šakų pirklių brolijos. XVI—XVII a. Vilniuje veikė brolija, jungusi druskos bei silkių pirklius. 1602 susidarė bendra Vilniaus pirklių org-ja, kuri turėjo savo statutą; jai vadovavo „60 vyrų" pirklių rūmai (izba kupiecka). Org-ja turėjo ginti pirklius ir jų turtą, rūpintis kelių saugumu, monopolizuoti prekybą, šalinti konkurentus ir stiprinti pirklių įtaką miesto valdymui. Ši org-ja rodo, kad jau buvo galutinai susidaręs atskiras pirklių luomas. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, pirklių luomas buvo suskirstytas į tris G. pagal kapitalo dydį. 1863 trečioji, žemutinė, G. buvo panaikinta. Nuo 1898 skirstymasis į G. buvo neprivalomas. G. pažymėjimus turėjo išsipirkti tik tie pirkliai, kurie norėjo gauti pirklių luomo teises. Nuo 1915 pirklių luomas Lietuvoje nebeegzistavo.

GYLIAĨ — kaimas Raseinių rj., Alėjų apyl., 12 km į š. v. nuo Raseinių, 7 km į š. r. nuo Viduklės. 152 gyv. (1959). Malūnas, lentpiūvė, 45 kW kolūkinė elektrinė, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1960).

GILIÃSPAUDĖ. Lietuvoje G. pirmą kartą įrengta 1938 akc. b-vės „Spindulys" spaustuvėje (dab. Poželos spaustuvė) Kaune. Burž. metais giliaspaude buvo spausdinamas 1 žurnalas ir nedideli atsitiktiniai leidiniai: atvirukai, prospektai ir pan. Taryb. metais šios spaustuvės G. skyrius buvo žymiai išplėstas. Iki 1963 čia buvo spausdinami visi didesnieji iliustruoti Lietuvos TSR žurnalai ir atskiri leidiniai (albumai, knygos). 1962 pab. įrengus G. skyrių LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos spaustuvėje Vilniuje, 6 iliustruoti žurnalai imti spausdinti šios spaustuvės giliaspaude (1965 — 7 žurnalai).

GYLÍENĖ Marija [g. 1926.I.1 Dauguose (Alytaus rj.)] — pedagogė. 1949 baigė Kauno mkt. seminariją, 1956 — Vilniaus Ped. institutą. Mokytojavo. Nuo 1959 Mokyklų moksl. tyrimo in-to darbuotoja. Parašė I klasei „Lietuvių kalbos vadovėlį" ir „Metodinius nurodymus lietuvių kalbos vadovėliui" (abu 1963). Ped. žurnaluose ir laikraščiuose paskelbė straipsnių apie rašybos mokymą pr. klasėse.

GILIÓGIRIS — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 5 km į š. r. nuo Rietavo, prie kelio į Tverus. 150 gyv. (1959). Iš š. prieina Giliogirio miškas, iš p. r.— Dalgialaukio, iš p. v.— Lozorių miškas, iš p.— Šaltinių pelkė. Elektrinė, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1953).

GÌLIS — ežeras Alytaus rj., 4 km į š. v. nuo Daugų. Plotas 23 ha, didž. gylis 13,2 m, vid. gylis 7,3 m. Ežeras beveik apvalus, išgulėtas negyvojo ledo luisto. Didž. plotis 520 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Išteka Miklusas (į Noso ež.). Ežeras verslovinis.

GYLỸS Samuilas [g. 1913.V.1 Kretingoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Kretingoje, suorganizavo 3 komjaunimo kuopeles, platino kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1934 nuteistas 12 metų kalėti. 1940—41 administracinis darbuotojas Kretingoje, Raseiniuose. D. Tėvynės karo metais gyveno Kirovo srityje, paskui kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo žrn. „Jaunimo gretos" redakcijos darbuotojas. Nuo 1947 part. darbuotojas Klaipėdoje, Vilniuje. 1949—1951 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje, 1953—58 — Aukštojoje partinėje m-loje Maskvoje.

GYLÌŠKIAI — kaimas Šakių rj., Būblelių apyl., 13 km į p. v. nuo Šakių. 53 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Aukspirtos (Šešupės intako) deš. krante. 1827 buvo 59 gyv.

GYLỸTĖ Angelė [**Daukniene**; g. 1931.V.3 Asmaluose (Utenos rj.)] — dailininkė. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tekstilės katedrą, pradėjo dalyvauti parodose. Kuria daugiausia dekoratyvinius audinius interjerui (kilimus, portjeras ir kt.).

GÌLIJUS — ežeras Kelmės rj., 1 km į š. nuo Tytuvėnų. Plotas 34 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 950 m, didž. plotis 460 m. Š. ir š. v. krantai žemi, kiti aukštesni; pietinis apaugęs mišku. Iš G. į Epušės ež. teka upelis. Ežeras verslovinis. Mėgstamas poilsiautojų ir turistų. Prie G. įsteigta vandens sporto bazė.

GỸLIUS Jurgis [apie 1840—1933] — pedagogas, kalbininkas. 1866 baigė Varšuvos un-tą. 1866—72 dirbo mokytoju Veiveriuose ir 1872—1901 Varšuvoje. 1876 parašė lietuvių-rusų kalbų žodyną, likusį neišspausdintą, o 1891 (drauge su Pajevskiu) —„Lietuvių kalbos gramatiką". Abu darbai rašyti rusiškomis raidėmis (įsivestos raidės ė, ẙ [„uo"], j, sužymėtos priegaidės). Gramatika įdomi dėl kai kurių morfologijos archaizmų.

Ršt.: Литовская грамматика (Курс младшего возраста), Варшава, 1891 [II leid. 1896].

GÌLŠĖ — ežeras Varėnos rj., 5 km į š. nuo Merkinės, prie plento į Alytų. Plotas 11,5 ha. Kiek ištįsęs iš v. į r.; ilgis 550 m, didž. plotis 270 m. Kranto linija mažai vingiuota; jos ilgis 1330 m. Krantai sausi. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. V. Krėvė apie G. yra parašęs padavimą „Gilšė".

GILTINẼ — mitologinė būtybė, įasmeninanti ir simbolizuojanti mirtį. Labiausiai paplitęs G. vaizdinys — griaučiai su dalgiu ant peties arba rankoje. Rečiau G. įsivaizduojama aukšta, liesa, juodai apsirengusia moterimi ar panašiai. G. daugiau taikoma maro ir kt. ligų epidemijai vaizduoti. Mirties įasmeninimą G. pavidalu savo darbuose mini daugelis etnografų ir kalbininkų: M. Pretorijus, J. Brodovskis, P. Ruigys, A. Miežinskis, F. Kuršaitis ir kiti. G. įvaizdis gana dažnas tautosakoje: stebuklinėse pasakose, patarlėse ir priežodžiuose, kartais net dainose. Šį įvaizdį liaudies masėse išpopuliarinti, krikščionybei įsigalėjus, padėjo rel. lit-ra.

GILÙIČIAI — kaimas Alytaus rj., Simno apyl., 3 km į v. nuo Simno, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 200 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Giluičio ež. š. v. krante. Į v. nuo ežero, stačiame Kriaušiaus u. krante, yra piliakalnis.

Piliakalnis iš v. pusės sustiprintas dideliu pylimu. Aikštelėje pastebimas kultūrinis sluoksnis. Į š. nuo piliakalnio yra sodybvietės pėdsakai. Rasta grublėtosios, brūkšniuotosios ir žiestosios keramikos. Piliakalnis įrengtas pirmaisiais mūsų eros amžiais ir naudotas ilgą laiką.

GILÙIŠIS — ežeras Lazdijų rj., 4 km į š. v. nuo Veisiejų, tarp Šlavanto, Šlavantėlio, Liūnelio ir Balčio ežerų. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 750 m, didž. plotis 330 m. Krantai daugiausia aukšti, apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

GILÙITIS, Giluičių ežeras,— ežeras Alytaus rj., 1 km į v. nuo Simno, į š. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio ir Kapsuko—Alytaus plento. Plotas 227 ha, didž. gylis 22 m. Giliausia vieta ežero

pietuose. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2730 m, didž. plotis 1450 m. Kranto linija gana vingiuota, ypač vakaruose; jos ilgis 8,9 km. P. ir v. krantai aukšti, r.— žemas, molingas, š.— žemas, pelkėtas. Įteka Giluitė ir Ylyčia, išteka Simnyčia (į Simno ež.). Ežeras verslovinis. G. susidarė ledo luisto išgulėtoje dauboje. Yra pasiekęs subrendimo stadiją. Ežeras ardo r. ir š. r. krantus, todėl jo plotas didėja. Ežeras verslovinis.

GILÙSIS — ežeras Švenčionių rj., 3 km į š. r. nuo Žeimenos ir Neries santakos, 2 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r., išgaubtas į p. Ilgis 910 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę medžiais. Per G. teka bevardis upelis į Ilgio ež.

GILÙŠIS — ežeras Trakų rj., 1 km į p. nuo Trakų, prie Totoriškių ir Lukos ežerų. Plotas 11 ha, didž. gylis 11 m, vid. gylis 5,4 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 540 m, didž. plotis 210 m. Krantai statūs, lengvai prieinami. Ežeras verslovinis; priklauso Arvydų žuvininkystės ūkiui.

GILŪ̃TAS — **1.** Ežeras Švenčionių rj., 10 km į š. nuo Švenčionėlių, 3 km į v. nuo Kaltanėnų. Plotas 29 ha. Ilgis 920 m, didž. plotis 540 m. Krantai daugiausia lėkšti, pelkėti; vakarinis apaugęs mišku. Per G. teka Kiaunė (Žeimenos intakas). Įteka Liedelė (iš Liedžio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 18,5 kg/ha (daugiausia kuojų ir ešerių).

2. Ežeras Ignalinos rj., 16 km į p. r. nuo Dūkšto, prie Prūto ež. p. galo. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 620 m, didž. plotis 400 m. Krantai, išskyrus šiaurės rytinį, aukšti. Per G. eina BTSR siena.

GILŪ̃TOS — kaimas Ignalinos rj., Mielagėnų apyl., 9 km į š. nuo Adutiškio. 259 gyv. (1959). Per G. teka Svyla (Birvėtos intakas). Aštuonmetė m-la (1949—1961 septynmetė), biblioteka.

GILÙŽIS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 9 km į š. v. nuo Molėtų, 3 km į v. nuo kelio į Aluntą. Plotas 28 ha. Ilgis 1370 m, didž. plotis 375 m. Krantai daugiausia aukšti ir statūs. Išteka bevardis upelis (į Saločio ež.). Š. r. pakrantėje yra Gilužiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Ežeras Utenos rj., 2 km į p. r. nuo Kuktiškių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r. Krantai statūs, apaugę medžiais. Įteka 3 bevardžiai upeliai, išteka upelis į Limino ež. Prie G. įsikūrę Buitūnai. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 20,4 kg/ha (daugiausia karšių).

GILVYČIAĨ — kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 8 km į š. nuo Kurtuvėnų. 60 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1950). 1635 Ariogalos tijūnas P. Šiukšta užrašė Gilvyčius Kražių m-los neturtingų mokinių išlaikymui.

GIMBÓGALA — kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 6 km į p. v. nuo Šeduvos, prie Radviliškio—Jonavos geležinkelio. 175 gyv. (1959). Iš š. prie kaimo prieina Margavonių miškas, iš p.— Liaudiškių miškas. Yra geležinkelio stotis. Rasti V—VII a. senkapiai. Buržuaziniai nacionalistai 1945.XII.8 nužudė valstietį J. Plungę ir jo sūnų Juozą, raudonarmietį.

GIMBUTAS Leonidas [1892.VII.8—1932. X.17] — inžinierius geodezininkas, pedagogas. 1918 baigė Maskvos Žemėtvarkos in-tą, 1918—19 studijavo Maskvos Susisiekimo in-te. 1919 grįžo į Lietuvą ir dirbo Kaune siaurųjų geležinkelių viršininko padėjėju. Nuo 1922 dėstė Kauno aukštesniojoje technikos m-loje, Kauno un-to statybos katedroje, Dotnuvos ž. ū. technikume, Kėdainių aukštesniojoje kultūrtechnikų m-loje, Ž. ū. m-jos matininkų kursuose. Paskelbė straipsnių geodezijos klausimais.

GIMBŪTIS Gajus [g. 1932.VII.12 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1956 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1958 dirbo pramonės įmonėse. Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių aukštų temperatūrų šiluminės fizikos klausimais.

GIMINĖ — gramatinė kategorija, būdinga daiktavardžiui, būdvardžiui, dalyviui, iš dalies skaitvardžiui ir įvardžiui. Savarankišką G. kategoriją liet. kalboje turi tik daiktavardžiai. Kiekvienas daiktavardis priklauso vienai iš dviejų gramatinių G.: vyriškajai arba moteriškajai. Būdvardžių, dalyvių, kai kurių skaitvardžių ir giminių įvardžių giminė priklauso nuo to, kurios giminės daiktavardį sakinyje pažymi šie žodžiai („aukštas namas", „aukšta liepa"). Vyriškąją ir moteriškąją liet. kalbos daiktavardžių G. lemia 2 pagrindai: semantinis, t. y. leksinė daiktavardžių reikšmė, ir morfologinis, t. y. tam tikros morfologinės daiktavardžių ypatybės. Semantiniu pagrindu nustatoma gramatinė G. tų daiktavardžių, kurie reiškia asmenų ar šiaip gyvų padarų pavadinimus. Šiuo atveju gramatinėje G. kategorijoje atsispindi objektyviosios tikrovės reiškiniai, būtent, gyvojoje gamtoje egzistuojančios 2 lytys — vyriškoji ir moteriškoji. Daiktavardžių, reiškiančių konkrečius daiktus arba nusakančių abstrakčias sąvokas, gramatinė G. yra visiškai nemotyvuota. Ji nustatoma tik pagal daiktavardžio formą, tam tikras linksnių galūnes. Iš liet. kalbos daiktavardžių, reiškiančių asmenį ar šiaip gyvą padarą, išsiskiria gana didelis vad. bendrosios G. daiktavardžių būrys. Jų giminė priklauso nuo to, kurios lyties asmeniui pavadinti jie vartojami. Kitaip sakant, tokie daiktavardžiai viename kontekste būna vyriškosios, kitame moteriškosios G. Jais reiškiama subjektyvi minimo asmens charakteristika, kuri paprastai būna neigiama („akiplėša", „dabita", „garbėtroška", „vėpla"). Būdvardžiai, dalyviai (neveikiamosios rūšies), kelintiniai skaitvardžiai (taip pat ir kiekinis skaitvardis „vienas"), kai kurie gimininiai įvardžiai turi ir bevardės G. formas („aukšta", „gražu", „daroma", „ginama", „pirma", „viena", „tai", „šitai").

GIMINỸSTĖ — kilmės, arba kraujo, bendrumas. Dažnai G. vadinama dar ir svainystė, t. y. iš santuokos atsiradęs žmonių bendrumas. G. ryšiai kartais praplečiami, įsūnijant svetimus vaikus, dažniausiai našlaičius. Tokios G. pavyzdžių ypač gausu iš D. Tėvynės karo laikotarpio, kada taryb. žmonės išgelbėjo nuo hitlerinio sunaikinimo nemaža įv. tautybių vaikų, juos įsūnijo ir išaugino. Kilmės (kraujo) G. artimumas tarp asmenų nusakomas G. eilėmis (linijomis) ir laipsniais (kartomis). G. tarp protėvio ir jo palikuonių yra tiesiosios eilės, tarp asmenų, kilusių iš bendro protėvio — šalutinės eilės. Nuo kalbamojo asmens į jo protėvius einanti G. vadinama aukštutine, einanti į palikuonis — žemutine. Kraujo ryšiais artimiausiai tarp savęs yra susiję aukštutinės ir žemutinės tiesiosios eilės giminės (giminaičiai). G. laipsniai sutampa su gimimų skaičiumi, esančiu tarp kalbamojo asmens ir to asmens, kurio G. norima nustatyti. Pvz., vaikai yra pirmo laipsnio (kartos) giminaičiai, vaikų vaikai — antro ir t. t. Atsižvelgiant į G. eilę ir laipsnį, nustatomas turto paveldėjimo pirmumas ir tarpusavio santuokos galimumas. Apie tolimą, sunkiai apskaičiuojamą G. liet. liaudis sako, jog tai „devintas vanduo nuo kisieliaus". Svainystės ryšiai buvo platesni ir glaudesni, esant didžiajai, neišsidalijusiai šeimai, kurioje drauge prie tėvų gyveno keletas vedusių sūnų ar kitų giminaičių. Galutinai įsivyravus mažajai, arba individualinei, šeimai, kurią dažniausiai sudaro tėvai ir jų nevedę sūnūs bei netekėjusios dukterys, išnyko arba pasikeitė daugelis svainystės sąvokų, randamų liet. tautosakoje. Pvz., liaudies dainose, o dar XX a. pr. ir gyvenime vyro motina buvo vadinama anyta, tėvas — šešuru, tuo tarpu žmonos tėvai — uošviu ir uošve (uošviene). Šiuo metu pastaruoju terminu vadinami tiek vyro, tiek žmonos tėvai. Savo tarpe vyro ir žmonos tėvai seniau vienas kitą vadino svotais, motinos — svočiomis (šitaip viena į kitą r. Lietuvoje kreipėsi ir to paties kaimo moterys). Vėliau svoto ir svočios terminai išliko tik vestuvių veikėjams apibūdinti. Visoje Lietuvoje tėvai sūnaus žmoną vadina marčia, dukters vyrą — žentu. Našlės vaikai antrąjį savo motinos vyrą vadina patėviu, našlio vaikai antrąją savo tėvo žmoną — pamote.

GIMNÃSTIKA. Burž. Lietuvoje G., kaip sporto šaka, mažai tekultivuota. Retuose ir negausiuose kursuose buvo dėstoma pagal užsienio gimnastikos

sistemas. Burž. Lietuvos kariuomenėje buvo paplitusi vok. gimnastikos „Turnen" sistema.

1941 įvedus „Pasirengęs darbui ir TSRS gynybai" (PDG) komplekso normų laikymą, G. įgavo masiškesnį pobūdį. Plačiau pradėta G. kultivuoti 1945, įsteigus Kūno kultūros in-tą, kuriame rengiami kvalifikuoti G. specialistai. G. kultivuojama aukštosiose ir vidurinėse m-lose, jauni gimnastai ugdomi sporto m-lose. 1946 pirmosios moksleivių spartakiados metu buvo surengtos pirmosios G. varžybos, kurių programą sudarė PDG komplekso pratimai. Nuo 1947 rengiamos Lietuvos TSR sportinės gimnastikos pirmenybės. Sportinės G. respublikos čempionai buvo L. Vetriščak, E. Jurevičiūtė, O. Rogalskytė, A. Česna, N. Šarkis, J. Žurauskaitė, V. Šegelmanas, M. Ramanauskienė, J. Michailenko ir kt. Nuo 1947 Lietuvos TSR gimnastų komanda dalyvauja visasąjunginėse sportinės G. pirmenybėse. Tarybų Lietuvos gimnastai yra dalyvavę tarpt. varžybose, rungtyniauja su kitų taryb. respublikų rinktinėmis, sporto d-jų čempionatuose ir kt. varžybose. Be Vilniaus ir Kauno, geresnių rezultatų yra pasiekę Telšių, Panevėžio, Kėdainių, Kapsuko ir kt. miestų gimnastai. 1948 Lietuvos TSR Kūno kultūros in-tas išleido pirmuosius meninės G. specialistus. 1950 surengtos pirmosios meninės G. (tik moterų) respublikos pirmenybės. Meninės G. respublikos čempionės buvo A. Brašiškytė, N. Urlakytė, V. Vandzinskaitė, E. Bieliauskaitė, L. Golenkevičiūtė ir kt. 1947 visasąjunginiame meninės G. konkurse Lietuvos TSR gimnasčių rinktinė užėmė VI vietą. Nuo 1950 Lietuvos TSR gimnasčių rinktinė dalyvauja visasąjunginėse meninės G. pirmenybėse. 1965.I.1 respublikoje buvo apie 11 000 gimnastų (jų tarpe 11 sporto meistrų).

GIMNĀZIJOS [gr. *gymnasion* — fizinio lavinimo mokykla, sportinių varžybų vieta] — bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos. Šio tipo vid. m-los dar vadinamos licėjais, koledžais. Lietuvoje XVII a. G. buvo Biržuose, Kėdainiuose, nors šiaip bendrojo lavinimo vid. m-los XVI—XVIII a. Lietuvoje vadintos kolegijomis, o vėliau apygardinėmis m-lomis. Klaipėdoje tokia m-la buvo vadinama lotynų m-la. XIX a. pr. tokios m-los jau vadinamos g-jomis. Įsigalint Rusijoje reakcijai, g-jų tinklas ėmė mažėti. Po 1863 sukilimo buvo uždarytos Kėdainių, Panevėžio, Švenčionių g-jos ir Telšių prog-ja. 1887 išleistas Rusijos Švietimo m-jos potvarkis (vad. „Cirkuliaras apie virėjų vaikus"), labai apribojantis nepasiturinčiųjų luomų vaikų priėmimą į g-jas. XIX a. pab. Kauno gub. buvo 4 G. (Kaune ir Šiauliuose po vieną berniukų ir mergaičių) ir 1 realinė m-la (Panevėžyje); Vilniuje buvo 2 berniukų G., 1 mergaičių G. ir 1 realinė m-la; Suvalkų gub.— 2 berniukų G. (Suvalkuose, Marijampolėje) ir 1 mergaičių G. (Suvalkuose). Tose G. mokėsi daugiausia caro valdininkų ir dvarininkų, iš dalies turtingesniųjų valstiečių vaikai. XX a. pr. g-jų tinklas liko beveik toks pat. Kilus I pasaul. karui, g-jos evakavosi į Rusijos gilumą. Voroneže veikė 2 G. lietuvių karo pabėgėlių vaikams. 1915 Vilniuje pradėjo veikti pirmoji G. lietuvių dėstomąja kalba.

Burž. Lietuvoje vyravo klasikinio tipo (su lot. kalbos ir 2 užsienio kalbų dėstymu) 8 klasių G., į kurias stodavo baigusieji 4 skyrių pr. m-lą. Be klasikinių G., buvo realinių, arba komercinių, G. (be lot. kalbos, su sustiprintu matematikos, gamtos mokslų dėstymu). Daugumas G. buvo išlaikomos valstybės, bet nemaža veikė privatinių, išlaikomų daugiausia klerikalinių d-jų („Žiburio", „Saulės"), vienuolių ordinų. Privatinės buvo taip pat tautinių mažumų G. ir pažangiosios G. 1919—25 Marijampolėje veikė realinė G. (7 klasių), išlaikoma pažangiosios visuomenės lėšomis. Šią G. klerikalinė valdžia uždarė kaip „antivalstybinę". Be to, Kaune ir Šiauliuose veikė Lietuvos mokytojų profs-gos išlaikomos suaugusiųjų g-jos, kuriose dėstė pažangūs mokytojai. Be liet. G., veikė privatinės G. žydų, lenkų, vokiečių, rusų dėstomosiomis kalbomis. Daugiausia G. buvo mišraus tipo, tik didesniuose miestuose, kuriuose buvo daugiau, negu viena G., veikė atskiros berniukų ir mergaičių g-jos. 1936 įvykdyta m-lų reforma: įvesta 7 klasių G., į kurią stodavo baigusieji 6 skyrių pr. m-lą. 1939—40 buvo 69 G. (40 valstybinių ir 29 privatinės). 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, suvalstybintos privatinės g-jos, pertvarkytos g-jų programos (pašalintas tikybos dėstymas, įvestas TSRS Konstitucijos, rusų kalbos dėstymas ir t. t.), žymiai padidėjo g-jų mokinių skaičius, g-jose susikūrė komjaunimo ir pionierių org-jos. Vok. faš. okupacijos metais daug G. buvo uždaryta. 1945 Tarybų Lietuvoje buvo atkurtos ir naujai įsteigtos 79 G. su 50 000 mokinių ir 6 G. suaugusiems. 1949 pereita prie 11 metų mokymo, ir G. pavadintos vid. m-lomis. Ž. *Vidurinės mokyklos.*

„GIMTASAI KRAŠTAS" — kraštotyros žurnalas, ėjęs 1934—43 Šiauliuose. Leido Šiaulių kraštotyros d-ja. Išėjo 31 nr. Red. P. Bugailiškis. Spausdino straipsnius etnografijos, archeologijos, muziejininkystės ir kt. klausimais. Bendradarbiavo J. Baldauskas (Baldžius), M. Čilvinaitė, P. Galaunė, K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Petrulis, P. Tarasenka, V. Vaitiekūnas ir kt.

„GIMTÓJI KALBÀ"— lietuvių kalbos praktikos bei kalbos kultūros laikraštis, ėjęs 1933—41 Kaune. Kasmet buvo išleidžiama 10 nr. Iš pradžių leido kalbos mėgėjai, nuo 1935 —„Sakalo" b-vė, nuo 1938 — Lietuvių kalbos d-ja. Spausdino straipsnius literatūrinės liet. kalbos klausimais, recenzijas, turėjo klausimų-atsakymų skyrių. Kai kuriuose „G. k." straipsniuose žymu puristinės tendencijos, bet apskritai laikraštis prisidėjo prie literatūrinės liet. kalbos ugdymo ir norminimo.

„GIMTÓJI ŽĒMĖ" — tarybinis Ukmergės rj. laikraštis, einąs nuo 1962.V.1 triskart per savaitę.

GIMŽÁUSKAS Antanas [g. 1915.VII.10 Kirdeikiuose (Utenos rj.)] — choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1938—40 mokėsi Kauno konservatorijos vargonų klasėje. 1944 su

E. Pilypaičiu, K. Kavecku ir J. Bendoriumi atkūrė Lietuvos TSR Filharmonijos chorą ir kurį laiką jam vadovavo. 1946—59 Resp. radijo k-to vokalinio ansamblio vadovas. 1959—62 Radijo ir televizijos k-to „Tarybinės dainos" ansamblio Kaune vadovas. Nuo 1962 Lietuvos TSR radijo ir televizijos k-to choro dirigentas. Organizavo saviveiklinius chorus, buvo daugelio dainų švenčių dirigentas. Yra parengęs leidinių chorams, harmonizavęs liet. liaudies dainų.

GIMŽÁUSKAS Juozas [g. 1917.XII.14 Pskove] — gydytojas infekcionistas, medicinos mokslų kandidatas (1958). 1944 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 Kauno un-to (vėliau Medicinos in-to) infekcinių ligų katedros asistentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie infekcines ligas.

GIMŽÁUSKAS Silvestras [1844 Kirdeikiuose (Utenos rj.) — 1897.IX.27 Varšuvoje] — poetas, švietėjas. Mokėsi Švenčionių ir Daugpilio g-jose. Nuo 1864 dirbo vaistinėje. 1870 Leipcige išleido satyrinį eil. „Linkmenės", nukreiptą prieš girtavimą. Rinko tautosaką, kalbinę ir etnografinę medžiagą. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, 1877—78 mokėsi Peterburgo Dvasinėje akademijoje, vėliau kunigavo r. Lietuvoje. 1879 išleido kn. „Ant Naujų metų Lietuvai dovanėlė", 1881 — eil. rink. „Lietuvos bičiulis". Nuo 1884 spausdino eilėraščius ir korespondencijas „Aušroje", „Šviesoje", „Vienybėje lietuvninkų", „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje" ir kt. Platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. Brošiūroje „Priešaušris" (1886) kaltino „Aušrą" už neigiamą kai kurių katalikybės dogmų vertinimą. Išleido kn. „Pradžiamokslis lietuviško spaudraščio ir rankraščio" (1888), „Metinė dovanėlė dėl lietuvninkų ir žemaičių" (apie 1890), „Metinė dovanėlė antra" (1891), eil. rinkinius „Juokaunos dainos" (1892), „Trys tėvyniškos dainos" (1893) ir kt. Pasirašinėjo Mainionio, Vargomačio ir kt. slapyvardžiais. G. kūryboje šalia romantinių patriotinių temų pasireiškė klerikaliniai ir šovinistiniai motyvai.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

GINÁITĖ Sara [g. 1924.III.17 Kaune] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1955). 1941—43 pogr. antifašisti-

nio judėjimo dalyvė Kauno gete, pogr. komjaunimo org-jos narė. 1943—44 taryb. partizanų būrio „Mirtis okupantams" partizanė. 1949 baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1949 dirba ped. darbą (iki 1962 Vilniaus Konservatorijoje, nuo 1962 Vilniaus un-te). Nuo 1951 TSKP narė. 1961 gavo docentės vardą. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie darbininkų klasės padėtį burž. Lietuvoje, visuom. vartojimo fondus ir realias gyventojų pajamas, perėjimą iš kapitalizmo į socializmą ir kt.

GINČÁIČIAI — kaimas Raseinių rj., Pagojukų apyl., 7 km į š. r. nuo Raseinių, prie kelio į Baisogalą. 55 gyv. (1959). Per G. teka Prabauda (Šaltuonos intakas). Felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1934 įst. pradinė).

GINEIKÀ Alfonsas [g. 1915.I.5 Karmėlavoje (Kauno rj.)] — cirko artistas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1965). Nuo 1934 dirba kaip žonglierius profesionalas Lietuvos cirkuose (nuo 1944 — Lietuvos TSR Filharmonijos „Cirke scenoje", vėliau — „Lietuviškajame cirko ansamblyje", nuo 1959 — cirke „Vilnius"). Vienas Lietuvos nacionalinio cirko kūrėjų. Arenoje svarbiausius numerius atlieka su D. Bereišiene ir A. Gineikiene („Ekvilibristai ant voliuko", „Ekvilibristai su kopėčiomis ant kojų" ir kt.).

GINEĨKIS Juozas [1917.V.13 Niujorke (JAV) — 1943.X] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1922 su tėvais sugrįžo į Lietuvą. Į rev. veiklą įsijungė 1937, dirbdamas prie viešųjų darbų, platino kom. lit-rą, dalyvavo Žemaičių plento statybos darbininkų streikuose. 1940—41 dirbo adm. darbą Šakiuose. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. D. Tėvynės karo pr. praėjo specialų kar. parengimą. 1943 kartu su kitais atvyko į Lietuvą partiz. kovai. Hitlerininkų nužudytas.

GINEITÍENĖ Elena [g. 1912.VIII.5 Telšiuose] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1961). 1936 baigė Kauno un-to farmacijos skyrių. 1937—45 dirbo asistente Veterinarijos akademijoje, Kauno un-te. Nuo 1945 Vilniaus un-te dėsto biochemiją. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Druskininkų kurorto gydomuosius veiksnius, biochemijos ir kt. klausimais.

GINEĨTIS Leonas [g. 1920.XI.16 Krūminiuose (Zarasų rj.)] — literatūros mokslo darbuotojas, filologijos mokslų kandidatas (1953). 1941 baigė Ukmergės mkt. seminariją, 1949 — Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. Nuo 1952 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to

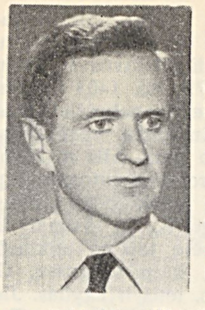

moksl. bendradarbis. Išleido moksl. darbų apie K. Donelaitį, parašė „Lietuvių literatūros istorijos" skyrius apie XVI a. vid.—XVIII a. lietuvių raštiją, A. Baranauską, Maironį, Vaižgantą, įvadinius straipsnius apie K. Donelaitį, A. Strazdą, Maironį sąjunginių leidyklų išleistiems jų raštams ir kt. straipsnių liet. lit-ros palikimo klausimais.

Ršt.: Kristijono Donelaičio „Metai", V., 1954; Kristijonas Donelaitis ir jo poema „Metai", V., 1955 [rus. vert. 1956]; Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964.

GINEĨTIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Buivydiškių apyl., 8 km į š. v. nuo Vilniaus, 2 km į p. v. nuo plento į Ukmergę. 142 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Gineitiškių ež. pakrantėje. G. minimos 1500.

GYNĚVĖ — upė Kėdainių ir Raseinių rj. riboje, Dubysos kair. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 121 km^2. Prasideda 12 km į š. r. nuo Betygalos, prie Šetkaimio. Vingiuodama teka p. kryptimi. Įteka į Dubysą 19 km nuo jos žiočių, 6 km į p. nuo Ariogalos, ties Padubysiu. Intakai: dešinieji — Lendrė, Šilaupė, Šolupis, Dargupė, Daugupys; kairysis — Upytė. Vid. nuolydis 215 cm/km. Slėnis žemupyje gilus. Vid. debitas žiotyse 0,66 m^3/s.

GYNIÀ — upė Kauno rj., Nevėžio kair. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas 143 km^2. Prasideda Vaškoniškių apylinkėse, prie Kauno—Vandžiogalos kelio. Teka š. v. kryptimi, nuo Babtų—Kėdainių kelio pasuka į p. v. Įteka į Nevėžį 26 km nuo jo žiočių, 1 km į š. v. nuo Babtų. Intakai: Bytvanas, Verupė (abu deš.), Daugupis (kair.). Vid. nuolydis 127 cm/km. Vid. debitas aukščiau Bytvano žiočių 0,08 m^3/s, žemiau Verupės 0,66 m^3/s, žiotyse 0,71 m^3/s. 1 km nuo žiočių G. kerta Žemaičių plentas.

GINIÕČIŲ-JUŠKÁIČIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Šiaulių rj., 2 km į r. nuo Bubių. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Bubių ir Pakapės girininkijoms. Plotas 1735 ha; medynų 1414 ha, iš jų 40 ha kultūrinės kilmės. Masyvas ištįsęs iš š. v. į p. r. apie 8 km, nuo Šiaulių—Sovetsko plento iki Šiaušės (Dubysos intako) aukštupio. Š. v. dalyje, priešais Bubius, yra Giniočių miškas (626 ha), vid. — Dzidų (412 ha) ir Jankaičių (182 ha), p. ir p. v. — Barsukynės (297 ha) ir Juškaičių (218 ha) miškai. Rytuose masyvas jungiasi su Rekyvos mišku. Reljefas lyguminis. Š. v. pakraštyje prasideda Tilžė (Dubysos intakas). Dirvožemiai velėniniai glejiški, išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai, ant karbonatingo dugninės morenos priemolio. Beržynų yra 57%, eglynų 21%, drebulynų 9%, pušynų ir juodalksnynų po 5%, baltalksnynų 3%. Medynų vid. amžius 30 metų, vid. bonitetas II, skalsumas 0,7—0,8, vid. tūris 110 ktm/ha. Yra briedžių, elnių, šernų, lapių. Miškai eksploataciniai.

GINIŪNAI — kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 6 km į š. nuo Prienų, 1 km į v. nuo Kauno—Prienų plento. 131 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1944). G. minimi 1578. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė G. gyventojus A. Rimkevičių, P. Kubilių, O. Rasimienę.

GĨNKENAS Georgijus Georgijevičius [1869.I.6 Peterburge — 1918.X.26 ten pat] — rusų kalbininkas, etnografas. Peterburgo un-te studijavo filologiją. Vėliau mokytojavo Peterburgo m-lose. Nuo 1895 Rusijos Geografinės d-jos narys; dirbo lietuvių—latvių komisijoje. 1893 vasarą Užnemunėje (Gižuose, Vilkaviškyje, Marijampolėje, Griškabūdyje ir kituose miestuose bei kaimuose) tyrinėjo liet. kalbą, papročius, buitį, rinko tautosaką. Tyrinėjimai ir surinkti tekstai 1894 paskelbti žurnale „Živaja starina" („Gyvoji senovė"). G. bene pirmas paskelbė kapsų, zanavykų, girinykų, guogų, veliuoniškių, dartinyčių pavadinimus. Rūpinosi lituanistikos darbų leidimu, spaudoje („Živaja starina", 1895) gynė lietuvių teisę turėti savitą raidyną. Jo straipsnis liet. raidyno klausimu, išverstas M. Lozoraičio, išspausdintas „Varpe" (1896, Nr. 6).

Ršt.: К вопросу об алфавите для литовцев.—„Живая старина", СПб, 1895, вып. 1 [p. 124—125].

Lit.: **J. Palionis**, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., [p. 68—69].

GIÑKLAI (senoviniai). Sprendžiant iš archeologinių radinių, XIV ir IX t-mečiuose pr. m. e. (paleolitas) Lietuvos teritorijos gyventojų G. buvo ietys su kauliniais antgaliais, o IX—V t-mečiuose pr. m. e. (mezolitas) — strėlės su titnaginiais ir kauliniais antgaliais, kauliniai durklai-peiliai. II t-metyje pr. m. e. (neolitas) į r. Pabaltijį atėję baltai vartojo akmeninius laivinius kovos kirvius, akmenines buožes. XVI—VI a. pr. m. e. (žalvario amžius) dalis baltų G. buvo iš žalvario. Ankstyviausias žalvarinis dirbinys — kotinis durklas — rastas Veliuonoje. Pažymėtini vad. baltiški kovos kirviai, žalvariniai įmoviniai iečių antgaliai. Seniausi žalvariniai kalavijai Lietuvos teritorijoje priskiriami XII—XI a. pr. m. e. Tačiau iki pat mūsų eros ribos dar buvo vartojamos ir akmeninės buožės, kauliniai strėlių antgaliai. Nuo mūsų eros pradžios vartojami geležiniai ginklai. Plačiai paplinta *ietis* su užmaunamu geležiniu ietigaliu. Nuo pirmųjų mūsų eros amžių žinomi mediniai apskriti ar pailgi skydai su geležine rankena ir apskritu pusrutuliu ar kūgio formos antskydžiu, saugojusiu ranką nuo smūgio. To meto kariai buvo pėsti ir raiti. Nuo IV—V a. Lietuvoje plinta geležiniai kalavijai (juos iš pradžių var-

tojo tik turtingieji giminių vadai), dideli geležiniai peiliai, siauraašmeniai kovos kirviai, lankas su strėlėmis, kurios turėjo geležinius įtveriamus antgalius. IX—XII a. lietuvių karių G. žymiai tobulesni ir įvairesni. Kalavijų tipai, sprendžiant iš jų rankenų, labai įvairūs. Vieni jų buvo plačiai paplitę Europoje, kiti — vietinės kilmės. Vieni vienašmeniai, kiti dviašmeniai. Kalavijų rankenos dažnai puošiamos sidabru arba žalvariu. Makštys dažniausiai medinės, apkaustytos variu ar geležimi. Ietigaliai ir strėlių antgaliai įv. formų (įtveriami ir užmaunami, dalis su užbarzdomis). Pradėti vartoti geležiniai kovos kirviai plačiais vėduokliniais ašmenimis, be to, iki 40—50 cm ilgio smailūs kovos peiliai, nešiojami prie diržo odinėse makštyse, apkaustytose žalvariu. Pažymėtini to laikotarpio karių odiniai diržai, turtingai puošti metalu, bei puošni žirgo apranga: kamanos, žąslai, balno kilpos ir kt. Tuo metu pradedami vartoti kūgio formos šalmai iš geležinės skardos. Metaliniai lietuvių šalmai ist. šaltiniuose minimi nuo XII a. Kaip atrodė lietuviai kariai, galima spręsti iš XII a. prūsų karių vaizdo Gnezno katedros duryse, kur vaizduojami žemių (sambių) kariai, ir iš Lietuvos kun-ščių antspaudų 1353, 1379—86, 1404 metais. Metraštininkai neretai pabrėžia, kad XIII—XV a. lietuvių karių, ypač bajorų-raitelių, G. buvo geri. XIII a. Livonijos Eiliuotosios kronikos autorius taip vaizduoja lietuvių ginkluotę: „Daug gana šarvų brangiųjų, jų šalmai iš aukso buvę ir žibėję tartum stiklas". Įprastiniai lietuvių, kaip ir prūsų, G. buvo šarvai, šalmas, ietis ir skydas. Jie visai atitiko to meto reikalavimus. Todėl kryžiuočiai XIII a., pavergę prūsus, vertė juos eiti į karą su įprastais prūsiškais ginklais. Kryžiuočiai liet. ginklus vertino kaip gerą grobį.

Šalia lengvų svaidomųjų ir sunkių iečių, kalavijų, peilių, kovos kirvių, kovinių kultuvų ir kt. buvo vartojamos buožės, kurias sudarė žalvarinės ar geležinės galvos, užmautos ant koto. Buvo ir medinių, geležimi kaustytų svaidomųjų buožių ir buožių-vėzdų. Nuo XIII a. lietuviai vartojo arbaletą — lanką, įtempiamą mechanizmu. Jo strėlė turėjo didesnę pramušamąją galią, negu lanko strėlė, bet šaudyti juo buvo ne taip spartu. Metaliniai šalmai ir šarvai buvo įprastinė lietuvių ginklų dalis. XIII—XV a. imta vartoti lanksčius iš geležinių žiedelių pintus šarvus bei odinius šarvus, apkaustytus metalinėmis plokštėmis. XIV—XV a. vis labiau plinta ištisiniai metalo plokščių šarvai. Jais apsaugomi ir žirgai. Iš karų su kryžiuočiais laikotarpio ist. šaltinių aiškiai matyti, kad lietuvių G. buvo ne blogesni už V. Europos šalių G. Tačiau priešiškai nusiteikę XVI a. bei vėlesni kronikininkai ir jais pasekę kai kurie romantizmo epochos istorikai bei rašytojai ėmė vaizduoti lietuvius, žvėrių kailiais apsisiautusius, menkai ginkluotus.

Pilių sienoms griauti lietuviai nuo pat pirmųjų susidūrimų su kryžiuočiais XIII a. turėjo ir kituose kraštuose paplitusias dideles svirties pavidalo akmenų svaidykles, minimas ist. šaltiniuose 1244, 1263, 1279, 1315, 1345, 1369 ir kt. metais, t. p. mažesnes svaidykles — balistas. Tokiomis mašinomis buvo svaidomi akmenys, padegamieji įtaisai, didelės strėlės — ietys. Buvo vartojami ir siendaužiai (taranai)—masyvūs įsiūbuojami rąstai su kaustytais galais — bei pristumiamieji bokštai. Nuo XIV a. vid. pilių apgulimo priemonės tobulėjo ir gausėjo. Kęstutis, kaip pažymi metraštininkas, turėjo įv. apgulimo priemonių, o 1369 lietuviai puolė Gotesverderį su 15 mašinų ir 5 siendaužiais.

Šaunamieji G. Vakarų Europoje pasirodė XIV a. pirmojoje pusėje, o Lietuvoje juos panaudojo kryžiuočiai 1341 (1337 pagal Vygandą). Nuo XIV a. pab. pilims apgulti kryžiuočiai ir lietuviai vartojo sunkesnius šaunamuosius ginklus — bombardas. 1381 kryžiuočiai pirmą kartą su jomis puolė lietuvių Naupilį. 1382 Kęstutis su jomis šturmavo kryžiuočių pilį Jurbarke. Pirmoji tikra žinia apie paraku šaunamosios artilerijos pasirodymą Lietuvoje yra iš 1383. Ir vėliau lietuvių bombardos bei kt. šaunamieji ginklai dažnai minimi ist. šaltiniuose (1383—85, 1388, 1394, 1396, 1407, 1409 ir kt.). J. Dlugošas aprašo, kaip 1410, po Žalgirio mūšio, lietuvių kariuomenė bombardomis iš visų pusių apšaudė Kryžiuočių ordino sostinės Marienburgo pilį. Minimos ir didelės lietuvių patrankos. 1387, kovodamas su kryžiuočiais, jų turėjo Skirgaila. 1428 rusų metraštis aprašo didelę Vytauto kariuomenės patranką, kurią žygio metu iki pietų vežė viena 40 arklių pamaina, o po pietų — antra tokia pat pamaina. XIV—XV a. pirmojoje pusėje artilerija buvo naudojama drauge su kitais apgulimo prietaisais, daugiausia ginantis arba puolant pilis. XV a. pabaigoje ir ypač XVI a. pradžioje išryškėjo didelis artilerijos vaidmuo ir lauko kautynėse.

Tobulėjant ginklams, neteko reikšmės apsauginiai šarvai. XVI a. pab. muškietininkų daliniai jau dėvėjo tik šalmus. Pėstininkai buvo ginkluoti muškietomis — lengvais parakiniais šautuvais, kardais ir geležiniais kirveliais. Kartu kito raitelių ginklai. XVII a. Lietuvos sunkieji raiteliai jau turėjo žymiai lengvesnius ginklus ir galėjo daug judriau manevruoti mūšio lauke, negu

1

2

3

4
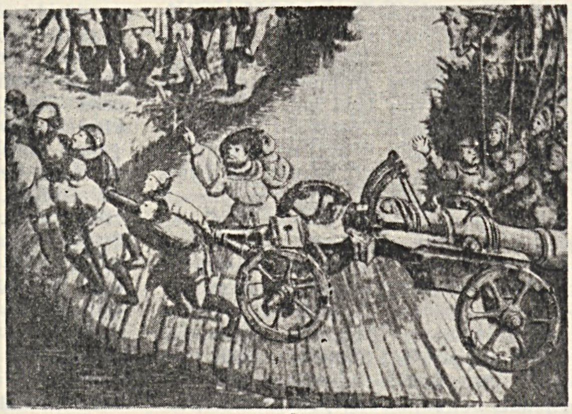
5

Ginklai: *1, 2, 3* — Lietuvos Did. Kun-stės kariai XIV a. antrojoje pusėje — XV a. pradžioje (pagal 1353, 1379—1386, 1404 antspaudus); *4* — prūsų kariai XII a. (pagal atvaizdą Gnezno bažnyčios duryse); *5* — Lietuvos Did. Kun-stės kariuomenės patranka XVI a.

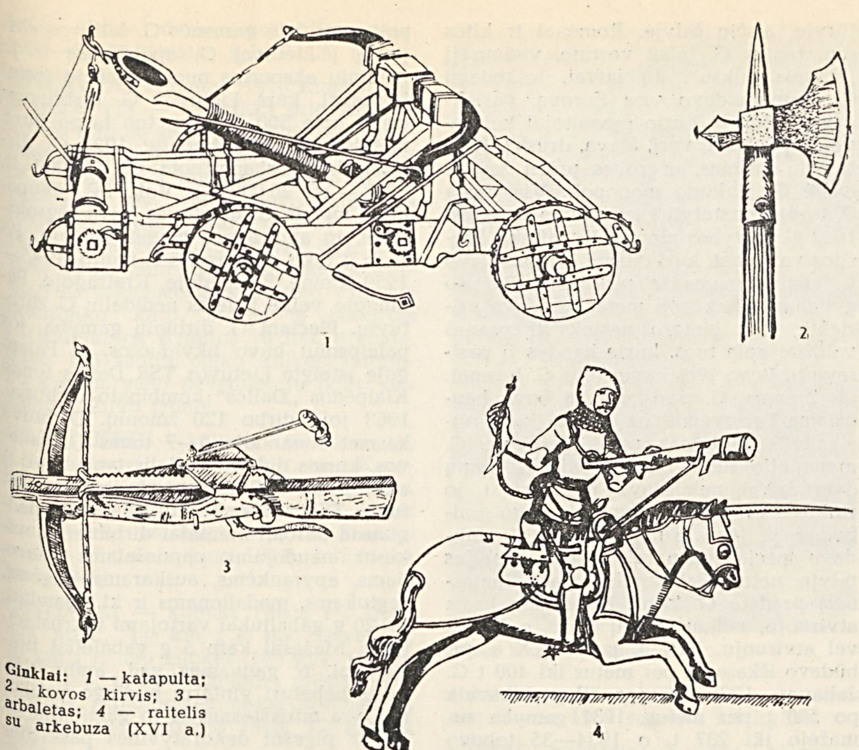

Ginklai: *1* — katapulta; 2 — kovos kirvis; *3* — arbaletas; *4* — raitelis su arkebuza (XVI a.)

XV a., kada raitelis ir jo žirgas buvo šarvuoti. Nuo XVI a. šalmus su skiautere, kirasus, rankų ir blauzdų apsauginius šarvus tedėvėjo pačių sunkiųjų raitelių daliniai, bet ir jų ankstesniuosius sunkius dviašmenius kalavijus pakeitė lengvučiai vienašmeniai lenkti kardai. Artilerijos pabūklų, kaip ir parakinių šautuvų, vamzdžiai buvo nukalami iš juostinės geležies arba nuliejami iš metalo. Pastarasis būdas buvo sunkesnis, bet tobulesnis. Iki XV a. buvo žinomi 2 tipų pabūklai: trumpais vamzdžiais su kameromis parakui, vad. bombardos, ir ilgais vamzdžiais, tačiau mažo kalibro. Iš vienų bombardų buvo šaudoma akmeniniais, iš kitų — švininiais sviediniais. Kiekvienas pabūklas turėjo tik jam vienam pritaikytus sviedinius. Lietuvos pabūklų kalibrai buvo suvienodinti XVII a. pr. Pirmųjų parakinių G. užtaisas vamzdyje buvo uždegamas pro skylutę degančia kempine, įkaitinta geležimi arba dagčiu. Reikėjo nuolat laikyti degantį dagtį, kad, pasirodžius priešui, galima būtų greit iššauti. XVI a. pr. vietoj dagčio buvo pritaikytas spynai titnaginis skiltuvas su skeliamuoju ratuku, kuris, įvairiai tobulinamas, išsilaikė iki XIX a. pr., kada buvo išrasta kapsulinė spyna.

Šaltuosius ir parakinius G. bei apsauginius šarvus kalė amatininkai, gyvenę Lietuvos miestuose, pilyse ar feodalų dvaruose. Artilerijos pabūklų kalyklos, veikusios Vilniuje ir Valkininkuose XVI ir XVII a., priklausė did. kun-ščiui, Nesvyžiuje — Radviloms, Vyšniave — Chreptavičiams. Ginklų kalimo amatininkai, ypač pabūklininkai, buvo išsilavinę, sugebėjo vadovauti technologiniams darbo procesams, o karo atveju ėjo savo pagamintų patrankų baterijos vadų pareigas. Jie mokėjo gaminti ir valyti salietrą, sierą, nustatyti parako kiekį kiekvienos rūšies pabūklui. XVII a. iškilo žymūs Lietuvos artilerininkai K. Simonavičius ir J. Naronavičius-Naronskis. Dalis Lietuvos kariuomenės buvo apginkluota užsieniniais ginklais. Ginklų pirkliai buvo atleisti nuo importo muitų, o ginklų eksportas buvo uždraustas. 1794 Vilniuje sukilėliai liedino pabūklus. 1831 Gelgaudo vadovaujami sukilėliai kautynėse prie Kauno ir Vilniaus panaudojo 28 pabūklus. Sukilėliai mėgino ir patys gaminti patrankas: Varniuose iš varpų buvo nulietos 9 patrankos, prie Svėdasų padirbti 6 „didžiausio tvirtovių kalibro" mediniai pabūklai, kurie 1831.V.15 panaudoti kautynėse ties Rokiškiu.

Lit.: **K. Górski,** Sztuka wojenna za Zygmuntów, Warszawa, 1891; **K. Górski,** Historia artylerii polskiej, Warszawa, 1902; **M. Brensztejn,** Zarys dziejów ludwisarstwa w Wielkim Księstwie Litewskim, Wilno, 1924; **V. Žilėnas,** Šaunamųjų ginklų kalykla Valkininkuose XVI a.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961; **R. Batūra,** Karinė organizacija Lietuvoje XIII—XV a.— Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964.

GINKŪNAI — kaimas Šiaulių rj., 3 km į š. r. nuo Šiaulių; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 460 gyv. (1959). Pietvakariuose yra Ginkūnų ež.; per kaimą eina Šiaulių—Biržų glžk., Šiaulių—Žeimelio kelias. Aštuonmetė m-la (1905—1953 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957). Buvęs V. Zubovo dvaras. 1905 streikavo dvaro darbininkai. Prieš I pasaul. karą veikė kontrolasistentų kursai. 1932—33 G. m-loje dirbo poetė V. Valsiūnienė.

GINKŪNŲ EŽERAS — ežeras Šiaulių rj., 2 km į š. r. nuo Šiaulių, prie plento į Rygą. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 900 m, didž. plotis 450 m. Krantai, išskyrus rytinį, lėkšti, pelkėti. Per G. e. teka Kulpė (Mūšos intakas); melioracinis griovys jungia ežerą su Švedės upeliu. Skirtas mėgėjiškai žūklei.

GINKŪNŲ PELKĖ — pelkė Šiaulių miesto š. pakraštyje, į v. nuo plento į Rygą. Plotas 114 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė, ištįsusi iš š. v. į p. r. Kulpės (Mūšos intako) salpoje. Natūrali G. p. augalija išnykusi; didesniąją dalį užima kultūrinės pievos. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. storis 2,05 m. Durpės medieninės-žolinės ir nendrinės; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 12,6%.

GINTALAĨ — kaimas Telšių rj., Varnių apyl., 2 km į š. v. nuo Varnių, prie kelio į Žarėnus; kolūkio centras. 226 gyv. (1959). Malūnas, biblioteka (nuo 1954). 1923 buvo 112 gyv.

GIÑTALAS Petras [g. 1908.I.30 Rubežaičiuose (Telšių rj.)] — rašytojas. 1925 pradėjo spausdinti eilėraščius ir eiliuotus feljetonus periodikoje (laikr. „Mūsų rytojus" ir kt.). 1927—32 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, lankė Valstybės teatro dramos studiją. Išleido pjesę „Dinamo 1000 HP" (1930), kurioje pavaizdavo darbininkų kovą dėl ekonominių teisių. Nuo 1934 gyveno Klaipėdoje, su rašytoju Butkų Juze redagavo laikr. „Darbininkų balsas", išleido pjeses „Spalių 9-toji" (1936), „Dangaus svečias" (1937). 1940 Telšių II vid. m-los mokytojas, vienas Žemaičių teatro steigėjų. Po D. Tėvynės karo dirbo Telšių laikr. „Tarybų Žemaitija" ir Klaipėdos laikr. „Raudonasis švyturys" redakcijose. 1946 Klaipėdos muzikinio dramos teatro direktorius. Nuo 1951 dirba kultūros įstaigose Vilniuje. Išspausdino periodikoje poemą „Gintaro krantas" („Pergalė", 1947, Nr. 8), porą poemų vaikams ir kt.

GINTALĨŠKĖ — kaimas Plungės rj., 10 km į r. nuo Salantų; apylinkės ir kolūkio centras. 281 gyv. (1959). Sodybos stovi viena prie kitos. Per kaimą teka Salantas ir jo intakas Kūlupis. Keliai jungia G. su Salantais, Notėnais, Plateliais, Šateikiais. Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (iki 1950 pradinė, 1950—1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1959). G. bažnyčia (past. 1778) ir varpinė (past. 1850) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Ties Salanto ir Kūlupio santaka yra piliakalnis, įrengtas tarp gilių daubų, sunkiai prieinamoje vietoje.

Piliakalnio aikštelę iš p. ir r. supa 57 m ilgio, 2 m pločio ir 5 m aukščio pylimas. Nuo piliakalnio 500 m į p., Salanto deš. krante, yra kapinynas. 1940 jį tyrinėjo buvusio kultūros muziejaus darbuotojai. Atkasta X—XI a. kapų: 21 griautinis ir 12 degintinių.

G. dvaras žinomas nuo XV a. Nuo XVI a. vid. iki XX a. pr. G. buvo valsčiaus centras. XIX a. pr. veikė

parapinė m-la. 1805 joje mokėsi 20 berniukų. 1865 įsteigta valdinė m-la. G. dvaro baudžiauninkai senato nutarimu 1859.III turėjo išsikelti iš dvaro ir įsirašyti į miestiečių luomą. Jie priešinosi; išrinko 8 patikėtinius, kuriems pavedė ginti visų teises į žemės sklypus ir sodybas. Patikėtinių grupės vyresniajam Rubavičiui pavedė nuvežti caro vyriausybei valstiečių skundą. Tačiau pasipriešinimas buvo nuslopintas, valstiečiai jėga iškraustyti ir prirašyti prie miestiečių.

GINTARAĨ — kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 2 km į r. nuo Kartenos, prie Šiaulių—Kretingos plento. 176 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Minija, p.— jos intakas Alantas, prie kurio yra vandens malūnas. Kaimas įsikūręs Sendvario dvaro žemėje. Burž. nacionalistai Gintaruose 1941 nužudė komjaunuolius B. ir E. Baužius, 1949 — K. Paulauską.

GIÑTARAS — organinės kilmės mineralas, susidaręs iš sukietėjusių terciaro laikotarpio spygliuočių medžių sakų. Iš įvairių G. rūšių labiausiai paplitęs ir geriausiai tinka apdirbimui vad. sukcinitas, randamas Baltijos j. rajone.

Sukcinitas turi 3—8% G. rūgšties, tuo tarpu kitų rūšių gintare jos tiktai pėdsakai. Ši sukcinito savybė padeda nustatyti Baltijos G. ir jo dirbinių paplitimą. Sukcinitas paprastai būna šviesiai gelsvos, medaus spalvos, kartais balkšvas ar rausvas. Gamtoje randamas nedideliais gabaliukais, dažniausiai iki 200 g svorio. Didesnių kaip 500 g gabalų pasitaiko retai. Iškasamo G. paviršius šiurkštus, gruoblėtas, aptrauktas nepermatoma luobele; jūros bangų išmetamas G. būna nusivalęs nuo apnašų, vaiskus. Dega šviesia liepsna, skleisdamas malonų kvapą.

TELKINIAI, SUSIDARYMAS. Didžiausi G. telkiniai yra Baltijos j. Sambijos p-lyje (Kaliningrado sr.), paleogeniniuose „mėlynosios žemės" sluoksniuose (20—30 m gylyje). Atskirų G. telkinių pasitaiko Lietuvos TSR, Lenkijoje, Ukrainos TSR, Rumunijoje (rumenitas), Birmoje (birmitas) ir kt. šalyse. Tai ne pirminiai telkiniai. Jie sunešti ledynų, suplauti vandenų. Be to, gintaro yra Baltijos j. ir Kuršių marių dugne. Baltijos j. rajonas G. susidarymo laikotarpiu (prieš 40—50 mln. metų) buvo sausuma, kurioje augo vešlūs karštų kraštų augalai: didžiulės sakingos pušys, palmės ir kt. Dėl karšto klimato iš spygliuočių gausiai varvėjo sakai, kurie pateko į žemę ir ilgainiui virto gintaru. Į lašančius sakus patekdavo augalų dalys, smulkūs gyvūnai, kurių intarpai (inkliuzai) turi didelę moksl. reikšmę to meto faunai ir florai pažinti, todėl G. gabalai su intarpais renkami į muziejus.

GAVYBA. Baltijos pajūrio gyventojai nuo seniausių laikų rinkdavo bangų išmetamą G. Asirų dantiraščiai (X a. pr. m. e.) mini G., žvejojamą šiaurėje. Romėnų istorikai Plinijus Vyresnysis (23—79), Tacitas (50—116) jau aiškiai nurodo, kad G. gaunamas Baltijos pajūryje, aisčių šalyje. Romėnai ir kitos sen. tautos G. labai vertino, vadino jį „šiaurės auksu". Jų laivai, ieškodami G., apiplaukdavo visą Europą, pasiekdavo Pabaltijį, kurio gyventojai keisdavo G. į žalvarį, varį, alavą, druską. Kryžiuočių ordinas, užgrobęs prūsų žemes, įvedė G. rinkimo monopolį. Visi rastą G. turėjo pristatyti į surinkimo punktus. 1642 G. gavybos monopolis atiteko Prūsijos valstybei, kuri dažnai išnuomodavo jį vienuolynams ir pirkliams. Pajūrio gyventojai kas treji metai turėdavo prisiekti, kad gintaro nerinks ir praneš valdžiai apie tuos, kurie bandys jį pasisavinti. Buvo įvesti specialūs G. teismai. Už 2 svarų G. pasisavinimą buvo baudžiama kartuvėmis, už didesnį kiekį nusikaltėlis laužomas ratu. Lietuvoje G. monopolio nebuvo, bet pajūrio žemių dvarininkai neleisdavo nemokamai jo rinkti. XVII—XIX a. gintaras buvo graibomas iš jūros su graibštais, jį rinkdavo specialistai narai. XVI a. Sambijos p-lyje netoli Palmininkų (dab. Jantarnas) pradėta G. kasti. Iš pradžių kasta atviruoju, vėliau šachtų būdu, o XX a. vėl atviruoju. XIX a. pab.— XX a. pr. būdavo iškasama per metus iki 400 t G. žaliavos, 1925—26 jos iškasta beveik po 500 t per metus. 1931 gamyba sumažėjo iki 287 t, o 1934—35 tebuvo prikasama maždaug po 100 t. Sezono metu G. kasdavo 500—800 darbininkų. G. buvo kasamas ir iš Kuršių marių dugno Lietuvos teritorijoje (ties Juodkrante). 1860—90 iš marių dugno G. kasė Vokietijos kapitalistų b-vė, per 30 metų iškasusi apie 2250 t G. žaliavos. Burž. metais Lietuvoje buvo įsteigta akc. b-vė „Gintaras". Ji turėjo išsinuomojusi laivą ir 1928—29 iškasė 2 t gintaro. B-vė, būdama finansiškai silpna, įsigyti nuosavo laivo nepajėgė ir nuo 1929 G. nebekasė. II pasaul. karo metu G. kasyklos Palmininkuose buvo sunaikintos, kai kurios užtvindytos. Taryb. metais jos buvo atkurtos iš naujo. Jantarne įsteigtas Kaliningrado G. kombinatas, kuris 1964 iškasė 375 t G. žaliavos. Be Jantarne iškasamo G., apie toną jo kasmet surenkama Lietuvos TSR pajūryje.

VARTOJIMAS. Seniausi G. dirbiniai Lietuvoje (daugiausia Palangos ir Juodkrantės apylinkėse) rasti iš vėlyvojo akmens amžiaus. Iš G. buvo gaminami įv. papuošalai: segės, karoliai, pakabučiai, žmonių ir gyvulių figūrėlės (ž. *Juodkrantė*). Dalis tų dirbinių turėjo kulto reikšmės. Nuo seno G. vartojamas liaudies medicinoje. G. rūgštį ir aliejų vartoja ir šių laikų farmacija. Nuo XIX a. iš G., be papuošalų, imta gaminti lakus, pasižyminčius puikiomis izoliacinėmis savybėmis, tinkančius dažyti medžiui, metalui, odoms. Šie lakai nekeičia natūralios dažomo paviršiaus spalvos, suteikia jam blizgesio ir patvarumo. XIX a. antrojoje pusėje Palangoje kasmet būdavo pagaminama G. dirbinių už 200—300 tūkst. rb. Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje veikė 7—10 G. dirbtuvių. Dėl realizacijos rinkų siaurėjimo, sunkumų su žaliava (Vokietijos monopolijos trukdė geresnės G. žaliavos eksportą į Lietuvą) G. apdirbimas ir jo gaminių eksportas nuolat mažėjo (prieš I pasaul. karą Lietuvos G. dirbtuvėse dirbo apie 300 žmonių, tuo tarpu burž. metais — iki 100 žmonių; 1925 G. dirbinių buvo eksportuota už 629 000 lt, 1938 — už 26 000 lt). Vok. faš. okupacijos metais G. dirbtuvės buvo išgrobstytos, jo apdirbimas beveik sustojo. Po karo jį teko organizuoti iš naujo. 1945—1959 Kaune, Klaipėdoje, Kretingoje, Palangoje veikė keletas nedidelių G. dirbtuvių. Plečiant G. dirbinių gamybą, jos palaipsniui buvo likviduotos, ir Palangoje įsteigta Lietuvos TSR Dailės fondo Klaipėdos „Dailės" kombinato dirbtuvė. 1963 joje dirbo 120 žmonių. Dirbtuvė kasmet sunaudoja 6—7 tonas G. žaliavos, kurios didesnioji dalis (apie 5—6 t) atsivežama iš Kaliningrado srities. Lietuvos TSR iš stambesnių G. gabalų daugiausia daromi meniniai dirbiniai, smulkesni naudojami papuošalams (karoliams, apyrankėms, auskarams, segėms, segtukams, medalionams ir kt.) gaminti. 5—20 g gabaliukai vartojami inkrustacijoms. Mažesni kaip 5 g gabalėliai presuojami, ir gaunamas vad. ambroidas, kuris nebeturi gintarui būdingo vaiskumo, yra minkštesnis. Iš jo gaminami lakai ir pigesni dekoratyvinės paskirties dirbiniai.

1963 Palangoje įsteigtas G. muziejus (Vilniaus *dailės muziejaus* filialas). Jame sukaupta nemaža retų G. radinių su intarpais ir vertingų meno dirbinių. 1948 ekonomistas J. Dagys apgynė ekonomikos mokslų kandidato disertaciją „Baltijos pajūrio gintaras ir jo eksploatacija".

Lit.: **A. E. Ферсман,** Драгоценные и цветные камни России, т. 1, Петроград, 1920; **K. Andrée,** Der Bernstein und seine Bedeutung [. . .], Breslau, 1937; **J. Bubnys,** Gintaras, V., 1957; **P. Gudynas, S. Pinkus,** Palangos gintaro muziejus, V., 1964.

GINTAŨČIAI — kaimas Telšių rj., Eigirdžių apyl., 8 km į r. nuo Telšių, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 70 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Tausalas, p.— jo intakas Mastupis. G. minimi 1554. Tarp G. ir gretimo Gerulių kaimo 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė keletą tūkstančių taryb. piliečių.

GIÑTAUTAS Albinas [g. 1920.X.27 Daudžgiriuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Vaikystėje tarnavo pas buožes, paskui dirbo Šiauliuose, Biržuose. 1934 įstojo į LKJS Klausučių kaimo (Biržų vls.) kuopelę, dirbo kuopelės sekretoriumi. 1936 kooptuotas į LKJS Biržų rj. k-tą, nuo 1937 k-to sekretorius. 1940—41 LLKJS Biržų aps. k-to sekretorius. Nuo 1942 TSKP narys. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo pulko komjaunimo organizatorius, bataliono partorgas. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1948—1961 dirbo LKP Anykščių aps. k-to sekretoriumi, Kavarsko rj. k-to I sekretoriumi. 1959 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. Nuo

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 576

1961 ūkinis darbuotojas Ukmergėje. 1958—61 kandidatas į LKP CK narius.

GIÑTAUTAS Antanas [1916 Klausučiuose (Biržų rj.) — 1943.II.25 prie Aleksejevkos (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. LKJS Klausučių kuopelės narys 1932—1937. Už rev. veiklą buvo kalinamas 1937—40. Nuo 1940 VKP(b) narys. 1940—41 dirbo LLKJS Biržų aps. k-te. 1942 baigė jaun. politinių vadovų kursus į Novokuznecką perkeltoje Vilniaus pėstininkų karo m-loje ir paskirtas į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Buvo 156 šaulių pulko kulkosvaidininkų kuopos vado pavaduotoju polit. reikalams. Žuvo fronte.

GINTEĨKIŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 4 km į š. r. nuo Kruonio, prie Kaišiadorių—Alytaus plento. 131 gyv. (1959). Iš š. v. prie G. prieina Burčakų miškas, iš p. r.— Slimino miškas. Pr. m-la (nuo 1944), biblioteka (nuo 1949).

GINTÊNIAI — kaimas Telšių rj., Upynos apyl., 14 km į š. nuo Užvenčio, 10 km į r. nuo Luokės. 189 gyv. (1959). Iš r. ir p. prieina Gintenių miškas. Yra Upynos aštuonmetės m-los komplektas (pradinė m-la įsteigta 1918). G. minimi 1696.

GINTILÀ Jonas Krizostomas [1788.XI.14 Gelindėnuose (Plungės rj.) — 1857.VII.25 Alsėdžiuose (Plungės rj.)] — knygų kolekcionierius. 1812 baigė Vilniaus kunigų seminariją. Nuo 1817 Vilniaus un-te dėstė egzegetiką. 1821 gavo teologijos daktaro laipsnį. Nuo 1828 ėjo įv. bažnytines pareigas Peterburge ir Lietuvoje. Aktyviai veikė prieš 1831 sukilėlius, palaikė caro valdžią. Turėjo XIX a. Lietuvoje didžiausią privačią biblioteką. Po G. mirties sudarytas jos katalogas apėmė beveik 20 000 tomų. 8417 tomų atiteko Kauno kunigų seminarijos bibliotekai, 5579 — Kauno kapitulos bibliotekai. Daug knygų gavo Kretingos vienuolynas ir giminaičiai. G. bibliotekoje išliko S. Daukanto „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių" rankraštis. G. bendradarbiavo su žemaičių botaniku J. Pabrėža, rėmė Daukanto leidybinius sumanymus. Mokėdamas hebrajų kalbą, kūrė savotišką lit-rą „katalikybės platinimui žydų tarpe".

GINÙČIAI — kaimas Ignalinos rj., Palūšės apyl., 12 km į š. v. nuo Ignalinos, tarp Almajo ir Sravinaičio ežerų; kolūkio centras. 206 gyv. (1959). Elektrinė, malūnas, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1962). 1554 buvo 3 ūkiai, turėję 3 valakus ir 10 margų žemės. 1 km į p. v. nuo kaimo, tarp Linkmeno ir Ūkojo ežerų, yra Ginučių piliakalnis. Spėjama, kad čia stovėjo Linkmenų pilis, 1373 sunaikinta kalavijuočių. G. įeina į Ignalinos landšaftinį draustinį.

GIPINỸS — ežeras Rokiškio rj., 10 km į š. v. nuo Dusetų. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r. Ilgis 700 m, didž. plotis 400 m. P. krantai žemi ir lėkšti, kiti aukštoki, gana statūs. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 7,4 kg/ha.

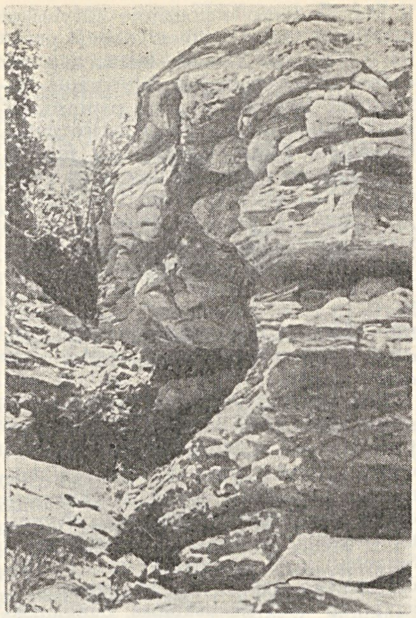

Gipso laužykla Kirdonyse

GÌPSAS, mineralas, uoliena. Lietuvoje aptinkamas devono ir permo sistemų nuogulose. Į žemės paviršių išeina Biržų ir Pasvalio rj. Čia G. sluoksniuojasi su mergeliu bei dolomitu ir sudaro 30—40 m storio sluoksnį. Apie Biržus G. vietomis išplautas. Tose vietose, įgriuvus žemei, atsirado karstinių įdaubų (ž. *Karstas*). P. ir p. v. kryptimi G. sluoksniai panyra vis giliau. Burž. Lietuvoje Biržų ir Pasvalio vls. gyventojai lauko krosnyse iš G. pasigamindavo statybinio gipso. Svarbiausios G. laužyklos buvo prie Karaimiškių ir Kirdonių. 1947—63 iš Lietuvoje randamų G. žaliavų stat. gipsas buvo gaminamas Šiaulių stat. medžiagų kombinate (1960 pagaminta 20 000 t). 1963 G. išteklių Lietuvoje buvo dar 3,1 mln. t, bet jo pram. gavyba nutraukta dėl nepalankių eksploatavimo sąlygų — G. slūgso salomis, be to, kai kur jis yra vandeningose horizontuose.

GIRÀ Liudas [1884.VIII.27 Vilniuje — 1946.VII.1 ten pat] — poetas, Lietuvos TSR liaudies poetas (1943), Lietuvos TSR MA akademikas (1945). Vaikystę praleido pas gimines Butrimonyse (Alytaus rj.), vėliau Stakliškėse (Prienų rj.), kur 1897 baigė pr. m-lą. Trejus metus lankė Vilniaus realinę gimnaziją, bet dėl materialinių sunkumų jos nebaigė. 1901 Kazanėje išlaikė g-jos 4 klasių egzaminus. Apie 1903 pradėjo lit. veiklą, bendradarbiavo „Varpe", „Naujienose", „Ūkininke" ir kt. period. spaudoje. 1905 baigė Vilniaus kunigų seminariją, bet kunigu netapo. 1905 rudenį pradėjo dirbti laikraštyje „Vilniaus žinios", vėliau dirbo „Lietuvos ūkininko", nuo 1907 —„Vilties" redakcijoje. Išleido kelis poezijos rinkinius („Duldul dūdelė", 1909; „Žalioji pievelė", 1911; „Tėvynės keliais", 1912; „Laukų dainos", 1912), ist. tragediją „Kerštas" (1910), simbolinę pjesę „Beauštanti aušrelė" (1913), period. spaudoje paskelbė beletristinių vaizdelių, apsakymų, apybraižų. Reiškėsi ir kitose lit. darbo srityse: parengė liet. poezijos antologijas „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą" (1911) ir „Cit, paklausykit" (1914), išvertė rusų, ukrainiečių, lenkų poetų kūrinių, išleido „Taraso Ševčenkos eilių vainikėlį" (1912), redagavo pirmąjį liet. lit-ros žrn. „Vaivorykštė" (1913—1914), parengė spaudai E. Steponaičio raštus su įvadu, išleido keletą kalendorių, G. Landsbergio-Žemkalnio libretą „Birutė" ir kt. Tuo metu pasirašinėjo slap. L. Gerulis, Stakliškių Liūdas, St. Ld., Dzūkas, Ant. Kašėta, Saugus, Eglė, g-a, Tasai, Teatralas, Akstinų Vincas, Kuzavas ir kt. I pasaul. karo metais ir vėliau, ligi 1920, Vilniuje, Kaune,

Liudo Giros pirmojo eilėraščių rinkinio „Duldul dūdelė" (1909) ir eilėraščių rinkinio „Žalgirio Lietuva" (1942) viršeliai

Marijampolėje ėjo įvairias adm. pareigas, aktyviai dalyvavo buržuazinių partijų veikloje. 1921—26 dirbo Valstybės teatro direktoriumi, 1921 išleido eil. rink. „Žiežirbos", 1923 redagavo žrn. „Skaitymai" (XXII—XXIV kn.). 1927—1934 buvo Švietimo m-jos knygų leidimo komisijos sekretorius. Išleido eil. rink. „Žygio godos" (1928), „Amžių žingsniai" (1929), „Šilko gijos" (1929), misteriją „Paparčio žiedas" (1928), „Kritikos raštus" (E. Radzikausko slapyvardžiu, 1928), parašė studiją „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida 16—18 amž." (1934), parengė spaudai Lazdynų Pelėdos, P. Vaičaičio, K. Sakalausko-Vanagėlio raštus, išvertė kitų tautų poetų, daugiausia rusų simbolistų (K. Balmonto ir kt.), kūrinių. Aktyviai reiškėsi visuom. gyvenime, remdamas valdančiųjų burž. partijų politiką ir ideologiją.

Apie 1936, stiprėjant darbo žmonių kovai prieš faš. režimą, G. ėmė kritiškiau žiūrėti į burž. santvarką, stojo į opoziciją faš. diktatūrai. 1936—37 ir 1938—39 buvo Lietuvių rašytojų d-jos

pirmininkas. 1937—38 redagavo laikr. „Literatūros naujienos", kuriame išspausdino nemaža medžiagos apie TSRS, plačiai paminėjo A. Puškino 100-sias mirties metines. 1939 lankėsi TSRS, dalyvavo T. Ševčenkos 125-jų gimimo metinių minėjime. Grįžęs į Lietuvą, ėmė propaguoti soc. šalies laimėjimus.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, G. iš karto aktyviai įsijungė į soc. gyvenimo statybą. 1940—41 buvo švietimo liaudies komisaro pavaduotojas. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu, 1940.VIII.3 kaip Įgaliotosios delegacijos narys dalyvavo TSRS AT VII sesijoje, kurioje Lietuvos TSR buvo priimta į TSRS. Nuo 1940 Lietuvos TSR AT deputatas. 1940 rusų kalba išėjo G. poezijos rink. „Eilėraščiai". Prasidėjus D. Tėvynės karui, G. evakavosi į TSRS gilumą, gyveno Maskvoje, vėliau Penzoje. 1942 pr. savanoriu stojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją, kurioje kapitono laipsniu išbuvo ligi 1944 pavasario. Išleido eil. rink. „Smurtas ir ryžtas" (1942), „Žalgirio Lietuva" (1942), „Kovos žodis" (rusų k.; 1943), išvertė rusų poetų dainas dainynėliui „Kovos dainos" (1942), bendradarbiavo period. spaudoje, dalyvavo lit. vakaruose, taryb. karių kultūriniame gyvenime. Į Lietuvą grįžo 1945, jau sunkiai sirgdamas. 1945 išleido eil. rink. „Tolimuos keliuos" ir „Rinktinė poezija".

Svarbiausią ir reikšmingiausią G. lit. palikimo dalį sudaro poezija. Pirmuoju laikotarpiu (1903—20), tęsdamas XIX a. liet. poezijos liaudiškąsias ir patriotines tradicijas, daugelyje visuom. tematikos kūrinių atspindėjo sunkią socialinę ir nacionalinę liaudies priespaudą carizmo sąlygomis (eil. „Mano kraštas", „Dalia nedalelė" ir kt.), pakiliai, romantiškai apdainavo istorinę Lietuvos praeitį (poemėlė „Milžinkapių daina", eil. „Lietuvai" ir kt.), reiškė meilę gimtajai šaliai ir jos žmonėms (eil. „Lietuvai atbundant", „Ar girdėjai?", „Tauta ir poetai" ir kt.), susižavėjimą Lietuvos gamta (eil. „Neris", „Neris vakarą", „Vilnius", „Pavasarį", „Astrai" ir kt.). G. sukūrė nemaža egocentrinės lyrikos, persunktos dramatinių ir pesimistinių nuotaikų (eil. „Mano dainelės", „Gyvenimo rinkoj", „Elegija pačiam sau" ir kt.). To periodo poezijoje kūrybiškai naudojosi liet. liaudies dainų poetika ir vaizdais. Visuom. temas taip pat dažnai traktavo su lyr. intymumu, dainiškumu, suteikdamas joms paprastumo, konkretumo, bet kartais ir atviro publicistiškumo. Nors pasaulėžiūros prieštaringumas bei ribotumas neigiamai veikė G. kūrybą, tačiau geriausieji to periodo jo eilėraščiai, teisingai išreiškią darbo žmonių nuotaikas bei lūkesčius, kritiškai vertiną burž. visuomenės negeroves, buvo artimi ir suprantami liaudžiai. Kai kurie jų („Dul-dul dūdelė", „Gale lauko toli", „Ne margi sakalėliai", „Spragilų daina" ir kt.) virto populiariomis liaudies dainomis.

1920—36 G., veikiamas burž. visuomenės dekadanso, ėmė vis labiau krypti į simbolizmą, miesčioniškas nuotaikas, erotiką. Gausiai rašė paviršutiniškų, dažniausiai proginių eilėraščių, kuriuose apdainavo burž. Lietuvos ofic. gyvenimo įvykius, liaupsino burž. santvarką. Sumenko ir G. poezijos forma, eilėraščiai neteko dainiškumo ir paprastumo, įsivyravo daugiažodiškumas, daugiaposmės tirados, butaforiniai vaizdai. Kiek reikšmingesnių kūrybinių laimėjimų G. pasiekė meilės lyrikoje (eil. „Tik pamylėti", „Nežinojau", „Uogynė", „Veltui", „Ar prisimeni" ir kt.) ir kai kuriuose visuom. tematikos eilėraščiuose („Liaudies teismas" ir kt.), kuriuos sukūrė, jau tapęs pažangiuoju rašytoju.

Žymių poetinių laimėjimų G. pasiekė taryb. metais. 1940—41 poezijoje (eil. „Keturios raidės", „Džiugios dienos", poemėlėje „Stalino LTSR Konstitucija" ir kt.), nors ir turinčioje tuo metu paplitusios panegirikos bruožų, G. išreiškė liaudies entuziazmą dėl iškovotos laisvės, socializmo kūrimo. D. Tėvynės karo metų poezijoje G. pavaizdavo taryb. liaudies gyvenimą sunkių išbandymų laikotarpiu (poemėlė „Fašistai Lietuvos kaime", satyr. eilėraščių ciklas „Smurtas ir ryžtas" ir kt.), herojišką taryb. patriotų kovą prieš vok. faš. grobikus (poemos „Komjaunuolis Baranauskas", „Žalgirio Lietuva", eil. „Nuo Uralo gaudžia vėjai", „Kur vakarai", „Kareiviška dainelė" ir kt.), pirmuosius atstatymo darbus išvaduotoje Lietuvoje (eil. „Atvaduotame krašte", sonetai apie išvaduotas vietoves, poema „Paverkniais" ir kt.). To periodo G. poezija persunkta taryb. patriotizmo, tautų draugystės idėjų (eil. „Viena žemė Tarybų", „Pamaskvio žolė", poema „Adomas Mickevičius Pavolgy" ir kt.), jai būdingas skambumas, artimumas liaudies dainų stiliui. Geresnieji eilėraščiai („Nuo Uralo gaudžia vėjai", „Berželis", „Vakariai vėjai" ir kt.) labai išpopuliarėjo.

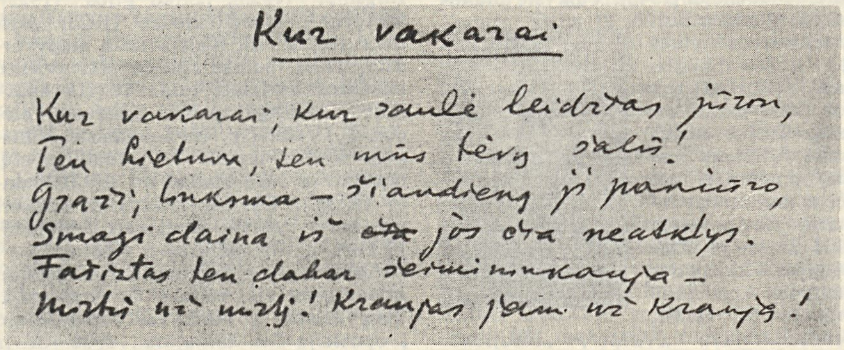

Liudo Giros eilėraščio „Kur vakarai" (1943) autografas

Iš draminių G. kūrinių vertingiausia yra ist. tragedija „Kerštas", kurioje poetas, vaizduodamas senovės lietuvių kovas su kryžiuočiais, pagr. dėmesį skyrė moraliniams ir psichologiniams konfliktams. Tai buvo naujas reiškinys to meto liet. dramaturgijoje. Tragedija turėjo nemažą pasisekimą mėgėjų teatre. Kovų su kryžiuočiais laikus G. vaizdavo ir nebaigtame draminiame kūrinyje „Riteris fon Štralenbergas" (1927 dalis paskelbta spaudoje), draminiame etiude „Svečiai", dramatizuotoje poemoje „Valteris ir Aldona" (1928), nedideliuose scenos vaizdeliuose „Mozūrų gynėjai" (1935), „Ties Klaipėdos vartais" (1935), „Prieš bendrą priešą" (1935), tačiau jų lit. vertė nedidelė. Eiliuotoje simbolinėje pjesėje „Beauštanti aušrelė" idealizavo Lietuvos praeitį, propagavo „tautinės vienybės" šūkius. Buržuazijos valdymo laikotarpiu G. parašė keletą misterijų, propaguojančių burž. ideologiją. Neturėdamos didesnės lit. vertės, jos, išskyrus „Paparčio žiedą", liko nespausdintos. Taryb. metais G. rašė draminę poemą „Eglė žalčių karalienė", bet nebaigė. G. yra paskelbęs daug straipsnių bei recenzijų liet. dramaturgijos klausimais.

Lit. kritikoje G. pradėjo reikštis nuo 1905. Ankstyvieji kritikos straipsniai ir recenzijos išspausdinti „Viltyje", „Lietuvos ūkininke", „Lietuvių laikraštyje", „Aušrinėje", „Vaivorykštėje" ir kt. Gausiai kritikos straipsnių bei recenzijų G. paskelbė 1921—40 period. spaudoje („Skaitymai", „Gaisai", „Šviesos keliai", „Literatūros naujienos" ir kt.), dalį jų 1928 išleido rinkiniu „Kritikos raštai". Juose lietė aktualius liet. lit-ros klausimus, dažnai pasisakydamas už realistinių tendencijų plėtojimą, daug dėmesio skirdamas turinio ir formos santykio analizei, lit. poveikių ir sąveikų, lit-ros specifikos problemoms. Vertingas įnašas į liet. lit-ros mokslą yra studija „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida 16—18 amž." (1934) ir kai kurie studijiniai straipsniai („Dvi seserys Ivanauskytės", „Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis", „Jono Biliūno gyvenimas ir darbai" ir kt.), kuriuose pateikta naujos medžiagos apie rašytojų gyvenimą, lit. veiklą, kai kurių kūrinių parašymo aplinkybes ir pan. Kritikos ir lit. mokslo darbuose G. dažniausiai laikėsi burž. estetikos pozicijų, tačiau juose keliamų problemų aktualumas, originalus ir drąsus jų sprendimas, gausi faktinė medžiaga daugeliu atvejų teigiamai veikė liet. kritikos ir lit-ros mokslo raidą.

G.— įžymus liet. poetas, užėmęs ryškią ir savitą vietą liet. lit-ros raidoje. Nuėjęs sudėtingą ir prieštaringą gyvenimo bei lit. veiklos kelią, G. jau ikitarybiniu laikotarpiu sukūrė vertingų kū-

rinių, praturtinusių liet. poeziją naujais motyvais ir meninės išraiškos priemonėmis. Taryb. metais, įsisavindamas marksistinę pasaulėžiūrą, soc. realizmo metodą, G. pasiekė didelių kūrybinių laimėjimų, pasireiškė kaip vienas žymiausių taryb. lietuvių poezijos pradininkų.

Ršt.: Rinktinė, V., 1951; Избранное, Вильнюс, 1952; Raštai, 2 t., V., 1953; Здравствуй вихрь, Л., 1960; Raštai, 5 t., V., 1960—63.

Lit.: **И. Шимкус, П. Гельбак,** Людас Гира.— **Л. Гира,** Избранное, Вильнюс, 1952; Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956; **J. Šimkus,** Liudas Gira.— Apie literatūrą, V., 1956; **B. Mituzienė,** Liudas Gira, [Trumpa bibliogr. atmena], K., 1957; **V. Svetulaitis,** Lietuvių liaudies kovos su vokiškaisiais grobikais apdainavimas L. Giros tarybinėje poezijoje.—„VVPI mokslo darbai", t. 8, V., 1959; **V. Svetulaitis,** Liudas Gira — tarybinis poetas.—„VVPI mokslo darbai", t. 11, V., 1960; **J. Šimkus,** Liaudies poetas Liudas Gira.— **L. Gira,** Raštai, t. 1, V., 1960; **К. Довейка,** Людас Гира.— **Л. Гира,** Здравствуй вихрь, Л., 1960; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961, t. 3, d. 2, V., 1965; **K. Doveika,** L. Gira — literatūros kritikas.— **L. Gira,** Raštai, t. 4, V., 1962; **K. Doveika,** L. Gira — literatūros tyrinėtojas, teatro ir dailės kritikas, publicistas.— **L. Gira,** Raštai, t. 5, V., 1963.

GIRÀ — gėrimas, daugiausia daromas iš džiovintos duonos ar jos plutų, uogų, džiovintų obuolių, kriaušių. G. daryti taip pat vartojami ruginiai, rečiau miežiniai ar grikiniai miltai. R. Lietuvoje girai daryti specialiai kepama rupi ruginė duona, kuri paskui išdžiovinama ir užpilama karštu vandeniu. Kartais į daromą G. dedama mielių ir cukraus. R. Lietuvoje G. vartojama šaltibarščiams bei kt. valgiams gaminti.

Resp. pavaldumo miestuose G. daro alaus daryklos, rajonų centruose — vaisvandenių cechai ir kt. įmonės. Alaus daryklose girai daugiausia vartojamas rugių salyklas ir miltai. Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir kai kuriuose rajonų centruose, kur surenkama daugiau susenusios duonos, daroma ir duoninė G. 1963 Lietuvos TSR įmonėse giros pagaminta daugiau kaip 6 mln. dkl. Be skystos G., Antanavo spirito varykloje gaminama iki 150 t per metus sausos G., iš kurios galima pasidaryti G. namie. Sausa G. turi didelę paklausą, ir žymi jos dalis išvežama į kt. taryb. respublikas.

GIRÁITĖS PÉLKĖ — pelkė Alytaus rj., 3 km į š. v. nuo Simno, 1,5 km į š. r. nuo Krosnos geležinkelio stoties, prie Giraitės kaimo. Plotas 112 ha. P. r. pakraštys siekia Giluičių ež.; r. pakraščiu į Giluičių ež. teka bevardis upelis. Paviršius nusausintas. Pietryčiuose kultūrinė pieva ir ariamos dirvos, šiaurės vakaruose miškas. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 2,45 m. Durpės žemapelkinės; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 15,5%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 5,4 m.

GIRČIENĖ Beatričė [g. 1926.III.21 Panevėžyje] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1956). 1949 baigė Kauno un-tą. Nuo 1949 dirba ped. darbą (iš pradžių Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te). 1961 gavo docentės vardą. Nuo 1961 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mangano lydinių elektrinį nusėdinimą ir kt.

GIRDĖNIAI — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 3 km į š. nuo Ylakių; kolūkio centras. 195 gyv. (1959). Per kaimą teka Bartuvos intakas Vereta. Yra Kalvaičių pr. m-la (nuo 1952). Veretos deš. krante yra nedidelis piliakalnis. Rasta akmeninių kirvių. 1918 kaime, rev. judėjimo dalyvio D. Šeputos namuose, rinkdavosi Ylakių revoliucinio komiteto nariai.

GIRDIŠKĖ — kaimas Šilalės rj., Upynos apyl., 8 km į š. v. nuo Skaudvilės; kolūkio centras. 100 gyv. (1959). Kaimas gatvinio tipo. Ryšių skyrius, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka.

GIRDVAINAÏ — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 7 km į v. nuo Rietavo, abipus Žemaičių plento. 171 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Letausas (Jūros intakas), v.— jo deš. intakas Vedega. Iš š. prieina Girdvainų ir Jaupėnų miškai. Aštuonmetė m-la (1920—51 pradinė, 1951—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1958). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė G. gyventojus A. Venckų (1944), Juozą Venckų (1946), Joną Venckų ir Venckienę (1949).

GIRDVAÏNIS Mykolas [1841.X.20 Vilniuje — 1925.XII.27 Išlynų dvare (Kelmės rj.)] — žuvininkystės ir bitininkystės specialistas. 1866—73 studijavo Lenkijoje gamtos mokslus, agronomiją, paskiau V. Europos šalyse specializavosi entomologijoje (daugiausia bitininkystėje) ir ypač ichtiologijoje. Vienas pirmųjų pradėjo tyrinėti Lietuvos vandenis ir žuvininkystei svarbią vandens gyvūniją (vėžiagyvius). 1876 Šiaulių žemdirbystės parodoje pirmą kartą Lietuvoje eksponavo jos gėlųjų vandenų ir Baltijos bei Juodosios jūrų faunos pavyzdžius, žuvininkystės įrankių rinkinį ir gavo aukso medalį. 1881 įsteigė žuvų peryklą Gerkonyse (prie Dūkšto), kur pirmą kartą pasaulinėje žuvininkystės istorijoje iš dirbtinai apvaisintų ikrų užaugino seliavas ir įveisė jas keliuose ežeruose. 1894 Trakų ežeruose įveisė sykus, juos išperinęs Trakų Vokės (Vilniaus rj.) karpių ir upėtakių ūkyje. Labiausiai pagarsėjo veikalais „Bitės anatomija" (lenkų k., 1875), „Bitės anatomija ir fiziologija" (pranc. k., 1876; abu veikalai su dideliais paties G. piešinių atlasais), o ypač „Žuvų patologija" (lenkų k. 1877, pranc. k. 1880, vok. k. 1882). Paskelbė straipsnių ichtiologijos, žuvininkystės ir bitininkystės klausimais.

Ršt.: Каталог по предметам рыбознания и рыбоводства, приготовленным на Шавельскую земледельческую выставку инженером Михаилом Гирдвойном, Вильна, 1876; **M. Girdwojń,** Projekt gospodarstwa rybnego jeziorowego w dobrach Dukszty, Warszawa, 1883.

GIRDZIJÁUSKAS Vytautas [g. 1904. VI.2 Šaukliuose (Raseinių rj.)] — gydytojas mikrobiologas-imunologas, medicinos mokslų daktaras (1939), Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965). 1930 baigė Kauno un-tą. Iki 1940 un-to mikrobiologijos ir higienos katedros asistentas. Tobulinosi Vienos un-te (1933—34), Paryžiaus Pastero in-te (1935—36), Berlyne (1938). 1940 gavo profesoriaus vardą, buvo Kauno un-to mikrobiologijos katedros vedėju, Higienos in-to direktoriumi, Lietuvos sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo viceministru. 1940—45 Lietuvos TSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras. 1941—42 Permės Medicinos in-to epidemiologijos katedros vedėjas. 1943—44 Maskvos Centrinio gydytojų tobulinimosi in-to epidemiologijos katedros profesorius. 1944—1947 Vilniuje Raudonojo kryžiaus d-jos CK pirmininkas. 1944—63 Vilniaus un-to mikrobiologijos katedros vedėjas. 1946—1957 Lietuvos TSR MA Eksperimentinės medicinos ir onkologijos in-to direktorius. Nuo 1955 Lietuvos mikrobiologų, epidemiologų, infekcionistų d-jos pirmininkas. Nuo 1963 Lietuvos TSR MA chemijos ir biologijos mokslų skyriaus akademikas sekretorius. Paskelbė moksl. darbų mikrobiologijos, epidemiologijos, sveikatos apsaugos ir kt. klausimais.

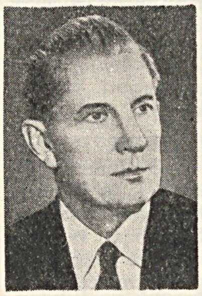

Ršt.: Lytinių liaukų, skydinės liaukos, jų hormonų ir gl. parathyreoideae įtaka agliutininams pasigaminti, K., 1939.

GIRDZIJÁUSKIENĖ Paulina [g. 1908. XI.18 Vėžionyse (Kupiškio rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1950), Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1964). Antifaš. judėjimo dalyvė. Baigė Maskvos Visasąjunginius marksizmo-leninizmo dėstytojų kursus, Vilniaus un-to teisės f-tą. Nuo 1946 TSKP narė. 1944—47 Vilniaus universitete dėstė marksizmo-leninizmo pagrindus. Nuo 1945 Lietuvos TSR Konservatorijos marksizmo-leninizmo katedros vedėja, nuo 1946 docentė. 1958—61 kandidatė į LKP CK narius. Yra išspausdinusi moksl. straipsnių ir brošiūrą apie 1905—1907 revoliuciją. „Lietuvos TSR istorijos" 2 tomo skyriaus „1905—1907 metų revoliucija Lietuvoje" autorė.

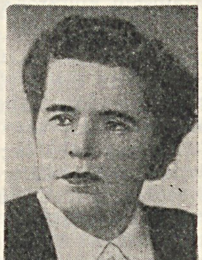

GÌRDZIUŠAS Adolfas [g. 1906.IV.20 Pakalniškėse (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. 1936.I Vilniuje už rev. veiklą nuteistas 4 metus kalėti. 1939.IX Raudonosios Armijos išlaisvintas. D. Tėvynės karo metais evakavosi

į šalies gilumą. Pokario metais ūkinis darbuotojas.

GIRDŽIAĨ — kaimas Jurbarko rj., 9 km į š. nuo Jurbarko, Mituvos deš. krante; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 224 gyv. (1959). Šiaurėje yra Girdžių giraitė. Per kaimą eina Jurbarko—Eržvilko kelias. Elektrinė, lentpiūvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), vid. m-la (1911—49 pradinė, iki 1955 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1949). Burž. nacionalistai 1945 Girdžiuose nužudė 12 liaudies gynėjų, 1948 — komjaunuolį A. Jocaitį, 1951 — kolūkio pirm. K. Jurkšaitį.

GIR̃DŽIUS Vytautas [g. 1908.I.27 Kavoliuose (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokydamasis Jurbarko g-joje, 1926 suorganizavo slaptą mokinių soc. kuopelę, už tai buvo iš g-jos pašalintas. 1928 Kaune baigė suaugusiųjų g-ją, paskui un-te studijavo teisę, dirbo mokesčių inspekcijoje. Dalyvavo „Kultūros" būrelio, laisvamanių d-jos veikloje. 1939—63 Komunistų partijos narys. 1940—41 Ukmergės aps. vykdomojo k-to pirmininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo — Kultūros-švietimo įstaigų k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, pirmininkas, Kultūros m-jos Vyriausiosios kultūros-švietimo įstaigų v-bos viršininkas. 1948 baigė part. darbuotojų kursus Maskvoje. 1956—62 kolūkio pirmininkas Šakių rj. Nuo 1963 Resp. bibliotekos moksl. bibliografijos sk. vedėjas. Parengė kn. „Kultūros švietimo darbuotojų vadovėlis" (1948, II leid. 1951), „Masinis politinis ir kultūrinis darbas kolektyviniame ūkyje" (1949), paskelbė straipsnių kultūros-švietimo bei kolūkių statybos klausimais.

GIRẼLĖS MĨŠKAS — **1.** Miškas Ukmergės rj., 15 km į p. r. nuo Ukmergės, 2 km į r. nuo Šešuolių. Priklauso Ukmergės miškų ūkio Šešuolių girininkijai. Plotas 1173 ha; iš jų 690 ha medynų, 220 ha pelkių. Reljefas banguotas. Dirvožemiai daugiausia veleniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai; yra ir pelkinių. 67% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 35%, drebulynų 24%, pušynų 23%, eglynų 15%, baltalksnynų 2%, juodalksnynų 1%. Medynų vid. amžius 35 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 68 ktm/ha, vid. prieauga 2,0 ktm/ha. Miškas eksploatacinis. Šiaurėje kasamos kraikinės durpės.

2. Miškas Pasvalio rj., 2 km į v. nuo Joniškėlio. Priklauso Pasvalio miškų ūkio Joniškėlio girininkijai. Plotas 1153 ha; medynų 1010 ha. Reljefas lyguminis. Per G. m. teka Skriaudžiupis, Ragupis ir Plautupis (Mūšos intakai). Dirvožemiai veleniniai karbonatiniai ir veleniniai jauriniai, priemoliniai. 97% medynų savaiminės kilmės. Drebulynų yra 35%, beržynų 30%, pušynų 16%, ąžuolynų ir uosynų 10%, eglynų 5%, alksnynų 4%. Drebulynuose paplitęs tankus ąžuolo ir uosio pomiškis. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai ir brandieji medynai po 20%, pribręstantieji 23%. Medynų bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,77, vid. tūris 140 ktm/ha. Miške, Katkūnų eiguvos sodyboje, auga 5 m apimties ąžuolas. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, jerubių, slankų. Miškas eksploatacinis, tik š. r. pakraštyje yra 60 ha apsauginė juosta palei Šiaulių—Biržų glžk. P. r. dalimi eina kelias iš Pakruojo į Joniškėlį.

3. Miškas Panevėžio rj., 11 km į p. v. nuo Raguvos, 1 km į š. nuo Lėno ežero. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Vadoklių girininkijai. Plotas 550 ha; medynų 440 ha. Reljefas lyguminis. Iš Lėno ež. per G. m. teka Apteka (Nevėžio baseinas). Dirvožemiai veleniniai gliejiniai, priemoliniai. Labiausiai paplitę garšviniai, mažiau — mėlyniniai miško tipai. 92% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, juodalksnynų 25%, drebulynų 18%, uosynų 9%, baltalksnynų 4%, pušynų 3%. Jaunuolynai sudaro 24%, pusbrandžiai medynai 60%, pribręstantieji 10%, brandieji 6%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 91 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių. Miškas eksploatacinis, išskyrus 90 ha apsauginę juostą prie Ramygalos—Taujėnų kelio.

GIRĖNAI — **1.** Kaimas Šakių rj., Šakių apyl., tarp Šakių miesto š. ribos ir Batiškių miško; kolūkio centras. 310 gyv. (1959). Per G. iš Šakių eina plentas į Kauną ir kelias į Plokščius. Kaimas susikūrė 1923—24, išdalijus Augustavo dvaro žemę. Kurį laiką jis buvo vadinamas Kerepliais.

2. Kaimas Kauno rj., Samylų apyl., 12 km į r. nuo Kauno, pietiniame Kauno marių krante; iki 1965 vad. **Dubravais, Dubriais.** 271 gyv. (1959). Iš p. prie G. prieina Dubravos miškas. Per kaimą teka Dubrius (Nemuno intakas). Yra Miškų ūkio in-tas (nuo 1963) ir jam priklausanti Dubravos miškų tyrimo stotis (nuo 1957), Kauno miškų technikumas (nuo 1963), Dubravų pr. m-la (nuo 1927), Nemuno ir Šilupio girininkijos.

3. Kaimas Plungės rj., Pelaičių apyl., 11 km į p. r. nuo Rietavo, abipus kelio į Kvėdarną; kolūkio centras. 216 gyv. (1959). Šiaurėje yra Stumbrių miškas, rytuose — Girėnų, pietuose — Šventų miškas. P. pakraščiu teka Aitra. Kaimas ištįsęs palei kelią apie 4 km. Dalis sodybų stovi viena prie kitos kolūkio gyvenvietėje, kitos — vienkiemiai tarp miškų. Ryšių skyrius, girininkija, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1926), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1958). Medinis vandens malūnas (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

GIRĖNAS Stasys [**Girskis**; 1896.X Vytogaloje (Šilalės rj.) — 1933.VII.17 ties Soldinu (dab. Mislibužas, Lenkija)] — lakūnas. 1910 emigravęs į JAV, dirbo „Naujienų" spaustuvėje. 1917—19 tarnaudamas JAV karo aviacijoje, baigė mechanikų m-lą. Demobilizuotas dirbo Čikagos lietuvių taksi b-vėje. 1924 baigė aviacijos m-lą, tapo lakūnu profesionalu. Įsigijęs lėktuvą, vežiojo keleivius, mokė kitus skraidyti. Žuvo su S. Dariumi, perskridęs Atlanto vandenyną (ž. *„Lituanikos" skridimas*).

GĨREŽERIO MĨŠKAS — miškas Varėnos rj., 3 km į v. nuo Varėnos. Priklauso Varėnos miškų ūkio Giraitės girininkijai. Plotas 1190 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

GIRGŽDŨTĖ — moreninės kilmės kalva Žemaičių aukštumoje, 9 km į p. r. nuo Varnių. Aukštis 228 m. Turi 2 viršūnes. Vienoje jų yra supelkėjusi dauba, kur senovėje buvusi kulto vieta, kitoje — ovali 150 m ilgio, 50 m pločio aikštelė, apjuosta šlaite iškasto griovio ir pylimo. G. — vienas didžiausių Žemaitijos piliakalnių. Paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

GIRIÀ — **1.** Miškų masyvas Eišiškių rj., 21 km į p. nuo Vilniaus, abipus Vilniaus—Lydos geležinkelio ir plento. Priklauso Šalčininkų miškų ūkio Girios, Rūdninkų, Dainavos bei Jašiūnų girininkijoms ir Vilniaus miškų ūkio Parudaminio girininkijai. Plotas 5995 ha; medynų 4857 ha. Masyvą sudaro: Girios (4121 ha), Jašiūnų (1439 ha), Jašiūnų I (405 ha), Veceriškių (30 ha) miškai. Rytuose susisiekia su Keidžių mišku, vakaruose pereina į Baltosios Vokės pelkę. Miško v. dalies paviršius lyguminis, pelkėtas, r. — banguotas. P. pakraščiu teka Merkys, š. r. — Galinė (Rudaminos intakas); v. dalyje prasideda Akla, įtekanti į Papio ež. Dirvožemiai smėliniai ir priesmėliniai, vietomis pelkiniai. P. v. dalyje vyrauja beržynai, likusioje — pušynai. 73% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 70%, beržynų 19%, eglynų 9%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 56%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 4% ir brandieji 1%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 106 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Yra stirnų, usūrinių šunų, lapių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių, kiaunių, tetervinų. Miškas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Per metus iškertama apie 5400 ktm. Pietuose įsikūrę Rūdninkai, Jašiūnai. Iš Rūdninkų vakarine miško dalimi eina kelias į Vilnių, pietine — į Jašiūnus.

2. Miškas Rokiškio rj., 4 km į š. v. nuo Dusetų, tarp dviejų vakarinių Sartų ež. atšakų. Priklauso Rokiškio miškų ūkio Girios girininkijai. Plotas 998 ha. Paviršius — banguota moreninė lyguma. Dirvožemiai veleniniai jauriniai ir vele-

niniai karbonatiniai, priesmėliniai, ant priemolio ir molio. Eglynų yra 45%, beržynų 31%, drebulynų 7%, juodalksnynų 8%, liepynų 5%, pušynų 4%. Jaunuolynai sudaro 33%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 11%, brandieji 18%. Medynų vidutinis amžius 44 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 148 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Miškas pasižymi ypatingai našiais eglynais ir liepynais. Įeina į Dusetų landšaftinį draustinį (ž. *Dusetų draustinis*).

GIRIJA, Bernotų ežeras, — ežeras Vilniaus rj., 6 km į p. r. nuo Paberžės, 5 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 12,5 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 850 m, didž. plotis 190 m. Krantai statūs. Šiaurinėje pakrantėje yra Bernotų kaimas, vakarinėje — Girijos kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GIRININKAI — **1.** Kaimas Šilutės rj., Vainuto apyl., 4 km į š. v. nuo Vainuto. 584 gyv. (1959). Per G. teka Šustis ir jos intakai Nibrinė ir Pievupys. Kaimas ištįsęs iš š. į p. apie 7 km. R. dalis įsiterpusi į Vainuto-Kutimų mišką. Aštuonmetė m-la (1921—54 pradinė, 1954—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). G. minimi 1595 (3 kiemai, 2,67 valako), 1794 (6 kiemai, 14 gyv.).

2. Kaimas Kauno rj., Alšėnų apyl., 16 km į p. v. nuo Kauno, 8 km į š. nuo Veiverių, Alšėnų tarybinio ūkio teritorijoje. 537 gyv. (1959). Per G. teka Bartupė (Pilvės intakas). Iš š., v. ir p. kaimą supa Luobinės, Žiemkelio, Marino ir Naujienų miškai. Kaimo š. dalyje yra Molkasių pelkė. Parduotuvė, Šališkių girininkija, pr. m-la (nuo 1917). Kaimo p. dalis vadinama Girininkais I, šiaurinė — Girininkais II. Iki 1918 kaimas buvo vadinamas Girininkų-Marvos kaimu, nes seniau jo gyventojai eidavo baudžiavą Marvos dvare.

GIRININKIJA — gamybinis administracinis miškų ūkio vienetas. G. skirstomos į *eiguvas*. Lietuvos TSR Miškų ūkio ir miško pramonės m-jai priklausantieji miškai suskirstyti į 532 G. (1964). G. vid. plotas 2900 ha. G. turi techn. darbuotojų ir nuolatinių darbininkų, kurie jos teritorijoje dirba miško ruošos, želdinimo, ugdymo ir kt. darbus, saugo miškus nuo gaisrų ir pažaidų, kontroliuoja kitų žinybų (pvz., kolūkių) ūkininkavimą miškuose ir teikia joms techn. pagalbą. Girininkijoms vadovauja girininkai.

Apie XV a. pab. Lietuvos valst. miškai buvo suskirstyti į girias („puščia"), o XVI a. pab. dvarų inventoriuose jau minimos ir G. („lesnictvo"). Girias, vėliau G., administravo girininkai („lesničij"), ist. šaltiniuose minimi nuo XVI a. pr. (1512 Gardino, 1518 Birštono, 1524 Darsūniškio). Jie prižiūrėjo medžioklę ir miško eksploataciją, o vėliau ir žvejybą. Girininkai būdavo bajorai; juos skirdavo did. kun-štis. Vystantis miškų ūkiui, girininkų teisės ir pareigos keitėsi; G. buvo smulkinamos. 1919 Lietuvoje buvo 68 G., 1939 — 415 (po 2000—2500 ha kiekviena). Burž. Lietuvoje G. priklausė miškų urėdijoms.

GIRINIS Sergiejus [iki 1919 Raulas Ginsburgas; 1882.IV.10 Priseljėje (Roslavlio rj., Smolensko sr.) — 1961.IX.8 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš burž. šeimos. 1900—01 mokėsi Peterburgo Konservatorijoje, iš kurios pašalintas už dalyvavimą studentų demonstracijoje. Apie pusę metų mokėsi Ženevoje, ten užmezgė ryšius su rusų socialdemokratais emigrantais, susipažino su G. Plechanovu ir, jo paveiktas, 1902 pr. kaip RSDDP narys atvyko į Roslavlį pogr. darbo dirbti. 1902.III suimtas, kalintas, po to 3 metams ištremtas į r. Sibirą. 1905 pr. paleistas iš ištrėmimo, aktyviai dalyvavo pirmojoje Rusijos revoliucijoje Roslavlyje, Brianske. 1906 organizavo Smolensko spaustuvių darbininkų profs-gą. 1911 ištremtas iš Smolensko, apsigyveno Vilniuje. Versdamasis žurnalistika, kartu dirbo profs-gose, nuo 1916 vadovavo vietos RSDDP (internacionalistų) grupei. Dėl vok. okupantų persekiojimo 1918 išvažiavo į Petrogradą, bendradarbiavo bolševikų laikraštyje „Severnaja kommuna" (pseudonimas Darbininkas). Grįžęs 1919 pr. į Vilnių, dirbo miesto švietimo sk. vedėjo pavaduotoju, buvo išrinktas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos nariu. Lenkų legionieriams 1919 okupavus Vilnių, dirbo pogrindyje, buvo suimtas. Vežamas į konc. stovyklą, pabėgo. 1920 pr. įstojo į Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos Vilniaus org-ją. Nuo 1920.IV dirbo Kaune Lietuvos profs-gų Centro Biuro sekretoriumi, drauge su kitais organizavo Lietuvos profs-gų I suvažiavimą. 1920.VI suimtas, o apsikeitus polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją. Kaip Lietuvos profs-gų delegatas 1921 dalyvavo Profinterno I kongrese Maskvoje, buvo išrinktas Profinterno Centro Tarybos nariu, dalyvavo Kominterno III kongrese. 1924 išrinktas LKP CK nariu. Gyvendamas daugiausia Maskvoje, dirbo laikr. „Pravda", „Večerniaja Moskva", „Trybuna radziecka" redakcijose, part. ir profsąjunginėse aukštosiose m-lose dėstė profsąjunginio judėjimo istoriją ir teoriją, žurnalistikos disciplinas. Periodikoje paskelbė daug straipsnių, parašė 14 brošiūrų, surinko ir suredagavo 10 straipsnių rinkinių ir dokumentų rinkinį „Profinternas rezoliucijose" (1928). Jo straipsnių yra išspausdintų tarybinėse enciklopedijose. Paskutinis jo darbas „Lietuvos profsąjunginio judėjimo istorija iki 1920 m." dar nespausdintas. Buvo išrinktas Uzbekistano KP(b) CK nariu (1925—27). Po D. Tėvynės karo, netekęs regėjimo, buvo pensininkas, skaitė paskaitas Maskvoje, Vilniuje ir kt.

Ršt.: Ленин и профессиональное движение, М., 1924; Ленин и война, М., 1925; Ленин о сельском пролетариате, М., 1925; Ленин об интеллигенции, М., 1925; Борьба на два фронта в профессиональном движении, М., 1930; За ленинизм, М., 1931; Канун и сумерки Советской власти на Литве.— „Пролетарская революция", 1922, № 8; Visuotinis darbininkų streikas Kaune 1920 metais.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

GIRKALIAI — kaimas Klaipėdos rj., Kretingalės apyl., 8 km į v. nuo Kretingos. 108 gyv. (1959). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, kultūros namai, biblioteka (nuo 1961).

GIRKALNIS — miestelis Raseinių rj., 10 km į p. r. nuo Raseinių, 2 km į p. v. nuo Žemaičių plento; apylinkės ir kolūkio centras. 488 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į netaisyklingos formos aikštę. Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvių, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1948), vaistinė (nuo 1923), vid. m-la (iki 1949 pradinė, iki 1958 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1950). 2 km į p. nuo G. yra Gabrieliškio piliakalnis-slėptuvė, naudotas pirmaisiais m. e. a. G. vardas žinomas nuo XV a. G. dvaras minimas XVI a. Nuo 1745 G. — valsčiaus centras, drauge su valsčiumi priklausęs Žemaičių vyskupams. XVIII a. pab. miestelyje veikė vyskupų bravoras ir keletas smuklių. XIX a. pr. kurį laiką veikė parapinė mokykla (1820 mokėsi 40 mokinių); 1866 įkurta valdinė pr. mokykla. 1841 buvo 442, o 1897 — 648 gyventojai. 1879 G. valsčiuje vyko „laisvųjų žmonių" bruzdėjimai. Jiems numalšinti 1880 miestelyje ir aplinkiniuose kaimuose caro valdžia apgyvendino kariuomenės dalinius. Burž. metais G. valsčiuje veikė LKP pogr. kuopelė, kuriai vadovavo Raseiniuose gyvenęs komunistas P. Pilipavičius. LKP ir LKJS pogr. org-jos veikė ir vok. faš. okupacijos metais. Hitlerininkai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai Girkalnyje 1941 nužudė apie 800 taryb. piliečių.

GIRKANČIŲ-GERKIŠKIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Akmenės ir Joniškio rj., 15 km į p. v. nuo Žagarės, 2,5 km į p. r. nuo Kruopių. Priklauso Akmenės miškų ūkio Kruopių girininkijai ir Joniškio miškų ūkio Mikaičių girininkijai. Plotas 3378 ha; medynų 2511 ha. P. v. dalį, prie Paliesių, sudaro Paliesės miškas (621 ha), vid. — Gerkiškių (826 ha), r., prie Girkančių, — Girkančių miškas (1931 ha). R. pakraštyje, kur per mišką teka Švėtė (Lielupės intakas), masyvas jungiasi su Tyrelio mišku. Paviršius — banguota lyguma su lėkštais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai, ant priemolio ir molio. Beržynų yra 43%, eglynų 20%, pušynų 15%, drebulynų 7%, juodalksnynų 6%, baltalksnynų 5%, uosynų 4%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 12%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 113 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra briedžių, elnių, danielių, stirnų, šernų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, tetervinų, jerubių, slankų. Girkančių miškas — medžioklės draustinis. Visi miškai eksploataciniai.

GIRMIESTIS — kaimas Radviliškio rj., Baisogalos apyl., 3 km į p. r. nuo Baisogalos, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 260 gyv. (1959). Lentpiūvė, Baisogalos girininkija.

GIRNOS — įtaisas grūdams malti. Ankstyviausios — trinamosios — G. daugelyje Europos kraštų vartotos jau ankstyvojo neolito laikotarpiu. Lietuvoje žinomos nuo neolito, bet labiausiai paplito I t-metyje, vystantis žemdirbystei. Girnas sudarė 2 akmenys: apatinis su įdubimu, į kurį buvo pilami grūdai, ir viršutinis, kuriuo trinama. Aukštadvario (Trakų rj.; ž. pav.) piliakalnyje bei prie jo esančioje sen. gyvenvietėje ir Nemenčinės (Vilniaus rj.) piliakalnyje rasta beveik po 20 tokių trinamųjų G. ar jų dalių, kt. piliakalniuose — po 1—3 girnas. Akmeninės sukamosios G. Lietuvoje dažniausiai aptinkamos sen. gyvenviečių X—XIV a. sluoksniuose. Jų liekanų rasta minėtoje Aukštadvario gyvenvietėje, Nemenčinės piliakalnyje ir kt. Tokias G. sudarė 2 skritulio formos akmenys, sujungti vienas su kitu vertikalia ašimi, aplink kurią ir buvo sukamas viršutinis akmuo. Pastarojo viduryje padaryta 4—6 cm skersmens skylė grūdams pilti. Akmenys grublėtai aptašyti, jų vidaus pusė — nutrinta, žymiai lygesnė. Be to, viršutinio akmens vidaus pusė truputį įgaubta, o apatinio — išgaubta. Kadangi sukamųjų G. medinių ir kt. dalių neišliko, tikslesnė jų konstrukcija nustatoma pagal žymiai vėlesnes (XVIII—XX a. pr.) šio tipo girnas. Senoviškos rankinės G. būdavo įrengiamos išskaptuotame 50—65 cm pločio, 110—160 cm ilgio lovyje, vėlesnės — iš lentų sukaltoje skrynioje (ž. pav.). Girnapusės (girnakūliai) iškalamos iš 40—48 cm skersmens akmenų. Apatinė girnapusė buvo įtaisoma nejudamai, jos kraštai apglaistomi moliu. Viršutinė laikėsi ant verpstės, kuri apačioje po loviu ar skrynia rėmėsi į horizontalią lentelę. Viršuje verpstė laikė ąžuolinę ar metalinę plokštelę (pumpurę), įtaisytą viršutinės girnapusės skylėje (kašėje, prapiestėje). Verpste buvo reguliuojamas malinio stambumas. Tuo tikslu vienas horizontaliosios lentelės galas buvo parištas virvute ir laikėsi ant pagaliuko, esančio lovio (skrynios) viduje; tą pagaliuką sukinėjant, pakeliama ar nuleidžiama viršutinė girnapusė. Pastaroji buvo sukama lazda (miliniu), kuri viršuje buvo įkišta į sienoje įtaisytą lentelę — lapę, o apačioje — į ausį, pritvirtintą prie lazdyninio, vėliau geležinio lanko. Naujesnėse G. viršutinė girnapusė buvo reguliuojama ne virvute, o pleištu, esančiu po horizontaliąja lentele. Rečiau Lietuvoje pasitaikydavo G., įtaisytų kubile.

1790 Prūsijos vyriausybės įsaku R. Prūsijos valstiečiams buvo uždrausta malti namie rankinėmis G. Tuo norėta padidinti malūnininkų pajamas. XX a. pr. malimas girnomis pradėjo nykti; atgijo I pasaul. karo metais, kai dalis malūnų buvo uždaryta. Ilgiausiai (iki XX a. vid.) G. naudotos r. Lietuvoje.

G. buvo laikomos kamaroje. Jomis buvo malama ne tik duonai bei pašarui, bet ir alaus salyklui (miežiai), daromos miežinės ar grikinės kruopos. Po malimo miltai buvo sijojami sietu (rėčiu, tankiniu), o padarytos kruopos — niekojamos niekotėle (geldele).

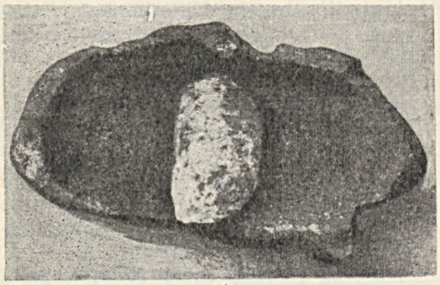
1

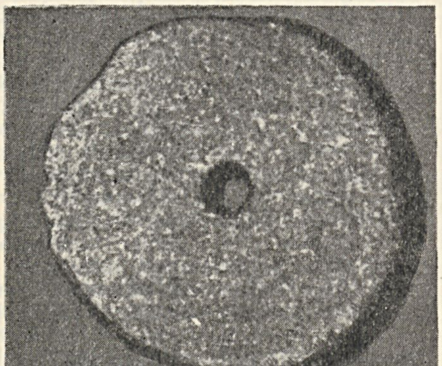
2

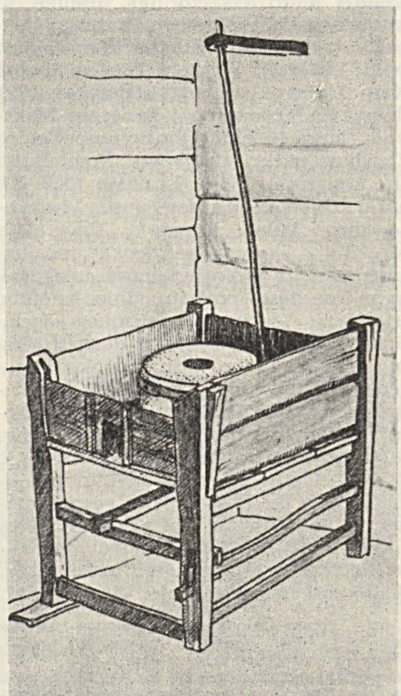
3

Girnos: *1* — trinamosios G. (iš Aukštadvario piliakalnio); *2* — sukamųjų G. vienas akmuo (iš Nemenčinės piliakalnio); *3* — XIX a. rankinės sukamosios G.

GIRSTEIKIAI — kaimas Kupiškio rj., Alizavos apyl., 4 km į š. nuo Alizavos. 174 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Pyvesa, v. pakraštyje yra Puznos miškas. Pr. m-la (nuo 1917). 1673 buvo 15 valakų žemės, 34 kiemai.

GIRSTEITIŠKIS — kaimas Molėtų rj., Paąžuolių apyl., 9 km į r. nuo Balninkų. 101 gyv. (1959). Per G. eina Molėtų—Balninkų ir Aluntos—Videniškio keliai; kaimo r. pakraštyje yra Saločio ež. Elektrinė (nuo 1962), aštuonmetė m-la (pr. m-la įst. apie 1923; 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1949). Kaime 1900 gimė botanikas prof. A. Minkevičius.

GIRSŪDAI — kaimas Pasvalio rj., Daujėnų apyl., 7 km į p. r. nuo Pasvalio, prie kelio į Vabalninką. 271 gyv. (1959). Per G. teka Karautis (Pyvesos deš. intakas). Kolūkio mechaninės dirbtuvės, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pradžios mokykla (nuo 1864), biblioteka (nuo 1962). 1863—1918 buvo valsčiaus centras.

GIRŠAUSKAS Icikas [1920.IV.20 Miroslave (Alytaus rj.) — 1943.II.23 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1934 įstojo į LKJS Dauguose. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, part. kuopelės sekretorius. Rašė ir platino atsišaukimus. Už rev. veiklą 1938 suimtas Merkinėje, nuteistas 3 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, Raseiniuose. 1940—41 LKP Daugų valsčiaus komiteto narys. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje. Žuvo fronte.

GIRŠAVIČIUS Zalmanas [1901.III.8 Vilniuje — 1951.VIII.10 Kaune] — agronomas, gyvulininkystės specialistas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1951). 1923 baigė Breslau (dab. Vroclavas) un-tą. 1925—33 mokytojavo Gruzdžių gyvulininkystės m-loje, Alytaus ž. ū. m-loje. Nuo 1933 g-jos mokytojas Kaune. 1941—1945 buvo kalinamas Kauno ir Dachau (Vokietija) konc. stovyklose. Nuo 1945 Lietuvos Veterinarijos akademijos zoohigienos ir šėrimo katedros vedėjas, nuo 1947 docentas, 1947—50 akademijos prorektorius. Parašė vadovėlių ir knygų gyvulininkystės klausimais.

Ršt.: Gyvulių veisimas.— Žemės ūkio vadovas, t. 3, K., 1930; Kiaulių ūkis, K., 1931; Pašarų silosavimas, [V.], 1949; Žemės ūkio gyvulių šėrimas, V., 1950; **Z. Giršavičius, D. Kukenys,** Racionalaus gyvulių šėrimo organizavimas kolūkyje, V., 1955.

GIRTUOKLĖS — *uoginių augalų* rūšis.

GIRULIAI — Klaipėdos miesto dalis, esanti 7 km į š. nuo miesto centro, tarp Baltijos jūros ir Klaipėdos—Kretingos geležinkelio; pajūrio vasarvietė. Iš 3 pusių G. supa pušynai. Pajūryje — puikus paplūdimys. Giruliuose yra vaikų

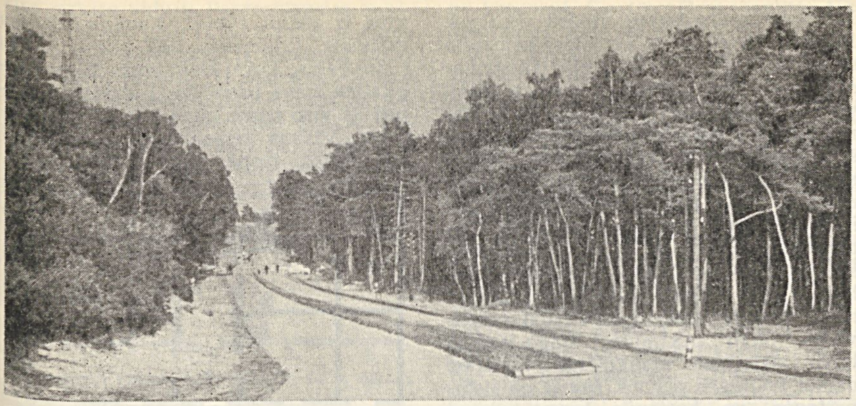

Giruliai. Kelias į paplūdimį

tuberkuliozinė sanatorija; vasarą veikia 5 pionierių stovyklos, kuriose vienu metu gali ilsėtis apie 900 vaikų. 1961 Giruliuose pastatyti radijo (ultratrumpųjų bangų) ir televizijos retransliatoriai.

Iki 1923 Giruliuose buvo 17 medinių vasarnamių, poilsio namai, 3 restoranai. Lietuvai atgavus Klaipėdos kr., vasarvietė gerokai išaugo. Ji buvo naujai išplanuota, nutiestos pirmosios gatvės, pastatyta apie 50 gyv. namų, Klaipėdos Ped. in-to studenčių bendrabutis, keletas vasarnamių, jų tarpe Lietuvos Žurnalistų s-gos vasarnamis (1934). Buvo praplėsta geležinkelio stotis, įsteigta Klaipėdos miesto vaikų sanatorija, paštas, girininkija. Taryb. metais G. tapo plačiai žinoma vaikų vasarviete.

GIRULIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Klaipėdos miesto š. pakraštyje, Baltijos pajūryje. Priklauso Kretingos miškų ūkio Klaipėdos girininkijai. Plotas 1620 ha. Miškai 2—3 km pločio juosta tęsiasi 8 km iš p. į š. per Klaipėdos priemiesčius Melnragę ir Girulius iki Karklininkų kaimo. P. dalį sudaro Melnragės (230 ha) ir Klaipėdos (556 ha) miškai, v.— Girulių (408 ha), š.— Kukuliškių (426 ha) miškai. G. m. auga Baltijos jūrinėse terasose, kurių šlaitai masyvo šiaurėje aukšti ir statūs. Pajūryje tęsiasi kopų ruožas. Šiaurės rytuose miškai siekia Kalotės ež. Dirvožemiai jauriniai šilaininiai, smėliniai. Pušynų yra 77%, beržynų 10%, juodalksnynų 7%, eglynų 4%, drebulynų 1% ir kalninės pušies medynų 1%. Pietuose medynai daugiausia kultūrinės kilmės. Medynų vid. amžius 51 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 86 ktm/ha, vid. prieauga 1,7 ktm/ha. Miškai kurortiniai. Š. dalis (Kukuliškių miškas ir Girulių miško š. r. kampas), esanti už Klaipėdos miesto ribų, su Kalotės ež. sudaro Girulių botaninį-zoologinį draustinį, kuriame saugomos retųjų augalų (širdinės dviguonės, krūminio kiškiagrikio, muilinės gubojos, pajūrinio pelėžirnio) augimvietės, globojamos stirnos, kiaunės, kiškiai, voverys, ūdros. Ties Giruliais miške yra poilsio namų ir sanatorijų; veikia viena didžiausių respublikoje pionierių stovyklų. Per G. m. eina Klaipėdos—Kretingos glžk. ir Klaipėdos—Girulių kelias.

GIRUTĀITIS — ežeras Švenčionių rj., 11 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Plotas 17 ha. Ilgis 730 m, didž. plotis 300 m. Krantai žemi, pelkėti, apaugę krūmais. Iš visų pusių G. supa miškas. Ežeras verslovinis.

GIRŪTIŠKIO PÉLKĖ — pelkė Švenčionių rj., 11 km į š. v. nuo Švenčionėlių, į v. nuo Girutiškio ežero. Plotas 110 ha. Raistinė aukštapelkė. Viduryje telkšo 3 ežerai (iš viso 22 ha). Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 3,4 m; vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 3,8%. Įeina į Baranavos botaninį-zoologinį draustinį (ž. *Baranavos miškas*).

GIRŪTIŠKIS — ežeras Švenčionių rj., 10 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Plotas 62 ha, ilgis 1110 m, didž. plotis 690 m. Krantai pelkėti, miškingi. Ežeras verslovinis.

GĨRVAINIAI — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 3 km į p. r. nuo Laukuvos, 1 km į p. v. nuo Žemaičių plento; kolūkio centras. 223 gyv. (1959). Pietvakariuose pro G. teka Viksvė (Yžnės kair. intakas). Lentpiūvė (nuo 1956), biblioteka (nuo 1963). 1944.VIII.20 prie G. kautynėse prieš vok. fašistus pasižymėjo pabūklo vadas vyr. seržantas A. Kustovas, už tai gavęs (1945) Tarybų Sąjungos Didvyrio vardą. Šiose kautynėse Kustovas buvo mirtinai sužeistas. Burž. nacionalistai 1949 nužudė apylinkės tarybos pirm. S. Budvytį.

GITĒNIŠKIŲ MĨŠKAS — miškas Zarasų rj., 1 km į š. nuo Salako, į š. v. nuo Luodžio ežero. Priklauso Zarasų miškų ūkio Salako girininkijai. Plotas 981 ha; medynų 792 ha. Rytuose, prie Luodžio ež., jungiasi su Tumiškės mišku. Reljefas kalvotas-daubotas. Yra nedidelių ežerėlių (Tetervinis, Ganivostas, Anglinis ir kt.) ir pelkių. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Brukniniai ir mėlyniniai pušynai užima 97% mišku apaugusio ploto. Jaunuolynai sudaro 34%, pusbrandžiai medynai 30%, pribręstantieji 20%, brandieji 16%. Medynų vid. amžius 55 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 85 ktm/ha. G. m. pelkėse yra paukščiakojų ir kalninių viksvų. Miške gausu stirnų, šernų, ančių, yra tetervinų, pasitaiko briedžių. V. ir p. v. dalis įeina į Salako miestelio žaliąją zoną, r., palei Luodžio ež.,— į Gražutės landšaftinį draustinį. Š. dalis (347 ha) eksploatacinė. V. dalimi eina kelias iš Salako į Kauno—Zarasų plentą.

GITĒNŲ MĨŠKAS — miškas Panevėžio rj., 14 km į r. nuo Panevėžio, tarp geležinkelių į Kupiškį ir Anykščius. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Taruškų ir Bigailių girininkijoms. Plotas 3572 ha. Vakaruose jungiasi su Pajuostės mišku ir sudaro su juo vieną masyvą (ž. *Pajuostės-Gitėnų miškai*). Pietryčiuose susisiekia su Rekstino mišku. Į G. m. šiaurinį pakraštį įsiterpusi *Gailių* pelkės dalis.

GYVAKARAĨ — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 9 km į š. v. nuo Kupiškio, prie kelio į Salamiestį; kolūkio centras. 215 gyv. (1959). Šiaurėje už 0,5 km teka Pyvesa, rytuose — jos intakas Žvikė. Daugumas sodybų stovi viena prie kitos abipus kelio. Yra kolūkio ūkinių pastatų, lentpiūvė, garažas, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), pr. m-la (nuo 1916), biblioteka (nuo 1947). Išlikęs archit. atžvilgiu vertingas trilypis svirnas. Ist. šaltiniuose G. minimi 1673.

GĨVANAS Idelis [g. 1907.VII.17 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1928 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelę, o 1929 — į LKJS. 1930 policija jį suėmė Klaipėdoje beplatinantį kom. atsišaukimus. Už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. Sėdėjo Šiaulių, Bajorų, Kauno kalėjimuose. LKP narys 1932—38. Dirbo Kaune, Klaipėdoje. 1937, būdamas „Inkaro" gumos f-ko darbininku, drauge su kitais organizavo to f-ko darbininkų streiką. 1940 pr. kalėjo Pabradės priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 dirbo fotokorespondentu. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos ir kt. junginių fotografas. TSKP narys nuo 1944. Pokario metais fotografas Vilniuje.

GYVATĀRAS — liaudies šokis. Buvo šokamas Žemaitijoje. Muz. metras 2/4, tempas gyvas. Šokamas poromis eilėse J. Lingys šokį pritaikė scenai.

Lit.: J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 2, V., 1952; Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957.

GYVÃTĖS. Lietuvoje iš nenuodingųjų G. aptinkami *žalčiai*, o iš nuodingųjų — **paprastoji angis** (*Vipera berus*), dar vad. pantine G., margąja G., marguole ir kitaip; ji paprastai ir teturima galvoje, kalbant apie gyvates. Varine G. liaudis kartais vadina gluodeną (ž. *Driežai*). Paprastoji angis Lietuvoje paplitusi miškingose ir pelkėtose vietose, miško pamiškėse; tokios vietos dažnai ir vadinamos Gyvatyne, Gyvačbala ar panašiai. G. minta smulkiais stuburiniais gyvūnais, ypač pelėmis. Žinoma daug liet. liaudies prietarų — maldų, maldelių, užkalbėjimų,

atžadėjimų — nuo gyvatės įkandimo ir nuo susitikimo su ja. Dar XVI—XVII a. Lietuvos vaistinėse buvo pardavinėjami gyvačių taukai. Džiovintos, virtos, keptos, degtine užpiltos G. dar XX a. pr. kaimuose buvo vartojamos kaip vaistai žmonėms ir gyvuliams nuo įv. ligų. Žmonės nuo tų „vaistų" kartais ir nusinuodydavo.

GYVENAMIEJI NAMAI. Sen. gyvenviečių ir piliakalnių archeologinių kasinėjimų duomenimis, seniausieji Lietuvos teritorijos gyventojai gyveno žagarų, kailių bei velėnų palapinėse ir žeminėse. Jų viduje, duobėse, būta iš akmenų sukrautų ugniakurų. Aiškesnių gyv. būstų liekanų aptikta iš neolito amžiaus pab. — žalvario (bronzos) amžiaus pr. (II t-metis pr. m. e.). Samantonyse (Ukmergės rj.) rastos apie 9 m ilgio, netaisyklingo ovalo formos būsto liekanos. Iš jų matyti, kad to meto būsto sienos buvo padarytos iš nedidelių stulpelių, tarp kurių išpinti žabai, apglaistyti moliu. Stogą rėmė du viduryje pastatyti stulpai. Židinio būta duobėje. Dūkšto piliakalnyje rastos I t-mečio pr. m. e. keturkampės žeminės liekanos. Mūsų eros pradžioje, paplitus kirviams ir palengvėjus sienojų paruošimui, pradėta statyti pastatus iš gulsčių sienojų suręstomis sienomis. Sudegusių pastatų vietose randama nemaža apdegusio molio tinko gabalų. II t-mečio pr. piliakalniuose aptinkamos sudegusių medinių pastatų liekanos rodo, kad tuo metu buvo statomi beveik kvadratiniai vienos patalpos pastatėliai, suneriant sienojus kertėse (Mažulonys, Ignalinos rj.; Aukštadvaris, Trakų rj.). IX—XII a. Lietuvos r. dalies miestuose (Vilniuje ir kt.) atvirą židinį pakeitė skliautinė krosnis, pastatyta kampe iš molio ir akmenų. Kai kurie pastatėliai jau bus turėję lentų grindis.

XV a. rašytiniai šaltiniai mini R. Prūsijos antžeminį gyv. pastatą su atviru židiniu, vad. namą. J. Dlugošas, S. Heberšteinas, A. Gvagninis teigia, kad juose gyvenusi valstiečio šeima. Seniausias šio tipo namas buvęs vienos patalpos. Ilgainiui jų pasidarę keturios: kamarėlė su mažu langeliu (šeimininkų miegamasis), namas su ugniaviete, atskira patalpa gyvuliams laikyti (numogalis) ir namo gale atviras prieangis (lėpis), skirtas šeimynai naudotis vasaros metu. Namo sienos buvusios suręstos iš gulsčių storų apvalių rąstų, kampuose sukirstų į sąsparas. Stogas šiaudinis, masyvus, keturšlaitis, dažnai su čiukuru. Svarbiausias vidaus įrenginys — ugniavietė, aplink kurią spietėsi visa šeima. Stogui nuo kibirkščių apsaugoti viršum ugniavietės buvo pakriautė. Stogo apačia buvo išklojama mauknomis. Senajam namui būdingos plačios, žemai nuleistos pastogės, po kuriomis buvo laikomi ūkio padargai. Toks namas iki XVI a. buvo pagrindinis lietuvių valstiečių būstas, kuris ilgainiui virto vasaros virtuve, sandėliu ar tvartu. Iš XVI a. Žemaitijos dvarų inventorių matyti, kad šalia senojo namo būta gyv. pastato, vadinamo troba. Vietoj ugniavietės troboje buvo molinė krosnis ir kaminas, iš keturių pusių apsaugotas moline siena. Namo ir trobos architektūriniai-konstrukciniai elementai (sienos, stogas) turi bendrų bruožų.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 576

Lietuvos r. dalyje namas užleido vietą naujam G. n. tipui — dūminei pirkiai, kurioje buvo dvi patalpos: pirkia ir priemenė. Pirkios būta su lubomis, plūkto molio asla, su dūmine plūkto molio krosnimi kampe. Dūmams išeiti lubose prie durų buvo lentele užšaunama keturkampė skylė — aukštinis. Dalis dūmų eidavo pro aukštinį, kita veržwithout pro duris. Priemenė buvo neapkūrenama, be lubų ir grindų. Taigi, senasis namas ir naujasis — dūminė pirkia — buvo XIX a. lietuvių valstiečių tradicinių G. n. prototipai.

Lietuvoje yra 3 pagrindiniai valstiečių tradicinių G. n. tipai: žemaičių G. n., aukštaičių G. n. ir užnemuniečių G. n.

Tradicinis žemaičių G. n. (vadinamas troba) ilgas ir platus, neaukštų sienų, vertikaliai apkaltų lentomis. Stogas šiaudinis, pusvalminis, kartais valminis su čiukuru. Namo išplanavimas dažniausiai sudėtingas (pav. 3). Centrinę dalį užima kaminas (*b*), kuris, kaip ir senojo namo ugniavietė, vartojamas valgiui virti ir mėsai rūkyti. Kamino šonuose esančios priemenės (*a*) skiria namą į du galus, kurių kiekvienas išilgine kapitaline siena padalytas į atskiras patalpas. Iš viso name būna nuo 5 iki 15 patalpų. Vienas žemaičių G. n. galas — tai prastoji troba, virtuvė (žem. užpečinė, *c*), greta — geroji troba (*d*), skirta

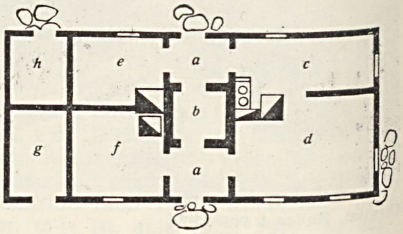

Gyvenamieji namai: 3. Žemaičių G. n. planas

svečiams. Kitą G. n. galą sudaro priešinė (priešininkė, *e*) ir trobelė (lunginė, *f*), o už jų — alkieriukas, kamaraitė, klėtelė (*g*, *h*). Priešinė dažniausiai skiriama pasenusiems tėvams gyventi. Trobelė kartais turėjo tokią pat paskirtį, kaip ir geroji troba; mažiau pasiturintieji valstiečiai ją naudojo kaip sandėliuką meistrystės įrankiams sudėti. Užpečinę ir priešinę apšildė viryklos, o šalia jų esančios šildomosios sienelės šildė ir gretimas patalpas (gerąją trobą ir trobelę). Neturtingųjų valstiečių G. n. buvo mažesni, be kamaraičių. Kaminas t. p. mažesnis. Kartais jis, priglaustas prie kurios nors skersinės kapitalinės sienos, net neskyrė priemenės į dvi atskiras patalpas. Žemaičių G. n. tipas paplitęs Lietuvos vakaruose iki Dubysos upės.

Tradicinis aukštaičių G. n. (r. aukštaičių ir dzūkų vadinamas pirkia, vidurio Lietuvoje — gryčia, Joniškio apylinkėse — šlajumi, apie Kupiškį — rūmu) išsivystė iš dūminės pirkios. XIX a. pradžioje, ypač po baudžiavos panaikinimo, dūminėse pirkiose pradėta statyti dūmtraukius. Tuo pat metu atsirado ir trečioji patalpa — kamara. Dalijant vidaus patalpas, kamara būdavo atitveriama iš priemenės, tačiau dažniausiai prie pirkios su priemene būdavo pristatoma nauja pirkios didumo patalpa. Tai matyti iš pirkios sienose esamos šulų konstrukcijos. Patalpų daugėjo ir pa-

Gyvenamieji namai: 1. Senasis namas (Seleniuose, Plungės rj.; XIX a. pr.)

Gyvenamieji namai: 2. Dūminė pirkia (Nemunaityje, Alytaus rj.; XIX a.)

čios pirkios viduje. Paprasčiausias aukštaičių dviejų galų G. n. siauras ir ilgas, sienos vid. aukštumo, iš gulstinių rąstų, kampuose sunertų į sąsparas. Stogas šiaudinis, dvišlaitis, pusvalminis ar keturšlaitis. Prie pagrindinio įėjimo pristatytos gonkelės. Namo plotas (pav. 4) dviem kapitalinėmis skersinėmis sienomis padalytas į tris dalis: pirkią (gryčią, *b*), priemenę (*a*) su kamara (*c*) ir seklyčią (*d*). Kupiškio, Rokiškio ir Utenos rajonuose turtingesniųjų valstiečių namo planas buvo kryžminės formos. Pagrindinė aukštaičių G. n. dalis — pirkia (gryčia). Joje gaminamas valgis ir valgoma, atliekami įvairūs namų ūkio darbai, miegama. Krosnis stovi kampe, prie įėjimo. Jos anga atgręžta į priešais esantį išilginės sienos langą. Seklyčiose vaišinami svečiai, o vasaros metu ir miegama. Seklyčią apšildo stačiamalkė krosnis. Pirkią ir seklyčią jungia didžiulė šalta be lubų priemenė. Joje laikomi namų apyvokos įv. daiktai ir kai kurie maisto produktai. Tradicinis aukštaičių G. n. paplitęs į r. nuo Dubysos upės — visoje Aukštaitijoje ir dalyje Užnemunės (į p. nuo Dusios-Metelių ežerų grupės).

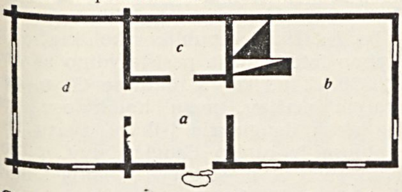

Gyvenamieji namai: 4. Aukštaičių G. n. planas

Užnemuniečių G. n. (stuba, grinčia, pirkčia) yra vid. pločio, aukštų sienų, vertikaliai arba horizontaliai apkaltų lentomis. Stogas dvišlaitis, šiaudinis, čerpinis arba skiedrinis. Pastogės turi lentinius ertikius (sienų paaukštinimus). Prie pagr. įėjimo — gonkelės. Name paprastai yra šios patalpos (pav. 5): namo centre virtuvė (*b*) su priemene (*a*), viename gale — darbo patalpa (pirkčia, grinčia, *c*, *d*), kitame — švarioji patalpa (seklyčia, *e*, *f*). Viršum lubų kamine įtaisyta patalpa mėsai rūkyti. Be pagrindinio įėjimo į G. n. iš šono, kartais būna ir ūkinis įėjimas iš galo. Darbo patalpa kartu yra ir šeimos valgomasis. Ji apšildoma krosnimi, aplink kurią eina šiltas mūrelis (suoliukas, kakalis). Seklyčia skiriama svečiams ir šeimos sekmadienio poilsiui. Kartais nuo seklyčios atitveriamas mažesnis kambarys — miegamasis (*e*). Seklyčia ir miegamasis apšildomi stačiamalke koklinе krosnimi. Šio tipo G. n. paplitęs Užnemunėje, išskyrus pietinę jos dalį.

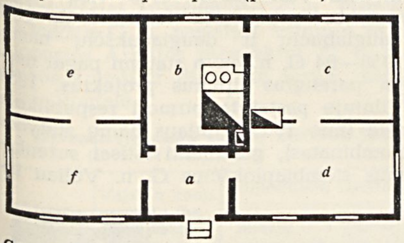

Gyvenamieji namai: 5. Užnemuniečių G. n. planas

Kiek kitokie buvo mažažemių ar bežemių valstiečių (grytelninkų, įnamių, sklypininkų, kampininkų) gyvenamieji trobesiai. Tipišką senovišką kampininko trobelę sudarė šios patalpos: gryčia, priemenė, kūtelė ir pašiūrė, dažniausiai po vienu stogu. Pastato išvaizda skurdi.

Miestuose, kaip rodo Vilniuje ir Kaune surastos medinių pastatų liekanos, XIII a. buvo statomi daugiausia vienos patalpos (4,5—6 m pločio, 5—7 m ilgio) pastatai iš gerai suleistų sienojų. Tašytų lentų grindys dažniausiai būdavo klojamos ant žemės, kartais ant sijų, bet neprikalamos. Krosnis — patalpos kampe. XIV a. paplito didesni (12—13 m ir ilgesni) pastatai su 2—3 patalpomis, atviru arba uždaru prieangiu. Kartais bendru stogu buvo sujungiami du pastatai — gyvenamasis ir ūkinis, paliekant tarp jų lyg priemenę. Prie gyv. pastatų buvo priestatai gyvuliams laikyti. XIV a. antrojoje pusėje miestuose imta statyti mūrinius G. n., o į XV a. pab. jau pradėjo kurtis ištisi mūriniai gotikiniai miestų rajonai. G. n. gotikos laikotarpiu dažniausiai būdavo statomi galu į gatvę; likęs tarpas palei gatvę būdavo užtveriamas 4—5 m aukščio mūrine siena su vartais. Nuo renesanso laikų G. n. dažniausiai būdavo statomi išilgai gatvės su 1—2 papildomais į kiemą nusitęsiančiais korpusais. Feodalų G. n. iki klasicizmo laikų buvo tvirtovinio pobūdžio: jie turėjo uždarą kiemą, apsuptą gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais (vėliau — vien šeimininkų ir tarnų gyv. korpusais), gynybinius griovius, pylimus ir kt. Klasicizmo laikotarpiu feodalų G. n. ir jų ansambliai buvo statomi atviri ir įjungiami į peizažą. Senieji, tvirtovinio pobūdžio G. n. buvo perdirbti. Visai skirtingas G. n. tipas, susiformavęs greičiausiai vokiečių archit-ros įtakoje, išliko Klaipėdos senamiestyje. Čia kiekvienas G. n. su pagalbinėmis patalpomis ir mažu vidaus kiemeliu sudaro atskirą nedidelį pailgą stačiakampį kvartalą.

Miestiečių G. n. išplanavimas per visą feodalizmo laikotarpį buvo nesudėtingas. Mūrinių G. n. kompozicija primena vieną tradicinių medinių G. n. plano schemų: namo galuose — po vieną kambarį, jo centre — priemenė su didžiuliu mūriniu kaminu — virtuve. Tokiu G. n. išplanavimo principu buvo vadovaujamasi iki XVIII a. pab., o atskirais atvejais ir vėliau. Renesanso ir ypač baroko laikotarpiu toks elementaraus išplanavimo namas pailgėjo, kambarių skaičius jame padidėjo iki 3—4. Išilgai pagrindinės patalpų eilės nuo XVII a. pr. buvo įrengiama kita (siauresnių, pagalbinių) patalpų eilė. Tuo pat metu atsirado pirmosios vidaus koridorių užuomazgos. Feodalų G. n. buvo sudėtingesnio plano, bet iš esmės sudaryti iš tų pačių įvairiai sukomponuotų planinių elementų, papildytų specifinėmis patalpomis (priėmimų ir bibliotekų salėmis, svečių kambariais, brangenybių saugojimo kameromis ir kt.).

Iki XVIII a. pab. miestiečių mūrinių 2 aukštų G. n. pirmame aukšte dažniausiai būdavo virtuvė, maisto sandėliai ir tarnų kambariai. Antro aukšto patalpos buvo skiriamos šeimininko ir jo giminaičių šeimoms gyventi, svečiams. Rūsiai (kartais ir pastogės) buvo naudojami ūkio inventoriui bei prekėms sudėti. 3 aukštų G. n. viršutiniame aukšte dažniausiai gyvendavo tarnai.

G. n. fasadų dekorą iki XVII a. sudarė puošnūs gotikiniai figūrinių plytų angų glefai, frizai, karnizai, frontonai, dekoratyvinės nišos (dažnai su tinkuotu vidiniu paviršiumi). XVII a. pr. imta fasadus tinkuoti ištisai, paįvairinant rustais ir kitomis reljefinėmis tinko detalėmis. Buvo naudojamas baltas ir melsvai juodas tinkas. Juodai tinkuotų fasadų karnizai, rustai, angų glefai bei apvadai, frizinės juostos, feodalų rūmų kiemų fasadai buvo tinkuojami baltu tinku. Tinkuoti renesansinių G. n. fasadai buvo baltinami, vėliau — dažomi geltona ochra. XVIII a. pab. imta vartoti tamsias sodrias spalvas. Klasicizmo laikotarpiu fasadai vėl buvo baltinami.

Iki XVIII a. pab. G. n. grindys buvo daromos iš lentų arba kvadratinių degtų molio plytų; feodalų G. n. grindims nuo XVII a. naudotos kvadratinės marmuro plokštės, nuo XVIII a. pab. — kelių tipų parketas. Stogų konstrukcijos buvo medinės. G. n. buvo dengiami čerpėmis, lentomis, skiedromis (ūkiniai trobesiai — ir šiaudais). XVII ir XVIII a. išleisti įsakymai visus stogus Vilniuje dengti čerpėmis, kad sumažėtų gaisrų pavojus. Feodalų rūmų, ypač jų bokštų, stogai buvo dengiami vario, vėliau cinko skarda. Langai iki XVII a. vid. daugiausia buvo vitražiniai, su švino rėmeliais, pritvirtintais prie geležinių juostų, vėliau — prie medinių rėmų. Vietomis tokie langai išliko iki XVIII a. pab. Dėl stiklo brangumo ne tik miestiečiai, bet ir feodalai dar XVI a. pab. kai kurių patalpų langams naudojo audeklą, riebaluotą popierių arba gyvulių pūsles. Išorinių fasadų langai iki XVIII a. pab. buvo iš lauko pusės apsaugoti geležinėmis grotomis, langinėmis. Durys ir vartai buvo daromi iš vertikaliai sudėtų ir skersiniais suveržtų lentų ir pakabinti ant juostinių vyrių. Išorinė vartų ir durų pusė buvo papildomai apkalama geležies lakštais, juostomis, lentomis, sudarant iš jų geometrinius piešinius. Durys į rūsius ir priemenes kartais būdavo geležinės, patalpų vidaus durys — lengvos, medinės. Laiptai buvo mūriniai arba mediniai, tiesių maršų arba spiraliniai. Iki XVII a. saugumo sumetimais dažnai jie būdavo įrengiami nuošaliai. Seniausias šildymo įrenginys buvo židinys. Krosnys gyv. patalpose buvo mūrijamos iš plytų, o jų paviršius aptaisomas kokliais, kurie XVI a. pab. ir XVII a. buvo ypatingai puošnūs. Viryklos ir duonkepės buvo mūrijamos iš plytų arba krečiamos iš molio. Kartais buvo įrengiamas šildymas įkaitintu oru iš specialių krosnių rūsiuose (Vilniaus ir Trakų pilyse XIV a.—XV a. pr., gyv. name prie Kauno Rotušės aikštės XVI a. pab., Tytuvėnų vienuolyne XVII a. pr. ir kitur). XVI—XVII a. feodalų G. n. jau

dažnai turėjo san. mazgus su vertikaliais kanalais sienose. Nuo XVI a. kai kurie Vilniaus G. n. jau buvo aprūpinami vandeniu, atvedamu mediniais vamzdžiais iš Vingrių šaltinių. Archeologinių kasinėjimų metu rasta ir kanalizacijos liekanų.

Naujas kaimo G. n. statybos etapas prasidėjo XIX a. pirmojoje pusėje, ėmus skirstyti kaimus į vienkiemius (iš pradžių Užnemunėje, vėliau — kituose Lietuvos rajonuose). Iki 1940 buvo išskirstyta apie 90% Lietuvos kaimų. Vyraujančia kaimo gyvenvietės forma tapo vienkieminiai kaimai. Burž. valdymo metais kaime daugiausia buvo statomi tradicinio plano G. n. Be to, pastatyta G. n. pagal naujai parengtus projektus. Juose buvo 3—8 gyv. patalpos. Mažiausias kambarių aukštis 2,5—2,75 m, mansardos kambarių 2,20 m; gyv. ploto vienam žmogui tekdavo 7—8 m². Kambariai daugiausia buvo paskirstyti taip: valgomasis (kartu ir darbo kambarys), miegamieji (tėvų, sūnų ir dukterų), virtuvė, kamara ir prieangis. Stambiuose ūkiuose ir dvaruose G. n. buvo statomi didesni; juose dar būdavo samdiniams skirtas kambarys. Vedusiems ž. ū. darbininkams kartais buvo statomi atskiri namai, vad. kumetynai. Neturtingi gyventojai statėsi pakelėse arba buvusiose senose kaimų gyvenvietėse mažus namukus iš 1—2 kambarių ir virtuvės.

XIX a. pirmojoje pusėje miestuose mūrinių G. n. statybos apimtis buvo nedidelė. XIX a. antrojoje pusėje, intensyviau vystantis pramonei, miestuose G. n. pradėta statyti daugiau. Pirmaisiais metais po I pasaul. karo Lietuvos miestai buvo statomi palyginti lėtai: trūko lėšų ir specialistų, G. n. statyba buvo neorganizuota, priklausė nuo bendros ekonominės konjunktūros ir privačios iniciatyvos. 1918—40 Lietuvos miestuose pastatyta 52 100 G. n. (3 550 000 m² gyv. ploto). Kaimuose 1922—39 pastatyta 101 000 G. n. (4 137 000 m² gyv. ploto). Naujuose miestų rajonuose (Gubernija Šiauliuose, Freda, Aleksotas, Panemunė, Žaliakalnis Kaune, ir kt.) dau-

Gyvenamieji namai: 6. Aukštaičių gyv. namas (Tiltuose, Trakų rj.; XIX a.)

giausia buvo statomi mažaaukščiai sodybinio tipo G. n.

Miestų centruose, geriausiose gatvėse, stambesnieji kapitalistai statė 3—5 aukštų vad. „pelningus namus" su visais komunaliniais įrengimais, ištaigingais butais (Kaune — Donelaičio g. 41, Lenino prospekto 14, Kęstučio g. 38 ir kt.). Dėl nuomos brangumo (už 2 kambarių butą 180—200 lt, už 3 kambarių — apie 300 lt per mėnesį) jie buvo neprieinami ne tik darbininkams, bet ir daugeliui inteligentų. Dėl to didesniuose Lietuvos miestuose susikurdavo ištisi rajonai su vidutinės vertės (daugiausia mediniais) G. n. (Žaliakalnis Kaune ir kt.). Mažai uždirbantys darbininkai statydinosi menkus lentinius pastatus — lūšnas — miesto pakraščiuose, stačiuose šlaituose (vad. „Brazilka" Kaune ir kt.). Kauno ir kai kurių kitų miestų savivaldybės statydino G. n. kompleksus, vad. „pigiųjų butų kolonijas". Tačiau tai negalėjo net ir laikinai išspręsti butų problemos, nes negausiai statomi namai buvo nepatvarių medžiagų ir blogų konstrukcijų, barakinio tipo, o sklypai jiems buvo parenkami netinkamose vietose. 1940—41 Tarybų valdžios priemones butų problemai išspręsti nutraukė hitlerininkų įsibrovimas. II pasaul. karo ir vok. faš. okupacijos metu žymi kaimų ir miestų gyv. fondo dalis buvo sunaikinta.

Pokario metais G. n. statybos pobūdį kaime nulėmė nauja, socialistinė darbo ir ūkio valdymo forma. Kuriantis kolūkiams, ėmė kurtis ir sustambintos kolūkių gyvenvietės, kurios kultūrinių įstaigų ir komunalinių įrenginių atžvilgiu palaipsniui artėja prie miesto gyvenimo lygio. Pokario metais G. n. kaime buvo statomi ir pagal tipinius kolūkiečių individualinių namų projektus. Tokių tipinių projektų 18 (9 medinių G. n., 9 mūrinių) parengė 1949—51 Lietuvos TSR MT Architektūros valdybos archit. dirbtuvė Kaune, 15 (9 medinių, 6 mūrinių) — 1952—53 Lietuvos TSR MT Kaimo ir kolūkių statybos v-ba. Iki 1955 respublikos kolūkiečiai ir kaimo inteligentija pasistatydino iš viso 22 000 G. n. Taryb. ūkiuose G. n. pastatyta mažiau, negu kolūkiuose, nes tie ūkiai daugiausia įsikūrė dvarų pastatuose ir turėjo daugiau gyv. ploto. Nuo 1955 G. n. statybos apimtis kaime žymiai padidėjo; buvo statoma pagal respublikos projektinių org-jų 1958, 1959 ir 1960 parengtus tipinius projektus. Šiuose projektuose buvo numatyta naudoti vietines pigesnes statybines medžiagas, įtaisyti visus komunalinius ir sanitarinius įrengimus, siekta didesnio ekonomiškumo, geresnių sąlygų darbui ir poilsiui, patogumo ir jaukumo.

Pirmaisiais pokario metais daug dėmesio buvo skiriama sugriautų respublikos miestų (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Šakių, Jonavos, Vilkaviškio ir kt.) gyv. kvartalų atstatymui. Daug G. n. pastatyta Akmenės, Naujosios Akmenės cemento g-los, Daugėlių statybinių medžiagų kombinato ir kt. darbininkų gyvenvietėse.

Naują kryptį G. n. statybai davė TSKP CK ir TSRS MT 1954—57 nutarimai projektavimo ir statybos klausimais. Šiuose nutarimuose pabrėžta, kad reikia statyti patogesnius, ekonomiškesnius ir gražesnius G. n., panaudojant pramoninius statybos metodus ir techniką. Tuo tikslu respublikoje buvo plačiau išvystyta stat. medžiagų pramonė (išplėstas Naujosios Akmenės cemento f-kas, pastatytas Palemono keramzito ir skaldos f-kas ir kt.). 1957 buvo mechanizuota vidutiniškai 40% visų G. n. statybos darbų. Imta statyti vis daugiau daugiabučių ir daugiaaukščių namų. 1958—64 G. n. buvo statomi pagal naujai parengtus tipinius projektus. 1959 Vilniuje pastatyta pirmoji respublikoje g-la (nuo 1965 Vilniaus namų statybos kombinatas), gaminanti ištisai surenkamus stambiaplokščius G. n. Vėliau to-

Gyvenamieji namai: 7. Žemaičių gyv. namas (Benaičiuose, Kretingos rj.; XVIII a.)

Gyvenamieji namai: 8. Užnemuniečių gyv. namas (Kūlokuose, Kapsuko rj.; XIX a.)

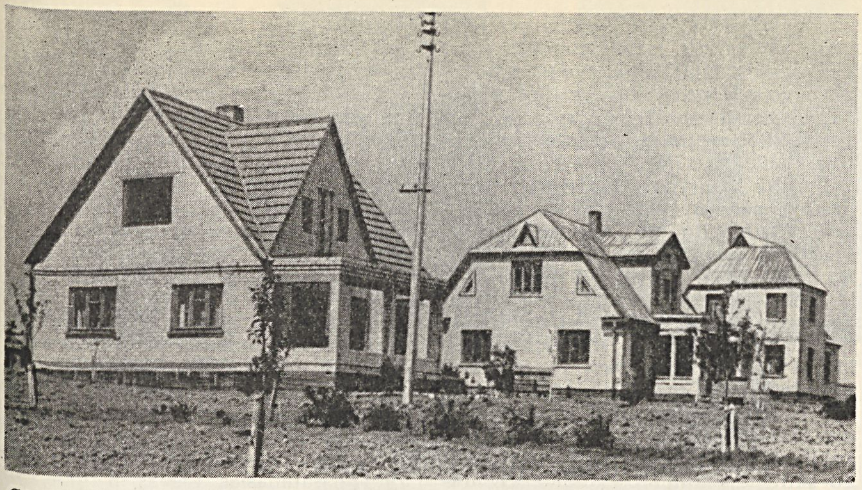

Gyvenamieji namai: 9. Ukmergės rajono Taujėnų tarybinio ūkio gyvenvietė

kios g-los pastatytos Kaune ir Šiauliuose. Visų jų bendra gamybinė apimtis 240 000 m² gyv. ploto per metus. Statomi stambiaplokščiai 4—5 aukštų G. n. 1959—63 respublikos miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje) pastatyta daugiau kaip 130 stambiaplokščių G. n., turinčių 8600 butų ir 292 400 m² bendro gyv. ploto. G. n. surenkamumo laipsnis 1964 pasiekė 70%. G. n. statyba vykdoma stambiais masyvais, daugiausia laisvoje teritorijoje. Vyrauja laisvo užstatymo principas: prisitaikoma prie vietos sąlygų, reljefo, orientacijos (Vilniuje — Raudonosios Armijos prospekto ir Antakalnio gyv. rajonai; Kaune — Baršausko gatvės mikrorajonas, Naujosios Taikos ir Ramybės gatvių gyv. rajonas, Neries krantinė Vilijampolėje, ir kt.). 1963 Vilniuje pastatytas eksperimentinis 75 butų stambiaplokštis G. n. pagal patobulintą projektą. Pagal šį projektą pradėta masinė G. n. statyba. 1964 pradėta statyti stambiaplokščiai aukštuminiai G. n. Pirmieji 9 aukštų G. n. pastatyti Vilniuje (Raudonosios Armijos prospekte). G. n. statybos apimtį ir dinamiką taryb. metais rodo lentelė.

Gyvenamųjų namų statyba Lietuvos TSR
(1000 m2 naudingojo ploto)

Metai	Valst. ir koop. org-jų (be kolūkių)	Individualių statytojų	
		mieste	kaime
1946—50*	766	223	778
1951	113	51	64
1955	138	55	134
1958	293	136	223
1961	461	184	274**
1964	619	177	167

* Įskaitant karo metu sugriautų G. n. atstatymą.
** 1960 duomenys.

Medinių G. n. (išskyrus surenkamuosius standartinius) statyba valstybinėms ir kooperatinėms įmonėms ir organizacijoms nuo 1958 uždrausta. Nuo 1963 ir standartinius medinius G. n. leidžiama statyti tik individualiu būdu, išskyrus resp. pavaldumo miestus, kur medinių gyv. namų statyba visai uždrausta.

1965.I.1 Lietuvos TSR miestų gyv. fondas turėjo 13,2 mln. m² naudingo ploto (tame tarpe 8,9 mln. m² gyv. ploto). 8,5 mln. m² naudingo ploto (5,7 mln. m² gyv. ploto) buvo valstybiniuose namuose, 4,7 mln. m² naudingo ploto (3,2 mln. m² gyv. ploto) — individualiniuose namuose. Apie 65% miestų valstybinio gyv. ploto turi vandentiekį, apie 63% kanalizaciją, 39% centrinį šildymą, daugiau kaip 99% elektros apšvietimą. 99 700 m² komunalinio gyv. fondo miestuose turi dujas. Nuo 1962 Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir kituose didesniuose miestuose labai paplito kooperatinė daugiaaukščių su visais patogumais G. n. statyba. Iki 1965.I.1 G. n. statytojų kooperatyvai pasistatydino 143 000 m² naudingo ploto.

Lit.: **A. Spelskis,** Miestų sodybinės statybos architektūra, V., 1955; **J. Baršauskas,** Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra, V., 1956; **J. Peras,** Daugiabutis gyvenamas namas, V., 1958; **I. Butkevičius,** Tradiciniai lietuvių gyvenamieji namai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; **V. Žilėnas,** Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų susiformavimas.—Ten pat; **A. Tautavičius,** XVI—XVII a. mediniai gyvenamieji pastatai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje.— Ten pat, t. 2, V., 1959; **J. Baršauskas,** Gyvenamieji ir kai kurie visuomeninės paskirties gotiniai pastatai Kaune.—„Lietuvos TSR architektūros klausimai", t. 1, K., 1960; **V. Raginis, V. Sederavičius,** LTSR rajoninių centrų sodybinių gyvenamųjų namų projektavimas ir statyba pokario metais.— Ten pat; Gyvenamųjų namų statybos klausimai, V., 1962.

„GYVENIMAS"— 1. Buržuazinis mėnesinis sveikatos, literatūros ir mokslo laikraštis, ėjęs 1923—24 Čikagoje (JAV).

2. Liberalinis populiarus mokslo žurnalas, ėjęs 1926—29 Čikagoje (JAV).

3. Buržuazinis dvisavaitinis žurnalas, ėjęs 1932 Klaipėdoje.

„GYVENIMAS IR DARBAS"— buržuazinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1924—25 Kaune. Leido Lietuvos valstybinių ir savivaldybių įstaigų tarnautojų profs-ga.

GYVIŠKĖS — kaimas Kapsuko rj., Gavaltuvos apyl., 9 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos. 76 gyv. (1959). Į š. nuo G. yra Mikalavo miškas, į p. — Varnabūdės miškas. Pr. m-la (nuo 1919). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai kaime nužudė 5 žmones, jų tarpe apylinkės pirm. A. Dūdonį. 1948.I.21 burž. nacionalistai nužudė naujakurį V. Lelešių.

GYVOLIAI — kaimas Akmenės rj., Svirkančių apyl., 4 km į p. r. nuo Viekšnių. 212 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Virvyčia ir eina Tryškių—Akmenės kelias, p. pakraštyje yra Grybauskynės miškas. Lentpiūvė (nuo 1956), 3 ha medelynas, felčerių-akušerių punktas, Žemaitės aštuonmetė m-la (1919—55 pradinė, iki 1962 septynmetė). Virvyčios deš. krante yra apnaikintas piliakalnis.

GYVULININKYSTĖ. Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, Lietuvos teritorijos gyventojai gyvulininkyste kartu su žemdirbyste vertėsi jau II t-mečio pr. m. e. pradžioje. Tuo metu jau turėta galvijų, kiaulių, avių. Kronikose ir kituose ist. šaltiniuose jaučiai, karvės, avys, ožkos, kiaulės minimi nuo XI a., sūriai, sviestas ir įvairiausi kiaulienos gaminiai — nuo XVI a. Feodalizmo laikotarpiu ir iš dalies kapitalizmo laikotarpio pradžioje nemaža gyvulių buvo laikoma tik dėl mėšlo. Feod. laikais valstiečių ūkiuose buvo auginami tie patys gyvuliai, kaip ir dvaruose. Valstiečiai-baudžiauninkai laikydavo vidutiniškai po 2 arklius, 1—2 jaučius, 1 karvę,

Gyvenamieji namai: 10. Kėdainių rj. „Varpo" kolūkio gyvenvietė

4 avis, 1 ožką, 2 kiaules. Buvo ir mažažemių, kurie, kaip rašo inventoriai, „nė vištos neturėjo". Gyvulių auginimo ir G. produktų perdirbimo priežiūra XVI—XVIII a. dvaruose buvo pavesta vienai iš nelaisvosios dvaro šeimynos moterų, vad. rykūnei. Po baudžiavos panaikinimo (1861) Lietuvoje žemės ūkis vis labiau įgauna G. kryptį. XIX a. paskutiniajame d-metyje dvaruose imta rūpintis ne tiek didinti gyvulių skaičių, kiek gerinti jų veislę. XX a. pr. šimtui hektarų ž. ū. naudmenų buvo laikoma 11—15 arklių, 24—32 galvijai ir tiek pat avių bei ožkų, 30—40 kiaulių. Lietuvos TSR teritorijoje 1913 buvo 504 000 arklių (arba 11,5 šimtui hektarų ž. ū. naudmenų), 1 025 000 galvijų (atitinkamai 23,4), 650 000 avių (atitinkamai 14,8), 1 517 000 kiaulių (arba 53,6 šimtui hektarų ariamosios žemės). Iš karvės per metus buvo primelžiama apie 1200 kg pieno. Prieš I pasaul. karą per metus būdavo eksportuojama apie 20—25 tūkst. galvijų, 30—40 tūkst. kiaulių. 1913 Lietuvoje buvo pagaminta iš viso: mėsos 167 000 t, pieno 837 000 t, kiaušinių 277 milijonai. Prieš I pasaul. karą mėsos būdavo eksportuojama per metus maždaug 6% bendrosios jos produkcijos. Apytikriai tiek pat būdavo išvežama ir pieno bei kiaušinių.

Burž. Lietuvos žemės ūkyje pirmoji vieta buvo skiriama pienininkystei ir kiaulių auginimui. 1930 galvijų buvo 16% daugiau kaip prieš I pasaul. karą, o kiaulių 9% mažiau. Skaičiuojant šimtui hektarų ž. ū. naudmenų, 1930—38 galvijų skaičius padidėjo 13%. Kiaulių skaičius per tą patį laiką sumažėjo 5%. Avių skaičius liko maždaug toks pat. 1930—39 kiaulių ūkis iš ekstensyvios lašininės krypties perėjo į bekoninę kryptį. Gyvulininkystėje ėmė vyrauti galvijininkystė. 1938—39 mėsos pagaminta maždaug 180 000 t, pieno 1 240 000 t, kiaušinių 270 mln. Lyginant su 1913, mėsos gamyba padidėjo 8%, pieno 42%, o kiaušinių gamyba liko tame pačiame lygyje. 1938—39 dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje buvo (tūkst.): galvijų 1330, kiaulių 1370, avių 670, arklių 610. Tuo metu iš karvės primelžta apie 1400 kg pieno. Mėsos 1939 (be Klaipėdos kr.) eksportuota 47 500 t (arba 26,4% bendrosios jos produkcijos), sviesto 16 400 t ir sūrio 108 300 t (perskaičiavus į pieną, tai sudarė 40% bendrosios jo produkcijos), kiaušinių 100 mln. (arba 37% bendrosios jų produkcijos). Ž. ū. rūmų žinioje veikusi Lietuvos Galvijų auginimo ir kontrolės ratelių s-ga 1939 jungė 211 ratelių su 53 083 kontroliuojamomis karvėmis; tai sudarė apie 7% visų Lietuvos karvių. Rateliai daugiausia aptarnaudavo buožinius ūkius. Panašiai, tik siauresniu mastu, veikė Lietuvos Arklių auginimo ir gerinimo d-ja, Kiaulių augintojų d-ja ir Avių augintojų d-ja. Didesnį gyvulių skaičių tegalėjo laikyti buožiniai ūkiai; jiems t. p. priklausė veisliniai didelio produktyvumo gyvuliai. G. ūkio intensyvėjimas burž. santvarkos metais nereiškė, kad gerėjo valstiečių buitis, nes G. produktai buvo gaminami rinkai ir tik maža jų dalis sunaudojama šeimos maistui. Dažnai valstiečiai turėdavo parduoti paskutinę kiaulę.

1941.I.1 Tarybų Lietuvoje buvo (tūkst.): galvijų 1054 (tame tarpe karvių 782), kiaulių 1068, avių 611, arklių 546. 1941 pavasarį prie mašinų-traktorių stočių buvo sukurti 283 mašinų-arklių nuomojimo punktai. LKP V suvažiavimas (1941) iškėlė uždavinį buv. valstybinių žemių ūkiuose ir dvaruose sukurtus taryb. ūkius paversti veislinės gyvulininkystės ir sėklininkystės ūkiais. Taryb. ūkiai turėjo tapti G. avangardu. Naujakuriams, gavusiems iš Tarybų valdžios žemės, gyvuliams įsigyti buvo skirta 2,4 mln. rb kredito. Gyvulininkystei didžiulius nuostolius padarė vok. faš. okupacija. Jos metu priverstinai paskersta arba išgabenta į Vokietiją (tūkst.): karvių 386, arklių 223, kiaulių 776, avių 277, galvijų prieauglio 231. 1945.I.1 buvo (tūkst.): galvijų 617 (tame tarpe karvių 428), kiaulių 496, avių 353, arklių 345. Palyginus su buvusiu toje pat teritorijoje 1938—39 gyvulių skaičiumi, galvijų per vok. faš. okupaciją ir karo veiksmus sumažėjo 53,6% (karvių 44,9%), kiaulių 63,9%, avių 45,7%, arklių 43,5%.

Po D. Tėvynės karo vargingiesiems ir vidutiniams valstiečiams sudarytos palankios sąlygos gyvulininkystei vystyti. Kolūkinio judėjimo pradžioje ž. ū. kooperacijos d-jose ėmė laipsniškai augti visuom. gyvulininkystė. 1949—51 socialistiškai pertvarkius žemės ūkį, žymiai pasikeitė ir gyvulių pasiskirstymas ūkių kategorijomis. 1952 pagr. dalis arklių (94,6%), beveik ketvirtadalis karvių (24,7%) ir daugiau kaip pusė kiaulių vedeklių (58,4%) buvo visuom. bandose. Didėjant bendram gyvulių skaičiui respublikoje, didėjo ir visuom. gyvulių procentas (ž. lentelę).

1953 iš vienos karvės visuom. sektoriaus ūkiuose primelžta vid. 1424 kg, o 1964 — 2020 kg. Visuom. sektoriaus ūkiuose 1963 šimtui hektarų ž. ū. naudmenų buvo laikoma 11 karvių ir pagaminta 193 cnt pieno. Bendrame mėsos gamybos balanse 1963 kiauliena sudarė 57,5%, jautiena 30,4%, paukštiena 4,8%, aviena 4,7%, arkliena 2,1%, triušiena 0,5%. 1963 beveik 66% kolūkių vystė visas keturias produktyviosios G. šakas (laikė galvijus, kiaules, avis ir paukščius).

Respublikoje G. yra svarbiausioji ž. ū. šaka. Pagrindinė jos kryptis — pieninė veislinė galvijininkystė ir bekoninė kiaulininkystė. Suorganizuota 16 galvijų veislininkystės ūkių ir 6 — kiaulių. Dvidešimtyje taryb. ir kitų valst. ūkių sukurtos stambios specializuotos paukščių fermos, dvylikoje žuvininkystės ūkių auginama daug vandens paukščių. Didelę reikšmę pašarų bazei stiprinti turėjo pašarinių (ypač silosinių) augalų pasėlių plotų plėtimas, jų struktūros gerinimas, derlingumo didinimas. Nuo 1955 Lietuvos TSR pradėta auginti daug kukurūzų. Jau 1957 kukurūzų silosas sudarė 31% viso pagaminto siloso. Pašarui nuo 1960 pradėti auginti ir cukriniai runkeliai. Pastaraisiais metais imta ryžtingiau gerinti natūraliąsias pievas ir ganyklas, t. p. įrengti kultūrines ganyklas. Didelę reikšmę pašarų bazei kurti turėjo javų pasėlių didinimas, grynųjų pūdymų keitimas užimtaisiais. Nemažas darbas atliktas veislininkystėje. 1956—57 įsteigta 20 ž. ū. gyvulių dirbtinio apsėklinimo stočių. Iki 1958 pr. respublikoje veikė 14 valst. veislynų (5 galvijų, 3 kiaulių, 3 arklių, 2 avių ir 1 žąsų). 1958 valst. veislynų ir gyvulių dirbtinio apsėklinimo stočių bazėje buvo suorganizuotos veislininkystės ir gyvulių apsėklinimo stotys, kurios 1961 pavadintos valstybinėmis veislininkystės stotimis. Be to, suorganizuotos dvi bulių patikrinimo stotys ir viena kiaulių kontrolinio penėjimo stotis. Arklių veislės gerinamos 4 žirgynuose. Fermose su mechanizuotu vandens tiekimu 1954.I.1 buvo 4,4% kolūkių galvijų ir 2,4% kiaulių, su mechanizuotu vidaus transportu tebuvo 1,2% kolūkių galvijų ir 0,8% kiaulių. 1964.I.1 fermose su mechanizuotu vandens tiekimu buvo 62% kolūkių galvijų, 61% taryb. ūkių galvijų, 88% kolūkių kiaulių, 84% taryb. ūkių kiaulių; mechanizuotai buvo melžiama kolūkiuose 7% karvių, tarybiniuose ūkiuose 40%. Gyvulininkystės moksl. tyrimo darbui vadovauja Gyvulininkystės in-tas; jis turi 2 eksperimentinius ūkius — Baisogaloje ir Šeduvoje. Kai kuriuos G. tyrimus vykdo Ž. ū. akademijos G. katedra, Veterinarijos akademija, Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialas, Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-tas, Ž. ū. ekonomikos in-tas, Mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tas, Veterinarijos in-tas. Burž. Lietuvoje nuolati-

Gyvulių ir paukščių pasiskirstymas Lietuvos TSR visų kategorijų ūkiuose

Gyvulių rūšis	1954.I.1			1964.I.1		
	Bendras skaičius (tūkst.)	Skaičius šimtui hektarų ž.ū. naudmenų	Visuom. gyvulių %	Bendras skaičius (tūkst.)	Skaičius šimtui hektarų ž.ū. naudmenų	Visuom. gyvulių %
Galvijai	817	20,4	42,9	1364	36,1	58,9
tame tarpe karvės	491	12,3	25,5	810	21,4	47,9
Kiaulės	914	33,8*	35,5	1501	55,7*	54,7
Avys	426	10,3	38,5	269	7,1	32,7
Arkliai	345	8,3	98,3	189	5,3	98,8
Paukščiai	6362	461,4**	13,4	6933	677,5**	18,2

* Šimtui hektarų ariamosios žemės.
** Šimtui hektarų javų.

1

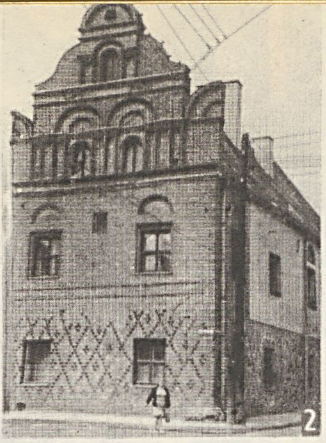
2

3

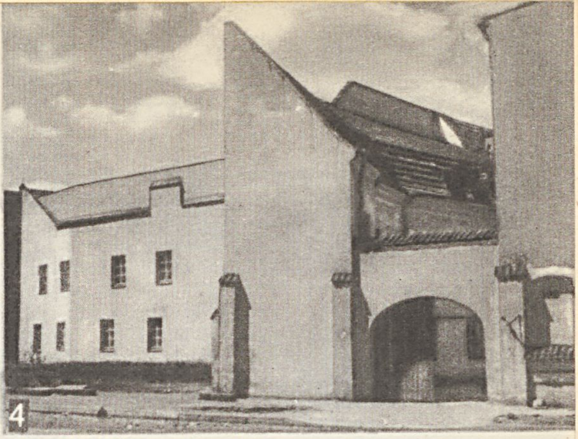
4

5

6

GYVENAMIEJI NAMAI

1—6. Senieji miestų gyv. namai: **1.** Vilniuje, Gorkio g. (XVI a.). **2.** Kaune, Vilniaus g. (XVI—XVII a.). **3.** Vilniuje, Gorkio g. (XVII a.). **4.** Vilniuje, Arklių g. (XVI—XVIII a.). **5.** Vilniuje, Tilto g. (XVIII a.). **6.** Vilniuje, Gorkio g. (XVIII a., archit. M. Knakfusas; dab. Talat-Kelpšos muz. technikumas). **7—14.** Naujieji miestų gyv. namai: **7.** Kaune, Lenino pr. (archit. V. Dubeneckis). **8.** Vilniuje, Kalinausko g. **9.** Kaune, Pergalės krantinėje. **10.** Vilniuje, Antakalnyje (archit. G. Valiuškis). **11.** Vilniuje, Žvėryne (archit. S. Bareikis). **12.** Kaune, Baršausko g. (archit. P. Janulis, V. Stauskas, V. Balčiūnas ir kt.). **13.** Vilniuje, Antakalnyje (archit. G. Valiuškis). **14.** Vilniuje, Raudonosios Armijos pr. (archit. B. Kasperavičienė)

7

8

9

10

11

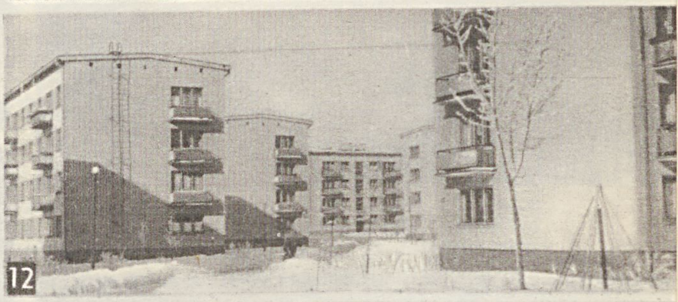
12

1

2

3

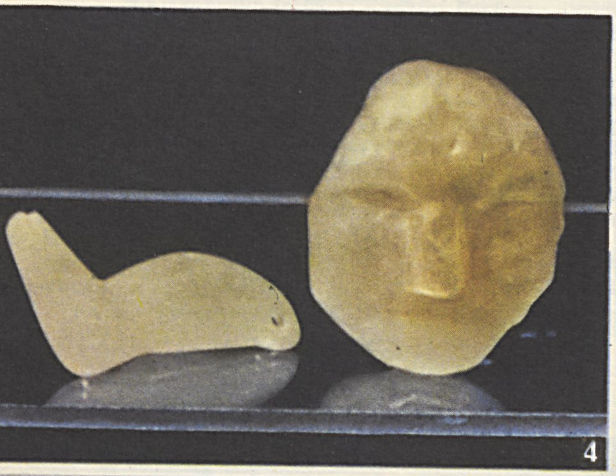

4

6

7

5

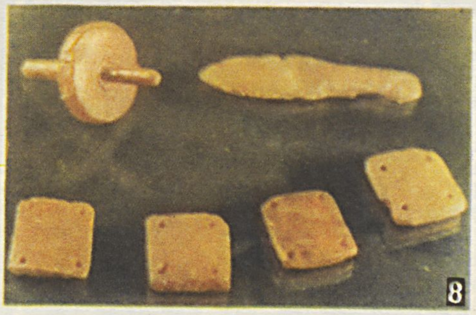

8

GINTARAS

1. Gintaro gabaliukai su intarpais. **2, 4, 5, 8.** Archeologiniai gintaro radiniai. **3, 9.** Natūralaus gintaro gabalai. **6, 7.** Gintariniai papuošalai. **10.** Šlifuoto gintaro gabalas

nių, planingai organizuojamų tiriamųjų darbų gyvulininkystėje nebuvo.

Ž. *Antys, Arkliai, Avys, Bitės, Galvijai, Ganyklos, Gyvulininkystės institutas, Kailiai, Kalakutai, Kiaulės, Mėsos pramonė, Ožkos, Pašarai, Paukštininkystė, Pieno pramonė, Pievos, Triušiai, Veislininkystė, Vilna, Vištos, Zootechnika, Žąsys, Žirgynai, Žolės miltai, Žvėrininkystė.*

Lit.: **R. Žebenka,** Lietuvos TSR gyvulininkystės išvystymo rezervai, V., 1959; Tarybų Lietuvos žemės ūkio specializavimas ir išdėstymas (LTSR MA Ekonomikos instituto darbai, t. 7), V., 1959; **J. Bagdanavičius,** Gyvulininkystės išvystymas ir pašarų gamybos išplėtimas Rytų Lietuvos tarybiniuose ūkiuose.—„LTSR MA darbai", 1960, A 1; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960, V., 1960; 20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui, V., 1960; **V. Milius,** Gyvulininkystė.— Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

GYVULININKỸSTĖS INSTITÙTAS, Lietuvos Gyvulininkystės mokslinio tyrimo institutas,— Lietuvos TSR Žemės ūkio m-jos mokslinė įstaiga Baisogaloje (Radviliškio rj.). Įkurtas 1960, perorganizavus *Gyvulininkystės ir veterinarijos institutą*. Turi 7 skyrius (galvijininkystės, kiaulininkystės, avininkystės ir kailinių žvėrelių, paukštininkystės, šėrimo ir pašarų technologijos, zoohigienos, moksl. informacijos), 6 laboratorijas (pieno ir pieno produktų tyrimo, gyvulių veisimosi biologijos, fiziologijos, biochemijos, radiobiologijos, zootechninės analizės), 2 eksperimentinius ūkius, kontrolinio kiaulių penėjimo stotį. G. i. yra pagrindinis zootechnikos moksl. darbo centras Tarybų Lietuvoje. Jame rengiamos moksliškai pagrįstos priemonės gyvulininkystei vystyti. Daugiausia dėmesio skiriama gyvulių šėrimo ir paukščių lesinimo, gyvulių bei paukščių mitybos ir veisimo tyrimams. Sudaromi Lietuvos sąlygoms tinkamiausi gyvulių šėrimo ir paukščių lesinimo racionai. Tuo tikslu nustatomas Lietuvoje auginamų pašarinių augalų maistingumas, pašarų baltymų amino rūgščių sudėtis, makroelementų ir mikroelementų kiekis, jų tinkamiausi santykiai mityboje. Rengiami racionaliausi pašarų silosavimo, konservavimo ir sandėliavimo būdai. Tiriamos galimybės naudoti šėrimui sintetines medžiagas, įvairių augimo stimuliatorių efektyvumas. Gerinamos Lietuvos juodmargių ir žalųjų galvijų veislinės savybės, didinamas jų produktyvumas ir pieno riebumas. Kuriamos riebiapienių galvijų linijos ir šeimos (in-to eksperimentiniame ūkyje sukurta veislinė Lietuvos juodmargių galvijų banda, kurios karvių pieno vid. riebumas 4%). Tobulinamos Lietuvos baltųjų kiaulių ir Lietuvos juodgalvių avių veislinės produktyviosios savybės. Nustatomi tinkamiausi galvijų, kiaulių, paukščių kryžminimo deriniai. Tiriama, kaip geriausia užauginti broilerius. Iki 1964 Gyvulininkystės in-to mokslininkai, tęsdami jau Gyvulininkystės ir veterinarijos in-te pradėtus darbus, gavo nemaža mokslui ir praktikai reikšmingų rezultatų. In-te parengti efektyvūs pilnaverčių kombinuotų pašarų receptai. Išaiškinta, kad Lietuvos pašaruose trūksta

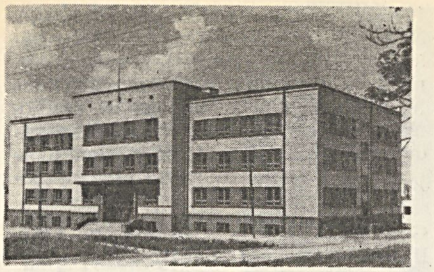

Gyvulininkystės institutas (Baisogaloje)

kai kurių mikroelementų, ypač kobalto. Parengti ir įdiegti į gamybą nauji veislininkystės metodai, plačiai taikant apsėklinimą. Ištirtas geriausias veislinių kiaulių laikymo būdas. Naujai išaiškinti kai kurie svarbūs gyvulių fiziologijos (reaktyvumo, spermatogenezės) klausimai. Savo patirtį in-tas diegia į gamybą per parodomuosius ūkius, valstybines veislininkystės stotis, kombinuotų pašarų įmones. Leidžia savo darbus (1954—1960 „Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos mokslinio tyrimo instituto darbai", 4 t., o nuo 1961 „Lietuvos Gyvulininkystės mokslinio tyrimo instituto darbai", iki 1963 išl. 2 t.), be to, moksl.-techn. informacijos biuletenius (nuo 1957); iki 1963 išleido 20 moksl. veikalų. 1960—64 in-to direktoriumi buvo žemės ūkio m. kand. R. Žebenka, nuo 1964 — biologijos m. kand. L. Tymukas.

GYVULININKỸSTĖS IR̃ VETERINÃRIJOS INSTITÙTAS — mokslinė įstaiga, veikusi 1952—60. Iki 1956 veikė Vilniuje ir priklausė Lietuvos TSR MA; turėjo gyvulininkystės bandymų stotį ir eksperimentinį ūkį (Baisogaloje). 1956 in-tas perkeltas į Baisogalą ir perduotas Ž. ū. ministerijai. 1960 perorganizuotas į *Gyvulininkystės institutą* ir *Veterinarijos institutą*.

„GYVULININKỸSTĖS SPECIALÌSTAS" — tarybinis laikraštis, ėjęs 1957—61 Kaune 1—2 kartus per mėnesį. Leido Lietuvos Veterinarijos akademija.

GYVULIŲ̃ GLOBÕS DRAUGIJÀ — organizacija, propagavusi gyvulių globą. Įkurta 1874 Rietave kaip Rusijos imperijos gyvulių globos d-jos skyrius. Jos veikloje aktyviai dalyvavo liaudies švietėjas L. Ivinskis. 1893 Kaune, vėliau Vilniuje ir kitur įkurti d-jos skyriai veikė iki 1914. Atkurta 1922 Kaune. Veikė iki 1940.

GIZÈVIJUS (Gisevius) Eduardas [1798. XI.11—1880.V.9 Tilžėje] — R. Prūsijos pedagogas, rašytojas, dailininkas, lietuvių tautosakos, etnografinės ir archeologinės medžiagos rinkėjas ir skelbėjas. Studijavo teisę Karaliaučiaus un-te. 1825—76 mokytojavo Tilžės gimnazijoje (1846—76 dėstė liet. kalbą). Vienas Lietuvių literatūros d-jos steigėjų. Rinko R. Prūsijos ir Klaipėdos krašto liet. tautosaką bei etnografinę medžiagą. 1847 išspausdino S. Valiūno „Birutės dainos" variantą. Išvertė į liet. kalbą A. Richterio knygą apie žmonių gydymą (1879). 1881 vok. kalba išleistas G. darbų rink. „Eduard Gisevius", kurį sudaro autobiografija, scenos iš Prūsijos liet. gyvenimo, liet. liaudies sakmės, dainos ir originalūs eilėraščiai. Ch. Barčas „Dainų balsuose" (1886) citavo ištraukas iš G. straipsnio apie liet. liaudies dainas, išspausdino G. užrašytas jų gaidas. 1847 L. Gotholdas išspausdino ištrauką iš G. straipsnio apie liet. kankles. Kai kuriuos G. užrašytus dainų tekstus ir melodijas paskelbė G. Nesselmanas rinkinyje „Lietuvių liaudies dainos" (1853). G. etnografinės medžiagos rinkiniais naudojosi kai kurie kiti autoriai. G. piešė R. Prūsijos ir Lietuvos gamtovaizdžius, piliakalnius, sodybas, pastatus, darbo įrankius, muz. instrumentus, drabužius ir kita. 1929 Karaliaučiuje ir 1930 Tilžėje surengtos G. piešinių parodos. G. rankraščių ir piešinių likimas po II pasaul. karo nežinomas.

Didesnę vertę turi G. dainų rinkiniai ir autentiška medžiaga paremti etnografiniai aprašymai. Daugumas jo paskelbtų sakmių ir padavimų yra lit. kūriniai, kuriuose liaudiški motyvai autoriaus laisvai perkurti ir papildyti neliaudiškais romantiniais epizodais. G. suvaidino pažangų vaidmenį, populiarindamas vok. spaudoje liet. liaudies kultūrą ir gindamas R. Prūsijoje liet. kalbos teises.

Ršt.: Achtzehn Dainos.—„Neue preussische Provinzialblätter", Bd. 1, Königsberg, 1846; Beschreibung einer litauisch tilsenischen Heimführung.— Ten pat, Bd. 4, Königsberg, 1847; Dreiundzwanzig Dainos.— Ten pat, Bd. 10, Königsberg, 1850; Einige bei Geburt und Kindtaufe noch vor etlichen Decenien übliche Gebräuche der Litauer.—„Der neuen preussischen Provinzialblätter dritte Folge", Bd. 11, Königsberg, 1866; Eduard Gisevius, Tilsit, 1881 [II leid. 1930].

GIŽAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., 12 km į p. r. nuo Vilkaviškio, 1 km į š. nuo Kapsuko—Kybartų plento; apylinkės ir kolūkio centras. 212 gyv. (1959). Yra pieninė, kolūkio elektrinė, mechaninės dirbtuvės ir kt. ūkiniai pastatai, keletas buitinio aptarnavimo įstaigų. Gretimame Oranų kaime veikia 15 lovų G. apylinkės ligoninė. Aštuonmetė m-la (nuo XIX a. pab. iki 1947 pradinė, iki 1952 prog-ja, iki 1959 vidurinė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1947). Kai kurie istorikai teigia, kad G. įsikūrę apie 1613. Nuo XVIII a. antrosios pusės žinomas G. dvaras ir seniūnija. 1827 Gižuose buvo 31 gyv. namas, 268 gyv.; 1881 — 63 gyv. namai, 581 gyventojas. XIX a. pab. G. dvarui priklausė G. ir Marjanavo palivarkai ir 8 aplinkiniai kaimai (iš viso 2123 margai žemės); dvare veikė plytinė, bravoras, alaus darykla, vėjo malūnas. XX a. pr. didelė dalis G. dvaro žemių atiteko valstiečiams; jose įsikūrė dabartiniai Gižų Daržininkų, Naujų Gižų ir kt. kaimai. G. valstiečiai aktyviai dalyvavo 1905—1907 revoliucijoje. 1905.XII jie užpuolė valsčiaus raštinę, sunaikino dokumentus ir caro portretus, nuginklavo stražniką, uždarė rusišką pr. m-lą. 1918.VIII kaime įsikūrė kom. kuopelė, kurioje

aktyviausi buvo P. Botyrius, P. Lingys, J. Stepaitis, J. Glovackis. G. komunistai palaikė plačius ryšius su aplinkinių kaimų kom. kuopelėmis ir Vilkaviškio aps. rev. k-tu, sudarė Gižų Darbininkų ir vargingųjų valstiečių tarybą. 1919.I jie suorganizavo ginkluotą dvarų darbininkų būrį (30—40 žmonių) ir bandė nuginkluoti valsčiaus burž. miliciją. LKP ir LKJS pogr. kuopelės Gižuose veikė ir burž. valdymo laikotarpiu. Po D. Tėvynės karo kovoje su burž. nacionalistais žuvo G. taryb. aktyvistai B. Potapas, M. Staugaitis, V. Ulevičius, K. Ulevičius, valsčiaus vykd. k-to pirm. Petkevičius. 1946.IX.21, burž. nacionalistams užpuolus G., žuvo 1 liaudies gynėjas, 6 taryb. darbuotojai, 3 naujakuriai. Gižuose 1904 gimė fizikas prof. dr. K. Baršauskas.

GLADŪTIS Feliksas [1915.XII Talovkoje (Saratovo sr.) — 1941] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. VLKJS narys nuo 1939. 1940 baigė Minsko un-tą. 1940—41 LLKJS CK instruktorius, LLKJS CK sekretorius. Didžiojo Tėvynės karo pradžioje komandiruotas į Palangą pionierių stovyklų evakavimo reikalu. Burž. nacionalistų nužudytas.

GLAMAŽDINAS Semionas [g. 1907.I.14 Plechanove (Kursko sr.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1931 TSKP narys. 1933 baigė Kalugoje tarybinę-partinę m-lą. 1933—41 dirbo part. darbą Maskvos ir Tulos srityse. 1940—1941 LKP Ukmergės aps. k-to sekretorius. 1941—44 dirbo ūkinį bei administracinį darbą Tulos, Irkutsko srityse. 1944—48 LKP Ukmergės aps. k-to, vėliau LKP Šiaulių aps. k-to sekretorius. 1950 baigė Leningrado srities part. m-lą. 1950—53 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1953—59 Taryb. kontrolės komisijos vyr. kontrolierius. Pensininkas.

GLAÑDAS [XIII a.] — žemių (sambių) vadas Didžiajame prūsų ir vakarinių lietuvių sukilime (1260—74) prieš kryžiuočius.

GLĀPAS [XIII a.] — vienas Didžiojo prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimo (1260—1274) prieš kryžiuočius vadų. Veikė Varmijoje. Tarno išduotas, 1273 pateko į kryžiuočių nelaisvę ir buvo pakartas.

GLASKÒ Jevgenijus Julijanovičius [g. 1915] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Jo vadovaujami korpuso inžinerijos daliniai organizavo Raudonosios Armijos pulkų persikėlimą per Nemuną ties Merkine. Per kelias valandas buvo pastatyti 5 keltai. Priešui apšaudant ir bombarduojant perkėlą, G., būdamas ant kranto, vadovavo kar. technikos ir dalinių persikėlimui, bombardavimo padarinių likvidavimui.

GLÃUBERZONAS Jochelis [g. 1913. VIII.21 Vilniuje] — gydytojas psichiatras, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1963). 1941 baigė Kauno un-tą. 1942—1946 gydytojas Raudonojoje Armijoje. Nuo 1946 Vilniaus resp. psichoneurologinės ligoninės gydytojas, vėliau skyriaus vedėjas. 1948—49 ir nuo 1951 tos ligoninės (1949—51 Kalvarijos psichoneurologinės ligoninės) vyriausiasis gydytojas. Pasidarbavo, organizuojant Kauno, vėliau Švėkšnos resp. psichoneurologines ligonines.

GLĀUBICAS Jonas Kristupas [m. 1767. III.30 Vilniuje] — architektas, vienas Lietuvos vėlyvojo baroko atstovų. Svarbiausiuose jo kūriniuose (Vilniaus Jono bažnyčios galinis fasadas, Kotrynos bažnyčios fasadai, Vilniaus rotušės rekonstrukcija, bazilionų vienuolyno ansamblis ir kt.) ryškiai atsispindi savitі XVIII a. Vilniaus architektūrinės mokyklos bruožai.

GLAŪDŽIAI — kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 4 km į r. nuo Plungės, abipus kelio į Žarėnus. 202 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Čerkšnė (Babrungo kair. intakas). Kaime veikia Plungės „Linų audinių" fabriko filialas (nuo 1961), kuriame yra trumpo linų pluošto šukavimo cechas ir audimo cechas. Pr. m-la (nuo 1957). Iki buržuazinės žemės reformos kaimas buvo vadinamas Pakirkšnoju. Burž. metais veikė plytinė.

GLAUKONÌTAS — ryškiai žalias nuosėdinės kilmės mineralas. Lietuvoje randamas paleogeno, kreidos, juros, triaso, ordoviko ir kambro sistemų dariniuose — smėliuose, smiltainiuose, moliuose, mergeliuose, klintyse ir kreidoje. Žemės paviršiuje uolienų su G. priemaišomis yra Nemuno slėnyje ties Alytumi ir Skirsnemune, Neries slėnyje — Čiobiškio—Pigonių ruože ir ties Skaruliais, Šventosios slėnyje — tarp Jurkonių ir Upninkų, Merkio slėnyje — ties Akmens ir Mielupio kaimais. G. gali būti naudojamas kaip žaliava chemijos pramonei.

GLĀZERIENĖ Bunė [Kolaitė; 1909 Ukmergėje — 1943.III.4 Nikitovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų, siuvėja. 1925—32 priklausė LKJS Ukmergėje, Kaune. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1934 suimta Kaune ir 1936 nuteista 8 metus kalėti. 1940—41 kino teatro direktorė Kaune. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

GLĀZERIS Simonas [1909 Jurbarke — 1943 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų, siuvėjas. Dirbdamas Kaune, 1929—31 priklausė LKJS, buvo pusiau legalios „Adatos" profs-gos narys. Į LKP priimtas 1938 Kaune. Už rev. veiklą 1939 ištremtas metams į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo siuvėju „Orfos" f-ke, buvo f-ko part. organizacijos sekretorius. 1942—1943 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

GLĒBAS — ežeras Varėnos rj., 2 km į v. nuo Varėnos I, prie plento į Merkinę. Plotas 136 ha, didž. gylis 11,1 m, vid. gylis 3,5 m. Ežeras apskritas; jo dubuo ledo luisto išgulėtas. Ilgis 1415 m, didž. plotis 1260 m. Kranto linijos ilgis 4300 m. Krantai lėkšti, smėlėti, vietomis apaugę krūmais, vakaruose, šiaurėje ir pietuose — pelkėti. Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 11,8 kg/ha (daugiausia lydekų, kuojų, ešerių).

GLEBAUSKAĨ — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 5 km į p. nuo Ramygalos. 33 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Kėdainių—Panevėžio plentas. Pr. m-la (nuo 1931). 1586 minimas G. dvaras. Burž. nacionalistai 1941 nužudė milicijos viršininko pavad. P. Stulginskį, 1944 — naujakurį J. Jukštą.

GLEBAVÕS MÌŠKAS — miškas Pakruojo rj., 3 km į r. nuo Žeimelio. Priklauso Pakruojo miškų ūkio Žeimelio girininkijai. Plotas 1560 ha; medynų 1427 ha. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 11 km. Šiaurėje ir šiaurės rytuose prieina iki Latvijos TSR sienos. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Uosynų yra 37%, beržynų 24%, drebulynų 20%, baltalksnynų 13%, eglynų 4%, pušynų 1%, juodalksnynų ir maumedynų 1%. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 17%, brandieji 11%. Medynų vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,76, vid. tūris 136 ktm/ha, vid. prieauga 3,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, jerubių, slankų.

GLÈB KOŠÂNSKIS, Kazanskis, Apolinarijus — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Buvo Rusijos kariuomenės karininkas. Veikti pradėjo 1863 pavasarį Žemaitijoje. 1863.VI persikėlė su būriu per Nemuną į Augustavo gub., kur kovojo išvien su kitais Užnemunės sukilėlių būriais. 1863.VI.21 drauge su Suzino būriais kovėsi su carine kariuomene ties Stragiškėmis (dab. Lazdijų rj.). VII.23 padėjo priešo apsuptiems prie Krikštonių kaimo (dab. Lazdijų rj.) kitiems sukilėlių būriams. Maždaug tuo pat metu jo būrys įėjo į jungtines sukilėlių jėgas (apie 800 žmonių), kurios sėkmingai trukdė carinei kariuomenei persikelti per Nemuną. VII.29 G. K. būrys buvo sumuštas ties Bambininkais (dab. Alytaus rj.). VIII.9 mūšyje ties Valkininkais kovėsi kartu su Sendeko, Liubičiaus, Ostrogo būriais. VIII.21 kovėsi ties Mozūriškiais, IX.19 — ties Ilgakiemiu, Seinų aps. (drauge su Ostrogo būriu); X.9 — ties Šlavantais (dab. Lazdijų rj.). Čia G. K. sukilėlių būrys galutinai iškriko. G. K. pasitraukė į užsienį ir apsigyveno Turkijoje.

GLEMBÒCKIS Jonas [g. 1895.XII.15 Pšemislyje (Lenkija) — 1963.VIII.6 Vilniuje] — surdopedagogas. 1930 baigė Varšuvos Spec. pedagogikos in-tą. 1931 pradėjo dirbti Vilniaus kurčiųjų m-loje. 1935 baigė Vilniaus un-to ped. f-tą. 1946 išrinktas Lietuvos TSR Kurčių-nebylių d-jos pirmininku. 1948 suorganizavo Vilniuje amatų m-lą kurtiesiems, iki

1962 joje dirbo surdopedagogu. Išleido kurčiųjų m-loms vadovėlių.

Ršt.: Mokausi kalbėti (Elementorius kurčių-nebylių m-loms), K., 1948; Gramatikos pratimai (Kurčių-nebylių m-loms), K., 1948; Kurčias-nebylys vaikas, V., 1950; Lietuvių kalbos gramatika (Kurčių-nebylių m-lų VI kl.), K., 1953.

GLEMBÖCKIS Jonas [g. 1924.V.16 Nižankovičiuose (Ukrainos TSR)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1957). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Drauge su kitais paskelbė keliolika moksl. straipsnių atominės fizikos klausimais.

GLEMŽAITĖ Mikalina [g. 1891.IX.2 Kupiškyje] — etnografė, pedagogė. 1909 baigė „Saulės" ped. kursus Kaune, 1917 — dvimečius vakarinius ped. kursus prie Peterburgo un-to. 1909—41 dirbo ped. darbą pr. m-lose Kupiškyje, Kybartuose, Kauno „Aušros" mergaičių g-joje, Lietuvos Ž. ū. akademijoje. 1946—1947 dirbo „Dailės" kombinate Kaune; 1949—58 Lietuvos TSR MA Istorijos-etnografijos muziejaus fondų vedėja.

Rinko ir tyrinėjo liaudies audinius, drabužius, sukaupė vertingos etn. medžiagos, ypač iš Kupiškio apylinkių, ir perdavė Kupiškio muziejui, Lietuvos TSR Ped. muziejui Kaune, Istorijos-etnografijos muziejui Vilniuje ir Šiaulių Ped. in-tui. Paskelbė straipsnių apie linų ir vilnų apdirbimą bei liaudies audinius, su kitais parengė albumo apie lietuvių liaudies audinius 2 knygas (1957—62).

Ršt.: Kupiškėnų vestuvininkai, K., 1936; Lietuvių tautiniai drabužiai, V., 1955; Rankdarbių piešiniai, V., 1958; Adinukė, V., 1959; Lengvieji dygsniai, V., 1959.

GLĖZERIS Moisiejus [g. 1915.VIII.8 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, siuvėjas, paskui buhalteris. 1930—34 priklausė Jonavos pionierių org-jai. Nuo 1934 LKJS narys, 1935—40 LKJS Jonavos rj. k-to narys. 1935 pab. dalyvavo Jonavos 50 siuvėjų streike. 1936 priimtas į Komunistų partiją. Už rev. veiklą 1937 kalintas IX forte, 1940.IV ištremtas į Vištytį. 1940—41 dirbo adm. darbą Jonavoje, 1941—44 ūkinį darbą Vid. Azijoje. Nuo 1945 ūkinis darbuotojas Vilniuje.

GLEZERÝTĖ Gesė [1905.IX.10 Šiauliuose — 1944.V.8 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš darbininkų. Į rev. judėjimą įsijungė 1924 Šiauliuose. Nuo 1926 Komunistų partijos narė, dirbo jaunimo tarpe. 1928 už rev. veiklą nuteista 6 metus kalėti. Nuo 1935 ne kartą buvo adm. tvarka kalinama Kauno, Ukmergės kalėjimuose, IX forte. Nuo 1937 pab. dirbo LKP CK instruktore. 1939—1940.VI kalinta Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 „Silvos" fabriko Kaune partorgė. 1942 įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. 1943 vasarą pasiųsta į Lietuvą. Dirbo LKP Pietų srities pogr. k-to instruktore, buvo LKP Kauno (1943), Vilniaus (1944) k-tų narė. Padėjo organizuoti Kauno ir Vilniaus geto antifašistinės org-jos narių išėjimą į partizanų būrius. Žuvo, vykdydama kovos uždavinį.

GLÌČIO PÉLKĖ — pelkė Tauragės rj., 15 km į p. r. nuo Tauragės, aplink Gličio ežerą. Plotas 455 ha. Pelkė ištįsusi iš š. r. į p. v. Mituvos ir Viešvilės vandenskyroje. Maitinama kritulių ir paviršiaus vandenų. Didžiąją dalį užima raistinė aukštapelkė, tik šiaurėje ir šiaurės rytuose raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,8 m, vid. 2,32 m. Fuskuminių durpių yra 68%, plynraistinių 19%; vid. susiskaidymas 24%, vid. peleningumas 3,2%. Durpių ištekliai 7,2 mln. m^3. Dugnas smėlingas. Vietomis yra ežerinių nuosėdų.

GLÌKAS Benjaminas [g. 1914.V.27 Odesoje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1952). 1936 baigė Odesos Ped. in-tą ir pradėjo jame dirbti ped. darbą. Nuo 1939 TSKP narys. 1942—46 Raudonosios Armijos karys. 1946—48 Vilniuje part. darbuotojas. Nuo 1949 dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te, Aukštojoje part. m-loje. Nuo 1955 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie 1905—1907 revoliuciją Lietuvoje.

GLÌKAS Hiršas [Vilniuje — 1943.IX Narvoje (Estijos TSR)] — antifašistinio judėjimo dalyvis. Tarnautojas. VLKJS narys. 1941—43 buvo Vilniaus gete, priklausė antifašistinei partizanų org-jai, parašė jos himną. 1943.IX fašistų išvežtas į Narvą.

GLÌKAS Kostas [g. 1926.VIII.25 Kudirkos Naumiestyje (Šakių rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1944—48 liaudies gynėjas, 1948—51 komjaunimo darbuotojas Griškabūdžio vls. Aktyviai organizavo kolūkius ir pirmines komjaunimo org-jas. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1951 Šakių rj. Lenino kolūkio (nuo 1961 parodomojo ūkio) pirmininkas. Nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas. G. vadovaujamame stambiausiame respublikos kolūkyje ypač padidėjo pieno, mėsos gamyba, linų derliai.

GLÝNAS — ežeras Varėnos rj., 7 km į r. nuo Merkinės, 3 km į p. nuo plento į Varėną. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 900 m, didž. plotis 230 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai neaukšti, vietomis apaugę mišku. Pakrantėse randama daug akmens amžiaus (daugiausia paleolito ir mezolito) stovyklų liekanų. Šiaurės rytuose išteka bevardis Merkio intakas. Pietuose prieina Glyno pelkė; joje yra kopa, kurioje rasti vieni seniausių Lietuvoje madleninio tipo titnaginiai strėlių antgaliai.

GLINKŪNIŠKIŲ ĘŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 8 km į š. v. nuo Vilniaus, 3 km į v. nuo plento į Ukmergę. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 600 m, didž. plotis 230 m. Krantai (išskyrus šiaurės rytų) lėkšti, pelkėti. Š. r. krante įsikūrę Geneitiškiai.

GLÌNSKIS Angelas [g. 1923.II.20 Sindriūnuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas. 1958 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedrą. Nuo 1961 dėsto Dailės in-te, dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Tapo daugiausia teminius paveikslus; yra sukūręs peizažų, portretų, natiurmortų. G. paveikslai pasižymi aktualia tematika, ryškiu piešiniu, santūriu koloritu.

Kūriniai: „Kauno HES statyboje" (1958), „Kauno HES statytojai" (1960), „Dujotiekininkai" (1961) ir kt.

GLÌNSKIS Konstantinas [1886.XII.4 Jurbarke — 1938.XII.3 Kaune] — aktorius, režisierius. Mokydamasis Kauno g-joje, atostogų metu dalyvavo Jurbarko teatro mėgėjų spektakliuose. 1907 įstojo į Peterburgo literatūros ir dailės d-jos teatro m-lą, kurią baigęs, 1910—14 dirbo aktoriumi Peterburgo Mažajame teatre (dab. Didysis Gorkio dramos teatras). 1907—12, atostogaudamas Jurbarke, pastatė keliolika dramos veikalų, pats juose vaidino.

1912—14 Peterburgo Ermitažo teatro režisierius ir aktorius; tuo pat metu dalyvavo Peterburgo liet. artistų kuopos veikloje, pastatė nemaža liet. dramos kūrinių. I pasaul. karo metu dirbo Petrogrado Technologijos in-to dirbtuvėse, Palio tekstilės f-ke, vėliau Komisarževskos ir Petrogrado dramos teatruose. 1918 organizavo Petrograde liet. proletkulto teatrą. 1919.III.13 Lietuvos taryb. vyriausybei nutarus įsteigti valst. liet. teatrą, G. buvo pakviestas jo organizatoriumi bei vadovu ir, atvykęs į Vilnių, subūrė teatro trupę. Lenkų burž. nacionalistams okupavus Vilnių, teatro darbas buvo nutrauktas. G. trupė, pasivadinusi Vilniaus teatro studija, 1919.V pasitraukė į Jurbarką, o 1919.X atvyko į Kauną. Čia G. įsteigė Kareivių prietelių d-jos Kauno klubo teatrą, veikusį 1919—20. Jame pastatė 10 dramos veikalų ir surengė 52 spektaklius (G. Kaizerlingo „Pavasario auka", H. Hejermanso „Viltis", S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai", „Kuprotas

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 512

ożelis", „Visai pasisekė" ir kt.). 1920 dirbo Lietuvių meno kūrėjų d-jos įkurtuose dramos ir operos teatruose, režisavo pirmąjį operos spektaklį — Dž. Verdžio „Traviatą" (past. 1920.XII.31). 1922—26 ir 1928—38 Valstybės teatro dramos režisierius ir aktorius. Surežisavo 2 operas ir 31 dramos spektaklį, sukūrė 31 vaidmenį, dirbo ped. darbą. 1926—27 aktorius ir režisierius (1927 vyriausiasis režisierius) Talino rusų dramos teatre. Jame pastatė keletą spektaklių, suvaidino apie 10 vaidmenų. Kaip režisierius, G. buvo sceninės formos meistras, subtiliai jautė dramos kūrinio formą, vaizduojamą epochą. Jo sukurtiems vaidmenims būdingas lyrizmas, išraiškos priemonių lakoniškumas.

Režisuoti veikalai: Kauno dramos teatre — A. Asnyko „Kęstutis" (1921), V. Mykolaičio-Putino „Valdovo sūnus" (1921), H. Ibseno „Heda Gabler" (1921), O. Vaildo „Nerimta komedija" (1922), „Ledi Vindermer vėduoklė" (1925), A. Fromo-Gužučio „Ponas ir mužikai" (1922), J. Slovackio „Mindaugas" (1923), B. Šo „Atskalūnas" (1923), „Šokolado kareivėlis" (1924), Moljero „Žoržas Dandenas" (1923), S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Aušros sūnūs" (1923), G. Hauptmano „Vežėjas Henšelis" (1924), „Paskendęs varpas" (1925), A. Ostrovskio „Miškas" (1925), M. Drejerio „17 metų" (1926), S. Moemo „Pažadėtoji žemė" (1929), S. Benė „Svetimas kailis" (1931) ir kt.

Vaidmenys: Kauno dramos teatre — Krušna (V. Mykolaičio-Putino „Valdovo sūnus"), Ričardas Deženas (B. Šo „Atskalūnas"), Otelas (V. Šekspyro „Otelas"), Darlingtonas (O. Vaildo „Ledi Vindermer vėduoklė"), Kovašis (M. Longelio „Nakties serenada"), Bazilis (Č. Karpenterio „Viengungis tėvas"), markizas Poza (F. Šilerio „Don Karlos"), Titas Pibelechtas (E. Vildės „Aitvaras"), Gustavas Vizingeris (P. Vulpijaus „Šuolis aukštyn"), Lopachinas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Štokmanas (H. Ibseno „Visuomenės priešas") ir kt.

Lit.: **A. Vengris**, Kastantas Glinskis.—„Meno saviveikla", 1958, Nr. 4; 1959, Nr. 1; **A. Vengris**, K. Glinskis profesionalinio teatro kūrimo darbuose.—„Meno saviveikla", 1959, Nr. 4.

GLÌNTERŠČIKIENĖ Sara [g. 1898.V.21 Gelvonuose (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1958). Kilusi iš smulkių prekybininkų. 1919 baigė ped. kursus, mokytojavo Kaune iki 1922. Mokytojaudama įsijungė į rev. judėjimą, m-loje slėpė kom. lit-rą ir popierių partijos spaustuvei Kaune, savo bute teikė prieglobstį pogrindininkams (K. Poželai, Elenai ir Eugenijai Tautkaitėms ir kt.), platino kom. spaudą. 1922 burž. valdžia G. ir jos vyrą išsiuntė iš Lietuvos. 1923—30 G. mokytojavo Maskvos srityje. Nuo 1928 Komunistų partijos narė. 1930—33 mokėsi Maskvos Ped. in-te. 1933—47 dirbo part. ir ped. darbą (daugiausia Maskvos sr.). 1947—50 vaikų namų direktorė Kaune, 1950—59 Vilniuje. Pensininkė.

GLIÓGERIS (Gloger) Zigmantas [1845.XI.3 Kamionkoje (Augustavo aps.) — 1910.VIII.16 Zamostėje] — lenkų archeologas, etnografas, tyrinėjęs Lietuvos praeitį. Tyrinėjo akmens amžiaus stovyklas. 1871 keliavo Nemunu nuo Gardino iki Kauno, 1899 nuo Kauno iki Jurbarko. Pakrantėse aptiko daug akmens amžiaus stovyklaviečių ir sodybviečių liekanų. Kelionių įspūdžius aprašė ir išleido atskirais leidiniais (Podróż Niemnem, 1888; Dolinami rzek, 1903). Juose, be archeologinės medžiagos, pateikiama ist. ir etn. duomenų apie panemunės miestelius, kaimus. Be to, sukaupė didelę radinių kolekciją, kuri pateko į Krokuvos MA rinkinius. Etninės antropologijos apybraižoje „Etnografinis albumas" („Album etnograficzny", 1904) G. įrodinėja, kad Lenkijoje ir Lietuvoje nėra grynų antropologinių tipų. Parašė „Iliustruotą Lenkijos senovės enciklopediją" („Encyklopedia staropolska ilustrowana", 4 t., 1900—03; iš naujo 2 knygomis išleista 1958), kurioje taip pat yra duomenų iš feodalinio Lietuvos kultūros istorijos laikotarpio. Lankėsi Šiaulių ir Rietavo žemdirbystės parodose, kurias aprašė lenkų spaudoje.

Lit.: H. Syska, Zygmunt Gloger, Warszawa, 1963.

GLÌTIS — ežeras Tauragės rj., 17 km į p. r. nuo Tauragės, 10 km į š. r. nuo Viešvilės. Plotas 20 ha. Ežeras ovalus; ilgis 530 m, didž. plotis 450 m. Krantai pelkėti, šiaurėje ir rytuose apaugę mišku.

GLÌTIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 5 km į š. nuo Paberžės, 1,5 km į v. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 81 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1700 m, didž. plotis 760 m. Krantai lėkšti, vietomis pelkėti, vakaruose apaugę mišku. Įteka 6 bevardžiai upeliai. V. pakrantėje yra Glitiškių kaimas.

„GLOBÀ", Lietuvių globa šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos,— liberalinė labdarybės draugija, įkurta 1915 Vilniuje karo tremtiniams šelpti. D-joje daugiausia dirbo pirm. F. Bortkevičienė ir reikalų vedėjas Z. Valaitis. Po Spalio revoliucijos tremtiniams grįžus, „G." nustojo veikusi.

GLOBIŲ MIŠKAS, Meišnerinė,— miškas Jurbarko rj., 15 km į š. v. nuo Jurbarko, tarp Vidaujos (Mituvos intako) ir Įkojo (Šešuvies intako). Priklauso Jurbarko miškų ūkio Globių girininkijai ir Tauragės miškų ūkio Gaurės girininkijai. Plotas 3612 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis. P. pakraštyje įsikūręs Globių kaimas.

„GLOKN" („Varpai") — komunistinis vienkartinis leidinys, išleistas 1933.V Kaune žydų kalba. Atsakingasis red. E. Raibšteinas (iš tikrųjų redagavo I. Oševorovičius). Rašė prieš fašizmą, rasizmą ir antisemitizmą, informavo apie TSRS darbininkų klasės pasiekimus.

„GŁOS KOWIEŃSKI" („Kauno balsas") — buržuazinis laikraštis lenkų kalba, ėjęs 1919 Kaune. Leistas triskart per savaitę. Laikraščiui sustojus, 1920—1921 vietoj jo vienas po kito buvo leidžiami dienraščiai: „Dziennik kowieński" („Kauno dienraštis"), „Gazeta kowieńska" („Kauno laikraštis") ir „Goniec kowieński" („Kauno kurjeris").

„GŁOS LITWY" („Lietuvos balsas") — buržuazinis lietuvių dienraštis, ėjęs su pertraukomis 1919—22 Vilniuje lenkų kalba. Burž. Lenkijos cenzūros persekiojamas, ėjo „Echo Litwy" („Lietuvos aidas"), „Dzwon Litwy" („Lietuvos varpas"), „Straż Litwy" („Lietuvos sargyba") ir kt. pavadinimais.

„GŁOS ROBOTNICZY" („Darbininkų balsas") — **1.** Antilikvidatorinis Lietuvos Socialdemokratų partijos pogrindinis laikraštis, ėjęs 1908 Vilniuje lenkų kalba. Redagavo P. Eidukevičius. Spausdintas slaptoje spaustuvėje. Išėjo 2 nr.

2. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos Centro Komiteto savaitraštis, ėjęs 1919.III Vilniuje lenkų kalba. Red. S. Bobinskis. Išėjo 3 nr.

„GŁOS Z LITWY" („Balsas iš Lietuvos") — laikraštis, ėjęs 1864 Vilniuje lenkų kalba. Išėjo 5 nr.

„GŁOS ŻOŁNIERZA" („Kareivio balsas") — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1932—33 Vilniuje lenkų kalba. Leido V. Baltarusijos Komunistų partija.

GLÓTNIS Juozas [1897 Daržbaliuose (Kėdainių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis, darbininkas. Už rev. veiklą kalintas burž. Lietuvos kalėjimuose. Liaudies Seimo atstovas.

GLOVĀCKAS Jonas [g. 1929.II.21 Raseiniuose] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1948 TSKP narys. 1950 baigęs Resp. partinę m-lą, iki 1956 buvo polit. darbuotoju Tarybinėje Armijoje. Vėliau dirbo part. darbą Jurbarke, Naumiestyje, Šakiuose. Nuo 1962 Šakių rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

GLOVĀCKAS Pijus [1902.II.3 Šilbaliuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VI.24 netoli Utenos] — revoliucinio judėjimo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių.

1918, mokydamasis Marijampolės g-joje, įstojo į uždraustą antiklerikalinę org-ją. Nuo 1919 aušrininkų org-jos narys; persikėlęs į Vilkaviškio g-ją, čia įkūrė tos org-jos skyrių. 1920.IX G. iniciatyva visas Vilkaviškio aušrininkų org-jos skyrius įstojo į LKJS. 1920 G. priimtas į LKP narius. Netrukus išrinktas LKP ir LKJS Vilkaviškio parajonio k-tų nariu. 1922 buvo 2 kartus suimtas, pašalintas iš g-jos; paskui įstojo į Marijampolės realinę g-ją, buvo LKP ir LKJS Suvalkijos rajono k-tų nariu. G-joje suorganizavo legalią marksistinę moksleivių visuomenininkų org-ją, buvo jos v-bos sekretoriumi. 1923 kartu su keliais kitais aktyviais org-jos nariais suimtas, kalintas ir paleistas už laidą. Baigęs g-ją, įstojo į Kauno un-to teisės f-tą, buvo kooptuotas į LKJS CK, dirbo legalioje socialistų studentų d-joje, vertėsi pamokomis. 1923 Kaune buvo suimtas ir apie 2 me-

tus kalinamas; jam buvo iškeltos 2 polit. bylos. 1925 išteisintas, vėl įstojo į Kauno un-tą. 1926 pr. pasiųstas į Kominterno Vykd. K-to VI plenumą. Buvo LKP remiamo darbininkų ir vargingųjų valstiečių sąrašo kandidatas į III seimą, vadovavo komunistų rinkiminei kampanijai Panevėžyje ir Šiauliuose. Buvo kooptuotas į LKP CK, o 1926.IV — į LKP CK org. biurą. Liaudininkams ir socialdemokratams esant valdžioje, dirbo Kaune, kurį laiką redagavo legalų LKP laikr. „Darbininkų atstovas", kartu su K. Požela vadovavo Kauno un-to studentų marksistų d-jai „Atžala", dirbo profs-gose, buvo profs-gų Vienybės k-to narys. 1926.IX už kalbą viešame mitinge Šančiuose buvo kalinamas. 1926. XII.17 suimtas ir 1927.II Kaune nuteistas sušaudyti; mirties nuosprendis paskui pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos, o 1928 amnestijos įstatymu bausmė sumažinta iki 15 metų. Už frakcinę veiklą LKP CK 1928.VI plenumo nutarimu pašalintas iš partijos. Kalėjime rašė istorijos ir kt. klausimais, bendradarbiavo kom. spaudoje („Žaibe" ir kt.). 1939.VII pagal amnestiją išleistas iš kalėjimo. 1939—40 gyveno Kaune, dirbo vertėju, žurnalistu, dalyvavo antifaš. judėjime, bendradarbiavo neleg. laikraštyje „Už liaudies teises". Nuo 1940.VI Lietuvos Užsienio reikalų m-jos generalinis sekretorius, nuo 1940.VIII Valst. plano komisijos prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas. LKP CK 1941.III nutarimu priimtas kandidatu į VKP(b) narius. Žuvo per nelaimingą atsitikimą, traukdamasis iš Lietuvos pirmosiomis D. Tėvynės karo dienomis.

GLOVÃCKAS Vytautas [g. 1921.IV.23 Marijampolėje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. VLKJS narys nuo 1940. Iki 1941 komjaunimo darbuotojas Raseiniuose, Kaune, Panevėžyje. TSKP narys nuo 1943. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko komsorgas, divizijos politinio sk. viršininko padėjėjas komjaunimo reikalams, pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. 1956 baigė Lenino Karinę politinę akademiją Maskvoje. Dirba adm. darbą Vilniuje.

GLOVÃCKIS Juzefas Hiliaras [1789.I.14 Minske — 1858.XII.21 Varšuvoje] — dailininkas. 1808—25 Vilniaus teatro dailininkas. Nuo 1812 studijavo dailę Vilniaus un-te, vadovaujamas J. Rustemo ir J. Saunderso, 1821—25 dėstė perspektyvą, kurį laiką vadovavo litografijos dirbtuvei. Nuo 1826 gyveno ir dirbo Varšuvoje (nuo 1827 Varšuvos teatro dailininkas). Be teatro dekoracijų (Dž. Rosinio operai „Italė Alžyre", 1826; A. Volfo dramai „Precioza", 1827, ir kt.), sukūrė peizažų, litografinių ir tapybinių portretų (žmonos, įv. artistų, L. Stuokos-Gucevičiaus, autoportretą ir kt.), litografiją su įrašu „Lietuvininkas" (išsp. knygoje „Jonas iš Svisločės", 1823).

Lit.: **M. Rulikowski**, Teatr polski na Litwie, Wilno, 1907 [p. 39].

GLŪDAS — ežeras Telšių rj., 9 km į v. nuo Užvenčio. Plotas 56 ha, didž. gylis 2,9 m, vid. gylis 1,8 m. Ilgis 1160 m, didž. plotis 720 m. Krantai žemi, vietomis apaugę krūmais. Įteka 1 upelis. Ežeras verslovinis.

GLŪKAS — ežeras Varėnos rj., 4 km į š. nuo Varėnos I, 1 km į v. nuo Merkio. Plotas 71 ha, didž. gylis 36,9 m, vid. gylis 12,6 m. Ežeras susidarė ledo luisto išgulėtoje dauboje. Jis ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1385 m, didž. plotis 660 m, kranto linijos ilgis 4100 m. Krantai aukšti (ypač pietuose), apaugę mišku. Šiaurės rytuose įteka upelis iš Glūkaičio ež., vakaruose išteka upelis į Varėnio ež. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GLŪODAS Pranas [1900.XI.19 Buižiuose (Šakių rj.) — 1943.VI] — valstiečių streiko Užnemunėje 1935 dalyvis. Valstietis. 1919—36 liaudininkų partijos narys (1933—36 šios partijos CK narys). Už aktyvų dalyvavimą streike 1938 nubaustas kalėti. 1943 vok. faš. okupantai, suėmę už taryb. belaisvių slėpimą, nužudė.

GLUODENAĨ — *driežų* rūšis.

GLŪOSNINKAI — kaimas Alytaus rj., 6 km į š. nuo Simno; Verebiejų apylinkės ir kolūkio centras. 88 gyv. (1959). Yra Buktininkų pr. m-la (1936 atkelta į G.). 1827 buvo 179 gyv. Burž. nacionalistai 1945 nužudė G. valstietį A. Zinkevičių. Kaime 1885 gimė skulpt. A. Aleksandravičius.

GLŪOSNIS. Lietuvoje auga 18 savaiminių G. rūšių ir 6 introdukuotos. Iš savaiminių labiausiai paplitusios: trapusis G. (*Salix fragilis*) bei jo rutulinė forma (*S. fragilis* var. *sphaerica*; aptinkama daugiausia Lietuvos vakaruose; pav.), baltasis G. (*S. alba*), blindė (*S. caprea*), pilkasis G. (*S. cinerea*), purpurinis G.

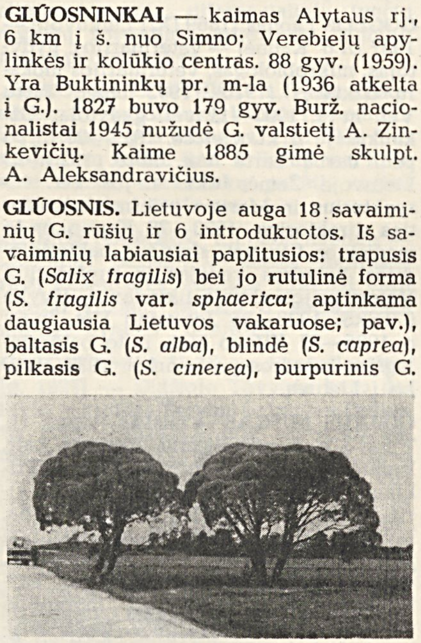

Rutuliškasis trapusis **gluosnis** (Mažeikių rj.)

(*S. purpurea*), juosvasis G. (*S. myrsinifolia*), žilvitis (*S. viminalis*), ausytasis G. (*S. aurita*), virbis (*S. pentandra*), krantinis G. (*S. amygdalina*), pelkinis (*S. friesiana*). G. užauga 0,5—30 m aukščio. Krūminės rūšys liaudies vadinamos karklais (pilkasis, juosvasis, purpurinis, ausytasis, krantinis, pelkinis). Blindė — vienas fenologinio stebėjimo Lietuvoje objektų; pradeda žydėti vid. III.25—V.1. Daugumos G. rūšių vaisiai prinoksta balandžio—gegužės mėn. Mediena neatspari puviniui. G. auga prie vandens, drėgnuose miškuose, pievose, grioviuose, pelkėse. Miške sudaro traką. G. naudojamas dekoratyviniams tikslams (baltasis, trapusis, pajūrinis, žilvitis, virbis), pakelių apsauginėms juostoms sudaryti, pustomiems smiltynams, šlaitams sutvirtinti (pajūrinis, smailialapis, juosvasis, baltasis, trapusis); iš kai kurių jo rūšių (purpurinio, smailialapio, žilvičio) šakų pinamos pintinės, krepšiai. Lietuvoje saugomos retos G. rūšys: mėlynlapis G. (*S. myrtilloides*) ir laplandinis G. (*S. lapponum*).

Lit.: Lietuvos TSR flora, t. 3, V., 1961 [p. 33—74]; Dendrologija, V., 1963 [p. 109—121].

GÓBIS Jonas [g. 1899] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1917—18 raudonarmietis, kovų už Tarybų valdžią dalyvis Petrograde, Maskvoje. 1918 atvyko į Lietuvą. 1919.I—V dirbo adm. darbą Vyžuonose, Dubiškiuose. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą buvo suimtas ir kalinamas. 1919 pab. pašauktas į Lietuvos kariuomenę, dirbo rev. darbą kareivių tarpe. Buvo Kauno įgulos kareivių sukilimo (1920.II) dalyvis. Už tai 1920.VIII suimtas ir nuteistas 15 metų kalėti. Pasikeitus polit. kaliniais, 1921.I išvyko į TSRS, dirbo part. ir adm. darbą. Pensininkas.

GODLẼVSKIS Mikalojus [1818.I.16 Girvalakiuose (Jurbarko rj.) — 1890] — rašytojas, vertėjas. Platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. Morkaus Guzdavos, Gdl., Senio Žemaičio, Motiejaus Gandro ir kt. slapyvardžiais spausdino originalius eilėraščius, vertimus ir straipsnius L. Ivinskio kalendoriuose (1862), „Lietuviškose kalendrose" (1885), „Šviesoje" (1898), „Vienybėje lietuvninkų" (1888—89). Liko nespausdinti A. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo", L. Kondratovičiaus (V. Sirokomlės), I. Krasickio, J. Kochanovskio ir kt. poetų kūrinių vertimai, originalūs eilėraščiai, knyga medicinos klausimais „Žinia iš locno dasiekimo apie nekurias ligas žmonių, ypačiai nervavas" (1880) ir kt. Rankraštinis G. palikimas saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje.

GODLIÁUSKAS Adolfas [g. 1891.VI.17 Treščine (Žitomiro sr.)] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1913—19 tarnavo kreiseryje „Aurora" mašinistu. Buvo kreiseryje, kada pastarasis 1917.XI.7 (sen. stiliumi X.25) vakare šovė į Žiemos rūmus, paskutinę buržuazijos atramą Petrograde. 1919 pab. grįžo į Lietuvą. Nuo 1920 dirbo šaltkalviu Ukmergėje.

GODLIÁUSKAS Adomas [1911.IX.6 Ukmergėje — 1941.XI.29 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Rev. veiklą pradėjo Marijampolėje. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1933.VIII už kom. atsišaukimų platinimą nuteistas 3 metus kalėti. 1936 paskirtas rev. darbui su metalistais Kaune. 1937 kooptuotas į Kauno rj. k-tą nariu, 1937.IX Kauno rj. k-to sekretorius. 1937.X adm. tvarka nubaustas 1 metus kalėti. 1938 išėjęs iš kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą. 1939 ištremtas 1 metams. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariate, buvo LKP Kauno

miesto k-to narys, LKP V suvažiavimo delegatas. Hitlerinės okupacijos pradžioje pasitraukė į TSRS gilumą. 1941.VIII.9 su grupe pasiųstas į Kauną partiz. kovai (Godliausko partizanų grupės vadovas). 1941.X hitlerininkų suimtas, paskui nužudytas.

GODLIÁUSKAS Vacys [1914.XII.7 Marijampolėje — 1941.XI.29 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1933.III priimtas į LKJS Marijampolėje. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Spausdino ir platino kom. atsišaukimus. Už rev. veiklą 1933.XII suimtas ir 1934.III nuteistas 6 metus kalėti. Buvo kalinamas Marijampolėje, Kaune ir Raseiniuose. Iš kalėjimo išėjo 1940.III. Po savaitės iš Kauno ištremtas 1 metams į Liubavo valsčių. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariate. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą. 1941.VIII.9 su grupe pasiųstas į Lietuvą partiz. kovai. Atvykęs į Kauną, užmezgė ryšį su vietos aktyvu, sukūrė pogr. komjaunimo k-tą Šančiuose. 1941.X hitlerininkų suimtas, paskui nužudytas.

GODLIÁUSKO PARTIZÃNŲ GRŪPĖ — Didžiojo Tėvynės karo partizanų grupė, veikusi Kauno mieste ir apskrityje. Užuomazgą sudarė 1941.VIII.9 iš Kalinino į priešo užnugarį pasiųsti 5 žmonės: A. Godliauskas (vadovas), A. Vilimas, A. Navickas, V. Godliauskas ir P. Unikauskas. Kaune grupė suorganizavo 5 LKP pogr. kuopeles (15 narių). 1941.IX G. p. g. drauge su A. Slapšio ir P. Siméno grupėmis surengė LKP pogr. org-jų pasitarimą, iš pogrindininkų sudarė partizanų būrį (vadu išrinktas P. Simėnas). G. p. g. sunaikino vok. kariuomenės maisto sandėlius prie Kauno, nuskandino nemaža baržų su javais, vežamais į Vokietiją, nušovė 29 hitlerininkus. Nelygioje kovoje su priešu kai kurios pogr. kuopelės žuvo. 1941.XI.29 sušaudyta 14 partizanų: A. Godliauskas, V. Godliauskas, P. Unikauskas, A. Navickas, J. Baltrušaitis ir kiti. 1941.XII.13 Kaune pakartas A. Vilimas.

GÓESAS Stanislovas [1844.XI.2 Joniškyje — 1916.XI.7 Valdajuje (Novgorodo sr.)] — liberalinis visuomenės veikėjas. Iki 1863 sukilimo mokėsi Šiaulių g-joje. Baigęs 7 klases, ūkininkavo, įsigijo Medvilionių dvarą. Įsijungęs į nacionalinį judėjimą, platino nelegalią liet. spaudą („Varpą", „Ūkininką" ir kt.). 1901 jo namuose buvo surengtas slaptas spektaklis „Velnias spąstuose". G. buvo įsteigęs nelegalią liet. pradinę m-lą suaugusiems. Pasižymėjo labdarybe: rėmė „Žiburėlio" d-ją, individualiai šelpė moksleivius. Joniškyje ir Žeimelyje įsteigė kooperacines b-ves. Buvo Lietuvių mokslo d-jos narys. I pasaul. karo metu evakavosi į Rusijos gilumą.

GOESÝTĖ Teresė [1853.XI.22 Joniškyje — 1911.I.20 Medvilionyse (Joniškio rj.)] — liberalinė visuomenės veikėja, švietėja. Privačiai išsimokslinusi, mokė brolio Stanislovo Medvilionių dvare įsteigtoje slaptoje liet. pradinėje m-loje. Joniškyje įsteigė biblioteką, rengė liet. vaidinimus, pati vaidino. Drauge su broliu šelpė moksleivius, rėmė „Žiburėlio" d-ją. Priklausė Lietuvių mokslo d-jai, bendradarbiavo „Lietuvos žiniose" ir „Lietuvos ūkininke". Jai mirus, prie „Žiburėlio" d-jos iš G. piniginio palikimo buvo įsteigtas Teresės Goesytės fondas šelpti moksleivėms, besiruošiančioms tapti pr. m-lų mokytojomis.

GOGẼLIS Bronius [1921.XI.2 Gerkonyse (Anykščių rj.) — 1944.III.28 Būtėnuose (Kupiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Baigė Rokiškio g-jos 4 klases. 1940—41 dirbo LLKJS Rokiškio aps. k-te. D. Tėvynės karo pr. įstojo į Raudonąją Armiją. 1943.III.18 atsiųstas į Panevėžio aps. Šimonių mišką partiz. kovai. Vadovavo partiz. spec. būriui Nr. 14. Veikė Panevėžio, Zarasų apskrityse. Žuvo kovoje su priešu.

GOGẼLIS Leonas [1869.IX.1 Linkuvoje — 1937.IX.8 Kaune] — veterinarijos gydytojas, mikrobiologas, veterinarijos mokslų daktaras (1916). 1903 baigė Tartu Vet. in-tą. 1903—11 vet. gydytojas Užkaukazėje ir kt. vietose. 1912—20 dirbo ped. darbą Tartu Vet. in-te. 1920—23 Lietuvoje Žemės ūkio m-jos vet. inspektorius ir Marvos priešmarinės stoties direktorius. 1923—28 Kauno un-to medicinos f-to vet. skyriaus bakteriologijos katedros vedėjas ir profesorius. Veterinarijos skyrių likvidavus, išvyko į TSRS. 1928—35 Jerevano Vet. in-to, o 1935—37 Kijevo Vet. in-to bakteriologijos katedros profesorius. 1937 atvyko į Lietuvą.

GÕJAUS MĨŠKAS — miškas Prienų rj., 7 km į p. r. nuo Jiezno, Verknės kair. krante, į v. nuo jos intako Obelties. Priklauso Prienų miškų ūkio Stakliškių girininkijai. Plotas 801 ha; medynų 740 ha. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai, vietomis gliejiški, susiformavę ant karbonatingo bei riedulingo moreninio priemolio. Eglynų yra 38%, baltalksnynų ir drebulynų po 26%, juodalksnynų 6%, ąžuolynų 4%. Jaunuolynai sudaro 33%, pusbrandžiai medynai 31%, pribręstantieji 22%, brandieji 14%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 105 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm.

GÕJUS — kaimas Eišiškių rj., Jašiūnų apyl., 2 km į p. nuo Jašiūnų; kolūkio centras. 271 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1940).

GOLÁNSKIS Pilypas Nerėjus [1753.VIII.30 Krokuvos vaivadijoje — 1824.I.26 Vilniuje] — lenkų literatas. Buvo Vilniaus un-to literatūros ir retorikos profesorius, knygų cenzorius. Žinomas kaip klasicizmo krypties retorikos ir poetikos vadovėlio autorius. 1804 su kitais profesoriais surinko kiek žinių apie liet. kalbą. 1815 recenzuodamas S. Lindės žodyną, aiškino baltiškų vietovardžių „Lietuva", „Žemaičiai", „Žiemygala", „Varmija", „Vėluva" ir kt. kilmę. Jo etimologijos nėra moksliškai pagrįstos.

GÒLCBERGAS Zalmanas [g. 1923.V.23 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1937 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai Tauragėje. 1939 įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretorius. Hitlerinės okupacijos pradžioje pateko į Kauno getą, dalyvavo pasipriešinimo rateliuose, priklausė pogr. kovos org-jai, buvo geto komjaunimo k-to narys, palaikė ryšius su miesto komjaunimo grupėmis. 1943 pasiųstas į partizanų būrį „Mirtis okupantams". Išvadavus Lietuvą, stojo į Raudonąją Armiją. Nuo 1947 TSKP narys. Nuo 1947 „Valstiečių laikraščio" redakcijos darbuotojas. 1954 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą.

GOLDBERGÁITĖ Feigė [**Murina**; g. 1911.XI.23 Žagarėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Dirbo Žagarės ir Kauno siuvyklose. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. 1936 adm. tvarka nubausta kalėti. 1936—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK instruktorė. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Čiuvašijos ATSR. 1943—45 kovojo Raudonosios Armijos gretose. Nuo 1945 namų šeimininkė Vilniuje.

GÒLDBERGAS Chaimas [g. 1905.IX.3 Valkininkuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1926 LKJS narys. 1928 įstojo į Komunistų partiją. 1929 mokėsi part. m-loje (Maskvoje). Nuo 1930 LKP Kauno rj. k-to, vėliau LKP Kauno II parajonio k-to narys. Tuo pat metu dirbo ir profs-ginį darbą. 1936 dirbo LKP Kauno rj. k-to pogr. spaustuvėje. Už rev. veiklą 5 kartus baustas adm. tvarka. 1937 už pasyvumą part. darbe pašalintas iš partijos, bet dirbo toliau Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, tapo invalidu. Nuo 1945 darbininkas Vilniuje.

GÒLDBERGAS-GÌLIS Levas [g. 1904.II.28 Kretingoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921 Šiauliuose priimtas į LKJS. Platino kom. lit-rą, dirbo profs-goje. Už kuopininkų rinkiminių atsišaukimų platinimą 1923 pavasarį suimtas. Partijos pavedimu 1923 apsigyveno Virbalyje, organizavo komjaunimo kuopeles, komjaunuolių padedamas, gabeno iš Vokietijos į Lietuvą kom. lit-rą, vežiojo ją į Kauną, Šiaulius ir Panevėžį. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. Tarnaudamas 1927—28 kariuomenėje Kaune, įėjo į LKP CK karinį trejetą (P. Jankauskas, Žibenytė ir G.-G.). Grįžęs į Virbalį, vėl gabeno per sieną kom. lit-rą, padėdavo pereiti į Vokietiją polit. emigrantams. 1928 emigravo į Vokietiją ir Komunistų partijos nurodymu iš Tilžės gabeno kom. lit-rą į Kybartus. 1929 Berlyne buvo kalinamas. Paleistas iš kalėjimo, dalyvavo Berlyne Gegužės Pirmosios demonstraci-

joje ir buvo policijos sumuštas. 1929—1933 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Dėl ligos nebaigęs mokslo, dirbo Maskvoje elektros gaminių f-ke. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1936). 1941—51 dirbo ūkinį darbą Kostromoje ir kitur. 1951 vėl represuotas. 1956 reabilituotas, dirba ūkinį darbą Kaune.

GÒLDBERGAS Šolomas [g. 1899.XII.12 Balbieriškyje (Prienų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1916 baigė g-ją Vilniuje. Nuo 1921 LKP narys, nuo 1922 LKP Šiaulių rj. k-to narys. 1923 išvyko į Vokietiją ir įstojo į Vokietijos Komunistų partiją (VKP). 1924—31 aktyviai dalyvavo VKP ir MOPR'o org-jos veikloje Kelne, Berlyne. 1931 grįžo į Klaipėdą ir dirbo LKP CK instruktoriumi bei LKP Klaipėdos kr. k-to sekretoriumi. 1931.X suimtas ir 1932.II nuteistas 9 metus kalėti. 1933.X, pasikeitus Lietuvai ir TSRS polit. kaliniais, išvyko į Maskvą. 1934—41 dirbo ūkinį darbą Maskvoje. 1941—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje, kapitonas. Nuo 1946 ūkinis darbuotojas Maskvoje. Nuo 1959 TSKP narys.

GÒLDBERGIENĖ Rachilė [**Bersonaitė**; g. 1904.V.19 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1928—38 LKP narė. 1928—1931 Kaune laikė kom. lit-ros sandėlius, aprūpindavo ja LKP Kaišiadorių, Prienų, Kėdainių, Žaslių ir Raseinių parajonių k-tus. 1931—38 skirstė kom. lit-rą Kauno miesto part. kuopelėse. D. Tėvynės karo metais gyveno Alma-Atos srityje. 1945—50 darbininkė Vilniuje. Nuo 1960 pensininkė.

GÒLDBLATAS Izraelis [g. 1924.I.2 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1958). Nuo 1937 LKJS narys. 1941 baigė Kauno realinę g-ją. 1941—1943 dalyvavo Kauno geto antifaš. org-joje. 1943—44 partizanų būrio „Mirtis okupantams" kovotojas. 1944—46 karininkas. Nuo 1948 TSKP narys. 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1949—53 dirbo lengvosios pramonės įmonėse. Nuo 1953 Vilniaus un-to ekonomikos f-to dėstytojas, nuo 1960 docentas. Paskelbė brošiūrų ir moksl. straipsnių apie pramonės ekonomiką.

Ršt.: Socialistinių pramonės įmonių ūkinės veiklos analizė, V., 1962.

GÒLDFAINAS Joselis [g. 1902.IX.18 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, stalius. Nuo 1922 priklausė „Kultur-lygai" Zarasuose, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, padėdavo polit. emigrantams, LKP nariams, vykstantiems į TSRS, pereiti Lietuvos—Latvijos sieną. Nuo 1928 (su pertrauka 1929—44) Komunistų partijos narys. 1930 padėjo organizuoti 4 polit. kalinių moterų pabėgimą iš Zarasų kalėjimo. Už rev. veiklą 1922—30 4 kartus kalintas Zarasuose, Utenoje. 1935 nuteistas 3 metus kalėti. Buvo kalinamas Utenoje, Panevėžyje, Šiauliuose. 1940—41 Zarasuose dirbo profs-ginį darbą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 Vilniuje stat. įmonių darbininkas.

GÒLDŠTEINIENĖ Bliuma [Savlerytė; g. 1912.XII.12 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Nuo 1927 LKJS narė. 1928—30 komjaunimo kuopelės sekretorė, 1930—31 LKJS Vilkaviškio rj. k-to narė. Už rev. veiklą 1931—36 buvo kalinama Marijampolėje, Kaune, Zarasuose, Ukmergėje. Nuo 1936 Komunistų partijos narė, dirbo komjaunime; 1937—40 buvo LKJS Kauno aps. k-to, vėliau CK instruktore. Po karo gyvena Kaune, pensininkė.

GOLOKVÕSČIUS Petras [g. 1923.V.14 Alytuje] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1961). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, 1961 drauge su V. Paulausku parašė vadovėlį „Diferencialinės lygtys". Nuo 1962 Vilniaus un-to skaičiavimo matematikos katedros vedėjas. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie diferencialinių lygčių sistemų sprendinių aprėžtumą, stabilumą ir periodiškumą.

„GÒLOS KOŽEVENIKA" („Голос кожевенника"—„Odininkų balsas") — odininkų profsąjungos žurnalas, ėjęs 1908 Vilniuje rusų kalba. Red. I. Sermanas. Rašė apie sunkią darbininkų padėtį, ragino organizuotis į profs-gas.

„GOLOS NARODA" („Голос народа"—„Liaudies balsas") — eserų dienraštis rusų kalba, ėjęs Vilniuje 1918.XII kaip „darbo žmonių reikalų ir socialistinės minties gynimo" laikraštis.

GOLÒVČENKA Vasilijus Jevstafjevičius [g. 1921] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.X.8 prie Jurbarko bataliono vadas G. su 1 kuopa forsavo Nemuną ir įsitvirtino kair. krante. Per sekančias 2 dienas hitlerininkai 5 kartus nesėkmingai kontratakavo placdarmą. Kai iš kuopos liko 2 raudonarmiečiai, G. vieną karį pasiuntė už Nemuno ieškoti pagalbos, o likę dviese atmušinėjo hitlerininkų atakas. Persikėlusi kita kuopa nubloškė hitlerininkus.

GOLOVČÌNERIS Viktoras [1905.VI.28 Minske — 1961.VII.15 Vitebske] — režisierius ir dramaturgas, Baltarusijos TSR (1944) ir Lietuvos TSR (1959) liaudies artistas. 1921—1926 mokėsi baltarusių operos ir dramos studijoje Maskvoje. 1925 parašė pjesę „Gavrošas" (pagal V. Hugo). Nuo 1926 dirbo aktoriumi ir režisieriumi, nuo 1947 vyriausiuoju režisieriumi Baltarusijos TSR ir kituose teatruose. Sukūrė pjeses „Viadukas" (1930), „Kilniaširdiškumas" (1937), „Gyvenimo pamoka" (1942), „Į viršūnes" (Baltarusijos TSR resp. premija, 1947), „Istorijos profesorius" (1948). Nuo 1944 TSKP narys. 1955—61 Lietuvos TSR rusų dramos teatro vyriausiasis režisierius. 1959—61 dirbo ped. darbą Lietuvos TSR Konservatorijoje. Spaudoje paskelbė straipsnių teoriniais teatro klausimais.

Lietuvos TSR rusų dramos teatre režisuoti veikalai: M. Gorkio „Barbarai" (1955), A. Korneičiuko „Sparnai" (1955), S. Smirnovo „Tvirtovė prie Bugo" (1956), Cao-Juj „Taifūnas" (1958), G. Kanovičiaus ir O. Chanejevo „Protu ir širdimi" (1959), L. Slavino „Elena" (pagal H. Korsakienės apysaką „Gyveniman išėjus" (1959), A. Salinskio „Būgnininkė" (1959), G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje" (Resp. premija, 1960) ir kt.

GOLÙBIŠKIS — kaimas Zarasų rj., Imbrado apyl., 12 km į š. v. nuo Zarasų. 26 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Avilių ežero š. krante, pusiasalyje. Ties G. yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas aukštoje stačiašlaitėje kalvoje, kurios š. v. papėde teka bevardis upelis; iš p. ir v. ją supa pelkės, o iš kitų pusių — dirbami laukai. Piliakalnio papėdėje pastebima sen. gyvenvietės pėdsakų. Iš š. v. piliakalnis sutvirtintas trimis 1,5—3 m aukščio pylimais bei trimis 1,5—3 m pločio ir 0,5—2 m gylio grioviais. Aikštelės pakraščiuose bei piliakalnio šlaituose pastebimas kultūrinis sluoksnis, vietomis iki 0,5 m storio.

GOMALĖVSKIS Petras [1819—1868.IX.3 Saločiuose (Pasvalio rj.)] — rašytojas, kunigas. Parašė didaktinę knygelę „Aplankymas seniuko" (1853), kurioje ragino kovoti su girtavimu, vietomis gana tikroviškai pavaizdavo ekonomiškai stiprėjančio valstiečio gyvenimą ir be galo skurdžią liaudies buitį. Literatūrinė šio kūrinėlio vertė nedidelė, jame pasireiškia klerikalinės pažiūros, kalba užteršta barbarizmais.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

GÕMANTLAUKIS — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 7 km į š. r. nuo Rietavo, prie kelio į Tverus. 98 gyv. (1959). Per kaimą teka Pala (Minijos intakas). Iš š. prieina Patyrio miškas, iš r.— Užpilių miškas. Pr. m-la (nuo 1906). G. minimas 1643.

GOMERTÀ — upė Radviliškio rj., Šušvės deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 57 km^2. Išteka iš Gomerto ež., 3 km į š. v. nuo Šaukoto. Įteka į Šušvę 86 km nuo jos žiočių, ties Minaičiais, 9 km į š. v. nuo Grinkiškio. Vid. nuolydis 197 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,32 m^3/s. Aukštupys sureguliuotas.

GÒNKOS, gonkelės, — gyvenamojo namo dalis, statoma prie pagrindinio įėjimo. Kartais G. statomos iš abiejų namo pusių. G. apsaugo įėjimą nuo kritulių ir puošia namą. Minimos nuo XVI a., tačiau valstiečių namuose statytos tik nuo XIX a. pabaigos. Lietuvoje paplitę 3 pagrindiniai G. tipai: atviros su vienšlaičiu stogeliu, atviros su dvišlaičiu stogeliu ir uždaros. Atvirųjų G. stogą palaiko 4 arba 6 stulpeliai, apatinė dalis aptverta lentine tvorele. Vienšlaitis G. stogelis kartais yra stogo tęsinys viršum lauko

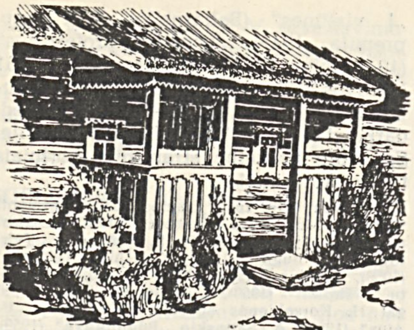

Gonkos 1.

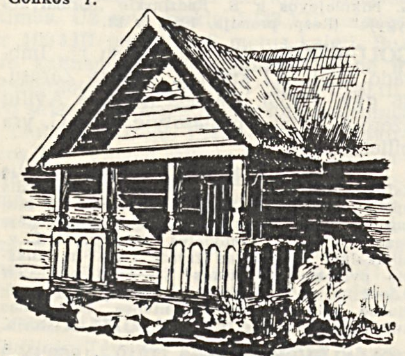

Gonkos 2.

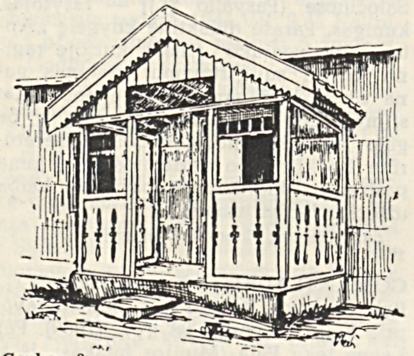

Gonkos 3.

durų (pav. 1). Vienšlaitės G. labiausiai paplitusios Trakų, Eišiškių, Varėnos, Švenčionių rj. G. su dvišlaičiais stogeliais (pav. 2) paplitusios visoje Lietuvoje, rečiau aptinkamos Žemaitijoje. Uždarosios G. (pav. 3) dažniausiai įstiklintos. Stogelio forma įvairi, daugiausia dvišlaitė. Namai su uždaromis G. pradėti statyti XX a. pr. Visų tipų G. grindys medinės, beveik visose iš abiejų pusių — suoliukai. G. kolonėlės ir tvorelė puošiamos dažniausiai geometriniais ornamentais. Kolonėlės dažniausiai profiliuojamos. Apatinė G. dalis — tvorelė — paprastai būna ornamentuota kiaurapiūviu raštu. Uždaras stiklines gonkas puošia tik rėmai, sudarantieji geometrines ritmines linijas. Frontonėlio vėjalentės ir karnizėlis ornamentuojamas kiaurapiūviu raštu. Stogas užbaigiamas augaliniu ar gyvūniniu ornamentu. Taip dažniausiai puošiamos Kuršių nerijos žvejų G., kur tiek namų, tiek G. stogų viršūnės užbaigiamos stilizuotų arkliukų, gervių, ragų motyvais, kartais stilizuotų kanklių imitacija.

GONTÝTĖ Genovaitė [g. 1927.II.1 Gruzdžiuose (Šiaulių rj.)] — dainininkė (mecosopranas). 1953 baigusi Lietuvos TSR Konservatoriją, dirba soliste Kauno muz. teatre.

Vaidmenys: Karmen (Ž. Bizė „Karmen"), Olga, Marta (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Jolanta"), Madalena (Dž. Verdžio „Rigoletas"), Juozaponienė (V. Baumilo „Paskenduolė"), Suzuki (Dž. Pučinio „Čio-čio-san"), Sofija (B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje") ir kt.

GORÂINIAI — kaimas Šilutės rj., Vainuto apyl., 5 km į š. r. nuo Vainuto, prie kelio į Šilalę; kolūkio centras. 276 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs tarp miškų. Pr. m-la (1919—50 pradinė, 1950—57 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). G. minimi 1614. Burž. nacionalistai po D. Tėvynės karo nužudė apie 10 G. gyventojų.

GORBAČĖVSKIS Nikita [1810 Mogiliovo gub.— 1879.V.26] — Vilniaus archivaras. 1831 baigė Peterburgo pravoslavų dvasinę akademiją. 1853—79 Vilniaus centr. archyvo archivaras.

Ršt.: Ревизия пущ, 1866; Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии,' 1867; Археографический календарь, 1869; Каталог древних актовых книг, 1872; Словарь древнего актового языка, 1874.

GORBÙLSKIS Benjaminas [g. 1925.IX.14 Kaune] — kompozitorius. Nuo 1942 tarnavo Raudonojoje Armijoje; grojo 16 liet. divizijos pučiamųjų orkestre, vadovavo estradiniam orkestrui, dirbo kapelmeisteriu. 1945—47 dirbdamas karinių ansamblių artistu bei estradinių orkestrų vadovu, parašė maršų bei pjesių pučiamųjų ir estradiniams orkestrams. 1953 baigė Vilniaus Talat-Kelpšos muzikos m-lą, 1958 — Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. Parašė pirmąją lietuvišką satyrinę operą „Frank Kruk". Daugiausia nuveikė lengvosios muzikos srityje. Jo kūrybai būdinga nūdienė tematika ir šiuolaikinės išraiškos priemonės. Svarbią vietą jo kūryboje užima jumoristiniai elementai, dažnai pereinantys į satyrą.

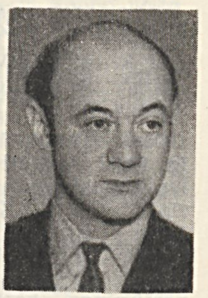

Kūriniai: opera „Frank Kruk" (past. 1959, V. Grivicko ir P. Raščiaus libretas); operetės „Meilė ir skarda" (past. 1960, V. Bložės libretas) ir „Laikas pamilti" (past. 1965, V. Bložės libretas); simf. orkestrui — simf. siuitos „Lietuvių liaudies šokių siuita" (1954), „Vilniaus eskizai" (1955) ir „Vaikų kampelis" (1956), „Festivalinė uvertiūra" (1956), simf. poema „Partizanai" (1954); koncertai fagotui, fleitai, klarnetui, trombonui su simf. orkestru (1952—1964), koncertinė fantazija violončelei su simf. orkestru (1958); kūriniai pučiamųjų, estradiniam ir liaudies instrumentų orkestrams; muzika radijo vaidinimams ir dramos spektakliams.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

GÕRČIUS — senovinis *matų* vienetas.

GÒRDONAS Abromas [g. 1903.I.11 Bialistoke (Lenkijoje)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1928 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. 1927 priklausė Vilniaus un-to žydų studentų marksistinei org-jai „Socferband". Nuo 1927 Vakarų Baltarusijos KP narys. Bendradarbiavo neleg. kom. spaudoje. 1932 vienas iš Laikinojo Vilniaus k-to tarptautiniam taikos kongresui rengti organizatorių. 1932 suimtas, bet greit paleistas už laidą. 1933.VI vėl suimtas ir 1934.V nuteistas 5 metus kalėti. 1934.VIII išteisintas, išvyko į TSRS. 1935.III Vilniaus apeliacijos teismas, pakartotinai svarstydamas bylą, vėl nuteisė 7 metus kalėti. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

GÒRDONAS Fišelis [g. 1912.VII.18 Miagluose (Baltarusijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1935, dirbdamas adymo siūlų f-ke Kaune, įsijungė į rev. judėjmą, padėjo leisti antifaš. atsišaukimus, platinti ir gabenti į įvairius respublikos miestus pogr. lit-rą. Nuo 1937 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno miesto k-to narys, padėjo leisti laikr. „Į pagalbą". Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Nuo 1939 pab. Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos CK instruktorius Vilniaus mieste. 1941—43 dirbo ūkinį darbą Penzos srityje. 1943—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1945 dirba ūkinį darbą Vilniuje.

GÒRDONAS Geršonas [1916 Panevėžyje — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 LKJS narys. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Dirbo agitacinį darbą Panevėžyje spaustuvės darbininkų tarpe, platino antifaš. lit-rą, rūpinosi polit. kalinių bei jų šeimų šelpimu. 1940—41 „Bangos" spaustuvės vedėjas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

GÒRDONAS Simonas [1913 Kaune — 1941.VII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys; platino Kaune antifaš. lit-rą, rev. atsišaukimus, rinko lėšas polit. kaliniams šelpti. 1939 už rev. veiklą ištremtas į priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 „Litekso" f-ko Kaune direktorius, LKP Kauno miesto k-to narys. LKP V suvažiavimo delegatas. 1941.VI pasitraukė į rytinius šalies rajonus. Žuvo, vykdydamas Novgorodo rj. karo komisariato kovos užduotį.

GÒRDONIENĖ Gitė [**Maigelytė**; 1914 Šiaudiniuose (Šakių rj.) — 1958.III.22 Klaipėdoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1932 įsijungė į antifaš. judėjimą, dirbo Kaune Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1937 tos org-jos CK narė. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. 1940—41 dirbo Lietuvos Liaudies pagalbos s-goje. 1942 mokėsi LKP CK organizuotuose part. ir taryb. darbuotojų kursuose Jaroslavlio sr., vėliau dirbo Kostromos sr. Soligaličio rj. part. darbą. Nuo 1944 part. darbuotoja Zarasuose, Klaipėdoje.

GORÈCKIS Tadas [1825.V.5 Dusenėtuose (netoli Vilniaus) — 1868.I.31 Paryžiuje] — dailininkas. Dailės pradėjo moky-

tis Vilniuje, vadovaujamas V. Vankovičiaus. 1841—49 studijavo Peterburgo Dailės akademijoje. Vėliau, kaip akademijos stipendininkas, lankėsi Olandijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje (Madride), kur kopijavo renesanso dailininkų kūrinius. 1854 už istorinės tematikos paveikslus Peterburgo Dailės akademija suteikė G. akademiko vardą. Nuo 1856 gyveno Paryžiuje. Sukūrė seriją piešinių A. Mickevičiaus poemai „Ponas Tadas", tačiau labiausiai pasireiškė portretais (žmonos, advokato Paulausko, M. Valančiaus ir kt. portretai). G. kūriniai aukšto profesinio lygio, artimi vėlyvojo romantizmo srovei.

GORELČIÒNOKAS Filypas [1906.XI.14 Strėvininkuose (Kaišiadorių rj.) — 1943. XI.10 Baltarusijos TSR] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Strėvininkuose. 1940—41 dirbo ž. ū. komisijoje Strėvininkuose, Trakų vls. partorgu. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

GÒRGELIS Ruvinas [1913.VI.12 Šiauliuose — 1944 Kauno apylinkėse] — pilietinio karo Ispanijoje dalyvis, kovotojas prieš fašizmą. Kilęs iš tarnautojų. 1930—34 studijavo Kauno un-te. Aktyviai dalyvavo antifašistiniame studentų judėjime. 1936 studijavo mediciną Italijoje, iš kur 1937 išvyko į Ispaniją; internacionalinėse brigadose kovojo prieš fašizmą. 1938 prie Madrido sunkiai sužeistas. Pasibaigus piliet. karui Ispanijoje, buvo internuotas Prancūzijoje, Kam de Giurso konc. stovykloje. 1940 grįžo į Lietuvą ir iki D. Tėvynės karo dirbo Lietuvos TSR Valst. plano komisijoje. Vok. faš. okupacijos metais uždarytas Kauno gete, priklausė pogr. antifaš. org-jai. 1944 pavasarį pasiųstas į partizanų būrį; pakeliui susidūręs su hitlerininkais, žuvo.

GORNOSTAJÌŠKIAI — kaimas Eišiškių rj., Eišiškių apyl., 3 km į r. nuo Eišiškių; kolūkio centras. 56 gyv. (1959). Yra malūnas, kolūkio ūkinių pastatų.

GORODĒCKIS Vasaris [1873.II.22 Paluknėje (Raseinių rj.) — 1940.VIII.13 Kaune] — inžinierius technologas. 1898 baigė Charkovo Technologijos in-tą. 1898—1914 dirbo Charkovo garvežių g-loje, Nikolajevo laivų statykloje ir kt. 1914—15 dėstė Peterburgo Politechnikos in-te, nuo 1923.VI.14 Kauno un-te. Nuo 1927 Kauno un-to docentas, nuo 1937 ekstraordinarinis profesorius. Dėstė techninės termodinamikos, vidaus degimo variklių, ž. ū. mašinų, garo mašinų ir turbinų kursus. Kartu buvo Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) lektorius. Išleido vadovėlį „Techninė termodinamika" (1935). Vadovavo technikos f-to šiluminių variklių laboratorijai. Paskelbė moksl. straipsnių apie garo mašinas, techn. termodinamikos ir kt. klausimais.

GORODOVIKOVAS Basanas [g. 1910] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, generolas majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). G. vadovaujama šaulių divizija drauge su kitais Raudonosios Armijos daliniais apsupo bei sutriuškino hitlerininkų grupuotę Vilniuje ir, žygiuodama pro Birštoną ir Kauną, 1944.VIII.17 prie Šešupės pasiekė TSRS valst. sieną.

GÒRSKIS Stanislavas Batisas [1802. V.6 Dvurcėje (Kobrino rj., BTSR) — 1864.V.3 Polesės kaime (Pastovio rj., BTSR)] — botanikas floristas, farmakognostas ir entomologas. 1825 baigė Vilniaus un-to med. f-tą. 1824—30 to un-to prof. J. Volfgango padėjėjas, 1830—32 botanikos sodo vedėjas. 1832—40 Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos adjunktas, vėliau profesorius; dėstė botaniką, farmaciją ir farmakologiją. 1840—42 keliavo po V. Europą, po to kurį laiką gyveno Pastovyje pas ornitologą K. Tyzenhauzą. 1847—51 vėl buvo užsienyje. Grįžęs apsigyveno Polesės kaime, A. Kublickio dvare. Po 1863 sukilimo dvaras buvo konfiskuotas, Kublickis ištremtas į Sibirą, o G. nusižudė. G. tyrė Lietuvos, ypač Vilniaus krašto, florą. Sudarė Lietuvos floros 1205 augalų rūšių (daugiausia žiedinių) sąrašą, kurį panaudojo Vilniaus un-to prof. E. Eichvaldas savo knygai „Lietuvos, Volinės ir Podolės gamtos bruožai" (vok. kalba, 1830). G. veikale „Naujų ir mažai ištirtų Lietuvos augalų piešiniai" (lot. kalba, 1849) yra ir jo paties Lietuvoje aptiktų 10 rūšių ir 4 varietetų augalų piešiniai (šio leidinio mikrofilmas yra Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje). Būdamas užsienyje, G. dalį savo herbarų dovanojo botanikams bei mokslo įstaigoms; Drezdene R. Reichenbachas juos panaudojo savo kapitaliniam veikalui „Flora germanica exicata". Europoje pagarsėjo savo leidiniu apie Rusijos pietvakarių vabzdžius (1852). G. aprašė naujas augalų rūšis: *Chara Tyzenhauzi, Potamogeton Tyzenhauzi, P. lithuanicus, Glyceria lithuanica* ir kt. Daugelis jo moksl. straipsnių išspausdinta Vilniaus laikraščiuose („Dziennik wileński", „Kurjer wileński").

Ršt.: Rzadsze rośliny okolic Wilna.— M. **Baliński**, Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno, 1835; **N. Kumielski, S. Górski**, Zoologia albo historia naturalna zwierząt w głównych zasadach, Wilno, 1836—57; Icones potamogetonum, characearum, cyperacearum et graminearum novas vel minus cognitas species Lithuaniae illustrantes, B., 1849; Analecta ad enthomographiam provinciae occidentalis meridionalis imperii Rossici, B., 1852.

GORŠĀNOVAS Minas [1897.XII.3 Kungušiluose (Jonavos rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, valstietis. I pasaul. karo metais evakavosi į Tambovo guberniją. 1918—1920 savanoris Raudonojoje Armijoje. 1920 grįžo į Lietuvą. 1934 įstojo į LKP. 1940—41 stalius Gaižiūnuose. Hitlerininkų nužudytas.

GORŠĀNOVAS Nikonas [1894 Kungušiluose (Jonavos rj.) — 1941.VII.18 Išorų miške (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, valstietis. 1918—19 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys; Užusalių part. kuopelės sekretorius. 1940—41 aktyviai padėjo stiprinti Tarybų valdžią, buvo išrinktas Jonavos liaudies teismo tarėju. Burž. nacionalistų nužudytas.

GÓŠTAUTAS [m. 1364] — Veliuonos pilies komendantas. 1364 Kryžiuočių ordino magistrui maršalui Henigui fon Šindekopfui su savo kariuomene netikėtai užpuolus Veliuonos pilį, G. vadovaujama pilies įgula didvyriškai gynėsi nuo kryžiuočių puolimo 12 dienų. Kai paskutinėmis apsiautimo dienomis kryžiuočiai paėmė priešpilį ir, panaudoję pilies sienų griaunamąsias mašinas, keliose vietose pramušė skyles, Šindekopfas pareikalavo pasiduoti. Pilėnų atsakymo negavę, kryžiuočiai sukrovė prie pilies sienų didelį laužą, ir, papūtus palankiam vėjui, padegė jį. Karščio ir dūmų apimtos pilies komendantas sutiko pasiduoti su įgula, o kryžiuočiai pažadėjo pilies gynėjams dovanoti gyvybę. Tačiau įleisti į pilį kryžiuočiai klastingai išžudė visą jos įgulą. G. ir jo padėjėjai buvo paimti į nelaisvę, bet, vedami pas magistrą, pakeliui taip pat buvo nužudyti.

GÓŠTAUTAS Albertas [m. 1539] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis veikėjas. Dalyvavo kovose su Krimo totoriais ir atmušė jų puolimą prieš Naugarduką (Novgorodoką). Nuo 1508 Naugarduko, nuo 1514 Polocko ir nuo 1519 Trakų vaivada. Siekė sutvirtinti Lietuvos savarankiškumą ir jos nepriklausomybę nuo Lenkijos, ieškojo savo planams šalininkų bajorijoje. Rengė Lietuvos įstatymų kodifikaciją (statutą). Statutas buvo svarstomas 1522.XII.4 Vilniaus seime. Redaguodamas Lietuvos Statutą, G. įtraukė į jį paragrafus, kuriais buvo draudžiama svetimšaliams įsigyti Lietuvoje turtų ir užimti tarnybas.

GÓŠTAUTAS Bronius [g. 1907.XII.27 Varžgaliuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Stalius. 1926 priimtas į LKP ir dirbo jos eilėse iki 1930, buvo Varžgalių part. kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1929.IX suimtas prie Leonpolio (Ukmergės rj.) kartu su kitais LKP Ukmergės parajonio konferencijos delegatais ir 1930.V nuteistas 5 metus kalėti. Ukmergės kalėjime 1931 dalyvavo polit. kalinių 8 dienų protesto bado streike. Bendradarbiavo „Balse" (pseudonimas Kaimo vargšas), rašė eilėraščius, apsakymus Ukmergės kalėjimo polit. kalinių rankraštiniam žrn. „Politkalinių žodis" (ėjo 1932—34, red. I. Laukaitytė). Išėjęs į laisvę 1935.VII, dirbo staliumi kaimo statybose, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—1941 Ukmergės miesto vykd. k-to pirmininkas, paskui Ukmergės aps. vykdomojo k-to skyriaus vedėjas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karininkas. Demobilizuotas 1943—44 mokėsi part. ir taryb.

darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). Išvadavus Lietuvą, Ukmergės aps. vykdomojo k-to pirmininkas, 1945—46 Ž. ū. kooperacijos vyriausiosios v-bos prie Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, 1947 mokėsi kursuose prie Aukštosios part. m-los Maskvoje. 1947—1949 Kauno aps. vykdomojo k-to pirmininkas. 1949—54 LKP Kauno aps. k-to, paskui LKP Marijampolės rj. k-to I sekretorius. 1954—57 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1957—62 LKP Šakių rj. k-to I sekretorius. Nuo 1962 Šakių rj. vykdomojo komiteto v-bos viršininkas. 1947—55 Lietuvos TSR AT deputatas. 1954—56 ir 1958—61 LKP CK narys.

GÓŠTAUTAS Jonas [m. 1458] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis veikėjas. Pirmą kartą minimas kaip Horodlės suvažiavimo dalyvis (1413). Jo parašas yra Melno taikos sutartyje (1422). Vytauto viešpatavimo pabaigoje ir Švitrigailos viešpatavimo metais did. kun-ščio rūmų maršalas. Dalyvavo derybose su Kryžiuočių ir Livonijos ordinais Skirsnemunėje (1431, 1432). Kurį laiką rėmė Švitrigailos kovas su Lenkija dėl Lietuvos—Lenkijos unijos panaikinimo. 1435—40 Smolensko vietininkas. Sąmokslininkams nužudžius Žygimantą, aktyviai kovojo už Lietuvos suverenumą. Kai, nepaisant lenkų didikų protesto, 13 metų Kazimieras buvo paskelbtas Lietuvos did. kun-ščiu (1440), G. buvo paskirtas valstybės regentu. Kai ties Varna žuvo kovoje su turkais Lenkijos karalius Vladislovas ir Lenkijos karaliumi (po ilgų derybų tarp Lenkijos ir Lietuvos didikų) paskelbtas Kazimieras iš Lietuvos išvyko, Lietuvos politikai toliau vadovavo G. ir jo šalininkai. Kai paaiškėjo, kad Kazimieras, būdamas Lenkijoje, kai kuriuos polit. klausimus sprendė Lietuvos nenaudai, G. organizavo karą prieš Lenkiją ir į Kazimiero vietą numatė kviesti Kijevo kun-štį Simaną Olelkaitį arba didiką Radvilą. G. mirtis ir Lietuvos politikų nesutarimai sutrukdė G. planų vykdymą.

GÓŠTAUTAS Jonas [1800.VII.3 Šileliuose (Šiaulių rj.) — 1871.VII.20 Prancūzijoje] — 1830—31 sukilimo dalyvis, demokratas. Baigęs Kėdainių g-ją, įstojo į Vilniaus un-tą. Tėvui mirus, 1823 grįžo į jo paliktą dvarelį šeimininkauti, ėjo žemės sienų teisėjo pareigas. Bendravo su valstiečiais. Prasidėjus 1831 sukilimui, vienas pirmųjų suorganizavo sukilėlių būrį, kuris užėmė Baisogalą. Vėliau G. vadovavo Šiaulių aps. sukilėlių raiteliams. Sukilimui baigiantis, prisidėjo prie gen. Dembinskio vadovaujamų kariuomenės dalinių. Emigravo į Prancūziją. G. demokratinės ir revoliucinės pažiūros atsispindi knygelėje „Ponas Teisėjaitis, arba apsakymas apie Lietuvą ir Žemaitiją" (lenkų k., 1839), kurioje pasakojama apie dvarininkų ūkį, jų pajamas iš linų auginimo, parodoma ir nežmoniškas valstiečių išnaudojimas, vergiška jų padėtis, neapykanta dvarininkams, reiškiamos antibaudžiavinės rev. pažiūros. Knygelę G. išleido anonimiškai ir dedikavo Lenkų demokratų d-jai, susikūrusiai 1832 Prancūzijoje. G. pasirašė taip pat šios d-jos „Manifestą" (1836), kuriame teigiama, kad pirmas naujo sukilimo žingsnis turi būti baudžiavos panaikinimas, paliekant valstiečiams jų dirbamą žemę (be jokio atlyginimo dvarininkams).

Lit.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957 [p. 63—69].

GÓŠTAUTAS Petras [1921.X.11 Varžgaliuose (Ukmergės rj.) — 1942.XI ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1940.VII LKJS narys. 1940—41 LLKJS Ukmergės aps. k-to instruktorius. Hitlerinės okupacijos pr. evakavosi į Penzos sritį. 1942.VIII.8 su Zigmo grupe pasiųstas į Lietuvą partiz. kovai, dalyvavo kovose su priešu Utenos aps., buvo siunčiamas užmegzti ryšio su Trakų partizanais. Žuvo kovoje su hitlerininkais.

GÓTIKA [ital. *gotico*, pranc. *gothique* — gotiškas; iš germanų genties — gotų — pavadinimo] — architektūros ir meno stilius, susiformavęs XII a. Prancūzijoje ir vyravęs XIII—XV a. daugelyje Europos šalių.

G. bazilikinė sistema išsivystė iš romaninio stiliaus, pradėjus naudoti skliautus su nerviūromis, konstruktyvines smailias arkas, o t. p. kontrforsus ir arkbutanus skėtimosi jėgoms atremti. G. būdingas vertikalinis erdvės skirstymas, smailios arkos, aštrūs profiliai, archit. masės skaidymas dekoratyviniais elementais, sudėtingi skliautų raštai, geometriniai akmens raizginiai ir vitražai languose, gausios skulptūros pastatų fasaduose ir viduje, smailios ažūrinės bokštų viršūnės. Greta *renesanso* ir *baroko* G. egzistavo iki XVII a.

Lietuvoje G. atsirado XIV a., o nuo XV a. pr. plačiai vystėsi pilių, gyv. namų ir bažnyčių archit-roje. G. pastatams buvo naudojamos degto molio plytos ir lauko akmenys. Iš pradžių pastatai buvo masyvūs su nedidelėmis angomis ir negausiais profiliais; XVI a. jie įgavo grakštesnių proporcijų, turtingesnių formų. Lietuvos G. būdingos išsivysčiusios žvaigždinių ir krištolinių skliautų formos, vėlyvosios G. fasadų bei frontonų originalios kompozicijos su dvigubo lenkimo arkomis (Perkūno namai Kaune, Onos bažnyčia Vilniuje), mažu tarpu nuo sienos atskirti kontrforsai (Jurgio bažnyčia Kaune), netinkuotos sienos, dekoruotos geometriniais raštais iš juodų plytų galų. XIX a.— XX a. pr. Lietuvos bažnyčių ir kai kurių dvarų archit-roje paplito pseudogotika, kartais gana tiksliai perteikianti istorines G. formas (Rokiškio ir Palangos bažnyčios), tačiau daugeliu atvejų neturinti didesnės meninės vertės. Ž. *Architektūra, Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblis, Mikalojaus bažnyčia, Zapyškis.*

GOTJÓ (Gauthiot) Roberas [1876.VI.13 Paryžiuje — 1916.IX.11 ten pat] — prancūzų kalbininkas. A. Mejė mokinys. Tyrinėjo daugiausia ide. ir finų-ugrų kalbas. 1913 gavo daktaro laipsnį už „Sogdų kalbos gramatiką". 1900 lankėsi Lietuvoje ir aprašė r. aukštaičių dadininkų (Buivydžių kaimo Rokiškio rj.) tarmę („Buivydžių tarmė", 1903). Eksperimentiniu būdu tyrinėjo liet. kalbos tarmių balsių kiekybę ir priegaides, rašė liet. kalbos morfologijos ir leksikologijos klausimais, tačiau, nepakankamai mokėdamas liet. kalbą, neišvengė fonetikos klaidų.

Ršt.: De l'accent et de la quantité en lituanien.—„La Parole", 1900, Nr. 3; Литовские этимологии.— Русский филологический вестник, 1902; Le parler de Buividze, Paris, 1903; Über den litauischen e-Laut.—„Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 5, 1904; A propos des nominatifs pluriels lituaniens en **-aĩ**.—„Indogermanische Forschungen", Bd. 26, 1909.

GOTŠÁLKA Juozas [1906.XII.22 Maslauciškėse (Alytaus rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Rev. judėjime dalyvavo Alytaus valsčiuje. 1940 adm. tvarka už rev. veiklą nubaustas kalėti. 1940—41 Alytaus vls. žemės ūkio komisijos narys, vėliau Alytaus vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

GOŽÁNSKIS Samuilas [1867 Gardine — 1943] — vienas pirmųjų Lietuvos socialdemokratų. 1888 baigė Vilniuje mkt. in-tą, mokytojavo. Apie 1889 įstojo į socialdemokratų ratelį ir tais metais vadovavo pirmam Vilniuje darbininkų siuvėjų streikui. XIX a. paskutinio d-mečio pirmojoje pusėje buvo vienas aktyviųjų veikėjų Vilniaus socialdemokratų grupėje, palaikiusioje ryšius su „Darbo išvadavimo" grupe užsienyje, su Peterburgo bei kitų Rusijos miestų marksistais. 1894 parašė „Laišką agitatoriams", rašinėjo straipsnius ir brošiūras, kurios hektografuotos buvo platinamos darbininkų rateliuose. 1896 s-d. grupės nusiųstas dirbti į Bialistoką, ten netrukus suimtas ir ištremtas į Jakutijos gub. Nuo 1897 priklausė Bundui, įėjo į Bundo CK. 1907 Bundo Bialistoko rj. org-jos delegatas RSDDP V (Londono) suvažiavime. Vėliau visuomeniniame-politiniame gyvenime aktyviai nedalyvavo, buvo keletą kartų suimtas. Po 1917 Vasario revoliucijos vėl pradėjo aktyviai veikti, buvo vienas kairiosios Bundo srovės vadovų. Po Spalio revoliucijos Petrogrado miesto Maskvos rj. Tarybos narys, 1918—19 Tulos gub. vykdomojo k-to darbo sk. sekretorius. 1919 priimtas į RKP(b). Nuo 1922 dirbo ped. darbą. 1939 išėjo į pensiją.

GRABÁUSKIENĖ Antanina [g. 1932. VIII.6 Viekšneliuose (Telšių rj.)] — pedagogė, pedagogikos mokslų kandidatė (1962). 1955 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1955 to pat in-to dėstytoja, nuo 1964 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie žinių taikymą praktinėje mokinių veikloje ir kt. ped. klausimais.

GRABIJÓLAI — kaimas Trakų rj., Kazokiškių apyl., 8 km į š. nuo Vievio, Neries kair. krante. 100 gyv. (1959). Iš

r. prie kaimo prieina Grabijolų miškas. Šalia kaimo, prie Neries, yra vėjo išpustytų pilkapių ir XIII—XVI a. senkapio liekanų.

1857 archeologas K. Tiškevičius kasinėjo 2 pilkapius ir rado degintinius IX—XII a. kapus. Priešais kaimą, Neries deš. krante, buvusio G. dvaro miške, yra pilkapynas, kurį 1890 kasinėjo A. Jocheris ir rado degintinių VI—VII a. kapų. Dalis pilkapiuose rastų ginklų ir papuošalų yra Vilniuje, Istorijos-etnografijos muziejuje.

GRABUÕSTAS — ežeras Molėtų rj., 9 km į p. v. nuo Molėtų, 3,5 km į v. nuo plento į Vilnių. Plotas 60 ha, didž. gylis 21 m. Ežeras įgaubtas. Ilgis 2000 m, didž. plotis 525 m. Yra 2 salos: vakaruose — 13,5 ha, rytuose — 0,4 ha. Krantai neaukšti, apaugę mišku. Iš Ambraziškių ež. į G. įteka bevardis upelis, išteka Grabuosta (Siesarties intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 7 kg/ha. Prie G. įsikūrę Dienovagiai.

GRAČIÕVAS Sergejus [g. 1922.IX.22 Mostovichoje (Ivanovo sr.)] — dailininkas. 1937—42 mokėsi Ivanovo meno m-loje. 1942—45 Raudonosios Armijos karys. 1951 baigė Vilniaus Dailės in-to tapybos katedrą, 1951—57 in-to dėstytojas. Nuo 1952 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Nutapė peizažų, portretų, paveikslų karo, pramonės ir kt. temomis.

Kūriniai: „Klaipėdos išvadavimas" (1954), „Ginklo draugai" (1957), „Kelio tiesimas" (1958), „Po darbo" (1959), „Prieš šventes" (1961), „Pavasario treniruotė" (1963) ir kt.

GRADĒCKAS Antanas [g. 1929.VI.13 Kalvarijoje (Kapsuko rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1964). 1947 baigęs Rokiškio vid. m-lą, mokytojavo. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1958 Rokiškio vaikų muz. m-los direktorius. 1960 neakivaizdiniu būdu baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. Nuo 1961 Švietimo m-jos mokyklų v-bos inspektorius. Parašė fantaziją pučiamųjų orkestrui liet. taryb. kompozitorių dainų temomis (1964), abiturientų maršą (1964).

GRĀDSKAJA Aleksandra [**Klepikova**; g. 1922.VI.29 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš darbininkų. 1940 priimta į komjaunimą. 1940—41 LLKJS Trakų aps. k-to narė. Hitlerinės okupacijos pradžioje hitlerininkų kalinta Lukiškių kalėjime. 1942 užmezgė ryšį su Vilniaus komjaunimo pogr. org-ja. 1944.IV išrinkta LLKJS Vilniaus miesto k-to sekretore. Palaikė ryšius tarp LKP Vilniaus miesto k-to ir A. Mickevičiaus partizanų būrio. Nuo 1943 Komunistų partijos narė. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1946—50 dirbo Eišiškių vls. liaudies švietimo skyriaus, paskui bibliotekos vedėja. 1950—52 Lietuvos TSR MT instruktorė. 1952—54 spaudos darbuotoja Šalčininkuose. 1954—59 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. Nuo 1959 mokytoja Vilniuje.

GRĀFIKA [gr. *graphō* — rašau, piešiu] — dailės šaka, kurios pagrindinė išraiškos priemonė yra linija, vienspalvis piešinys. Spalvos grafikoje vartojamos labai ribotai. G. — masiškiausia dailės šaka, pasižyminti rūšių, žanrų, formų, technikos įvairumu. G. pradmenys Lietuvoje randami archeologinių radinių piešiniuose, ornamentuose. XVI a. Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, paplito ksilografija — medžio raižiniai. Ksilografijos technika dvejopa. Iki XVIII a. pab. buvo vartojama liepos medžio lentelė, ant jos piešiamas piešinys, paskui peiliu kiekviena linija iš abiejų pusių apipiaustoma, nereikalingos vietos (šviesios plokštumos) pašalinamos, ir nuo iškilių lentelės vietų atsispausdavo piešinys. Nuo XVIII a. pab., naudojantis anglų grafiko T. Bjuiko išradimu, imta vartoti plokšteles, suklijuotas iš kieto medžio (palmės, buko, samšito, kriaušės) skersinio piūvio kaladėlių. Jos suteikė grafikams žymiai didesnę laisvę ir galimybes vaizduoti tikrovę, naudojantis balta linija ir štrichu. Lietuvoje XVI a. ksilografijos technika buvo puošiamos bei iliustruojamos knygos (žymiausias paminklas — vad. Lietuvos Brastos biblija, 1563), kuriami portretai (Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto ir kt.). XVII a. ksilografiją išstūmė vario raižiniai, reikalavę didelio kruopštumo, tačiau leidę dar tikroviškiau vaizduoti gyvenimą. Piešinys atspaudžiamas nuo įrėžtų vario plokštelėje linijų-griovelių. Tuo metu Vilniuje dirbę dailininkai A. ir S. Tarasevičiai, J. Engelhartas, L. Vilacas (Willatz), K. Getkė (Goetke), T. Šnopsas (Schnops), T. Makovskis ir kt. raižė varyje Lietuvos miestų, magnatų rūmų vaizdus, portretus, herbus, alegorinius paveikslus. XVIII a. knyginės ir lakštinės (estampinės) G. pasiekimus papildė Lietuvoje dirbę dail. Herškė Leibovičius, P. Balcevičius, K. Karenga ir kt.

Sparčiau ir įvairiau G. vystėsi nuo XIX a. pr., kai Vilniaus un-te buvo įsteigta raižybos katedra (ž. *Dailės mokyklos*). Jos dėstytojai J. *Saundersas*, M. *Podolinskis*, B. *Kislingas* išraižė seriją žymių to meto žmonių portretų, išugdė nemaža jaunų grafikų, perteikę jiems real. kūrybos įgūdžius. Katedrą baigę dailininkai G. išpopuliarino, pakėlė jos meninį lygį. Didelį poveikį G. vystymuisi turėjo grafinė J. *Rustemo* kūryba. Jos tradicijas plėtojo K. *Kukevičius*, išleidęs Vilniaus apylinkių litografijų albumą, J. *Damelis* ir kt. Ypač reikšminga to meto knyginė grafika, pasižyminti ne tik profesiniu meistriškumu, bet ir patriotizmu, atspindinti pažangias visuom. nuotaikas. Vieni žymiausių to laikotarpio G. kūrinių — V. *Smokovskio* medžio raižinių iliustracijos A. Mickevičiaus „Konradui Valenrodui", J. Kraševskio „Vitolio raudai", M. *Andriolio* iliustracijos A. Mickevičiaus „Ponui Tadui". XIX a. pabaigoje Lietuvos grafikoje dar labiau sustiprėjo dem. tendencijos, kritinės gaidos, protestas. Liaudis, varginġas valstiečių gyvenimas tapo viena svarbiausių grafikų kūrybos temų (V. *Slendzinskio*, K. *Alchimovičiaus*, N. *Ordos* ir kt. kūriniai). Šalia medžio ir vario raižinių XIX a. vis labiau pamėgstama litografija — spauda nuo specialiai paruošto akmens. Vilniuje tuo metu veikė kelios litografijos spaustuvės, daug prisidėjusios prie grafikos kūrinių paplitimo liaudyje. XX a. pr. grafikos srityje dirbo žymūs to meto dailininkai M. *Čiurlionis*, P. *Rimša*, A. *Žmuidzinavičius*, J. *Zikaras*, J. *Vienožinskis* ir kt., sukūrę portretų, knygų viršelių, vinječių. To meto G. kūriniuose pasireiškė simbolizmo ir secesinio stiliaus įtaka.

Burž. valdymo laikotarpiu G. vystėsi lėčiau, negu kitos dailės šakos, tačiau buvo įvairi savo tematika, praturtėjo jos technika. Vyravo ksilografija, bet dalis dailininkų dirbo oforto, litografijos, lino raižinių technika ir pasiekė nemažą meistriškumą. Intensyviau vystytis G. ėmė apie 1930, kai į meninį Lietuvos gyvenimą įsijungė dailininkų karta, baigusi Kauno meno m-lą. Ypač pažengė į priekį lakštinė grafika. Joje ryškiai atsiskleidė dailininkų realistinis tikrovės suvokimas, ryšys su pažangiomis, dem. idėjomis. Socialinės bei kritinės mintys pasireiškė grafikės M. *Katiliūtės* kūryboje, atskleidžiančioje moters beteisiškumą burž. visuomenėje. Darbo žmogus, jo buitis vaizduojami ankstyvuosiuose J. *Kuzminskio* („Darbininkas", „Piovėjas"), P. *Rauduvės* („Depas"), M. *Bulakos* („Kauno uostas"), T. *Kulakausko* („Darbininkas") kūriniuose. Vienas reikšmingiausių to laikotarpio G. kūrinių — V. *Jurkūno* lino raižinių ciklas „Žvejai", pirmąkart išraiškingai atskleidęs žvejų gyvenimo ir darbo sunkumus. Šių dailininkų kūrybai didelio poveikio turėjo pažangių V. Europos grafikų ir ypač rusų dail. A. Kravčenkos ir V. Favorskio kūryba. Knygų iliustravimas vystėsi silpniau, nes jų buvo išleidžiama nedaug. Reikšmingiausios to meto knygų iliustracijos — M. Bulakos medžio raižiniai J. Biliūno apys. „Liūdna pasaka", V. Jonyno iliustracijos K. Donelaičio poemai „Metai". Pažymėtinos pirmosios A. *Kučo* iliustracijos Aišbės apsakymui „Brička". Vaikų lit-rai ir žurnalams meniškų iliustracijų sukūrė D. *Tarabildienė*, K. *Šimonis*, R. *Kalpokas*, V. Stančikaitė ir kt. Reikšmingą vaidmenį suvaidino satyr. grafika. Kai kurios karikatūros (ž. *Karikatūra*) periodinėje spaudoje (ypač satyrinėje) demaskavo burž. visuomenės ydas. S. *Žukas* išjuokė moralinį valdančiųjų sluoksnių išsigimimą, pasmerkė liaudies išnaudojimą (albumas „Veidai ir kaukės"). Kai kurie dailininkai (S. Žukas, B. Motūza, B. Žekonis ir kt.) savo kūryba ir veikla buvo susiję su LKP pogr. veikla, leido nelegalų satyr. žrn. „Šluota". Burž. laikotarpio G. buvo sudėtinga ir prieštaringa, joje ne vienu atveju pasireiškė formalistinių meno krypčių įtaka, tačiau geriausieji kūriniai išsaugojo pažangaus, realistinio meno tradicijas ir sudarė tvirtą pagrindą vystytis taryb. grafikai.

Taryb. liet. grafika, pagrįsta soc. realizmo metodu, vystosi itin sparčiai. Ji įgijo naują turinį, praturtėjo jos žanrai,

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 592

technika. Dailininkų gretas papildė grafikų karta, išaugusi ir subrendusi tarybiniuose dailės in-tuose. Ypač didelių laimėjimų pasiekė knygų iliustravimas ir apipavidalinimas. V. Jurkūno iliustracijos K. Donelaičio poemai „Metai", Žemaitės „Rudens vakarui", A. *Makūnaitės* iliustracijos vaikų lit-rai („Saulės vaduotojas", „Pasaka apie eželį", „Gulbė karaliaus pati" ir kt.), J. Kuzminskio, A. Kučo, A. *Steponavičiaus,* S. *Krasausko,* V. *Valiaus,* V. *Galdiko* ir kt. iliustratorių kūriniai ne kartą buvo pažymėti medaliais, diplomais, premijomis. Lietuvos knyginės grafikos menas teigiamai vertinamas Tarybų Sąjungoje ir užsienyje. Nuo 1950 vis didesnį užmojį įgauna lakštinė grafika. Estampuose ryškiai atsiskleidžia aktualūs šių dienų reiškiniai, būdingi taryb. gyvenimo faktai, žmonių charakteriai, jų tarpusavio santykiai, kūrybinis darbas. Vis daugėja kūrinių tarpt. temomis. Žymią vietą estampinėje G. užima Lietuvos peizažas: intymus, lyriškas ir epinis, pramoninis. Geriausieji V. Jurkūno, J. Kuzminskio, V. Valiaus, P. Rauduvės, J. Žilytės, M. Bulakos, S. Rozino, R. Gibavičiaus ir kt. dailininkų lakštinės G. kūriniai pasižymi glaudžiu ryšiu su gyvenimu, formos meistriškumu. Taryb. metais išsivystė *plakato* žanras, tapęs viena masiškiausių ir veiksmingiausių agitacijos priemonių. Lakoniškos formos, išraiškingi yra grafikų J. Galkaus, V. Kaušinio, D. Brusokienės, A. Kazakausko ir kt. plakatai. Sėkmingai plėtojasi karikatūristų, susibūrusių prie satyr. žrn. „Šluota", kūryba. Ž. *Dailė.*

Lit.: **P. Galaunė,** Vilniaus meno mokykla, K., 1928; **P. Galaunė,** Pirmųjų Lietuvos litografijų istorijos bruožai, K., 1933; **В. Улоза,** Изобразительное искусство Литовской ССР, M., 1957; Lietuvių tarybinė dailė (Grafika), V., 1960 [P. Svičiulienės įvad. str.]; **P. Galaunė,** Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; **P. Galaunė,** Grafikos meno rinkiniai Lietuvoje.— Ten pat; Lietuvos grafika (1960—62), V., 1962; Lietuvių grafika (1963), V., 1964.

GRAIČIŪNAS Andrius [1870.X.31 Pajuodupyje (Kupiškio rj.) — 1952.IX.9 Čikagoje]— pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, gydytojas. Baigęs Liepojos g-ją, atsisakė eiti į kunigus, neteko tėvų paramos. 1889 emigravo į JAV, 1900 Čikagoje baigė med. mokslus ir visą gyvenimą čia vertėsi gydytojo praktika. Kartu su J. Šliupu organizavo Lietuvių mokslo draugystę, 1893 buvo jos sekretorius. Vienas sa-

vaitraščio „Naujoji gadynė" steigėjų. Dalyvavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA), Tėvynės mylėtojų draugystės, Lietuvių socialistų s-gos, Lietuvių daktarų d-jos veikloje. Redagavo žurnalą „Gydytojas" (1921—25), parašė knygų med. klausimais („Sveikata", „Užkrečiamos limpamosios ligos" ir kt.) Rėmė pinigais Lietuvos mokslo ir kultūros įstaigas, pažangias org-jas, mokslus einančią jaunuomenę. Buvo griežtai nusistatęs prieš faš. režimą Lietuvoje. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, G. buvo ištikimas jos šalininkas, kovojo prieš reakcionierius.

GRAIČIŪNAS Jonas [g. 1903.VI.10 Tbilisyje] — poetas, vertėjas. 1906 su tėvais grįžo į Lietuvą. 1930 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to filol. skyrių. 1927—36 dirbo mokytoju, 1936—38 Eltos redaktoriumi, vėliau radiofone. 1937—38 Lietuvių rašytojų d-jos pirmininko pavaduotojas. Išleido 4 eil. rinkinius, kuriuose atsispindi burž. ideologija, ryšku „tautinio romantizmo" tendencijos. 1945—47 dirbo Lietuvos TSR Rašytojų s-gos Kauno filialo reikalų vedėju. Išspausdino taryb. tematikos eilėraščių.

Vert.: **A. Puškinas,** Borisas Godunovas, K., 1947; **A. Gribojedovas,** Vargas dėl proto, V., 1949; **J. Tynianovas,** Vazir Muchtaro mirtis, V., 1959; **D. Mamsurovas,** Poema apie didvyrius, V., 1963; **I. Babelis,** Raitelių armija, V., 1964.

GRAĨKŲ KALBÀ — viena iš indoeuropiečių kalbų. Skiriama senoji (VII—IV a. pr. m. e.), koinė — bendrinė (III a. pr. m. e.—IV a.), vidurinė, arba bizantiškoji (V—XV a.), ir naujoji G. k. (nuo XIV—XVI a.). Senoji G. k. šalia lot. kalbos yra tarpt. žodžių bei terminų šaltinis ir klasikinės filologijos studijų objektas. Lietuvoje senąja G. k. susidomėta apie XV—XVI a. Iš Žemaitijos kilęs lietuvis Ž. Liauksminas XVII a. parašė lotyniškai G. k. gramatiką „Graikų kalbos taisyklių sąvadas" („Epitome institutionum linguae Graecae"), kuri buvo išleista Vilniuje 1655; tai pirmoji Lietuvoje išspausdinta G. k. gramatika. G. k. Lietuvos m-lose pradėta dėstyti XVI a. Aukštesnis G. k. kursas buvo einamas Vilniaus akademijoje. Uždarius Vilniaus un-tą, G. k. buvo dėstoma tik klasikinėse g-jose ir kunigų seminarijose. Burž. Lietuvoje G. k. buvo dėstoma tik jėzuitų ir marijonų išlaikomose g-jose. Vilniaus ir Kauno un-tuose G. k. buvo dėstoma klasikinės filologijos specialybės studentams, kuriems buvo privalomas ne tik gramatikos kursas, bet ir istorinė G. k. gramatika bei G. k. istorija. Mažesnį G. k. kursą eidavo lyg. kalbotyros specialybės studentai. Buvo išleista prof. M. Račkausko G. k. gramatika (2 d., 1930—34) ir K. Ulvydo parengtas Ksenofonto „Anabasio" įvadas ir žodynas (1934). Taryb. metais Vilniaus un-te G. k. privaloma tik klasikinės filologijos specialybės studentams.

GRAĨKŲ LITERATŪRÀ (antikinė) ž. *Antikinė literatūra.*

GRAJAUSKAĨ — kaimas Raseinių rj., Ariogalos apyl., 4,5 km į š. nuo Ariogalos. 163 gyv. (1959). Per G. teka Taipėda (Dubysos intakas). Aštuonmetė m-la (1926—53 pradinė, 1953—62 septynmetė).

GRAKÁUSKAS Bronius [g. 1910.XI.16 Grajauskuose (Vilkaviškio rj.)] — agronomas ekonomistas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1936 baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1935 įsitraukė į pogr. kom. veiklą. 1936—37 dirbo Dotnuvos bandymų stotyje, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys, rinko lėšas politiniams kaliniams, rev. veiklai remti. 1937—40 Radviliškio bandymų stoties direktoriaus pavaduotojas. 1940 Lietuvos Liaudies kariuomenės 2-sios pėstininkų divizijos polit. vadovas. 1940—41 Ž. ū. tyrimo įstaigos (Kaune) valdybos viršininkas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—46 Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariato vyriausiosios taryb. ūkių v-bos viršininkas. Nuo 1946 dirba ped. darbą Lietuvos Ž. ū. akademijoje. 1946—49 specializavosi Timiriazevo ž. ū. akademijoje. Nuo 1963 docentas. Išleido knygelių ir išspausdino moksl. straipsnių apie ž. ū. organizaciją, ekonomiką, apie pirmūnų darbo patyrimą.

GRAMÁILA Zigmas [g. 1927.II.20 Garžviluose (Jurbarko rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1944—46 komjaunimo darbuotojas Eržvilke, Skaudvilėje. Nuo 1947 TSKP narys. 1948 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo LLKJS Tauragės rj. k-te, LLKJS CK. Nuo 1952 part. darbuotojas. 1953—55 LKP Skaudvilės rj. k-to I sekretorius. 1958 baigęs Aukštąją partinę m-lą Maskvoje, dirbo LKP CK. Nuo 1959 LKP Raseinių rj. k-to I sekretorius, nuo 1962 Raseinių rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

GRAMĀTIKA [gr. *grammatikē* (*technē*) — rašymo menas, iš *gramma* — raidė] — 1) kalbos mokslo šaka, tirianti žodžių, žodžių junginių ir sakinių sandarą; 2) pati žodžių, žodžių junginių ir sakinių sandara, nulemianti kalbos tipą; 3) knyga, skirta žodžių, žodžių junginių ir sakinių sandarai sistemingai nušviesti. G. apima morfologiją ir sintaksę. Pagal nagrinėjimo metodą skiriama: aprašomoji (deskriptyvinė, sinchroninė) G., kai aprašoma tam tikro laikotarpio kalbos gramatinė sistema, ir istorinė (diachroninė) G., kai aprašoma kurios nors kalbos gramatinės sistemos raida. Atskira ist. G. šaka yra lyginamoji G., kai pateikiami dviejų ar daugiau giminiškų kalbų faktai, nustatomas jų ist. santykis bei chronologija. Lyg. G. gali aprėpti visą giminiškų kalbų šaką, pvz., baltų kalbų lyg. G. (J. Endzelyno „Baltų kalbų garsai ir formos", 1948; liet. leid. 1957), ir net visą giminiškų kalbų šeimą, pvz., indoeuropiečių kalbų lyg. G. (A. Mejė „Lyginamojo indoeuropiečių kalbų studijavimo įvadas", 1903). Pirmąją lyginamąją ide. kalbų G. parašė 1833 F. Bopas, į lyginamų ide. kalbų skaičių įtraukęs ir liet. kalbą. Nuo lyg. G. skiriasi gretinamoji G.; tai dviejų giminiškų ar net negiminiškų kalbų gramatinių sistemų aprašymas praktinio kalbų mokymo reikalui, pvz., aukštosiose m-lose dėstomas lietuvių ir rusų gretinamosios gramatikos kursas.

Lietuvoje gramatikos pradėtos leisti XVI amžiuje. 1596 Vilniuje išspausdinta

L. Zizanijaus „Slaviškoji gramatika" („Grammatika slovenska"), 1619 Vievyje išleista M. Smotrickio „Slaviškoji gramatika" („Grammatika slavenskaja"), turėjusi didelę įtaką visai gramatinės minties raidai Rusijoje ir kituose slavų kraštuose.

Liet. kalbos gramatikų pirmtakas yra M. Mažvydas. Jis katekizme 1547 išspausdino elementorių „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti"; parašė pirmąją liet. abėcėlę, pateikė skiemenavimo pavyzdžių, pirmuosius lietuviškus G. terminus, pvz., „skaitytinės"— raidės, „balsinės"— balsiai, „dvibalsinės"— dvibalsiai, „sabalsinės" — priebalsiai. Bibliografas P. Alegambė savo raštuose mini, kad ne vėliau kaip 1630 K. Širvydas parašęs G. „Lietuvių kalbos raktas" („Clavis linguae Lituanicae"), tačiau iki šios dienos ji nesurasta. Pirmąja spausdinta liet. kalbos gramatika laikoma 1653 Karaliaučiuje išleistoji D. Kleino „Lietuvių kalbos gramatika („Grammatica Litvanica"). 1654 Kleinas išspausdino jos vok. santrauką —„Compendium Litvanico—Germanicum". Šios Kleino G. turi labai didelę reikšmę liet. kalbos mokslui: jose gerai aprašyta liet. kalbos gramatinė sandara, pateikta 5 linksniuočių ir 7 linksnių sistema, nustatytos pastovesnės XVII a. literatūrinės liet. kalbos normos. Kleino G. turėjo įtaką XVIII a. R. Prūsijoje vokiečių kalba išleistoms F. Hako, Pov. Ruigio, G. Ostermejerio ir G. Milkaus liet. kalbos gramatikoms. Anksčiau už Kleino gramatikas buvo parašyti K. Sapūno „Lietuvių kalbos gramatikos metmenys" („Compendium Grammaticae Lithvanicae"), kuriuos tik 1673 išleido T. Šulcas; dėl to filologai tuos metmenis vadina Sapūno—Šulco G.

Pirmoji žinoma liet. kalbos G. Lietuvoje — tai lot. parašyta anoniminė G. „Lietuvos kalbų [= tarmių] visetas" („Universitas linguarum Litvaniae"), išspausdinta Vilniuje 1737. Joje remiamasi vidurio aukštaičių tarme, nors deramasi ir prie kitų tarmių, kad būtų suprantama visiems lietuviams. Ši G. reikšminga tuo, kad joje pirmąkart trumpai apibūdintos liet. kalbos priegaidės. Antrą kartą šią G. išleido S. Stanevičius Vilniuje 1829. K. Kasakauskas 1832 išspausdino Vilniuje originalią liet. kalbos G. lenkų kalba, pateikdamas savo sukurtų lietuviškų gramatikos terminų, pvz., „balsės", „dvibalsės" ir kt. XIX a. pirmojoje pusėje rankraštines liet. kalbos G. parašė S. Grosas, A. Butkevičius, D. Mogėnas, J. Čiulda ir kt. Reikšmingą rankraštinę liet. kalbos G. su vertimu į lenkų k. paliko biržėnas K. Daukša. Jos liet. tekstas, pavadintas „Kalbmoklė [= gramatika] liežuvio lietuviško", yra pirmoji lietuviškai parašyta liet. kalbos G., nes iki tol visos liet. kalbos gramatikos buvo rašomos arba lotyniškai (pirmosios), arba vokiškai (daugiausia), arba lenkiškai. Pirmąja lietuviška spausdinta G. laikytina S. Daukanto vadovėlis „Prasma lotynų kalbos" (išsp. 1837 Peterburge). Vietoj lotyniškų Daukantas joje pateikė lietuviškus gramatikos terminus, pvz., „daiktavardis", „būdvardis", „laipsnis", „trumposios balsės" ir kt. Tad Mažvydas, Kasakauskas ir Daukantas buvo pirmieji lietuviškų G. terminų kūrėjai. 1856 Pragoje pasirodė A. Šleicherio parašyta pirmoji mokslinė „Lietuvių kalbos gramatika" („Litauische Grammatik"), o 1876 Halėje išspausdinta plati norminė F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika" („Grammatik der litauischen Sprache"), kurioje, remiantis vakarų aukštaičių tarme, sistemingai aprašyta fonetika, morfologija ir sintaksė, pateikta gera kirčiavimo sistema. Šleicherio ir Kuršaičio gramatikos XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo liet. kalbos studijų šaltinis ištisai liet. inteligentų kartai. Kuršaičio gramatikos santrauką („Litauische Elementar-Grammatik"), skirtą Tilžės g-jos mokiniams lietuviams, parengė ir Tilžėje išleido J. Šikopas (2 d., 1879—81). Šleicherio gramatikos įtakoje J. Juška parašė gramatinę apybraižą „Kalbos [= tarmės] lietuviško liežuvio" (išsp. 1861 Peterburge) ir rankraštinę liet. kalbos gramatiką „Lietuviška kalbrėdė" (rusų kalba, par. 1862). Juška sukūrė gerų liet. kalbos G. terminų, pvz., „skaitvardis", „įvardis", „šaknis", „galūnė", „skiemuo". Pagal Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatiką" A. Bilenšteinas 1863 parašė „Latvių kalbą" („Die lettische Sprache"). Didelį indėlį į lietuvių G. mokslą įdėjo A. Baranauskas ir K. Jaunius. Baranauskas 1889 parašė G. „Mokslas lietuviškos kalbos", o kiek vėliau Jaunius — G. „Lietuviškas kalbomokslis". Išliko nemaža Baranausko ir Jauniaus skaitytų liet. kalbos paskaitų užrašų. Vienus Baranausko paskaitų užrašus „Kalbomokslis lietuviškos kalbos" išleido P. Sereika 1896—99 Tilžėje. Jauniaus paskaitų užrašai, pavadinti „Lietuviškas kun. Jaunio kalbomokslis", išspausdinti hektografu 1897 Tartu. Tais pat metais pasirodė didelis O. Videmano „Lietuvių kalbos vadovėlis" („Handbuch der litauischen Sprache"). 1911 Peterburge buvo išspausdinta K. Būgos parengta „Kunigo Kazimiero Jauniaus Lietuvių kalbos gramatika", o 1916 išleistas Būgos atliktas jos vertimas į rusų kalbą. Jauniaus G. turi nemažą moksl. reikšmę: joje gana gerai aprašytas veiksmažodis, gausu vertingos faktinės medžiagos. Liet. kalbos ist. gramatikai savo kalbiniais darbais labai daug nusipelnė Būga. 1899 Tartu pasirodė hektografuota P. Avižonio „Lietuviška gramatikėlė", kurią redagavo J. Jablonskis. Ištisą epochą sudaro Jablonskio liet. kalbos gramatikos. 1901 Tilžėje Petro Kriaušaičio slapyvardžiu jis išleido „Lietuviškos kalbos gramatiką", 1911 Seinuose Rygiškių Jono slapyvardžiu — „Lietuvių kalbos sintaksę", 1919 Vilniuje —„Lietuvių kalbos gramatiką", 1922 Kaune —„Lietuvių kalbos gramatiką" (papildytą linksnių mokslu), 1925 —„Lietuvių kalbos vadovėlį" (1922 gramatikos pagrindu) ir 1928 — sintaksės studiją „Linksniai ir prielinksniai". Jablonskio gramatikos iki šių dienų išlaikė didelę teorinę ir istorinę vertę. Jose pirmąkart teisingai nušviestas literatūrinės kalbos ir tarmių santykis, įtvirtinta literatūrinėje liet. kalboje vakarų aukštaičių tarmė, padėti tvirti pamatai tolesniam lit. kalbos ugdymui ir norminimui. Jablonskis daugiau, negu bet kuris kitas kalbininkas, nusipelnė

GRAMMATICA
Litvanica
Mandato & Autoritate
SERENISSIMI ELECTORIS
BRANDENBURGICI
adornata,
& prævia Cenfura
primum
in lucem edita
M. DANIELE Klein
Paftore Tilf. Litv.
Præmiffa eft ad Lectorem Præfatio
...
REGIOMONTI,
...JOHANNIS REUSNERI,
...

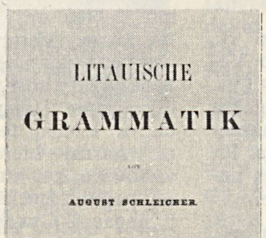
LITAUISCHE
GRAMMATIK
AUGUST SCHLEICHER
PRAG 1856.

GRAMMATIK
DER
LITTAUISCHEN SPRACHE
DR. FRIEDRICH KURSCHAT
HALLE,

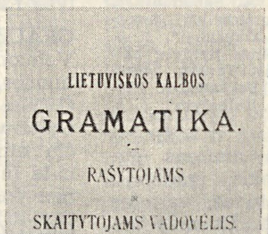
LIETUVIŠKOS KALBOS
GRAMATIKA
RAŠYTOJAMS
IR
SKAITYTOJAMS VADOVĖLIS
PETRAS KRIAUŠAITIS
TILŽĖJE 1901

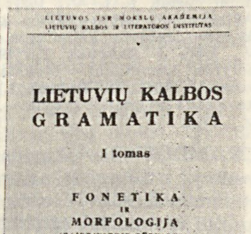
LIETUVIŲ KALBOS
GRAMATIKA
I tomas
FONETIKA
IR
MORFOLOGIJA
(DAIKTAVARDIS, BŪDVARDIS,
SKAITVARDIS, ĮVARDIS)

Gramatika. D. Kleino „Lietuvių kalbos gramatikos" (1653), A. Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatikos" (1856), F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatikos" (1876), J. Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatikos" (1901) ir akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos" (1965) tituliniai puslapiai

gramatinės terminijos kūrimui. Visos vėlesnės liet. kalbos gramatikos buvo parašytos, remiantis Jablonskio vadovėliais.

Gramatikos mokslas Tarybų valdžios metais plėtojamas 2 kryptimis: 1) leidžiamas ir įvertinamas praeities palikimas, pvz., išleista Kleino „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika" (1957); Jablonskio rinktiniai raštai (2 t., 1957—59); Būgos rinktiniai raštai (3 t., 1958—62) ir t. t.; 2) tyrinėjama liet. kalbos gramatinė sandara, pvz., atskiromis knygomis išleista: str. rinkinys „Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai" (1957), Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai" (1957), str. rinkinys „Dabartinė lietuvių kalba" (1961), J. Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė" (1963), str. rinkinys „Kai kurie gramatikos ir stilistikos klausimai" (1963). Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-tas drauge su Vilniaus aukštųjų m-lų liet. kalbos katedromis rengia trijų tomų akademinę „Lietuvių kalbos gramatiką". Šios gramatikos pirmąjį tomą (1965) parašė A. Laigonaitė, V. Mažiulis, K. Ulvydas (vyriausiasis redaktorius), V. Urbutis, A. Valeckienė, V. Vaitkevičiūtė. Didelę reikšmę literatūrinės liet. kalbos norminimui turėjo vid. m-loms skirta J. Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatika" (d. 1, 1946, XVI leid. 1965; d. 2, 1945, XVII leid. 1965).

Minėtinos taip pat pastaraisiais metais už Lietuvos ribų išleistos gramatikos, pvz., M. Petersono „Lietuvių kalbos apybraiža" („Očerk litovskogo jazika", red. J. Balčikonis, M., 1955), A. Erharto „Lietuvių kalba" („Litevština", Praga, 1956), J. Otrembskio „Lietuvių kalbos gramatika" („Gramatyka języka litewskiego", Varšuva, t. 1—3, 1956—65) ir kt.

Lit.: **J. Balčikonis,** Surastas kalbos mokslo dokumentas [apie K. Daukšos gramatiką].— „Tiesa", 1955.IV.16; **T. Buchienė, J. Palionis,** Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos.—„Pirmoji lietuvių kalbos gramatika", V., 1957; **J. Palionis,** J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai.— **J. Jablonskis,** Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1957; **A. Sabaliauskas,** Akademinei latvių kalbos gramatikai pasirodžius.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960; **J. Kruopas,** Tarybinės lietuvių kalbotyros laimėjimai.— Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; **A. Kaupuž, I. Lukšaitė,** A. Butkevičiaus gramatikos byla.—„Kalbotyra", t. 5, V., 1962.

GRAMDÙKAS — akmens amžiaus gyventojų titnaginis įrankis įgaubtais, statmenais, storais ašmenimis, vartotas kaului ir medžiui apdirbti. Žinomas nuo paleolito pabaigos, bet ypač būdingas mezolito pabaigai, neolito pradžiai. Dažnai buvo kombinuojamas su kitu įrankiu — *gremžtuku*, arba rėžtuku.

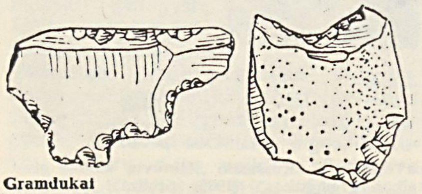

Gramdukai

GRAMOFÒNAI. Mechaniniai G. Lietuvoje paplito po I pasaul. karo. Jie buvo daugiausia importuojami iš Anglijos, Vokietijos ir kt. kapit. šalių. Taryb. metais Lietuvoje pradėta gaminti elektrinius G., kurie išstūmė mechaninius. Nuo 1952 elektrinius G. gamino elektrotechnikos g-la „Elfa", o nuo 1954 ir Vilniaus plataus vartojimo elektrinių dirbinių g-la (dab. Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-la). Iš pradžių buvo gaminami elektriniai G. be garsiakalbio ir stiprintuvo (vad. elektrofonai), vėliau su garsiakalbiu ir stiprintuvu. 1955 Lietuvos TSR pagaminta 344 000 gramofonų. Vėliau, paplitus radioloms, G. paklausa sumažėjo, ir jų gamyba Lietuvoje nuo 1959 nutraukta.

GRANÌTAS, kristalinė magminė uoliena. Lietuvoje randamas G. yra labai įvairios sudėties, struktūros ir spalvos. Paviršiuje ir kvartero sluoksniuose labai paplitę G. rieduliai, ledynų atnešti iš vid. ir š. Švedijos, Alandų salų, p. v. ir p. r. Suomijos (vienas didžiausių granitinių riedulių — *Puntukas*). Be to, G. įeina į *prekambrio* kristalinio pamato sudėtį. Naudojamas statyboje (Vilniuje Lenino paminklo postamentas iškaltas iš raudonos spalvos G., Resp. bibliotekos išoriniai laiptai sudėti iš tašyto G. luistų), skulptūroje, keliams grįsti.

„GRANÌTAS" — buržuazinis literatūros almanachas, išleistas 1930 Kaune. Red. J. Keliuotis. Bendradarbiavo daugiausia jauni klerikalinės krypties literatai. Paskelbtuose kūriniuose žymu dekadentinės-formalistinės tendencijos, bandomos jungti su neokatolicizmo idėjomis.

GRAŠIS — feodalinės Lietuvos moneta (XV—XVIII a.). *Ž. Pinigai.*

GRAUMENÀ — upė Klaipėdos ir Šilutės rj., Šalpės kair. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 94 km^2. Prasideda Užvienų apylinkėse, 7 km į v. nuo Kvėdarnos. Nuo ištakos iki Končaičių teka į p. v., toliau — į š. v. Įteka į Šalpę 11 km nuo jos žiočių, ties Jonikais. Vid. nuolydis 237 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,25 m^3/s.

GRAUŽĖNAI — kaimas Jurbarko rj., Veliuonos apyl., 4 km į š. v. nuo Veliuonos, 1 km į š. nuo Nemuno. 159 gyv. (1959). Per kaimą teka Nemuno intakai Geležius ir Graužupis. Kaimo p. pakraščiu eina Kauno—Jurbarko plentas. Pr. m-la (nuo 1864). Graužėnų kultūros namai yra gretimame Naujokų kaime.

GRAUŽIAĨ — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 11 km į p. v. nuo Kėdainių. 221 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs tarp Nevėžio ir Šušvės upių. Lentpiūvė, mechaninės dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1919). 1938 kaime aptiktas plokštinis IX—XIII a. kapinynas, vienas būdingiausių vidurio Lietuvai.

Kapinynas tyrinėtas 1938 Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus. Kapinyno būta ariamoje žemėje, nedidelės kalvelės atšlaitėje, Nevėžio krante, netoli Labūnavos—Josvainių kelio. Ištirti 106 kapai; iš jų 12 buvo degintiniai žmonių kapai, penkiasdešimt šešiuose rasti tik žirgų griaučiai, visi kiti — degintiniai žmonių kapai, po kuriais pakastas nedegintas žirgas. Kapuose, kuriuose rasti vien žirgų griaučiai, tikriausiai irgi buvo palaidoti žmonės su žirgais, tik virš jų buvę degintiniai žmonių kapai buvo jau suardyti (suarti). Degintinius kapus sudarė laužo likučiai, supilti į duobutę, iškastą žemėje. Įkapės negausios. Jas daugiausia sudarė žalvariniai papuošalai: pasaginės segės su aguoniniais bei gyvuliniais galais, žalvarinės apyrankės ir kt. Savo turtingumu išsiskyrė degintinis kapas 97, kuriame buvo surastos 2 sidabrinės pasaginės segės, 5 svarstyklių svoreliai ir sidabrinis lydinys. Žirgai būdavo pakasami nedeginti, su visa apranga, pažaboti. Kiekvieno žirgo nasruose rasti geležiniai žąslai, kartais su labai gausiai ornamentuotais kauliniais laužtukais. Išliko puošnūs kamanų apkaustai, inkrustuoti žalvariu ir sidabru, žalvariniai skambalėliai, balno kilpos, diržų sagtys. Žirgų viršugalvio vietoje dažnai randami gintariniai karoliai bei žalvarinės susuktos, kartais pasidabruotos skardelės, kuriomis būdavo suimami karčių pluoštai. Rasta ir žalvarinių žiedų — apyuodegių, kurie būdavo maunami ant uodegų. Tyrinėjimų medžiaga yra Kauno ist. muziejuje.

GRAUŽÌKAI — kaimas Kelmės rj., Kelmės apyl., 7 km į š. v. nuo Kelmės, prie kelio į Lygšelį. 83 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1930—50 pradinė, 1950—62 septynmetė).

GRAUŽÌKAI. Lietuvoje gyvena šešių šeimų G.: *voverės, bebrai,* miegapelės (*Myoxidae*), šokliai (*Dipodidae*), pelės (*Muridae*) ir pelėnai (*Cricetidae*). Kai kas prie G. būrio dar skiria *kiškius* ir *triušius*. **Miegapelių** šeimos aptinkamos 4 rūšys: lazdynų miegapelė (*Muscardinus avellanarius*) — nereta, sodinė miegapelė, arba ąžuolų miegapelė (*Eliomys quercinus*), miškinė miegapelė (*Dryomys nitedula*) ir didžioji miegapelė (*Glis glis*) — retos. Miegapelės gyvena medžiuose, krūmuose. Minta daugiausia medžių sėklomis; soduose žalingos. Pirmasis tikslių žinių apie miegapelių buvimą Lietuvoje paskelbė K. Tyzenhauzas 1848. **Šoklių** šeimos tik miškinė sicista, arba beržynų sicista (*Sicista betulina*), 1929 aptikta Rūdininkų girioje. Minta vabzdžiais, žolių sėklomis, uogomis. **Pelių** šeimos Lietuvoje yra 7 rūšys. Rudoji žiurkė, arba pilkoji žiurkė (*Rattus norvegicus*), paplitusi visoje Lietuvoje, išskyrus kai kuriuos š. r. rajonus. Daugiausia jų yra miestuose, ypač didžiuosiuose. Gyvena žemutiniuose namų aukštuose, rūsiuose, sandėliuose, tvartuose. Vasarą kai kurios žiurkės apsigyvena daržuose, soduose, šiukšlių dėžėse, paupiuose, o žiemą vėl grįžta į trobesius. Daug žalos jos daro paukščių ir triušių fermose. Juodoji žiurkė (*R. rattus*) Lietuvoje paplitusi kaimo vietovėse, kai kur ir miestų pakraščiuose; rudųjų žiurkių apgyventose vietose ji negausi. Gyvena daugiausia palėpėse ir viršutiniuose namų aukštuose. Ne tokia plėšri, kaip rudoji žiurkė. Naminė pelė (*Mus musculus*) paplitusi trobesiuose, dirvinė pelė (*Apodemus agrarius*) ir pelė mažylė (*Micromys minutus*) — laukuose, geltonkaklė pelė (*Apodemus flavicollis*) ir miškinė pelė (*A. sylvaticus*) — miškuose; pastaroji dažna tik Lietuvos pietryčiuose. Žemės ūkiui žalingiausios naminė pelė ir dirvinė pelė (kenkia javams, sodams, nami-

nėms bitėms); miško ūkiui — geltonkaklė pelė (naikina medžių, krūmų sėklas, mažus naudinguosius paukščius). **Pelėnų** šeimos Lietuvoje gyvena 6 rūšys. Paprastasis pelėnas (*Microtus arvalis*) — gausiausias Lietuvos laukų kenkėjas. Daro žalos sodams, javams, dobilams, daržovėms. Rudasis pelėnas (*Clethrionomys glareolus*) dažnas miškuose, kenkia jiems, tačiau sudaro daugumos kailinių žvėrių pagr. maistą. Vandens žiurkė (*Arvicola terrestris*) gyvena prie vandenų; kai gausiai prisiveisia — daro žalą daržams, sodams. Pievinis pelėnas (*Microtus agrestis*) negausus; gyvena drėgnose pievose ir paupiuose. Vandens pelėnas (*M. oeconomus*) aptiktas tik Nemuno žemupio užliejamose pievose ir prie Žuvinto ež. Pelėnų rūšis ondatra (ž. *Ondatros*) Lietuvoje aklimatizuota nuo 1954. Pelių, žiurkių ir kt. nedidelių G. natūralūs priešai Lietuvoje — pelėdos (ypač apuokai), lingės, suopiai, gandrai, kovai, varnos, šarkos, ežiai, lapės, šeškai, šermuonėliai, žebenkštys.

Lit.: **N. Likevičienė,** Peliniai graužikai ir kova su jais, V., 1960; **N. Likevičienė,** Paprastojo pelėno (*Microtus arvalis* Pall.) biologija Lietuvos TSR sąlygomis.—„LTSR MA darbai", 1962, C 1.

GRAUŽÌNIAI — kaimas Molėtų rj., Joniškio apyl., 4 km į š. v. nuo Joniškio. 93 gyv. (1959). Š. pakraštyje yra Kamanio ež., š. r. pakraštyje — ež. Šventas. Pr. m-la (nuo 1927), biblioteka (nuo 1955). Aptiktas IV a. žmogaus kapas. Prie griaučių rasti žalvariniai žiediniai antsmilkiniai, kaklo apvara iš įvijų, pakabučių, stiklinių karolių, geležinis piautuvėlis ir žalvarinis įvijinis žiedelis. Burž. nacionalistai 1943 nužudė 2 kaimo gyventojus — M. Žičką ir J. Juozupėną, 1950 — Joniškio apyl. tarybos pirm. Toločką.

GRAUŽÌNIS Stepas [g. 1910.I.1 Vilniuje] — dirigentas. 1930—32 mokytojaudamas Giedraičiuose, suorganizavo chorą, saviveiklininkų jėgomis pastatė M. Petrausko operetę „Consilium facultatis" ir kitus scenos veikalus. Nuo 1932 studijavo kompoziciją, vėliau dainavimą Kauno Konservatorijoje (baigė dainavimo klasę). Nuo 1940 Kauno muz. komedijos teatro chormeisteris, nuo 1944 Kauno muz. teatro dirigentas.

G. pastatyti ir diriguojami spektakliai: operos — Dž. Verdžio „Traviata" (1952), P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas" (1953); operetės — B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje" (1944), R. Planketo „Kornevilio varpai" (1949), Ž. Ofenbacho „Perikola" (1951), A. Belazaro „Auksinės marios" (1955), F. Supė „Bokačas" (1955), D. Kabalevskio „Pavasaris dainuoja" (1958), N. Dostalio „Klivija" (1960), ir kt.

GRÃUŽIS — ežeras Molėtų rj., 10 km į š. r. nuo Molėtų, 1,5 km į r. nuo plento į Uteną. Plotas 21 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1310 m, didž. plotis 320 m. Krantai aukšti, rytuose apaugę mišku. Per G. teka Virinta (Šventosios intakas). Prie G. įsikūrę Aidiečiai.

GRAUŽỸS Motiejus [1897 Viečiūnuose (Varėnos rj.) — 1917.I.5 Johansone (prie Rygos)] — revoliucinio judėjimo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915 pašauktas į kariuomenę, tarnavo 14 Sibiro šaulių divizijos 55 pulke. Dalyvavo Šiaurės fronto kareivių sąjūdyje ir šio pulko kareivių 1916.XII.23 sukilime prieš imp. karo tęsimą ir caro valdžią. Sukilimas įvyko tiesioginėje bolševikų partijos antimilitaristinės agitacijos įtakoje, buvo vienas pirmųjų Rusijos armijoje. Jį nuslopinus, G. kartu su kitais 37 kareiviais ir puskarininkiais buvo sušaudytas.

GRÃVIS [lot. *gravis* — sunkus] — kairinis kirčio ženklas (‵), kuriuo žymima: 1) kirčiuoti trumpinės priegaidės skiemenys (pvz., „tàs", „tà", „nešù", „nèšti"), 2) tvirtapradžiai mišrieji dvigarsiai *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* (pvz., „tìltas", „tìmpa", „gìnti", „gìrti", „bùlvė", „stùmti", „skùndžia", „kùrmis") ir 3) tvirtapradis dvibalsis *ui* (pvz., „zùiti"). Ž. *Kirtis, Priegaidė*.

GRÃVROGKAS Antanas [Graurokas; 1880.V.18 Šeduvoje — 1958.IV.1 Kaune] — inžinierius mechanikas. 1910 baigė Peterburgo Technologijos in-tą. 1910—20 Jekaterinoslavo ir Smolensko f-kuose dirbo inžinieriumi. Nuo 1922 Kauno un-to dėstytojas, nuo 1924 privatdocentas. 1926—31 Siaurųjų geležinkelių dirbtuvių Kaune direktorius. 1932—33 Kauno miesto burmistras. Nuo 1944 dėstė Kauno un-te, nuo 1950 Politechnikos in-te. 1952 gavo docento vardą. Paskelbė keliolika moksl. darbų apie vandens turbinas.

GRAŽẼLIS Emilis [g. 1928.IX.6 Kaune] — gydytojas patofiziologas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Eksperimentinės medicinos in-te dirba moksl. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių alergijos klausimais.

GRAŽẼNAS Vaclovas [g. 1931.VI.4 Kaibučiuose (Varėnos rj.)] — dailininkas. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos katedrą. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose. Nuo 1960 dėsto Dailės in-te. Tapo kompozicijas, peizažus, portretus.

Kūriniai: „Geležinkelio remontas" (1957), „Pamaina" (1959), „Vagonų valymas" (1959), V. Vilkūno portretas (1960), „Vilniaus priemiestis" (1960), „Praleidžiant traukinį" (1961), „Minutės pertraukėlė" (1963), „Durpyne" (1965) ir kt.

GRAŽÌNOS PARTIZÃNŲ JUNGINỸS — partizanų būrių junginys, susikūręs 1943 vasarą, kovojęs prieš hitlerininkus Panevėžio apskrityje. Junginio vadas P. Pranevičius, komisaras K. Štaras. Junginyje buvo 3 partizanų būriai. 1-jo būrio vadas P. Binkis, komisaras K. Štaras. Būrys bazavosi Anykščių, Troškūnų miškuose. 2-jo būrio vadas Z. Mikalauskas, komisaras M. Mikalauskas. Šis būrys bazavosi Krekenavos, Ramygalos miškuose. 3-sis būrys bazavosi Šeduvos miškuose. Jo vadas B. Dimidavičius, komisaras J. Miknevičius. Žaliosios girioje buvo suorganizuotas 4-sis būrys. Jo vadas V. Tamašauskas, komisaras A. Seršniovas. Žuvus vadovybei, 4-jo būrio partizanai buvo išskirstyti į kitus junginio būrius. Gražinos junginyje bazavosi LKP ir LLKJS Panevėžio aps. pogrindiniai k-tai. Kupiškyje, Krekenavoje, Naujamiestyje, Troškūnuose, Šeduvoje, Šimonyse, Viešintose buvo sudaryti partijos valsčių pogr. k-tai, 24 pirminės org-jos. Į partiją priimti 96 žmonės. K. Štaro iniciatyva prie Mažvilkos ež., pas Paškauską, buvo įrengta pogr. spaustuvė. Joje buvo spausdinami atsišaukimai, kuriuos platino visi Gražinos junginio partizanai. Gražinos junginio būriams priklausė 162 partizanai. Jie nuvertė nuo bėgių 16 kar. ešelonų, atėmė iš vok. okupantų ir vietinių burž. nacionalistų 95 šautuvus ir automatus, 5 kulkosvaidžius ir daug kito karinio turto. Išlaisvino suimtus išvežti į Vokietiją Bygailių kaimo gyventojus, susprogdino Raguvėlės, Surdegio pienines, 5 pieno priėmimo punktus, sudegino Gankių geležinkelio stotį, 500 tonų šiaudų ir šieno Troškūnų geležinkelio stotyje, sunaikino apie 6 km telefono laidų, 4 automašinas su hitlerininkais. Nelygioje kovoje su priešu didvyriškai žuvo junginio partizanai — B. Kaziulis, J. Kepelinskas, O. Macevičiūtė, J. Striška, E. Šereika, A. Šeršniovas, K. Štaras, V. Tamašauskas, J. Vegys ir kt.

Lit.: **J. Paplauskas,** Negreit išaušo diena, V., 1963.

GRAŽỸS Bronius [g. 1934.I.5 Nečionyse (Rokiškio rj.)] — aktorius, režisierius. 1956 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinį f-tą. 1956—62 Kapsuko, nuo 1963 Klaipėdos dramos teatro aktorius. Režisavo spektaklių (A. Vienuolio „Prieblandoje", 1956; H. Rodigasto „Nežudyk!", 1964, ir kt.).

Vaidmenys: Istorikas (K. Binkio „Atžalynas"), Kirmis (V. Mykolaičio-Putino „Valdovas"), Piršlys (V. Miliūno „Marti"; pagal Žemaitės apsakymus), Kazimierėlis (K. Sajos „Gaidžio pentinai") ir kt.

GRAŽỸS Jonas [g. 1921.II.3 Kiaušuose (Anykščių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959). 1951 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1951—56 Lietuvos TSR MA Melioracijos in-to, nuo 1956 Lietuvos Hidrotechnikos ir melioracijos moksl. tyrimo in-to bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie užliejamų pievų grūdinimą, drenažą. Išleido brošiūrą apie paviršinį laukų sausinimą (1963).

GRAŽÌŠKIAI — kaimas Vilkaviškio rj., 20 km į v. nuo Kalvarijos, prie kelio į Vištytį; apylinkės ir kolūkio centras. 352 gyv. (1959). Pro G. teka Širvinta ir jos intakas Gražupis. Netoli Širvintos yra didelis eksploatuojamas žvyro karjeras. Veikia felčerių-akušerių punktas (nuo 1946), vid. m-la (1864—1946 pradinė, iki 1948 prog-ja), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1948).

G. įsikūrė XVI a. pab., Sūduvos girių kolonizavimo metu. 1594, darydami miškų reviziją, karaliaus valdininkai Nemunaičio girioje atmatavo 12 valakų kirtimų, 33 margus miško ir įkūrė toje vietoje Gražių kaimą. 1598 Nemunaičio girininkas Jonas Naruševičius padovanojo Gražius savo tarnui Vaitiekui Gintautui, kuris Gražių valakuose gyvenusius valstiečius pavertė baudžiauninkais ir įkūrė G. dvarelį. 1600 dvaro baudžiauninkai pastatė pirmąją bažnyčią, kuriai J. Naruševičius paskyrė dešimtinę iš visų Nemunaičio girininkijos gyventojų. 1606 G. dvaras jau turėjo 16 valakų žemės, 90 margų miško ir vandens malūną prie Dotamėlės upelio. 1623 rašytuose dokumentuose prie G. bažnyčios jau minima ir m-la, turėjusi savo atskiras patalpas. 1746 karaliaus privilegija G. klebonas gavo teisę rengti bažnyčios naudai savaitinius turgus ir 4 metinius prekymečius. Ilgainiui G. parapija tapo viena turtingiausiųjų visoje Sūduvoje, todėl jos klebonais XVIII a. pab.—XIX a. pr. buvo skiriami vyskupai (M. Karpavičius, K. Gološevskis, A. Oleka). 1827 buvo 22 sodybos, 169 gyv., 1881 — 41 sodyba, 315 gyventojų. XIX a. vid. veikė pr. m-la (1862 ją lankė 40 mokinių) ir aukštesnioji m-la, rengusi valsčiaus raštininkus. 1863 valstietis Martinaitis G. apylinkėje buvo sudaręs sukilėlių būrį. XIX a. pab. G. tapo valsčiaus centru. 1905.XII.8 miestelyje įvyko prieš carizmą nukreipta demonstracija, kurios dalyviai išdaužė valstybinę degtinės parduotuvę, išmėtė caro portretus. G. valsčiaus valstiečiai aktyviai dalyvavo 1935 valstiečių streike. IX.21 burž. policija suėmė streiko vietinio k-to narius P. Eidukaitį, K. Kazlauską, S. Subačių; kitą rytą susirinkusi 200—300 valstiečių minia juos išlaisvino. Į G. buvo sutraukta daug policijos iš Vilkaviškio, Kalvarijos, Kauno. IX.23 policininkai užpuolė į G. susirinkusią valstiečių minią ir žiauriai susidorojo su streikininkais. Buvo užmuštas ž. ū. darbininkas J. Abramavičius, keletas valstiečių sunkiai sužeista. 1938—40 veikė LKP Gražiškių—Vištyčio pogr. kuopelė, o vok. faš. okupacijos metais — partizanų grupė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.VII.17 nužudė G. apylinkės taryb. aktyvistus: Lietuvos TSR AT deputatą P. Eidukaitį ir jo sūnus (Sergiejų — Vilkaviškio aps. žemės ūkio komisijos pirmininką, Joną — Gražiškių pr. m-los pionierių vadovą), valsčiaus partorgą Žiburį, valsčiaus žemės ūkio komisijos pirm. Rudzevičių ir kt., iš viso 17 žmonių.

GRĄŽTŲ GAMYKLA, Vilniaus grąžtų gamykla,— įmonė, gaminanti 2—52 mm skersmens grąžtus, skirtus daugiausia gilioms kiaurymėms gręžti, ir specialius grąžtus. Projektinis pajėgumas 25,4 mln. grąžtų per metus. G-la buvo statoma 1955—62, pradėjo veikti 1957.

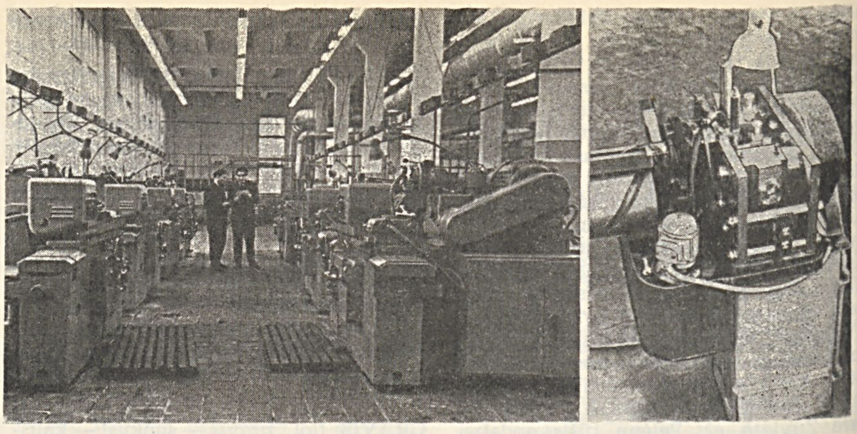

Vilniaus grąžtų gamyklos cechas ir toje gamykloje sukonstruotas grąžtų frezavimo automatas

Jos korpusai užima apie 6 ha. Gamyba mechanizuota, 70% įrengimų yra automatai ir pusautomačiai. Nuo 1964 veikia automatinė grąžtų gamybos linija. Grąžtai gaminami frezavimo ir plastinės deformacijos metodais. 1963 jų pagaminta 15 mln. G. g.— didžiausia siaurai specializuota grąžtų gamybos įmonė Europoje. Jos gaminiai siunčiami daugiau kaip į 120 TSRS miestų, eksportuojami į Kubą, VFR, Italiją ir kt. šalis.

GRAŽŪLIAI — kaimas Alytaus rj., Simno apyl., 2 km į p. nuo Simno, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 237 gyv. (1959). R. pakraščiu į Simno ež. teka Spernia. Biblioteka.

GRAŽŪLIS Julius [g. 1904 Bobrovnikuose (Baltarusijos TSR, Ostroveco rj.)] — revoliucinio judėjimo Argentinoje dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1928 emigravo į Argentiną. 1933 priimtas į Argentinos KP. 1935 už dalyvavimą streike suimtas. 1938 pr. atvyko į Ispaniją ir savanoriu stojo į 13 internacionalinę brigadą. Ebro fronte buvo sunkiai sužeistas. 1939 pr. pasitraukė į Prancūziją, kur buvo įkalintas konc. stovykloje. 1941 atvyko į Maskvą, 1945 — į Vilnių. Nuo 1942 pensininkas.

GRAŽŪLIS Tadas — literato Tado *Černiausko* slapyvardis.

GRAŽŪTĖS EŽERAS, Ožionių ežeras,— ežeras Zarasų rj., 9 km į š. nuo Salako, 6 km į r. nuo Degučių. Plotas 31,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1470 m, didž. plotis 310 m. Krantai neaukšti, bet sausi. Ežerą supa miškas. Š. v. pakrantėje yra Gražutės kaimas.

GRAŽŪTĖS MIŠKAS — miškas Zarasų rj., 5 km į p. v. nuo Zarasų, į p. r. nuo plento į Uteną. Priklauso Zarasų miškų ūkio Gražutės ir Degučių girininkijoms. Plotas 4125 ha; medynų 3656 ha. Pietuose miškas siekia Duseto, Zalvo, Uparto ir Samavo ežerus. Reljefas kalvotas-daubotas, moreninis, vietomis keiminis. Daug ežerų (didesnieji: Samanis, Leistinis, Zalvelis, Baltys, Šiurpys, Liminas, Liminėlis, Babrinis, Babrinėlis, Sakuotis, Gražutės ež.). Yra kimininių aukštapelkių, kuriose durpių klodo storis siekia 4 m. Dirvožemiai daugiausia veléniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai; pasitaiko pelkinių ir jaurinių pelkinių. Pušynų yra 93%, eglynų ir beržynų po 3%. Vyrauja brukniašilio, brukniašilio-skaistšilio, lazdynšilio ir tyrašilio miško tipai. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 16%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 55 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 146 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Kai kurių brandžiųjų medynų tūris 540 ktm/ha medienos. Per metus iškertama vidutiniškai 1,56 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių, ūdrų, tetervinų; ežeruose gausu ančių, vėžių. Šilai, kalvos, ežerai sudaro gražų kraštovaizdį, būdingą Aukštaičių kalvotosioms ežeringosioms aukštumoms. G. m. su gretimais Giteniškių bei Tumiškės miškais ir Samavo, Asavo bei Ažukalnio ež. sudaro Gražutės landšaftinį draustinį (6634 ha). D. Tėvynės karo metais G. m. buvo pagrindinė *Kęstučio partizanų būrio* buveinė. Šiame miške partiz. veiklą pradėjo Tarybų Sąjungos Didvyrė M. Melnikaitė.

GRĒBLAUKIS — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 6 km į š. v. nuo Žiežmarių, 1 km į š. nuo Vilniaus—Kauno plento. 143 gyv. (1959). Per G. teka Lijonas (Strėvos intakas). Pr. m-la (nuo 1946; 1953—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1961).

GRĖBLIÁUSKAS Bronius [1895—1944] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1929, įsijungęs į rev. veiklą Kaune, aktyviai dalyvavo darbininkų streikuose, mitinguose, platino kom. lit-rą. 1931 išrinktas į Kauno miesto ligonių kasos tarybą pagal kairiųjų darbininkų sąrašą. Už rev. veiklą 1929 adm. tvarka nubaustas kalėti. 1932—1933 vėl kalintas apie metus laiko. 1940—41 dirbo Kauno stat. treste. Hitlerininkų nužudytas IX forte.

GRĖBLIÁUSKAS Jonas [1899.XI.3 Uogintuose (Kaišiadorių rj.) — 1946.XII.31] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš kumečių. 1936 įsijungė į rev. judėjimą Židikų vls., platino antifaš. lit-rą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys.

1

2

3

5

6

4

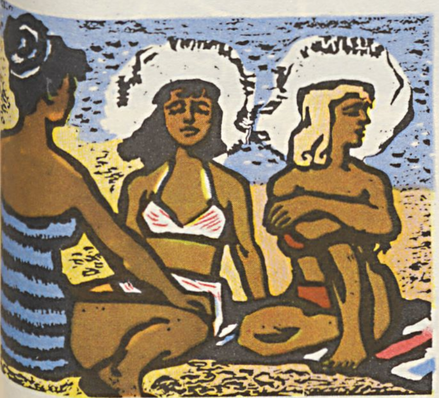

7

8

GRAFIKA I

1. A. Makūnaitės iliustracija pasakai „Eglė žalčių karalienė". **2.** L. Barisaitės „Kelias". **3.** B. Žilytės „Devynių brolių seselė". **4.** V. Kalinausko „Nida". **5.** B. Demkutės iliustracija J. Janonio eilėraščių rinkiniui „Pavasario aidai". **6.** A. Steponavičiaus „Molio Motiejukas". **7.** L. Paškauskaitės „Pliaže". **8.** V. Valiaus „Dūdorius"

1

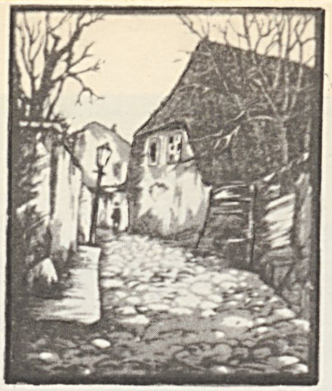

2

3

4

5

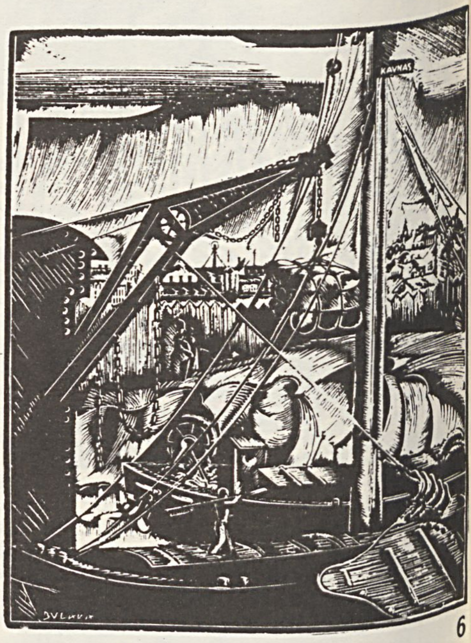

6

7

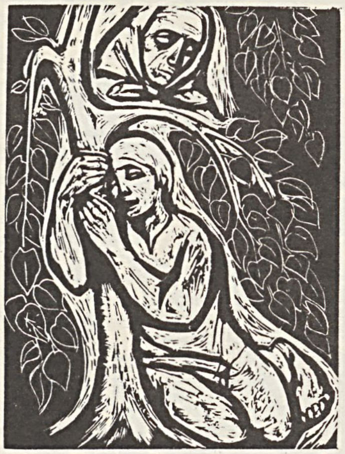

8

9

10

11

GRAFIKA II

1. M. Čiurlionio „Miestas". **2.** S. Žuko „Senamiesčio gatvelė". **3.** T. Kulakausko „Mergaitė su ožkomis". **4.** L. Lagausko „Jaunystė". **5.** D. Tarabildienės iliustracija knygai „100 liaudies baladžių". **6.** M. Bulakos „Kauno uostas". **7.** S. Valiuvienės „Piemenukai". **8.** S. Krasausko iliustracija Just. Marcinkevičiaus poemai „Kraujas ir pelenai". **9.** A. Skirutytės „Žvejo gimimas". **10.** P. Rauduvės „Kolūkio laukuose". **11.** R. Gibavičiaus „Lietuvaitė"

1940 buvo Židikų vls. žemės ūkio komisijos pirmininkas, paskui dirbo milicijoje ir kooperatyvo v-boje. 1942 įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. 1943.VIII.30 pasiųstas į Lietuvą, kovojo partizanų gretose. 1945—46 Mažeikių aps. dirbo partinį ir ūkinį darbą. Burž. nacionalistų nužudytas drauge su šeima.

GRĖBLỸS — įrankis šienui ir javams grėbti, lysvėms daržuose grėbstyti. Lietuvoje vartoti mediniai G. (pav. 1), nuo XIX a.— geležiniai. Dideli G., skirti vasarojui ar rugienoms grėbti, buvo traukiami už specialių ienelių, pritaisytų

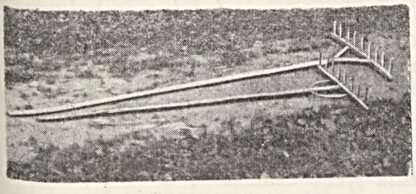

1

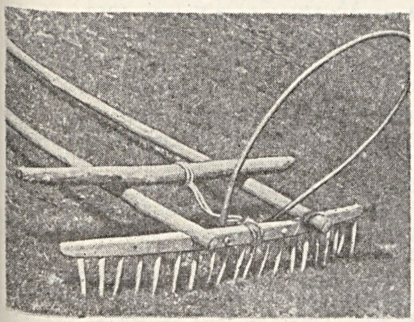

Grėbliai 2

grėblio galvoje (pav. 2). XX a. vis plačiau naudojami dideli arklių bei traktorių traukiami G. Ž. *Žemės ūkio mašinos ir padargai.*

GRĖGERIS Gustavas [1895.VIII.20 Tauragėje — 1947.III.25 Tauragės aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1925—29 priklausė Socialdemokratų partijai. Už dalyvavimą 1927 Tauragės puče suimtas ir iki 1940 kalintas. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1940—41 Tauragės aps. milicijos sk. viršininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 dirbo part. darbą Tauragės aps. Burž. nacionalistų nužudytas.

GREGORÁUSKAS Marijonas [g. 1908. III.13 Kaune] — ekonomikos mokslų daktaras (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1924—26 mokėsi Kėdainių mokytojų seminarijoje. 1926 pradėjo dirbti tos seminarijos pavyzdinėje m-loje mokytoju. Po faš. perversmo 1926 buvo suimtas, kalinamas ir ištremtas į Mažeikius. 1929—1936 studijavo Kauno un-te, kartu dirbdamas įvairiose kooperacijos org-jose. Priklausė Valstiečių liaudininkų s-gai, bendradarbiavo liaudininkų spaudoje, rašė daugiausia kooperacijos klausimais. 1930—35 buvo faktiškas kooperatinių laikr. „Bendras darbas" ir žrn. „Talka" redaktorius. Nuvertus Lietuvoje faš. režimą, įsijungė į soc. statybos darbą. 1940 prekybos liaudies komisaras,

1944—46 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas. Nuo 1946 Vilniaus un-to liaudies ūkio ekonomikos katedros vyr. dėstytojas, nuo 1957 docentas, nuo 1963 prekybos ekonomikos katedros vedėjas, nuo 1964 ekonomikos f-to dekanas, nuo 1965 profesorius. 1950 gavo ekonomikos mokslų kandidato laipsnį. Dirbdamas ped. darbą, 1952—56 vadovavo Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to ž. ū. ekonomikos sektoriui. Drauge su kitais rengė daugiatomį Lietuvos TSR MA darbą „Perspektyvinis Lietuvos TSR liaudies ūkio išvystymas ryšium su kompleksiniu Nemuno kaskados panaudojimu". 1957—59 vadovavo kompleksinio darbo „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti (Lietuvos Rytų zona)" ekonominei daliai. Nuo 1958 TSKP narys. Be daktaro disertacijos „Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960)" (išl. 1960), paskelbė daugiau kaip 30 moksl. darbų Tarybų Lietuvos ekonomikos klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas.

GREĪBUS Mykolas [1891 Slavinciškyje (Kupiškio rj.) — 1938.III.16 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—1919 milicininkas, dalyvavo kovoje prieš kontrrevoliucionierius Kupiškio apylinkėse. 1919 su Raudonosios Armijos daliniais pasitraukė į Tarybų Rusiją. 1933 baigė Maskvos Užsienio prekybos akademiją. Dirbo Visasąjunginės kailių prekybos bazės direktorium. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

GREĪČIUS Petras [1911.VIII.23 Kebiškiuose (Jurbarko rj.) — 1944.VIII Jurbarke] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą, dirbo aiškinamąjį darbą Raseinių aps. statybininkų tarpe. 1940—41 LKP Raseinių aps. k-to instruktorius. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, įsijungė į antifaš. kovą. Hitlerininkų nužudytas.

GREĪFENBERGERIENĖ Eugenija Zlata [Frankaitė; 1900.X.10 Kaune — 1934. XI.4 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš dvarininkų. 1920 baigusi g-ją Kaune, dirbo mašininke. Nuo 1921 LKJS, nuo 1923 Komunistų partijos narė. Platino kom. lit-rą, palaikė ryšius su LKP CK pogr. „Spartako" spaustuve, dirbo part. darbą darbininkių tarpe. 1924—26 veikė Klaipėdos miesto part. org-joje, 1925 „Viktorijos" saldainių f-ko darbininkė. Už darbininkių organizavimą į profs-gą 1926 suimta. 1926 grįžusi į Kauną, vėl dirbo part. darbą tarp darbininkių, tarnautojų profs-goje, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK; kurį laiką buvo legalios politinių kalinių šelpimo d-jos iždininkė. 1926.XII.27 fašistai sušaudė jos vyrą — LKP CK narį J. Greifenbergerį, 1927.I suėmė ją pačią ir įkalino Varnių konc. stovykloje. 1927 už

Gegužės Pirmosios minėjimo organizavimą stovykloje karo lauko teismas Telšiuose nuteisė G. sušaudyti. Malonės prašymą paduoti G. atsisakė. Nuosprendį pakeitus 15 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, G. buvo perkelta į Kauną. 1927—30 Kauno kalėjimo polit. kalinių k-to narė, 1929 viena polit. kalinių moterų bado streiko organizatorių. 1930 perkelta į Zarasų kalėjimą, iš kur 1930.II.27 pabėgo ir emigravo į TSRS. 1934 baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinį un-tą Maskvoje, grįžo į Lietuvą ir dirbo LKP CK instruktore Klaipėdos krašte.

Lit.: A. Sniečkus, Ženės atminimui.—„Priekalas", 1935, Nr. 5 ir kt.; M. Meškauskienė, Šviesus atminimas.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957 [p. 791—792].

GREĪFENBERGERIO MAŠINŲ GAMYKLĀ — įmonė Kaune, gaminanti centrinio šildymo katilus ir radiatorius, ketaus liejinius, cinkuotą skardą, statybinius apkaustus, cinkuotus ir emaliuotus indus (ž. *Mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonė*). Įkurta 1879 Vokietijos kapitalistų brolių Šmitų. 1894 įmonėje dirbo 625 darbininkai, 1913 — 1250. Joje buvo gaminamos spynos. Veikale „Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje" V. Leninas brolių Šmitų f-ką apibūdino kaip vieną didžiausių Lietuvos įmonių, rimtai konkuravusią su Pavlovo spynų g-la (ž. Raštai, t. 3, V., 1950, p. 363). Jau XIX a. pab. f-ko darbininkai pradėjo rev. kovą prieš išnaudotojus. 1887 f-ke įvyko pirmasis Kaune darbininkų streikas. 1905 įmonės darbininkai buvo vieni aktyviausių visuotinio politinio Kauno darbininkų streiko organizatorių ir dalyvių. Po I pasaul. karo f-ką nupirko Lietuvos kapitalistai broliai Vailokaičiai. F-kas buvo pavadintas „Metalu". Burž. valdymo metais f-ko gamyba smuko, darbininkų skaičius sumažėjo apie 5 kartus. D. Tėvynės karo metu įmonė buvo sugriauta. Taryb. metais pastatyta nauja katilinė, naujas cinkavimo cechas, administracinės ir buitinės patalpos. Baigiamas statyti mechaninis liejinių surinkimo cechas, rekonstruojama liejykla. 1963 įmonėje dirbo 1090 darbininkų ir tarnautojų, pagaminta bendrosios produkcijos už 5,2 mln. rb. Pagr. žaliavas įmonė gauna iš kitų taryb. respublikų: cinką iš Čeliabinsko sr., ketų iš Ukrainos TSR g-los „Azovstal",

koksą iš Kaliningrado sr. Apie 30% produkcijos realizuojama Lietuvos TSR, kita išvežama į kitus TSRS rajonus: Maskvos sritį, Moldaviją, Ukrainą, Estiją.

GREIFENBERGERIS Juozas Jonas [1898.IV.6 Kalvarijoje — 1926.XII.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo veikėjas, vienas LKJS ir LKP organizatorių ir vadovų. Kilęs iš darbininkų. 1917 komjaunimo organizatorius Smolenske. 1918 ten pat baigė g-ją. 1918 Nevelio miesto (Pskovo sr.) laikr. „Molot" redaktorius. Tarybų Rusijos komjaunimo I suvažiavimo (1918) Maskvoje delegatas. Suvažiavime Vakarų srities (Baltarusijos, Lietuvos) delegatai turėjo atskirą pasitarimą. Jame G. išrinktas Vakarų srities k-to nariu. 1918—19 komjaunimo org. darbą dirbo Minske, Vilniuje, buvo žrn. „Fakel kommunizma" redkolegijos narys. 1919.II išrinktas Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos CK sekretoriumi. 1919.IV.19—21 kovojo Karlo Libknechto vardo komjaunuolių būryje prieš įsiveržusius į Vilnių pilsudskinius legionus. 1919.XI dalyvavo Komunistinio jaunimo internacionalo I kongrese Berlyne, buvo išrinktas Internacionalo vykd. k-to nariu (be to, buvo Pabaltijo Biuro prie šio k-to narys). Nuo 1920 pavasario dirbo pogr. darbą Lietuvoje, atkūrė LKJS ir vadovavo jai. Drauge su K. Požela 1920 įkūrė LKP CK pogr. spaustuvę „Spartakas". 1920 pogrindyje suorganizavo ir redagavo LKJS Centro Biuro organą „Jaunasis komunistas". Nuo 1921 LKP CK narys. 1923 Klaipėdoje įkūrė kom. org-ją ir pogr. spaustuvę. Nuo 1923 LKP CK Organizacinio Biuro, nuo 1925 LKP CK Polit. Biuro narys. Vienas LKP III (1921), IV (1924) ir LKJS I (1924) suvažiavimų organizatorių. Kominterno III (1921), IV (1922) ir V (1924) kongresų, Komunistinio jaunimo internacionalo II (1921) kongreso delegatas. 1921—26 beveik visų LKP konferencijų ir LKP CK plenumų dalyvis. 1926.IV Kaune suimtas Juozo Štremerio pavarde. Iš kalėjimo paleistas pagal 1926 liepos amnestiją, kurią, masių spaudžiama, paskelbė liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė. Išėjęs iš kalėjimo, įsijungė į profs-ginį judėjimą, organizavo rev. profs-gas. Parašė daug straipsnių LKP ir LKJS pogr. spaudai ir legaliai ėjusiam laikr. „Darbininkų atstovas" (1926). V. Grigo pseudonimu parašė knygutę „Darbininkų jaunuomenės judėjimas Lietuvoje ir Baltarusijoje ir jo tolimesnės užduotys" (1920) ir „Iš mūsų sąjungos gyvenimo" (1921). 1926.XII.17 faš. perversmo metu suimtas. 1926.XII.24 karo lauko teismo nuteistas mirti. Sušaudytas Kauno VI forte. 1947.XII.27 G. palaikai iškasti ir po kremacijos įmūryti Kauno ist. muziejaus sienoje.

Lit.: В. Мицкевич-Капсукас, Фашистский переворот в Литве, М., 1927; З. Ангаретис Фашистский переворот и расстрел коммунаров в Литве, М.—Л., 1927; V. Kapsukas, Keturiems sušaudytiems komunistams atminti, V. 1950; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

GREIKONYS — kaimas Alytaus rj., Butrimonių apyl., 8 km į š. r. nuo Punios. 207 gyv. (1959). Iš r. prie G. prieina Gailiakiemio miškas. Biblioteka (nuo 1960). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai Greikonyse nužudė A. Radzevičių, J. Bražinską.

GREIMAS Jonas [g. 1888.VI.26 Turgalaukyje (Kapsuko rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1957). 1904 įstojo į Veiverių mkt. seminariją. Už dalyvavimą mokinių polit. streike 1905 suimtas ir pašalintas iš seminarijos. 1907 baigęs seminariją, mokytojavo Kaletnike (Lenkijoje). 1908—1915 Barzdų (Šakių rj.) pr. m-los vedėjas. 1915—18 dirbo žemiečių s-goje Minske, Vilniuje. Nuo 1919 Paežerių (Vilkaviškio rj.) pr. m-los vedėjas. 1920 burž. žvalgybos suimtas ir tardytas už antiklerikalinę veiklą. Dirbdamas pr. m-loje, dalyvavo visuom. veikloje, skaitė paskaitas, propagavo ateistines pažiūras. Nuo 1962 Vilkaviškio rj. liaudies švietimo sk. mokytojas.

GREISAS Aronas [1908 Degučiuose (Rokiškio rj.) — 1947.III.8 Marijampolės aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1929 išrinktas Degučių, vėliau Obelių part. org-jos sekretoriumi. Už kom. veiklą 1935 ir 1937 suimtas. Nuo 1939 LKP Kauno aps. k-to narys, Kauno metalistų part. org-jos sekretorius. Nuo 1940 dirbo valst. saugumo įstaigose. Burž. nacionalistų nužudytas.

GREITAKALBĖS — vaikų tautosakos žanras, posakiai, susidedantys iš pasikartojančių, sunkiai ištariamų garsų junginių. Juos reikalaujama greitai ir tiksliai ištarti. Tariantysis paprastai suklysta, atskirus žodžius iškreipia, ir tai sukelia klausančiųjų juoką. Yra G., kurias reikalaujama greitai ištarti pagret kelis kartus. G. daugiausia praktikuojamos vyresniojo amžiaus vaikų kaip pramoga, žaidimas. Žodžiai komponuojami į sakinį ne dėl jų prasmės, o dėl atitinkamo skambėjimo — aliteracijų, asonansų. Pvz., „Ėjo žmogus pro kapus, pro pakapes, nešė pavalkus pavalkapalaikius"; „Gervė gyrėsi gerą girą girioj gėrusi" ir pan. Kai kurios G. susilieja į žodžius, turinčius nepadorią reikšmę.

GREITJURGIS Kazys [1896 Žardeliuose (Mažeikių rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1923—26 priklausė Lietuvos Socialdemokratų partijai. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Platino antifaš. lit-rą, atsišaukimus, rinko aukas polit. kaliniams. 1940—41 Telšiuose dirbo part., vėliau adm. darbą. Hitlerininkų nužudytas.

GREITOJI MEDICINOS PAGALBA. Iki XX a. pr. Lietuvoje organizuotos G. m. p. nebuvo. Nelaimingų atsitikimų ar staigių susirgimų atvejais med. pagalbą teikdavo privatūs gydytojai. 1902 Vilniuje labdarybės d-ja įsteigė G. m. p. stotį. Tai buvo pirmoji greitąją medicinos pagalbą teikianti įstaiga dabartinėje TSRS teritorijoje. Vėliau tokia stotis buvo suorganizuota Kaune. 1930 Kaune gydytojų grupė buvo suorganizavusi naktinius budėjimus G. m. p. teikti, bet, negavusi paramos nei iš valdžios, nei iš miesto savivaldybės, turėjo juos nutraukti. 1937 prie Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninės buvo įsteigta G. m. p. stotis, kuri aptarnavo Kauną ir jo apylinkes 50 km spinduliu. Burž. Lietuvoje už G. m. p. ir sanitarinį transportą reikėjo brangiai mokėti, todėl jos patarnavimais galėjo naudotis tik turtingesni gyventojai. 1940 Tarybų valdžia įvedė nemokamą G. m. p., sukūrė G. m. p. įstaigas. 1940 G. m. p. stotys buvo tik Vilniuje ir Kaune, 1950 — 5 savarankiškos G. m. p. stotys miestuose ir 17 prie rajoninių ligoninių. 1964 G. m. p. stotys suteikė pagalbą 430 000 gyventojų.

GREIŽĖNAI — kaimas Tauragės rj., Lauksargių apyl., 12 km į p. v. nuo Tauragės, 1 km į p. r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 56 gyv. (1959). Yra V—VII a. plokštinis griautinių kapų kapinynas, tyrinėtas A. Becenbergerio 1897 ir 1898.

Ištirta apie 17 kapų, iš kurių vienas degintinis. Vienoje duobėje aptikti 3 žmonių griaučiai. Kapuose rasta geležinių ietigalių, vienašmenis kalavijas, apyrankių su pastorintais galais, lankinių ilgakojų segių su lietine užkaba, įdomių antkaklių, gintaro karolių ir kt. dirbinių, būdingų to meto Nemuno žemupio kapinynams.

GREMŽTUKAS — akmens amžiaus gyventojų titnaginis įrankis storais, lanku retušuotais ašmenimis, vartotas odai ir medžiui apdirbti. Lietuvos paleolito gyventojai vartojo daugiausia siaurus ilgus G. Mezolito laikotarpiui būdingi

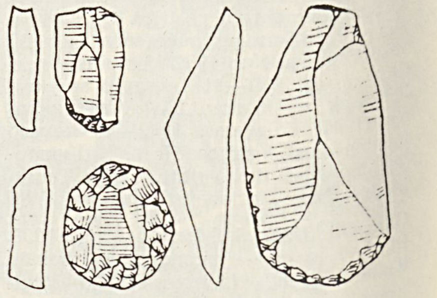

Gremžtukai

platūs, trumpi ir apskriti, tačiau gana stambūs G. Mezolito pabaigoje paprastai buvo daromi maži, išsilaikę visą neolito laikotarpį G. Jie daugiausia buvo vartojami įtverti į medinį kotą.

GRENDA Juozas [1916 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.) — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Į rev. darbą įsijungė 1934. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą Kaišiadorių vls., rin-

ko parašus dėl polit. kalinių amnestijos. 1940—41 dirbo Kaišiadoryse geležinkelio milicijoje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

GRENDAVĖ — kaimas Trakų rj., Grendavės apyl., 5 km į š. r. nuo Onuškio; kolūkio centras. 188 gyv. (1959). G. yra Vilkokšnio ež. p. pakrantėje; kaimo v. pakraštyje yra Grendavės miškas, per kaimą teka Grendavės upelis. Vandens malūnas, kultūros namai (nuo 1960).

GRĖSKA Jeronimas [g. 1931.V.9 Kačėniškiuose (Ukmergės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1963). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1955—1958 dirbo ped. darbą Kaune — Veterinarijos akademijoje ir Politechnikos in-te. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, Vilniaus Ped. in-to dėstytojas (nuo 1961). Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR liaudies ūkį hitlerinės okupacijos metais.

GREVINKAS (Grewingk) Konstantinas [tikr. **Krieviņš**; 1819.I.14 Viljandyje (Estijos TSR)— 1887.VI.30 Tartu]— Rusijos geologas, mineralogijos mokslų daktaras. Nuo 1854 Tartu un-to profesorius. Pirmasis surado ir aprašė Lietuvos permo ir kreidos sistemų fauną, tyrė devono, triaso, juros darinius, 1861 ir 1878 išleido Pabaltijo geol. žemėlapius. Domėjosi archeologija, rinko archeologinius radinius ir rašė apie juos. 1868 ištyrė po kelis kapus Dimitravo, Jazdų, Prišmančių kapinynuose (Kretingos rj.).

Ršt.: Geologie von Liv- und Kurland, Dorpat, 1859; Zur Kenntnis ostbaltischer Tertiär- und Kreidegebilde.—„Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands", I Serie, Bd. 5, Dorpat, 1872.

GRIAUZDĖ Klemensas [g. 1905.VI.1 Rygoje] — dirigentas, pedagogas, kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1926—28 mokėsi Kauno muzikos mokykloje. Iki 1941 dėstė muziką įv. m-lose, vadovavo chorams. 1941 baigė Kauno Konservatorijos kompozicijos klasę, 1949 — eksternu choro dirigavimą Lietuvos TSR Konservatorijoje. Nuo 1940 vadovavo Kauno un-to studentų chorui. 1946—50 Klaipėdos muz. teatro meno vadovas ir dirigentas. 1945—46 ir 1949—54 Klaipėdos muz. m-los mokymo dalies vedėjas, 1946—49 direktorius. Nuo 1954 dėsto teorines disciplinas ir choro dirigavimą Lietuvos TSR Konservatorijoje. Sukūrė kūrinių simf. orkestrui, fortepijonui, choro ir solo dainų, muzikos dramos spektakliams.

GRIAUŽAI — kaimas Jurbarko rj., Stakių apyl., 16 km į p. nuo Raseinių, 21 km į v. nuo Ariogalos; tarybinio ūkio centras. 117 gyv. (1959). Per G. teka Bebirvytis (Bebirvos intakas). Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1923), Volungiškių kultūros namai ir biblioteka. G. minimi 1652 Raudondvario ir Panemunės palivarko inventoriuje (12 valakų, 10 kiemų).

GRYBAI — kaimas Švenčionių rj., Žeimenos apyl., 8 km į p. nuo Švenčionėlių. 93 gyv. (1959). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1956). Išlikę XVIII a. gyv. namas, rūkykla, sandėlis ir tvartai — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

GRYBAI. Iš žemesniųjų G. (jie — mikroskopinio didumo, nesudaro vaisiakūnių, o jų hifų sandara neląstelinė) Lietuvoje svarbiausi yra peronosporainių (*Peronosporales*) eilės G.— augalų parazitai; jų rasta daugiau kaip 120 rūšių. Aukštesnieji G. būna ir mikroskopiniai, ir makroskopiniai, daugumas jų sudaro vaisiakūnius, o jų hifai daugialąsčiai. Prie jų priklauso aukšliagrybių (*Ascomycetes*) ir papėdgrybių (*Basidiomycetes*) klasių G. Iš Lietuvoje augančių aukšliagrybių daugelis žalingi, pvz., milteninių (*Erysiphaceae*) šeimos G.— daugiau kaip 60 rūšių; jie sukelia augalų miltliges. Tarp aukšliagrybių yra ir valgomųjų G., pvz., bobausis (*Gyromitra esculenta*); nevirtas nuodingas. Papėdgrybių klasės parazitinių grybų Lietuvoje žinoma daugiau kaip 300 rūšių, iš jų: kūlinių (*Ustilaginales*) eilės — apie 90 rūšių, rūdinių (*Uredinales*) eilės — apie 220. Papėdgrybių klasės himenomicetų (*Hymenomycetales*) eilės grybų Lietuvoje užregistruota daugiau kaip 800 rūšių. Jie makroskopiniai; vaisiakūniai labai įvairaus pavidalo, dažniausiai kepurėti. Prie himenomicetų priklauso beveik visi valgomieji G.— daugiau kaip 150 rūšių, keletas nuodingųjų bei pusiau nuodingų ir daug G., ardančių medieną. Neišbaigtųjų (*Fungi imperfecti*) grupės grybų Lietuvoje žinoma apie 250 rūšių. Daugelis jų sukelia augalų ligas.

VALGOMIEJI G. Vertingiausi ir labiausiai paplitę Lietuvoje valgomieji G.: tikrinis baravykas (*Boletus edulis*), baravykas rudakepuris (*B. badius*), raudonviršis (*B. versipellis*), paąžuolis (*B. luridus*), šilinis baravykas (*B. granulatus*), kazlėkas (*B. luteus*), rudmėsė (*Lactarius deliciosus*), žaliokė (*Tricholoma equestre*), voveruška (*Cantharellus cibarius*), gudukas (*Rozites caperata*), kelmutis (*Armillaria mellea*), daugelis ūmėdės (*Russula*) ir piengrybio (*Lactarius*) rūšių. Daugiausia valgomųjų G. auga r. Lietuvos pušynuose (Gudų, Rūdninkų, Labanoro giriose), Kazlų Rūdos miškuose, Pabradės apylinkių, Žaliosios girios (Panevėžio rj.), Šimonių girios (Kupiškio ir Anykščių rj.) lapuočių miškuose, Tauragės ir Plungės rj. eglynuose. Grybingi ir Vilniaus, Kauno, Kaišiadorių, Kėdainių, Biržų, Švenčionių, Alytaus rj. miškai. Apytikriai apskaičiuota, kad Lietuvoje per metus galima surinkti 28 000 t valgomųjų G., tačiau surenkama ir suvartojama tik apie 10 000 t. Turguje parduodamų G. asortimentą sudaro apie 30 rūšių, nors maistui tinkamų G. yra keliskart daugiau. Švieži ir džiovinti G. superkami rajonų vartotojų kooperatyvų s-gos grybų supirkimo ir virimo punktuose. Juose švieži G. apverdami ir susūdomi statinėse. Po to jie perdirbami artimiausiuose konservų f-kuose: daugiausia marinuojami, o maža dalis sudedama į šiupinius. Dalis G. nuo 1960 pradėta eksportuoti į užsienį.

NUODINGIEJI G. Mirtinai pavojinga žalsvoji musmirė (*Amanita phalloides*) ir baltoji jos forma. Ne tiek nuodingos paprastoji musmirė (*A. muscaria*), gelsvoji musmirė (*A. citrina*); šiek tiek nuodingos puokštinė kelmabudė (*Hypholoma fasciculare*), piktoji ūmėdė (*Russula emetica*) ir kai kurie kiti G.

PARAZITINIAI G. Daugelis **peronosporainių** eilės G. kenkia ž. ū. augalams. Bulviapūdis (*Phytophthora infestans*) sukelia bulvių lapų ir gumbų, pomidorų vaisių puvinius. Nuo svogūninės peronosporos (*Peronospora schleideni*), runkelinės peronosporos (*P. schachtii*), kopūstinės peronosporos (*P. brassicae*) nudžiūsta atitinkamų augalų lapai; nuo kopūstinio paplaiskio (*Olpidium brassicae*) kartais masiškai išgula kopūstų daigai. Diegavertis (*Pythium de baryanum*) žaloja įv. kultūrinių augalų daigus. Kiti peronosporainiai kenkia dobilams, žirniams, vikiams, salotoms, aguonoms, apyniams, vynuogėms. Iš kitų žemesniųjų G. bulvių raupis (*Synchytrium endobioticum*) sukelia bulvių vėžį, bulvių pinčiasporė (*Spongospora subterranea*) — bulvių rauplėtumą. **Vandens G.** (*Saprolegnia, Achlya* genčių) daro žalą žuvims, ypač žuvininkystės ūkiuose. Svarbiausi **miltenінių** šeimos parazitai — miltligių sukėlėjai: agrastinis valkčiagrybis (*Sphaerotheca mors uvae*), javinis miltenis (*Erysiphe graminis*), dobilinis miltenis (*E. martii*), žirninis miltenis (*E. pisi*). Paplitę ir kiti aukšliagrybių klasės parazitiniai G.: skalsės (*Claviceps purpurea*), vaismedžių rauplėgrybiai (*Venturia inaequalis, V. pirina*), vaisiapūdžiai (*Sclerotinia fructigena, S. cinerea*), vaismedžių paprastojo ir juodojo vėžio sukėlėjai (*Nectria galligena, Physalospora cydoniae*), dobilų vėžio sukėlėjas (*Sclerotinia trifoliorum*). Iš **kūlinių G.** daugiausia nuostolių daro kviečių, miežių ir avižų kūlės (*Tilletia tritici, Ustilago tritici, U. hordei, U. nuda, U. avenae, U. levis*); jos sunaikina daug grūdų. Retesnės kukurūzų kūlės (*Ustilago zeae*), stiebinės rugių kūlės, arba paiša (*Urocystis occulta*). Kai kurios kūlės labai kenkia pašarinėms žolėms: motiejukams, miglei, eraičinui. Kūlinių G. aptinkama ir dviskilčiuose augaluose: vaistinio putoklio žieduose, aguonų, jurginų lapuose. Lietuvoje žinoma apie 350 augalų, kuriuose parazituoja **rūdiniai G.** Rudosios rugių rūdys, rudosios kviečių rūdys ir vainikuotosios avižų rūdys (*Puccinia dispersa, P. triticina, P. coronifera*) kenkia šių javų stiebams bei lapams. Vietomis yra paplitusios ir juodosios javų rūdys (*P. graminis*). Dažnai randamos ir nemaža nuostolių daro pupų, pupelių ir žirnių rūdys (*Uromyces fabae, U. phaseoli, U. pisi*), linų rūdys

(*Melampsora lini*), serbentų veimutrūdė (*Cronartium ribicola*), mėtų, rožių rūdys. Prie G., **ardančių medieną**, priklauso pušų kempė (*Phellinus pini*), šaknų kempė (*Phomitopsis annosa*), geltonoji kempinė (*Laetiporus sulfureus*), ąžuolų pintis (*Phellinus robustus*), drebulių pintis (*Ph. tremulae*), žvynuotoji kempinė (*Polyporus squamosus*), gluosnių kreivabudė (*Pleurotus ostreatus*). Trobesiuose grindis ir kt. medines dalis ardo žalingasis trobagrybis (*Serpula lacrimans*, arba *Merulius lacrimans*). Nereti ir kiti trobagrybiai (*Coriolus vaporarius*, arba *Poria vaporaria; Coniophora cerebella, Paxillus acheruntius*). Medinius įrenginius atvirame ore (telefonų stulpus, tiltus, pabėgius) žaloja kiti medienos G. (*Gloephyllum sepiarium, G. abietinum*). Dažniausi **neišbaigtųjų grupės G.** ir jų sukeliamos ligos: lieliai (*Fusarium*) sukelia įv. augalų fuzariozes, bulvių sausgrybis (*Alternaria solani*) — bulvių lapų džiūvimą, bulvių ir runkelių cerkosporos (*Cercospora concors, C. beticola*) — bulvių ir runkelių lapų rudmarges; linų deglius (*Colletotrichum lini*) — linų antraknozę, pupelių deguliagrybis (*Gloeosporium lindemuthianum*) — pupelių degligę, pomidorų septorija (*Septoria lycopersici*) — pomidorų lapų šviesmargę.

Tarybų Lietuvoje grybines augalų ligas tiria ir kovos su jomis priemones nustato Žemdirbystės in-to augalų apsaugos laboratorija (Dotnuvoje), Ž. ū. akademijos augalų apsaugos katedra (Noreikiškėse, prie Kauno), Botanikos in-to fitopatologijos sektorius (Verkiuose, prie Vilniaus) ir Kauno botanikos sodo augalų apsaugos laboratorija. Šias ligas registruoja bei jų pasirodymo prognozėmis rūpinasi Augalų ligų ir kenkėjų apskaitos ir prognozių tarnybos sektorius (Vilniuje) bei tarprajoniniai stebėjimo punktai. Kovą su grybinėmis augalų ligomis visoje respublikoje organizuoja Respublikinė augalų apsaugos stotis (Vilniuje), o rajonuose — parodomųjų ūkių augalų apsaugos agronomai. Kovą su karantininėmis grybinėmis augalų ligomis kontroliuoja Valstybinė augalų karantino inspekcija (Vilniuje) ir jos tarprajoniniai punktai. Dėl šių įstaigų veiklos pastaraisiais metais žymiai sumažėjo javų, bulvių, daržovių, vaismedžių, vaiskrūmių, techninių ir kt. augalų grybinių ligų.

DIRVOŽEMIO G. Lietuvoje žinoma apie 200 rūšių dirvožemio G. Tai žemesnieji G. arba mikroskopiniai aukštesnieji. Jie yra daugiausia pelėsių (*Mucor*), pelėjūnų (*Penicillium*), galvenių (*Aspergillus*), lielių (*Fusarium*), juodgrybių (*Cladosporium*), sausgrybių (*Alternaria*) gentčių. Šie G. turi reikšmės mikrobiologiniams dirvožemio ir dirvodaros procesams. Daugelis jų (*Penicillium canescens, P. cyslopium, P. chrysogenum, Trichoderma koningi*) yra parazitinių G. ir patogeninių bakterijų antagonistai.

G. TYRIMAS. Grybais domėjosi jau senojo Vilniaus universiteto profesoriai S. Jundzilas, J. Jundzilas, XIX a. liet. kultūros veikėjas L. Ivinskis. XIX a. pab. vietinių G. buvo žinoma apie 400 rūšių. Iki 1963 įv. šaltiniuose paminėta ne mažiau kaip 1800 Lietuvos G. rūšių. Tai maždaug trečdalis G., kuriuos būtų galima rasti Lietuvos teritorijoje. Grybus tiria Lietuvos TSR MA Botanikos in-to, Lietuvos Žemdirbystės in-to, Lietuvos Ž. ū. akademijos, Miškų ūkio in-to, Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to mokslininkai. Geriausiai ištirti tie G., kurie turi taikomąją reikšmę žemės ūkyje, maisto pramonėje, medicinoje, veterinarijoje. Apie grybines ligas daug žinių sukaupta taryb. metais išleistose A. Minkevičiaus ir K. Brundzos knygose fitopatologijos klausimais.

Lit.: **J. Mazelaitis,** Lietuvos TSR valgomieji grybai, jų paplitimas ir resursų apskaičiavimas.—„Lietuvos TSR Mokslų akademijos Biologijos instituto darbai", t. 2, 1954; **J. Mazelaitis, A. Minkevičius,** Valgomieji ir nuodingieji grybai, V., 1957; **J. Mazelaitis,** Medžiaga Lietuvos TSR himenomicetų florai.—„Lietuvos TSR Mokslų akademijos Biologijos instituto darbai", t. 3, 1958; **К. Брундза,** Паразитные грибы культивируемых растений Литовской ССР, Вильнюс, 1961.

GRỸBAS Antanas [1903.X.3 Vilkeliškiuose (Šakių rj.) — 1944.X.15 Šakiuose]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Jaunystėje bernavo pas buožes. Į Komunistų partiją įstojo 1933 Šakiuose. 1940—41 ten pat dirbo ūkinį darbą. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą. 1942.VIII pasiųstas į Lietuvą partiz. veiklai. Vienas „Jūros" partizanų būrio organizatorių, nuo 1944.IV būrio štabo viršininkas. Nuo 1944.VIII dirbo ūkinį darbą Šakiuose.

GRỸBAS Jonas [**Grybavičius**; g. 1895. VII.15 Pakalniuose (Kupiškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1913 emigravo į JAV. Netrukus įsijungė į Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Lietuvių socialistų s-gos ir kt. org-jų veiklą. Kelerius metus buvo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos centro sekretoriumi, „Aido" choro pirmininku; bendradarbiauja spaudoje. 1959 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

GRỸBAS Simonas [m. 1919.VI Panevėžyje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Jo tėvai, ieškodami darbo, iš Joniškio valsčiaus išvyko į Rygą. 1915 G. mokėsi Rygos Politechnikos in-te, vėliau dėstė Šiaulių g-joje matematiką ir geografiją. Nuo 1918 LKP narys. Buvo Šiaulių part. organizacijos delegatu LKP I suvažiavime, kuriame išrinktas LKP CK nariu. Tų pat metų pabaigoje išrinktas LKP Šiaulių rj. k-to sekretoriumi, Šiaulių miesto Darbininkų atstovų tarybos nariu. Susikūrus Raudonosios Armijos Žemaičių pulkui, buvo pulko polit. komisaru, pulko štabo nariu, kovojo prieš vokiečių ir vietinių burž. nacionalistų kontrrevoliucines jėgas. Burž. nacionalistų nužudytas.

GRỸBAS Vincas [1890.X.3 Peleniuose (Šakių rj.) — 1941.VII.3 Jurbarke] — dailininkas, pažangus kultūros ir visuomenės veikėjas. Mokėsi Lukšių pr. m-loje.

1904, grafo T. Potockio remiamas, išvyko į Varšuvą, kur baigė g-jos 6 klases ir privačiai mokėsi dailės. 1910—12 mokėsi Varšuvos dailės mokykloje, vadovaujamas akademistinės krypties skulpt. P. Velionskio, dalyvavo nelegaliame liet. lavinimosi ratelyje. 1912 pašauktas atlikti kar. prievolės. 1913 grįžo į Varšuvos dailės m-lą, už grupinę kompoziciją „Kova" gavo stipendiją studijuoti užsienyje. I pasaul. karas nutraukė studijas; G. buvo mobilizuotas į Rusijos armiją, įsijungė į rev. judėjimą, suartėjo su bolševikų partija. 1918 grįžęs į gimtinę, dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią. 1923—25 mokėsi laisvu klausytoju Kauno meno mokykloje, vadovaujamas K. Sklėriaus; naujai pastatytos m-los rajono apipavidalinimui paskyrė savo kūrinius „Pelėdos", „Pegasas". 1925—28 tobulinosi Paryžiaus E. Burdelio studijoje, sukūrė darbą „Sporto mėgėjas". 1927—28 aplankė Italiją, Vokietiją, Austriją, Čekoslovakiją. Nuo 1929 gyveno Jurbarke. Savo kūriniuose G. stengėsi atskleisti pažangias idėjas liaudžiai suprantamomis realistinėmis išraiškos priemonėmis. Daugiausia dėmesio skyrė monumentaliajai paminklinei skulptūrai. Žymiausias G. kūrinys — S. Daukanto paminklas Papilėje (1929—30). Bronzinė statula pasižymi psichologiniu gilumu ir plastiniu turtingumu. 1930 G. pastatė biustinį Vytauto paminklą Jurbarke, 1931 — Vytauto paminklą Kaune, Panemunės priemiestyje. 1933—34 sukūrė Žemaičio paminklą Raseiniuose. Žemaičių liaudies paveikslą įkūnija liaudiškais drabužiais apsirengęs stiprus vyras, kuris tramdo mešką ir ryžtingu judesiu skinasi kelią per kliūtis. 1934 G. sukūrė

Vincas Grybas. S. Daukanto paminklo Papilėje fragmentas, bronza, 1930

V. Kudirkos paminklą Kudirkos Naumiestyje. Dėl nepalankių monumentaliajai paminklinei skulptūrai vystytis sąlygų burž. santvarkos metais kai kurie G. kūriniai liko nebaigti. Ekonominių sunkumų spiriamas, G. kartais ėmėsi svetimų savo pasaulėžiūrai darbų (Sintautų bažnyčios altoriaus skulptūros, 1936), vertėsi memorialiniais darbais (prof. P. Matulionio memorialinė lenta, 1934; J. Vokietaičio archit. antkapinis paminklas Kauno kapinėse, 1934). Palaikė ryšius su LKP veikėjais, rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją.

1940 G. aktyviai įsijungė į taryb. gyvenimą, dalyvavo Liaudies Seimo rinkimų kampanijoje. Buvo padavęs pareiškimą įstoti į Komunistų partiją. 1940—1941 kūrė K. Markso, F. Engelso, V. Lenino, J. Janonio, K. Donelaičio ir kt. biustus Kauno istoriniam muziejui, tačiau jų nebaigė. Prasidėjus D. Tėvynės karui, hitlerininkai, vietinių nacionalistų talkininkaujami, G. sušaudė. Kaip pilietis ir menininkas susiformavęs Spalio revoliucijos poveikyje, G. savo kūryba prisidėjo prie realizmo tradicijų pratęsimo ir tolesnio išvystymo liet. dailėje. Jo svarb. kūriniai kupini dem. turinio, romantikos, trykšta jėga. 1960 G. vardas suteiktas Lukšių vid. m-lai, Jurbarke jam pastatytas paminklas (skulptorius V. Pleškūnas, architektas E. Budreika). G. gyvenimą ir veiklą pavaizdavo rašytojas K. Boruta romane „Sunkūs paminklai" (1961).

Lit.: **T. Adomonis**, Vincas Grybas, V., 1959; **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960.

GRŸBAS Vladas [1927.I.5 Narkūnuose (Šakių rj.) — 1954.VI.22 Vilniuje] — poetas. 1947 baigė Jurbarko gimnaziją, pradėjo spausdinti eilėraščius. Dirbo Jurbarko ir Kauno g-jose komjaunimo organizatoriumi, dalyvavo kovoje prieš burž. nacionalistus. Nuo 1948 TSKP narys. 1948 persikėlė į Vilnių, dirbo LLKJS CK, vėliau „Literatūros ir meno", „Pergalės", „Jaunimo gretų" ir „Tiesos" redakcijose. 1949 išleido pirmąjį eil. rink. „Tiesiu taikymu". 1949—1950 Vilniaus jaunųjų rašytojų sekcijos pirmininkas.

Kaip poetas G. susiformavo pokario meto klasių kovoje. Jo poezijos lyr. herojaus būdingi bruožai — komunistinis partiškumas, neapykanta išnaudotojų klasėms, atakuojanti dvasia, veržlus temperamentas. Aistringu atsidavimu soc. statybai, bekompromisine idėjine pozicija, piliet. patosu, gyvu atsiliepimu į polit. aktualijas, temperamentingais minties ir jausmo prasiveržimais G. poezija artima V. Majakovskio ir V. Montvilos kūrybos tradicijoms. G. poezijos meniškumą, ypač pirmuosiuose rinkiniuose, iš dalies menkino retoriškumas, nepakankamas formos apvaldymas. Vėliau G. parašė šiltesnių, lyriškesnių eilėraščių, taip pat satyr. kūrinių, pasižyminčių aštriu, reljefingu vaizdingumu.

Ršt.: Tiesiu taikymu, V., 1949; Priesaika, V., 1950; Taikos vardu, V., 1952; Pirmyn draugą Gyvenimą!, V., 1958.

Lit.: **A. Jonynas**, Vladas Grybas.— **V. Grybas**, Pirmyn draugą Gyvenimą!, V., 1958; **V. Kubilius**, Mūsų rašytojai, V., 1958 [p. 163—172]; **J. Macevičius**, Jo posmai liks gyvi.— „Pergalė", 1958, Nr. 8; **J. Kirkila**, Amžininkų balsai, V., 1961 [p. 36—57].

GRYBAULIÕS PELKĖ — pelkė Varėnos rj., 5 km į p. v. nuo Marcinkonių geležinkelio stoties, 0,5 km į r. nuo Grūdos (Merkio intako). Plotas 153 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,2 m, vid. 0,99 m; vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 15%. P. pakraštyje yra Grybaulios kaimas.

GRYBÁUSKAS Juozas [1906.VIII.17 Kelmėje — 1964.VI.17 Vilniuje] — režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1964). 1925 baigė Kauno „Aušros" gimnaziją. Iki 1931 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1931 su kitais organizavo studentų teatrą „Stedra" ir darbininkų klubą „Viltis". Baigęs vaidybos studiją, 1933 priimtas į Kauno dramos teatrą aktoriumi. Vienas „Jaunųjų teatro" (1933—34) organizatorių ir vadovų. Vėliau dirbo aktoriumi Kauno ir Klaipėdos dramos teatruose. 1940—41 Valst. teatro direktorius, dramos teatro meno vadovas. 1944—45 Lietuvos TSR dramos teatro direktorius ir meno vadovas. Pastatė K. Simonovo pjeses „Rusų žmonės" ir „Po Pragos kaštonais". 1947—54 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro vyriausiasis režisierius, 1947—48 ir 1953—55 direktorius, nuo 1954 režisierius. Nuo 1951 TSKP narys. Apdovanotas TSRS Valst. premijomis už M. Musorgskio operos „Borisas Godunovas" (1951) ir už V. Višnevskio dramos „Neužmirštamieji 1919-ji" (1952) pastatymus. Laikydamasis K. Stanislavskio ir V. Nemirovičiaus-Dančenkos kūrybinio metodo, operos pastatymuose G. griežtai pasuko nuo operinės rutinos į real. meną. Teatro klausimais rašė period. spaudoje, suredagavo teatrinių leidinių, išvertė K. Stanislavskio „Mano meninis gyvenimas" (1951) ir „Etika" (1955). Vienas Lietuvos TSR Teatro d-jos steigėjų, 1951—54 jos pirmininkas.

Pastatytos operos: N. Rubinšteino „Demonas" (1949), A. Dargomižskio „Undinė" (1949), P. Čaikovskio „Mazepa" (1951), T. Chrenikovo „Audroje" (1954), D'Albero „Slėnyje" (1956), Dž. Verdžio „Don Karlas" (1958), Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos" (1960), Š. Guno „Romeo ir Džuljeta" (1961), N. Rimskio-Korsakovo „Mocartas ir Saljeris" (1963) ir kt. Klaipėdos liaudies operos teatre 1960 pastatė A. Klenickio operą „Prie Nemuno".

GRYBÁUSKAS Kazimieras [1886.IX.2 Dotinėnuose (Švenčionių rj.) — 1953.VI.26 Kaune] — farmacininkas, farmakognostas, biologijos mokslų daktaras (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). 1912 Kijeve gavo provizoriaus padėjėjo diplomą. 1919 Maskvos universitete baigė farmacijos mokslus. Vėliau įv. Rusijos miestuose dirbo provizoriumi. Grįžęs į Lietuvą, 1924—1940 dirbo Kauno un-to botanikos sodo vyr. laborantu, asistentu, vėliau savo paties sukurto vaistingųjų augalų skyriaus vedėju. 1938—40 Kauno un-te dėstė farmakognoziją, vėliau augalų sistematiką. Nuo 1940 Botanikos sodo direktorius, Kauno un-to farmakognozijos katedros docentas, nuo 1944 tos katedros vedėjas, nuo 1945 profesorius. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1949 TSKP narys. Paskelbė 19 moksl. darbų ir 170 straipsnių praktiniais bei teoriniais farmakognozijos ir botanikos klausimais. Vadovavo moksl. darbams, skirtiems aklimatizuoti kitų kraštų augalams Lietuvoje, propagavo mičiurininius darbo metodus augalininkystėje. G. buvo ilgametis Lietuvos TSR Farmacininkų draugijos valdybos pirmininkas.

Ršt.: Vaistingieji Lietuvos laukų augalai ir jų pritaikymas, d. 1, K., 1927; Vaistingieji Lietuvos augalai, d. 2, K., 1935; Gniužuliniai ir archegoniniai augalai, K., 1937; Farmakognostinė mikroskopija, K., 1941; Lietuvos TSR miškų sumedėję vaistingieji augalai, K., 1946; Lietuvos TSR vaistingosios daržovės, K., 1946.

GRYBĒNAI — kaimas Ignalinos rj., 6 km į p. nuo Dūkšto, Dysnų ežero p. krante; apylinkės centras. 107 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1935—49 pradinė, iki 1961 septynmetė).

GRYBĒNŲ ĒŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 11 km į v. nuo Pabradės. Plotas 60 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2450 m, didž. plotis 460 m (vakaruose). 2 mažos salos. Krantai lėkšti. Išteka upelis (į Dubingių ež.). Ežero š. krante Grybėnų kaimas.

GRYBÌNĖ — kaimas Kapsuko rj., Šunskų apyl., 7 km į š. nuo Kapsuko, Šunskų miško v. pakraštyje. 41 gyv. (1959). Per kaimą eina keliai iš Kapsuko į Šunskus ir iš Gižų į Lūginę. Pr. m-la (nuo 1944). 1905 G. valstiečio Grybo sodyboje rinkdavosi revoliucionieriai. G. gyventojai 1935 dalyvavo valstiečių streike. Burž. nacionalistai kaime 1947 nužudė 20 taryb. aktyvistų, jų tarpe rev. judėjimo dalyvę E. Laukaitytę.

GRÝBIŠKĖS — kaimas Eišiškių rj., Poškų apyl., 6 km į š. nuo Dieveniškių. 45 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Gauja. Į p. nuo kaimo, prie Gaujos, rasta VIII—XII a. pilkapių su degintiniais kapais.

GRÌBOVAS Aleksejus [1909.II.3 Baltro miškiuose (Ukmergės rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Miško darbininkas. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Jonavos valsčiuje. 1940—41 Jonavos pirminės part. org-jos sekretorius, Jonavos vls. ž. ū. komisijos narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

GRIBŽĖ̃NAI, Gribžiniai,— kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 7 km į š. nuo Gargždų, prie kelio į Kretingą. 220 gyv. (1959). Rytuose už 1 km teka Minija. Aštuonmetė m-la (1919—52 pradinė, 1952—62 septynmetė), biblioteka. Rasta naujojo žalvario amžiaus žalvarinis ietigalis ir kitų archeologinių radinių. Iki I pasaulinio karo G. buvo pasienio punktas.

GRICIAĨ — kaimas Jurbarko rj., Juodaičių apyl., 13 km į p. v. nuo Ariogalos, 16 km į š. nuo Veliuonos; kolūkio centras. 41 gyv. (1959). Iš p. v. prie G. prieina Birbiliškės-Kaizerinės miškas; į p. nuo G. yra Žengulynės pelkė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920).

GRICIŪ̃NAI — **1.** Kaimas Vilniaus rj., Sužionių apyl., 13 km į š. nuo Nemenčinės, 15 km į v. nuo Pabradės. 164 gyv. (1959). Yra tarybinio ūkio gamybinių pastatų, pr. m-la (nuo 1927) 1880 buvo 133 gyv.

2. Kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 6 km į š. v. nuo Daugų. 54 gyv. (1959). Iš š., v. ir p. kaimą supa Kalesninkų miškas. Burž. metais Griciūnuose veikė LKP pogr. kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai nužudė G. gyventojus V. Prakapą ir V. Čaikauską.

GRICIŪNAITĖ Aldona [g. 1929.X.12 Šiauliuose] — dailininkė. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą. Dirba teminio paveikslo ir portreto srityje. Dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse parodose. Žymesnieji darbai: „Autobuso belaukiant" (1960), „Derlius" (1961), „Sukilėliai" (1963), žvejų ir kolūkiečių portretai.

GRICIŪ̃NAS Juozas [g. 1913.V.19 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1935—40 Kubilių kaimo (Biržų rj.) part. kuopelės sekretorius. 1940—41 Biržų aps. milicijos sk. operatyvinis įgaliotinis. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944 pasiųstas į okupuotą Lietuvą. Čia buvo paskirtas LKP Biržų aps. k-to sekretoriumi ir Kęstučio partizanų būrio vadu. 1944—47 LKP Biržų aps. k-to I sekretorius. 1947—49 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1949—52 LKP Kalvarijos rj. k-to I sekretorius. 1952—55 dirbo administracinį darbą. 1955—57 LKP CK atsakingas organizatorius. 1957—60 LKP Daugų rj. k-to sekretorius. Nuo 1960 administracinis ir ūkinis darbuotojas.

GRICIŪ̃NŲ PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 14 km į š. r. nuo Nemenčinės, 3 km į p. r. nuo Sužionių. Plotas 162 ha. Per pelkę teka Jusinė (Žeimenos intakas). G. p.— plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 2,1 m; vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 10%. Į v. nuo pelkės yra Griciūnų kaimas.

GRÌCIUS Augustinas [g. 1899.XII.25 Šiupyliuose (Šiaulių rj.)] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). 1912 baigęs Šiupylių pradinę m-lą, kurį laiką mokėsi privačiai. 1913 išspausdino pirmąsias korespondencijas „Lietuvos ūkininke". 1919 baigė pašto-telegrafo kursus Šiauliuose. 1921—23 mokėsi Kauno Tautos teatro studijoje, vėliau — brandos kursuose. Kurį laiką dirbo „Vilkolakio" satyriniame teatre. 1925—26 klausė paskaitų Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Nuo 1927 dirbo „Lietuvos aido" redakcijoje, bendradarbiavo buržuazinėje periodinėje spaudoje. 1925 Algio slapyvardžiu išleido feljetonų rinkinį „Čin-či-be-ris", vėliau Pivošos slapyvardžiu keletą satyrinių apsakymų ir feljetonų rinkinių

Augustino Griciaus „Karštos vasaros" (1955) ir „Žmonių" (1960) viršeliai

(„Pamokslai idėjos broliams", 1928; „Vyrai, nesijuokit", 1929; „Žvilgsnis į gyvenimą", 1930), kuriuose pašiepė įvairius burž. buities ir moralės reiškinius. Redagavo žurnalą „Bangos". 1932 Valstybės teatras pastatė G. komediją „Palanga", pajuokiančią miesčionišką moralę. Komedija sukėlė daug triukšmo ir buvo uždrausta vaidinti. 1939—40 Lietuvos Žurnalistų s-gos pirmininkas. 1940—41 G. bendradarbiavo taryb. spaudoje, „Raštų" žurnale išspausdino apysaką „Andrius Klevėnas". D. Tėvynės karo metais gyveno TSRS gilumoje, nuo 1943 vadovavo Lietuvos TSR valstybinių meno ansamblių lit. daliai, parašė muz. montažo „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo" libretą. 1944—45 dirbo Meno reikalų v-boje, 1945—46 — Lietuvos TSR Rašytojų s-gos valdybos sekretoriumi, 1946—49 — Vilniaus ir Kauno teatrų lit. dalies vedėju, 1950—55 Rašytojų s-gos lit. konsultantas, vėliau dramaturgų sekcijos pirmininkas.

Taryb. metais G. reiškėsi daugiausia dramos kūriniais. Pjesėje „Skeveldros" (1949 past. Kauno teatre) pavaizdavo taryb. žmonių kovą prieš išnaudotojų klasių likučius Lietuvos kaime pokario metais; dramoje „Išvakarės" (1951 past. Lietuvos TSR dramos teatre pavadinimu „Liepto galas"; 1952 Kauno teatre)— klasių kovą Lietuvoje paskutinėmis burž. viešpatavimo dienomis. Dramoje „Karšta vasara" (1955 past. Kauno ir Šiaulių teatruose, 1956 Vilniaus rusų dramos teatre pavadinimu „Sudužusi vaza") parodė senosios inteligentijos idėjinę evoliuciją soc. statybos Lietuvoje laikotarpiu. Satyr. komedijoje „Sėja ir piūtis" (1960 past. Alytaus liaudies teatre; 1962 Kauno teatre pavadinimu „Ir ūsai nepadėjo") kritikavo kolūkinio kaimo negeroves, karjeristus, veltėdžius ir prisitaikėlius, komedijoje „Buvo — kaip nebuvo..." (1963 past. Lietuvos TSR akademiniame dramos teatre) — sukčius, biurokratus. Kino komedijos „Kalakutai" scenarijuje (1958) išjuokė burž. moralę, rel. prietarus.

G. dramos kūriniuose atskleidžiami svarbūs visuom. konfliktai, įv. socialinių sluoksnių padėtis ist. įvykių raidoje, aštriai kritikuojama buržuazija, sprendžiamos liet. inteligentijos persiauklėjimo, idėjinio brendimo problemos. Kai kurios G. pjesės išverstos į rusų ir latvių kalbas. G. prozos kūriniams (apsak. rink. „Žmonės", 1960) būdinga socialinė tematika, sodrūs kaimo buities vaizdai, nuotaikingas stilius. G. išspausdino apybraižų kolūkių gyvenimo temomis („Šiupyliškiai, kelkitės", 1954, ir kt.), išvertė M. Gorkio, B. Lavreniovo, A. Ostrovskio, K. Simonovo ir kt. rašytojų kūrinių.

Ršt.: Lietuvos TSR valstybiniai meno ansambliai, M., 1943; Laiko dvasia, K., 1946; Barvainio sodyba, V., 1947; Liepto galas. Skeveldros, V., 1951; Karšta vasara. Išvakarės, V., 1955; Жаркое лето (Разбитая ваза), M., 1957; Kalakutai.—„Pergalė", 1958, Nr. 7; Žmonės, V., 1960; Люди, M., 1962; Sėja ir piūtis, V., 1962; Senelis ir voverė, V., 1962.

Lit.: **V. Kubilius,** Dramaturgo meistriškumas.—„Pergalė", 1951, Nr. 7; **J. Lankutis,** Algis Virpša — mūsų dienų herojus. — Literatūros klausimai, V., 1956; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1957; **J. Lankutis,** Naujomis spalvomis sušvitusi rašytojo kūryba.— „Pergalė", 1960, Nr. 7; **J. Josadė,** Inteligentijos keliai ir kryžkelės.— Knyga ir tikrovė, V., 1961.

GRÌCIUS Jonas [g. 1928.VIII.5 Kaune] — kino operatorius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1954 baigęs Maskvos Visasąjunginio kinematografijos instituto operatorių fakultetą, dirbo Leningrado kino studijoje „Lenfilm". Nuo 1957 dirba Lietuvos Kino studijoje. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1961 Lietuvos Kinematografijos darbuotojų s-gos v-bos pirmasis sekretorius.

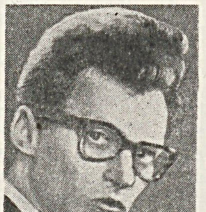

Kaip antrasis operatorius „Lenfilme" dalyvavo, filmuojant „Don Kichotą" (1956), „Mosfilme" — „Pasakojimus apie Leniną" (1957). Kaip vyriausiasis operatorius filmavo: Lietuvos Kino studijoje — „Kalakutus" (1959), „Paskutinį šūvį" (filmo „Gyvieji didvyriai" novelę, 1960; Resp. pre-

mija 1961), „Kanonadą" (1961), „Žingsnius naktį" (1962), „Paskutinę atostogų dieną" (1964; Lokarno festivalio „Sidabrinių burių" prizas 1965); „Lenfilme"—„Hamletą" (1964).

GRICIUS Silvestras — 1863 sukilimo dalyvis, Šiaulių apskrityje veikusio būrio vadas. Prieš sukilimą tarnavo Burbiškių dvare. 1863 pab. carinės kariuomenės dalinio užpultas Krakių dvare, paimtas į nelaisvę; nušautas mėginant pabėgti.

GRICIŪTĖ Angelė [g. 1924.X.30 Lenkimuose (Skuodo rj.)] — klimatologė, geografijos mokslų kandidatė (1959). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1951 dirba Lietuvos TSR Mokslų akademijoje (iki 1963 Geologijos ir geografijos in-te, vėliau — Geografijos skyriuje). Tyrinėjo Lietuvos TSR radiacinį balansą; nuo 1954 dirbo kurortų klimatologijos srityje. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių.

GRICIŪTĖ Laima [g. 1926.IV.16 Kaune] — gydytoja onkologė, medicinos mokslų kandidatė (1955). 1952 baigė Kauno Medicinos in-tą. Nuo 1957 Onkologijos in-te dirba moksl. darbą. Nuo 1962 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių onkologijos klausimais.

GRICIŪTĖ Valerija [**Lapinskienė**; g. 1916.IV.1 Petrograde] — vaikų poetė, pedagogė. 1935 baigė Šiaulių mergaičių g-ją, 1937 — metinius ikimokyklinio auklėjimo kursus. Dirbo vaikų darželio auklėtoja. Nuo 1947 Kauno vaikų darželio Nr. 14 vedėja. Išleido 3 poezijos rinkinius ikimokyklinio amžiaus vaikams. G. eilėraščiai ugdo kom. moralę, moko mylėti darbą, gamtą.

Ršt.: Mažieji darbininkai, V., 1952; Mums darželyje smagu, V., 1954; Lino dūdos, V., 1957.

GRIEŠIŲ GIRIA — miškas Kapsuko rj., 3 km į p. v. nuo Kazlų Rūdos, abipus Kauno—Virbalio geležinkelio. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Bagotosios ir Kazlų Rūdos girininkijoms. Plotas 1316 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis. Rytuose jungiasi su to paties masyvo Kazlų Rūdos mišku.

GRIETINĖ — vienas pieno produktų. Ž. *Pieno pramonė*.

GRIEŽĖ — kaimas Mažeikių rj., Juodžių apyl., prie Latvijos TSR sienos, Ventos ir Varduvos santakoje. 179 gyv. (1959). Iš š. ir r. kaimą supa Venta, iš v.— Skutulas (Ventos intakas), per kaimą teka Varduva. Malūnas, 65 kW hidroelektrinė (prie Varduvos), lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1962), biblioteka (nuo 1952). Varduvos deš. krante, netoli žiočių, yra didelis piliakalnis. Jo 60 m ilgio ir iki 40 m pločio aikštelę juosė 5 m aukščio pylimas. 1,5 km į p. nuo piliakalnio, ariamuose laukuose, yra degintinis X—XIV a. kapinynas. Mirusieji laidoti su gausiomis įkapėmis. Livonijos kronikoje nurodoma, kad tarp 1263 ir 1267 vieno užpuolimo metu kalavijuočiai sugriovė G. pilį. XVI amžiuje G. atsistatė ir išaugo. 1598 G. vadinama miesteliu; turėjo 10 ūkių, kalvį, siuvėją, kubilių. 1906.X.2 sustreikavo G. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti atlyginimą, ir streiką laimėjo.

GRIEŽIONĖLĖS — kaimas Anykščių rj., Andrioniškio apyl., 12 km į š. v. nuo Anykščių, 10 km į š. r. nuo Troškūnų. 15 gyv. (1959). Į r. nuo G. tęsiasi Andrioniškio miškas, v. pakraščiu eina Anykščių—Kupiškio kelias. G.— pažangių visuomenės ir kultūros veikėjų Didžiulių gimtinė. Kaime išlikęs Didžiulių gyv. namas; jame S. Didžiulis XIX a. pab. buvo įrengęs draudžiamosios spaudos slėptuvę. 1905—07 čia lankydavosi V. Kapsukas, rev. judėjimo dalyviai J. Baltuška, J. Šepetys ir kt.

GRIEŽPĖLKIAI — kaimas Tauragės rj., Lauksargių apyl., 14 km į p. v. nuo Tauragės, tarp Radviliškio—Pagėgių geležinkelio ir Šiaulių—Sovetsko plento. 426 gyv. (1959). Griežpelkių glžk. st., aštuonmetė m-la (1945—49 pradinė, iki 1961 septynmetė).

„GRIFAS"— žvalgybinė partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Kretingos apskrityje. Užuomazgą sudarė 1944.VII.18 į priešo užnugarį pasiųsta 15 žmonių grupė, kurioje buvo vyr. ltn. V. Vigelis, ltn. Peleckis, ltn. Karinauskas R. Aleksandravičius, K. Birulis, V. Urbelis, L. Požeraitė ir kt. Ypač aktyviai dirbo žvalgybinį darbą stoję į grupę J. Šimkus (rašytojo J. Šimkaus tėvas), A. Ročkus, M. Vigelis. Grupė bazavosi Būtingės miške. Radijo stotį įrengė Šventojoje, pas M. Kuršaitį. Grupės žvalgai rinko žinias apie priešo dalinių dislokaciją ir perdavinėjo į „Didžiąją žemę".

GRYGA Jonas [1859 Mediškiemiuose (Klaipėdos aps.) — 1940] — Rytų Prūsijos lietuvių buržuazinis veikėjas. Gyveno Tilžėje. Aktyviai dalyvavo judėjime už lietuvių atstovu išrinkimą į Vokietijos reichstagą ir Prūsijos landtagą. 1898 trumpą laiką buvo Lietuviškos rinkimo d-jos (Lietuviškos konservatyvų skyrimo draugystės) pirmininku.

GRIGAIČIAI — **1.** Kaimas Vilniaus rj., 2,5 km į p. nuo Naujosios Vilnios; apylinkės ir kolūkio centras. 689 gyv. (1959). Daugumas sodybų stovi viena prie kitos abipus kelio, jungiančio Naująją Vilnią su Vilniaus—Šumsko plentu. Kolūkio mašinų parkas, pr. m-la, kultūros namai (nuo 1963).

2. Kaimas Plungės rj., Truikių apyl., 9 km į š. nuo Plungės, Babrungo deš. krante. 132 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Plungės į Platelius. Iš š. prie G. prieina Lygiosios miškas. 1 km į š. v. nuo G. telkšo Ilgio ežeras. Yra Babrungėnų pr. m-la (nuo 1926). XIII a. Ilgio ež. pakrantėje buvusi gyvenvietė, vad. Ilgiais.

GRIGAITIENĖ Vladislava [**Polovinskaitė**; 1890.XI.20 Kaune — 1961.VII.25 Greit Neke (JAV)] — dainininkė (dramatinis sopranas), pedagogė. 1918 baigė Petrogrado Konservatorijos solo dainavimo klasę. 1921—44 Kauno Valstybės teatro operos solistė, dainavo pagr. partijas daugelyje operų. Nuo 1921 Kauno muz. m-los (nuo 1933 konservatorija) solo dainavimo klasės vedėja. Koncertavo įvairiuose Lietuvos miestuose ir užsienyje. 1944 pasitraukė į Vakarus.

GRIGAITIS Alfonsas [g. 1929.I.22 Padubysyje (Pakruojo rj.)] — administracinis darbuotojas. 1952—53 dirbo Vilniaus sr. laikraščio „Raudonoji žvaigždė" redakcijoje. 1954 baigęs Vilniaus un-to ekonomikos f-tą, dirbo atsakingą darbą Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1962 Alytaus rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

GRIGAITIS Jonas [1906.VII.24 Raseiniuose — 1943.II.26 Chorošenvskojėje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Mokydamasis Raseinių g-joje, nuo 1924 priklausė antiklerikalinei moksleivių lavinimosi org-jai „Atžala", o 1925 kartu ėmė dirbti Raseinių darbininkų profs-goje techn. sekretoriumi. 1926 organizavo prie profs-gos jaunimo sporto sekciją (apie 200 jaunuolių), buvo jos instruktoriumi. Už rev. veiklą 1926 Raseiniuose suimtas, pašalintas iš g-jos VIII klasės ir su grupe darbininkų Raseinių karo komendanto 1927 išsiųstas visam karo padėties metui į Varnių konc. stovyklą. Už Gegužės Pirmosios šventimą stovykloje karo lauko teismas Telšiuose 1927 nuteisė 10 metų kalėti, bet 1928 amnestija bausmę sumažino pusiau. Sėdėjo Kauno, IX forto, Šiaulių kalėjimuose. Išėjęs 1932 į laisvę, Raseiniuose įstojo į LKP, 1932—33 dirbo LKP Raseinių parajonio k-to nariu. Suimtas 1933 iš arešto Raseiniuose pabėgo. LKP CK 1933 pasiuntė jį į part. m-lą Maskvoje, kurioje mokėsi Bulatovo pavarde. Baigęs mokyklą, 1934—35 dirbo LKP atstovybėje prie Komunistų Internacionalo Vykd. Komiteto. Bendradarbiavo „Priekale" (pseudonimas Bylos dalyvis). 1935 grįžo į Lietuvą ir dirbo part. darbą. 1936 suimtas Virbalyje ir adm. tvarka kalintas Vilkaviškio kalėjime. Kai bausmę atliko, Raseinių aps. karo komendantas nubaudė jį dar kalėti. Išėjęs į laisvę, toliau dirbo part. darbą. Už tai, kad neįvykdė LKP CK nurodymo, 1937 pašalintas iš partijos. 1939—40 dirbo Kaune saskaitininku, 1940—41 Lietuvos TSR Miškų pramonės liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. Žuvo fronte.

GRIGAITIS Pijus [g. 1883.X.16 Gudaičiuose (Šakių rj.)] — dešiniųjų socialistų veikėjas. Mokydamasis Mintaujos ir Marijampolės g-jose, veikė slaptuose moksleivių būreliuose, platino draudžiamą liet. spaudą, rusų rev. lit-rą. Vadovavo slaptai Artojų d-jai, režisavo jos spektaklius, juose vaidino. Už dalyvavimą rev. judėjime 1905 suimtas, kalintas Kalvarijoje ir Suvalkuose. 1906 iš kalėjimo pabėgęs ir išvykęs į Šveicariją, studijavo Berno un-te, iš ten persikėlė į JAV. Toliau studijavo Čikagos un-te, gavo teisių daktaro laipsnį. Baltimorėje redagavo laikr. „Pirmyn". Nuo 1914 Čikagoje redaguoja „Naujienas",

pavertęs jas antitaryb. propagandos ruporu. Vadovauja burž. nacionalistų veiklai, nukreiptai prieš Tarybų Lietuvą.

GRIGALĀVIČIUS Juozas [g. 1913.X.18 Šemetuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1929 dirbo šaltkalviu Rokiškio įmonėse. Į LKJS įstojo 1930. Dirbo LKJS Rokiškio parajonio k-to šapirografuoto laikr. „Darbininkų mintys" redakcijoje, buvo to k-to narys, o 1932—1933 sekretorius. Nuo 1933 Komunistų partijos narys, dirbo LKP Rokiškio rj. k-to sekretoriumi. 1933—34 mokėsi part. m-loje Maskvoje. Grįžęs dirbo LKP CK instruktoriumi Rokiškio apskričiai. LKP Rokiškio rj. k-tas 1934 išleido 2 numerius G. (pseudonimai Julius, Darimas ir kt.) redaguoto šapirografuoto laikraščio „Kibirkštis". Rašė taip pat į pogrindinę „Tiesą". 1934.XII suimtas, 1935.VII nuteistas 4 metus kalėti. Sėdėjo Panevėžio, Kauno, Raseinių ir Šiaulių kalėjimuose. 1939 paleistas iš kalėjimo, dirbo Kaune statybose, dalyvavo rev. veikloje. 1939.XI ištremtas į Rokiškio aps. Nuo 1939.XI LKP Rokiškio aps. k-to sekretorius. 1940 kooptuotas į LKP CK narius, išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Dirbo Valstybinėje ž. ū. komisijoje, LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotoju. 1941.I išrinktas LKP Kauno miesto k-to I sekretoriumi. D. Tėvynės karo pr. dirbo Penzoje, Gorkyje. 1942—44 ėjo LI KJS CK I sekretoriaus pareigas Maskvoje, dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabo viršininko padėjėju. 1944—46 LKP Kauno miesto k-to I sekretorius. 1948 baigė Respublikinę partinę m-lą Vilniuje. 1948—50 LKP Šilutės aps. k-to I sekretorius, 1950—53 LKP Klaipėdos sr. k-to sekretorius. 1953—56 kultūros ministro pavaduotojas. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. 1956—58 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas. Nuo 1958 MT inspekcijos viršininkas, paskui skyriaus vedėjas. 1941—49 ir 1958—60 LKP CK narys, 1952—58 kandidatas į LKP CK narius. 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas.

GRIGALIŪNAI — kaimas Švenčionių rj., Švenčionių apyl., 3 km į š. v. nuo Švenčionių. 66 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1954). G. minimi 1696 Švenčionių palivarko inventoriuje (10 kiemų, $7^1/_4$ valako žemės).

GRIGALIŪNAS Medardas [g. 1925. VIII.18 Kuodžiuose (Panevėžio rj.)] — agronomas, administracinis darbuotojas. 1950 baigė Joniškėlio ž. ū. technikumą. 1950—53 dirbo Šiaulių srities ž. ū. v-boje. Nuo 1953 TSKP narys. 1954—1956 LKP CK, 1956—59 Lietuvos TSR MT darbuotojas. 1959—61 Joniškio rajono „Kepalių" kolūkio pirmininkas. G. vadovaujamas kolūkis ėmė pirmauti rajone. 1961—62 LKP Joniškio rj. k-to I sekretorius. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1962—63 Lietuvos TSR ž. ū. produktų gamybos ir paruošų ministro I pavaduotojas. 1963—65 Lietuvos TSR MT pirmininko I pavaduotojas ir ž. ū. ministras. Nuo 1965 ž. ū. ministras. Nuo 1961 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

GRIGĀLIUS Leonas [g. 1931.I.28 Kvėdarnoje (Šilalės rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1955 baigęs Lietuvos Ž. ū. akademiją, dirbo Ž. ū. m-jos sistemoje Priekulėje, Varniuose. Nuo 1958 TSKP narys. 1961—62 part. ir adm. darbuotojas Varniuose. Nuo 1962 Kretingos rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

GRIGANĀVIČIUS Vincas [1900.V.2 Riklikuose (Anykščių rj.) — 1938.VI.14 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. I pasaul. karo metu mokėsi liet. g-joje Voroneže, įsitraukė į rev. veiklą. Nuo 1917.VIII Komunistų partijos narys. Nuo 1918 pr. tarnavo Voronežo internacionaliniame kom. pulke, aktyviai kovojo už Tarybų valdžią. 1919 pr. dirbo Zarasų aps. rev. komitete. Nuslopinus Tarybų valdžią, LKP CK 1919 vasarą pasiųstas dirbti pogr. part. darbo. Greitai buvo mobilizuotas į burž. armiją ir paskirtas į gen. štabo skyrių. LKP vadovybei sutikus, dirbo žvalgybos aparate Kaišiadoryse, paskui Ukmergėje iki 1920.VII, informuodavo partiją apie žvalgybos rengiamus komunistų areštus, duodavo leidimus LKP darbuotojams važinėti part. darbo reikalais iš Kauno į Vilnių, gabeno kom. lit-rą iš Kauno į Ukmergę. Carinio žandaro atpažintas Ukmergėje, pasitraukė į Raudonosios Armijos užimtą Vilnių ir nuo 1920 vasaros visą laiką dirbo vadovaujamąjį darbą valst. saugumo įstaigose Minske, Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

GRIGARĀVIČIUS Julius [1918—1944. XII.31 Jašiūnuose (Eišiškių rj.)] — tarybinis aktyvistas, Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940 dirbo Garliavos vls. vykd. k-te, buvo ž. ū. komisijos narys, 1941 pr. pasiųstas mokytis į politinių vadovų m-lą Vilniuje. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo bataliono komsorgas. Demobilizuotas dirbo adm. darbą. Burž. nacionalistų nužudytas.

GRIGARĀVIČIUS Mikas [1912 Pakaršyje (Varėnos rj.) — 1941.VII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Platino antifaš. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams šelpti, savo sodyboje slėpė pogrindininkus (V. Keršį, K. Balčiūną, J. Aliukonį ir kt.). 1940—41 Leipalingio vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Hitlerinių okupantų buvo suimtas. Paleistas iš kalėjimo, mirė džiova.

GRĪGAS Algirdas [g. 1931.XI.5 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1964). 1957 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. Nuo 1957 Lietuvos Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie raudonųjų bei baltųjų dobilų ir pievinės miglės sėklų auginimą.

GRĪGAS Bronius [1912.III.20 Naujamiestyje (Panevėžio rj.) — 1938.IV.16 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1931 įstojo į LKJS Panevėžio org-ją. Nuo 1932 LKJS Panevėžio rj. k-to sekretorius. Sudarė komjaunimo kuopelę Montvilos f-ke, dalyvavo ten vykusiame streike, rev. švenčių proga rengė f-ke mitingus. Įėjo į Panevėžio bedarbių k-tą. 1932.XII.17 padėjo organizuoti bedarbių demonstraciją Panevėžyje, buvo suimtas ir nubaustas kalėti. Sudarius vieną bylą, nuteistas 5 metus kalėti, sudarius antrą,— dar 4 metus. Buvo kalinamas Raseiniuose, Šiauliuose. 1938 kalėjime sunkiai susirgo ir, negavęs medicinos pagalbos, mirė.

GRĪGAS Jonas [g. 1902.II.26 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1955). Kilęs iš valstiečių. Nuo 1919 mokytojavo pr. m-lose Kėdainių apskrityje. 1926 įstojo į LKP Gudžiūnų kuopelę, buvo jos sekretorius, dirbo propagandinį darbą Gudžiūnų, Baisogalos, Krakių vls. Už rev. veiklą 1927 pr. suimtas ir ištremtas visam karo padėties metui į Varnių konc. stovyklą. Ten iš pradžių laikėsi neteisingos pažiūros, kad polit. kaliniai gali prašytis faš. valdžios organų paleidžiami iš kalėjimo. Už tai 1928 pašalintas iš LKP. Pareiškime LKP Centro Komitetui pasmerkė tą savo pažiūrą. Paleistas iš stovyklos, 1930—40 buvo policijos prižiūrimas, dirbo savo ūkelyje Antušavoje (Gudžiūnų vls.), o 1938—40 — glžk. ekspedicijos kontoroje Kaune. Kartu padėjo LKP org-jai dirbti propagandinį darbą, kurti Kėdainių aps. Liaudies fronto k-tus. 1941 mokytojavo pr. m-loje Šėtos vls. (Kėdainių aps.). Hitlerinės okup. metu atleistas iš mokytojo pareigų, gyveno Antušavoje policijos prižiūrimas, padėjo sužeistiems ir pabėgusiems iš hitlerinės nelaisvės Raudonosios Armijos kariams, teikė visokeriopą pagalbą „Audros" taryb. partizanų grupei (Kėdainių aps.). 1944.IV hitlerininkų suimtas ir pasiųstas priverčiamiesiems darbams į Kėdainius, iš kur 1944.VI pabėgo. Nuo 1944 dirbo ped. darbą Kėdainių ir Vilniaus vid. m-lose. Nuo 1955 TSKP narys.

GRĪGAS Kazys [g. 1924.III.1 Pagiriuose (Kauno rj.)] — tautosakininkas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo Lietuvos TSR MA Istorijos in-to bibliotekos vedėju. Nuo 1954 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Sudarė rinkinius „Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956" (1957), „Patarlės ir priežodžiai" (su Amb. Jonynu, 1958), antiklerikalinės tautosakos leidinį „Dangus, kunigai ir liaudis" (su S. Skrodeniu, 1963). Paskelbė moksl. straipsnių apie S. Daukanto tautosakinę veiklą, apie L. Rėzą, A. ir J. Juškas, J. Karlovičių, M. Davainį-Silvestraitį ir kitus liet. tautosakos rinkėjus. „Lietuvių tautosakos apybraižai" (1963) parašė skyrių apie smulkiąją tautosaką.

GRĪGAS Napalys [g. 1896.II.7 Svydeniuose (Kupiškio rj.)] — kalbininkas, žodynininkas. 1925 baigęs Panevėžio mokytojų seminariją, studijavo Kauno un-te, klausė J. Jablonskio paskaitų, vėliau dirbo mokytoju Tauragės mkt. seminarijoje, Pasvalio komercijos m-loje. 1930—41 „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijos sekretorius. Ikitaryb. metais period. spaudoje paskelbė apsakymų. Nuo 1945 Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklos redaktorius. 1947—56 dirbo Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te, rengdamas „Lietuvių kalbos žodyno" III—VI tomus. Žodyno kartotekai surinko kelias dešimtis tūkstančių žodžių. Parengė pusę „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" (1954) rankraščio, didelę dalį „Lietuvių kalbos rašybos žodyno mokykloms" (1956) teksto. Išspausdino straipsnių apie liet. kalbą.

GRIGELIÓNIS Bronius [g. 1935.XI.1 Iciūnuose (Pasvalio rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1959 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1962 Lietuvos TSR MA Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių tikimybių teorijos klausimais.

GRIGĒLIS Algimantas [g. 1931.V.11 Kaune] — geologas, geologijos ir mineralogijos mokslų kandidatas (1957). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1960—63 dirbo Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1964 Geologijos in-to (Vilniuje) direktorius. TSRS geologinio ištirtumo komisijos narys, Paleontologijos d-jos Lietuvos skyriaus pirmininkas. Paskelbė daugiau kaip 30 mokslinių straipsnių mikropaleontologijos, stratigrafijos ir geologijos mokslų istorijos klausimais.

GRIGĒLIS Antanas [g. 1929.V.19 Švendubrėje (Varėnos rj.)] — zoologas hidrobiologas, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1956 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Lietuvos TSR MA Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių š. v. Lietuvos ežerų bentosą, pašarinį zoobentosą Dysnų, Luodžio, Tauragnų ežeruose, mažašerių žieduotųjų kirmėlių (oligochetų) rūšis Dysnų ežere.

GRIGĒNAS Adolfas [g. 1892.II.26 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915 išvyko į Petrogradą ir dirbo elektros reikmenų g-loje kalviu. 1918 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1918—19 dalyvavo rev. įvykiuose Dusetų valsčiuje. Pogrindyje palaikė ryšius su LKP kuopele Kavolių kaime, platino kom. lit-rą. 1941—44 Žemaitės taryb. partizanų būrio ryšininkas. Nuo 1944 adm. darbuotojas. Nuo 1955 TSKP narys.

GRIGĒNAS Jonas [g. 1912.V.10 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1932 dalyvavo komjaunimo org-jos veikloje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Iš Rokiškio ir Utenos gabeno kom. lit-rą, platino apylinkėje. Nuo 1941.II Antazavės vls. partorgas. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1946—52 dirbo part. ir adm. darbą Kėdainiuose, Dotnuvoje. 1952—1955 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. Nuo 1955 part. darbuotojas Dotnuvoje, Pagiriuose, Panevėžio rj.

GRIGĒNAS Leopoldas [g. 1914.II.7 Liepojoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Dirbo staliaus ir šaltkalvio darbą Kavolių kaime (Zarasų rj.). 1932—34 LKJS narys. 1934—41 LKP narys; priklausė Kavolių part. org-jai. 1935—37 atlikdamas kar. prievolę Kaune, palaikė ryšius su LKP nariais. 1941 persikėlė į Zarasus. Hitleriniams grobikams įsibrovus į Lietuvą, pasitraukė į Polocką. 1941—1945 kovojo Raudonojoje Armijoje, kurį laiką ir 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 adm. darbuotojas Šiauliuose.

GRIGĒNAS Petras [g. 1914.VII.3 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Dirbdamas Dusetų vls. savivaldybėje, platino kom. lit-rą, palaikė ryšius su LKP Rokiškio aps. k-tu. 1940—41 dirbo adm. darbą Rokiškyje. 1941—44 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1944—47 LKP Kauno miesto, aps. k-tų sekretorius, 1947—50 LKP Kupiškio aps. k-to I sekretorius. 1949—52 LKP CK narys. 1950—53 dirbo LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotoju. Nuo 1953 Ž. ū. m-jos darbuotojas.

GRIGĪENĖ Veronika [Šumauskaitė; g. 1908.VI.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1924 įstojo į LKJS Kaune, padėjo organizuoti darbininkus į profs-gą, vadovavo Fainbergų kartonažo f-ko darbininkų streikui. 1926—27 LKJS Šančių parajonio k-to narė. 1927—28 LKJS CK narė. 1928 kalinta Varnių konc. stovykloje. Vykstant Kauno kalėjime polit. kalinių bado streikui, 1929.I, demonstruojančių moterų įgaliota, lankė įv. įstaigas su polit. kalinių reikalavimais. Pas ministrų kabineto pirm. A. Voldemarą suimta ir adm. tvarka nubausta kalėti. 1930—34 dirbo TSRS Prekybos atstovybėje Kaune, rinko aukas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos reikalams. 1935—40 gyveno Gudžiūnų vls. (Kėdainių aps.). 1941 Gudžiūnų vls. vykdomojo k-to darbuotoja. Hitlerinės okupacijos pradžioje kalinta Juodupėje, Gudžiūnuose, Kėdainiuose. Paleista iš kalėjimo, rėmė pabėgusius iš nelaisvės raudonarmiečius, partizanus. Nuo 1944 namų šeimininkė.

GRIGĪŠKĖ — kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl., 10 km į š. v. nuo Mielagėnų. 98 gyv. (1959). Buržo nacionalistai 1948 nužudė apylinkės pirm. R. Paulavičių, G. Beinorytę, išžudė A. Kryčelės ir B. Misiūno šeimas.

GRĪGIŠKĖS — miesto tipo gyvenvietė Trakų rj., 12 km į v. nuo Vilniaus, abipus Vokės upės ir Vilniaus—Kauno plento. 2578 gyv. (1959). Teritorija 280 ha. Plano struktūra stačiakampė. G. sudaro bandomojo popieriaus kombinato gamybiniai pastatai ir darbininkų gyvenvietė, kurioje yra 25 lovų ligoninė, kultūros namai, vid. m-la, kino teatras, vaikų darželis. Be to, į G. teritoriją įeina Afindevičių, Kauno Vokės, Nierovų, Salonicų kaimai. G. vardu vietovę imta vadinti nuo 1923, kai Grigas Kurecas prie Vokės pastatydino popieriaus f-ką (ž. *Popierius*). 1930 pastatyta f-ko hidroelektrinė, į kurios turbiną Vokės vanduo buvo nuvestas gelžb. akveduku. G. akvedukas (nebenaudojamas) — vienintelis tos rūšies energetinis įrenginys Lietuvoje (ilgis 800 m, skerspiūvis 4,7×

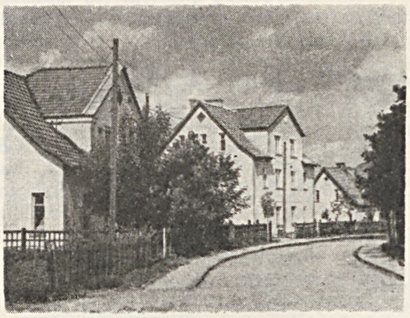

Grigiškės

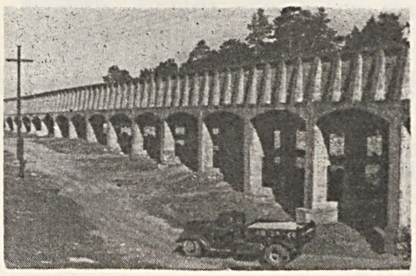

Grigiškių akvedukas

×2,8 m, pralaidumas 14 m^3/s). Taryb. metais G. popieriaus f-kas rekonstruotas ir išplėstas. Prie jo pagal archit. P. Janulio projektą nuo 1948 ėmė kurtis darbininkų gyvenvietė, kuriai 1958 suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1963 pab. Grigiškėse buvo 22 gatvės ir 330 namų (19 000 m^2 gyv. ploto); 269 namai pastatyti 1945—62.

GRIGÓNIS Jonas [g. 1929.III.20 Girgžduose (Kaišiadorių rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1961). Nuo 1950 TSKP narys. 1952 baigė Vilniaus universiteto fizikos ir matematikos fakultetą. 1952—56 LLKJS CK sekretorius, 1960 baigė Visuomeninių mokslų akademiją Maskvoje. 1960—63 LKP CK sk. vedėjas. Nuo 1963 Vilniaus universiteto prorektorius, nuo 1965 docentas. 1961—64 LKP CK narys, nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie šiuolaikinės fizikos filosofines problemas ir publicistinių straipsnių.

GRIGÓNIS Julius [g. 1917.XII.20 Punioje (Alytaus rj.)] — inžinierius chemikas, Lietuvos TSR nusipelnęs išradėjas (1962). 1947 baigęs Kauno un-to technologijos f-tą, dirba maisto pramonės įmonėse. Nuo 1950 Panevėžio bandomojo spirito kombinato vyriausiasis inžinierius. 2 išradimų autorius (jo išrastais būdais iš spirito gamybos atliekų gaminamos kepimo mielės).

GRIGÓNIS Jurgis [g. 1916.IX.27 Trakininkuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1938, tarnaudamas buržuazinės Lietuvos kariuomenėje A. Panemunėje, platino kom. lit-rą. Nuo 1940.V Alytuje priklausė komjaunimo pogr. kuopelei. 1940—41 mokėsi Raudonosios Armijos polit. vadovų m-loje Vilniuje. Baigęs kar. mokslą, tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje kuopos polit. vadovu. 1943 pr. pasiųstas į Lietuvą partiz. kovai. Merkinės apylinkėse padėjo sukurti „Dainavos" partizanų būrį, buvo jo komisaras. 1943—44 LKP Alytaus aps. k-to narys, LLKJS Alytaus aps. k-to sekretorius. Kartu su kitais susprogdino 2 traukinius, dalyvavo apie 20 ginkluotų susirėmimų su priešu. 1944—47 LKP Lazdijų aps. k-to I sekretorius. 1947—49 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. 1947—1951 Lietuvos TSR AT deputatas. 1949—1955 LKP Kaišiadorių aps. k-to, paskui rj. k-to I sekretorius. Nuo 1955 ūkinis darbuotojas Vilniuje.

GRIGÓNIS Matas [g. 1889.X.3 Miškiniuose (Rokiškio rj.)] — pedagogas, rašytojas, vertėjas. 1900—07 mokėsi Mintaujos ir Vilniaus g-jose. Nuo 1908 mokytojavo Neršionių (Rokiškio rj.), vėliau Panevėžio mokyklose. 1934 išėjo į pensiją. Nuo 1908 bendradarbiavo lietuvių spaudoje („Viltyje", „Šaltinėlyje", vėliau „Švietimo darbe", „Židinyje", „Kultūroje", „Draugijoje", „Žiburėlyje", „Žvaigždutėje" ir kt.), pasirašinėdamas Svirno Žvynės, Mato Gojelio, Dildės Mato slapyvardžiais. Išleido apie 40 originalių ir verstinių knygų. Daugiausia kūrė eilėraščius vaikams (rinkiniai: „Kvietkelis", 1913; „Į vaikučių širdis", 1933; „Vaikų džiaugsmai", 1935; „Algimantėlio metai", 1936; „Pas vargą svečiuose", 1939, ir kt.). Parašė vaikams nemažą trumpų apsakymų, kuriuos daugiausia spausdino „Šaltinėlyje". Rinko tautosaką, liaudies žaidimus, gyvulių ir paukščių garsiažodžius, tos medžiagos pagrindu parengė keletą rinkinių („200 žaidimų", 1911; „Vaikų žaidimai", 1912; „Šeimyniškiems vakarėliams pramogėlė", 1913; „Žaidimų vainikas", 1919, ir kt.). Vertė L. Tolstojų, K. Ušinskį, I. Turgenevą („Pinigų nėr", 1913), I. Kotliarevskį („Natalka Poltavka", 1913 ir 1951), M. Konopnicką, E. de Amičį („Širdis", 1915), Pero pasakas (1914) ir kt. Buvo mėgėjų scenos artistu ir režisieriumi, išvertė daug dramos veikalų, rašė lit-ros teorijos klausimais. Taryb. metais daugiausia bendradarbiauja „Panevėžio tiesoje", išleido eil. rinkinį ikimokyklinio amžiaus vaikams „Žemuogėlės" (1960). Geriausiems G. eilėraščiams būdinga meniškai išreikšta moralinio bei etinio pobūdžio mintis, lengvas eiliavimas. Tačiau kai kuriuose jo burž. metų eilėraščiuose atsispindi klerikalinės arba burž. filantropizmo idėjos. G. apsakymuose ryškus K. Ušinskio, L. Tolstojaus apsakymų poveikis, tačiau daugumas jų gana schematiški.

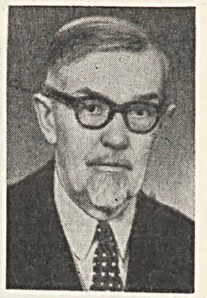

GRÌGO PARTIZÁNŲ GRŪPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Švenčionių apskrityje, įėjusi į „Vilniaus" partizanų būrį.

GRIGORÁITIS Zakarijas [g. 1928.V.24 Kaune] — literatūros ir teatro kritikas. 1952 baigė Maskvos un-to filol. f-tą. 1953—59 dirbo laikr. „Komjaunimo tiesa" ir „Literatūra ir menas" redakcijose. 1959—63 laikr. „Literaturnaja gazeta" („Literatūros laikraštis") korespondentas Lietuvai. 1963—64 dirbo Kinematografijos k-te, nuo 1964 Lietuvos Kino studijos scenarinėje-redakcinėje kolegijoje. Paskelbė straipsnių įvairiais lietuvių taryb. lit-ros ir teatro klausimais, knygų ir spektaklių recenzijų.

GRIGÒRJEVAS Timofejus [g. 1914.VI.23 Bukiškiuose (Zarasų rj.)] — zootechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). 1936 baigė Belebėjaus (Baškirijos ATSR) veterinarijos-zootechnikos m-lą. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—50 dirbo ūkinį, administracinį, partinį darbą Smalvose (Zarasų rj.), Dūkšte (Ignalinos rj.). Nuo 1950 Zarasų rj. „Lenino atminimo" kolūkio pirmininkas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Jo vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančių rajone.

GRIGÒRJEVAS Vasilijus [g. 1925.VII.15 Daneikiuose (Zarasų rj.)] — partinis darbuotojas. 1944 dirbo Degučių vls. (Zarasų aps.) vykdomajame k-te, 1945—1963 part. darbą Zarasuose, Dauguose, Ukmergėje, vėl Zarasuose. Nuo 1946 TSKP narys. 1960 baigė Vilniaus Aukštąją part. m-lą. Nuo 1961 LKP CK narys. Nuo 1963 LKP CK ir Lietuvos TSR MT partinės-valstybinės kontrolės k-to skyriaus vedėjas.

GRIGULĒVIČIUS Juozas [g. 1913.V.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, kultūros darbuotojas, istorijos mokslų kandidatas (1957). Mokydamasis Panevėžio g-joje, 1926 įstojo į LKJS. 1929 persikėlęs į Vilniaus lietuvių g-ją, priklausė komjaunimo pogr. org-jai. 1930 priimtas į V. Baltarusijos Komunistų partiją (VBKP), įėjo į Lietuvių Biurą prie VBKP Vilniaus apyg. k-to. Nuo 1931 Lietuvių komunistų Biuro prie VBKP CK narys. 1932 pr. su grupe lietuvių g-jos komjaunuolių įkalintas Lukiškių kalėjime. 1933.V nuteistas lygtinai 2 metams. 1933 rudenį emigravo į Prancūziją, 1934 išvyko į Argentiną. 1936 atvyko į Ispaniją, kovėsi prieš fašistus. 1937 pab., sunkiai susirgęs, atvyko į Maskvą. Dirbo mokslo įstaigose. Nuo 1950 TSKP narys. 1956 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. TSRS MA Etnografijos in-to moksl. bendradarbis. Laikraščiuose ir žurnaluose paskelbė straipsnių religijos, ateizmo ir Lotynų Amerikos istorijos klausimais. Parašė rusų kalba (slap. Lavreckis) šias knygas: „Vatikanas. Religija, finansai ir politika" (1957), „Simonas Bolivaras" (1959), „Vatikano šešėlis viršum Lotynų Amerikos" (1961), „Ar kardinolai eina į pragarą" (1962, liet. vert. 1963), „Pančio Vilja" (1962), „Kolonializmas ir misionieriai" (1963, liet. vert. 1964).

GRÌKAMPIO MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., 1 km į v. nuo Marcinkonių, abipus Merkio intako Grūdos. Priklauso Marcinkonių miškų ūkio Darželių girininkijai. Plotas 1722 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

„GRIKĒLIAI" — liaudies žaidimas-ratelis. Buvo žinomas Vilniaus krašte. Muz. metras 2/4. Žaisdavo merginos. J. Lingys į ratelio žaidimą įvedė vyrus ir pritaikė žaisti salėje.

Lit.: Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957.

GRIKEVIČIŪTĖ Emilija [g. 1898.XI.23 Mikiškėse (Zarasų rj.)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). Mokėsi Liepojos g-joje, 1916—19 aktyviai

dalyvavo Lietuvių išeivių d-jos rengiamuose spektakliuose. 1920 baigusi mkt. kursus Kaune, iki 1922 mokytojavo pr. m-loje. Kurį laiką vaidino „Karių teatre", „Vilkolakyje". 1929 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją. 1929—40 dirbo Kauno dramos teatre. 1940—60 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Daubienė (P. Vaičiūno „Tuščios pastangos"), Trius (H. Hejermanso „Viltis"), Karusė (B. Dauguviečio „Nauja vaga"), Marija Tarasova (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas"), Aneliukė (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Ksenija (M. Gorkio „Jegoras Bulièiovas"), Dauginčiuvienė (A. Griciaus „Liepto galas"), Deksnienė (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Šablova (A. Ostrovskio „Vėlyvoji meilė"), Leena Tuisk (E. Raneto „Sūnus paklydėlis"), ir kt.

GRĪKIAI. Sėjamasis grikis (*Fagopyrum esculentum*) Lietuvoje užauga iki 50—70 cm aukščio. Kaip piktžolė pasitaiko javuose, pakelėse ir kitur. G. 1947—56 buvo selekcionuojami selekcijos stoties Karoliniškės punkte (Vilniuje), nuo 1956 — Žemdirbystės in-to Vokės filiale (netoli Vilniaus); ten pat tiriama ir jų agrotechnika. Sukurta G. veislė Lietuvos 164. Lietuvoje paplitusios G. veislės: vietiniai G., 2 rajonuotos — Aleksandrovo 134, Terechovo vietiniai, — be to, Bogatyris, Lietuvos 164 ir kitos. G. daugiausia auginami rytų, ypač pietryčių Lietuvos kalvose ir smėlynuose, iš dalies Žemaičių aukštumoje. Iš viso jie 1963 užėmė 1900 ha, arba 0,08% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (0,2% bendro javų ploto), iš jų kolūkiuose 1800 ha; 11% visų G. pasėlių buvo veisliniai. G. derlingumas: 1961 Trakų rj. Merkio taryb. ūkio 30 ha plote gauta vid. 10 cnt/ha grūdų, 1960—1961 Žemdirbystės in-to Vokės filiale bandymų sąlygomis 13—15 cnt/ha, 1956 Vilniaus valstybiniame veislių tyrimo punkte 21 cnt/ha, net iki 28 cnt/ha. G. grūdai Lietuvoje naudojami kruopų ir miltų gamybai, šiaudai — pašarui.

Archeologiniai radiniai (pvz., Veliuonos piliakalnyje) rodo, kad Lietuvoje G. buvo žinomi jau XIII a. Prieš I pasaulinį karą Vilniaus gubernijos, ypač Trakų ir Vilniaus aps., valstiečių ūkiuose G. pasėliai užimdavo 4—5% ir daugiau visos dirbamos žemės. Grikių buvo sėjama 30—40 kg/ha; sėklos dirvoje dažniausiai užariamos. 1913 Lietuvos TSR teritorijoje (be Klaipėdos kr.) G. buvo apsėta 15 500 ha, arba 0,8% bendro pasėlių ploto, 1938 (be Vilniaus kr.) 7950 ha, arba 0,3%, 1939 (be Klaipėdos kr.) 18 210 ha, arba 0,8%. Burž. Lietuvoje tik 1938—40 Varėnos bandymų stotyje tirtas veislinių G. populiacijų derlingumas.

Lit.: A. Sabaliauskas, Dėl grikio pavadinimo.—„LTSR MA darbai", 1957, A 2.

GRĪKIAPELĖ — kaimas Ignalinos rj., Linkmenų apyl., 9 km į v. nuo Ignalinos, prie Linkmenų—Palūšės kelio; kolūkio centras. 59 gyv. (1959). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (nuo 1936 pradinė, 1948—62 septynmetė).

GRĪKIAPELIAI — kaimas Anykščių rj., Svėdasų apyl., 4 km į p. v. nuo Svėdasų. 119 gyv. (1959). Per G. teka Uosinta (Jaros kair. intakas). Į p. nuo G., Šventosios krante, yra I—IV a. pilkapynas. Pilkapiuose, kurie apdėti akmenų vainikais, buvo laidojami nedeginti mirusieji.

GRĪKŠTAS Juozas [1899.III.12 Užventyje (Kelmės rj.) — 1964.III.15 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1918 Užvenčio vls. revoliucinio k-to sekretorius. 1920—40 dalyvavo rev. judėjime, platino kom. lit-rą, kartu su kitais komunistais 1923 Užventyje išleido hektografuotą rink. „Revoliucinės dainos", bendradarbiavo „Darbininkų atstove" (1921—22), „Balse" (1928). Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Telšiuose, Utenoje. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—56 part. ir adm. darbuotojas. Vėliau pensininkas.

GRIMZDAĪ — kaimas Šilalės rj., Kvėdarnos apyl., 4 km į š. v. nuo Kvėdarnos, Jūros kair. krante. 155 gyv. (1959). Į š. v. nuo G. į Jūrą įteka Aitra. Pro G. eina Kvėdarnos—Rietavo kelias. Yra Lembo pr. m-la (įk. 1933), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1963).

GRĪMŽA Albertas [g. 1911.IV.10 Rygoje] — revoliucinio judėjimo Brazilijoje ir pilietinio karo Ispanijoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1927 emigravo į Braziliją, 1930 įstojo į pogrindinę Brazilijos KP (BKP). Padėjo organizuoti BKP Lietuvių frakciją, jos pogr. spaudą San Paule. Keliskart buvo suimtas, apie metus kalintas Ilja Grandės katorgos darbų stovykloje. 1936, tremiamas į Lietuvą, pabėgo iš laivo Vigo uoste, Ispanijoje, Frankistams sukilus, kovėsi respublikonų pusėje. 1936—39 Ispanijos KP narys. Pontevedros provincijos kalnuose 3 metus kovojo partizanų būriuose. Respublikonams karą pralaimėjus, pasitraukė į Portugaliją. Ten buvo suimtas, uždarytas Penišės tvirtovėje, vėliau ištremtas į Žaliojo Rago salyno Tarafalo katorgos darbų stovyklą, kurioje kalėjo beveik 5 metus. 1945 grįžo į TSRS. Nuo 1959 TSKP narys, aktyvus visuomenininkas Panevėžyje.

GRINAVECKĪENĖ Elena [g. 1928.VI.10 Jurbarke] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to bendradarbė, nuo 1961 liet. kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriaus vadovė. Nuo 1957 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Mituvos upyno tarmę ir kitais liet. dialektologijos klausimais („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1—5, 1957—62; „LTSR MA darbai", 1961—62, A 1, A 2).

GRINAVĒCKIS Vladas [g. 1925.VIII.15 Šiauduvoje (Šilalės rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1956). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 dirba Vilniaus Ped. in-te, nuo 1960 docentas. Nuo 1962 TSKP narys. „VVPI mokslo darbuose" (t. 3, 8, 11, 1957—60) ir tęstiniuose leidiniuose „Lietuvių kalbotyros klausimai" (t. 1, 3—4, 1957—61), „Kalbotyra" (t. 3, 6, 9, 1961—63) paskelbė moksl. straipsnių apie žemaičių tarmes, dzūkavimą ir liet. kalbos fonetikos klausimais.

Ršt.: Gimtosios mokinio tarmės panaudojimas literatūrinės kalbos tarties ir rašybos mokymui, K., 1962.

GRIÑBERGAS Elijas [1883.X.6 Panevėžyje — 1964.IX.15 Vilniuje] — darbininkų judėjimo dalyvis. 1895—1903 dirbo odos fabrikuose Panevėžyje, Šiauliuose, Suvalkuose, Vilniuje, dalyvavo darbininkų streikuose. 1901 Panevėžyje kalintas už atsišaukimų platinimą ryšium su Gegužės Pirmosios švente. 1903—06 gyveno Paryžiuje ir Londone. Grįžęs į Rusiją, dalyvavo 1906—07 rev. įvykiuose. 1906—22 dirbo įvairiuose Rusijos miestuose. 1922 pab. grįžo į Panevėžį ir iki 1930 dirbo odos f-ke (1924 ir 1926 išrinktas vietinės profs-gos v-bos nariu). Nuo 1930 dirbo Ukmergėje odos f-ke. Dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje, rėmė rev. judėjimo dalyvius. 1940—41 Ukmergės odos f-ko direktorius. 1941—44 dirbo ūkinį darbą Mordovijos ATSR, Karagandoje. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—56 meistras Eidukevičiaus odos kombinate Vilniuje. Vėliau pensininkas.

GRINCĒVIČIUS Juozas [g. 1911.VII.25 Krekenavoje (Panevėžio rj.)] — administracinis ir partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Dalyvavo darbininkų streikuose. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—41 Panevėžio aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. D. Tėvynės karo pr. dirbo Ivanovo srityje. 1942—1943 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Pokario metais dirbo Panevėžyje. 1952 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo LKP Užvenčio, Linkuvos rj. k-tų sekretoriumi. Nuo 1960 Raseinių rj. Balčių taryb. ūkio direktorius.

GRINCĒVIČIUS Kleopas [g. 1917.VI.28 Mosteikiuose (Jurbarko rj.)] — matematikas geometras, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1965). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1946 Vilniaus un-te dirba ped. ir moksl. darbą. 1955 gavo fiz.-mat. mokslų kandidato laipsnį, nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. darbų apie tiesių kompleksą trimatėje ir daugiamatėje projektyvinėje erdvėje, to komplekso išsluoksniavimą, nagrinėja koreliatyvinių elementų daugdaras ir kt.

GRINCĒVIČIUS (Hryncewicz) Liudvikas [1717—1783.X.10 Raseiniuose] — architektas. Vėlyvojo baroko Lietuvoje atstovas. Archit-rą studijavo Vilniuje, Italijoje. 1750—53 parengė Vilniaus Misionierių bažnyčios pagr. fasado projektą. Projektavo ir statė bažnyčias bei vienuolynus Volincuose, Drujoje, Nesvyžiuje (Baltarusijos TSR) ir Virbalyje. Nuo 1776 gyveno Raseiniuose, kur 1780—82 buvo dominikonų vienuolyno viršininku. Perstatė Raseinių vienuolyno ir bažnyčios priekinį fasadą, sudarė Tytuvėnų bažnyčios altorių pertvarkymo projektą, kuris iš dalies įgyvendintas.

GRINCĒVIČIUS Stepas [g. 1913.VI.18 Janušonyse (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1934 įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, Janušonių part. kuopelės sekretorius. Jo namuose Vilkėnuose (Kauno rj.) 1939.I.1—2 įvyko LKP CK Plenumas. 1940—41 Babtų vls. vykdomojo k-to pirmininkas. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. 1943—1944 dirbo ūkinį darbą Dagestano ATSR. 1944—46 dirbo part. darbą Vilniuje, mokėsi part. m-loje. 1946—49 ir 1951—1956 LKP CK instruktorius. 1951 baigė Resp. partinę m-lą. 1956—57 dirbo Rietavo miško pramonės ūkyje. Nuo 1957 LKP CK darbuotojas.

GRINCEVIČIŪTĖ Beatričė [g. 1911.XI.28 Stolaukėlyje (Vilkaviškio rj.)] — dainininkė (lyrinis sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). Vaikystėje netekusi regėjimo, savo dėdės E. Mlinarskio, Varšuvos Konservatorijos direktoriaus, globojama, 1928 baigė Varšuvos aklųjų in-tą. Vėliau lankė Kauno liaudies konservatoriją, mokėsi dainuoti privačiai. 1937 pradėjo dainuoti per radiją. Nuo 1944 Lietuvos TSR Filharmonijos, 1946—59 Lietuvos TSR Resp. radijo k-to solistė. Koncertuose yra dainavusi daugiau kaip 1000 vokalinių kūrinių — liet. liaudies dainų, lietuvių (J. Gruodžio, J. Talat-Kelpšos, B. Dvariono), rusų (N. Rimskio-Korsakovo, S. Prokofjevo, D. Kabalevskio) ir užsienio (V. Mocarto, F. Šuberto, J. Bramso) kompozitorių kūrinių.

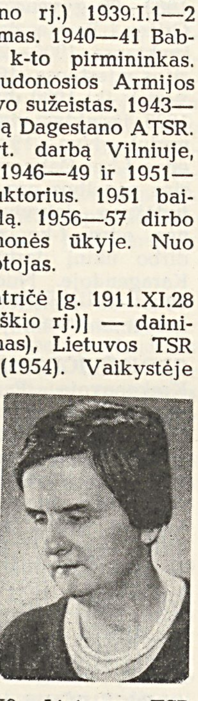

GRINCEVIČIŪTĖ Filomena [iki 1940 **Gričiūnaitė**; 1880.II.2 Vokėje (Trakų rj.) — 1960.IX.16 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Gimė dvaro sodininko šeimoje. XX a. pr. susipažinusi su s-d. judėjimo dalyviais, padėjo platinti Vilniaus darbininkų tarpe lenininę „Iskrą". 1905—08 priklausė Lietuvos Socialdemokratų partijai; savo bute laikė neleg. spaustuvę, kurioje 1908 buvo išspausdintas P. Eidukevičiaus redaguotas laikr. „Głos robotniczy" („Darbininkų balsas"; išėjo 2 nr.). Nuo 1905 aktyvi politinio Raudonojo Kryžiaus veikėja, polit. kalinių revoliucionierių globėja: nešdavo maistą, drabužius polit. kaliniams į Lukiškių kalėjimą Vilniuje, rėmė Z. Angarietį Pskovo kalėjime, važinėjo pas V. Kapsuką į Varšuvos ir Vladimiro kalėjimus. 1913 pab., pasinaudoję G. prisiųstais pinigais ir drabužiais, V. Kapsukas ir būsimasis rašytojas I. Kozlovas pabėgo iš Sibiro tremties į užsienį. I. Kozlovas 1914, prieš išvažiuodamas į užsienį, apie savaitę slapstėsi G. bute Vilniuje. Už bendradarbiavimą su rev. judėjimo dalyviais G. keletą kartų buvo tardoma, o 1915 Varšuvoje kalinama. Nuslopinus 1919 Tarybų valdžią Vilniuje, rėmė lenkų burž. nacionalistų kalinamus ir persekiojamus taryb. įstaigų darbuotojus. Nuo 1945 pensininkė.

GRIÑFELDAS Samuelis [1915 Vilniuje — 1941.XII.26 Naro Fominske (Maskvos sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935 suimtas Kaune, kai nešė kom. spaudą. 1936.I nuteistas 3 metus 6 mėn. kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose, Šiauliuose. 1939 LKP Šiaulių aps. k-to narys. 1940—41 LKP Šiaulių aps. k-to skyriaus vedėjas. 1941 kovojo Raudonosios Armijos latvių divizijoje. Žuvo fronte.

GRIÑFESTAS, Finsteris, Saulas — „Darbo išvadavimo" grupės atstovas, 1883 pab. atsilankęs Vilniuje ir užmezgęs tos grupės ryšius su vietos rev. judėjimo dalyviais. Pradžioje buvo veiklus narodnikų org-jos „Čiornij peredel" („Juodasis perdalijimas") ratelio Minske narys. 1881—82 dirbo neleg. spaustuvėje, kuriai per rev. judėjimo dalyvius gaudavo šriftą iš Vilniaus. Žandarams susekus spaustuvę, turėjo emigruoti į užsienį. 1882.VIII atvyko į Ciurichą. 1883 pab. prisidėjo prie „Darbo išvadavimo" grupės (pirmoji rusų marksistų grupė) ir kaip jos atstovas atvyko į Rusiją ryšių su vietos rev. rateliais užmegzti; atvežė Vilniaus rev. judėjimo dalyviams tos grupės užsienyje išleistų marksistinių leidinių siuntą, kurioje buvo K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas", K. Markso „Samdomasis darbas ir kapitalas", F. Engelso „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą", G. Plechanovo „Socializmas ir politinė kova" ir kt. Sutelkė Vilniuje rev. judėjimo dalyvius į ratelius, kurių nariai vėliau susirašinėjo su „Darbo išvadavimo" grupe ir padėjo jai iš užsienio gabenti marksistinę lit-rą į Rusijos gilumą. G. suorganizuotu rev. lit-ros gabenimo į Rusiją keliu į Vilnių ir kitus Lietuvos miestus patekdavo marksistinė lit-ra.

GRINGĀLIŲ MIŠKAS — miškas Panevėžio rj., į p. nuo Krekenavos. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Krekenavos girininkijai. Plotas 660 ha; medynų 600 ha. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 5 km. P. dalis, tarp Pelipuščių ir Daniliškio kaimų, dar vadinama Daniliškio mišku. Reljefas banguotas. V. pakraščiu teka Nevėžis, r. — Linkuvė (Nevėžio intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, smėliniai, ant giliai slūgsančio priemolio bei molio. 70% mišku apaugusio ploto užima mėlyniniai ir brukniniai pušynai, 16% — beržynai, 14% — ąžuolynai. 95% medynų savaiminės kilmės. Vid. amžius 45 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 120 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, usūrinių šunų, barsukų, kiaunių. Miškas eksploatacinis, išskyrus 120 ha š. pakraštį, kuris įeina į Krekenavos miestelio žaliąją zoną. Š. v. dalimi eina Krekenavos—Šventybrasčio kelias. Miško pakraštyje, prie kelio, yra Gringalių kaimas.

GRINIAĨ — kaimas Kelmės rj., Pakražančio apyl., 13 km į p. v. nuo Kelmės, prie Šiaulių—Sovetsko plento. 237 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Kražantė. Per kaimą eina kelias iš Žalpių į Kražius. Abipus jo kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Pakražančio apylinkės DŽDT vykd. k-tas, felčerių-akušerių punktas, Pakražančio vid. m-la (1920—48 pradinė, 1948—53 septynmetė), biblioteka (nuo 1949).

GRINÍENĖ Elena [g. 1924.IX.19 Žalakiškiuose (Raseinių rj.)] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1956). 1948 baigė Kauno un-tą. Nuo 1948 dirba ped. darbą (iš pradžių Kauno un-te, vėliau Kauno Politechnikos in-te). 1958 gavo docentės vardą. Nuo 1962 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pieno riebalus, pieno ir maisto pramonės klausimais.

„GRININKE BEIMELECH" („Žalieji medeliai") — dvisavaitinis žurnalas vaikams, ėjęs 1926 Vilniuje žydų kalba. Žurnalas buvo pažangios krypties, nukreiptas prieš sionizmą ir rel. auklėjimą. Red. E. Chackelsytė.

GRINIŪ̃NAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 7 km į š. r. nuo Ramygalos. 78 gyv. (1959). Per G. teka Juoda (Nevėžio intakas). Prie pat G., Juodos deš. krante, ant kalvos yra senkapis, vad. Žvyro kalnu. Randama žmonių kaulų ir žalvarinių dirbinių.

GRÌNIUS Jonas — XIX a. pabaigos JAV lietuvių kultūros veikėjas, literatas. Įsteigė „Lietuviško varpo", Gedimino d-jas (1889), „Nepriklausomą piliečių klubą" (1891), bendradarbiavo laikraštyje „Vienybė lietuvninkų". Parašė ist. tematikos dramas „Kova po Griunvaldu" (vaidinta ir išleista Čikagoje 1892), „Susivienijimas Lietuvos su Lenkija" („Vienybė lietuvninkų", 1897, Nr. 37—52). Laisvai išvertė į liet. kalbą A. Chvostovskio tragediją „Nihilistai" („Vienybė lietuvninkų", 1897, Nr. 2—9), kurioje vaizduojamas Rusijos caro Aleksandro II nužudymas, teigiamai charakterizuojami revoliucionieriai. Tai buvo pirmas dramaturgijos rev. kūrinys liet. kalba. Vėliau G. kultūrinėje ir literatūrinėje veikloje nesireiškė.

GRĪNIUS Kazys [1866 Sulemo Būdoje (dab. Kapsuko rj.) — 1950.VI.4 Čikagoje] — visuomenės, kultūros veikėjas, vienas Lietuvos liaudininkų partijos lyderių, gydytojas. Į buržuazinį liberalinį judėjimą įsijungė, mokydamasis Marijampolės g-joje. Nuo 1883 platino liet. spaudą. 1887 Maskvos lietuvių studentų d-jos narys, 1891—92 jos pirmininkas. Būdamas Maskvoje, rašinėjo į burž. liberalinę Amerikos lietuvių spaudą. 1888 dalyvavo liet. buržuazinių liberalų suvažiavime Marijampolėje, kur buvo svarstomi „Varpo" leidimo klausimai. Bendradarbiavo „Varpe". 1891 parašė ir išleido „Trumpą Lietuvos istoriją". 1893 baigė Maskvos un-tą ir tarnavo gydytoju Kaspijos laivyne. Nuo 1894 gydytojas Marijampolėje. Čia rūpinosi „Varpo" ir „Ūkininko" reikalais; užmezgė ryšius su oportunistiniais Lietuvos Socialdemokratų partijos vadovais. 1902 Lietuvių demokratų partijos suvažiavime, įvykusiame Dabikinės dvare (prie Akmenės), jam kartu su kitais buvo pavesta sudaryti partijos programą. Per 1905—07 revoliuciją aktyviai dalyvavo burž. liberaliniame judėjime bei švietėjiškame darbe. Organizavo vaidinimus, chorus ir kt. Vienas „Šviesos" d-jos Marijampolėje kūrėjų. 1905 persikėlė į Vilnių, kur rašė polit. brošiūras. 1911 drauge su kitais organizavo pirmąją lietuvių ž. ū. parodą Marijampolėje. 1917 išrinktas į buržuazinę Rusijos lietuvių tarybą. 1919 grįžo į Lietuvą ir padėjo organizuoti burž. valdžią. Kaip liaudininkų partijos kandidatas buvo renkamas visų seimų nariu. 1920—1922 ministras pirmininkas, o liaudininkams ir socialdemokratams laimėjus seimo rinkimus, 1926.VI.7—XII.17 valstybės prezidentas. Įvykus faš. perversmui, pavedė A. Voldemarui sudaryti ministrų kabinetą ir atsistatydino, tuo padėdamas įteisinti faš. diktatūros įvedimą. Vėliau dirbo Kauno savivaldybėje, buvo Draugijos kovai su tuberkulioze centro v-bos nariu ir pirmininku bei kt. medicinos d-jų nariu ir jų spaudos bendradarbiu. 1939 parėmė amnestijos politiniams kaliniams reikalavimą. 1944 pasitraukė į Vakarus.

GRĪNIUS Povilas [g. 1909.VIII.3 Šarkiuose (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1932—40 studijuodamas Kauno un-te, įsijungė į rev. judėjimą, buvo LKP vadovaujamų pažangių studentų org-jų „Stedra" ir „Scientia" pirmininkas. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1941—1943 Raudonosios Armijos karys. 1943—1944 dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe. 1945—47 part. darbuotojas Gelvonuose, 1949—59 — Panevėžyje. 1947—1949 mokėsi Resp. partinėje m-loje Vilniuje. Nuo 1960 pensininkas.

GRINKĒVIČIENĖ Ona [**Skučaitė**; g. 1924.X.3 Garliavoje (Kauno rj.)] — gydytoja pediatrė, medicinos mokslų kandidatė (1956). 1949 baigusi Kauno un-tą, dirbo jame ped. darbą (nuo 1959 vaikų ligų katedros vedėja, nuo 1960 docentė). Nuo 1952 TSKP narė. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie vaikų reumatą ir kvėpavimo organų susirgimus.

GRINKĒVIČIUS Silvestras [1871.I.27 Vaivaduose (Panevėžio rj.) — 1942.X.31] — inžinierius technologas. 1893—1899 studijavo Peterburgo Technologijos in-te, dalyvavo lietuvių studentų org-jų veikloje. Baigęs in-tą, tarnavo Riazanės—Uralo glžk. v-boje Saratove. 1915—18 lietuvių tremtinių ir belaisvių šelpimo d-jos pirmininkas. 1918 dirbo Astrachanėje naftos k-te ir dėstė politechnikos m-loje. 1919—22 burž. Lietuvos vyriausybės susisiekimo ministro pavaduotojas ir geležinkelių direktorius. Nuo 1922 Kauno un-to docentas, tiltų katedros vedėjas, nuo 1929 profesorius. 1934—37 technikos fakulteto dekanas. Parašė 4 knygas apie tiltų ir kelių statybą. 1931 ir 1937 dalyvavo technikos tarpt. konferencijose Paryžiuje ir Pragoje. Nuo 1940 pensininkas.

GRIÑKIŠKIS — miestelis Radviliškio rj., 10 km į p. v. nuo Baisogalos, prie Raseinių—Šeduvos kelio; apylinkės ir kolūkio centras. 732 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, sueinančius į keturkampę aikštę. Malūnas, lentpiūvė, pieninė, ryšių skyrius, buitinio aptarnavimo punktas, vid. m-la (nuo 1938), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1947). Per G. teka Šušvė. Miestelyje rastas vėlyvojo akmens amžiaus plokštinis kapas. G. vardas žinomas nuo XV amžiaus. XVI a. minimas G. dvaras ir miestelis. XIX a. tapo valsčiaus centru (1841 — 238 gyv., 1886 — 558, 1897 — 924). XIX a. pr. veikė parapinė m-la (1804 mokėsi 20 berniukų, 1813 — 22 berniukai ir 5 mergaitės), 1867 įsteigta valdinė pradinė m-la. 1885 įsteigta vaistinė, 1893 — ambulatorija. 1863 ties G. caro kariuomenė sumušė sukilėlius. 1919.II.19—20 raudonarmiečių būrys drauge su vietos komunistais užėmė G., suėmė burž. miliciją ir valsčiaus k-tą. Burž. valdymo metais miestelyje buvo apie 30 smulkių parduotuvių ir dirbtuvių, 972 gyv. (1923); G. valsčiuje veikė LKJS pogrindinė kuopelė, buvo platinama kom. lit-ra. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė apie 200 Grinkiškio gyventojų. D. Tėvynės karo metu miestelis buvo beveik visai sugriautas. Pokario metais atstatytas. Grinkiškyje 1827 gimė žymus chirurgas, Varšuvos universiteto profesorius, 1863 sukilimo dalyvis P. Girštautas (Juzumas).

GRIÑŠTEINIENĖ Rachilė [**Velkaitė**; g. 1910.V.5 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. 1925—30 LKJS narė Ukmergėje, 1930—36 LKP narė Kaune. Iki 1940 dirbo pogrindinėje Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Už dalyvavimą rev. judėjime 1926.XII Ukmergėje buvo suimta ir metus kalinama. 1930.I dalyvavo protesto demonstracijoje Kaune prieš mirties bausmę komunistams, buvo adm. tvarka kalinama; 1932 vėl kalinta. D. Tėvynės karo metais dirbo Alma Atos sr. Nuo 1945 artelės „Darbingumas" Vilniuje siuvėja. Nuo 1955 pensininkė.

GRĪPIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Lelionių apyl., 3 km į p. nuo Stakliškių, Verknės deš. krante. 270 gyv. (1959). Rytuose kaimas siekia Lieliaus ež., vakaruose — Kalnų mišką, pietuose — Ąžuolyną. Vandens malūnas (prie Verknės), pr. m-la (nuo 1930). Burž. nacionalistai 1944 nužudė P. Mickų (buv. Liaudies Seimo atstovą), 1947 — apylinkės pirm. G. Radzevičienę.

GRĪŠINAS (Гришин) Viktoras Vasiljevičius [g. 1914.IX.18 Serpuchove] — Tarybų valstybės, Komunistų partijos ir profsąjungų veikėjas. Kilęs iš darbininkų. 1937 baigė Maskvos garvežių ūkio technikumą. Dirbo garvežio mašinistu, vėliau Serpuchove garvežių depo viršininko pavaduotoju. 1938 pašauktas į Raudonąją Armiją. Nuo 1939 TSKP narys. 1941 išrinktas Serpuchovo glžk. mazgo partijos k-to sekretoriumi. 1942—50 partijos Serpuchovo miesto k-to sekretorius. 1950—52 TSKP Maskvos miesto k-to skyriaus vedėjas, 1952—1956 k-to sekretorius. Nuo 1956 Visasąjunginės Profs-gų Centro Tarybos pirmininkas. Nuo 1952 TSKP CK narys, nuo 1961 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius. Nuo 1950 TSRS AT deputatas.

GRIŠKÀ Albinas [g. 1915.III.1 Dainavoje (Varenavo rj., BTSR)] — filosofas, pedagogas, filosofijos mokslų kandidatas (1954). 1933 įstojo Vilniuje į pogr. komjaunimą. 1936 baigė Vilniaus lietuvių g-ją, 1936—39 Vilniaus un-te studijavo chemiją. Nuo 1943 taryb. partizanų ryšininkas, paskiau A. Mickevičiaus būrio (Rūdninkai) partizanas. Nuo 1944 TSKP narys. 1948 baigė Aukštąją part. m-lą prie VKP(b) CK, 1948—51 dėstė filosofiją Resp. partinėje m-loje. 1954 baigė Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. Nuo 1954 filosofijos dėstytojas Vilniaus Ped. in-te, nuo 1959 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių materialistinės filosofijos Lietuvoje istorijos, ateizmo ir religijos klausimais.

GRIŠKÀ Julius [1912.IV.4 Dainavoje (Varenavo rj., BTSR) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1924 įstojo į Vilniaus liet. mokytojų seminariją, o 1927 ją uždarius, perėjo į liet. g-ją. Nuo 1928 Vakarų Baltarusijos KJS narys. 1931 priimtas į V. Baltarusijos KP (VBKP) narius ir išrinktas g-jos visų komjaunimo kuopelių biuro sekretoriumi. 1933 Lietuvių komunistų biuro prie VBKP CK Jaunimo sekcijos vadovas. 1934 Lietuvių komunistų biuro narys. Bendradarbiavo pogr. leidi-

niuose „Barikada", „Valstiečių balsas". Baigęs g-ją, 1934 išvyko į Varšuvą studijuoti ped. in-te, užmezgė ryšius su Lenkijos KP, suorganizavo besimokančių Varšuvos aukštosiose m-lose liet. studentų partijos-komjaunimo kuopelę. 1936 mokytojavo Krūminiuose (netoli Valkininkų), bet netrukus atleistas. Už rev. veiklą 1933 ir 1938 nuteistas 2½ metų kalėti, bet vėliau išteisintas. 1939 Varenavo vls. vykdomojo k-to pirmininkas, Beniakainių vid. m-los mokslo dalies vedėjas. 1941 pavasarį iškviestas į Lietuvos TSR ir paskirtas Vilniaus aps. švietimo sk. vedėju. Žuvo pirmosiomis D. Tėvynės karo dienomis.

GRIŠKABŪDIS — miestelis Šakių rj., 14 km į p. r. nuo Šakių; apylinkės ir kolūkio centras. 451 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, sueinančius į netaisyklingos formos aikštę. Pietinė G. dalis vadinama Naujuoju G. Aplink miestelį išsidėstę vienkiemiai, sudarantieji G. kaimą (1959 — 238 gyv.). Yra ryšių skyrius, universalinė ir maisto produktų parduotuves, buitinio aptarnavimo punktas, 25 lovų ligoninė (1949—59 ambulatorija), vaistinė (nuo 1915), vid. m-la (iki 1947 pradinė), vakarinė kaimo jaunimo m-la (nuo 1951), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1946). Iš G. eina keliai į Šakius, Kudirkos Naumiestį, Pilviškius, Zapyškį.

G. kaimas įkurtas iškirstoje girioje, netoli Novos u., XVII a. pab. ar XVIII a. pr. (ž. *Būda*). Tuo metu G. turėjo 36 ūkius. Žečpospolitos laikais G. ir aplinkiniai kaimai priklausė valstybei. 1796 jame įkurtas karmelitų vienuolynas ir pastatyta bažnyčia.

Medinė aštuonkampė G. bažnyčia — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Statyta ant akmeninių pamatų, iš lauko apmušta lentomis. Įėjimo-vargonų priestatas su 4 kolonų portiku. Puošnus interjeras: kolonos su kapiteliais, keturkampiais sudalytos lubos su dantytais karnizais. Sienose ir lubose gausu tapybos.

G. bažnyčia ilgainiui sukaupė didelius turtus. XIX a. pradžioje G. parapijai priklausė 97 kaimai (apie 10 000 gyv.).

1819 veikė parapinė m-la, kurioje mokėsi 40 valstiečių vaikų. 1840 m-la sudegė; 1860 atstatyta. 1827 buvo 260 gyv., 1897 — 621. 1905 vasarą G. miestelyje ir valsčiuje prasidėjo anticarinės demonstracijos, mitingai; valstiečiai atsisakinėjo mokėti mokesčius, uždarinėjo valdžios įstaigas. 1905.XII ginkluotas valstiečių būrys užpuolė valsčiaus raštinę, sudegino caro portretus ir valsčiaus knygas, o kiek vėliau ir pačią raštinę. Valstiečiai sunaikino caro portretus ir kitose valdinėse įstaigose, nuginklavo stražnikus, nutraukė rusiškoje mokykloje pamokas ir reikalavo dėstyti lietuvių kalba. 1918 Griškabūdyje susikūrė LKP kuopelė, buvo platinama kom. lit-ra. Burž. Lietuvoje G. buvo valsčiaus centras (1923 — 779 gyv.); jame vykdavo dideli turgūs ir prekymečiai. 1936 dalis miestelio sudegė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 išžudė didelę dalį G. gyventojų. Okupacijos metu veikė LKP pogr. kuopelė. 1944.VIII kautynėse prieš vok. faš. kariuomenę prie G. ir Žvirgždaičių pasižymėjo seržantas M. Chairutdinovas; už tai jam 1945 suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

GRIŠKAUČIZNA — kaimas Ignalinos rj., 7 km į p. r. nuo Rimšės; Šiūlėnų apylinkės ir kolūkio centras. 9 gyv. (1963). Į r. nuo G. yra Ilgaičio ež. Malūnas, lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai, biblioteka (nuo 1960).

GRIŠKĒLIS Viktoras [**Survila**; 1899 Karužuose (Kapsuko rj.) — 1938.VI.14] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1916 aktyvus moksleivių rev. ratelių dalyvis Petrograde, Voroneže. 1917 Lietuvos Socialistų liaudininkų partijos narys, palaikė kairįjį sparną. Nuo 1917.VII RSDDP(b) narys. Iki Spalio revoliucijos dirbo polit. darbą tarp lietuvių darbininkų Voroneže, Tuloje. Spalio revoliucijos dienomis Voroneže įstojo į Raudonąją gvardiją, dalyvavo kautynėse prieš baltagvardiečius. 1918 Ypatingosios komisijos komendantas Voroneže. 1918.X atvyko į Lietuvą dirbti pogr. part. darbo, buvo LKP Kauno k-to narys, pirmosios Kauno Darbininkų atstovų tarybos pirmininkas. 1919.II už rev. veiklą suimtas. 1919.IV, pasikeitus polit. kaliniais, atvyko į tarybinį Vilnių. 1919.V pasiųstas dirbti pogr. darbo į Užnemunę, buvo LKP Centro Biuro narys, LKP Suvalkijos rj. k-to atsakingasis sekretorius. 1919.XI vėl suimtas. 1920.VII, pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į TSRS, mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame un-te Maskvoje. 1920—35 tarnavo Raudonojoje Armijoje pulko komisaru, pulko štabo viršininku. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

GRIŠKĒVIČIUS Aleksandras [1809.I.6 netoli Krakių (Kėdainių rj.) — 1863.II.11 Viekšniuose (Akmenės rj.)] — aviacijos pradininkas Lietuvoje, kovotojas prieš religinį fanatizmą. Kilęs iš neturtingų bajorų. 1818—24 mokėsi Kėdainių m-loje. 1830 Vilniaus gub. v-boje gavo raštininko tarnybą. Prasidėjus 1830 sukilimui, iš tarnybos pasitraukė. 1834 dirbo Šiaulių aps. teisme. 1836—45 Šiaulių miesto rotušės sekretorius. 1845 persikėlė į Kauną. Gerai mokėdamas lietuvių, rusų, lenkų ir kt. kalbas, čia gavo gubernijos Civ. teismo rūmuose vertėjo vietą. 1843—50 paruošė keletą skraidymo aparato projektų. Geriausiai paruoštą projektą aprašė 1851 knygelėje „Žemaičio garlėkys" („Parolot Żmudzina"). Joje išsamiai apibūdino valdomąjį aerostatą, sparnų pritaisymą žmogui, aparatą, sujungtą su balionu ar be jo. Knygelėje G. gynė garu varomo propelerio (Archimedo sraigto) ir horizontalių sparnų idėją. G. skraidymo aparatas buvo žingsnis į priekį nuo aerostatų prie lėktuvų. 1855—62 G. statė skraidymo aparatus (matyt, be garo mašinos) ir juos Viekšniuose bei kitur bandė. 1859 atleistas iš tarnybos, gyveno Šiauliuose, paskui persikėlė į Viekšnius. 1860 jis baigė rašyti gana didelį filosofinį kūrinį „Gamtos tikrovė, arba matematinės išvados apie dievybę, sielą ir tikėjimo paslaptis trumpais populiariais pašnekesiais" („Rzeczywistość w przyrodzie czyli wywód matematyczny bóstwa, duszy i tajemnic wiary w krótkich zarysach popularnej gawędy"; neišspausdintas, rankraštis Lietuvos TSR MA centr. bibliotekoje), kuriame išdėstė filosofinius savo pasaulėžiūros principus, išreiškė neigiamą pažiūrą į oficialiąją — krikščionių — religiją. Pasaulio pažinimo klausimu G. buvo racionalistas; jis laikėsi nuomonės, kad pasaulio, jo kilmės pažinimo priemonė yra ne aklas tikėjimas, o išmintis ir sveikas protas. Jis buvo susipažinęs su XVIII a. prancūzų materialistų ir kitų tautų filosofų kūriniais. Savo filosofinėmis pažiūromis G. buvo dualistas. Materialusis pasaulis, jo nuomone, egzistuoja objektyviai, sukasi apie vieną centrą (milžinišką žvaigždę), kurį G. vadina „matomu dievu". Pasaulio centrinės jėgos vidurį G. laiko „židiniu, iš kurio kadaise kaip spinduliai ištryško milijo-

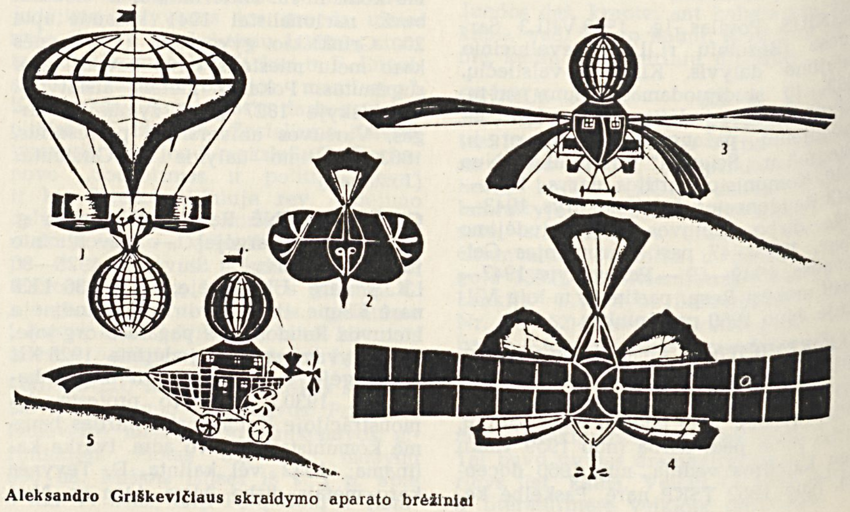

Aleksandro Griškevičiaus skraidymo aparato brėžiniai

nai pasaulių ir su jais drauge toji didžiosios dvasios gyvybinė jėga". Tačiau G. dievas yra labai savotiškas: jis nėra neapčiuopiama ir nematoma dvasia, bet yra kažkoks materialus dangaus kūnas ir toliau jau nebesikiša į gamtos procesus, šie vystosi savaime. Dualistiškai aiškindamas žmogų, kaip materialaus ir dvasinio pradų vienybę, G. teigia, kad žmogus turįs nemirtingą sielą, kurią dievas davęs pirmiesiems žmonėms. Bet naujų sielų dievas nesukuriąs; jos pasidauginančios pačių žmonių valia. G. negriovė religijos pagrindų, neatmetė nei dangaus, nei pragaro, nors neigė angelus ir velnius. Kaip ir XVIII a. prancūzų deistai, jis manė, kad tikėjimas reikalingas bendrajai visuomenės tvarkai palaikyti, nors savo veikale, matyt, abejodamas dievo buvimu, pabrėžia, kad yra daug netikinčiųjų, kurie bijo „žemesniajai klasei pasirodyti visiškais ateistais". G. kandžiai išjuokė biblijos dievą ir teiginius apie pasaulio ir žmogaus sukūrimą, pirmųjų žmonių nemirtingumą, rojų, pirmąją nuodėmę ir t. t. G. daro išvadą: „Aš visa tai laikau vien tik beprasme pasaka". G. demaskavo bažnyčios tarnų tamsybišką veiklą, liaudies masių apgaudinėjimą. G. pažiūros visu savo aštrumu buvo nukreiptos prieš to meto viešpataujančią religinę pasaulėžiūrą.

Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas, sužinojęs apie G. veikalo turinį, įsakė Kauno gubernatoriui imtis prieš G. griežtų priemonių, nes pastarasis „negali būti pakenčiamas krikščioniškoje valstybėje ir turi būti persekiojamas, jeigu pasireiškia raštu arba žodžiu". Už tą kūrinį G. buvo iškelta byla Šiaulių aps. teisme, bet brolio Mauricijaus, ilgai dirbusio tame teisme, pastangomis G. buvo išteisintas.

Lit.: V. Merkys, Aleksandras Griškevičius — aviacijos pradininkas Lietuvoje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

GRIŠKEVIČIUS Petras [g. 1924.VII.19 Kriaunose (Rokiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, spaudos ir partinis darbuotojas. Nuo 1940 LLKJS narys. D. Tėvynės karo pr. dirbo Čeliabinsko sr. kolūkyje. 1942—43 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1943.IX—1944.VI kovojo Žemaitės partizanų junginyje. 1944—46 Rokiškio aps. laikraščio „Tarybinis Rokiškis" redakcijos atsakingasis sekretorius, vėliau redaktorius. Nuo 1945 TSKP narys. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje, 1948—50 LKP CK instruktorius, vėliau spaudos sektoriaus vedėjas. 1950—51 „Valstiečių laikraščio", 1952—53 Vilniaus sr. laikr. „Raudonoji žvaigždė" vyriausiasis redaktorius. 1953—55 „Tiesos" redaktoriaus pavaduotojas. 1956—64 LKP Vilniaus miesto k-to sekretorius. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Nuo 1964.XII LKP CK skyriaus vedėjas. 1953—64 LKP CK narys. Nuo 1965 Lietuvos TSR AT deputatas. Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių.

Ršt.: Įmonės ateistai, V., 1961.

GRIŠKŪNAITĖ Emilija [g. 1925.VIII.10 Taškente] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1956). Nuo 1952 TSKP narė. 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1956 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to mokslinė bendradarbė. Išspausdino moksl. straipsnių ir brošiūrą apie Lietuvos darbininkų klasės istoriją iki 1914. „Lietuvos TSR istorijos" 2 tomo skyrių „Lietuva reakcijos metais (1907—1910 m.)" ir „Naujas revoliucinio judėjimo pakilimas (1910—1914 m.)" autorė.

GRIŠŪNAS Liudvikas [g. 1883.X.19 Gavriliškiuose (Vilniaus rj.) — 1938.I.11] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, batsiuvys. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1920.XI išrinktas į Vilniaus profs-gų centro biuro prezidiumą, kuriam vėliau vadovavo. Profs-gų centro biuro organo „Pochodnia" („Žibintas"), redaguojamo V. Kapsuko, atsakingasis redaktorius. 1921 odos pramonės darbininkų profs-gos pirmininkas. 1921 kalintas. 1922 „Marksistinės grupės" rinkiminio sąrašo į Ligonių kasos tarybą įgaliotinis. 1922.X komunistinio Miestų ir kaimų proletariato s-gos rinkiminio sąrašo kandidatas į Lenkijos seimo atstovus. 1922 suimtas ir 1923 Miestų ir kaimų proletariato s-gos byloje nuteistas 4 metus kalėti. 1924 bausmė sumažinta iki 3 metų. 1925 netekęs sveikatos, iš kalėjimo paleistas. 1926 vienas iš PPS-levicos (Lenkijos Socialistų partijos — kairiosios) organizatorių; odos pramonės darbininkų profs-gos batsiuvių sekcijos pirmininkas. 1927 suimtas su grupe komunistų. Paleistas už laidą, partijos sutikimu nelegaliai išvyko į Tarybų Sąjungą. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1965 reabilituotas.

GRIŪNVALDO MŪŠIS *ž. Žalgirio mūšis.*

GRIVICKAS Vytautas [g. 1925.XI.8 Beinaravoje (Šiaulių rj.)] — baletmeisteris, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959), Lietuvos TSR liaudies artistas (1964). Nuo 1940 kurį laiką mokėsi Valstybės teatro (Kaune) baleto studijoje. 1942—44 dirbo Kauno jaunimo teatro aktoriumi, nuo 1944 operos ir baleto teatro artistas. 1947—52 studijavo Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to baletmeisterių f-te, kurį baigęs, dirba baletmeisteriu (nuo 1954 vyriausiuoju baletmeisteriu) Lietuvos TSR akademiniame operos ir baleto teatre. Buvo respublikinių dainų švenčių vyriausiasis baletmeisteris. Nuo 1961 TSKP narys. Parašė libretus: B. Gorbulskio operai „Frank Kruk" (su P. Raščiumi), baletams — J. Juzeliūno „Ant marių kranto", J. Indros „Audronė".

Scena iš **Vytauto Grivicko** pastatyto E. Balsio baleto „Eglė žalčių karalienė"

Vaidmenys: Faunas (Š. Guno „Faustas"), Espada (L. Minkaus „Don Kichotas"), Ilarijonas (A. Adano „Žizel"), Girejus (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas"), Kunotas (J. Indros „Audronė") ir kt.

Pastatymai: Akademiniame operos ir baleto teatre — J. Juzeliūno „Ant marių kranto" (su A. Mesereru, 1953), L. Minkaus „Don Kichotas" (1954), A. Adano „Žizel" (1956), E. Grigo „Peras Giuntas" (1956), J. Indros „Audronė" (1956), E. Balsio „Eglė žalčių karalienė" (1960), L. Delibo „Silvija" (1961), L. Auster „Šiaurės sapnas" (1962), Č. Punjo „Paryžiaus katedra" (1962), A. Chačaturiano „Spartakas" (1964); Kauno muz. teatre — B. Gorbulskio opera „Frank Kruk" (1957) ir kt. Pastatė J. Juzeliūno baletą „Ant marių kranto" Rygos (1954), Lvovo (1955) ir Talino (1959) teatruose.

Ršt.: Šokio menas, V., 1965.

GRYŽUVA — upė Radviliškio ir Kelmės rj., Dubysos kair. intakas. Ilgis 44 km, baseino plotas 1068 km². Išteka iš Tyrulių pelkės, 6 km į p. nuo Pakapės. Teka į p. v. per Gauštvinio ež., Užpelkių botaninį-zoologinį draustinį, pro Tytuvėnų glžk. stotį. Iki Gauštvinio ež. vadinama **Šimša**, toliau Gryžuva. Nuo Kalvių pasuka į v. Įteka į Dubysą 93 km nuo jos žiočių, ties Papušyniu. Intakai: Šimšos — Spangupis (kair.), Gryžuvos — Vengrė, Bliukė (abu deš.). Vid. nuolydis 124 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,15 m³/s. Tytuvėnėliuose prie Gryžuvos yra vandens malūnas.

GROBŠTAI — kaimas Klaipėdos rj., Agluonėnų apyl., 8 km į š. r. nuo Priekulės, prie Klaipėdos—Veiviržėnų kelio; kolūkio centras. 57 gyv. (1959). Yra kolūkio ūkinių pastatų, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1911), biblioteka (nuo 1953).

GRŪBŠTO RAGAS — smėlio pusiasalis Kuršių nerijoje, 4 km į p. nuo Nidos. Ilgis 1,55 km, didž. plotis 3,6 km, plotas 3,08 km². G. r. — trečias pagal dydį Kuršių nerijos p-lis, vienas tipiškiausių ir gražiausių.

Didžiąją paviršiaus dalį užima lygi, tik vietomis kauburiuota smėlio palvė, pakylanti iki 2,5 m aukščiau marių lygio. Rago gale yra 18 m aukščio skydo formos kopa Vienišuolė. G. r. susidarė per paskutiniuosius 300 metų, pustant kopų smėlį į marias, veikiant bangoms ir priekrantinėms srovėms. Per pastaruosius 45 metus ragas pailgėjo 50 m, o didžiųjų kopų gūbrys pasistūmėjo rago link 350 m. Grobšto

rage auga retas augalas — pajūrinė zunda (*Eryngium maritimum*), vasarą būna daug vandens paukščių.

Lit.: V. **Gudelis**, G. **Karužaitė**, Grobšto ragas (vieno Kuršių nerijos vietovaizdžio fizinė-geografinė ir landšaftinė apybraiža).—„Geografinis metraštis", t. 5, V., 1963.

GROCHÒVSKIS Francišekas [g. 1883. IX.19 Niedzviatkoje (Vilniaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, batsiuvys. Nuo 1923 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos narys. Nuo 1925 Laisvamanių etinės kultūros d-jos narys. 1926 vienas iš PPS-levicos (Lenkijos Socialistų partijos — kairiosios) organizatorių. 1927 odos pramonės darbininkų profs-gos sekretorius. 1927 suimtas su grupe komunistų. 1928 išteisintas. 1937 ištremtas į konc. stovyklą Kartuzų Berezoje. Mirties data nežinoma.

GRÒDEKAS (Groddeck) Gotfridas Ernestas [1762.XI.17 Gdanske — 1825.IV.13 Kijovce (netoli Minsko)] — filologas. 1786 baigė Getingeno un-tą. 1804—25 Vilniaus un-te dėstė graikų bei lotynų kalbas ir antikinę lit-rą. 1810 įsteigė seminarą klasikinės filologijos mokytojams rengti. Jo klausytojais buvo S. Daukantas, S. Stanevičius, S. Valiūnas, A. Mickevičius, J. Lelevelis ir kt. Parašė klasikinės filologijos darbų, parengė Lietuvos m-loms tos srities vadovėlių, tekstų. Laikraštyje „Dziennik wileński" („Vilniaus dienraštis") paskelbė straipsnių, populiarinančių antikinę kultūrą ir lit-rą. 1806 leido žrn. „Gazeta literacka wileńska" („Vilniaus literatūros laikraštis"). Buvo un-to bibliotekos direktoriumi.

Lit.: S. **Szantyr**, Działalność naukowa G. E. Grodka.—„Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie", Wilno, 1937; J. **Lebedys**, Simonas Stanevičius, V., 1955 [p. 103—105].

GRÒSAS Artūras [1821 Prancūzijoje — 1870 Gerosios Vilties iškyšulyje] — 1863 sukilimo dalyvis, Telšių apskrities sukilėlių karinis viršininkas. Rusijos kariuomenės atsargos rotmistras, Žemalės (Mažeikių rj.) dvarininkas, 1861 reformos vykdymo metu — taikos tarpininkas. 1863.IV savo dvaro apylinkėse skelbė sukilėlių manifestą ir organizavo sukilėlių būrį, su kuriuo, atvykęs į Sedą, užpuolė policijos būstinę, paštą ir valsčiaus v-bą. Susijungė su B. Dluskio-Jablonovskio būriu, žygiuojančiu per Žemaitiją r. kryptimi, ir pasiekė Saločius (dab. Pasvalio rj.). 1863.VI.22 G., Dluskio-Jablonovskio ir kt. būriai susikovė prie Papilės su carine kariuomene. 1863—64 žiemą G. laikėsi Žemaitijos miškuose. Sukilimui nepasibaigus, G. emigravo į Angliją, iš ten į Prancūziją. Mirė gamtos-geografijos ekspedicijoje po Afriką.

GRÒSAS (Gross) Simonas [apie 1772 netoli Varmės (R. Prūsija) — 1835.IV.5 Kretingoje] — lietuvių kalbos gramatikos autorius. Mokėsi Resloje (R. Prūsija), Raseiniuose, 1795 — Vilniaus pranciškonų vienuolyne. Mokytojavo Troškūnų, Dotnuvos m-lose ir Kretingos vienuolyne. Nuo 1827 Kretingos vienuolyno viršininko pavaduotojas. Gerai išmokęs lietuviškai (žemaitiškai), parašė specialiai žemaičiams skirtą gramatiką „Kalbrėda liežuvio žemaitiško" („Kalbrieda ležuwe Zemaytyszka", 1835), kurios gale pridėtas nedidelis lenkiškai žemaitiškas žodynėlis. Gramatikoje pateikta skirtinga nuo dabartinių liet. kalbos gramatikų linksniavimo ir asmenavimo sistema, kurioje duoti 7 daiktavardžių, 3 būdvardžių linksniavimo ir 7 veiksmažodžių asmenavimo tipai. Gramatika liko neišspausdinta; G. darbas buvo teigiamai įvertintas jo amžininkų.

Lit.: J. **Kruopas**, S. **Groso** „Słownik polsko-żmudzki".—„Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956.

GRÒTAS Jakovas Karlovičius [1812. XII.15 — 1893.V.24] — rusų filologas, Rusijos MA akademikas (1858). Nuo 1884 Rusijos MA Rusų kalbos ir lit-ros skyriaus pirmininkas. Nuo 1889 Rusijos MA vicepirmininkas. G. vertino liet. kalbos tyrinėjimus ir pritarė jų leidimui. Jis išrūpino Rusijos MA leidimą spausdinti A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyną tuo metu draudžiamais lot. spaudmenimis.

GROTÈSKAS [pranc. *grotesque*, iš it. *grotesco* — juokingas, nepaprastas] — meninio vaizdavimo būdas, pagrįstas ryškia hiperbole, netikėtais realybės ir fantastikos, tragiškumo ir komiškumo ir pan. kontrastais. Reiškiasi lit-roje, dailėje, teatre. Ypač paplitęs satyroje. Liet. lit-roje G. užuomazgų yra K. Donelaičio „Metuose" ir pasakėčiose. Vėliau G. būdingas V. Kudirkos (satyr. aps. „Vilkai", „Viršininkai"), kai kuriems Žemaitės ir kt. rašytojų kūriniams. Ryškių G. pavyzdžių yra P. Cvirkos kūryboje (rom. „Frank Kruk", apys. „Laurynas Ūsas", kai kurie apsakymai), K. Binkio jumor. poemose, atskiruose T. Tilvyčio, A. Griciaus, A. Pakalnio ir kt. kūriniuose.

GRÓTUS (Grotthuss) Teodoras [1785. I.20 Leipcige — 1822.III.26 Gedučiuose (Pakruojo rj.)] — pirmasis Lietuvos fizikochemikas. 1803—08 mokėsi Leipcigo un-te, Paryžiaus politechnikos m-loje, Romos ir Neapolio un-tuose. Vėliau gyveno nuosavame Gedučių dvare, kur ne tik tvarkė ūkį, bet ir darė mokslinius tyrimus. 20 metų būdamas, pagarsėjo mokslo pasaulyje savo darbu apie vandens ir jame ištirpintų medžiagų skilimą dėl elektros srovės poveikio. Šių savo darbų pagrindu jis sukūrė pirmąją elektrolizės teoriją, kuri atliko svarbų vaidmenį mokslinių pažiūrų į elektrolitų prigimtį evoliucijoje. Darbuose apie elektrochemiją pirmasis iškėlė nemaža teiginių, kurie neprarado reikšmės ir šiuo metu, pvz., kad elektrodiniuose procesuose visuomet vyksta oksidacija ir redukcija, kad cheminiai procesai aplamai turi elektrinę prigimtį, ir kt. Dideli G. nuopelnai ir fotochemijos moksle. Jis pirmas aptiko fotochemijos pagr. dėsnį, kad fotochemines reakcijas gali sukelti tik tokia šviesa, kurią medžiaga absorbuoja. Šį vad. Grotaus—Dreperio dėsnį galima ir šiandien rasti kiekviename fizinės chemijos vadovėlyje. G. per trumpą savo gyvenimą ne tik pasiekė tų laikų chemijos ir fizikos mokslų viršūnes, bet ir tapo tikru šių mokslo sričių pionieriumi. Paskelbė apie 60 mokslo darbų, tarp jų — „Fizikos-chemijos tyrimai" („Physikalische-chemische Forschungen", 1820), „Jungimosi ekvivalentai" („Verbindungsverhältnis oder chemische Äquivalenttafeln", 1821). Pirmasis ištyrė mineralinio Smardonės—Likėnų šaltinio vandenis.

GRÕŽINĖS LITERATŪROS LEIDYKLÀ, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, — respublikinė knygų leidimo įstaiga, įsteigta 1945, nuo 1964 vadinama leidykla „*Vaga*".

GRÒŽNIKAS Giršas [g. 1918.IX.13 Padvariškėse (Trakų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Pogr. darbą dirbo Kaune. 1936 įstojo į Komunistų partiją. Nuo 1937 LKP Kauno metalistų kuopelės sekretorius. 1938 suorganizavo f-ko „Metaliumin" darbininkų streiką, kuris truko 8 dienas ir baigėsi darbininkų laimėjimu. Už rev. veiklą buvo 3 kartus suimtas ir kalinamas. 1940 dirbo adm. darbą. 1941—53 tarnavo Tarybinėje Armijoje. Nuo 1953 administracinis darbuotojas.

GRUBLIÁUSKAS Liudvikas [g. 1922. VIII.17 Paliepiuose (Telšių rj.)] — veterinarijos gydytojas, bakteriologas, veterinarijos mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Lietuvos Vet. akademiją. Nuo 1946 tos pat akademijos mikrobiologijos katedros dėstytojas, nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie užkrečiamąsias gyvulių ligas. Knygos „Veterinarijos pagrindai" (1954) bendraautoris.

GRŪDÀ — upė Varėnos rj., Merkio kair. intakas. Ilgis 45 km, baseino plotas 294 km^2. Išteka iš Grūdo ež., prie BTSR sienos. Teka per miškus į š., žemupyje į š. v., pro Marcinkonis. Įteka į Merkį 14 km nuo jo žiočių, ties Puvočiais. Intakai: Musteika, Dorupis (abu deš.). Vid. nuolydis 95 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,88 m^3/s. Upę kerta Vilniaus—Gardino glžk.

GRŪDAS — ežeras Varėnos rj., prie BTSR sienos, 1 km į p. nuo Kabelių II. Plotas 90 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p., vingiuoja kaip upė. Ilgis 6320 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 13,2 km. Krantai daugiausia žemi, apaugę mišku (išskyrus š. galą). Įteka 2 bevardžiai upeliai; šiaurėje išteka Grūda (Merkio intakas).

„GRŪDAS" — liberalinė draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti, veikusi 1916—18. Įsteigta Petrograde. „G." skyriai buvo Petrograde, Pskove, Mogilio-

ve, Juzovkoje (dab. Doneckas), Luganske, Lozovaja Pavlovkoje (iš viso 258 nariai). Riazanėje, Mušketove, Smolenske buvo d-jos įgaliotiniai. Lėšų d-ja gaudavo iš JAV lietuvių organizuoto „Lietuvos šelpimo fondo" rinkliavų, aukų. „G." rūpinosi karo pabėgėlių šelpimu, įdarbinimu, kultūrinių pramogų organizavimu bei švietimu. Įsteigė ir išlaikė 7 liet. pr. m-las, kuriose mokėsi 483 vaikai. Be to, veikė vakariniai kursai suaugusiems. M-lose dėstomoji kalba buvo lietuvių. „G." šelpė Samaroje (dab. Kuibiševas) „Šviesos" d-jos įsteigtą liet. m-lą, „Globos" d-jos išlaikomas prieglaudas ir atskirus asmenis.

GRŪDŌS PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 14 km į p. v. nuo Marcinkonių, Grūdos ežero š. pakrantėje, Grūdos (Merkio intako) slėnyje. Plotas 111 ha. Raistinė žemapelkė, apaugusi eglėmis, pušimis, beržais, juodalksniais. Durpių klodo didž. storis 2,3 m, vid. 1,2 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 12%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3 m. Dugne smėlis.

GRUMBLIAĨ — kaimas Plungės rj., Paukštakių apyl., 12 km į š. r. nuo Plungės, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio; kolūkio centras. 114 gyv. (1959). Kolūkio lentpiūvė. Burž. nacionalistai 1946 Grumbliuose nužudė A. Macenį, Z. Macenienę, 1948 — bibliotekos vedėją komjaunuolę G. Žebrauskaitę.

GRUMŠLIAĨ — kaimas Biržų rj., Smilgių apyl., 12 km į š. v. nuo Biržų, 3 km nuo Latvijos TSR sienos. 55 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1911). G. minimi 1586.

GRŪNAU Simonas [m. apie 1530] — Prūsijos kronikininkas. Dominikonų vienuolis Elbinge ir Dancige. 1510—30 parašė Prūsų žemės kroniką („Chronica

Devus GOtt.	Ruggis Roggen.
Angol Engel.	Gayde Gerst.
Maista Stadt.	Mayse Weyzen.
Ludis Mensch.	Wysge Haber.
Caymo Dorff.	Geyto Brodt.
Camnel Pferdt.	Sause Teig.
Cluth ein Kuh.	Pogeys trincke.
Sangor Hund.	Walge esset.
Ricke Herr.	Wyms spey.
Wunda Wasser.	Plavis bezahle.
Pevo Bier,	Crage Kanne.

Simono Grunau prūsų žodynėlio puslapis

und Beschreibung. . ."), kurioje pateikė daug medžiagos apie Prūsiją, jos istoriją, gamtą, gyventojus ir jų papročius, prūsų kalbos žodynėlį (100 žodžių). G. naudojosi to meto ist. šaltiniais, daug kur papildydamas jų žinias išgalvotais dalykais ir linksmais pasakojimais. Todėl ne visa G. pateikta medžiaga patikima (tačiau XIX a. pr. nekritiški Prūsijos istorikai išplatino G. kronikos rankraščio legendas savo veikaluose). Vertingesnės tos kronikos vietos, kuriose vaizduojamas G. laikų prūsų gyvenimas ir pateikiami prūsų kalbos pavyzdžiai. Prūsai aprašyti kronikoje su meile, tuo tarpu ordinui G. nesigaili priekaištų dėl jo žiaurumų ir gyventojų išnaudojimo. Čia G. išreiškė kitų to meto katalikų dvasininkų priešišką pažiūrą į ordiną, kuris 1525 perėjo į reformaciją. Yra nuomonių, kad G. veikalas ne originalus, o tik Elbingo dominikonų vienuolyno kronikos (vėliau dingusios) perdirbinys.

Lit.: **R. Trautmann,** Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910.

GRUODÍENĖ Janina [g. 1929.I.24 Kurtiniuose (Anykščių rj.)] — botanikė fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1959). 1955 baigė Vilniaus un-tą, nuo 1959 dirba jame ped. darbą. Išleido brošiūrą apie augimo stimuliatorių reikšmę augalininkystėje (1961), paskelbė mokslinių straipsnių apie heteroauksino ir kt. org. medžiagų įtaką bulvių derliui bei medžiagų apykaitai.

GRŪODIS Antanas [g. 1905.XI.18 Morkūnuose (Zarasų rj.)] — inžinierius elektrotechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1936 baigė Kauno un-to technikos f-tą. 1938—40 Rekyvos elektrinės ir pirmosios respublikoje 30 kV elektros tiekimo linijos Šiauliai—Panevėžys statybos vyr. inžinierius. 1940—1941 Lietuvos TSR Komunalinio ūkio liaudies komisariato energijos v-bos darbuotojas. Nuo 1945 Energetikos ir elektrifikavimo v-bos vyriausiasis inžinierius. Daug prisidėjo prie Lietuvos energetikos išvystymo.

GRŪODIS Balys [g. 1891.IX.13 Šikšniuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. I pasaulinio karo metu tarnavo kariuomenėje, 1915 pateko į austrų nelaisvę. Grįžęs 1918 į gimtinę, dirbo Užpalių taryb. milicijoje iki 1919 gegužės. 1920—23 priklausė LKP Seterečiaus (Utenos rj.) kuopelei, suorganizavo Pikuškio dvare LKP kuopelę, platino kom. lit-rą. 1921 pr. suimtas ir prijungtas prie 56 uteniškių komunistų bylos, Panevėžio kalėjime dalyvavo polit. kalinių 8 dienų bado streike. 1921 nuteistas 4 metus kalėti. Po 1922 amnestijos iš kalėjimo išėjo 1923. Po to dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1940—41 apylinkės pirmininkas, Utenos aps. grūdų paruošų kontoros direktorius. D. Tėvynės karo metais dirbo statybose prie Volgos, paskui vaikų namuose. Grįžęs 1945 į Uteną, dirbo grūdų paruošų sistemoje, paskui batsiuvių artelėje. Nuo 1959 TSKP narys. Pensininkas.

GRŪODIS Jonas [1897.XII.8 Salake (Zarasų rj.) — 1938.IX.28] — Spalio revoliucijos ir 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1917.VIII dalyvavo rev. įvykiuose Petrograde, vėliau iki 1918.VI ten pat dirbo liaudies milicijoje. 1918 vasarą grįžo į Lietuvą. 1918.XII Zarasuose įstojo į Komunistų partiją. 1919.II buvo išrinktas partijos Zarasų aps. k-to nariu, III.20 Zarasų aps. Darbininkų atstovų tarybos vykd. k-to nariu. 1919.VI suėmus Zarasų aps. rev. k-tą, buvo jo nariu ir sekretoriumi. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1921—31 dirbo vadovaujamąjį darbą saugumo organų sistemoje Baltarusijoje, buvo Vakarų karinės apyg. pasienio ir vidaus kariuomenės vadas. 1931—1937.VIII Užkaukazės ir Pietų Rytų geležinkelio v-bos viršininkas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

GRŪODIS Juozas [1884.XII.20 Rakėnuose (Zarasų rj.) — 1948.IV.16 Kaune] — kompozitorius, pedagogas, dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1944). Mokėsi vargonuoti Rokiškio muzikos m-loje. Nuo 1901 vargoninkavo. Raguvėlėje, Utenoje ir kt. organizavo chorus, kurie atlikdavo ir jo paties sukurtas bei harmonizuotas liaudies dainas. 1905—08, gyvendamas Mintaujoje, ruošėsi dainavimo studijoms Peterburgo Konservatorijoje. Dėl ligos netekęs balso, atsidėjo kompozicijos teorijos studijoms. 1914 išvyko į Maskvą. Nuo 1915 Maskvos Konservatorijoje studijavo muzikos teoriją. Studijų Maskvoje metu G. parašė arijos pobūdžio solo dainą „Visur tyla" (L. Giros tekstas).

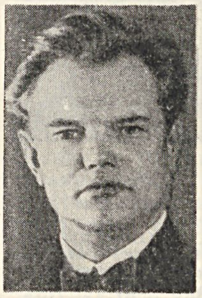

1916 dėl ligos buvo priverstas studijas nutraukti ir išvykti gydytis į Jaltą. Mobilizuotas į carinę armiją, apie metus dirbo kariuomenės orkestro kapelmeisteriu, vėliau, iki 1920, gydėsi ir gyveno Jaltoje. Ten sukūrė sonatą fortepijonui cis-moll, baigė rašyti fortepijonines variacijas liaudies dainos „Bernužėli, neviliok" tema. 1920—24 Leipcigo Konservatorijoje studijavo kompoziciją (pas S. Krelį, Z. Karg-Elertą, P. Grenerį) ir dirigavimą. Studijų Leipcige metu parašė simfoninių ir kt. kūrinių. Baigęs Leipcigo Konservatoriją, 1924—27 dirbo Kaune Valstybės teatro operos dirigentu, retkarčiais diriguodamas ir simf. koncertus. Nuo 1926 dėstė teorines disciplinas Kauno muz. m-loje (nuo 1933 konservatorija); 1927—37 buvo jos direktorius. G.— pirmas kompozicijos profesorius Lietuvoje, išugdęs ištisą liet. kompozitorių kartą: A. Račiūną, J. Nabažą, A. Budriūną, J. Juzeliūną, V. Klovą, P. Tamuliūną. 1929 išrinktas Latvijos, 1932 — Helsinkio konservatorijų garbės nariu. 1933 parašė vieną pirmųjų liet. baletų — „Jūratę ir Kastytį". Pedagoginio darbo G. nenutraukė, net vok. fašistams uždarius (1943) Kauno Konservatoriją, slapta mokydamas studentus savo bute. Po D. Tėvynės karo G. vėl intensyviai ėmėsi kūrybinio darbo, dėstė kompoziciją Kauno Konservatorijoje. 1945 parašytos simfoninės variacijos liet. liaudies dainų temomis — bran-

džiausias kompozitoriaus kūrinys ir visos jo kūrybos apibendrinimas, reikšmingas įnašas į lietuvių taryb. simf. muziką.

G. sukūrė nemaža chorinių ir solo dainų. Populiarios jo dainos pagal liet. poetų tekstus yra „Rugiagėlės", „Aguonėlės", „Kalvis", „Alyvos" ir kt.

G. kūryba pasižymi aukštu profesionaliniu lygiu, intelektualumu, temperamentingumu, monumentalumu, ryškiais nacionaliniais bruožais. G. buvo pirmas liet. kompozitorius, savo kūryboje plačiai panaudojęs sutartines. Nacionaliniai bruožai G. kūryboje organiškai susipina su meistriškai ir drąsiai vartojamomis šiuolaikinės muzikos išraiškos priemonėmis. G. davė stiprų impulsą jaunos profesionalinės liet. muzikos raidai.

Juozas Gruodis (1948)

Kūriniai: baletas „Jūratė ir Kastytis" (1933, pagal Maironio baladę), simfoninės poemos „Gyvenimo šokis" (1928), „Iš mano gimtinės" („Iš Lietuvos praeities", 1939), simf. paveikslas „Rudenėlis" (1922), „Simfoninis prologas" (1923), variacijos liaudies temomis simf. orkestrui (1945), 2 siuitos (1936—37); styginis kvartetas (1924), sonata smuikui ir fortepijonui (1922), 2 sonatos fortepijonui (I cis 1919 ir II f 1921), pjesės fortepijonui ir smuikui su fortepijonu, solo ir choro dainos, liet. liaudies dainų harmonizacijos, muzika dramos spektakliams.

Leid.: Liaudies dainos (Vienam balsui, su fortepijonu), K., [1943]; Вариации на народные темы для симфонического оркестра, М.—Л., 1947; Liaudies dainos chorui, K., 1949; Keturios dainos (Solo), V., 1949; Соната для скрипки и фортепьяно, М., 1960; Kūriniai fortepijonui, 2 t., V., 1960—61.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 2 d., V., 1958—64; **J. Juzeliūnas,** Kompozitorius Juozas Gruodis.—„Pergalė", 1958, Nr. 4; **A. Ambrazas,** Kompozitorius Juozas Gruodis, K., 1960; **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; **St. Gruodienė,** Kompozitorius J. Gruodis Kaune.—„Pergalė", 1960, Nr. 10 [p. 154—163]; **J. Čiurlionytė,** Žiupsnis atsiminimų apie kompozitorių J. Gruodį.—„Muzika ir teatras", V., 1963; **А. Амбразас,** Юозас Груодис, М.-Л., 1964.

GRŪODIS Juozas [1893 Šikšniuose (Utenos rj.) — 1941.II.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, stalius. 1918—19 dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią Užpalių vls., 1921 ten pat įstojo į LKP Seterečiaus kuopelę, dirbo organizacinį ir agitacinį darbą. Suimtas už rev. veiklą, prijungtas prie 56 uteniškių komunistų bylos. 1921 Panevėžyje nuteistas 4 metus kalėti. Amnestijai sumažinus bausmę, iš kalėjimo išėjo 1923 ir toliau dalyvavo rev. veikloje, buvo LKP Utenos parajonio k-to sekretorius. Už kom. veiklą 1929.IX Panevėžyje nuteistas sušaudyti, bet bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Kalėjime susirgo plaučių džiova. Nuo 1940.VI dirbo LKP Utenos aps. k-to I sekretoriumi. 1941 išrinktas kandidatu į LKP CK narius.

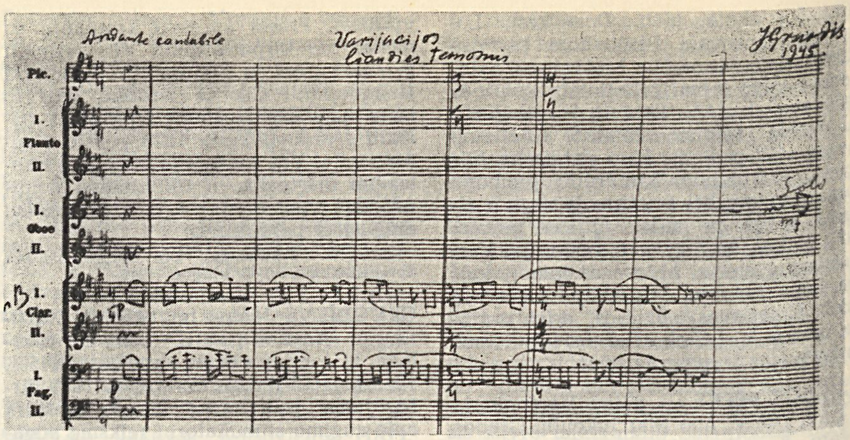

Juozo Gruodžio gaidų autografas

GRUODŶS — ežeras Molėtų rj., 12 km į š. v. nuo Molėtų, 7 km į p. nuo Aluntos. Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1420 m, didž. plotis 650 m. Kranto linija labai vingiuota, daug įlankų, iškyšulių. Krantai, išskyrus rytinį, aukšti, statūs. Įteka bevardis upelis, išteka Alantėlė (Virintos intakas). V. pakrantėje įsikūrę Gruodžiai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GRUODŶTĖ Stefanija [g. 1909.IV.12 Morkūnuose (Zarasų rj.)] — gydytoja terapeutė, infekcionistė, medicinos mokslų daktarė (1960), Lietuvos TSR nusipelniusi mokslo veikėja (1965). 1934 baigė Kauno universitetą. 1935—40 Šėtos ambulatorijos gydytoja, 1940—41 Kauno un-to vidaus ligų klinikų ordinatorė. Nuo 1944 dirba pedagoginį darbą (Kauno un-te, vėliau Kauno Medicinos in-te). 1948 gavo med. mokslų kandidatės laipsnį, docentės vardą. Nuo 1957 Kauno Med. in-to infekcinių ligų katedros vedėja. Nuo 1963 profesorė. Paskelbė moksl. straipsnių apie chroninius gastritus, plaučių abscesus, epideminį hepatitą, alkoholio įtaką širdies funkcijai, tulžies takų bei kepenų ligų gydymą ir kt.

GRUOŽŶS — ežeras Trakų rj., 6 km į p. r. nuo Onuškio. Plotas 28 ha, didž. gylis 14,7 m, vid. gylis 5,65 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1110 m, didž. plotis 350 m. Krantai, išskyrus šiaurinį, lėkšti, pelkėti. Išteka upelis (į Spenglos ež.). Ežero š. v. pakrantėje įsikūręs Gruožininkų kaimas. Ežeras verslovinis.

GRŪOŽNINKAI — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 5 km į p. r. nuo Onuškio; kolūkio centras. 222 gyv. (1959). Pietryčiuose yra Gruožaičio ir Gruožio ežerai, šiaurės rytuose — Samninkėlių miškas. Yra kolūkio gamybiniai pastatai, pr. m-la (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1960). 1866 buvo 187 gyv. Buržuaziniai nacionalistai 1945 nužudė apylinkės pirm. A. Gliebų, jo sūnų Stasį, brolius J., F., B. Gainus, L. Kutušienę.

GRŪSTĖ — kaimas Mažeikių rj., Renavos apyl., 5 km į š. v. nuo Sedos, Varduvos kair. krante. 345 gyv. (1959). Per kaimą eina Sedos—Skuodo kelias. Vandens malūnas, pr. m-la (nuo 1948). XIII—XIV a. G. buvo valsčiaus centras; 1534 taip pat minimas G. valsčius. 1667 Skuodo dvaro inventoriuje paminėtas G. kaimas.

GRŪŠAS Juozas [g. 1901.XI.29 Žadžiūnuose (Šiaulių rj.)] — rašytojas. Nuo 1925 klerikalinėje spaudoje spausdino eilėraščius, feljetonus, apsakymus, lit. straipsnius, recenzijas. 1928 išleido pirmąjį apsakymų rinkinį „Ponia Bertulienė". 1931 baigė Kauno un-to teologijos-filosofijos f-tą. 1928—1939 mokytojavo. Kurį laiką redagavo klerikalinį savaitraštį „Mūsų laikraštis". Išleido rom. „Karjeristai" (1935) ir aps. rink. „Sunki ranka" (1937). 1937 išrinktas Lietuvių rašytojų d-jos v-bos pirmininku. 1940—41 Lietuvos TSR Valst. leidyklos redaktorius, apsakymuose („Mirė 1940 metais", „Rytmečio laukuose" ir kt.) pavaizdavo burž. santvarkos žlugimą ir naujo gyvenimo pradžią Lietuvoje. 1944 parašė burž. Lietuvos kaimo buitį vaizduojančią dramą „Tėvas" (past. Kauno, Šiaulių teatruose), kuri perredaguota („Tėvas ir sūnus") buvo 1947 pastatyta Šiaulių, 1959 Klaipėdos teatruose. Išvadavus Tarybų

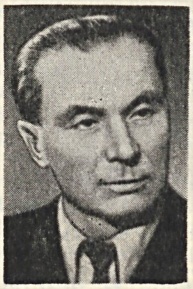

Lietuvą, dirbo Šiaulių dramos teatro lit. dalies vedėju. 1944 apsigyvenęs Kaune, dirba lit. darbą.

Burž. laikotarpiu G. daugiausia reiškėsi prozos kūriniais. Kad ir laikydamasis burž. ideologijos pozicijų, romane „Karjeristai" G. realistiškai pavaizdavo burž. Lietuvos visuomenės gyvenimą, aukštosios valdininkijos moralinį pakrikimą, miesčioniškumą, politines ir biurokratines valdančiųjų sluoksnių intrigas. Romanas, kaip ir daugelis G. apsakymų, atspindėjo realistinės srovės stiprėjimą liet. lit-roje po 1930. Parašė kritinę studiją „V. Krėvės realistinė beletristika" („Athenaeum", 1932, t. 3).

Pokario metais G. reiškiasi daugiausia kaip dramaturgas. Pjesėje „Dūmai" (1955 past. Panevėžio teatre; išl. 1956) pavaizdavo taryb. aktorių gyvenimą, senosios kartos inteligentų persiauklėjimą soc. sąlygomis. Žymiausias G. kūrinys — ist. tragedija „Herkus Mantas" (1957 past. Kauno teatre; Resp. premija 1957). Vaizduodamas sen. prūsų sukilimą prieš

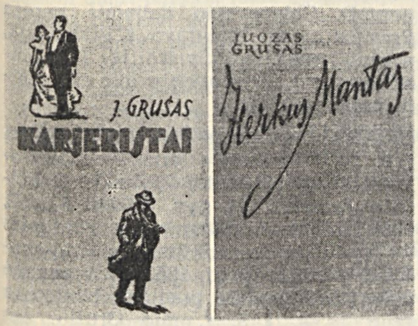

Juozo Grušo „Karjeristų" (1957) ir „Herkaus Manto" (1957) viršeliai

kryžiuočius, G. sukūrė monumentalų sukilėlių vado, kovotojo už liaudies laisvę Herkaus Manto paveikslą, meniškai pavaizdavo tragišką humanistinių idėjų susidūrimą su vid. amžių rel. fanatizmu ir kryžiuočių smurto jėga. Tragedija pasižymi veiksmo dramatiškumu, lakoniškomis veikėjų replikomis, ryškiais charakteriais. Pjesėje „Vedybų sukaktis" (1959 past. Kauno dramos teatre; išversta į estų ir lenkų k.) G. pavaizdavo soc. moralės ir burž. moralės konfliktą taryb. gyvenimo sąlygomis, įvesdamas į liet. taryb. dramaturgiją naują draminio veiksmo formą — charakterio atskleidimą per retrospektyvinę buv. įvykio analizę. Dramoje „Profesorius Markas Vidinas" (1962 past. Kauno teatre; išl. 1963) filosofinio-publicistinio scenos disputo forma sprendžiamos atominio karo ir taikos, kapit. pasaulio smukimo ir mokslo pažangos problemos. G. dar parašė vodevilį „Nenuorama žmona" (1956), išjuokiantį miesčioniškus įpročius, ist. dramą „Zigmundas Sierakauskas" (premijuota 1960 resp. dramos konkurse), keletą apsakymų, straipsnių liet. taryb. dramaturgijos klausimais. Geriausieji G. kūriniai pasižymi psichologiniu įžvalgumu, ryškiais personažų charakteriais.

G. nuėjo sudėtingą idėjinės ir kūrybinės evoliucijos kelią. Taryb. metais, nors ir neišvengdamas tam tikro polinkio į abstraktų humanizmą, pasuko soc. realizmo vaga ir tapo vienu žymiausių liet. taryb. dramaturgų.

Ršt.: Ponia Bertulienė, K., 1928; Karjeristai, K., 1935 [II leid. V., 1957]; Sunki ranka, K., 1937; Dūmai, V., 1956; Herkus Mantas, V., 1957; Profesorius Markas Vidinas, [pjesių rinkinys], V., 1963.

Lit.: **J. Lankutis,** Lietuvių dramaturgija, V., 1958; **Н. Крымова,** Боги и люди.—„Дружба народов", 1958, № 8; **J. Lankutis,** J. Grušo dramaturgija.—„Pergalė", 1961, Nr. 11; **J. Chlivickas,** Juozas Grušas — žmogus ir rašytojas.—„Literatūra ir menas", 1961.XI.25; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

GRŪŠAS Kazimieras [1899.VIII.27 Laumėse (Skuodo rj.) — 1950.V.16] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1904 gyveno Tolimuosiuose Rytuose. 1918 Čitos glžk. darbininkas, Raudonosios gvardijos karys. 1918—19, baltagvardiečiams užgrobus Čitą, buvo mobilizuotas į Kolčiako kariuomenę, kurioje dirbo rev. darbą. 1919—20 partizanas Čitoje, kuopos, vėliau eskadrono vadas. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. 1920—29 Raudonojoje Armijoje eilinis, paskui artilerijos diviziono komisaras, polit. vadovas. 1929—30 dirbo Omsko apyg. vartotojų s-goje, 1930—1936 Omsko sr. Nazivajevsko rj. vykdomajame k-te. 1936—50 ūkinis darbuotojas Omsko sr. ir Lietuvos TSR. Žuvo per autokatastrofą.

GRŪSLAUKIS, Grūslaukė, — miestelis Kretingos rj., 12 km į v. nuo Salantų, 6 km į r. nuo Klaipėdos—Skuodo geležinkelio Nausėdų stoties; apylinkės ir kolūkio centras. 522 gyv. (1959). Plano struktūra linijinė (G. išaugo iš gatvinio kaimo). Daugumas pastatų išsidėstę palei pagr. gatvę. Yra malūnas, ryšių skyrius, girininkija, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), vaistinė, aštuonmetė m-la (1867—1949 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1944). Pro G. eina Salantų—Darbėnų kelias. Ist. šaltiniuose G. dvaras minimas nuo XVI amžiaus. 1758 Augustas III leido Grūslaukyje tris metinius prekymečius. XIX a. antrojoje pusėje G. dvaras priklausė grafui G. Tiškevičiui. 1858 revizijos metu grafas 300 G. dvaro baudžiauninkų kiemų užrašė „laisvaisiais" valstiečiais, o paskelbus 1861 žemės reformos įstatymą, ėmė varyti juos nuo žemės. Valstiečiai pasipriešino. 1863.IV baudžiamoji ekspedicija suėmė Salantuose G. valstietį J. Norvilą, kuris buvo sudaręs 50 sukilėlių būrį ir kurstė G. apylinkių valstiečius dėtis prie sukilimo ir nevykdyti baudžiavinių prievolių. Į G. buvo pasiųsta stambi egzekucinė kariuomenės grupė, vadovaujama gen. Plaksino. Valstiečiai buvo numalšinti. XIX a. pabaigoje G. buvo valsčiaus centras. 1846 miestelyje buvo 68 sodybos; 1886 jame buvo 360 gyv., 1923 — 510. Didelė G. dalis 1945 sudegė; pokario metais miestelis vėl atsistatė.

GRŪTAS — ežeras Varėnos rj., 7 km į r. nuo Druskininkų, prie plento į Merkinę. Plotas 51 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1500 m, didž. plotis 450 m. Kranto linijos ilgis 3540 m. Krantai žemi, daugiausia pelkėti, apaugę mišku. Išteka Grūta (Nemuno intakas). R. pakrantėje yra Grūto kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GRŪTO PELKĖ — pelkė Varėnos rj., 7 km į r. nuo Druskininkų, prie Grūto ežero. Plotas 249 ha. Pakraščiai labai vingiuoti. Per v. dalį teka Grūta (Nemuno intakas). G. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,4 m, vid. 1,25 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 12%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 8 m. Dugne smėlis.

GRUZDŽIAI — miestelis Šiaulių rj., 19 km į š. nuo Šiaulių, 22 km į š. r. nuo Kuršėnų; apylinkės ir kolūkio centras. 1611 gyv. (1959). Plano struktūra stačiakampė. Centras užstatytas kompaktiškai, jame yra gotikinio tipo aikštė; daugumas likusiųjų pastatų išsidėstę palei pagr. gatvę. Veikia malūnas, lentpiūvė, keletas buitinio aptarnavimo įstaigų. Yra girininkija, ryšių skyrius, 35 vietų ligoninė (1945—52 ambulatorija), vaistinė (nuo 1912), ž. ū. technikumas (1945—54 veterinarijos technikumas), vid. m-la (iki 1944 pradinė, iki 1949 prog-ja), pagalbinė mokykla-internatas (nuo 1957), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1933). Iš G. eina keliai į Joniškį, Meškuičius, Šiaulius, Kužius, Kuršėnus, Šakyną. 1 km į p. v. nuo miestelio yra ž. ū. technikumo gyvenvietė (buvęs G. dvaras).

G. žinomi nuo XVII amžiaus (K. Gruzdys 1636 pastatė bažnyčią). XVIII a. prie miestelio įsikūrė valdinis dvaras, kurį iki 1858 valdė grafas N. Zubovas, o vėliau (iki 1922) jo giminaitis D. Nariškinas. Po 1861 žemės reformos G. ir Naujosios Žagarės dvarai, priklausę Nariškinui, turėjo daugiau kaip 20 palivarkų ir 1380 valakų žemės. XIX amžiuje G. — valsčiaus centras (1897—1160 gyv.). Nuo XIX a. pr. miestelyje veikė parapinė m-la (1804 — 30 mokinių), nuo 1865 valdinė pr. m-la. 1890 įkurta ligoninė, veikusi iki I pasaul. karo. XX a. pr. miestelyje veikė liet. knygynas, buvo rengiami koncertai, mėgėjų teatro spektakliai. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu vyko G. dvaro ir lentpiūvės darbininkų streikai. 1918 pab.—1919 pr. Gruzdžiuose veikė valsčiaus rev. k-tas. Jo pirmininką Beržėnų dvaro kumetį K. Kibildį 1919 sušaudė kaizeriniai okupantai. Burž. nacionalistai Šakynoje 1919 nužudė G. liaudies milicininkus K. Norkų, S. Pakštį ir Vozbutą. Burž. valdymo metais G. buvo valsčiaus centras (1923 — 1354 gyv.). Veikė LKP pogr. kuopelė. Burž. žemės reformos metu (1922) G. dvaras buvo suvalstybintas; valdžia jį išnuomojo ž. ū. kooperatyvų s-gai „Gamintojas". 1923 dvare įsteigta žemesnioji ž. ū. m-la, 1925 pertvarkyta į privačią aukštesniąją

gyvulininkystės ir pienininkystės m-lą; 1928 ji buvo suvalstybinta ir pavadinta aukštesniąja gyvulininkystės m-la (dabar — ž. ū. technikumas). 1934 į G. iš Plungės atkeltas žirgynas (1944 traukdamiesi vok. faš. okupantai išsivarė iš jo beveik visus veislinius gyvulius). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė apie 40 G. gyventojų. Hitlerinės okupacijos metais G. apylinkėse veikė taryb. partizanų Kęstučio būrys.

GRUZDŽIŲ MÌŠKAS — miškas Šiaulių rj., į p. nuo Gruzdžių. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Lygudų girininkijai. Plotas 2702 ha; medynų 2516 ha. Sudaro vieną masyvą su Gubernijos mišku (1730 ha). Vakaruose susisiekia su Gulbinų, rytuose — su Klebonų mišku. Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, ant karbonatingo dugninės morenos priemolio. Vyrauja garšviniai ir mėlyniniai-kiškiakopūstiniai miško tipai. 93% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 54%, beržynų 32%, baltalksnynų 6%, drebulynų 4%, pušynų ir juodalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 52%, pribręstantieji 13%, brandieji 4%. Medynų vid. amžius 38 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,6—0,7, vid. tūris 116 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Gausu briedžių, elnių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių, jerubių, tetervinų, pasitaiko danielių. Miškas eksploatacinis, išskyrus 34 ha apsauginę juostą palei kelius.

GRUZÌNŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Iki taryb. santvarkos atkūrimo apie gruz. tautos kultūrą Lietuvoje mažai tebuvo žinoma. 1940—41 liet. period. spaudoje pasirodė straipsnių apie G. l., gruz. rašytojų kūrinių vertimų. Ryšium su įžymaus gruz. poeto A. Ceretelio (1840—1915) gimimo 100 metų sukaktimi „Lietuvos žiniose" (1940.VII.1) buvo išspausdintas J. Baldžiaus str. „A. Ceretelis — gruzinų lyrikas". Lietuvoje išpopuliarėjo A. Ceretelio daina „Suliko", kurios vertimas buvo išspausdintas „Raštuose" (1941, Nr. 1). Tame pat nr. pateikti trijų T. Tabidzės (g. 1892) eilėraščių vertimai. „Tarybų Lietuva" (1940.X.17) išspausdino G. Leonidzės (g. 1899) keletą eilėraščių su trumpu poeto kūrybos apibūdinimu. „Raštuose" (1941, Nr. 2) išspausdintas E. Sikaro str. „Pastabos apie tarybinę Gruzijos literatūrą", Š. Rustavelio poemos „Riteris su tigro kailiu" ištraukos („Vytis su tigro kailiu", vertė J. Graičiūnas) ir (Nr. 3) str. apie L. Kiačelį (L. Šengelaja, g. 1884) ir jo romaną „Gvadi Bigva". „Tarybų Lietuvoje" (1941.V.28) išspausdintas str. apie L. Lordkipanidzės (1880—1944) aps. rinkinį „Nemirtingumas". Atskiromis knygomis gruz. rašytojų kūrinių vertimų pasirodė po D. Tėvynės karo. Išversta daugiausia prozos kūrinių: I. Čavčavadzės (1837—1907) apys. „Ar jis žmogus?" (1955, v. S. Bulkienė), G. Ceretelio (1842—1903) rom. „Pirmasis žingsnis" (1956), A. Kazbegio (1848—93) aps. rink. „Gruzijos kalnuose" (1958, v. V. Radaitis), L. Kiačelio rom. „Gvadi Bigva" (1961, v. A. Dūdys), Š. Aragvispirelio (Š. Dedabrišvilis, 1867—1926) „Sudužusi širdis" (1962, v. V. Oškinis), K. Gamsachurdijos (g. 1881) rom. „Vynuogės žydi" (1962, v. P. Kežinaitis), D. Šengelajos apys. „Lobis" (1963, v. J. Vaitkus), A. Beliašvilio (1903—61) rom. „Perėja" (1964, v. S. Bulkienė), M. Džavachišvilio (M. Adamašvilis, 1880—1937) rom. „Moters našta" (1965, v. P. Simonaitis). Be to, liet. kalba išleista G. l. kūrinių vaikams: „Gruzinų liaudies pasakos" (1956, v. V. Stravinskas), G. Šatberašvilio „Medaus kalnas" (1959, v. D. Meciūnaitė), T. Čcheidzės „Lėlė Chatula" (1961, v. V. Čepaitis), J. Gabašvilio „Magdanos asiliukas" (1962, v. Ž. Rukšėnaitė) ir kt. Akademiniame dramos teatre 1954 pastatyta M. Baratašvili (g. 1908) pjesė „Žiogas".

Dar prieš I pasaul. karą Gruzijoje ilgai gyvenęs A. Vienuolis pavaizdavo jos gamtą ir meniškai panaudojo gruz. tautosakos elementus Kaukazo legendose. 1951 A. Vienuolis parašė apybraižą „Vėl Kaukaze" (Raštai, t. 7, 1955), Kaukazo (svanetų) legendos motyvus panaudojo taip pat B. Sruoga poemoje „Deivė iš ežero" (1919). Gruzijos tematika yra parašęs eilėraščių A. Venclova, atskleisdamas taryb. tautų draugystę D. Tėvynės karo metu ir taikos sąlygomis. Apsilankęs Gruzijoje, P. Cvirka parašė apybraižą „Gruzijos širdis" (1947), J. Paukštelis — „Kelionė po Užkaukazį" (1948).

Į gruz. kalbą išversta H. Korsakienės apys. „Klasės garbė" (1961, v. N. Kakabadzė), liaudies pasakų rink. „Saulės vaduotojas" (1961, v. M. Mpeblišvili). Gruzijoje išleistas rink. „Lietuvių apsakymai" (1962), kuriame pateikta P. Cvirkos, A. Čekuolio, V. Dautarto, A. Griciaus, B. Mackevičiaus, K. Maruko, I. Mero, I. Pikturnos, A. Pociaus kūrybos pavyzdžių. Išleistos A. Vienuolio „Kaukazo legendos" (1963, v. I. Šarvašidzė). Gruz. period. spaudoje išspausdinta J. Macevičiaus, E. Mieželaičio, V. Mozūriūno, A. Venclovos eilėraščių vertimų. 1964 į gruz. kalbą išversta K. Donelaičio poema „Metai" (v. G. Abašidzė).

GRUŽÈVSKIS (Grużewski) Jonas [1580 Naugarduko aps. — 1646.VIII.12 Varšuvoje] — visuomenės veikėjas, literatas. Kilęs iš žemaičių bajorų, įsikūrusių Baltarusijoje. 1595 įstojo į jėzuitų ordiną. Studijavo Vilniaus akademijoje, Romoje. 1609 gavo Vilniaus akademijoje teologijos daktaro laipsnį ir iki 1618 dėstė joje filosofiją ir scholastinę teologiją. 1618—1625 Vilniaus akademijos rektorius. 1624—30 maro metu jo pastangomis netoli Vilniaus buvo įsteigta ligoninė. 1628—31 Varšuvos jėzuitų profesų namų viršininkas ir karaliaus Žygimanto III pamokslininkas. 1631—41 Vilniaus akademijos teologijos profesorius ir pakancleris. 1642—45 vėl Vilniaus akademijos rektorius, 1644 įsteigė joje teisės f-tą. 1645—46 Lietuvos jėzuitų provincijolas. 1644 aprobavo K. Širvydo „Punktų sakymų" II dalį. Parašė teol. veikalų. Iškilmingame priėmime Romoje 1601 lietuviškai aiškino biblijos ištrauką. Sakė lietuviškai pamokslus, rašė liet. kalba giesmes. Manoma, kad būtent jis išvertęs į liet. kalbą „Gromata, arba įstatymas, Urbono aštuntojo popiežiaus" (1647).

GRUŽÈVSKIS Julius [1808.II.8 Kelmėje — 1865.XI.3 Paryžiuje] — 1831 sukilimo dalyvis, pulko vadas. Drauge su D. Kalinausku ir I. Stanevičium suorganizavo sukilėlių dalinius ir, duodamas pradžią sukilimui Lietuvoje, 1831.III.26 puolė Raseinius, nuginklavo carinės kariuomenės įgulą. Savo lėšomis suformavo Žemaitijos ulonų pulką. Partizaninio karo organizatorius. A. Gelgaudo kariuomenei traukiantis į Prūsiją, dengė atsitraukimą. 1831.VII.13 kartu su savo ir gen. D. Chlapovskio daliniais perėjo Prūsijos sieną. Emigravo į Prancūziją, paskui persikėlė į Šveicariją. 1863 sukilimo metu aktyviai dalyvavo emigrantų polit. veikloje.

GRŪŽIAI — kaimas Pasvalio rj., 9 km į š. nuo Joniškėlio, prie Joniškėlio—Žeimelio geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 124 gyv. (1959). Per G. eina Linkuvos—Vaškų kelias. Parduotuvė, ryšių skyrius, vaistinė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), aštuonmetė m-la (1919 įsteigta pradinė), biblioteka (nuo 1950). Į š. r. nuo Grūžių, ant apvalios kalvos, yra III—IV a. griautinis plokštinis kapinynas, vietos žmonių vad. Nebuvėlių kapais. 1586 minimas G. dvaras ir kaimas. 1861.V.2 įvyko G. dvaro valstiečių susirėmimas su carinės kariuomenės būriu. XIX a. pab. kaime veikė P. Puzino keramikos dirbtuvė. 1913 Grūžiuose gimė dailininkas B. Uogintas.

GRUŽŲ MÌŠKAS — miškas Ukmergės rj., 13 km į v. nuo Taujėnų, 7 km į š. nuo Siesikų. Priklauso Ukmergės miškų ūkio Užulėnio girininkijai. Plotas 2546 ha. *Taujėnų miškų* masyvo p. v. dalis. G. m. rytinė dalis, priešais Butkiškio kaimą, dar vadinama Butkiškio mišku, o priešais Kiškeliškio kaimą — Kiškeliškio mišku. Per G. m. eina Siesikų—Lėno kelias. Miške yra III—IV a. plokštinis kapinynas, kuriame rasta žalvarinių papuošalų. Radiniai laikomi Kauno istorijos muziejuje.

GUBERNĀTORIUS — gubernijos valdytojas. Lietuvoje G. pareigybė atsirado po trečiojo Žečpospolitos padalijimo (nuo 1796) kartu su nauju adm. suskirstymu. G. vykdė daugiausia civ. valdžios funkcijas: vadovavo gubernijos v-bai, policijai, turėjo savo žinioje gubernijos finansus, kar. įgulų aprūpinimą. Panaikinus generalgubernatorių pareigybes, G. buvo vyriausias civilinis gubernijos viršininkas, betarpiškai pavaldus vidaus reikalų ministrui. Lietuvoje carinių G.

pareigybės išsilaikė iki 1915. Burž. valdymo metais (1923—39) G., skiriamą valstybės prezidento, turėjo Klaipėdos kraštas, administruotas autonomijos pagrindais.

GUBÈRNIJA — **1.** Šiaulių miesto š. dalis, esanti prie Šiaulių—Rygos geležinkelio; stambus pramoninis miesto rajonas. Precizinių staklių g-la, mėsos kombinatas, pieno kombinatas, duonos-makaronų kombinatas, kukurūzų perdirbimo kombinatas, alaus darykla „*Gubernija*", elevatorius, gelžb. konstrukcijų g-los, neaustinių tekstilinių medžiagų f-kas, odinės galanterijos f-kas, gyventojų buitinio aptarnavimo kombinatas, aklųjų gamybos ir mokymo kombinatas, glžk. stotis, vid. m-la. XVIII a. Šiaulių ekonomijos valdytojas A. Tyzenhauzas įkūrė prie Šiaulių palivarką, į kurį buvo perkelta ekonomijos administratoriaus („gubernatoriaus") rezidencija; dėl to ir palivarką imta vadinti Gubernija. XIX a. G. dvaras priklausė grafui Zubovui; veikė stambi alaus darykla (dab. „Gubernija"), metalo liejykla, garo malūnas. 1903 G. buvo „Iskros" platinimo punktas. 1905.I.17—20 G. įmonių darbininkai dalyvavo visuotiniame Šiaulių darbininkų streike. 1918 pab. nemažas G. darbininkų būrys stojo į Raudonosios Armijos Žemaičių pulką. Kovose dėl Tarybų valdžios pasižymėjo G. dvaro darbininkai P. Preikšas, J. Soblys.

2. Rusijos imperijoje 1708 įvestas administracinis teritorijos vienetas. 1795.XII.14 iš prijungtųjų prie Rusijos Vilniaus, Trakų bei Naugarduko vaivadijų ir Žemaičių seniūnijos buvo sudarytos Vilniaus ir Slonimo gubernijos. 1796.VIII.8 Vilniaus G. paskirstyta į 11 apskričių: Ašmenos, Breslaujos (nuo 1836 — Zarasų), Kauno, Raseinių, Šiaulių, Telšių, Trakų, Ukmergės, Upytės, Užnerio (Švenčionių) ir Vilniaus. 1796.XII.12 Vilniaus ir Slonimo G. sujungtos į Lietuvos G. su centru Vilniuje. 1801.IX.9 Lietuvos G. buvo padalyta į Lietuviškąją Vilniaus ir Lietuviškąją Gardino gubernijas. Nuo 1840.VII.18 šios G. nebevadintos lietuviškomis. 1843.VII.1 iš Vilniaus G. Kauno, Panevėžio, Raseinių, Šiaulių, Telšių, Ukmergės ir Zarasų (Novoaleksandrovsko) apskričių sudaryta Kauno G., o iš Švenčionių, Trakų, Vilniaus bei Ašmenos apskričių, priklausiusių Vilniaus G., Vileikos bei Dysnos apskričių, priklausiusių Minsko G., ir Lydos apskrities, priklausiusios Gardino G.,— Vilniaus gubernija. Lietuvos Užnemunė drauge su Lenkijos Karalyste prijungta prie Rusijos 1815. Tuomet Užnemunė įėjo į Augustavo vaivadiją, nuo 1837.V.3 pavadintą G.; joje buvo Kalvarijos, Marijampolės, Seinų, Augustavo ir Lomžos apskritys. 1868.XII.19 Augustavo G. padalyta į Suvalkų ir Lomžos gubernijas. Suvalkų G. sudarė Kalvarijos, Marijampolės, Naumiesčio (Vladislavovo), Vilkaviškio, Seinų, Suvalkų ir Augustavo apskritys. Vilniaus, Kauno ir Suvalkų G. be pakeitimų išliko iki 1915. Gubernijai vadovavo gubernatorius ir G. v-ba.

3. Feodalinių valdų administracinio paskirstymo vienetas. Pvz., XVIII a. pabaigoje Šiaulių ekonomija buvo padalyta į 3 G.

„GUBÈRNIJA" — alaus darykla Šiauliuose. Pastatyta XIX a. pabaigoje grafo Zubovo Gubernijos dvare (dab. Šiaulių miesto dalis). Iki 1914 gamino vid. 200 000 dkl alaus per metus. Burž. metais „G." buvo viena didžiausiųjų alaus daryklų Lietuvoje. 1940 joje dirbo 147 darbininkai ir buvo padaryta 400 000 dkl alaus. Taryb. metais įmonė išplėsta ir rekonstruota, jos metinė produkcija padidėjo iki 1,8 mln. dkl (1963). „G." darbininkai XX a. pr. aktyviai dalyvavo rev. judėjime. 1902 įmonėje susikūrė pirmosios s-d. kuopelės, joje buvo slepiama ir iš jos platinama Šiauliuose nelegali spauda. Ypač vieningai „G." darbininkai veikė 1905—07 revoliucijos metu; buvo sudarytas „Kovos būrys streikams ginti". 1918 įmonėje įkurta pirmoji kom. kuopelė, kuri rinko ir slėpė ginklus raudonarmiečiams. 1919 darykloje susikūrė nelegali komjaunimo kuopelė, kurios veiklūs nariai buvo K. Preikšas ir J. Preikšaitė.

GUBÈRNIJOS MĬŠKAS — miškas Šiaulių rj., į š. v. nuo Šiaulių miesto ribos. Priklauso Šiaulių miškų ūkio Šiaulių girininkijai. Plotas 1730 ha; medynų 1455 ha (iš jų 83 ha kultūrinės kilmės). Sudaro vieną masyvą su Gruzdžių mišku (2702 ha). Šiaurės rytuose susisiekia su Vigonių mišku, pietuose — su Vinkšnėnų medelynu. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai glėjiniai ir velėniniai jauriniai glėjiniai, priesmėliniai ant dugninės morenos karbonatingo priemolio. Paplitę garšviniai, kiškiakopūstiniai, mėlyniniai, lazdyniniai, vingiorykštiniai, viksviniai miško tipai. Eglynų yra 32%, beržynų 33%, drebulynų 21%, pušynų 5%, baltalksnynų 5%, juodalksnynų ir uosynų po 2%. Medynų vid. amžius 39 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,6—0,7, vid. tūris 106 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu stirnų, jerubių, yra danielių. Miškas įeina į Šiaulių miesto žaliąją zoną. 1941.IX.7—15 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė miške apie 1000 vietinių gyventojų.

GUBÈRNIJOS PÉLKĖ — pelkė Šiaulių rj., prie Šiaulių miesto š. v. ribos. Plotas 723 ha. Pelkė ištįsusi iš š. į p. Ringuvos (Ventos intako) ir Kulpės (Mūšos intako) vandenskyroje. Iš š. v. prieina Gubernijos miškas. Pakraščiai labai vingiuoti. Daug nesupelkėjusių salų. Paviršius kupstuotas, ypač pietryčiuose. Augalija raistinė. Durpių klodas žemapelkinis, plynraistinis; jo didž. storis 1,2 m, vid. 0,7 m. Vyrauja medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 11%. Durpių ištekliai 3,1 mln. m^3. Po durpėmis smėlis, priesmėlis. Apsausinta.

„GŪBOS" — buržuazinis literatūros almanachas, išleistas „Lietuvos" dienraščio redakcijos 1927 Kaune. Išspausdino burž. ideologijos rašytojų kūrinių, idealistine estetika pagrįstų lit. mokslo bei kritikos straipsnių.

GŪBRIAĨ — kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 4 km į š. nuo Šilalės. 248 gyv. (1959). Vakaruose teka Lokysta, per kaimą — jos intakas Traukšlys. Burž. nacionalistai 1946 nužudė apylinkės sekr. A. Juozaitį, 1949 — 8 kolūkiečius.

GŪČAS Alfonsas [g. 1907.XII.4 Vidugiriuose (Pasvalio rj.)] — psichologas, pedagogikos mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1965). 1937 baigė Kauno un-tą, 1937—39 studijas gilino Vienos, Jenos un-tuose. Nuo 1940 Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Vok. faš. okupacijos metu išsaugojo un-to eksperimentinės psichologijos laboratoriją ir seminaro biblioteką. 1944—47 Vilniaus un-to psichologijos katedros vedėjas, istorijos ir filologijos f-to prodekanas, dekanas. 1945—56 Vilniaus Ped. in-to psichologijos katedros vedėjas, 1947—49 in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo ir mokymo reikalams. Nuo 1949 docentas. Nuo 1956 Vilniaus un-to pedagogikos ir psichologijos katedros vedėjas. 1958—1960 Mokyklų moksl. tyrimo in-to direktorius. TSRS Psichologų d-jos Lietuvos skyriaus pirmininkas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė moksl. straipsnių psichologijos klausimais.

Ršt.: Pašaukimas ir darbas, K., 1937; Vaikų darželio pedagogika, K., 1939; Kaip lavinti atmintį, V., 1958; Mokinių gabumai ir jų vystymas, K., 1959.

GUČIENĖ Anelė [1903.III.30 Peterburge — 1941.VI Biržuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1920 įstojo į socialdemokratų partiją. Dirbdama Krinčino s-d. skyriuje, jo narių tarpe skleidė kom. idėjas, rėmė LKP veiklą. 1940.VII priimta į Komunistų partiją. 1940—41 Krinčino vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotoja. Hitlerininkų nužudyta.

GŪČKAMPIS — kaimas Kėdainių rj., 14 km į š. nuo Vilkijos, 6 km į r. nuo Čekiškės; apylinkės centras. 202 gyv. (1959). Pr. m-la (1959 atkelta iš Babtelių kaimo). G. minimas 1609. Yra senkapis; jame rasta žmonių kaulų ir III—IV a. dirbinių (radiniai Kaune, Čiurlionio dailės muziejuje).

GUDAĨ — **1.** Kaimas Šilutės rj., Pagėgių apyl., 3 km į š. r. nuo Pagėgių, prie kelio į Natkiškius. 373 gyv. (1959). Per kaimą teka Vilka (Gėgės intakas). Parduotuvė (nuo 1960), pr. m-la.

2. Kaimas Akmenės rj., Svirkančių apyl., 6 km į p. r. nuo Viekšnių. 102 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Vir-

vyčia. Vandens malūnas, pr. m-la (nuo 1952), biblioteka (nuo 1956). Guduose, netoli Gyvolių kaimo piliakalnio, rastas X—XI a. lobis: 12 apyrankės formos sidabrinių grandžių. 8 grandys, sveriančios 905,5 g, yra Kauno ist. muziejuje. 1631 G. turėjo apie 12 valakų, 16 kiemų.

GUDÁIČIAI — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 8 km į š. nuo Kaltinėnų. 70 gyv. (1959). Per kaimą teka Raudys (Ašvijos kair. intakas). G. minimi 1568.

GUDÁITIS Antanas [g. 1904.VII.29 Šiauliuose] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1961), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1964). Baigęs Viekšnių prog-ją ir Šiaulių mkt. seminariją, 1926—29 studijavo tapybą Kauno meno m-loje (pas prof. A. Vienožinskį), 1929—33 monumentalinę tapybą Paryžiaus Aukštojoje dailės m-loje ir privačiose studijose. Nuo 1930 dalyvavo dailės parodose (Prancūzijoje, Belgijoje, Lietuvoje, Tarybų Sąjungoje, JAV, Čekoslovakijoje, Latvijoje, Estijoje). Nuo 1940 dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Nuo 1947 Lietuvos TSR Dailės in-to profesorius.

G. sukūrė apie 1000 portretų, peizažų ir kt. paveikslų. Ankstyvuosiuose kūriniuose („Muzikantai", 1930; „Motina su vaiku", 1930—31; „Moteris su vaiku", 1931; „Cirke", 1932; „Karuselė", 1932; „Meilė", 1932, ir kt.) žymu modernistinės prancūzų dailės įtaka, jiems būdingas subjektyvus temų traktavimas. Nuo 1933 G. kūryboje tolydžio ryškėjo pažangios tendencijos, artėjimas prie konkretaus gyvenimo, pastangos liesti aktualias jo puses, vaizduoti paprastus žmones, jų sunkų darbą („Naujakuriai", „Moteris su vaisiais", „Moterys su žuvų krepšiais" ir kt.). Kartu platėjo jo kūrybos tematika, formavosi savitas stilius, pasižymintis psichologiniu jautrumu, kondensuota, monumentalia forma ir ryškiu spalvingu koloritu (portretai — „Moteris iš Žemaitijos" ir „Vyras prie lango", 1934; „Skulptorius J. Mikėnas", 1935; „Seno meistro portretas", 1939, ir kt.; peizažai — „Leipalingio pakraštys", 1937; „Lietuvių žvejų sodyba", 1939; Vilniaus peizažai, 1941—45, ir kt.; piešiniai anglimi, sangvinu, plunksna, akvarele). Tuo pat metu G. nutapė keletą natiurmortų lietuvių liaudies skulptūrėlių motyvais, siekdamas perteikti juose liaudies meno paprastumą ir išraiškingumą. Taryb. santvarkos metais G. kūryba praturtėjo nauju idėjiniu ir emociniu turiniu. G. pavaizdavo socialistinius krašto pertvarkymus, sukūrė būdingų naujo gyvenimo ir darbo vaizdų (triptikas „Vasaros darbai", 1948; „Baltijos žvejai", 1952; „Vanagupės žvejų artelė", 1959, ir kt.). Portretuose (žvejo M. Pugelio, 1957; žvejo K. Augučio, 1958; kolūkietės Laučienės, 1958, ir kt.) G. parodė paprastą darbo žmogų — gyvenimo šeimininką, valingai, užtikrintai žvelgiantį į ateitį. Vienuose portretuose (L. Surgailio, 1960; kolūkiečio J. Dočiaus, 1963) monumentalia forma ir raiškiomis spalvomis pabrėžiama vidinė charakterio jėga, kituose („Rūta ilsisi", 1962; „B. Dvariono portretas", 1964) subtiliais šiltų ir šaltų spalvų deriniais perteikiama džiugesio, ramaus poilsio nuotaika. Daugiausia vietos taryb. metų G. kūryboje užima peizažai, pasižymintys dideliu kompozicijos ir ritmikos įvairumu, giedru, spalvingu koloritu („Beržoro apylinkėse", 1958; „Trakų apylinkės", 1958—59; „Vidurdienyje", 1959; „Pavilnio kalvos", 1959; „Prie Beržoro ežero", 1959; „Beržore", 1960; „Daržas prie ežero", 1961; „Sodyba prie Neries", 1962; „Vakaras", 1963, ir kt.). Už taryb. laikotarpio portretus ir peizažus 1965 G. paskirta Resp. premija. Keletas vėlyviausių G. darbų skirti simbolinėms muzikinėms temoms. Jiems būdingi intensyvūs, kontrastingi spalvų deriniai, dinamiškas ritmas, grubi faktūra.

Leid.: Antanas Gudaitis, [reprodukcijų aplankas su R. Krukaitės įvadiniu straipsniu], V., 1964.

Lit.: Antanas Gudaitis (Dailės parodos katalogas), V., 1964.

GUDÁITIS Jonas [1920.IV.5 Puodžiškiuose (Vilkaviškio rj.)— 1941.VI]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1936 Kudirkos Naumiestyje įstojo į LKJS. Už rev. veiklą buvo kalinamas. 1940—41 milicijos darbuotojas. 1941.III priimtas į Komunistų partiją. Hitlerininkų nužudytas.

GUDÁITIS-GUZĒVIČIUS Aleksandras [g. 1908.V.25 Maskvoje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). 1922—28 mokėsi Palangos progimnazijoje ir Ukmergės gimnazijoje. 1925 įstojo į LKJS. Nuo 1927 Komunistų partijos narys, buvo LKP Ukmergės parajonio k-to nariu. 1928 pradžioje už rev. veiklą suimtas, pašalintas iš g-jos. Persikėlęs į Kauną, lankė „Aušros" g-ją, bet dėl persekiojimų iš jos turėjo pasitraukti. 1928—29 LKP pasiųstas, gyveno Tilžėje, Karaliaučiuje ir Dancige, dirbo CK žurnalo „Balsas" redakcijoje. Nuo 1928 prozos kūrinius spausdino „Balse", „Darbininkų jaunime", „Priekale", „Laisvėje", „Vilnyje". 1929 išvyko į Maskvą, dirbo LKP atstovybėje prie Kominterno Vykd. K-to techn. sekretoriumi, buvo LKJS atstovas Kom. jaunimo internacionale. 1931 grįžo į Lietuvą, buvo LKP CK Sekretoriato narys ir

Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus „Raštų" (1960) ir „Sąmokslo" (1964) viršeliai

LKJS laikinojo CK pirmasis sekretorius. Tų pat metų pabaigoje buvo suimtas ir iki 1938 kalinamas Kauno ir Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimuose, IX forte. Kalėdamas pradėjo rašyti romaną apie 1918—19 rev. įvykius Lietuvoje, bet jo rankraščiai per kratą buvo sunaikinti. 1935 Minske Brolio slapyvardžiu pasirodė G.-G. apsakymų ir apybraižų rink. „Vėliavininkė". 1938—39 Kauno un-te G.-G. laisvu klausytoju studijavo pranc. kalbą ir lit-rą, buvo studentų komunistų part. organizatorius, dirbo Liaudies fronto pagrindais leidžiamoje spaudoje. 1939 už dalyvavimą mitinguose ištremtas į Šakių ir Vilkaviškio apskritis. 1940—1941 Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisaras, 1944—45 Lietuvos TSR valstybės saugumo liaudies komisaras; generolas majoras. D. Tėvynės karo metais evakuacijoje rengė partizanų būrius, ėmėsi atkurti kalėjime rašytą romaną. 1945—47 vadovavo Kultūros-švietimo įstaigų k-tui. 1946 „Valstiečių laikraštyje" išspausdino rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (d. 1). 1947—50 Grož. lit-ros leidyklos direktorius. 1953—55 Lietuvos TSR kultūros ministras. 1940—1947 ir 1951—55 Lietuvos TSR AT, 1941—46 ir 1954—58 TSRS AT deputatas. 1940—49 ir 1952—56 LKP CK narys.

Svarb. G.-G. kūriniai — pirmieji taryb. liet. lit-roje ist. romanai „Kalvio Ignoto teisybė" (2 kn., 1948—49, TSRS Valst. premija 1951) ir „Broliai" (4 kn., 1951—1955), sudarantys dilogiją apie 1918—20 rev. įvykius Lietuvoje. Romanų siužeto pagrindas — konkrečių ist. įvykių raida, antagonistinių klasių konfliktai ir kova už Tarybų valdžią r. Aukštaitijoje, Vilniuje, Kaune ir kitose Lietuvos vietose. Parodydamas įvairių visuomenės sluoksnių pažiūras į revoliuciją, G.-G. sprendė liaudies socialistinės sąmonės formavimosi, asmeninės laimės ir visuomeninės pareigos, tėvynės ir revoliucijos santykių problemas. Pagr. veikėjai — revoliucionieriai Ignotas ir Norbertas Varkaliai, Didžkus, Deksnys, Karolis, Mastaitis, Aldona, Kirstukas ir kt. — monolitinio charakterio žmonės, patrauklūs heroizmu, pasaulėžiūros organiškumu, tauriu humaniškumu, fiziniu ir moraliniu grožiu, jų paveikslai ryškūs, individualizuoti. Socializmo priešų — buožių, dvasininkų, burž. vadeivų ir kt.— paveikslai piešiami daugiausia satyr. spalvomis. Romanų kompozi-

ILIUSTRACIJA ĮKLIJOJE prie p. 512

cija daugiaplanė, su gausiomis siužetinėmis linijomis. Siekdamas atkurti autentišką epochos vaizdą, G. gausiai vartoja publicistinius komentarus, linkstа į istorinę kroniką. Romanuose nemaža sodrių liaudies buities ir kovos vaizdų, peizažų, masinių scenų, kuriose perteiktas epochos koloritas, būdingi žmonių elgesio bei kalbos niuansai, atitinkama nuotaika. Stiliui būdinga vaizdinių, tapybinių momentų derinimas su publicistiniais, kalba žodinga, gyva, su stipriu aukštaičių rytiečių tarmės atspalviu, šnekamosios kalbos intonacijomis ir gausiais tautosakiniais elementais. Pasirodę aštrios pokario metų klasių kovos sąlygomis, romanai „Kalvio Ignoto teisybė" ir „Broliai" buvo svarbūs ne vien literatūriniu, bet ir visuomeniniu politiniu atžvilgiu: jie parodė istorines Tarybų valdžios šaknis Lietuvoje, padėjo kovoti prieš burž. nacionalizmą. Pagal rom. „Kalvio Ignoto teisybė" 1957 pastatytas kino filmas „Ignotas grįžo namo". Romane „Sąmokslas" (2 t., 1964—1965) G.-G. pavaizdavo Lietuvos darbo žmonių rev. kovą krikdemų valdymo ir faš. diktatūros metais, demaskavo burž. partijų reakcinę, antiliaudinę prigimtį, atskleidė 1926 polit. įvykių socialinę prasmę. Romane sukurti kovotojų už liet. liaudies laisvę komunistų K. Poželos, J. Greifenbergerio ir kt. paveikslai.

Apsakymuose (rink. „Tamsioji naktelė", 1958) G.-G. pavaizdavo revoliucionierių profesionalų gyvenimą ir veiklą burž. diktatūros sąlygomis. Geriausieji jų („Ave, vita", „Tamsioji naktelė", „Ispanas", „Uosis neregys" ir kt.) pasižymi medžiagos tikroviškumu, sodriais buities vaizdais, lyr. pasakojimu. Apsakymai dažnai neturi griežtai apibrėžtų siužetinių rėmų, sudaryti iš epizodų, kuriuos sieja pagr. veikėjo prisiminimai, daugiausia autobiografiniai.

G.-G. dramos kūriniams būdingas platus epinis užmojis, politinė problematika, jų siužetus sudaro antagonistinių klasių, ideologijų kova. Pjesėje „Kalvio Ignoto teisybė" (1950 past. Lietuvos TSR Valst. dramos teatre), parašytoje pagal to paties pavadinimo romaną, vaizduojamas vienas Rugelių kaimo valstiečių 1918—1919 rev. kovos epizodas, poetizuojamas liaudies didvyriškumas. Pjesė-kronika „Nematomasis ginklas" (1958 past. Lietuvos TSR akademiniame dramos teatre) paremta autentišku paskutiniųjų liet. buržuazijos valdymo metų faktu — dujų kameros įsteigimu mirties nuosprendžiams vykdyti. Pjesėje „Krantai Nemunėlio" („Atatvanas"; 1957 past. Šiaulių dramos teatre) sprendžiama inteligentijos persiauklėjimo pokario metais problema, keliami soc. teisingumo, kom. moralės klausimai. „Dvikova" (1962 past. Panevėžio dramos teatre)— pjesė-disputas apie jaunuolio vietą gyvenime, soc. kultūrų susidūrimus, pasižyminti realistinio ir sąlyginio prado jungimu, kinematografinių principų naudojimu ir kitais naujos formos ieškojimais.

G.-G. kūryba, skirta daugiausia rev. praeičiai pavaizduoti, prisidėjo prie kom. partiškumo, liaudiškumo, istorizmo principų įtvirtinimo liet. taryb. lit-roje. Geriausieji G.-G. kūriniai susilaukė aukšto įvertinimo, yra išversti į kai kurias taryb. tautų ir užsienio kalbas.

Ršt.: Правда кузнеца Игнотаса, Вильнюс, 1950 [VI leid. M., 1963]; Братья, 2 т., Вильнюс, 1956 [III leid. M., 1958]; Raštai, 6 t., V., 1960—61; Sąmokslas, 2 t., V., 1964—65.

Lit.: Tarybinės lietuvių literatūros istorijos apybraiža, V., 1956; **V. Galinis,** Romano „Kalvio Ignoto teisybė" meninės ypatybės.— Lietuvių literatūra, [straipsnių rinkinys], d. 2, K., 1956; **A. Bieliauskas,** Apie komunistų paveikslus lietuvių tarybinėje literatūroje.— Ten pat; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1957; **L. Lisenkaitė,** Istorinės tikrovės vaizdavimo principai A. Gudaičio-Guzevičiaus romane-epopėjoje „Kalvio Ignoto teisybė".— „VVU mokslo darbai", t. 26, V., 1958; **J. Žėkaitė,** Svarus, našus talentas. —„Pergalė", 1962, Nr. 2; **A. Venclova,** Knygos apie mūsų liaudies kovas.— Epochos vėjas, V., 1962; **P. Шармайтис,** Александрас Гудайтис-Гузявичюс (Биографический очерк).— **A. Гудайтис-Гузявичюс,** Правда кузнеца Игнотаса, M., 1963; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

GŪDAKIEMIS — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 6 km į š. r. nuo Merkinės; tarybinio ūkio skyriaus centras. 232 gyv. (1959). Yra Masališkių aštuonmetės m-los komplektas. Išlikęs sen. svirnas — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

GUDANÃVIČIUS Stasys [g. 1913.III.12 Vepriuose (Ukmergės rj.)] — farmacininkas, biologijos mokslų kandidatas (1959). Nuo 1933 dirba Kauno Botanikos sode. 1950 baigė Kauno un-tą. Išspausdino knygų ir keliolika straipsnių apie vaistinių augalų auginimą.

Ršt.: Vaistiniai augalai, V., 1960; Apyniai — vertinga techninė kultūra, V., 1963.

GUDANÕVIČIUS Aleksandras [g. 1922. I.21 Malokulačėje (Omsko sr.)] — sporto darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1965). Nuo 1945 Kauno kar. komisariato instruktorius. Nuo 1947 TSKP narys. 1947 eksternu baigė Kūno kultūros in-tą Kaune. 1946—50 šio in-to dėstytojas, 1950—54 direktorius. 1954—61 Resp. Kūno kultūros ir sporto k-to pirmininkas. 1956—60 LLKJS CK narys. Nuo 1961 Lietuvos TSR Kūno kultūros in-to rektorius. 1964 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje.

GŪDARAISTIS — pelkė Varėnos rj., 8 km į š. nuo Merkinės, į r. nuo Druskininkų—Alytaus plento. Plotas 116 ha. Didesniąją dalį sudaro ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė, mažesniąją — žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 5,4 m, vid. 2,3 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 3,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 5,3 m.

GŪDAS Jurgis [1868.IV.22 Kumžaičiuose — 1941.XII Kuliuose (Kretingos rj.)] — visuomenės veikėjas. Cariniais laikais ir burž. Lietuvoje platino laisvamaniško turinio leidinius, kovojo su rel. prietarais. Reakcininkų buvo persekiojamas. Įsiveržus į Tarybų Lietuvą hitlerininkams, burž. nacionalistai G. suėmė ir sušaudė.

Lit.: Hitleriniai žudikai Kretingoje, V., 1960 [p. 27].

GŪDAS-GUDÃVIČIUS Pranas [1909.I.4 Naujininkuose (Jurbarko rj.) — 1963.IX.1 Kaune] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1947). 1936 baigė Kauno un-tą. 1937—40 Platelių, Kulių sveikatos punkto vedėjas. Nuo 1940 Kauno un-to vidaus ligų katedros dėstytojas, nuo 1947 docentas. 1947—52 Kauno Med. in-to vidaus ligų propedeutikos katedros vedėjas. Tyrė kardiovaskulinę sistemą. Paskelbė moksl. straipsnių apie blužnies venos trombozę, širdies aterosklerozę ir kt.

GUDÃŠIUS Jonas [g. 1930.I.1 Krivaičiuose (Pakruojo rj.)] — partinis darbuotojas. 1951—56 komjaunimo darbuotojas (Panevėžyje, Šiauliuose, LLKJS CK). Nuo 1954 TSKP narys. 1960 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo part. darbą Kretingoje, Šakiuose. Nuo 1965 LKP Šakių rj. k-to I sekretorius.

GUDÃVIČIUS Juozas [1873.I.13 Skliausčiuose (Jurbarko rj.) — 1939.XI.14 Panevėžyje]— dirigentas, kompozitorius. 1900 baigęs Varšuvos Muz. in-tą, dirbo Kaune kapelmeisteriu carinės kariuomenės dalyse. 1909 su savo organizuotu vaikų choru surengė liet. dainų koncertą. Aktyviai dalyvavo „Dainos" d-jos veikloje. 1919—26 kapelmeisteris burž. Lietuvos kariuomenėje. 1926—39 vargonininkavo, vadovavo chorams, dėstė muziką bendrojo lavinimo m-lose. 1928 su mokyklų chorais dalyvavo dainų šventėje Kaune. Harmonizavo liet. liaudies dainas, parašė kūrinių pučiamųjų orkestrui, choro dainų. Išleido dainų rinkinį „Žemaičių dainos" (1912).

GUDÃVIČIUS Juozas [g. 1926.XII.15 Martiniškiuose (Ukmergės rj.)] — baletmeisteris, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1955). 1946—65 Lietuvos TSR nusipelniusio dainų ir šokių liaudies ansamblio šokėjas, baletmeisteris. 1950—1957 vadovavo Vilniaus un-to studentų dainų ir šokių liaudies ansamblio šokių grupei. 1961 baigęs Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to baletmeisterių skyrių, dirba Vilniaus meno m-los choreografijos dėstytoju. Nuo 1965 Kauno muz. teatro vyriausiasis baletmeisteris. Buvo 1960 ir 1965 respublikinių dainų švenčių ir 1964 respublikinės moksleivių dainų šventės vyriausiasis baletmeisteris. Sukomponavo šokius „Klumpakojis", „Rezginėlė", „Skepetinė" (LTSR Kultūros m-jos premija, 1965), „Sūkurėlis", „Taikos kanklės" ir kt. Akademiniame operos ir baleto teatre 1961 pastatė F. Jarulino baletą „Šuralė".

GUDẼLIAI — **1.** Kaimas Kapsuko rj., 13 km į v. nuo Balbieriškio, 15 km į š. nuo Simno; apylinkės ir kolūkio centras.

329 gyv. (1959). Š. pakraštyje yra Ivoniškio ež., v. — Leiciškių ež. Iš G. eina keliai į Daukšius, į Kapsuko—Prienų plentą ir į Balbieriškio—Simno kelią. Dauguma sodybų stovi viena greta kitos palei kelius, kitos (į v. ir į š. nuo kryžkelės) — vienkiemiuose. Parduotuvė, vid. m-la (1872—1944 pradinė, 1944—53 progimnazija), biblioteka (nuo 1951). G. žinomi nuo XVI a. pradžios. 1827 buvo 136 gyventojai. XIX a. antrojoje pusėje G. priklausė Tiškevičių valdomam Ivoniškio dvarui. Buržuazijos valdymo metais G. bažnytkaimis buvo valsčiaus centras. Veikė malūnas, lentpiūvė, paštas, pieninė.

2. Kaimas Eišiškių rj., Daučiūnų apyl., 7 km į p. v. nuo Jašiūnų. 229 gyv. (1959). Kaimą supa Rūdninkų giria; kaimo p. pakraščiu teka Visinčia, r. pakraščiu eina Vilniaus—Lydos glžk. Keliai jungia G. su Eišiškėmis ir Jašiūnais. Kolūkio ūkiniai pastatai, veterinarijos punktas (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1905), kultūros namai (nuo 1961).

3. Kaimas Kapsuko rj., 8 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos, prie Kauno—Kapsuko plento; Guobų apylinkės ir kolūkio centras. 207 gyv. (1959). Iš š. v. prieina Gudelių miškas. Per G. į Vabalkšnę (Pilvės intaką) teka sureguliuotas Kokės upelis. Abipus kelio į Plutiškes kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1946). XIX a. ir XX a. pr. buvo valsčiaus centras. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė A. Meištą, K. Jurešių, K. Pažėraitę.

4. Kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 3 km į r. nuo Vilkaviškio. 206 gyv. (1959). Per kaimą teka Vilkauja (Šeimenos intakas), p. v. pakraščiu eina Kapsuko—Kybartų plentas. Malūnas, lentpiūvė.

5. Kaimas Plungės rj., Šateikių apyl., 10 km į š. v. nuo Plungės. 164 gyv. (1959). Iš š. prie kaimo prieina Gudelynės miškas. Pro G. eina Plungės—Šateikių kelias. Yra VIII—IX ir XV—XVII a. kapai, tyrinėti 1940 (radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje). Kaimo p. v. dalyje yra rašytojos Žemaitės tėviškė — Bukantės vienkiemis.

6. Kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 16 km į p. nuo Virbalio. 115 gyv. (1959). Siuvykla, pr. m-la (nuo 1915). Burž. nacionalistai 1941 nužudė buvusį žemės ūkio komisijos pirm. V. Karalių, milicijos viršininką V. Bakšį.

7. Kaimas Vilniaus rj., Bukiškių apyl., 10 km į p. r. nuo Maišiogalos, 0,5 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento; kolūkio centras. 99 gyv. (1959). P. pakraštyje telkšo Gudelių ež. Lentpiūvė, šiltnamiai, ryšių skyrius.

8. Kaimas Švenčionių rj., Adutiškio apyl., 6 km į š. nuo Adutiškio. 89 gyv. (1959). Iš š. prieina Gantauninkų miškas. Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1926). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė apylinkės tarybos pirm. P. Lukšą.

9. Kaimas Biržų rj., Papilio apyl., 16 km į š. v. nuo Pandėlio, 2 km į p. r. nuo Papilio. 82 gyv. (1959). Pro G. teka Rovėja. Burž. nacionalistai 1945 kaime nužudė komjaunuolį A. Pilipą. Gudeliuose 1893 gimė poetas K. Binkis.

GUDĒLIS Juozas [g. 1914.X.14 Vilniuje] — architektas. 1937 baigė Kauno aukštesniąją technikos m-lą, 1948 — Kauno un-tą. Nuo 1948 dirba statybininku ir architektu projektuotoju. Suprojektavo adm. pastatų, mokymo įstaigų, apie 100 individualinių gyv. namų ir kt.

GUDĒLIS Kazimieras [g. 1896.III.23 Gudeliuose (Biržų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, atsargos pulkininkas. 1920 baigė karo m-lą Kaune. 1940 iš burž. Lietuvos kariuomenės perėjo į Liaudies kariuomenę, vėliau į Raudonąją Armiją. Buvo Vilniaus pėstininkų karo m-los viršininko pavaduotoju. 1941 su m-la pasitraukė į šalies gilumą. 1942 paskirtas į 16 liet. diviziją. Buvo divizijos štabo skyriaus viršininku. Pensininkas.

GUDĒLIS Leonas [g. 1926.IX.18 Rygoje] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo Dubosarų (Moldavija) hidroelektrinės statyboje, Kauno miesto elektros tinklų sistemoje. Nuo 1957 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių elektros tinklų skaičiavimo ir parametrų optimizavimo klausimais.

GUDĒLIS Vytautas [g. 1923.VII.13 Kaune] — geologas ir geografas, geologijos ir mineralogijos mokslų kandidatas (1954). 1947 baigė Vilniaus un-tą. 1944—1955 dirbo un-to fiz. geografijos ir geologijos katedrose. Nuo 1954 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to (nuo 1963 MA Geografijos skyriaus) fiz. geografijos sektoriaus vadovas. G. yra 9 visasąjunginių bei tarptautinių geogr. ir geol. komisijų narys, Tarptautinio metraščio „Baltica" ir daugelio kitų leidinių redaktorius. INQUA (tarpt. org-ja kvarterui tirti) V kongrese (Varšuva, 1961) išrinktas komisijos Baltijos jūros krantams tirti pirmininku. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus fizinės geografijos ir geologijos sektoriaus vadovas. Paskelbė daugiau kaip 70 moksl. straipsnių apie Baltijos jūros vystymosi istoriją ir geologiją, neotektoniką, jūrų krantų dinamiką ir morfologiją, kvartero geologiją ir paleogeografiją.

Ršt.: Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas, V., 1956; Основные черты стратиграфии и палеогеографии голоцена Литвы.— Труды межреспубликанского совещания по изучению четвертичного периода Прибалтики и Белоруссии, Вильнюс, 1957; Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje.— Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 1, V., 1958; Baltijos jūra, V., 1960; Latest and recent vertical Earth's crust movements and the morphology of the sea coast of the East Baltic Area. — „Bulletin geodésique", No. 62, P., 1961; Очерк по геологии и палеогеографии четвертичного периода Литвы.— Czwartorzęd Europy środkowej i wschodniej, cz. 1, Warszawa, 1961.

GUDĒLIŲ ĒŽERAS — 1. Ežeras Alytaus rj., 12 km į v. nuo Alytaus, 1,5 km į š. nuo plento į Simną. Plotas 117 ha. Dubuo rininis ir ledo luisto išgulėtas. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2310 m, didž. plotis 1150 m, kranto linijos ilgis 5250 m. Į š. v. išsikišusi plati įlanka, kurioje yra 0,5 ha sala. Krantai vietomis pelkėti, p. v. ir š. v.— aukšti. Įteka 4 bevardžiai upeliai, išteka Paežerėlė (Peršėkės intakas). Prie G. e. įsikūrę Gudeliai, Aniškis. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 9,6 kg/ha.

2. Ežeras Šiaulių rj., 8 km į p. r. nuo Šiaulių, 4 km į š. r. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio. Plotas 27 ha, ilgis 740 m, didž. plotis 500 m. Krantai lėkšti. Išteka Kruoja (Mūšos intakas). R. pakrantėje yra Gudelių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

GUDĒLIŲ MÌŠKAS — miškas Kapsuko rj., 6 km į r. nuo Kazlų Rūdos, į p. nuo Jūrės geležinkelio stoties. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Jūrės ir Ąžuolų Būdos girininkijoms. Plotas 1150 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

GUDĒLIŲ PÉLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 9 km į p. r. nuo Šiaulių, į p. nuo Gudelių ežero. Plotas 187 ha (pramoninis 128 ha). Pelkėje 4 ežerai (iš viso 26 ha). G. p.— ežerinės kilmės plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 1,82 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 13%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3,4 m. Pelkė apsausinta. Durpės kasamos kurui.

GUDÝNAS Pranas [g. 1919.XII.27 Žasliuose (Kaišiadorių rj.)] — dailininkas, dailės kritikas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1964). 1946 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-tą (pas prof. J. Vienožinskį), dirbo Vilniaus dailės muziejuje restauratoriumi. 1948—50 mokėsi tapybos restauravimo Maskvoje. Nuo 1949 dalyvauja dailės parodose, bendradarbiauja periodinėje spaudoje dailės klausimais. 1949—53 Vilniaus dailės muziejaus direktoriaus pavaduotojas, nuo 1953 direktorius. Suorganizavo muziejuje dailės restauravimo dirbtuves. 1950 pradėjo respublikoje organizuoti kilnojamąsias dailės parodas. Nuo 1958 Tarptautinės muziejų tarybos taryb. k-to narys korespondentas. Nuo 1962 Lietuvos TSR Dailininkų s-gos atsakingasis sekretorius. 1963 Palangoje pagal jo planą ir jam vadovaujant suorganizuotas gintaro muziejus. Yra parašęs monografijų ir apybraižų apie liet. dai-

lininkus ir liaudies meistrus, parengęs parodų katalogų. Nuo 1963 TSKP narys. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Литовское изобразительное искусство, Вильнюс, 1954; P. **Gudynas**, R. **Kalpokas**, Petras Kalpokas, V., 1956; Petras Kalenda, V., 1956; Vilniaus valstybinis dailės muziejus, V., 1957; Пятрас Калпокас, M., 1957; Antanas Kučas, V., 1960; Tapyba (Albumas), V., 1961; Vytautas Mackevičius, V., 1961; **J. Macelka, P. Gudynas**, Vadovas po Vilnių, V., 1961; Vladas Eidukevičius, V., 1964.

GUDÌNĖ — **1.** Kaimas Kaišiadorių rj., Kaišiadorių apyl., 1,5 km į š. nuo Kaišiadorių. 284 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs prie Žaslos ir Lomenos santakos. Per G. eina Kaišiadorių—Palomenės kelias. Pr. m-la (nuo 1961).

2. Kaimas Kapsuko rj., Trakiškių apyl., 8 km į r. nuo Kapsuko, 2 km į š. nuo plento į Prienus. 147 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1935). Kaime rasta akmeninių kirvukų. Burž. nacionalistai 1947 nužudė G. naujakurį J. Vaišnorą.

GŪDIŠKIAI — kaimas Biržų rj., Medeikių apyl., 7 km į š. r. nuo Biržų. 27 gyv. (1959). Per kaimą teka Rovėja. Iš š. ir r. prie G. prieina Biržų giria. 1863 netoli G. vyko carinės kariuomenės kautynės su sukilėlių būriais, kuriems vadovavo Z. Sierakauskas ir B. Kolyška. Mūšis truko 4 val.; sukilėliai buvo nugalėti, Sierakauskas sužeistas.

GŪDKAIMIS — kaimas Vilkaviškio rj., Lygumų apyl., 5 km į š. r. nuo Kybartų; vaismedžių medelyno centras. 237 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1964), biblioteka (nuo 1955). 1827 buvo du G. kaimai ir 2 palivarkai, turėję 41 namą, 482 gyv. Išsiskirstė į vienkiemius prieš I pasaul. karą. Iš vieno G. palivarko susidarė Gernevės ir Žagarės kaimai. 1919.II ir 1926.VII streikavo Gudkaimio dvaro darbininkai.

GŪDLAUKIS — **1.** Kaimas Šakių rj., Gelgaudiškio apyl., 9 km į p. v. nuo Gelgaudiškio. 128 gyv. (1959). Per kaimą iš r. į v. teka Jotija ir jos kair. intakas Orija, iš š. prieina Žalgirio miškas, iš r.— Šilas, iš p.— Baltkojų miškas. Pr. m-la (nuo 1934). Burž. nacionalistai 1946 nužudė Gudlaukio apyl. pirm. P. Zakarevičių.

2. Kaimas Tauragės rj., Pagramančio apyl., 2 km į p. nuo Pagramančio, Jūros kair. krante. 47 gyv. (1959). Iš p. v. prieina Tyrelio miškas. 1561 kaime buvo 3 ūkiai, turėję 3 valakus žemės.

GŪDOBELĖ. Lietuvoje auga 1 savaiminė G. rūšis — vienapiestė G. (*Crataegus monogyna*) bei jos varietetas — miškinė G. (*C. monogyna* var. *curvisepala*) ir keliolika introdukuotų G. rūšių. Užauga iki 10 m aukščio. Dažniausiai aptinkama šlaituose ir miško pakraščiuose, molio bei priemolio dirvožemiuose. Iš introdukuotųjų G. parkuose ir soduose dažnesnės 4 rūšys: švelnioji G. (*C. submollis*), raudonoji (*C. sanguinea*), vėduoklinė (*C. flabellata*) ir graužėlinė (*C. oxyacantha*). Graužėlinė G.— vienas fenologinio stebėjimo Lietuvoje objektų; pradeda žydėti V.20—VI.10. Vaisiai prinoksta rugsėjo mėn. Kai kurių rūšių G. naudojamos gyvatvorėms.

GUDÓNYS — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Noragėlių apyl., 6 km į r. nuo Seirijų. 280 gyv. (1959). R. pakraštyje yra ežeras Dunojus (Nedutis).

2. Kaimas Jonavos rj., Upninkų apyl., 17 km į r. nuo Jonavos, 2 km į p. nuo Šventosios; tarybinio ūkio centras. 64 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Musinis (Šventosios intakas). Lentpiūvė (nuo 1919), Upninkų felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), Upninkų aštuonmetė m-la (1949—62 septynmetė), Upninkų kultūros namai (nuo 1961).

GUDŲ̃ GIRIÀ — miškas Lietuvos TSR ir Baltarusijos TSR, 11 km į p. r. nuo Marcinkonių. Per G. g. teka Katra (Nemuno intakas), kuria eina BTSR siena. Lietuvos TSR tenkanti G. g. dalis (2205 ha ploto) yra Varėnos rj., *Druskininkų-Varėnos miškų* p. pakraštyje. Vakaruose Gudų giria susisiekia su Musteikos ir Nezdelių miškais, šiaurėje pereina į Čepkelių raistą. BTSR teritorijoje esanti miško dalis vadinama Ruskaja pušcia. Girioje yra kurtinių.

GUDUKÌENĖ Adelė [g. 1922.X.16 Piliakalnyje (Utenos rj.)] — partinė ir administracinė darbuotoja. 1940 įstojo į LKJS, dirbo vaikų namų pionierių vadovė. D. Tėvynės karo metais palaikė ryšius su taryb. partizanais. Po karo dirbo komjaunimo ir spaudos darbą Utenoje, Vilniuje. Nuo 1946 TSKP narė. 1957 baigusi Resp. partinę m-lą, dirbo part. darbą Dūkšte, Ignalinoje. Nuo 1962 Ignalinos rj. vykdomojo k-to pirmininkė.

GŪDŽIAI — kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 7 km į p. r. nuo Daugų. 225 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Abista (Varėnės intakas). 35 kW šiluminė elektrinė, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, Geidukonių aštuonmetė m-la (1953—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1956).

GUDŽIÓNYS — kaimas Trakų rj., Aukštadvario apyl., 4 km į p. v. nuo Aukštadvario. 176 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Verknė. Aštuonmetė m-la (1926—1952 pradinė, iki 1962 septynmetė).

GUDŽIŪNAI — miestelis Kėdainių rj., 26 km į p. nuo Šeduvos, 2 km į v. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 752 gyv. (1959). Plano struktūra linijinė. Pastatai išsidėstę palei Kėdainių—Šiaulių plentą. Pro G. teka Dotnuvėlė (Nevėžio intakas). Pieninė, ryšių skyrius, Kėdainių buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato dirbtuvės, ambulatorija (nuo 1944), vaistinė (nuo 1957), vid. m-la (1875—1946 pradinė, iki 1948 prog-ja), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1940). G. susikūrė iš gatvinio kaimo, kuris XIX a. pab. turėjo 40 kiemų (1897 — 688 gyv.). Burž. metais G. — valsčiaus centras. Miestelyje buvo pieninė (nuo 1933), malūnas, lentpiūvė, keletas parduotuvių ir įstaigų. Veikė LKP ir LKJS pogr. kuopelės. Vok. faš. okupacijos metais Gudžiūnų vls. komjaunimo org-ja ir dalis Baisogalos vls. komjaunuolių sudarė taryb. partizanų būrį „Audra".

GUDŽIŪNAS Antanas [1912.VII.17 Birbeliškiuose (Jurbarko rj.) — 1943.II.25 Krestjanovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1936 Škeršpyliuose (Jurbarko rj.) įstojo į Komunistų partiją, šapirografu spausdino ir platino kom. atsišaukimus. Už rev. veiklą buvo 3 kartus kalinamas. 1939—40 ligonių kasos tarnautojas Telšiuose. 1940 dirbo LKP Raseinių aps. k-te. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; kurį laiką buvo kuopos vado pavaduotoju polit. reikalams. Žuvo fronte.

GUDŽIŪNŲ MÌŠKAS — miškas Radviliškio rj., 6 km į p. r. nuo Baisogalos, 1 km į š. nuo Gudžiūnų geležinkelio stoties. Priklauso Radviliškio miškų ūkio Gudžiūnų ir Baisogalos girininkijoms. Plotas 1206 ha. Miškas 2—3 km pločio juosta ištįsęs palei Šiaulių—Jonavos glžk. apie 7 km. Paviršius — moreninė lyguma su lėkštais įdubimais. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, ir velėniniai karbonatiniai, priemoliniai bei moliniai. Beržynų yra 33%, eglynų 28%, drebulynų 24%, juodalksnynų 6%, uosynų 4%, baltalksnynų 3%, ąžuolynų ir pušynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 17%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 131 ktm/ha, vid. prieauga 4 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, jerubių, slankų. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą palei geležinkelį (jai tenka 20% miško ploto).

GŪDŽIUS Mykolas [g. 1927.VIII.4 Padubysyje (Raseinių rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1948 dirbo komjaunimo darbą Vilkijoje, Ariogaloje, Žiežmariuose. Nuo 1952 TSKP narys. 1958 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo LKP Kazlų Rūdos rj. k-to I sekretoriumi. Nuo 1960 Kazlų Rūdos, nuo 1962 Kaišiadorių rj. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

GŪIGA Albinas [1910—1944.VI.12 Adutiškyje (Švenčionių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanų ryšininkas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1942 atvyko į Nevieriškę (Švenčionių rj.). Dirbdamas eiguliu, užmezgė ryšį su K. Kalinausko, „Vilniaus", „Žalgirio" būrių partizanais, teikė jiems visokeriopą paramą, žvalgybines žinias. 1944.VI.11 išvyko į Adutiškį, turėdamas uždavinį išgelbėti hitlerininkų suimtą LLKJS Švenčionių aps. pogrindinio k-to sekretorių V. Kudobą. Hitlerininkų suimtas ir nužudytas drauge su žmona.

GŪIGIENĖ Jadvyga [1911 Kaltanėnų vls. (Švenčionių aps.) — 1944.VI.12 Adutiš-

kyje (Švenčionių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanų ryšininkė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. Mokytojavo Vigarių pr. m-loje. 1942 užmezgė ryšį su partizanais, vėliau su LKP Švenčionių aps. pogrindinio k-to sekretoriumi S. Apyvala, dirbo aiškinamąjį darbą jaunimo tarpe. 1944.VI.11 išvyko į Adutiškį, turėdama uždavinį išgelbėti hitlerininkų suimtą LLKJS Švenčionių aps. pogrindinio k-to sekretorių V. Kudobą. Hitlerininkų nužudyta drauge su vyru.

GUĪSKIS Antanas [g. 1916.XI.19 Kaltanėnuose (Švenčionių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbdamas Telšiuose, įsijungė į rev. darbą. 1932—35 LKJS, 1935—50 Komunistų partijos narys. 1935—36 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Už rev. veiklą keletą kartų baustas. Kalėjo Telšiuose. 1940—41 dirbo adm. darbą. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944 vasarą mokėsi part. kursuose Maskvoje. 1944—50 dirbo adm. darbą Šiauliuose, Kaune, Šilutėje, nuo 1951 — ūkinį darbą Kaune. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1961 Kauno radijo g-los darbininkas.

GUĪSKIS Jonas [g. 1908.X.25 Tumėniškėje (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1926 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. Nuo 1928 Telšiuose platino kom. lit-rą, organizavo darbininkų streikus, 1935 Liaudies fronto Telšių k-to narys. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1936—40 buvo kalinamas. 1940—41 dirbo LKP Telšių aps. k-te. D. Tėvynės karo metais dirbo Jaroslavlio sr. VKP(b) Bolšoje Selo rj. k-te. Po karo dirbo partinį, administracinį ir ūkinį darbą Telšiuose. Nuo 1950 pensininkas.

GUKÓVSKIS Konstantinas Pavlovičius [1857.II.27 Tarašče (Kijevo gub.) — 1906. XII.24 Kaune] — istorinių ir etnografinių leidinių sudarytojas. 1880 baigęs Kijevo un-to istorijos-filologijos f-tą, metus tobulinosi Vokietijoje. Grįžęs mokytojavo Kauno berniukų g-joje. Nuo 1885 dirbo Kauno gub. statistikos k-to sekretoriumi. Ilgus metus redagavo leidinį „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii", kuriame yra išspausdinta jo paties ir kitų asmenų straipsnių iš Lietuvos istorijos, etnografijos, ekonomikos, statistikos. Dirbo taip pat lyg. kalbotyros srityje.

Ršt.: Краткий исторический очерк Ковенской губернии, К., 1889; Вилкомирский уезд, К., 1890; Тельшевский уезд, К., 1891; Ковенский уезд, К., 1891; Описание Росиенского уезда, К., 1893; Новоалександровский уезд, К., 1895; Шавельский уезд, К., 1896; Поневежский уезд, К., 1898; Свадебные обряды у литовцев, К., 1899; Город Ковно, К., 1904.

„GUĹBĖ" — medvilninių audinių fabrikas Klaipėdoje. *Ž. Tekstilės pramonė.*

GUĹBĖS. Lietuvoje aptinkamos trys gulbės rūšys: G. giesmininkė (*Cygnus cygnus*), mažoji G. (*C. bewickii*) ir G. nebylė (*C. olor*). Pirmųjų dviejų rūšių G. pasitaiko Lietuvoje (Nemuno žemupyje) tik traukimo metu; jos čia neperi. Lietuvoje perėti lieka **G. nebylės.** Šių G. pasitaiko Lietuvos pietuose ir vakaruose. Gyvena dažniausiai ežeruose, ypač Žuvinte bei Žaltytyje (Kapsuko rj.), ir Nemuno žiotyse. Į Lietuvą atskrenda paprastai kovo pabaigoje—balandžio pradžioje, pasirodžius pirmosioms ledo properšoms. Lizdus krauna balandžio pirmojoje pusėje. Išskrenda, baigiant užšalti ežerams. Žiedavimo duomenys (nuo 1954) rodo, kad jos žiemoja Vokietijos, Belgijos, Olandijos, Prancūzijos, D. Britanijos pajūriuose. Lietuvoje dėl medžiojimo, kiaušiniavimų jos XIX a. nustojo perėti. 1935 viena G. nebylių pora perėjo Metelio ežere, o 1938 Žuvinte. 1959 Lietuvoje perėjo 100 G. nebylių porų, 1962 — 155 poros; jų perėjimo vietos (1962) — 38 ežerai, 5 tvenkiniai ir Nemuno žiotys. G. medžioti draudžiama.

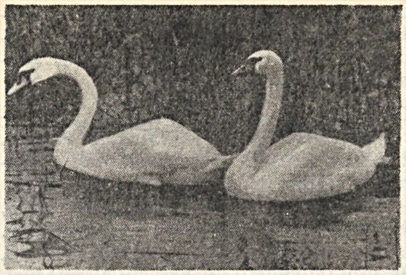
Nebylės gulbės Žuvinte

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959 [p. 32—42]; **M. Valius,** Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960 [p. 123—135].

GULBINAĨ — **1.** Kaimas Vilniaus rj., 11 km į š. nuo Vilniaus, 1,5 km į r. nuo plento į Uteną, į p. v. nuo Gulbino ežero. 408 gyv. (1959). Pro kaimą teka Riešė (Neries intakas). Iš p. ir r. prieina Verkių miškas. P. dalis vadinama Mažaisiais G. (211 gyv.), š.— Didžiaisiais G. (197 gyv.).

2. Kaimas Biržų rj., Pabiržės apyl., 12 km į p. v. nuo Biržų, prie geležinkelio į Šiaulius; kolūkio centras. 218 gyv. (1959). Pro G. teka Upytė (Tatulos intakas); iš p. prieina Gulbinų miškas. Gulbinų glžk. st., malūnas, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1866), biblioteka (nuo 1950). G. pr. m-los pastatas (XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

3. Kaimas Radviliškio rj., Pašušvio apyl., 4 km į š. v. nuo Grinkiškio. 176 gyv. (1959). Per kaimą teka Žadikė (Šušvės intakas), eina kelias iš Pašušvio į Šaukotą. G. minimi 1619 Šiaulėnų dvaro ir miestelio inventoriuje.

4. Kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 5 km į š. v. nuo Šakių. 79 gyv. (1959). Vakaruose prie kaimo prieina Baltkojų miškas. Pr. m-la (nuo 1957). Kaimas susikūrė 1926, išdalijus Kriaučiūniškės dvaro žemę. 1929—44 veikė pr. m-la; jos pastatą sudegino hitlerininkai. Burž. nacionalistai 1947 nužudė kaimo aktyvistę A. Kazlauskaitę.

GUĹBINAS Antanas [g. 1904.VI.10 Paliepiuose (Raseinių rj.)] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų kandidatas (1949). 1933 baigė Kauno un-tą. 1934—41 Kauno un-to dermatologijos katedros dėstytojas. 1944—51 Vilniaus un-to dermatologijos katedros vedėjas, docentas. Nuo 1951 Šiaulių odos ir veneros ligų dispanserio vyriausiasis gydytojas. Dermatovenerologijos klausimais paskelbė daugiau kaip 20 moksl. straipsnių. Vienas respublikinės dermatologų d-jos steigėjų, jos v-bos pirmininko pavaduotojas.

GUĹBINAS — ežeras Vilniaus rj., 3,5 km į p. r. nuo Riešės, priklausantis *Žaliųjų ežerų* grupei. Plotas 37 ha, didž. gylis 11,8 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1710 m, didž. plotis 300 m. Yra 0,33 ha sala. Krantai statūs, apaugę mišku, paplūdimiai smėlėti. Ežero vanduo labai kietas, nes pakrantėje yra ežerinių kalkių klodų. Per G. teka Riešė (Neries intakas). Prie G. vasarą veikia pionierių stovykla. Ežeras įeina į Žaliųjų ežerų landšaftinį draustinį.

GULBINĖNAI — kaimas Pasvalio rj., Krinčino apyl., 16 km į r. nuo Pasvalio, 15 km į p. v. nuo Biržų; kolūkio centras. 146 gyv. (1959). Per G. teka Upytė ir jos intakas Didžioji Upytė. Vaistinė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1953).

GULBÌNIS — ežeras Ignalinos rj., 10 km į š. r. nuo Dūkšto, 5 km į š. nuo Rimšės. Plotas 26,5 ha. Ilgis 810 m, didž. plotis 520 m. Krantai daugiausia lėkšti, vietomis pelkėti. Išteka bevardis upelis (į Drūkšių ež.). Prie G. įsikūrę Magūnai. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 4,6 kg/ha.

GULBINÌŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 7 km į š. nuo Kalvarijos, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio; kolūkio centras. 196 gyv. (1959). Per kaimą teka Sūduonė (Šešupės intakas) ir kanalizuotas jos intakas Gulbinas. R. pakraščiu eina Kapsuko—Kalvarijos plentas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Lentpiūvė (nuo 1956), parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), pr. m-la (nuo 1918), biblioteka (nuo 1953). Kaime rasti 3 akmeniniai darbo kirviai (radiniai laikomi Kauno istorijos ir Kapsuko kraštotyros muziejuose). Burž. nacionalistai 1946 kaime nužudė taryb. aktyvistą V. Palioką. Gulbiniškiuose 1864 gimė dramaturgas A. Vilkutaitis-Keturakis.

GULBINÒVIČIUS Andrius [**Gulbinas;** g. 1874] — revoliucinio judėjimo dalyvis, proletarinis poetas. Šaltkalvis. 1893 pab. įsijungė į darbininkų judėjimą, priklausė pirmiesiems socialdemokratų rateliams Vilniuje, 1894 suorganizavo šaltkalvių socialdemokratų ratelį. F. Dzeržinskio paveiktas tapo aktyviu darbininkų judėjimo dalyviu. 1894—97 Vilniuje, būdamas Lietuvos Socialdemokratų org-jos, paskui partijos (LSDP) nariu, padėjo spausdinti ir pla-

tinti rev. lapelius, pasižymėjo kaip gabus agitatorius. Rašė eilėraščius, kurie buvo spausdinami Vilniuje nelegaliame LSDP laikraštyje „Echo życia robotniczego" („Darbininkų gyvenimo aidas"). 1899 ištremtas 3 metams į Vologdos gub. Po ištremties gyveno įv. Rusijos vietose ir visuom. gyvenime nedalyvavo. 1928 parašė apie Dzeržinskį atsiminimus, išspausdintus žurnale „Z pola walki" („Iš kovos lauko", M., 1929, Nr. 5—6).

GULBÌNSKIENĖ Aleksandra [**Majauskaitė**; g. 1925.VIII.24 Skuode] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1953). 1948 baigė Kauno un-tą. 1948—50 dėstė TSKP istoriją Kauno un-te, 1950—53 Kauno Politechnikos institute. Nuo 1950 TSKP narė. Nuo 1953 Lietuvos Ž. ū. akademijos marksizmo-leninizmo katedros vedėja, nuo 1955 docentė. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie lietuvių komunistinę spaudą.

Ršt.: **A. Gulbinskienė, V. Petronis,** Mokslinis ateistinis auklėjimas mokykloje, K., 1959; **A. Gulbinskienė,** Kovingas partijos žodis (Komunistinės spaudos vaidmuo kovoje prieš fašizmą Lietuvoje; 1927—1940), V., 1960; **A. Gulbinskienė, V. Černeckis, P. Kežinaitis,** Kaunas, V., 1960 [rus. leid. 1962]; **В. Бакалюк, А. Гульбинскене,** Борьба КП Литвы за претворение в жизнь исторических решений XXI съезда КПСС, Вильнюс, 1961; **A. Gulbinskienė, A. Griška,** Mokslas ir religija.— Religijos ir ateizmo klausimai, V., 1963.

GULBINŲ̃ MÌŠKAS — **1.** Miškas Šiaulių rj., 9 km į š. r. nuo Kuršėnų. Ištįsęs iš š. į p. apie 10 km, per vidurį, ties Medsėdais, susmauktas. Š. dalis priklauso Kuršėnų miškų ūkio Gulbinų girininkijai, p.— Šiaulių miškų ūkio Verbūnų girininkijai. Plotas 3762 ha; medynų 3590 ha (iš jų 200 ha kultūrinės kilmės). Reljefas banguotas. P. pakraščiu teka Ringuva (Ventos intakas). Dirvožemiai velėniniai gliejiniai, išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant karbonatingo dugninės morenos priemolio. Labiausiai paplitę garšviniai, kiškiakopūstiniai, mažiau — lazdyniniai ir dilgėliniai miško tipai. Eglynų yra 52%, beržynų 32%, juodalksnynų 7%, baltalksnynų 5%, pušynų ir drebulynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 47%, pribręstantieji 14%, brandieji 2%. Medynų vid. amžius 37 metai, bonitetas I—II, kai kur III, skalsumas 0,7—0,8, vid. tūris 132 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra elnių, stirnų, šernų, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą palei Kuršėnų—Gruzdžių kelią.

2. Miškas Švenčionių rj., 6 km į p. v. nuo Pabradės. Priklauso Nemenčinės miškų ūkio Magūnų girininkijai. Plotas 2476 ha; medynų 1692 ha. *Pabradės miškų* masyvo p. dalis. Vakaruose siekia Žeimeną. 1 km į r. nuo Žeimenos, miške, telkšo Ilgio ež. Miško v. dalį kerta Vilniaus—Daugpilio geležinkelis. 54%ploto užima vandens apsauginiai miškai, kitą dalį — eksploataciniai.

GULBIS — ežeras Molėtų rj., 4 km į p. r. nuo Molėtų, prie kelio į Pabradę; Siesarties ežero dalis. Plotas 11 ha, didž. gylis 14,9 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 740 m, didž. plotis 250 m. Krantai, išskyrus pietrytinį, aukšti. Vakaruose įteka Kirneilė (iš Kirneilio ež.), rytuose G. jungiasi su Siesarties ež.

GUMÀ. Iki 1933 G. dirbinius Lietuva importuodavo daugiausia iš Vokietijos, Anglijos, Prancūzijos, Švedijos, Suomijos, Latvijos. 1933 Kaune pradėjo veikti G. f-kas *„Inkaras"*, 1938 f-kas „Guma". 1939 abu f-kai pagamino 894 000 porų avalynės už 4,9 mln. lt, kitos produkcijos (vamzdelių, žaislų, velenų, gumuotos tekstilės) — už 1,9 mln. lt. Žaliava ir Lietuvoje negaminami G. dirbiniai (padangos, kameros, G. lakštai ir kt.) buvo importuojami (1939 importuota žaliavų už 599 000 lt, G. dirbinių — už 980 000 lt). 1944 išbėgdami hitlerininkai „Gumos" f-ką susprogdino. Lietuvos TSR G. dirbinius gamina „Inkaro" kombinatas, įkurtas vietoj buv. f-ko. Žaliava ir Lietuvoje negaminami G. dirbiniai įvežami iš kitų taryb. respublikų.

GUMBAKIAĨ — kaimas Akmenės rj., Papilės apyl., 3 km į p. nuo Papilės. 86 gyv. (1959). Yra taryb. ūkio gamybinių pastatų, felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1961).

GUM̃BAS — kaimas Eišiškių rj., Daučiūnų apyl., 12 km į š. v. nuo Šalčininkų, 4 km į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. 13 gyv. (1959). Kaimą supa Rūdninkų giria. Š. pakraščiu teka Visinčia. 1944.VI.9 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė 34 G. gyventojus (7 šeimas) ir sudegino jų lavonus kartu su pastatais.

GUMBILĒVIČIUS Kazys [g. 1891.II.5 Devinergiuose (Pakruojo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1918—19 dirbo Pasvalio kom. kuopelėje, buvo valsčiaus Darbininkų ir mažažemių valstiečių atstovų tarybos vykd. k-to narys, milicijos viršininkas. 1919 išvyko į TSRS, dirbo ūkinį darbą Odesoje ir kitur. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. Gyvena Odesoje.

GUMÒVSKIS Marjanas [g. 1881.IX.30 Kroscenkoje prie Dunajeco] — lenkų istorikas. Iki 1919 dėstė Krokuvos un-te, nuo 1919 Poznanės muziejaus direktorius. Paskelbė daugiau kaip 400 darbų numizmatikos, sfragistikos ir heraldikos tematika. Lietuvos numizmatikos tyrinėjimams paskyrė 2 specialias studijas, keletą studijų medalininkystei, sfragistikai, Lietuvos miestų istorijai.

Ršt.: Medale Jagiellonów, Kraków, 1906; Numizmatyka litewska wieków średnich, Kraków, 1920; Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku, Warszawa, 1921; Wileńska szkoła medaljerska w XVI i XVII wieku.—„Ateneum wileńskie", t. 6, z. 1—2, 1929; Pieczęcie książąt litewskich.— Ten pat, t. 7, z. 3—4; Herby miast litewskich.— Ten pat, t. 10.

GUMULIÀUSKAS Algirdas [g. 1928. V.8 Lapurviuose (Telšių rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1959). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1953 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis, vadovauja betoninių gaminių technologijos laboratorijai. Nuo 1955 TSKP narys. Paskelbė daugiau kaip 20 moksl. straipsnių silikatbetonio mišinių sudėties projektavimo ir gamybos klausimais.

GUÑTINAS — upė Skuodo rj., Luobos deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 44 km^2. Prasideda ties Ylakiais, teka į v., įteka į Luobą 6 km nuo jos žiočių, 3 km į r. nuo Skuodo.

GUOBÀ. Lietuvoje paplitusi kalninė G. (*Ulmus glabra*). Dažniausiai aptinkami 6 jos varietetai (*Ulmus glabra* var. *pendula*, var. *fastigiata*, var. *crispa*, var. *purpurea*, var. *lutescens* ir var. *aureo-variegata*). G. užauga iki 30 m aukščio ir 1,5 m skersmens. Žydi IV.20—30, sėklas beria gegužės pabaigoje. Daugiausia nyksta nuo guobų maro. Dažna tiktai derlinguose neįmirkusiuose dirvožemiuose. Miškuose auga mišriai su kitais medžiais, tik šlaituose kartais sudaro grynus medynus. Sodinama miestuose, sodybose, parkuose, pakelėse. Užtrakio parke (Trakų rj.) rasta siauralapė G. (*U. elliptica*). Miškuose aptinkamas guobos ir skirpsto hibridas (*U. dippeliana*).

GUOBAĨ, Guobynas,— kaimas Kapsuko rj., Guobų apyl., 7 km į p. r. nuo Kazlų Rūdos, prie Kauno—Kapsuko plento. 251 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Vabalkšnė (Pilvės intakas). Iš š. prieina Gudelių miškas. Pr. m-la (nuo 1959). Rasti 2 akmeniniai kirviai (laikomi Kapsuko kraštotyros muziejuje). Iki baudžiavos panaikinimo G. vietoje buvo Mikalajavo valst. kaimas, 1827 turėjęs 41 gyv.; XIX a. pab.— palivarkas (1881 — 239 gyv.). 1925 išparceliavus Mikalajavo dvarą, kaimas pavadintas Guobais. Burž. nacionalistai 1945—48 kaime nužudė O. Baranauskaitę, V. Mocevičių.

GUOBÌNIAI — kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 9 km į š. nuo Druskininkų, 7 km į r. nuo Leipalingio. 241 gyv. (1959). Iš p. v. prie kaimo prieina Jurašiškės miškas, iš š. r. — Žaliamiškis. Pr. m-la (nuo 1949). Guobiniuose gimė (1851) ir augo K. Čiurlionis, dailininko ir kompozitoriaus M. K. Čiurlionio tėvas. Kaimo gyventojai moka daug liaudies dainų, šokių, žaidimų. 1935 iš G. į Tautosakos archyvą buvo pakviesti 5 geriausi kaimo dainininkai, įdainavę apie 230 liaudies dainų ir žaidimų melodijų, įgroję smuiku keliolika šokių, maršų.

GUOBÌNIŠKĖS MÌŠKAS — miškas Kapsuko rj., 4 km į v. nuo Kazlų Rūdos, tarp Kazlų, Bagotosios ir Guobiniškės kaimų. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Bagotosios girininkijai. Plotas 1121 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo

dalis. Šiaurės rytuose jungiasi su to paties masyvo Dambravinos mišku, pietuose siekia Jūrę (Višakio intaką).

GUOBỸS Henrikas [g. 1928.XI.4 Inturkėje (Molėtų rj.)] — gydytojas fizioterapeutas, kurortologas, medicinos mokslų kandidatas (1957). 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 dirba moksl. darbą Eksperimentinės medicinos in-te, nuo 1958 in-to kurortologijos sektoriaus vadovas. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių aukštosios nervinės veiklos patofiziologijos, reumato ir kurortologijos klausimais.

GUÕBOS — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 8 km į p. r. nuo Lentvario. 81 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la, 1963 atkelta iš Gojaus kaimo.

GUODŽIAĨ — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 9 km į š. v. nuo Vabalninko, prie kelio į Pasvalį. 152 gyv. (1959). Kaimą supa Guodžių miškas. Prieina Purvų-Guodžių pelkė. 1585 ist. šaltiniuose minimas G. kaimas, priklausęs Biržų dvarui. Vėliau įsikūrė G. dvaras (išparceliuotas 1930). 1933 kaimas išsiskirstė į vienkiemius. 1945.II burž. nacionalistai išžudė G. aktyvisto P. Mačinsko šeimą, nužudė Guodžių durpyno vedėją A. Černių (o po 2 metų ir jo žmoną).

GUODŽIŲ̃ MĨŠKAS — miškas Pasvalio ir Biržų rj., 13 km į p. r. nuo Pasvalio, abipus kelio į Vabalninką. Priklauso Pasvalio miškų ūkio Daujėnų girininkijai. Plotas 542 ha; medynų 460 ha. Miško dalis (126 ha), esanti į p. nuo Pasvalio—Vabalninko kelio, dar vadinama Deferencijos mišku. Paviršius lyguminis, pelkėtas. Rytuose plyti mišku apaugusi Purvų-Guodžių pelkės dalis. Deferencijos miško š. v. pakraštyje prasideda Viešmuo (Mūšos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, gliejiniai, priesmėliniai ir priemoliniai. Vyrauja pušynai (64%) ir beržynai (25%). Jaunuolynai sudaro 33%, pusbrandžiai medynai 50%, pribręstantieji 15%, brandieji 2%. Medynų vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 49 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, tetervinų. Miškas eksploatacinis.

GŪOSTAGALIS — kaimas Pakruojo rj., 7 km į š. r. nuo Linkuvos, prie kelio į Vaškus; apylinkės centras. 148 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1928—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953).

GUOSTŪS — ežeras Prienų rj., 13 km į r. nuo Jiezno, 3 km į š. r. nuo Stakliškių. Plotas 74 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2410 m, didž. plotis 620 m. Pietuose ežeras platus, šiaurėje labai susiaurėja. Krantai statūs. Iš p. ir v. ežerą juosia Būdų miškas. Išteka Guostė (Verknės intakas). R. pakrantėje yra Užukalniai. Ežeras verslovinis.

GŪOŽAI — kaimas Biržų rj., Sodeliškio apyl., 2 km į p. nuo Skaistkalnės, tarp Biržų—Skaistkalnės kelio ir Nemunėlio upės; kolūkio centras. 47 gyv. (1959). Malūnas, kultūros namai (nuo 1961).

GŪPTELČIAI — kaimas Kėdainių rj., Pajieslio apyl., 22 km į š. v. nuo Kėdainių, 9 km į p. v. nuo Krakių; kolūkio centras. 65 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Šušvė; prie jos veikia vandens malūnas. Yra biblioteka (nuo 1958). G. minimi 1593 (4 valakai).

GURÁUSKIS Juozas [1884 Arkšvoje (Skuodo rj.) — 1911.V.18 Jaltoje (Krimo sr.)] — rašytojas. Mokėsi komercinėje m-loje Peterburge, 1904 įstojo į Kijevo un-to medicinos fakultetą. Skurdžiai gyvendamas, susirgo džiova. Gydėsi Kaukazo ir Krimo sanatorijose. G. buvo socialistinių pažiūrų, dalyvavo revoliucinių studentų visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje. Lit-roje reiškėsi nuo 1907, spausdindamas prozos vaizdelius ir apsakymus „Vilniaus žiniose", „Žarijoje", „Lietuvos žiniose". Idėjiškai ir meniškai reikšmingiausi yra G. antiklerikalinės tematikos apsakymai. Juose atskleidžiamas religinių prietarų žalingumas, demaskuojamas kunigų gyvenimas, jų priešiškumas socializmo idėjoms. Už aps. „Duobė" autorius buvo klerikalinės spaudos puolamas. Kituose kūriniuose G. atskleidė liet. burž. inteligentijos sumiesčionėjimą, abejingumą kultūriniam darbui, pavaizdavo sunkų darbo žmonių ir carinės armijos kareivių gyvenimą. G. apsakymai, nors stilistiškai nepakankamai apdoroti, pasižymi sodria kalba, gyvu dialogu, taikliomis personažų charakteristikomis. Pagal G. aps. „Susimildamas" Nerėpa (slap.) parašė vienaveiksmę komediją „Šalaputris" (išl. 1912 Čikagoje). G. kūriniai, pasižymėdami ryškiu tikrovės atspindėjimu, pažangiomis kritinėmis tendencijomis, praturtino demokratinę liet. lit-rą.

Ršt.: Susimildamas, V., 1910; Apysakos, K., 1947; Apsakymai, V., 1963.

Lit.: **J. Būtėnas,** Tragiškas jauno rašytojo likimas.—„Kultūra", 1938, Nr. 6—7; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

GŪRBŠILIO-PAEŽERIŲ̃ MIŠKAĨ — miškų masyvas Vilkaviškio rj., 6 km į r. nuo Vilkaviškio, 1 km į š. nuo plento į Kapsuką. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Vilkaviškio girininkijai. Plotas 1289 ha. V. dalį sudaro Gurbšilio (603 ha), r. — Paežerių-Stepongirės (686 ha) miškai; jie jungiasi ties Gurbšilio kaimu. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Beržynų yra 34%, juodalksnynų 20%, drebulynų 16%, pušynų 10%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 65%, pusbrandžiai medynai 18%, pribręstantieji 12%, brandieji 5%. Medynų vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 71 ktm/ha. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, kiaunių, slankų. Dažnai užklysta briedžiai, fazanai, kasmet peri juodųjų gandrų šeima. Š. pakraštyje yra Paežerių ež. ir Paežerių kaimas.

GURBŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Ignalinos rj., 5,5 km į p. v. nuo Dūkšto, Dysnų ežero v. pakrantėje. Plotas 197 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 3,1 m; vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 18%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 4,7 m.

GURẼCKAS Jonas [g. 1928.VI.24 Šiauliuose)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1946—48 komjaunimo darbuotojas, LLKJS Šiaulių miesto k-to I sekretorius. Nuo 1949 TSKP narys. 1950 baigęs Resp. partinę m-lą, tarnavo Tarybinėje Armijoje. 1956—58 Resp. darbo rezervų v-bos viršininko pavaduotojas, paskui LKP Vilniaus miesto Spalio rj. k-to II sekretorius. Nuo 1963 LKP Vilniaus miesto Tarybų rj. k-to I sekretorius. 1964 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje.

GURẼCKIS Jonas [g. 1904.VIII.15 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1923—26 kartu su kitais organizavo darbininkų streikus Frenkelio odų f-ke Šiauliuose, 1932 Bačiūnų durpyno darbininkų mitingą, platino kom. lit-rą. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—41 dirbo LKP Šiaulių aps. k-te instruktoriumi. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—47 part. darbuotojas Vilniuje, Šiauliuose. 1947—49 LKP Kuršėnų aps. k-to I sekretorius. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1951—52 LKP Dotnuvos rj. k-to I sekretorius. 1952—1956 Šiaulių rj. vykd. k-to pirmininkas. 1956—59 Šiaulių dviračių g-los partinės org-jos sekretorius. Nuo 1960 pensininkas.

GURẼLIAI — kaimas Trakų rj., Maciuliškių apyl., 12 km į p. v. nuo Vilniaus, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. 323 gyv. (1959). Per G. teka Vokė.

GURÓNYS — kaimas Lazdijų rj., Panemunės apyl., 11 km į p. nuo Leipalingio. 62 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Seira (Baltosios Ančios intakas). Iš visų pusių kaimą supa miškai: Guronių, Leipalingio, Krivonių. Vok. faš. okupacijos metais G. gyventojai Valerija ir Boleslovas Lazauskai slėpė 3 taryb. karius. Burž. nacionalistai 1946 nužudė Lazauskienę, 1947 — Lazauską, Leipalingio vls. vykdomojo k-to pirmininką.

GŨRSKIS Bronius [g. 1903.VII.1 Ramygaloje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas statybininkas. LKP narys 1925—34. Dirbdamas Panevėžyje, 1926 buvo darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas, miesto bedarbių k-to pirmininkas. Po faš. perversmo 1926 pab. suimtas ir nuteistas 6 metus kalėti. Išėjęs iš Šiaulių kalėjimo, nuo 1934 dirbo Kaune, buvo kairiųjų profs-gų neleg. Centro Biuro narys. 1936 dalyvavo darbininkų

streikuose Kaune, buvo A. Kranausko laidotuvių komisijos narys, už tai kalintas. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1945—54 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Pensininkas.

GŪRSKIS Jonas Gediminas [g. 1923. III.26 Šakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1938 įsijungė į rev. veiklą, platino kom. spaudą. Nuo 1939 LKJS narys, komjaunimo kuopelės sekretorius Šakiuose. Už kom. veiklą 1940.V buvo persekiojamas. 1940 LLKJS Šakių aps. k-to sekretorius. Nuo 1941 TSKP narys. 1942—44 radistas Lietuvos partiz. judėjimo štabo dalinyje. 1944—57 dirbo part. ir adm. darbą Marijampolėje, Klaipėdoje, Vilniuje, Šakiuose. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1956—58 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1957 Kauno automatizacijos priemonių g-los direktorius.

GŪRSKIS Juozas [g. 1919.VII.22 Šakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 LKJS narys. 1935—36 Užnemunės valstiečių streiko dalyvis, savo namuose spausdino neleg. atsišaukimus. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Sukūrė komjaunimo org-jas Šakių g-joje ir mieste, gabeno ir slėpė kom. literatūrą. Už tai 1940 kalintas Pabradės konc. stovykloje. 1940.VI—1941 dirbo LKP Šakių aps. k-te instruktoriumi. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Pokario metais dirbo partinį darbą Šakiuose, Kaune. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1956 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją ir dirbo žemės ūkyje. Nuo 1963 Šakių rj. gamybinės ž. ū. valdybos vyr. agronomas.

GŪRSKIS Pranas [1895 Šakiuose — 1942.VI.12 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, stalius. Už atsisakymą tarnauti burž. Lietuvos kariuomenėje 1919 buvo kalinamas. Nuo 1933 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1935—36 Užnemunės valstiečių streiko dalyvis. 1936 jo bute buvo spausdinami neleg. atsišaukimai, nuo 1937 — slepiama „Tiesa" ir kita kom. literatūra. 1940—41 Šakių miesto vykd. k-to pirmininkas. Hitlerinės okupacijos pradžioje slapstėsi, vėliau gestapininkų suimtas ir drauge su žmona Sofija ir sūnumi Vladu nužudytas.

GŪRSKIS Valerijonas [1790 netoli Gardino — 1874 Vilniuje] — mechanikas ir statybininkas. 1821—32 Vilniaus un-te dėstė mechaniką. Vilnios pakrantėje išplanavo bulvarą (1821), pastatė kabantį tiltą per Vilnią (1828).

GŪRVIČIENĖ Fruma [g. 1899.X.23 Kaune] — gydytoja pediatrė, Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1958). 1925 baigusi Kauno un-tą, dirbo Mažeikių ir Kauno ligoninėse. Nuo 1950 Kauno I taryb. klinikinės ligoninės vaikų vidaus ligų sk. vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių vaikų patologijos klausimais.

GŪRVIČIUS Borisas [g. 1917.III.16 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1965). Kilęs iš tarnautojų. Dirbdamas šaltkalviu, 1931 įstojo į LKJS. Nuo 1932 LKJS Kauno Senamiesčio parajonio k-to

narys. 1933 pabaigoje už dalyvavimą demonstracijoje prie Vokietijos atstovybės kalintas Kauno ir Raseinių kalėjimuose. 1934 priimtas į LKP, liko dirbti komjaunimo pogrindinėje organizacijoje. Tais pačiais metais kalintas Alytaus kalėjime. 1935—1936 mokėsi partinėje m-loje Maskvoje. Grįžęs į Lietuvą, 1936—40 buvo LKJS CK nariu. Kaune organizavo J. Greifenbergerio vardo pogr. spaustuvės darbą, LKJS CK organo „Darbininkų ir valstiečių jaunimas", komjaunimo atsišaukimų spausdinimą ir platinimą. 1938 ir 1939 buvo 2 kartus suimtas ir kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940 pašauktas į Lietuvos kariuomenę, dirbo pogr. darbą kareivių tarpe. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, kurį laiką dirbo polit. vadovu vienoje Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso kuopų. Demobilizuotas dirbo adm. darbą. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karininkas. Prie Aleksejevkos (Oriolo sr.) sunkiai sužeistas. Nuo 1945 adm. darbuotojas.

GŪRVIČIUS Icikas [1920.X.15 Radviliškyje — 1957.VII.11 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 LKJS narys. 1937 buvo suimtas ir iki 1940 kalėjo Kaune, Šiauliuose ir Raseiniuose. 1940—41 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—50 dirbo laikr. „Tarybų Lietuva" redakcijoje, nuo 1950 Grož. lit-ros leidykloje.

GŪRVIČIŲ SPAUSTŪVĖ — legali brolių Gurvičių spaustuvė, veikusi 1925—1941 Kaune, Laisvės al. 48 (dab. Donelaičio 73). Joje LKP CK 1933—36 spausdino kom. literatūrą. Ryšium su K. Markso mirties 50-mečiu joje buvo išspausdintas liet. kalba V. Lenino veikalas „Apie Marksą ir marksizmą" (1933), vėliau — V. Lenino „Trys šaltiniai ir trys sudėtinės marksizmo dalys" (1934), „Paskutinysis Dimitrovo žodis reichstago padegimo byloje" (1934). Visus tuos leidinius norėta platinti legaliai, bet cenzūra juos konfiskavo. Numatydami tai, pogrindininkai žymią tiražo dalį buvo iš anksto iš spaustuvės išnešę ir išplatinę. 1934 Gurvičių spaustuvėje buvo nelegaliai išspausdinti LKP CK organo žydų k. „Unzer emes" 5 numeriai, nemaža atsišaukimų. Kom. literatūrą leisti padėjo spaustuvėje dirbę I. Ošminas, A. Pikelčikas, S. Krigeris.

GUSĀROVAS Fiodoras [m. 1920.VIII Omske] — vienas pirmųjų iskrininkų Lietuvoje, bolševikų partijos veikėjas. Gimė mokytojo šeimoje, mokėsi Peterburge. Dirbdamas Vilniuje 107 pėstininkų pulko kar. gydytoju, 1900 tapo socialdemokratu. 1901 vienas RSDDP Vilniaus lenininės iskrininkų grupės organizatorių ir dalyvių, kartu su I. Klopovu (1865—1949) 1901.VII Vilniaus darbininkų odininkų streiko metu parengė ir išspausdino pirmą RSDDP Vilniaus grupės atsišaukimą „Į karininkus", padėjo gabenti „Iskrą", organizuoti nelegalios rev. lit-ros sandėlį Vilniuje. 1903 rudenį kooptuotas į RSDDP

CK, kuriame dirbo iki 1904 vasaros. Vilniuje iki 1904.IV vadovavo sudarytam part. darbo kariuomenėje centrui. I Valstybės dūmos išvaikymo ir Kronštato jūreivių ir kareivių sukilimo metu (1906) buvo vienas Peterburgo apygardos rajono partinės karinės org-jos vadovų, miesto karinės org-jos k-to narys. RSDDP Peterburgo k-to kartu su dviem kitais miesto karinės org-jos darbuotojais nusiųstas į Kronštatą rengti sukilimo. 1906 buvo suimtas ir nuteistas 8 metus katorgos. Bausmę atliko Sibire. Po 1917 Vasario revoliucijos dirbo part. darbą, o po Spalio revoliucijos — ir adm. darbą Omske, padėjo kurti Tarybų valdžią, buvo miesto Darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių deputatų tarybos ir vykd. k-to pirmininkas bei miesto tarybos prezidiumo narys.

GUSĀROVAS Vasilijus [g. 1921.II.10 Roslavlyje (Smolensko sr.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1943 TSKP narys. 1939—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje, vėliau vadovavo jaunųjų gamybininkų rengimui, dirbo atsakingą ūkinį darbą Vilniuje. 1955 baigė Visasąjunginį neakivaizdinį finansų in-tą. 1957—59 LKP Vilniaus miesto Stalino rj. (dab. Spalio rj.) k-to sekretorius. 1959—60 mokėsi Aukštojoje part. m-loje Maskvoje. Nuo 1960 LKP Kauno miesto k-to sekretorius, nuo 1961 to k-to II sekretorius. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius.

GŪSEVAS Matvejus Matvejevičius [1826.XI.28 Viatkoje (dab. Kirovas) — 1866.IV.22 Berlyne] — Rusijos astronomas. 1847 baigė Kazanės un-tą ir dirbo ten pat muziejaus saugotoju ir lektoriumi. 1850 dirbo Pulkovo observatorijoje. Nuo 1852 Vilniaus observatorijos direktoriaus pavaduotojas ir protarpiais (1854, 1865) jos direktorius. Vienas pirmųjų pasaulyje pradėjo ugdyti astrofotografiją, pritaikė ją Mėnuliui matuoti; 1865 suorganizavo Vilniuje sistemingą Saulės dėmėtumo fotografavimą. 1860—63 Vilniuje leido pirmąjį rusų matematikos žrn. „Vestnik mate-

matičeskich nauk". Nuo 1858 Vilniaus statistikos k-to ir Vilniaus archeologinės komisijos narys. Tyrė lietuvių senienas, Vilniaus observatorijos praeitį.

Ršt.: Столетнее существование Виленской обсерватории.—„Памятная книжка Виленской губернии на 1853 год"; Древне-литовский календарь.—„Известия императорского археологического общества", 1864, т. 5; Критический обзор данных для топографии Виленской губернии. — „Сборник историко-статистических материалов по Виленской губернии", ч. 1, 1868.

GUSTÁIČIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Lygumų apyl., 11 km į š. r. nuo Virbalio. 209 gyv. (1959). Per G. teka Šeimena. Yra Šūklių aštuonmetė m-la (1919—1951 pradinė, iki 1962 septynmetė). G. įsikūrė 1924—25, išdalijus Šūklių dvaro žemę. 1905 Šūklių dvare įvyko dvaro darbininkų streikas. 1918 įsisteigė LKP kuopelė, kurios nariais buvo J. Astrauskas, J. Lapinskas, J. Pališkis. 1920 dvaro darbininkai dalyvavo žemės ūkio darbininkų profs-gos organizuotame streike. Išsigandęs streiko, dvaro savininko įgaliotinis išvažiavo. Burž. valdžia atidavė Šūklių dvarą patiems dvaro darbininkams tvarkyti. Apie 20 šeimų susijungė į bendrovę (1921—25). 1924 Šūklių dvare įsisteigė komjaunimo kuopelė, kurios sekretoriumi buvo P. Ulevičius.

GUSTAIČIAĨ — kaimas Prienų rj., Skriaudžių apyl., 3 km į p. nuo Veiverių, prie kelio į Prienus. 82 gyv. (1959). 1935.VIII.4 kaime pas Juozą Gustaitį įvyko Alytaus, Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio aps. valstiečių atstovų pasitarimas; nutarta pradėti streiką ir priimtas streiko atsišaukimo projektas.

GUSTÁITIS Juozas [m. 1935.VII.27 Veiveriuose] — 1935 metų valstiečių streiko dalyvis. Valstietis. Jo namuose 1935. VIII.4 įvyko slaptas valstiečių atstovų pasitarimas. Nušautas policijos nuovados viršininko per streikuojančių valstiečių susirėmimą su policija Veiveriuose.

GUSTÁITIS Juozas [g. 1912.IV.17 Londone] — režisierius, aktorius ir pedagogas, Lietuvos TSR liaudies artistas (1959). 1932 baigė Valstybės teatro dramos studiją. Nuo 1932 to teatro aktorius. 1933 vaidino „Jaunųjų teatre". 1940 pradėjo reikštis kaip režisierius Vilniaus dramos teatre. 1944—46 Vilniaus dramos teatro aktorius ir režisierius, 1946—49 Klaipėdos dramos teatro vyriausiasis režisierius ir aktorius.

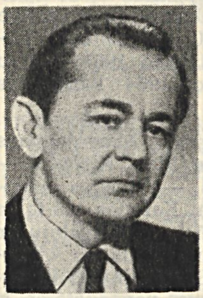

1949—52 dirbo režisieriumi ir dėstė sceninį meistriškumą Kauno dramos teatre. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1952 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro vyriausiasis režisierius, nuo 1964 režisierius statytojas. 1953—56 dėstė aktoriaus meistriškumą Lietuvos TSR Konservatorijos teatriniame f-te, nuo 1962 dėsto scenos techniką konservatorijos operos studijoje. Parašė pjeses „Į ateitį šviesią", „Obelys žydės" (drauge su J. Chlivicku), libretus A. Račiūno operai „Marytė" (drauge su A. Venclova ir P. Keidošiumi), V. Klovos operoms „Vaiva", „Duktė".

Pastatymai: Klaipėdos dramos teatre — K. Jurašiūno „Eglė žalčių karalienė" (1946), A. Ostrovskio „Vėlyvoji meilė" (1948); Kauno dramos teatre — A. Griciaus „Skeveldros" (1949), V. Sobko „Už antrojo fronto" (1949), A. Jakobsono „Dvi stovyklos" (1950); operos ir baleto teatre — A. Borodino „Kniazius Igoris" (1952), A. Račiūno „Marytė" (1953), V. Klovos „Pilėnai" (1956), „Duktė" (1960), B. Dvariono „Dalia" (1959), Dž. Verdžio „Aida" (1963) ir kt.

Vaidmenys: Malkolmas (V. Šekspyro „Makbetas"), Petras (K. Binkio „Atžalynas"), Markas Polas (O'Neilio „Markas Polas"), Jaša (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), profesorius Poležajevas (K. Rachmanovo „Nerami senatvė") ir kt.

Ršt.: **J. Chlivickas, J. Gustaitis,** Obelys žydės, V., 1949.

GUSTÁITIS Motiejus [1870.II.27 Rokuose (Kauno rj.) — 1927.XII.23 Lazdijuose] — poetas, kultūros veikėjas. 1881—1887 mokėsi Marijampolės g-joje, vėliau Seinų kunigų seminarijoje. Nuo 1893 vikaraudamas Marijampolėje, Balandžio slapyvardžiu spausdino eilėraščius „Tėvynės sarge", „Žinyčioje" ir kt. Kurį laiką studijavo bažnytinę muziką, teisę, lit-rą, meno istoriją Regensburgo, Romos, Friburo un-tuose. Apgynęs disertaciją apie A. Mickevičiaus „Krimo sonetus", gavo filosofijos daktaro laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1904 dirbo Marijampolėje pedagogu. 1907—17 Marijampolės mergaičių prog-jos direktorius, vienas „Gabijos" d-jos steigėjų. Bendradarbiavo „Draugijoje", „Viltyje", almanache „Gabija", „Vaivorykštėje" ir kt. Išvertė A. Mickevičiaus „Krimo sonetus" (1909), 1913 išleido monografiją apie A. Tatarę (II leid. 1915), 1914 — eil. rink. „Tėvynės ašaros", „Erškėčių taku", poemą „Meilė", oratoriją „Aureolė" (II leid. 1918) ir kt. I pasaul. karo metais pasitraukė su „Žiburio" g-ja į Jaroslavlį. 1918—27 būdamas iš pradžių Seinų, vėliau Lazdijų g-jos direktoriumi, išleido eil. rink. „Varpeliai" (1925), išvertė J. Slovackio „Anheli" (1925), A. Mickevičiaus „Pono Tado" II d. (1926), A. Navrockio „Lietuvos krikštą" (1927), nemaža antikinės lit-ros klasikų ir M. Sarbievijaus kūrinių. Parašė monografijas apie P. Kriaučiūną (1926), J. Basanavičių (1927) ir kt., vadovėlį „Stilistika" (1923, II leid. 1927), išspausdino lit. etiudus apie M. Sarbievijų (1925), A. Mickevičiaus „Poną Tadą" (1927) ir kt. Originalinė G. poezija — daugiausia simbolistinė; kai kuriuose eilėraščiuose yra ryškių I pasaul. karo vaizdų. Istoriografiniai G. darbai parašyti, remiantis burž. nacionalistine ir klerikaline pasaulėžiūra. Liet. lit-ros istorijai labiausiai reikšmingi G. vertimai į liet. kalbą.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

GŪSTINO METRAŠTIS — vienas reikšmingiausių Ukrainos istorijos šaltinių, kuriame yra daug žinių ir apie Lietuvą. Pavadintas pagal Gustino vienuolyną (Poltavos sr.), kuriam priklausė vienas metraščio nuorašų. G. m. apima 842—1597 metų įvykius. Seniausios jo dalies tekstas artimas Ipatijaus metraščiui. Nors XIV—XV a. įvykiai žymiai trumpiau aprašyti, bet jų aprašymas turi didesnę vertę, nes duoda daug naujų žinių: nušviečia Lietuvos santykius su Ukraina, Lenkija, totoriais. Metraštis baigėsi 1515, bet vėliau buvo papildytas prierašais apie kazokų atsiradimą (1516), apie naujojo kalendoriaus įvedimą (1582) ir kt. Jo sudarytojai naudojosi įvairiais metraščiais ir kt. šaltiniais, bet ne visada sugebėjo atrinkti ir suderinti gausią faktinę medžiagą. Todėl metraštyje yra ir legendų, klaidų.

Publikacija: Полное собрание русских летописей, т. 2, 1923.

GUSTÓNYS — kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 12 km į v. nuo Panevėžio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 180 gyv. (1959). Š. pakraščiu eina Šiaulių—Panevėžio plentas; už jo Gustonių miškas. Geležinkelio stotis, parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1905—1953 pradinė, 1953—61 septynmetė).

GUSTÓNIŲ-JAKŪBÓNIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Panevėžio, Pasvalio ir Pakruojo rajonuose. Plotas 6238 ha. Prasideda 12 km į v. nuo Panevėžio. 1,5 km į š. nuo Gustonių glžk. st., ir tęsiasi apie 18 km į š. iki Pakruojo—Pušaloto kelio. Masyvo pakraščiai labai vingiuoti; miškai išsisklaidę, daug kur tarp jų įsiterpę kaimai. P. dalies miškai — Gustonių (1709 ha), Spirakių (112 ha), Barklainių (547 ha) ir Ažagų (287 ha) — priklauso Panevėžio miškų ūkio Spirakių ir Berčiūnų girininkijoms; vid. ir š. dalies miškai — Staroliškio (118 ha), Eimuliškio (731 ha), Aukštakiškių (830 ha) ir Jakūbonių (1335 ha) — Pasvalio miškų ūkio Pušaloto girininkijai; Puodiškių miškas (569 ha) — Pakruojo miškų ūkio Klovainių girininkijai. Paviršius — banguota dugninės morenos lyguma su lėtai tekančiais upokšniais bei pelkėmis. Didelė miškų dalis nusausinta. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, karbonatingi, priesmėliniai ir priemoliniai. Beržynų yra 45%, drebulynų 29%, eglynų ir pušynų po 6%, uosynų 4%, ąžuolynų 2%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 3%. Dirbtiniu želdinimu ir ugdymu atkuriami eglynai, uosynai ir ąžuolynai. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 44%, pribręstantieji 8%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 27 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 107 ktm/ha, vid. prieauga 3,9 ktm/ha. Yra briedžių, šernų, stirnų, lapių, kiaunių, jerubių, tetervinų, slankų, karvelių. Miškai eksploataciniai.

GŪŠČINAS Adolfas [g. 1929.XI.17 Mantjurgiuose (Pakruojo rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1954—57 dirbo komjaunimo ir partinį darbą Pakruojyje. Nuo 1956 TSKP narys. 1961 baigęs Vilniaus Aukštąją partinę m-lą,

dirbo part. darbą Joniškyje. Nuo 1964 Joniškio rj. DŽDT vykdomojo k-to pirmininkas.

GŪŠRA, Milvydo ežeras, — ežeras Telšių rj., 16 km į r. nuo Žarėnų, 2 km į š. r. nuo Biržulio ežero. Plotas 16 ha. Ežeras ovalus; ilgis 550 m, didž. plotis 420 m, kranto linijos ilgis 1350 m. Krantai, išskyrus rytinį, žemi, pelkėti. Išteka Druja (į Biržulio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1963 sugauta 10,4 kg/ha.

GUTAŪČIAI — kaimas Zarasų rj., Antalieptės apyl., 4 km į p. v. nuo Antalieptės. 39 gyv. (1959). Pro G. eina Antalieptės—Daugailių kelias. Pr. m-la (nuo 1947). Ties G. yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas ant stačiašlaitės kalvos. Iš š. r.— pelkė, iš kitų pusių — dirbami laukai. Piliakalnio aikštelė ovalo formos; jos ilgis apie 60 m, plotis 25 m. Randama akmeninių kirvukų, geležies gargažių, lipdytinės keramikos (daugiausia su brūkšniuotu paviršiumi) ir kitos I t-mečio pr. m. e. pabaigos bei mūsų eros pradžios archeologinės medžiagos. Panašių daiktų aptinkama ir palei piliakalnį buvusioje sen. gyvenvietėje.

GUTĀUSKAS Antanas [**Gukas**; 1888.III.26 Vaitkūnuose (Utenos rj.) — 1963.VII.1 Čikagoje]— pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Leliūnų pr. m-loje. 1912 emigravo į JAV. Priklausė Lietuvių socialistų s-gai, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, Lietuvių meno s-gai, Lietuvių darbininkų susivienijimui. II pasaul. karo metu dirbo Pagalbos teikimo Lietuvai k-te. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Liaudies balse".

GUTĀUSKAS Antanas [1894.IX.21 Zališkėje (Lazdijų rj.) — 1947.XI.15 Bambininkuose (Alytaus rj.)] — pedagogas. 1914 baigęs Seinų keturklasę m-lą, mokytojavo pr. m-lose. 1919—21 mokėsi Marijampolės ir Alytaus mkt. kursuose. Priklausė Lietuvos mokytojų profs-gai. Po faš. perversmo (1926.XII.17) buvo persekiojamas, atleistas iš mokytojo pareigų. 1927—40 gyveno Lenkijoje, dalyvavo liet. kultūrinėje veikloje. Kelis kartus buvo kalinamas Suvalkų kalėjime. 1941 pr. grįžo į Tarybų Lietuvą, mokytojavo Miklusėnų ir Bambininkų pr. m-lose. Nuo 1945 Simno vls. liaudies švietimo sk. vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas.

GUTĀUSKAS Jonas Vytautas [g. 1918.IX.17 Burbiškėse] — gydytojas patofiziologas. 1945 baigė Vilniaus un-tą, nuo 1945 ten pat dirba ped. darbą. 1951—1958 Respublikinės mokslinės medicinos bibliotekos direktorius. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė straipsnių sveikatos apsaugos, sanitarinio švietimo, kraujagyslių pralaidumo karščiavimo metu ir kt. klausimais, kartu su kitais išleido monografiją „Lietuviškoji medicininė bibliografija 1940—1957" (1959).

GUTĀUSKAS Jonas [g. 1927.V.30 Praščiūnuose (Radviliškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1950 baigęs Lietuvos Ž. ū. akademiją, dėstė Vabalninko ž. ū. m-loje. 1951—54 Užvenčio taryb. ūkio vyriausiasis agronomas, 1954—56 Šilutės vidurinės ž. ū. m-los direktorius, nuo 1956 Priekulės taryb. ūkio direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. Jo vadovaujamas ūkis iš atsiliekančio tapo vienu pirmaujančių respublikoje.

GUTĀUSKAS Kazys [g. 1909.IX.4 Katlėriškiuose (Anykščių rj.)] — dainininkas (tenoras), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1947), Lietuvos TSR liaudies artistas (1959). 1939 baigė Kauno Konservatoriją. Nuo 1939 Valstybės teatro, 1945—64 Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistas. Gastroliavo Leningrade, Maskvoje, Rygoje, Minske, Užkaukazės miestuose.

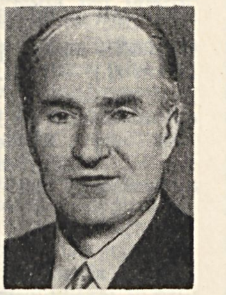

Vaidmenys: Hercogas, Alfredas, Radamesas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Traviata", „Aida"), Faustas (Š. Guno „Faustas"), Rudolfas, Kavaradosis (Dž. Pučinio „Bohema", „Toska"), Kanijas (R. Leonkavalio „Pajacai"), Šuiskis (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Naglis (V. Klovos „Vaiva"), Danyla (V. Klovos „Pilėnai") ir kt.

Kazys Gutauskas, atliekantis Liutauro (J. Karnavičiaus „Gražina") ir Kavaradosio (Dž. Pučinio „Toska") vaidmenis

GUTĀUSKAS Vladas [g. 1899.I.3 Dauginčiuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs teisininkas (1965). Kilęs iš valstiečių. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Kalvarijoje (1928—30) ir Kavarsko apylinkėse. 1934 LKP Anykščių parajonio k-to narys. Už kom. veiklą kelis kartus suimtas, tremtas. 1936 nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Marijampolėje, Panevėžyje, Kaune, IX forte ir kitur. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—47 Lietuvos TSR AT deputatas. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 liaudies teisėjas.

GÙTMANAS Aronas [g. 1936.VI.4 Žitomire (Ukrainos TSR)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1962). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1959 dirba moksl. ir ped. darbą Kauno Med. in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie nehomogeninius ryšius atomuose, ryšio šuolį atome, kiekybinį fiziologinių procesų aprašymą ir kt.

GÙTMANAS Izraelis Mejeris [1900.XI.14 Kaune — 1944 Štuthofe (Vokietija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Gutmano vadovaujamoje legalioje G. Levino spaustuvėje (Kaune) 1933—34 buvo įrengta nelegali LKP spaustuvė *„Kibirkštis"*, kurioje buvo spausdinama „Tiesa", kom. atsišaukimai, brošiūros ir kt. Žvalgybai 1935.I.15 susekus nelegaliąją spaustuvę, G. trumpą laiką buvo suimtas. Tapęs spaustuvės savininku, ją 1935 perkėlė į kitą vietą ir pavadino *„Progres"*; čia taip pat buvo spausdinami LKP atsišaukimai. Savo pinigais 1939 pirko ir nemokamai perdavė LKP „Spartako" spaustuvei šriftą, spausdinimo mašiną, popieriaus. Žuvo Štuthofo konc. stovykloje.

GÙTMANAS Lazaris [1875.IX.11 Palangoje — 1957.II.4 Kaune] — gydytojas neuropatologas, psichiatras, medicinos mokslų daktaras (1910). 1902 baigė Maskvos un-tą. 1902—09 dirbo Maskvos ir V. Europos klinikose. 1909 pradėjo dirbti V. Bechterevo vadovaujamoje klinikoje. Daktaro disertacija „Maniakinės-depresinės psichozės eksperimentiniai psichologiniai tyrimai". 1922 apsigyveno Palangoje. 1924—41 dirbo gydytoju Kaune. 1933 išrinktas Kauno un-to nervų ir psichikos ligų katedros privatdocentu. Hitlerinės okupacijos metais persekiotas, slapstėsi. Nuo 1944 Kauno un-to nervų ir psichikos ligų katedros docentas. 1945—53 ėjo katedros vedėjo pareigas. Nuo 1948 profesorius. Paskelbė apie 50 moksl. darbų neuropatologijos ir psichiatrijos klausimais. 1947 išleido knygą „Nervų ligos". Vienas pirmųjų I. Pavlovo mokslo skleidėjų Lietuvoje.

GUZĒVIČIUS Aleksandras — rašytojas. Ž. *Gudaitis-Guzevičius* Aleksandras.

GUŽAITYTĖ-VEÑCIUVIENĖ Aldona [g. 1925.XII.16 Šiauliuose] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1964). 1944 baigusi Šiaulių mergaičių g-ją, dirbo Valst. banke. Nuo 1945 Šiaulių Žemaičio vid. m-los matematikos mokytoja. 1950 baigė Šiaulių mkt. in-tą. Nuo 1964 TSKP narė. Sukūrė vaikų šokių.

GUŽĀUSKAS Aleksas [1903.XI Rudėnuose (Biržų rj.) — 1945.V.25] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1925 LKJS narys. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1932 nuteistas 12 metų kalėti. 1940 Biržų aps. milicijos skyriaus viršininkas, nuo 1941 Vidaus reikalų liaudies komisariato Zarasų aps. skyriaus viršininkas. 1942—45 atsakingas valst. saugumo darbuotojas Maskvoje ir Vilniuje. Žuvo Lietuvoje, eidamas tarnybines pareigas.

GUŽĀUSKAS Pranas [1901.XII.23 prie Viekšnių — 1943.II.26 prie Aleksejevkos (Oriolo sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. 1938 Leningrade baigė aukštąjį mokslą. Nuo pirmosios karo dienos kovėsi prieš hitlerinius grobikus. 1941.XII atvyko į besiformuojančią

Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. 156 šaulių pulko kar. komisaras, nuo 1942.X.13 to paties pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. Žuvo fronte.

GUŽŪTIS — rašytojo Aleksandro *Fromo* slapyvardis.

GVAGNINIS, Gvanjinis, Gvaninis, Aleksandras [1534 Veronoje (Italija) — 1614 Krokuvoje] — kronikininkas ir karo inžinierius. Kilęs iš nuskurdusių bajorų. Išvykęs iš Italijos, tarnavo Lietuvos kariuomenėje, dalyvavo Livonijos kare. 1578 Krokuvoje išleido apie R. Europą iliustruotą veikalą („Sarmatiae Europeae descriptio..."), kuriame aprašė ir Lietuvą bei jos istoriją. Šiame veikale, be panaudotų M. Strijkovskio, K. Janickio ir kt. autorių raštų, pateikta naujos medžiagos apie Žygimanto Augusto viešpatavimą. Veikalas buvo išverstas į daugelį kalbų. Lenk. vertime („Kronika Sarmacyey Europeyskiey", 1611) polit. kronika pratęsta iki 1611.

GVILDŶS Juozas [1912.III.7 Kubiliuose (Šakių rj.) — 1941.VIII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Kaune laikė kom. lit-ros sandėlį, rotatoriumi spausdino kom. atsišaukimus. 1935 suimtas ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 valst. saugumo darbuotojas Kaune. D. Tėvynės karo pradžioje partizanas. Žuvo kovoje su hitlerininkais ir vietiniais burž. nacionalistais.

GVÓLTAS [lenk. *gwalt* — prievarta, triukšmas, iš vok. *Gewalt* — jėga, prievarta] — feodalinė valstiečių prievolė dvarui, atliekama darbymetyje. Kilo iš talkų, buvo atliekamas valstiečių lažininkų ir nelažininkų. Į didžiuosius G. ėjo visi darbingi šeimynos nariai, išskyrus namie paliktąjį „ugniai saugoti", į mažuosius — tik kai kurie nariai. Mažieji G. XVII—XIX a. kartais buvo vadinami **pavarymais**. 1861.X.11 įstatymu G. panaikinti.

H

H, h — lietuvių abėcėlės dvyliktoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „h", pvz., „horizontas", „humanizmas", ir minkštoji „h", pvz., „higieniškas", „hematogenas". „H" yra ankštumos pučiamasis liežuvio užpakalinis skardusis priebalsis.

HAGIOGRÃFIJA [gr. *hagios* — šventas+*graphō* — rašau] — bažnytinės raštijos rūšis, „šventųjų", bažnyčios veikėjų gyvenimo aprašymai. Vystėsi iš graikų helenistinio laikotarpio pasakojimų, galutinai susiformavo Romoje pirmaisiais m. e. amžiais, įsigalėjus krikščionybei. H. tarnavo ir tarnauja rel. propagandai, iš dalies atspindi vid. amžių buitį, kultūrą. Lietuvoje plačiai sklido M. Valančiaus „Žyvatai šventųjų" (1858) ir „Gyvenimai šventųjų dievo" (1868). H. liet. kalba buvo leidžiama ir XX a.

„HAINTIGE NAIS" („Šiandieninės žinios") — buržuazinis dienraštis, ėjęs 1935—40 Kaune žydų kalba.

HÃKAS (Haack) Fridrichas Vilhelmas [1706 R. Prūsijoje — 1754.XI.19 Pilkalnyje] — R. Prūsijos lietuvių filologas. Nuo 1728 Halės un-to liet. kalbos seminaro vedėjas, docentas. Su savo klausytojais išvertė ir išleido „Davadną mokslą apie dūšios išganymą" (1729). Sudarė ir 1730 išspausdino Halėje lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną su liet. kalbos gramatikos pradmenimis. Tai pirmas spausdintas liet. kalbos žodynas R. Prūsijoje, suvaidinęs teigiamą vaidmenį liet. raštijos raidoje. 1733 H. buvo diakonu Gumbinėje, vėliau pastoriumi Gerviškyje, nuo 1734 Pilkalnyje.

HÃNZA — XIII a. pirmojoje pusėje įkurta vokiečių miestų sąjunga, turėjusi tikslą organizuoti prekių transporto apsaugą nuo plėšikų ir išlaikyti monopolį prekyboje su šiaurės rytų bei vakarų Europos kraštais. XIII a. pab. jai priklausė 85 miestai. Iš H. narių Ryga, Karaliaučius, o ypač Gdanskas turėjo plačius ekonominius ryšius su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (LDK), nors tam daugeliu atvejų kliudė Kryžiuočių ordino agresija. H. turėjo savo kontoras Kaune ir Polocke. Kaune, Vilniuje ir kituose LDK miestuose buvo įsikūrę nemaža vok. pirklių ir amatininkų, H. miestų prekybos firmų įgaliotinių. Pirkliai išveždavo iš LDK kailius, vašką, miško medžiagą ir jo produktus (pelenus, dervą, degutą), javus, mėsą, odas ir kt.; įveždavo druską, audinius, silkes, prieskonius, metalo dirbinius ir darbo įrankius. H. pirklių įsigalėjimas ne visada buvo suderinamas su Lietuvos interesais. Todėl jau Gediminas, Algirdas ėmė remti vietos pirklius; Vytautas, norėdamas atsverti H., kvietė į Lietuvą Maskvos, Genujos, totorių, armėnų pirklius. H. įtaka sumažėjo, Novgorodui susijungus su Maskva, išsiplėtus Niderlandų miestų prekybai, atradus kelius į Ameriką bei Indiją, Švedijai ir Anglijai atsisakius teikti H. pirkliams pirmenybę. Prisitaikius Europos prekybai prie naujos konjunktūros, iškilo nauji prekybos centrai. 1612 H. teturėjo tik 12 narių — miestų. Pabaltijo kraštuose, tame tarpe LDK, atsirado savų pirklių.

HAPLOLÒGIJA [gr. *haploos* — paprastas+*logos* — žodis] — vieno iš kelių vienodų ar panašių skiemenų iškritimas žodyje. H. reiškinių pasitaiko ir liet. kalboje. Pvz., lit. kalbos žodis „greĩmas" yra susidaręs iš „grėjimas", vietovardis „Vilkỹškiai"— iš „Vilkijiškiai", tarmėse „klaĩmas" yra susidaręs iš „klojimas", „kógaliai"—iš „koja+galai", „priemẽ"— iš „priemenė", vietovardis „Rùmškės"— iš „Rum̃šiškės".

HÃRTKNOCHAS Kristupas [1644 Rytų Prūsijoje — 1687.I.3 Torunėje (Lenkija)] — Prūsijos istorikas. Baigęs Karaliaučiaus un-tą, 1672 buvo pakviestas jo dėstytoju. Surado *Dusburgo kroniką* ir 1679 ją pirmą kartą išspausdino drauge su kitais lotyniškai rašytais savo darbais apie prūsų kilmę, tikėjimą, visuomeninę santvarką. 1684 dviem tomais išleido vokiečių k. prūsų istoriją, kurioje išsamiai aprašė prūsų ir lietuvių papročius. Lietuvius laikė vietiniais R. Prūsijos gyventojais. Kituose savo raštuose nagrinėjo Žečpospolitos, Lenkijos ir Lietuvos teisės istoriją, Prūsijos bažnyčios istoriją.

HÃSENŠTEINAS (Hassenstein) Christianas Danielius [1756.II.13 Nemersdorfe (Gumbinės aps.) — 1821.XII.17 Piktupėnuose] — R. Prūsijos lietuvių tautosakos rinkėjas, raštijos darbuotojas. Nuo 1791 pastoriaudamas Piktupėnuose, rinko ir siuntinėjo L. Rėzai liet. liaudies dainas. Išleido liet. kalba karų prieš Napoleoną apžvalgą „Nusidavimai švento kariavimo" (1814) ir reformacijos istoriją „Kaip krikščioniška viera bei bažnyčia... atnaujinta" (1818). Talkininkavo Rėzai, rengusiam naują biblijos leidimą liet. kalba (1824).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

„HASŁO TRAKAJSKIE" („Trakiečių šūkis") — tarybinis Trakų rj. laikraštis, ėjęs 1950.II.25—1950.XI.26 1—2 kartus per savaitę lenkų k.

HAŠKERỸTĖ Jurgita [**Misikienė**; g. 1923.V.15 Alytuje] — dainininkė (sopranas). 1951 baigusi Lietuvos TSR Konservatoriją, dirbo filharmonijos soliste. Nuo 1962 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Gastroliavo broliškosiose taryb. respublikose. H. repertuare V. Europos, rusų, lietuvių ir kt. kompozitorių vokaliniai kūriniai.

HEBRÃJŲ KALBÀ — senovės Palestinos žydų kalba, priklausanti šiaurės semitų kalbų Kanaano grupei. Susiformavo XIV a. pr. m. e. Kaip šnekamoji kalba buvo vartojama iki Judėjos valstybės žlugimo (I a.). Vėliau vartota kaip lit-ros ir kulto kalba. XIX a. kilus švie-

čiamajam žydų judėjimui — haskalai, pradėta vartoti pasaulietiniams tikslams. Nuo 1948 ji yra valstybinė Izraelio kalba (vadinama ivritu).

Į Lietuvą H. k. atėjo XIV a. drauge su žydais. Ji buvo vienintelė kulto kalba, o ligi pat XIX a. vartota ir kultūrinėms reikmėms. Haskalos judėjime labai aktyviai dalyvavo ir Lietuvos žydai. Vienas pirmųjų jos atstovų buvo salantiškis M. Ginsburgas (1795—1846), apvalęs H. k. nuo viduramžiško bei talmudistinio įmantrumo ir padėjęs pagrindą šių dienų lit. hebrajų kalbai. Romanus H. k. rašė kaunietis A. Mapu (1808—67). Vilniuje gyveno nemaža literatų, rašiusių H. k. (A. Lebenzonas, 1794—1878; M. Lebenzonas, 1828—1852; J. Gordonas, 1829—92, ir kt.). Įžymus H. k. žinovas buvo J. Klauzneris (1874—1961), kilęs iš Valkininkų. H. k. buvo dėstoma žydų pr. m-lose, g-jose, ješibotuose (žydų dvasininkų m-lose), ja buvo leidžiama grož. lit-ra (ž. *Žydų literatūra*).

HÈLERIS Jakovas [g. 1905.IX.29 Kaune] — inžinierius energetikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1930 baigė Lježo (Belgija) un-to Montefiorės elektrotechnikos in-tą. Iki 1940 dirbo Lježo elektros mašinų g-loje, įv. firmose Kaune; 1940 Vyriausiosios energetikos v-bos darbuotojas. 1941—46 įmonės vyr. energetikas Saratove. 1946—49 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos energetikos ir kuro sk. viršininkas. Nuo 1949 Lietuvos TSR MA Technikos in-to bendradarbis, nuo 1952 Energetikos ir elektrotechnikos in-to (iki 1956 Fizikos-technikos in-tas) sektoriaus vadovas. Tyrinėjo respublikos energetiką, kuro bei energijos balansą, vadovavo tos srities moksl. tyrimo darbams. Tais klausimais paskelbė moksl. straipsnių.

HÈNENBERGERIS Kasparas [1529 Tiuringijoje — 1600.II.29 Karaliaučiuje] — prūsų istorikas ir kartografas. Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Kunigaudamas įv. vietose, rinko ir sudarinėjo žemėlapius. 7 metus važinėjo po Prūsiją, rinko geogr. žinias. Po kiekvienos kelionės sugrįžęs į Karaliaučių, surinktą medžiagą užrašinėjo popieriuje ir išraižinėjo medyje. H. žemėlapiai, kelis kartus perspausdinti, dar XVIII a. buvo laikomi geriausiais. Nekritiškai rinko medžiagą iš kt. istorikų veikalų. H. darbuose randama geografinių-istorinių žinių apie R. Prūsiją, nemaža lietuvių etnografinės medžiagos. Keliaudamas užrašinėjo žmonių pasakojimus, tikėjimus, prietarus, surinko daug žinių apie Įsruties srities liet. šeimų papročius ir namų darbus.

HÉNRIKAS VALUÀ [1551—1589] — Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1573—74), pirmasis elekcinis Žečpospolitos valdovas. Prancūzijos karaliaus Karolio IX brolis. Mirus paskutiniajam Gediminaičiui — Žygimantui Augustui, iš daugelio pretendentų į Žečpospolitos sostą Lenkijos feodalai išsirinko H. V., nes jis davė daugiausia pažadų valdančiajai klasei. Renkamas Žečpospolitos valdovu, H. V. tam tikru raštu (vad. Henriko artikulais) įsipareigojo bajorijai nesiekti sosto paveldimumo, saugoti valstybės sienas, atgauti „prarastas valstybės žemes", t. y. užkariauti seniau Lietuvos ir Lenkijos feodalų valdytas rusų žemes, be senato sutikimo neskelbti nei karo, nei taikos, laikyti šalia savęs 16 senatorių patarėjų, šaukti kas 2 metai seimą ir pan. Atskiru punktu buvo įrašyta bajorijos teisė atsisakyti valdovo klausyti, jei jis nevykdys sutartų sąlygų. Be Henriko artikulų, H. V. pasirašė kitą raštą (vad. pacta conventa), kuriuo įsipareigojo, kilus karui, savo lėšomis samdyti kariuomenę, statyti laivyną, sumokėti Žygimanto Augusto skolas, vesti 55 metų Žygimanto Augusto seserį Oną, palaikyti draugiškus santykius su Prancūzija ir t. t. H. V. siekė valdyti absoliutiškai ir prisiimtųjų sąlygų tesėti nenorėjo. Po 5 mėnesių, sužinojęs, kad mirė jo brolis Karolis IX, 1574.VI.18 slapta pabėgo į Prancūziją ir tapo jos karaliumi.

HERBAČIÁUSKAS (Herbaczewski) Boleslovas [1875.VI.19 Lankeliškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1943.V.30 Varšuvoje] — lenkų rašytojas. Baigęs Marijampolės g-ją, įstojo į Varšuvos kunigų seminariją, tačiau netrukus perėjo į un-tą, kur studijavo lit-rą ir filosofiją. Priklausė lenkų socialistų pogr. org-joms, bendradarbiavo pogr. spaudoje: laikraštyje „Społeczeństwo" („Visuomenė") ir kt. Už pažangią veiklą buvo kalinamas. Rašė prozos, dramos kūrinius, eilėraščius. 1907 išvertė į lenkų k. ir išleido liet. apsakymų rink. „Młoda Litwa" („Jaunoji Lietuva").

HERBAČIÁUSKAS, Gerbačiauskis (Herbaczewski), Juozapas Albinas [slap. **Jaunutis Vienuolis**; 1876.X.20 Lankeliškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1944.XII.3 Krokuvoje] — rašytojas. Mokėsi Marijampolės g-joje, vėliau Krokuvoje. 1904 su dail. A. Varnu įsteigė Krokuvoje lietuvišką „Rūtos" d-ją, kurį laiką buvo jos pirmininku. Spaudoje daug rašė lietuvių ir lenkų santykių klausimais. Burž. metais grįžęs į Lietuvą, kelerius metus dėstė lenkų k. ir lit-rą Kauno un-te. Bendradarbiavo žurnaluose „Skaitymai", „Baras", „Pradai ir žygiai", „Gaisai" ir kt. Išvykęs 1933 į Lenkiją, bendradarbiavo lenkų nacionalistinėje („endekų") spaudoje.

Lit. veiklos pradžioje H. buvo stipriai veikiamas lenkų modernistinės grupuotės „Młoda Polska" („Jaunoji Lenkija") estetinės programos. Jis buvo vienas ryškiausių dekadentizmo atstovų liet. lit-roje. Dekadentiniai H. kūrybos motyvai išryškėjo lenkų kalba parašytoje tragedijoje „Pasmerkimas" (1906), dramatizuotame kūrinyje „Lietuvos griuvėsių himnas" (išsp. almanache „Gabija", 1907), burž. metais periodikoje išspausdintuose grož. kūriniuose („XII kapinynų simfonija", „Traukinio Nr. 13 nakties sonata" ir kt.). Knygoje „Erškėčių vainikas" (1908), kritikuodamas burž. inteligentijos kultūrinę veiklą, H. skelbė „tautos dvasios" ieškojimą, puolė realizmą. Kai kuriuose H. straipsniuose atsispindėjo nepasitenkinimas lit-ros ir meno padėtimi burž. Lietuvoje. Knygoje „Dievo šypsenos" (1929) H. skelbė meno autonomiją, kūrybą traktavo kaip „slaptingo pasaulio apsireiškimą", o menininką kaip „dvasios aristokratą". H. buvo vienas aktyviausių pažangiosios liet. lit-ros („Trečio fronto" ir kt.) priešininkų.

Lit.: **K. Korsakas-Radžvilas**, Gyvenimo artistas.— Straipsniai apie literatūrą, K., 1932; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; t. 3, d. 1, V., 1961; **T. Zeleński (Boy)**, Sukur-mukur.— Znasz-li ten kraj?.., Kraków, 1962.

HERBER̃SKIS Vincas [1784 Baltarusijoje — 1826.XI.29 Vilniuje] — gydytojas, medicinos mokslų daktaras (1812). 1804—06 Peterburge studijavo agronomiją, o nuo 1806 Vilniaus un-te mediciną. 1812 jame apgynė medicinos daktaro disertaciją „Apie stuburo kanalo vandenę". Nuo 1824 Vilniaus un-to terapijos katedros profesorius. Pirmas Lietuvoje pradėjo vartoti stetoskopą, plačiau tirti trachomą. Parašė straipsnių medicinos klausimais.

HER̃DERIS (Herder) Johanas Gotfridas [1744.VIII.25 Morungene (R. Prūsija) — 1803.XII.18 Veimare] — vokiečių rašytojas, literatūros kritikas ir filosofas. Antologijoje „Tautų dainos" (1779) paskelbė 8 liet. liaudies dainų vertimus į vok. kalbą (iš Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo"—„Nuotakos daina", arba „Aš atsisakiau..."; iš Kroicfeldo „Prūsų bukieto" korektūrų — „Serganti marti", „Mergaitės atsisveikinimo daina", „Mergaitės daina apie savo darželį", „Jaunojo raitelio daina"; tiesiog iš Kroicfeldo — „Nelaimingas gluosnis", „Pirmoji pažintis", „Nuskendęs nuotakos žiedas"). Liet. liaudies dainomis sudomino J. Getę.

HER̃KUS MAÑTAS [m. 1273] — prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimo (1260—74) vienas veikliausių vadų. Žinių apie H. M. maža teišliko. Yra žinoma, kad jis jaunystėje kryžiuočių buvo paimtas įkaitu ir gyveno Magdeburge, išėjo to meto riteriui įprastus mokslus, susipažino su karo menu ir gerai išmoko vokiškai. Grįžęs į tėvynę, H. M. nelaisvėje įgytas žinias panaudojo kovai prieš ordiną. Po Durbės mūšio (1260) sukilusios prieš kryžiuočius prūsų gentys išsirinko karo vadus; natangai išsirinko H. M. Jo vadovaujami sukilėliai 1261.I.21 sumušė ties Pokarvių kaimu (netoli Karaliaučiaus) į Natangiją įsibrovusius kryžiuočius. Mūšyje žuvo daug kryžiuočių, jų tarpe vienas Vestfalijos feodalas, vadovavęs kryžiuočių žygiui. Tai buvo pirmoji žymi H. M. pergalė. Po to, kai 1262.I.21 apgulę Karaliaučiaus pilį žemiai buvo priversti pasitraukti ir prie Kalgių kaimo buvo kryžiuočių sumušti, Karaliaučiaus šturmuoti netrukus atžygiavo H. M. su jungtine kelių sričių kariuomene. Tame mūšyje H. M. buvo

sunkiai sužeistas. 1263 pavasarį pasveikęs vadovavo dideliam karo žygiui į Pavislį. Šį kartą H. M. užėmė Kulmo miestą ir laimėjo didelį grobį. Grįžtantį H. M. Liubavos žemėje pasivijo kryžiuočių magistras Helmerichas. Tačiau H. M. jau buvo spėjęs apsiverti nukirstais medžiais ir ne tik atrėmė, bet ir sumušė priešus. Mūšyje žuvo magistras Helmerichas, ordino maršalas Ditrichas, 40 riterių ir visa kariuomenė. Ta H. M. pergalė pribloškė kryžiuočius ir įgalino sukilėlius laisviau veikti. Tačiau tarpt. padėtis klostėsi sukilėlių nenaudai. Kryžiuočiai susilaukė naujos pagalbos iš popiežiaus ir Vakarų feodalų ir iš naujo pradėjo naikinamuosius žygius. 1272—1273 jie vėl nusiaubė Natangiją. Tuo metu H. M. veikė su mažu kovotojų būreliu krašto gilumoje. Kryžiuočiai netikėtai aptiko H. M. jo būstinėje, suėmė ir pakorė.

Lit.: R. Jasas, Didysis prūsų sukilimas (1260—1274), V., 1959; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

HEŔLITAS Anatolijus [1891 Kremenece (Ukrainos TSR) — 1945] — kalbininkas, anglistas. 1914 baigė Petrogrado un-to ist.-filol. f-to klasikinį skyrių. 1926—1941 mokytojavo Šiaulių, Pagėgių, Kauno gimnazijose. Dirbo lektoriumi anglų kalbos kursuose. Parašė anglų kalbos vadovėlių.

Ršt.: A. Herlitas, H. Rozemanas, Anglų kalbos vadovėlis, K., 1928; Angliškai lietuviškas žodynas, Klaipėda, 1931; Trumpa anglų kalbos gramatika, K., 1936; Anglų kalbos vadovėlis, K., 1936; Lotynų kalbos dėstymas, Klaipėda, 1938.

HERMANÁITIS Michelis [**Germanas, Hermanas** Mykolas; 1891.III.13 Klaipėdoje — 1957.VI.6 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1924—31 Komunistų partijos narys. Klaipėdoje platino kom. lit-rą, iki 1926 jo bute buvo LKP pogr. spaustuvė. 1925—26 LKP legalių laikr. „Valstiečių žodis" ir „Kaimo žodis" oficialus redaktorius. 1927 pasiūlytas Darbininkų partijos kandidatu į Klaipėdos kr. seimelio deputatus. 1930 už pogr. veiklą ištremtas 1 metams į Varnių konc. stovyklą. 1931—39 dirbo krovėju Klaipėdos uoste, aktyviai dalyvavo darbininkų streikuose. Nuo 1939 darbininkas Šiauliuose, Klaipėdoje.

HEŔMANAS (Hermann) Eduardas [1869. XII.19 Koburge — 1950] — vokiečių kalbininkas, lituanistas. Nuo 1913 Kilio, nuo 1914 Frankfurto ir nuo 1917 Getingeno un-tų profesorius. Tyrinėjo liet. kalbos sintaksę ir parašė studijas: „Apie lietuvių kalbos jungtukinių sakinių raidą" (1912), „Pastabos apie senąją lietuvių raštiją Prūsijoje" (1924). Liet. kalbos studijų reikalais 1925 lankėsi Lietuvoje. Grįžęs paskelbė straipsnius: „Senoji lietuvių kalbos daugiskaitos vietininko galūnė -*sa*" (1925), „Lietuvių kalbos p e k u s" (1926). „Lietuvių kalbos studijose" (1926) plačiai nagrinėjo liet. kalbos enklitikus bei proklitikus, remdamasis sen. raštais, tarmėmis, Žemaitės, A. Vienuolio, Maironio ir kt. liet. rašytojų kūriniais.

Ršt.: Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze, Jena, 1912; Litauische Studien, B., 1926; Litauisch „pekus". — „Archiv für slavische Philologie", Bd. 40, B., 1926; Lautgesetze und Analogie, B., 1931; Litauisch-deutsches Gesprächsbüchlein, K., 1931; Litauisch „Motė". — „Indogermanische Forschungen", Bd. 55, B.— Lpz., 1937.

HEŔTELIS Fridrichas Lorencas [1769 Pomeranijoje — apie 1840] — lietuvių liaudies dainų rinkėjas ir poetas. Pastoriaudamas Aulavėnuose (R. Prūsija), išmoko liet. kalbą, rinko liaudies dainas ir pats rašė eilėraščius. 17 liet. liaudies dainų 1827—28 įteikė L. Rėzai, 10 — 1830—34 P. Bolenui. Žmonėse paplito jo daina „Kelkitės, vyrai, jau ziegorius trys". Jam priskiriami Ch. Gelerto pasakėčių „Musės bei uodo smertis" ir „Keleivis" vertimai.

HERTMANÁVIČIUS Juozas [1874.IX.12 Nemaršionyse (Raseinių rj.) — 1943 Čikagoje] — liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Raseinių m-loje ir Kauno g-joje. 1893 emigravo į JAV. Apsigyvenęs Čikagoje, studijavo žurnalistiką ir teisę bei polit. ekonomiją. Dalyvavo liet. kultūrinėse org-jose: „Birutės" dramos d-joje, Tėvynės mylėtojų draugystėje ir kt. Bendradarbiavo „Naujienose", „Sandaroje", „Lietuvos žiniose", laikraščiuose anglų kalba. Lenkų ir anglų kalbomis parašė knygų apie Lietuvą.

HERUBÁVIČIUS Konstantinas [g. 1796 Šiaulių aps.] — 1831 sukilimo dalyvis, Šiaulių aps. sukilėlių vadas. Baigęs Vilniaus un-tą, tarnavo Varšuvos kun-stės kariuomenėje. 1813 apsigyveno Varšuvoje. Vėliau persikėlė į Vilnių ir dirbo Vilniaus vyriausiajame teisme asesoriumi. Prieš pat 1831 atvyko į Šiaulių aps. ir rengėsi sukilimui. 1831.III.29 jo ir P. Šemetos vadovaujami sukilėliai paėmė Šiaulius, IV.9 H. padėjo Raseinių aps. sukilėliams išstumti carinės kariuomenės dalinį iš Raseinių. Kai atžygiavo į Lietuvą A. Gelgaudo vadovaujama sukilėlių kariuomenė, H. prisijungė prie jos. VI.16 dalyvavo mūšyje ties Šiauliais, VII.13 drauge su savo sukilėliais ir gen. D. Chlapovskio daliniais perėjo į Prūsiją; emigravo į Prancūziją.

HIĀTAS [lot. *hiatus* — sambalsis] — dviejų balsių ar balsio ir dvibalsio susidūrimas. Jis būna žodžio viduryje, pvz.: „paakėjo", „nuáudė", ir žodžių sandūroje, pvz.: „**tù užeĩk**", „**táu augina**". Tam tikrais atvejais tarptautiniuose ir kuriuose-ne-kuriuose lietuviškos kilmės žodžiuose tarp 2 balsių bei dvibalsių hiatui išvengti įspraudžiamas priebalsis, paprastai *j* (ž. *Epentezė*).

HIDROGEOLÒGIJA [gr. *hydōr* — vanduo+*gē* — žemė+*logos* — mokslas] — geologijos ir hidrologijos mokslų šaka, tirianti požeminius vandenis. Pirmosios žinios apie Lietuvos požeminius vandenis siekia XVI a. Iki XX a. pr. buvo tiriami miner. šaltiniai; tai tuo metu sudarė svarbią *geologinių paieškų* dalį. XX a. pr. išgręžta keletas artezinių šulinių. Burž. Lietuvoje sistemingi hidrogeol. tyrimai nebuvo vykdomi. Tik prof. M. Kaveckis 1929 išspausdino straipsnį apie Lietuvos miner. vandenis, o 1931 — apie gėlo požeminio vandens tyrimus. Taryb. metais susisteminti ankstesnių tyrimų duomenys, sudarytas smulkus vandeningų horizontų žemėlapis. Įv. org-jos gręžė artezinius šulinius. Nuo 1957 hidrogeol. darbus vykdo Geologijos ir gelmių apsaugos v-bos (nuo 1964 Lietuvos TSR MT Valst. gamybinis geologijos k-tas) hidrogeol. ekspedicijos. Jų svarb. uždavinys — aprūpinti gėlu vandeniu Lietuvos TSR pram. įmones ir gyventojus. Respublikos požeminių vandenų moksl. tyrimus vykdo Vilniaus Geologijos in-to H. ir inžinerinės geologijos sektorius ir Vilniaus un-to H. ir inžinerinės geologijos katedra. Apie respublikos požeminius vandenis parašyta (iki 1964) apie 40 moksl. straipsnių ir 7 disertacijos (B. Petrulio, H. Laumensko, A. Kondrato, E. Ramanausko, A. Ignatavičiaus, L. Petrulio, V. Juodkazio). 1963 Vilniaus un-te įsteigta H. ir inžinerinės geologijos katedra (katedros vedėjas A. Kondratas), rengianti H. specialistus. Ž. *Požeminiai vandenys.*

HIDROLÒGIJA [gr. *hydōr* — vanduo+*logos* — mokslas] — mokslas, tiriantis Žemės rutulio vandens savybes, dinamiką ir ryšį su kitais geografinės sferos elementais. Lietuvoje dirbama šiose H. šakose: *ežerotyroje, upėtyroje, pelkėtyroje, hidrogeologijoje.*

HIDROMELIORĀCIJOS TECHNIKŪMAS — Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos specialioji vidurinė melioracijos mokykla Panevėžyje. Įst. 1950. Turi hidromelioracijos (nuo 1950) ir melioravimo darbų mechanizacijos (nuo 1961) skyrius. Baigę aštuonmetes m-las mokosi $3^1/_2$ metų, baigę vid. m-las — nepilnus 3 metus. Išleidžiami hidrotechnikai ir technikai mechanikai. Hidrotechnikai skiriami dirbti į melioracinės statybos v-bas, vandens ūkio projektavimo in-to

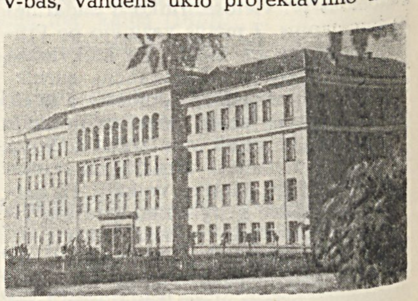

Panevėžio hidromelioracijos technikumas

skyrius, susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika" rajoninių skyrių melioravimo grupes; technikai mechanikai — į melioracinės statybos v-bas. Iki 1965 pr. technikumą baigė 1057 hidrotechnikai. Nuo 1953 veikia neakivaizdinis hidromelioracijos sk., kurį iki 1965 pr. baigė apie 150 asmenų. 1965 technikume mokėsi 983 moksleiviai. Nuo 1965 H. t. veikia ir Bartkuškėse (Vilniaus rj.).

HIDROMETEOROLÒGINĖ TARNÝBA — respublikinė organizacija, teikianti liaudies ūkiui meteorologinius, hidrologinius ir agrometeorologinius duomenis. Jai priklauso Vilniaus ir Klaipėdos hidrometeorologinės observatorijos, Vilniaus orų biuras, Kaliningrado hidrometeorologinis biuras, Dotnuvos agrometeorologijos stotis, meteorologijos, hidrologijos, aviameteorologijos ir aerologijos stotys bei postai, hidrometeorologinių instrumentų tikrinimo biuras, Kauno taravimo baseinas, vienas ekspedicinis laivas. Visų šių įstaigų stebėjimų duomenis gauna H. t. ir naudoja informacijai apie respublikos orus, jūrų, ežerų, upių, ž. ū. augalų būklę; tais duomenimis remiantis, sudaromos įv. prognozės (orų, agrometeorologinės, hidrologinės — upių režimo, jūrų režimo). Be Lietuvos TSR, H. t. aptarnauja RTFSR Kaliningrado sritį, Atlanto vandenyno žvejų laivyną ir laivus, plaukiojančius Baltijos jūros pietinėje dalyje. Apibendrinta stebėjimų medžiaga spausdinama metraščiuose (metinių stebėjimų duomenys), žinynuose (daugiamečių stebėjimų išvados) ir moksliniuose darbuose.

Kai kurias H. t. funkcijas jau 1924 pradėjo vykdyti Kauno centrinė meteorologijos stotis. Tačiau surinktą medžiagą ji neapibendrinusi perduodavo Leningrado geofizinei observatorijai. 1925 pab. Kaune susikūrė savarankiškas centrinis meteorologijos biuras, kuriame buvo sudaryta sinoptinė grupė, leidžianti kasdieninius sinoptinius biuletenius. 1938 prie Švietimo m-jos buvo įsteigtas Klimatologijos in-tas. Jis vadovavo meteorologijos stotims, rinko ir dorojo stebėjimų medžiagą, palaikė ryšius su tarptautinėmis meteorologijos org-jomis. Kai kurios žinybos suorganizavo savo hidrologinį bei meteorologinį tinklą: Susisiekimo m-ja įsteigė vandens lygio matavimo postus, karo meteorologijos tarnyba — oro pilotinius punktus. 1941.II.4 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba pavedė hidrometeorologinei tarnybai vadovauti visam meteorologiniam, hidrologiniam ir aerologiniam tinklui.

HIDROPÒNIKA [gr. *hydōr* — vanduo + *poneō* — dirbu] — augalų auginimas maitinamajame tirpale, sudarytame iš vandens ir mineralinių druskų, arba tokiu tirpalu drėkinamose kraikinėse durpėse, keramzite ar kituose dirvožemio pakaitaluose. Lietuvos klimato sąlygomis H. geriausiai apsimoka šiltnamiuose, auginant ankstyvąsias daržoves (pvz., agurkus, pomidorus), t. p. jų daigus ir gėles. Hidroponiniu būdu nuo 1957 bandoma auginti daržoves Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties (Kauno rj.) ir Ž. ū. akademijos šiltnamiuose, nuo 1963 Panerio (prie Vilniaus) ir Batniavos (Kauno rj.) taryb. ūkių šiltnamiuose, nuo 1964 ir kituose ūkiuose. Kai kuriuose ūkiuose žiemos metu bandoma hidroponiškai auginti ir javų želmenis paukščių bei kiaulių prieaugliui. Trąšų mišinius maitinamiesiems tirpalams ruošti gamina Kėdainių veterinarinių ir biologinių preparatų f-kas.

HIDROTÈCHNIKA — technikos šaka, apimanti vandens resursų (upių, ežerų, jūrų, gruntinio vandens) naudojimą ir kovą su žalingu vandens poveikiu (potvyniais, drėgmės pertekliumi ir kt.) specialiais statiniais bei įrengimais; mokslas, tiriantis šios technikos šakos klausimus.

Hidrotechniniai darbai Lietuvoje siekia tolimą praeitį. Ist. šaltiniai rodo, kad XIII a. Nemunu jau vyko laivyba. Be Nemuno ir Neries, laivybai (iki XVI a.) dar naudota Šventoji, Nevėžis, Dubysa, Šešupė. XIV a. prie upių Lietuvoje jau būta malūnų. XVI a. Vilniuje veikė vandentiekis — Vingrių ir Žiupronių šaltinių vanduo į miestą buvo tiekiamas tuščiaviduriais (išdegintais) rąstais. XVI—XVIII a. veikė nedideli Šventosios ir Palangos jūrų uostai. XVI a. iš Nemuno vagos nuo Gardino ligi Smalininkų pašalinti stambesni akmenys. XVII a. pradžioje atlikti Gilijos tiesinimo darbai, uždaryta Šalteikė, 1689—97 iškasti Didysis ir Mažasis Fridricho kanalai. 1755 buvo valomos Nemuno rėvos prie Rumšiškių. 1765—89 iškastas Oginskio kanalas, jungiantis Ščiarą (Nemuno kair. intaką) per Jaseldą su Pripete (Dnepro deš. intaku). 1784—86 pastatytos pirmosios Klaipėdos jūrų prekybos uosto krantinės (šiaurinės; pietinės krantinės statytos 1877; uosto molai statyti bei pailginti 1834—1861, 1884, 1901—02). 1824—39 Nemunas Augustavo vandens keliu sujungtas su Visla (per Juodąją Ančią ir Bebrą bei Narevą; vandens kelio sistemoje įrengta 18 šliuzų). 1863—73 iškastas Vilhelmo (dab. Klaipėdos) kanalas su Lankupių šliuzu apeiti Kuršių marioms. 1825 pradėti Dubysos—Ventos vandens kelio darbai (statyba nebuvo baigta). 1841 surašymo duomenimis, Lietuvoje veikė 532 vandens energiją naudojančios įmonės (daugiausia malūnai). 1859—92 bunomis sureguliuotas Nemuno žemupys; ruožas Kaunas—Smalininkai pradėtas reguliuoti 1890. Organizuotas supelkėjusių ir per drėgnų žemių sausinimas Lietuvoje prasidėjo XIX a. antrojoje pusėje.

1923—38 rekonstruotas ir pagilintas (ligi 8 m) Klaipėdos uostas. 1925—32 pastatytas nedidelis Šventosios žvejybos uostas, bet jį užnešė smėlis. 1939—40 Šventojoje buvo statomas 7 m gylio jūrų prekybos uostas. 1939 centralizuotą vandentiekį turėjo Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Ukmergė ir Druskininkai. 1939 Lietuvoje upių energiją naudojo 640 įmonių (daugiausia malūnai).

H. srities specialistai inžinieriai burž. Lietuvoje nebuvo rengiami. Technikus melioratorius rengė Kėdainių aukštesnioji kultūrtechnikų m-la. H. srities moksl. tyrimo darbų burž. Lietuvoje padaryta labai maža. Kiek daugiau nuveikta tik hidrologijos-hidrometrijos srityje.

H. įrenginių statyba, kvalifikuotų H. kadrų rengimas Lietuvoje išsivystė Tarybų valdžios metais. Jau nuo 1940 Kauno universitete pradėti rengti inžinieriai hidrotechnikai-melioratoriai. Kauno un-tas, vėliau Kauno Politechnikos in-tas ir Lietuvos Ž. ū. akademija 1946—1963 išleido apie 300 H. srities specialistų inžinierių. Technikus hidromelioratorius rengia Panevėžio hidromelioracijos technikumas, o vandentiekio ir kanalizacijos technikus — Kauno politechnikumas.

1947—60 Tarybų Lietuvoje pastatytos bei rekonstruotos 43 hidroelektrinės. Iš jų pažymėtinos: derivacinė 2400 kW Antalieptės elektrinė prie Šventosios (1959), pusiau derivacinė 800 kW Gandingos elektrinė prie Babrungo (1960), prieužtvankinio tipo Druskininkų elektrinė prie Baltosios Ančios (1953), vagos tipo 400 kW Antanavo elektrinė prie Šešupės (1957). Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos kolūkių grupė 1953 pasistatė 320 kW „Tautų draugystės" elektrinę prie kanalo iš Drūkšių ežero. 1959 prie Nemuno buvo pastatyta 90 000 kW *Kauno hidroelektrinė*.

Pokario metais atstatytas ir išplėstas Klaipėdos jūrų prekybos uostas, jo krovinių apyvarta žymiai viršijo prieškarinį lygį. 1960—63 uoste pastatytos pirmosios 2 krantinės tanklaiviams. 1949 pradėtas statyti didelis Klaipėdos jūrų žvejybos uostas.

Nemunas laivybai 1963 buvo naudojamas nuo Prienų iki Kauno hidroelektrinės iki Minijos. Toliau laivyba vyko Minija ir Klaipėdos kanalu iki Klaipėdos. Keleiviniai garlaiviai kursavo ir Nerimi (Vilnius—Verkiai). 1963 Visasąjunginis in-tas „Gidroenergoprojekt" sudarė giliavandenio transporto kelio Dnepras—Nemunas statybos techninį-ekonominį pranešimą (ž. *Nemunas*).

Centralizuotą vandentiekį turi 7 Tarybų Lietuvos resp. priklausomybės miestai ir 27 rajonų centrai. Pastaraisiais metais žymiai išplėsti vandentiekio rengimo darbai kolūkių gyvenvietėse ir gyvulininkystės fermose. 1963 pradėjo veikti pirmoji Lietuvoje stambi Kavarsko siurblinė Panevėžio ir Kėdainių pram. įmonėms aprūpinti vandeniu (iš Šventosios į Nevėžį kanalu perpilama iki 4,5 m^3/s vandens). Atlikti dideli kanalizacijos darbai. Išplėsti ir naujai sukurti tvenkinių žuvininkystės ūkiai. Pažymėtini H. statiniai apsaugai nuo potvynio: Kauno hidroelektrinės užtvanka, Rusnės ir Birštono apsauginiai pylimai.

Tarybų valdžios metais išplėsti H. srities moksl. tyrimo darbai. Hidrotechnikos ir melioracijos in-to (anksčiau Melioracijos in-tas, įst. 1950) hidrotechninė laboratorija tiria melioracinių sistemų hidrotechninius įtvarus. Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to hidroenergetikos (įst. 1957) ir hidrologijos (įst. 1961) laboratorijos sudaro Lietuvos upių energijos resursų bendras charakteristikas, nagrinėja tų resursų naudojimo būdus, rengia upių hidrologines charakteristikas. Hidrotechnikos ir melioracijos in-to ž. ū. aprūpinimo vandeniu skyrius tiria gyvenviečių, gyvulininkystės fermų ir ganyklų aprūpinimo vandeniu būdus ir priemones, hidromelioracijos skyrius atlieka racionalių sausinimo ir dvipusio drėgmės reguliavimo būdų ir priemonių

tyrimus. Kauno Politechnikos in-to nutekamųjų vandenų žinybinė laboratorija nagrinėja pramoninių nutekamųjų vandenų valymo būdus, projektuoja tam įrenginius. Moksl. tyrimus vykdo Kauno Politechnikos in-to hidrotechnikos ir vandentiekio-kanalizacijos katedros bei Lietuvos Ž. ū. akademijos hidromelioracijos ir hidrotechninių įrenginių katedros.

Ž. *Energetika, Jūrų transportas, Kanalizacija, Melioracija, Uostai, Vandens transportas, Vandentiekis.*

HIDROTÈCHNIKOS IR MELIORĀCIJOS INSTITÙTAS, Lietuvos Hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo institutas, — Lietuvos TSR Žemės ūkio m-jos mokslinė įstaiga Vilainiuose (prie Kėdainių). Įkurtas 1950 Kaune; iki 1956 vadintas Melioracijos in-tu, priklausė Mokslų akademijai. Turi 6 skyrius (hidromelioracijos, kultūrtechnikos, hidrologijos, žemės ūkio aprūpinimo vandeniu, sėklininkystės, melioravimo darbų mechanizavimo), 2 laboratorijas (hidrotechninę ir dirvožemio-melioracijos), eksperimentines dirbtuves ir 3864 ha eksperimentinį ūkį Vilainiuose. In-tas tiria Lietuvos TSR teritoriją melioraciniu požiūriu, ieško racionaliausių sausinimo ir vandens režimo reguliavimo būdų (diferencijuotasis drenažas, paviršinio sausinimo sistema, kurminimas, kurminis drenažas), tiria, kaip geriausia naudoti nusausintas pelkes, ieško priemonių melioravimo įrenginių patvarumui padidinti (kanalų šlaitų stiprinimas, drenažo sistemų apsauga nuo užželimo), nustatinėja hidrologines normas sausinimo sistemoms projektuoti, tobulina hidrotechninių įrenginių konstrukcijas, tiria melioravimo darbų organizavimo, ekonomikos ir sausinimo sistemų eksploatavimo klausimus, sprendžia ž. ū. aprūpinimo vandeniu problemas, rūpinasi mechanizuoti melioravimo darbus (yra sukonstravęs ir pagaminęs tam reikalui padargų). In-tas padėjo projektuoti Kauno hidroelektrinę, Baltijos—Juodosios jūros vandens kelią. Konkrečias rekomendacijas in-to tiriamais klausimais diegia praktikoje Lietuvos TSR Melioracijos ir vandens ūkio m-ja (iki 1965 Valstybinis melioracijos k-tas prie Lietuvos TSR MT), vandens ūkio projektavimo in-tas, melioravimo darbus vykdančios org-jos, eksperimentiniai ūkiai. Leidžia savo darbus (nuo 1955), informacinius biuletenius (nuo 1959), išleido tris straipsnių rinkinius (iki 1963), „Žemės ūkio melioratoriaus žinyną" (1960), „Melioracijos terminų žodyną" (1960), veikalą „Drenažas" (1961). Iki 1959 in-tui vadovavo techn. m. kand. J. Čeičys, nuo 1959 P. Balzarevičius.

HIGIENÀ [gr. *hygieinos* — sveikas, duodąs sveikatos] — mokslas apie sveikatos apsaugą, gyvenimo sąlygų įtaką sveikatai ir priemones ligoms išvengti. Į H. ir sanitarijos reikalavimus žmonės dėmesį atkreipė senais laikais. XIII—XV a. Vilniaus gatvėse buvo tašytų lentų grindinys. XV a. Vilniaus pilies teritorijoje gatvės buvo grįstos akmenimis, o XVI a. grįstų gatvių pakraščiais buvo grioveliai vandeniui nutekėti. Nuo 1535 Vilniuje veikė vandentiekis. XVI a. jau veikė viešos pirtys, buvo įvesta mėsinių priežiūra. Nuo XVI a. vidurio veikė tam tikri magistrato nutarimai, turėję sanitarinės reikšmės. Namų savininkai turėjo valyti gatves, nepilti į jas šiukšlių. Kanalizacija Vilniuje pradėta įrengti XVIII a. Senajame Vilniaus un-te H. pradmenys buvo dėstomi nuo medicinos f-to įsteigimo 1781. 1784—1800 trumpą H. kursą skaitė J. Langmejeris. Nuo 1805 buvo atskiras medicinos policijos ir H. kursas, kurį dėstė A. Bekiu. Jo mokslo darbuose gvildenami įvairūs H. klausimai. 1824, Bekiu mirus, tą kursą skaitė J. Berkmanas (iki 1842). Medicinos f-to veikimo laikotarpiu buvo išspausdinta nemaža H. darbų. Nuo 1922 H. buvo dėstoma Vilniaus ir Kauno un-tuose. Kaune taip pat veikė Valstybinis higienos in-tas, kuriame buvo gaminama raupų limfa, skiepijami apriętieji, atliekami bakteriologiniai ir serologiniai tyrimai bei įvairios klinikinės analizės. Vandens, maisto ir gėralų sanitarines analizes darė Valst. technikos-chemijos laboratorija, vėliau Kauno un-to farmacinės chemijos katedra. Burž. Lietuvoje visuom. pobūdžio H. priemonės buvo taikomos labai ribotai. Dideli galimumai H. vystytis Lietuvoje susidarė Tarybų valdžios metais. Nemažą darbą nuveikė Vilniaus un-to H. katedra (1945—63 jai vadovavo doc. I. Bujakas, nuo 1963 doc. V. Kviklys) ir Kauno un-to (vėliau Kauno Med. in-to) H. katedra (vedėjas prof. J. Šopauskas). Nuo 1944 gausius sanitarinius tyrimus darė Sanitarijos-higienos in-tas (Vilniuje). Susiorganizavus respublikinei ir miestų sanitarinėms stotims, tokius tyrimus daro jos, o *Epidemiologijos ir higienos institutas* (Vilniuje) atlieka H., sanitarijos ir epidemiologijos moksl. tyrimus.

Hidrotechnikos ir melioracijos instituto rūmai Vilainiuose

HIKSÀ Kazimieras [1904.III.16 Šiauliuose — 1958.X.16 Vilniuje] — veterinarijos gydytojas. 1938 baigė Brno (Čekoslovakija) Veterinarijos akademiją. 1938—41 Veterinarijos akademijos (Kaune) asistentas. 1941 baigęs vet. gydytojų pasitobulinimo kursus Leningrade, dirbo Zirianovo rj. (Kazachijos TSR) vyr. vet. gydytoju. 1943—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—46 Lietuvos TSR Ž. ū. liaudies komisariato vyr. valstybinis vet. inspektorius, 1946—1947 Gyvulininkystės m-jos vet. v-bos viršininkas. Nuo 1947 TSKP narys. 1947—51 ž. ū. ministro pavaduotojas, vėliau Klaipėdos sr. žemės ūkio v-bos viršininkas. Nuo 1953 Klaipėdos ž. ū. technikumo direktorius. Prisidėjo prie vet. darbo organizavimo, arklininkystės atkūrimo respublikoje pokario metais.

HÌLFERDINGAS Aleksandras Fiodorovičius [1831.VII.2 Varšuvoje — 1872.VI.20 Kargopolyje] — rusų tautosakininkas ir istorikas, Rusijos MA narys korespondentas (1856). 1852 baigė Maskvos un-tą. Visą gyvenimą laikėsi reakcingų slavofilinių pažiūrų. Disertacijoje „Dėl slavų kalbų santykio su giminiškomis kalbomis" rašė apie lietuvių ir slavų kalbų artimumą, apie šių kalbų giminystę sanskritui, apie liet. kalbos svarbą sl. kalbų tyrimui. Straipsnyje „Lietuva ir žemaičiai" (1863) kėlė mintį steigti liet. kalbos katedras Maskvos, Peterburgo ir Kijevo un-tuose. Savo darbuose naudojosi liet. kalbos duomenimis. Rašė liet. kalbos ir Lietuvos istorijos klausimais („Keletas žodžių apie lietuvių ir žemaičių gentis", 1864). Prisidėjo prie mėginimo pritaikyti rusiškus rašmenis liet. raštams (1864).

Ršt.: Собрание сочинений, 4 т., СПб, 1868—74.

Lit.: **J. Palionis,** Rusų mokslininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963 [p. 21—22].

HÌMANSO PROJÈKTAS — 1921.V.20 Briuselio konferencijoje Belgijos užsienio reikalų ministro P. Himanso pasiūlytas sutarties tarp Lietuvos ir Lenkijos projektas. Briuselio konferencija neva siekė derybomis likviduoti prieštaravimus tarp burž. Lenkijos ir burž. Lietuvos atstovų, o iš tikrųjų norėjo pajungti Lietuvą Lenkijai. Pagal H. p. abi valstybės turėjo pripažinti viena kitos nepriklausomybę ir suverenumą; Lietuva paverčiama federacine valstybe, sudaryta iš 2 savarankiškų kantonų (Vilniaus krašto ir Kauno srities); gen. Želigovskio daliniai lieka Vilniaus krašte,

evakuojami tiktai ne vietinės kilmės legionieriai ir valdininkai; visi Vilniaus kantono valdžios organai išrenkami, dar prieš perduodant jį Lietuvai. Tuo būdu H. p. pripažino Vilnių Lietuvos sostine, palikdamas jį Lenkijos vyriausybės statytinių valdžioje. Projekte buvo numatyta, kad Lenkija ir Lietuva turės bendras ekonomines ir užsienio politikos tarybas, kuriose abiem valstybėms atstovaus lygus atstovų skaičius. Numatytomis konvencijomis Lietuva turėjo būti Lenkijai pajungta ekonomiškai ir kariškai.

Tarybų Rusijos vyriausybė, laikydamasi taikaus sambūvio ir valstybių lygiateisiškumo principų, demaskavo H. p. Tačiau Lietuvos burž. valdžia per savo delegaciją pritarė projektui. Lietuvos darbo žmonės, Komunistų partijos vadovaujami, kovojo prieš valdžios siekimus išduoti lietuvių tautos nacionalinius interesus. LKP III suvažiavimas pažymėjo, kad Lietuvos ir Lenkijos valdančiųjų sluoksnių sanderis sustiprins reakc. jėgas abiejose valstybėse ir padidins Lietuvos darbo žmonių išnaudojimą. Masiniai protestai prieš H. p. apėmė visą šalį ir įbaugino valdančiuosius sluoksnius. Ryšium su tuo 1921.XII.24 notoje Tautų Sąjungai Lietuvos klerikalinė valdžia pranešė, kad ji „priversta su giliausiu pasigailėjimu pareikšti", jog negalinti priimti rekomenduoto susitaikymo su Lenkija.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4, V., 1961 [p. 102]; R. Žepkaitė, Lietuvių tautos kova prieš imperialistų mėginimus pajungti Lietuvą Hymanso projekto pagalba.—„LTSR MA darbai". 1962, A 2; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965.

HIMNAS [gr. *hymnos*] — iškilminga daina, giesmė. Himnų yra valstybinių, revoliucinių, karinių, religinių ir pan. Seniausias išlikęs H. lietuvių kalba — protestantų choralo „Ein' feste Burg" vertimas „Macnus apgintojas mūsų dievas", išspausdintas M. Mažvydo giesmyne „Giesmės krikščioniškos" (d. 2, 1570). Katalikiškųjų religinių H. („Dies irae" ir kt.) vertimai paskelbti S. Slavočinskio giesmyne (1646). XIX a. pr. Lietuvoje pasirodė lenkų legionierių H. (J. Vibickio „Jeszcze Polska nie zginęła", 1797) vertimų bei sekimų, tačiau jie silpnai teatspindėjo tikruosius Lietuvos valstiečių siekimus. 1831 to H. liet. variantuose atsirado žodžiai apie žemaičių rekrutų vargus. Tuo metu Žemaitijoje buvo giedamas ir Dž. Garibaldžio H., skelbęs: „gausit ir žemės gabalus, tik išmuškit tuos vabalus". 1863 A. Mackevičiaus sukilėlių H., maža ką bendro beturėjusiame su J. Vibickio tekstu, buvo šlovinama žemaičių dalgininkų kariuomenė, einanti vaduoti tėvynės, ir žadama ginklą padėti tik tada, kai „ponai ir mužikai visi lygi būsma". XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvos darbininkų ir valstiečių tarpe plito artimos himnui rev. dainos (N. Nekrasovo „Pasakyk, mano mylimas krašte", P. Lavrovo „Darbininkų marselietė", B. Červenskio „Raudonoji vėliava", B. Svencickio „Varšuvietė" ir kt.) vertimai bei sekimai. Tuo pat metu liet. buržuazija stengėsi sukurti savo himnus. Apie 1880 Seinų kunigų seminarijoje imta kaip H. giedoti A. Mickevičiaus „Pono Tado" ištrauką („Tėvyne Lietuva, tu kaip sveikata"), 1893 JAV lietuvių tarpe — J. Žiliaus-Jonilos „Lai gyvuoj mūs tauta". Vėliau himnu mėginta paskelbti A. Baranausko „Tu Lietuva, tu mieliausia mūsų motinėle", Maironio „Kur bėga Šešupė" ir „Užtrauksim naują giesmę, broliai", J. Zauerveino „Lietuviais esame mes gimę". Bręstančios burž.-dem. revoliucijos sąlygomis tinkamiausiu burž. H. buvo pripažinta „Tautiška giesmė" (V. Kudirkos žodžiai ir muzika), pirmąkart viešai sugiedota 1905 Vilniuje. Kadangi šis H. nešlovino žemiškųjų ir dangiškųjų valdovų, reakcingiausieji burž. sluoksniai juo nebuvo patenkinti, ne kartą reikalavo pakeisti ar bent perredaguoti tekstą, įrašyti žodį „dievas". „Tautiška giesmė" skelbė socialiniu požiūriu neryškias tėvynės meilės idėjas, kurias lengva buvo priešpastatyti ne tik carizmo politikai, bet ir prol. internacionalizmo principams. Todėl 1905—07, burž. sluoksniams giedant „Lietuva, tėvyne mūsų!", liaudies masės giedojo „Darbininkų marselietę" ir 1905 į liet. kalbą išverstą „Internacionalą", kuris netrukus tapo pagrindiniu Lietuvos darbininkų klasės himnu. 1918—19 „Internacionalas" buvo paskelbtas Tarybų Lietuvos valst. himnu. Burž. Lietuvos valstybiniu H. tapo V. Kudirkos „Tautiška giesmė". Kadangi iškilnūs H. žodžiai nesiderino su liet. buržuazijos darbais, atsirado daug jo parodijų. Kovotojų prieš burž. santvarką tarpe buvo paplitusios H. pobūdžio rev. dainos, komjaunimo, Komunistinio Internacionalo ir kt. rev. org-jų himnai. Kaip rev. H. skambėjo kai kurie liet. rev. poetų kūriniai (J. Janonio „Neverkit pas kapą" ir kt.).

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Lietuvos TSR valstybiniu H. vėl tapo „Internacionalas", o nuo 1944. III.15 — naujasis TSRS himnas „Laisvųjų respublikų sąjunga", kurio liet. tekstas (vert. A. Venclova) 1944.VI.30 išspausdintas laikraštyje „Tarybų Lietuva". Greta jo kaip Lietuvos TSR himnas buvo atliekama ir „Tautiška giesmė". Lietuvos TSR AT Prezidiumo 1950.VII.15 įsaku „Dėl LTSR Valstybinio himno" buvo patvirtintas naujas Lietuvos TSR himnas „Tarybinę Lietuvą liaudis sukūrė" (A. Venclovos tekstas, B. Dvariono ir J. Švedo muzika).

HLUŠNEVIČIUS Mykolas [1797 Minske — 1862.VII.21 Vilniuje] — astronomas. Baigęs Vilniaus un-tą, dirbo astronomijos observatorijoje (nuo 1819 adjunktu, nuo 1843 direktoriumi). Dalyvavo K. Tenerio vadovaujamuose Lietuvos trianguliacijos darbuose. Stebėjo planetas, jų palydovus, žvaigždžių okultacijas ir kt., skelbė Vilniaus observatorijos stebėjimų duomenis.

HOFMEKLERIS Leiba [1900.V.15 Vilniuje — 1941] — dirigentas, pianistas. Muzikos mokėsi privačiai. Nuo 1921 dirbo Valstybės teatre (Kaune) koncertmeisteriu, vėliau ir dirigentu. Dirigavo daugiausia baletus: A. Borodino „Polovviečių šokius", A. Adano „Žizel", A. Glazunovo „Raimondą", J. Gruodžio „Jūratę ir Kastytį", B. Dvariono „Piršlybas". P Čaikovskio „Miegančiąją gražuolę" ir kitus. Dirbdamas teatre, kartu dirigavo simf. koncertus. Nuo 1940 dirbo Vilniaus radiofono simf. orkestro dirigentu. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

HOKUŠAITĖ Henrika [g. 1927.IX.24 Panevėžyje] — aktorė. Nuo 1945 Panevėžio dramos teatro aktorė. 1946 baigė Panevėžio mkt. seminariją.

Vaidmenys: Marija Antonovna (N. Gogolio „Revizorius"), Kolomba (Ben Džonsono „Sukčiaus testamentas"), Vera (I. Turgenevo „Mėnuo kaime"), Gustė (G. Priedės „Pirmasis Viki balius") ir kt.

HOLFELDAS (Hohlfeldt) Johanas Fridrichas [1766—1829] — K. Donelaičio poezijos gerbėjas, išsaugojęs dalį jo kūrinių. Kilęs iš Gumbinės, studijavo Karaliaučiaus un-te, buvo pastoriumi Gerviškenuose (1794—1806), Išdaguose (1806—29). Gerviškėnuose nusirašė daugumą Donelaičio kūrinių. Dvi „Metų" dalys („Rudens gėrybės" ir „Žiemos rūpesčiai") ir pasakėčios žinomos tik iš šių nuorašų, nes jų originalai žuvo 1812 karo metu. H. nuorašais naudojosi Donelaičio leidėjai (L. Rėza, A. Šleicheris, G Neselmanas ir kt.).

HOLOCĖNAS — antroji kvartero epocha, sekusi po pleistoceno. H. prasidėjo maždaug prieš 16 000 metų, ėmus tirpti paskutiniajam kontinentiniam ledynui, ir tęsiasi iki šiol. Skirstomas į 4 laikotarpius: senąjį, ankstyvąjį, vidurinį ir vėlyvąjį.

SENASIS H. truko apie 7000 metų. Prasidėjo, ėmus ledynui trauktis iš Pomeranijos stadijos galinių morenų. Klimatas buvo nepastovus: 2 šiltesni laikotarpiai (biolingas, alerodas) ir 3 šaltesni (senasis driasas, vidurinis driasas, vėlyvasis driasas). **Senasis driasas** truko apie 3000 metų. Tirpo ledynai, pradėjo formuotis upių tinklas; buvo didelių prieledyninių ežerų. **Biolingo** laikotarpiu klimatas gerokai atšilo. P. Lietuvoje atsirado pirmieji augalai (beržas, pušis, eglė, samanos ir kerpės). Veisėsi šiauriniai elniai, šiaurinės lapės, kiškiai. Prasidėjo termokarstiniai procesai, vėjas supustė senąsias kopas. **Vidurinio driaso** metu įsivyravo subarktinės tundros augalai. Sekantis po jo **alerodo** laikotarpis truko apie 1000 metų. Pirmoji jo pusė buvo vėsesnė; vyravo beržynai. Antrojoje alerodo pusėje suklestėjo pušynai, atsirado plačialapių šilumamėgių medžių. Ypač smarkiai tirpo žemėmis

apnešti ledo luistai. Išryškėjo ežerų dubenys, toliau formavosi upių slėniai. Dzūkijoje vėjas supustė kontinentines kopas. Alerodo metu pradėjo intensyviau kauptis durpės. Jų formavimąsi kuriam laikui nutraukė stiprus atšalimas: prasidėjo **vėlyvasis driasas**. Vėl įsivyravo beržai, sudarydami gana retą miškatundrę. Senojo H. pradžioje į Lietuvą atklysdavo, o vėliau ir įsikūrė paleolito žmonės — žvejai ir medžiotojai.

ANKSTYVASIS H., prasidėjęs prieš 9000 metų ir trukęs apie 1000 metų, dar vadinamas **borealiniu laikotarpiu**. Klimatas žymiai atšilo ir pasausėjo. Beržynus greitai pakeitė pušynai, o laikotarpio pabaigoje paplito šilumamėgiai augalai — ąžuolai, guobos, liepos ir ypač lazdynai. Sparčiai vyko dirvodaros procesas. Ežeruose ir paversmiuose susidarė klintiniai tufai. Išryškėjo visi pagrindiniai Lietuvos reljefo, floros, faunos bruožai. Lietuvos teritorijoje jau pastoviai gyveno mezolitinės kultūros žmonių bendruomenė.

VIDURINIS H., prasidėjęs prieš 8000 metų ir trukęs apie 5000 metų, dažnai vadinamas klimato optimumo laikotarpiu. Jis skirstomas į atlantį ir subborealį. **Atlančio** laikotarpiu vasaros mėnesių vidutinė t-ra buvo 2,5—3,5° aukštesnė, negu dabar, vasaros daug pastovesnės, šiltesnės ir palyginti drėgnos; žiemos nešaltos, sniegingos. Padidėjo upių vandeningumas, sparčiau kaupėsi durpės, formavosi pelkės. Miškuose pušynus išstūmė ąžuolynai su žymia guobų, liepų ir lazdynų priemaiša. Buvo gausu žvėrių: stumbrų, taurų, elnių, briedžių, bebrų. **Subborealio** laikotarpiu klimatas pasidarė kontinentalesnis ir sausesnis. Sumažėjo plačialapių medžių, įsivyravo eglė. Buvo nemaža skroblynų, kai kur augo bukai. Subborealio pabaigoje nuseko ežerai ir upės, susilpnėjo durpėjimo procesai. Žmonių bendruomenė vidurinio H. metu pergyveno neolito ir žalvario (bronzos) amžių.

VĖLYVASIS H., kuris tęsiasi ir dabar, prasidėjo prieš 2700 metų staigiu klimatiniu perversmu: klimatas atšalo, labai pagausėjo kritulių. Vėl padidėjo upių vandeningumas, prasidėjo intensyvus pelkėjimas ir durpių kaupimasis. Žmonių bendruomenė įžengė į geležies amžių. Žmogus vis daugiau ėmė keisti gamtą: suintensyvėjo žemdirbystė ir miškų retinimas. Dėl žmogaus poveikio sumažėjo skroblų, uosių, ąžuolų, išnyko daugelis stambiųjų žinduolių.

Lit.: **В. Гуделис,** Основные черты стратиграфии и палеогеографии голоцена Литвы.— ,,Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geologijos ir geografijos instituto moksliniai pranešimai", t. 4, V., 1957; Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 1, V., 1958 [p. 79—100].

HOMOLÌCKIS Mykolas [1791.X.22 Bialovičiuose (Baltarusija) — 1860.I.21 Vilniuje] — gydytojas, medicinos daktaras (1815). 1808 įstojo į Vilniaus un-tą studijuoti medicinos. Baigęs dirbo Jozefo Franko vadovaujamoje klinikoje. Parašė daktaro disertaciją apie kraujagysles ir nervų ligas. Nuo 1817 Vilniaus un-te dėstė fiziologiją, papildydamas kursą gyvulių vivisekcijomis. Nuo 1824 Vilniaus un-to profesorius. 1827 dėl ligos išėjęs į pensiją, domėjosi archeologija ir paleografija, paskelbė ist. studijas apie Vilniaus katedrą (1838, 1840), apie Vilniaus planus (1843), paliko kt. rankraštinių darbų iš Lietuvos istorijos.

HOMOLÌCKIS Stasys [1868 netoli Rokiškio — 1904.II.17 Brukline (Niujorkas)] — poetas, vertėjas. Baigęs Vilniaus g-ją, 3 metus studijavo Peterburgo un-to gamtos-matematikos f-te. 1889 už rev. veiklą buvo suimtas ir 5 metams ištremtas į Sibirą. 1894 per Kiniją pabėgo į JAV. Pasivadino S. Malevskiu. Brukline įsteigė „Apšvietos" d-ją moksl. paskaitoms rengti. 1894 keletą mėnesių redagavo pažangų laikr. „Nauja gadynė". Stasio, S. Kirvio, S. Mal-kio, Pusbernio ir kt. slapyvardžiais laikraščiuose „Kardas", „Nauja gadynė", „Vienybė lietuvninkų" išspausdino straipsnių, eilėraščių vertimų, sekimų. Eilėraščiuose „Į darbininkus" (pagal vok. rev. poeto G. Hervego eil. „Bundeslied"), „Varguolių daina" (pagal N. Nekrasovo eil. „Apmąstymai prie paradinių durų"), „Jaunuomenės daina", „Saulėleidis" pavaizdavo darbo žmonių priespaudą, išnaudojimą, ragino kovoti prieš engėjus, tamsą, už laisvą ateitį. Nors H. laisvi vertimai ir perdirbiniai nepasižymi aukštesniu meniniu lygiu, jų kalba sunki, dažnai netaisyklinga, eilėdara primityvi, bet jais jis įnešė vienus pirmųjų rev. motyvų į liet. dem. realistinę lit-rą. Parašė brošiūrą „Ką turime veikti dėl mūsų išganymo?" (1895), išvertė pažangaus pranc. rašytojo L. Kladelio apysakaitę „Vienakis" (1895), V. Hugo „Vaišės Jėzaus Kristaus pas popiežių Pijų IX" (1896), rusų rev. rašytojo S. Kravčinskio (Stepniako) vaizdelį „Olga Liubartavičiūtė" (1900) ir kt.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — Lietuvių poezija. XIX amžius, [antologija], sudarė B. Pranskus, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **V. Kubilius,** Revoliucinė lietuvių poezija 1890—1907 metais.—„Literatūra ir kalba", t. 3, V., 1958 [p. 153—154]; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

HOMONÌMAI [gr. *homōnymos* — bendravardis, vienodai vadinamas] — vienodai tariami, bet turintys visiškai skirtingą reikšmę kalbos elementai (žodžiai, žodžių formos, morfemos). Dažniausiai šiuo terminu suprantami leksikos homonimai, arba vienodai tariami žodžiai, kurie kalboje gali susidaryti: a) dėl fonetinių pakitimų, pvz., „čiupti" (griebti, stverti) ir „čiupti" (tarmiškai — šipti); b) dėl žymių reikšmės pakitimų, pvz., „banda" (kaimenė) ir „banda" (kepaliukas); c) dėl žodžių darybos, pvz., „sakinėti" (dažnai, nuolat sakyti) ir „sakinėti" (sakais tepti); d) dėl žodžių skolinimo, pvz., „drabnas" (tingus, susmukęs) ir „drabnas" (smulkus, mažas — skolinys iš slavų kalbų).

HORBAČÈVSKIS Juzefas [m. 1863] — 1863 sukilimo dalyvis. Eišiškių kunigas. Sukilimui prasidėjus, įsijungė į L. Narbuto vadovaujamą sukilėlių būrį. Platino atsišaukimus, agitavo smulkiąją šlėktą ir valstiečius įsijungti į sukilimą. 1863.III.9 dalyvavo kautynėse prie Rūdninkų (dab. Eišiškių rj.), 1863.IV.11 — prie Dubičių (dab. Varėnos rj.). Po Narbuto mirties ėmė veikti atskirai, vadovaudamas sukilėlių būriui.

HORODÈNSKIS [**Horodeckis, Kiržgaila**; m. 1863.V.21] — 1863 sukilimo dalyvis. Buvo paskirtas Vilniaus apskrities sukilėlių vadu. Žuvo kautynėse ties Labanoru.

HORÒDLĖS SUSITARÌMAS — 1413.X.2 Horodlėje (prie Bugo, į p. nuo Bresto) sudarytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Lenkijos susitarimas. Juo LDK ir Lenkijos valstybių atstovai pademonstravo savo vieningumą, nesėkmingai pasibaigus 1413 Vokietijos imperatoriaus atstovo deryboms su Jogaila ir Vytautu dėl Lietuvos ir ordino sienų bei gresiant naujam karui su kryžiuočiais. Buvo surašyti 3 aktai: 1) Jogailos ir Vytauto, 2) Lietuvos bajorų, 3) Lenkijos ponų.

Jogailos ir Vytauto akte pasakyta, kad po Vytauto mirties Lietuvoje turės būti išrinktas naujas did. kun-štis, tačiau susitarus su Lenkija, jos karaliumi ir ponais, kad po Jogailos mirties, jei jis mirtų bevaikis, Lenkijos feodalai nerinks sau naujo karaliaus, nesitarę su Vytautu ir Lietuvos feodalais, kad Lietuvos ir Lenkijos feodalai šauks bendrus suvažiavimus Liubline arba Parčeve, kad Lietuvoje bus įvestos Lenkijos pavyzdžiu vaivadų bei kaštelionų pareigybės (pirmiausia Vilniuje ir Trakuose), kad jos bus duodamos tik katalikams bajorams iki gyvos galvos, kad visomis laisvėmis galėsią naudotis tik tie Lietuvos bajorai, kurie apdovanoti lenkų ponų herbais ir yra katalikai. Akte išvardijamos 47 Lietuvos bajorų giminės, kurias parinko Vytautas su Jogailos žinia, o lenkų ponai apdovanojo jas savo herbais (adoptavo). Lietuvos bajorai savo akte patvirtino savo ištikimybę Jogailai ir Vytautui bei jų įpėdiniams, pažadėjo visada remti Lenkijos bajorus ir be jų žinios nepradėti karo. Lenkijos ponų akte duodamas pažadas irgi visur ir visada remti Lietuvos kilminguosius.

H. s. abiejų valstybių santykių iš esmės nepakeitė. LDK faktiškai liko savarankiška valstybė, sudariusi sąjungą su Lenkija. H. s. tik labiau pabrėžė Lietuvos savarankiškumą ir abiejų valstybių ryšio tvirtumą. Tais aktais Lenkijos bajorija siekė pajungti Lietuvos katalikiškąją bajoriją savo įtakai ir sukiršinti ją su LDK pravoslaviškąja bajorija, kad LDK būtų silpnesnė ir glaudžiau jungtųsi su Lenkija. H. s., nepaisant jo klasinio siaurumo ir polit. ribotumo, turėjo reikšmės bendroms Lietuvos ir Lenkijos kovoms prieš ordiną iki pat Melno taikos (1422).

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

HORÒDNIČIENĖ Marija [g. 1904.VIII.21 Novgorode] — gydytoja oftalmologė, Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1965). 1933 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1950 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės akių ligų skyriaus vedėja. Nuo 1944 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė straipsnių apie akių ligas, išleido brošiūrą „Saugokime akis" (1955).

HORÒDNIČIUS Henrikas [g. 1906.IX.3 Peterburge] — fizikas, fizikos-matemati-

kos mokslų kandidatas (1945). 1933 baigė Vilniaus un-tą. 1926—40 mokytojavo Vilniaus lietuvių mokytojų seminarijoje ir lietuvių g-joje. 1929—39 Vilniaus un-to laborantas, asistentas, nuo 1940 docentas, 1944—45 rektoriaus padėjėjas ūkio reikalams, 1945—58 fizikos ir matematikos f-to dekanas, 1945—1960 bendrosios fizikos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. darbų apie jodo molekulės kritinius potencialus, kadmio spektrinių linijų slėgiminius efektus povandeninėje kibirkštyje, temperatūros įtaką gyvsidabrio rezonansinės linijos slėgiminiam išplėtimui ir kt.

HÓZIJUS Ulrikas [g. apie 1470—1476 Krokuvoje] — inžinierius statybininkas. Buvo Vilniaus horodničius ir pinigų kalyklos iždininkas. Vadovavo Žemosios pilies atstatymui po 1513 gaisro ir miesto įtvirtinimų statybai. 1536 Žygimanto Senojo privilegija įpareigotas nutiesti mūrinį tiltą per Nerį. Kapitulos jurisdikoje, prie Vilnios, pastatė mūrinius malūnus ir Trejybės ligoninę-prieglaudą.

HRAMADA (Bielaruskaja sialianska-rabočaja hramada — Baltarusių valstiečių-darbininkų sambūris) — darbo žmonių masinė legali revoliucinė-demokratinė ir nacionalinio išsivadavimo organizacija, veikusi 1925—27 Lenkijos okupuotoje V. Baltarusijoje ir Vilniaus krašte. Suorganizuota Lenkijos KP CK ir V. Baltarusijos KP (VBKP) CK iniciatyva 1925, sudarius Lenkijos seime atstovų klubą („Baltarusių valstiečių darbininkų sambūrį"), kuris atskilo nuo Baltarusių atstovų klubo seime. Jai priklausė 5 seimo atstovai. Hramados CK, Centro Sekretoriatas ir laikraščių redakcijos buvo Vilniuje. 1927 H. turėjo apie 2000 skyrių su 117 000 narių. Jos programoje buvo reikalaujama esminių revoliucinių-demokratinių ir kai kurių socialistinių pertvarkymų. Hramadai vadovavo VBKP (H. vadovas B. Taraškevičius 1926 priimtas į Komunistų partiją). H. sėkmingai kovojo prieš lenkų ir baltarusių burž. nacionalistines bei oportunistines partijas. Lenkijos seime jos atstovai ėjo išvien su komunistų atstovų frakcija, Nepriklausomąja valstiečių partija ir ukrainiečių „Sielrobu".

Vilniaus krašte H. įtaka buvo nežymi, bet Vilniuje jos seimo atstovai, veikdami išvien su PPS-levica (Lenkijos Socialistų partija — kairiąja) ir profs-gomis, organizavo darbininkų demonstracijas, bedarbių kovą, kampaniją už polit. kalinių išvadavimą. Kovodama už m-las gimtąja kalba, H. buvo įtraukusi į savo veiklą kai kurias Vilniaus krašto lietuvių švietimo org-jas. 1926.XII Lenkijos faš. valdžia pradėjo H. pulti. 1927.I.15 policija Vilniuje ir V. Baltarusijoje pradėjo masiškai suiminėti H. narius. 1927.III.21 H. buvo uždaryta. Uždarius H., Vilniaus apyg. teisme vyko stambios grupinės bylos. Didžiausia buvo „56 byla", kurioje buvo teisiami H. centrinių ir apskričių organų vadovai, H. prezidiumo pirmininkas B. Taraškevičius, prezidiumo nariai Š. Rak-Michailovskis, P. Miatla, P. Vološinas, CK sekr. M. Bursevičius. Vilniaus apyg. teismas pagr. kaltinamuosius nuteisė po 12 metų kalėjimo. Hramadai ginti Komunistų partija organizavo plačią kampaniją.

HREBNÌCKIS (Гребницкий) Adomas [1857.I.6 Ciotšės palivarke (Lepelio rj., Vitebsko sr.) — 1941.X.13 Dūkšte (Ignalinos rj.)] — sodininkystės specialistas, pomologas. 1878 baigė Daugpilio realinę m-lą, o 1883 — Peterburgo Miškų institutą. 1883—92 to instituto asistentas. Specializavosi pas botanikos profesorius J. Borodiną, N. Monteverdę. 1892—1922 ten pat dėstė sodininkystę ir daržininkystę; nuo 1902 profesorius. 1890—1904 įveisė 14 ha pomologijos sodą Staniškių vienkiemyje (arti Dūkšto), pavadino jį Rojumi. Nuo 1922 gyveno Staniškiuose ir dirbo savo sode. 1939—41 Ž. ū. rūmų (Kaune) sodininkystės konsultantas. 1922 sode buvo 1197 obelų, kriaušių, slyvų, vyšnių ir trešnių veislės. H. rinko liaudies selekcijos vaismedžių veisles, tyrinėjo jų derėjimą, derlingumą, tręšimą, stebėjo atsparumą šalčiams. H. surado, ištyrė ir platino iki tol pomologijoje nežinomas Lietuvos soduose augusias veisles, pavadinęs jas Beržininkų ananasu, Jono pepinu, Panemunės baltuoju, Ilgai išsilaikančiuoju. H. literatūrinį palikimą sudaro vertimai, originalūs veikalai (rusų k.) ir išlikusi rankraštinė medžiaga. Svarbiausias H. redaguotas veikalas — „Vaisių atlasas" (1903—06). Iš pateiktų 115 veislių aprašymų pats H. aprašė ir iliustravo 46 obelų, kriaušių, trešnių ir abrikosų veisles. „Vaisių atlase" H. (pirmą kartą pasaul. pomologinėje lit-roje) apibūdino ir kitas Lietuvoje kilusias obelų veisles, pvz., Lietuvos pepiną, Lietuvos cukrinį (Lietuvos saldinį), Beržininkų avietinį ir kt. Be to, daug vietos atlase skiriama Lietuvoje plačiai auginamoms obelų veislėms: Popieriniam, Pilkajam alyviniam, Suislepiniam, Strumiliniam (Sierinkai), Černogūzui, Antaniniam, Rudens dryžuotajam. Šiame veikale H., remdamasis savo stebėjimais, plačiai aprašė ir Lietuvos sodus, vaismedžių auginimą, vaisių nokimą, jų kokybę ir ūkinę vertę. Labai pagarsėjo H. parašytas veikalas „Vaisinio sodo priežiūra" (1892, VII leid. 1936). Iš originalių H. veikalų dar paminėtini: „Apie vaismedžių partenokarpiją" (1909), „Vaismedžių žydėjimo tyrimo klausimu" (1914), „Masinis derliaus nustatymas pagal žiedus bei užuomazgas ir derliaus įvertinimas" (1915), „Vaismedžių kryžminio apsidulkinimo klausimu" (1915). Rusijos sodininkystės žurnaluose ir ž. ū. enciklopedijoje išspausdinta apie 100 H. moksl. straipsnių.

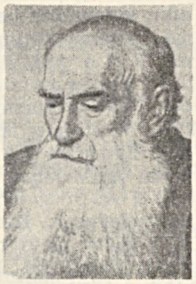

1957 Rojaus gyvenvietėje įsteigtas Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties atramos punktas; 1961 gyvenamajame name įkurtas prof. A. Hrebnickio memorialinis muziejus, o prie namo pastatytas H. paminklas.

Lit.: P. Balčikonis, Prof. A. Hrebnickis ir jo mokslinis tiriamasis sodininkystės darbas Lietuvoje.—„Sodininkystė ir daržininkystė", t. 5, 1960 [su bibliografija]; Įžymusis sodininkas Adomas Hrebnickis (1857—1941), V., 1961.

HRINEVÈCKIS (Hryniewiecki) Boleslavas [1875.II.20 Liublino Mendzižece (Lenkija) — 1963.II.13 Brvinove (prie Varšuvos)] — botanikas sistematikas ir augalų geografas, Lenkijos MA narys (1922). 1900 baigė Tartu un-tą. 1902—14 dirbo Tartu un-te, 1914—19 Odesos, 1919—60 Varšuvos un-te. 1913—14 tyrė Palangos apylinkių florą; 1914 gavo Kretingoje botaniko J. Pabrėžos herbariumo dalį. Didelę vertę turi jo veikalas „Lietuvos floros apybraiža" (lenkų k., 1933). Jame pateikiami platūs augalų sąrašai, botanikų biografijos, bibliografinė medžiaga; veikalas gausiai iliustruotas.

Ršt.: Tentamen florae Lithuaniae (Zarys flory Litwy), Warszawa, 1933.

HUMANÌZMAS [lot. *humanus* — žmogiškas, apsišvietęs] — **1.** Pažangus renesanso epochos judėjimas V. Europos kultūroje, nukreiptas prieš viduramžių ideologiją, neribotą katalikų bažnyčios viešpatavimą, feodalų savivalę. Prieštaraudami vid. amžių filosofijai, kuri buvo pajungta teologijai, humanistai kėlė žmogaus asmenybės orumą, siekė sutraukyti feod. bei rel. priklausomybės varžtus, sugriauti asketines pažiūras į kūną, visapusiškai ir harmoningai plėtoti asmenybę. Daugumą atvejų humanistai tiesiogiai neneigė religijos, bet ardė jos pagrindus, skelbdami gyvenimą teigiančią pasaulėžiūrą, realizmą estetikoje bei mene. Humanistų filos. pažiūros nebuvo vienalytės — reiškėsi idealistinė (Marsilijus Fičinas ir kt.) ir materialistinė (Mikalojus Kuzietis, F. Bekonas ir kt.) tendencijos. Nevienodos buvo ir jų polit. pažiūros: vieni visuom. idealu laikė apsišvietusį monarchą, kiti, labiau susiję su plebėjiniu bei demokratiniu judėjimu, pakilo net iki utopinio socializmo (T. Moras, T. Kampanela ir kt.).

Humanistai plačiai naudojosi sen. romėnų bei graikų kultūriniu palikimu, rinko ir aiškino antikinių autorių raštus. Vietoj vid. amžių lot. kalbos jie ėmė vartoti klasikinę lot. kalbą, kartu kultivuodami ir nac. kalbas. H. teigiamai paveikė mokslo, lit-ros bei meno raidą, iškėlė daug žymių poetų, menininkų, mokslininkų (A. Dantė, F. Petrarka, Dž. Bokačas, Leonardas da Vinčis, Mikelandželas, V. Šekspyras, Lopė

de Vega, M. Servantesas, Erazmas Roterdamietis ir kt.).

Lietuvoje H. ėmė reikštis vėliau, nes čia tik XV a. pab.— XVI a. pr. suintensyvėjo prekyba ir miestų augimas, užsimezgė glaudesni ekonominiai ir kultūriniai ryšiai su šalimis, kuriose H. jau buvo įsigalėjęs. Pirmieji humanistinio judėjimo požymiai Lietuvoje pastebimi XV a. pabaigoje. Dauguma feodalų vaikų studijuoti ėmė vykti ne tik į Krokuvą, bet ir į Italijos bei kitų V. Europos šalių humanistinius un-tus; dvariškio išsilavinimą jie įgydavo Italijos, Prancūzijos, Austrijos valdovų dvaruose. Lietuvoje tuo metu labiau susidomėta Rytais, prekybiniais ryšiais su jais, Rytų kalbomis.

XV a. pab. Lietuvoje imta labiau vertinti spausdintą žodį ir naudoti knygas aktualiems ideologiniams klausimams spręsti (Martynas, Albertas Taboras). Labiau susidomėta antikiniais autoriais. Kultūrinį pakilimą to meto Lietuvoje rodo ir toks faktas, kad žinomi lenkų humanistai Erazmas Vitelijus ir Albertas iš Brudzevo atsisakė akademinės karieros Krokuvoje ir 1494 persikėlė į Vilnių. XVI a. pr. atsirado ir greitai plito bibliotekos, visų pirma rinkusios antikinių autorių kūrinius (A. Goštauto, Vilniaus dvaro, Radvilų, Sapiegų, Akademijos ir kt. bibliotekos). Buvo gerinamos parapinės m-los, steigiamos humanistinio pobūdžio m-los (A. Kulviečio, P. Roizijaus), reikalaujama humanistinių g-jų (Mykolas Lietuvis, seimų nutarimai), įkurta Vilniaus kolegija ir akademija. 1525 Vilniuje pradėta spausdinti knygas baltarusių kalba (P. Skorina). Vėliau, atsiradus lot. šrifto spaustuvėms, knygų produkcija labai pakilo. Knygų spausdinimu Vilnius išgarsėjo visoje R. Europoje. Vilniuje imta statyti renesanso stiliaus rūmus, vartoti lotynų bei italų kalbas; plito italų mados, buitiniai reikmenys, knygos.

Lietuvos humanistinėje lit-roje pirmiausia buvo vartojama klasikinė lot. kalba, žymių romėnų rašytojų ir oratorių stilistinės priemonės. Pirmas poezijos kūrinys, kuriame aiškiai atsispindi humanistinės estetikos reikalavimai — vaizdavimo konkretumas bei realizmas — yra M. *Husoviano* „Poema apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" (1523). Humanistinei literatūrai būdingas asmeniškumas ryškus gausioje, nors neaukšto meninio lygio, P. *Roizijaus* 1551—71 poezijoje. Humanistų epinės poezijos autoriteto Vergilijaus maniera parašyta J. *Radvano* poema „Radviliada" (1588). Patriotinio pobūdžio eilių paliko Elijas Pilgrimovijus. XVI a. antrojoje pusėje atsirado gausi, antikinės bei humanistinės lit-ros formomis sukurta, proginė bei panegirinė poezija, iškelianti visų pirma savo adresato — bažnytinio ar feodalinio didiko — asmenį. Ji ypač suklestėjo Vilniaus akademijoje. Žymiausias XVII a. humanistinis poetas Vilniuje, pranokęs siaurą jėzuitinį poezijos supratimą, buvo M. *Sarbievijus*. Dar gausesnė buvo Lietuvoje humanistinė proza. Epistolografijos žanre reiškėsi pirmieji liet. raštijos kūrėjai A. *Kulvietis*, M. *Mažvydas*, vėliau A. *Rotundas*, M. *Radvilas* ir kt. Publicistikai pradžią davė *Mykolas Lietuvis*, parašęs darbą „Apie totorių, lietuvių ir maskviečių papročius" (par. apie 1550, išsp. 1615), kuriame reikalavo ūkinių bei socialinių reformų, pasisakė prieš didikus, už tvirtą valstybės santvarką. Mykolas Lietuvis toliau vystė legendą apie lietuvių kilimą iš romėnų, menkai besidomėjo religija, kritikavo dvasininkus, kėlė humanistinius moralės principus. Tuo laikotarpiu gausu retorinės lit-ros kūrinių, kuriuose aprašomi daugiausia feod. didikų gyvenimas bei rel. įvykiai. Aštrios rel. sistemų tarpusavio kovos sąlygomis XVI a. vid. atsirado plati poleminė lit-ra, kurios autoriai naudojosi antikinių bei Vakarų humanistinių rašytojų kūryba, jų stiliaus bei poetikos priemonėmis. Žymiausi jos atstovai buvo reformatai A. Volanas, S. Budnas ir kt., katalikai A. Jurgevičius, P. Skarga ir kt., pravoslavas A. Kurbskis.

To meto Lietuvoje reiškėsi ir žymūs mokslininkai. Be „Lietuvos Statuto" kūrėjų, minėtini teisininkai bei istorikai P. Roizijus, A. Olizarovijus, A. Rotundas, M. Strijkovskis, A. Kojalavičius ir kt. Pasirodė nemaža mokslo darbų bei vadovėlių iš retorikos, poetikos, muzikos (K. Kojalavičius, Z. Liauksminas, M. Sarbievijus ir kt.), filosofijos, gamtos, kalbos mokslo, technikos, kelionių aprašymų knygų, parašytų H. dvasia. H. estetika paveikė ir teol. raštų stilių.

Gana žymi buvo Lietuvoje graikiškoji H. kryptis. Graikų kalba buvo dėstoma P. Roizijaus m-loje ir ypač vertinama pravoslavų m-lose („Šv. dvasios filijos m-la" Vilniuje, įst. 1584, ir kt.). Tų mokyklų rektoriai ir dėstytojai mokslus paprastai būdavo ėję Italijoje. Vilniuje buvo išspausdinti kai kurie graikų patriarchų raštai (Melecijaus Pegaso, 1596, ir kt.).

Bendrame H. kultūros judėjime Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, išsivystė literatūra nac. kalba. Pirmieji raštijos lietuvių kalba kūrėjai buvo humanistiškai išsilavinę žmonės (A. Kulvietis, M. Mažvydas, M. Daukša ir kt.).

XVI a. ir XVII a. pr. Lietuvos kultūros gyvenimas buvo pasiekęs aukštą lygį. Čia turėjo įtakos ir H. idėjos. Tačiau, stiprėjant katalikų bažnyčios reakcijai ir galutinai įsigalėjus jėzuitams, humanistinė kultūra ėmė silpnėti. Spauda, mokslas, menas buvo pajungti katalikiškai propagandai. Lit-ra, taip pat visuom. mokslai, teologijos ir scholastinės filosofijos veikiami, neteko gyvenimiško turinio ir virto epigoniškais. Gyvavęs Lietuvoje apie 100 metų, H. apie XVII a. vid. visai sunyko.

Lit.: **J. Jurginis**, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965.

2. Visuomeninės minties kryptis, ginanti asmenybės orumą ir laisvę, visapusišką jos vystymąsi, kovojanti už visuomeninių santykių žmoniškumą. Šia prasme H. atsirado jau tolimoje praeityje ir ilgainiui reiškėsi įvairiomis istoriškai sąlygotomis formomis (burž. švietėjų, utopinių socialistų, rev. demokratų H.). Lietuvoje humanistinės idėjos būdingos kai kurių XVIII—XIX a. rašytojų, pasisakiusių prieš feod. priespaudą, kūrybai (K. Donelaitis, D. Poška, A. Strazdas ir kt.). Radikalesnių humanistinių idealų siekė 1863 sukilimo vadovai, rev. demokratai Z. Sierakauskas, K. Kalinauskas, A. Mackevičius ir kiti. H. idėjos ryškios ir XIX a. pab.— XX a. pr. liet. demokratinių rašytojų (Žemaitės, J. Biliūno, A. Vienuolio ir kt.) kūryboje.

XIX a. pabaigoje, kylant darbininkų rev. judėjimui, Lietuvoje ėmė plisti marksizmo idėjos, pagrįstos nauja, aukštesne H. forma — **socialistiniu humanizmu**. Persunkdamas visą proletariato rev. ideologiją ir praktiką, socialistinis H. reikalauja kovoti prieš bet kokį socialinį bei dvasinį darbo žmonių pavergimą, panaikinti materialinį to pavergimo pagrindą — privatinę nuosavybę ir sukurti soc. visuomenę, sudarančią realias sąlygas visapusiškam visų žmonių vystymuisi, tikrajai asmenybės laisvei. Socialistinio H. idėjas Lietuvoje propagavo V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kt. revoliucionieriai marksistai, jos būdingos visai LKP kovai už darbo žmonių išvadavimą. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią ir laimėjus socializmui visose visuom. gyvenimo srityse, socialistinis H. realizavosi praktikoje. Socialistinis H.— neatskiriamas visos taryb. kultūros ir meno bruožas. Socialistinis H. perauga į kom. visuomenės H., kurio esmė ir principai atsispindi TSKP programoje.

HŪMBOLTAS (Humboldt) Vilhelmas [1767.VI.22 Potsdame — 1835.IV.8 Tegelyje (netoli Berlyno)] — vokiečių kalbininkas. Parėmė lituanistinę Rėzos veiklą ir sumanymą išspausdinti K. Donelaičio „Metus". Jam, kaip humanistui ir liet. kalbos rėmėjui, Rėza paskyrė pirmąjį „Metų" leidimą su vok. dedikaciniu eilėraščiu.

HUSOVIĀNAS (Hussoviensis, Hussovius, Ussovius) Mikalojus [g. apie 1475—80 netoli Belovezo girios; m. po 1533] — poetas humanistas, rašęs lotynų kalba. Apie 1492 metus pateko į Vilnių ir buvo globojamas Vilniaus katedros kanauninko, Lietuvos did. kun-ščio sekretoriaus Erazmo Vitelijaus (Ciołeko). 1518—22, drauge su E. Vitelijumi nuvykęs į Romą, susipažino su popiežiaus Leono X globojamais Italijos poetais humanistais ir jų kūryba. Norėdamas supažindinti popiežių su stumbrų medžiokle, H. parašė poemą „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" („Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis"). Grįžęs iš Romos, H. poemą dedikavo karalienei Bonai ir išspausdino 1523 Krokuvoje (II leid. 1855 išleido Rusijos MA).

Poema parašyta eleginiu distichu ir turi 1072 eilutes. Poemoje vaizduojama stumbrų medžioklė, politiniai bei socia-

liniai to meto įvykiai, aprašomi liet. papročiai, gyventojų darbštumas, jaunuomenės lavinimas ir jos rengimas priešui atremti, prekyba su kitais kraštais. Šeštadalis poemos skirtas Lietuvos did. kun-ščiui Vytautui, kuris pavaizduotas kaip griežtas feodalinis valdovas. Poemoje atsispindi poeto meilė Lietuvai, aukštinama liaudis, kenčianti nuo priešų, ypač nuo turkų, puolimų; peikiami karaliai, sukelią karus. Kūrinyje taip pat atsispindi reformacijos ir katalikybės kovos Lietuvoje bei Lenkijoje, humanistinės idėjos.

1524 H. išspausdino panegiriką „Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį". Dar žinomas H. eilėraščių rink. „Mažosios giesmės". Pilną H. raštų rinkinį išleido J. Pelčaras 1894 Krokuvoje. „Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" į liet. kalbą išvertė B. Kazlauskas.

Ršt.: Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę.—„Literatūra", t. 6, V., 1963.

Lit.: **Vl. Sakavičius,** Nicolaus Hussovianus. kaip pirmasis lietuvių humanistas.—„Lietuvių tauta", t. 3, d. 2, V., 1923; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

I

I, i — lietuvių abėcėlės tryliktoji raidė. Ja žymima balsinė fonema trumpoji „i"— kirčiuota ir nekirčiuota, pvz., „jìs", „ìma", „ligà". Trumpasis „i" yra priešakinės eilės aukštutinio, bet kiek žemesnio pakilimo ir mažiau uždaras balsis, negu ilgasis „ī". Raide *i* žymimas t. p. priebalsio minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius (pvz., „**ki**autas", „**li**ūdnas").

Į, į, Y, y — lietuvių abėcėlės keturioliktoji ir penkioliktoji raidės. Jomis žymima balsinė fonema ilgoji „ī", pvz., „ýla, „pỹktis", „įdomùs", „jĩ". Balsis „ī", ilgas iš prigimties, žymimas raide *y*, o pailgėjęs, išnykus po jo ėjusiam „n",— raide *į*. Tiktai veiksmažodžių šaknyse *y* tam tikrais atvejais rašomas ir tada, kai po jo yra išnykęs intarpinis nosinis priebalsis „n", pvz., „bỹra"<„biñra", „dỹla"<„diñla". Ilgasis „ī" būna tvirtapradis, pvz., pýlimas", „įstaiga", tvirtagalis, pvz., „trỹs", „lĩs", ir nekirčiuotas, pvz., „gyvẽnimas", „įkvẽpti". Ilgasis „ī" yra priešakinės eilės aukštutinio pakilimo visų aukščiausias ir uždariausias balsis.

IBĒNAI — kaimas Kauno rj., Vandžiogalos apyl., 7 km į p. nuo Vandžiogalos. 304 gyv. (1959). Š. dalis (Didieji I) yra gatvinio tipo, p. dalis (Mažieji I.) išsiskirsčiusi vienkiemiais. Per I. teka Gynia, eina Kauno—Vandžiogalos kelias. Aštuonmetė m-la (1930—48 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka. Iki 1863 kaimas priklausė dvarininkui Ibianskiui. 1864 ties I. įvyko sukilėlių mūšis su carine kariuomene. Sukilimo metu I. sudegė. Po sukilimo iki 1918 Didieji I. buvo vadinami **Nikolskaja Sloboda**, o Mažieji I.— **Preobraženskaja Sloboda**. Buržuazijos valdymo metais kaime veikė komjaunuoliai pogrindininkai. 1923 Didžiuosiuose Ibėnuose buvo 530 gyv. Mažuosiuose Ibėnuose — 197 gyv.

IBIÁNSKIS Vaclovas [**Robakas**; 1843—1893] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Baigė Peterburgo kadetų m-lą. Sukilimo metu veikė su savo būriu Panevėžio, Raseinių, Kauno apskrityse. 1863.VII.28 dalyvavo mūšyje Ariogalos apylinkėse, 1864.I kartu su Liaskovskio būriu — ties Ibėnais, Kauno aps. Po šių kautynių surinkęs išsklaidyto būrio likučius, kurį laiką veikė ir slapstėsi Dotnuvos apylinkių miškuose. Vėliau pasitraukė į užsienį.

IBUTÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 9 km į p. v. nuo Krekenavos. 329 gyv. (1959). Per kaimą teka Liaudė. Pieninė, biblioteka (nuo 1947). 1923 Ibutoniuose buvo 383 gyv.

ICIKZONÁITĖ Ševa [g. 1907 Subačiuje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Į LKJS įstojo 1926 Ukmergėje. LKP eilėse dirbo 1929—35. 1929—31 LKJS Panevėžio rj. k-to sekretorė, LKP Panevėžio rj. k-to narė, vadovavo Lietuvos Raudonosios pagalbos Panevėžio rj. org-jai. 1932—33 LKP Kauno III parajonio k-to sekretorė, 1932—34 kairiųjų profs-gų Centro Biuro narė, siuvėjų profs-gos v-bos sekretorė. Bendradarbiavo pogr. spaudoje — profs-gų Centro Biuro organuose „Bado priešas", „Darbininkų kova". Už rev. veiklą 1929—34 buvo 4 kartus suimta. Nuo 1935 dirbo siuvėja. D. Tėvynės karo metais kolūkio sąskaitininkė Kazachstane. Nuo 1946 siuvimo mokytoja Vilniaus klubuose.

ICIŪNAI — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 7 km į š. nuo Kupiškio, Lėvens kair. krante. 32 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Kupiškio į Pandėlį. Yra kolūkio ūkinių pastatų. Burž. nacionalistai kaime 1941 nužudė buvusį Kupiškio vls. vykdomojo k-to pirm. Petrą Šinkūną. Iciūnuose 1891 gimė geografas Peliksas Šinkūnas.

ICKÓVIČIUS Izraelis [1913.IX.5 Kaune — 1942.III.13 Biržų rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1930 LKJS narys. 1930—31 LKJS Kauno rj. k-to narys. 1931 už rev. veiklą nuteistas 8 metus kalėti, bet kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 5 metų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Vadovavo LKJS Kauno rj. k-to pogr. spaustuvei, 1936—37 LKJS Kauno rj. komiteto laikr. „Jaunimo frontas" redkolegijos narys,1937 LKJS Žaliakalnio ir Petrašiūnų org-jų instruktorius, 1938 LKJS Kauno rj. k-to narys. 1939 uždarytas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. Išėjęs iš stovyklos, dirbo LKJS Kauno aps. k-to sekretoriumi, 1940.III kooptuotas į LKJS CK narius. Nuo 1940.IX LLKJS CK sekretorius. 1942.III.7 drauge su LKP CK pirmąja operatyvine grupe atvyko į Tuorkelės apylinkes (Latvijos TSR), paskui persikėlė į Biržų girią. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

ICKÓVIČIUS Naumas Grigorjevičius [g. 1906.VI.6 Juzovkoje (dab. Doneckas)] — filosofas, pedagogas, filosofijos mokslų kandidatas (1955). 1932 baigė Maskvos Istorijos-filosofijos in-tą. Dėstė filosofiją Maskvos, Zaporožės, Dnepropetrovsko, Tartu aukštosiose m-lose. D. Tėvynės karo metais buvo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1942 TSKP narys. Nuo 1951 Vilniaus Ped. in-to filos. katedros dėstytojas, nuo 1962 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie žmogaus santykį su gamtine aplinka, filosofinius pasaulio pertvarkymo principus.

Ršt.: Žmogaus viešpatavimo gamtai filosofiniai pagrindai, V., 1959.

ÝČAS Jonas [1880.VII.21 Šimpeliškiuose (Biržų rj.) — 1931.XII.17 Kaune] — buržuazinis istorikas ir visuomenės veikėjas. Prieš I pasaul. karą ir karo metais dirbo g-jos mokytoju Tomske, Semipalatinske ir Voroneže. Po Spalio revoliucijos grįžo į Lietuvą ir dirbo švietimo sistemoje. Buvo švietimo ministru, o nuo 1922 Kauno un-to profesoriumi. Dėstė Lietuvos istoriją, istoriografiją ir kai kuriuos visuot. istorijos kursus. Daug dėmesio skyrė evangelikų bažnyčios sustiprinimui Lietuvoje, dalyvavo evangelikų reformatų sinoduose, rašė jų bažnyčios reikalais evangelikų spaudoje. Burž. periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių apie Vytautą, Žalgirio mūšį, Biržų m-lą nuo XVI ir XIX a., Rytprūsių lietuvius ir kt. Vertingesni darbai — monografija „Biržai" (1931), studija apie S. Grunau.

ÝČAS Martynas [1885.XI.13 Šimpeliškiuose (Biržų rj.) — 1941.IV.5 Rio de Žaneire] — vienas lietuvių reakcinės buržuazijos lyderių. 1911 baigė Tomsko un-to teisės f-tą ir ėmė advokatauti Kaune. 1912 išrinktas Kauno gub. atstovu į IV Valstybės dūmą, kur priklausė kadetų frakcijai. Kilus I pasaul. karui, reiškė ištikimybę carizmui, buvo Vilniaus lietuvių burž. partijų įkurto Centrinio

komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti pirmininku. Nuo 1915 rudens, gyvendamas Rusijoje, buvo Tatjanos k-to nukentėjusiems nuo karo šelpti nariu, o nuo 1917 pr. vicepirmininku, leido per savo rankas dideles valst. pinigų sumas lietuvių pabėgėliams šelpti ir daug aukų, surinktų tam pačiam tikslui Rusijoje, Amerikoje bei kitur, ir iš jų gerokai pralobo. 1916 su dūmos delegacija, skirta tariamajai caro valdžios ir visuomenės vienybei demonstruoti V. Europoje, lankėsi Anglijoje, Belgijoje, Prancūzijoje ir Italijoje; dalyvavo lietuvių burž. nacionalistų konferencijoje Lozanoje, rėmusioje vok. imperializmo siekimus Lietuvoje. Prisidėjo prie sandėrio su vok. imperialistais, kviečiant Lietuvos karaliumi hercogą Urachą. Buvo Lietuvos burž. valdžios finansų ministru, ėjo susisiekimo ir prekybos bei pramonės ministro pareigas. Vienas Prekybos ir pramonės banko steigėjų (vėliau, 1927, labai pasipelniusių iš to banko dirbtinio bankroto), „Zimenso", „Lietuvos Loido", „Miško" ir kt. akcinių b-vių stambių akcininkų. 1940 pasitraukė į užsienį.

IČKÁUSKAS Antanas [1884 netoli Gardino — 1941.VIII.13 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių, darbininkas. 1927 Marijampolėje įstojo į Komunistų partiją. Už kom. veiklą 1933 suimtas ir kalintas daugiau kaip 6 metus. 1940—41 Marijampolės aps. socialinio draudimo skyriaus vedėjas. Hitlerininkų ir liet. burž. nacionalistų nužudytas.

IDÌLĖ [gr. *eidyllion* — trumpas eilėraštis] — literatūros žanras, eiliuotas ar prozinis kūrinys, kuriame idealizuotai vaizduojamas paprastų žmonių — piemenų, žemdirbių, žvejų — gyvenimas gamtos prieglobstyje. Atsirado sen. graikų lit-roje III a. prieš m. e., išsivystė XVIII a. pab.— XIX a. pr. lit-roje. XIX a. pr. liet. lit-roje I. rašė A. Klementas („Tekla, arba upelis", „Miškelis", „Vaikelio iškalbėjimas Agnikei" ir kt.). Idilinių momentų apstu XIX a. pirmosios pusės poetų A. Savickio, A. Roženo, V. Ažukalnio kūryboje. Liaudiškumu ir meniškumu išsiskiria A. Strazdo I. („Ant kalnelio vaikščiodama", „Aušra" ir kt.). Vėliau pasitaiko tik atskirų idilinio pobūdžio vaizdų (M. Pečkauskaitės ir kt. kūryboje).

IDIOMÀ [gr. *idioma* — savotiškas posakis] — prasmiškai nedalomas frazeologinis junginys, kur visumos reikšmė labai nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių. Pvz., užuot sakius „ištižėlis", „apsileidėlis", pavartojama žodžių samplaika „molio motiejus". Idiomomis taip pat eina žodžių samplaikos: „dykas galas"— niekai, „pramušta galva"— didelė aistra, „dėti į akį"— miegoti. I. sudėtyje dažnai būna leksinių ir gramatinių archaizmų — pasenusių žodžių bei skolinių, jų formų, pvz.: „Manęs, seno vilko, į kapendą neišankinsi (= neapgausi, nesuviliosi)". „Sūdna diena (= didžiulė netvarka) po visus pašalius!" (Žemaitė).

ÌDIŠ ž. *Jidiš.*

„IDIŠE ŠTIME" („Žydų balsas") — buržuazinis sionistinis dienraštis žydų kalba, ėjęs 1918—40 Kaune.

„ĮDOMŪS MŪSŲ MOMEÑTAS"— buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1933—40 Šiauliuose.

IEŠMANTA Albinas [g. 1887.XI.25 Kybartuose (Vilkaviškio rj.)] — pedagogas, vadovėlių autorius. Mokėsi Marijampolės g-joje, 1911—15 — Varšuvos Muz. in-te. Kaip dirigentas ir režisierius, aktyviai dalyvavo „Gabijos" d-jos veikloje. 1917—19 priklausė Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų (eserų) partijai, vėliau iš polit. veiklos pasitraukė. 1919—40 mokytojas Marijampolėje, Vilniuje. Bendradarbiavo „Lietuvos žiniose", „Aušrinėje", „Beraštyje". Parašė vadovėlių, apybraižas apie V. Kudirką (1927), D. Pošką, S. Stanevičių, S. Valiūną ir A. Strazdą (1930), kartu su žmona slapyvardžiu M. ir A. išleido „Lietuvių literatūros istoriją" (1923), skaitinius pr. m-loms „Skaityk" (1928 ir 1939). Išvertė dramos veikalų. 1940—41 Vilniaus III g-jos direktorius. 1944—50 dirbo Švietimo ministerijoje (iki 1946 Švietimo liaudies komisariatas) resp. ped. kabineto direktoriumi. „Tarybinėje mokykloje" išspausdino straipsnių ped. klausimais. Pensininkas.

IEŠMANTA Vladas [1917 Girinėje (Kėdainių rj.) — 1943.XI.27 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1940—41 dirbo valstybės saugumo organuose. 1941.X suorganizavo pogrindinę LKP Dotnuvos kuopelę, kuri 1943 padidėjo iki 17 narių ir pasivadino *Antihitleriniu komitetu.* 1943.VII.17 hitlerininkų suimtas. Po žiaurių kankinimų nužudytas IX forte.

IEŠMANTÁITĖ Nijolė [g. 1922.X.12 Marijampolėje] — gydytoja mikrobiologė, medicinos mokslų kandidatė (1956). 1946 baigusi Vilniaus un-tą, ten pat mikrobiologijos katedroje dirbo asistente. Nuo 1950 dirba moksl. darbą Eksperimentinės med. in-te. Paskelbė moksl. straipsnių mikrobiologijos klausimais.

IEŠNÁLIS — ežeras Plungės rj., 9 km į š. nuo Plungės. Plotas 15 ha. Ežeras patvenktinio tipo, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 640 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 1560 m. Krantai aukšti, šiaurėje ir rytuose apaugę mišku. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ĮETIS — svaidomasis ar duriamasis ginklas. Pradėta vartoti dar senajame akmens amžiuje. Iš pradžių I. neturėjo antgalio. Vėliau jos smaigalys imtas stiprinti įv. antgaliais, vad. ietigaliais, iš pradžių titnaginiais ir kauliniais, vėliau žalvariniais ir geležiniais. Lietuvoje vartotos I. geriausiai žinomos iš archeologinių paminklų tyrinėjimų. I. buvo pagrindinė senovės kario įkapė. Vidutinis I. ilgis apie 2 m. Medinis kotas dažnai buvo puošiamas žalvarinėmis apvijomis. Tobulėjant karo technikai, buvo tobulinama ir I., ypač ietigalis. I t-mečiui būdingi ietigaliai su plačiomis, kartais net labai profiliuotomis plunksnomis, kuriomis būdavo padaroma plati, gili žaizda. I t-mečio pab. ir II pr. (ankstyvojo feodalizmo laikais) pasirodė ietigalių su siaura ir ilga rombinio skerspjūvio plunksna. Siauresni ietigaliai turėjo didesnę pramušamąją galią, dėl to juos pradėta gaminti iš geresnės geležies rūšies, plieno. XI—XII a. karių kapuose (Linksmučiai, Pakruojo rj.; Laiviai, Kretingos rj.) randama labai geros kokybės Damasko plieno ietigalių.

I. kovoje vartota dvejopai: duriant arba svaidant iš tolo. Ta pati I. galėjo būti vartojama abiem atvejais, bet ankstyvojo feodalizmo laikais išskirtinos ietys, vartotos vien svaidymui. Dažniausiai jos turėdavo ietigalius su užbarzdomis, kliudančiomis ištraukti ietį iš kūno ar skydo.

Lit.: P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961.

IEVÀ. Lietuvoje auga 1 savaiminė I. rūšis — paprastoji I. (*Padus racemosa*) ir 3 introdukuotos: vėlyvoji I. (*P. serotina*), virgininė I. (*P. virginiana*) ir mako I. (*P. maackii*). Miškuose I. užauga iki 5 m, palaukėse ir sodybose — iki 12 m aukščio. Paprastoji I.— vienas fenologinio stebėjimo Lietuvoje objektų; pradeda žydėti vid. V.1—V.20, vaisiai prinoksta liepos mėn. I. platina rūdinį grybą, parazituojantį eglių kankorėžiuose. Paprastoji I. labiausiai paplitusi drėgnuose karbonatiniuose Vidurio lygumos dirvožemiuose, lapuočių ir mišriuose (eglės su lapuočiais) medynuose. Vėlyvoji I. auginama dekoratyviniams tikslams, be to, bandoma veisti Pietryčių smėlingosios lygumos pušynuose ir Kuršių nerijoje.

ĮGARIAI — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 2 km į p. v. nuo Mosėdžio, 11 km į š. nuo Salantų. 206 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas). Yra Mikulčių pr. m-la (nuo 1946). Išlikę seniesiems Žemaitijos kaimams būdingų pastatų (XIX a. sodyba, svirnas), vertingų archit. atžvilgiu.

YGLÀ, Igliaukos ežeras,— ežeras Kapsuko rj., 20 km į r. nuo Kapsuko, prie Igliaukos. Plotas 24 ha, didž. gylis 9,4 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 800 m, didž. plotis 380 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Išteka Yglė (Šlavantos intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

IGLIÁUKA — kaimas Kapsuko rj., 20 km į r. nuo Kapsuko, 2 km į š. nuo Kapsuko—Prienų plento; apylinkės ir kolūkio centras. 186 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs prie Yglos ež. Iš jo per kaimą teka Yglė (Šlavantos intakas). 1 km į r. prasideda Palių miškas ir pelkė. Per I. eina kelias iš Kapsuko—Prienų plento į Simnavotą. Dalis sodybų yra viena greta kitos abipus kelio, kita dalis — vienkiemiai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kolūkio malūnas, paštas, ambulatorija (nuo 1947), veterinarinė apylinkė, vais-

tinė, vid. m-la (1905—44 pradinė, 1944—1952 prog-ja), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1951). Kaime rasta: laivinis kovos kirvis facetuota pentimi, įtveriamas storapentis keturkampio piūvio kirvis (laikomi Kapsuko kraštotyros muziejuje) ir plokščias apvalinis kaplys (laikomas Kauno ist. muziejuje). I. žinoma nuo XVIII amžiaus. 1905.VI.19 Igliaukoje įvyko demonstracija prieš caro valdžią. Burž. nacionalistai kaime 1946 nužudė tris žmones, jų tarpe du Igliaukos malūno darbininkus.

IGLIÁUKOS - ŠILAVÓTO KALVÃGŪBRIS — kalvotas ruožas, skiriąs Peršėkės lygumą nuo Jiesios lygumos. Tęsiasi 40 km iš p. v. į š. r. per Daukšius, Igliauką, Šilavotą, Klebiškį iki Bačkininkų (prie Kauno—Prienų plento). Kalvagūbrio tęsinys — lėkštos pakilumos, nusidriekusios Pakuonio link. Kalvagūbrį sudaro 3 moreninių kalvų grandinės. Pietvakariuose grandines skiria platūs tarpugūbriai, kuriuose yra Žuvinto, Amalvo ir Palios pelkės. Šiaurės rytuose kalvagūbris aukščiausias (prie Ingavangio 144 m), bet siauriausias — tarpugūbriai čia kai kur visai išnyksta. Kalvos sudarytos iš mažai perplautų sluoksniuotų priesmėlių ir smėlių su negausiais rieduliais, padengtos moreniniu priemoliu, vietomis apneštos smėliu. Kalvų sudėtis rodo, kad jos formavosi vandenyse, susitvenkusiuose ties ledyno pakraščiu. Statesniuose kalvagūbrio š. v. šlaituose (ypač ties Šilavotu ir Jiestrakiu) matomos Jiesios lygumoje buvusio prieledyninio ežero krantų žymės.

IGLIŠKĖLIAI — kaimas Kapsuko rj., Igliaukos apyl., 12 km į r. nuo Kapsuko, prie plento į Prienus; tarybinio ūkio centras. 235 gyv. (1959). Šiaurėje kaimas siekia Varnabūdės mišką. 1 km į p. nuo I. plyti Amalvo palios. Prie I. prasideda Jiesia (Nemuno intakas). Dalis sodybų stovi viena greta kitos prie plento, kita dalis — vienkiemiai. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1932—49 pradinė, iki 1959 septynmetė) su internatu, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1950). Kaime rastas titnaginis storapentis keturkampio piūvio įtveriamasis kirvis (laikomas Kauno ist. muziejuje). 1871 veikė pr. m-la. Burž. metais I. buvo Javaravo (vėliau Igliškėlių) valsčiaus centras. Veikė LKP ir LKJS pogr. kuopelės. Vok. faš. okupacijos metais I. valsčiuje hitlerininkams talkininkavo vietinių burž. nacionalistų būrys, kurio nariai sušaudė I. valsčiaus vykd. k-to pirm. J. Bacevičių, Marijampolės ž. ū. skyriaus ved. S. Bagdonavičių, ž. ū. komisijos narį M. Simonaitį ir kt.

IGNALINÀ — miestas Lietuvos TSR rytuose, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio; rajono centras. 2466 gyv. (1959). Miestas nutįsęs palei geležinkelį. Teritorija 247 ha (1959). Plano struktūra stačiakampė, gatvių tinklas netaisyklingos formos. Centrą (į v. nuo glžk.), išplanuotą XIX a. Rusijos miestų pavyzdžiu, sudaro stačiakampė aikštė, apie kurią išsidėstę svarbiausieji visuom. pastatai. Kitoje glžk. pusėje — taryb. metais susikūrusi miesto dalis, apstatyta daugiausia gyv. namais. I. apylinkės kalvotos; gausu ežerų, pušynų. Į r. nuo miesto tęsiasi Švenčionių aukštuma; 3 km į š. r. nuo I. yra Būdakalnio (Ažušilės) kalnas — vienas aukščiausių respublikoje (285 m). Prie pat I. iš p. v. prieina Gavio ir Gavaičio ežerai; iš š. v., š. ir š. r. miestą supa Juodinio, Mekšrinio, Paplovinio, Ilgio ežerėliai. 4 km į v. nuo I. prasideda didelė Lūšių, Dringių, Asalnų ir kt. ežerų virtinė.

I. — vienas svarbiausių Lietuvos TSR žuvininkystės ir žuvivaisos centrų. Netoli miesto (Strigailiškio kaime) 1962 pastatyta moderni žuvų veisimo įmonė, kurios pajėgumas — apie 50 mln. vienetų mailiaus per metus. Mieste veikia mechanizuota kepykla, sviesto gamybos įmonė, lentpiūvė, stalių dirbtuvė, tarprajoninė linų sėklininkystės stotis, buitinio aptarnavimo kombinatas. 5 km į š. r. nuo miesto yra Ignalinos tarpkolūkinė paukščių ferma, kurioje kasmet išauginama daugiau kaip 60 000 paukščių ir surenkama apie 1 mln. kiaušinių. Keliai jungia I. su Švenčionėliais, Švenčionimis, Utena, Dūkštu, Vidžiais. Yra 35 vietų ligoninė (nuo 1950), gimdymo namai. Ežerai, sausi pušynai kasmet sutraukia į I. apylinkes daug poilsiautojų, turistų, vandens sporto mėgėjų (1962 čia ilsėjosi apie 15 000 vasarotojų). Prie Žaliojo ež. yra vandens sporto bazė. Netoli I. įrengtas aukščiausias respublikoje slidinėjimo tramplinas. Vasarą tarp Gavio ir Gavaičio ežerų veikia pionierių stovykla. Yra dvi vid. m-los: lietuvių dėstomąja kalba (1939—44 pradinė, 1944—1946 prog-ja) ir rusų dėstomąja kalba (1906 įsteigta pradinė, 1950—61 septynmetė), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1947). Leidžiamas laikr. „Nauja vaga".

I. pradžią davė stotis, atsiradusi XIX a. antrojoje pusėje, nutiesus Peterburgo—Varšuvos geležinkelį. 1866 Ignalinoje buvo 85 gyv. Ilgainiui apie stotį išaugo judrus prekybinis miestelis; jame vykdavo dideli turgūs. Burž. Lenkijai okupavus Vilniaus kr., geležinkelio reikšmė sumažėjo, ir jis nebeturėjo didesnės įtakos I. plėtimuisi. I. liko eiliniu Daugėliškio vls. miesteliu; 1931 turėjo 1535 gyventojus. D. Tėvynės karo metais I. apylinkėse aktyviai veikė taryb. partizanai. 1944.VII.1—4 partizanų junginys, vadovaujamas LKP Šiaurės sr. k-to sekretoriaus M. Šumausko (plk. Kazimiero), keliose vietose perkirto geležinkelį ir paralyžiavo priešo traukinių eismą. 1944.VII.4 partizanai galutinai išvadavo I. iš vok. faš. okupantų, paėmę nemaža trofėjų, jų tarpe kar. traukinį. Tą patį vakarą į miestą įžengė Raudonoji Armija. Nuo 1950 I. — rajono centras. Taryb. metais mieste pastatyta 300 vietų plačiaekranis kino teatras, autobusų stotis, vid. m-la, universalinė parduotuvė, restoranas ir kt. visuom. pastatų, daug individualinių ir komunalinių gyv. namų; vietoje buv. turgavietės miesto centre įrengta aikštė, nutiesta naujų gatvių.

IGNALÌNOS DRAUSTÌNIS — landšaftinis draustinis į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 13 000 ha. Apie $^1/_4$ draustinio užima ežerai, kurių didesnieji: Lūšiai, Asalnai, Dringiai, Baluošas, Ūkojas, Linkmenas, Alksnas, Asėkas, Almajas. Paviršius kalvotas-daubotas, daugiausia dengiamas smėlio ir gargždo; p. pakraščiu tęsiasi galinių morenų ruožas, sustumtas paskutiniojo apledėjimo metu. Prie daugelio ežerų išlikusios ežerinės terasos. Apie $^1/_3$ draustinio užima miškai. Yra retų augalų — bukalapių saulašarių, vienalapių driežlelių, gamtos paminklų — 6,1 m perimetro Treiniškių ąžuolas, 3,8 m perimetro Jūrasalio pušis. Palūšėje stovi vietos meistrų 1750 statyta bažnyčia. Senovinė architektūra įdomūs kaimai: Ginučiai, Antalksnė, Vaišniūnai, Šuminai, Strazdai. 1964 I. d. tyrinėjo Lietuvos Kraštotyros d-jos suorganizuota kompleksinė ekspedicija.

ILIUSTRACIJA 636 puslapyje

IGNATÃVIČIUS Antanas [1922 Balbieriškyje (Prienų rj.) — 1944.IV.24] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940 įstojo į LKJS. 1940—41

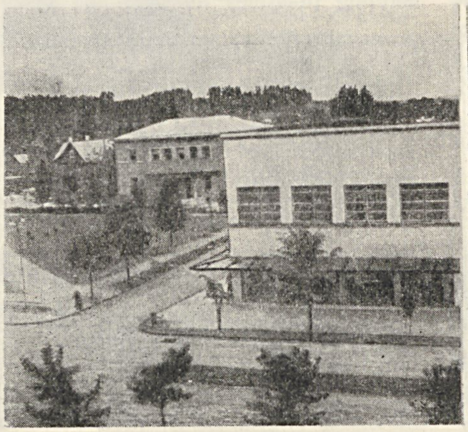

Ignalina. Miesto centras

Viksvojo ež. prie Ignalinos

Balbieriškio vls. komjaunimo organizatorius. 1941 burž. nacionalistų suimtas ir uždarytas į Pravieniškių konc. stovyklą. 1943 pr. iš stovyklos pabėgo ir įstojo į partizanų būrį, veikusį Marijampolės aps. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

IGNATĀVIČIUS Konstantinas Algimantas [g. 1931.VIII.28 Vidukleje (Raseinių rj.)] — hidrogeologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1954—62 dirbo Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-te. Nuo 1962 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie Lietuvos požeminius vandenis.

IGNATĀVIČIUS Petras [g. 1894.VII.25 Putriuose (Pasvalio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919 buvo Pasvalio rev. k-to narys, kovojo Joniškėlio raudongvardiečių ir partizanų būryje. 1919—21 Raudonosios Armijos karys. 1921—34 dirbo ūkinį darbą Baltarusijos TSR. 1934—47 Maskvos sintetinio kaučiuko g-los darbininkas. Nuo 1947 dirbo Šiauliuose. Pensininkas.

IGNATĀVIČIUS Povilas [g. 1893 Vyžuonų apyl. (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. 1918 Vyžuonų vls. rev. k-to narys ir part. org-jos sekretorius. 1919—21 padėjo gabenti kom. lit-rą iš Smolensko į Kauną. 1921.X.20 pašalintas iš Komunistų partijos. 1921—45 dirbo Minsko, Čeliabinsko sr., Tiumenėje ž. ū. įstaigose. Nuo 1942 TSKP narys. Po D. Tėvynės karo dirbo Rokiškio ž. ū. m-los direktoriumi. Pensininkas.

IGNATAVIČIŪTĖ Birutė [g. 1924.IV.6 Vidukleje (Raseinių rj.)] — gydytoja ftiziatrė, medicinos mokslų kandidatė (1954). 1947 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1947 dirba moksl. darbą Tuberkuliozės in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie tuberkuliozę.

IGNATAVIČIŪTĖ Milda Irena [g. 1930. VI.15 Raseiniuose] — botanikė, biologijos mokslų kandidatė (1959). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1958—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kūlinius grybus.

IGNŌTIŠKIO EŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 7 km į š. r. nuo Rokiškio, 2 km į r. nuo Rokiškio—Onuškio kelio. Plotas 30 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 970 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai žemi, daug kur pelkėti. Per I. e. į Vyžuonos ež. teka Vyžuona. Ežero š. v. pakrantėje įsikūrusios Šluotariškės.

„IGUALDAD" („Lygybė") — pažangi Argentinos lietuvių darbininkų draugija, veikusi 1909—10 Buenos Airese. D-jos tikslas šviesti išeivius lietuvius, organizuoti meno saviveiklą. 1909.X.22 „I." surengė spektaklį (Vaižganto „Nepadėjus nėr ko kasti"). D-ja turėjo apie 40 narių. 1910 persiorganizavo į liet. kultūros bei savišalpos d-ją *„Diegas"*.

ĮKAPĖS — daiktai, senovėje dėti mirusiajam į kapą. Į. dėjimas susijęs su tikėjimu pomirtiniu gyvenimu. Pagal jas galima spręsti apie palaidotojo užsiėmimą, nes tikėta, kad ir aname pasaulyje mirusysis dirbsiąs tuos pačius darbus. Kariui į kapą buvo dedami ginklai, amatininkui — amatininkystės, žemdirbiui — žemdirbystės įrankiai ir t. t. Moterų Į. paprastai sudaro piautuvai, verpsteliai, adatos, ylos, žirklės ir kt. Į. yra ne tik įv. paskirties, bet ir vertės. Randama brangių metalinių Į., išsiskiriančių labai gera gamybos technika. Turtingiems kariams ar karo vadams į kapą būdavo užkasamas net kovos žirgas su visa apranga. Tokios Į. leidžia spręsti apie socialinės nelygybės atsiradimą. Į. buvo dedamos nevienodai. Pvz., visi darbo įrankiai, geriamieji ragai, miniatiūriniai moliniai puodeliai ir kt. randami mirusiųjų galvūgalyje. Ietys (2 arba 3) daugiausia dėtos mirusiajam prie kair. šono taip, kad smaigalys būtų prie galvos. Tam tikras Į. išdėstymas kape yra susijęs su kokios nors etninės grupės papročiais, todėl Į. dėjimo tvarkos tyrinėjimas gali padėti spręsti etninius klausimus. Būta Į., turėjusių grynai simbolinę prasmę. Tai įv. miniatiūriniai dirbiniai (kirvukai, kapliukai, dalgeliai, juostų vijimo įrankiai ir kt.), gyvenime neturėję praktinės reikšmės. Jie ypač būdingi v. Lietuvos rajonams ankstyvojo feodalizmo laikais (IX—XII a.).

ĮKÓJIS — upė Tauragės rj., Šešuvies kair. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 60 km^2. Išteka iš Laukesos pelkės, prie Paįkojų kaimo. Teka į š. v. Įteka į Šešuvį 28 km nuo jos žiočių, ties Gaure. Vid. nuolydis 127 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,49 m^3/s.

„Į KOMUNÌZMĄ"— **1.** Tarybinis Kaišiadorių rj. laikraštis, einąs nuo 1962.V.1 triskart per savaitę.

2. Tarybinis Kretingos rj. laikraštis, ėjęs 1944.XII.28—1962.IV.30 du, tris kartus per savaitę.

IKORĀITĖ Malka [**Druskinienė**; g. 1914. V.12 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Nuo 1932 LKJS narė Jonavoje. 1933 LKJS Jonavos rj. k-to narė. Už rev. veiklą suimta 1935.V ir 1936 nuteista 5 metus kalėti. Kalėjo Kauno, IX forto, Ukmergės, Vilniaus kalėjimuose. TSKP narė nuo 1940. Po karo ūkinė darbuotoja Vilniuje.

ĮKURTŪVĖS — įsikėlimo į naują namą ar butą proga keliamos vaišės; senovėje — ugnies į naują patalpą įnešimo ir namų dvasių pagerbimo šventė. Pretoriaus (XVII a.) teigimu, pirmiausia į naują namą būdavę įleidžiami, kaip auka dievui Žemėpačiui, gaidys su višta, kurie buvę laikomi nuo tol namų dievo nuosavybe, gerai lesinami, netrukdomi vaikščioti kur nori ir nepiaunami. Po to šeimininkė įritindavusi 2 kepalus duonos (vieną šeimininko, kitą savo daliai); pagal tai, kieno kepalas parvirs pirmas, sprędavę, katras šeimininkų pirmiau mirsiąs. Ši duona vėliau būdavusi išdalijama pavargėliams. Atlikus tas apeigas, į naująjį namą buvo sunešamas turtas, daromas alus, kviečiami ir vaišinami kaimynai. Šeimininkas kiekvieną jų būtinai pasitikdavęs. Peržengę slenkstį, svečiai krisdavę ant žemės ir riedėte įriedėdavę į vidų, linkėdami, kad tokiu pat būdu ristųsi į tuos namus visokios gėrybės. Seniai netekus savo maginės ir turtinės prasmės, Į. tradicija išliko iki šių dienų. Kartais Į. proga naujakuriams iškilmingai įteikiami namo ar buto raktai.

Lit.: **M. Praetorius**, Deliciae Prussicae oder preussische Schaubühne, Berlin, 1871 [p. 37,

Ignalinos draustinis. Ginučių apylinkės

67]; S. Daukantas, Lietuvių būdas, K., 1935 [p. 184]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 561].

ŸLA Jonas [g. 1903.XII.22 Kurkliuose (Anykščių rj.)] — pažangus Kanados lietuvių žurnalistas. Į Kanadą emigravo 1927. Nuo 1932 „Darbininkų žodžio", nuo 1934 „Liaudies balso" redaktorius. Paskelbė poezijos ir prozos kūrinių. Parašė pjesių („Bedarbiai", 1933, ir kt.).

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

ŸLA Stasys [g. 1913.II.24 Maskvoje] — muzikologas, pedagogas. 1948 baigė Kauno Konservatorijos solo dainavimo klasę. Nuo 1949 dėsto muzikos istoriją Vilniaus Talat-Kelpšos muz. technikume, nuo 1957 — Vilniaus Ped. in-te (nuo 1963 estetinio lavinimo katedros vedėjas). Muz. klausimais rašo spaudoje. Išvertė 38 operų bei operečių libretus, apie 600 dainų ir romansų tekstų, parašė naują tekstą M. Petrausko operetei „Consilium facultatis" (1962). Pagal Y. tekstus yra sukūrę dainų E. Balsys, B. Gorbulskis, J. Indra, J. Juzeliūnas, V. Klova ir kt. kompozitoriai. Sudarė ir redagavo knygą „Lietuvių nacionalinė opera" (1960).

Ršt.: Kaip suprasti muziką, V., 1959 [II leid. 1961]; Pažinkime muzikos instrumentus, V., 1961.

„ŸLA" — buržuazinis mėnesinis satyros ir jumoro laikraštis, ėjęs 1931—33 Kaune.

„Į LÁISVĘ" — buržuazinių nacionalistų dienraštis, ėjęs 1941.VI—1942.XII Kaune. Leido *Lietuvių aktyvistų frontas* (LAF). Propagavo faš. ideologiją, skleidė neapykantą TSRS tautoms, ragino bendradarbiauti su hitleriniais okupantais.

YLAKIAĨ — miestelis Skuodo rj., 20 km į r. nuo Skuodo; apylinkės ir kolūkio centras. 874 gyv. (1959). Stovi Skuodo—Sedos ir Židikų—Šačių kelių kryžkelėje; plano struktūra stačiakampė. Gatvių tinklas netaisyklingos formos. Pagr. gatvių susikirtime gotikinio tipo keturkampė aikštė. Yra elektrinė, malūnas, pieninė, ryšių skyrius, buitinio aptarnavimo punktas, 10 lovų ligoninė (1938—53 med. punktas), vaistinė (nuo 1918), senelių-invalidų namai. Veikia vid. m-la (nuo 1944; 1920—29 prog-ja), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1935), vaikų darželis. Miestelyje rastas mezolito laikotarpio kaulinis žeberklas su titnaginėmis skeltelėmis. Pagal padavimą, Ylakius įkūrę švedų sugriauto Bareikių miestelio gyventojai. 1568 Grūstės vls. inventoriuje minimas Y. kaimas, XVIII a. atitekęs didikams Sapiegoms. Miestelis išaugo XIX a. (1846 — 68 kiemai; 1897 — 1367 gyv.). 1804 veikė parapinė m-la (1815 ją lankė 34 berniukai ir 2 mergaitės), nuo 1866 valdinė pr. m-la. XIX a. pabaigoje Y. garsėjo dideliais turgumis ir prekymečiais. I pasaul. karo metu didžioji dalis miestelio sudegė. 1916 miestelyje įsikūrė pažangaus jaunimo kuopelė; 1918 pab. susikūrė rev. k-tas, kurio pirmininku išrinktas S. Vitkus, nariais —K. Momgaudis, J. Budrikis, A. ir D. Šeputos; suorganizuota liaudies milicija. 1919 P. Plechavičiaus vedamas burž. nacionalistų būrys netikėtai užpuolė Y., suėmė rev. k-to narius ir dalį milicininkų. Burž. valdymo metais Y. valsčiuje veikė LKP pogr. kuopelė, platinusi kom. literatūrą, organizavusi (1927, 1932) rev. švenčių minėjimus. 1923 miestelyje buvo 999 gyventojai. 475 Y. gyventojus 1941 išžudė hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai.

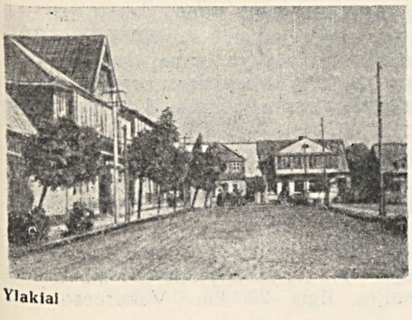

Ylakiai

ILČIŪKAI — kaimas Utenos rj., Užpalių apyl., 6 km į š. r. nuo Užpalių, Šventosios kair. krante. 20 gyv. (1959). Per kaimą eina Užpalių—Dusetų kelias. Vandens malūnas (past. 1901), parduotuvė (nuo 1963), aštuonmetė m-la (1932—54 pradinė, iki 1962 septynmetė).

ILČIŪKAS Antanas [g. 1902.XI.23 Vėlaikiuose (Zarasų rj.)] — choro dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1955). 1930 eksternu baigė Klaipėdos muz. m-lą. 1930—39 Pagėgių ir Tauragės vid. m-lų muzikos mokytojas, chorų organizatorius ir dirigentas. 1940 vadovavo Vilniaus un-to studentų chorui, išleido dainų rinkinį „60 dainų Lietuvos jaunuomenei". 1944—47 Lietuvos TSR Filharmonijos choro vyriausiasis dirigentas. Kartu dėstė Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-loje. Nuo 1947 Vilniaus Ped. in-to studentų choro dirigentas, nuo 1957 Ped. in-te dėsto choro dirigavimą. Nuo 1958 TSKP narys. Kelių resp. dainų švenčių vyriausiasis dirigentas. Taryb. metais sukūrė choro dainų.

ILČIŪKAS Jonas [g. 1911.XI.7 Bajoriškiuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1929 įstojo į Komunistų partiją, platino pogr. lit-rą, rinko lėšas polit. kaliniams. 1935 už rev. veiklą kalintas. 1940—41 Paruošų liaudies komisariato įgaliotinis Zarasų apskrityje. 1941—44 gyveno rytiniuose TSRS rajonuose. 1944—46 adm. darbuotojas Zarasuose, nuo 1946 batsiuvys.

ILČIŪKAS Pranas [g. 1893.VII.15 Radžiūnuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1912 darbininkas Petrograde. Dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose, pilietinio karo metais kovojo prieš Denikiną, Vrangelį, Machno gaujas. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1921—1933 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, Pasaulinio ūkio ir pasaulinės politikos raudonosios profesūros in-te. Nuo 1934 dirbo vadovaujamąjį darbą pramonės ir statybos darbininkų profs-gos CK Maskvoje. 1941 Lietuvos TSR švietimo darbuotojų profs-gos CK pirmininko pavaduotojas. 1941—44 dirbo profsąjunginį darbą Maskvoje. 1944—1956 Lietuvos Resp. profs-gų tarybos prezidiumo narys, vėliau atsakingasis sekretorius. Pensininkas.

ILČIŪNAI — kaimas Kupiškio rj., Subačiaus apyl., 3 km į v. nuo Subačiaus miestelio, prie kelio į Panevėžį. 61 gyv. (1959). Per kaimą teka Bražiukas (Vašuokos deš. intakas). Iš p. prieina Ilčiūnų miškas. Pr. m-la (nuo 1919), piliakalnis. Ties kaimu, Ilčiūnų miške, hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—42 sušaudė kelis šimtus taryb. žmonių.

ILČIŪNŲ MIŠKAS — miškas Kupiškio rj., 2,5 km į v. nuo Subačiaus, abipus kelio į Panevėžį. Priklauso Kupiškio miškų ūkio Subačiaus girininkijai. Plotas 800 ha; medynų 685 ha. Reljefas lyguminis. Mišką iš p. juosia Vašuoka (Viešintos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai bei priemoliniai. 92% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 33%, eglynų 32%, pušynų 22%, drebulynų 8% ir juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 32%, pusbrandžiai medynai 35%, pribręstantieji 22%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 45 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 107 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių. Miškas eksploatacinis.

ILDÌKAS — ežeras Zarasų rj., 11 km į p. r. nuo Zarasų, prie plento į Turmantą. Plotas 22 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1000 m, didž. plotis 320 m. Per I. teka bevardis upelis į Saločių ež. Š. pakrantėje įsikūrusios Čepukiškės. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 21 kg/ha.

ILGABRADAĨ — kaimas Jonavos rj., Markutiškių apyl., 12 km į š. r. nuo Jonavos, prie Kauno—Zarasų plento. 61 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la (1923—1953 pradinė, 1953—62 septynmetė).

ÌLGAI — kaimas Alytaus rj., Meškučių apyl., 13 km į p. v. nuo Daugų, Ilgio ežero š. r. krante; kolūkio centras. 96 gyv. (1959). Į r. nuo I. tęsiasi Varčios miškas. Malūnas ir lentpiūvė (nuo 1955). Burž. nacionalistai 1951 nužudė kolūkio pirm. V. Čekanauską.

ILGÃITIS — ežeras Ignalinos rj., 12 km į p. r. nuo Dūkšto, 5,5 km į r. nuo Dysnų ežero. Plotas 27 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1640 m, didž. plotis 270 m. Krantai, išskyrus šiaurinį, aukštoki. Ežeras verslovinis.

ÌLGAJIS — ežeras Ukmergės rj., 13 km į š. v. nuo Ukmergės, 5 km į r. nuo Siesikų. Plotas 57 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1830 m, didž. plotis 510 m. Krantai lėkšti, pietryčiuose — pelkėti, apaugę krūmais. Išteka Kliepšė (į Kryto ež.). P. pakrantėje įsikūrę Šinkūnai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ÌLGAKIEMIS — kaimas Kauno rj., Garliavos apyl., 6 km į p. nuo Garliavos, prie Jiesios ir Šlapakšnos santakos; kolūkio centras. 399 gyv. (1959). Kaimas išsidėstęs vienkiemiais abipus Kauno—Prienų plento. Pr. m-la (nuo 1944), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1951). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai Ilgakiemyje nužudė mokytoją komjaunuolę A. Marčiulionytę; jos vardu pavadinta m-la.

ILGÃKIEMIS — kaimas Kaišiadorių rj., Kaišiadorių apyl., 5 km į š. r. nuo Kaišiadorių. 125 gyv. (1959). Daugumas sodybų stovi viena prie kitos. Pr. m-la (nuo 1927). I. minimas 1689 (8 valakai, 14 kiemų). I. gyventojai dalyvavo 1863 sukilime.

ILGARŪBIS Jonas [g. 1899.XII.18 Zabičiūnuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Ž. ū. darbininkas, stalius. 1920 įsijungė į pogr. rev. veiklą. 1924 įstojo į Zabičiūnų pogr. part. kuopelę. 1927.IX už rev. veiklą buvo suimtas ir ištremtas į Varnių konc. stovyklą. Joje išstojo iš revoliucinių polit. kalinių kolektyvo ir, padavęs prašymą, 1928.XII iš stovyklos buvo paleistas. Už tai buvo pašalintas iš LKP, bet iš rev. darbo nepasitraukė. 1929 ir 1937 adm. tvarka buvo kalinamas Zarasuose. 1940—41 Antazavės vls. milicijos įgaliotinis. Baigęs partizanų mokymo kursus, 1942 atvyko į priešo užnugarį, kurį laiką kovojo partizanų būryje „Spartakas" (Baltarusijoje), nuo 1943 — partizanų būryje „Audra" (Utenos aps.), kuriame 1943.VI buvo priimtas į Komunistų partiją. 1944—47 LKP Utenos aps. k-to instruktorius, vėliau tarnautojas Dusetų rj. Nuo 1960 pensininkas.

ÌLGAS — ežeras Molėtų rj., 14 km į r. nuo Giedraičių, 2 km į š. nuo Dubingių ežero. Plotas 86 ha, didž. gylis 10,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2830 m, didž. plotis 670 m. Krantai, išskyrus pietinį, aukšti, statūs. Per I. teka bevardis upelis (į Žverno ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 9,7 kg/ha (daugiausia karšių).

ILGĒLIS — **1.** Ežeras Varėnos rj., 10 km į p. nuo Daugų, 0,5 km į p. r. nuo Nedingio ežero. Plotas 20,5 ha, didž. gylis 3,2 m, vid. gylis 1,6 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 870 m, didž. plotis 350 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Nedingio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 5,1 kg/ha (daugiausia lydekų ir lynų).

2. Ežeras Trakų rj., 3,5 km į r. nuo Trakų. Plotas 13 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 850 m, didž. plotis 290 m. Pietuose įsiterpia pusiasalis. Krantai žemi, pelkėti.

ILGĒLIŲ PĒLKĖ — pelkė Trakų rj., 1 km į r. nuo Trakų, į š. nuo plento į Vilnių. Plotas 207 ha. Viduryje telkšo keletas ežerėlių. V. pakraštys siekia Lukos ežerą. Didesniąją dalį užima žemapelkė, mažesniąją — aukštapelkė. Organogeninio klodo didž. storis 10 m, vid. 3,66 m. Vyrauja žemapelkinės plynraistinės bei plyninės ir aukštapelkinės fuskuminės durpės. Jų susiskaidymas 10—40%, peleningumas 1,5—15%. Po durpėmis storas ežerinių nuosėdų sluoksnis. Dugne smėlis.

IĨGĖS — senovės lietuvių rudens šventė, skirta pagerbti mirusiesiems. I. mini daugelis XVI—XVIII a. autorių (K. Hartknochas, A. Gvagninis, J. Lasickis, J. Brodovskis, P. Ruigys ir kt.). Jos buvo švenčiamos spalio pab.—lapkričio pr. kapinėse. Vėliau, ėmus krikščionių dvasininkams senuosius I. papročius persekioti, jas pradėta švęsti slaptai namuose ir kapinėse. Į šventę, kuri trukdavo apie 2 savaites, susirinkdavo visos apylinkės gyventojai; už tariamąją laukų ir gyvulių globą dievui Žemėpačiui buvo aukojami gyvuliai. Iš aukai užmuštų gyvulių buvo ruošiamos vaišės, į jas kviečiamos mirusiųjų vėlės, kurioms po stalu buvo numetama po kąsnelį įv. valgių ir nuliejama alaus. Šventės metu (Lasickio teigimu, trečią dieną po I.) merginos atlikdavusios specialias apeigas dievo Vaižganto garbei, prašydamos, kad jis augintų ilgus linus. Krikščionybės įtakoje I. imta vadinti vėlinėmis, paminėklais (Jucevičius). Lietuvos šiaurės rytuose, Latvijoje ir Baltarusijoje iki pat XIX a. pab. išliko prietaringas mirusiųjų maitinimo vėlinių dieną paprotys: ant kapų buvo dedama truputis valgio ir gėrimo vėlėms pasivaišinti.

Lit.: **S. Daukantas**, Lietuvių būdas, K., 1935 [p. 178—182]; **M. Katkus**, Balanos gadynė, V., 1949 [p. 158—159]; **L. Jucevičius**, Raštai, V., 1959 [p. 230].

ÌLGIAI — ežeras Trakų rj., 10 km į v. nuo Trakų. Plotas 144 ha, didž. gylis 35,5 m, vid. gylis 11,7 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 4640 m, didž. plotis 650 m. Pietvakariuose ežeras dvišakas. Yra 2 salelės (iš viso 0,33 ha). Ež. krantai aukšti, statūs, šiaurinis apaugęs mišku. Dugne yra 3 duobės — viena ež. viduryje, kitos — galuose. Š. r. pakrantėje įsikūrę Padumbliai, r.— Užilgiai. Ežeras verslovinis.

ILGIAĨ — ežeras Ignalinos rj., 8 km į r. nuo Dūkšto, prie Rimšės. Plotas 61 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2540 m, didž. plotis 410 m. Šiaurėje ežeras dvišakas, pietuose — pasagos pavidalo, platesnis; abi dalis jungia 10 m pločio sąsiauris. Kranto linija labai vingiuota. Krantai lėkšti, vietomis pelkėti. Per I. teka bevardis upelis (į Alksno ež.). Ežeras verslovinis. Yra ungurių.

ILGÝNAS — ežeras Molėtų rj., 3 km į š. r. nuo Molėtų, prie plento į Uteną. Plotas 27 ha, didž. gylis 11,7 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1265 m, didž. plotis 430 m. Š. krantas aukštas, kiti — žemesni, bet gerai prieinami. Išteka upelis (į Dūrių ež.). Ežeras verslovinis.

ÌLGININKAI — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 12 km į š. nuo Merkinės, į p. nuo Ilgio ežero. 280 gyv. (1959). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1951). Burž. nacionalistai kaime išžudė Vitkauskų, Švedų šeimas, nužudė V. Cilcių.

ÌLGININKŲ MÌŠKAS — miškas Lazdijų rj., 3 km į š. r. nuo Kapčiamiesčio, tarp Barčių, Ilgininkų ir Dumbliauskų kaimų. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Kapčiamiesčio girininkijai. Plotas 871 ha; medynų 600 ha. Vakaruose miškas prieina prie Ančios ežero p. r. kranto, pietvakariuose — prie Pastovio ir Ragožio ež., pietryčiuose — prie Dumblelio ež. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Vyrauja savaiminės kilmės brukniniai pušynai. Jaunuolynai sudaro 50%, pusbrandžiai medynai 13%, pribręstantieji 5%, brandieji 32%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 75 ktm/ha. Gausu šernų, stirnų, lapių, yra bebrų, barsukų, usūrinių šunų, ežeruose — ondatrų. Miškas eksploatacinis.

ÌLGININKŲ PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 11 km į š. nuo Merkinės, abipus Druskininkų—Alytaus plento, Ilgio ežero p. pakrantėje. Plotas 205 ha. Pakraščiai labai vingiuoti. Nesupelkėjusių tarpų dalijama į 3 masyvus. Ežerinės kilmės kupstuota plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,9 m, vid. 2,13 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 11%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 3,3 m. Į p. r. nuo pelkės yra Ilgininkų kaimas.

ILGÌNIS Kazimieras [g. 1924.IV.18 Jokuliuose (Klaipėdos rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1961). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—56 direktoriaus pavaduotojas statybos reikalams „Kauno audinių" f-ke, vėliau direktorius, direktoriaus pavaduotojas pliušo-šilko kombinate. Nuo 1961 statomos Kaune dirbtinio pluošto g-los direktoriaus pavaduotojas statybos reikalams. Paskelbė brošiūrų ir moksl. straipsnių apie gyv. namų išorinių sienų konstrukcijų iš betonų su organiniais užpildais tyrimus, namus iš spalių betono ir kt.

ÌLGIS — **1.** Ežeras Varėnos rj., 14 km į p. v. nuo Daugų, prie Alytaus—Druskininkų plento. Plotas 347 ha, didž. gylis 23,2 m, vid. gylis 7,88 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r., siauras ir ilgas; ilgis 8000 m, didž. plotis 850 m. Kranto linijos ilgis 20 km. Vakaruose yra

0,45 ha sala. Ežerą supa dirbami laukai, pievos. Š. v. krantai vietomis pelkėti. Maždaug per vidurį I. kerta š. r.— p. v. krypties galinių morenų ruožas. Dugną viduryje dengia žalsvai pilkas dumblas su augalų liekanomis, pakraščiuose — smėlis. Įteka 5 bevardžiai upeliai, pietryčiuose išteka Strauja (Nemuno intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 5,8 kg/ha.

2. Ežeras Kaišiadorių rj., 5 km į v. nuo Elektrėnų, 9 km į p. nuo Žaslių. Plotas 139 ha, didž. gylis 2,5 m, vid. gylis 1,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 3010 m, didž. plotis 660 m. Krantai lėkšti, daug kur pelkėti. Per I. teka Strėva, be to, įteka Viržė, Prakusa ir 7 bevardžiai upeliai. Ežeras verslovinis.

3. Ežeras Plungės rj., 10 km į š. nuo Plungės. Plotas 114 ha, didž. gylis 6,1 m, vid. gylis 3,14 m, ilgis 2000 m, didž. plotis 900 m. Yra 2 salos (iš viso 0,3 ha). Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 6,1 km. Š. ir r. krantai apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

4. Ežeras Zarasų rj., 11,5 km į š. v. nuo Zarasų. Plotas 96 ha. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 4140 m, didž. plotis 390 m. Krantai daugiausia statūs. Per I. teka upelis į Čičirio ež. P. pakrantėje įsikūrę Ilgiai. Ežeras verslovinis.

5. Ežeras Alytaus rj., 12 km į š. nuo Daugų, 1 km į r. nuo Pivašiūnų. Plotas 84 ha, didž. gylis 8 m, vid. gylis 2,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2350 m, didž. plotis 850 m. Š. v. dalis plati, ledo luisto išgulėta, pietrytinė — siaura ir ilga, rininė. Kranto linijos ilgis 7000 m. Krantai neaukšti, vietomis pelkėti, šiaurėje ir pietryčiuose apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

6. Ežeras Zarasų rj., 7 km į p. r. nuo Zarasų, prie plento į Turmantą. Plotas 62 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; jo ilgis 3100 m, didž. plotis 310 m. R. kranto linija labai vingiuota. Krantai daugiausia statūs ir aukšti. P. pakrantė pelkėta. Įteka 3 bevardžiai upeliai. R. pakrantėje įsikūrusios Degutiškės. Ežeras verslovinis.

7. Ežeras Lazdijų rj., 5 km į r. nuo Veisiejų; dar vad. **Ragiu**. Plotas 50 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2500 m, didž. plotis 540 m. Kranto linija labai vingiuota. Krantai 10—15 m aukščio. Iš p. v. galo išteka bevardis upelis (į Verniejaus ež.).

8. Ežeras Utenos rj., 8 km į v. nuo Utenos, prie Antalgės. Plotas 45 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2630 m, didž. plotis 260 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę medžiais, vietomis mišku. Įteka upelis iš Apšlavo ež. ir 5 bevardžiai upeliai; išteka Utenaitė (Vyžuonos intakas).

9. Ežeras Švenčionių rj., 2 km į š. r. nuo Žeimenos ir Neries santakos, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio; dar vad. **Poilgiu**. Plotas 42 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p. Krantai statūs, apaugę mišku. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka bevardis Žeimenos intakas.

10. Ežeras Telšių rj., 6 km į r. nuo Žarėnų. Plotas 36 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1480 m. P. ir š. v. krantai statūs, šiaurinis apaugęs mišku. Per I. teka Minija, iki ežero vadinama Mava. P. pakrantėje įsikūrę Kegai. Ežeras verslovinis.

11. Ežeras Utenos rj., 8 km į r. nuo Utenos. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2190 m, didž. plotis 290 m. Krantai aukšti, apaugę medžiais, vakaruose ir pietuose — mišku. Įteka bevardis upelis, išteka bevardis Rašės intakas. Ežero š. r. pakrantėje įsikūrę Katlėriai. Ežeras verslovinis.

12. Ežeras Švenčionių rj., 9 km į š. nuo Švenčionių. Plotas 33 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v., išlinkęs į r.; ilgis 1280 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 2920 m. P. v. ir š. r. krantai žemi, pelkėti, p. ir v.— aukšti. Įteka 4 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Rakštelio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1962 sugauta 4,7 kg/ha (daugiausia kuojų ir lynų).

13. Ežeras Ignalinos rj., 1 km į š. r. nuo Ignalinos, prie geležinkelio į Daugpilį. Plotas 31 ha. Ežeras pasagos formos; ilgis 1320 m, didž. plotis 430 m. Krantai neaukšti. Per I. iš Balčio ež. į Plaukinio ež. teka Plaukinys. Į r. nuo ežero įsikūrusios Poviliškės.

14. Ežeras Švenčionių rj., 4 km į p. r. nuo Labanoro. Plotas 31 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1370 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 3200 m. Krantai lėkšti, apaugę mišku. Šiaurėje išteka bevardis upelis (į Indrajų ež.). Ežeras verslovinis.

15. Ežeras Molėtų rj., 6 km į p. nuo Molėtų, prie plento į Vilnių. Plotas 29 ha. Viena ež. dalis ištįsusi iš v. į r., kita — iš š. į p. Ež. ilgis 1950 m, didž. plotis 380 m. Krantai aukšti, išskyrus šiaurinį. Per I. iš Ežerės ež. į Punto ež. teka bevardis upelis. Ežeras verslovinis.

16. Ežeras Varėnos rj., 7 km į š. r. nuo Druskininkų, prie plento į Merkinę. Plotas 27 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1650 m, didž. plotis 220 m, kranto linijos ilgis 3550 m. Krantai neaukšti, rytuose ir pietvakariuose apaugę mišku. Ežeras verslovinis.

17. Ežeras Zarasų rj., 3 km į š. nuo Dusetų, 1,5 km į r. nuo Sartų ežero. Plotas 27 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1470 m, didž. plotis 250 m. Krantai žemi, apaugę mišku. Įteka bevardis upelis, išteka Ilgė (į Sartų ež.). Ežeras verslovinis.

18. Ežeras Rokiškio rj., 12 km į p. r. nuo Obelių. Plotas 26 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1600 m, didž. plotis 240 m. Krantai daugiausia aukšti ir statūs. P. pakrantėje įsikūrę Lygalaukiai.

19. Ežeras Zarasų rj., 10 km į p. nuo Zarasų. Plotas 21 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 800 m, didž. plotis 310 m. Krantai lėkšti, pietinis apaugęs mišku. Rytuose įteka bevardis upelis, vakaruose I. siauru sąsiauriu jungiasi su Samavo ež. R. pakrantėje įsikūrusios Tumiškės.

20. Ežeras Švenčionių rj., 10 km į š. r. nuo Švenčionių, 1 km į v. nuo kelio į Mielagėnus. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1035 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 2285 m. Krantai aukšti, statūs. Per I. iš Mažerio ež. į Vastučio ež. teka bevardis upelis. V. pakrantėje įsikūrusi Adomiškė. Ežeras verslovinis.

ILGŸS — ežeras Utenos rj., 10 km į š. r. nuo Tauragnų. Plotas 62 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 3000 m, didž. plotis 310 m. Krantai aukšti, pakrantės sausos, apaugusios medžiais; apie ež. vidurį abiejose pusėse tęsiasi lapuočių miškas. Įteka upelis iš Sylio ež. ir 2 bevardžiai upeliai, išteka upelis į Alksno ež. Prie I. įsikūrusi Antilgė. Ežeras verslovinis.

ILGIŽIAĨ — kaimas Raseinių rj., 8 km į š. r. nuo Betygalos; apylinkės ir kolūkio centras. 92 gyv. (1959). Per I. teka Kirkšnovė. Keliai jungia I. su Ariogala, Betygala, Krakėmis. Kaimas ištįsęs iš š. į p. Į r. nuo jo yra Ilgižių I kaimas (81 gyv.), į p. r.— Ilgižių II kaimas (168 gyv.). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1951—62 septynmetė). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė I. apylinkės sekr. V. Žukauską ir jo žmoną.

ILGÓRAISTIS — pelkė Alytaus, Trakų ir Prienų rj., 7,5 km į p. r. nuo Stakliškių, Verknės kair. krante. Plotas 118 ha. Sausuminės kilmės raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 1,61 m; vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 30%.

ILGŪNAS Jonas [1881 Vaivadiškėse (Kėdainių rj.) — 1956.V.28 Kaune] — pedagogas, vadovėlių autorius, laisvamanių veikėjas. 1909 baigė Peterburgo komercinę m-lą, 1912 — Komercijos in-tą. I pasaul. karo metu dėstė Petrogrado komercinėse m-lose. 1919 grįžęs į Lietuvą, Kaune suorganizavo buhalterijos kursus, aukštesniąją komercijos m-lą. 1919—41 buhalterijos ir kooperacijos kursų vedėjas. 1933—1935 žrn. „Laisvoji mintis" atsakingasis redaktorius. Parašė buhalterijos vadovėlių, antirel. straipsnių, brošiūrų ir kt. Aktyviai dalyvavo laisvamanių veikloje, viešose diskusijose su dvasininkais. 1945—52 Kauno finansų-kredito technikumo dėstytojas.

Ršt.: Šviesa (Elementorius), V., 1913; Temos buhalterijos praktikos darbams, K., 1920; Buhalterijos vadovėlis, 2 d., K., 1921—28; Komercinės aritmetikos vadovėlis, K., 1922; Kristus ir krikščionybė, K., 1925; Šventasis tėvas Ryme, K., 1927; Ar yra toks tikėjimas, be kurio žmogus negalėtų gyventi?, K., 1930; Komercijos aritmetikos uždavinynas, K., 1930;

Vienmarškinė vienuolė (Romanas), K., 1932; Mašinraščio vadovėlis, K., 1937; Uždegti laužai, [apie inkviziciją], K., 1940.

ILGŪNAS Petras [g. 1931.V.13 Kaune] — dailininkas. 1958 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą, dirbo grimeriu Akademiniame operos ir baleto teatre, dalyvauja dailės parodose. Nuo 1961 Vilniaus vid. meno m-los dėstytojas. Sukūrė spalvotų lino raižinių ciklą „Istoriniai Lietuvos paminklai" (1958), „Vilniaus statybos" (1963), grafinių peizažų, ekslibrių, knygų viršelių, kostiumų eskizus V. Gokijelio operai „Raudonkepuraitė" (1959) ir kt.

ILGŪNAS Vytautas [g. 1912.IX.7 Peterburge] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1957). 1938 baigė Kauno un-tą. 1939—41 dirbo Kaune meteorologu. 1944—46 buvo Tarybinėje Armijoje. Nuo 1946 dirba ped. darbą Kauno un-te, nuo 1950 Kauno Politechnikos in-te, nuo 1958 docentas, nuo 1959 teorinės mechanikos katedros vedėjas. Nuo 1951 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie ultragarso magnetinę dispersiją, gyvsidabrio paviršines bangas magnetiniame lauke, ultragarsinę interferometriją ir kt.

ILGŪTIS — **1.** Ežeras Trakų rj., 8 km į p. nuo Lentvario, prie Vilniaus—Eišiškių plento; dar vad. **Lygainių ežeru.** Plotas 97 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2000 m, didž. plotis 690 m. Yra sala. Krantai, išskyrus pietinį, žemi, pelkėti. Išteka Asdrė (Vokės intakas). Prie I. įsikūrę Didieji ir Mažieji Lygainiai, Gudeliai.

2. Ežeras Trakų rj., 10 km į p. nuo Trakų. Plotas 19 ha, didž. gylis 7,5 m. Ežeras ištįsęs iš vakarų į rytus; ilgis 1010 m, didž. plotis 300 m. Krantai aukšti, tik rytinis žemas, pelkėtas. Per I. teka Alucna (Luknos intakas). Ežeras verslovinis. Ežeras ir pievos jo pakrantėje paskelbtos botaniniu draustiniu, nes čia auga retieji augalai: taurinė pūdmė, liekninė viksva, šakotoji ratainytė, pievinis ir pelkinis gencijonai, miškinė lelija, plačialapis begalis.

ILGUVÀ — kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., 6 km į v. nuo Kriūkų, prie kelio į Plokščius, Nemuno kair. krante. 336 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Nyka (Nemuno intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), senelių-invalidų namai, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1919). Medinė I. bažnyčia — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. I. kaimas ir dvaras įsikūrė 1640. 1882 buvo 102 gyv. Iki I pasaul. karo kaime vasarodavo garsus lenkų muzikas E. Mlinarskis (1870—1936). Čia jis sutiko S. Šimkų ir, pastebėjęs jo gabumus, padėjo jam išeiti mokslus.

„Į LIÁUDIES PAGÁLBĄ" — komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, išleistas 1940.IV.8 Kaune. Išleido Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Kauno aps. k-tas. Išėjo 1 nr.

YLIENĖ Irena [g. 1923.VIII.4 Vištytyje (Vilkaviškio rj.)] — dainininkė (sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). 1948 baigė Kauno Konservatoriją. Nuo tų pačių metų Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro solistė. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Minske, Taline.

Vaidmenys: Violeta, Džilda (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Džuljeta, Margarita (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas"), Mimi, Čio-čio-san (Dž. Pučinio „Bohema", „Čio-čio-san"), Eglė (V. Klovos „Pilėnai"), Dalia (B. Dvariono „Dalia") ir kt.

„ILIUSTRÚOTAS LAĨKRAŠTIS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1932 Kaune.

„ILIUSTRÚOTAS PASÁULIS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1934—38 Kaune.

„ILIUSTRÚOTAS SPÒRTAS" — savaitraštis, ėjęs 1929 Kaune.

ÌLJINAS Vsevolodas [1908 Kovrove (Vladimiro sr.) — 1956.IV.2 Vilniuje] — gydytojas patofiziologas, medicinos mokslų kandidatas (1950). 1936 baigė Omsko Medicinos in-tą. Nuo 1942 dirbo ped. darbą Krasnojarsko Medicinos in-te, nuo 1946 Vilniaus un-to medicinos f-te, nuo 1952 docentas. Nuo 1951 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių apie kraujagyslių pralaidumą karščiavimo metu, antibiotikų poveikį organizmui.

ILJÌNSKIS (Ильинский) Grigorijus Andrejevičius [1876.III.11 Peterburge — 1937] — rusų filologas, Rusijos MA narys korespondentas (1921). Nuo 1916 Tartu, vėliau Saratovo, Kazanės, nuo 1927 Maskvos un-to profesorius. Dirbo slavų kalbotyros, istorijos, archeologijos, lit-ros bei etnografijos srityse. Jam drauge su kitais rusų kalbininkais buvo pavesta prižiūrėti A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno II tomo pirmosios dalies rengimą. Slavistikos darbuose, ypač 1916 išleistoje slavų prokalbės gramatikoje („Proslavianskaja grammatika"), I. operavo ir liet. kalbos duomenimis. Bendradarbiavo su K. Būga. Paskelbė straipsnių baltistikos klausimais.

Ršt.: К этимологии балтийско-славянских названий „Зубра".—„Tauta ir žodis", K., 1926; Еще раз о происхождении названия реки Двины.— Ten pat.

Lit.: **В. Журавлев,** Григорий Андреевич Ильинский, М., 1962.

ILJONSKÁITĖ Bliuma [1915 Žiežmariuose (Kaišiadorių rj.) — 1941.VIII] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Į rev. veiklą įsijungė 1935, priklausė Strėvininkų (Žiežmarių vls.) kuopelei, platino kom. lit-rą. 1940—41 dirbo prekyboje Žiežmariuose. Nužudyta hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų.

ILMĖDAS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. r. nuo Molėtų, 3 km į r. nuo plento į Uteną. Plotas 79 ha, didž. gylis 17,5 m, ilgis 2340 m, didž. plotis 860 m. Kranto linija labai vingiuota. Yra viena 0,02 ha ploto sala. Š. r. ir p. v. krantai lėkšti, vietomis pelkėti, kiti aukšti. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 16,1 kg/ha.

IMBARĖ — kaimas Kretingos rj., Imbarės apylinkėje, 4 km į p. nuo Salantų. 224 gyv. (1959). Dalis sodybų stovi viena prie kitos, kitos plačiai išsisklaidžiusios vienkiemiais. Kaimas ištįsęs iš š. į p. apie 3,5 km; šiaurės vakaruose siekia Salantą, pietuose — jo intaką Blendžiavą. Yra kolūkio gamybinių pastatų, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1950). Salanto kair. krante yra X—XII a. kapinynas ir piliakalnis.

Viename piliakalnio gale supiltas pylimas, o aikštelėje seniau buvo tvenkinys. Vietos gyventojai žino apie piliakalnį gražių pasakojimų ir padavimų. Kapinyną, esantį šalia piliakalnio, tyrinėjo 1885 ir 1886 T. Daugirdas. Jis ištyrė 2 nedegintinius ir 3 degintinius kapus. Nedegintiniai kapai buvo aptverti akmenimis. Radiniai yra Kauno ist. muziejuje.

Kaime 1859 veikė vandens malūnas. 1881 buvo 170 gyv. Burž. nacionalistai 1948 nužudė taryb. aktyvistus Martinkų, Martinkienę, Valančauskienę, Valančauskaitę, Pakulį.

IMBRADAS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 8 km į š. v. nuo Zarasų, 0,5 km į š. r. nuo Avilių ežero. Plotas 63 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1430 m, didž. plotis 720 m. Ežeras nenutekamas, pasiekęs senatvės stadiją. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Š. pakrantėje yra Imbrado kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Kaimas Zarasų rj., 10 km į š. v. nuo Zarasų, prie kelio į Rokiškį; apylinkės ir kolūkio centras. 62 gyv. (1959). Pietuose — Imbrado ežeras. Felčerių-akušerių punktas, 2 parduotuvės, aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. I. bažnyčia (past. XVIII a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Vok. faš. okupacijos metais M. Melnikaitė Imbrado apylinkėje organizavo komjaunimo grupes.

IMBRADO PẼLKĖ — pelkė Zarasų rj., 9 km į š. v. nuo Zarasų, abipus kelio į Rokiškį, tarp Imbrado, Avilio ir Ilgio ežerų. Plotas 323 ha. Pelkė ištįsusi iš š. į p. apie 4 km. Yra daug nesupelkėjusių salų (iš viso 18 ha) ir 2 ežerai. P. dalis — raistinė žemapelkė, apaugusi beržynu; š. dalis — aukštapelkė, apaugusi pušynu. Durpių klodas žemapelkinio ir tarpinio tipo; jo didž. storis 7 m, vid. 2,12 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 7,2%. Durpių ištekliai apie 5,1 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 2,5 m. Dugne smėlis, molis. R. pakraštyje yra Imbrado kaimas.

IMELIẼNĖ Judita [Šeraitė; 1907 Šiauliuose — 1963.V.30 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1924 LKJS, nuo 1928 Komunistų partijos narė. Pogr. rev. darbą dirbo Šiauliuose, Kaune. 1932 suimta ir

nuteista 4 metus kalėti; buvo kalinama Kaune, Ukmergėje, Zarasuose. 1937 išėjusi iš kalėjimo, rev. darbą dirbo Kaune. 1939.VI už siuvėjų mitingų organizavimą ištremta į Kužius (Šiaulių rj.). 1940—41 LKP Šiaulių aps. k-to instruktorė. 1943—44 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.), kuriuos baigusi dirbo VKP(b) Vladimiro miesto k-to instruktore. Po karo dirbo partinį ir profsąjunginį darbą Šiauliuose, Radviliškyje.

IMPILTIẼS PILIÃKALNIS — kalnas Kretingos rj., Juodupės deš. krante, netoli Senosios Impilties ir Naujosios Impilties kaimų; landšaftinis-istorinis draustinis.

Juodupė piliakalnį supa iš 3 pusių. Nepaisant natūralių gamtos kliūčių, aplink piliakalnio aikštę, apimančią apie 0,2 ha, supiltas galingas pylimas, kuris didesnis nuo sausumos pusės (8—10 m aukščio ir 36—40 m pločio apačioje) ir beveik dvigubai mažesnis nuo vandens pusės. Pačiu pylimo kauburiu ėjo apie 3,30 m pločio ir 0,60 m gylio griovys (šiuo metu užslinkęs). Piliakalnio papėdėje yra buvusi apie 5 ha gyvenvietė. 1933—34 atlikti I. p. archeologiniai tyrinėjimai iš dalies nušvietė jo istoriją. Piliakalnis įrengtas mūsų eros pradžioje. Stipresnių įtvirtinimų, be medinių užtvarų, skiriančių kalną nuo gretimų laukų, tuo metu piliakalnis neturėjo. Užtvaroms sudegus, jis pradėtas stiprinti pylimu, kuris buvo supiltas ne iš karto. Pylimas padarytas iš akmenų, rąstų ir plūktos žemės. Jis buvo pilamas iš lauko pusės, nemažinant piliakalnio aikštelės, kurioje ankstyvojo feodalizmo laikais stovėjo viena iš būdingų to meto pilaičių. Be to, tyrinėjant buvo atkastas įvažiavimas, kurį sudarė 8 m ilgio, 3 m pločio ir 2 m aukščio tunelis, sustiprintas 2 eilėmis statmenai vienas greta kito sustatytų ąžuolinių rąstų. Iš viršaus jis buvo dengtas rąstais. Iš svarbesnių radinių minetini geležiniai strėlių antgaliai, sidabrinis ilgasis, žiestos keramikos šukės ir kt. Rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą Impilties vardas randamas 1253. IV.5 akte, kuriuo Kuršo vyskupas Henrikas ir Livonijos ordinas dalijosi valdomas sritis. Pagal šį aktą Impiltis atiteko Livonijos ordinui. 1261 Hermanas Vartbergė mini, jog Livonijos magistras Verneris su riteriais užpuolė Kretingą bei Impiltį ir pilį sudegino. Greičiausiai po šio sunaikinimo piliakalnis nebevaidino žymesnio vaidmens.

IMPÒRTAS — prekių įvežimas iš užsienio. Ž. *Prekyba.*

IMPRESIONÌZMAS [pranc. *impression*— įspūdis] — modernistinė V. Europos meno srovė. Susiformavo XIX a. antrosios pusės pranc. dailėje, vėliau reiškėsi muzikoje, teatre, lit-roje. I. rėmėsi akimirkos įspūdžiu, iškėlė betarpiško reagavimo vaidmenį, ištobulino mažiausių gamtos pakitimų, šviesos ir oro virpesių perteikimo techniką. I. nepripažino racionalistiškumo, neigė minties reikšmę kūryboje; jo atstovų kūriniuose išnyko siužetas ir klasikinis aiškių linijų bei kontūrų vaizdas. Realizmo deformacijos tendencijas iš I. perėmė ir toliau plėtojo *simbolizmas, neoromantizmas* ir kt. modernistinės srovės.

Liet. lit-roje I. pasireiškė dar prieš I pasaul. karą I. Šeiniaus apysakose „Kuprelis" (1913) ir „Vasaros vaišės" (1913), kai kuriuose M. Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, O. Pleirytės-Puidienės (Vaidilutės), K. Puidos prozos kūriniuose. Burž. laikotarpiu impresionistinė maniera ryški K. Jankausko ir kai kurių kitų rašytojų kūriniuose. Liet. impresionistinėje prozoje vyravo detalizuoti gamtos aprašymai, pasyvūs meilės pergyvenimai, melancholiškas lyrizmas, muzikalus, dažnai puošnus ir rafinuotas stilius. Liet. poezijoje I. vientisą ir ryškų pergyvenimą pakeitė emocijų pustoniais, lengvais nuotaikos štrichais, aiškų vaizdą — akvareline tapyba, asociatyviniais perėjimais, susilpnino loginį ryšį. Liet. impresionizmui įtakos turėjo rusų (K. Balmontas), norvegų (K. Hamsunas) impresionistų kūryba. Tačiau I. liet. lit-roje į savarankišką srovę nesusiformavo ir reikšmingesnio vaidmens jos raidoje nesuvaidino. Liet. dailėje atskiri I. bruožai pasireiškė nuo XX a. pr. (P. Kalpoko, J. Zikaro, vėliau K. Sklėriaus, M. Cvirkienės, N. Petrulio, iš dalies V. Eidukevičiaus ir kt. kūryboje).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961.

ÌMSRĖ — upė Jurbarko rj., Mituvos kair. intakas. Ilgis 20,5 km, baseino plotas 45 km^2. Prasideda Skirsnemuniškių I apylinkėse. Teka lygiagrečiai su Nemunu už 3—5 km nuo jo. Įteka į Mituvą 0,4 km nuo jos žiočių, ties Jurbarku. Intakas Imsrelė (kair.). Vid. nuolydis 220 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,31 m^3/s. Vasarą aukštupyje vaga išdžiūsta.

IMTŸNĖS. Lietuvių liaudyje I. (ristynės) žinomos nuo seniausių laikų. Imtynių eita įvairiai: varžovai suimdavo vienas kitą per juosmenį, „lauždavo gumbą" (skausmą sukeliantis spaudimas kumščiu į nugarą), kišdavo koją ir pan. Kaip sporto šaka I. Lietuvoje pradėjo vystytis XX a. pr. Jos buvo kultivuojamos Kauno lenkų sporto klube „Sokul", kai kuriuose Vilniaus klubuose. Pirmosios Lietuvoje klasikinių I. varžybos įvyko 1924. Jose dalyvavo tik Kauno imtynininkai. 1925 ir 1926 buvo surengti Lietuvos klasikinių I. čempionatai. 1927—40 I. buvo kultivuojamos kariuomenėje, policijoje (džiu-džitsas) ir keliaujančių cirkų trupėse (klasikinės I.), kur pasirodydavo užsienio ir vietos imtynininkai profesionalai. Iš Lietuvos cirko imtynininkų tuo metu pasižymėjo V. Labanauskas. Kiek plačiau burž. metais I. buvo kultivuojamos Vilniuje.

1941 surengtose pirmosiose tarprespublikinėse I. varžybose (su Baltarusijos TSR) Lietuvos TSR rinktinę sudarė vilniečiai. Po D. Tėvynės karo I. sportas atgijo 1947, kai Kauno jaunimo sporto m-loje ir Vilniaus „Spartako" sporto d-joje buvo įsteigtos I. sekcijos. Pirmosios Lietuvos TSR klasikinių I. pirmenybės įvyko 1949. Jose dalyvavo Vilniaus ir Kauno imtynininkai. Nuo 1949 Lietuvos TSR imtynininkų rinktinė dalyvauja TSRS I. pirmenybėse. Nuo 1953 rengiamos respublikinės laisvųjų I., nuo 1954 — savigynos I. pirmenybės. I. pradedamos kultivuoti Klaipėdoje, Šiauliuose ir kitur. 1955 įvyko pirmosios respublikinės kaimo imtynininkų varžybos. Lietuvos TSR daugkartiniais I. čempionais buvo G. Prokofjevas, E. Kreivėnas, L. Kulikauskas, M. Logunovas, V. Remeika, J. Kaminskas (klasikinių I.); I. Šifrinas, A. Andriukonis, S. Šimkūnas, A. Ladieta, M. Zaremba (laisvųjų I.); P. Eigminas, M. Zaremba, J. Kumpinas (savigynos I.) ir kt. Lietuvos TSR imtynininkas V. Remeika TSRS Tautų III spartakiadoje (1963) iškovojo bronzos medalį. Tarybų Lietuvos imtynininkai yra dalyvavę tarpt. varžybose su Lenkija ir Suomija. 1965.I.1 Lietuvoje I. kultivavo apie 2000 sportininkų (jų tarpe 44 sporto meistrai).

ĮNAGININKAS ž. *Linksnis.*

INČIŪRÀ Antanas [g. 1910.VII.4 Bigailiuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1934 Kupiškyje įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Nuo 1936 pogr. rev. darbą dirbo Kaune. 1939 suimtas ir ištremtas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 administracinis darbuotojas. 1941—42 mokėsi Lenino karinėje politinėje mokykloje Maskvoje. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 adm. darbuotojas Švenčionyse, Pagėgiuose, Klaipėdoje ir kitur. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1963 pensininkas.

INČIŪRÀ Kazys [g. 1906.IX.25 Vidugiriuose (Anykščių rj.)] — rašytojas. 1925—33 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Nuo 1925 bendradarbiavo deš. spaudoje. 1928 išleido pirmąjį eil. rink. „Su jaunyste". 1930 baigė Kauno Valstybės teatro dramos studiją, 1930—31 to teatro aktorius. 1934—44 dirbo radijo pranešėju Kaune ir Vilniuje. Burž. laikotarpiu išleido keliolika

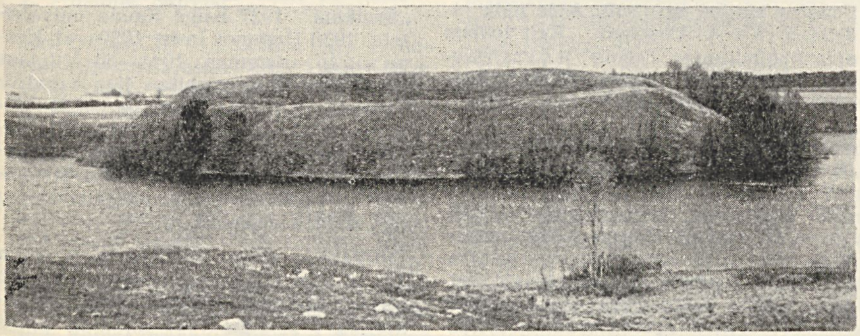

Impilties piliakalnis

poezijos, prozos ir dramos kūrinių knygų, parašė libretus J. Karnavičiaus operai „Gražina" ir A. Račiūno operai „Trys talismanai". I. poezijoje (rink. „Tyliųjų saulėlydžių žemėj", 1930; „Baltieji raiteliai", 1938, ir kt.), atstovavusioje estetinei „grynojo meno" krypčiai, vyravo individualistinė tematika, intymių pergyvenimų, gamtos grožio, burž. patriotizmo motyvai, ryšku neoromantizmas ir simbolizmas. Prozos (rom. „Ant ežerėlio rymojau", 1930, ir kt.) ir dramos („Savanorio duktė", 1929; „Vincas Kudirka", 1938, ir kt.) kūriniams būdinga burž. tikrovės, praeities burž. veikėjų idealizavimas, pakilus romantinis tonas, sentimentalumas. 1944—51 dirbo aktoriumi Vilniaus „Vaidilos" ir Lietuvos TSR Valst. dramos teatruose, suvaidino daugiau kaip 30 vaidmenų. Rinkinyje „Prie Kauno marių" (1962) išspausdino eilėraščių taryb. temomis ir draminę poemą „Prie Kauno marių" apie Kauno hidroelektrinės statybą. Parašė pjesę „Žemaitė" (1964 past. Kauno teatre), išvertė į liet. kalbą scenos veikalų (P. Kalderono „Meilė nežaidžiama", V. Hugo „Marija Tiudor", V. Korostiliovo „Tikiu tavimi" ir kt.), taryb. poetų eilėraščių, dainų.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

INČIŪRA Kazys [g. 1913.VIII.19 Palėvenėje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1936 Kupiškyje įsijungė į rev. veiklą, organizavo komjaunimo kuopeles, platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams šelpti. 1937 buvo kalinamas. 1944—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1946 darbininkas Klaipėdoje, Panevėžyje. Nuo 1958 pensininkas.

INDIJOS LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Poetas Maironis 1923 išvertė XI a. indų poeto Bilhano iš Kaširo kūrinio „Čaura-Pančasika" keturias strofas. Indiškų motyvų yra taip pat jo librete „Kame išganymas" (1896). Indiškus motyvus savo kūrybcje naudojo V. Krėvė. 1913 buvo išspausdinta jo indiška pasaka „Pratjekabudha". Krėvė parašė ciklą „Rytų pasakos" (Raštai, t. 10, 1930), kuriose, stilizuodamas sen. indų ir persų legendas, gilinosi į Rytų rel. filosofijos problemas. Maironis pateikė žinių apie indų lit-rą „Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje" (1926). Apie sen. indų epą „Mahabharatą" G. Petkevičaitė rašė „Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlyje" (1922—24) ir suredagavo mokinių atliktą šio epo fragmento „Nalis ir Damajantė" vertimą (1930). Keletą indų epo pavyzdžių iš sanskrito išvertė R. Mironas („Gaisai", 1931, Nr. 2). Lietuvoje labiausiai buvo populiarinama indų rašytojo R. Tagorės (1861—1941) kūryba, pradėta versti 1914. JAV leistame laikr. „Jaunoji Lietuva" 1914 išspausdinta Tagorės lyrikos pavyzdžių iš rink. „Gitanžali" (vertė K. Jurgelionis). Tais pat metais Vydūnas žurnale „Jaunimas" pateikė ištraukų iš to pat rinkinio ir trumpą informaciją apie Tagorę. Vydūnas savo filos. raštuose propagavo kai kuriuos induizmo elementus. Vilniuje pasirodęs lit-ros leidinys „Pirmasai baras" (1916) pateikė ištraukų iš „Gitanžali". Pilnas šio rinkinio vertimas išspausdintas 1924 (v. K. Vairas-Račkauskas). Ryšium su Tagorės gimimo 60 metų sukaktimi A. Rimka išleido monografiją „Rabindranatas Tagorė rašytojas ir žmogus" (1924). Išleista pora Tagorės dramų („Auka" ir „Paštas", 1922, v. J. Pronskus). Apskritai, apie Tagorę tuomet nemaža rašyta liet. period. spaudoje. Išleistas jo rom. „Namai ir pasaulis" (1925, v. jaun. J. Jablonskis), „Laivo sudužimas" (1932, v. J. Kazėnas), apsakymų rink. „Išsipildymo naktis" (1934, v. J. Kazėnas). 1934 Tagorę Indijoje aplankė liet. keliautojas A. Poška. Apie Indiją rašė M. Šalčius knygoje „Svečiuose pas 40 tautų" (d. 4, 1935).

Taryb. metais naujai išversti Tagorės romanai „Sudužimas" (1957, v. E. Urbutienė), „Namai ir pasaulis" (1959, v. S. Sabonis), „Goras" (1960, v. T. Stonis), „Krislelis" (1961, v. A. Rabačiauskaitė). Išleista Indijos pažangiųjų rašytojų kūrybos rink. „Indų apsakymai" (1956, v. Alb. Žukauskas) ir šių laikų Indijos rašytojų romanai: B. Bhatačarijos „Badas" (1956, v. E. Kirmonaitė), „Žmogus, pažabojęs tigrą" (1960, v. J. Vaišnoras), M. Bondopadhajaus „Padmės upės valtininkas" (1960, v. J. Vaišnoras), Š. Čopadhajaus „Sudeginti namai" (1961, v. M. Subatavičienė), I. Gangopadhajaus (1843—91) rom. „Šornolota" (1962, v. A. Olencevičienė), K. Čandaro „Viena mergina ir šimtai įsimylėjusių" (1963, v. J. Čyžius), T. Pile rom. „Krevetės" (1964, v. S. Budrytė). Išversta Indijos rašytojų knygų vaikams: N. Chodzos „Burtų taurė" (1957, v. D. Čiurlionytė), pasaka „Vilkas atėjūnas" (1959, v. A. Ubeikaitė), M. Anando „Septyneri metai" (1960, v. J. Savickienė), K. Čandaro „Apverstas medis" (1960, v. K. Boruta), B. Bondopadhajaus „Mango dūdelė" (1964, v. V. Ylekys). 1956 Indijoje apsilankė liet. rašytojai ir žurnalistai (J. Dovydaitis, A. Gudaitis-Guzevičius, A. Laurinčiukas, M. Liubeckis, V. Reimeris, M. Sluckis, A. Venclova) išleido apybraižų kn. „Mes matėme Indiją" (1957). V. Reimeris (rink. „Prie baltojo Tadžo", 1958) ir A. Venclova parašė eilėraščių Indijos motyvais. Apie indų rašytojus rašė A. Venclova: „Keli žodžiai apie Rabindranatą Tagorę" ir „Pas rašytoją Mulką Radžą Anandą" (kn. „Epochos vėjas", 1962).

INDRA Juozas [g. 1918.III.18 Pavietavoje (Jurbarko rj.)] — dainininkas (tenoras), dirigentas, kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1960). 1938—45 mokėsi Kauno Konservatorijoje. Nuo 1943 Kauno operos solistas. Nuo 1948, perkėlus operos ir baleto teatrą į Vilnių, kartu dėstė Lietuvos TSR Konservatorijos operos studijoje. Dažnai koncertavo per radiją, koncertinėse estradose. Nuo 1954 Kauno muz. teatro vyriausiasis dirigentas, nuo 1965 dirigentas.

Vaidmenys: Hercogas, Alfredas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Traviata"), Romeo, Faustas (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas"), Chozė (Ž. Bizė „Karmen"), Germanas, Lenskis (P. Čaikovskio „Pikų dama", „Eugenijus Oneginas"), Kavaradosis (Dž. Pučinio „Toska"), Liutauras (J. Karnavičiaus „Gražina") ir kt.

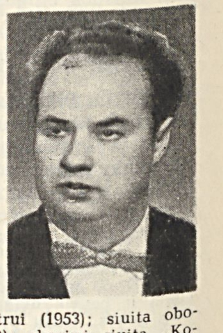

Statyti ir diriguoti spektakliai: P. Čaikovskio „Jolanta" (1955), Ž. Bizė „Perlų žvejai" (1957), M. Musorgskio „Soročincų mugė" (1958), Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra" (1960) ir kt.

Kūriniai: baletas „Audronė" (1956—57, V. Grivicko libretas; Respublikinė premija 1958); simfonija „Griuvėsių miestas" (1960); „Kantata apie partiją" (1954, V. Grybo tekstas); „Kolūkinė siuita" liaudies instrumentų orkestrui (1953); siuita obojui ir fortepijonui (1950); chorinė siuita „Kova už taiką" (1951, A. Jonyno tekstas); instrumentinės pjesės; romansai (S. Nėries žodžiai); choro dainos; muzika dramos spektakliams ir kino filmams; apie 150 harmonizuotų liaudies dainų.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960.

INDRAJÀ — upė Utenos ir Zarasų rj. Ilgis 38 km, baseino plotas 109 km². Prasideda 10 km į š. nuo Tauragnų. Teka į š. per Paščio ežerėlį, Indrajų ež.; prieš ištekėdama į Vykežerėlį, pasuka į v. Įteka į Paščio ež., per kurį teka Šventoji. Intakai: Grabė ir Sniūtė (abu deš.). Vid. nuolydis 263 cm/km. Vid. debitas aukštupyje 0,11 m³/s, žemiau Indrajų ež. 0,51 m³/s, žiotyse 0,89 m³/s. Bikūnuose, 18 km nuo I. žiočių, yra vandens malūnas.

INDRAJAĨ, Indrajys, — ežeras Utenos rj., prie Kauno—Zarasų plento, 3 km į r. nuo Alaušo ežero. Plotas 300 ha, didž. gylis 22,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 4670 m, didž. plotis 1150 m. P. dalis siauresnė. Yra 3 salos. Ež. krantai aukšti, sausi, vietomis apaugę miškais. Giliausia vieta ež. viduryje, netoli p. pakrantės. Per I. teka Indraja (į Paščio ež.), be to, įteka daug upelių. Prie I. įsikūrusios Bajoriškės, Antandrija, Veleikiai. Ežeras verslovinis.

INDRÃŠIUS Napoleonas [g. 1905.V.23 Barkiškyje (Rokiškio rj.)] — gydytojas neuropatologas, psichiatras. 1931—40 žrn. „Medicina" redakcijos sekretorius, 1933—34 leido laikr. „Pasauléžiūra" ir „Sveikata". 1937 baigė Kauno universitetą. 1938 Higienos in-to, 1939—41 Kauno un-to asistentas. 1944—50 Vilniaus un-to nervų ir psichikos ligų katedros vedėjas, nuo 1945 docentas. 1951 Vilniaus, 1951—57 Kauno, nuo 1957 Vilniaus psichoneurologinės ligoninės gydytojas. Paskelbė apie 30 moksl. straipsnių ir brošiūrų psichoterapijos, nervų ligų ir kt. klausimais.

INDRIJÀ — ežeras Švenčionių rj., 5 km į p. r. nuo Labanoro. Plotas 41 ha. Ež. forma primena trikampį, viršūne atkreiptą į p. Ilgis 1040 m, didž. plotis 1670 m, kranto linijos ilgis 3400 m.

Krantai žemi, vietomis pelkėti ir, išskyrus rytinį, miškingi. Šiaurėje ir pietvakariuose įteka 2 upeliai, pietryčiuose išteka Lukna (Žeimenos intakas).

INDRIŪNAS Algimantas [g. 1925.V.21 Kaune] — inžinierius, žurnalistas. 1944—1950 kinomechanikas, 1950—58 Kauno kinomechanikų m-los direktorius. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą, įgydamas inžinieriaus elektromechaniko specialybę. 1958—59 Kauno II technikos m-los direktorius. Nuo 1959 TSKP narys. 1959—61 žrn. „Mokslas ir technika" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1961 vyriausiasis redaktorius.

INDRIŪNAS Juozas [g. 1896.I.26 Bajoriškėse (Rokiškio rj.)] — inžinierius technologas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1946), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). Nuo 1922 dirbo Kauno universiteto stat. mechanikos katedroje laborantu, nuo 1929, baigęs un-to technikos f-tą, asistentu. 1930—31 gilino žinias Štutgarto ir Drezdeno aukštosiose technikos m-lose. 1936 Kauno un-te apgynė technikos mokslų daktaro disertaciją apie vilnų plaukelių nuovargį. Nuo 1936 docentas, nuo 1940 profesorius, tekstilės technologijos katedros vedėjas Kauno un-te, nuo 1950 Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1962 Kauno Politechnikos in-to tekstilės medžiagų katedros vedėjas. Be ped. darbo, ėjo adm. pareigas: 1944—47 Kauno un-to technologijos f-to dekanas, 1948—1953 Lietuvos TSR MA Fizikos-technikos in-to direktorius. Sukūrė metodų ir prietaisų pluošto nuovargiui tirti bei pūkuotų medžiagų pūko parametrams matuoti. Lietuviškos techninės literatūros tekstilės klausimais pradininkas, kelių vadovėlių, monografijų bei kelių dešimčių moksl. straipsnių autorius.

Ršt.: Mechaniniai medžiagų bandymai, K., 1930; Pluoštinės medžiagos, V., 1947; Tekstilės technologijos pradmenys, V., 1948; Audimas, V., 1954; Linų verpimas, V., 1959; Vilnų verpimas, V., 1961.

INDUSTRIALIZĀCIJA — liaudies ūkio arba atskirų jo šakų supramoninimas. Ž. *Pramonė, Statyba.*

„INFORMACIE" („Informacija") — komunistinis laikraštis, ėjęs 1933 Kaune žydų kalba. Redagavo Z. Freidheimas, B. Fridmanas, M. Jofė, Ch. Levinas. Išėjo 4 nr. Nr. 5 konfiskuotas.

ÌNGAVANGIS — kaimas Prienų rj., Šilavoto apyl., 10 km į v. nuo Prienų; kolūkio centras. 448 gyv. (1959). Sodybos plačiai išsisklaidžiusios abipus Išlaužo—Jiestrakio kelio. Iš p. prieina Skersabalio miškas. Kolūkio lentpiūvė, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920). Laukuose prie kaimo rastas dviašmenis akmeninis kirvis (laikomas Kauno ist. muziejuje). Burž. nacionalistai 1945 kaime nužudė Šilavoto vls. liaudies švietimo sk. ved. Kareivą, 1946 — 7 liaudies gynėjus. Kaime 1867 gimė rašytojas J. Mačys-Kėkštas.

INKAKLIAĨ — kaimas Šilutės rj., 5 km į p. v. nuo Švėkšnos, prie kelio į Saugas; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 76 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Ašva; už jos yra Joniškės miškas. Pr. m-la (nuo 1927), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1952). I. minimi 1695 (10 šeimų). Vok. faš. okupacijos metais kaime sušaudyti keli šimtai žmonių.

„IÑKARAS" — gumos gaminių kombinatas Kaune. Gamina avalynę (ž. *Odos ir avalynės pramonė*) ir techninius gumos dirbinius (1963 — apie 100 pavadinimų). Įmonę įkūrė 1933 dvarininko Karvelio, brolių Šaragų ir kt. kapitalistų akc. b-vė. 1933 f-ke dirbo 100 darbininkų, 1940 — apie 700. „I." darbininkai aktyviai kovojo prieš išnaudotojus, reikalavo pagerinti darbo sąlygas, panaikinti pinigines baudas. 1936, 1937 įmonėje įvyko streikai. F-ko administracija buvo priversta pakelti darbo užmokestį daugiau kaip 6 mėn. išdirbusiems darbininkams, už viršvalandžius mokėti 25% daugiau. Vok. faš. okupantai visus įmonės įrengimus perkėlė į gretimą „Gumos" f-ką (vėliau bebėgdami jį susprogdino), o „I." pavertė kariniu garažu. Taryb. metais „I." atkurtas ir išplėstas. 1963 jame dirbo 1446 darbininkai ir tarnautojai, pagaminta produkcijos už 8,8 mln. rb. Trims įmonės pamainoms ir 15 brigadų suteiktas komunistinio darbo kolektyvų vardas. „I." sporto kolektyvą sudaro 300 žmonių. Inkariečių futbolo ir ledo ritulio komandos ne kartą iškovojo respublikos čempiono vardą. Kombinate veikia 16 saviveiklos ratelių (1964), kuriems priklauso apie 250 žmonių. „I." pučiamųjų orkestras — respublikos nusipelnęs kolektyvas (nuo 1960).

IÑKETRO PÉLKĖ — pelkė Molėtų rj., 5 km į š. v. nuo Molėtų. Plotas 323 ha. Pelkės p. v. dalį (130 ha) užima ežerinės kilmės žemapelkė, kurios paviršius nusausintas ir vietomis sukultūrintas. Kita pelkės dalis formuojasi 1955 nuleisto Inketro ež. (kurio plotas buvo 193 ha, didž. gylis 1,5 m) dubenyje. Čia pelkė šlapia ir klampi. Durpių klodas susiformavęs tik senesniojoje I. p. dalyje (žemapelkėje); jo didž. storis 4 m, vid. storis 2,1 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 9,7%.

INKLERÌŠKĖS — kaimas Trakų rj., Rūdiškių apyl., 8 km į p. r. nuo Rūdiškių, 7 km į r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. 43 gyv. (1959). Kaimą supa Inkleriškių-Rūdiškių miškai. D. Tėvynės karo metais kaimo gyventojai rėmė taryb. partizanus. V. Jančevskio pirkioje partizanams buvo kepama duona, pas Z. ir N. Jančevskas įrengta siuvykla; į I. iš Onuškio, Rūdiškių, Vilniaus buvo gabenami medikamentai. Kaime susitikdavo įv. būrių partizanų ryšininkai. 1944 partizanai kartu su kaimo gyventojais paminėjo Tarptautinę Moters dieną. 1944.IV.14 vok. fašistai užpuolė kaimą, nužudė 13 kaimo moterų ir vaikų, sudegino daugumą pastatų.

INKLERÌŠKIŲ-RŪDIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Trakų ir Varėnos rj., 6 km į š. nuo Valkininkų, Merkio deš. krante. Priklauso Trakų miškų ūkio Rūdiškių, Antakalnio, Žeronių, Madziūnų girininkijoms ir Valkininkų miškų ūkio Tiltų girininkijai. Plotas 14 070 ha. Didesnieji masyvo miškai: Rūdiškių, Eglonių, Žvingeliškių, Pagraužupio, Inkleriškių, Naujienų, Pamerkių. Reljefas šiaurėje kalvotas, pietuose lyguminis. Per miškus į Merkį teka Graužupis, Cirvija, o masyvo r. pakraščiu — Lukna. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, smėliniai, pietuose aliuviniai, gliejiški ir durpiniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Pušynų yra 81%, beržynų 7%, eglynų 6%, juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 55%, pusbrandžiai medynai 17%, pribręstantieji 16%, brandieji 12%. Medynų bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 132 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, barsukų, lapių, kiškių, voverių, Merkyje — bebrų. Miškai eksploataciniai. 1943—44 šiuose miškuose buvo partizanų Vytauto brigados štabas, LKP Trakų apskrities pogr. k-tas. Kvartalai, kuriuose yra partizanų apkasų ir štabo būstinės liekanų, paskelbti landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

INKLIŪZAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 18 km į p. r. nuo Kupiškio, 12 km į š. r. nuo Viešintų. 29 gyv. (1959). Įsikūręs Šimonių girios š. pakraštyje. Yra Šimonių girininkija. 1816—21 kaime gyveno poetas A. Strazdas.

INOZÈMCEVAS Artiomas [g. 1929.I.16 Maskvoje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1951 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to aktorinį f-tą. 1951—1952 Noginsko miesto teatro, 1952—60 Kauno muzikinio dramos teatro ir Kauno dramos teatro, nuo 1960 — Lietuvos TSR rusų dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Kaune — Švandia (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Sisojevas (V. Višnevskio „Raitelių Pirmoji"), Achmedas Riza (N. Hikmeto „Keistuolis"); Vilniuje — Bachirevas (G. Nikolajevo ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje"), Džeri Rajan (V. Gibsono „Dviese sūpuoklėse"), Rogožinas (F. Dostojevskio „Idiotas"), Matis (B. Brechto „Ponas Puntila ir jo tarnas Matis"), ir kt.

IÑTARPAS, infiksas, — į žodžio šaknį įsiterpęs afiksas. Ide. kalbos pažįsta tiktai intarpą *-n-* (dėl asimiliacijos ištariamą ir kaip *-m-*). I. plačiai tebevartojamas liet. kalboje, pvz., „buñka" („bùko"), „kriñta" („krìto"), „gleñba" („glēbo"), „tampa" („tãpo").

INTERJĖRAS [pranc. *intérieur* — vidinis] — pastato vidus. Seniausi gyvenamieji pastatai Lietuvoje turėjo vieną didelę, be lubų, silpnai apšviestą patalpą su atvira ugniaviete viduryje. Apie X—XIII a. susiformavę naujo tipo gyv. pastatai — pirkia (Aukštaitijoje) ir troba (Žemaitijoje) — buvo apšildomi krosnimis, turėjo lubas, didesnius langus ir buvo suskirstyti į keletą patalpų. Interjerai atitiko patalpų paskirtį: pasižymėjo erdvumu, tikslingu baldų ir kt. daiktų išdėstymu. Baldai, raštuoti naminiai audiniai, moliniai indai ir kt. apyvokos daiktai buvo kartu ir svarbiausi namų vidaus puošmenys. I. konstrukcijos nebuvo paslėptos iki XX a. pr., kol vidaus sienas imta tinkuoti. Istorinių Lietuvos archit-ros stilių I. turi vietinių požymių. Nuo XIV—XV a. pilių, bažnyčių ir rūmų interjeruose naudojama sienų tapyba, vitražas, skulptūra ir kt. *dailės* rūšys.

Pažangieji nac. archit-ros principai toliau vystomi naujų formų tarybiniuose I., atspindinčiuose liaudies darbo, buities sąlygų gerėjimą ir estetinės kultūros kilimą. Siekiama, kad I. gerai atitiktų pastatų paskirtį, būtų ekonomiški ir estetiški. Lankstaus išplanavimo ir mažapločiuose butuose erdvė skirstoma į keletą dalių (darbo, valgymo, poilsio, vaikų). Tai atliekama, atitinkamai sustatant baldus, įrengiant stumdomas pertvaras, skirtingą apšvietimą ir kt. *Baldai* (stelažiniai, sekcijiniai ir universalūs arba išardomi) gaminami industriniu būdu daugiausia iš medžio. Faktūra ir spalvos gaunamos, išryškinant natūralios medžiagos savybes ir panaudojant audinius. Visuom. pastatų interjeruose išryškėjo nauji bruožai: darnus patalpų tarpusavio ryšys, išplanavimo laisvumas ir jaukumas. Jie aiškiai pastebimi, pvz., Miestų statybos projektavimo in-to rūmuose Vilniuje (archit. E. Chlomauskas). Centrinę tų rūmų patalpą — vestibiulį — apšviečia lenkta stiklo blokų siena. Simetrišką erdvę skaido kylanti laiptų spiralė, kurios papėdėje įrengtas gėlynėlis. Kitos patalpos — griežtų, bet estetiškų formų. Šios savybės būdingos ir naujų gamybinių pastatų interjerams, kuriuose spalvos, pabrėžiančios darbo vietas, mašinų detales ir kt., turi ne vien estetinę prasmę, bet tarnauja ir saugumo technikos tikslams. Pastatų vidaus apdailai greta tradicinių stat. medžiagų (medis, akmuo, plytos) naudojamas stiklas, plastmasės, metalas. Vilniaus „Tauro" kavinėje (archit. V. Batisa) panaudotos 3 pagr. medžiagos: medis, granitas ir nedažytas tinkas. Sienoje sgrafito technika pavaizduota taurų medžioklė senovėje (dail. L. Ločeris). Santūriomis priemonėmis kavinėje pasiektas formų ir spalvų darnumas. Daugelio visuom. pastatų — Naujosios Akmenės kultūros namų, Vilniaus planetariumo (archit. J. Kasperavičius), Vilniaus „Neringos" viešbučio ir kavinės (archit. A. ir V. Nasvyčiai) ir kt. — interjeruose panaudoti vitražai, monumentalioji tapyba, metalo plastika, keramika ir kt. Prekybinių įstaigų I. kuriami, atsižvelgiant į jų paskirtį ir naujus prekybos būdus. Išryškinamos prekės, sudaromas prie jų laisvas priėjimas (gėlių parduotuvė Vilniuje, archit. D. Juchnevičiūtė; avalynės parduotuvė Kaune, archit. V. Ušinskaitė, ir kt.). Vengiama interjerų apiforminimo įmantrybių, grožio ir higieniškumo siekiama paprastomis ir saikingomis priemonėmis.

Lit.: И. Лауpушас, Новые интерьеры Литвы.—„Декоративное искусство СССР", 1962, № 9; J. Minkevičius, Lietuvos TSR interjerai, V., 1963.

INTERMĖDIJA [lot. *intermedius* — esąs viduryje], **interliudija,** — trumpa dažniausiai komiško turinio pjesė ar scena, vaidinama pertraukose tarp dramos ar operos veiksmų. Atsirado XV a. V. Europoje. Lietuvoje I. buvo atliekamos XVII—XVIII a. jėzuitų m-lose vaidinamų dramų metu, daugiausia lot. kalba, kartais lenkų ir lietuvių kalbomis ar jų mišiniu (pvz., G. Šimkevičiaus dramų „Vytenis", „Pergalės duona" ir kt. I.). Kaip įterptinė komiška scena I. išliko ligi šių dienų. Taryb. metais I. plačiai kultivuoja estrada, meninės agitacinės brigados, meno saviveikla.

„INTERNACIONĀLAS" [lot. *inter* — tarp + *natio* — tauta] — tarptautinis proletariato himnas. Tekstas pranc. poeto komunaro E. Potjė, muzika — komp. P. Degeiterio. Pirmąkart atliktas 1888 Lilyje (Prancūzija), greitai prigijo viso pasaulio darbininkų masėse. Nuo 1917 „I." buvo Tarybų valstybės himnas, o 1944 įvedus naują TSRS himną,— TSKP himnas. „I." yra ir kt. šalių komunistų partijų himnas.

XX a. pr. Lietuvoje plito rusiškasis „I." vertimas (vert. A. Kocas). Į liet. kalbą „I." pirmasis išvertė J. Baltrušaitis-Mėmelė (išsp. JAV laikraštyje „Kova", 1905, Nr. 19). Po kurio laiko „I." į liet. kalbą išvertė V. Rekašius (išsp. laikraštyje „Žemaičių komunistas", 1919, Nr. 1, be parašo). Labiausiai paplito P. Kurkulio-Vardūno atliktas „I." vertimas, pirmą kartą paskelbtas laikraštyje „Raudonoji vėliava" (1921, Nr. 1), o vėliau daug kartų perspausdintas pogrindiniuose leidiniuose ir kt. kom. spaudoje („Revoliucinės dainos", 1921; „Revoliucinės dainos", Užventis, 1923; „Revoliucinės dainos", Minskas, 1928; „Revoliucinės dainos", Mažeikiai, 1934; „Revoliucinės dainos", K., 1935, ir kt.). Nežymiai pataisytas, šis „I." vertimas vartojamas ir dabar. „I." į liet. kalbą yra dar išvertę K. Boruta (išsp. 1925 Kauno un-to studentų socialistų neleg. hektografuotame leidinėlyje), K. Binkis („Naujoji gadynė", 1926, Nr. 3; „Socialdemokratas", 1931.V.2) ir kt.

INTERNACIONĀLAS I, Tarptautinė darbininkų draugija, — pirmoji tarptautinė darbininkų organizacija, kurią 1864.IX.28 Londone įkūrė K. Marksas ir F. Engelsas. K. Marksas paruošė „Tarptautinės darbininkų draugijos steigiamąjį manifestą", Internacionalo I įstatus ir didelę dalį atsišaukimų, aplinkraščių bei nutarimų. Remdamiesi pažangiaisiais darbininkais, K. Marksas ir F. Engelsas sistemingai izoliavo ir demaskavo reformistinius ir sektantinius elementus. Prancūzų darbininkų masių atsitraukimas nuo prudonizmo, Lasalio šalininkų pralaimėjimas ir s-d. darbininkų partijos Vokietijoje susikūrimas, idėjinis ir organizacinis M. Bakunino anarchizmo sutriuškinimas nulėmė marksizmo pergalę Internacionale I. 1870 pr. Ženevoje buvo įkurta Internacionalo I rusų sekcija, išrinkusi K. Marksą savo atstovu į Gen. tarybą. Internacionalas I nuosekliai kovojo prieš grobikišką valdančiųjų klasių politiką ir agresyvinių karų kurstymą. Internacionalo I nariai uoliai dalyvavo 1871 Paryžiaus Komunos veikloje. K. Marksas gynė Komuną. Gen. tarybos pavestas, jis parašė atsišaukimą („Pilietinis karas Prancūzijoje"). Polit. reakcijos ir policinio teroro sąlygomis aštuntojo d-mečio pr. Internacionalo I veikla Europos šalyse nutrūko; formaliai jis buvo paleistas 1876. Internacionalas I padėjo pagrindus darbininkų partijų vystymuisi Europos ir Amerikos šalyse, sustiprino įv. šalių darbininkų tarptautinius ryšius ir savitarpio pagalbą.

Internacionalo I įkūrimas istoriškai sutapo su 1863—64 sukilimu Lietuvoje ir Lenkijoje. K. Marksas ir F. Engelsas atidžiai sekė sukilimo eigą, daug dėmesio skyrė ir Rusijos revoliucionierių pozicijai jo atžvilgiu. Jie palaikė tiesioginius ryšius su rusų rev. demokratais bei sukilimo organizatorių atstovais emigracijoje. K. Marksas daug aktyvumo parodė, organizuojant Londono darbininkų pagalbą Lietuvos ir Lenkijos sukilėliams. Sukilimui pralaimėjus, Internacionalas I skubiai ėmė organizuoti materialinę ir moralinę paramą Lietuvos ir Lenkijos sukilėliams emigrantams. Internacionalo I parama stiprino emigrantų simpatijas tarptautiniam proletariato judėjimui, marksistinei ideologijai.

Vienas pirmųjų aktyvesnių Lietuvos sukilėlių, veikusių Internacionalo I eilėse, buvo J. Cverčakevičius. Jis kurį laiką redagavo Internacionalo spaudos organą pranc. kalba. Dauguma sukilėlių — rev. demokratų, atsidūrę emigracijoje, greitai perėjo į internacionalistines pozicijas (J. Dombrovskis, V. Vrublevskis, A. Bitė, J. Rozvadovskis ir kt.). Drauge su Paryžiaus komunarais barikadose kovėsi nemaža buvusių Lietuvos sukilėlių, kurių tarpe buvo ir gen. V. Vrublevskis, jau 1871 vasarą pradėjęs eiti Internacionalo I Gen. tarybos sekretoriaus Lenkijos, Baltarusijos ir Lietuvos reikalams pareigas, o vėliau buvęs dar ir Internacionalo I Teismo komisijos pirmininku. Internacionalas I buvo 1863 sukilimo dalyviams, atsidūrusiems emigracijoje, svarbi rev. kovos mokykla. Jie stengėsi savo krašto išsivadavimo tikslus sieti su bendrais tarptautinio darbininkų judėjimo uždaviniais, vertė į lenkų k. marksizmo klasikų veikalus, spausdino ir platino juos

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 656

ypač sunkiomis sąlygomis. XIX a. aštuntojo d-mečio pradžioje Vilniuje buvo sukurta nelegali d-ja (daugiau kaip 30 asmenų — matininkai, mokytojai, kariūnai), kurios bibliotekoje buvo Internacionalo I leidinių, K. Markso raštų. 1875 ši d-ja buvo caro policijos likviduota.

Pirmasis straipsnis apie Internacionalą I „Tarptautinė" buvo išspausdintas LSDP laikr. „Darbininkų balsas" (1904, Nr. 7). Straipsnio autorius A. Janulaitis trumpai apibūdino pirmuosius tarptautinius darbininkų klasės ryšius, sudariusius sąlygas Internacionalo I įkūrimui, pažymėjo jo tikslus. Tačiau A. Janulaitis nematė esminio skirtumo tarp pavergtųjų tautų nac. išsivadavimo judėjimo ir darbininkų klasės išsivadavimo judėjimo. Žymiai išsamesnę ir iš marksistinių pozicijų nušviečiančią Internacionalo I įkūrimo ir jo veiklos apžvalgą pateikė V. Kapsukas knygelėje „Trumpa Tarptautinės istorija" (V., 1911). Internacionalo I veikimą ir reikšmę plačiai apibūdino ir įvertino taryb. spauda ir mokslo įstaigos ryšium su jo šimto metų sukaktimi.

INTERNACIONĀLAS II — tarptautinis socialistinių partijų susivienijimas, įkurtas 1889, padedant F. Engelsui. Internacionalas II padėjo skleisti marksizmą, suburti darbininkų klasės jėgas, užmegzti ryšius tarp darbininkų partijų. Prasidedant imperializmo epochai, Internacionale II įsigalėjo oportunistinės tendencijos, ypač sustiprėjusios po F. Engelso mirties (1895). Revizuodami marksizmo pagr. teiginius, oportunistai stojo prieš proletariato diktatūrą, varžė darbininkų klasės rev. aktyvumą. Vienintelė Internacionalo II partija, organizuotai pasitraukusi nuo oportunistų ir pradėjusi su jais nesutaikomą kovą, buvo V. Lenino 1903 įkurta bolševikų partija. Augant darbininkų masių rev. kovai ryšium su 1905—07 revoliucija Rusijoje, Internacionalas II paskelbė eilę rezoliucijų prieš imp. karą, tačiau, 1914 prasidėjus pasaul. karui, Internacionalo II oportunistiniai lyderiai stojo ginti savo burž. valstybių imp. politikos. Internacionalas II nustojo veikęs, suskilo į atskiras partijas, kurioms vadovavo socialšovinistai. V. Lenino vadovaujama bolševikų partija, nuo pirmųjų karo dienų iškėlusi tikrojo internacionalizmo vėliavą, tapo kair. elementų vienijimo centru tarptautiniame darbininkų judėjime. Internacionalo II vadų išdavystę I pasaulinio karo metais smerkė savo straipsniuose Lietuvos rev. socialdemokratai Z. *Angarietis* ir V. *Kapsukas.*

Internacionalo II gyvavimo laikotarpiu Lietuvoje t. p. vyko rev. socialdemokratų kova prieš oportunistus. 1896 įsikūrusioje Lietuvos Socialdemokratų partijoje (LSDP) iš pat pradžių buvo 2 kryptys: revoliucinė, internacionalistinė ir oportunistinė, nacionalistinė. Vienas aktyviausių kovotoju prieš separatizmą ir nacionalizma LSDP eilėse XIX a. pab. buvo F. Dzeržinskis. Žymiausieji rev. socialdemokratai Lietuvoje XX a. buvo Z. Angarietis, P. Eidukevičius, V. Kapsukas. Įsisavinę marksizmo-leninizmo idėjas, jie nesutaikomai kovojo prieš Lietuvos smulkiaburžuazinius socialistus ir oportunistus, o 1918 įkūrė LKP.

Po Spalio revoliucijos Rusijoje pergalės masinio rev. judėjimo visame pasaulyje salygomis kūrėsi rev. marksistinės-lenininės partijos, 1919 sudariusios Internacionalą III — *Komunistų Internacionalą.* Dešinieji socialdemokratijos lyderiai 1919 Internacionalo II revizionistinių idėjų pagrindu sudarė **Socialistinį Darbininkų Internacionalą**, arba vad. Berno Internacionalą. Pastarasis 1923 susijungė su **Internacionalu** $2^1/_2$, kurį 1921 buvo suorganizavę centristai (vad. Vienos Internacionalas). Į Socialistinį darbininkų internacionalą kaip sekcija įėjo atsikūrusi 1919 Lietuvos Socialdemokratų partija. II pasaul. karo pradžioje Socialistinis darbininkų internacionalas kaip tarptautinis centras nustojo gyvavęs. 1951 dalis socialistų partijų susivienijo į **Socialistinį Internacionalą.**

INTERNACIONĀLINĖS BRIGĀDOS ISPĀNIJOJE — užsieniečių antifašistų savanorių kariniai daliniai, 1936—39 Ispanijos respublikos armijoje kovoję prieš sukilusius fašistus bei užsienio interventus. Apie 30 000 žmonių, atvykę iš 54 šalių, sudarė 11—15 ir 129 internacionalines brigadas, kurios kovėsi svarbiausiuose Ispanijos pilietinio karo frontuose. I. b. I. — vienas ryškiausių proletariato bei kitų dem. jėgų internacionalinio solidarumo pavyzdžių. Jose kovojo daugiau kaip 100 savanorių, kilusių iš Lietuvos ir atvykusių iš Anglijos, Argentinos, Australijos, Brazilijos, Italijos, JAV, Kanados, Lenkijos, Lietuvos, Liuksemburgo, Palestinos, Prancūzijos, TSRS. Iš Lietuvos kilę savanoriai atskiro karinio dalinio nesudarė; daugiausia jų buvo 13 ir 15 brigadose. Didvyriškai kovodami prieš fašizmą, Ispanijos frontuose žuvo: B. Alksnis, M. Basokas, Bastatskis, J. Baublys, B. Butrimas, J. Grigaravičius, A. Jasutis, J. Malickas, A. Marcinkus, A. Mazurka, E. Mičiulis, P. Palubeckas, P. Pivoriūnas, V. Prielgauskas, S. Račkauskas, A. Ražanskas, B. Rošinskis, J. Rubinšteinas, E. Slavinas, Strazdas, J. Šapiras, A. Šilanskis, J. Urbonas, A. Valius, T. Vasiliauskas, M. Vileita. Dingo be žinios: D. Cibulskis, J. Švilpa, Trumpys, K. Zinis ir kiti.

Didžiojo Tėvynės karo metais kovoje prieš vokiškuosius fašistus fronte žuvo buvę I. b. I. kovotojai: P. Merlinas-Gotlibas, V. Petraitis, B. Pilčiauskas, J. Šimukauskas-Šimukonis, Ščitas; dingo be žinios: B. Katinas, M. Kraskas, Olenevas. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—46 Lietuvoje nužudė buvusius I. b. I. kovotojus: R. Gorgelį, P. Kazlauską, A. Zilbergą.

Lit.: Už Ispanijos laisvę, V., 1957; **P. Ulevičius,** Kovose už Ispanijos laisvę.—„Tiesa", 1961.VII.16.

IŇTURKĖ, Anturkė, — miestelis Molėtų rj., 12 km į p. r. nuo Molėtų, prie kelio į Pabradę; apylinkės ir kolūkio centras. 217 gyv. (1959). Miestelis stovi Gėluoto ež. š. krante. Plano struktūra linijinė. 2 km į v. yra didelis Galuonų ež., 1,5 km į r. — Išnarų ež. Gražios I. apylinkės vasarą mėgstamos poilsiautojų. Yra ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1938), vid. m-la (1834—1949 pradinė, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1947). I. bažnyčia ir varpinė (past. XVIII a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. I. žinoma nuo 1373; XVI a. — seniūnijos centras. Pagal 1569 iždo sarašus, I. miestelis ir jo apylinkės priklausė karaliaus dvarui, tačiau greit perėjo į privačias rankas. Dėl nuošalios padėties neišaugo. 1866 miestelyje buvo 414 gyv. (be to, palivarke 31 gyv.), 1923 — 183.

INŽINIĒRIAI [lot. *ingenium* — sugebėjimas, išradingumas] — įvairių technikos sričių aukštos kvalifikacijos specialistai. Išradus Europoje šaunamuosius ginklus, I. specialybė apėmė daugelį kar. technikos specializacijų: artileriją, metalų liejininkystę, fortifikacinę statybą. Inžinieriaus vardas rašytiniuose šaltiniuose, liečiančiuose Lietuvos Did. Kun-stės kariuomenę, pasitaiko nuo XVII a. pr.

Feod. Lietuvos kariuomenės daliniuose jau buvo specialistų meistrų, konstravusių akmensvaides, arbaletus, paslankius šturmavimo bokštus, taranus ir kt.

Internacionalinių brigadų Ispanijoje kovotojai lietuviai (Albasetė, 1937): S. Talalis, P. Ulevičius, A. Kynas, G. Grunovas, J. Pavilonis, A. Valius, L. Bielapetravičius, V. Prielgauskas

mašinas, mokėjusių apytikriai nustatyti sviedinių skriejimo nuotolį. Lietuvos miestuose, kurie įgydavo savivaldos teises, buvo steigiama horodničiaus tarnyba (senosios Rusios miestų pavyzdžiu). Viena svarbiausių horodničiaus pareigų buvo miesto statybų kontrolė ir techninė valst. svarbos statybų priežiūra. Horodničiaus tarnyba Lietuvoje išsilaikė beveik iki XVIII a. pab. Horodničiais buvo skiriami inžinerinius dalykus gerai išmanantieji asmenys (pvz., Vilniaus horodničiai U. Hozijus, P. Nonhartas ir kt.). XVI a. Lietuvoje inžinerinė veikla apėmė fortifikacinę statybą, šaudymo techniką, su karo reikmėmis susijusį kartografijos meną. Išliko žinių apie to laikotarpio tvirtovių statytojus, inžinierius bei kartografus (A. Andrų — požemių statytoją, Anų ir M. Enkingerį — Vilniaus įtvirtinimų statytojus, J. Skidelį ir J. Bretfusą — Vilniaus gynybinių įrenginių statybos vadovus ir kt.).

Civilinio inžinieriaus specializacija Europoje pirmiausia atsirado Nyderlanduose, kur XVI a. pab. imta skirti tiltų ir kelių statybos specialistus nuo architektų. Šitoks specializavimas Lietuvoje ryškiau pabrėžiamas tik XVII a. pab.— XVIII a. pr.

Vilniaus akademijoje jau XVII a. buvo dėstomi inžineriniai dalykai. Matematikos profesorius ir karo inžinierius O. Krigeris dėstė taikomąją mechaniką. Be to, akademijos klausytojai buvo supažindinami su teoriniais fortifikacinės statybos ir archit-ros pagrindais. XVIII a. viduryje matematikos profesorius T. Žebrauskas dėstė taikomąją mechaniką, fortifikacijos pagrindus ir archit-rą. XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvoje susidarė žymiai palankesnės sąlygos inžineriniams mokslams vystytis — kariuomenėje buvo įsteigtas Lietuvos inžinierių korpusas. Į korpusą buvo priimti žymesnieji Vilniaus akademijos dėstytojai, nemaža karininkų, inteligentų (inž. plk. J. Jasinskis, inž. mjr. prof. M. Kado, artilerijos kapitonas prof. J. Knakfusas, archit-ros ir topografijos profesorius L. Stuoka-Gucevičius, artilerijos poručikas prof. M. Šulcas, matematikos profesorius P. Norvaiša ir kt.). Vilniuje įsteigtoje I. korpuso m-loje dėstė daugiausia akademijos profesoriai.

Reformuojant Vilniaus akademiją (Vyriausiąją m-lą), kai kurie inžineriniai dalykai buvo arba naujai įvedami, arba sustiprinamas jų dėstymas (braižomoji geometrija, chemija, mineralogija, medžiagų atsparumas ir statybinė statika, medžiagų technologija, inžinerinė statyba). Išlaikiusiam nustatytus egzaminus ir apgynusiam diplominį darbą akademijos (vėliau Vyriausiosios m-los, un-to) absolventui buvo suteikiamas arba architekto vardas, drauge pripažįstant jam mokslinį filosofijos magistro laipsnį, arbą konstruktoriaus vardas, pripažįstant mokslinį kandidato laipsnį. Inžinieriaus konstruktoriaus veiklos sritis apėmė kelių ir tiltų statybą, fortifikaciją, hidrauliką ir mechaniką; į architekto darbo sritį įėjo civilinė statyba, statybinė fortifikacija, artilerija, topografija ir kt. (šios 2 specializacijos dar nebuvo viena nuo kitos ryškiai atsietos). Inžinerinei minčiai sklisti XIX a. pr. turėjo įtakos pirmojo Lietuvos fizikochemiko T. *Grotaus* veikla. Iš XIX a. pr. Vilniaus un-to inventoriaus aprašymų matyti, jog inžinerinių dalykų dėstymui buvo skiriamas reikiamas dėmesys. Un-to dėstytojai patys rengė specialius vadovėlius bei paskaitų konspektinius ciklus, konstravo originalius mechanizmus bei įrenginius (mechaniniame kabinete dar 1817 buvo eksponuojamas Stuokos-Gucevičiaus konstrukcijos kėlimo mechanizmas (vinda), jo sukonstruoto mechanizmo poliams kalti modelis). Un-to priežiūroje veikusiose Gardino ir Polocko kolegijose buvo politechninio mokymo skyriai. Abi kolegijos išleido nemažą būrį vidurinio techninio išsilavinimo specialistų, atrinkdavo gabesnius mokinius Vilniaus un-tui. Išleistųjų specialistų tarpe būta nemaža lietuvių.

Nuo XIX a. vidurio iki 1914 Rusijos imperijos įv. tarnybose priskaičiuojama apie 30 žymesnių iš Lietuvos kilusių inžinierių su aukštuoju techniniu mokslu. Daugiausia tai Peterburgo ir Maskvos aukštųjų technikos m-lų absolventai, įnešę nemažą kūrybinį indėlį į techninės minties progresą (pvz., M. Bajoriūnas — Rusijos naftos telkinių tyrinėtojas, J. Čerskis — Sibiro geologinės sandaros tyrinėtojas, P. Vileišis — tiltų konstruktorius ir kt.). Techninei pažangai teigiamos įtakos turėjo technikų prižiūrėtojų etatų steigimas Lietuvos apskrities miestuose 1860—80. Kauno miesto vyriausiojo inžinieriaus etatas įsteigtas, sudarant Kauno guberniją. Vilniuje toks etatas buvo nuo XVIII a. pab. Vienas ryškesnių inžinerinės minties Lietuvoje pasireiškimo pavyzdžių XIX a. viduryje buvo aviatoriaus A. *Griškevičiaus* veikla. Svarbūs techninio progreso raidos etapai buvo *geležinkelio* linijų tiesimas per Lietuvą XIX a.

Inžinerinių kadrų rengimas Lietuvoje XX a. prasidėjo nuo 1920, įsikūrus Aukštiesiems kursams, kurių pagrindu 1922 įsteigtas Kauno un-tas. Un-te veikė technikos f-tas, kuriame buvo rengiami technologijos ir statybos inžinieriai. Dėl materialinės bazės skurdumo ir mokesčio už mokslą brangumo mokymosi sąlygos Kauno un-te buvo sunkios, daug klausytojų mokslo nebaigdavo. 1922—40 technikos f-tą baigė tik 303 inžinieriai. Burž. Lietuvoje didesnioji I. dalis buvo susivienijusi į kūrybinę-profesinę org-ją — Lietuvos inžinierių ir architektų s-gą, kuri leido savo periodinį žrn. „Technika ir ūkis".

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje (1940), Kauno un-te buvo įsteigti 2 inžineriniai f-tai: technologijos ir statybos. Tarybų valdžia ėmėsi veiksmingų priemonių I. rengimui pagerinti. Pradėtą darbą nutraukė faš. Vokietijos agresija.

Inžinerinių kadrų rengimo darbas atgaivintas 1944 rudenį, atkūrus Kauno un-tą. 1948 Kauno un-te vietoj 2 techninių fakultetų sukurti 5: technologijos, elektrotechnikos, mechanikos, statybos ir archit-ros. 1950 un-tą baigė 164 inžinieriai. Tai skaičius, 11 kartų didesnis už prieškarinį metinį Kauno un-to absolventų vidurkį. 1950 vietoj Kauno un-to techninių f-tų įsteigtas Kauno Politechnikos institutas — pirmoji Lietuvos istorijoje aukštoji technikos m-la. In-tas plėtėsi labai sparčiai — per dešimtmetį studentų jame padaugėjo dvigubai (1951 — 2207, 1960 — 4626). 1963/64 Kauno Politechnikos in-te ir jo filialuose Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose bei Panevėžyje mokėsi jau 11 640 studentų (stacionare 6161); buvo rengiami 51 specialybės inžinieriai. Per pirmąjį savo veiklos dešimtmetį in-tas parengė daugiau kaip 5000 inžinierių. Respublikos liaudies ūkiui (ypač ž. ū. mechanizacijai) inžinierius rengia ir Lietuvos Ž. ū. akademija. Iki 1965 Lietuvos TSR parengta daugiau kaip 10 000 aukštos kvalifikacijos inžinierių. I. susivieniję kūrybinėse profesinėse ir mokslinėse techninėse org-jose (Lietuvos TSR Architektų s-ga, Visasąjunginė mokslinė techninė d-ja, Visasąjunginė išradėjų ir racionalizatorių d-ja ir kt.). Šios org-jos leidžia savo periodinius žurnalus, lit-rą, koordinuoja profesinę veiklą. Pagrindiniai liet. kalba techniniai žurnalai yra „Mokslas ir technika", „Statyba ir architektūra"; ekonominės techninės problemos plačiai nušviečiamos žurnale „Liaudies ūkis". Ž. *Technikos mokyklos, Techninės draugijos.*

„Į PAGALBĄ" — **1.** Komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, ėjęs 1937—40. Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos s-gos CK. Redakcijoje techninį darbą daugiausia dirbo G. Konovalovaitė. Red. B. Fridmanas ir kt. 1937 4 nr. išleisti fotografiniu būdu, nuo Nr. 5 — hektografu. Rašė apie polit. kalinių padėtį, faš. reakcijos žiaurumus, informavo visuomenę apie aukas polit. kaliniams šelpti.

2. Mėnesinis Lietuvos Liaudies pagalbos sąjungos Centro valdybos žurnalas, ėjęs 1940.VIII—1941.V Kaune. Išėjo 10 nr. Red. A. Maginskas.

IPĀTIJAUS METRAŠTIS — vienas seniausiųjų (XIV—XV a.) rusų metraštinių sąvadų. Vardą gavo nuo Kostromos Ipatijaus vienuolyno, kuriame jis buvo rastas. Pirmojoje dalyje, be kita ko, išskaičiuojami rusų kunigaikščių žygiai į Lietuvą. Antrąją dalį sudaro metraščiai ir diplomatinių aktų sąvadas. I. m. teikia žinių apie karinę ir diplomatinę Volinės kun-ščių veiklą prieš Lietuvą, jų žygius prieš jotvingius. Jame iškeliama feodalinė kolonijinė Galičo-Volinės kun-ščių politika Lietuvoje, nušviečiama Lietuvos vidaus padėtis, tarptautiniai santykiai. I. m. yra svarbus šaltinis Lietuvos valstybės atsiradimui išaiškinti.

Publikacija: Полное собрание русских летописей, т. 2, СПб, 1923.

Lit.: **А. Шахматов,** Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв., М.—Л., 1938; **Д. Лихачев,** Русские летописи и их культурно-историческое значение, М.—Л., 1947.

IPOTEKA [gr. *hypothēkē* — įkeitimas, užstatas] — privatinės nuosavybės sąlygomis nekilnojamojo turto (žemės su trobesiais) įkeitimas; daiktinės teisės į nekilnojamąjį turtą įtvirtinimas, įrašant tą teisę į specialią knygą. Savininkui įkeitus nekilnojamąjį turtą iš kreditoriaus gautai paskolai užtikrinti, įkeitimas įrašomas tam tikra eile į atitinkamą ipotekos knygos dalį. Įkeistojo nekilnojamojo turto savininkui negrąžinus paskolos, ipotekinis kreditorius turi teisę patenkinti savo reikalavimą iš įkeistojo nekilnojamojo turto pirma kitų kreditorių, tiek vėlesnių ipotekinių, tiek ir neipotekinių. Būdama glaudžiai susijusi su privatinės žemės nuosavybės teise, I. plačiausiai išsivystė kapitalizmo laikotarpiu.

Iki 1938 Lietuvoje I. veikė ne visur: Užnemunėje, kur galiojo 1818 metų Nekilnojamojo turto nuosavybės teisių įtvirtinimo, privilegijų ir ipotekos įstatymas ir 1825 metų Privilegijų ir ipotekų įstatymas; Klaipėdos krašte, kur galiojo Vokietijos Civilinis kodeksas; Palangos mieste bei valsčiuje ir mažoje Zarasų aps. dalyje (buv. Kuršo gub. teritorijoje), kur galiojo Pabaltijo gubernijų civ. įstatymų rinkinys. 1936 burž. valdžia priėmė Ipotekos įstatymą, kuris nuo 1938.I.1 įsigaliojo visoje Lietuvoje. Pagal šį įstatymą nekilnojamąjį turtą galima buvo įkeisti apsaugine, lakštine ir rentine ipoteka. Apsaugine I. apsaugotą reikalavimą galima buvo perleisti tik pagal bendrąsias įstatymo nustatytas reikalavimų perleidimo taisykles. Reikalavimą, kylantį iš I. lakšto, buvo galima perleisti tik kartu su I. lakštu. Rentine I. nekilnojamasis turtas buvo apsunkinamas taip, kad asmuo, kuriam suteikta tokia I., gaudavo tam tikrais periodiniais terminais iš to turto tam tikrą pinigų sumą.

Tarybų Lietuvoje, kaip ir visoje TSRS, I. nėra, nes privatinė žemės nuosavybė panaikinta.

IRKLĀVIMAS. Lietuvoje pirmasis I. sporto klubas, Klaipėdos „Neptūnas", įkurtas 1885. 1920 įsteigta Vilniaus irklavimo d-ja, reguliariai rengusi Vilniaus miesto pirmenybes. Nuo 1919 Lietuvoje I. vadovavo Jachtklubas (Kaunas). 1929—32 prie Jachtklubo įkurta akademinio ir baidarių I. sekcijos ir Klaipėdos, Zarasų, Alytaus skyriai. Aktyviausias buvo Klaipėdos „Neptūno" sporto klubas. 1932 Klaipėdoje įvyko pirmosios tarptautinės akademinio I. varžybos. 1932—36 Kaune įkurtas „Kipro" klubas, Šiauliuose — Jachtklubas. 1937 I. varžybose pradėjo dalyvauti ir moterys. 1936, 1937 surengtos daugiadienės baidarių lenktynės per Lietuvą. Tačiau I. lygis burž. Lietuvoje buvo labai žemas. Taryb. metais irkluotojų meistriškumas labai padidėjo. 1940 Kaune buvo surengtos pirmosios Lietuvos TSR akademinio bei baidarių I. pirmenybės. 1946 I. atgaivino „Žalgirio" sporto d-ja. Nuo 1949 kasmet vykdomos respublikos I. pirmenybės (nuo 1954 į pirmenybių programą įtrauktas kanojų I.). Nuo 1951 Lietuvos TSR

Irklavimas. Vilniaus „Žalgirio" irkluotojos — Europos čempionės (1963)

irkluotojai dalyvauja TSRS pirmenybėse ir ne kartą yra tapę TSRS čempionais ir medalininkais, sėkmingai rungtyniavę daugelyje tarpt. varžybų užsienyje. 1957 broliai A. ir M. Rudzinskai keturviete baidare (su V. Zvezdkinu ir V. Stepanovu) tapo III tarpt. jaunimo žaidynių čempionais, iškovojo aukso bei sidabro medalius Europos pirmenybėse, o 1958 — bronzos medalius pasaulio pirmenybėse (Praga). XVII olimpinėse žaidynėse (1960) Z. Jukna ir A. Bagdonavičius akademine dviviete valtimi su vairininku iškovojo sidabro medalius. Vilniaus „Žalgirio" vyrų aštuonvietė — irkluotojai A. Bagdonavičius, V. Briedis, V. Čiorstovas (nuo 1963 V. Sterlikas), J. Jagelavičius, Z. Jukna, P. Karla, D. Semionovas (nuo 1963 V. Suslinas), R. Vaitkevičius (treneris), vairininkas J. Larinsonas — 1962 tapo pasaulio vicečempionu, 1963 tarpt. varžybose įveikė pasaulio čempioną — Raceburgo (VFR) aštuonvietę, 1963 ir 1964 Europos pirmenybėse iškovojo sidabro medalius, 1964 laimėjo didįjį Henlėjaus (Anglija) regatos prizą; moterų aštuonvietė — treneris E. Vaitkevičius, irkluotojos I. Bačiulytė, S. Bubulytė, S. Korkutytė, A. Margenytė, A. Perevoruchova, L. Semaško, G. Strigaitė (nuo 1964 A. Klimavičiūtė, nuo 1965 A. Čiukšytė), R. Tamašauskaitė, vairininkė N. Griščenkova — 1963 ir 1965 Europos pirmenybėse iškovojo aukso, 1964 — sidabro medalius; vyrų keturvietė — irkluotojai C. Jucys, E. Levickas, R. Levickas (nuo 1964 J. Motiejūnas), P. Liutkaitis, vairininkas G. Morkus — 1963 Europos pirmenybėse iškovojo bronzos medalius, 1964 Liucernos tarptautinėje regatoje — II vietą; vyrų keturvietė be vairininko — irkluotojai A. Bagdonavičius, J. Jagelavičius, Z. Jukna, V. Sterlikas — 1965 tapo Europos čempionu. 1965.I.1 Lietuvoje I. kultivavo apie 2500 sportininkų (iš jų 74 sporto meistrai).

Lit.: P. Normantas, J. Lukoševičius, Irkluojame 75 metai, V., 1960; P. Normantas [ir kt.], Irklavimas, V., 1962.

ĮRTUONA — upė Šilalės ir Tauragės rj., Šunijos deš. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 49 km^2. Prasideda Pūtvės apylinkėse, 9 km į p. r. nuo Šilalės. Teka p. kryptimi. Įteka į Šuniją 6 km nuo jos žiočių, ties Zuikiške. Intakai: Irtuonėlė, Būdupis (abu deš.). Vid. nuolydis 323 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,53 m^3/s.

ĮSKINAS Samuilas [g. 1921.X.28 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, žurnalistas. Kilęs iš darbininkų. 1940.IV įstojo į LKJS. 1942 Raudonosios Armijos kovotojas. Nuo 1942.VIII „Vilniaus" būrio partizanas. Nuo 1943 TSKP narys. Po karo dirbo LKP Švenčionių ir Varėnos aps. k-tuose. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1951 rajoninės spaudos darbuotojas.

„ISKRA" — pirmasis visai Rusijai skirtas politinis nelegalus revoliucinių marksistų laikraštis, RSDDP organas. Pirmasis „I." numeris išėjo 1900.XII.24 Leipcige, vėlesnieji buvo leidžiami Miunchene, Londone, o nuo 1903.II — Ženevoje. Laikraštis slaptai buvo gabenamas į Rusiją, o taip pat perspausdinamas pogr. spaustuvėse. „I." organizatorius ir vadovas buvo V. Leninas. Jo vadovaujama, „I." suvaidino didelį vaidmenį, kuriant Komunistų partiją, rengiant partijos programos projektą ir RSDDP

Irklavimas. Vilniaus „Žalgirio" vyrų aštuonvietė Galvės ežere

II suvažiavimą. „I." puslapiuose Leninas parengė ideologinius ir organizacinius naujo tipo partijos pagrindus ir apgynė juos nuo ekonomizmo ir tarpt. oportunizmo. 1903.X, išėjus 51 nr., „I." užgrobė menševikai, Plechanovo padedami. 1903.XI.1 Leninas pasitraukė iš „I." redakcijos. Menševikai leido „I." iki 1905.X, tačiau, pasitraukus Leninui, laikraštis darbininkų tarpe pasidarė nepopuliarus.

Vilniuje pirmieji „I." numeriai buvo gauti netrukus po jos išleidimo. Visą laiką, kol „I." redakcija buvo Miunchene, vėliau Londone ir Ženevoje, laikraštis per Rusijos vakarų sieną (per Lietuvą) buvo gabenamas šiuo keliu: Miunchenas — Berlynas — Karaliaučius (ten buvo „I." sandėlis)— Jurbarkas arba Kybartai—Kaunas—Vilnius. Iskrinės org-jos vadovas, Vilniaus įgulos karo gydytojas F. Gusarovas ir aktyvus grupės narys I. Klopovas įrengė iskrinės lit-ros sandėlį buv. Dominikonų g. (dab. Garelio g.). Iš Vilniaus ta lit-ra buvo siunčiama į Pskovą, Peterburgą, Poltavą ir kitus Rusijos miestus. Pajūriu „I." buvo gabenama iš Klaipėdos į Liepoją. Lenininė „I." per Lietuvą buvo gabenama iki paskutinio (51) numerio.

„I." turėjo didelę reikšmę Lietuvos darbininkams ir revoliucingai nusiteikusiai inteligentijai. Ji buvo platinama ir skaitoma Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Jurbarke, Vilkaviškyje, Pilviškiuose, Ukmergėje, Utenoje, Molėtuose, Anykščiuose ir kitur. Joje dažnai buvo spausdinami darbininkų laiškai, korespondencijos ir žinutės apie rev. kovą, svarbiausius darbininkų judėjimo įvykius, s-d. org-jų veiklą Lietuvoje. „I." skleidė proletarinio internacionalizmo idėjas, formavo proletariato ideologiją, rengė darbininkų klasę būsimiesiems mūšiams už carizmo ir kapitalizmo nuvertimą, už revoliucijos pergalę, socializmą.

Lit.: C. Fradkina, Leninine „Iskra" Lietuvoje.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

„ISKRY LENINOWSKIE" („Leninines kibirkštys") — tarybinis buvusio Naujosios Vilnios rajono laikraštis, ėjęs 1950. XI.2—1959.XII.18 dukart per savaitę lenkų ir rusų („Leninskije iskri") kalbomis.

ĪSLYKIS — upė Lietuvos TSR (Pasvalio rj.) ir Latvijos TSR, Lielupės kair. intakas. Ilgis 68 km (Lietuvos TSR 27 km), baseino plotas 617 km² (Lietuvos TSR 90 km²). Prasideda 3 km į p. nuo Vaškų. Teka į š., iteka į Lielupę 98 km nuo jos žiočių, 20 km į p. r. nuo Jelgavos. Intakai: Lietuvos TSR — Upelis, Latvijos TSR — Maučiuvis, Svirkalnis, Beržtalis (visi kair.). Vid. nuolydis Lietuvoje 66 cm/km. Vid. srovės greitis 0,05—0,10 m/s. Debitas ties Kiburiais: vid. 0,49, maks. 15,0 m^3/s. Sausomis vasaromis vietomis išdžiūsta.

ISLŌVIČIUS Peisachas [1903 Ramygaloje (Panevėžio rj.) — 1943.III Bobrovkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. Į rev. veiklą įsijungė Kaune, platino kom. lit-rą, dalyvavo darbininkų streikuose ir demonstracijose. 1930 nuteistas ir $10^1/_2$ metų buvo kalinamas Kaune, Marijampolėje. 1940—41 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato organuose. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

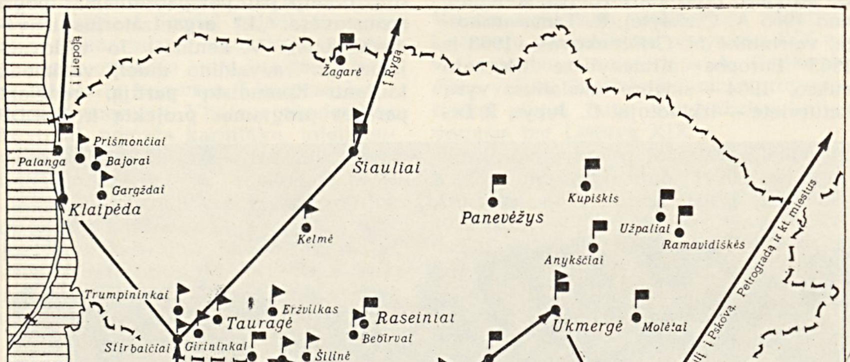

„Iskros" gabenimo ir platinimo kartoschema: *1* —„I." gabenimo kryptys; *2* — vietovės, kuriose buvo platinama „I."; *3* — vietovės, per kurias buvo gabenama „I."; *4* —„I." sandėlis

ISMÓNYS — kaimas Trakų rj., 13 km į r. nuo Aukštadvario, 2 km į p. nuo Trakų—Aukštadvario kelio; Obelių apylinkės ir Ždanovo kolūkio centras. 151 gyv. (1959). Vakaruose yra Ismonių ežeras. Pr. m-la (1947), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1956).

ISÕKAS Gediminas [g. 1931.II.23 Baltakarčiuose (Utenos rj.)] — literatas, miškininkas. 1949 baigė Vilniaus miškų technikumą. Nuo 1949 dirbo girininko padėjėju, miškų apsaugos inspektoriumi, miškų ūkio inžinieriumi. 1955—59 Lietuvos TSR Miškų ūkio ir miško pramonės m-jos inžinierius, nuo 1960 šios m-jos vyr. inspektorius kadrų reikalams, nuo 1965 vyr. inspektorius. Nuo 1962 TSKP narys. Period. spaudoje paskelbė straipsnių, apybraižų, vaizdelių gamtos temomis. Knygelėse apie gamtą, ypač augaliją, gyvo pasakojimo forma pateikia daug įdomių faktų, žinių.

Ršt.: Parkais ir miškais, V., 1959; Šimtas girios mįslių, V., 1960; Miško varpeliai, V., 1962; Žvėrys ir žvėreliai, V., 1964; Vidurmiškio žiburiai, V., 1964.

ISPĀNŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti romanų kalbų grupei. Ja kalbama, be Ispanijos, dar. P. ir Centr. Amerikoje (išskyrus Braziliją), daugumoje Karibų j. salų, Meksikoje, Filipinų salose, iš dalies JAV (Kalifornijos ir Teksaso valstijose). Lotynų Amerikoje ispaniškai kalba apie 50 000 lietuvių emigrantų. Argentinos lietuviams išleistas P. Sikerio „Ispanų kalbos vadovėlis" (1928). Lietuviams, emigruojantiems į P. Ameriką, buvo išleisti 4 trumpi I. k. vadovėliai (1929—30) ir S. Mačiulio „Kišeninis lietuviškai ispaniškas žodynėlis" (1937). 1948—54 I. k. buvo dėstoma Vilniaus Ped. in-te, 1952—59 Kauno VII vidurinėje, IV septynmetėje ir Vilniaus XV vidurinėje m-lose. Išleisti I. k. vadovėliai (1953, 1954) ir gramatika (1955) vid. m-loms.

ISPĀNŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Isp. grož. lit-ros kūrinius versti į liet. kalbą pradėta tik XX a. Vienas pirmųjų isp. lit-ros vertimų buvo atskira knyga išėjusi J. Benaventės (1866—1936) pjesė „Žydrasis princas" (1923). Netrukus pasirodė įžymiojo isp. rašytojo M. Servanteso Savedros (1547—1616) romano „Don Kichotas" sutrumpintas vertimas (1924). Tuo laikotarpiu daugiausia buvo verčiama demokratinės bei realistinės krypties rašytojo V. Blasko Ibanjeso (1867—1928) kūryba: romanai „Kraujas ir smiltys" (1930), „Mūsų jūra" (1931), „Lūšna" (1937), kelionių apybraižos „Rašvtojo kelionė aplink pasaulį" (3 t., 1937). Išleista L. Kolomos (1851—1935) „Trys ispaniškos apysakos" (1932). Paminėtini M. de Unamuno (1864—1937) romanų „Ūkanos" (1932) ir „Teta Tula" (1937) vertimai. Isp. rašytojų kūrinių vertimų ir straipsnių apie isp. lit-rą išspausdinta to meto period. spaudoje („Gaisuose", „Keturiuose vėjuose", „Naujojoje romuvoje").

Tarybų Lietuvoje išleistas pilnas M. Servanteso Savedros rom. „Don Kichotas" vertimas (1950, 1959). Į liet. kal-

bą išversti isp. rašytojų kūriniai: Ispanijos KP veikėjo Ch. Iskarijaus apybraižų rink. „Levanto partizanai" (1951, vertė V. Audronaša), kuriame vaizduojama kova prieš faš. diktatorių Franką, demokratinio realisto B. Galdoso Pereso (1843—1920) rom. „Donja Perfekta" (1957, v. A. Vaivutskas), V. Blasko Ibanjeso rom. „Kraujas ir smėlis" (1959, v. A. Girskis, M. Kazlauskaitė), P. Kalderono pjesė „Dama vaiduoklė" (1959, v. A. Churginas), šių dienų isp. rašytojo L. Landineso rom. „Maksimo Judo vaikai" (1961, v. M. Subatavičienė), fašistų nužudyto isp. poeto F. Garsijos Lorkos (1899—1936) pjesė „Bernardos Albos namai" (1964, v. A. Churginas).

Į ispanų kalbą išverstas I. Simonaitytės rom. „Pikčiurnienė" („Literatura soviética", 1955, Nr. 6). Šio žurnalo 1961 Nr. 9 beveik visas paskirtas liet. lit-rai: J. Avyžiaus, J. Baltušio, P. Cvirkos, M. Sluckio, J. Šimkaus, A. Vienuolio proza; Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, S. Nėries, T. Tilvyčio, A. Venclovos poezija; V. Galinio, K. Korsako, V. Kubiliaus, J. Lankučio, J. Paleckio kritika ir publicistika.

Liet. lit-roje Ispanijos gyvenimo tematika kūrinių pasirodė 1936—39 ryšium su ten vykusiu pilietiniu karu. Poezijos ir prozos kūrinių šia tema daugiausia pateikė A. Jasutis; pažymėtinos jo apysaka „Lidija Mursija", apybraiža „Pirmyn, Ispanija, pirmyn". 1957 buvo išleista kn. „Už Ispanijos laisvę", kurioje pateikti 17 autorių atsiminimai apie lietuvių dalyvavimą kovoje dėl isp. tautos laisvės.

ISTÓRIJA — mokslas, tiriantis visuomenės vystymąsi ir jo dėsningumus. I. remiasi visiems visuom. mokslams bendru teoriniu ir metodologiniu pagrindu — istoriniu materializmu. Priešingai burž. teorijoms, marksistinis-lenininis I. mokslas į visuomenės istoriją žiūri kaip į liaudies masių istoriją, kaip į progresyvų procesą, kurį sudaro visuomeninių-ekonominių formacijų keitimasis. I. yra glaudžiai susijusi su *archeologija, etnografija* ir kitais jai giminiškais mokslais. Be to, ji susijusi su kitais visuomeniniais mokslais — filosofija, politine ekonomija, teisės mokslais, kalbotyra. Jai didelę reikšmę turi ir pagalbinių ist. disciplinų (archeografijos, chronologijos, diplomatikos, epigrafikos, numizmatikos, paleografijos, istorinės geografijos, istorijos šaltinių mokslo ir kt.) duomenys. Turi jai reikšmės ir atitinkamo laikotarpio grožinės literatūros kūriniai.

Pirmieji Lietuvos I. veikalai — Lietuvos metraščiai — parašyti XIV—XVI a., vykstant politinei ir idėjinei kovai tarp feod. Lietuvos valdančiosios klasės, Kryžiuočių ordino ir Lenkijos feodalų, siekusių pajungti Lietuvą savo įtakai. Metraščiuose, siekiant paneigti užsieniuose skleidžiamas žinias apie žemą Lietuvos kun-ščių kilmę, aukštinami Lietuvos valdovai, faktai perpinami legendomis ir tikrinių vardų etimologizavimais. Metraščiai, M. Strijkovskio kronika ir A. Kojalavičiaus-Vijuko lot. kalba parašyta 2 tomų „Lietuvos istorija" sudarė Lietuvos feod. istoriografijos pagrindą. Vilniaus akademijoje I. buvo dėstoma drauge su geografija, remiantis tikybiniais samprotavimais, jog žmonijos istorija esanti nepaliaujamos kovos tarp dievo ir velnio karalystės laukas. Šitokia pažiūra vyravo istoriografijoje iki XVIII a. Formuojantis kapit. santykiams ir burž. kultūrai, iš pagrindų keitėsi pažiūra į istoriją. I. ėmė vystytis kaip mokslas, atmetė legendas ir padavimus, rėmėsi šaltinių kritika, faktų analize bei sinteze. Svarbiausias I. uždavinys buvo ist. įvykių priežastingumo susekimas, atmetant prasimanymus apie antgamtinių jėgų įsikišimą. Šaltiniais remiamas I. mokslas ėmė reikštis XVIII a. pab. ir XIX a. Krašto I. šaltinius pirmasis Lietuvoje ėmė publikuoti Vilniaus pijorų kolegijos rektorius M. Dogelis. Jis išleido Vilniuje 3 tomų Lenkijos ir Lietuvos dokumentų rinkinį („Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae", 1758—64) bei dokumentų rinkinį apie Lenkijos karalystės ir Lietuvos Did. Kun-stės sienas („Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae", 1758).

XIX a. Lietuvos istorikų tarpe susiformavo 2 kryptys: romantiškoji ir kritiškoji. Pirmoji rėmėsi romėniškąja lietuvių kilmės teorija, legendomis ir etimologizavimais, liet. tautą tarė esant natūralią, mažai civilizacijos „sugadintą", idealizavo ją. Antrajai, kritiškajai, krypčiai pradžią davė respublikonas ir demokratas prof. J. Lelevelis, kuris nuo 1815 vadovavo Vilniaus un-to visuotinės I. katedrai ir 1817 lenkų k. išspausdino Vilniuje pirmąjį straipsnį iš Lietuvos I., o vėliau, būdamas emigracijoje, išleido „Lietuvos ir Rusios istoriją iki unijos su Lenkija". Lelevelis kėlė liaudies vaidmenį istorijoje, įvykių priežastingumą, rėmėsi šaltiniais. 1385 Krėvos uniją jis laikė Lietuvos I. periodizacijos riba. Kitas senojo Vilniaus un-to profesorius I. Onacevičius domėjosi lietuvių atsikėlimu į dabartinę jų gyvenamąją teritoriją ir lietuvių kovomis su kryžiuočiais. Tipiškas romantiškosios krypties atstovas buvo T. Narbutas, lenkiškai parašęs „Lietuvių tautos istoriją" (9 t., 1835—41). Narbutas šaltinius vertino nekritiškai.

Lietuviškai Lietuvos I. pirmasis parašė T. Narbuto bendraamžis ir iš dalies jo pasekėjas S. Daukantas. Savo ist. darbuose jis smerkė katalikų dvasininkų reakc. veiksmus, kryžiuočių plėšikiškumą ir žiaurumą, Romos popiežiaus ir vyskupų talkininkavimą kryžiuočiams, domėjosi liaudies kūryba. Daukanto pažiūrose į Lietuvos I. yra pagoniškos praeities idealizavimo. Liet. tautą iki unijos su Lenkija Daukantas vaizdavo kaip klasinių prieštaravimų nežinančią bendruomenę. Jo nuomone, baudžiavą ir valstiečių priespaudą atnešę į Lietuvą kitataučiai ponai ir kunigai. Valstiečių pasipriešinimą baudžiavai Daukantas vertino teigiamai, nes jų dirbamą žemę feodalizmo sąlygomis laikė ne feodalų, o valstiečių nuosavybe. Atskirų darbų straipsniais ir pavieniais leidiniais liet. tautos istorijos, archeologijos ir etnografijos klausimais („Apie senovės Lietuvos pilis", „Žinios apie pirmus Lietuvos gyventojus" ir kt.) paliko J. Basanavičius. Lietuvos praeitį jis romantiškai idealizavo, nemoksliškai aiškino liet. tautos kilmę, bet teisingai vertino liet. tautos kovų su kryžiuočiais esmę, demaskavo katalikų bažnyčios ir popiežių priešiškumą liet. tautai (str. „Apie kryžiokus", „Apie įsteigimą Ragainės pilies", išspausdinti „Naujajame keleivyje", 1881). Reikšmingas jo darbas „Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra" (1913), pažymėtina brošiūra „Iš lietuvių gyvenimo 1915—1917 m. po vokiečių jungu" (1919).

Liet. tautos kultūrai ir I. mokslui Lietuvoje didelę reikšmę turėjo 1905—1907 revoliucija. 1907 Vilniuje buvo įkurta Lietuvių mokslo d-ja, kurios pastangomis buvo telkiama archeologinė, etnografinė, istorinė medžiaga. D-ja leido serijinį leidinį „Lietuvių tauta", skirtą didele dalimi Lietuvos istorijos klausimams.

Burž. Lietuvoje I. mokslas koncentravosi Kauno un-te, kur 1922—40 veikė Lietuvos I. katedra, vadovaujama J. Yčo, I. Jonyno, ir visuotinės I. katedra, vadovaujama P. Gronskio, L. Karsavino. Archeologijos katedra, vadovaujama E. Volterio, veikė iki 1930. Burž. laikotarpio istorikų darbai, paskelbti atskiromis knygomis arba straipsnių rinkiniais, buvo skirti feod. epochos viešpataujančios klasės (did. kun-ščių ir bajorų luomo) istorijai. Valstiečių, socialinių santykių ir apskritai ūkio istorijai buvo skirtas vos vienas kitas darbas. A. Aleknos, A. Šapokos, P. Penkausko, V. Daugirdaitės-Sruogienės ir kitų Lietuvos I. kursai, Z. Ivinskio, K. Avižonio ir kitų monografijos bei straipsniai parašyti iš idealistinių, burž. nacionalizmo bei klerikalizmo pozicijų, juose buvo idealizuojama Lietuvos feod. valstybė, užtušuojama jos klasinė prigimtis, aukštinami valdovai. Tik paskiri mokslininkai (pvz., P. Pakarklis) kritikavo vokiečių imperialistinio „naujojo mokslo" propagandą ir lietuvių vokietinimo politiką R. Prūsijoje.

Vilniaus un-to humanitariniame f-te 1919—39, lenkų burž. nacionalistų valdžios metais, veikė I. skyrius, kuriame buvo Lenkijos I. katedra, Lietuvos I. katedra, visuotinės I. katedra, etnografijos katedra. Buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos istorikai, o ypač Vilniaus istorikai domėjosi Lietuvos I., tačiau jos analizę daugiausia pajungdavo buržuaziniams-dvarininkiniams Lenkijos interesams, agresyviai Lenkijos buržuazijos ir dvarininkų politikai Lietuvos ir TSRS atžvilgiu. Nepaisant to, Vilniaus un-to istorikas H. Lovmianskis parašė vertingą 2 tomų veikalą apie Lietuvos visuomenės ir valstybės atsiradimą, S. Zajončkovskis tyrinėjo Žemaitijos ir jotvingių I. bei parašė tais klausimais darbų.

Marksistinis I. mokslas Lietuvoje ėmė plisti drauge su darbininkų rev. judėjimu. Jis domisi ypač darbininkų klasės, plačiųjų liaudies masių istoriniu vaidmeniu ir kom. partijų veikla, nacionalinio išsivadavimo kova ir pan. Marksistiniu ist. materializmo metodu paremti V. Kapsuko ir Z. Angariečio darbai Lietuvos darbininkų klasės rev. judėjimo I., Lietuvos Komunistų partijos I. klausimais. Žymiausi V. Kapsuko ist. darbai yra daugiausia 1917—20 paskelbti antiklerikaliniai raštai, išėję rinkiniu „Veidmainių darbai" (1961), „Lietuvos Bresto taikos tarybos" (1918), „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija" (1918—20), „Lietuvos profesinės sąjungos" (1920), „Didysis Lietuvos kareivių sukilimas" (1924), 1929—31 paskelbti darbai, išėję rinkiniu „Keturiems sušaudytiems komunistams atminti" (1950), „Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia" (1934, 1958), 1933—34 parašyta „Buržuazinė Lietuva" (1961). Svarbiausi Z. Angariečio ist. darbai yra „Lietuviai bolševikai Rusijoje 1917 metais" (1918), „Vilniaus Darbininkų taryba" (1920), „Pirmieji Lietuvos bolševikai" (1921), „Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija" (2 t., 1921), „Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas" (1925), „Fašistinis perversmas ir komunarų sušaudymas Lietuvoje" (1927, rusų k.), „1926 metų streikai Lietuvoje" (1928), „Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai" (1928), hektografuotas 10 sąs. darbas „Lietuvos Komunistų partijos istorija" (1935), kurio 5 sąsiuvinis „LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.)" išspausdintas 1962.

I. mokslo tiriamasis darbas, paremtas marksistine metodologija, plačiu mastu buvo pradėtas, nuvertus buržuazijos diktatūrą 1940. Ypač sėkmingai reiškėsi Tarybų Lietuvos istorikų, kaip ir visų tarybinių istorikų, darbas po TSKP XX ir XXII suvažiavimų. Tarybinis I. mokslas Lietuvoje, peržiūrėdamas senojo mokslo palikimą, sėkmingai tyrinėja svarbiausius Lietuvos istorijos klausimus. Didelio Tarybų Lietuvos istorikų darbo rezultatai apibendrinami Lietuvos TSR MA Istorijos instituto leidžiamame daugiatomiame veikale „Lietuvos TSR istorija" (vyriausiasis redaktorius akad. J. Žiugžda, autoriai A. Gaigalaitė, P. Girdzijauskienė, E. Griškūnaitė, K. Jablonskis, M. Jučas, J. Jurginis, P. Kulikauskas, V. Merkys, L. Mulevičius, B. Pranskus, R. Šarmaitis, J. Žiugžda ir kt.; t. 1, 1957; t. 2, 1963; t. 3, 1965). Remiantis marksizmo-leninizmo mokslu, jame pirmą kartą išdėstyta Lietuvos I. nuo seniausių laikų. Lygiagrečiai Tarybų Lietuvos istorikai parengė ir 1958 išleido sutrumpintą, vid. m-lų mokytojams ir aukštųjų m-lų studentams skirtą „Lietuvos TSR istoriją (Nuo seniausių laikų iki 1957 metų)" (vyriausiasis redaktorius akad. J. Žiugžda). Kryžiuočių karų metodus ir jų žiaurumą, sunkią prūsų ir v. lietuvių būklę kryžiuočių valstybėje bei jų kovą su kryžiuočiais plačiau nagrinėjo P. Pakarklis („Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai", 1948). Apie lietuvių kovą su kryžiuočiais dėl Žemaitijos ir Užnemunės rašė B. Dundulis (1960). Knygoje „Lietuvių karas su kryžiuočiais" Tarybų Lietuvos istorikai populiariai išdėstė to karo istoriją nuo pradžios iki Kryžiuočių ordino žlugimo. Tarybinis I. mokslas ėmėsi spręsti burž. istoriografijoje labiausiai iškraipytą lietuvių ir rusų tautų santykių klausimą lietuvių kovų su kryžiuočiais ir su totoriais-mongolais fone. J. Žiugžda savo darbuose (ypač knygoje „Lietuvių ir rusų santykiai istorinio vystymosi eigoje", 1964) išryškino, kad kovoje prieš kryžiuočių agresiją nuo XII a. pr. drauge su liet. tauta dalyvavo ir rusų žemių kar. jėgos, kad būtent lietuvių, rusų, baltarusių ir ukrainiečių vieningumas bei sąjunga su Lenkija ne tik sustiprino galimumą veiksmingai priešintis kryžiuočių brovimuisi į Lietuvą, bet ir įgalino sutriuškinti kryžiuočius Žalgirio mūšyje, kad Lietuva suvaidino tam tikrą teigiamą vaidmenį, kovodama ir prieš mongolų-totorių veržimąsi, kad Lietuvos feodalų siekimai ir pastangos įsitvirtinti rusų žemėse, ypač kai iškilo Maskvos Did. Kun-stė, silpnino liet. tautos pastangas atsiimti iš kryžiuočių v. lietuvių žemes. Šia kryptimi rašė ir kiti taryb. istorikai (B. Dundulis, J. Jurginis ir kt.). Lietuvos valstiečių istorijos ankstyvajam laikotarpiui (XIII—XVI a.) skirta J. Jurginio monografija „Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje" (1962). Lietuvos valstiečių padėtis ir klasių kova kaime XIX a., o taip pat 1863 sukilimas Lietuvoje nagrinėjami kolektyviniame Lietuvos istorikų (B. Dundulis, K. Jablonskis, A. Jefremenko, M. Jučas, J. Jurginis, V. Merkys, L. Mulevičius, V. Neupokojevas, R. Strazdūnaitė, S. Vansevičius, J. Žiugžda) darbe „Lietuvos valstiečiai XIX a." (1957). Lietuvos valstiečių judėjimas poreforminiais metais ir 1863 sukilimas taip pat nagrinėjamas istorikų S. Lazutkos, L. Gentvilos-Bičkausko ir kt. darbuose. Reakcinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvos istorijoje nagrinėjamas J. Žiugždos knygoje „Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir į Rytų Europą" (1962), P. Pakarklio knygoje „Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.)" ir kt. Gausūs Tarybų Lietuvos istorikų darbai, skirti liet. tautos kovai dėl Tarybų valdžios. Iš tokių darbų minėtini „1905—1907 metų revoliucija Lietuvoje (dokumentai ir medžiaga)" (rusų k.; vyriausiasis redaktorius akad. J. Žiugžda, 1961), C. Fradkinos „Leninine Iskra Lietuvoje" (1951), J. Žiugždos „Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais" (1954), R. Šarmaičio „Revoliuciniai įvykiai Lietuvoje 1918—1919 m." (1959, lenkų k.) ir „Amerikos—Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918—1920 m." (1955), A. Butkutės-Ramelienės „Lietuvos KP kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941 m.)" (1958), P. Štaro „Lietuvių tautos kova už Tėvynės laisvę Didžiajame Tėvynės kare" (1956), B. Vaitkevičiaus „Socialiniai-ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918—1919 metais" (1959), A. Stražo straipsniai apie kolonijinį vok. imperialistų režimą Lietuvoje I pasaul. karo metais ir apie liet. tautos kovą su juo 1915—17, E. Dirvelės „Klasių kova Lietuvoje 1926 metais" (1961), S. Atamuko „LKP kova prieš fašizmą, už tarybų valdžią Lietuvoje 1935—1940 metais" (1958), B. Sudavičiaus „LKP kova už darbininkų klasės vienybę" (1961), A. Gaigalaitės „Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929—1934 metais" (1957), S. Čepulienės „Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje 1919—1926 m." (1964), S. Lopajevo „Lietuvos Komunistų partijos idėjinis ir organizacinis stiprėjimas 1919—1924 m." (1964) ir kt. Tam pačiam reikalui skirti ir Partijos istorijos in-to prie Lietuvos KP CK leidiniai: „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje" (1957), „40 proletarinės revoliucijos Lietuvoje metų" (1959, rusų k.), „Proletarinė revoliucija Lietuvoje" (1918—1919 metų revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai; 1960), „Lietuvos komjaunimas" (1962), „Už socialistinę Lietuvą" (parengtas drauge su Lietuvos TSR MA Istorijos in-tu 1960; vaizduojama darbo žmonių kovos už Tarybų valdžią Lietuvoje istorija 1917—40). I. šaltinius publikuoja Istorijos in-tas ir prie Lietuvos TSR MA prezidiumo veikianti Archyviniams dokumentams skelbti redakcija. Stambiausi publikaciniai veikalai yra „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai" (4 t., 1955—65), „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais" (2 t., 1959—61), liet. kalba skelbtų Prūsijos valdovų įsakymų ir potvarkių rinkinys, XVII a. dvarų inventoriai. Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos rinkiniai liečia II pasaul. karo ir ypač hitlerinės okupacijos Lietuvoje laikotarpį. Be to, I. šaltinius skelbia Partijos istorijos institutas: „Kovoje prieš hitlerinę okupaciją (LKP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu)" (1948); „Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai" (4 t., 1962—64); „Literatūra ir menas kovoje dėl komunizmo" (1962); „Gyventi ir dirbti komunistiškai" (1965).

Tiriamasis I. mokslo darbas Tarybų Lietuvoje dirbamas Lietuvos TSR MA *Istorijos institute*, *Partijos istorijos institute* prie Lietuvos KP CK, *Vilniaus universiteto* istorijos ir filologijos f-to TSRS istorijos katedroje, visuotinės I. katedroje, archeologijos ir etnografijos katedroje ir TSKP istorijos katedroje, *Vilniaus Pedagoginio instituto* TSKP istorijos ir istorijos katedrose, taip pat kitų respublikos aukštųjų m-lų TSKP istorijos katedrose. Prie mokslinio I. darbo prisideda ir Lietuvos TSR *archyvai* bei muziejai (ž. *Istorijos muziejus*, *Istorijos-etnografijos muziejus*, *Revoliucijos muziejus*). Lietuvos I. tyrinėjimams didelę reikšmę turi rusų taryb. istorikų (V. Pa-

šuto ir kt.) darbai. Tarybų Lietuvos istorikai kūrybiškai bendradarbiauja su Maskvos, Leningrado, kitų sąjunginių respublikų istorikais. I. mokslo darbai, be teminių leidinių, taip pat skelbiami serijiniuose leidiniuose: „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", „Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai" ir kt.

„ISTÓRIJA"— tarybinis tęstinis istorijos mokslo darbų leidinys, einąs nuo 1958 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas. Iki 1965 išėjo 6 tomai. I ir II t. išleido Vilniaus un-tas savo „Mokslo darbų" serijoje.

ISTÓRIJOS-ETNOGRĀFIJOS MUZIĒJUS, Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejus,— Lietuvos TSR kultūrinė įstaiga, sauganti lietuvių liaudies meno, archeologinių kasinėjimų, sukilimų ir revoliucijų medžiagą. Muziejus turi 140 000 eksponatų. Archeologijos skyriuje sukoncentruota beveik visa taryb. laikotarpio arch. kasinėjimų medžiaga; etnografijos skyriuje yra daug audinių, drabužių, įrankių ir liaudies meno rinkinių; istorijos skyriuje sukaupta Vilniaus amatininkų cechų, kai kurių manufaktūrų, 1794, 1831, 1863 sukilimų, 1905—07 revoliucijos medžiaga ir kt. Yra nemažos numizmatikos ir graviūros kolekcijos.

Muziejui pradžią davė E. ir K. Tiškevičių, A. Kirkoro, T. Narbuto, L. Sirokomlės ir kt. įsteigtas Vilniaus un-to patalpose Senienų muziejus, kurio ekspozicija buvo atidaryta 1856. Pirmųjų eksponatų tarpe buvo daiktai, priklausę uždarytam po 1831 sukilimo un-tui, Vyriausiajam tribunolui, Lietuvos kun-ščių ir žymiųjų etmonų portretai bei jų insignijos, kariuomenės dalinių vėliavos, amatininkų cechų ir manufaktūrų meno dirbiniai, kilimai, gobelenai, medaliai ir kt. Po 1863 sukilimo muziejaus veikla buvo nutraukta ir apie 3000 brangiųjų eksponatų 1868 išsiųsta į Rumiancevo muziejų Maskvoje. Senienų muziejus atgijo XIX a. pab., kai jam vadovauti ėmė archeologas F. Pokrovskis. I pasaul. karo metais dalis muziejaus rinkinių buvo evakuota į Rusijos gilumą, kita dalis išgrobstyta arba žuvo per kaizerinę okupaciją. Tarybų Lietuvos vyriausybės nutarimu likusių Senienų muziejaus rinkinių pagrindu 1919 buvo pradėtas organizuoti Istorijos-etnografijos muziejus, o jo direktoriumi buvo paskirtas J. Basanavičius. Lenkų okupacijos metais dalį rinkinių globojo un-tas, dalį — Baltarusių muziejus. Lietuvos TSR vyriausybė 1941 pavedė muziejaus tvarkymą ir organizavimą Mokslų akademijai. Jam buvo perduoti ir Lietuvių mokslo draugijos muziejaus rinkiniai. Praktiškai muziejus vėl pradėjo veikti po Didžiojo Tėvynės karo. Nuo to laiko jis išaugo maždaug dešimteriopai. 1963 muziejus buvo perduotas Lietuvos TSR Kultūros ministerijai.

Istorijos-etnografijos muziejus Vilniuje

ISTÓRIJOS INSTITŪTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas,— mokslinė įstaiga Vilniuje, tirianti Lietuvos istoriją, socialinius-ekonominius ir politinius jos gyventojų santykius, buitį ir kultūrą, gamybinių jėgų vystymąsi. Įkurtas 1941, atkurtas 1945. In-tas mokslo tiriamajame darbe daugiausia dėmesio skiria liaudies masių istorijai. Lietuvos istorijos iki Spalio revoliucijos laikotarpio sektorius nagrinėja kovos su kryžiuočiais, feodalizmo ir kapitalizmo vystymosi, valstiečių judėjimo ir darbininkų rev. kovos problemas. Lietuvos istorijos po Spalio revoliucijos laikotarpio sektorius nagrinėja darbo žmonių kovos už Tarybų valdžios įkūrimą Lietuvoje 1917—40 istoriją, socializmo statybos problemas. Archeologijos sektorius tiria pirmykštės bendruomeninės santvarkos Lietuvos TSR teritorijoje genezę ir vystymąsi, klasinės visuomenės susidarymo bei lietuvių etnogenezės klausimus (tuo tikslu tyrinėjami piliakalniai, respublikos archeologijos paminklai ir muziejuose esanti medžiaga). Etnografijos sektorius tyrinėja liet. liaudies kultūros ir buities klausimus. Nuo 1963 in-te sudaryta ir veikia menotyros grupė, kuri tiria Lietuvos vaizdinio meno ir teatro istoriją. In-tas kūrybiškai bendradarbiauja su Partijos istorijos institutu prie Lietuvos KP CK, su respublikos aukštųjų m-lų istorijos katedromis, su TSRS MA ir kitų taryb. respublikų ist. in-tais. In-tas sistemingai rengia sesijas, simpoziumus, moksl. konferencijas, tiek respublikines, tiek ir tarprespublikines (pvz., 1963 simpoziumas R. Europos agrarinės istorijos ir 1863 sukilimo bei D. Tėvynės karo klausimais). In-to direktorius 1946—48 buvo prof. P. Pakarklis, nuo 1948 — akad. J. Žiugžda.

Svarbiausi in-to moksl. tyrimo rezultatai yra išspausdinti darbai: „Lietuvos valstiečiai XIX a." (1957), „Lietuvos TSR istorija (Nuo seniausių laikų iki šių dienų)" (1958, vyriausiasis redaktorius akad. J. Žiugžda); „Lietuvos TSR istorija", t. 1 (1957), t. 2. (1963), t. 3 (1965; visų 3 tomų vyriausiasis redaktorius akad. J. Žiugžda); „Už socialistinę Lietuvą" (1960, parengtas drauge su Partijos istorijos in-tu prie Lietuvos KP CK); feod. laikotarpio klasių kovos dokumentų rinkinys „Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams" (1960) ir 2 tomų rinkinys „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais" (1959—61); „Lietuvos inventoriai XVII a." (1962; sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas); „Lietuvos archeologijos bruožai" (1961, red. K. Jablonskis, P. Kulikauskas); „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai": t. 1 (1955) — dokumentai feod. laikotarpiui pažinti, t. 2 (1965)—1861—1917 laikotarpio dokumentai, t. 3 (1958) — dokumentai, apibūdinantieji Lietuvos darbo žmonių kovą dėl Tarybų valdžios 1917—19, t. 4 (1961) — buržuazijos valdymo metų dokumentai; J. Jurginio „Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje" (1962); „Lietuvių etnografijos bruožai" (1964, red. A. Vyšniauskaitė); straipsnių rinkinys „Iš lietuvių kultūros istorijos" (4 t., 1958—1964); „Lietuvių karas su kryžiuočiais" (1964).

ISTÓRIJOS MUZIĒJUS, Kauno Valstybinis istorijos muziejus, — vienas didžiausių Lietuvos TSR muziejų (Kaune). 1921—40 vadinosi Karo muziejumi, 1940—56 — Kariniu istoriniu muziejumi. Jo pastatas statytas 1936 (projektas archit. V. Dubeneckio). Buržuazijos valdymo metais muziejuje buvo surinkti ir eksponuojami beveik vien tik karų istoriją vaizduojantieji daiktai: ginklai, burž. kariuomenės dalių vėliavos, kun-ščių bei burž. veikėjų portretai ir t. t. Taryb. metais jo fondai keletą kartų padidėjo, ekspozicija išsiplėtė ir įgavo naują turinį. Dabar ji užima 10 salių, iš viso 1669 m^2 ploto, kuriame daiktiniais eksponatais, archyviniais dokumentais, nuotraukomis bei meno kūriniais vaizduojamas respublikos ekonominis, politinis bei kultūrinis gyvenimas nuo akmens amžiaus iki šių dienų. Muziejaus fonduose yra apie 75 000 eksponatų. Ypač turtinga pirmykštės bendruomenės skyriaus ekspozicija. Joje rodomi akmens, žalvario (bronzos) ir geležies amžiaus žmonių, gyvenusių Lietuvos TSR teritorijoje, darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, pagaminti iš kaulo, akmens, žalvario, sidabro, geležies. Stambiausi arch. rinkiniai yra iš Eigulių (prie Kauno) ir Puvočių (prie Merkinės) akmens amžiaus stovyklų, Sargėnų, Veršvų (Kauno rj.), Pryšmančių (Kretingos rj.) II—XII a. kapinynų, iš Velykuškių (Zarasų rj.), Apuolės (Skuodo rj.), Impilties (Kretingos rj.) piliakalnių bei Kauno pilies. Feod. laikotarpio sk. ekspozicijoje buities bei gamybos daiktais, ginklais, dokumentais, paveikslais bei graviūromis vaizduojamas Lietuvos valstybės susidarymas, lietuvių tautos kova prieš V. Europos feodalų agresiją, Žalgirio mūšis (šią ekspoziciją papildo I. m. filialas Kauno pilies bokšte, kuriame parodyta Kauno pilis, kaip atsparos punktas prieš kryžiuočių agresiją XIII—XV a.), baudžiava Lietuvoje, miestų, amatų ir prekybos vystymasis, Lietuvos ir Lenkijos padalijimas, 1794 sukilimas, Lietuva 1812 kare, 1831 sukilimas, kultūra ir buitis XIV—XIX a. Gausu to meto darbo įrankių, namų apyvokos daiktų ir kitokių eksponatų, vaizduojančių

feodalų ir baudžiauninkų buitį, jų klasinius santykius, išryškinančių turtinę nelygybę. Žymią vietą ekspozicijoje užima 1863 sukilimo, 1905—07 revoliucijos bei proletarinės revoliucijos Lietuvoje (1917—18) temos. Muziejuje saugomi ir eksponuojami 1926 burž. valdžios sušaudytų K. Poželos, J. Greifenbergerio, R. Čarno ir K. Giedrio asmeniniai daiktai, portretai. Ekspozicijoje ryškiai atvaizduota LKP pogrindinė veikla (1918—40). Eksponuojami tuo laiku leisti atsišaukimai, pogr. kom. spauda, rev. plakatai, vėliavos, kurias burž. valdymo metais iškeldavo darbininkai. Faš. režimą demaskuoja muziejuje eksponuojami Kauno I forte buvusios dujų kameros durys, stalelis ir 2 taburetės. Plačiai pavaizduota hitlerinė okupacija, partizanų kovos, Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovų kelias. Ištisas stendas skirtas Kauno komjaunuolių — Tarybų Sąjungos Didvyrių J. Aleksonio, A. Čeponio, H. Borisos — veiklai pavaizduoti; eksponuojami jų ginklai, asmeniniai daiktai. Yra ir Tarybų Sąjungos Didvyrės M. Melnikaitės komjaunimo bilietas.

I. m. turi plačią taryb. laikotarpio ekspoziciją, kurioje rodomas respublikos liaudies ūkio atstatymas po karo, klasių kova prieš burž. nacionalistų gaujų piktadarybes, respublikos pramonės, žemės ūkio, mokslo ir kultūros laimėjimai.

Muziejuje yra 2 pastovios parodos. Ginklų vystymosi istorijos parodoje eksponuojami sen. šaunamieji ginklai (nuo medinio lanko ir strėlių iki graižtvinio XIX a. pab. šautuvo). Kitoje parodoje eksponuojami daiktai, susiję su lietuvių lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno skridimu per Atlanto vandenyną (1933) ir jų tragiška mirtimi; atskiroje salėje išdėstyti šių lakūnų asmeniniai daiktai, dokumentai bei jų sudužusio lėktuvo „Lituanika" liekanos. Muziejuje yra nemažas numizmatikos rinkinys (daugiau kaip 13 000 monetų).

Muziejaus fondai nuolat papildomi. Kiekvienais metais organizuojamos 2—3 kompleksinės ekspedicijos į respublikos rajonus istoriniams bei etnografiniams eksponatams rinkti, be to, kasmet 2—3 mėn. vykdomi arch. kasinėjimai.

I. m. teikia konsultacijas mokslo įstaigoms, muziejams, teatrams, kino studijoms, mokslo ir kultūros darbuotojams. 1964 muziejų aplankė 129 407 lankytojai, iš jų 60 108 ekskursantai. Muziejuje organizuojamos teminės ir apžvalginės ekskursijos, susitikimai su buv. pogrindininkais, D. Tėvynės karo dalyviais, kom. darbo pirmūnais, šaukiamos pionierių sueigos, rengiami ist. bei rev. įvykių minėjimai, skaitomos paskaitos istorijos temomis. Kiekvienais metais muziejuje įrengiama po 4—6 trumpalaikes progines parodas svarbesniems ist. įvykiams paminėti. I. m. vykdo ateistinę propagandą, rengia šia tematika kilnojamąsias parodas. Prie muziejaus veikia Liaudies un-to istorijos f-tas, kuriame klausytojai supažindinami su Kauno miesto istorija.

ISTÓRIJOS-REVOLIÙCIJOS MUZIÈJUS ž. *Revoliucijos muziejus.*

ISTÒRINIS MATERIALÌZMAS — mokslas apie bendruosius visuomenės vystymosi dėsningumus ir varomąsias jėgas; sudėtinė marksistinės-lenininės filosofijos dalis. I. m. kartu su *dialektiniu materializmu* sudaro filosofinį marksistinės pasaulėžiūros pagrindą. I. m. visų socialinių, politinių ir dvasinių visuomenės procesų pagrindu laiko materialinių gėrybių gamybos būdą, teigia, kad visuomeninė būtis nulemia visuomeninę sąmonę, kad darbo žmonių masės istorijoje vaidina lemiamą vaidmenį. I. m. atskleidė, kad gamybinių jėgų ir gamybinių santykių prieštaravimai antagonistinėse formacijose reiškiasi klasių kova, kuri yra antagonistinės visuomenės vystymosi varomoji jėga, kad gamybinių jėgų ir gamybinių santykių konfliktas yra socialinės revoliucijos ekonominis pagrindas. I. m. įrodė, kad komunizmo pastatymas yra būtinas ir dėsningas visuomenės vystymosi rezultatas, kad proletariatas atlieka kapitalizmo duobkasio ir komunizmo kūrėjo vaidmenį ir kad proletariato diktatūra yra būtina, pereinant iš kapitalizmo į socializmą. Naujomis ist. sąlygomis I. m. buvo toliau išvystytas V. Lenino veikaluose, TSKP dokumentuose.

I. m. Lietuvoje ėmė plisti XIX a. pab. kartu su kitomis marksistinėmis idėjomis. Kylant darbininkų rev. judėjimui, plito K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalai. Ypač didelį marksizmo-leninizmo, kartu ir I. m., idėjų propagavimo Lietuvoje darbą atliko V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kt. rev. marksistai. V. Kapsukas straipsnyje „Istorinis materializmas" („Žarija", 1908, Nr. 9) išdėstė pagrindinius I. m. teiginius, griežtai pasisakydamas prieš marksizmo vulgarizatorius. I. m. klastotojus bei šmeižėjus, pabrėždamas didžiulę I. m. reikšmę darbininkų klasės rev. kovai. Z. Angarietis 1913 kalėjime parašė knygelę „Materialistiškasis istorijos supratimas" (Bostonas, 1913; II leid.— „Materialistinis istorijos supratimas", Voronežas, 1918), kurioje, remdamasis K. Markso ir F. Engelso veikalais, populiariai išdėstė I. m. pagrindus. Kituose savo veikaluose V. Kapsukas ir Z. Angarietis taip pat populiarino ir aiškino pagrindinius I. m. teiginius, gynė juos nuo iškraipymų ir vulgarizavimo. V. Kapsuko, Z. Angariečio bei kitų LKP vadovų raštai turėjo didelę reikšmę I. m. paplitimui Lietuvoje dar ir dėl to, kad jų autoriai ne tik propagavo I. m. idėjas, bet ir praktiškai jas taikė, nagrinėdami Lietuvos visuomenės vystymąsi, atskirų klasių ir grupių politiką, nušviesdami darbo žmonių rev. kovą, vertindami kultūrinį palikimą. V. Kapsukas straipsnyje „Kapitalizmo plėtojimasis rusų valstybėje ir darbininkų judėjimas" (1907—08) paneigė burž. liberalų prasimanymus, jog Lietuva esanti žemdirbių kraštas ir kapitalizmas joje nesivystąs, vaizdžiai parodė kapitalistinio gamybos būdo skverbimasi į Lietuvos kaimą, klasinį kaimo diferencijavimąsi, ž. ū. darbininkų išnaudojimą ir kt. Buržuazinio valdymo laikotarpiu I. m. idėjas propagavo kom. spauda („Tiesa", „Komunistas", „Balsas", „Priekalas" ir kt.), straipsnių apie I. m. buvo išspausdinta ir legalioje pažangiojoje spaudoje („Kultūroje" ir kt.).

Taryb. santvarkos metais I. m. Lietuvoje ypač paplito. Liet. kalba išleista pagrindiniai marksizmo-leninizmo klasikų veikalai, kuriuose nagrinėjamos I. m. problemos (K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas", „Vokiečių ideologija", K. Markso „Kapitalas", F. Engelso „Apie istorinį materializmą", „Liudvigas Fojerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga", „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" ir kt., V. Lenino „Raštai", versta iš IV rus. leidimo). Pasirodė žymaus marksisto G. Plechanovo kūrinių („Apie materialistinį istorijos supratimą", „Asmenybės vaidmens istorijoje klausimu" ir kt.), verstinės filos. lit-ros veikalų ir vadovėlių (str. rink. „Istorinis

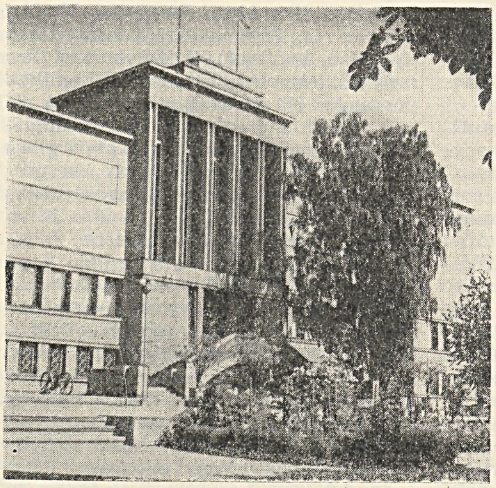
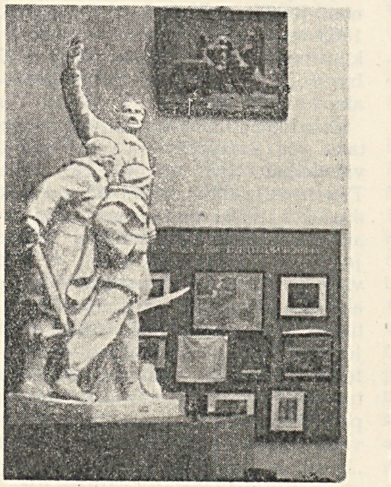

Istorijos muziejus Kaune. Rūmai ir ekspozicijos dalis

materializmas", 1950; „Marksistinės filosofijos pagrindai", 1959, II leid. 1960; V. Afanasjevo „Marksistinės filosofijos pagrindai", 1963, ir kt.), populiarių leidinių I. m. klausimais. I. m. dėstomas visose respublikos aukštosiose m-lose. Vadovaujantis I. m. principais, pokario metais buvo sutriuškinta daug neteisingų pažiūrų į Lietuvos istoriją, visuomenės vystymąsi, kultūrinį palikimą („vieningosios srovės" teorija, feodalizmo idealizavimas ir kt.).

Lit.: J. **Repšys,** Zigmas Angarietis — marksizmo propagandistas 1917—1918 m.—„Istorija", t. 1, V., 1958; J. **Macevičius,** Iš visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje. — „Komunistas", 1961, Nr. 7; F. **Škliarskaitė,** V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje, V., 1962.

ĮSTRAS — upė Panevėžio ir Pasvalio rj., Levens deš. intakas. Ilgis 44 km, baseino plotas 119 km^2. Prasideda 12 km į š. r. nuo Panevėžio, prie kelio į Vabalninką. Teka š. kryptimi, išilgai Panevėžio—Pasvalio plento, pro Pumpėnus. Įteka į Lėvenį 9 km nuo jo žiočių, ties Talačkoniais, 3 km į p. v. nuo Pasvalio. Intakai: Laidė ir bevardis upelis (abu deš.). Vaga aukštupyje kanalizuota, 10—12 m pločio. Vid. nuolydis 70 cm/km. Slėnis 40—70 m pločio. Srovės greitis 0,10—0,30 m/s, maks. 1,62 m/s. Vid. debitas ties Talačkoniais 0,83, maks. 20,4 m^3/s. Sausomis vasaromis vietomis išdžiūsta.

IŠDAGAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 5 km į p. nuo Šakių, prie plento į Kudirkos Naumiestį; tarybinio ūkio centras. 168 gyv. (1959). Lentpiūvė, mašinų remonto dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1955).

„IŠEĨVIŲ DRAŪGAS"— klerikalinis savaitraštis, pradėjęs eiti 1914 Glazgove (Škotijoje).

IŠGANÁITIENĖ Petrė [g. 1909.VII.10 Šedvyguose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. Pogrindinį part. darbą dirbo Sintautuose. 1940—41 partinė darbuotoja Sintautuose. Didžiojo Tėvynės karo metais dirbo Čkalovo srityje. 1945—59 partinė ir administracinė darbuotoja Šakių rj. Pensininkė.

IŠGANÁITIS Juozas [g. 1906.IV.12 Gutkaimyje (Vilkaviškio rj.)]— revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Pogrindinį part. darbą dirbo Sintautuose. 1940—41 adm. darbuotojas Šakių apskrityje. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—54 part. darbuotojas Šakiuose. Nuo 1954 kolūkio pirmininkas.

IŠIMTÌNĖ — pasenusiems tėvams duodamas išlaikymas natūra; tėvų užsirašoma atskirtinė dalis, turtą padalijus tarp vaikų arba pardavus. Būdinga valstiečių šeimai kapit. laikotarpiu. Žinoma dvejopa I.: kai tėvai buvo visiškai atskirami (gyveno ir maitinosi atskirai) ir kai jie buvo maitinami sūnaus ar žento šeimoje. Pirmuoju atveju I. tėvų buvo užsirašoma, nesugyvenant su naujuoju ūkio šeimininku. I. akte buvo smulkiai išvardijama produktų, kuriuos turėjo gauti išimtininkas (išimtinis), kiekis, kokybė, atidavimo terminai. I. dydis priklausė nuo ūkio dydžio ir kt. sąlygų. Antruoju atveju tėvai, perleisdami ūkį naujam šeimininkui, užsirašydavo sau „valgį prie stalo".

Lit.: А. **Вишняускайте,** Литовская крестьянская семья в прошлом и настоящем.— „Труды института этнографии", т. 22, М., 1954; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 442—444].

„IŠLÁISVINTOJAS" — partizanų būrys, hitlerinės okupacijos metais veikęs Trakų apskrityje. Sudarytas 1943 antrojoje pusėje. „I." turėjo 132 kovotojus, įėjo į Trakų partizanų brigados sudėtį, bazavosi Inkleriškių girioje. „I." vadai: M. Makarovas, K. Izvekovas, komisaras J. Gagarinas, štabo viršininkas J. Kučeras. Būrio partizanai nuvertė nuo bėgių 21 kar. ešeloną su gyvąja jėga ir technika, sunaikino 6 tiltus, priešo įgulą, 5 kar. sandėlius, nukovė daugiau kaip 50 hitlerininkų, Paluknėje sudegino okupantų barakus, susprogdino Rūdiškių vandentiekio bokštą, 30 kartų nukirto požeminį telefono kabelį, jungusį vyriausiąją Hitlerio būstinę Berlyne su Rytų fronto kariuomenės vadovybe. Būrio partizanai dalyvavo mūšiuose, Raudonosios Armijos daliniams vaduojant Vilnių. Kovoje prieš hitlerininkus ir vietinius burž. nacionalistus žuvo 22 būrio partizanai: J. Blaževičius, P. Burmistrovas, K. Ežyrovas, A. Gromovas ir kt.

Lit.: T. **Mončiunskas,** Rūdninkų girios partizanai, V., 1959.

IŠLANDŽIAĨ — kaimas Kapsuko rj., Naujienos apyl., 2 km į š. v. nuo Šeštokų, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 186 gyv. (1959). Į v. nuo kaimo tęsiasi Sūsninkų miškas. 1941.VI.22 vok. faš. okupantai kaime sušaudė A. Butanavičių, L. Frezdorfą, Kvetkauską. Burž. nacionalistai 1946 nužudė J. Viskantą, o 1947 — liaudies gynėją V. Križenauską ir taryb. aktyvistą J. Grebliką. 1887 kaime gimė poetas A. Lastas.

IŠLAUŽAS — kaimas Prienų rj., 11 km į š. nuo Prienų, prie plento į Kauną; apylinkės ir žuvininkystės ūkio centras. 344 gyv. (1959). Pro kaimą teka Šventupė (Jiesios deš. intakas). Daugumas sodybų stovi viena prie kitos abipus kelio, einančio nuo plento į Klebiškį. Parduotuvė, valgykla, ambulatorija (nuo 1947), vaistinė, aštuonmetė m-la (1926—47 pradinė, 1947—50 prog-ja, 1950—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1947). I.— buv. dvaras. 1882 buvo 104, 1923 — 179 gyventojai. 1935.VIII.27 prie Išlaužo, Šaltupio slėnyje, įvyko valstiečių būrio (apie 300 žmonių) susirėmimas su policija; buvo išlaisvinti suimtieji valstiečių streiko dalyviai. Tą pačią dieną Išlauže policija užpuolė Šilavoto bei I. streikininkus ir ginklu privertė pasitraukti. Burž. nacionalistai 1948 nužudė 5 kaimo gyventojus.

IŠNARAĨ — ežeras Molėtų rj., 2 km į r. nuo Inturkės. Plotas 326 ha, didž. gylis 3,1 m, vid. gylis 1,2 m. Ilgis 4320 m, didž. plotis 2100 m. Krantai žemi, labai pelkėti, apaugę krūmais, tik pietinis kiek aukštesnis, sausas. Dugną dengia storas dumblo sluoksnis. Vakaruose I. siauru ir ilgu sąsiauriu jungiasi su Gėluoto ež. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka Išnara (į Kertuojų ež.). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

IŠRADĖJAI IR RACIONALIZÃTORIAI. Taryb. metais, gamybos priemonėms tapus visos liaudies nuosavybe, į technikos ir gamybos technologijos tobulinimą įsitraukė platūs darbo žmonių sluoksniai. Pirmuosius racionalizacinius pasiūlymus Tarybų Lietuvoje pateikė dabartinės Kauno Greifenbergerio mašinų g-los darbininkai 1940. Po D. Tėvynės karo, atstačius sugriautą liaudies ūkį, I. ir r. judėjimas Lietuvoje įgavo masinį pobūdį. 1950—58 laikotarpiu gamyboje panaudota 53 000 racionalizacinių pasiūlymų ir išradimų, duodančių 30 mln. rb metinės ekonomijos. Dar platesnį užmojį šis judėjimas įgavo išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu. Pirmaisiais penkeriais septynmečio metais (1959—63) Lietuvos TSR pramonės, statybos, transporto ir kt. liaudies ūkio šakų darbininkai ir inžinerinis-techninis personalas pateikė 154 000 pasiūlymų, iš kurių apie 107 000 pritaikyta gamyboje, tuo būdu sutaupant 66 mln. rb per metus. Per tą laiką I. ir r. skaičius padidėjo daugiau kaip dvigubai ir 1963 pab. siekė 24 300 (tame tarpe 400 išradėjų). Lietuvos TSR AT Prezidiumas 72 gamybos novatoriams suteikė (iki 1964) respublikos nusipelniusio racionalizatoriaus ir šešiems — respublikos nusipelniusio išradėjo garbės vardus. Nemaža I. ir r. dalis — darbininkai, kurie, neatitraukdami nuo gamybos, baigė vidurinį ar aukštąjį mokslą. Šiaulių „Elnio" odos ir avalynės kombinatas panaudojo 70 technikos naujovių, kurių autorius — kombinato šaltkalvis V. Nevedomskis. Jo išradimai ir racionalizaciniai pasiūlymai kombinatui kasmet sutaupo 113 000 rb. Daugiau kaip 1 mln. rb per metus sutaupo vilniečio inž. A. Lifšico, patobulinusio Lietuvoje gaminamų turbinų konstrukciją, išradimai. 9 išradimus ir 23 racionalizacinius pasiūlymus pateikė Šiaulių dviračių g-los konstruktorius, buvęs šaltkalvis A. Vaickus. Kauno vilnonių audinių f-ko „Drobė" išradėjai V. Varža, V. Kličmanas ir J. Tomkelis sukonstravo automatinę vakuumo kamerą verpalams garinti. Panaudojus jų išradimą, verpalų garinimo ciklas sutrumpėjo nuo 2 val. iki 4 min. Ši vakuumo kamera vartojama daugelyje TSRS tekstilės pramonės įmonių. I. ir r. tarpe yra nemaža moterų. Kauno mėsos kombinato darbuotojos J. Deltuvienė ir A. Alšenienė patobulino intermedino gamybos technologiją (60 000 rb metinės ekono-

mijos), vertingų racionalizatorinių pasiūlymų yra pateikusios A. Sadauskaitė (Kauno K. Giedrio kailių apdirbimo f-kas), E. Marcinkevičienė (šilko audinių f-kas „Kauno audiniai"), L. Maluškova (Vilniaus tarpmiestinė telefono stotis) ir kt.

1958 įkurta Visasąjunginė išradėjų ir racionalizatorių d-ja (VIRD). Lietuvos TSR įmonėse, mokslo, projektavimo įstaigose veikia 460 pirminių VIRD organizacijų, kurioms priklauso 22 500 narių (1964).

IŠTIKTŪKAS — nekaitomas žodis, kuriuo reiškiamas veiksmo sukeltas garsas ar vaizdas. Ištiktukai turi bendrų savybių su veiksmažodžiais ir jaustukais; su pirmaisiais juos sieja semantinės ir sintaksinės ypatybės, su antraisiais — nekaitoma forma, emocionalumas, ekspresyvumas. I. yra daugiareikšmiai žodžiai. Dažniausiai jie reiškia konkrečių dinamiškų veiksmų sukeltus garsus (pvz., „trakšt", „barkšt"). Sakinyje I. dažniausiai eina tariniu ar jo dalimi, žymiai rečiau — veiksniu, papildiniu, pažyminiu ar aplinkybe. Fonetinė I. struktūra glaudžiai susijusi su jo reikšme. I. yra labai įv. struktūros. Jie gali turėti priešdėlį *pa-*, intarpus, reduplikuotus skiemenis; gali būti vartojami po vieną, po du, tris ar net keturis, poromis su kitais ištiktukais.

„IŠVÍEN" — buržuazinis Argentinos lietuvių laikraštis, ėjęs 1936—38 Buenos Airese.

ITĀLŲ LITERATŪRĀ (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji italų grož. lit-ros vertimai į liet. kalbą išspausdinti 1904 laikraštyje „Vilniaus žinios". Tai buvo E. De Amičio (1846—1907) apsakymai „Tėvo slaugytojas", „Raštininkas" (vertė S. Jablonskienė) ir rašytojo realisto demokrato Dž. Vergos (1840—1922) apsakymai „Kaimo našlaičiai" ir „Kaimo tiesa" (v. J. Biliūnas). Šie apsakymai drauge su kitų rašytojų apsakymais 1905 išėjo atskiru leidiniu „Apsakymėliai". Daugiausia vertimų ir leidimų susilaukė De Amičio kūrinys „Širdis"; jo vertimas pirmąkart išleistas Čikagoje (1915, v. M. Grigonis) ir antrašte „Mokinio dienoraštis" (1916 Petrograde, vertė mokinių būrelis, J. Jablonskio vadovaujamas). Naujas „Širdies" vertimas (v. jaun. J. Jablonskis) išl. 1928—30. Be to, išleistas šio rašytojo aps. „Karmela" (1926), „Skaudus nesusipratimas" (1936). Apys. „Motinos beieškant" susilaukė 2 vertimų: 1915 ir 1931 (antrašte „Iš Apeninų į Andus", v. J. Naujokas). „Širdis" buvo ne kartą spausdinta mokyklinėse chrestomatijose („Vargo mokyklai", „Lietuvių skaitymai" ir kt.). Dekadento, vėliau tapusio fašistu G. D'Annuncio (1863—1938) atskiri apsakymai buvo verčiami ir spausdinami 1916—28 period. spaudoje. R. Džovanjolio (1838—1915) rom. „Spartakas" sutrumpintas vertimas išleistas 1904 Londone (v. S. Matulaitis). Išversta K. Kolodžio (C. Collodi, 1826—90) apys. vaikams „Pinokio nuotykiai" (1926, v. V. Kamantauskas). L. Pirandelui (1867—1936) gavus Nobelio premiją, liet. kalba išleistas jo apsakymų rink. „Pirmoji naktis" (1934, parengė K. Korsakas). Italų romantiko A. Mandzonio (Manzzoni, 1785—1873) romanas „Sužieduotiniai" išleistas 1934. Burž. Lietuvoje nemaža versta nuotykių, kriminalinio bei erotinio turinio italų romanų: Č. Sakečio, Č. Testorės, E. Salgario, Pitigrilio ir kt. Išleistas Dž. Bokačo (G. Boccaccio, 1313—75) „Dekamerono" vertimas (1929, v. P. Morkūnas). Poezijos kūrinių maža tebuvo verčiama. Pasirodė Dantės (1265—1321) „Dieviškosios komedijos" žemo meninio lygio vertimas (1938, v. J. Narjauskas). Dantę dar vertė J. Talmantas (1931). Apie I. l. buvo pateikta daugiausia verstinių straipsnių: Dž. Salvatorio „Senieji ir naujieji italų literatūros krypsniai" („Gairės", 1924). Fašistinė ir klerikalinė spauda populiarino italų reakc. lit-rą. Italijos motyvų yra liet. poezijoje ir prozoje: Maironio eil. „Ant Neapolio užtakos" (1898), A. Vienuolio apybraižoje „Į svetimus kraštus" (1930—31), A. Venclovos antifaš. aps. „Po auksiniu Italijos dangum" (1932) ir kt. Valstybės teatre buvo statomi italų dramaturgų K. Goldonio (1707—93), L. Pirandelo veikalai.

Taryb. metais atkreiptas dėmesys į pažangiuosius I. l. atstovus. Išleistas pilnas R. Džovanjolio romano „Spartakas" vertimas (1950, v. J. Bružas, V. Petronis), L. Pirandelo novelių rink. „Juodoji skraistė" (1961, v. E. Viskanta), B. Čelinio (1500—71) memuarai „Benvenuto Čelinio gyvenimas" (1961, v. E. Viskanta). Išleista šių dienų pažangiųjų italų rašytojų kūrinių: A. Moravijos (g. 1907) „Romos apsakymai" (1958, v. P. Povilaitis, E. Viskanta), rom. „Čiočiarė" (1959, v. E. Viskanta), M. Džakobės (g. 1928) apys. „Jaunos mokytojos dienoraštis" (1961, v. B. Raguotis), V. Pratolinio rom. „Įsimylėję vargšai" (1960, v. T. Petkevičius), Č. Pavezės rom. „Draugas" (1962, v. A. Vaišnoras), D. Tomazio di Lampedūzos rom. „Leopardas" (1963, v. A. Vaišnoras), S. Bonfanti „Saulės skersgatvis" (1964, v. E. Viskanta). Išleistas De Amičio „Širdies" naujas leidimas (1957). A. Churginas rinkinyje „Iš Renesanso poezijos" pateikė Dantės, F. Petrarkos (1304—74) sonetų, Mikelandželo Buonaročio poezijos vertimų. Iš lit-ros vaikams išversta Dž. Rodario „Neapolis be saulės" (1954, v. A. Churginas), „Čipolino nuotykiai" (1956, v. J. Stukas), „Dželsominas melagių šalyje" (1962, v. D. Čiurlionytė), A. Ardžilio ir G. Parkos „Viniuko nuotykiai" (1963, v. S. Urbonas), M. Ardžilio „Būrys iš San Lorenco" (1965, v. M. Marcalis). Italijos temomis išleistas A. Venclovos eilėraščių rink. „Ar tu žinai tą šalį" (1964). Tarybų Lietuvos teatruose statomi K. Goldonio veikalai „Dviejų ponų tarnas", „Padūkėlė", „Melagis", „Ištikimas draugas" ir kt.

ITOMLÉNSKIS Mykolas [1883.X.14 Bachmatuose (Zarasų rj.) — 1960.III.5 Kaune] — sodininkystės specialistas. 1905 baigė Nikitos sodininkystės ir vynuogininkystės m-lą (Krime). 1921—40 sodininkystės-daržininkystės m-los mokytojas Aukštojoje Fredoje (Kaune). 1945—1957 dirbo Taryb. ūkių m-jos įstaigose Kaune. Minėtosios m-los teritorijoje įveisė kolekcinį pomologinį sodą, žemaūgių vaismedžių, dirbo dekoratyvinės sodininkystės eksperimentinius darbus. Taryb. laikotarpiu bandė auginti vynuoges Amalių medelyne. Su S. Bagdonu parašė didelį sodininkystės vadovėlį, kuriame surinkta nemaža lituanistinių duomenų.

Ršt.: **M. Itomlenskis, S. Bagdonas,** Sodininkystė, K., 1936.

ITOMLÉNSKIS Vadimas [g. 1909.XII.9 Šiauliuose] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, atsargos majoras. Nuo 1940 tarnavo Raudonojoje Armijoje, prieštankinio diviziono štabe. Nuo 1942.II kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, prieštankinio diviziono vadas. Vėliau artilerijos pulko vado padėjėjas. Nuo 1947 prekybos darbuotojas Kaune. Nuo 1958 TSKP narys.

IVANÁUSKAS Pranas [1907.II.28 Skovagaliuose (Alytaus rj.) — 1941 Simne] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą Simne 2 kartus suimtas ir nubaustas adm. tvarka. 1940—41 Simne dirbo adm. darbą. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

IVANÁUSKAS Tadas [g. 1882.XII.16 Lebiodkoje (netoli Vasiliškių, Gardino sr.)] — gamtininkas, Lietuvos TSR MA akademikas (1941), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). Dar vaikystėje nemažą įtaką jam darė tėvas Leonardas — didelis gamtos mėgėjas, medžiotojas, sodininkas. 1903—05 I. studijavo Peterburgo un-te. Caro valdžios persekiojamas už dalyvavimą rev. judėjime, 1905 išvyko į Paryžių. 1908 baigė

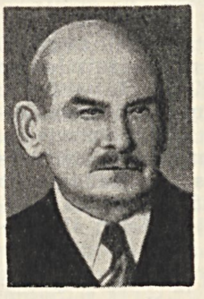

Sorbonos un-tą ir iki 1910 dirbo šio un-to zool. stotyse. 1910 gavo Peterburgo un-to baigimo pirmojo laipsnio diplomą. Negaudamas darbo Rusijos aukštosiose m-lose, nuo 1910 dirbo Peterburge savo įkurtoje gamtos mokslų priemonių laboratorijoje; už preparatus, pagamintus joje, buvo apdovanotas aukso medaliu. 1914 ir 1917 dalyvavo moksl. ekspedicijose prie Barenco j. krantų, rinko medžiagą zool. muziejams. 1918 apsigyveno Musteikoje (Varėnos rj.) ir kartu su žmona įkūrė pirmąją šioje vietoje privačią liet. m-lą. Joje dirbdamas, rinko zool. medžiagą Gudų girioje. 1919 Kaune įsteigė Gamtos tyrimo stotį ir buvo jos vedėjas. I. — vienas Aukštųjų kursų Kaune organizatorių (1920) ir

lektorių. 1922—40 Kauno un-to profesorius, zoologijos katedros vedėjas. Un-tui dovanojo kolekcijas, kurias sudarė jo tėvas (nuo 1861) ir jis pats. 1922 surengė moksl. ekspediciją į Istriją (Adrijos j. pusiasalis), 1927 — į Vilsandžio salą (Estija), 1931 — į Braziliją. I. iniciatyva nuo 1921 Lietuvoje pradėtas organizuoti medžių sodinimo vajus, 1929 Obelynėje (arti Kauno) įkurta pirmoji Lietuvoje kailinių žvėrių ferma; 1937 įsteigtas Žuvinto rezervatas, 1938 — Kauno zool. sodas. Nuo 1940 biologijos mokslų daktaras. 1940—56 Vilniaus un-to zoologijos katedros vedėjas, 1956—64 tos katedros profesorius; be to, 1949—54 dirbo Lietuvos Ž. ū. akademijos miškininkystės katedroje (1951—54 tos katedros vedėjas), o nuo 1954 Kauno Med. in-to biologijos katedros vedėjas. I. — vienas Lietuvos TSR MA Biologijos in-to organizatorių ir pirmasis jo direktorius (1945—50). Taryb. laikotarpiu dalyvavo moksl. ekspedicijose į Volgos deltą (1947, 1956), Turkmėniją (1948), p. Azerbaidžaną (1949), Kazachstaną (1951), Tadžikistaną (1959), prie Obės (1962). Burž. Lietuvoje I. buvo vienas aktyviausių materialistinio gamtos aiškinimo, Č. Darvino evoliucijos teorijos, mičiurininio mokymo propaguotojų, paskaitose ir spaudoje polemizavo su gamtininkais idealistais. Daug nuveikė, propaguodamas racionaliąją medžioklę (1927—1938 redagavo žurnalą „Medžiotojas"), organizuodamas paukščių žiedavimą (nuo 1929). I. yra ir botanikas. Obelynėje įveisė pomologinį sodą, introdukavo nemaža augalų. Daug prisidėjo prie Lietuvos vaismedžių standartinių veislių parinkimo. Išspausdino 2 vadovėlius, 15 mokslinių bei mokslo populiarinimo veikalų ir apie 500 mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių Lietuvos faunos, gamtos apsaugos, org. pasaulio evoliucijos ir kt. klausimais. Svarb. veikalas — „Lietuvos paukščiai" (Resp. premija 1959). Veikale daug dėmesio skiriama praktinei paukščių reikšmei, jų medžioklei, apsaugai bei gausinimui.

Ršt.: Gamtos paminklai pas mus ir kitur, K., 1920; Mūsų paukščiai ir mokykla, K., 1923; Vadovėlis vabzdžiams rinkti, K., 1924; Žmogus ir gyviai, K., 1928; Paukščių migracijos, K., 1928; Kailinių žvėrių auginimas ir jo perspektyvos Lietuvoje, K., 1929; Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti, K., 1931; Trys mėnesiai Brazilijoje, K., 1931 [II leid. 1960]; Lietuvos jūros pakraščių žuvų sąrašas, K., 1934; Lietuvos paukščiai, kn. 1, K., 1938 [II leid. 1957]; kn. 2, K., 1949 [II leid. 1959]; kn. 3, V., 1955 [II leid. 1964]; Gamtininko užrašai, [V., 1955]; Apie žvėris ir paukščius, V., 1956; **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; Gyvybės raida, V., 1958.

IVANÁUSKAS Vaclovas [g. 1910.IX.27 Simne (Alytaus rj.)] — aktorius. Baigęs Valstybės teatro (Kaune) dramos studiją, nuo 1934 dirbo Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Klaipėdos, Kapsuko dramos teatruose. Sukūrė apie 150 vaidmenų. Vaidino liet. kino filmuose „Ignotas grįžo namo", „Žydrasis horizontas". Pasireiškė kaip meno saviveiklos režisierius.

IVANÃVIČIUS Bernardas [1896 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.) — 1941.VII.11 Ščebnicoje (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915 mobilizuotas į Rusijos armiją. 1918.III Vitebske stojo savanoriu į Raudonąją Armiją, 1921.XII demobilizuotas. 1922.III grįžo į gimtinę ir iki 1941 dirbo savo 6 ha ūkyje. 1926—27 priklausė Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gai. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

IVANÃVIČIUS Stasys [g. 1901.V.4 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1926 Lomeniuose suorganizavo Lietuvos Jaunimo s-gos kuopą ir iki 1927.V jai vadovavo. 1926 buvo įstojęs į Lietuvos Šaulių s-gą. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940—41 Rūdiškių vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, dalyvavo mūšiuose prie Oriolo. Po sužeidimo (1943.II) dirbo kolūkyje Kazachijos TSR. 1945—61 adm. darbuotojas Kaišiadorių rj. Pensininkas.

IVANÒVAS Ananijus [1930 Miliūnuose (Rokiškio rj.) — 1943.X Panevėžyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1942 Žemaitės partizanų būrio ryšininkas, Rokiškio glžk. stotyje rinko žinias apie traukinių eismą. 1943.X pranešė partizanams apie hitlerininkų rengiamą Miliūnų miško apsupimą, ir partizanai išvengė netikėto užpuolimo. Ryšius su I. palaikė Žemaitės partizanų junginio vadas A. Raguotis, LKP Rokiškio aps. k-to sekr. Jakubonis. I. platino partiz. lit-rą. 1943.X hitlerininkams užpuolus Miliūnų kaimą, buvo sužeistas. Nugabentas į Panevėžio kalėjimą, buvo žiauriai kankinamas, bet nepalūžo. Mirė, pakartas už kojų kalėjimo kieme.

IVANÒVAS Grigorijus [1904.II Kungušiluose (Kauno rj.) — 1943.VI.25 prie Oriolo] — revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1939 partijos pavedimu dirbo rev. darbą Lietuvos Šaulių s-goje. 1940—41 tarnautojas Kaune. D. Tėvynės karo pr. stojo į Raudonąją Armiją. Žuvo fronte.

IVANÒVAS Igoris [g. 1937.I.16 Leningrade] — dailininkas. 1962 baigęs Repino dailės in-tą (Leningrade), dirbo Lietuvos TSR rusų dramos teatro dailininku. Dalyvauja dailės parodose. Nuo 1965 Jaunojo žiūrovo teatro vyriausiasis dailininkas.

Apipavidalinti spektakliai: V. Majakovskio „Blakė" (1963), F. Dostojevskio „Idiotas" (1963), B. Brechto „Ponas Puntila ir jo tarnas Matis" (1963), V. Miliūno „Žuvėdros palydi" (1964), A. Ostrovskio „Bekraitė" (1964), S. Radzinskio „Trys muškietininkai" (1965, pagal A. Diuma romaną) ir kt.

IVANÒVAS Karpas [1908.X.26 Zarasuose — 1956.IX.17 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1933 Kaune įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-ją. 1935 kooptuotas į LRP Kauno rj. k-tą. Persekiojamas policijos, pasitraukė į Vištytį (Vilkaviškio rj.), ten dirbo akmenskaldžiu. Nuo 1940.X TSKP narys. 1940—41 Kaune statybininkų profs-gos instruktorius. 1942—43 Raudonosios Armijos karys, mokėsi Lietuvos partiz. judėjimo štabo m-loje. 1943.VIII išvyko į okupuotą Lietuvą ir iki 1944.III kovojo partizanų būryje „Mirtis okupantams". 1944.III—VII naujai suorganizuoto partizanų būrio vadas. 1944—45 part. darbuotojas Marijampolėje. 1946—47 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948 „Litekso" f-ko Kaune part. org-jos sekretorius. 1949—51 dirbo statybininku Vilniuje, nuo 1952 darbininkas Maskvoje.

IVANÒVAS Levas [g. 1915.III.5] — aktorius, Lietuvos TSR liaudies artistas (1960). 1935—41 Maskvos Kamerinio teatro aktorius. 1937 baigė to teatro studiją. 1945—61 Vilniaus rusų dramos teatro aktorius. Sukūrė daug svarbių vaidmenų, režisavo spektaklių (Kalderono „Dama vaiduoklė", V. Gusevo „Pavasaris Maskvoje" ir kt.). Nuo 1961 dirba Maskvos Dailės teatre, dalyvauja kino filmuose.

Vaidmenys (Vilniaus rusų dramos teatre): Neznamovas, Žadovas (A. Ostrovskio „Be kaltės kalti", „Pelninga vieta"), Otelas (V. Šekspyro „Otelas"), Švandria (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Helmeris (H. Ibseno „Nora"), Čerkunas (M. Gorkio „Barbarai"), Bachirevas (G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje") ir kt.

IVANÒVAS Petras [1928.XII.20 Ukmergėje — 1964.IX.25 Vilniuje] — literatas. 1950 baigęs Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą, iki 1957 ten pat dėstė tarybinę liet. lit-rą. 1951—59 dirbo Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos vyr. redaktoriumi. Nuo 1959 Liet. taryb. enciklopedijos vyr. moksl. redaktorius. Period. spaudoje paskelbė straipsnių lietuvių lit. palikimo klausimais, recenzijų. Išvertė polit. ir moksl. lit-ros veikalų.

IVANÒVAS Timofejus [1905.V.3—1943.XII.20 Gonoje (Vitebsko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas. 1923—40 gyveno Kaune ir jo apylinkėse dirbo statybininku, dailide. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo milicininku. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

IVANÒVAS Viačeslavas Vsevolodovičius [g. 1928] — rusų kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1954). TSRS MA Slavistikos in-to moksl. bendradarbis. Parašė darbų indoeuropeistikos ir matematinės lingvistikos klausimais, darbų apie žodžio „perkūnas" etimologiją, apie laužtinę latvių priegaidę. Drauge su V. Toporovu paskelbė darbą „Apie seniausius baltų ir slavų santykius" (1958).

Ršt.: **В. Иванов, В. Топоров,** К постановке вопроса о древнейших отношениях

балтийских и славянских языков, М., 1958; К этимологии балтийского и славянского названий бога грома.—„Вопросы славянского языкознания", вып. 3, 1958.

ĮVARDIS — kalbos dalis, apimanti žodžius, kurie nurodo daiktus, daiktų ypatybes arba daiktų kiekį, bet nepasako jų konkretaus turinio. Pagal gramatines ypatybes skiriami daiktavardiški („aš", „tu", „jis", „ji", „mes", „jūs", „savęs", „kas" ir kt.), būdvardiški („tas", „ta", „kitas,-a", „visas,-a" ir kt.) ir skaitvardiški Į. („keli,-ios", „kelintas,-a", „keletas" ir kt.). Būdvardiškieji Į., daiktavardiškasis Į. „jis" ir kai kurie skaitvardiškieji Į. („keli, kelintas") turi giminę ir vadinami gimininiais. Beveik visi jie kaitomi ir skaičiais.

Visiškai specifinis, nesutampąs su kitų kalbos dalių linksniavimu yra negimininių Į. „aš", „tu", „mes", „jūs", „savęs" linksniavimas. Atskiri jų linksniai sudaryti iš skirtingų šaknų (plg. „aš", „manęs" ir t. t., „mes", „mūsų" ir t. t.). Giminінių Į. linksniavimas skiriasi nuo daiktavardžių linksniavimo kai kurių vyr. g. formų galūnėmis, kurias yra perėmę taip pat būdvardžiai ir kai kurie skaitvardžiai. Kai kurie Į. turi įvardžiuotines ir mažybines formas arba yra laipsniuojami.

Pagal bendrąsias reikšmes skiriamos 7 Į. grupės: 1) asmeniniai („aš", „tu", „jis", „ji", „mes", „jūs", „tamsta"), 2) sangrąžinis „savęs", 3) savybiniai („mano", „tavo", „savo" ir kt.), 4) parodomieji („tas", „ta", „šis", „ši", „toks,-ia", „šioks,-ia" ir kt.), 5) klausiamieji-santykiniai („kas", „koks,-ia", „kuris,-i", „katras,-a", „kieno", „keli,-ios" ir kt.), 6) neapibrėžiamieji („kažkas", „kitas,-a", „kiekvienas,-a", „niekas", „joks,-ia" ir kt.), 7) pažymimasis „pats,-i". Didelė dalis Į. yra neišvestiniai žodžiai. Yra Į., sudarytų su priesagomis („maniškis,-ė", „anoks,-ia" ir kt.) ir sudurtinių („šitas,-a", „viskas" ir kt.). Liet. kalboje daromasi daug sudurtinių Į. (pvz., „bet kas", „kai kas", „šis tas" ir kt.).

IVAŠKEVIČIENĖ Janina [g. 1925.XII.6 Kaune] — gydytoja fiziologė, medicinos mokslų kandidatė (1954). 1947 baigė Kauno un-tą. Nuo 1947 dirba ped. darbą Kauno Kūno kultūros in-te, nuo 1959 docentė. Nuo 1953 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie sportininkų organizmo pakitimus prieš startą ir varžybų metu.

IVAŠÒVAS Vladimiras [g. 1929.III.12 Sverdlovske] — konstruktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs išradėjas (1963). Nuo 1942 dirbo Uralo, Š. Osetijos sunkiosios pramonės įmonėse techniku bei konstruktoriumi, mokėsi metalurgijos technikume. 1949—52 tarnavo Tarybinėje Armijoje. 1952—53 Baltijos laivų statyklos technikas-normuotojas. Nuo 1953 dirba Klaipėdos laivų remonto įmonėje. Sukonstravo tinklų iškratymo mašiną, premijuotą Liaudies ūkio pasiekimų parodoje Maskvoje, ir keletą kitų prietaisų bei mechanizmų. 3 išradimų autorius.

IVÌNSKIS Laurynas [1811 Bambaluose (Mažeikių rj.) — 1881.VII.17 Milvyduose (Šiaulių rj.)] — liaudies švietėjas, literatas. Kilęs iš bajorų, žemės nuomininkų.

1847 Kauno g-joje įgijo miesto mokytojo teises. Kelerius metus mokė vaikus dvaruose. Iki 1860 su pertraukomis mokytojavo Rietavo ž. ū. m-loje, vėliau Joniškėlio parapinėje m-loje. Rinko tautosaką, medžiagą liet. kalbos žodynui, tyrinėjo Lietuvos gamtą, rūpinosi liaudies švietimo kėlimu. Palaikė ryšius su to meto rašytojais ir kultūrininkais. 1846 išleido pirmąjį liet. kalendorių — „Kalendorius, arba metskaitlius ūkiškasis", kuris ėjo iki 1864. Iš pradžių kalendorių leido ir platino pats, spausdino J. Zavadzkio spaustuvėje Vilniuje, o 1855 jį perėmė leisti J. Zavadzkio leidykla. Kalendoriuose I. pateikdavo valstiečiams praktiškų patarimų apie ž. ū. darbus, amatus, gydymą. Nuo 1851 į kalendorius dėjo tautosakos ir grožinės lit-ros dalykų. 1851 įdėjo S. Valiūno eiliuotą laišką D. Poškai — „Rašančiam lietuvišką žodinį", 1852 paskelbė S. Valiūno „Birutės dainą", 1860—61 išspausdino A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis", D. Poškos eil. „Gromata pas Tadeušą Čackį", „Mano darželis" ir kt. I. kalendoriai paplito liaudyje: iš pradžių jų buvo spausdinama 3000—4000 egz., o nuo 1855 tiražas pakilo iki 8000 egz. 1864 uždraudus spaudą lot. spaudmenimis, carinė administracija organizavo liet. knygų leidimą rus. raidynu. Į komisiją liet. raštams transkribuoti rus. raidėmis buvo įtrauktas ir I.; tą darbą jis dirbo pusantrų metų Kaune. 1865—67 leido kalendorius rus. spaudmenimis (liet. ir rus. kalbomis). Išsirūpinęs cenzūros leidimą, 1878 išleido kalendorių lot. spaudmenimis (Peterburge); 1879 kalendorių išspausdino nelegaliai Tilžėje. Darė žygių leisti liet. laikraščiui „Aitvaras": 1857 parengė jo prospektą, bet negavo valdžios leidimo.

I. dirbo grož. lit-ros srityje: išvertė Dž. Miltono poemą „Prarastasis rojus" („Rojus pragaišintas"), E. Jungo poemą „Paskutinis teismas" („Sūdna diena"), poemos „Nakties mintys" giesmę „Naktis pirmoji", bet išleisti neįstengė („Sūdna diena" išleista 1897 JAV). Jis ir pats bandė eiliuoti. Liaudies patarles kalendoriuose pateikdavo dvieilio forma, eiliavo pasakas. Jam priskiriamas anuomet liaudyje paplitęs eil. „Smetona". 1854 išvertė ir 1858 išleido didaktinę sentimentalią apysaką „Genovaitė", kuri vėliau susilaukė pakartotinių leidimų. Vertė ne iš originalų, bet iš lenkų k.

Senatvėje I. atsidėjo Lietuvos augalijos tyrimui, sudarinėjo herbariumus, augalų fotografijų kolekcijas, pridėdamas aprašus, piešinius; buvo nupiešęs didelę grybų kolekciją. Dalis jos laikoma Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-te. Su šios rūšies eksponatais dalyvavo to meto ž. ū. parodose (Rietave, Šiauliuose). 1878 Šiaulių ž. ū. parodoje už herbariumus iš Valst. turtų m-jos gavo didįjį sidabro medalį, buvo išrinktas parodos garbės nariu. Gavo padėką iš Rusijos Geografinės d-jos. Dalyvaudavo botanikų ir daržininkų suvažiavimuose (Varšuvoje, Krokuvoje).

I. buvo kuklus, geraširdis žmogus, didelis mokslo mėgėjas. Senatvėje gyvendamas pas įv. labdarius, tebemokė vaikus; Joniškėlyje buvo rašytojos G. Petkevičaitės-Bitės pirmasis mokytojas. Visą laiką rinko augalų ir gyvūnų kolekcijas, rašė liet. kalbos žodyną, dalyvavo Rietavo gyvulių globos d-jos veikloje, parašė brošiūrą apie arklio priežiūrą (liko rankraštis). Grįždamas iš tos d-jos susirinkimo, susirgo ir mirė. Palaidotas Kuršėnų kapinėse. Miestelio aikštėje 1960 pastatytas skulpt. P. Aleksandravičiaus sukurtas I. biustas.

Lit.: **V. Abramavičius,** L. Ivinskis ir Zavadzkio leidykla.—„Pergalė", 1945, Nr. 5; **J. Būtėnas,** Laurynas Ivinskis ir jo kalendoriai.—„Lietuvių literatūra", t. 1, K., 1954; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **K. Jankevičius, R. Jankevičienė,** Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botaninės terminijos srityje.—„Botanikos klausimai", t. 2, V., 1962.

IVÌNSKIS Zenonas [g. 1908.V.25 Kaušėnuose (Telšių rj.)] — klerikalinis istorikas. 1929 baigė Kauno un-to teologijos-filosofijos f-tą, 1929—30 mokėsi Miuncheno un-te. 1932 įgijo filosofijos daktaro laipsnį. 1933—40 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-to visuot. istorijos katedros vedėjas. Buvo vienas klerikalinės ateitininkų org-jos veikėjų. Burž. klerikaliniu požiūriu rašė apie Vytauto veiklą iki 1392 (1930), Lietuvos valstiečių luomo išsivystymą (1932), Jogailą (1935), kovą dėl Žemaitijos (1935), Saulės mūšį (1936), Durbės mūšį (1937—38) ir kitais Lietuvos istorijos klausimais. 1944 drauge su hitlerininkais pasitraukė į Vakarus ir ten dalyvauja buržuazinių nacionalistų antitarybinėje veikloje.

IVŌNIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Birštono apyl., 1,5 km į p. r. nuo Prienų, Nemuno deš. krante. 52 gyv. (1959). Per kaimą eina Prienų—Jiezno plentas. Iš š. r. prieina Žvėrinčiaus miškas. Nemuno krante ties I. aptikta vėlyvojo akmens amžiaus stovykla; jos radinių yra prof. K. Jablonskio rinkinyje (Vilniuje).

IVŌNIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Veliuonos apyl., 5 km į š. v. nuo Veliuonos, prie kelio į Stakius. 37 gyv. (1959). Į š. nuo kaimo yra Paslauskinės miškas. I. minimi 1665 Gelgaudiškio dvaro inventoriuje (8 valakai, 31 gyv.).

IVŌNIŠKIO ĖŽERAS — ežeras Kapsuko rj., 13 km į v. nuo Balbieriškio. Plotas 11 ha, didž. gylis 5,1 m, ilgis 510 m, didž. plotis 290 m. Krantai žemi. P. pakrantėje įsikūrę Gudeliai.

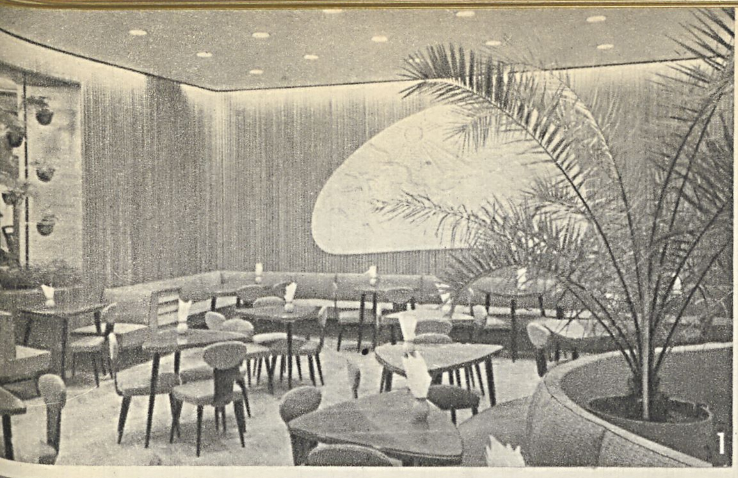

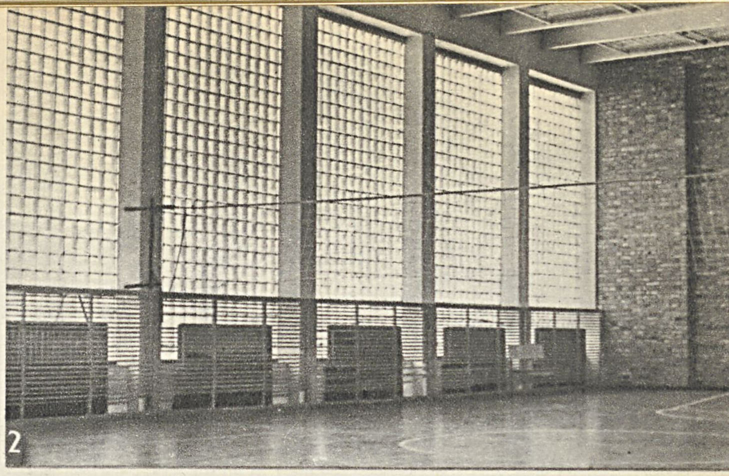

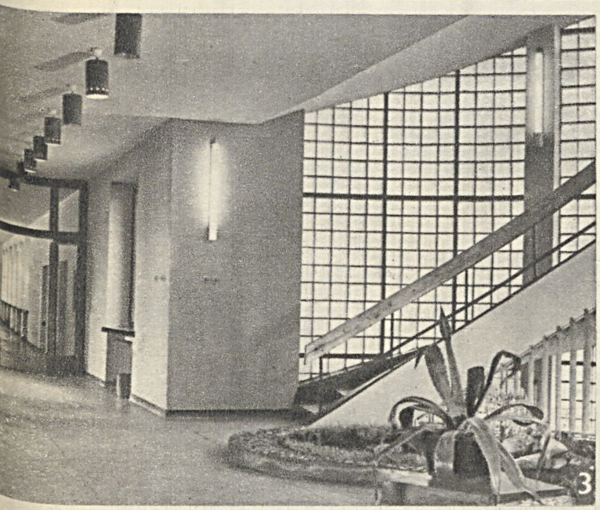

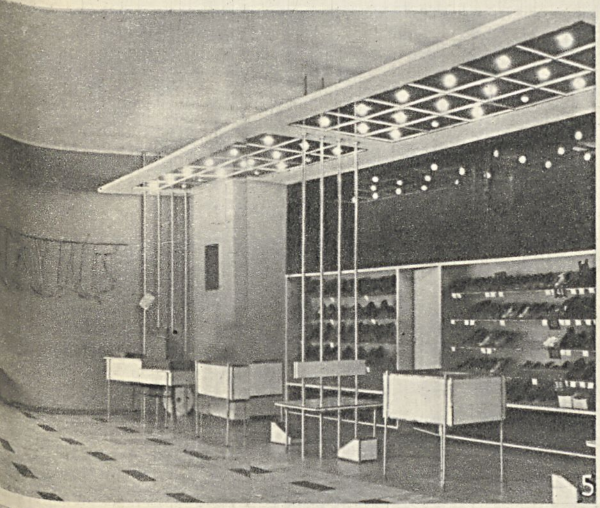

INTERJERAI

1. Vilniaus kavinės „Neringa" mažoji salė (archit. A. ir V. Nasvyčiai, dail. J. Kėdainis). **2.** Elektrėnų vid. m-los sporto salė (archit. L. Mardosas). **3.** Miestų projektavimo instituto rūmų (Vilniuje) vestibiulis (archit. E. Chlomauskas). **4.** Vilniaus viešbučio „Neringa" 2-jo aukšto holas (archit. A. ir V. Nasvyčiai, dail. L. Ločeris). **5.** Avalynės parduotuvė Kaune (archit. V. Ušinskaitė). **6.** Gėlių parduotuvė Vilniuje (archit. D. Juchnevičiūtė). **7.** Resp. bibliotekos (Vilniuje) vestibiulis (archit. V. Oleiničenka, dail. A. Garbauskas)

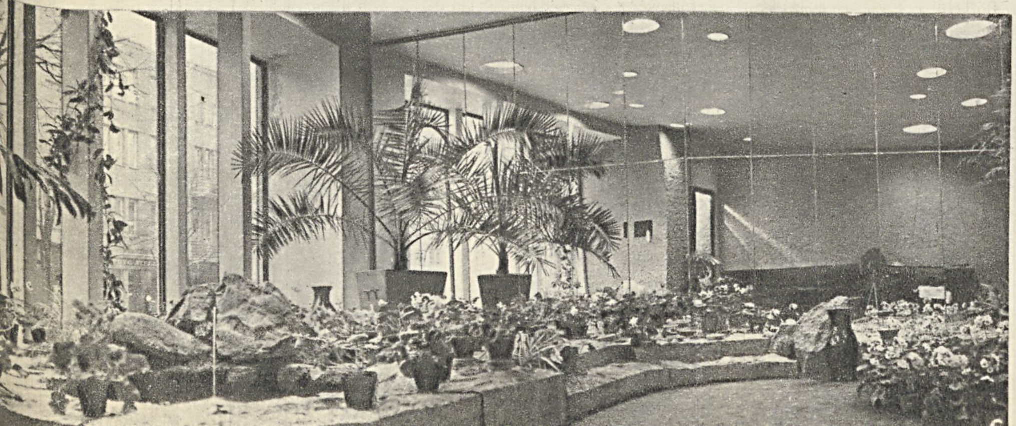

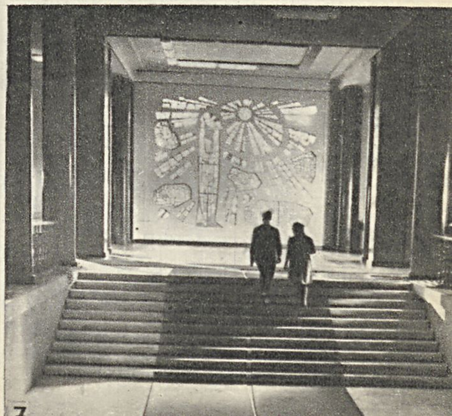

JULIUS JANONIS

1. Portretas. 2. J. Janonis su tėvais, broliu ir seseria. 3. J. Mikėno skulptūra „Julius Janonis". 4. Scena iš pjesės apie J. Janonį (J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą") Akademiniame dramos teatre. 5. J. Janonio autografas. 6. Namas Šiauliuose, kur 1913—15 gyveno J. Janonis. 7. Kadras iš filmo „Julius Janonis". 8. V. Galdiko iliustracijos J. Janonio „Raštams". 9. Antkapis Puškino mieste (skulpt. B. Vyšniauskas, archit. V. Gabriūnas)

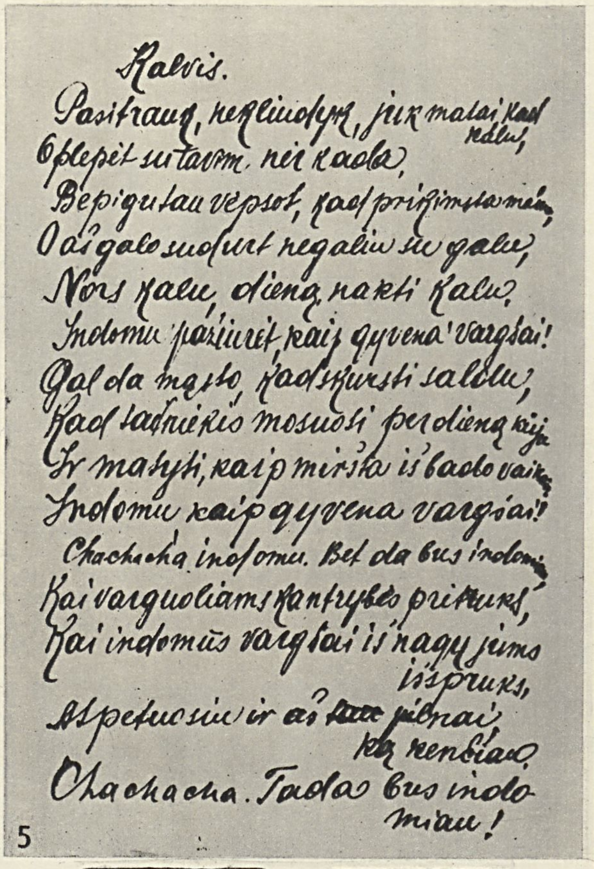

Kalvis.

Pasitrauk, neklinodyk, juk matai kad kalu,
O plepėt su tavim nėr kada,
Be pigu tau vėpsot, kad prisiimta mėn,
O aš galo sudurt negaliu su galu,
Nors kalu, dieną naktį kalu.
Indomu pažiūrėt, kaip gyvena vargšai!
Gal da mažo, kad skursti saldu,
Kad šalnieko mosuoti per dieną kiją
Ir matyti, kaip miršta iš bado vaikai.
Indomu kaip gyvena vargšai!
Chachacha indomu. Bet da bus indomiau
Kai varguoliams kantrybės pritrūks,
Kai indomūs vargšai iš nagų jiems išspruks,
Atspėtuosiu ir aš ~~tata~~ pilnai, ką kenčiau.
Chachacha. Tada bus indomiau!

5

IVÕŠKIAI — kaimas Joniškio rj., Gataučių apyl., 12 km į p. v. nuo Joniškio, prie Šiaulių—Rygos geležinkelio. 92 gyv. (1959). Aštuonmetė mokykla (iki 1953 pradinė, 1953—62 septynmetė). Kaime aptiktas plokštinis kapinynas su griautiniais žmonių kapais. Randama žmonių kaulų ir VI—VIII a. papuošalų bei ginklų. 1912 kaime gimė dailininkė M. Katiliūtė.

IVÕŠKUS Pranas [1920.IX.14 Mažeikių rj. — 1944.VIII.23] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940.VIII įstojo į LKJS. 1942—43 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1943 atvyko į okupuotą Lietuvą. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

IZABELINÀ — kaimas Ignalinos rj., Kačergiškės apyl., 11 km į š. nuo Mielagėnų, prie Naujojo Daugėliškio—Tverečiaus kelio, 2 km nuo BTSR sienos. 193 gyv. (1959). Š. pakraščiu teka Ringė (Dysnos intakas). Pr. m-la (nuo 1933). Lenkų okupacijos metais Izabelinoje veikė pogrindinė komunistinė kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais žuvo 8 kaimo gyventojai partizanai: A. Trubkinas, A. Sukovas, E. Lisovas, D. Spornas, T. Spornas, F. Rebiatnikovas ir kt. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 14 I. gyventojų, jų tarpe 3 vaikus.

IZÌTAS — ežeras Zarasų rj., 12 km į v. nuo Zarasų. Plotas 51 ha, ilgis 1310 m, didž. plotis 800 m. Ežeras pasiekęs merdėjimo stadiją, beveik užželęs. Krantai žemi, pelkėti. Š v. pakrantėje įsikūrę Juškėnai, p. v.— Šauliai. Ežeras verslovinis.

IZRAÈLIS Giršas [g. 1912.IX.30 Raseiniuose] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1960). 1938 baigė Kauno un-tą. 1939—41 Panevėžio aps. inžinierius. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—56 dirbo Kauno stat. org-jose. Nuo 1952 TSKP narys. 1956—58 statybos ministro pavaduotojas. Nuo 1958 Valst. statybos reikalų k-to statybos ir ekonomikos skyriaus viršininkas. Vadovėlio „Statybos darbų technologija" (1963) bendraautoris.

Ršt.: Standūs betono mišiniai, V., 1960; Srautinė statyba, V., 1964.

„IZ STEN KAZARM" („Из стен казарм"—„Iš kareivinių sienų") — pogrindinis neperiodinis eserų laikraštis rusų kalba, ėjęs 1906—1907 Vilniuje. Leido socialistų revoliucionierių Vilniaus k-tas.

IZVÈKOVAS Konstantinas [g. 1910. VIII.13 Aleksandrovkoje (Novosibirsko sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1935 Raudonojoje Armijoje, kapitonas. Nuo 1939 TSKP narys. 1942.VII.8 pateko į hitlerininkų nelaisvę. 1943.X pabėgo iš Aleksoto (Kaune) belaisvių stovyklos ir įsijungė į partizanų būrį „Išlaisvintojas", veikusį Trakų aps. Ėjo grupės vado, štabo viršininko, vėliau būrio vado pareigas. Kartu su būriu dalyvavo, vaduojant iš hitlerininkų Vilnių. Po karo dirbo LKP Trakų aps. k-to instruktoriumi, kooperacijos pirmininku, vykdomojo k-to pirmininko pavaduotoju, 1952—57 Trakų rj. vykdomojo k-to pirmininku. Vėliau pensininkas.

IZVÈKOVAS Nikolajus [g. 1915.V.1 Charkove] — ūkinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1940 baigė Charkovo Elektrotechnikos in-tą. 1941—46 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. 1946—54 inžinierius Charkovo g-lose. 1956 baigęs Maskvos Energetikos akademiją, dirbo Vilniaus elektros suvirinimo įrengimų g-los vyriausiuoju inžinieriumi, direktoriumi. Nuo 1961 LKP CK narys. 1962—1963 part. darbuotojas. Nuo 1963 Lietuvos TSR LŪT pirmininko pavaduotojas, nuo 1965 Lietuvos TSR maisto pramonės ministro pavaduotojas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

„IZVESTIJA", „Izvestija Sovetov deputatov trudiaščichsia SSSR" („Известия Советов депутатов трудящихся СССР"—„TSRS Darbo žmonių deputatų tarybų žinios"), — tarybinis dienraštis, šiuo pavadinimu einąs nuo 1938 Maskvoje. Leidžia TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas.

Anksčiau „I." leido Petrogrado Darbininkų ir kareivių taryba (nuo 1917.II), visos Rusijos Centro Vykd. K-tas ir Petrogrado Darbininkų ir kareivių deputatų taryba (nuo 1917.VIII), Visos Rusijos Centro Vykd. K-tas ir Maskvos Taryba (nuo 1918.III), TSRS Centro Vykd. K-tas ir Visos Rusijos Centro Vykd. K-tas (nuo 1923).

„I." suvaidino didelį vaidmenį, kuriant ir stiprinant daugianacionalinę Tarybų valstybę, organizuojant socializmo statybą. Dienraštyje dažnai nušviečiamas Lietuvos TSR gyvenimas. Nuo 1962.X.6 dalis jo tiražo spausdinama Vilniuje iš lėktuvu atgabenamų matricų.

„IZVESTIJA C. I. K. SOVETOV RAB., KR. I KR.-ARM. DEP. SOV. SOC. RESP. L. I B." („Известия Ц. И. К. Советов Раб., Кр. и Кр.-Арм. Деп. Сов. Соц. Респ. Л. и Б."—„Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinės Respublikos Darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių deputatų tarybų Centro Vykdomojo Komiteto žinios") — tarybinis laikraštis, ėjęs 1919 Vilniuje. Pagal Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės 1919.II.10 nutarimą jis turėjo eiti rusų, lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių kalbomis. Nr. 1 (1919.IV.9) ir Nr. 2 (1919.IV.11) išėjo rusų k.

„IZVESTIJA PONEVEŽSKOGO RAJONNOGO SOVDEPA" („Известия Поневежского районного Совдепа"— „Panevėžio rajono deputatų tarybos žinios") — tarybinis laikraštis, ėjęs 1919.III—V Panevėžyje rusų k. Išleista 5 nr. Red. F. Abramavičius.

„IZVESTIJA VILENSKOGO V.-REVOLIUCIONNOGO KOMITETA I POLITOTDELA N ARMII" („Известия Виленского В.-Революционного Комитета и Политотдела N армии"—„Vilniaus karinio-revoliucinio komiteto ir N armijos politinio skyriaus žinios") — tarybinis laikraštis, ėjęs 1920 Vilniuje rusų k.

„IZVESTIJA VREMENNOGO REVOLIUCIONNOGO RABOČE-KRESTJANSKOGO PRAVITELSTVA LITVI" („Известия Временного Революционного Рабоче-Крестьянского Правительства Литвы"—„Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų-valstiečių vyriausybės žinios") — tarybinis laikraštis, išėjęs 1919.I.11 Daugpilyje rusų kalba. Išspausdino Tarybų Lietuvos Laikinosios revoliucinės vyriausybės manifestą, vyriausybės ir Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos oficialių dokumentų, V. Kapsuko, S. Pestkovskio straipsnių, korespondencijų apie Tarybų valdžios kūrimą Lietuvoje.

ÌŽDAS — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasa. Pradžioje Lietuvos did. kun-ščio I. buvo drauge ir valstybės I., nes valstybė buvo tartum jo dvaras, iš kurio visos pajamos ėjo į vieną iždą. XVI a., ypač pradėjus organizuoti vietoj buvusios bajorų kariuomenės samdomąją algininkų kariuomenę, kuriai išlaikyti buvo reikalingi ir bajorų valstiečių mokesčiai, išsiskyrė krašto iždininko tvarkomas vad. krašto, arba valstybės, iždas. 1589 visoje kun-stėje buvo sudarytos dvarų grupės, vad. ekonomijos (pvz., Šiaulių, Alytaus ir kt.), kurių pajamos ėjo į kun-ščio, arba kiemo, I. kun-ščiui ir jo stalui išlaikyti. Šį I. tvarkė kiemo iždininkas. Atskiras Lietuvos Did. Kun-stės I. išsilaikė iki pat Žečpospolitos padalijimo. I. turėjo pinigų kalyklą.

IŽDÓNAI — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 6 km į p. nuo Kaltinėnų; kolūkio centras. 86 gyv. (1959). Aštuonmetė m-la. Burž. nacionalistai po D. Tėvynės karo išžudė Šimkevičiaus šeimą.

ÌŽENAS, Iženis,— ežeras Kupiškio rj., 17 km į p. r. nuo Kupiškio, 4 km į r. nuo Šimonių. Plotas 12,5 ha, ilgis 540 m, didž. plotis 325 m. Krantai lėkšti, pelkėti, šiaurės rytuose ir pietvakariuose apaugę mišku. Išteka Ižena (Aluoties intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

IŽENO PÉLKĖ — pelkė Kupiškio rj., 17 km į p. r. nuo Kupiškio, 3 km į r. nuo Šimonių. Plotas 200 ha. Aukštapelkė. Joje telkšo Iženo ež. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 3,06 m; vid. susiskaidymas 35%.

ÌŽNĖ — upė Šilalės rj., Akmenos deš. intakas. Ilgis 26 km, baseino plotas 92 km². Prasideda Šiauduvos apylinkėse, 4 km į p. nuo Laukuvos. Teka per Dievyčio ež. į p. r. Įteka į Akmeną 50 km nuo jos žiočių, 2 km į p. nuo Kaltinėnų. Intakas Viksvė (kair.). Vid. nuolydis 182 cm/km. Vid. debitas aukščiau Viksvės 0,30 m³/s, žiotyse 1,10 m³/s.

J

J, j — lietuvių abėcėlės šešioliktoji raidė. Šia raide žymima lietuvių kalbos ankštumos pučiamoji liežuvio vidurinė minkštoji skardžioji priebalsinė fonema „j", pvz., „jausti", „veja". Priebalsis „j" nuo balsio „i" skiriasi kalbos padargų įtempimu, aukštesniu liežuvio pakilimu ir didesniu prisilietimo prie kietojo gomurio plotu. Dėl šios priežasties, tariant priebalsį „j", susidaro daugiau šlamesių, negu tariant balsį „i", be to, „j" tarimas yra labiau lokalizuotas. Tačiau skirtumas tarp „j" ir „i" kalbos sraute ne visada išlaikomas: žodžio gale, liežuviui dar daugiau pasislinkus į priekį, „j" netenka trinties ir virsta neskiemeniniu „i", pvz., „viršuj">„viršui".

JABLONSKIS Algimantas [g. 1927. XII.9 Kartenoje (Kretingos rj.)] — ekonomistas. 1951 baigė Vilniaus universitetą. 1951—57 dirbo ped. darbą Vilniaus un-to polit. ekonomijos katedroje. Nuo 1952 TSKP narys. 1957—58 dirbo Lietuvos TSR Valst. plano komisijoje. Nuo 1958 leidyklos „Mintis" vyriausiasis redaktorius. Paskelbė straipsnių ir brošiūrų ekonomikos, politikos, knygų leidybos ir kt. klausimais. Su E. Juškiu sudarė vaizdinių ateistinių priemonių rinkinius „Visata, gyvybė, žmogus ir religija" (1963) ir „Kalba faktai" (1965).

Ršt.: „Pasaulinė socialistinė ūkio sistema", V., 1961; **A. Jablonskis, E. Juškys,** „Dangaus ir žemės niekas nesutvėrė", V., 1963.

JABLONSKIS Jonas [slap. **Rygiškių Jonas**; 1860.XII.30 Kubiliuose (Vilkaviškio rj.) — 1930.II.23 Kaune] — kalbininkas, pedagogas. 1872 su tėvais persikėlė į Meištų kaimą.

Pradinį mokslą ėjo Naumiestyje. 1872—1881 lankė Marijampolės gimnaziją, kur mokėsi ir liet. kalbos. Nuo 1877 vasaros atostogas praleisdavo Rygiškiuose (Griškabūdžio apyl.; iš čia ir jo slapyvardis). 1881—85 studijavo klasikinę filologiją Maskvos un-te. Ypač daug įtakos J. turėjo F. Koršas, gerai mokėjęs liet. kalbą ir rėmęsis jos pavyzdžiais savo paskaitose. 1885 baigęs un-tą, J. negalėjo gauti mokytojo vietos Lietuvoje ir buvo priverstas privačiai mokyti turtingųjų vaikus, sekretoriauti Marijampolės teismo raštinėje ar verstis kitais atsitiktiniais darbais. Tik 1889 jam pavyko gauti lotynų ir graikų kalbų mokytojo vietą Mintaujos (Jelgavos) g-joje. 1897 iš čia J. buvo iškeltas į Taliną, kur, be ped. darbo, redagavo A. Juškos liet. kalbos žodyną, leidžiamą Rusijos Mokslų akademijos. 1901 dėl L. Vaineikio laiško, rašyto V. Kapsukui ir pakliuvusio į žandarų rankas, J. buvo atleistas iš mokytojo pareigų. Gyveno Žeimelyje. 1902 ištremtas į Pskovą, kur, būdamas policijos priežiūroje, toliau redagavo Juškos žodyną, lankė bitininkų kursus. 1903 jam buvo leista apsigyventi Šiauliuose; čia mokė vietos inteligentus liet. kalbos, rinko kalbinę medžiagą. 1904 panaikinus liet. spaudos draudimą, J. persikėlė į Vilnių, kur taisė „Vilniaus žinių" ir „Lietuvos ūkininko" kalbą, vertė bei redagavo „Aušros" b-vės knygeles, g-jose dėstė liet. kalbą. 1906—08 dirbo neetatiniu liet. kalbos dėstytoju Panevėžio mkt. seminarijoje ir mergaičių g-joje. Dėl sunkių gyvenimo sąlygų išsikėlė į Brestą, kur nuo 1909 dėstė g-joje lot. kalbą. 1912 persikėlė į Gardiną. Prasidėjus I pasaul. karui, kartu su g-ja evakavosi į Veližą, o paskui į Voronežą. Voroneže suorganizuotose liet. g-jose dėstė liet. ir lot. kalbas. Dėl ligos negalėdamas vaikščioti, į pamokas atvažiuodavo ratukais. 1918 grįžo į Lietuvą. Vilniuje, naudodamasis Tarybų valdžios jam sudarytomis materialinėmis sąlygomis, dirbo moksl. ir ped. darbą. 1919, nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje ir lenkams okupavus Vilnių, J. persikėlė į Kauną, dėstė liet. kalbą mkt. kursuose. 1922 išrinktas Kauno un-to garbės profesoriumi, dėstė, kol leido sveikata, bendrąjį liet. kalbos kursą. Negalėdamas pats rašyti, paskutinį gyvenimo dešimtmetį savo mintis diktuodavo.

J. daugiausia yra nusipelnęs literatūrinės liet. kalbos norminimui. Savo kalbinę veiklą pradėjęs XIX a. pab., kai pietvakarių aukštaičių tarmės pagrindu intensyviai formavosi literatūrinė liet. kalba, J. labai daug prisidėjo prie jos ištobulinimo. 40 su viršum metų jis be paliovos taisė įv. raštų kalbą, rašė liet. kalbos vadovėlius bei straipsnius kalbos praktikos klausimais, žodžiu ir raštu mokė taisyklingai reikšti savo mintis gimtąja kalba. J. gujo iš literatūrinės liet.

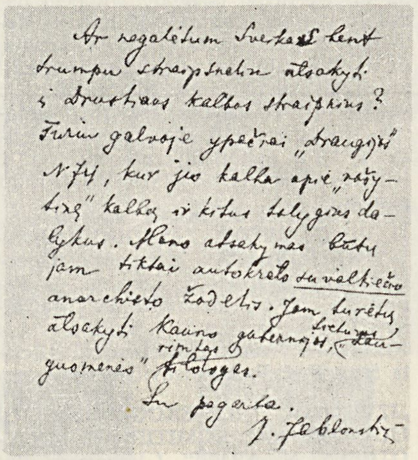
Ar negalėtum Tamsta kent
trumpu straipsneliu atsakyti
į Draugijos kalbos straipsnius?
Turiu galvoje ypačiai „Draugijos"
N 74, kur jis kalba apie „rašy-
bą" kalbos ir kitus tolygius da-
lykus. Mano atsakymas būtų
jam tiktai autokrato suvalkiečio
anarchisto žodelis. Jam turėtų
atsakyti Kauno gubernijos „tikrųjų rimtas
gyvenimo" filologas.
Su pagarba.
J. Jablonskis

Jono Jablonskio 1913 atviruko K. Būgai faksimilė

kalbos barbarizmus, žargonybes bei tarmybes, suteikė jai pastovesnę sistemą, sutvirtino jos normas.

Ypač didelę reikšmę literatūrinės liet. kalbos norminimui bei stabilizavimui turėjo J. liet. kalbos vadovėliai. Bemaž pusę XX a. jie buvo pagrindinė gimtosios kalbos mokymo priemonė. Liet. kalbos vadovėlius J. pradėjo rašyti dar XIX a. pabaigoje. Apie 1897 jis pataisė P. Avižonio „Lietuvišką gramatikėlę",

Jono Jablonskio „Lietuvių kalbos gramatikos" (1922) viršelis ir „Rinktinių raštų" (1957) I tomo titulinis puslapis

kuri 1899 pavasarį šapirografu buvo multiplikuota Tartu. 1900 vasarą Petro Kriaušaičio slapyvardžiu parašė „Lietuviškos kalbos gramatiką" (išsp. 1901 Tilžėje), kurioje pirmą kartą liet. kalbos moksle teisingai nušvietė lit. kalbos ir tarmių santykį ir nužymėjo pagrindines literatūrinės liet. kalbos kūrimo bei norminimo gaires. 1919 Vilniuje buvo išleista nauja J. gramatika — P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatika", skirta aukštesniosioms Lietuvos mokslo įstaigoms ir ypač liet. kalbos mokytojams. Ši gramatika buvo didelis liet. kalbos mokslo laimėjimas. Tiek faktinės medžiagos gausumu bei įvairumu, tiek tos medžiagos aiškinimu bei sisteminimu ji toli pralenkė 1901 P. Kriaušaičio slapyvardžiu išleistą J. vadovėlį. Dar populiaresnis ir įtakingesnis buvo šios gramatikos II leidimas — Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatika" (1922). Šioje gramatikoje vartojamą rašybą oficialiai patvirtino tuometinė Švietimo m-ja vartoti Lietuvos m-lose bei įstaigose. Apskritai, ši J. gramatika buvo ir tebėra vienas geriausių, išsamiausių liet. kalbos vadovėlių. Jos pagrindu paties J. buvo parengtas ir 1925 išleistas kirčiuotas „Lietuvių kalbos vadovėlis" pirmosioms vid. m-lų klasėms, be to, ja rėmėsi vėlesnieji mokyklinių vadovėlių autoriai.

Didžiai reikšmingi liet. kalbos mokslui ir praktikai buvo taip pat J. sintaksės vadovėliai: „Lietuvių kalbos sintaksė" (1911) ir „Linksniai ir prielinksniai" (1928). Jais J. padarė pradžią liet. kalbos sintaksės mokslui, be to, daug prisidėjo prie literatūrinės liet.

kalbos sintaksės normų nustatymo bei įdiegimo. Tais vadovėliais taip pat rėmėsi vėlesnieji mokyklinių lietuvių kalbos sintaksės vadovėlių sudarytojai. J. drauge su kitais mokytojais dar parengė 2 dalių chrestomatiją „Vargo mokyklai" (1916), jos priedą „Mūsų žodynėlis" (1918), išleido liet. rašybos taisyklių rinkinį „Mūsų rašyba" (1917).

Be liet. kalbos vadovėlių, didelę ir vertingą J. kalbinio palikimo dalį sudaro jo straipsniai kalbos praktikos klausimais. Tokius straipsnius bei recenzijas, pavadintus dažniausiai „Kalbos dalykais", J. pradėjo rašyti 1890 „Varpe" ir rašė juos įv. liet. laikraščiuose bei žurnaluose ligi pat mirties. Parašė apie 150 straipsnių, kuriuose taisė ano meto raštų klaidas, aiškino liet. kalbos rašybos, gramatikos, leksikos bei frazeologijos, stiliaus dalykus. Savo taisymus bei aiškinimus J. grindė šnekamosios liaudies kalbos, tautosakos ir žymiųjų liet. rašytojų kalbos duomenimis. Tačiau svarbiausiu lit. kalbos normų šaltiniu bei tų normų patikrinimo kriterijumi J. laikė šnekamąją liaudies kalbą. Iš analogiškų liaudies kalbos pavyzdžių jis paprastai spręsdavo ir apie atskirų žodžių darybos gerumą, ir apie sintaksinių konstrukcijų lietuviškumą, ir šiaip apie kalbos lyčių tinkamumą lit. kalbai.

J. dar XIX a. pab.—XX a. pr. gerokai aptvarkė literatūrinės liet. kalbos leksiką. Jis pašalino daugybę žargoninių skolinių (pvz., „abrozas", „aptieka", „apznaima", „koronė", „storonė", „zokonas"...), ano meto puristų nukaltų nevykėlių naujadarų (pvz., „apšviestūnas" — inteligentas, „ateitinė" — ateitis, „buitpieša"— biografija, „mokslinyčia"— mokykla, „sandarbininkas"— bendradarbis...). Be to, jis įdiegė joje labai daug iš liet. liaudies kalbos paimtų žodžių ar savo paties sudarytų naujadarų (pvz., „apyskaita", „atvirukas", „bendradarbis", „daugiklis", „degtukas", „deguonis", „įspūdis", „pažanga", „pieštukas", „pojūtis", „teismas", „vadovėlis", „vaizduotė", „vandenilis" ir kt.).

Jonas Jablonskis su kalbininkais (sėdi J. Šlapelis, J. Jablonskis, stovi K. Būga ir J. Balčikonis)

Taisydamas įv. raštų kalbą, J. gujo netaisyklingas sintaksines konstrukcijas (pvz., „buvau ant stoties", „laikraštis eina sykį ant savaitės", „institutas dėl mokytojų", „parašė į vieną dieną", „pasinaudodamas iš progos", „iš priežasties ligos neatėjau", „jis dirbo per sargą", „knyga nuo mokslininko parašyta", „raštas spausdinamas prigimtoje kalboje" ir pan.), tokiu būdu apdorodamas to meto literatūrinės kalbos sintaksę. Kalbiniai J. taisymai buvo įtakingi, ir jo veiklos pėdsakai literatūrinėje liet. kalboje išliko iki šiol. Tai nulėmė keletas aplinkybių. Pirma, J. buvo išėjęs gerą įžymiųjų rusų kalbininkų (akad. F. Fortunatovo, prof. F. Koršo ir kt.) m-lą ir nuo pat savo kalbinės veiklos pradžios galėjo nusistatyti teisingą literatūrinės liet. kalbos norminimo kryptį bei metodą — savo teikiamas ar peikiamas kalbos lytis visados grįsti liaudies kalbos duomenimis. Antra, nemaža čia svėrė gera kalbinė J. nuovoka, įžvalgus protas ir griežta mąstymo logika. Jis sugebėjo įžvelgti ir atskleisti būdingesnius liet. kalbos dėsningumus bei polinkius, aiškiai ir tiksliai formuluoti savo išvadas, logiškai aiškinti bei interpretuoti kalbos faktus, kantriai, po keliolika kartų taisyti ir aiškinti tas pačias kalbos klaidas. Be to, J. XIX a. pab.—XX a. pr. buvo beveik vienintelis spec. mokslus išėjęs lietuvis kalbininkas. Jis išugdė didelį būrį liet. kalbos mokytojų, spaudos ir kultūros darbuotojų, kurie vadovavosi jo nurodymais, tęsė ir populiarino savo mokytojo tradicijas. Ne visi J. straipsniuose bei recenzijose randami taisymai ir aiškinimai dabar besąlygiškai priimtini: dėl savo visuom. požiūrių ribotumo, o į amžiaus galą ir dėl to, kad, sunkios ligos sukaustytas, negalėjo sukaupti gausesnių kalbos duomenų, J. kartais taisydavo ir niekuo nedėtas kalbos lytis (pvz., „balsiai", „kitatautis", „nuosavybė", „išėjo valandėlei"). Tačiau tokių taisymų yra palyginti nedaug, be to, J. primygtinai nereikalaudavo visur ir visada sekti jo nurodymais.

J. buvo ne tik kalbininkas, bet ir vertėjas, redaktorius, publicistas bei visuomenės veikėjas. Vertė jis, dažniausiai savo mokinių padedamas, populiarias mokslo knygeles, mokyklinius vadovėlius, taip pat grož. lit-ros kūrinius. Iš jo vertimų minėtini: J. Turgenevo „Mumu" (1907) ir „Putpelė" (1907), M. Bogdanovo „Visuomenės įnamiai" (1908), A. Kiseliovo „Aritmetika" (1917), Ezopo, Krilovo ir kt. autorių „Pasakėčios" (1920, IV leid. 1934), S. Smailso „Būdo įtaka" (1923), „Pareiga ir tiesumas" (1924), „Šeimos įtaka" (1924), „Vyriškumas" (1925), Ž. Zand „Baisusis milžinas" (1927) ir kt. J. verstų bei redaguotų knygelių kalba yra labai gyva, aiški ir taisyklinga. Todėl savo vertimais jis taip pat yra prisidėjęs prie lietuvių kalbos ugdymo bei jos kultūros kėlimo.

Reikšminga buvo ir J. publicistinė bei visuomeninė veikla. Nors J. nebuvo artimas rev. judėjimui, bet gynė skriaudžiamuosius, troško dem. santvarkos, kurioje liaudies atstovai tvarkytų valst. reikalus, kurioje liaudis turėtų „duonos, laisvės, šviesos". Todėl savo straipsniuose švietimo bei visuomeniniais klausimais, kurių taip pat yra parašęs apie 150, J. neretai pliekė tuos liet. buržuazijos vadovus, kurie, dėdamiesi dideliais patriotais ir demokratais, visai nesirūpino liaudies reikalais, o tik stengėsi kuo greičiau padaryti karjerą. Publicistiniuose straipsniuose J. smerkė liet. burž. nacionalistus, skleidusius neapykantą kitų tautybių žmonėms, jautriai reagavo į burž. santvarkos negeroves. J. nemaža prisidėjo prie liet. rašytojų (Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt.) raštų redagavimo, išleidimo bei išpopuliarinimo visuomenėje.

Kalbininkas **Jonas Jablonskis** (dail. P. Aleksandravičius, patinuotas gipsas, 1957, Vilniaus Valst. dailės muziejus)

Ršt.: Raštai, 5 t., red. J. Balčikonis, K., 1933—36; Rinktiniai raštai, 2 t., sudarė J. Palionis, V., 1957—59.

Lit.: J. Jablonskio bibliografija.—„Archivum philologicum", kn. 2, K., 1931; **J. Balčikonis,** Trumpas gyvenimo aprašymas.— Jablonskio raštai, t. 1, K., 1932; **P. Skardžius,** J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba.—„Archivum philologicum", kn. 6, K., 1937; **J. Palionis,** Įžymus lietuvių kalbininkas Jonas Jablonskis, V., 1955; **B. Vosylytė,** J. Jablonskio vaidmuo lietuvių literatūrinės kalbos istorijoje.—„Kalba ir literatūra", t. 1, V., 1956; **J. Palionis,** J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai.— **J. Jablonskis,** Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1957; **J. Palionis,** J. Jablonskio kalbiniai taisymai.— Ten pat, t. 2, V., 1959; **K. Ulvydas,** J. Jablonskis — lietuvių literatūrinės kalbos ugdytojas.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; [Atsiminimai apie J.].—„Kalbotyra", t. 5, V., 1962.

JABLÒNSKIS Konstantinas [1892.VIII.23 Jelgavoje (Latvijos TSR) — 1960.VII.28 Vilniuje] — istorikas, teisės istorikas, Lietuvos TSR MA akademikas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959). Kalbininko J. Jablonskio

sūnus. 1909 baigė Panevėžio g-ją, 1909—1911 studijavo Peterburgo Psichoneurologijos in-te, 1911—16 Maskvos un-to teisės f-te, 1916—17 tarnavo kariuomenėje. 1918 sugrįžo į Vilnių. 1919 Lietuvos tarybinės vyriausybės paskirtas Valst. archyvo vedėjo pavaduotoju. Buržuazinei-dvarininkinei Lenkijai užgrobus Vilnių, persikėlė į Kauną ir 1919—21 dirbo Teisingumo ministerijoje raštų tvarkytoju.

Nuo 1919 pradėjo uoliai tyrinėti Lietuvos istoriją, ypač jos šaltinius. 1929 su grupe istorikų įsteigė Lietuvos istorijos d-ją. 1933 gavo Kauno un-to teisės f-to baigimo diplomą. Nuo 1935 Kauno un-to neetatinis lektorius, skaitęs paskaitas Lietuvos paleografijos ir XV—XVI a. Lietuvos valstiečių tematika. 1922—39 Kauno apygardos teismo teisėjas. 1938—40.VII Valstybės tarybos narys, dirbo kodifikavimo ir arbitražo darbą. 1940.VIII.1—1941.I.21 Lietuvos TSR Centr. archyvo direktorius. 1940.IX gavo docento, o 1941.IV — profesoriaus vardą. Nuo 1941.IV.21 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to direktorius. Išvadavus Lietuvą iš hitlerinės okupacijos, Vilniaus un-to teisės f-to profesorius, kurį laiką f-to dekanas, katedros vedėjas, dėstė TSRS valstybės ir teisės istoriją ir Lietuvos TSR valstybės ir teisės istoriją, o istorijos ir filologijos f-te — Lietuvos istorijos šaltinių ir rusų paleografijos kursus. Nuo 1946 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to moksl. bendradarbis, 1958—60 Lietuvos TSR istorijos ikispalinio laikotarpio sektoriaus vadovas. Tyrinėjo feodalinės Lietuvos istoriją, daugiausia XV—XVI a. valstiečių teisinę, ekonominę padėtį ir klasių kovą. Svarbiausių jo darbų tema — belaisviai XVI a. Lietuvoje, valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. Parašė M. Daukšos, A. Kulviečio, M. Petkevičiaus, M. Mažvydo biografinius tyrinėjimus. Vienas „Lietuvos TSR istorijos" I t. (1957) autorių ir redaktorių; kartu su kitais redagavo „Lietuvos TSR istorijos" sutrumpintąjį kursą (1958) ir „Lietuvos archeologijos bruožus" (1961). Pasireiškė kaip didelis Lietuvos TSR istorijos šaltinių žinovas, tyrinėtojas ir publikatorius. Paskelbė nežinomų Vytauto dovanojimo aktų. Parengė spaudai XVI ir (kartu su M. Juču) XVII a. Lietuvos dvarų inventorius, dokumentų ištraukų rinkinį apie lietuviškus žodžius Lietuvos Did. Kun-stės raštinių kalboje, taip pat didelį tomą klasių kovai XVI—XVII a. Lietuvos kaime nušviesti. Vienas chrestomatinio leidinio „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai" (t. 1, 1955; t. 3, 1958) autorių ir redaktorių. Neišspausdinti J. parengti dokumentų rinkiniai: „Lietuviški žodžiai Lietuvos raštinių kalboje" (t. 2), „Feodalinių baudžiavinių santykių Lietuvoje dokumentų rinkinys" (d. 1—3). Redagavo daug didelių istorijos šaltinių publikacijų: „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais" (d. 2, XVIII amžius, 1961), „Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams" (1960), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1529 metų statutas" („Статут Великого Княжества Литовского 1529 года", Минск, 1960). J. buvo didelis archeologijos, etnografijos, tautosakos ir daugelio filologijos klausimų žinovas.

Ršt.: XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje.—„Praeitis", t. 1, 1930; Apie vergus Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje XVI amžiaus pradžioje.— Ten pat; Kiek naujų žinių apie kanauninko Mikalojaus Daukšos (1613 m. vasario mėn.) kilimą ir gyvenimą.—„Tauta ir žodis", t. 7, 1931; Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, d. 1 (Tekstai), K., 1941; Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Senoji lietuviška knyga, K., 1947; Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą.—„Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951; Литва. — Очерки истории СССР (Конец XV века — начало XVII в.), M., 1955; Duomenys M. Mažvydo biografijai. — „Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956; Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, d. 1 (XVI—XVII amžiai), V., 1959; 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka.— Vilniaus Valstybinio universiteto mokslinės bibliotekos metraštis (1958—1959). V., 1961.

Leid.: Istorijos archyvas, t. 1 (XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, surinko K. Jablonskis), K., 1934; Lietuvos inventoriai XVII a. (Dokumentų rinkinys), sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, V., 1962.

Lit.: K. Jablonskis [nekrologas] —„Tiesa", 1960.VII.29; Konstantinas Jablonskis.—„LTSR MA darbai", 1961, A 1; **J. Antoniewicz,** Konstantinas Jablonskis.—„Rocznik Białostocki", t. 3, 1962; **V. Žukas,** Akad. K. Jablonskio darbų bibliografija.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 4, V., 1965.

JABLONSKÝTĖ Jūratė [**Umbrasienė**; g. 1923.IV.4 Kaune] — gydytoja ortopedė-traumatologė, medicinos mokslų kandidatė (1957). 1945 baigė Kauno un-tą. Nuo 1958 gydytoja Vilniaus klinikinėje ligoninėje. Paskelbė moksl. straipsnių apie įgimto šleivapėdiškumo gydymą.

JABLONSKÝTĖ Rimutė ž. *Rimantienė* Rimutė.

JABÒROVAS Ivanas Petrovičius [1910 — 1944.VII.9 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Motorizuoto automatininkų bataliono vado pavaduotojas J., per kautynes Vilniaus gatvėse pamatęs, kad iš vieno namo automatininkai apmėtomi granatomis, su grupele karių įsiveržė į vok. komendantūrą, nukovė 6 hitlerinius karininkus ir 12 kareivių. Susirėmimo metu J. žuvo. Palaidotas Vilniuje.

JACĖNAITĖ Genovaitė [g. 1933.VI.1 Kuršėnuose] — dailininkė. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos katedrą, pradėjo dalyvauti parodose. Sukūrė keraminių skulptūrėlių pasakų motyvais (1958—59), skulptūrėlių „Vaikai pliaže" (1960), „Mergaitė su ąsočiu" (1961), suvenyrų ir kt.

JACENĖVIČIUS Viktoras [1924.V.18 Leningrade — 1943.VII.5 Semidvorikuose (Oriolo sr., Pokrovskojės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1944).

VLKJS narys. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, nuo 1943.V dalyvavo kovose prieš hitlerininkus. 1943.VI.25, vykstant žvalgomosioms kautynėms, nepaisydamas smarkaus šaudymo, taisė dažnus telefono linijos gedimus. Hitlerininkams pradėjus pulti Semidvorikų kryptimi, buvo prie telefono aparato priešakinėje sekykloje. Nekreipdamas dėmesio į šaudymą ir artėjančius priešo kareivius, teikė žinias, kol buvo paimtas į nelaisvę. Hitlerininkai, norėdami išgauti žinių apie divizijos jėgas, J. žiauriai kankino, bet žinių neišgavo. Taryb. kariams išvadavus Semidvorikus, buvo rastas apdegintas J. lavonas nukapotomis rankomis ir kojomis.

JACĖVIČIUS Anupras [1797 Raseinių aps.— 1836.III.17 Nansi (Prancūzija)] — 1831 sukilimo dalyvis, Telšių apskrities sukilėlių vadas. Kilęs iš smulkių dvarininkų. 1814 baigė Kražių g-ją. 1831 keletą mėnesių sėkmingai vadovavo Žemaitijos sukilimui. A. Gelgaudo vadovaujamiems sukilėliams pasitraukus į Prūsiją, kurį laiką slapstėsi Telšių apskrityje, 1831.VIII.17 perėjo į Rytprūsius ir apsigyveno Tilžėje, o 1833 emigravo į Prancūziją. Ten parašė atsiminimus apie 1831 sukilimą Lietuvoje. Iš jų matyti, kad J. buvo baudžiavinės santvarkos priešas, palaikė valstiečių reikalus.

Lit.: **K. Jablonskis,** Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas J. Goštautas.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957.

JACEVIČIŪTĖ Bronė [g. 1919.II.1 Šaleniuose (Kupiškio rj.)] — dailininkė. 1938—42 studijavo lietuvių kalbą ir lit-rą Kauno ir Vilniaus un-tuose. 1948 baigusi Vilniaus Dailės in-to tapybos katedrą, dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose.

1950—52 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytoja. 1959 Vilniaus dailės muziejuje surengė individualinę parodą. Tapo figūrines kompozicijas, portretus, peizažus. Kūriniai pasižymi lyrizmu, meninių išraiškos priemonių paprastumu.

Kūriniai: figūrinės kompozicijos —„Rašytojai Lietuviškojoje divizijoje" (3 variantai, 1950—54), „Nemuno šalies pasakos jaunam P. Cvirkai" (1957), „Linelius roviau ne viena. . ." (1960); portretinės kompozicijos — „S. Nėris prie gimtosios Baltijos" (1958), „Poetė J. Degutytė" (1959), „Į mokyklą" (1961),

„Medikai" (1962); peizažai — „Prieš audrą" (1956), „Minija" (1958), „Kai vieversiai groja" (1959), „Ratnyčėlė pavasarį" (1959), „Kirdeikių duona" (1961), ir kt.

JACHIMĀVIČIUS Rapolas [1893.X.20 Vilniuje — 1961.II.19 ten pat] — dailininkas. Mokėsi medžio drožybos amatų m-loje, 1913—15 lankė I. Trutnevo piešimo m-lą Vilniuje.

1915—19 dėstė piešimą ir drožybą Vilniaus amatų m-loje, kurį laiką tobulinosi skulpt. A. Vivulskio studijoje. Nuo 1916 dalyvavo dailės parodose. 1919—22 ir 1923—26 studijavo Vilniaus un-to dailės f-te, 1922—23 — Krokuvos Dailės akademijoje. Studijas gilino Prancūzijoje, Italijoje. 1918—1919, įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, nupiešė nemaža revoliucinės tematikos plakatų, suprojektavo ir pastatė triumfo arką Raudonajai Armijai, sukūrė paminklo komunarų kapinėms projektą. Vėliau dekoravo daug namų Vilniuje, suprojektavo poeto L. Kondratovičiaus (V. Sirokomlės), Silezijos sukilėlių, poeto A. Mickevičiaus ir kt. paminklus. 1929 sukūrė T. Vrublevskio antkapį Vilniaus Rasų kapinėse, 1930 — kun-ščio Vytauto paminklinį biustą. 1944—61 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (nuo 1949 docentas). 1945 Kaliningrado „Pergalės" monumentiniam ansambliui sukūrė Tarybų Sąjungos Didvyrio gen. S. Gurjevo paminklinį biustą, reljefą „Kaliningrado šturmas", apipavidalino brolių kapines. 1959—60 sukūrė rež. B. Dauguviečio paminklinį biustą Vilniuje. Ankstyvojoje J. kūryboje, ypač kūriniuose, vaizduojančiuose darbo žmonių rev. patosą, vyravo romantinė bei simbolinė nuotaika. Pokario metų J. kūriniai pasižymi realistiniais bruožais.

Kiti kūriniai: „Kario galva" (1945), J. Abišalos (1957), E. Tautkaitės (1960) biustai, S. Daukanto, P. Vaičiūno, V. Krėvės ir kt. skulptūriniai portretai.

JACIKĒVIČIUS Aleksandras [g. 1922.X.8 Barsukinėje (Tauragės rj.)] — psichologas, pedagogikos mokslų kandidatas (1960). 1944—47 mokytojavo pr. ir vid. m-lose. 1951 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1952 Šiaulių Ped. in-to dėstytojas, nuo 1954 psichologijos-defektologijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių mąstymo negimtąja kalba klausimais.

JACIŪNSKAS Vladas [g. 1907.X.19 Pralamčiškėse (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1931 buvo įstojęs į Lietuvos Jaunimo s-gą. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1933—35 už kom. veiklą ištremtas į Nevarėnų vls. (Telšių rj.). 1937 adm. tvarka nubaustas. 1940—41 adm. darbuotojas Alytuje, Liaudies Seimo atstovas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944 mokėsi juridiniuose kursuose Gorkyje. Pokario metais teisininkas Alytuje, Kaune, Vilniuje. 1953—62 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys, nuo 1962 notaras Vilniuje.

JACKĒVIČIUS Algirdas [g. 1920.VIII.3 Dembavoje (Panevėžio rj.)] — gydytojas chirurgas onkologas, medicinos mokslų kandidatas (1953). 1948 baigė Vilniaus un-tą. 1949—57 dirbo Vilniaus miesto I taryb. ligoninėje, nuo 1957 — Onkologijos in-te. Paskelbė mokslinių straipsnių chirurgijos ir onkologijos klausimais.

JACKĒVIČIUS Mykolas [g. 1921.X.19 Kaune] — žurnalistas. 1941 Kaune baigė vid. m-lą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1946 dirba spaudoje: „Tiesoje" (skyriaus vedėju), „Sporte" (redaktoriumi) ir kt. laikraščiuose. Nuo 1951 TSKP narys. 1952 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Išleido feljetonų rink. „Džonis iš Vinipego" (1962), rom. „Brandenburgo vartai" (1964).

JACKEVIČIŪTĖ Galina [g. 1911.III.14 Peterburge] — aktorė, Lietuvos TSR liaudies artistė (1959). Mokėsi Kauno dramos teatro vaidybos studijoje.

1932—1935 ir 1939—40 dirbo Šiaulių dramos teatre, 1935—1939 — Klaipėdos dramos teatre. 1940—1963 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė. 1947 gavo TSRS Valst. premiją už Tatjanos vaidmenį M. Gorkio pjesėje „Priešai". 1949—51 Lietuvos Teatro d-jos pirmininkė. Nuo 1963 Radijo ir televizijos k-to radijo laidų režisierė.

Galina Jackevičiūtė, atliekanti Tatjanos (M. Gorkio „Priešai") ir Monikos (A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Žemė maitintoja"; pagal P. Cvirkos romaną) vaidmenis

Vaidmenys: Jo (H. Hejermanso „Viltis"), Ranevskaja (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Melanija (M. Gorkio „Jegoras Buličiovas"), Hana Lichta (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas"), Ignotienė (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Katerina (N. Ostrovskio „Audra"), Elzbieta (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Karalienė (V. Šekspyro Hamletas"), Tolbuchina (L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai"), fru Alving (H. Ibseno „Šmėklos") ir kt.

JACKÒ Georgijus [1894 Subačiuje (Kupiškio rj.) — 1949.I.22 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1919 Raudonosios Armijos karys Vilniuje. 1922—40 adm. ir part. darbuotojas Vitebsko ir Kalinino sr. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo LKP Centro Komitete. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—49 LKP CK atsakingasis organizatorius, part. kolegijos narys.

JACKŪNAS Kazimieras [g. 1919.II.24 Pabėrvalkiuose (Pasvalio rj.)] — agronomas, paukštininkystės specialistas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1957). Baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1952—56 Lietuvos TSR MA Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbis, nuo 1956 Gyvulininkystės in-to (Baisogaloje; iki 1960 Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos moksl. tyrimo in-to) paukštininkystės sk. vedėjas. Parašė brošiūrų ir paskelbė moksl. straipsnių apie naminius paukščius.

Ršt.: Lietuvos vietinės žąsys ir jų auginimas, V., 1955; Paukščių prieauglio auginimas, V., 1961; **K. Jackūnas, J. Kazlauskas,** Žąsų auginimas, V., 1963.

JACÒVSKIENĖ Marija [g. 1893.XI.22 Turove (Baltarusijoje)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. Baigė g-ją Kijeve. 1926 Kaune įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. Su vyru J. Jacovskiu 4-jo dešimtmečio pab. rėmė LKP pinigais. Jų bute vykdavo LKP CK pasitarimai, CK narių susitikimai. Burž. žvalgyba 11 kartų darė J. bute kratą. 1940—41 dirbo LKP CK kasininke. D. Tėvynės karo metais gyveno Kazanėje. 1952—59 TSRS Dailės fondo inspektorė Vilniuje. Pensininkė.

JACÒVSKIS Aleksandras [1917.IV.16 Kijeve—1942.III.13 prie Smailių (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1933 LKJS, nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1933—34 mokėsi aukštesniojoje technikos m-loje Kaune, buvo m-los komjaunimo org-jos sekretoriumi. Už mokinių streiko organizavimą drauge su 4 komjaunuoliais iš m-los pašalintas. 1934—35 mokėsi radiotechnikos kursuose Maskvoje. 1935—1940 dirbo pogr. part. darbą Kaune. 1939—40 studijavo Kauno un-to technikos f-te. 1940.VI—1941 dirbo LKP CK, buvo LKP CK sekretoriaus padėjėju. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, pasitraukė į rytinius TSRS rajonus. 1942.III.7 drauge su LKP CK pirmąja operatyvine grupe pasiųstas į priešo užnugarį. Žuvo kovoje prieš hitlerininkus.

JACÒVSKIS Eusiejus [g. 1918.VI.1 Kijeve] — revoliucinio judėjimo dalyvis, teisininkas. 1934 Kaune įstojo į LKJS ir už revoliucinę veiklą buvo pašalintas iš g-jos. 1937 Kauno karo komendanto baustas adm. tvarka. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Dirbo LKP CK narių ryšininku. Iliustravo linoleumo raižiniais pogr. „Tiesą" (1939), piešė plakatus. 1940

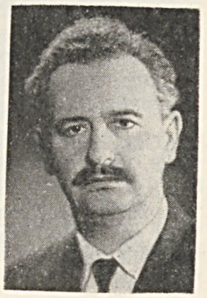

pašauktas į kariuomenę. Žlugus faš. režimui, liko tarnauti polit. vadovu Liaudies kariuomenėje, vėliau Raudonojoje Armijoje. Dalyvavo D. Tėvynės kare kaip 16 liet. divizijos karys. 1949 baigė Visasąjunginio neakivaizdinio juridinio in-to Vilniaus filialą. Nuo 1953 dirba Lietuvos TSR AT Prezidiume (nuo 1959 juridinio sk. vedėjas). Bendradarbiauja spaudoje.

Ršt.: Uždangą nuplėšus, V., 1959; Už grotų, V., 1965.

JAČỸS Antanas [1899.I.7 Krivinskuose (Anykščių rj.) — 1946.VII.13 Aknystose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, darbininkas, vėliau tarnautojas. 1923—1928 geležinkelio darbininkas, darbininkų profs-gų organizatorius. 1928 rudenį už rev. veiklą kalintas ir išsiųstas į gimtinę policijos priežiūron. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1933—40 už kom. veiklą kalintas Utenos, Panevėžio, Kauno kalėjimuose. 1940—41 Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—46 Utenos vls. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1946 Utenos rj. Aknystų taryb. ūkio direktoriaus pavaduotojas polit. reikalams. Burž. nacionalistų nužudytas.

JADAGÓNIAI — kaimas Kauno rj., Altoniškių apyl., 5 km į r. nuo Lekėčių, 9 km į š. v. nuo Zapyškio, Nemuno kair. krante. 237 gyv. (1959). Į š. nuo J. teka Liekė, pietuose — Judrė (abu Nemuno intakai). Netoli kaimo yra Jundakalnio piliakalnis. Kaime 1883 gimė Lietuvos TSR liaudies dailininkas prof. J. Šileika.

JADOGAĨVIS Jonas [g. 1907.VI.24 Sliadnevičiuose II (Lepelio rj., BTSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, partinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Baigęs septynmetę, Donbase buvo geležinkeliečiu, vėliau šachtininku. 1929—33 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1932 Komunistų partijos narys, dirbo partinį darbą įvairiose žinybose. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit. skyriaus vyr. instruktorius, atskiro kulkosvaidininkų bataliono vado pavaduotojas, 1943—1945 — 156 šaulių pulko polit. vadovas, 16 liet. divizijos polit. skyriaus viršininko pavaduotojas, divizijos kovų dalyvis. 1952 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje. Nuo 1953 dirbo Lietuvos TSR valdžios įstaigose. 1941—58 visuose LKP suvažiavimuose buvo renkamas į vadovaujančius part. organus. 1947—55 Lietuvos TSR AT deputatas.

JAGĖLIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Lekėčių apyl., 5 km į š. v. nuo Lekėčių. 96 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Žiegždris (Nemuno intakas). 1882 buvo 130 gyv. Burž. nacionalistai 1945.VI.25 nužudė Jagėliškių apylinkės sekretorių P. Nenortą.

JAGELÓNIŲ-BUDZỸLIŲ MIŠKAS — miškas Trakų rj., 11 km į š. nuo Aukštadvario, 3 km į š. v. nuo Semeliškių. Priklauso Trakų miškų ūkio Jagelonių girininkijai. Plotas 1500 ha; medynų 1440 ha. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 7 km. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priemoliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir ilgasamaniniai eglynai. 89% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 153 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiškių, jerubių. Miškas eksploatacinis. Šiaurėje siekia Jagelonių kaimą, pietryčiuose — Budzylių kaimą.

JÃGIČIUS (Jagić) Vatroslavas [1838. VII.6 Varaždine — 1923.VIII.5 Vienoje] — chorvatų kalbininkas slavistas, lyginamosios istorinės kalbotyros specialistas, Rusijos MA narys (1880). 1872—1874 Odesos un-to, 1875—80 Berlyno un-to profesorius. Parašė darbų sen. slavų ir rusų kalbų istorijos, slavų ir indoeuropiečių kalbų lyg. gramatikos, liet. kalbos klausimais. 1875 įsteigė ir iki 1920 redagavo slavistikos žrn. „Archiv für slavische Philologie" („Slavų filologijos archyvas"), kuriame išspausdino lituanistinių straipsnių: „Dėl lietuvių kalbos sakinio" (1877), „Apie senovės slavų ir lietuvių kalbų balsių atliepimą" (1878), „Lietuvių kalbos *te* : slavų *тъ, атъ*" (1882) ir kt. 1880—86 Peterburgo un-to profesorius (kurį laiką dėstė ir liet. kalbą), 1883—86 A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno (pirmųjų 10 lankų) atsakingasis redaktorius. 1886 išvyko dirbti į Vienos un-tą.

JÃGMINAS Fabijonas [1911 Šilinėje (Tauragės rj.) — 1941.VI Tauragėje] — administracinis darbuotojas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1936—39 darbininkas Tauragėje, Kaune. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą Vizbutuose (Tauragės rj.). Hitlerininkų nužudytas.

JÃGMINAS Henrikas [g. 1912.X.28 Baisogaloje (Kėdainių rj.)] — baleto artistas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1962). Nuo 1925 Valstybės teatro (Kaune) baleto artistas. Baigė to teatro baleto studiją, lankė Kauno „Aušros" g-ją. Nuo 1945 Akademinio operos ir baleto teatro artistas.

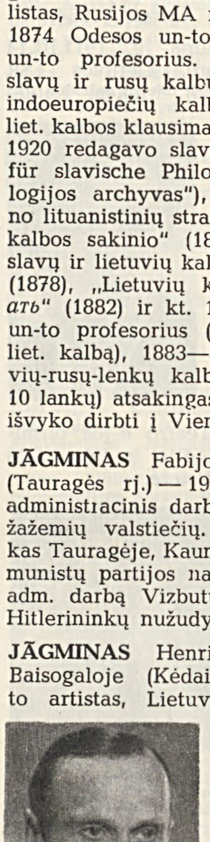

Vaidmenys: Francas (L. Delibo „Kopelija"), Bazilijus (L. Minkaus „Don Kichotas"), Stepanas (D. Klebanovo „Svetlana"), Arlekinas (R. Drigo „Arlekinada"), Mėlynas paukštis (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė"), Apolonas (Š. Guno „Faustas"), Barmalėjus (I. Morozovo „Daktaras Aiskauda") ir kt.

JÃGMINIŠKĖ — kaimas Kelmės rj., Kiaunorių apyl., 16 km į š. r. nuo Kelmės, prie Šiaulių—Tytuvėnų kelio. 60 gyv. (1959). Prie J. yra II—IV a. pilkapiai su akmenų vainikais ir griautiniais kapais. XX a. pr. pilkapyną kasinėjo plk. Masalitinovas. Dalis radinių yra Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje.

JAGÓMANTAS — ežeras Molėtų rj., 4,5 km į p. v. nuo Joniškio, 0,5 km į r. nuo Baluošų ežero. Plotas 16 ha. Ežeras rininis; ilgis 810 m, didž. plotis 260 m. Yra 2 salos. Krantai statūs, apaugę mišku. 1 km į š. nuo J. įsikūrę Jutoniai.

JAGOMASTÁITĖ Ona [1900.I.12 Tilžėje — 1941.VI.30 Vilniuje] — pažangi Tilžės lietuvių jaunimo ratelių saviveiklininkė, tautosakos rinkėja, žurnalistė. Drauge su broliu Dovu surinko R. Prūsijos liet. kaimuose burtų, prietarų, papročių, dainų ir pasakų, kurių dalį išspausdino Kauno un-tas „Tautosakos darbų" III tome. Redagavo „Naująjį Tilžės keleivį". Repatriavusi 1941 iš Tilžės į Vilnių, dirbo Lietuvos TSR Mokslų akademijoje. 1941 hitlerininkų sušaudyta su vyru E. Vilmantu (knygos „Prūsų Lietuva ir jos suvokietinimas" autorium) ir E. Jagomasto šeima.

JAGÓMASTAS Enzys [1870.III.22 Lumpėnuose, Tilžės apylinkėse — 1941.VI.30 Vilniuje] — pažangus R. Prūsijos lietuvių visuomenininkas, žurnalistas, lietuviškų knygų leidėjas. 1890—96 „Naujos lietuviškos ceitungos" bendradarbis. Redagavo ir leido Tilžėje „Aušrą" (1896—1900), „Savaitraštį" (1912—13), „Pakajaus balsą" (1929), „Naująjį Tilžės keleivį". Savo spaustuvėje, gyvavusioje Tilžėje nuo 1898, be laikraščių, išspausdino daug liet. knygų, jų tarpe A. Baranausko „Anykščių šilelį" (1921). Padėjo Lietuvos knygnešiams platinti draudžiamą liet. spaudą, ypač pažangiąją. 1941 pavasarį su šeima repatriavo į Tarybų Lietuvą. Okupavę Vilnių, hitlerininkai suėmė J. ir sušaudė su visa šeima: žmona M. Jagomastiene, sūnumis D. Jagomastu, E. Jagomastu, dukteria O. Jagomastaite.

JAGŪDIS — buvęs ežeras, nuo 1961 *Elektrėnų marių* dalis. Iki 1961 jo plotas buvo 38 ha, vid. gylis 6,3 m.

JAKAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., 7 km į r. nuo Klaipėdos, į p. nuo Žemaičių plento. 230 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Smeltalė; p. pakraštyje nuo Žemaičių plento atsišakoja kelias į Dovilus. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1945), kultūros namai (nuo 1953), biblioteka. Kaimas susikūrė, pastačius (1936) Klaipėdos radijo stotį. Vok. faš. okupantai, traukdamiesi iš Lietuvos, stoties įrengimus sunaikino. Po D. Tėvynės karo stoties pastate įkurta pr. m-la.

JAKÁIČIAI — **1.** Kaimas Jurbarko rj., Skirsnemunės apyl., 6 km į š. r. nuo Skirsnemunės. 147 gyv. (1959). Pro J. eina Raseinių—Jurbarko kelias. Yra Naukaimio pr. m-la, įk. 1942 (iki 1962 vadinosi Skirsnemuniškių pr. m-la). Burž. nacionalistai 1950 nužudė „Švyturio" kolūkio pirm. J. Naujoką.

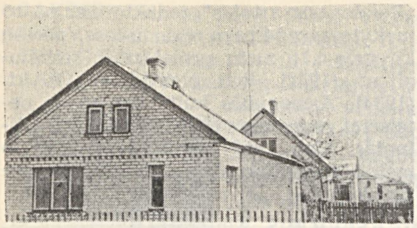

Jakaičiai 2. „Aušros" kolūkio naujosios gyvenvietės centrinė gatvė

2. Kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 7 km į p. r. nuo Šiaudinės; „Aušros" kolūkio centras. 35 gyv. (1959). Yra kolūkio lentpiūvė, medelynas. Per kaimą teka Jotija.

JĀKAS, Jankauskas, Jurgis [slap. **J. Sakalas**] — JAV lietuvių rašytojas. Savamokslis darbininkas, gyveno Binhemtone (Niujorko valstija). Period. spaudoje („Kova", „Laisvė" ir kt.) spausdino lyr. eilėraščius ir vaizdelius. Geresnių J. kūrinių įdėta į prol. poezijos antologiją „Atžalos" (JAV, 1921). Aktyviai reiškėsi kaip aktorius darbininkų teatr. saviveikloje.

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

JAKĀVIČIUS Liudvikas [slap. **Lietuvanis,** 1871.III.10 Akmenėje — 1941. VIII.20 Anykščiuose] — spaudos darbuotojas, mėgėjų teatro organizatorius.

Baigęs Akmenės pr. m-lą, 1891—1904 tarnavo Rygos uosto bei Rygos—Oriolo glžk. v-bų raštinėse. Nuo 1888 platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. Buvo žandarų kratomas ir kalinamas. 1898 Rygoje suorganizavo artistų mėgėjų ratelį, kuris pastatė nemaža originalių ir verstinių veikalų. 1901 įkūrė neleg. spaudos rėmimo ir platinimo d-ją „Šviesa", bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke" ir „Naujienose". 1904 Rygoje įsteigęs knygyną „Lietuva", pradėjo leisti įv. leidinius: kalendorius („Lietuvių naminis draugas", 1905; „Juokų kalendorius", 1907; „Miesto darbininkų kalendorius", 1907), praktinio pobūdžio knygeles („Lietuvių raštvedys", 1906; „Artistų patarėjas", 1909; „Juokai be ašarų", 1909, ir kt.). Įsigijęs spaustuvę, 1907 leido jumoristinį laikraštį „Juokdarys", 1909—15 — savaitraštį „Rygos naujienos". Tuo metu suintensyvino teatrinę veiklą. 1910 įkūrė artistų mėgėjų d-ją „Žaislas", kuri 1911—12 suvaidino apie 30 spektaklių. Nuo 1918 gyveno Šiauliuose, laikė knygyną „Lietuva" (iki 1938), leido „Lietuvių ūkiškąjį kalendorių" ir įvairius bulvarinius skaitinius. Kaip režisierius ir aktorius aktyviai dalyvavo teatrinėje veikloje. Jo leistas savaitraštis „Rygos naujienos" laikėsi liberalinės krypties, kovojo su klerikaliniu laikr. „Rygos balsas". 1939 išleido „Atsiminimus iš lietuvių spaudos draudimo laikų".

JAKAVIČIŪTĖ Gražina [g. 1907.I.28 Rygoje] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1957).

Mokėsi Petrograde, vėliau Šiaulių gimnazijoje (iki 1923). Scenos darbą pradėjo savo tėvo L. Jakavičiaus organizuojamuose vaidinimuose Šiauliuose. 1931 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją. 1932—1935 Šiaulių, 1935—1939 Klaipėdos, 1939—42 vėl Šiaulių dramos teatro, vėliau Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Tyna (A. Kitsbergo „Vilkatė"), Čigonė, Šereikienė (P. Vaičiūno „Prisikėlimas", „Ekscelencijos"), Popova (A. Čechovo „Meška"), Božena (K. Simonovo „Po Pragos kaštonais"), Larisa (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Kleopatra (M. Gorkio „Priešai"), Elizabet (A. Milerio „Salemo raganos"), Radvilienė (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Leena Tuisk (E. Raneto „Sūnus paklydėlis") ir kt.

JAKELĀITIS Motiejus [1900.X.16 Dabravolėje (Vilkaviškio rj.) — 1941.VI Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1935 Gižuose įstojo į Komunistų partiją. 1941 Keturvalakių vls. partorgas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JAKELĀITIS Vytautas [g. 1928.IV.13 Vičiūnuose (prie Kauno)] — kultūros darbuotojas.

1952 baigė Vilniaus un-to istorijos-filologijos f-tą. 1953—58 Respublikinių Liaudies kūrybos namų direktorius. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—60 LLKJS CK biuro narys. Nuo 1958 Lietuvos TSR kultūros ministro pavaduotojas. Nuo 1964 Kraštotyros d-jos tarybos pirmininkas. Kultūros ir meno klausimais rašo respublikinėje ir visasąjunginėje period. spaudoje.

Ršt.: Liaudies šokių ratelio darbo pagrindai, V., 1953; **И. Лингис, З. Славюнас, В. Якелайтис,** Литовские народные танцы, Вильнюс, 1953 [II leid. 1955]; Достижения социалистической культуры Советской Литвы. — Советская Прибалтика в семье народов СССР, М., 1960.

JAKELĒVIČIUS Martynas [1895.IV.7 Varėnoje — 1941 Druckūnuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1924—26 priklausė socialdemokratų partijai, nuo 1933 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1927—30 buvo laikomas Varnių konc. stovykloje, 1932 kalinamas Alytaus kalėjime. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Alytaus aps. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JAKĒLIAI — kaimas Švenčionių rj., Adutiškio apyl., 4 km į š. nuo Adutiškio. 134 gyv. (1959). Kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1958).

JAKIMĀVIČIUS Česlovas [g. 1924.X.27 Panevėžyje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957).

1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir ten pat dirba ped. darbą, nuo 1961 docentas. 1957—61 mechanikos f-to prodekanas, nuo 1960 medienos ir plastmasių mechaninės technologijos katedros vedėjas, 1962—1964 lengvosios pramonės f-to dekanas, nuo 1964 Kauno Politechnikos in-to prorektorius mokymo reikalams. Nuo 1958 TSKP narys. 1956 sukūrė elektrometalizavimo kombinuota oro-azoto srove būdą. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalizavimą.

JAKIMŌVIČIUS Antanas [1892.I.6 Bajoriškiuose (Biržų rj.) — 1961.VII.14 Klaipėdoje] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1905 išvyko į Jelgavą, 1913—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1920 savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją, tarnavo 24 geležinės divizijos 216 Lenino pulke, buvo kuopos polit. vadovu. Mūšyje prieš pilsudskininkus prie Zaslavlio 1920 sunkiai sužeistas. Pasveikęs apsigyveno Sverdlovske, dirbo Visos Rusijos Ypatingojoje komisijoje, o 1922—45 administracinį ir ūkinį darbą. 1945—48 Sendvario apylinkės (Klaipėdos rj.) partinės organizacijos sekretorius. 1948—56 kolūkio pirmininkas. 1949—52 LKP CK narys.

JAKĪŠKIAI — kaimas Joniškio rj., Gataučių apyl., 9 km į p. v. nuo Joniškio; kolūkio centras. 299 gyv. (1959). Per J. teka Vilkiaušis (Sidabros intakas). Lentpiūvė, senelių-invalidų namai, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1950). 1940 veikė pogrindinė LKJS kuopelė.

JAKNĀVIČIUS Jonas [1598—1668.IV.11 Vilniuje] — literatas, pedagogas. Studijavo Vilniaus akademijoje (1609—15 ir 1619—22), Braunsburge (1616—18), Nesvyžiuje (nuo 1622). Vėliau buvo Nesvyžiuje pamokslininku, Kražių, Smolensko, Vilniaus jėzuitų kolegijų rektoriumi. Eilėraštį (1609) ir keliolika knygų parašė lot. kalba. Iš išlikusių liet. rel. raštų jam priskirtinos „Evangelijos" (1647), kurių XVII—XVIII a. pasirodė apie 30 leidimų. „Evangelijos" parašytos r. aukštaičių tarme, gryna, taisyklinga kalba, jų pirmųjų leidimų liet. tekstai maža kuo skyrėsi nuo K. Širvydo „Punktų sakymų" teksto. J. veikiausiai yra padėjęs Širvydui, paskutiniais gyvenimo metais

sirgusiam džiova, parengti žodyno II leidimą („Dictionarium trium linguarum", 1631). J. yra išvertęs į lenkų kalbą K. Širvydo „Punktų sakymų" (1644) II dalį.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

JĀKOBIS (Jacoby) Karolis Rudolfas [1817.II.14 Tilžėje — 1881.II.24 Klaipėdoje] — R. Prūsijos lietuvių kalbininkas. Mokėsi Gumbinės ir Tilžės g-jose. Studijavo Karaliaučiaus (1835) ir Halės (1836—39) un-tuose. Nuo 1848 pastorius. Nuo 1870 iki mirties dėstė liet. kalbą Klaipėdos g-joje. 1879 išrinktas Lietuvių lit-ros d-jos pirmininku. Tos d-jos leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai") paskelbė dialektologinės medžiagos (klaipėdiškių tarmės tekstų su komentarais, žodžių), straipsnių etimologijos ir kalbos istorijos klausimais. Bendradarbiavo su F. Kuršaičiu, rengusiu vokiečių-lietuvių kalbų žodyną (1870). Išspausdino J. Basanavičiaus paskelbtoms dainoms vok. komentarus (1880). M-los reikalams parengė ir išleido „Lietuvių kalbos chrestomatiją" (1880).

JAKOBSONĀITĖ Liba [g. 1898.XII.20 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1945). Kilusi iš smulkių prekybininkų. Į revoliucinį darbą įsijungė 1922, mokydamasi Panevėžyje. 1924 už rev. veiklą kalinta Panevėžyje. 1925—1934 Komunistų partijos narė. 1925—1927 mokėsi Kauno mokytojų kursuose. 1928—32 Kupiškyje dirbo ped. darbą, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1932 už rev. veiklą nubausta adm. tvarka kalėti, neteko teisės mokytojauti. 1933—40 buvo vaikų darželio vedėja Kaune, priklausė pažangiųjų mokytojų profs-gai. 1940—41 Švietimo liaudies komisariato inspektorė. 1941—45 dirbo vaikų darželyje Gorkyje, lietuvių vaikų namuose Taškento sr. Nuo 1945 vaikų darželio vedėja, vėliau auklėtoja Vilniuje. Pensininkė.

JĀKOVERIS Mendalis [g. 1917.III.7 Narime (Tomsko rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1952). 1941—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1948 baigė Maskvos un-tą. Nuo 1952 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1963 docentas. Išspausdino moksl. straipsnių apie dėstymo metodiką.

JAKOVĪCKIS Ignas [m. 1847.XII.28 Vilniuje] — gamtininkas. 1824 baigė Vilniaus un-tą. 1824—32 dėstė un-te mineralogiją. 1825 parašė oriktognozijos ir geognozijos vadovėlį, 1827 — mineralogijos vadovėlį apskrities m-lų III klasei. 1830 dalyvavo E. Eichvaldo ekspedicijoje po Lietuvą, Volinę, Podolę ir parašė didelę ataskaitą apie šios ekspedicijos geografinius stebėjimus. 1832—1835 dirbo Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos mineralogijos kabinete, o 1835—42 dėstė joje zooterapiją. Uždarius akademiją, dirbo veterinarijos gydytoju.

JĀKOVLEVAS Simas [1914.IV.17 Juozapave (Telšių rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1938 drauge su kitais suorganizavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos Nevarėnų skyrių, buvo jo sekretoriumi. 1940—41 dirbo LKP Nevarėnų vls. partorgu. Žuvo Didžiojo Tėvynės karo pradžioje.

JAKŠĒVIČIUS Aleksandras [g. 1886.I.2 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš glžk. tarnautojo šeimos. Nuo 1907 mokytojas Kaišiadorių, paskui Zarasų aps., o I pasaul. karo metais Minske. 1917 buvo įstojęs į Lietuvos Socialistų liaudininkų partiją. 1918 pavasarį vokiečių okupuotame Minske dirbdamas liet. karo pabėgėlių k-te, išstojo iš liaudininkų partijos, užmezgė ryšius su bolševikų partijos pogr. org-ja, teikė jai pagalbą. 1918.VII grįžo į Lietuvą. 1918—32 Komunistų partijos narys. Kaišiadoryse sukūrė pogrindinę komunistų organizaciją, susidėjusią iš 25 narių. Iškviestas P. Eidukevičiaus į Vilnių, padėjo parengti LKP I suvažiavimą, pirmininkavo jo posėdžiuose 1918.X.1—3, buvo suvažiavimo išrinktas LKP CK nariu, suorganizavo Vilniuje pogrindinę partijos spaustuvę. Sudarius 1918.XII.8 Lietuvos Laikinąją revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę, buvo paskirtas jos nariu, drauge su kitais 1918.XII.16 pasirašė Tarybų valdžios Lietuvoje paskelbimo manifestą. 1919 pr. kurį laiką ėjo Tarybų Lietuvos susisiekimo liaudies komisaro pareigas. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo 1919.II.18—20 Vilniuje išrinktas Tarybų Lietuvos Centro Vykd. K-to nariu. 1919.IV lenkų legionieriams užpuolus Vilnių, kovėsi gatvėse, o sostinę okupavus, pasitraukė į Minską. 1919.VI partijos CK pasiųstas į Lietuvą pogr. darbo dirbti. Apsigyvenęs Šiauliuose, pradėjo atkurti ryšius su Lietuvoje veikusiomis pogr. partinėmis org-jomis. Part. konferencijos Kaune 1919 rudenį išrinktas Centro Biuro nariu, atvyko į Kauną ir dirbo Centro Biuro sekretoriumi, „Tiesos", „Darbininkų gyvenimo" redakcijose. 1920.IV partijos CK nutarimu iš pogrindinio darbo atšauktas. 1920 rudenį paskirtas naujai sudaryto part. organo — LKP Užsienio Biuro — nariu. Netrukus persikėlė į Maskvą, 1921 prisidėjo prie part. taryb. mokyklos įkūrimo, dėstė joje istoriją Lietuvos polit. emigrantams. Nuo 1922 mokytojavo Gomelio sr. lietuviškame Sofeisko kaime, paskui buvo Minsko miesto švietimo sk. vedėjo pavaduotoju, part. m-los prie Baltarusijos KP(b) CK vedėju. 1924—31 dirbo ped. ir adm. darbą Baltarusijoje. 1931—32 liet. laikr. „Raudonasis artojas" redaktorius, po to mokytojavo Minsko vid. m-lose, parašė knygelę „15 metų proletarinės revoliucijos" (1932), liet. elementorių ir kt. (1934). Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1936). 1954 reabilituotas. Nuo 1957 pensininkas. Pokario metais spausdino atsiminimus taryb. periodikoje.

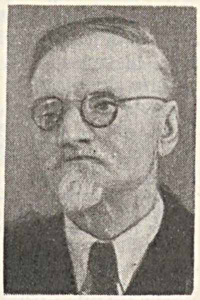

JAKŠĒVIČIUS Algirdas [1908.III.25 Sidabrave (Panevėžio rj.) — 1941.V.30 Kaune] — aktorius ir režisierius. 1926 baigė Kauno „Aušros" gimnaziją, 1933 Kauno meno m-los skulptūros skyrių. Kauno un-te išklausė teisės mokslų kursą. Kurį laiką dirbo Kybartų „Žiburio" g-jos piešimo mokytoju. Baigęs vaidybos studiją, 1933 priimtas į Kauno dramos teatrą aktoriumi. 1933—34 dirbo „Jaunųjų teatre". Jo svarb. vaidmenys: Feiginas (Č. Dikenso „Oliveras Tvistas"), Vietininkas (F. Šilerio „Vilius Telis"), Zbignevas (B. Sruogos „Milžino paunksmė"). 1935—36 studijavo režisūrą Maskvoje, Vachtangovo teatro seminare. 1936 teatro meną studijavo JAV. 1938 Valstybės teatre pastatė O'Nilo pjesę „Marko milijonai". 1940—41 „Vaidilos" teatro meno vadovas, Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-to teatrologijos skyriuje dėstė vaidybos sistemą. Teatro meno klausimais rašė period. spaudoje (slap. A. Jorigis). 1940 išvertė į liet. kalbą K. Stanislavskio „Aktoriaus saviruošą".

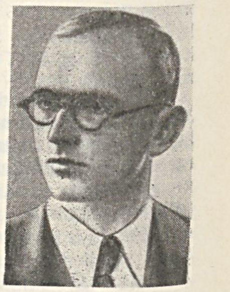

JAKŠIAĪ — kaimas Kėdainių rj., Pernaravos apyl., 9,5 km į v. nuo Josvainių. 136 gyv. (1959). Per J. eina kelias iš Pernaravos į Kauno—Kėdainių plentą. Iš r. prieina Pernaravos miškas. Lentpiūvė, mechaninės dirbtuvės, malūnas. 1919 įsteigta pr. m-la.

JĀKŠTAS Adomas — klerikalinio literato ir filosofo Aleksandro *Dambrausko* slapyvardis.

JĀKŠTAS Antanas [1903.II Krakėse (Kėdainių rj.) — 1954.X.26 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1924—32 dirbo Kėdainiuose, Alytuje, Kaune. 1927—38 Lietuvos Komunistų partijos narys. 1933—36 LKP Kauno rj. k-to narys, 1936—37 LKP CK instruktorius. 1940—41 ir 1944—54 profsąjungų darbuotojas Kaune, Vilniuje. Nuo 1950 TSKP narys.

JĀKŠTAS Jonas [g. 1931.II.8 Bikūnuose (Utenos rj.)] — poetas. Nuo 1951 spausdina eilėraščius, apybraižas, straipsnius. Nuo 1954 dirba žurnalisto darbą. 1959 baigė Vilniaus un-to istorijos-filologijos f-tą. Eil. rinkiniuose „Žalsvieji žirginiai" (1960) ir „Balti vidudieniai" (1964) apdainavo taryb. patriotizmą, kovą už taiką, taryb. jaunimo gyvenimą, meilę ir draugystę. Išvertė taryb. rusų, ukrainiečių, baltarusių poetų kūrinių.

JAKŠTYS Vincas [slap. **Senas Vincas**; 1880.V.3 Skliausčiuose (Vilkaviškio rj.) — 1961.III.2 Džibstone (netoli Filadelfijos, JAV)] — JAV lietuvių rašytojas, visuomenės veikėjas.

1900 išvyko į Škotiją, dirbo anglies kasyklose. Įsitraukęs į darbininkų judėjimą, prisidėjo prie Lietuvių socialistų s-gos įkūrimo, laikr. „Rankpelnis" įsteigimo ir leidimo. 1909 persikėlė į JAV, Filadelfijoje dirbo „Kovos" spaustuvės rinkėju, paskiau soc. laikraščio „Kova" administratoriumi. Čia suaktyvino lit. veiklą, bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Darbininkių balse", „Šviesoje", „Liaudies balse" ir kt. pažangioje spaudoje. Saviveiklai skirtų trumpų pjesių ir eilėraščių rinkinyje „Paslaptis" (1912) demaskavo reakc. dvasininkiją, ragino kovoti prieš kapit. santvarką, tragedijoje „Kontrabandininkai" (1912) pavaizdavo XIX a. pabaigos Lietuvos kaimo gyvenimą, komedijoje „Sugriauta pilis" (1912) — JAV liet. burž. politikierių veiklą, apysakose „Gyvenimo banga" (1913) ir „Gyvas grabe" (1914) — darbininkų buitį. Dramoje „Už dievą ir tėvynę" (1926) parodė burž. nacionalistų siautėjimą Lietuvoje, dramoje „Nebaigta kova" (1930) — 1905—1907 revoliucijos įvykius Lietuvos kaime, komedijoje „Atvažiavo su kraičiu" (1941) — JAV liet. biznierių gyvenimą. 1929 Niujorke išleistas „Seno Vinco raštų" pirmas tomas, apimąs dalį memuarų ir prozos kūrinius, o 1956 — „Seno Vinco eilėraščių rinkinėlis". J. išleido taip pat ir publicistikos knygelių („Kapitalisto gyvenimas ir mirtis", „Revoliucijos atbalsiai").

Ršt.: [Eilėraščiai].—Svetimoj padangėj, [Amerikos lietuvių poezijos antologija], V., 1958; Senas Vincas, Gyvenimo verpetuose, V., 1958.

Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

JAKŠTÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Rumšiškių apyl., 7 km į š. v. nuo Rumšiškių, Kauno marių š. krante. 48 gyv. (1959). P. r. pakraščiu teka Karčiupis (Nemuno intakas), už jo tęsiasi Rumšiškių miškas. Į p. nuo kaimo, marių užlietame Nemuno slėnyje, buvo dvi akmens amžiaus stovyklos; jose rasta pirmosios mezolito pusės (vėlyvoji svidrinė kultūra) ir neolito radinių.

JAKUBÁITIS Vaclovas [g. 1931.I.13 Kuisiuose (Joniškio rj.)] — partinis darbuotojas. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—55 tarnavo Tarybinėje Armijoje, vėliau LKP Eišiškių rj. k-to II sekretorius. 1962 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo LKP CK partinių organų sk. inspektoriumi. Nuo 1963 LKP Kauno rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 LKP CK narys.

JAKUBÁUSKAS Vincas [g. 1921.VIII.28 Krosnėnuose (Lazdijų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1961). 1952 baigė Lietuvos Ž. ū. akademiją. 1952—53 Jonavos MTS vyriausiasis inžinierius. Nuo 1953 Fizikos-technikos in-to, nuo 1957 Ž. ū. mechanizacijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie ratinių traktorių eksploatavimą, tręšimo darbų mechanizavimą ir kt.

JAKUBĖNAS Kazys [1908.I.28 Kaušiškiuose (Biržų rj.) — 1950.I.8 Vilniuje] — poetas. 1916—18 lankė Papilio pr. m-lą, pirmasis jo mokytojas buvo poetas K. Binkis. 1924 išspausdino pirmuosius kūrinius. 1928 baigė Biržų g-ją, studijavo teisę Kauno un-te. Priklausė studentų aušrininkų org-jai. 1929 išleido pirmąjį eil. rinkinį „Mieganti žemė".

Dėl atentato prieš A. Voldemarą, nors jame nedalyvavo, 1929 buvo suimtas ir nuteistas 10 metų kalėti. Iš kalėjimo paleistas 1931 pab., bet 1933 vėl suimtas ir kalintas iki 1935 pavasario. 1935 toliau studijavo un-te, bet dėl policijos persekiojimų 1936 turėjo studijas nutraukti. Bendradarbiavo žurnaluose „Aušrinė", „Jaunimas", „Kultūra", almanache „Prošvaistė" ir kt., pasirašinėdamas Maikio, Barabošiaus, P. Kalniečio, J. Šapalėlio, R. Bertašiaus ir kt. slapyvardžiais. Už antifašistinę lit. bei visuom. veiklą buvo dar keliskart baustas adm. baudomis ir kalėjimu. Faš. cenzūra konfiskavo J. eil. rink. „Ūžia melsvas šilas" (1936) ir „Dvidešimt metelių" (1938). 1939 pusmetį gyveno Paryžiuje. Vok. faš. okupacijos pradžioje buvo liet. burž. nacionalistų suimtas ir tik atsitiktinai išvengė mirties. 1942—43 dirbo Alytaus tuberkuliozės sanatorijos sekretoriumi. Nuo 1943 slapstėsi. Sudėtingomis pokario metų klasių kovos sąlygomis J. ne iš karto rado savo vietą taryb. gyvenime.

Ankstyvojoje J. lyrikoje ryškūs faš. priespaudos ir teroro vaizdai (rink. „Mieganti žemė"), polit. kalinių pergyvenimų ir stichinių maištingų nuotaikų motyvai (rink. „Tegyvuoja gyvas gyvenimas", 1931), valstiečių vargų tema (ciklas „Dalgių brolių dainos", 1930, ir kt.). Tolesnis poeto kūrybinis augimas matyti eil. rinkinyje „Ūžia melsvas šilas" (1936) ir vėlesniuose eilėraščiuose, pasižyminčiuose didesniu meniniu brandumu, emocingais, apibendrintais vaizdais. Satyr. eil. rinkinyje „Dvidešimt metelių" sąmojingai išjuokti fašistai ir jų palaižūnai, polit. prisitaikėliai, karjeristai bei kyšininkai. J. parašė liaudies dainų ir žinomų poetų eilėraščių parodijų, kupletų. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, sukūrė eil. „Negrįš ta diena, kur praėjo", virtusį populiaria liaudies daina. Vok. faš. okupacijos metais parašė antifaš. eilėraščių.

J. sukūrė nemaža poezijos vaikams; ji pasižymi sąmoju, žaismingu tonu, melodingu ritmu, skardžiais rimais. Daugelis geresniųjų J. kūrinių vaikams pateko į mokyklinius skaitinius ir chrestomatijas. J. lyrikai būdingi visuom. motyvai, graudus tonas, liaudies dainoms artima poet. forma. Kai kurie jo eilėraščiai virto liaudies dainomis.

J. išvertė į liet. kalbą nemaža poezijos ir prozos kūrinių: A. ir P. Barto „Nešvari mergaitė" (1936), S. Maršako „Gaisras" (1937), A. Tolstojaus „Auksinis raktelis, arba Buratino nuotykiai" (1937), P. Bak „Rytų vėjas — vakarų vėjas" (1937), „Jaunasis revoliucionierius" (1938), V. Hugo „Devyniasdešimt tretieji metai" (1939), A. Vedenskio „Žvejas ir lydys" (1946) ir kt.

Ršt.: Riešutėliai, K., 1936; Čyru-vyru, K., 1936; Du gaideliai giesmininkai, K., 1938; Bus pavasarėlis, K., 1939; Vargo dainos, K., 1940; Šimtas vyturėlių, K., 1941; Eglutė (Vaidinimas mokyklinei saviveiklai), V., 1956; Jonytės pasakėlės, V., 1957; Ūžia melsvas šilas, V., 1957; Abėcėlė, V., 1958; Žydi jaunos dienos, V., 1958; Šimtas dainužėlių, V., 1959; Grybai, paukščiai ir žvėreliai, V., 1960.

Lit.: **V. Mozūriūnas**, Vargo ir vilties dainius.— **K. Jakubėnas**, Ūžia melsvas šilas, V., 1957; **V. Galinis**, Vargo ir kovos dainius.— „Pergalė", 1958, Nr. 1; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JAKUBĖNAS Vladas [g. 1904.V.15 Biržuose] — kompozitorius, pedagogas, muzikos kritikas. 1928 baigė Rygos Konservatorijos kompozicijos klasę, 1932 — Aukštąją muz. m-lą Berlyne. 1934—44 Kauno Konservatorijos teorinių disciplinų ir fortepijono dėstytojas. Parašė simfoninių, kamerinių instrumentinių kūrinių, dainų. Burž. spaudoje reiškėsi kaip muzikos kritikas. 1944 pasitraukė į Vakarus.

JAKUBÓNIENĖ Michalina [g. 1922.II.28 Pašušvyje (Kėdainių rj.)] — žemės ūkio darbuotoja. Kilusi iš kumečių. Burž. metais dvaruose ganė gyvulius, dirbo darbininke. Po D. Tėvynės karo dirbo Dotnuvos selekcijos stotyje lauko darbininke, nuo 1954 melžėja. Nuo 1956 Lietuvos Žemdirbystės in-to eksperimentinio ūkio melžėja. Nuo 1957 yra viena pirmaujančių melžėjų respublikoje. Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerija 1963 jai suteikė Lietuvos TSR žemės ūkio pirmūnės vardą.

JAKUBÓNIS Danielius [g. 1913.II.22 Gardneryje (JAV, Masačiusetso valstija)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Augo Geidžiūnuose (Biržų rj.), kur buvo apsigyvenę jo tėvai, grįžę iš JAV. 1925 kartu su tėvais emigravo į Argentiną, įsitraukė į pažangių liet. org-jų veiklą. 1935 įstojo į Argentinos KP. Bendradarbiavo „Rytojuje", „Dabartyje". 1941—55 redagavo „Momentą", „Vienybę", „Pažangą", buvo „Tėvynės" redkolegijos narys. Už rev. veiklą buvo suimtas, kalinamas, 1944—45 išvežtas į Martino Garsijos salą. 1956 grįžo į Tarybų Lietuvą. Nuo 1957 „Vagos" leidyklos techn. redaktorius. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė atsiminimų iš savo veiklos Argentinoje

„Metai ir įvykiai" (kn. „Toli nuo tėvynės", 1957).

JAKUBÓNIS Povilas [g. 1915.VI.29 Rokiškyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940—41 dirbo Rokiškio aps. milicijos skyriuje. 1941.VI evakavosi į Gorkio sr. Nuo 1942 TSKP narys. 1942—43 Raudonosios Armijos Ypatingosios paskirties kuopoje. 1943.VII.26 pasiųstas į Rokiškio aps. partiz. kovai. Buvo LKP Rokiškio aps. pogrindinio k-to sekretorius. 1944—45 LKP Tauragės aps. k-to sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—51 part. darbuotojas Tauragėje, Skaudvilėje, 1951—53 mokėsi part. kursuose prie TSKP CK. 1954—58 part. darbuotojas Lazdijuose, Akmenėje. Nuo 1958 adm. darbuotojas Rokiškyje, Ukmergėje.

JĀKUBSONAS Šamajus [1923.II.28 Kaune — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1936 LKJS narys Kaune. 1940 baigė g-ją. 1940—41 dirbo „Komjaunimo tiesos" redakcijoje Kaune. Prasidėjus karui, evakavosi į Penzos sr. Nuo 1942 kandidatas į VKP(b) narius. 1942.VIII.9 pasiųstas į hitlerininkų okupuotą Lietuvą partiz. kovai. Žuvo, vykdydamas kovos užduotį.

JAKUCĒVIČIENĖ Eugenija [g. 1924. III.18 Birželiuose (Panevėžio rj.)] — agronomė. 1951 baigusi Lietuvos Ž. ū. akademiją, dirbo Panevėžio mašinų-traktorių stoties (MTS) baro agronome, nuo 1953 Pandėlio MTS (Rokiškio rj.) agronome. Nuo 1956 TSKP narė. Nuo 1957 Biržų rj. Lenino kolūkio pirmininkė. 1958—62 TSRS AT, nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatė. Tarybų Sąjungos vyriausybinės delegacijos Danijoje (1960) ir VDR (1961) dalyvė. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT pirmininko pavaduotoja. Jos vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančiųjų respublikoje.

JAKUČIÓNIS Augustinas [g. 1884. VIII.19 Daugirdėliuose (Alytaus rj.)] — pedagogas, vadovėlių autorius. 1904 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo pr. mokyklose, 1915—16 Vilniaus liet. dviklasės m-los vedėjas. 1916—19 Agronomijos teisių draugijos mokyklos vedėjas. 1919 dirbo Švietimo liaudies komisariate. 1919—1929 Kauno I vid. m-los mokytojas. Dėl pažangių pažiūrų faš. valdžios atleistas iš mokytojo pareigų, rašė vadovėlius pr. m-loms ir g-jų pirmosioms klasėms. Buvo aktyvus Lietuvos mokytojų profs-gos narys. Bendradarbiavo (nuo 1907) period. spaudoje: „Lietuvos ūkininke", „Lietuvos žiniose", „Beraštyje", „Mokykloje ir gyvenime", „Mokykloje ir visuomenėje". 1940—41 Švietimo liaudies komisariato suaugusiųjų švietimo v-bos referentas. Vok. faš. okupacijos metais buvo persekiojamas. 1945—1949 Pedagoginės lit-ros leidyklos redaktorius. Pensininkas.

Ršt.: Kelias į šviesą, 5 d., V.—K., 1917—36; Pirmoji pradžia, K., 1928; Aplinka ir kraštas, K., 1932; Oras, vanduo ir žemė, K., 1934; Pirmosios gamtos pamokos, K., 1934; Grynanglio kelionė, K., 1934; Praktiška rašymo skaitymo metodika, K., 1934; Gamtos vadovėlis, K., 1936; Augalai, K., 1936; Elementorius suaugusiems, K., 1948.

JAKŪTIŠKIAI — kaimas Ukmergės rj., Atkočių apyl., 12 km į v. nuo Ukmergės, prie kelio į Kėdainius; kolūkio centras. 86 gyv. (1959). Iš v. prieina Viliukų miškas. Lentpiūvė, veterinarijos punktas, aštuonmetė m-la (1912—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1950).

JAKUTÝTĖ Elena [g. 1911.XI.28 Bucharoje (Uzbekijos TSR)] — dailininkė. 1950 baigusi Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą, dėsto Kauno vidurinėje dailės m-loje, dalyvauja dailės parodose. Sukūrė iliustracijų (S. Nėries poemai „Eglė žalčių karalienė", 1955), ekslibrių, estampų („Kauno hidroelektrinė", 1958—59; „Pavasaris", 1965) ir kt.

JĀMONTAS Aleksandras [g. 1912. XII.30 Kuibiševe] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, dimisijos pulkininkas. Nuo 1940 buvo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1943.I kovojo 16 liet. divizijoje, dirbo pulko štabo viršininku ir divizijos štabe. Vėliau pulko vado pavaduotojas ir bataliono vadas. 1950—58 Ž. ū. akademijos mokymo dalies vedėjas ir dėstytojas. Nuo 1955 TSKP narys. 1958—1960 Kauno centrinio knygyno direktorius. Nuo 1961 Veterinarijos akademijos dėstytojas.

JANĀPOLĖ — kaimas Telšių rj., 8 km į š. nuo Varnių; apylinkės ir kolūkio centras. 298 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Virvyčia. Per J. eina kelias iš Telšių—Varnių vieškelio į Luokę ir Pavandenį. Dalis sodybų stovi abipus kelio viena prie kitos, kita dalis — vienkiemiai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra kolūkio gamybinių pastatų, pieninė, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (pr. m-la įst. XIX a. pr.; 1823 joje mokėsi 5 mokiniai), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1951). J. bažnyčia ir varpinė — vietinės reikšmės XVIII a. archit-ros paminklas. Iki XVIII a. antrosios pusės kaimas buvo vadinamas **Viržuvėnais** ir priklausė Žemaičių vyskupams. Kaime apsigyvenęs vyskupas Jonas Lopacinskis pavadino jį Janapole. 1775 pastatyti vyskupo rūmai. Buržuazijos valdymo metais veikė pogrindinė LKP kuopelė, kuriai vadovavo T. Volkas.

JANĀUČIUS — kaimas Kelmės rj., Kelmės apyl., 5 km į p. v. nuo Kelmės, prie Šiaulių—Sovetsko plento; kolūkio centras. 143 gyv. (1959). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kolūkio gamybiniai pastatai, malūnas, lentpiūvė.

JANĀUSKAS Vincas [m. 1906.IV.7 Kalvarijoje] — 1905 revoliucijos dalyvis Sasnavos (Kapsuko rj.) apylinkėse. Lietuvos Socialdemokratų partijos vietos kuopos vadovas. Vadovavo kovai prieš caro valdžią ir jos talkininkus. 1906 sunkiai sužeistas, Marijampolės žandarų suimtas Navasodų kaime. Mirė Kalvarijos kalėjime. Revoliucionieriai atėmė iš kalėjimo sargybos J. kūną ir privertė carinę administraciją leisti jo laidotuvėse dalyvauti 12 kalinių delegacijai. J. laidotuvės, kuriose dalyvavo daug vietos gyventojų, virto protesto demonstracija prieš carizmą.

JANĀVAS — ežeras Kapsuko rj., 2 km į š. r. nuo Kalvarijos. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 730 m, didž. plotis 380 m. Krantai žemi. Ežeras verslovinis; žuvies 1964 sugauta 20,7 kg/ha.

JANĀVIČIUS Bronius [g. 1924.II.5 Kalvarijoje] — inžinierius architektas. 1949 baigęs Kauno un-tą, dėsto Kauno Politechnikos in-te. Parengė Kauno Rotušės aikštės rytinio kvartalo ir 5 gyvenamųjų namų, XVII—XVIII a. archit-ros paminklų, rekonstrukcijos projektus (su M. Kleinu, 1954—55). 1959—64 suprojektavo kelių Kauno parduotuvių, Elektrėnų restorano, įv. parodų ir kt. interjerus. Parašė moksl. straipsnių apie Kauno archit-ros vystymąsi ir kt.

JANĀVIČIUS Liudvikas [1859.IX.5 Lapkasiuose (Šiaulių rj.) — 1902.V.30 Jakutske] — revoliucinis veikėjas. Kilęs iš dvarininkų. 1876—80, mokydamasis Vilniaus realinėje mokykloje, dalyvavo moksleivių slaptų būrelių veikloje.

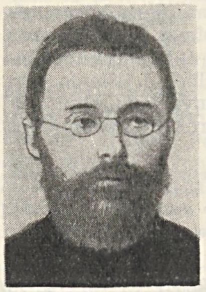

1880 įstojo į Maskvos Petrovsko žemdirbystės akademiją. Priklausė 1880 susikūrusiai „Lenkų gminai", 1881 ją pakeitusiai Lenkų-lietuvių socialinei revoliucinei partijai ir 1882 Maskvoje įsikūrusiai slaptai Vertėjų bei leidėjų d-jai. 1883 suorganizavo Maskvoje Visuotinę studentų s-gą, aktyviai reiškėsi „Proletariato" partijos veikloje, dalyvavo jos I suvažiavime Vilniuje, drauge su kitais partijos veikėjais rūpinosi Rusijos, Lenkijos ir Lietuvos revoliucionierių veiklos derinimu. Su J. Šliupu išvertė į liet. kalbą „Proletariato" partijos „Manifestą artojams". 1883 nutraukęs mokslą, dirbo vien revoliucinį darbą, bandė organizuoti socialistinės spaudos liet. kalba leidimą. Tuo tikslu 1883 rudenį į Šveicariją buvo pasiųstas J. Šliupas. Kada pastarasis atsisakė nuo rev. veiklos, 1884 J. pats nuvyko į Šveicariją ir čia susitiko su „Darbo išvadavimo" grupės veikėjais. Prasidėjus „Proletariato" partijos vadovų areštams, J. atvyko į Varšuvą ir Konrado slapyvardžiu dirbo „Proletariato" partijos vadovybėje. 29 partijos lyderių byloje 1885 nuteistas 16 metų katorgos

darbų. 1886—96 kalėjo Petropavlovsko, Šliselburgo tvirtovėse. 1896 kalėjimas pakeistas ištrėmimu į Sibirą iki gyvos galvos. Gyvenimą Varšuvos, Šliselburgo kalėjimuose, Sibire, taip pat mokslo dienas Šiauliuose ir Vilniuje J. aprašė apybraižose ir laiškuose. 1902 žurnale „Naučnoje obozrenije" („Mokslo apžvalga") paskelbtas J. moksl. darbas „Pramonės išsivystymo Lenkijos karalystėje apybraiža", kuriame J. rėmėsi V. Lenino veikalu „Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje" (sekdamas Leninu, kurio tuometinis slapyvardis buvo V. Iljin, apybraižą pasirašė slap. Ja Iljinič). Pašlijus sveikatai, J. nusižudė.

Lit.: V. Kapsukas, Raštai, t. 6, V., 1963 [p. 74—82]; V. Merkys, Liudvikas Janavičius, V., 1964.

JANAVIČIŪTĖ Ramutė [g. 1929.IX.9 Kaune] — baleto artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1959). Lankė Kauno operos ir baleto teatro baleto studiją. Nuo 1947 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro baleto artistė. 1955—56 tobulinosi Maskvos Didžiajame teatre. Gastroliavo Leningrade, Rygoje, Minske, Vid. Azijos respublikose, Kaukaze ir kt.

Vaidmenys: Raimonda (A. Glazunovo „Raimonda"), Solveiga (E. Grigo „Peras Giuntas"), Aurora (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė"), Smeraldina (M. Čiulakio „Tariamasis sužadėtinis"), Onė (J. Juzeliūno „Ant marių kranto"), Skirmutė (J. Indros „Audronė"), Drebulytė (E. Balsio „Eglė žalčių karalienė") ir kt.

JANČAITIS Alfonsas [1899 Žečkalniuose (Šakių rj.) — 1943.II Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919 buvo mobilizuotas į burž. Lietuvos kariuomenę, iš kurios tų pat metų pabaigoje perėjo į Raudonosios Armijos pusę. 1921, grįžęs į gimtinę, pradėjo rev. veiklą kaime. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. Buvo vienas pirmųjų komunistinės veiklos organizatorių Barzdų vls. Eidamas LKP Barzdų kuopelės sekretoriaus pareigas, užmezgė ryšius su Vilkaviškio, Šakių, Kazlų Rūdos ir Lekėčių komunistais. Ligi 1934 Barzdų vls. buvo sudarytos 4 part. kuopelės (18 komunistų) ir išrinktas Barzdų parajonio k-tas. Už rev. veiklą J. ir jo broliai komunistai Edvardas ir Zigmas ne kartą kalinti. 1940.VII J. paskirtas Barzdų vls. žemės ūkio komisijos pirmininku, o 1940 pab.— Paežerėlių vls. partorgu. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

JANČAITYTĖ Angelė [**Bilevičienė**; g. 1930.IV.8 Kaune] — dailininkė. 1955 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-to tekstilės katedrą, dirba dailininke tekstilininke Lentvario kilimų f-ke, dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse parodose. Nuo 1962 TSKP narė. Kuria unikalius dekoratyvinius kilimus ir etalonus masinei gamybai.

JANČAITYTĖ Tatjana [g. 1911.I.3 Žečkalniuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, partinė ir administracinė darbuotoja. Kilusi iš valstiečių. Mokėsi Pilviškių prog-joje. Nuo 1926 palaikė ryšius su LKP nariais, vykdė jų pavedimus. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Nuo 1934 LKP Žečkalnių kuopelės sekretorė. 1933, 1934, 1936 buvo adm. tvarka 15 mėn. kalinama Vilkaviškyje, Kaune, 1936—1940 buvo policijos priežiūroje. 1940—41 Barzdų vls. ž. ū. komisijos pirmininko pavaduotoja, LKP Šakių aps. k-to skyriaus vedėja. Baigusi part. darbuotojų kursus Jaroslavlio sr., 1942—44 buvo VKP(b) Soligaličio rj. k-to instruktorė. 1944—50 LKP Šakių aps. k-to, 1950—52 LKP Kauno sr. k-to sekretorė. 1952—55 mokėsi Aukštojoje part. m-loje Maskvoje. 1955—60 LKP Kėdainių rj. k-to I sekretorė. Nuo 1960 Lietuvos TSR socialinio aprūpinimo ministrė. 1949—52 ir 1956—64 LKP CK narė. 1950—54 TSRS AT deputatė. Nuo 1951 Lietuvos TSR AT deputatė.

JANČEVSKIS (Janczewski) Edvardas [1846.XII.14 Blinstrubiškiuose (Raseinių rj.) — 1918.VII.17 Krokuvoje] — botanikas, Krokuvos MA narys (1876). 1869 baigė Peterburgo un-tą. Nuo 1873 Krokuvos un-to docentas, nuo 1875 profesorius. Be kita ko, tyrinėjo Žemaitijos kūles ir išspausdino apie jas moksl. straipsnį (lenkų k., 1897), rinko mikroskopinius Žemaitijos grybus ir žiedinius augalus (pastarųjų surinko daugiau kaip 600 rūšių bei formų). Jo Žemaitijos grybų kolekciją aprašė Lenkijos botanikai B. Namislovskis ir K. Rupertas (1909), o augalų — J. mokinys A. Žmuda (išsp. 1912, 1916).

JANČIAI — kaimas Šakių rj., Lekėčių apyl., 5 km į v. nuo Lekėčių, prie Kauno—Šakių plento. 275 gyv. (1959). Per J. teka Liekė (Nemuno intakas); beveik iš visų pusių kaimą supa miškas. Jančių girininkija, pr. m-la, parduotuvė.

JANČIUS Aleksas [1908.II.18 Kaune — 1945.II.9 Kurakaimyje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Į rev. veiklą įsijungė Lekėčiuose, platino kom. lit-rą, dirbo aiškinamąjį darbą darbininkų ir valstiečių tarpe, rėmė polit. kalinius, rinko jiems aukas. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1941 dirbo Lekėčių vls. partinės org-jos sekretoriumi. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944.VIII dirbo LKP Lazdijų aps. k-te, vėliau LKP Šakių aps. k-te. Nužudytas burž. nacionalistų.

JANELIŪNAS Petras [1902 Pažalvaičiuose (Panevėžio rj.) — 1925.X.30 ten pat]— literatas. Baigęs Panevėžio g-ją, 1922 įstojo į Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. Dalyvavo Stud. socialistų d-jos, žaizdrininkų, „Kultūros" būrelio veikloje. Pasireiškė kaip lit-ros kritikas, kovojo prieš estetizmą, propagavo visuomeniškumą lit-roje. Bendradarbiavo „Keturiuose vėjuose" ir s-d. spaudoje. Redagavo s-d. jaunimo žurnalus „Naujoji banga", „Mūsų frontas".

JANÌCKAS Antanas [g. 1934.VIII.18 Kaune] — administracinis darbuotojas. 1958 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo Ariogalos rj. vietinio ūkio v-boje, Valstybinėje plano komisijoje, Vandens ūkio projektavimo in-te ir statybos treste Kaune. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1963 Kauno miesto Lenino rj. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1964 to k-to pirmininkas.

JANÌCKIS Jonas [g. 1906.VIII.3 Kaune] — inžinierius chemikas, fizikochemikas, chemijos mokslų daktaras (1948), Lietuvos TSR MA akademikas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1961). 1930 baigė Drezdeno aukštąją technikos m-lą. 1933—40 dirbo ped. darbą Kauno un-to fizinės chemijos katedroje. Nuo 1940 docentas, fizinės chemijos katedros vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais iš un-to pašalintas. Išvadavus Tarybų Lietuvą iš okupantų, vėl Kauno un-to fizinės chemijos katedros vedėjas. 1948 Maskvos un-te apgynė daktaro disertaciją „Eksperimentiniai tyrimai politioninių rūgščių srityje"; nuo 1949 profesorius. Nuo 1950 Kauno Politechnikos in-to fizinės ir koloidų chemijos katedros vedėjas. Paskelbė apie 80 moksl. darbų, daugiausia iš sieros-seleno chemijos ir elektrochemijos bei mangano elektrochemijos sričių.

Ršt.: Įvadas į fizinę ir koloidų chemiją, K., 1947; Fizinė chemija, V., 1963.

JANILIÓNIS Stasys [g. 1928.X.15 Kupiškyje] — administracinis darbuotojas. 1948—54 Kupiškio aps. kūno kultūros ir sporto k-to pirmininkas, rajono vykd. k-to kultūros sk. vedėjas. 1954 baigęs Leningrado Kūno kultūros in-tą, dirbo Kupiškio rj. liaudies švietimo sk. vedėju. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1958 Kupiškio rj. vykdomojo k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1960 Druskininkų miesto vykd. k-to pirmininkas.

JANIÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 9 km į š. r. nuo Ramygalos, 4 km į r. nuo Kėdainių—Panevėžio plento. 80 gyv. (1959). Š. v. pakraščiu teka Juoda (Nevėžio intakas). J. minimi 1604 Upytės dvaro inventoriuje. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai prie kaimo, Griniūnų miškelyje, 1941 nužudė J. gyventojus J., V. ir P. Aleliūnus bei gretimų kaimų gyventojus K. Urboną, Z. Vepštą.

JANIŠAUSKAITĖ Julija [g. 1904.IX.22 Joniškyje] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1955). 1926 baigusi Šiaulių mkt. seminariją, mokytojavo Mažeikių apskrities pradinėse m-lose. 1945—64 Joniškio II vid. m-los mokytoja. Parengė IV klasei vadovėlį „Gimtasis žodis" (1962). Pensininkė.

JANKAĨ — kaimas Šakių rj., 11 km į r. nuo Griškabūdžio; apylinkės centras. 205 gyv. (1959). Kaimas yra Jankų miško v. pakraštyje. Kolūkio lentpiūvė, mašinų-traktorių remonto dirbtuvė, kolūkio pieninė, aštuonmetė m-la (iki 1948 septynmetė), biblioteka, ryšių skyrius. Burž. metais J. valsčiuje veikė LKP ir LKJS pogr. kuopelės, kurioms priklausė broliai Vladas ir Vytautas Bieliauskai, V. Valaitis, V. Bakys, V. Kasperavičius, A. Vizgirdas, P. Stalioraitis, P. Ledas ir kt.

JANKAUSKÁITĖ Kotryna [g. 1907.III.15 Vižančiuose (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių, audėja. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. Vižančiuose suorganizavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelę, buvo LKP Ylakių parajonio k-to narė, platino neleg. lit-rą. 1938—40 LKP CK instruktorė Žemaitijoje. 1940—41 Mažeikių aps. dirbo part. ir adm. darbą. Kilus D. Tėvynės karui, evakavosi į šalies gilumą. Dirbo kolūkyje, f-ke. 1942 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose (Jaroslavlio sr.). 1944—60 part. ir adm. darbuotoja Mažeikių, Šiaulių, Akmenės rj. Pensininkė.

JANKÂUSKAS Aleksandras [g. 1925. X.19 Žukovščiznoje (Švenčionių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas.

1940.VIII savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją. Nuo 1941 VLKJS narys. D. Tėvynės karo pradžioje dalyvavo kautynėse su hitlerininkais ties Opočka, Kalininu, vėliau mokėsi jaun. polit. vadovų kursuose. Nuo 1942.III Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, vėliau mokėsi radistų m-loje Maskvoje. Nuo 1944.IV Lietuvos partizaninio judėjimo štabo, vėliau partizanų būrio „Dainavos partizanas" radistas. 1944—45 Raudonojoje Armijoje. Nuo 1946 TSKP narys. 1945—59 dirbo adm. ir part. darbą Vilniuje, Širvintose, Švenčionyse, Jonavoje. 1952—55 mokėsi Aukštojoje part. m-loje Maskvoje. 1960—62 Lietuvos TSR MT Valst. kontrolės komisijos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1962 „Lietkoopsąjungos" pirmininkas.

JANKÂUSKAS Jonas [g. 1920.VI.25 Trečionyse (Prienų rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1956). Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). Nuo 1947 dirba ped. darbą Lietuvos Ž. ū. akademijoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie gumbelinių bakterijų, azotobakterio, amoniako įsodrintų durpių ir bakterinių preparatų naudojimą kai kurių ž. ū. augalų derliui kelti.

JANKÂUSKAS Kazys [g. 1906.XI.24 Šiauliuose] — rašytojas. 1921—29 Šiaulių geležinkelio padienis darbininkas ir raštininkas. 1929 baigęs Šiaulių suaugusiųjų g-ją, studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, bendradarbiavo spaudoje. Pirmuosius kūrinius išspausdino 1930. Burž. laikotarpio kūryboje impresionistine maniera vaizdavo daugiausia geležinkelininkų ir darbininkų gyvenimą, romantizuodamas kai kuriuos burž. tikrovės reiškinius. 1940—41 ir 1944—46 Šiaulių II vid. m-los mokytojas. 1946—1951 Grož. lit-ros leidyklos verstinės lit-ros redakcijos vedėjas. 1949 išleido antrąją apysakos „Juodojo milžino žmonės" redakciją —„Beržėnų stoties kūrikas", 1959 — aps. rinkinį „Krito kaštonai". Išvertė į liet. kalbą A. Čechovo, M. Gorkio apsakymų, G. Nikolajevos rom. „Grumtynės žygyje", B. Polevojaus „Auksą", M. Auezovo ir kt. rašytojų kūrinių.

Ršt.: Jaunystė prie traukinio, K., 1936; Vieškelyje plytų vežimai, K., 1938; Dulkini batai, K., 1938; K. Janonis [K. Jankauskas], Juodojo milžino žmonės, K., 1939; K. Janonis, Žygyje, K., 1940; Beržėnų stoties kūrikas, K., 1949, Krito kaštonai, V., 1959.
Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JANKÂUSKAS Mečislovas [m. 1864. VI.24] — 1863 sukilimo dalyvis, Akmenės apylinkėse veikusio būrio vadas, sutelkęs savo būryje daugiausia valstiečius. 1864.VI.24 būrys buvo carinės kariuomenės sumuštas, J. ir kiti sukilėliai pateko į nelaisvę ir buvo nužudyti.

JANKÂUSKAS Mykolas [g. 1905.VIII.9 Šniūruose (Panevėžio rj.)] — miškininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1955). 1929 baigęs Ž. ū. akademijos (Dotnuvoje) miškininkystės skyrių, dirba miškotvarkos srityje. 1945—46 „Miško projekto" Lietuvos kontoros (Kaune) valdytojas, 1946—49 vyriausiasis inžinierius. 1945—51 kartu dėstė Vilniaus un-to miškų ūkio f-te miško taksaciją, miškotvarką; 1949—51 to f-to dekanas. Nuo 1950 Lietuvos Miškų ūkio moksl. tyrimo in-to miškų ūkio ekonomikos ir organizacijos sk. vedėjas. Išspausdino 3 moksl. veikalus bei vadovėlius, paskelbė moksl. straipsnių miško taksacijos, miškotvarkos, miškų ūkio organizavimo, miškininkystės, gamtos apsaugos, medžioklės ūkio klausimais.

Ršt.: Miško taksacija, V., 1951; Maumedžiai Lietuvos TSR miškuose ir parkuose ir jiems auginti perspektyvos, V., 1954; Miškų ūkio organizavimas kolūkiuose, V., 1959.

JANKÂUSKAS Mykolas [g. 1929.V.9 Žeimiuose (Kėdainių rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1956). 1953 baigė Leningrado Statybos in-tą. Nuo 1957 Statybos ir architektūros in-to (Kaune) moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie lenkiamus armosilikatinius elementus ir kt. klausimais.

JANKÂUSKAS Platonas [1860.X.31 Minske — 1941.XI.27 Daniliškiuose (Kėdainių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų daktaras (1893). 1883

baigė Peterburgo un-to fizikos-matematikos f-tą, 1886 Peterburgo Kelių inžinierių in-tą. Nuo 1886 dirbo Polesės geležinkelių statyboje, vėliau Peterburgo uosto statyboje. 1891 pradėjo dirbti Kelių inžinierių in-te, 1902—18 vadovavo in-to hidraulinei laboratorijai. Savo tyrimų turbinų ir išcentrinių siurblių srityje rezultatus 1904 paskelbė knygoje rusų k. „Turbinų teorijos klausimu". Nuo 1908 Kelių inžinierių in-to ordinarinis profesorius. 1921 atvyko į Lietuvą. Čia dėstė Aukštuosiuose kursuose. 1922—34 Kauno un-to profesorius, teorinės mechanikos katedros vedėjas. Sukonstravo svyruojančią platformą, sujungtą su seismografu, skirtą seismografo savybėms tirti priverstinių jo pagrindo svyravimų metu. 1934—35, būdamas pensininkas, dar skaitė studentams ir inžinieriams paskaitas apie techniškus svyravimus. Išleido mechanikos ir hidromechanikos paskaitų kursus, parašė daug moksl. straipsnių rus., liet. ir pranc. kalbomis.

JANKÂUSKAS Povilas [1897.V.15 Kreiveniškiuose (Kupiškio rj.) — 1938.XI.12 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915 išvyko į Petrogradą. 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Dalyvavo Vasario revoliucijoje Petrograde. 1918 grįžo į Lietuvą, savanoriu stojo į Raudonosios Armijos Panevėžio batalioną, buvo kuopos vadu, dalyvavo mūšiuose ties Tirkšliais, Panevėžiu, Ramygala. 1920 Kupiškyje įstojo į Komunistų partiją. 1922—25 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1926 pabaigoje atvyko į Lietuvą dirbti pogr. darbo. Kooptuotas į LKP CK, dirbo LKP CK sekretoriate Kaune. LKP IV konferencijoje (1927.IX) išrinktas LKP CK nariu. 1929 LKP CK orgbiuro sekretorius. Bendradarbiavo LKP pogr. spaudoje: „Komuniste", „Kareivių tiesoje", „Balse" (pseudonimai: Benius, B., Pundelis, Petras, K. Valius). 1930.IV Kaune Antano Vireliūno pavarde suimtas ir nuteistas 12 metų kalėti. Keičiantis TSRS ir Lietuvai politiniais kaliniais, 1933.X išvyko į Maskvą. 1934—38 Povilo Olio pavarde dirbo kultūros namų vedėju Malkovoje (Baltarusijos TSR, Mstislavlio rj.), bendradarbiavo „Priekale". Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

JANKÂUSKAS Steponas [g. 1898.IV.18 Klišiuose (Mažeikių rj.)] — zoologas

hidrobiologas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1958). 1934 baigė Kauno un-tą. Nuo 1935 to un-to zoologijos katedros asistentas. 1937—38 specializavosi hidrobiologijos srityje Brno un-to (Čekoslovakija) zoologijos in-te. Nuo 1941 Vilniaus un-to zoologijos katedros docentas, nuo 1945 profesorius, bestuburių zoologijos, nuo 1956 zoologijos katedros vedėjas. 1945—50 un-to prorektorius mokymo ir mokslo reikalams, 1951—63 prorektorius mokslo reikalams. Nuo 1954 TSKP narys. Dirbdamas Kauno un-te, daug prisidėjo prie respublikos faunos rinkimo ir Zoologijos muziejaus sukūrimo. Paskelbė moksl. straipsnių apie gėlųjų vandenų kladocerų fauną, chironomidų metamorfozę ir kitais bestuburių zoologijos klausimais.

Ršt.: Medžiaga Lietuvos kladocerų faunai pažinti, K., 1936.

JANKAVIČIŪTĖ Genė [g. 1932.X.26 Miciūnuose (Baltarusijos TSR, Astravo rj.)] — botanikė, biologijos mokslų kandidatė (1963). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie ežerų fitoplanktoną.

JANKEVIČIENĖ Algė [**Grinevičiūtė**; g. 1930.VI.27 Kaune] — inžinierė architektė, architektūros kandidatė (1963). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—1956 Kauno tarpjoninio archit-ros skyriaus architektė, paskui — Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1956 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos gotikinę archit-rą.

JANKEVIČIUS Karolis [g. 1924.XI.22 Šiauliuose] — botanikas, mikrobiologas, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, jame dėsto. Nuo 1952 TSKP narys. 1953—59 Lietuvos TSR MA Biologijos in-to, nuo 1959 Botanikos in-to direktorius. 1957—1961 žurnalo „Mokslas ir gyvenimas" vyriausiasis redaktorius. Su kitais autoriais paskelbė keliolika mokslinių straipsnių apie fitoncidus, augimo stimuliatorius, Kuršių marių ir ežerų planktoną. Be to, išspausdino straipsnių apie respublikos biologų indėlį į gamtos mokslų vystymąsi Lietuvoje. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas.

JANKEVIČIŪTĖ Jūratė [g. 1925.X.25 Šilaikiškyje (Kupiškio rj.)] — gydytoja patoanatomė, medicinos mokslų kandidatė (1955). 1949 baigė Kauno un-tą. 1949—51 Kauno un-to, nuo 1954 Kauno Medicinos in-to patologinės anatomijos katedroje dirba ped. darbą, nuo 1959 docentė. Nuo 1957 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių patologinės anatomijos klausimais.

JANKEVIČIŪTĖ Rožė [g. 1925.V.3 Šiauliuose] — vertėja. Nuo 1945 dirbo Grož. lit-ros leidykloje korektore, nuo 1946 redaktore. 1954 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Išvertė į liet. kalbą A. Barbiuso rom. „Ugnis", Š. de Kostero „Legendą apie Ulenšpigelį" (su E. Matuzevičiumi), A. Franso rom. „Pingvinų sala" ir „Šių laikų istorija", V. Hugo rom. „Žmogus, kuris juokiasi" ir kt.

JANKŌVAS Jonas [g. 1914.II.21 Taigoje (Kemerovo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1921 su tėvais apsigyveno Girelėse (Jonavos rj.). Tėvo paskatintas, 1929 įstojo į LKJS (1923—28 J. tėvas buvo LKP narys). Statybininkas. 1931—1934 LKJS Kalnėnų parajonio k-to sekretorius. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1935 LKP Jonavos rj. k-to sekretorius. 1935—36 mokėsi Maskvos part. m-loje. Grįžęs į Lietuvą, toliau dirbo pogr. darbą. 1940 dirbo Jonavos milicijoje, 1941 LKP Kauno aps. k-te skyriaus vedėjas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos karys. 1945—61 adm. darbuotojas įvairiuose Lietuvos TSR rajonuose. Pensininkas.

JANKŪNAI — **1.** Kaimas Joniškio rj., Rudiškių apyl., 18 km į p. v. nuo Joniškio, 13 km į r. nuo Šakynos. 75 gyv. (1959). Iš v. prieina Tyrelio pelkė. Pr. m-la (nuo 1923), kultūros namai (nuo 1962). 1905.VIII streikavo J. dvaro darbininkai.

2. Kaimas Kėdainių rj., Krakių apyl., 5 km į š. nuo Krakių, prie kelio į Gudžiūnus. 67 gyv. (1959). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1920), vaikų darželis (nuo 1963). J. minimi XVII a. pab.

3. Kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 6 km į p. r. nuo Obelių. 19 gyv. (1959). Prie kaimo yra ežerai Stulpis, Kukninis, Kryžinis ir Dėlinis. Ant pailgos 15 m aukščio kalvos yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė ovalo formos, 80 m ilgio, 40 m pločio, ties viduriu kiek įdubusi. Piliakalnio š. papėdėje yra 2 grioviai, tarp jų — iki 1,5 m aukščio pylimas; p. papėdėje — griovys ir iki 2 m aukščio pylimas. Vakarinį pylimo šlaitą juosia 6—8 m pločio pakopa.

JANKŪNAITĖ Eugenija [1898.X.20 Suvaidiškiuose (Rokiškio rj.) — 1939.IV.23] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. 1917 įstojo į bolševikų partiją, dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Taganroge. Grįžusi į Lietuvą, dalyvavo 1918—19 rev. įvykiuose, dirbo LKP Kupiškio apskrities k-to technine sekretore. 1919.IX išrinkta LKP Panevėžio rj. k-to sekretore. LKP konferencijos, įvykusios Kaune 1920.IV, delegatė. Nuo 1920.VII Raudonosios Armijos Vakarų fronto revoliucinės karinės tarybos bendradarbė. 1921—23 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, paskui dirbo part. darbą Borisove, Roslavlyje. 1930 baigė Sverdlovo kom. un-tą, 1932 Raudonosios profesūros in-tą. Nuo 1932 pabaigos dirbo Žemės ūkio, paskui Susisiekimo liaudies komisariatuose (Maskvoje). Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuota (1937). 1964 reabilituota.

JAÑKUS Juozas [g. 1912.III.4 Sereikoniuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1957). 1936 baigė Kauno meno m-los skulptūros studiją, vadovaujamą J. Zikaro. 1937—40 dėstė piešimą ir piešimo metodiką Šiaulių mkt. seminarijoje. Nuo 1938 dalyvauja

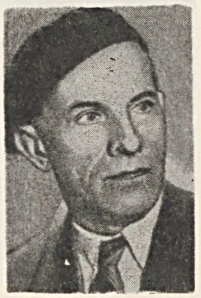

Juozas Jankus. Kostiumo eskizas J. Grušo dramai „Herkus Mantas" ir dekoracijų eskizas E. Balsio baletui „Eglė žalčių karalienė"

dailės parodose. 1940—44 Šiaulių dramos teatro, 1944—46 Vilniaus dramos teatro, 1946—48 Klaipėdos dramos teatro dailininkas dekoratorius. 1948—53 Vilniaus dramos teatro, nuo 1953 Akademinio operos ir baleto teatro vyriausiasis dailininkas. 1962 surengė individualinę parodą.

Sukūrė akvarelių, bareljefų, skulptūrinių portretų, apipavidalino spektaklius: Vilniaus dramos teatre — B. Dauguviečio „Nauja vaga" (1945), A. Čechovo „Vyšnių sodas" (1945) ir kt.; Klaipėdos dramos teatre — K. Jurašiūno „Eglė žalčių karalienė" (1946), A. Korneičiuko „Platonas Krečetas" (1947), I. Dunajevskio „Laisvasis vėjas" (1948), J. Marcinkevičiaus „Kavoliūnai" (1950); Kauno dramos teatre — A. Griciaus „Karšta vasara" (1955), J. Grušo „Herkus Mantas" (Resp. premija 1957); Kauno muz. teatre — B. Gorbulskio „Frank Kruk" (1959); Talino operos ir baleto teatre — J. Juzeliūno „Ant marių kranto" (1959); Akademiniame dramos teatre — N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas" (1949), A. Liobytės ir S. Kymantaitės „Žemė maitintoja" (pagal P. Cvirkos romaną, 1950), A. Ostrovskio „Audra" (1950), A. Korneičiuko „Putinų giraitė" (1951), V. Višnevskio „Neužmirštamieji 1919-ieji" (1951; Valst. premija 1952), V. Šekspyro „Hamletas" (1959) ir kt.; Akademiniame operos ir baleto teatre — A. Račiūno „Marytė" (1953), V. Klovos „Pilėnai" (1956), J. Indros „Audronė" (1957), E. Balsio „Eglė žalčių karalienė" (1960), Š. Guno „Romeo ir Džuljeta" (1961), Č. Punjo „Esmeralda" („Paryžiaus katedra", 1962), S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams" (1963), ir kt.

JAŇKUS Martynas [1858.VIII.7 Bitėnuose (Šilutės rj.) — 1946.V.23 Flensburge (Vokietijoje)] — liberalinis visuomenės veikėjas, spaudos darbuotojas.

Baigęs pr. m-lą, dirbo ūkyje ir savarankiškai lavinosi. R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjo J. Mikšo paveiktas, įsitraukė į kovą prieš germanizaciją ir į liet. nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Rėmė „Aušros" leidimą. 1884—1885 buvo jos redaktorius. Vienas liet. kultūrinės d-jos „Birutė" steigėjų (1885). 1886—87 leido laikr. „Garsas". Organizavo caro valdžios draudžiamų liet. knygų prekybą, palaikė artimus ryšius su knygnešiais. 1889—92 „Varpo" ir „Ūkininko" atsakingasis redaktorius. Įsigijęs spaustuvę, Bitėnuose spausdino laikraščius ir knygas. Jo spaustuvėje 1904 buvo išspausdintas pirmas K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifesto" vertimas į liet. kalbą, V. Kapsuko ir S. Matulaičio brošiūrų. 1891—93 leido satyr. laikr. „Tetutė", 1900—02 — laikr. „Saulėteka", 1909—10 — „Dienos laps". Bendradarbiavo JAV lietuvių laikraščiuose („Lietuviškajame balse", „Vienybėje lietuvninkų", „Karde"). Rinko tautosaką, rašė eilėraščius. Išleido keliasdešimt populiarių knygelių, skirtų mažo išsilavinimo skaitytojams. I pasaul. karo metu rusų armijai užėmus Klaipėdos kr. dalį, išvežtas į Rusijos gilumą. Po Spalio revoliucijos grįžo į gimtinę, kur gyveno iki 1939. Aktyviai dalyvavo judėjime (1923) dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. Hitlerininkams okupavus Klaipėdos kraštą, persikėlė į Kauną. 1944 grįžo į Bitėnus, iš kur hitlerininkų buvo išvežtas į Vokietiją.

JANKUŠKIŲ PĖLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 1 km į r. nuo Šumsko, prie BTSR sienos. Plotas 467 ha. Pelkė plyti banguotoje lygumoje. Ją maitina krituliai ir gruntiniai vandenys. Durpių klodo didž. storis 5,1 m, vid. 2,4 m. Vyrauja žemapelkinės medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 16,7%. Durpių ištekliai apie 10 mln. m^3. Pelkė nusausinta. Durpės kasamos kurui.

JANKŪTĖ Liubovė [Šifrisienė; g. 1915. XII.30 Mažeikiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1933—36 LKJS, nuo 1936 Komunistų partijos narė. Pogr. darbą dirbo Tryškiuose. 1941—45 gyveno Astrachanės ir Gorkio sr. Nuo 1945 part. darbuotoja Tryškiuose, Papilėje ir kt. Nuo 1963 pensininkė.

JANKŪTĖ Pranė [1909 Radviliškyje — 1949.V.2 Dausiškėse (Šiaulių rj.)] — pedagogė. 1925 baigė Šiaulių mkt. seminariją.

1925—32 mokytojavo pr. mokyklose. Nuo 1932 Dausiškių pr. m-los vedėja. 1947 išrinkta Lietuvos TSR AT deputate. Nuo 1948 VKP(b) narė. Pasižymėjo kaip pavyzdinga mokytoja ir aktyvi visuomenininkė. Dažnai skaitė paskaitas valstiečiams ir mokytojams. 1949 pr. suorganizavo 4 kolūkius. Nužudyta burž. nacionalistų. Jos vardu pavadintas Šiaulių rj. kolūkis ir aštuonmetė m-la.

Lit.: P. **Federavičius**, Liaudies mokytoja.— „Komunistas", 1961, Nr. 3.

JANÓNIO PŌPIERIAUS FĀBRIKAS — įmonė Kaune (Petrašiūnuose). F-ką pastatė Švedijos kapitalistų akc. b-vė „Svenska Tändsticks Aktiebolaget", gavusi iš burž. Lietuvos vyriausybės degtukų gamybos monopolį. B-vė gavo teisę gaminti ir realizuoti Lietuvoje popierių jos pačios nustatytomis kainomis. Įmonė pradėjo veikti 1932. Pagal to meto technikos lygį joje sumontuotos popieriaus mašinos buvo gana tobulos, turėjo reguliuojamą daugmotorę el. pavarą. F-kas gamino įv. rūšių ir storumo popierių (nuo 23 iki 350 g/m^2): laikraštinį, vyniojamąjį, rašomąjį, spaudos, tame tarpe popierių dokumentams ir vertybės lakštams. 1939 f-kas pagamino apie 7000 t popieriaus ir patenkino apie 90% Lietuvos popieriaus paklausos. 1940 įmonė nacionalizuota ir pavadinta Juliaus Janonio vardu. Hitlerinės okupacijos metais f-kas smarkiai nukentėjo. Okupantai iš jo išvežė apie 200 el. variklių, išardė garo turbiną. Po D. Tėvynės karo įmonė atstatyta. Pirmiausia buvo paleista jos elektrinė, kurį laiką tiekusi elektros energiją visam Kauno miestui (vietoj hitlerininkų susprogdintos Kauno elektrinės). 1949 vėl pradėjo veikti pirmoji popieriaus mašina, o 1950 ir antroji. Taryb. metais įmonė modernizuota. 1959 joje sumontuota pirmoji Tarybų Sąjungoje fotopuslaidininkinio popieriaus gaminimo mašina, 1960 nauji (kūginiai) popieriaus masės malūnai. 1963 paleista trečia popieriaus mašina, kurią sukonstravo grupė f-ko inžinierių ir technikų; jos projektinis pajėgumas 6000 t popieriaus per metus. Visos 3 mašinos gamina apie 90 t popieriaus per parą. 1964 pr. sumontuota ketvirta popieriaus mašina, kurios projektinis pajėgumas 19 000 t popieriaus per metus. F-kas specializuotas spaudos ir rašomajam popieriui gaminti. Jo produkcija siunčiama į daugelį TSRS leidyklų (Maskvos, Leningrado, Kijevo, Charkovo, Minsko, Kišiniovo ir kt.). Nemaža jos dalis eksportuojama į užsienį. F-ko popieriuje išspausdinta Didžioji

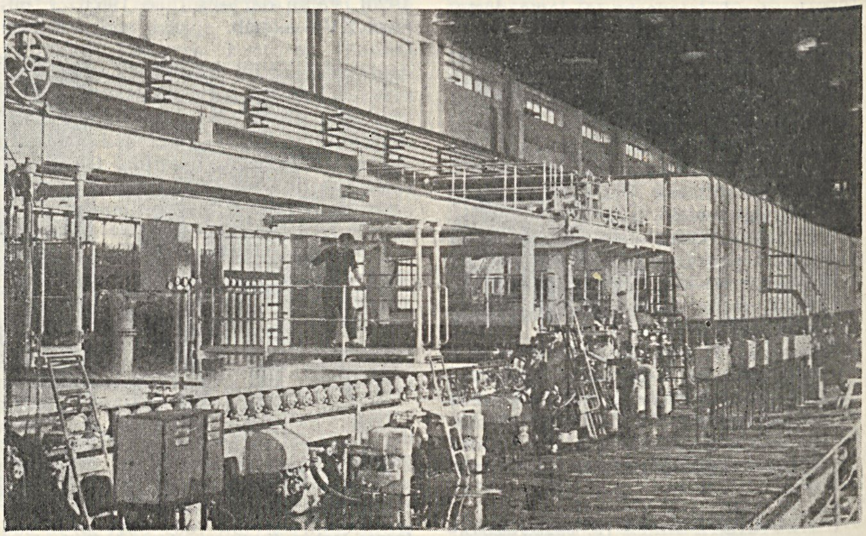

Janonio popieriaus fabriko popieriaus gaminimo mašina

tarybinė enciklopedija", „Mažoji tarybinė enciklopedija", „Ukrainietiškoji tarybinė enciklopedija", spausdinama „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija", TSRS Mokslų akademijos ir kt. svarbūs leidiniai, daugelis žurnalų, jų tarpe beveik visi Lietuvos TSR leidžiami iliustruoti žurnalai. Įmonėje veikia plataus vartojimo gaminių cechas, kuriame gaminami sąsiuviniai, vokai, užrašų knygutės, albumai ir kt. (iš viso apie 50 pavadinimų gaminių). Jie t. p. siunčiami į daugelį taryb. respublikų.

Didelis dėmesys f-ke skiriamas dirbančiųjų buitiniam ir kultūriniam aptarnavimui. F-kas turi savo valgyklą, med. punktą, pionierių stovyklą Kauno marių krante, kultūros namus su 500 vietų kino sale, sporto, paskaitų salėmis, biblioteka, skaitykla. Prie kultūros namų veikia 100 žmonių dainų ir šokių ansamblis, pučiamųjų ir estradiniai orkestrai, dramos ratelis, meninė agitacinė brigada. Ketvirtis visų dirbančiųjų priklauso įmonės sporto kolektyvui.

JANÓNIS Antanas [g. 1913.VIII.10 Saločiuose (Pasvalio rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1946 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Buvo to in-to direktoriaus pavaduotoju, gamtos-geografijos f-to dekanu. Nuo 1950 TSKP narys. 1951—58 ir nuo 1959 bot. katedros vedėjas. Nuo 1957 docentas. Dirba biologijos dėstymo metodikos ir augalų fiziologijos srityse.

Ršt.: Kontroliniai darbai ir jų recenzavimas, V., 1949; Aukštasis pedagoginis neakivaizdinis mokymas, V., 1951; Parankinė medžiaga darbui mokykliniame sklype, V., 1954; **S. Čižauskaitė, A. Janonis,** Botanikos sąsiuvinis V klasei, V., 1964; Tiriamųjų ir gamybinių bandymų temos ir metodika, V., 1964.

JANÓNIS Bronius [g. 1905.V.19 Rygoje] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1950), Lietuvos TSR nusipelnęs veterinarijos gydytojas (1961). 1935 baigė Vienos Veterinarijos akademiją. 1937—40 vet. gydytojas įvairiose Lietuvos vietovėse. Nuo 1940 dirba ped. darbą Lietuvos Vet. akademijoje, nuo 1944 vidaus ligų katedros vedėjas, nuo 1946 docentas. „Vadovo veterinarijos klausimais" (1962) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių ligas.

Ršt.: Arklių diegliai, V., 1951; Naminių gyvulių vidaus ligų klinikinė diagnostika, V., 1959.

JANÓNIS Julius [slap. **Vaidilos Ainis**; 1896.IV.5 Beržiniuose (Biržų rj.) — 1917.V.30 netoli Petrogrado] — proletarinis poetas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Vaikystėje piemenavo pas buožes. Anksti iš motinos pramoko skaityti ir rašyti. Nuo 1906 mokėsi Biržų pr. m-loje, 1913 baigė keturklasę m-lą. Ypač pamėgęs skaityti knygas, savo išsilavinimu žymiai skyrėsi iš kitų m-los draugų. Susipažinęs su darvinizmu bei materializmą propaguojančiais raštais, tapo ateistu. Labiausiai J. mėgo poeziją. Skaitė rusų poetų (A. Puškino, A. Kolcovo, I. Surikovo ir kt.), latvių poetų (Aspazijos, J. Rainio, J. Gulbio) kūrinius, patikusius vertė į liet. kalbą. Rinko liet. tautosaką; keliasdešimt liaudies dainų, pasakų ir mįslių nusiuntė „Aušrinei" bei Lietuvių moksło draugijai Vilniuje. Nuo 1910 rašė eilėraščius (pirmas eil. „Našlaitėlė" išsp. „Jaunime", 1912, Nr. 4). Dalyvavo slaptame moksleivių lavinimosi būrelyje, skaitė referatus, rašinėjo į būrelio rankraštinį laikraštėlį „Jaunimas". Užmezgė ryšius su Šiaulių bei Panevėžio aušrininkų būreliais. 1913 persikėlė į Šiaulių g-ją. Įstojo į aušrininkų org-ją, skaitė s-d. spaudą, „Pravdą", studijavo K. Markso raštus. 1914 pavasarį, kilus Rusijoje naujai rev. judėjimo bangai, su V. Rekašiumi ir kt. draugais prisidėjo prie Šiaulių darbininkų streikų kovos. Suartėjęs su darbininkų judėjimu, atsikratė liberalinės spaudos įtakos, tapo marksistu. Rygoje ėjusiame bolševikinės krypties laikraštyje „Vilnis" spausdino eilėraščius, korespondencijas, publicistinius straipsnius. 1914 parašė keletą geriausių savo poezijos kūrinių (eil. „Iš darbininkų katekizmo", „Kalvis", „Sapnai ir tikruma", „Du likimu", „Klounas" ir kt.). Iš neturtingų tėvų maža tegaudamas paramos, vertėsi pamokomis; šiek tiek jį šelpė „Žiburėlio" d-ja, atskiri asmenys.

Kilus I pasaul. karui ir frontui priartėjus prie Šiaulių, 1915 vasarą pasitraukė į Vilnių, o iš ten su kitais moksleiviais išvyko į Voronežą, kur toliau mokėsi liet. g-joje. Čia iš pradžių veikė aušrininkų org-joje, bet netrukus iš jos pasitraukė, suorganizavo marksistinį visuomenininkų būrelį. 1915 pab. būrelio išleistame rankraštiniame laikraštėlyje „Atžala" paskelbė eilėraščių („Bedarbis", „Darbo kariuomenė", „Ar tu matei?" ir kt.) ir straipsnelių ideologiniais klausimais, dėstė marksistinį-lenininį požiūrį į karą ir revoliuciją. Užmezgęs ryšius su vietiniais bolševikais, dalyvaudavo jų susirinkimuose. Laikraštyje „Voronežskij telegraf" („Voronežo telegrafas") išspausdino eilėraščių ir feljetonų, parašytų rusų kalba, kuriuose kandžiai pliekė liet. burž. visuomenę. Voronežo liet. g-joms ir moksleivių bendrabučiams vadovavę klerikalai nemėgo rev. poeto, persekiojo jį. Todėl 1916 pr. J. persikėlė mokytis į Petrogradą. Čia dar labiau įsitraukė į rev. darbą, įstojo į Komunistų partiją. 1916.VI dalyvavo Maskvoje įvykusiame slaptame liet. moksleivių suvažiavime, kuriame gynė bolševikinę programą nacionaliniu ir imp. karo klausimais. Vasarą Sinevos-Dubravos dvare (Tverės gub.) dirbo namų mokytoju, parašė eilėraščių, poemą „Rudens vidunaktį 1906 m.", str. „Tautininkai ir darbininkai". Grįžęs į Petrogradą, agitavo už liet. s-d. org-jų susijungimą su RSDDP(b). Buvo išrinktas RSDDP(b) Lietuvių rajono k-to nariu. Bendradarbiavo JAV lietuvių soc. spaudoje („Naujojoje gadynėje", „Laisvėje", „Kovoje"). Už aktyvią rev. veiklą 1916.XII.12 suimtas ir uždarytas į kalėjimą. Po kurio laiko paleistas, išvyko į Tartu, ten susitiko su studentais revoliucionieriais K. Požela ir V. Rekašiumi. Caro žandarų persekiojamas, vyko į Jekaterinoslavą (dab. Dnepropetrovskas), bet pakeliui buvo suimtas ir uždarytas į Vitebsko kalėjimą. Iš kalėjimo išėjo po 1917 Vasario revoliucijos. Atvykęs į Petrogradą, su Z. Angariečiu veikė RSDDP(b) Lietuvių rajono org-jose, kovojo su menševikais. Dirbo „Tiesos" redakcijoje. Dalyvavo kaip žurnalistas bolševikų partijos VII (Balandžio) konferencijoje, kurioje V. Leninas išdėstė garsiąsias Balandžio tezes. Daug dirbo rev. žurnalistikos srityje. Dėl skurdo ir įtempto darbo dar Šiauliuose prasidėjusi džiova intensyvėjo. Tolesnis sunkus gyvenimas ir persekiojimai visai sugriovė J. sveikatą. Nebegalėdamas aktyviai dalyvauti rev. kovoje ir nenorėdamas būti našta draugams, puolė po traukiniu tarp Petrogrado ir Carskoje Selo. Laiške-testamente draugams J. sveikino artėjančią soc. revoliuciją. Palaidotas Carskoje Selo (dab. Puškinas). 1923 ant J. kapo buvo pastatytas antkapinis akmuo, 1963 — paminklas (skulpt. B. Vyšniauskas, archit. V. Gabriūnas).

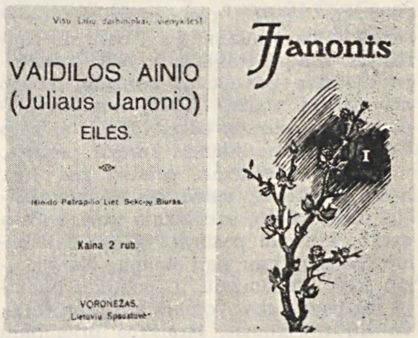

Juliaus Janonio pirmojo eilėraščių rinkinio (1918) ir „Raštų" I tomo (1957) viršeliai

Ankstyvoji J. kūryba (1910—13) — poeto brendimo, savito kelio ieškojimo atspindys. 1910—12 J. sukūrė pirmuosius poet. bandymus gamtos temomis, išvertė latvių liaudies dainų, rusų ir latvių poetų kūrinių. Palaipsniui į jo poeziją atėjo žmogaus gyvenimo, sunkios varguolio dalios tema (eil. „Klajūnas", „Jeigu visi žmonės kaip broliai gyventų" ir kt.). Vėlesniuose pirmojo kūrybos laikotarpio eilėraščiuose dominuojančią vietą užėmė vargo, skurdo, socialinės neteisybės motyvai („Kažin ko vis trūksta", „Verkiu aš" ir kt.), ryžtas kovoti, siekti laimės, dar nepakankamai išryškėjusio idealo („Jis", „Pasiryžimas" ir kt.). Svajonių ir realybės, asmeninių jausmų ir visuomeninės pareigos konfliktas neretai nuspalvino J. eilėraščius eleginiais tonais

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 656

(„Laimė", „Nekaltinkit manęs" ir kt.). Idėjiniu turiniu ir estetiniais principais ankstyvoji J. poezija natūraliai įsilieja į liet. dem. poeziją. Joje žymu P. Vaičaičio, Zigmo Gėlės, Jovaro, iš dalies Maironio įtaka.

1914—17 J. susiformavo kaip revoliucinis proletariato dainius, poetas bolševikas, savo kūrybą neatskiriamai susiejęs su darbininkų klasės kova prieš kapit. santvarką, už soc. ateitį. Jis ryškiai iškėlė klasinius prieštaravimus, socialinę nelygybę, darbo žmonių išnaudojimą (eil. „Kumečio daina", „Darbo kariuomenė", „Skurdas", „Ar tu matei?" ir kt.), šaukė į kovą prieš engėjus, carizmą ir kapit. santvarką (eil. „Kovotojų giesmė", „Pūslėtosioms rankoms", „Iš darbininkų katekizmo" ir kt.), skelbė tikėjimą darbo žmonių pergale, šviesia, laiminga ateitimi (eil. „Į ateitį šviesią", „Naujas rytas", „Atžalos" ir kt.). J. sukūrė eilėraščių imp. karo temomis, parodydamas liaudies kančias, karo neteisingumą ir beprasmiškumą, pasmerkdamas tikruosius jo kaltininkus („Pabėgėliai", „Kariuomenei traukiant", „Išvaikščiok Rusiją skersai ir išilgai" ir kt.), ragindamas imp. karą paversti piliet. karu („Kelkis, Rusija!" ir kt.). Pluoštą eilėraščių paskyrė gamtai ir vaikystės dienoms apdainuoti („Pavasaris", „Rudenį", „Pirmos snaigės" ir kt.). Trumpoje epinėje poemoje „Rudens vidunaktį 1906 m." (1916) pavaizdavo 1905—07 revoliucijos pralaimėjimą, carizmo represijas, sukūrė tragišką žuvusio kovotojo motinos paveikslą. Poemoje „Tarp siaučiančių marių" (1915) nupiešė Napoleono paveikslą, parodydamas jį kaip despotą, pasmerkdamas karą ir tironiją.

J.— soc. realizmo pradininkas liet. lit-roje, tikrovę vaizdavęs iš kovojančio proletariato, socializmo pozicijų. Jo svarb. kūriniai pasižymi giliu idėjiškumu, bolševikiniu partiškumu, liaudiškumu, rev. humanizmu. J. poetikai būdingi realizmas, rev. romantikos elementai, vaizdų tipiškumas, išraiškos priemonių paprastumas, lakoniškumas, konkretumas. Stiliuje ryškios epinio, lyrinio ir publicistinio vaizdavimo tendencijos.

J. reiškėsi ir grož. prozoje, parašė keliolika beletristinių vaizdelių, apsakymų, feljetonų. Viename geriausių prozos kūrinėlių — „Vaikų dienose" — realistiškai pavaizdavo kaimo buitį, subtiliai atskleidė vaiko psichologiją. Publicistiniame apsakyme „Tautos šulas" satyr. štrichais nupiešė tipišką liet. verteivos Traškaus paveikslą. Apybraižoje „Kaimynai" parodė Rusijos darbo žmonių revoliucines nuotaikas, propagavo bolševikinį požiūrį į imperialistinį karą. J. grožinės prozos kūriniuose natūraliai susiliejo beletristikos ir publicistikos elementai.

J.— atsidavusio darbininkų klasės kovotojo, bolševikinio tipo revoliucionieriaus — kūryba turėjo didelę reikšmę Lietuvos liaudies išsivadavimo kovai, visai demokratinei, revoliucinei liet. poezijai. Iš jos mokėsi A. Regratis, B. Pranskus-Žalionis, A. Maginskas, A. Jasutis ir kt. rev. proletariniai poetai; ji turėjo poveikio V. Montvilai, K. Jakubėnui, K. Korsakui ir kt.; jos tradicijas tęsia ir plėtoja liet. taryb. poezija. Taryb. metais kruopščiai surinktas ir išleistas J. lit. palikimas, pasirodė darbų apie jo gyvenimą ir kūrybą. J. paveikslas tvirtai įėjo į liet. taryb. poeziją, dramaturgiją, dailę. Iš J. gyvenimo sukurta J. Būtėno ir A. Kernagio drama „Pamilau dangaus žydrumą" (1957 past. Lietuvos TSR Valst. akademiniame dramos teatre). Lietuvos Kino studija 1959 pastatė filmą „Julius Janonis" (scenarijaus autorius J. Mackonis, režisieriai B. Bratkauskas, V. Dabašinskas). J. poezija išversta į rusų kalbą.

Ršt.: **Vaidilos Ainis,** Tautininkai ir darbininkai, Petrapilis, 1917; **Kukutis,** Praeivis. Tautos šulas, Voronežas, 1918; Vaidilos Ainio (Juliaus Janonio) eilės, Voronežas, 1918; Raštai, K., 1921; Juliaus Janonio jaunų dienų raštai, Ch., 1924; Raštai, K., 1941; Raštai, K., 1945; Rinktinė, K., 1952; Избранное, Вильнюс, 1952; Избранное, М., 1953; Избранное, М., 1955; Raštai, 2 t., V., 1957; Naujas rytas, V., 1960; Pavasario aidai, V., 1961; Ave vita, V., 1964.

Lit.: **V. Kapsukas,** Julius Janonis — pirmasis lietuvių proletarinis poetas.— Po raudonąja vėliava, Minskas, 1934; **P. Mikutaitis,** Juliaus Janonio gyvenimas ir kūryba, K., 1940; **V. Kapsukas,** Julius Janonis.— **J. Janonis,** Raštai, K., 1945; **K. Korsakas,** Julius Janonis — proletarų dainius.— Literatūra ir kritika, V., 1949; **K. Korsakas,** Julius Janonis, V., 1951; **С. Щипачев,** Мужество и мечта.—„Правда", 1953.IX.19; **V. Vilkienė,** Julius Janonis, [rekomendacinės lit-ros rodyklė], K., 1957; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **P. Mikutaitis,** Julius Janonis, K., 1959; **B. Pranskus,** Juliaus Janonio literatūrinis kelias. — Lietuvių literatūros gretose, V., 1959; **V. Kubilius,** Julius Janonis, V., 1962; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; **A. Žukas,** Julius Janonis (Bibliografinė rodyklė), V., 1965.

JANUĪTIS Jonas [g. 1925.XI.24 Klykoliuose (Mažeikių rj.)] — radijo ir televizijos darbuotojas, žurnalistas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, partizanas vokiškųjų fašistų okupuotoje Lietuvoje. Nuo 1945 TSKP narys. Dirbo „Valstiečių laikraščio" redakcijoje. 1947 baigė Centrinę komjaunimo m-lą prie VLKJS CK. 1948—1953 „Komjaunimo tiesos" redaktoriaus pavaduotojas, redaktorius. Nuo 1953 Radijo ir televizijos k-to pirmininkas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1964 LKP CK narys.

JANŪKIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Žvirgždaičių apyl., 14 km į r. nuo Kudirkos Naumiesčio, 2 km į š. nuo Šešupės. 59 gyv. (1959). Per kaimą teka Milupė (Šešupės intakas); jos vaga kanalizuota. Malūnas, lentpiūvė, biblioteka.

JANULĀITIS Augustinas [1878.III.19 Malavėnuose (Šiaulių rj.) — 1950.V.22 Kaune] — teisininkas, istorikas, teisės mokslų daktaras, Lietuvos TSR Mokslų akademijos akademikas (1941). 1886—1893 mokėsi Šiaulių gimnazijoje, bet už draudžiamos lietuviškos spaudos platinimą iš jos pašalintas. 1896 baigė g-ją Rygoje. 1896—1900 studijavo Maskvos un-to teisės f-te. Už anticarinę veiklą studentų tarpe 1900 iš un-to pašalintas. Nuo 1902 gyveno Tilžėje, Bitėnuose ir Škotijoje. J. Lizdeikos slapyvardžiu įėjo į Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) CK, tapo vienu svarbiausiųjų jos dešiniojo sparno vadovų (LSDP eilėse buvo iki 1923). 1902—05 redagavo „Darbininkų balsą". Pirmą kartą į lietuvių k. išvertė ir 1904 Bitėnuose išleido K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestą". 1903—05 Berno un-te studijavo teisę. 1905—06 kaip LSDP CK narys R. Prūsijoje leido partijos atsišaukimus, rašė ir išleido publicistinių brošiūrų. Kelis kartus buvo nelegaliai grįžęs į Lietuvą. Po 1905—1907 revoliucijos baigė Maskvos un-tą. 1907—16 advokatavo Vilniuje, dalyvavo visuom. judėjime kaip socialdemokratas likvidatorius. Nuo 1907 pradėjo tyrinėti Lietuvos istoriją, naudodamasis Vilniaus ir kitais archyvais; buvo Lietuvių mokslo d-jos narys. 1910—11 bendradarbiavo žurnale „Visuomenė". Išvertė ir 1912 Vilniuje pirmą kartą išleido sutrumpintą F. Engelso veikalą „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė". Nuo I pasaul. karo galutinai perėjo į burž. stovyklą. 1916.VIII—1917.XII vok. okup. valdžios ištremtas iš Vilniaus ir uždarytas į belaisvių stovyklą. Sugrįžęs dirbo „Darbo balso" redakcijoje, buvo pirmosios burž. vyriausybės užsienio reikalų ministras (Vilniuje), 1919 išsikėlė į Kauną. 1920—22 dėstė Lietuvos teisės istoriją Aukštuosiuose kursuose, nuo 1922 Lietuvos un-to profesorius, 1932—39 un-to teisės f-to dekanas. 1925 buvo Vyriausiojo tribunolo teisėju, vėliau kurį laiką advokatavo. 1940 persikėlė į Vilnių un-tą ir iki naujų mokslo metų pradžios buvo teisės f-to dekanas.

Svarbiausia J. tyrinėjimų problematika 1907—23 buvo dvaro ir kaimo prieštaravimai XVIII a. pab.—XIX a. pirmojoje pusėje, 1831 ir 1863 sukilimai bei reakcinis katalikų bažnyčios vaidmuo. Vėliau jis tyrinėjo Lietuvos teisės istoriją, išleido monografijų. Paliko rankraščius: „Kazimiero teisynas 1468 m.", „Šiaulių ekonomija XVI—XVIII a.". J. darbų metodologija buržuazinė. Savo darbuose, ypač ankstesniuose, analizavo socialinius-ekonominius prieštaravimus, teigiamai vertino darbo žmonių išsivadavimo kovą. J. darbų tematikoje svarbią vietą užima pažangesnieji visuomenės kultūrinio gyvenimo reiškiniai. Kauno un-tas 1932 suteikė J. teisės mokslų daktaro laipsnį.

Ršt.: Baudžiava Lietuvoje, Ch., 1901; Kaip žmonės su ponais kovojo, Ch., 1907; Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje, V., 1910; Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje, V., 1910; Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius (Lietuvos rašytojas, 1813—1846), V., 1910; Simanas Daukantas, V., 1913; 1863—1864 m. sukilimas Lietuvoje, K., 1921; 1863 m. sukilimo veikėjai Lietuvoje (Kostas Kalinauskas. Zigmantas Sierakauskas. Kun. A. Mackevičius — sukilimo vadas).—„Švietimo darbas", 1921, Nr. 1—4; Vyriausias Lietuvos tribunolas XVI—XVIII amž., K., 1927; Užnemunė po Prūsais (1795—1807), K., 1928; Kiprijonas-Juozas Zabitis (Nezabitauskas) (Jo gyvenimas ir raštai, 1774—1837 m.).—„Tauta ir žodis", kn. 5—6, K., 1928—30; Baudžiavos panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817—1819 m.), K., 1929; Napoleono teisynas, K., 1930; Ignas Danilavičius (Lietuvos bei jos teisės istorikas), K., 1932; Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795—1863), K., 1936.

JANULĒVIČIUS Jonas [1874.IX.20 Vilniuje — 1941.II.21 Kremenčiuge (Ukrainos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1892 priklausė nelegaliam darbininkų rateliui Vilniuje, nuo 1895 — Lietuvos socialdemokratijai. Už dalyvavimą darbininkų judėjime 1897 ir 1899 kalintas Vilniuje; 1900 ištremtas į Vologdos gub., gyveno policijos priežiūroje. 1902 persikėlė į Astrachanę, ten susiekė su ištremtaisiais socialdemokratais — RSDDP nariais ir veikė pogrindyje. Nuo 1902 Komunistų partijos narys. Carinės policijos persekiojamas, 1905 grįžo į Vilnių. Dalyvavo 1905—1907 revoliucijoje, aktyviai veikė Lietuvos Socialdemokratų partijos Vilniaus org-joje, kartu su Z. Angariečiu ir kt. kovojo prieš nacionalistus (federalistus) toje partijoje. 1906 suimtas ir kalintas. Padėjo vadovauti masiniam darbininkų odininkų streikui, už tai 1909 buvo suimtas ir kalinamas Vilniuje. 1910 ištremtas į Minską 2 metams. Nuo 1918 dirbo part. ir adm. darbą Kremenčiuge.

JANULĒVIČIUS Juozas [1919.VI.23 Alytuje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1937—39 LKJS narys. Už dalyvavimą streike Alytuje 1937 adm. tvarka nubaustas. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1939.XI už kom. atsišaukimų platinimą Alytuje vėl suimtas ir 1940.II nuteistas 1 metus ir 4 mėn. kalėti; buvo kalinamas Kaune. Nuo 1940.VI dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato Alytaus aps. skyriuje, 1941 — Raseinių aps. skyriuje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JANULIĀNIS Juozas [1885.III Šiaudiniuose (Utenos rj.) — 1961.II.27 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1898 išvyko į Peterburgą, ten, dirbdamas prekybinėse įstaigose, įsijungė į profsąjunginį judėjimą. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. Po Vasario revoliucijos išrinktas pulko kareivių tarybos k-to sekretoriumi. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 dirbo adm. ir part. darbą Saratovo gubernijoje. 1919 padėjo suformuoti Uralo ypatingąjį pulką, kovojo prieš baltagvardiečius ir pilsudskininkus, buvo šaulių pulko, o vėliau šaulių brigados komisaru. 1927—41 dirbo partinį ir ūkinį darbą Leningrade ir Kazachstane. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje pulko vado pavaduotojas. 1946—53 dirbo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos reikalų valdyboje.

JANULIÓNIS Jonas [1893.IX.30 Latvygaloje (Biržų rj.) — 1961.IX.4 Panevėžyje] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1956). 1915 baigęs Rygos g-ją, studijavo Petrogrado Miškų in-te. 1921 grįžęs į Lietuvą, iki 1924 Nemunėlio Radviliškio prog-jos, 1924—41 Panevėžio berniukų g-jos matematikos mokytojas. 1926—30 priklausė Lietuvos mokytojų profs-gai. 1940—41 Panevėžio berniukų g-jos mokymo dalies vedėjas, 1944—59 Panevėžio I vidurinės mokyklos direktorius, vėliau tos pat mokyklos mokytojas.

JANULIÓNIS Juozas [g. 1914.IV.11 Pilotiškėse (Prienų rj.)] — gydytojas rentgenologas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1941 baigė Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-tą, 1949 — Kauno un-to medicinos f-tą. Nuo 1949 dirba Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Paskelbė moksl. straipsnių apie pogimdyvinių mastitų rentgenoterapiją ir kt. klausimais.

JANULIÓNIS Jurgis [1900.XI.22 Byčiuose (Kupiškio rj.) — 1951.XII.23 Montevideo mieste (Urugvajuje)] — pažangus Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjas. 1929 emigravo į Argentiną, vėliau persikėlė į Urugvajų. 1938 jo iniciatyva buvo įsteigtas Urugvajaus lietuvių kultūros ir meno klubas. A. Klajūno ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo Urugvajaus lietuvių darbininkų laikraščiuose „Proletaras", „Raudonoji vėliava". Nuo 1943 „Darbo" atsakingasis redaktorius.

JANÙLIS Alfonsas [g. 1909.X.1 Altenburge (Latvijos TSR)] — dailininkas. 1927—32 studijavo skulptūrą Kauno meno m-loje. 1930—40 Kauno m-lose dėstė piešimą. Nuo 1938 dalyvauja dailės parodose. 1945 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą. 1944—50 Kauno un-to archit-ros f-to dėstytojas (1947—50 piešimo katedros vedėjas, nuo 1949 docentas). 1945—47 vadovavo Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to meno istorijos katedrai, dėstė meno istoriją dramos studijoje ir kt. Nuo 1950 Kauno Politechnikos in-to statybos f-to grafikos ir piešimo darbų katedros vedėjas, piešimo ir skulptūros dėstytojas.

Kūriniai: reljefai liet. folkloro temomis „Eglė žalčių karalienė" (1937), „Įšoko oželis į rūtų darželį" (1939), „Trijų seselių jauną brolelį. . ." (1940); skulptūros „Knygnešys" (1940), „Darbininkai" (1941), „Lietuvaitė" (1945); reljefai kolūkinio gyvenimo temomis „Linų rovimas" (1945), „Melžėjos" (1960); dail. K. Šimonio (1958), inž. S. Sčesnulevičiaus (1961), akad. K. Baršausko (1962) portretiniai reljefai, ir kt.

JANÙLIS Jonas [g. 1888.XII.21 Toliočiuose (Šiaulių rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959). 1907 baigė Liepojos realinę m-lą, 1913 — Kaunas meno m-lą. 1913 dėstė piešimą Kandavos (Latvijos TSR) vid. m-loje. I pasaul. karo metais mokytojavo Š. Kaukaze. 1921 grįžęs į Lietuvą, dėstė piešimą Šiaulių berniukų g-joje, 1924—29 ir 1932—34 — Kauno meno m-loje. 1946—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, 1951—52 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (nuo 1950 docentas). Dalyvauja respublikinėse ir visasąjunginėse dailės parodose. Kūrė daugiausia portretus ir peizažus.

Kūriniai: portretai — motinos (1925), žmonos (1927), poeto Maironio (1927), aktorės E. Žalinkevičaitės, dirigento M. Bukšos (1948), motinos didvyrės Žalalienės (1950), akademiko J. Kriščiūno (1959), autoportretas (1962), liaudies poeto A. Strazdo (1963); peizažai —„Žiema Zarasuose" (1927), „Zarasai" (1927), ir kt.

JANÙLIS Mečislovas [g. 1925.I.15 Toliočiuose (Šiaulių rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1948 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, dirbo švietimo darbą Meškuičiuose, Šiauliuose. Nuo 1950 TSKP narys, dirbo part. darbą Šiauliuose. 1955—56 LKP CK darbuotojas. 1960 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo LKP Pandėlio rj., vėliau Rokiškio rj. k-to I sekretoriumi. Nuo 1962 Rokiškio rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

JANÙLIS Petras [g. 1906.XII.27 Kalniškiuose (Mažeikių rj.)] — architektas. Baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą. Nuo 1945 dirba Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filiale. Sudarė Raseinių (1952, 1964), Telšių (1962), Kapsuko (1962), Kauno (1964) ir kt. respublikos miestų gen. planus, Klaipėdos rekonstrukcijos planą (1963), suprojektavo keliasdešimt kolūkių gyvenviečių.

JANULÌŠKIS — kaimas Švenčionių rj., Labanoro apyl., 10 km į v. nuo Švenčionėlių. 30 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Peršokšna (Lakajos intakas); iš visų pusių kaimą supa Baranavos miškas. Elektrinė, Prūdiškio ir J. girininkijos, vaistažolių supirkimo punktas, ryšių skyrius, parduotuvė, Baranavos felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), Baranavos biblioteka.

JANUŠAUSKÁITĖ Eleonora [1891. VIII.18 Subatėje (Latvijos TSR) — 1958. IV.26 Kaune] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1958). 1913 baigė „Saulės" mokytojų kursus Kaune. I pasaul. karo metais mokytojavo Petrograde liet. pabėgėlių pr. m-loje, nuo 1919 — Kauno g-jose. Baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to istorijos skyrių. Nuo 1921 priklausė Lietuvos mokytojų profs-gai. 1944—58 Kauno Nėries vid. m-los direktorė. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatė.

JANUŠÁUSKAS Juozas [1895 Vekeriotiškėse (Vilkaviškio rj.) — 1922.XII.19 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis.

1918 Vekeriotiškėse įstojo į Komunistų partiją, buvo partinės kuopelės sekretoriumi. LKP pirmosios konferencijos (1918.IX.15 Užbaliuose) delegatas nuo Šunskų partinės org-jos. 1918.XII Šunskų vls. revoliucinio k-to narys. 1921.IV buvo suimtas ir kalinamas Kauno kalėjime; čia nuo šiltinės mirė. Pogr. partinės org-jos iniciatyva mirusiojo kūnas pervežtas į Marijampolę. Laidotuvės virto darbo žmonių demonstracija prieš burž. valdžią, įvyko susirėmimas su policija.

JANUŠAUSKAS Vincas [1880 Vekeriotiškėse (Vilkaviškio rj.) — 1949.VIII.23 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių, siuvėjas. 1904 įsijungė į rev. veiklą. 1905—07 valstiečių susirinkimuose Vekeriotiškėse skaitė pranešimus, platino s-d. lit-rą. 1909—17 Petrograde dirbo siuvėju. 1918.VII grįžo į gimtinę. LKP narys nuo 1918. Buvo visuotinio dvarų kumečių suvažiavimo Ungurinės dvare delegatas, padėjo organizuoti Vekeriotiškėse ir Šunskuose kom. kuopeles, buvo Vekeriotiškių partinės kuopelės pirmininkas, 1918.XII Šunskų vls. revoliucinio k-to pirmininkas, drauge su kitais suorganizavo ginkluotą būrį kovai prieš buržuaziją. 1919 LKP Šunskų parajonio k-to pirmininkas. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, toliau dirbo pogr. part. darbą. 1921 kalintas. 1923 vėl suimtas ir iki 1926 kalintas. Daugiau rev. judėjime nedalyvavo, dirbo žemės ūkyje.

JANUŠAVA — kaimas Anykščių rj., 2,5 km į š. nuo Kavarsko, prie kelio į Traupį; Dabužių apylinkės ir kolūkio centras. 19 gyv. (1959). Per J. teka Šunykšta (Šventosios intakas). Malūnas, lentpjūvė, pr. m-la (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1952).

JANUŠEVIČIENĖ Julijona [g. 1919.VI.9 Mielaičiuose (Joniškio rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1954). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1945 Vilniaus un-te dirba ped. darbą, nuo 1960 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių fotodichroizmo ir kt. klausimais.

JANUŠEVIČIUS Jonas [1910.IX.26 Rygoje — 1941 Telšių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių, darbininkas. Nepartinis. 1925—1926 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai. Už dalyvavimą pleckaitininkų veikloje 1929.V.11 suimtas ir nuteistas sušaudyti. Paskui bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Kalėdamas Kauno IX forte, 1930 viešai pasmerkė ankstesnę savo polit. veiklą, įstojo į rev. polit. kalinių kolektyvą ir laikėsi LKP linijos. Nuo 1940.VI Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas. Nuo 1941.VII partizanas A. Milvydo grupėje, veikusioje Telšių apskrityje. Žuvo su kitais grupės kovotojais.

JANUŠEVIČIUS Kostas [g. 1914.III.3 Iškonyse (Biržų rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1959). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1945 dirba pedagoginį darbą Vilniaus Pedagoginiame in-te, nuo 1961 fizikos-matematikos f-to prodekanas, docentas. 1962 įstojo į TSKP.

JANUŠEVIČIUS Povilas [slap. **Petras Gražbylys**; 1866.XII.17 Biržuose — 1948.V.17 Kaune] — kalbininkas. Baigė Žemaičių kunigų seminariją (1890), Peterburgo Dvasinę akademiją (1898). 1898—1919 Kauno kunigų seminarijoje dėstė liet. kalbą, homiletiką. Padėjo J. Jablonskiui redaguoti A. Juškos liet. kalbos žodyno II d. (1904). Parašė ir išleido liet. kalbos gramatikas: „Naujas lietuviškas kalbomokslis" (1903), „Senasis lietuviškas kalbomokslis" (1905), „Santaika (sintaksis) lietuviškoje kalboje" (1905). J. gramatikos parašytos praktikos reikalams pagal K. Jauniaus „Lietuvišką kalbomokslį" (1897). Savarankiškiausiai, remiantis liaudies šnekamosios kalbos medžiaga, parašyta sintaksė.

JANŪŠIS Feliksas [1867.X.10 Ukmergės aps. — 1920.I.31 Kretingoje] — literatas, kultūros veikėjas. 1887 baigė Kauno g-ją, 1894 — Maskvos un-to medicinos f-tą. Studijuodamas dalyvavo slaptos liet. studentų d-jos veikloje, P. Jogviliečio, P. Miškinio ir kt. slapyvardžiais ėmė bendradarbiauti period. spaudoje. 1891 laikr. „Varpas" išspausdino jo verstą V. Korolenkos aps. „Miškas ūžia", 1892 laikr. „Ūkininkas"— Kovalevskos aps. „Pamotė". Parašė skyrių knygai „Trumpa senovės lietuvių istorija" (išl. 1892), išleido verstinių populiarių mokslo knygelių (P. Lafargo „Pasaka apie Adomą ir Ievą", 1894, ir kt.), grož. prozos kūrinių vertimų (P. Peiverintos apys. „Pavargėlė", 1893; apys. „Krumplių Jonas", 1895). Nuo 1895 dirbo gydytoju Balbieriškyje, Kretingoje. Rinko liaudies medicinos medžiagą, kurią panaudojo J. Basanavičius knygoje „Medega mūsų tautiškai vaistininkystei" (1898). 1899 padėjo surengti Palangoje liet. spektaklį. 1900 už anticarinę veiklą ištremtas į Smolenską, po metų grįžo į Kretingą. Karo su japonais metu mobilizuotas į armiją. 1905—14 vėl dirbo Kretingoje, I pasaul. karo metu — Maskvoje, Tartu. Sugrįžęs į Lietuvą, buvo Kretingos aps. gydytoju.

JANUŠYTĖ Liucija [1909.VII.21 Kretingoje — 1965.V.6 Vilniuje] — rašytoja. I pasaulinio karo metais su šeima gyveno Ugliče (Jaroslavlio sr.), vėliau Tartu. Grįžusi į Lietuvą, nuo 1926 spausdino periodikoje feljetonus ir humoreskas, pasirašinėdama Marso, Žemaičiokės, Gagrio, Ytės, Tetos Liūnės ir kt. slapyvardžiais. 1928 baigė Klaipėdos gimnaziją. 2 metus studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Kurį laiką gyveno Latvijoje, Estijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Anglijoje. Feljetonų rinkiniuose „Ant ko ir pasirašau" (1935), „Važiuojam" (1936) išjuokė burž. visuomenės, ypač valdininkijos, gyvenimo ydas, satyr. romane „Korektūros klaida" (1938) pavaizdavo Paryžiaus bohemos gyvenimą. 1940—41 aktyviai bendradarbiavo satyr. žurnale „Šluota". 1945—46 dirbo „Tiesos" redakcijoje skyriaus vedėja. Parašė apysakas vaikams „Pirmosios dienos" (1948) ir „Žalioji šeima" (1950), muz. pjesę vaikams „Mes ne du ir ne trys" (1951, komp. A. Belazaras), su J. Mackoniu — komp. A. Belazaro operetės „Auksinės marios" (1955) libretą, su A. Prokopavičiumi — scenos vaizdelį „Lelijų puokštė" (1957), komedijų saviveiklai („Trys šeštadieniai", 1957; „Amerikos balsas", 1958, ir kt.), išleido feljetonų rinkinį „Iki pasimatymo!" (1964), išvertė tarybinių ir kt. rašytojų kūrinių.

Vert.: **A. Fadejevas,** Jaunoji gvardija, K., 1947; **I. Ilfas, E. Petrovas,** Aukso veršis, V., 1957; **I. Ilfas, E. Petrovas,** Kaip buvo gaminamas Robinzonas, V., 1958; **V. Kočetovas,** Broliai Jeršovai, V., 1960; **M. Larnis,** Ketvirtasis slankstelis, V., 1961; **M. Larnis,** Gražioji kiaulininkė, V., 1962; **N. Dubovas,** Žiaurus išbandymas, V., 1963; **P. Mirnas,** Patvirkėlė, V., 1964.

JANUŠKA Jonas [g. 1903.VIII.8 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo Argentinoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1930 išvyko į Argentiną. 1941—43 Argentinos pažangiųjų lietuvių laikr. „Momentas" (Buenos Airese), 1945—49 „Vienybė" ir 1949—50 „Tėvynė" redakcinių kolegijų narys. Už dalyvavimą darbininkų judėjime 1939, 1941 trumpą laiką kalintas, o nuo 1944.VI iki 1945.V be teismo laikytas Vilja Devoto kalėjime. 1956 grįžo į Tarybų Lietuvą. Nuo 1959 TSKP narys.

JANUŠKEVIČIENĖ Genrieta [g. 1911.II.4 ~~Leningrade]~~ Peterburge — gydytoja pediatrė, Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1965). 1936 baigusi Kauno un-tą, dirbo gydytoja Kuršėnų sveikatos punkte, nuo 1940 Kauno un-to vaikų klinikoje. 1941—44 gydytoja Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, vėliau — Kauno un-to medicinos f-to vaikų ligų katedros asistentė, nuo 1946 dėstytoja. Nuo 1949 Kauno resp. klinikinės ligoninės vaikų vidaus ligų sk. vedėja.

JANUŠKEVIČIENĖ Regina [**Valtavičiūtė**; g. 1896.VII.8 Masikvietiškyje (Vilkaviškio rj.)] — rašytoja, kultūros darbuotoja. 1909—11 mokėsi „Saulės" kursuose Kaune. 1914 išvyko į Peterburgą, dirbo saviveikliniuose liet. teatruose, suartėjo su darbininkais, bolševikų partija. 1918 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1919—26 Maskvoje studijavo teatro meną, vadovaujama V. Mejercholdo ir kt., 1929 baigė scenaristų kursus. Bendradarbiavo su turkų poetu N. Hikmetu, kino rež. N. Eku, A. Stolperiu ir kt., vaidino kino filmuose („Kelialapis į gyvenimą" ir kt.). Parašė rusų ir lietuvių kalbomis pjesių („Mina padėta", su N. Eku, 1927; „Kova", su N. Hikmetu, 1928; „Negalima tylėti", 1930, ir kt.), scenarijų („Kelialapis į gyvenimą", su

N. Eku ir A. Stolperiu, 1931; „Fronto ruožas", su N. Eku ir A. Stolperiu, 1933; „Grunė Kornakova", su N. Eku, 1934, ir kt.), rašė eilėraščius. 1947—49 Lietuvos kino studijos redaktorė. D. Tėvynės karo ir pokario metais sukūrė pjesių liet. tematika, išvertė į rusų k. J. Avyžiaus, P. Cvirkos, J. Marcinkevičiaus, I. Simonaitytės, J. Šimkaus, A. Venclovos ir kt. liet. rašytojų prozos kūrinių, prisidėjo prie liet. kultūros ir literatūros propagavimo Tarybų Sąjungoje.

JANUŠKĒVIČIUS Mykolas [1886 Vyžuonose (Utenos rj.) — 1942.XII.4 Kaune] — visuomenės veikėjas, publicistas. Peterburgo un-te studijavo teisę. 1912—1917 Valst. Dūmos atstovas (priklausė trudovikų grupei). 1916—18 Petrograde leido ir redagavo liaudininkų-eserų laikr. „Naujoji Lietuva". Po Spalio revoliucijos stojo prieš Tarybų valdžią. Vienas Lietuvos Revoliucinių socialistų liaudininkų (eserų) partijos ideologų. Dirbo „Lietuvos žinių" redakcijoje. Išvertė keliolika romanų (H. Šefo „Lukrecija Bordžija", 1932, A. Marčinskio „Kartagenos požemiuose", 1934, ir kt.).

JANUŠKĒVIČIUS Vytautas [g. 1913.V.13 Tbilisyje] — ekonomikos mokslų kandidatas (1954), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1935 baigė Lježo universitetą. 1935—39 dirbo „Maisto" bendrovėje. 1940—1941 vyr. ekonomistas Lietuvos TSR Prekybos liaudies komisariate. 1944—1946 Prekybos ministerijos plano-ekonomikos sk. viršininkas. Nuo 1947 Lietuvos TSR MA Ekonomikos instituto moksl. bendradarbis (iki 1956 moksl. sekretorius,

nuo 1956 gamybinių jėgų išdėstymo ir išvystymo sektoriaus vadovas). Paskelbė moksl. darbų gyvulininkystės ekonomikos, ž. ū. specializavimo ir išdėstymo, kolūkių ir jų padalinių optimalių dydžių nustatymo respublikoje, miestų ugdymo ir pramonės išdėstymo klausimais. Vienas kolektyvinių darbų „Lietuvos TSR" (rusų k., 1955), „Lietuvos TSR ekonominė geografija" (1957), „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti" (1958), „20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui" (1960) autorių.

JANUŠKĒVIČIUS Zigmas [g. 1911.X.3 Tbilisyje] — gydytojas, terapeutas kardiologas, medicinos mokslų daktaras (1954), TSRS Medicinos MA narys korespondentas (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1961). 1935 baigė Kauno un-tą. 1936—40 Kuršėnų sveikatos punkto vedėjas. 1940—41 Kauno un-to vidaus ligų klinikos ordinatorius. 1941—42 Krasnoslobodsko tuberkuliozinio punkto ir rentgeno kabineto vedėjas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos medicinos-sanitarijos bataliono hospitalinio būrio ordinatorius, mūšių prie Oriolo ir Nevelio dalyvis. 1944 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos liaudies komisariato įgaliotinis išvaduotoms sritims. 1944—1945 Kauno un-to vidaus ligų katedros dėstytojas, nuo 1945 docentas. 1945 resp. medicinos seserų mokyklos direktorius, 1946—47 Kauno un-to medicinos f-to prodekanas, nuo 1947 dekanas. 1947 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo

1953 Kauno Medicinos in-to rektorius. 1959 Kauno Med. in-te suorganizavo centrinę moksl. laboratoriją, kurioje tiriamos priemonės kovai su širdies ir kraujagyslių susirgimais. 1958—64 kandidatas į LKP CK narius. V tarptautiniame terapeutų d-jos kongrese (1958 Filadelfijoje) skaitė pranešimą apie balistokardiogramų klinikinę reikšmę ir klasifikaciją, II tarptautiniame med. kadrų rengimo kongrese (1959 Čikagoje) — apie TSRS gydytojų tobulinimosi tikslus ir formas, tarpt. konferencijoje gydytojų rengimo klausimais (1961 Edinburge) — apie gydytojų rengimą Tarybų Sąjungoje, IV tarptautiniame kardiologų kongrese (1961 Meksikoje) — apie fibrinolizino taikymą tromboembolinių susirgimų atvejais, 1963 Pasaulinės sveikatos apsaugos org-jos sesijoje (1963 Ženevoje) — apie profilaktinę ir socialinę taryb. medicinos kryptį. Nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas. Paskelbė daugiau kaip 100 moksl. darbų apie aortos atsluoksniuojančią aneurizmą ir jos vad. savaiminį plyšimą, balistokardiografijos klinikinę reikšmę, hipertoninės ligos gydymą, praktinę elektrokardiografiją ir kt.

Ršt.: Karo aplinkybių įtaka kraujospūdžiui.— „Kauno Valstybinio universiteto medicinos fakulteto darbai", t. 1, K., 1948; Icenkos-Kušingo sindromas.— „Kauno Valstybinio universiteto medicinos fakulteto darbai", t. 2, K., 1950; Bendrinis adaptacijos sindromas.— „Kauno Medicinos instituto darbai", t. 5, K., 1957; **Z. Januškevičius, G. Vitenšteinas,** Praktinė elektrokardiografija, V., 1962; **Z. Januškevičius** [ir kt.], Selio teorija ir hormonų terapija, V., 1957.

JANUŠÓNIS Jonas [g. 1904.XI.13 Babruose (dab. Burakavas, Lazdijų rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. 1929 emigravo į Argentiną. 1930 įstojo į Argentinos KP, dalyvavo Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros d-jos veikloje. 1932 įsikūręs Buenos Airese, priklausė Lietuvių liaudies teatro, Argentinos lietuvių s-gos „Laisvoji Lietuva" ir kt. org-joms. Bendradarbiavo laikraščiuose „Momentas", „Vienybė", „Tėvynė". 1951—56 buvo oficialus „Tėvynės" redaktorius. 1956 grįžo į Tarybų Lietuvą. 1956 „Valstiečių laikraštyje" išspausdino atsiminimus „Laimės beieškant". Nuo 1959 TSKP narys.

JANŪTIS Jonas [g. 1905.XII.24 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, ilgą laiką buvo Klykolių pogr. part. kuopelės sekretoriumi. Už rev. veiklą persekiotas. 1940—41 Vegerių vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, vėliau Viekšnių vls. partorgas. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944 baigė part. ir taryb. darbuotojų kursus Šujoje (Ivanovo sr.). 1945—46 Sedos vls. partorgas. 1946—55 tarnautojas Klaipėdoje. Pensininkas.

JANŪTIS Juozas [g. 1906.XI.20 Klykoliuose (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—40 samdinys, darbininkas Kuršėnuose, Akmenėje ir kt. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą Laižuvoje. 1941—44 leitenantas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—54 milicijos įgaliotinis Šiauliuose, Viekšniuose, 1955—56 dirbo adm. darbą Akmenės rj., paskui kolūkietis. Nuo 1958 pensininkas.

JAPÓNŲ LITERATŪRĀ (ryšiai su lietuvių lit-ra). Domėjimasis J. l. Lietuvoje XX a. pr. buvo gana epizodiškas, vertimai negausūs. Pirmieji vertimai iš J. l. — tautosakiniai. S. Banaitis, naudodamasis rusišku vertimu, atskira knygele išleido 7 japonų liaudies pasakas („Japonų pasakos", 1907). Vėliau kai kurie liet. poetai susidomėjo klasikinėmis jap. poezijos formomis — utomis ir tankomis, pasižyminčiomis dideliu glaustumu ir tam tikru skiemenų skaičiumi eilutėse (5—7—5—7—7). 1920—23 jas vertė B. Sruoga, laikydamasis įprastinio eilučių skaičiaus, bet laisvai kaitaliodamas skiemenų skaičių ir jų išdėstymo schemą. Klasikinės jap. poezijos temas ir motyvus Sruoga daug kur perpynė liet. liaudies dainų lyrizmu. Utų formomis savo poezijoje sekė ir Butkų Juzė bei K. Binkis, parašęs eilėraščių ciklą „Utos" (1918), artimą jap. poezijai aforistiškumu ir polinkiu į grakščią miniatiūrą. Iš didesnių jap. prozos kūrinių į liet. kalbą išverstas K. Tokutomio rom. „Samurajaus duktė" (1938, v. S. Paulauskas).

Taryb. metais liet. kalba išleista šiuolaikinio rašytojo realisto, pažangaus visuomenės veikėjo T. Takakuros apys. „Kiaulės dainelė" (1954, v. S. Rudzevičius), XX a. pr. rašytojo T. Arisimos rom. „Moteris" (1964, v. P. Griškevičius) ir R. Akutagavos novelių rink. „Rasiomono vartai" (1965, v. V. Rudokas). Vaikams išleista jap. liaudies pasaka „Žvirblis" (1958, v. D. Urbas) ir S. Katajamos apys. „Saulėtekio vaikai" (1962, v. L. Greblikienė). Atskirų jap. eilėraščių bei apsakymų išspausdinta liet. period. spaudoje.

JARĀ — **1.** Buvęs 140 ha ežeras Anykščių rj., 6 km į š. v. nuo Svėdasų. 1934 nuleistas. Ežero vietoje liko pelkė, į kurią įteka Šetekšna; išteka Jara.

Buv. ežero dugne rasta akmens amžiaus dirbinių: raginis meškerės kabliukas, žeberklas su užbarzdomis, antgalių su kūginėmis viršūnėmis, kirvukų ir įv. ragų. Radiniai yra Kauno istorijos muziejuje ir Rokiškio kraštotyros muziejuje.

2. Upė Rokiškio ir Anykščių rj., Šventosios deš. intakas. Ilgis 82 km, baseino plotas 608 km^2. Prasideda Kalušiškių apylinkėse, 2 km į p. r. nuo Šetekšnio ež. Iki buvusio Jaros ež. (apie 16 km nuo žiočių) vadinama Šetekšna, žemiau — Jara. Teka keliais skirtingos krypties slėniais, ledyninių vandenų išplautais. Nuo ištakos iki Panemunėlio upė teka į š. v., nuo Panemunėlio pasuka į p. v., įtekėjus Vaduvėlei — į p. r., o nuo Ilgosios upelio žiočių — vėl į p. v. Įteka į Šventąją 123 km nuo jos žiočių, ties Galvydžiais, 7 km į p. v. nuo Svėdasų. Intakai: dešinieji — Lėškupys, Valkupys, Ešerinis, Vaduva, Aluotis; kairieji — Uosija, Prūdupis, Ilgoji, Svėdasa, Uosinta. Vaga kanalizuota, užželianti; plotis žemupyje 9—10 m, gylis 0,25—0,30 m, vid. nuolydis 86 cm/km. Slėnis žemupyje apie 250 m pločio. Srovės greitis 0,20—0,30 m/s. Debitas ties Čiukais (9 km nuo Jaros žiočių): maks. 79,4, vid. 4,88, min. 0,22 m^3/s. Zoviškiuose ir Galvydžiuose prie Jaros pastatyti vandens malūnai. 1954 į Jarą įleista ondatrų.

JARMALĀVIČIUS Pranas [1906.X.20 Aleknonyse (Alytaus rj.) — 1941.VII.7 Simne] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Į rev. veiklą įsijungė 1934. Dirbo Žuvintų (Alytaus rj.) part. kuopelės vadovaujamas, platino pogr. spaudą, spausdino atsišaukimus, rinko aukas polit. kaliniams. 1940—41 dirbo ūkinį darbą. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JARÓNIS Enrikas [g. 1921.X.10 Pasvalyje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1958). 1950 baigė Kauno un-to elektrotechnikos f-tą. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te (KPI), nuo 1961 docentas. Vienas KPI probleminės ultragarso laboratorijos organizatorių, nuo 1960 jos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie automatinius ir plataus dažnumų diapazono ultragarsinius interferometrus ir kt.

JAROŠĒVIČIUS Antanas [1870.VII.22 Skrebotiškyje (Biržų rj.) — 1956.VI.17 Giedraičiuose (Molėtų rj.)] — dailininkas, liaudies meno rinkėjas. Kilęs iš valstiečių. 1899 baigęs Peterburgo Štiglico techninio piešimo mokyklą, dirbo Peterburgo meninių baldų ir butų įrengimo dirbtuvėse. 1900—21 dėstė piešimą Orlovo ir Kazanės vidurinėse ir aukštesniose m-lose. 1921—36 Giedraičių progimnazijos piešimo mokytojas. Nuo 1895 (slapyvardžiais A. Rūta, A. Šerkšnas, A. Garbštas ir kt.) „Šviesoje", „Varpe", „Ūkininke" spausdino korespondencijas, straipsnius, prozos vaizdelius.

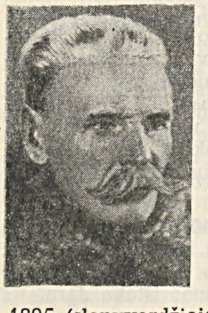

Nuo 1904 rašė dailės klausimais „Vilniaus žiniose", „Vaivorykštėje", „Vaire" ir kt., propaguodamas liaudies meną, ragindamas jį rinkti ir saugoti. Dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose (1907—14) ir jos veikloje. J. pieštų liet. kryžių albumas (1912) buvo pirmas didelis leidinys apie liet. liaudies meno paminklus. J. akvarelės („Baublys", „Lietuviškas darželis", „Pavasaris", „Statybos", „Ruduo", „Sutemos", „Ant upės" ir kt.) pasižymi spalvų skaidrumu, giedra nuotaika.

Ršt.: Dailieji medžio darbeliai, K., 1939.
Leid.: A. **Jaroševičius**, Lietuvių kryžiai, [albumas], V., 1912.

JAROŠĒVIČIUS (Jaroszewicz) Juzefas [1793 Bielsk Podliaske (Lenkijoje) — 1860.II.1 ten pat] — teisininkas. 1815 baigė Vilniaus un-tą ir gavo teisės magistro laipsnį. 1816—26 romėnų teisės dėstytojas Kremeneco licėjuje (Ukraina). 1826—31 Vilniaus un-to civilinės ir baudžiamosios teisės profesorius, 1828—1831 statistikos katedros vedėjas. Universitetą uždarius, Vilniaus laikinojo mokyklų k-to narys. Išėjęs į pensiją išleido veikalų iš Lietuvos istorijos.

Ršt.: O stanie Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej, 1834; O Herulach, pobratymcach Litwinów, W., 1840; Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku, 3 t., Wilno, 1844—1845.

JARUŠĒVIČIUS Stanislovas [g. 1925.I.9 Lomankoje (Kauno rj.)] — inžinierius technologas. 1950 baigęs Kauno un-tą, dirbo „Inkaro" kombinate meistru, cecho viršininku, vyriausiuoju inžinieriumi, direktoriumi. Nuo 1954 TSKP narys. 1958—65 Valstybinio mokslinio tyrimo darbų koordinavimo k-to (iki 1961 Valstybinis mokslinis technikos k-tas) pirmininko pavaduotojas; kartu 1958—60 Respublikinės mokslinių-techninių d-jų tarybos pirmininkas. Nuo 1965 Lietuvos TSR MT nuolatinis atstovas prie TSRS MT. Paskelbė straipsnių naujos technikos įdiegimo klausimais.

JARUŠĒVIČIUS Vladas [1905.IX.29 Revuose (Alytaus rj.) — 1942.IX.26 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 rėmė Komunistų partijos veiklą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Pogrindinį part. darbą dirbo Miroslavo vls. (Alytaus aps.). 1940—41 Miroslavo vls. vykd. k-to pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JARŪTIS Vladas [1900.I.2 Dapšiuose (Mažeikių rj.) — 1942 Mažeikių rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921—27 priklausė Lietuvos Socialdemokratų partijai. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Mažeikių aps. Žemalės, Repšių, Augzelių part. kuopelėse. 1940—41 Židikų vls. (Mažeikių aps.) ž. ū. komisijos pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JARŽĒMSKAS Juozas [1899.VII.28 Liepojoje — 1961.VI.6 Kaune] — gydytojas chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1948), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1959). 1928 baigė Kauno un-tą. 1928—34 Kauno un-to chirurgijos katedros asistentas. 1934—44 Kėdainių aps. ligoninės chirurgas. Nuo 1945 Kauno un-to (vėliau Med. in-to) fakultetinės ir hospitalinės chirurgijos katedros vedėjas, nuo 1948 docentas. 1945—49 Kauno resp. klinikinės ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotojas. 1950—52 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos vyriausiasis chirurgas, 1953—59 Kauno Med. in-to direktoriaus pavaduotojas mokymo reikalams. Paskelbė 25 moksl. darbus onkologijos ir bendrosios chirurgijos klausimais.

JASÁITIS Pranas [1920.X.25 Kukarskėje (Šakių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1936—1940 dirbo siuvėju Kauno įmonėse. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LLKJS Marijampolės aps. k-to sekretorius, LKP Marijampolės aps. k-to narys. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JASÁITIS Vladas [1895.III.13 Gavėnaičiuose (Šiaulių rj.) — 1938.I.14 Ašchabade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1914 Rygoje įstojo į Latvijos Socialdemokratų partiją. 1916—17 gyveno Filadelfijoje, priklausė Lietuvių socialistų s-gai. Po Vasario revoliucijos Rusijoje atvyko į Petrogradą. Nuo 1917.VIII Rygoje dirbo bolševikų org-joje. Vokiečiams okupavus miestą, buvo partijos Rygos miesto k-to nariu, vadovavo lietuvių sekcijai. 1918 pr. buvo kalinamas. Paleistas išvyko į Tarybų Rusiją ir savanoriu stojo į Raudonąją Armiją. 1918 pab. atvyko į Lietuvą, nuo 1919.II dirbo LKP Suvalkijos rj. k-to sekretoriumi. 1919.VI kalintas Kaune. 1920—22 LKP Panevėžio, vėliau Šiaulių rj. k-tų sekretorius. 1921 delegatas į LKP III suvažiavimą Karaliaučiuje, bet vos atvykęs Vokietijos policijos buvo suimtas ir kalinamas. 1922—25 mokėsi Sverdlovo kom. un-te Maskvoje. 1926—30 dirbo part. ir ped. darbą Turkmėnijos TSR. 1931—34 aspirantas Maskvoje. Nuo 1934 Aukštosios komunistinės ž. ū. m-los Ašchabade katedros vedėjas, docentas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

JASAITÝTĖ Justina [g. 1911.V.25 Leporiuose (Šiaulių rj.)] — dainininkė (sopranas). 1939 baigė Kauno Konservatoriją. Nuo 1939 Valstybės teatro, nuo 1945 — Lietuvos TSR operos ir baleto teatro solistė. Nuo 1957 pensininkė.

Vaidmenys: Rozina (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Violeta (Dž. Verdžio „Traviata"), Džuljeta, Margarita (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas") ir kt.

JĀSAS Rimantas [g. 1929.VI.1 Šiauliuose] — istorikas. 1957 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Lietuvos TSR MA Istorijos in-te. Sudarė (su J. Orda) ir parengė spaudai XVIII a. dokumentų rinkinio „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais" II dalį (V., 1961). Paskelbė straipsnių Lietuvos TSR istorijos klausimais.

Ršt.: Didysis Prūsų sukilimas, V., 1959; Karas su Livonijos ordinu XIII a. viduryje.— Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964.

JASĖNAS Kazimieras [1867.IX.18 Velžiuose (Pasvalio rj.) — 1954 Latvijos TSR] — klerikalinis kultūros veikėjas, meno istorikas. 1889 baigė Kauno kunigų seminariją. Nuo 1902 buvo Mintaujos klebonu, dėstė g-joje lotynų, vokiečių ir prancūzų kalbas, dalyvavo liet. kultūriniame gyvenime. Nuo 1907 bendradarbiavo liet. spaudoje. Parašė keletą rel. turinio knygų ir brošiūrų lietuvių, vokiečių, latvių kalbomis, išleido „Visuotinę meno istoriją" (3 t., 1923—1937). Žurnaluose „Židinys" ir „Vairas" 1933—40 išspausdino nemaža straipsnių apie Lietuvos archit-rą. J. darbams būdingas idealistinis požiūris į meną, diletantiškumas.

JASENÁUSKAS Albinas [g. 1886.II.28 Bargluve (Lenkija, Augustavo aps.)] — choro dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1955). 1909 baigė Varšuvos Muzikos institute prof. M. Suržinskio vadovaujamą vargonų klasę. Vėliau (Kijeve, Marijampolėje, Telšiuose, N. Akmenėje ir kt.) dirbo muzikos mokytoju, organizavo chorus. Parašė choro dainų.

JASĖVIČIUS Anupras [1809 Žostautuose (Kėdainių rj.) — 1884.II.18 Ilūkstėje (Latvijos TSR)] — poetas. Mokėsi privačiai, vėliau Dotnuvos gimnazijoje ir Varnių kunigų seminarijoje. Nuo 1833 kunigavo Vilkijoje, Ariogaloje. Už ryšius su 1863 sukilimu buvo ištremtas į Sibirą. Ilgą laiką gyveno Tunkoje (prie Baikalo ež.), 1874 perkeltas į Spasską (Tambovo gub.). Iš ištrėmimo grįžo prieš pat mirtį.

Ariogaloje ir ištrėmime J. rašė poezijos kūrinius, pasirašinėdamas Anupro Žemaičio, Ariogalos Kerdžiaus, Josvainių Peštuko, Nelaimingojo Diedelės ir kt. slapyvardžiais. Keletas jo rankraščių sąsiuvinių 1918 dingo. Išliko memuarinė apybraiža „Išginimas ir sugrįžimas" (dalis išsp. žurnale „Mūsų senovė", 1937—40, t. 2, Nr. 1—4; t. 3, Nr. 1), keletas eilėraščių ir pasakėčių (išsp. laikraštyje „Tėvynės sargas", 1899, Nr. 12 ir Vaižganto „Raštų" t. 11, 1929), keletas religinio turinio rankraščių. Eilėraščiuose J. apdainuoja Sibiro gamtą, upes („Tunka ir Irkutas"), reiškia tėvynės ilgesį, laisvės troškimą („Su didžiausiu už tai jausmu" ir kt.).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

JASĖVIČIUS Vytautas [m. 1919 Pievėnuose (Mažeikių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Felčeris, vaistinės savininkas. 1918 Pievėnuose sušaukė darbininkų ir valstiečių susirinkimą, kuriame įkūrė kom. kuopelę. Tarp valstiečių platino kom. lit-rą. Aktyvus rev. įvykių Tirkšliuose dalyvis, Pievėnų rev. k-to pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

JASILIÓNIS Stasys [slap. **Buolio Sūnus**; 1892.III.25 Gailiūnuose (Panevėžio rj.) — 1950.VII.30 Binhemtone (JAV, Niujorko valstija)] — JAV lietuvių proletarinis poetas. Jaunystėje dalyvavo Pušaloto s-d. kuopelėje, platino rev. spaudą („Naująją gadynę", „Skardą", „Žariją"). 1909 emigravo į JAV, iš pradžių dirbo siuvykloje, paskiau beveik iki mirties — avalynės f-ke. Bendradarbiavo darbininkų spaudoje („Keleivis", „Dilgėlės", „Kova", „Laisvė" ir kt.), pasirašinėdamas slapyvardžiais: Akimirksnis, Buolio Sūnus, Dausų Aras, Es-Džei, Josephus, J. Krčns, Rep. Plunksnaitis ir kt., nuo 1935 — pavarde. Prieš I pasaul. karą įstojo į Lietuvių socialistų s-gą, aktyviai dalyvavo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos ir Lietuvių darbininkų susivienijimo veikloje. 1918 pradėjo rašyti eilėraščius, daugiausia darbininkų ir bedarbių gyvenimo bei rev. kovos, tėvynės ilgesio, gamtos ir meilės temomis. J. kūrinių gausiai išspausdinta pažangiojoje period. spaudoje, antologijoje „Atžalos" (1921), rinkinyje „Švyturys" (1923). 1936 Niujorke išleistas J. poezijos rink. „Bešvintantis rytas", 1948 — „Pavasarių godos". J. taip pat išspausdino apsakymų, feljetonų, lit. straipsnių, vertimų. 1959 J. palaikai atvežti į Tarybų Lietuvą ir palaidoti Vilniuje, Rasų kapinėse.

Ršt.: [Eilėraščiai].—Svetimoj padangėj, [Amerikos lietuvių poezijos antologija], V., 1958; Žodžiai iš širdies, V., 1961.

Lit.: **A. Vaivutskas, B. Pranskus,** Stasys Jasilionis.—**S. Jasilionis,** Žodžiai iš širdies, V., 1961; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JASĪNSKAS Antanas [**Kvetka**; m. 1863.XI.25] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Rusijos kariuomenės pulkininkas. J. vadovaujami sukilėliai kartu su Liutkevičiaus būriu 1863.V.7 kovėsi prie Laumekių kaimo ties Biržais, VII.3 ties Papile, VIII.15 prie Strumėlių kaimo (Raseinių aps.). Žuvo kautynėse prie Lebedžių kaimo (dab. Kauno rj.).

JASĪNSKAS Jonas [g. 1928.III.2 Stetiškiuose (Panevėžio rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir nuo 1955 ten pat dirba ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie ferodinaminį galvanometrą, orinį transformatorių, diferencinį transformatorinį keitiklį ir kt.

JASĪNSKAS Kazys [g. 1925.V.13 Rusnėje] — muzikologas, pedagogas. 1958 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją (muzikos istorijos specialybę). 1952—60 dėstė muzikos istoriją Vilniaus Talat-Kelpšos muz. technikume, nuo 1959 Vilniaus Ped. in-te. Parašė monografiją apie S. Vainiūną (1960), sudarė ir išvertė į liet. kalbą S. Prokofjevo „Autobiografiją, straipsnius, atsiminimus" (1962), A. Honegerio „Aš — kompozitorius" (1964). Muz. klausimais rašo spaudoje.

JASĪNSKAS Leonas Eugenijus [g. 1914.VIII.24 Penčneve (Lenkija)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1956). Baigė Vilniaus un-to gamtos-matematikos f-tą. Nuo 1944 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1946 org. chemijos katedros vedėjas. 1959—61 Vilniaus un-to chemijos f-to dekanas, nuo 1960 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie polisacharidų hidrolizės tyrimą, ciklinių β-diketonų sintezę ir tyrimą.

JASĪNSKAS Leonas [g. 1922.II.20 Pabiržėje (Biržų rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1952). 1948 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1957 docentas. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—60 dar ir Lietuvos TSR Liaudies ūkio tarybos planavimo-ekonominio skyriaus viršininkas. Nuo 1961 Vilniaus un-to ekonomikos f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių ekonomikos klausimais.

JASĪNSKAS Protasijus [1915.X.27 Rimučiuose (Breslaujos rj., BTSR) — 1948.IV.3 Palangos vls.] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 darbininkas Zarasuose. 1940—41 dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato (VRLK) Zarasų aps. skyriuje. 1941 pasitraukė į Gorkį ir dirbo toje pat sistemoje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje būrio vadas. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—47 mokėsi Maskvos VRLK Aukštojoje karininkų m-loje. Po to dirbo VRLK Kretingos aps. skyriuje. Burž. nacionalistų nužudytas.

JASĪNSKAS Vytautas [g. 1922.I.22 Alytuje] — režisierius. 1952 baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-to Maskvoje režisūros f-tą. 1952—53 Klaipėdos dramos teatro, 1953—56 Kauno jaunojo žiūrovo teatro režisierius. 1956—63 Klaipėdos dramos teatro vyriausiasis režisierius.

Pastatymai: O. Vasiljevo „Pavojaus ženklas" (1953), M. Bulgakovo „Don Kichotas" (pagal Servantesą, 1954), K. Sajos „Septynios ožkenos" (1957), J. Chlivicko „Neramios širdys" (1957), V. Miliūno „Žuvėdros palydi" (1960), R. Mikalauskaitės „Rožės ir laimė" (pagal A. Bieliausko romaną „Rožės žydi raudonai", 1961) ir kt.

JASĪNSKIENĖ Edita [g. 1917.IV.10 Dokšicose (Baltarusijos TSR)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1958). 1946 baigė Vilniaus un-tą ir ten pat dirba ped. darbą, nuo 1963 docentė. 1959 įstojo į TSKP. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių jonų kompleksinių junginių tyrimą, medžiagų submikrokiekių nustatymą kinetiniais metodais ir kitais klausimais.

JASĪNSKIS Jokūbas [1759—1794 Varšuvoje] — 1794 sukilimo Lietuvoje organizatorius, Lietuvos kariuomenės pulkininkas, inžinierius. Po antrojo Žečpospolitos padalijimo (1793) Krokuvoje prasidėjęs T. Kosciuškos vadovaujamas sukilimas (1794) persimetė ir į Lietuvą. Vilniuje sukilimą organizavo J. Jasinskis. Jo vadovaujami sukilėliai

1794.IV.22 naktį užėmė miestą. 1794.IV.24 Vilniuje, Rotušės aikštėje, 2328 sukilėlių pasirašytu aktu buvo sudaryta Lietuvos Vyriausioji Taryba, lietuviškai pavadinta „Roda Naididžiausia Naradaus Lietuvos", Lenkijos sukilėlių vadas T. Kosciuška pripažintas vyriausiuoju sukilimo vadu, o J. — visų Lietuvos kar. pajėgų viršininku. Atskiros valdžios sukūrimu Lietuvoje nepatenkinti Lenkijos feodalai, susitarę su kai kuriais Lietuvos bajorais, privertė Kosciušką panaikinti Lietuvos Vyriausiąją Tarybą ir pašalinti J. iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų. Sukilimui vadovauti iš Lenkijos į Vilnių buvo atsiųstas gen. Velhorskis. Vilniuje kilo nepasitenkinimas dėl J. pašalinimo ir Velhorskio paskyrimo. 1794.V.7 J. vadovavo 2000 kareivių ir 1000 sukilėlių kautynėms su supančiais Vilnių Rusijos kariuomenės daliniais prie Palionių kaimo. Carinės kariuomenės stumiami iš r. ir iš š., Lietuvos sukilėliai traukėsi Lenkijos link. J. vadovavo vienai iš dviejų Lietuvos sukilėlių divizijų. Žuvo, gindamas Varšuvą.

JASINSKIS Juozas [apie 1760—1833.IX.22 Naugarduke] — gydytojas antropologas. Mokėsi Gardino medicinos m-loje. Nuo 1781 Vilniaus un-te studijavo filosofiją ir mediciną. 1799 įgijo medicinos mokslų daktaro laipsnį. Iki 1820 vertėsi gydytojo praktika Vilniuje, vėliau Naugarduke.

Ršt.: Antropologia o własnościach człowieka fizycznych i moralnych, Wilno, 1818.

JASIŠKIAI — kaimas Biržų rj., Nemunėlio Radviliškio apyl., 3 km į p. nuo Nemunėlio Radviliškio; kolūkio centras. 176 gyv. (1959). Pro J. teka Apaščia. Malūnas, pr. m-la (nuo 1945). J. minima 1697 Bliūdžių dvaro inventoriuje. 1918—1919 kaime veikė kom. kuopelė.

JASIUKAITIS Konstantinas [1882.IV.16 Laboruose (Pakruojo rj.) — 1941.VIII.4 Utenoje] — rašytojas, publicistas. 1891—1900 mokėsi Mintaujos g-joje, įsijungė į pažangių moksleivių veiklą, artimai bendravo su V. Kapsuku, pradėjo spausdinti periodikoje eilėraščius, apsakymus, dramos kūrinius, publicistinius straipsnius. Atsisakęs stoti į kunigų seminariją ir dėl to netekęs materialinės tėvų paramos, buvo priverstas palikti g-ją ir ieškotis darbo. 1900 vid. apsigyvenęs Šiauliuose, aktyviai reiškėsi socialdemokratų veikloje, išspausdino period. spaudoje („Darbininkų balse" ir kt.) nemaža apsakymų. Prasidėjus 1905—07 revoliucijai, buvo aktyvus s-d. partijos agitatorius. 1906 rudenį persikėlė į Vilnių, dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje, paskelbė soc. spaudoje („Naujojoje gadynėje" ir kt.) rev. turinio kūrinių. Už aps. „Kareivio pasakojimas" buvo suimtas ir kalinamas. 1907 pab. J. išvyko į užsienį. Gyveno Šveicarijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje, kiek ilgiau Italijoje (Kaprio saloje), kur bendravo su M. Gorkiu (kaip spėjama, buvo jo sekretoriumi). Laikraštyje „Lietuva", s-d. laikraštyje „Rankpelnis", liberaliniame laikraštyje „Rygos naujienos" ir kt. spausdino feljetonus, apsakymus, straipsnius literatūros ir meno klausimais, M. Gorkio redaguojamo almanacho „Znanije" XXIX knygoje paskelbė rusų kalba aps. „Bulvare". Tačiau reakcijos metais J. ėmė tolti nuo rev. judėjimo. Grįžęs 1912 iš emigracijos, ligi I pasaul. karo gyveno Šiauliuose. Mobilizuotas tarnavo carinėje armijoje karo valdininku. 1918 pab. grįžęs į Lietuvą, kurį laiką dirbo taryb. įstaigose, vėliau burž. valdžios įstaigose Panevėžyje. Rašė idėjiniu ir meniniu atžvilgiu nereikšmingus apsakymus bei feljetonus miesčionijos ir valdininkijos buities temomis, 1924—1926 redagavo laikr. „Panevėžio balsas". Apie 1930 pasitraukė iš lit. veiklos. Į amžiaus pabaigą gyveno tėviškėje. Pasirašinėjo Pamūšio, Artojo Vaiko, Laidoko, Riestaragio Kipšo, Parpačio, K. Janonio, Petro Būtėno ir kt. slapyvardžiais.

Ankstyvuoju kūrybos laikotarpiu (iki 1907) J. parašė vertingiausius savo kūrinius. Dramoje „Alkani žmonės" (1907) ryškiai pavaizdavo sunkų darbo žmonių gyvenimą, demaskavo kapit. išnaudojimą, burž. moralę, žadino rev. nuotaikas. Aštrios socialinės problemos, kovos prieš kapit. santvarką idėjos keliamos apsakymuose „Kareivio pasakojimas", „Motina", „Ji mylėjo ir žuvo", „Duona", „Basi vaikai", „Degtukai", „Pavasario aukos", „Pas kryžių", „Senelis" ir kt.

Vėlesniuoju lit. veiklos laikotarpiu (1908—18) J. parašė vieną reikšmingiausių kūrinių — apys. „Griuvėsiuose" (išl. 1913), kurioje smerkiamas dvarininkijos gyvenimas ir aukštinamas paprastas darbo žmogus. Tuo metu sukurtuose apsakymuose J. toliau plėtojo socialinę tematiką, kritikavo dvarininkiją (aps. „Dvarininkas Tauginas", „Tėvas") ir dvasininkiją („Šaudyklė", „Pamoka"), išjuokė burž. inteligentijos karjerizmą („Principas"). Klasių kovos tema vystoma librete „Šienapiūtė" (išl. 1914). Vertingi periodikoje paskelbti J. feljetonų ciklai („Prašaliečio laiškai iš Rusijos", „Maži feljetonai"). Nors šiuo laikotarpiu J. tebesilaikė kritinio realizmo pozicijų, jo kūrinių rev. dvasia palaipsniui silpo.

I pasaul. karo ir Spalio rev. metu gyvendamas Rusijoje, J. nei kaip rev. veikėjas, nei kaip pažangus rašytojas nebepasireiškė, o burž. metais nuo dem. liet. lit-ros visai atitrūko. Iš šio laikotarpio J. raštų kiek vertingesnės jo memuarinės apybraižos („Mintaujos laikai", „Šiauliuose") ir vienas kitas apsakymas („Egzaminai", „Gynėjas", „Pasigailėjo"). Nors J. kūrybai būdingi idėjiniai prieštaravimai ir nenuoseklumai, tačiau geriausiais realistiniais kūriniais jis vertingai papildė demokratinę liet. literatūrą.

Ršt.: Raštai, V., 1948; Raštai, t. 1—2, V., 1959.

Lit.: **I. Kostkevičiūtė**, Kritinis realizmas lietuvių prozoje XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus**, Lietuvių literatūros gretose, V., 1959 [p. 273—315].

JASIUKĖVIČIUS Vincas [g. 1915.IX.20 Jurgežeriuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius silikatininkas, technikos mokslų kandidatas (1958). 1946 baigė Kauno un-tą ir pradėjo dėstyti neorganinės chemijos katedroje. Nuo 1950 dirba Kauno Politechnikos in-to silikatų technologijos katedroje, nuo 1961 docentas. Kartu 1946—55 buvo Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to mineralinių žaliavų sektoriaus vadovu. Išleido knygą „Kolūkio plytinė" (1955), knygų „Plytų, čerpių ir drenų gamyba" (1961) ir „Bendroji silikatų technologija" (1963) bendraautoris. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie stat. medžiagas.

JASIULAITIS, Jesiulaitis, Juozas [1857.II.14 Prūsokuose (Kapsuko rj.) — apie 1918 Lenkijoje] — literatas. 1879 baigė Marijampolės g-ją, 1883 — Maskvos un-tą matematikos mokslų kandidato laipsniu. 1883—89 Marijampolės g-jos mokytojas. Už dalyvavimą liet. nac. judėjime perkeltas į Lenkiją. Mokytojavo Varšuvoje, Vloclaveke, Loviče, Kališe, I pasaul. karo metais — Ivanovo-Voznesenske. Leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" 1884 išspausdino liet. liaudies pasaką apie Eglę žalčių karalienę. Laikraščiuose „Ūkininkas", „Varpas", „Tėvynė" ir kt. spaudino grož. lit-ros vertimus, publicistinius straipsnius ir kt., pasirašinėdamas daugiausia kriptonimu J. J.

JASIULIONIS Albertas [g. 1915.IX.20 Petrograde] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1954). Baigė Kauno un-tą ir dirbo ped. darbą to pat un-to mašinžinystės katedroje. Nuo 1950 J. Janonio popieriaus f-ko Kaune vyriausiasis mechanikas. 1954 pradėjo dirbti ped. darbą Lietuvos Ž. ū. akademijos mechanizacijos f-te, nuo 1960 docentas. Mechanizmų ir mašinų teorijos bei kt. klausimais paskelbė moksl. straipsnių.

JASIŪNAITĖ Genė [g. 1925.IX.7 Šiauliuose] — aktorė. 1944 baigė Šiaulių g-ją. 1944—45 dirbo aktore Vilniaus „Vaidilos" teatre. 1948 baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją. Nuo 1945 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė. Nuo 1953 TSKP narė.

Vaidmenys: Ieva (B. Dauguviečio „Žaldokynė"), Nataša (B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė"), Ieva (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Matysova, Maika (K. Kohouto „Šitokia meilė"), Diuris (K. Feher „Mes irgi ne angelai"), Nina (M. Lermontovo „Mas-

karadas"), Mergina (N. Hikmeto ,,Visų užmirštas"), Živilė (K. Sajos ,,Pirmoji drama"), Moteris (K. Simonovo ,,Ketvirtasis") ir kt.

JASIŪNAITĖ Irena [g. 1925.X.29 Rokiškyje] — dainininkė (mecosopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1964). 1953 baigė Lietuvos TSR Konservatoriją. Nuo 1954 Lietuvos TSR akademinio operos ir baleto teatro solistė. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Minske, Lenkijoje.

Vaidmenys: Karmen (Ž. Bizė ,,Karmen"), Eboli, Amneris (Dž. Verdžio ,,Don Karlas", ,,Aida"), Marta (E. d'Albero ,,Slėnyje"), Marina (M. Musorgskio ,,Borisas Godunovas"), Danutė (A. Račiūno ,,Marytė"), Mirta, Vaiva (V. Klovos ,,Pilėnai", ,,Vaiva"), Klaričė, Smeraldina (S. Prokofjevo ,,Meilė trims apelsinams") ir kt.

JASIŪNAS Alfonsas [1915.XII.25 Joniškyje — 1944.X.7 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1939 Komunistų partijos narys, platino kom. lit-rą, palaikė ryšius su LKP Šiaulių aps. k-to nelegalia spaustuve Toliočiuose (Joniškio rj.). 1940.IV už kom. veiklą išsiųstas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo part. darbą Joniškyje, Šiauliuose. 1942—44 taryb. partizanas Šiaulių, Panevėžio apskrityse. 1944 part. darbuotojas Šiauliuose.

JASIŪNAS Jonas [m. 1920.I.24 prie Pušnecovų] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1906 Kaune įstojo į Lietuvos Socialdemokratų partiją ir už rev. veiklą buvo kalinamas. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje, dirbo rev. darbą. Revoliucijos metais buvo Pietų fronto ir Odesos sr. vykdomojo k-to narys, aktyvus bolševikų partijos veikėjas Minske, gabeno į Vilnių kom. lit-rą. Kovojo prieš lenkų legionierius Vilniuje, suorganizavo Švenčionyse kovos būrį, buvo Vakarų fronto štabo komendantas Smolenske, komunarų pulko komisaras. Žuvo kovose prieš latvių kontrrevoliucionierius.

JASIŪNAS Kazimieras [g. 1908.II.11 Butniūnuose (Pakruojo rj.)] — ekonomistas statistikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1953), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). Baigė Vilniaus un-tą. 1944—47 ,,Pienocentro" direktorius. Nuo 1947 Lietuvos Ž. ū. akademijos dėstytojas, 1949—50 ž. ū. ekonomikos f-to, nuo 1957 miškų ūkio ir ž. ū. ekonomikos f-tų dekanas, nuo 1956 docentas. Paskelbė straipsnių ž. ū. ekonomikos klausimais.

JASIŪNAS Stanislovas [g. 1929.VI.29 Rokiškyje] — partinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1954 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo ūkinį darbą Maskvoje. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—58 vadovaujantis ūkinis darbuotojas Kaune, vėliau — LKP CK darbuotojas. Nuo 1961 LKP CK skyriaus vedėjas. 1961—64 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

JASIŪNAS Tomas [1897.XII.22 Panemunėlyje (Rokiškio rj.) — 1963.II.14 Vilniuje] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, kovojo prieš pilsudskininkus ir Vrangelio būrius. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1920—1921 pulko komisaras Vakarų armijoje. 1922—23 Ukrainos KP(b) Lietuvių sekcijų biuro Charkove instruktorius. 1923—47 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Ukrainos TSR ir Š. Kaukaze. 1947 Kauno miesto vykd. k-to kadrų sk. viršininkas. 1948—49 Kauno rj. vykd. k-to pirmininkas.

JASKÓNYS — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 6 km į p. r. nuo Druskininkų. 257 gyv. (1959). Kaimą supa Jaskonių miškas; š. pakraščiu teka Ratnyčia. Malūnas, pr. m-la (nuo 1927).

JĀSMONTAS Petras [1901.IV.22 Čepiškėje (Mažeikių rj.) — 1943.VII.8 prie Kursko] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1923 kartu su šeima persikėlė į Kauną. 1926—27 Komunistų partijos narys. Po faš. perversmo dirbo pogr. rev. darbą. Už tai 1927.IV nuteistas mirti. Bausmė pakeista 15 metų kalėjimu. Buvo kalinamas Kaune, Ukmergėje. Po amnestijos sumažinus bausmę pusiau, 1934.X išėjo iš kalėjimo ir toliau dalyvavo rev. veikloje. 1935—36 dar 3 kartus buvo kalintas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

JĀSMONTIENĖ Barbora [g. 1902.II.7 Latvijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš ž. ū. darbininkų. 1919 atvyko į Lietuvą, Židikų vls. dirbo įv. darbą. 1923 persikėlė į Kauną. 1926 įstojo į siuvėjų profs-gą. Nuo 1927 Komunistų partijos narė, platino kom. lit-rą, organizavo nepart. darbininkų pasitarimus, padėjo slapstytis nelegaliai gyvenantiems komunistams, rinko aukas polit. kaliniams. Už rev. veiklą kelis kartus kalinta. 1931, LKP pasiųsta, išvyko mokytis į Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą Maskvoje, nuo 1934 dirbo ūkinį darbą Maskvoje, Čeliabinske.

JASNĀPOLIO PĖLKĖ — pelkė Radviliškio rj., 8 km į š. v. nuo Šiaulėnų, 1,5 km į p. v. nuo Sidorų geležinkelio stoties. Plotas 229 ha. Raistinė kupstuota žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. apie 4 km. Durpių klodo didž. storis 6,6 m, vid. 1,4 m; vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 8,1%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 2,6 m.

JASÓNYS — kaimas Utenos rj., Leliūnų apyl., 5 km į v. nuo Utenos, prie plento į Kauną. 286 gyv. (1959). Buv. dvaro rūmuose įsikūrę Utenos II vaikų namai (nuo 1947).

JASTRŪMSKIS Pranas [1911.X.17 Mažeikiuose — 1941 Latvijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Pogrindinį part. darbą dirbo Mažeikių bedarbių tarpe. Už rev. veiklą 1938.III ir 1939.XII adm. tvarka nubaustas. 1940—41 dirbo LKP Mažeikių aps. k-te ir apskrities vykd. k-te. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JASŪDIS Antanas [1878.X.1 Puodžiuose (Utenos rj.) — 1963.VIII.14 Užupyje (Telšių rj.)] — mėgėjų teatro darbuotojas. Mokėsi Ukmergės, Švenčionių, Peterburgo m-lose. Nuo 1898 tarnavo banke ir geležinkelių įstaigose Peterburge. Nuo 1903 rengė mėgėjų teatro spektaklius ir juose vaidino. Nuo 1911 buvo vad. Teatrališkosios komisijos pirmininku, rūpinosi mėgėjų teatro repertuaru ir pastatymais. Rinko Peterburgo lietuvių teatrinės ir muzikinės veiklos dokumentinę medžiagą, kuria remdamasis B. Sruoga parašė studiją ,,Lietuvių teatras Peterburge" (1930).

Lit.: A. **Rimtautas** [V. Maknys], Lietuvių teatras Peterburge ir Antanas Jasūdis.—,,Lietuvos teatrai", 1958, Nr. 2.

JASŪTIS Aleksas [slap. **Julmis**; 1910. VIII.24 Reibeniuose (Joniškio rj.) — 1938.IV.2 prie Moreljos (Ispanija)] — revoliucinis rašytojas, žurnalistas. 1923—1925 mokėsi Žagarės, 1925—27 Joniškio prog-jose, 1925—1927 Skaistgirio apylinkėse platino komunistinę lit-rą, atsišaukimus, 1926—1927 su kitais pažangiais moksleiviais leido hektografuotą laikraštėlį ,,Liaudie, už laisvės irklų". Nuo 1927 bendradarbiavo laikraščiuose ,,Jaunimas", ,,Socialdemokratas", pažangiojoje JAV lietuvių spaudoje.

1927—28 mokėsi Šiaulių suaugusiųjų g-joje, su kt. pažangiais moksleiviais įsteigė slaptą būrelį, kuris užmezgė ryšius su LKJS. 1927 įstojo į LKJS. Nuo 1928 spausdino kom. spaudoje (žrn. ,,Balsas" ir kt.) straipsnius ir apsakymus, pasirašinėdamas A. Adalo, V. Vainio, V. Varašiaus ir kt. slapyvardžiais. 1928 pabaigoje suimtas ir 1929 nuteistas 5 metus ir 4 mėn. kalėti. Kalėdamas Kauno ir Šiaulių kalėjimuose, IX forte, J. lavinosi, bendradarbiavo polit. kalinių leidinyje ,,Kolektyvistas", kom. spaudoje. 1933.V išėjęs iš kalėjimo, gyveno Šiauliuose, su P. Kežinaičiu leido laikr. ,,Jaunimietis", neleg. spaustuvėlėje spausdino kom. atsišaukimus. Kurį laiką dirbo Lietuvos Jaunimo s-gos Šiaulių rj. taryboje, stengėsi jos veiklą pasukti rev. kryptimi. 1934.V suimtas ir 3 mėn. kalintas, po to ištremtas į Kalvariją, vėliau perkeltas į Liubavą. Norėdamas išvykti į V. Europą, o iš ten — į TSRS, 1934 pab. perėjo Lenkijos sieną ir pasiekė Vilnių, bet buvo policijos sulaikytas ir 1935.IV per-

duotas Lietuvos pasienio policijai. Iš Marijampolės arešto namų pabėgo, nelegaliai apsigyveno Kaune, pasivadinęs Juliumi Misikevičiumi (iš to kilo slap. Julmis). 1935—36 dirbo statybose, gyveno skurdžiai, aktyviai bendradarbiavo JAV lietuvių pažangiojoje spaudoje („Laisvė", „Vilnis"). Išvertė I. Erenburgo rom. „Antroji diena", dalį P. Kogano „Rusų literatūros istorijos", kurie nebuvo išspausdinti. Prasidėjus pilietiniam karui Ispanijoje, 1937.IX atvyko į tarpt. brigadų bazę Albasetėje. Iš fronto siuntinėjo į liet. spaudą („Kultūra", „Jaunimas" ir kt.) straipsnius, reportažus, apsakymus. Žuvo Aragono fronte, kovodamas 129 tarptautinėje Dimitrovo brigadoje.

Lit. veiklą J. pradėjo prozos kūriniais. Ankstyvuosiuose apsakymuose pavaizdavo moksleivių gyvenimą („Ponaitis", 1927; „Nuošimčiai", 1927; „Gyvenant", 1927, ir kt.), rev. pogrindžio kovą („Valkata", 1929; „Katrė", 1929, ir kt.), sukūrė jaunų revoliucionierių paveikslų. Apsakyme „Internacionalas karceryje" (1934—35), vaizduodamas polit. kalinių gyvenimą faš. kalėjime, kėlė darbo žmonių vienybės, internacionalinio solidarumo idėjas, parodė neigiamą deš. socialdemokratijos vaidmenį darbininkų judėjime, nupiešė ryškius įv. tautybių revoliucionierių paveikslus. Apsakymuose „Lidija Mursija" (1937) „Pirmyn, Ispanija, pirmyn" (1938) atspindėjo Ispanijos liaudies sąmonėjimą, darbo žmonių neapykantą engėjams, kovą su fašizmu, veržimąsi į laisvą gyvenimą. J. sukūrė vertingų apybraižų apie 1918—19 kovotojus dėl Tarybų valdžios Lietuvoje („Tarnagalos miško tragedija", 1936), lietuvių fašizmą („Niekšai", 1935), Ispanijos piliet. karą („Mes žygiuojame į frontą", 1937; „Po Ispanijos dangum", 1938, ir kt.). J. parašė poezijos kūrinių („Poema apie paralyžuojančią jėgą", 1935; poema „Žingsniai prie tėvo kapo", 1936; poemos „Laiškai dviem tėviškėm" fragmentai, 1936, ir kt.). Reikšmingiausias jų — Ispanijoje sukurta poema „Tėviškei, mylimai ir motinai" (1937), kurios lyr. herojus, kovojąs prieš fašizmą Ispanijoje, tiki kovojąs ir už Lietuvos darbo žmonių išvadavimą iš burž. priespaudos. J. poezijai būdingas temų aktualumas, lyrizmas, nuoširdumas, nors jos meninė išraiška dar ir turi eilėdaros bei stiliaus trūkumų. J. gausiai reiškėsi publicistika, išspausdino lit-ros ir meno kritikos straipsnių, iš kurių pažymėtini „Dailininkę Marcę Katiliūtę palaidojus", „Pažiūrų į meną klausimu" ir kt. Sunkiomis gyvenimo ir veiklos sąlygomis J. talentas nespėjo pilnai išsiskleisti. Tačiau geriausieji J. kūriniai, pasižymintys giliu idėjiškumu, rev. dvasia ir antifaš. kryptingumu, yra vertingas indėlis į liet. revoliucinę lit-rą.

Ršt.: Rinktinė, V., 1954; [Kūriniai].— Už Ispanijos laisvę, [rinkinys], V., 1957; Internacionalas karceryje, V., 1958.

Lit.: **K. Korsakas,** Aleksas Jasutis.— **A. Jasutis,** Rinktinė, V., 1954; **J. Bulota, A.** Jasutis, V., 1961; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JASŪTIS Edvardas [g. 1912.IX.27 Reibeniuose (Joniškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1933—39 LKP narys. 1939—40 jo namuose, Toliočių kaime (Šiaulių rj.), veikė nelegali LKP spaustuvė, kurioje buvo spausdinami LKP Šiaulių aps. pogrindinio k-to organas „Darbo žmonių kova" ir atsišaukimai. Spaustuvėje padėdavo dirbti motina M. Jasutienė (1945 nužudyta burž. nacionalistų). 1940—47 Lietuvos TSR AT deputatas. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Demobilizuotas mokėsi liet. juridiniuose kursuose Gorkyje. 1944—46 dirbo teisėju Lazdijuose, nuo 1946 — Joniškyje. Nuo 1952 ūkinis darbuotojas Šiauliuose.

JAŠINSKAS Kostas [1875.VII.20 Šniūriškiuose (Biržų rj.) — 1958.V.15 Vilkaviškyje] — veterinarijos gydytojas. 1901 baigęs Tartu Veterinarijos in-tą, buvo vet. gydytoju Rusijos kariuomenėje, Ašmenos apskrityje. Nuo 1918 dirbo Vilkaviškyje. Paskelbė straipsnių veterinarijos klausimais, išleido brošiūrų apie gyvulių ir paukščių užkrečiamąsias ligas.

JAŠINSKAS Petras [g. 1914.X.20 Šniūriškiuose (Biržų rj.)] — gydytojas rentgenologas, medicinos mokslų kandidatas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1961). 1939 baigė Kauno un-tą. Kurį laiką dirbo Vilkaviškio ligoninėje, buvo Vilkaviškio aps. sveikatos sk. vedėjas. Nuo 1945 Kauno resp. klinikinės ligoninės vyriausiasis gydytojas, nuo 1956 ir Kauno Med. in-to rentgenologijos-radiologijos katedros vedėjas. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1963 docentas. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas, sveikatos ir soc. aprūpinimo komisijos pirmininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie skrandžio polipų malignizacijos diagnostiką, bronchografijos metodiką, spindulinės terapijos taikymą ir kt.

JAŠIŪNAI — 1. Miestelis Eišiškių rj., 24 km į p. nuo Vilniaus, prie Vilniaus—Lydos plento; apylinkės centras. 537 gyv. (1959). Stovi Rūdninkų girios r. pakraštyje, prie Merkio upės. Plano struktūra linijinė; pastatai išsidėstę palei pagr. gatvę. 1 km į v. nuo miestelio, aukštame kairiajame Merkio krante, yra J. taryb. ūkio centras (buvęs J. dvaras). Yra Šalčininkų spirito g-los acto cechas (nuo 1961), pieninė, nuo 1962 gaminanti fasuotus pieno produktus, didelė lentpiūvė su plataus vartojimo gaminių cechu, malūnas. Už 2 km į v. nuo miestelio eina Vilniaus—Lydos glžk., prie kurio yra J. glžk. stotis (ž. *Jašiūnai* 2). Į J. sueina keliai iš Turgelių, Rūdninkų. Ambulatorija, ryšių skyrius, vidurinė mokykla su internatu (1915—45 pradinė), kultūros namai, kino teatras, vaikų darželis.

Rašytiniuose šaltiniuose J. pirmą kartą minimi 1402. J. dvaras XV—XVIII a. priklausė kun-ščiams Radviloms, kurie XVI a. čia įkūrė kalvinų sinodą. XIX a. pr. dvaras atiteko I. Balinskiui, kuriam mirus, 1819 jį paveldėjo jo sūnus, istorikas prof. M. Balinskis. Nuo to laiko J. tapo svarbiu kultūriniu centru: juose gyvendavo, dažnai lankydavosi ar išsėdavosi daugelis Vilniaus un-to profesorių, žymių rašytojų ir visuomenės veikėjų. Iš Balinskių J. atiteko Vilniaus un-to rektoriui Jonui Sniadeckiui, kuris dvaro rūmuose buvo sukaupęs kelių tūkstančių tomų biblioteką, įkūrė J. parką. J. dvare praleido savo jaunystę lenkų poetas J. Slovackis. 1831 dvare rinkdavosi revoliucingai nusiteikę Vilniaus un-to profesoriai, o 1863 sukilimo metu dvaro rūmuose gyd. A. Krasnickis gydė sužeistus sukilėlius. XIX amžiuje J. dvarui priklausė 1300 dešimtinių žemės ir 3290 dešimtinių miško; veikė malūnas, lentpiūvė, puodžių dirbtuvė. 1882 buvo 344 gyventojai. D. Tėvynės karo metais J. apylinkėse veikė Rūdninkų girios taryb. partizanų būriai („Už pergalę", „Mirtis okupantams", Adomo Mickevičiaus ir kt.). Ties J. 1943.X.7 įvyko kautynės su hitlerininkais; jų metu žuvo partizanai S. Trembo ir J. Malinovskis.

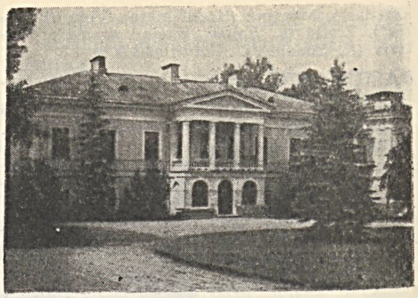

Jašiūnai. Taryb. ūkio rūmai

Buvusio J. dvaro rūmai, statyti 1824—28 pagal archit. K. *Podčašinskio* projektą,— resp. reikšmės archit-ros paminklas. Rūmai simetriški. Priešakinio fasado antras aukštas turi portiką. Rūmus puošia klasicizmo stiliaus karnizai ir antlangiai. Interjerui būdingi klasicizmo ir rokoko bruožai. Prie rūmų yra XIX a. pr. įkurtas landšaftinis parkas, senos kapinės, kuriose palaidoti Vilniaus un-to profesoriai M. Balinskis, J. Sniadeckis.

2. Gyvenvietė ir geležinkelio stotis prie Vilniaus—Lydos geležinkelio, 3 km į š. v. nuo J. miestelio. 222 gyv. (1959). Veikia buitinis chemijos f-kas „Spindulys" (nuo 1960), yra felčerių-akušerių punktas, vaistinė, pr. m-la, biblioteka.

JAŠIŪNŲ PELKĖ — pelkė Eišiškių rj., į r. nuo Jašiūnų geležinkelio stoties. Plotas 116 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,1 m, vid. 1,5 m; vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 17%.

JATAUTAITĖ Jadvyga [g. 1898.III.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1911—27 dirbo įvairiuose Kauno f-kuose. 1922—27, dirbdama tabako f-ke „Zefir", kartu su seseria Brone (1902.IX.6—1926.II.15) suorganizavo darbininkų profs-gą. 1924—30 Komunistų partijos narė. 1927.XI už kom. veiklą nuteista 2 metus kalėti. 1928 iš kalėjimo paleista pagal amnestiją. 1928—32 bedarbė. 1932—47 popieriaus f-ko darbininkė Petrašiūnuose. 1941 hitlerininkų kalinta. Nuo 1958 pensininkė.

JATKŪNIŠKIO EŽERAS — ežeras Zarasų rj., 8 km į p. r. nuo Dusetų. Plotas 14 ha. Ežeras rininis; ilgis 700 m, didž. plotis 240 m. Krantai aukšti, statūs. Iš š. dalies išteka Dubužė (Šventosios baseinas). Š. v. krante yra Jatkūniškio kaimas. Ežeras verslovinis.

JATULĒVIČIUS Jonas [g. 1893.I.17 Vabalninke (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1901—12 tarnavo pas buožes, mokėsi amato. 1912—15 siuvėjas. LKP narys 1918—37. 1918—19 Vabalninko vls. revoliucinio k-to narys. 1922 už rev. veiklą kalintas. 1928—29 LKP Kupiškio parajonio k-to narys. 1930 už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. 1936—1940 melioracijos darbininkas. 1940.VI—1941.I Vabalninko kooperatyvo kasininkas. 1941—45 durpyno darbininkas. Nuo 1945 Biržų rj. „Aušros" kolūkio kolūkietis. Nuo 1958 pensininkas.

JATULÝTĖ Nijolė [**Šeibokienė**; g. 1928. VI.14 Joniškyje] — dailininkė. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą. Nuo 1955 dalyvauja dailės parodose.

Iliustravo liet. liaudies dainas „Naujienos" (1954), „Kas ragaišį kepė" (1955), A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis" (1955), K. Kubilinsko „Oi, jūs grybai, grybai" (1960), J. Šukio „Vilko batai" (1963) ir kt.

JÁUČAKIAI — kaimas Kauno rj., Vilkijos apyl., 2 km į p. r. nuo Vilkijos, Nemuno deš. krante; kolūkio centras. 260 gyv. (1959). Per kaimą eina Kauno—Jurbarko plentas. Iš p. prieina Jaučakių miškas. Užveistas kolūkio 16 ha sodas. Pr. m-la (nuo 1905), biblioteka (nuo 1952). Kaimo š. v. pakraštyje (netoli Vilkijos), Nemuno krante, yra du piliakalniai, vietos gyventojų dar vadinami Kartuvių kalnu ir Svirnakalniu.

Kartuvių kalnas yra tarp dviejų gilių griovų. Piliakalnio aikštelė 65 m ilgio, 25 m pločio; jos š. pusėje išlikę neaukšto pylimo pėdsakai. Papėdėje yra sen. gyvenvietės žymių. Aptinkama lipdytinės keramikos su lygiu bei grublėtu paviršiumi, žiestosios keramikos su lygiagrečių ir banguotų linijų ornamentu. Manoma, jog piliakalnis ir sen. gyvenvietė jo papėdėje naudoti I t-metyje ir II t-mečio pradžioje. Svirnakalnis yra į p. nuo Kartuvių kalno. Jo aikštelė beveik apvali (30 m ilgio, 26 m pločio), nuolaidžiais pakraščiais. Viršutinėje šlaitų dalyje yra kasimo bei kultūrinio sluoksnio žymių. Šis antrasis piliakalnis buvo naudojamas I t-mečio pr. m. e. pab. ir mūsų eros pradžioje. Aplink abu piliakalnius yra senkapių, o prie pat Nemuno — akmens amžiaus stovyklų.

Jaučakių miške stovi paminklas hitlerininkų aukoms. Čia 1941.VIII vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė daugiau kaip 400 Vilkijos, Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos gyventojų.

JAUDEGÝTĖ Ona [g. 1914.III.5 Tabaruose (Kapsuko rj.)] — akių ligų gydytoja, medicinos mokslų kandidatė (1963). 1940 baigė Kauno un-tą. Dirbo Kauno un-to akių ligų klinikoje, vėliau Vilniaus respublikinėje akių ligų ligoninėje. Nuo 1946 Klaipėdos resp. ligoninės akių ligų skyriaus vedėja. Paskelbė keliolika moksl. straipsnių apie akių ligų gydymą ir profilaktiką. Naujo vokų operacijos būdo ir specialaus chirurginio peilio autorė. Už 7 darbus gavo racionalizatorės pažymėjimus.

JÁUGELIS-TELEGÀ Steponas [1600?—1666] — literatas, vertėjas. Pirmasis miestiečių luomo atstovas lietuvių raštijoje. Studijavo Karaliaučiaus un-te, valdė ūkį Babėnuose (prie Kėdainių), buvo vienas iš dviejų Kėdainių burmistrų (1631—66). Reformatų „Knygai nobažnystės krikščioniškos" (1653), išspausdintai J. Reto spaustuvėje Kėdainiuose, parašė dedikaciją „Ant herbo kunigaikščio jo mylistos" (20 eil.) ir išvertė visas (239) jos giesmes bei psalmes. Dedikaciją skyrė reformacijos šului kunigaikščiui Jonušui Radvilai iškelti. Ji parašyta iškilmingu odės stiliumi, silabine eiledara, trylikaskiemenėmis eilutėmis ir yra vienas pirmųjų lietuviškų šio žanro kūrinių. Daugumą giesmių vertė iš lenkų poetų (M. Rejaus, J. Kochanovskio ir kt.). Vertimuose nemaža pasaulietinės tematikos bei motyvų („Giesmė apie pavietrį gailinga", „Dvasios dangujos šventamui"); kalba palyginti aiški ir sklandi.

JAUGILÀ — upė Kėdainių rj., Smilgos kair. intakas. Ilgis 35 km, baseino plotas 68 km^2. Prasideda Jaugilių apylinkėse, 4 km į š. nuo Krakių. Teka į p. r.; įteka į Smilgą 6 km nuo jos žiočių, ties Kropilais, 3 km į š. v. nuo Kėdainių. Intakas Giriatakis (deš.). Vid. nuolydis 189 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,32 m^3/s.

JÁUJA — atskira arba klojime įrengta patalpa su krosnimi javams ir linams džiovinti. Labiausiai buvo paplitusi XVI—XIX a., o Žemaitijoje išlikusi ir XX a. pr. J. minima daugelio keliautojų, rašiusių apie Lietuvą (Gvagninio, Pretorijaus, Lepnerio ir kt.). Valakų įstatyme (1557) liepiama klojimus su J. statyti atokiai nuo tvartų, kad nekiltų gaisras. J. buvo renčiama iš apvalių rąstų klojimo viduryje arba viename jo gale. Lubos apkrečiamos moliu, kad geriau laikytųsi šiluma. Kertėje prie įėjimo buvo didžiulė plūkta krosnis, kūrenama senesniųjų vyrų. J. šonuose buvo peludės (patalpos pelams laikyti). Javams džiauti jaujoje buvo ardai, padėti ant pasieniais įtaisytų sijų (ardkilų) taip, kad juos būtų galima kilnoti aukštyn ir žemyn. Jaujoje vienu metu buvo džiovinama iki 4 vienkinkių vežimų javų. Jaujoje kai kada nakvodavo vestuvėms ar laidotuvėms suvažiavę svečiai, nelaimės atveju apsigyvendavo ir pati šeima. Liaudies pasakojimuose J. žinoma kaip įv. dvasių ir aitvarų buveinė.

JAUNALIETÙVIAI, Lietuvių tautiško jaunimo sąjunga „Jaunoji Lietuva", — fašistinė jaunimo organizacija. Įkurta 1927. Prisidengę šūkiu „Tautai jaunąsias jėgas!", J. skiepijo jaunimui burž. nacionalizmo bei fašizmo ideologiją, ugdė šovinizmą, kovojo prieš darbininkų judėjimą. Mėgdžiodami Italijos fašistus, vilkėjo žalios spalvos uniformą. Org-ja išplėsta prievartos priemonėmis: į ją stoti buvo verčiami valst. įstaigų tarnautojai, ypač mokytojai, kurie net be sutikimo buvo skiriami J. skyrių vadais. Vyriausiasis J. šefas buvo faš. diktatorius A. Smetona, kuris skyrė org-jos vadovybę. Nuo 1935 ir vietinių skyrių vadovybė buvo skiriama. J. leido savo organą „Jaunoji karta". Nuo 1931 turėjo sporto sekciją — Jaunalietuvių sporto org-ja (JSO). 1940.VI J. org-ja uždaryta.

„JÁUNAS DARBININKAS" — komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis, ėjęs 1930 Kaune. Leido LKJS Kauno rj. k-to agitpropas. Nr. 1, skirtas XVI Tarptautinei jaunimo dienai, išėjo 1930.IX.7.

„JAUNÀSIS ANTIFAŠÌSTAS" — komunistinis pogrindinis leidinys, išleistas 1939. Daugintas per kalkę. Smerkė prasidėjusį II pasaul. karą.

„JAUNÀSIS DARBININKAS" — **1.** Komunistinio laikraščio „Darbininkų atstovas" priedas jaunimui, ėjęs 1922. Pasirodė 2 nr. Redagavo B. Eidukevičienė ir I. Gaška. Medžiagą rengė E. Tautkaitė, V. Každailis, M. Poderis. 1922. III—IV suėmus B. Eidukevičienę ir kt. žymesnius Šiaulių darbininkų veikėjus, „Darbininkų atstovo", o kartu ir „J. d." leidimas buvo sustabdytas.

2. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1930—35 Kaune. Leido LKJS Kauno rj. k-tas. 1934 redagavo B. Fogelevičius.

„JAUNÀSIS KOMUNÌSTAS" — **1.** Komunistinis hektografuotas vienkartinis leidinys, išėjęs 1920.X.25 (XI.7) Kaune lietuvių, rusų („Junij kommunist") ir žydų („Der junger komunist") kalbomis. Išleido Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos Lietuvos Centro Biuras.

2. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1920—22 Kaune. Pradėjo leisti 1920.VIII Lietuvos ir Baltarusijos Kom. jaunimo s-gos Centro Biuras ir Kauno k-tas. Nr. 1—2 spausdintas hektografu. Nr. 3 (1920.X) spausdintas neleg. spaustuvėje. Nuo 1920.XII ėjo kaip LKJS Centro Biuro organas. 1922 Nr. 18—19 skirtas LKJS I konferencijai. Red. J. Greifenbergeris.

Lit.: **Ž. Zaveckienė**, Lietuvos komjaunimo spaudos atgaivinimas. Laikraštis „Jaunasis komunistas" (1920—1922 m.).—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 4, V., 1965.

„JAUNÀSIS PARTIZĀNAS" — komunistinis Lietuvos antihitlerinio komiteto laikraštis, ėjęs 1944.V—VI. Leido LKP Zarasų aps. k-tas, LLKJS Zarasų aps. k-tas ir Kęstučio partizanų būrys. Išėjo 2 nr. Buvo spausdinamas rašomąja mašinėle.

„JAUNÀSIS STUDEÑTAS" — buržuazinis mėnesinis iliustruotas žurnalas, ėjęs 1934 Kaune.

„JÁUNAS PROLETĀRAS" — antifašistinis savaitinis „Vilties" sporto d-jos klubo sienlaikraštis, leistas nuo 1931.X Kaune. Išėjo 6 nr.

JAUNEĨKIAI — kaimas Joniškio rj., Pociūnų apyl., 8 km į p. v. nuo Joniškio. 193 gyv. (1959). Per J. teka Sidabra (Platonio intakas), eina Joniškio—Gruzdžių kelias. Į p. nuo J., abiejuose Sidabros krantuose, yra sen. kapinynas, tyrinėtas 1934 Šiaulių „Aušros" muziejaus. Aptikti 4 plokštiniai griautiniai IV—VIII a. žmonių kapai, 8 suardyti griautiniai kapai ir 11 ugniakurų liekanos. Kapinyno teritorijoje randama IV—X a. dirbinių.

„JAUNÍEJI" — tarybinės lietuvių literatūros almanachas, skirtas pradedančiųjų rašytojų kūrybai, leistas 1948—60 Vilniuje. Išėjo 12 kn. Leido Grožinės literatūros leidykla. Almanache savo pirmuosius kūrinius, kritikos straipsnius ir vertimus spausdino J. Avyžius, A. Baltakis, A. Baltrūnas, Alf. Bieliauskas, V. Grybas, A. Jonynas, K. Kubilinskas, J. Lapašinskas, J. Macevičius, Just. Marcinkevičius, K. Marukas, A. Pakalnis, V. Rimkevičius, V. Rudokas, K. Saja, P. Širvys ir kt. Atskiras almanacho knygas redagavo J. Šimkus, M. Sluckis, V. Kubilius, A. Baltakis, A. Baltrūnas, A. Maldonis. Nuo kn. 7 almanachas buvo iliustruojamas jaunųjų dailininkų kūrinių reprodukcijomis ir meninėmis nuotraukomis. „J." suvaidino svarbų vaidmenį, skelbdamas jaunų, taryb. metais pradėjusių reikštis, rašytojų kūrybą, keldamas jos idėjinį ir meninį lygį. Nuo 1960 vietoj „J." pradėta leisti kasmetiniai jaunųjų rašytojų kūrybos aplankai „Pirmoji knyga".

„JAUNĨMAS"— **1.** Buržuazinis liberalinis jaunimo žurnalas, ėjęs 1910—14 Vilniuje ir 1921—36 Kaune. 1910—14, 1921—24 ir 1932—33 ėjo kaip laikr. „Lietuvos ūkininkas" priedas, o 1925—1931 ir 1934—36 kaip Lietuvos Jaunimo s-gos mėnesinis žurnalas. Spausdino populiarius mokslo straipsnius, grož. lit-ros kūrinius, rašė jaunimo lavinimosi ir kt. klausimais. Bendradarbiavo nemaža pažangių rašytojų. 1936.VI faš. valdžia žurnalą uždarė už atsisakymą spausdinti jos įstaigų teikiamus privalomus straipsnius.

2. Teosofinės krypties mėnesinis laikraštis, ėjęs 1911—14 Tilžėje. Leido, redagavo ir didžiąją dalį prirašė Vydūnas.

JAUNIMIẼČIAI, Lietuvos Jaunimo sąjunga, LJS,— buržuazinė liberalinė jaunimo organizacija. J. vardas kilęs nuo 1910 pradėto leisti „Lietuvos ūkininko" priedo „Jaunimas". 1922.I.5 įkurta LJS pagal įstatus buvo nepartinė jaunimo lavinimosi org-ja su šūkiu „Švieskis ir šviesk!" Joje būrėsi antiklerikalinių pažiūrų kaimo ir miesto jaunimas. Skyrių buvo visose apskrityse. J. org-jai vadovavo daugiausia valstiečiai liaudininkai. 1922—35 sušaukta 11 suvažiavimų. 1923—26 šaukiami atskirų apskričių J. suvažiavimai, 1927 įvyko Žemaitijos jaunimo kongresas Palangoje, 1933—34 Biržų, Šiaulių rajonų suvažiavimai, išrinkę šių rajonų tarybas. Nuo 1925 buvo leidžiamas LJS organas „Jaunimas". Įsigalėjus tautininkų faš. diktatūrai, J. veikla buvo varžoma, neleidžiami susirinkimai, neregistruojami nauji skyriai. LKP veikiami, daugelis skyrių vengė valstiečių liaudininkų globos, per suvažiavimus kėlė aktyvios kovos prieš fašizmą reikalavimus. Tokius skyrius apskričių viršininkai uždarinėjo. 1934 LJS pakeitė įstatus, J. pasivadino jaunaisiais liaudininkais. Nuo 1935 atskiri Centro v-bos nariai (tuometinis pirm. J. Paleckis, reikalų ved. P. Kežinaitis) palaikė ryšius su LKP, rėmė Liaudies frontą. Daug J. 1935 dalyvavo valstiečių streike. 1936.II.6 faš. vyriausybė J. org-ją uždarė.

„JAUNIMIẼTIS" — liberalinis neperiodinis laikraštis, ėjęs 1933 Šiauliuose.

„JAUNĨMO DRAŨGAS" — buržuazinis iliustruotas jaunimo žurnalas, ėjęs 1926—37 Vilniuje. Iki 1936 mėnesinis, 1937 savaitinis. Spausdino daugiausia klerikalinio turinio straipsnius, originalius ir verstinius grož. lit-ros kūrinius, informavo apie klerikalinių org-jų (šv. Kazimiero d-jos ir kt.) veiklą. „J. d." buvo ne kartą Lenkijos okupacinės valdžios konfiskuotas ir 1937 uždarytas.

„JAUNĨMO FRÒNTAS" — komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1936.IX—1937.II. Leido LKJS Kauno rj. k-tas. Spausdintas spaustuviniu šriftu ir rotatoriumi pogr. spaustuvėje. Išėjo 2 nr. (2—4 p.). Redagavo J. Volfsonas, I. Ickovičius, S. Kancedikas.

„JAUNĨMO GRẼTOS"— tarybinis mėnesinis iliustruotas jaunimo žurnalas, einąs nuo 1944 Vilniuje. Leidžia LLKJS CK. 1944 Nr. 1—2 vadinosi „Jaunųjų gretos". Žurnalo pirmasis redaktorius buvo P. Cvirka. Vėliau žurnalą redagavo J. Buivydas, E. Mieželaitis, P. Jonuška, A. Garonas, nuo 1955 redaguoja J. Lapašinskas. „J. g." skirtos komjaunuoliško amžiaus jaunimui, atspindi jų gyvenimą, darbą, komjaunimo org-jų veiklą. Spausdina medžiagą apie mūsų

„Jaunimo gretų" antraštė

Tėvynės rev. praeitį, taryb. tautų jaunimo draugystę, užsienio šalių jaunimo gyvenimą ir kovą, prozos bei poezijos kūrinius, straipsnius, reportažus, apybraižas kom. darbo, moralės ir estetikos klausimais. Daug vietos skiria jaunųjų literatų kūrybai.

„JAUNĨMO LAPẼLIS" — **1.** Komunistinis leidinys, ėjęs 1921.IV—1923.II Smolenske kaip „Komunisto" priedas. Leido LKJS Centro Biuras. Išėjo 14 nr. Leidinyje buvo skelbiami Komunistinio Jaunimo Internacionalo, LKJS Centro Biuro nutarimai, straipsniai, korespondencijos apie Lietuvos ir kt. šalių jaunimo gyvenimą. Bendradarbiavo J. Greifenbergeris, J. Vitas ir kt. Nuo 1923.III vietoj „J. l." ėjo „Darbininkų jaunimas".

2. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1924—25 Smolenske. Leido LKJS. Spausdintas kaip „Tiesos" priedas.

JAUNĨMO LITERATŪRÀ — įvairių rūšių ir žanrų literatūros kūriniai, skirti vyresniojo mokyklinio amžiaus (nuo 15—16 metų) vaikams. Ž. *Vaikų literatūra.*

„JAUNĨMO SAPNAĨ" — **1.** Buržuazinis JAV lietuvių studentų hektografuotas laikraštis, ėjęs 1907 Valparaise.

2. Liberalinis JAV lietuvių moksleivių laikraštis, ėjęs Čikagoje. 1912 buvo leidžiamas kaip „Laisvosios minties" priedas, 1913—15 — skyrium.

„JAUNĨMO SAVĨVEIKLOS SCENÀ" — neperiodinis repertuarinis meno saviveiklos leidinys, ėjęs 1951—58 Vilniuje. Rengė Respublikiniai liaudies kūrybos namai. Leido Grožinės lit-ros leidykla. Spausdino originalias ir verstines pjeses, eilėraščius, dainas, šokius, režisūrinius patarimus saviveiklininkams. Išėjo 21 kn.

„JAUNĨMO SPÒRTAS" — buržuazinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1928 Kaune.

„JAUNĨMO VÃDAS" — klerikalinis žurnalas, ėjęs 1926—40 Kaune vietoj „Pavasarininkų vado". Buvo skirtas klerikalinės pavasarininkų org-jos vadovams (pirmininkams, v-bų nariams) instruktuoti.

„JAUNỸSTĖS AKÒRDAI" — komunistinis hektografuotas moksleivių laikraštėlis, išėjęs (1 nr.) 1927.X Ukmergėje. Leido Ukmergės gimnazijos komjaunimo kuopelių biuras, kurį sudarė J. Jurginis („J. a." redaktorius), R. Šarmaitis, A. Tamašauskas. Tolimesnį leidimą sutrukdė komjaunuolių gimnazistų 1928.I.10 areštai.

JAŪNIŠKĖ — kaimas Kelmės rj., Pakražančio apyl., 15 km į p. v. nuo Kelmės, prie Šiaulių—Sovetsko plento. 149 gyv. (1959). Ties J. nuo plento atsišakoja kelias į Kražius. Kaimo r. pakraštys siekia Jauniškės pelkę. Malūnas, lentpiūvė. J. dvaras minimas 1592. 1945—63 J. buvo taryb. ūkio centras.

JAŪNIŠKĖS PẼLKĖ — pelkė Kelmės rj., 10 km į p. r. nuo Kražių, abipus Šiaulių—Sovetsko plento. Plotas 128 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,07 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 8,6%. Pietvakariuose yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 9 m. Prie pelkės yra Jauniškės kaimas.

JAUNIŠKIS Bronius [g. 1920.III.21 Pakalniuose (Utenos rj.)] — surdopedagogas, literatas. 1952 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1955 TSKP narys. Kurį laiką dirbo „Lietuvos pionieriaus" bei „Literatūros ir meno" redakcijose. Nuo 1957 Vilniaus kurčiųjų mokyklos-internato direktorius. Baigė Respublikinio mokytojų tobulini-

mosi in-to surdopedagogikos spec. kursus. Į v. rinkiniuose ir period. spaudoje išspausdino vaikams skirtų pjesių („Vienas vyras ne talka" ir kt.), apsakymų, apybraižų. Sudarė moksleivių saviveiklai rinkinius „Vaikų teatras" (1958) ir „Padainuokime, draugai, kaip gyventi sveikai" (1963).

JAUNIŪNŲ PĖLKĖ — pelkė Širvintų rj., 9 km į š. v. nuo Maišiogalos, 0,5 km į š. r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 116 ha. Aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,1 m, vid. 3,7 m. Vyrauja fuskuminės ir pušinės-kiminines durpės. Susiskaidymas 30—35%, vid. peleningumas 4,2%. P. pakraštyje yra Jauniūnų kaimas.

JAŪNIUS Kazimieras [1849.V.6 Lembe (Šilalės rj.) — 1908.III.9 Peterburge] — kalbininkas. Tėvų verčiamas, 1871 įstojo į Kauno kunigų seminariją. 1875—1879 studijavo Peterburgo Dvasinėje akademijoje. Ją baigęs teologijos magistro laipsniu, dėstė Kauno kunigų seminarijoje ir mergaičių gimnazijoje. Nuo 1893 paskirtas klebonu Kazanėje. Nuo 1899 Peterburgo Dvasinės akademijos lotynų ir graikų, o vėliau dar hebrajų kalbų profesorius. Sunkiai susirgęs, 1906 iš akademijos pasitraukė. Mirė visų apleistas.

Pirmąsias liet. kalbos mokslo žinias J. gavo, mokydamasis Kauno kunigų seminarijoje, iš A. Baranausko. Vėliau, sistemingai gilindamasis į kalbotyrą, J. XIX a. pab.—XX a. pr. buvo plačiai žinomas kaip liet. kalbos tyrinėtojas, su kuriuo palaikė santykius, į kurį ne kartą yra kreipęsi garsūs kalbininkai F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, J. Boduenas de Kurtenė, F. de Sosiūras, K. Brugmanas ir kt. Kazanės un-tas jam suteikė lyg. kalbotyros garbės daktaro vardą. Krokuvos un-tas 1903 kvietė vadovauti naujai steigiamai liet. kalbos katedrai.

J. mokslo darbų paskelbė nedaug. 1891—1900 Kauno gub. statistikos k-to kalendoriuje „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii" („Kauno gubernijos informacinė knyga", 1893, 1898, 1899, 1900) J. išspausdino Ukmergės, Kauno, Raseinių, Zarasų, Šiaulių ir Panevėžio tarmių aprašus, o taip pat nebaigtą straipsnį apie liet. kalbos priegaides. Šie straipsniai iki šių dienų tebeturi moksl. vertę. Apie 1885—92 J. parašė liet. kalbos gramatiką, kuri 1897 Tartu buvo išspausdinta hektografu. Vėliau K. Būga gramatiką perrašė jauniške rašyba ir Rusijos MA lėšomis išleido (1911). Ji šiandien neįprasta savo struktūra, terminais (pvz., „esybėvardis"— daiktavardis, „įvardovietė"—įvardis, „apskųstinis" linksnis — galininkas ir kt.), labai sudėtinga rašyba. 1916 pasirodė Būgos atliktas šios gramatikos vertimas į rusų kalbą. Tasai vertimas iki šių dienų tebėra vienas svarbiausių šaltinių, iš kurio nelietuviai kalbininkai semiasi žinių apie liet. kalbą.

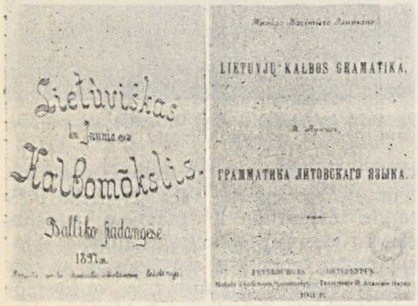

Kazimiero Jauniaus „Lietuviško kalbomokslio" (1897) ir „Lietuvjų kalbos gramatikos" (1911) tituliniai puslapiai

Kadangi dėl valios susilpnėjimo J. labai nemėgo rašyti (paprastai terašydavo tik skaitomų knygų paraštėse), buvo rimtai bijoma, jog mirdamas galįs nusinešti į kapus visą savo mokslą. Tuo susirūpinę, akademikai F. Fortunatovas ir A. Šachmatovas paskyrė Būgą, tuomet dar nebaigusį g-jos ir dirbusį meteorologijos observatorijoje, asmeniniu J. sekretoriumi, pavesdami jam parengti spaudai naują pilną tarmių aprašų leidimą ir liet. kalbos gramatiką. Būgai šio uždavinio atlikti kaip reikiant nepavyko dėl J. abejingumo savo darbų spausdinimui. Tebuvo išleista tik gramatika, bet ir tos nuo 1903 iki mirties, t. y. per 5 metus, J., užsiėmęs kalbos tyrinėjimu, tesuspėjo peržiūrėti tik pirmuosius 48 puslapius. Per Būgą didelė J. žinių dalis vis dėlto išliko. Būgos užrašytas J. kalbinis palikimas (3043 p. rankraštis) saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje.

Nors J. gerai mokėjo daugelį, ypač senovės, kalbų, tačiau iš esmės buvo kalbininkas savamokslis (baigęs ne lingvistikos, o teologijos mokslus) ir klaidžiojo lyg. kalbotyros klystkeliais. To klaidžiojimo pagrindą sudarė stengimasis semantiškai gimininškas, bet skirtingas savo vokalizmu, kartais ir konsonantizmu, žodžio formas išvesti iš vienos pagr. formos ir paaiškinti jas ne visai griežtai formuluotais garsų raidos dėsniais. Net ir tuos kalbos reiškinius, kurie yra kalbinės analogijos ar panašių procesų produktas, J. dažnai stengdavosi išaiškinti fonetikos dėsniais, pvz., „tylėti" kildino iš senesnės lyties „tvyloti" (taigi priesagą -ėti iš -oti), „žemė", „karvė" iš senesnių „žemā", „karvā" (taigi galūnę -ė iš -ā) ir pan.

J. nesiribojo vien tik liet. kalbos tyrinėjimu, bet gilinosi į liet. kalbos ryšius su gimininškomis kalbomis, tyrė ide. kalbų santykius su neindoeuropiečių kalbų šeimomis (pvz., baltų ir finų-ugrų kalbinius santykius). Nuo 1906 buvo labai įsitraukęs į semitų ir ide. kalbų lyginimą.

Nors šiandien žymi J. teorinių teiginių dalis yra jau pasenusi ir mokslininkų atmesta, tačiau jo surinkti gausūs kalbos duomenys tebeturi didelę moksl. vertę. J. daug nusipelnė liet. kalbos

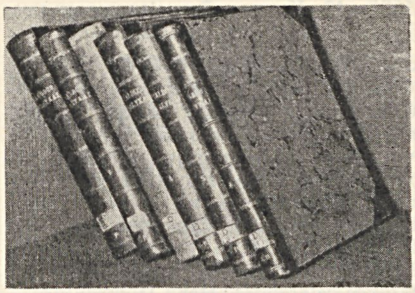

Kazimiero Jauniaus kalbinis palikimas (užrašytas K. Būgos; 3043 p. rankraštis, saugomas Vilniaus un-to bibliotekoje)

dialektologijai, susistemindamas lietuvių kalbos tarmes (dabartinė tarmių klasifikacija remiasi J. sudarytąja), gerai istoriškai išaiškindamas ne vieną reikšmingą dialektologijos dalyką. Žymūs jo nuopelnai ir akcentologijai. Jis kur kas geriau, negu A. Baranauskas, nusakė priegaidžių rūšis, susekė kelis kirčio ir priegaidės dėsnius. J. liet. kalbos gramatika tebėra vienintelė tos rūšies gramatika, be kurios šiandien kalbininkai negali išsiversti. Žymią J. įtaką yra patyrę didieji mūsų kalbininkai K. Būga ir J. Jablonskis, taip pat vienas kitas nelietuvis. J. (ne tiesiogiai, o per Būgą ir Jablonskį) yra padaręs tam tikrą įtaką ir literatūrinės liet. kalbos raidai.

Ršt.: Грамматика литовского языка, Петроград, 1908—16; Lietuvių kalbos gramatika, Peterburgas, 1911.

Lit.: **А. Александров,** Памяти кс. К. Явниса.—„Известия общества археологии, истории и этнографии", т. 24, 1908 [atskiru leidiniu išl. Kazanėje, 1908]; **K. Būga,** Jauniaus mokslo darbas nuo 1902 iki mirčiai.— Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958; **Z. Zinkevičius,** Žymaus kalbininko sukaktis.—„VVU mokslo darbai", t. 26, V., 1958; **Z. Zinkevičius,** Literatūra apie K. Jaunių [bibliografija].— Ten pat; **J. Jablonskis,** Kun. Kazimiero Jauniaus lietuvių kalbos gramatika.— Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1959.

JAUNÓDAVA — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 6 km į š. nuo Kaltinėnų, prie kelio į Varnius; kolūkio centras. 117 gyv. (1959). Į r. nuo J. teka Ašvija (Akmenos intakas). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1958).

„JAUNÓJI KARTÀ" — **1.** Komunistinis laikraštis, ėjęs nuo 1922 Belshile (Anglijoje). Leido D. Britanijos Lietuvių komunistinės jaunuomenės s-ga. Išėjo 4 nr. Rašė marksizmo teorijos, jaunimo tarptautinio komunistinio judėjimo klausimais. Spausdino grož. lit-ros kūrinius (S. Jasilionio, P. Kurkulio, A. Regračio, J. Stašelio ir kt.).

2. Buržuazinis iliustruotas žurnalas, ėjęs 1928—40 Kaune. Pradžioje mėnesinis bei dvisavaitinis, nuo 1932 — savaitinis. Leido jaunalietuvių org-ja. Žurnalas propagavo burž. nacionalizmą, fašizmą.

„JAUNÓJI LIETUVÀ"— **1.** Buržuazinis liberalinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1914—15 Čikagoje. Redagavo A. Rimka.

2. Tautininkų partijos leistas moksleiviams žurnalas, ėjęs 1928—30 ir

1935—40 Kaune. Žurnalas propagavo burž. nacionalizmą, fašizmą.

JAUNŲJŲ GAMTININKŲ STOTIS, **Centrinė jaunųjų gamtininkų stotis**, — užmokyklinė švietimo įstaiga, metodiniu atžvilgiu vadovaujanti bendrojo lavinimo mokyklų jaunųjų gamtininkų būreliams. Įst. 1953; nuo 1954 yra Pavilnyje. Užima 27 ha, turi parką, laboratorijas, metodinius kabinetus, zoologinį kampelį, mokomąjį bandomąjį sklypą, šiltnamius, inspektus. Stotyje yra botanikos, daržininkystės, laukininkystės, bitininkystės, sodininkystės ir zoologijos skyriai. Joje rengiami seminarai, praktikumai, pasitarimai jaunųjų gamtininkų būrelių, pionierių vadovams, vaikų namų auklėtojams. Stotyje praktikuojasi kai kurių Vilniaus m-lų jaunieji gamtininkai, organizuojamos stovyklos, lankosi ekskursijos iš rajonų. J. g. s. organizuoja miestų ir rajonų m-lose parodas, konkursus, paukščių dienas, miško savaites. Geriausių jaunųjų gamtininkų būrelių patirtį stotis apibendrina, populiarina per spaudą, radiją, parodas, sąskrydžius. Jauniesiems gamtininkams leidžiama spec. lit-ra; iki 1964 išleista V. Venskutonio ir I. Štaro „Mokyklos mičiurininis sodas" (1954), V. Karvelio „Jaunųjų gamtininkų būrelių darbo tematika" (1956), „Kambariniai augalai" (1956), „Triušių auginimas" (1959) ir keletas kitų autorių brošiūrų.

„JAUNŲJŲ KOLEKTYVISTŲ BALSAS" — komunistinis rankraštinis Raseinių kalėjimo politkalinių žurnalas, leistas 1933—40. Rašė marksizmo-leninizmo klausimais, apie Lietuvos ir kt. šalių polit. įvykius, polit. kalinių gyvenimą ir kovą. Bendradarbiavo E. Matulionis, M. Miceika, M. Taurinskas, J. Zinkus ir kt.

„JAUNŲJŲ PASAULIS" — buržuazinis liberalinis jaunimo žurnalas, ėjęs 1930—1934 Kaune. Red. J. Beleckas.

„JAUNŲJŲ TEATRAS"— dramos teatras, veikęs 1933—34 Kaune. Teatro kolektyvą sudarė 36 jauni Valstybės teatro aktoriai (M. Chadaravičius, S. Čaikauskas, J. Grybauskas, J. Gustaitis, A. Jakševičius, R. Juknevičius, O. Juodytė, G. Kalinaitė, A. Kernagis, K. Kymantaitė, B. Lukošius, O. Mažeikytė, A. Šimkūnas ir kt.) ir kai kurie A. Olekos-Žilinsko vadovaujamos dramos studijos auklėtiniai (N. Nakas, K. Simaška, P. Zulonas ir kt.). Nepakęsdami Lietuvos burž. teatre įsigalėjusios rutinos, neturėdami galimybių kūrybiškai pasireikšti ir dėl to pasitraukę iš Valstybės teatro, jie ėmėsi formuoti naują teatrą, pagrįstą realistiniu kūrybos metodu, estetiniais bei etiniais K. Stanislavskio teatrinio meno principais. „J. t." remti buvo įsteigta Lietuvos Teatro d-ja, kuriai vadovavo prof. V. Krėvė-Mickevičius, B. Sruoga, dail. M. Dobužinskis, komp. J. Karnavičius. „J. t." režisierius buvo A. Oleka-Žilinskas. Teatras dirbo sunkiomis sąlygomis, neturėdamas lėšų, tačiau jį rėmė pažangioji liet. visuomenė. Pirmajam spektakliui — H. Bičer-Stou rom. „Dėdės Tomo lūšnelė" inscenizacijai — dail. S. Ušinskis sukūrė dekoracijų ir kostiumų eskizus, vadovavo techn. darbui, komp. J. Karnavičius parašė muziką. Teatro kolektyvą morališkai parėmė J. Paleckis, P. Cvirka, A. Venclova ir kt. 1933.XI.14 Liaudies namuose (Kaune) įvyko „J. t." atidarymas ir premjera, susilaukusi žiūrovų pritarimo. Burž. nacionalistinė spauda („Lietuvos aidas", „Naujoji romuva") kaltino teatro kolektyvą bolševizmo idėjų propagavimu. „Dėdės Tomo lūšnelė" buvo suvaidinta 34 kartus Kaune ir provincijoje; vienas nemokamas spektaklis surengtas Kauno bedarbiams. 1934.IV.1 pastatęs antrąją premjerą — B. Sruogos dramą „Milžino paunksmėje", „J. t." dėl lėšų stokos nustojo veikęs. Nors ir trumpai tegyvavęs, „J. t." savo idėjinėmis ir meninėmis tendencijomis suvaidino svarbų vaidmenį Lietuvos teatro istorijoje. 1940 buvę „J. t." aktoriai sudarė Tarybų valdžios įsteigto Vilniaus dramos teatro kolektyvo branduolį.

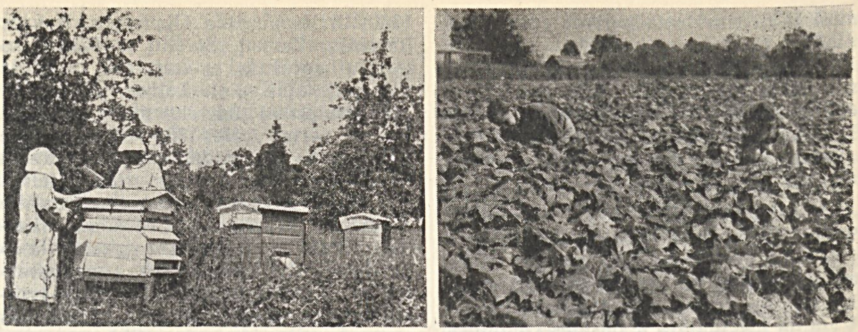

Jaunųjų gamtininkų stotis. Jaunieji gamtininkai prie bičių ir mokomajame bandomajame sklype

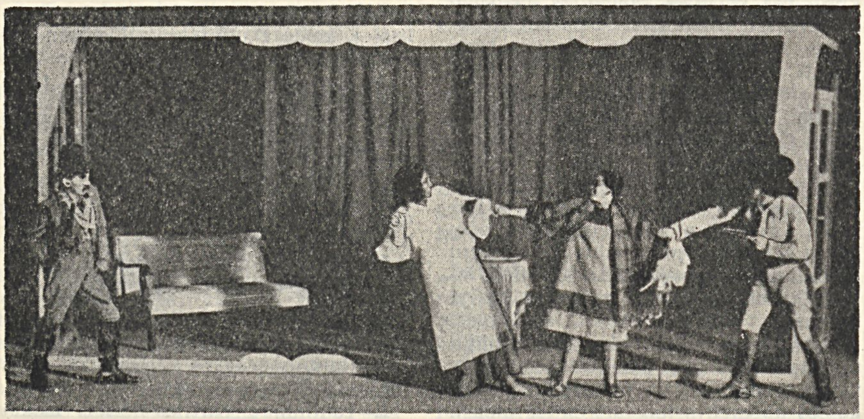

Scena iš **„Jaunųjų teatro"** spektaklio (H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelė")

JAUNŲJŲ TECHNIKŲ STOTIS, JTS,— užmokyklinė instruktyvinė metodinė įstaiga, kurios tikslas padėti bendro lavinimo mokyklų mokiniams mokytis technikos. Tarybų Lietuvoje veikia centrinė JTS (įst. 1953 Kaune, nuo 1954 Vilniuje) ir miestų JTS. Centrinė JTS teikia metodinę ir praktinę pagalbą miestų jaunųjų technikų stotims, pionierių namų technikos skyriams ir kt. užmokyklinėms įstaigoms, t. p. m-lų jaunųjų technikų būreliams, kurių respublikoje 1964 buvo apie 1800. Centrinėje JTS yra biblioteka, nuolatinė jaunųjų

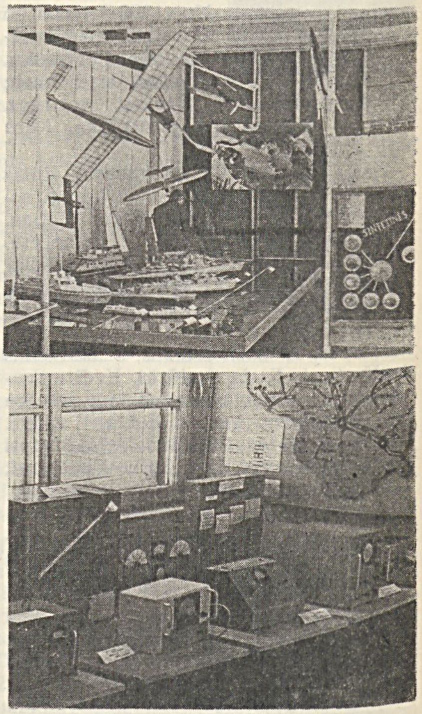

Jaunųjų technikų stotis. IV respublikinė jaunųjų technikų paroda Vilniuje (1963)

technikų dirbinių paroda ir šie kabinetai: metodinis, radiotechnikos, fotografijos ir kino, modelizmo, automobilizmo, elektrofotografijos, chem. technologijos, pradinės technikos. Centrinė JTS rengia jaunųjų aviamodelistų, laivų modelistų ir automodelistų resp. varžybas, leidžia metodinius ir kt. leidinius. 1959 ir 1965 surengė (drauge su „Lietuvos pionieriaus" redakcija) jaunųjų technikų padarytų žaislų resp. konkursus-parodas, 1960 — resp. konkursą „Jaunieji technikai — tėvynei".

JAUNŲJŲ ŪKININKŲ RATELIAI, JŪR, — buržuazinės Lietuvos valstiečių jaunimo (12—20 metų amžiaus) organizacijos. Juos pradėjo organizuoti Žemės ūkio rūmai 1930. JŪR tikslai buvo „žadinti jaunimo tarpe žemės ūkio meilę", „mokyti jį žemės ūkio mokslo pagrindus taikyti praktikoje" ir kita. 1936 JŪR buvo sujungti į fašistinę JŪR s-gą, kurią pagal įstatymą globojo Lietuvos faš. diktatorius A. Smetona; jis skyrė ir s-gos vadovą. Ž. ū. rūmai buvo įpareigoti padėti rateliams tvarkytis tik ž. ū. srityje. 1939 Lietuvoje buvo 1179 JŪR (apie 40 000 narių). Tautininkų partija siekė per JŪR pajungti jaunimą faš. ideologijai. Tačiau daugelio ratelių (pvz., Dotnuvoje, Šakių aps. ir kitur), kuriems vadovavo pažangūs mokytojai arba agronomai, tautininkams nepavyko paversti savo įrankiu. Tokie rateliai suvaidino teigiamą vaidmenį profesiniame jaunimo auklėjime. 1940 JŪR s-ga nustojo veikusi.

JAUNŪTIS — Lietuvos didysis kunigaikštis 1341—45. Žuvus Gediminui (1341), Vilnius ir Lietuvos did. kun-ščio titulas atiteko jo jauniausiajam sūnui J., kuris gyveno prie tėvo ir dar nevaldė jokios srities. J. broliai su tuo nenorėjo sutikti ir veikė savarankiškai. Grėsė pavojus Lietuvos valstybės vieningumui. Kryžiuočiai norėjo pasinaudoti kun-ščių nesantaika ir pradėjo stiprinti puolimus. J. broliai Algirdas ir Kęstutis sutarė atimti iš J. valdžią. 1345 Kęstutis iš Trakų netikėtai užėmė Vilnių ir pakvietė Algirdą, Krėvos ir Vitebsko kun-štį. Algirdas tapo Vilniaus valdovu ir Lietuvos did. kun-ščiu. Pašalintas nuo sosto, J. pabėgo į Maskvą pas savo seserį, kun-ščio Semiono žmoną. Negavęs paramos, susitaikė su broliais ir, grįžęs į Lietuvą, valdė Zaslavlio sritį. Minimas kai kuriose sutartyse.

JAUPĖNAI — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 3 km į v. nuo Rietavo, prie Žemaičių plento; kolūkio centras. 162 gyv. (1959). Rytiniu pakraščiu teka Jaujupis (Jūros deš. intakas); jo vaga sureguliuota. Iš š. prieina Jaupėnų, iš v.— Girdvainių miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1951), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1951).

JAURYS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. r. nuo Molėtų, 3 km į r. nuo plento į Uteną. Plotas 23 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1310, didž. plotis 210 m. Krantai aukšti. Įteka bevardis upelis. Ežeras verslovinis.

JAUSTUKAS — nekaitoma kalbos dalis, tiesiogiai išreiškianti žmogaus jausmus bei valios impulsus, jų nepavadindama vardais. Pvz., „**Ak**, kur dingot, giedros jūs gi pavasario dienos. . .?" (K. Donelaitis); „**Bmrrm**, kaip nekenčiu tinginių!" (Žemaitė); „**Cit**, dukrel, **cit**!" (A. Vienuolis); „**Uži**, Margiau, **uži**!" (P. Cvirka). Atskirai pažymėtini J., kuriais sveikinamės, pasakome linkėjimus, dėkojame ir pan. Pvz., „**Sveikas gyvas**, miels šuneli!" (S. Nėris).

Morfologiškai J. priartėja prie vadinamųjų tarnybinių žodžių, o sintaksinėmis funkcijomis — prie savarankiškų kalbos dalių. Tas pats J., ištartas su kita intonacija, gali reikšti visai skirtingas emocijas. Darybos požiūriu skiriamos 2 pagrindinės J. grupės: neišvestiniai (pvz., A!, O!, Ė!, Ai!, Ak!) ir išvestiniai (pvz., „Žiū!", „Pala!", „Šekit!", „Aiman!", „Labanakt!", „Put-put!"). Prie pastarųjų skirtini ir frazeologinės kilmės J. (pvz., „Kad tave kur!", „Po šimts pypkių!").

JAUŠÁIČIAI — kaimas Telšių rj., Varnių apyl., 7 km į p. v. nuo Varnių, 7 km į p. r. nuo Tverų. 79 gyv. (1959). Pro J. į Lūksto ež. teka Domantas. Pr. m-la (nuo 1949). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirm. V. Viknių ir apylinkės sekr. J. Česnauską.

JAUTAKIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Ukrinų apyl., 7 km į š. v. nuo Tirkšlių, prie kelio į Židikus. 135 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Venta. Ventos ir Gilupio santakoje yra apardytas 15 m aukščio piliakalnis. Vanduo išplauna iš jo įvairių geležinių ir žalvarinių dirbinių. J. minimi 1770. Hitlerininkai 1941 nužudė apyl. pirm. S. Striaupį.

JÁUTMALKIŲ LIẼKNAS — pelkė Akmenės rj., 5,5 km į š. v. nuo Kruopių. Plotas 127 ha. Kupstuota plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. Nesupelkėjusio tarpo perskirta į 2 dalis. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 14%. Pelkė apsausinta.

JAVAĨ. Daugiausia J. sėjama Lietuvos rytuose, ypač pietryčiuose. Respublikoje J. 1964 užėmė 1 078 300 ha, arba 44,2% viso pasėlių ploto, jų tarpe kolūkiuose 775 400 ha.

Javų pasėlių plotai ir struktūra Lietuvoje 1964

Javų pavadinimai	Javų plotai (tūkst. ha)	Bendro pasėlių ploto dalis (%)
Žiemkenčiai (grūdams)	610,8	25,0
tame tarpe:		
rugiai	466,1	19,1
kviečiai	144,7	5,9
Vasarojus (grūdams)	467,5	19,2
tame tarpe:		
vasariniai kviečiai	2,4	0,1
miežiai	246,2	10,1
avižos	27,8	1,2
grikiai	0.8	0,0
ankštiniai (grūdams)	140,7	5.8
tame tarpe:		
žirniai	62,1	2,6
vikiai ir jų mišiniai	41,1	1,7
pašarinės pupos	5,5	0,2

Vidutinis J. grūdų derlingumas respublikoje 1964 — daugiau kaip 11 cnt/ha. Pastaraisiais metais pirmaujantieji ūkiai, taikydami pažangią agrotechniką ir gausiai tręšdami miner. trąšomis, dideliuose plotuose gauna 20—25 cnt/ha ir didesnius derlius.

Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, jau neolite Lietuvos teritorijoje buvo auginami kviečiai, miežiai, soros (pastarosios dar XVI—XVII a. buvo sėjamos, bet vėliau nebeaptinkamos). Geležies amžiaus piliakalniuose, be minėtų J. grūdų, aptikta rugių, avižų, žirnių, pupų. Vyraujančią vietą sėjamųjų J. tarpe nuo seno Lietuvoje užėmė rugiai, po jų — avižos, miežiai, žirniai, vikiai. J. grūdus eksportuoti pradėta tik nuo valakų reformos (XVI a. vid.). 1561 dvarai jau eksportavo kviečius, miežius, avižas, žirnius, grikius. Burž. Lietuvoje dėl primityvaus žemės naudojimo J. derliai buvo maži. Grūdų eksportą subsidijavo valdžia.

Ž. *Avižos, Grikiai, Kukurūzai, Kviečiai, Laukininkystė, Lęšiai, Lubinai, Miežiai, Pupelės, Pupos, Rugiai, Seradėlė, Vikiai, Žirniai.*

Lit.: **P. Kulikauskas,** Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus.—„LTSR MA darbai", 1955, A 1; **R. Strazdūnaitė,** Valstiečių grūdų magazinai Lietuvoje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; **A. Sabaliauskas,** Dėl lietuvių kalbos žodžio javas kilmės.—„LTSR MA darbai", 1959, A 1.

JAZDAUSKÌŠKIAI, Girkantė, — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 5 km į p. v. nuo Varduvos miestelio, prie kelio į Platelius. 247 gyv. (1959). Dalis sodybų išsiskirsčiusios vienkiemiais, kita dalis persikėlė į naują kolūkio gyvenvietę. Kaimo teritorijoje yra 2 nedideli ežerai, piliakalnis ir IX—XIII a. senkapis. Dalis radinių saugoma Telšių kraštotyros muziejuje. 1919 veikė pogrindinė kom. kuopelė.

JEDŽIÕTAI — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 10 km į v. nuo Ylakių. 251 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Luoba (Bartuvos intakas). Pr. m-la (nuo 1920). Luobos deš. krante, 0,5 km į p. nuo Jedžiotų—Arkšvos kelio, yra apvalios formos, stačių šlaitų piliakalnis, iš v. sustiprintas 35 m ilgio ir 1,5—2 m aukščio pylimu. Rasta akmeninių kirvukų, žalvarinių ir geležinių dirbinių. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai išžudė J. gyventojo Bernio šeimą.

JEFÌMOVAS Nikolajus [g. 1904.XII.6 Vlokiuose (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Už kom. veiklą 1937 adm. tvarka baustas kalėti. 1940—41 tarnautojas Kaune. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—46 LKP Babtų vls. k-to sekretorius, 1946—53 tarnautojas. Nuo 1957 pensininkas.

JEFRẼMOVAS Aleksandras Michailovičius [g. 1902.X.26 Deražne (Rovno sr.,

UTSR)] — administracinis darbuotojas. 1920—21 tarnavo savanoriu Raudonojoje Armijoje, paskui dirbo ž. ū. sistemoje Krime. Nuo 1929 TSKP narys. 1936—38 studijavo Finansų akademijoje Leningrade. 1938—48 finansų ir valstybės kontrolės darbuotojas Alma Atoje, Maskvoje, Chabarovske. Nuo 1947 Lietuvos TSR valstybės kontrolės ministras, nuo 1958 Rusų stačiatikių bažnyčios reikalų tarybos prie TSRS Ministrų Tarybos įgaliotinis Lietuvos Tarybų Socialistinei Respublikai.

JEFRĖMOVAS (Ефремов) Leonidas Nikolajevičius [g. 1912.VI.7] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. 1933 baigė Voronežo Ž. ū. mechanizavimo in-tą; dirbo inžinerinį darbą. Nuo 1941 TSKP narys. Nuo 1944 dirbo partinį darbą. 1946—49 TSKP Kuibiševo miesto k-to, 1949—51 Kuibiševo sr. k-to II sekretorius, 1952—58 TSKP Kursko sr. k-to, 1958—62 Gorkio sr. k-to I sekretorius. Nuo 1950 TSRS AT deputatas. Nuo 1952 TSKP CK narys, nuo 1962 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius. Nuo 1964 TSKP Stavropolio kr. I sekretorius.

„JĖGA IR GROŽIS" — buržuazinis mėnesinis sporto žurnalas, ėjęs 1923—27 Kaune.

JEKATERINIČEVAS Fiodoras [g. 1909 VII.24 Jursove (Penzos sr., Zemetčinsko rj.)] — partinis darbuotojas. Nuo 1931 TSKP narys. 1935 baigęs Leningrado Civilinio oro laivyno in-tą, dirbo adm. ir part. darbą Oro laivyne Artiome, Chabarovske. 1938—44 VKP(b) Chabarovsko kr., Amūro sr., Blagoveščensko miesto k-tų darbuotojas. 1944—1950 LKP Šiaulių miesto k-to II sekretorius, paskui — LKP Šiaulių sr. k-to skyriaus vedėjas. 1953 baigė part. ir taryb. darbuotojų pasitobulinimo kursus prie Aukštosios part. m-los Maskvoje. Nuo 1953 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, skyriaus vedėjas. 1958—59 ir 1961—64 kandidatas į LKP CK narius. 1956—58 ir nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

JELECKICHAS Ivanas [g. 1918.I.30 Tančyriuose (Voronežo sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1933 VLKJS narys. Mokytojas. Nuo 1939 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1941 mūšiuose ties Raseiniais pateko į nelaisvę. 1942.IV pabėgo iš nelaisvės ir įstojo į partizanų būrį „Keršytojas". Nuo 1943 to būrio vadas. Drauge su kitais būrio partizanais nuleido nuo bėgių 6 priešo kar. ešelonus, sunaikino 13 automašinų su kareiviais, sudegino 5 okupantų maisto sandėlius. Pokario metais adm. darbuotojas Raseinių, Vilniaus rj.

JELMSLEVAS (Hjelmslev) Lujis [g. 1899. X.3] — danų kalbininkas. Glosematikos — kalbotyros krypties, tiriančios kalbą kaip grynąją formą,— kūrėjas. Parašė ir baltistikos bei lituanistikos darbų. „Baltiškuosiuose etiuduose" (1932) originaliai nušvietė baltų metatonijos (priegaidžių kaitos) ir dvibalsio „ie" atsiradimą. „Latvių-lietuvių tarmių fonetikos etiuduose" (1956) iškėlė pagrindines žemaičių ir latvių augšzemniekų bei latgalių fonetikos raidos tendencijas. J. tyrinėjimai, nepaisant jų hipotetiškumo, yra įdomūs kaip pirmieji baltistikos darbai, pagrįsti struktūriniu metodu.

Lit.: Études baltiques, Copenhague, 1932; Prolegomena to a theory of language, Baltimore, 1943 (rus. vert. Пролегомены к теории языка.—„Новое в лингвистике" т. 4, М., 1960); Études de phonétique dialectale dans le domaine letto-lituanien. — „Scando-Slavica", vol. 2, 1956.

JELSKIS Janas [m. 1863] — 1863 sukilimo dalyvis, sukilėlių būrio vadas. Kilęs iš Gardino aps. Rusijos kariuomenės karininkas. Išėjęs į atsargą, nuo 1850 nuomojo Vidžių valsčiuje Albrechtovo dvarą. Prasidėjus sukilimui, 1863.V Belmonto miškuose (Zarasų aps.) suorganizavo sukilėlių būrį. V.26 J. būrys (apie 150 žmonių) Tverečiaus apylinkėse buvo sumuštas. Nenorėdamas pasiduoti, J. nusišovė.

JELSKIS Kazimieras [1782 Vilniuje — 1867 ten pat] — dailininkas. 1804—08 mokėsi Vilniaus un-to skulptūros katedroje, vadovaujamas A. Lebreno, L. Stuokos-Gucevičiaus. 1809 tobulinosi Peterburgo Dailės akademijoje, 1810 gavo Vilniaus universitete meno magistro laipsnį. 1811—32 dėstė Vilniaus un-to skulptūros katedroje (nuo 1816 katedros vedėjas, profesorius). Sukūrė daug biustų (J. ir A. Sniadeckių, M. Počobuto, J. Stroinovskio, J. Nemcevičiaus, P. Smuglevičiaus, J. Rustemo, E. Grodeko, E. Tiškevičiaus, M. ir A. Remerių ir kt.), Vilniaus Evangelikų-reformatų bažnyčios (dab. kino teatras „Kronika") timpano bareljefą, antkapinius paminklus J. Stroinovskiui (Jono bažnyčia Vilniuje), J. Kosakovskiui ir T. Vavžeckiui (buv. Vilniaus katedra), M. Remeriui ir jo žmonai (Trakų bažnyčia), alegorinius bareljefus, vaizduojančius Vilniaus un-to įkūrimą 1803, taikos sutarties pasirašymą Paryžiuje 1813 (Vilniaus un-tas). 1833—43 prisidėjo prie Pažaislio bažnyčios rekonstravimo. J. dėstė, vadovaudamasis klasicizmo principais, ypač daug dėmesio skirdamas skulptūros ryšiams su archit-ra. Daugumas jo kūrinių klasicistinio stiliaus, tačiau kai kuriems biustams (E. Tiškevičiaus ir kt.) būdingas realistinis traktavimas.

Lit.: **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960 [p. 155—158].

JEMELJANOVAS Gavrilas Aleksandrovičius [1898—1944.VII.15 prie Alytaus] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Jo vadovaujamas šaulių pulkas 1944.VII.13 forsavo Nemuną prie Alytaus ir užėmė placdarmą v. krante. J. žuvo, atremdamas priešo kontrataką. Palaidotas Alytuje.

JEMELJANOVAS Serapijonas [1904. VII.20 Ibėnuose (Kauno rj.) — 1955. XII.28 Šilutėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1930 aktyviai rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veiklą Kaune. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. 1931—33 padėjo organizuoti streikus Kaune ir Jonavoje. 1933 tvarkė LKP CK pogr. lit-ros sandėlį, kuris buvo įrengtas jo bute Kaune. 1934 už kom. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—54 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Šilutėje.

JENDRICHOVSKIS Stefanas [g. 1910. V.19 Varšuvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, visuomenės veikėjas, teisės mokslų daktaras (1939). Kilęs iš inteligentų. 1932 baigė Vilniaus un-to teisės ir visuomeninių mokslų f-tą. Vienas pažangaus „Intelektualistų klubo", o vėliau kair. studentų s-gos „Frontas" organizatorių. 1933 įstojo į V. Baltarusijos Kom. jaunimo s-gą ir priklausė „Fronto" kuopelei. Pažangaus dienraščio „Czytajcie" („Skaitykite"), faš. administracijos uždaryto, faktiškasis redaktorius. Pažangių laikraščių „Razem" („Išvien") ir „Druk" („Spauda"), kurie taip pat buvo uždaryti, bendraredaktoris. 1935.II.17—III.5 buvo kalinamas Lukiškių kalėjime. Nuo 1935.VIII drauge su H. Dembinskiu, M. Žeromska ir kt. leido antifaš. dvisavaitraštį „Poprostu" („Paprastai"), o 1936 jį uždarius —„Karta" („Lapas"). 1937 Vilniaus antifaš. publicistų byloje nuteistas 4 metus kalėti. 1938 paleistas už laidą. Dirbo mokslinį darbą ir bendradarbiavo antifaš., dem. spaudoje, nuo 1940.VII laikraštyje „Prawda wileńska" („Vilniaus tiesa"), paskui Vilniaus miesto vykd. k-to plano komisijos pirmininkas. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu.

D. Tėvynės karo metu dirbo Tarybų Sąjungoje. Nuo 1945 Lenkijos Darbininkų partijos, o nuo 1948 Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos (LJDP) CK narys, nuo 1956 LJDP Polit. Biuro narys. Nuo 1956 Planavimo komisijos prie Lenkijos MT pirmininkas.

JENIŠAS (Jenisch) Danielius [1762.IV.2 Heiligenbeilyje (R. Prūsija) — 1804.II.9 Berlyne] — vokiečių filosofas, literatas. Studijavo Karaliaučiaus un-te, tapo filosofijos daktaru, dirbo Berlyno Meno akademijoje. Darbe „Filosofinis-kritinis keturiolikos senųjų ir naujųjų Europos kalbų palyginimas ir vertinimas" (1796) nagrinėjo ir liet. kalbą. Parašė vieną iš keturių K. Milkaus žodyno prakalbų, kurioje palankiai apibūdino liet. liaudį, tautosaką, skatino tyrinėti liet. kalbą.

JEREMĖJEVAS Konstantinas [1874. VI.6(18) Oloneco gub.— 1931.I.28 Maskvoje] — vienas pirmųjų revoliucinių socialdemokratų Lietuvoje, revoliucio-

nierius profesionalas. Baigęs 3 klasių miesto m-lą, dirbo tarnautoju raštinėje. 1894—95 tarnaudamas kariuomenėje Vilniuje, priklausė rev. rateliui, studijavo marksistinę lit-rą. Nuo 1896 Komunistų partijos narys (Vilniuje įstojo į Lietuvos Darbininkų s-gą). Išėjęs iš kariuomenės, dirbo Vilniuje statistikos k-te, dalyvavo rev. judėjime: organizavo darbininkų streikus, propagavo marksizmo idėjas. 1897—98 už rev. veiklą buvo kalinamas Vilniuje, paskui 3 metams ištremtas į Viatkos guberniją. 1901 atvyko į Peterburgą, bet iš čia netrukus buvo išsiųstas į Saratovą. 1902 už rev. veiklą kalėjo Saratove. 1903 išsiųstas į Ufą. Iš Ufos pabėgo į užsienį, dalyvavo rusų socialdemokratų org-jų darbe. 1906 nelegaliai grįžo į Rusiją, dirbo pogrindyje. Nuo 1907 rudens dirbo Peterburge. 1909 rudenį buvo kalinamas. Vienas laikraščių „Zvezda" ir „Pravda" redaktorių. 1916—17 gyveno Tartu, dirbo vietinėje part. org-joje. Po Vasario revoliucijos atvyko į Petrogradą, buvo vienas „Pravdos" redaktorių, RSDDP(b) CK Rusijos Biuro ir Petrogrado k-to narys, Rev. karinio k-to narys, dirbo rev. darbą armijoje. Vienas Žiemos rūmų šturmo vadovų. Piliet. karo dalyvis, vėliau karinis ir spaudos darbuotojas. Parašė publicistinių straipsnių bei atsiminimų.

JERIÒMENKA Andrejus Ivanovičius [g. 1892.X.14] — karo veikėjas, Tarybų Sąjungos maršalas (1955), Tarybų Sąjungos Didvyris (1944). Nuo 1918 TSKP narys. Dalyvavo pilietiniame kare. Baigė Aukštąją kavalerijos mokyklą ir Frunzės Karo akademiją. 1940—41 Vilniaus įgulos viršininkas. D. Tėvynės karo metais vadovavo Stalingrado, Pabaltijo 2-jam ir kt. frontams, 1943 rudenį jo vadovaujamame Kalinino fronte kovojo 16 liet. divizija. Nuo 1945 vadovavo įvairioms karo apygardoms. Nuo 1956 kandidatas į TSKP CK narius. Nuo 1958 TSRS Gynybos m-jos vadovaujantis darbuotojas.

JERMALÃVIČIUS Alfonsas [1900.X.15 Bobriškiuose (Alytaus rj.) — 1941.VII.9 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Prasidėjus I pasaul. karui, pasitraukė į Rusiją. Smolenske kovojo už Spalio revoliucijos pergalę. Grįžęs į Lietuvą 1918, platino kom. atsišaukimus. Nuo 1940.III Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JERMALÃVIČIUS Bronius [1921.XII.27 Ežerėkuose (Varėnos rj.) — 1960.VII.24 Užpilviuose (Kapsuko rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis darbuotojas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1940 įstojo į LKJS. 1943—44 partizanų būrio „Dainavos partizanas" kovotojas. Po karo dirbo LLKJS Lazdijų, vėliau Prienų aps. k-tų sekretoriumi. Nuo 1945 TSKP narys. Nuo 1949 dirbo part. darbą Vilkaviškyje, Šakiuose, Alytuje. 1958 baigė Aukštąją part. m-lą Maskvoje.

JEROFĖJEVSKICHAS Leonidas Konstantinovičius [1913—1944.VII.9 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Motorizuoto automatininkų bataliono vadas. Pasižymėjo kautynėse dėl Vilniaus. Ten žuvo ir palaidotas.

JERÒNIMAS PRAGÌŠKIS [apie 1369—1440.VII.17 Venecijoje] — fanatiškas katalikybės skelbėjas. Kilęs iš Čekijos. Mokėsi Pragos un-te, gavo kanonų teisės daktaro vardą. Kurį laiką gyveno Krokuvoje. Kaip artimas Jogailos žmogus, 1395—98 ar 1406—09 pasiųstas į Lietuvą platinti katalikybės. Savo fanatiška veikla sukėlęs liaudies pasipriešinimą, kun-ščio Vytauto iš Lietuvos išsiųstas. Bazelio visuot. bažnyčios susirinkimo (1431—49) aktyvus dalyvis. Apie savo misiją Lietuvoje papasakojo Enėjui Silvijui de Pikolominiui, kuris viską užrašė. Kai kurie istorikai (pvz., J. Fijalekas, A. Briukneris, J. Bidlas) teigia, kad J. P. buvęs vienintelis Enėjaus Silvijaus de Pikolominio raštų apie Lietuvą šaltinis. A. Janulaičio nuomone, Jeronimui Pragiškiui priklausąs tik pasakojimas apie sen. lietuvių tikėjimą. Pats J. P. nieko nesąs užrašęs.

Lit.: **A. Janulaitis,** Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV—XV amž., K., 1928.

JERÒNIMAS PRAGÌŠKIS [apie 1378—1416.V.30 Konstancoje] — husitų judėjimo atstovas, skelbęs J. Huso mokslą Lietuvoje. Už agitaciją prieš katalikų bažnyčią Vienos un-te iškeiktas. Kurį laiką dirbo Sorbonoje; iš jos ištremtas, atvyko į Oksfordą. Iš čia į Prągą atvežė J. Viklefo raštus ir juos platino Europos m-lose. Nuo 1406 artimas J. Huso bendradarbis. Vėliau atvyko į Lietuvą ir gyveno did. kun-ščio Vytauto dvare, lankėsi Vitebske ir Pskove. Jo kelionių tikslas — organizuoti visuotinę kovą prieš Romos kuriją. Sužinojęs apie Huso suėmimą, nepaisydamas įspėjimų, 1415.IV atvyko į Konstancą, kur kaip eretikas buvo sudegintas ant laužo.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **J. Jurginis,** Husas, husitai ir Lietuva.—„Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 7.

„JERUBĖLĖ" — liaudies ratelis, šokamas per rugiapiūtės pabaigtuves. Muz. metras 3/8. Apie Jonavą žaisdavo vienos merginos. Vilniaus krašte buvo žinomas ratelis Jarbutė, kurio tekstas artimas J. dainuojamajam tekstui. Pagal Jonavos variantą J. Lingys sukūrė sceninę šokio kompoziciją.

Lit.: Festivalio šokiai, V., 1957.

JẼRUBĖS, virbės. Lietuvoje jerubė (*Tetrastes bonasia*) aptinkama mišriuose miškuose, ypač eglynuose su alksniais, lazdynais. Dažniau pasitaiko Kauno, Kėdainių, Panevėžio rj. Leidžiama medžioti paprastai VIII.15—XI.30.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, t. 1, V., 1957 [p. 122—126].

JERÙZALĖ — Vilniaus miesto dalis abipus plento į Uteną, 7 km į š. nuo miesto centro; iki 1930 atskira gyvenvietė. Yra Lietuvos TSR MA Botanikos in-to vaistinių ir techninių augalų bazė su pagalbiniu ūkiu, 150 lovų tuberkuliozinė ligoninė (nuo 1963), statybos dešimtininkų m-la, vid. m-la, vaikų darželis. J. vardu vietovė buvo pavadinta XVII a. antrojoje pusėje. Vilniaus vyskupas Bialozoras iš vyskupijai priklausiusio Verkių dvaro išskyrė 7 valakus žemės, kurioje rel. propagandos ir pasipelnymo tikslais buvo pastatyta bažnyčia ir keliasdešimt koplyčių, simbolizuojančių vad. „kryžiaus kelius". Įvairios „kryžiaus kelių" vietos buvo pramintos Jeruzalės, Kalvarijų ir kitais su biblinėmis legendomis susijusiais vardais. XIX a. viduryje Jeruzalėje buvo apie 50 gyv. Iki I pasaul. karo J. priklausė Verkių dvarui. Rekonstravus plentą (1908) ir pagerėjus susisiekimui su Vilniumi, ji ėmė augti. Taryb. metais pastatyta daug gyv. namų ir visuom. pastatų, statomi šiltnamiai.

JEVGÈNJEVAS Sergejus [g. 1923.III.30 Malij Barankove (Kalinino sr., Bežecko rj.)] — žuvies pramonės darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1960). D. Tėvynės karo metu kovojo Raudonojoje Armijoje. 1953 baigė tolimojo plaukiojimo šturmanų kursus prie Klaipėdos jūreivystės m-los. 1955—60 vidutinio žvejybos tralerio kapitonas. Nuo 1960 TSKP narys. 1960—64 didžiojo šaldomojo žvejybos tralerio „Zigmas Angarietis", nuo 1964 gamybinio refrižeratoriaus „Kazys Giedrys" (Klaipėda) kapitonas. 1963 baigė Klaipėdos jūreivystės m-lą.

JEVGRÃFOVAS Sadofijus Petrovičius [1913 — 1944.X.5 prie Kuršėnų] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). J. vadovaujamas artilerijos pulkas 1944.VIII.4 pasižymėjo kautynėse prie Pabiržės. J. žuvo, vaduojant Kuršėnus. Palaidotas Šiauliuose.

JEVÓNIS — upė Vilkaviškio rj., Zanilos kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 34 km^2. Prasideda 4 km į p. v. nuo Kunigiškių. Iki Pajevonio teka į š., toliau į p. r. Įteka į Zanilą 7 km nuo jos žiočių, prie Būdviečių. Prie J., tarp Kunigiškių ir Pajevonio, yra I—IV a. piliakalnis, tyrinėtas 1963—64.

JEVSEĨČIKAS Kostas [g. 1924.III.8 Raseiniuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1942 įsijungė į komjaunimo pogr. veiklą. Tais pat metais kovojo pirmojoje partizanų grupėje, veikusioje Raseinių aps., kūrė komjaunimo pogr. org-ją, platino neleg. spaudą. Išvadavus Lietuvą, dirbo komjaunimo Raseinių aps. k-te, o nuo 1944 pab. perėjo į Vidaus reikalų m-jos (VRM) Raseinių aps. skyrių. Iš ten buvo

pasiųstas į VRM karininkų m-lą, kurią baigė 1946. Vėliau dirbo adm. darbą Alytuje, Raseiniuose ir kt. Nuo 1949 TSKP narys. 1952—54 mokėsi Gorkio Aukštojoje karininkų m-loje, 1954—60 dirbo adm. darbą Kelmėje, Kretingoje, Jiezne ir kt. Pensininkas.

JĖZUÌTAI — reakcingiausio katalikų bažnyčios ordino, įkurto 1534 kovai su protestantizmu, nariai. J. ordino kūrėjas I. Lojola, buv. karys, suorganizavo ordiną karinės drausmės pagrindais. Būdingiausi jėzuitų bruožai — aklas paklusnumas ordino vyresnybei ir bet kokių priemonių pateisinimas tikslui siekti (sąmokslai, intrigos, žudynės). Dengdamiesi šūkiu „didesnei dievo garbei", J. siekė paimti į savo rankas švietimą, įsigalėti valdovų rūmuose, įsigyti turtų. Paplito jie XVI a. pirmojoje pusėje tuose V. Europos kraštuose, kuriuose buvo įsigalėjusi M. Liuterio ir Ž. Kalvino reformacija. Į Lietuvą jėzuitus pakvietė iš Lenkijos Vilniaus vyskupas V. Protasevičius, kai smarkiai ėmė plisti A. Kulviečio, S. Rapolionio ir kt. protestantų skelbiamos mintys, radusios šalininkų ne tik paprastų žmonių, bet ir įtakingų Lietuvos feodalų (Radvilų, Katkevičių, Valavičių, Kiškų, Glebavičių ir kt.) tarpe. J. veiklai išplėsti Žemaitijoje ėmėsi iniciatyvos vyskupas M. Giedraitis. J. buvo gausiai apdovanoti turtais. Vien tik Vilniuje pradžiai jie gavo didelius rūmus, šv. Jono bažnyčią ir už miesto keletą dvarų. Vėliau jų turtai labai padidėjo. Kovai su protestantais jėzuitai protestantų pavyzdžiu ėmė leisti liaudžiai rel. turinio liet. knygas. 1595 išėjo M. Daukšos į liet. kalbą išverstas katekizmas, 1599 — „Postilė" ir kt. Bet, praėjus reformacijos pavojui, J. vėl nusigręžė nuo liet. kalbos. Siekdami paimti į savo rankas švietimą, J. steigė Lietuvos Did. Kun-stėje m-las, vad. kolegijas (1570 Vilniuje, 1584 Nesvyžiuje, 1616 Kražiuose, 1621 Gardine, 1632 Naugarduke ir Daugpilyje, 1642 Kaune, 1654 Pašiaušyje, Šiaulių aps., 1693 Alukštoje, 1708 Žadeikiuose, 1709 Slonime). Be to, Lietuvos J. provincija XVI—XVII a. įsteigė savo kolegijas Polocke, Rygoje, Tartu, Oršoje, Bobruiske, Vitebske, Minske, Slucke ir kt. Jiems atiteko Vilniaus ir Varnių kunigų seminarijos. Kadangi nemaža Lietuvos bajorų jaunimo vyko studijuoti į užsienį, ypač į Vokietiją, kur un-tai buvo daugiausia protestantiški, jėzuitai V. Protasevičiaus pastangomis įkūrė Vilniuje akademiją (universitetą). J. m-los kovojo prieš reformaciją ir pravoslaviją, rėmė feod. santvarką. Tos ideologinės kovos priemonės sustiprino katalikiškosios reakcijos pozicijas ir sudavė rimtą smūgį reformacijos judėjimui Lietuvoje. J. m-lose svarb. dėmesys buvo skiriamas rel. auklėjimui, lot. kalbai, retorikai. J. organizuodavo viešus disputus su protestantais. Savo tikslams J. vartojo ir smurtą. Jie sugriovė Vilniuje protestantų spaustuvę, užpuldinėjo ir mušė protestantus gatvėje, 1581 iškilmingai sudegino bažnyčios aikštėje daug katalikų bažnyčiai nepalankių knygų. Savo priešus J. stengėsi apkaltinti erezija ir, feod. valdžios remiami, susidoroti su jais inkvizicijos priemonėmis (K. Liščinskio sudeginimas 1688). J. vadovaujama maldininkų minia 1611 sudegino Vilniuje protestantų sinodą, sinodo biblioteką ir pastorių namus. J. darbais piktinantis platiesiems Europos gyventojų sluoksniams, popiežius Klemensas XIV buvo priverstas 1773 panaikinti J. ordiną. Ordino turtai Lietuvoje, siekę 20 mln. auksinų vertės, buvo perleisti Edukacinei komisijai. Kilus Prancūzijoje burž. revoliucijai (1789) ir ėmus plisti jos pažangiosioms idėjoms, išsigandę reakc. sluoksniai J. ordiną 1814 atgaivino. Tačiau šį kartą Lietuvoje J. ordinas gyvavo tik iki 1820, nes, revoliucijos pavojui praėjus, iš Rusijos imperijos jis buvo išvarytas.

Po Spalio revoliucijos J. aktyviai talkininkavo užsienio imperialistams intervencijos ir piliet. karo metais Tarybų Rusijoje. Burž. Lietuvos valdžia pasikvietė J. iš Vokietijos. Senuosiuose J. rūmuose Kaune jie įkūrė J. vienuolyną ir J. g-ją (1924). Vilniuje taip pat veikė J. g-ja (kur dabar I vid. m-la). J. vienuolynai buvo įsteigti Šiauliuose, Pagryžuvyje ir kitur. Lietuvoje J. veikė iki burž. santvarkos nuvertimo. Jie leido laikr. „Žvaigždė", „Misijos" ir kt. reakcingą lit-rą. Vok. faš. okupacijos metais J. (Kipas, Bružikas ir kt.) bendradarbiavo su hitlerininkais. Karui baigiantis, dalis J. emigravo į JAV ir kitas šalis ir veikia ten išvien su aršiausiomis reakcijos jėgomis prieš Tarybų Lietuvą.

Lit.: A. Tondis, Jėzuitai, V., 1961; J. Žiugžda, Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį, V., 1962; Lietuvos TSR istorija, t. I, V., 1957.

JÌDIŠ, idiš,— žydų kalba, susiformavusi X—XII a. vokiečių aukštaičių dialekto pagrindu. Europoje skiriami 3 J. dialektai: lietuviškasis, lenkiškasis ir voliniškasis. Liet. dialektas teritoriniu atžvilgiu apima taip pat Latviją ir žymią Baltarusijos dalį. Į J. Lietuvos tarmę įėjo ir kai kurie liet. kalbos žodžiai („kroistenen"— kraustyti, „kirpenen"— kirpti, „gaišenen"— gaišti ir kt.), kurie kaitomi kaip žydiški. Yra žinoma ir patarlių, susidedančių iš liet. ir žyd. žodžių mišinio, pvz., „Neturi pinigų, nebūk azesponim (akiplėša)", „Purim (šventė) — nieko neturim" ir kt. Lit-ra J. kalba sparčiai vystėsi nuo XIX a. pr. Nemažą vaidmenį čia suvaidino Lietuvos, ypač Vilniaus, žydai. Vilnius buvo vienas žydų kultūros pasaul. centrų. Jame buvo didžiausios spaustuvės, leidyklos, spausdinusios ir platinusios lit-rą J. kalba. Tarp I ir II pasaul. karų čia veikė vienintelis pasaulyje žydų moksl. in-tas (IVO), kuriame buvo tiriama žydų kalba, istorija, lit-ra ir etnografija. Lietuvoje buvo m-lų su J. dėstomąja kalba. J. kalba buvo leidžiama spauda (ž. *Žydų literatūra*). 1959 surašymo duomenimis, 69% Lietuvos TSR žydų J. laiko savo gimtąja kalba.

JIESIÀ — upė, Nemuno kair. intakas. Ilgis 68,5 km, baseino plotas 499 km^2. Prasideda Pajiesio kaimo apylinkėse, 6 km į v. nuo Igliaukos. Teka š. r. kryptimi per Kapsuko, Prienų ir Kauno rj. Įteka į Nemuną 214,5 km nuo jo žiočių, ties Kaunu. Didesnieji intakai: dešinieji — Šventupė, Girmuonys, Vyčius; kairieji — Rudė, Šlapakšna. Vid. nuolydis 115 cm/km. J. žemupyje daug stambių riedulių. Krantai žemupyje statūs, apaugę krūmais, medžiais. Slėnis 130—150 m pločio, žemupyje (nuo Rokų) iki 800 m. Slėnio šlaitai vidurupyje ir žemupyje statūs, 30—60 m aukščio, apgriuvę. Salpa 60—100 m pločio, potvynių metu užliejama. J. pasižymi trumpais ir staigiais potvyniais ne tik pavasarį,

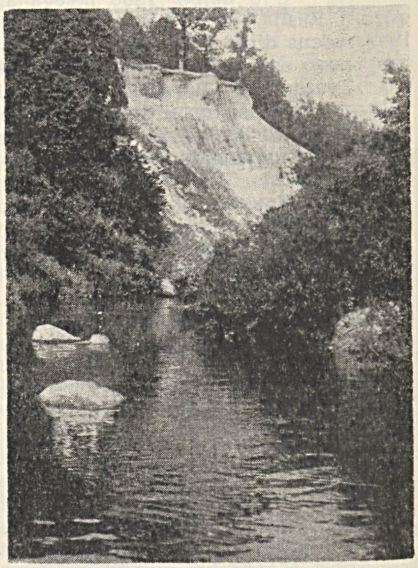

Jiesia ties Kaunu

bet ir žiemą; pastarieji kartais būna aukštesni už pavasarinius. Vid. nuolydis 115 cm/km. Vid. debitas žiotyse 2,99 m^3/s. Ražiškiuose prie J. veikia vandens matavimo postas. J. slėnį nuo Kauno—Prienų plento iki žiočių apima landšaftinis draustinis. Jis saugo labai vaizdingus J. slėnio erozinius šlaitus su kreidos luistais, esančiais kvartero sluoksnių atodangose, ir retai pasitaikančiais augalais (tuščiaviduriu rūteniu, paprastąja gebene). J. ir Nemuno slėnių santakoje yra Pajiesio piliakalnis, vad. Napoleono kalnu,— erozinis atlikuonis.

JÌESTRAKIS — kaimas Prienų rj., Šilavoto apyl., 16 km į v. nuo Prienų, prie Jiesios; kolūkio centras. 282 gyv. (1959). Iš š. v. prie kaimo prieina Mikalinės miškas. Keliai jungia J. su Prienais, su Kauno—Kapsuko plentu. Kolūkio lentpiūvė, parduotuvė (nuo 1957), felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1923), kultūros namai (nuo 1956). J. gyventojai 1905 dalyvavo rev. judėjime. Burž. nacionalistai 1946 nužudė J. gyventojo Popieros 3 asmenų šeimą, J. gyventoją Varkalą, 1948 — buvusį Jiestrakio apyl. pirm. Kulvinską.

„JIĒVARO TĪLTAS" — liaudies ratelis. Kaip Naujųjų Metų žaidimas žinomas Dzūkijoje (Varėna, Seirijai, Onuškis ir kt.). Muz. metras $^2/_4$. Dainuojamasis tekstas dialoginis. Žaidžiama visur beveik vienodai. Sceninę kompoziciją 1947 sukūrė J. Lingys.

Lit.: „Jaunimo saviveiklos scena", Nr. 8, 1953.

JIĒZNAS — miestas Prienų rj., 14 km į r. nuo Prienų, prie Kaišiadorių—Alytaus plento; apylinkės centras. 1803 gyv. (1959). Miestas yra Jiezno ež. š. krante. Teritorija 184 ha. Plano struktūra stačiakampė. Kompaktiškai užstatytoje centr. dalyje — keturkampė aikštė, būdinga klasicizmo laikotarpio miestų archit-rai (išryškinta kompozicinė ašis). Yra 21 gatvė (bendras ilgis 14 km). Gyv. fondas 17 700 m² (iš jo individualinio gyv. ploto 7500 m²). Veikia lentpiūvė, stalių dirbtuvė, malūnas, pieninė, kepykla, antrinių žaliavų perdirbimo įmonė (nuo 1962), buitinio aptarnavimo kombinatas. Iš J. eina kelias į Vilnių (per Aukštadvarį, Trakus). Yra 100 lovų ligoninė, vid. m-la (nuo XVIII a. pab. iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja), darbo jaunimo vid. m-la (nuo 1950), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka.

XV a. pradžioje J. dvaras priklausė Lietuvos did. kun-ščiams. XV a. pab. Lietuvos did. kun-štis Aleksandras jį padovanojo savo žmonos sekretoriui Holovčinskiui. Nuo XVI a. prie dvaro ėmė augti J. miestelis. Atsirado turtingų prekybininkų, pagausėjo amatininkų. 1633 J. atiteko didikams Pacams, kurie netrukus čia pasistatydino rūmus, garsėjusius puošnumu. K. Paco apie 1670 statydinta baroko stiliaus J. bažnyčia — resp. reikšmės archit-ros paminklas. XVIII a. pradžioje J. buvo smarkiai apiplėštas švedų kariuomenės. J. nukentėjo ir per 1794 Kosciuškos sukilimą, o 1812 jį nuniokojo Napoleono kariuomenė. Didelį atgarsį J. apylinkėse turėjo 1831 sukilimas, kurį rėmė J. savininkas L. Pacas. Sukilimui pralaimėjus, Pacas pabėgo į užsienį, o jo dvarai, jų tarpe ir J., atiteko Rusijos iždui. 1837 gaisras sunaikino miestelį ir dvaro rūmus. XIX a. antrojoje pusėje, per J. nutiesus Kauno—Alytaus plentą, miestelis vėl atsigavo. 1866 jame buvo 553 gyv., o 1879 — 892; veikė malūnas, keletas amatininkų dirbtuvių, paštas, pr. m-la. 1919.II Jiezne buvo paskelbta Tarybų valdžia. II.10—13 ties J. įvyko kautynės tarp Raudonosios Armijos 5-jo Vilniaus pulko ir burž. Lietuvos kariuomenės dalinių. Baltieji buvo sumušti. Vėliau jie gavo pastiprinimų ir privertė Raudonosios Armijos dalinius pasitraukti. Burž. Lietuvoje J. buvo valsčiaus centras (1923 — 989 gyv.). 1930 miestelyje buvo 117 gyv. namų, iš jų tik 3 mūriniai; veikė kelios smulkios įmonės, sveikatos punktas, vaistinė, pr. m-la, žiemos ž. ū. m-la (nuo 1928). 1941.VIII.28—IX.2 prie J. ežero hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė 144 vyrus, moteris ir vaikus. Po D. Tėvynės karo rekonstruotos ir išgrįstos pagrindinės gatvės; centre vietoj buv. turgavietės įrengta aikštė ir skveras, jame pastatytas paminklas M. Melnikaitei. Prie ežero įrengtas parkas ir stadionas, pastatyta nauja 920 vietų vid. m-la (1960), autobusų stotis. Išgręžus artezinį šulinį, pagr. gatvėse įrengti vandentiekio taškai. 1950—62 J. buvo rajono centras. 1956. XII.28 suteiktos rajoninio miesto teisės. 1950—62 buvo leidžiamas rajoninis laikr. „Lenino keliu".

JIĒZNO ĒŽERAS — ežeras Prienų rj., prie Jiezno. Plotas 69 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1800 m, didž. plotis 700 m. Išteka Jieznelė (Nemuno intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

JOCĒVIČIENĖ Aldona [g. 1920.I.1 Kaune] — gydytoja neuropatologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1944 baigė Kauno un-tą. Nuo 1945 Kauno un-to, nuo 1952 Kauno Med. in-to dėstytoja, nuo 1961 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvos smegenų kraujotakos sutrikimus ir nervų sistemos reumatinius susirgimus.

JŌCIUS Antanas [g. 1913.XI.4 Ražaičiuose (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Part. pogr. darbą dirbo Girkalnyje (slėpė ir platino kom. lit-rą, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje). 1940—41 Girkalnio vls. partorgas. 1942.I—VIII Raudonosios Armijos karys. 1942—44 kovojo partizanų būryje „Keršytojas", buvo LKP Raseinių aps. pogrindinio k-to sekretorius. 1944—55 dirbo part. darbą Betygaloje, Jurbarke. 1955—58 kolūkio pirmininkas Jurbarko rj. Pensininkas.

Jieznas

JŌCIUS Dzidas [g. 1909.I.5 Girkalnyje (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 palaikė ryšius su komunistais pogrindininkais, veikusiais Mituvos bei Girkalnio apylinkėse. 1940—41 Girkalnio vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, vėliau Vidaus reikalų liaudies komisariato sistemos darbuotojas. 1942 įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. 1942—44 „Žalgirio" partizanų būrio, veikusio Švenčionių aps., ypatingojo sk. viršininkas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—62 adm. darbuotojas Raseiniuose, Kalvarijoje, Prienuose. Pensininkas.

JOČIÓNYS — kaimas Vilniaus rj., Liudvinavo apyl., 8 km į v. nuo Vilniaus, Neries kair. krante. 339 gyv. (1959). Šiaurėje — Jočionių miškas; 1,5 km į p. v.— Vilniaus—Kauno plentas. Pr. m-la. Per D. Tėvynės karą hitlerininkai bombardavo kaimą; sudegė 28 namai.

JOČȲS Petras [1907.IV Augzeliuose (Skuodo rj.) — 1941.VII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Ylakių vls. platino antifaš. lit-rą, rev. atsišaukimus. 1940—1941 padėjo organizuoti profs-gas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JODĒLĖ Pranas [1871.II.13 Kupriuose (Rokiškio rj.) — 1955.XII.8 Kaune] — statybinių medžiagų specialistas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). 1896 Charkove baigė Veterinarijos in-tą, 1898 Maskvos un-to bakteriologijos in-tą, 1904 Kijevo Politechnikos instituto cheminės technologijos skyrių. Dirbo inžinieriumi Rusijos cemento, stiklo, metalurgijos f-kuose. Nuo 1906 Kijevo Politechnikos in-to statybinių ir mineralinių medžiagų katedros laborantas, vėliau asistentas, docentas. Nuo 1912 ėjo profesoriaus pareigas. 1912 suorganizavo Lietuvos portlandcemento f-ko b-vę, ištyrė vietines žaliavas, suprojektavo, pastatė ir 1914 paleido pirmąjį Lietuvoje cemento fabriką Valkininkuose. I pasaul. karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje karo inžinieriumi. Nuo 1920 dirbo Lietuvos Žemės ūkio m-joje geologu ir parašė pirmuosius lietuviškus geologijos (1922) ir statybinių medžiagų technologijos (1923) vadovėlius. Nuo 1922 Kauno un-to ordinarinis profesorius, statybinių medžiagų technologijos katedros vedėjas. Dėstė geologijos

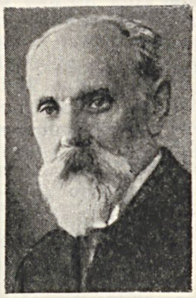

pagrindus, statyb. medžiagų technologiją ir neorg. medžiagų technologiją. 1922—1927 buvo Kauno un-to technikos f-to dekanas, 1927—28 prorektorius mokslo reikalams, 1928—29 rektorius, 1932—40 prorektorius ūkio reikalams. Iki 1949 un-to neorganinės technologijos katedros vedėjas. Nuo 1949 pensininkas. Daug prisidėjo prie un-to mokymo bazės sukūrimo, buvo visų un-to pastatų statybos komisijų pirmininkas. Suorganizavo Lietuvos mineralinių žaliavų tyrimą, buvo nuolatinis Energijos k-to žemės turtams tirti komisijos pirmininkas. Paskelbė daug straipsnių technikos klausimais.

Ršt.: Руководство к испытанию строительных материалов, Киев, 1911; Geologiniai tyrinėjimai, K., 1922; Statybinių medžiagų technologija, K., 1923; Statybinės medžiagos, K., 1948.

JODĖLIS Juozas [g. 1898.II.15 Vaikutėnuose (Utenos rj.)] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš kumečių. Nuo 1911 Petrograde dėžučių dirbtuvės mokinys, vėliau Obuchovo g-los šaltkalvis. Dalyvavo 1917 masinėse Petrogrado darbininkų demonstracijose. 1917.IV priimtas į Komunistų partiją, įstojo į Raudonosios gvardijos gretas, dalyvavo Spalio ginkluotame sukilime. 1918.II savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo kovose prieš baltagvardiečius. 1936 baigė Žukovskio karo akademiją. 1941—45 kovojo Raudonojoje Armijoje. 1946—55 dirbo partinį, administracinį ir ūkinį darbą Vilniuje. Pensininkas.

JODĖNAI — kaimas Plungės rj., Truikių apyl., 5 km į š. v. nuo Plungės, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio; kolūkio centras. 195 gyv. (1959). Per kaimą teka Liepupė ir jos deš. intakas Jodė; eina kelias iš Plungės į Salantus.

JÓDIKIS — ežeras Zarasų rj., 15 km į p. r. nuo Zarasų, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 10 ha. Ežeras ovalus. Ilgis 470 m, didž. plotis 360 m. Krantai neaukšti, šiaurės rytuose ir pietryčiuose miškingi.

JODÌNSKAS Jonas [1902.VI.3 Šikštonyse (Pasvalio rj.) — 1965.XII.20 Vilniuje] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1949). 1948—49 Pasvalio rj. kolūkio „Lenino keliu" grandininkas. Užaugino didelį kviečių derlių. Nuo 1951 TSKP narys. 1952 baigęs Vilniaus ž. ū. m-lą vadovaujantiems kadrams rengti (Verkiuose), dirbo Pasvalio rj. „Tiesos" kolūkyje.

JODKÀ Juozas [g. 1905 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, siuvėjas. 1929 įstojo į PPS-levicą (Lenkijos Socialistų partija — kairioji), nuo 1930 tos partijos Vilniaus vietos k-to pirmininkas. Nuo 1930 Vakarų Baltarusijos KP (VBKP) narys. Suorganizavo antikarinį k-tą, bedarbių k-tą, vadovavo stiklapūčių streikui. 1931 pr. VBKP Vilniaus apyg. k-to narys. 1931 vasarą VBKP Bialistoko apyg. k-to narys. 1931 nuteistas 8 metus kalėti. 1933, sudarius naują bylą, nuteistas 7 metus ir 9 mėn. kalėti, atimant piliet. teises 10 metų. Buvo kalinamas Lukiškių (Vilniuje), Gardino, Vronkų, Grudziondzo kalėjimuose. 1936 išleistas pagal bendrą amnestiją. Mirties data nežinoma.

JODKÁITĖ Aldona [g. 1928.VII.26 Vilkijoje] — aktorė. 1948 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją. 1948—52 ir 1956—59 Kauno muz. dramos teatro, 1952—56 Kauno jaunojo žiūrovo teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Ulia Gromova (A. Fadejevo „Jaunoji gvardija"), Luiza (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Olia (A. Ostrovskio „Šviečia, bet nešildo"), Maša (A. Čechovo „Trys seserys"); liet. filmuose — Birutė („Aušra prie Nemuno"), Rūta („Tiltas"), ir kt.

JOFÁITĖ Cipa [g. 1906.X.25 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. 1925 įstojo į komjaunimą. Nuo 1928 Komunistų partijos narė. 1931—33 LKP Anykščių parajonio k-to narė. 1932—33 dirbo LKJS Anykščių parajonio k-te. 1934 už rev. veiklą nuteista 12 metų kalėti. Kalėjo Zarasų, Panevėžio, Kauno (IX forto) ir kt. kalėjimuose. 1940—1941 LKP Anykščių vls. k-to sekretorė. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—45 dirbo part. darbą Utenoje. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1949—57 Partijos istorijos in-to prie LKP CK archivarė. Pensininkė.

JÒFĖ Chaimas [g. 1916.XI.15 Jurbarke] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Į rev. veiklą įsijungė Jurbarke, spausdino ir platino kom. lit-rą. Nuo 1933 dalyvavo ir Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos veikloje: 1933—36 buvo LRP Jurbarko k-to narys, 1937 LRP k-to sekretorius. 1935—37 Jurbarko vls. part. kuopelės sekretorius, kartu vadovavo komjaunimo Jurbarko kuopelei. Už rev. veiklą 1940.IV adm. tvarka nubaustas kalėti. 1940 LKP Jurbarko vls. k-to sekretorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Demobilizuotas iki 1950 mokėsi, dirbo part. darbą Kaune, dėstė TSKP istoriją Kauno m-lose. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kaune. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą.

JÒFĖ Geršonas [1919.III.2 Penzoje — 1948.VI.9 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių amatininkų. 1934 įstojo į LKJS. Rev. darbą dirbo Utenoje ir Kaune: spausdino ir platino kom. lit-rą. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1938 nuteistas 4 metus kalėti. Buvo kalinamas Kaune, Ukmergėje. 1940—46 dirbo adm. ir part. darbą Maskvoje, Smolenske, Utenoje, nuo 1946 — ūkinį darbą Užpaliuose.

JÒFĖ Hiršas [1905.VIII.24 Panevėžyje — 1947.III.28 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš smulkių prekybininkų. Stalius. I pasaul. karo metais gyveno Kazanėje, 1920—21 ten buvo RKJS narys. 1922 grįžo į Lietuvą, dirbo Panevėžyje. 1923 įstojo į LKJS. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 5 kartus suimtas, 1924 nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti, 1929 — 4 metus. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose apie 8 metus. 1933 part. darbą dirbo Kaune, Klaipėdoje. 1934—35 LKP Kauno rj. k-to sekretorius. LKP CK sekretoriato nutarimu 1935 išvyko į Tarybų Sąjungą, kur f-ke „Triochgornaja manufaktura" dirbo šaltkalviu. Nuo 1946 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas (1937). 1957 reabilituotas.

JÒFĖ Moisiejus [g. 1907.VI.13 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1927—34 Kauno un-te studijavo teisę, 1929—31 priklausė sionistų-socialistų partijai. Į kom. judėjimą įsijungė 1932 (LKP Kauno rj. k-tui padėjo spausdinti neleg. atsišaukimus). Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 redagavo LKP Kauno rj. k-to organą „Revoliucinis darbininkas", dirbo LKP Kauno rj. k-to sekretoriaus padėjėju, LKP CK techniniame aparate (vadovavo lit-ros transportui ir kt.). 1935—40 už kom. veiklą kalėjo Kaune, Šiauliuose. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune, Vilniuje. 1942 buvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942—44 Kalinino sr. prokuroro padėjėjas. 1944—51 dirbo adm. ir ped. darbą Vilniuje. 1951—54 juridinės konsultacijos vedėjas Kaišiadoryse. Nuo 1954 leidyklos „Mintis" redaktorius.

JÒFĖ Vigdoras [1895.IV.2 Kupiškyje — 1954.VI Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1916—1919 Bundo narys. 1919 dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Lietuvoje. 1919—37 Komunistų partijos narys. 1919 buvo LKP Šiaulių rj. k-to narys. 1920, 1922 už kom. veiklą suimtas. 1922—26 kalintas Kaune, Šiauliuose. Išėjęs iš kalėjimo, toliau dirbo pogr. darbą. 1926 pab. LKP CK leidimu išvyko į TSRS ir gyveno Ch. Propino pavarde. 1927—29 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Nuo 1929 dirbo ūkinį darbą Maskvos g-lose. Po D. Tėvynės karo gyveno Rygoje.

JOGÁILA [apie 1350 Vilniuje — 1434.VI.1] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1377—81, 1382—92) ir Lenkijos karalius (1386—1434), Lietuvos didžiojo kun-ščio Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės vyriausiasis sūnus, jaunatvėje — dalinis Vitebsko kun-štis. Prieš mirtį Algirdas paskyrė J. savo įpėdiniu — vyriausiuoju Lietuvos kun-ščiu, kuriuo pripažino jį ir Algirdo bendravaldis J. dėdė Kęstutis. Drauge su sostu J. paveldėjo nemaža polit. problemų rytuose ir vakaruose, kurioms išspręsti ieškojo naujų priemonių. J. rūmai susirašinėjo su Kryžiuočių ordinu, keitėsi dovanomis. 1379.IX su ordinu buvo sudaryta 10 metų paliaubų sutartis, kurią pasirašė J. ir Kęstutis. Tačiau netrukus J. ėmė tartis su Kryžiuočių ir Livonijos ordinais slapta ir 1380 pasirašė su Livonijos ordinu kitą sutartį,

kurioje pasižadėjo neiti į pagalbą Kęstučiui, jei ordinas pradėtų pulti Žemaitiją bei kitas Kęstučio valdomas žemes. Tais pat metais panašią sutartį jis pasirašė ir su Kryžiuočių ordinu, o pats su kariuomene rengėsi žygiuoti Aukso ordos chanui Mamajui į pagalbą prieš Maskvos Didžiąją Kun-stę, kuri telkė rusų žemes kovai prieš totorių-mongolų jungą. Bet Maskvos did. kun-štis Dmitrijus Donietis Mamajaus kariuomenę sutriuškino anksčiau, negu J. spėjo atvykti chanui į pagalbą. Laikydamiesi slaptojo susitarimo, ordinai 1381 pradžioje ėmė pulti Lietuvą: kryžiuočiai veržėsi į Trakus, kalavijuočiai į Žemaitiją. Sužinojęs apie tai, Kęstutis 1381.XI užėmė Vilnių, pašalino J. nuo sosto, pats pasiskelbė Lietuvos didžiuoju kun-ščiu ir mobilizavo jėgas ordinų puolimams atremti. Jogailai davė valdyti Vitebską. Kęstučio vadovaujama Lietuvos kariuomenė pastojo kelią kryžiuočiams ties Jurbarku, jo sūnaus Vytauto vedami pulkai puolė juos ties Alytumi ir Punia. Tuo tarpu Jogailos pavestas jo brolis Skirgaila tarėsi su Livonijos ordinu, o kitas brolis Kaributas sukilo prieš Kęstutį. Ordino šalininkai Vilniuje, vadovaujami kryžiuočių agento pirklio Hanulo, išvykus iš miesto Lietuvos kariuomenei prieš ordiną, 1382.XI užėmė Vilnių ir pasikvietė Jogailą. Greit po to J., ordino padedamas, su savo kariuomene užėmė Trakus ir per Skirgailą pasiūlė Kęstučiui bei Vytautui taiką. Kai Kęstutis su Vytautu atvyko į J. stovyklą tartis, J. juos suėmė. Kęstutis J. įsakymu buvo uždarytas Krėvos pilyje, kur 1382.VIII.15 buvo pasmaugtas, o Vytautui iš Krėvos pilies pavyko pabėgti. Už pagalbą prieš Kęstutį ir Vytautą J. 1382.VI sudarė su kryžiuočiais naują sutartį, kuria pasižadėjo per 4 metus įvesti Lietuvoje krikščionybę ir atidavė jiems Lietuvos sritis, esančias tarp ordino žemių ir Dubysos. 1383 kryžiuočiai vėl ėmė pulti Lietuvą. Jogailai atsirado naujų polit. perspektyvų savo padėčiai sustiprinti. Vilniuje ir Krokuvoje tarp Lenkijos ponų ir J. rūmų užsimezgė derybos dėl J. vedybų su Lenkijos karalaite Jadvyga ir dėl abiejų valstybių sąjungos. Lietuva ir Lenkija turėjo bendrų ekonominių ir politinių reikalų, kurie skatino šias valstybes suartėti. J. vedybos turėjo padėti sujungti abiejų šalių jėgas kovai prieš kryžiuočius ir padėti feodalų ekspansijai į rytus. Tuo pat laiku J. šalininkams buvo iškilusi ir kita polit. galimybė. 1384 ėjo derybos dėl J. vedybų su Maskvos kun-ščio Dmitrijaus Doniečio dukteria Sofija. Tačiau J. ir dauguma jo šalininkų linko tartis su Lenkijos feodalais. Po ilgų pasitarimų 1385 Krėvos pilyje J. pasirašė su Lenkija vad. *Krėvos unijos* aktą. J. 1386.II.15 buvo apkrikštytas Vladislovo vardu, vedė Jadvygą ir III.4 buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi. 1387 pr. jis atvyko į Lietuvą su daugeliu Lenkijos dvasininkų bei ponų krikštyti lietuvių; II.17 įkūrė Vilniaus vyskupystę, kurią gausiai apdovanojo žemėmis ir kitais turtais. II.20 J. davė Lietuvos bajorams

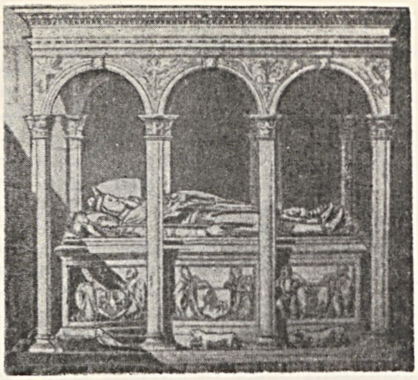

Jogailos antkapis Vavelio katedroje (Krokuva)

katalikams privilegijų. Tai turėjo skatinti Lietuvos bajorus palaikyti ryšį su Lenkija. Po Krėvos akto tarp Lietuvos ir Lenkijos feodalų prasidėjo nesutarimai. Kadangi Krėvos aktu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turėjo būti amžinai sujungta su Lenkijos karalyste, tai Lenkijos feodalai aiškino, kad Lietuvos valstybė panaikinta, ir ėmė žiūrėti į Lietuvą kaip į Lenkijos provinciją. J., likęs gyventi Krokuvoje, paskyrė Vilniuje savo vietininku brolį Skirgailą. Iš Lenkijos buvo atsiųsti lenkų seniūnai (storastos), o į miestų pilis — lenkų įgulos. Unijos su Lenkija sudarymas, lenkų ponų ir kunigų įsigalėjimas, Lietuvos santykių su rusų žemėmis pablogėjimas kėlė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nepasitenkinimą. Tuo nepasitenkinimu pasinaudojo Vytautas, kuris, jau 1384 susitaikęs su J., valdė Gardiną ir Lucką, dalyvavo Krėvos unijos sudaryme. Būdamas Gardine, Vytautas pamažu telkė jėgas, priešingas J. politikai. 1389 jis pradėjo atvirą kovą prieš J. ir mėgino jėga užimti Vilnių, bet tai jam nepavyko. Tuomet Vytautas, bėgdamas nuo J. keršto, vėl susitarė su Kryžiuočių ordinu, kuris naudojosi Lietuvos valdovų savitarpio kova. Ordino remiamas, Vytautas pradėjo karą prieš J. ir Skirgailą. Tas karas parodė, kad J. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nepajėgs įtvirtinti savo valdžios. Kadangi J. ir lenkų ponų padėtis Lietuvoje buvo sunki, jie padarė nuolaidų lietuvių bajorams ir 1392 Astravo dvare, netoli Lydos, sudarė su Vytautu taiką. Vytautas atgavo savo tėviškę Trakus, o Vilnių ėmė valdyti J. vardu, kaip jo vietininkas. Tačiau Vytautas tapo savarankišku visos Lietuvos valdovu. Be jo sutikimo J. nieko negalėjo Lietuvoje veikti. Bet polit. sumetimais Vytautas sakėsi pripažįstąs J. vyriausiąją valdžią. J. vadinosi Lietuvos vyriausiuoju kun-ščiu (supremus dux), Vytautas — Lietuvos didžiuoju kun-ščiu (magnus dux). Taip baigėsi 10 metų trukusi J. ir Vytauto kova dėl valdžios. Po Krėvos akto susidarę Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo užfiksuoti Vilniaus—Radomo susitarimu (1401) ir Horodlės susitarimu (1413). Buvę jaunystės draugai (iki 1381), vėliau atkaklūs priešai, J. ir Vytautas nuo 1392 buvo geri sąjungininkai ir bendradarbiavo, spręsdami santykių su kryžiuočiais problemą. Bendromis Lietuvos ir Lenkijos jėgomis *Žalgirio mūšyje* (1410) buvo sutriuškintas Kryžiuočių ordinas. Vėliau J., Lenkijos feodalų remiamas, suteikė didelę diplomatinę ir ginklo paramą Vytautui tolimesnėje kovoje prieš ordiną dėl Žemaitijos ir Užnemunės. J., valdydamas Lenkiją, energingai kovojo su kryžiuočiais dėl vakarinių žemių (Pavislio ir Pamario) atgavimo. J. ir Vytauto santykiai atšalo po Lucko suvažiavimo (1429), kai iškilo Vytauto vainikavimosi klausimas. Vytautui mirus (1430), kilo aštrus konfliktas tarp J. ir naujojo Lietuvos didžiojo kun-ščio Švitrigailos, kai lenkų feodalai toliau siekė įjungti Lietuvą į Lenkiją. Valdydamas Lenkiją, J. buvo apsuptas įtakingų didikų ir kontroliuojamas ponų tarybos. J. nebuvo neblogas politikas, įnešė į Lenkijos politiką, pačių Lenkijos istorikų pripažinimu, saikingumo, sveikos nuovokos ir pastovumo. J. valdė Lenkiją kaip rinktas karalius, bet išgavo lenkų feodalų sutikimą, kad po jo mirties Lenkijos sostas teks jo sūnums. Nuo J. prasidėjo nauja lenkų karalių Jogailaičių dinastija.

Lit.: **A. Prochaska,** Król Władysław Jagiełło, t. 1—2, Kraków, 1908; **O. Halecki,** Dzieje unji Jagiellońskiej, t. 1—2, Kraków, 1919—1920; История Польши, т. 1, М., 1956; Historia Polski, t. 1 (cz. 1—2), Warszawa, 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **B. Dundulis,** Lietuvių kova dėl Žemaičių ir Užnemunės XV a., V., 1960.

JOGAUDAĨ — kaimas Plungės rj., Paukštakių apyl., 10 km į š. r. nuo Plungės, prie kelio į Sedą. 50 gyv. (1959). Per kaimą teka Uošna (Babrungo intakas). Iš š. prieina Rukundžių miškas. Pr. m-la (nuo 1924). Iki buržuazinės žemės reformos kaimas buvo vadinamas **Lankoslaukiu.** Buvo dvaras, kurį išparceliavus, kaimas pavadintas J. Burž. nacionalistai 1947 nužudė apylinkės pirmininkę B. Monstaitę ir pirmininko pavad. A. Andriekų.

JÕGICHAS (Jogiches) Leo — vienas pirmųjų marksistų Lietuvoje. *Ž. Tiška* Janas.

JOGINĨŠKIAI II — kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., prie pat Kriūkų. 112 gyv. (1959). Per kaimą eina Kriūkų—Šakių kelias, teka Jotulė (Nemuno intakas). Yra Kriūkų vid. m-la (nuo 1946).

JOHÃMPOLĖ — kaimas Kelmės rj., Kiaunorių apyl., 8 km į š. nuo Tytuvėnų, prie kelio į Šiaulius; kolūkio centras. 60 gyv. (1959). Yra Mockaičių felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), Mockaičių aštuonmetė m-la (1948—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1959).

JOJĨMAS ž. *Žirginis sportas.*

JOKẼNAI — **1.** Kaimas Varėnos rj., 10 km į š. nuo Varėnos I, 1 km į p. nuo Vilniaus—Alytaus plento; apylinkės centras. 162 gyv. (1959). Per J. teka Duobupis (Merkio deš. intakas). Ryšių

skyrius (nuo 1935), felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1921—47 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1951). 1866 buvo 148 gyv.

2. Kaimas Varėnos rj., Čebatorių apyl., 8 km į p. nuo Valkininkų, 0,5 km į v. nuo kelio į Eišiškes. 85 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Taurupis (Versekos intakas). Prie J. aptikta vėlyvojo akmens amžiaus stovykla. Radinių yra Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje. J. minimi 1637 (8 kiemai, 4 valakai).

JOKŠAĨ — kaimas Telšių rj., Biržuvėnų apyl., 5 km į š. v. nuo Luokės, prie kelio į Telšius. 43 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Virvyčia. Iš p. prieina Biržuvėnų miškas. D. Tėvynės karo metu kaime veikė 18 partizanų grupė. Burž. nacionalistai 1948 nužudė 8 J. valstiečius, jų tarpe A. Valantiną, A. Žeimį, A. Varnelį, Sadauskų šeimą.

JÕKŠAS Mykolas [1923.II.5 Dilbikiuose (Skuodo rj.) — 1946.XI.16 Notėnuose (Skuodo rj.)] — administracinis bei spaudos darbuotojas. 1939 baigęs g-jos 2 klases, mokėsi savarankiškai. 1940—41 adm. darbuotojas Ylakiuose. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 VKP(b) narys. 1946 Kretingos rj. laikr. „Žemaičių tiesa" redaktorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

JOKŪBÁIČIAI — 1. Kaimas Jurbarko rj., Girdžių apyl., 11 km į š. r. nuo Jurbarko, prie Mituvos upės. 248 gyv. (1959). Per kaimą į Mituvą teka Tidikas. Iš š. prieina Šimkaičių miškas. Kaimo p. dalis, esanti prie Tidiko žiočių, dar vadinama J. Pirmaisiais, arba J. Senaisiais; š. dalis — J. Antraisiais, arba J. Naujaisiais. XIX a. vid. J. priklausė Antašavos dvarui; XIX a. pab. išsiskirstė į vienkiemius.

2. Kaimas Kėdainių rj., Gudžiūnų apyl., 10 km į š. nuo Krakių, 6 km į v. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 238 gyv. (1959). Vakaruose, už 0,5 km, Beržoto miškas. Burž. metais kaime veikė LKJS pogr. org-ja (sekr. V. Kačerauskas). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė J. gyventojus komunistus P. Litviną, P. Kriščiūną, J. Kleivą, nužudė 4 Kačerauskų šeimos narius. Kaime 1905 gimė komunistas pogrindininkas A. Petrauskas.

JOKUBÁITIS Vincas [1887 Daujočiuose (Radviliškio rj.) — 1945.VII.15 Lingailiuose (Šiaulių rj.)] — tarybinis aktyvistas. 1918—19 Raudonosios Armijos kovotojas Rusijoje. 1919—45 darbininkas Bačiūnų durpynė. 1945 Lingailių apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas drauge su sūnumi Adoliu.

JOKŪBÃVAS, Jokūbiškė, — kaimas Kretingos rj., Žalgirio apyl., 9 km į p. r. nuo Kretingos; kolūkio centras. 216 gyv. (1959). Per J. eina Kretingos—Gargždų ir Klaipėdos—Kartenos keliai. Plano struktūra radialinė. Dalis sodybų stovi kryžkelėje, kita dalis išsiskirsčiusi vienkiemiais. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1923—53 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1959). Ist. šaltiniuose minimas nuo XVIII a. pradžios. 1777 Stanislavo Augusto privilegija leistas savaitinis turgus. 1846 buvo 25 sodybos; 1886 — 186 gyventojai. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė didelę dalį kaimo gyventojų, jų tarpe apylinkės Tarybos pirm. A. Armalį; 1949 burž. nacionalistai nužudė apylinkės DŽDT pirm. P. Jomantą.

JOKUBKÁ Jonas Stanislovas [g. 1909. V.8 Bridžporte (JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. 1913 su tėvais atvyko į Lietuvą, gyveno Bagdonyse (Kupiškio rj.). Mokėsi Panevėžio g-joje, paskui mkt. seminarijoje. Už pažangią veiklą pašalintas iš seminarijos, 1927 išvyko į Braziliją. Dirbo kavos plantacijose, atsitiktinį darbą San Paulo mieste. Nuo 1928 veikė Susivienijime lietuvių Brazilijoje ir kt. org-jose, 3 kartus buvo policijos kalinamas. 1946 padėjo suorganizuoti P. Amerikos lietuvių I kongresą Montevideo mieste. Nuo 1947 gyvena JAV, Čikagoje, ir dirba „Vilnies" dienraščio redakcijoje. Nuo 1928 bendradarbiauja spaudoje: „Rytojuje" (Buenos Airesas), „Mūsų žodyje" (San Paulas), „Darbe" (Montevideo), „Vilnyje" (Čikaga), „Laisvėje" (Niujorkas). 1936—1941 San Paulo pažangiame žrn. „Rytas", Čikagos „Vilnyje" spausdino apsakymus iš liet. emigrantų gyvenimo. 1962 Vilniuje išleistas jo apsakymų rink. „Brazilijos plantacijose". Savo įspūdžius apie 1959 aplankytą Lietuvą išspausdino drauge su A. Margeriu knygoje „Lietuva šiandien" (Čikaga, 1960).

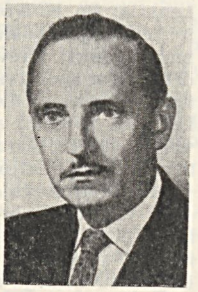

JOKŪBÓNIS Gediminas [g. 1927.III.8 Kupiškyje] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). Mokydamasis Panevėžio pr. m-loje ir g-joje, daug piešė, drožinėjo. Nuo 1946 studijavo monumentaliąją dekoratyvinę skulptūrą Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute. 1952 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros katedrą. Studijuodamas sukūrė S. Daukanto skulptūrinę figūrą, reljefus „Pabaigtuvės", „Arklių lenktynės", paminklo keturiems komunistams projektą ir kt. Nuo 1952 dirba Vilniaus „Dailės" gamybiniame kombinate. Dekoravo (drauge su kitais) Liaudies ūkio pasiekimų parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljoną, sukūrė skulptūrinę grupę „Mechanizatoriai" (1955), reljefą „Žemaitė" (1957) ir kt. J. kūrybos polinkis į monumentalumą išryškėjo jo kūrinyje „Kolūkio pirmininkas" (1957), kuriame šiltai ir drauge didingai pavaizduotas paprastas darbo žmogus, tipiškas kolūkietis. 1958 laimėjo konkursą paminklui fašizmo aukoms Pirčiupyje sukurti. Pirčiupio monumentinį ansamblį (atidarytą 1960) sudaro „Motinos" paminklinė statula (Resp. premija 1960, TSRS Dailės akademijos sidabro medalis 1961, Lenino premija 1963) ir memorialinė siena su žuvusiųjų pirčiupiečių pavardėmis bei reljefu (archit. V. Gabriūnas). Statula, centrinis paminklo komponentas, pasižymi liaudišku ir savitu nacionaliniu charakteriu, jos stilistiniai bruožai išplaukia iš liaudies plastinio meno tradicijų ir drauge novatoriškai išreiškia daugiapusį ir gilų turinį — didžius taryb. liaudies idealus, jos kovą prieš fašizmą, nenugalimumą, simbolizuoja Motiną Tėvynę. Pagrindinei ansamblio idėjai atskleisti sumaniai panaudota medžiaga: statula iškalta iš gabro akmens, kitos paminklo dalys — iš granito. Idėjiniu-meniniu apibendrinimu, plastiniu raiškumu pasižymi ir kt. geriausi J. kūriniai: alegorinė horeljefinė statula „Svajonė" (antkapis tėvams Panevėžyje, 1961), mkt. J. Janulionio skulptūrinis portretas (1962) ir antkapis Panevėžyje (1963), antkapinis paminklas E. Tautkaitei Vilniuje (1963), paminklo plėšinių didvyriams projektas (drauge su archit. J. Šeiboku, 1963).

Be to, J. sukūrė dekoratyvinę statulą „Saviveiklininkas" (Naujoji Akmenė, 1958), „Darbininkė" (1961), „TSRS 1917—1961 metais" (reljefai „Didysis Tėvynės karas", „Taika", „Kosmoso užkariavimas", 1961), „Klestėk, Tėvyne!" (1965) ir kt.

Lit.: **S. Budrys,** Gediminas Jokūbonis, [monografija], V., 1963.

JOMANČIŲ TÝRAS — pelkė Plungės rj., 9 km į š. nuo Rietavo, į v. nuo plento į Plungę. Plotas 100 ha. Pelkė susidariusi Bubos (Jūros intako) ir Minijos vandenskyroje. Pelkės viduryje — raistinė aukštapelkė. Ją supa raistinė žemapelkė. Pakraščiais tęsiasi pievos. Pelkė labai kupstuota. Durpių klodo didž. storis 8,5 m, vid. 3,5 m. Vyrauja aukštapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 5,9%.

JÓMANTAI — kaimas Šilutės rj., Inkaklių apyl., 4 km į v. nuo Švėkšnos. 75 gyv. (1959). P. v. pakraščiu teka Ašva (Veiviržo intakas); iš v. prieina Jomantų, iš š.— Bilvyčių miškas. Kaimo p. pakraštyje, Telšenos kair. krante, ties jos santaka su Ašva, yra piliakalnis. Jo aikštelę viršuje iš 3 pusių supa 1—2 m aukščio pylimas. Į r. nuo piliakalnio, gretimo Jurgaičių kaimo teritorijoje, yra didelis II—XIII a. senkapis. J. minimi 1695.

JÓMANTAS Vilius [1891.II.22 Liepojoje — 1960.XI.30 Vilniuje] — dailininkas. Nuo 1909 mokėsi I. Trutnevo dailės

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 704

m-loje Vilniuje, dalyvavo Lietuvių dailės d-jos veikloje. 1912—14 lankė Dailininkų tobulinimosi d-jos ir A. Štiglico meno m-las Peterburge. Nuo 1914 mokėsi Kijevo karo m-loje, 1918 grįžęs į Vilnių, dirbo dail. A. Varno privačioje studijoje, 1922—24 studijavo Miuncheno Dailės akademijoje. 1924—28 dirbo litografu Kauno ir Klaipėdos spaustuvėse. Reiškėsi plakato, knygų iliustravimo, monumentaliosios tapybos ir portreto srityse. Sukūrė dekoracijų eskizus V. Krėvės „Šarūnui", Lietuvos didžiųjų kun-ščių paradinio tipo portretus (1922—25) ir kt. 1946—47 dirbo Vilniaus Dailės in-to grafikos f-te, nutapė poeto L. Giros portretą (1959).

JONÁIČIAI — kaimas Šilutės rj., 8 km į r. nuo Šilutės, Šyšos ir Šusties santakoje; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 108 gyv. (1959). Per J. eina Šilutės—Naumiesčio kelias. Aštuonmetė m-la (1862—1956 pradinė, 1956—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1946). Kaime 1868 gimė rašytojas Vydūnas.

JONÁITIS Henrikas [g. 1913.VII.15 Vilniuje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Vilniaus un-to fizikos ir matematikos f-tą bei Vilniaus Ped. in-to geografijos f-tą. Nuo 1944 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1958 docentas, nuo 1960 bendrosios fizikos ir spektroskopijos katedros vedėjas. Paskelbė brošiūrų ir moksl. straipsnių molekulinės spektroskopijos, fizikos dėstymo metodikos ir kt. klausimais.

JONÁITIS Jonas [1913.VI.11 Ramonaičiuose (Pakruojo rj.) — 1947.V.20 ten pat] — administracinis ir ūkinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1940—41 Joniškaičių (Lygumų vls.) seniūnas, 1944—1945 Joniškaičių apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

JONÁITIS Stasys [g. 1918.X.7 Maldeniuose (Joniškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1958). 1946 baigė Kauno un-tą. 1951—1959 Miškų ūkio in-to, nuo 1960 Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbis. Sukūrė prietaisų bei mechanizmų miškų pramonei, paskelbė moksl. straipsnių apie medienos mechanines savybes ir kt.

JONÁITIS Vytautas [g. 1927.XI.14 Sedoje (Mažeikių rj.] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1948 TSKP narys, dirbo part. darbą. 1959 baigęs Vilniaus Aukštąją part. m-lą, dirbo part. darbą Kuršėnuose, Šilutėje, Radviliškyje. Nuo 1965 Akmenės rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

JONÁITIŠKIS — kaimas Radviliškio rj., Mankiškių apyl., 9 km į v. nuo Radviliškio, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 59 gyv. (1959). Per J. eina Tytuvėnų—Šilėnų kelias; iš v. prieina Dukto miškas. Geležinkelio stotis, ryšių skyrius, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1956). 1918 J. dvaro darbininkai laimėjo streiką.

JONAITÝTĖ Aldona [1928.V.4 Juknuose (Šiaulių rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1962). 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Šakynos tarmę ir kitais liet. kalbos dialektologijos klausimais.

JONAITÝTĖ Juozepa [**Vaitilavičienė**; g. 1906.VI.3 Trumplaukyje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. Į revoliucinį darbą įsijungė 1933. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Platino kom. lit-rą, atsišaukimus Ylakių valsčiuje, rinko lėšas polit. kaliniams šelpti. 1940—1941 aktyvi visuomenininkė Vegeriuose. 1941—45 dirbo kolūkyje „Voschod" (Čiuvašijos TSR). 1945 apsigyveno Šulpetriuose (Skuodo rj.), įsijungė į visuom. darbą. Nuo 1955 dirba ūkinį darbą Vilniuje.

JŌNAS KAZÌMIERAS [1609—1672] — paskutinis Vazų dinastijos Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1648—68). J. K. buvo išrinktas karaliumi sunkių Žečpospolitos vidaus kovų metu, kai B. Chmelnickio vadovaujama ukrainiečių tauta pradėjo karą prieš Žečpospolitą dėl išsivadavimo. J. K., vadovaudamas ukrainiečių išsivadavimo kovų slopinimui, įstūmė Žečpospolitą į karą su Maskva. Lietuvos ir Lenkijos pakrikimu kare prieš Maskvą pasinaudojo Švedija, norėjusi įsigalėti visame Pabaltijyje, ir 1655 pradėjo karą prieš Žečpospolitą. Karas su Švedija buvo baigtas Olivos taika (1660), o su Maskva — Andrusovo paliaubomis (1667). J. K. mėginimas sustiprinti Žečpospolitos vidaus santvarką reformomis sukėlė Liubomirskio vadovaujamą vidaus karą, kurį 1666 J. K. pralaimėjo. Po to jis atsisakė nuo sosto ir išvyko į Prancūziją.

JŌNAS SOBIĒSKIS *ž. Sobieskis.*

JONÁUSKIENĖ Bronė [1898.II.1 Norbutiškėje (Plungės rj.) — 1951.X.15] — administracinė darbuotoja. 1919—46 mažažemė valstietė. 1941.VI.25 Kretingoje burž. nacionalistai nužudė J. 2 sūnus komjaunuolius — Česlovą ir Bronių. 1946—48 Sėlenių apyl. (Kretingos rj.) sekretorė. 1948 burž. nacionalistams nužudžius vyrą — apylinkės pirm. P. Jonauską, užėmė jo vietą, drauge dirbdama ir apylinkės sekretore. 1951 priimta į TSKP. Burž. nacionalistų nužudyta.

JONAVÀ — miestas vidurio Lietuvoje, 30 km į š. r. nuo Kauno, abipus Neries upės, 5 km žemiau Šventosios žiočių; rajono centras. 5005 gyv. (1959). J. įsikūrusi Neries slėnio terasose. Teritorija 528 ha. Plano struktūra stačiakampė. Susideda iš 3 dalių: centro, Taurostos ir stoties. Didžioji miesto dalis (centras) yra Neries deš. krante, žemutinėje terasoje. Ji išplanuota ir naujai užstatyta taryb. metais (D. Tėvynės karo metu buvo išgriauta). Aukštutinėje terasoje, į š. nuo centro, yra stoties rajonas, kurį sudaro baldų kombinatas su darbininkų gyvenviete ir glžk. stotis su sandėliais, prekybos įstaigomis, įmonėmis. Taurosta vadinama miesto dalis Neries kair. krante. Su centru ją jungia tiltas.

J.— nemažas pramonės centras. Patogus susisiekimas ir nemaži vandens ištekliai sudaro ypač palankias sąlygas chemijos pramonei Jonavoje vystyti, todėl 1962 čia pradėta statyti viena didžiausiųjų Lietuvos TSR įmonių — Jonavos azotinių trąšų g-la. Ji statoma Neries kair. krante, už Skarulių, 100 ha plote. 1965 pr. pradėjo veikti pirmoji g-los eilė. Kita didelė įmonė — baldų kombinatas. Jis išaugo taryb. metais vietoje buvusių baldų dirbtuvių bei degtukų šiaudelių f-ko ir tapo viena didžiausių, geriausiai techniškai įrengtų baldų gamybos įmonių Lietuvos TSR (ž. *Baldai*). 1963 joje dirbo 1100 darbininkų ir tarnautojų. Be to, yra plytinė, malūnas, vaisvandenių g-la, pieninė, kepykla, skerdykla, vagonų ir garvežių depai, buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1961).

Jonava. Bendras miesto vaizdas

Jonava. Miesto centras

Miestą sudaro apie 30 gatvių, kurių bendras ilgis 13 km (1962). Mieste daugiausia vienaaukščių medinių namų; tik 3% namų (daugiausia miesto centre) yra 2—5 aukštų, mūriniai. Miesto gyv. fondas 29 200 m^2, iš jų 11 600 m^2 komunalinio gyv. ploto (1962). J.— svarbus transporto mazgas. Su Kaunu, Vilniumi, Šiauliais J. jungia geležinkeliai, su Kaunu ir Ukmerge — plentas. Be to, iš J. eina keliai į Kėdainius, Kaišiadoris, Vandžiogalą, Čiobiškį. J. autotransporto kontora turi 190 įv. paskirties automašinų (1963), aptarnaujančių miesto ūkį ir keleivių transportą pačiame mieste ir už jo ribų. Transporte dirba 21% visų J. dirbančiųjų gyventojų (1962).

Jonavoje veikia 75 lovų ligoninė (įsteigta per I pasaul. karą), sanitarinė-epidemiologinė stotis, Kauno II ligoninės poliklinika (nuo 1963), med. punktas (prie baldų kombinato). Yra vid. m-la (1864—1938 pradinė), darbo jaunimo aštuonmetė m-la (1935—55 pradinė), kultūros namai (nuo 1950), viešoji biblioteka (nuo 1949), kino teatras, 3 vaikų darželiai ir 3 lopšeliai.

Pirmosios žinios apie J. yra iš XVIII a. antrosios pusės. Apie XVIII a. vidurį didikai Kosakovskiai įsigijo Skarulių dvarą, priklausiusį dvarininkams Skorulskiams. Žemaičių stalininkas D. Kosakovskis prie dvaro įkūrė miestelį, vėliau pavadintą jo sūnaus Jono vardu. 1750 pastatyta pirmoji medinė bažnyčia. 1776 įsikūrė marijonų vienuoliai, kurie 1791 pagal archit. L. Stuokos-Gucevičiaus projektą pasistatydino mūrinę bažnyčią ir vienuolyną. J. plėtimąsi skatino patogus susisiekimas vandens ir sausumos keliais su Kaunu, Ukmerge, Kėdainiais. Miestelyje buvo pašto stotis, sparčiai vystėsi amatai ir prekyba. Jau XIX a. pr. Jonavoje dirbo nemaža amatininkų, ypač stalių, račių, dailidžių. J. gyventojai nuo seno vertėsi

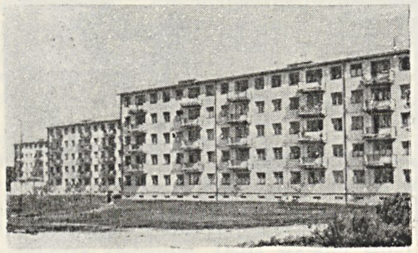

Jonava. Naujų gyv. namų grupė

ir lašišų žvejyba. Tuo tikslu Neryje buvo įrengta pertvara, išsilaikiusi iki 1857. XIX a. pab. J. tapo svarbiu amatų ir prekybos centru. 1864 jai suteiktos neetatinio miesto teisės. 1897 buvo 4993 gyv., veikė kelios baldų dirbtuvės, kurių gaminiai buvo išvežami ir už Lietuvos ribų, 2 acto ir 2 žvakių g-los, 3 spirito varyklos, 2 vandens malūnai ant Varnelės (Neries intako), 2 plytinės, kalkinė. Kiek vėliau pastatytas degtukų šiaudelių f-kas. Dukart per savaitę Jonavoje vykdavo turgūs, kurių metu buvo prekiaujama daugiausia amatininkų dirbiniais ir arkliais. XX a. pradžioje J. pasiekdavo leninine „Iskra". Už jos skaitymą 1903 suimta 10 J. darbininkų. Burž. valdymo laikotarpiu J. buvo stambiausias baldų gamybos centras Lietuvoje. Veikė apie 20 nedidelių amatininkiško pobūdžio baldų dirbtuvių, kuriose vyravo rankų darbas. Jose dirbo apie 200 žmonių. Be baldų gamybos įmonių, veikė 4 lentpiūvės, 5 garo ir 2 vandens malūnai, plytų ir koklių, betono vamzdžių dirbtuvės, vyno g-la, 3 bankai, smulkaus kredito d-ja, ž. ū. kooperatyvas. 1939 buvo 5400 gyv. Pogrindinės LKP vadovaujami, J. darbo žmonės aktyviai dalyvavo ekonominėje ir politinėje kovoje prieš burž. valdžią. 1929, 1932, 1933 Jonavoje buvo švenčiamos rev. šventės, 1926, 1929, 1933, 1936 vyko dideli baldų ir kt. dirbtuvių darbininkų streikai. 1933 streikas, vadovaujamas komunisto K. Petriko, truko 5 savaites. Jame dalyvavo apie 500 žmonių. 1936.VI, remdami visuotinį Kauno darbininkų streiką, sustreikavo apie 4000 J. miesto ir valsčiaus darbo žmonių. D. Tėvynės karo metais apie 70% J. gyvenamojo fondo sugriauta. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—43 netoli J., Girelės miške, sušaudė apie 2000 vietinių gyventojų ir apie 1000 tarybinių karo belaisvių. Fašizmo aukoms atminti Girelėje taryb. metais pastatytas obeliskas. Okupacijos metais J. valsčiaus miškuose veikė taryb. partizanų būrys „Už tarybinę Tėvynę". 1950 J. tapo rajono centru; 1950—63 buvo leidžiamas rajoninis laikraštis „Pergalės vėliava". 1963—64 J. priklausė Kauno rajonui.

„JONAVÕS BALSAS"— tarybinis Jonavos rj. laikraštis, einąs nuo 1965.II.6 triskart per savaitę.

JONEĨKIS Erichas [1908.VIII.19 Klaipėdoje — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Vienas „Laisvųjų Klaipėdos krašto keliautojų" jaunimo org-jos vadovų, platino kom. lit-rą. 1928 ištremtas visam karo padėties metui į Varnių konc. stovyklą. Ten rašė fašizmą demaskuojančius straipsnius rev. spaudai Vokietijoje. Už tai Šiaulių apygardos teismas nubaudė jį 6 metus kalėti (kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 4 metų). Nuo 1932 rev. darbą dirbo Klaipėdoje, organizavo darbininkus kovai prieš fašizmą. 1940—1941 dirbo Lietuvos profs-gų org. biure. 1942 įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Žuvo fronte.

JONEĨKIS Vilius [1903 Klaipėdoje — 1930.XI.10 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Rev. judėjime dalyvavo nuo 1918. Dirbdamas jūrininku garlaivyje, dalyvavo Vokietijos Lapkričio revoliucijoje. Nuo 1920 gyveno Klaipėdoje, dirbo darbininkų jaunimo org-joje, sukūrė komjaunimo org-ją. LKP narys nuo 1923. LKP nurodymu dirbo legalioje Klaipėdos krašto Darbininkų partijoje, buvo jos Centro v-bos sekretorius. 1927.VIII išleido Darbininkų partijos organą „Der Arbeiter", pasirašydamas jo atsakinguoju redaktoriumi. Už rev. veiklą 1928 suimtas Klaipėdoje ir 1929 nuteistas 2 metus kalėti. Paleistas iš kalėjimo, bedarbių mitinge Klaipėdoje pasakė rev. kalbą. Už tai 1930.IV išsiųstas į Varnių konc. stovyklą. Čia sunkiai susirgęs džiova, pervežtas į Kauno kalėjimą. Faš. valdžia siūlė Joneikiui prieš mirtį parašyti pareiškimą, atsisakyti rev. pažiūrų, žadėjo išleisti į užsienį. J. atsisakė prašyti fašistų malonės ir mirė kalėjime kaip revoliucionierius.

JONELÁIČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 14 km į p. v. nuo Šiaulių, 5 km į š. nuo Dubysos—Ventos kanalo. 77 gyv. (1959). R. pakraštyje yra Jonelaičių ež. Aštuonmetė m-la (1926—57 pradinė, iki 1962 septynmetė). Prie Jonelaičių ež. yra V—X a. senkapis. Jame rasti geležiniai ginklai ir žalvariniai papuošalai yra „Aušros" muziejuje Šiauliuose. Kaimo apylinkėse buvę „katmilžiais" vadinamų pilkapių; ežero š. krante yra kalva, vadinama Pilute.

JONELÁIČIŲ EŽERAS — ežeras Šiaulių rj., 13 km į p. v. nuo Šiaulių, 5 km į š. nuo Bubių. Plotas 26 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1360 m, didž. plotis 250 m. Š. r. ir p. v. krantai statūs. Išteka Spalvė (Dubysos intakas). P. v. pakrantėje yra Jonelaičių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

JONELÁITIS Martynas [1889— 1941 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1923 Komunistų partijos narys. Iki faš. perversmo dirbo Klaipėdos uosto darbininku, buvo LKP Klaipėdos krašto k-to narys, Klaipėdos krašto Darbininkų partijos Centro v-bos pirmininkas. 1924 LKP IV suvažiavimo delegatas, Lietuvos profsąjungų delegatas Profinterno kongrese (Maskvoje). 1926 LKP III konferencijos delegatas Kaune. Buvo baustas už Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos vienkartinio leidinio „Remkite politinius darbininkų kalinius" (Klaipėda, 1924) išleidimą, turėjo bylą už atsišaukimo „Valstiečių Internacionalas apie karo pavojų" (1925) išleidimą ir platinimą. Po faš. perversmo emigravo (1927) į Vokietiją. Gyveno Tilžėje, Hamburge. Buvo priimtas į Vokietijos KP. 1928 dalyvavo Lietuvos polit. emigrantų suvažiavime Berlyne. 1940.VIII priklausė LKP Kauno keleivinių garlaivių darbininkų pirminei org-jai. 1941 repatrijavo į Vokietiją, dirbo žvejybos traleryje. Kilus D. Tėvynės karui, mobilizuotas į Vo-

kietijos karinį jūrų laivyną. Pabėgęs iš jo, su 2 draugais traukėsi į TSRS gilumą. Kiškio miške (Kupiškio rj.) pateko į burž. nacionalistų rankas, buvo nužudytas.

JONELIŪNAS Petras [slap. **Sobuvos Petras**] — Kanados lietuvių poetas. Apie 1935—38 aktyviai bendradarbiavo period. spaudoje, daugiausia „Darbininkų žodyje". Kūryboje atspindėjo burž. Lietuvos tikrovę (eil. „Lietuvoje", „Kalėjime", „Jūs atsakysit" ir kt.), Ispanijos liaudies kovą prieš fašizmą (eil. „Ispanijos liaudies balsas"), Kanados darbininkų gyvenimą („Miško kirtėjas") ir kt. Parašė lyr. kūrinių meilės ir gamtos motyvais.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

JONĖNAS Petras [1884 Strazdiškiuose (Biržų rj.) — 1944.II Volčiaja Dolinoje (Čiuvašijos ATSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1905—06 priklausė socialdemokratų partijai. 1917—18, gyvendamas Maskvoje, buvo Komunistų partijos narys. Burž. metais Paberžių ir kt. kaimuose (Biržų rj.) platino kom. spaudą, antifaš. atsišaukimus. Jo namuose, Paberžiuose, vykdavo komunistų susirinkimai. 1937 vėl įstojo į Komunistų partiją. 1940—41 dirbo ūkinį darbą Biržų rj. Parovėjos MTS. Prasidėjus karui, pasitraukė į Čiuvašijos ATSR.

JONĖNIENĖ Marija [g. 1888.X.7 Paberžiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš bežemių valstiečių. Į rev. veiklą įsijungė 1933. Platino kom. lit-rą Paberžių ir kt. kaimuose (Biržų rj.), rašė atsišaukimus, padėjo organizuoti slaptus darbininkų susirinkimus. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1941—44 dirbo Čiuvašijos ATSR Jadrinsko rj. kolūkyje. 1945—59 techn. darbuotoja Biržuose. Pensininkė.

JONIKAI — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 4 km į š. nuo Švėkšnos, prie kelio į Veiviržėnus. 47 gyv. (1959). Š. r. pakraščiu teka Šalpė (Veiviržo intakas). Yra Šnypšlių pr. m-la (nuo 1950), biblioteka (nuo 1960).

JONIKAITĖ Zuzana [g. 1902.II.14 Yliuose (Plungės rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1963). 1923 baigė Telšių g-ją, 1937 Kauno un-tą. 1923—49 mokytojavo Rietavo, Kauno, Švėkšnos, Sedos, Telšių vid. m-lose. Nuo 1949 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Drauge su kitais redagavo „Lietuvių kalbos žodyno" III—VI tomus (Resp. premija 1965). Paskelbė moksl. straipsnių apie frazeologizmus „Lietuvių kalbos žodyne" (1961) ir kitais liet. kalbos klausimais.

JONIKAS Leonas [g. 1891.IV.10 Apvaršuvoje (Šilalės rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas. 1911 emigravo į JAV. 1912 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą, platino socialistinę spaudą, bendradarbiavo „Kovoje", vėliau aktyviai prisidėjo prie Fordo ir kt. įmonių darbininkų organizavimo

į profs-gas (unijas), dalyvavo streikuose, protesto demonstracijose. Nuo 1931 dirba „Vilnies" redakcijoje kaip publicistas ir redaktorius. Savo straipsniuose kovoja prieš burž. nacionalistus, palaiko taikos judėjimą, demokratiją. Ilgus metus buvo Lietuvių meno s-gos vadovybėje, redagavo 1950 pradėtą leisti žrn. „Liaudies menas", sudarinėjo ir redagavo „Vilnies" kalendorius. 1962 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

JONIKAS Petras [g. 1906.III.25 Antringiuose (Tauragės rj.)] — kalbininkas. 1934 baigė Kauno un-tą. 1935—37 dar studijavo Rygos, Vienos, Karaliaučiaus un-tuose. Nuo 1937 dėstė Kauno, Vilniaus un-tuose. Nuo 1938 redagavo „Gimtąją kalbą". Išspausdino darbų literatūrinės lietuvių kalbos formavimosi klausimais. 1944 pasitraukė į Vakarus. Apsigyvenęs JAV, paskelbė darbų liet. kalbos istorijos klausimais.

Ršt.: Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu.—„Archivum philologicum", kn. 6, K., 1937; Pagramančio tarmė, K., 1939.

JONIKAS Stasys [g. 1930.XI.5 Vaitkaičiuose (Šilalės rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. 1955 baigė Lietuvos Vet. akademijos zootechnikos f-tą. 1955—56 Šiaulių rj. „Tarybinės žemės" kolūkio, nuo 1956 kolūkio „Pirmyn" pirmininkas. Nuo 1957 TSKP narys. Jo vadovaujamas kolūkis tapo vienu pirmaujančių respublikoje. Lietuvos TSR Ž. ū. m-ja 1963 suteikė J. Lietuvos TSR ž. ū. pirmūno vardą.

JONIKIENĖ Alisė [**Bakevičiūtė**; g. 1894. XII.11 Čikagoje] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. 1910 įstojo į Lietuvių socialistų s-gos jaunimo kuopą. Aktyviai prisidėjo prie angliakasių profsąjungos organizavimo, dalyvavo bedarbių kovose, streikuose, ne kartą buvo policijos suimta. I pasaul. karo metu padėjo atvykusiai į Ameriką Žemaitei rinkti aukas. 1931—36 dirbo „Vilnies" redakcijoje; vėliau to laikraščio bendradarbė. Rašo daugiausia anglų kalba. Kovoja už moterų lygiateisiškumą, taiką, demokratiją, prieš fašizmą ir imperializmą.

JONYLA Pranas [1905 Girkalnyje (Raseinių rj.) — 1950.V.5 Ražaitėliuose (Raseinių rj.)] — administracinis darbuotojas. Burž. metais dirbo staliumi, batsiuviu. 1941—44 miško darbininkas. 1945—1946 Kražių vls. vykdomojo k-to pirmininkas. Nuo 1947 Girkalnio vls. vykdomojo k-to sekretorius. Kandidatas į VKP(b) narius. Burž. nacionalistų nužudytas.

JONYNAS Ambraziejus [g. 1919.II.2 Krekštėnuose (Alytaus rj.)] — tautosakininkas, filologijos mokslų kandidatas (1954). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1946 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to, nuo 1952 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis, nuo 1958 tautosakos sektoriaus vadovas, nuo 1964 direktoriaus pavaduotojas moksliniam darbui. Paskelbė mokslinių straipsnių tautosakos ir kt. klausimais. Kaip autorius ir redaktorius prisidėjo prie parengimo šių leidinių: „Lietuvių tautosakos rinktinė" (1954), „Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956" (1957), „Patarlės ir priežodžiai" (1957), „Lietuvių tautosaka" (t. 1—3, 1962—65), „Lietuvių tautosakos apybraiža" (1963) ir kt. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Klasių kovos atspindžiai lietuvių tautosakoje, V., 1957.

JONYNAS Antanas [g. 1923.XII.14 Alytuje] — rašytojas. 1933—40 mokėsi Alytaus g-joje. 1940 sunkiai susirgo ir neteko regėjimo. 1944 baigė Kauno mokytojų seminariją. Dirbo Lietuvos TSR Socialinio aprūpinimo liaudies komisariate. Nuo 1944 ilgą laiką buvo Aklųjų d-jos v-bos pirmininkas. 1949 išleido pirmąjį eilėraščių rinkinį „Kovotojų dainos". 1951—52 mokėsi Literatūriniame Gorkio in-te Maskvoje. 1954—62 su pertraukomis dirbo „Literatūros ir meno" ir „Pergalės" redakcijose. Nuo 1955 TSKP narys, 1958—59 kandidatas į LKP CK narius. 1958—59 „Moksleivio" redaktorius.

Eilėraščių rinkinyje „Kovotojų dainos" (1949) J. poetizavo kovotojų dėl socializmo idėjinį tvirtumą ir moralinį grožį, reiškė taryb. patriotizmą, neapykantą soc. Lietuvos priešams. Poemoje „Laiškas vadui" (1950, su J. Macevičiumi), nors ir turinčioje tuo metu paplitusios panegirikos bruožų, J. teisingai pavaizdavo kolūkinės valstietijos gyvenimą, jos sąmonėjimą, vadovaujantį Komunistų partijos vaidmenį, socialistiškai pertvarkant Lietuvos kaimą. Pilietiškumas, taryb. liaudies gyvenimo ir taikaus darbo vaizdai, tautų draugystės motyvai vyravo eil. rinkinyje „Kad klestėtų žemė" (1952). Lyrikos knygoje

„Apmąstymai" (1957) J. apdainavo V. Leniną, Komunistų partiją, Spalio revoliuciją, jaunosios kartos kelią pokario metais. 1965 išleido 1942—64 poezijos rinktinę „Ateina įkvėpimas". Konkrečiais, raiškiais poet. vaizdais, heroizmo ugdymu pasižymi J. eilėraščiai vaikams (rink. „Išvažiuojam", 1956; „Erškėtrožė", 1959). J. parašė ir lyr. apybraižų bei reportažų (rink. „Pavasarėjančiais arimais", 1957, su J. Macevičium). J. poezija kovinga, jai būdingas pilietiškumas, dažnai publicistinis temos sprendimas, dainiškumas.

J. reiškėsi ir satyros srityje. Satyr. eilėraščių rinkinyje „Pernykštis sniegas" (1957, su K. Kubilinsku) išjuokė miesčionišką moralę, kapitalizmo atgyvenas. Satyr. apysakose („Paskutinė vakarienė", 1962; „Žinok, ką pasakys vyriausias", 1962, su J. Požėra) demaskavo biurokratus ir savanaudžius. Su J. Požėra parašė apybraižą „Tu — mano kraujas gyvas" (1961), kurioje pavaizdavo darbo žmonių kovą prieš vok. faš. okupantus bei liet. burž. nacionalistus, ir filmo „Svetimi" scenarijų (1961). J. taip pat reiškiasi lit. kritikoje ir publicistikoje.

Lit.: **K. Ambrasas**, Apie pilietinę lyriką.— Laiko tiesa, V., 1960.

JONÝNAS Ignas [1884.I.24 Atesninkuose (Alytaus rj.) — 1954.VII.14 Kaune] — istorikas. 1904—11 studijavo Maskvos un-te, klausė įžymiausių to meto rusų istorikų prof. M. Liubavskio, R. Viperio, P. Vinogradovo, A. Savino paskaitų. Nenutraukdamas ryšių su Maskvos un-tu, gilino studijas Berlyno un-te. Studijavo prancūzų lit-rą, kalbos istoriją ir Prancūzijos istoriją Grenoblio universitete (Prancūzija), kurį baigė 1911. 1911—1919 mokytojavo Bogorodsko (dab. Noginskas, Maskvos sr.) ir Maskvos vid. m-lose. Po Spalio revoliucijos Bogorodsko pram. srities un-te dėstė istoriją. 1919 dirbo Vilniuje, Tarybų Lietuvos Švietimo liaudies komisariate. Lenkijos kariuomenei užgrobus Vilnių, mokytojavo Vilniaus lietuvių g-jose, buvo išrinktas mergaičių g-jos direktoriumi, priklausė Laikinajam Vilniaus lietuvių k-tui. Tarybų Rusijai išvadavus Vilniaus kr. ir perdavus jį Lietuvai, burž. vyriausybės paskirtas Vilniaus kr. vyriausiuoju įgaliotiniu. 1920.X.9 Želigovskio vadovaujamai kariuomenei vėl užgrobus Vilnių, ištremtas. 1920—22 Lietuvos burž. respublikos atstovas Tautų Sąjungos Kontrolės komisijoje Vilniaus krašto reikalams. 1922—29 ėjo burž. vyriausybės Užsienio reikalų m-jos direktoriaus Tautų Sąjungos ir Vilniaus reikalams pareigas. Tuo pat laiku dirbo ped. ir moksl. darbą; 1924—32 Kauno un-to docentas, 1933—40 profesorius. Dėstė Lietuvos, TSRS tautų, Lenkijos, Prancūzijos istorijos kursus. Buvo vienas Lietuvos d-jos TSRS tautų kultūrai pažinti steigėjų. Visasąjunginės kultūrinių ryšių d-jos pakviestas, 1935 lankėsi Tarybų Sąjungoje. 1940—54 Vilniaus un-to profesorius.

Pagrindinė J. mokslo tiriamojo darbo problematika buvo Lietuvos XIII—XVI a. polit. istorija. Jonynui didelę įtaką turėjo įžymieji rusų burž. liberaliniai istorikai. Sekdamas jais (daugiausia P. Vinogradovu), teigė, kad Lietuvos valstybė susikūrė kaip antklasinė institucija, atsiradusi anksčiau už klases. J. paskelbė nedaug moksl. darbų. Pagr. dėmesį skyrė paskaitoms, kuriose dėstė savo naujausių tyrinėjimų rezultatus. Išspausdino straipsnių „Lietuviškojoje enciklopedijoje" ir įvairiuose period. leidiniuose apie Algirdą, Aleksandrą, Andrių (Algirdo sūnų), Alšėnų kun-ščius, Steponą Batorą, Gediminą, Barborą Radvilaitę, apie 1596 bažnytinę uniją, Biržų sutartį (1701), Grigą Camblaką, Jadvygą, Jogailą. Kaip ir kiti to meto burž. istorikai, idealizavo kun-ščius, neatskleidė liaudies masių vaidmens, socialinių-ekonominių santykių vaidmens Lietuvos polit. istorijoje. Po D. Tėvynės karo dalyvavo taryb. istorikų moksl. gyvenime.

Ršt.: Question de Vilna, K., 1924; Pirmasis Lietuvos statutas, K., 1930; Didysis Lietuvos kunigaikštis Kęstutis, K., 1932; Vytauto šeimyna, K., 1932; Bruožai iš Mažosios Lietuvos praeities, K., 1933; Antanas Prochaska. Jo istorinių darbų apibūdinimas. — „Praeitis", t. 2, 1933; Les peuplades lithuaniennes jusqu'au XIVe siècle, Rīgā, 1937; Ukrainos susijungimas su Rusija, V., 1955; Историография Литвы.—Очерки истории исторической науки в СССР, т. 1, Москва, 1955.

JONÝNAS Vytautas Kazimieras [g. 1907.III.16 Ūdrijoje (Alytaus rj.)] — dailininkas. 1926 baigė Kauno meno m-lą. 1932—35 gilino studijas įvairiose Paryžiaus dailės m-lose. Sukūrė grafinių portretų, peizažų, plakatų, ekslibrių, raižinių buitinėmis temomis ir kt. Daugiausia pasireiškė kaip knygų iliustratorius. Jo medžio raižiniai K. Donelaičio poemai „Metai" (1939) pasižymi išradinga kompozicija, ryškiu piešiniu, meistriška raižymo technika. 1944 pasitraukė į Vakarus. Pastarojo meto J. kūryboje išryškėjo formalistinės tendencijos.

JŌNINĖS — vasaros šventė, švenčiama vasaros saulėgrąžos metu. J. mini XIV a. pr., XVI a. ir vėlesni šaltiniai. Iki krikščionybės įvedimo J. buvo vadinamos Rasos arba Kupolių švente, Kupolinėmis, ir švenčiamos visą trečiąją birželio mėn. dekadą. Dėl krikščionybės įtakos Kupolės buvo sutapatintos su Jono Krikštytojo diena (VI.24), o liaudis tradicines šventės apeigas ėmė atlikinėti VI.24 išvakarėse. Pagrindinės J. apeigos siejasi su svarbiausiais liet. verslais — žemdirbyste ir gyvulininkyste. Kaip ir pavasario švenčių papročiams, J. būdingas laužų degimas, supimasis, maudymasis, javų lankymas, pievos žolių rinkimas vaistams, vad. kupoliavimu. K. Pretorijaus (XVII a.) teigimu, šeimininkas J. išvakarėse siųsdavęs merginas pririnkti pievos gėlių, kurių dalį (tiek, kiek buvo šeimos narių) užkišdavęs troboje po balkiu; pagal tai, kuri gėlė pražysta ar sunyksta, buvo sprendžiama apie atitinkamo asmens ateitį. Likusią žolių puokštę (kupolę) iškeldavo ant kuolo prie kiemo vartų, pro kuriuos turėjo vežti rugius. Veždami rugius, dalį kupolės dėdavo kluono šalinėje po javais kaip tariamą apsaugą nuo pelių, kitą dalį vartodavo vaistams. Merginos J. išvakarėse nusipindavo iš kupolių vainikėlius ir plukdydavo juos, svaidydavo per laužą, burdamos savo vestuvinę laimę. Reikšmingą vietą J. papročiuose turėjo ugnis, laikyta magiška, naikinančia visas ligas ir kitas blogybes. J. išvakarėse švariu vandeniu buvo užliejami visi namų židiniai, o paskui iš naujo įkuriami J. laužo ugnimi. Į J. laužą buvo metamos iš dirvų išrautos piktžolės, kad visiškai išnyktų; rytmetį per J. laužavietę buvo varomi gyvuliai, kad jiems nepakenktų „blogos akys". J. išvakarėse ant kalnelių buvo kuriami laužai arba iškeliamos kartys su pritvirtinta prie jų senų ratų stebule ar dervos statine. Prie laužo jaunimas žaisdavo įv. žaidimus, dainuodavo dainas, kuriose buvo minimas rugių lankymas, kupoliavimas, vaišindavosi. J. apeigos baigdavosi vidurnaktį paparčio žiedo ieškojimu. Tikėta, kad J. naktį vienoje pasaulio vietoje trumpą akimirksnį pražystąs papartis, o radęs jo žiedą tampąs turtingu ir visa žinančiu. Liaudyje gausu pasakojimų apie raganų puotas J. naktį ant Šatrijos kalno, apie raganų bėgiojimą parugėmis, kad sumažėtų rugių derlius ir užtrūktų karvės. J. nakties apeigomis valstietis tarėsi kovojąs su piktosiomis gamtos jėgomis. J. buvo ir šienapiūtės pradžia. Kadangi dvasininkai aktyviai priešinosi šiems lietuvių liaudies papročiams, J. šventimas nuo XIX a. sumažėjo.

Taryb. metais liaudis daugelį J. papročių panaudoja jaunimo festivaliuose.

Lit.: **M. Katkus**, Balanos gadynė, V., 1949 [p. 46—48]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 548—549].

JONIÓNYS — **1.** Kaimas Varėnos rj., Kibyšių apyl., 3 km į v. nuo Merkinės, prie plento į Leipalingį. 219 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Nemuno kair. krante, Kibyšių miško r. pakraštyje. Kibyšių girininkija. Prie J. aptikta vėlyvojo akmens amžiaus stovykla. Radinių yra Kauno ist. muziejuje, Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje, prof. K. Jablonskio rinkinyje (Vilniuje).

2. Kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl., 13 km į p. v. nuo Rimšės, tarp Šaminės ežero ir Padysnio hidroelektrinės užtvankos; kolūkio centras. 147 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1921). Burž. nacionalistai 1945 nužudė 5 kaimo gyventojus: A. Gailešienę, V. Gailešytę, E. Gailešytę, A. Malinauską ir A. Alejūnaitę. 1957 pradėta statyti kolūkinė gyvenvietė, į kurią iki 1963 persikėlė 14 kiemų.

JONIŠKĒLIS — miestas Pasvalio rj., 15 km į p. v. nuo Pasvalio, prie Mažupės. 2592 gyv. (1959). Miesto teritorija

236 ha. Plano struktūra radialinė, gatvių tinklas stačiakampis. Centras išplėstos gatvės formos. Veikia plytinė, malūnas, lentpiūvė, pieninė, kepykla, buitinio aptarnavimo kombinatas. Mieste 19 gatvių, 14 600 m^2 gyv. ploto. Geležinkeliai jungia J. su Šiauliais, Biržais, Panevėžiu, Žeimeliu. Yra 50 lovų ligoninė (įst. 1810), vaistinė, Lietuvos Žemdirbystės in-to filialas (nuo 1959), ž. ū. technikumas, taryb. metais reorganizuotas iš buvusios ž. ū. m-los, vid. m-la (nuo 1945), kultūros namai, biblioteka, vaikų darželis. Buvusio J. dvaro rūmai — rev. kovų istorijos paminklas. 1919 pr. juose buvo J. apskrities rev. k-to būstinė. Prie dvaro rūmų yra 26 ha parkas, įkurtas XVIII a. viduryje. Parkas gražiai sutvarkytas, jame auga vaizdingomis grupėmis susodinti dekoratyviniai medžiai, seni ąžuolai, žvakidėmis formuoti uosiai. Pakraščiais tęsiasi liepų ir eglių alėjos.

J. miestelis ėmė kurtis XVII a. pab.— XVIII a. pr. 1736 Augustas III suteikė J. dvaro savininkui Karpiui privilegiją rengti turgus ir 3 metinius prekymečius. 1841 miestelyje buvo 100 gyv., 1897 — 670. Iš J. savininko I. Karpio 1808 testamentu užrašytų lėšų miestelyje apie 1810 įsteigta ligoninė ir dviklasė m-la. J. ligoninės gydytoju 1816—20 buvo Vilniaus un-to auklėtinis A. Abichtas. Vilniaus un-tas 1827 įpareigojo J. ligoninę nuolat laikyti 18 ligonių. 1865—1902 ligoninėje dirbo pažangus gydytojas J. Petkevičius. J. dviklasė m-la savo programa žymiai skyrėsi nuo kitų to meto pr. m-lų. Mokslas joje trukdavo 4 metus. Be skaičiavimo, skaitymo, rašymo, moralės ir tikybos, joje buvo duodama elementarių žinių iš geometrijos, gamtos mokslų, mokoma ūkinės apskaitos, kaimo statybos, braižybos, žemės ūkio ir matininkystės praktinių darbų. M-loje dirbo 2 mokytojai. Pagal 1810 K. Kontrimo pasirašytą m-los statutą jie abu turėjo mokėti lietuviškai. Valstiečių vaikams mokymo priemonės turėjo būti duodamos veltui. Po 1831 sukilimo J. m-los programa sulyginta su kitų pr. m-lų programomis. 1900 miestelyje įsteigta ž. ū. m-la, veikusi su pertrauka (1915—20) iki D. Tėvynės karo. 1927—59 veikė ž. ū. bandymų stotis.

J. vardas dažnai minimas Lietuvos rev. judėjimo istorijoje. J. ir aplinkinių dvarų darbininkai aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1905 vasarą dvaruose įvyko keletas streikų. Vienas jų organizatorių buvo V. Kapsukas. Kaizerinės okupacijos metais buvo sudaryta J. apskritis. 1918.VIII—IX joje susikūrė 5 kom. kuopelės, kurioms Lietuvos ir Baltarusijos KP I suvažiavime (1918.X.1—3) atstovavo K. Požela. Po suvažiavimo kom. kuopelė susikūrė ir Joniškėlyje. Jai vadovavo K. Baltaragis, vėliau išrinktas J. apskrities rev. k-to nariu (1919.IV.10 burž. nacionalistų nužudytas). 1918 pab. miestelyje įsikūrė J. apskrities rev. k-tas, remiamas apskrities milicijos. 1919.I jis nuvertė buržuazinį apskrities k-tą ir paskelbė Tarybų

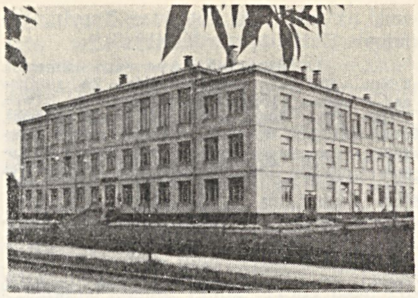

Joniškėlio žemės ūkio technikumas

valdžią. 1919.I.28 J. apskrities Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybos posėdyje buvo išrinktas apskrities tarybos vykd. k-tas ir revizijos komisija. J. apskrities miesteliuose buvo pradėtos organizuoti amatininkų artelės, Žeimelio vls. suorganizuotos 2 ž. ū. komunos. 1919.II.10 įvyko J. apskrities Tarybų suvažiavimas. Kovai su kontrrevoliucija 1919.III sudarytas J. raudongvardiečių ir partizanų būrys (apie 200 pėstininkų ir 100 raitelių). Tarybų valdžia išsilaikė iki 1919.III.22. Po mėnesio (IV.29—30) raudongvardiečiai ir partizanai išvadavo J., bet V.1, stipresnių priešo jėgų spaudžiami, jie vėl buvo priversti pasitraukti.

Burž. metais J. buvo valsčiaus centras (1923 miestelyje buvo 568 gyv., dvare 349). Miestelyje veikė vandens malūnas, pieninė ir keletas kitų smulkių įmonėlių. Taryb. metais J. smarkiai padidėjo. 1950—59 buvo rajono centras. Pastatyta 400 vietų kultūros namai, 800 vietų vid. m-la, apie 80 komunalinių ir individualinių gyv. namų (iki 1963).

JÓNIŠKĖS MIŠKAS — miškas Šilutės rj., 7 km į p. v. nuo Švėkšnos. Priklauso Šilutės miškų ūkio Saugų girininkijai. Plotas 1235 ha; medynų 1060 ha. Šiaurės rytuose susisiekia su Žagatpurvių, pietryčiuose — su Norkaičių miškais. Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, gliejiški, smėliniai bei priesmėliniai. Vyrauja mėlyniniai pušynai. 60% medynų savaiminės kilmės. Medynų vid. amžius 50 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Miške pavieniui ir grupėmis auga veimutinė pušis, raudonasis ąžuolas, bukas; jiems apsaugoti J. m. paskelbtas botaniniu draustiniu. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, kiaunių. Mišką kerta Klaipėdos—Jurbarko plentas ir Saugų—Švėkšnos kelias.

JÓNIŠKIS — 1. Miestas Lietuvos TSR šiaurėje, 14 km į p. nuo Latvijos TSR sienos; rajono centras. 5889 gyv. (1959). Teritorija 810 ha. Plano struktūra radialinė: į netaisyklingos formos aikštę sueina 7 gatvės. Gatvių tinklas netaisyklingos formos. J. — vieno derlingiausių Lietuvos ž. ū. rajonų ekonominis centras. Mieste veikia keletas maisto pram. įmonių: 2 malūnai, desrų gamybos įmonė, sviesto ir sūrių g-la, kepykla (nuo 1962). Yra kombinuotų pašarų cechas (nuo 1960), buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1962), Satkūnų taryb. ūkio inkubatorinė paukštininkystės stotis, gėlių ūkis (nuo 1959). J.— svarbus kelių mazgas. Per J. eina Šiaulių—Rygos glžk. ir Šiaulių—Rygos plentas su atšaka Joniškis—Žagarė. Mieste yra 100 lovų ligoninė (įsteigta 1925), 2 vid. m-los: 1-ji įsteigta 1936 (1919—36 progimnazija), 2-ji — 1954 (1936—50 pradinė, iki 1954 septynmetė); vaikų sporto m-la (nuo 1959), vaikų darželis (nuo 1931), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1947).

J. pradėjo kurtis XVI a. pradžioje. 1523 Vilniaus vyskupas Jonas, vizituodamas Kuršo pasienį, gyventojų tarpe rado išlikusią pagonybę. Kovai su ja 1526 jis įsteigė bažnyčią ir pavadino tą vietovę Joniškiu. Pro J. iš Šiaulių, Tilžės ėjo svarbus kelias į Mintaują ir Rygą. Tai skatino J. didėjimą. 1530 Joniškyje buvo įkurta pradinė m-la (1810 joje mokėsi 74 mokiniai). 1589 sudarius Šiaulių ekonomiją, J. įėjo į jos sudėtį. 1616.VII.4 karalius Zigmantas Vaza, miesto gyventojų prašomas, suteikė Joniškiui Magdeburgo teises, leido statydintis rotušę, nagrinėti joje bylas ir spręsti miesto reikalus, turėti svarstykles, kirpyklą, miesto pirtį ir gaunamas iš jų pajamas naudoti miesto reikalams, rengti ketvirtadieniais turgus bei 2 muges per metus. Pirmuoju J. vaitu buvo did. kun-ščio kanceliarijos raštininkas Vaitiekus Ladonskis. 1618.IV.10 karalius patvirtino J. batsiuvių cechą. 1620.XII.20 Zigmantas Vaza leido miestiečiams pasistatyti J. miesto žemėje vėjo malūną, nes iš kirpyklos, pirties bei mugės miestui pelno buvo maža. 1631.III.17 jis, pirklių prašomas, uždraudė prekiauti pakelės kaimuose, t. y. ne turguje. Atvykusieji į J. pirkliai negalėjo prekiauti be J. magistrato leidimo. 1635.III.14 Vladislovas Vaza, vėliau ir kiti valdovai patvirtino Joniškiui Magdeburgo teises ir kitas miestiečiams duotas laisves. Jonas Kazimieras, be to, 1659 leido J. rotušėje įrengti laikrodį ir imti muitą iš įvairių asmenų už pravažiavimą per miestiečių ant Upytės ir Šiaulių vieškelių pastatytus tiltus tol, kol surinks laikrodžiui reikalingas lėšas. XVIII a. pr. Šiaulių ekonomijos valdytojas A. Tyzenhauzas įkūrė verpyklą ir audyklą. 1769 Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas Joniškyje prasidėjo VII.14 dvaro administracijos pareigūnų suėmimu ir paties dvaro užpuolimu. J. sukilimui vadovavo J. mokytojas S. Aleksandravičius, J. vaitas M. Pauga, Jakiškių vaitas M. Radvila, J. suolininkas S. Jazauskis. J. sukilėlių rankose buvo iki spalio mėnesio. 1795.IX.2 įsaku Jekaterina II Šiaulių ekonomiją padovanojo grafui Platonui Zubovui, su kuriuo J. miestiečiai pradėjo bylinėtis dėl savo teisių ir laisvių. Byla pasiekė senatą. 1840.VI.19 senato įsaku J. gyventojai buvo pripažinti laisvais ir patvirtinta jiems 80 valakų žemės nuosavybė. 1831 sukilimo metu Joniškyje buvo kar.

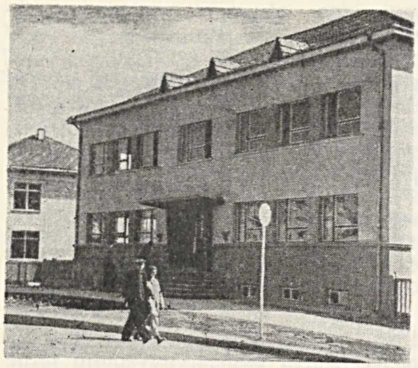

Joniškis 1. Pašto rūmai

sandėlis ir sukilėlių verbavimo punktas. Į sukilėlius stojo 22 pėstieji, 18 raitelių; sukilėliams apginkluoti surinkta 8 šautuvai, 3 pistoletai, 1 kardas ir 37 ietys. Sukilimo metu miestiečiai ir valstiečiai sunaikino prievolių knygas. 1863 J. apylinkėse telkėsi sukilėlių būrys. Po baudžiavos panaikinimo J. buvo Šiaulių aps. valsčiaus centras. XIX a. pabaigoje J. garsėjo arklių mugėmis, į kurias pirkliai atvykdavo net iš Rusijos. Veikė paštas, dvimetė m-la (įst. 1865). 1897 buvo 4774 gyventojai. 1905—07 revoliucijos metu J. ir jo apylinkės buvo vienas svarbiausių rev. kovos Lietuvoje židinių. 1905.VII—VIII V. Kapsukas ir kt. socialdemokratai keliolikoje J. valsčiaus dvarų suorganizavo darbininkų streikus. 1905.VII.3 Joniškyje įvyko pirmoji polit. demonstracija, kurioje dalyvavo apie 300 žmonių. VII.17 demonstracijoje dalyvavo apie 3000 valstiečių, žemės ūkio darbininkų ir miestiečių. Susirėmus su dragūnais, 6 demonstrantai buvo sužeisti, iš jų 3 mirė. 1905 rudenį darbo žmonės užėmė paštą, policijos nuovadą, išrinko naują valsčiaus k-tą. 1906.I.9 Joniškyje vėl įvyko anticarinė demonstracija. 1919 pr. mieste buvo paskelbta Tarybų valdžia. 1919.VI.13 į J. partiniam darbui atvyko F. Norvydas, kuris čia suorganizavo kom. kuopelę. Jai priklausė 6 nariai. 1919 vasarą įvyko Komunistų partijos Šiaulių rajono J. parajonio konferencija. Parajonio k-to sekretoriumi buvo išrinktas K. Didžiulis, ėjęs šias pareigas iki 1920.IV. Antroji LKP J. parajonio konferencija įvyko 1923.X. Jai pirmininkavo K. Požela. J. komunistai organizavo revoliucinių švenčių minėjimus (1925, 1928), platino komunistinę lit-rą. 1924, 1928—29 mieste aktyviai reiškėsi miesto ir kaimo bedarbių judėjimas. 1923 J. gavo II eilės miesto vardą. Veikė pieninė, skerdykla, 2 malūnai; buvo senelių prieglauda. 1941.VI—VIII vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai netoli J., Satkūnų miškelyje, sušaudė apie 300 taryb. žmonių ir Vilkiaušio miške (6 km į p. v. nuo J.) 335. Joniškį iš hitlerinių okupantų Raudonoji Armija išvadavo 1944.VII.26—27. Kovose su jais ties J. pasižymėjo gvardiečiai B. Fiodorovas, G. Galuza, I. Samojedovas; už tai jiems suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas (1945).

Lit.: **И. Вольский,** Местечко Янишки, Ковна, 1896; **S. Kościałkowski,** Ze studiów nad dziejami ekonomij królewskich na Litwie, Wilno, 1914; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955, t. 3, V., 1958; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, t. 2, V., 1961; **K. Didžiulis,** Už liaudies laimę, V., 1963.

2. Miestelis Molėtų rj., 12 km į š. v. nuo Pabradės, Arino ežero v. krante; apylinkės ir taryb. ūkio centras. 187 gyv. (1959). Ryšių skyrius, 25 lovų ligoninė (1940—46 sveikatos punktas, iki 1955 ambulatorija), vaistinė (nuo 1955), vid. m-la (nuo 1956), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1937). Iš J. eina keliai į Molėtus, Pabradę. XVIII a. pradžioje J. priklausė jėzuitams, kurie čia pastatydino bažnyčią. Nuo XIX a. pr. iki 1950 — valsčiaus centras. XIX a. vid. įsteigta pr. m-la. 1866 buvo 12 kiemų, 239 gyv.; 1923 — 233 gyv. Vok. faš. okupantai sušaudė apie 100 miestelio gyventojų. Okupacijos metu J. apylinkėse siautė ginkluota lenkų burž. nacionalistų grupė.

JONIŲ-ŠILO MIŠKAI — miškų masyvas Širvintų rj., 5 km į v. nuo Giedraičių. Priklauso Širvintų miškų ūkio Giedraičių ir Šešuolėlių girininkijoms. Plotas 1004 ha; medynų 680 ha, pelkių 110 ha. Į masyvą įeina Lekonių (164 ha), Jonių (217 ha), Šilo (399 ha) ir Gaidelių (224 ha) miškai. Reljefas kalvotas. P. pakraščiu teka Širvinta, v.— Vilkesa (Širvintos intakas) ir Pusnė (Vilkesos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vietomis gliejiški, ant priesmėlio ir priemolio, žemesnėse vietose — pelkiniai. Vyrauja mėlyniniai eglynai, brukniniai, viržiniai ir mėlyniniai pušynai, o pelkėse — viksviniai beržynai ir viksviniai bei kimininiai pušynai. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 33%, eglynų 27%, pušynų 26%, juodalksnynų 11%. Medynų bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,63, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, jerubių. Miškai eksploataciniai; per metus iškertama vid. 800 ktm.

JÒNKELIS — liaudies šokis. XIX a. pab.— XX a. pr. buvo plačiai šokamas Žemaitijoje. Šokis kadrilio tipo. Muz. metras 2/4. Tempas gyvas, greitas. Jonkelių žinoma nemaža. Scenai pritaikyti blezdinginis, daužtinis, dvylikinis, juodasis, kertinis, našlinis, sveikinamasis ir suktinis jonkeliai. Dar yra žinoma lendamasis, kuršiškasis ir kt.

Lit.: „Jaunimo saviveiklos scena", Nr. 3, 1952; Nr. 7, 1953; Nr. 12, 1955.

JŌNUŠAS Ignas [g. 1911.II.1 Kaukuolikuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1929—32 dirbo pas buožes Kretingos aps. Į rev. judėjimą įsijungė 1930, platino kom. spaudą. Nuo 1934 Komunistų partijos narys, vadovavo komjaunimo Skuodo vls. pogrindinei org-jai, buvo Kulių pogrindinės part. kuopelės sekretorius. 1935 padėjo leisti šapirografu spausdintus kom. atsišaukimus, buvo LKP Mažeikių aps. k-to organo „Žemaitijos tiesa" redkolegijos narys. Jo iniciatyva 1937 atkurtos pogrindinės partinės ir komjaunimo org-jos Plateliuose. 1940—41 LKP Kretingos aps. k-to sekretorius, vėliau skyriaus vedėjas. 1941 išrinktas TSRS AT deputatu. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—48 dirbo part. ir adm. darbą Kretingoje. 1948—50 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1950—61 LKP Kretingos rj. k-to I sekretorius. Nuo 1961 dirbo ūkinį darbą Kartenoje. 1952—60 LKP CK narys. 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Pensininkas.

JŌNUŠAS Kazys [g. 1902.IX.16 Kaukuolikuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Skuodo progimnazijoje (baigė 3 klases), agrotechnikos kursuose. Grįžęs iš kariuomenės, 1924—40 dirbo žemės ūkyje. Nuo 1925 įsijungė į Lietuvos Raudonosios pagalbos Daktarų—Kaukuolikų org-jos veiklą. Nuo 1927 palaikė ryšius su LKP nariais. Nuo 1934 LKP Daktarų—Kaukuolikų kuopelės sekretorius. 1938—40 LKP Mažeikių aps. k-to narys. 1938—40 redagavo ir savo namuose spausdino hektografu LKP Mažeikių aps. k-to organą „Žemaitijos tiesa" (savo straipsnius pasirašinėjo pseudonimais Svirplys, Leonas). Už rev. veiklą 1936—39 adm. tvarka 3 kartus kalintas Bajorų, Telšių kalėjimuose. 1940—41 Panevėžio aps. viršininkas, vėliau vykd. k-to pirmininkas. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje (bataliono vado pavaduotojas polit. reikalams), fronte buvo sužeistas, liko invalidu. 1944—45 Panevėžio aps. vykdomojo k-to pirmininkas. 1945—59 dirbo adm. darbą Vilniuje. Pensininkas.

JŌNUŠAS Petras [1916.V.15 Kaukuolikuose (Skuodo rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1932 LKJS narys. 1933 Kaukuolikuose sudarė antrą (pirmoji buvo sudaryta 1932) komjaunimo kuopelę, buvo jos sekretorius. 1936 sudarė komjaunimo kuopelę Kuineliuose (Skuodo rj.). Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LLKJS Kretingos aps. k-to sekretorius. 1942—43 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo mūšyje Kursko lanke.

JŌNUŠAS Pranas [1915.X.4 Kaukuolikuose (Skuodo rj.) — 1941 Ylakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1932 Kaukuolikuose sudarė komjaunimo kuopelę, buvo jos sekretorius. Dirbdamas Ylakiuose, priklausė Ylakių komjaunimo kuopelei. Komunistų partijos nurodymu buvo įstojęs į Kaukuolikų kaimo jaunųjų ūkininkų ratelį; jame išrinktas ratelio skaityklos vedėju, skaityklą panaudojo komunizmo idėjoms skleisti. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Padėjo leisti LKP Mažeikių aps. k-to organą „Žemaitijos tiesa". 1939 LKJS Kretingos aps. k-to sekretorius. 1940—41 dirbo part. darbą Skuode, Tauragėje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JŌNUŠAS Romualdas [g. 1931.IV.10 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1960), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—58 Lietuvos TSR MA Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1956 TSKP narys. 1958—1959 Vilniaus „Žalgirio" staklių g-los vyriausiasis inžinierius, 1959—61 šios g-los direktorius. 1961—62 Lietuvos TSR LŪT mašinų gamybos v-bos viršininkas. Nuo 1962 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale, nuo 1964 docentas.

JONUŠKÀ Pranas [1916.XII.9 Vėžionyse (Kupiškio rj.) — 1949.III.6 Vilniuje] — žurnalistas. Nuo 1938 mokėsi Kauno, o 1940 Vilniaus un-te. Bendradarbiavo pažangiojoje spaudoje („Moksleivyje", „Mūsų jaunime" ir kt.). 1940—41 dirbo tarybinėse įstaigose Vilniuje, vok. faš. okupacijos metais — prekybos įstaigose, filharmonijos administracijoje, geležinkelių v-boje. 1943—1944 palaikė ryšius su partizanais Vilniuje, padėjo leisti antifaš. atsišaukimus, redagavo nelegalų laikr. „Antifašistinis frontas". Nuo 1944.VII laikr. „Tarybų Lietuva", nuo 1944.VIII „Tiesos" redakcijos atsakingasis sekretorius. Aktyviai bendradarbiavo spaudoje (pasirašinėjo pavarde, pseudonimais P. Jonušaitis, Alg. Jonaitis, P. Janulaitis ir kt.). Nuo 1947 žrn. „Jaunimo gretos" atsakingasis redaktorius. Nuo 1947 VKP(b) narys.

JONŪTIS Anicetas [g. 1935.X.20 Kuršuose (Telšių rj.)] — dailininkas. 1961 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-tą, dirba Lentvario kilimų f-ke, dalyvauja dailės parodose. Kuria unikalius dekoratyvinius kilimus („Žiema", 1963; „Styga", 1963, ir kt.) ir etalonus serijinei gamybai.

JÓRDANAS Johanas Gotfridas [1753 Norkituose (Narkyčiuose) — 1822] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas, K. Donelaičio bičiulis ir jo rankraščių saugotojas. Nuo 1769 studijavo Karaliaučiaus un-te. Dirbo pastoriumi Įsrutyje ir Valtarkiemyje. Donelaičio našlė perdavė Jordanui kaip velionio atminimą savo vyro rankraščius, su kuriais J. supažindino J. Holfeldą, K. Milkų, L. Rėzą. Padėjo L. Rėzai parengti trečią biblijos leidimą liet. kalba ir bene pats pirmasis ėmė jam siųsti liet. liaudies dainas būsimajam rinkiniui „Dainos" (1825).

Lit.: L. Gineitis, Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964.

JOSÃDĖ Jokūbas [g. 1911.VIII.15 Kalvarijoje (Kapsuko rj.)] — rašytojas. 1931 baigė Ukmergės žydų g-ją. Studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Nuo 1935 ėmė reikštis spaudoje. Bendradarbiavo laikraštyje „Folksblat" („Liaudies laikraštis"), 1936—40 dalyvavo Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1940—41 dirbo žydų dienraščio „Der emes" („Tiesa") redakcijoje. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. 1949—59 dirbo žrn. „Pergalė" redakcijoje. Išspausdino straipsnių apie taryb. liet. lit-rą (rink. „Knyga ir tikrovė", 1961), apsakymų (rink. „Neatplėšk mano laiško", 1964). Dramoje „Nepalik manęs, Liuda" (1963 past. Panevėžio dramos teatre) pavaizdavo inteligentijos ideologinį brendimą, taryb. moralės pergalę prieš burž...praeities liekanas.

JOSELẼVIČIUS Abromas [1923.XII Kaune — 1943.XII] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš tarnautojų. 1937, mokydamasis g-joje Kaune, įstojo į LKJS. 1940—41 mokėsi Kauno XI g-joje. 1941.VI pasitraukė į Udmurtijos ATSR. 1942.XI.27 pasiųstas į Lietuvą partiz. kovai. Buvo LLKJS CK pogr. operatyvinės grupės narys. Žuvo, kovodamas prieš hitlerininkus.

JOSKŪTIS — ežeras Ignalinos rj., 12 km į š. v. nuo Ignalinos, 0,5 km į v. nuo Baluošo ežero. Plotas 40 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1240 m, didž. plotis 520 m. Krantai aukštoki, sausi. Iš v., p. ir p. r. ežerą supa miškas. Ežeras verslovinis.

JÓSVAINIAI — miestelis Kėdainių rj., 10 km į p. v. nuo Kėdainių, Šušvės kair. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 698 gyv. (1959). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, sueinančius į netaisyklingos formos aikštę. Yra keramikos dirbtuvė, ryšių skyrius (nuo 1906), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ambulatorija (nuo 1946), vid. m-la (iki 1946 pradinė, 1946—49 progimnazija), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1946), vaikų darželis (nuo 1962). Pro J. eina Kauno—Kėdainių plentas, keliai į Labūnavą, Krakes. J. daug kartų minimi XIV a. kryžiuočių karo kelių aprašymuose: pro J. ėjo vienas kryžiuočių karo kelių į Kauną. Iki 1569 J. buvo valst. dvaras, vėliau perėjęs į privačias rankas. Jau XVI a. pr. šalia dvaro minimas ir miestelis, 1522 pažymėtas neprivilegijuotųjų Lietuvos miestų, o 1699 — miestų ir miestelių sąrašuose. 1595 jame buvo 113 sodybų. 1699 universalu J. teisės sulygintos su kitų Lietuvos miestų teisėmis. J. administracinė reikšmė keitėsi: 1384, 1537 minimas J. valsčius, 1498, 1775 — J. pavietas, kuris tęsėsi abipus Šušvės nuo jos žiočių iki Grinkiškio. 1792.III.29 J. suteiktos Magdeburgo teisės. Po trečiojo Žečpospolitos padalijimo J. vėl atiteko valstybei. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) J. — valsčiaus centras (1841 — 545 gyv., 1897 — 1329). Miestelyje buvo keliolika parduotuvių ir smuklių; XIX a. pr. veikė parapinė m-la (1820 mokėsi 17 valstiečių ir 12 bajorų vaikų), 1858 įsteigta valdinė pr. m-la. 1863 sukilimo metu J. valsčiaus miškuose formavosi sukilėlių būriai. Šarkiškių miške 1863 vasarą ir rudenį įvyko dvejos kautynės tarp A. Mackevičiaus vadovaujamų sukilėlių ir caro kariuomenės. 1923 miestelyje buvo 1194 gyventojai. D. Tėvynės karo metu dalis miestelio sudegė. Vok. faš. okupantai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.VIII—IX išžudė 282 J. gyventojus. Pokario metais miestelis atstatytas.

JÓSVAINIŲ MIŠKAS — miškas Kėdainių rj., 6 km į v. nuo Kėdainių, 4 km į š. nuo Josvainių. Priklauso Kėdainių miškų ūkio Ąžuoloto girininkijai. Plotas 2767 ha; medynų 2565 ha. Sudaro vieną masyvą su Giraitės mišku (209 ha). Šiaurėje susisiekia su Medininkų mišku. Š. r. pakraščiu teka Smilga (Nevėžio intakas), p. v. — jos intakas Smilgaitis. Paviršius lyguminis, viduryje nenuotakus, pelkėtas, pakraščiuose sausinamas. Dirvožemiai velėniniai gliejiniai ir velėniniai karbonatiniai, priemoliniai bei moliniai, ir velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai. Labiausiai paplitę drėgni įvairiažoliniai uosyniniai miško tipai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Beržynų yra 32%, drebulynų 31%, eglynų 19%, baltalksnynų 5%, juodalksnynų ir pušynų po 4%, uosynų 3%, ąžuolynų 2%. Medynų vid. amžius 36 metai. Daug perbrendusių drebulynų. Medynų vid. bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 131 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis, tik pietrytinė dalis (340 ha) su Giraitės mišku įeina į Kėdainių miesto žaliąją zoną.

JOTÃINIAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 8 km į š. r. nuo Ramygalos. 493 gyv. (1959). Per J. teka Apteka; iš r. prieina Jotainių miškas. Lentpiūvė, parduotuvė, senelių-invalidų namai, aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka. J. minimi 1585.

JOTAINÌŠKIAI, Eitminiškės, — kaimas Vilniaus rj., 9 km į š. v. nuo Nemenčinės; apylinkės centras. 124 gyv. (1959). Keliai jungia J. su Paberže, Nemenčine, Dubingiais. Vid. m-la, kultūros namai, biblioteka.

JOTAŪČIAI — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 9 km į š. r. nuo Utenos, prie Kauno—Zarasų plento; tarybinio ūkio centras. 61 gyv. (1959). Traktorių remonto dirbtuvės, kultūros namai (nuo 1963).

JOTAUTAĨ — kaimas Kauno rj., Daugėliškių apyl., 9 km į š. nuo Vilkijos, prie kelio į Čekiškę. 58 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1936). Ist. šaltiniai mini J. valstiečių pasipriešinimą dvarininkui 1637.

JÓTAUTAS Kazys [g. 1920.X.27 Strelčiuose (Prienų rj.)] — inžinierius, statybinių medžiagų specialistas. 1945 baigė Kauno un-to technologijos f-tą. Nuo

1945 dirbo vietinėje ir stat. medžiagų pramonėje (Joniškyje, Šiauliuose, Vilniuje); 1957—65 LŪT stat. medžiagų pramonės v-bos viršininko pavaduotojas, nuo 1965 stat. medžiagų pramonės ministro pavaduotojas. Nuo 1958 TSKP narys. Parašė brošiūrų apie naująją techniką stat. medžiagų pramonėje, apie tos pramonės pirmūnus.

JOTEIKA Polikarpas [XIX a. pirmoji pusė] — dailininkas. Mokėsi Vilniaus un-to piešimo ir tapybos katedroje, vadovaujamas J. Rustemo. Vilniaus Paveikslų galerijoje saugomi jo sukurti 1831 sukilimo dalyvio V. Gecoldo, J. Rudaminos, daktaro Koženiausko ir kt. portretai.

JOTIJA — upė Šakių rj., Šešupės deš. intakas. Ilgis 49 km, baseino plotas 268 km². Prasideda Jotijos kaimo apylinkėse, 6 km į p. r. nuo Plokščių. Teka į v. lygiagrečiai su Nemunu, už 4—7 km nuo jo. Įteka į Šešupę 63 km nuo jos žiočių, 6 km į p. nuo Sudargo, prie sienos su Kaliningrado sritimi. Intakai: dešinieji — Kregždantė, Gečupis; kairieji — Orija, Liaušupis. Vid. nuolydis 94 cm/km. Vid. debitas aukščiau Orijos 0,40 m³/s, žemiau 1,04 m³/s, žiotyse 1,61 m³/s. Aukštupys sureguliuotas.

JOTIJIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Gelgaudiškio apyl., 6 km į p. r. nuo Gelgaudiškio. 122 gyv. (1959). Per kaimą teka Jotija. Iš š. r., r. ir p. kaimą supa Pakliškių miškas, iš š. v. prieina Giraitė. Pr. m-la (nuo 1930). J. minimi 1665. Burž. nacionalistai 1946 nužudė Jotijiškių apyl. sekr. V. Martinkaitį, 1947 — apylinkės pirm. J. Grybėną.

JÓTVINGIAI — baltų gentys, kalbėjusios jotvingių tarme (ž. *Prūsų kalba*). Gyvenamoji J. teritorija pietuose (Narevo apylinkėse) yra siekusi lenkus (mozūrus) bei rusus, šiaurėje, Užnemunės pietryčiuose — lietuvius ir (toliau į pietus) rusus (Juodąją Rusią), o vakaruose — nadruvius bei galindus (ž. *Prūsai*). Iš rusų metraščio žinoma, kad Polesėje 1264 dar gyventa J., kurie lenkų kronikininkams Kadlubekui, Boguchvalui, Vincentui yra „Pollexiani" (anot Vincento, „prussorum genus"). J. Dlugošo žiniomis, Drogičinas yra buvęs J. (Jaczwingi, Jathwingi) „sostinė" („principalis... et metropolis erat arx et civitas Drohiczin"). J. („ятвягы", dgs. gal.) pirmą kartą minimi Nestoro metraštyje 983 ryšium su rusų did. kun-ščio Jaroslavo žygiu prieš jotvingius. J. teko iškentėti daug karų. Kryžiuočių ordinas, nuslopinęs prūsų ir v. lietuvių sukilimą (1260—74), pradėjo grobti tiek pietines, tiek šiaurines J. žemes (jotvingius Kryžiuočių ordinas vadino „Sudauer", sūduviais). Atkaklų J. pasipriešinimą ordinas palaužė nepaprastai žiauriai: daug jų išnaikino, apie 1600 sūduvių (iš Suvalkų apylinkių) prievarta iškėlė į ordino žemes — į šiaurės vakarų žemių (Sambos) sritį (kurią vokiečiai vėliau ir praminė „Sudauischer Winkel" — „Sūduvių kampu"). Paskutinis J. vadas Skurda (Skurdo) su savo kariais 1283 paliko kraštą ir persikėlė į Lietuvą. 1375 dokumentas mini sūduvių išeivius Trakų apylinkėse. 1420 ir 1422 lot. dokumentai teigia, kad J. žemė — Jotva ir sūduvių žemė — Sūduva esanti ta pati. Tačiau šis tapatumas, manoma, yra ist. sąlygų padarinys: anksčiau šie 2 vardai reiškė, greičiausiai, atskiras (nors daugeliu požiūriu ir artimas) gentis.

Panašiai aiškintinas ir Jotvos tapatinimas su Dainava (1259 Mindaugo raštas). Patys vardai Jotva, Sūduva, Dainava yra hidroniminės kilmės. Tyrinėjimai rodo, kad Sūduva senovėje bus turėjusi dar du savo pavadinimo variantus: Sūdavą ir Sūdvą (vardas Sūdva, pasirodo, esąs ne jaunesnis už Sūduvą), atitinkamas varianto Sūduva vedinys yra, pvz., XV a. pradžios dokumentų apvokietintas žodis Sud-er (Suder-lant) bei aplotynintas Sud-i (terra Sudorum), kilęs (su išmestu -v-), greičiausiai, iš „sūdv-" (sūdviai = sūduviai). Yra pagrindo manyti, kad šis „sūdv-" slypi ir Ptolemėjo „sūdynuose" [II a., pirmasis J. (sūduvių) paminėjimas] — Sūd-inoi.

Seniausią J. istoriją nušviečia archeologiniai tyrinėjimai, kurie ypač suintensyvėjo pastaraisiais metais ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, į kurią dabar įeina didelė buv. J. teritorijos dalis. Archeologiniai J. laidojimo paminklai yra saviti. Nuo pat žalvario (bronzos) amžiaus pabaigos iki rašytinės istorijos laikų jotvingiams būdingi kapai, kurių viršuje, nepaisant kapo vidaus įrengimo, sukrautos akmenų krūsnys (vadinamieji krūsniniai kapai). Tokių kapų rasta 1962, tiriant Paveisininkų piliakalnį (Lazdijų rj.). I t-metyje ir II t-mečio pradžioje J. mirusiuosius laidojo pilkapiuose, kurių daugiausia tyrinėta iš III—V a.— Delnicoje, Krikštonyse (abu Lazdijų rj.), Plocične, Švaicarijoje, Prūdiškėse (visi 3 Lenkijoje); iš V—VII a.— Prūdiškėse, Šurpiliuose, Bilvinave ir kt. (visi Lenkijoje).

Tyrinėtieji arch. paminklai rodo, jog pagrindiniai J. verslai buvo žemdirbystė ir gyvulininkystė. Jau pirmaisiais mūsų eros amžiais jotvingiams buvo žinoma ariamoji žemdirbystė (viename Švaicarijos kape buvo rastas geležinis arklo noragas). Iš pagalbinių verslų pažymėtini medžioklė, žvejyba, bitininkystė. Iš radinių (geležiniai darbo įrankiai ir ginklai, žalvariniai ir sidabriniai papuošalai) sprendžiama apie palyginti aukštą to meto amatų lygį. Randami importiniai daiktai rodo buvus plačią prekybą. J. gyvenvietės buvo dvejopos: piliakalniai ir kaimo tipo gyvenvietės. Pastarosios atsirado apie I t-mečio vidurį, yrant gimininei bendruomenei. Jos daugiausia rengtos piliakalnių papėdėse, o patys piliakalniai buvo tik slėptuvės, į kurias gyventojai subėgdavo pavojų metu; pvz., tokia yra buvusi gyvenvietė Paveisininkuose (Lazdijų rj.). Kaimo gyvenviečių būta nedidelių — nuo 6 iki 15 namų. Tačiau būta ir atskirų sodybų, kuriose gyventa vienos nedidelės šeimos. Sprendžiant iš pilkapių išsidėstymo, sodybų būta nutolusių viena nuo kitos per 2—2,5 km. Laidosenos, inventoriaus bei gyvenviečių pasikeitimai rodo, jog I t-mečio viduryje J. tarpe turėjo vykti žymūs socialiniai pakitimai. Tai patvirtina aptinkami pavieniai labai turtingi V a. karių kapai, išsiskiriantys retomis ir brangiomis įkapėmis (Švaicarija, Prūdiškės, Krikštonys). II t-mečio pr. J. pradeda skirstytis į klases: išsiskiria turtinga feodalinė diduomenė. II t-mečio pr. valdžia koncentruojasi įtakingesnių feodalų rankose. XIII a. plačiai žinomas Skomantas, buvęs vyriausiasis J. vadas ir vyriausiasis kunigas. Tuo laikotarpiu J. sudarė atskirą polit. vienetą (nepriklausiusį nei prūsams, nei lietuviams), kuris netrukus būtų galėjęs išsivystyti į centralizuotą valst. org-ją.

Lit.: **S. Zajączkowski,** Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais.—„Lietuvos praeitis", t. 1, K., 1940; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961; **J. Antoniewicz,** Neue Forschungen über das Sudauenproblem in Polen.—„Archeologia Polona", IV, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1962; **Ф. Гуревич,** К вопросу об археологических памятниках летописных Ятвягов.—„Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры", М., 1950, № 33; **J. Nalepa,** Jaćwięgowie, Białystok, 1964.

JÓVAIŠA Kazimieras [g. 1890.VIII.16 Vainekoniuose (Pasvalio rj.)] — choro dirigentas, pedagogas. 1928 baigė Klaipėdos muz. m-los pedagoginį skyrių. Dirbo muzikos mokytoju Linkuvoje, Rokiškyje, Panevėžyje ir kt. Išleido solfedžio vadovėlį (1936) ir elementarinės muzikos teorijos bei solfedžio vadovėlį „Do-Re-Mi" (1938). Parašė 4 operetes. Vadovavo chorams, kūrė jiems repertuarą. Nuo 1960 pensininkas.

JÓVAIŠA Leonas [g. 1921.I.11 Lieplaukėje (Telšių rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1965). 1941 baigęs Telšių vid. m-lą, iki 1948 mokytojavo vid. m-lose. 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1948—56 Klaipėdos mokytojų in-to dėstytojas. 1956—58 Klaipėdos mokyklos-internato direktoriaus pavaduotojas, direktorius. Nuo 1958 Lietuvos TSR Švietimo m-jos Mokyklų moksl. tyrimo in-to moksl. sekretorius. Paskelbė straipsnių pedagogikos klausimais. Išleido metodinius nurodymus „Pamokų mokymosi organizavimas" (1963), „Pamokų stebėjimas ir aptarimas" (su V. Daraškevičiumi, 1964).

JÕVAIŠAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 4 km į p. nuo Ramygalos, 1 km į r. nuo Kėdainių—Panevėžio plento. 61 gyv. (1959). Iš r. prieina Juodžių miškas. J. minimi 1585.

JOVAIŠAITĖ Jadvyga [**Olekienė**; g. 1903.VII.19 Tbilisyje] — baleto artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1945). 1918—19 mokėsi italų šokėjos M. Perini baleto studijoje Tbilisyje, nuo 1921 O. Dubeneckienės baleto studijoje Kaune. Nuo 1921 šoko Kauno teatro operų spektakliuose. 1925 atliko Studentės vaidmenį pirmajame liet. baleto spektaklyje — L. Delibo „Kopelijoje". 1927—28 tobulinosi M. Savickio baleto studijoje Paryžiuje. Vėliau (iki 1963) be pertraukos dirbo baleto artiste Lietuvoje, operos ir baleto teatre, atlikdama charakterinius vaidmenis ir šokius visuose šio teatro pastatymuose. Be to,

1928—48 dėstė šokio plastiką Kauno Konservatorijoje; 1934 gastroliavo Londone ir Monte Karle. Nuo 1952 Vilniaus vidurinės meno m-los choreografijos dėstytoja.

Vaidmenys: Princesė (I. Stravinskio „Žydrasis paukštis"), Zobeida (N. Rimskio-Korsakovo „Šecherazada"), Dulcinėja (L. Minkaus „Don Kichotas"), Malajietė (R. Gliero „Raudonoji gėlelė"), Čigonė (J. Pakalnio „Sužadėtinė"), pirmoji Zarema (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas"), Sibilė (A. Glazunovo „Raimonda"), Ožė (E. Grigo „Peras Giuntas"), Pliaugienė (J. Juzeliūno „Ant marių kranto"), Kunigaikštienė (J. Indros „Audronė") ir kt.

Jadvyga Jovaišaitė, atliekanti Malajietės vaidmenį (R. Gliero „Raudonoji gėlelė")

JÓVAIŠAS Albinas [g. 1931.VI.10 Šiauliuose] — literatūros mokslo darbuotojas, filologijos mokslų kandidatas (1963). 1956 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Išspausdino moksl. straipsnių apie L. Rėzą ir kitais feod. laikotarpio liet. lit-ros klausimais, parengė L. Rėzos liet. liaudies dainų leidinio II dalį (1964).

JOVAĨŠIAI — kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 4 km į š. nuo Leipalingio. 238 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Seira (Baltosios Ančios intakas). Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1921), biblioteka (nuo 1961).

JÕVAIŠIŠKĖ — kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 3 km į r. nuo Plungės, abipus kelio į Žarėnus. 197 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Šiaulių—Kretingos plentas, š. pakraščiu teka Čerkšnė (Babrungo intakas). Kaime yra nedidelė pelkė, vad. Pekladaube. Joje hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė daug taryb. aktyvistų; nužudytųjų palaikai perkelti į Plungės kapus.

JÓVARAI — kaimas Pakruojo rj., Pakruojo apyl., 1 km į p. v. nuo Pakruojo. 247 gyv. (1959). Š. v. pakraščiu teka Kruoja, iš p. prieina Paežerių miškas, kaimą kerta Šiaulių—Biržų geležinkelis. 1927—29 Jovaruose veikė žemės ūkio mokykla.

JÓVARAS [tikr. Jonas **Krikščiūnas**; g. 1880.I.12 Kalniškiuose (Šiaulių rj.)] — poetas, Lietuvos TSR liaudies poetas (1960). Kilęs iš mažažemių valstiečių. Kelerius metus tarnavo piemeniu, pusberniu. Iš tėvo pramokęs rašto, „daraktoriavo" gimtajame kaime. 1897—1904 gabeno ir platino caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. 1900 išspausdino pirmąsias korespondencijas ir straipsnelius. 1902 susipažino su Žemaite ir P. Višinskiu, kuris padėjo susiformuoti antiklerikalinėms bei demokratinėms J. pažiūroms, mokė jį liet. kalbos gramatikos ir eilėdaros, įtraukė į Šilo Pavėžupyje (Kelmės rj.) susirenkantį liet. dem. rašytojų būrelį, kuriame dalyvavo G. Petkevičaitė-Bitė, K. Jasiukaitis, V. Kapsukas ir kiti. 1903 pradėjo bendradarbiauti demokratinėje, vėliau ir socialdemokratinėje spaudoje, išspausdino pirmuosius eilėraščius. 1905—07 revoliucijos laikotarpiu platino rev. lit-rą, atsišaukimus, slėpė savo namuose Lietuvos Socialdemokratų partijos (LSDP) spaustuvėlę, įtraukė į rev. veiklą savo įsteigtą šviečiamąją Kairių kaimo jaunimo būrelį, buvo suimtas. 1906 išleido pirmąjį eil. rink. „Žibutė". 1907—10 gyveno Šiauliuose, gavo „*Žiburėlio*" d-jos stipendiją ir privačiai mokėsi. Šiuo laikotarpiu išleido keletą eil. rinkinių („Poezija", 1908; „Jausmų kibirkštėlės", 1908; „Širdies balsai", 1908; „Pirmieji žiedai", 1909; „Sielos aidas", 1913; „Amžinos dainos", 1914), aps. knygą „Tėvynės laukuose" (1909). J. kūrinėliai buvo spausdinami LSDP leistuose rev. dainų ir eilėraščių rinkiniuose („Kovotojų giesmės", 1907; „Kibirkštys", 1908, ir kt.). Nuo 1911 vertėsi ž. ū. darbu Kalniškiuose, 1918 buvo išrinktas į Kairių apyl. Darbininkų atstovų tarybą. 1920 tėviškės apylinkėse įkūrė šviečiamąją jaunimo būrelį, kurį 1929 faš. valdžia uždarė. Burž. metais dėl sunkių gyvenimo sąlygų beveik nieko nerašė. 1941 J. paskirta pensija. 1946 J. persikėlė į Šiaulius. Nuo 1949 TSKP narys.

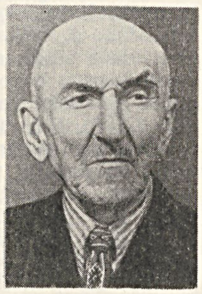

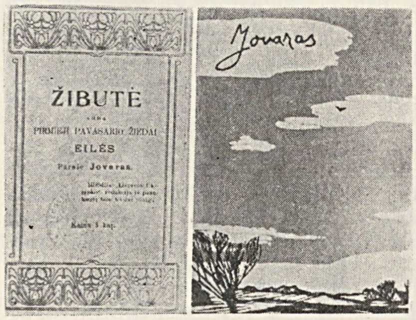

Jovaro pirmojo eilėraščių rinkinio „Žibutė" (1906) ir eilėraščių rinkinio „Neliūdėk, berželi" II leidimo (1961) viršeliai

J. poezijoje atsispindėjo 1905—07 revoliucijos brendimas ir atoslūgis, valstiečių lūkesčiai ir nuotaikos. Pirmuosiuose eilėraščiuose reiškęs tik vargdienio skundus ir socialinių permainų ilgėjimąsi, revoliucijos metais J. skelbė laisvės ir lygybės idėjas, ragino į kovą prieš carizmą ir socialinę priespaudą. Revoliucijai pralaimėjus, J. liko ištikimas dem. idealams, bet jo kūrybinis pakilimas nuslūgo. Būdingi J. poezijos meniniai bruožai — jausmingumas, kartais pereinantis į sentimentalumą, liaudies dainoms artimas graudumas, kalbos paprastumas ir liaudiškumas, realistinė aprašinėjimo maniera, gamtos vaizdų alegoriškumas, dalies įvaizdžių abstraktumas. J. poezijoje žymu tautosakinių tradicijų, Maironio poet. mokyklos ir rev. poezijos poveikis. Kai kurie jo eilėraščiai („Ko liūdi, berželi?", „Tylus, tylus vakarėlis" ir kt.) virto populiariomis dainomis. J. poezija turėjo įtakos ankstyvajai J. Janonio ir K. Binkio lyrikai. Taryb. metais J. parašė eilėraščių, atspindinčių soc. pertvarkymus.

Ršt.: Eilės ir dainos, V., 1947 [II leid. 1952]; Neliūdėk, berželi, V., 1955 [II leid. 1961].

Lit.: **J. Būtėnas**, Jovaro gyvenimas ir kūrybos kelias.— **Jovaras**, Eilės ir dainos, V., 1947; **J. Šimkus**, Jovaro kūrybos puslapiai.— Apie literatūrą, V., 1956; **V. Kubilius**, Revoliucinė lietuvių poezija 1890—1907 metais.—„Literatūra ir kalba", t. 3, V., 1958; **B. Pranskus**, Lietuvių literatūros gretose, V., 1959; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

JÕVARIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Bobruvkos apyl., 4 km į š. v. nuo Trakų. 65 gyv. (1959). V. pakraštyje yra Alsakio miškas, š. pakraštyje Akmenos ež. Juodsidabrių lapių ferma.

JOZĖNAS Antanas [g. 1927.V.17 Kriaunose (Rokiškio rj.)] — choro dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). Baigė Kauno Gruodžio muz. m-los vargonų (1946), choro dirigavimo (1950) klases ir Lietuvos TSR Konservatorijos choro dirigavimo klasę (1954). 1950—57 vadovavo Vilniaus Talat-Kelpšos muz. technikumo choro studijai. Nuo 1952 Vilniaus vidurinės meno mokyklos-internato choro dirigavimo sk. vedėjas, vaikų choro vadovas. Kartu nuo 1957 Vilniaus Ped. in-to choro dirigavimo katedros vedėjas, choro studijos vadovas, nuo 1965 docentas. Daugelio dainų švenčių dirigentas. Muz. klausimais rašo spaudoje. Parengė spaudai dainų rinkinių. Su V. Krakauskaite išleido vadovėlius „Muzika" vid. m-los I—IV klasėms (5 leid., 1960—64).

JŪBILERIS Nochimas [1903 Vilniuje — 1925.X.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, darbininkas. Kilęs iš amatininkų. Į LKP įstojo 1924 Radviliškyje. 1925 pašauktas į burž. Lietuvos kariuomenę, pogr. rev. darbą dirbo 2 pėstininkų pulko kareivių tarpe Kaune. Provokatoriaus išduotas, buvo nuteistas mirti ir sušaudytas.

JUCAIČIAI — 1. Kaimas Šilalės rj., 4 km į p. nuo Šilalės; apylinkės ir kolūkio centras. 185 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Nemielas (Jūros intakas); jo vaga iškastas kanalas. Per kaimą eina Šilalės—Didkiemio kelias. Į p. nuo J. yra Plynosios durpynas (25 ha). Burž. nacionalistai 1946 nužudė valstiečius S. Aleksą ir A. Zėringį.

2. Kaimas Klaipėdos rj., Veiviržėnų apyl., 3 km į p. nuo Veiviržėnų. 143 gyv. (1959). P. pakraščiu teka Šalpė, š.— Upita (Veiviržo intakai). Pr. m-la (nuo 1952). Kaime rastas XVII ir XVIII a. monetų lobis. J. minimi 1695. Burž. nacionalistai 1948 nužudė komjaunuolius P. bei A. Gečius ir jų motiną.

JUCĖVIČIUS Liudvikas Adomas [Jucius; 1813.XII.15 Pakėvėje (Kelmės rj.) — 1846.III.24 Lepelyje (Vitebsko sr.)] — tautosakininkas, etnografas, literatūros istorikas. 1823—29 mokėsi Kražių g-joje, 1829—31 Vilniaus un-te studijavo mediciną. Vėliau dirbo namų mokytoju Pakėvės dvare. 1838 baigęs Vilniaus Dvasinę akademiją, kunigavo Švenčionyse, Svėdasuose. 1843, metęs kunigystę, vedė ir gavo mokytojo vietą Lepelyje. Rašė daugiausia lenkų kalba, tačiau save laikė lietuviu, rūpinosi liet. lit-ra, rinko ir skelbė liet. tautosaką, skatino mylėti gimtąją kalbą. Vieną kitą dalyką ir pats parašė liet. kalba. Palaikė ryšius su J. Giedraičiu, J. Kraševskiu, Karaliaučiaus un-to prof. S. Bolenu ir kt. Lit. veiklą pradėjo, išleisdamas rusų rašytojų (A. Puškino, N. Karamzino, V. Žukovskio, K. Batiuškovo) vertimų į lenkų k. rinkinį (1834), trumpą Lietuvos istorijos vadovėlį (1836) ir lenkų poetų romantikų eilėraščių vertimų į liet. kalbą (1837) su reikšmingu įvadu apie liet. lit-rą ir kalbą. Dar studijų metais pradėjo rinkti liet. etnografinę medžiagą, daugiausia domėdamasis mitologinėmis liekanomis. Spausdino straipsnius lenkų bei rusų periodikoje. Vienas pirmųjų J. straipsnių buvo apie Kastyčio padavimą, kurį vėliau Maironis išgarsino poema „Jūratė ir Kastytis". 1840 J. išleido rinkinį „Lietuvių liaudies priežodžiai", kuriame patarlių ir priežodžių turinį siejo su liaudies socialiniu gyvenimu. Aiškinimuose atsispindi rinkėjo antibaudžiavinės pažiūros, feodalų moralės kritika. Rinkinyje „Lietuvių dainos" (1844) įdėjo 35 dainų vertimus į lenkų k. su pirmosiomis originalo eilutėmis. J. kėlė liet. liaudies kūrybingumą, jos dainų grožį, smerkė baudžiavinę santvarką. Jis laikė valstiečius nacionalinės kultūros kūrėjais ir saugotojais.

Etnografijos žinių apie žemaičius pateikė „Žemaitijos bruožuose" (1840) ir „Žemaitijos atsiminimuose" (1842). Šiose pusiau mokslinėse, pusiau meninėse apybraižose, be etnografinių duomenų, apstu žanrinių paveikslų. Žymiausias etnografinis J. veikalas — „Lietuva" (1846), kuriame plačiausiai užfiksuoti XIX a. pirmosios pusės liet. liaudies gyvenimo bruožai, mitologija.

Iš lit-ros istorijos J. paliko straipsnį „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą" ir lit. apybraižas apie A. Strazdą, S. Valiūną, D. Pošką ir K. Širvydą, kurių dvi pirmosios teikia kai kurių niekur kitur apie tuos rašytojus nerandamų žinių. Šios apybraižos sudaro dalį rankraštyje likusio didelio biobibliografinio J. veikalo „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius", kuriam buvo gautas cenzūros leidimas ir paskelbta prenumerata spaudoje (1840). Veikalą sudarė 184 biografijos (veikalo rankraščio ir M. Brenšteino padaryto jo nuorašo likimas po II pasaul. karo nežinomas). Jis tvirtino, kad į liet. kalbą išvertęs A. Mickevičiaus „Konradą Valenrodą" ir J. Kraševskio „Vitolio raudą" (abiejų rankraščiai nesurasti). J. rūpinosi period. spaudos leidimu: nepavykus išleisti almanacho „Wejdelote", išleido Vilniuje „Linksmynę" (1841), kuriame išspausdino kelis savo lenkiškai rašytus eilėraščius. J. siūlė žurnalo „Athenaeum" redaktoriui J. Kraševskiui įvesti žurnale skyrių, kuriame būtų spausdinami kūriniai liet. kalba, tačiau šis sumanymas liko be atgarsio.

Ršt.: [Iš J. raštų].— Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957; Raštai, V., 1959 [M. Lukšienės įvadas].

Lit.: **A. Janulaitis,** Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius, V., 1910; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

JUCHNA Justinas [1885.II.15 Vilniaus krašte—1929.XII.4 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas statybininkas. 1926—27 priklausė „Hramados" org-jai. 1928, renkant Lenkijos seimą, buvo Baltarusių valstiečių-darbininkų susivienijimo centr. rinkiminio k-to iždininkas. Jo laidotuvės virto didele antifaš. demonstracija.

JUCHNĖVIČIENĖ Paulina [g. 1906 Palaukiuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Į rev. darbą įsijungė Panevėžyje. 1935—1937 LKP narė. 1941—43 dirbo ūkinį ir administracinį darbą Gorkyje, baigė juridinę m-lą. Nuo 1941 TSKP narė. 1944—46 Panevėžio miesto prokuroro padėjėja. Einančią tarnybines pareigas sunkiai sužeidė burž. nacionalistai. Nuo 1948 pensininkė.

JUCHNĖVIČIUS Alfonsas [g. 1901.IV.28 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Statybininkas. 1924—31 LKP narys. Dirbo profs-ginį darbą bedarbių pogr. k-te 1924—26 ir 1933—36 Panevėžyje. Bendradarbiavo „Balse" (pseud. Šukys ir kt.). Už rev. veiklą 1926—31, 1936—38 kalintas Panevėžio, Šiaulių ir Kauno kalėjimuose. 1931.II dalyvavo polit. kalinių bado streike. 1940—41 milicijos darbuotojas Panevėžyje. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—55 dirbo part. darbą Panevėžio, Zarasų, Dūkšto, Varėnos, Kavarsko rajonuose, 1955—57 kolūkio pirmininkas. Pensininkas.

JUCIENĖ Stasė [g. 1910.VIII.16 Salantuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1934—37 buvo LKP narė Salantuose. Už rev. veiklą 1935 ir 1937 nubausta kalėti. 1941—44 dirbo adm. darbą Marių ATSR, nuo 1945 — adm. ir part. darbą Salantuose. Nuo 1949 TSKP narė.

JUCYS Adolfas [g. 1904.IX.12 Klausgalvų Medsėdžiuose (Kretingos rj.)] — fizikas teoretikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1952), Lietuvos TSR MA akademikas (1953), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1961). 1931 baigė Kauno un-to gamtos-matematikos f-tą. Nuo 1933 Kauno un-to gamtos-matematikos fakulteto laborantas, vėliau asistentas. 1938 vasarą konsultavosi pas Mančesterio un-to (Anglija) profesorių D. Hartrį kvantinės atomo teorijos klausimais, 1939—40 Kembridžo un-te gilino teorinės fizikos žinias. 1940 Vilniaus un-to docentas, nuo 1944 teorinės fizikos katedros vedėjas. 1945—48 ėjo Lietuvos TSR Švietimo m-jos aukštųjų m-lų v-bos viršininko, Vilniaus Pedagoginio in-to direktoriaus pareigas. Leningrade apgynė fizikos-matematikos mokslų daktaro disertaciją „Kai kurie patikslintieji kvantinio mechaninio atomo skaičiavimo metodai". 1953—63 Lietuvos TSR MA geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus (nuo 1960 — fizikos, chemijos ir technikos mokslų skyriaus) akademikas sekretorius, 1956—1963 Fizikos ir matematikos in-to direktorius. Daugiau kaip 150 moksl. straipsnių autorius ir bendraautoris. 1960 su savo mokiniais I. Levinsonu ir V. Vanagu parašė monografiją „Judėjimo kiekio momento teorijos matematinis aparatas".

J. sukūrė arba žymiai patobulino nemaža artutinių kvantinio mechaninio atomo skaičiavimo metodų, sudarančių teorinės atominės spektroskopijos pagrindą. Apibendrino Hartrio ir Foko suderintinio lauko metodą, sukūrė suderintinio lauko daugiakonfigūraciniame priartėjime metodą, išplėtė nepilno kintamųjų atskyrimo metodą ir jo taikymo ribas, parodė jo ryšį su daugiakonfigūraciniu priartėjimu, daugiakonfigūracinio priartėjimo metodą išvystė į dvielektroninių būvių modelį. J. pasiūlė išplėstinio skaičiavimo metodą, žymiai patikslinantį teorinius rezultatus. Didelę moksl. reikšmę turi J. ir jo mokinių darbai judėjimo kiekio momento teorijos tobulinimo ir jos praktinio taikymo srityje, nes jie žymiai palengvino kvantinį mechaninį atomų tyrimą. Nemaža J. darbų skirta tirti įvairioms atomų savybėms: atomų energetiniams lygiams, spektrų smulkiajai struktūrai, elektroniniams šuoliams atomuose, spektrinių linijų izotopiniam postūmiui

ir kt. Tais darbais nustatyta svarbių atominių charakteristikų, paaiškinta nemaža reiškinių atominiuose spektruose (uždraustos spektrinės linijos, dvielektroniniai šuoliai, dubletinis termų apgręžimas ir kt.). J. sukurti ar patobulinti teoriniai metodai leidžia plačiai tirti ir klasifikuoti sudėtingus atominius spektrus. J. yra TSRS MA spektroskopijos komisijos narys.

JUCIŪNAI — kaimas Kėdainių rj., Nociūnų apyl., 12 km į p. r. nuo Kėdainių, 3 km į r. nuo Slikių geležinkelio stoties. 117 gyv. (1959). Iš r. prieina Ąžuolytės miškas. J. minimi 1604 (4 valakai žemės, 8 kiemai). XIX a. buvo J. dvaras. 1861 dvaro valstiečiai atsisakė vykdyti inventorines prievoles. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė kolūkio pirm. Fricą.

JŪČAS Mečislovas [g. 1926.IV.26 Vabaliuose (Radviliškio rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1956). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 dirba Lietuvos TSR MA Istorijos in-te. Pagrindinė J. tyrinėjimų problematika — Liet. Did. Kun-stės istorija ir istoriografija, Lietuvos ūkio ir socialinių santykių XVII—XIX a. istorija. Drauge su K. Jablonskiu parengė spaudai dokumentų rinkinį „Lietuvos inventoriai XVII a." (1962), parašė skyrius apie baudžiavinio ūkio krizę ir baudžiavos panaikinimą „Lietuvos TSR istorijoje" (t. 1—2), kelis skyrius knygoje „Lietuvių karas su kryžiuočiais" (1964). R. Europos agrarinės istorijos simpoziumuose (1961—64) skaitė pranešimus apie XVIII a. agrarinius santykius Lietuvoje. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Lietuvos metraščiai.—„LTSR MA darbai", 1957, A 2; Rusų metraščiai.— Ten pat, 1958, A 2; J. Dlugošo „Lenkijos istorija".— Ten pat, 1959, A 1; Žalgirio mūšis, V., 1959 [II leid. 1960].

JUČYS Pranas [g. 1913.X.4 Aluntoje (Utenos rj.)] — dailininkas. Didžiojo Tėvynės karo metais — Raudonosios Armijos karys. 1953 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą, iki 1956 dirbo Vilniaus dailės muziejaus grafikos skyriaus vedėju. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose.

Sukūrė ofortų ciklą „1863 metų sukilimas Lietuvoje" (1957), E. Hemingvėjaus, B. Šo, A. Vienuolio, E. Mieželaičio portretus (1959—1960), lino raižinius „Skalbėjos" (1960), „Sode" (1961), „Pabaigtuvės" (1962), ir kt.

JUDELĖVIČIUS Dovydas [g. 1925.X.5 Kaune] — literatas, pedagogas, filologijos mokslų kandidatas (1957). 1943.II—VII tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1951 baigė Maskvos un-to filologijos f-tą (anglų kalbos ir literatūros specialybę). Nuo 1951 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1962 docentas. Paskelbė darbų apie P. Cvirkos satyrą, V. Šekspyrą, liet. taryb. poeziją, išspausdino straipsnių apie liet. taryb. poeziją, satyrą ir dramaturgiją, užsienio rašytojus. Išvertė į liet. kalbą Dž. Londono, O. Henrio, B. Šo, A. Milerio kūrinių.

Ršt.: Petras Cvirka satyrikas, V., 1958; Tarybinė lietuvių poezija, V., 1963; Gyvasis Šekspyras, V., 1964.

JUDELĖVIČIUS Joselis [g. 1842 Poltavoje] — vienas pirmųjų aktyvių darbininkų judėjimo dalyvių. 1871.XI.14 Vilniuje Šišmano ir Duruncos tabako f-ke suorganizavo darbininkų streiką — pirmąjį žinomą Lietuvoje pramonės darbininkų streiką. Streikuojantieji reikalavo padidinti darbo užmokestį ir pagerinti darbo sąlygas. J. buvo ištremtas į Archangelsko gub.

JUDĖLIS Aleksandras [g. 1924.IV.29 Vatušiuose (Plungės rj.)] — miškininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs miškininkas (1965). D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1946—48 dirbo Rietavo, paskui Šilutės lentpiūvės direktoriumi. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1951 Šilutės, nuo 1953 Tauragės miško pramonės ūkio direktorius. 1962 baigė Vilniaus miškų technikumą. Tauragės miško pramonės ūkyje įdiegė pažangių gamybos metodų (suorganizavo mažas kompleksines brigadas, įsteigė spyglių miltų g-lą ir kt.) ir pakėlė jį iki pirmaujančių respublikos ūkių lygio.

JUDICKAS Jonas [1913 Naudiškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1941 Rudžių giraitėje (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų, darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, priklausė Gižų kom. kuopelei. 1940—41 Marijampolės vls. partorgas, vėliau valsčiaus ž. ū. banko pirmininkas. Hitlerininkų ir burž. nacionalistų nužudytas.

JUDICKAS Stanislovas [g. 1916 Naudiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1938 Komunistų partijos narys, priklausė Gižų kom. kuopelei. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 partinis, administracinis ir ūkinis darbuotojas Kapsuke.

JUDINAS Aleksandras [1918.XII.24 Alytuje — 1941.VI Putinuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 LKJS narys. Už rev. veiklą 1937 nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Alytuje, Kaune, Šiauliuose ir Raseiniuose. Grįžęs iš kalėjimo, toliau dalyvavo rev. veikloje, buvo LKJS Alytaus aps. k-to sekretoriumi. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LLKJS Alytaus aps. k-to I sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas (su žmona ir kūdikiu).

JUDRA — upė Telšių rj., Gervainio kair. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 57 km^2. Prasideda 6 km į p. nuo Telšių. Teka į š. r.; įteka į Gervainį 4 km nuo jo žiočių, ties Dumytrais. Intakai: Vieševė (deš.), Ankštelė (kair.). Vid. nuolydis 216 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,48 m^3/s.

JUDRAIČIAI — kaimas Kauno rj., Altoniškių apyl., 4 km į p. r. nuo Lekėčių. 37 gyv. (1959). Sodybos išsiskirsčiusios vienkiemiais Vincentavos miško r. pakraštyje. Ties J., miške, prasideda Judrė (Nemuno intakas). Aptikta vėlyvojo akmens amžiaus stovykla; jos radinių yra prof. K. Jablonskio rinkinyje (Vilniuje).

JŪDRĖ — **1.** Upė Klaipėdos ir Šilutės rj., Graumenos deš. intakas. Ilgis 18,5 km, baseino plotas 35 km^2. Prasideda 2 km į š. nuo Judrėnų. Teka p. v. kryptimi. Įteka į Graumeną 4 km į r. nuo Švėkšnos. Intakas Vydeika (deš.).

2. Upė Kapsuko rj., Višakio kair. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 48 km^2. Išteka iš Ežerėlio pelkės, 4 km į p. v. nuo Ežerėlio gyvenvietės. Teka į p., žemiau Agurkiškės pasuka į v. Įteka į Višakį 30 km nuo jo žiočių, prie Višakio Rūdos.

JUDRĖNAI — **1.** Kaimas Telšių rj., Telšių apyl., 5 km į p. nuo Telšių. 267 gyv. (1959). Per kaimą teka Judra (Gervainio intakas). Pr. m-la (nuo 1919).

2. Kaimas Klaipėdos rj., 17 km į p. v. nuo Rietavo, 13 km į r. nuo Veiviržėnų; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 195 gyv. (1959). Pro kaimą teka Judrė (Graumenos intakas). Keliai jungia J. su Rietavu, Kvėdarna, Švėkšna, Veiviržėnais, Endriejavu. Daugumas sodybų stovi viena prie kitos, kryžkelėje, kitos — vienkiemiai. Elektrinė (54 kW), lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1908—47 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1957). J. bažnyčia (pastatyta XVIII a. pab.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. 1561 minimas J. dvaras. XVIII a. buvo J. seniūnija.

JUDRĖNŲ MIŠKAI — miškų masyvas Plungės, Klaipėdos ir Šilalės rj., 9 km į p. v. nuo Rietavo, Jūros deš. krante. Priklauso Rietavo miškų ūkio Žadvainių ir Jūros girininkijoms. Plotas 2870 ha; medynų 2314 ha. Per miškus einą kelias ir prie jo įsikūręs Plunkėnų kaimas dalija masyvą į 2 dalis. Š. v. dalį sudaro Plunkėnų (492 ha) ir Spraudės (755 ha) miškai (Žadvainių girininkijos), p. r.— Judrėnų (374 ha), Volungiškės (817 ha) ir Gvaldų (432 ha) miškai (Judrėnų girininkijos). Reljefas banguotas, prie Jūros išraižytas upelių. Per J. m. į Jūrą teka Plunkė, Kūlupis ir Glivija. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priemoliniai ir priesmėliniai; įdubimuose — jauriniai gliejiški bei gliejiniai. Vyrauja mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai. 90% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 54%, beržynų 16%, juodalksnynų 14%, pušynų 12%, baltalksnynų 2%, drebulynų 1%, uosynų ir maumedynų 1%. Jaunuolynai sudaro 44%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 9%, brandieji 23%. Medynų vid. amžius 45 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,6—0,7, vid. tūris 136 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Gausu briedžių,

Scenos iš **Romualdo Juknevičiaus** pastatymų Vilniaus dramos teatre: H. Hejermanso „Vilties" (1940), V. Ivanovo „Šarvuočio 14-69" (1941)

stirnų, šernų, lapių, kiškių, voverių. Eksploatacinių miškų 1860 ha, vandens apsauginių — 1010 ha. 1961 mišką nuniokojo audra: išversta 14 500 ktm.

JUDRĖNŲ PÉLKĖ — pelkė Telšių rj., 3,5 km į p. nuo Telšių, prie Masčio ežero. Plotas 118 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė. Paviršius nusausintas. P. dalis sukultūrinta. Durpių klodo vidž. storis 4,8 m, vid. 2,09 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 13%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 6,5 m.

„JUGNT FRONT" („Jaunimo frontas") — komunistinis pogrindinis laikraštis žydų kalba, ėjęs 1936—37. Leido LKJS Kauno rj. k-tas. Spausdintas rotatoriumi. Išėjo apie 7 nr. Redagavo J. Volfsonas, I. Ickovičius, S. Kancedikas.

„JUGNT KLANGEN" („Jaunimo balsai") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1921.VIII.2 Kaune žydų kalba. Išleido LKJS Centro Biuras. Rašė apie Lietuvos ir užsienio darbininkų jaunimo gyvenimą. Spausdino grož. lit-ros kūrinių.

JUKNÀ Jonas [1912.VI.24 Andriušaičiuose (Raseinių rj.) — 1958.XII.26] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940—41 ir pokario metais dirbo milicijoje. Žuvo, eidamas tarnybines pareigas.

JUKNÀ Juozas [1908.V.17 Kalniškiuose (Rokiškio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1929—30 LKJS, nuo 1934 Komunistų partijos narys, priklausė Dačiūnų part. kuopelei. 1930, 1934—40 už rev. veiklą buvo kalinamas Panevėžyje, Kretingoje, Kaune. 1940—41 adm. darbuotojas Rokiškyje.

JUKNÀ Pranciškus Zigmas [g. 1935. VII.13 Palūkštyje (Telšių rj.)] — irkluotojas. 1961 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Irkluoja nuo 1957. Dviviete valtimi iškovojo II vietą XVII olimpiadoje (1960), I v. Europos pirmenybėse (1961), aštuonviete — II v. pasaulio (1962) ir Europos (1963, 1964) pirmenybėse, didįjį prizą Henlėjaus (Anglija, 1964) regatoje; keturviete — I v. Europos pirmenybėse (1965). 1960, 1961, 1965 TSRS čempionas.

JUKNÀ Stepas [g. 1910.IX.2 Raseiniuose] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1931 baigė Kauno dramos teatro studiją, iki 1940 dirbo aktoriumi Šiaulių, Klaipėdos ir Kauno dramos teatruose. Nuo 1940 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius. Jo sukurti vaidmenys pasižymi ryškiu piešiniu, gilia mąstysena, aistringu temperamentu.

Vaidmenys: Edgaras (V. Šekspyro „Karalius Lyras"), Mortimeras (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Ferdinandas (F. Šilerio „Klasta ir meilė"); Akademiniame dramos teatre — Hertas (H. Hejermanso „Viltis"), Gajevas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Bardinas (M. Gorkio „Priešai"), Bretas (D. Gou ir A. D'Juso „Giliosios šaknys"), Didžkus (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Tyzenhauzas (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Abraomas (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Baronas (M. Gorkio „Dugne"), ir kt.

Lit.: **A. Radzevičius,** Stepas Jukna.—„Lietuvos teatrai", 1960, Nr. 9.

JUKNÁIČIAI — kaimas Šilutės rj., 9 km į p. r. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio ir Klaipėdos—Jurbarko plento; apylinkės centras. 231 gyv. (1959). Iš š. prie kaimo prieina Ežeriuko pelkė. Aštuonmetė m-la (1880—1950 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1947).

JUKNÁIČIŲ MÌŠKAS — miškas Pakruojo rj., 7 km į š. v. nuo Pakruojo. Priklauso Pakruojo miškų ūkio Lygumų girininkijai. Plotas 1480 ha. *Lygumų miškų* masyvo vid. dalis.

JUKNĖLIŠKĖ — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 2 km į v. nuo Šeštokų. 293 gyv. (1959). Per J. teka Kirsna; iš p. ir v. kaimą supa Sūsninkų miškas. Kaime yra Sūsio durpyno kontora, pr. m-la (nuo 1951). 1935—36, kaimo žvyrduobėje imant žvyrą, sunaikintas IV—V a. kapinynas. Griaučiai buvę apdėti akmenimis; prie jų rasta papuošalų ir kt. dirbinių.

JUKNĖNAI — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 6 km į p. r. nuo Daugailių; kolūkio centras. 238 gyv. (1959). Parduotuvė (nuo 1960), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1922—1950 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). Kaime 1905 gimė poetas A. Miškinis.

JUKNĖVIČIUS Juozas [g. 1908.III.16 Pilvingyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 6 metų amžiaus tarnavo pas buožes Pilvingyje. 1935 pradėjo dirbti savo ūkyje. 1937—41 Komunistų partijos narys, 1940—41 dirbo milicininku Vilniuje. Hitlerinės okupacijos metais buvo kalinamas Lukiškių kalėjime. Išėjęs iš kalėjimo, grįžo į Pilvingį, dirbo savo ūkyje, rėmė partizanus, kluone įrengė jiems slėptuvę, teikė reikiamų žinių. Burž. nacionalistų persekiojamas, 1946 persikėlė į Berštininkus (Pagėgių rj.), vėliau į Klaipėdą. Nuo 1948 dirbo ūkinį darbą Kaune. Nuo 1959 pensininkas.

JUKNĖVIČIUS Romualdas [1906.X.18 Peterburge — 1963.IV.13 Vilniuje] — režisierius, aktorius ir pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1956). Mokydamasis Kauno aukštesniojoje komercinėje m-loje, pradėjo domėtis teatro menu. 1926—29 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų fakultete, lankė B. Sruogos vadovaujamą teatro seminarą. 1929 įstojo į A. Olekos-Žilinsko vadovaujamą Valstybės teatro dramos studiją. 1931 drauge su kitais įkūrė pažangią studentų teatro d-ją „Stedra", statė šios d-jos spektaklius ir juose vaidino. Nuo 1931 Valstybės teatro aktorius. 1932 baigė dramos studiją. 1933—34, su kitais pažangiais aktoriais pasitraukęs iš Valstybės teatro, dirbo „Jaunųjų teatre". 1934—36 Maskvoje, V. Mejercholdo vadovaujamas, studijavo režisūrą, susipažino su Maskvos Dailės teatro ir Vachtangovo teatro kūrybine praktika, gilinosi į K. Stanislavskio ir V. Nemirovičiaus-Dančenkos meninį metodą. Grįžęs į Lietuvą, 1936—39 dirbo Klaipėdos dramos teatre, pastatė H. Hejermanso dramą „Viltis", meniškai išryškindamas socialinius santykius, kapit. santvarką demaskuojančius bruožus. Nuo 1939 Valstybės teatro režisierius. 1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, J.— vienas Vilniaus dramos teatro steigėjų, pirmasis jo direktorius ir meno vadovas. Po D. Tėvynės karo dirbo Vilniaus, Telšių, Klaipėdos ir Kauno dramos teatruose, vienas pirmųjų pradėjo statyti originaliosios liet. taryb. dramaturgijos kūrinius. Nuo 1953 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro režisierius, Lietuvos TSR Konservatorijos teatrinio f-to ir Vilniaus un-to estetikos katedros dėstytojas. Lygiagrečiai režisavo veikalus Vilniaus rusų dramos teatre, Šiaulių ir Kapsuko dramos teatruose. Iš viso pastatė 68 vei-

JUOSTOS

1. Pintinė. **2.** Austinė. **3.** Kaišytinė. **4.** Rinktinė. **5.** Rinktinė daugiaraštė. **6.** Vytinė

GEDIMINAS JOKŪBONIS

Kūriniai: **1.** Pirčiupio paminklo skulptūra „Motina". **2.** Pirčiupio paminklo reljefas. **3.** Antkapinis paminklas „Svajonė" (Panevėžyje). **4.** „Kolūkio pirmininkas"

VYTAUTAS JURKŪNAS

Kūriniai: **1.** „Menkės" (iš ciklo „Žvejai"). **2.** Iliustracija D. Poškos poemai „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos". **3.** Iliustracija K. Donelaičio poemai „Metai". **4.** „Būsiu melžėja". **5.** „Jūratė ir Kastytis"

1

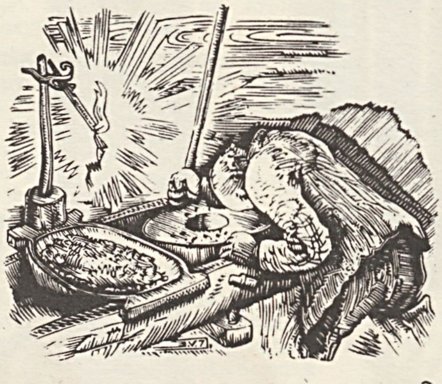

2

3

4

5

kalus. Kaip režisierius, ypač daug dėmesio skyrė vidiniam aktorių veiksmui, antrajam planui, potekstei ir vidiniam monologui atskleisti. Pasižymėjo kaip masinių scenų kūrėjas. Jo sukurtiems vaidmenims būdingas psichologinis gilumas, išraiškingumas.

Pastatymai Akademiniame dramos teatre: G. Hauptmano „Prieš saulėleidį" (1940), M. Panjolio „Topazas" (1940), V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69" (1941), B. Dauguviečio „Uždavinys" (1946), A. Čechovo „Dėdė Vania" (1954), L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai" (1955), B. Sruogos „Apyaušrio dalia" (1956), M. Lermontovo „Maskaradas" (1960), N. Pogodino „Trečioji patetinė" (1961), I. Turgenevo „Mėnuo kaime" (1962) ir kt.

Vaidmenys: Jogaila (B. Sruogos „Milžino paunksmėje"), Podkoliosinas (N. Gogolio „Vedybos"), Jepichodovas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Šmaga (A. Ostrovskio „Be kaltės kalti"), Kibilda (A. Griciaus „Išvakarėse"), Barendas (H. Hejermanso „Viltis") ir kt.

Lit.: **A. Kernagis, P. Zulonas,** Romualdas Juknevičius — jubiliatas. — „Literatūra ir menas", 1956.XI.3; **A. Radzevičius,** R. Juknevičius.—„Pergalė", 1956, Nr. 12; Romualdas Juknevičius, V., 1956; **J. Grybauskas,** Jo pirmieji žingsniai.—„Muzika ir teatras", V., 1963.

JUKNĒVIČIUS Vincas [1899.X.9 Pilvingyje (Varėnos rj.) — 1941 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1920 platino kom. spaudą, skleidė pažangias idėjas valstiečių tarpe. 1934 įstojo į LKP Pilvingio kuopelę. 1940—41 Pilvingio apyl. pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JUKNĒVIČIUS Zigmas [1916.IV.10 Našvėje (JAV) — 1945 Pilvingyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1921 grįžo su tėvais į Lietuvą, apsigyveno Pilvingyje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys, Merkinės vls. įkūrė 2 pogr. part. kuopeles, pats buvo kuopelės sekretorius, platino kom. spaudą. 1940—41 dirbo ūkinį darbą Alytuje. Nuo 1943.X kovojo „Dainavos partizano" būryje. Nuo 1944 liaudies gynėjas Alytuje. Burž. nacionalistų nužudytas.

JŪKNIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 7 km į p. nuo Aukštadvario. 100 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Aukštadvario—Onuškio kelias. Plytinė, ryšių skyrius, biblioteka (nuo 1955).

JUKNÌŠKIAI — kaimas Radviliškio rj., Mankiškių apyl., 6 km į š. v. nuo Radviliškio. 92 gyv. (1959). Pr. m-la (nuo 1923), Mankiškių biblioteka.

JUKNÝTĖ Elena [m. 1919.IV.1 Vilniuje] — Spalio revoliucijos dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1916 Petrograde įstojo į bolševikų partiją, dalyvavo Spalio revoliucijoje. Po revoliucijos baigė sanitarinius kursus, buvo Rytų fronte. 1919 pr. atvyko į Vilnių, dalyvavo Tarybų valdžios kuriamajame darbe. Mirė nuo šiltinės.

JUMORESKÀ, humoreska [vok. *Humoreske*, iš lot. *humor* — drėgmė],— grožinės literatūros žanras; nedidelės apimties linksmo, jumoristinio pobūdžio kūrinys, nepiktai pajuokiantis kurį visuomeninio ar asmeninio gyvenimo reiškinį, žmogaus charakterio bruožą. Nuo satyros J. skiriasi iš esmės teigiamu vaizduojamo dalyko traktavimu. Liet. lit-roje vienomis pirmųjų J. laikytini kai kurie K. Aleknavičiaus („Šokit gėrę ir negėrę"), A. Strazdo („Ėjo šiaučius per miestelį") eilėraščiai. Jumoreskų buvo spausdinama L. Ivinskio, vėliau L. Jakavičiaus ir kt. kalendoriuose, period. spaudoje. Burž. laikotarpiu eilėmis jumoreskas kūrė K. Binkis, T. Tilvytis, proza — A. Gricius, L. Janušytė ir kt. Taryb. metais J. žanre reiškiasi V. Misevičius, V. Žilinskaitė, G. Astrauskas, P. Gaulė, J. Nekrošius, P. Raščius ir kt.

JŪMSKIS [XIX a.] — leksikografas. Apie 1857—63 parašė lenkų-lietuvių k. žodyną, kurio ištraukas iš A. Kašarausko rankraščių „Lituanica" K. Būga paskelbė „Tautoje ir žodyje" [kn. 1, 1923]. Spėjama, kad J. buvo žemaitis ir, rašydamas žodyną, naudojosi K. Širvydo, K. Milkaus ir kt. žodynais.

JŪNČAS-KUČÌNSKAS Mykolas [g. 1893. VIII.25 Makiuose (Šilutės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, partinis ir administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1963).

Kilęs iš valstiečių. Nuo 9 metų pradėjo dirbti pas buožes. I pasaulinio karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje, 1916—17 kovėsi prieš turkus. Tarnaudamas armijoje, Batumyje ir Poltavoje dalyvavo Spalio revoliucijoje. Nuo 1918.VII buvo Raudonojoje Armijoje, dalyvavo piliet. kare Uralo fronte, Sibire. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Demobilizuotas nuo 1923.II dirbo Minsko, Borisovo ir kitų Baltarusijos rajonų kooperatyvuose. 1925—26 Baltarusijoje dirbo part. darbą. 1926—30 mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete Maskvoje. 1930 rudenį buvo pasiųstas į Lietuvą dirbti part. darbo. Martyno Kučinsko pavarde dirbo LKP CK organizatoriumi Šiaulių rj. 1931 nuteistas 12 metų kalėti. Keičiantis TSRS ir Lietuvai polit. kaliniais, 1933.X atvyko į Maskvą ir toliau mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, kur buvo lietuvių sektoriaus partorgu. Baigęs un-tą, 1935.VIII grįžo į Lietuvą ir Petro Kontvainio pavarde dirbo LKP CK organizatoriumi Panevėžio rj., Salantuose (Kretingos rj.). 1936.VIII suimtas Nevarėnuose ir 1937.IX nuteistas 8 metus kalėti. Iš viso Šiauliuose, Panevėžyje ir Kaune buvo kalintas 6½ metų. Bendradarbiavo Šiaulių kalėjimo politinių kalinių žrn. „Kolektyvistas" (pseudonimai Monatas, Andrius). Tarybų Sąjungoje savo (M. Junčo) pavarde bendradarbiavo lietuvių („Kolektyvas", „Priekalas", „Raudonasis artojas") ir baltarusių spaudoje. Nuo 1940.VI ėjo darbo ministro, paskui darbo liaudies komisaro pareigas. Nuo 1941.XI dirbo LKP CK ir Lietuvos TSR LKT įgaliotiniu evakuotųjų reikalams Kuibiševo sr. ir Mordovijos ATSR, 1943 — LKP CK įgaliotiniu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—46 LKP CK sekretorius. 1946—47 Lietuvos TSR MT nuolatinis atstovas prie TSRS MT, 1947—59 Lietuvos TSR AT Prezidiumo Pirmininko pavaduotojas. 1941—60 LKP CK narys. 1947—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1960 pensininkas.

JUNČÍENĖ-KUČÌNSKIENĖ Keilė [Lisonaitė; g. 1905.VII.28 Krekenavoje (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų, darbininkė trikotažininkė. Nuo 1925 LKJS narė. Nuo 1926 dalyvavo maisto darbininkų profs-gos veikloje, buvo šios profs-gos II suvažiavimo (1926) išrinkta į centro v-bą. Po faš. perversmo dirbo nelegalioje maistininkų profs-goje. Nuo 1928 Komunistų partijos narė, dirbo LKP Kauno rj. k-te. Už dalyvavimą 1929.V.1 demonstracijoje Kaune buvo adm. tvarka nubausta kalėti. Padėjo suorganizuoti Aškinazės saldainių f-ko darbininkų streiką. 1931—35 Šeraitės Merės pavarde mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. Nuo 1935 dirbo trikotažo f-ke, buvo LKP Kauno rj. k-to instruktorė, Kauno rj. k-to narė. 1935 ir 1937 adm. tvarka buvo kalinama. Už dalyvavimą 1939.X antifaš. demonstracijoje Kaune ištremta į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1940—41 dirbo Kaune tekstilės profs-gos resp. k-to skyriaus vedėja. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. D. Tėvynės karo metais dirbo trikotažo artelėse Penzos sr. ir Kuibiševe, po karo — Vilniuje, vaikų namuose, Raudonojo kryžiaus organizacijoje. Pensininkė.

JŪNČIONYS — kaimas Alytaus rj., Jurgelionių apyl., 16 km į r. nuo Alytaus, 7 km į p. nuo Butrimonių; kolūkio centras. 177 gyv. (1959). Per J. eina kelias iš Pivašiūnų į Alytų. Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1923—50 pradinė, 1950—1959 septynmetė), biblioteka (nuo 1961). 1919 Pivašiūnų rev. k-tas Junčionyse buvo įsteigęs pr. m-lą. Burž. metais kaime veikė LKP pogr. kuopelė.

JŪNDELIŠKĖS — kaimas Prienų rj., 4 km į p. v. nuo Jiezno, abipus Verknės. 163 gyv. (1959). P. pakraščiu eina kelias iš Jiezno į Prienus. Hidroelektrinė (260 kW, past. 1958), mechaninės dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1934), biblioteka (nuo 1954).

JUÑDZILAS (Jundziłł) Juzefas [1794.I.6 Gormanuose (Eišiškių rj.) — 1877.IV.5 Vilniuje] — botanikas floristas, filosofijos magistras (1817). Baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1814 dirbo to un-to bot. sode, nuo 1820 bot. sodo vedėjo padėjėjas. 1817—20 studijavo gamtos mokslus Vokietijoje, Olandijoje, Anglijoje, Prancūzijoje. 1821 pagal savo dėdės botaniko S. Jundzilo planą atliko moksl.

ekspediciją p. ir v. Lietuvos gamtai, ypač florai, tirti (surinko 543 augalų rūšis). Nuo 1823 dėstė un-te botaniką. 1825—1828 adjunktas, nuo 1828 profesorius. Kartu 1824—32 bot. katedros ir bot. sodo vedėjas. Tyrinėjo Vilniaus apylinkių florą. Iš 1821 moksl. ekspedicijos paskelbė 2 moksl. straipsnius žurnale „Pamiętnik farmaceutyczny wileński" (t. 2, 1822, p. 438—446 ir 574—787). Naudodamasis savo ir kt. botanikų (Ž. Žilibero, S. Jundzilo, V. Beserio) darbais, išleido augalų apibūdinimo ir sistematikos vadovėlį „Lietuvos, Volinės, Podolės ir Ukrainos augalų aprašymas" (lenkų k., 1830).

Ršt.: **J. Jundziłł,** Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących jako i oswojonych, Wilno, 1830.

JUÑDZILAS (Jundziłł) Stanislavas Bonifacas [1761.V.6 Jasionyse (Varenavo rj., BTSR) — 1847.IV.27 Vilniuje] —gamtininkas. 1774—77 mokėsi Lydos pijorų m-loje, 1777—79 Liubešovo noviciate (Volinės sr.). 1779—1780 Raseinių pijorų m-los mokytojas, 1780 Vilniaus pijorų konvikto mokytojas. 1781—83 klausė filosofijos kursų Šnipiškių vienuolyne (Vilniuje), kartu 1782 lankė fizikos paskaitas Vyriausiojoje m-loje Vilniuje, o 1783 — chemijos paskaitas. Savarankiškai mokėsi užsienio kalbų ir studijavo gamtos mokslus, ypač botaniką. Nuo 1784 kunigas. Iki 1786 mokytojavo Ščučino m-loje (Gardino sr.). Nuo 1786 didiko Scipijono vaikų auklėtojas Vilniuje. 1786—87 Vyriausiojoje m-loje vėl išklausė chemijos ir zoologijos kursus, be to, 1787 — prof. G. Forsterio privačiai skaitytą botanikos kursą. 1790—92 dėstė Vilniaus pijorų m-loje pirmą kartą į programą įtrauktus botanikos ir zoologijos kursus. Nuo 1792 Vyriausiosios m-los gamtos mokslų katedros viceprofesorius. 1792—97 tos m-los lėšomis studijavo botaniką ir kitus gamtos mokslus užsienyje, daugiausia Austrijoje, Saksonijoje, Vengrijoje. 1798 gavo filos. daktaro laipsnį. Nuo 1798 dėstė botaniką Vyriausiojoje m-loje. 1802—24 tos m-los (nuo 1803 Vilniaus un-to) gamtos mokslų katedros profesorius. Be ped. darbo, tyrinėjo Vilniaus, šiek tiek ir Ščučino, Lydos, Gardino apylinkių florą. Pagal J. planą jo sūnėnas J. Jundzilas 1821 atliko bot. ekspediciją v. ir p. Lietuvos florai tirti. Perorganizavo, išplėtė un-to bot. sodą ir išgarsino jį net už Lietuvos ribų, praturtino un-to gamtos mokslų kabinetą naujais rinkiniais. J. mokiniai ir pasekėjai buvo gamtininkai K. Tyzenhauzas, J. Jundzilas, A. Kumelskis, S. Gorskis. Išleido didelius veikalus (lenkų kalba): „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos augalų aprašymas" (1791), „Taikomoji botanika" (1799), pirmuosius gamtos mokslų vadovėlius: „Botanikos pradmenys" (augalų fiziologija ir morfologija, 1804—05), „Trumpasis zoologijos kursas" (3 d., 1807), pataisytą 1791 veikalo leidimą —„Lietuvos augalų aprašymas" (augalų sistematika, 1811). „Taikomoji botanika"— pirmasis Lietuvoje išleistas veikalas, skirtas pažinti žemės ūkio (tame tarpe ir techniniams), kai kuriems vaistiniams ir nuodingiesiems augalams. Reikšmingiausias J. vadovėlis —„Lietuvos augalų aprašymas"; daugelį jame suminėtų augalų J. aprašė, remdamasis savo paties tyrimais. Su A. Sniadeckiu ir kitais un-to profesoriais redagavo žrn. „Dziennik wileński" („Vilniaus dienraštis"), kuriame spausdino straipsnius ir iš gamtos mokslų srities.

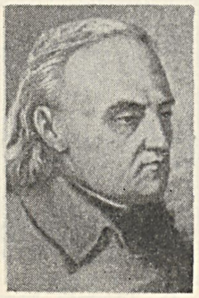

J. buvo pažangus mokslininkas. Jis vienas pirmųjų Lietuvoje savo veikaluose materialistiškai aiškino gyvybės procesus. Būdamas kunigas, neneigė dievo buvimo, bet didelio vaidmens jam neskyrė. J. teigė, kad gamta turi savo dėsnius, o gamtos kūnai yra cheminių medžiagos kitimų rezultatas. Aiškindamas organizmų kilmę, jų psich. veiklą, J. krypo į kreacionizmą (dieviškojo kūrimo pripažinimą), kalbėjo apie nemirtingą sielą. „Trumpajame zoologijos kurse" J. išreiškė mintį, kad žmogus kūnu panašus į žinduolius gyvūnus. Tai prieštaravo anuo metu vyravusiai pažiūrai, jog žmogus esąs dieviškos kilmės. J. buvo vienas Vilniaus un-to mokslininkų, prisidėjusių prie mokslo, švietimo skleidimo Lietuvoje.

Lit.: **W. Sławiński,** X. Stanisław Bonifacy Jundziłł, profesor historii naturalnej Wszechnicy Wileńskiej, Lublin, 1947; **A. Merkys,** S. B. Jundzilo mokslinė ir pedagoginė veikla [su bibliografija].— Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. 1, V., 1960; **P. Snarskis,** S. B. Jundzilo floristiniai darbai ir jų reikšmė Lietuvos floros tyrimui.—Ten pat.

JÙNGAS — pakinktas jaučiams kinkyti. Lietuvoje vartotas daugiausia feod. laikais. Seniausias J. buvo rišamas jaučiams prie ragų (pav., *1*). Tobulesnis už jį lankelinis (porinis ir pavienis) J.

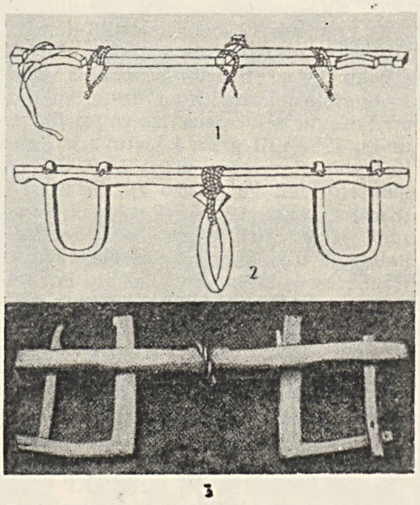

3

Jungai

(pav., 2). Plačiausiai vartotas rėminis J. (pav., 3). Visų J. kartis būdavo daroma iš lengvo medžio, išlenkimas apmušamas minkšta oda, veltiniu, avikailiu ar skuduru, kad nepratrintų jaučiui odos.

Lit.: **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963.

JUNGĖNAI — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 4 km į š. r. nuo Kalvarijos, prie Kalvarijos geležinkelio stoties. 382 gyv. (1959). V. pakraščiu eina Kapsuko—Kalvarijos plentas. Pietuose yra Janavo ežeras. Kaime yra Kalvarijos vilnonių audinių f-kas (1948—63 vilnų verpimo f-kas, prie kurio 1963 prijungtas Kapsuko vilnonių audinių f-kas „Šešupė"). Gaminami verpalai tiekiami Lentvario kilimų f-kui. 1962 pagaminta 598 t verpalų. Kaime yra „Žemės ūkio technikos" susivienijimo Kapsuko sk. remonto dirbtuvės, lentpiūvė, 2 med. punktai, Janaukos pr. m-la (nuo 1934).

„JUNGER KOMUNIST", „Der junger komunist" („Jaunasis komunistas"), — **1.** Komunistinis pogrindinis šapirografuotas laikraštis žydų kalba, ėjęs 1920. Leido Lietuvos ir Baltarusijos Kom. jaunimo s-ga. Išėjo 6 nr.

2. Komunistinis pogrindinis mėnesinis šapirografuotas laikraštis žydų kalba, ėjęs 1924. Leido LKJS Kauno miesto k-tas.

3. Komunistinis pogrindinis laikraštis žydų kalba, ėjęs 1925—26. Leido LKJS CK. Spausdintas neleg. spaustuvėje. Red. E. Vicas. Išėjo 6 nr.

4. Komunistinis pogrindinis hektografuotas laikraštis žydų kalba, ėjęs 1928—1929. Leido LKJS Kauno rj. k-tas.

„JUNGER LENINIST", „Der junger leninist" („Jaunasis leninietis"),— komunistinis pogrindinis šapirografuotas laikraštis žydų kalba, ėjęs 1925. Leido LKJS Kauno rj. k-tas. Red. E. Vicas.

JUNGTÌNIŲ AMÈRIKOS VALSTÌJŲ LIETÙVIAI. Masinė lietuvių darbininkų ir valstiečių emigracija į JAV prasidėjo apie 1870; ji sustiprėjo po 1905—07 revoliucijos nuslopinimo. Nuo I pasaul. karo lietuvių, kaip ir kitų tautų, imigracija į JAV buvo beveik sulaikyta. Kiek atvyko lietuvių į JAV iki I pasaul. karo, tiksliai nustatyti sunku. 1964 JAV gyveno apie 400 000 lietuvių.

Pirmosios kompaktinės lietuvių emigrantų grupės susikūrė Pensilvanijos valstijos anglies kasyklų rajonuose, Niujorke, Čikagoje. Vėliau lietuvių grupių atsirado Masačiuzetso, Niudžersio, Mičigano, Indianos, Ohajo ir kitose valstijose. Išeiviai dirbo sunkiausius fizinius darbus anglies kasyklose, metalo liejyklose, skerdyklose, mašinų g-lose, tekstilės, siuvimo pramonėje, žemės ūkyje ir kt. Darbo diena pramonėje truko 10—14 val.

Naudodamiesi atvykusių lietuvių religingumu ir tamsumu, klerikalai rinko iš jų aukas lenkiškoms bažnyčioms, lenkų religinei spaudai ir pan. Tuo metu buvo leidžiami lenkiškos nacionalistinės orientacijos lietuviški laikraščiai „*Gazieta lietuviška*" (1879), „*Unija*" (1884).

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Pagalbos teikimo Lietuvai k-to Niujorko skyriaus nariai, ruošiantys eilinę siuntą Tarybų Lietuvai (1944)

1885.VII.2 pasirodė J. Šliupo leidžiamas laikr. „*Lietuviškasis balsas*", kuriame lietuviai buvo raginami kurti Amerikoje visų lietuvių išeivių susivienijimą. 1886 įsikūrė *Susivienijimas lietuvių Amerikoje* (SLA), kuriame pasireiškė liberalinė srovė (J. Šliupas, A. Kapočius, S. Miliauskas, V. Juodkojis, M. Andriukaitis ir kt.) ir klerikalinė srovė (kun. A. Burba, D. Bačkauskas, A. Pajaujis, J. Paukštys ir kt.). Kai klerikalai pašalino liberalus iš SLA, liberalai 1901 įkūrė atskirą SLA. 1889 susiorganizavo **Lietuvių mokslo draugystė Amerikoje** moksl. turinio knygoms leisti. Ji 1892—1893 leido literatūros ir mokslo žrn. „Apšvieta". 1896 įkurta knygoms leisti *Tėvynės mylėtojų draugija* (TMD), kurios išleistos knygos turėjo teigiamą poveikį liet. švietimo darbui. 1900 įsisteigė **Lietuvių laisvamanių susivienijimas Amerikoje**, kuris leido ateistinio turinio knygas ir laikr. „Ateitis" (1900—01). Po 1905—07 Rusijos revoliucijos daug Lietuvos emigrantų stojo į liberalinės krypties SLA, kuriame ilgainiui prasidėjo vidaus kova tarp liberalų, vad. „tautiečių", ir socialistų srovių. 1915 „tautiečiai", susirinkę Filadelfijos mieste, įkūrė „tautinę" org-ją **„Sandara"**. Ir „Sandaroje" netrukus išryškėjo 2 srovės: tautininkų nacionalistų, artimų burž. Lietuvos tautininkams fašistams, ir tautininkų liberalų, vėliau suartėjusių su burž. Lietuvos valstiečiais liaudininkais.

Lygiagrečiai su burž. liberalinėmis bei klerikalinėmis liet. draugijomis kūrėsi ir pažangios liet org-jos. Gyvendami sunkiomis ekonominėmis sąlygomis, darbininkai pradėjo kurti socialistinius ratelius ir kuopas. Jau 1886 jų atsirado Pensilvanijos valstijoje, Niujorke, Bostone, Filadelfijoje, Baltimorėje ir kitur. Soc. org-jos ėmė leisti liet. laikraščius: 1894 „Pensilvanijos darbininką", 1902 „Čikagos darbininką", 1904 „Spindulį" ir kt. Spaudoje, be kita ko, buvo skatinama kurti atskirai nuo kunigų vakarines ir sekmadienines mokyklėles. JAV lietuviai socialistai veikė drauge su kitų tautų socialistais: dalyvavo bendruose protesto mitinguose, eisenose, streikuose, pvz., 1897 Latimere (Pensilvanijos valstija) 150 000 angliakasių streiko metu per susirėmimą su policija žuvo 21 darbininkas, jų tarpe 5 lietuviai: A. Grikis, J. Tarnavičius, P. Keidelis, J. Tamošiūnas, R. Rakevičius. Lietuvių socialistų judėjimas sustiprėjo 1905—07 Rusijos revoliucijos metu. 1905 į Niuarko miestą suvažiavo lietuviai socialistai, atstovavę 200 JAV lietuvių kolonijų, ir įkūrė **Lietuvių socialistų partiją Amerikoje** (LSPA), kuri išvystė plačią ideologinę ir kultūrinę veiklą. JAV lietuviai socialistai rėmė Lietuvos socialdemokratų judėjimą. Buvo suorganizuotas k-tas revoliucijai Rusijoje ir Lietuvoje remti. K-tas turėjo 70 skyrių ir jau 1906 pasiuntė Lietuvos socialistams 19 231 rublį polit. kaliniams, jų šeimoms šelpti ir s-d. judėjimui stiprinti. 1907 LSPA pasivadino *Lietuvių socialistų sąjunga* (LSS); ji turėjo 141 kuopą, leido „*Kovą*" (nuo 1905) ir kt. laikraščius. Tų laikraščių tikslas buvo ginti darbininkų klasės reikalus ir tarp JAV lietuvių skleisti moksl. socializmo idėjas. Liet. socialistinė spauda ugdė klasinę liet. darbininkų sąmonę. Nuo 1911 leidžiamas pažangus laikr. „*Laisvė*". Liet. darbininkai dalyvavo bendruose JAV darbininkų streikuose, jų kovose su policija. I pasaul. karo metais pažangieji LSS nariai pritarė III Internacionalo sukūrimo idėjai. 1916 atvykęs iš Škotijos į JAV, V. Kapsukas įsijungė į atkaklią kovą prieš oportunistus, kurie taikstėsi su buržuazija. Jis redagavo „*Naująją gadynę*", „Kovą" ir padėjo įkurti pažangiųjų liet. moterų susivienijimo laikr. „*Moterų balsas*".

1915 L. Prūseikos iniciatyva susikūrė *Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugija* (ALDLD), pradėjusi skleisti tarp JAV lietuvių darbininkų mokslo žinias, leisti liet. kalba lit-rą, žurnalą „*Šviesa*" (nuo 1934), aiškinti socialinius ir politinius klausimus. Savo tikslo d-ja siekė, organizuodama klubus, paskaitas, vakarus, piknikus ir kt. 1916 socialistės moterys įsteigė **Lietuvių moterų progresyvinį susivienijimą**, kuris 1919 turėjo apie 160 kuopų.

Didelę reikšmę lietuvių darbininkų judėjimui, kaip ir visiems JAV darbininkams, turėjo Spalio revoliucija. LSS narių skaičius nuo 2500 pašoko iki 6700, atitinkamai padaugėjo kuopų (nuo 141 iki 200), padidėjo „Kovos", „Naujosios gadynės", „Laisvės" ir kt. period. leidinių tiražai, pasirodė socialistinio turinio knygų. JAV reakcija papirkimais bei atviru teroru stengėsi suskaldyti socialistinį darbininkų judėjimą ir nukreipti jį oportunizmo linkme. Oportunizmas ėmė reikštis ir LSS eilėse. Liet. oportunistai stengėsi paimti LSS vadovavimą. Dėl jų provokacijų 1917 buvo uždaryti periodiniai socialistų leidiniai „Kova", „Naujoji gadynė". 1919 Brukline įvyko LSS suvažiavimas, kuriame oportunistai nepajėgė primesti savo valios suvažiavimo daugumai, reikalavusiai nutraukti JAV intervenciją prieš Tarybų Rusiją ir stiprinti darbininkų klasės vienybę. Bruklino LSS suvažiavimas balsų dauguma pasmerkė dešiniųjų oportunizmą. Tuomet oportunistai, išėję iš suvažiavimo, įkūrė oportunistinę LSS, o kairieji — **Lietuvių komunistų sąjungą** (LKS), kuri netrukus įsiliejo į Amerikos Komunistų partiją. Tuo pačiu metu suskilo ir Lietuvių moterų progresyvinis susivienijimas; pasitraukus iš jo oportunistėms, ši moterų org-ja pasivadino **Lietuvių darbininkių susivienijimu** (LDS) ir leido „Moterų balsą" (nuo 1923 „Darbininkių balsas", nuo 1932 „Darbininkė"; red. K. Petrikienė, vėliau E. Jaskevičiūtė). Vėliau vietoj to moterų susivienijimo ėmė veikti darbininkių klubai. 1920 pažangūs JAV lietuviai pradėjo leisti laikr. „*Vilnis*".

1924 įsikūrė Amerikos Lietuvių proletarų meno s-ga, vėliau pasivadinusi *Lietuvių meno sąjunga* (LMS), kuri turėjo tikslą organizuoti meninę saviveiklą. Jos skyrių yra visose JAV lietuvių kolonijose. Daug nusipelnė LMS meninei saviveiklai komp. M. Petrauskas, išaukléjęs pažangių veiklių JAV lietuvių muzikų ir chorvedžių.

Iki 1930 daugiausia lietuvių priklausė savišalpos org-jai — Susivienijimui lietuvių Amerikoje (SLA). Didelė SLA narių dalis buvo pažangūs, tačiau vadovybėje buvo nemaža reakcionierių, kurie visokiais būdais, net policijos talkininkaujami, persekiojo, provokavo pažangiuosius narius, stengėsi neįsileisti jų į vadovybę, norėdami vieni ten šeimininkauti. Negalėdami toliau pakęsti tokio teroro, pažangieji 1930 sukūrė atskirą savitarpio pagalbos org-ją — **Lietuvių darbininkų susivienijimą** (LDS). Ta org-ja, kaip ir ALDLD, lietuvių kolonijose turi savo kuopų, kurių nariai gali priklausyti kitoms org-joms. Nuo 1930 ji leidžia Niujorke laikr. „*Tiesa*". Nuo 1946 LDS Centro k-to pirmininkas J. Gasiūnas, sekretorius J. Siurba.

Pažangieji JAV lietuviai įnešė didelį indėlį į Lietuvos darbo žmonių kovą prieš išnaudotojus, klerikalizmą, fašizmą. 1936 Klivlende buvo sušauktas specialus JAV lietuvių antifaš kongresas, o 1938 — konferencija Skrentone, kur

Demokratinis Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių suvažiavimas Pitsburge 1945.XI.23—24

buvo pasmerkta fašistinė Lietuvos valdžia ir pareikalauta nutraukti valstiečių bei darbininkų šaudymą, areštus ir trėmimus, paleisti polit. kalinius, įvesti dem. tvarką. Suvažiavimas išrinko k-tą, kuris rūpinosi pagalbos teikimu antifaš. judėjimui Lietuvoje. Visais sunkiaisiais laikais pažangieji JAV lietuviai ėjo savo tėvynei į pagalbą. Iš savo kuklių santaupų jie sudėjo daug tūkstančių dolerių ir per Raudonosios pagalbos org-ją bei kitais būdais perdavė juos kovojančiai lietuvių tautai. Pažangieji JAV lietuviai nuolat demaskavo faš. teroro žiaurumus Lietuvoje, reikalavo amnestijos Lietuvos polit. kaliniams. Jie gynė Lietuvos nepriklausomybę nuo Lenkijos ir Vokietijos imperialistų, pasmerkė Lenkijos faš. vyriausybę, įteikusią Lietuvai ultimatumą (1938), protestavo prieš hitlerinės Vokietijos įvykdytą Klaipėdos užgrobimą, reikalavo suformuoti naują Lietuvos vyriausybę, kuri stiprintų ryšius su TSRS. Pažangieji JAV lietuviai ne kartą padėjo ir Kanados, Argentinos, Brazilijos, Urugvajaus lietuvių darbininkų org-joms ir jų spaudai.

Tarybų Lietuvos susikūrimas ir jos priėmimas į TSRS pažangiųjų JAV lietuvių buvo pažymėtas kaip pergalė prieš išnaudotojus ir imperialistus. II pasaul. karo metais JAV lietuviai per spaudą ir radiją apeliavo į JAV visuomenę ir visą pasaulį, kviesdami pažangiąsias jėgas imtis priemonių prieš vok. okupantų ir jų vietinių pagalbininkų žiaurumus Lietuvoje. 1943 įvyko JAV lietuvių demokratų suvažiavimas, kurio svarbiausias uždavinys buvo padėti Tarybų Lietuvos žmonėms išsilaisvinti iš vok. faš. okupacijos. Jame išrinktas Pagalbos teikimo Lietuvai k-tas II pasaul. karo metais surinko ir išsiuntė į Lietuvą įv. prekių už 371 000 dolerių, o vėliau, surinkęs dar 85 000 dolerių, nupirko ir prisiuntė įv. aparatų ir reikmenų Eksperimentinės medicinos in-tui Vilniuje. Karo nuniokotos Lietuvos darbo žmonėms tai buvo rimta pagalba. 1945.XI.23—24 antrasis Amerikos lietuvių demokratų suvažiavimas pasmerkė nacionalistų siekimus grąžinti burž. santvarką Lietuvoje ir pareikalavo, kad JAV vyriausybė greičiau pripažintų Tarybų Lietuvą. Suvažiavimas pasmerkė ir lietuvių karo nusikaltėlių rėmimą pinigais, surinktais iš JAV lietuvių arba gautais iš Amerikos valstybinio karo fondo. Po II pasaul. karo pažangiųjų JAV lietuvių spauda objektyviai informavo lietuvių kolonijas apie Tarybų Lietuvos gyvenimą, apie jos nuostolius karo metais ir pokario laimėjimus. Pažangūs JAV lietuviai įkūrė Nacionalinį komitetą kovai prieš fašizmą. Tas k-tas kovoja prieš hitlerininkų talkininkus, pabėgusius į JAV, reikalaudamas grąžinti juos į Lietuvą ir patraukti į teismą.

Pokario metais JAV pažangiųjų lietuvių kultūriniai ryšiai su Tarybų Lietuva reiškėsi susirašinėjimu, keitimusi literatūra, periodika ir kt. kultūrinėmis vertybėmis. Per pastaruosius kelerius metus gimtąjį kraštą aplankė daugiau kaip 1000 JAV lietuvių. Viešėdami jie susipažino su respublikos gyvenimu, įsigijo bičiulių, surinko informacinės medžiagos, kurią grįžę skelbė atskiromis knygomis bei straipsniais, skaitė pranešimus susirinkimuose, objektyviai supažindindami lietuvių išeiviją su Tarybų Lietuva. Objektyvūs pranešimai apie Lietuvos TSR ir visos TSRS gyvenimą suerzino antitarybiškai nusistačiusių JAV lietuvių vadeivas. Jų nurodomi, reakciniai JAV lietuvių laikraščiai skelbė straipsnius, šmeižiančius Tarybų Lietuvą ir agituojančius nelankyti Lietuvos TSR.

JAV LIETUVIŲ LITERATŪRA. Grož. lit-ros kūrinių JAV lietuvių spaudoje pradėjo rodytis nuo pirmųjų šios spaudos leidimo metų — devintojo XIX a. dešimtmečio. JAV lietuvių spaudoje savo kūrinius skelbė tiek Lietuvoje, tiek ir JAV gyvenę rašytojai. Prie JAV lietuvių lit-ros skirtina tik pastarųjų autorių kūryba. JAV lietuvių lit-roje, kaip ir period. spaudoje, ryškėjo buržuazinė liberalinė ir klerikalinė kryptys. Burž. liberalinei krypčiai atstovavo laikraščiai „Unija", „Lietuviškasis balsas", vėliau (nuo 1890) „Vienybė lietuvninkų" ir kt. Šiuose laikraščiuose bendradarbiavo J. Šliupas, L. Malinauskaitė-Šliupienė (Eglė), J. Grinius ir kt. Klerikalinei krypčiai atstovavo „Vienybė lietuvninkų" (iki 1890), vėliau „Tėvynė" ir kt. laikraščiai, kuriuose bendradarbiavo daugiausia rašytojai kunigai (A. Burba, J. Žilius-Jonila ir kt.). XIX a. pab. pasirodė ir rev. dem. lit-ros daigai (J. Andziulaitis, S. Homolickis ir kt.). Idėjiškai ir tematiškai to meto JAV lietuvių lit-ra tebebuvo susijusi su Lietuvoje kuriama lit-ra. JAV lietuvių lit-ra ėmė labiau išsiskirti XX amžiuje. Pažangioje demokratinėje XX a. pr. JAV lietuvių lit-roje pradėjo reikštis revoliucinės socialistinės idėjos, susijusios su darbininkų gyvenimu ir kova. Šias idėjas kėlė 1900 atvykęs į JAV poetas J. Mačys-Kėkštas. Su rev. lit-ra, darbininkų kovos vaizdavimu žymia dalimi susiję XX a. pr. JAV gyvenę liet. poetai ir rašytojai J. Baltrušaitis-Mėmelė, J. Širvydas, B. Laucevičius-Vargšas, J. Baniulis, K. Račkauskas-Vairas, A. Montvidas-Antonovas, J. Smelstorius ir kt., savo raštus spausdinę socialistinės krypties laikraščiuose „Kova", „Keleivis", „Laisvė" ir kt. Daugelis šių autorių ilgainiui pasitraukė iš darbininkų judėjimo ir rev. lit-ros, kai kurie perėjo į burž. liberalinę stovyklą. Pastarajai krypčiai atstovavo lit. žurnalas „Jaunoji Lietuva". Vienas žymesniųjų šios krypties rašytojų, linkęs į modernizmą, buvo K. Jurgelionis, išleidęs eil. rinkinį „Glūdi-liūdi" (1916) ir kt. Iš klerikalinių rašytojų XX a. pr. JAV žymiau pasireiškė A. Milukas, K. Urbanavičius (slap. J. Kmitas), J. Čepukaitis (slap. J. Kovas) ir kt. Tuo metu JAV lietuvių lit-ra jau kiek plačiau atspindėjo ir lietuvių išeivių gyvenimą JAV, nors jos pagr. tematika dar siejosi su Lietuvos tikrovės atspindėjimu.

Antrajame XX a. dešimtmetyje ryšium su JAV darbininkų judėjimo pakairėjimu, revoliucinių internacionalistinių elementų įsigalėjimu socialistiniame liet. judėjime ėmė ryškėti savarankiška proletarinės lit-ros kryptis. Jai susiformuoti daug padėjo 1916 į JAV atvykęs V. Kapsukas ir jo redaguojamas laikr. „Kova" bei žrn. „Naujoji gadynė". Labiau pasireiškę šios krypties atstovai, vystę revoliucinę proletarinę tematiką, buvo poetai R. Židžiūnas (slap. Merkinės Vaidila, Aure Žvaigas), K. Bizauskas (slap. Saulės Brolis), K. Genys (slap. Žemutis Svyruoklis), V. Rimkus (slap. Keršto širdis), B. Šidiškis, prozaikai V. Jakštys (slap. Senas Vincas), J. Vireliūnas (slap. Svyrūnėlis), R. Mizara (slap. Muragas) ir kt. Proletarinė JAV lietuvių lit-ra dar labiau sustiprėjo Spalio revoliucijos idėjų poveikyje, įsikūrus JAV Komunistų partijai (1919), kurios įtakoje veikė ir daugelis JAV lietuvių darbininkų org-jų bei spaudos leidinių. Proletariniai liet. rašytojai telkėsi apie laikraščius „Laisvė", „Vilnis", žurnalus „Darbininkių balsas", „Šviesa" ir kt. Be anksčiau pasireiškusių (R. Mizaros, V. Jakščio ir kt.), šiuo metu rašė S. Jasilionis, J. Aceris, J. Kaškaitis, D. Šolomskas, P. Pakalniškis ir kt. Prol. rašytojų kūriniai buvo spausdinami period. spaudoje, leidžiami antologinio pobūdžio leidiniais („Atžalos", 1921; „Švyturys",

1923) ir atskiromis knygomis (R. Mizaros romanai, Seno Vinco, S. Jasilionio, J. Kaškaičio ir kt. raštų rinkiniai). Ypač nemaža buvo išleista dramos kūrinių, kurių reikėjo liet. darbininkų teatro ratelių repertuarui. Silpniau vystėsi JAV lietuvių prol. lit-ros kritika. Straipsnius lit-ros klausimais rašė A. Petrika, L. Prūseika, V. Bovinas ir kt. Nors JAV lietuvių rašytojai tebevaizdavo Lietuvos tikrovę, liesdami daugiausia ankstesniųjų metų (iki 1914) reiškinius, tačiau jų kūryboje jau vyravo JAV tikrovės reiškiniai, ypač lietuvių išeivių gyvenimas. Iš JAV lietuvių rašytojų, priklausiusių įvairioms buržuazinėms srovėms, 1917—40 laikotarpiu kiek labiau pasireiškė A. Tulys, rašęs apsakymus, eilėraščius, dramas, K. Karpius, išleidęs keliasdešimt pasiskaitymo knygų, E. Vitaitis, parašęs romaną „Gyvenimo dumble" (1924), ir 1932 iš Lietuvos atvykęs poetas J. Tysliava. Po keletą dramos kūrinių išleido J. Baltrukonis, J. Miliauskas, V. Nagornoskis, J. Naruševičius ir kt. Burž. period. spaudoje ar atskirais leidiniais poezijos bei prozos kūrinių dar paskelbė P. Bajoras, A. Jasinskiūtė, A. Jokūbaitis, J. Kripas-Plytaitis, A. Pauža, N. Rastenis, L. Šimutis-Šilelis, K. Vidikauskas ir kt.

Po D. Tėvynės karo į JAV atvyko nemaža rašytojų iš Lietuvos, kurie daugiau ar mažiau buvo susiję su liet. burž. nacionalistų veikla ir ideologija. Jie užėmė pirmaujantį vaidmenį JAV lietuvių burž. lit-roje ir spaudoje, o dauguma anksčiau lit. gyvenime dalyvavusių asmenų pasidarė ne tokie aktyvūs arba visiškai liovėsi reikštis. Savo ruožtu, toliau vystėsi pažangioji proletarinė JAV lietuvių lit-ra, kurios daugelis atstovų (K. Genys, S. Jasilionis, J. Kaškaitis, R. Mizara, Senas Vincas) parašė naujų reikšmingų kūrinių. Jų kūryboje pasirodė naujų bruožų: Tarybų Lietuvos įsikūrimo sveikinimas, hitlerinės okupacijos smerkimas ir kova prieš ją, domėjimasis pokariniu Tarybų Lietuvos gyvenimu, laimėjimais, kova prieš burž. nacionalistus JAV lietuvių gyvenime. Pažangiųjų JAV lietuvių rašytojų gretas papildė A. Margeris (K. Šeštokas), išleidęs keletą romanų, apsakymų bei apybraižų knygų, iš P. Amerikos į JAV atvykęs J. Jokubka, iš Lietuvos atvykęs A. Morkus ir kt. Daugelio JAV pažangiųjų lietuvių rašytojų knygų išleista Tarybų Lietuvoje (S. Jasilionio, J. Jokubkos, J. Kaškaičio, B. Laucevičiaus-Vargšo, A. Margerio, R. Mizaros, A. Petrikos, V. Jakščio-Seno Vinco ir kt.).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JUNGTÌNIŲ AMÈRIKOS VALSTÌJŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji JAV lit-ros vertimai į liet. kalbą pasirodė XIX a. pab. Pirmasis dėmesį patraukė rašytojas A. Belamis (Bellamy, 1850—98). „Varpe" buvo spausdinami jo kūrybos vertimai: aps. „Užsimerkus" (1892, vertė V. Kudirka) ir „Paveikslas žmonių draugijos XIX amž." (1896, v. S. Matulaitis). 1897—98 „Vienybė lietuvninku" išspausdino utopinį Belamio rom. „Žvilgsnis atgal iš 2000 metų į 1887-sius", pavadindama vertimą „Iš praeities"; 1910 romanas išleistas atskira knyga „Pažvelgus atgal" (v. P. Paršaitis-Siūlelis). Nuo 1904 nemaža verčiama Marko Tveno (Twain, 1835—1910) kūrybos: pamfletų, apsakymų ir stambesnių kūrinių. 1912 period. spaudoje, 1914 atskiru leidiniu Čikagoje pasirodė J. Kmito (tikr. K. Urbanavičius) verstas „Heklberis Finas". Nuo 1905 pradėta versti Dž. Londono (1876—1916) kūryba. Pirmieji šio autoriaus vertimai pasirodė laikr. „Kova" iniciatyva („Revoliucija yra saldus dalykas", 1905; „Stabmeldis", 1914). Susidomėta A. Sinkleriu (U. Sinclair, g. 1878), ypač dėl jo romano „Džiunglės", vaizduojančio sunkų liet. emigrantų gyvenimą ir darbą Čikagos skerdyklose. Romanas 1908 susilaukė 2 vertimų: Čikagoje jis išėjo antrašte „Raistas" (v. J. Naujokas), Vilniuje — „Pelkės" (v. K. Puida). Trečią kartą „Džiunglės" išleistos taryb. metais (1948, v. A. Milukas). 1910 pirmą kartą liet. kalba išleista negrų vergiją smerkianti H. Bičer-Stou (Beecher-Stowe, 1811—96) apys. „Dėdės Tomo trobelė", paskiau ne kartą leista (1914, 1923, 1951, 1961) ir inscenizuota teatre. V. Kapsukas 1916 rašė apie Dž. Londoną (Raštai, t. 6, 1963). Laikr. „Laisvė" 1920—22 ir vėliau supažindino skaitytojus su Spalio revoliucijos įvykių liudininkais Dž. Ridu (J. Reed, 1887—1920) ir A. Risu Viljamsu (Rhys Williams, 1883—1962), proletariniais rašytojais M. Goldu (g. 1894), Dž. Konrojumi (J. Conroy, g. 1899). Rašytojai antifašistai („Trečiame fronte", „Kultūroje") populiarino Londoną, Sinklerį, tuo metu aktyviai dalyvavusį antiimp. kovoje. K. Boruta, K. Korsakas, J. Šimkus, A. Venclova vertė poetų demokratų V. Vitmeno (Whitman, 1819—92), K. Sendbergo (C. Sandburg, g. 1878), pažangaus negrų poeto L. Hjuzo (Hughes, g. 1902) eilėraščius. Iki tol buvo pasirodęs tik vienas didesnis JAV lit-ros nagrinėjimas — objektyvistinė JAV lit-ros apžvalga K. Gineičio knygoje „Amerika ir Amerikos lietuviai" (1925). A. Venclova išleido etiudą apie Sinklerį (1931). Gausiai buvo verčiami nuotykių romanai. Greta antraeilių E. Barouzo knygų apie Tarzaną ir kt., ypač populiarūs buvo Dž. Kuperio (J. F. Cooper, 1789—1851) romanai „Paskutinis mohikanas" (1922), „Medžiotojas" (1923), „Klajojanti ugnis" (1932—33). Pasirodė keletas M. Tveno knygų: „Princas ir elgeta" (1922, v. J. Trečiokas), „Tomo nuotykiai" (1928, v. M. Jasėnaitė), „Fino nuotykiai" (1928, v. J. Mironas). Po Londono apsakymų rinkinių, kuriuos 1925—29 parengė K. Puida, išleisti jo romanai „Trys širdys" (1929) ir „Martynas Idenas" (1930—1931, abu vertė P. Šileika), apys. „Baltoji iltis" (1938, v. K. Rinka), rom. „Raudonasis maras" (1938, v. K. Kaunas). Į liet. kalbą išversta H. Longfelo (H. W. Longfellow, 1807—82) „Hiavatos giesmė" (1929, v. K. Vairas-Račkauskas). JAV išėjo Sinklerio rom. „Karalius anglis" (1924), „Aliejus" („Nafta", 1931, v. J. Kaškaitis). Lietuvoje buvo išleisti jo rom. „Provokatorius" („100%", 1936 ir 1965, v. J. Šimkus), „Savanoriai Ispanijos kare" („No pasaran", 1937, v. J. Šimkus), „Automobilių karalius" (1939, v. P. Rotomskis). Period. spaudoje išspausdinta E. Po (Poe, 1809—49), O. Henrio (Henry, 1862—

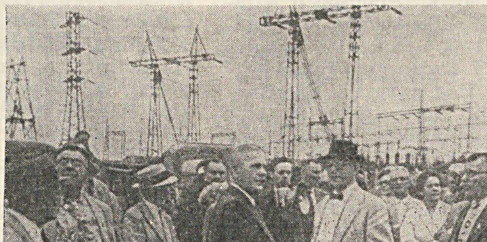

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. JAV pažangiųjų lietuvių turistų grupės Tarybų Lietuvoje: Trakuose (1959) ir prie Kauno hidroelektrinės (1960)

1910), S. Luiso (Lewis, 1885—1951) smulkesnių kūrinių. Į liet. kalbą išversti T. Dreizerio (Dreiser, 1871—1945) romanai „Amerikoniškoji tragedija" (1937, v. K. Vairas-Račkauskas) ir „Dženi Gerhard" (1939, v. J. Šimkus). Dėmesį patraukė P. Bak (Buck, g. 1892) romanai iš Kinijos gyvenimo: „Geroji žemė" (1935, v. K. Boruta), „Sūnūs" (1937, v. K. Boruta), „Padalinti namai" (1941, v. V. Montvila) ir kt.

Taryb. metais verčiami geriausių JAV kritinio realizmo lit-ros atstovų kūriniai. Pažymėtini M. Tveno raštų vertimai. Be „Tomo Sojerio seklio" (1940, v. L. Žurauskas), 2 kartus (1950, 1960) buvo išleisti „Tomo Sojerio nuotykiai" ir „Heklberio Fino nuotykiai" (v. V. Churginaitė), „Apsakymai ir pamfletai" (1951, v. J. Mockus), rom. „Jankis karaliaus Arturo dvare" (1951, v. B. Šidiškis, B. Plečkaitytė, J. Subatavičius), „Kapitono Stormfildo kelionė į rojų" (1955, v. V. Baravykas), „Laiškai iš žemės" (1964, v. J. Ragauskas). Naujai išversta apys. „Princas ir elgeta" (1959, v. L. Vanagienė). Nemaža išleista Dž. Kuperio romanų. Įvairiau, gausiau atstovaujama Dž. Londono kūryba. Jo rom. „Martynas Idenas" išleistas 2 kartus (1949, 1964, v. S. Lomsargytė-Petkevičienė); pasirodė naujas „Baltosios ilties" vertimas (1949, v. S. Navickas). Pirmą kartą lietuviškai paskelbti romanai „Jūrų vilkas" (1956, v. E. Kuosaitė), „Rytas aušta" ir „Mėnulio slėnys" (1958, 1959, abu vertė T. Krompolcienė), apys. „Smokas Belju" (1957, v. J. Stonys). Taryb. metais nemaža T. Dreizerio romanų pasirodė po kelis kartus: „Amerikoniškoji tragedija" (1953, 1964, v. K. Vairas-Račkauskas), „Sesuo Keri" (1940, v. V. Petrauskas; 1958, v. J. Avižonis ir S. Lomsargytė-Petkevičienė). Pirmą kartą išleisti Dreizerio „Troškimų trilogijos" romanai: „Finansininkas" (1958, v. K. Vairas-Račkauskas), „Titanas" (1959, v. M. Kazlauskaitė, J. Subatavičius), „Stoikas" (1960, v. S. Lomsargytė-Petkevičienė). 1963 išėjo „Genijus" (v. K. Vairas-Račkauskas). Išleista O. Henrio jumoristinė apys. „Kopūstai ir karaliai" (1949, v. D. Judelevičius, S. Navickas), novelių rink. „Atkaklus apgavikas" (1957, v. S. Lomsargytė-Petkevičienė). Išleista E. Hemingvėjaus (Hemingway, 1899—1961) apys. „Senis ir jūra" (1960, v. R. Lankauskas), rom. „Atsisveikinimas su ginklais" (1961, v. G. Bekerytė, R. Lankauskas), kelionių knyga „Žaliosios Afrikos kalvos" (1964, v. R. Lankauskas). Liet. kalba išleisti Dž. Steinbeko (J. Steinbeck, g. 1906) romanai „Rūstybės kekės" (1947, v. K. Vairas-Račkauskas) ir „Mūsų nerimo žiema" (1964, v. L. Vanagienė). Išleistas žymaus romanisto V. Folknerio (Faulkner, 1897—1962) romanas „Rugpiūčio šviesa" (1965, v. L. Vanagienė), kai kurie jo kūriniai išspausdinti period. spaudoje. Išėjo E. Koldvelo (Caldwell, g. 1903) novelių apys. „Džordžijos berniukas" (1960, v. Č. Rimkus), V. Sarojano (Saroyan, g. 1908) rom. „Žmogiškoji komedija" (1959, v. A. Mardosaitė, G. Zolubienė) ir apsakymai vaikams „60 mylių per valandą" (1959, v. V. Čepaitis), dramatiški A. Malco (Maltz, g. 1908) apsakymai „Toksai gyvenimas" (1951, v. V. Šulcaitė), geležinkeliečių kovas vaizduojantis A. Sekstono (Saxton, g. 1919) rom. „Vagonų šešėlyje" (1957, v. A. Daukantas), socialinę ir rasinę nelygybę kritikuojantis negrų rašytojo L. Brauno (Brown, g. 1913) rom. „Geležinis miestas" (1954, v. E. Urbonaitė), jauno autoriaus R. Mendo rom. „Apsukrus vaikinas iš Bruklino" (1960, v. J. Subatavičius). Buvo išleisti H. Fasto (g. 1914) ist. romanai („Laisvės kelias" ir kt.), kuriuos autorius parašė, kol dar nebuvo nutraukęs ryšių su pažangiuoju judėjimu. Pasidarė populiari liet. kilmės pažangaus JAV rašytojo F. Bonoskio (Bonosky, g. 1916) kūryba, ypač po jo apsilankymo Lietuvoje (1959 ir 1960). Išėjo 2 jo romanai, kuriuose vaizduojamas JAV lietuvių darbininkų gyvenimas: „Liepsnojantis slėnis" (1957, v. T. Petkevičius) ir „Stebuklingasis papartis" (1960, v. J. Subatavičius). Naujai išleistas Longfelo „Hiavatos giesmės" vertimas (1947, v. A. Churginas, K. Vairas-Račkauskas). Atskiru leidiniu išėjo Vitmeno poezijos rink. „Žolės lapai" (1959, v. A. Miškinis). Period. spaudoje ir antologijose išspausdinta nemaža JAV poetų (L. Hjuzo, R. Frosto, E. Li Masterso, K. Sendbergo ir kt.) eilėraščių vertimų (vert. K. Korsakas, A. Churginas ir kt.). Pažangių JAV rašytojų dramos veikalų pastatyta Lietuvos TSR teatruose: L. Helman „Lapputės" (Kauno dramos teatras, 1947), A. Milerio (g. 1915) „Salemo raganos" (Akademinis dramos teatras, 1956), „Komivojažerio mirtis" (Akademinis dramos teatras, Panevėžio teatras, 1959), „Visi mano sūnūs" (Kauno dramos teatras, 1962), T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą" (Akademinis dramos teatras, 1962) ir kt. JAV gyvenimo temomis rašė liet. rašytojai Žemaitė, Vaižgantas, B. Laucevičius-Vargšas, R. Mizara, A. Margeris, J. Kaškaitis, V. Jakštys, S. Jasilionis, P. Cvirka, A. Morkus ir kt. JAV motyvais eilėraščių sukūrė E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius. Paskelbta liet. rašytojų ir žurnalistų įspūdžių iš kelionių po JAV (J. Baltušio, A. Laurinčiuko, G. Zimano ir kt.). A. Venclova paskelbė straipsnį apie A. Sinklerio „Džiungles" („Pergalė", 1965, Nr. 6).

„JUNG-TROT" („Jaunimo žingsnis") — komunistinis vienkartinis pionieriams skirtas leidinys, išleistas 1935.IV Kaune žydų kalba. Red. J. Ritblataitė.

JUNGTŪKAS — nekaitoma kalbos dalis, kuria jungiami sakiniai ir sakinio dalys. Pagal paskirtį skiriami **sujungiamieji** ir **prijungiamieji** J. Sujungiamaisiais J. žymimi sudedamieji („ir", „bei", „nei-nei"...), priešinamieji („o", „bet", „tačiau"...) ir skiriamieji („ar", „arba"...) jungiamųjų dalių santykiai, prijungiamaisiais — laiko („kai", „iki", „kol"...), priežasties („nes", „kadangi"...), sąlygos („jei"...), nuolaidos („nors"...), palyginamieji („kaip", „lyg", „juo-juo", „negu"...) ir kt. santykiai. Sandaros atžvilgiu skiriami **paprastieji** („ir", „bet", „kad", „nes", „kadangi"...), **sudėtiniai** („dėl to kad", „iki kol", „kad net", „kai tik", „kaip kad", „taip kad", „tuo tarpu kai"...) ir **dvilypiai** J. („juo-juo", „juo-tuo", „kuo-tuo", „ne-o", „ne tik-bet ir"...). Pabrėždami jungiamąsias dalis, kai kurie paprastieji J. gali būti **kartojamieji** („ir-ir", „nei-nei"...). Jungtukais išvirsta ir savarankiškosios kalbos dalys, netekdamos morfologinės bei leksinės reikšmės ir rodydamos sakinių ar sakinio dalių loginius gramatinius santykius („čia-čia", „tiek-tiek", „kaip antai"...).

JUNIGEDA — senas *Veliuonos* vardas.

„JUNIJ KOMMUNIST" („Юный коммунист" — „Jaunasis komunistas") — komunistinis pogrindinis neperiodinis laikraštis, ėjęs 1920—21 Kaune rusų kalba. Leido LKJS Centro Biuras. Red. J. Greifenbergeris.

JUNIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 11 km į v. nuo Šakių, prie kelio į Slavikus. 40 gyv. (1959). Per J. teka Siesartis. Š. v. pakraštyje yra Liukų miškas. J. minimi 1503.

JUNKILAI — kaimas Kelmės rj., Vaiguvos apyl., 6 km į p. nuo Užvenčio, prie kelio į Kelmę. 96 gyv. (1959). Per kaimą teka Kruteklis (Varmės kair. intakas). Ties J. nuo Užvenčio—Kelmės kelio atsišakoja kelias į Kražius. Pr. m-la (nuo 1923; 1949—59 buvo septynmetė). Prie kaimo, šalia kelio į Kelmę, yra senkapis. Jame rasta žmonių kaulų, metalinių dirbinių, pagal kuriuos kapai datuojami III—IV ir X—XII a. Radiniai yra Šiaulių „Aušros" muziejuje.

JUODA — upė Ukmergės ir Panevėžio rj., Nevėžio kair. intakas. Ilgis 54 km, baseino plotas 326 km^2. Prasideda prie Meilūnų, 5 km į š. nuo Siesikų. Teka per Juodžio ež. į šiaurę. Įteka į Nevėžį 152 km nuo jo žiočių, 5 km į p. r. nuo Panevėžio. Intakai: dešinieji — Apteka, Kernavė; kairieji — Šaltynas, Padubė. Vid. nuolydis 55 cm/km Vid. debitas žiotyse 1,70 m^3/s. 1935 buvo vykdomi upės reguliavimo darbai.

JUODAGALVIS Jonas [g. 1918.VIII.17 Ažušilėje (Ignalinos rj.)] — aktorius. 1947 baigęs Kauno dramos teatro studiją, iki 1951 dirbo Kauno ir Marijampolės teatruose. Nuo 1954 Šiaulių dramos teatro aktorius. Nuo 1959 TSKP narys.

Vaidmenys Šiaulių dramos teatre: Jonas Puodžiūnas („Puodžiūnkiemis", pagal A. Vienuolio romaną), Gerhardas (T. Dreizerio „Dženė Gerhard"), Momentalnikovas (V. Majakovskio „Pirtis"), Antonijus (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis"), Kuzminas (V. Rozovo „Amžinai gyvi") ir kt.

JUODAIČIAI — kaimas Jurbarko rj., 9 km į p. v. nuo Ariogalos, 17 km į š. nuo Seredžiaus; apylinkės ir kolūkio centras. 318 gyv. (1959). Per J. teka Paupys (Mituvos intakas); eina keliai į Veliuoną ir Ariogalą. Lentpiūvė (nuo

1929), 2 parduotuvės, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), vet. ambulatorija (nuo 1952), aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, iki 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1947), kultūros namai (nuo 1961).

JUODÁITIS Augustas [XIX a. pab. Uosininkuose (R. Prūsijoje) — XX a. pr.] — Rytų Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Buvo keliaujančiu pirkliu-agentu, pardavinėjo siuvamąsias mašinas ir kt. Kartu platino liet. knygas ir laikraščius R. Prūsijos lietuvių tarpe. Apie 1900 kuri laiką buvo Klaipėdoje ėjusios „Lietuviškos ceitungos" ir jos priedo — „Lietuvos ūkininko"— redaktoriumi.

JŪODAJIS BIĨSAS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į v. nuo Druskininkų. Plotas 36 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1250 m. Krantai nuolaidūs, pietinis apaugęs mišku. Į ežerą įteka 2 upeliai, pietuose išteka Bilsinyčia (Nemuno intakas). Prie J. B. yra Didžiasalio kaimas. Ežeras verslovinis.

JUODÃKIS Petras [1872.VII.21 Kupiškyje — 1940.IX.21 Kaune] — chemikas. 1898 baigė Peterburgo un-tą. 1908—20 Peterburgo Aukštųjų komercijos kursų chemijos ir prekių mokslo katedrų vedėjas. 1920 grįžo į Lietuvą. 1921 Aukštųjų kursų lektorius, vėliau buvo švietimo ministru. 1922—34 Kauno un-to neorganinės ir analizinės chemijos katedros profesorius, nuo 1934 tos katedros vedėjas. Organizavo valstybinę chemijos laboratoriją ir buvo jos direktorius.

JŪODALKSNIS. Lietuvoje J. (*Alnus glutinosa*) yra savaiminis. Baltalksnio paplitimo vietose (daugiausia Biržų, Joniškio, Pakruojo rj.) aptinkamas J. hibridas su baltalksniu — plaukuotasis alksnis (*A. pubescens*). J. užauga iki 30 m aukščio. Aukščiausi J. yra Kazlų Rūdos miškuose. Pradeda žydėti III.7—IV.12; sėklos subręsta lapkričio mėn. Gausus sėklų derlius kartojasi kas 2—3 metai ir rečiau. Jauni J. dažnai nukenčia nuo vėlyvųjų pavasario šalnų. Svarb. liga — šerdies puvinys. Medienai kenkia kietoji pintis ir geltonoji kempinė. Juodalksnynai daugiausia paplitę: šiaurėje — Biržų girioje; pietvakariuose — Kazlų Rūdos miškuose

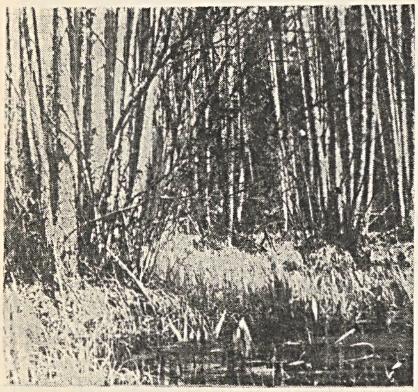

Juodalksnis. Viksvinis juodalksnynas Dubravos miške (Kauno rj.)

ir kituose Šakių bei Kapsuko rj. miškuose; pietryčiuose — Merkio ir jo intakų slėniuose; vakaruose — apie Tauragę, Šilutę. Dažniausiai auga žemapelkėse, upių slėniuose, nuo pratekančio vandens pelkėjančiuose dirvožemiuose. Auga grynais medynais ir su beržais, eglėmis, uosiais. Vyraujantieji juodalksnynų tipai Lietuvoje: viksviniai (pav.), dilgėliniai ir vilkdalginiai. Juodalksnynai užima 97 800 ha (6,3% visų miškų). Vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,63, vid. tūris 78 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Kai kuriais atvejais iš 1 ha 60—70 metų amžiaus medynų gaunama 450—500 ktm. J. mediena yra pagrindinė žaliava fanerai gaminti. Nusausintuose juodalksnynuose kai kur įsiveisia eglė, o po plynų kirtimų — beržas.

Lit.: **T. Kapustinskaitė,** Pagrindiniai Lietuvos TSR juodalksnynų tipai.—„Lietuvos Miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 5, K., 1960; **T. Kapustinskaitė,** Juodalksnynų atželdinimas ir jam pagerinti priemonės Lietuvos TSR.— Ten pat; **J. Butėnas,** Lietuvos TSR juodalksnynų kiekinės ir techninės brandos amžius ir jo panaudojimas kirtimo amžiui nustatyti.— Ten pat, t. 6, K., 1961; Lietuvos TSR miškai, V., 1962; Dendrologija, V., 1964 [p. 140—142].

JŪODARAISTIS — kaimas Prienų rj., Šilavoto apyl., 8 km į v. nuo Prienų. 238 gyv. (1959). Iš p. prie kaimo prieina Skersabalio ir Meškapievės miškai. Per J. eina kelias iš Išlaužo į Jiestrakį. Felčerių-akušerių punktas. Burž. nacionalistai 1945 išžudė J. gyventojo Petraškos 3 asmenų šeimą, 1950 — apylinkės pirm. Kučinsko šeimą.

JŪODAS KAŨKNORIS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į v. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 56 ha. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2380 m, didž. plotis 350 m. Krantai nuolaidūs, apaugę mišku, ež. galuose pelkėti. Šiaurės vakaruose įteka upelis iš Duobelių ež., pietuose išteka į Kauknorėlio ež. Ežeras verslovinis.

JUODAŠIM̃ČIAI, „Juodosios šimtinės",— gaujos, carinės Rusijos policijos ir monarchistinių organizacijų 1905 sudarytos kovai prieš revoliucinį judėjimą. Narius verbavo iš reakcionierių ir miestų padugnių. Žudė pažangius, revoliucingus darbininkus ir inteligentus, vaikė ir šaudė mitingų dalyvius, organizavo žydų pogromus, kurstė neapykantą nerusų tautoms.

Lietuvoje 1905—07 revoliucijos metais buvo įkurtas pagrindinės J. organizacijos —„Rusų tautos s-gos"— skyrius, kuriam vadovavo Vilniaus pirklys J. Andrejevas ir caro valdininkas V. Lizinas. Šioje org-joje aktyviai dalyvavo ir pravoslavų reakc. dvasininkai. Vilniaus gubernijoje J. suorganizavo draugijas: „Šiaurės vakarų rusų viečę" ir „Rusijos pakraščių s-gą". Šių org-jų pagr. tikslas buvo atitraukti rusus nuo rev. judėjimo, skiepyti jiems didžiavalstybinį šovinizmą, kelti nacionalinę neapykantą vietiniams gyventojams nerusams. Kovai prieš J. revoliucingi darbininkai, vietinių rev. socialdemokratų vadovaujami, sukūrė kovines grupes, savigynos būrius.

Politinėje literatūroje socialdemokratai juodašimčiais vadino ir kraštutinių monarchistinių partijų bei organizacijų narius.

JŪODBŪDIS — kaimas Prienų rj., Veiverių apyl., 3 km į p. r. nuo Veiverių. 154 gyv. (1959). Per kaimą teka Rudė (Jiesios intakas). Iš r. prieina Mozūriškių miškas. Mozūriškių pr. m-la (nuo 1924), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1954). J. gyventojai dalyvavo 1935 valstiečių streike. Buržž. nacionalistai 1947 nužudė 4 apylinkės pirmininkus: V. Klimavičių, K. Barauską, J. Džekčiorių ir J. Kazlauską, dešimtininką M. Černecką, komjaunuolę M. Ambrasaitę, apylinkės Tarybos deputatą J. Grimalauską, K. ir A. Ankudavičius, K. Neverauską, K. Barauską.

JŪODĖ — upė Vilniaus rj., Petešos kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 61 km^2. Prasideda 9 km į p. r. nuo Rudaminos, prie kelio į Turgelius. Teka į v. Įteka į Petešą 1 km nuo jos žiočių, ties Slabada. Vid. nuolydis 375 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,52 m^3/s.

JUODEIKĖLIAI — kaimas Mažeikių rj., Juodeikių apyl., 3 km į p. nuo Pikelių, 7 km į v. nuo Leckavos. 332 gyv. (1959). Per kaimą teka Eglynupis (Varduvos intakas), Skutulas (Ventos intakas). Pr. m-la (nuo 1949).

JUODEĨKIAI — **1.** Kaimas Plungės rj., Vieštovėnų apyl., 8 km į p. v. nuo Plungės, 3 km į r. nuo plento į Gargždus. 264 gyv. (1959). Sodybos plačiai išsiskirsčiusios tarp Minijos ir jos intako Vieštovės aukštupio. Rytuose — Juodeikių miškas. Kaimo š. r. dalis (prie Minijos) dar vadinama J. Pirmaisiais, p. v. dalis (prie Vieštovės) — J. Antraisiais. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1958). Iš J. kilęs A. Vaišvila, 1862 Plungės vls. valstiečių judėjimo prieš dvarininkus vadas.

2. Kaimas Joniškio rj., Damelių apyl., 13 km į p. nuo Žagarės. 202 gyv. (1959). Iš p. prieina Tyrelio pelkė, iš š. r.— Žagarės miškas. Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1928—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1955). J. minimi 1693.

3. Kaimas Mažeikių rj., 15 km į š. v. nuo Mažeikių, 5 km į p. nuo Latvijos TSR sienos; apylinkės centras. 177 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Varduva, o per kaimą — jos intakas Eglynupis. Vandens malūnas (prie Varduvos), lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1924), Griežės biblioteka (nuo 1953).

JUODEĨŠIAI — kaimas Biržų rj., Pabiržės apyl., 14 km į p. v. nuo Biržų, prie plento į Panevėžį. 134 gyv. (1959). Per J. teka Tatula. Yra Kirdonių aštuonmetė m-la (1922—49 pradinė, iki 1961 septynmetė).

JUODĒLIAI — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 6 km į p. v. nuo Kalvarijos, Šešupės kair. krante. 156 gyv. (1959).

Š. pakraštyje telkšo Šarkelio, Juodelio, Prūdelio, Rudaukos ežerėliai, o p. r. (Šešupės slėnyje) — Juodelių pelkė. Per J. eina Kalvarijos—Liubavo kelias. Pr. m-la (nuo 1932). Kaimas žinomas nuo 1744. Burž. nacionalistai 1946 nužudė 3 kaimo gyventojus.

JUODĒLIS Petras [g. 1909.VII.1 Aukštadvaryje (Trakų rj.)] — literatas. 1927—1931 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Redagavo ir leido lit-ros žrn. „Piūvis" (1929—31). 1931—40 Virbalio, Panevėžio ir Vilniaus g-jų liet. kalbos ir lit-ros mokytojas. Bendradarbiavo periodinėje spaudoje. „Gaisuose" ir „Šviesos keliuose" išspausdintuose straipsniuose ryškios estetizavimo tendencijos. Vėliau prisidėjo prie antifašistinių rašytojų grupės, bendradarbiavo „Prošvaistėje", „Literatūroje". 1940—41 Švietimo liaudies komisariato meno reikalų v-bos viršininkas. 1941 baigė Vilniaus un-tą. 1944—46 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1959 Vilniaus dailės muziejaus moksl. bendradarbis. Išvertė grož. lit-ros kūrinių (Z. Nalkovskos rom. „Riba", 1960; L. Kručkovskio rom. „Kordijanas ir chamas", 1962, ir kt.).

JUODĒLIŲ PĖLKĖ — pelkė Kapsuko rj., 3 km į p. v. nuo Kalvarijos, Šešupės kair. krante. Plotas 843 ha. Pelkė ištisusi iš š. r. į p. v. apie 9 km. Pakraščiai labai vingiuoti. Pelkę sudaro 3 masyvai. Yra mažų ežerėlių, nesupelkėjusių salų (115 ha) ir pusiasalių, kuriuose įsikūrę Margininkai, Juodeliai, Gabrieliškiai, Grandai. J. p.— plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 1,7 m. Vyrauja medieninės, viksvinės ir įvairiažolės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 18,7%. Durpių ištekliai apie 10 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 8,2 m.

JŪODĖS PĖLKĖ — pelkė Telšių rj., 9 km į p. r. nuo Sedos, į r. nuo kelio į Telšius, prie Plinkšių ir Gudono ežerų. Plotas 229 ha. Per pelkę į Plinkšių ež. teka Juodės upelis. J. p. — plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,8 m, vid. 2,3 m; vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 9,2%. Pelkės viduryje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

JŪODGIRIS — kaimas Kėdainių rj., Gučkampio apyl., 9 km į š. r. nuo Čekiškės, prie Žemaičių plento. 28 gyv. (1959). Iš r. prieina Šaravų miškas. Aštuonmetė m-la (1931—56 pradinė, 1956—61 septynmetė).

JUODIĖJI BRÓLIAI — slapta anticarinė moksleivių organizacija, veikusi Kražiuose 1823. Jos kūrėjas — moksleivis K. Jančiauskas (1805—53), už paskvilius prieš policiją pašalintas iš Kauno g-jos. Aktyviausi org-jos veikėjai — J. Vitkevičius (1806—39), F. Zelenavičius ir A. Pesliokas. Politiniai J. b. tikslai labai artimi filomatų siekimams. Pagr. jų tikslas — kova prieš carizmą ir baudžiavą; kovos priemonės — agitaciniai eilėraščiai, rašomi ant mokyklos sienų, ir laiškai-atsišaukimai. 1823.XI.28 prasidėjo mokinių suėmimai ir kratos. Tardė iš Vilniaus atsiųsti valdininkai ir speciali teismo komisija. J. b. buvo teisiami Vilniuje. 1824.II 5—6 teismo nuosprendžiu nubausti 7 asmenys, iš jų 3 mirties bausme, kurią caro vietininkas Lenkijoje kunigaikštis Konstantinas pakeitė kitomis bausmėmis: K. Jančiauską ir F. Zelenavičių įkalino 10 metų Bobruisko tvirtovėje, J. Vitkevičių ištrėmė į Orenburgą, kur jis tarnavo kariuomenėje eiliniu.

Lit.: N. Brensztejn, Filomata w Krożach, Wilno, 1929; A. Janulaitis, Juodieji broliai Kražiuose.—„Praeitis", t. 1, K., 1930.

JUODÍEJI LAKAJAÎ — ežeras Molėtų rj., 12 km į r. nuo Molėtų. Plotas 431 ha, didž. gylis 32,8 m, vid. gylis 8,2 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 6200 m, didž. plotis 1220 m. Kranto linija labai vingiuota; ilgis 20,3 km. Ypač daug pusiasalių ežero š. ir š. r. dalyje. Yra 8 salos (iš viso 7,19 ha). Dugno reljefas sudėtingas: daug gilių daubų. Atabrado juosta siaura, smėlėta. Giliau dugną dengia dumblas. Apyežerio reljefas kalvotas-daubotas; krantai daugiausia sausi, apaugę mišku. Šiaurėje J. L. jungiasi su Baltųjų Lakajų ežeru 150 m pločio sąsiauriu. Pietuose išteka Kertuoja. Rytuose išteka Lakaja (Žeimenos intakas). Ež. vandens skaidrumas didelis: 5,5—6,5 m. Prie J. L. yra Kertuojos kaimas; pusiasalyje, skiriančiame J. L. nuo Baltųjų Lakajų, įsikūrę Ščiurai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Jame vyrauja kuojos, seliavos, aukšlės, lydekos, ešeriai. Gražus, pušynų apsuptas ežeras labai mėgstamas poilsiautojų, turistų.

Juodieji Lakajai

JUODIKÁITIS Kastytis Jeronimas [g. 1932.II.1 Degučiuose (Širvintų rj.)] — dailininkas. Nuo 1959 dalyvauja dailės parodose. 1960 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos katedrą. Apipavidalino knygų, sukūrė ekslibrių, medžio raižinių Just. Marcinkevičiaus poemai „Kraujas ir pelenai" (1960) ir kt.

JUODÌKIS — ežeras Varėnos rj., 13 km į v. nuo Valkininkų, 2 km į š. nuo plento į Alytų. Plotas 30 ha, didž. gylis 4,5 m, vid. gylis 2,1 m. Ežeras rininis; ilgis 810 m, didž. plotis 540 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją. Krantai neaukšti, vakaruose ir pietuose pelkėti. Ežeras verslovinis. 1963 įveista peledžių.

JŪODYMAI — pelkė Rokiškio rj., 6 km į š. v. nuo Onuškio, Latvijos TSR pasienyje. Plotas 331 ha. Didžiąją pelkės dalį užima aukštapelkinis raistas, apaugęs 3—5 m aukščio pušimis. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 2,7 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 3,9%. Po durpėmis smėlis.

JUODÝMAS — pelkė Kupiškio rj., 5 km į p. r. nuo Kupiškio, prie kelio į Svėdasus. Plotas 504 ha (pramoninis 402 ha). Apypelkis kalvotas. J. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,3 m, vid. 1,5 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 10,2%. Durpių ištekliai apie 6 mln. m^3. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne molis, smėlis, priemolis. Pelkė nusausinta, iškasus magistralinį griovį iki Skodinio (Kupos intako); š. dalis sukultūrinta. Kasamos durpės.

JUODÝNAS — ežeras Švenčionių rj., 10 km į š. nuo Švenčionių, 2 km į p. r. nuo Kretuono ežero. Plotas 24 ha, didž. gylis 42 m, vid. gylis 12,7 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 835 m, didž. plotis 400 m. Kranto linija mažai vingiuota; jos ilgis 2200 m. Krantai aukšti, statūs. Pietuose įteka bevardis upelis, šiaurėje išteka (į Kretuonykščio ež.). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

JUODINĖNAI — kaimas Molėtų rj., Arnionių apyl., 6 km į š. r. nuo Joniškio. 11 gyv. (1959). Ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1930—52 pradinė, iki 1963 septynmetė), biblioteka (nuo 1959).

JUODINĖNŲ MÌŠKAS — miškas Molėtų rj., 8 km į r. nuo Inturkės, tarp Juodųjų Lakajų ir Aldikio ežerų, Lakajos deš. krante. Priklauso Švenčionėlių miškų ūkio Lakajų ir Pasiaurių girininkijoms. Plotas 1170 ha. *Labanoro miškų* masyvo dalis. Š. v. dalis (prie Juodųjų Lakajų) įeina į Lakajų landšaftinį draustinį.

JUODIÑKIŲ MÌŠKAI — miškų masyvas Telšių rj., 4 km į š. nuo Telšių, į r.

nuo Gadunavo. Priklauso Telšių miškų ūkio Gadunavo girininkijai. Plotas 1146 ha; medynų 880 ha. Masyvą sudaro Gaudikaičių (272 ha), Kalnėnų (177 ha) ir Juodinkių (697 ha) miškai. Šiaurėje susisiekia su Pamarkijos mišku, pietryčiuose prieina prie Tausalo ež., pietuose tęsiasi iki Svaigės, tekančios į Tausalą (Virvyčios intaką). Miškuose prasideda Markija, įtekanti į Plinkšės ež. Reljefas kalvotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai. 83% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja mėlyniniai ir brukniniai pušynai; jie užima 71% mišku apaugusio ploto. Be to, 16% tenka eglynams, 7% — beržynams, 6% — juodalksnynams ir baltalksnynams. Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 35%, pribręstantieji 26%. Medynų vid. bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 68 ktm/ha, vid. prieauga 1,3 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių. Didesnioji masyvo dalis įeina į Telšių miesto žaliąją zoną. Per J. m. eina kelias iš Nevarėnų į Gadunavą.

JŪODIS Ignas [g. 1918.VI.16 Tverėje (dab. Kalininas)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1936 įsijungė į rev. judėjimą Kaune — platino kom. literatūrą, rinko lėšas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Nuo 1940.III tarnavo burž. Lietuvos kariuomenėje, vėliau Liaudies kariuomenėje, Raudonojoje Armijoje. Dalyvavo mūšiuose prieš hitlerinius grobikus. 1942—44 dirbo Lietuvos TSR Liaudies ansamblyje. Nuo 1945 TSKP narys. 1944—47 dirbo Panevėžio, Vilniaus dramos teatruose. 1949 baigė Resp. partinę m-lą. 1949—55 dirbo part. darbą Vilniuje. 1955—59 kolūkio pirmininkas Kėdainių rajone. 1959—62 dirbo profsąjunginį darbą Vilniuje. 1962—1964 „Žinijos" d-jos darbuotojas. Nuo 1964 kino teatro direktorius.

JŪODIS Jurgis [g. 1913.II.3 Obšrūtuose (Kapsuko rj.)] — geodezininkas. Baigęs aukštesniąją kultūrtechnikos m-lą (Kėdainiuose) ir Kauno un-to statybos f-tą, 1944—45 mokytojavo, paskui dirbo Vilniaus un-to miškų ūkio f-to asistentu. Nuo 1949 Miestų statybos projektavimo in-to inžinierius, nuo 1953 vyriausiasis geodezininkas. Jam vadovaujant, sudaryti geodeziniai tinklai Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Kapsuke, Alytuje, Druskininkuose, Palangoje ir kituose Lietuvos miestuose.

JŪODIS — **1.** Ežeras Trakų rj., 8 km į š. nuo Aukštadvario. Plotas 46 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1350 m, didž. plotis 910 m. Kranto linija labai vingiuota; vakaruose į ežerą įsiterpęs didelis šakotas pusiasalis. V., š. ir r. krantai statūs, gerai prieinami. Š. krantas ir pusiasalis apaugę mišku. P. krantas žemas, vietomis pelkėtas Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Panevėžio rj., 11 km į p. r. nuo Ramygalos, 2,5 km į p. nuo Vadoklių. Plotas 44 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2330 m, didž. plotis 320 m. Krantai lėkšti, vietomis pelkėti, apaugę mišku. Įteka Lėnupis, išteka Juoda (Nevėžio intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

3. Ežeras Prienų rj., 12 km į š. r. nuo Jiezno, 4 km į š. nuo Stakliškių. Plotas 13 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 680 m, didž. plotis 300 m. Krantai statūs, vakarinis apaugęs mišku. Iš J. į Alšios ež. teka bevardis upelis. Ežeras verslovinis.

JUODÌŠIUS Andrius [1889.VI.5 Bebrininkuose (Vilkaviškio rj.) — 1958.I.19 Vilniuje] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1917 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 savanoriu stojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo piliet. kare, kovėsi su baltagvardiečiais prie Caricino, Orenburgo, Tbilisio, Jerevano. Nuo 1921 Komunistų partijos narys. Nuo 1922 dirbo adm. darbą Vitebsko srityje. 1927 baigė kom. un-tą Minske, vėliau dėstė Minsko politechnikume 1932—34 Baltarusijos TSR Medicinos in-to dėstytojas, katedros vedėjas, docentas. Nuo 1934 Baltarusijos TSR Valst. bibliotekos mokslinis darbuotojas; nuo 1939 šios bibliotekos ir Baltarusijos TSR Bibliografijos in-to direktoriaus pavaduotojas, bibliografinio žrn. „Letopis druku BSSR" („BTSR spaudos metraštis") redaktorius. D. Tėvynės karo metais mokytojavo Taškente. 1944 atvyko į Vilnių, dirbo adm. darbą. Nuo 1945 LKP CK Part. archyvo vedėjas.

JUODÌŠIUS Jonas [1911.VIII.15 Geruliuose (Šakių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Ž. ū. darbininkas, vėliau kaimo kalvis. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Barzdų valsčiuje. Už kom. veiklą 1934 ištremtas į Žaslių vls., kur aktyviai dirbo rev. darbą, sukūrė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos kuopelę ir jai vadovavo. 1936 išrinktas LKP Barzdų parajonio k-to nariu; vadovavo LRP Barzdų org-jai. 1939 LRP suvažiavimo Kaune dalyvis. Nuo tų pat metų LRP Šakių aps. organizatorius. Už rev. veiklą 1934—40 šešis kartus baustas kalėjimu ir ištrėmimu. 1940.VII paskirtas Griškabūdžio vls. viršaičiu, nuo 1940.XII dirbo part. darbą. D. Tėvynės karo pradžioje nužudytas hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų.

JUODÌŠIUS Juozas [g. 1915.XII.15 Jekaterinodare (dab. Krasnodaras)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1930—36 bernavo pas Pilviškių apylinkės buožes, vėliau buvo kalvio mokiniu Šunskuose, dirbo Lietuvos cukraus f-kų statybose. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Vienas Pavenčių cukraus f-ko statybos darbininkų streiko (1935.V—VI) organizatorių ir dalyvių. 1936.VII suorganizavo Šunskuose ž. ū. darbininkų streiką. Buožės buvo priversti padidinti darbininkams užmokestį ir pagerinti maistą. Už kom. veiklą 1937 nuteistas kalėti. 1940.VI išrinktas Panevėžio cukraus f-ko statybos darbininkų profs-gos k-to pirmininku. 1941 dirbo LKP Alytaus aps. k-te. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1952, baigęs karininkų pasitobulinimo kursus, gavo majoro laipsnį. 1957 demobilizuotas. Nuo 1960 Vitenbergo f-ko direktoriaus pavaduotojas.

JŪODIŠKIAI — kaimas Širvintų rj., Šešuolėlių apyl., 5 km į v. nuo Giedraičių; tarybinio ūkio centras. 76 gyv. (1959). R. pakraščiu teka Širvinta, šiauriniu eina Širvintų—Giedraičių kelias. Lentpiūvė (nuo 1961), 30 kW elektrinė (nuo 1960), med. punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1959).

JŪODIŠKIS — kaimas Švenčionių rj., Žeimenos apyl., 5 km į š. r. nuo Švenčionėlių. 104 gyv. (1959). Pr. m-la (įk. apie 1909), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1956).

JŪODIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Molėtų rj., 2 km į v. nuo Giedraičių. Plotas 231 ha. Ežerinės kilmės raistinė ir plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 7,2 m, vid. 2,6 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. pelenningumas 14%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 5,7 m.

JUODÝTĖ Ona [**Chadaravičienė**; g. 1911.III.28 Kaune] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). Sceninę veiklą pradėjo „Karių teatre" Kaune (1928 — 1931). 1931 baigė Kauno dramos teatro studiją. 1931—40 dirbo aktore Kauno dramos teatre. 1933 —1934 dalyvavo „Jaunųjų teatro" veikloje. Nuo 1940 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorė. Nuo 1954 TSKP narė.

Vaidmenys: Eliza (pagal H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelė"), ledi Makbet, Gonerilė (V. Šekspyro „Makbetas", „Karalius Lyras"), Fantima (V. Hugo „Vargdieniai"), Knirči (H. Hejermanso „Viltis"), Vingienė (V. Miliūno „Marti", pagal Žemaitės apsakymus), Magdalena Paukštytė (B. Dauguviečio „Žaldokynė"), Kabanicha (A. Ostrovskio „Audra"), Juozaponienė (A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė", pagal A. Vienuolio apsakymą), Skudutienė (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Pundukienė (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Močiutė (J. Kavoliūno „Aš matau saulę") ir kt.

JUODKÀ Klemensas [g. 1896.IV.13 Skypsčiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, mokytojas. Kilęs iš valstiečių. I pasaul. karo metais mokytojavo Židikų pradžios m-loje. Įstojęs 1918 į Komunistų partiją, dirbo jos eilėse iki 1923 Ylakiuose, Telšiuose. Kaip Žemaitijos part. org-jos atstovas 1918.X.1—3 dalyvavo LKP I suvažiavime Vilniuje, buvo LKP Šiaulių rj. I konferencijos (1918.XI.1) delegatas, kūrė part. kuopeles Židikuose ir kt. vietose, platino kom. lit-rą. Nuo 1924 mokytojavo

Šiauliuose, Smilgiuose. 1940—41 Radviliškio miesto burmistras, vėliau Šiaulių apskrities liaudies švietimo sk. vedėjas. 1944—58 Šiaulių miesto liaudies švietimo sk. vedėjas, švietimo darbuotojų profs-gos Šiaulių miesto ir apskrities k-to pirmininkas, vid. m-los mokytojas. Pensininkas.

JŪODKAIMIS — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 12 km į p. v. nuo Kėdainių, prie Kauno—Kėdainių plento; kolūkio centras. 133 gyv. (1959). Šušvės deš. krante, priešais Josvainius, susikūrusi nauja kolūkio gyvenvietė. Girininkija, veterinarinė ambulatorija.

JŪODKAZIS Vytautas [g. 1928.XI.1 Pagėgiuose] — hidrogeologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1964). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Geologijos ir gelmių apsaugos v-bos hidrogeologinės ekspedicijos (iki 1961 Eksploatacinių šulinių gręžimo resp. kontora) vyriausiasis inžinierius, nuo 1963 Geologijos in-to mokslinis sekretorius. Paskelbė mokslinių straipsnių apie požeminių vandenų eksploatacinių išteklių įvertinimą ir jų apsaugą nuo užteršimo.

JŪODKRANTĖ — Neringos miesto dalis Kuršių nerijoje, 18 km į p. nuo Klaipėdos; iki 1961 atskira miesto tipo gyvenvietė. 570 gyv. (1959), kurių dauguma verčiasi žvejyba. Viena gausiausiai lankomų Lietuvos TSR pajūrio vasarviečių. Gyvenvietė įsikūrusi plačiame kopų slėnyje, Kuršių marių krante. Iš p., v. ir š. ją supa sausais pušynais apaugusios smėlio kopos, kai kurios jų 40—53 m aukščio (Ievos k., Raganos k. ir kt.). Marių pakrantėje ir pajūryje yra paplūdimiai. Yra felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, kultūros namai, biblioteka, Lietuvos TSR MA biologijos stotis (nuo 1960), kurioje vasaros metu vykdomi Kuršių nerijos augalijos ekologiniai ir geobotaniniai tyrimai, daugelio įstaigų ir įmonių sezoniniai poilsio namai; vasarą veikia pionierių stovykla. Per J. eina Klaipėdos—Kaliningrado kelias, kuriuo kursuoja

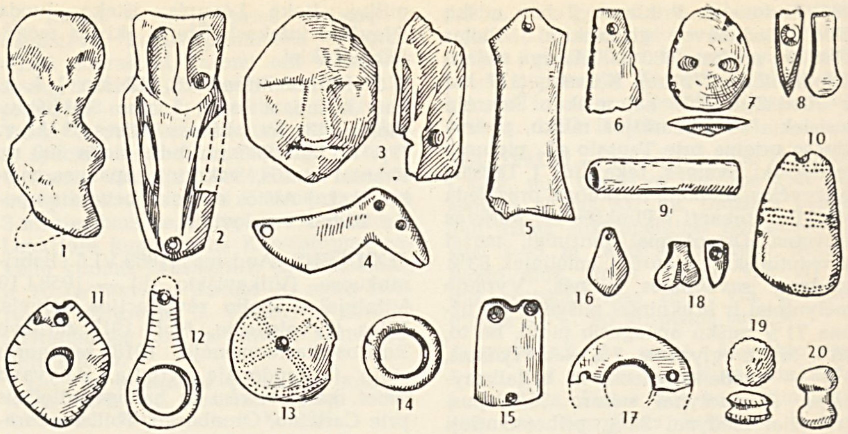

Juodkrantės archeologiniai gintaro radiniai: antropomorfinės (1—3) bei panašios (18) ir zoomorfinė (4) figūrėlės; apvarų dalys — kabučiai (6, 10), sagutė su V pavidalo skylute (7), pailgas karoliukas (9), pakabutis (15); papuošalai — miniatiūrinis kirvukas (8), trapecinis (5), lašo pavidalo (16) ir žiediniai (11, 12, 14, 17) kabučiai, dvigubos gintarinės sagos (19, 20); plokštelė su taškų linijomis (13)

autobusai iš Klaipėdos į Nidą ir Kaliningradą; pro J. Kuršių mariomis (tarp Klaipėdos ir Kuršių nerijos gyvenviečių) kursuoja keleiviniai laivai. Marių pakrantėje yra Neringos žuvininkystės ūkio uostas, gyvenvietėje — žuvų šaldytuvai ir tinklų taisymo dirbtuvė.

J. — viena seniausių Kuršių nerijos gyvenviečių. Jos apylinkėse rasta nemaža akmens, žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus radinių. Svarbiausieji iš jų — gintaro dirbiniai, rasti 1860—80, kasant mašinomis iš Kuršių marių dugno (į š. nuo J.) gintarą. Dirbiniai gulėjo lizdais, drauge su neapdirbtais gintaro gabalais ir medienos liekanomis, po kelių metrų storio smėlio sluoksniu. Iškasta apie 500 dirbinių, tarp kurių daug sagučių (pav., 7), kabučių ir kt. apvarų dalių. Antropomorfinės, zoomorfinės ir panašios figūrėlės (*1—4*, *18*), taškuotos apskritos plokštelės (*13*) bei lęšiukai, matyt, turėję kulto reikšmę. Rastose žmonių figūrėlėse veidas pažymėtas išskobtomis akiduobėmis ir nosimi, rankos atskirtos įraižomis. Manoma, kad šių gintaro dirbinių dalis kadaise galėjo sudaryti aukų lobius. Dauguma radinių iki D. Tėvynės karo pabaigos laikyta Karaliaučiaus muziejuose (Karaliaučiaus un-to Geologijos in-te, gintaro apdirbimo įmonių rinkinyje, Prūsijos muziejaus archeologijos skyriuje), dalis pateko į mėgėjų rankas. Rasta prie J. ir žalvario amžiaus kapų, žalvarinių dirbinių iš žalvario ir geležies amžiaus kapinynų, bet tiksli jų radimo vieta ir aplinkybės nežinomos.

Rašytiniuose ist. šaltiniuose minima, kad 1509 J. turėjo žvejybos privilegiją, gautą iš Kryžiuočių ordino. 1650 čia buvo pastatyta smuklė. 1697 Juodkrantei su jai priklausančiais 6 žvejų kiemais ir keletu kitų gyventojų namų buvo suteiktos Kulmo teisės. 1743 įsteigta pirmoji Kuršių nerijoje pr. m-la. J. žymiai padidėjo XVIII a. pab., kai į ją atsikėlė smėlio užpustyto Karvaičių kaimo gyventojai. Gyvenvietės p. dalis, kurioje jie įsikūrė, buvo pavadinta **Naujaisiais Karvaičiais**. Ilgainiui abi gyvenvietės susiliejo į vieną. Nuo XIX a. pirmosios pusės J. pradėjo garsėti kaip vasarvietė. XIX a. viduryje Vokietijos kapitalistai Kuršių mariose pradėjo gilinti farvaterį ir kasti vandens kelią iš J. į Klaipėdą. Kasant (1854—55) marių dugne ties J. aptikti gintaringi sluoksniai. 1862 firma „Stantien und Becker", gavusi iš Vokietijos vyriausybės koncesiją, įsteigė Juodkrantėje gintaro kasyklą.

Juodkrantė. Prie marių

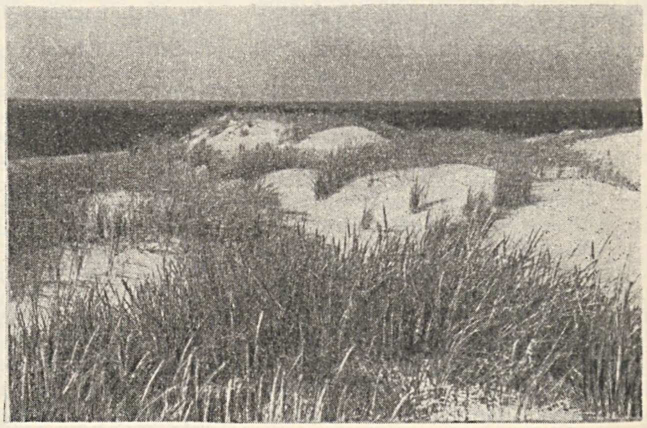

Kopos prie **Juodkrantės**

Pradėjus kasti gintarą, J. iš mažo žvejų kaimelio (XIX a. vid. apie 170 gyv.) išaugo į miestelį, kuriame 1871 buvo 512 gyventojų, o XIX a. pab. apie 1000 gyv., kurių daugumas dirbo gintaro verslovėse. Gintaro gavybai sumažėjus ir jo kasimą nutraukus (XIX a. paskutiniame dešimtmetyje), J. vėl pradėjo smukti, daugelis gyventojų iš jos išsikėlė.

Po I pasaul. karo J. tapo viena populiariausių Lietuvos pajūrio vasarviečių. Didžiojo Tėvynės karo metu vok. fašistų smarkiai apgriauta, J. tarybiniais metais atsistatė ir sparčiai auga. 1961 buvo įjungta į kurortinio Neringos miesto teritoriją.

Lit.: **R. Klebs**, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit, 1882; **M. Ebert**, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. 11, B., 1928 [p. 373—379]; **P. Kulikauskas**, Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959.

JÚODLAUKIS — kaimas Kelmės rj., Maironių apyl., 4 km į p. nuo Kelmės, prie kelio į Liolius. 63 gyv. (1959). Kultūros namai, biblioteka. Kaimo p. v. pakraštyje yra nedidelė Juodlaukio pelkė. J. pr. m-la yra gretimame Gedkančių kaime. 1896 kaime gimė kompozitorius D. Andriulis.

JUODÓJI PELKĖ — pelkė Alytaus rj., 1,5 km į p. r. nuo Simno, 0,5 km į p. nuo plento į Alytų. Plotas 244 ha. Plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. v. į p. r. Viduryje yra nedidelis Černiukiškės ež. Durpių klodo didž. storis 2,5 m, vid. 1,44 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 11%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 6,5 m.

JUODÓNYS — kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 4 km į v. nuo Duokiškio. 120 gyv. (1959). Per kaimą eina Anykščių—Rokiškio plentas. Kaime yra piliakalnis. Jo š. ir r. papėdėje būta sen. gyvenvietės.

Piliakalnis netyrinėtas. Gyvenvietės dalį 1958—59 tyrinėjo Lietuvos TSR MA Istorijos in-to ir Rokiškio kraštotyros muziejaus darbuotojai. Atkasta 220 m². Gyvenvietė priklauso I t-mečiui ir II t-mečio pradžiai.

JÚODPĖNAI — kaimas Kupiškio rj., Puožo apyl., 15 km į r. nuo Kupiškio, 10 km į p. nuo Skapiškio; kolūkio centras. 222 gyv. (1959). Per kaimą teka Juodupė (Kupos intakas), eina kelias iš Skapiškio į Šimonis ir iš Puožo į Adomynę. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), aštuonmetė m-la (1935—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1946). Kurį laiką pr. m-la veikė dar prieš I pasaul. karą. Burž. metais veikė komunistų pogr. kuopelės. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 16 žmonių.

JÚODPETRIAI — kaimas Tauragės rj., Kunigiškių apyl., 9 km į š. r. nuo Tauragės, abipus Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 253 gyv. (1959). Per J. teka Agluona (Šešuvies intakas), iš š. r. prieina Ožkagirio miškas. Lapių ferma, parduotuvė, aštuonmetė m-la (1951—62 septynmetė).

JÚODSODĖ — kaimas Telšių rj., Eigirdžių apyl., 11 km į r. nuo Telšių, 1,5 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 91 gyv. (1959). P. ir r. pakraščiu teka Patekla (Virvyčios intakas). Iš š. prieina Girelės miškas. Prie Pateklos veikia vandens malūnas. Kaimo p. r. pakraštyje, žvyringoje kalvoje, yra plokštinis VIII—X a. kapinynas, vietos gyventojų vadinamas Gargždo lauku. 1898 jį tyrinėjo M. Brenšteinas, 1958 — Telšių kraštotyros muziejaus mokslinis bendradarbis V. Valatka. Rasta tik griautinių kapų; kai kurie jau buvo smarkiai apardyti. Radiniai (žiediniai bei ankstyvieji kryžiniai smeigtukai, pasaginės segės su atvyniotais ir keturkampiais galais, ramentinė antkaklė ir kt.) saugomi Kauno, Telšių ir Vilniaus muziejuose. Iki 1940 Juodsodėje buvo dvaras. 1924—56 veikė pradinė mokykla, kuri vėliau perkelta į Gintaučius. Buržuaziniai nacionalistai 1950 nužudė J. gyventoją, tarybinį aktyvistą S. Arlauską.

JÚODŠILIAI — darbininkų gyvenvietė Vilniaus rj., 12 km į p. nuo Vilniaus, abipus Vilniaus—Lydos geležinkelio; apylinkės centras. 2151 gyv. (1964). Gyvenvietė įsikūrusi pušyne, prie Baltosios Vokės durpyno. Š. v. pakraščiu teka nedidelis bevardis Vokės intakas; jis užtvenktas maudymuisi. Iš J. eina kelias į Vilnių (per Kirtimus). 1,5 km į p. nuo J. yra Valčiūnų glžk. st. Gyvenvietėje yra apie 220 namų. Daugumas gyventojų dirba Vilniuje arba Baltosios Vokės durpyne. Durpių perdirbimo įmonė, Juodšilių durpyno kontora, pieninė, 3 parduotuvės, ryšių skyrius, valgykla, siuvykla, 25 lovų ligoninė (įst. 1949), vidurinė m-la (1950—55 septynmetė; 1964 metais 583 mokiniai), aštuonmetė mokykla-internatas (270 mokinių), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1957). Iki I pasaul. karo gyvenvietės vietoje buvo miškas (Juodasis Šilas), kurį kaizeriniai okupantai labai iškirto. Iškirstose vietose prie geležinkelio susikūrė geležinkeliečių kaimelis; kurį laiką jis buvo vadinamas **Reslerava**, vėliau pavadintas Juodšiliais. Lenkų okupacijos metais Juodšiliuose įsikūrė vienuolynas, prie kurio veikė našlaičių prieglauda ir pradinė mokykla.

JUODULAĨTIS Benediktas [g. 1906 Zypliuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Darbininkas. Nuo 1933 Gelgaudiškio valsčiuje platino kom. lit-rą, steigė komjaunimo ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopeles, palaikė ryšius su Šakių ir Barzdų pogr. partinėmis org-jomis. Nuo 1940.VI Gelgaudiškio vls. viršaitis, 1940—41 Komunistų partijos narys. Dirbo LKP Gelgaudiškio vls. k-to sekretoriumi. 1941.VI evakavosi į TSRS gilumą, iš kur tų pačių metų rugsėjo mėn. partijos pasiųstas į hitlerininkų užnugarį su specialiu kovos uždaviniu. 1941.X hitlerininkų suimtas ir kalintas Rygos, Kauno kalėjimuose, Pravieniškių ir Eruvilio (Prancūzija) stovyklose. Nuo 1945.VI dirbo sodininku Lukšių MTS (Šakių rj.), nuo 1950 kolūkio sodų brigados brigadininkas Šakių rajone. Nuo 1961 TSKP narys.

JÚODUPĖ — **1.** Upė Biržų rj., Tatulos deš. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 62 km². Prasideda prie Deikiškių, 6 km į š. nuo Vabalninko. Teka į š., įteka į Tatulą 18 km nuo jos žiočių, ties Pabirže. Turi 3 bevardžius intakus. Vid. nuolydis 74 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,32 m³/s.

2. Miesto tipo gyvenvietė Rokiškio rj., 16 km į š. nuo Rokiškio. 1416 gyv. (1959). Įsikūrusi į š. v. nuo Juodupės ir Vyžuonos santakos, prie kelio iš Rokiškio į Onuškį. Yra vilnonių audinių f-kas „Nemunas" — viena didžiausių Lietuvos TSR tekstilės pramonės įmonių. Prie J., Vyžuonos slėnyje, yra eksploatuojamas durpynas, kuriame dirba apie 300 darbininkų. Veikia keletas buitinio aptarnavimo įmonių, 25 lovų ligoninė, vid. m-la (1927—44 pradinė, iki 1954 septynmetė), darbininkų klubas, biblioteka. Gyvenvietė pradėjo kurtis prie Oskaro Trejaus vilnonių audinių f-ko, pastatyto 1907. Burž. valdymo metais J. buvo nedidelis kaimas, Rokiškio aps. valsčiaus centras (1923 — 125 gyv.). Be vilnonių audinių f-ko, kuriame 1923 buvo 15 mechaninių staklių ir dirbo apie 100 darbininkų, veikė vandens malūnas, pieninė. 1936 įsteigtas med. punktas. Po D. Tėvynės karo vilnonių audinių f-kas smarkiai išplėstas. 1952 sudegus jo filialui Sodelių kaime (apie 2 km į p. nuo J.), visa gamyba buvo sukoncentruota į J. esančius gamybinius pastatus. Tais metais f-ke jau dirbo 460 žmonių, gyvenusių aplinkiniuose kaimuose. Norėdama priartinti gyvenamąją vietą prie darbovietės, f-ko vadovybė pastatė Juodupėje keletą gyv. namų. Kitiems dirbantiesiems iš f-ką supančio pagalb. ūkio žemių buvo paskirti sklypai individualinei gyv. namų statybai. Statyba buvo vykdoma pagal V. Spirikavičiūtės projektą, paruoštą Valstybinio tekstilės tresto užsakymu. 1963 „Nemuno" f-ke jau dirbo 1093 žmonės; daugumas jų gyvena išaugusiame darbininkų miestelyje, kuriam 1956 suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės.

Lit.: **A. Daniliauskas**, Valstybinio vilnonių audinių fabriko „Nemunas" darbininkų gyvenamųjų patalpų raida 1907—1961 m.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964.

JÚODUPĖNAI — **1.** Kaimas Kretingos rj., Grūšlaukės apyl., 4 km į š. v. nuo Salantų; kolūkio centras. 291 gyv. (1959). Šiaurėje pro J. teka Juodupė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1923—53 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959). Burž. nacionalistai 1947 nužudė kaimo aktyvistą K. Stonkų.

2. Kaimas Vilkaviškio rj., 12 km į š. v. nuo Vilkaviškio, prie kelio į Kudirkos Naumiestį; apylinkės centras. 51 gyv. (1959). Per kaimą teka Juodupė (Šešupės intakas). Iš p. v.

prieina Šūklių miškas. J. minimi 1632. Kaime 1902 gimė rašytojas B. Pranskus-Žalionis.

JŪODUPIO PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., 9 km į š. nuo Eišiškių, abipus plento į Vilnių. Plotas 573 ha. Pelkė ištįsusi iš v. į r. ilgame ir vingiuotame fliuvioglacialiniame Juodupio slėnyje, Maltupio (Šalčios intako) ir Versekos (Merkio intako) vandenskyroje. Plynraistinė žemapelkė, maitinama gruntinių ir paviršinių nuotėkio vandenų. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,03 m. Vyrauja nendrinės, medieninės-nendrinės ir viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 16%. Durpių ištekliai 9,6 mln. m^3. Pelkė nusausinta; r. ir š. r. dalis paversta kultūrine pieva.

JŪODUPIS — upė Pakruojo rj., Švitinio kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 43 km^2. Prasideda 8 km į p. nuo Pašvitinio. Teka į š., nuo Gudelių pasuka į r., įteka į Švitinį 56 km nuo jo žiočių, 6 km į š. r. nuo Pašvitinio.

JŪODVADIS, Rūdbalė, — pelkė Panevėžio rj., 16 km į š. r. nuo Panevėžio, prie kelio į Vabalninką, Žaliojoje girioje. Plotas 600 ha. Pelkės r. dalyje prasideda Varupis (Pyvesos intakas). Didesniąją dalį užima raistinė žemapelkė, mažesniąją — plynraistinė aukštapelkė su pušų, švylio ir kiminų bendrijomis. Durpių klodo didž. storis 4,3 m, vid. 1,6 m. Durpių vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 6,8%; ištekliai 7,3 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 2,2 m. Dugne priesmėlis, smėlis.

JŪODVALKIO PĖLKĖ — pelkė Kaišiadorių rj., 9 km į š. v. nuo Kaišiadorių, į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 123 ha. Raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 1,8 m, vid. 0,63 m; vid. susiskaidymas 43%, vid. peleningumas 9,4%.

JUODVALKÝTĖ Giedrė [g. 1915.II.10 Vilniuje] — vertėja. 1932—39 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. 1947—54 Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to lit. muziejaus, 1954—60 Vilniaus kraštotyros muziejaus moksl. darbuotoja. 1959 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-tą (bibliotekininkystės specialybę). Nuo 1960 Puškino lit. muziejaus direktorė. Išvertė į liet. kalbą K. Paustovskio autobiografinių romanų ciklą, E. Ožeškienės rom. „Marta", Dž. Kervudo rom. „Pilkoji vilkė" ir kt. tarybinių ir užsienio rašytojų kūrinių.

JŪODŽBALIS Balys [g. 1888.VIII.6 Sabalinuose (Prienų rj.)] — valstiečių 1935 metų streiko dalyvis. Mažažemis valstietis. LSDP narys 1928—36. Antifašistinio liaudies fronto šalininkas. Streike ėjo drauge su komunistais. Už aktyvų dalyvavimą streike 1936 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo IX forte, Pravieniškėse ir Marijampolėje iki 1938. Kolūkietis Purvininkuose (Prienų rj.).

JŪODŽBALIS Pranas [1914 Pakuonyje (Prienų rj.) — 1945.I] — valstiečių 1935 metų streiko dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Per valstiečių streiką platino kom. lit-rą, dalyvavo valstiečių piketuose. Susidūrime su policija Šaltupės slėnyje (prie *Išlaužo*) sužeistas. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—1941 taryb. ūkio direktorius. D. Tėvynės karo metais kovojo Raudonojoje Armijoje, vėliau mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje. Nuo 1944 dirbo adm. darbą Kaune, vėliau part. darbą Panemunėje. Burž. nacionalistų nužudytas.

JUODŽIAĨ — kaimas Šilutės rj., Žemaičių Naumiesčio apyl., 4 km į p. r. nuo Žemaičių Naumiesčio. 90 gyv. (1959). Per J. teka Šelmuo (Šusties kair. intakas). Pr. m-la (nuo 1957). 200 m į p. nuo J., prie Šeputaičių kaimo ribos, yra piliakalnis. Jo ovalinę apie 1500 m^2 aikštelę iš v. ir p. supa apie 70 m ilgio ir 3—4 m aukščio pylimas. Į š. nuo piliakalnio rasta žmonių kaulų ir kt. archeologinių radinių.

JŪODŽIONIAI — kaimas Biržų rj., Pabiržės apyl., 12 km į š. r. nuo Biržų, 15 km į š. v. nuo Papilio. 188 gyv. (1959). J. laukuose yra gipso klodų. Pr. m-la (nuo 1931). Vok. faš. okupacijos metais kaimo apylinkėse veikė Kęstučio būrio taryb. partizanai. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Juodžionyse 1943 nužudė komjaunuolį P. Nindriūną ir valstietę Karoblienę.

JUODŽIŪKO PĖLKĖ — pelkė Varėnos rj., 6 km į š. v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, prie Juodžiuko ežero. Plotas 135 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkinio ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 6,2 m, vid. 3,3 m. Durpės aukštapelkinės; vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 3,1%.

JŪODŽIŲ MĨŠKAS — miškas Panevėžio rj., 5 km į p. nuo Ramygalos, 1,5 km į š. r. nuo Anciškių. Priklauso Panevėžio miškų ūkio Anciškių girininkijai. Plotas 540 ha; medynų 400 ha. Vakaruose yra 80 ha pelkė — *Uslajos pelkės* dalis. Paviršius — moreninė lyguma. Dirvožemiai velėniniai glėjiški, sujaurėję, priemoliniai. Beržynų (daugiausia garšvinių) yra 31%, ąžuolynų 26%, uosynų 20%, drebulynų 9%, eglynų 8%, juodalksnynų 3%, baltalksnynų 2%. Medynų vid. amžius 25 metai, bonitetas I—II, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 80 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, yra šernų, kiaunių. Miškas eksploatacinis. P. r. pakraščiu eina kelias iš Anciškių į Vadoklius. Prie J. m. yra Juodžių kaimas.

JUODŽIŪNAI — kaimas Kupiškio rj., Šimonių apyl., 15 km į p. r. nuo Kupiškio, 1 km į v. nuo Šimonių. 107 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Šimonių į Viešintas. Kai kurie J. gyventojai dalyvavo 1905 revoliuciniame judėjime. Buržuazijos valdymo metais kaime veikė pogr. kom. kuopelė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1942 nužudė J. gyventoją F. Tručinską, kuris 1940 buvo Šimonių apyl. pirmininko pavaduotoju. Po Didžiojo Tėvynės karo buržuaziniai nacionalistai nužudė 10 kaimo gyventojų, jų tarpe komunistą S. Braknę. Juodžiūnuose 1911 gimė dail. B. Žekonis.

„JUOKDARỸS" — mėnesinis iliustruotas satyros laikraštis, ėjęs 1907 Rygoje. Išėjo 12 nr. Red. L. Jakavičius.

JUOSTÀ — upė Anykščių ir Panevėžio rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 58 km, baseino plotas 287 km^2. Prasideda prie Pajuostinio, 7 km į p. r. nuo Troškūnų. Teka per Juostino ež., pro Troškūnus, Raguvėlę į š. v. Įteka į Nevėžį 146 km nuo jo žiočių, ties Pajuoste, 5 km į r. nuo Panevėžio. Intakai: dešinieji — Latava, Jurupis, Rekstinas, Venys, Akmena; kairysis — Juostinas. Vaga sureguliuota, užželianti. Vid. nuolydis 76 cm/km. Krantai 1—1,5 m aukščio. Srovės vid. greitis 0,1—0,3 m/s. Debitas vidurupyje ties Jackagaliu vid. 0,82 m^3/s, min. 0,001 m^3/s. Žiemą dažnai užšąla iki dugno.

JŪOSTAVIEČIAI — kaimas Biržų rj., Sodeliškio apyl., 12 km į š. v. nuo Biržų. 108 gyv. (1959). R. pakraščiu eina kelias iš Biržų į Skaistkalnę (Latvijos TSR). Lentpiūvė (nuo 1957), malūnas (nuo 1957).

JUÕSTINAS — **1.** Ežeras Anykščių rj., 4 km į r. nuo Troškūnų, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Plotas 37 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1900 m, didž. plotis 280 m. Krantai lėkšti, daugiausia miškingi. Išteka Juosta (Nevėžio intakas). Š. pakrantėje įsikūręs Pajuostinys. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Upė Anykščių ir Panevėžio rj., Juostos kair. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 66 km^2. Prasideda prie Kirmėlių, 4 km į r. nuo Raguvos. Teka pietvakarius į š. v., įteka į Juostą 27 km nuo jos žiočių, ties Bajoriškiais, 10 km į š. nuo Raguvos. Turi 3 bevardžius intakus. Vaga kanalizuota.

JUOSTINIÑKAI — kaimas Anykščių rj., 8 km į š. v. nuo Troškūnų; apylinkės centras. 133 gyv. (1959). Per kaimą teka Juosta (Nevėžio intakas). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1943—51 pradinė, 1951—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1951). Juostos kair. krante, prie kelio į Raguvą, yra plokštinis griautinis kapinynas. Jame randama V—X a. dirbinių. J. minimi 1610 Raguvos dvaro inventoriuje. Burž. metais veikė LKP pogr. kuopelė. Burž. nacionalistai 1945 nužudė J. gyventojus S. Baltušniką, L. Kudzevičių, M. Kudzevičienę, S. Kudzevičiūtę ir kt.

JUOSTINIÑKŲ MĨŠKAS — miškas Anykščių rj., 5 km į v. nuo Troškūnų, 1 km į p. nuo Juostininkų kaimo. Priklauso Anykščių miškų ūkio Juostininkų girininkijai. Plotas 694 ha; medynų 627 ha. Pietryčiuose susisiekia su Troškūnų mišku. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai su-

jaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai. 88% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 33%, eglynų 20%, pušynų ir drebulynų po 14%, baltalksnynų 10%, juodalksnynų 9%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 31%, pribręstantieji 13%, brandieji 16%. Medynų vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 147 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų. Miškas eksploatacinis. Š. v. pakraščiu eina kelias iš Juostininkų į Raguvą.

JUOSTOS. Juostų dėvėjimo tradicija Lietuvoje labai sena. Jau IX—XII a. kapuose, be miniatiūrinių J. audimo įrankių, randama ir J. fragmentų. Moterys juostomis pasirišdavo ilgus sijonus, kojines, varstydavo liemenes, iš J. buvo siuvami prijuosčių ir sijonų juosmenėliai, galvos papuošalai. P. Lietuvoje J. buvo populiariausia vestuvinė dovana, duodama kviesliui, piršliui, pabroliams, vyro giminėms, vaikams. Dar XIX a. pab. jaunamartė, nuvažiavus į anytos namus, užmesdavo po juostą ant krosnies, šluotos, pakabindavo ant šulinio svirties. Kitose Lietuvos srityse J. taip pat buvo plačiai dėvimos, tik neturėjo tokios didelės apeiginės reikšmės.

Pagal gamybos techniką ir raštus J. skirstomos į vytines, pintines ir austines, pastarosios dar į beraštes, rinktines, kaišytines ir staklėmis austas plačiąsias juostas. Visoje Lietuvoje ypač populiarios rinktinės juostos. Rinktine technika buvo įaudžiami eglučių, grėblelių, beržo lapų, roželių, sūrelių, dobiliukų ir kiti gana sudėtingi stilizuoti augaliniai ar geometriniai raštai. Pintinėms J. būdingi stambūs rombų raštai. Jos buvo pinamos iš kelių ryškių spalvų vilnonių siūlų. Kaišytinėse J. šviesiame lininiame fone įvairiaspalviais vilnoniais siūlais iškaišomas žvaigždučių ar gėlių raštas. Šiomis J. būdavo susijuosiami drabužiai, merginos pasipuošdavo galvas. Siauros vytinės J. paplitusios visoje Lietuvoje: jomis susijuosdavo dažniausiai vyrai, jos buvo vartojamos lauknešėliams pasirišti ir kaip puošnios vadžios prie šventadieninių pakinktų. Staklėmis austos plačiosios J. dažniausiai vartotos vaikams vystyti. Prijuostėms bei medžiaginiams krepšeliams prisijuosti Klaipėdos kr. moterys vartojo 1,5—2 cm pločio vilnones, daugiausia tamsių spalvų juosteles, kurių raštą sudarė ne įprastinis juostoms besikartojantis motyvas, o daugybė skirtingų motyvų. Todėl šios J. vadinamos šimtaraštėmis.

Juostos audžiamos iš įvairiausių rūšių ir spalvų siūlų: lininių, vilnonių, medvilninių, pirktinių vilnonių ir šilkinių. Fonui paprastai parenkami plonesni, tvirtesni, raštui — storesni siūlai. Spalvinis J. derinys taip pat įvairus: vyrauja raudona, žalia, violetinė, mėlyna ir balta spalva, bet yra ir daug kitokio atspalvio siūlų. Visų rūšių J. užbaigiamos dideliais storesnių vilnonių siūlų kaspinėlių arba spalvotos medžiagos atkarpėlių kutais.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 704

Juostų audimo tradicija gyva ir dabar. Tradicinių liet. liaudies J. pavyzdžiu plačias ir siauras liaudiškų raštų J. dabar gamina „Dailės" kombinatas. Juostomis puošiamos šiuolaikinės vienaspalvės suknelės, palaidinukės, mokyklinės uniformos. Pagal tradiciją iki šių dienų J. ir juostelės dovanojamos įvairiomis progomis.

Lit.: M. Glemžaitė, Lietuvių tautiniai drabužiai, V., 1955.

JUOZĀITIS Juozas [g. 1918.XII.23 Pakiauliškyje (Prienų rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1945 baigęs Kauno un-tą, dirbo jame ped. darbą. Nuo 1951 Kauno Medicinos in-to vidaus ligų propedeutikos katedros dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kepenų ir kasos vėžio diagnostiką.

JUOZAITỸTĖ Adelė [g. 1907.XI.23 Panevėžio rj.] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių, darbininkė. Dirbdama „Kauno audinių" ir „Audimo" f-kuose, 1934 įsijungė į rev. veiklą, platino kom. lit-rą, organizavo darbininkų pasitarimus, rinko aukas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, dalyvavo streikuose. 1934—35 už rev. veiklą kalėjo Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, IX forte. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—57 dirbo part. darbą. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatė. Nuo 1958 pensininkė.

JUOZAPĀIČIAI, Juozapavas, — kaimas Telšių rj., Nevarėnų apyl., 17 km į š. r. nuo Telšių, 5 km į r. nuo Nevarėnų. 180 gyv. (1959). Iš r. prieina Juozapavo miškas. Yra kultūros namai. 1846.XI J. dvaro valstiečiai atsisakė vykdyti prievoles dvarui, rašė skundą caro valdininkams. Buržuazijos valdymo metais veikė dvi LKP pogr. kuopelės, kurioms priklausė A. Gabalis, S. Jakovlevas, V. Jasinskis ir kt. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė komunistus S. Jakovlevą, J. Stonkų ir kt.

JUOZAPAITỸTĖ Marija [**Kelbauskienė**; g. 1912.III.27 Peterburge] — baleto artistė, Lietuvos TSR liaudies artistė (1953). 1925—29 mokėsi baleto meno, vadovaujama baletmeisterių O. Dubeneckienės, A. Karali ir J. Kiakšto. Nuo 1929 Valstybės teatro, vėliau (iki 1959) Akademinio operos ir baleto teatro baleto artistė. 1934 tobulinosi Paryžiuje, vadovaujama M. Kšesinskos. 1934—35 gastroliavo Monte Karle ir Londone (su liet. baleto trupe), Taline, 1937 Rygoje. 1935—1939 dėstė klasikinį šokį Valstybės teatro baleto studijoje. Per 30 sceninio darbo metų šoko daugiau kaip 40 baleto pastatymų.

Vaidmenys: Pjereta (R. Drigo „Arlekinada"), Jūratė (J. Gruodžio „Jūratė ir Kastytis"), Svanilda (L. Delibo „Kopelija"), Odeta, Aurora (P. Čaikovskio „Gulbių ežeras", „Miegančioji gražuolė"), Raimonda (A. Glazunovo „Raimonda"), Kitri (L. Minkaus „Don Kichotas"), Marija, Balerina (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas", „Kaukazo belaisvis"), Tao-Choa (R. Gliero „Raudonoji aguona"), Chasinta (A. Kreino „Laurensija"), Marytė (J. Pakalnio „Sužadėtinė") ir kt.

Marija Juozapaitytė, atliekanti Kitri vaidmenį, ir Bronius Kelbauskas, atliekantis Bazilijo vaidmenį (L. Minkaus „Don Kichotas")

JUOZAPAVIČIAĨ — kaimas Lazdijų rj., Noragėlių apyl., 7 km į š. r. nuo Seirijų. 162 gyv. (1959). Iš š. r. prie kaimo prieina Dirmiškių miškas. Lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1936). J. susikūrė 1925, išdalijus Raskaučiznos dvaro žemę.

JUOZAPĀVIČIUS Stanislovas [g. 1921.VI.16 Maušuose (Mažeikių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, žemės ūkio darbuotojas. 1942—43 Raudonosios Armijos karys. 1943—44 A. Mickevičiaus partizanų būrio vadas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—48 ir 1951—1953 Vilniaus, Klaipėdos miestų, Tauragės aps., Šiaulių sr. vykdomųjų komitetų pirmininkas arba pirmininko pavaduotojas. 1951 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1952—64 LKP CK narys. 1953—59 LKP CK darbuotojas. 1947—51 ir nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas. 1959—65 Kaišiadorių rj. „Pravienos" kolūkio pirmininkas. 1964 baigė Lietuvos Žemės ūkio akademiją. Nuo 1965 žemės ūkio ministro pavaduotojas.

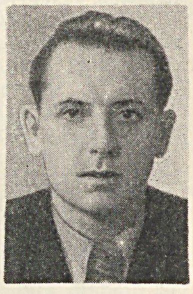

JUOZAPĀVIČIUS Viktoras [1898.XII.23 Marijanavoje (Anykščių rj.) — 1961.II.9 Kaune] — agronomas, arklininkystės specialistas. Baigė Ž. ū. akademiją (Dotnuvoje). 1927—36 Salų ž. ū. m-los vedėjas; atleistas dėl pažangių pažiūrų.

1936—40 Kėdainių žirgyno vedėjas. 1940—41 Lietuvos TSR maisto pramonės liaudies komisaro pavaduotojas. Nuo 1944 Lietuvos Ž. ū. akademijos dėstytojas, nuo 1946 docentas. Be to, 1948—50 agronomijos f-to dekanas, kartu agronomijos ir mechanizacijos f-to neakivaizdinio sk. vedėjas, 1957—59 mokomojo ūkio direktorius.

Ršt.: **V. Juozapavičius** [ir kt.], Darbo arklys kolūkyje, V., 1951; Darbo arklių naudojimas, V., 1952; **V. Juozapavičius, D. Kukenys**, Arklininkystė, V., 1953.

JUOZAPIEČIAI, Švento Juozapo draugija, — reakcinė klerikalinė katalikų darbininkų draugija, įsteigta Kaune 1906 kovai su revoliucinių idėjų plitimu darbininkų tarpe. D-ją įkūrė kun. K. Olšauskas, pats betarpiškai bendradarbiavęs su caro valdžios įstaigomis Kaune. Kunigų ir įmonininkų nurodymu J. šnipinėjo f-kuose ir dirbtuvėse, skundė darbininkus policijai. D-ja turėjo skyrius Šiauliuose, Panevėžyje ir kitur. J. veikė ir pirmaisiais buržuazijos valdymo metais.

JUOZAPINĖS KALNAS — moreninės kilmės kalva Medininkų aukštumoje, 3 km į p. v. nuo Medininkų; aukščiausia Lietuvoje. Aukštis 292 m. Šlaitai lėkštoki, išraižyti raguvų. Susidarė priešpaskutiniojo apledėjimo metu.

JURA — vidurinis mezozoinės eros periodas, sekantis po triaso ir ankstesnis už kreidą. Jis prasidėjo prieš 160 mln. metų ir tęsėsi 30 mln. metų. J. sistemos darinių žemės paviršiuje yra Lietuvos šiaurėje (ties Papile). Toliau į p. ir p. v. juos dengia jaunesnių sistemų nuosėdos, kurių storis ties Stoniškiais (netoli Pagėgių) siekia 139 m. Ten pat yra ir storiausias (107 m) J. darinių sluoksnis. Lietuvoje randama vidurinės bei viršutinės J. nuosėdų. Jas sudaro juodi moliai, rusvai pilki smėliai ir geležingi smiltainiai, šviesiai pilkos klintys. J. sluoksniuose randama fauna daugiausia jūrinė (būdingi galvakojai moliuskai). Apatinės J. metu Lietuvoje buvo sausuma; klimatas šiltas, drėgnas. Vidurinės J. epochoje, dumbant Žemės plutai, Lietuvą iš v. ir p. v. neilgam užplūdo jūra. Sekantis jūros antplūdis buvo viršutinės J. metu. J. periodo pabaigoje Žemės pluta vėl pradėjo kilti. J. metu vykusios jūros transgresijos š. ir š. r. Lietuvoje nuskalavo nemažą dalį triaso, permo ir devono sluoksnių.

JŪRA — upė, Nemuno deš. intakas. Ilgis 177 km, baseino plotas 3986 km^2. Prasideda Žemaičių aukštumos v. šlaite, 10 km į š. v. nuo Rietavo. Teka vingiuodama p. kryptimi pro Rietavą (Plungės rj.), Kvėdarną, Pajūrį (Šilalės rj.), Tauragę. Įteka į Nemuną 81 km nuo jo žiočių, Šilutės rj. Didesnieji intakai: dešinysis — Ežeruona, kairieji — Aitra, Lokysta, Akmena, Šešuvis. Didžiausio intako Šešuvies baseinas užima

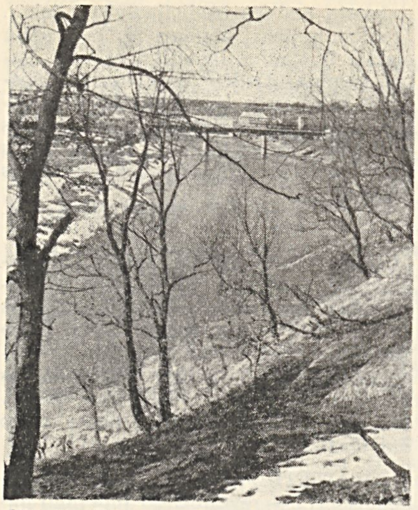

Jūra ties Taurage

48% J. baseino. Vaga vingiuota, jos vid. plotis aukštupyje 10—20 m, vidurupyje ir žemupyje 25—40 m; gylis 0,5—3,0 m. Vid. nuolydis 60 cm/km. Žemupyje, 35 km iki žiočių, nuolydis tik 8 cm/km. Krantai apaugę krūmais, 1—5 m aukščio; vidurupyje atodangos siekia 25 m aukščio. Slėnis vingiuotas, su siaura salpa ir labai ryškiomis terasomis; jo vid. plotis iki Akmenos 300—500 m, žemiau 500—1000 m. Pasižymi staigiais ir aukštais potvyniais ne tik pavasarį, bet ir rudenį po liūčių, o žiemą atlydžių metu. Aukštupyje ir vidurupyje srauni. Srovės greitis 0,2—1,2 m/s. Vid. debitas žiotyse 41,8 m^3/s. Žemupiu plukdomas miškas. Prie J. veikia lentpiūvė Pajūryje. Tauragėje ir Pajūryje yra vandens matavimo postai. Slėnį nuo Akmenos žiočių iki Tauragės apima landšaftinis draustinis, saugantis erozijos veikiamus šlaitus, slėnio formas, gražų gamtovaizdį.

„JŪRA" — **1.** Partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės apskrityse. Būrys pradėtas organizuoti 1942.VIII; jo branduolį sudarė: Vyt. Bieliauskas (vadas), Vl. Bieliauskas (komisaras), A. Grybas (štabo viršininkas), V. Bakys, J. Gaišrys, V. Kasperavičius, P. Ledas ir V. Stankevičius. Partizanai 1943 pirmąją žeminę įsirengė Kajackų miške (Kapsuko rj.), Jūrės upelio krante (iš čia kilo būrio pavadinimas). Būrys didėjo, ginklavosi, plėtė kovinę veiklą. 1943 būryje buvo 23, o 1944 jau 85 kovotojai. Be to, būrys turėjo 50 ryšininkų. „J." būrio partizanai nuleido nuo bėgių 2 priešo kar. ešelonus Kazlų Rūdos—Kauno ir Kazlų Rūdos—Pilviškių glžk. ruožuose, sunaikino 16 vok. automašinų, 247 hitlerininkus ir jų talkininkus; nutraukinėjo telefono-telegrafo ryšius Kauno—Šakių, Šakių—Griškabūdžio keliuose, apšaudydavo hitlerinės kariuomenės ešelonus Kauno—Virbalio glžk. ruože. Būrys turėjo spaustuvėlę, kurioje spausdino sutrumpintus Tarybinio informacijų biuro pranešimus bei atsišaukimus. 1944.VII būryje buvo sudaryti pogrindiniai LKP ir LLKJS Šakių, Marijampolės bei Vilkaviškio aps. komitetai.

2. Buržuazinis mėnesinis laivininkystės, žvejybos ir buriavimo žurnalas, ėjęs 1935—38 Klaipėdoje.

JURAITĖ Jūratė — rašytojos Eugenijos *Tautkaitės* slapyvardis.

JURALEVIČIUS Bronius [g. 1928.XI.1 Ryliškėse (Alytaus rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1953 baigė Lietuvos Žemės ūkio akademiją ir nuo 1954 ten pat dirba ped. darbą, nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie ž. ū. mašinas.

JŪRAS Vaclovas [1921.VI.13 Čežalantune (Kinijos Liaudies Respublika) — 1942.V Vievio rj.] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1940 LKJS narys. 1940 Tauragės g-jos komjaunimo organizatorius. 1941 LLKJS Kauno miesto k-to sekretorius. 1941.VI evakavosi į TSRS gilumą. 1942.IV su grupe pasiųstas į Lietuvą partiz. kovai. Žuvo, kovodamas prieš hitlerininkus.

JURAŠAITIS Aleksandras [1859.XII.24 Balsiuose (Kuršėnų rj.) — 1915.X.9 Vilniuje] — fotografas cinkografas. Fotografijos meno mokėsi Belske (Gardino sr.). Nuo 1902 gyveno Vilniuje, laikė fo-

„Jūra" 1. Partizanų būrio kovotojai

toateljė (1905 įrengė joje cinkografijos skyrių). Darė portretus, fotografavo gamtovaizdžius (Belovežo stumbrų draustinį, Vilnių ir jo apylinkes), liet. dailės parodas, „Rūtos" d-jos teatro spektaklius, I. Trutnevo dailės studijos darbus ir kt. Nuotraukas spausdino period. spaudoje ir įv. leidiniuose. Parengė nemaža klišių Vilniuje veikusiai J. Zavadskio spaustuvei.

JURĀŠIŠKĖS MIŠKAS — miškas Lazdijų rj., 4,5 km į r. nuo Leipalingio, iš š., r. ir p. supąs Avirio ežerą. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Leipalingio girininkijai. Plotas 690 ha; medynų 640 ha. Miškas ištįsęs iš š. į p. apie 7 km. Reljefas banguotas, su pelkėtais įdubimais. Š. r. ir p. v. pakraščiu teka Avirė (Nemuno intakas), pratekanti Avirio ež. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų yra 91%, eglynų 5%, beržynų 4%. Jaunuolynai sudaro 60%, pusbrandžiai medynai 30%, pribręstantieji 9%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 35 metai, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 78,4 ktm/ha. Gausu šernų, stirnų, kiškių. Miškas eksploatacinis. Per š. dalį eina kelias iš Leipalingio į Merkinę, p. v. pakraščiu — iš Leipalingio į Baltašiškę (prie Druskininkų).

JURAŠIŪNAITĖ Nastė [1898.I.21 Kaune — 1952.I.24 ten pat] — aktorė. 1922 baigusi A. Sutkaus dramos studiją, vaidino Tautos teatro ir „Vilkolakio" spektakliuose. Nuo 1926 Kauno dramos teatro aktorė. Sukūrė per 100 vaidmenų.

Vaidmenys: kunigaikštienė Ona (K. Puidos „Mirga"), Julijona (Maironio „Vytautas karalius"), Voverė (V. Krėvės „Šarūnas"), Gaškienė (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Pernel (Moljero „Tartiufas"), Hana Lichta (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas") ir kt.

JURAŠIŪNAS Kazys [g. 1900.II.8 Kaune] — aktorius ir režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1918 įstojo į J. Vaičkaus dramos studiją, dalyvavo jos rengiamuose spektakliuose. 1929 baigęs Kauno dramos teatro vaidybos studiją, dirbo aktoriumi Kauno ir Šiaulių dramos teatruose. Nuo 1934 Kauno dramos teatro aktorius, režisieriaus B. Dauguviečio asistentas. 1941—1948 Kauno jaunojo žiūrovo teatro meno vadovas ir režisierius, nuo 1948 Kauno dramos teatro aktorius. 1952 išvyko tobulintis į Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą, iš kurio grįžęs, iki 1962 dirbo aktoriumi Kauno dramos teatre. Sukūrė daugiau kaip 150 vaidmenų.

Vaidmenys: Prometėjas (Aischilo „Prikaustytas Prometėjas"), Edvardas (R. Blaumanio „Indranai"), Alūnas (V. Krėvės „Šarūnas"), Bosas (H. Hejermanso „Viltis"), Mileris (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Janis Sanderas (A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje"), profesorius Brukmanas (V. Sobko „Naujas vėjas"), Zadorožnas (I. Franko „Pavogtoji laimė"), daktaras Virpša (A. Griciaus „Karšta vasara"); liet. filmuose — Juras („Aušra prie Nemuno"), keltininkas („Tiltas"), ir kt.

Pastatymai Jaunojo žiūrovo teatre: S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių juodvarniais lakščiusių", S. Meilučio „Trys draugai", paties inscenizuotos liet. liaudies pasakos „Tėvo palikimas" ir „Eglė žalčių karalienė", K. Binkio „Atžalynas", O. Miciūtės „Stebuklingoji dėžutė", N. Ostrovskio „Kaip grūdinosi plienas" ir kt.

JURBARKAĨ — kaimas Jurbarko rj., Dainių apyl., 2 km į š. v. nuo Jurbarko, Mituvos kair. krante. 156 gyv. (1959). Prie J. yra Smukučių šilelis. Per J. eina Jurbarkas—Eržvilko kelias. Lentpiūvė, malūnas, medelynas, Jurbarko miškų pramonės punktas. Burž. nacionalistai 1951 nužudė kolūkio pirmininką J. Adomaitį.

JÙRBARKAS — miestas Lietuvos TSR vakaruose, Nemuno ir Mituvos santakoje, 12 km nuo Kaliningrado srities sienos; rajono centras. 4422 gyv. (1959). J. stovi Nemuno deš. krante, kuris ties J. žemas, smėlėtas. Teritorija 413 ha (1959). Plano struktūra stačiakampė. J. senamiestis įsikūręs Nemuno slėnyje, prie pat upės; jo centre yra gotikinio tipo aikštė. Naujamiestis su taisyklingai išplanuotu gatvių tinklu susikūręs į š. nuo senamiesčio, Nemuno slėnio krante. Didžioji miesto dalis yra Mituvos kair. krante; iš š. į p. ją kerta gilus Imsrės (Mituvos intako) slėnis. Sausas, šilų ir kalvų apsaugotas Mituvos deš. krantas pradėtas užstatyti tik taryb. metais. Nemune ties J. yra daugiau kaip 1 km ilgio smėlio sala. Į v. nuo miesto prasideda dideli Smalininkų-Viešvilės miškai.

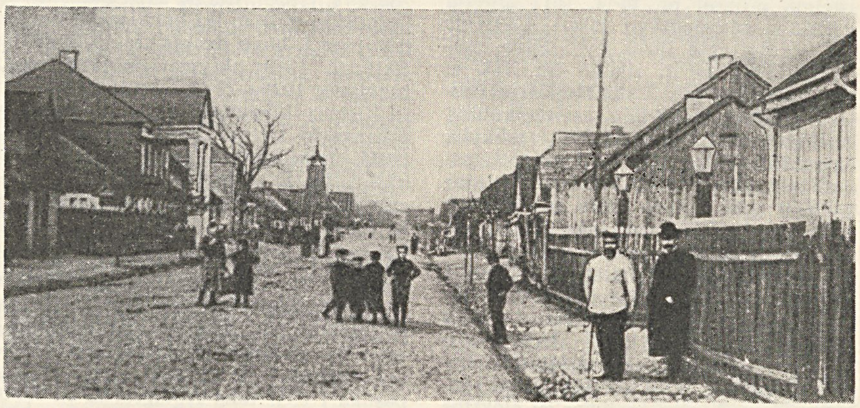

Jurbarkas 1918 metais

Miesto š. dalyje yra didelis pirminio linų apdirbimo f-kas (nuo 1950), laivų remonto dirbtuvės, autotransporto kontoros bazė, sviesto g-la (nuo 1931), skerdykla. Lentpiūvė, stalių dirbtuvės, blokų ir koklių gamybos cechai, stat. org-jų (miesto ir tarpkolūkinės) gamybinės bazės yra vakariniame J. pakraštyje. Be to, mieste veikia vaisvandenių g-la „Nemunas" (nuo 1959), malūnas, lentpiūvė, kepykla, Nemuno žvejybos bazė, buitinio aptarnavimo kombinatas. Plentai jungia J. su Kaunu ir Klaipėda, vieškeliai su Raseiniais, Skaudvile. Ties J. veikia keltas per Nemuną; nuo jo eina kelias į Šakius. Nemunu pro J. kursuoja motorlaiviai į Klaipėdą ir Kauną.

Pagrindinės J. gatvės asfaltuotos, jomis kursuoja autobusai; miesto centre vietoj buv. turgavietės įrengtas skveras. Mieste gausu žalumynų. Abipus Mituvos yra buvusio J. dvaro parkas, įk. XIX a.; jame 1950 pastatytas paminklas skulpt. V. Grybui. Parko p. pakraštyje yra D. Tėvynės karo kapinės. Naujas kultūros ir poilsio parkas įkurtas naujamiestyje. Mieste yra 100 lovų ligoninė (įst. prieš I pasaul. karą; 1925—48 tuberkuliozinė ligoninė), 30 lovų gimdymo namai. Veikia vidurinė m-la (nuo XVIII a. vidurio pradinė, 1918—24 „Saulės" prog-ja, 1924—31 „Saulės" g-ja, nuo 1931 valst. g-ja), vakarinė darbo jaunimo vid. m-la (1946—1953 prog-ja), vaikų darželis-lopšelis, kultūros namai (nuo 1947) su liaudies teatru, plačiaekranis 300 vietų kino teatras, V. Grybo memorialinis muziejus (nuo 1956). Leidžiamas rajoninis laikr. „Šviesa" (nuo 1963; 1949—50 „Tarybinė vėliava", 1950—62 „Po Spalio vėliava").

Miesto š. v. pusėje yra Bišpilio piliakalnis. Iš š. ir v. jį juosia Imsrė, p. pusėje yra gili dauba. Piliakalnio šlaitai statūs, aikštelė ovalo formos, 58 m ilgio, 28 m pločio. Jos r. pakraštyje išlikęs apie 5 m aukščio pylimas. Aikštelėje bei šlaituose pastebimas kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta žiestos keramikos, arbaletinių strėlių antgalių, peilių, ylų, cilindrinių spynų raktų ir kt. XII—XIV a. dirbinių. Dalis radinių yra Kauno ist. muziejuje.

Nemuno krante, 3 km į p. v. nuo Mituvos žiočių, yra greta viens kito 2 nedideli kalneliai, vad. *Bišpiliukais*. Į š. ir v. nuo kalnelių pastebimos didelio užslinkusio griovio žymės. Manoma, jog ant šių kalnelių buvo vok. kronikose dažnai minima Georgenburgo (Jurgenburgo) pilis, viena seniausių kryžiuočių pilių prie Nemuno. Ją pastatė Nemunu atplaukę Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų riteriai 1259. Maždaug tuo pačiu metu lietuviai pasistatė pilį Bišpilio piliakalnyje. Lietuviams sumušus kryžiuočius ir kalavijuočius prie

Durbės (1260), kryžiuočių įgula buvo priversta iš Georgenburgo pasitraukti. 1343 kryžiuočiai vėl sugrįžo į pilį ir ją atstatė. Kovos dėl šios pilies vyko iki XV a. pradžios. 1403 pilį paskutinį kartą sudegino Vytauto kariuomenė. Sutriuškinus kryžiuočius Žalgirio mūšyje, pilis neteko strateginės reikšmės. Praėjus kryžiuočių puldinėjimų pavojui, prie Mituvos žiočių ėmė kurtis J. gyvenvietė. 1422 nustačius Lietuvos ir ordino sieną, J. tapo pasienio punktu. XV a. pirmojoje pusėje jame buvo įsteigta muitinė. Būdamas prie svarbaus prekybinio vandens ir sausumos kelio, ėjusio iš Kauno į Tilžę, Klaipėdą, Karaliaučių, J. sparčiai augo. Prekybinė J. reikšmė ypač padidėjo nuo XVI a. pr., pradėjus intensyviai kirsti didžiules J. apylinkių girias ir plukdyti miško medžiagą Gdansko ir Karaliaučiaus laivų statykloms. XVI a. ist. šaltiniuose jau minimas ir J. dvaras. 1557 Jurbarke įsteigta pirmoji pr. m-la. 1611 miestui suteiktos Magdeburgo teisės. Tada jis jau turėjo apie 3000 gyv. Savo prekybinę reikšmę J. išlaikė iki XIX a. pab. Dar 1862 per J. muitinę buvo pervežta prekių už 10 mln. carinių rublių. Pradėjus tiesti geležinkelius, prekyba Nemunu, o kartu ir J. augimas palaipsniui sustojo (1864 J. buvo 300 kiemų ir 2659 gyv., 1880 — apie 3000 gyv.). 1901 pro J. iš Vokietijos buvo gabenama į Kauną V. Lenino redaguojama „Iskra". 1906 didelė dalis miesto sudegė. 1915 J. smarkiai apgriovė kaizeriniai okupantai. Burž. metais J. buvo valsčiaus centras (1923 — 4409 gyv.). Mieste įsikūrė keletas nedidelių dirbtuvių (mezgyklų, milo vėlyklų, vilnų karšyklų ir pan.), garo malūnas su elektros stotele ir lentpiūve, baldų f-kas, pieninė. Veikė vartotojų kooperatyvas, „Lietuvos banko" ir „Ūkio banko" skyriai bei keletas smulkesnių bankelių, keliasdešimt parduotuvių, tuberkuliozinė ligoninė su 3 gydytojais, g-ja, žemoji techn. m-la, mkt. kursai, Valančiaus liaudies un-tas, 4 pr. m-los, valst. biblioteka, našlaičių ir senelių prieglaudos, vaikų darželis. 1928—33 pro J. iš Vokietijos į Kauną buvo gabenama nelegali kom. lit-ra. 1929—30 Jurbarke buvo slaptas jos sandėlis. Mieste burž. laikotarpiu veikė LKP, LKJS, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos pogr. kuopelės. Nuo 1929 Jurbarke gyveno ir kūrė skulpt. V. Grybas, už pažangią veiklą vok. faš. okupantų 1941 sušaudytas drauge su 350 J. gyventojų. D. Tėvynės karo metu kautynėse su vok. faš. kariuomene ties J. pasižymėjo taryb. kariai I. Frolovas, S. Sergejevas, V. Tolstikovas; už tai jiems suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Taryb. metais rekonstruotas miesto centras ir pagrindinės gatvės, pastatyta daug gyv. namų, įmonių, visuom. pastatų, jų tarpe nauja vid. m-la (1960), plačiaekranis kino teatras (1961), keletas parduotuvių.

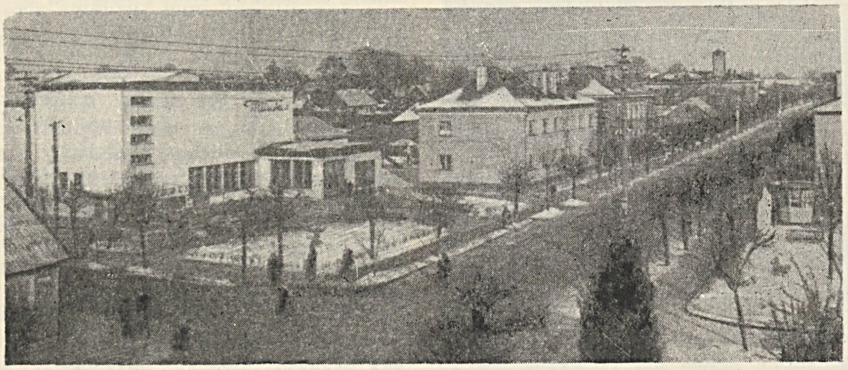
Jurbarkas. Miesto centras 1964 metais

JŪRBARKO MIŠKAS — miškas Jurbarko rj., 5 km į v. nuo Jurbarko, abipus plento į Klaipėdą. Plotas 3951 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis. Miško p. pakraštys siekia Nemuną, š. r.— Mituvą.

JURDAIČIAI — kaimas Joniškio rj., Buivydžių apyl., 16 km į v. nuo Joniškio. 232 gyv. (1959). Kaimą supa Beržynės ir Didmiškio miškai. Iki buržuazinės žemės reformos J. buvo dvaras. Jo darbininkai 1905 ir 1918 aktyviai dalyvavo rev. judėjime. 1926—27 A. Jasutis, Izidorius ir Klemas Misiuliai Jurdaičiuose leido pažangaus turinio nelegalų hektografuotą laikraštėlį „Liaudie, už laisvės irklų". Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė komjaunuolį A. Nauduždą.

JŪRĖ — 1. Upė Kapsuko ir Vilkaviškio rj., Višakio kair. intakas. Ilgis 39 km, baseino plotas 108 km^2. Išteka iš Ežerėlio pelkių, 4 km į p. nuo Ežerėlio gyvenvietės. Teka per Kazlų Rūdos miškus į p. v., nuo Kazlų Rūdos pasuka į v. ir teka lygiagrečiai su Kauno—Virbalio geležinkeliu. Įteka į Višakį 6 km nuo jo žiočių, netoli Pilviškių. Intakai: Judreika, Meškupis (abu kair.). Vid. nuolydis 82 cm/km. Slėnis siauras ir negilus. Vid. debitas žiotyse 0,62 m^3/s.

2. Darbininkų gyvenvietė ir geležinkelio stotis Kapsuko rj., Guobų apyl., 6 km į r. nuo Kazlų Rūdos, prie Kauno—Virbalio geležinkelio. 502 gyv. (1959). J. supa Maracků, Skriaudžių ir Gudelių miškai. Š. pakraščiu teka Pilvė. Per J. eina kelias iš Višakio Rūdos į Kauno—Kapsuko plentą. Per J. glžk. stotį išvežamos durpės iš Ežerėlio durpyno. Yra girininkija (nuo 1926), felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė mokykla (1928—51 pradinė, 1951—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1945). Gyvenvietė įsikūrė I pasaul. karo metu, įsteigus geležinkelio stotį. 1923 buvo 219 gyv.; 1925 paskirtas plotas gyvenvietei plėsti, išplanuotas stačiakampis gatvių tinklas. 1928 pastatytas malūnas ir lentpiūvė.

3. Kaimas Kapsuko rj., Višakio Rūdos apyl., 2 km į š. v. nuo Kazlų Rūdos, prie Jūrės upelio. 423 gyv. (1959). Per kaimą eina kelias iš Kazlų Rūdos į Višakio Rūdą. Iš š. ir š. v. prieina Dambravinos, iš p.— Kazlų Rūdos miškas. Jūrėje yra Kazlų Rūdos medžio apdirbimo kombinatas, med. punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1929), biblioteka (nuo 1949). Nuo XIX a. antrosios pusės iki D. Tėvynės karo veikė 3 gaterių pramoninė lentpiūvė. Dalis jos produkcijos buvo eksportuojama į užsienį. Prie lentpiūvės dar veikė malūnas, milo vėlykla ir aliejaus spaudykla. Burž. nacionalistai 1947 nužudė darbininkus B. Gomoliauską, V. Vaičiulavičių ir A. Batulevičių, 1949 — nužudė apylinkės pirm. K. Simokaitį, liaudies gynėją J. Baltrukonį.

JURĖNAS Eduardas [g. 1923.V.6 Plundakuose (Kupiškio rj.)] — dailininkas. 1949 baigęs Vilniaus Dailės in-to grafikos katedrą, dėsto Dailės in-te, dalyvauja respublikinėse, visasąjunginėse ir tarptautinėse (Bulgarijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, 1959—60, ir kt.) dailės parodose. Nuo 1951 TSKP narys. 1951—60 Grož. lit-ros leidyklos meninės redakcijos vedėjas. Dirba knygų meninio apipavidalinimo, iliustravimo ir lakštinės grafikos srityse, vartodamas daugiausia lino raižinių techniką.

Iliustravo stiklo raižiniais A. Pociaus „Rytmetis Užugirio kaime" (1955), A. Vienuolio „Iš mano atsiminimų" (1957), lino raižiniais B. Sruogos „Dievų mišką" (1959—60), J. Paukštelio „Netekėk, saulele!" (1963), sukūrė J. Švedo (1949), V. Kapsuko, R. Mizaros, P. Cvirkos, B. Sruogos (1960) portretus, užsklandų, inicialų, viršelių aplankų ir kt.

Ršt.: Pradedančiajam grafikui, V., 1963.

JŪRĖNAS Adomas [g. 1910 Daukniškėliuose (Biržų rj.) — 1946] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1933—36 Lietuvos Jaunimo s-gos narys. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1941 Joniškėlio vls. partinės org-jos sekretorius. Nužudytas burž. nacionalistų.

JUREVIČIENĖ Marcelė [g. 1906.II.20 Piliukiškėje (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. 1932 Vilkaviškyje įsijungė

į rev. veiklą, platino kom. lit-rą, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1939 Komunistų partijos narė. 1940 pr. suimta, 1941 part. darbuotoja Vilkaviškyje, LKP V suvažiavimo delegatė. D. Tėvynės karo metais dirbo Gorkio sr. ir kitur. Po karo part. darbuotoja Vilkaviškyje, vėliau Jurbarke. Nuo 1956 pensininkė.

JURĒVIČIUS Adolfas [g. 1910.VI.10 Kapiniškėse (Varėnos rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Vaikystėje ir jaunystėje dirbo pas buožes. 1937 įsijungė į rev. veiklą, tais pat metais LKP Varėnos org-jos priimtas į Komunistų partiją. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JURĒVIČIUS Algirdas [g. 1915.II.27 Biržuose] — inžinierius tekstilininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). Baigė Kauno un-tą. 1944—58 dirbo tekstilės pramonėje Biržuose, Kaune, Vilniuje. 1958—65 Lietuvos TSR MT Valst. moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to darbuotojas. Padarė technologinius projektus vilnonių audinių f-kui „Drobė", vilnonių audinių f-kui „Spartuolis" ir Lentvario kilimų f-kui.

Ršt.: **A. Jurevičius, A. Paulauskas**, Pluoštinės medžiagos, K., 1958; **A. Jurevičius, A. Čižas**, Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas, d. 1, V., 1962.

JURĒVIČIUS Jonas [1910.VIII.24 Pranapolyje (dab. Čargarai, Vengerovo rj., Novosibirsko sr.) — 1943.VII.5 Krasnaja Slobodoje (Maloarchangelsko rj., Kursko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Vaikystėje tarnavo piemeniu. 1928 priimtas į VLKJS. 1928—33 mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame un-te Maskvoje. Baigęs mokslą, Kazio Jūraičio pavarde išvyko dirbti komjaunimo pogr. darbo į Lietuvą. Buvo LKJS Kauno rj. k-to narys. Kaune priimtas į Komunistų partiją. 1933 suimtas Alytuje. 1934 nuteistas 8 metus kalėti. Pasikeitus TSRS ir Lietuvai polit. kaliniais, 1935.VIII atvyko į Maskvą, dirbo LKP atstovybėje prie Kominterno Vykd. K-to. Bendradarbiavo „Priekale". Nuo 1940 pr. dirbo Liublino (Maskvos sr.) f-ke, paskui Visasąjunginiame radijo k-te. 1941 LKP CK instruktorius Kaune. D. Tėvynės karo pr. drauge su kitais padėjo organizuoti Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją, vėliau dirbo tos divizijos polit. skyriaus viršininko padėjėju komjaunimo reikalams, paskui pulko partorgu. Žuvo fronte.

JURĒVIČIUS Mykolas [g. 1920.VI.12 Geniuose (Panevėžio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1940 įstojo į LKJS. 1941 dirbo adm. darbą. 1942—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1946—47 Kėdainių aps. vykdomojo komiteto inspektorius. 1948—53 part. darbuotojas Dotnuvoje, Radviliškyje, Kėdainiuose. 1957 baigęs Resp. partinę m-lą, dirbo part. darbą Linkuvoje, Akmenėje, Joniškyje. Nuo 1965 LKP Joniškio rj. k-to I sekretorius. 1960—61 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1961 LKP CK narys.

JURĒVIČIUS Romualdas [g. 1929.IV.17 Kaune] — ūkinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo konditerijos f-ke „Pergalė" (Vilniuje). Nuo 1956 TSKP narys. 1957—58 Respublikinės prekių kokybės inspekcijos v-bos viršininkas, paskui Valstybinio mokslinio technikos k-to vyr. specialistas. 1960—61 Valstybinės plano komisijos skyriaus viršininkas, 1961—63 LŪT pirmininko pavaduotojas, nuo 1965 maisto pramonės ministras. Nuo 1963 LKP CK narys.

JURĒVIČIUS Stepas [1818 Astrave (netoli Biržų) — 1893 Vaitkūnuose (Biržų rj.)] — liaudies dailininkas. Kilęs iš baudžiauninkų. Jam vadovaujant, Astravo dvaro rūmams (past. XIX a. vid.) buvo pagaminti meniniu atžvilgiu vertingi mediniai paneliai, frizai, karnizai, parketinės su intarsijomis grindys ir kita. Jono bažnyčioje Biržuose (pastatytoje 1853, archit. L. Anikinis) J. padarė J. Tiškevičiaus šeimos ložes ir medines presbiterijos groteles. Apie 1885 grafo išmestas iš kumetyno ir apsigyvenęs Vaitkūnuose, dirbo medžio raižinius (keletas jo estampų saugoma Čiurlionio dailės muziejuje ir Šiaulių „Aušros" muziejuje), medžio skulptūras, dažytas skrynias ir kt.

Lit.: **K. Čerbulėnas**, Stepas Jurevičius — talentingas liaudies meistras.—„Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 2, V., 1960.

JURĒVIČIUS Tadas [XVIII—XIX a. pr.] — poetas, lotyniškų eilėraščių pavyzdžiu parašęs lietuviškų eilėraščių. Spėjama, kad tai jėzuitas, drauge su K. Bogušu mokytojavęs Gardine, miręs 1806. Galimas dalykas, šiam J. priklauso eiliuotas kūrinys „Vanda buvo graži merga" ir Vergilijaus bei Ovidijaus ištraukų vertimai, kuriuos K. Bogušas įdėjo į savo veikalą „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią" (1808).

JÙRGA Juozas [g. 1907.V.25 Šauliuose (Eišiškių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, muzikas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1965). Į rev. judėjimą įsijungė 1928, dirbdamas V. Baltarusijos Kom. jaunimo s-goje Vilniuje. Nuo 1932 Komunistų partijos narys (su pertrauka 1937—60). 1933 baigė Vilniaus Konservatoriją. Vilniaus krašte užrašė apie 2500 liaudies dainų melodijų, organizavo chorus. 1937—39 dirbdamas Tautosakos archyve Kaune, t. p. rinko dainas, paskui dėstė muziką Kelmėje, Vilniuje. 1943 buvo J. Pševalskio vadovaujamos kom. org-jos Vilniuje narys. 1944—45 Radijo k-to muz. redaktorius. 1945—52 Lietuvos TSR MA Istorijos in-to fonogramų kabineto vedėjas. Nuo 1954 dėstė muziką vid. m-loje, Kultūros-švietimo technikume. Išleido keletą liet. liaudies dainų, šokių ir žaidimų rinkinių.

JÙRGAIČIAI — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Meškuičių apyl., 6 km į p. v. nuo Meškuičių, 1 km į r. nuo Šiaulių—Rygos geležinkelio. 114 gyv. (1959). Per kaimą teka Kulpė. Jos kair. krante yra balno formos piliakalnis, vad. Pilies (arba Kryžių) kalnu. Apardytas XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje, statant kryžius.

2. Kaimas Šilutės rj., Inkaklių apyl., 4 km į p. v. nuo Švėkšnos. 70 gyv. (1959). V. pakraščiu teka Ašva, š.— jos intakas Telšina; iš r. prieina Kalkiškės miškas. Yra taryb. ūkio gamybinių pastatų. Kaimo pakraštyje, šalia Jomantų piliakalnio, buvo dviejų pilkapių liekanos. Dalis I—III a. radinių, paimtų iš pilkapių, yra Vilniaus istorijos-etnografijos muziejuje. Dideliame plote apie pilkapius randama gintarinių ir stiklinių karolių, sudegusių žmonių kaulų ir kitų IX—XIII a. radinių. J. minimi 1695 Švėkšnos dvaro ir miestelio inventoriuje (6 šeimos). Burž. nacionalistai po D. Tėvynės karo kaime išžudė Jucių šeimą.

JÙRGAIČIŲ-NARUTÁIČIŲ PÉLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 12 km į š. v. nuo Šiaulių. Plotas 304 ha. Pelkė ištįsusi iš š. r. į p. v. tarp Jurgaičių ir Narutaičių kaimų; p. v. pakraštys siekia Ringuvą (Ventos intaką). Per pelkę teka Luponė (Ringuvos intakas). J.-N. p. — sausuminės kilmės plynraistinė ir raistinė žemapelkė. Durpių klodo didžiausias storis 3 m, vid. 1,2 m. Vyrauja medieninės, medieninės-viksvinės ir viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 15%.

JURGÁITIENĖ Vaclova [g. 1890.III.22 Naujokuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. 1919 išrinkta Mosėdžio (Skuodo rj.) rev. k-to nare. Nuo 1919 rėmė LKP pogr. veiklą. 1923 kuopininkų sąrašo kandidatė rinkimuose į II seimą. 1923 kartu su kitais kuopininkais kalinta Šiaulių kalėjime. Išėjusi iš kalėjimo 1924, toliau dirbo rev. darbą. Bendradarbiavo laikraščiuose „Darbininkų gyvenimas" ir „Žemaitis". Nuo 1940 Komunistų partijos narė. Hitlerininkams veržiantis į Lietuvą, evakavosi į Jaroslavlio sritį. 1945—54 dirbo part. ir visuom. darbą Mosėdyje. 1963 išleido atsiminimus „Nebuvo kada drobelių austi".

JURGÁITIS Enrikas [g. 1912.I.26 Mosėdyje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Savamokslis dailininkas. 1932 buvo priimtas Mosėdyje į LKP kuopelę, dirbo propagandinį darbą. 1933—34 LKP Klaipėdos krašto k-to narys, padėjo organizuoti darbininkų pasitarimus, iliustravo part. org-jos šapirografu spausdinamus atsišaukimus. Už rev. veiklą 1934 nuteistas 4 metus kalėti. Kauno ir IX forto kalėjimuose iliustravo politinių kalinių rankraštinius žrn. „Kovotojas", „Politkalinys" (pseudonimai MP,

Mopec). Nuo 1938 dirbo Kaune ketaus liejykloje, padėjo organizuoti darbininkų streikus, 1939.X.11—12 demonstracijas. 1940 kalėjo Pabradės priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 dirbo adm. darbą. 1942—44 kovojo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje. 1944—52 dirbo partinį, administracinį ir ūkinį darbą Klaipėdoje, Plungėje. 1952—54 mokėsi Resp. partinėje m-loje. Nuo 1954 Vilniuje dirbo ped. darbą. Nuo 1956 Partijos istorijos in-to darbuotojas. 1962 Vilniuje, Istorijos-revoliucijos muziejuje, buvo surengta J. paveikslų paroda.

JURGÁITIS Jonas [1884.VII.16 Žagarėje — 1946.IV.18 Mosėdyje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1911 dalyvavo Liepojos darbininkų streike. Už rev. veiklą carinių žandarų buvo persekiojamas. 1914 emigravo į JAV. Čikagoje ir Niujorke dirbo pažangiose liet. org-jose, padėjo leisti laikr. „Vilnį". 1921 grįžęs į Mosėdį, dirbo rev. darbą. Už tai keletą kartų buvo kalinamas Šiaulių, Bajorų kalėjimuose ir Varnių konc. stovykloje. 1933 ištremtas į Slavikus (Šakių rj.). 1940—41 Mosėdyje dirbo adm. darbą. 1941.VI evakavosi į Jaroslavlio sr. Nuo 1942 Komunistų partijos narys. 1945—46 dirbo ūkinį darbą Kretingoje.

JURGÁITIS Jonas [g. 1914.IV.28 Naujokuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Augdamas rev. šeimoje, jau nuo vaikystės buvo areštų, kratų ir persekiojimų liudininkas, grūdinosi revoliucinėje kovoje. Nuo 1933 Komunistų partijos narys, Mosėdžio parajonio k-to sekretorius. Dirbdamas statybose Mosėdyje, Salantuose, Skuode, Palangoje, išvystė plačią rev. veiklą. Už tai 1933, 1935 ir 1936 buvo kalinamas. Iš viso suimtas 10 kartų. Rev. veiklos nenutraukė ir tarnaudamas kariuomenėje. 1940—41 dirbo adm. darbą Kretingoje, Biržuose. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 dirbo part. darbą Šiauliuose, Varėnoje. 1949—52 mokėsi Aukštojoje part. m-loje Maskvoje. Nuo 1952 LKP CK skyriaus vedėjas, CK reikalų v-bos valdytojas. 1949—56 LKP CK narys.

JURGÁITIS Konstantinas [1900—1959 Žagarėje] — pilietinio karo Rusijoje ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras. Kilęs iš darbininkų. Mokėsi Žagarėje. 1918 savanoriu stojo į Raudonąją Armiją. Dalyvavo kovose prieš baltagvardiečius ir užsienio interventus. Pasibaigus piliet. karui, liko Raudonojoje Armijoje. 1931 Kijeve baigė ryšių vadų pasitobulinimo kursus. 1942 paskirtas į 16 liet. diviziją; buvo 39 atskirojo ryšių bataliono kuopos vado pavaduotoju, vėliau — divizijos štabo ryšių sk. viršininku. 1943 komandiruotas į divizijos atskirąjį atsargos šaulių batalioną. Po karo dirbo part. ir adm. darbą Lietuvoje.

JURGÁITIS Vaclovas [g. 1922.I.17 Mosėdyje (Skuodo rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kultūros darbuotojas. Gimęs revoliucionierių šeimoje. 1942—1945 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 TSKP narys. Demobilizuotas kapitono laipsniu, dirbo LKP CK aparate. 1953 baigė Aukštąją partinę m-lą Maskvoje. 1956—59 Kultūros m-jos Kultūros-švietimo v-bos viršininkas. Nuo 1959 Resp. bibliotekos direktorius, „Bibliotekų darbo" redaktorius.

JÙRGELAS Bronius [1893.X.24 Spraudaičiuose (Šilalės rj.) — 1951.IX.12 ten pat] — ūkinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1951.IV.29 išrinktas Žvingių kolūkio pirmininku. Burž. nacionalistų nužudytas.

JURGELIÓNIS Antanas [g. 1894.IV.14 Aknystoje (Latvijos TSR] — gydytojas mikrobiologas epidemiologas, medicinos mokslų kandidatas (1950), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1964). 1926 Paryžiuje baigė med. mokslus. 1928 Lietuvos Ž. ū. akademijos mikrobiologijos katedros vedėjas, vėliau mikrobiologijos dėstytojas. 1940 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos liaudies komisariato priešepideminės v-bos viršininkas. 1944—48 Panemunėlio ambulatorijos vedėjas. 1948—1951 Resp. priešmaliarinės stoties vedėjas Vilniuje. Nuo 1951 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to epidemiologijos, nuo 1959 gerontologijos skyriaus vedėjas.

JURGELIÓNIS Kleofas [1886.I.1 Panemunėlyje (Rokiškio rj.) — 1963.XII.24 Riversaide (Kalifornija, JAV)] — rašytojas. Augo Panemunėlyje. Nuo 1896 mokėsi Peterburgo g-joje, dalyvavo liet. mėgėjų teatro veikloje, išvertė į liet. kalbą operetę „Adomas ir Ieva". Nuo 1906 reiškėsi kaip poetas, pasirašinėdamas Jurgio ir Kalėdų Kaukės slapyvardžiais. Už rev. veiklą buvo 1907 suimtas ir kalinamas Vilkaviškyje. Tais pačiais metais pabėgęs iš kalėjimo, nuvyko į Suomiją, vėliau į Prancūziją. Škotijoje išmoko raidžių rinkėjo amato ir dirbo laikr. „Rankpelnis" redakcijoje. Nuo 1908 studijavo kalbotyrą Krokuvos un-te, parašė lenkų k. studiją „Panemunėlio tarmės fonetika" (liet. kalba išl. 1911 JAV). Nuo 1909 gyveno JAV, kurį laiką dirbo „Laisvosios minties" spaustuvėje ir redakcijoje, išleido kritikos studiją „A. Vienožinskis ir jo dainos" (1910), „Deklamatorių" (1911), „Mįslių knygą" (1913), išvertė į liet. kalbą V. Šekspyro tragediją „Makbetas" (išl. 1915), išleido eil. rink. „Glūdi-liūdi" (1916). Nuo rev. tematikos kūrinių ilgainiui pasuko į modernistinę individualinių motyvų poeziją. I pasaul. karo metais išspausdino eiliuotą pjesę — pasaką „Uždraustas geismas" („Naujoji gadynė", 1917, Nr. 3, 5), išleido anglų k. brošiūrą apie Lietuvą. 1919 baigė Čikagos un-to juridinį f-tą ir kurį laiką vertėsi advokato praktika. Dirbo laikr. „Lietuva", „Draugas", „Naujienos", „Tėvynė" redakcijose. 1930 parašė dramatizuotą rom. „Makalų šeimyna", vaizduojantį liet. emigrantų buitį. Period. leidiniuose spausdino daugiausia erotinės tematikos eilėraščius, vertė į liet. kalbą persų bei tadžikų poeto Omaro Chajamo kūrinius.

Lit.: **B. Sirakuzinas [B. Sruoga]**, Kl. Jurgelionis (Kalėdų kaukė): Gludi liūdi ir kitos lirikos eilės.—„Skaitymai", kn. 21, K., 1923; **V. Kapsukas**, Kl. Jurgelionio „Glūdi liūdi".— Raštai, t. 6, V., 1963; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

JURGELIÓNYS — **1.** Kaimas Eišiškių rj., 5 km į š. r. nuo Dieveniškių, prie kelio į Ašmeną; apylinkės centras. 101 gyv. (1959). Elektrinė, lentpiūvė (nuo 1954), malūnas, parduotuvė, aštuonmetė m-la (1905—50 pradinė, nuo 1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1959).

2. Kaimas Ukmergės rj., Siesikų apyl., 15 km į š. v. nuo Ukmergės, 10 km į p. v. nuo Taujėnų. 75 gyv. (1959). Kaimą supa Siesikų ir Užulėnio miškai. Lentpiūvė (1961), pradinė mokykla (nuo 1919).

3. Kaimas Alytaus rj., Jurgelionių apyl., 12 km į š. r. nuo Alytaus, 6 km į p. nuo Butrimonių. 50 gyv. (1959). Yra Tabalenkos aštuonmetė m-la (1922—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė).

„JURGĒLIS" — liaudies ratelis, kai kur vadinamas **meistreliu**. Muz. metras $^2/_4$. Žaidžiant dainuojama: „Jurgeli, meistreli, mokyk savo vaikus. O jūs, vaikai, taip darykit, kaip tėvelis daro". Visi susikabinę eina ratu, o vienas lieka rato viduryje. Ką vidurinis daro, visi turi kartoti. Kuris nepataiko, eina į rato vidurį. Sceninę ratelio kompoziciją sukūrė J. Gudavičienė.

Lit.: Suk, suk ratelį. . ., [šokiai ir žaidimai], V., 1957; Jaunieji darbininkai, [šokiai ir žaidimai vaikams], V., 1961.

JURGĒLIŠKĖ — kaimas Švenčionių rj., Svirkų apyl., 13 km į š. v. nuo Adutiškio, 2 km į š. nuo Švenčionių—Adutiškio kelio. 131 gyv. (1959). Yra 50 kW elektrinė (nuo 1959). J. apylinkėje vok. faš. okupacijos metais veikė taryb. partizanai; komjaunuoliai platino taryb. spaudą, rinko ir perdavinėjo žinias partizanams, padėjo naikinti kar. ešelonus.

JURGELIŪNAS Antanas [1872.VII.2 Vabalninke — 1943.VIII.5 ten pat] — gydytojas bakteriologas higienistas. 1896 baigė Peterburgo un-to gamtos skyrių. 1900 baigė Kijevo un-tą. 1900—03 gydytojas Kijevo ligoninėse. 1903—10 Kijevo bakteriologijos in-to asistentas. 1910 Kijeve apgynė mokslų daktaro disertaciją „Bendrosios tuberkuliozės kilmės ir vystymosi klausimu". 1910—15 Maskvos un-to bakteriologijos in-to asistentas, direktoriaus pavaduotojas. 1916 gavo privatdocento vardą ir dėstė Maskvos un-to patologinės anatomijos katedroje. 1921 Lietuvoje paskirtas Valstybinio higienos in-to vedėju. 1922 dėstė bakteriologiją Aukštuosiuose kursuose. Nuo 1922 Kauno un-to profesorius, higienos ir bakteriologijos katedros vedėjas, kartu Valstybinio higienos in-to direktorius. Nuo 1934 pensininkas. Paskelbė apie 30 moksl. darbų, kuriuose nagrinėjami patologijos, serologijos, apkrečiamųjų ligų ir higienos klausimai.

JŪRGEŽERIAI — kaimas Kapsuko rj., 4 km į v. nuo Kalvarijos, į š. nuo Kalvarijos—Vištyčio kelio; apylinkės centras. 269 gyv. (1959). Yra Jurgežerių ež. ir Jurgežerių šilelis. Į r. nuo kaimo prasideda Jurgežerių pelkė. 1920 įsteigta pr. m-la, 1963 perkelta į Kumečių kaimą.

JŪRGEŽERIŲ PĖLKĖ — pelkė Kapsuko rj., 2,5 km į v. nuo Kalvarijos. Plotas 293 ha. Ežerinės kilmės kupstuota plynraistinė žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 21 ha). Durpių klodo didž. storis 3,3 m, vid. 1,7 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 9,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo storis iki 9 m.

JURGÌNIS Juozas [g. 1909.II.5 Vikonyse (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, istorikas, istorijos mokslų daktaras (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Anykščių prog-joje, Ukmergės ir Panevėžio g-jose; baigė gimnaziją eksternu 1929 Rokiškyje. 1929 buvo įstojęs į Kauno un-tą. 1926—28 LKJS narys Ukmergėje, 1928—40 LKP narys Panevėžyje, Kaune. Bendradarbiavo „Balse". Už rev. veiklą 1929 suimtas ir nuteistas 4 metus kalėti. Buvo kalinamas Panevėžio, Kauno, IX forto ir Šiaulių kalėjimuose. Kalėdamas išvertė iš rusų k. į lietuvių k. V. Figner „Kai gyvenimo laikrodis sustoja" (vertimas išl. 1938). 1934 pašauktas atlikti kar. prievolės. Grįžęs iš kariuomenės, vėl studijavo Kauno un-te, dalyvavo studentų istorikų d-jos „Scientia" veikloje. 1937 pavasarį drauge su kitais šios d-jos nariais organizavo studentų susirinkimą Ispanijos antifašistams paremti. Birželio mėn. saugumo policija suėmė J. ir, neturėdama pagrindo sudaryti bylai, atidavė nubausti Kauno karo komendantui. J. buvo išsiųstas į Pravieniškių durpyną. Atlikęs bausmę, išvyko į užsienį, nuo 1937.X pastoviai gyveno Švedijoje, įstojo į Stokholmo Aukštosios m-los humanitarinį f-tą. Bendradarbiavo liberalinės buržuazijos dienraštyje „Lietuvos žinios", žurnale „Kultūra" ir pažangiojoje Amerikos lietuvių spaudoje — dienraščiuose „Laisvė" bei „Vilnis" ir žrn. „Šviesa". Padėjo LKP CK susisiekti su LKP atstovybe prie Kominterno Vykd. K-to. Išleido knygą apie Nanseną (1939). 1939.IV—XII gyveno JAV, bendradarbiavo pažangiojoje liet. spaudoje, lankėsi daugelyje miestų, skatino remti LKP vadovaujamą antifaš. kovą Lietuvoje; parašė liet. kalbos vadovėlį „Labas rytas". 1940.I—VI vėl gyveno Stokholme kaip oficialus „Lietuvos žinių" korespondentas. Į Lietuvą grįžo, nuvertus fašistinę diktatūrą, kurį laiką dirbo Užsienio reikalų m-joje, kaip jos bendradarbis lankėsi Vokietijoje bei Šveicarijoje, 1941.I—IV dirbo lietuvių repatriacijos iš Klaipėdos ir Suvalkų kraštų komisijos (būstinė Klaipėdoje) sekretoriumi. Po to iki D. Tėvynės karo pr. buvo Meno reikalų v-bos prie Liaudies Komisarų Tarybos viršininko pavaduotoju, bendradarbiavo taryb. spaudoje. Hitlerinės okupacijos metais gyveno Vilniuje, dirbo „Lietūkyje", dalyvavo pasipriešinimo okupantams judėjime. Lietuvą išvadavus, kurį laiką dirbo Meno reikalų v-boje. Nuo 1945 Lietuvos TSR MA bibliotekos direktorius. 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1948 apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1948 Istorijos in-to direktoriaus pavaduotojas. Be darbo Istorijos in-te, 1948—50 dėstė Vilniaus Dailės in-te dailės istoriją, nuo 1950 Vilniaus un-te dėsto feodalizmo laikotarpio Lietuvos istoriją. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1958 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys ir tos enciklopedijos istorijos skyriaus Lietuvos TSR istorijos sektoriaus vadovas.

J. moksl. darbo pagr. problematika — feodalizmo laikotarpio socialiniai-ekonominiai santykiai Lietuvoje. Daugiausia tyrinėjo baudžiavos atsiradimą ir įsigalėjimą Lietuvoje, ta tema 1955—58 paskelbė straipsnių „LTSR MA darbuose", o 1962 išleido atskirą monografiją. J. yra vienas „Lietuvos TSR istorijos" (t. 1—3, 1957—65) ir sutrumpinto jos kurso (1958) redaktorių ir pagrindinių autorių, „Lietuvos TSR istorijos šaltinių" (t. 1, 1955) sudarytojų. Jis parašė ir apibendrinamo pobūdžio Lietuvos istorijos skyrius „TSRS istorijos bruožams", „Lietuvos TSR ekonominei geografijai" (1957). Parašė vadovėlį taryb. mokyklai „Lietuvos TSR istorija" (1957—60; 1958—60 rusų ir lenkų k.) ir „Lietuvos TSR istorijos skaitinius" (1958—60; 1959—60 rusų ir lenkų k.), o 1962 drauge su kitais autoriais parašė naują papildytą ir pataisytą vadovėlį ir skaitinius. J. parašė knygą apie Lietuvos meno istoriją, daug istorijos žinių populiarinimo straipsnių ir brošiūrų.

Ršt.: „Komunistų partijos manifesto" leidimai lietuvių kalba.—„Lietuvos TSR MA žinynas", t. 3, K., 1948; Vilnius — Tarybų valdžios centras Lietuvoje (1918—1919), V., 1949; Lietuviškosios buržuazijos ryšiai su Antantės imperialistais atplėšiant Vilnių nuo Lietuvos.—„Lietuvos TSR MA žinynas", t. 6, K., 1950; Puškinas ir Vilnius.— Puškinas ir lietuvių literatūra, V., 1950; Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje.—„Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951; Hitlerinių okupantų masinio teroro priemonės Vilniaus krašte.— Ten pat; Lietuvos liaudies išsivaduojamoji kova 1861—1864 m.— „Pergalė", 1951, Nr. 2; Kaip bažnyčia Lietuvoje gynė išnaudotojų interesus, V., 1954 (ir lenkų k. 1955); Литва.— Очерки истории СССР (Конец XV—начало XVII века), M., 1955; Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais, V., 1955; **J. Jurginis, V. Mikučianis,** Vilnius, V., 1956; Kazimieras Lyščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje, V., 1957; Baudžiava Lietuvoje XIX amžiaus pradžioje.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje, V., 1958; Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis, V., 1958; Lietuvių šeima XII—XIV amžiais.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; Socialiniai-politiniai santykiai Lietuvoje 1918 metais.— 40 metų, V., 1958; Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; Aušros Vartai, V., 1960 (ir lenkų k. 1960); Фальсификаторы истории литовского народа.— Советская Прибалтика в братской семье народов СССР, ч. 4, Рига, 1960; Užsienio interventų ir vietinės buržuazijos puolimas prieš Tarybų Lietuvą 1918—1919 metais.— Už socialistinę Lietuvą, V., 1960; Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962; Mikalojus Katkus, V., 1963; Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965.

JURGÌNIS Stasys [g. 1908.V.1 Peterburge] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1909 J. tėvai apsigyveno Vikonyse (Anykščių rj.). Nuo 1927 LKJS narys, rev. darbą dirbo Anykščių valsčiuje. 1927—28 bernavo pas buožes, nuo 1929, baigęs kursus, šoferiavo. Tarnaudamas kariuomenėje Kaune, 1932 įstojo į Komunistų partiją. Dirbo LKP CK aparate, skirstė rajonams kom. lit-rą, vežiojo paštą. 1934 už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. 1940—1941 dirbo adm. darbą. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo pulko partorgas. 1946—58 dirbo part. ir adm. darbą Klaipėdoje, Vilniuje, Rietave. Nuo 1958 administracinis ir ūkinis darbuotojas Klaipėdoje.

JUR̃GINIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Garliavos apyl., 4 km į r. nuo Veiverių. 290 gyv. (1959). Iš r. prie kaimo prieina Pajiesio miškas, š. pakraščiu eina Kauno—Virbalio geležinkelis.

JÙRGIONYS — kaimas Trakų rj., Dusmenų apyl., 2 km į š. r. nuo Dusmenų; kolūkio centras. 81 gyv. (1959). J. supa Dusmenų miškas. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1947), kultūros namai (nuo 1963).

JÙRGIŠKĖS — kaimas Varėnos rj., Matuizų apyl., 13 km į š. r. nuo Varėnos, 4 km į r. nuo Matuizų; kolūkio centras. 109 gyv. (1959). Iš p. r. prie kaimo prieina Jurgiškių miškas. Pr. m-la (nuo 1940), biblioteka (nuo 1956).

JÙRGIŠKIAI — kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 7 km į p. v. nuo Alytaus. 137 gyv. (1959). Į p. v. nuo J. tęsiasi Jackavos miškas. V. pakraščiu eina Alytaus—Lazdijų plentas. Felčerių-

akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1944), biblioteka. J. dvaras minimas XVIII a.

JURGĪŠKIS — kaimas Anykščių rj., Viešintų apyl., 4 km į p. v. nuo Viešintų, Suosos ežero r. krante. 90 gyv. (1959). XVIII a. paskutiniajame d-metyje kaime gyveno poetas A. Strazdas.

JURGŪTIS Arturas [g. 1909.X.11 Tomske] — gydytojas anatomas, neurologas, medicinos mokslų kandidatas (1957). 1939 baigęs Kauno un-tą, dirbo jame ped. darbą. Nuo 1944 Kauno un-to (vėliau Med. in-to) anatomijos katedros vedėjas, nuo 1945 docentas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių antropologijos, anatomijos ir kt. klausimais.

Ršt.: Žmogaus smegenys, V., 1956; Medicina ir religija, V., 1962.

JURGŪTIS Vytautas [g. 1930.VII.10 Šilalėje] — kompozitorius. 1960 baigė Lietuvos TSR Konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1961 dėsto teorines muz. disciplinas Vilniaus Ped. in-te.

Kūriniai: simfoninė-vokalinė poema „Žmogaus sargyboje" (1960), simf. poema-fantazija „Čičinskas" (1959), simf. poema „Mirties fortas" (1962); styginis kvartetas (1958); vokalinės-instrumentinės poemos „Kareivio laiškai" (1964); fortepijoninės pjesės „Pasakų siluetai" (1963); „Baladė apie draugystę" chorui (1961), vokalinis ciklas „Dainavos eskizai" (1962).

JURGŪTIS Vladas Rafaelis [1885.XI.7 Palangoje — 1966.I.9 Vilniuje] — ekonomistas. 1906 baigė Kauno kunigų seminariją, 1910 Peterburgo Dvasinę akademiją. 1910—13 studijavo Miuncheno un-to valstybinio ūkio f-te. 1915—1920 Kauno kunigų seminarijos profesorius. 1920—22 burž. Lietuvos Steigiamojo seimo narys, finansų ir biudžeto komisijos vedėjas. 1921 užsienio reikalų ministras. 1922—29 Lietuvos banko valdytojas, faktiškas burž. Lietuvos pinigų emisijos politikos vadovas. Nuo 1925 Kauno un-to finansų katedros ekstraordinarinis profesorius. Dėstė pinigų, bankų ir socialinės politikos kursus. Nuo 1938 Kauno un-to teisės f-to ordinarinis profesorius. Parašė knygų pinigų, bankų ir finansų klausimais. Vok. faš. okupacijos metais kurį laiką buvo okupantų suorganizuotos „savivaldos" ūkio generalinis tarėjas. 1943.III drauge su kitais liet. inteligentais, kuriuos okupantai laikė atsakingais už Lietuvos jaunimo atsisakymą stoti į hitlerininkų organizuojamus karinius dalinius, ištremtas į Štuthofo konc. stovyklą. Iš konc. stovyklos J. išvadavo Raudonoji Armija.

JURĪSDIKA, jursdika [lot. *jurisdictio* — civilinė teisena], — miesto žemių arba paties miesto dalis, priklausanti ne magistratui, o kuriam nors feodalui, dažniausiai bažnytiniam. J. Lietuvoje atsirado XVI a., galutinai įsigalėjus luominei bajorų žemėvaldai. Vilniuje J. turėjo horodničius (did. kun-ščio pilies prižiūrėtojas), vyskupas, vyskupystės kapitula, pravoslavų metropolitas, vienuolynai. Mažesniuose miestuose J. turėjo klebonai (iš buv. jurisdikų yra kilę kai kurių kaimų vardai, pvz., iš Rokiškio ir Anykščių klebonijų buvusių valdų pavadinimų yra kilę Jurzdikų kaimų vardai). Teisinį J. pagrindą sudarė feodalinės žemės nuosavybės imunitetas. Kas gyveno feodalo žemėje, turėjo tapti J. savininko valdiniu. J. skaldė miestus į atskiras ūkines, administracines ir teismines dalis. Miestiečiai, statydami namus ir tiesdami gatves, turėjo aplenkti J. žemę, todėl gatvės išeidavo kreivos. Dėl miesto susiskaldymo į valdas sunku buvo gaudyti nusikaltėlius, nes jie slėpdavosi jurisdikose, o be J. savininko sutikimo jos gyventojas negalėjo būti suimtas. J. gyventojai nebuvo laikomi miesto piliečiais. J. trukdė Lietuvos miestams plėstis ir formuotis juose kapitalistiniams gamybiniams santykiams. Lietuvą prijungus prie Rusijos ir įvedus miestuose Rusijos įstatymus, J. išnyko.

JURJONAĪ — kaimas Klaipėdos rj., Lapių apyl., 12 km į š. r. nuo Gargždų, prie kelio į Plungę. 108 gyv. (1959). Kaimas įsikūręs Žvelsos kair. krante, Vėžaitinės miško š. pakraštyje. Ryšių skyrius (nuo 1950), pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1952). Burž. nacionalistai 1947 nužudė J. Poleikį ir J. Katkutę.

JURKĀIČIAI — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 9 km į r. nuo Švėkšnos, Ašvos kair. krante. 144 gyv. (1959). Iš p. prieina Medžioklės miškas. Pr. m-la (nuo 1919), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953). J. minimi 1695.

JURKŠAĪ — kaimas Vilkaviškio rj., Alksnėnų apyl., 4 km į v. nuo Pilviškių. 193 gyv. (1959). 1 km į š. nuo J. teka Šešupė, per kaimą — jos intakas Alksnė. Yra pr. m-la (nuo 1945). 1827 buvo 144 gyv. (17 namų). Spaudos draudimo metais kaimo gyventoja E. Norkuvienė platino liet. spaudą, atnešamą jos brolio J. Barono. 1906 buvo sustreikavę J. žemės ūkio darbininkai. D. Tėvynės karo metu J. apylinkėse veikė „Jūros" partizanų būrys.

JURKŠĀITIS (Jurkschat) Kristupas [1852.VIII.15 Galbrasčiuose (netoli Ragainės) — 1915.VI.17 Rusnėje (Šilutės rj.)] — R. Prūsijos lietuvių tautosakos rinkėjas, kalbininkas, vertėjas. Nuo 1879 pastorius. 1897—1912 redaguodamas „Tilžės keleivį", propagavo vok. monarchizmo idėjas. Rinkinyje „Lietuviškos pasakos ir pasakojimai" („Litauische Märchen und Erzählungen", 1898) paskelbė liet. pasakų, surinktų daugiausia Galbrasčių apylinkėse, pridėdamas jų vertimus į vok. kalbą. J. surinktos tautosakos paskelbta serijiniame leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai", 1880, 1883), J. Basanavičiaus parengtuose rinkiniuose „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (1903) ir „Lietuviškos pasakos įvairios" (t. 1, 1903). Užrašė gimtojo kaimo tarmės tekstų, rinko medžiagą vokiečių-lietuvių kalbų žodynui, rengė liet. kalbos gramatiką, bet jų neišspausdino. Išleido „Trumpą vokiečių gramatiką arba kalbamokslį lietuvininkams, lietuviams ir žemaičiams" (1900).

JURKŠĀITIS Stasys [1908.III.23 Graužėnuose (Kauno rj.) — 1951.V.22 Girdžiuose (Jurbarko rj.)] — administracinis ir ūkinis darbuotojas. Kilęs iš bežemių. Dirbo pas buožes. 1940 naujakurys. Išvadavus Lietuvą, Pupkaimio apylinkės (Raudonės vls.) dešimtkiemio įgaliotinis, nuo 1946 apylinkės pirmininkas. 1948 Pupkaimyje sudarė iniciatyvinę kolūkio steigimo grupę; įsikūrus S. Nėries kolūkiui, išrinktas jo pirmininku. Nuo 1949 Komunistų partijos narys. 1950 sustambinto „Tiesos" kolūkio pirmininkas. 1951 perėjo dirbti pirmininku į atsiliekantį Girdžių kolūkį. Burž. nacionalistų nužudytas.

JURKŪNAS Vytautas [g. 1910.VI.1 Vindeikiuose (Širvintų rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1947), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1960), TSRS liaudies dailininkas (1963). Nuo 1929 Kauno meno m-loje studijavo grafiką, suartėjo su pažangiais dailininkais ir studentais (S. Žuku, V. Mackevičiumi, L. Vaineikyte, I. Trečiokaite, P. Vaivada ir kt.), domėjosi TSRS gyvenimu ir taryb. daile. Studijuodamas baigė sen. paminklų apsaugos kursus, dalyvavo etnografinėse ekspedicijose, kurių metu susipažino su liaudies menu ir valstiečių buitimi. 1935 baigė meno m-lą, pradėjo dalyvauti dailės parodose. 1937—40 dirbo piešimo mokytoju Palangos ir Aukštadvario prog-jose. Sukūrė lino raižinį „Ir vėl karas" (1937), raižinį „Bobutė" (1937), kuriame išryškėjo savitas braižas, ir didelio formato lino raižinių ciklą „Žvejai" (1937—39). 1940—41 dėstė piešimą Kauno meno m-loje. Prasidėjus D. Tėvynės karui, pasitraukė į TSRS gilumą. 1941—42 dirbo Čiuchlomos rj. kolūkyje. 1942—43 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Piešė priešą demaskuojančias karikatūras, plakatus, iliustravo knygas, bendradarbiavo Lietuvos TSR Valst. leidykloje Maskvoje. 1943—44 dirbo dailininku Lietuvos TSR valstybiniuose meno ansambliuose Perejeslavlyje Zaleskyje, kūrė kostiumų ir dekoracijų eskizus. Iš karo metų J. raižinių pažymėtini „Čia buvo namai" (1943), „Laidotuvės" (1943), „Prie duobės" (1943). Išvadavus Tarybų Lietuvą, J. grįžo į Vilnių, aktyviai įsijungė į visuomeninį ir kūrybinį gyvenimą. 1945 pradėjo dirbti ped. darbą Lietuvos TSR Dailės in-te (1945—52 in-to direktorius, nuo 1947 docentas, nuo 1960 profesorius). Nuo 1949 TSKP narys. Su-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 704

kūrė lino raižinių seriją „Vokiečių okupantų žvėriškumai" (1945), lino raižinius „Būsiu melžėja" (1960), „Jūratė ir Kastytis" (1960), „Elektra kolūkiams" (1960), „Irakas" (1963) ir kt. Iliustravo lino raižiniais D. Poškos poemą „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos" (1947), medžio raižiniais — K. Donelaičio poemą „Metai" (1955; Resp. premija 1957, sidabro medalis tarpt. grafikos parodoje Leipcige 1960), Žemaitės raštų rink. „Rudens vakaras" (1958—59), Lazdynų Pelėdos raštų rink. „Stebuklingoji tošelė" (1961), P. Cvirkos raštų rinkinį (1963) ir kt. 1960—63 surengtos J. kūrinių parodos Vilniaus dailės muziejuje, Maskvoje, Rygoje, Taline ir kt., jo darbai buvo eksponuoti Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje, Švedijoje ir kt.

Burž. laikotarpio J. kūryboje žymią vietą užima socialinės problemos, sunkaus darbo žmonių gyvenimo vaizdai. Pirmajame stambiame kūrinyje — lino raižinių serijoje „Žvejai" — J. realistiškai pavaizdavo Baltijos žvejų sunkų kasdieninį gyvenimą, kovą dėl duonos kąsnio (lakštai „Stiprus vėjas", „Menkės", „Eisena", „Laidotuvės" ir kt.), žavėdamasis ne jūros romantika, bet vėjo nugairintais žmonių veidais, pūslėtomis, sunkiomis jų rankomis. Pagr. minčiai atskleisti čia pajungtos visos (būdingos ir daugeliui kitų J. kūrinių) meninės išraiškos priemonės: ekspresyvi linija, dinamiškas judesys, dekoratyvi, kontrastiška (juoda ir balta) spalvinė dėmė. Psichologinei charakteristikai pagilinti J. neretai sutelkia dėmesį į rankas (serija „Žvejai", „Ir vėl karas", 1936, ir kt.). Kai kuriuose raižiniuose („Čia buvo namai", „Laidotuvės", „Prie duobės", 1943; „Vokiečių okupantų žvėriškumai", 1945), vaizduodamas žmogaus figūrą, J. ją kiek suekspresyvina, suteikia jai apibendrinančios ir net alegorinės reikšmės, tačiau visuomet išsaugo realų vaizdo konkretumą. Todėl J. kūriniai lengvai suvokiami ir drauge labai emocionalūs. Vėlesnieji J. estampai („Jūratė ir Kastytis", „Pasaka", „Elektra kolūkiams", 1960—62; ypač „Būsiu melžėja", 1960), skirtingai nuo ankstyvųjų, kupini džiugios nuotaikos, savitos kasdieninio taryb. žmonių gyvenimo ir darbo poezijos. J. iliustracijos (D. Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", K. Donelaičio „Metai", Žemaitės „Rudens vakaras" ir kt.) pasižymi istorišku vaizduojamos epochos suvokimu, socialinių prieštaravimų tarp išnaudotojų ir išnaudojamųjų akcentavimu, meistriška raižybos technika.

Leid.: Vytautas Jurkūnas (Raižiniai), V., 1958 [J. Kuzminskio įvadinis straipsnis]; Vytautas Jurkūnas (Katalogas), V., 1960 [P. Gudyno įvadinis straipsnis].

Lit.: **L. Jasiulis**, Liaudies dailininkas.—„Dailė", V., 1963; **В. Почепенец**, Витаутас Юркунас.—„Творчество", 1963, № 3; **И. Скуратов**, Художник поэтического дара (На выставке произведений В. Юркунаса). — „Искусство", 1963, № 6.

JURKŪNAS Vladas [g. 1911.XI.16 Odesoje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1959). 1935 baigęs Švenčionių liet. g-ją, iki 1938 studijavo teisę Vilniaus un-te, 1940—41 lankė teatro meno grupę Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-te. 1939—45 Vilniaus „Vaidilos" teatro, nuo 1945 Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktorius. 1949—1960 dirbo kaip teatro pedagogas.

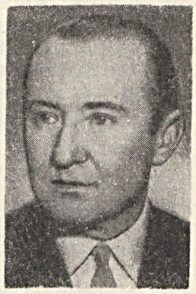

Vaidmenys: Jepichodovas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Topylis (V. Miliūno „Marti", pagal Žemaitės apsaky mus), Alfonsas Rūta (B. Dauguviečio „Žaldokynė"), Sčiastlivcevas (A. Ostrovskio „Miškas"), Dūdorius (M. Gorkio „Jegoras Bulyčiovas"), Fon Kalbas (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Moškinas (A. Makajonoko „Akmenys kepenyse"), Teleginas (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Spanguolė (V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko"), Tamizas (M. Panjolio „Topazas") ir kt.; filmuose — Statkus („Tiltas"), anglų kalbos mokytojas („Gyvieji didvyriai") ir kt.

Pastatymai: K. Simonovo „Mergužėlės lelijėlės" (su K. Kymantaite, 1953), A. Milerio „Salemo raganos" (1956).

JURKŪNIENĖ Eugenija [**Mikšienė**; g. 1907.V.9 Peterburge] — dailininkė. 1936 baigusi Kauno meno m-los tapybos skyrių, kelerius metus dirbo odos dailės darbų dirbtuvėje. Nuo 1939 dalyvauja dailės parodose. J. ornamentuoti odos dirbiniai buvo eksponuojami Paryžiuje ir Niujorke. D. Tėvynės karo metais gyvendama Pamaskvėje, tapė plakatus, peizažus. Pokario metais mėgstamiausi J. žanrai — peizažas, natiurmortas.

Kūriniai: peizažai „Žiema" (1944), „Vilnius pavasarį" (1947), „Vilniaus kampelis" (1947), „Literatų gatvė Vilniuje" (1949), „Naujasis Vilnius" (1960); teminiai paveikslai „Gegužės Pirmosios paradas Vilniuje" (1947), „Traktorininkai" (1950), ir kt.

JURONYTĖ Danutė [g. 1933.XI.14 Kaune] — aktorė. 1951 baigė Panevėžio dramos teatro studiją. 1951—54 Panevėžio dramos teatro, 1954—59 Kauno muz. dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Nastia Kovšova (G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Pirmasis pavasaris"), Kristina (J. Grušo „Herkus Mantas"), Mirandolina (K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė"), Ulijona (J. Mackonio „Ulijona"), Keit Keler (A. Milerio „Visi mano sūnūs") ir kt.

JŪROS MIŠKAS — miškas Jurbarko rj., 5 km į š. v. nuo Viešvilės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento. Priklauso Jurbarko miškų ūkio Jūravos bei Viešvilės girininkijoms. Plotas 1144 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

JURŠYS Kazys [g. 1897.I.16 Tauragnuose (Utenos rj.)] — aktorius ir režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1945). Mokėsi Utenos ir Vilniaus vid. m-lose. 1918—19 dalyvavo kovoje už Tarybų valdžią Lietuvoje, dirbo Tauragnų, Saldutiškio ir Utenos taryb. įstaigose. Organizavo saviveiklos spektaklius. 1921 vaidino „Vilkolakio" teatre Kaune, 1922 baigė šio teatro vaidybos studiją. Nuo 1926 Kauno dramos teatro aktorius, nuo 1937 — režisierius. 1940—49 Šiaulių dramos teatro režisierius, meno vadovas, direktorius. 1949—60 Klaipėdos dramos teatro režisierius. Jo pastatymams būdinga gili meninių vaizdų analizė, priemonių paprastumas.

Vaidmenys: Bernikas (H. Ibseno „Visuomenės šulai"), Moras (F. Šilerio „Plėšikai"), Juknis (V. Krėvės „Žentas") ir kt. Pastatymai: Kaune — V. Šekspyro „Karalius Lyras", B. Šo „Pigmalionas", Moljero „Sykštuolis" ir kt.; Šiauliuose — M. Panjolio „Topazas", A. Afinogenovo „Mašenka", A. Jakobsono „Kova be fronto linijos" ir kt.; Klaipėdoje — A. Šeinino „Amžiaus viduryje", J. Galano „Po auksiniu ereliu", H. Vuolijoki „Akmeninė gūžta" ir kt.

JŪRŲ TRANSPORTAS. Ist. šaltiniai ir archeologiniai radiniai rodo, kad baltų gentys nuo seniausių laikų palaikė ryšius su kitais kraštais jūrų keliu. XI—XII a. autorius Adomas Bremenietis rašė

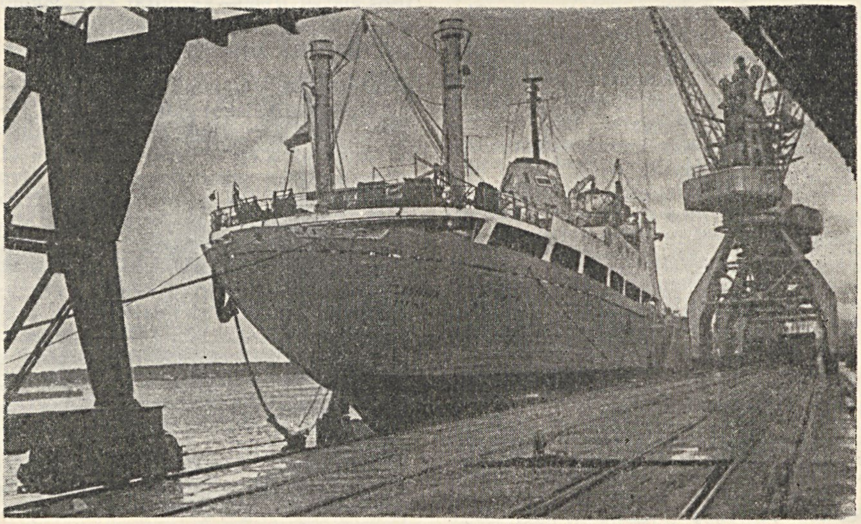

Jūrų transportas. Lenkijos laivas Klaipėdos jūrų prekybos uoste

žemių ir kuršių (baltų genčių) laivus plaukiojus į Skandinaviją ir Palabijos slavų šalis. Į aisčių gyvenamą pajūrį atplaukdavo danų, švedų ir kt. tautų laivai. Iš Lietuvos jūra buvo išvežamas gintaras, žvėrių kailiai, vaškas, įvežamas varis, alavas, bronza ir kt. metalai, druska, gelumbė. XIII—XIV a. kryžiuočiams ir kalavijuočiams nustūmus lietuvius nuo Baltijos j., tiesioginiai J. t. ryšiai su užsienio kraštais nutrūko. Lietuvos pirkliai buvo priversti naudotis Hanzos prekybinės s-gos tarpininkavimu. XVI a. Kryžiuočių ordinui tapus Lenkijos vasalu, Lietuva vėl gavo išėjimą į Baltijos jūrą per Klaipėdą. Šiek tiek krovinių XVI a. buvo išvežama ir per Šventosios uostą. Po Olivos taikos (1660) Prūsija tapo suverenia valstybe, ir Lietuva ilgiems laikams neteko jokių teisių į Klaipėdos uostą. Šventosios uostas XVIII a. visai sunyko. J. t. Lietuvoje vėl pradėta vystyti tik nuo 1923, atgavus Klaipėdą. Imta kurti prekybos laivyną, tačiau iki 1938 jis tepasiekė 11 400 brt talpos, ir tik 11 laivų plaukiojo su Lietuvos vėliava. Burž. Lietuvoje jūrų transportu buvo atliekama daugumas užsienio prekybos operacijų, tačiau didesnė dalis krovinių buvo pervežama užsienio laivais. Per Klaipėdos uostą krovinių 1928 išvežta 156 000 t, įvežta 438 000 t, 1934 išvežta 276 000 t, įvežta 738 000 t, 1937 išvežta 370 000 t, įvežta 969 000 t. Jūrų keliu buvo išvežami daugiausia ž. ū. produktai, miško medžiaga, celiuliozė; įvežami akmens anglys, cementas, naftos produktai, plienas, miner. trąšos, mašinos, druska. 1939 hitlerinei Vokietijai užgrobus Klaipėdos kr., Lietuvos J. t. vystymasis vėl nutrūko. Labiausiai J. t. išsiplėtė taryb. metais. Buvo atstatyti bei pagerinti Klaipėdos uosto apsauginiai įrengimai, pagilintas dugnas, pastatytos naujos prieplaukos, uostas aprūpintas laivų pakrovimo ir iškrovimo technika. Klaipėdos jūrų prekybos uostas užima svarbią vietą TSRS J. t. sistemoje. Plečiantis šalies prekybiniams ryšiams su užsienio valstybėmis, o taip pat didėjant šalies vidiniams pervežimams jūrų transportu, sparčiai didėja Klaipėdos uosto krovinių apyvarta. 1963 ji buvo daugiau kaip šešis kartus didesnė, negu prieš II pasaul. karą. Apie 70% bendros uosto krovinių apyvartos tenka išvežimui, apie 30% — įvežimui. Išvežamųjų krovinių tarpe didžiausią lyg. svorį turi akmens anglys, naftos produktai, metalo gaminiai. Didžiausią įvežamųjų krovinių dalį sudaro miškas iš šalies š. rajonų, chemikalai, žuvis, cukrus. J. t. ryšiai sieja Klaipėdos uostą su 180 užsienio uostų, priklausančių 24 valstybėms. Ž. *Laivai, Uostai.*

JŪRZDIKO-KAŪPRIO PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., į š. nuo Eišiškių, abipus plento į Vilnių. Plotas 638 ha. Pelkė telkšo Versekos (Merkio intako) baseine. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 27 ha). Didesniąją dalį užima plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,3 m, vid. 1,5 m. Vyrauja viksvinės, medieninės-viksvinės ir žaliasamanės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 16%. Durpių ištekliai 7,3 mln. m^3. Dugne smėlis, priesmėlis. Pietinė pelkės dalis apsausinta.

JŪSAS Petras [g. 1913.XI.15 Senovėje (Kapsuko rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo adm. darbą Kaune, 1941—42 — Gorkyje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos būrio vadas. Nuo 1944 adm. ir part. darbuotojas Lazdijuose, Prienuose, Palangoje (1947—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje).

JUSEVIČIAĨ — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 3 km į p. r. nuo Kalvarijos; kolūkio centras. 154 gyv. (1959). Kaime kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kolūkio lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1959), biblioteka (nuo 1950).

JUSĒVIČIUS Juozas [1880.I.20 Pralamčiškėje (Lazdijų rj.) — 1941.VI Simne] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1906 Škotijoje dirbo darbininku anglių kasykloje. 1907 išvažiavo į JAV ir dirbo anglių kasyklose, įstojo į Amerikos angliakasių uniją. 1908 įstojo į Amerikos Lietuvių socialistų s-gą ir buvo joje, kol ši suskilo į kairiuosius ir dešiniuosius. Nuo 1910 priklausė Tėvynės mylėtojų d-jai, vėliau Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. Nuo 1919 JAV Komunistų partijos narys. 1920 grįžo į Lietuvą ir aktyviai rėmė LKP veiklą. Organizavo profs-gas, platino neleg. lit-rą, atsišaukimus. 1921 suimtas ir tardytas. 1923 Marijampolėje nuteistas 3 metus kalėti. Kalintas Kaune. Paleistas iš kalėjimo, dirbo prie geležinkelių ir plentų tiesimo. 1927 ištremtas į Varnių konc. stovyklą. 1930—38 buvo policijos prižiūrimas. Per tą laiką buvo kelis kartus suimtas ir tardomas. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940—41 dirbo LKP Simno vls. k-to sekretoriumi. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JUSĒVIČIUS Vaclovas [g. 1917.I.18 Lelėnuose (Kaišiadorių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis ir ūkinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1940—41 dirbo milicijos organuose Vilniuje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1943.IX partizanų būrio „Perkūnas" komisaras, nuo 1944.II būrio vadas. 1944 dirbo LKP Trakų aps. k-te. 1945—46 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1946—49 dirbo part. darbą Trakų, Širvintų apskrityse. 1949—51 mokėsi Vilniaus Resp. partinėje m-loje. 1951—53 dirbo LKP Centro Komitete, 1953—60 dirbo part. darbą Ukmergės, Molėtų rj. Nuo 1960 kolūkio pirmininkas Utenos rj.

JUSÌNĖ — upė Vilniaus rj., Žeimenos deš. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 60 km^2. Prasideda Varniškių apylinkėse, 14 km į š. v. nuo Nemenčinės. Teka į r. per Minkelių ež.; įteka į Žeimeną 5 km nuo jos žiočių, ties Jusinės kaimu. Turi bevardį kair. intaką. Vidutinis nuolydis 351 cm/km. Vidutinis debitas žiotyse 0,56 m^3/s. Blusinės ir Jusinės kaimuose prie J. yra vandens malūnai.

JUSIÓNIS Stasys [g. 1927.VIII.24 Radviliškyje] — dailininkas. 1947—51 mokėsi Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą, įgydamas tapytojo specialybę. Nuo 1953 dirba vyr. dailininku žrn. „Genys" redakcijoje. Parodose dalyvauja nuo 1953. Nuo 1960 TSKP narys. Mėgstamiausias žanras — peizažas. Yra nutapęs portretų bei buitinių kompozicijų. Būdingas J. kūrybos bruožas — lyrinis gamtos suvokimas.

Kūriniai: „Antakalnio statybos" (1959), „Melioratoriai" (1960), „Poeto K. Kubilinsko portretas" (1962), „Po darbo" (1965), „Žemaitijoje" (1965) ir kt.

JŪSIUS Balys [g. 1890.XII.24 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių. 1907 išvyko į Peterburgą, dirbo metalo liejiku, įsitraukė į darbininkų judėjimą, platino neleg. lit-rą. 1917 įstojo į RSDDP. Spalio revoliucijos dienomis Raudonosios gvardijos eilėse šturmavo Žiemos rūmus, kovėsi prieš gen. Krasnovo kazokų būrius prie Petrogrado. 1919 grįžo į Lietuvą, kūrė Tarybų valdžią Dusetose. Už rev. veiklą 1919.VII—1920.IX sėdėjo Rokiškio, Panevėžio, Kauno, 1920.XII—1921.V Utenos, Panevėžio kalėjimuose. 1923.X vėl buvo suimtas ir kalintas kaip Rokiškio komunistų bylos dalyvis. Paleistas iš kalėjimo, buvo policijos prižiūrimas. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1941 pr. dirbo liaudies teisėju Dusetose, paskui Vilniuje apygardos teismo nariu. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą, dirbo ūkinį darbą. 1943 mokėsi juridiniuose kursuose Čkalove. Nuo 1944 dirbo Zarasų aps. liaudies teisėju, vėliau — miškų ūkyje. Nuo 1955 pensininkas.

JŪSIUS Vladas [g. 1919.I.25 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą Dusetų apylinkėse. 1940 dirbo Dusetose sąskaitininku. Nuo 1942 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1948—58 dirbo LKP Zarasų aps. k-te, Dusetų rj. k-te. Nuo 1960 Bikėnų apyl. DŽDT pirmininkas.

JUSTINÃVO MÌŠKAS — miškas Lazdijų rj., 1,5 km į p. v. nuo Kapčiamiesčio, į v. nuo kelio į Gardiną. Plotas 3611 ha. *Kapčiamiesčio miškų* masyvo dalis. Mišką sudaro 2 dalys: vakarinė, palei Lenkijos sieną, priklauso Veisiejų miškų ūkio Stalų girininkijai, rytinė, prie Kapčiamiesčio,— Pertako girininkijai. Tarp jų įsiterpęs Kuodžių miškas.

JUŠĖNAITĖ Janina [g. 1923.II.2 Vilniuje] — gydytoja kurortologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1949 baigė Vil-

niaus un-tą. 1949—56 kurortologė Druskininkuose. Nuo 1958 dirba moksl. darbą Eksperimentinės medicinos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių kurortologijos klausimais.

JUŠKA Antanas [1819.VI.16 Daujotuose (Raseinių rj.) — 1880.XI.1 Kazanėje] — tautosakininkas, leksikografas, etnografas. Mokėsi Kražių g-joje. 1843 baigęs Vilniaus kunigų seminariją, vikaravo Antazavėje, Obeliuose, Zarasuose. Apie 1850 persikėlęs į Ukmergę, dėstė penkiaklasėje prog-joje, ėmė užrašinėti liet. šnekamosios kalbos žodžius, rinko smulkiąją tautosaką. Apie 1853—1854 parašė 7000 žodžių lenkų-lietuvių-lotynų-rusų kalbų žodyną („Słownik polsko-litewski"). Žodyno liet. daliai pririnko nemaža sinonimų ir artimos reikšmės žodžių. Apie 1860 ėmė užrašinėti liet. liaudies dainas su melodijomis. Paliko Pušaloto vestuvių papročių aprašo rankraštį. Perkeltas į Vilkiją, per kelerius metus parašė lietuvių-lenkų kalbų žodyną, sukaupęs jame daugiau kaip 30 000 žodžių su sakiniais iš liaudies šnekamosios kalbos. Norėdamas tiksliai nustatyti kirčiuojamų garsų ilgumą, kai kuriuose dvigarsiuose pažymėjo ir priegaidę, pvz., kirčiuodamas dešininiu ženklu pirmąjį dvigarsio sandą, išreiškė dvibalsio tvirtapradiškumą (pvz., „bájlė"— baimė), o kairiniu — tvirtagališkumą (pvz., „bàjgas"— galas). Rusijos MA 1897—1922 išspausdino apie pusę šio žodyno teksto. I tomo pirmąją dalį (A—D) redagavo J. Juška, F. Fortunatovas; I tomo antrąją dalį (E—J) — J. Jablonskis; II tomo pirmąją dalį (K—Kukštuoties) — K. Būga; III tomo M, N raides — J. Šlapelis. 1863 J. išspausdino elementorių „Abėcėlė, arba lementorius, dėl mažų vaikelių". J. bendravimas su liaudimi ir nedraugiški santykiai su dvarininkais kėlė caro valdžios įtarimą. 1863 J. buvo suimtas ir 9 mėn. kalintas Kauno kalėjime. Išleistas iš kalėjimo, toliau rinko tautosaką. Veliuonoje (nuo 1865) užrašė daug dainų, kalbos medžiagos, parengė etnografinį darbą „Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių" (par. 1870, išsp. 1880). Redaguoti ir paskelbti surinktas liaudies dainas, žodyno medžiagą padėjo brolis Jonas. Brolių Antano ir Jono Juškų tautosakos rinkiniai ir liet. kalbos žodyno medžiaga sudomino rusų mokslininkus ir kai kurias mokslo įstaigas, susilaukė jų paramos. Prof. I. Sreznevskio padedami, broliai Juškos 1867 Peterburge išspausdino 33 dainų rinkinėlį lietuvių ir rusų kalbomis — „Lietuvių liaudies dainos". Carinė cenzūra neleido rinkinio spausdinti lotyniškais-lietuviškais spaudmenimis, todėl dainos buvo transkribuotos rusiškais rašmenimis, kuriuos J. Juška papildė spec. ženklais liet. fonetikai tiksliau perteikti. J. vienas pirmųjų mėgino lietuvių kultūrinę veiklą plėsti ir stiprinti, jungdamas ją su latvių tos srities darbais. Alsėdžiuose (nuo 1871) mokėsi latvių kalbos ir 1875 parašė 6000 su viršum žodžių latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną. Ilgai bendravo su A. Dyrikiu, kurį mokė liet. kalbos. Be to, jiedu drauge rašė liet. kalbos gramatiką. J. mėgino latv. vertimą pridėti ir prie lietuvių-lenkų kalbų žodyno. Apie 1875 ėmė rūpintis surinktų liaudies dainų spausdinimu. Kazanės un-to prof. J. Bodueno de Kurtenė remiami, apeidami carinę cenzūrą, broliai A. ir J. Juškos 1880—82 savo lėšomis išleido „Lietuviškas dainas" (3 t., 1586 dainos). 1883 Rusijos MA Peterburge išspausdino rink. „Lietuviškos svotbinės dainos" (1111 dainų). J. Juškos ir pažangiųjų rusų mokslininkų pastangomis šie J. rinkiniai lietuviškos spaudos draudimo metais buvo išspausdinti lotyniškais-lietuviškais spaudmenimis. Tuometinei liet. liaudies kovai dėl nacionalinės kultūros tai turėjo didelę reikšmę. J. buvo užrašęs 1852 dainų melodijas. 1900 Krokuvos MA išleido J. užrašytas „Lietuvių liaudies melodijas", kurias spaudai parengė kalbininkas J. Boduenas de Kurtenė ir muzikas Z. Noskovskis. Rinkinyje įdėta 1711 melodijų. J. surinko apie 7000 liet. liaudies dainų, iš jų apie 5000 Veliuonos apylinkėse. Surinktosios dainos folkloristikai reikšmingos tematikos platumu, turtingumu bei įvairumu, taip pat nauju dainų rinkimo bei pateikimo metodu.

Liet. tautosakos rinkimo istorijoje J. įtvirtino apeiginės liet. poezijos užrašymo ir jos skelbimo metodą. Jis pirmą kartą liet. liaudies dainų rinkimo istorijoje įtraukė į dainų metriką duomenis apie dainininkus: jų vardus, pavardes, gyvenamąją vietą, amžių, soc. padėtį, padainuotų dainų skaičių. Žymi vieta Juškai tenka ir liet. liaudies dainų klasifikavimo, dainų teksto autentiškumo išlaikymo, įžymių dainininkų iškėlimo srityje. Liet. leksikografijoje J. parengtas liaudies šnekamosios kalbos žodynas buvo naujo tipo ir pobūdžio darbas. J. pirmasis tiesiog iš tarmių užrašė tokį skaičių žodžių su sakiniais jų vartojimui parodyti. Be to, jis mėgino paaiškinti

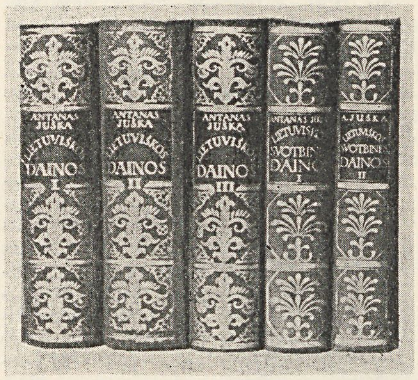

Antano Juškos „Lietuviškos dainos" (3 t., 1954) ir „Lietuviškos svotbinės dainos" (2 t., 1955)

žodžių reikšmes lietuviškai, tokiu būdu duodamas pradžią aiškinamiesiems liet. kalbos žodynams. Liet. etnografiją J. praturtino vertingais liet. vestuvių aprašais. Aprašinėdamas vestuvių papročius, jis suskirstė juos į skyrius pagal vestuvių eigą. Tai buvo svarbi naujovė liet. etnografijos istorijoje. J. darbai turi didelę vertę liet. kalbos tyrinėjimams.

Taryb. santvarkos metais pakartotinai išleisti kapitaliniai J. dainų rinkiniai „Lietuviškos dainos" ir „Lietuviškos svotbinės dainos". J. rankraščiai laikomi Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir lit-ros in-te.

Ršt.: Abeceła arba Lementor'us dėl mažu vajkel'u, V., 1863; Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, т. 1, вып. 1, СПб, 1897; вып. 2, СПб, 1904; т. 2, вып. 1, Петроград, 1922.
Leid.: Литовские народные песни с переводом на русский язык, СПб. 1867; Lietuviškos dajnos.—„Ученые записки Казанского университета", Казань, 1878; Svotbinė rêda Velůnyčiu lietuviu, Казань, 1880; Lietuviškos dajnos, 3 t., Казань, 1880—82; Lietuviškos svotbinės dajnos, СПб, 1883; Melodje ludove litewskie, Kraków, 1900; Lietuviškos dainos, parengė A. Mockus, J. Čiurlionytė, V. Paltanavičius, 3 t., V., 1954 [su A. Mockaus ir J. Čiurlionytės straipsniais]; Lietuviškos svotbinės dainos, parengė V. Maknys, 2 t., V., 1955 [su Z. Slaviūno, V. Maknio ir V. Paltanavičiaus straipsniais].
Lit.: **J. Tumas,** Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai, K., 1924; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Tolutienė,** Antanas Juška leksikografas.— „Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

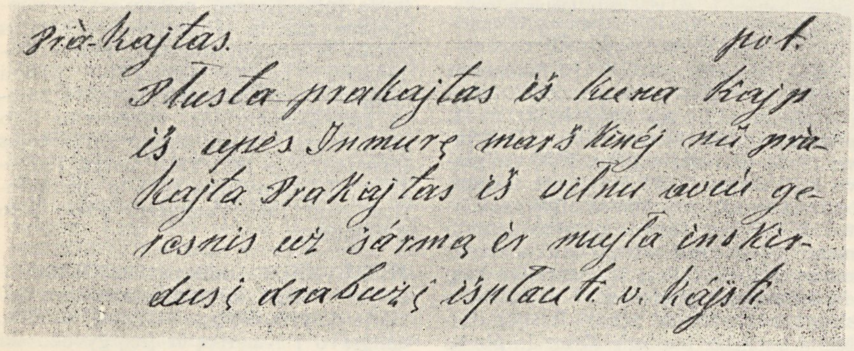

Prà-kajtas. pot.
Plusta prakajtas iš kuna kajp
iš upes Inmurę marškinėj nu prà-
kajta. Prakajtas iš vilnu avei ge-
fosnis uż jármą ir mujla inškir-
dusį drabużį išplauti. v. kájšt.

Antano Juškos rankraščio faksimilė

JUŠKA Antanas [g. 1902.I.27 Gelažiuose (Panevėžio rj.)] — astronomas, pedago-

gas. 1925 baigęs Getingeno un-to fizikos-matematikos f-tą, buvo Pasvalio, Vilkaviškio, Biržų, Kauno g-jų direktorius; ėjo kitas pareigas Švietimo m-jos sistemoje. 1940—41 Kaune V g-jos mokytojas. Vok. faš. okupacijos metais dirbo vadinamojoje Švietimo valdyboje, buvo un-to docentas, Ramygalos g-jos mokytojas. 1945—63 Vilniaus miškų technikumo dėstytojas; 1958—63 kartu dėstė astronomiją Vilniaus Ped. in-te. Nuo 1963 pensininkas, Vilniaus planetariumo tarybos pirmininkas. Aktyviai dalyvauja „Žinijos" d-jos darbe.

Ršt.: Astronomijos vadovėlis, K., 1928; Matematinės analizės pagrindai, K., 1934; Kelionė po Saulės sistemą, V., 1958; Mėnulis, V., 1960; Saulės sistema ir jos vystymasis, K., 1960; Matematika, V., 1962; Mikalojus Kopernikas, K., 1962; Nuo Žemės iki Plutono, V., 1964.

JUŠKA Jonas [1815.VI.8 Žarėnuose (Telšių rj.) — 1886.V.11 Kazanėje] — kalbininkas, tautosakininkas. 1833—39 mokėsi Kražių g-joje, pats užsidirbdamas pragyvenimui ir materialiai padėdamas mokytis broliui Antanui. 1840—44 studijavo klasikinę filologiją Charkovo un-te. 1844—51 Mogiliovo gimnazijos, 1851—58 Novgorodo gimnazijos mokytojas. Nuo 1858 Novgorodo, Peterburgo, Kazanės kadetų korpuso inspektorius. 1864 perkeltas į Nižnij Novgorodą (dab. Gorkis) g-jos inspektoriumi, nuo 1865 ten pat lot. kalbos dėstytojas. Nuo 1867 dirbo Jekaterinburgo (dab. Sverdlovskas) g-joje. 1875 grąžintas į Kazanę g-jos mokytoju. J. parašė nemaža straipsnių ped. klausimais.

Domėtis gimtąja kalba, ją tyrinėti J. paskatino akad. I. Sreznevskis. Rusijos MA davė jam recenzuoti A. Šleicherio liet. kalbos gramatiką. J. recenzija „Pastabos apie A. Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatiką", išspausdinta Rusijos MA darbuose (t. 5, 1857) ir atskiru leidiniu, išgarsino jį kaip liet. kalbos ir jos tarmių žinovą. Apie 1857 J. ėmė rašyti lietuvių ir slavų kalbų lyg. žodyną („Korneslov litovskij, soobrazno s nuždami slavianskogo jazika"), bet jo nebaigė. Rusijos MA siuntinėjo J. peržiūrėti bei recenzuoti jos gaunamus darbus apie liet. kalbą ir lietuvius. 1859—1860 J. recenzavo M. Akelaičio įteiktus MA du darbus lituanistikos klausimais, 1861 paskelbė vieną svarbiausių savo darbų — studiją apie liet. kalbos tarmes ir liet. kalbos rašybą („Kalbos lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszymas arba ortografija"). Liet. kalbos tarmes pagal „e", „ie", „uo", „an", „en", „d'" (=„dj"), „t'" (=„tj"), „l" (kietojo) ir dvibalsių („ai", „ei") tarimą suskirstė į 4 patarmes: 1) žemaičių, 2) R. Prūsijos lietuvių, 3) ariogališkių ir 4) rytiečių. Tad J. pateikė kiek detalesnę, negu ankstesnieji kalbininkai, liet. kalbos tarmių klasifikaciją. Kadangi literatūrinėje liet. kalboje tada dar nebuvo įsigalėjusi viena tarmė, J. ragino visus rašyti tarmiškai, bet laikytis vienodos rašybos, pritaikytos visoms lietuvių kalbos tarmėms. Jis patarė vartoti *š*, *č*, *v* vietoj *sz*, *cz*, *w*, priebalsius minkštinti ı (be taško) arba ' (dešininiu ženklu) priebalsio viršuje. 1862 rusiškai parašė liet. kalbos gramatiką („Učebnaja grammatika litovskogo jazika"). 1864 mėgino šią gramatiką išspausdinti Lietuvoje. Rašė lietuvių-rusų kalbų žodyną („Ručnoj litovsko-russkij slovar"; parašytas iki žodžio „marnastis").

J. nemaža prisidėjo ir prie brolio Antano lietuvių-rusų-lenkų kalbos žodyno redagavimo. Norėdamas geriau suredaguoti žodyno rankraštį, 1879 parsikvietė brolį Antaną į Kazanę. Po brolio mirties (1880) žodyną taisė ir rengė spaudai vienas. 1883 įteikė Mokslų akademijai visą pagal prof. A. Potebnios nurodymus parengtą žodyno rankraštį, tačiau į rusų kalbą išvertė tik iki *L* raidės. Patikslino vertimą į lenkų kalbą. Žodyno galutinai suredagavo tik 10 spaudos lankų.

J. daug nusipelnė ir kaip tautosakininkas. Brolio Antano surinktąja tautosaka sudomino rusų mokslininkus. Prof. Boduenas de Kurtenė savo autoritetu padėjo J. apeiti carinę cenzūrą ir 1880—1882 Kazanės un-to spaustuvėje išspausdinti A. Juškos „Lietuviškų dainų" 3 tomus (1586 dainas) lotyniškais-lietuviškais spaudmenimis. 1880 J. pasirūpino Kazanės un-to spaustuvėje išspausdinti A. Juškos lietuviškų vestuvių aprašą „Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių". J. rūpesčiu Rusijos MA spaustuvėje Peterburge 1883 išspausdintas didelis A. Juškos rinkinys „Lietuviškos svotbinės dainos". J. padėjo broliui Antanui paskelbti vertingą liet. tautosakos, kalbos ir etnografijos medžiagą.

Ršt.: Записка о книге Шлейхера: Handbuch der litauischen Sprache, Prag, 1856, СПб, 1857; Kalbos lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortografija, Peterburgas, 1861; [Laiškas Litauische literarische Gesellschaft sekretoriui (1880.I.24)]. — „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 2, Heidelberg, 1890.

Lit.: **Baudoin de Courtenay**, Jan Juszkiewicz.—„Prace filologiczne", 1885, t. 1 [p. 765—774]; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Tolutienė**, A. Juška leksikografas.—„Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963 [p. 194, 201—202].

JUŠKA Jonas [g. 1886.XII.15 Būtėnuose (Anykščių rj.)] — pažangus JAV lietuvių literatas. Baigęs Svėdasų pr. m-lą, privačiai mokė kaimo vaikus. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1906 emigravo į JAV. Nuo 1911 dalyvauja mėgėjų teatro scenoje, pažangiose org-jose: Lietuvių liaudies teatro s-goje, Lietuvių meno s-goje, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-joje ir kt. Pasireiškė kaip dramaturgas ir poetas. 1921 J. Juškučio slapyvardžiu išleido pjesę „Rusijos darbininkų darbo biuras". Kitos J. pjesės vaidintos iš rankraščių („Dvaro bernas", „Išdykėlė", „Trilypė pora", „Lietuvos žiedas", „Sudrumsta širdis" ir kt.). Eilėraščius spausdina „Laisvėje", „Vilnyje". 1959 ir 1965 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

JUŠKA Mikelis [m. 1934.X] — Rytų Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Gimė ir augo Tilžės aps., Vainočiuose. Aktyviai dalyvavo R. Prūsijos lietuvių veikloje prieš vokietinimo politiką, judėjime už lietuvių atstovų išrinkimą į Vokietijos reichstagą ir Prūsijos landtagą. Aktyvus Lietuviškos rinkimo d-jos („Lietuviškos konservatyvų skyrimo draugystės") veikėjas, 1898 jos kandidatas į Vokietijos reichstagą nuo Labguvos-Vėliavos apskričių.

JUŠKA Stasys [1922.IV.10 Kunioniuose (Kėdainių rj.) — 1949.IX.1] — partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1938—1949 dirbo Kauno „Pergalės" f-ke šaltkalviu. 1948 priimtas kandidatu į VKP(b) narius. Nuo 1949 liaudies tarėjas Kaune, vėliau dirbo Kazlų Rūdoje vls. propagandistu. Burž. nacionalistų nužudytas.

JUŠKA Vytautas [1870.VIII.31 Jekaterinburge (dab. Sverdlovskas) — 1896. IV.21 Tartu] — filologas. Baigė Kazanės un-tą. 1894 Tartu gavo magistro laipsnį. Rusijos MA lėšomis tikrino A. Juškos liet. kalbos žodyno medžiagą Veliuonoje ir Pušalote (1895). Parengė E ir G raidžių žodyno tekstą, kurį po jo mirties perredagavo J. Jablonskis. 1895 tyrinėjo Užnemunės (Suvalkų gub.) pietvakarių tarmes.

Lit.: **B. Tolutienė**, Antanas Juška leksikografas. — „Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961 [p. 234—236].

JUŠKAIČIAI — kaimas Šilutės rj., 8 km į š. nuo Žemaičių Naumiesčio. 532 gyv. (1959). Kaimo v. dalis (306 gyv.) priklauso Gardamo apylinkei, r. dalis (226 gyv.) — Šylių apylinkei. Per J. teka Tenenys, iš š. prieina Aukštųjų miškas.

JUŠKĖNAS Antanas [g. 1909.XI.25 Daugpilyje (Latvijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1930 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys Merkiškėse (Zarasų rj.). 1932—35 LKP Merkiškių kuopelės sekretorius (part. kuopelėje buvo dar Jonas Juškėnas ir Balys Dubulskis — abu 1941 burž. nacionalistų nužudyti Antalieptėje). 1940—41 dirbo apylinkės pirmininku Antalieptės valsčiuje, Karmėlavos (prie Kauno) mašinų-arklių nuomojimo punkte. Hitlerinės okupacijos metais iš pradžių slapstėsi, 1943.VIII—1944.VII kovojo Kęstučio, paskui „Žalgirio" partizanų būryje. 1944 Zarasų aps. Degučių vls. vykdomojo k-to pirmininkas, vėliau ūkinis darbuotojas Dusetose. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—1960 LKP Ramygalos rj. k-to instruktorius. Nuo 1960 Panevėžio stiklo f-ko darbininkas.

JUŠKEVIČIUS Adolfas [1889.XII.16 Vilniuje — 1920.X.30] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Baigęs Vilniaus ž.ū. m-lą, emigravo į Ameriką ir ten gyveno iki 1911. I pasaul. karo metu tarnavo Ru-

sijos kariuomenėje. Po 1917 Vasario revoliucijos dirbo kariniuose k-tuose; Spalio revoliucijos metu buvo divizijos k-to pirmininkas. Nuo 1917.X Komunistų partijos narys. Su savo suformuotu savanorių eskadronu kovojo prieš pilsudskininkus, vėliau padėjo slopinti kontrrevoliucinį maištą Soligaliče. Kovojant prieš čekų-slovakų kontrrevoliucionierius r. fronte, vadovavo Uralo jungtiniam Volodarskio pulkui. Nuo 1919.VIII atskiro kavalerijos diviziono, o nuo 1920.III — pulko vadas. Perkeltas iš Sibiro į p. frontą, 1920 jo vadovaujamas pulkas pasižymėjo kautynėse prie Kachovkos ir Perekopo, padėjo sumušti Vrangelį. Persekiodamas besitraukiantį priešą, buvo mirtinai sužeistas.

Lit.: **В. Душенкин,** От солдата до маршала, М., 1963.

JUŠKĒVIČIUS Balys [g. 1920.XII.3 Nedzingėje (Varėnos rj.)] — aktorius, teatrologas. 1944 baigė Merkinės g-ją. Mokydamasis organizavo mokinių vaidinimus. Nuo 1946 Klaipėdos dramos teatro aktorius, nuo 1954 — direktorius. Nuo 1950 TSKP narys. 1959 baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-tą Maskvoje. Rašo spaudoje teatro klausimais.

Vaidmenys: Rugelis (K. Jurašiūno „Eglė žalčių karalienė"), Pilypas (I. Dunajevskio „Laisvasis vėjas"), Bublikas (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas") ir kt. Režisavo P. Čaikovskio „Eugenijų Oneginą" (1957), P. Kalderono „Meile nežaidžiama" (1960) ir kt.

JUŠKĒVIČIUS Motiejus [1900.X.30 Sapiegiškyje (Varėnos rj.) — 1941 Nedzingėje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą, rėmė polit. kalinius. 1939 buvo suimtas ir tardomas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

JUŠKĒVIČIUS Vasilijus [1897 Vilniuje — 1951.III.15] — karinis veikėjas, generolas pulkininkas. Kilęs iš tarnautojų. 1915 baigęs Vilniaus komercinės m-los 6 klases, mokėsi Vilniaus praporščikų m-loje, o 1915—17 vadovavo kuopai Pietvakarių fronte. Nuo 1919 VKP(b) narys. Raudonosios Armijos savanoris. Buvo 3-sios šaulių divizijos 9 pulko vadu. Dalyvavo mūšiuose prieš Denikino ir Vrangelio jėgas Krime, Ukrainoje. 1926 baigė aukštesniųjų kariuomenės vadų pasitobulinimo kursus prie M. Frunzės karo akademijos, buvo pulko vado, vėliau divizijos vado pavaduotoju. Nuo 1928 — karinės polit. akademijos dėstytojas. 1930—36 divizijos vadas. 1937 dalyvavo kovose dėl Ispanijos laisvės prie Madrido, Saragosos, Charamos upės. Grįžęs iš Ispanijos, buvo perkeltas į vadovaujamąjį darbą Raudonosios Armijos kovinio parengimo v-boje. 1941 šaulių korpuso vadas. 1941.VI J. vadovaujami daliniai kovėsi prie Minsko, kur hitlerininkai neteko daugiau kaip 300 tankų ir šarvuočių. 1941.VIII.22 paskirtas armijos vadu. Jo vadovaujama armija su kitais taryb. kariuomenės junginiais gynė Maskvą. TSRS AT deputatas. 1944 paskirtas Odesos karo apygardos, o 1946 — Pavolgio karo apygardos vadu.

JUŠKĒVIČIUS Zenonas [g. 1911.IX.15 Mituvoje (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936—40 Mituvos pogr. part. kuopelės sekretorius, 1937 suorganizavo pogr. part. kuopelę Šimkaičiuose, platino atsišaukimus tarp darbininkų, tiesusių Žemaičių plentą, rengė darbininkus visuot. streikui (1937.VI). 1940—41 LKP Raseinių k-to instruktorius. 1941 baigė kursus prie LKP CK. 1942—45 kovojo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—47 zenitinio diviziono part. biuro sekretorius. 1947—49 dirbo adm. darbą. 1949—51 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1951—57 LKP Kelmės rj. k-to sekretorius. Nuo 1958 ūkinis darbuotojas Kėdainiuose.

JUŠKĒVIČIUS Zigmas [g. 1922.VII.15 Vandžiogaloje (Kauno rj.)] — gydytojas akušeris ginekologas. 1949 baigęs Kauno un-tą, dirbo Klaipėdos miesto sveikatos apsaugos sk. vedėjo pavaduotoju. Nuo 1952 Klaipėdos resp. ligoninės vyriausiasis gydytojas.

JUŠKEVIČIŪTĖ Marija [**Mačiulienė;** g. 1929.III.25 Kaune] — dailininkė. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to monumentaliosios tapybos studiją. Nuo 1955 dalyvauja dailės parodose.

Sukūrė frizą „Šokėjos" (1955), K. Petrausko portretą (su A. Mackelaite, 1957), mozaikas Druskininkų administraciniams pastatams „Mergaitė su vaisiais" (1958), „Valdžia Taryboms" (1958—59), kompoziciją „Motina taika" (1960) ir kt.

JUŠKÍENĖ Valerija [**Kulbytė;** g. 1903.III.17 Kubiliuose (Biržų rj.)] — dailininkė. Nuo 1915 gyveno su tėvais Maskvoje, kur baigė keturklasę m-lą. 1921 grįžo į Lietuvą. Baigė Vilniaus Dailės akademiją. Nuo 1944 dirba pedagoginį darbą. Parodose dalyvauja nuo 1945. Pasireiškė daugiausia portretais, yra sukūrusi peizažų.

Portretai: P. Rimšos (1946), sūnaus Rimučio (1946), Nidos žvejo Angelino (1959), jaunos medikės (1960), Socialistinio Darbo Didvyrio S. Maižrimo (1960), darbininkės statybininkės, jauno kolūkiečio, dail. Č. Kontrimo (1962) ir kt.

JUŠKÌNĖS MÌŠKAS — miškas Šakių rj., 8 km į p. v. nuo Vilkijos, 4 km į š. v. nuo Lekėčių. Priklauso Šakių miškų ūkio Jančių girininkijai. Plotas 1013 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

JUŠKȲS Edmundas [g. 1932.I.4 Naujininkuose (Jurbarko rj.)] — pedagogas, ateizmo propaguotojas. Baigęs Eržvilko g-ją, 1949—50 dirbo mokytoju Tauragės rj. m-lose. 1955 baigė Vilniaus Ped. in-tą, įgydamas anglų k. specialybę. 1955—58 dirbo mokytoju ir mokymo dalies vedėju Panevėžio IV ir V vid. m-lose. Nuo 1958 TSKP narys. 1958—59 dirbo LKP Panevėžio k-to lektoriumi konsultantu, nuo 1959 — LKP CK lektorius. J. aktyviai propaguoja ateizmą, skaitydamas paskaitas, kalbėdamas per radiją ir televiziją, spausdindamas straipsnius. Parašė brošiūrų moksliniais-ateistiniais klausimais. Drauge su A. Jablonskiu sudarė vaizdinių ateistinių priemonių rinkinius „Visata, gyvybė, žmogus ir religija" (1963) ir „Kalba faktai" (1965).

Ršt.: Krikščionybės kilmė, K., 1961; Volteras, K., 1962; Vatikanas ir kolonializmas, V., 1962 [rankr. teisėmis].

JUŠKȲS Vytautas [g. 1894.V.25 Fermose (Jurbarko rj.)] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų kandidatas (1944). 1914—18 studijavo Tartu un-te ir vadovavo liet. studentų d-jai. 1920 baigė Aukštuosius med. kursus Kaune ir dirbo dermatovenerologo darbą. Nuo 1925 Kauno un-to dermatologijos katedros asistentas. 1930 tobulinosi Ciuriche. Nuo 1944 Kauno un-to docentas, 1946—52 dermatologijos katedros vedėjas. Nuo 1952 Kauno II ligoninės venerinių ligų kabineto vedėjas. Dermatovenerologijos bei socialinės medicinos klausimais paskelbė moksl. straipsnių. Vienas Lietuvos TSR Dermatovenerologų d-jos steigėjų.

JUŠKÝTĖ Jadvyga [1869.I.1 Pernaravoje — 1948.III.16 Milvyduose (Kėdainių rj.)] — pedagogė, liberalinė visuomenės veikėja. Kilusi iš dvarininkų. Mokėsi namuose. Privačiai mokė vaikus ir suaugusius. Susipažinusi su G. Petkevičaite, Žemaite ir P. Višinskiu, ėmė bendradarbiauti „Varpe", „Ūkininke" ir kituose laikraščiuose. Vaidino pirmajame lietuviškame spektaklyje Palangoje (1899). Mokytojavo Ginkūnų (Šiaulių rj.), Pernaravos pr. m-lose. Parengė pr. m-loms mokymo priemonių.

Ršt.: Vaikų skaitymėliai, V., 1905; Lietuviškieji diktantai pradedamosioms mokykloms, V., 1907; Iš Vilniaus legendų ir padavimų, K., 1928.

Lit.: **M. Čilvinaitė,** Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių.—„Mūsų senovė", t. 2, Nr. 3, 4, K., 1938—39.

JUTKÓNYS — kaimas Kupiškio rj., Palėvenėlės apyl., 10 km į š. nuo Kupiškio, prie Mituvos (Lėvens kair. intako) žiočių. 114 gyv. (1959). Keliai jungia J. su Kupiškiu, Skapiškiu. Felčerių-akušerių punktas. Yra pilkapių, vietos žmonių vadinamų milžinkapiais. Kaimo gyventojai dalyvavo 1905 rev. judėjime.

JUZELIŪNAS Julius [g. 1916.II.20 Čepolėje, buv. Žeimelio vls. (dab. Latvijos TSR)] — kompozitorius, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), meno mokslų kandidatas (1954). 1943 baigė Šiaulių muzikos mokyklą (vargonų klasę), o 1948 — Kauno Konservatorijos kompozicijos klasę (diplominis darbas — simfonija). 1952 baigė aspirantūrą Leningrado N. Rimskio-Korsakovo konservatorijoje. Nuo 1952 Lietuvos TSR Konservatorijoje vadovauja kompozicijos klasei (nuo 1957 docen-

tas). 1953 sukūrė pirmą nacionalinį liet. baletą taryb. tematika — „Ant marių kranto". 1954 apgynė disertaciją „Lietuvių liaudies daina kai kurių lietuvių kompozitorių simfoninėje kūryboje". Nuo 1954 Lietuvos TSR Kompozitorių sąjungos valdybos pirmininko pavaduotojas. J. kūrybai būdinga emocionalumas, melodingumas, ryškūs nacionaliniai bruožai. Vėlesniuose J. kūriniuose sutinkama savita harmoninė sistema, pagrįsta ne tercijinės struktūros akordais, bet apibendrintos lietuvių liaudinės melodikos atramos taškais.

Kūriniai: opera „Sukilėliai" (1957—60, pagal to paties pavadinimo V. Mykolaičio-Putino romaną), baletas „Ant marių kranto" (1953, V. Grivicko libretas); vokalinė-simfoninė poema „Pelenų lopšinė" (1963, Just. Marcinkevičiaus tekstas); simf. orkestrui — 3 simfonijos (I 1948; II 1949—51; III — „Žmogaus lyra" — chorui, bosui ir simf. orkestrui, 1964, E. Mieželaičio tekstas), „Herojinė poema" (1950), „Afrikietiški eskizai" (1961), pasakalija (poema) (1961—62); koncertas tenorui su simf. orkestru (1955), koncertas vargonams, smuikui ir styginiam orkestrui (1964), poema-koncertas styginiam orkestrui (1961), styginis kvartetas Nr. 1 (1962), sonata fortepijonui (1947), instr. pjesės; solo ir choro dainos („Daina apie partiją", S. Šimkaus premija); muzika kino apybraižoms ir filmui „Ignotas grįžo namo" (1957); liaudies dainų harmonizacijos.

Leid.: Siuita iš baleto „Ant marių kranto", V., 1954; Симфония № 2, M., 1959; На берегу моря (Балет), [klavyras], M., 1959; Африканские эскизы (Партитура), Л., 1962; Kūriniai chorui, V., 1963; Поэма-концерт для струнного оркестра, Л., 1964; Vokalinė-simfoninė poema „Pelenų lopšinė", [klavyras], V., 1964; Styginis kvartetas Nr. 1, V., 1965.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; **A. Ambrazas,** Kūrybinio subrendimo vaisiai.—„Muzika ir teatras", V., 1963; **А. Амбразас,** Черпая из народной сокровищницы. — „Советская культура", 1964.X.27; **А. Амбразас,** Дорогой дерзаний.—„Советская музыка", 1965, № 8.

JUZUMÁITĖ Zofija [**Sližienė;** g. 1898. VI.21 Antanapolyje (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Mokydamasi „Ryto" d-jos lietuvių mokytojų kursuose, paskui g-joje Vilniuje, įsitraukė į rev. veiklą. 1918—26 LKP narė. Dalyvavo LKP I suvažiavime (1918. X.1—3) Vilniuje. Dirbo LKP CK kurjere; P. Eidukevičiaus, K. Poželos ir kt. įpareigota, vežiojo partinį paštą, komunistinę literatūrą į Žemaitiją ir kitas Lietuvos vietas. Už revoliucinę veiklą 1920 suimta Alytuje, bet greitai paleista. Dirbo buhaltere Kaune. Nuo 1959 pensininkė.

JÙZUMAS, Juzumovičia, Tadas [1810 Rubikiuose (Mažeikių rj.) — 1851.VI.14 Varniuose] — raštijos darbuotojas. Baigęs Vilniaus Dvasinę akademiją, dėstė lot. kalbą Varnių kunigų seminarijoje.

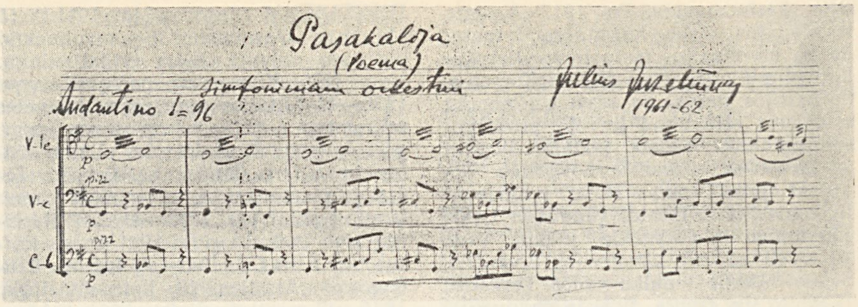

Juliaus Juzeliūno gaidų autografas

Parengė ir išleido „Didįjį elementorių ir katekizmą" (išl. 1855) bei rel. knygelių.

JÙZUMAS, Juzumovičia, Vincentas [1819 Rubikiuose (Mažeikių rj.) — 1901. VII.13 Varniuose] — raštijos darbuotojas. Baigęs Varnių kunigų seminariją (1843), kunigavo Žemaitijoje. Parengė ir išleido „Naują žemaitišką elementorių" (I leid. 1864; XX leid. 1889). Išleido brolio Juozapo (Polikarpo Girštauto) braižytą „Žemaičių diecezijos žemėlapį" (1855). Paliko nebaigtą ist. darbą „Aprašymas Žemaičių vyskupystės" (pradedant Alsėdžiais ir baigiant Meškuičiais), kurio rankraštis yra Lietuvos TSR MA Liet. kalbos ir lit-ros in-to rankraštyne.

JÙZUMAS Vladislovas [g. 1928.VII.8 Plungėje] — pramonės darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1954 baigė Politechnikos in-to statybos f-tą. Nuo 1954 Kauno silikatinių dirbinių g-los „Bitukas" inžinierius, nuo 1956 direktorius. Jam vadovaujant, įmonėje sukurtas stambiaplokščių namų gamybos cechas, suorganizuota stambiųjų silikatinių blokų, lengvųjų silikatbetonių, keramzitinio betono ir kt. naujų stat. medžiagų gamyba. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1956 Vyriausiosios medžiaginio-techninio tiekimo v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininko pavaduotojas.

JŪŽINTAĨ — miestelis Rokiškio rj., 21 km į p. nuo Rokiškio, 12 km į š. v. nuo Dusetų; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 236 gyv. (1959). Miestelis stovi aukštame vakariniame Jūžinto ež. krante. Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie sueina į trikampę aikštę. Yra pieninė, malūnas, girininkija, ryšių skyrius, buitinio aptarnavimo dirbtuvės. Veikia ambulatorija (nuo 1945), vaistinė (nuo 1945), vid. m-la (1865—1946 pradinė, iki 1950 prog-ja), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1952). Iš J. eina keliai į Rokiškį, Obelius, Dusetas, Užpalius, Kamajus.

Netoli J. yra Petrašiūnų, Dauliūnų piliakalniai, aptikta sen. gyvenviečių. Petrašiūnų piliakalnyje, kurį 1909—10 tyrinėjo archeologas L. Kšivickis, žmonių gyventa jau pirmaisiais m. e. amžiais. J. valsčius, dvaras ir bažnyčia minimi 1595 Vilkmergės (dab. Ukmergė) miesto teismo dokumentuose. 1886 buvo 208 gyventojai. XIX a. pabaigoje J. buvo draudžiamos liet. spaudos platinimo centras. Vienas aktyvesniųjų spaudos platintojų J. Širvydas 1894—1895 leido ranka rašytą šviečiamąjį laikraštėlį „Triūsas mužikėlio". 1898, 1902—03 Jūžintuose surengti pirmieji liet. liaudies teatro spektakliai, sutraukę daug jaunimo iš plačių apylinkių. 1905 rudenį valstiečiai nuginklavo J. uriadniką, surengė anticarinę demonstraciją. 1905.XII į J. buvo pasiųstas caro kariuomenės baudžiamasis dalinys. 1906 pavasarį girti žandarai ėmė šaudyti į susirinkusią valstiečių minią; keliolika žmonių buvo sužeista, vienas nukautas. 1918 pab. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro atstovo V. Baškio iniciatyva J. valsčiuje buvo sukurta kom. kuopelė. Iki 1950 J. buvo valsčiaus centras.

JŪŽINTAS — **1.** Buvęs ežeras Zarasų rj., 4 km į p. r. nuo Antalieptės. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) jo plotas buvo 66 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 6,6 m, ir J. įsiliejo į Antalieptės marias.

2. Ežeras Rokiškio rj., 10 km į v. nuo Dusetų. Plotas 51 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p. Ilgis 3920 m, didž. plotis 180 m, kranto linijos ilgis 8,3 km. Krantai aukšti, statūs. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Gačionių ež.). Vakarinėje J. pakrantėje įsikūręs Jūžintai. Ežeras verslovinis; žuvies 1961 sugauta 3,7 kg/ha (daugiausia lydekų).

„MAŽOSIOS LIETUVIŠKOSIOS TARYBINĖS ENCIKLOPEDIJOS" I t. AUTORIŲ SĄRAŠAS

Abraitis Blažiejus, prof., med. m. dr.
Abramauskas Stasys, archit-ros kand.
Abramavičius Girša
Abramavičius Kazys
Abramavičius Vladas
Adiklytė Aušra
Adomaitis Gediminas
Adomavičiūtė Jadvyga, ž. ū. m. kand.
Adomonis Tadas, doc.
Aleinikovas Fedotas, techn. m. kand.
Ambrazas Algirdas
Ambrazas Vytautas, filol. m. kand.
Anbinderis Tuvija, doc., filos. m. kand.
Andrulytė Ieva
Antanovičius Antanas, filol. m. kand.
Apanavičius Martynas
Apuokas-Maksimavičius Jonas
Archipovas Filimonas
Asadauskas Balys
Astramskas Eduardas
Atamukas Solomonas, ist. m. kand.
Auga Vladas
Augustinas Jonas
Auryla Vincas, filol. m. kand.
Babilius Vincas
Babilius Vincas, doc., techn. m. kand.
Babiliūtė Irena
Bagdonas Algirdas
Bagdzevičius Benas
Balandaitė Marija
Balčikonis Juozas, Lietuvos TSR MA akad., prof.
Balčiūnas Algis
Balevičius Zigmas, teisės m. kand.
Baliūnienė Angelė
Baltrušaitis Justinas
Baltrušis Romualdas, doc., chem. m. kand.
Baranauskas Boleslavas
Barauskas Vytautas
Barauskas Vytautas, doc., ž. ū. m. kand.
Baršauskas Juozas, archit-ros kand.
Baršauskas Kazimieras, Lietuvos TSR MA akad., prof., fiz.-mat. m. dr.
Bartkus Kasperas
Barzdaitis Juozas, doc., filos. m. kand.
Basalykas Alfonsas, doc., geogr. m. kand.
Batūra Romas
Bausys Julius
Beconis Marijonas
Bėčius Kostas, ž. ū. m. kand.
Bederis Leizeris
Bendoraitis Antanas
Bergas Viktoras
Berkmanas Efroimas, ek. m. kand.
Bernadišienė Petronėlė, doc., filol. m. kand.
Bernotienė Stasė
Bertašius Algimantas
Beržinis Viktoras
Beržinskaitė Anatolija, ist. m. kand.
Bieliauskas Vytautas
Bielinis Alfonsas
Bielinskienė Angelė
Bieliukas Kazys, Lietuvos TSR MA akad., prof., geogr. m. dr.
Bieliūnas Jonas
Bieliūnas Ksaveras, doc., techn. m. kand.
Bilakaitė Danutė
Bilevičius Elijas
Bitinaitė Vilhelmina
Biziulevičius Stasys, med. m. kand.
Bižys Vladas
Bluzmanas Petras, doc., biol. m. kand.
Bordonaitė Mira
Boreikienė Vanda
Bosas Vytautas
Brazaitis Juozas
Brazaitytė Veronika, teisės m. kand.
Brazauskas Mykolas
Brazauskas Vincas, doc., geogr. m. kand.
Brazdžiūnas Povilas, Lietuvos TSR MA akad., prof.
Bružas Vilius
Būda Vytautas
Budreika Eduardas, doc., archit-ros dr.
Budrys Dzidas, Lietuvos TSR MA akad., prof.
Budrys Rimantas
Budrys Stasys, meno m. kand.
Bugailiškis Peliksas
Bulavas Jonas, Visasąjunginės Lenino Žemės ūkio MA ir Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., ž. ū. m. kand.
Bulavas Juozas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, doc., ist. m. kand.
Bulota Andrius, doc., teisės m. kand.
Bulota Jonas, filol. m. kand.
Burkauskas Antanas, teisės m. kand.
Burokevičius Mykolas, ist. m. kand.
Burža Petras, doc., biol. m. kand.
Butėnas Juozas, ž. ū. m. kand.
Būtėnas Alfonsas
Būtėnas Julius
Būtėnas Sigitas
Butėnienė Eugenija
Butkevičius Izidorius, ist. m. kand.
Butkus Jonas, doc., vet. m. kand.
Bužinskas Petras
Chasmanienė Paja
Chodosaitė Marija
Chomskis Romanas Marijonas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Chomskis Vaclovas, doc., geogr. m. kand.
Ciunis Leonas
Čaikauskas Vladas, ž. ū. m. kand.
Častenka Genadijus
Čeičys Jonas, doc., techn. m. kand.
Čepas Antanas
Čepas Ričardas
Čerbulėnas Klemensas, ist. m. kand.
Černeckis Vincas
Černiauskas Henrikas, ž. ū. m. kand.
Česnulevičiūtė Petrė, doc., filol. m. kand.
Četkauskaitė Genovaitė
Čibiras Leonas
Čiplys Adomas
Čyras Aleksandras, doc., techn. m. kand.
Čiurlionytė Jadvyga, doc., meno m. kand.
Čiužas Antanas, ek. m. kand.
Čižauskas Algimantas
Dabulevičius Petras
Dabužinskas Kazys, techn. m. kand.
Dagys Jonas, doc., ek. m. kand.
Dagys Jonas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., biol. m. dr.
Dagytė Emilija
Daktaravičienė Emilija, doc., med. m. kand.
Dalinkevičius Juozas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., geol.-miner. m. dr.
Danta Stanislovas, ž. ū. m. kand.
Daraškevičius Vasilijus
Daugudis Vytautas
Daujotas Marijonas, ž. ū. m. kand.
Dauknys Juozas
Dauknys Valerijonas, techn. m. kand.
Daukšas Kazys, prof., chem. m. kand.
Dėnas Vytautas
Dineika Karolis
Dirvelė Eugenijus, ist. m. kand.
Dobrovolskas Jonas, ist. m. kand.
Domaševičienė Zofija
Domaševičius Kęstutis, doc., teisės m. kand.
Doveika Kostas, filol. m. kand.
Doveikienė Ona
Dovydaitis Jurgis
Dovydaitis Vytautas
Dragūnas Mykolas, doc., ek. m. kand.
Dreimanas Aleksandras, doc., fiz.-mat. m. kand.
Drėma Vladas
Drotvinas Leonas, filol. m. kand.
Drotvinas Vincentas
Dūda Albinas
Dūdys Alfonsas
Dukynas Jonas
Dumčius Jonas, doc., filol. m. kand.
Dundulienė Pranė, doc., ist. m. kand.
Dundulis Bronius, doc., ist. m. kand.
Duoba Jonas
Eigminas Kazys
Einikis Alfonsas
Eitminavičienė Nijolė

Eitminavičiūtė Irena, biol. m. kand.
Elinas Mejeris
Endzinas Arnoldas
Erslavaitė Genovaitė
Feigelsonas Grigorijus
Finkelšteinas Leonas
Fiodorovas Michailas
Fradkina Cipa
Freidheimas Peisachas
Gabrijolavičius Vytautas, doc., vet. m. kand.
Gaigalaitė Aldona, ist. m. kand.
Gaigalas Algirdas, geol.-miner. m. kand.
Gailiūnas Ignas
Galaunė Paulius, doc.
Galinaitis Viktoras
Galinis Vytautas, biol. m. kand.
Galinis Vytautas, filol. m. kand.
Galnaitytė Anelė
Galnaitytė Elzė, filol. m. kand.
Galperinas Borisas
Galvydis Juozas, doc.
Gargasas Petras, ek. m. kand.
Garlauskas Kazys
Garunkštis Aleksas, geogr. m. kand.
Gasparavičius Kazimieras
Gastila Leonas, doc., techn. m. kand.
Gaška Ignas
Gaudrimas Juozas, doc., meno m. kand.
Gavelis Antanas
Gečys Jurgis
Gedminas Antanas
Gerulaitis Algirdas
Gimžauskas Juozas
Gineitis Leonas, filol. m. kand.
Giniūnas Kazys
Girdenis Aleksas
Girdvainis Juozas
Girdzijauskas Juozas
Grakauskas Bronius, doc., ž. ū. m. kand.
Gregorauskas Marijonas, prof., ek. m. dr.
Grigas Kazys, filol. m. kand.
Grigelytė Marija
Griška Albinas, doc., filos. m. kand.
Griškūnaitė Emilija, ist. m. kand.
Gučas Alfonsas, doc., ped. m. kand.
Gučas Rimantas
Gudelis Vytautas, geol.-miner. m. kand.
Gudynas Pranas
Gudonytė Marija
Gulbinskas Albinas, ek. m. kand.
Gulbinskienė Aleksandra, doc., ist. m. kand.
Guobys Aleksandras
Gurskis Jonas Gediminas
Gutauskas Jonas
Gutauskas Jonas Vytautas
Horodničius Henrikas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Yla Stasys
Ylevičienė Fajina
Ylevičius Vytautas
Ilgūnas Vytautas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Indriulienė Ligija
Ivanovas Petras
Jablonskis Konstantinas, Lietuvos TSR MA akad., prof.
Jacovskis Eusiejus
Janickis Jonas, Lietuvos TSR MA akad., prof., chem. m. dr.
Jankauskas Mykolas, ž. ū. m. kand.
Jankauskas Steponas, prof.
Jankevičius Karolis, biol. m. kand.
Jankūnas Antanas
Janonis Antanas, doc., biol. m. kand.
Januškevičius Antanas, ek. m. kand.
Januškevičius Vytautas, ek. m. kand.
Janušonis Stasys
Jarašiūtė Jūratė
Jaronis Enrikas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Jaruševičius Albinas
Jaruševičius Juozas
Jasas Rimantas
Jasinevičius Juozas
Jasinskas Leonas, doc., ek. m. kand.
Jasiulis Leonas
Jaskonis Juozas
Jaskūnaitė Ona
Jašinskaitė Irena
Jauniškis Bronius
Jonaitytė Aldona, filol. m. kand.
Jonynas Ambraziejus, filol. m. kand.
Jovaiša Leonas, ped. m. kand.
Jovaišas Albinas, filol. m. kand.
Jučas Mečislovas, ist. m. kand.
Judelevičius Dovydas, doc., filol. m. kand.
Judickas Pranas, ek. m. kand.
Juodakis Virgilijus
Juodelis Petras
Juospaitis Jonas
Juozaitis Juozas
Juozapavičius Pranas
Juozauskas Vladas
Juozulynienė Vilhelmina
Jurevičius Algirdas
Jurgaitis Vaclovas
Jurginis Juozas, doc., ist. m. dr.
Jurgutis Arturas, doc., med. m. kand.
Jurša Julius
Juškevičius Balys
Kačiulis Justinas
Kadžiulis Leonas, ž. ū. m. kand.
Kadžiulis Modestas, ek. m. kand.
Kaikaris Alfonsas
Kaikaris Vytautas, doc., chem. m. kand.
Kairelis Adolfas
Kairiūkštis Leonardas, ž. ū. m. kand.
Kairiūkštis Tomas, med. m. kand.
Kalinauskas Algimantas
Kalinauskas Bronius, filol. m. kand.
Kalinka Vytautas
Kalpokas Vladas, doc., ž. ū. m. kand.
Kaminskas Jonas, filol. m. kand.
Kancevičius Vytautas
Kančys Benediktas
Kanopka Eduardas, doc., farm. m. kand.
Kapačiauskas Jonas, techn. m. kand.
Kapočius Laurynas
Kapustinskaitė Teklė, ž. ū. m. kand.
Karazija Stasys
Karčiauskienė Magdalena, doc., ped. m. kand.
Kardelytė Jadvyga, filol. m. kand.
Karlinas Izaokas
Karlonas Bronius
Karosas Jonas
Karosienė Eleonora, med. m. kand.
Karpavičius Povilas
Karpis Nachemija
Karvelis Vaclovas
Karvelis Vladas, doc.
Kasperavičius Vytautas
Kaškaitis Jonas
Kaškauskas Adolfas
Kašnickis Igoris
Katelė Jonas
Katilius Vincas
Kaulakis Leonas, doc., techn. m. kand.
Kaušyla Kęstutis, doc., geogr. m. kand.
Kaušylienė Birutė
Kaveckis Vaclovas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Kazakevičius Vytautas
Kazlauskas Benediktas
Kazlauskas Jonas, doc., filol. m. kand.
Kazlauskas Juozas
Kazlauskas Tautvydas
Keras Karolis
Kernagis Aleksandras
Kėzytė Sofija, filol. m. kand.
Kindziulis Stanislovas, med. m. kand.
Kisnėrius Jurgis, geol.-miner. m. kand.
Kiuberis Paulius
Kleinas Mečys
Kličius Jonas
Klimašauskas Alfonsas
Klimka Alfonsas
Knystautas Vladas
Kolodnas Aronas
Komodaitė Judita
Kondratas Alfonsas, doc., geol.-miner. m. kand.
Kondratas Vytautas
Korsakas Kostas, Lietuvos TSR MA akad., prof., filol. m. dr.
Kosmauskas Stepas
Krakauskaitė Vida
Kriaučiūnas Jonas
Kristapavičius Henrikas
Kriščiūnas Jonas, Visasąjunginės Lenino Žemės ūkio MA ir Lietuvos TSR MA akad., prof., ž. ū. m. dr.
Krotas Rostislavas, biol. m. kand.
Krukaitė Rachilė
Kruopas Jonas, doc., filol. m. kand.
Krutulytė Regina, ist. m. kand.
Kubiliūnas Osvaldas
Kubilius Jonas, Lietuvos TSR MA akad., prof., fiz.-mat. m. dr.
Kubilius Vytautas, filol. m. kand.
Kudaba Česlovas, geogr. m. kand.
Kudzys Antanas, doc., techn. m. kand.
Kulakauskienė Emilija
Kulikauskas Pranas, doc., ist. m. kand.
Kulikauskienė Regina, doc., ist. m. kand.
Kulvičius Vaclovas, ist. m. kand.
Kuncienė Ona, ist. m. kand.
Kunskas Rimvydas
Kuodelis Juozas
Kuosaitė Elena, doc., filol. m. kand.
Kuosaitė Irena
Kuprienė Bronė
Kurkulis Bronius
Kurliandčikas Šlioma
Kutavičiūtė Vanda
Kutraitė Birutė
Kuzavinis Kazimieras
Kuzma Antanas
Kuzma Jonas, doc., med. m. kand.
Kuzmickas Mykolas
Kvedaras Algirdas
Kvietkauskas Valdemaras
Kviklys Albertas
Labanauskas Benediktas, ž. ū. m. kand.
Labanauskas Kostas, doc., med. m. kand.
Labutis Vitas, filol. m. kand.
Lacmanas Ilja
Lagauskas Leonas
Laigonaitė Adelė, doc., filol. m. kand.
Landsbergis Vytautas
Lankutienė Janina

Lankutis Jonas, filol. m. kand.
Lapinskas Antanas
Lasinskas Mykolas, doc., techn. m. kand.
Lastas Vytautas, geogr. m. kand.
Lašas Algirdas, doc., techn. m. kand.
Lašas Vladas, Lietuvos TSR MA akad., prof., med. m. dr.
Latinytė Ona
Laučka Alfonsas, filol. m. kand.
Laužadis Antanas
Laužikas Jonas, doc., ped. m. kand.
Lazdauskas Stasys, doc., vet. m. kand.
Lazickaitė Aldona
Lazutka Pranas, med. m. kand.
Lebedys Julijonas
Lebedys Jurgis, doc., filol. m. dr.
Lekaučius Česlovas
Lekavičius Algirdas, biol. m. kand.
Lempertas Izraelis, doc., ist. m. kand.
Liampertas Leonas, doc., ek. m. kand.
Lyberis Antanas, filol. m. kand.
Likas Albinas
Likevičienė Natalija, biol. m. kand.
Likevičius Vytautas
Linkaitis Juozas
Lisauskaitė Vera
Lisenkaitė Liudvika, filol. m. kand.
Liubartas Stasys
Lizdenis Henrikas
Logminas Vytautas, biol. m. kand.
Lopajevas Sofronijus, ist. m. kand.
Lopata Bronislavas
Lukinas Mikalojus, doc., ž. ū. m. kand.
Lukinskas Romualdas
Lukoševičius Kęstutis, techn. m. kand.
Lukšaitė Ingė
Lukšienė Meilutė, filol. m. kand.
Maceika Juozas
Macevičius Jonas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, filos. m. kand.
Macevičius Juozas, doc., geogr. m. kand.
Macijauskas Jonas
Macijauskas Vytautas
Mackonis Jonas
Mackonis Rapolas
Mačionis Augustinas
Mačkus Valteris
Maiminas Jefremas, doc., ek. m. kand.
Makarevičius Algirdas, ek. m. kand.
Makariūnas Kęstutis, fiz.-mat. m. kand.
Maknys Vytautas
Maksimaitienė Ona
Malachovskis Algirdas, doc., biol. m. kand.
Maliukevičius Rokas, ist. m. kand.
Malukas Zenonas
Marcinkevičius Andrius
Marčėnas Vaidotas, doc., techn. m. kand.
Marengolcas Viktoras
Margevičius Pranas
Markauskas Klemensas
Markuckas Mečislovas
Markulis Juozas, med. m. kand.
Martynaitis Marijonas, doc., techn. m. kand.
Martinionis Antanas
Martinkėnas Vincas
Martinkus Pranas
Masalskienė Eufrosina
Masiliūnas Liutavaras
Mastonytė Marija
Matukonis Algirdas, doc., techn. m. dr.
Matulaitytė Aldona
Matulionis Jonas, doc., ped. m. kand.
Matulis Juozas, TSRS MA narys korespondentas, Lietuvos TSR MA akademikas, prof., chem. m. dr.
Matulis Kazys
Matusevičienė Nijolė
Matusevičius Juozas
Matuzevičius Eugenijus
Matuzonis Juozas
Mažeika Vytautas
Mažiulis Vytautas, doc., filol. m. kand.
Mejerovičiūtė Estera
Merkevičius Algimantas
Merkys Alfonsas, biol. m. kand.
Merkys Vytautas, ist. m. kand.
Mertinienė Elena
Meškauskas Eugenijus, doc., filos. m. kand.
Mėšlius Vincas
Miceikienė Vanda
Micelmacheris Viktoras, doc., med. m. dr.
Michelbertas Mykolas, ist. m. kand.
Mickevičius Juozas
Mickis Matas, doc., ek. m. kand.
Mikalauskaitė Elzbieta, doc., filol. m. kand.
Mikalauskas Izidorius
Mikeliūnaitė Teresė
Mikšionis Povilas
Mikšytė Regina, filol. m. kand.
Mikuckas Justinas, doc., techn. m. kand.
Mikutaitis Petras, doc.
Milašiūnas Kazys
Milenskis Nikalojus, doc.
Miliūnienė Ona
Milius Vacius, ist. m. kand.
Minalga Algimantas
Minkevičius Antanas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof.
Minkevičius Jonas
Mironas Ričardas, doc., filol. m. kand.
Misevičienė Stasė
Misevičiūtė Aldona Ona, ž. ū. m. kand.
Misiūnas Alfonsas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Misiūnas Bernardas
Misiūra Jonas, doc., med. m. dr.
Miškinis Algimantas
Mizara Rojus
Mockus Antanas, filol. m. kand.
Morkūnas Algimantas, biol. m. kand.
Morkūnas Kazys, filol. m. kand.
Morkūnas Vaclovas
Motiejūnas Bronius
Motūza Bronius
Mulevičius Leonas, ist. m. kand.
Mureika Jonas
Murkaitė Rūta
Naiduškevičius Romualdas, ek. m. kand.
Nakaitė Laima
Narbutas Kazimieras
Narbutas Vytautas, geol.-miner. m. kand.
Narijauskas Aleksandras
Narvilas Pranas
Natkevičaitė-Ivanauskienė Marija, doc., biol. m. kand.
Naudužas Julius
Naujalis Stasys
Naujokaitis Stepas
Nausėdas Vladas
Navarackas Adolfas
Navasaitis Algirdas, biol. m. kand.
Niunkienė Giedrė
Noreikienė Sigita, ist. m. kand.
Norkevičius Julius
Norkūnas Pranas, prof., med. m. dr.
Norkus Leonas
Normantas Paulius, doc., ped. m. kand.
Norvaišaitė Regina
Oginskaitė Elena
Oleka Vikis Petras
Olekas Pranas
Oransas Antanas, doc., ek. m. kand.
Pakala Jurgis
Pakalka Kazys, filol. m. kand.
Palionienė Anelė, biol. m. kand.
Palionis Jonas, doc., filol. m. kand.
Pangonis Antanas
Paškauskas Algis
Paškevičius Juozas, doc., geol.-miner. m. kand.
Paškūnas Leonardas
Paštukas Vladas
Paugys Julius
Paukštienė Julija
Paulauskas Vaclovas
Paulauskas Vytautas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Pauliukonis Juozas, doc., ek. m. kand.
Pavilonis Salezijus, doc., med. m. kand
Pečiūra Bronius, doc., ek. m. kand.
Pečiūra Petras
Petkevičius Juozas
Petkus Stasys
Petrika Antanas
Petryla Danielius
Petronis Algimantas
Petrukaitienė Genė
Petrulis Jokimas
Petrulis Juozas
Petuchauskas Markas, meno m. kand.
Pikčilingis Juozas, doc., filol. m. kand.
Pilypaitis Antanas
Pinkus Stasys
Pipynė Sigizmundas
Pipiras Juozas, doc., vet. m. kand.
Plečkaitis Romanas, filos. m. kand.
Plungė Petras
Pocius Anicetas
Pocius Zigmantas
Poniškaitis Pranas
Poškaitis Kazys
Poviliūnas Antanas, ek. m. kand.
Požarskas Mykolas
Požela Juras, fiz.-mat. m. dr.
Pranckūnas Edvardas
Pranskėtis Alfonsas
Pranskus Bronius, prof.
Preisas Mykolas
Pričinauskas Juozas, ek. m. kand.
Prokopčikas Arijonas, chem. m. dr.
Pronskietytė Dalia
Prūsaitė Janina, biol. m. kand.
Puidokas Bronius
Puodžiukynas Antanas, prof., fiz.-mat. m. kand.
Puronas Vytautas
Purvinas Erikas, doc., biol. m. kand.
Pušinienė Elena
Pušinis Bronius
Putrimas Povilas
Pužienė Gražina
Račinskas Algirdas
Radzevičius Alfas
Radzvilovaitė Efrosinija
Ragaišis Stasys
Ragevičius Mykolas, doc., ek. m. kand.
Raguotis Bronius

Raičinskis Konstantinas
Rainys Algirdas
Ramanauskas Jonas
Ramanauskas Vytautas, biol. m. kand.
Ramoškis Antanas
Rasteikienė Liuda, doc., chem. m. kand.
Raudoniskytė Sara
Raulinaitis Adolfas
Ražinskas Antanas, fiz.-mat. m. kand.
Rimantas Juozas
Rimantienė Rimutė, ist. m. kand.
Rimša Pranas
Rinkūnas Leonas
Riškus Jonas, doc., filol. m. kand.
Ročka Marcelinas, doc., filol. m. kand.
Roda Donatas
Rukša Antanas
Ruzgaitė Aliodija
Ruzgas Vincas
Sabakonis Pranas
Sabaliauskas Albinas
Sabaliauskas Antanas
Sabaliauskas Jonas, techn. m. kand.
Sabaliauskas Juozapas Albinas, filol. m. kand.
Sabalis Stasys
Sadauskas Vacys
Safronova Eleonora, filol. m. kand.
Samalavičius Stasys
Sargautis Jonas
Sasnauskas Kęstutis, doc., techn. m. kand.
Sauka Leonardas, filol. m. kand.
Savukynas Bronys
Seibutis Algirdas, biol. m. kand.
Senkus Juozas, filol. m. kand.
Serbenta Ladas, ek. m. kand.
Setkauskas Petras
Sezemanas Vasilijus, prof.
Sidaravičius Bronius
Sideravičius Kazys
Simaška Klemensas, ped. m. kand.
Simonavičius Žibartas
Sinkevičius Česlovas
Sisaitė Janina
Sivickienė Marija, doc., filol. m. kand.
Skaisgiris Rimantas
Skaisgirys Vincas
Skeivienė Ona, ž. ū. m. kand.
Skliutauskas Jokūbas
Skorupskas Juozas
Skruibis Pranas
Slavėnas Paulius, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., fiz.-mat. m. dr.
Slaviūnas Zenonas, doc., filol. m. kand.
Sliesoriūnas Feliksas
Sliesoriūnienė Elena
Sliževičius Mykolas
Sližienė Nijolė, filol. m. kand.
Sližys Vladas, techn. m. kand.
Spelskis Antanas, doc., archit-ros kand.
Sprindis Adolfas, doc., filol. m. kand.
Stanaitis Algimantas
Stanaitis Algirdas, geogr. m. kand.
Stanikas Petras, ek. m. kand.
Stanionienė Janina, med. m. kand.
Stankūnavičius Adolfas
Stankus Antanas
Starostinas Vladimiras, doc., biol. m. kand.
Stepanauskas Leonas
Steponaitienė Liudmila, doc., med. m. kand.
Steponaitis Vytautas
Stepulis Pranas, doc.
Stonis Stasys
Stonys Juozas, filol. m. kand.
Stonkus Povilas
Straižys Vytautas, fiz.-mat. m. kand.
Straukaitė Danutė
Stravinskas Antanas
Strazdas Zenonas
Strazdūnaitė Rita
Stražas Abelis, ist. m. kand.
Stunžėnas Petras
Subatavičius Bronius
Sudavičienė Lilija, filol. m. kand.
Sudnikavičienė Felicija
Surblys Konstantinas, ist. m. kand.
Suslavičius Balys
Sutkus Apolinaras
Suveizdienė Genovaitė
Suveizdis Povilas, geol.-miner. m. kand.
Svetika Pranas, doc., ž. ū. m. kand.
Svičiulienė Pranė
Svistelnikovas Grigorijus
Šalūga Romualdas
Šarkūnas Viktoras
Šarmaitis Romas, doc., ist. m. kand.
Šatkevičius Henrikas
Šatkus Jonas
Ščemeliovas Vaclovas, doc., geogr. m. kand.
Šepkus Lionginas
Šešelgis Kazys, doc., archit-ros kand.
Šidlauskas Algirdas, ist. m. kand.
Šilgalis Kostas
Šimkūnas Romas
Šimkūnas Vladas
Šimkus Juozas
Šiškauskas Liudas
Šiurkus Telesforas, doc., med. m. kand.
Šleiva Juozas, doc., ž. ū. m. kand.
Šniukšta Tomas, doc., vet. m. kand.
Šopauskas Jonas, prof., med. m. dr.
Špigelglazas Julius
Štaras Povilas, ist. m. kand.
Štarienė Birutė
Štromas Aleksandras
Šugurovas Viktoras, doc., fiz.-mat. m. kand.
Šulcaitė Alina
Šuliakas Algirdas, doc., chem. m. kand.
Šurkus Jonas, doc., med. m. kand.
Švarcas Elijošius
Švedas Jonas
Tamašauskas Kazys
Tamašauskienė Jūratė
Tamošaitis Jonas
Tamošaitis Justinas, geogr. m. kand.
Tamošiūnas Antanas
Tamošiūnas Julius, doc., ek. m. kand.
Tamošiūnas Mindaugas
Tamulaitienė Jūratė
Tarvidas Jonas Evaldas
Tarvydas Stasys, doc., geogr. m. kand.
Taunys Algirdas, ek. m. kand.
Tauras Antanas, doc., archit-ros kand.
Tautavičius Adolfas, ist. m. kand.
Tichonovas Feodoras
Tikuišis Rimantas
Tyla Antanas, ist. m. kand.
Tilvytis Teofilis
Tymukas Leonas, biol. m. kand.
Tinfavičius Mykolas
Tolutienė Birutė, filol. m. kand.
Tomonis Stasys
Trečiokaitė Adelė
Treinienė Elena
Treinys Pranas
Trumpa Edvardas
Trusovas Nikolajus
Tumelis Juozas
Tuminauskas Stasys
Tumpa Romualdas
Tursa Gediminas
Ulevičius Pranas, ist. m. kand.
Uloza Vilius
Ulpis Antanas
Ulvydas Kazys, filol. m. kand.
Umbrasas Jonas
Umbrasas Kazys, doc., filol. m. kand.
Umbražiūnas Kazys
Urbanavičienė Bronislava
Urbonas Adolfas
Urbonas Antanas
Urbšas Adolfas
Urbutis Vincas, doc., filol. m. kand.
Urlikas Alfonsas
Urmonas Ipolitas
Urniežiūtė Emilija
Ušpalis Kostas, fiz.-mat. m. kand.
Uziela Henrikas
Vadeikis Jonas
Vadienė Aldona
Vadopalas Antanas, ž. ū. m. kand.
Vaineikis Augustas
Vaineikis Emilijus, doc., fiz.-mat. m. kand.
Vainius Zenonas
Vaišnoras Juozas
Vaištarienė Ksavera, chem. m. kand.
Vaitiekūnas Jonas, ž. ū. m. kand.
Vaitiekūnas Vincas
Vaitkevičius Antanas, doc., biol. m. kand.
Vaitkevičius Bronius, ist. m. kand.
Vaitkevičius Kostas Vytautas
Vaitkevičiūtė Valerija, filol. m. kand.
Vaitkūnas Gytis
Vaivutskas Antanas
Vala Adolfas, geogr.-miner. m. kand.
Valatka Vitas
Valeckienė Adelė, filol. m. kand.
Valenta Bronius
Valentukonis Juozas
Valiūnas Algirdas
Valkūnas Leonas, doc., filol. m. kand.
Vanagas Vytautas
Vanagas Vladas, fiz.-mat. m. kand.
Vansevičius Stasys, doc., teisės m. kand.
Varakauskas Rokas, ist. m. kand.
Varčikas Vladas
Vasiliauskas Aleksandras
Vasiliauskas Zenonas
Vasiliauskienė Marija
Vasiljevienė Danguolė
Vasinauskas Petras, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, doc., ž. ū. m. kand.
Vasionis Gintautas
Vėbra Rimantas Juozas
Veisaitė Irena, filol. m. kand.
Velžytė Vincenta
Venckevičius Jonas, doc., chem. m. kand.
Venckūnaitė Jūratė
Venckus Vytautas
Vengrys Aleksandras, ek. m. kand.
Venskutonis Vladas, doc., ž. ū. m. kand.
Veržbavičius Levas

Veverskis Jeronimas
Vicas Jokūbas
Vidmantas Jurgis, prof., techn. m. dr.
Vidžbelis Jonas
Vildžiūnas Jonas
Vilkončius Ipolitas
Virmauskas Kazys
Viršilas Vytautas
Visockas Vytautas
Vyšniauskaitė Angelė, ist. m. kand.
Vyšniauskaitė Aniceta
Višomirskis Romanas, chem. m. kand.
Vladimirovas Leonas, doc., ist. m. kand.
Vodzinskas Eduardas
Vonsavičius Vytautas
Zaborskaitė Vanda, filol. m. kand.
Zagorskis Juozas
Zaksas Irmija, doc., filos. m. dr.
Zalys Antanas, ž. ū. m. kand.
Zarauskaitė Magilė
Zdanavičius Jonas
Zdanys Jurgis, doc., techn. m. kand.
Zgirskis Česlovas
Zimanas Genrikas, doc., filos. m. kand.
Zinkevičius Zigmas, doc., filol. m. kand.
Zinkus Jonas, doc., filol. m. kand.
Zubovas Vladimiras
Žalys Alfonsas
Žaliukas Gediminas
Žebenka Romanas, ž. ū. m. kand.
Žeiba Stasys, doc., geol.-miner. m. kand.
Žėkaitė Janina, filol. m. kand.
Žekonis Vytautas
Žemaitis Zigmas, prof.
Žemaitytė Zita
Žepkaitė Regina
Žeruolis Jonas, doc., teisės m. kand.
Žilėnas Alfonsas, doc., ek. m. dr.
Žilėnas Vincas
Žilevičius Ivanas
Žiugžda Juozas, Lietuvos TSR MA akad., prof., ist. m. dr.
Žiugžda Robertas
Žlioba Povilas
Žostautaitė Petronėlė, ist. m. kand.
Žukaitė Elena
Žukas Antanas
Žukas Vladas, doc., filol. m. kand.
Žukauskaitė Julija, filol. m. kand.
Žulys Vladas
Žvirzdinas Aleksas

Sudaryti „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vardyną ir parengti spaudai jos I tomą redakcijai padėjo buvęs Vyriausiosios redakcijos narys Lietuvos TSR MA akad. K. Baršauskas ir buvę skyrių redakcinių kolegijų nariai: teisės m. kand. Z. Balevičius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas J. Grybauskas, prof. B. Pranskus, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas S. Pupeikis, ist. m. kand. L. Vladimirovas, ž. ū. m. kand. R. Žebenka.

DAUGIAUSIA FOTOGRAFIJŲ I TOMUI PATEIKĖ:

Garunkštis Antanas
Ylevičius Vytautas
Jagminas Antanas
Jodikaitienė Felicija
Juodakis Virgilijus
Karpavičius Povilas
Kunčius Algis
Levinas Chanonas
Polis Juozas
Rimša Petras
Šeinas Isakas

I TOMO ĮKLIJOS

Akademinis dramos teatras — prie 24 p.
Akademinis operos ir baleto teatras — prie 25 p.
Alytus — prie 48 p.
Angarietis Zigmas — prie 49 p.
Anykščiai — prie 80 p.
Architektūra I — prie 81 p.
Architektūra II — prie 112 p.
Audiniai I ir II — tarp 112—113 p.
Baldai — prie 113 p.
Bibliotekos — prie 224 p.
Birštonas — prie 225 p.
Biržai — prie 225 p.
Chemijos pramonė — prie 304 p.
Cvirka Petras — prie 305 p.
Čiurlionis Mikalojus — tarp 336—337 p.
Dauguvietis Borisas — prie 513 p.
Didysis Tėvynės karas — prie 400 p.
Donelaitis Kristijonas — prie 401 p.
Drabužiai I — prie 424 p.
Drabužiai II — prie 425 p.
Druskininkai — prie 464 p.
Eidukevičius Vladas — prie 512 p.
Elektrėnai — prie 465 p.
Elektrifikacija — prie 465 p.
Gintaras — prie 576 p.
Gyvenamasis namas — prie 577 p.
Glinskis Konstantinas — prie 513 p.
Grafika I — prie 592 p.
Grafika II — prie 593 p.
Gudaitis Antanas — prie 512 p.
Interjerai — prie 656 p.
Janonis Julius — prie 657 p.
Jokūbonis Gediminas — prie 705 p.
Juostos — prie 704 p.
Jurkūnas Vytautas — prie 705 p.

Академия наук Литовской ССР
МАЛАЯ ЛИТОВСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, т. 1
На литовском языке

Издательство «Минтис» Литовской ССР, 1966 г.

Viršelis J. LIOLIO

Tituliniai puslapiai V. BAČĖNO

Tome yra 16 giliaspaudės įklijų, 8 spalvotos ir 8 dvispalvės ofseto įklijos.

„Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" redakcijos adresas: Vilnius, P. Cvirkos g. 1.

Popierių gamino J. Janonio popieriaus fabrikas Kaune. Rinko, spausdino ir įrišo Valst. „Vaizdo" spaustuvė Vilniuje. Užs. Nr. 1806. Įklijas giliaspaude ir ofsetu spausdino Valst. K. Poželos vardo spaustuvė Kaune. Užs. Nr. 1045.

Pradėta rinkti 1965.IV.5.
Pasirašyta spausdinti 1965.XI.23.

Tiražas 60 000 (1—30 000) egz. Popierius $84 \times 108^1/_{16}=$ $=23$ pop. lapai; 46 fiziniai sp. lnk.; 75,44 apsk. sp. lanko+3,28 (2) apsk. sp. lanko įklijų; 151,25 apsk. leidybinio lanko. Leidinio Nr. 8851; LV 09777. Kaina 5 rb.